MEYDAN - LAROUSSE

10

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ

onuncu cilt

MEYDAN YAYINEVİ

Cağaloğlu, Sultanmektebi sokak, 23-25, İstanbul

renkli resimler ve haritalar

renkli yaprakların arasında bulunduğu sayfalar

80 - 81 PETROL - POLONYA haritası

272 - 273 PORSELEN

376 - 377 PULLAR

528 - 529 RENKLER

608 - 609 RESİM - RİZE

640 - 641 ROMA imparatorluğu (2 yaprak)

664 - 665 ROMAN sanatı

672 - 673 ROMANTİZM - ROMANYA hariatsı

720 - 721 REJANS sanatı - RÖNESANS sanatı

768 - 769 RUSYA

864 - 865 SAKARYA - SAMSUN

943 - 944 SANTRALLAR

© 1960, Librairie Larousse, Paris
© 1972, MEYDAN Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.

1960, fransızca Grand Larousse Encyclopédique'in, 1972 türkçe Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin bu cildinin fasikül halinde basım ve yayım tarihidir. Herhangi bir muafiyete başlangıç teşkil etmemekle beraber, kanun gereğince belirtilmiştir. Her ciltte tekrarlanan bu tarihlerin, ciltlerin gerçek baskı tarihleriyle ilgisi yoktur.

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ'nin (Meydan-Larousse) adı, muhtevası, resim ve haritaları, sayfa ve cilt şekil ve düzenleriyle ilgili her çeşit hak, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti. ne aittir.

Meydan-Larousse'u yayımlayanlar

Safa KILIÇLIOĞLU, Nezihe ARAZ, Hakkı DEVRİM

yayıma katılanlar

DANIŞMA KURULU

Ord. Prof. Şükrü BABAN, Ord. Prof. Dr. Besim DARKOT, Prof. Dr. Nihat ERİM, Burhan FELEK, Prof. Dr. Macit GÖKBERK, Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Prof. Dr. Sabri Esat SİYAVUŞGİL (öl. 1968), Prof. Dr. Şahabettin TEKİNDAĞ, Prof. Dr. Faruk TİMURTAŞ.

MERKEZ YAYIN KURULU

Hakkı DEVRİM, *genel yayın müdürü*
Nezihe ARAZ, *telif servisi şefi;* Doç. Dr. Adnan BENK, *tercüme servisi şefi;* Doç. Dr. Berke VARDAR, *lûgat servisi şefi.*

YAYIN KURULU YARDIMCILARI

Oktay AKBAL, Teoman AKTÜREL, Oğuz ATAY, Konur ERTOP, İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Tanju GÖKÇÖL, Vedat GÜNYOL, Selâhattin HİLAV, Keyise İDALI, İsa ÖZTÜRK, Hülya POTUOĞLU, Galip ÜSTÜN.

Ateş ARALP, Güngör ARSLAN, Filiz AYMERGEN, Zeki BAŞTÜRK, Kemal BEK, Zaven BİBERYAN, Çetin BÖREKÇİ, Mustafa BURÇAK, İnci BÜNGÜL, Mustafa CEVAHİRCİOĞLU, Nadir DEMİREL, Emel DENİZ, Cengiz DOĞU, Aysel DUYAR, Birgül ERGEV, Gürel ERGEV,Emin ERSOY, Sema GÜNEYSU, Metin GÜNGÖR, Kâmil GÜVEN, Mehmet GÜZELŞEN, Sinan KOCAPINAR, Taner MUTLU, Nihat ÖZBEK, Adnan SARUHAN, Hüseyin SEZER, Ayten TENGİZ, Afşar TİMUÇİN, Erdoğan TOKMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Seyfettin TURHAN, Osman Nuri TÜRKAY, Şükrü TÜRKER, Gülden ÜSTÜNAY, Sevinç VARLİ, İsmail YILDIZHAN.

TASHIH

Abdülkadir ÇAKIR, *şef*
Nihat EMENLİ, Orhan SEÇİLEN, Hulki AKTUNÇ, Hüsamettin YILMAZ, Hasan UZUNTAŞ, Hayrettin KARA, Faruk ALKAN.

RESIMLEME

Nurettin ERKILIÇ, *fotoğraf;* Nejat GÖNENÇ, *resim;* Bekir PEKTEN, *hat;* Zeki BAŞAR, Mansus TETİK, *harita.* (Fotoğrafları kullanılan sanatçılar ve arşivlerinden faydalanılan kuruluş ve şahıslar ayrı ayrı belirtilmiştir.)

ARŞİV

İbrahim HOYİ, *şef;* Efsun ÇAĞIRGAN.

TEKNIK SERVISLER

Müeddep ERKMEN, *şef*
Tahir CİMTAY, Feridun CİMTAY, Ethem GÜRDİL, Ömer EKEN, Sabri ŞEBER, Ziya ÜSTÜNGÜLER, Ali ATAV, dizgi-tertip; Akın KAMACIOĞLU, sayfa düzeni; Hakkı TEZER, Mustafa GÜLBAY, Akıner GÖREN, Nihat KISKAÇ, filim-montaj; Hüsnü TOPAÇ, Hikmet AYAYDIN, Ahmet BULUT, Sırrı ÖZEL, Saim GÜRDİL, baskı; Hasan GÜRKAN, Çungarya KALKAN, kırma katlama.

İDARE-MUHASEBE

Hâmit TURAN, *şef*
Ayten AKÇAY, *muhasebe;* Rıdvan SELÖZ, *abonman-sevkiyat.*

yazarlar ve mütercimler

ACAR (Selçuk), *mütercim*
genel konular

AKOBA (Mufahham), *avukat*
pulculuk

AKYOL (Şener), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

ALANGOYA (Dr. Yavuz), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

ALDIKAÇTI (Dr. Orhan), *İstanbul üniversitesinde profesör*
hukuk

ALKIM (Dr. U. Bahadır), *İstanbul üniversitesinde profesör*
arkeoloji

ALPARSLAN (Dr. Ali), *İstanbul üniversitesinde doçent*
güzel sanatlar

ALTINLI (Dr. Enver), *İstanbul üniversitesinde profesör*
jeoloji

AND (Metin), *Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde öğretim görevlisi*
temaşa sanatları, tiyatro

ANGIN (Ahmet), *mütercim*
genel konular

ARAR (İsmail), avukat, *Devlet bakanı*
Cumhuriyet tarihi

ARIPINAR (Erdoğan), *gazeteci, Hürriyet gazetesi haberler müdürü*
spor

ARSEVEN (Rıza), *eskrim uzmanı*
folklor

ARSEVEN (Veysel), *musiki öğretmeni*
folklor

ARTUK (Cevriye ve İbrahim), *İstanbul Arkeoloji müzesinde nümismat*
nümismatik

ASAF (Özdemir), *şair, mütercim*
edebiyat, biyografi

ATABEYOĞLU (Cem), *gazeteci, spor yazarı*
spor

ATİLLÂ (Çetin), *Başbakanlık Arşiv müdürlüğünde memur*
tarih

AYÇA (Engin), *italyanca mütercimi*
genel konular

AYHAN (Ece), *yazar*
edebiyat, sinema

AYKON (Nil), *sanat tarihi uzmanı*
sanat tarihi

BAÇ (Nurettin), *İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen*
kimya

BARUTÇU (Şinasi), *mütercim*
fotoğrafçılık

BAŞARAN (Ekrem), *mütercim*
genel konular

BATUR (Sabahattin), *Atıfefendi kütüphanesi müdürü*
sanat tarihi ve kütüphanecilik

BAYKURT (Şerif), *folklor uzmanı*
folklor

BAYSUN (Dr. Cavit), *İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör* (öl. 1968)
tarih

BERKER (Ercüment), *avukat*
musiki

BEYAZIT (Mehmet), *yüksek mühendis, İstanbul Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi*
teknoloji

BİRGİLİ (Turhan), *İst. Arkeoloji müzesinde fotoğraf şefi*
arkeoloji

BİRÖN (Dr. Cemal), *İstanbul Teknik üniversitesinde profesör*
madencilik

BOZKURT (Ali Rıza), *emekli kurmay albay*
ordu ve askerlik

BOZKURT (Işık), *mütercim*
fotoğrafçılık

BOZOK (Hüsamettin), *yazar*
tiyatro, opera

BURAN (Halûk), *yüksek elektrik mühendisi*
radyoteknik, televizyon

BÜYÜKTİMKİN (Nadir), *mütercim*
eczacılık

CAFEROĞLU (Dr. Ahmet), *İstanbul üniversitesinde profesör*
edebiyat tarihi

CANBERK (Osman), *emekli kurmay binbaşı, Harp akademileri fransızca öğretmeni*
ordu ve askerlik

CANDAŞ (Ömür), *yüksek mühendis*
sanat tarihi

CUMBUR (Müjgân), *Millî kütüphane genel müdürü*
kütüphanecilik

ÇALIK (İsmet), *İstanbul üniversitesinde okutman*
latince

ÇAYLIGİL (Şadan), *mütercim* (öl. 1972)
müzik

ÇELEBİOĞLU (Fuat), *İstanbul üniversitesinde asistan*
iktisat

ÇELTİKÇİ (Fikret), *Türkiye Sınaî Kalkınma bankasında müşavir*
motor

ÇOĞULU (Dr. Ersen), *İstanbul Teknik üniversitesinde doçent*
mineroloji

ÇOTUKSÖKEN (Yusuf), *edebiyat öğretmeni*
türk dili ve edebiyatı

DEMİRİZ (Dr. Yıldız), *İstanbul üniversitesinde doçent*
sanat tarihi

DERİN (Çetin), *İstanbul üniversitesi öğretim üyesi*
tarih

DEVRİM (Gülseren), *avukat, mütercim*
genel konular

DİAMANDİ (Atina), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

DİKER (Mümtaz), *kaptan*
denizcilik

DİZER (Dr. Muammer), *Kandilli rasathanesi müdürü, doçent*
astronomi

DUBOİS (Pierre), *St. Louis kilisesi başpapazı, Galatasaray lisesinde felsefe öğretmeni*
hıristiyanlık

DURAL (Dr. Mustafa), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

DÜZKAN (Sedat), *mali uzman*
muhasebe

ELİF NACİ, *ressam, yazar*
güzel sanatlar

ERBEN (Dr. Reyan H.), *avukat, mütercim*
masonluk

ERBUDAK (Prof. Macit), *İDMMA öğretim görevlisi*
geodezi, topoğrafya

ERGÜVEN (Rıza), *Tekel enstitüleri müdürü*
içki sanayii

ERSEK (Dr. Siyami), *Haydarpaşa hastahanesi Göğüs Cerrahi Kliniği şefi*
tıp

ERÜNSAL (İsmail), *edebiyat öğretmeni*
edebiyat, bibliyografya

EŞREFOĞLU (Eşref), *Başbakanlık Arşiv müdürlüğünde memur*
tarih

EVRENOS (Abdullah), ***emekli öğretmen***
fizik

EVRİM (Dr. Selmin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
psikoloji

EYİCE (Dr. Semavi), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
sanat tarihi

GÖKCAN (Muzaffer), ***Kurbağa Adamlar kulübü asbaşkanı***
sualtı sporları

GÖKDENİZ (Sermet), ***emekli kurmay albay, Denizcilik bankası eski genel müdürü***
askerlik, denizcilik

GÖKMEN (İsmail), ***matematik öğretmeni***
astronomi

GÜRESİN (Ecvet), ***gazeteci, yazar***
yakın tarih

GÜRKAN (Dr. Kâzım İsmail), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör*** (öl. 1972)
tıp

GÜRKAN (Dr. Suat İsmail), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
diş tababeti

GÜVENÇ (Lütfü), ***emekli general***
ordu ve askerlik

HIZAL (Ahmet Rıza), ***yüksek mühendis, TRT İstanbul televizyonu teknik sorumlusu***
elektronik

IRGAT (Mustafa), ***mütercim***
güzel sanatlar

İNSEL (Rıfat), ***tıp doktoru, mütercim***
tıp

İPEKÇİ (Abdi), ***Milliyet gazetesi genel yayın müdürü***
yakın tarih

İŞGÜVEN (Hazım), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

KAMACIOĞLU (Oya), ***türkolog***
türkçe, lûgat

KARAHAN (Dr. Abdülkadir), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
edebiyat

KAZANCI (Aydın), ***avukat***
hukuk

KERİMOĞLU (Dr. Sabahattin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
tıp

KİRYAZİS (Kiriaki), ***yunanca mütercimi***
genel konular

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU (Dr. Necip), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
hukuk

KOÇAK (Azmi), ***gazeteci***
biyografi

KORAP (Ali Rıza), ***İstanbul Üsküdar Türk Kız koleji müdürü***
islâm tarihi

KURTOĞLU (Dr. Serda), ***İslâm enstitüsünde öğretim üyesi***
eski hukuk

MOROĞLU (Dr. Erdoğan), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
hukuk

MUSA (Abdullah), ***uzakdoğu dilleri uzmanı, çince mütercimi***
genel konular

MUTLUAY (Rauf), ***öğretmen***
edebiyat

MÜTEVELLİOĞLU (Erkmen), ***Askerî müzede görevli subay***
tarih

NECATİGİL (Behçet), ***şair, yazar, İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
çağdaş türk edebiyatı

NOVOVİTCH (Michel), ***Cudo federasyonu teknik direktörü, 4. Dan***
cudo

NUTKU (Dr. Özdemir), ***Ankara üniversitesinde doçent***
tiyatro

OBAY (Afif), ***yazar, mütercim***
biyografi

OYGAR (İsmail Hakkı), ***profesör, Milletlerarası Seramik akademisi ikinci başkanı***
seramik

ÖLÇEN (Süleyman), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
matematik

ÖNCEL (Rafet), ***mütercim***
zıraat

ÖNDER (Erol), ***Şişli, turizm bölge müdürlüğünde müfettiş***
turizm

ÖNDER (Mehmet), ***Millî Eğitim bakanlığı kültür müsteşarı***
müzecilik

ÖNOL (Nihal), ***avukat, mütercim***
genel konular

ÖVÜNÇ (Turgut), ***yüksek mühendis mimar, İstanbul Teknik okulda öğretmen***
mimarî, inşaat

ÖZBEL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
halk sanatları

ÖZÇELEBİ (Yaşar), ***italyanca mütercimi***
genel konular

ÖZEN (Dr. Cahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
tıp

ÖZERDİM (Dr. Sami), ***yazar***
kitaplar

ÖZÖN (Nijat), ***tenkitçi, mütercim***
sinema

ÖZTELLİ (Cahit), ***folklor uzmanı***
folklor

PEKMAN (Dr. Adnan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
eskiçağ tarihi

PEKTEN (Bekir), ***hattat***
hat

SAĞLIK (Timurhan), ***mimar***
mimarî

SAV (Ömer Attilâ), ***avukat, tenkitçi***
tiyatro

SEVİN (Ömür), ***Devlet Planlama teşkilâtında uzman***
idare

SEVİN (Veli), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

SÖZER (Önay), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
felsefe

TAMER (Hadi), ***kimya yüksek mühendisi, İst. Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
kimya

TARHAN (Dr. Taner), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

TECER (Leyla), ***mütercim***
tiyatro

TEKİL (Firuzan), ***spor yöneticisi, yazar***
spor

TİKVEŞ (Dr. Özkan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

TOKER (Metin), ***gazeteci, yazar***
biyografi

TOPUZ (Gazanfer), ***mütercim***
iktisat

TÖMEK (Fikret), ***İstanbul Atom Reaktörü Radyo-izotop üretimi bölüm şefi***
nükleer fizik

TULGAR (Dr. Erman H.), ***Teknik üniversitede doçent***
metalürji

TUNAY (M. İhsan), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde asistan***
arkeoloji

TUNCEL (Dr. Metin), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
coğrafya

TUNCER (Dr. Talât), ***İst. Üniversitesi Fen fakültesinde öğretim görevlisi***
matematik, fizik, mekanik

TURHAN (Dr. Vahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
ingiliz edebiyatı

TÜREL (Mukdim), ***yüksek elektrik mühendisi***
elektrik

TÜTER (Cemaliye), ***İstanbul Cağaloğlu Kız enstitüsünde öğretmen***
ev ekonomisi

URAL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
istatistik

ÜYEPAZARCI (Erol), ***makine mühendisi***
mekanik

VARLIK (Mustafa Çetin), ***Erzurum üniversitesinde asistan***
tarih

YADA (Sait), ***İstanbul Tatbikî Güzel Sanatlar okulu eski öğretmeni*** (öl. 1968)
ciltçilik, matbaacılık

YALIN (Nail), ***yüksek mühendis, İstanbul Tekstil okulu öğretim görevlisi***
tekstil

YAŞA (Dr. Memduh), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
iktisat, maliye

YAVUZ (Hilmi), ***yazar***
genel konular

YAYLA (Yıldızhan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

YAZICI (Dr. Tahsin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arapça

YILDIZ (Dr. Hakkı D.), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
tarih

YILDIZ (Ömer), ***Sultanahmet Sanat okulu atelye şefi***
marangozluk

YURTCAN (Dr. Erdener), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

YÜCEL (Dr. M. Nadir), ***yüksek mühendis***
sibernetik

YÜCELMAN (Abdülkadir), ***gazeteci, spor yazarı***
spor

ZADİL (Dr. Ekmel), ***İstanbul üniversitesinde öğretim görevlisi***
kooperatifçilik

GRAND LAROUSSE ENCYCLOPÉDIQUE'i YAYIMLAYANLAR ve HAZIRLAYANLARIN BAŞLICALARI

YAYIMLAYANLAR

Étienne GİLLON, Jacques HOLLİER-LAROUSSE, Jean İBOS-AUGÉ, Claude MOREAU, Jean-Louis MOREAU.

BAŞLICA YAZARLAR

Claude DUBOİS, *genel yayın müdürü.*

Antoine ADAM, Eugène AİSBERG, Joseph ANGELLOZ, Gérald ANTOİNE, Jeannine AUBOYER, Pierre AUGER, Wilfrid BAUMGARTNER, Germain BAZİN, Marcelle BENOİT, Roger BLAİS, Marc BOEGNER, Jacqueline BOUCHOTSAUPİQUE, Jacques BOURNEUF, Jean BOUSQUET, Yves BRAYER, Clément BRESSOU, Paul BULLİER, Jérôme CARCOPİNO, René CASSİN, Norbert CASTERET, R.-E. Jeanne CHANCRİN, André CHASTEL, Jacques CHASTENET, André CHOLLEY, Georges COEDÈS, Jean-Gaston CORDİER, Paul COUDERC, Jacques-Yves COUSTEAU, Jacques DALBANNE, Léon DAUM, Georges DAUX, Madeleine Paul-DAVİD, Christiane DESROCHES-NOBLECOURT, Joseph DHEİLLY, André DOMART, Ludomir DONTCHEFF, Jean DRESCH, Claude DUBOİS, Jean DUBOURG, Norbert DUFOURCQ, Pierre DUFOURCQ, Georges DUHAMEL, Béatrice DUSSANE, Jacques FAUVET, Jean FRANCO, André FRANÇOİS-PONCET, Henri FRİEDEL, Maximilien GAUTHİER, Pierre GAXOTTE, Lucien de GENNES, Pierre GEORGE, André GİLLON, Jacques GLANDARD, Ferdinand GONSETH, Jean GUİTTON, Georges GURVİTCH, Raoul HARTWEG, Roger HEİM, Jean HYPPOLİTE, Robert JACQUET, Bernard JACROT, Guillaume JANNEAU, Eugène JARRY, Frédéric JOLİOT-CURİE, Jacob KAPLAN, Roger KLİNG, Louis KOELTZ, René LABAT, Sylvain LABOUREUR, Joseph LAİSSUS, Gustave LANCTOT, Madeleine LE BRAS, Léon LEJEALLE, Monique LE NOAN-VİZİOZ, Louis LEPRİNCE-RİNGUET, Jean-Jacques LEVALLOİS, François LHERMİTTE, Roland MANE, Jean MARCHAL, André MARÉCHAL, Henri MASSÉ, Robert MAUGE, André MAUROİS, Henri MİCHEL, Pierre MONBEİG, Pierre MOREAU, Gérard MORİSSET, Georges NİOBEY, Louis PASTEUR VALLERY-RADOT, Pierre PATİN, Henri PİÉRON, Pierre PİERRARD, Maurice PİRON, Pierre PRADEL, Charles PRÉVOST, Jules ROMAİNS, Jean ROSTAND, Camille ROUGERON, Alfred SAUVY, André SCHAEFFNER, Evry SCHATZMAN, Eugène SÉGUY, Maurice SÉRULLAZ, Raymond SUBES, Pierre TARDİ, Haroun TAZİEFF, Jean TERRİEN, Raymond TESSİER, Andrée TÉTRY, Raymond TOUREN, Jean TRİCART, Elsa TRİOLET, Nicolas UNTERSTELLER, Auguste VİATTE, Maxime WEYGAND, Jean WYART, Jean YOYOTTE, Przemyslaw ZWOLİNSKİ.

PEDE

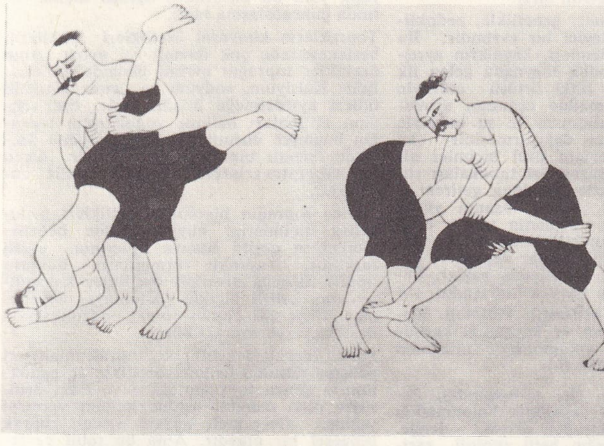

pehlivanlar

PEDER i. (fars. *peder*). *Esk.* Baba: *Akşam üstü kızlarını, kardeşlerini almak için mektep kapısına gelen peder ve biraderlerin ne kadar çok olduğuna dikkat ediyor musun?* (R. N. Güntekin). *Mahkûm olarak ye'se şu biçare peder de / Evlâdını şayed o karanlık gecelerde / Vazgeçmiş olsaydı aramaktan ne bulurdu?* (M. Â. Ersoy). || *Peder-ender*, üvey baba. || *Peder-mande*, babadan kalma. || *Kayın peder.* Bk. KAYINPEDER.

◆ **Pederane** zf. *Esk.* Baba gibi, babaya yakışacak tarzda: *Bugün sana pederane ihtar ediyorum* (R. N. Güntekin). || Sıf. Babaya yaraşır.

◆ **Pederî** i. *Esk.* Baba olma hali, babalık. (M)

PEDEROS i. (yun. *paideros*). Beyaz opal çeşidi. (L)

PEDERSEN (Christiern), danimarkalı yazar (Helsingör 1480'e doğr. - ay.y. 1554). 1510-1515 Arasında Paris'te okurken, *Latince-Danca Lûgat* (1510) ve *Saxo Grammaticus*'un ilk danca tercümesini (1514) yayımladı. Lund'da Piskoposluk meclisi üyeliğine getirildi, sonra Luther'ciliği kabul etti ve Norveç'te basımcı oldu; Luther İncil'inin danca tercümesini (*Christian III. Bibel* [Christian III İncili], 1550) yayımladı. (L)

PEDERSEN (Holger), danimarkalı dilbilimci (Gelballe, Kolding yakınları 1867-Kopenhag 1953). Kopenhag üniversitesinde profesördü. Başlıca eseri: *Vergleichende Grammatik der Keltischen Sprachen*'den (Kelt Dilleri Karşılaştırmalı Grameri) [1909-1913] başka rune alfabesi üstüne incelemeleri de vardır. (L)

PEDERŞAHÎ bls sıf. (fars. *peder*, baba ve *şah*'tan osmanlıca *peder-şâhî*). Sosyol. *Esk.* Ataerkil: *Pederî aile pederşahî aileden çok farklıdır* (Ziya Gökalp). [M]

PEDERŞAHİLİK blş. i. (*pederşahî*'den *pederşahî-lik*). Sosyol. *Esk.* Erkeğin hâkim olduğu aile. *Eşanl.* ATAERKİ.

— ANSİKL. Sosyol. *Pederşahîlik*. Ana baba ve çocuklardan kurulu aile birliği, bugünkü biçimini alıncaya kadar, tarih boyunca birçok değişiklik geçirdi. Bazı toplumlarda kadının soyundan gelen aile yakınları esas akraba sayılıyordu. Maderşahî (anaerkil) denen bu aile türü yanında esas akrabalığın baba soyundan geldiğini kabul eden babanın hâkim olduğu pederşahî (ataerkil*) aile türü doğdu. Pederşahî ailede, babanın (aile erkeğinin) bağlı bulunduğu totem esastır. Bütün aile o totemi tanır. Tek tanrıcı dinlerin hepsi pedarşahî aile türünü benimsedi. Eski anadolu halkları daha çok anaerkil aile geleneğini sürdürüyordu. Bugün bütün müslüman ülkelerde babanın aile reisi olduğu pederşahî aile düzeni vardır. Türklerde de bu aile geleneği geçerlidir. (M)

PEDERZİNİ (Gianna), italyan kadın şarkıcı (Vo di Avio, Trentino 1904). Sanat hayatına 1923'te başladı, 1931'de Milano'da Scala'ya girdi, zamanla dünyanın bütün büyük sahnelerinde şarkı söyledi. Geniş bir alto sesi olan sanatçı, Conchita Supervia'nın yerine geçti, *Carmen*, *Medium* v.b. operalarda çok alkışlandı. Poulenc'in *Dialogue des Carmelites* (Karmelit Rahibelerinin Diyaloğu) [1957] operasında manastır başrahibesi rolüne çıktı. (L)

PEDETES i. Güney Afrika'da yaşayan kemirgen hayvan. (Pedetes geceleyin ortaya çıkan toprak kazıcı, kemirgen bir hayvandır; peşine düşüldüğü zaman, çok uzun olan arka bacakları sayesinde art arda sıçramalarla kaçar. Güney Afrika steplerinden Kenya'ya kadar bulunur. Tek başına *pedetidae* familyasını meydana getirir.) [L]

PEDİ—, lat, *pes, pedis*, ayak'tan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PEDİACUS i. Ağaçların kabuğu altında yaşayan avrupa böceği. (Kınkanatlıların *cucujidae* familyasından.) [L]

PEDİAS. Esk. coğ. Parnes, Pantelikon ve Hymettos veya Hymessos (Eleusis ovası, Mesogaia, Marathon ovası ve büyük merkezî ova) arasındaki düz bölgenin adı. Kephisos ile İlissos tarafından sulanır ve büyük bir zeytinlik tarafından ikiye bölünür. Eskiçağda arpa tarlalarıyle örtülüydü. Solon zamanında Eupatrides'lerden ve mülk sahiplerinden meydana gelen muhafazakâr Pedieos siyasî partisinin merkeziydi. (L)

PADİASİMOS (Theodoros), bizanslı bilgin (XIV. yy.). Nikolaos Kobasilas ve Andronikos Zaridas'a mektuplar, kahramanlık şiirleri ve *Ekthesis Tinon Thaumaton Ton Hagion Megalon Martyron Kai Thanmaturgon Theodoron* (Aziz Theodorosların Birkaç Mucizesi Üstüne Bilgiler) adlı bir kitap yazdı. (M)

PEDİATRİ veya **PEDİYATRİ** i. (fr. *pédiatrie*). Bk. ÇOCUK *hekimliği*.

PEDİCELLİNA i. Kuzey denizlerinde yaşayan entoprocta takımından yosun hayvanı; sürüngen küçük koloniler halinde denizlerde, bazen deniz hayvanlarının (halkalı solucanlar v.b.) üzerinde yaşar. (*Pedicellinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PEDİCİA i. Avrupa'da nemli ormanlarda yaşayan büyük sivrisinek. (İplikduyargalı sineklerin *tipulidae* familyasından.) [L]

PEDİCULİDAE çoğl. i. Bitleri (*pediculus*) ve benzerlerini kapsayan böcek familyası. (L)

PEDİD veya **PEDİDAR** sıf. (fars. *pedid, pedidar*). Bk. BEDİD veya BEDİDÂR.

PEDİEUS i. (yun. *pedion*, ova'dan, *pedieus*, ovada oturan). Esk. Yun. Atina ovası veya *Pedion*'da oturan. || Solon devrinde, Atina'daki muhafazakârlar ve toprak sahipleri partisinin üyesi. (L)

PEDİKÜLOZ i. (fr. *péediculose*). Bk. BİT *hastalıkları*.

PEDİKÜR i. (lat. *pes, pedis*, ayak ve *cura*, bakım > fr. *pédicure*, ayak bakımı yapan kimse'den). Deriye batmış tırnakları düzeltmek, nasırları yumuşatmak veya çıkarmak v.b. işleri kapsayan ayak bakımı. (M)

PEDİKÜRCÜ sıf. ve i. (*pedikür*'den *pedikür-cü*). Pedikür yapan (kimse). [M]

PEDİLANTHUS i. Antillerde yetişen şifalı bitki. (Sütleğengillerden.)

— ANSİKL. *Pedilanthus*'un dallı ağaççık şeklinde otuz kadar türü vardır. Bunların yaprakları kısa saplı, almaşık, basit ve etlidir; yaprakların dibinde iki tane şişkin bez bulunur. Çiçekler dalların ucunda kırmızı bürgüler içindedir. *Pedilanthus tithymaloides* Antillerde ve Güney Amerika'da yetişir. Bunun kökünden kusturucu bir madde elde edilir. Bitki *Saint Domingo ipekası* adıyle bilinir. (L)

PEDİLOPHORUS i. Madenî renkte yuvarlak gövdeli küçük böcek; akarsuların kumlu kıyılarında yaşar. (İlmî adı *Pedilophorus nitidus*. Kınkanatlıların *byrrhidae* familyasından.) [L]

PEDİMENT i. («bir heykeli veya heykel grubunu taşıyan alınlık» anlamında ing. k.). Jeomorfol. Yayılımlar veya örtü halinde

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

akışın etkisiyle yarı kurak iklimde biçimlenen eğik yüzey. (Pediment, inselbergler [veya adatepe] eteğinde döküntülerin taşındığı bir kuşağa tekabül eder; gereçlerin yığışım alanı daha aşağıdaki kesimde olduğundan buralarda alüvyonlar 1-2 m kalınlığında, bazen kesikli bir tabaka meydana getirir: sebhalar, maaderler v.b.)

— ANSİKL. *Pediment*'lerin menşei, yarı kurak bölgedeki yağmur suyunun yüzeyden akışına bağlıdır (bk. ÇÖL, EĞİNTİ). Pedimentin oluşum şekli bugün bile tartışılmaktadır. Bazı jeologlar, inselberg yamaçlarının basit gerilemesi sonucu pedimentin oluştuğunu ileri sürer; geri kalanlar ise pedimentin oluşumunu suların döküntüleri kaldırmasıyle yerli kayanın yavaş bir şekilde gerilemesine bağlar. Bu sonuncu tez «aşınma eğintisi» terimiyle yansır (pediment genellikle bu terimle belirtilir.) Bu iki sürecin yerel şartlara ve litolojiye göre farklı bir şekilde biraraya geldiği sanılır. Meselâ yarı kurak ilkimde taneler halinde ufalanmağa çok elverişli olan granit, en güzel pedimentleri verir; çünkü kopan granit döküntüleri, suların kolaylıkla taşıyabileceği küçüklüktedir. Bu şekilde, inselberg yamaçlarının gerilemesiyle meydana gelen pediment düzensizlikleri, sonraları kolayca ortadan kalkabilir. (L)

PEDİ(O)—, yun. *pais, paidos*, çocuk'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PEDİOPSİDUS i. Çayır ve çalılıklarda yaşayan böcek. (Avrupa'da pek çok türü bulunur; homoptera takımının *jassidae* familyasından.) [L]

PEDİPALP i. (fr. *pédipalpe*). Zool. Bk. DUYU *ayağı*.

PEDİPLENLEŞME i. (fr. *pédiplanation*'-dan). Jeomorfol. Pedimentlerin oluşması ve yamaçları gerilemekte olan inselberglerin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyle meydana gelen genel düzleşme. (Pediplenleşme nazariyesi L. C. King tarafından W. M. Davis'in ciddî itirazlara yol açan pediplenleşme nazariyesi yerine ortaya atıldı. Pediplenleşme terimi, çok düz ama türediği şevler gibi dik bir eğim meydana getirebilen pediplenin oluşma olayına uygulanır.) [L]

PEDİYATRİ i. Bk. ÇOCUK *hekimliği*.

PEDİYOMETRE i. (fr. *pédiomètre*'den). Yeni doğan bebekleri tartmağa, ölçmeğe yarayan âlet. (L)

PEDİYOMETRİ i. (fr. *pédiométrie* veya *paediométrie*). Pediyatri. Doğduğu andaki dölüt gelişim derecesini tespit etmek ve daha sonra da çocuğun gelişmesini takip etmek için süt çocuklarının tartısıyle birlikte yapılan boy ölçümü. (L)

PEDNELİSSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia - Pisidia sınır bölgesinde) şehir. Şehrin adındaki «ss» soneki, tarihinin M. Ö. 3000'e kadar indiğini gösterir. Polybios, Selge ile Pednelissos şehirleri arasında bir savaştan söz eder ve bu savaşta Pednelissos şehrinin haksız yere Selge'nin saldırısına uğradığını yazar. Strabon ise, Pednelissos'u Pisidia bölgesi şehirleri arasında sayar. Roma imparatorluk çağında imparator Trajanus'tan başlayarak Gallienus'a kadar basımına devam edilmiş olan şehir sikkeleri vardır. Bu sikkeler üzerinde Zeus, Apollon, Nemesis, Tykhe, Dioskuros'lar ve Artemis, Pergaia gibi tasvirler bulunur. Kilise listelerinde Pednelissos, Perge başkanlığında Pamphylia bölgesi sınırları içindeki şehirler arasında sayılır. Şehrin yeri kesinlikle bilinmiyor. (M)

PEDOGENETİK sıf. (fr. *pédogénétique*'-ten). Pedogenezle üreme tarzına ilişkin. (L)

PEDOGENEZ veya **PEDOGONİ** i. (yun. *pais, paidos*, çocuk ve *genesis* oluşum, üreme > fr. *pédogenèse, paedogenèse* veya *pédagonie*'den). Biyol. Özel bir döllenmesiz üreme şekli; yetişkin hayvanda değil, daima kurtçukta, embriyon oluşumu şeklinde yer alır (doğurganlık).

— ANSİKL. Bu erken döllenmesiz üreme tarzını 1861'de Nicolas Wagner keşfetti. *Pedogenez* özellikle çiftkanatlı böceklerde (cecidomyia, chironomidae) sık görülür. Miastor'un kurtçuğu, kendi içinde döllenmeden gelişen yumurtalar meydana getirir. Üç hafta sonra yumurtalar açılır ve yavru kurtçuklar çıkar. Böylece birçok döl art arda gelir; sonunda pupa devresi geçirdikten sonra sineklerin doğumunu sağlayacak o-lan değişik tipte kurtçuklar oluşur. Bunlardan olan yetişkin sinekler çiftleşir ve birkaç yumurta meydana getirir; bu yumurtalardan gene aynı pedogenez niteliğini taşıyan kurtçuklar oluşur. Ortam şartları yetişkin sineklerin oluşumunu kolaylaştırır veya geciktirir. (L)

PEDOGENEZ i. (yun. *pedon*, toprak ve *genesis*, kuşak > fr. *pédogènese*'den). Toprakların oluşum ve evrim tarzı.

— ANSİKL. *Pedogenez*, genellikle, pedoklimaksa yönelen ilerleyici bir evrimdir. Bu evrimin başlıca dönemleri, kayaların ayrışması ve bozuşmasından meydana gelen ilk toprak unsurlarının bitki örtüsü etkisiyle oluşması, organik madde oranının artmasıyle toprağın kalınlaşması ve su etkisiyle çeşitli unsurların yer değiştirmesidir (bu durum toprak düzeyinin özel biçimler almasına yol açar). Bazen üst tabakaları süpürerek bir gençleşme meydana getiren aşındırma etkileriyle, bazen insanın yüzey şeklini etkilemesiyle (ormanın tahrip edilmesi, orman alanının küçülmesi ve bir landın oluşması) ekolojik şartlar değişir ve pedogenezde gerileyici bir dönem başlar. Pedogenez, pedolojinin başlıca konusudur. (L)

PEDOKAL i. (fr. *pédocal*). Pedoloji. Kurak iklimlerde oluşan ve kapsadığı karbonatların bütünüyle yıkanmasıyle nitelenen toprak. *Zt.* PEDALFER. (L)

PEDOKLİMAKS i. (fr. *pédoclimax*). Pedoloji. Ekolojik bir değişiklik bulunmadığı zaman tabiî bir oluşuğun eriştiği denge. (Pedoklimaks, toprağın belli ekoloji şartlarında ulaşabileceği bir olgunluk evresidir.) [L]

PEDOLOG i. (fr. *pédologue*). Toprakların oluşum tarzlarını araştıran bilim adamı. (L)

PEDOLOJİ i. (yun. *pais, paidos*, çocuk ve *logos*, bilim'den fr. *paidologie*). Bk. ÇOCUKBİLİM. (M)

PEDOLOJİ i. (yun. *pedon*, toprak ve *logos*, bilim'den fr. *pédologie*). Toprakları inceleyen bilim.

— ANSİKL. Pedoloji, jeolojiden kolayca ayırdedilir; çünkü yer kabuğunun sadece biyolojik veya hiç değilse fizik-kimyasal bozuşma etkilerine açı! üst kısmını inceler. Buna karşılık konusunun büyük kısmı tarımbilimle ortaktır. Tarlaların durumunu inceleyen tarımbilim ekilebilir toprağın derinlemesine gelişmesini ve çeşitli etkiler altındaki değişmelerini de incelemek zorundadır. Ama toprağın çeşitli seviyeleri arasında meydana gelen madde hareketleriyle yalnız pedoloji uğraşır. İlke olarak iki bilim, pedolojinin toprağın oluşmasındaki ve evrimindeki tabiî mekanizmaların gözlenmesi ve açıklanması olarak tanımlanmasıyle ayırtedilebilir.

Bu anlamıyle pedoloji XIX. yy. sonundaki rus tabiat bilimcilerinin çalışmalarına dayanır. Dukuçayev'in 1833'te yayımlanan çernozyum incelemesi ilk olarak toprağın tabiat tarafından yaratıldığını, özel bir görünüşü olduğunu, belirli sayıda tabiî faktöre bağlı olduğunu, iklim ve bitki kuşaklarına göre değişen çeşitli biçimleri geliştiğini ortaya koydu. Dukuçayev okuluna bağlanan Sbirtsev ve Glinke'nin çalışmaları bir toprak kesitleri koleksiyonunun sergilendiği 1889 Paris sergisinden sonra Fransa ve Batı Avrupa'da yayıldı. «Tarım-jeoloji» adı verilen ilk bilimsel toprak bilimi konferansı 1908'de Budapeşte'de toplandı. Ama pedeloji terimi ilk olarak dördüncü milletlerarası konferansta (Roma, 1924) kullanıldı. Toprak bilimi milletlerarası derneği de o tarihte kuruldu.

Pedolojinin metotları her şeyden önce toprak profilinin incelenmesine ve analizine dayanır. Temel unsuru toprağın rengidir; hattâ bazı bilimsel sınıflamalarda renk belirleyici özellik almıştır: hâlâ kara, kahverengi, kestane rengi, açık kestane rengi, kırmızı v.b. topraklardan söz edilir. Ama rengin gözlenmesi yeterli değildir ve «ufuk» adı verilen çeşitli karakteristik stratlardan alınan numunelerin laboratuvarlarda incelenmesi gerekir. Laboratuvarlarda toprağı meydana getiren unsurlar ayrı ayrı incelenir: organik unsurlar veya geniş anlamıyle humus ve mineral unsurlar. Bu unsurların temel kısmı gerek bitkilerin beslenmesi, gerek pedoloji açısından «bozuşma karmaşası» denen şeydir. Milletlerarası bir uzlaşma sonucunda, koloidal özelliklerden yararlanan bu «karmaşa»nın, çapı 2µ'-den küçük parçalardan oluştuğu kabul edilmiştir.

Toprağın fizikî özellikleri iki temel kavrama sıkıca bağlıdır. Bir yanda doku, yani temel bileşim, küçük parçacıkların boy bakımından diferansiyel dağılımı, öte yanda yapı, yani bu unsurların agrega biçimi altında çimentolaşma tarzı.

Toprakların kimyasal özellikleri bitkilerin beslenmesinde çok önemli rol oynar. Ama özellikler toprağın evrimi üstünde de etkilidir. Kalsiyum, sodyum ve demir dinamik tipleri ayırdetmeğe imkân verir. Öte yandan, H ionları halinde yoğunlaşma toprağın bugünkü durumu ve gelişme yönü üzerinde önemli bir belirtidir; asitliği ölçen H, laboratuvarlardaki başlıca analiz unsurudur.

Ayrıca toprağın biyolojik özellikleri pedogenez biçimlerini büyük ölçüde belirtir. Gerçekten çeşitli humus tiplerinin etkisi farklıdır. Yapraklı ormanların humusu (*mull*) toprağa elverişli özellikler kazandırır ama belirli ölçüde yıkanmayı engellemez. Gayrısafi humus (*mor*) podzollaşmayı destekleyerek toprağı bozar.

Sonuç olarak denebilir ki, toprak analizleri gelişme durumu üstüne, özellikle de pedoklimaks denen toprağın iklim ve bitki örtüsüyle olan dengesi üstüne hüküm vermeyi sağlar. Gerçekten nazarî açıdan toprak bölgesel bir olaydır. Ama bu tabiî çevrenin hareketsizliği bile, birçok istisnaya yol açar. Önce topografya ve özellikle bugünkü iklim evresinin rolü ile eski ve farklı evrelerin rolü arasındaki başlangıç noktasını belirtmek çok güçtür. Pedoloji bu noktada yani eski toprakların incelenmesinde kendisine en yakın tabiat bilim disiplinlerine (botanik, jeoloji, jeomorfoloji) dayanmak zorundadır. (L)

PEDOTEKNİ i. (fr. *pédotechnie*). Çocukla ilgili bilgilerin ve pratik uygulamaların tümü. (Bu terim, Decroly tarafından ortaya konmuştur.)[L]

PEDRAYES (Augustin de), ispanyol matematikçisi (Lastres 1744 - Madrid 1815). Krallık Şövalyeleri okulunda öğretmenlik yaptı. 1790'dan itibaren Asturias'ta yaşadı, Jovellanos ile dostluk kurdu. 1798-1800 Arasında Paris'te kaldı ve Ciscar ile birlikte ispanyol biliminin temsilcisi olarak ondalık metrik sistemin örneklerini tespite çalıştı. XVIII. yy.da sonsuz küçükler hesabıyle uğraşan sayılı ispanyollardandır. Yazdığı *Nuevo y Universal Metodo de Cuadraturas Determinadas* (Kareleştirmenin Yeni ve Milletlerarası Metodu) [1777] adlı eser, elyazması halinde Millî kütüphanede saklanmaktadır. (M)

PEDRELL (Felipe), ispanyol bestecisi ve müzikoloğu (Tortosa 1841 - Barcelona 1922). Juan Mir'in öğrencisiydi, ülkesinin müzik geçmişini ve folklorunu tanıtarak bir millî ispanyol müzik okulu kurmağa çalıştı: *Salterio Sacro Hispano* (İspanyol Kutsal Mezmur Dergisi) [1882-1905]; *Diccionario Tecnico* (Teknik Lûgat) [1894]; *Hispaniae Schola Musica Sacra* (İspanyol Kutsal Müzik Okulu) [1894]; *Diccionario Biografico - Bibliografico* (Biyografya ve Bibliyografya Lûgati) [1896-1897] (eksik); *Teatro Lirico Espanol Anterior al Siglo XIX* (XIX. yy.-dan önce İspanyol Lirik Tiyatrosu) [1897]; Victoria'nın eserlerinin yayımı (8 cilt, 1903-1912); *El Organista Liturgico Espanol* (İspanyol Litürjik Orgcusu) [1905]; *Cancionero Musical Popular Espanol* (İspanyol Halk Müzikçisi) [4 cilt, 1919-1922], v.b. Ayrıca beş opera (*La Celestina*, 1904), senfonik şiirler, şarkı ve orkestra için eserler, bir yaylı çalgılar için dörtlü v.b. besteledi. Madrid konservatuvarında öğretmenlik yaptı. San Fernando Güzel Sanatlar akademisine üye seçildi (1895). [L]

PEDRO, Castilla infante'si (1261'e doğr. - Ledesma 1283). Alfonso X'un oğlu. Cezayir kuşatmasını yönetti, fakat castilla donanması bozguna uğrayınca geri çekilmek zorunda kaldı (1278). 1281'de kardeşi Sancho ile babasına karşı birleşti. (M)

PEDRO, Castilla infante'si (Valladolid 1290 - Granada yakınları 1319). Sancho IV ve Maria de Molina'nın oğlu. 1311'de Aragon'lu Jaime II'nin kızı Maria ile evlendi. Kardeşi Fernando IV'ün başmabeyincisi oldu. Fernando IV ölünce (1312) Alfonso XI'i kral ilân etti. Annesinin desteğiyle amcasının ikinci oğlu Juan'ın ve ana kraliçe Constanza'nın naipliklerine karşı koydu. Palencia meclislerinde (1313) halledilemeyen bu mesele, Palazuelos anlaşmasıyle (1314) bir sonuca bağlandı. Pedro, Maria de Molina ve infante Juan birlikte naip oldular. Bundan sonra Pedro kendini fetih savaşlarına verdi (1315 ve 1316). Granada'ya karşı girişilen bir seferde öldü. (M)

PEDRO, Aragon infante'si (1305 - Pisa 1381). Jaime II ile Blanca de Anjou'nun dördüncü oğlu. 1322'de Ribagorza, 1325'te Ampurias kontluğuna tayin edildi. Bu unvanları sayesinde kardeşi Ramon Berenguer'in Prades kontu olmasını sağladı. Alfonso IV zamanında Katalonya hâkimi oldu. Pedro IV'ün vasisi ve danışmanıydı. 1337'de kralla, üvey annesi Leonor de Castilla ve üvey kardeşlerinin arasını buldu. 1343'te Mallorca seferine katıldı. 1354'te Sardinya seferinin başlangıcında Aragon krallığı başkumandan yardımcılığına getirildi. 1360'ta Urbanus V'e karşı tutumuyle Korsika ile Sardinya'nın Pedro IV'ten alınmasını önledi. Avignon'da beyaz birliklerin «İki Pedro'lar» savaşına (1364) katılması için açılan görüşmeleri yönetti. 1331'de evlendiği Juana de Foix ölünce Barcelona'daki San Francisco manastırına girdi (1358), kilise ayrılığı çatışmalarında önemli rol oynadı, papa Urbanus VI'nın tarafını tuttu (1378). İyi bir şairdi. Sanatçıları korudu. (M)

PEDRO, Coimbra dükü, Portekiz infant'ı (Lizbon 1392 - Alfarrobeira 1449). 1438 - 1448 Arasında krallık naibi olan Léon I'in oğlu. Yeğeni Alfonso V'e karşı giriştiği Alfarrobeira savaşında öldü. Çok yolculuk yapan bu derin kültürlü prens birçok eser yazdı; bunların en önemlisi *De Virtuosa Bemfeitoria*'dır (Erdemli İyilikseverlik) [1910'da basıldı]. (L)

PEDRO (1429 - Granollers, Barcelona yakınları 1466), **Coimbra** dükü (1449-1466), Katalonya prensi (1463 - 1466), portekiz infant'ı Pedro'nun oğlu. Babası ölünce Castilla'ya göç etmek zorunda kaldı. Alfonso V tarafından geri çağrıldı. Başkumandan olarak kral ile birlikte Fas'a gitti (1463). O sırada ayaklanan Katalonyalılar kendisini prensliğe seçtiler; Aragon kralı Juan II'ye yenildi. Birkaç şiiri vardır. (L)

PEDRO I (1074'e doğr. - Huesca 1104), Aragon ve Navarra kralı (1094 - 1104). Kral Sancho I Ramirez'in oğlu. Arapları yendi, 1096'da Huesca'yı aldı ve Valencia'da Cid'e yardım etti. (L)

PEDRO I, Portekiz kralı (Coimbra 1320 - Estremoz 1367). Alfonso IV'ün oğlu. Constanza de Castilla ile evlendi (1340). Karısının nedimesi İnes de Castro ile ilişki kurdu. Constanza'nın ölümünden sonra (1345) onunla gizlice evlendi. Alfonso IV, İnes'i öldürtünce (1355) Pedro I, Kuzey Portekiz'i krala karşı ayaklandırdı; annesi Beatriz de Castilla'nın aracılığı sayesinde babasıyle barıştı, az sonra onun yerine geçti, İnes'in katillerini idam ettirdi. Constanza'dan bir oğlu olmuştu; bu çocuk Fernando I adıyle tahta çıktı. İnes de Castro'dan üç çocuğu ve Teresa Lourenço ile olan ilişkisinden de ileride Büyük Joao I adıyle kral olacak bir oğlu dünyaya geldi. (L)

PEDRO I (Queluz 1798-ay.y. 1834), Brezilya imparatoru (1822-1831), Portekiz kralı (PEDRO IV) [1826]. Portekiz kralı Joao VI ile Carlota Joaoquina de Borbon'un oğlu. Ülkesi Fransız işgaline uğrayınca (1807) ailesiyle birlikte Brezilya'ya gitti ve Avusturya prensesi Maria Leopoldina ile evlendi (1816). Babası Lizbon'a döndükten sonra naip-prens olarak Breziya'da kaldı (1821). Portekiz cortes'lerinin merkeziyetçi siyaseti Brezilyalıları memnun etmediğinden, babasıyle birlikte Brezilya Anayasasına bağlılık andı içen (1821) Pedro, ayrılık taraftarlarıyle anlaştı, ülkenin «sürekli koruyucusu» diye adlandırıldı ve Brezilya'nın bağımsızlığını ilân etti (7 eylül 1822). Sonra da imparator oldu (12 ekim). Brezilya'ya yeni bir anayasa kazandırdı (1824). Babasının ölümüyle Portekiz kralı olunca (1826), krallık için bir anayasa hazırlattı. Kızı Maria II'yi kraliçe, kardeşi Miguel'i de naip yaptı (1826). Pedro'nun Brezilya'ya dönüşünden sonra Miguel, mutlakıyetçilerin yardımıyle Maria II'yi tahttan indirdi ve kendisini kral ilân ettirdi (1828). Pedro'yu fazlasıyle portekizli kalmakla kınayan muhalefetin tenkitleri sonucu, oğlu lehine Brezilya tacından feragat etmek zorunda kalan (1831) Pedro, Portekiz'i tekrar fethetti ve kardeşini Evora'da teslim olmağa zorladı (1834), kızı Maria II'yi yeniden tahta çıkardı. (L)

PEDRO II (1174 - Muret 1213), Aragon kralı (1196 - 1213). Alfonso II Raimundo'nun oğlu. 1204'te papanın ona taç giydirmesi İspanyollarca hoş karşılanmadı. Las Navas de Tolosa savaşına katılarak başarı kazandı (1212), fakat 1213'te Toulouse kontuna yardım ederken Muret savaşında öldü. Provence şiir zevkinin İspanya'da yayılmasında katkısı oldu. (L)

PEDRO II (Lizbon 1648-ay.y. 1706), Portekiz kralı (1683-1706) Joao IV ile Luisa de Guzman'ın oğlu. Kardeşi Alfonso VI'yı iktidardan uzaklaştırdı (1661), Alfonso'dan ayrılan Maria de Saboya ile evlendi. Kardeşinin ölümüne kadar naiplik yaptı (1683). İspanya'ya Portekiz'in bağımsızlığını kabul ettirdi (1668). Felipe V'i İspanya kralı olarak tanıdı ama lord Methuen'ın görevle kendisine gönderilmesinden sonra İngiltere ile birleşti (1703). Böylece Portekiz, şaraplarına bir pazar buldu, ingiliz kumaşlarına kapılarını açtı ve Bourbon'lara karşı girişilen hareketler için bir üs haline geldi. (L)

PEDRO II (Rio de Janeiro 1825-Paris 1891), Brezilya imparatoru (1831-1889). Pedro I ile Avusturya prensesi Maria Leopoldina'nın oğlu. Babasının yerine geçti ve başlangıçta Bonifacio de Andrada e Silva'nın vasiliği altında hüküm sürdü. 1840'ta reşit olunca anayasaya titizlikle uydu, Arjantin diktatörü Rosas'ın tehdit ettiği (1851-1852) Uruguay ile Paraguay'ı destekledi, daha sonra da paraguaylı diktatör Francisco Solano Lopez'e karşı Uruguay ve Arjantin ile birleşti (1865-1870). Kültürlü ve filozof bir prensti, pozitivist fikirlerin ve farmasonluğun etkisinde kaldı. Köleliği kaldırdı (1888). Bunun üzerine kendisine karşı, köle sahiplerinden, laikleştirme tedbirlerinden hoşnutsuzluk duyan ruhban sınıfından ve savaş sırasında gücünün bilincine varan ordudan meydana gelen bir koalisyon kuruldu. Pedro II tahtından feragat etmek zorunda kaldı (15 kasım 1889) ve Fransa'ya sığındı. (L)

PEDRO III (Lizbon 1717-ay.y. 1786), Portekiz kralı (1777-1786). Kral Joao V ile Mariana d'Austria'nın oğlu; kardeşi kral José I'in kızıyle evlendi (1760) ve tahtı onunla paylaştı. Pedro III ile karısı Maria I, Pombal'ı 1777'de iktidardan uzaklaştırdılar. (L)

PEDRO III Büyük (1239-Villafranca del Panadés, Barcelona 1285), Aragon (1276-1285) ve Sicilya (PIETRO I adıyle) kralı, Jaime I'in oğlu. 1246'da Sicilya kralı Manfredo'nun kızı Constanza Stauffen ile evlendi (1262). Manfredo ölünce (1266) karısı ona 50 000 altın ons'luk bir çeyiz getirdi. O da karısına Sicilya kraliçesi unvanını verdi. O andan itibaren Charles d'Anjou'nun bütün hasımlarına ve kurbanlarına (Konrad V, Roger de Lluria) destek oldu. Bir deniz imparatorluğu kurmak istediği için kardeşi Jaime de Mallorca'ya metbuluğunu kabul ettirdi (Perpignan antlaşması, 1279). Vespri Siciliani'den sonra (30 mart 1282) Sicilya'ya geçti, Palermo kralı tacını giydi (1 eylül). Papa Martinus IV, karşısına düşmanlar çıkarttı ve onu afaroz etti. Calabria'da Anjou'lularla çarpıştı. Amirali Roger de Lluria Charles d'Anjou'nun oğlu Topal Charles'i esir aldı. Felipe II kuzenini desteklemek için Aragon'a girdi, Gerona'yı kuşattı, fakat Pedro III'ün filosu deniz ulaşımını kestiği için Perpignan'a çekilmek zorunda kaldı. Pedro III Sicilya'nın tek hâkimi oldu, bu adayı Güney İtalya'dan ayırarak İki-Sicilya krallığını kurdu. (L)

PEDRO IV (Portekiz 1429-Granollers 1466), Portekiz başkumandanı, Katalanların kralı (1464-1466). Coimbra dükü Pedro ile Urgel kontu Jaime'nin kızı İsabel'in oğlu. On altı yaşında, babası Portekiz naibiyken Pedro, Avis başkumandanı ve hâkimi tayin edildi. Babasının düşmesi ve 1440'ta ölmesinden sonra birkaç yıl (1449-1456) Castilla'da yaşamak zorunda kaldı. Orada, Alvaro de Luna, Santillana markisi ve Juan de Mena ile dostluk kurdu. 1456'da servet ve unvanlarını geri aldı. 1463'te Katalanların Juan II'ye karşı başkaldırmaları üzerine Jaime de Urgel'in yeğeni olması dolayısıyle kendisine taht teklif edildi. İki yıl süreyle Juan II'ye karşı mücadeleye devam etti, ama kesin bir zafere ulaşamadı. Calaf bozgunu (1465) ve Cervera'nın kaybedilmesiyle katalan otoritelerinin gözünden düştü, güçsüzlük, despotluk ve askerler arasında taraf tutmakla suçlandı. Veremden öldü. Aynı zamanda bir edebiyatçı olan Pedro IV'ün eserleri arasında *Satira de Felice e İnfelice Vida* (Mutlu ve Mutsuz Hayatın Yergisi), *Menosprecio del Mundo* (Dünyayı Küçümseme) ve *Tragedia de la Reina İsabel* (Kraliçe İsabel'in Trajedisi) sayılabilir. (M)

PEDRO IV, Portekiz kralı (1826). Bk. PEDRO I, Brezilya imparatoru.

PEDRO IV el Ceremonioso (Balaguer 1319-Barcelona 1387), Aragon kralı (1336-1387), kral Alfonso IV'ün oğlu. 1340'ta, Tarifa'yı kuşatan Magrıplılarla savaşmak üzere Castilla kralı ile birleşti: Mallorca ile Roussillon'u, kuzeni Mallorca kralı Jaime II'nin elinden aldı (1343-1344). Çeşitli olaylardan sonra ayaklanan Aragon soylu sınıfına Epila zaferiyle (1348) boyun eğdirdi. Venedik ile birleşti, Bizans önünde Cenevizlileri yendi (1352) ve Sardunya'nın başlıca şehirlerini işgal etti (1354), fakat adayı büsbütün barışa kavuşturamadı. Castilla kralı Pedro el Cruel'e (Zalim Pedro) karşı yaptığı savaşlar onu Enrique de Trastamare'nin müttefiki haline getirdi. (L)

PEDRO V (Lizbon 1837 - ay.y. 1861), Portekiz kralı (1853-1861), Maria II'nin oğlu. Anasından sonra hükümdar oldu, babası Fernando'nun naipliği altında 1855'e kadar hüküm sürdü. Bilgili ve zeki bir insandı; özellikle öğretimin gelişmesine çalıştı. Stephanie von Hoharzollern-Sigmaringen ile evlendi (1858). Bir yıl sonra karısını kaybetti. Yerine kardeşi Luis geçti. (L)

PEDRO Aziz, Katalonyalı rahip (Verdu, Katalonya 1580 - Cartagena, Kolombiya 1654). 1602'de Cizvit tarikatına girdi. Zencilerin köle olarak çalıştırıldığı Cartagena'ya (Latin Amerika) gitti ve kırk yıl süreyle kendini zencilerin hizmetine adadı. 1888'de aziz, 1896'da papa Leo XIII tarafından Zenci misyonları koruyucusu ilân edildi. (L)

PEDRO DE ARAGON (öl. Tordehumos 1296), Büyük Pedro ile Konstanze von Schwaben'ın oğlu (Constanza de Suabia). Kardeşi Liberal Alfonso tarafından, rehin olarak aragonlu soylulara teslim edildi. 1296'da, kardeşi Jaime II'nin Murcia'ya saldırısında Pedro Castilla ve Leon'a karşı girişilen bir seferi yönetti. Cuenca'yı ele geçirmek istedi, fakat sefer sırasında öldü. Guillerma de Moncada (Béarn'lı Gaston VII'nin kızı) ile evliliğinden (1291) çocuğu olmadı. (M)

PEDRO DE ARAGON (1411'e doğr.-Napoli 1438), Fernando de Antequera le Leonor de Alburquerque'in oğlu. Mallarına elkoyan (1429) Alvaro de Luna'nın düşmanıydı. Aragon ile Castilla arasındaki savaşa katıldı. Majano (1430) antlaşmasından sonra, Extramadura'da kardeşi Enrique ile birlikte ayaklandı. Alcantera'da esir düştü (1432), Juan II'ye başkaldıran kaleleri teslim ederek hürriyetine kavuştu, Napoli savaşında başarı kazandı. Gaeta'yı ele geçirdi, Napoli kuşatmasında öldü. (M)

PEDRO DE ARBUÉS Aziz, ispanyol rahibi (Epila, Aragon 1440'a doğr. - Zaragoza 1485). Augustinus tarikatı başrahibi idi. Aragon enkizitörü sıfatıyle Katolik krallara hizmet etti. Bir suikastte öldü. 1867'de aziz ilân edildi. (L)

PEDRO DE BARCELONA (öl. Montpellier yakınları 1181). Ramon Berenguer IV'ün ikinci oğlu. Annesi Petronila de Aragon idi. Sardinya, Carcasonne ve Narbonne üstündeki haklar ona babasından kaldı, ancak kardeşi faziletli Alfonso'ya bağlı kalmak zorundaydı. Alfonso 1167'de, Pedro'-

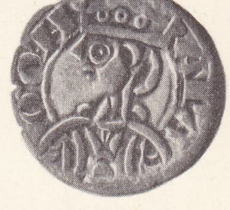

Aragon kralı
PEDRO II
gümüş para
Cabinet des Médailles, Paris

Foto. *Prado müzesi* (*LAROUSSE*)

Brezilya'lı **PEDRO II** Americo'nun eseri

Aragonya'lı **PEDRO III**'ün mührü ispanyol kütüphanesi

Aragonya'lı **PEDRO IV**'ün mührü

ya Provence'ın yönetimini bıraktı. Pedro, ülkeyi Ramon Berenguer IV adına yönetti. Raimond V'in taraftarları tarafından öldürüldü. (M)

Pedrolino, *Commedia dell'arte*'nin bir tipi; bazen âşık ve sevimli bir uşağı, bazen de alışılagelmiş kurnaz, düzenbaz, çapkın bir uşak tipini canlandırdı. Pedrolino adı Flaminio Scala'nın birçok senoryosunda geçer. (M)

PEDROLLO (Arrigo), italyan müzikçisi (doğ. Montebello Vicentino 1878). Milano konservatuvarında okudu. Vicenza ve Padova Müzik lisesine müdür oldu, Milano konservatuvarında bestecilik dersleri verdi. Birçok sahne müziği besteledi: *Juana* (1914), *La Veglia* (Uykusuzluk) [1920]; *L'Uomo che Ride* (Gülen Adam) [1920]; *Delitto e Castigo* (Suç ve Ceza) [1926]. Ayrıca senfonik müzik ve oda müziği de yazdı. (M)

PEDROLO (Manuel DE), katalan dilinde yazan ispanyol yazarı (Arano, Lerida 1918). Önce şair olarak tanındı: *Esser en el Mon* (Dünyada Olmak) [1948]. Sonra çalışmalarını tiyatro alanına yöneltti ve özellikle hikâyeler yazdı. *Homes i No* (İnsanlar ve Hayır) [1957] adlı oyunu «saçmalık tiyatrosu» türüne girer. Hikâyeleri de aynı çerçevede yer alır: *Es Vessa una Sang Facil* (Kan Dökmek Kolaydır) [1952], *Mr. Chase, Podeu Sortir* (Bay Chasa Çıkabilir) [1953], *Cendra per Martina* (Martina İçin Kül) [1965], *Avui Es Parla de Mi* (Bugün Benim Hakkımda Konuşuluyor) [1966], *Totes les Besties de Carrega* (Bütün Yük Hayvanları) [1967] v.b. 1968'de *Un Cami Amb Eva* (Eva ile Bir Yol), *Se'n Va un Estrany* (Giden Yabancı) ve *Falgueres Informa* (Falgueres Bilgi Veriyor) adlı hikâyelerini yayımladı. Bu hikâyeler *Temps Obert* (Açık Hava) çevriminin ilk üç hikâyesidir. (M)

PEDRO NOLASCO Aziz, Merced tarikatının kurucusu (Languedoc 1182 veya 1189'a doğr.-Barcelona 1256). Albililere karşı açılan seferde Simon de Monfort'a katıldı. Valencia krallığında Arapların eline geçen esirleri fidye karşılığı kurtarmağa çalıştı. Aragon kralı Jaime I ile birlikte Merced tarikatını kurdu (1218) ve bu tarikatın ilk başrahibi oldu. 1628'de aziz ilân edildi.

— İkonogr. Zurbaran'ın, bu azizin hayatı ile ilgili olarak Prado'da ve Sevilla katedralinde bir dizi tablosu vardır. Ayrıca F. Pacheco *Aziz Pedro Nolasco'nun Gemiye Binişi*'ni (Sevilla), Sebastien Bourdon ise, *Aziz Pedro Nolasco'ya Merced Tarikatının Cübbesinin Verilmesi*'ni çizdi (Paris, Saint-Germain-l'Auxerrois kilisesi). [L]

PEDRO RAMON DE BARCELONA (1050'ye doğr. - Endülüs 1073), Ramon Berenguer I'in, ilk karısı İsabel'den olan oğlu ve vârisi. Babasının Almodis de la Marca ile evlenmesinden sonra gölgede kaldı ve 1063'ten sonra da resmî belgelerde adı geçmez oldu. 1067'de üvey kardeşi (geleceğin Ramon Berenguer II'si) lehine Rases ve Carcasonne kontluklarının ilhakı, iki kardeş arasındaki anlaşmazlığı arttırdı ve bu anlaşmazlık Almodis'in Pedro Ramon tarafından (16 ekim 1071) öldürülmesiyle son buldu. Bunun üzerine papa Gregorius VII, Pedro Ramon'u afaroz etti ve sürgün edilmesini istedi. Pedro Ramon'un az sonra ölmesi üzerine Barcelona hanedanının parçalanması önlenmiş oldu. (L)

PEDROSO Y ALDAMA (Regino), kübalı şair (Union de Reyes 1896). Modern akımların etkisinde kaldı. *La Ruta de Bagdad y Otros Poemas* (Bağdat Yolu ve Başka Şiirler) [1918-1923] adlı kitabıyle tanındı. Proleterleri öven, emperyalistleri yeren şiirler yazdı. *Salutacion Fraterna al Taller Mecanico* (Makine Atelyesine Kardeşçe Selâmlar) [1927], bu konudaki en güzel eseridir. *Nosotros*'da (Bizler) [1933] aynı havayı sürdürdü. Öteki kitapları: *Los Dias Tumultosos* (Kargaşalı Günler) [1933-1936], *Nas alla Canta el Mar* (Deniz Ötelerde Söyler Türküsünü) [1939], *El Ciruelo de Yuan Pei Fu* (Yuan Pei Fu'nun Erik Ağacı) [1955]. (L)

PEDROTTİ (Antonio), italyan orkestra yöneticisi (Trento 1901). Roma'da O. Respighi'nin öğrencisiydi, 1924'te Kompozisyon bölümünü bitirdi. S. Cecilia akademisinde sanat yönetmeni yardımcılığı yaptı (1938-1944). İtalya'da ve öteki ülkelerde birçok konser verdi. (M)

PEDROTTİ (Carlo), italyan bestecisi (Verona 1817-ay.y. 1893). Torino tiyatrosunda orkestra yönetmenliği, müzik okulunda yönetmelik yaptı, onaltı opera besteledi (*Tutti in Maschera*, 1856), halk için konserler düzenledi. (L)

PEDRO Zalim (Burgos 1334 - Montiel 1369), Castilla ve Leon kralı (1350-1369). Alfonso XI ile Portekizli Maria'nın oğlu. Önce Blanca de Borbon ile evlendi (1335). Avila ve Salamanca başpiskoposlarına bu evliliği geçersiz ilân ettirdikten sonra, Juana de Castro ile evlendi (1354). Çok geçmeden onu da bıraktı. 1362 Baharında, Sevilla meclisine 1352'den beri metresi olan Maria de Padilla (öl. 1361) ile gizlice evlendiğini bildirdi ve ondan olan çocuklarını tanıdı: Alfonso (1359-1362), Beatriz, Constanza ve İsabel tahta vâris oldular.

Hükümdarlığı, Castilla tarihinin en ilgi çekici dönemlerinden biri sayılır. Siyasî-askerî tarih bakımından bu yılların en büyük meselesi, Castilla'nın Yüzyıl savaşları sırasında Fransa ve İngiltere ile ittifak yapmasıdır. Bu görünüşün arkasında saklanan gerçek, Pedro'nun iktisadî alanda kazandığı zaferdir. Sanayinin ve ticaretin tarımdan üstün olduğunu anladı, bu alanlara yönelmek üzere program yaptı. Toplumsal alanda, Castilla'da derebeylik devrine son vermeyi öngördü. Yaptığı program, Katolik Krallar tarafından ancak yüz elli yıl sonra yarım yamalak gerçekleştirilebildi. Soylu sınıfı iktisadî iktidarı elde tuttu, fakat siyasî tekelini kaybetti. Castilla'nın, yalnız hayvancılığa ve tarıma dayanan iktisadî yapısı değişmedi.

Babası Alfonso XI'in ölümünden (27 mart 1350) sonra tahta çıkan Pedro, karahumma salgınının iktisadî ve toplumsal sonuçlarıyle mücadele etmek zorunda kaldı: üretimin düşmesi, fiyatların ve ücretlerin artışı, yollarda baş gösteren güvensizlik v.b. Bu yüzden 1351'de Valladolid meclisini topladı, fiyatları ve ücretleri tespit etti. Çalışma zorunluğunu ilân etti, eşkıyalığa karşı savaşabilmek için kanunlar çıkardı, soyluların isteklerini sınırlamak istedi, krallığın maliyesini yeniden teşkilâtlandırmak üzere bir vergi talimatı çıkardı, bu göstergede bediyelerin kazançlarını ve ödemelerini ayrıntılı biçimde dökerek, onları vergiye bağladı. Böylece birçok soylunun imtiyazları ortadan kalktı ve soylular hukuk dışı gelirlerden yoksun kaldılar.

Bu tedbirler, iktisadî nitelikte olmakla beraber, açık bir siyasî tutumu da dile getiriyordu: artık kral her şeye hâkim demekti. Bu bakımdan Valladolid meclisiyle İngiltere'deki işçilerin statüsü (1350), karahummadan sonra Aragon kralı Pedro (Autlas Malavi) IV tarafından konan Aragon kanunlarıyle şubat 1351'de çıkan fransız kanunları arasında bağıntı kurmak gerekir. Karahummanın yol açtığı kötü durumdan önce krallar, tüm krallık kadrosu adına kanunlar çıkarır, muafiyeti olan senyörleri hesaba katmazlardı. Alfonso XI'e boyun eğen castilla soyluları Pedro I'in hükümdarlığının başlarında siyasî ve iktisadî durumlarını düzeltmek istediler. Ancak toplumsal baskı grubu olarak hareket etmek için gerekli birlikten yoksundular. Kendi adına hareket eden bir iki senyör dışında, kimse kralı etkileyemedi. Castilla'nın dış siyaseti konusunda aralarında hemen anlaşmazlık başgösterdi. Juan Alfonso de Albuquerque ile kralın yeğeni Fernando de Aragon, İngilizlerle anlaşmaktan yanaydılar; Enrique, Tello ve Fadrique de Trastamara (Pedro'nun kardeşleri) Fransa'ya yaklaşıyorlardı, ama kral senyörler yönetimine karşı çıkarak, kendi hâkimiyetini kurmak isteyince, hepsi birleşti. Yenik düşen senyörler (1353), ya krala tabi oldular ya da ülkeyi terk ettiler. Kral, yönetim kadrosuna burjuvaları ve hukukçuları getirtti. Ama soylular ümitlerini kesmemişlerdi, başkaldırmak için fırsat kolluyorlardı. Bu fırsat 1356 Aragon-Castilla savaşında ortaya çıktı. Savaş, siyasî (yarımadada hegemonya kurmak için mücadele) ve iktisadî (Ceneviz rekabetiyle karşılaşan Aragon ticaretinin savunulması) sebepler yüzünden patlak verdi. Askerî yönden Castilla'nın üstünlüğü eziciydi. Ancak Aragon kralı Pedro IV'ün diplomatik ustalığıyle durum değişti. 1353'te soyluların yenilgisinden sonra, Fransa'ya sığınan Enrique de Trastamara, Aragon kralı tarafından ücretli askerlerden meydana gelen ordusuyle birlikte kiralandı, böylece önemli askerî takviye sağlandı. Ayrıca, Castilla'nın içişleri de hayli karışıktı: çünkü soylular yaşlı krala karşı gelme eğilimindeydiler. Dış tehlike ve içteki kararsızlık Zalim Pedro'yu zıvanadan çıkardı. Sonunda castilla soylularına karşı kanlı bir zulüm hareketine girişti ve kendisine bağlı kalan son dostlarının desteğini de kaybetti. Enrique, Pedro I gibi duygularına kapılmadı, durumdan yararlanmayı bildi. Kendini Castilla kralı ilân ettirdi, fransız soylularının desteğini sağladı (1366). Fransız soyluları bu işte çıkar görüyorlar, bölgelerinde bulunan ve kolayca eşkıya çetelerine dönüşen ücretli askerlerden kurtulmak, İngiltere'ye karşı tekrar savaşa başlamak için denizde Castilla'nın desteğini sağlamak istiyorlardı. Enrique, ayrıca, Granada'daki vergi ödeyen, maliyecilik, idarecilik ve tüccarlık yapan müslümanlarla yahudilerin Pedro I'e destek olmalarından faydalanarak, iktidar kavgasını kutsal savaşa dönüştürmeyi başardı. Böylece Fransa ücretli askerlerini verecek, Aragon papası ile Enrique'in kendisine Murcia'yı verme vaadine güvenen Aragon kralı da tasarının malî yönünü yükleneceklerdi.

Pedro I, tehlikeyi karşılayabilmek için İngilizlerle Navaralılara başvurmak zorunda kaldı. Ancak bunların istediği karşılık (birine Vizcaya, ötekine de Guipuzcoa verilecekti), gücünü bu ticaret bölgelerinden alan krala fazla ağır geldi. Müttefikleri tarafından terk edilen Pedro I, 1369'da Montiel'de öldürüldü ve Castilla'nın iktisadî ve toplumsal yapısını temelden değiştirmeğe kalkışan ilk kişi böylece göçmüş oldu. (M)

PEDRUD i. (fars. *bedrūd*'dan). *Esk.* Vedalaşma, veda etme: *Etmez misin ey revan-i mesud / Mihnetgede-i zemine pedrud* (Muallim Naci). [M]

PEDUBASTİS (öl. M.Ö. 763), Osorkon III devrinde Mısır tacını giyen (817-763) bubastis prensi. Yukarı Mısır'da Amon Harsiese II'nin yeni başrahibinin yardımıyle, ülkenin kuzeyinde ise XXII. sülâlenin son krallarıyle rekabet ederek yavaş yavaş hâkimiyetini kabul ettirdi. XXIII. Manethon sülâlesinin kurucusudur. Ptolemaios'lar devrinde yazılan halk destanı (*Pedubast'ın Halk Kroniği*) ile tanınır. Bu destanının başlıca temaları, bağımsızlık özlemi, parlak bir geçmişe dönüş umutlarıdır. (L)

PEDUM i. (lat. *pes, pedis,* ayak'tan lat. k.). Esk. Rom. Çobanların kullandığı ve kır tanrılarının âlameti olan kıvrık sopa. (L)

PEDUM i. Tarakgillerden iki çenekli yumuşakça; sıcak denizlerde madrapor resiflerinde gömülü yaşar. (L)

PEEBLES, Büyük Britanya'da idare bölümü, İskoçya'da, Güney highland'lerde, Tweed nehrinin yukarı havzasında; 14 100 nüf. (Merkezi, *Peebles*.) [L]

PEEL (Paul), kanadalı ressam (Londra, Ontario, Kanada 1860-Paris 1892). Philadelphia Güzel Sanatlar akademisinde okudu. 1880'de Londra Krallık akademisine girdi. Daha sonra Paris'te Gustave Boulanger ve Jean Léon Gérôme'un öğrencisi oldu. *Hayat Ne Kadar Acı* adlı tablosu 1889 Salonu'nda ödül kazandı. Öbür tabloları arasında en önemlileri *İki Arkadaş, Akıntıyı Geçerken, Ceza Çekerken* ve *Beklenmeyen Karşılaşma*'dır. *Banyo'dan Sonra* adlı tablosu 1890'da altın madalya kazandı. Bu tablo Budapeşte'deki Millî galeriye satıldı. *İki Arkadaş*'ı kraliçe Alexandra Buckingham sarayına aldırdı. *Akıntıyı Geçerken* de Toronto şehri tarafından satın alındı. (M)

PEEL (sir Robert), ingiliz sanayicisi ve siyaset adamı (Peel's Cross, Lancaster yakınları 1750-Drayton Park, Staffordshire 1830). Dokumacılıkla servet yaptı, 1790'da Avam kamarasına girdi, Pitt'in siyasetini destekledi. 1802'de çocukların sanayide istismarını sınırlayan «Factory Act»i kabul ettirdi. (L)

PEEL (sir Robert), ingiliz siyaset adamı

Foto. İspanya kütüphanesi, Madrid (LAROUSSE)

(Chamber Hall, Bury yakınları 1788-Londra 1850). Sir Robert Peel'in oğlu. 1809'da Tory partisinden milletvekili seçildi. 1810'da Perceval'in hükûmetine girdi, İrlanda bakanlığına getirildi (1812-1818). Burada bir polis teşkilâtı (*Royal Irish Constabulary*) kurdu. Huskisson ve Ricardo gibi klasik iktisatçıların görüşlerini benimsedi. 1819'da para ile ödeme kanununu kabul ettirdi. Liverpool (1821-1827), daha sonra Wellington hükûmetlerinde içişleri bakanı oldu. Ceza kanunlarını daha insanî bir hale getirdi. Londra bölgesi için polis teşkilâtı kurdu. Önce şiddetle muhalefet etmekle beraber İrlanda'da bir iç savaş tehlikesi karşısında katoliklerin hürriyetini tanıyan kanunu kabul ettirdi (1829). Parlamento reformuna karşı çıktı. Fakat bu reform 1832'de oylanınca ses çıkarmadı. Peel daha sonra Tory partisini yeniden teşkilâtlandırdı ve bu partiye Muhafazakâr parti adını verdi. Kısa bir süre için hükûmetin başına geçti, sonra (1834-1835) muhalefetin önderliğini ele aldı. Kuvvetli bir ekip ve sağlam bir çoğunlukla 1841'de yeniden başbakan oldu. Kurduğu hükûmet liberal yönde birçok reformu gerçekleştirdi (150 sterlinden yukarı gelirlerden vergi alınması, kamu borçlarının ve vergilerin azaltılması, özellikle yahudileri ve katolikleri bazı haklardan yoksun bırakan himaye teşkilâtının kaldırılması). İrlanda'da açlık tehlikesi başgösterince partisinin bölünmesi pahasına Whig'in desteği ile «corn-laws»u kaldıran kanunu 1846'da geçirtti. Muhafazakârlardan birçok kişi onu liberal tezler konusunda döneklikle, başlarında Disraeli'nin bulunduğu Genç İngiltere grubu ise, biraz aşırılığa da kaçarak kısa vadeli çıkarlar peşinde koşmakla ve insanî meseleleri ihmal etmekle suçluyorlardı. Muhalifleri birleştiler, «corn-laws»un kaldırılmasından az sonra onu azınlıkta bırakarak istifa ettirdiler. Fakat Peel memleketinde halk tarafından çok seviliyordu; bir kaza sonunda ölünceye kadar parlamentoda etkisini sürdürdü ve serbest mübadelenin yerleşmesi için çalıştı. (L)

PEELE (George), ingiliz şairi ve tiyatro yazarı (Londra 1558-1597). İngiliz halkının törelerini başarılı bir şekilde canlandıran, ince duyguları dile getiren bir şair olarak Shakespeare'in öncülerinden sayılır. Bellibaşlı eserleri: *The Araygnement of Paris* (Paris'in Yargısı) [1584], *Edward I* (1593), *The Battell of Alcazar* (Alcazar Savaşı) [1594], *David et Bethsabée* (Davud ile Batşeba) [1599]. Ayrıca kısa oyunlar ve şiirler de yazmıştır. (L)

PEELİNG [piiling] i. (*to peel*, soymak'tan ing. k.). Çukur nedbeleri, akne lezyonlarını ve çeşitli hiperkeratozları gidermek veya hafifletmek amacıyle derinin pul pul soyulması için yapılan müdahale. (Karbon karı, triklorasetik asit, rezorsin en çok kullanılan maddelerdir.) [L]

PEENE, Kuzey Almanya'da ırmak, Odra ırmağının halicinde sona erer, batı ağzı Peenemünde'ye kadar «Peene» adını muhafaza eder; 180 km. (L)

PEENEMÜNDE, Almanya'da (Doğu Almanya, Rostock idare bölümü) liman şehri, Peene halicini sınırlayan kıyı şeridinde. Peenemünde 1935-1945 arası, von Braun'un yönetiminde özitimli alman füzelerinin (V1 ve V2) yapıldığı ve denendiği atelyelerin merkeziydi. İstasyon, ağustos 1943'te ingiliz hava kuvvetleri tarafından şiddetle bombalandı; fakat çalışmalar 1945'te tesisler Bavyera'ya nakledilinceye kadar devam etti. (L)

Peep-of-Day Boys (*Şafak Çocukları*), İrlanda'da gizli protestan teşkilâtı. Bu teşkilât katolik rakiplerini bertaraf etmek amacıyle 1785'e doğru Armagh kontluğunda, daha sonra da, bütün Ulster'de presbiteryenleri teşkilâtlandırarak silâhlandırdı. Katolik köylerine, gün ağarırken saldırdıkları için kendilerine bu ad verildi. Katolikler de bunlara karşı «Defenders» (Savunucular) teşkilâtını kurdular. Peep-of-Day Boys teşkilâtı 1795'e doğru ortadan kalktı. Toplumun daha yüksek tabakalarında kurulan «Orange Society» adlı yeni gizli teşkilât, Peep-of-Day Boys'tan ilham aldı. (L)

Peer Gynt, H. İbsen'in lirik ve hicivli draması (1867). Kurnaz ve palavracı bir köylü olan Peer Gynt, annesini umutsuzluğa düşüren olmayacak serüvenlere atılır. Aklına esip başkasının karısını kaçırır, ertesi gün de kadını yüz üstü bırakarak memleketinden kaçmak zorunda kalır. Yola çıkmadan önce son dakikalarını can çekişen annesinin başucunda geçirir. Ormanda troll denilen yarı kaçık insanlar onu ağırlar ve yanlarında alıkoymak isterler. Ama Peer Gynt, gerek sevdiği ve gelip kendisini bulan Solveig'i, gerek troll'lerin teklifini reddeder. Fakat troll'ler onu etkilemişlerdir: Peer Gynt artık «kendisi olmak» değil, «kendi kendine yetmek» yolunu seçmiştir. Gittiği her yerde fantastik ve görünmeyen bir varlık olan «büyük eğri»ye rastlar ve engellerden kaçmayı öğrenir. Sonra onu Doğu'da görürüz. Zengin olmuştur. Fakat arkadaşları onun güvenini kötüye kullanır ve parasını çalarlar. Peygamber katına yükseltilir, fakat güzel Anitra'nın kişiliğinde şehvet peşinde koşarken soyulur, elinde avucunda bir şey kalmaz. Kendisini imparator olarak ilân eden bir adamın peşine düşer ve sonunda kendini bir tımarhanede bulur. Yorgun ve yaşlanmış olarak Norveç'e dönerken açıklarda patlayan fırtınada boğulmaktan zor kurtulur. Bir «düğme dökmecisi»ne rastlar; dökmeci ona, sürdüğü bu zengin ve başarılarla dolu hayatın uzun bir düşüş olduğunu söyler: «Bozuk bir parçasın, sen de ötekiler gibi yeniden döküme gireceksin». O sırada, Peer Gynt kendisini beklemiş olan Solveig'i bulur; onun saf ve sürekli aşkı hayatını kurtarır, çünkü ancak onun kalbindeyken gerçekten kendisidir; üst tarafı baştan sona kuruntu ve yalandır. Besteci Edvard Grieg, İbsen'in *Peer Gynt*'i için eserin romantik yönünü biraz fazla abartan bir müzik yazdı. Ayrıca Saverud, İbsen'in şaheseri olan bu dramdaki sosyal ve millî hicvi daha çok belirten yeni bir müzik besteledi. Grieg de, partisyonundan, *Orkestra Süiti nu 1* («Aase'nin Ölümü», «Anitra'nın Dansı», «Dağlar Kralının Sarayından») ve *Süit nu 2* («İngrid'in Yakarışı», «Arap Dansı», «Fırtına», «Solveig'in Şarkısı») adlı eserleri düzenledi. (→ Bibliyo.) [L]

PEERSON (Martin), ingiliz bestecisi (March, Dodington yakınları Cambridgeshire 1572 - Londra 1650). Şair Fulke Greville'in hizmetinde çalıştı, usta bir virginal çalgıcısı ve bu çalgı için beste yapan bir sanatçı olarak tanındı. Londra'da Saint-Paul katedralinde koro yöneticisiydi; kilise müziği ve din dışı müzik besteledi: *Private Music* (1620) ve *Mottects or Grave Chamber Music* (Motetler veya Ciddî Oda Müziği) [1630]; fantezileri, viyol için allemande'ları da vardır. (L)

PEET (Stephen Denison), amerikalı arkeolog (Euclid, Ohio 1831 - öl. 1914). 1854'te Andover İlâhiyat seminerini bitirdi. Bundan sonraki 40 yıl boyunca Wisconsin'de, Ohio'da ve İllinois'de papazlık yaptı. 1895'te Chicago'ya yerleşti. 1878'de *American Antiquarian and Oriental Journal*'i kurdu ve ölünceye kadar yönetti. Yayımlanan eserleri: *The Clan Centers and the Clan Habitat of the Effigy Builders* (Suret Yapanların Klan Merkezleri ve Klan Alışkanlıkları) [1891]; *The Mound Builders: Their Work and Relics* (Tepe Yapanlar: Çalışmaları ve Kutsal Emanetleri) [1892-1903'te 2. baskı]; *The History of the Explorations in the Mississippi Valley* (Mississippi Vâdisinde Yapılan Kazıların Tarihçesi) [1896]; *Prehistoric America* (Tarihöncesi Amerikası) [üç cilt, 1890-1899]; *Ancient Monuments and Ruined Cities* (Eski Anıtlar ve Yıkılan Şehirler) [1904]; *Myths and Symbols* (Mitoslar ve Semboller) [1905]; *Aboriginal Religions in America* (Amerika'daki Yerli Dinler) [1905]. (M)

PEETERS, XVII. yy.da, manzara resimleriyle tanınmış Anvers'li ressam ailesi: GİLLİS I (Anvers 1612 - ay.y. 1653), bir *Kayalıklı Manzara* tablosu vardır ve deniz manzaraları çizen WİLLEM (doğ. 1642), GİLLİS II (1645-1678) ve BONAVENTURA II'nin (Anvers 1648 - öl. 1702) babasıdır; — BONAVENTURA I (Anvers 1614 - Hobbken 1652), Gillis I'in kardeşi, deniz manzaraları ressamı, oymacı ve şair. Birçok deniz yolculuğu yaptı ve Anvers şehrinin kuşatma planlarını hazırladı. Deniz manzaralı birçok tablosu Anvers'te (*Kallo Kuşatması, Anvers Kuşatması*), Amsterdam'da, Brüksel'de ve Budapeşte'de bulunmaktadır. — JAN I (Anvers 1624 - ay.y. 1677), önceki iki Peeters'in kardeşi ve öğrencisi; *Escaut Buzlar Altında* (Anvers) adlı tablonun ressamı ve JAN FRANS (doğ. 1655) ile İSABELLA JOSİNA'nın (doğ. 1662) babasıdır; — CATHARİNA (Anvers 1615 - öl. 1676'dan sonra), Gillis I'in kızkardeşi; o da denizle ilgili tablolar çizdi. (L)

PEETERS (Flor), belçikalı besteci ve orgcu (Tielen 1903). Lemmens enstitüsünde öğrencilik, sonra öğretmenlik (1923-1952) yaptı, Gand konservatuvarında (1931-1948) ve Hollanda'da Tilburg konservatuvarında (1935 - 1948) org dersleri verdi. 1923'ten beri Mechelen katedralinin orgcusu, 1952'den bu yana da Anvers Flaman konservatuvarının yönetmenidir. Verimli bir bestecidir: 200 şarkı, 5 missa, motetler, kantatlar ve 200 org parçası (*Bir Flaman Noeli Üstüne Çeşitlemeler*, 1928; *Lied-Senfoni*, 1948; *70 Koral-Prelüd*, 1936-1954; bir konçerto v.b.). Ayrıca bir piyano konçertosu, bir *Org Metodu* yazdı ve eski hollandalı bestecilerin eserlerini yayımladı. (L)

Castilla kralı
Zalim PEDRO'nun
sikkesi

PEGANİT i. (fr. *péganite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum fosfat; varisit çeşididir. (L)

PEGASİS. Yun. mit. Pegasos çeşmesi Hippokrene. — Bu çeşmenin perisi. (L)

PEGASOS. Yun. mit. Perseus'un öldürdüğü Medusa'nın kanından doğan kanatlı at. Önce, Perseus'un atıydı. Sonra Bellerophontes'in eline geçti. Bellerophontes onun sayesinde Khimaira, Amozonlar ve Solymos'ları yendi. Sonra gökyüzüne kadar çıkmak istedi. Ama bir sığır sineği tarafından sokulan Pegasos onu sırtından attı, sonra da Zeus'un atı oldu. Helikon dağının yamaçlarında akan Hippu Krene kaynağı, Pegasos'un eşindiği yerden fışkırmıştı. Musa'larla olan ilişkileri yüzünden (eski ve yeni yazarlar için) Pegasos şiir ilhamının sembolü olarak kaldı. Zeus, Pegasos'u bir burç haline soktu. (L)

sir Robert PEEL
(1788-1850)
H.T. Lyall'un gravürü
Lavrence'den
(özel koleksiyon)

PEGASUS, Kanatlıat* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Peg). [L]

PEGASUS, Proculus okulundan romalı hukukçu. Çağdaşı imparator Vespasianus'un zamanında valiliğe getirildi (M. S. I. yy.). [L]

PEG-BOARD [pegbord] i. («çivili levha» anlamında ing. k.). Bir kenarına bir sıra başlı çivi çakılmış levha; yine bir kenarı zımbalı olan belgeler birer atlayarak bu çivilere takılır ve böylece kâğıtlar, üzerinde bazı sayılar yazılı olan kenarları birbirini örtmeyecek şekilde sınıflandırılmış olur.

— ANSİKL. *Peg-board*, yekûn nakli yapmaksızın doğrudan doğruya toplanabilen bir sayılar tablosu meydana getirir. Gerektiğinde peg-board, masa üzerine koyulabilecek gibi kenarı başlı çivilerle donatılmış bir cetvel şeklinde de yapılabilir. Bu toplama usulü, toplanacak sayılar fazla olduğunda büyük bir kolaylık sağladığı ve zaman kaybını önlediği gibi, aynı seriden belgeleri değişik şekilde sınıflandırarak (msl. ülkeye, müşteriye, temsilciye göre fatura kopyaları) dekontlar ve istatistikler hazırlamak imkânı da verir. (L)

PEGELLA. Esk. coğ. Anadolu'da (Lykaonia bölgesi) şehir. Eski yazarlar, Anamur'dan (Anamorium) Ubinnaca'ya uzanan yol üzerinde yer aldığını bildirirler. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

PEGMA i. (yun. k.). Eski Yunan'da, atrium'da ata resimlerinin konduğu duvar oyuğu. (L)

PEGMATİT i. (yun. *pegma*, yumru'dan fr. *pegmatite*). Büyük boylu (1 sm veya daha büyük) mineraller kapsayan granit.

— ANSİKL. *Pegmatit*, kuvars, feldispat ve beyaz mika, bazen siyah mika, turmalin ve topaz kapsayan bir kayadır; turmalin ve topaz, mineralleştirici görevi yapan gaz fümerollerin katkısını belirtir. *Grafik pegmetit*'te kuvars ile feldispat iç içedir. Pegmatit, granit (özellikle kenarlarında) içinde odacıklar veya damarlar meydana getirir, bazen (Madagaskar, Brezilya) çeşitli mineraller kapsar: beril, grena v.b. (L)

PEGNİTZ, Güney Almanya'da ırmak, Franken Jüra'sından doğar, Nürnberg'i sular ve Fürth'te Rednitz ile karışır; oradan, *Regnitz* adını alarak Main'e kavuşur (sol kıyı); 85 km. Bu durum yeni bir kapmanın sonucudur, çünkü eskiden Regnitz Main'e

Foto. LAROUSSE

kavuşmayarak Altmühl'e ve Tuna'ya doğru akardı. (L)

PEGOMYİA i. Kurtçuk iken yaprakları oyan sinek. (*Pegomyia bicolor* kuzukulağına zarar verir; *P. Hyoscyami* pancara saldırır. Kısaduyargalı siklorof sineklerin *muscidae* familyasından.) [L]

PÉGOUD (Adolphe), fransız pilotu (Montferrat, İsère 1889 - Petit - Croix, Belfort yakınları 1915). 19 Ağustos 1913'te, uçağını terk ederek paraşütle Versailles yakınındaki Chateaufort havaalanına indi. Aynı yılın 1 eylülünde uçağı ile ilk «luping» hareketini yaptı ve ertesi gün Buc'te bunu herkesin önünde tekrarladı. 1914 Savaşına istihkâm pilotu olarak katıldı. Bir hava çarpışmasında öldü. (L)

PEGU, İndonezya'da eski bağımsız devlet, Aşağı Birmanya'da; merkezi Pegu (esk. sanskritçe adı *Hamsavati*) şehriydi. VI. yy.da kurulan şehir, Mon krallığının başkentiydi; krallığı 1057'de Pagan'dan gelen Birmanya kralı Anoratha işgal etti; XIII. yy. sonundan 1539'a kadar ülke Tayland'ın hâkimiyeti altında kaldı. XVI. yy.dan sonra Avrupalıların (Portekizliler) keşfettiği Pegu, XVIII. yy.a kadar birmanyalı Taugu hanedanının (Alompra tarafından yıkıldı, 1757) merkezi oldu. Birmanyalılara karşı her an ayaklanmaya hazır bir mon kültür merkezi olarak kalan Pegu, 1852'de ingiliz hâkimiyetini kabul etti. (L)

PEGU, Birmanya'da şehir, Pegu ırmağı kıyısında; 21 700 nüf. Pegu, buddha'cıların önemli bir hac yeridir. Şehirdeki birçok pagodadan, tepesinde Ti denen bir çeşit yaldızlı şemsiye bulunan piramit biçimindeki Şvemav-dav pagodasına büyük önem verilir. (L)

PÉGUY (Charles), fransız yazarı (Orléans 1873-Villeroy, Neufmontiers-lès-Meaux yakınları, Seine-et-Marne 1914). Bir marangozun oğluydu. Babasını çok küçükken kaybetti. İlkokulda öğretmenlerin dikkatini çekti. Orléans lisesinde burslu olarak okudu. Yüksek Öğretmen okulunda (École Normale Supérieure) Bergson'un derslerini izledi. Jaurès'e cephe aldı, *Cahiers de la Quinzaine*'i kurdu ve bu dergide bilimsel sosyalizme, Jaurès'in «politik acı» sosyalizmine ve özellikle de Sorbonne üniversitesinde hâkim olan pozitivist ve laik düşünceye karşı savaş açtı. 1905 Olayları ve Almanlarla Fransızlar arasında gittikçe artan çatışma ihtimali karşısında Barrès'inkini hatırlatan bir milliyetçiliği benimsedi. Bir yandan da Bergson'un etkisiyle kalıplaşmış düşüncelere karşı mücadele ediyordu. Yaradılıştan mistik olan Péguy, 1908'de Katolikliği kabul etti. 5 Eylül 1914'te Marne karşı saldırısının başlarında vurularak öldü. Eserleri sistematik bir tahlilden çok sürekli şekilde tekrarlanan bir düşünceye dayanır; XX. yy.ın ilk yıllarında fransız spiritüalizminin yeniden doğuşunu temsil eder. Bazen yanlış yansıtılan etkisi ölümünden sonra daha sürekli bir biçimde kendini duyurdu; özellikle Emmanuel Mounier'yi etkiledi. Eserlerinin tümü önce *Cahiers de la Quinzaine*'de yayımlandı. Politik ve sosyal konulara değinen *Situations* (Durumlar) [1906-1907] ve ölümünden sonra yayımlanan *Clio*'da yazar aydın çevreye çatar. Dreyfus'çülükten Hıristiyanlığa geçişini *Notre Jeunesse* (Gençliğimiz) [1910] ve *Victor Marie, Comte Fugo*'da (1911) ele alır ve savunur. Hayatının son döneminde yazdığı en anlamlı eserler *Note sur M. Bergson et la Philosophie Bergsonienne* (Bergson ve Bergson Felsefesi Üstüne Notlar) [1914], *Note Conjointe sur M. Descartes et La Philosophie Cartesienne*'dir (Descartes ve Felsefesi Üstüne Tek Not). 1909-1913 Arasında yazdığı manzum eserleri *Le Porche du Mystère de la Deuxième Vertu* (İkinci Erdemin Sır Kapısı) [1911], Le *Mystère des Saints Innocents* (Aziz Innocentius'lar Misteri) [1912], La *Tapisserie de Sainte Geneviève et de Jeanne d'Arc* (Azize Geneviève ve Jeanne d'Arc Duvar Halısı) [1912], *La Tapisserie De Notre-Dame* (Notre-Dame Duvar Halısı) [1913], *Eve*'dir (Havva) [1913]. *Le Mystère De La Charité De Jeanne d'Arc* (Jeanne d'Arc'ın iyilikseverliğinin Sırrı) [1910] adlı manzum dramı, ilk dramı olan *Jeanne d'Arc* ile, Péguy'nin mistisizminin en geçerli örnekleridir. Hümanist kültürle yetişmiş bir polemikçi olan Péguy'nin üslûbu latin yazarlığının dengeli üslûbunu, Corneille ve Hugo'nun uyumlu mısralarını hatırlatır. (LM)

PEGU YOMA, Birmanya'da kütle, Iravadi ile Sittang arasında. Meşe ormanlarıyle kaplı olan Pegu Yoma, bugünkü görünüşünü bir kıvrılma ve daha sonraki bir tektonik gençleşme sonunda kazandı; gençleşme sonunda meydana gelen çoğu yanardağın (Popa dağı, yaklş. 1 500 m) kraterinde göller vardır. Kuzeybatıda petrol, Wuntha bölgesinde yeşim taşı çıkarılır. (L)

PEHENGİR i. (fars. *pehn-gîr*'den) Marang. Tahtanın enini düzeltmeğe yarayan doğramacı âleti. (Ağacı inceltmede kullanılan çıkrıkçı aracına da bu ad verilir. *Mehengir, pelengir* de denir.) [M]

PEHLE i. (fars. *pehlū*'dan). *Esk.* Yan, yan taraf.
— Taşçılık. Mezar sandukalarının yan taraflarındaki taşlara verilen ad. (Mezarların üzerine konulan taşların ölçüsünde, kapak taşından daha büyük, yassı ve kalın taşlara da «*pehle*» denir.) [M]

PEHLEVÎ i. (fars. *pehlev*, şehir'den *pehlevî*, şehirli). İran'da Isfahan ve dolayları halkına verilen ad. || Bu halkın konuştuğu dil.
— Leng. *Pehlevî dili*, aram alfabesinden alınan bir yazıyle yazılan, Orta Farsça veya Parthçaya verilen ad.
— ANSİKL. Leng. *Pehlevî dili*, hint-avrupa dillerindendir. Bugünkü Farsçanın ana kaynağıdır. Sasanîler zamanında bütün kâtipler bu dili kullanır, sikkelerin üzerine çekilen ibareler bu dille yazılırdı. Zerdüşt dininde yapılan bütün törenlerde bu dil konuşulurdu. Pehlevî dilini, eskiden parth denen İranlılar (Farslar, Parslar) bu dili konuştukları için buna *parth dili* de denirdi. İslâm dininin İran'da yerleşmesinden sonra pehlevî dili birtakım değişikliklere uğradı. Zerdüşt dinine bağlı toplulukların bu dille yazılı edebiyat ürünleri vardır.
Pehlevî yazısı çok belirsiz olduğundan Parsîler kolaylık olması için genellikle pehlevî dilindeki metinleri daha açık yazılarla yeniden yazdılar: avesta yazısıyle yapılan transkripsiyona *pazand* veya *pazend* denir; iran alfabesiyle yazılan transkripsiyonuyse *parsî* diye nitelenir.
◆ Sıf. İran'da Rıza Şah tarafından kurulmuş olan hanedanla ilgili. (LM)

PEHLEVİ veya **BENDER PEHLEVİ,** esk. **Enzeli,** İran'da (V. eyalet) liman şehri, Hazar denizi kıyısında; 37 500 nüf. Pehlevi hem bir deniz üssü, hem bir sayfiye yeri, hem de havyar elde edilen bir balıkçı merkezidir. Reşt'e bağlı olan ticareti S.S.C.B. ile yapılır. (L)

PEHLEVİ (Muhammed Rıza Şah), İran şahı (Tahran 1919). Rıza Şah Pehlevi'nin en büyük oğlu. Asıl adı *Şapur Muhammed*'dir. İsviçre'de ve Tahran Subay kolejinde okudu. Ayrıca babası tarafından bir yönetici olarak yetiştirildi. 1941'de İran'ın Ruslar ve İngilizler tarafından işgali sonunda, Rıza Şah tahttan inmek zorunda bırakılınca, 21 yaşındaki Şapur Muhammed, aynı yılın 27 eylülünde Muhammed Rıza Şah adıyle tahta çıktı. İkinci Dünya savaşında müttefiklerin bazı konferanslarına katıldı. Savaştan sonraki dönemde sık sık batı ülkelerini ziyaret etti. Hür dünya düşüncesini savunuyordu ve komünizme karşıydı, 1946'da Tebriz'e iran birlikleri sokarak bölgede kurulan sovyet taraftarı «muhtar» devletlerin yıkılmasına yol açtı.
Rıza Şahın temelini attığı demokratik hükûmet şekli de savaştan sonra yeniden canlandı. 1952'de başbakan Dr. Muhammed Musaddık yetkilerini genişletti ve şahı gözden düşürücü bazı eylemlere girişti. Ülkenin siyasî ve iktisadî bir buhrana sürüklenmesi üzerine şah 13 ağustos 1953'te Musaddık'ı azleden bir ferman çıkardı, kendisi de Roma'ya kaçtı. Monarşi taraftarları Musaddık rejimini devirdikten sonra yurda dönen şah (22 ağustos) büyük bir törenle karşılandı. Bundan sonra yönetime daha dolaysız bir biçimde katıldı. Bazı sosyal ve iktisadî reformlar yaptı. Topraksız köylülere hazine topraklarının bir kısmını dağıttı. İran geleneklerinin erkek vârise verdikleri önem, şahın özel hayatını etkiledi: 1948'de Mısır kralı Faruk'un kızkardeşi prenses Fevziye'den erkek çocuğu olmadığı için dokuz yıllık bir evlilikten sonra ayrıldı. (Fevzi-ye'den yalnız bir kızı olmuştu.) Bundan sonra hem iran hem alman kanı taşıyan Süreyya İsfendiyari ile evlendi (1951-1958), fakat çocukları olmadı. 1959'da Şah, Farah Diba ile evlendi. Bu evlilikten 31 ekim 1960' ta bir erkek çocuk dünyaya geldi. Daha sonra üç çocuğu daha oldu. Şah, 1960'tan bu yana birtakım iktisadî, sosyal reformlar ve eğitim reformları yaparak iktidarını sağlamlaştırdı (okuma-yazma siyaseti). 1965 Nisanında bir suikastten kurtuldu. Fransa ve sosyalist ülkelere yakınlaşmak suretiyle A.B.D.'ye karşı oldukça bağımsız bir siyaset takip etti. 1965 Eylülünde, Tahran'da cehalete karşı bir dünya konferansı düzenledi. 1967'de veliaht sahibi İran hükümdarlarına verilen şehinşah unvanını kazandı. 1971'de düzenlediği bir törenle İran devletinin kuruluşunun 2500. yıldönümü kutlandı. (ML)

PEHLEVİ (Rıza Şah), İran şahı (Savad Kûh, Mazenderan 1878-Johannesburg, Güney Afrika 1944). Babası subaydı. 23 Yaşında bir kazak tugayına katıldı. O zamanlar Rıza Han adıyle anılıyordu. Kısa zamanda yüksek rütbelere terfi etti. 1921'de bir kazak alayını İran hükûmetine karşı ayaklandırdı ve başkent Tahran'ı ele geçirerek yeni kurulan hükûmette savaş bakanı oldu. 1923'te başbakanlığa getirildi, ama asıl yönetim de kendi elindeydi. Kaçar hanedanının son temsilcisi Ahmed Şahı (Ahmed Mirza) sürgüne yolladı. 16 Aralık 1925'te Rıza Han, Rıza Şah Pehlevi adıyle tahta çıktı. Bundan sonraki 16 yıl içinde İran'ı sanayileştirmek ve modernleştirmek için çok çalıştı. Ama toprak köylüsünü yoksul durumdan kurtaramadığı gibi, ülkesini de tam bir diktatör gibi yönetti. Kabile şeflerinin ayaklanmalarını bastırdı; laik kanunlar çıkardı; yıllık gelirini arttırdı; kadınların çeşitli haklar elde etmelerini ve daha ileri bir öğrenim görmelerini sağladı; Trans-İran demiryolunu yaptırdı. İkinci Dünya savaşında alman örneğine dayanan bir siyaset takip etmesi, sovyet ve ingiliz birliklerinin İran'ı işgal etmesine yol açtı. 16 Eylül 1941'de, oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi lehine, tahtından feragat etmek zorunda bırakıldı. Sürgünde öldü. (M)

PEHLİVAN i. (fars. *pehlevān*'dan). Güreşçi: *Daha ziyade güreş meydanından çekildikten sonra, kendini yemeğe içmeğe veren bir pehlivan eskisine benziyordu* (H. E. Adıvar). *Önce bir Yahya Efendiye, bir de pehlivana bakarak: «Hangi cüssen ile güreşeceksin?» diye ima etmek istemiş* (N. Araz). || *Mec.* İriyarı ve güçlü kimse. || *Pehlivanlar kahvesi*, eski güreşçilerin devam ettiği kahvelere verilen ad. || *Pehlivan tekkesi*, güreş talimhanesi. || *Pehlivan yakısı*, sert yakı.
— DEY. *Yalancı pehlivan.* Bk. YALANCI.
— Ask. *Esk.* Ok atmakta usta olan kemankeş. (Eskiden yapılan ok atımı eğitimlerinde başarı gösterecek usta olanlara *pehlivan* denirdi.)
◆ **Pehlivanane** zf. *Esk.* Pehlivan gibi. || *Mec.* Yiğitçesine.
◆ **Pehlivanî** i. *Esk.* Pehlivanlık. (M)

PEHLİVAN (Nusrettin ebu Cafer Muhammed), azerbaycan atabeki (öl. Rey 1186). Atabek İldeniz'in oğlu. Üvey ağabeyi olan Arslan Şahın başa geçmesi sırasında çıkan mücadelelerde selçuklu beylerini yenerek büyük ün kazandı (1160). Bir süre sonra Meraga emîri Arslan Aba'nın desteğiyle yeniden ayaklanan selçuklu beyleri Pehlivan'ın kumandasındaki orduyu yendiler (1161). Fakat bu yenilgi Arslan Şahın ve Pehlivan'ın durumunu sarsmadı. Rey hâkimi İnanç Beyin harizmşah hükümdarı İl Arslan'ın yanına kaçması üzerine Rey şehri Pehlivan'a verildi (1167). Bir yıl sonra Arslan Aba yeniden isyan etti; fakat Pehlivan'a gene yenildi. Gürcistan'a akınlarda bulunan Pehlivan, İldeniz'in ölümü üzerine Nahçivan'a giderek atabek oldu (1175). Arslan Şah onun atabekliğini kabul etmedi ve Arran ile Azerbaycan'ı onun elinden almak için harekete geçti. Fakat yolda hastalandı ve geri döndü. Kısa bir süre sonra öldü (1177). Pehlivan onun yerine oğlu Tuğrul'u tahta geçirdi. Arslan Şahın kardeşi Muhammed, Tuğrul üstüne yürüdü; fakat Pehlivan tarafından yenilgiye uğratıldı ve atabek Zengi'ye sığındı. Pehlivan, Zengi'den Muhammed'in kendisine teslimini iste-

di. Zengi tek başına onunla savaşmayı göze alamadığı için Muhammed'i teslim etti. Muhammed Sedcihan kalesine kapatıldı ve orada öldü. Bu sırada Cezire ve Kuzey Anadolu Salâhaddin Eyyubî'nin eline geçti (1182). Pehlivan, onun bir gün selçuklu ülkesine saldıracağını düşünerek savunma hazırlıklarına girişti. Bu sırada hastalanarak öldü. (M)

PEHLİVANİYE, Osmanlı devleti zamanında (XV. yy.) Niğde'ye verilen ad. Bk. NİĞDE. [M]

PEHLİVANKÖY, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Kırklareli ili) ilçe merkezi kasaba; 3 155 nüf. (1970). İl merkezinin 64 km güneyinde, düz bir kesimde kurulmuştur. 1958'de ilçe merkezi oldu. Yeni işletmeye açılan ve Yunanistan topraklarından geçmeden Edirne'ye ulaşan bir demiryolu Pehlivanköy'den geçer, — *Pehlivanköy ilçesi,* 8 198 nüf. (1970); 114 km²; tek bucak içinde 8 köy. Tahıl, şeker pancarı, ayçiçeği, kavun ve karpuz üretimi. (M)

PEHLİVANLIK i. (*pehlivan*'dan *pehlivanlık*). Pehlivan olma hali, güreşçilik. || *Mec.* Güçlülük. (M)

PEHLÛ i. (fars. *pehlû*). *Esk.* Yan taraf: *Mader vererek sana nevale / Pehlûsunu etmiyor mu sana baliş* (Muallim Naci). || *Pehlû-be-pehlû,* yan yana. || *Pehlû-büzürg,* yanında çok kimseler bulunan, soylu kişi. || *Pehlû-dar,* yardımcı. (M)

PEHN veya **PEHNA** sıf. (fars. *pehn, pehnā*). *Esk.* Enli, geniş: *Uyur fikr-i beşer, tıfl-ı muazzeb / Uyur hatta şu pehna-yı mükevkeb* (Tevfik Fikret). *Bir resm ederdi teşkil gayet bülend ü pehna* (Recaizade Ekrem). || **İ.** Genişlik, enlilik. || *Pehna-ver,* geniş. Soluk. (M)

PEHPEH ünl. (fars. *pehpeh*). Alay yollu kullanılan beğenme ve övgü sözü. (M)

PEHPEHLEMEK geçl. f. (*pehpeh*'den *pehpeh-le-mek*). Bir kimseyi yüzüne karşı övmek. Bk. POHPOHLAMAK. (M)

PEHRİZ i. Bk. PERHİZ.

PEİGNÉ (Paul), fransız generali (Paris 1841 - ay.y. 1919). École Polytechnique'i bitirdi. 1870-1871 Savaşlarına katıldı ve Metz'in teslimine karşı bir protesto hareketine önayak oldu. Saint-Cyr okulunda topografya öğretmenliği yaptı (1873-1876). Adını taşıyan portatif bir pusula icat etti. Sonra, topçuluk alanında çeşitli teknik ilerlemelere öncülük etti ve özellikle demiryolu topçu birliklerinin kurulmasında önemli rol oynadı. (L)

PEİNE, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Hannover ile Braunschweig arasında, Mittellandkanal kıyısında; 29 700 nüf. Bir demir madeni yatağı yakınında küçük demir sanayii merkezi. Ayakkabı sanayii. (L)

PEİPİNG veya **PEYPİNG** («kuzey barışı»), Guomingdang hükûmetinin Çin'in başkentini Nankin'e naklettiği dönemde (1928 - 1949) Pekin'e verdiği ad. (L)

PEİRAİUS. Bk. PİRE.

PEİRCE (Benjamin), amerikalı matematikçi (Salem, Massachusetts 1809 - Cambridge, Massachusetts 1880). 1883'te matematik ve tabiat felsefesi profesörü oldu. 1842'de Perkins kürsüsünde matematik ve astronomi dersleri vermeğe başladı, ölümüne kadar da bu görevde kaldı. 1867-1874 Arasında A.B.D. Kıyı Araştırmaları derneğinin başkanlığını yaptı; 1870'teki güneş tutulmasını incelemek üzere, Sicilya'ya bir inceleme gezisi düzenledi. 1855'te Albany'de, Dudley rasathanesinin kurulmasına yardım etti. Harvard'taki rasathane de onun çabalarıyla kuruldu. Üniversitelerde alışılmışın dışında birçok matematik kitabı hazırladı, öğretim metotlarını olumlu yönde etkiledi. Astronomi ve matematik konularındaki makaleleri bilim açısından son derece değerlidir: *Analytic Mechanics* (Analitik Mekanik) [1855]; *Linear Associative Algebra* (Katılmalı Çizgisel Cebir) [1870]. (M)

PEİRCE (Charles Sanders), amerikan filozofu ve bilgini (Cambridge, Massachusetts 1839 - Milford, Pennsylvania 1914). Özellikle kimya ve mekanik bilimlerle uğraştı. Harvard üniversitesinde (1903) ve Lowell enstitüsünde (1903-1904) öğretim görevlisi oldu. Babası Benjamin Peirce'in *Linear Associative Algebra*'sını (Katılmalı Çizgisel Cebir) büyük ölçüde genişleterek bastırdı (1882), John Hopkins üniversitesi üyelerinin *Stüdies in Logis*'ini (Mantık İncelemeleri) yayımladı (1889). *Fikirlerimizi Nasıl Anlaşılır Hale Getirmeli?* başlıklı bir makalesi (1878) pragmatizmin doğuşuna yol açtı. (L)

PEİRCE (George James), amerikalı botanikçi (Manila, Filipin adaları 1868). 1890'da Harvard'daki Lawrence Bilim okulunu bitirdi. 1897-1900 Arasında yardımcı profesör, 1900'den sonra da profesör oldu. 1910-1911 Arasında Adalet bakanlığının özel memuru olarak dumanın bitkiler üzerindeki etkisini araştırdı. *Textbook of Plant Physiology* (Bitki Fizyolojisi Ders Kitabı) [1903] ve *Physiology of Plants* (Bitki Fizyolojisi) [1925] gibi eserleri vardır. (M)

PEİRCE (James Mills), amerikalı matematikçi (Cambridge, Massachusetts 1834 - öl. 1906). 1853'te Harvard'ı bitirdi. 1861'de bu üniversitenin Matematik bölümünde yardımcı profesör olarak çalışmağa başladı. 1869'da profesör oldu. Başlıca eserleri: *Texbook of Analytic Geometry* (Analitik Geometri Dersleri) [1857], *Three and Four Place Tables of Logarithmic and Trigonometric Functions* (Logaritmik ve Trigonometrik Fonksiyonların Üç ve Dört Haneli Cetvelleri) [1871]; *The Elements of Logarithms* (Logaritmanın Unsurları) [1874]; *Mathematical Tables, Chiefly to Four Figures* (Dört Rakamlı Matematik Cetveller) [1879]. (M)

PEİRE CARDENAL, trubadur (Le Puy 1210'a doğr. - öl. XIII. yy. sonlarına doğr.). Ortaçağın en aydın ahlâkçılarından ve en sert yergi şairlerinden biriydi. Günümüze kadar kalan yetmişe yakın sirventes'inde, fransız zulmüne ve ahlâksız din adamlarına şiddetle çatar. (L)

Peirene çeşmesi. Esk. Yun. Eskiden Akrokorinthos'un tepesinden fışkıran kaynak. Kayanın alt yanından da Aşağı Peirene akardı. Korinthoslular bu kaynağı Akheloos'un kızı ve bir tanrıça olarak kabul ettiler. Pegagos buradan su içmişti. Aşağıdaki kaynak Arkaik çağda Herodes Atticus tarafından düzenlendi ve superileri çeşmesiyle süslendi. Bu kaynaktan bugün de su akmaktadır. (L)

PEİRESC (Nicolas Claude FABRİ DE), fransız bilgini (Belgentier, Provence 1580 - Aix-en-Provence 1637). Astronomiyle ilgilendi, Orion bulutsusunu buldu ve Ay'ın haritasını yapmağa çalıştı. (L)

PEİRESKİA i. (Nicolas Claude Fabri de *Peiresc*'in adından). Güney Amerika'da ve Antiller'de yetişen kaktüs. (*Peireskia aculeata* [Barbades frenküzümü] limonluklarda süs için yetiştirilir. Peireskiopsis gibi bunun da gerçek yaprakları vardır.) [L]

PEİRESKİOPSİS i. Yapraklarını dökmeyen kaktüs. (Meksika asıllı *Peireskiopsis spathulata,* peireskia gibi yetiştirilen bir ağaççıktır.) [L]

PEİRİTHUS veya **PEİRİTHOOS** lat. **Pirithous.** Yun. mit. Tesalyalı kahraman, Zeus'un veya İksionos'un oğlu, Lapithes'lerin başlıca önderlerinden biri ve Theseus'un dostuydu. Kentauros'ların karşı koymasına rağmen, Hippodameia ile evlenmeyi başardı; ama düğününde şiddetli bir çatışma Kentauros'larla Lapithes'leri karşı karşıya getirdi. Theseus ile birlikte Cehennem'e gitti. (L)

PEİSANDROS, rodoslu yunan destan şairi (M.Ö. VII. veya VI. yy.). Herakles'in yaptıklarını anlatan büyük bir destan yazdı: *Herakleia.* Bu eserden bazı parçalar kalmıştır. (L)

PEİSİDİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya-Pisidia sınır bölgesinde) şehir. Hoyran gölünün kuzeyindeki Gündanlı'da bulunan bir yazıtta adına rastlanır. Henüz bir araştırma yapılmamakla birlikte şehrin Hoyran gölünün batısındaki Pisa'da yer aldığı sanılıyor. (M)

PEİSİSTRATOS, atinalı tiran (M.Ö. 600-527). Hayat hikâyesi efsanelerle karışıktır. Megaralıları yendi ve Diakreia veya Diakria çoban ve oduncularının meydana getirdiği halkçı dağ partisinin başına geçti. Diktatör olmasından korkan Solon'un muhalefetine rağmen kişisel bir muhafız birliği kurdu. Buna dayanarak 560'ta Akropolis'i ve iktidarı ele geçirmeyi başardı. Bir veya iki sürgün devresinin dışında iktidarı elinde tuttu ve siyasî düşmanlarının çokluğuna rağmen bu iktidarı gitgide sağlamlaştırmayı başardı. Solon'un sosyal reformlarını muhafaza etti, soylulardan müsadere edilen sürülmemiş toprakları dağıtarak araziyi parçalara ayırdı, zeytinciliği teşvik etti. Trakya ve Çanakkale'ye (Hellespontos) uzandı, Troas'ta Yenişehir'i (Sigeion) işgal etti ve öteki tiranları destekledi. Düşmanlarının geçimsizliklerinden yararlanmasını bildi ve hattâ evlenme yoluyle bir süre için Alkmeon'cularla uzlaştı. Kuvvet kullanarak çeşitli hizipleri ortadan kaldırdı ve Atina, onun tiranlığı sırasında ilk vergi sistemi ve altın çağını yaşadı, başkent oldu, vergi sistemi ve sağlam maliyesi sayesinde çeşitli anıtlara (Enneakrunos, Hekatompedon, Olympieion, Eleusis Telesterion'a) kavuştu, ayrıca Peisistratos Homeros devrinin bütün eserlerini biraraya getirerek şehirde ilk genel kütüphaneyi açtı. Peisistratos zamanında bayramlar, şenlikler göz kamaştırıcı bir şekilde yapılırdı. Oğulları (Hippias ve Hipparkhos) babalarının eserini devam ettiremediler. Peisistratos'un başlattığı kalkınmayı tamamlayan, VI. yy.ın sonunda Kleisthenes oldu. (L)

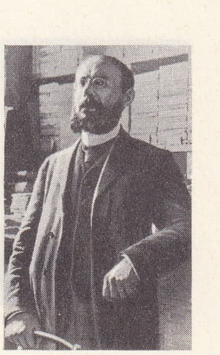

Charles PÉGUY
«Cahiers de la Quinzaine»
adlı dükkânında

PEİTHON, Büyük İskender'in generallerinden (öl. M.Ö. 316). İskender'in ölümünden sonra Media'yı yönetti ve Antigonos tarafından öldürüldü. — Büyük İskender'in subaylarından (öl. Gara M.Ö. 312). Hindistan satrabı oldu. (L)

PEİXOTO, Brezilya'da (Minas Gerais) yer, Rio Grande kıyısında. 110 km uzunlukta bir alanı kaplayan ve 4 milyon metre küplük bir hazne meydana getiren önemli baraj. Hidroelektrik santral. (L)

PEİXOTO (Floriano), brezilyalı mareşal ve devlet başkanı (Maceio, Alagoas 1842 - Rio de Janeiro 1895). 1889'da, Pedro II'yi ülkeden uzaklaştıran devrim sırasında generaldi, sonra harbiye nazırı, Kurucu mecliste milletvekili ve cumhurbaşkanı yardımcısı oldu (1891). Fonseca'nın başarısız hükûmet darbesi üzerine cumhurbaşkanı seçildi (1891). 1894'e kadar süren bu görev döneminde sık sık patlak veren ayaklanmaları bastırmak zorunda kaldı. (L)

PEİXOTO (Julio Afranio), brezilyalı yazar (Lehzois, Bahia 1876 - Rio de Janeiro 1947). Bahia eyaletinin bölgesel romancısıydı; *A Esfinge* (1911), *Bugrinha* (1922) v.b. romanlarında modernizm'e karşı olduğu görülür. (L)

PEJMÜRDE sıf. (fars. k.). Eski püskü, yırtık: *İkinci defasında pejmürde kılıklı bir adamcağız yanlarında idi* (A.H. Tanpınar). || Perişan, dağınık: *Beni kötrüm ve boş muhitimde / Meraretimle unut; çünkü leng ü pejmürde / Nazarlarım seni maziye çekmek ister* (Tevfik Fikret). || Solmuş: *Pejmürde çiçeklere hitabeler* (H. Z. Uşaklıgil).

— *Esk. Pejmürde-hal,* üstü başı perişan olan. || *Pejmürde-kıyafet,* kıyafeti pejmürde olan. || *Pejmürde-ruy,* solgun yüzlü. (M)

PEJORATİF sıf. ve i. (fr. *péjoratif*). Kendi anlamından ayrı olarak kötü bir anlamı da olan (kelime): *Velet, ukalâ* v.b. gibi. *Eşanl.* YERMELİ. (M)

PEJUH i. (fars. *pejûhîden,* sormak'tan *pejûh*). *Esk.* Araştırma.

◆ **Pejuhende** sıf. *Esk.* Gizli şeyleri araştırmayı seven. (M)

PEJVİN sıf. (fars. *pejvin*). *Esk.* Çirkin. || Kirli, pis. (M)

PEK sıf. (esk. türk. *bek,* kuvvetli, sıkı'dan). Sert, katı, sıkı: *Hangi taş pekse, hemen vurmaya baksın başını* (M. A. Ersoy). || Sağlam, dayanıklı. || Zf. Gereken, beklenen veya alışılmış olandan çok: *Sahibi, pek sevimli, pek tatlı, pek güleryüzlü bir İranlı idi* (Y.Z. Ortaç). *Birbirlerini pek sevmişler, pek anlaşmışlar* (N. Araz). *Hattâ Eda hanımın sesine pek benziyordu* (H.R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Pek başlı,* inatçı. || *Pek canlı,* dayanıklı. || *Pek gözlü,* cesur, atılgan. || *Pek söylemek,* yüksek sesle konuşmak. Kırıcı ve sert bir şekilde konuşmak. || *Pek tut-*

Foto. A.D.P. (LAROUSSE)

Rıza Şah PEHLEVİ

Muhammed Rıza Şah PEHLEVİ

mak, sıkı tutmak. Tok tutmak: *Bazı yiyecekler mideyi pek tutar.* || *Pek vurmak,* şiddetle vurmak. || *Pek yürekli,* merhametsiz, acımasız: *Pek yürekli bir üvey anne.* || *Pek yüzlü,* başkalarını kırmaktan çekinmeyen. Sıkılmaz, utanmaz, yüzsüz. || *Eli pek.* Bk. EL. || *Karnı tok sırtı pek.* Bk. KARIN.

— Huk. *Pek fena muamele.* Bk. BOŞANMA.

◆ **Pekçe** zf. Sağlamca, sıkıca, sertçe.

◆ **Pek pek** zf. Olsa olsa, çok çok. (M)

PEKAH (öl. M.Ö. 728), İsrail kralı (M.Ö. 737-732), İsrail generali Remalya'nın oğlu. Kral Pekahya'yı öldürdü ve onun yerine kendini kral ilân etti. Şam kralı Retsin II'nin metbuluğunu tanıdı, ikisi birlikte Yahuda kralı Ahaz'a saldırdılar. Ahaz'ın yardımına koşan Asur kralı Tiglatpileser III, Pekah'tan Galaad ve Celile şehirlerini ve Naftali kabilesinin arazisini ele geçirdi, buraların halkını da Asur ülkesine taşıdı (733). Pekah, Asur kralının metbuluğunu tanımak şartıyle Samiriye ülkesini muhafaza edebildi. (L)

PEKAHYA (öl. M.Ö. 737), İsrail kralı (738-737). Babası Menahem'den sonra tahta çıktı. Bir yıl sonra Pekah adlı bir general tarafından öldürüldü. (L)

PEKÂLÂ edat (türk. *pek* ve ar. *āʿlā*'dan *pek-āʿlā*). «Peki, olur» anlamında: *Pekâlâ, pekâlâ. Bu meseleyi şimdilik kapayalım* (H.E. Adıvar). || «Mademki öyle, peki» anlamında genellikle itiraz bildiren bir cümlenin önüne getirilir: *Pekâlâ! ama bize ne?* (N Ataç). *Pekâlâ, ölüyü ne yaptınız* (S. F. Abasıyanık). || Sıf. Benzerlerinden üstün tarafları olan: *Pekâlâ bir iş, ne diye kabul etmiyorsun?* || Zf. Kesinlikle: *Hangi şartlar altında sizi tanıdığımı pekâlâ biliyorsunuz* (A.H. Tanpınar). [M]

PEKALONGAN, İndonezya'da şehir, Cava'nın kuzey kıyısında; 93 800 nüf. Limanından şeker, çay, tütün, kauçuk ihraç edilir. Bu ticaret sayesinde sanayi tesisleri kurulmuştur: pamuk iplikhaneleri, şeker ve tütün fabrikaları. (L)

PEKAN i. Amerika'da yetişen ağaç (*Carycar nuciferum*). || *Pekan cevizi,* aynı ağaçtan elde edilen ve içi yenen ceviz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Pekan cevizi*'nin içi, olduğu gibi veya ezme olarak yenir. Makinede sıkılırsa «suari yağı» denen bir yağ elde edilir. G.W. Carver, pekan cevizinin daha başka faydalanma şekillerini buldu; bunun üzerine, A.B.D.'nin ve Meksika'nın güney kıyılarında geniş alanlar, bu bitkinin anayurdu olan Guyana bölgesinden getirilen caryocar ağaçlarıyle donatıldı. (L)

PEKAN i. (fr. *pékan*). Kanada zerdevasının (*Mustela pennanti*) yaygın adı; boğazında siyah leke olmadığı için kürkü çok değerlidir. (Çok az bulunan bu hayvana kürkçüler *virginia kokarcası* der.) [L]

PE-KAO i. Çin'de yetişen siyah çay. (PE-KOE veya PE-KO da denir.) [L]

PEKAR (Gyula), macar siyaset adamı ve yazarı (Debrecen 1867-Budapeşte 1937). 1919'da karşı devrimci bir teşkilâtın başı olarak sivrildi. Bela Kun düşünce, milliyetçi hıristiyan partinin kurucuları arasında yer aldı. Adalet ve din bakanlığına getirildi ve uzun yıllar dışişleri komisyonuna başkanlık yaptı. Milletlerarası konferanslarda Macaristan'ı temsil etti. Edebî değeri olmayan tarihî romanlar yazdı: *Az Ezüsthomloku Vandor* (Gümüş Alınlı Hacı) [1929]; *Attilâ* (1953). [M]

PEKAR (Josef), çek tarihçisi (Maly Rohozec, Turnov 1870-Prag 1937). Prag'da Karel IV üniversitesinde profesördü. Başlıca eserleri: *Dejiny Valdştejnskeho Spiknuti* (Wallenstein Komplosunun Hikâyesi); *Nejstarşi Kronika Çeska* (En Eski Bohem Kroniği); *Jan Zizka a Jeho Doba* (Jan Zizka ve Devri). Ayrıca, Çekoslovakya'daki çağdaş siyasî gelişmeler üzerine de önemli incelemeleri vardır. (M)

PEKARİ i. (karayip dilinde *begare*'den fr. *pécari*). Domuza benzer, fakat ondan daha küçük memeli hayvan; Amerika'da yaşar.

— ANSİKL. *Yakalı pekari* (*Dicotyles tajacu*) kalın gövdeli, ince bacaklı, koca kafalı, sivri burunlu bir hayvandır. Sırtında, çirkin koku saçan bir salgı bezi bulunur. Ormanda sürü halinde yaşar ve sağlam köpekdişleri sayesinde kendini yırtıcı hayvanlardan korur. (L)

PEKBLEND veya **PEŞBLEND** i. (alm. *Pechblende*'den). Miner. Tabiî uranyum oksit. *Eşanl.* PEKURAN, URANİNİT.

— ANSİKL. Formülü UO_2 olan *pekblend,* saf olduğu zaman kübik sitemde billûrlaşır; özgül ağırlığı 9,0 ile 9,7, rengi ise gri ile siyah arasında değişir. Bu mineral, uranyumun en zengin cevheri olması bakımından büyük bir önem taşır. Pierre ve Marie Curie, radyumu pekblendden elde ettiler. (L)

PEKDOKU bİş. i. Bot. Selüloz çeperleri değişik kalınlıkta hücrelerden oluşma canlı destek dokusu.

— ANSİKL. *Pekdoku,* aralarında boşluk bulunmayan üst üste yığılı canlı hücrelerden meydana gelir. Bu hücrelerin selüloz zarları öyle özel bir durum kazanır ki, bükülgenlikle sağlamlığı biraraya getirerek bir organa, büyümesini sıkıntıya sokmadan desteklik eder. Pekdokuya, meselâ ballıbabagillerde, sapının köşelerinde rastlanır. (L)

PEKEA veya **PEKİ** i. Amerika'da yetişen ve pekan denilen ağacın (Carcoyar nuciferum) diğer adları. (L)

PEKENT i. Jeol. Geçit vermeyen veya aşılması çok güç olan tabiî engel.

— Anat. *Eczacılar pekendi,* kıvrım bağırsak, körbağırsak kapağı veya Bauhin kapağı. (Tenkiyeler buradan daha yukarıya çıkamaz.)

— Fizyol. *Etene pekendi,* bazı maddelerin veya mikropların anne kanından dölüt kanına geçmesine karşı etenenin gösterdiği direnç.

— Patol. *Karaciğer pekendi,* bazı sindirim ürünlerinin karaciğer özekdokusu yoluyle kapı toplardamarından tüm organizmaya geçmesini engelleyen yetersizlik hali. (LM)

PEKER (Orhan), türk ressamı (Trabzon 1927). Güzel Sanatlar akademisinde Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun atelyesinde öğrenim gördü. Salzburg'da Oskar Kokoschka ile litografi çalışmaları yaptı (1957). Münih (1958) ve Madrid'de sergi açtı (1964). 26. Devlet Resim ve Heykel sergisinde resim dalında birinciliği kazandı (1965). Aynı yıl İstanbul'da yılın ressamı seçildi. Türkiye'de açtığı sergilerden başka Viyana, Budapeşte, Bükreş, Tunus ve Cezayir'de karma sergilere katıldı. Çalışmalarında yağlıboyadan başka baskı, yazı gibi tekniklerden de yararlanır ve yöresel özelliklere yer verir. İstanbul Resim ve Heykel müzesinde, Ankara'da Millî kütüphanede, yerli ve yabancı koleksiyonlarda resimleri vardır. (M)

PEKER (Recep), türk devlet adamı (İstanbul 1888 - ay.y. 1950). Kocamustafapaşa Askerî rüştiyesinde ve Kuleli Askerî lisesinde okudu. Harbiyeyi bitirdi (1907). Yemen cephesinde savaştı (1910). Türk-İtalyan savaşına (1911), Balkan savaşlarına (1912) ve Birinci Dünya savaşına katıldı. Erkânıharp mektebini bitirdi (1919) ve bu okulda harp tarihi hocalığına tayin edildi. Ankara'ya giderek Kurtuluş savaşına katıldı (4 şubat 1920). Büyük Millet meclisi genel sekreterliğine seçildi (23 Nisan 1920). Genelkurmay istihbarat dairesi başkanlığı yaptı. Halk partisi genel sekreteri oldu (13 eylül 1923). *Hakimiyeti Milliye* gazetesi başyazarlığı ve imar iskân ve mübadele bakanlığı yaptı (25 mayıs 1924-22 aralık 1924). İçişleri bakanı (22 aralık 1924) ve millî savunma bakanı oldu. Büyük Millet meclisi başkanlığına seçildi (3 nisan 1928). Bayındırlık bakanı oldu (11 ekim 1928-25 eylül 1930). Ankara, İstanbul üniversitelerinde ve Harp akademisinde devrim tarihi derslerini okuttu (1935-1942). İçişleri bakanı oldu (17 ağustos 1942-19 mayıs 1943). Cumhuriyet Halk partisi İstanbul milletvekili seçildi ve başbakan oldu (1946). Başbakanlığı 9 eylül 1947 tarihine kadar sürdü. (M)

PEKE SARNICI bİş. i. (fransız hekimi *J. Pecquet*'nin adından). İlk bel omurları hizasında bulunan lenf deposu; kilüs damarları burada son bulur ve sol köprücükaltı toplardamarına kilüsi götürecek olan göğüs kanalı buradan çıkar. (L)

PEKİ edat (*pek* ve *iyi*'den *pekiyi* > *peki*). Bir sözün veya istenen bir şeyin kabul edildiğini belirtir: *Yarın muhtarla konuşalım. O: «Peki» derse babasını da razı ederiz* (R. N. Güntekin). *«Şu bizim hindileri akşama kadar buldurun!» dedi. Ben de «Peki!» dedim* (B. Felek). || Bir söze itiraz edildiği veya verilen cevapla ikna olunmadığı durumlarda «madem öyle, pekâlâ» anlamında kullanılır: *Peki ama, hem ben yazsam, hem de o okumasa olmaz mı?* (N. Ataç). *«Peki ne olmuş? Nesi var Ali'nin? Beğenemedin mi?»* (Sabahattin Ali). [M]

PEKİN, çince **Bey-cing** («Kuzey başkent»), Çin'in başkenti, Kuzey ovasının kuzey kenarında; 4 000 000 nüf. («Büyük Pekin,» 5 420 000 nüf.). Pekin doğrudan doğruya merkezî hükümete bağlı özel bir belediyedir.

● *Coğrafya.* Moğolistan'a giden bir geçitin ağzında kurulan Pekin, Mançurya karayolu üzerinde bir duraktır. Şehir eskiden malların aktarıldığı bir «uğrak şehir» idi. Bu durum büyük zararlara yol açtı, istilâlara açık olan şehir birçok defa yıkıldı; bu yüzden ilk yeri değiştirildi. Ama birbirini izleyen istilâcıların işine yarayan genel konumu değişmedi: Mançular ve Moğollar çok yakın olduklarından, Çinliler daha kolay yenebilmek için düşmanın üstüne gitmeyi tercih ediyorlardı. Pekin dikdörtgen biçiminde, birbirine bitişik ve surlarla çevrili iki siteden meydana gelir: kuzeyde «İç şehir» veya «Tatar şehri», güneyde «Dış şehir» veya «Çinli şehri». İç şehrin boyu 6,5 km, eni 5 km'den biraz fazladır. 1437'de inşa edilen surlardaki dev kapılara geniş caddeler ulaşır. Şehrin caddeleri birbirini dik açılarla keser; ama sokakların çoğu dar ve dolambaçlıdır. Caddelerin kenarında ticarethaneler uzanır. Büyük mağazaların yanı sıra, alçak, önünde bir avlu bulunan ve çatıları lös tozlarının grileştirdiği kiremitlerle örtülü olan geleneksel meskenler yer alır. Merkezde, pembe duvarlarla çevrili dörtgen, eskiden imparator ailesine ve saray halkına ayrılmış olan «Yasak şehir» veya «Kızıl şehir»i meydana getirir; saraylar, heykel ve mermer merdivenlerle süslüdür; bugün çin hükûmet mekanizmasının merkezidir. Güneyde Boxerler savaşından (1900) sonra kurulan «temsilcilikler» mahallesi bugün de elçiliklere ayrılmıştır. Tatar şehrinin dışında, 1530'da inşa edilen ve dizilişlerinin kozmolojik bir anlamı olan tapınaklar (batıda Ay tapınağı, kuzeyde Toprak tapınağı, güneyde Güneş tapınağı) yükselir. Kuzeydoğuda surların iç kısmında Konfuçius tapınağı yer alır.

Dış şehrin uzunluğu 8 km, eni 4 km'den biraz azdır; iç şehrinki gibi büyük kapıları olan surlar 1544'te yapılmıştır. Surla çevrili alanın yarısı henüz boştur ve tapınaklar (Gök ve Tarım tapınakları) büyük yer kaplar. Çok kalabalık tüccar şehri bu kesimdedir. Batıda, surların ötesinde, ufkun Mavi dağlarla sınırlandığı yerde, Yaz sarayının pagodaları arasında bir konut ve üniversite semti kuruldu: 1898'de Kang-you-vey'in inşa ettirdiği bu üniversiteye (Çing-Hua üniversitesi) Halk üniversitesi bağlandı; kolejler, akademiler ve enstitüler korular arasında, yeni mesken semtlerinin kurulduğu tepeler üzerinde uzanır. Doğuya doğru ise sanayi semtleri yoğunlaşır: pamuk iplikhaneleri, çelik fabrikaları, tezgâh yapımı, kimya sanayii v.b.

● *Tarih.* Pekin, savaşan krallıklar zamanında (M.Ö. IV.-III. yy.). Ki (Ci) adıyle Yen'lerin başlıca şehriydi. Şı Huang-di zamanında yıkıldı (M.Ö. 226), Han sülâlesi döneminde Yen adıyle tekrar kuruldu. Kuzey Çin'in geri kalan kısmı gibi M.S. IV.-VI. yy. arası bozkır halkları tarafından işgal edildi ve Mu-jung'ların başkenti haline geldi (350-357). Süylar (581-618) ve Tang'lar (618-907) döneminde, kuzey Çin'in, Moğollardan daha tehlikeli hale gelen kuzeydoğu halklarına karşı başlıca hisarıydı. Çinli sülâle Hou Çin'in Kitanlara bıraktığı (936) şehri, Kitanlar 938'de güneyin başkenti haline (*Nanking*) getirdiler. Şehri 1122'de Curşılar işgal ettiler, Sunglara bıraktılar (1123), tekrar aldılar (1125) ve 1153'te Merkez'in başkenti ve başlıca ikametgâhları haline getirdiler. Şehri 1215'te Cengiz Han'ın moğolları alarak yıktılar. 1160'ta Kubilay Han

Foto LAROUSSE

güreşen pehlivanlar ve cazgır (XVI. yy.)

bölgeye yerleşti ve şehrin kuzeydoğusunda yeni bir şehir inşa ettirdi: Da-du (çince «büyük başkent») veya *Hanbalık* («han şehri»). Çin'in başkenti olan bu şehir Marko Polo'nun büyük hanla görüştüğü ve hatıralarında *Cambaluc* adını verdiği şehirdir. Pekin'i Büyük Kanal'a (1262) bağlayan bir kanal, şehre Yang-dzı yoluyle pirinç taşınmasını sağlıyordu. Nankin'i başkent yapan (1318-1416'ya doğru) ilk Ming imparatoru Pekin'e *Pey-ping* adını verdi. Ming imparatoru Yong-ho (1403-1424), bu şehre yerleşerek adını *Pey-king*'e (Bey-cing) çevirdi ve «yasak pembe şehir» ile «semavî» tapınağı inşa ettirdi; Cia-çing tarım tapınağını yaptırdı ve şehri yeniden başkent haline getirdi. Şehir 1628'e kadar başkent olarak kaldı. Mançuların zaferinden kısa süre önce yakılan (1644) Pekin geleneksel ölçülere göre tekrar inşa edildi ve yeni sülâle tarafından güzelleştirildi (semavî sükûnet kapısı, yüce ahenk sarayı, şehrin kuzeybatısında yazlık saray); XVII. ve XVIII. yy.da Kanghsi (1662-1722) ve Kien-hung (1735-1796) dönemlerinde Ju-Yi-Guand'da misyonerler (özellikle cizvitler) ve avrupalı teknisyenler barınıyordu. 1860 Fransız-ingiliz seferinde yaz sarayının yanmasından sonra Pekin'deki yabancı temsilcilerin oturduğu imtiyazlı bir semt kuruldu. Bu temsilciliklere boxer çetelerinin silâhlı hücumu (haziran 1900), şehre 1901'de milletlerarası bir garnizon yerleştirilmesine yol açtı. İmparatorluğun yıkılmasından (1912) sonra «mareşallerin» eline geçen Pekin'i Kuomintangcılar işgal ettiler (1928) ve yeniden pey-ping (Bey-ping) adını vererek başkent (Nankin'e nakledilmişti) haline getirdiler. Japonların aldığı (temmuz 1937) şehir, 1945'e kadar Japonların beslediği bir hükûmetçe yönetildi; Pekin, komünistlerin yeniden fetih hareketi sırasında (ocak 1949) eski adını aldı ve tekrar başkent haline getirildi. Halk cumhuriyeti 1 ekim 1949'da burada ilân edildi. Yeni rejim imparatorluk yapılarını onararak halka açtı, şehri temizletti ve büyük şehircilik çalışmalarına girişti. (L)

Pekin ipeklisi, eskiden Çin'de dokunan ve taftaya benzeyen bir çeşit ipekli kumaş; mavi renkli olanlarına *hatayî** denirdi. *Eşanl.* ÇİN İPEKLİSİ. (M)

PEKİN ördeği, çin asıllı ördek ırkı. (Başta Amerika olmak üzere her tarafta yaygındır. Amerika'da hem çiftliklerde, hem de özel yetiştirme yerlerinde büyük ölçüde yetiştirilir. Pekin ördeği kükürt sarısı renginde, dik duruşlu, dayanıklı, iri bir ördektir; eti ve yumurtası için yetiştirilir.) [L]

PEKİNUA i. (*Pekin*'den fr. *pékinois*). Zootekn. Cüce epanyöller grubundan süs köpeği. (Menşei çok eskilere varan Pekinua 1860'ta Çin'den İngiltere'ye getirildi; şimdi pek çok ülkeye yayılmış durumdadır. Başı iri, kafatası yassı, burnu çok kısa, gözleri çıkık, kulakları sarkık ve saçaklıdır; değişik renkte pek çok çeşidi vardır; bunlar evlerde beslenen sevimli köpeklerdir.) [L]

PEKİŞMEK geçz. f. (esk. türk. *bekişmek*'-ten). Sert ve katı hale gelmek, sertleşmek, sağlamlaşmak. || Sıkışmak, tıkanmak.

◆ **Pekiştirmek** geçl. f. Katılaştırmak, sertleştirmek. || Sağlamlaştırmak. *Esk.* Tahkim etmek. (M)

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

PEKİŞTİRME i. (*pekiştirmek*'ten *pekiştirme*). Sağlamlaştırma, sertleştirme. || Sıkıştırma, tıkama.

— Bayınd. Bk. ANSİKL.

— Dil bil. *Pekiştirme ünlüsü,* pekiştirmeli kelimelerde anlamı kuvvetlendirmek için ortaya çıkan ünlü. (*Güp-e-gündüz* örneğindeki *e* ünlüsü gibi.)

— ANSİKL. Bayınd. Ağırlık barajlarını, zemine derinlemesine gömülmüş ön gerilmeli gergilerle *pekiştirme* tekniği, ilk defa Cheurfas barajında André Coyne tarafından uygulandı. Bu gergiler, barajda ve temel kayasında açılmış bir delik içine yerleştirilen, çok dayanıklı paralel çelik tellerden meydana gelmiştir. Gergiler, önce kaya içine enjekte edilen bir şerbetin donmasıyle kaya bağlanır, sonra barajın tepe tacına dayanan hidrolik krikolarla gerilir. Daha sonra, kablonun başı tutturulur ve kablonun geçtiği delik katılaşan bir şerbetle doldurularak blokaj gerçekleştirilir. Korsika'daki Tolla barajı gibi, önce çok ince olarak yapılan bazı kemer barajlar, sonradan mansap tarafından inşa edilen kalın bir kemerle pekiştirilmiştir. (ML)

PEKİT i. (*pekitmek*'ten). Heyk. Ayrı bir parçayı gerek sürekli olarak, gerek heykel yerine yerleştirilinceye kadar desteklemek için bir eserde bırakılan mermer veya taş çıkıntısı. (M)

PEKİTME i. (*pekitmek*'ten *pekit-me*). Sağlamlaştırma, kuvvetlendirme.

— Mim. *Pekitme ayağı,* payanda, destek, dayak. (M)

PEKİTMEK geçl. f. (esk. türk. *bekitmek*'-ten). Sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek, sertleştirmek. *Esk.* Tekit etmek. (M)

PEKKANEN (Toivo), fince yazan finlandiyalı yazar (Kotka 1902-Kopenhag 1957). Metalürji işçisiydi; 1927'de roman yazmağa başladı ve 1932'de yayımladığı sosyal bir romanla ün kazandı: *Tehtaan Varjossa* (Fabrika Gölgesinde). O zamandan bu yana yazdıkları arasında *Chmisten Kevat* (Baharda İnsanlar) [1935], bir işçi grevinin romanı olan *Musta Hurmio* (Finlandiya'nın Kıyılarında) [1938] anılmağa değer. (L)

PEKLEŞMEK dönşl. f. (*pek*'ten *pek-le-ş-mek*). Sertleşmek, katılaşmak. || Sağlamlaşmak: *Yani Ahmed ile Halil'in arkadaşlığı bu çeşit hadiselerle pekleşmişti* (B. Felek).

◆ **Pekleştirmek** geçl. f. Pekleşmek işini yaptırmak. (M)

PEKLİK i. (*pek*'ten *pek-lik*). Herhangi bir sebeple katılaşan dışkının dışarı atılamaması veya güçlükle atılması hali. *Esk.* İnkıbaz. || Sertlik, katılık. || Sağlamlık, dayanıklılık. || — *Mec. Esk.* Şiddet, kuvvet, zulüm. || Eli sıkılık, cimrilik. (M)

PEKMEZ i. (esk. türk. *bekmes*'ten). Özellikle üzüm, dut v.b. meyvelerin kaynatılarak koyulaştırılmış suyu: *Şekerimiz de bitmiş ama pekmez vardı, iki kaşık pekmez onun tadını verir dedim* (B. Felek). *Pekmezin olsun, sineği Bağdat'tan gelir* (Atasözü). [Bk. ANSİKL.] || *Argo.* Kan.

— DEY. (*Birinin*) *pekmezini akıtmak. Argo.* Yaralayarak kan akmasına yol açmak.

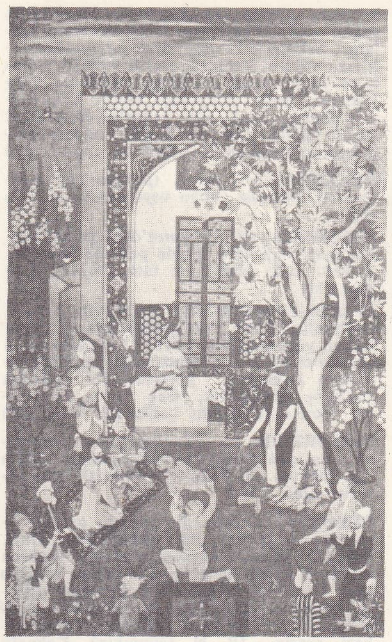

pehlivan
hint minyatürü

— Jeol. *Pekmez toprağı,* üzüm şırasının tortularını çöktürme işinde kullanılan kil ile karışık kireçli toprak, marn.

— ANSİKL. *Pekmez,* genellikle siyah üzüm veya beyaz üzüm, dut, elma, kayısı, zerdali v.b. meyvelerin suyundan elde edilir. Şıra ve şaraba dönüşmemiş meyve suyundan yapılan pekmez, tatlı ve koyudur. Üzümler teknelerde el veya ayakla ezilir. Süzülerek elde edilen üzüm suyu, başka bir kova veya fıçıya aktarılır. İçine kolay koyulaşması için pekmez toprağı (albüminli bir madde) karıştırılır. Sıvı, iki saat süreyle kaynatılır, soğuyunca pekmez elde edilmiş olur. Pekmezdeki vitamin ve şeker oranı, elde edildiği bölgelere göre değişir. Anadolu'da pekmez dağlık bölgelerde kuru üzümden yapılır.
Türkiye'de modern usullerle pekmez üretimi Atatürk Orman çiftliğinin Kilis'teki şarap fabrikasında başladı (1954). Nevşehir ve çevresinde yeni fabrikalar açıldı. Anadolu'da halkın önemli bir besin kaynağı olan pekmez doğrudan doğruya veya tahin-

Kırkpınardan
iki pehlivan

pekari

Recep PEKER

bir ticaret sokağı

le yenir. Ayrıca kış aylarında, Anadolu'da yağan «üçüncü kar»ların temiz kısımları toplanır; pekmezle karıştırılarak *karsambaç* adlı tatlı yapılır. Pekmez, çeşitli yollarla bazen içine yumurta akı karıştırıp çırpılarak katılaştırılır; buna «bulamaç» denir. İçine ceviz, fındık, fıstık gibi yemişler konularak sucuk yapılır. Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde pekmezden pestil de yapılır. (M)

PEKMEZCİ sıf. ve i. (*pekmez*'den *pekmez-ci*). Pekmez yapan veya satan (kimse). (M)

PEKMEZLİ sıf. (*pekmez*'den *pekmez-li*). Pekmezi olan veya içinde pekmez bulunan. || Tadı fazla olan, çok tatlı: *Pekmezli üzüm.* (M)

Pekmezli höyüğü veya **Üçhöyük.** Arkeol. Ceyhan'ın 10 km kuzeydoğusunda, Ceyhan-Kozan yolu üzerinde höyük. Üzerinde roma yerleşmesine ait, kireçtaşından yapılmış binaların kalıntıları görülür. Ele geçirilen malzeme Kalkolitik, Geç Hitit, Helenistik, Roma ve Bizans çağlarına aittir. (M)

PEKMEZLİK sıf. (*pekmez*'den *pekmezlik*). Pekmez yapılmak için ayrılmış (üzüm v.b. meyve). || Pekmez yapılmak için elverişli olan. (M)

PEKSİMET i. (yun. *paksimadi*, galeta veya fars. *beksimâd*, katı ekmek'ten). Mutf. Dilimler halinde kesilen ekmeğin yeniden ısıtılarak kurutulmasıyle elde edilen ve uzun süre bozulmadan kalabilen bir çeşit galeta, gevrek: *Babam bana bir kırmızı mendil içinde yiyecek getirdi; peksimet, kahve şekeri, zeytin...* (R. N. Güntekin). *Kahvaltı için peksimedi herşeye tercih ediyorum* (Ömer Seyfeddin).

— ANSİK. Mutf. *Peksimet,* mayalı ekmeğin bulunmasından önce roma ordusunun yiyecekleri arasındaydı. Uzun süre bozulmadan saklanabildiği için gemicilerin uzun yolculuklarda yiyeceği oldu. Peksimet yapmak için yüzde 14 glütenli (özlü) un kullanılır. Hamura yeterince su ve tuz konur yoğurulduktan sonra maya katılmadan dinlendirilir. İstenilen büyüklükte parçalara ayrılarak bastırılır. İçindeki suyun kolayca uçması için çeşitli yerlerinden delinir ve çok kızgın olmayan fırında pişirilir. Sonra rutubet geçirmeyen kağıtlarla veya kutularda saklanır. İyi pişirilmiş peksimette rutubet yüzde 4'ten fazla değildir. (ML)

PEKSİMET adası, Anadolu'nun güneybatısında, Akdeniz'in Fethiye körfezinin, batı kenarındaki Kapıdağı açıklarında yer alan küçük ve boş ada. (M)

PEKŞTAYN i. (alm. *pech,* zift ve stein, taş'tan). Miner. *Eşanl.* KATRANTAŞI.

PEKTAZ i. (yun. *pektos,* pelte gibi'den fr. *pectase*). Biyokim. Meyvelerde bulunan ve pektik maddeleri hidroliz eden enzim. (Pektaz, labfermente benzetilebilir; kalsiyumla etkin duruma geçer; meyve özsularında pıhtılaşmaya yol açar.) [L]

PEKTEN (Mustafa Bekir), türk hattatı (İstanbul 1913). İlköğrenimini İstanbul'da Büyükreşitpaşa ilkokulunda tamamladı. 1945-1947 Arasında Bahir Yesari adlı bir hattattan tâlik üslûbunu öğrendi. Sülüs, nesih, icaze, tevki, muhakkak, reyhanî üslûplarını çalıştı. Necmeddin Okyay'dan tâlik yazıyle sülüs celîsi öğrendi. 1967'de tâlik ile sülüs celîsi ve nesih yazılardan icazetname aldı. Başlıca eserleri, Beşiktaş'ta Barbaros Hayreddin Paşanın türbesindeki kuşak yazısı, Sultanahmet camii hünkâr mahfili kubbe yazısı ve Yeniköy camii kapıüstü yazılarıdır. (M)

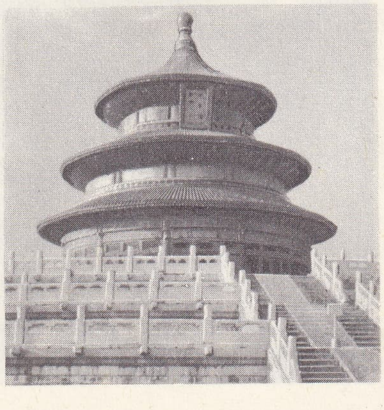

PEKİN

Gök tapınağı

PEKTİK sıf. (yun. *pektikos,* donabilir'den fr. *pectique*). Biyokim. Galaktanlardan, molekül ağırlığı büyük glüsitlerin meydana getirdiği maddelere denir; etli meyvelerin kabuğu, etli kısımlardaki hücrelerin zarları, su ile temas edince pelte gibi donan bu maddelerden oluşur.

— ANSİKL. Biyokim. *Pektik maddeler,* kalsiyumla karşılaşınca etkin olan koagülazlar grubu enzimlerinden pektazların etkisi altında pektik asitlere dönüşür ve donar. Bu enzim tepkimesi, kanın tromboz, sütün labferment etkisiyle pıhtılaşmasındaki tepkimelere benzer.

— Eczc. *Pektik mayalanma,* meyve sularını durultma ve berraklaştırmada işe yarar. Ayrıca, bu pıhtılaşma ile kanın pıhtılaşması arasındaki benzerlik yüzünden pektin, kanamayı kesici ilâç olarak kullanılır; zehirsiz olan, vücuttan çabuk atılan bu madde kanın pıhtılaşmasını hızlandırır; küçük kanamalarda, küçük ameliyat hazırlıklarında kullanılır; hastaya ağızdan veya cilt altından verilir. (L)

PEKTİN i. (yun. *pektos,* pelte gibi'den fr. *pectine*). Bitkiler âleminde, özellikle bazı meyvelerin özsuyunda çok rastlanan peltemsi madde.

— ANSİKL. *Pektin*'ler molekül ağırlığı yüksek olan glüsitlerdir; hidroliz olunca pentozan, galaktan ve metil alkole ayrılır. Pektin en çok kuru elmadan elde edilir. Meyve suyu sanayiinde pektinin pelteleşme gücü azaltılmağa çalışılır; bunun için pektini kısmen olsun durultucu enzimlerle hidrolizlemek gerekir; reçel yapımında ise tersine pektinin pelteleştirici niteliğinden yararlanılır. Yiyecek sanayii dışında pektin eczacılıkta (merhem ve macunları koyultmak için), hekimlikte (hemostatik olarak ve mide-bağırsak bozukluklarını düzeltmek için), kola yapımında ve çeliğe su vermekte kullanılır. (L)

PEKTİZASYON i. (yun. *pektos,* donmuş, katılaşmış'tan fr. *pectisation*). Kim. Bazı çözünür maddelerin, dış etkenler etkisiyle çözünmez maddeler haline dönüşmesi.

— ANSİKL. Bu terim daha çok, belli bir ortamda yalnız zamanın, ısının veya bazı kimyasal maddelerin etkisiyle tersinmez hale geçen koloidal maddeler için kullanılır. Meselâ, tersinir bir koloit olan albümin ısı etkisiyle, jelatin ise formaldehit katılınca pektizasyona uğrar. (L)

PEKTOGRAFİ i. (yun. *pektos,* donmuş, katılaşmış ve *graphe,* tasvir'den fr. *pectographie*). Kim. Çözeltileri, özellikle koloidal çözeltileri inceleme metodu. || Bu metodun uygulanmasıyle elde edilen şekil; bu şeklin incelenmesi de, deney konusu çözeltinin yapısı hakkında bilgi edinilmesini sağlar.

— ANSİKL. *Pektografi,* bileşimi incelenecek sıvının içine eğik olarak bir cam lamel batırmağa ve bu sıvının etüvde veya vakum altında yavaş yavaş buharlaştırılmasıyle lamel üzerinde birikecek tortuyu incelemeğe dayanır. İncelenen sıvının cinsine göre, tortu değişik şekillerde bulunur; gerçek çözeltilerin bıraktığı tortu billûrsu, koloidal bir çözeltinin kurumamasıyle meydana gelen tortu homogen, asıltı halindeki bir çözeltinin buharlaşmasıyle meydana gelen tortu ise pütürlü ve mattır. (L)

PEKTOLİT i. (fr. *pectolite*). Miner. Tabiî kalsiyum ve sodyum silikat. (L)

PEKTORİLOKİ i. (lat. *pectus, -oris,* göğüs ve *loki,* konuşmak'tan fr. *pectoriloquie*). Hastanın göğsü ve sırtı hekim tarafından dinlenirken ses ve öksürüğünün doğrudan doğruya göğüsten çıkıyormuş gibi duyulmasına denir. (Bu olay, akciğerlerde büyük çapta boşlukların [tüberküloz kavernleri, abseler, bronş genişlemeleri] varlığına işarettir.) || *Sessiz pektoriloki,* hasta alçak sesle fısıldarken, göğsü dinleyen hekime hasta yüksek sesle konuşuyormuş gibi gelir; bu olay, plevrada bol miktarda su toplandığını gösterir. (L)

Pektorios yazıtı, 1839'da Autun'de bulunan, yunanca yazılmış bir hıristiyan yazıtına verilen ad. (L)

PEKTOZ i. (yun. *pektos,* pelte'den fr. *pectose*). Biyokim. Bazı bitkilerde rastlanan glüsit kompleksi.

— ANSİKL. Meyvelerin olgunlaşması sırasında pektiğe dönüşen madde *pektoz*'dur. Dokumacılıkta veya kâğıtçılıkta kullanılan liflerin yumuşatılarak temizlenmesi sırasında da buna benzer bir dönüşme görülür. (L)

PELADA i. Patol. Özellikle saçlı deride ve yüzün sakal bölgesinde nebdesiz, kılsız yuvarlak veya oval plaka veya lekeler halinde beliren hastalık.

— ANSİKL. Patol. *Pelada* plakası genellikle tek olur, ama bazen birkaç küçük plaka birarada bulunabilir. Bazı vakalarda, özellikle çocuklarda hastalık saçlı deriyi taç gibi çepeçevre sarar. Peladalı bölgede kıllar dumura uğrar, incelir; kıl uçlarında küçük bir şişkinlik belirir (ünlem işareti şeklinde saç). Ağır vakalarda pelada bütün saçlı deriye yayılabilir; deri gevşer, ödemleşir, kolaylıkla kıvrılır (*dazlaklaştırıcı pelada*). Hafif vakalar iki ile altı ay içinde iyileşir, ama sık sık nüksedebilir. Dazlaklaştırıcı şekli inatçıdır ve birkaç yıl sürebilir. Pelada artık asalak mantarlardan ileri gelen bulaşıcı bir hastalık sayılmamaktadır. Jacquet'nin diş nazariyesi bütün peladaları açıklamağa yetmez. Peladanın içsalgı - sempatik sistemlerinin çalışmasındaki bir bozukluğa bağlı olduğu sanılıyor. Lokal tedavi olarak, çıplaklaşan alanlar alkollü veya eterli deri kızartıcı eriyiklerle fırçalanır veya ovulur. Karbon karı, lokal hidrokortizon şırıngaları, morötesi ışınlar aynı derecede etkilidir. Genel tedavide sinir uyuşturucu ve saçların çıkmasına yardım edici ilâçlar kullanılır. (L)

PELADAN (Joseph, **Joséphin —** denir), fransız yazarı (Lyon 1859 - Neuilly-sur-Seine 1918). Ailesinin, kendilerine «sar» unvanını bağışlayan bir Babil kralına kadar uzandığını, hattâ kendinin de bir büyücü olduğunu ileri sürdü. Önsözü Barbey d'Aurevilly tarafından yazılan *Le Vice Suprême* (En Büyük Günah) adlı ilk kitabında fikrin maddeciliğe düşeceğini önceden haber verdi. Geniş bir ahlâk incelemesi olan on dokuz ciltlik *La Décadence Latine*'de (Latinlerin Gerilemesi) [1885-1907] bu temayı yeniden ele aldı ve geliştirdi; *Curieuse* (Meraklı Kadın) [1885] ve *L'Initiation Sentimentale* (Sevgiyi Öğrenme) [1886] bu sonuncu eserin en ünlü bölümleridir. Öte yandan *Les Amants de Pise* (Pisa Âşıkları) [1912] ve *Les Dévots d'Avignon* (Avignon Sofuları) [1922] adlı eserlerle ruhbilimden anlayan bir romancı olduğunu gösterdi. Estetik üstüne incelemeler (*La Dernière Leçon de Léonard de Vinci* [Leonardo da Vinci'nin Son Dersi], 1904; *De Parsifal à Don Quichotte* [Parsifal'den Don Kişot'a], 1906) ve dramlar (*La Prométhéide* [Prometheus Efsanesi]; *Semiramis* [1897]; *Oedipe et le Sphinx* [Oidipus ile Sfenks], 1898) yazdı. Aşk ve gizli bilimler konusundaki bu eserleri XIX. yy. sonlarında natüralizmin coşkunluğuna karşı belirli bir tepkiyi ortaya çıkardı. (L)

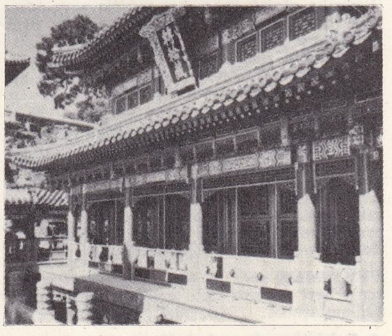

PEKİN
Mançu imparatorlarının yazlık sarayındaki binalardan Şuan-Lun-Çang

Foto. LAROUSSE; Turizm-Tanıtma (MEYDAN); Encyclopedia Britannica

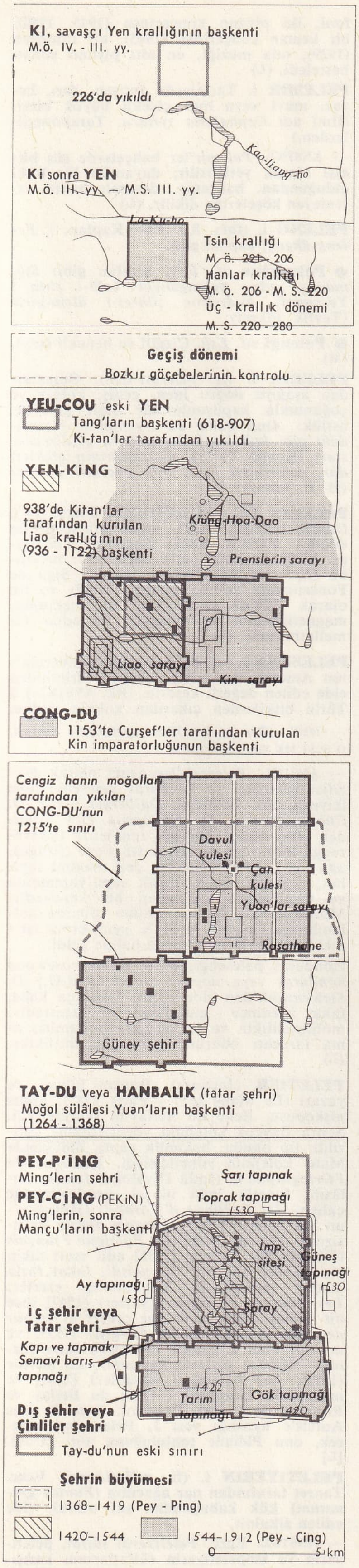

PELAGİA i. Yarımküre biçiminde şemsiyeli medüz; başlıca sekiz dokunacı vardır, yardımcı dokunaçları yoktur. (Örnek türü Atlantik'te büyük sürüler halinde yaşayan *Pelagia noctiluca*'dır. Pelagia şemsiye kısmının derisindeki hücrelerden çıkan parlak bir ışık yayar.) [L]

PELAGİA Azize, din kurbanı (öl. Antakya IV. yy.). Aziz İoannes Khrysostomos, onun ırz düşmanlarının elinden kurtulmak için kendini bir evin üst katından attığını söyler. Bu olayın Diocletianus devrinde geçtiği sanılmaktadır. Bu olayı değişik bir şekilde ele alan bir efsanede, Pelagia'nın tövbe etmiş bir kadın oyuncu olduğu, hattâ imparatorla evlenmeyi reddettiği için gazaba uğradığı ileri sürülür. (L)

PELAGİUS, keşiş (Büyük Britanya 360'a doğr.-Mısır 422'ye doğr.). Alarik Roma'yı almadan önce, bu şehre yerleşti; Sicilya'ya, Afrika'ya (410) ve Doğu'ya (411) gitti. 412'de tekrar Roma'ya dönünce inayet üstüne Aziz Augustinus'un görüşlerine karşı olan, kişisel görüşlerini yaymağa başladı (bk. PELAGİUS'ÇULUK). Bu görüşleri yayan çömezi Celestius, Pelagius nazariyelerinin Kilisece mahkûm edilmesine yol açtı. Pelagius'un günümüze kalan en önemli eserleri: *Expositionumin Epistolas Pauli Libri XIV* (Paulus'un XIV. Kitabındaki Mektuplar Üstüne Yorumlar); *Epistola ad Augustinum* (Augustinus'a Mektup); *De Libera Arbitio Libri Quatuor* (Dördüncü Kitaptaki Cüzi İrade Kavramı Üstüne). [L]

PELAGİUS I (Roma 500'e doğr. - ay.y. 561), papa (556-561). 25 Yıl süreyle kilise tarihinin bütün olaylarına karıştı. Roma'da başdiyakos, daha sonra 536-547 arasında İstanbul'da papa elçisi olarak bulundu, 543'te Origenes'çiliğin mahkûm edilmesinde önemli rol oynadı. 551'de papa Vigilius ile birlikte tekrar İstanbul'a gitti. *Tres Capituli*'yi (Üç Meclis) savunduğu gerekçesiyle hapsedildi. 555'te papa Vigilius öldüğünde, imparator İustinianos, Pelagius'un papa olmasını zorla kabul ettirdi. Roma'da kötü karşılanan Pelagius, ancak patrik Narses'in desteğiyle tutunabildi. Papalığı zamanında birlik ve uzlaşma yolundaki çabaları, İstanbul'a karşı takındığı güvenilmez tutumu yüzünden başarısız kaldı. (L)

PELAGİUS II (Roma 520 - ay.y. 590), papa (579-590). Roma'nın Lombardialılar tarafından kuşatıldığı sırada papa seçildi. Franklarla Bizanslılar arasında bir ittifak kurmağa çalıştı (580). 585'te ekzark Sinaragde tarafından imzalanan barıştan sonra, kendini kilise yönetimine adadı. Aquilea skhisma'sına son vermeğe çalıştıysa da başarıya ulaşamadı (589). [L]

PELAGİUS (Alvarus). Bk. PEZAYO (Alvaro).

PELAGİUS'ÇULUK i. (*Pelagius*'un adından *pelagius'çu* > *Pelagius'çu-luk*). Dın. tar. İnsan iradesini ön plana alan ve Tanrı'nın inayetini reddeden Pelagius'un doktrini. (L)

PELAGONİA. Esk. coğ. Makedonya'da ova, Bizans imparatoru Mikhael VIII'in kardeşi İoannes Palaiologos, Mora prensi Guillaume II de Villeherdouin ile Epir despotu Mikhael II'yi bu ovada Kastoria yakınında yendi (eylül 1259). [L]

PELAGONİA, sırp-hırvatça **Pelagonija,** Yugoslav Makedonyası'nda tektonik asıllı ova; Neojen çağda bir gölle örtülü olan tabanı, kum ve kille dolmuştur. Kenar kesimlerindeki büyük köylerde tahıl ve buğday yetiştirilir. Başlıca şehirleri Manastır (Bitola) ve Prilep'tir. (L)

PELAGOS adaları, ital. **Pelagie,** Akdeniz'de italyan adaları topluluğu, Tunus ile Sicilya arasında; Agrigento iline bağlıdır. Başlıca iki adası Lampedusa ve Linoso'dur. (L)

PELAGOSAURUS i. Kemikleri Normandiya ve Almanya'da liyas tabakalarında gayet iyi saklı bulunan fosil timsah. (*Teleosauridae* familyasından.) [L]

PELAGOTHURİA i. Daima denizin dibinde sürüngen yaşayan bütün diğer denizhıyarlarının tersine enginlerde yaşayan denizhıyarı. (Engin hayatı bu hayvanda önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bir medüzü andıran silindirimsi gövdesinin üzerinde bir zarla birbirine bitişik dokunaçlardan oluşma geniş bir şemsiye bulunur. Gövde kırmızı ve mordur; iç organlar normal denizhıyarlarınınkine göre çok daha basittir.) [L]

PELAMYDRUS i. Hint okyanusunda ve Büyük Okyanus'ta yaşayan zehirli yılan. (Suyılanıgillerden.) [Erkeklerinden daima daha büyük olan dişilerin uzunluğu 2 m'yi geçer. Deniz yılanlarının çoğu gibi pelamydrus'lar da doğurarak ürer, dişi yılan karada, bir kaya kovuğunda yavrularını do-

bugün müze olan Eski İmparatorluk sarayı

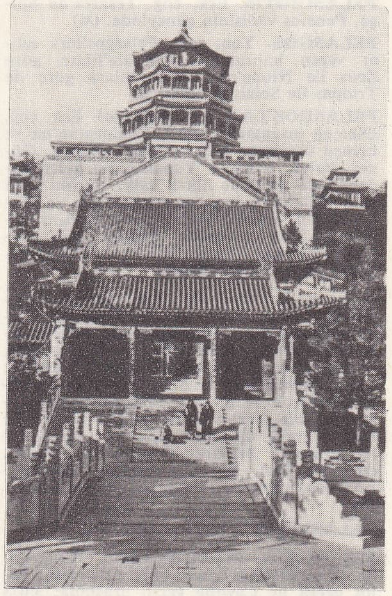

Yazlık İmparatorluk saray girişindeki tapınak

modern **PEKİN**

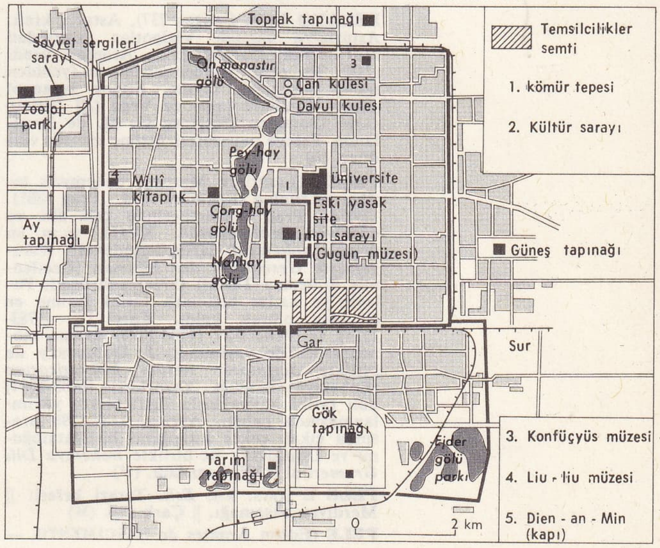

Foto. Landau-Rapho (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico İtaliano

ğurur ve başlarında bekleyerek onları korur.] (L)

PELARGONİK sıf. (fr. *pelargonique*). Kim. *Pelargonium roseum*'un yapraklarında bulunan, $CH_3(CH_2)_7CO_2H$ formülündeki bir yağ asidi için kullanılır. *Eşanl.* NORMAL NONİLİK, NONANOYİK.

— ANSİKL. *Pelargonik asit,* hint yağının damıtma ürünü olan undesilenik asidin sodyum hidroksitle eritilmesinden veya oleik asidin permanganatla yükseltgenmesinden elde edilir.

Pelargonik asit 254° C'ta kaynar; 12,5° C'ta ergir ve billûrlaşabilir. Etil esteri, iyi cins konyaklara koku vermekte kullanılan ve 227° C'ta kaynayan bir sıvıdır. (L)

pekinua

PELASGİA. Esk. coğ. Kıta Yunanistanı'nın, Peloponnesos'un ve Midilli adasının ilk adı; bu bölgelerde Pelasgoslar yaşardı. (L)

PELASGİOTİS. Esk. coğ. Tesalya'da bölge, Peneios vâdisinin güneyinde. (M)

PELASGOS. Yun. mit. Pelasgos'lara adını veren kahraman. Arkadia'lılara göre Zeus ile Niobe'nin, Argos'lulara göre de Triopas ile Soisis'in oğlu. (L)

PELASGOS'LAR yun. **Pelasgoi.** Esk. coğ. Eskiçağ insanlarına göre, Yunanistan'da ve komşu ülkelerde (Karia, Girit, Sicilya, Güney İtalya, Etruria) Yunanlıların gelmesinden önce yaşayan ilkel halk. Terim uzun süre Yunanlılardan önceki halkları ve Homeros'tan önceki Yunan medeniyetini belirtmek için kullanıldı. Aslında Pelasgos'ların, özellikle Tesalya'nın bir kısmında yaşayan halk olduğu sanılır.

PELADAN

— Leng. *Pelasgos dili.* Bazı çağdaş dilbilimciler (Georgiev, van Windekens, Carnoy) tarafından, Ege bölgesinde helen devrinden önce konuşulan bir dile verilen isim. Yunanca'ya alt tabaka dili görevi yapan bu dil, yer isimlerinde ve mitolojideki özel isimlerde birçok iz bıraktı. (Pelasgoi, ön-hint-avrupa dili olarak kabul edilir; bu dil ile kelt ve italik dillerden önce konuşulan diller arasında bağlantı kurulmağa çalışıldı. Özellikle özel, isimlerin etmoloji yorumlarına baş vuran bu sistem çok tartışılmıştır.) [L]

PELASPARE. i. Bk. PALASPARE.

PELAT dağı, Fransa'da Güney Alpleri'nde (Basses-Alpes idare bölgesi) doruk, Allos geçiti ile Cayolle geçiti arasında; 3 053 m. (L)

PELAVİCİNO veya **PALLAVİCİNO** (Oberto, — markisi), italyan savaş adamı (Piacenza - öl. Gisalecchio, Pontremoli 1269). 1236'da Piacenza'dan sürgün edildi, Lunigiana'ya imparator naibi tayin edildi, kendine bağlı bir ordu meydana getirdi ve Cremona'da başhâkim (1250), sonra Della Torre ile birlikte Milano ortak senyörü (1260) oldu. Ele geçirdiği birçok şehri ölümünden önce kaybetti. (L)

PELAYO I (öl. Cangas 737), Asturia kralı. Asturia'ya sığınan Vizigotlar tarafından kral seçildi, Covadonga'da Arapları yendi (718). Bu olay, «Reconquista»nın (yeniden fetih) başlangıcı sayılır. Birçok ispanyol yazarı, özellikle Lope de Vega (*El Ultimo Goto* [Sonuncu Got]) ve G. M. de Jovellanos, Pelayo'nun zaferi üstüne eserler verdiler. (L)

PELCL (Frantişek Martin), bohemyalı tarihçi ve filolog (Ruchnov 1734 - Prag 1801). 1792'de Prag üniversitesinde çek dili ve edebiyatı profesörüydü. XVIII. yy.ın en önemli bohemyalı tarihçilerindendir. *Kurzgefasste Geschichte der Böhmen* (Özetlenmiş Bohemya Tarihi) [1774] adlı eseri, Palacky'ye kadar bohemya tarihi üstüne en iyi eser olarak kaldı. Karel IV (1783-1784) ve Venceslav (1788-1790) üstüne monografiler de yayımladı. J. Dobrovsky ile birlikte *Scriptores Rerum Bohemicarum* (Bohemya Krallığı Yazarları) [1783-1784] adlı tarihî kaynaklarla ilgili eserin yayımlanmasında çalıştı. Ayrıca, 1457-1798 arasında çıkan çekçe kitapların bir kataloğunu ve Dobrovsky ile birlikte *Bohemya Dili Grameri*'ni (1795) hazırladı. (M)

PELE i. (fars. k.). *Esk.* Terazi kefesi. || Merdiven basamağı. || Çark dişi. (M)

PELE (Edson Arantes do NASCİMENTO, — denir), brezilyalı futbolcu (Tres Coraçoes, Minas Gerais 1940). Santos takımında oynayan futbolcu, 1958 Dünya kupasını Brezilya'ya kazandırdı ve dünyanın en iyi futbolcusu kabul edildi. Özellikle «libero» oynayan Pele, üstün tekniği ve atletik yapısıyle zamanının en üstün golcüsü ve oyun kurucusudur. Kısmen hakemlerin kötü yönetimi yüzünden zaman zaman gadre uğramıştır. Kendisini durduramayan rakipleri tarafından sık sık sakatlanmaktadır. Nitekim 1966 yılında sakatlandığı için Dünya kupası maçlarında oynayamadı. 1970 Dünya kupasını Brezilya'nın kazanmasında büyük rolü oldu. (L)

PELEA i. Güney afrika antilobu. (Keçi antilop veya kaya antilobu da denen *Pelea capreolus* [Boer'ler rehbok derler] dağ keçisine benzeyen bir antiloptur; kılları boz ve yün gibi yumuşak, kulakları iridir. Dağlık bölgelerde yaşar.) [L]

PELECANOİDES i. Siyah ve beyaz tüylü, tıknaz gövdeli küçük dalgıç kuşu; güney denizlerinde yaşar. (Pelecanoides'ler kanatları zayıf olduğu için az uçar, fakat kolayca suya dalabilir. Fırtınakuşları takımının *pelecanoididae* familyasından.) [L]

PELECİNUS i. Zool. Tropikal Amerika'da yaşayan çok uzun karınlı ichneumon. (Zarkanatlıların *ichneumonidae* familyasından.) [L]

PELECYPHORA i. Mamillaria'ya yakın kaktüs cinsi. (Meksika asıllı *Pelecyphora aselliphormis* limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

PELECYPODA çoğl. i. BAŞSIZLAR, İKİÇENETLİLER veya YASSISOLUNGAÇLILAR da denen yumuşakçalar sınıfı. (L)

PELÉE dağı, Martinik'te volkanik doruk, adanın kuzey ucunda; 1 397 m. Pelée dağı 1792'de ve 1851-1852 yılları arasında birkaç defa püskürdü, nisan 1902'de yeniden canlandı ve 8 mayısta toprak üzerinde yuvarlanarak giden «kızgın bir bulut» Saint-Pierre'i yıktı. Hemen hemen katı haldeki lavların birikmesiyle doruk üzerinde meydana gelen sivri çıkıntılı kubbede kısa süre sonra çöktü. 1929-1932 Arası tekrar patlayan yanardağ gene kızgın bulutlar çıkardı ve eski doruktan 100 m kadar yüksek bir kubbe meydana geldi. Saint-Vincent kükürt ocağı ile Orta Amerika'daki bazı yanardağlarda da aynı zamanda püskürmeler kaydedildi.

— Jeol. *Pelée tipi yanardağ püskürmesi,* hemen hemen katı halde bulunan ve hızla katılaşma özelliği gösteren lavın yer kabuğu içine sokulmasıyle nitelenen, lav yığınları ve şiddetli patlamalarla kızgın bulutlar oluşturan yanardağ püskürme tiplerinden biri. (Buharlar saydamsız ve koyu renklidir; volkan aygıtında kratersiz bir lav yığını vardır; bazen, Pelée dağında olduğu gibi, sivri bir lav doruğu da oluşur.) [L]

PELEİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Eski yazarların verdikleri bilgilere göre, M.Ö. 452-451 ve M.Ö. 428-427 yılları arasında Attike - Delos Deniz birliği listelerinde adı geçtiğinden, bu birliğe üye olduğu kabul edilir. Paton ve Myres, Bodrum (Halikarnassos) şehrinin kuzeybatısında Türkmen dağı üzerinde yer alan küçük bir Lelegler (Leleges) yerleşmesinin yakınındaki *Pelen* adını taşıyan yeri eski Peleia olarak kabul ederler. (M)

PELEİAS'LAR çoğl. i. (yun. k.). Dodone'de Zeus kehanet yerindeki rahibelere verilen ad. (L)

Pelekamon (Maltepe) savaşı, bizans imparatoru Andronikos III Palaiologos ile Orhan Beyin kuvvetleri arasında yapılan (mayıs 1329) savaş. Andronikos, Orhan Gazi tarafından kuşatılan İznik (Nikaia) şehrini kurtarmak için Pelekamon'a gelerek, Orhan Bey'in kardeşi Pazarlu Bey kumandasındaki türk kuvvetleriyle savaştı; fakat yenilerek İstanbul'a döndü. Bizans ordusu paniğe kapılarak bozuldu; birçok rum soylusu öldü. (M)

PELEMANS (Willem), belçikalı besteci (Anvers 1901). Lirik eserler (*Le Petit Soldat de Plomb* [Küçük Kurşun Asker], 1945; *Le Combat de la Vierge et du Diable* [Bakire ile Şeytan'ın Çatışması], 1949; *De Mannen van Smeerop*, 1963), bir bale, yedi senfoni, iki piyano konçertosu (1945, 1950), bir keman konçertosu (1945), bir oratoryo (1929), oda müziği, on altı piyano sonatı besteledi. (L)

PELEMİR i. Tarlalarda yetişen, sarı, beyaz, mavi veya mor çiçekli büyük bitki. (İlmî adı *Cephalaria syriaca.* Tarakotugillerden.)

— ANSİKL. *Pelemir*'ler bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir; dayanıklı bir bitki olduğundan, bahçenin, devamlı bakım istemeyen köşelerine dikilir. (L)

PELENG i. (fars. k.). *Esk.* Kaplan. || *Peleng-âheng,* kaplan gibi.

◆ **Pelengâne** zf. *Esk.* Kaplan gibi: *Sığmamış sadr-ı pelengânene kalb-i şirin / Yetmemiş kudretine şöhret-i âlem-gîrin* (Tevfik Fikret).

◆ **Pelengî** sıf. *Esk.* Çizgili ve benekli (şey). (M)

PELERİN i. (fr. *pèlerine*'den). Omuzlardan aşağıya doğru inen, geniş, kolsuz ve çoğunlukla kapüşonlu bir çeşit giyecek, üstlük: *Ama bana da Nermin'in resmindeki gibi kukuletalı bir pelerin giydireceksiniz* (Kemal Tahir). *Çarşafların etekleri dar, pelerinleri kısa, inik peçeleri inceydi* (H. E. Adıvar). [M]

PELERİN DE MARİCOURT (Pierre LE), fransız filozofu (XIII. yy.da Maricourt'da doğdu). Paris'te Roger Bacon'un hocasıydı. Mıknatıs konusunda önemli bir mektubu (*Epistola de Magnete*) vardır. Sigu de Fousancourt adında birine yazdığı ve ilk olarak 1558'de yayımlanan bu mektupta, mağnetizmanın ve deneysel metodun temellerini atar. (L)

PELESENK i. (ar. *belesān*'dan). Dalbergia*'nın Amerika'da yetişen çeşitli türlerinden elde edilen değerli kereste. (Bk. ANSİKL.) || Türlü bitkilerden çıkarılan kokulu reçine.

— DEY. (*Bir şeyi*) *Diline pelesenk etmek,* o şeyi sık sık söylemek.

— ANSİKL. *Pelesenk*'ler genel olarak *brezilya pelesengi* ve *honduras pelesengi* diye ikiye ayrılır. Birincisi, *Dalbergia nigra, D. Cubilquitzensis, D. Spruceana* gibi türlerden elde edilir. Değişik renklerde (kahverengi, mor veya esmer, hattâ vişne çürüğü), ağır, sert, kaplamacılıkta çok makbul sayılan, mobilya, fırça, bıçak sapı yapımında ve tornacılıkta kullanılan bir kerestedir. Mobilyacılıkta XVIII. yy.dan itibaren kullanılmağa başlandı ve XIX. yy.ın bronz işlemeli mobilyalarında moda haline geldi.

Honduras pelesengi, diğer adıyle *rosewood honduras* veya *nagaed wood* (A.B.D.) *D. Stewensonii*'den elde edilir. Oldukça kaba, fakat işlenince güzelleşen bir kerestedir; mobilyacılıkta ve lavtacılıkta kullanılır; ama ihracatı öbürüne göre çok düşüktür. (L)

PELETİER (Jacques), fransız bilgini ve yazarı (Le Mans 1517 - Paris 1582). Mans piskoposu, René du Bellay'in sekreteriydi. Sonra Bayeux kolejinin yöneticiliğine getirildi, tıp okudu, hekimlik yaptı, öldüğünde Mans kolejinin yöneticisiydi. *Dialogue de l'Ortographe*'ta (İmlâ Diyaloğu) fransız imlâsını fonetik imlâ olarak yenileştirmeğe çalıştı. *Art Poétique d'Horace*'ı (Horatius'un Şiir Sanatı) [1545] manzum olarak Fransızcaya çevirdi. Bunu *Art Poétique Français* (Fransız Şiir Sanatı) [1555] adlı eseri takip etti. Kolay anlaşılır bir şairdi, fakat fazla incelik taraflısıydı. Yayımladığı eserler: *Les Oeuvres Poétiques* (Şiirler) [1547] ince bir tabiat duygusuyle ilgi çeker; *L'Amour des Amours* (Sevgilerin Sevgisi) [1555] ve devamı olan *L'Uranie* (Petrarca tarzı şiirlerle bilimsel şiirlerin karışımı); *La Savoie* (1572); *Les Louanges* (Övgüler) [1581] ve matematik kitapları. 1547'de du Bellay ve Ronsard ile tanıştı. Ronsard, önce G. Des Autels'e ayırdığı yeri J. Peletier'ye verecek, onu Pléiade topluluğuna aldı (1555). [L]

PELETİYERİN i. (fr. *pelletiérine*). Eczc. Tanret tarafından nar ağacının (*Punica granatum*) kök kabuğundan saf olarak elde edilen alkaloit.

— ANSİKL. Eczc. *Peletiyerin sülfat,* peletiyerin ve izopeletiyerin sülfatlarının karışı-

Foto. Dimont, Manuel (LAROUSSE)

mıdır. 0,4 gr'lık dozda solucan düşürücü olarak kullanılır. Zehirliliğini azaltmak için tanenle karıştırılarak veya tartarik asit çözeltisiyle tanat halinde verilir. (L)

PELEUS. Yun. mit. Efsanevî İolkos kralı, Aigina kralı Aiakos ile peri Endeis'in oğlu. Başıboş ve hareketli bir hayat sürdükten sonra İolkos krallığını ele geçirdi, Pelion'da, nereis Thetis ile evlendi, tanrılardan hediyeler aldı. O sırada, çağırmayı unuttukları Eris veya Anlaşmazlık birden ortaya çıktı ve üzerinde «En güzel olana!..» yazısı bulunan altın elmayı attı. Bu elma, dolaylı olarak Truva savaşına yol açacaktı. Bu evlenmeden Akhilleus doğdu. (L)

PELHAM, XIII. yy.dan beri devam eden büyük ingiliz ailesi; ailenin bir kolu, PELHAM HOLLES adıyla XVIII. yy.da Newcastle dükü unvanını aldı. (L)

PELHAM (Henry), ingiliz siyaset adamı (1696 - Londra 1754). Newcastle dükünün küçük kardeşi. 1717'de Whig partisinden milletvekili seçildi. Walpole hükûmetinde görev aldı. Newcastle dükü olan kardeşinin desteğiyle başbakan oldu (1743-1754). Giderleri kısmak istediği için Aachen antlaşmasını imzaladı (1748). Bu antlaşma «genişletilmiş kabine»sine, aralarında Pitt'in de bulunduğu «yurtseverleri» almasını engellemedi. (L)

PELİADES. Yun. mit. İolkos kralı Pelias'ın kızları. Medeia'nın öğüdü üzerine, babalarını genleştirmek için hafif ateşte pişirdikten sonra, İolkos'tan kovularak Mantineia'ya sığındılar. (L)

PELİAS. Yun. mit. İolkos kralı. Poseidon ile su perisi Tyro'nun oğlu. Kardeşi Aison'u tahtından indirdi. Kendi yerine göz dikmesinden şüphelendiği yeğeni İason'u, sağ dönemeyeceğini hesaplayarak, Argonaut'ları seferini yönetmekle görevlendirdi. Sonra da, kardeşi Aison'u, kendini zehirleyerek intihara zorladı. İason döndükten sonra, bir koyunu parçalara bölerek gençleştiren Medeia, Pelias'ın kızlarına, babalarını da böyle gençleştirmelerini söyledi, fakat Pelias'ı ölüme terk etti. (L)

PELİD sıf. (fars. *pelîd*). *Esk.* Pis, kirli, murdar.

◆ **Pelidî** i. *Esk.* Murdarlık, pislik, kirlilik. (M)

PELİGNUS'LAR. Esk. coğ. Samnium'da avcı ve savaşçı halk, Apeninler'in doğu yamacında yaşar, sabellini grabundan bir lehçe konuşurlardı. Roma'nın müttefiki oldular. Başlıca şehirleri, Corfinium ve Sulmo.

— Leng. *Pelignus dili,* Corfinium bölgesinde konuşulan, Oskçaya yakın italik lehçe. (L)

PELİGOT (Eugene Melchior), fransız kimyacısı (Paris 1811 - ay.y. 1890). Tarım Enstitüsü kürsüsünde analitik kimya dersleri verdi. 1835'te, J.-B. Dumas ile birlikte, alkol fonksiyonunun özelliklerini ortaya çıkardı. Uran'ın basit bir cisim değil bir maden oksiti olduğunu farkederek uranyumu keşfetti (1841). [L]

PELİKAN i. (lat. *pelecanus*'tan fr. *pelican*). Az çok pembeye çalan beyaz tüylü, kanatları kısmen siyah veya beyazla karışık koyu gri renkli iri kuş (1,50 - 1,80 sm).

— ANSİKL. *Pelikan*'ın gagası düz, uzun ve çok büyüktür; ucunda tırnağa benzer bir çengel, altında, alt gaganın iki kenarını birbirine birleştiren esnek ve sarkık bir deri bulunur; gevşek olduğu zaman bu deri torbalanır ve içinde yiyecek birikebilir. Kısa ve kuvvetli bacaklarında dört parmak ve parmaklarının arasında perde vardır. Pelikan büyük ve geniş tatlı suların ve okyanusların kıyılarında sürüler halinde yaşar. Yürüyüşü ağır, konması ve uçuşu kolaydır; gayet iyi yüzer! bazı türleri, esas besinleri olan balıkları yakalamak için havadan suya dalar. Sıcak ve ılıman ülkelerde yaşayan sekiz türü vardır; bunlardan ikisi Amerika'da yaşar. Beyaz pelikan (*Pelecanus onacrotalus*) ile tepeli pelikan (*P. crispus*) Avrupa'nın güneydoğusunda bulunur. Amerika'daki türlerden biri Peru kıyılarında önemli miktarda guano meydana getirir. Pelikan ottan veya kamıştan yaptığı kaba saba bir yuvaya iki veya üç yumurta yumurtlar. Yavrular çok çelimsiz ve çıplak olarak yumurtadan çıkar; uzun süre analarıı tarafından yarı sindirilmiş hazır besinlerle beslenir. (L)

PELİKÜL i. (fr. *pellicule*). Bk. FİLİM.

PELİN i. Çok acı ve keskin kokulu otsu bitki; boş topraklarda, kumsallarda, kayalıklarda tabiî olarak yetişir; ayrıca bahçelerde ve saksılarda yetiştirilir, büyük pelin (Artemisia absinthum) ve küçük pelin (A. pontica) diye iki türü vardır. (Bileşikgillerden.) [M]

PELİNDABA, Güney Afrika'da (Transvaal) yer, Pretoria yakınında, 1965'te hizmete giren nükleer reaktör. (L)

PELİON, yun. **Peleion,** yaygın şekliyle **Pilio,** Yunanistan'da kütle, Tesalya'nın güneydoğusunda, Volos körfeziyle Ege denizi arasında; 1 651 m. Doruklarından birinde Eskiçağda Zeus Akraios tapınağı vardı; altındaki mağara mitolojiye göre Kheiron'un inidir. Devler tanrılara karşı giriştikleri savaşta Olympos'a tırmanabilmek için Pelion'un üstüne Ossa'yı yerleştirdiler. Kentauroslar burada oturdu. Thetis ve Peleus burada evlendi ve Argonautlar buradan yola çıktılar. (L)

PELİSSİER (Aimable Jean Jacques), Malakoff dükü, Fransa mareşali (Maromme 1794 - Cezayir 1864). 1815'te Ren ordusunda ilk defa savaşa katıldıktan sonra Cezayir'de hizmet gördü. Birinci Kabiliye seferine kumanda etti. Bu seferde 1852'de Laghouat'yı zaptetti. Kırım savaşında I. Kolordu kumandanıydı. Mayıs 1855'te Canrobert'in yerine Kırım'daki fransız ordusunun başına geçti ve Malakoff tabyasını ele geçirmek başarısını gösterdi. Bu başarı, mareşalliğe yükselmesini ve dük unvanını almasını sağladı. 1858'de Londra büyükelçisi oldu. 1860'ta Cezayir valiliğine tayin edildi, ölünceye kadar bu görevde kaldı. —Kardeşi PHİLİPPE (Vouges, Côte-d'Or 1812-Paris 1887). 1861'de general oldu ve Paris kuşatmasında kuzey bölge topçusuna kumanda etti. (L)

PELİT i. (yun. *pelos,* kil'den fr. *pélite*). Çok küçük taneli (çapı birkaç mikron) kırıntılı tortul kaya. (Organik çamur veya balçıktan meydana gelene *tutturulmamış pelit* denir; ayrıca *tutturulmuş pelit* veya *asıl pelit* de vardır. Bazı pelitler glokonilidir.) [L]

PELL (John), ingiliz matematikçisi (Southwick, Sussex 1611 - Londra 1685). Cambridge üniversitesine bağlı Trinity kolejinde okudu. 1630'da buradan mezun oldu. 1643-1646 Arasında Amsterdam'da, 1646-1652 arasında da Breda'da matematik öğretmenliği yaptı. 1654-1658 Arasında Oliver Cromwell'in temsilcisi olarak İsviçre'nin protestan kantonlarında bulundu. Daha sonra İngiliz kilisesinde görev aldı: 1661'de Fobbing'de, Essex bölge papazı, 1663'te de yine Essex'te Laindon papazı oldu. Bu iki görevi de ölümüne kadar sürdürdü.

Pell özellikle İngiltere'de ÷ (bölme) işaretini ortaya atmakla ve Pell denklemini ($x^2 - Dy^2 = 1$; burada D, kare olmayan herhangi bir integral'dir) kurmakla tanındı. Thomas Branker, Rhonius'un, bu denklemin yer aldığı, *Algebra* adlı eserini çevirmişti; bu tercümenin düzeltilmiş baskısını Pell yayımladığı için (1668) denkleme onun adı verildi. Pell ayrıca matematik ve astronomi konularında da birçok eser yayımladı. Matematik alanındaki incelemelerinin elyazması metinleri British museum'dadır. (L)

PELLA i. (isp. k.). Metalürji. Yapısında, ağırlığının üçte ikisi kadar civa bulunan gümüş malgaması. (L)

PELLA. Esk. coğ. Filistin'de (Peraia) şehir, M.Ö. IV. yy.a doğru Petra yakınında kuruldu. Kudüslü hıristiyanlar M.Ö. 70 kuşatmasından kısa süre önce buraya sığındılar. (L)

PELLA. Esk. coğ. Makedonya'da şehir, Emathia'da, M.Ö. yaklaşık olarak 400'den 168'e kadar Makedonya krallığının başkentiydi; sonra bir roma kolonisi haline geldi. Birkaç yıkıntı. (L)

PELLA, Yunanistan'da il, Makedonya'da; 133 100 nüf. Merkezi *Edessa.* (L)

PELLAEA i. Orta ve Güney Amerika'da kurak bölgelerde yetişen eğreltiotu. Birçok türü (*Pellaea falcata, P. viridis, P. rotundifolia*) süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir. (Eğreltiotugillerden.) [L]

PELLAN (Alfred), kanadalı ressam (Quebec 1906). Önceleri gerçekçiydi sonra gitgide kübizme ve gerçeküstücülüğe yöneldi. Montreal'e yerleşti, tiyatro dekorları ve döşemecilik maketleri yaptı. Parçalı şekillerin ve parlak renklerin bir fışkırması olarak nitelenen eserleri Quebec Eyalet müzesi, Ottawa Millî galerisi ve Paris Art Moderne müzesi koleksiyonlarında yer alır. (L)

PELLE (Maurice Cesar Joseph), fransız generali (Douai 1863-Toulon 1924). Ecole Polytechnique'in topçu bölümünü bitirdi. Berlin'de askerî ataşelik yaptı (1911). İdarî işler âmiri (1914) ve Joffre'un yanında yardımcı general (1915) oldu. 1917'de 15. kolorduya komuta etti. 1918 Martındaki alman saldırısında düşmana Oise yolunu kapayarak yararlık gösterdi. Savaştan sonra, Çekoslovakya'ya gönderilen fransız askerî kuruluna başkanlık etti (1919) ve İstanbul'da Fransa Yüksek komiserliği yaptı (1920). 23 Nisan 1923'te başlayan Lozan konferansının ikinci devresine fransız delegesi olarak katıldı. (L)

Pelléas et Melisande, beş perde ve on üç tabloluk müzikli dram. Librettosu Maeterlinck'in bir eserinden alınan bu dramı Debussy besteledi. İlk defa Messager yönetiminde Mary Garden, Jean Perier, H. Dufrane ve F. Vieuille'ün katılmasıyle Opera Comique'te temsil edildi. Orta yaşlı senyör Golaud, zarif Mélisande ile evlenir. Üvey kardeşi Pelléas genç kadına âşık olur. Kuşkulanan Golaud, kıskançlıktan Pelleas'ı öldürürken Mélisande'ın da ölümüne sebep olur. Olayın üstü kapalı bir biçimde gelişmesi, karşılıklı recitativo biçimindeki dramatik şarkının sürekli olarak duyulması, tek ve toplu söylenen şarkı bulunmayışı, senfonik unsurun silinmesi, orkestrada leitmotiv'in ve beş tonlu gamın kullanılması bu müzikli eserin başlıca özellikleridir. (L)

PELLEGRA i. (lat. *pellis,* deri ve yun. *agra,* yakalama $>$ fr. *pellagre*'dan). Tıp. Derinin açık kısımlarında eritemli döküntüler, sinir ve mide - bağırsak bozukluklarıyle kendini belli eden ve vitaminsizlikten ileri gelen genel hastalık.

— ANSİK. *Pellegra* özellikle ilkbaharda ortaya çıkar. Yüzde, boyunda ve ellerde kaşıntılı eritemler görülür; eritemli plakalar su keseleriyle kaplanır, sonra kurur; deri pullanıp dökülür. Deri olaylarıyle beraber sindirim bozuklukları (kırmızı dil, aftlı stamatit, gastrit belirtileri, ishal) ve akıl bozuklukları ortaya çıkar. Hastalık çok zaman müzmin bir gelişme ile ilkbaharda ve yazın artışlar gösterir (güneşle temasın rolü). Tek belirtili şekillerine çok rastlanır. Pellegra PP vitamini veya nikotinik amit yokluğuna bağlı bir hastalıktır; hayvansal protein azlığından ileri gelir. PP vitamini ile tedavi çok etkili sonuçlar verir. (L)

PELLEGRİNİ (Aldo), arjantinli yazar (1905). Şiirleri ve tenkitleriyle Arjantin'de gerçeküstücülüğün nazariyecisi oldu ve bu akımın yaygınlaşmasında rol oynadı. *Que* dergisinde (1928-1930) başladığı çalışmalarını, *Letra y Linea* (1953-1954) ile sürdürdü. Şiirlerini şu kitaplarda topladı: *El Muro Secreto* (Gizli Duvar) [1949]; *La Valija de Fuego* (Ateşten Sandık) [1952]; *Construccion de la Destruccion* (Yıkımın Yapımı) [1957]; *Distribucion del Silencio* (Sessizliğin Dağıtımı) [1966]; *Confrontacion del Vacio* (Boşlukla Yüzleşme) [1967]. Tenkitçi ve nazariyeci olarak plastik sanatlar alanında da önemli bir çalışması vardır: *Nuevas Tendencias de la Pintura* (Resimde Yeni Akımlar) [1968]. (M)

PELLEGRİNİ (Carlo), ingiliz karikatürcüsü (Capua, İtalya 1839 - Londra 1889). Babasının Capua'da toprakları vardı, annesi Medici'lerdendi. Babasından kalan serveti tükettikten sonra Garibaldi'nin ordusuna katıldı. Volturno ve Capua'da savaştı. 1864'te İngiltere'ye gitti ve karikatürcülüğe başladı. 1863 Ocağından ölümüne kadar, başta Disraeli'nin olmak üzere, yüzlerce kişinin karikatürünü *Vanity Fair*'de «Singe» (daha sonra «Ape») imzasıyle yayımladı. (M)

PELLEGRİNİ (Carlos), arjantinli siyaset adamı (Buenos Aires 1848 - ay.y. 1906). Bir italyan göçmeninin oğlu. Savaş bakanı (1880-1885), senatör (1881), başkan yardımcısı (1886), sonra cumhurbaşkanı oldu (1890-

PELAGİUS I
VI. yy. mozaiği
San Lorenzo Fuori le Mura,

PELE

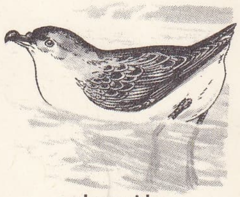

pelecanoides

pelecinus

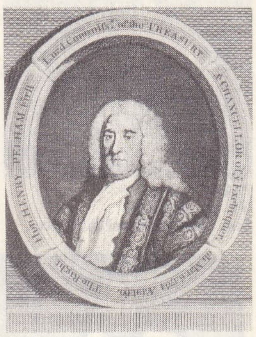

Henry PELHAM
Baldwin'den
Cabinet des Estampes,
Paris

1892). Maliyeyi sağlamlaştırdı ve Millî bankayı kurdu (1891). [L]

PELLEGRİNİ (Domenico), italyan müzikçisi (XVII. yy.). Gitar virtüozuydu; bu çalgı için bir müzik kitabı yayımladı (1650); ses ve çalgı için parçalar besteledi. (M)

PELLEGRİNİ (Domenico), italyan ressamı (Galliere Veneta 1759 - Roma 1840). Venedik akademisinde L. Gallina'nın öğrencisiydi. Portrede A. Longhi'nin yolunda yürüdü. A. Canova tarafından himaye edilen Pellegrini, Roma'da D. Corri'nin yanında bilgini arttırdı. Birçok yolculuk yaptı: Paris'e, Londra'ya (1792-1803) gitti. Londra'da Fr. Bartolozzi tarafından himaye edildi ve ingiliz portre ressamlarının üslûbunda birçok portre yaptı. Daha sonra Lizbon, Venedik, Napoli ve 1820'den sonra da Roma'ya gitti. (M)

PELLEGRİNİ (Ferdinando), italyan müzikçisi (Napoli 1715'e doğr. - XVIII. yy. sonları). Klavsenciydi. 1750-1760 Arasında Paris ve Londra'da konserler verdi. Klavsen için, 1754-1768 arasında yayımlanan, birçok parça besteledi. (M)

PELLEGRİNİ (Giovanni Antonio), italyan ressamı (Venedik 1675 - ay.y. 1741). Venedik, Paris, Londra, Dresden ve Viyana'da yaşadı. Londra'da (1708-1712) Akademi Yönetim kuruluna katıldı. Dresden'de seçici prensin hizmetinde bulundu. Alegorik resim ve portreler (Augsburg müzesi) yaptı; öbür eserleri: *Hamlet'in Annesi* (Cenova); *Hebe* (Roma, San Luca akademisi). [L]

PELLEGRİNİ (Vincenzo), italyan müzikçisi (Pesaro XVI. yy.ın ikinci yarısı - Milano 1636). Milano katedralinde kapella yöneticiliği yaptı (1611-1631). Selefi Giulio Cesare Gabussi'nin bestelerini derledi, daha sonra buna kendi besteleri ile bazı milanolu müzikçilerin eserlerini ekleyerek 4 kitap halinde yayımladı: *Pontificalia Ambrosianae Ecclesiae ad Vesperas*. Ayrıca org için on üç şarkı *fatte alla francese* (1599), dinî eserler: 4 ve 5 sesli sekiz missa (1603), on Magnificat (1613), motetler ve *Litaniae Ambrosianae et Romanae* adı altında kilise duaları besteledi. (L)

PELLEGRİNO (MONTE), İtalya'da doruk, Sicilya'da, kuzeyde Palermo ovasına ve Palermo şehrine hâkimdir; yüksl. 606 m. (L)

PELLEGRİNO de' Pellegrini. Bk. TIBALDI (*Pellegrino* ve *Domenico*).

PELLENE. Esk. coğ. Peloponnesos'ta (Akhaia) yunan şehri, Sikyon'un komşusu ve devamlı düşmanıydı (M.Ö. VII. - VI. yy.). Akhaia ve Aitolia birlikleri sırasında birçok çekişmeye yol açtı. Yıkıntılar. (L)

PELLERİN (Jean), fransız şairi (Pontcharra, İsère 1895 - Le Châtelard 1921). Lirizmle alayı ustaca kaynaştıran şiirlerinin çoğu ölümünden sonra, *Le Bouquet İnutile* (Gereksiz Demet) [1933] adıyle yayımlandı. Fantezist okulun başlıca temsilcilerindendir. (L)

PELLERİN (Jean - Victor), fransız yazarı (Paris 1889). Yazdığı birçok tiyatro eseri Gaston Baty tarafından sahneye kondu: *Tête de Rechange* (Yedek Kafa) [1926]; *Cris des Coeurs* (Gönül Çığlıkları) [1928]; *Terrain Vague* (Boş Arsa) [1931]. Ayrıca şiir kitapları yayımladı: *Ailleurs* (Başka Bir Yerde) [1959]; *Miel et Fiel* (Bal ve Zehir) [1962]; *Pour et Contre* (Lehte ve Aleyhte) [1967]. (L)

PELLERİN (Joseph), fransız nümismatı (Marly-le-Roi 1684 - Paris 1782). Sikkeler üstünde incelemeler yaptı ve 32 500 ender parça topladı. Koleksiyonunu Louis XVI'ya sattı. *Recueil des Medailles des Rois, Peuples et Villes* (Kral, Halk ve Şehir Madalyaları Koleksiyonu) [1762-1778] adlı bir eser yazdı. (L)

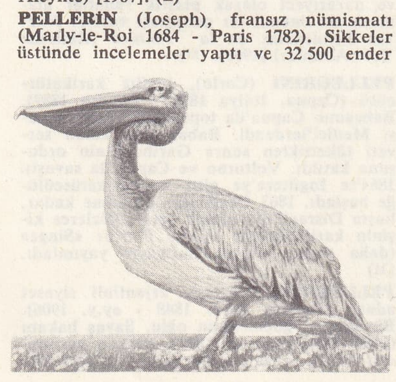

pelikan

PELLETAN (Camille), fransız siyaset adamı (Paris 1846 - ay.y. 1915). Eugène Pelletan'ın oğlu. *La Justice* gazetesinin başyazarı (1880) ve radikal milletvekili (1881-1912) oldu. J. Ferry'nin sömürge siyasetiyle, Boulanger'cilikle mücadele etti. Combes kabinesinde denizcilik bakanı (haziran 1902) oldu; Kiliseye karşı tutumu, deniz kuvvetlerine demokratik bir sistem getirmek ve görenekleri sarsmak isteği, sağ kanadın şiddetli tenkitlerine ve kabinenin düşmesine (ocak 1905) yol açtı. Sosyalistlerle birleşme ve Kilise ile Devletin ayrılması konusunda etken bir rol oynadı. Senatör oldu (1912). Başlıca eserleri: *Associations Ouvrières dans le Passé* (Geçmişte İşçi Birlikleri) [1874]; *Le Comité Central et la Commune* (Merkez Komitesi ve Komün) [1879]. (L)

PELLETAN (Eugène), fransız siyaset adamı (Saint-Palais-sur-Mer 1813 - Paris 1884). La Presse'de Girardin ile beraber çalıştı (1837). Sürekli gelişme teorisini ortaya attı (*La Profession de Foi du XIX*[e] *Siècle* [XIX. yy. İnanç Bildirisi], 1852). Milletvekili oldu (1863-1870). İmparatorlukla kıyasıya mücadele etti. *Tribune* adlı gazetenin başyazarlığını yaptı (1868). Millî Savunma hükûmetinde millî eğitim bakanlığına getirildi; milletvekili (1871), Radikal partiden senatör seçildi (1876); daha sonra daimî senatör oldu (1884). Eserleri: *Les Droits de l'Homme* (İnsan Hakları) [1888]; *La Femme du XIX*[e] *Siècle* (XIX. yy. Kadını) [1869]; *Dieu est-il Mort?* (Tanrı öldü mü?) [1883]. (L)

PELLETİER (Bertrand), fransız kimyacı ve eczacısı (Bayonne 1761 - Paris 1797). 1795'te École Polytechnique'te profesör oldu. Fosfor, metal fosfürleri, sabun yapımı v.b. konularda araştırmalar yaptı. (L)

PELLETİER (Pierre Joseph), fransız eczacısı (Paris 1788 - Clichy-la-Garenne, Seine 1842). Bertrand Pelletier'nin oğlu. Paris Yüksek Eczacılık okulunda tabiat tarihi profesörü (1825). Önce reçineleri inceledi, 1817'de ipeka kökünden daha sonra «emetin» adıyle tanınan kusturucu maddeyi elde etti. Kolesterol üstündeki çalışmaları, Caventon ile verimli bir işbirliğin başlangıcı oldu. Onunla birlikte striknin'i (1818), brusin'i (1819), veratrin'i, sevadik asiti ve kinin'i (1820) keşfetti. «Modern tedavinin en büyük keşfi» diye adlandırılan bu son keşfin ardından kinin sülfat'ın yapım usulünü buldu. 1832'de, J. Pelletier afyondan narsein ve tebain elde etti. (L)

PELLETİER (Wilfred), kanadalı orkestra yöneticisi (Montréal 1896). 1914'te Québec eyaleti Avrupa ödülünü kazanarak Paris'e gitti. Burada İsidore Philipp, Marcel Rousseau, Charles Marie Widor ve Camille Bellaigue'den müzik dersi aldı. 1917'de New York Metropolitan operasında yardımcı orkestra yöneticisi, 1932'de de yönetici oldu. Özellikle fransız ve italyan eserleri üstünde uzmanlaştı. Ayrıca Metropolitan operasının Montréal, Chicago ve San Francisco'da verdiği açıkhava konserlerini yönetti. (M)

PELLETİER - VOLMÉRANGES (Benoit), fransız oyun yazarı (Orléans 1756-Paris 1824). Önce aktörlük yaptı, sonra oyunlar yazdı: *Le Devoir et la Nature* (Ödev ve Tabiat) [1797, dram]; *Le Mariage du Capucin* (Kapüsen'in Evlenmesi) [1798, komedi]; *Clémence et Waldemar* (1801, dram); *Les Frères à l'Epreuve* (Kardeşler Sınavda) [1806, komedi]; *La Comtesse de Narbonne ou le Fils Vengeur* (Narbonne Kontesi veya Öç Alan Oğul) [1816, melodram]. (L)

PELLEW (Edward), birinci **Exmouéth** kontu, ingiliz amirali (Dover 1757-Teignmouth, Devonshire 1833). Önce Amerika savaşında, sonra Devrim ve İmparatorluk Fransa'sı ile yapılan savaşlarda yararlık gösterdi. 1816'da Cezayir'e yapılan bir seferi başarıyle yönetti. (L)

PELLİA i. Ağaçların üzerinde çok görülen yapraklı ciğeryosunu. (L)

PELLİBRANCHİATA çoğl. i. Arttansolungaçlı yumuşakçalar grubu; elysia'lar gibi sahici solungacı ve sırt kabarcığı bulunmayan, solunumunu bütün vücut yüzeyini saran kirpiklerle yapan yumuşakçaları kapsar. (Bu küçük grup böylece hem tectibranchiata, hem de nudibranchiata grubundan ayrılır.) [L]

PELLİCAN. Bk. KURSCNER (Conrad).

PELLİCER (Carlos), meksikalı şair (Mexico 1899). Özellikle Villa Hermosa'da Venta parkını kurarak önemli müze faaliyetlerinde bulundu. Gerçeküstücülüğün etkisiyle tropikal dünyaya, kolombönçesi efsanelere yöneldi (*Colores en el Mar y Otros Poemas* [Denizin Üstündeki Renkler ve Başka Hikâyeler], 1921; *Practica de Vuelo* [Uçmağa Çalışmak], 1956; *Con Palabras y Fuego* [Kelimeler ve Ateşler], 1963). [L]

PELLİCİER veya **PELLİSSİER** (Guillaume), fransız rahibi ve diplomatı (Manguio 1490'a doğr.-Montferrand, Montpellier 1568). Maguelonne piskoposu (1529) idi. François I tarafından önemli görüşmeleri yürütmekle görevlendirildi: Cambrai antlaşması (1529), geleceğin Henri II'sinin Catherine de Médicis ile evlendirilmesi (1533). Venedik'te elçilik yaptı (1540-1542). Sonra piskoposluğuna döndü. Geniş kültürü, liberalizmi, dünya hayatına bağlılığı, Rabelais'yi korunması, protestanlara karşı hoşgörülü davranmasıyle örnek bir hümanist din adamıydı. (L)

PELLİCO (Silvio), italyan yazarı (Saluzzo 1789-Torino 1854). Oldukça sıkı bir din eğitimi gördü, fakat Lyon'da kaldığı sırada akılcı ve liberal fikirlere yöneldi. Milano'ya dönünce Monti ve Foscolo ile ilişki kurdu. Birkaç başarısız trajedi yazdı. Yurtseverlik duygularını işleyen *Francesca da Rimini* (1815) adlı eseriyle ün kazandı. Zengin bir ailenin yanında eğitmen oldu. Madame de Staël, Schlegel, Thorvaldsen ve *Francesca da Rimini*'yi İngilizceye çeviren Byron ile tanıştı. Milano'da çıkan *Il Conciliatore* gazetesinde romantizm üstüne birkaç makale yazdı. *Carbonaro* olabilmek için hangi şartları yerine getirmek gerektiğini soran bir mektubu postaya vermek ihtiyatsızlığında bulundu. Bu yüzden tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı (1820). 1822'de cezası on beş yıl ağır hapse çevrildi. Bu cezayı Spielberg'teki Brno hapishanesinde çekti. 1830'da aftan yararlandı, Torino'ya yerleşti. *Le Mie Prigioni*'yi (Hapisteki Hayatım) [1832] yayımladı. Hapiste çektiği acıları dile getiren eserde, gençliğindeki hıristiyan inançlarına döndüğünü açıklar. O zamandan sonra liberal hareketler ve yurtseverlik hareketlerine karışmadı. Hayatının son yıllarında, Torino'da marki Barolo'nun yanında kütüphane memuru olarak çalıştı. (L)

PELLİ dağı veya **PİLLİ dağı**, Van gölü güneyinde Güneydoğu Toroslar'ın yüksek bir doruğu; yüksl. 3 060 m. (M)

PELLİONELLA i. Kurtçuk iken kürkleri ve postları kemiren güve. (İlmî adı *Vinea pellionella*. Güvegillerden.) [L]

PELLİONİA i. Güzelyapraklı sürüngen ot. (Isırgangillerden.)

— ANSİKL. *Pellionia*'nın çiçekleri iki evcikli, yaprakları kısa bir sapın ucunda çifttir. Asya'nın tropikal bölgelerinde yirmi beş kadar türü yetişir. Çinhindi'nde yetişen iki türü limonluklarda sarmaşık gibi yetiştirilir. (L)

PELLİOT (Paul), fransız sinoloğu (Paris 1878-ay.y. 1945). Hanoi'de, Uzakdoğu Fransız okulunda çince profesörlüğü yaptı (1901), Orta Asya'da arkeolojik keşiflerle görevlendirildi (1906-1909); VI. ve XI. yy.dan kalma çince, tibetçe, türkçe, sogdca ve ibranîce metinler buldu. Collège de France'ta profesör (1911) ve Société Asiatique başkanı (1936) oldu. Başlıca eserleri: *Les Grottes de Tuenhuang* (Tuen-huang Mağaraları) [1920-1924], *Jades Archaïques de la Chine* (Çin'de Eski Yeşim Taşları) [1925], *La Mission Pelliot en Asie Centrale* (Orta Asya'da Pelliot Misyonu) [1924], *Les Mongols et la Papauté* (Moğollar ve Papalık) [1922-1923]. (L)

PELLİSSİER (Guillaume). Bk. PELLİCİER.

PELLİSSON (Paul), fransız yazarı (Béziers 1624-Paris 1693). Protestan bir ailedendi, Toulouse'da hukuk öğrenimi yaptı. 1652'de kralın sekreterliği görevini satın aldı, matmazel de Scudéry ile dost oldu, Fouquet'nin yanında çalıştı. Fouquet gözden düşünce

Foto. Viollet, L. Henri-Rapho (LAROUSSE)

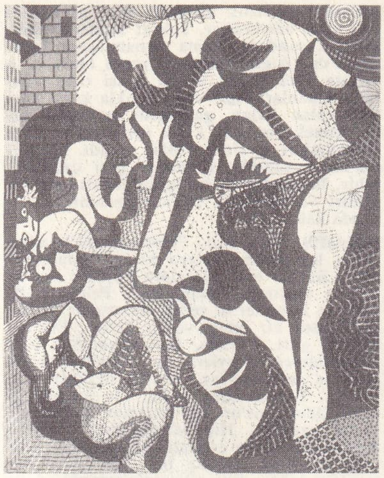

Alfred PELLAN
«Plajda», Naional gallery of Canada

ce onu savunmak için *Discours au Roi* (Krala Nutuk) ve *Mémoire*'ı (Hatıra) yazdı. Bu yüzden de, Bastille'e hapsedildi. Louis XIV'ün yeniden gözüne girmeyi başardı ve Katolikliği kabul etmek şartıyle kralın tarih yazarlığına tayin edildi. 1670'te din değiştirdi ve «Caisse des Conversions»nun (Din Değiştirme Sandığı) yardımıyle protestanların din değiştirmelerini kolaylaştırmak için krallıkça girişilen teşebbüste önemli bir rol oynadı. Eserleri: *Histoire de l'Académie Française* (Fransız Akademisi Tarihi) [1652]; *Histoire de Louis XIV Jusqu à la Paix de Nimégue* (Nimégue Barışına Kadar Louis XIV Tarihi) [1749]; *Oeuvres Diverses* (Çeşitli Eserler) başlığı altında toplanmış şiirler ve nutuklar. (L)

PELLİZZARİ (Achille), italyan edebiyat tenkitçisi (Maglie, Lecce 1882-Cenova 1948). 1915'te profesör oldu. Messina, Catania ve Cenova'da italyan edebiyatı dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Vita e Opere di Guittone d'Arezzo* (Guittone d'Arezzo'nun Hayatı ve Eserleri) [1904]; *Studi Manzoniani* (Manzoni Üstüne İncelemeler) [1914]; *Dal Duecento all'Ottocento* (XIII. yy.dan XIX. yy.a) [1914]. Hayatının sonuna kadar *Rassegna della Letteratura İtaliana*'yı yönetti. (M)

PELLİZZİ (Camillo), italyan edebiyatçısı ve sosyoloğu (doğ. Collegno 1896). Londra üniversitesinde 1920-1939 arasında italyanca profesörüydü, 1939-1943 arasında da Messina ve Floransa üniversitelerinde genel devlet doktrini (bu öğretiye sonradan faşizm öğretisi adı verildi) dersleri verdi. 1948'de Floransa Üniversitesi Sosyoloji kürsüsüne geçti. Ayrıca italyan ve ingiliz edebiyatıyle de uğraştı. Başlıca eserleri: *Le Lettere İtaliane del Nostro Secolo* (Çağdaş İtalyan Edebiyatı) [1929]; *İl Teatro İnglese* (İngiliz Tiyatrosu) [1933]; *Una Rivoluzione Mancata* (Başarısız bir Devrim) [1948]; *Simbolo e Società* (Sembol ve Toplum) [1950]; *La Democrazia e la Politica di Massa* (Demokrasi ve Kitle Siyaseti) [1952]; *Discussion sans Marchandage* (Pazarlıksız Tartışma) [1956]; *İtalian Sociology in Our Century* (Çağdaş İtalyan Sosyolojisi) [1957]. (M)

PELLOUTİER (Fernand), fransız sendikacısı (Paris 1867-Sevr, Seine-et-Oise 1901). Paris'te anarşist fikirler ve özellikle ihtilâlci sendikacılıkla ilgilendi. «Fédération des Bourses du travail»ın ikinci sekreteri oldu (1894). Genel grev konusundaki teklifin oylanmasında rol oynadı (1894) ve federasyonun sekreterliğine getirildi (1895). *Histoire des Bourses du Travail* (Emek Sandıkları Tarihi) adlı bir kitap kaleme aldı ve burada her türlü siyasî etki dışında, işçi güçlerinin federatif birliği «kardeş ve hür insanlardan kurulu bir toplumu yaşayabilir duruma getirmek için gerekli» bir «ahlakî», idarî ve teknik eğitim üstüne temellenmiş bir sendikacılık ile ilgili görüşünü açıkladı. (L)

PELLOUTİER (Simon), alman protestan papazı ve tarihçisi (Leipzig, 1694-Berlin 1757). Bir fransız göçmeninin oğlu. Berlin'de papazlık yaptı ve oradaki Fransız kolejini yönetti: *Keltische Geschichte* (Keltler Tarihi) [1740-1750] adlı bir eser yazdı. Berlin Bilimler akademisine üye seçildi (1743). [L]

PELLOUX (Luigi), italyan generali ve siyaset adamı (La Roche, Savoia 1839 - Bordighera 1924). Bütün Bağımsızlık savaşlarına katıldı ve 1885'te generalliğe yükseldi. 1880'de milletvekili oldu; 1891-1893 ve 1896-1897 arasında savaş bakanlığı yaptı. 1898'de başbakanlığa ve içişleri bakanlığına getirildi. Aşırı sol eğilimli partilere karşı baskı siyaseti güttü. Bu partilerin giriştiği engelleme taktiği 1900'de meclisin dağılmasına yol açtı. Daha sonraki seçimlerde yenilgiye uğradı, siyasetten çekildi. (L)

PELMATOZOA çoğl. i. Zool. Derisidikenliler altşubesi veya üstsınıfı. Dört sınıfa ayrılır: 1. *blastoidea;* 2. *cystoidea;* 3. *edrioasteridea,* her üç sınıfın da soyu tamamen sönmüştür; 4 *denizlâleleri.* Bu sınıfın büyük bir kısmı Birinci ve İkinci zamanda sönmüşse de birçok türü, özellikle denizlerin derin yerlerinde bugün de yaşamaktadır. (L)

PELO—, yun. *pelos,* bataklık'tan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PELOBATES i. Avrupa'da yaşayan kazıcı kurbağa. (*Pelobatidae* familyasının örnek tipi.) [Bu hayvanların ayağının dış kenarında boynuzsu bir mahmuz vardır; hayvan bunu kullanarak çabucak kuma veya balçığa gömülür. Mahmuz *Pelobates fusens*'te esmer, *P. cultripes*'te parlak siyahtır.] (L)

PELODYTES i. Avrupa'nın ılıman bölgelerinde bulunan kazıcı küçük kurbağa (*Pelodytes punctatus*); bunlarda pelobates'inki gibi boynuzsu mahmuz bulunmaz. (L)

PELOGONUS i. Dünyanın her yerinde su kıyısında yaşayan böcek. (Heteroptera takımından *pologonidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PELOPİA. Yun. mit. Babası Thyestes tarafından iğfal edildi ve Aigisthos'u doğurdu. Atreus ile evlendi. (L)

PELOPİDAS, thebaili yunan generali (M. Ö. 420'ye doğr.-Kynoskephalai M.Ö. 364). Ispartalı Phoibidas Thebai kalesini alınca Atina'ya kaçtı (382). Bazı sürgünlerle birlikte geceleyin Thebai'ye girdi (379). Ispartalıları kovarak demokrasiyi kurdu. Birçok defa Boiotarkhos (Boiotia başkanı) seçildi. Thebai ordusunu Epaminondas ile birlikte yeniden düzenledi. Thebai'ye Atina'nın yardımını sağladı ve 371 Leuktra zaferinde payı oldu. Tesalya'ya, İason'un halefi Phaires tiranına karşı savaşa gönderildi. 369'da Larissa'yı ele geçirdiyse de, 368'de Pherai'li Aleksandros tarafından esir alındı. Fakat Epaminondas onu kurtardı. Pelopidas, 367'de, Elam'ın başkenti Sus'ta pers kralı nezdinde elçi oldu ve tam bir başarı sağladı. 364'te Kynoskephalai'de Pherai'li Aleksandros'u yendikten sonra savaşta öldü. (L)

PELOPİDES'LER, yun. **Pelopidai.** Mit. Pelops'un soyundan gelenler (özellikle de Thyestos ile Atreus). [L]

PELOPONNESOS, Yunanistan'ın güneyinde yarımada, kıstağını Korinthos kanalı keser. Peloponnesos Akhaia, Arkadia, Argolis, Eleia, Korinthia, Lakonia, Messenia nomoslarını içine alır; 1 096 400 nüf.

● *Coğrafya.* Pindis sıradağlarının ve Dinar sisteminin uzantısında yer alan Peloponnesos'un yüzey şekilleri karmaşık ve dağlıktır; birbiri üstündeki aşma örtülerinin ve binişme tabakalarının rolü önemlidir. Ama yarımadanın başlıca topoğrafya özellikleri, büyük dağ kütlelerini birbirinden ayırarak yarımadayı parçalayan ve bölmelere ayıran sayısız kırılmalardır. Kuzeybatıda Olonos doruğunun yükseltisi 2 224 m'yi, ortada Menalinki 1 980 m'yi bulur. Güneydoğuda Nauplia, Lakonia ve Messenia körfezleri kenarında Argolis, Parnon (1 935 m), Taygetos (2 404 m) ve Messenia dağları uzanır. Bu derin körfezleri denize açan hendeklerin son bulduğu Argos, Sparta ve Kalamata alüvyonlu ovalarında sulama yoluyle tarım yapılır. Kıyılardan uzakta birçok karstlı çöküntüyle birleşen bu tekneler iç ovaları (başlıcaları Tripolis ve Megalopolis) birbirinden ayırır. Güzel kıyı ovaları, sıradağın kenarında, kuzeybatıdadır: ama sulamanın ve akaçlamanın gerekli olduğu ve sıtma'nın uzun süre görüldüğü bu dengesiz bölgeden çok geç yararlanılabildi. Tepelerde buğday, arpa, üzüm, zeytin gibi alışılmış akdeniz ürünleriyle koyun ve keçi yetiştiriciliğinin yanı sıra vâdilerde de (özellikle daha rutubetli olan batı cephesinde) mısır yetiştirilir, ama mısırın başlıca tarım alanı kış sulanının çekilmesinden sonra ekilen ve köylünün temel besin maddesi olan *polieler*'dedir. Ticaret ürünleri zeytin, sulama ile kavun, karpuz, turunçgiller ile tütün ve özellikle bütün kuzeybatıda şarap ve kuru üzümdür (Korinthos üzümü). Ayrıca Argos ovası Atina pazarına taze sebze sağlar.

Korinthos körfezi kıyısında en zengin ve kalabalık bölgenin ucunda yer alan Patras, Kalamata'nın yanı sıra yarımadanın başlıca limanı ve tek büyük şehridir.

● *Tarih.* Başlıca ovalarda parlak medeniyetler gelişirken (Argolis'te Mykenai, kuzeyde Korinthos ve Mykenai, güneyde Eurotas vâdisinde ısparta medeniyetleri), batıda (Eleia) kültler meydana geliyor ve Olimpiyat oyunları, barışlar yapılıyordu. Buna karşılık yüksek dağ ovaları öbür ovaların siyasî ve askerî çalkantılarından uzak barınak yerleriydi.

Avrupa'nın güneye doğru uzantısı olan Peloponnesos'a, halkı kuzeyden, kültürü doğudan geldi: ege (M.Ö. 3000 civarı) ve anadolu (M.Ö. 2400) medeniyetleri. İlk hintavrupalı istilâcılar olan İonialılar (2000'e doğr.) kuzeyden, orta derecede gelişmiş Minyas'lıların kültürünü getirirken onlardan sonra gelen (1600'e doğr.) ırkdaşları Akalar parlak Girit medeniyetini benimsediler; Girit'in yakın oluşu doğu (Mykenai, Tiryns, Argos) ve güney şehirlerinin (Bapheion, Pylos) üstünlüğünü açıklar. Girit'in başkenti Knossos'un yıkılmasından sonra (1400'e doğru) kültür mirası Peloponnesos'taki Mykenai medeniyetinde devam etti. Sonra 1200'den itibaren yeni bir hint-avrupalı halk olan Dorlar, aka merkezlerini yıktılar. Yalnız Messenia ile Arkadia'da bağımsızlıkları koruyabilen Akaların çoğu, M.Ö. X. yy.a doğru sağlamlaşan dor hâkimiyetinden kaçmak için Asya kıyılarına göçtüler. İstilâcıların, Helenöncesi, İonia'lı veya Akhaia'lı halkı, serf haline veya aşağı bir siyasî duruma düşürdüğü sanılır; Ispartalı Eşitlerin perioikos'lar, Elios'lar, argos vatandaşlarının Gymnetes'ler ve Sikyon aristokrasisinin bu şehir halkı üstündeki hâkimiyetini bu durum açıklar. Korinthos çok erken bir tarihte ticaret ve el sanatlarını geliştirmek için uğraşırken Ispartalılar, Messenia'yı büyük çabalar sonucunda ele geçirdikten sonra (743-580 veya 610) Argos'un Peloponnesos üstündeki hâkimiyetini yıktılar; yarımadanın üçte birine hâkim olduktan sonra, 550'ye doğru fetihlerini durdurdular ve tiranların yerine oligarşileri geçirmekle yetinerek Symmakhia'yı (bugün «Peloponnesos birliği» adı verilen birlik) kurdular; Argos ve Akhaia kasabaları dışında, Aegina ile Megara'nın da katıldığı yarımadanın öbür siteleri, ısparta ordusuna asker verdiler. Isparta o tarihten sonra dış etkilere kapanarak sanatı ihmal ettiyse de, dindarların sofuluğu Olympia tapınaklarını baştan başa süsledi; Korinthos, seramik merkezlerinin en büyüklerinden biri ve Argos, heykeltıraşlar şehri olmağa devam etti. Med savaşlarının dışında kalan Peloponnesos, Plataia zaferini kazanan orduyu hazırladı (479). Atina, Mantineia'da (473), Elis'te (472) ve Argos'ta (460) ortaya çıkan Isparta'ya düşman demokrasileri destekleme teşebbüsünde bulunduysa da Peloponnesosluların çoğu, Atina ile ilk çatışmada (457-446), sonra da Peloponnesos savaşında (431-421; 413-404) Lakedemon tarafını tuttu. Otuzyıl barışından (451-421) yararlanan Argos, Isparta hâkimiyetinden bıkan Elis ve Mantineia, Atinalı Alkibiades'in öğütlerini dinlediler. Ama kral Agis II'nin Mantineia savaşını kazanması (418) Argos'un gerilemesine yol açtı ve Peloponnesos birliğini güçlendirdi. Atina'nın teslim olmasından sonra (404), Isparta boyunduruğunun gittikçe ağırlaşması Korinthos savaşına yol açtı (395-386); ama büyük ticaret şehri, sonunda Isparta'ya boyun eğmek zorunda kaldı; Ispartalılar şehirde bir oligarşi kurdular. Leuktra bozgunu (371) Peloponnesos birliğini bozdu; şehirler harmostes'lerini (kolonilere veya birlik sitelerine gönderilmiş yöneticiler) ya

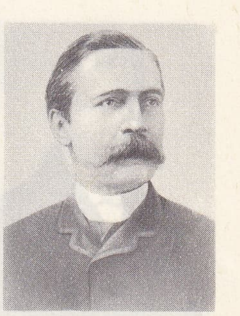

Carlos PELLEGRİNİ

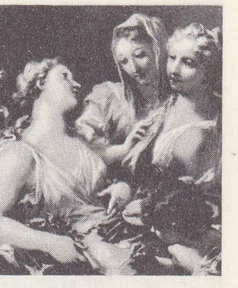

Giovanni PELLEGRİNİ
«Alegori»
Louvre müzesi, Paris

Camille PELLETAN

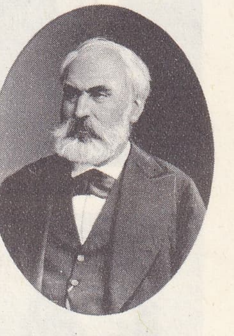

Eugène PELLETAN

Foto. LAROUSSE

Pierre Joseph PELLETİER

Silvio PELLICO
Uffizi, Floransa

Paul PELLİOT

PELLİSSON

kovdular veya öldürdüler, demokratlar geri dönmeğe çalıştılar. Kurtulan Messenialılar Epaminondas'tan ilham alarak thebai ordusunun himayesi altında Messenia sitesini kurdular; Arkadia şehirlerinin toprağından bir kısmını Isparta'dan alarak başkent Megalopolis'i inşa ettiler (370-368). Mantineia muharebesi (362) yarımadayı parçaladı ve komşularının tiksindiği Isparta'yı tek başına bıraktı. Khaironeia zaferinden sonra (338) Yunanistan'a hâkim olan Makedonya kralı Philippos II, Akrokorinthos'ta bir garnizon kurdu. Korinthos birliğine katılmayan tek devlet olan (337) Isparta'nın düşmanlarını destekledi. Tanınmış veya kendi halindeki siteler, yeni tapınaklar veya tiyatrolar (Tegea, Nemea, Epidauros, Olympia, Bassai) kurarken Peloponnesoslular topraklarını bırakarak sitelerindeki kavgalardan kaçtılar ve paralı asker yazıldılar. Makedonyalılar, Akrokorinthos'taki garnizonlarına öteden beri bir birliğin sağlanamadığı ve Isparta'nın kendine müttefikler bulduğu Peloponnesos'ta hâkimiyet kurmakta oldukça büyük güçlük çektiler. İskender'e karşı genel ayaklanma (335) çabuk bastırıldı, ama 331'de kral Agis III, Megalopolis önünde öldürülmeden önce, Elis'i, Akhaia'yı ve Arkadia'lıları ayaklandırdı. 323-322'de Argos, Elis, Messene, Antipatros'a karşı Atina'ya yardım ettiler (Lamia savaşı). Akrokorinthos Antigonos hanedanının eline geçti, ama Peloponnesos Lagos hanedanının etkisi altında kaldı; Lagos hanedanı önce Argos'ta ölen Epir'li Pyrros'a karşı (272), sonra da Korinthos (265) ve Megalopolis'te (260) zafer kazanan Antigonos Gonatas'a karşı ıspa̱rta ordusunun masraflarını karşıladılar. Isparta kurumlarında reform yapmayı denerken, Peloponnesos'ta üstünlük Akhaia birliğine geçti. Akhaia birliği 243'te Akrokorinthos'u aldı, ama Akhaia'lı general Aratos, Isparta kralı Kleomenes III'e karşı yardımını sağlayabilmek için yarımadayı yeniden Makedonyalı Antigonos Doson'a açtı; Kleomenes III Sellasia'da yenildi (222). İkinci Makedonya savaşı sırasında (200-196) Akhaia'lılar dostlarını yüzüstü bırakarak, Roma'nın tarafını tutular; Flamininus Akhaia'lılara karşı bazı siteler vererek onları Isparta'nın tiranı Nabis'ten kurtardı (195), ama gelişmesini sınırlamak istediği birliği sıkı bir şekilde denetlemeğe başladı. Roma, Isparta, Korinthos, Argos ve Orkhomenos'un Akhaia birliğinden çıkmasına izin verince Akhaia birliği savaş açtıysa da Mummius'un ordusu karşısında ezildi (146). İç savaşların ortadan kalkmasına, Neron, Hadrianus gibi helen dostu imparatorların bölgede birçok anıt yaptırmasına rağmen Roma Akhaia'sının bir parçası olan yarımada, gerilemeğe devam etti. Alarik'in yakıp yıktığı (M. S. 396) Peloponnesos'u, islav kabileleri istilâ etti (M.S. VI. yy. sonu); bu kabileler yavaş yavaş yunanlılaştılar. Yunan imparatorluğunun çökmesi (1204) yarımadayı İstanbul'dan ayırdı. (Bk. MORA.) [L]

Peloponnesos'lular birliği, çağımız tarihçilerinin Lakedemonlularla müttefiklerinin kurduğu birliğe (symmakhia) verdikleri ad. Müttefik siteler, Lysandros'a kadar, muhtariyetlerini muhafaza ediyor ve haraç vermiyor, buna karşılık, Isparta'ya askerî birlikler gönderiyor ve kumandanlığı Isparta'ya bırakıyorlardı. Isparta diplomasisi tarafından M.Ö. VI. yy.ın ikinci yarısında kademe kademe kurulan birlik, Tegea, Mantineia, Korinthos, Epidauros, Phlius, Troizen, Hermione, Megara, Aigina, Elis ve Pellene'yi biraraya getirdi. Federal meclisler Isparta'da toplanırdı. Bu meclislerde kararlar mutlak çoğunlukla alınır, ama Isparta'nın oyu çoğu zaman ağır basardı. Isparta'nın ayaklanmış olan Arkadia'lılara karşı kazandığı zaferden (Dipaia, M.Ö. 472) sonra, müttefik birlikleri ıspartalı *ksenagoi*'lerin kumandasına girdi. M.Ö. V. yy.da, Boiotos'ların, Phokeus'ların ve Loksos'ların katılmasıyle gücü artan birlik, 431'den itibaren Atina ile mücadeleye başladı. 404'te Atina'nın ezilmesinden sonra gerçek bir Isparta imparatorluğu halini aldı ve M.Ö. 366'da ortadan kalktı. (L)

Peloponnesos savaşı, Isparta ile Atina arasında çıkan ve M.Ö. 431-404'te Yunanistan'ı parçalayan savaş. Isparta, Peloponnesos sitelerinden sonra Boiotia'lıların, Fokis'lilerin ve Lokris eyaletindeki Opus'luların da girdiği Peloponnesos birliğini yönetmekle yetiniyor, ama rakibi Atina'yı da kıskanıyordu. Atina, Delos birliğine Isparta'nın etkisi altındaki şehirleri sokmak isteyince, Lakedemon, Atina emperyalizmini yok etmeğe karar verdi. Yunan dünyası iki birlik arasında bölündü, Atina sistemli bir şekilde demokrasileri, Isparta ise oligarşileri tuttuğundan siteler bile parçalandı. Atina'nın, ayaklanan Korinthos sömürgesi Korkyra'nın lehinde (433), Korinthos'un da Delos birliğinden çıkmak isteyen Potidaia'nın lehinde müdahalesi (433), Megara'lılara Attike pazarlarını ve Delos birliği limanlarını yasaklayan bir kararnamenin çıkarılması (432), Thebai'lilerin Plataia'lılara saldırması (431), Thukydides'in *Peloponnesos Savaşının Tarihi*'nde (431-404) ve Ksenophon'un *Elenler Üstüne*'de geniş bilgi verdikleri bu silâhlı çatışmayı doğuran sebeplerdir. Yalnız donanması güçlü olan Atina, Perikles'in planını benimsedi: atina donanmasi Peloponnesos kıyılarını yakıp yıkarken attike halkı şehrin surları arkasına sindi. Ama şehre sığınan köylülerin, Peloponnesosluların terk edilen köyleri yakıp yıktıklarını görünce, maneviyatları bozuldu, üstelik de 430 yılı yazında, bu kalabalık halkın başına veba felâketi çöktü. Halk başına gelenlerden Perikles'i suçladı; Perikles görevden alındı, yargılandı ve mahkûm edildi (430 sonbaharı); bu karardan cesaret alan Peloponnesoslular baskılarını artırdılar; bunun üzerine Perikles yeniden göreve çağrıldı (429 ilkbaharı), ama salgın hastalığa tutularak öldü (429 yazı). Atinalılar şerefli bir barış taraftarı olan Nikias ile aşırı savaş taraftarı Kleon arasında bölündü. Kleon, Sphakteria'daki bir ıspartа garnizonunu esir ederek (425) büyük bir başarı kazandı; fakat, Lakedemon'lu Brasidas, Atina'dan, Trakya'nın ve değerli ormanlarının kapısı sayılan Amphipolis'i aldı (424). Bir yıllık ateşkesten sonra (423) çarpışma Amphipolis önünde yeniden başladı; Brasidas, Kleon'u yenerek öldürdü ama kendi de savaşta öldü (422). İki bağnaz önderden kurtulan Atina ve Isparta fethedilen yerlerin geri verilmesini öngören Nikias barış antlaşmasını imzaladılar (421 ilkbaharı). Isparta'nın müttefikleri antlaşmaya uymayı kabul etmediler ve atinalı Alkibiades, Argos, Elis ve Mantineia'da Peloponnesos birliğinin parçalanması için entrikalara girişti. Ama Argos'lular ve Mantineia'lılar, Mantineia'da Ispartalılara yenildiler (418). Argos, o tarihten sonra Isparta'nın ünsüz, önemsiz bir unsuru haline geldi. Bu sırada dor şehri Syrakusai'nin saldırdığı Segesta, Atina'nın yardımını istedi (415); Alkibiades büyük bir donanma gönderilmesini onaylattı. Sicilya seferi, kısa süre sonra en usta şefinden, Alkibiades'ten yoksun kaldı: kutsal şeylere saygısızlıkla suçlanması üzerine (414), Alkibiades Isparta'ya sığındı ve Ispartalıları Syrakusai'lilere yardım etmeğe kışkırttı. Sicilya savaşı atina donanması ve ordusunun yok olmasıyle (Plemmyrion, mayıs 413; Assinaros, eylül 413) sonuçlandı. Ispartalılar Attike şehri Dekeleia'da tahkimat yaptılar (413).

Hep Alkibiades'in öğütleriyle hareket eden Isparta çok zengin pers kralıyle ittifak yaptı ve Pers krallığı lehine İonia'nın Atina'ya karşı ayaklanmasını hazırladı (412). Bu arada, Ispartalıların kendisinden şüphelendiklerini anlayan Alkibiades, satrap Tissaphernes'in (Tisafern) yanına yerleşti ve satrapı Atina ile dost olmağa teşvik etti. Talihsizliklerin maneviyat bozukluğuna yol açtığı Atina'da 411 ilkbaharında oligarşik bir devrim («Dörtyüzler») oldu; vatanına gitmek için siyasî havanın değişmesini bekleyen Alkibiades, sonunda demokrasiye döneceğini açıkladı (410 ilkbaharı). Kadıköy (Khalkedon) ve Bizans'ı geri alarak (408), Abydos (411) ve Kapıdağı (Kyzikos) [410] zaferleriyle Karadeniz buğday yolunu açtı, alkışlar arasında Atina'ya döndü (407). Bunun üzerine pers kralı Dara II, oğlu Genç Keyhüsrev'i Ispartalıları destekleme emriyle Asya kıyısının kumandanlığına getirildi: askerlerinin parasını Perslerin verdiği Lysandros, Notion'da Alkibiades'in donanmasını yendi (406); görevinden alınan Atinalı, Trakya'ya sığındı. Lysandros'un yerine geçen ve Keyhüsrev ile anlaşamayan Kallikratidas, Atinalıların büyük çabaları sonucunda Acan adalarında (Arginussa) yenildi ve öldürüldü (406); Atinalılar kutsal şeylere saygısızlık gösterdi diye generallerini idam ediverdiler. Tekrar kumandanlığa gelen Lysandros, Atina donanmasını İnceliman'da (Aigos-Potamoi) yendi (405) ve o tarihte hâlâ Delos birliği üyesi olan adalarla limanları işgal etti. Açlıkla karşı karşıya kalan Atina, galiplerin şartlarını kabul etmek zorunda kaldı (nisan 404); Pire istihkâmları ve Uzun Surlar yıkıldı. Kleruk-hia'lar boşaltıldı, sürgünler geri çağırıldı; şehir, hegemonyası başlayan Isparta ile bir saldırı ve savunma ittifakı imzalamak zorunda kaldı. (L)

PELOPS. Yun. mit. Peloponnesos'a adını veren kahraman, Frigya kralı Tantalos'un oğlu. Babası onu parçalara bölerek bir ziyafette tanrılara sundu. Zeus Pelops'u diriltti ve Demeter'in yediği omuzunun yerine fildişinden bir omuz verdi; Pelops Elis'ten Pisa'ya gitti. Burada, kral Oinomaos, kızı Hippodamea ile evlenmek isteyenleri araba yarışına çağırıyor ve yenerek öldürüyordu. Pelops, Poseidondan aldığı bir kanatlı at veya Oinomaos'un arabacısının yardımıyle yarışı kazandı, Hippodameia'nın babasını öldürerek onunla evlendi ve kral oldu. Manisa (Sipylos) dağının bir çukurunda Pelops'un tahtı, Elis Olympia'sındaki Altis adlı kutsal koruda da mezarının bulunduğu söyleniyordu. (L)

PELOR i. İskorpitgillerden kemikli balık; Hint okyanusunda bulunur. (L)

PELORİ i. (yun. *peloros,* ucube'den fr. *pélorie*). Bot. Normal yapısı birbakışımlı olan bir çiçek tacının aktinomorf olması. (Yüksükotu, nevruzotu gibi bitkilerde peloriye rastlanır.) [L]

PELORİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Zeus Pelorios (dev Zeus) onuruna yapılan Tesalya şenlikleri. (Şölen sırasında efendilerle köleler arasında fark gözetilmezdi.) [L]

PELORİTANİ, İtalya'da kütle. Sicilya'da, adanın kuzeybatısında, Akdeniz kıyısındaki Calava burnu ile Taormina yakınındaki Sant'Andrea burnu arasında. Billûrlu kayalardan meydana gelen ve kenar kısımları ikinci zaman kalkerleriyle örtülü olan kütle çok vahşî görünüşlüdür; geniş ve düz vâdiler üzerinde yüzey şekilleri ansızın yükselir; yamaçlar hemen tamamıyle çıplaktır. (L)

PELORİZM i. (yun. *peloros,* ucube'den fr. *pélorisme*). Çiçekleri birbakışımlı olan bazı bitkilerde aktinomorf çiçeklerin belirmesi. (L)

PELOTAS, Brezilya'da (Rio Grande do Sul eyaleti) liman şehri, Lagoa dos Patos'un ucu yakınında, Sao Gonçalo kıyısında; 121 300 nüf. Et konserveciliği. (L)

PELOUSE (Léon Germain), fransız ressamı (Pierrelaye, Seine-et-Oise 1838-ay.y. 1891). İle-de-France ve Normandiya manzaralarını canlandıran tablolarıyle tanınır (*Orman İçi,* Louvre). [L]

PELOUZE (Théophile Jules), fransız kimyacısı ve fizikçisi (Valognes 1807-Paris 1867). 1836'da Almanya'ya gitti. Orada Liebig ile çalıştı. Daha sonra Collège de France'ta Thenard'ın yerini aldı. Petrollerin bileşimini inceledi. Bütün organik asitlerin sentezini sağlayan genel bir tepkimeye dayanarak hidrosiyanik asitten formik asit elde etti. 1834'te nitrilleri buldu ve 1836'da gliserinin bir alkol olduğunu ispatladı. 1839'da, Gélis ile birlikte bütirik asit mayalanmasını keşfetti. Fremy ile birlikte *Traité de Chimie Analytique* (Analitik Kimya İncelemesi) [1847-1850] adlı bir eser yayımladı. (L)

PELSENEER (Paul), belçikalı zooloji bilgini (Brüksel 1863-ay.y. 1945). Brüksel'de okudu, Lille'de Giard'ın, Londra'da Lankester'in derslerini takip etti. Belçika yükseköğrenim kurumlarından uzak tutulduğu için, 1929'a kadar Gand Öğretmen okulunda kimya okuttu. Yumuşakçalar üstünde incelemeler yaptı ve bu konuda birçok eser yazdı. (L)

PELSENEERİA i. Cyamidae familyasından ikiçenetli yumuşakça; kuzey yarımküre denizlerinde, laminarya bölgelerinde, suyosunları arasında bulunur. (Üç türü deniz kestanelerinin kabuğunda yaşar.) *Eşanl.* TURTONİA. (L)

Foto. LAROUSSE

PELT(A)—, yun. *pelte,* kalkan'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PELTA i. (yun. *peltè*'den lat. k.). Esk. Yun. Yarım ay biçiminde oyulmuş, tahtadan veya sorgun ağacından yapılmış eliptik biçimli kalkan. (Trakya ile Anadolu'da kullanılır ve Amazonlara mal edilirdi.) [L]

PELTAİ. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya bölgesi) şehir. Şehrin yeri hakkında kesin bilgi yoktur. Şehre ait en eski sikkeler M.Ö. II.yy.a aittir. Bazı sikkelerden, Selefkiler devrinde Peltai'nin bir Makedonya kolonisi olduğu ve şehirde Zeus, Apollon, Helios, Athena, Dionysos, Artemis, Ares, Aphrodite, Afrodit Asklepios, Kybele ve Herakles gibi tanrılara tapıldığı anlaşılıyor. Bir sikke üzerinde Büyük Menderes (Maiandros*) ırmağının adının ve tasvirinin bulunması, bu suyun Peltai şehri bölgesi içinde akmış olduğunu gösterir. Hıristiyanlık devrinde şehir piskoposluk merkezi olmuştu. (M)

PELTANDRA i. Bataklıklarda yetişen otsu bitki; Amerika'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Yılanyastığigillerden.) [L]

PELTARİA i. Yeşil veya camgöbeği renginde, sürüngen gövdeli, beyaz veya pembe çiçekli bitki; bazen süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Turpgillerden.) [L]

PELTASTES i. (yun. k.). Esk. Yun. Pelte (hafif kalkan) taşıyan hafif piyade. (Pelte taşıyan erlerden kurulu ilk hafif piyade birliği, M.Ö. IV. yy.da barbar birlikleri örnek alınarak İphikrates tarafından kuruldu.) [L]

PELTE i. (fars. *pālūde*'den). Nişasta, şeker ve su karışımının pişirilerek soğutulmasıyle yapılan bir çeşit tatlı. Bk. ANSİKL.

— DEY. *Pelte gibi,* pek gevşek, sölpük.

— Kim. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bir kabın içine su, şeker ve nişasta birlikte konur. Hafif ateşin üzerinde koyulaşıncaya kadar karıştırılarak pişirilir. Piştikten sonra ateşten indirilir ve tabaklara boşaltılarak soğutulur. İçine meyve suyu katılırsa meyveli pelte olur ve katılan meyvenin adını alır: çilekli, limonlu, portakallı, elmalı v.b.)

— Kim. *Pelte,* koloidal bir katı içine bir sıvının işlemesinden sonra, ya sözü geçen sıvıya daldırılan koloidin doğrudan doğruya şişmesiyle veya sıcakta hazırlanan oldukça derişik çözeltinin soğutularak kıvamlaşmasıyle meydana gelen esnek bir maddedir. Böylece, ergitilince koloidal çözelti haline dönüşen homogen ve saydam bir karışım elde edilir. Bu özellikler, pelteleri jellerden ayırır. Jelatin, kauçuk, çeşitli yosunlar, kütlelerinin içine su, benzen, gliserin gibi sıvıları alarak pelteleşen maddelerin en bilinen örnekleridir. Birçok meyvede ve özellikle limon kabuğunda bol miktarda bulunan pektin, reçellerin temel maddesini meydana getirir. Alüminyum hidroksit ve demir hidroksit gibi bazı inorganik maddeler de belirli şartlarda sulu pelteler verir. Bir katı maddenin koloidi bir eritici emdirilerek şişirilirse, bazı sıcaklıklarda plastiklik özelliği gösteren çok esnek bir katı pelte elde edilir. Mesela, selüloit, kâfurunun nitroselüloz içinde meydana getirdiği katı peltedir. Bazı koloitlerle pelte meydana getirebilen katı maddelere *plastikleştirici** denir. (LM)

PELTEK sıf. (*pelte*'den *pelte-k* [?]). Dilini ön dişlerinin arasında sıkıştırıyormuş gibi konuştuğu için *r, s, z* v.b. bazı sesleri kusurlu söyleyen, titrek telaffuz eden: *Fakat nahif, çelimsiz, büyük gözlü, çocukluğundan beri musikiye düşkün, peltek bir oğlandı* (H. E. Adıvar). *Sabri bey, [...] çayını içmekte bulunan güler yüzlü, peltek dilli, yeşil sarıklı hocaya hitab edip* (M. Ş. Esendal). || Zf. Tutuk, titrek bir şekilde: *Türkçeyi, biraz peltek, biraz şımarık konuşuyordu* (Kemal Tahir).

— Dil bil. *Peltek diş ünsüzü,* dil ucunun ön dişlerin arasına girmesiyle oluşan diş ünsüzü. (Meselâ, arapça *dat* sesi peltek bir diş ünsüzüdür.) [M]

PELTEKLEŞMEK geçz. f. (*peltek*'ten *peltek-le-ş-mek*). Peltеklik peyda etmek: *Dili pelteklesmek.* (M)

PELTEKLİK i. (*peltek*'ten *peltek-lik*). Ses organlarının biçimsiz konumu ve yanlış hareketleri yüzünden meydana gelen konuşma bozukluğu; bu bozukluk, bir veya birkaç sessiz harfin yanlış telaffuz edilmesine veya bu seslerin yerine başka sesler çıkarılmasına sebep olur: *Heyecandan biraz pelteklíği artan Hilmi, güya babasıyle hemfikir olmaktan çekiniyormuş gibi...* (H. E. Adıvar).

— ANSİKL. *Pelteklik,* yetişkinlerde, çocuksu konuşma tarzının devam etmesidir. Peltek kimse, bir ses yerine başka bir ses çıkarır, sesleri bozar, mükerrer sesleri tek ses olarak söyler; *s* ve *z* harflerini kötü telaffuz eder; dilin ucu diş kemerlerinin arasına girerek *s* ve *z* seslerinin karakteristik ıslığını bozar. (LM)

PELTELEŞME i. (*pelteleşmek*'ten *pelteleşme*). Pelteleşmek eylemi.

— Bot. Bitkisel hücre zarlarındaki selülozun değişmesi ve jelatin kıvamını alması (msl: *nar, frenküzümü*).

— Kim. Sıvı bir koloit eriyiğinin, sıcaklık değişikliği, kimyasal bir işlem veya başka bir sebep yüzünden aynı hacimde, katı ve az çok esnek bir kütle haline dönüşmesi.

— ANSİKL. Kim. *Pelteleşme,* maddenin gerçek çözücüsü olmayan bir çözücüyle temas etmesi veya maddenin gerçek çözeltisi içine kötü bir çözücünün katılması sonucu meydana gelir: kauçuk, benzen-alkol karışımıyle veya benzendeki çözeltisi içine alkol katıldığı zaman bir pelte verir. Pelteleşme daha çok büyük molekülIü bileşiklerde görülür. (LM)

PELTELEŞMEK geçz. f. (*pelte*'den *pelte-le-ş-mek*). Pelte gibi yumuşak bir hale gelmek, pelte kıvamına gelmek: *Bu nar çiçeği döner, biraz daha koyulaşır, sonra birdenbire solgun bir dudak rengi ile kızılcıklar yere düşer; güneşte pelteleşir* (S. F. Abasıyanık). [M]

PELTİER (Jean Charles Athanase). fransız fizikçisi (Ham 1785 - Paris 1845). Önce Paris'te saatçilik yaptı; 1825'ten sonra elektrikle uğraştı. 1834'te bir madenden başka bir madene akım geçmesiyle meydana gelen ısı etkisini keşfetti; bu etkiye Peltier etkisi adı verildi. Bir kazadan çıkan buhar huzmesinin elektrik yüklendiğini farketti (1840) ve kalefaksiyon halindeki suyun sıcaklığını ölçtü (1841). [L]

Peltier etkisi. Bk. ETKİ.

PELTİGERA i. Talleri yaprak gibi parçalı olan liken; talin alt yüzü damarlı görünüştedir; üreme organları talin yüzeyinde kadehçik biçiminde görülür. (*Peltigera canina*'ya yerde, ormanlarda ve fundalıklarda rastlanır.) [L]

PELTOGASTRİDAE çoğl. i. Kökbaşlılar takımından kabuklu hayvanlar familyası. (Bunların gövdesi mantar emeçlerini andıran dallı ipliklerden bir ağ biçimindedir; yetişkin hale gelince iyice küçülür, Örnek tipi sacculina'dır. Bu hayvanlar onayaklı kabuklularda asalak yaşar, ipliksi uzantıları bütün organlara daldırır.) [L]

PELTOGERAS i. Jüra tabakalarında bulunan, büyük göbekli, kabarık çizgili ve kabarcıklı ammonit. (*Aspidoceratidae* familyasından.) [L]

PELTOGYNE i. Brezilya'da yetişen ağaç veya ağaççık. Birçok türü, özellikle *Peltogyne pubescens, P. congertiflora, P. venosa, P. paniculata* odun olarak ihraç edilir. Yetiştiği ülkeye göre değişik isimler alır. Erguvangillerden.) [L]

PELTON (Lester Allen), amerikalı mühendis (Vermilion, Ohio 1829-Oakland, Kaliforniya 1908). 1848'te Kaliforniya'da altın arayıcılarına katıldı, onların çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyle birçok araç yaptı. Hidrolik çarkların geliştirilmesi için Kaliforniya üniversitesi tarafından açılan bir yarışmaya katıldı ve adını taşıyan türbini keşfetti. (L)

Pelton çarkı veya **türbini,** çevresi kepçe biçiminde kanatçıklarla donatılmış bir çarktan meydana gelen hidrolik etki türbini. Bu kanatçıklar, bir püskürtücüden büyük bir hızla gelen su sütununun kinetik enerjisini mekanik enerjiye dönüştürür. Su, kanatçıklara, bunları ayıran keskin ayrıta göre simetrik olarak çarpar. Her kanatçıkta, suyun etkisinden kurtulma anında hemen arkasından gelen kanatçığın yetişmesini sağlayan bir kertik bulunur. Pelton türbini debileri zayıf olan yetişen ve çok yüksek düşüşler için uygundur. (L)

PELTOPHORUM i. Tropikal bölgelerde yetişen ağaç. (Çinhindi'nde yetişen *Peltophorum ferrugineum ve P. dasyrachis*'ten arabacılıkta ve marangozlukta kullanılan mükemmel bir odun elde edilir. Amerika'da yetişen *P. Vogelianum*'dan Paraguay'da *bira pita,* Arjantin'de *bira puita* denen bir kereste sağlanır. Erguvangillerden.) [L]

PELUDO i. («kıllı» anlamında isp. k.) Arjantin'de yaşayan kıllı tatu. (İlmî adı *Dasypus villosus.* Tatugillerden.) [L]

PELUSİUM («çamurlu»), yun. **Pelusion.** Esk. coğ. Mısır'da, Nil deltasının doğu ucunda şehir; doğuya doğru başlıca müstahkem mevkiydi. Kambyses II Mısır'ı fethetmeden önce Mısırlıları burada bozguna uğrattı (M.Ö. 525). Pelusium Roma imparatorluğu devrinde zengin bir şehirdi. Haçlı seferleri sırasındaki yangınlardan sonra Nil'in Pelusium kolu çamurla dolunca şehir yok oldu. Yıkıntılar. (L)

PELUSİUM kolu. Esk. coğ. Nil deltasının üç büyük kolundan en doğuda olanı. Bk. PELUSİUM. (L)

PELUSİUM körfezi, Mısır'ın Akdeniz kıyısında geniş girinti, Nil deltasıyle Süveyş kanalının doğusunda. Kumlu kıyıları Bardauy ve Menzaleh denizkulaklarını ayıran kıyı birikintilerinden meydana gelir. Eskiçağda Nil'in bir kolu (*Pelusium kolu*) buraya dökülürdü. (L)

PELÜR i. (fr. *papier pelure*'den). Kâğıtç. İnce ve yarı saydam yazı kâğıdı. (*Pelür kâğıdı* da denir). [M]

PELÜŞ i. (fr. *peluche*'ten). Tekst. Yün, pamuk, ipek, keçi kılı veya kuğu tüyünden yapılan, bir yüzü çok uzun tüylü, kadifeye benzer kumaş: *Tirşe zemin üzerine beyaz hareli pelüş kaplı bir lâke takımının kanapeleri* (H. R. Gürpınar).

— ANSİKL. Tekst. *Pelüş* temel olarak bir çözgü ve bir atkıdan meydana gelir. Tüyler için de ayrıca bir çözgü ve bir atkı kullanılır. Bu kumaşın kadifeden tek farkı kadifede tüylerin kısa ve tıraşlı olmasına karşılık, pelüşte uzun, parlak ve yatık olmasıdır. Özel makinelerden geçirilerek pelüş kadifeye benzetilebilir. Bu şekilde elde edilen *tıraşlı pelüş*'ün kadifeden farkı, sadece dokuma tekniğinden ileri gelir. *Bukle pelüş*'ler ise frize kadife için kullanılan metotlarla elde edilir. Şapka yapımında kullanılan pelüşün çözgüsü ham ipek, atkısı da pamuk ve pişmiş ipektir. (LM)

PELVEKTOMİ i. (fr. *pelvectomie*). Küçük leğen içinde bulunan organların cerrahî müdahaleyle çıkarılması. (Pelvektominin üç çeşidi vardır; birincisi *tam* pelvektomi, ikincisi sidik torbasının çıkarıldığı *ön* pelvektomi, üçüncüsü göden bağırsağının çıkarıldığı *arka* pelvektomidir. Pelvektomi ile beraber, lezyonun çevresindeki lenfa düğümleri bölgelerinin de çıkarılması şarttır.) [L]

PELVOUX, Fransız Alpleri'nde billûrlu kütle, güneye ve doğuya doğru Oisans'ı sınırlar; *barre des Ecrins*'de, 4 103 m. Yerli favnanın ve bitki örtüsünün korunması için düzenlenen *Pelvoux Millî parkı,* 13 414 hektarlık bir alanı içine alır. (L)

PELYCOSAURİA i. Teromorf sürüngenler grubu. (Bunlar sırf permiyen tabakalarında bulunur; bazılarının uzunluğu 3 m'ye ulaşır; dişleri farklılaşma gösterir; kemik uçları dikensi çıkıntılar halindedir. Başlıca cinsleri: *varanosaurus, dimetrodon, edaphosaurus.*) [L]

PELYOM i. (fr. *péliom*). Miner. Kordiyeritin koyu mavi renkli çeşidi. (L)

PEMALANG, İndonezya'da şehir, Cava adasının ortasında; 29 250 nüf. Tarım pazarı (pirinç, şeker, tütün). [L]

PEMAN (Jose Maria), ispanyol yazarı (Cadiz 1897), Madrid üniversitesinde hukuk doktoru oldu. Real Academia Espanola'nın 1939-1942 ve 1947-1950 arasında müdürlüğünü yaptı. Duygulu şiirler, denemeler, tiyatro oyunları (*El Divino İmpaciente* [Sabırsız Kahin], 1933; *Cisneros,* 1934; *Callados Como Muertos* [Ölü Gibi Sessiz], 1952; *El Auto de la Compadecida* [Acıma Oyunu], 1964) yazdı. Eserlerinde, şairlerin,

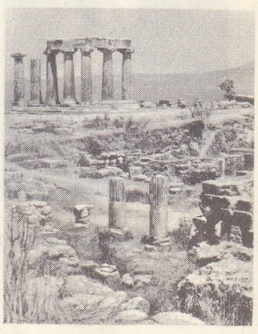

PELOPONNESOS
Korint'te Apollon tapınağı

Foto. *Sanslaville-Esso* (*LAROUSSE*)

Théophile PELOUZE

aziz ve kahramanlar arasında yer alması ister. (L)

PEMATANG SİANTAR, İndonezya'da şehir, Sumatra adasının kuzeyinde (Deli bölgesi); 65 600 nüf. Medan demiryolunun son istasyonu ve bir ticaret merkezi olan şehirde, geniş bir tarım bölgesinin ürünleri toplanır ve ihraç edilir: kauçuk, palmiye yağı, tütün, sisal, çay. (L)

PEMBA, Hint okyanusunda mercan adası, Tanzaniya kıyıları açığında; İngiltere'nin Zengibar himayesine bağlıdır; 133 850 nüf. Merkezi *Tchaki Tchaki.* Karanfil, hindistancevizi, pirinç ve manyoka yetiştiriciliği. (L)

PEMBE veya **PENBE** sıf. (fars. *penbe,* pamuk'tan [?]). Beyaza biraz kırmızı karıştırılmasıyle elde edilen açık al renk için kullanılır: *İnce kaşları, muntazam bir burnu, pembe ve taze bir rengi vardı* (Ömer Seyfeddin). *Ufak yapılı, pembe yanaklı, gözleri pırıl pırıl bir genç* (Y. Z. Ortaç). *Başında kocaman, pembe bir fiyango. Yanıma geldi, kolunu boynuma doladı* (Orhan Kemal). || İ. Bu rengin adı. || *Çingene pembesi.* Bk. ÇİNGENE. || *Gülkurusu pembe.* Bk. GÜLKURUSU. || *Şeker pembesi,* çingene pembesini andıran, parlak ve canlı bir renk. || *Toz pembe.* Bk. TOZPEMBE.

— DEY. *Pembe görmek,* iyimser ve hoşgörü sahibi olmak.

— Tar. *Tembe İncili Kaftan,* Bayezid II tarafından İran'a gönderilen osmanlı elçisinin pembe incilerle süslü kaftanı. (Şah İsmail ile konuşması sırasında kendisine yer gösterilmeyen osmanlı elçisi, özel olarak yaptırdığı kaftanını yere sererek üzerine oturdu; sonra da yerde bırakarak Bayezid'in yanına döndü. Marino Sanuto'nun İstanbul'daki Venedik seferi ve Balyoslarının raporlarını kapsayan *Diarii* (Günlükler) adlı eserinde kayıtlı bulunan bu olay, sonradan Ömer Seyfeddin'in aynı adlı hikâyesine konu oldu.)

◆ **Pembeleşmek** dönşl. f. Pembe bir renk almak.

◆ **Pembelik** i. Pembe olma hali: *Beyaz teninden bir pembelik uçtu* (R. N. Güntekin). *Şehrin üzerinde hafif bir pembelik vardı* (S. Kocagöz).

◆ **Pembemsi** sıf. Rengi pembeye yakın olan, pembeye çalan. (M)

PEMBEGERDAN bls. i. Kuzey Amerika'da yaşayan, pembe göğüslü, siyah ve beyaz gövdeli ötücü kuş. (İlmî adı *Zamelodia ludoviciana.* İspinozgillerden.) [L]

Pembe Kadın, Hidayet Sayın'ın iki bölümlük oyunu (1965). Olay, yoksul bir Batı Anadolu köyünde geçer. Otuz yıldır, kendisini terk eden kocasını bekleyen ve yuvasını ayakta tutabilmek için direnen bir köylü kadının hikâyesidir. Kocasının davranışı yüzünden bütün erkeklere düşman olan Pembe Kadın, kızının evlenmesine karşı çıkar; Murat Çavuş ile kaçmak isteyen kızını öldürür. —Atıf Yılmaz Batıbeki'nin yönetiminde çevrilen filmin (1966) konusu da bu oyundan alınmıştır. Filimde tiyatrodaki sanatçılardan Yıldız Kenter, Şükran Güngör, Sema Özcan rol aldı. (M)

Pelton çarkı

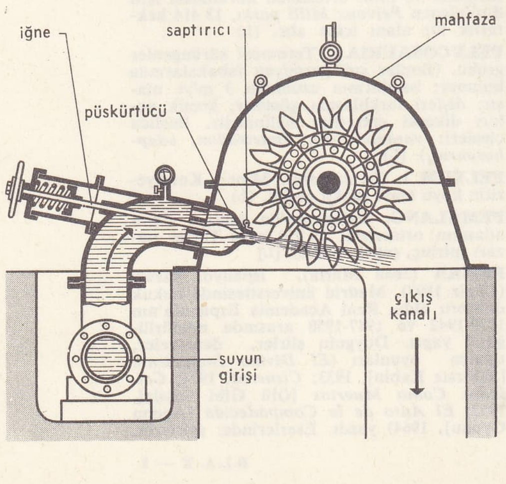

PEMBROKE, Kanada'da (Ontario) şehir, Ottawa ırmağının meydana getirdiği Allumette gölü kıyısında; 15 500 nüf. Hidroelektrik tesis. Bıçkıhaneler. Kâğıt hamuru ve kâğıt. Kibrit. Elektrik malzemesi. Dokumacılık. (L)

PEMBROKE, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin güneydoğusunda, Milford Haven körfezi kıyısında; 12 700 nüf. XIII. yy.dan kalma bir şatonun yıkıntıları. Yakınında *Pembroke Dock* askerî limanı; tersane. (L)

PEMBROKE (Richard DE CLARE, ikinci — kontu), genel olarak Strongbow («kuvvetli yay») denir (öl. 1176), birinci Pembroke kontu GİLBERT I'in oğlu Henry II zamanında Galler'de güç durumda kaldı. Leinster kralı Dermot MacMurrough, 1166'da İngiltere kralından yardım isteyip asker toplamağa başlayınca, Richard bu fırsattan yararlanmayı düşündü. 1170'te Fitzstephen ve Fitzgerald'ın peşinden İrlanda'da karaya çıktı; Leinster'i zaptetti, Dermot'un kızıyle evlendi ve kralın ölümünden sonra 1171'de Leinster tahtına oturdu. Fakat aynı yıl normandiyalı korsanlardan korkan Henry II, İrlanda'ya müdahale etti. Richard kendisinin krala bağlı olduğunu kabul ederek, onun ve temsilcisi hâkim Lacy'nin otoritesine boyun eğdi. (L)

PEMBROKE (William Herbert, birinci — kontu), [1501'e doğr. -Twickenham, Middlesex 1570]. Baldızı Catherine Parr'ın Henry VII ile evlenmesi (1543) hayatında bir dönüm noktası oldu. Edward VI zamanında, Northumberland ile birleşti ve kontluğa yükseltildi (1551). Fakat Mary I'e sadakatle hizmet edebilmek için Jane Grey'i tutmaktan vaz geçti. Elizabeth'in tahta çıkışından sonra da saraydaki görevinde kaldı ve nüfuzunu sürdürdü. —Oğlu HENRY, ikinci **Pembroke** kontu (1534 ? - 1601), 1577'de Mary Sidney (Ticknell, Worcestershire 1561-Londra 1621) ile evlendi. Karısı edebiyatla ilgilendi, yazarları korudu. —Oğulları PHİLİP, dördüncü **Pembroke** kontu (1548-1650), James I'in gözde adamlarındandı. (L)

PEMBROKE (William Marshal OF, — kontu), Galler ve İrlanda eyaletleri senyörü (1145 ? - Caversham, Reading yakınları 1219). Richard of Clare Pembroke'un damadı. Richard «Strongbow»un tek kızı Pembroke kontesi İsabel ile evlendi. Ve bu evlilik sayesinde Leinster mülkleriyle Pembroke kontluğuna ve Pembroke unvanına sahip oldu. Henry II ile oğullarının hizmetine girdi ve doğruluğuyle büyük bir nüfuz kazandı. Yurtsuz John'un mutlakıyet yönetimine karşı koydu, fakat yine de krala bağlı kaldı ve ancak 1215'te bir iç savaş tehlikesi karşısında baronlara karşı daha yumuşak bir tavır takınmağa onu razı etti. John, ölmeden önce (1216), oğlu Henry'i Pembroke'a emanet etti. Pembroke ile papalık elçisinin ortak etkisiyle Henry III kral olarak tanındı. Pembroke naip oldu ve Henry III'ün taç giymesi sırasında *Magna Carta*'yı kabul ettirdi ve bu sayede muhalefeti zayıflatmağa ve âsilerle müttefikleri Fransızları ezmeğe muvaffak oldu. (L)

PEMBROKESHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, Galler ülkesinin güneydoğusunu meydana getiren geniş yarımadada, Cardigan körfeziyle Bristol kanalı arasında; 94 000 nüf. İdare merkezi, *Pembroke.* (L)

PEMFİGÜS i. (yun. *pemphix, -igos,* kabarcık'tan fr. *pemphigus*). Dermatoloji. Deri ve mukozanın kabarcıklarla kaplandığı bazı deri hastalıklarının genel adı.

— ANSİKL. Dermatoloji. *Ateşli ağır had pemfigüs* bütün vücuda yayılan kabarcıklarla birlikte yüksek ateşle gelen ve genel nitelikte ağır bozukluklara yol açan bir septisemidir; iki ilâ üç gün içinde ölümle sonuçlanır. Özellikle kasaplarda, sakatatçılarda, hayvan derisi yüzenlerde, sepicilerde, yani ölü hayvanlarla uğraşanlarda görülür. *Doğuştan pemfigüs,* aileden ve soydan geçme bir deri distrofisidir; fakat sadece ikinci çocukluk çağında, hattâ daha geç ortaya çıkar. Bu hastalıkta, derinin direnci azalır; ayak, el, bilek, dirsek, diz gibi darbelere veya baskılara uğrayan noktalarda deri kabarcıklanarak etten ayrılır. *Salgın bebek pemfigüsü,* çok bulaşıcı bir hastalıktır; atrepsili çocuklarda görülür; irinlenmeğe doğru seyreden kabarcıklarla belirir; mikrobu tartışma konusudur (streptokok, stafilokok veya virüs). *Pullu pemfigüs,* pemfigüsle başlayan ve sonradan pullanmalı bir eritrodermiye dönen bir dermatozdur; uzun sürer (iki ilâ on beş yıl); sindirim bozuklukları ve aşırı zayıflık yapar; ölümle sonuçlanır. Bu hastalığa özellikle Güney Amerika'da rastlanır.

Memecikli pemfigüs, kısa zamanda papilom ve tomurcuk şeklinde memecikler haline gelen kabarcıklardan ibaret bir hastalıktır. Bazen tehlikesiz, bazen ağır (Neumann tipi) bir gelişme gösterir. *Âdi pemfigüs,* gittikçe ilerleyen kabarcıklı bir hastalıktır; deri ve mukozaların tamamını sarar; aynı zamanda hastanın genel durumunu ağır şekilde bozar ve kendiliğinden ölüme doğru seyreder. Birçok vakada modern tedavi usulleri bu seyri önleyebilir. (L)

PEMPHİGUS i. Yaprak biti; sivri ağzını kavak yapraklarına daldırarak bunlarda mazı oluşumuna sebep olur ve bu mazıların içinde yaşar. (Eşkanatlıların *aphididae* familyasından.) [L]

PEMPHİX i. Triyas tabakasında bulunan macrura takımından on ayaklı yumuşakça. (L)

PEMPHREDON i. Ağaçlarda yuva yapan siyah yaban arısı. (*Pemphredon lugubris* yavrularını zarkanatlı küçük böceklerle, özellikle bitki bitleriyle besler. Zarkanatlıların *sphegidae* familyasından.) [L]

PENA i. İspanyolca «kaya, kayaç» anlamına gelen ve bazen bir dağ sistemini ifade eden kelime. (L)

PENA i. (ital. *penna*). Denizc. Pena yelkeni, hafif düşey serenlere sarılan ve direğin üstüne kandilisa halatı veya çemberleriyle kaldırılabilen üçgen yelken. (Bu donanım yarış kotralarında ve harp gemilerinin kiklerinde kullanılır.) [L]

PENA i. (lat. *penna,* telek'ten). Mızrap. (M)

PENAEUS i. Paleont. İkinci zamana ait bütün tabakalarda oldukça yaygın on ayaklı kabuklu hayvan. (L)

PENAFİEL, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da (Valladolid ili), Duero ile Duraton'un kavşağında; 5 200 nüf. İspanyol prensi don Juan Manuel'in şatosunun kalıntıları (XIV. yy). Eski San Pablo manastırının ispanyol-arap üslûbunda büyük kilisesi. Şarapçılık. (L)

PENAFİEL, Portekiz'de (Porto idare bölümü) kasaba, Sousa ile Tamega arasındaki bir tepede; 6 000 nüf. Maden suları. (L)

PENAFORTE (Onestaldo de), brezilyalı yazar (Rio de Janeiro 1902). Shakespeare ve Verlaine'den tercümeler yaptı. Başlıca eserleri: *Perfume e Outros Poemas* (Tatlı Hatıralar ve Şiirler) [1924], *Interior e Outros Poemas* (Yurt İçi ve Şiirler) [1927], *A Mulher do Destino* (Yosma) [1928], *Espelho d'Agua, Jogos da Noite* (Su Aynası, Gece Oyunları) [1931], *Shakespeare e Camoes* (Shakespeare ve Camoes) [1941]. (M)

PENAGÂH veya **PENAHGÂH** bls. i. (fars. *penâh,* sığınma ve *gâh,* yer'den *penâ-gâh* veya *penâh-gâh*). *Esk.* Sığınak, sığınılacak yer: *Penagâh oldu ona ol teselli-i âfil* (Cenab Şahabeddin). [M]

—PENAH i. (fars. *-penâh*). *Esk.* «Bir şeyin veya kimsenin sığınağı, koruyucusu» anlamında bileşik kelimeler yapar: *Adalet -penah* («adaletin koruyucusu»), âdil kimse. || *Cihan-penah,* dünyanın koruyucusu. || *Hilâfet-penah,* halife. || *Nezaret-penah,* nazır. || *Risalet-penah,* Hz. Muhammed. || *Vezaret-penah,* vezir v.d. (M)

PENAH i. (fars. *penâh*). *Esk.* Sığınma: *Ta çocuklukta penah ettiği âğuş-ı vefa* (Tevfik Fikret). || Sığınılacak yer: *Bu zat muhaliflere, yani millet düşmanı olanlara bugün bir melce ve penah teşkil etmektedir* (Atatürk). || *Penah-averde,* sığınmış. (M)

PENAHGÂH bls. i. Bk. PENAGÂH.

—PENAHÎ sıf. (fars. *-penâh*'tan *-penâhî*).

Foto. LAROUSSE

Esk. «Bir şeyin koruyucusu olan kimse ile ilgili» anlamında bileşik sıfatlarda kullanılır: *Rüsumat Umum Müdürü Sırrı bey de bu memura «Emr-i âli-i nezaret-penahî mucibince muamele-i lâzımenin icra kılındığını» tebliğ etmektedir* (F. R. Atay). [M]

PENALTI i. (ing. *penalty,* ceza'dan). Spor. Bir futbol maçında, kendi ceza sahası içinde rakibine faul yapan veya topu elle kesen oyuncunun takımı aleyhine verilen serbest atış cezası. (Bk. ANSİKL.) || *Penaltı noktası,* penaltı atışının yapıldığı nokta; ceza sahası ortasında ve kaleye on bir metre uzaklıktadır.

— ANSİKL. Spor. *Penaltı* bir futbol maçında ceza sahası içinde ayağında top olan veya gollük pozisyonda bulunan bir rakip oyuncuya diğer takımdan bir oyuncunun faul yapması (tekme atmak, çelme takmak, tutmak, itmek) veya topa elle değmesi sonucu verilir. Penaltı atışı yapıldığı sırada ceza sahası içinde sadece penaltı atışını yapacak oyuncu ile kale çizgisi üzerinde kaleci kalır. Hakemin, atışın yapılmasını bildiren kararıyle oyuncu topa vurur. Vuruş yapılıncaya kadar kaleci kıpırdamamak zorundadır. Top, kale çizgisini geçerse gol olur; kaleci tarafından kale çizgisini geçmeden çelinirse ve saha dışında kalırsa korner; kaleciye değmeden avut çizgisini geçerse avut olur. Kaleciden gelen top ceza sahası içine dönerse, penaltı atışını yapan oyuncu veya top kaleciden döndükten sonra yetişen oyuncu, oyunu devam ettirir. (M)

PENANG, esk. **Prince of Wales,** Malezya'da (Penang eyaleti) ada, Malakka boğazında; Malezya yarımadasından ve *Penang eyaleti*'nin karadaki kısmından *Penang boğazı* ile ayrılır; 227 km²; 262 700 nüf. Yükseltisi 900 m'yi bulan ve kauçuk ağacı çiftlikleri kurulmuş ormanlarla kaplı olan yüksek tepeler, adanın en canlı kısmı olan kıyı ovalarına hâkimdir; pirinç ve hindistancevizi tarımı, balıkçılık. Karabiber, karanfil ve hindistancevizi başlıca ticaret ürünleridir. Başlıca şehri, *George Town.* (L)

PENANG, Malezya'da eyalet, Malakka boğazı kıyısında; iki kısımdan meydana gelir: *Penang adası* ve ona bağlı küçük adalar; kuzeyde, doğuda ve güneyde Kedah eyaletiyle sınırlı olan kara parçası; 1 036 km²; 642 200 nüf. Merkezi, *George Town.* Tepelerdeki büyük tarım işletmelerinde kauçuk üretimi, kıyı ovalarında pirinç ve hindistancevizi yetiştiriciliği başlıca tarım faaliyetidir. Sanayi Butterworth'da ve özellikle George Town'da toplanmıştır.

— Tar. 1786'da Kedah sultanının izniyle İngilizler tarafından işgal edilen Penang, 1800'de bir ingiliz himaye bölgesi haline getirildi; 1826'da Straits Settlements'e girdi. Straits Settlements'ın dağılmasından (1946) sonra Penang Malezya federasyonuna katıldı (1948). [L]

PENARROYA-PUEBLONUEVO, İspanya'da (Cordoba ili) şehir, Sierra Morena'nın kenarında; 27 200 nüf. Önemli kömür yatakları sayesinde şehirde sanayi gelişmiştir; dökümhaneler, kurşun rafinerileri, süperfosfatlar, kâğıt fabrikaları. (L)

PENARTH, Büyük Britanya'da liman şehri, Galler ülkesinin güney kıyısında (Glamorganshire), Cardiff'in güneyinde; 20 900 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

PENAS körfezi, Şili'de (Aysen eyaleti) körfez, Büyük Okyanus kıyısında, kuzeyde Taitao, güneyde Guayaneco yarımadaları arasında. Çok girintili ve çıkıntılı olan kıyısı, birçok koy ve kanalla yarılıdır. Başlıca adası, Javier adasıdır. (M)

PENATES çoğl. i. (*penus,* evin iç kısmı'ndan «erzak» anlamında lat. k.). *Esk.* Romalılar ve Etrüsklerde aile ocağını koruyan tanrılar. || Bu tanrıların heykelleri.

— ANSİKL. *Penates*'ler başlangıçta, teldolabın iki tanrısı ve bütün evin koruyucularıydı. Aile ocağını koruyan tanrılardan sayıldıkları için onlar gibi birer ev tanrısıydılar. Ağaçtan, kilden, mumdan veya fildişinden yapılan heykelleri atrium'da öbür ev tanrılarının bulunduğu yere yerleştirilirdi. Önlerine yemekler konur, bazı günler de kurbanlar sunulurdu. — Ayrıca, devletin koruyucusu olan *kamu penatesleri* de vardı. Bunlara, özel mihraplarının (*penum*) bulunduğu, Roma'daki Vesta tapınağında tapılırdı. Çoğu zaman, paraların üzerinde, başında bir örtü bulunan ihtiyarlar biçiminde, resimlerine rastlanırdı. (L)

PENAUD (Alphonse), fransız mucidi (Paris 1950 - ay.y. 1880). Deniz okuluna girdi, fakat birdenbire felç oldu, denizciliği bırakmak zorunda kaldı. Havacılıkla ilgilendi, bu alanın öncülerinden biri oldu. İncelemelerinde kapanan iniş takımlarını, kollu dümeni, ok şeklindeki kanatları ve sonradan uçaklarda kullanılan birçok ilkeyi ileri sürdü.

Kauçuktan, küçük motorlar yaptı, hücum açısı ve kuyruğun emniyeti üstünde durarak, uçağın kararlılık şartlarını aydınlattı. 1874'te birkaç metre uçabilen küçük bir mekanik kuş yaptı, uzun ve gövdesi genişleyebilen kablo ile bağlı balon projesini ortaya attı. 1876'da, havalanmayı başaran ilk uçakların özelliklerine benzeyen pervaneli bir âletin patentini aldı. Projelerini gerçekleştirmek için kendisine yardım edecek kimseler bulamadı. Otuz yaşında intihar etti. (L)

PENAY GONİ (Antonio), ispanyol müzik tenkitçisi (San Sebastian 1846 - Madrid 1896). Wagner'in eserlerini yaydı. Müzikli komediyi savundu. Çeşitli dergilerde yazılar yazdı: *Artey Patriotismo* (Sanat ve Vatanseverlik), *La Obra Maestra de Verdi, Carlos Gounod* (Verdi'nin Şaheseri; Charles Gounod). 1878'de *Impresiones Musicales* (Müzik Üstüne İzlenimler) başlığı altında bir tenkit serisi yayımladı. En önemli eseri, *La Opera Espanola y la Musica Dramatica en Espana en el Siglo XIX* (İspanyol Operası ve XIX. yy.da İspanya'da Dramatik Müzik) [1881]. (M)

PENBE sıf. Bk. PEMBE.

PENBE i. (fars. k.). *Esk.* Pamuk. || Yumuşaklığı bakımından pamuğu andıran şey. || *Penbe-çul,* iyi cins gömleklik bir kumaş çeşidi. || *Penbe-dar,* pamuk yastık. || *Penbedehan,* az konuşan, suskun. || *Penbe-dergûş,* uyarmalara aldırmayan, ihmalci (kimse). || *Penbe ipliği,* pamuk ipliği. || *Penbe-riz,* pamuk eğirme âleti. (M)

PENBEZAR blş. i. (fars. *penbe,* pamuk ve *-zâr*'dan). *Esk.* Pamuk tarlası. || Genellikle gömlek yapımında kullanılan bir çeşit yumuşak ve ince bez. || Blş. sıf. Bu bezden yapılan: *Ya şu penbezar gömlek? / Onun da bir hikâyesi yok mu?* (O. V. Kanık). [M]

PENBEZEN blş. i. (fars. *penbe,* pamuk ve *-zen*'den). *Esk.* Pamuk atıcısı, hallaç. (M)

PENC. sıf. Bk. PENÇ.

PENCAB. Bk. PENCAP.

PENCABİ i. Leng. Sauraseni'den türeyen hint-arî dili; Kuzeybatı Hindistan'da ve Batı Pakistan'da yaklaşık olan 20 milyon kişi tarafından konuşulur. (*Batı Pencabi* veya *Lahnda* ve *Doğu Pencabi* diye ayrılır. Pencabi, gurmukhi veya fars harfleriyle yazılır. Başlıca lehçeleri: Majhi, Jullundar Doabi, Pcvadhi ve Dogra. Pencabi edebiyatı eski ve zengindir; özellikle Sikhi'lerin yazdığı *Adi-Granth*'lerin büyük bir kısmı pencabi dilindedir. Bu dilin çağdaş baş temsilcisi şair Bhay Vir Singh'tir.) [L]

PENCACAP i. Malakka boğazında kullanılan deniz ulaşım aracı; boyu 15-20 m arasında, ince uzun, ön ve arka uçlarında iki çıkıntısı olan bir teknedir. (Hem kürekle hem de yelkenle gider. İki direklidir ve bu direklerine, dikdörtgen biçiminde, hasırdan yapılmış iki yelken açılır.) [L]

PENCAH sıf. (fars. *pencah*). *Esk.* Elli: *Her birisinin vird-i zebanı çil ü pencah* (Bağdatlı Ruhi). [M]

PENCAP veya **PENCAB,** Hindistan ve Pakistan'da bölge; kuzeyde Himalaya, batıda Salt Range ve İndus, güneyde Tar çölü, doğuda yüksek Ganj ovasıyle sınırlıdır.

● *Coğrafya.* Pencap «Beş ırmak» ülkesidir. Cihlam, Çenab, Ravi, Satlec ve Beas adlı bu beş ırmak, geniş bir dağ eteği ovası meydana getirmiş ve alüvyon tabakasını, taraçaları yaran geniş vâdi şeritleriyle oymuştur. Suyun büyük kısmını Himalaya'daki kar ve buzların erimesi sağlar, Bengal'den her yıl muson yağmurları gelmez ve kışın batıda hava basıncının düşmesi bol yağışa yetmez. Bu iklim şartlarını, Büyük İskender zamanında geniş alanları kaplayan tabiî bitki örtüsünün bozulması (seyrek ağaçlı akasya ve bodur palmiye ormanları) daha da kötüleştirmişti. Kenar kısımları çorak olan bu topraklarda tarım faaliyeti sulamaya bağlıdır. Bilinen ilk sulama çalışmaları 1359'da moğol imparatorlarının emriyle başlatılmıştı; 1859'dan sonra İngilizler sistemli bir sulama planı uyguladılar. Bugün ırmak sularının beşte dördü, barajlarla sulama şebekesine yöneltilmiştir; su dağıtımı elli yıldan beri bol tahıl (buğday, ikinci derecede de darı ve mısır), pamuk ve şekerkamışı yetiştirmeğe imkân verir. Nüfus büyük ölçüde artmıştır: 1891'de nüfusu 60 300 kişi olan Lyallpur idare bölümünün nüfusu 1951'de 2 157 000'e yükselmişti. Pencap'ın demiryoluyle Karaçi'ye bağlanması şehrin ve limanın gelişmesinde başlıca rolü oynamıştır. Geleneksel el sanatlarının özellikle Lahor'da (Pakistan), Amritsar'da ve Cullundur'da (Hindistan) hâlâ çok faal olmasına rağmen, Pakistan'da (Lahor, Sialkot, Multan, Ravalpindi'de) ve Hindistan'da (Ludhiana ve Amritsar) modern fabrikalar da kuruldu. Ama Pencap, 1947'de Hindistan ile Pakistan arasında bölünmesinden büyük zarar gördü; kadroların ve arazi sahiplerinin büyük kısmı Batı Pencap'tan Hindistan'a geçtiler; Batı Pencap'a çok yoksul göçmenler akın etti. Pencap'ın Pakistan bölümündeki suları toplayan barajların çoğu Hindistan'a verilen Doğu Pencap topraklarındadır. Bununla birlikte başlıca anlaşmazlıklar sınır antlaşmalarıyle çözümlenmiştir. — *Pencap eyaleti* (Hindistan), 122 831 km²; 20 298 000 nüf.; merkezi, *Çandigarh.*

● *Tarih.* Daha M.Ö. III. binyılda gelişen Pencap (Harappa'nın bulguları), Yunan ve Roma çağında, özellikle sanat açısından Yunanlıların etkisinde kaldı. Ülke uzun süre çeşitli arî klanlar arasında bölüşüldü. İstilâcıların geçiş bölgesi olması, müstahkem şehir ve kasabalar kurulmasına yol açtı; sırasıyle Hunların (VII. yy.), Türklerin (XI. yy.) ve Afganlıların geçtiği bölgede Afganlılar Müslümanlığı yaydılar: mezhepleri XV. yy.da ortaya çıkan Sikhiler, Moğol imparatorluğu çöktükten sonra (XVIII. yy.) bir konfederasyonlar grubu kurdular. Lahor'a yerleşen Sikhilerin başlıca önderi Rancit Singh, İngilizlerle dostça geçindi (1809), sağlam bir idare ve askerî düzen kurarak durumunu sağlamlaştırdı. Ölümünden kısa süre sonra (1839) taht kavgaları ve İngilizlerin müdahalesiyle Pencap, İngiliz Hindistan şirketinin eline geçti (Sikhîler savaşı, 1846 ve 1849). 1937'den sonra bağımsız bir eyalet haline gelen Pencap, 1947'de Hindistan (Doğu Pencap) ile Pakistan arasında bölüşüldü. 1956'da kurulan Pencap eyaleti (Hindistan) bir bakanlar kurulu ve bir vali tarafından yönetilir; bir meclis ve bir konseyden meydana gelen bir parlamentosu vardır.

● *Güzel sanatlar.* Pencap'ın sanat bakımından geçmişi Cilâlıtaş devrine dayanır (Sohan «kültürü»); «İndus medeniyeti» denen medeniyetle (M.Ö. 3500-1880 dolayları) bölgede Mezopotamya medeniyetine benzeyen bir medeniyet gelişti. Sonradan Perslerin Akamanış imparatorluğuna katılan (M.Ö. VI.-IV. yy.) bölge, Büyük İskender'in akınından sonra (M.Ö. 326-325) Hint-Yunanlılar tarafından işgal edildi. Coğrafî durumu yüzünden sık sık istilâ edilen bölge, önce Kuşana imparatorluğuna (M.Ö. II. yy., M.S. II. yy.), sonra Gupta imparatorluğuna katıldı (IV. yy.). 775'ten sonra müslümanların işgal ettiği ilk hint toprağıdır. 1021'de Gazneliler, 1517'de Babur tarafından fethedildi. Sanatı bu çeşitli dönemleri yansıtır; gelişmiş olan minyatür sanatı, özellikle sikhî okulu tarafından temsil edilir. (L)

PENCATİT i. (jeolog Mazzari *Pencati*'nin adından). Miner. Brusitli billûrlu kireçtaşı. (*Eşanl.* PREDAZZİT.) [L]

PENCE i. (fars. *penc,* beş'ten *pence*). *Esk.* Pençe. || *Pence-i âftâb* (veya *hurşid*), güneşten yayılan ışınlar. || *Pence-i âhen-destane,* demir gibi el. || *Pence-i çenar,* çınar yaprağı. || *Pence-der pence,* kuvvet denemesinde parmakları birbirine kenetleme. || *Pence-i duzdîde,* iran takvimine göre artık beş gün. || *Pence-i elmas* (veya *pulâd*), kuvvet deneyen sporcuların çelik elleri. ||

«Pembe Kadın»
Yıldız Kenter

William Herbert
birinci PEMBROKE kontu
(XVI. yy. gravürü)
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

Pence-i iqtisab, gasp etmenin pençesi. || *Pence-zen,* el uzatan, saldıran; imza atan.

— Bot. *Esk. Pencei girye,* salkım söğüt. || *Pencei meryem.* Bk. BUHURUMERYEM.

— Tasav. ve santl. *Pencei Âli Aba.* Bk. PENÇE. (M)

PENCE, S.S.C.B.'de Afganistan sınırından Merv*in aşağı deltasına kadar Murgab ırmağı kıyısında uzanan vahalar dizisinin yukarı kısmına İran'da verilen ad. (L)

PENCERE i. (fars. k.). Binaları aydınlatmağa ve gerektiğinde havalandırmağa yarayan, duvarda bırakılan bir açıta yerleştirilmiş cam ve çerçeveden meydana gelen bütün. (Bk. ANSİKL. *İnş. bölümü.*) || *Pencere dişi,* duvardaki girinti ve çıkıntıları sabit çerçeve (telöre) üzerine taşımasını önlemek için pencerenin üst kirişine ve söve dikmelerine verilen çıkıntı. || *Pencere eteği,* pencere ile döşemenin arasında kalan kısım. || *Pencere kanadı,* sabit veya menteşe yardımıyle açılıp kapanan pencere elemanı. || *Bileşik pencere,* sövelerle ayrılan, yan yana veya üst üste yerleştirilmiş (benzer veya değişik yapıda) birçok sabit ya da hareketli çerçeveden meydana gelen pencere. || *Çiçek penceresi,* çiçek yetiştirmek ve bahçe zevkini salona getirmek için özel olarak yapılmış pencere. || *Çift pencere,* pencere boşluğuna arka arkaya yerleştirilmiş iki pencere. || *Düşey eksenli döner pencere,* herhangi bir düşey eksen etrafında dönerek açılan bir veya yan yana konmuş birçok çerçevesi bulunan pencere. || *Düşey sürme pencere,* düşey öteleme hareketiyle açılan bir veya üst üste konmuş birçok çerçeveden meydana gelen pencere. || *Katlanır (akordiyon) pencere,* düşey dönme ve yatay öteleme hareketiyle bir akordiyon körüğü gibi açılan çok kanatlı pencere. || *Madenî pencere,* malzemesi alüminyum ve profile demir olan pencere. || *Yatay eksenli döner pencere,* herhangi bir yatay eksen etrafında dönerek açılan, bir veya üst üste konmuş birçok çerçevesi bulunan pencere. (Bu dönme ekseni, genellikle, çerçevenin ağırlık merkezinden geçen yatay eksenle çakışır.) || *Yatay sürme pencere,* yatay öteleme hareketiyle açılan bir veya yan yana yerleştirilmiş birçok çerçeveden meydana gelen pencere.

— ÇEŞ. DEY. *Bakılacak yüze pencere bırakmak. Halk dili.* İleride yeniden konuşmak gerekeceği düşüncesiyle bir kimse ile yapılan kavga veya tartışmada, ağır sözler söylememeğe ve elden geldiğince az kırıcı olmağa çalışmak. || [...] *ya açılan pencere,* [...] hakkında aydınlatıcı bilgi veren, [...] [...] dan aktarılan yeni bir görüş açısı ihtiva eden fikir, eser v.b. yi belirtmek için kullanılır.

— Anat. Kulakzarı boşluğunun iç çeperinde bulunan iki açıklığa verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Kıyf. Bir giyeceğin üstünde geniş yırtmaç veya delik biçimindeki açıklık.

— Mim. *Pencere tertibi,* bir binanın cephesinde pencerelerin dağılış biçimi. || *Sağır pencere,* duvarda herhangi bir delik açmaksızın yalnız oyma ve kabartmalar yaparak meydana getirilen ve karşıdan bakıldığında pencere izlenimi veren mimarî süs. (Eski mimarî yapılarda görülür.)

— ANSİKL. Anat. *Kulakzarı pencereleri,* kulakzarı boşluğunu içkulakla birleştiren ve ince birer zarla örtülü iki deliktir; oval pencere sesleri, kemikçilerden iç dalıza iletir, yuvarlak pencere hava titreşimlerini, kulakzarı boşluğundan salyangoz borusuna geçirir.

— İnş. ve Mim. Bir *pencere*'yi meydana getiren başlıca kısımlar şunlardır: *telöre* denen ve pencere kanatlarını duvara bağlayan sabit kasa; *dayanak* veya açıtın alt kısmı; *etek* veya dayanağın altındaki ince duvar; aynanın arkasında kasanın söve yuvası olan *lamba;* ve bazı durumlarda *şev,* yani lambayı duvarın iç yüzüne kadar uzatan kısım. (Bk. ÇERÇEVE.) Pencerenin büyüklüğü ve çerçeve bölmeleri, binanın mimarîsine uygun olarak yapılır. İmar yönetmeliği, pencerelerin toplam alanının, odanın döşeme alanının onda birinden az olmamasını gerekli kılar. Bugün yapılan binalarda büyük ve bol pencere yapılmasına dikkat edilmektedir.

Pencere yapımında dikkat edilecek ilk nokta, odanın döşemesiyle pencere arasındaki yükseklikter. Bu, binanın veya odanın kullanılacağı işe göre değişir. Meselâ, oturma odalarında 78-90 sm, mutfakta 125 sm, bürolarda 100 sm v.b.

Kanatları duvara bağlayan telöre, çam, meşe, dişbudak gibi ağaçlardan yapılır. Belli ölçülerde lamba açılarak hazır duruma getirilen telöre, duvar boşluğunda bulunan tuğla dişine oturtulur. Boş kalan kenarlar katranlı kâğıtla doldurularak üzeri sıvanır. Bütün telörelerin alt başlıkları su geçirmez şekilde yapılır; sızıntıyı önlemek için telöre önündeki kasaya *denizlik* denen bir oluk açılır, buraya biriken su, kurşun veya çinko boru geçirilmiş küçük çapta deliklerden dışarı akar. Ahşap duvarlarda telöre yerine, kapılarda olduğu gibi, kasa yapılarak alt başlığı ve üst kısmı çinko ile kapatılır. Yağmur sularının içeri sızmasını önlemek için uç kısmın altına yarım yuvarlak *kiniş* açılır.

Açıta yerleştirilmiş iki pencereden meydana gelen *çift pencereler*'e soğuk bölgelerde ihtiyaç duyulur; kasaya bağlanışına göre, açılıp kapanma durumları değişiktir. *Sürme pencereler* ise daha çok büro penceresi olarak kullanılır. Bunlar, makara veya kızak düzeniyle serbest bir kanal içinde hareket ederek yatay veya düşey doğrultuda açılıp kapanırlar. Yatay doğrultuda hareket eden sürme pencereler iki veya üç kanatlı olabilir. Düşey doğrultuda açılıp kapanan sürme pencerelerin bazı tipleri makara ve karşı ağırlık yardımıyle hareket eder ve dengeli olarak her yükseklikte durabilir. *Döner pencereler,* ekseninin yatay veya düşey oluşuna göre iki gruba ayrılır. *Düşey eksenli döner pencereler* tek veya iki kanatlı, *yatay eksenli döner pencereler* tek kanatlı yapılır; kanatlar bir kayıtla ortasından bölünür. Her iki pencerede de kanatlar açılınca, yarısı içeride yarısı dışarıda kalır. Dönme hareketi yanlara takılan millerle sağlanır. Telöresi ve kanatları demir veya alüminyumdan yapılan *madenî pencereler* büyük iş hanı, otel v.b. gibi binalar için uygundur. Kullanılan lama, köşebent ve demir doğramaların paslanmasını önlemek için yüzeylerine yağlı boya sürülür. Bugün daha çok, hafif olan alüminyum malzeme kullanılır. Madenî pencerelerin de çift, sürme, döner v.b. tipleri yapılabilir.

● *Türklerde.* Türk mimarîsinde pencereler biri düz atkılı, öteki kemerli olmak üzere iki türlü yapılır. Kemerli pencereler daire yaylı veya sivri kemerli olur. Daire yaylı kemer pencereler ancak kubbe kasnaklarında ve bazı küçük pencerelerde kullanılır. Bunlar planın iç düzenine göre gerekli görülen yerlere açılır. Cephelerde simetri meydana getirmemek için gereksiz pencereler açılmaz. Pencerelerin simetrik olmadan ışık ihtiyacına göre açılmaları bazen o cephelere pitoresk bir görünüş verir. Fakat içi, ev gibi odalara bölünmeyen, büyük bir mekân meydana getiren camilerin pencereleri, kemer düzenine uymak gereğinden dolayı genellikle simetrik olarak yapılır. Büyük kâgir yapılarda duvarların taşıyıcı gücünü azaltmamak için pencereler destek kemerli kısımlar içine alınır, bunların üzerlerine büyük bir ağırlık bindirilmez; binanın ağırlığı pencere kemeri üzerindeki destek kemerine yüklenir. Osmanlı devrinde içeriye fazla ışık girmesini sağlamak amacıyle binaların bahçe ve avlu taraflarına çok sayıda pencere açıldı. Ancak cami gibi ibadetle ilgili binalarda kışın sıcaklığı, yazın serinliği koruyabilmek için çok pencere açılmasından kaçınıldı. Bu pencerelerin zemine yakın olanları camiyi havalandırmak için açılır kapanır durumda olduğundan kemerli yapılmaz. Daha yüksektekiler açılmadığından kemerli olur, nakışlı camlarla süslenirdi. Dörtgen biçimli alt pencerelerin geçme ve oymalı alt kepenklerinin dış taraflarında parmaklıklar vardır. Duvarların kalın oluşu yüzünden nakışlı camların dış tarafında bir boşluk meydana gelir. Bu boşluğun meydana getirdiği gölge, güneşin durumuna göre cephenin mimarîsini değiştireceği için cephenin yüzeyi ile bir seviyede olmak üzere pencereye camlı ikinci bir alçı çerçeve geçirilirdi. *Reyzen* denilen bu alçı pencerelerin sade camlı olan dıştakilerine *dışlık* ve nakışlı camlarla süslü olan içtekilerine *içlik* adı verilir. Pencerelere takılan renkli camlar bina içinde mimarî bir süsleme meydana getirir.

— Tar. *Prag'daki pencereden atma olayları.* 30 Temmuz 1419'da Hus'çu savaşın başlangıcında Wenceslas'ın yedi katolik danışmanı, halk tarafından belediye sarayının penceresinden dışarı atıldı. Daha çok tanınan ikinci pencereden atma olayı, Otuzyıl savaşının işareti olan olaydır; 23 mayıs 1618 günü Thurn kontunun yönetimindeki bohemyalı protestan asiller, Hradçin'de (kral sarayı) dört vali yardımcısının toplantı halinde bulundukları salona girdiler. Slawata ve Martinic adlı iki vali yardımcısı ile Fabricius adlı kâtibi şatonun hendeğine attılar. Bunlardan biri ağır yaralandı, ötekiler bir gübre yığını üzerine düştüklerinden yaralanarak kaçtılar. Bu olay Almanya'da Karşı Reformcular tarafından

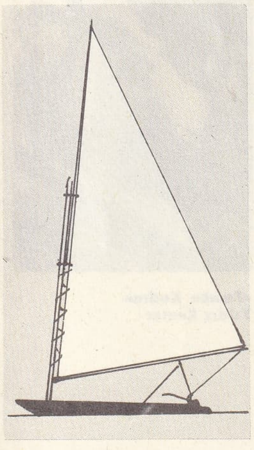

pena yelkeni

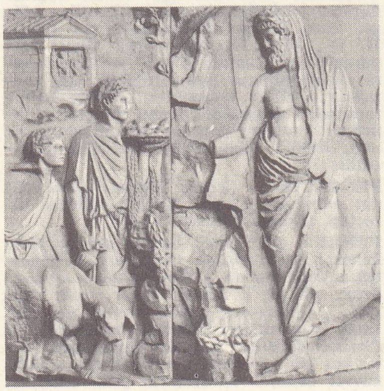

Enea penates'e bir kurban sunarken Ara Pacis (detay) Terme müzesi, Roma

PENANG limanı ve rıhtım boyunda ticarethaneler

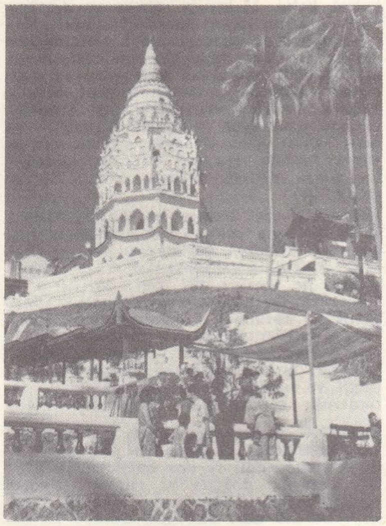

PENANG
Kek Lok si budist manastırı

Foto. *Encyclopedia Americana; Anderson-Giraudon* (*LAROUSSE*)

propaganda unsuru olarak kullanıldı. (LM)

PENCHATEAU burnu, Fransa'da Bretagne'ın güney kıyısında (Loire-Atlantique) burun, batıda La Baule körfezini sınırlar. (L)

PENCHLORA i. Sıcak ülkelerde yaşayan yeşil renkli, uzun ve dar elitralı büyük hamamböceği. (*Penchlora indica* Avrupa ikliminde de yaşar. Dictyoptra takımının hamamböceğigiller familyasından.) [L]

PENCİDÜ veya **PENCÜDÜ** blş. sıf. (fars. *penc*, beş ve *dü*, iki'den *penc ü dü*). *Esk.* Beş ile iki.

◆ Blş. i. Oyun. Tavlada zarlardan birinin beşli, diğerinin ikili gelmesi. (M)

PENCİYEK veya **PENCÜYEK** blş. sıf. (fars. *penc*, beş ve *yek*, bir'den *penc ü yek*). *Esk.* Beş ile bir.

◆ Blş. i. Oyun. Tavlada zarlardan birinin beşli, diğerinin birli gelmesi. (M)

PENCİSE blş. sıf. ve i. Bk. PENCÜSE.

PENCK (Albrecht), alman coğrafyacısı (Leipzig 1858-Prag 1945). Viyana (1885) ve Berlin (1906-1926) üniversitelerinde profesör oldu. Ünlü bir jeomorfoloji incelemesi (*Morphologie der Erdoberfläche* [Yer Yüzeyinin Dördüncü Zaman Buzullaşma Olayları Üstüne, 1894]) vardır. E. Brückner ile birlikte Alpler'deki dördüncü zaman buzullaşma olayları üstüne *Die Alper im Eiszeitalter*'i (Buzul Çağında Alpler) yazdı. İlk çalışmaları da Alpler üstüneydi: *Die Vergletscherung der Deutscher Alpen* (Alman Alpleri'nde Buzullaşma Olayları) [1882]. Bu eserde dört büyük buzulu (günz, mindel, riss ve würm) tanımlayarak Dördüncü zamanın 600 000 yıllık bir süreyi kapsadığını açıkladı. Ayrıca Almanya, Felemenk, Belçika (1885-1889) ve Tuna (1891) üstüne monografiler yazdı. Coğrafyanın her alanında çalışmalar yaptı: Berlin Denizbilim enstitüsünü yönetti; aynı şehirdeki Coğrafya derneğinin başkanı oldu, birçok koleksiyonun yayımlanmasını sağladı. — Oğlu WALTHER (Viyana 1888-Stutgart 1923), Anadolu'daki büyük tektonik sıralar (1918) ve Kuru ve zıraata elverişsiz yüksek seviyedeki topraklar üstüne (1914 ve 1920) eserler yayımladı. İstanbul (1915-1918) ve Leipzig (1919-1923) üniversitelerinde profesörlük yaptı. *Die Morphologische Analyse* (Morfolojik Analiz) [1924] adlı eserinde yeryüzü şekillerini açıklamak için tektonik hareketlerin etkisine daha geniş yer verdi. Hareketçi nazariyesi, duraklama evrelerini hesaba katmaz ve iklim etkenlerine önem vermez. (L)

PENCK (Walter), avusturyalı coğrafyacı ve jeolog (Viyana 1888 - Stuttgart 1923). Albrecht Penck'in oğlu. 1912-1914 Arasında Atacama çölünü (Şili) bir baştan bir başa geçti ve orada incelemelerde bulundu. İstanbul'da profesörlük yaptı (1915-1918). 1919'da Leipzig'e gitti. En önemli eseri: *Die Morphologische Analyse* (Morfolojik İnceleme) [ölümünden sonra 1924'te yayımlandı]. (M)

PENCO, Şili'de (Concepcion ili) şehir, il merkezinin kuzeydoğusunda, concepcion körfezi kıyısında; 258 km²; 27 412 nüf. Huachipato, Chiguayante, Lirquen ve Tome ile birlikte Concepcion körfezini çevreleyen bir sanayi karmaşasına bağlı olan şehirde şeker rafinerileri, seramik fabrikaları, kömür işletmeleri v.b. vardır. Deniz limanı. Penco, 1730'da bir depremle yıkılan Concepcion şehrinin yerinde kurulmuştur. (M)

PENCPA blş. i. (fars. *penc*, beş ve *pa*, ayak'tan *penc-pâ*). *Esk.* Yengeç. || Yengeç burcu. (M)

PENCŞENBİH blş. i. (fars. *penc*, beş ve *şenbih*, gün'den *penc-şenbih*, beşinci gün). *Esk.* Perşembe. (M)

PENCÜDÜ blş. sıf. ve i. Bk. PENCİDÜ.

PENCÜM ve **PENCÜMİN** sıf. (fars. *penc*, beş'ten *pencüm* ve *pencümîn*). *Esk.* Beşinci. || *Sipihr-i pencüm*, göğün beşinci katı. (M)

PENCÜSE veya **PENCİSE** blş. sıf. (fars. *penc*, beş ve *se*, üç'ten *penc ü se*). *Esk.* Beş ile üç.

◆ Blş. i. Oyun. Tavlada zarlardan birinin beşli, diğerinin üçlü gelmesi. (M)

PENCÜYEK blş. sıf. ve i. Bk. PENCİYEK.

PENCZ (Georg), alman ressamı ve gravürcüsü (Nürnberg 1500'e doğr. -Leipzig 1550). Özellikle portreleriyle tanınır (Darmstadt, Karlsruhe müzeleri v.d.). Gravürleri: *Petrarca'dan Altı Zafer, İsa'nın Hayatı, Yedi Günah, Vergilius ve Saray Yosması* v.d. (L)

PENÇ veya **PENC** sıf. (fars. *penc*). *Esk.* Beş.

— Astron. *Esk. Penc biçare*, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn gezegenleri.

— Din. *Penc erkân*, İslâmın beş şartı.

◆ İ. G. santl. *Esk.* Süslemecilikte kullanılan beş petalli çiçek motifi. (*Penc berg* de denir.) [M]

PENÇE i. (fars. *pence*'den). Yırtıcı hayvanların ön ayaklarının sivri ve aşağı doğru kıvrık tırnaklı uç kısmı: *Sol kolu ile pençeyi çeler ve pençenin tırnakları arasında koyun postunun yapağısı kalır* (F.R. Atay). *Paşanın kaplan pençesine benzeyen ince parmaklı elleri..* (H.E. Adıvar). [Bk. ANSİKL. *Zool. bölümü.*] || *Mec.* Aman vermeyen, acımasız, zorlu ve büyük güç, kudret: *İçlerinden biri benimle alâkadar olmuştu. Artık ne yaparsam yapayım, şimdi onun pençesinde idim. Ondan kurtulamıyordum* (A.H. Tanpınar). *Azrail'in pençesi. Adaletin pençesi.*

— ÇEŞ. DEY. *Pençe atmak*, kuvvetine güvenerek bir şeyi elde etmeğe çalışmak: *Bilirim atarsın bana pençeni / Nefsine kahretmek istedikçe sen* (F.N. Çamlıbel). || *Pençe pençeye gelmek*, boğaz boğaza, kıyasıya dövüşmek: *Zavallı dimağında aşkın şiddeti ile gençliğin hayata olan kuvvetli bağı pençe pençeye gelmiş son şiddetle döğüşüyorlardı* (H.R. Gürpınar). || *Çakır pençe.* Bk. ÇAKIRPENÇE || *El pençe (divan) durmak.* Bk. DİVAN.

— Ayakkabıcılık. Ayakkabının tabanındaki kösele. (Bk. ANSİKL.) || *Pençe vurmak*, ayakkabıya pençe geçirmek veya eskiyen pençeyi değiştirmek. || *Gizli pençe*, tamir yapıldığı belli olmayacak şekildeki pençe. || *Yarım pençe*, ayakkabı tabanının ön yarısı değiştirilerek yapılan pençe.

— Bot. *Aslan pençesi.* Bk. ASLANPENÇESİ. || *Ayı pençesi.* Bk. AYITABANI. || *Kurt pençesi.* Bk. KURTPENÇESİ.

— Saraçl. Belli bir gerginlik vererek halıların yerleştirilmesine yarayan âlet. || Elle dikilmeden önce dikiş yerlerini işaretlemek için kullanılan dişli âlet. || *Vurmalı pençe*, bir tokmakla vurularak dikiş yerlerinin işaretlenmesine yarayan, bir tür çelik tarak. || *Mahmuzlu pençe*, üzerine basınç uygulayarak kullanılan uzun bir sapa tespit edilmiş dişli rulet.

—Tasav. ve G. santl. *Esk. Pençe-i Âl-i Aba*, Hz. Muhammed, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin adlarının el pençesi biçiminde yazıldığı levhalar. (Bu türlü levhaların hakkedilerek yapılanları da vardı. Bektaşilikte buna *mühür* de denir. Sağ elin başparmağından başlamak üzere Hz. Muhammed, Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin olarak sıralanır. Bununla ilgili oldukça süslü yazı resimler yapılırdı.)

— Teşk. tar. Bir fermanın veya mektubun onaylandığını belli etmeğe yarayan işaret, tuğra. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ayakkabıcılık. Bir ayakkabı *pençesi*, yerle temas eden *taban*, ara kısım olan *dolgu*, ayakla temas eden *üst pençe*, ayak terini emebilen ve gerektiğinde yerinden çıkartılabilen *astar* v.b. gibi çeşitli kısımlardan meydana gelir.

— Teşk. tar. Osmanlı idaresinde, İstanbul'da sadrazam; eyaletlerde vezir, beylerbeyi ve sancakbeyleri resmî kâğıtlara imza yerine pençe basarlardı. Moğollarda kullanılan *al-tamga* teriminin pençeyle ilgisi olduğu sanılıyor. Timur da hâkimiyet sembolü olarak al-tamgayı kullandı. Osmanlılarda ilk pençe XV. yy.ın ortalarında görülür. Bir mühür niteliği taşıyan pençe, sağ elin parmak ve ayasına benzediği için bu adı aldı. Kâğıdın üst sol veya sağ köşesinde; ortada veya emirnamenin veya mektubun bitiminde yer alan pençelerin değişik biçimleri vardır. Vezir veya beylerbeyi pençesi tek kavisli tuğralara benzer. Tuğralardaki «daima» kelimesi yerine pençelerde, sadrazam tarafından konan *şah*, yani *doğrudur* işareti bulunur. Sadrazamın bu işareti koyması, yazılan şeyi emretmekte olduğunu ve onayladığını göstermek içindi. «Muzaffer» kelimesinin son harfi olan *r*, yazının başındaki pençenin kenarından başlayarak mektup ve buyrultunun ortasına veya son satırına kadar inerdi. Sadrazamlar, Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarıyle yabancı devlet kral ve başvekillerine yazdıkları mektuplarda pençelerinin keşidesinin (çekim) ortasına mühürlerini basarlardı. Fakat içişleri hakkında yazdıkları mektuplarla verdikleri emirlerin pençeleri mektupların altına çekilir ve keşidesiz olarak tuğra gibi toplu bir durumda bulunurdu. Kavisli ve kuyruksuz pençe örnekleri de vardır. XVII. ve XVIII. yy.larda beylerbeyi pençeleri vezirlerinkine göre daha ince bir kalemle çizilirdi. Sadrazamlar, devlet merkezlerinde bulundukları zaman, kendilerinden başka hiç kimse pençe çekemezdi. Sadrazamların, buyrultularında pençe kullanmaları Keçecizade Mehmet Fuad Paşanın sadrazamlığına kadar sürdü (1816). Bu tarihten sonra sadrazamlar kendilerine sadaret mührü kazdırdılar.

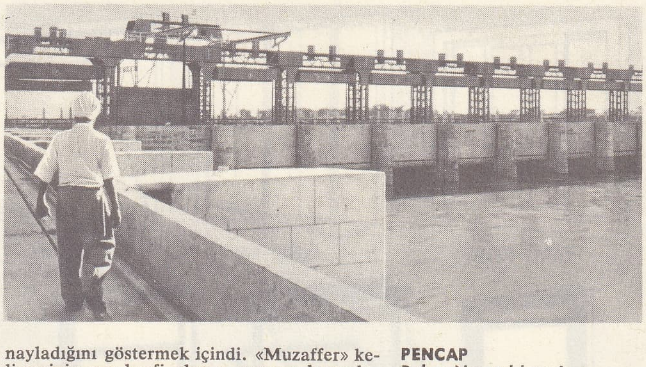

PENCAP
Bakra-Nangal barajı

— Zool. Saldırma, savunma, tırmanma, yakalama işlerine yarayan pençelerin en mükemmel şekli, üstün yapılı etçillerde bulunur (kedigiller). Bunlarda tırnaklar içeri çekilgendir, yani hayvan rahatken tüylerin arasına çekilir, böylece toprağa sürtünerek körelmekten kurtulur. Yarasalar ve tembel hayvanlar pençeleriyle bir yere tutunarak baş aşağı asılır. Köstebek, toprağı kazmak için pençesini kullanır. Yırtıcı kuşların pençesi de aynı işleri görür.

◆ **Pençe pençe** zf. ve sıf. [Genellikle yanak için] Kırmızı lekelerle dolmuş, kızarmış: *Utançtan yanakları pençe pençe olmak.* (ML)

PENCAP
sikh okulu minyatürü
(XVIII.-XIX. yy.)
Guimet müzesi, Paris

PENÇELEMEK geçl. f. (*pençe*'den *pençele-mek*). Pençesiyle vurmak.

◆ **Pençeleşmek** ortaklş. f. Pençe pençeye dövüşmek: *Onunla dövüşmek, arslanla pençeleşmek gibi olup buna ise fevkalâde cesaret ve cüret gerekti* (Cevdet Paşa). || *Mec.* Uğraşmak, mücadele etmek: *Dalgalarla pençeleşir* (S. F. Abasıyanık). *Günlerce ölümle pençeleşti.* (M)

PENÇELİ sıf. (*pençe*'den *pençe-li*). Pençesi olan (hayvan). || *Esk.* Padişah mührü ile damgalanmış. || *—Mec.* Kuvvetli, tuttuğunu koparan. || Sataşan, sırnaşan.

— Ayakkabıcılık. Pençe vurulmuş (ayakkabı). [M]

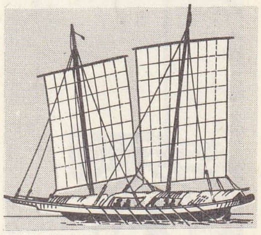

pencacap

PENÇGÂH i. (fars. *pençgah*). Geleneksel türk musikisinde kullanılan birleşik makamlardan biri.

— ANSİKL. *Pençgâh*, müsteat makamıyle rast makamının birleşmesinden meydana gelir. Beyatî ile rastın birleşmesiyle oluşanına *pençgâhı kadim* adı verilir. Makamın güçlüsü neva (*re*), karar perdesi ise rast (*sol*) sesleridir. Makam, duraktan veya güçlüsünden başlar, pençgâhı zaid beşlisinin ya tamamında veya bir kısmında dolaşır, nevada geçici olarak kalır, sonra tize doğru her iki rast dizisinde gezinir, rast dörtlüsü veya beşlisiyle karar perdesine ulaşır. Pençgâh makamının donanımı, rast dizisinin aynıdır. Ancak geçici olarak *do* sesi diyezlenir; *si* ile *fa* sesleri de tabiî durumlarına dönüştürülürse bu değişmeler eserin notasında ayrıca gösterilir. (M)

PENÇİK i. (fars. *penc*, beş'ten). *Esk.* Gümrük idaresince belirli bir vergi karşılığında köle sahibine verilen sahiplik hakkını gösterir senet. || Satılmak üzere pazara çıka-

Foto. Brihat-Rapho. Guimet müzesi (LAROUSSE)

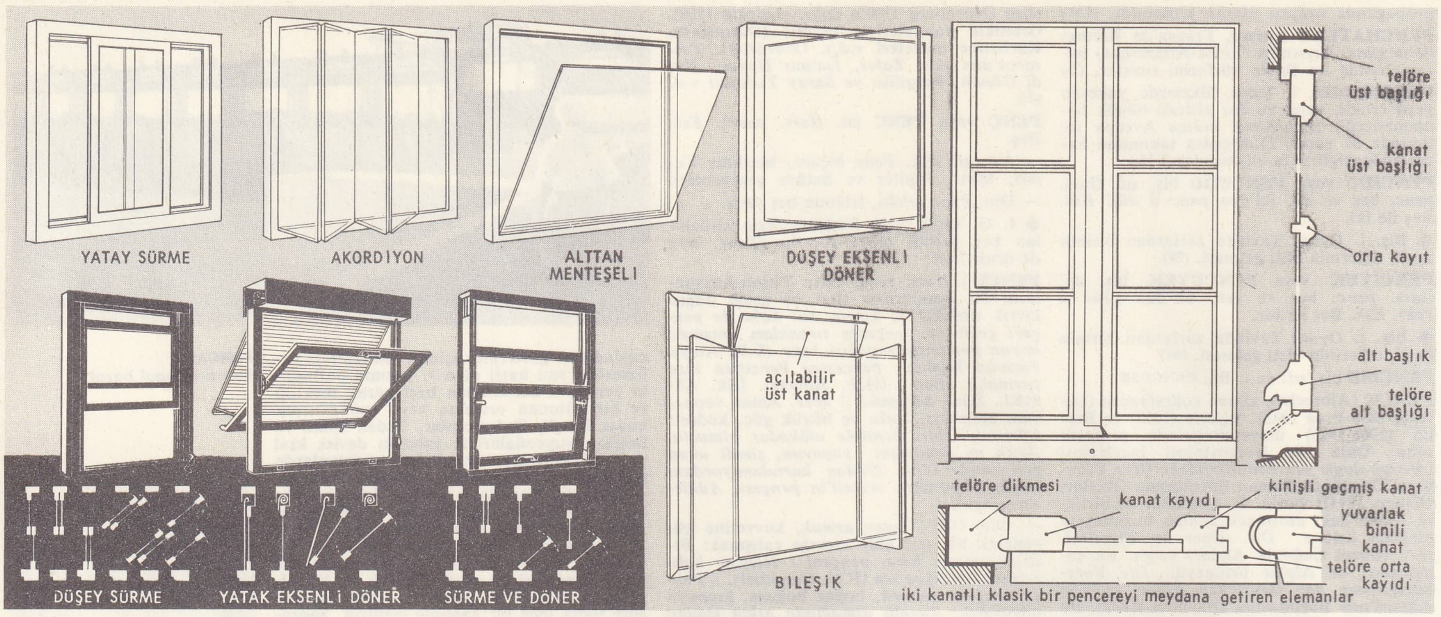

iki kanatlı klasik bir pencereyi meydana getiren elemanlar

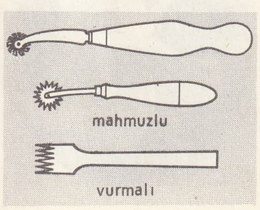

pençeler (saraçl.)

Budin beylerbeyi Toygun Paşanın pençesi (1554)

rılan esirin boynuna takılan künye madalyonu.

— Teşk. tar. *Pençik emini,* Osmanlı devletinde pençikçilerden önce pençik vergisini toplayan memurlar. (Bunlar Gelibolu ve İstanbul'da bulunurlar, seferlere katılmazlardı.) || *Pençik kadısı,* pençik resmini toplamakla görevli olan memur. (Pençikçilerden önce pençik resmi kadılar tarafından toplanırdı, bunlar akıncılarla birlikte bulunurlar, esir sahiplerinden gereken vergiyi toplarlardı.) || *Pençik kanunu,* Osmanlı devletinde pençik resminin ve pençik oğlanlarının toplanmasını düzenleyen kanun. (Bk. ANSİKL.) || *Pençik oğlanı,* Osmanlı devletinde savaşlarda ve akınlarda esir edilenlerden devletin payına düşen ve çeşitli hizmetler için yetiştirilen hıristiyanlara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Pençik resmi,* savaşlarda ve akınlarda ele geçirilen esirlerin sahiplerinden pençik kanunu gereğince alınan vergi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Pençik kanunu,* Karamanlı Kara Rüstem'in teklifi üzerine savaş esirlerinin beşte birine devlet adına elkonulmasına ve öteki esirler için de esir sahiplerinden vergi alınmasına karar verildi. Bu işlemler bir kanunla düzenlendi. Kanun gereğince akıncı beyinin, *toyca* denilen akıncı subaylarının ve akıncıların aldığı esirler *pençikçi* denilen ve akıncılarla birlikte bulunan bir memur tarafından tespit ediliyor, sonra akıncı beylerine yirmi, toycalara bir, öteki akıncıların ikisine bir esir bırakılıyordu. Geri kalan esirlerin genç, sağlam ve sağlıklı olanları tanesi 300 akçeye devlet tarafından satın alınıyordu. Bir süre sonra kanunda bazı değişiklikler yapıldı. Esirler birtakım sınıflara ayrıldı: meme emen çocuklara *şirhor,* üç yaşından sekiz yaşına kadar olanlara *beçe,* sekiz yaşından on iki yaşına kadar olanlara *gulâmçe,* büluğa ermiş olanlarına *gulâm,* daha büyüklere *sakallı,* ihtiyarlara da *pîr* denildi. Bunlardan alınan vergi değişikti. Sakat esirlerden az vergi alınırdı. Kadın esirler de *duhterek* (3-8 yaş arası), *duhter* (8-12 yaş arası), *ümmülveled* (büluğa ermiş), *mariye* (ümmülveledden büyük), *acuze* (ihtiyar), *fertûte* (çok ihtiyar) gibi gruplara ayrılır, bunlardan alınan vergi de değişirdi.

● *Pençik oğlanı,* hıristiyan esirlerin pençik adı altında beşte birinin devlet adına esir sahiplerinden alınması, XIV. yy.da Karaman'dan gelerek Osmanlı devleti hizmetine giren Kara Rüstem'in teklifi ve Murad I'in bu teklifi kabul etmesiyle gerçekleşti. Kara Rüstem, Gelibolu'ya yerleşerek Rumeli'de ele geçirilen esirlerin genç, kuvvetli ve çeşitli işlerde kullanılmağa elverişli olanlarının beşte birine devlet adına elkoymağa başladı. Pençik oğlanları, önceleri Gelibolu Acemi ocağında gemicilik işlerinde kullanıldı; daha sonraları belli bir bedel karşılığı Anadolu'da türk köylülerinin yanına, Türkçe ve türk gelenek ve göreneklerini öğrenmek için verilmeğe başlandı. Pençik oğlanları türk çiftçilerinin yanında türk gelenek ve göreneklerini öğrendikten sonra birer akçe yevmiye ile Acemi ocağına alınırlardı.

● *Pençik resmi,* önceleri akıncı kadıları, sonra da pençikçi ve pençik emini denilen memurlar tarafından toplanırdı. Pençik kanununa göre süt emen çocuktan üç yaşına kadar olan çocuklar için 10-30, üç yaşından sekiz yaşına kadar olan çocuklar için 100, sekiz yaşından on iki yaşına kadar olanlar için 120-200, büluğa ermiş olanlar için 250-270, ihtiyarlar için 150-200 akçe, bir gözü kör olan veya bir eli olmayanlar için 130-150, kadın esirler için 120-150 akçe pençik resmî alınırdı. (M)

PENÇİKÇİ i. (*pençik*'ten *pençik-çi*). Teşk. tar. Savaşlarda ve akınlarda askerler tarafından elde edilen esirler için, esir sahibinden belli bir vergi veya yakaladığı esirlerin «beşte biri»ni hükûmet adına alan kimse. (*Pençü yekçi* de denir.) [Pençikçiler, devlet adına elkonulan esirleri bir deftere yazar, akıncı kumandanıyle birlikte mühürler ve devlet merkezine gönderirlerdi. Bu defterlere esirlerin eski adlarıyle birlikte babalarının adları ve dış görünüşleri yazılırdı.] || *Pençikçi başı,* savaşlarda ele geçirilen esirlerin beşte birini ve öteki esirler için de gereken vergiyi toplamakla görevli pençikçilerin başı. (M)

PENÇİKLİ sıf. (*pençik*'ten *pençik-li*). *Esk.* Pençik denilen senetle satılmış (köle).

— Mal. *Pençikli kul,* pençik resmi ödenmiş olan ve esirciler tarafından satılan esirler verilen ad. (M)

PEND i. (fars. k.). *Esk.* Öğüt, nasihat: *Arzeyle bu pendi kendi özüne / Dost addetme her güleni yüzüne* (Levnî). || *Pend etmek,* öğüt vermek: *Memurlar gittiler, Muaviye'ye nasihat ve pend ettiler ise de Muaviye* [...] *başka bir suret-i müsalemeye yanaşmayıp memurları meyusen geri çevirdi* (Cevdet Paşa). [M]

PENDA, Mercia'nın angıl kralı (632-655). Paganlık taraftarıydı. Aşağı Severn'de yerleşen anglosakson karışımı Hwicce'leri hâkimiyeti altına aldı. Midland'deki öbür küçük ingiliz krallıklarını da ele geçirerek güçlü Mercia krallığını kurdu (632). Kuzey Galler kralı Caedwalla ile birleşerek, Heathfield'de Northumbria kralı Edwin ile savaştı ve onu öldürdü (654). Winwaed'de Oswy'ye yenildi ve onun tarafından öldürüldü (655). [L]

PENDADAKTİLOS. Bk. TAYGETOS.

PENDERECKİ (Krzysztof), polonyalı besteci (Debica 1933). Varşova konservatuvarında okudu. Geleneksel tarzda bestelediği eserlerle tanındı; sonra bu üslûptan vaz geçerek ılımlı bir onikises müziğine yöneldi ve ses araştırmalarına girişti: *Anaklasis* (yaylılar ve vurma çalgılar için, 1960), *Floresans* (1961), *Viyolonsel İçin Sonat* (1964), *Aziz Luka'ya Göre İsa'nın Çilesi* (1965). Polonya öncü okulunun en güçlü temsilcilerindendir. (L)

PENDİK, İstanbul'un Anadolu yakasında Kartal ilçesine bağlı banliyö semti, belediye; 27 162 nüf. (1970). Haydarpaşa'ya uzaklığı 24,4 km. Şehir, önceleri tren istasyonuyle vapur iskelesinin bulunduğu Pendik koyu arasındayken son yıllarda her yönde yayılarak genişledi. (M)

PENDLETON, Oregon eyaletinin (A.B.D.) kuzeydoğusunda, Umatilla nehri kıyısında şehir; 14 500 nüf. (1960). 1869'da kuruldu; geniş bir buğday yetiştirme bölgesinin doğu ucunda, hareketli ticaret ve nüfusuna oranla önemli iş merkezi. Un fabrikaları; ünlü Pendleton battaniyeleri, süt ürünleri sanayii. Saraçlık. Pendleton, 1912'den beri, her yıl eylülde yapılan rodeo gösterileriyle ünlüdür. (M)

PENDNAME blş. i. (fars. *pend,* öğüt ve *nāme*'den *pend-nāme*). Ed. *Esk.* Öğüt kitabı. (M)

PEND OREİLLE, A.B.D.'de (İdaho) göl, Kayalık Dağlar'daki bir vâdide; 337 km. Sularının fazlasını Columbia ırmağının kolu olan Clark River ile akıtır. (L)

PENEA i. Mahmuzu testere dişli olan büyük karides (yenebilir); *peneidae* familyasının örnek tipi. (L)

PENEİOS, Elis'te (Peloponnesos) ırmak, İon denizine dökülür; 80 km. (L)

PENELLA (Manuel), ispanyol bestecisi (Valencia 1881 - Madrid 1938). Çeşitli müzikli komediler yazdı: *Dia de Reyes* (Kralların Günü); *La Espana de Pandereta* (Tamburenli İspanya); *Las Musas Latinas* (Latin Musaları); *El Gato Montes* (Dağ Kedisi) v.b. Ayrıca *Don Gil de Alcala* (1932) adlı bir operakomiği vardır. (M)

PENELOPE i. Az çok beyazla karışık parlak esmer yeşil, bazen siyah tüylü büyük kuş; bacakları uzun, kuyruğu uzun ve geniş, gagası çok küçüktür; tropikal amerika ormanlarında yaşar. (Penelopeler hokkolara yakın, ama gövdesi onlara göre daha uzun kuşlardır. Tavuksular takımının ağaçtavuğugiller familyasından.) [L]

PENELOPE, yun. **Penelopeia.** Yun. Mit. İkarios ile Periboia'nın kızı, İthake kralı Odysseus'un karısı ve Telemakhos'un anası. Yirmi yıl boyunca uzaklarda olan kocasına bağlı kaldı ve sarayına zorla yer-

PENDLETON arenasında boğa sırtında bir rodeo gösterisi; sağda, geleneksel rodeo soytarısı

leşen bütün taliplerinin tekliflerini geri çevirdi. Onlara, örmekte olduğu büyük bir tülü bitirmeden evlenmeyeceğini söylüyordu. Gündüz dokuduğu tülü geceleyin söker, böylece tül hiç bir zaman tamamlanamazdı. Daha sonraki efsanelere göre ise, Penelope, bütün taliplerine teslim olmuş ve Odysseus döndüğü zaman onu kovmuştur. Hattâ Tanrı Pan'ı doğurduğu da söylenir.

— İkonogr. Penelope, taliplerinin ortasında örgü örerken tasvir edilmiştir (Yunan vazoları; Pinturicchio'nun resimleri [Londra], Iacopo Bassano [Rennes], Luca Giordano [Escorial], Michel Corneille [Versailles]). [L]

PENEPLEN i. (fr. *pénéplaine*). Jeomorfol. W.M. Davis'e göre aşınma çevrimi sonunda meydana gelen düz yüzey. Peneplen (aşınma ile oluşana *normal peneplen* denir) çok hafif eğimli bir yüzeydir; peneplenler, iki akarsu arasında yer alan az yüksek ve çok az eğilimli sırtları, ağızları çok geniş vâdi diplerini (buralarda ırmakların eğimi sulanın akışına imkân verecek kadar diktir) kapsar. Bk. PENEPLENLEŞME. (L)

PENEPLENLEŞME i. (fr. *pénéplanation*'dan). Jeomorfol. Bir peneplenin gerçekleşmesi.

— ANSİKL. Aşınma çevrimi ve normal aşınma kavramlarına bağlanan peneplenleşme nazariyesi ciddî itirazlarla karşılaştı. Günümüzdeki düzleşmelerin tümü kurak iklimlerde olur ve pediplen biçimini alır. Nemli iklimler tabiî olarak gür ormanların yetişmesine elverişli olduğundan, bu iklimlerin hüküm sürdüğü bölgelerde akarsuların yamaçları bir peneplen meydana getirecek kadar aşındırabilecekleri pek akla yatkın değildir.

Ayrıca peneplen kavramı tanıtlanırken örnek alınan eski peneplenler, pediplenlerin (özellikle Birinci zamanda oluşanlar ve hersinyen sınırsız çökeltileri altında fosilleşenler) topoğrafik özelliklerini gösterir. Peneplenlerin, bazen kurak iklimlerde (orta yükseklikteki yerlerde Üçüncü zamana kadar aralıklı olarak görüldü), bazen bitki türlerinin henüz iki ırmak arasındaki toprakları kaplayacak kadar iklime uyamadığı dönemde ilkel peneplenler üzerinde biçimlendiği sanılır; bu yüzden, nispeten nemli bir iklime rağmen, bugünkü kurak bölgelerinkine benzeyen morfogenetik bir sistem hâkim olmuş ama yağışın daha fazla olması iklimi daha etkin hale getirmişti. Böylece peneplenleşme kavramı, yerküre tarihinin bugün yeniden evrim geçirmiş belli bir dönemine uygulanmıştır. (L)

PENES i. (macarca k. [?]). Süs olarak kullanılan sarı tenekeden pul. (M)

PENESTES i. (yun. k.). Esk. Yun. Tesalya'da, kölelerle hür insanlar arasındaki sosyal bir sınıfın üyesi.

— ANSİKL. *Penestes*'ler başlangıçta, Tesalya'nın çeşitli Akhaia'lı halklardan oluşan ilk halkıydı. Dor istilâcıları tarafından serf haline getirildiler. Penestes'ler böylece savaşçı bir soylu sınıfına karşı toprağı işleyen ve oldukça ağır bir vergi ödeyen bir köylü sınıfını meydana getirdiler. Toprağa bağlı değillerdi, satılamaz veya öldürülemezlerdi. Kölelerin tersine, silâh taşıyabilir ve hattâ süvarilikte hizmet edebilirlerdi. (L)

PENEV (Boyan), bulgar edebiyat tenkitçisi (Şumnu [bugün Şumen] 1882 - Sofya 1927). Bulgar edebiyatı üstünde, özellikle *G. Rakovski* (1917), *Hristo Botev* (1920), *Bulgar Rönesansı* konularında incelemeler yaptı. Ayrıca *İstoriya na Notava Bılgarska Literatura* (Bulgar Edebiyatı Tarihi) adlı dört ciltlik bir eseri ölümünden sonra 1930-1936 arasında, Boris Yotsov tarafından yayımlandı. (L)

PENFİELD (Wilder Graves), kanadalı sinir hekimi (Spokane, Washington eyaleti 1891). Oxford'da Osler ve Sherrington'ın öğrencisiydi. 1924'te New York'ta Nörositoloji laboratuvarını kurdu. 1928'de Montréal'de McGill üniversitesinde Nöroloji kısmını kurdu, sonra buranın müdürü oldu. Herbert Jasper ile birlikte saranın cerrahî tedavisini inceledi. Beyindeki elektrik akımlarını ve odak merkezlerini inceledi. (L)

PENFİELDİT i. (amerikalı mineralojist S. L. *Penfield*'in adından). Miner. Tabiî kurşun oksiklorür. (L)

PENGEKULA veya **PENGİKULA** i. (lat. *pinguis*, yağlı'dan fr. *pinguécula* veya *pinguicula*'dan). Patol. Kornea yakınında, konjonktiva üzerinde gelişen sarımtırak beyaz renkte küçük ur. (En çok mercimek büyüklüğünde olur; kornea kenarının dışında bulunur, iltihaplanmadığı gibi görmeğe de engel olmaz; yağdan değil, epitel ve konjonktiva hücrelerinden oluşur.) [L]

PENGHAVAR i. (hintçe k.). Cibotium cinsinden ağaçsı eğreltilerin sapından çıkan ipek gibi yumuşak sarımsı tüylere verilen ad; Cava, Sumatra ve Borneo'da yetişen bu bitkilerden elde edilen penghavar, kan durdurucu tampon olarak kullanılır. (L)

PENGÖ i. Macaristan'ın, bugün yerini forint'e bırakan eski para birimi. (L)

PENGUEN i. (fr. *pengouin*). Güney yarımkürede, kutup bölgelerinde yaşayan, perdeayaklı, kısa kanatlı deniz kuşlarına verilen ad.

— ANSİKL. *Penguen*'lerin en ilgi çekici organları, tüysü küçük pullarla kaplı olan ve yüzgece benzeyen kanatlarıdır; kanatlarında telek bulunmadığı için penguenler uçamaz. Gövdeleri siyah, siyaha yakın gri ve beyaz tüylerle kaplıdır; bazılarının boynunda sarı lekeler bulunur. Bacaklar vücudun gerisine yakın olduğu için hayvan yürürken gövdesini dik tutmak zorundadır. Bazen karın üstü yere yatar, kanatlarıyle kendini öne iterek «kızak» gibi ilerler. Penguen mükemmel yüzer ve dalar; balık ve kabuklu hayvanlarla beslenir. Dişi penguen yılda bir veya iki yumurta yumurtlar; yumurtalarını doğrudan doğruya toprağa veya kaya kovuklarındaki yuvalara bırakır. Büyük türleri tek yumurta yumurtlar ve bunu karın kısmındaki bir deri kıvrımında saklayarak kuluçka devrini ayakta geçirir. Vücutları hav tüyleriyle kaplı doğan yavruları bazen bütün sürü ortaklaşa besler, büyütür.

Başlıca penguen türleri: 1. *imparator pengueni* (*Aptenodytes Forsterii*), Güney kutbuna çok yakın bölgelerde yaşar; boyu 1,20 m'ye kadar ulaşır. Üremesi Antarktika kışı sırasında kutup gecelerinde olur, yavrular yaza büyümüş olarak çıkar; 2. *kral pengueni* (*A. Patagonica*) daha küçüktür; kutuptan daha uzak yerlerde yaşar; 3. *küçük mavi penguen* (*Eudyptula minor*), Avustralya ve Yeni Zelanda kesiminde yaşar; penguenlerin en küçüğüdür (ördek büyüklüğünde); 4. *gözlüklü penguen* (*Spheniscus demersus*) Güney Afrika kıyılarında yaşar; buna benzeyen diğer bir tür (*S. mendiculus*) ekvatorun güneyinde Galapagos adalarında bulunur. Güney denizlerinin kıyılarında bunlardan başka birtakım küçük penguenler daha vardır.

Penguen adı, eskiden Kuzey yarımkürede yaşayan dalıcımartıgillerden bazı kuşlara (*alca*) verilirdi. Bu kuşların soyunun tükenmesiyle adı Güney yarımkürede yaşayan bugünkü penguenlere miras kaldı. (ML)

PENGUENLER çoğl. i. Teleksizler altsınıfından, tek familyası penguengiller olan kuş takımı (L)

PENGUİT i. (lat. *pinguis*, yağlı' > dan fr. *pinguite*). Miner. Montronit çeşidi olan tabiî silikat. (L)

PEN-HİR burnu, Fransa'da Bretagne kıyılarında (Finistère) yüksek burun, Crozon yarımadasının batı ucunda; güzel manzaralı Tas-de-Pois kayalıkları Pen-hir burnunun uzantısıdır. (L)

PENİ i. (ing. *penny*). İngiliz para birimi. 1/12 şilin veya 1/240 sterlin değerindedir. (1971'den sonra bir sterlin'in yüzde biri olarak kabul edildi.)

— ANSİKL. Önce gümüşten, Charles II zamanından (1660-1685) itibaren bakırdan, 1860'tan beri de bronz'dan basılır. (L)

PENİA. Yun. mit. Alegorik tanrı. Yoksulluğu temsil eder. Kendisinde bütün temel erdemlerin ve hattâ hünerlerin bulunduğu söylenirdi. Eflatun'a göre, Bereket tanrısı Poros ile birleşmesinden Aşk doğdu. (L)

PÉNİCAUD (Leonard), **Nardon** denir, fransız mine ıessamı (Limoges 1470'e doğr.-ay.y. 1542'ye doğr.). Çok ünlü Limoges'lu sanatçılar ailesinin en büyük oğlu. Louvre müzesindeki eserleri: *Meryem'in Taç Giymesi, Acılı Meryem* ve *Pietà*. —JEAN I, XVI. yy.da yaşadı, onun da eserleri Louvre müzesindedir (*Arınma*). —JEAN II, özellikle, Albrecht Dürer'den ilham aldığı *Kırbaçlama*'yı yaptı. —JEAN III (Limoges ay.y. 1585), çok büyük yetenekli bir sanatçıydı; eserleri arasında *Tebşir, Luther'in Portresi, Erasmus'un Portresi* sayılabilir. —PİERRE (Limoges 1515-ay.y. 1590), cam ve mine ressamı; eserleri arasında *İsa Mezarda, Neptun Fırtınayı Yatıştırırken, Ariane, Juno* (Louvre müzesi) sayılabilir. (L)

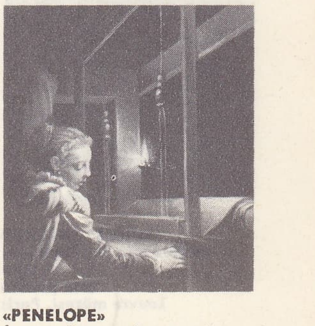

«PENELOPE»
Iacopo Bassano'nun eseri
Güzel Sanatlar müzesi, Rennes (Fransa)

PENİCHE, Portekiz'de şehir, Estremadura'da (Leiria idare bölümü), Carvoeiro burnunda; 10 600 nüf. Balıkçı limanı. Konserve fabrikaları. (L)

PENİCİLLİUM i. Uç kısmı fırçayı andıran asklı mantar.

— ANSİKL. *Penicillium*'lar önemli küf mantarlarındandır; depolarda meyvelere büyük zarar verir; fakat birçok peynir çeşidinin yapımında işe yarar (rokfor, kamember). Tedavide kullanılan antibiyotik maddelerin yapılmasında da kullanılır. (L)

Peninsular and Oriental, ingiliz deniz nakliyat şirketi, 1834'te «Peninsular Service company» adı ile kuruldu. Önce, İngiltere ile İberik yarımadası arasındaki posta seferleri ile faaliyete başladı. 1840'tan itibaren servis Mısır, Hindistan, Çin ve Avustralya'ya kadar genişletildi ve «Peninsular and Oriental Steam Navigation company»

penelope

Foto. Encyclopedia Americana ; Giraudon (LAROUSSE)

penguen

Leonard PÉNICAUD
«Meryem'in Taç Giymesi»
bir triptiğin
orta panosu
Louvre müzesi, Paris

adını aldı. Denizciler arasında daha çok «P and O» adıyle tanınan «Peninsular and Oriental» şirketi 1914'te, Hindistan hattında çalışan «British India» adlı bir başka ingiliz şirketiyle birleşti. 1939'a kadar dünyanın en güçlü ticaret filolarından birine sahipti. 1940-1945 Arasında birçok gemisini kaybeden şirket, İkinci Dünya savaşı sonunda birbirini takip eden iktisadî çöküntülerden de büyük zarara uğradı. (L)

PENİNVARİYANT i. (fr. *péninvariant*'-dan). Mat. Bir invariyantın kısmî türevli bir denklemine uyan ifade. (L)

PENİOS, Yunanistan'da ırmak, Pindos'da doğar, Tesalya'yı akaçlar ve Ege denizine dökülür; 200 km. (L)

PENİR i. (fars. *penîr*). *Esk.* Peynir. || *Nan ü penir,* peynir ekmek. (M)

PENİS i. (lat. k.). Erkeklik organı. Bk. KAMIŞ. (L)

PENİSCOLA, İspanya'da (Castellon ili) köy; Akdeniz kıyısındaki bir kayada; 2 500 nüf. Efsaneye göre Hannibal, Romalılardan ölünceye kadar nefret edeceğine burada ant içti. Kilise dışı papa Benedictus XIII tarafından (1415-1423 arası) merkez olarak seçilmişti. (L)

PENİSİLİN i. (fr. *pénicilline*). Mikrobiyol., Eczc. ve Ted. *Penicillium notatum*'un (mantar) metabolizma ürünlerinden elde edilen antibiyotik. || *Yarı sentetik penisilin,* penisilin çekirdeğine, uygun bir sentetik grubun eklenmesiyle elde edilen penisilin.

— ANSİKL. Mikrobiyol. Mikroskopik mantarların (küfler) antibiyotik etkisi çok eskiden beri bilinmekle beraber, penisilinin bulunuşunu Flemming'e (1928), geniş ölçüde üretilmesini de amerikan sanayiine (1943) borçluyuz. Penisilin, Gram pozitif bakterilere (stafilokok, streptokok, pnömokok, tetanos basili, difteri basili, gazlı kangren basili), spirillere (özellikle frengi mikrobuna), gonokok ve menengokoklara karşı etkilidir. Buna karşılık tüberküloz basili ile Gram negatif basillere (tifo basili, kolibasiller v.b.) etkili değildir. Penisilin, bakteriler üstüne üremeyi durdurucu, öldürücü ve eritici etki gösterir. Buna karşılık, toksinleri yok edici nitelik taşımadığı için toksinlerden ileri gelen hastalıklarda (tetanos, şarbon, difteri) başarı sağlamaz. Ayrıca bazı bakteri cinsleri zamanla penisiline alıştığı, yani penisiline karşı direnç kazandığı için bu çeşit mikroplara (stafilokok, gonokok) karşı ilâcın etkisi azalmakta ve ilk zamanlarda kullanılan dozlardan çok daha yüksek dozların kullanılması gerekmektedir.

— Eczc. ve Ted. Penisilinin sentezi ilk defa 1946 yılında laboratuvarda gerçekleştirildi; bu sayede kimyasal yapısı da belli oldu. Bununla beraber penisilinin biyolojik usullerle elde edilmesi daha ucuzdur. Önce *penicillium notatum* kültürlerinin hava ile temas eden yüzey kısımlarından elde edilen penisilin, bugün kültürlerin derin kısımlarıyle de hazırlanmakta, bu da maliyet fiyatını son derece düşürmektedir. İlk metotla birçok izomerden meydana gelen renkli bir ürün elde ediliyordu; bugünkü metotlarla, *penisilin G* denilen daha etkin, daha dayanıklı ve saf bir penisilin elde edilmektedir. Sodyum ve potasyum tuzu halinde kullanılan bu toz milletlerarası bir standarda göre titre edilir.

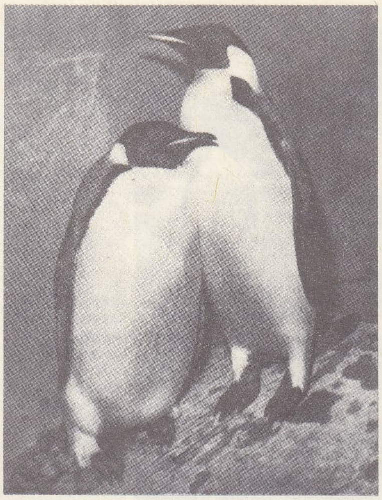

antarktika **penguenleri**

yuvasına yumurta bırakan
bir Galapagos **pengueni**

Penisilinle tedavisinin başarısı, bu ilâcın kandaki ve organik sıvılardaki yoğunluğuna bağlıdır; onun için başlangıç dozları yüksek olmalı, penisilin vücuttan çabuk atıldığı için devam dozları da sık verilmelidir. Bu sakıncalar, penisilinin yavaş soğurulan (yağlı eriticiler) veya vücuttan yavaş atılan (polivinil-pirolidon) yahut güç eriyen (prokain-penisilin) çözeltiler halinde verilmesiyle kısmen telâfi edilir. Diğer penisilinler özellikle bazı dokularda (msl. akciğer) yerleşir. Saf bir penisilinle yağlı penisilinlerin karışımına *bipenisilin* denir; bu karışımla başlangıç dozu da, devam dozu da bir defada şırınga edilebilir.

Penisilin, kas içine veya omurgaya şırınga edilmek üzere 100 000, 200 000, 500 000 ve 1 milyon ünite olarak kapalı şişeler içinde piyasaya sunulur. Ayrıca sindirim salgıları tarafından bozulmayan bazı türevleri ağız yoluyle verilir. Nihayet penisilin lokal olarak merhem, fitil, ovül v.b. şeklinde de kullanılır. Çok defa sülfamitlerle ve başka antibiyotiklerle, meselâ streptomisinle beraber verilir.

● *Yarı sentetik penisilin.* Penisilin çekirdeği ortaya çıkarılıp saf halde elde edildikten sonra yarı sentetik penisilinlerin yapımı mümkün oldu. Bu yeni antibiyotikler üç gruba ayrılır:

1. *tabiî penisilinlere benzeyen ve ağız yoluyle etkili olan yarı sentetik penisilinler.* Penisilin G gibi bakteri öldürücü olan bu penisilinler, tıpkı onun gibi penisilinaz'a karşı da hassastır; fakat penisilin V gibi asit ortamda da etki gösterdiğinden ağız yoluyle verilebilir. Fenitisilin, propisilin ve klometosilin bu çeşti penisilinlerdendir;
2. *penisilinaz'ın etkisine dayanıklı olan penisilinler.* Penisilinaz üreten stafilokoklara karşı etkilidir. Başlıcaları metisilin, oksalin ve kloksasilin'dir. Bakteri öldürücü etkileri penisilin G'nin aynıdır, onlardan fazla olarak penisilinaz yapıcı stafilokoklara karşı da etkilidir;
3. *geniş etkili penisilinler.* Penisilin çekirdeği bulunduktan sonra elde edilen en ilgi çekici ilerlemelerden biri, 1961'de Doyle tarafından yeni bir bileşiğin bulunmasıdır. Bu bileşik, tabiî penisilinlerin Gram pozitif koküs ve bakterilere karşı da kuvvetli bir etkiye sahiptir. Geniş etkili penisilinlerin ilki olan ampisilin, bakteri intanlarının kimyasal tedavisinde önemli bir adım olarak kabul edilebilir. (L)

PENİSİLİNAZ i. (fr. *pénicillinase*). Bakteriyol. Bazı bakterilerde bulunan ve penisilini tahrip eden enzim.

— ANSİKL. Mikrobiyol. Penisilinle tedavi edilen bir hastadan alınan parçalardan hastalığın mikrobu ayırt edilerek üretilmek istenirse, kültür ortamlarına *penisilinaz* katılması gerekir; bu durumda, enzim antibiyotiği tahrip eder ve mikrop, kültür ortamlarındaki besin maddelerinden yararlanarak çoğalır.

— Ted. Organizmada penisilinaz bulunması, penisilin tedavisinin etkisizlik sebeplerinden biridir. Penisilinaza dayanıklı penisilinlerin

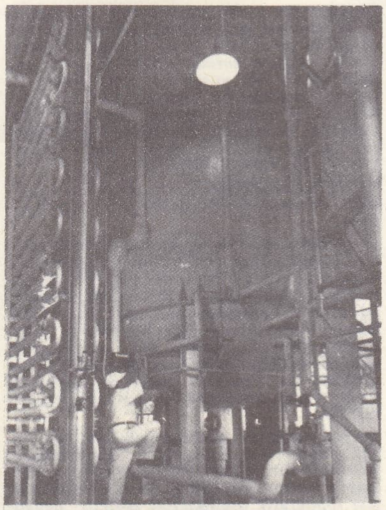

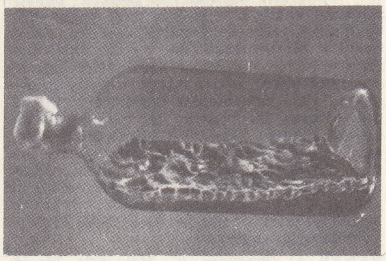

üstte, derin mayalandırma tanklarında küf ile, steril nemli hububat karışımını çalkalayarak **penisilin**'in elde edilişi; altta, şişede Penicillium notatum kültürü, küf altındaki sıvı, kimyasal arıtmayle penisilin tozu haline geçer

PENICAUD
üçlü pano
Millî müze,
Floransa

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

penisilin solusyonlarının kontrolu; belli ölçüde solusyonlar küçük silindirlere konarak, her birine bakteri doldurulur (üstte); meydana gelen dairelerden en genişi, en çok bakteri öldüren en kuvvetli solusyonu gösterir (altta)

yapılması sonucunda streptokoklara, staflokoklara ve öteki Gram pozitif bakterilere karşı savaşta büyük bir adım atılmıştır. (L)

PENJİNA, S.S.C.B.'de ırmak, Uzakdoğu'da, Kamçatka'nın batısında *Penjina körfezi*'ne (Ohotsk denizi) dökülür; 520 km. (L)

P.E.N. kulüpleri (ing. *Poets,* şairler, *Essayists* denemeciler, *Novelists,* romancılar kelimelerinden), bütün ülkelerin yazarlarını biraraya getiren milletlerarası federasyon; amacı, bir ülkenin yazarları ve onlarla yabancı meslektaşları arasında eser ve fikir alışverişini kolaylaştırarak kişisel bağıntılar kurmaktır. Mrs. Dawson Scott'un önayak olmasıyle 1920'de Londra'da kurulan Milletlerarası P.E.N. Kulüpleri federasyonunun büyük başkentlerin çoğunda merkezleri vardır. Dünyanın önemli bir şehrinde her yıl bir kongre toplanır. 1953'ten beri, milletlerarası başkan yalnız bir kere, üç yıl için seçilmektedir.

Türk P.E.N. kulübü 1951'de İstanbul'da kuruldu. İlk başkanı Halide Edip Adıvar idi. Daha sonra başkanlığa Refik Halit Karay (1964-1965), Sabri Esat Siyavuşgil (1965-1968), Yaşar Nabi Nayır (1968'den itibaren) getirildi. Türk P.E.N. kulübü Manton (1969), Seul (1970), Dublin (1971) kongrelerinde temsil edildi. P.E.N. kulüpleri federasyonunun 1973 kongresinin İstanbul'da yapılması kararlaştırıldı. (ML)

PENMARCH burnu, Fransa'da Bretagne kıyısında (Finistere) burun, Audierne koyunun güneyinde; Eckmühl feneri buradadır. (L)

PENN (Arthur), amerikalı filim yönetmeni (Philadelphia 1922). Önce televizyonda çalıştıktan ve birçok piyesi sahneye koyduktan sonra 1958'de *The Left-handed* (Solak) adlı alışılmamış bir Vestern filmini çevirdi ve daha sonraki filimlerinde gösterdiği başarı ile genç amerikan sinemacıları arasında kendine güvenilir bir yer sağladı. Öbür filimleri: *The Miracle Worker* (1961), *Mickey One* (1964), *The Chase* (Takip) [1965], *Bonnie ve Clyde* (Bonnie and Clyde) [1967]. (L)

PENN (William), ingiliz quaker'ı (Londra 1644 - Field Ruscombe, Londra yakınları 1718). Jamaika'yı fetheden ve 1670'te ölen ingiliz amirali William Penn'in oğlu. Quaker'lara katıldı. Onların uğradığı kovuşturmadan kurtularak Charles II'den 1681'de dindaşlarını yerleştirdiği arazinin kendisine terk edilmesi hakkını elde etti. Bu yere Penn'in onuruna «Pennsylvania» adı verildi. Penn Philadelphia'yı kurdu. Yazdığı dört *Frames of Government* (Hükûmetin Kapsamı) [1682, 1683, 1696, 1701] ve Kızılderililerle ilgili kanunlar, Pennsylvania anayasasının temelini meydana getirdi ve liberalizm yönünden bütün amerikan kurumlarına örnek oldu. James II'ye 1687 Hoşgörü beyannamesini tavsiye etti; Stuart'lar sınır dışı edildikten sonra geçici olarak 1694'e kadar sömürgesinden mahrum kaldı. Hayatının son yıllarını hastalık ve yoksulluk içinde geçirdi. Quaker'cılığın gerçek kurucusudur. En önemli eseri *An Address to Protestants of all Persuasions*'dır (Her İnançtaki Protestanlara Sesleniş) [1679]. (L)

PENNA. Bk. PENNER.

PENNA (Afonso Augusto MOREIRA), brezilyalı siyaset adamı (Santa Barbara, Minas Gerais 1847-Rio de Janeiro 1909). Liberal milletvekili olarak köleliğe karşı çıktı (1878). Pedro II'nin bakanı oldu. Cumhuriyet rejimine katıldı, Mines Gerais valiliğine getirildi (1892), daha sonra cumhurbaşkanı seçildi (1906-1909). Ulaştırma, eğitim ve maliye işleriyle uğraştı. Kambiyo bankasını kurdu. Aşırı kahve üretiminden doğan buhran sırasında, fiyatların yeniden ayarlanması için malın stok edilmesi işini düzenledi. (L)

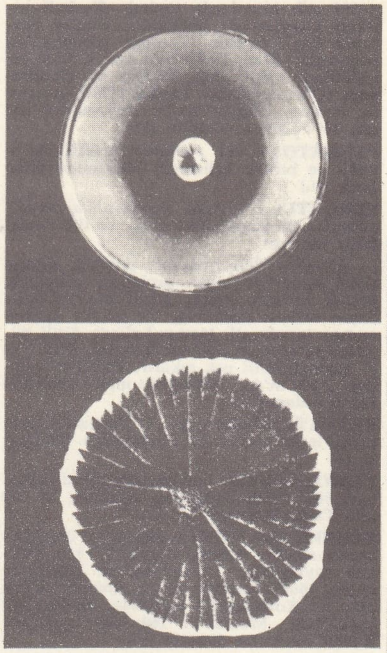

üstte, penicillium chrysogenum denen yeşil küf; altta: dıştaki gri halka bakteri kolonilerini; içteki açık daire ise, kültür potasının ortasında küften ayırılmış, penisilinin bakterileri yok ettiğini gösterir

PENNA (Sandro), italyan şairi (doğ. Perugia 1906). Lirik şiirlerinde (*Poesie* [Şiirler], 1939; *Appunti* [Notlar], 1950; *Una Strana Gioia di Vivere* [Garip Bir Yaşama Sevinci], 1956) ateşli bir yaşama isteğini dile getirir. (M)

PENNA MARTİNS (Luiz Carlos), brezilyalı komedi yazarı (Rio de Janeiro 1815-Lizbon 1848). Yazdığı on iki komedide Brezilya toplumunu ustaca canlandırdı. Başlıcaları: *A Familia e a Festa na Roça* (Aile ve Denizötesi Çiftlikte Bayram); *Os Dous ou o İnglez Machinista; O Caixeiro da Taverna* (Meyhane Memuru); *Quem Casa quer Casa* (Hangi Ev Olursa Olsun). Ayrıca dramlar ve bir trajikomedi yazdı. (M)

PENNANT (Thomas), ingiliz gezgini, tabiat bilgini ve yazarı (Downing Flintshire 1726-ay.y. 1798). XVIII. yy.ın en önde gelen tabiat bilginlerindendi. Ülkesinde ve bütün Avrupa'da zoolojiye ve özellikle kuşbilimine karşı büyük bir ilginin doğmasını sağladı. Britanya adalarına yaptığı gezilere ait notları *A Tour in Scotland, 1769* (İskoçya'da Bir Gezi, 1769) [1771], *A Tour in Wales,* 1770 (Galler'de Bir Gezi, 1770) [iki cilt, 1778-1781] ve *Of London* (Londra Üstüne)

penicillum

penicillum

Arthur PENN «Bonnie ve Clyde»-dan bir sahne

William «PENN'in yerlilerle antlaşması, Benjamin West'in (1738-1820) ünlü yağlıboya tablosu

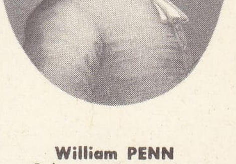

William PENN
Sylvanus Bevan'dan
Cabinet des Estampes, Paris

[1790] adlı kitaplarda topladı. Resimli biyoloji kitapları da önemlidir. Bunlar arasında *The British Zoology* (Britanya'da Hayvanlar) [4 c., 1768-1770]; aynı kitabın genişletilmiş şekli olan *History of Quadrupeds* (Dört Ayaklılar Tarihi) [1781] ve *Arctic Zoology* (Kuzey Kutbu Hayvanları) [iki cilt, 1784-1787] sayılabilir. (M)

PENNAT(İ)—, lat. *pennatus*, telekli'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PENNATULA i. Zool. *Pennatulidae* familyasından mercan; bütün sıcak ve ılık denizlerde yagındır.

— ANSİKL. *Pennatula*'lar, polipsiz silindirimsi saplarıyle kuma saplanan, genellikle parlak kırmızı renkli, güzel hayvanlardır. Sapın serbest kısmında, bir teleğin ayasını andırır tarzda etli lamlar halinde dizili büyücek ve saydam polipler bulunur. Pennatula gayet kuvetli ışık çıkarır. Denizlerin çoğunda 200 m'den birkaç bin metre derinliğe kadar bulunur. (L)

PENNATULİDAE çoğl. i. Pennatula'larla benzerlerini kapsayan octocorallia familyası. (L)

PENNE, İtalya'da komün, Abruzzi'de (Pescara ili), Gran Sasso'nun eteğinde; 14 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

PENNER veya **PENNA,** Hindistan'da (Maisur ve Andhra Prades) ırmak; 560 km. Dekkan yaylasında, Bangalore'nin kuzeyinde doğar, önce kuzeye, sonra doğuya doğru akar ve Koromandel kıyısında, Nellore'nin aşağısında, Madras'ın 160 km kuzeyinde Bengal körfezine dökülür. (L)

PENNİ i. Finlandiya'nın para birimi. (Markka'nın yüzde bir değerindedir.) [L]

PENNİ (Giovan Francesco), **İl Fattore** denir, italyan ressamı (Floransa 1488'e doğr.-Napoli 1528). Raffaello'nun atelyesine girdi ve ustaya büyük dekorasyon işlerinde, özellikle Vatikan Loggia'larında ve Farnesina'da yardım etti. Giulio Romano ile birlikte Raffaello'nun vasiyetini uygulamakla görevlendirilerek, *Constantinus Tarihi*'ni tamamladı (Vatikan Stanza'ları). [L]

PENNİ (Luca), **Romanus** denir, italyan ressamı (Floransa 1500-Paris 1556). Giovan Francesco'nun kardeşi, Raffaello ile Pierino del Vaga'nın öğrencisiydi. Lucca'da, Cenova'da, İngiltere'de ve özellikle Fransa'da İl Roso ve İl Primatice ile birlikte Fontainebleau'nun dekorasyonunda çalıştı. *Parnassus* (Aix-en-Provence) adlı eseri önemlidir. (L)

PENNİN i. (Pennine Alpleri'nden). Miner. Klorit grubundan, hidratlı tabiî magnezyum ve alüminyum silikat. (Alpler'deki bazı billûrsu şistlerde rastlanır.) [L]

PENNİNE dağları, Büyük Britanya'da bölge, İngiltere adasında; Cheviot dağlarıyle Midland'ler arasında kuzeyden güneye uzanan yüksek kırıklı yaylalar dizisini içine alır. En yüksek tepesi olan Cross Fell'in yükseltisi ancak 881 m'dir. Pennine'ler güneyde, birinci zaman kumtaşlarıyle kalkerleri etkileyen geniş bir antiklinalden meydana gelir; tabakalar kuzeye doğru kıvrılmamış, fakat batıya doğru kırılmıştır; doğu yönünde düzenli bir şekilde alçalır. Pennine'lerin her iki yanında, Lancashire, Yorkshire ve Durham maden kömürü tabakaları yer alır. Bölgenin yüksek, tekdüze topraklarında koyun ve sığır sürüleri beslenir. Fakat komşu bölgelerin sanayii, İngiltere'nin değerli «su sarnıcı» olan Pennine'lerin kenarları dik vâdilerine sızmaktadır. (L)

PENNİNG i. Felemenk'in eski madenî parası. (L)

PENNİSETUM i. Buğdaygillerden, Arjantin'de yetişen bitki.

— ANSİK. *Pennisetum*, basit saplı veya dallı, düz yapraklı bir bitkidir; çiçekleri dal uçlarında dağınık veya salkım halinde toplu çıkar. Arjantin'de yetişen *Pennisetum latifolium* bazen 2 m yüksekliğinde güzel demetler meydana getirir. Bütün sıcak bölgelerde yetişen aşağı yukarı kırk türü vardır. *Pennisetum americanum* (amerikan darısı) biryıllık bir bitkidir; sapı silindirimsi ve tüylü, boyu 1-3 m arasındadır; yaprakları uzun, geniş ve tüylü, başağı diktir. Anayurdu Afrika'dır. Sıcak ve kuru bölgelerde yetiştirilir. Lapa gibi pişirilip yenen unu çok lezzetlidir. Çapraz döllenen bu bitkinin pek çok çeşidi vardır; gayet iyi kardeşlenir. Mali'de çoğu zaman hint darısı ile nöbetleşe yetiştirilir, bu ekim nöbetine pamuk, yerfıstığı ve bir kısım sebzeler de katılarak on beş yıllık ekim sırası düzenlenir. Hektar başına tane verimi 3 ilâ 10 kentaldır. (L)

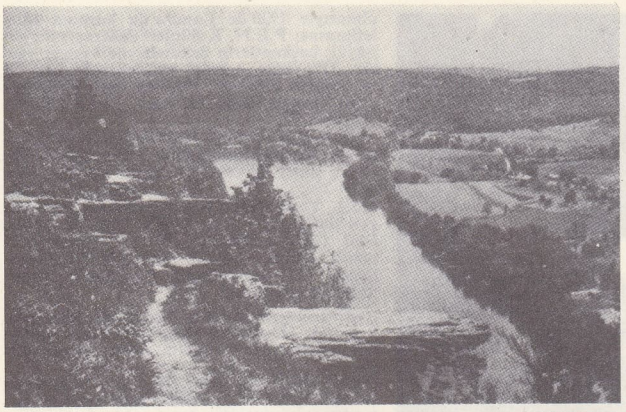

PENNSYLVANIA: eyaletin kuzeybatı kesiminde Wyalusing Rocks'da Susquehannsa nehri vâdisi

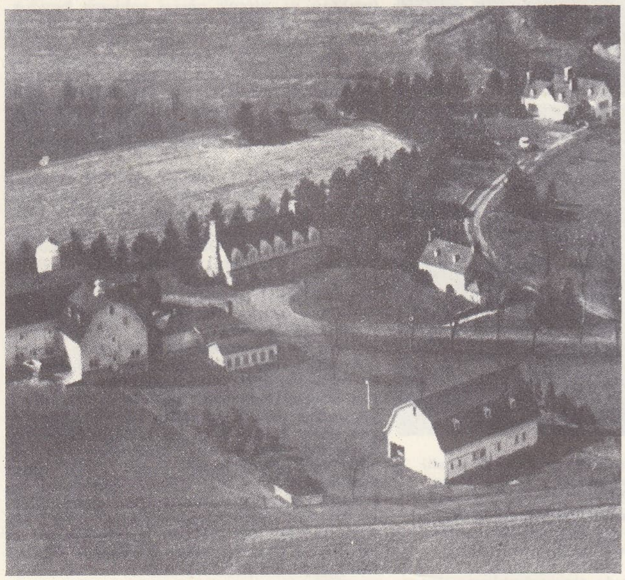

Batı **PENNSYLVANIA**'da büyük bir çiftlik

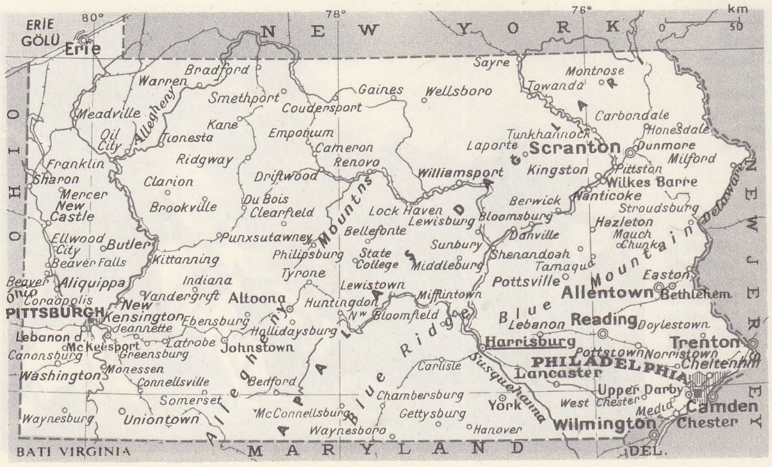

PENNSYLVANİA eyaleti haritası

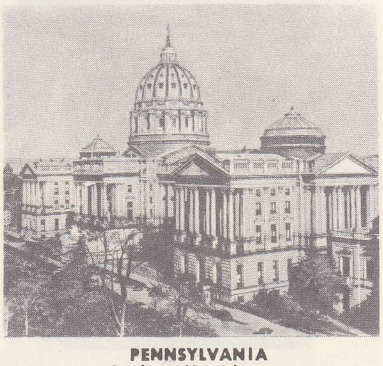

PENNSYLVANİA başkent Harrisburg

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana; LAROUSSE

PENN NOUTH (Samdech), kamboçyalı siyaset adamı (doğ. 1906). Dışişleri bakanı (1946), Phnom Penh valisi (1946-1948), Fransa elçisi (1958-1960) oldu. Çeşitli bakanlıklarda bulundu ve birkaç defa başbakanlık yaptı (1948-1949, 1952-1955, 1960-1962). Mayıs 1967'de Norodom Sihanouk hükûmetinde özel danışmanlığa tayin edildi. Ocak 1968'de başbakan oldu. (L)

PENNSYLVANİA, A.B.D.'nin kuzeydoğusunda eyalet, Erie gölü ile Delaware arasında; 116 872 km^2; 11 319 000 nüf. Merkezi, *Harrisburg.*

Eyaletin, yüzey şekilleri Apalaşlar'ın birbirine paralel uzanan dorukları ve karıkları doğu-kuzeydoğuya doğru alçalan bir sırasından meydana gelir dorukları aşan ırmakların (Susquehanna, Lehig, Delaware) klüzlerinde şehirler kurulmuştur. Batıda Apalaş yaylası çok geniştir. Doğuda, Triyastan kalma geniş Reading çöküntüsü Apalaş dağlarının en doğu sıralarını Piedmont bölgesinden ayırır. Kuzeybatıda Erie gölü kenarında tortul bir ova uzanır; güneydoğuda uzanan kıyı ovasını Delaware ırmağının halici böler.

Nüfus yoğunluğu km^2'ye 97 kişidir; eyalet nüfusunun üçte birinden çoğu iki büyük şehirde (Pittsburgh ve Philadelphia) oturur. Apalaşlar'da sığır yetiştirilir ve ormancılık yapılır, vâdilerde, Triyas çöküntüsünde ve kıyı ovasında tarım (buğday, arpa, mısır, tütün) ağır basar. Fakat Pennsylvania'nın başlıca gelir kaynakları Apalaş yaylasında ve dağlarda büyük ölçüde gelişen maden kömürü işletmeciliği (özellikle antrasit) ve hidrokarbürlerdir. Yeraltı gelir kaynakları sanayinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Demir-çelik sanayii (Pennsylvania, A. B.D. eyaletleri içinde başlıca çelik üreticisidir), makine ve dokuma sanayii v.b. Ayrıca Philadelphia limanı da Delaware vâdisinde ve halici kıyısında birçok sanayinin yerleşmesine imkân vermiştir.

● *Tarih.* Avrupa'lıların geldiği sırada İroquois'ların hâkimiyeti altındaki Algonkin Kızılderililerinin yaşadığı araziyi Hudson keşfetti (1609); Etienne Brulé, Susquehanna ırmağını takip etti (1615). Bölgede geçici ticaret acenteleri kuran İngiliz ve Hollandalılar kürk ticareti yaptılar. Yerleşme hareketi isveç tesisleriyle (1643) başladı; Hollandalıların ilhak ettiği (1665) bu tesisler, 1664'te İngilizler tarafından işgal edildi. Şahsî mülk olarak (1681 charte'ı) W. Penn'e verilen bölgeyi Penn'in Avrupa'daki din bağnazlığına karşı bir sığınak haline getirerek demokratik bir hükûmet kurması (kuvvetler ayrılığı, genel oy sistemi) çok sayıda kolonu (Almanlar, Hollandalılar, İngilizler, İskoçlar, İrlandalılar, Fransız protestanları) cezbetti. Göç olayını takip eden iktisadî kalkınma ve yerlilerle iyi geçinme siyaseti sayesinde Pennsylvania zenginleşirken, 1682'de kurulan Philadelphia, A.B.D. kolonilerinin ticaret ve fikir başkenti haline geliyordu. Pennsylvania A.B.D. devrimi sırasında önemli rol oynadı; birinci ve ikinci Kıta Kongreleri (1774 ve 1775-1781) Philadelphia'da toplandı ve Bağımsızlık beyannamesi burada imzalandı (4 temmuz 1776). 1790'da kurulan, eskisinden daha muhafazakâr rejim, federalizmi destekledi ve halkın muhalefetiyle karşılaştı (1794 ve 1798 ayaklanmaları). Bununla birlikte XIX. yy.daki kalkınması (kanallar, karayolları ve demiryollarıyla donanma; maden işletmeciliği; metalürji tesisleri; Lancaster, Coatesville, Phoenixville'in hızla gelişmesi) Pennsylvania'yı sanayide gelişmiş bir eyalet ve Cumhuriyetçi partinin kalesi haline getirdi. Eyaletin 50 üyeli bir senatosu ve 210 üyeli bir meclisi vardır. (L)

Pennsylvania, A.B.D.'de demiryolu şebekesi, adı yolcu vagonlarında çok kullanılan bir buji çeşidine verilmiştir. (L)

PENON DE VELEZ DE LA GOMERA, Fas'ta (Alhucemas ili) yer, küçük bir yarımadada, Rif'in Akdeniz kıyısında. 1508-1528 Arasında bir ispanyol garnizonu olan köy, XVI. ve XVII. yy.da bir korsan yuvası haline geldi. (L)

PENRİTH, Büyük Britanya'da (Cumberland) şehir, Carlisle'in güneydoğusunda; 10 900 nüf. Şato yıkıntıları. Lake District'e düzenlenen gezilerin merkezi. (L)

PENS i. (fr. *pince*). Küçük maşa veya kıskaç.

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

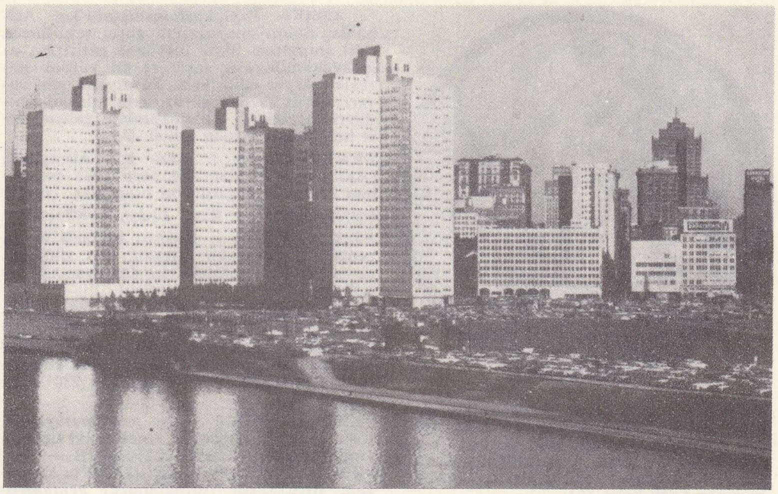

PENNSYLVANİA
Pittsburg'un iş kesiminin görünüşü

— Berberlik. Saçları tutturmak için kullanılan küçük maşa.

— Fiz. ve Kim. Biçimi kullanılacağı işe göre değişen çeşitli âletlerin adı. || *Termoelektrik pens.* Bk. TERMOELEKTRİK.

— Opt. *Turmalin pensi* (veya *maşası*), iki kolunun ucunda optik eksene paralel olarak kesilmiş turmalin lamları bulunan yaylı küçük pens; lamlar, optik eksenleri birbirine dik olacak şekilde, yani ikinci lam birincinin polardığı ışığı söndürecek şekilde yerleştirilmiştir. (Bir billûrun bir lamını optik açıdan incelemek için, bu lam iki turmalin arasına yerleştirilir ve pens ışık kaynağiyle göz arasına konur. Bu durumda genellikle özel bir girişim olayı meydana gelir.)

— Terz. Bir elbisenin bazı kısımlarını daraltmak için dikişle yapılmış küçük büzgü.

— Tıp. Genel olarak hekimlikte ve özellikle cerrahîde, bazı organları tutmak veya sıkmak için kullanılan çeşitli âletlerin ortak adı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tıp. Tıpta ve cerrahîde kullanılan *pens*'ler iki büyük kategoriye ayrılabilir: yaylı pensler ve kilitlenen pensler. Yaylı pensler çok ufak cisimleri tutmağa yarar; özellikle nazik kısımların teşrihi için kullanılır (*teşrih pensi*). Kilitlenen pensler ise, cisimleri kuvvetlice yakalayıp sürekli tutmağa yarar; bunlar damarları sıkıştırıp kanamayı durdurmak, urları parçalamak için kullanılır.

En çok kullanılanlar Péan, Tenier, Kocher, Museux modelleridir. (L)

PENSACOLA, A.B.D.'de (Florida) şehir, *Pensacola körfezi* (Meksika körfezi kıyısı) kıyısında; 56 800 nüf. Ayrılık savaşı sırasında kanlı çarpışmalara yol açan önemli deniz üssü. XVIII. ve XIX. yy.dan kalma kaleler. Bölge ürünlerini (kereste ve pirinç) ihraç eden liman. Balıkçılık. Besin sanayii. Sunî dokumalar. (L)

PENSE i. (fr. *pince*'ten). Teknol. Çok çeşitli nesneleri sıkmak, germek, kıvırmak, tutmak, kesmek (bu amaçla kullanılanlara daha çok KESKİ denir) için birçok meslek dalında kullanılan çok değişik biçimlerde el âleti. (Bu âlet, kuvvetin uygulanma noktası ile dayanma noktası arasında eklemlenmiş iki çeneden meydana gelir.) || *Boru pensesi* veya *pensi,* boruları veya yuvarlak çubuk malzemeyi, çenelerinin iç kısmındaki dişler yardımıyla tutmağa, döndürmeğe yarayan ve daha çok tesisat işlerinde kullanılan pense. || *Çapraz pensesi,* testere dişlerine çapraz vermeğe yarayan pense. || *Keski pense,* tel kesmek veya teller üzerindeki plâstik kılıfı sıyırmak için daha çok elektrik tesisatlarında kullanılan pense. (Genellikle YAN KESKİ denir.) || *Mühür pensesi,* çeneleri arasına konan kurşun levhalarla bir eşyayı mühürlemeğe yarayan pense. || *Üniversal pense,* yassı pense, boru pensesi ve keski pensenin birleşmesinden meydana gelen, bazen ucuna tornavida da eklenen el âleti. (LM)

Pensée et le Mouvant (LA). Bk. DÜŞÜNCE VE DEVİNGEN.

Pensées. Bk. DÜŞÜNCELER.

PENSİLVANİYEN sıf. ve i. (fr. *pennsylvanien*). Jeol. Kuzey Amerika'da, Dinansiyen (veya Mississippiyen) ile Saksoniyen arasında yer alan tabakalar bütününe denir. (Avrupa'da, Pensilvaniyene tekabül eden katlar şunlardır: Namüriyen, Vestfaliyen, Stefaniyen, Otüniyen.) [L]

PENT—, PENTA— veya **PENTE—,** yun. *pente,* beş'ten alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek.

— Kim. Beş kere ornatılmış maddeleri (msl. *pentaklorobenzen*) veya yapısında beş fonksiyon bulunan maddeleri (*pentaminler, pentafenoller* v.b.) adlandırmakta kullanılan önek. (L)

PENTAALKOL veya **PENTALKOL** i. (önek. *penta* veya *pent* ve *alkol*'den). Kim. *Eşanl.* PENTİTOL.

PENTABROMÜR i. (fr. *pentabromure*). Kim. Molekülünde beş brom atomu bulunan bromür. (L)

PENTACE i. Malezya'da yetişen ağaç. (*Pentace Burmanica*'nın boyu 30-40 m'yi bulur; kabuğundan bol tanen elde edilir: odunu araba ve sal yapımında kullanılır. Ihlamurgillerden.) [L]

PENTACLETHRA i. Amerika ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç. (Gabon'da yetişen *Pentaclethra macrophylla*'nın iri tohumlarından Pahuen'ler yağlı bir madde çıkarır, odika ile karıştırırlar. Küstümotugillerden.) [L]

PENTACME i. Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişen büyük ağaç. (Boyu 30 m'yi bulan *Pentacme Siamensis*'ten fıçıcılıkta ve çeşitli işlerde kullanılan mükemmel bir kereste elde edilir. *Dipterocarpaceae* familyasından.) [L]

PENTACRİNUS i. ve sıf. Pentacrinoidae familyasından denizlâlesi; denizlerin derin yerlerinde bulunur; Triyastan Tersiyere kadar fosiline rastlanır.

— ANSİKL. *Pentacrinus,* on kolludur; kollar, üzeri etli kıllarla kaplı uzun bir sapın ucundaki çanağın çevresinde yer alır. Güzel görünüşlü ve hayvanlar 25-2 000 m arasında değişen derinliklerde yaşar, denizin altında yer yer geniş çayırlar şeklinde uzanır. Yetişkin iken serbest yaşayan antedonlar gibi bazı denizlâlelerinin sabit yavrularına *pen-*

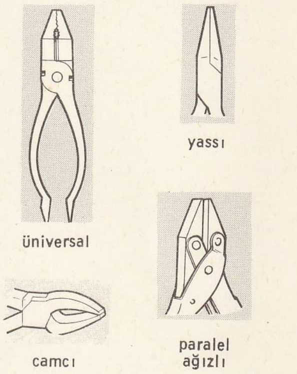

penseler

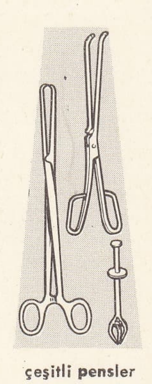

çeşitli pensler

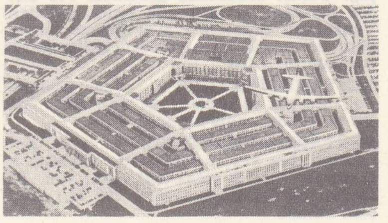

Pentagon

«Akhilleus ve PENTHESILEIA» yunan vazosu (M. Ö. V. yy.) Münih müzesi

tacrinus kurtçuğu denir. Gelişmesinin belirli bir evresinde pentacrinus kurtçuğu sapından ayrılarak serbest hale geçer. Gerçek pentacrinuslar, denizin derinliğinde sağlam bir yere tutunmuş olan saplarına hayatları boyunca bağlı kalır. (L)

PENTADESMA i. Batı Afrika'da yetişen 20 m boyundaki *Pentadesma butyracea*'nın ilmî cins adı; bu ağacın tohumlarından çıkarılan katı yağ (lami veya kanga) stearinlerin yapımında kullanılır; Sierra Leone'liler bu ağaca yağ ağacı derler. (*Guttiferae* familyasından.) [L]

PENTADİNAM sıf. (fr. *pentadyname*'dan). Beşi daha uzun olmak üzere on tane erkek organı bulunan bitkilere veya çiçeklere verilen sıfat. (L)

PENTADOYİT i. (fr. *pintadoïte*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum vanadat. (L)

PENTADRAKHMON i. (yun. k.). Nümism. Eski Yunan'da gümüş para. Beş drahmi değerindeydi. (L)

PENTAERİTRİT veya **PENTAERİTRİTOL** i. (fr. *pentaerythrite* veya *pentaérythritol*). Kim. Formülü $C(CH_2OH)_4$ olan tetralkol; kireç eşliğinde formol'ün asetaldehitle birleşmesinden elde edilir. (Tetranitrat esteri [pentrit] güçlü bir patlayıcıdır.) [L]

PENTAGİNİ i. (fr. *pentagynie*'den). Bot. Linnaeus'un cinsiyete dayanan sınıflandırma sistemine göre dişi organı beş parçalı olan bitkiler takımı. (L)

Pentagon, Amerika Birleşik devletlerinin Millî Savunma bakanlığı ile Genel Kurmay başkanlığının genel adı. Washington'da, Savunma bakanlığı servislerinin 1942'den beri bulunduğu binanın adı, şeklinden (beşkenar) gelir. (L)

PENTAKLORETAN i. (fr. *pentachloréthane*). Kim. Etanın C_2HCl_5 formülünde ve 1,7 yoğunluğundaki klorlu türevi; 162°C'ta kaynar. (L)

PENTAKLORÜR i. (fr. *pentachlorure*). Kim. Molekülünde beş klor atomu bulunan klorür: *Fosfor pentaklorür PCl_5.* (L)

PENTAKONTADRAHMOS i. (yun. k.). Nümism. 50 Drahmi değerinde altın para. (L)

PENTAKONTALİTRON i. (yun. k.). Nümism. 43-44 gr ağırlıkta gümüş para. Attike dekadrahmisi ile eşdeğerdedir. (L)

PENTAKORD i. (fr. *pentacorde*). Eski Yunanistan'da çok kullanılmayan beş telli bir çalgı (herhalde bir çeşit lir). || Yunanlıların kullandığı, bir tam beşli meydana getiren, bitişik beş sesli sistem. (Dolayısıyle de, dor makamında, yarım tonun yerine göre, ancak dört pentakord bulunabilirdi.) [L]

PENTAKOSİARKHİA i. (yun. k.). Esk. çağ. Yunan ordusunda genellikle 512 kişiden meydana gelen küçük birlik. (Modern Yunanistan ordusunda aynı kelime bir taburu belirtmek üzere yeniden kullanılmağa başlanmıştır.) [L]

PENTAKOSİARKHOS i. (yun. *pentakosioi*, beş yüz ve *arkhos*, şef'ten). Esk. Yun. Bir pentakosiarkhia'nın şefi. (L)

PENTAKOSİOMEDİMNOS i. (yun. *pentakosioi*, beş yüz ve *medimnos*, yaklaşık olarak elli litrelik ölçek'ten). Esk. yun. 500 Medimnos değerinde (yaklş. 260 hl.) tahılı olan atinalı.

— ANSİKL. *Pentakosiomedimnos*'lar, Atina'da, Solon anayasasına göre, şehirlilerin dört sınıfından ilkini meydana getirirler, ağır yükümlülükler taşır ve en yüksek görevlere tayin edilirlerdi. Şövalyeler gibi süvari olarak hizmet görür, ama atlarını kendileri sağlarlardı. Demokrasinin gelişmesiyle imtiyazları gitgide azaldı. (L)

PENTALİTRON i. (yun. k.). Akragas'ta (Agrigento) basılan beş litra veya bir yunan drahmisi değerindeki eski para. (L)

PENTALKOL i. Kim. *Eşanl.* PENTİLOL.

PENTAMERUS. i. Kavkısı bölmeli ve iri çengelli kolsuayaklı hayvan; Üst silüryende bulunur. (*Pentameridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PENTAMETİLBENZEN i. (fr. *pentaméthylbenzene*). Kim. Formülü $C_6H(CH_3)_5$ olan benzen sınıfından hidrokarbon. Metil klorürün tolüen veya ksilen üzerine etkimesiyle elde edilir, 53°C'ta erir ve 230° C'ta kaynar. (L)

PENTAMETİLEN i. (fr. *pentaméthylene*). Kim. Birleşme değerleri zincirin iki ucunda kullanılabilen $—CH_2—(CH_2)_3—CH_2—$ formülündeki iki değerli kök. [221°C'ta kaynayan, $Br(CH_2)_5Br$ formülündeki *pentametilen bromür*, fosfor pentabromürün benzoilpiperidin üzerine etkimesiyle elde edilir.] || SİKLOPENTAN*'ın eşanlamlısı. (L)

PENTAMETİLENDİAMİN i. (fr. *pentaméthylèndiamine*). Kim. *Eşanl.* KADAVERİN.

PENTAMETONYUM i. (fr. *pentaméthonium*). Eczc. Pentametilen-bis-trimetil-amonyum'un kısa adı. (Yaşatkan sinir sisteminde sinirlerin birleşme yerlerinde sinir akımının geçmesini engelleyen bir ilâçtır. Anesteziyolojide, arteritlerin tedavisinde, bazı atardamar hipertansiyon vakalarında ve çevresel dolaşım bozukluklarında kullanılır.) [L]

PENTAMİTES i. Birinci zamanda yaşamış blastoidea takımından fosil derisidikenli hayvan; çiçek tomurcuğu biçimindeki çanaklarına Üst silüryen, Devonyen ve özellikle Karboniferde rastlanır. (L)

PENTAN i. (fr. *pentane*). Kim. Formülü C_5H_{12} olan doymuş hidrokarbon.

— Petr. *Pentan giderme,* daha az uçucu hale getirmek için, bir petrol ürünündeki, özellikle benzindeki pentanı ayırma.

— ANSİKL. Üç izomer *pentan* vardır: 36° C'ta kaynayan, $CH_3(CH_2)_3CH_3$ formülündeki *normal pentan;* 29° C'ta kaynayan, $C_2H_5CH(CH_3)_2$ formülündeki *izopentan* veya dimetiletilmetan; gaz halinde olan ve 9° C'ta sıvılaştırılabilen $C(CH_3)_4$ formülündeki *tetrametilmetan.* (L)

PENTANDİOYİK i. (fr. *pentanedioïque*). Kim. *Eşanl.* GLÜTARİK*ASİT.

PENTANDRİ i. (fr. *pentandrie*'den). Bot. Linnaeus'un, beş erkek organlı bitkiler için kabul ettiği bitki sınıfı. (L)

PENTANOİK i. (fr. *pentanoïque*). Kim. *Eşanl.* VALERİK ASİT.

PENTANOL i. (fr. *pentanol*). Kim. *Eşanl.* AMİL ALKOL. Bk. AMİL, AMİLİK.

PENTANON i. (fr. *pentanone*). Kim. Alifatik seriden beş karbonlu (C_5) ketonların genel adı. (Bunlardan biri propiyondur.) [L]

PENTAPETES i. Bot. Kırmızı çiçekli güzel otsu bitki; Tropikal Asya'da yetişir; sıcak limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (*Sterculiaceae* familyasından.) [L]

PENTAPHYLLUS i. Çürük odunlarda yaşayan genellikle kızıl renkli küçük böcek. (Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

PENTAPOLİS i. (yun. k.). Beş siteden meydana gelen birlik veya ittifak.

— ANSİKL. Tar. En ünlü *pentapolis*'ler; *Libya pentapolisi:* Kyrene, Apollonia, Ptolemais, Taukheira ya da Arsinoe, Kyrenaia Berenikesi (M.Ö. IX. yy.-VII. yy.); *Filistin pentapolisi:* Sodom, Gomore, Adama, Tseboim, Tsoar; *Filist'ler pentapolisi:* Gazze, Azotos, Askalon, Gath, Akkaron (yani başlıca beş Filistin şehri); *Dor pentapolisi:* Kos, Knidos, Lindos, İalysos, Kameiros (Halikarnassos'u da içine aldığı zaman, eski heksapolis). — Anadolu'da (Frigya bölgesi) beş şehrin birleşerek meydana getirdiği birlik. W. Ramsay, Hierokles'in adlandırdığı beş şehrin (Eukarpia, Hierapolis, Otrys, Stektorion, Bruzos) pentapolis'i meydana getirdiğini kabul eder. Bu şehirlerin hepsinin kesin yerleri tespit edilmemiş olmakla birlikte hepsi Büyük Menderes ırmağının sağ kolu olan Glaukos ovası içinde veya kenarında yer alıyordu. (ML)

PENTAPTERYGİUM i. Asya'da yetişen konuk bitki. (İyi akaçlanmış funda toprağında yetiştirilebilir. Başlıca türleri: *Pentaperygium rugosum, P. Serpans,* Fundagillerden.) [L]

PENTARAPHİA i. Sıcak ülkelerde yetişen güzel ağaç; birçok türü, kalabalık kırmızı çiçeklerinden dolayı limonluklarda yetiştirilir. (*Gesneriaceae* familyasından.) [L]

PENTARKHOS i. (yun. k.). Kartaca pentarkhia'sının üyesi. (L)

PENTAROMBİK sıf. (fr. *pentarhombique*). Beş paralelkenar yüzü olan. (L)

PENTAS i. Bileşik talkım çiçekli ot veya dip kısmı odunlu otsu bitki. (En çok bilinen türleri Güney Afrika'da ve Madagaskar'da yetişir. *Pentas carnea* [*P. lanceolata*] süs bitkisi olarak limonluklarda yetiştirilir. Kökboyasıgillerden.) [L]

PENTASTATERON i. (yun. k.). Lagos hanedanı zamanında Mısır'da basılan ve İulios Polydeukes tarafından sözü edilen beş stater değerinde madenî para. On drahmilik altın para anlamında DEKADRAKHMON adıyle de bilinir. (L)

PENTASTİL i. (fr. *pentastyle*). Mim. Cephesinde beş sütunlu bir dizi bulunan yunan tapınağı. (L)

PENTASTOMİDAE çoğl. i. Zool. Yılanlarda, bazı memelilerde ve kuşlarda asalak yaşayan ip gibi ince, silindirimsi gövdeli omurgasız hayvanlar grubu. (İki takıma ayrılır: *cephalobenida* ve *procephalida.* Her iki takımda altmış kadar tür bulunur. Birçok özelliği bakımından eklembacaklılara benzeyen bu hayvanların hangi şubeye bağlanacağı henüz belli değildir.) *Eşanl.* LİNGUATULA. (L)

PENTASÜLFÜR i. (fr. *pentasulfure*). Kim. Molekülünde beş kükürt atomu bulunan sülfür. (L)

Pentateukhos i. Eski Ahit'in ilk beş kitabına, onları Yunancaya çevirenlerin verdikleri ad. Bu beş kitap, Tekvin, Göç, Levi kabilesi, Kutsal sayılar ve eski musevî fıkhının tekrarı olan Deuteronomion'dur. (L)

PENTATİYONAT i. (fr. *pentathionate*). Kim. Pentatiyonik asidin tuzu. (L)

PENTATİYONİK sıf. (fr. *pentathionique*). Kim. Bk. TİYONİK.

PENTATLON i. Spor. Eski Yunan'da beş spor dalını (koşu, uzun atlama, cirit atma, dist atma, güreş) kapsayan atletizm yarışması. (Pentatlon eski olimpiyat oyunlarında da yer alırdı. En az üç spor dalında birinci gelen şampiyon sayılırdı.) || Bugün, beş spor dalını (sırasıyle uzun atlama, mızrak atma, 200 m koşusu, disk atma, 1 500 m koşusu) kapsayan atletizm yarışması. || *Modern pentatlon,* modern olimpiyat oyunlarının programında yer alan ve beş spor dalından (binicilik, eskrim, atıcılık, yüzme, atletizm) meydana gelen yarışma. (L)

PENTATOMA i. Ağaçların yaprakları üzerinde yaşayan böcek. (nemli türleri *Pentatoma juniperina* ve *P. rufipes*'dir. Heteroptera takımından *pentatomidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PENTATONİK i. (önek *penta,* beş ve fr. *tonique,* eksen'den). Müz. İçinde yarım sesli aralıklar bulunmayan beş dereceli dizi.

— ANSİKL. Uzakdoğu ve Orta Asya'da kullanılırdı. Türk boylarının Batı'ya akınları sırasında, Hunlar ve Kumanların aracılığıyle Orta Avrupa'ya kadar yayıldı. Anadolu halk ezgilerinde, macar ve romen folklor müziğinde bugün de izlenire rastlanır. Temel sesi *la* kabul edilecek olursa şöyle bir pentatonik dizi elde edilir: *la, do, re, mi, sol / sol, mi, re, do, la.* Altaylar, Kazan doluları ve Başkırteli gibi türkçe sözlerle türkü söyleyen boy ve oymaklarda, pentatonik ezgiler çoğunluktadır. (M)

PENTOMİK sıf. (fr. *pentomique*). Amerikan ordusunda 1956-1961 arasında bir atom

Foto. Dictionnaire des Personnages

savaşında kullanılmak üzere ayrılan tümenlerin teşkilâtına verilen ad.

— ANSİKL. Atom faktörünün taktik alanda ortaya çıkması, arazi üzerinde dağılmalarını sağlamak üzere tümenler teşkilâtının hafifletilmesini zorunlu kıldı. 1957'de Amerikan ordusu tarafından kabul edilen *pentomik tümen* bu isteği karşılıyordu. 13 000 Mevcutlu olan (16 000 - 18 000 yerine) bu tümen, geritepmesiz toplar ve 1,5 mm'lik havan toplarıyle donatılmış atom araçları, uçaklar ve helikopterlerle desteklenen sınıflararası beş alaydan kuruluydu. Birçok NATO ordusu tarafından kabul edilen bu teşkilâtın yerini 1960'ta tugay tipinde, daha hafif olan taktik bir birlik aldı. (L)

PENTE—. Bk. PENT—.

PENTECÔTE adası, Yeni Hebrides takımadalarının kuzey kısmında ada; 4 499 nüf. (L)

PENTEKONTARKHİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Elli kişilik birliğin kumandanlığı. (L)

PENTEKONTARKHOS i. (yun. *pentekonta*, elli ve *arkhe*, kumandanlık'tan). Esk. Yun. Elli ere kumanda eden subay. || Atina'da bir savaş gemisinde ikinci kaptan olarak görev yapan ve çoğu zaman trierarkhos'un yerini alan subay. (L)

PENTEKONTOROS i. (yun. k.). Arkeol. Beş kürekli gemi. (L)

PENTEKOSTYS i. (yun. k.). Esk. Yun. İsparta ordusunda genellikle *lokhos*'un dörtte biri olan yüz altmış kişilik bölük. (L)

PENTELE veya **PENTELİKON.** Esk. coğ. Attike'de dağ, beyaz mermerleri M. Ö. V. yy.da Atina anıtlarının yapımında kullanıldı. En iyi damarı daha Eskiçağda tüketilmişti. Güney yamacı Atina ovasına hâkimdir. (L)

PENTETERİS i. (yun. k.). Esk. Yun. Art arda iki Büyük Oyun arasında geçen dört yıllık zaman. (Dönemin başında ve sonunda tam olmayan iki yılla birlikte beş yıl olarak hesap edilirdi.) [L]

PENTHESİLEİA i. (yun. k.). Yun. mit. Amazonlar kraliçesi. Ares ile Otrere'nin kızı. Truva'nın yardımına gitti ve Akhilleus tarafından öldürüldü. Güzelliğine hayran kalan Akhilleus, ölümüne ağladı; bu tutkusu ile alay eden Thersites'i de öldürdü. (L)

PENTHEUS. Yun. mit. Thebai kralı, Ekhion ile Kadmos'un kızı Agaue'nin oğlu. Kadmos'un yerine geçti, Dionysos kültünün Thebai'ye yerleşmesine karşı çıktı. Fakat Agaue bir Dionysos şenliği sırasında yırtıcı bir hayvanı öldürdüğünü sanarak yanlışlıkla kendi oğlunu parçaladı. Euiripides'in *Bakkha'lar* adlı eserinin konusu budur. (L)

PENTHİÈVRE, Fransa'da Bretagne'da önce kontluk, sonra düklük; sırasıyle başkenti olan Guingamp ve Lamballe şehirleri arasında uzanır. «Domnonée» adıyle kurularak Bretagne dükü Geoffroi'nin ikinci oğlu Eudes'e verilen kontluk (1034), Geoffroi Boterel III'ün ölümünden sonra (1208) Alain d'Avaugour'a geçti; ama Bretagne dükü Pierre Mauclerc, topraklarına elkoyarak (1235) kontluğu Hugues de Lusignan ile evlenen Kızı Yolande'a cihaz olarak verdi (1238). Yolande'ın ölümünden sonra (1272) kontluk, erkek kardeşi Bretagne dükü Kızıl Jean'a geçti. Gui'nin Jeanne d'Avaugour ile evlenmesi üzerine Bretagne'dan ayrılan (1317) Penthièvre, bunların kızı Topal Jeanne'ın (1319, 1384) cihaz olarak Charles de Blois'ya getirmesiyle (1337) Châtillon hanedanına geçti. Daha sonra Boussac senyörü Jean de Brosse'a (1437) ve Lüksemburg'lu François'ya devredildi (1564). 1569'da düklük haline getirildi. César de Vendôme'un (1665) dul eşi Françoise'ın ölümüyle (1669) parçalanan düklük, Conti'nin dul eşi Marie - Anne de Bourbon'a satıldı; Marie Anne'ın da Toulouse kontuna sattığı Penthièvre yeniden düklük haline getirildi (1697); Louise de Penthièvre'in Chartres dükü ile evlenmesiyle 1769'da Orléans hanedanına geçti. (L)

PENTHİÈVRE, Fransa'da Saint - Pierre - Quiberon komününde (Morbihan) yer, Quiberon'u karaya bağlayan kum kancası kıyısında. Penthièvre kalesi bu geçite hâkimdi. Adını Fransa amirali Penthièvre dükünden alan yer, 1795'te göçmenlerin Quiberon'da karaya çıkışı sırasında önemli rol oynadı. (L)

PENTHİNA i. Meyve ağaçlarına zararlı kelebek. (Pulkanatlıların *tortricidae* familyasından.) [TEMETOCERA ve SPİLONOTA adlarıyle de anılır.]

— ANSİKL. *Penthina*'lar yaprak bükücü böceklerdir; kurtçukları genellikle ciddî zararlara yol açar. *Penthina ocellana*'nın tırtılı elma ağacına dadanır, çiçeklerini mahveder. (L)

PENTİCTON, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) şehir, Okanagan gölünün güneyinde; 12 000 nüf. Tarım merkezi (meyve). [L]

PENTİTOL veya **PENTİT** i. (fr. *pentitol* veya *pentite*). Kim. Bileşiminde beş alkol fonksiyonu bulunan bileşiklerin genel adı.

— ANSİKL. En basit *pentitol*'lerin formülü CH_2OH—$(CHOH)_3$—CH_2OH'dır. İzomerlerinin stereokimyasal bir yapısı vardır. Teorik olarak, hepsi bilinen, dört izomerinin bulunduğu kabul edilir. İkisi optik bakımdan etkindir; *d-* ve *l-arabit*, diğer ikisi ise optik bakımdan etkisizdir: *ksilit* ve *adonit*. Kendilerine tekâbül eden *pentoz*'ların indirgenmesiyle elde edilirler. Yalnız, adonit'e tabiatta (*Adonis vernalis* bitkisinde) rastlanır.

Ramnit, altı karbon atomlu (C_6) bir pentittir. Tatlı olan bu maddeler katı veya şurup kıvamında sıvılardır. (L)

PENTİYOBARBİTAL i. (fr. *penthiobarbital*). Eczc. Etilmetilbütiltiyobarbitürik asidin kısa adı. Bu asidin sodyum tuzu, yüzde 5'lik çözelti halinde, yaklaşık olarak 1 gr'lık dozlarda, damar içine şırınga edilerek, kısa süreli genel anestezilerde kullanılır. (L)

PENTİYOFEN i. (fr. *penthiofène*). Kim. Piran'la aynı yapıya sahip, kükürtlü heterosiklik bileşik; pirandaki oksijen atomu yerine kükürt atomu geçmiştir. (Formülü C_5H_6S olan bu bileşik serbest olarak elde edilememiştir, fakat bazı türevleri bilinir.) [*Eşanl.* TİYAPİRAN.] (L)

PENTLAND (Barbara), kanadalı kadın besteci (Winnipeg 1912). Toronto ve Vancouver'de dersler verdi; bir tiyatro aksiyonu (*The Lake* [Göl], 1954), dört senfoni (1948 - 1959), Boccherini'nin bir temi üstüne orkestra çeşitlemeleri (1948), keman ve org için konçertolar, oda müziği, piyano parçaları besteledi. (L)

PENTLAND FİRTH, İngiltere kıyılarında boğaz, İskoçya ile Orkney adaları arasında; 10-12 km genişlikte. (L)

PENTLANDİT i. (ingiliz kâşifi J.B. *Pentland*'ın adından). Miner. Tabiî demir ve nikel sülfür; kübik sistemde billûrlaşır ve önemli bir nikel cevheri olarak işletilir. (L)

PENTODON i. Sıcak bölgelerde bulunan ve dynastes'e benzeyen böcek cinsi. (*Pentodon punctatus*'un kurtçuğu asmalara zararlıdır, asmanın kökünü kemirir. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

PENTOLİT i. (fr. *pentolite*). Tolit ile pentrit karışımından meydana gelen patlayıcı madde. (L)

PENTON i. (fr. k.). Pentaeritritten türeyen klorlu polieterin tescil edilmiş adı; klorometil kökleriyle ornatma tepkimeleri verir. (Bu reçineyle 290°C'a kadar bozunmadan çalışılabilir. Çok hassas parçaların kalıplanmasında kullanılır; çünkü büzülmesi binde 4 ile 6 kadardır.) [L]

PENTOT i. (yun. *pente*, beş ve *hodos*, yol > fr. *pentode*'dan). Elektron. Havası boşaltılmış, beş elektrotlu lamba. (Pentot, triyota oranla birçok üstünlük gösterir; özellikle daha iyi bir yükseltme sağlar.)

— ANSİKL. Elektron. *Pentot*'ta bir katot, üç ızgara ve bir anot bulunur. İlk ızgara genellikle kumanda elemanı görevi yapar; ikincisi ekran ızgaradır ve anot-ızgara sığasının zararlı etkisini büyük ölçüde azaltır; yokedici ızgara denilen üçüncüsü ile katodun potansiyeli aynı seviyededir ve anottan ekran ızgaraya doğru gelişen ikincil yayınımın etkilerine karşı koyar; ekran ızgaranın potansiyeli pozitiftir ve anotun potansiyeline eşit veya ondan daha küçüktür. Pentotların iç direnci çok yüksektir, yüzbinlerce ohm veya birkaç megohma ulaşabilir. Bu tip lambalar, yüksek ve alçak frekanslı yükseltme katlarında çok kullanılır. (L)

PENTOXYLON i. Paleobot. Pentoxyleae familyasının örnek cinsi. (Gövdesinde belirgin beş odun çeper görülür. *Pentoxylon Sahnii*'nin bütün kısımları, Hindistan'da Bihar'da Jüra tabakasında bulunmuştur.) [L]

PENTOZ i. (fr. *pentose*). Kim. Yapısında dört alkol grubu bulunan ozların genel adı.

— ANSİKL. Formülü

$$CH_2OH—(CHOH)_3—CHO$$

olan en basit *aldehitik pentozlar* veya *aldopentozlar* optik bakımdan aktiftir; ikişer ikişer enantiyomorf olmak üzere sekiz izomer şekilde bulunurlar: *arabinozlar, ksilozlar, liksozlar* ve *ribozlar*. *Apiyoz* ve homologları (*ramnoz*) gibi, zincir şekilleri dallı olan pentozlar da vardır.

Formülü $CH_2OH—(CHOH)_2—CO—CH_2OH$ olan en basit *ketonik pentozlar* veya *ketopentozlar* ikişer ikişer birbirinin optik bakımdan tersi olan dört şekilde bulunur: *d* - ve *l - arabülozlar; d* - ve *l - riboketozlar.* Pentozlar indirgendir. Kendilerine tekâbül eden pentitleri vererek sodyum malgamasıyla indirgenirler.

Aldopentozlar nitrik asitle yükseltgenerek tetrol asitlerini verir. (L)

PENTOZAN i. (fr. *pentosanne*). Kim. Birçok pentozun su kaybederek birleşmesinden elde edilen bileşikler sınıfı. (Araban, ksilan gibi başlıca pentozanlar bitkisel zamklarda bulunur.) [L]

PENTOZİT i. (fr. *pentoside*'den). Kim. Pentozlarla (genellikle riboz, arabinoz ve ramnoz) üretilen ozitlerin genel adı. (L)

PENTOZÜRİ i. (fr. *pentosurie*). Tıp. Sidikte pentoz bulunması; bazen sadece bitkiyle beslenenlerde görülür. (İçinde pentoz bulunan sidik, tıpkı glükoz gibi Fehling eriyiğini indirger, ama onun gibi kutuplanma düzlemini saptırmaz; biramayalarının etkisiyle de mayalanmaz.) [L]

PENTREMİTES i. Blastoidea sınıfının fosil paleozoik takımından derisidikenli hayvan. (Üst Silüryen, Devonyen ve Karbonifer'de çiçek tomurcuğuna benzer kanalcıkları bulunmuştur.) [L]

PENTRİL i. (yun. *pente*, beş'ten fr. *pentryl*). Molekülünde beş NO_2 grubu bulunan patlayıcı madde. (L)

PENTRİT i. (*pentaeritrol*'den türetilmiş k.). Pentaeritritol tetranitrattan

$$C(CH_2ONO_2)_4$$

meydana gelen patlayıcı. (L)

PENTSTEMON i. Güney Amerika'da yüz kadar türü bulunan bitki cinsi (Sıracagillerden.)

— ANSİKL. *Pentstemon*'lar karşıt yapraklı, sap ucunda seyrek veya koni biçiminde sık salkım çiçekli otsu veya dibi odunsu bitkilerdir. Çoğu öbeklerde veya tarh kenarlarında süs bitkisi olarak yetiştirilir; ılıman ve soğuk bölgelerde kışı limonluklarda geçirtmek uygun olur. *Pentstemon Hartwegii*'nin çiçekleri güzel kan kırmızısı rengindedir; melezleme yoluyle bunun pek çok çeşidi üretilmiştir. Başlıca türleri: *P. barbatus, P. Menziesii, P. campanulatus, P. cobaea.* (L)

PENULA i. (lat. *paenuel*'dan). Esk. Rom. Askerlerle yolcuların giydiği kısa, kalın ve kolsuz palto. (L)

PENUTİA'LAR, Kaliforniya, Oregon, İdaho ve Britanya Kolombiyası'na dağılmış, aynı dil ailesinden kızılderili kabilelerinin tümü. (Penutia'lar ya ortadan kaldırılmış veya belli yerlerde toplanmıştır.) [L]

PENYUVAR i. (fr. *peignoir*). Bk. SABAHLIK.

PENZA, S.S.C.B.'de şehir, Moskova'nın güneydoğusunda; 296 000 nüf. Şehir Volga ırmağının kolu olan Sura ırmağı kıyısında ve Don'a kavuşan Hoper ırmağının kaynağı yakınında kurulmuştur. Dokuma (yün) sanayii. Çeşitli metalürji. (L)

PENZA, S.S.C.B.'de şehir, Moskova'nın güneydoğusunda; 296 000 nüf. Şehir, Volga'nın kolu Sura kıyısında ve Don'da son bulan Hoper'in kaynağı yakınındadır. Selüloz ve kâğıt. Dokuma (yün). Çeşitli metalürji. (L)

PENZANCE, İngiltere'de liman şehri,

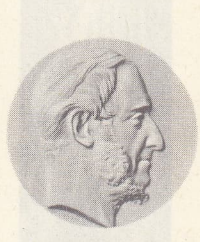

Guglielmo PEPE
David d'Angers'in eseri
Angers müzesi

Foto. X (LAROUSSE)

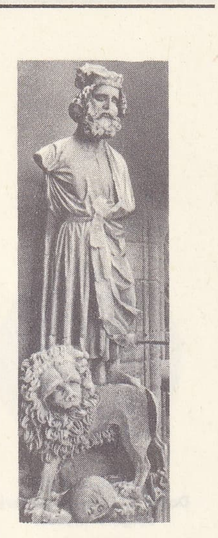

Kısa PÉPIN
Reims katedrali güney dayanağı

peplos
Athena Güzel Sanatlar okulu, Paris

pepsis

Cornwall'ın güneybatı ucunda, Mount's Bay kıyısında; 19 400 nüf. Bir kalenin yıkıntıları. Balıkçı limanı. Turizm merkezi. (L)

PENZİG (Otto), prusyalı botanikçi (1856 - Cenova 1929). 1886'dan sonra Cenova üniversitesinde botanik dersleri verdi. Mantarlarla ilgili birçok önemli çalışma, narenciyeler üstüne geniş bir araştırma yaptı. *Flora Popolara İtaliano* (İtalya Florası) [2 cilt, 1924] adlı kitapta, İtalya'daki birçok bitkinin halk dilindeki karşılığını (çeşitli lehçelerde) derledi. En ünlü eseri: *Pflanzenteratologie* (Bitki Teratolojisi) [1890-1894; 2. baskı 1921-1922]. (M)

PEON i. (lat. *pedes*, piyade'den isp. k.). Orta Amerika veya Güney Amerika'da köylü, tarım işçisi. (Peon'un yaşama şartları Ortaçağda Avrupa'daki serflerin yaşama şartlarına benzerdi.)

— Ask. Kızılderili piyade eri. (L)

PEORİA, A.B.D.'de (İllinois) şehir, İllinois'nin orta çığırı kıyısında; 103 200 nüf. Bir maden kömürü havzası yakınında ve bir tarım bölgesinde ırmak limanı. Sanayi merkezi: demir fabrikası, metalürji (tarım makineleri), kimya ve besin sanayii. (L)

PEOTA i. (ital. k.). Adriya denizinde kullanılan çok hafif büyük gondol. (L)

PEPE sıf. (onomatope). Dudak sesleriyle başlayan kelime veya heceleri birden söyleyemeyip tekrar ede ede ve güçlükle telaffuz eden: *Pepe çocuk.*

◆ **Pepelemek** geçz. f. Pepe gibi konuşmak.

◆ **Pepelik** i. Pepe olma hali. (M)

PEPE (Florestano), italyan milliyetçisi (Squillace, Calabria 1778 - Napoli 1851). Partenope cumhuriyetine, sonra kral Joseph ile Murat'ya hizmet etti. General (1811) oldu, Napoli valiliğine getirildi (1815). 1820'de devrim hükûmetinde görev aldı. Sicilya adasındaki ayrılık taraftarlarının ayaklanmalarını bastırmakla görevlendirildi. Fakat ılımlı davranışı yüzünden gözden düşünce istifa etti. (L)

PEPE (Guglielmo), italyan milliyetçisi (Squillace, Calabria 1783 - Torino 1855). Florestano Pepe'nin kardeşi. Championnet'ye hizmet ettikten sonra Fransa'ya sığındı. İtalyan lejyonu ile beraber İtalya seferine katıldı (1800). Napoli'yi ayaklandırmağa kalkıştı (1802). Mahkûm oldu, sonra bağışlandı (1805), kral Joseph ve Murat'ya hizmet etti, baron (1810), tümgeneral (1813) oldu. Napoli ayaklanmasını yönetti (temmuz 1820). Fakat Laibach kongresinden sonra Avusturyalılar tarafından Rieti'de yenildi (mart 1821). Ölüme mahkûm edildi, dışarı kaçtı ve 1848'de Napoli'ye döndü. Kral tarafından Carlo - Alberto'ya gönderilen birliklerin başına getirildi. Bu birlikler geri çağrılınca, Pepe, Manin ile birlikte Venedik'i savunmağa gitti. (L)

PEPE-HİLLO (José DELGADO. — denir), ispanyol matadoru (Sevilla 1754 - Madrid 1801). 1774'te matador oldu ve 1777'de Madrid'e gitti. Canlılığı, hareketleri ve süslü kıyafetleriyle ün kazandı. Madrid'de «Barbudo» adlı bir boğa tarafından öldürüldü. Bu acıklı ölüm Goya'nın ofort tekniğiyle yaptığı üç taplosuna konu oldu. Bunlardan biri *Tauromachia*'sının (Boğa Güreşi) ilk baskısında yer alır. (L)

PEPEL, Sierra Leone'de liman, Freetown'un kuzeydoğusunda. Demiryoluyle bağlı olduğu Lunsar demir madenlerinin ihraç yeri. (L)

Samuel PEPYS
John Hayls'in eseri Portrait National gallery, Londra

PEPEME sıf. (*pepe*'den). Pepe.

◆ **Pepemelik** i. Pepelik. (M)

PEPE MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Pepe.*

PEPERİNO i. Petrogr. Yanardağ tüfü veya köşeli çakıltaşı. (Peperino, kül renkli, yumuşak ve kolay ufalanan, karabiber tanelerine benzeyen unsurları kapsayan ve özellikle Roma bölgesinde bulunan bir kayadır. Roma imparatorluğunda Cumhuriyet devrinde yapılan büyük anıtlarda kullanılmıştır.) [L]

PEPERİT i. (*peperino*'dan fr. *pépérite*). Limagne'da, volkanik unsurlar veya kireçtaşlı veya marnlı çimento veya unsurlar kapsayan tüf ya da köşeli çakıltaşı. (L)

PEPEROMİA i. Tropikal ülkelerde yetişen ot veya ağaççık. (*Peperomia Sadersii, P. mormorata, P. metallica* v.b. gibi bazı türleri renkli ve alacalı yapraklarından ötürülimonluklarda yetiştirilir. Bu cinsin altı yüzden fazla türü vardır. Karabibergillerden.) [L]

PEPEYİ (Haluk Nihat), türk şairi (Selânik 1901). İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. Mülkiye mektebini bitirdi (1921). Çeşitli yerlerde kaymakamlık, mektupçuluk, valilik görevlerinde bulundu. Kütahya (1954) ve İstanbul milletvekili (1957) oldu. Eserleri: *Geçmiş Zaman Masalları* (1928); *Türk Destanına Giriş* (1934); *Mütareke Destanı* (1938); *Millî Mücadele Destanı* (1940); *Erenler Gaziler* (1951); *Türk Destanından* (1952). [M]

PEPİ, VI. Sülâleden iki firavunun adı (M. Ö. 2400'e doğr. - 2200'den önce). Ehramları Sakkara'dadır. (L)

PÉPİN I (803 - Poitiers 838), Akitanya kralı (817-838). Dindar Louis ile Ermengarde'ın ikinci oğlu. Kral unvanını aldığı sırada (817) Akitanya'yı yönetiyordu. Kardeşleri Lothar ve Louis gibi, en küçükleri Charles'ı kıskanan Pépin de, birkaç defa babasına başkaldırdı (830, 831, 833) ve geniş topraklar karşılığında babasına boyun eğdi. (L)

PÉPİN II (823'e doğr. - Senlis 865'ten sonra), Akitanya kralı (838-856), Pépin I'in oğlu. Akitanyalılar tarafından kral olarak tanındı. Oysa Dindar Louis Akitanya'yı kardeşi Kel Charles'a vermişti. Dindar Louis'nin ölümünden sonra çıkan savaşta Pépin II, Lothar'ı destekledi ve Fontenoy-en Puisaye savaşına (841) katıldı. Müttefiki tarafından terk edilince, Verdun antlaşmasına (843) dayanarak Akitanya üstünde hak iddia eden Kel Charles'a kafa tuttu; ama Saint-Benoît-sur-Loire sözleşmesiyle (845) amcasının vasalı olmayı kabul etti. Kel Charles 848'de yeğenine saldırdı, onu tahttan indirdi ve Saint - Médard'a hapsetti (852). Pépin II kaçtı (854), bir ara kendisine bağlı olanların başına geçtiyse de adamları Kel Charles'in oğlu Charles'ın tarafına geçerek kendisini terk ettiler (856). Birçok defa norman korsanlarıyle birleşti, yakalandı ve 864'te ölüm cezasına çarptırıldı. Bağışlandı ve bilinmeyen bir tarihte Senlis hapishanesinde öldü. (L)

PÉPİN de Herstal (*Genç* PÉPİN, — denir) [640'a doğr. - Jupille 714]. Austrasia saray nazırı Ansegisel (Aziz Arnoul'un oğlu) ile Bega'nın (Pépin de Landen'in kızı) oğlu. Amcası Grimoald'ın kaybettiği saray nazırlığını elde etti (680). Birçok kere Neustrasia'lılar tarafından yenilgiye uğratıldı (Leucafao 680), sonunda Tertry'de zafer kazandı (687). Bazen Neustrasia ve Bourgogne'da bir saray nazırı (ikinci oğlu Grimoald II) bırakarak üç Frank krallığına hâkim oldu. Pépin, Frizonları Ren'in kuzeyine püskürttü (689-695) [bk. WİLLİBRORD] ve Utrecht piskoposluğunun kuruluşunda rol oynadı (195), sonra Almanların dükü Willehari'yi tahttan indirdi, yerine Theodobald'ı geçirdi (712). Grimovald II öldürülünce saray nazırlığını torunu Theodobald'a bırakmak zorunda kaldı. Gerçekte Theodobald'ın yerine yönetimi Pépin'in dul karısı Plectrude elinde tuttu. Sonunda, Pépin de Herstal'in metresi Alpaide'den olan oğlu Charles Martel, Plectrude'ü iktidardan uzaklaştırıldı. (L)

PÉPİN de Landen (*Yaşlı* PÉPİN, — denir) [580'e doğr. - 640], Austrasia saray nazırı. Brunhilde'nin düşmesi üzerine (613) Austrasia soylu sınıfının başına geçti; saray belediye başkanı (615-640'a doğr.) oldu. Chlothar II ve Dagobert I devirlerinde Aziz Chunibert ile işbirliği yaparak Austrasia'yı yönetti. Kral tarafından Neustria'da tutuklandı (634'ten sonra); Dagobert I'in ölümü (639) üzerine yeniden Austrasia hükûmetinin başına geçti. (L)

PÉPİN Kısa (Jupille 715'e doğr. - Saint - Denis 768), saray nazırı (741-751), sonra Frankların kralı oldu (751-768). Charles Martel ile Rothrude'ün küçük oğlu. Miras yoluyle Bourgogne, Neustria ve Provence'ı elde etti ve kardeşi Carloman ile (741-747) birlikte ülkeyi yönetti. Üvey kardeşleri Griffon'u hapse attırdılar. Charles Martel'in ölümünden sonra, özellikle Almanlar arasında başgösteren ayaklanmaları (742, 744, 745) bastırdılar ve Merovenj hanedanından birini kral yapmayı daha uygun gördüler (Childerich III, 743-751). Germania'nın hıristiyanlaştırılmasında Aziz Bonifacius'a yardım eden iki kardeş, onu frank papaz sınıfını yeniden düzenlemekle görevlendirdiler, fakat doğrudan doğruya papaya bağlı bir metropolitlik otoritesi kazanmasına izin vermediler. Carloman feragat edince (747) tek başına saray nazırı kalan Pépin, Bavyera'da yeni bir ayaklanmayı bastırdı. Bu harekette Griffon yeniden ortaya çıktı (748 - 749); bunun üzerine Bavyera, dük Thassilo erginlik yaşına gelinceye kadar Pépin'e bağlı kaldı (763). Papa Zacharias'ın da razı olması (hattâ kışkırtması) ile Pépin, Childerich III'ü tahtından indirdi ve kendisini, büyükler meclisine Franklar kralı seçtirerek Aziz Bonifacius'a kutsal yağ ile ovdurttu (751 sonu). Böylece Karolenj hanedanını kurdu. Yalnız halk tarafından değil Tanrı tarafından da seçilmiş olan Pépin, gaspettiği krallığı dinî âyin ile meşru hale getirmiş oluyordu. Bu sırada papa Stephanus II, Lombardların kralı Aistolf'a karşı Pépin'in desteğini sağlamak için, Ponthierry'ye gitti (754). Bu yardımı kolaylıkla elde edebilmek için de Pépin ile iki oğlunun âyinini ikinci defa olarak kendisi yaptı (754). Buna karşılık, Pépin, Aistolf'u «Aziz Petrus»a verilen (756) eksarklığı iki kere bırakmağa zorladı (754-756). Az sonra Frankların kralı silâh altına alınan savaşçıları mart yerine mayıs ayında topladı (756); babası zamanında yağma edilen kiliseye tazminat olarak verilmek üzere vergi ödenmesini zorunlu kıldı. Müslümanlardan Septimania'yı aldı (752-759) ve dük Waifre ile uzun süren bir savaştan (760-768) sonra Akitanya'yı da krallığına kattı. Nihayet, ölmeden önce eyaletlerini oğulları Carloman ile Charles (Charlamagne) arasında paylaştırdı. (L)

PEPLİS i. Küçük çiçekli biryıllık bitki; Avrupa ve Kuzey Afrika'da yetişir. (Kınaağacigillerden.)

— ANSİKL. *Peplis portula*'nın çiçekleri yeşilimsi veya pembemsi beyazdır. Bataklık ve nemli yerlerde yetişir. Bazı ülkelerde salata olarak yenir. (L)

PEPLOS i. (yun. k.). Eskiden Yunanistan'da kadınların kullandığı, dörtgen şeklinde yünlü kumaştan yapılmış giyecek veya gömlek; vücudun bir kısmını sardıktan sonra uçları öbür tarafta toplanırdı. (Omuzlara iki toka ile tutturulur, uzunluğuna göre sırta veya göğüse kıvrılarak veyahut düz olarak giyilirdi.) [L]

PEPOLİ, XI. yy.dan beri Bologna'da yerleşen en soylu italyan ailelerinden biri. — XIV. yy.da ROMEO (öl. 1322) ve oğlu TADDEO (öl. 1347) guelfi'lerin başkanı oldu. — XIX. yy.da iki Pepoli dikkati çeker: CARLO (Bologna 1796 - ay.y. 1881), milliyetçi ve şair (*Puritani* [Püritenler], 1835); GİOACCHİNO NAPOLEONE (Bologna 1825 - Roma 1881), anne tarafından Murat'nın torunu. İtalyan bağımsızlığı için yapılan mücadelelere katıldı. Paris'te bakan oldu, 15 eylül 1864 konvansiyonunda rol oynadı. (L)

PEPONİA i. Beyaz veya sarı büyük çiçekli tırmanıcı ot; Afrika'nın tropikal ve güney bölgelerinde on kadar türü yetişir. (Kabakgillerden.) [L]

PEPOSACA i. Siyah, gri ve beyaz renkli, iri pembe gagalı bir ördeğin özgül adı (*Net-*

Foto. Rothier. Giraudon, British Council (LAROUSSE)

ta peposaca); Orta Amerika'da yaşar. (L)

PEPPERMİNT i. Bk. NANE *likörü*.

PEPPİNG (Ernst), alman bestecisi (Duisburg 1901). Berlin'de Hochschule für Musik'te beste dersleri verdi (1953). Birçok koro eseri, üç senfoni (1939-1944), piyano konçertoları (1931 - 1951), bir *Te Deum* (1956), nissa'lar, Passion'lar, motet'ler, oda müziği besteledi. Pepping, Almanya'da protestan müziğinin en ünlü bestecilerindendir. (L)

PEPSİN i. (yun. *pepsis*, sindirim'den fr. *pepsine*). Biyokim. Çok asit ortamda (optomum pH 1,7 2,2) etki gösteren proteoliz enzimi. *Eşanl.* PEPSİNAZ.

— ANSİKL. *Pepsin*, etle beslenen canlıların mide mukozasında bulunan salgı bezleri tarafından salgılanır; iri protit moleküllerini kısmen hidroliz eder ve albümozlar meydana getirir. Pepsinin salgılanması alışkanlığa (yemek saatleri), besinleri görmeğe, kokularını almağa bağlıdır; kesik kesik olur. Bk. SİNDİRİM.

— Eczc. Eczacılıkta pepsin, domuzun mide mukozasından maserasyonla veya asit otoliziyle elde edilir. Sindirimi uyarıcı ilâç olarak kaşe, granül veya şurup şeklinde ve genellikle klorhidrik asitle beraber alınır. (L)

Pepsin ülseri, bir mide ameliyatından (gastro-enterostomi veya kısmî gastrektomi) sonra mide veya incebağırsak mukozası üzerinde meydana gelen ülser. (L)

PEPSİS i. Parlak siyah, kadife mavisi veya ipek yeşili renginde çok büyük böcek (kanat açıklığı 10 sm kadar); en büyük örümceklere bile saldırır; ısırması çok acı verir. (Amerika'da yaygın zarkanatlıların *pompilidae* familyasından.) [L]

PEPTİDAZ i. (fr. *peptidase*). Biyokim. Peptitler ve polipeptitler üstünde etki gösteren, fakat daha karmaşık proteitlere etki yapmayan proteoliz enzimi. (Peptidazlar, sindirim sırasında pepsin ve tripsin'in etkisini uzatır.) [L]

PEPTİT i. (fr. *peptide*'den). Biyokim. Az sayıda amino asidin birleşmesiyle oluşan tabiî veya sentetik bileşik; amino asitler arasındaki bağ, bir molekülün amin grubu ile komşu molekülün karboksil grubu arasında su kaybı ile sağlanır (peptit bağı). [L]

PEPT(O), yun. *peptos*, sindirilmiş'ten alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

PEPTOGEN sıf. ve i. (fr. *peptogène*'den). Fizyol. Mide özsuyunun salgılanmasını kolaylaştıran ve artıran maddelere denir. (L)

PEPTON i. (fr. *peptone*). Biyokim. ve Eczc. Bir protid'in, bir enzim etkisiyle kısmen hidroliz olması sonucunda oluşan polipeptit.

— ANSİKL. Biyokim. Bk. PEPTİT ve PROTİT.

— Eczc. Etten elde edilen *pankreas peptonu* ile fibrinden elde edilen *pepsin peptonu* ilâç olarak bulunur; bunlar ağız yoluyle zayıflığa karşı kullanıldığı gibi alerjik hastalıklarda duyarlık azaltıcı olarak da kullanılır. İyot veya diğer bir kısım metallerle birleşince daha az zararlı organik bileşikler meydana getirdiğinden diğer ilâçlarda destek olarak kullanılır (iyotlu pepton, demir ve civa peptonat). [L]

PEPTONAT i. (fr. *peptonate*). Kim. Peptonun bir inorganik tuza etkimesiyle meydana gelen bileşik.

— ANSİKL. *Demir peptonat*, peptonun gliserinli su çözeltisinin demir III klorürle işlenmesinden ve meydana gelen çökeltinin amonyak veya amonyum klorür katılarak eritilmesinden elde edilir; tıpta kloroz ve kansızlığa karşı kullanılır. (L)

PEPTONLAŞABİLEN sıf. (*pepton* > *peptonlaşmak* ve *bilmek*'ten). Bir sıvı temasıyle peptonlaşan katı koloidal maddeler için kullanılır. (L)

PEPTONLAŞMA i. (*pepton* > *peptonlaşmak*'tan *pepton-laş-ma*). Temas ettiği sıvı içinde, ya kendi kendine ya da ısı veya kimyasal bir etken yardımıyle yayılan bazı katı koloit maddelerin özelliği. (PEPTİNLEŞME de denir.) || Bir protidin parçalanarak pepton haline dönüşmesi.

— ANSİKL. *Peptonlaşma*, tersinir koloitlerin genel özelliğidir; fakat koloitlerin her biri için farklı ve belirli şartlarda ortaya çıkar. Bu özelik, koloitler için, billûrsu maddelerin çözünmesine tekabül eden özelliktir. (L)

PEPTONÜRİ i. (fr. *peptonirie*). Sidikte pepton bulunması. (L)

PEPUSCH (John Christonher), alman asıllı ingiliz bestecisi (Berlin 1667-Londra 1752). On dört yaşında Prusya sarayına orgcu olarak alındı. Hollanda'ya, sonra Londra'ya (1700) gitti; orada Drury Lane orkestrasına girdi. Oxford'da müzik doktorası yaptı, kantatlar, birçok mask müziği besteledi, Gay'in *Beggar's Opera* (Dilencinin Operası) adlı eserinin, *The Wedding* (Düğün) [1729], *Polly* (1729) gibi balad-operalarının müziklerini uyarladı. Terk edilmiş olan solmileme usulünü yeniden uygulamağa başladı, bir *Treatise on Harmony* (Armoni Ders Kitabı) [1731], od'lar, motet'ler ve birçok konçerto yazdı. (L)

PEPUZA. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya bölgesi) şehir. Monoteizm'in merkezi olarak kabul edilir. Epiphanios, şehrin yaklaşık olarak M.S. 377'de tektanrıcıların saldırılarıyle yıkıldığını bildirir. Fakat şehrin tamamen ortadan kalkmadığı Hierokles'in buradan bir piskoposluk olarak bahsetmesinden anlaşılır. Radet ve Ramsay, M.S. VI. yy.da Pepuza'nın *İustinianupolis* adını aldığını ileri sürerler. Fakat bu, kesin değildir. Hierokles'in bildirdiğine göre şehir Büyük Menderes (Yukarı Maiandros) ırmağının sağ kolu olan Glaukos çayının aşağısında yer alıyordu. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

PEPYS (Samuel), ingiliz yazarı (Londra 1633-Clapham 1703). Küçük burjuva ailedendi. Deniz kuvetlerinde çalıştı. Akrabası lord Montagu'nün desteğiyle amirallik sekreteri oldu, bu görevde yararlı işler gördü, Royal society'nin başkanlığına getirildi. 1660'tan 1669'a kadar kendi uydurduğu şifreli bir yazıyle tuttuğu günce (*Diary*), 1819-1822 arasında John Smith tarafından çözüldü ve 1825'te yayımlandı. Çok ilgi çekici bir belge niteliği taşıyan bu günce, Charles II'nin taç giyme töreninde, Londra vebası ve yangınını, özellikle bir burjuva ailesinin iç dünyasını dile getirir. Ayrıca yazar, bencilliğini, kadınlarla ilişkisini, örnek bir memur olarak çalışkanlığını anlatır. «Günce»de çağının müzik dünyasıyle ilgili bilgiler de vardır. Pepys, ayrıca bazı şarkılar da besteledi. (L)

PER veya **PERR** i. (fars. *per* veya *perr*). *Esk.* Kanat: *Erbab-ı nazar sevip öperler / Yerlerde sürünmesin o perler* (Muallim Naci). || Kuş kanadının büyük tüyleri. || *Perğver*, hızlı uçan. || *Per-küşa*, uçucu. || *Perr ü bâl*, kol kanat: *Kimseden ümmid-i feyz etmem, dilenmem perr ü bâl / Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tairim* (Tevfik Fikret). [M]

PER—. Kim. Latinceden alınan ve bileşiklerin adı önüne getirildiğinde, o bileşiğin mümkün olan en fazla miktarda elektronegatif element kapsadığını gösteren önek (msl.: *peroksit*). [L]

PERA, osmanlı imparatorluğu zamanında Beyoğlu'na verilen ad. (Beyoğlu kesimi şehrin ilk iskân bölgesinin karşı tarafına [Haliç'in kuzeyi] geldiği için yunanca «öte, ötesi» anlamına gelen *Pera* adı verildi.) Bk. BEYOĞLU. (M)

PERACARİDAE çoğl. i. Malacostraca takımından kabuklu hayvanlar grubu; bunlarda kabuk varsa, göğüs halkalarından en az dördü serbest olur. (L)

PERAGALLO (Mario), italyan bestecisi (Roma 1910). Di Donato ve Casella'dan ders aldı, verist üslûpta yazdığı iki opera ile kendini tanıttı. Sonra bir süre eser vermez oldu. Ancak 1947'de onikises tekniğini benimsemiş olarak tekrar ortaya çıktı. Bir keman konçertosu ve bir senfonik parça (*Forme Sovrapposte* [1959]) besteledi. Milletlerarası Çağdaş Müzik derneğinin İtalyan bölümü başkanıdır (1956). [L]

PERAİA («karşı arazi»). Esk. coğ. Filistin'de bölge, Ürdün ırmağının doğusunda. — *Eolis Peraia'sı*, *Mysia* (Anadolu) kıyısının Midilli (Mytilini) karşısına düşen kesimi. — *Rodos Peraia'sı*, Rodos'un karşısına düşen karia arazisi. (L)

PERAİA RODİA. Esk. coğ. Karia bölgesinin Rodos'a karşı olan kıyısına antik devirde verilen ad. Paraia, suyun ötesinde, kıyı anlamına gelir. M.Ö. IV. yy.dan itibaren Karia kıyılarındaki rodos hâkimiyeti zayıfladı. Roma M.Ö. 167'de bu hâkimiyete son verdi ve M.Ö. 129'da Asia eyaletini kurunca Karia da bu eyalete katıldı. (M)

PERAK, Malezya'da ırmak; 270 km. Tayland ve Malezya sınırlarındaki dağlardan çıkan Perak, güneye yönelir. Malakka boğazında son bulur; devletin başlıca limanı olan Telok Anson'dan sonra, kıyı trafiğine elverişlidir. Çenderoh barajından sulama ve elektrik enerjisi üretiminde yararlanılır. (L)

PERAK, Malezya'da eyalet; kuzeyde Tayland, kuzeybatıda Kedah ve Penang eyaletleri, doğuda Kelantan ve Phang eyaletleri, güneyde Selangor ile sınırlıdır. Malakka boğazı kıyısında uzanır; 20 668 km²; 1 384 000 nüf. Doğuda Malezya yarımadasının ortasındaki sıradağların (*Günong Korbu* tepesi, 2 400 m) eteğinde uzanan eyalet toprakları, Perak ırmağının hidrografya havzasını içine alır. Halk, pirinç, hindistancevizi tarımı ve balıkçılıkla geçinir. Başlıca ihracat ürünleri tütün ve şekerkamışıdır. Kauçuk ağacı çiftliklerinde büyük ölçüde kauçuk üretilir. Perak, Malezya'da en çok kalay çıkarılan eyalettir (Kinta vâdisi ve Taiping bölgesi). Çok eski bir sultanlık (1650-1795) olan Perak, önce Hollandalılar, sonra İngilizler tarafından alındı; 1874'te bir ingiliz himaye bölgesi oldu; 1957'de Malezya federasyonuna katıldı. (L)

PERAKENDE sıf. (fars. *perāgenden*, dağıtmak'tan *perāgende* > *perākende*). Bir malı, tüketicinin ihtiyaçlarına göre, teker teker veya sadece birkaç parça halinde satmaya dayanan (satış biçimi): *Perakende satış*. || Bu şekilde alınan veya satılan: *Perakende mal*. (*Zt.* TOPTAN.) || *Esk.* Düzenli olmayan, dağınık, perişan.

— *Esk. Perakende-dil* (veya *hatır*), üzüntülü gönül. || *Perakende-gû*, saçma sapan konuşan.

— Huk. Bk. SATIŞ.

◆ İ. Ask. *Esk.* Hastalık ve başka sebepler yüzünden kıtalarından geriye kalan asker.

— Denizc. *Esk.* Savaş gemilerinde yardımcı ve özel hizmetlerde kullanılan emireri, yazıcı, kumanyacı, aşçı, terzi, salon ve büfe görevlisi ve terzi neferler için kullanılan genel terim. || *Perakende bölüğü*, büyük gemilerde perakende erlerinden kurulu bölük.

— Mal. *Esk.* Borç ve alacaklıların kaydedildiği defter. (ML)

PERAKENDECİ sıf. ve i. (*perakende*'den *perakende-ci*). Malını küçük miktarlar veya parçalar halinde satan (tacir). [*Zt.* TOPTANCI.] || *Perakendeci esnaf*, alıcının istediği kadar ufak miktarlarda mal satan esnaf.

◆ **Perakendecilik** i. Perakende yoluyle yapılan alışveriş. (M)

PERAN sıf. Bk. PERRAN.

PERANEMİDAE çoğl. i. İğ biçiminde veya silindirimsi birhücreli kamçılı hayvan; iki kamçısı, bir yutağı vardır; kamçılardan arkadaki hareket etmesine yarar. (Başlıca cinsleri: *peranema*, *urceolus*.) [L]

PERARD (Albert), fransız fizikçisi ve meteoroloğu (Neuilly, Seine 1880-Valence 1960). 1905'te milletlerarası ağırlıklar ve ölçüler bürosuna asistan olarak girdi; 1931'de müdür yardımcısı, 1936'da da müdür oldu. Sanayi için, ışık girişimlerine dayanan bir kalibre ölçme metodu buldu; tek renkli ışınımlar üzerinde çalıştı ve 0°C ile 100°C arasındaki atmosferde kırılma için yeni bir formül verdi. Elektrik, fotometri ve kalorimetri birimlerinin tanımlarını evrensel bir birliğe ulaştırmak için çaba harcadı. (L)

PERARSENYAT i. (fr. *perarséniate*). Arsenyatlardan daha fazla oksijen kapsayan tuzların genel adı. (L)

PERASETİK sıf. (fr. *peracétique*). Serbest halde elde edilememiş CH_3CO_3H formülündeki perasit için kullanılır. (Karma anhidridi olan diasetil peroksit, 30°C'ta ergiyen katı bir patlayıcıdır.) [L]

PERASİT i. (fr. *peracide*). Genel formülü RC—CO—O—OH olan organik asitlerin genel adı; R bir karbon köküdür.

— ANSİKL. *Perasitler* kararsız olduğundan

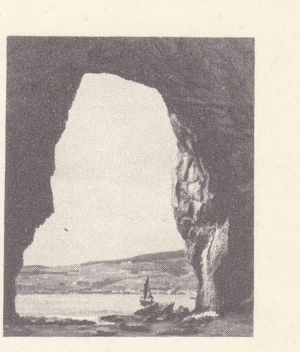

Gaspésie'de (Kanada) **PERCE kayalığı**

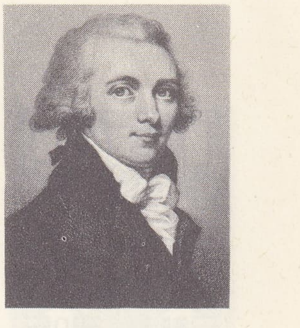

Spencer **PERCEVAL**
A. Cardon'un eseri
E. Miles'ın
bir minyatüründen
(özel koleksiyon)

Charles **PERCIER**
bir sanat anıtı
için proje
Louvre müzesi,
Paris

Foto. LAROUSSE

yapıları geçicidir. Bununla beraber klorürlerin veya asit anhidritlerin baryum dioksitle işlenmesinden meydana gelen, R—CO—O—O—CO—R tipi anhidritler veya *asidil peroksitler* elde edilebilir. Bu maddeler, sulu ortamda bir mol asit ile bir mol parasit vererek hidrolize uğrar. (L)

PERATE (Joseph André), fransız sanat tarihçisi (Nancy 1862-Versailles 1947). Roma'da Fransız okulu öğretim üyesi oldu. 1892'de hıristiyan orkeolojisiyle ilgilendi ve bu konuda küçük bir eser yazdı. Versailles müzesi müdürü oldu (1920-1932). André Michel'in *Histoire de l'Art* (Sanat Tarihi) adlı eserinin birçok bölümünü yazdı, Versailles müzesinin kataloglarını hazırladı (1916-1931), şato ve bahçeler üstüne incelemeler yaptı (1904-1920). Georges Goyau ve Paul Favre ile birlikte *Vatican, les Papes et la Civilisation* (Vatikan, Papalar ve Medeniyet) adlı eseri yayımladı. (L)

PERATİA, Karadeniz'in kuzeyinde eski ülke, Trabzon'un karşısında. XIII. yüzyılda Trabzon kralları «Trapezus, İberia ve bütün Peratia'nın kral ve imparatoru» unvanını taşırdı. (M)

PERAZOTAT i. (fr. *perazotate*). Formülü MNO_4 olan tuzların genel adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

PERAZOTİK sıf. (fr. *perazotique*). Formülü NO_3 olan oksit için kullanılır. (PERNİTRİK de denir.) [Bk. AZOT.] (L)

PERBENZOİK sıf. (fr. *perbenzoïque*). Kim. Organik perasitlerin en tanınmışı olan $C_6H_5CO_3H$ romülündeki asit için kullanılır. (Çözeltisi çok yükseltgen olan billûrsu bir katıdır.) [L]

PERBORAT i. (fr. *perborte*). Bileşiminde boratlardan daha fazla oksijen bulunan tuzların genel adı: *sodyum perborat* $NaBO_3$, $4H_2O$. (Bu maddeler, soğukta, su etkisiyle bozunarak oksijenli su [hidrojen peroksit] meydana getirir; diğer pertuzlar gibi, çamaşır sularının yapımında ve eczacılıkta kullanılır.) [L]

PERBROMÜR i. (fr. *perbromure*). Kim. Bileşiminde normal bromürden daha fazla brom bulunan bromür. (L)

PERBÜNAN i. (fr. *perbunan*). Bütadien ve akrilik nitrilin kopolimeri. (L)

PERCE kayalığı, Gaspésie kıyısında (Kanada, Québec) tabiî kemerler oyulmuş büyük yalıyar. Turistik yer. (L)

Perceval *veya* **Conte du Graal** («Perceval veya Graal'in Masalı»). Chretien de Troyes'nin masalı (1182'ye doğr.). Şairin son eseridir ve tamamlanmamıştır. Anası onu şövalyelik hayatının tehlikelerinden uzaklaştırmak için yoksulluk ve cehalet içinde büyütmüş olmasına rağmen, Perceval kendini askerlik sanatına verir. Arthur'ün şatosuna varır ve şövalyeliğin kanunlarını öğrenir. Maceraları sırasında Günahkâr kralın şatosuna varır. Graal âyininde hazır bulunur, fakat garip tören hakkında bilgi istemek cesaretini gösteremez. Şatodan ayrıldıktan sonra da Graal'ın hatırası aklından çıkmaz; kendisine yapılan birçok uyarmadan, soru sormaması yüzünden gerçeğe varamadığını ve Günahkâr kralı felâketten kurtaramadığını anlar. Chretien de Troyes'un romanı burada biter, fakat Perceval, Graal çevrimindeki bütün eserlerde yeniden görülür. Alman şairi Wolfram von Eschenbach, *Parzival* adlı eserinde fransız şiirinin konusunu işlemiştir: fakat Graal'in karşısında Perceval gibi susmakla yetinen Parzival keşiş Trevrizent'in vaızlarını dinleyerek gerçeği sezinler ve günahkâr krala onu kurtaracak soruyu sorar. R. Wagner, *Parsifal* adlı eserini Wolfram von Eschenbach'ın şiirinden ilham alarak yaratmıştır. (L)

PERCEVAL (John), ikinci **Egmont** kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1711-ay.y. 1770). Becerikli, aynı zamanda gözü yükseklerde bir insandı. George III'e yakınlaşmak için Whig partisinden ayrıldı ve bu sayede amirallik birinci lordu oldu (1763-1766). [L]

PERCEVAL (Spencer), ingiliz siyaset adamı (Londra 1762-ay.y. 1812), John Perceval'in oğlu. 1796'da Whig partisinden milletvekili seçildi, Pitt'in siyasetini destekledi ve Tory'lere yakınlaştı. 1807'de Portland kabinesinde maliye bakanı oldu. 1809'da Portland'ın yerine başbakanlığa getirildi. Birleşik Krallık, onun enerjik yönetimi altında, 1810-1811 arasındaki büyük buhranı atlatmak ve İspanya'da Napolyon'a karşı yapılan savaşı yürütmek imkânını buldu. (L)

PERCHE, lat. **Pagus Pertisasis**, Fransa'da bölge, Normandiya ile Maine arasında, bugün Orne ve Eure-et-Loir idare bölgeleri arasında bölüşülmüştür. (L)

PERCHE geçidi, Doğu Pireneler'de geçit, Yukarı Têt vâdisi veya Conflent'i Cerdanya veya Yukarı Segre vâdisine bağlar; 1 577 m. (L)

PERCHTOLDSDORF, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) komün, Wienerwald'in eteğinde; 11 100 nüf. Gotik üslûbunda kilise ve belediye sarayı; eski evler ve Düklük sarayının (XVI.-XVII. yy.) yıkıntıları, Bağcılık. (L)

PERCİER (Charles), fransız mimarı (Paris 1764-ay.y. 1838). 1786'da Roma ödülünü aldı. İtalya'da Payre'nin atelyesinden arkadaşı olan Fontaine ile buluştu. 1790'da Paris'te Sergilenen *Trajanus Sütununun Onarımı* ile işe başladı. Devrim sırasında Fontaine ile beraber çoğunu Jacob'un imal ettiği yeni-antik tarzda mobilyalar çizdi. Konvansiyonun toplantı salonunun mobilya modellerini ve Opéra için dekor maketleri hazırladı. Mimar olarak giriştikleri ilk önemli iş Malmaison'u birinci konsülün ikametine ayırmak oldu; sonra Carrousel'deki zafer takını kurdular, Louvre ve Tuileries saraylarında büyük işler aldılar. Napolyon devrindeki bütün millî bayramlar Percier ile Fontaine tarafından düzenlendi. Ampir üslûbunun ustaları olarak sayılan bu iki mimarın birlikte yayımladığı mimarî eserler: *Palais, Maisons et Autres Edificas Modernes Dessinés à Rome* (Roma'da Çizilen Saray, Ev ve Öbür Modern Yapılar) [1798]; *Décorations İnterieures* (İç Dekorasyonlar) [1812]; *Résidences des Souverains de France, d'Allemagne, de Russie* (Fransa, Almanya ve Rusya Hükümdarlarının İkametgâhları) [1833]. Percier, Horace ve La Fontaine'in birer eserini de resimledi. (L)

PERCY, Kuzey İngiltere'de baron ailesi. William de Percy (1030'a doğr.-1096) tarafından kuruldu. Fatih William ona Yorkshire ile Lincolnshire'de büyük bir yurtluk verdi. (L)

PERCY (Henry), ingiliz soylusu (1272'ye doğr.-1315). Edward I'in İskoçya siyasetini destekledi. Robert Bruce'un kazandığı zaferler karşısında İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. Durham piskoposundan topraklar ve özellikle Alnwick malikânesini satın alarak, Kuzey İngiltere'deki durumunu kuvvetlendirdi. —Oğlu HENRY (1299'a doğr. - 1352), İskoçyalılara karşı büyük Neville's Cross zaferini kazandı. (L)

PERCY (Henry), ikinci **Northumberland** kontu, ingiliz soylusu (1342-Bramham Moor 1408). Neville ailesinden bir kızla evlenerek bölgedeki nüfuzunu artırdı. Oğlu «Hotspur» ile birlikte, 1399'da Lancaster'lı Henry IV'ün, Richard II'nin yerine geçmesiyle sonuçlanan ihtilâlde önemli bir rol oynadı. Fakat çok geçmeden oğlu ile yeni kralı birbirine düşüren bir çatışmaya katıldı ve Henry IV'e karşı patlak veren bir ayaklanma sırasında öldürüldü. Görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle unvanlarına ve mallarına elkonuldu. (L)

PERCY (Henry), ikinci **Northumberland** kontu, ingiliz soylusu (1394-Saint Albans 1455), Hostpur'un oğlu. Henry V, 1406'da ailenin kaybettiği bütün unvanlarını ve mallarını kendisine geri verdi (1414). Bu hareket karşısında duyduğu minnet dolayısiyle ateşli bir Lancaster taraflısı oldu, bu yüzden de york'çular tarafından Saint Alban'da öldürüldü. Oğulları HENRY, üçüncü *Northumberland* kontu (1421-Towton 1461) ve sir RALPH (1425-Hedgley Moo 1464); york'çularla döğüşürken öldürüldüler. Ralph, Edward IV'e karşı tertiplenen bir ayaklanmaya katılmıştı. Bu sebepten kral, unvanlarına ve mallarına elkoyarak, kontluğu Montagu lordu John Neville'e verdi. Fakat Neville'lerin kendisine bağlılığı şüpheliydi; ayrıca Percy'lerin kuzeyde büyük bir nüfuzları vardı, bu yüzden kral, dördüncü *Northumberland* kontu HENRY'ye (1466-1489), ailenin bütün mallarını ve unvanlarıyle kontluğunu geri verdi (1437). O da 1485'de Henry VII'nin hizmetine girdi ve uğrunda savaşırken öldürüldü. (L)

PERCY (sir Henry), **Hotspur** denir, ingiliz soylusu (1364-Shrewsbury yakınları 1403), birinci **Northumberland** kontu Henry Percy'nin oğlu. İskoçya sınırındaki savaşlarda gösterdiği yararlıklardan sonra «Hotspur» unvanını aldı. Babası gibi, 1399'da Richard II'ye karşı Lancaster'li Henry'nin tarafını tuttu. Henry IV kendisini, İskoçya'nın doğu bölgesini korumakla görevlendirdi, sonra da ona Kuzey Galler'de yargı yetkisi verdi. Percy, yeni başarılar kazandıysa da, maaşının azlığı yüzünden 1402'de kralla bozuştu; babasını da peşinden sürükleyerek ayaklandı. Richard II'nin hâlâ sağ olduğunu ileri sürerek Cheshire'ı da ayaklandırmağa çalıştı, fakat kralın ordusu tarafından Shrewsbury'de yenilgiye uğratılarak öldürüldü (temmuz 1403). [L]

PERCY (Thomas), yedinci **Northumberland** kontu, ingiliz soylusu (1528-York 1572). Roma ile ilişkinin kesilmesini ve manastırların kapatılmasını protesto amacıyle ayaklananlara katıldığı için idam edilen babası gibi ateşli bir katolikti. Mary Stuart'ın tarafını tuttu. 1572'de kraliçe Elizabeth'e karşı bir komploya katıldığı için ölüme mahkûm edildi. (L)

PERCYLİT [persilit] i. (ingiliz mineraloji bilgini J. *Percy*'nin adından). Miner. Hidratlı tabiî kurşun ve bakır oksiklorür. (L)

PERCZEL (Moric), macar generali (Bonyhad, Tolna 1811-ay.y. 1899). Askerî mühendisti, 1840'ta ordudan ayrıldı ve Reichstag'a milletvekili seçildi. 1847'de sol kanadın sözcülüğünü yaptı. 1848 Devrimi sırasında gönüllülerden kurulu bir birliğin başına geçti ve Jelaçic emrindeki hırvat kıtalarını Ozora'da yenilgiye uğrattı. Kendisi de yenilince düzenli macar ordusuna katıldı, kısa bir süre sonra bu ordunun başına Bem geçince oradan ayrıldı (1849). Tisza ırmağının gerilerine püskürtüldü. Görgey tarafından görevinden uzaklaştırıldıysa da yeniden on bin asker topladı. Demlinski ile birleşti ve Tamışvar'da yararlık gösterdi. Macar yenilgisinden sonra Türkiye'ye, sonra Londra'ya (1851), oradan da Paris'e kaçtı ve 1867'de Macaristan'a döndü, milletvekili seçildi. (L)

PERÇEM i. (fars. k.). Kâkül: *İhtiyar, bastonunu oğlunun kafasına indirmiş, Rüstem'in alnındaki perçemleri arasında kırmızı bir yara açılıvermişti* (S. F. Abasıyanık). || *Esk.* Erkeklerin, başlarını kazıtıp tepede bıraktıkları saç tutamı: *Ali Efendi'ye perçemlerini gösterip anlatıyordu: Meğer eski zamanda muharebeye gidenler, kafaları kesilirse düşman avurtlarına parmağını sokup kafasını öyle tutmasın diye tepelerinde böyle bir tutam saç bırakırlarmış* (M. Ş. Esendal). || Mızrak, bayrak v.b. tepesine konan püskül.

— Hipoloji. Yelenin üst ucunda, iki göz arasından alna sarkan kıl demeti.

◆ **Perçemli** sıf. Perçemi olan, saçından alnına veya şakaklarına kâküller düşen: *Entarilerinin üstüne hırka yerine elbise ceket giymiş, saçları perçemli, başları takkeli çocuklar* (R. H. Karay). || Perçemleri [...] olan: *Telli perçemlisin oğlan / Ne dedim ki darılırsın* (Karacaoğlan). || [At için] Uzun yelesi olan. || *Esk.* Yalnız tepesinde bir tutam saç bırakmış olan (kimse). [M]

PERÇİN i. (fars. *perçin*) Teknol. Bir ucu, «perçin başı» denilen konik veya yarım küre biçiminde bir şişkinlikte biten silindir şeklinde çubuk; oldukça ince parçaları, sökülmeyecek şekilde birleştirmekte kullanılır. || *Perçin çekici*, perçin çakmakta kullanılan çekiç. || *Perçin keskisi*, perçinleri sökmek için kullanılan âlet. || *Perçin kesme*, başlarını keserek perçinleri sökme. || *Çatal perçin*, gövdesi altta kıvrılan iki kola ayrılmış perçin. || *Gizli perçin*, başı konik bir deliğe gömülen perçin. || *Kapsül perçin*, birbiri içine girerek kenetlenecek şekilde erkek ve dişi iki parçadan meydana gelen içi oyuk perçin. || *Patlamalı perçin*, oyuk kısmına yerleştirilmiş bir patlayıcı maddenin etkisiyle çakılan perçin. || *Vidalı perçin*, iki parçayı, bu parçalar üzerinde açılmış deliklere vidalanarak birleştiren perçin. || *Yarık perçin*, çakılacağı zaman düzelmesi için gövdesinde bir yarık bulunan bombe başlı perçin.

— ANSİKL. Teknol. *Perçin*, yumuşak çelik veya demirin dışında, bakır, alüminyum gibi madenlerden ve alaşımlarından, mayşordan ve hattâ değerli madenlerden (al-

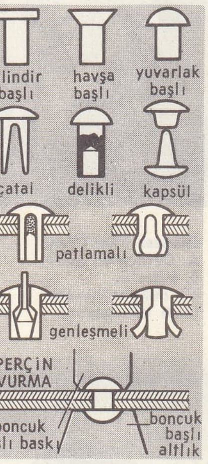

perçinler

tın, gümüş, elektrik kontakları için platin) yapılabilir. Perçinleme sırasında birleştirilecek parçalar üzerindeki delikler üst üste getirilir ve perçin sokulur. Sonra perçin gövdesinin alttan çıkan kısmı bastırılır ve uzunluğu, gövde çapının 1,3 ile 1,7 katı olacak ve şişkin bir baş meydana getirecek şekilde çekiçle dövülür. Böylece parçalar birbirine sımsıkı bağlanmış olur. Böyle bir birleştirme, ancak perçin başlarından birini keskiyle kopararak sökülebilir. Çapı 10 mm'ye kadar olan çelik perçinler soğukta vurulur; 10 ile 30 mm'liklerde perçin 800 ile 900° C'ta akkor hale getirilerek sıcakta çalışılır. Perçin başı küçük bir örs üzerine konur ve perçin çıkıntısına mekanik olarak yaklaşan içi oyuk bir kalıp veya perçin çekici, bu çıkıntıyı ezerek bir baş meydana getirir Bu işlem sırasında, birleştirilecek parçalar bir presle iyice sıkılır. Çekme kuvveti uygulanacak parçalarda kullanılan perçin, bu parçaları sabitleştirir ve birbiri üzerinde kaymalarını önler. Perçin gövdesi, birleştirilecek levhaların kalınlığını aşan kısmı ezildiğinde bir baş meydana getirecek kadar uzun olmalıdır. Hesaplarda, perçinin mm^2 başına 6 kg'lık bir zorlamaya dayanması gerektiği kabul edilir. Perçinler, birleştirdiği levha sayısına (iki veya daha çok) göre bir veya daha çok kesitli olabilir. Çelik çatılar, depolar, gemi inşaatı v.b. gibi çeşitli birleştirmeler için, genellikle demirden başka madenlerden yapılan çok çeşitli perçin tipleri vardır. Kalın gövdeli *çaplanmış perçin* çok kullanılır. *Çatal perçin*, özellikle önceden delinmiş olmayan direnci zayıf parçalar (karton, kumaş, keçe, deri v.b.) için kullanılır. Malzemenin içinden geçtikten sonra, perçinin gövdesini meydana getiren iki kol kıvrılır. *Kapsül perçin*, basınçla iç içe giren, birbirinin aynı iki parçadan (biri erkek, biri dişi) meydana gelir; bunlarda ezmek ve bir baş meydana getirmek gereksizdir. *Patlamalı perçin*'de gövdenin uç kısmı oyuktur; buraya, tespit sırasında patlayacak bir madde doldurulmuştur. Bu perçinler çekiç kullanma ihtiyacını ortadan kaldırır, daha çok uçak inşaatlarında, el veya âletin kolayca erişemediği yerlerde kullanılır.

◆ **Perçinli** sıf. Perçin yapılarak sağlamlaştırılmış. (LM)

PERÇİNLEME i. (*perçinlemek*'ten *perçin-le-me*). İki parçayı, birinin ucunu öbüründeki yuva içinde ezerek birleştirme işlemi. || Çeşitli elemanları perçinlerle birleştirme işlemi. (Perçinleme yerine, genellikle oksijen, elektrik kaynağı ve özel uygulamalarda, özellikle uçak yapımında yapıştırma uygulanır.) [L]

PERÇİNLEMEK geçl. f. (*perçin*'den *perçin-le-mek*). Bir bağıntıyı perçinle tutturmak. || Bir çivinin, bir perçinin v.b. birleştirilecek parçanın öbür yüzünden çıkan ucunu döverek yassıltmak. || İki veya daha çok elemanı, karşılıklı kısımlarını birbiri üzerinde ezerek birleştirmek. || *Mec.* Sağlamlaştırmak, bağlamak: *Münkesir kalbini bu çiçeklerin özleriyle perçinle* (A.H. Müftüoğlu).

— Denizc. Ahşap teknelerin çeşitli parçalarını perçinlerle birbirine bağlamak.

◆ **Perçinlenmek** edilg. f. Perçinlemek işine konu olmak.

◆ **Perçinleşmek** geçz. f. *Mec.* Sıkı sıkıya bağlanmak, sağlamlaşmak. (ML)

PERÇOMORPHA çoğl. i. Kemikli balıklar takımı. (Döş yüzgeçleri göğüs yüzgeci yerinde bulunan, kenarları tırtıklı pullu, yüzme kesesi kapalı veya hiç olmayan, yüzgeçleri dikenli balıkları kapsar. Birçok familyaya ayrılır; bu familyaların bellibaşlıları şunlardır: levrekgiller [tatlısu levreği], hanigiller [hani], izmaritgiller [izmarit], uskumrugiller [uskumru, tonbalığı], iskorpitgiller [iskorpit], kırlangıçbalığıgiller [kırlangıç].) [L]

PERDAH i. (fars. *perdāhten*'den *perdāht* > *perdāh*). Parlatma, parlaklık verme. || Birincinin hemen üstüne yapılan ikinci sakal tıraşı. || *Perdah etmek* (veya *vurmak*), cilâlamak, patlatmak. Sakalı ikinci defa tıraş etmek: *Saçını boyasa da, sinek kaydı perdah etse de bel bükük, boyun bükük* (B. Felek).

— Deric. *Perdah makinesi*, büyük baş hayvan ve özellikle küçük baş hayvan derilerine bir cilâ veya bir parlaklık vermek için kullanılan makine.

— Etnogr. ve Tarihöncesi. *Perdah taşı*, genellikle sert veya yumuşak, çoğu zaman da yontma taştan yapılmış bir âletin pürüzlü yüzünü düzeltmeğe yarayan taş. (Perdah taşı sert ve pürtüklü taştan olabilir; yumuşak taştan olursa bunun üzerine perdah taşı işini gören çakıllı kum yapıştırılır. Avrupa'da perdah taşının ortaya çıkması Paleolitik dönemden Neolitik döneme geçişi gösterir.)

— Kuyumc. *Perdah tornası*, elması yuvarlaklaştırmağa yarayan küçük yatay torna.

— Malzeme. *Parlak perdah*, yontma taş veya mermere, gözle görülebilir çizgileri olmayan ayna gibi parlak bir yüzey verme işlemi. (Parlak perdah, taş veya mermeri, mat perdahtan sonra kalay tozu, su veya çok ince bir aşındırıcı maddeyle ovarak yapılır.) || *Mat perdah*, yontulmuş bir taşa (sert taş veya mermer), gözle görünür çizgisi olmayan ve ışığı hafifçe yansıtan bir yüzey kazandırma. (Mat perdah, taş veya mermeri, kaba yontmadan sonra zımpara, su veya çok ince bir aşındırıcı ile ovarak yapılır.)

— Metalürji. *Perdah takımı*, kalıp kumunu perdahlamak için kullanılan kalıpçı âleti. (Değişik yüzeyleri perdahlayabilmek için perdah takımları çeşitli biçimlerde yapılır.)

— Seramik. Genellikle pişmiş mine üzerine uygulanan, çok ince, parlak ve menevişli tabaka: *Oksitleyici bir ateşte pişirilen perdahlar madenî pırıltılara benzeyen pırıltılar saçar.* || *Burgos perdahı*, çok sulandırılmış parlak altın eriyiği.

— Tekst. *Perdah makinesi*, kumaşın aprelendikten sonra parlatılmasına yarayan makine.

— ANSİKL. Malzeme. *Perdah*'ı, cilâlama, glase, parlatma, düzleme, vernikleme ile karıştırmamak gerekir. Bu işlemler de perdah gibi bir yüzeyi pürüzsüz ve parlak hale getirmek amacı güder, fakat bu amaç dışında perdahla benzerlikleri yoktur. Perdah ancak her yanında homogenlik gösteren ve eskimenin ancak kaba gözenekleri ortaya çıkarabileceği cisimlere meselâ mermer, odun, fildişi, sedef, cam, değerli taş v.b.ye uygulanır. Değerli taş taklitlerinde, ön işlemlerle kaybettikleri saydamlıklarını kazandırmak için kristaller ve emaylar perdahlanır.

◆ **Perdahsız** sıf. Perdah yapılmamış, parlatılmamış olan. (LM)

PERDAHÇI i. (*perdah*'tan *perdah-çı*). Sanay. Bazı parlatıcı maddeler yardımıyle bir eşya veya malzemenin yüzeyini parlatan işçi. || *Maden perdahçısı*, değerli madenlerin dışında her cinsten madenî eşyayı, parçanın biçimini bozmadan kusursuz bir şekilde parlatabilen işçi. || *Argo.* Ağız kalabalığı ile birini kandırmağa çalışan kimse. (ML)

PERDAHLAMA i. (*perdahlamak*'tan *perdahla-ma*). Perdahlamak işi.

— Camc. Temizlenmiş camı saydam hale getirme işlemi. Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. Bir değerli taşın yontulması sırasında, façetalar üzerinde taşlama taşının bıraktığı izleri silme.

— Metalürji. *Kalıp perdahlama*, model çıkarıldıktan sonra kalıbın iç yüzeyini temizleme işlemi. (Daha düzgün yüzeyli parçalar elde etmek için modelin bırakabileceği pürüzler silinir. Perdahlama, spatula ve perdah takımlarıyle yapılır.)

— Opt. Optik parçaların yontulmasında, parlak (ışığı dağıtmayan) bir yüzey ve belli bir biçim elde etmeyi güden son işlem. (Yüzeyin biçimi, mikronun onda biri, hattâ, bazen daha büyük kesinlikle belirlenmiş olmalıdır [astronomi aynaları].) Bk. MERCEK.

— ANSİKL. Camc. *Perdahlama*, üzerine kırmızı kum dökülmüş camı bir taşlama taşına tutarak yapılır. İkinci yüzü de aynı şekilde perdahlandıktan sonra cam iyice saydamlaşır. Bir yıkama makinesinden geçirilerek üzerindeki bütün izler ve pislikler temizlenir. (L)

PERDAHLAMAK geçl. f. (*perdah*'tan *perdah-la-mak*). Cilâlamak, parlatmak. || Sakalı ikinci kere ve tersinden tıraş etmek. || —*Argo.* Ağız kalabalığı yaparak birini kandırmağa çalışmak. || Küfür etmek.

— Saraçl. Bir perdah makinesiyle veya işlem elle yapılıyorsa istikar* ile deriyi ovarak daha parlak hale getirmek.

— Teknol. Bir parçadaki pürüzleri temizlemek. (L)

PERDAHLI sıf. (*perdah*'tan *perdah-lı*). Perdah yapılmış, parlatılmış. || [Sakal için] İkinci defa ve tersinden tıraş edilmiş.

— Kuyumc. *Perdahlı taş*, çok saydam ve parlak olacak şekilde yontulmuş değerli taş.

— Malzeme. *Perdahlı kesme taşı*, yüzeyi düzgün görünmekle beraber, çeşitli doğrultularda ve 0,2 mm'den daha az derinlikte çiziklerle kaplı kesme taş: *Perdahlı kesme taş, kaplama taşını kumtaşı ve suya veya başka bir aşındırıcıya sürterek elde edilir.* (L)

PERDAHT i. (fars. *perdāhten*'den *perdāht*). *Esk.* Parlaklık, cilâ, parlama. || Temizleme, düzeltme. (M)

PERDAHTE sıf. (fars. *perdāhten*'den *perdāhte*). *Esk.* Cilâlanmış, parlatılmış, || Düzenlenmiş. (M)

—**PERDAZ** sıf. (fars. *perdāhten*'den *perdāz*). *Esk.* «Düzenleyen, tertip eden» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Gazel-perdaz*, gazel düzenleyen. || *Kaside-perdaz*, kaside düzenleyen. || *Latife-perdaz*, latife söyleyen. || *Nazire-perdaz*, nazire söyleyen. || *Nükte-perdaz*, nükte yapan. || *Suhan-perdaz*, güzel söz söyleyen v.b. (M)

PERDE i. (fars. k.). Bir açıklığın önüne, görüşü veya ışığı engellemek veya bir şeyi gizlemek için gerilen örtü: *Gözleri yemek masasından yarı inik perdelere kaydı* (S.F. Abasıyanık). *Neler saklıyor perdeleri / Garip ve çiçeklerle süslenmiş* (F. H. Dağlarca). *Salonu bir perde ikiye bölüyordu.* (Bk. ANSİKL. *Mobl. bölümü.*) || *Mec.* Bir şeyi görmeye engel olan veya iki şeyi birbirinden ayıran engel: *Işığın eşya üzerinde bir örtü olduğunu, eşya ile bizim aramızda bir perde olduğunu sanıyoruz* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Perde arkası*, bir şeyin görünürde olmayan, gizli yanları. || *Perde arkasına* (veya *arkasında*) *gizlenmek*, başkalarını öne sürüp gizlice onları yönetmek, ortaya çıkmamak: *Çünkü, efendileri ortalıkta yok. Perde arkasına gizleniyorlar* (S. Kocagöz). || *Perde çekmek*, (bir şeyin önüne) perde germek. Gizlemek, örtmek: *Perde çek çehreme hicran günü ey kanlu sirişk / Ki gözüm görmeye ol mehlikadan gayrı* (Fuzuli). || *Perdelerini açmak*, bir tiyatronun yeni mevsimde temsillere başladığını belirtir. || *Perde ve sahne*, sinema ve tiyatro. || *Perdesi yırtık* (veya *sıyrık*), utanmazca davranışlar yapan kimse. || *Beyaz perde*, sinema. || *Demir perde*. Bk. DEMİRPERDE. || *Gözlerinden perde kalkmak*, gerçekleri görmeğe başlamak.

— *Esk.* Namus, iffet. || *Perde-i iffet*, [özellikle kadınlar için] namus. || *Perde-i namus*, şeref, itibar. || *Perde-i nilgûn*, gökyüzü. || *Perde-ber-endaz*, utanmayı bırakan. || *Perde-gî* («iyice örtünmüş»), namuslu kadın. || *Perde-gîyan*, namuslu kadınlar. || *Perde-kâr*, perde ile örtülen yer. || *Perde-keş*, perde çeken. Engel olan. || *Perde-nişin*, inzivaya çekilerek yaşayan. Evinden dışarıya çıkmayan namuslu kadın. || *Perde-puş*, perdeyi çeken. Sır saklayan. || *Perde-şinas*, şarkı söyleyen.

— Ask. Kıtalarının büyük kısmına veya başka manevralara ait hareketleri maskelemek üzere kumandanlık tarafından meydana getirilen hafif ve devingen savunma hattı: *Bir yöne karşı bir kıta perdesi meydana getirmek.*

— Bot. Körpe iken bazı mantarların sapını ve şapkasını saran zarsı örtü. (Şapka genişleyip sap uzayınca bu perde yırtılır, sapın dibini bir çeşit kın gibi sarar; bazı mantarlarda da şapkanın üzerinde pul pul kalır.) || Konuk orkidelerde köklerin dışını saran, yağmur ve sisten su almasını sağlayan, içi hava ile dolu, gümüşî kül renginde dış doku. || *Perde metodu.* (Bk. ANSİKL.) || *Bakteri perdesi*, bazı bakterilerin dışını saran ve sıvıların yüzeyinde sürekli bir örtü meydana getiren jelatinsi kılıf.

— Denizc. Gemilerin ana güvertesi altında-

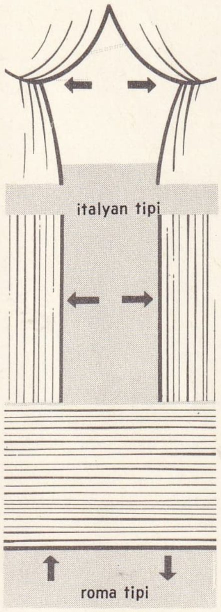

tiyatro perdeleri

ki kısmı enine ve boyuna bölmelere ayıran düşey bölme. (Bk. BÖLME.) || *Perde güvertesi,* su geçirmez perdelerin son bulduğu en üst devamlı güverte. (Su geçmez bölmeler teknenin dibiyle bu güverte arasındadır.) || *Perde kapısı,* su geçirmez perde üzerine açılmış su geçmez kapı. || *Perde kaplaması,* gemilerde taşınan yüklerin saçla temasını önlemek için perdelerin ambarlara bakan yüzüne yapılan ağaç kaplama. (*Perde tirizi* de denir.) || *Perde takviyesi,* su geçirmez perdeleri takviye etmek için perde saçları üzerine belirli aralıklarla tespit edilen çelik profiller. || *Arzanî perde,* geminin enine doğrultusunda yapılan perde. || *Glend perdesi,* şaftın gemi bünyesinden çıktığı sınırda yatak içine alındığı kovanın ön kısmının bağlandığı perde. || *Kazan perdesi,* kazan dairesini sınırlayan baş ve kıç perdelerden biri. || *Kıç perde,* bir bölmede geminin geri yönündeki perde. || *Makine perdesi,* makine dairesini komşu bölmelerden ayıran baş veya kıç perdelerden biri. (Genellikle baş taraftakine *makine ön perdesi,* kıç taraftakine *makine arka perdesi* denir.) || *Oluklu perde,* oluklandırılmış çelik levhalardan yapılmış perde.

— Dil bil. Bk. TİTREM.

— Ed. *Esk.* Gökyüzü.

— Fizyol. *Perde yüksekliği,* seslerin sıklığına, frekansına bağlı olan işitme niteliği.

— Havc. Hız yüzünden ortaya çıkan fizyolojik bozuklukların bütünü. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Tahta perde,* tahtaların yan yana çakılmasıyle yapılan bölme. || *Perde duvar,* çelik veya betonarme karkas bir yapıda döşemeleri taşımayan dış duvar. (Perde duvarın görevi içeri ve dışarıyı ayırmak, bazen de ışığın geçişine engel olmaktır. Perde duvarlar, döşemelerin ayrık istinat noktalarına dayandığı binalarda kullanılır. Karkas üzerine uygulanan, hafif ve yalıtkan olan perde duvarlar genellikle prefabrikedir. Bu duvarlarda malzeme olarak cam, çelik, alüminyum, ahşap, plastik maddeler v.b. kullanılır.)

— Kıyf. *Esk.* Yüze örtülen şey, peçe.

— Metalürji. *Alev perdesi,* kontrollu kavisi olan bir metalürji fırınının giriş kısmında meydana gelen alevli gaz ağı. (Alev perdesi, koruyucu bir ekran meydana getirerek kontrollu havada çalışan bir fırının içine hava girişini önler.)

— Mus. Makam. || Tambur, lavta, bağlama, mandolin gibi bazı mızraplı sazların saplarına, belirli sesleri vermek ve işaret etmek üzere bağlanan bağlar. || Sesin tizlik ve pestliği: *Yüksek perdeden veya alçak perdeden söylemek. Yüksek veya alçak perdeden başlamak.* || Ses: *Dügâh perdesi, segâh perdesi, neva perdesi.* Bk. ANSİKL.

— Oto. *Tekerlek perdesi,* tekerleği yan taraftan örterek çamurun girmesini önleyen ve taşıta süs olarak takılan saç parçası.

— Patol. *Perde inmek* (veya *gelmek*). *Halk dili.* Gözde katarakt olmak.

— Plast. malzeme. Dökümden sonra eşeksenli iki mil veya iki levhayı ya da bir levha ile kalıbın buna karşı gelen çeperini ayıran ve sonra bir delik veya bir kanal açmak için kesilen genellikle ince (milimetrenin onda biri) zar.

— Sine. ve Foto. *Perdeye aktarmak,* bir eseri filme almak. || *Peyaz perde.* Bk. BEYAZ *perde.* || *Büyük perde.* Bk. ANSİKL. || *Elektrolüminesan perde,* büyük televizyon görüntülerini verebilen perde; bundan sinema salonlarında televizyon göstermede yararlanılır. || *Portre perdesi,* uygun bir çerçeveye yerleştirilen siyah veya beyaz renkte bezden disk. (Bu disk çekim sırasında ışık etkilerini ayarlamak amacıyle ışık kaynağıyle nesne arasına uygun bir şekilde yerleştirilir.)

— Temş. santl. Karagöz oyununda görüntülerin yansıtıldığı ince kumaştan beyaz yüzey. || *Perde kurmak,* karagöz oyununa başlamak.

— Teşk. tar. *Perde çavuşu,* bazı devlet dairelerinin kapısında duran görevli asker. (Resmî dairelerin kapısına perde asılırdı. Buradaki görevli, çavuş rütbesinde olurdu. Bu yüzden, bunlara perde çavuşu denirdi. Perde çavuşu daireye görüşmeğe gelenlerle devlet görevlilerine [daha çok vali ve kumandan] aracılık yapardı.)

— Tiyat. Sahneyi seyirciye açan ve kapayan örtü. || Bir oyunun, perdenin açılmasıyle başlayıp, kapanmasıyle biten bölümlerinden her biri. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol. Bir perde, iki perde* v.b., bir perdelik oyun, iki perdelik oyun v.b.

— Zır. *Ağaç perdesi,* süs amacıyle veya tarımsal faydası düşünülerek, sunî olarak meydana getirilen değişik uzunlukta ve dar (birkaç metre ile 200 m) ağaç dizisi. Bk. ANSİKL.

— Zool. Parmakları birbirine bitiştiren zar.

— ANSİKL. Bot. *Perde metodu.* Renkli perdeler, bazı ışın gruplarını geçirmediğinden çeşitli ışık ışınımlarının rolünü anlamak için fotosentez incelemelerinde kullanılır. Bu çeşit perdeler ya renkli camlarla, ya da çift katlı bir camın iki çeperi arasına renkli bir sıvı konarak elde edilir. Bk. KLOROFİL.

— Havc. Perde ikiye ayrılır: *siyah perde* ve *kırmızı perde.* Baş-koltuk yönünde 4 g'den büyük bir ivmeden sonra beyni beslemeğe yeterli gücü bulamaz ve bu yüzden beyne giden kan yavaş yavaş azalır. Pilotun gözlerine, kansızlık sebebiyle görüşü azaltan siyah bir perde iner. Bu bozukluk geçicidir ve ivmenin azalmasıyle hemen kaybolur. Kırmızı perde, baş-koltuk yönünde çok büyük bir ivmeyle karşılaşan pilotun gözlerine iner. Siyah perdenin aksine kırmızı perde, kanın beyin bölgesine hücum etmesinden ileri gelir. Bu bozukluk siyah perdeye oranla çok daha ağır sonuçlar doğurur; çünkü kanın beyne hücumu beyin damarlarında patlamaya yol açabilir. Bundan dolayı bu etki ivme ile birlikte kaybolmaz. Bu kötü etkileri önlemek için «g elbise» adı verilen uçuş elbisesi geliştirilmiştir.

— Mobl. *Pencere perdeleri*'nin kullanılışı Eskiçağa kadar çıkar. Perdeler, kapı ve pencere kasalarının kötü kapanışlarını gizlemek amacıyle kullanılırdı. Günümüzde saydam tüller ve pencereyi kaplayan az veya çok geniş kumaşlar perde adını taşır. Perdeler genellikle devingendir; asılı veya takılı olduğu ip, ray v.b.nin üzerinde kayarak yer değiştirir. Bazı perdeler ise sabittir. Ama bir açıklığı tam olarak kapamayan bu perdeler daha çok süs amacıyle kullanılır.

Türkler, uzun süre pencerelere tahta kafesler koyarak hem ışık ayarlamasını, hem evlerin içinin görünmemesini sağladılar. Kafesli pencerelerin içine konan perdeler sadece süs amacıyle yapılıyordu. Bu perdeler el tezgâhlarında ince bezden dokunurdu. Büyük evlerde pencere kenarlarından yere kadar inen ince, çatma* perdeler geçerliydi. Kadife, hereke ipeklileri ve ağır yünlü kumaşlardan içi astarlı kalın perdeler kullanılırdı. Türk evlerinde, kapı perdeleri de, pencere perdeleri kadar önemliydi. Bu perdeler daha çok odaların sıcak tutulması amacıyle asılır; kilimden, keçeden bazen de deriden olurdu.

— Mus. 24 Eşit olmayan aralıklı türk dizisinde bulunan ve üst üste 12 tam dörtlü ile 11 tam beşli alınmak suretiyle doğrudan doğruya tabiattan elde edilen perdeler şunlardır:

PEST SEKİZLİDE	ORTA SEKİZLİDE	TİZ SEKİZLİDE	EN TİZ SEKİZLİDE
kaba kaba çargâh (do)	kaba çargâh	çargâh	tiz çargâh
kaba kaba nim hicaz	kaba nim hicaz	nim hicaz	tiz nim hicaz
kaba kaba hicaz	kaba hicaz	hicaz	tiz hicaz
kaba kaba dik hicaz	kaba dik hicaz	dik hicaz	tiz dik hicaz
kaba yegâh (re)	yegâh	neva	tiz neva
kaba kaba nim hisar	kaba nim hisar	nim hisar	tiz nim hisar
kaba kaba hisar	kaba hisar	hisar	tiz hisar
kaba kaba dik hisar	kaba dik hisar	dik hisar	tiz dik hisar
kaba aşiran (mi)	aşiran	hüseynî	tiz hüseynî
kaba acemaşiran (fa)	acemaşiran	acem	tiz acem
kaba dik acemaşiran	dik acemaşiran	dik acem	tiz dik acem
kaba ırak	ırak	eviç	tiz eviç
kaba geveşt	geveşt	mahur	tiz mahur
kaba dik geveşt	dik geveşt	dik mahur	tiz dik mahur
kaba rast (sol)	rast	gerdaniye	tiz gerdaniye
kaba nim zirgüle	nim zirgüle	nim şehnaz	tiz nim şehnaz
kaba zirgüle (zengüle)	zirgüle	şehnaz	tiz şehnaz
kaba dik zirgüle	dik zirgüle	dik şehnaz	tiz dik şehnaz
kaba dügâh (la)	dügâh	muhayyer	tiz muhayyer
kaba kürdî	kürdî	sümbüle	tiz sümbüle
kaba dik kürdî	dik kürdî	dik sümbüle	tiz dik sümbüle
kaba segâh	segâh	tiz segâh	tiz tiz segâh
kaba buselik (si)	buselik	tiz buselik	tiz tiz buselik
kaba dik buselik	dik buselik	tiz dik buselik	tiz tiz buselik.

— Sine. *Büyük perde.* Sinema, televizyonun küçük görüntülerine karşı mücadele edebilmek için tabanı 22 m genişliğinde olan büyük veya geniş perde sistemini benimsedi. Bu konuda çeşitli usuller uygulayan birçok grup vardır; bunlardan biri de hıristiyan anamorfozuyle ilgili incelemeler üstüne kurulmuş olan ve sinemaskopu, sinepanoramik'i ve diyaliskopu kapsayan gruptur. Bir başka grup da (vistavizyon) yatay şekilde geçen 35 mm'lik negatif standart filim kullanmaktadır. Nihayet Todd-AO perde sisteminde de saniyede 30 kere geçen 65 mm'lik filim kullanılır.

— Tiyat. Eski Yunanlılarda oyun perdelere bölünmezdi ve çeşitli olaylar araya girer, bunlar da koro ile birbirine bağlanırdı.

Perde önce, Romalılarda bir sahne oyununun tamamı ve Yunanlıların «drama» kelimesinin karşılığı anlamında kullanıldı; daha sonra da bugünkü anlamını kazandı. Klasik oyunlarda genellikle 5 perde vardı. Komedilerle dramlarda perde sayısı değişirdi. Bazı oyunlar «gün»lere, bazıları da «tablo» denen daha küçük bölümlere, ayrıca her perde de «sahne»lere bölünürdü.

— Zır. *Ağaç perdesi,* kurutucu rüzgârlara karşı bir engeldir; dik yamaçlarda sel yarıntıları açılmasını azaltır; ağaçların terlemesi havanın nem oranını yükseltir; nemin artması ağaçlardaki buharlaşmayı azaltır. 1948'den beri Don steplerinde ve Aşağı Volga'da sistemli şekilde ağaç perdeleri meydana getirilmekte ve bu kurak bölgeler verimli topraklar haline dönüştürülmektedir.

◆ **Perde perde** zf. Azar azar: *Şahinde'nin perde perde yükselen sesinin yanında...* (Sabahattin Ali). *Sular sarardı... Yüzün perde perde solmakta / Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta...* (Ahmet Hâşim). [LM]

PERDEAYAKLILAR bls. çoğl. i. Eski sınıflandırmada ördek, martı gibi, parmakları bir perdeyle bitişik olan kuşları kapsayan kuş takımı. (Sadece suda yaşamaya ilişkin bir özellik olan perdeayaklılığa göre ayrılan bu takım, çok değişik karakterli kuşları biraraya getirdiği için modern sınıflandırmada artık terkedilmiştir.) Bk. PENGUENLER, GÜVERCİNLER, KAZSILAR, MARTILAR. (L)

PERDEBİRUN bls. sıf. (fars. *perde* ve *bîrûn,* dışarı'dan *perde-bîrûn*). *Esk.* Ağzına geleni söyleyen, açık saçık konuşan.

◆ **Perdebirunane** zf. *Esk.* Utanmazcasına, arsızcasına. || Sıf. ve i. Açık saçık (söz). [M]

PERDECİ i. (*perde*'den *perde-ci*). Sahnelerde, perde açıp kapayan kimse. || Perde diken ve takan kimse. || *Esk.* Kapıcı. (M)

PERDEDAR bls. sıf. ve i. (fars. *perde* ve *dâr,* tutan'dan *perdedâr*). İda. *Esk.* ve Teşk. tar. Padişah, vezir veya valilerin, resmî dairelerinde kapı önlerindeki görevli kimse. (Eskiden resmî dairelerin kapılarında perde asılı olduğundan burada bulunan görevliye de perdedar denirdi.)

— Astron. *Perdedarı felek,* ay.

— Teşk. tar. *Perdedarı harem,* haremin perdecisi.

◆ **Perdedarî** i. *Esk.* Perdedar olma hali, perdecilik. (M)

PERDELEMEK geçl. f. (*perde*'den *perde-le-mek*). *Mec.* Örtmek, bir örtü ile önünü kapatmak: *Arasan dünyayı bulunmaz eşi / Siyah bulut perdelemiş güneşi* (Âşık Veysel).

◆ **Perdelenmek** geçz. f. Perdelemek eylemine konu olmak: *Utanç ve üzüntü gözyaşlariyle perdelenen gözlerini ağabeylerine çevirdi* (H. R. Gürpınar). [M]

PERDELENME i. (*perdelenmek*'ten *perdelen-me*). Perdelenmek eylemi.

— Leng. Sesin değişik perdeden çıkması. (M)

PERDELİ sıf. (*perde*'den *perde-li*). Perdesi olan, perde ile örtülü bulunan: *Kırmızı perdeli bölmeden çıkışını da bir türlü unutamıyordum* (Ahmed Rasim). || Perde gibi bir şeyle örtülü olan: *Benim yaşlarla perdeli gözlerimin bir vehmi mi olduğunu söyliyemiyeceğim* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Gözleri perdeli olmak,* gerçekleri görememek.

— Kuşbil. *Tam perdeli,* parmaklarının ucuna kadar, daha doğrusu dört parmağının da arası tamamen perdeyle kaplı bulunan kuşlara (karabatak, pelikan v.b.) denir. || *Yarım perdeli,* parmakları arasındaki perde ancak parmakların yarısına kadar olan kuşlara denir.

— Tıp. *Yüzü perdeli doğma,* çocuğun, yüzüne amniyos kesesinden bir parça yapışık olduğu halde doğması. (İçinde bulunduğu amniyos kesesindeki suyun boşalmasıyle bu keseden bir parça çocuğun yüzüne yapışır. Halk arasında buna *duvaklı doğum* da denir.)

— Zool. *Perdeli antilop,* boynuzlarında perde şeklinde yassı uzantılar bulunan antilop. (ML)

PERDENDOSİ zf. («kaybolarak» anlamında ital. k.). Müz. Sönerek, tam bir sessizliğe kadar, belirsiz bir şekilde derece derece inerek. (L)

PERDESERA veya **PERDESERAY** bİş. sıf. (fars. *perde-serā, perde-serāy*). *Esk.* Saz çalan, çalgıcı. (*Eşanl.* SAZENDE.) || Şarkı söyleyen, şarkıcı. (*Eşanl.* HANENDE.) || Bİş. i. Çadır. (M)

PERDESİZ sıf. (*perde*'den *perde-siz*). Perdesi olmayan: *Ev yerli yerindeydi ama, perdesiz pencereleri, açık kapısıyla hazin hazin bakıyordu* (Orhan Kemal). || *Mec.* Hayasız, utanmaz.

◆ **Perdesizlik** i. Perdesiz olma hali. || *Mec.* Utanmazlık, hayasızlık. (M)

PERDİDO (MONTE), ispanyol Pireneleri'nde (Aragon) doruk, Fransa ile İspanya arasında, Gavarnia buzyalağının güneydoğusunda; 3 355 m. (L)

PERDİGUİER (Agricol), fransız siyaset adamı (Morieres-les-Avignon 1805 - Paris 1875). *Devoir de Liberté* (Hürriyet Ödevi) loncasına bağlı bir marangozdu. Paris'te işçiler için bir desen okulu açtı. Milletvekili seçildi (1848-1851). Hapsedildi, 2 aralık darbesinde sürüldü; 1854'te Cenevre'de *Mémoires d'Un Compagnon* (Bir Lonca Üyesinin Hatıraları) adlı eseri yayımladı. (L)

PERDİKKAS, Büyük İskender'in kumandanlarından makedonyalı general (öl. M. Ö. 321). Philippos'un muhafız birliğinde bulundu, sonra İskender ile birlikte Asya'ya gitti. İskender'in ölümünden sonra «Khiliarkhos» unvanıyle birlikte bütün Doğu'da ordunun emir ve kumandasını, aynı zamanda veliaht Arradaios'un vasiliğini tam yetkiyle üzerine aldı. Eyalet kumandanlıklarını bölüştürdü, güvenliği ve düzeni sağlamayı başardı. Fakat Eumenes'in dışında kendisini kıskanan generaller ona karşı birleşti. Mısır'a karşı harekete geçti ve deltadaki hareket sırasında öldürüldü. (L)

PERDİKKAS I, Makedonya kralı (M. Ö. VIII.-VII. yy.). Argos asıllıydı. Makedonya'nın büyük bir kısmını ele geçirdi ve Argeadai hanedanının Makedonya dalını kurdu. Uzun süre ülkenin başkenti olan Aigai şehri de onun eseridir. (L)

PERDİKKAS II (öl. M.Ö. 413), Makedonya kralı (450'ye doğr. - 413). Kardeşlerini haklarından yoksun bırakarak krallık içinde birliği sağladı. Odrys'ler ve kralları Sitalkes'e karşı savaştı. Peloponnesos savaşında Makedonya'nın bağımsızlığını korumak için önce Atina, sonra Isparta ile ittifak yaptı. (L)

PERDİKKAS III (öl. M.Ö. 359), Makedonya kralı (365-359). Kardeşi Aleksandros II'yi öldüren gasıpa karşı kuvvet kullanarak iktidarı ele geçirdi. Ülkenin maliyesini yeniden düzenledi, helenizmi yaydı, yunan siyasetine karıştı ve İllyrialılarla savaşırken öldürüldü. (L)

PERDİKS («Keklik»). Yun. mit. Daidalos'un kızkardeşi, Talos'un (ona da sık sık PERDİKS denir) annesi. Daidalos, heykeltıraşlığı öğrettiği öğrencisi Talos'un ustalığını kıskanarak onu Atina Akropolis'inden aşağıya yuvarlayarak öldürdü. (L)

PERDİTANS i. (fr. *perditance*). Alternatif akımda gerçek yalıtma iletkenliği veya gerçek yalıtma direncinin tersi.

— ANSİKL. Akım geçen bir hatta iki teli ayıran yalıtkanlar hiç bir zaman mutlak bir yalıtma sağlayamaz, bununla birlikte, büyük bir direnç gösterirler ve bu yüzden, yalıtkandan geçen ve zaten şiddeti çok zayıflamış olan akım tamamıyle kayba uğrar. *Perditans,* yalıtmadaki toplam kaybın, uygulanan gerilimin etkin değerinin karesine bölümüdür. (L)

PERDOJİMENEZ veya **PERDOXİMENEZ** i. İspanya'da özellikle jerez adındaki şarabın üretimi için yetiştirilen sarımsı beyaz ve yarı saydam taneli üzüm kütüğü. (L)

PERDUELLİO i. («düşmanla anlaşma» anlamında lat. k.). Esk. Rom. Ölümle cezalandırılan büyük ihanet suçu. (L)

PERE i. (fars. *perre*'den). *Esk.* Uç, kenar. || *Pere-i binî,* burnun ucu. || *Pere-i deşt,* ova eteği. Ufuk. || *Pere-i kûh,* dağ eteği. (M)

PERE i. (fr. *perré*). Bayınd. Bk. ŞEV *kaplama.*

PEREDA (Antonio DE), ispanyol ressamı (Valladolid 1608'e doğr.-Madrid 1678). Özellikle Madrid'de, *Aziz Matta'nın İlhamı* (Prado), *Hayat Rüyası* (Madrid Güzel Sanatlar akademisi), *Aziz İldefonso Kisveyi Alırken* (Louvre) gibi dinî veya ahlâkî konulu tablolar yaptı. (L)

PEREDA (Jose Maria DE), ispanyol romancısı (Polanco, Santander 1833 - Santander 1906). Kısa süren bir siyasî dönem (ikinci iç savaştan önce Carlos'un partisinden Cortes'e milletvekili seçildi) dışında, hayatını edebiyata ve önemli bir sanayinin yönetimine ayırdı. Hemen bütün romanlarında Santander ilini anlatır: *La Montana* (Dağ) [1871]; *Tipos Y Paisajes* (Tipler ve Manzaralar) [1871]; *Bocetos al Temple* (Tapınak Taslağı) [1876]; *Sotileza* (Olta) [1884]; *La Puchera* (1889). [L]

PEREDA VALDES (İldefonso), uruguaylı yazar (Tacuarembo 1899). Aşırılık taraftarı *Los Nuevos* dergisini yönetti (1920). Eserlerinin çoğunda zencilerle ilgili konuları işledi: *El Negro Rioplatense* (Rio de la Plata'lı Zenci), *Negros Esclavos y Negros Libres* (Köle Zenciler ve Hür Zenciler), *Antologia de la Poesia Negra Americana* (Amerikan Zenci Şiirleri Antolojisi). Daha çok şair olarak tanınır: *La Casa İluminada* (Aydınlık Ev) [1920], *El Libro de la Colegiala* (Kolejli Kızın Kitabı) [1921], *Romencero de Simon Bolivar* (Simon Bolivar'ın Romansı) [1930]. Ayrıca edebiyat, tıp ve folklor üstüne incelemeleri de vardır. (L)

Peregrina (LA), İspanya tacındaki taşlardan biri olan inci. (L)

PEREGRİNUS i. (lat. k.). Rom. huk. Hür olmakla beraber yurttaşlık haklarından yoksun bulunan yabancı.

— ANSİKL. *Peregrinus* başlangıçta, düşman olmayan yabancıydı. İmparatorluk döneminde ise, roma uyruğu olduysa da, durumu anayurduna göre değişen bir yasaya bağlıydı ve siyasî haklardan, *connubium* ve *commercium* haklarından yoksundu. M. Ö. 242'de, Roma'da bulunan yabancılarla ilgili davalara bakmak amacıyle Roma'da bir mahkeme (peregrinus Praetor) kuruldu. Bu, Peregrinus hukukunun başlangıcı oldu. Sonra, zaman ve hukukla ilgili çeşitli mahallî şartlar *jus gentium*'un uygulanmasıyle değişikliğe uğradı. M.S. 212 tarihli anayasa, peregrinus'ların sayısını büyük ölçüde azalttı. (L)

PEREGRİNUS PROTEUS, kinik filozof (Parium, Lapseki [lampsakos] yakınları M. S. 105-Harpine, Olympia yakınları 165). Lukianos, Peregrinus'un Hıristiyanlığı kabul ettiğini yazar. Fakat dinî bir hata yüzünden afaroz edilince, kinik bir filozof oldu. Olimpiyat oyunlarında kendini yanan odun yığınına atacağını ilân etti, halkın kendisini bundan alıkoyacağını sanıyordu. Fakat kimse önlemeyince, yanan alevlere atıldı. Ölümünden sonra hatırasını bir kült haline getirenlere karşı Lukianos *Peregrinus'un Ölümü* adlı (169) bir yergi yazısı yayımladı. (L)

PEREİRA, Kolombiya'da (Caldas idare bölgesi) şehir, Manizales'in güneybatısında; 76 300 nüf. Bir kahve yetiştiriciliği bölgesinin ticaret merkezi. Besin sanayii. (L)

PEREİRA (Gomez), ispanyol hekimi ve filozofu (Medina del Campo 1500'e doğr.). Şöhretini duyan Felipe II tarafından don Carlos'un özel doktorluğuna getirildi. *Antoniana Margarita* adlı eserinde hayvanların makineden başka bir şey olmadığını ispatlamağa çalıştı. Descartes, makine-hayvan nazariyesini ilk defa kendisinin ortaya koyduğunu söyleyebilmek için bu eserin nüshalarını yok etmekle suçlandı. (L)

PEREİRA (Manuel), portekizli heykeltıraş (Porto 1600-Madrid 1667). Başlıca Eserleri: *Christ del Perdon* (Rosario Dominiken manastırı, Madrid), Aziz Bruno'nun çok renkli, parlak ve büyük bir heykeli (Miraflores manastırında) ve gene *Aziz Bruno*'nun başka bir heykeli (Madrid San Fernando akademisi). Bu sonuncu heykel, sanatçının şaheseri sayılır. (L)

PEREİRA (Marcos Soares), portekizli müzikçi (Caminha-öl. Lizbon 1665). Kral Joao IV'ün sarayında kapella yöneticiliği yaptı. Mezmurlar, 8 sesli motetler, bir missa, 12 sesli bir *Te Deum* besteledi. (L)

PEREİRA (Nuno Alvares), **Portekizli Scipio** denir, portekizli siyaset adamı (Cernache do Bonjardim 1360-Lizbon 1431). Joao I'in tahta çıkmasını (1385) destekledi, başkumandanlığa getirildi. Valverde zaferini kazandı. Önce gözden düştü (1393), sonra yeniden itibarını kazandı ve kızını kralın evlilik dışı oğlu Alfonso (daha sonra Brangança hanedanının kurucusu) ile evlendirdi (1410). [L]

PEREİRE (Jacob Emile), fransız işadamı (Bordeaux 1800-Paris 1875), Jacob Rodrigues Pereire'nin torunu. 1822'de Paris'e gitti. Saint-Simon grubuna girdi, *Globe*'da, sonra *National*'de çalıştı. Saint-Simon'un düşüncelerini benimsedi. James de Rothschild ile birlikte, ilk fransız demiryolu hattını yapmak ve işletmek amacıyle bir ortaklık ve sanayicilere uzun vadeli kredi sağlayan Crédit Mobilier bankasını kurdu (1852). Sonra Rothschild ile arası açıldı. Aralarında dış ülkelere kadar yayılan kıyasıya bir

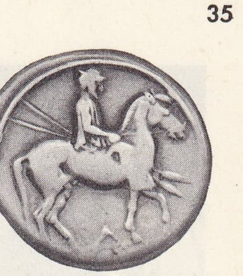

PERDİKKAS II'nin sikkesi
Cabinet des Médailles, Paris

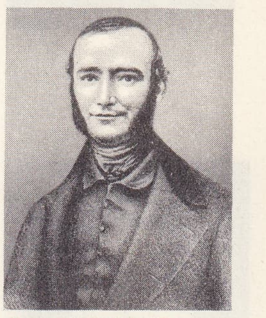

Agricol **PERDİGUİER**
XIX. yy. estampı

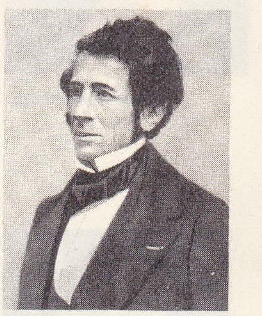

Jacob Emile **PEREİRE**

Antonio **DE PEREDA**
«Hayat Rüyası»
Güzel Sanatlar akademisi, Madrid

Foto. B.N., X, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Joseph PÉRÈS

Marguerite PEREY

Benito PEREZ GALDOS

mücadele başladı. Pereire, Fransa'da «Compagnie Générale Transatlantique»'i kurdu. Paris'te Louvre otelini yaptırdı ve birçok inşaat şirketlerine katıldı. Teşebbüsleri Napoléon III tarafından desteklendi ve Gironda milletvekili seçildi (1863-1869). Çok cüretli borsa oyunları ve rakip bankaların manevraları yüzünden, Crédit Mobilier iflâs etti (1867) ve Pereire eski önemini kaybetti. — Kardeşi İSAAC (Bordeaux 1806-Armainvilliers, Seine-et-Marne 1880) Jacob'dan az sonra Paris'e gitti ve bütün işlerinde ona yardımcı oldu. Pyrénées-Orientales'den milletvekili seçildi (1863-1869). [L]

PEREİRO i. Bk. PAO-PEREİRA.

PEREKEŞ i. (fars. *perre*, sıra olma ve *keş* > *perre-keş*'ten). Teşk. tar. Yatakları yan yana olan yeniçerilere verilen ad. (Perekeş'lerin adları ocak defterlerinde birbirini takip ederdi. Bu deyim «kardeşlik» anlamında da yorumlanırdı.) [M]

PEREKOP, S.S.C.B.'de kasaba, adını Kırım yarımadasını Ukrayna ovasına bağlayan kıstağa vermiştir.

— Tar. Eski bir yunan kolonisi (*Tophros*) olan, Ortaçağda *Tozla* adını alan kasaba, ancak XVI. yy.da Kırım hanının bir kule yaptırmasından sonra biraz önem kazandı. 1736'da ve 1738-1771'de Rusların işgaline uğradı, 1783'te kesinlikle Rus çarlığına katıldı ve *Perekop* adını aldı. Kırım'ın girişine hâkim olan *Perekop kıstağı* önemli askerî rol oynadı: kasım 1920'de Vrangel'in birlikleri burada Kızılorduya yenildi; ekim 1941'de Almanların aştığı kıstağı 1944 nisanında Tolbuhin zorladı. (L)

Père Lachaise mezarlığı, *Doğu mezarlığı* da denen Paris mezarlığı (44 hektara yakın), şehrin kuzeydoğusunda koruluk bir tepe üzerinde kurulmuştur. La Fontaine, Molière, Chopin, Musset, Balzac ve Auguste Comte gibi birçok ünlü kişi bu mezarlığa gömülmüştür. (L)

PEREME i. (*porta pereme*, geçit kapısı'ndan). Denizc. *Esk.* Bir kayık çeşidi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Pereme* yük gemisi olarak Ege ve Marmara denizinde kullanılmak üzere 1870'te İzmir'de yapılmağa başlandı. Tek direkliydi ve iki yelkeni vardı. Boy-en oranı 4 m; boyu ortalama 13,50 m idi. Kenarlarında fırtına küpeştesi vardı. Pereme, bizanslılar devrinde, İstanbul'da *Porta Perema* adı verilen Mısır çarşısı önüyle, karşı kıyı arasında bu kayıklar işlerdi. Osmanlılar zamanında bu kayıklar İstanbul yakasıyle Anadolu arasında işledi. XVI. yy.da İstanbul'a gelen batılı gezginler, peremeyi Venedik'te işleyen gondollara benzetirler. (M)

PEREMECİ (Osman Nuri), türk eğitimcisi (Şumnu 1874 - Edirne 1945). Ortaöğrenimini Şumnu rüştiyesinde yaptı. İstanbul'da imtihanla tarih öğretmeni oldu. Bulgaristan'ın çeşitli şehirlerinde öğretmen olarak çalıştı. Bulgaristan Türk Muallimler birliğini kurdu (1906). 1927'de Türkiye'ye göç etti. Eserleri: *Pedagoji* (1931); *Edirne Tarihi* (1940); *Tuna Boyu Tarihi* (1942); *Atalar Sözleri* (1943). [M]

PEREN i. (fars. k.). Astron. *Esk.* Ülker yıldızı: *Göremez birbirini haşre kadar çeşm-i peren* (İzzet Molla). *Eşanl.* PERVİN, SÜREYYA. (M)

PEREND i. (fars. k.). *Esk.* İpekten dokunmuş nakışsız kumaş, atlas: *Gûya bir tak-i mercan-rivaka perend-i müşkfamdan bir perde-i duhanî keşide kılınmıştı* (Veysî). || Kılıç veya hançer cevheri. || *Perend-âver*, çok keskin ve parıltılı kılıç, hançer, pala. (M)

PERENDE i. (fars. *per*, kanat ve sıfat yapma eki *-ende*'den). Havada çark gibi dönerek atılan takla: *Perende atmak*. || *Esk.* Av kuşu. || Sıf. Uçan, uçucu. (*Eşanl.* TÂİR. TAYYÂR.) || Sema halinde mevlevî dervişi.

— ÇEŞ. DEY. (*Birinin yanında*) *Perende atamamak*, o kimseyi aldatamamak. O kimseden aşağı kalmak. || *Perendeden atmak*, baştan savmak; aldatmak.

— Spor. Ters veya düz takla. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Şems-i perende* (Uçan Şems), sofîlerce Tebrizli Şemseddin'e verilen ad.

— ANSİKL. Spor. *Perende*, jimnastik ve atlama (yüzme) figürlerindendir. Tramplen üzerinde zıpladıktan sonra, dizleri göğüse çekip kollar dizlerin iki yanında olacak şekilde ve sırtı kamburlaştırarak boşlukta takla atılır. Bu hareketle vücut kendi ekseni çevresinde 360°'lik bir açı çizer. Bu perendeye *düz perende* denir. Yüzme'de *tek, bir buçuk, çift perende* gibi takla sayısına göre adlandırılır. *Ters Perende*, tramplen üzerinde zıpladıktan sonra vücudun kendi ekseni çevresinde ve geriye doğru 360°'lik bir açı çizmesidir. (M)

PERENDEBAZ bIş. sıf. ve i. (fars. *perende* ve *-bâz*, oynayan'dan *perende-bâz*). *Esk.* Takla atan (oyuncu), akrobat.

— Santl. *Esk.* Osmanlı saraylarında takla atarak padişah ve saray ilerigelenlerini eğlendiren oyunculara verilen ad. (Saraylarda incesaz takımındaki kızlardan başka rakkaslar, cambazlar ve perendebazlar da vardı. Bunlar özel olarak yetiştirilir, şenliklerde hünerlerini göstererek padişahlardan bahşiş alırlardı.) [M]

PERENNİBRANCHİA çoğl. i. Kuyruklu kurbağalar alttakımı. (Yetişkin iken hem akciğeri, hem dış solungacı bulunan türleri kapsar. (Bunların kurtçukken var olan solungaçları kaybolmaz. Alttakımın iki familyası vardır: mağarasemenderigiller ve denizkızısemenderigiller.) [L]

PEREPLİYAS i. Rus halk dansı; 2/4'lük bir ölçüyle çift veya toplu olarak yapılır. (Bu dansın başlangıcı serbest bir irticale dayanır. Her dansçı ustalığıyle, beceriklilığiyle, şaklabanlıklarıyle ve coşkunluğuyle öbürünü aşmağa çalışır. Dans, birçok kısımdan meydana gelir [ritimli yürüyüş, omuz oyunları, kadınlar için mendil oyunları] ve topluca döne döne son bulur.) [L]

PÉRÈS (Joseph), fransız matematikçisi (Clermont - Perrand 1890 - Neuilly-sur-Seine 1962). Montpellier lisesinde öğretmen (1914), Strasbourg üniversitesinde profesör (1919), sonunda Paris Fen fakültesinde akışkanlar mekaniği profesörü (1932) oldu. 1946'da Bilimsel Araştırmalar Millî merkezi (C.N.R.S.) müdür yardımcılığına tayin edildi. Özellikle fonksiyonel analizle uğraştı. Paris Fen fakültesine dekan seçildi. Başlıca eserleri: *Cours de Mécanique des Fluides* (Akışkanlar Mekaniği Dersleri) [1936] ve *Mécanique Générale* (Genel Mekanik) [1935]. (L)

PERES (Şimon), israilli siyaset adamı (Wolozyn, Polonya [bugün Beyaz Rusya'da] 1923), Ben Gurion'un arkadaşı. Sina yarımadasına yapılan ilk seferi hazırlayanlardandır. Millî Savunma bakanı yardımcısıyken, 1965'te Mapai partisine yön verilmesi konusunda Ben Gurion'u desteklemek amacıyle istifa etti. Mapai'nin bölünmesinden sonra, Ben Gurion ve Moşe Dayan ile birlikte Rafi partisini kurdu. 1966'da bu partinin genel sekreteri oldu. Aralık 1969'da Golda Meir hükûmetinde devlet bakanı oldu. (LM)

PERES (Yishak Loeb), polca, ibranîce ve yiddiş dilinde yazan polonyalı yazar (Zamoszcz, Lublin 1851 - Varşova 1915). Eserlerinde, yoksul kitlelerin yaşayışını tasvir etti ve duygularını derinden inceledi; musevî kadının, hâlâ babaerkil olan aile baskısından kurtulması için çaba gösterdi, sosyalist fikirleri yaydı. Peres halk tarafından sevilen ünlü bir şairdi. (M)

PERESE i. İnş. Doğrultu bulmakta kullanılan duvarcı çekül ipi. || Doğrultu. || *Mec.* Durum, derece, radde.

— ÇEŞ. DEY. *Peresesine düşmek*, tam zamanında olmak. || *Peresesine getirmek*, tam fırsatını yakalamak, uygun zamanını bulmak. || *Pereseye almak*, göz önüne almak, düşünmek. (M)

—PEREST sıf. (fars. *perestîden*'den *perest*). *Esk.* «Tapan, aşırı şekilde seven» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Ateş-perest*, ateşe tapan. || *Bade-perest* (veya *mey-perest*), içkiyi çok seven. || *Büt-perest*, puta tapan, putperest. || *Hod-perest*, kendini beğenmiş. || *Hudaperest*, Tanrı'ya tapan. || *İkbal-perest*, dalkavuk. || *Menfaat-perest*, menfaatine düşkün olan. || *Zen-perest*, kadınlara düşkün v.b. (M)

PERESTAR i. ve sıf. (fars. *perestâr*). *Esk.* Hizmetçi. || Kul, köle. || Tapınan, tapan. || Dalkavuk. || *Perestar-ı hayal*, şair.

◆ **Perestaran** çoğl. i. *Esk.* Hizmetçiler. || Köleler. || Tapan kimseler. || Dalkavuklar.

◆ **Perestarane** zf. *Esk.* Hizmetçiye, köleye yakışacak tarzda.

◆ **Perestarî** i. *Esk.* Hizmetçilik. || Kölelik. || Tapıcılık. || Dalkavukluk. (M)

PERESTENDE sıf. (fars. *perestîden*, tapmak'tan *perestende*). *Esk.* Tapan, tapınan. || Taparcasına seven. (M)

PERESTİDE sıf. (fars. *perestîde*). *Esk.* Sevilen, sevgili. (M)

PERESTİŞ i. (fars. *perestîden*, tapmak'tan *perestiş*). *Esk.* Tapma, tapınma: *Beytullahi Harem'de putlar durup bir taraftan dahi onlara perestiş olunurdu* (Cevdet Paşa). || Tapma derecesinde sevme: *Sahil yeşil, eşcar yeşil. Sanki tabiat / Vermek dilemiş mevkie şayan-ı perestiş / Bir reng-i behiştî* (Tevfik Fikret). || *Perestiş etmek*, sevmek: *Bakışlarımdan kendisine perestiş ettiğimi görerek, kızın müteessir olduğunu anlıyordum* (H.R. Gürpınar). [M]

PERESTİŞKAR sıf. (fars. *perestiş* ve *-kâr*'dan *perestiş-kâr*). *Esk.* Tapan. || Seven: *Yalnız edebiyat muallimleri, birkaç şair, dostları, perestişkârları bilir* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Perestişkâran** çoğl. i. *Esk.* Tapanlar, tapınanlar. || Taparcasına sevenler.

◆ **Perestişkârane** zf. *Esk.* Taparcasına.

◆ **Perestişkârî** i. *Esk.* Taparcasına sevme, düşkünlük. (M)

PERESTÛ KADIN, Abdülmecid'in dördüncü karısı (öl. İstanbul 1904). Çocuğu olmadı. Annesinden öksüz kalan şehzade Abdülhamid II'yi büyüttü. Abdülhamid tahta çıkınca valide sultan oldu. (M)

PERESVAVL - ZALESSKİY, S.S.C.B.'de şehir, Moskova ile Yaroslav arasında, Pleşçeyevo gölü kıyısında; 22 200 nüf. Dokuma ve besin sanayii. Büyük Petro, rus donanmasını burada kurdu (1688). Şehir eski rus sitesi havasını muhafaza eder. Preobrajenskiy Sobor katedrali (1152) kuzeyin en eski kiliselerindendir. Svyatov Nikolay manastırı (1312); Goritskiy manastırının yıkıntıları (1337) yakınında Svyatoy Nikita manastırı (XII. yy.); Svyatoy Fyodor kadın manastırı (1557). [L]

PERESVETOV (İvan Semyonoviç), XVI. yy. rus gazetecisi. Çar İvan IV'ün özel danışmanıydı. Devletçi mutlakıyete ve Rusya'nın yayılma siyasetine taraftardı. (L)

PÉRET (Benjamin), fransız şairi (Rezé, Loire - Atlantique 1899 - Paris 1959). Gerçeküstücülüğün başlıca temsilcilerindendir. Başlıca eserleri: *Le Passager du Transatlantique* (Transatlantik Yolcusu) [1921]; *Dormir, Dormir dans les Pierres* (Uyumak, Taşlarda Uyumak) [1927]; *Le Grand Jeu* (Büyük Oyun) [1928]; *Je Sublime* (Yüceltiyorum) [1936]. (L)

PEREY (Marguerite), fransız kadın fizikçi (Villemomble 1909). Paris'teki Radyum enstitüsünde Marie Curie'nin özel laborantıydı (1929), 1940'ta Bilimsel araştırmalar millî merkezinde çalışmağa başladı. 1949'dan beri Strasbourg Fen fakültesinde nükleer kimya profesörüdür. Çeşitli tabiî ve suni radyoaktif maddelerin fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleri üstüne araştırmalar yaptı. 1939'da, 87 atom numaralı kimyasal element olan fransiyum'u buldu. Marguerite Perey, Bilimler akademisine seçilen (1962) ilk kadındır. (L)

PEREYASLAVEST (Valentina), rus asıllı, amerikan uyruklu kadın dansçı ve pedagog (Ukrayna 1907). 1927'de Harkov operasında yıldız dansözdü, Vagonova'nın derslerine devam edebilmek için Leningrad'a gitti. İkinci Dünya savaşından sonra A.B.D.'ye göç etti. 1952'den beri Amerikan Ballet Theatre School'da çalışan sanatçı, A.B.D.'nin en tanınan dans öğretmenidir. (L)

PEREYASLAV-HMELNİTSKİY, S.S.C.B.-de (Ukrayna) şehir, Kiev'in güneydoğusunda; 9 000 nüf. Eskiden aynı adı taşıyan prensliğin merkezi (XI. - XIII. yy.) olan şehir, bir kale ve küçük bir kasabadan (el sanatları, ticaret) meydana geliyordu; 1239'da tatar orduları tarafından yıkıldı, XVI. yy. sonunda Ukrayna'da kazakların yerleşme alanı oldu ve Bogdan Hmelnitskiy kendine merkez seçti. 1654'te burada toplanan Millî meclis, Ukrayna'nın tekrar Moskova

Foto. X (*LAROUSSE*)

prensliğine bağlanmasına karar verdi. Kazılarda çiniler ve fresklerle süslü Svyatoy Mihail (XI. yy.) katedralinin kalıntıları ortaya çıkarıldı. (L)

PEREZ (Antonio), ispanyol devlet adamı (Monreal de Ariza, Aragon 1539'a doğr. - Paris 1611). Dışişleri bakanıyken Felipe II'nin danışmanı oldu. Don Juan'ın sekreteri Escobedo'nun entrikalarını meydana çıkardı ve onu öldürttü (31 mart 1578). Kendisi de ölüme mahkûm olunca Aragon'a sığındı; Engizisyonun hışmına uğrayınca Zaragoza halkına seslendi ve bir halk ayaklanmasına yol açtı (1591). Sonra Fransa'ya çekildi. (L)

PÉREZ (Charles), fransız zooloji bilgini (Bordeaux 1873 - Paris 1952). 1921'de Paris Fen Fakültesi Zooloji kürsüsünde profesör oldu. Genel biyoloji kanunlarıyle ilgilendi, deniz favnası, asalaklık ve bazı hayvan gruplarıyle ilgili birçok olayı inceledi. (L)

PEREZ (Isaac Lebosh), Yiddişce ve İbranîce yazan hikâyeci ve şair (Lublin yakınları, Polonya 1851-öl. 1915). 1876'dan itibaren Varşova'da İbranîce çıkan başlıca dergilerde çalıştı. Eserlerinde orta avrupa yahudi geleneğinin kaynaklarından yararlandı. (L)

PEREZ (Jose Joaquin), şilili siyaset adamı (Santiago 1800-ay.y. 1889). Fransa'da (1829), Arjantin'de (1836), A.B.D.'de elçilik yaptı. Maliye (1845-1849), içişleri ve dışişleri bakanı (1849), Montt'dan sonra cumhurbaşkanı (1861-1871) oldu. Din alanında hoşgörü siyaseti takip etti, bir ticaret kanunu yayımlattı. (L)

PEREZ (Pedro), ispanyol mimarı (öl. Toledo 1291). Fransız asıllı olduğu sanılan mimar Martin'in tasarladığı ve 1227'de yayımına başlanan Toledo katedralinin mimarıdır (1234). [L]

PEREZ CASAS (Bartolome), ispanyol bestecisi ve orkestra şefi (Lorca 1873 - Madrid 1946). İlk müzik eğitimini büyükbabası Juan de Casas'tan gördü. Madrid konservatuvarına devam etti. 1909'da bir nefesli sazlar topluluğu, 1915'te de Madrid Filarmoni orkestrasını kurdu. 1936'ya kadar bu orkestranın şefliğini yaptı. Orkestra şefi olarak çağdaş ispanyol müziğini ve yabancı müziği tanıttı. En önemli eseri *A mi Tierra* (Toprağıma) [1898] adlı senfonik süitidir. (L)

PEREZ DE AYALA (Ramon), ispanyol yazarı (Oviedo 1880 - Madrid 1962). Bilgiç ve alaylı üslûbuyle dikkati çeken romanlar yazdı: *La Pata de la Raposa* (Tilki Pençesi) [1912], *Belarmino y Apolonio* (Belarmino ve Apolonio) [1920], *Luna de Miel, Luna de Hiel* (Balayı, Keder Ayı). Yazarlığa bir şiir kitabıyle başlamıştı (*La Paz del Sendero* [Yoldaki Huzur], 1904); bunu *El Sendero Andante* (Yürüyen Yol), *El Sendero İnnumerable* (Anlatılamayan Yol) [1916] gibi başka şiir kitapları takip etti. 1942'de Arjantin cumhuriyetine yerleşti. (L)

PEREZ DE GUZMAN (Alonso), **El Bueno** denir, ispanyol savaşçısı (Leon 1256 - Sierra de Gaucin, Malaga 1309), Castilla valisi Pedro de Guzman'ın evlilik dışı oğlu. Önce Fas'ta hizmet gördü, İspanya'ya döndükten sonra, kralın kardeşi Don Juan'ın ayaklandırdığı Magrıplılarla savaştı, Tarifa'da kuşatıldı, teslim olmağa yanaşmadı, Cebelitarık çevresindeki harekât sırasında yaralanarak öldü. (L)

PEREZ DE GUZMAN (Fernan), **Batres** senyörü, Castilla'lı tarihçi (1376 - 1458'e doğr.). Aragon'da elçilik (1421) yaptı, Magrıplılarla savaştı (1431), kralın önünde Merida kumandanı Juan de Vara ile kavga ettiği için tutuklandı. Batres'deki topraklarına çekildikten sonra *Kral Juan II Tarihi* adlı bir eserle manzum bir tarih yazdı: *Loores de los Claros Varones de Espana* (İspanya'nın Büyük Adamlarına Övgüler). [L]

PEREZ DE HİTA (Gines), ispanyol yazarı (Mula 1545'e doğr. - Murcia 1619'a doğr.). *Las Guerras Civiles de Granada* (Granada İç Savaşları) adlı iki bölümlük (1595 ve 1604) bir eser yazdı. İlk bölüm Granada Magrıplılarının, Granada'ya hâkim oldukları tarihten, başkentin hıristiyanlar tarafından fethedilmesine kadar (1492), kendi aralarındaki çekişmelerini ve içten içe bölünmelerini anlatır. Hita, tarihî konuya çok renkli ve hayal dolu romansı bir hava katar. İkinci bölüm, Felipe II devrinde Magrıplıların baş kaldırmasını anlatır. Bu savaşa katılan yazar, tarihî olayları birinci bölüme kıyasla çok daha yakından takip etmiştir. (L)

PEREZ DEL PULGAR (Hernan), **El de Las Hazanas** denir, ispanyol savaş adamı (Ciudad Real 1451-Granada 1531). Magrıplılara karşı kazandığı başarılar dolayısıyle kral tarafından şövalyeliğe yükseltildi. Karl V'in emriyle, 1527'de, *Breve Parte de las Hazanas del Excelente Nombrado Gran Capitan* (Gonzalvo de Cordoba'nın Yaptığı Başarılı Savaşlar) adlı eseri yazdı. (L)

PEREZ DE MONTALBAN (Juan), ispanyol yazarı (Madrid 1602 - ay.y. 1638). İlâhiyatçıydı. Engizisyon ile arası iyi olduğu için, Lope de Vega'nın etkisi altında yazdığı birçok tiyatro oyununu temsil ettirdi. Dramları: *Autos Sacramentales* (Dinî Oyunlar) ve özellikle *La Monja Alferez* ve *Los Amantes de Teruel* (Teruel'in Sevgilileri) [1638]. *Orfeo* adlı şiiri yanlış olarak Lope de Vega'ya mal edildi. *Para Todos* (Herkes için) [1635] adlı eseri yüzünden Quevedo'nun hücumuna uğradı. (L)

PEREZ DE OLİVA (Fernan), ispanyol hümanisti (Cordoba 1494'e doğr. - ay.y. 1533). Paris'te (1523-1525), sonra Salamanca'da dersler verdi ve rektörlük yaptı. Sophokles, Euripides, Plautus tercümelerinden başka, Castilla nesrinin ilk örneklerinden biri olan *Dialogo de la Dignidad del Hambre* (İnsanın Değeri) adlı bir diyalog yazdı. (L)

PEREZ ESCRİCH (Enrique), ispanyol romancısı (Valencia 1829 - Madrid 1897). Özellikle töre romanları yayımladı: *Las Obras de Misericordia* (Merhametin Ürünleri) [1864 - 1865]; *La Mujer Adultera* (Kocasını Aldatan Kadın) [1864]; *La Caridad Cristiana* (Hıristiyan Yardımseverliği) [1879]. (L)

PEREZ GALDOS (Benito), ispanyol romancısı (Las Palmas, Kanarya adaları 1843 - Madrid 1920). 1870'te ilk (*La Fontana de Oro* [Altın Çeşme]), 1871'de ikinci (*El Audaz* [Cesur Adam]) romanını yayımladı. Ama ancak 1876'da töre romanı *Dona Perfecta* ile ilk büyük başarısını kazandı. Sonra, birçok bakımdan Balzac'ın *Comedie Humaine*'nine benzeyen büyük bir edebî anıtın üstünde yarım yüzyıl, ara vermeden çalıştı. Bu büyük eser her şeyden önce XIX. yy. İspanya'sının (Trafalgar'dan Canovas'a kadar) hareketli tarihini çizen romanlaştırılmış destan *Episodios Nacionales*'in (Millî Kahramanlıklar) 43 kitabını kapsar. Kitaplardan bazıları birer şaheserdir: *Bailen* (1873); *Zaragoza* (1874); *Zumalacarregui* (1898); *Espana Sin Rey* (Kralsız İspanya) [1908]. Perez Galdos'un birçok töre romanı vardır; en önemlileri: *Gloria* (Zafer) [1877]; *La Familia de Leon Roch* (Leon Roch Ailesi) [1887]; *Fortunata y Jacinta* (1887); *Angel Guerra* (Savaş Meleği) [1891] ve özellikle Madrid'deki yoksul insanların etkileyici ve korkunç bir tablosu olan *Misericordia* (Acıma) [1897]. Galdos'un başlıca nitelikleri, hareket ve Dickens'ınkiyle karşılaştırılmasına yol açan nükte ile iyimserlik karışımıdır. Tiyatro eserleri de yazdı: *Electra* (1900) ve *Casandra* (1905). [L]

PEREZ LUGİN (Alejandro), ispanyol yazarı (Madrid 1870 - El Burgo, La Coruna 1926). «Don Pio» takma adıyle gazetelerde boğa güreşleri üstüne yazılar ve yorumlar yayımladı. 1915'te çıkan *La Casa de la Troya* (Troya'nın Evi) adlı romanı geniş ilgi uyandırdı. Bu roman Santiago de Compostella'da, öğrenci çevrelerinin gündelik yaşamasını dile getirir. *Gurrito de la Cruz* (1921) adlı eseri boğa güreşleriyle ilgilidir. Öbür eserleri: *La Corredoira y la Rua* (Evin Önü ve Sokak) [1923]; *La Virgen del Rocio ya Entro en Triana* (Rocio Bakiresi Triana'ya Girdi) [1929]. (L)

PEREZ PETİT (Victor), Uruguay'lı yazar (Montevideo 1871 - ay.y. 1947). José Enrique Rodo, Carlos ve Daniel Martinez Vigil ile birlikte 1895'te *Revista Nacional de Literatura*'yı (Millî Edebiyat Dergisi) kurdu. Pek çok kitap yazdı. Bunların arasında parnassos'çulardan etkilendiği, *Joyeles Barbaros* (Vahşî Mücevherler) [1907]; hikâyelerini topladığı *Gil* (1905); Zola'nın etkisi açıkça görülen *Entre los Pastos* (Yiyecekler Arasında) adlı romanı ve *Cobarde* (Yüreksiz) [1894] adlı dramı sayılabilir. (M)

PEREZ PUJOL (Eduardo), ispanyol hukukçusu (Salamanca 1830 - Valencia 1894). *Historia de las İnstituciones Sociales de la Espana Goda* (Gotik İspanya'daki Sosyal Kurumların Tarihi) [1896] adlı önemli bir eser yazdı. (L)

PERFECTİSSİMUS sıf. ve i. («kusursuz, mükemmel» anlamında lat. k.). Roma imparatorluğunda II. yy.dan sonra atlı sınıfının yüksek memurlarına, daha sonra da birçok memura verilen unvan. (L)

PERFEKTİF sıf. ve i. (fr. *perfectif*). Leng. Geçmişteki bir olayın sonucu olan veya tamamlanmış şekliyle ele alınan bir eylemi belirten veya bugünkü durumu anlatan fiil biçimi. (Bk. GÖRÜNÜŞ.) [L]

PERFEKTUM i. («tamamlanmış» anlamında lat. k.). Leng. Geçmiş bir eylemin sonucu olan bir hali belirten fiil biçimlerinin bütünü: perfektum, şimdiki zaman ve geçmiş zamandan farklıdır. Bk. GÖRÜNÜŞ ve ANSİKL.

— ANSİKL. *Perfektum* ismi, geçmişteki bir faaliyetin sonucu olan şimdiki zamandaki bir hali belirtmeğe yarayan bir fiil kategorisine verilir. Meselâ Yunancada *kektemai* «benim var (elde ettikten sonra)», *ktaomai* «elde ediyorum» ile, ve latincede *novi* «biliyorum», *nasco* «öğreniyorum» ile karşıtlaşır. (L)

PERFORMANS i. («icra, yapma» anlamında ing. *performance*'tan). Spor. Bir atletizm veya at yarışında sonucun (zaman ve mesafe olarak) ilânı. || Teniste, daha iyi bir oyuncuya karşı kazanılan zafer. || *Teşm. yol.* Herhangi bir başarı.

— Deneysel psikol. *Performans ihtiyacı*, bütün insanların hareketlerini bir amaca bağlama ihtiyacı. (Bu ihtiyaç, güdülenmeyle orantılıdır.) || *Performans indeksi*, McClelland tarafından, performans ihtiyacını deneysel olarak değerlendirmek amacıyle tanımlanan indeks. (Bk. ANSİKL.) || *Performans seviyesi*, yapılması gereken belli bir iş veya bir ödev bakımından deneğin gösterdiği başarı derecesi. (Deneğin bu işi görürken ulaştığı permormans seviyesinin sağlanmasında etkili olan iki faktör, deneğin bu işe kabiliyetli olup olmaması ile güdülenmesidir. Nitekim, Young'un [1936] göstermiş olduğu gibi, kabiliyetleri aynı olmakla beraber güdülenmeleri eşit olmayan iki deneğin belli bir işte ulaştığı performans seviyesinde büyük bir fark göze çarpar.)

— Farklar psikol. *Performans testi*, sözsüz (söz unsuruna dayanmayan) zekâ testi. (Performans testlerinin başında, Sequin'in *yerleştirme levhası testi* yer alır. *Kohs küp testi*, Grace Arthur'un performans ölçeği ve Alexander ölçeği de bilinen performans testleridir. Bu testler, sağır-dilsizler, dil bilmeyen yabancılar, cahil kişiler gibi söz söyleme bakımından zorluk çeken deneklere uygulanabilir; incelenen deneklerin pratik zekâşı, gözlem kabiliyeti ve algısal-hareketsel-düzenleme gücü hakkında ipuçları verir.)

— Havc. Bir uçağın uçuş imkânlarını niteleyen rakamlar ve eğriler. (Performanslar seyir hızını, azamî hızı, çıkış hızını, menzili, tavanı, kalkış ve iniş mesafelerini v.b. gösterir.)

— Oto. Bir arabanın değerini belirten nitelikler. (Bunlar ivme, maksimum hız ve frenlemenin etkinliğini gösteren negatif ivme veya yavaşlamadır. Bütün bu nitelikler yolda ölçülür.)

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Performans indeksi*, deneğin, kendisindeki performans ihtiyacını belirten hayalgücü ürünlerinin değerlendirilmesine dayanarak tespit edilir. Bu ürünler, şu deneysel durum içinde toplanır: deneklerin hepsi, önce, hazırlık mahiyetinde olmak üzere, aynı işin performansına tabi tutulurlar; her deneğin performans ihtiyacı, psikoloğun verdiği talimat yoluyle çeşitli derecelerde uyarılır. Psikolog, yapılacak olan bu işi, deneklere, ya kendileri için önem taşımayan veya bunun tersine zekâlarını denemeğe yarayan bir faaliyet olarak gösterir. Sonra, deneklerin hepsi, *dört resim testi*'ne benzeyen bir yaratıcı hayalgücü denemesine tabi tutulurlar. Burada deneğin, kendisine sunulan dört resme bakarak bir hikâye meydana getirmesi

söz konusudur. Hayalgücüne dayanan bu denemedeki unsurların toplamı, bir performans ihtiyacını belirtme bakımından, deneğin, performans indeksini verir.

Böylece, erkek deneklerde, bu indeksin, sunî olarak meydana getirilen performans ihtiyacını şiddetiyle orantılıyken kadın deneklerde, güdülenmenin şiddetine oranla bağımsız olarak yüksek olduğu görülmüştür. Bundan başka, yüksek bir performans indeksi, şahsiyetin, meselâ sebatkârlık, ihtiras, bağımsızlık gibi bazı değişkenleriyle bağlantı halinde görünmektedir. (L)

PERFOSFAT i. (fr. *perphosphate*). Kim. Formülü $M_4P_2O_8$ olan tuzların genel adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

PERFOSFORLU sıf. (önek *per* ve *fosforlu*'dan). Kim. Bileşiminde mümkün olduğu kadar fazla fosfor bulunan. (L)

PERFRİNGENS sıf. Bakteriyol. *Perfringens basili,* gazlı kangren irininde başka mikroplarla birlikte rastlanan bakteri. (Perfringens basili, tam bir havasızyaşar bakteridir; Gram alır.) [L]

PERFÜZYON i. (fr. *perfusion*). Ted. Dolaşan kana, atardamar veya toplardamar yoluyle tedavi edici sıvıların (kan, plazma, tuz, glüsit, protit, ilâç eriyiği) ölçülü ve kontrollu bir hızla verilmesi. (Perfüzyonlar anesteziyolojide ve reanimasyonda vücuda ilâç sokmak, su, elektrolit ve protit dengesini korumak için kullanılır.) [L]

PERGÂL i. Bk. PERGÂR.

PERGÂLE i. (fars. *pergale*). *Esk.* Parça. || Kaba iplikten yapılan dokuma. || *Pergâlepaş* (parça saçan»), yuvarlak tahta kesen testere. (M)

PERGAMENT (Moses), finlandiya asıllı isveçli besteci, orkestra yöneticisi ve müzik tenkitçisi (Helsinki 1893). Tiyatro aksiyonları (*Eli*, 1959), baleler, konçertolar (keman, piyano, iki keman, viyolonsel), bir oratoryo (*İbranî Şarkısı*, 1944), yaylı çalgılar için dörtlüler besteledi. (L)

PERGAMİNO, Arjantin'de (Buenos Aires ili) şehir, Rosario'nun güneyinde; 32 400 nüf. Ticaret merkezi. (L)

PERGAMON. Bk. BERGAMA.

PERGAMOS. Bk. BERGAMA.

PERGÂR veya **PERGÂL** i. (fars. *pergâr* veya *pergâl*). Mat. *Esk.* Pergel.

◆ **Pergârvar** veya **pergâlvar** sıf. *Esk.* Pergel gibi. (M)

PERGE. Esk. coğ. Bugün **Murtına,** Anadolu'da (Pamphylia bölgesi) şehir. Eski yazarlardan yalnız Skylaks, Perge'nin Lykia bölgesi sınırları içine girdiğini söyler. Şehir stratejik bir yerde kurulmuştu; şehrin akropolis'inin hemen yanından geçen Karasu ırmağının (Kestros veya Kaustros) Aksu kolu, taşıtların işlemesine elverişliydi ve denizle bağlantıyı sağlıyordu. Büyük bir kıyı yolu, Side'den başlayıp Perge (Murtına) ve Attaleia (Antalya) şehirleri üzerinden geçerek ülkenin içlerine kadar uzanıyordu. Şehrin adı Yunanca değildir; yerli bir Anadolu dilinden gelir. Eski yazarlar şehre ilk defa, özellikle Argolis'ten ve Lakedaimon'dan gelen Yunanlıların yerleştiğini bildirirler. Perge kazıları şehrin efsanevî kurucularının Mopsos ve Kalkhas olduğunu gösterdi. Şehrin adına ilk defa M. Ö. IV. yy.da rastlanır. M. Ö. 334'te Büyük İskender'in seferi sırasında Makedonyalıların Perge'den geçtiğini kaynaklar bildirir. Şehrin Ptolemaiosların hâkimiyeti zamanındaki durumu karanlıktı. Polybios'a göre, M. Ö. 218'de Akhaios'un kumandanı Garsyeris, Selge üzerine yapacağı saldırı için Perge'den Pamphylia ve Pisidia bölgeleri şehirlerine elçiler göndererek yardım isteğinde bulundu. Buna göre, o dönemde Perge, Selefkilerin elinde bulunuyordu. Yine Polybios'a göre, Büyük Antiokhos tarafından Perge'ye tayin edilen kumandan, kralından emir aldıktan sonra şehri Manlius Vulso'ya teslim etti. Bundan sonra şehir Bergama'nın hâkimiyeti altına girdi. M. Ö. II. yy.da veya II. yy. ile I. yy. arasında şehrin zor günler geçirdiği sanılıyor. Cicero'nun verdiği bilgilere göre M. Ö. 80 veya 79 yılında Pergeli hekim Artemidoros'un yol gösterdiği Verres, şehirdeki Artemis tapınağını yağma etti. Perge ve çevresinde Roma imparatorlarına ait sayısız şeref yazıtı tespit edildi. Bu yazıtlar imparator Caligula, Claudius, Trajanus, Hadrianus ve Gordianus'a aittir. Şehrin yetiştirdiği ünlü kişiler şunlardır: Myron'un oğlu hekim Asklepiades, Valerus Elektos, Kallikles'in oğlu Sofist Varus, Zoilos ve Arkhimedes'in öğrencisi matematikçi Apollonios. Perge şehrinde kutsanmış olan tanrıların başında *Artemis Pergaia* gelir. Perge Artemis'nin çok eski kökenli yerli bir tanrıça olduğu ve sonraları yunan Artemisi ile kaynaştığı sanılıyor. Eski yazarlara göre Artemis Pergaia'nın şehirde oldukça büyük bir tapınağı vardı. Perge tiyatrosunda bir yer de Artemis rahibesine ayrılmıştı. Şehirde ele geçen sikkelere göre Perge'de ayrıca şu tanrılar da kutsanıyordu: Zeus, Apollon, Athena, Hephaistos, Hermes, Afrodit, Asklepios, Dionysos, Serapis, Harpokrates, Pan, Hekate, Nike, Themis, Tykhe ve Herakles. Ayrıca, Roma imparatorluk kültlerinin de olduğu biliniyor. Şehir, Anadolu'nun en eski hıristiyanlık merkezlerinden biridir. Hierokles'e göre Perge, Syllion (Yanköy) ile birleştikten sonra Pamphylia eyaletinin dinî metropolisi oldu.

● *Arkeolojik araştırma ve kazılar.* Perge harabeleri hakkında ilk önemli bilgileri veren gezgin ve yazarlar şunlardır: Leake, Texier, Ritter, Hirschfeld, Fellows, Schörnborn, Pourtales, Tremaux, Lanckoronski, Fabricius, Paribeni, Romanelli, Pace ve Viale. Bu yazarların hepsi Perge harabelerini yerinde ziyaret ederek anıtlar hakkında bilgi vermişlerdir. En eski Perge yerleşmesi, çevresine oranla oldukça yüksek olan ve ancak güneyden çıkılabilen 50 m yüksekliğinde bir dağ üzerinde kurulmuştur. Tepenin eteğine çok sonra yerleşme oldu. Şehirdeki ilk sistemli araştırma ve kazı 1949'da A. M. Mansel'in başkanlığında yapılmağa başlandı. Uzun bir aradan sonra 1953-1957 arasında yeniden ele alındı. 1967'den sonra kazılar sistematik olarak her yıl devam ediyor. Bu kazılarda şehrin biri Helenistik, öteki Geç Antik çağa ait iki kapısı, Helenistik kapının gerisindeki oval avlu ve üç gözlü tak, şehrin belkemiği olan 20 m genişliğindeki direkli caddenin büyük bir kısmı, caddenin sonunda yer alan anıtsal bir çeşme binası ve şehrin 1 km kadar güneyinde dor düzeninde erken Helenistik döneme ait bir tapınak ortaya çıkarıldı. Ayrıca kazılarda Perge'nin hayırsever kişileri de tanındı. Bunlardan en önemlisi Plancia* Magna'dır. Bu kadın, imparator Hadrianus zamanında (M. S. 120-121), askerî önemini kaybeden Helenistik kapının gerisindeki oval avluyu bir şeref avlusu haline getirdi, avlunun yan duvarlarındaki hücre sayısını da arttırarak, buraları tanrı ve Perge'nin efsanevî kurucularının (Mopsos, Kalkhas) heykelleriyle süsledi. Ayrıca, oval avlunun gerisindeki üç gözlü ve iki katlı tak şeklinde bir kapı yaptırdı; bu kapıya Nerva'dan Hadrianus'a kadar gelen imparatorlar, imparatoriçeler ve onların yakın akrabalarının heykellerini koydurdu. Plancia'nın yaptığı bu büyük bağışlardan dolayı Perge halkı, belediye meclisleri (demos ve boule) ve senatosu (gerusias) bu kadın için çeşitli yerlerde heykeller diktirdiler; heykellerin kaideleri üzerine de bu kadına verilen unvanları ve görevleri yazdılar. Yazıtların bazılarında şehrin kızı olarak da gösterilir, bu unvan ancak şehre büyük iyilikleri dokunmuş kadınlara veriliyordu. Bu yazıtlarda Plancia, bir şehir devleti içinde en yüksek mülkî memur olan «demiurgos» olarak da geçer; bu görev aslında sadece erkeklere verilirdi. Ayrıca, baş tanrıça Artemis Pergaia'nın rahibesi, tanrılar anasının ömür boyunca rahibesi ve imparator kültünün de başrahibesiydi. Perge'de yapılan kazılar sırasında bu ünlü kadının heykelleri de ele geçti. (→ Bibliyo.) [M]

PERGE
tiyatro

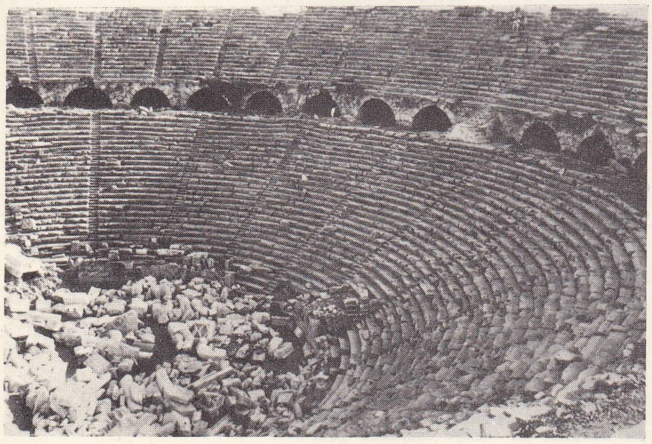

PERGEL i. (fars. *pergār*, *pergāl*'den). Birer uçlarından eklemlenmiş iki koldan meydana gelen çizim veya ölçü âleti.

— DEY. *Pergelleri açmak. Teklz.* Geniş adımlarla yürümek.

— Büro. *Elips pergeli,* elipsler çizmeğe yarayan pergel. || *Nokta pergeli,* başparmak ile işaret parmağı arasında tutulan bir sap yardımıyle döndürülen ve çok küçük daireler çizmeğe yarayan küçük pergel. || *Oran pergeli,* normal pergele benzeyen, fakat kollarının yerinde taksimatlı cetveller bulunan âlet. || *Ölçek pergeli,* normal pergeldeki mafsal yerine, kolları üzerinde gidip gelen bir sıkıştırma vidasıyle donatılmış dört kollu pergel. (Böylece, kolların birbirlerine göre uzunluklarını aynı oranda değiştirerek, verilen uzaklıklarla, istenen oranda uzaklıklar alınabilir.) || *Uzunluk pergeli,* iki kolu basit birer uçla biten ve daireler çizmekten çok, uzunlukları aktarmağa yarayan pergel. || *Yaylı pergel,* ucu bir yay üzerine yerleştirilmiş nokta pergeli.

— G. santl. *Üç kollu pergel,* heykeltıraşların ölçü almak ve bir uzunluğu aktarmak için kullandıkları, birbirleriyle eklemli üç kolu olan pergel.

— Mat. *Pergel geometrisi,* yalnız pergel yardımıyle çözülebilecek problemlerle uğraşan geometri dalı. || *Pergel ve cetvel geometrisi,* yalnız cetvel ve pergel yardımıyle çözülebilecek problemlerle uğraşan geometri dalı: *İlkçağın geometricileri, bir küpün iki katını alma, bir açıyı üçe bölme, daireyi kareleştirme gibi problemleri cetvel ve pergel geometrisi çerçevesinde çözmek için boşuna çaba gösterdiler.*

— Metrol. Çeşitli meslek dallarında ölçü almak içi kullanılan âlet. || *Çubuklu pergel,* sivri ucu ve çizicisi yatay bir çubuk üzerinde kayan pergel. || *Taşçı pergeli,* birer uçlarından birbirine eklemlenmiş, öbür uçları ise sivri birer demirle biten iki cetvelden meydana gelen âlet. (Taşçılar bunu dik çıkmak ve ayrıntıları çizmek için kullanırlar.) || *Yaylı pergel,* bir yay lamasıyle birleştirilmiş iki koldan meydana gelen âlet. (Bu iki kol arasındaki açıklık, bir geri getirme vidasıyle sabit tutulur.)

— Şapkacılık. *Şapkacı pergeli,* şapkacıların şapka ölçülerini almak için kullandıkları numaralı pergel.

— Teknol. *Sabit pergel,* sabit uçlu iki kolu olan ve tomrukları ölçmekte kullanılan âlet. (LM)

PERGEL (lat. *Circinus*), güney yarıkürede Erboğa ile Üçgen arasında bulunan takımyıldız. Bu takımyıldızın en parlak yıldızı ancak 3,4 kadirdendir. (L)

PERGELLEMEK geçl. f. (*pergel*'den *pergel-le-mek*). Bir şeyi pergelle ölçmek. || *Mec.* Bütün ayrıntılarıyle düşünmek, tasarlamak. (M)

PERGİNE VALSUGANA, İtalya'da komün, Trentino'da (Trento ili), Fersina kıyısında; 11 300 nüf. Komün ile aynı adı taşıyan boğaz Adige vâdisini Brenta vâdisine bağlayan geçide hâkimdir. Eski kale. İpek sanayii. (L)

PERGOLA i. («çardak» anlamında ital. k.). Tırmanıcı bitkilere destek olmak üzere, düzgün aralıklarla dikilmiş tahta direkler ve kafesli kirişlerden yapılan bir çeşit çardak. (L)

PERGOLA, İtalya'da komün, Marche'de (Pesaro ili), Apennin dağlarının eteğinde; 11 300 nüf. Kükürt madenleri. Dokuma ve kimya sanayii. Deri işçiliği. (L)

PERGOLESİ (Giovanni Battista), Napoli okulu bestecisi (Jesi 1710 - Pozzuoli 1736). Koruyucusu Pianetti markisi sayesinde Na-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

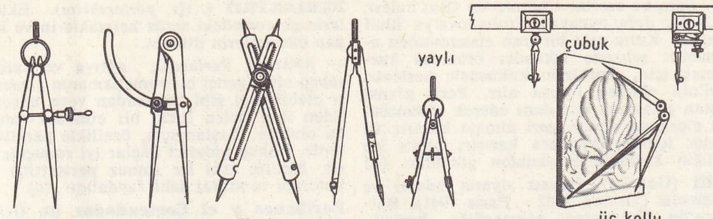

pergeller

poli'de Domenico De Matteis ile kemana çalıştı ve «dei Poveri» konservatuvarına yazıldı, önce Gaetano Greco, sonra Francesco Durante'nin kontrapunto derslerine devam etti. Konservatuvarın «küçük usta»sı adını aldı, iki oratoryo besteledi: *La Fenice sul Rogo Ovvero la Morte di San Guiseppe* (Odun Yığını Üzerindeki Phoiniks veya Aziz Yusuf'un Ölümü) ve *La Conversione di San Guglielmo d'Aquitania* (Akitanya'lı Aziz Guillaume'un Hıristiyanlaşması) [1731]; bu eserler kendisine yeni koruyucular sağladı: Maddaloni dükü ve Stigliano prensi. İlk ciddî operası olan *La Salustia* (1731) ile *Il Ricimero, Re dei Goti* (Got Kralı Ricimer) [intermezzolu: *Il Geloso Schernito* (Alaya Alınan Kıskanç)] operalarını bu yeni koruyucular sayesinde temsil ettirdi. Lehçe taklidiyle yazdığı *Lo Frate 'nnammorato* (Âşık Keşiş) komedisi «dei Fiorentini» tiyatrosunda oynandı (1732), bu komedi ona, kişilerin karakterlerini incelik ve içten gelen halk deyişleriyle çizme imkânını verdi. 1733'te bestelediği *Il Prigionier Superbo* (Kibirli Mahkûm) eserine, *La Serva Padrona* (Hanım Hizmetçi) operasının intermezzolarını ekledi; Paris'te «Bouffons» trupu tarafından temsil edilen bu iki eser (1752) operakomik türünün gelişmesini büyük ölçüde etkiledi. Napoli Ruhanî meclis üyeleri Pergolesi'ye Napoli Kapellası Müzik kolu başkan yardımcılığı görevini vererek, onu müzik yöneticisi Sarri'ye halef tayin ettiler. Pergolesi, Ruhanî meclis için 10 sesli ve iki korolu *fa* majör bir missa besteledi (1732); bir başka missası 1734'te Roma'da icra edildi. *Adriano in Siria* (Adrianus Suriye'de) [1734] *ve Olimpiade* (Olimpiyat) [Roma, 1735] adlı operaları, *Adriano*'daki Livietta ve Tracollo intermezzosunun dışında pek başarı kazanamadı.

peri

Buna karşılık, yine lehçe taklidiyle yazdığı yeni bir komedi, *Flaminius* iyi karşılandı (1735). Bu arada vereme tutulan genç besteci Pozzuoli'de fransiskenler manastırına çekildi, Stabat Mater'ini ölümünden az önce orada tamamladı. Bütün bu eserlerden başka, Pergolesi kantatlar (*Orfeo* v.b.), oda müziği (keman konçertosu, viyolonsel ve sürekli bas için senfoni, altı konçertino, partitalar), kilise müziği (üç kişisel missa, motetler, mezmurlar ve bir *Salve Regina*) yazdı. Birçok eser, delil gösterilmeksizin ona mal edildi: klavsen sonatları, *Il Maestro di Scuola* (Öğretmen) adlı bir müzikli komedi; 3'lü on iki sonat; *Themistokles* operası. Ona mal edilen *Magnificat*, Durante'nin eseridir. *La Contadina Astuta*'yı (Hilekâr Çiftçi) ise Hasse yazmıştır. *Il Geloso Schernito*'yu da onun yazdığı şüphelidir. (L)

PERGUNE sıf. (fars. *pergüne*). *Esk.* Yakışıksız, çirkin. (M)

PERHAŞ i. (fars. *perhâş*). *Esk.* Savaş, kavga. || *Perhaş-ı-dil-hıraş*, dehşete düşüren, korkunç savaş. || *Perhaş-cu*, kavga arayan. || *Perhaş-hah* (veya *perhaş-hor*), savaş isteyen. (M)

PERHİDROL i. (tes. edil. ad). Kim. Çok derişik oksijenli su (hidrojen peroksit eriyiği). [L]

PERHİZ veya **PEHRİZ** i. (fars. *perhiz*). Bir kimsenin besin düzeninde tedavi veya sağlığı koruma amacıyle yapılan kısıtlama: *Doğru çıktı dediği. Bir aylık perhizden ve tedaviden sonra evine daha yorgun, daha perişan döndü.* (Y.Z. Ortaç). *Tedavi esnasında hasta sıkı bir perhize tabi tutuluyor, tuzsuz ekmek, hafif sebze yiyor* (N. Araz). || *Esk.* Haramdan sakınma: *O adamın perhizi yoktur* (Şemseddin Sami).

— DEY. *Bu ne perhiz, bu ne lahana turşusu*, benimsediği bir tutumun tamamen aksine davranışta bulunan kimseler için kullanılır.

— Din. Nefsi körletmek amacıyle, belirli bir süre için yiyecek ve içeceklerde yapılan kısıtlama. || *Büyük perhiz*, katolik dininde Paskalya'ya kadar 46 gün süren perhiz süresi.

— Fizyol. Bk. ANSİKL.

— Ted. Bk. ANSİKL. || *Perhiz etmek* (veya *yapmak*), çeşitli sebeplerle yiyecek ve içecekleri sağlığa uygun olarak düzenlemek. || *Sulu perhiz*, sudan başka her şeyin yasaklandığı perhiz. || *Kuru perhiz*, içeceklerin tam veya kısmî olarak yasaklandığı perhiz.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ted. İki çeşit *perhiz* vardır: *tam perhiz* (veya *oruç*) ve *hafif perhiz*. Tam perhiz veya oruç, günümüzde sadece bazı ateşli intanların had devresinde uygulanmaktadır; bu durumda bile, sulu içeceklere müsaade edilir; meselâ bir yaşından küçük çocuklarda görülen gastroanteritlerde *sulu perhiz* uygulanır: süt kesilir, yerine kaynatılmış, içine şeker katılmış veya şekersiz su verilir. *Hafif perhiz* de iki esasa dayanır: 1. besinlerin kısılması; 2. bazı besinlerin kaldırılması. Meselâ sütlü perhizde, sütten başka bütün besinler yasaklanır; tuzsuz perhizde, tuzdan başka hemen hemen bütün besinlere müsaade vardır; diyabetiklerin perhizinde, glüsitler kısılır; azotemiklerde etler ve azotça zengin maddeler yasaktır. Bütün durumlarda perhizin gayesi, hastaya zararlı olmayan besinleri vermek, ama vücudun enerji ve yapı ihtiyaçlarını karşılamağa yetecek kadar besin almasını da mümkün kılmaktır.

— Fizyol. Uzun süren bir perhizin hayvanlardaki etkisi laboratuvar deneyleriyle incelenmiştir; perhizin ilk günlerinde solunumun oranı $\frac{CO_2}{O_2}$ oranı dengelidir, yani 1'e eşittir (glüsid yedeklerinin kullanılması), sonra 0,7'ye iner (yağların kullanılması), daha sonra da 0,8'e yükselir (can çekişmeden önceki bu devrede hücre proteinleri kullanılır).

Uzun süren perhiz ağır besinsizliğe ve fizyolojik düşkünlüğe yol açabilir. Bk. İNANİZASYON.

Dinî perhiz'ler çoğu zaman sadece alınan besinlerin miktarıyle değil, alınması yasaklanan besinlerin cinsiyle de ilgilidir. Hintli çileciler, günde çok az bir miktar pirinç ve sebze ile uzun zaman yaşarlar; bazı sinir hastaları için de durum aynıdır.

Dinî tarikatlarda beslenme, özellikle azotlu besinler bakımından fakir olan az miktarda yiyecekten ibarettir.

Tedavide, bazı diyatezik veya diskrazik hastalıklarla mücadele etmek için perhizden geniş ölçüde yararlanılır.

— Vet. Çoğu zaman hayvanlar hastalanınca içgüdüler sayesinde, kendiliklerinden hemen perhize girerler; iştahlarının yeniden açılması ise iyiye işarettir, fakat birdenbire değil, ihtiyatla yedirmek gerekir. Ancak öyle vakalar vardır ki (özellikle mide-bağırsak hastalıkları), hayvan sahibinin müdahale etmesi hayvanın günlük besin miktarını az çok kısması veya kalitesini değiştirmesi gerekir.

◆ **Perhizli** veya **pehrizli** sıf. Perhiz yapan (kimse). [LM]

PERHİZKÂR sıf. (fars. *perhiz* ve *-kâr*'dan *perhiz-kâr*). *Esk.* Perhizli. || Haram sayılan şeylerden kaçınan: *Dede mütevazi, az söyler ve çok perhizkâr bir şekilde yaşar bir adam olduğu için onunla pek sık konuşmazdı* (H.E. Adıvar).

◆ **Perhizkârane** zf. *Esk.* Perhizli olana yakışır biçimde. || Sofucasına.

◆ **Perhizkârî** i. *Esk.* Perhiz yapma. || Sofuluk, haramdan kaçınma. (M)

PERİ i. (fars. *perî*). Tabiatüstü bir güce sahip olduğu varsayılan, hayalî dişi varlık: — *Bu kokona karısı geleli bizim yalıyı periler istilâ etti* (H. R. Gürpınar). *Cüceler, periler, küçük çocuk dünyası âleminde ya-*

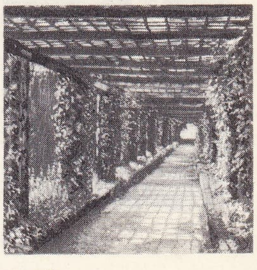
pergola

Giovanni Battista PERGOLESİ

peri masalı Külkedisi sihirli değneğiyle balkabağını arabaya dönüştürüyor Walt Disney'den canlı resim

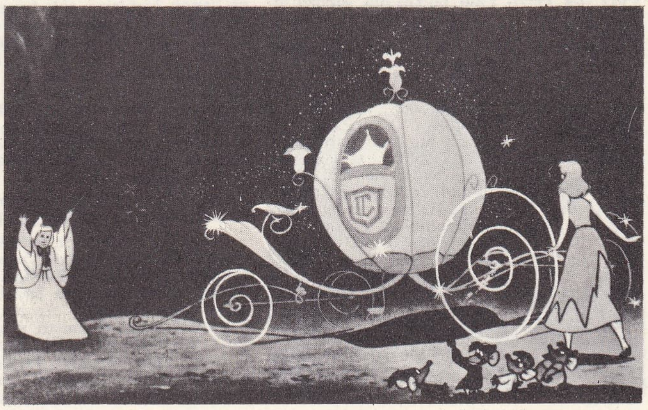

Foto. Truffaut (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

Gabriel PÉRİ

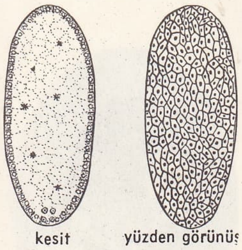

peribiastula

şar (S. F. Abasıyanık). || *Teşm. yol.* Çekici güzelliği, aklı, iyilikseverliliğiyle ve becerikliliğiyle dikkati çeken kadın. || Bir kimsenin kaderi üstünde etki yapan kişi. || Kadın adı. || *Peri hastalığı.* Bk. PERİHASTALIĞI.

— ÇEŞ. DEY. *Peri gibi,* «çok güzel» anlamında kullanılır: *Periler gibi görünen yüzlerini hatırlamağa çalıştı* (A. H. Tanpınar). || *Perileri bağdaşmak,* uyuşmak, anlaşmak. || *Perisi hoşlanmamak,* sevmemek, yakınlık duymamak.

— *Esk. Peri-dar,* perili. || *Peri-çehre,* güzel yüzlü. || *Peri-efsa,* efsuncu, büyücü. || *Peri-peyker* (veya *peri-ru*), peri yüzlü, güzel çehreli. || *Peri-ruh* (veya *peri-ruhsar*), peri yanaklı. || *Peri-şekl,* periye benzeyen. || *Peri-var,* peri gibi. || *Peri-veş,* peri gibi, çok güzel.

— Jeol. *Peri bacaları,* üzeri lavla örtülü tüf* yığınlarının zamanla aşınmasından meydana gelen oluşumlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eski iran dininde *peri*'ler insanların başına kötülükler getiren, hastalıkların, yıkımların sebepleri olarak gösterilen varlıklardır. İslâm dininde de insanların sakınması gereken gizli kuvvetler olarak nitelenirler. Çarpılma, sara, inme denen sinir hastalıklarının bunlar tarafından getirildiğine inanılır. Ancak bunlar çoktanrıcı dönemlerden kalma bâtıl inançlardır. Tektanrıcı dinlerin doğuşundan önce, bütün tabiat olaylarının, çiçeklerin, pınarların, ağaçların birer perisi olduğuna inanılırdı. Kırları, ırmakları, kutsal sayılan yerleri periler beklerdi. Zamanla bu inançlar biçim değiştirerek tektanrıcı dinlere girdi. Eski anadolu inançlarında perilerin geniş bir yeri vardı. Bunların en önemlisi su perisi Salmakis* idi. Bu peri, Bodrum ili yakınlarında kendi adıyle anılan bir pınarın koruyucusu olarak tanınır. Halk dilinde perilere, adlarını anmaktan korkulduğu için daha çok «bizden iyiler» veya «iyi saatte olsunlar» denir. Divan şiirinde de aynı anlamda «bizden yeğler» deyimi kullanılmıştır. Peri kavramı türk folklorunda da birçok masalın, hikâyenin doğmasına yol açtı. Eski mabet yıkıntılarının, kutsal suların, mağaraların perileri olduğuna, periler tarafından korunduğuna bugün de halk arasında inanılır.

— Jeol. *Peri bacaları.* Püskürmeler sırasında geniş çukurlara biriken tüfler, kalın tabakalar halinde yığılır; üzerlerine yer yer kalın lav örtüleri yayılır. Tüf yığınları aşınarak sütunlar haline gelirken üst kısımdaki lav kütleleri daha az aşındığı için geniş tablalar halinde kalır. Yüksekliği 20-30 m'ye kadar değişen peri bacaları vardır. Anadolu'da Ürgüp'te (Göreme, Uçhisar), Aksaray yakınlarında (Selimiye köyü) peri bacaları bulunmaktadır.

◆ **Perili** sıf. Kötü ruhlar tarafından musallat olunmuş, tekin olmayan: *Bu hep böyle devam ederse senin halin ne olur? Alimallah perili olursun! dedi* (Sabahattin Ali). *Perili köşk.* (ML)

PERİ—, yun. *peri,* çevresinde'den alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek.

— Kim. Naftalen serisinde, bazen, -1-8 konumlarında iki kere ornatılmış türevleri belirtmek için kullanılan önek. (Bk. NAFTALEN.) [L]

Peri (*La Péri*), Paul Dukas'nın «danslı şiiri». Şair, bu eserini Châtelet'de (Rus balesi, 1912) ilk defa oynayan Truhanova'ya ithaf etmiştir. Konu eski bir iran efsanesinden alınmıştır: şehzade İskender ölümden kurtulmak için, çiçeklerin kokusuyle beslenen Peri'nin elinden lotusu alır. Peri, prensi baştan çıkarmak için dans ederek «ölümsüzlük çiçeği»ni ondan geri almayı başarır ve ışıklar içinde kayıplara karışır; prens ise hiçliğin karanlığına yeniden gömülür. (L)

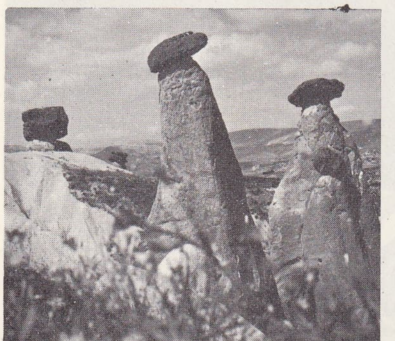

peri bacaları
(Nevşehir)

PÉRİ (Gabriel), fransız siyaset adamı ve gazetecisi (Toulon 1902 - Paris 1941). Barbusse'ün *Clarté*'sinde gazeteciliğe başladı, 1924'te *Humanité*'ye girdi. Komünist Partisi Merkez komitesi üyesi (1929), Seine-et-Oise milletvekili seçildi (1932). 1936'da Meclis Dışişleri komisyonu başkan yardımcısı oldu. İşgal sırasında Komünist partisinin gizli organı *Cahiers*'yi çıkardı. 1941'de tutuklandı ve 15 aralık 1941'de başka rehinelerle birlikte Almanlar tarafından kurşuna dizildi. (L)

PERİ (Gian Domenico), takma adı **Koruların şairi,** italyan şairi (Arcidosso, Siena 1564 - ay.y. 1639). Köylüydü; önce halk şarkıları, sonra Tasso'yu taklit eden manzumeler yazdı: *Harap Olan Fiesole* (1619); *La Rotta Navale* (Deniz Bozgunu). [L]

PERİADENİT i. (fr. *périadénite*). Patol. Lenf düğümlerini saran bağdokusunun iltihabı. (L)

PERİAKTOS i. (yun. *periagein,* çevresinde döndürmek'ten). Esk. Yun. Sahne üzerinde bir eksen etrafında döndürülebilen ve dekorun değişmesini sağlayan tiyatro cihazı.

— ANSİKL. *Periaktos,* prizma şeklinde birleşmiş üç çerçeveden meydana gelirdi. Bu çerçevelerden her birinin üzerinde değişik bir dekor bulunurdu. Her sahnenin iki periaktos'u vardı: sağ taraftaki kır dekorlarını, sol taraftaki ise sokak ve evleri gösterirdi. (L)

PERİANDROS, M. Ö. 627-585 arasında Korinthos tiranı. Babası Kypselos, Korinthos'ta, Dorlar soyundan gelen Bakkhis hanedanının yönetimini devirmişti. Periandros, ticaret ve zanaatları teşvik etti. Hür çalışmayı engelleyen köle emeği rekabetini önlemek için köle satın almayı yasakladı. Korkyra ve Epidauros bölgelerini ele geçirince, Korinthos görülmemiş bir refah düzeyine ulaştı. Periandros'un Korinthos kıstağını açmak için bir proje yaptığı söylenir. Dionysos kültüne önem verdi. Oğlu Lykophron'un kendisine karşı giriştiği düşmanca davranışlarla savaştıysa da, bu anlaşmazlıkta kendi hakemliğine başvurulmasını sağlamak kurnazlığını gösterdi ve Yedi Yunan Bilgesi'nden biri oldu. Bununla beraber, özellikle karısı Melissa'yı bir öfke anında öldürmesinden dolayı zalimliğiyle tanındı. (L)

PERİANT i. (fr. *périanthe*). Çiçeği saran, çanak ve tacı meydana getiren kısımların tümü; çiçek çevresi.

— ANSİKL. *Periant,* çiçekliğin üzerinde bulunan, erkek ve dişi organdan başka bütün kısımları içerir. Genellikle iç içe iki halka halindedir: birinci halkaya «çanak» denir; burası yapraklar gibi yeşil parçalardan (çanak yaprakları) meydana gelir. İkinci halkaya «taç» denir; tacı meydana getiren yapraklar (taç yaprakları) daha büyük ve çeşitli renkte olur. Fakat birçeneklilerde taç ve çanak birbirine çok benzer. Gülgillerde çanağın dışında ikinci bir çanakçık daha vardır. Taçsızlarda taç bulunmaz (özellikle orman ağaçlarının çoğu böyledir). Nergiste tacın dışında ikinci bir taç daha bulunur. Gülde ise iç içe birçok taç yer alır (katmerli gül). Periant bazı bitkilerde hiç olmayabilir de. Çiçek yaprağı periant sayılmaz, çünkü hem her çiçekte ancak bir tane olur, hem de çiçek sapının tepesinde değil, dibinde bulunur. (L)

PERİARTERİT i. (fr. *périartérite*). Patol. Atardamarları saran dış gömleğin iltihabı.

— ANSİKL. *Periarterit* terimi aslında Kussmaul - Maier hastalığını, yani düğümlü periarteriti ifade eder. Bu hastalık orta gömlekteki telsel dokunun bozulmasıyle meydana gelen düğümlü bir periarterittir. İltihaplı olduğundan zaman zaman depreşerek uzun yıllar devam eder. Damar lezyonları iç organlarda bozukluk yaptığından ağır bir hastalık sayılır. İltihap giderici ilâçlarla (kortikoyitler) tedavi iyi sonuç verir. (L)

PERİARTRİT i. (fr. *périarthrite*). Eklemlerin çevresindeki seröz kesecikler ve kaygan düzlemlerin iltihabı.

— ANSİKL. *Periartrit,* ağrıya ve katılığa sebep olur; genel bir romatizmanın yansıması olabileceği gibi travmadan veya nörotrofiden ileri gelen lokal bir etmenin sonucu da olabilir. Başlangıçta, özellikle periartritlerde, iltihap giderici ilâçlar iyi sonuçlar verir. Katılık eski ise (omuz periartriti) fizyoterapi ve masaj daha faydalıdır. (L)

Peribanez y el Comendador de Ocana (*Peribanez ve Ocana Şövalyesi*), Lope de Vega'nın oyunu (1614'te yayımlandı). Ocana'lı zengin bir köylü olan Peribanez, karısına durmadan kur yapan şövalyeyi öldürür, sonra gidip bir çalılığa saklanır. Fakat başını getirene mükâfat vaat edilir. Bu durumda kaçıp kurtulması imkânsız olan Peribanez parayı Casilda'nın alması için onun eliyle adalete teslim olmağa karar verir. Gerçekten de kararını yerine getirir, fakat kral, Peribanez'i bağışlar ve ona Ocana birliklerinin kumandanlığını verir. *El Mejor Alcalde, El Rey* (En İyi Hâkim Kraldır) adlı eserinde olduğu gibi, Lope de Vega bu oyununda da en yüce adalet dağıtıcı olan İspanyolların ateşli tutkuları karşısında üstün bir anlayış gösteren kral tema'sını işlemiştir. (L)

PERİBLASTULA i. (lat. k.). Biyol. Eklembacaklılarda yumurtanın bölütlenmesi sonucunda bir blastula ile onu saran bir blastodermin meydana gelmesi. (L)

PERİBLEMA i. («manto» anlamında yun. k.). Bir sapta tepe tomurcuğunun üst ucunda bulunan sürgen doku parçası (kökün alt ucunda da bulunur): tohumlu bitkilerde bulunan periblema farklılaşarak sürgen dokuya kabuk olur. (L)

Peribleptos manastırı veya **Sulu manastır,** İstanbul'da Samatya'da manastır. Romanos Argyros III tarafından 1031'de inşasına başlandı, 1034'te bitirildi. 1643 Yılına kadar Rumlar tarafından kullanılan manastır, bu tarihten sonra Sultan İbrahim'in ermeni gözdesi Şivekar Sultan tarafından ermenilere verildi. 1782'de yanan manastırın yerine daha sonra kilise yaptırıldı. (M)

PERİBOEA i. Sümbüle yakın bitki; sümbülden farklı olarak sapı sert, tohumları kılıfsızdır. (Zambakgillerden.) [L]

PERİBOİA. Yun. mit. Alkathoos'un kızı ve Telamon'un karısı. — Kalydon (Aitolia) kralı Oineus'un ikinci karısı ve Tydeus'un annesi. — Korinthos kralı Polybos'un karısı, Oidipus'u büyüttü. — Devler kralı Eurymedon'un kızı; Poseidon'dan Nausithoos adlı bir oğlu oldu. — İkarios'un karısı ve Penelope'nin anası. (L)

PERİBOLOS i. (*peri,* çevresine ve *ballein,* koymak'tan yun. k.). *Esk.* Yunan tapınaklarının çevresinde ağaçlandırılmış alan; burası adaklarla ilgili heykeller ve anıtlarla süslüydü. (L)

PERİBONKA, Kanada'da (Québec) ırmak, Saint-John gölüne dökülür; 480 km. (L)

PERİCALLİA i. Kızıl sarı ve siyahla karışık kırmızı gövdeli güzel kelebek. (*Pericallia matronula*'nın tırtılı erik, hanımeli ve fındık üzerinde yaşar. Pulkanatlıların *arctiidae* familyasından.) (L)

PERİCAUD (Louis Jean), fransız oyuncusu ve oyun yazarı (La Rochelle 1835 - Paris 1909). Folies - Dramatiques'te, Ambigu'de ve nihayet Porte - Saint - Martin'de oynadı. Ortaklaşa olarak elliden fazla oyun, dram, vodvil, operet yazdı. Başlıca eserleri: *Les Français au Tonkin* (Tonkin'de Fransızlar), *La Casquette du Père Bugeaud* (Bugeaud Babanın Kasketi), *La Mère la Victoire* (Zafer Ana), *La Belle Limonadière* (Güzel Limonatacı Kız), *Madame la Maréchale* (Mareşal Hanımı), *Desaix, Jack l'Eventreur* (Karın Deşen Jack). [L]

PERİCİK i. (*peri*'den *peri-cik*). Kilit dili veya kapı mandalı, sürgü. || Bir çeşit sara. (*Perihastalığı* da denir). [M]

PERİCOLİ (Niccolo). Bk. TRİBOLO.

PERİCOME i. Kuzey Amerika'da yetişen bileşikgillerden bitki. (Bunlar sarı çiçekli, çokyıllık dayanıklı bitkilerdir. Pericome caudata kuru yerlerde yetişir.) [L]

PERİCOT GARCİA (Lluis), ispanyol ar-

Foto. A.F.P. (LAROUSSE) N. Erkılıç (MEYDAN)

keoloğu (Gerona 1899). Santiago de Compostella (1925), Valencia (1927) ve Barcelona (1933) üniversitelerinde tarih profesörüydü. Özellikle İberik yarımadasının tarihöncesi ve arkeoloji meseleleriyle uğraştı. Valencia eyaletindeki tarihöncesi araştırmalarını yönetti. İspanya'nın tarihi ve tarihöncesi Parpallo mağarası, megalitik çağ Katala medeniyeti ve Pirene kültürü üstüne birçok eser yayımladı. (M)

PERİCROCOTUS i. Orta veya oldukça küçük boylu ötücü kuş; erkeği genellikle kırmızı, pembe veya turuncu, kısmen siyah olur; dişi daha koyu renklidir. (İndonezya, Malezya ve Çin'de toplu olarak yaşar; böçeklerle beslenir. *Campephagidae* familyasından.) [L]

PERİDE sıf. (fars. *perîden*, uçmak'tan *perîde*). *Esk.* Uçmuş, yükselmiş: *Bundan ileri değil peride / Senden gayri bir aferide* (Nabi). || [Renk için] Solmuş, uçmuş: *Soluvermiş, peride reng-i bahar* (Ahmed Hâşim). || **i.** Kadın adı. || *Peride-reng*, renği uçmuş, solmuş: *Çıkar yakındaki bir kulbeden cenaze gibi / Peridereng-i tahassür, melûl, bî-takat* (Tevfik Fikret). [M]

PERİDE CELAL, türk romancısı (İstanbul 1916). İstanbul, Saint Pulchérie Fransız okulunda okudu. Yazı hayatına *Yedigün* dergisinde yayımladığı bir hikâye ile başladı (1935). *Son Posta, Cumhuriyet* gibi çeşitli gazetelerde aşk ve serüven romanları yazdı. Başlıca romanları: *Sönen Alev* (1938); *Yaz Yağmuru* (1940); *Kızıl Vazo* (1941); *Aşkın Doğuşu* (1944); *Yıldız Tepe* (1945); *Dar Yol* (1949); *Üç Kadının Romanı* (1954); *Kırkıncı Kapı* (1959); *Güz Şarkısı* (1967), *Evli Bir Kadının Günlüğü* (1970). [M]

PERİDERM i. (fr. *périderme*). Bot. Sapları ve kökleri dıştan saran genellikle mantarlaşmış çevre dokusu.

— Zool. Aynı kolonide bulunan hayvanların barındığı odacıkların ortak çeperi. (L)

PERİDİNİACEAE çoğl. i. Zool. Dinoflagellata'ya bazı bilginlerin verdiği ad. (L)

PERİDİNİİDAE çoğl. i. Küre veya çokgen küre biçiminde birhücreli kamçılı hayvanlar familyası. (Bunların genellikle açık olan orta kuşak kısmında bir yaka bulunur, ama yakasız olanları da vardır. Tatlı sularda veya denizlerde yaşarlar. Dinoflagellata sınıfından.) [L]

PERİDİNİUM i. Kamçılı birhücreli hayvan; yaşadığı ortam şartlarına göre çok değişik beş yüz türü kapsar. (*Peridiniidae* familyasından.) [Tatlı sularda olduğu kadar deniz sularında da yaşayan peridiniumlar genellikle parlak bir ışık saçar.] (L)

PERİDOT veya **PERİDO** i. (fr. *péridot'*-dan). Miner. Tabiî demir ve magnezyum silikat. (*Eşanl.* OLİVİN ve KRİZOLİT.) || *Seylan peridotu, brezilya peridotu*, turmalin çeşitleri. || *Şark peridotu*, korindon çeşidi.

— ANSİKL. *Peridot*, bazik kayaçlar içinde bol miktarda rastlanan bir mineraldir. Ortorombik sistemde billûrlaşır, formülü $(MgFe)_2 SiO_4$'tür. Genellikle yeşilimsi renkte, yarı saydam ve cam parlaklığındadır. Kuyumculukta kullanılan *şark peridotu* çok serttir ve hafif sarımsı, gayet güzel yeşil bir rengi vardır. Uçları piramitlerle sona eren dört veya altı yüzlü parlak prizmalar halinde bulunur. (L)

PERİDOTİT i. Açık renkli minerallerden yoksun olan ve peridot v.b. gibi koyu renkli mineraller kapsayan iri taneli magma kayası. (Peridotun bozuşmasıyle bu kaya genellikle serpantine dönüşür; ağırdır, yoğunluğu 2,9-3,5 arasındadır.) [L]

PERİDYUM (lat. *peridium*). Bot. Kadıntuzluğu üzerinde oluşan kadehçik, bazen buğdayda, bazen kadıntuzluğunda asalak yaşayan buğday pasının esidiyosporları bunun içinde belirir. (L)

PERİEGETES i. (yun. k.). Esk. yun. Periegesis (seyahatname) yazarı. (Bazı yazarlara verilen periegetes adı helenistik devirde ortaya çıktı. Bu adla anılan yazarların en ünlüleri Polemon (M.Ö. III. yy.) ve Dionysios'tur (M.Ö. II. yy.). [L]

PÉRİER (Constantin), fransız mekanisti (Paris 1742-ay.y. 1818). 1788'de Sen'in su seviyesini yükseltmek için «Chaillot'nun ateş tulumbası»nı kurdu; bu tulumba, ayrıca, önemli bir top imalâthanesinin ve çeşitli sanayi kollarının işletilmesinde de kullanıldı. Babası AUGUSTE CHARLES ile birlikte büyük sanayi için birçok makine imal etti. (L)

PÉRİER (Jean), fransız baritonu (Paris 1869-ay.y. 1954). Bir orkestra yöneticisinin oğlu, Paris konservatuvarının Şan ve Operakomik bölümlerini bitirdi (1892). İlk defa onun söylediği birçok eser arasında *Véronique, Pelléas* (1902), *Madame Butterfly* (1906), *İspanyol Saati* (1911) sayılabilir. (L)

PÉRİER (Odilon Jean), fransızca yazan belçikalı şair (Brüksel 1901-ay.y. 1928). XX. yy. başında yetişen belçikalı şairlerin en önemlisidir. Çok erken yaşta olgunlaştı, olağanüstü yeteneğini birkaç yılda harcadı. Brüksel, günlük hayat, dostluk ve aşk, Périer'ye derin bir içliliği olan, tekniği titiz ve özlü şiirler yazdırdı. Başlıca şiir kitapları: *Notre Mère la Ville* (Annemiz Şehir) [1922]; *Le Citadin* (Şehirli) [1924]; *Le Promeneur* (Gezen) [1924]. (L)

PERİFİTON i. (yun. *peri*, çevresinde ve *phyton*, bitki'den). Zool. Su içindeki canlı veya cansız varlıkların üzerinde yaşayan mikroorganizmaların tümü. (L)

PERİFLEBİT i. (fr. *périphlébite*). Patol. Toplardamarları saran dokunun iltihabı.

— ANSİKL. *Perifilebit* terimi, ya bir toplardamar çevresi lenfanjitini ya da yüzeysel bir toplardamarın bir filebitini niteler; bu durumda, toplardamar çevresi iltihabı klinik olarak belli olur. (L)

PERİFOLİKÜLİT i. (fr. *périfolliculite*). Kıl folikülünü saran dokunun iltihabı. Bk. FOLİKÜLİT. (L)

PERİGİN sıf. (fr. *périgyne*'den). Çilekte olduğu gibi çanağa yapışık erkek organa verilen sıfat. (L)

PERİGLASİYER sıf. (fr. *périglaciaire*). Jeomorfol. Buzulların çevresinde yer alan bölgelerle ilgili: *Periglasiyer kuşak, periglasiyer kat.*

— ANSİKL. 1909'da polonyalı Lozinski tarafından önerilen *periglasiyer* terimi eleştirildiyse de kapsadığı olayların yerelliğini belirgin şekilde belirtmesi sayesinde benimsendi: periglasiyer kat, dağlık yerlerde sürekli kar sınırının hemen altına kadar uzanır; periglasiyer kuşak, yükseltisi fazla fakat donmamış bölümleri kapsar.

Periglasiyer bölgelerin biçimlenmesi üç olay dizisiyle nitelenir: 1° parçalanma etkeni olarak (bk. DON *aşındırması*) donma olayının ağır basan etkisi (bitki örtüsü seyrekleştikçe bu etki artar ve donma ve çözülme nöbetleşmesi daha sık meydana gelebilir), don aşındırması, yamaçların şekillenmesini kolaylaştırır, balçık tanecikleri kapsayan birçok tutturulmamış döküntü oluşturur;

2° don oynatmasının önemli rolü; don oynatması yalnız özel mikro biçimleri (çokgenler, çizikli topraklar, çelenkler, küçük kıvrımlar, kama biçimli yarıklar) oluşturmakla kalmaz aynı zamanda yamaçlardaki döküntülerin genel soliflüksiyon biçiminde yoğun olarak yer değiştirmesine de yol açar;

3° Biyokimya etkilerinin zayıflığı; çünkü periglasiyer kuşağın büyük bir bölümü bitki örtüsünden yoksundur ve tundralarda bitki kalıntılarının bozuşması çok yavaştır. Bu olaylar, yamaçların hızla biçimlenmesine imkân verir; don oynatması ile toprak akmasının (soliflüksiyon) düzenli olarak meydana geldiği yerlerde yamaçlar, üst kesimde dışbükeyli (döküntülerin harekete geçtiği alın), aşağı kesimde ise içbükeyli (yamaç eteğinde döküntülerin birikmesi) bir profil halini alır; ortalama eğim, soliflüksiyonu etkileyen don oynaması tanelerinin büyüklüğüne bağlıdır. Çamurlu unsurların bol olduğu yerlerde eğim çok azalabilir: 2-5° arası; çamurlu unsurların bulunmadığı yerlerde ise toprak akması meydana gelmez. Bu durumlarda yamacı başka etkenler oluşturur: eğim yeterliyse çekim döküntüleri; selinti (Grönland kumlarında oluşan badlands'ler). Yüzey şekli, don parçalanması biçimlerine bağlıdır; bu durum başka morfoklimatik kuşaklarınkinden çok farklı bir aşınmanın rol oynamasına yol açar; meselâ, Svalbard'da donma etkisiyle parçalanmayan alçıtaşı, kireçtaşlarının yanında sert kaya görevi yapar.

Periglasiyer yüzey şeklinde çeşitli iklim tiplerinin etkisi vardır. Birçok yerde soğuk, perjelisolun gelişmesine imkân vermeyecek kadar şiddetlidir; perjelisol, toprak akmasını kolaylaştırır ve sel halinde akmayı engeller; çünkü mollisol suyunu yavaş yavaş kaybeder. Bu bölgelerde donma ve çözülme nöbetleşmesi mollisolün bütün kalınlığı boyunca yıllık bir ritim kazanır. Bu nöbetleşme, kayaları büyük ölçüde parçalar ve büyük kaya bloklarının kopmasına yol açabilir. Dağlarda ve kutuplardaki bazı yükseltisi az okyanus bölgelerinde (İzlanda) perjelisol meydana gelmez ve donma ile çözülme günlük ritimler kazanır. Dağlarda, eğimin fazla olması don çözülmesiyle oluşan sel halindeki akışı destekler ve morfojeneze bazı kutup bölgelerinde (Grönland'ın batı kısmı) görülen bir sel kolunun katılmasını sağlar.

Periglasiyer etkiler deniz seviyesi üstündeki toprakların yaklaşık olarak yüzde 15'inde görülür; ama bu etkiler Dördüncü zamanın soğuk dönemlerinde orta enlemlerdeki buz tutmamış toprakların hemen bütününde kendini gösterir. Yüzey şeklinde bu etkilerin başlıca özelliklerine rastlamak mümkündür. Tutturulmuş kayaları don parçalanmasıyle yerlerinden oynatan, bir soliflüksiyon gereçleri tabakası yayan periglasiyer etkiler günümüzdeki birçok araziyi oluşturdu. (L)

mareşal PERİGNON
XIX. yy. fransız okulu
Askerî müze, Paris

PÉRİGNON (Dominique Catherine, — markisi), Fransa mareşali (Grenade, Haute-Garonne 1754-Paris 1818). 1780'de subay, 1791'de milletvekili oldu, istifa etti ve Pireneler lejyonu kumandanlığına getirildi (1792). 1793'te generalliğe yükseldi, Montagne-Noire'da kendini gösterdi (kasım 1794), Dugommier'den sonra ordunun başına geçti ve Figueras'da La Union'u yenilgiye uğrattı. Beşyüzler meclisinde milletvekili (1795), Madrid büyükelçisi oldu, İspanya ile ittifak görüşmeleri yaptı (eylül 1796). Novi'de yaralandı ve esir edildi (ağustos 1799). 1801'de senatör seçildi, İspanyol Sınırını Tahdit komisyonuna başkanlık etti (1802). 1804'te mareşalliğe yükseldi, Parma ve Piacenza genel valisi (1806), Napoli'de başkumandan (1808), İmparatorluk kontu (1811) oldu. Bourbon'ları biraraya topladı, onlar da kendisini Yüksek meclis üyesi (1814) ve marki (1817) yaptılar. (L)

PÉRİGORD, Fransa'da eski bölge; Yukarı Périgord (başlıca şehri, *Périgueux*), Aşağı Périgord (başlıca şehri *Sarlat*) ve Bergerac derebeyliği olarak üçe bölünürdü. Coğrafî açıdan Périgord, Charente bölgelerinin batıya doğru uzantısıdır. Kuzey ve kuzeydoğuda Jüra topraklarından, güney ve güneybatıda Üçüncü zaman topraklarının altında uzanan tebeşirli topraklardan meydana gelir. Yer yer dalgalı olan bu topraklar, zengin demir madenlerini kapsayan tabakayı veya kumlu killi tabakayı meydana getiren ve Massif Central'den gelen birikintilerle kaplıdır. Toprakaltı genellikle çok geçirgendir ve bölgede birçok tabiî kuyu, uçurum, ırmak kaybolması ve yeniden yüze fışkırması görülür; mağaraların çoğu tarihöncesi devirde insanlara barınak olmuştur (Les Eyzies, Lascaux v.b.) Périgord, ormanlık bir bölgedir (kestane, me-

PÉRIGUEUX

Foto. Giraudon, Lapie (LAROUSSE)

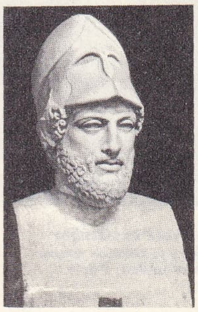

PERIKLES
Vatikan müzesi, Roma

şe, bazen de yeşil meşe, çam). Tarım, buğday, mısır ve tütün üretimine yönelmiştir. Vâdilerde (Dordogne, Vézère, Isle) zengin meyve bahçeleri ve bağlar uzanır. Ayrıca hayvancılık da (koyun, sığır, kümes hayvanları önemli bir gelir kaynağıdır.

— Leng. *Périgord lehçesi,* Perigord'da konuşulan ve Limoge lehçesine benzeyen Oc dili lehçesi. (L)

PERİGORDİYEN sıf. (fr. *périgordien*). Tarihöncesi arkeol. Üst veya Yeni Paleolitik çağın şatelperoniyen ve gravetiyen sanayilerine verilen ad. (Perigordiyenin özelliği, kenarlarından biri, sırt meydana getirmek için dikine rötuş edilerek kırılan çakmaktaşı lamalarının çok bol şekilde kullanılmış olmasıdır.) [L]

PERİGRAF i. önek *peri* ve yun. *graphein,* çizmek'ten fr. *périgraphe*). Albay Mangin tarafından icat edilen (1878) ve panoramik manzaraların fotoğrafını çekmeğe yarayan âlet. || Geniş açılı bir objektifin tescil edilmiş adı. (L)

PÉRİGUEUX, Fransa'da, Dordogne idare bölgesinin merkezi, Paris'e 476 km uzaklıkta, Isle ırmağı kıyısında Périgord'un merkezinde; 41 134 nüf. Perigueux'ye daha tarihöncesi devirlerde yerleşilmişti. Çeşitli çağlardan kalma anıtlar. (L)

PERİGUNE. Yun. mit. Haydut Sinis'in kızı. Babasını öldüren Theseus'a esir düştü ve ondan Melanippos adında bir oğlu oldu; daha sonra Deioneus ile evlendi. (L)

PERİHAN blş. i. (fars. *perî* ve *ḫān*'dan). *Esk.* Peri padişahı, perilerin başı. || Kadın adı. (M)

PERİHAN blş. sıf. (fars. *perî* ve *ḫvān,* okuyan'dan *perî-ḫvān*). *Esk.* Perileri davet eden büyücü. (M)

PERİHASTALIĞI blş. i. Sara, isteri v.b. hastalıklara verilen ad. (M)

PERİHELİ i. (önek *peri* ve yun. *helios,* güneş'ten fr. *périhelie*). Astron. Bk. GÜNBERİ.

PERİHEPATİT i. (yun. *peri,* çevresinde ve *hepar, -atos,* karaciğer'den fr. *périhépatite*). Karaciğer kılıfının iltihabı. (L)

PERİJOV i. (önek *peri,* çevresinde ve lat. *Jove,* Jüpiter'in *-den* hali > fr. *périjove*). Astron. Jüpiter'in uydularından her birinin, elips biçimi yörünge üzerinde gezegene en çok yaklaştıkları konum. Uyduların gezegenden en uzakta bulundukları noktaya APOJOV denir.) [L]

PERİKARD i. (yun. *peri,* çevresinde ve *kardia,* kalp'ten *perikardion* > fr. *péricarde*). Anat. Kalbi saran fibroseröz kese.

— Patol. *Perikard sürtünmesi,* kuru perikarditte duyulan ve yeni ayakkabıların gıcırdamasına benzeyen ses.

— ANSİKL. *Perikard* iki kısımdır: 1. derinde bulunan ve miyokardla doğrudan doğruya temas eden perikard seröz; 2. yüzeyde bulunan telsel perikard kesesi.

Perikard seröz, iki tabakadır; bunların arasında, iki tabakanın birbiri üzerinde kaymasını kolaylaştıran bir boşluk vardır. Perikard seröz kalbi, örter ve üstte kalın damarlara kadar uzanır.

Telsel perikard kesesi, kalın bir zardır ve serözü dıştan sarar; altta, serözü aşarak diyaframın ortasına dayanır, üstte ise serözü geçerek kalın damarlarla beraber uzanır. (L)

PERİKARDİT i. (fr. *péricardite*). Patol. Perikard iltihabı.

— ANSİKL. Patol. *Perikardit* had, müzmin, kuru veya sulu olabilir. Sebebi genellikle kalp romatizmasıdır; daha seyrek olarak, veremden, âdi mikroplardan (pnömokoklar, stafilokoklar), virüslerden ve müzmin nefritlerden ileri gelebilir. Bazı perikarditlerin sebebi belli değildir. Kuru had perikarditin başlıca belirtileri, kalp önü bölgesinde ağrı, dinlemede sürtünme sesidir. Sulu had perikarditte hareket ve dinlenme sırasında nefes darlığı, boyun toplardamarlarında şişkinlik görülebilir. Sıkıştırıcı müzmin perikardit özel bir şekildir; kalp kası, içinde bazen kireç de bulunan telsel bir gang tarafından âdeta boğulur. Bu durumda perikardektomi yapmak zorunluğu doğabilir.

— Vet. *Perikardit,* çok defa intanî ve genel bir hastalığın kalp dış zarında yerleşmesidir. Belirtileri asıl hastalığınkıyle karışık olduğu için göze çarpmaz. Bununla beraber sığırlarda, işkembede bulunan sivri ve yabancı cisimlerin diyaframdan geçerek kalp dış zarını zedelemesinden ileri gelen travmalı perikarditlere sık rastlanır. (L)

PERİKERATİK sıf. (fr. *périkératique*). Oftalmoloji. Keratit hallerinde kornea çevresinde görülen damar halkasına denir. (L)

PERİKLAZ i. (fr. *periclase*). Miner. Formülü MgO olan tabiî magnezyum oksit. (Kübik sistemde billûrlaşır ve Somma'daki [Vezüv] dolomi kütleleri içinde yeşil renkli sekizyüzlü taneler halinde bulunur.) [L]

PERİKLES, atinalı kumandan ve devlet adamı (M. Ö. 495'e doğr. -Atina 429). Demokratların başkanı olan Ksanthippos ile Alkmeon Agariste'nin oğlu. Öğretmenleri Urlalı (Klazomenai) Anaksagoras, Oa'lı Damon ve Elea'lı Zenon'un etkisiyle yüksek ideallere bağlandı. Otuz yaşına doğru siyasete atıldı; demokrat partinin başı Ephialtes ile birlikte aristokrat Kimon'u mahkemeye verdi (463) ve Aeropagos'a karşı açılan mücadeleye katıldı. Ephialtes'in öldürülmesinden sonra demokratların başına geçen Perikles, 443-429 arasında en azından on beş defa kamu görevlisi seçilerek devleti yönetti; Atina'daki siyaseti demokratlaştırmağa çalıştı, Arkhon'luğu bütün yurttaşlara açık tuttu, kura usulünü yaygınlaştırarak birçok kamu görevine uyguladı, Bule üyelerine, prytanis'lere, arkhon'lara, heliantes'lere, yurttaşlara ve köylerdeki oikoslara ödenekler (misthos) bağladı, fakirlerin tiyatrolara parasız girmelerini sağladı; bununla beraber ekklesia'nın oturumlarına katılan yurttaşlara ödenek vermedi ve bu meclisin, yürürlükteki kanunlara aykırı düşen kararlarını iptal etmek üzere «kanuna aykırılık» dâvâları açtırdı. Atinalılarla Korinthos'u, Aigina'yı, Isparta'yı ve müttefiklerini, Boitia'lıları, Persleri (459-446) karşı karşıya getiren çatışmalarda, çok kere, ama özellikle 454'ten sonra, askerî harekâtı yöneten Perikles (Sikyon'a karşı girişilen başarılı sefer), uzun bir süre, sonuna kadar savaşı savundu. Fakat Perslerle yapılan Kallias barışından (449) ve Isparta ile yapılan Otuzyıl barışından (446) sonra, hâlâ bağımsız kalan yunan siteleri üzerinde Atina'nın egemenliğini, barışçı metotlarla, kültür alanında gerçekleştirdiği başarıların sağladığı üstünlükle kurmağa çalıştı. (Bk. PANHELENİZM.) Perikles, Miletos'lu mimar Hippodamos'u, Abdera'lı filozof Protagoras'ı ve tarihçi Bodrum'lu (Halikarnasson) Herodotos'u Atina'ya getirdi; bu şehir, «Perikles yüzyılı»nda uygarlığın doruğuna ulaştı. Yunanistan'ın Atina dışındaki sitelerinden hiç biri, heykeltıraş Pheidias'ın Akropolis'teki çalışmaları, Sophokles ile Euripides'in tiyatrodaki başarıları, sofistlerin ve Sokrates'in dersleri ve Aspasia'nın başında bulunduğu klüple boy ölçüşebilecek bir sanat ve düşünce düzeyine ulaşmamıştı. Melesias'ın sınır dışı edilen oğlu aristokrat Thukydides'in (443'e doğr.) sistemli muhalefetinden kurtulan Perikles'e OLYMPOS'LU lakabı verildi, yurdu, bütün yurttaşlara yiyecek ve iş sağlayan örnek bir demokrasi durumuna getirdi, büyük bir bayındırlık programını yürürlüğe koydu: Pire'nin kalelerle çevrilmesi, fazladan 100 kadırga inşası, Akropolis tesisleri, Attike'deki anıtlar. Atina konfederasyonu hazinesinden para çekerek yaptığı bu büyük harcamalar ve yurdunun güvenliği için duyduğu kaygı sonucunda Perikles, Atina'nın müttefikleri üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırdı; bu amaçla daha 448-447'den başlayarak Gelibolu yarımadasında Eğriboz'da ve Adalarda, Klerukhia sistemini geliştirdi. Bunlar müttefiklerin ağırına gidiyordu ama, çok kere de, onlar için barbarlara karşı değerli bir koruyucu oluyordu (Tabya inşası). Perikles Delos birliğinden ayrılan (haziran 446) Euboia'nın bağımsızlık isteklerini kırdı, Trakya'daki Brea'da bir koloni kurdu. Panhelen'ci bir amaç güttüğü için, daha 444-443'te, Italya'nın güneyinde Thourioi kolonisinin kurulmasıyle sonuçlanan seferi hazırladı, ayrıca Sisam'lıların ayaklanmasını (440-439) bastırdı ve bunlara zorla demokratik bir hükümet kabul ettirdi. 437'de güçlü bir donanmanın başına geçerek, Atina'nın buğday ve balık ihtiyacını sağladığı bu bölgelerde devletin gücünü duyurmak için Karadeniz'i baştan başa dolaştı: şüphesiz onun öncülüğü ile Hagnon Trakya'yı kontrol etmek üzere Amphipolis'i kurması da (436) Isparta ile çatışmayı önceden sezen Perikles buna karşı Atina seferini hazırladı: Korkyra'yı Korinthos'a karşı destekledi (433); Korinthos'tan ve Isparta'dan yardım isteyen Potidaia tarafından girişilen ayaklanmayı bastırmaya girişti. Megara'lılara Attike pazarlarını ve konfederasyon limanlarını yasaklayan ve bu yüzden Peloponnesos savaşlarının çıkmasına (431) sebep olan kararnameyi hazırlatan da Perikles olmalıdır. Bununla beraber bu büyük adam, gittikçe kuvvetlenen bir muhalefetle karşılaşmağa başlamıştı: kişisel düşmanları, hayal kırıklığına uğramış iktidar heveslileri, Kleon gibi sabırsız emperyalistler ve sürgünden dönen Thukydides'in çevresinde toplanan Oligarkhos'lar bu muhalefet cephesini meydana getiriyordu. Pheidias ve Anaksagoras gibi dostlarının, hattâ Miletos'lu Aspasia'nın (Perikles'in nikâhlı karısından ayrıldıktan sonra evine yerleştirdiği parlak zekâlı kadın) aleyhine dâvâlar açıldı. Bununla beraber halk, Perikles'e daima güven duyuyordu: Atina, Perikles'in savaş planını benimseyerek, daha savaşın başında Atina surlarının ardına çekildi. 430 Yazında Perikles, Epidauros bölgesini yakıp yıktı, ama Atina'da veba salgını başlamıştı. O kış, Peloponnesos savaşında ölenlerin onuruna ünlü cenaze söylevini verdi. Halkın umutsuzluğundan yararlanan düşmanları, kendisine teslim olunan gizli ödeneğin hesabını veremediği için Perikles'i 50 talanton para cezasına çarptırdılar. Durumun kötüye gittiğini gören Atinalılar'ın, 429 ilkbaharında yeniden kumandanlığa seçtikleri Perikles vebaya yakalanarak öldü (eylül 429). [L]

PERİKLES, atinalı general (doğ. M.Ö. 450'den sonra). Atinalı devlet adamı Perikles ile Aspasia'nın oğlu; Acan adaları (Arginusai) deniz savaşını kazanan ve ölüleri gömdürmeyi ihmal ettikleri için ölüme mahkum edilen kumandanlardan biriydi. (L)

PERİKLİN i. (fr. *péricline*). Miner. Karakteristik bir ikiz billûr biçimi gösteren beyaz renkli albit çeşidi. (L)

PERİKLYMENOS. Yun. mit. Neleus'un oğlu; Büyükbabası Poseidon'dan her biçime girebilme imtiyazını almıştı. Kendi kurduğu Pylos şehrine karşı Herakles sefere çıkınca onu sokmak için bir arı şekline girdi ama Herakles tarafından öldürüldü. —Poseidon'un oğlu. Yedilere karşı Thebai'yi savundu. (L)

PERİKOLİT i. (fr. *péricolite*). Kalınbağırsağı saran zarın iltihabı. (L)

PERİKONDR i. (fr. *périchondre*). Anat. Eklemlerle ilişiği olmayan kıkırdakları kaplayan telli damar zarı. (L)

PERİKONDRİT i. (fr. *périchondrite*). Patol. Perikondr iltihabı; kıkırdaklarda ağır bozukluklara sebep olur. (L)

PERİKTİONE, Eflatun'un annesinin adı. (L)

PERİLEN i. (fr. *pérylène*). Kim. Formülü $C_{20}H_{12}$ olan çevrimsel hidrokarbon; 263°C'a doğru ergir; di-iyodonaftalen 1-8'in (veya *peri*) bakır tozuyle işlenmesi sırasında iki naftalen çekirdeğinin bağlanmasından meydana gelir. (Taşkömür katranında bulunan perilen boyarmadde üretiminde kullanılır.) [L]

PERİLİTUS i. Bitkilere zarar veren böceklerde asalak yaşadığı için faydalı olan böcek. (*Perilutus bicolar, Dendrolimus pini*'nin, *P. brevicollis* ve *P. sicheli* chrysomelidae familyasının asalağıdır. Zarkanatlıların braconidae familyasından.) [L]

PERİLLA i. Ballıbabagillerden *Perilla Nankinensis*'in cins adı. (Yeşil ve kırmızı yapraklarından dolayı çiçek tarhlarını ve tarh kenarlarını süslemeğe yarar.) [L]

PERİLLAT (Guy), fransız kayakçısı (Annecy 1940). 1960'ta Squaw Valley Kış olimpiyatlarında kombine'de dünya şampiyonu oldu. 1962 ve 1966 Dünya şampiyonalarında slalom ikincisi, 1966'da dünya büyük slalom şampiyonu oldu. (L)

PERİM, Britanya kolonisi Aden'de küçük volkanik ada, Kızıldeniz'in güneyinde, Arabistan kıyısının 3 km açığında, Babülmendeb boğazıyle ayrıldığı Afrika kıyısına 20 km uzakta; 13 km²; 360 nüf. Gemilerin kömür ikmalini Aden'de yapmağa başlama-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

sından beri limanın bütün işlekliği sona erdi. Bununla birlikte ada hâlâ bir telsiz haberleşme ve petrol merkezi, aynı zamanda da stratejik bir mevkidir.

— Tar. İngiliz Hindistan şirketi, Perim'i 1799'da stratejik mevkiinden dolayı kısa süre için işgal etti. 1857'den beri İngilizlerin olan ada Aden'e bağlıdır. (L)

PERİMASASI blş. i. Jeol. Dik taşların üstüne yerleşmiş masa biçimindeki yassı kaya. (M)

PERİMENENJİT i. (fr. *perimeningite*). Nörol. Omurga hizasında sertzarı saran hücre dokusunun iltihabı. (L)

PERİMETRE i. (önek. *peri* ve yun. *metron*, ölçü > fr. *périmètre*'den). Oftalmoloji. Görüş alanını ölçmeğe yarayan âlet; temel olarak, ekseni etrafında dönebilen, 30 sm yarıçapında bir daire yayından meydana gelir. (L)

PERİMETRİT i. (fr. *périmétrite*). Jinekoloji. Dölyatağını saran hücre dokusunun iltihabı.

— ANSİKL. *Perimetrit*'in (geniş bağların flegmonu yahut dölyatağı çevresi flegmonu) genel sebebi enfeksiyondur. İki çeşit perimetrit vardır: daha çok doğumdan sonraki enfeksiyonlardan ileri gelene ağır perimetrit, çocuk düşürmenin bir komplikasyonu olan ikincisine ise hafif perimetrit denir. (L)

PERİMİSYUM i. (önek *peri* ve yun. *mus*, kas'tan fr. *perimysium*). Dokubil. Kasların ilkel (iç perimisyum) veya ikincil (dış perimisyum) demetlerini saran gevşek katılgan doku. (L)

PERİMORFİ i. (fr. *périmorphie*). Geometrik şekilleri üç koordinat eksenli bir sisteme taşıyarak inceleme metodu; bu sistemde *z*'ler ekseni, bir karşılaştırma yüzeyinin bir noktasındaki normali, öbür ikisi de karşılaştırma yüzeyi üzerine çizilmiş çizgilerin teğetleridir. (L)

PÉRİNAL (Georges), fransız kamera yönetmeni (Paris 1897-Londra 1965). J. Grémillon (*Maldone*, 1928; *Fener Bekçileri* [Gardiens de Phare], 1929), J. Cocteau (*Şair Kanı* [Le Sang d'un Poete], 1930), R. Clair (*Paris Damları Altında* [Sous les Toits de Paris], 1930; *Bir Milyon* [Le Million], 1931; *Yaşasın Hürriyet* [A Nous la Liberté], 1931; *On Dört Temmuz* [Quartorze Juillet], 1932) gibi yönetmenlerle çalıştı. 1933'te Alexander Korda'nın teşvikiyle İngiltere'ye gitti. İngiltere'de A. Korda'nın *Kadınlar Cellâdı* (The Private Life of Henry VIII, 1933); Ch. Chaplin'in *New York'ta Bir Kral* (A King in New York, 1957) adlı filimlerinin fotoğraf yönetmenliğini yaptı. (L)

PERİNEFRİT i. (fr. *perinephrite*). Patol. Böbreği saran hücreyağ dokusunun iltihabı. (L)

PERİNEOPLASTİ i. (fr. *perineoplastie*). Kadın-doğum. Apışarası bölgesinde yapılan plastik ameliyat. (L)

PERİNEORAFİ i. (fr. *perineorraphie*). Apışarasında şekil bozukluklarından veya travmalardan ileri gelen lezyonları iyileştirmeyi öngören ameliyat.

— ANSİKL. *Perineorafi*'nin esası, yaklaştırılacak olan yüzeyleri canlandırmak ve dikmektir. Çeşitli teknikleri uygulanabilir. Vakaya ve hastanın yaşına göre, dölyolu kasları ile kaldırıcı kasların düzeltilmesi, hattâ bazı çok yaşlı kadınlarda dölyoluna bölme yapılması düşünülebilir. Dölyatağı prolapsusu da varsa, perineorafi ile beraber çok defa histeropeksi de yapılır. (L)

PERİNEOTOMİ i. (fr. *périnéotomie*). Kadın-doğum. Apışarasını yarma ameliyatı. (L)

PERİNEVRİT i. (fr. *perinevrite*). Patol. Sinirleri saran çevre dokunun iltihabı. (L)

PERİNGİA i. Önden solungaçlı karından-bacaklı yumuşakça. (*Bythinidae* familyasından.) [SABİNEA da denilen bu hayvan Avrupa'da deniz kıyılarındaki acı sularda yaşar. Kavkısı çok değişik biçimlerde olur. Bazı nadir türlerine Ain ve Jüra tuzlalarında rastlanmıştır.] (L)

Perinin Öpücüğü, Andersen'in bir masalından alınmış üç tablodan kurulu bale. Müzik: Stravinskiy; koreografi: B. Nijinskaya; dekor kostüm: A. Benois. Dünyada ilk defa 1928'de, İda Rubinsteyn'in bale topluluğu tarafından Paris operasında temsil edildi. Stravinskiy bu baleyi «Çaykovski'ye saygı» olarak tasarlamıştı. Bir peri bir çocuğu öper. Bundan en büyük mutluluğu duyduğu bir anda, bu mutluluğun sürmesi için onu hayattan çeker alır. George Balanchine 1947'de bu konu ile müziği yeniden ele aldı ve onu yazarın istediği peri masalı özelliğinde, Paris operasında sahneye koydu. (L)

PERİNTHOS. Esk. coğ. Trakya'da şehir, Megara ve Boiotia kolonisi; Marmara denizi kıyısında büyük bir ticaret acentesiydi. M.Ö. 341'de Makedonyalı Philippos II tarafından uzun bir kuşatmadan sonra işgal edildi. III. yy.ın sonunda *Herakleia* adını aldı. Bugün *Ereğli*. (L)

PERİODONT (fr. *periodonte*). Dokubil. Çene kemiği de dahil olmak üzere, dişi saran dokuların tümü. (L)

PERİODONTİTİS i. Periodontu meydana getiren dokuların had iltihabı. (L)

PERİOİKOS i. (*peri*, çevre ve *oikein*, oturmak'tan yun. k.). Esk. Yun. Fethedilen bir ülkede yaşayan kişi; köle ile yurttaş arası bir sınıftandı.

— ANSİKL. Lakonia, Girit, Argolis ve Tesalya'da *perioikos*'lardan söz edilir. Lakonia'dakilerin Dorlar tarafından hâkimiyet altına alınmış Akhaia'lılar olduğu sanılır. Bunlar çiftçi, zanaatçı ve tacirdi. Isparta'nın hâkimiyeti altındaki toprakların çevresindeki zengin kasabalarda yaşarlardı. Toprak edinmekte ve devretmekte serbesttiler, yerli muhtar kuruluşları vardı; fakat siyasî bakımdan Isparta Harmostes'leri tarafından sıkı bir şekilde göz altında bulundurulurlardı. Vergi vermek ve askerlik yapmak zorundaydılar. M.Ö. V. yy.dan itibaren sık sık ayaklandılar ve Roma tarafından boyunduruktan kurtarıldılar. O zaman Eleuthero - Lakones (hür Lakonyalılar) konfederasyonunu kurdular. (L)

PERİONİKSİS i. (fr. *périonyxis*). Tırnağı çevreleyen kıvrımların iltihabı; tırnak iltihabı (oniksis) ile birlikte olur. (L)

PERİOPHTHALMUS i. Hem suda, hem karada yaşayabilen balık; gözleri çekik ve her yönde hareketlidir. (Mezgitgillerden.)

— ANSİKL. *Periophthalmus*, sıcak denizlerin kıyılarındaki mangrovlarda yaşar. Deniz çekilince balçık üzerinde dolaşır, solungaç boşluklarında alıkonan su sayesinde solunum yapar. Havanın solungaçlarına girmesi engellenirse hayvan ölür. Göğüs yüzgeçleri bacak vazifesi görür; havada da sudaki kadar iyi görür. (L)

PERİOST i. (fr. *périoste*). Tıp. Bk. KEMİK *zarı*.

PERİOSTEOGENEZ i. (fr. *périostéogenèse*'den). Anat. ve Dokubilimi. Kemik zarından (periost) kemik oluşması. (L)

PERİOSTİT i. (fr. *périostite*). Kemik zarı iltihabı.

— ANSİKL. *Periostit*'ler üçe ayrılabilir: *basit periostit* bir travmadan, *özgül periostit* romatizma, frengi, tifo gibi başka bir hastalıktan meydana gelir. *Çene kemiği periostitleri*'ne ise dişler sebep olur; çene kemiklerinin iç ve dış yüzünde, diş kökü hizasında ağrı, kalınlaşma ve çevrenin yumuşak kısımlarında ödemle kendini belli eder, diş kökü iltihabından ileri gelir. Apseye veya müzmin şekillere doğru gelişir. Tedavi, dişi çekerek veya tedavi ederek intan sebebini ortadan kaldırmakla olur. (L)

PERİOSTOZ i. (fr. *périostose*). Patol. Periostun şişmesi bu şiş bir kemik lezyonuna bağlı olduğuna göre, OSTEİT denmesi daha uygundur. (L)

PERİOSTRACUM i. Yumuşakçaların kavkısındaki üstderi. (L)

PERİÖZOFAJİT i. (fr. *périoesophagite*). Yemek borusunu saran hücre dokusunun iltihabı. (L)

PERİPATETİZM i. (fr. *péripatétisme*). Bk. GEZİMCİLİK.

PERİPATOPSİS i. Sıcak bölgelerde yaşayan ilkel örümcek. Bk. ONYCHOPHORA. (L)

PERİPHAS. Yun. mit. Atina'nın efsanevî kralı. Erdemleriyle ün kazandı ve bir kült konusu haline geldi. Kıskanç Zeus onu çarpmak istedi, sonra kartal biçimine soktu böylelikle Periphas'ı kendi kültüne aldı. (L)

PERİPHETES. Yun. mit. Dev; Hephaistos'un oğlu. Epidauros yakınından geçen yolcuları koltuk değneğiyle öldürürdü. Theseus tarafından öldürüldü. (L)

PERİPİRAMİDİ blş. i. Jeol. Bir taş yığını ile bunun altında kalmış topraktan oluşan piramit biçimindeki tümsek. (M)

PERİPLANETA i. Limanlardaki depolarda çok görülen gece böceği. (İlmî adı *Periplaneta Americana*. Dictyoptera takımının hamamböceğigiller familyasından.) [L]

PERİPLAZMA i. (fr. *périplasme*'dan). Biyol. Böcek yumurtasında sitoplazmanın çevresini saran ince tabaka. (L)

PERİPLOCA i. Eski Dünya'da yetişen karşıt yapraklı, talkım çiçekli ağaççık. (*Periploca Graeca* ve *P. sepium* bahçeleri süslemek için yetiştirilir. Tohumları ipekligillerden.) [L]

PERİPNÖMONİ i. (fr. *péripneumonie*). Özellikle sığırlarda görülen virüslü ve bulaşıcı hastalık; yaptığı başlıca lezyon akciğer loblararası bağ dokusunda çok miktarda sıvı birikmesi ve doku örgüsünü germesidir.

— ANSİKL. Vet. *Peripnömoni*'nin etkeni çok şekilli bir virüstür. Eskiden çok yaygın olan ve büyük zararlara sebep olan bu hastalık aşılama sayesinde artık tamamen ortadan kalkmış gibidir. (L)

PERİPROKT i. (yun. *peri*, çevre ve *proktos*, anus'tan fr. *périprocte*). Denizkestanelerinde madrapor plağının, beş eşeysel deliğin, üst plakların v.b. bulunduğu anus bölgesi. (L)

PERİPROSTATİT i. (fr. *périprostatite*). Patol. Prostatı saran hücre dokusunun iltihabı. (L)

PERİPSOCUS i. Yaprağını döken ağaçlar üzerinde yaygın küçük böcek [3 mm]. (İlmî adı *Periscopus phlaeopterus*. Psocoptera takımından *periscopidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PERİPTER i. ve sıf. (fr. *périptère*). Mim. Dış çevresi, bütün cephelerde, naos veya cella duvarından bir sütun aralığı mesafede bulunan sütunlarla donatılmış yapı.

— ANSİKL. Sütunlar, *peripter*'in dışında, kapalı bir gezinti yeri meydana getirir. Yuvarlak peripter veya monopteros, bir döner yapının çevresindeki sütun dizisinden meydana gelmiş dairesel bir galeridir (Olympos'da Philippeion, Roma'da Vesta tapınağı). Kare biçimli heksastil peripterin her cephesinde bir sıra üzerinde altı sütun vardır. Pompeius revağı, Antoninus bazilikası, Severus septizonium'u ahenkli oranlarıyle göze çarpan peripterlerdir. Bu tür antik tapınaklar içinde en tanınmışları Athena (Parthenon) tapınağıyle Atinada'ki Theseus tapınağıdır. Paris'te Napolyon devri mimarîsinin iki anıtı peripter'den ilham alınarak inşa edilmiştir: Zafer tapınağı olarak inşa edilen Madeleine kilisesi ve Para tapınağı olarak inşa edilen borsa binası. (L)

PERİREKTİT i. (fr. *périrectite*). Gödenbağırsağını saran dokunun iltihabı. (L)

PERİSARK i. (yun. *peri*, çevre ve *sarkos*, et'ten fr. *périsarc* veya *périsarque*). Zool. Hidralar sınıfından polip kolonilerinde, dışderinin salgıladığı kitinsi kılıf; bu kılıf poliplerin üzerinde ince ve saydam, dik veya yatay sapların üzerinde kalın ve katıdır. (L)

PERİSİGMOİDİT i. (fr. *périsigmoïdite*). Sigmamsı kalın bağırsak kıvrımında karın zarının iltihaplanması. (L)

PERİSİSTİT i. (fr. *péricystite*). Sidik torbasını saran dokunun iltihabı. (L)

PERİSİSTOL i. (fr. *périsystole*). Tıp. Sistol ile diyastol arasında kalan zaman. (L)

PERİSKOP i. (yun. *peri*, çevre ve *skopein*, incelemek'ten fr. *périscope*). Denizaltılarda, siperlerde, tanklarda v.b. kullanılan ve gözlemcinin gözünü çevirmeksizin bütün bir çevreyi araştırmasına imkân veren optik âlet. || *Aynalı periskop*, prizmalı periskopa benzeyen, yalnız prizmaların yerine iki düzlem ayna yerleştirilen periskop. || *Prizmalı periskop*, dürbünün *a* objektifi ile *e* gözmerceği arasına yerleştirilmiş, tam yansıtmalı iki prizmadan P_1 ve P_2 meydana gelen periskop. (Çevrenin taranması, âleti elle veya mekanik olarak ekseni etrafında döndürerek yapılır.)

— ANSİKL. *Periskop* temel olarak, bir optik sistemle donatılmış, genellikle 7,50 ile

periskop

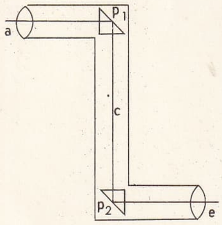

11 m boyunda, düşey bir madenî borudan meydana gelir. Denizaltılarda, periskop taret ile birleşmiş haldedir ve dalış derinliği değiştiği zaman, bir kaldırma tertibatıyle periskopu ve dürbün sistemini az veya çok taretin üzerine çıkarmak gerekir. Optik sistem, temel olarak iki teleskoptan meydana gelir; bu iki teleskop, birincinin gözmerceği periskopun objektifi (*giriş gözbebeği*), ikincinin gözmerceği de sistemin gözmerceği (*çıkış gözbebeği*) olacak şekilde seri bağlanmıştır; gözlemci, gözünü bu çıkış gözbebeğine yerleştirerek inceleme yapar. Girişte ve çıkışta, görüşü 90° saptırmak için objektife ve göz merceğine *yansıtma prizmaları* eklenmiştir. Bütün ufku tarayabilmek için, âlet düşey bir eksen etrafında dönebilecek şekilde yapılır. Bir denizaltıda genellikle iki periskop bulunur: kumanda odasının üstünde bulunan ve öbüründen daha uzun olan *gözlem periskopu* (bu periskop, düşman uçaklarını keşfedebilmek için, genellikle başucu noktasına kadar görüş imkânı sağlar); düşman birliklerine yapılacak hücumları izlemekte kullanılan *hücum periskopu*. Düşman birliklerince görülmemesi için, bu periskopun üst çapı gözlem periskopundan daha küçüktür. Ayrıca, denizaltının mümkün olduğu kadar derine dalabilmesi ve düşman uçaklarından mümkün olduğu kadar gizlenebilmesi için, hücum periskopu kumanda odasının üstünde bulunur. Gözlemci, en küçük derinlik değişimlerinde bile objektifin su yüzeyinde kalabilmesi için, periskop borusuna tutturulmuş bir desteğin üzerinde, ayakta veya oturarak, periskopla birlikte döner. Periskopun toplam uzunluğu 7,5 ile 11 m arasında değiştiğine göre, bir denizaltı ancak *periskop derinliği*'ndeyken, yani yüzeyden hiç değilse 15 m dalmış durumdayken periskopu kullanabilir. Bundan daha derinlerde denizaltı su yüzeyini gözleyemez. Bugünün denizaltılarında, hız fazla olduğu veya denizaltı periskop derinliğinin altında bulunduğu zaman periskopu kullanmak imkânı yoksa *radar*'dan yararlanılır. (M)

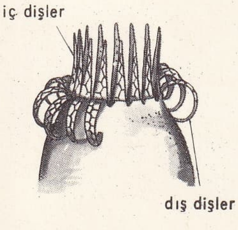

peristom

PERİSKOPİK sıf. (fr. *periscopique*). Opt. Bir yüzü düzlem veya içbükey, öbür yüzü de dışbükey olan optik camlar için kullanılır; böylece camın kusurlarını (astigmatizm) daha çok düzeltmek ve her iki yüzü de içbükey veya dışbükey olduğu zamankinden daha geniş bir görüş alanı elde etmek mümkün olur. (Periskopik camlar, miyoplar için ıraksak, hipermetroplar ve presbitler için yakınsak menisklerdir.) [L]

PERİSOMA i. (yun. *peri*, çevre ve *soma*, vücut'tan). Çeşitli birhücrelilerde çekirdek özsuyunun içinde veya çekirdek zarının iç yüzünde dağınık halde bulunan taneciklere verilen ad. (L)

PERİSOREUS i. Esmer tüylü, alt tarafı açık renkli kuş; kestane kargasına yakın, fakat ondan daha küçüktür. (Kargagillerden.)

— ANSİKL. *Perisoreus*'lar kuzey yarımkürenin kuzey ormanlarında yaşar; iki türü vardır; bunlardan Eski Dünya'da bulunan *perisoreus infaustus* Sibirya'da yaygındır; Avrupa'da ancak İskandinavya ormanlarında bulunur. (L)

PERİSPHENCTES i. Büyük göbekli, kesiksiz çok kabarık çizgili ammonit; Jüra tabakalarında pek çok türüne rastlanır. (L)

PERİSPLENİT i. (fr. *perisplenite*). Patol. Dalak bölgesinde lokal olarak yerleşmiş peritonit. (L)

PERİSPORİACEAE çoğl. i. Asklı mantarlar familyası. (Bunların çeşitli türleri bitkilerde «yanık» denen hastalıklara sebep olur.) [L]

PERİSPORİALES çoğl. i. Asklı mantarlar takımı; bitkilerde asalak yaşayan bir kısım mantarlarla penicillium, aspergillus ve sterigmatocystis gibi küf mantarlarını kapsar. (L)

PERİSPRİT i. (fr. *perisprit*). İspiritizmacılara göre, ruh ile bedeni bağlayan veya hiç değilse, hem ruh hem beden mahiyetini taşıyan akışkan ve sarıcı madde. (L)

PERİSSOPLOİT i. ve sıf. (fr. *perissoploïde*). Biyol. Genomları tek sayılı clan (3N, 5N, 7N) poliploit organizma. (L)

PERİSTAZ i. (fr. *peristase*). Biyol. Ortamın canlılar üstündeki eylemi, etkisi. (Bir bireyin fenotipi, genotip ile peristazın etkisi sonucunda oluşur.) [L]

PERİSTERA. Yun. mit. Afrodit'in maiyetinde su perisi. Eros tarafından dişi güvercin biçimine sokuldu. (L)

PERİSTERİA i. Orta Amerika'da yetişen orkide.

— ANSİKL. *Peristeria*, yalancı soğanlı, saplı yapraklı, güzel çiçekli bir bitkidir; sık salkım şeklindeki çiçeklerinde pek çok bürgü bulunur. Bazı türleri limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir (*Peristeria elata*). [L]

PERİSTERİT i. (fr. *péristérite*). Miner. Bir albit çeşidine verilen ad. (L)

PERİSTİARKHOS i. (*peristia*, arıtma ve *arkhos*, şef'ten yun. k.). Esk. Yun. Günahlardan arınma törenlerine başkanlık eden atinalı rahip. (L)

PERİSTİL i. (yun. *peristylon*, *peri*, çevre ve *stylos*, sütun'dan). Mim. Bir yapı veya avlu çevresinde ayrı ayrı sütunları olan galeri. (L)

PERİSTOM i. (fr. *peristome*). Bot. Karayosunu kapsülündeki deliği çevreleyen uzantıların tümü. (Kapsül olgunlaşınca bu uzantılar bir zemberek gibi gerilerek kapsül kapağını iter ve açılmasını sağlar.) || *Yalancı peristom*, karayosunlarında bulunan geçici dış peristom.

— Zol. Ağzı çevreleyen bölge. (Özellikle birhücreliler, derisidikenlier v.b. gibi omurgasız hayvanlar için kullanılır.) || Karındanbacaklı yumuşakçalarda kavkı ağzının serbest kenarı. (L)

PERİSTROPHE i. Birçok türü limonluklarda yetiştirilen acantaceae familyasından bitki. (Başlıca türleri: *Peristrophe speciosa* ve *P. angustifolia*.) [L]

PERİ suyu veya **PİRİ suyu,** Doğu Anadolu'da Murat suyuna (Fırat) dökülen Monzur çayının önemli kolu; 230 km. Şakşak dağından çıkarak engebeli yereyde birçok kol alır ve Çarsancak kesiminde Monzur çayına karışır. (M)

PERİŞAN sıf. (fars. *perişan*). Dağılmış bir halde olan, dağınık, düzensiz, karmakarışık: *Aşiyan-ı mürg-i dil zülf-i perişanındadır / Kande olsam ey peri gönlüm senin yanındadır* (Fuzuli). *Uykum perişandı. İspritizmacılar hemen hemen bütün vaktimi alıyordu* (A. H. Tanpınar). *Aklına doğru dürüst bir cümle gelmiyor ve perişan kelimeler dudaklarından teker teker dökülüyordu* (Sabahattin Ali). || Acınacak bir halde olan, zavallı: *Bunun kucağına göğsü bağrı açık perişan bir kadın yaslanmıştı* (Ş. S. Aydemir). *Biraz evvel o kadar telâşlı ve perişan görünen kadıncağız, bu son vazife karşısında hayret verici bir sükûn ve tahammül gösteriyordu* (R. N. Güntekin). || *Perişan etmek*, dağıtmak, düzenini bozmak: *Bu fırkayı Hendek önünde perişan edip dağıttık. Çoğunu esir aldık. Çoğu da öldü* (S. Kocagöz). Zavallı ve acınacak bir duruma sokmak: *Yok şimdi ki bizi perişan eder / Ölmek sabrı* (F.H. Dağlarca). || *Perişan olmak*, dağılmak, düzenini kaybetmek. Acınacak bir hale düşmek: *Etmeyin, sonra sokaklarda perişan olurum* (M. Â. Ersoy).

— *Esk. Perişan-hal*, zavallı, düşkün bir halde olan. || *Perişan-hatır*, zihin dağınıklığı.

◆ **Perişanlık** i. Dağınıklık, düzensizlik. || Zavallılık, acınacak hal: *İçimde, buraya ilk geldiğim gece bile duymadığım bir perişanlık var* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

PERİŞANÎ i. (fars. *perîşan*'dan *perîşani*). *Esk.* Perişanlık.

— Kıyf. *Esk.* Subaşı, şehir kadısı kethüdası gibi alt derecedeki memurların giydikleri başlık. (Divan günlerinde sadrazama refakat eden satırbaşısı *sorguçlu perişanî* giyer, satırlar ise *ruzi merre sarık* sararlardı. (M)

PERİTELUS i. Mermer damarı gibi gözüken beyazımsı pullarla kaplı külrengi böcek. (*Peritelus sphaeroides* meyve ağaçlarında yaşar. Bağlara saldırır, körpe sürgünleri kemirir. Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

PERİTON i. (yun. *peri*, etraf ve *teincein*, germek'ten *peritonaion* ve fr. *peritoine*). Bk. KARINZARI. (L)

PERİTONEOVAJİNAL sıf. (fr. *peritoneovaginal*). Anat. Torbaya inişleri sırasında erbezlerinin geçtiği karınzarı kanalına denir. (İnsan doğunca bu kanalın orta kısmı tıkanır ve alt kısmı erbezlerini saran seroz kılıf tabakasını meydana getirir. Bazen karınzarı-dölyolu kanalı tıkanmadan kalır ve kasıkta fıtıklara yol açar; bunlara «doğuştan fıtık» denir. (L)

PERİTONİT i. (fr. *peritonite*). Tıp. Bk. KARINZARI *iltihabı*.

PERİÜRETERİT i. (fr. *periureterite*). Patol. Sidikborusunu saran dokuların iltihabı. (L)

PERİYAR, Hindistan'da (Kerala) ırmak; yaklş. 225 km. Periyar, Batı Gatlar'da Trivandrum'un 100 km kadar kuzeydoğusunda doğar, kuzeye yönelir, sonra kuzeybatıya ve batıya doğru akar, Alvaye'ı aşar ve Malabar kıyısında Aşağı Koşin'in 25 km kadar kuzeyinde Umman denizine dökülür. Bir barajda toplanan sularından, elektrik üretiminde yararlanmak için projeler hazırlanmıştır. (L)

PERİYODAT i. (fr. *periodate*). Kim. Periyodik asidin tuzu. (L)

PERİYODİK sıf. (fr. *periodique*). Kim. Bileşiminde iyodik asitten daha çok oksijen bulunan HIO_4 asidi için kullanılır. (Bk. İYOT.) [L]

PERİYODİK sıf. (fr. *périodique*). Sürekli olarak, belirli aralıklarla ortaya çıkan veya kendini gösteren. *Yeni.* Devirli. *Esk.* Devrî.

— Bot. Belli saatlerde açılıp kapanan çiçeklere verilen sıfat.

— Ed. *Periyodik mısra*, daktylos ve spondeios'ların almaşmasından meydana gelen yunan veya latin heksametron daktylos'u.

— Kim. *Elementlerin periyodik sınıflandırılması*. Bk. KİMYA.

— Mat. Bk. DEVİRLİ.

— Mekan. *Eşanl.* DEVİRLİ. || *Basit periyodik* veya *devirli hareket*. *Eşanl.* SİNÜSOİDAL HAREKET.

◆ İ. Süreli yayın. *Esk.* Mevkute. (L)

PERİYODÜR i. (fr. *periodure*). Kim. Genel formülü MI_3 olan tuzların genel adı; M tek değerli bir madenin sembolüdür. (Periyodürlerin meydana gelişi iyot'un potasyum iyodürde çözündüğünü açıklar.) [L]

PERİYOT i. (fr. *periode*). Birçok cümlecikten meydana gelen ve ancak bütünü tam bir anlam ifade edebilen cümle: *İki, üç, dört öğeli periyot*. (Bk. ANSİKL.). || Mısraın bütününü kapsayabilen veya dışına taşan, ama kesin niteliği olmayan ve tekrarlanmayan farklı ritimli öğeler öbekleşmesi. (Manzumenin orijinalliğini meydana getiren hareketi anlamak için lirik periyotların incelenmesi gerekir. Lirik şiir bir periyot dizisinden meydana gelir.) || *Çapraz periyot*,

Foto. LAROUSSE

öğeleri çelişen ve antitez meydana getiren periyot. || *Yuvarlak periyot,* öğeleri birbirine sıkı sıkıya bağlı periyot.

— Fiz. ve Mat. Bk. DEVİR.

— Kim. Bk. DEVİR. || *Periyotlar cetveli* veya *tablosu.* Bk. KİMYA.

— Leng. Çeşitli bölümleri dengeli ve uyumlu bir şekilde düzenlenmiş karmaşık cümle.

— ANSİKL. Ed. *Periyot,* her cümleciği bir öğe meydana getiren ve sonuncu cümleciği bir düşme veya clausula oluşturan karmaşık bir cümledir. Öğelerin uyumlu bakışımlılığı, düşüncelerin veya duyguların mantıklı ilerleyişi, periyotun ilk şartıdır. Eski yazarlardan Demosthenes, Cicero, Tite-Live tarafından kullanılan periyot Fransa'da XVI. ve özellikle XVII. yy'da (Bossuet) en parlak devrini yaşadı. (LM)

PERİZAD blş. sıf. (fars. *peri* ve *zād,* doğmuş'tan *peri-zād*). *Esk.* Periden doğmuş. || Peri gibi güzel olan. || İ. Kadın adı. (M)

PERİZONİUS (Jakob VOORBROEK, — denir), hollandalı filolog (Appingedam, Groningen 1651-Leiden 1715). Delft gymnasium'unda rektör oldu (1674), Leiden'de dersler verdi. Hollanda filoloji okulunun en bilgili temsilcilerinden biridir. Eserleri: *Animadversiones Historicae* (Tarih Üstüne Görüşler) [1684], *Origines Babylonicae et Aegypticae* (Babil ve Mısır'ın Menşeleri) [1711]. (L)

PERJELİSOL i. (fr. *pergélisol*). Jeomorfol. Toprağın devamlı olarak donmuş olan bölümü. (Amerikalı K. Bryan'ın ortaya attığı bu terim, yanlış olarak aynı anlamda kullanılan *tjalle* veya *merzlota*'dan daha tutarlıdır.) [*Eşanl.* PERMAFOST.]

— ANSİKL. Devamlı donmuş halde bulunan topraklar, yıllık sıcaklık ortalaması 0°C'ın altında olan bölgelerde oluşur; çünkü, kışın donma dalgası yazın çözülme dalgasından daha derinlere iner. *Perjelisol,* derine doğru iç sıcaklık akımına ulaşıncaya kadar ilerler (Sibirya'nın bazı bölgelerinde perjelisol'un 400 m derinliğe kadar indiği görülür.) Bu bölgelerdeki perjelisoller, Dördüncü zamanın son döneminden kalmıştır ve yavaş yavaş çözülmektedir. Perjelisol, üzerine gelen suları dondurduğu için geçirgen değildir. Perjelisol, yaz mevsiminde buzu çözülen toprak yüzeyinden gelen suyu dondurur ve bunun sonucunda don parçalanmasına ve toprak akmasına yol açar. Perjelisol, buzul çevresi morfojenezini büyük ölçüde etkiler. Perjelisol gerilediği zaman, buzu çözülen bölümlerde yerel su dolaşımına rastlanır. Hidrolakolitlerin oluşum nedeni işte bu sulardır. Çözülme sırasında perjelisolün kapsadığı buz mercekleri ergir; bu durum, yüzeysel yığışmalara ve bir termokarst meydana getiren çöküntülere sebep olur. Toprağı, kışın meydana gelen soğuk su akımının etkisinden kurtaran yapıların oluşması perjelisoldeki buz merceklerinin ergimesini kolaylaştırır; öte yandan, buz mercekleri ise yapıların oransız çökmesine yol açar. Önce sovyet, sonra da amerikalı bilim adamları yapıların korunması için birçok teknik geliştirmiştir. (L)

PERK (Jacques), hollandalı şair (Dordrecht 1859-Amsterdam 1881). Genç yaşta olgunlaşan sanatı, *Sonettenkrans Mathilde* (Mathilde İçin Sone Çelengi) [1882'de yayımlandı] adlı eserinde belirir. Bu aşk şiirleri derin bir duyarlık taşır. (L)

PERKAL i. (fars. *pergāle,* çok ince bez'den fr. *percale*). Hasseden daha ince, havsız pamuk bez. (L)

Perkapı mescidi veya **Kâtiphüsrev mescidi** veya **Parmakkapı mescidi,** İstanbul'da Cibali semtinde Gül camii yakınlarında. İlk defa kilise (Aya İsaiye) olarak yapıldı. Kâtip Hüsrev tarafından camiye çevrildi. Mustafa Paşa tarafından tamir ettirildi (1870). 1917'de bir yangın sonunda harap oldu; sadece bazı duvarları kaldı. (M)

PERKARBONAT i. (fr. *percarbonate*). Kim. Karbon dioksidin 0°C'ta bir metal perokside etkimesiyle veya derişik bir karbonat çözeltisinin elektrolizinde, anotta yükseltgenmeyle elde edilen pertuzlar sınıfı.

— ANSİKL. Soğukta su etkisiyle oksijenli su (hidrojen peroksit) vererek ayrışan bu tuzlar ve diğer pertuzlar (persülfatlar, perboratlar) renk giderici ve antiseptik olarak kullanılır. Perkarbonatlar, H_2CO_4 asidinin tuzları olan *permonokarbonatlar* ve $H_2C_2O_6$ asidinin tuzları olan *perdikarbonatlar* şeklinde ikiye ayrılır. (L)

PERKENDE i. (ital. *brigantino*'dan [?]). Denizc. *Esk.* Çektiri sınıfından savaş gemilerine verilen ad. (Perkende, 18-19 çift kürekle çekilirdi. Bu sınıf gemiler kalite, firkate gibi, savaş donanmasında haberleşme, sığ sularda manevra, boş gemileri yedekte çekme ve gerektiğinde ateş kayığı olarak kullanılır ve topla donatılırdı.) [M]

PERKİ i. (yun. k.). Tatlı su levreği (*Perca fluviatilis*). [L]

PERKİN (sir William Henry), ingiliz kimyacısı (Londra 1838-Sudbury, Harrow yakınları 1907). Royal College of Chemistry'de kimya okuduktan sonra, Hotmann'ın yardımcısı oldu (1856) ve aynı yıl, ilk anilin boyasını (mauvein) keşfetti. 1874'te Harrow'da bir anilin boya fabrikası kurdu. Edward VII tarafından kendisine soyluluk payesi verildi (1906), Oxford üniversitesinde bilim doktoru oldu. Saf kimya ile ilgili çalışmalarını aralıksız sürdürdü. — Oğlu, WİLLİAM HENRY, *Junior* (Sudbury 1869 - Oxford 1929). Edinburgh'da (1886), Manchester'de (1892) ve Oxford'da (1912) profesörlük yaptı. Organik sentezler, özellikle kâfuru, terpenler, alkaloidler üstünde çalıştı. (L)

PERKİNON i. (fr. *perquinone*). Kim. Karbon monoksidin, bileşiminde altı kinon grubu bulunan altıgen C_6O_6 formülündeki polimeri. (8 Molekül su ile billûrlaşır; yükseltgenerek krokonik asit verir.) *Eşanl.* TRİKİYONİL. (L)

PERKİNS (Charles Callahan), amerikalı sanat yazarı (Boston, Massachusetts 1823-Windsor, Vermont 1886). 1843'te Harvard'ı bitirdi. Daha sonra Paris'te, Roma'da ve Leipzig'te sanat ve müzik okudu. Boston'da Händel ve Haydn derneği başkanı oldu, resim üstüne kitaplar yazdı; bunları kendi desenleriyle süsledi; on yıl Boston sanat kulübünün başkanlığını yaptı. Massachusetts, Normal Art School'un kurulmasına yardım etti, Boston Güzel Sanatlar müzesinin kurucularındandı. Sanat üstüne konferanslar verdi. J. D. Champlin'in çıkardığı *Cyclopaedia of Painters and Paintings*'in (Ressamlar ve Resimler Ansiklopedisi) [1886-1887] yayımını yönetti. Başlıca kitapları: *Tuscan Sculptors* (Toscana'lı Heykeltıraşlar) [1864]; *Raphael and Michelangelo* (Raffaello ve Michelangelo) [1878]; *Historical Handbook of Italian Sculpture* (İtalyan Heykeltıraşlık Tarihi El Kitabı) [1883] ve *Bhiberti and His School* (Ghiberti ve Okulu) [1885]. (M)

PERKİNS (Jacob), amerikalı mucit (Newburyport, Massachusetts 1766-Londra 1849). 1787'de Massachusetts'te bakır paraları renklendirmekle görevlendirildi. Birkaç yıl sonra çivileri aynı anda kesecek ve başlarını yapacak bir âlet icadetti. Banknot basımıyle de uğraştı, baskıda bakır yerine çelik levha kullanarak maliyeti düşürdü. 1818'de Londra'ya gitti. Levha yapıp banknot basan bir firma açtı. Firma bir sözleşme yaparak, 1840'ta, ilk ingiliz pullarını bastı. Perkins ayrıca klişeleri bir çelik levhadan ötekine aktarmayı başardı. Yüksek basınçlı buhar kazan ve makineleriyle de neyler yaptı. Perkins'in öteki icatları arasında çeşitli buhar kazan ve makineleri, ilkel bir soğutma âleti, geminin hızını ölçen bir plenometre ve gemi ambarlarını havalandırmağa yarayan bir sistem yer alır. (M)

PERKİN WARBECK. Bk. WARBECK (Perkin).

PERKİTMEK geçl. f. (*berkimek* > *berkit-mek*'ten). Sağlam hale getirmek: *Ucu halkalı zincirleri erimiş kurşunla perkitmişler* (Kemal Tahir). [M]

PERKLORAT i. (fr. *perchlorate*). Kim. Perklorik asidin tuzu.

— ANSİKL. *Perklorat*'lar arasında en çok, oksijen verici bileşik olan *potasyum perklorat* $KClO_4$ ile *amonyum perklorat* NH_4ClO_4 kullanılır; amonyum perklorat güçlü bir patlayıcıdır; düşük sıcaklıklarda tamamı gaz haline gelerek patlar. (L)

PERKLORATLI sıf. (*perklorat*'tan *perklorat-lı*). Perklorat kapsayan veya temel maddesi perklorat olan: *Perkloratlı patlayıcılar.* (L)

PERKLORETAN i. (fr. *perchloréthane*). Kim. *Eşanl.* HEKSAKLORETAN.

PERKLORİL i. (fr. *perchloryle*). Kim. Katyon rolü oynayabilen ClO_3 köküne verilen ad. (L)

PERKLOROBENZEN i. (fr. *perchlorobenzène*). Kim. *Eşanl.* HEKSAKLOROBENZEN.

PERKLORÜR i. (fr. *perchlorure*). Bileşimlerinde mümkün olduğu kadar çok klor bulunan klorürlerin eski adı: *Demir perklorürün $FeCl_3$ günümüzdeki adı «demir III klorür»dür.* (L)

PERKOLASYON i. (fr. *percolation*). Petr. Petrol yağlarının renk giderme işlemiyle rafine edilmesi. (Ham petrol, soğurucu toprakla dolu yüksek bir kulede, 25 ile 90°C sıcaklıkta dolaştırılır.)

— Zır. Topraksız tarım üretim usulü. (Bu usulde besleyici eriyik sürekli veya aralıklı olarak yukarıdan aşağıya doğru geçerek ürünün katı dayanağını ıslatır.) [L]

PERKOLATÖR i. (lat. *percolare,* süzmek'ten fr. *percolateur*). Su buharıyle kahve yapmağa yarayan âlet.

— ANSİKL. *Perkolatör,* üst üste konmuş, silindir biçiminde iki kaptan meydana gelir. Üstteki kapta bir veya birkaç filtre vardır, bu filtrelerin üzerine toz kahve, alttaki kaba da su doldurulur. Su kaynayınca, buhar basıncı etkisi altında, bir veya birkaç borudan filtrelerin üst bölümüne kadar çıkar. Her kahve tabakasını bir bir ıslatan su, alt silindire kahve halinde akar. (L)

PERKOTE. Esk. coğ. Anadolu'da Çanakkale boğazının (Hellespontos) Asya kıyısında Abydos ile Lapseki (Lampsakos) arasında şehir. Şehrin kurucusu olarak eski kaynaklarda Priapos, Khalkis, Akamas, Skamandrios ve Askanios gibi çeşitli adlara rastlanır. Adı ilk defa Homeros'ta geçer. E. Meyer, Perkote'nin bulunduğu yere göre, bir Miletos kolonisi olduğunu ileri sürer. Herodotos, M.Ö. 497'de Dara'nın kumandanı Daurises'in, Hellespontos kıyısındaki öteki şehirlerle birlikte burayı da ele geçirdiğini yazar. Themistokles, M.Ö. 465 veya 464'te Pers kralına sığındığı sırada kendisine Perkote ve çevresi verildi. M.Ö. 452 veya 451'den 427 veya 426 yılına kadar şehrin adına Attike-Delos deniz birliği listelerinde rastlanır. M.Ö. 387'de Antalkidas, donanmasıyle birlikte Abydos'tan gizlice Perkote'ye gelerek şehirde saklandı. M.Ö. 334'te şehre Büyük İskender de uğradı. Strabon'un yaşadığı çağda Perkote, önemsiz bir şehir haline gelmişti en geç M.Ö. V. yy'ın ilk yarısında şehrin sakinleri Perkote'yi terkeden halk yine Perkote adını taşıyan yeni bir şehir kurdu. Birinci Perkote yerleşmesinin adı M.Ö. 451 veya 450'den 421 veya 420'ye kadar olan haraç listelerinde *Palaiperkote* şeklinde geçer. Birçok eski yazara göre eski Perkote şehri, Abydos ile Lampsakos arasında yer alıyordu. Adı geçen iki şehrin arasında denize dökülen Pirgos çayının aşağı kısmındaki bölgede iki eski yerleşme kalıntısına rastlanır: 1. kıyıda 3 km uzaklıktaki Bergöz adlı yerleşmede birçok eski kalıntı; 2. Bergöz'ün az doğusundaki Erdağ adlı yerde de çevre duvarlarıyle eski bir mezarlık bulundu. Bugün, kesin olmamakla birlikte. Erdağ'daki yerleşmenin Palaiperkote, Bergöz'ün ise Perkote olduğu kabul edilir. (M)

PERKOWSKİ (Piotr), polonyalı besteci (Ukrayna 1901). Szymanowski ve Roussel'in öğrencisiydi; Paris'te, Polonyalı Genç Müzikçiler derneğini kurdu. Torun konservatuvarının yöneticisi oldu. Krakow ve Varşova konservatuvarlarında öğretmenlik yaptı. Bir bale (*Swantewit,* 1947), iki senfoni (1925-1949), *Torun Taslakları* (1938), bir *Varşova Uvertürü* (1954), iki konçerto (piyano, keman) ve bir *Destan Süit* (1953) besteledi. (L)

PERKROMİK sıf. (fr. *perchromique*). Kim. Mavi renkli, eterde çözünen peroksitli asit için kullanılır; kromik asidin hidrojen perokside (oksijenli su) etkimesiyle elde edilir ve oksijenli suyun tanınmasına yarar. (Formülünün H_3CrO_8 olduğu sanılmaktadır.) [L]

PERKSENİK sıf. (fr. *perxénique*). Kim. Ksenon'un oksijenli türevi olan H_4XeO_6 formülündeki asit için kullanılır. (L)

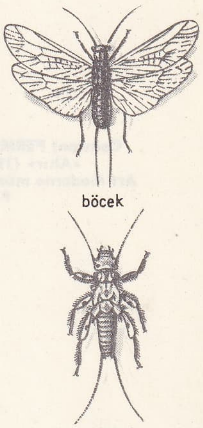

böcek

kurtçuk

perla

Constant PERMEKE «Ahır» (1933) Art Moderne müzesi, Paris

PERKUNAS, pagan Litvanyalıların ve Letonların baş tanrısı. İnsanların babası, yüce tanrı olan gök gürlemesinin kişileştirilmesi. Putunun önünde *zniç* denen kutsal ateş durmadan yanardı. Perkunas kültü, Ortaçağın sonlarına kadar sürdü. (L)

PERLA i. Karın kısmında iki telsi uzantı bulunan kırmızımsı veya esmer böcek. (Kurtçuğu akarsularda yaşar. Plecoptera takımından *perlidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PERLAK, Sumatra'da (İndonezya) bölge, adanın kuzeyinde, Malakka boğazı kıyısında. Petrol işletmeleri. Başlıca şehri *Pangkalanberandan*. (L)

PERLAS (LAS—) **takımadaları**, Panama körfezinde takımadalar. İnci istiridyeleri. (L)

PERLEA (İonel), rumen müzikçisi (doğ. Ogradina, Romanya 1900). Leipzig ve Münih konservatuvarlarında okudu. Avrupa ve Amerika'da orkestra yöneticiliği yaptı; senfonik müzik ve oda müziği besteledi. (M)

PERLEBERG, Almanya'da (Doğu Almanya, Schwerin idare bölümü) şehir; 13 600 nüf. 1239-1850 Arası Prignitz bölgesinin idare merkeziydi. XIII. yy.dan kalma kilise XV. yy.dan kalma belediye sarayı. Bakteriyoloji enstitüsü. Konservecilik. Makine yapımı. Kereste sanayii. (L)

Balthasar PERMOSER «Prens Eugen'in Tanrılaştırılması» Barok museum, Viyana

PERLEMUTER (Vlado), polonya asıllı fransız piyanocusu (Kaunas 1904). Mosakowski'nin öğrencisiydi; Paris konservatuvarında, özellikle A. Cortot ile çalıştı, 1951'den beri aynı okulda öğretmendir. Yetenekli bir konser piyanistidir; özellikle Ravel'in eserlerini yorumlamakta ustadır; Ravel ile çok çalıştı ve Jourdan-Morhange ile bu besteci üstüne ortak bir kitap yazdı: *Ravel d'Après Ravel* (Ravel'e göre Ravel) [1953]. (L)

PERLİ dağı, Doğu Anadolu'da Karasu - Aras dağlarının doğu kesiminde dağ; yüksl. 3 200 m. Balık gölünün kuzeydoğusunda yükselir. (M)

PERLİS, Malezya'da eyalet; kuzeyde Tayland, güneydoğuda Kedah eyaletiyle sınırlıdır; Malakka boğazı kıyısında uzanır: 803 km², 101 350 nüf. (80 000'den çok malezyalı ve çinli azınlığı). Merkezi, *Tangar*. Perlis Malezya eyaletlerinin en küçüğüdür. *Perlis ırmağı*'nın akaçladığı ovasında çeltik, ayrıca da hindistancevizi yetiştirilir. Balıkçılık, Kauçuk ve kalay üretimiyle, küçük çapta ticarî bir faaliyet başlamıştır.

— Tar. Perlis 1842'de Kedah'tan ayrıldı, 1909'da Siyam himayesinden Büyük Britanya himayesine geçti; 1948'de Malezya'ya katıldı. (L)

PERLİT i. Miner. Bk. İNCİTAŞ.

PERLOİTLER çoğl. i. Bk. PLECOPTERA.

PERLON i. (tes. edil. ad). İlk defa Almanya'da yapılan, süperpoliamit tipinden sentetik elyaf. (L)

PERM, 1940-1957 arası **Molotov**, S.S.C.B.'de şehir, Kama ırmağı kıyısında, Kamges hidroelektrik istasyonunun büyük hazne barajının aşağısında; 628 000 nüf. Şehir XVIII. yy.da bakır işletmesi sayesinde gelişti. Eski tahta ve maden sanayiinin yanı sıra, bugün, ikinci Bakû bölgesinde çıkarılan petrolü işleyen rafineriler ve yakındaki petrol bölgeleri için gerekli makineleri yapan fabrikalar kurulmuştur. Önemli uçak motoru fabrikası. — Yakınında demir filizi işletmesi. (L)

PERMALLOY i. (tes. edil. ad; ing. *perm* [*eable*], geçirgen ve *alloy*, alaşım'dan). Magnetik nitelikleri için kullanılan bir nikel (yüzde 78) ve demir (yüzde 22) alaşımının ticarî adı.

— ANSİKL. *Permalloy*, yüksek magnetik geçirgenliği (zayıf magnetik alanlarda, aşağı yukarı saf demirinkinin 50 katı), zayıf histerezisi ve gideren kuvvetinin azlığıyle nitelenir. Bu özellikleri yüzünden permalloy, birçok elektromagnetik âlette ve özellikle deniz altı kablolarında kullanılır. Yeni bir demir-nikel alaşımı olan *supermalloy** permalloydan daha üstün nitelikler taşır. (L)

PERMANANT i. Saçların uzun süre dalgalı kalmasını sağlamak için uygulanan işlem.

— ANSİKL. *Permanant*, sıcak, soğuk veya ılık olarak yapılabilir. Bugün artık *sıcak permanant* hemen hiç uygulanmamaktadır, buna karşılık *ılık permanant* daha çok yapılmaktadır. Permanant, bigudilere tutam tutam sarılan saçlara özel bir sıvı (keratin'in kimyasal özelliklerini kısa bir süre değişikliğe uğratan kükürtlü bileşik) sürülerek yapılır. İşlem, istenildiği anda bir «fiksatör»le durdurulabilir. Saçların durulanmasından sonra mizanpli yapılır. (L)

PERMANGANAT i. (fr. *permanganate*). Kim. Permanganik asidin tuzu. Bk. MANGANEZ.

— ANSİKL. Eczc. *Potasyum permanganat* tıpta, ender olarak ağız yoluyle (şeker hastalıklarında) veya yılan zehirlenmelerine karşı deri altına şırınga edilerek kullanılır. Oksitleyici özelliği yüzünden, jinekolojide, dermatolojide ve içme sularının sterilizasyonunda yararlanılan ve yakıcı olmayan iyi bir antiseptiktir. (L)

PERMANGANİK sıf. (fr. *permanganique*). Kim. Formülü Mn_2O_7 olan anhidrit ile buna tekabül eden henüz elde edilmemiş $HMnO_4$ asidi için kullanılır. (Bk. MANGANEZ.) [L]

PERMEAMETRE i. (fr. *perméamètre*'den). Fiz. Bk. GEÇİRİMÖLÇER.

PERMEANS i. (lat. *permeare*, içinden geçmek'ten fr. *perméance*). Fiz. *Magnetik permeans*, magnetik direncin tersi. (L)

PERMEÇE i. (ital. *per*, için ve *ormeggiare*, demir atmak'tan). Gemc. Yedek olarak kullanılan ince halat. (M)

PERMEKE (Constant), belçikalı ressam ve heykeltıraş (Anvers 1886-Ostende 1952). Laetheem-Sint-Martin ikinci topluluğundandır. 1902-1912 Arasında Laetheem-Sint-Martin'de yaşadı. 1914'te yaralandı, İngiltere'ye götürüldü: orada özellikle *Yabancı*'yı (1916, Brüksel) yaptı: flaman anlatımcılığının en büyük sanatçılarından biri olan Permeke'nin bu eseri, daha sonraları, bu akımın öncüsü kabul edildi. Belçika'ya döndü, daha çok Ostende'de yaşadı, 1929'da, Brugges yakınında Jabbeke'ye yerleşti. Desen alanında olduğu kadar resim alanında da ustalığını ortaya koyan sanatçı, anıtsal kompozisyonlar (balıkçılar, köylüler, doğumevleri), deniz manzaraları, peyzajlar yaptı; bu eserlerdeki yoğun ve karamsar lirizm, bu lirizme kaynaklık eden flaman topraklarının verilerini aşarak evrensel bir anlam kazanır. 1935'ten itibaren çalışmalarını heykel üstünde yoğunlaştırdı. Permeke'nin eserleri özellikle Belçika müzelerinde ve koleksiyonlarındadır (*Nişanlılar*, 1923, Brüksel; *Sonbahar Manzarası*, 1931, Anvers; *Tohum Serpen Adam*, 1933, Permeke müzesi, Jabbeke). [L]

PERMESSOS veya **TERMESSOS**. Esk. coğ. Boiotia'da (Yunanistan) selsuyu; Helikon'dan inen sulardan oluşur. Apollon'a ve musalara adanan bu suların, şairlere ilham verdiğine inanılırdı. (L)

PERMİ i. (fr. *permis*). İzin || İzin belgesi. — Tic. Özellikle Dış Ticaret rejimine ilişkin olarak devletçe verilen izin. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tic. Devlet, yurt dışına çıkarılacak döviz ve öteki bazı değerlerle, yurda sokulacak bazı malların ihraç ve ithalini izin şartına bağlamıştır. Bu izne genellikle *permi* denir. Türk mevzuatında ve uygulamada izin ve permi terimleri, dış ticaret bakımından ayrı anlamda kullanılır İdarece verilen öteki izinlere daha çok *ruhsat* adı verilir. Permi örnekleri olarak, Türkiye Cumhuriyeti Merkez bankası aracılığıyle yapılan döviz transferleri için verilen izinleri, bedelsiz ithal rejimine ilişkin olarak tanınan imkânlar gösterilebilir. (M)

PERMİNONDEİS. Esk. coğ. Anadolu'da (Pisidia bölgesinin kuzeyinde) şehir. Bu bölgenin güneybatısındaki Kestel gölünün güneyinde Kızılcaağaç'ta Apollon'a adanmış iki yazıtta adı geçer. Yazıtların bulunduğu yerde Apollon'a ait bir tapınak yer alıyordu. Şehrin adındaki *-nd* son eki buranın tarihinin M.Ö. 3000'e kadar gittiğini gösterir. Kesin yeri bulunamadı. (M)

PERMİNVAR i. (tes. edil. ad; fr. *perm* [*éabilité*] geçirgenlik ve *invar* [*iable*] değişmez'den). Elektromagnetik. Yüzde 45 nikel ve yüzde 25 kobaltlı özel çelik; magnetik geçirgenliği mıknatıslayıcı alana göre hemen hemen hiç değişmez. (Bugün, 7 oersted'e kadar varan mıknatıslayıcı alanlar için geçirgenliği 90 civarında sabit kalan *Super-Perminvar*'lar yapılmaktadır.) [L]

PERMİTİVİTE i. (fr. *permittivité*). Elektr. Bk. YALITKANLIK *sabiti*. (M)

PERMİYA veya **PERM bölgesi**, S.S.C.B.'de bölge, Kama'nın sağ kıyısında. XI. yy.dan itibaren Novgorod tacirleri Permiya üzerinden Ural'a gitmeğe başladılar. Novgorod ve Moskova arasında çekişmelere yol açan bölge, XV. yy.dan sonra Moskova'ya bağlandı. (L)

PERMİYEN sıf. ve i. (*Perm* şehrinden fr. *permien*). Jeol. Paleozoik çağın son dönemine denir.

— ANSİKL. Jeol. *Permiyen*, Karbon çağıyle Triyas çağı arasında yer alır ve 210 ile 190 milyon yıl arasında uzanır.

Bu dönemde meydana gelen çok önemli buzullaşma izlerine Güney Amerika, Güney Afrika, Kongo, Madagaskar, Hindistan ve Avustralya'da rastlanır; favnalar ve floralar karbon çağında olduğundan tür yönünden 5-10 defa daha fakirdir. Batı ve Orta Avrupa'da Permiyen çöl ve denizkulağı (kumtaşları ve şistler) fasiyesleri (bunlara «kırmızı kumtaşlar» adı verilir; kırmızı kumtaşlar, Almanya'da geniş yüzeyler kaplar ve tuz, alçıtaşı gibi buharlaşma ürünleriyle bir arada bulunur) kapsayan karasal oluşuklar tarafından temsil edilir. Permiyenin sonunda bir iç deniz kuzey Almanya ve İngiltere'yi kaplamıştı: dolomitli kireçtaşların nitelediği «Zechstein denizi». Gerçekten deniz kökenli permiyen oluşuklar Rusya'da gelişti. Permiyen sistem üç kata bölünür; aşağıdan yukarıya doğru *otoniyen, saksoniyen* ve *turenjiyen*.

● *Favna*. Sürüngenlerde büyük bir gelişme dikkati çeker. Yeni Zelanda'da yaşayan bugünkü hatteria'nın ceddi paleohatteria'ya rastlanır. Autun sistlerinde soyu tükenmiş zırhlıbaşlılar grubundan olan ikiyaşayışlıları *protriton petrolei* ve actinodon temsil eder; actinodon küçük bir timsaha benzer. Balık olarak özellikle heteroserk ganoyitler görülür. Böcekler boldur; trilobitler *phillipsia* cinsiyle son bulur. Kafadanbacaklılar boldur; gerçek ammonitler görülmeğe başlar.

● *Flora*. Belirli özelikleri olan permiyen florası Karbonifer florasından ayrılır ve triyasik florasına bağlanır. Eğreltiotlarına (Permiyen'e özgü *calipteris* cinsi ile *glossopteris* cinsi), lepidodendronlara, dizi kabuklu sigillariaya rastlanır. Açıktohumlulardan, bugünkü araucariaların ceddi Walchia cinsi Permiyen'e özgü bitkidir. (L)

PERMOKARBONİFER sıf. ve i. (fr. *permo-carbonifère*). Karbon ve Permiyen devri sistemlerinin tümüne denir. (Devonyen ile Triyas arasında yer alır.) [L]

PERMOLİBDAT i. (fr. *permolybdate*). Kim. Hidrojen peroksidin (oksijenli su) bir molibdat üzerine etkimesiyle türeyen pertuz. (L)

PERMOSER (Balthasar), alman heykeltıraşı (Kammer bei Traunstein 1651 - Dresden 1732). Viyana ve İtalya'da okudu, on dört yıl İtalya'da kaldı, 1869'da saray heykeltıraşı olarak Dresden'e çağrıldı. Büyük öl-

Foto. LAROUSSE

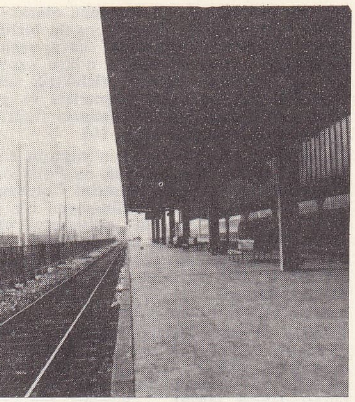

peron

çüde Bernini'nin etkisinde kaldı, Zwinger'de Pöppelmann ile çalıştı. En çok tanınan anıtlarından biri *Prens Eugen'in Tanrılaştırılması*'dır (Barok museum, Viyana). [L]

PERMÜTASYON i. (fr. *permutation*, yerini değiştirme). Mat. *m* elemanın belirli sıralanma dizisinden, yine aynı elemanların başka bir sıralanma dizisine geçme işlemi: m *elemanın permütasyonları bir grup oluşturur*. || m *elemanın permütasyonu*, bu *m* elemanın yerleştirilebileceği sıralanma dizilerinden her biri. (Bk. ANSİKL.) || *Dairesel permütasyon*, sıralı bir grupta, her elemanının yerini bir sonraki elemanla ve son elemanının yerini birinci elemanla değiştirme işlemi.

— ANSİKL. Mat. *m* harfinin *permütasyon*'larının sayısı $Pm = m\,(m-1) \ldots 2.1$'dir; buna *m* «faktoriyel» denir ve *m!* ile gösterilir. Harf atmadan ve tekrara düşmeden *m* tane *a, b, c, ..., h, k, l* harflerinin permütasyonlarını, doğrudan doğruya aranjmansız meydana getirmek için, *m—1* tane olan ilk *a, b, c,..., h, k* harflerinin permütasyonlarını oluşturup, her birinde sonuncu harf *l*'yi mümkün bütün yerlere yazmak yeterlidir. O halde ilk iki *a* ile *b* harfinin permütasyonları, yani *ab* ve *ba* yazılır; sonra üçüncü *c* harfi mümkün olan bütün yerlere konup üç *a, b, c* harfinin

abc	*acb*	*cab*
bac	*bca*	*cba*

permütasyonları elde edilir ve sonuncu harfe kadar aynı işlem yürütülür. (L)

PERMÜTİT i. (tes. edil. ad). Kim. Sodyum hidroksit , alüminyum oksit ve silisyum oksidin ergimesiyle elde edilen sunî madde; tabiî sulardaki magnezyum ve kireç tuzlarını temizlemekte kullanılır. Bk. *İyon* DEĞİŞTİRİCİ. (L)

PERMYAK'LAR, Urallarda yaşayan finugur halkı; Votyak'larla Komi'lerin akrabası olan bu halk, 1372'de, kutsal kitapları Permyakçaya çeviren ve bu dil için bir alfabe hazırlayan Rusya piskoposu Aziz Stepan tarafından hıristiyanlaştırıldı. (L)

PERNAMBUCO, Kuzeydoğu Brezilya'da eyalet; 98 000 km²; 4 136 900 nüf. Merkezi *Refice* (esk. *Pernambuco*). Eyalet iki iklim bölgesine ayrılır: doğuda, eskiden sık ormanlarla örtülü olan sıcak ve yağışlı kesime bugün de *Zona da Mata* («orman kuşağı») adı verilir; batıda yarı kurak bir bölge olan «*caatinga*» uzanır; hidrografya ağı kesikli, bitki örtüsü aralıklıdır. Yağışlı kuşak, büyük kısmı hindistancevizi ağaçlarıyle örtülü olan ve açığında kalkerli - kumtaşlı mercan adaları uzanan ince bir kumsal şeridinden meydana gelir; iç kısma doğru, alçak üçüncü zaman yaylalaları az verimli; ırmakların yardığı billûrlu tepeler şeridinin toprakları ise derin ve verimlidir. Kurak ülke, tepeler, küçük sıradağların veya billûrlu «inselberg»lerin (Borborema, serra do Triunfo) bulunduğu büyük bir billûrlu alandır. Daha XVI. yy.da şekerkamışı tarımının geliştiği yağışlı billûrlu bölgede, bugün, ürünü modern fabrikalarda işlenen büyük çiftlikler uzanır; çiftliklerde eski afrikalı kölelerin soyundan gelenler çalışır. Eyaletin iç kısmındaki geniş alanda hayvancılık ve pamuk tarımı yapılır; bu yoksul bölgede yaşayan beyazlar ve kızılderili melezler çoğunlukla kuraklık yüzünden göçmekte, bu durum hazne-barajlar kurularak önlenmeğe çalışılmaktadır. Eyalet eski bir portekiz sömürgesi olmanın ve XVII. yy.da şeker ihracatından kazanılan servetin izlerini muhafaza eder (eski Olinda şehri). Merkezi Recife, «Caatinga»dan göç edenlerle genişlemektedir. (L)

PERNAMBUCO, esk. **Fernambouc**. Bk. RECİFE.

PERNAMBUK i. (Brezilya'daki Pernambuco eyaletinin adından fr. *pernambouc*). Amerika asıllı kereste. (Erguvangillerden *Guilandina echinata*'dan (*Caesalpinia echinata*) elde edilir. Paraguay'da *ibirabitanga*, Brezilya'da *pau-Brazil* denir; Kırmızıturuncu renkte ve sert görünüşlüdür; gemi yapımı ve kaplamacılık işlerinde kullanılır. Bu odundan keman yayı da yapılır. Çok güzel cilâ tutar ve iyi işlenir.) [L]

PERNAVUT. Coğ. Bk. GAZİLER.

PERNE (François Louis), fransız müzik nazariyecisi (Paris 1772 ay.y. 1832). Paris konservatuvarına armoni öğretmeni tayin edildi, Eski Yunanistan'da ve Ortaçağ'daki çeşitli notalama sistemleri üstünde incelemeler yaptı. Kraliyet Müzik okulunun genel müfettişliğine ve kütüphane yönetmenliğine getirildi (1819). Nazariyeci olarak Perne iki *Piyano Metodu* (Méthode de Piano) ve bir *Cours d'Harmonie et d'Accompagnement* (Armoni ve Eşlik Dersleri) yayımladı. Guillaume de Machaut'nun missasına dikkati çeken ve bu eseri partisyon haline getiren ilk müzik adamıdır (1817). [L]

PERNETTYA i. Küçük beyaz veya pembe çiçekli, yaprakları kirpikli, dibi odunsu ağaçcık. (Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'da yirmi otuz kadar türü yetişir. Çiçekleri kocayemiş çiçeklerine benzeyen *Pernettya mucronata* bahçelerde yetiştirilir. Fundagillerden.) [L]

PERNETY (Antoine Joseph), fransız yazarı (Roanne 1716 - Valence 1801). Benedikten papazıydı. Kiliseden ayrılarak Friedrich II'nin kütüphanecisi oldu. Berlin akademisine üye seçildi. Swedenborg'un çömezi ve ateşli bir martinez'ciydi. Avignon'da illüminist bir kilise kurdu. Başlıca eserleri: *Dictionnaire Hermétique* (Hermetik Lûgat) [1758]; *Journal du Voyage Fait aux Îles Malouines* (Malouines Adalarına Yapılan Bir Gezinin Günlüğü) [1769]. (L)

PERNİK, Dimitrovo şehrinin 1962'den sonraki adı. Bk. DİMİTROVO. (L)

PERNİO i. (lat. k.). Soğuk ısırması. || *Lupus pernio*, soğuk ısırması, eritemli lupus, sarkoidoz gibi çeşitli sebeplerden ileri gelen ve yüzde az veya çok derinde morumsu lekelere sebep olan çeşitli deri bozukluklarına eskiden verilen ad. (L)

PERNİTRİK sıf. (fr. *pernitrique*). *Eşanl.* PERAZOTİK.

PERNİYAN i. (fars. *perniyān*). *Esk.* İpekten yapılan bir çeşit işlemeli kumaş, nakışlı atlas: *Ferş eyleyip zemine bir perniyan-ı ahdar* (Ziya Paşa). || *Perniyan-huy*, güzel ve nazik huylu. (M)

PERNO i. (ital. k.). Mekan. Mekanik tertibatlarda, eksen etrafında dönme hareketi sağlayan, genellikle silindir biçiminde parça. (M)

PERNON veya **PYARNU**, esk. **Pernu**, Estonya'da şehir, Riga körfezi kıyısında, Pernov ırmağı ağzında; 20 334 nüf. Estonya'nın ikinci büyük limanı olan Pyarnu limanından kereste, keten v.b. ihraç edilir. Tersaneler. Bıçkıhaneler. Ayakkabı, kibrit, ev eşyası, çamaşır ve deri eşyası sanayii. Dinlenme merkezi (çamur banyoları). XIII. yy.da Livonya şövalyeleri tarafından kurulan Pernov, sonradan Hansa birliğine katıldı. Zaman zaman Polonya (1561), İsveç (1629'dan sonra) ve Rusya (1710-1918, 1940) tarafından işgal edildi. (M)

PERNON (Camille), Lyon'lu fransız imalâtçı (XVIII. yy.ın ikinci yarısı). Philippe de La Salle ile birlikte, ipekli kumaş süslemelerinde yenilik yaptı. Atelyelerinde, gerek Marie-Antoinette (Versailles, Fontainebleau, Garde-Meuble), gerek Rusya çariçesi Katerina için (Süsleme Sanatları müzesi) çok gösterişli duvar kaplama kumaşları dokudu. Katerina, ona madalyon biçiminde portrelerle süslü duvar kaplamaları ısmarladı. Bu kaplamalar bugün Leningrad müzesinde bulunmaktadır. (L)

PERO veya **PERU** i. (ital. *pero*, armut). Armut biçiminde değerli taş, özellikle som elmas. || *Pero küpe*, halka şeklindeki küpe. (M)

PERO. Yun. mit. Neleus ile Khloris'in güzelliğiyle tanınmış kızı. Neleus kızını, taliplerinden, ona İphikles'in sürülerini getirecek olana vereceğini vadetmişti. Bunun üzerine kâhin Melampus da (veya Melampos) birkaç öküz ele geçirdi ve Pero'yu erkek kardeşi Bias'a aldı. (L)

PEROBA i. Çeşitli ağaçlardan elde edilen amerika asıllı kereste.

— ANSİKL. *Peroba*'nın iki çeşidi vardır. *Peroba de campos, ipe peroba* da denilen birincisi bignoniaceae familyasından *Paratecoma peroba*'dan elde edilen *sarı peroba*'dır; diğeri ise zakkumgillerden *Aspidosperma peroba* ve *A. polyneuron*'dan elde edilen *pembe peroba*'dır. Sarı peroba açık zeytin renginde esmer bir odundur; tek ağacından daha serttir, ama iyi işlenir; marangozlukta, kaplamacılıkta kullanılır; özellikle parke, fıçı, köprü döşemesi yapımına çok elverişlidir. Pembe peroba sert ve ince dokulu, oldukça uzun ömürlü bir odundur; doğramacılıkta, kaplamacılıkta, gemi yapımında kullanılır. (L)

PEROCHON (Ernest), fransız yazarı (Vouille, Deux-Sèvres 1885 - Niort 1942). Öğretmendi. Gerek insanların, gerek yetiştirdiği çocukların nankör davranışlarıyle karşılaşan bir hizmetçi kadının hikâyesini dile getiren *Nêne* adlı romanı 1920'de Goncourt ödülünü kazandı. (L)

PERODİCTİCUS i. Batı Afrika ve Gabon'da yaşayan maki. (L)

PEROGNATHUS i. Kuzey ve Orta Amerika'da yaygın kemirgen memeli hayvan; araptavşanı gibi sıçrayarak hareket eder. (*Heteromyidae* familyasından.) [L]

PEROJO (Benito), ispanyol rejisör ve filim yapımcısı (Madrid 1894). İngiltere'deki öğrenimini yarıda bırakarak sinemacılığa başladı, İspanya, Almanya, Fransa ve A.B.D.'de başarılı filimler çevirdi: *Boy* (Erkek Çocuk) [1926]; *El Negro que Tenia la Alma Blanca* (Ruhu Beyaz Zenci) [1927]; *La Verbena de la Paloma* (Kumrunun Minesi) [1935]; *Goyescas* (Goya Stilinde) [1942]. 1948'de İspanya'ya dönerek Benito Perojo Filimcilik şirketini (La Sociedad Producciones Benito Perojo) kurdu. 1950'den sonra sadece yapımcılıkla uğraştı. (M)

PEROJO (Jose DEL), küba asıllı ispanyol yazar ve siyasetçisi (Santiago de Cuba 1853 - Madrid 1908). Heidelberg'de felsefe okudu, Kant'ın *Kritik der Reinen Vernunft*'unu (Salt Aklın Tenkidi) İspanyolca'ya çevirdi (1883). İspanya'da Kraus'çuluk akımına karşı Yeni-Kant'çı görüşü savundu. 1875'te, Madrid'de, *Ensayos sobre el Movimiento İntelectual en Alemania* (Almanya'da Düşünce Hayatı Üstüne Denemeler) adlı bir incelemesi yayımlandı. «Revsita Contemporanea» dergisini kurdu ve 1879'a kadar yönetti. Bu derginin başyazarlığını Montoro ve Manuel de la Revilla ile paylaştı; *Ensayos de Politica Colonial*'i (Sömürge Siyaseti Üstüne Denemeler) [1885] yayımladı. Liberal partiden milletvekili seçildi. A.B.D. tarafından Küba'ya uygulanan ticarî zorbalığa karşı çıktı, *La Cuestion de Cuba*'yı (Küba Meselesi) [1887] yazdı. Öteki eserleri arasında *Cuestiones Coloniales* (Sömürge Meseleleri) [1883]; *Comercio de Espana con las Republicas Hispanoamericanas* (İspanya'nın Latin Ameri-

Camille PERNON
Rus çariçesi Katerina için Lyon'da yapılan kumaş, Süsleme Sanatları müzesi, Paris

Juan ve Eva PERON

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN) ; Keystone (LAROUSSE)

ka Ülkeleriyle Ticarî İlişkileri) [1892]; *Ensayos sobre Educacion* (Eğitim Üstüne Denemeler) [1907] sayılabilir. (M)

PEROKSİASİT i. (fr. *peroxyacide*). Kim. *Eşanl.* PERASİT.

PEROKSİDAZ i. (fr. *peroxydase*). Biyokim. Oksidaz grubundan enzim.

— ANSİKL. *Peroksidaz*'lar peroksitlerden oksijen alarak başka maddelere veren katalizörlerdir; peroksidazla birarada bulunan peroksit bir atom oksijenini serbest bırakır, bu oksijen oksitlenebilen başka bir maddeye gider tutunur. Hemoglobin bir peroksidazdır. Peroksidazlar akyuvarlarda (miyeloperoksidaz), taze sütte ve özellikle bitkiler âleminde de bulunur. (L)

PEROKSİJENLİ sıf. Kim. (önek *per* ve *oksijenli*'den). Kim. Normal bileşikten daha fazla oksijen kapsayan bir bileşik için kullanılır. (*Eşanl.* PEROKSİTLİ.) [L]

PEROKSİT i. (fr. *peroxyde*). Bileşiminde normal oksitlerden daha fazla oksijen bulunan oksitlerin genel adı: *Azot peroksit* NO_2 *Sodyum peroksit* Na_2O_2.

— ANSİKL. Eczc. Kararsız oldukları ve kolayca oksijen verdikleri zaman *peroksit*'ler antiseptiktir; bu yüzden *hidrojen peroksit* veya *oksijenli su, çinko peroksit,* dermatolojide, *magnezyum peroksit* ise mide antiseptiği olarak kullanılır. (L)

PEROKSİTLEME i. Kim. Peroksitlemek için yapılan işlem. (L)

PEROKSİTLEMEK f. (*peroksit*'ten). Kim. Mümkün olan en yüksek seviyede oksitlemek. (L)

PEROKSİTLİ sıf. (*peroksit*'ten *peroksit-li*). Kim. *Eşanl.* PEROKSİJENLİ.

PEROKSİTUZ i. (önek *per* ve *oksituz*'dan). Kim. *Eşanl.* PERTUZ.

PEROKSOASİT i. (fr. *peroxoacide*). Kim. Bir oksoasitteki oksijen atomunun yerine —O—O— grubunun geçmesiyle türeyen asit. (Msl. *peroksonitrik asit* HNO_4.) [L]

PEROMYSCUS i. Amerika'da yaşayan kemirgen memeli hayvan; doksan kadar türü bulunur; postu ipek gibi yumuşaktır; geceleyin ortaya çıkar ve bitkiyle beslenir. (Cırlaksıçangillerden.) [L]

PERON i. (fr. *perron*). Garlarda tren yolu boyunca uzanan yüksek kısım: *Gar peronlarını kasketle doldurmak için (partili) teri dökmeğe ne lüzum var* (F. R. Atay). || Evlerin kapı önünde bulunan basamaklı, çoğunlukla cemakânlı ve üstü kapalı yer: *İlerdeki yayvan, soluk fıstıkî renkli evin peronunda görünen ilk siyahlı kadın* (R.N. Güntekin). [M]

PERON (Juan Domingo), arjantinli siyaset adamı (Lobos, Buenos Aires 1895). Albaylığa yükseldi (1941), haziran 1943 Askerî hükûmet darbesine katıldı. Farrell'in savaş bakanı yardımcısı oldu. Çalışma bakanlığını da üzerine aldı (1944), hemen sonra da başkan yardımcılığına getirildi. Gömleksizler (*descamisados*) ve sendikalar tarafından desteklendi, 9 ekim 1945'te tutuklandı, ama Eva Duarte'nin yönettiği adamları tarafından kurtarıldı (17 ekim). Peron 21 ekimde Eva ile evlendi. Başkan seçilince (24 şubat 1946) «adaletçilik»i gerçekleştirmek istedi; bu, işçilerin korunması, sosyal adalet, güdümcülük ve onun deyimiyle, kapitalizmle komünizm arasında «üçüncü yol»du. Mart 1949 Anayasası ile 1951'de yeniden başkan seçilme imkânını sağladı ve generalliğe getirildi (1950). Kilit noktalarına adamlarını yerleştirdi, *La Prensa*'yı kendi gazetesi haline getirdi ve bir polis diktatörlüğü kurdu. Ekonomik alanda danışmanının tavsiyelerine uyarak büyük toprakları kamulaştırdı (1946-1949), toprakların ıslahına girişti, Merkez bankasını, demiryollarını ve dış ticareti millîleştirdi, pezo'yu devalüe etti, dış borçları ödedi, bir devlet ticaret filosu kurdu ve İngiltere, Fransa, Şili, Bolivya, Paraguay ve Ekvator ile ticaret antlaşmaları imzaladı. Beş yıllık bir sanayileşme planını uygulamağa başladı (1947). Ama kredi bulabilmek için çiftçileri devlete çok düşük fiyatla mal satmağa zorladı, sonra da bu malları büyük kârlarla ihraç etti. Bunun üzerine çiftçiler üretimi düşürdüler ve tahıl ithal etmek gerekti. Peron'un 11 kasım 1951'de yeniden seçilmesinden sonra hazırlanan ikinci ekonomik planda tarıma önem verildi ve kapılar yabancı sermayeye, özellikle amerikan sermayesine açıldı. Sosyal alanda, karısının yardımıyle «işçi aksiyonerliği»ni kurdu ve altmış yaşından yukarı olan işçilere emeklilik hakkı tanıdı. Dış siyasette, dünya blokları arasında tarafsızlık siyasetini benimsedi, Kore savaşı sırasında müttefiklere yalnız erzak vermekle yetindi. Bir Latin Amerika federasyonu kurulmasını ve İspanya ile yakınlaşmayı tasarladı. Kilise ile çatıştı (boşanmanın kabulü, 1954; dinin devletten ayrılması, 1955), Buenos Aires piskopos yardımcısına işten el çektirdiği için aforoz edildi (haziran 1955), ordu ile de çatıştı; 19 eylül 1955 ayaklanmasında yerini general Lonardi'ye bırakarak istifa etmek zorunda kaldı. Sırasıyle Nikaragua, Venezuela, Dominik cumhuriyetine, sonra da İspanya'ya sığındı. Arjantin'deki taraftarları Adaletçi Ulusal Hareket'i kurdular (mayıs 1958) ve bu teşkilât 1962 seçimlerinde gücünü ortaya koydu. 2 Aralık 1964'te Rio de Janeiro'ya bir uçakla döndü; fakat aynı gün hükûmet yetkilileri tarafından İspanya'ya geri gönderildi. İspanya hükûmeti, bir daha siyasî faaliyette bulunmaması şartıyle Peron'a tekrar siyasî iltica hakkı tanıdı. Arjantin'de mart 1965'te yapılan seçimlerde Peron'cular büyük başarı sağladılar. 1971 Eylülünde Peron, karısı Eva Duarte Peron'un İtalya'ya gömülmüş olan mumyalanmış cesedini Arjantin hükûmetinden istedi ve Madrid'de evinin yakınında bir mezarlığa gömdürdü. (L)

PERON (Eva), kızlık soyadı **Duarte** (Los Toldos, Buenos Aires 1919 - Buenos Aires 1952). Şarkıcıydı, Peron ile ilişki kurdu, onunla evlendi (1945). Sosyal Yardım derneğini kocasıyle birlikte yönetti; çalışma bakanlığı yaptı; kadın işçi partisini kurdu ve «gömleksizler»in (*descamisados*) koruyucusu olarak tanındı. Halk tarafından çok sevildiği için kendisine cumhurbaşkanı yardımcılığı teklif edildiyse de, ordunun muhalefeti üzerine reddetti (ağustos 1951). [L]

PERON (François), fransız tabiat bilgini (Cerilly 1775 - ay.y. 1810). 1800'de Güney yarımkürede yapılacak bir bilimsel inceleme gezisiyle görevlendirildi. Kırk bir ay süren bu gezi sonunda 100 000'e yakın hayvan ve bitki topladı. Bunların arasında, o güne kadar bilinmeyen 2 500'den fazla örnek vardı. Ayrıca bu konuda birçok eser yazdı. En tanınmış eseri, Darwin'in de yararlandığı *Voyage aux Terres Australes*'dir (Güney Topraklarına Gezi). [L]

PERON'CULUK i. (*Peron*'un adından *peron'cu* > *Peron'cu-luk*). Arjantin'de Peron'un uyguladığı doktrin. (JUSTİCİALİSMO da denir.) [L]

PERONEA i. Meyve ağaçlarına zarar veren böcek. (Pek çok türü vardır; *Peronea variegata* ve *P. contaminata* bunların en zararlısıdır. Pulkanatlıların *tortricidae* familyasından.) [L]

PERONOSPORA i. (yun. *perona*, kopça ve *spora*'dan). Bitkilere saldırarak mildiyu hastalığına yol açan mantar. (Msl. *Peronospora parasitica* turpgillerde, *P. viciae* baklagillerde, *P. Schachtii* pancarda, *P. Schleideni* soğanda gelişir.) [*Peronosporales* takımının örnek tipi.] (L)

PERONOSPORALES çoğl. i. Oomycetes grubundan mantarlar takımı. (Bitkilerde mildiyu ve beyaz pas gibi hastalıklar yapan bir sürü asalak mantar bu takımdandır.)

— ANSİKL. *Peronosporales* takımındaki mantarlar eşeysiz olarak zoosporanjlarla çoğalır; çevre şartlarına göre bu zoosporanjlardan ya zoosporlar veya doğrudan doğruya miselyumlar oluşur. Eşeyli üreme ise gametlerle sağlanır. (L)

PEROSİ (Lorenzo), italyan bestecisi (Tortona 1872-Roma 1956). Rahip idi. Milano ve Regensburg'da beste dersleri aldı, Sistina kapellasında koro yöneticiliği yaptı (1898-1915), oratoryonun İtalya'da yeniden canlandırılmasına önayak oldu. Oratoryolar, bir *Kıyamet Günü*, missalar, mezmurlar, motetler besteledi. (L)

PEROT (Alfred), fransız fizikçisi (Metz 1863 - Paris 1925). Paris'te Ecole Polytechnique'te fizik okuttu (1909). Ch. Fabry ile birlikte yaptığı yarı-gümüş lamlı girişimölçer dolayısıyle tanındı ve bu araçla milletlerarası metrenin dalga uzunluğu olarak değerini ortaya koydu. Ch. Fabry ile birlikte, güneş tayfının, bağıntılılık nazariyesinde öngörülmüş olan, kırmızıya doğru sapmasını da doğruladı. Ayrıca, dielektrik sabiti ölçümleri konusundaki çalışmaları ve gazların gazışıl hale geldiği şartlarla ilgili incelemesi de anılmağa değer. (L)

PEROTİN, XII. yy. sonunda yaşamış fransız bestecisi ve Notre-Dame de Paris okulunun başlıca yöneticisi. Eserini Coussemaker'ın yayımladığı, adı bilinmeyen bir yazar, Poretin'den *magister, disvantor optimus, Perotinus magnus* diye söz eder ve onun dört organa, üç conductus (Notre-Dame repertuvarı) yazdığını ileri sürer. Pérotin'ın ölüm yılı için 1197 ve 1238 yılları arasında tereddüt edilmektedir. (L)

PEROV (Vasiliy Grigoryeviç), rus ressamı (Tobolsk 1833-Kuzminsk 1882). Moskova'da okudu, bir süre Paris'te yaşadı (1862-1864). «Gezginler» (Ambulanti) derneğinin kurucularındandır (1870). Önceleri toplumsal meselelerden ilham aldı, sonra daha serbest konulara yöneldi ve özellikle günlük hayattan sahneler çizdi. Moskova'daki Tretyakov galerisinde birçok eseri vardır: *Bir Valinin Gelişi* (1866), *Zeytin Dağında Dua* (1878), çeşitli portreler v.b. (L)

PEROVO, Moskova'nın doğu banliyösünde şehir; 143 000 nüf. (L)

PEROVSKAYA (Sofya Lvovna), rus kadın devrimci (Petersburg 1853-ay.y. 1881). Petersburg valisinin kızı. Başkent işçileri arasında etkili bir propaganda yaptı, Aleksandr II'ye karşı düzenlenen suikaste katıldı. Ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi. (L)

PEROZ i. (fr. *pérose*). Vet. Yavru kuşlarda görülen kemik distrofisi. (Hastalığın başlıca özelliği, bacaklarda zayıflık ve çarpıklık, dizde hipertrofi ve Akhilleus [Aşil] kirişinde çıkık bulunmasıdır.)

— ANSİKL. *Peroz* daha çok kuluçka makinelerinde çıkan ve sunî olarak yetiştirilen civcivlerde görülür. Yemlerde manganez, riboflavin, kolin gibi maddelerin noksan olmasından ileri gelir. (L)

PERPENNA (Marcus Ventus), romalı general (öl. Osca [bugün Huesca] M.Ö. 72). 82'de praetor oldu. Marius'un, daha sonra Aemilius Lepidus'un partisine bağlandı; Aemilius Lepidus'un hayatta kalan arkadaşlarını İspanya'ya sürdü (77) ve İspanya'da Sertoirus'u öldürttü. Kısa süre sonra Pompeius'a yenildi ve öldürüldü. (L)

PERPERENA. Esk. coğ. Anadolu'da (Mysia bölgesi) şehir. Plinius, bu şehirde bulunan bir kaynak suyunun toprağı taş haline getirdiğini yazar. Şehre ait sikkeler üzerinde Dionysos kültüyle ilgili tasvirler şarabın antik devirde çok ünlü olduğunu bildirirler. Sikkeler yardımıyle şehirde Asklepios, Demeter, Athena, Apollon, Zeus ile Afrodit'e tapıldığı ve «İmparator kültü»nün varlığı anlaşılır. Perperena'nın M.S. V. yy. dan itibaren bir piskoposluk olduğu ve bu yüzyılın başından itibaren de *Theodosiupolis* adını aldığı sanılıyor. Fabricius'a göre şehir, Bergama'nın 25 km kuzeybatısındaki Aşağı Beyköy yakınındadır. Bu iddianın doğru olduğu kabul ediliyor. (M)

PERPİ i. Bk. PIRPI.

PERPİGNAN, Fransa'da Pyrenees-Orientales idare bölgesinde idare merkezi, Têt ırmağı kıyısında, Akdeniz'e 11 km uzaklıkta; 86 156 nüf. Tarım pazarı (şarap, meyve, turfandacılık), XVII. yy.dan kalma mihrap arkalıklarıyle süslü Saint-Jean katedrali (XIV.-XV. yy.); gotik ve klasik üslûpta Saint-Jacques kilisesi; XIV. yy.dan kalma Castillet kalesi. Hisar'da Mallorca krallarının sarayı (XV. yy.). — *İdare çevresi*, 168 264 nüf. (L)

PERPİNA GRAU (Roman), ispanyol iktisatçısı (Reus 1902). Valencia'da İktisadî İncelemeler merkezi yöneticisi oldu (1929-1941). Madrid Üniversitesi iktisadî yapı ve iktisat teorisi profesörlüğü yaptı. Millî İktisat konseyi üyesi seçildi (1940). İlk çalışmalarında Kiel'deki Dünya İktisadî enstitüsünde Wagemann'ın yanında yaptığı incelemelerin etkisinde kaldı: *Constitucion de la Economia Espanola y Problematica de su Comercio Exterior* (İspanyol Ekonomisinin Kuruluşu ve Dış Ticareti Problem-

Jean Joseph PERRAUD
Pierre Larousse'un
büstü

Charles PERRAULT
Gustave Doré'nin
«Parmak Çocuk»
için illüstrasyonu

Foto. M.C.-Viollet (LAROUSSE)

[1935'te almanca olarak yayımlandı]; *Memorandum sobre la Politica del Carbon* (Kömür Siyaseti Üstüne Muhtıra) [1935]. Daha sonra dikkatini yapısal meselelere çevirdi. Bu tip analizin öncüsü olarak, İspanya'da yapı kavramının bilinmediği bir devirde, incelemelerinde kesin bir metodoloji geliştirdi: *De Estructura Economica y de Economia Hispana* (İktisadî Yapı ve İspanyol Ekonomisi Üstüne) [1952]; *Corologia. Teoria Estructural y Estructurante de la Poplacion de Espana* (Koroloji. İspanyol Nüfusunun Yapısal Teorisi) [1954]. Öteki eserleri: 1941'de, sömürgeye giden bir kurulun başkanı olarak, tecrübelerini anlattığı *De Colonizacion y Economia en la Guinea Esponola* (İspanyol Gine'sinin Sömürgeleşmesi ve Ekonomisi Üstüne) [1954]; *La Crisis de la Economia Liberal* (Liberal İktisat Bunalımı) [1965] (bu eserde iktisadî tarih açısından üç denizci devleti [Atina, Venedik ve İngiltere] inceledi). [M]

PERR i. Bk. PER.

PERRACHE (Michel), fransız heykeltıraşı (Lyon 1686-ay.y. 1750). Lyon'da çok sayıda eser verdi: özellikle *Meryem'in Urucu* grubu ve Pénitents du Gonfalon kapellasını süsleyen alçak kabartmaları, Penitents de Lorette kapellasının koro yeri ve Saint-Nizier kilisesinin kapellası, Mâcon'da Melkisedik, Saint-Pierre kilisesinin aşağı kabartmaları. (L)

PERRAİBİA'LILAR. Esk. coğ. Dor istilâsıyle Eğriboz'a (Euboia) sürülen kuzey Tesalya halkı. Boiotia'lılara bağımlı olan bu halk birinci Delphoi amphiktyoniasına katıldı. (L)

PERRAN veya **PERRENDE** veya **PERAN** sıf. (fars. *perrān, perrende, perān*). *Esk.* Uçucu, uçan: *Perran ü münevver / Sayd eyleyelim gel / Ben kafiyeler, sen de müzehheb kelebekler* (Tevfik Fikret). *Melek rikâb-ı semendinde peyk-i perrende* (Nef'i). [Birincisi kadın adı olarak kullanılır.] (M)

PERRAUD (Jean Joseph), fransız heykeltıraşı (Monay, Jura 1819-Paris 1876). 1847'de Roma ödülünü kazandı. Paris'te Observatoire caddesindeki *Gün* (1874) adlı büyük heykel grubunu, ayrıca çeşitli büstler yaptı: *Pierre Larousse* (1875, Touchy anıtı), *Pasteur* ve *Chaudet* (1876). *Adieux* adlı eseri Louvre müzesindedir. (L)

PERRAULT (Charles), fransız yazarı (Paris 1628-ay.y. 1703). Aşk şiirleriyle yazı hayatına atıldı, Colbert'in hizmetine girdi, onun sayesinde 1671'de Fransız akademisine seçildi ve akademi yönetmeliğini hazırlayan kurula katıldı. 27 ocak 1687'de, kralın nekaheti dolayısıyle akademide, *Le Siècle de Louis le Grand* (Büyük Louis Yüzyılı) manzumesini okudu; yenilerin eskilere üstünlüğünü ileri süren bu manzume «eskilerle yenilerin kavgası»na yol açtı. Perrault, iddiasını desteklemek amacıyle, *Paralleles des Anciens et des Modernes* (Eskilerle Yenilerin Karşılaştırılmaları) [1688-1698] ve *Les Hommes illustres qui ont paru en France pendant le XVII. Siècle* (XVII. yy.'da Fransa'da Yetişen Ünlü Kişiler) [1697-1701] adlı kitaplarını yazdı. Bu arada topladığı çocuk masallarını bir kitap halinde bastırdı: *Les Contes de Ma Mere l'Oye* (Peri Masalları) [1697]. Oğlu PERRAULT D'ARMANCOUR'un (doğ. 1678) adıyle yayımladığı bu masallara pek önem vermemişti, oysa büyük ününü bunlara borçludur. (L)

PERRAULT (Claude), fransız hekimi, fizikçisi ve mimarı (Paris 1613-ay.y. 1688). Charles Perrault'nun kardeşi. Hekim olduktan sonra Vitruvius'un mimarlık üstüne yazdığı eserleri yayımladı. Louvre'un sütunları için açılan yarışmayı kazanan projenin ona ait olduğu ileri sürülür. Paris rasathanesini, Trône zafer takını (yıkılmıştır), Colbert için Sceaux şatosunu (yıkılmıştır) yaptı. Eserleri: tabiat bilgisiyle ilgili kitaplar, *Mecanique des Animaux* (Hayvanların Mekaniği) ve *L'Ordonnance des Cinq Espèces de Colonnes Selon la Méthode des Anciens* (Eskilerin Uyguladığı Metoda Göre Beş Çeşit Sütun Düzeni) [1683] adlı kitaplar. (L)

PERRE. Esk. coğ. Anadolu'da (Kommagene bölgesi) şehir. Eski yazarlara göre şehir Samosata'dan çok uzakta değildi. Hıristiyanlık devrinde Hieropolis'e bağlı bir piskoposluk haline getirildi. Bugün Adıyaman'ın 5 km kuzeydoğusundaki Pirun yakınlarında bulunan harabelerin Perre şehrine ait olduğu tespit edilmiştir. (M)

PERRÉAL (Jean), fransız ressamı (Paris 1455'e doğr.-Paris veya Lyon 1530'a doğr.). Charles VIII'in ve Louis XII'nin saray ressamlığını yaptı, sonra Marguerite d'Autriche'in danışmanı oldu. Anne de Bretagne'ın ana babası için Nantes'ta yaptıracağı mezarın taslağını çizdi (1500). Perréal, çağının büyüklerinin resimlerini yapan usta bir sanatçıydı. Eserlerinden hiç birini imzalamadı. Sanat tenkitçileri bu eserlerin ona ait olup olmadığı üstünde kesin bir yargıya varamamaktadırlar. Sonra Moulins* Ustası da bazı figürlerini onun eserleri ile karşılaştıranlar ikisinin aynı kişi olduklarını ileri sürdüler. (L)

PERRÉGAUX ar. **Muhammediye,** Cezayir'de (Oran idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Habra ırmağı kıyısında, Beni Şükran dağlarının eteğinde; 31 114 nüf. 1858'de kurulan Perrégaux bir tarım bölgesinin ticaret merkezidir: turfanda sebze, turunçgiller, tahıl. Reçel ve konserve fabrikaları. — *Perrégaux idare çevresi*, 95 201 nüf. (L)

PERRENDE sıf. Bk. PERRAN.

PERRENİK sıf. (fr. *perrhénique*). Kim. Formülü Re_2O_7 olan anhidrit ile, tuzlarına *perrenat* denen $HReO_4$ asidi için kullanılır. (L)

PERRERS (Alice), ingiliz serüvenci kadın (öl. 1400). 1366'ya doğru Edward III'ün metresi olunca, nüfuzunu kullanarak dostlarına yardım etti, hattâ mahkemelerin yetkisini bile çiğnedi. Bu yüzden parlamento tarafından iki defa ve (1876 ve 1877-1879'da) sürgün cezasına çarptırıldı. (L)

PERRET (Frank Alvord), amerikalı volkan uzmanı (Hartford, Connecticut 1867-New York 1943). Brooklyn Politeknik enstitüsünde okudu, Edison ile çalıştı, Perret elektrik motorunu buldu. 1904'te volkan bilimiyle ilgilendi ve yeryüzündeki volkan püskürmelerini inceledi. 1911'de Massachusetts Teknoloji enstitüsünün Hawaii gezisini yönetti ve bir süre Kilauea krater ağzında kaldı. 1934'te St. Pierre'deki (Martinik adası) Volkan müzesini kurdu ve 1929-1939 arasında Pelée dağında gözlemler yapmağa gitti. (M)

PERRET kardeşler, fransız mimarları, önce taş yontucusu, sonra müteahhit olan CLAUDE MARIE'nin (Sennecey-le-Grand, Tournus yakınları, ?-Paris 1905) oğulları. Claude Marie yirmi yaşında Paris'e gitti, 1871'de Komün hareketine katıldığı için ölüme mahkûm edildi. Brüksel'e sığındı. Laeken şatosundaki çalışmalara katıldı. 1880'de Paris'e döndü ve bu şehre yerleşti. —Üç Perret kardeşin içinde en ünlüsü AUGUSTE'tür (İxelles, Brüksel 1874-Paris 1954). Bernier'nin (1891) ve özellikle Guadet'nin öğrencisi oldu. Güzel Sanatlar yüksekokulunu terketti, diplomalı mimar unvanını almadan bir süre babasıyle çalıştı. Özel Mimarlık okulunda öğretmenlik yaptı (1928), Milletlerarası Mimarlar birliğine onur üyesi oldu (1946). Yayımlanmış başlıca eseri *Contribution a une Theorie de l'Architecture*'dür (Bir Mimarlık Nazariyesine Katkı) [1952]. —GUSTAVE (İxelles, Brüksel 1876-Paris 1952), Güzel Sanatlar yüksekokulunda Duray'ın öğrencisi oldu. 1905'te kardeşleriyle ortaklaşa Perret Kardeşler şirketini kurdu. Şirketin özellikle, A.G. Perret imzalı projelerin gerçekleştirilmesiyle ilgili teknik meselelerle uğraştığı sanılır. —CLAUDE (İxelles, Brüksel 1880-Paris 1960). Kanun, kardeşlerine aynı zamanda hem mimarlık hem müteahhitlik yapmayı yasaklayınca, yalnız o müteahhit olarak kaldı.

Perret kardeşler betonarmeyi kullanmaları bakımından modern mimarînin öncüsü sayılırlar. 1898-1899'dan itibaren bu malzeme Saint-Malo belediye gazinosunun yapımında kullanıldı; yapı biçim yönünden geleneksel olmakla birlikte, yer döşemesi ve alışılagelmişin dışındaki boyutlarıyle dikkati çeker. Franklin sokağındaki bina (1902) önemli bir dönüm noktası sayılır; ilk defa beton, başka elemanlarla gizlenen yardımcı bir malzeme olmaktan çıkarak yapının görünür iskeletini meydana getirdi. 1905'te Ponthieu sokağı garajı da bu anlayışta yapıldı; Auguste Perret bu garaj için «dünyanın ilk beton estetiği denemesi» demiştir. 1911-1913 Arasında inşa edilen Champs-Elysées tiyatrosu mimarlık alanında yeni metotların ve fikirlerin ne kadar olumlu sonuçlar verebileceğini gösterdi. Perret'lerin eserleri arasında özellikle Casablance dokları (1915), Raincy kilisesi (1923), Montmagny kilisesi ve Grenoble Kulesi Bayındırlık müzesi (1937-1938) sayılabilir. İkinci Dünya savaşından sonra Auguste Perret eski Marsilya limanının yeni planını hazırladı (1951); 1946'da da La Havre'ın yeniden inşası için baş mimar seçildi. Ayrıca Marignane havalimanının hangarları da (bu inşaat 1955'te bitti) Boussiron ile onun eseridir. (L)

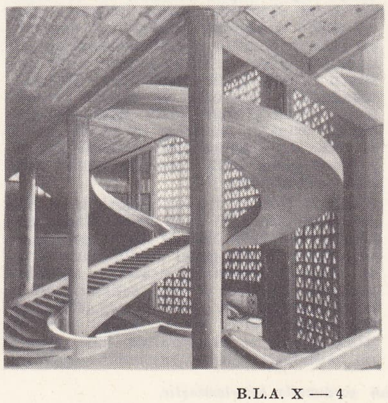

müzenin büyük merdiveni

PERREUX - SUR - MARNE (LE), Fransa'da Val de Marne idare bölgesinde kanton merkezi. Paris'in doğu banliyösünde, Marne'ın sağ kıyısında; 27 900 nüf. Dinamo ve elektrik malzemesi fabrikası. Konfeksiyon. Mobilya yapımı. (L)

PERRİER (Edmond), fransız tabiat bilgini (Tulle 1844-Paris 1921). Önce Ecole Normale Supérieure'de okudu, sonra Tabiî Bilimler müzesinde profesör (1876) ve müdür oldu (1900). Özellikle omurgasızlar ve zooloji felsefesi üstünde çalıştı. Bir dizi ilgi çekici eser yazdı: *Colonies Animales et la Formation des Organismes* (Hayvan Toplulukları ve Organizmaların Oluşumu) [1881]: *La Philosophie Zoologique Avant Darwin* (Darwin'den Önce Zooloji Felsefesi) [1884]; *Traité Zoologique* (Zooloji Ders Kitabı) [kardeşi Rémy tarafından tamamlandı] v.b. (L)

PERRİER (François), fransız ressamı ve gravürcüsü (Salins veya Saint-Jean-de Losne 1590'a doğr.-Paris 1656). Roma'da Lanfranco'nun öğrencisi oldu ve 1631'de Paris'de Chilly şatosu kapellasının süslemesinde Simon Vouet ile beraber çalıştı. İtalya'ya ikinci defa gitti (1649). Dönüşünde Vrillière belediyesinin galerisini süsledi (bugünkü Fransız bankası). Le Brun'ün ilk öğretmeni ve Krallık Resim ve Heykel akademisinin ilk kurucularındandır. *Akis ve Galatea* (1645), *Orpheus ve Aeneas* (1645) adlı eserleri Louvre'dadır. (L)

PERRİER (François), fransız subayı ve geodezi bilgini (Valleragure, Gard 1833-Montpellier 1888). 1855'ten itibaren Korsika ve Afrika başta olmak üzere birçok jeolojik çalışmaya katıldı. —Oğlu GEORGES (Montpellier 1872-Paris 1946). 1892'de Ordu Coğrafya servisine girdi. 1919'da Geodezi servisini kurdu. Bu alanda dünyaca ün kazandı. (L)

PERRİERA i. (fransız botanikçisi Henri *Perrier* de la Bâthie'nin [1873-1958] adından). Madagaskar'da yetişen, fakat pek iyi bilinmeyen ağaç; yaprakları tüysü olan bu ağacın gövdesinde son derece zehirli helmeli bir öz bulunur; çiçeklerinde erkek organların iki sıralı oluşuyle pierasma'dan ayrılır. (*Simarubaceae* familyasından.) [L]

PERRİN (Emile), fransız ressamı, tenkitçisi ve idarecisi (Rouen 1814-Paris 1885). Eserlerini, 1840'ta başlayarak Salon'da sergiledi. 1848'de Opéra Comique'in müdürlüğüne getirildi, 1857'ye kadar bu görevde kaldı. 1862'de Opera müdürlüğüne getirildi: Meyerbeer'in *Afrikalı*, Mozart'ın *Don Giovanni*, Gluck'ün *Alceste*, Gounod'nun *Faust* operalarını sahneye koydu. Comédie-Française'in genel yöneticisi oldu (1871). *Etude sur la Mise en Scène* (Sahneye Koyuş Üstü-

Claude PERRAULT
1656'da
Philippe de Champaigne'in eseri
Louvre müzesi, Paris

Auguste PERRET
Bourdelle'in eseri
Bourdelle müzesi, Fransa

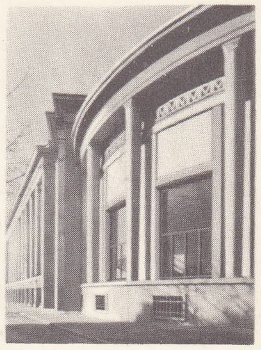

Sosyal Hizmetler müzesi, Paris

Francis PERRİN

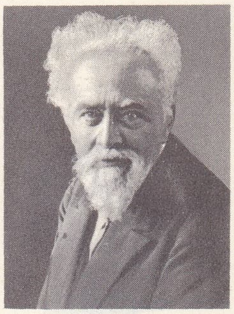
Jean PERRİN

ne İnceleme) adlı bir kitap yazdı. (L)

PERRİN (Francis), fransız fizikçisi (Paris 1901). Jean Perrin'in oğlu; 1918'de École Normale Supérieure'e girdi. Kimya ve Fizik okulunda asistanlık, Sorbonne'da teorik fizik profesörlüğü yaptı (1933). 1941-1944 Yılları arasında New York'ta Columbia üniversitesinde misafir profesör oldu; 1944'te Cezayir danışma meclisine delege seçildi. 1946'da Collège de France'ın atom ve molekül fiziği profösörlüğüne getirildi; 1951'de atom enerjisi yüksek komiseri oldu. Fiziko-kimya alanındaki ilk çalışmalarını eriyiklerin flüorışısı, makro moleküllü ortamlarda ışığın yayınımı üzerinde yaptı. Ayrıca ışımanın maddeleştirilmesini inceledikten sonra nükleer fiziğe yöneldi. 1939'da F. Joliot Curie ve arkadaşları ile işbirliği yaparak, zincirleme nükleer tepkimelerin gerçekleştirilebileceğini ve bundan enerji elde edilebileceğini teorik olarak ortaya koyarak gerekli kritik boyutları hesapladı. (L)

PERRİN (Jean), fransız fizikçisi (Lille 1870-New York 1942). École Normale Supérieure'de okudu (1891) ve agreje yaptı; 1898'de Paris Fen fakültesinde fiziko-kimya dersleri verdi. 1910'da aynı fakültede profösör oldu. Katot ışınları üzerindeki çalışmalara 1895 yılında başladı; ünlü bir deneyi ile, bu ışınların, negatif elektrik yüklü cisimciklerin yörüngelerinden meydana geldiğini gösterdi. Sonra bu buluşun sonuçlarını X ışınlarına uyguladı; Avogadro sayısını belirlemek için emülsiyonlar, Brown hareketi, ince lamlar üzerinde incelemeler yaptı ve atomun varlığını gösteren kesin deliller verdi. 1901'de atomu ilk defa küçük bir güneş sistemi şeklinde yorumladı. Birinci Dünya savaşında istihkâm subayı olarak orduya katıldı ve sesle yer tespiti konusuyle ilgilenerek çeşitli akustik cihazlar tasarladı. Daha sonra, özellikle ışığın kimyasal tepkimelerdeki etkisi ve fluorışı olaylarını inceleyerek yeniden bilimsel çalışmalarına başladı.

Deneyci olduğu kadar teorici de olan Perrin, 1920'de, hidrojenin helyum haline dönüşmesiyle maddenin uğradığı enerji kaybının güneş ışımasını açıklamakta yararlı olacağını ispatladı. Fransız Bilimsel Araştırma merkezinin ve bilimin halka inmesini sağlamak için Palais de la Décauverte'in kurulmasına büyük katkıda bulundu. 1936 Eylülünde Léon Blum kabinesinde bilimsel araştırma müsteşarlığına getirildi. 1940'ta A.B.D.'ye gitti ve New York'ta Fransız üniversitesinin müdürlüğünü aldı. Eserleri içinde şunları sayabiliriz: tez çalışması olan *Rayons Cathodiques et Rayons Roentgen* (Katot Işınları ve Röntgen Işınları) [1897], *Osmose et Parois Semipérméables* (Geçişme ve Yarı Geçirimli Çeperler) [1900], *Les Principes* (İlkeler) [1901], *Les Atomes* (Atomlar) [1921], *Les Eléments de la Physique* (Fiziğin Elemanları) [1930], *Grains dé Matières et de la Lumière* (Maddenin ve Işığın Tanecikleri) [1935]. (Nobel fizik ödülü, 1926.) [L]

PERRİN (Pierre), fransız yazarı (Lyon 1620'ye doğr.-Paris 1675). Çoğunlukla RAHIP PERRIN diye anılırdı, 1653'te evlendi ve sebebi bilinmeden evliliği hükümsüz kılındı. En azından dört defa ve sanıldığına göre borç yüzünden hapse girdi. Eski tarzda yazdığı «şarkılı bir komedi» olan *La Pastorale d'Issy* (Issy Çoban Türküsü) ile oldukça büyük başarı kazandı. On yıl sonra bir opera akademisi kurma imtiyazını elde etti (1669) ve bundan faydalanmak amacıyle bir sahneye koyucu (Sourdéac markisi), bir işadamı (Bersac de Champeron) ve bir müzisyen (Cambert) ile ortak oldu; Mazarine sokağındaki tiyatroda, ilk olarak *Pomone* temsil edildi (3 mart 1671). Ama çok geçmeden ortaklar birbirine düştü ve Perrin bir kere daha hapse girdi. Hapisteyken ziyaretine gelen Lully, imtiyazı ondan satın aldı (1672 başları). [L]

PERRİN (René), fransız sanayicisi ve bilgini (Grenoble 1893-Paris 1966). Maden mühendisiydi (1913). 1920'de Ugine çelikhanesine girdi; 1953'te genel müdür muavini oldu. Yaptığı çalışmalar arasında, metalürji alanında, çelikleri ve özel çelikleri seri olarak üretmek için yeni bir usul (1930), astronomide, Yer'in yapısı üstüne yeni bir teori, jeoloji ve petrografide, katı cisimlerin başkalaşmasını ion yayınımına bağlayan bir açıklama ile volkanik olayların bir yorumu kayda değer. (L)

PERRİNE (Charles Dillon), amerikalı astronom (Steubenville, Ohio 1867-öl. 1951). 1895-1909 Arasında California'da Lick rasathanesinde çalıştı. Daha sonra Cordoba'daki Arjantin Millî rasathanesi başkanlığına getirildi. Bu görevde 1936'ya kadar kaldı. 13 Kuyrukluyıldız tespit etti: 1905'te Jüpiter'in altıncı ve 1907'de Perseus'ta yeni keşfedilen yıldızın çevresindeki bulutsunun hareketli olduğunu ilk defa gördü. Ayrıca dünyanın çeşitli yerlerinde güneş tutulmalarını inceledi. (M)

Perro del Hortelano (EL) *[Bahçıvanın Köpeği]*, Lope de Vega'nın 1618'de yayımlanan üç perdelik komedisi. Yazar eserine bu başlığı, bir şey yemek istemeyen bir köpeğin öbür köpekleri de yemekten alıkoyacağını öne süren bir atasözünü ima etmek amacıyle seçmiştir. Oyunda bu durumda olan kişi, kâtibine âşık olduğu halde, kendine yakıştıramadığı için onunla evlenmek istemeyen, ama kâtibin bir başkasıyle evlenmesine de engelleyen soylu bir kadındır. Sonunda da bir uşağın kurnazlığıyle bu güçlük çözülür. Lope de Vega, bu sınıf farkı önyargısına cephe almakla devrinin ilerisinde bir yazar olduğunu ortaya koyar. (L)

PERRON (Edgar DU), hollandalı yazar (Mester Cornelis, Cava 1899-Bergen 1940). Şiir, roman ve hikâyeler yazdı, bir edebiyat gazetesi çıkardı. Çok bilgili olan, kendi kendini yetiştiren ve bütün okullara karşı çıkan Perron «zevki için» yazan bir ahlâkçıydı. Otobiyografik romanı *Het Land van Herkomst* (Ana Yurt) [1935], doğduğu memlekete (Indonezya) olan büyük sevgisini dile getirdi. (L)

PERRON (Oskar), alman matematikçisi (Frankenthal 1880). Tübingen (1910), Heidelberg (1914) ve Münih (1922) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Daha çok analiz, özellikle de karmaşık değişkenli fonksiyonlarla ilgilendi; diferansiyel denklemler, orandışı sayılar ve sürekli kesirler üstünde çalıştı. (L)

PERRONCİTO (Edoardo), italyan asalakbilimcisi (Viale d'Asti, Piemonte 1847-Pavia 1936). Torino Tıp fakültesinde profesör (1888) oldu. Sankt Gothard tünelini açan işçilerin tutulduğu kansızlığın sebebini ortaya koydu ve basit sağlık kurallarına uymak suretiyle hastalığın önlenebileceğini ispatladı. Asalakbilimi (parazitoloji) konusunda önemli eserler verdi. Pasteur aşısının yayılmasına çalıştı. İpek böceği ve arılar üstünde önemli araştırmalar yaptı. (L)

PERRONET (Jean Rodolphe), fransız mühendisi (Suresnes 1708-Paris 1794). 1750'de yollar genel müfettişi, 1763'te krallık birinci mühendisi oldu ve birçok önemli bayındırlık işinde çalıştı. Asıl ününü, yaptığı köprülerle kazandı. Sen üzerindeki Neuilly (1768-1774), Oise üzerinde Pont-Sainte-Maxence (1774-1785), Paris'te Concorde (1787-1791) köprüsü. En önemli başarısı Trudaine ile birlikte kurduğu École des Ponts et Chaussées'dir. Ölümüne kadar bu okulun yöneticiliğinde bulundu. (L)

PERRONNEAU (Jean-Baptiste), fransız ressamı (Paris 1715-Amsterdam 1783). Ressam Natoire'ın atelyesine girdi, sonra Drouais'nin öğrencisi oldu. Ama ustalarından çok Chardin'in etkisinde kaldı (*Kitap Okuyan Çocuk*, 1745). Portre alanında uzmanlaştı ve daha çok pastelle çalıştı. Başlıca eserleri arasında, *M. ve Madam Chevotet* (Orléans müzesi), *J. Cazotte* (Louvre), *Mme de Sorquainville* (Louvre) sayılabilir. (LM)

PERROT (Bernard), fransız camcısı (öl. 1709). Önce Nevers'de (1649), sonra Orléans'da çalıştı; camın levha halinde döküm metodunu buldu (1688). Bu metot daha sonra Saint-Gobain tarafından kullanıldı. (L)

PERROT (Emile Constant), fransız eczacısı (Marcilly-sur-Seine, Marne 1867-Paris 1951). Paris Eczacılık fakültesinde farmakoloji profesörlüğü yaptı (1902). Gerek Fransa'da, gerek Afrika'da bitkilerin yayılması ve iklime uygun hale getirilmesi, bitki fizyolojisi ve uygulamalı botanik konularındaki çalışmalara öncülük etti. 1899'dan 1942'ye kadar kurucusu olduğu *Bulletin des Sciences Pharmacologiques*'i (Farmakolojik Bilimler Bülteni) yönetti. Eserleri: *Matières Premières Usuelles du Règne Végétal* (Bitkiler Âleminde Faydalı İlkel Maddeler) [1943-1944]; *Plantes Médicinales de France* (Fransa'nın Tıbbî Bitkileri) [1944] ve bir *Manuel de Phytopharmacie* (Fitofarmasi Elkitabı) [1949-1950]. (L)

PERROT (Georges), fransız profesörü ve arkeoloğu (Villeneuve-Saint-Georges 1832-Paris 1914). École Normale Supérieure'de okudu (1852), Atina okulunda öğretim üyesi oldu (1855). Anadolu'ya bir bilim gezisi yaptı, Ankyra anıtı üzerindeki Augustus'un vasiyetnamesini okudu ve yorumladı. Bu bilim gezisinin sonuçları, *Exploration Archéologique de la Galatie et de la Bithynie* (Galatia ve Bithynia'da Arkeoloji Araştırmaları) [1862 ve sonrası] adıyle yayımlandı. Paris Edebiyat fakültesinde arkeoloji profesörü (1875), École Normale Supérieure yöneticisi oldu (1888-1902). Eserleri: *De l'État Actuel des Etudes Homériques* (Homeros ile ilgili İncelemelerin Bugünkü Durumu) [1864]; *Essai sur le Droit Public et Privé de la République Athenienne* (Atina Cumhuriyetinin Özel ve Kamu Hukuku Üstüne Deneme) [1867]; *L'Eloquence Politique et Judiciaire à Athènes les Précurseurs de Démosthène* (Atina'da Siyasî ve Adlî Hitabet, Demosthene'in Öncüleri) [1873]; *Mémoires d'Archeologie, d'Epigraphe et d'Histoire* (Arkeoloji, Yazıt ve Tarih Üstüne Hatıralar) [1875]; *Praxitèle* (Praksiteles) [1904]. Mimar Chipiez ile birlikte *Histoire de l'Art dans l'Antiquité* (İlkçağda Sanat Tarihi [cilt I, 1881] adlı eseri X. cilde kadar çıkardı (1914). *Revue Archélogique*'de birçok yazısı çıktı. (L)

PERROT (Jules), fransız dansçısı ve koreografı (Lyon 1810-Paramé 1892). Çocukluğu cambaz tiyatrosunda geçti; önceleri gezici aktörlerle turnelere çıktı, sonraları Vestris ile çalışarak sanatını geliştirdi. Sanat hayatına 1830'da Paris operasında başladı. *Rossiqnol, Flore ve Zephire* baleelerinde oynadı. Napoli San Carlo operasında Carlotta Grisi ile tanıştı, seviştiler, birlikte Paris'e dönerek Opéra'da sahneye çıktılar. Perrot, Londra, Viyana, Milano'da *Alma* (1842), *Ondine ou la Naiade* (1843), *Esmeralda* (1844), *Eoline ou la Dryade* (1845), *Le Pas de Quatre* (1845), *Catarina ou la Fille du Bandit* (Caterina veya Haydutun Kızı) [1846] adlı eserleri sahneledi. 1842'de, Coralli'nin imzasını taşıyan *Giselle*'in en lirik bölümlerini düzenlediği söylenir. *Faust* (1848), *Les Quatre Saisons* (Mevsimler) [1848], *La Filleule des Fées* (Perilerin Kızı) [1849] adlı baleleri de o düzenledi. 1848'de Petersburg operasında dansçı ve bale düzenleyicisi olarak çalışmağa başladı. (L)

PERROT (Louis Jerôme), fransız mühendisi (Senlis 1798-Paris 1878). Kumaş boyama uzmanı olarak, 1835'te, kendi adını alan bir baskı makinesi icat etti. (L)

PERROT (sir John), ingiliz siyaset adamı (1527'ye doğr.-Londra 1592), Henry VIII'in evlilik dışı oğlu. 1570'ten 1573'e kadar Munster eyaleti lordlarının başkanı oldu. Yanık toprak taktiğini kullanarak Fitzgerald'a boyun eğdirdi. İrlanda lord-milletvekili oldu (1584-1588). Ulster'deki İskoçyalılarla mücadele etti ve ingiliz hâkimiyetini Connacht'a kadar genişletti. (L)

PERROTİN i. (Louis Jérome *Perrot**'nun adından). İndiyenlere desen basmakta kullanılan makine; basılacak desen, makinenin desen levhalarına kabartma halinde işlenir ve çeşitli levhalar yardımıyle çok sayıda renk basabilir. (L)

PERROTTET (G.-Samuel), fransız botanikçisi ve gezgini (1793-1860). Cayenne'ye ve Bourbon adasına yeni getirilen bitkileri çevre iklimine alıştırdı. Eseri: *Catalogue Raisonné des Plantes İntroduites dans les Colonies Françaises de Bourbon ou de Cayenne et de Celles Rapportées Vivantes des Mers d'Asie et de la Guyane* (Fransız Sömürgeleri Bourbon ve Cayenne'e Getirilen Bitkilerle Asya Denizleri ve Guyana'dan Canlı Olarak Getirilen Bitkilerin Kataloğu) [1824]. (L)

PERROUX (François), fransız iktisatçısı (Lyon 1903). Lyon (1929) ve Paris (1939) Hukuk fakültelerinde profesör oldu. 1944'te Uygulamalı İktisadî Bilimler enstitüsünü kurdu ve 1955'te Collège de France'ın İk-

Bu sayfa M. Ladislas Varga'nın yardımıyla hazırlanmıştır.

Foto. A.F.P., İlimler akademisi (LAROUSSE)

tisadî ve Sosyal Olayları Tahlil kürsüsüne getirildi. *Revue d'Économie Politique*'in yardımcı müdürü, İktisadî ve Sosyal İnceleme ve Geliştirme enstitüsünün müdürüdür. Eserleri: *Le Probleme du Profit* (Kazanç Meselesi) [1826]; *Les Réformes Agraires en Europe* (Avrupa'da Tarım Reformları) [1935]; *Capitalisme et Communauté de Travail* (Kapitalizm ve İş Ortaklığı) [1936]; *Syndicalisme et Capitalisme* (Sendikacılık ve Kapitalizm) [1936]; *Autarcie et Expansion* (Özyeterlik ve Kalkınma) [1940]; *Le Néo-Marginalisme* (Yeni Marjinalizm) [1941]; *La Valeur* (Değer) [1943]; *Cours d'Économie Politique* (İktisat Dersleri) [1939-1945]; *Le Revenu National, son Evaluation et ses Utilisations* (Millî Gelir, Gelişmesi ve Kullanılması) [1947]; *Le Plan Marshall ou l'Europe Nécessaire au Monde* (Marshall Planı, Dünyaya Gerekli Avrupa) [1948]; *Les Comptes de la Nation* (Millî Hesaplar) [1948]; *L'Europe sans Rivages* (Kıyısız Avrupa) [1953]; *L'Économie du XXe Siècle* (XX. yy. İktisadı) [1961]. Perroux ayrıca *Encyclopedie Française*'in IX. cildini (*L'Univers Économique et Social*) [1960] yönetti. (L)

PERRUCHOT (Lazare), fransız kilise müziği bestecisi (Le Creusot 1852-Monaco 1930). Autun katedrali kapella yöneticisi (1876-1891) oldu. Paris'e giderek Gigout ile çalıştı, Notre-Dame-des-Blancs-Manteaux (1891-1895) ve Saint-François-Xavier (1895-1904) kiliselerinin korolarını yönetti, daha sonra Monaco katedralinin kapella yöneticiliğine geçti. Bu son görevi sırasında Palestrina polifonisini işledi. Altı missa, yüzden çok motet, bir oratoryo (*Devota*) besteledi, kilise müziğine özelliklie faux-bourdon'a yenilik getirmeğe çalıştı. (L)

PERRY (Ralph Barton), amerikalı felsefeci (Poultney, Vermont 1876-Cambridge, Massachusetts 1957) 1896'da Princeton üniversitesini bitirdi; daha sonra Harvard'da okudu. 1913-1946 Arasında Harvard'da felsefe okuttu. 1936'da *The Thought and Character of William James* (Wiliam James'in Düşüncesi ve Karakteri) [1935, iki cilt] adlı kitabıyle biyografi dalında Pulitzer ödülünü kazandı. Yeni-gerçekçi felsefe akımına bağlı olan Perry, beş arkadaşıyle birlikte *The New Realism* (Yeni Gerçekçilik) [1912] adlı eserde salt idealizme karşı çıktı. Bu kitabı kendi eseri olan *Present Philosophical Tendencies* (Günümüzde Felsefe Eğilimleri) [1912] takip etti. Ahlâk ve değer konularında natüralist bir görüşe sahip olan Perry'nin öbür eserleri: *General Theory of Value* (Genel Değer Nazariyesi) [1926]; *Realms of Value: A Critique of Human Civilization* (Değer Alanları: İnsan Medeniyetinin Tenkidi) [1954], *The Citizen Decides ...* (Yurttaş Karar Veriyor) [1951]. (M)

PERSANO (Carlo PELLION, — kontu), italyan amirali ve siyaset adamı (Vercelli 1806-Torino 1883). Kırım savaşında yararlık gösterdi. Garibaldi'nin Napoli seferini destekledi, Ancona limanı ağzını zorlayarak (1860) Lamoricière'i tesilm olmak zorunda bıraktı (1860). 1862'de denizcilik bakanı oldu; 1866'da, Lissa savaşında, kumandanı olduğu italyan zırhlı filosu, Tegetthof tarafından bozguna uğratıldı. 1867'de görevinden uzaklaştırıldı. (L)

PERSANTİL i. (fr. *percentile*). İstat. Bir veriler dizisini, eşit sayıda veriyi kapsayan yüz gruba veya eşit aralıklara bölen terimin değeri: *99 Persantil vardır ve bunların ellincisi medyandır.* (L)

PERSE, lat. **Perseus,** kuzey yarıkürede yer alan takımyıldız; İstanbul ufkunda, kutup yöresinin sınırında gözlemlenir. Samanyoiu'nun geçiş yolu üzerinde bulunan Perse, yıldız bakımından çok zengindir ve kadiri 69 saatte 2,2 ile 3,5 arasında değişen ünlü *Algol* değişken yıldızını da sınırları içine alır. *Mirfak* gibi çift yıldızların da bol bulunduğu bu takımyıldızda, ayrıca, çıplak gözle görülebilen H VI 34-33 gibi zengin bir çift küme ile M 34 denilen bir küresel küme yer alır. Genel şekli (bk. GÖKYÜZÜ), ters dönmüş bir laleyi veya tokmağı *Mirfak* dolaylarında bulunan bir çanı andırır. Türkiye'de, 15 kasıma doğru, gece yarısı en yüksek noktaya çıkar. (L)

PERSEA i. Asya ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yüzden fazla türü bulunan ağaç. (En tanınmış türü *Persea gratissima*'dır.)

— ANSİKL. *Persea gratissima*'nın anayurdu, Amerika'nın sıcak bölgeleridir; dünyanın bütün sıcak bölgelerinde de yetiştirilen piramit şeklindeki bu güzel ağacın yüksekliği 12-15 m'yi bulur. Meyvesi yeşil veya mor, iri, uzunca armut biçiminde ve uzun saplıdır. İnce, fakat sağlam bir kabuğu vardır; eti kalın, yağlı, kokuludur, ağızda erir. Üzerine tuz ekilerek veya limon ya da kiraz rakısı dökülerek yenir. Persea yağı kırmızımtırak renkte ve flüorışıldır. Gliseritlerden ve yağ asitlerinden meydana gelir, içinde lesitin ve birtakım vitaminler bulunur. Deriden kolayca emilir, kozmetik olarak kullanılır. (L)

PERSEİT veya **PERSEİTOL** i. (fr. *perséite* veya *perséitol*). Kim. Formülü $CH_2OH(CHOH)_5CH_2OH$ olan heptalkol; dekstrojir türü 187°C'ta ergir ve *Laurus persea* bitkisinde bulunur. *Eşanl.* MANNOHEPTİT. (L)

PERSENK veya **PERSENG** i. (fars. *pärseng*, terazide, dengeyi sağlamak için hafif kalan kefeye konan taş v.b. ağırlık'tan). *Esk.* Konuşurken gereksiz yere tekrarlanan söz. (*Lakırdının persengi* de denir.) [M]

PERSEPHONE veya **KORE**, Romalılarda **Proserpine**. Yun. mit. Yunan tanrıçası, Zeus ile Demeter'in kızı. Genç kız (Kore) iken Hades tarafından kaçırıldı, Persephone adıyle Cehennem kraliçeliğine getirildi. Fakat üzüntüsünden çılgına dönen Demeter, insanlar arasına açlığı saldı. Zeus'un emri üzerine Hades, yılın belirli günlerinde Persephone'yi annesine göndermeyi kabul etti. Attike'deki Eleusis âyinlerinde, her yıl Kore'nin ışığa dönüşü, sonbahar ekimlerinden yaz başlangıcına kadar sekiz ay annesinin yanında kalışı kutlanırdı. Bitkilerin sembolü olan ve Demeter'den (Toprak) doğan Kore, zamanla, bereket tanrıçası ilkin Persephone ile karıştırıldı. Persephone'nin sembolleri meşale ve horoz idi. (L)

PERSEPOLİS, esk. **Parsa.** Esk. coğ. Pers imparatorluğunun başkentlerinden biri; M. Ö. VI. yy. sonunda kral Dara tarafından kuruldu, oğlu Kserkses ile Artakserses I tarafından genişletildi. İskender, şehri M.Ö. 331'de yaktırdı. Kral sitesinin kurulduğu meydan Dara'nın, Kserkses'in saraylarını ve kabul salonlarını (Tahtı Cemşid veya apadana) kapsıyordu. Bu düzlüğe, kenarları kabartmalarla süslü iki burma merdivenle ulaşılıyordu. Kserkses'in taht odası yüz sütunluydu. Yirmi metre kadar olan sütun gövdelerinin tepelerinde, bazıları insan başlı boğa göğüsleriyle süslü 2 m'den yüksek sütun başlıkları vardı. Dara'nın kabul salonu, 10 000 kişiyi alabilecek büyüklükteydi. Sarayı ise yontulmuş ve kapıların üzerinde Mısır silme oluklarıyle süslenmiş taş bloklardan yapılmıştı. Bu taş blokların ancak birkaçı bugüne kalmıştır. Krallık ambarını ve cephaneliği kapsadığı için «Hazine» denen yerde, çok renkli alçıyle kaplı tahta sütunları olan, dört revaklı bir avlu vardı. Bu yapıların duvarları, sıra sıra insanları gösteren alçak kabartmalarla süslüdür. Persler ve Medler, askerler ve haraç taşıyan hamallar. (L)

PERSEUS. Yun. mit. Yunanlı kahraman. Zeus ile Danae'nin oğlu. Büyük babası Akrisios tarafından, annesiyle birlikte bir sandığa konularak denize atıldı. Seriphos kralı Polydektes tarafından kurtarıldı, daha sonra da Danae ile evlendi. Polydektes, üvey oğlunu uzaklaştırmak için ona gidip Medusa'nın başını kesmesini emretti. Perseus tanrıların yardımı ile bu işi başardı ve kurbanının kanından doğan Pegasos'un sırtına binerek kaçtı. Habeşistan'da bir kayaya bağlı olan ve bir deniz canavarı tarafından tehdit edilen Andromeda'yı kurtararak onunla evlendi. Medusa'nın başı sayesinde Polydektes'i taş haline sokty, yerine kardeşi Diktys'i getirdi. Daha sonra istemeyerek büyük babasını öldürdü ve denize atılmasına sebep olan kehanet böylece gerçekleşti. Basit bir kelime oyunu ile Perseus'u Pers'lerin atası saymak adet olmuşsa da, gerçekte Perseus efsanesi Argos'ta doğmuştur.

— İkonogr. Bu yunanlı kahraman antik sanatta sık sık görülür (Lakon bronzları, resimli vazolar, Selinus tapınağının ön cephesi). Benvenuto Cellini, Perseus'un, Medusa'nın başını tutan bronzdan bir heykelini yaptı (Floransa, Loggia dei Lanzi). Bir Roma kabartması (Kapitol) ile bir Rompeii freskinin konusu olan *Andromeda'nın Kurtuluşu*, Signorelli, Piero di Cosimo, Tiziano, Genç Palma, Giuseppe Cesari, Saraceni, Rubens, Rembrandt, Lemoyne, Charles Antoine Coypel gibi ressamlarla, Puget, Fremin ve Thierry gibi heykeltraşlar tarafından canlandırıldı. *Perseus'un Phineus'a Karşı Kavgası*'nı Luca Giordano, Bertholet Flemalle ve Nattier çizdi. Ayrıca Farnese sarayındaki Annibale Carracci'nin resimleriyle *Tanrıların Zaferi* (Jules Romain'in kartonları) serisinden bir halıyı da saymak gerekir. (L)

PERSEUS, Perse* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Per). [L]

PERSEUS (M.Ö. 212'ye doğr.-Alba Fucens 166), son Makedonya kralı (179-168). Evlilik dışı bir çocuk olmakla beraber babası Philippos V tarafından tahtın mirasçısı seçildi. Bu yüzden Romalıların gözdesi üvey kardeşi Demetrios ona düşman oldu. Babaları 181'de Demetrios'u öldürttü. Perseus, Philippos V'ten sonra tahta çıktı. Romalılara karşı öç alma hazırlıklarına girişti. Yunanistan'da ve Doğuda genç krala duyulan yakınlığın arttığını gören senato ona savaş ilân etti (172-171). Askerî bakımdan zayıflığını bilen ve içinde bir barışma umudu taşıyan Perseus beceriksiz romalı generaller karşısında savunmada kaldı. Ama usta Paulus Aemilius, 22 haziran 168'de güçsüz Makedonya ordusunu Pydna'da (Makedonya) yok etti. Herkes tarafından ihanete uğrayan Perseus Semendirek'e (Samothrake) sığındı, sonra da düşmana teslim oldu. Perseus, Paulus Aemilius'un zafer töreninde hazır bulunduktan sonra hürriyetine kavuşmadan öldü. (L)

PERSEUS, yunan matematikçisi, M.Ö. II. yy.da yaşadığı sanılır. Bir tor'un kesitleri olarak tanımlanan bazı eğrileri inceledi. (L)

PERSEÜLOZ i. (fr. *perséulose*). Kim. Perseit'in sorboz bakterisiyle yükseltgenmesinden elde edilen şeker. (L)

Perse yağmuru, *Perse* takımyıldızından saçılıyormuş gibi görünen akan yıldızların genel adı. (L)

PERSHING (John Joseph), amerikan generali (Laclede yakınları, Lynn County, Misouri 1860-Washington 1948). West Point Harp Okulu Süvari bölümünü bitirdi. Amerika yerlilerine karşı yapılan savaşlara (Arizona, New Mexico, Dakota), İspanyol-Amerikan savaşına, Küba'nın kuşatılmasına (1898), Filipinler'deki ayaklanmanın bastırılmasına katıldı (1900-1904), Rus-Japon savaşında Japon genel karargâhında gözlemci olarak bulundu (1905). 1913'te general rütbesiyle Filipinler'de görev aldı, bu memlekette düzeni sağladı. 1915'te Meksika seferine katılan birliklere kumanda etti. 1917'de Fransız cephesindeki amerikan

Jean-Baptiste PERRONNEAU
«Mme de Sorquainville»
Louvre müzesi, Paris

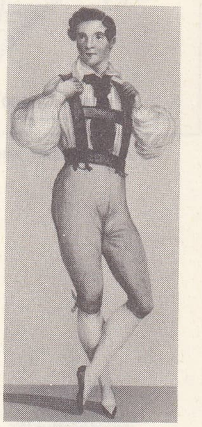

Jules PERROT

perse takımyıldızı

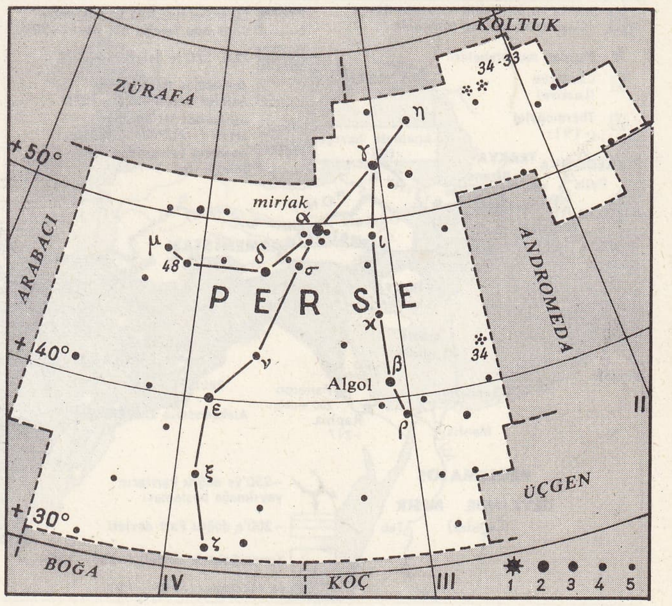

Foto. Giraudon, Rigal (LAROUSSE)

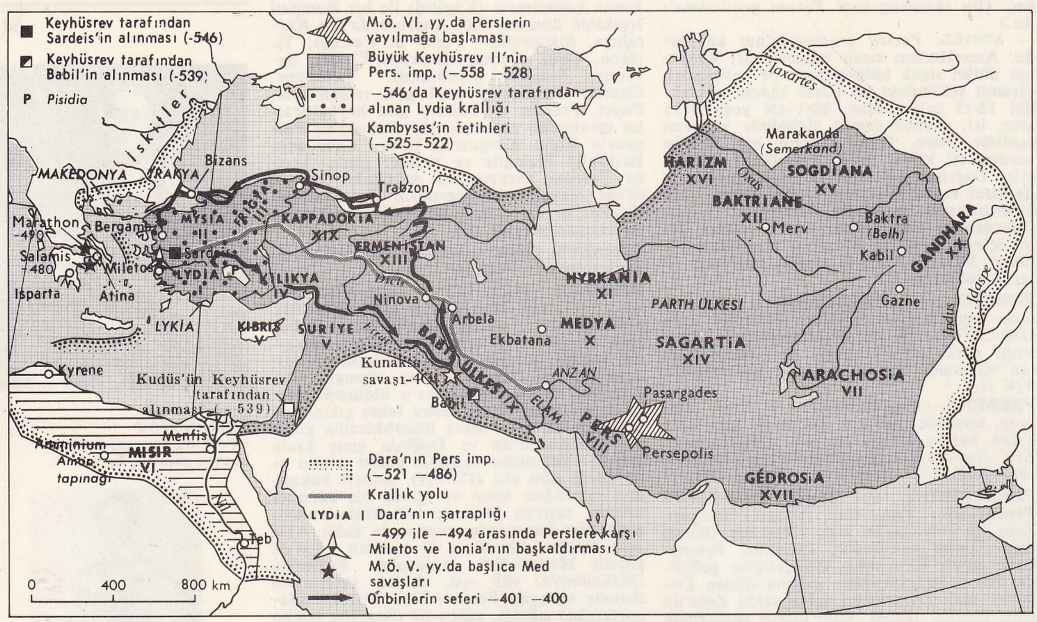

Akamanışlar zamanı

PERSLER'in kurduğu imparatorluklar

kuvvetleri başkumandanlığına tayin edildi. İlk defa nisan 1918'de Seicheprey'de savaşa giren bu kıtalar, Foch tarafından müttefik orduların düzenine sokuldu ve Bellau ormanında (haziran), Soissons'da (temmuz) ve Saint-Mihiel'de (eylül) başarı kazandılar. Pershing, general Gouraud ordusuyle irtibat kurarak, Argonne ile Meuse arasında savaştı ve 11 kasımda Sedan'a ulaştı. *My Experiences in the World War* (Dünya Savaşındaki Tecrübelerim) adlı bir eser yazdı (1931). [L]

PERSİCA i. Şeftali ağacının ilmî tür adı (*Prunus Persica*). [L]

PERSİCARİA i. Yaprakları yeni ay biçiminde siyah benekli karabaşak türü (*Polygonum persicaria*); nemli yerlerde yetişir. (Karabuğdaygillerden.) [L]

PERSİCHETTİ (Vincent), amerikalı besteci (Philadelphia 1915). Müzik eğitimini Philadelphia konservatuvarında ve Curtis enstitüsünde yaptı. 1947'de, New York'ta Juliard Müzik enstitüsünde öğretmen oldu, kendisini özellikle öğretime vermekle beraber, eser bestelemekten geri kalmadı; yedi senfoni (1942-1958), trompet ve orkestra için *The Hollow Men* (Boş Adamlar) [1944], koro için bir missa (1960). [L]

PERSİGNY (Jean Gilbert Victor FİALİN, — dükü), fransız siyaset adamı (Saint-Germain-l'Espinasse, Loire 1808-Nice 1872). 1835'ten itibaren, Louis Napoléon'a tutkuyle bağlandı: Strasbourg hareketini (1836), İngiltere'ye sığındıktan sonra da Boulogne hareketini hazırladı (1840). Bu son hareketin başarısızlığa uğraması üzerine Doullens'de hapsedildi, sonra hastalandığı için serbest bırakıldı. Başkanlık için prensin adaylığını destekledi (aralık 1848) ve onun yaveri oldu. Hükûmet darbesine katıldı (2 aralık 1851). İçişleri bakanı (1852-1854), Londra elçisi (1855-1858; 1859-1860) oldu. İtalya savaşında İngiltere'nin aracılığını sağlamağa çalıştı. Yine içişleri bakanlığına getirildi (kasım 1860), 1863 seçiminde Thiers'e karşı saldırıya geçti ve hükûmeti güç duruma soktu. İmparator onu görevinden ayrılmak zorunda bıraktı (haziran 1863). Persigny, 1896'da *Hatıralar*'ını (Memoires) yayımladı. (L)

PERSİMMON i. Virginia'da yetişen ve kerestesi çok dayanıklı olan diospyros'un (abanozgillerden) ticarî adı. (Çok iyi cilâ tutar. Bu niteliğinden dolayı mekik ve golf sopası yapımında kullanılır. (L)

Selefkiler zamanı

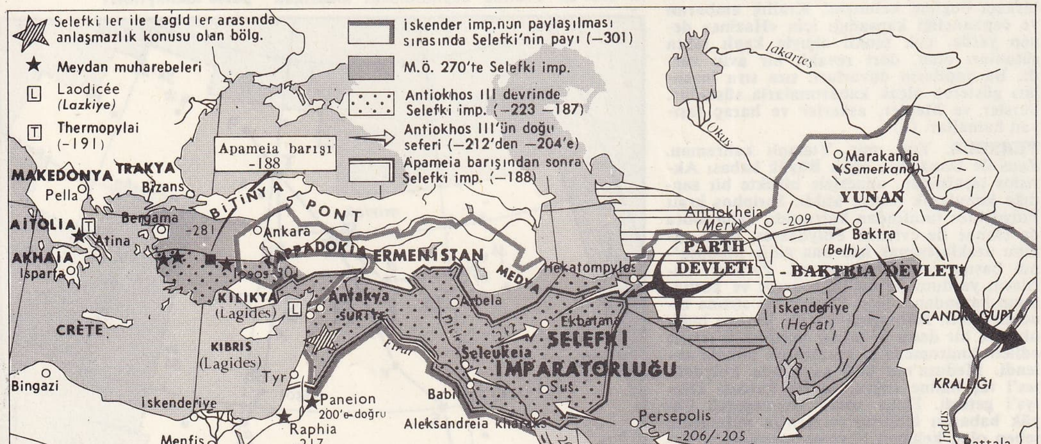

PERSİS. Esk. coğ. Ön Asya'da bölge: Basra körfezi kıyısında, Pers monarşisinin beşiğiydi. Bugün, *Farsistan.* (L)

PERSİUS FLACCUS (Aulus), latin hiciv şairi (Volterra M.S. 34-Roma 62). Roma imparatorlarına cephe alan bir ailedendi. Paetus dayısıydı, Paetus'un kızı Aria ise, Neron'a karşı kurulan stoa'cı muhalefetin kahramanlarından Thrasea ile evliydi. Persius on iki yaşında Roma'ya gitti. Stoa'cı filozof Cornutus'un çömezi oldu. Altı küçük yergi şiirinde (*Satyrae*) dikkati çeken yüksek ahlâk anlayışı bu filozofun etkisini taşır. Gerçekte Persius, hicivci olmaktan çok bir ahlâkçıdır. Geleneksel satir türünü geliştirdi. Üslûbu çoğu zaman kısa ve özlü olmakla beraber, anlaşılması zordur. (L)

PERSLER, hint-avrupa soyundan halk. M. Ö. 2000 yıllarına doğru Güney Rusya ve Kafkasya'dan bugün bulundukları yerlere geldiler. Buralarda kendileriyle aynı soydan olan Medlerle, samî oldukları kabul edilen Elamlılar vardı. Persler önceleri Elamlıların, daha sonra da Medlerin yönetiminde yaşadılar M.Ö. 553 yılında Büyük Keyhüsrev, Medleri yenilgiye uğratarak Med imparatorluğunun yerine Pers imparatorluğunu kurdu; Küçük Asya'yı, Hindistan'a kadar bütün İran'ı, Lidya'yı, Mezopotamya'yı ve Akdeniz'e kadar da Yeni Babil imparatorluğu adı verilen bölgeyi sınırları içine kattı. Dara I (M.Ö. 521-486) imparatorluk topraklarını en geniş sınırlarına ulaştırdı, Asya'daki yunan sitelerini kontrol altına aldı, İstanbul boğazını geçerek Trakya üstünde hâkimiyet kurdu. İndus ırmağı imparatorluğun doğu sınırını meydana getiriyordu. Dara I, Yunanlılara karşı sefere çıktı ve Marathon'da bozguna uğradı. Oğlu Kserkses I de Yunanlıları boyunduruk altına alamadı (M.Ö. 486-465). Bir duraklama devri başladı. Pers imparatorluğu, Büyük İskender'in Akamanışların son kralı Dara III'ü Gaugamela'da yenmesiyle sona ermiştir (M.Ö. 331). İskender Dara'nın kızıyle evlenerek kendisini Pers imparatorluğunun mirasçısı ilân etti. Yunan-Makedonya hâkimiyetinin, Persler üstünde kısa sürmekle birlikte, kültür bakımından derin bir etkisi oldu.

Pers hâkimiyetinin Akamanış ve Sasanîler zamanında bütün İran'a yayılması, coğrafya dilindeki İran teriminin de geniş bir anlam kazanmasına yol açmıştır. Pers tarihi, Akamanış devrinden başlayarak XVI. yy. da kurulan ve 1935'ten beri İran imparatorluğu adını alan bugünkü devlete kadar, İran'da birbiri ardınca hüküm süren imparatorlukların tarihidir. Yunanlıların barbarlar dedikleri Akamanışlar, aslında, İlkçağın en parlak medeniyetini kurmuşlardı. Perslerin hoşgörürlükleri hayret uyandırıcı bir ölçüye varmıştı: yendikleri milletlere iyi davranmaları; Babil'de tutsak yahudilerin yurtlarına dönmesine izin verilmesi (M.Ö. 538-537) v.b. Pers dini veya Mezdekîlik, ilk çağlardaki en ileri dinlerdendi. M.Ö. VI. yy.da Zerdüşt'ün Doğu İran'da geliştirdiği bu dinin ilkeleri ve buyrukları *Zend-Avesta*'da yazılıydı. Mezdekîliğe Zerdüşt dini de denir. Akamanış sanatının büyüklüğü, Sus ve Persepolis (Parsa) yıkıntıları ile Nakşi Rüstem'de kral mezarlarında kendini gösterir. Bk. İRAN. (M)

Persler (*Persai*), Aiskhylos'un trajedisi (M. ö. 472). Olay Sus'ta, kralın sarayı önünde, Darios'un mezarının yakınlarında geçer. Önce Büyük Kralın danışmanları ile hükümdarın annesi Atossa'dan meydana gelen koro, uğursuz kehanetlerini dile getirir. O sırada Perslerin Salamine'de bozguna uğradıklarını bildiren bir haberci gelir. Bundan büyük bir üzüntü duyan Atossa ile koro, Darios'un görüntüsünü çağırarak ondan bu bozgunun eski kehanetlerin bir gerçekleşmesi olduğunu ve felâketlerin devam edeceğini öğrenirler. Bundan sonra da yenik düşen ve umutlarını yitiren Kserkses görünür ve oyun sızlanmalar içinde son bulur. *Persler*'de az olay yer almaktadır. Eser daha çok, şairin millî duygularını dile getiren lirik tablolardan meydana gelmiştir. Şair burada sekiz yıl önce Perslere karşı kazanılan zaferi kutlar ve Kserkses'in uğradığı yenilgiyi, gururunun bir cezası olarak yorumlar. (→ Bibliyo.) [L]

Persona grata, «iyi karşılanan kişi» anlamında ital. dey. Diplomatların dilinde, öneminden ötürü saygı uyandıran kimseler

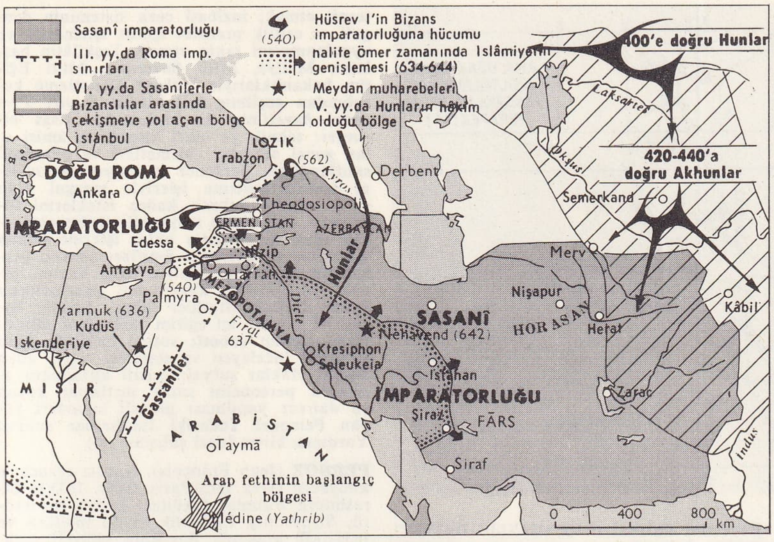

PERSLER'in kurduğu imparatorluklar: yukarıda, Sasanîler, aşağıda, Safevîler zamanı

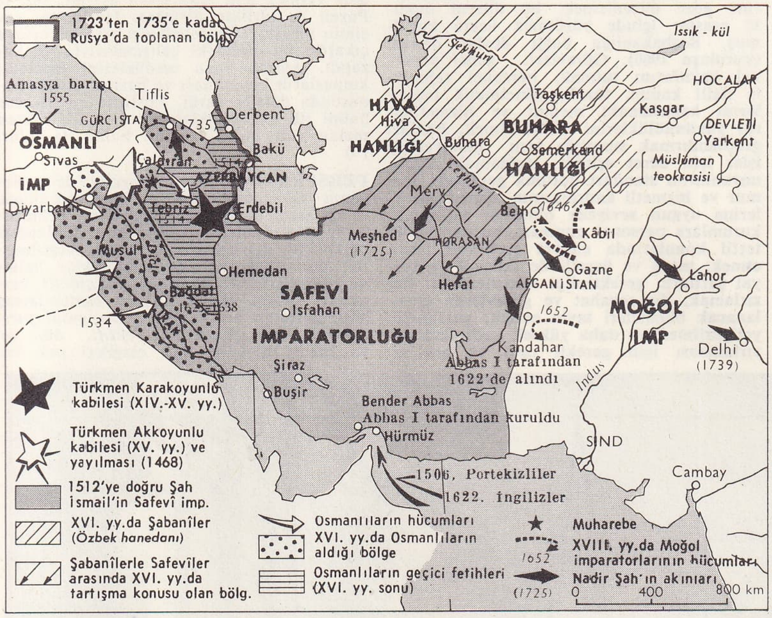

için kullanılır. || *Teşm. yol.* Bir çevrede çok tutulan kişi. (L)

PERSONALES veya **PERSONATAE** çoğl. i. Bot. Bk. MASKELİLER.

PERSONEL i. (fr. *personnel*). Bir hizmet veya kuruluşun görevlileri; bir işyerinde çalışanların tümü. || Devlet ve diğer kamu kuruluşlarında çalışan ve faaliyete çeşitli derecelerde katılan gerçek kişiler. Bk. ANSİKL. *Huk.* ve *İşletmec. bölümü.*

— Ask. *Personel hizmetleri,* askerî birliklerde çeşitli konulardaki çalışmalarla ilgili hizmetler. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Personel dairesi.* Bk. *Devlet* PERSONEL DAİRESİ. || *Personel kanunu,* görevlerinin özelliği olan bazı memurlar (hâkimler, silâhlı kuvvet mensupları gibi) dışında kalan bütün devlet memurlarının hukukî statüsünü düzenleyen kanuna verilen genel ad; resmî adıyle *Devlet Memurları kanunu* (sayı 657). || *Personel reformu,* personel rejiminin genel idarî reform açısından yeniden ele alınmasını, böylece kamu hizmetlerinin daha rasyonel ve etkili kılınmasını sağlayacak insan unsurunun, yeterli nitelik ve yaşama seviyesine kavuşturulmasını amaç edinen düzenleme çalışmaları. || *Personel rejimi,* başta devlet memurları olmak üzere, çeşitli kamu personelinin hukukî statülerini, malî, iktisadî ve sosyal haklarını, yükümlülüklerini ve diğer özlük işlerini düzenleyen hükümler. (Türkiye'de, üniversite öğretim üye ve yardımcıları, hâkimler ve askerler gibi, görevleri gereği ayrı bir personel rejimine bağlı memurlar da vardır. Bunların dışında, genel olarak personel rejimini, Devlet Memurları kanunu düzenler.)

— ANSİKL. Ask. *Personel hizmetleri,* genellikle, personel muhasebesini yapmak, tayin ve nakil işleri, eğitim, kurs, personel kayıtlarının tutulması, personel raporlarının denetimi, birleştirilmesi ve ilgili makamlara ulaştırılması gibi görevlerdir. Personel hizmetlerinde ayrı bir önemi olan özlük işleri de emeklilik, istifa, ihraç, tart, tekrar askere alma, uzatma, ölüm, nişan ve taltifler, nakil, izin, kimlik kartları, güvenlik belgeleri v.b. işlemlerin düzenle yürütülmesidir. Bunlar dışında personel hizmetlerine, «özel hizmetler» olarak nitelendirilen şu hizmetler de katılır: askerî birlikler için yeterli eğlence, moral ve refah hizmetlerinin sağlanması, spor ve eğlenceyle ilgili programların hazırlanması; çeşitli eğlence çalışmalarının denetlenmesi, özel ihtiyaç maddelerinin sağlanması ve dağıtımının denetlenmesi; ordu dinlenme kampları ve bölgelerinin kurulması. Bunlardan başka, mahkeme hükümlerinin uygulanması, askerî personelin sivillerle ilişkilerini düzenlemek; savaş esirlerinin toplanması, korunması ve bunlardan faydalanma; disiplin ve tahliye işleri de personel hizmetlerinden sayılır.

— Huk. *Personel,* genel olarak her kuruluş ve hizmette çalışanları kapsayan bir terimdir. Ancak, *personel kanunu, personel rejimi, personel reformu* gibi ifadelerde görüldüğü üzere bu terim yaygın olarak kamu personeli anlamıyle kullanılır. Özel şeklinde çalışan kimselere daha çok *işçi** ve *müstahdem** denilmektedir. Bu anlamıyle personel, «çeşitli devlet faaliyetlerinin ve kamu hizmetlerinin gerektirdiği gerçek kişilerin tümü» demektir. Devlet ve öteki kamu kuruluşları aslında birer tüzel kişilik olduğundan, kararların alınması ve uygulanması gerçek kişiler eliyle yürütülür. Bu gerçek kişilerin tümüne personel adı verilmekle birlikte, hepsi aynı hukukî statü içinde değildir. Genel olarak kamu personeli dörde ayrılır: 1. kamu hizmetleri ve bu hizmetlerin kadrolarıyle kaynaşmış, aslî ve sürekli nitelikteki memurlar (bk. MEMUR); 2. kanunların açık hükümlerine dayanılarak idarenin tek taraflı işlemleriyle ve gerekiyorsa zor kullanarak hizmete aldığı mükellefler (bk. MÜKELLEF); 3. kamu hizmetlerinin görülmesini sağlamak için, devamlı hizmet kadrolarına girmeden geçici ve arızî olarak, idare hesabına kişisel faaliyette bulunan ve yardımcı denilen kişiler; 4. özellikle il özel idareleri ve belediyelerde, seçim sonucu görev alan üyeler; bu genel ayrım, Devlet Memurları kanununa bağlı kurumlar bakımından değişmekte ve *memur, sözleşmeli personel* ve *yevmiyeli personel* şeklinde yeni bir kamu personeli ayrımı yapılmaktadır.

— İşletmec. İşletmede *personel,* işletmenin verimliliği, üretkenliği ve hizmetlerin geciktirmeden yapılması bakımlarından en önemli unsurdur. Bunun için, işletmenin genel amacına uygun personel seçimi, bu personelin âdil, ahenkli ve verimli bir şekilde çalıştırılması işletmecilik bakımından büyük önem taşır.

İşletmeler için personel seçimi genellikle personel servisince yapılır. İlke, işe en uygun kişiyi bulmaktır. Meslekî nitelik isteyen işlere, bu niteliği taşıyanlar seçilir. Belirli meslekî bilgiyi gerektirmeyen işler için seçim, iş arayanlar açısından bazı meseleler ortaya çıkarır; kişinin, kendisine uygun gelecek ve benimseyeceği meslek veya işte çalışmasını sağlamak yolları aranır. Buna «meslekî yöneltim» denir; bu yöneltim psikoteknik veya sanayi psikolojisi aracılığıyle gerçekleştirilir. Elle çalışma söz konusu ise, kişiyi işe alıştırmak veya kabiliyetlerini anlamak için, psikoteknik laboratuvarlarında uygulanan testlere baş vurulur. Diğer ülkelerde geniş uygulama alanı olan psikoteknik, Türkiye'de İ.E.T.T., T.C.D.D. işletmelerinde kullanılmaktadır.

İşletmeler, bünyeleri için gerekli işleri, *iş değerlendirmesi* yaparak tespit ederler. İş değerlendirmesi görevlerin sınıflandırılmasıyle başlar. Her işin, bir diğer işe göre nispî değeri tespit edilir. Bu işlem yapılırken nicel, nicel olmayan ve her ikisini birleştiren metotlar kullanılır. Nicel olmayan metotların başında hiyerarşik sınıflandırma ve sıralama (*Tranking sistem*) metodu gelir. Bu metotta işler, önem sırasına göre sınıflandırılır. Görevler veya işler önceden yapılmış olan çözümlerden çıkan bilgilerin ışığı altında karşılaştırmaya tabi tutulur ve basit olarak tanımlanır. Uygulamada sıra sınıflandırılması işlerin ikili olarak karşılaştırılması gibi metotlar kullanılır. Bu değerlendirme basittir, ama belirli sonuç vermez ve daha çok öteki usullerle bulunan sonuçların kontroluna yarar. Nicel olmayan diğer bir metot, kategorilere göre sınıflandırmadır. Çeşitli görevleri içine alan belirli sayıda kategoriyi tanımlayan bu metot, sıralama metodu ilkelerini benimser.

Nicel olan ve etkenlere dayanan metotlar da iki türlüdür: etken karşılaştırma metodu (*factor comparaison system*) ve puan sistemi (*points system*). Puan sisteminde, işin gerektirdiği etkenler, *ustalık* (öğretim, tecrübe ve yaratıcılık), *çaba* (bedenî, zihnî), *sorumluluk* diye sıralanır. Bunlar önemlerine göre derecelendirilir. Her derecenin bir puanı olur ve her iş için gerekli yüzde puan oranı belirtilir. Puan sisteminin eksikliğini

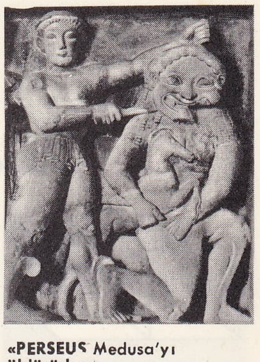

«PERSEUS Medusa'yı öldürürken»
Selinonte tapınağı
(M.Ö. VI. yy.)
Palermo müzesi

general **PERSHING** mareşal Foch'u karşılarken (1919)

PERSIGNY dükü 1852'de Eugène Bataille'ın eseri Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

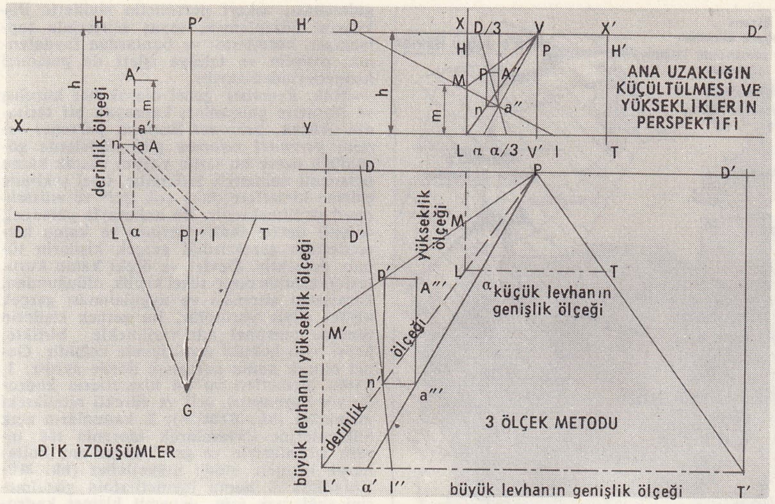

perspektif

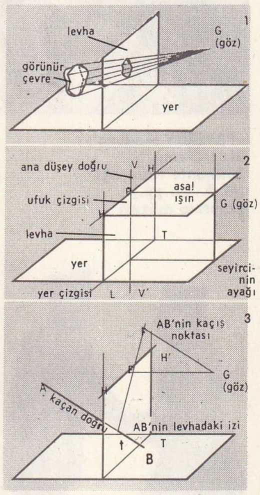

perspektif'in prensipleri

gidermek amacıyle, Eugene J. Benge'in geliştirdiği, *etken karşılaştırma metodu* uygulanır. Puan sisteminden farklı olarak burada anahtar işleri seçilir ve puan birimi yerine para birimi kullanılır.

Her iki metodu içine alan metot ise *temel istidat* metodudur; göz önüne alınan işi düzenli ve doğru yapmak için gerekli istidat, yetenek ve temel bilgilerin değerlendirilmesi esasına dayanır. İşletme böyle bir değerlendirmeden sonra çalıştırdığı personele vereceği ücretleri tayin eder. Görevi yapabilecek yetenekteki adaylar mülâkat ve test ertesi işe alınır. Rahat bir atmosfer içinde yapılan mülâkat, adaya işi tanıtma ve işletmeye de adayı tanıma fırsatını verir. Test de, gerek psikolojik, gerek psikoteknik usullerle yapılır ve personel olarak istihdam edilecekleri tanımağa ve onun özelliklerini ortaya çıkarmağa yarar. Kişi işe alındıktan sonra da, onun işletme amaçlarına uygun olarak çalışması, etkin ve verimli olması için gerekli tedbirlerin alınması yöneticiye düşer. (M)

Personel dairesi (BAŞBAKANLIK DEVLET), devlet kurumlarının personel rejimlerini ülkenin malî, iktisadî ve sosyal gereklerine göre düzenlemek, bu düzeni hukukî esaslar içinde yürütmek üzere kurulmuş, Başbakanlığa bağlı devlet dairesi (kuruluşu 1960). Görevleri: genel personel kayıtlarını tutmak; personel rejimiyle ilgili kanun, tüzük, yönetmelik tasarılarını hazırlamak; memur ve hizmetlilerin yükümlülüklerini tespit etmek, bunları gruplandırmak suretiyle aynı mahiyetteki işler için ücret eşitliği sağlamak; kadro unvanlarını standart duruma getirmek, memur ve hizmetli kadrolarının hizmet gereklerine uygun seviyede olmasını sağlamak; kurumlara personel alınması, bu personelin terfii konularında ehliyet şartlarını tespit etmek; maaş ve ücretlerde iktisadî ve sosyal şartların gerektirdiği düzenlemeleri hazırlamak, dış seyahat ve görevlerde uygulanacak ödemeleri tayin etmek; personelin yetiştirilmesi ve daha yüksek kadrolara hazırlanması için gerekli usul ve araçları tespit etmek; inzibatî ceza sisteminin dengeli ve eşitlik prensibi içinde işlemesini ve uygulanmasını takip etmek. Teşkilâtın başkanı, Maliye, Millî Savunma, Millî Eğitim bakanlıklarıyle Yüksek Denetleme kurulundan seçilmiş beş kişilik *Devlet Personel heyeti*'nin de başkanıdır. Esas birimler: teknik ve idarî kısımların âmiri olan genel sekreter; hizmetleri ve personeli sınıflandıran, personel ve kadro unvanlarını standartlaştırma işleriyle meşgul olan sınıflandırma şubesi; kadro isteklerini inceleyen, kadroların rasyonelleştirilmesini takip eden ve dairenin bütçe işlerine bakan Kadrolar ve Personel Sınıfları şubesi; personelin hizmet şartlarıyle ilgili kanun, tüzük, yönetmelik, kararname çalışmalarını yapan Hukukî Statüler şubesi; hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim faaliyetini düzenleyen Eğitim şubesi; sosyal haklarla ilgili konuları inceleyen ve statüleri tespit eden Sosyal Haklar şubesi; çeşitli kurumlara alınacak personelin sınav şartlarını koyan ve dairece yapılması gerekli sınavları yapan Personel Tedariki İmtihanlar şubesi. Yardımcı birim İdarî şubedir. (M)

PERSOZ (Jean François), fransız eczacı ve kimyacısı (Gex 1805-Paris 1868). 1833'te Strasbourg Bilimler fakültesi kimya profesörü, Strasbourg Eczacılık okulu müdürü ve 1835-1850 arasında Bas-Rhin vilâyeti eczaneler müfettişi oldu. 1850'de Sorbonne'da ders vermek için Alsace'tan ayrıldı. 1833'te Payen ile birlikte diyastazı buldu, bu enzimin nişastayı hidrolizleyici etkisini ortaya çıkardı; bu alandaki çalışmalarıyle ün kazandı. Ayrıca boya maddelerini inceledi; kumaşların boyanması ve basma yapma konusunda dersler verdi. Fosforla zehirlenme halini ilk defa açıklayan ve asetik asitten metan elde etme usulünü bulan da odur. (L)

PERSPEKTİF i. (fr. *perspective*'den). Eşyanın veya nesnelerin uzaktan görünüşü. — G. santl. *Basamaklı perspektif*, primitiflerin ve uzakdoğu ressamlarının kullandığı perspektif. (Derinlik yüksekliğe aktarılmıştır; dolayısıyle planlar basamaklar halinde yükselir.) || *Değişik açılı perspektif*, nesneleri, bakan gözün değişik konumlarına göre gösteren perspektif. || *Duygusal perspektif* veya *duygu perspektifi*, düz veya belirli biçimde eğri çizgileri pek bu-

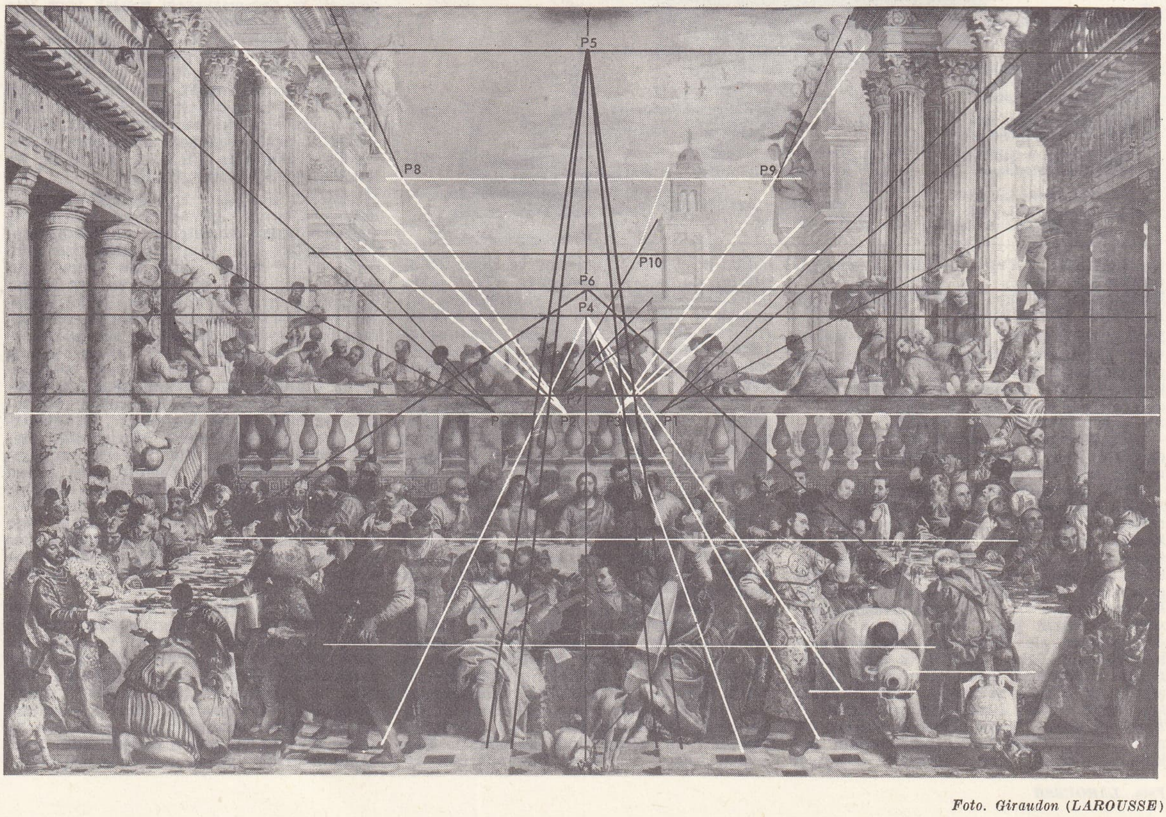

perspektif
Veronese'nin «Kana Şöleni» adlı tablosu
Başlıca aykırılıklar:
1. Optik aykırılıklar: sütunların üst başlıkları; sağ ve sol merdiven korkuluklarındaki küreler;
2. Estetik aykırılıklar: ana noktalar: N, N_1, N_2, N_3, N_7, N_8 N_9 ve N_{10}. Bu noktalar DD' ana düşeyinin dışında alınmıştır;
3. Tasvir aykırılıklar: ufuk çizgilerinin çokluğu (on iki kadar); temel olanlar masanın sağ ve sol kısımlarına ve yerdeki karo döşemelere aittir (ana noktalar: N_6, N_4 ve N_5).
[resimdeki «P» harfleri «N» noktalarını gösterir]

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

lunmayan nesnelerin resmini yaparken, belirli kurallara göre değil de serbestçe yapılan perspektif. || *Estetik perspektif*, plastik sanatlara uygulanan perspektif.

— Mat. Nesneleri bir yüzey üzerine görüldükleri gibi çizmeğe yarayan teknik. (Bk. ANSİKL.) || *Aksonometrik perspektif*, çizilecek nesnenin, dik bir karşılaştırma sisteminin üç eksenine göre eğikliği değişen bir düzlem üzerindeki dik izdüşümü. || *Eşölçülü perspektif*, gösterme düzlemi, üç karşılaştırma eksenine aynı eğiklikte olan, aksonometrik perspektif. || *Eğik perspektif*, çizilecek nesnenin bir düzlem üzerindeki eğik izdüşümü. (Bu izdüşüm cismi, belirli bir yönde sonsuza kadar uzaklaşan bir gözün gördüğü şekilde verir, bu durumda uzaydaki paralel çizgiler levhada paralel olarak gösterilir.) || *Merkezî perspektif*, konu olarak alınan nesnenin, gözlemcinin gözünden levhaya çizilen merkezî izdüşümü. (KONİK PERSPEKTİF veya ÇİZGİSEL PERSPEKTİF de denir.) || *Stereoskopik perspektif*. Bk. STEREOSKOPİ.

— Şehirc. Düz bir çizgi halinde uzanan anayol.

— ANSİKL. Mat. ve G. santl. ● *Perspektifin ilkeleri*. Perspektifte nesnelerin çizildiği yüzey, genellikle düzlem ve düşeydir. Bazen bu düzlem yüzey eğik (bazı mimarî resimler) veya yatay (tavan resimleri) olur; silindir biçiminde (panoramalar) ve küresel de (kubbeler) olabilir. Geometri bakımından perspektif, üç temel elemanı olan konik bir izdüşümdür: *çizilecek nesne*, *levha* ve *seyirci*. Düzlem, düşey ve saydam olduğu tasarlanan levha, nesne ile seyirci arasındadır; seyirci bir düşey doğru ve bir tek göz olarak düşünülür, *yer* denilen yatay bir düzlem üzerinde durur. Işık ışınları, levhaya aktarılacak noktalardan çıkan doğrular olarak ele alınır. O halde bir noktanın perspektifi, bu noktadan çıkıp seyircinin gözünden geçen ışık ışınının levha ile kesiştiği nokta olacaktır.

Bir nesnenin perspektifi (*şekil* 1), nesneye teğet ve tepesi göz olan konik bir yüzeyin levha ile arakesitidir. Nesnenin görünen çevresinin perspektifini veren bu kesitle iç noktaların perspektifini birleştirmek gerekir. Levha, kendisine dik ve gözden geçen biri yatay, öbürü düşey iki düzlemle kesilirse (*şekil* 2), UU' *ufuk çizgisi ile DD' ana düşey* elde edilir; bu iki doğrunun kesişme noktası N *ana nokta*'sını verir. Yerin levha ile arakesiti YÇ *yer çizgisi*'dir. *Ana ışın* G gözünü N noktasıyle birleştiren doğru parçasıdır ve bunun ölçümü *ana uzaklık*'ı verir. Levhaya paralel bir doğruya «alın doğrusu» denir; bu doğrunun perspektifi kendisine paraleldir. Levhayı kesen bir doğruya «kaçan doğru» denir. (*şekil* 3). Bu doğrunun levhayı kestiği noktaya doğrunun levhadaki *izi* denir. Bir doğrunun *kaçış noktası* bu doğruya gözden çizilen paralelin levhayı kestiği noktayı bularak elde edilir. Bir doğrunun perspektifi, levhadaki izi ile kaçış noktasını birleştirerek gösterilir.

● *Bu ilkelerden çıkan sonuçlar*. Birbirine paralel olan doğruların kaçış noktası aynıdır. Yatay doğruların kaçış noktası UU' ufuk çizgisi üzerinde bulunur. Levhaya dik doğruların kaçış noktaları N ana noktasındadır. Levha ile 45°'lik açı yapan yatay doğruların kaçış noktası UZ ve UZ' uzaklıktaki noktalardadır (bu noktalar, GN ana uzaklığını, N noktasının her iki yanına uzatarak elde edilir).

Bir düzlem, levhaya paralel ise buna «alın düzlemi» denir; bu düzlemin konumu, UZ ana uzaklığı ile gözün alın düzleminden uzaklığı olan △ arasındaki $\frac{UZ}{\triangle}$ oranıyle gösterilir; buna *alın düzleminin ölçeği* denir. Bir «kaçan düzlem» levhayı kesen düzlemdir; bunun levha ile kesişmesine *düzlemin levhadaki izi* denir; yer ile arakesiti de *düzlemin yer izi*'ni verir. Verilen düzleme (kaçış düzlemine) gözden paralel düzlem çizilirse, bu düzlemin levha ile arakesitine *düzlemin kaçış çizgisi* denir. Bu çizgi, düzlemdeki bütün doğruların kaçış noktalarının geometrik yeridir. Perspektifte bir düzlem, ya yer izinin perspektifi ve levhadaki izinin perspektifi, ya da yer izinin perspektifi ve kaçış çizgisinin perspektifiyle tanımlanır; ikinci usul daha çok kullanılır. Birbirine paralel bütün düzlemlerin kaçış çizgisi aynıdır; yatay düzlemlerin kaçış çizgisini UU' ufuk çizgisi verir. Levhaya dik düşey düzlemlerin kaçış çizgileri DD' ana düşeyidir. Levhaya dik bütün düzlemlerin (uç düzlemleri) kaçış çizgileri N noktasından geçer.

● *Yerin bir noktasının perspektifi*. Burada kullanılan metot, tasarı geometrinin izdüşümlerinden yararlanır. Şu halde, noktanın *a*, *levhanın* YÇ, gözün G yatay izdüşümleri verilir; YGÇ optik açısının 37°'yi geçmemesi gerekir; sonra YÇ'ye *aα* dikmesi inilir, YÇ ile 45°'lik bir açı yapan *a*l ve N ana noktasının yatay izdüşümünü göstermek üzere YÇ'ye dik olan GN çizilir. Uzaklık noktalarının UZ ve UZ' yatay izdüşümleri, UZN = UZ' N = NG alınarak elde edilir.

Sonra, düşey izdüşümleri gösterilir: *a'*, N' ve tasarı geometrinin *xy* yer çizgisinden belli bir *u* uzaklığındaki UU' ufuk çizgisi. Öte yandan ilk taslağı çizmek üzere, yatay bir doğru üzerinde YÇ uzunluğu alınarak levhanın hazırlığına girişilir; levhanın yan kenarları, ÇX ve YX' dikmeleri çıkılarak elde edilir. Sonra *u* ufuk yüksekliği alınarak UU' gösterilir ve yatay izdüşümün ÇN doğru parçası taslak üzerinde UN'ye taşınır. UZ ve UZ' noktaları GN = UZN = UZ'N çizilerek elde edilir. Ça ve Çl apsisleri aynı şekilde taslak üzerine geçirilir. *aa'* noktasının perspektifini elde etmek için, αa'nın levhadaki α izi N kaçış noktasıyle, 1 izi de *1a* doğrusunun UZ kaçış noktasıyle birleştirilir. Bu iki doğrunun kesişme noktası, *aá* noktasının perspektifi α''yü verir.

● *Yüksekliklerin perspektifi*. *aa''*nün üstüne (bk. *Dik* İZDÜŞÜM) A'*a'* = *m* yüksekliğini taşımak için, taslak üzerinde ÇM = *m* alınıp MN ile ÇN birleştirilir. Sıra ile *a''n* yatay doğrusu, *np* düşey doğrusu, *p*A'' yatay doğrusu ve A''*a''* düşey doğrusu çizilir. Aranan yükseklik, perspektifte A'α' yüksekliği olur, çünkü *Pn* ve A'' *a''* düşey doğrularının perspektifle kısalmış olduğu göz önünde tutulmak şartıyle MÇ = *m* = Nn = A''*a''*'dür.

● *Ana uzaklığın indirgenmesi*. UZ ve UZ''nün taslak dışına çıktığı tespit edilir; çizimi taslağın sınırlarına getirmek için NUZ veya NUZ' ana azaklığı üçte birine indirilir, aynı işlem α1 doğru parçasına da uygulanır. (NUZ'nin ilk üçte biri solda, α1'in ilk üçte biri de sağda bulunur.)

α/3 ve D/3 noktalarını birleştirerek *a''* noktası elde edilir.

● *Levhanın büyütülmesi*. Elde edilen perspektifler tasarı geometrinin izdüşümlerinden daha küçük olduğundan, levhanın büyütülmesi gerekir. Yandaki örnekte, üç kat büyütme yapılmıştır. Ana uzaklık da üç kat büyütülüp, sonra bunun üçte biri alındığından (çizimleri büyük levha içine düşürmek için) bu uzaklık değişmez; küçük levhanın UZ ve UZ' noktaları, büyük levhadaki noktaların üçte bire indirgenmiş halini gösterir. Ayrıca desenin merkezini sıkışıklıktan kurtarmak için, 45°'lik doğruların çizimlerini çerçevenin kenarlarına kadar uzatmak gerekir. Bunun için, *a''* noktasını belirlemek yerine, *n'*ye tekabül eden *n'* noktası belirlenir; fakat NUZ küçük levhanın uzaklığına tekabül ettiğinden, α1'in üç katı alınacağına C'1'' = α1 = Ç1' alınması gerekir. *a'''* noktası α'N ile *n''*deki yatay doğrunun arakesitinde bulunur. Yükseklik Ç'M' = 3ÇM = 3 *m*'dir. Bu yüksekliği *a''''*'de almak için, *n'p'* düşeyi çıkmak ve *p''*deki yatay doğruyu çizmek yeterlidir: bunun *a''''*'deki düşeyle arakesiti, A''nün A''''deki perspektifini verir. Bu durumda, uzaydaki AA' noktasının konumu, üç koordinat eksenine getirilmiş olur ve bunlara ölçekler denir: Ç'Y' genişlik ölçeği, Ç'N derinlik ölçeği, Ç'M' yükseklik ölçeği. Uzaydaki bir noktanın perspektifinin çizilmesi bilinirse, herhangi bir düzlem şeklin veya hacmin perspektifini çizmek de kolaylaşır. Düzgün olmayan şekiller geometrik şekillerle çerçevelenir ve bu geometrik şekillerin perspektifi alınarak düzgün olmayan şekillerin perspektifleri kolaylıkla çizilir.

● *Estetik perspektif*. Sanatçılar, oldum olası geometrik perspektif kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalmamışlardır; bu türden serbestliklere *aykırılık* denir.

Optik aykırılık'lar çok sık görülür. Gerçekten de bir resmin önünde yer değiştirdiğimiz zaman ona değişik açılar altında bakmak zorunda kalırız. Sanatçının şekilleri, sabit ve bir tek görüş noktasının seçimine dayanan geometrik perspektif kuralı uyarınca çizmesi, resimde bazı kusurlu şekillerin bulunduğu duygusunu doğurabilir. Bu bakımdan meselâ, Raffaello'nun *Atina Okulu* adlı tablosunda Zerdüşt'ün tuttuğu küre, seyirci hangi noktadan bakarsa baksın tam bir yuvarlak olarak görülür; aynı şekilde *Kana Şöleni*'nde sütunların üst kısmını veren çizgiler, kompozisyonun sağında ve solunda bir kaçış noktasına yaklaşır, fakat matematik bakımından bu nokta çok yüksekte seçilmiştir.

Tasvirî aykırılıklar, sanatçıya, nesnenin gözle görülen biçimine, zihnindeki görüntüleri katma imkânı verir: meselâ mısır sanatında olduğu gibi kısmen önden, kısmen yandan veya kübistlerin, Picasso'nun tablolarında ve ayrıca çocukların içgüdüsel resimlerinde olduğu gibi hem önden, hem yandan gösterilmiş figürler.

Estetik aykırılıklar, sanatçıya, şekil bakımından birbirine eş ve uyumlu bir düzen içinde yerleştirilmiş figürlerle, uzay gerçeğini keyfî olarak ifade etme imkânı verir: meselâ, Raffaello'nun *Atina Okulu*'nda, biçimde aynı fakat, kompozisyon içinde uzaklaştıkça küçülerek tekrarlanmış kemerlerdeki kurala aykırılık. Sanatçı, tablonun genel kompozisyondaki dengeyi bozabileceği düşüncesiyle, bazı kaçış çizgilerinin yönünü değiştirmiştir. Bazı alın çizgilerinden itibarî ve çok sayıda değişik kaçış noktasını belirtmek için kaçış çizgileri olarak yararlanmıştır.

Aynı aykırılıklar heykeltıraşlık ve mimarîde de görülür; ister yakından, ister uzaktan görülecek şekilde veya bir alınlığı, bir afrizi süslemek için yapılsın, bir heykel veya bir alçak kabartma, biçim, oylum ve hacim düzenlemesi bakımından büyük aykırılıklar gösterecektir; yunan revaklarının çoğunda bütün sütunlar birbirinin tam eşi değildir; özellikle sol veya sağ uçtaki sütunlar, güneşin doğrudan doğruya vurduğu yüzeyi daha dar gösterdiğini hesaplayan mimarlar tarafından bile bile ötekilerden daha kalın yontulmuştur. (L)

PERSPEKTİFÇİ i. (*perspektif*'ten *perspektif-çi*). Eserlerinde perspektiften yararlanan ressam. (L)

PERSPEKTİVİZM i. (fr. *perspectivisme*'den). Fels. Bütün bilgilerimizin genel dünya görüşümüze ilişkin ve hayatî ihtiyaçlarımıza uygun olduğunu, ama derin ve ferdî gerçekleri gözden kaybettirdiğini ileri süren öğreti: *Nietzsche'nin perspektivizmi, Bergson felsefesinin belli ölçüde öncüsüdür*. (L)

PERSSON (Axel Waldemar), isveçli arkeolog (Scania 1888-Upsala 1951). Önceleri klasik filoloji alanında çalıştı, sonra Upsala üniversitesinde klasik arkeoloji ve eskiçağ tarihi dersleri verdi (1924'ten itibaren). Asine

Pertek kalesi

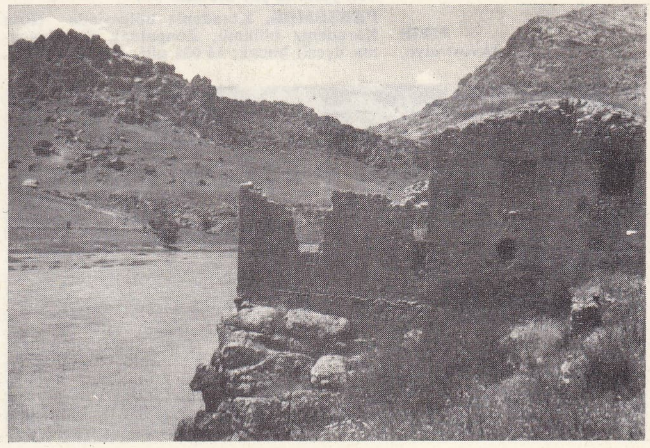

Foto. Ş. Gözler (MEYDAN)

J.E. Drummond on altıncı PERTH kontu

(1922-1924), Dendra (1926-1939), Berbeti (1937), Milas (Mylasa) [1938 ve 1948], eski Karia şehri Labranda'da önemli kazılar yönetti, özellikle Minos ve Mikenai medeniyetleri üstüne bilimsel araştırmalar yaptı. (M)

PERSUİS (Louis Luc LOISEAU DE), fransız bestecisi (Metz 1769-Paris 1819). 1787'de, Concert Sprituel'de *Le Passage de la Mer Rouge* (Kızıldeniz'i Geçiş) adlı oratoryosunu çaldırdı. Sırasıyle şarkı yöneticisi, orkestra yöneticisi (1810) oldu. Paris operasının başına getirildi (1817). Birçok dramatik eser (*Jérusalem Délivrée* [Kurtarılmış Kudüs]) ve baleler temsil ettirdi. (L)

PERSÜLFAT i. (fr. *persulfate*). Kim. Persülfürik asidin tuzu. (L)

PERSÜLFOSİYANİK sıf. (fr. *persulfocyanique*). Kim. Formülü $C_2N_2S_3H_2$ olan, az kararlı heterosiklik asit için kullanılır; sülfürik asidin potasyum izosülfosiyanat'a etkimesiyle meydana gelir. (L)

PERSÜLFÜR i. (fr. *persulfure*). Kim. Bileşiminde normal sülfürden daha çok kükürt bulunan sülfür. (POLİSÜLFÜR de denir.) [L]

PERSÜLFÜRİK sıf. (fr. *persulfurique*). Kim. Formülü S_2O_7 olan anhidrit, formülü $H_2S_2O_8$ olan asit (*perdisülfürik*) ve formülü H_2SO_5 olan (*permonosülfürik*) Caro asidi için kullanılır.

— ANSİKL. *Persülfürik anhidrit*, oksijen ile kükürt dioksit karışımının eflüvden geçirilmesiyle elde edilir; yağ kıvamında bir sıvıdır; içinde $H_2S_2O_8$ asidi bulunan kararsız sulu çözeltisi kuvvetli bir yükseltgen rolü oynar. Derişik çözelti halindeki alkali sülfatların elektrolizi, bu asidin *persülfatlar* denilen tuzlarını verir; su temasıyle oksijenli su (hidrojen peroksit) açığa çıkaran bu tuzlar beyazlatıcı olarak, fotoğrafçılıkta ise hiposülfit artıklarını gidermekte kullanılır. Caro asidi billûrlaşmış olarak bulunur; çok kararsızdır, oksijen ve sülfürik asit halinde ayrışır. (L)

PERSÜLFÜRLEME i. (*persülfür* > *persülfürlemek*'ten *persülfürle-me*). Kim. Kükürtlü bir bileşiğe fazladan kükürt bağlama. (L)

PERSÜLFÜRLÜ sıf. (*persülfür*'den *persülfür-lü*). Kim. Fazla miktarda kükürt kapsayan; persülfür yapısında olan: *Persülfürlü bileşik*. (L)

PERŞEMBE i. (fars. *penc*, beş, *şenbih*, gün'den *penc-şenbih*, beşinci gün'den). Haftanın günlerinden biri, çarşamba ile cuma arasındaki gün: *Ertesi gün perşembe idi* (Ahmed Hâşim). *Perşembe günü ağa köyde bulunacaktı* (M. Ş. Esendal). [M]

PERŞEMBE, esk. **Vona**, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Ordu ili) ilçe merkezi kasaba; 6 587 nüf. (1970). İl merkezinin 13 km kuzeybatısında küçük bir tepenin eteklerinde. Ordu'yu Samsun'a bağlayan asfalt yol buradan geçer. Kasabanın en canlı yeri İskele meydanıdır. Resmî binaların bazıları da bu meydanın çevresindedir. 1945'ten beri ilçe merkezi. — *Perşembe ilçesi*, 226 km²; 43 859 nüf. (1970). Tek bucak; 35 köy. Fındık; soya fasulyesi. Son yıllarda çay üretimi. (M)

PERŞEMBE, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili, Çaycuma ilçesi) bucak; 16 008 nüf. (1965); 24 köy. — *Bucak merkezi* (*Hacıkadı* köyü), 791 nüf. (1965). İlçe merkezinin doğusunda; yüksl. 60 m. (M)

PERTH (Avustralya)

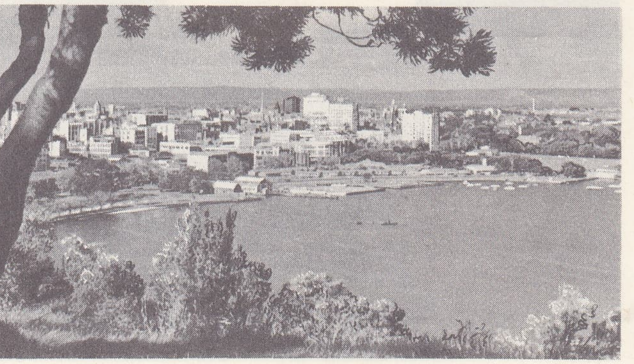

PERŞÖRON i. (fr. *percheron*). Zootekn. Perche ilinde yetiştirilen koşum atı. (Boz veya siyah renkli, boylu, mükemmel bir koşum hayvanıdır; fransız koşum atlarının en eskisidir.) [L]

PERT (Iacopo), italyan bestecisi (Roma 1561-Floransa 1633). Şarkıcılık yaptı, Medici sarayı müzikçiliğine getirildi, müzik işleri baş yönetmenliğine yükseldi, 1618'de genel müfettiş oldu. Bardi ve Corsi'nin «camerata»sına (oda orkestrası) katıldı. Yunanlıların lirik okuma tarzlarına uygun olan *stile rappresentativo*'nun gerçek yaratıcısı sayılabilir. İki opera (*Dafne* [1594]; *Euridice* [1600]) besteledi. 1609'da, içinde tek ses için madrigaller bulunan ve şarkılarla recitativo'ların karşılıklı yer aldığı lirik parçalar yayımladı. (L)

PERTAB veya **PERTAV** i. (fars. *pertâb*, *pertâv*). *Esk.* Sıçrama, atılma. || Atılmak için alınan hız. || Uzağa düşen ok v.b. şey. (M)

PERTARİTO veya **PERTARİDO** (öl. 688), Lombardların kralı (661 ve 671-688). Babası Ariberto I'in yerine geçti. Kardeşiyle iktidar yüzünden çekişti ve tahtı Benevento dukası Grimoaldo'ya kaptırdı (661). Duka ölünce, Pertarito tekrar iktidarı ele geçirdi. Bizans imparatorluğuyle barış yaptı. (L)

PERTAVSIZ i. (fars. *pertev*, ışık ve *-süz*, yakan > *pertev-süz*'dan). *Esk.* Büyüteç: *Önümde duran pertavsızı alıp gözlerinin içine baktım* (B. Felek). [M]

PERTEK, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili) ilçe merkezi kasaba; 3 690 nüf. (1970). Elazığ-Erzurum karayolu üzerinde, Elazığ'ın 33 km kuzeyindedir; yüksl. 1 025 m. Kasaba, Elazığ-Erzurum karayolu boyunda, bahçeler içinde yayılır. Bir tepe üzerinde eski bir kalesi vardır. — *Pertek ilçesi*, 947 km²; 22 966 nüf. (1970). Merkez, Akdemir, Dere ve Pınarlar bucakları; 49 köy. Tahıl zıraatı ve hayvancılık. Hayvan ürünleri, özellikle Akdemir bucağında elde edilir. (M)

Pertek kalesi, Murat ırmağının kenarında, bir kayalığın üzerinde kale. Kalenin ilk yapım tarihi, M. S. 600 yıllarına rastlar. Yavuz Sultan Selim zamanında Türkler tarafından ele geçirildi. Güney cephesindeki yontma taşlar arasına kondurulmuş kırmızı ve sert tuğlalar ve mavi çiniler kalede türk - arap etkisini gösterir. Surlardaki arap etkisi, Halit bin Velid'in Diyarbakır ve Elazığ çevresini fethine bağlanır. Kalenin içinde bazı bina kalıntılarıyle büyük bir sarnıç vardır. (M)

PERTEV i. (fars. k.). *Esk.* Parlaklık, ışık. || Erkek adı. || *Pertev-bar*, ışıklı: *Çehresinde parlayan necm-i pertev-bar-ı saniha* (H. Z. Uşaklıgil). || *Pertev-efşan* (veya *pertev-feşan*), ışık saçan. || *Pertev-endaz*, ışık veren. || *Pertev-endazî*, ışık verme. || *Pertev-nisar*, ışık veren. || *Pertev-paş*, aydınlatıcı. || *Pertev-riz*, ışık dökücü. || *Pertev-suz*, pertavsız. || *Pertev-zen*, nurlandıran, ışıklandıran. || *Pertev-i mihr*, güneş ışığı. (M)

Pertevniyal lisesi, İstanbul'da Aksaray semtinde Valde camii yanında lise. Bugün lisenin bulunduğu yerde, Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultanın, kocası Mahmud II adına yaptırdığı Mahmudiye mektebi vardı (1872). İki katlı olan bu binanın alt katında sübyan mektebi yer alıyor, üst katta rüştiye öğretimi yapılıyordu. Aksaray yangınında (1911) bina harap oldu; okul Sineklibakkal yakınında bir konakta öğretime devam etti. 1930'da mütevelli Osman Bey tarafından aynı yerde 17 odalı beton bir bina yaptırıldı. Önce ilkokul olarak faaliyete geçen okul çevre halkının isteğiyle liseye çevrildi ve adı Vekiller heyeti kararıyle *Pertevniyal* olarak değiştirildi (1930). Artan öğrenci sayısı yüzünden 1937, 1956, 1969'da yapılan ek binalarla okul bugünkü durumunu aldı. 1963-1964 Ders yılında çift tedrisata başlandı. Pertevniyal lisesinin bugün 63 sınıfı, 4 000'ün üstünde öğrencisi, 120 öğretmeni, 6 memuru, 16 hizmetlisi vardır. (M)

PERTEVNİYAL SULTAN, Mahmud II'nin karısı (öl. İstanbul 1883). 1861'de Abdülaziz'i dünyaya getirdi. Pertevniyal Valde Sultan Aksaray'da (İstanbul) bir cami (*Valde camii*), kütüphane, çeşme, mektep yaptırdı. (M)

PERTEV PAŞA (İbrahim Edhem), türk yazarı (Erzurum 1824 - Kastamonu 1872). Öğrenimini Gümüşhane'de çeşitli hocaların yanında yaptı. İstanbul'a gelerek sadaret kalemine memur oldu. Damat Halil Rıfat Paşa tarafından himaye edildi. Berlin'e sefaret kâtibi oldu. İstanbul'a dönüşünde Babıâli Tercüme kalemine girdi ve çeşitli yerlerde kaymakamlık yaptı; Hariciye Nezareti mektupçuluğuna (1869) ve Serasker müşteşarlığına getirildi (1871). Son görevi Kastamonu valiliğiydi. Eserleri: *İtlâkül-Efkâr fi İkdil-Ebkâr* (Özlü Düşünceler İnci Dizisi Hakkında Fikirlerin Açıklanışı); *Habname* (Uyku Kitabı); *Av'ave* (Havlama); *Kızıl Bayrak; Bekayı Şahsî ve Nev'î* (Türün ve Kişinin Bekası); *Emrü'l Acib fi Tarih-i Ehl-i Salib* (Haçlı Seferleri Hakkında Garip Emir). [M]

PERTEV PAŞA (Mehmed), arnavut asıllı türk devlet adamı (öl. İstanbul 1574). Enderundan yetişti. Kapıcıbaşı ve Yeniçeri ağası oldu. Nahçivan seferinden sonra Sokullu Mehmed Paşanın yerine Rumeli beylerbeyi (1554), bir yıl sonra da dördüncü vezir oldu (1555). Bir süre sonra da üçüncü vezir ve ikinci vezir oldu. Kanunî'nin Zigetvar (Szigetvar) seferi sırasında Güle (Gyula) kalesini almakla görevlendirildi. Bu kaleyle birlikte Yanua ve Villagos kalelerini ele geçirdi. Kıbrıs seferi sırasında donanma serdarı oldu, Girit'e asker çıkardı, Çerigo (Çuha), Zanta ve Kefalonya adaları yağmalandı. Dalmaçya kıyılarında Lesina, Antivari Sopot ve Dulcino (Ülkün) kaleleri alındı. İnebahtı yenilgisinden sonra ikinci vezirlikten azledildi. (M)

PERTEV PAŞA (Mehmed Said), türk devlet adamı (Darıca 1785 - Edirne 1837). Mehmet Ataullah Efendiden ders gördü ve icazet aldı. Önce Divanı Hümayun rüus kalemine, sonra Divan kalemine girdi. Pertev mahlası kendisine burada verildi. Divan kaleminden Sadaret Mektubî odasına geçti. Burada reisülküttap Galib Efendi tarafından korundu. Bükreş barış görüşmelerine katıldı. Bükreş antlaşmasından sonra âmedî beylikçi ve reisülküttap oldu (1827).

Pertev Paşanın reisülküttaplığı Rum isyanına ve İngiltere, Fransa ve Rusya'nın muhtar bir yunan devletinin kurulması için Osmanlı devletine baskı yaptığı bir döneme rastlar. Pertev Paşa bu üç devletin Osmanlı devletinin içişlerine karışmasını hoş karşılamadı. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın muhtar bir yunan devletinin kurulmasını kararlaştırdığı Petersburg protokolunu da (4 nisan 1826) kabul etmedi. Rusların osmanlı sınırlarına saldırması üzerine Rusya'ya savaş açılmasını destekledi. Fakat savaşın Osmanlı devleti aleyhine sonuçlanması, imzalanan Edirne barışının (1829) çok ağır hükümler taşıması ve bağımsız bir yunan devletinin kurulmasını öngören Londra protokolunun kabul edilmesi üzerine reisülküttaplıktan azledildi (1830). Aynı yıl, Mehmed Ali Paşanın Girit isyanlarının bastırılmasına yardım etmesi, Rusya'ya ödenecek savaş tazminatına Mısır'ın da katılması ve Mısır'ın Osmanlı devletine ödediği yıllık verginin arttırılması gibi meseleleri görüşmek için Kahire'ye gitti. Mehmet Ali Paşadan Haremi Hümayun hazinesi için 20 000; ordu masrafları için de 5 000 kese fazla gönderileceği vaadini alarak İstanbul'a döndü. Bu başarılarından dolayı Mahmud II ona bir kılıç verdi. Bir süre sonra da sadaret kethüdası oldu. Sadaret kethüdalığı Umurı Mülkiye nazırlığına çevrilince vezirlik ve müşirlik rütbesi ve sivil paşa unvanıyle umurı mülkiye nazırı oldu (1836). Bir yıl sonra rakibi Âkif Paşanın etkisiyle azledilerek Edirne'de oturmağa memur edildi (1837) ve burada boğduruldu. Pertev Paşanın bir *Divan*'ı vardır. (M)

PERTH, Avustralya'da şehir, Batı Avustralya eyaletinin merkezi, Swan River'in halici kıyısında; 431 000 nüf. Şehir 1829'da kurulan bir askerî karakol çevresinde gelişti. Başlangıçta, Doğu Avustralya'nın kalabalık bölgelerine binlerce kilometre uzakta olduğu için çok sıkıntı çeken şehir, XIX. yy.da altın bulunması ve Swanland'da tarım ve hayvancılığın gelişmesi sayesinde genişledi. Bugün Swan ırmağı boyunca uzanan

Foto. A.F.P., Avustralya bürosu (LAROUSSE)

parklarıyle güzel bir şehirdir. Ticaret gelişmiştir, ama sanayi özellikle Perth'in 20 km batısındaki Fremantle limanı yakınında toplanmıştır. Petrol rafinerisi. (L)

PERTH, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da, Perthshire'ın idare merkezi, Tay kıyısında, Dundee'nin yukarısında; 41 200 nüf. Saint John kilisesinde XV. yy.dan kalma bölümler. Eski evler. Sanat ve arkeoloji müzesi.

— Tar. Şehrin küçük bir roma ordugâhı (*Victoria*) çevresinde geliştiği sanılır. Aziz Columba zamanında hıristiyanlaştırılan şehirde, Aziz John'a adanan bir kilise kuruldu (XVII. yy.a kadar Perth'in yanı sıra kullanılan *Saint John* adı bu kiliseden gelir). Aslan William'ın 1210'da bir kraliyet kasabası haline getirdiği Perth, monarşinin başlıca merkezi olarak Scone'un yerini aldı. Ama James I'in 1437'de burada öldürülmesi, başkentin 1482'de Edinburgh'a nakledilmesine yol açtı. (L)

PERTH (James Eric DRUMMOND, birinci — dükü), iskoçyalı siyaset adamı (1648-1716). 1634-1688 Arasında İskoçya kançılarıydı. Katolikliği kabul etti ve James II'nin İskoçya'daki en çalışkan ajanı oldu. Kral, Saint-Germain'e sürülünce Perth de onunla birlikte gitti. (L)

PERTH (James Eric DRUMMOND, on altıncı — kontu), ingiliz diplomatı (Fulford, Yorkshire 1876-Rogate, Sussex 1951). 1900'de Foreign Office'e girdi, Asquith, Grey ve Balfour'un özel sekreterliğini yaptı. Milletler Cemiyetinin ilk genel sekreteri oldu (1919-1933). Daha sonra Roma'da büyükelçilik yaptı (1933-1939). [L]

PERTH AMBOY, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Newark'ın güneyinde; 38 000 nüf. Kaolin ocakları sayesinde çömlekçiliğin geliştiği şehir, New York'un genişleme bölgesi içindedir. Bakır ve kurşun tasfiyesi; makine yapımı. (L)

PERTHES (Friedrich Christoph), alman yayımcısı (Rudolstadt 1772 - Gotha 1843), Johann Georg Justus Perthes'in yeğeni. Hamburg'da kitapçılık yaptı (1796). Sonra Gotha'ya yerleşti. Orada bir yayınevi kurdu. Milliyetçi ve romantik çevrelere bağlıydı, Napolyon işgaline karşı direndi. (L)

Perthes yayınevi (JUSTUS—), 1785'te, Johann Georg Justus Perthes tarafından Gotha'da (D. Almanya) kurulan yayınevi. 1816'dan itibaren *Almanach de Gotha*'nın (Gotha Almanağı) basımını üstüne aldı. Ama yayınevi asıl ününü, Stieler atlasının (1817-1822) yayımından Langhans atlasınınkine (1900-1937) kadar bastığı coğrafya kitapları ile sağladı. 1945'ten sonra Darmstadt'a taşındı. (L)

PERTHSHİRE, İngiltere'de idare bölümü, İskoçya'da, Kuzey Highland'lerde (Grampians dağları) ve Lowland'lerin bir kısmında uzanır; 127 000 nüf. Merkezi, *Perth.* (L)

PERTİ (Giacomo Antonio), italyan bestecisi (Bologna 1661 - ay.y. 1756). Öğretmenlerinden G. Corso ile bir süre Parma'da kaldıktan sonra, San Pietro kilisesinde kapella yöneticiliği göreviyle Bologna'ya döndü (1696). Tiyatro ve kilise için bol bol eser besteledi, bir okul açarak Aldrovandini, Laurenti, Pistocchi ve Torelli gibi ünlü sanatçıları yetiştirdi. Bestelediği yirmi operadan elde pek azı kalmıştır. Ayrıca yirmi oratoryo, bir *cantate Morali e Spirituali* (1688), çalgılı ve korolu, 4 sesli missalar ve mezmurlar besteledi (1735). [L]

PERTİCA i. (lat. k.). 10 ayak veya 2,962 m değerinde, eski Roma uzunluk ölçüsü birimi. (L)

PERTİLE (Antonio), italyan hukuk tarihçisi (Agordo 1830 - Padova 1895). 1857'den sonra Padova'da ders verdi. A. Del Giudice'nin desteğiyle yazdığı *Storia del Diritto İtaliano della Caduta dell'İmpero Romano alla Codificazione* (Roma İmparatorluğunun Çöküşünden İtalyanın Birleşmesine kadar İtalyan Hukuku Tarihi) [6 cilt, 1871 - 1872] adlı eserle tanındı ve bu kitapla italyan hukuku bilimsel tarihinin temellerini attı, İtalyan hukuk tarihinin gelişimini ilk defa organik ve sistematik bir biçimde ele aldı. Bu kitap, metodunun eskimiş olmasına rağmen tükenmez bir belge ve bilgi kaynağıdır. (M)

PERTİLE (Aureliano), italyan tenoru (Montagnana, Padova 1885 - Milano 1952). V. Orefice ve M. Bavagnoli'den ders aldı. İlk defa Vicenza'da sahneye çıktı (1911). Daha sonra Avrupa ve Amerika'nın önemli tiyatrolarında tenor olarak çalıştı, repertuvarında özellikle italyanca eserlere yer verdi. (M)

PERTİNAX (Publius Helvius) [Alba Pompeia, Liguria 126 - Roma 193], Roma imparatoru (192). Azatlı bir kölenin oğlu olan Pertinax başarılı bir askerdi. Konsül (192), Roma valisi oldu. Roma'yı Commodus'un elinden alan (193) isyancılar tarafından imparator seçildi. Üç ay süren hükümdarlığı sırasında Comodus'un mallarını satışa çıkardı, Devlet maliyesini düzeltti; fakat muhafız erleri tarafından öldürüldü. (L)

PERTİTANAT i. (fr. *pertitanate*). Kim. Genel formülü M_2TiO_4 olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

Pert metodu (*Project Evalution and Review Technic*'in [Proje değerlendirmesi ve gözden geçirme tekniği] kısaltması; **CPM metodu** (*Critical Path Method* [Kritik yol metodu]) da denir. Sanayide, karmaşık projelerin uygulanma planlarının incelenmesini sağlayan şebekeli planlama usulü. 1958'e doğru amerikan bahriyesi tarafından «Polaris» füzelerinin gerçekleştirilmesi için ortaya atılan bu usul, şebeke şeklindeki bir projenin kritik yönlerinin araştırılması esası üstüne kurulmuştur. Bu metot, uygulanmakta olan bir projenin ilerleme durumunu her an bilmeyi, kaçınılmaz aksiliklerin gerçek etkisini anında görmeyi, gerçekleştirme tarihi üstünde yapacakları etkileri kolayca kestirmeyi ve böylece gerekli kararları zamanında almayı sağlar. (L)

PERTUSARİA i. Yapışık olduğu yere (kaya, ağaç kabuğu) bağlı ince bir kabuk meydana getiren liken. (L)

PERTUSATO burnu, Korsika'nın güney ucu, Bonifacio'nun güneydoğusunda. Deniz feneri. (L)

PERTUZ i. (önek *per* ve *tuz*'dan). Kim. Bir asidin bir peroksitle verdiği bileşik. (PEROKSİTUZLAR da denen pertuzlar oksitleyici maddelerdir, su temasıyle oksijenli su [hidrojen peroksit] vererek ayrışırlar. Persülfatlar, perkarbonatlar, perboratlar v.b. pertuzlardandır.) [L]

PERTÜRBASYON i. (fr. *perturbation,* karışıklık, düzensizlik). Mat. *Pertürbasyonlar metodu,* fizik ve mekanikte kullanılan ve bazı problemleri ardışık yaklaştırmalarla çözmeyi sağlayan metot. (Schrödinger, Stark olayının incelenmesinde bu metottan faydalandı.) [L]

PERTZ (Georg Heinrich), alman tarihçisi (Hannover 1795 - Münih 1876). Hannover'de arşiv memuru (1816), Berlin'de kütüphane müdürü (1842) oldu. 1823'ten 1873'e kadar *Monumenta Germaniae Historica*'ların yayımını yönetti ve karolenj metinlerini yayımladı. (L)

PERU i. Bk. PERO.

PERU, Güney Amerika'da devlet, Büyük Okyanus kıyısında; 1 285 215 km²; 12 012 000 nüf. Başkenti, *Lima* (1 716 000 nüf.). Başlıca şehirleri: *Calloa* (161 300 nüf.); *Arequipa* (156 700 nüf.); *Trujillo* (100 100 nüf.), *Chiclayo* (86 900 nüf.); *Cuzco* (78 300 nüf.); *İquitos* (58 200 nüf.).

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Peru'nun yüzey şekilleri üç büyük bölgeye ayrılır: Andlar, Amazon bölgesi, kıyı bölgesi.

1. Merkezde *Andlar,* arazinin üçte birini içine alır. Hemen her yerinde başlıca üç unsura rastlanır: 4 000 m yükseltiye doğru *puna* veya *pampa* denen yüksek alanlar, 5 000 m'den yukarıda çoğu 6 000 m'yi aşan ve eskiden sanıldığı gibi düğümler değil, basamaklar meydana getirerek kuzeybatıdan - güneydoğuya uzanan kalıntı engebeleri, Amazon şebekesine bağlı akarsular (Urubamba, Apurimac, Mantaro, Huallaga, Maranon) tarafından aşıldığı halde başları çoğunlukla Büyük Okyanus'a yakın olan dar ve derin vâdiler.
And dağlarının en geniş kısmı Güney Peru'dadır. Bu bölgede üç kısım ayırt edilir: Huancayo Andları'nı, Abancay'ı Cuzco ve Carabaya'yı kapsayan doğu cordillera; Titicaca gölüne doğru çoğunlukla bazaltlar ve volkan külleriyle örtülü olan (Bolivya sınırı dışında) ve büyük ölçüde yarılan puna - lar; Chachani (6 035 m), Misti (5 842 m), Tutucapa (5 780 m) gibi yanardağların bulunduğu batı cordillerası. Orta ve Kuzey Peru'da, Andlar kıyı bölgesinden uzaklaşır; kütle özelliği taşıyan dağlar kalıntı engebeleridir: Huayhuash cordilleraları; Huascaran dağında yükseltisi 6 768 m'yi bulan ve güzel buzulların yer aldığı cordillera Blanca, Serra Negra (5 000 m). Ekvador sınırına yaklaştıkça Cajamarca Andları'nda genel yükselti azalır ve boğazların yüksekliği 2 500 m'yi aşmaz. Puna alanlarının yerini Mantaro'nun doğduğu Junin pampası ve Rio Santo'nun başladığı Conocacha pampası gibi yüksek bataklık ovalar alır.

2. Andların doğusunda Peru *Amazon* bölgesi (Amazonas) uzanır; Rio dağeteğiyle bir alüvyon ovasından meydana gelen bu geniş bölgedeki ırmakların başlıcaları (Ucayali, Maranon ve Rio Napo) önandlar'dan çıktıkları boğazlar ve çağlayanlardan sonra (Maranon kıyısında, 150 m yükseltide Pongo de Manseriche) genişler. Peru Amazon bölgesi, ülke topraklarının yarısını içine alır. Bk. AMAZON.

3. *Kıyı* bölgesi, bir dolma ovasında veya Chincha ile Canete arasında yükseltisi 170 m'yi bulan konglomera yarlarından meydana gelir, Batı Andlar ile temas bölgesi, ancak Pisco ile Narca arasında yüksektir.

● *İklim ve bitki örtüsü.* Başlıca iklim olayı kıyı ile Amazon bölgesi arasındaki bakışımsızlıktır. Dünyanın en kurak bölgelerinden biri olan kıyıda sıcaklık farkları çok düşüktür: Lima'da on dokuz yılda yıllık yağış ortalaması 37 mm'dir. Bu çok az yağışlar gökyüzünü kışın örten buharların (garva) yoğunlaşmasının sonucu olan ince yağmurlar halinde düşer; bununla birlikte yükseltisi 500 m'yi geçen tepelerde (paranalar) seyrek otların yetişmesine imkân verir. Kıyı bölgesi, Batı Andlar'dan inen sel sularının ağzındaki vahalarla yer yer kesilen bir taş ve kum çölüdür. Buna karşılık Peru Amazon bölgesi bol yağış alır (ovada 3 m'den çok): bu yağışlar ve ekvator bölgesinin aşırı sıcaklığı *montana* denen ve yapraklarını dökmeyen sık bir ormanın yetişmesine imkân vermiştir. Montana adı, teşmil yoluyle bütün bölgeyi de ifade eder. Doğu Andlar'ın yamaçlarında orman seyrekleşir: burası otlu bozkırlar ve çalılarla örtülü *ceja da montana* bölgesidir. Doğu sierralarda yükselti sıcaklığın düşmesine yol açar. Cuzco'da yıllık sıcaklık ortalaması 20°C, en yüksek sıcaklık 26°C ve en düşük sıcaklık —5°C'tır. Mayıs-kasım aylarında yağış düşmez ve yağışlar aralık-nisan ayları arasında toplanır. Yağışlar yükseltiyle birlikte azalır: kuzeyde yıllık yağış ortalaması 900 mm, güneyde ise 300 mm'dir; ancak sert ve ender bir otun yetiştiği punalar çöllerle örtülüdür. Ağaçlar yalnız vâdilerde ortaya çıkar (salkım söğüde benzeyen *molle* ahlat ağacı). Dikenli ağaçsılar ve cereus katlarıyle (3 800 - 1 500 m yükselti arasında) Batı And punalarından kıyı çöllerine geçilir. Buzullar ve daimî karlar yüksek kalıntı engebelerinde toplanmıştır ve 4 500 m'nin altına pek ender iner. Cordillera Blanca'nın adını buzullardan almasına karşılık, Misti'de, yükseltisine rağmen, daimî karlar yoktur.

Beşerî coğrafya

Peru, eski kızılderili medeniyetlerinin ülkesidir. Halkın çoğu hâlâ quechua ve aymara dillerini konuşur. Nüfusta kızılderililerin oranı yüksektir: bütün ülkede yüzde 47, Sierra'da yüzde 80. Melezlerin sayısı da hemen hemen aynıdır ve şehirlerde özellikle Lima'da yaşayan safkan beyazların sayısı ancak 600 000'dir. Ülkede hâlâ 40 000 asyalı (özellikle çinli) ve 30 000'den az zenci yaşar. Hızla çoğalan nüfus son kırk yılda iki kat kadar artmıştır. Doğum oranının binde 30'dan çok, ölüm oranının ise binde 8,2'den az olduğu sanılır. Ortalama nüfus yoğunluğu km²'de 8,1 kişidir. Ama, Sierra'daki yoğun nüfuslu vâdilerle Puna'nın ve Amazon ormanındaki birbirine uzak topluklukların nüfusu çok farklıdır. Peru'nun öte-

PERTİNAX
roma sikkesi
Cabinet des Médailles, Paris

Foto. B.N. (LAROUSSE)

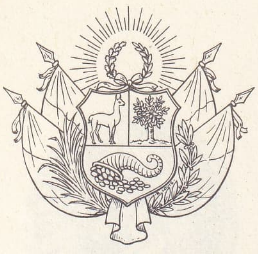

den beri bir köylü ülkesi olmasına karşılık şehir nüfusu zaman zaman tehlikeli bir ritimle artar. Bunun sebebi, Kızılderililerin yoksulluk yüzünden dağlardan kaçmasıdır: 1925'te 250 000 kişi olan Lima'nın nüfusu bugün Calles limanıyle birlikte bir milyonu aşar. Öbür Peru şehirleri çoğunlukla sanayinin az ölçüde geliştiği büyük tarım pazarlarıdır: şekerkamışı ve pirinç tarlalarıyle Trujillo ve Chiclayo, vahasıyle Arequipa, pamuk tarlalarıyle İca ve Piura, güzel tarlalarıyle Cuzco. Bununla birlikte yeraltı kaynaklarının işletilmesi Andlar'da, Cerro de Pasco ve La Oroya, Tacna (bakır), Chimbote (çelik fabrikası) gibi şehir çekirdeklerinin kurulmasına yol açmıştır. Büyük Okyanus kıyısında Bolivya'nın limanı olan Mollendo, Peru'nun Amazon kıyısındaki limanı İquitos ve Titicaca gölünün limanı Puno'da ulaşım sayesinde sanayi gelişmiştir.

İktisadî coğrafya

● *Tarım ve balıkçılık.* Tabiî bölgelerin çeşitliliği üretimin ve kır faaliyetlerinin büyük ölçüde çeşitlenmesine imkân verdi: Amazon bölgesinde kerestecilik, tropikal ürünler tarımı (pirinç, mısır, manyoka, yerfıstığı, şekerkamışı, pamuk, kahve, kakao, çay), akdeniz ve ılıman iklim bitkileri (buğday, arpa, asma, zeytin, mercimek, bakla, fasulye), patatesin ağır bastığı And bitkileri tarımı. Ama çoraklık sulamayı gerektirir ve tarımı devamlı olarak kuraklık tehdit eder. Amazon ırmaklarının sularını kıyıya ulaştırmak için büyük çalışmalar tasarlanmıştır. Sömürgecilerden kalma büyük mülkler veya tersine bazı sulak bölgelerde toprakların aşırı derecede parçalanmış olması genellikle çok yoksul olan kızılderili köylülerin hayat seviyesinin yükselmesini engeller. Dağlardaki geniş alanların teknik bakımdan çoğunlukla geri olmasına karşılık, kıyılardaki daha modern büyük çiftliklerde şekerkamışı ve pamuk yetiştirilir; kimyevî gübre ile tohum seçimi Mısır elyafına benzer bir pamuk üretilmesine imkân vermiştir. İhracat bitkileri tarımının gelişmesi, besin tarımıyle atbaşı yürümez: oysa beslenecek insan sayısı günden güne artmaktadır. Et üretimi ülke ihtiyacını karşılamağa yetmez. Bunula birlikte And sürüleri (koyun, lama, vicuro, alpaka) yün ihracatına imkân verir. Peru doğudaki sıcak ve yağışlı bölgelerin değerlendirilmesini (Tingo Mario yerleşme merkezi) desteklemektedir. Ayrıca Büyük Okyanus'un soğuk sularında büyük ölçüde balıkçılık yapılır. Ton balığı avcılığının teşkilâtlandırılması, hamsi setlerinin yakın bir tarihten beri büyük ölçüde işletilmesi ve büyük tesisler inşa edilmesi Peru'nun birkaç yıl içinde yabancı sermaye ve teknisyenler yardımıyle dünyada balıkçılığın en gelişmiş olduğu devletlerden biri haline gelmesine imkân verdi. 1960-1965 Arası gayrısafi millî hasıla, yılda yüzde 6 oranında arttı; ama hızlı nüfus artışı bu oranı yaklaşık olarak yüzde 3,5'e düşürdü. Bu ilerlemenin başlıca sebebi, bulunulması unu sanayiinin gelişmesidir. 1960-1964 Arasında, tutulan balık miktarı 3,6'dan 9,1 Mt'a çıktı ve Peru dünyada birinci sıraya yükseldi (1966'da 8,8 Mt). Bir toprak reformu başlatılarak 60 000'den çok köylüye toprak verildi.

● *Madenler.* Yeraltı kaynaklarının işletilmesi Peru ekonomisinin sağlam olmayan dengesini sağlar. Sömürge dönemindeki altın ve gümüş, özellikle XIX. yy.da işletilen guano, bugün ikinci plana düşmesine rağmen hâlâ önemlidir. Peru dünyanın dördüncü gümüş üreticisidir; guano hâlâ kıyıdaki çorak adalarda elde edilir. Demirsiz madenler üretimi önemlidir: kurşun, bakır (La Oroya'da işlenir), Cerro de Pasco bölgesinde çinko daha az ölçüde çıkarılır ama ticarî önemi büyük olan vanadyum, bizmut, antimon, tungster, molibden, kadmiyum, uranyum, manganez. Demir filizi üretimi hızla gelişmektedir: 1953'ten beri işletilen Marcona yatağı; Lima'nın güneyinde Acari madenleri; zengin filizlerin bulunduğu ve Japonların ilgilendiği güneydeki Chala limanı yakınında yataklar. Peru Maden bankası yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesini destekler ve yabancı şirketlere (başlıcaları amerikan şirketleri) arama ve işletme imtiyazları verir. Madenlerin dağlarda, çoğunlukla 3 500 m'den yüksekte olması, bunların işletilmesini güçleştirir ve masrafları artırır.

● *Enerji kaynakları.* Peru enerji sıkıntısı çeker: Ancak idare bölgesinde, Santa vâdisinde ve Arequipa ile Tuna arasında, maden kömürü üretimi 160 000 tonu pek az geçer; hidroelektrik üretimi çorak iklim, akarsuların sel rejimi ve Andlar'ın yüksek eğimi yüzünden sınırlıdır; bununla birlikte petrolün katkısı önemlidir: en verimli yataklar kıyı bölgesinin kuzeyindedir: Lobitos ve Negritos (bir ingiliz şirketi tarafından işletilir), Talara (Standart Oil'un kolu olan bir şirket), Zorritos (devlet şirketi) petrol

PERU arma ve haritası

Amazon ormanında akarsu

Foto. B. Pierre (LAROUSSE)

solda Andların en yüksek zirvelerinden Salcantay; sağda, Machupiccu'da harabeler

merkezleri. Amazon yamacında Amerikan-Peru şirketinin üretimi artmaktadır. Aynı zamanda And dağeteğinde araştırmalar yoğunlaşmakta ve Manaus'ta (Brezilya) inşa edilecek rafineriye ham petrol sevkiyatı tasarlanmaktadır.

● *Sanayi.* Peru'da sanayi son yıllarda gelişti. Geleneksel besin ve dokuma sanayii (Lima, Cuzco, Arequipa) dökümcülük, çinko, bakır ve kurşun tasfiyesinin yanı sıra modern sanayiye ve temel donatıma yönelmiştir (Chimbote Çelik fabrikası). Gelişen kimya sanayii, gübre, patlayıcı madde, eczа ve antikriptogam malzemesi, sunî dokuma üretir. Ayrıca seramik, sıcağa dayanıklı maddeler oto lastiği fabrikaları kurulmuştur.
Sanayide en büyük gelişme, üretimi üçte iki artan demir çıkarımında oldu (1966'da 5,3 Mt); petrol üretimi daha ağır gelişmesine rağmen 1966'da 3 Mt'u geçti. Bakır, kurşun, çinko, değerli madenler, 1960'tan sonra en yüksek seviyesine ulaştı; kurşun, özellikle de çinko üretiminin bir kısmı yerinde değerlendirilmeğe başladı.

● *Ulaşım.* Hükûmetin sürekli çabalarına rağmen ulaşım yolları ağı henüz yetersizdir. 4 000 km'yi aşan demiryollarının çoğu özel şirketlerindir (başlıcası bir kanada şirketi); hatların çoğu 1951'den sonra And şehirleriyle maden merkezlerini kıyı limanlarına bağlamak için inşa edildi ve inşaat sırasında dünyanın en yüksek seviye farklarıyle karşılaşıldı. Başlıca hatlar Lima'yı Cerro de Pasco ve Huancayo'ya bağlar; Cuzco, Puna, Arequipa ve Mollendo'ya bağlanmıştır. En iyi karayolu, Büyük Okyanus kıyısını takip eden Panamerika karayoludur. Devam eden inşaatlarla karayolları And yamacına doğru uzatılmaktadır; And yamacında ırmak ulaşımı da düzenlenmektedir (Iquitos limanı). Ayrıca hava ulaşımı hem milletlerarası (Lima havalimanının donatılması), hem de mahallî rol oynar. Başlıca limanlar Talara (petrol ihracatı), Paita ve Pisco (pamuk), San Juan (Marcona'nın demiri), Bolivya dış ticaretine katkıda bulunan Chimbote, Mollendo ve Matarani, donatımı çok modern olan ve çeşitli malların mübadelesi yapılan Callao'dur.

● *Dış ticaret.* Peru'nun dış ticareti, hâlâ hammadde ihracatıyle sanayi ürünleri ithalâtına dayanır. Maden filizi, maden ve tropikal ürünlere (pamuk, şekerkamışı) yönelen ihracat oldukça çeşitlidir. Besin ürünleri ve yeni sanayiler için gerekli donatım mallarını ithal etme zorunluğu ticaret açığını artırmış, peru parasını zayıflatmıştır. Latin Amerika'da Peru'nun özelliği serbest mübadeleci siyaseti ve dış yatırımları geniş ölçüde kabul etmesidir.
Genellikle tek tip üretime dayanan nispî refahın sağlam temellere oturtulmadığı 1965'te balık unu ihracatındaki gerilemeyle ortaya kondu; pamuk ve şeker fiyatlarının düşmesi durumu daha da ciddîleştirdi. Balıkçılığın gelişmesi 1960'tan sonra, eskiden beri hep açık veren ticaret bilançosunu dengelemeğe imkân vermişti. Bu sanayinin gerilemesi ihracatta duraklamaya yol açtı; oysa ithâlat artmağa devam ediyordu. Ticarî bilanço 1965'te yeniden açık verdi, aynı yıl altın ve döviz rezervlerinin yarısı eridi. Durum güç çözülür bir hal aldı; çünkü ihracatta beklenen yeni gelişme 1959-1964 dönemindeki kadar hızlı olmadı (o dönemdeki olağanüstü artış henüz dizginlenemeyen bir enflasyona yol açmıştı). Latin Amerika serbest mübadele bölgesinin kurulması (1960-1961) 1960-1964 arası öteki üye devletlerle ticareti iki kat artırdıysa da, 1966'da A.B.D. hâlâ Peru'nun ticaret yaptığı başlıca ülkeydi (ithalâtın yüzde 37'si, ihracatın yüzde 35'i).

TARİH

İlk medeniyetler

En eski medeniyetin kuzey kıyıdaki Huaca Prieta medeniyeti olduğu (M.Ö. 1500'e doğru) sanılır: M.Ö. 1000'e doğru ortaya çıkan mısır ve seramik, kıyıda Viru ve Chavin (yaklaşık olarak M.S. 300'den 600'e), Mochicas (Moche anıtları) ve Nozca (M.S. 500'e doğru) kültürlerinin gelişmesine yardım etti. Sonra büyük siteler çağı başladı: yaylada Aymaraların Tiahuanaco sitesi, kıyıda Chimaların başkenti Chanchan (M.S. 1200'e doğru). Bütün bu medeniyetlerin ortak özelliği mısır ve patates tarımı, lama yetiştiriciliği, bakır, tunç ve altın metalürjisidir: ayrıca hepsi yazıları olmadığından hatıra bırakmak için quipu kullanırlardı. 1200'e doğru İnkalar Güneş sülâlesi Cuzco vâdisi Quechua'larında hüküm sürmeğe başladı: XV. yy.da Viracocha İnka, Pachacutec, Tunas, Yupanqui ve Huayna Capac zamanında 5° kuzey enlemi ile 37° güney enlemi arasındaki And yayları ve kıyı halklarının hepsine hâkimiyetini kabul ettirdi. Özellikle mimarîsi (bk. CUZCO, MACHUPICCHU) ve idarî kurumlarıyle ilgi çeken inka medeniyeti boyun eğdirdiği bütün halklara silinmez damgasını vurdu.

İspanyol fethi ve hâkimiyeti

Devletini iki oğlu Atahualpa (Quito) ve Huascar (Cazco) arasında bölüştüren Huayna Capac'ın ölümünde (1525'e doğru), iç savaş İnka imparatorluğuna büyük zarar verdi. Panama İspanyolları, Balboa'dan beri, daha güneyde altın bakımından zengin bir ülke bulunduğunu biliyorlardı ve bazıları kıyı bölgesini keşfe gitmişlerdi. Bu serüvencilerden Francisco Pizarro, Karl V tarafından henüz fethedilmemiş olan Yeni Castilla'nın genel valiliği ve başkumandanlığına tayin edildi (1529). Atahualpa'nın kardeşini öldürttüğü (1532) sırada inka topraklarına ayak basmıştı (1531). Pizarro birkaç asker ile İnka'yı tutukladı ve boğdurdu (1533 ağustosu); İspanyollar Cuzco'yu ve hazinelerini ele geçirirken ülkeyi Pizarro'dan sonra onun tayin ettiği kukla valiler yönetti. İnka Manco Capac II ayaklandı, genel valinin kardeşini büyük şehirde kuşattı (1533-1536) sonra ormanlara çekildi. İnka imparatorluğunun candamarını Cajamarca ortadan kaldırdı ve yenilenler ya kendilerini öldürerek veya İspanyolları çekmiş olan hazineleri tahrip ederek direndiler. Birbirlerine düşman olan Pizarro ve arkadaşları (bk. ALMAGRO) 1538-1542 arası ortadan kalktılar.

1542'de Karl V «Yeni yasalar»ı çıkarttı ve bunların uygulanması için Peru Kral naipliğini kurdu; sınırsız bir arazi olan bu naiplik Güney Amerika'da devam eden fethin hareket üssü olarak yararlanıldı: ilk genel vali Blasco Nunez Vela, 1543'te, kıyı yakınında Pizarro tarafından kurulan (1535) ve 1542'de bir audiencia merkezi olan Lima'ya yerleşti. Genel valiye bir meclis (*Real acuerdo*) ve yerlerini 1582'de sekiz mültezimin aldığı il valileri (*corregidoreler*) yardım ediyordu. Canete markisi genel vali (1556-1561) Andres Hurtado de Mendora'nın hazırladığı sömürge sistemini Francisco de Toledo (1563-1581) inka örneğini kopya ederek teşkilâtlandırdı: bu sistem tarım toplulukları halinde biraraya toplan-

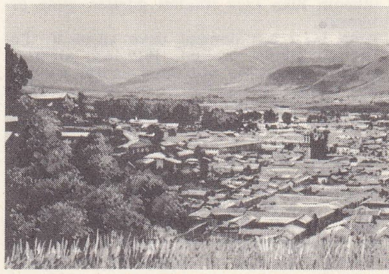

Cuzco

mış olan kızılderililerin sömürülmesine dayanıyordu: toplulukların bazıları kendilerini sömüren bir ispanyol yöneticinin vesayeti altındaydı (*encomienda*'lar); öbürleri kabilenin kamu yetkisine ve mita'ya (İnkaların kurduğu angarya sistemi) karşı borçluydular (çoğu bu yüzden Lima'ya ve kıyı bölgelerine kaçtı). Kızılderilileri paganlıktan kurtararak hıristiyan kültürüne bağlamak (Juli cizvit misyonu) ve orijinalliklerini muhafaza etmek için (Karl II'nin *Recopilacion de las Leyes do Indias*'ı çıkarması [1680]) rahipler büyük çaba harcadılar. İnka kralı Tupac Amaru I'in (öl. 1571) ve 1780'de Tupac Amaru II'nin (öl. 1781) isyanlarının da gösterdiği gibi inka klanı toplum yapısında ağırlığını uzun süre muhafaza etti. İspanyol kolonları And yaylalarında zeytin, buğday ve üzüm yetiştirmeğe başladılar; kıyıda kurdukları şekerkamışı işletmelerinde çalıştırmak için zenci köleler getirdiler: boyalar, mobilyalar, dinî süslemeler, meksika dokumaları v.b. satın aldılar. Ama Peru'nun başlıca zenginliği yeraltı kaynaklarıydı. Huancavelica civa madeni sayesinde Meksika'da (1567), sonra Peru'da (1572'de veya en geç (1585'te) gümüş malgamasına başlandı. 1545'te bulunan Potosi gümüş madeni XVIII.yy.a kadar dünya üretimine hâkim oldu ve Callao de Lima'dan Panama (başlıca yol) ve Tehuantepec kıstaklarına (Huatulca, XVI.yy.dan sonra da Novidad limanları) doğru giden ticarî akınların büyük kısmını besledi. İspanya'nın ve bütün Avrupa'nın ekonomisini bozan bu para, sömürge toplumunu zenginleştirdi: Peru'da şehirler, barok üslûbunda kiliseler ve bir üniversite (1551'de Lima'da

Lima'da Armas meydanı

Foto. B. Pierre, Holmes (LAROUSSE)

Pizarro ile Atahualpa'nın Cajamarca'da karşılanması (1532) The de Bry'ın gravürü Cabinet des Estampes, Paris

San Marcos üniversitesi) inşa edildi; ayrıca ülkenin lüks eşya ithalâtı günden güne artıyordu.

Ama bu refah dönemi uzun sürmedi; Potosi'nin gümüş üretimi, 1610-1630 arası en yüksek seviyesine eriştikten sonra, işletmenin teknik yetersizliği ve kızılderili halkın mita'nın uygulanmadığı kıyıya, tarım işletmelerine ve şehirlere (özellikle Lima) kaçması yüzünden çöktü: ücretli işçi sınıfının doğması bu süreci engellemedi; zaten nüfus da XVII. yy. sonuna kadar büyük ölçüde azaldı. XVIII. yy.da nüfus yeniden artmağa başladı, ama Potosi tekrar kalkınamadı: bunda, İspanya ile Büyük Okyanus ve Panama kıstağı aracılığıyle kurulan ilişkilerin kesilmesi ve İspanya ile tek bağlantının uzun ve tehlikeli Buenos Aires yolundan başka bir bağlantının bulunmaması büyük bir rol oynadı. Avrupa ile bağlantıları kesilen, birbirinden iyice uzak ve her birinde ayrı bir hayat tarzı gelişen coğrafî birimlerden kurulur ve aslında bütün Güney Amerika'yı içine alan yedi *audencia*'ya (Panama, Santa Fe de Bogota, Quita, Lima, Charcas, Şili ve Buenos Aires) bölünmüş büyük Peru Genel valiliği yavaş yavaş bugünkü sınırlarına yerleşti. Tierra Firma veya Yeni Granada (1718) Genel valiliği 1739'da kesinlikle teşkilâtlanarak Peru'dan bugünkü Venezuela, Kolombiya ve Ekvador'u aldı; 1776'da La Plata Genel valiliğin (Arjantin, Uruguay, Paraguay) kurulmasıyle Peru Charcas *audienca*'sını (Yukarı Peru, bugünkü Bolivya) bile kaybetti. Ayrıca 1778'de kurulan Şili Genel valiliği Lima'ya karşı oldukça muhtardı ve ticaret serbestisinin ilânı (1778) ispanyol sınırlarını tehlikeye düşürerek bağımsızlığı hazırladı.

Kurtuluş ve siyasî bağımsızlık

Kral naibi J.F. Abascal (1804-1816), Kreollere ispanyol hâkimiyetini kolaylıkla kabul ettirdi ve isyan eden arjantin ordusunu püskürttü. Ama Cadiz ayaklanmasından (1820) sonra, San Martin, Arjantinli ve Şilililerin başında hücuma geçti, ayaklanan Lima'ya girdi, Peru'nun bağımsızlığını ilân ederek «Koruyucu» unvanını aldı (28 temmuz 1821); ama Bolivar ile Guayakuil'de görüştükten (temmuz 1822) sonra 1822 eylülünde bu unvandan vaz geçti. Kurtarıcı adı verilen Bolivar ordusu (eylül 1823) ispanyol ordusunu kesinlikle yok etti (Junin ve Ayacucho 1824): son ispanyol garnizonu (Callao garnizonu) 1826 ocağında teslim oldu. Ama topluma hâlâ beyaz azınlık, büyük mülk sahipleri ve kilise hâkimdi. Daha o tarihte siyasî kargaşa başladı; Bolivar'ın ülkeyi kaderine terk etmesinden (eylül 1826) önce iki yıl içinde iki cumhurbaşkanı değişti. Peru'da birçok pronunciamento ve Anayasa değişikliği olurken XIX. yy. Avrupa siyasî belâgatinin altında *Caudillolların* şahsî rekabetleri gizleniyordu.

Aşağı ve Yukarı Peru arasındaki geleneksel bağlar, mareşal Santa Cruz'un bir Peru-Bolivya konfederasyonu kurmasına (1836) imkân verdi: bu birliği şili ordusu dağıttı (1839). İki defa cumhurbaşkanı seçilen Ramon Castilla (1845-1851 ve 1855-1862), diktatörlüğünü kabul ettirdi, kızılderililerden vergi alınmasını ve zencilerin köleliğini kaldırdı, millî ekonomiyi geliştirdi: avrupa sermayelerinin guano ve güherçile işletmeleriyle ilgilenmesi, ülkeye çok kötü şartlar altında yaşayan çinli işçiler getirilmesini başlattı (1849'dan sonra). Bir borç meselesi ispanyol donanmasının guano bakımından zengin olan Chinchar adalarını işgal etmesine (1864), sonra Callao'yu topa tutmasına yol açtı (1866); sonunda İspanya sömürgeyi yeniden fethetme hevesinden vaz geçmek zorunda kaldı. Tarapaca güherçilelerinin yol açtığı Pasifik savaşında, Şili, Bolivya (1879-1881) ve Peru'yu (1879-1883) yendi. Peru, Tarapaca ilini Şili'ye bıraktı. Şili Tacna ve Arica'nın öbür illerini de işgal ederek, plebisit yapılıncaya kadar on yıl elinde tuttu. Aslında mesele ancak 1929'da Şili'nin Tacna'yı iade etmesi ve Arica'yı muhafaza etmesiyle çözüldü. Brezilya (1909) ve Kolombiya ile daha az önemli sınır çatışmaları çözüldü (Leticia trapeze'nin bırakılması, 1934); buna karşılık, Ekvador ile anlaşmazlık (Maranon'un kuzeyindeki bölge) Peru'nun anlaşmazlık konusu amazon arazilerinin büyük kısmında hâkimiyetini onaylayan Rio de Janeiro antlaşmasına (1942) rağmen henüz gerçekten çözümlenememiştir.

Pasifik savaşı ve Şili işgali yüzünden iflâs eden Peru, devletin yönetimini askerlere (general İglesias, sonra Caceres [1886-1890 ve 1894-1895]), maliye ve ekonominin yönetimini ise bir avrupa konsorsiyumuna (Peruvian corporation) bıraktı. Maden işletmesi (altın, gümüş, bakır, çinko, petrol), XX. yy. başında yeniden gelişti. 1908-1912, sonra 1919-1930 arası cumhurbaşkanı seçilen A.B. Leguia, Birinci Dünya savaşından sonra şiddet yerine rüşveti tercih eden ve büyük iktisadî buhran sırasında ortadan kalkan bir diktatörlük kurdu. V.R. Haya de la Torre tarafından 1924'te Paris'te kurulan ve 1933'te kanun dışı ilân edilen marksist eğilimli ve A.B.D. düşmanı A.P.R.A. (Alianza Popular Revolucionaria Americana [Amerikan Devrimci Halk birliği]) ülkede yeni bir siyasî kuvvet oldu. Manuel Prado Ugarteche'nin (1939-1945) başkanlığı sırasında temel hürriyetler yeniden ortaya çıktı. L. Bustamente y Rivero'nun cumhurbaşkanlığı sırasında (1945-1948) A. P.R.A.'nın siyasete katılmasını ve bir hükûmet darbesi denemesini (1948), iktidarı general M.A. Odria'ya veren bir Pronunciamento takip etti; M.A. Odria, A.P.R. A.'yı ve Komünist partisini kanun dışı ilân etti (1948) ve cumhurbaşkanı seçildi (1950-1956). 1956 Seçimlerinin serbestçe yapılması «apriste»lerin ve liberallerin M. Prado Ugartache'yi yeniden cumhurbaşkanı seçmelerine (şubat 1960) imkân verdi. Haziran 1962'de, başkanlık seçimleri sonuçları, A. P.R.A. Kurucusu Haya de la Torre lehine gibi göründü. Günden güne basit bir «reformizm»e yönelen Torre'nin durumunun devamlı olarak gerilemesine rağmen, ordu vadenin yaklaşmasından kaygılandı ve darbeye baş vurdu: general Ricardo Perez Godoy seçimleri iptal etti ve geçici bir askerî hükûmet kurdu. Haziran 1963'te, yeni seçimler sonucunda Halk Hareketi partisinin adayı olan ve hıristiyan-demokratlara dayanan Belaunde Terry başkan seçildi. Fakat sosyal reformlar sınırlı kaldı. Yönetici çevrelerin dağlı köylülerle pek ilgilenmemesi, Castro'yu örnek tutarak silâhlı mücadeleyi genişletmeğe çabalayan gerillero hareketlerinin gelişmesine yol açtı. Özellikle, M.İ.R. (Movimiento de la Izquierda Revolucionaria [Devrimci Sol hareketi]), 1965'ten sonra birçok çete kurdu: hareketin kurucularından avukat Luis de la

yerli kadın ve çocuğu

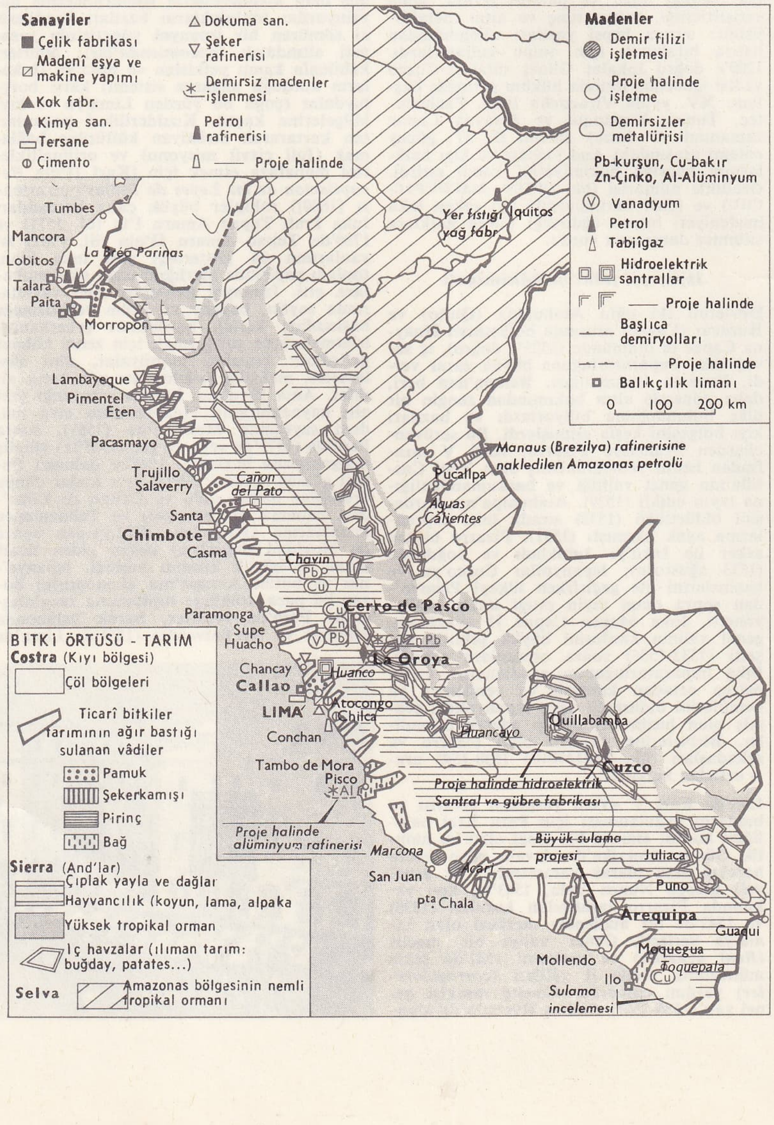

PERU iktisadî haritası

Foto. LAROUSSE

PERU'da hâlâ kullanılan İnkalardan kalma yol

Puente Uceda, aynı yıl savaşırken öldü ve hükûmet çevreleri âsilerin yok edildiğini açıkladı.

Gerilla faaliyetinin önlenmesi üzerine hükûmetçe temmuz 1965'te kaldırılan anayasal haklar iade edildi (1966). 3 Ekim 1968'de başkan Belaunde Terry bir askerî hükûmet darbesiyle devrilerek Buenos Aires'e sürüldü. Darbeyi takip eden günlerde birtakım öğrenci hareketleri patlak verdi. Askerî darbe hareketini yöneten genelkurmay başkanı general Juan Velasco Alvarado, başkan, general Ernesto Montagne ise başbakan oldu; askerlerden meydana gelen 12 kişilik bir hükûmet kuruldu. Yeni hükûmet, önceki anlaşmaları iptal ederek ülke petrolleri ve şeker plantasyonları devletleştirdi. Toprak reformunun gerçekleştirilmesi doğrultusundan köklü tedbirler alındı. Petrol şirketlerinin devletleştirilmesi, dolayısıyle A.B.D.'nin Peru ile olan anlaşmazlığı devam ederken, Peru hükûmetinin ülke karasularını 200 mile çıkarma konusundaki kararını uygulaması iki ülke arasındaki ilişkileri büsbütün gerginleştirdi. Peru askerî hükûmeti sanayi kesiminde de köklü reform ve devletleştirme tedbirlerine girişti.

Peru'da 31 mayıs 1970'te meydana gelen büyük deprem 50 000 kişinin ölümüyle sonuçlandı; 800 000 kişi açıkta kaldı.

ANAYASA

1933 Anayasasında birçok defa değişiklik yapıldı. Okuma yazma bilen erkek ve kadınlar (1956'dan beri) seçmendir (21-60 yaş arası oy kullanma mecburîdir). Cumhurbaşkanı, iki başkan yardımcısıyle birlikte altı yıl için seçilir, yürütme gücünü elinde tutar; meclislere karşı sorumlu olan on iki bakan vardır. Devlet güvenliği gerektirdiğinde cumhurbaşkanı hürriyetlerin tamamını veya bir kısmını kaldırabilir ve sınırı kanunla tespit edilen olağanüstü yetkiler alır. Yasama gücü tek dereceli genel oy sistemiyle altı yıl için seçilen senato (53 üyeli) ve millet meclisindedir (182 üye).

Ülke bir vali tarafından idare edilen 24 idare bölgesi ile illere (onlar da idare bölgelerine) bölünmüştür. İlke olarak belediye meclisleri seçimle iş başına gelir. Kızılderili topluluklarına kanunî haklar tanınmıştır.

GÜZEL SANATLAR

Kolomböncesi eski peru sanatı Güney Amerika'nın en önemli sanatıdır ve İnka imparatorluğunun bütünlüğü sağlamasından önce çeşitli bölgelerde gelişen farklı medeniyetlerin sonucudur. (Bk. KOLOMBÖNCESİ.) Fetihten sonra Peru, ispanyol barok sanatının bir eyaleti haline geldi: ama yerli sanatçıların etkisi ve katkısı, bu sanata eski sanatları hatırlatan hayalî süsleme temalarıyle orijinal bir görünüş kazandırdı. Başlıca anıtlar Cuzco katedrali ve Pamata kilisesidir. XVI. ve XVII. yy.da Cuzco'da gelişen bir resim okulundan inka ileri gelenlerinin portreleri, dinî tablolar ve inka sembollerinin hıristiyan temalarına karıştığı eserler kalmıştır. XVII. ve XVIII. yy.da bol altın kullanan şatafatlı süsleme sanatı oymalarla süslü koltuklar, kumaşlar, çerçeveler bıraktı. Halk sanatı, seramiklerde, giyeceklerde ve dinî eşyalarda ispanyol sanatı ile kolomböncesi sanatı kaynaştırır. XIX.yy. ressamlarından Jose Gil de Castro portreler, F. Laso, L. Merino ve F. Fierro halk hayatından sahneler bıraktılar.

EDEBİYAT

Kolomböncesi edebiyat için bk. İNKA İMPARATORLUĞU; sömürge döneminin edebî faaliyeti için bk. İSPANYOLCA.

● *Şiir.* XVIII. yy.ın mirasçısı olan hiciv şairleri Felipe Pardo y Aliaga (1806-1868) ve Manuel Asensio Segura'dan (1805-1871) sonra, romantik nesli şu şairler temsil eder: Lamartine hayranı Jose Arnaldo Marquez (1830-1904): ağıtlar yazan Carlos Augusto Saloverri (1831-1890); V. Hugo'nun etkisinde kalan Clemente Althaus (1835-1881); daha çok nesirleriyle tanınan Ricardo Palma (1833-1919), millî edebiyatı ispanyol geleneklerinden kurtarmağa çalışan Manuel Gonzalez Prada (1844-1918). Ama Peru'da modernciliğin gerçek önderi, Ruben Dario'nun çömezinden çok rakibi olan epik ve romantik şair Jose Santos Chocano'dur (1875-1934): *Iras Santas* (Kutsal Öfkeler), *Alma America, Epopeya de los Libertadores* (Kurtarıcıların Destanı) güçlü ve coşkun bir lirizmle kaleme alınmıştır. Aynı nesilden Jose Maria Eguren (1882-1942) daha ahenkli bir şiirin yaratıcısıdır. Bu iki ustanın açtığı yolu şu şairler takip etti: şehvetli ve umutsuz şair Victor Vallejo (1895-1938); fütürizmden geçtikten sonra yumuşayan ama hâlâ Güney Amerika'da edebî bağımsızlık hareketinin başlıca temsilcilerinden olan Alberto Hidalgo (doğ. 1893).

Çağdaş Peru edebiyatının başlıca özelliği halk ruhunu ve modern iktisadî gelişmenin ortaya koyduğu toplum meselelerini anlatma kaygısındadır.

İspanyol İç savaşının yürekten sarstığı Cesar Vallejo'nun (1892-1938) ölümünden sonra Cesar Moro (1904-1956), Xavier Abril (doğ. 1905). Enrique Pena Barrenchea (doğ. 1905), Emilio Adolfo Westphalen (doğ. 1911), Martin Adan (doğ. 1918) sayesinde şairler avrupa edebiyat okul ve araştırmalarını yakından takip ettiler. Ama Julio Garrido Malaver (doğ. 1909), Felipe Arias Larreta (1910-1955) ve Mario Florian'ın (doğ. 1917) sanatı, siyasî amaçlarla dolu militan bir lirizmdir. Jorge Eduardo Eielson (doğ. 1922), Javier Sologuren (doğ. 1922), Sebastian Salazar Bondy (1924-1965), Washington Delgado (doğ. 1926), Leopoldo Chariarse (doğ. 1928), Alberto Escobar (doğ. 1929) ve Pablo Guevara (doğ. 1930) ile, yeni neslin bir kısmı yalnız estetik amaçlara yönelirken, Gustavo Valcarcel (doğ. 1921), Alejandro Romualdo Valle (doğ. 1926), Juan Gonzalo Rose (doğ. 1928) ve Manuel Scorza (doğ. 1929) geleneksel yoldan ayrılmadılar.

● *Roman. Romances Historicos del Peru'*nun ve *Helenc'in Dostları* romanının yazarı Fernando Casos'tan (1828-1882) sonra ispanyol-amerika edebiyatının en iyi hikâyecilerinden biri olan Ricardo Palma (1833-1919) gelir; *Peru Gelenekleri* adlı eserinde fıkralar ve efsanelerle ülkesinin bütün geçmişini canlandırır. *Paralvillo ve Sisebuto* yazarı Guiterrez de Quintarilla (1858-1935) ve iki kadın romancı onu örnek almıştır: çok güzel bir psikolojik roman (*Blanco Sol*) yazan Mercedes Cabello de Carbonero (1852-1909) kızılderili meselesini ilk olarak ele alan *Yuvasız Kuşlar* romanının yazarı Clorinda Mateo de Turner (1854-1909).

● *Tugsten* adlı romanında ülkesinin sosyal meseleleriyle uğraşan Victor Vallejo ve Abraham Valdelomar (1887-1919) ile peru romanı yeni bir çığıra girdi. Enrique Lopez Albujar'ın (doğ. 1872) çok iyi bir hikâyeci olmasına rağmen, peru hikâyesi en mükemmel şeklini Ventura Garcia Calderon ile (1887-1959) buldu: *Akbabanın İntikamı, Ölüm Tehlikesi, Kan Rengi*'nde, kızılderililer ve melezler büyük bir ustalık ve trajik bir anlayışla canlandırılmıştır. Aynı zamanda çok zarif şiirler de (*Cantilenas*) yazan Ventura Garcia Calderon'u, Lois Valcarcel (doğ. 1891), Aurora Caceres (doğ. 1880) ve *Tanrısız Halk* romanında kızılderili meselesine eğilen Cesar Falcon örnek aldılar. Ama kızılderililerin en ateşli savunucusu Ciro Alegria'dır (doğ. 1909).

Yerli edebiyat geleneğinde, çağdaş romancı Ciro Alegria (1909-1967) ve Jose Maria Arguedas'ın (doğ. 1911) eserleri hâkimdir. Bu yazarların etkisi, Arturio Demetrio Hernandez (doğ. 1903), Jose Diez Canseco (1904-1949), Francisco Vega Seminario (doğ. 1903) Fernando Romero (doğ. 1908) ve Francisco Izquierdo Rios'un (doğ. 1910), hikâye ve anlatılarında görülür. Eleodero Vargas Vicuna (doğ. 1924), Carlos Zavaleta (doğ. 1928), Julio Ramon Riberro (doğ. 1929), Enrique Congrains Martin (doğ. 1932), Mario Vargas Llosa (doğ. 1936) gibi genç romancılar daha çok gerçekçi konulara yönelmekte ve ingiliz-amerikan anlatım tekniklerinden ilham almaktadır.

● *Deneme.* Şair Manuel Gonzalez Prada aynı zamanda da bağımsız düşünceli atak bir polemikçidir: *Serbest Sayfalar* ve *Savaş Saatleri* adlı denemeleri yüce bir düşünceyi yansıtır. Hikâyeci Ventura'nın kardeşi Francisco Garcia Calderon (1833-1953), *Latin Amerika Demokrasileri, Kaygılı Avrupa* ve *Yeni Almanya Anlayışı* adlı eserleriyle Latin Amerika'da siyasî düşüncenin temsilcisidir. Luis Alberto Sanchez (doğ. 1900), ispanyol-amerika düşünce hareketinde kitaplarıyle önemli rol oynadı: *Peru Edebiyatı, Amerika, Romansız Romancı,*

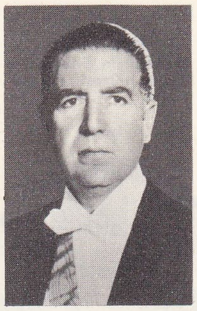

Belaunde Terry

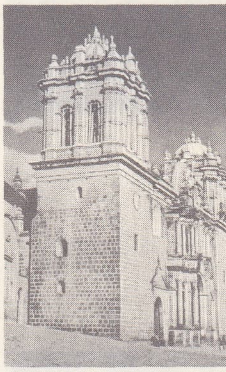

Cuzco katedrali

süslü kap
Cummings müzesi,
Chicago

Cesar Vallejo

J. M. Arguedas

edebiyat

Foto. Year Book; X, Giraudon (LAROUSSE)

detay

PERUGİNO
«Bakire'nin Evlenmesi»
Caen müzesi, Fransa

bütün

Amerika'da Kültür Hayatı ve Tutkusu, Latin Amerika Yaşıyor mu? Bu son eserde bütün kıtanın etnik meselelerini inceler ve bu meselelerin çeşitli ırkların kaynaşmasıyle çözüleceğini söyler.

● *Tiyatro.* XIX. yy.daki gelişmeden sonra peru tiyatrosunda sadece Juan Rios (doğ. 1914) ve Enrique Solari Sfayne'dan (doğ. 1918) söz edilebilir.

Edebî tenkit alanında, E. Nunez (doğ. 1908), Alberto Tauro (doğ. 1914), Augusto Tamayo Vargas (doğ. 1914): Jorge Puccinelli (doğ. 1920), Manuel Suarez Miraval (doğ. 1922) ile çok başarılı eserler verilmektedir. (L)

PERU akıntısı. Bk. HUMBOLDT *akıntısı.*

PERUGİA, İtalya'da şehir, Umbria'da, il idare merkezi, Tiber ırmağıyle Trasimeno gölü yakınındaki sivri bir kaya üzerinde; 114 800 nüf.

1307'de kurulan Perugia üniversitesi, yaz aylarında yabancılara özel bir eğitim yapar. Makine ve dokuma sanayii. İlâç fabrikaları. Şehirde ilgi çekici anıtlar vardır: etrüsk ve romalılardan kalma yıkıntılar (surlar, Augustus anıtı, mezarlar), saraylar (Collegio del Cambio ve XV. yy.dan kalma eski üniversite; XIII.-XV. yy.dan kalma belediye sarayı), gotik üslûbunda katedral, San Bernardino lisesi, San Domenico (1305, 1632'de yeniden inşa edildi), San Pietro (kısmen X. yy.dan) ve Santa Agata (XIV. yy.) kiliseleri v.b. Etrüsk ve Roma müzesi. —*Perugia ili,* 570 100 nüf. Bu dağlık il, Orta Apennin dağları üzerinde uzanır ve ekonomisi tarıma (tahıl, bağcılık, hayvancılık) dayanır.

— Tar. Umbria sınırlarında, Tiber'in sağ kıyısındaki bir tepenin üzerinde Etrüskler tarafından kurulan şehir M.Ö. 310'da ve 295'te savaşı kazanmak üzere olan Roma'ya karşı Samnium'lularla ittifak yaptı. M. Ö. 41'de (Perugia savaşı) Octavius, Antonius'u burada kuşattı ve şehir yıkıldı. Municipium, Trebonianus Gallus zamanında koloni, sonra site (*colonia Vibia Augusta*) haline getirilen şehir, imparatorluk döneminde zenginleşti; fakat Totila tarafından ikinci defa yıkıldı (M.S. 548). XI. yy.da komün haline getirildi. 1534'te Papalığın hâkimiyetini kabul etti. 1798-1799 Arası Trasimeno idare bölgesinin merkezi olan Perugia'da XV. yy.da önemli bir resim okulu kuruldu (Caporali, Bonfigli, Perugino, Pinturicchio). [L]

PERUGİNO (Pietro di Cristoforo VANNUCCI, *il* — denir), italyan ressamı (Citta della Pieve, Perugia 1445-Fontignano, Perugia 1523). Floransa'da Verrocchio'nun öğrencisiydi. Pierro Della Francesca'dan etkilenerek rahat ve ahenkli bir üslûp edindi. Sistina kilisesindeki fresklerde (*Anahtarların Aziz Petrus'a Teslimi,* 1481) görülen bu anlayış, 1504'te Perugia katedralindeki San Giuseppe kapellası için yapılan *Bakire'nin Evlenmesi* (Caen müzesi) adlı tabloda büyük bir incelik ve çekiciliğe ulaşır. Perugino 1496-1500 arasında Perugia'daki Collegio del Cambio'da büyük bir tarihî dizi meydana getirdi; sibyllaların ve kahramanların bulunduğu bu diziyi bir *İsa'nın Doğumu* ve bir *Başkalaşım* tablosu tamamlar. Perugino 1505'te İsabella d'Este'nin hizmetine girdi ve onun Mantova'daki Studiolo'su için *Aşkla İffet'in Savaşı*'nı (Louvre) yaptı. Perugino, tiplerde ve yüzlerde yumuşaklığı, manzaralarda hafifliği ve ahengi arar. (L)

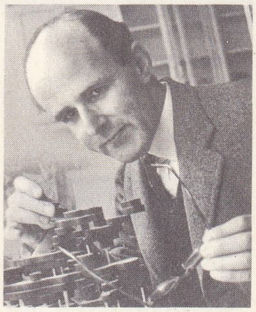

M. F. PERUTZ

peruka
Mısırlılarda

Baldassare PERUZZI
Farnesina villası
(1508-1511)

PERUKA veya **PERUK** i. (ital. *perruca*'dan). Takma saç.

— Berberlik. Bk. POSTİŞ.

—ANSİKL. Arkeol. Mısırlılar saçlarını dibinden tıraş eder, ama törenlerde ve açıkhavaya çıktıkları zaman, güneşten korunmak için, bitki veya at kılından örülü *peruka*'lar takarlardı. Medyalılar, Kaldeliler ve Asurlular da peruka kullanırlardı. Roma'da, erkekler saçsız kafalarını gizlemek, kadınlar da gösterişli görünmek için peruka takarlardı. Avrupa'da XVI. yy.dan itibaren bütün başı kaplayan perukalar yapılmağa başladı. O devirde en çok sarı renkli peruka takılırdı. Perukalar, ince bir kumaş üzerine iğneyle saç geçirilerek yapılırdı. (LM)

PERUKÂR veya **PERÜKÂR** i. (fr. *perruquier*'den). *Esk.* Berber (özellikle erkek berberi): *Direklerarası'nda bir perukâr dükkânına devam etmeğe başladım* (Ahmed Rasim). *Kapıcıyı bir perukâr celbine gönderdi* (Ahmed Midhat). [M]

PERUN, İslavlarda yıldırım tanrısı. Bu tanrı özellikle Kiev ve Novgorod savaşçılarınca kutsanırdı. İskandinavyalıların tanrısı Thor'a benzer. (L)

PERUTZ (Max Ferdinand), avusturya asıllı ingiliz kimyacısı (Viyana 1914). Önce Viyana'da daha sonra da, Cambridge'te okudu. 1937'de Cambridge Üniversitesi Tıbbî Araştırmalar Enstitüsü Molekül Biyolojisi bölümünün başına getirildi. O zamandan sonra kendisini hemoglobin araştırmalarına verdi. 1947'de Cambridge'e gelen yardımcısı Kendrew ile birlikte, X ışınları kırınmasıyle yapılan analiz metodu sayesinde, hemoglobin'in ve yine küre biçiminde bir başka protein olan miyoglobin'in üç boyutlu yapısını kesinlikle ispatladı. Bu iki araştırmacı 1962'de Nobel Kimya ödülünü kazandılar. (L)

PERUZE i. Bk. FİRÛZE.

PERUZZİ, XIII. yy.dan beri bilinen ve Medici'ler tarafından kenara itilmeden önce Floransa'ya siyaset adamları yetiştirmiş olan floransalı aile. Ticaret ve bankacılık yapar, prenslere borç para verir, karşılığında ticarî imtiyazlar elde ederlerdi. Çalışma alanları Güney İtalya'ya, Fransa ve İngiltere'ye kadar uzanıyordu. Borçluların çokluğu, 1343'te aileyi yankılar yaratan bir iflâsa sürükledi. (L)

PERUZZİ (Baldassare), italyan ressamı, mimar ve mühendisi (Siena 1481 - Roma 1536). Önce Siena katedralinde çalıştı, sonra 1504'te Roma'ya gitti, Bramante ve Raffaello ile tanıştı. Şaheseri olan Farnesina villası (1508-1511), o çağda kullanılan süsleme sanatının tam bir özeti ve Roma inceliğinin son örneğidir. Roma 527'de yağmalanarak halkı kılıçtan geçirilirken varını yoğunu kaybetti ve Siena'ya sığındı. Orada, 532'ye kadar belediye binası inşaatını yönetti, villa planları çizdi ve Belcaro şatosunu yaptı. Sonra Roma'ya döndü, Massimo sarayını yaptı. Sagra ile Carpi katedrali de onun eseridir. 1536'da, Roma'da, San-Pietro kilisesinin ikinci mimarlığına getirildi. (L)

PERÜKÂR i. Bk. PERUKÂR.

PERVA i. (fars. *pervâ*). Korku, çekinme, sakınma: *Ve gönül Tanrısına der ki / Pervam yok verdiğin elemden* (C. S. Tarancı). *Ebu Cehil, [...] sözü nafiz ve müessir tarafları çok ve kimseden pervası yok bir herif idi* (Cevdet Paşa). || *Esk.* Bağ, ilgi. || *Bî-perva.* Bk. Bİ. (M)

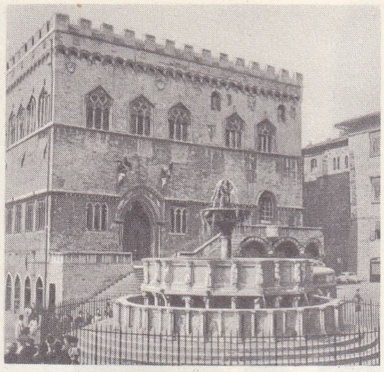

PERUGIA: saray ve havuz

PERVAN. Coğ. Bk. FERVAN.

PERVANE i. (fars. *pervâne*). Geceleri ışık etrafında dönen küçük kelebek: *Açık pencerelerden içeri dolan, lambaların etrafında dönen pervaneler, gece böcekleri...* (R.N. Güntekin). *Şem-i ruhsarına aşk ateşine / Yanmakta seyretsin pervane beni* (Dertli). || *Pervane olmak* (veya *kesilmek*), bir kimsenin veya bir şeyin yanından hiç ayrılmamak, hep etrafında bulunmak: *Beni bırakın, bizimki âdeta pervanesi oldu. Ne isterse alır pişirir* (Ahmed Rasim). *Düştükçe vurulmuş gibi yer yer / Kızgın kokusundan kelebekler / Ruhum ona pervane kesildi* (Ahmed Hâşim).

— DEY. *Pervane gibi,* devamlı dönen şeyleri nitelendirmek için kullanılır. Bir kimsenin yanından hiç ayrılmamayı ifade eder: *Kibarı Ashabı Kiramdan birazı dahi pervane gibi Resuli Ekrem'in etrafında dolaşır oldukları cihetle derhal onun başı ucuna toplanıverdiler* (Cevdet Paşa).

— *Esk. Pervane-vâr,* pervane gibi.

— Denizc. *Pervane evi,* kıç bodoslamanın ön ve arka bölümüyle omurga arasında bulunan, içinde pervanenin döndüğü boşluk.

— Havc. ve Denizc. Gemilere, torpillere, uçaklara takılan ve bir motorla çalıştırılan itme, çekme veya dengeleme cihazı. (Gemi pervanesine *uskur* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Pervane başlığı,* pervane göbeğini korumak ve bu parçaya aerodinamik biçim verebilmek için ön kısmına yerleştirilen bir çeşit koni. || *Pervane redüktörü,* pervane ile itici arasına yerleştirilen ve motris milin dönme hızını, pervanenin en iyi çalışabileceği hıza dönüştüren dişli sisteminin tümü: *Dönme hızı çok yüksek olan türbinli iticilerde pervane redüktörü fazla yer tutar ve çok daha karmaşıktır.* || *Pervane regülatörü,* bir pervanenin dönme rejimini kontrol eden, uzaktan kumandalı âlet. || *Değişken hatveli pervaneler,* direnç çiftini değiştirecek şekilde hatvesi ayarlanabilen pervane. || *İkiz pervaneler,* geminin kıç bodoslamasının iki yanına birer tane olmak üzere çift takılmış pervaneler. || *Tersinir pervane,* makine hep aynı yönde döndüğü halde, palaları ileri hareket, durma ve geri hareket konumuna girebilen pervane.

— Teknol. Döndüğü zaman bir mekanizmayı işleten, bir eksene dikey olarak bağlanmış iki veya daha çok kanattan meydana gelen cihaz.

— Teşk. tar. Büyük Selçuklularda, Anadolu Selçuklularında ve İlhanlılarda, dirliklerle (has, zeamet, tımar) ilgili fermana verilen ad.

— ANSİKL. Havc. ve Denizc. *Pervane,* sürekli dönme hareketi yapan bir mekanizmadır; akışkan içinde, tıpkı vidanın somuna yerleşmesi gibi dönerek yol alır ve takılı olduğu taşıtı sürükler. Pervane belli sayıda *kanat* veya *pala*'dan (çift palalı, üç palalı, dört palalı pervaneler) meydana gelir; palaların çalışan yüzeyleri geometrikçeşitli helislere benzer; bu palalar, motris mil üzerine takılan bir göbeğe monte edilmiştir. Pervanenin başlıca elemanları şunlardır: 1. *hatve,* kullanılan geometrik

Foto Giraudon, Alinari, X (LAROUSSE)

helisin bir dönüşü veya pervanenin akışkanda ilerlemesiyle taşıtın alacağı yoldur; ancak, vida ve somun örneğindekinin aksine, pervanenin akışkan içindeki hareketinde *gerileme* denilen hafif bir kayma olur ve taşıtın bir hatvede alacağı yol kısalır; 2. *çap,* pervaneyi içine alan ve eksenleri aynı olan silindirin çapıdır; 3. *hatve kesri,* pervane palalarının faydalı yüzeyi ile helisi oluşturan tam bir spirin yüzeyi arasındaki orandır. Uygulamada, pervane için zaten geometrik helis kullanılmaz ve pervane hatvesi her zaman aynı değildir.

● Uçaklarda, pervane taşıtın önüne yerleştirilmişse *çekici,* kanatların arkasına yerleştirilmişse *itici*'dir. Bununla birlikte, ikinci şekil daha az kullanılır. Pervaneler, bir motris mile veya ara mile bağlı bir göbek üzerinde birleştirilmiş helisel yüzeyli palalardan meydana gelir. Palaların profilleri bir kanat profiline benzer ve genişlikleri pervanenin çapıyle orantılıdır. Pervane, çekişi veya itişi sağladığı gibi, yerçekimini dengeleyerek, havadan daha ağır bir taşıtın havada dengeli durmasında da rol oynayabilir. Dengeleme pervanesi denilen bu tür pervanelerin yüzeyi büyük, dönme hızı ise oldukça küçüktür. Çeşitli şartlarda (kalkış, saatte ortalama hızla uçuş, azamî hızla ve çeşitli yükseltilerde uçuş) motor gücünün tümünden yararlanabilmek için, değişken hatveli pervaneler yapıldı. Bunlar otomatik olarak ayarlanabildiği gibi pilot tarafından da kumanda edilebilir. Değişken hatveli pervanelerin bugünkü modeli *tersinir pervaneler*'dir; yani bunların hatvesi ters yöne çevrilebilir. Böylece iniş sırasında, yine motorla çalıştırılan pervaneler, pistte ilerleyen uçağı frenler. Uçuşta motor arıza yaparsa, pilot, pervane palasının çalışan yüzeyini pervane mili eksenine paralel konuma getirir, yani ilerlemeye en az direnç gösterecek hatveyi verir. Birçok ülkede, özellikle Fransa'da *ters dönüşlü ve eşeksenli pervaneler,* yani eşmerkezli iki eksen üzerine monte edilen ve ters yönlerde dönen pervane çiftleri üstüne sayısız deney yapıldı. Ayrıca pervanenin kullanılma sınırını daraltmak ve ses hızının ötesinde, olmasa bile, hiç değilse buna çok yakın hızlarda pervanenin çalışmasını sağlama yolları arandı.

● Gemilerde, fransız Duquet daha 1727'de Arkhimedes vidasının uygulanmasını ileri sürdü; bu teklif 1768 yılında Paucton tarafından yeniden ele alındı. 1776'da Bushnell'in inşa ettiği yumurta biçiminde küçük denizaltı *Tortue* biri itmeğe, öbürü dalmağa yarayan iki pervane ile donatılmıştı; Fulton'un *Nautilus*'u da (1800) iki palalı bir pervaneyle çalışıyordu. Fakat, gemilerde itici olarak pervanenin kullanılmasında en önemli pay dört kişinindir: 1839'da *Arkhimedes*'te pervaneyi deneyen ingiliz Smith; 1837'de *Francis B. Ogden* gemisinde pervaneyi uygulayan isveçli (sonradan amerikan uyruğuna geçti) Ericsson; fransız Frederic Sauvage ile Augustin Normand. Yekpare ve tek bir helisten meydana gelen Sauvage pervanesi çok ağırdı ve çok yer tutuyordu. Augustin Normand, bu yekpare helisi birçok kanada böldü. Normand pervanesi büyük bir başarı kazandı ve *Corse* avizosu, bu pervaneyle 10 millik bir hıza ulaştı. Gemilerde hep itici görevini yapan pervaneler, üç veya dört palalı yekpare bir helis şeklindedir veya palalar sonradan göbeğe takılmıştır. Önceleri, gemi gövdesine, bir salmastra ile donatılmış kıç bodoslama kovanıyle giren bir mile takılı tek pervane kullanıldı. Sonra geminin boy eksen düzlemine göre simetrik olarak yerleştirilen ve iki ayrı makineyle döndürülen millere takılı iki yan pervane (çift uskur) uygulandı: böylece geminin daha emniyetli ve daha rahat yol alması sağlanmış oldu. Nihayet çok büyük gemilerde mil ve pervane sayısı dörde kadar yükseltildi. Bugün, makineler ile pervaneler arasına hız redüktörleri (elektrikli, dişli sistemli v.b.) yerleştirme yoluna gidilmektedir; çünkü dönme hızı fazla olduğu zaman pervanenin verimi düşer.

Pervanelerin çok büyük bir hızla dönmesini gerektiren çok süratli gemilerde, amerikalılar, yüksek devirlerde bile kavitasyona yol açmayan pervaneler yaptılar. Bu pervanelerde, palaların arka yüzü yarıktır ve profilleri, çok hızlı uçakların kanat profillerine benzer. Böylece, küçük tonajlı gemilerle 100 millik hızın üstüne çıkmak mümkün oldu.

◆ **Pervanegân** çoğl. i. *Esk.* Pervaneler.

◆ **Pervaneli** sıf. Pervanesi olan: *Pervaneli çark.*

◆ **Pervanesiz** sıf. Pervanesi olmayan: *Pervanesiz uçak.* (LM)

PERVANEBALIĞI bls. i. Aybalığının başka adı (*Mola mola*). [L]

Pervanebey dârüşşifası, Tokat'ta hastahane. Selçuklu veziri Muinüddin Süleyman Pervane tarafından yaptırıldı (1277). İki katlı ve medrese biçimindedir. Mimarîsi gotik üslûbu andırır. İç teşkilâtı Sıvas hastahanesine benzer. Birinci katta dört büyük salon ve on beş oda vardır. İkinci kat da birincinin hemen hemen aynıdır. Yakınında bir mektep ve bir de nekahat evi yapılmıştır. Hastahane 1811'e kadar çalıştı. (M)

PERVANECİ i. (*pervane*'den *pervane-ci*). Teşk. tar. Selçuklu divanında bulunan arazi defterlerine bakan görevli.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Pervaneci,* has ve tımarla ilgili tevcihatı yapar; buna dair menşur ve beratları hazırlayan dairenin başında bulunur. Berat ve menşurlara da pervane denir. Pervaneci, divan, hazine, tımar ve hediyelerle ilgili fermanları inceleme ve gereğini yapmakla görevlidir. Osmanlılarda pervaneci deyimi yoktur; onun görevini yapan kimseye *nişancı* veya *tevkiî* denir.

PERVANEOĞULLARI, Anadolu'da Sinop ve çevresinde, selçuklu veziri Muinüddin Süleyman Pervane'nin oğulları tarafından kurulan beylik (1277-1322). Trabzon Rum imparatorluğunun eline geçen Sinop kalesini, iki yıllık bir kuşatmadan sonra alan selçuklu veziri Muinüddin Süleyman Pervane'ye, selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev II, bu başarısından dolayı, kaleyi ve çevresini ıkta (dirlik) olarak verdi. Muinüddin Süleyman Pervane, şehrin yönetimini eline geçirerek (1264), oğlu Muinüddin Mehmed Beyi buraya gönderdi. Muinüddin Pervane, ilhanlı hükümdarı Abaka tarafından öldürülünce (1277) Mehmed Bey Sinop'ta bir beylik kurdu ve ölünceye kadar Moğollara bağlı kaldı (1296). Yerine oğlu Mühezzibüddin Mesud Bey geçti ve babasının siyasetini sürdürerek Moğollarla dostça ilişkiler kurdu. Mesud Bey Cenevizlilere esir düştü, Kefe'ye götürüldü; iki yıl burada kaldı (1298). Ölümünden sonra yerine oğlu Gazi Çelebi geçti (1300). Gazi Çelebi Trabzon Rum imparatoru ve Kefe'de üslenen Cenevizlilerle uzun süre savaştı; fakat oğlu olmadığından bir süre Candaroğlu Süleyman Paşaya bağlandı; ölümünden sonra Sinop, Candaroğulları beyliğine geçti (1322). [→ Bibliyo.] (M)

PERVARİ, Doğu Anadolu bölgesinde (Siirt ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesimi) ilçe merkezi kasaba; 3 918 nüf. (1970). Botan çayının sol kıyısı yakınında; yüksl. 1 050 m. İl merkezine 101 km'lik bir yolla bağlıdır. Bu yolun büyük bir kısmı henüz toprak yol halindedir. — *Pervari ilçesi,* 1 459 km²; 19 686 nüf. (1970). Merkez ve Doğanca bucakları; 37 köy. Hayvancılık; tahıl tarımı; az miktarda pamuk ve susam. Meyvecilik ve arıcılık. (M)

PERVASIZ sıf. (*perva*'dan *perva-sız*). Korkusu olmayan, çekinmez: *İstiklâl Mahkemesindeki yüzü de gözlerimin önündedir hâlâ... Ölümün eşiğinde bile pervasızdı* (Y. Z. Ortaç). *Çıktığın yolda, bugün, yelken açık, yapyalnız / Gözlerin arkaya çevrilmeyerek, pervasız / Yürü! Hür maviliğin bittiği son hadde kadar* (Yahya Kemal).

◆ **Pervasızlık** i. Korkusuzluk, çekinmeme: *Eski pervasızlığım, heyecanımla devam ediyordum* (Sabahattin Ali). [M]

Pervasızlar (*Cavaliers*), 1642'de İngiltere'de iç savaş patlayınca püritenlerin kral taraftarlarına verdikleri ve onların benimsedikleri ad. (Restorasyondan sonra bu ad ateşli kral taraftarlarına verildi.) || *Pervasızlar parlamentosu,* 1661 seçimlerini kazanarak 1661-1678 arasında işbaşında kalan ve «pervasız» milletvekillerinin çoğunluğu meydana getirdiği ingiliz parlamentosunun takma adı. (Ateşli birer anglikan olan ve öç almak isteyen bu parlamento, ilk yıllarında püritenlere karşı sert tedbirler aldı.) [L]

PERVAZ i. (fars. *pervâz*). Pencere, kapı v.b.nin kenarlarına geçirilen ensiz parça: *Sonra pervazın kenarına çıkıp oturarak: — Sizinle konuşacak şeylerim var, doktor bey, dedim* (R. N. Güntekin). || *—Esk.* Uçma, uçuş: *Uçtukça pervaz kabiliyeti artan kırlangıçlar gibi* (H. Z. Uşaklıgil). *Daima önde, daima yukarı / İşte ferman-ı azm ü pervazın* (Tevfik Fikret). || Hücre. || Ayna. || Dolap. || İnce uzun tahta.

— Ciltc. Kitap kapağının iç tarafına dolgu köşelerine konan ve mukavvaların kenarlarına paralel bir çerçeve meydana getiren iyice tıraşlanmış deri parçası.

— G. santl. *Esk.* Yazı levhalarının kenarına yapılan bir süsleme türü. (Levha kenarlarına bazen kâğıt yapıştırılmaz, renkli boyalarla süslenirdi. Kenara tek renkli kâğıt yapıştırılırsa *tek pervaz,* kâğıdın yanına ince çizgi halinde başka renkte ikinci bir kâğıt yapıştırılırsa *çift pervaz* denirdi.)

— Terz. Giyeceklerde yaka, kol veya etek uçlarına, kumaştan yapılmış diğer eşyaların kenarlarına geçirilen dar uzun parça.

— ANSİKL. İnş. Kapı kasalarıyle duvar boşluğu arasında kalan dar aralığı örtmek amacıyle ön ve arka tarafa *pervaz* yapılır. Pencere kasaları da duvarlardaki takozlara oturtulduktan sonra, arada kalan boşluklar yine pervazlarla kapatılır. Pervazlar, kapılarda iki taraflı tertiplendiği halde, pencerelerde genellikle yalnız iç kısımlarda yapılır.

◆ **Pervazgâh** veya **pervazgeh** bls. i. *Esk.* Uçulacak yer. (ML)

—PERVAZ sıf. (fars. *-pervâz*). *Esk.* «Uçan, uçucu» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Bâlâ-pervaz* («yüksekten uçan»), atıp tutan. || *Bülend-pervaz,* inatçı, iddiacı v.b. (M)

PERVAZE i. (fars. *pervâze*). *Esk.* Kır yemeği. || Gece eğlentileri için yakılan ışık. || Altın veya gümüş yaprakların kırıntısı.

◆ **Pervazeger** bls. sıf. ve i. *Esk.* Altın ve gümüş yaprakları işleyen (kimse). [M]

PERVAZİ i. (fars. *pervâzî*). İda. *Esk.* Divanı Hümayun ve Defteri Hakanî kalemlerinde görev almadan, hoca olmadan kendini kayıtlarda görevli kâtip gibi gösteren kimseye verilen ad. (Pervaziler dışarıda başka iş görürlerdi. Yazılı oldukları kalemin işleriyle ilgilenmezler; buna rağmen gedikli tımar ve zeamet tasarruf ederlerdi. Tımarlar, babadan oğula geçmezdi. Oğlu olmayanların tımar ve zeametleri, padişahın istediği «istihkak erbabı»na verilirdi.) [M]

PERVEANS i. (fr. *pervéance*). Elektron. Bir diyotta, uzay yüküyle sınırlanmış katot akımı değerinin, anottaki geriliminin 3/2 kuvvetine bölümü. (Perveans, Child-Langmuir kanununun ifadesi olan $I = GU^{3/2}$ bağıntısındaki G sabitidir; bu bağıntıda I katot akımını, U anottaki gerilimi gösterir.) [L]

PERVER sıf. (fars. *perverden*'den *perver*). *Esk.* Besleyen. || Yetiştiren, terbiye eden. || Seçen, alan. || Seven.

◆ **Perveran** çoğl. i. *Esk.* Besleyenler, yetiştirenler. || Seçenler. || Sevenler.

◆ **Perverî** i. *Esk.* Besleyicilik. || Terbiye etme. || Seçme. || Sevme. (M)

—PERVER sıf. (fars. *-perver*). *Esk.* «Besleyen, büyüten, yetiştiren, koruyan, seven» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Bendeperver,* kölesini koruyan. || *Deha-perver,* dâhi yetiştiren. || *Din-perver,* dini koruyan. || *Figan-perver,* acıya sebep olan. || *Fukara-perver,* fakirleri gözeten. || *Füsunperver,* sihir yapan. || *Girye-perver,* gözyaşına sebep olan. || *Hamiyet-perver,* iyi yürekli. || *Hande-perver,* güldüren. || *Hasret-perver,* hasrete sebep olan, özleten. || *Hayal-perver,* hayal kuran. || *İltifat-perver,* iltifat eden. || *Meal-perver,* anlam gözeten. || *Nazar-perver,* göz okşayıcı. || *Neşeperver,* neşeli. || *Nizam-perver,* nizamı koruyan. || *Nur-perver,* nurlu. || *Ruh-perver,* ruhu okşayan. || *Sükûn-perver,* sakin, durgun. || *Vatan-perver,* vatanını seven. (M)

PERVERDE sıf. (fars. *perverden*'den *per-*

PESARO
çini tabak
XVI. yy. ortası

Foto. Griaudon (LAROUSSE)

verde). Esk. Beslenmiş: *Perverde-i naz olan o gül ten / Eyler kara toprak içre mesken* (Ziya Paşa). || Yetiştirilmiş, terbiye olunmuş: *Aşkolsun o pir-i mey-i perverde-i aşka / Kim badesi sadsale vü sakisi civandır* (Ziya Paşa). || *Perverde etmek* (veya *eylemek*), beslemek: *Nan ü nimetimizle perverde eyledik* (Y. Z. Ortaç). Yetiştirmek: *Kalp vardır ki perverde ettiği hüznü dünyanın olanca haz ve meserretleri izale edemez* (Abdülhak Hâmid). [M]

PERVERDİGÂR veya **PERVERDEGÂR** blş. i. (fars. *perverde* ve *-gâr*'dan *perverdigar* veya *perverdegar*). *Esk.* Besleyici, rızık veren (Tanrı). [M]

PERVERENDE sıf. (fars. *perverden*, beslemek'ten *perverende*). *Esk.* Yetiştiren, terbiye eden. || Büyüten, besleyen. (M)

PERVERİ. Coğ. Bk. HARMANLI.

PERVERİŞ i. (fars. *perverden*, beslemek'ten *perveriş*). *Esk.* Besleme, besleyiş; beslenme. || Yetiştirme, terbiye etme. || *Perveriş-amuz*, manen yetiştiren, filozof. || *Perveriş-yab*, beslenen. Terbiye edilen. || *Perveriş-yafte*, terbiye edilmiş, bakımlı. (M)

Pervigilium Veneris (*Venüs Şenlikleri Gecesi*), M.S. II. veya III. yy.'da, Catullus tarzında yazılmış ilkbahar koşuğu. (L)

PERVİN i. (fars. *pervîn*). *Esk.* Astron. Ülker yıldızı. || Kadın adı. (M)

PERVİZ i. (fars. *pervîz*). *Esk.* Süzgeç, elek. || Balık. || Güzellik. || Cilve. || Erkek adı. || Sıf. Üstün gelen, muzaffer. || *Perviz-i felek*, güneş. (M)

PERVİZ EFENDİ, türk devlet adamı (XVI. yy. ortaları). Nişancı Abdi Beyin ve Frenk İbrahim Paşanın kölesi. İbni Kemal'den ders gördü. Müderris oldu. Bağdat, Halep, Şam, Mısır ve Edirne kadılığı yaptı. İstanbul kadısı, Anadolu kazaskeri (1560) ve Mekke kadısı oldu (1576). İstanbul'da bir medrese yaptırdı. (M)

PERVİZEN i. (fars. *pervîzen*). *Esk.* Elek. || Kalbur. (M)

PERVOURALSK, S.S.C.B.'de şehir, Orta Ural'da, Sverdlovsk'un batısında; 90 000 nüf. Dökümevleri ve çelik fabrikaları. (L)

PERVUHİN (Mihail Georgiyeviç), rus siyaset adamı (Çelyabinsk bölgesi 1904). Komünist Gençlik teşkilâtı üyesi (1919), mühendis (1929), elektrik enerjisi halk komiseri (1939), kimya sanayii bakanı (1946), Bakanlar kurulu başkan yardımcısı (1950-1953 ve 1955-1956), enerji ve elektrik sanayii bakanı (1953-1955), Planlama komisyonu başkanı oldu (1956). Parti aleyhtarı gruba katılmakla suçlandıysa da, Doğu Almanya büyükelçiliğine getirildi (1958). [L]

PERZEL (Jean), alman asıllı fransız dekoratörü (Bruck, Fürstenfeldbruck 1892). Önce cam üstünde çalıştı, 1910'da Paris'e yerleşti, 1923'ten sonra aydınlatma alanında uzmanlaştı (Cenevre'de Milletler sarayı, Luxembourg katedrali, Mulhouse garı, Londra'da Fransız enstitüsü, La Haye'de Kanada büyükelçiliği, Bangkok Krallık sarayı). Biçim bakımından son derece sade olan araçları, elektrik kaynaklarından akla en uygun biçimde yararlanmayı amaçlar. (L)

PES i. (fars. k.). *Esk.* Geri, arka. || *Pes-i divar*, duvarın arkası. || *Pes-mande*, geride olan, geri kalmış bulunan. Artmış. || *Pes-mande-hor*, artık yiyen. || *Pes-perde*, perde arkası. || *Pes-rev* («arkadan gelen»), uşak. || *Piş ü pes*, ön ve arka: *Ervah kanatlanmış uçar piş ü pesinde* (Tevfik Fikret). [M]

PES sıf. (fars. *pest*, alçak, aşağı'dan). Yavaş ve hafif sesle söylenen: *Biri çok pes, öteki çok yüksek, sonra bir iç çekişi gibi yarım bir ses* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Pes perdeden* (*konuşmak*), gayet hafif ve yumuşak bir dille (konuşmak): *— Ne kadar? diye hafifçe sordum. Aynı pes perdeden devam etti* (B. Felek). [M]

PES ünl. (fars. *bes*, kâfi, yeter'den). Yenilgiyi kabul ettiğini belirtmek için veya birinin şaşkınlık veren davranışlarına karşılık olarak kullanılır: *Bu kadarına da pes doğrusu!*

— ÇEŞ. DEY. *Pes demek*, boyun eğmek, yenildiğini kabullenmek: *Burada ben de pes! derim, diye mırıldandı* (A. H. Tanpınar). Bir kimsenin huysuzluk veya kurnazlıklarına şaşmak. || *Pes etmek*, yenilgiyi kabul etmek: *«Yol yakınken pes et de, ne kendi gâvurunu kırdır, ne de bizim müslümanımızı» demiş* (Kemal Tahir).

— Spor. *Pes etme*, yenileceğini anlayan veya çok zor durumda kalan bir güreşçinin rakibinin kispetine veya mindere eliyle vurarak veya sözle yenilgiyi kabul ettiğini bildirerek güreşi bırakması. (M)

PES edat (fars. k.). *Esk.* O halde, öyle ise: *Kibriya çün sıfat-ı Hâlıktır / Bu sıfat pes bize ne lâyıktır* (Şeyhülislâm Yahya). || *Zf.* Sonuç olarak. (M)

PESADEST i. (fars. *pesadest*). *Esk.* Veresiye alışveriş etme. (M)

PESARO, İtalya'da şehir, Marche'de, il idare merkezi, Adriya denizi kıyısında, Foglia'nın ağzında; 65 000 nüf. XV. yy.dan kalma dukalık sarayı. Müze (Venedik ve Bologna okulları). Kükürt rafinerisi, makine sanayii (motosiklet), tersaneler (balıkçı tekneleri), sanat seramikleri. Foglia'dan sapan bir kanal kıyısındaki Pesaro limanı, Marche'nin ikinci limanıdır. Sayfiye yeri. Şehir Eskiçağda *Pisaurum* diye bilinirdi. Rossini burada doğdu. — *Pesaro ve Urbino ili*, 314 700 nüf. Apennin dağlarından denize kadar uzanır, Foglia ve Metaura havzalarını içine alır. Kereste, tahıl, bağcılık. Linyit ocakları.

— Süs. santl. Pesaro 1462'den sonra endülüs çinilerinin yapıldığı merkez oldu; sarı maden görünüşünde eski üslûp seramikler de buraya mal edilir. Şehirde ayrıca italyan seramik sanatında önemli yeri olan portreler ve vecizelerle süslü çiniler de yapılırdı. XVIII. yy. Pesaro çinilerinde çin eserleri örnek alındı. (L)

PESAVEND i. (fars. *pesavend*). Ed. *Esk.* Kafiye. (M)

PESCADORES adaları, çince **Ping-hu Lie-dao,** Formoza boğazında takımadalar; 60 000 nüf (hepsi çinli balıkçı).

— Tar. XVII. yy.da Hollandalılar, 1885'te İngilizler tarafından alınan Pescadores takımadaları, 1895-1945 arasında, Formoza gibi, Japonların işgalinde kaldı. (L)

PESCARA, İtalya'da (Abruzzi ili) ırmak, Adriya denizine dökülür; 145 km (Aterno ile birlikte). Yukarı çığırı Aterno, yön değiştirir ve Sulmona çukurunda «Pescara» adını alır. Irmak kuzeydoğuya doğru sıradağların enine akar, ovada menderesler çizer ve Pescara'da denize dökülür. Birçok elektrik santralını besler. (L)

PESCARA, İtalya'da şehir, il idare merkezi, Adriya denizi kıyısında, Pescara'nın ağzında; 87 000 nüf. Şehir ırmağın iki kıyısındaki iki merkezin (*Pescara* ve *Castellamare*) birleşmesiyle meydana geldi. Ticaret merkezi. Büyük elektrik santralı ve makine sanayii. Pescara aynı zamanda gözde bir sayfiye yeridir. Yakınında petrol yatakları. — *Pescara ili*, 244 550 nüf. Maiella ve Gran Sasso'dan denize kadar bir killi tepeler bölgesi üzerinde uzanır. Tarım gelişmiştir (tahıl ve sebze yetiştiriciliği; zeytinlikler). [L]

PESCARA (— markisi). Bk. AVALOS (Ferdinando Francesco D').

PESCENNİUS NİGER (Caius), romalı general (Aquinum 135-140'a doğr. - Euphrates [bugün Fırat] üzerinde 194). Didius Julianus'un tahta geçişi sırasında Suriye valisiydi (193); askerleri onu da Antakya'da imparator ilân ettiler. Oysa Septimus Severus Tuna'da imparatordu. Uzun süren bir savaştan sonra Septimus onu yenilgiye uğrattı (İssos, 194) ve öldürttü. (L)

PESCHEL (Oscar), alman coğrafyacısı (Dresden 1826 - Leipzig 1875). *Neue Probleme der Vergleichenden Erdkunde* (Karşılaştırmalı Coğrafyanın Yeni Meseleleri) [1870] adlı eseriyle coğrafya bilgisinin yaylımasına katkıda bulundu. (L)

PESCHİERA DEL GARDA, lat. **Piscaria Ardelica,** İtalya'da komün, Veneto'da (Verona ili), Mincio ırmağının Garda gölünden çıktığı noktada bulunan adada; 5 900 nüf.

— Tar. Roma döneminde bir balıkçı şehri olan *Piscaria*, Ortaçağda Veronalı Scaliger sülâlesine geçtikten sonra XVI. yy.da Venedik devletine katıldı. Mantova ve Legnano'nun yanı sıra, Alp yollarına hâkim «dikdörtgen»in müstahkem mevkilerinden biri haline geldi. 4 Haziran 1796'da Fransızlar tarafından işgal edildi. Massena, Wurmser'i burada yendi (19 temmuz); Kray'ın işgal ettiği şehri (4 mayıs 1799) Fransızlar geri aldılar (ocak 1801). Şehir 1815 mayısında Avusturyalılara şiddetle direndi. Goito zaferinden sonra (30 mayıs 1848) Sardinyalıların işgal etmesine rağmen şehir ancak 1866'da yeniden resmen İtalya'ya geçti.

Caporetto'dan sonra yapılan Peschiera konferansına İtalyanlardan Vittorio-Emmanuel, Orlando, Sonnino, Bissolati, Fransızlardan Painleve ve Foch, İngilizlerden Lloyd George, general Robertson ve general Wilson katıldılar. Bu konefransta Veneto'yu boşaltmamağa ve Piave üzerinde direnmeğe karar verildi (8 kasım 1917). [L]

PESCİA, İtalya'da (Pistoia ili) şehir, Pescia ırmağı kıyısında; 20 600 nüf. Kimya sanayii. El sanatları (tahta işçiliği). [L]

PESEK i. (?) Diş kiri, pası. (M)

PESELLİNO (Francesco di STEFANO, **il —** denir), italyan ressamı (Floransa 1422'ye doğr. - ay.y. 1457). Filippo Lippi ve Fra Angelico'yu örnek alarak yarattığı zarif ve renkli bir üslûpla panolar, konusunu dinî ve günlük hayattan alan tablolar yaptı (Bergamo, Chantilly, Le Mans, Milano müzeleri). [L]

PESEND i. (fars. k.). *Esk.* Seçme, beğenme, takdir etme. || *Pesend etmek* (veya *eylemek*), beğenmek, seçmek: *Semşir-i gevherini pesend eyledi frenk* (Baki).

— G. santl. Yazma kitapların ilk sahifelerine yapılmış altınla karışık süsleme. || Mat altın.

— İşl. İşleme türlerinden biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İşl. *Pesend*, modele göre bazen düz bazen verev işlenir. Tek renkli ibrişimle işlendiği gibi çeşitli renklerde ibrişimler de işlemede kaynaştırılır. Bu teknikte işlenen parçanın iki yüzü de aynı biçimdedir. Dokumanın çözgü ve atkısına göre üç iplik üstten üç iplik alttan işlenir. Dönüşte bu işlemin tersi uygulanır. XVI. - XVIII. yy.larda bu teknik çok kullanılırdı. (M)

—PESEND sıf. (fars. *pesendîden*, beğenmek'ten *-pesend*). *Esk.* «Beğenmiş, beğenen» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Avam-pesend*, halkın beğendiği; *Hod-pesend*, kendini beğenmiş; *Müşkül-pesend*. Bk. MÜŞKÜLPESENT. (M)

—PESENDANE sıf. (fars. *-pesend*'den *pesendane*). *Esk.* «Beğenmişçesine, beğeneceği tarzda olan» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Avam-pesendane*, halkın beğeneceği gibi olan; *Hod-pesendane*, kendini beğenmişçesine v.d. (M)

PESENDİDE sıf. (fars. *pesendîden*, beğenmek'ten *pesendîde*). *Esk.* Beğenilmiş, takdir edilmiş, seçilmiş: *Sever güzelleri hep aşk-ı lâubalisi / Tarab, yegâne pesendide-i hayalîsi* (Tevfik Fikret). *Hep halkının etvarı pesendide vü makbul / Derler ki biraz dilberi bimihr ü vefadır* (Nedim). || *Napesendide*, beğenilmemiş, makbul olmayan.

— Mus. Selim III tarafından terkip edilmiş bir mürekkep makam.

— ANSİKL. Mus. Nişabur makamı çalındıktan sonra, bir rast beşlisi veya rast dizisinin bütünüyle karar perdesine ulaşıldığında makam, *pesendide* adını alır. Makamın güçlüsü neva-*re*, karar perdesi ise rast-*sol* sesidir. Makam çok defa güçlüden başlar. Nevada buselik dizisinin bir kısmında veya bütününde dolaşır. Nişaburda karara ulaştıktan sonra, rast beşlisi veya tüm dizisiyle durakta kalır. Pesendide makamının donanımı rast dizisinin aynıdır. Kullanışta bazen, ezginin içinde geçici olarak (*pençgâh*'ta olduğu gibi) bakıye yezli *do*, tabiî *fa* ve *si* sesleri geçer; gereğinde bu seslerin değiştiricileri notada ayrıca gösterilir. (M)

PESER i. (lat. *pessarium*, yun. *pessos*'tan fr. *pessaire*). Cerr. Düşen veya yer değiştiren dölyatağını tabiî durumunda tutmak için dölyolunun içine konan madenî veya kauçuk halka. (L)

PESETA i. Bk. PEZETA.

PESEVA i. Eski Gana para birimi; 1/100

cedi değerinde. (Peseva 23 şubat 1967 tarihinde tedavülden kaldırıldı, yerine *yeni pesava* çıkarıldı.) [L]

PESHKOPİ veya **PEŞKOPİ**, Arnavutluk'ta kasaba, Kara Drina ve Yugoslav sınırı yakınında; 2 000 nüf. Ilıcalar. (L)

PESİMİST i. (fr. *pessimiste*). Bk. KÖTÜMSER.

PESİMİZM i. (fr. *pessimisme*). Bk. KÖTÜMSERLİK.

PESİN sıf. (fars. *pes*'ten *pesîn*). *Esk.* Sonda bulunan, sondaki, sonuncu. (M)

PESLEŞTİRME i. (*pes* > *pesleştirmek*'ten *pesleştir-me*). Müz. Bir çalgıya normal sesinden daha kalın bir ötümlük sağlamak üzere yapılan her türlü işlem. || Klavsenin her zamanki birinci oktavının alt bölümüne birkaç nota ekleme. (XVII. ve XVIII. yy. da sık sık uygulanan bu işlem yeni tellerin yerleştirilebilmesi için daha büyük bir kasa gerektiriyor ve böylece oktavların sayısı dört buçuk, hattâ beşe çıkıyordu. Orgda pesleştirme işi ancak pedal ve dil takımlarında görüldü, kalın *sol* veya *fa*'ya kadar inmesi sağlandı.) [L]

PESNE (Jean), fransız gravürcüsü ve ressamı (Rouen 1623-Paris 1700). Poussin'in, Raffaello'nun, Tiziano'nun ve Carracci'nin birçok tablosunun gravürlerini yaptı. — Yeğeni ANTOINE (Paris 1683 - Berlin 1757), Friedrich II'nin çağrısı üstüne Prusya'ya gitti; orada portreler, tarihî tablolar yaptı; kralın birinci ressamı ve Krallık akademisi yöneticisi oldu. Eserleri arasında *Kontes Sophie Marie von Voss*'un portresiyle (Charlottenburg şatosu), *Kendi Portresi* (Nürnberg Alman müzesi) sayılabilir. (L)

PESO i. Bk. PEZO.

PESPAYE sıf. (fars. *pest*, aşağı ve *pāye*, rütbe'den *pest-pāye* > *pes-pāye*). Aşağılık, alçak (kimse), soysuz: *Pespaye ve sefil bir şey olur. Onun için utanmak, kendi kendinden nefret etmenin eşitidir* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Vaktiyle şirketimde küçük bir memur sıfatıyle çalışırken kötü ahlâkı ve yalancılığı dolayısıyle çıkarmaya mecbur olduğum, bir şarlatan, pespaye bir dolandırıcı* (A. H. Tanpınar).

◆ **Pespayegân** çoğl. i. *Esk.* Soysuz, aşağılık kimseler.

◆ **Pespayelik** i. Pespaye olma hali, pespayece davranış. (M)

PESSAC, Fransa'da Gironde idare bölgesinde (Bordeaux idare çevresi) kanton merkezi; 24 849 nüf. Şarapçılık. XVII. yy.-dan kalma Haut-Brion şatosu. Çelik fabrikası. Dokuma sanayii; bıçkıhane; mobilyacılık. Ayakkabı yapımı. Bisküvi fabrikası. (L)

PESSARD (Emile), fransız bestecisi (Paris 1843-ay.y. 1917). Paris konservatuvarından Bazin ve Carafa'nın öğrencisi, 1866'da *Dalila* kantatıyle Roma Birinci ödülünü aldı. *La Cruche Cassée* (Kırık Testi) [1870], *Le Char* (Araba) [1878], *Le Capitaine Fracasse* (Yüzbaşı Fracasse) [1878], *Tartarin sur les Alpes* (Tartarin Alpler'de) [1888] adlı eserlerini temsil ettirdi. Paris Konservatuvarında armoni öğretmenliği yaptı. (L)

PESSİNA (Enrico), italyan hukukçusu (Napoli 1828-ay.y. 1916). 1848 Devrim hareketine katıldı. *Manuale di Diritto Costituzionale* (Anayasa Hukuku Ders Kitabı) [1849] kitabında öne sürdüğü liberal düşünceler yüzünden bourbon polisinin takibine uğradı. Daha sonra, tutuklanarak 4 ay hapse ve iki yıl Ottaiano'da mecburî ikamete mahkûm edildi. 1860'ta, Napoli'deki Sardinya hükûmeti temsilcileriyle kurduğu ilişki yüzünden yeniden tutuklandı, iki gün hapis yattıktan sonra Marsilya'ya kaçtı; Marsilya'dan da Livorno'ya sürüldü. Emilia diktatörü L.C. Farini'nin emriyle Bologna üniversitesinde hukuk profesörü oldu. Bourbon'ların düşmesinden sonra Napoli Ceza mahkemesi hâkimliğine, sonra da adalet genel sekreterliğine getirildi. Birçok defa milletvekili seçilerek parlamentoya girdi; senatör (1871'-den sonra), senato başkan yardımcısı (1889), B. Cairoli hükûmetinde tarım, ticaret ve sanayi bakanı (1879), A. Depretis hükûmetinde ise adalet bakanı (1885) oldu; 1914'te devlet bakanlığına getirildi. F. Carrara ile birlikte, klasik ceza hukukunun en önemli kişilerinden biri oldu ve bu ceza hukukuna Hegel felsefesinin etkisinde orijinal ve derin bir felsefî düşünce kazandırdı. Başlıca eserleri: *Trattato di Penalità Generale Secondo la Legge delle Due Sicilie* (İki-Sicilya Yasalarına Göre Genel Ceza) [1859]; *Elementi di Diritto Penale* (Ceza Hukuku Unsurları) [3 cilt, 1865]; *Il Naturalismo e le Scienze Giuridiche* (Natüralizm ve Hukuk Bilimi) [1876]; *La Scuola Storica Napoletane nella Scienza del Diritto* (Hukuk Biliminde Tarihî Napoli Okulu) [1882]; *Manuale del Diritto Penale İtaliano* (İtalyan Ceza Hukuku Ders Kitabı) [3 cilt, 1893-1895]; *Manuale del Diritto Pubblico Costituzionale* (Anayasal Amme Hukuku Ders Kitabı) [1900]; *La Crisi del Dritto Penale nell'Ultimo Trentennio del sec. XIX* (XIX. yy.ın Son Otuz Yılında Görülen Ceza Hukuku Buhranı) [1906]; *Il Dritto Penale in İtalia da C. Beccaria Fino alla Promulgazione del Codice Vigente* (C. Beccaria'dan Bugünkü Ceza Kanununa Kadar İtalya'da Ceza Hukuku) [1906]; ayrıca çeşitli yazıları (üç cilt, 1899) ve konferansları da (7 cilt 1914-1916) vardır. *Enciclopedia del Diritto Penale İtaliano*'nun (İtalyan Ceza Hukuku Ansiklopedisi) hazırlanmasında çalıştı. (M)

PESSİNUS. Esk. coğ. Anadolu'da (önceleri Frigya, sonraları Galatia bölgesinde) kutsal şehir. (Bugün *Balahisar*.) Ptolemaios, şehrin Aleksandria (İskenderiye) meridyeninin biraz doğusunda yer aldığını yazar. Kaynaklar, Pessinus'tan İznik (Nikaia), Eskişehir (Dorylaeion), Ankara (Ankyra) yolunun çıktığını bildirirler. Sivrihisar'ın güneyindeki Balahisar harabelerinin eski Pessinus şehrine ait olduğunu Charles Texier tespit etti. Frig kaynaklarına göre kuruluşu kral Midas'a kadar iner. Bazı eski yazarlarsa şehrin adını Troos'un oğlu olan İlos'un koyduğunu ileri sürerler. Eisler, Pessinus adının yunanca «oyun taşı, zar» anlamına gelen *pessos* kelimesinden geldiğini ve Pessinus Magna Meter'in (Kybele) fetişinin zar biçimli olduğunu ileri sürdüyse de bu iddianın doğruluk derecesi bilinmiyor. Pessinus, Ana Tanrıça Kybele kültünün merkeziydi. Kybele'nin Anadolu'luların en eski baştanrıçası olduğu düşünülecek olursa, Pessinus şehrinin frig göçlerinden çok daha önce kurulduğu anlaşılır. Pausanias, eski geleneklerinden ayrılmayan Pessinus'luların kendi zamanında bile domuz eti yemediklerini bildirir. Bu kutsal şehrin oldukça büyük bir ordusu vardı. Pessinus şehri Galatların saldırılarından sonra da bir yüzyıl kadar bağımsızlığını korumayı başardı. M.Ö. 189'-da Manlius, Galatlar üstüne bir sefere çıkarken Pessinus rahiplerinin elçileri Sakarya (Sangarios) ırmağının kıyısına kadar giderek Manlius'un savaşı kazanacağını duyurdular. M.Ö. 183'te Galatia kısa bir süre için Bergama hâkimiyetine geçti. Bundan sonraki 17 yıl devamınca şehrin durumu hakkında bilgi yoktur. Yalnız M. Ö. 164'-te Bergama krallarından Eumenes II ile Attalos II'nin Pessinus şehri yüksek rahibi Attis'e gönderdikleri mektuplardan Attis'in Galatia'ya karşı Bergama'nın siyasetini desteklediği anlaşılır. Bu mektuplarda Pessinus yüksek rahibi bağımsız bir kral şeklinde görülür: kendi başına savaşa karar verme yetkisine sahiptir. M. Ö. 189'dan itibaren Galatların Pessinus'u büyük ölçüde etkilediği anlaşılır. Eski yazarlar M.Ö. II.yy.-ın sonlarına doğru Pessinus ile Roma arasındaki dostane ilişkilerden bahsederler. Diodoros'a göre, Magna Mater'in rahibi Pessinuslu Batakes Roma'yı ziyaret ederek, Roma'nın, Kimberler ve Teutonlarla yapacağı savaşları kazanacağını bildirdi. M.Ö. 25'te şehir tamamıyle roma hâkimiyeti altına girdi. 362'de imparator Julianus, İstanbul'dan Suriye'deki Antalya (Antiokheia) üstüne sefere giderken Pessinus'u ziyaret etti. 366'da ise imparator Valens şehre geldi, burayı düşman saldırılarına karşı kuvvetle destekleyerek arkasını güven altına aldı. 400 Yılında Galatia'nın bölünüşü sırasında Pessinus «Galatia Salutaris»in başşehri ve aynı zamanda din merkezi oldu. Şehrin en büyük tanrısı Kybele idi. Diodoros'a göre, burada çok eski devirlerde bile Kybele'nin büyük bir tapınağı bulunuyordu. Sonraları, muhtemelen Eumenes II zamanında mermerden muazzam bir tapınak yaptırıldı. Strabon'a göre Romalılar da bu tapınağı kutsal saymaktaydılar. M.S. IV. yy.ın ortalarına doğru şehirde Magna Mater kültü oldukça gerilediğinden Hıristiyanlık benimsendi. İmparator Julianus Magne Mater inancını yeniden kuvvetlendirmek istediyse de başaramadı. 1967'de Gand üniversitesi profesörlerinden Pierre Lambrechts'in yönettiği kazılarda bir tapınak ve bir yeraltı mezarlığı bulundu. (ML)

PESSOA (Fernando), portekizli şair (Lizbon 1888-ay.y. 1935). Çocukluğu ve gençliği Güney Afrika'da geçti; öğrenimini Capetown ve Durban'da yaptı. İlk şiirleri 1912'de *A Aguia* dergisinde çıktı. 1913'te ingilizce otuz beş sonesi yayımlandı. Teixeira de Pascoases'in etkisiyle, *saudosista* (özlemciler) topluluğuyle yakınlık kurdu, ama az süre sonra onlardan ayrılarak, Sa-Carneiro ile Portekiz öncü edebiyat hareketini başlattı. 1914 yılı Pessoa'nın şiiri için önemli bir dönemeç oldu. Kendine üç yeni ad bularak (Alberto Caeiro, Ricardo Reis, Alvaro de Campos ve Pessoa) dört ayrı imza ile şiirler yayımlamağa başladı. Daha önemlisi, bu dört ayrı adla yazdığı şiirler, gerçekten dört ayrı şairinmiş gibi birbirinden farklıydı. Pessoa'nın sağlığında yayımladığı tek portekizce şiir kitabı *Mensagem*'-dir (Mesaj) [1934]. Öldükten sonra çok dağınık bir şekilde bulunan şiirleri derlenip, dokuz cilt halinde basıldı. Bunların içinde özellikle iki beşi sayılabilir: *Poesias de Fernando Pessoa* (Fernando Pessoa'nın Şiirleri) [1942]; *Poesias de Alvaro Campos* (Alvaro Campos'un Şiirleri) [1944]; *Poemas de Alberto Caiero* (Alberto Caiero'nun Şiirleri) [1946]; *Odas de Ricardo Reis* (Ricardo Reis'in Odları) ve yeni baskısı 1945'te yapılan *Mensagem*. Denemeleri de öldükten sonra derlendi: *Paginas de Estética y de Teoria y Critica Literarias* (Estetik ve Edebiyat Teorisi ve Tenkidi Hakkında Yazılar) [1967]; *Paginas İntimas de Autointerpretacion* (Kişinin Kendi Eserini Yorumlaması Üzerine Özel Yazılar) [1966] ve *Textos Filosoficos* (Felsefe Metinleri) [1968]. (M)

PESTALOZZİ
Dequevauviller'nin eseri

PESSOA CAMARA (Helder), brezilyalı piskopos ve reformcu (Fortaleza 1909). 1931 de papaz, 1952'de Rio de Janeiro piskopos yardımcısı, 1964'te de Recife başpiskoposu oldu. Yoksullara ve ezilmişlere karşı duyduğu ilgiyle, az gelişmiş ülke meselelerini savunmasıyle dikkati çekti. Sosyal reformların taraftarlarını destekleyerek, Brezilya siyasî hayatında önemli rol oynadı. (L)

PEST sıf. (fars. k.). [Ses için] Hafif, yavaş: *Hemen herkesin bildiği bu parçaya birçoğu pest sesle iştirak ettiler* (H. Z. Uşaklıgil). [Bk. PES.] || —*Esk.* Aşağı, alçak. || *Pestbaht*, kısmeti olmayan, bahtsız. || *Pest- fıtrat*, sayısız. || *Pest-* (veya *Pes*) *perdeden*, hafif sesle: *Pest-perdeden okuduğu bir şarkının ninnisiyle uyumaya hazırlanmış görünce şaşırdı* (H. Z. Uşaklıgil). || *Pest-sada*, hafif, alçak ses. || *Pest-paye*. Bk. PESPAYE.

— Sosyol. *Esk. Pest-zinde*. Bk. PESZİNDE.

◆ **Pestî** i. *Esk.* Alçaklık. (M)

PESTALOZZİ (Johann Heinrich), isveçli pedagog (Zürich 1746-Brugg 1827). Önce dil, ilâhiyat, hukuk ve tarih öğrenimi yaptı, sonra kendini köy iktisadı üstüne çalışmalara verdi; *Emile*'i okuduktan sonra asıl istidadını keşfetti. Rousseau'nun pedagojiyle ilgili fikirlerini, basitleştirerek halkın anlayacağı biçime soktu. Sosyal meselenin ancak yeni bir eğitim düzeniyle çözümleneceğini kabul etti, insan kabiliyetlerini aşamalı olarak geliştirecek (ona göre aklın gelişmesi, gitgide artan bir karmaşıklık kanununa göre oluyordu); tarım ve meslek bilgisi öğretecek, karşılıklı eğitimi düzenleyecek bir plan tasarladı. Kendini, hiç bir çıkar gözetmeden, özellikle yoksul çocukların eğitilmesine adadı. Sırasıyle Neuhof, Stans, Burgdorf ve Yverdon'da açtığı okullar ona büyük bir ün kazandırdı. Pestalozzi çok sayıda eser verdi, bunlar arasında bir roman olan *Lienhard und Gertrud* (Lienhard ile Gertrud) [1781-1787]; *Helvetisches Volksbaltt* (İsviçre Halk Gazetesi) [1782 -1783]; *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechtes* (İnsan Türünün Gelişiminde Tabiatın Aldığı Yol Üzerine Araştırmalarım) [1797]; *Wie Gertrud Ihre Kinder Lehrt?* (Gertrud Çocuklarını Nasıl Yetiştirir?) [1801] ve *Buch der Mutter* (Annelerin Kitabı) [1803] sayılabilir. (L)

mareşal **PÉTAIN**
1941'de

PESTEL (Pavel İvanoviç), rus subayı (Moskova 1793-Petersburg 1826). 1814'te Fransa savaşına katıldı. Liberal düşünceleri benim-

Foto. S.A.F.R.A. (LAROUSSE)

sedi, birçok gizli dernek kurdu ve devrimci görüşlerini bir Anayasa tasarısı olan *Russkaya Pravda*'da (Rus Gerçeği) açıkladı. Zekâsı, kültürü, birçok kişilerle dostluğu (Puşkin, Mickiewicz) sayesinde, etkili oldu. Dekabrist komploya katıldığı için asıldı. (L)

PESTENKERANÎ sıf. (fars. *pest,* alçak ve *terâne*'den *pest-ten terâne* > *pestenkerânî* [?]. *Teklz.* Değersiz, saçma, uydurma: *Bir ecnebiden yedi sekiz yüz liraya alınmış pestenkeranî bir eski makine ile çoluk çocuğunu biraz hava almağa götürmek* (R.N. Güntekin). *Pestenkeranî söz.* (M)

PESTEREK i. (fars. k.). Zantl. *Esk.* Kâğıtların yüzünü düzeltmekte kullanılan araç. *Mühre tahtası* da denir. Bk. MÜHRE. (M)

PESTİL i. İnce yufka biçiminde kurutulmuş meyve ezmesi: *Pestil miydi tatlı? Hay Allah cezanı versin, dilimin tersi döndü: Tatlı mıydı pestil?* (B. Felek). *Karşımızda erik pestili yeseler böyle olmaz* (Kemal Tahir). || — *Argo.* Hasta. || Sarhoş.

— ÇEŞ. DEY. *Pestil atmak. Argo.* Yalan söylemek. || *Pestilini çıkarmak,* çok yormak. Çok dövmek.

— ANSİKL. Mutf. Meyveler ezilerek *pestil* tahtalarına veya pestil bezlerine ince bir yüzey halinde serilir ve güneşte kurutulur. Erik ve zerdali pestilleri üzüm ve dut pestillerinden daha kalın olur. Çünkü bunlara pekmez toprağı konmaz. Bunların tadı da daha mayhoştur. Bazı illerde meyve ezmeleri koyuca pişirilir (bulamaç), kıvama gelince içine, döğme (kabuğu alınmış buğday kırması) veya bulgur katılır. Sonra kurutulur ve baklava dilimleri gibi kesilir. Pestilin bu şekline *kesme, kestirme* veya *köftür* denir. Erik pestili ise, pekmez yapılırken, geriye kalan haşlanmış eriklerin bir kevgirden geçirilmesi ve yayılarak kurutulmasıyle elde edilir.

Pestil kullanılacağı zaman yıkanır, küçük parçalara ayrılıp ılık suda bekletilir. Ezilerek hoşafı yapılır veya ezilmeden yenir. (M)

PESTİSİT i. (fr. *pesticide*'den). Tarım bitkilerinde ve hayvanlarda asalak yaşayan canlıları öldürücü maddelere verilen ad.

— ANSİKL. *Pestisit*'ler birkaç çeşittir: böcek zehirleri böcekleri öldürür; böcekkaçıranlar böcekleri kaçırır; mantar öldürenler bitkilerdeki asalak mantarlara karşı savaşta kullanılır.

Böcek zehirleri asalak hayvanların vücuduna sindirim sistemi yoluyle veya doğrudan doğruya deri yahut solunum sistemi yoluyle (buğu, gaz veya duman şeklinde) girerek etki gösterir; bitkilerde ise bitkinin her tarafına yayılarak besi özsuyuna karışır, delici böcekler veya bitkibitleri bitkiyi sokup özsuyunu emince hayvanın vücuduna geçer. Bitki hastalıklarına karşı en etkili savaş yolu pestisit kullanmaktır. Çoğu zaman bu iş önleyici olarak yapılır. Tedavi amacıyle kullanılması enderdir. İlâçlama yakından (püskürtme, badanalama, dumanlama, serpme) veya uzaktan yapılabilir (el süzgeci yardımıyle veya mekanik süzgeçlerle sulama, saçma, dumanlama veya toprağa şırınga etme).

● *Pestisitlerin tehlikesi.* D.D.T. gibi böcek zehirleri zararlı böcekleri olduğu kadar koruyucu böcekleri de öldürür; öyle ki ilâcın uygulanması durdurulduğu anda asalak böcekler engelsiz olarak daha çok çoğalır (Konko'da kahve biti, Kaliforniya'da limon böceği için böyle olmuştur). D.D.T.'nin kötü serpilmesi yüzünden A.B.D. ve Kanada'da bazı akarsuların balık faynası mahvoldu. Karaağaçlara D.D.T. saçılması veya karıncalara karşı bu ilâcın kullanılması yüzünden karatavuklar ve diğer kuşlar yok oldu. Ayrıca böcek miktarındaki aşırı azalma böcekçil kuşları açlığa sürüklemekte ve bunların ortadan kalkmasına yol açmakta, buna karşılık ölmeyip kalan bazı böcekler birkaç yıl içinde çoğalarak zararlı asalak sayısı gene kabarmaktadır. (L)

PESÜS i. (fars. *pih* iç yağı ve *-süz,* yakan'dan *pih-süz* > *pesüs*). İçinde yağ yakılan toprak kandil. (M)

PESZİNDE sıf. (fars. *pest-zinde*'den *peszinde*). *Esk.* Artakalan. (M)

PEŞ i. (fars. *pes*'ten). Arka: *Peşinde gangsterler mi var? Nedir bu hal?* (R. H. Karay). *Osman hep gözüne, gönlüne hoş gelen şeylerin peşinde* (H. E. Adıvar). || *Peş peşe,* art arda.

— ÇEŞ. DEY. *Peşi sıra,* arkasından, ardından: *Yetişir koştum aşkın peşi sıra / Bitirdi beni bu içki, bu kumar* (C. S. Tarancı). *Birtakım insanların peşi sıra mahalle içlerinde bir sinemaya gitti* (S. F. Abasıyanık). || [...] *Peşinde,* devamlı istenilen, takip edilen şeyi belirtir: *Beni kıskandılar. Zannettiler ki şöhret peşinde geziyorum* (Ömer Seyfeddin). *Müslüman Araplar arasında bir Arap halifeliği hükûmeti peşinde olanlar vardı* (F. R. Atay). || *Peşinde dolaşmak* (veya *gezmek*), bir kimsenin arkasını bırakmamak: *Kitabım hakkında o kadar iyi şeyler yazan, beni dünyaya tanıtan, günlerce peşimde dolaşan Van Humbert'in* ... (A.H. Tanpınar). || *Peşinde* (veya *peşinden*) *koşmak,* bir işi, bir şeyi veya bir kimseyi elde etmeğe çalışmak: *Oyundan ve zevkten başka bir şey peşinde koşanlardan değilim* (F. R. Atay). *Elle tutulmaz, gözle görülmez bir sevgilinin peşinden yıllarca koştu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Peşinden gelmek,* bir kimsenin arkası sıra gelmek: *Gelin ey bütün çocuklar, peşimden / Geçelim karanlıklarda şehri* (C.S. Tarancı). || *(Birinin) Peşinden gitmek,* bir kimseyi takip etmek. || *Peşinden sürüklemek,* bir kimsenin arkasından gelmesini sağlamak; cezbetmek: *Giyiniş, oturuş, yemek ve zevklerinde, İngilizler yavaş yavaş bütün gemi halkını peşlerinden sürüklediler* (F.R. Atay). || *Peşinden yürümek,* bir kimsenin ardı sıra gitmek, ona uymak: *Bu ülkeler her zaman, hattâ kendi hayatlarına mal olsa da, kendi peşlerinden yürüyecek milyonları kolayca buluyorlar* (Ş.S. Aydemir). || *Peşine düşmek,* birini veya bir işi takip etmek: *Fare sıçan peşine düşmekten eğleniyorsa keyfi bilir* (N. Ataç). || *Peşine takılmak,* bir kimsenin ardından ayrılmamak: *Akşamları kız gelsin, bana bir şeyler okusun. Sakın o solucan anası peşine takılmasın ha* (H.E. Adıvar). || *Peşine takmak,* bir kimseyi ardından sürüklemek, beraberinde götürmek: *Zurnalar şehrin ahalisini takmış peşine* ... (M. Â. Ersoy). *Sonra bir arabaya binerek tek başına iş adamına gitti ve onu da peşine takarak Beyoğlunun en iyi terzilerini ziyaret etti* (A.H. Tanpınar). || *Peşini bırakmak* (*bırakmamak*), bir kimseyi veya şeyi takip etmekten vaz geçmek (vaz geçmemek): *Haberin önemini kavrayan arkadaş, bunu duyunca peşini bırakır mı sanıyorsun* (S.F. Abasıyanık). *Beni o kadar sevdiler ki teneffüste bile peşimi bırakmıyorlar* (R. N. Güntekin). [M]

PEŞ i. (fars. *piş*'den). *Halk dili.* Bazı etekleri yanlarına eklenen parçalara verilen ad: *Entarisinin peşleri kuşağına sokulu bir çıplak ayak tahta fırçasının üstünde, öteki çıplak ayak yerde* (H. E. Adıvar). [M]

PEŞAVER, Batı Pakistan'da şehir, eyalet merkezi; 218 700 nüf. Üniversite. Sahri - Behlu ve Taht'i Bahi'den getirilen önemli bir Gandhara sanatı koleksiyonu kapsayan müze. Hayber geçidinin ağzında stratejik bir yer olan şehrin Afganistan ile ticareti canlıdır; burası aynı zamanda da yüncülük ve yünlü dokuma pazarı ve merkezidir. — *Peşaver ili,* 6 372 000 nüf.

— Tar. Peşaver Gandhara'nın başkentiydi. Şehre «sınır şehri» anlamına gelen adını, imparator Ekber verdi. XVIII. yy.da Durrani'lerin gözde merkezi olan şehir, Kâbil yolu üzerindeki önemli yeri sayesinde büyük rol oynadı. 1834'te Sikhîlerin, 1848'de İngilizlerin eline geçti; 1901-1949 arası Kuzeybatı eyaletinin merkezi oldu. (L)

PEŞE veya **PEŞŞE** i. (fars. *peşe* ve *peşşe*). *Esk.* Sivrisinek. || *Peşe-bend* (*peşşe-bend* veya *peşe-hane*), cibinlik. || *Peşe-gir* (veya *peşşe-gir*) [«sivrisinek avlayan»], işsiz güçsüz (kimse). [M]

PEŞENG i. (fars. *piş-âveng*'den *peşeng*). *Esk.* Kervan ve kabilenin önünde giden, öncü. || Kervanın önünde gidip yol açmağa alışmış hayvan. (M)

PEŞENG, İran destanında adı geçen kahramanlardan ikisinin adı: 1. İran'ın Pişdadiyan sülâlesinden Minuçehr'in babası; 2. Turan hükümdarlarından Afrasiyab'ın (Alp* Er Tunga) babası. (M)

PEŞİN sıf. (fars. *pişîn*). Bir alışverişte, alışveriş yapıldığı anda ve alınan şeyin tesliminden önce veya teslimiyle birlikte ödenen. (*Zt.* VERESİYE.) || Çalışmadan verilen (ücret, aylık v.b.): *Ayşe benim gibi değil, peşin para ile çalışıyor* (A. H. Tanpınar). *Peşin olarak verilmesi icap eden parayı İhsan kendisi verdi ve at yedeklerinde beraberce kasabaya döndüler* (Sabahattin Ali). || Önceden olan: *Bu, başlayan geceden doğma bir peşin his miydi?* (S. F. Abasıyanık). *Kemalizmi doğuran iki büyük millî zaruret de hiç bir peşin düşüncenin mahsulü değildir* (P. Safa). || Zf. Daha önceden, evvelce: *Size peşin bu anlatıldı.* || Çalışmadan, işlemeden: *Altı aylık kirayı peşin istiyorlar.*

—ÇEŞ. DEY. *Peşin hüküm,* bir şey veya kimse hakkında iyice bilgi edinilmeden verilen karar. || *Peşin pazarlık,* daha olmamış şeyler için önceden yapılan anlaşma.

— Huk. *Peşin dava defi,* âdi kefalette, kefilin kendisini takip eden alacaklıya, önce borçluya başvurmasını bildirerek yaptığı savunma.

— ANSİKL. Huk. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde taraflardan birinin, karşı taraf borcunu yerine getirmeden önce kendi borcunu ifa etmesi. || *Peşin dava defi.* Âdi kefalet durumunda, alacaklı, borçluyu takip edebilecek ve ondan alacağını elde edebilecek durumda oldukça, kefile başvuramaz. Aksi halde, kefil ona karşı peşin dava defini öne sürebilir. Aşağıda yazılı üç durumdan birinin olması halinde, âdi kefil alacaklıya karşı peşin dava defini ileri süremez: 1. borçlu iflâs etmişse (kefilin, borçlunun iflâsı halinde peşin dava defini ileri süremeyeceği için, iflâsın kefalet sözleşmesinin yapılmasından sonra gerçekleşmesi gerekir); 2. borçlu aleyhinde yapılan icra takibi semeresiz kalmış, yani alacaklıya bir katî aciz belgesi verilmişse (bk. ACİZ *vesikası*); 3. borçlu aleyhine Türkiye'de takibata geçmek imkânsız duruma gelmişse (bunun için borçlunun ikametgâhını yabancı bir ülkeye nakletmesi yeterlidir). Ayrıca bu nakilden ötürü takibatın güçleştiğinin ispatı gerekmez. (M)

PEŞİNAT çoğl. i. (*peşin*'den osmanlıca *peşinât*). Peşin olarak verilen para: *Peşinat olarak ne verdiler?*

◆ **Peşinatsız** sıf. Peşin para almadan: *Peşinatsız taksitle satış.* (M)

PEŞİNCİ sıf. ve i. (*peşin*'den *peşin-ci*). Malını peşin para ile satan veya peşin para ile mal alan (kimse). [M]

PEŞİZ veya **PEŞİZE** i. (fars. *peşiz* ve *peşize*). *Esk.* Akçe. || Balık pulu. || Katır boncuğu. || Peçiç oyunu. (M)

PEŞKEŞ i. (fars. *pişkeş,* öne çekilen'den). [Yalnız *peşkeş çekmek* sözünde geçer]. *Peşkeş çekmek,* kendine ait olmayan bir malı başkasına vermek. Verilmemesi gereken bir şeyi uygunsuz bir biçimde başkasına sunmak. || *Esk. Hediye,* armağan: *Hele peşkir gibi peşkeşleri artık sorma / İki baş manda, birer tay, dana, top top dokuma* (M. Â. Ersoy). [M]

PEŞKİR i. (fars. *piş,* ön ve *gîr,* tutulan > *piş-gir,* önce tutulan'dan). *Halk dili.* (Genellikle pamuk ipliğinden dokunmuş) Havlu: *Peşkir çektim direkten / Bir of çektim yürekten* (Halk türküsü). || Peçete: *Her şey tertemiz. Beyaz örtü, beyaz peşkirler. Kaşık ve çatal var da bıçak yok* (B. Felek). || *Esk.* Peçete yerine dizlere çepeçevre serilen ve ortaklaşa kullanılan uzun örtü: *Eni az peşkiri herkes götürür dizlerine / Çorbadan sonra etin türlüsü kalkıp yerine* (M.Â. Ersoy).

— Folk. *Peşkir atmak,* dokuma bezden yapılmış peşkirin, hizmetkâr tarafından yer sofrasında oturanların dizlerine gelebilecek biçimde sofra üzerine atılması. (Eskiden bu iş, bir çeşit hüner sayılırdı.)

— Teşk. tar. *Peşkir ağası,* osmanlı saraylarında peşkir ve havlulara bakan görevli. (Has odasından ve miftah ağasının yardımcısı durumundaydı. Bu görev 1833'te kaldırıldı.) || *Peşkir başı,* osmanlı saraylarında kiler koğuşundaki on iki «eski»den birinin unvanı. (Görevi, padişahın yemesi için gönderilen ekmeği saklamaktı. Ayrıca, koğuşta kabahat işleyen oğlanı alarak kiler kethüdasına teslim ederdi. Bu görev 1833'te kaldırıldı.) || *Peşkir gulâmı,* osmanlı sa-

raylarında has oda görevlilerinden biri. (*Peşkirî* de denirdi. Padişah yemeğini bitirdikten sonra sofrayı kaldırır, altın sini ve kaşıkları yıkardı. Bu görev 1833'te kaldırıldı.)
— ANSİKL. *Peşkir*'ler, genellikle el tezgâhlarında, keten ipliği ile dokunur. Eni yarım metreye yakın olur, boyu bazen 70 veya 80 sm'dir; bazen de bir yer sofrasının çevresini kapsayacak kadar (2 veya 2,5 m) yapılır. İki ucu kumaşın kendisinden püsküllü ve işlemelidir. Bu işlemeler sırmadan, renkli ipek ve sırma karışımı olabilir. Hesap işi, pesent işi, iğne ardı, çin iğnesi gibi nakış türleriyle işlenir. Sofraya oturanlar, peşkiri dizlerine örterler. Peşkirin, işlemesiz, fakat dokuması motifli olanları da vardır. Bunlara *tatar havlusu* denir. Bugün antika değeri taşıyan bu tür örtüler, sofrada peçete olarak değil, değerli süsleme eşyası olarak kullanılmaktadır. (M)

PEŞKİRCİ i. (*peşkir*'den *peşkir-ci*). Peşkir yapan veya satan kimse.
— Teşk. tar. Saray peşkirlerine bakan görevli. (M)

PEŞKOPİ. Bk. PESHKOPİ.

PEŞLİ sıf. (*peş*'ten *peş-li*). Kıyf. Peşi olan (elbise). || *Peşli entari*, üst kısmı bedene uygun, alt kısmı geniş entari. (Entariler, yanlarına «peş» eklenerek eski kısımlarından genişletilirdi.) || *Peşlî kuka*, alt kısmı geniş kuka. (M)

PEŞM i. (fars. k.). *Esk.* Yapağı, yün: *Bunca dem puşide oldun ben gibi bir ateşe / Ey aba peşm-i semendersin ki suzan olmadın* (Muallim Naci). || *Peşm-i devat*, mürekkep hokkasının dibine konan lif. (M)

PEŞMİN veya **PEŞMİNE** sıf. (fars. *peşmîn* ve *peşmîne*). *Esk.* Yünden yapılmış. || İ. Yün ve kıldan yapılan bir kumaş türü. (Peşmine'nin iyi cinslerini sadrazamlar, düşük kalitelilerini de dervişler ve yoksul kimseler sarık olarak kullanır veya hırka yaparlardı.) [M]

PEŞREV veya **PİŞREV** blş. i. (fars. *piş*, ön ve *rev*, giden'den *piş-rev*, önde giden). Ed. *Esk.* Halk hikâyelerindeki türkülerin arasında yer alan mâni şeklinde dörtlülere verilen ad.
— Mus. Türk musikisinde bir saz eseri türü. Bk. ANSİKL.
— Okçuluk. Bir çeşit ok.
— Sil. Açıktaki personel üstüne yakın mesafe içinde atış yapılmasına yarayan ve saç bir mahfaza içinde birçok misket kapsayan top mermisi. (Peşrev içindeki bu misketler top ağzından belirli bir mesafeye kadar ulaşır.)
— Spor. Yağlı güreşte, güreşmeye hazırlığı, yarışmaya girişi ifade eden ahenkli hareketler. (Peşrevde pehlivan, ellerini ahenkli bir şekilde çırparak uzun adımlarla meydanın ortasına doğru ilerler ve sıçrayarak ellerini ayaklarına vurur. Bu hareketi birkaç defa tekrarlar; meydan ortasına geldiği sırada kıble yönüne dönerek hafifçe diz kırıp temenna çakar ve sonra rakibiyle tutuşur.)
— ANSİKL. Mus. *Peşrev*, çalınacak sözlü eserlerden önce o eserlerin makamına ve seslerine kulağı hazırlamak amacıyle çalınır. Peşrevin her bölümüne *hane** adı verilir. Peşrev genellikle 4 hane, bazen 3,5 ve 2 hane olarak bestelenir. Yalnız darbe fetih usulündeki peşrevlerin daima 5 hane olarak bestelenmesi geleneği vardır. Eski arap musikisinde peşrev yerinde bulunan esere *kürsü** denilirdi. Türk musikisinde XIII.-XVI. yy.larda bu şekle başka adlar da verildiğini, o devrin musiki teorisiyle ilgili eserlerinden anlaşılmaktadır. XVI.yy.dan itibaren türk musikisinde bu şekil, önemli bir değişikliğe uğramadan zamanımıza kadar gelmiştir. Hemen bütün büyük usullerde peşrev yapılmıştır: devri kebir, muhammes, hafîf, darb fetih, berefşan, çember, zencîr gibi. Başta düyek olmak üzere sofyan, nim sofyan, lenkfahte, devri revan, nim çember, nim evsat ve frenkçin gibi küçük usullerle de birçok peşrev bestelenmiştir. Makamı belli etmek için her hane, peşrevin makamını en iyi şekilde belli eden bir mülâzime kısmıyle son bulur. Bu mülâzime, her haneden sonra aynen tekrarlanır. İlk hanenin mülâzime yerine kullanıldığı eski peşrevler de vardır. Peşrevin makamı çıkıcıysa miyanhanede tiz perdelerde, iniciyse pest perdelerde dolaşılır. Peşrevde hane uzunluklarının eşit olması kuralı vardır. (M)

PEŞŞE i. Bk. PEŞE.

PEŞTAHTA i. (fars. *piş-tahta*'dan). *Esk.* İş yerinde üzerinde çalışılan küçük çekmece: *Bir etek yave saçar, bir sürü cinnet savurur / Bu da yetmez gibi peştahtaya üç kerre vurur* (M. Â. Ersoy). || Sarrafların, üzerinde para saymak için kullandıkları tahta. || *Peştahta saati*, masa saati. (M)

PEŞTAMAL i. Bk. PEŞTEMAL.

PEŞTAMALCI i. Bk. PEŞTEMALCI.

PEŞTAMALLIK i. Bk. PEŞTEMALLIK.

PEŞTE idare bölgesi, Orta Macaristan'da idare bölgesi; 782 000 nüf. Merkezi, *Budapeşte* (ama Budapeşte ayrı bir idare çevresidir). [L]

PEŞTEMAL veya **PEŞTAMAL** i. (fars. *püşt-mâl*, sırt sileceği'nden). Hamamda örtünmek ve kurulanmak için kullanılan ince dokuma: *En ihtiyar bir hamamcı hanım, natırın sırmalı bohça içinde getirdiği sırmalı peştemalı (Sabriye'nin hediyesi) okuyup üfleyip Marufe'nin beline sardı* (Ahmed Rasim). || İş yaparken önlük gibi bele bağlanan veya kadınların başlarına örttükleri dokuma: *Beyaz peştemalını [...] şıpşıp terliklerini çıkarmış, arkasına soluk çuhadan yakası kapalı uzun bir ceket, ayaklarına imam galoşları giymişti* (R. N. Güntekin). *Başında bir eski püskü peştemal / Koltuğunda bir yamalı boş çuval* (M.E. Yurdakul).
— Zantl. *Esk. Peştemal kuşanmak*, [loncalara bağlı esnaf kollarında çıraklıktan ustalığa geçen kimse için] ustalık belirtisi olmak üzere özel törenle beline peştemal sarmak.
— ANSİKL. Zantl. *Esk.* Loncalarda bir zanaatı öğrenen kimse çıraklık ve kalfalık dönemlerini geçtikten sonra usta olacağı zaman *peştemal kuşanma* töreni düzenlenirdi. Ustanın ve o zanaatın tanınmış temsilcilerinin bulunduğu törende çırak imtihan edilir; başarı kazanırsa beline peştemal kuşanırdı. Bu törenden sonra lonca mensupları eğlenceler yapardı. (M)

PEŞTEMALCI veya **PEŞTAMALCI** i. (*peştemal* veya *peştamal*'dan *peştemal-cı* veya *peştamal-cı*). Peştemal, havlu v.b. şeyleri dokuyan veya satan kimse. (M)

PEŞTEMALLIK veya **PEŞTAMALLIK** i. (*peştemal* veya *peştamal*'dan *peştemal-lık* veya *peştamal-lık*). *Esk.* İşlek bir dükkânı kiralamak isteyenin dükkân sahibine veya eski kiracıya verdiği para. Hava parası. (Peştemallık, başkasına devredilen veya kiralanan ticarî bir kurumun yeri, ticarî ünü, manevî değeri göz önünde tutularak eski kiracı veya sahibine açıktan ödenen bir paraydı. Peştemal kuşandıktan sonra ayrı dükkân açmak isteyenler tutacakları yerin durumuna göre belli bir para ödedikleri için peştemallık deyimi meydana geldi.) [M]

PEŞTU veya **AFGANCA** i. İran dil ailesinin doğu öbeğine giren ve hâlâ konuşulmakta olan dil.
— ANSİKL. *Peştu*, Afganistan devleti halkının üçte birini meydana getiren afgan kabilelerinin (4 milyon kişi) ana dilidir. (Ama Afganların önemli bir kısmı [1 700 000 kişi] Pakistan'da Peşaver bölgesinde oturur.) Peştu dilinde yapılmış edebiyat eserlerinin en eskisi XVI. yy.dan kalmadır; bu eserler büyük ölçüde fars edebiyatının etkisinde kalmıştır. Peştu dili, 1936'dan beri Farsça ile birlikte Afganistan krallığının resmî dilidir. (L)

PETAH TİKVA, İsrail devletinde şehir, Yarkon (Hayarkon) vâdisinin güneyindeki sağlığa zararlı toprakları değerlendirmek için 1878'de kurulan eski tarım kolonisi; 50 000 nüf. Önemli portakal bahçeleri. İplikçilik; dokumacılık. Deri işçiliği. Kimya sanayii. (L)

PÉTAİN (Philippe), Fransa mareşali ve fransız devlet adamı (Cauchy-à-la-Tour 1856-Yeu adası 1951). Bir köylü ailedendi; 1878'de Saint-Cyr askerî okulunu bitirdi. Harp okulunda 1901-1907 arasında yardımcı öğretmen, 1908-1910 arasında da asıl öğretmen olarak piyade eğitimi dersi verdi. Joffre tarafından 31 ağustos 1914'te tuğgenerralliğe, Marne Meydan muharebesindeki başarılarından sonra tümgeneralliğe yükseltildi. Ekimde 33. Kolordu kumandanlığına tayin edildi, Artois'da yararlığı dokundu (mayıs 1915). 21 Haziran 1915'ten sonra 2. Ordunun başına geçen Pétain, eylülde Champagne taarruzuna katıldı. 1916'da Verdun'de on ay süren ısrarlı savunma sırasında üstün askerî niteliklerini gösterdi. 1 Mayıs 1916'da Merkez Ordular grubu kumandanı, 15 mayıs 1917'de Nivelle'in yerine başkumandanlığa getirildi. 19 Kasım 1918'de Fransa mareşalliğine yükseltilen Pétain, 1925'te Fas'a çağırıldı; Rif bölgesinde Abdülkerim'in çıkardığı ayaklanma ile tehlikeye giren askerî durumu düzeltti. 1931'e kadar Yüksek Harp konseyi ikinci başkanlığı ve ordu genel müfettişliği, 1931-1934 arasında yurtiçi hava savunma müfettişliği yaptı. 6 Şubat 1934 olayları sonunda Doumergue onu savaş bakanlığına getirdi; bu görev Pétain'i siyasî hayata soktu. 1939'da Franco'nun yanında Fransa'nın İspanya büyükelçisi oldu; mayıs 1940'taki yenilgilerden sonra Paul Reynaud hükûmetinde başbakan yardımcılığına, 16 haziranda başbakanlığa getirildi. Almanlarla mütareke imzaladıktan sonra, 10 temmuzda Vichy'de toplanan Millet meclisi Pétain'i 11 temmuzda Fransa devlet başkanı seçti. Laval'in uyguladığı kayıtsız şartsız işbirliği siyasetini kabul etmemesine rağmen (13 aralık 1941'de Laval'i başbakanlıktan uzaklaştırıp, yerine Darlan'ı getirdi), Londra'daki hür fransızların sert tepkisiyle karşılaştı. Aşırı işbirlikçilerin kendinden koptuğu, alman makamlarının da bir türlü güvenemediği Pétain 85 yaşının da verdiği kararsızlık içinde, bocaladı durdu; Fransa tarihinin bu kara günlerinde nazi siyasetine âlet olmaktan kendini kurtaramadı. Nazi yetkilileri, Laval'in görevine dönmesini sağladılar (18 nisan 1942). Öbür işbirlikçiler gibi yurdunu terk etmeğe yanaşmayan ve 20 ağustos 1944'te amiral Auphan'ı De Gaulle ile Müttefik kumandanlığı yanında kendi temsilcisi olarak görevlendiren Pétain, Almanlar tarafından zorla Vichy'den kaçırıldı. Sigmaringen'de F. Brinon'un kurmağa çalıştığı kukla hükûmetin kendi adını kullanmasını reddetti. Nisan 1945'te İsviçre'ye geçmeyi başardı ve hâkimlerin önüne çıkmak üzere kendiliğinden Fransa'ya döndü. Yüce Divanda yargılandı; idama mahkûm edildi (14 ağustos 1945). Cezası müebbet hapse çevrildi. (L)

PETAKA i. Kolombiya'da *Carludovica Palmata* yaprağıyle örülen sepetlere verilen ad. («Panama» denen şapkaların yapımında da kullanılır.) [L]

PETALİPAR sıf. (fr. *pétalipare*). Erkek organları ve bazen meyve yaprakları taçyaprak şeklini alan çiçeğe verilen sıfat. (L)

PETALİSMOS i. (yun. *petalon*, yaprak'tan). Esk. Yun. Syrakusai'de oyların zeytin yaprakları üzerine yazılarak verildiği sürgün kararı. (L)

PETALİT i. (fr. *pétalite*). Miner. Tabiî lityum alüminosilikat. (L)

PETALODUS i. Permiyen-karbonifer tabakalarında fosil olarak bulunan köpekbalığı; kaldırım taşları gibi dizili dişleri çiçeklerin taçyaprağı biçimindedir. (*Petalodontidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PETALOSTEMON i. Tüysü yapraklı otsu bitki; çiçekleri yaprakların tam karşısında sık başak durumunda toplu olur; Kuzey Amerika'da yetişir. (Fasulyegillerden.) [L]

PETANGE, Lüksemburg büyük düklüğünde (Esch-Alzette kantonu) şehir, Esch-Alzette'in kuzeybatısında; 11 200 nüf. Demir madenleri. (L)

PETAR I KARAYORGİVİÇ (Belgrad 1844-a.y. 1921), Sırbistan (1903-1918), daha sonra da Sırp, Hırvat ve Slovenlerin kralı (1918-1921), Prens Aleksandar'ın oğlu ve Kara Yorgi'nin torunu; babasının iktidardan düşmesiyle biten devrim (1858) sonunda sürgün edildi. Cenevre'de, sonra da Fransa'da yaşadı. Saint-Cyr Askerî okulunu bitirdikten sonra fransız ordusunda görev aldı (1870-1871), daha sonra Bosna-Hersek'in Türklere karşı giriştiği ayaklanma hareketine katıldı (1875). Karadağ prensi Nikola'nın büyük kızı Zorka ile evlendi (1883), ondan üç çocuğu oldu. Kral Aleksandar Obrenoviç'in öldürülmesinden sonra (1903), iktidara getirilen Petar I, özel görevlisi Paşiç ile parlamenter bir rejim kurdu ve ülkesini Avusturya'nın hâkimiyetinden kurtarmak için Rusya'ya dayandı. Her iki Balkan

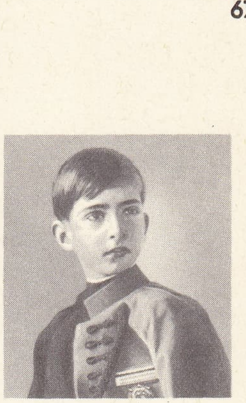

PETAR II KARAYORGİVİÇ

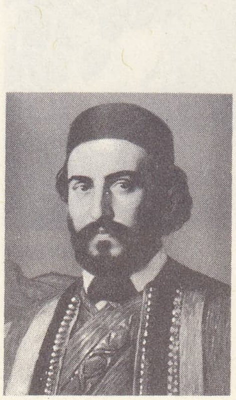

PETAR II
PETROVİÇ NYEGOŞ

Foto. LAROUSSE

savaşını zaferle bitiren Petar, Avusturya istilâsına karşı koydu (1914) ve ordusunun başından ayrılmamak için yönetimi naipliğe getirdiği oğluna bıraktı. Sırp, hırvat ve sloven kralı ilân edildi (1918); Belgrad'a ağır hasta olarak döndü (1919); naiplik görevini oğluna bıraktı. (L)

PETAR I PETROVİÇ NYEGOŞ (Nyegoş 1747'ye doğr. - Çetinje 1830), Karadağlı prens-piskopos (1782-1830). Amcası Sava'nın yerine geçti; Türklere, sonra Fransızlara karşı Ruslarla birleşti; Fransızları 1797-1814 arasında Kotor nehri ağzından kovmağa çalıştı, fakat bu eski Venedik arazisini Avusturya-Macaristan'a bırakmak zorunda kaldı (1814). Karadağ'ın ilk yazılı kanununu yayımladı. (L)

PETAR II KARAYORGİVİÇ (Belgrad 1923), Yugoslavya kralı (1934-1945). Aleksandar I'in büyük oğlu, babasının yerine geçti; prens Pavel'in naipliği altında hüküm sürdü. Naibin Almanlardan yana siyasetine karşı girişilen 27 mart 1941 devrimi sonunda, iktidarın gerçek sahibi oldu. Ama kısa bir süre sonra, yurdu Almanların istilâsına uğrayınca (nisan), krallığı terk etmek zorunda kaldı. Londra'ya sığındı. Hanedanının yıkıldığı ve 29 kasım 1945'te cumhuriyetin ilân edildiği Yugoslavya'ya bir daha dönemedi. (L)

PETAR II PETROVİÇ NYEGOŞ (Nyegoş 1813-Çetinje 1851), Karadağ'ın son piskopos prensi (1830-1851). Amcası Petar I'in yerine geçti. Karadağ kabileleri arasındaki çatışmalara son vermek üzere bir senato kurdu; bu kabileleri temsil eden on iki üyeden meydana gelen ve Petar'ın başkanlık ettiği bu kuruluş, yasama, yürütme ve yargılama yetkilerine sahipti (1831). Çok kültürlü bir kişi olan Petar II, okullar açtı ve şiir kitapları yayımladı. *Gorski Vijenac* (Dağ Defneleri) adlı manzum oyunu, yugoslav edebiyatı şaheserlerinden biridir. Ateşli bir hürriyet, insan yüceliği ve kahramanlık duygusunu dile getiren bu eserde, XVIII. yy.da Türklere karşı girişilen mücadeleye ait bir hikâye anlatılır. (L)

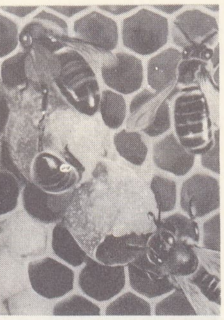
petek gözü

PETASİTES i. Birbirinden oldukça farklı birçok türü olan, köksaplı, çokyıllık otsu bitki; bazı türlerde çiçekler, yapraklardan önce, salkım halinde açar; bol yaprağı, erken çiçek açması, çabuk gelişmesi yüzünden süs bitkisi olarak kullanılır. (Bileşikgillerden.) [L]

PETATOS i. (yun. *petasoi*, yaymak'tan). Esk. Yun. Yolcularla köylüler kadar savaşçıların da giydiği, Eski Yunanlıların geniş kenarlı şapkası. (Şehirde giyilmezdi. Her maddeden yapılırdı. Hermes de bu şapkayı giyerdi.) [L]

PETAUROİDES i. Doğu Avustralya'da bulunan keseli memeli hayvan. (Kuskusgillerden.)

— ANSİKL. *Petauroides volans* veya *P. volucella* kızıla çalar sarı renkli, beyaz karınlı gececi bir hayvandır. Geniş bir deri kıvrımıyle birbirine bitişen bacakları, sıçradığı zaman 50 m kadar uçmasına imkân verir. (L)

petekli kurbağa

PETAVRA i. Bk. PADAVRA.

PETEFRE, Yusuf peygamber devrinde firavunun subayı. İncil'e göre, karısı, Yusuf'u baştan çıkarmak istemiş, fakat Yusuf onu reddetmiş ve harmanisi de onun elinde kalmıştır. Kadın, Yusuf'un kendisine tecavüz etmek istediğini söyleyerek iftirada bulunmuş, Petefre de Yusuf'u hapsettirmiştir. (L)

PETEK i. (?). Arıcılık. Arıların yavru üretmek ve bal depo etmek için yaptığı düzgün altıgen ağızlı yuvacıklar topluluğu: *Yanıyor güneşte petek / Bütün bal arıda kaldı* (C.S. Tarancı). [Bk. ANSİKL.] || *Petek gözü*, arıların balmumundan yaptığı petekleri meydana getiren küçük bölmelerin veya odacıkların her biri. (Bk. ANSİKL.) || *Kurtçuklu petek gözü*, içinde arı yumurtası, kurtçuğu veya nemfi bulunan petek gözü. (Bk. ANSİKL.) || *Sunî petek*, iki yüzüne kabartmalı olarak, petek gözlerinin dibini teşkil eden altıgenler basılmış balmumu levha. (Bu levhalar, arıların peteklerini daha çabuk yapması amacıyle kovanların içindeki çerçevelere yerleştirilir.) || Bazı şeylerin bal peteğine benzeyen parçası: *Bir petek afyon.* || *Halk dili.* Balçıktan yapılmış tahıl ambarı.

— Anat. *Akciğer petekleri*, soluk borusu dallarının ucundaki kesecikler. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Petek havası*. Bk. ANSİKL.

— Tekst. *Bal peteği kumaş*, petek gözü gibi eşkenar dörtgen biçiminde oyuk desenler taşıyan özel armürlü kumaş; daha çok sofra örtüleri, peçete v.b. yapımında kullanılır.

— Terz. *Bal peteği* (veya *bal fümesi*), plilerin çeşitli yerlerinden tutturulmasıyle yapılan bal peteği görünüşünde süsleme.

— ANSİKL. Arıcılık. *Petek*'in her yüzünde ortalama 4 000-5 000 petek gözü vardır. Petek gözlerinin kesiti düzgün altıgendir; dipleri, piramit teşkil edecek şekilde üç eşkenar dörtgenden meydana gelir; eşkenar dörtgenlerin her biri peteğin öbür yüzünde bulunan yan yana üç gözün dibindeki üçte bir parçaya tekabül eder. Normal, yani dik konumdaki her petekte, petek gözleri yatay düzleme paralel değildir; ağızları diplerine göre biraz daha yüksektir.

Petekler genellikle birbirine paraleldir; kalınlıkları 3 sm kadardır; büyüklük ve biçimleri bulunduğu kovan tipine bağlıdır. Çerçeveli kovanlarda petek levhaları çerçeve büyüklüğündedir; bu yüzden düzgündür ve birbirine benzer; gözleri yumurta, kurtçuk veya nemfle dolu petekler genellikle kovanın orta bölümünde bulunur. Her iki yanında ve üstünde bulunan petekler bal ve bir miktar da çiçektozu depo etmekte kullanılır. (Arıcı bu bal peteklerini toplar, ama arılara gelecek bal mevsimine kadar yetecek balı bırakmayı da ihmal etmez.)

● Bir arı kovanı açılıp incelenirse, içindeki petek sıralarının çok sayıda *petek gözü*'nden meydana geldiği görülür; küp biçiminde ve 30 litre hacminde bir kovanda ortalama 65 000 petek gözü bulunur. Bunlar yan yana ve iki taraflı olarak sıralanmıştır.

1. *İşçi arı gözleri* 12-13 mm derinlikte ve 5 mm genişliktedir. Sayıca en kalabalık petek gözleri bunlardır. İşçi arı haline gelecek yumurta, kurtçuk ve nemfler bu gözlerde bulunur; bal ve çiçektozu da aynı yerde depolanır.

2. *Erkek arı gözleri*, 15 mm derinlikte ve 5,5 mm genişliktedir. Erkek arı haline gelecek yumurta, kurtçuk ve nemfleri barındırmağa ve icabında besinleri depolamağa yarar. Bu iki tip petek gözünün dışında ayrı olarak arılar, petekler boyunca, dikine çıkıntı halinde, palamut yüksüğü biçiminde ortalama 2 sm boyunda ve 8 mm çapında anaarı gözleri yapar.

Bu işleme iki durumda, yani anaarı oğul çıkarıp kovanı terk edince veya kısır hale gelince başvurulur. Anaarı kısırlaşınca arı topluluğu bir «kurtarma işlemi»ne girişir; özel olarak yapılan ve «kurtarma gözü» adı verilen gözde, bir işçi arıyı özel besinlerle büyütüp anaarı haline getirir. İçinde arı kurtçukları bulunan petek gözleri kurtçukların artık besine ihtiyacı kalmayınca, ince ve bombeli bir kapakla örtülür. Bal depo edilen gözler de bal normal kıvamına gelince aynı şekilde ince, fakat hafifçe içeri çökük bir balmumu kapakla örtülür.

● *Kurtçuklu petek gözleri*, kovanın ortasındaki peteklerin üzerinde bulunur. Anaarı önce peteğin orta gözüne yumurtlar ve kenara doğru genişleyen daireler şeklinde gözlere sırasıyle yumurta doldurur. Yumurtlamadan üç gün sonra kurtçuk iyice büyümüş olur; hemen hemen bütün gözü kaplar. O zaman gözün ağzı, arıların yaptığı, mumdan bir kapakla kapanır; bu gözdeki kurtçuk önce nemf, daha sonra da tam bir böcek haline gelir; yeni arı gözün ağzındaki kapağı kemirir ve diğer arılara katılmak üzere dışarı çıkar. Anaarının yeniden yumurtlamağa başlaması için, işçi arılar gözleri temizler; böylece petek tekrar yumurtlanacak hale gelir. Ağzı kapatılmamış gözleri (içi yumurta ve yeni kurtçuk dolu) olan peteğe «açık petek», ağzı kapatılmış gözleri (içi kurtçuk ve nemf dolu) olana «kapalı petek» denir. Kurtçuklu petek gözlerinin durumu anaarının değerini ve arı topluluğunun sağlığını gösterir. İç içe halkalar halinde düzenli olarak kapatılmış veya kapakları açılmış kurtçuklu petek gözleri sağlık durumunun iyi olduğuna, düzensiz olarak kapatılmış veya açılmış olanlar kraliçenin kötü olduğuna veya bir hastalığa (yavru hastalığı, zehirlenme v.b.) işarettir. Erkek arılar döllenmiş yumurtadan çıkar. Anaarı ancak sıcak mevsimde döllenmemiş yumurta yumurtlar. Erkek arıların yetiştiği petek gözleri diğerlerine göre daha iridir; bu arılar yirmi dört günde ergin hale gelir.

— Anat. *Akciğer petekleri*, doğuma kadar tıkız bez şeklinde kümeler halindedir; doğum sırasında, yani bebek soluk almağa başlayınca («ilk bağırma») bu kümeler, aralarında damarlar dolaşan ince çeperli birer kesecik halini alır. Gaz alışverişi, yüzeylerinin toplamı büyük bir genişliğe varan akciğer peteklerinde olur.

— Fizyol. *Petek havası*, akciğer peteklerinde kanla temas halinde bulunan havadır; kişi normal soluduğu zaman bu hava atmosfer havasından çok farklıdır; bileşiminde ortalama yüzde 12 oksijen, yüzde 5,5 karbondioksit ve 37° C'ta yüzde 2,1 su buharı bulunur. Petek havası derin soluk vermeyle bile yerinden tamamen atılamaz, normal soluk havası onunla ancak karışır. Buna karşılık kuşlarda hava peteklerinde birbiriyle ağızlaşan kılcal hava boruları bulunduğundan petek havası tamamen dışarı atılır. (LM)

PETEKLENME i. (*petek*'ten *peteklenmek* > *peteklen-me*). Jeomorfol. Peteklerin meydana gelmesi: *Kumtaşlarının peteklenmesi.* (L)

PETEKLİ KURBAĞA bls. i. Yumurtalarını sırtında kuluçkalayan güney amerika kurbağası. (*Pipidae* familyasının örnek tipi.) [*Surinam* kurbağası da denir.]

— ANSİKL. *Petekli kurbağa*'nın (*Pipa pipa*) boyu 20 sm'yi bulur. Gövdesi kısa, kalın, yassı, zeytin siyahı veya esmer renkte, başı küçük, geniş ve üçgenimsidir. Derisi kabarcıklı ve siğilli olduğu için, zararsız olmasına rağmen çok korkunç görünür. Petekli kurbağa bataklıklarda yaşar, böceklerle beslenir. Yumurtlama sırasında erkeği yumurtaları dişinin sırtına yerleştirerek iyice bastırır. Her yumurta deriye gömülerek kistleşir, üzeri bir kabukla kaplanır; yumurtadan çıkan yavru son başkalaşmasını tamamlayıncaya kadar bu kabuğun altında kalır. (L)

PETEN, Guatemala'nın kuzeyinde idare bölgesi; 15 900 nüf. Merkezi, *Flores*. Yucatan yarımadasının güney kısmını meydana getiren bölgeler üzerinde uzanan Peten, alçak, kalkerli yaylalar ve ovalardan meydana gelir; engebeleri azdır; tropikal ormanlar veya savanalarla kaplıdır. Birçok maya yıkıntısının bulunduğu bölgede, fasulye ve mısır yetiştiren seyrek halk toplulukları yaşar. Bazı ticaret şirketleri çiklet hammaddesi olan «çikle», bazıları da abanoz ağaçları yetiştirir. —*Büyük Peten* veya *Petenitza gölü*, idare bölgesinin ortasında uzanır. (L)

PETENİSSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Galatia bölgesi) şehir; Galatia Salutaris'in başşehri olan Pessinus'a siyasî ve dinî bakımdan bağlıydı. Bilinen tek Petenissos piskoposu, M.S. 451'deki Khalkedon (Kadıköy) konsiline katılan Pius'tur. Şehrin yeri hakkında çeşitli görüşler vardır. W. Ramsay, şehrin kuzeyde (Sangarios) Sakarya ırmağı, batıda Amorion, güneydoğuda Lykaonia stepi arasındaki bölgede aranması gerektiğini ileri sürer. Kesin yeri tespit edilemedi. (M)

PETER (1011'e doğr.-1046), Macaristan kralı (1038-1046). Venedik dukası Ottone Orseolo ile Macaristan kralı İstvan I'in kızkardeşi Maria'nın oğlu; dayısı tarafından yetiştirildi ve evlât edinildi; sonra onun yerine tahta çıktı. Paganların önderi Samuel Aba'nın ayaklanması sonunda Macaristan'dan ayrılmak zorunda kaldı (1041); imparator Heinrich III'ün desteğiyle tahtına kavuştuysa da (1044) yerine Andras I'i getiren rakipleri tarafından öldürüldü. (L)

PETER (Michel), fransız hekimi (Paris 1824-ay.y. 1893). 1877'de Paris Tıp fakültesinde profesördü, enfeksiyonların nasıl ve neden meydana geldiği hakkında Pasteur ile yaptığı tartışmaları ünlüdür. Yazılarını *Clinique Médicale* (İç Hastalıkları Kliniği) ve *Traité des Maladies du Coeur et de l'Aorte Thoracique* (Kalp ve Göğüs Aortu Hastalıkları Bilgisi) [3 cilt] adlı kitaplarda topladı. (L)

PETERBOROUGH, Büyük Britanya'da (Northamptonshire) şehir, Nene ırmağı kıyısında; 53 400 nüf. XII. ve XIII. yy.dan

Foto. LAROUSSE

kalma (yeniden elden geçirilmiş) güzel katedral; XIV. yy.dan kalma kule. Aragonlu Catalina'nın mezarı; manastırlar. Makine yapımı. Elektrik donatımı. (L)

PETERBOROUGH, Kanada'da (Ontario) şehir, Otonabee ırmağı ve Trent kanalı kıyısında; 47 200 nüf. Sanayi merkezi (un fabrikaları, elektrik malzemesi, makine, dokumacılık). [L]

PETERBOROUGH AND MONMOUTH (Charles MORDAUNT, üçüncü - kontu), ingiliz generali ve siyaset adamı (1658-Lizbon 1735). 1705'te İspanya'ya gönderilen orduya kumanda etti. Barcelona ve Valencia'yı ele geçirdi (1706); fakat Avusturyalılarla olan uyuşmazlığı yüzünden 1707'de İngiltere'ye çağırıldı ve orada tory partisinin çok etkili bir üyesi oldu. (L)

PETERHEAD, Büyük Britanya'da liman şehri, İskoçya'nın kuzeydoğu kıyısında (Aberdeenshire); 12 800 nüf. Balıkçılık (ringa balığı); konservecilik (balık). [L]

PETERKİN (Julia Mood), amerikalı kadın romancı (Laurence idare bölgesi, Güney Karolina 1880-Orangeburg 1961). Güney Karolina'da, Fort Mottle'de öğretmenlik yaptığı sırada (1903), William George Peterkin ile evlendi. Zenvi işçiler üstüne yazdığı hikâyeleri *Green Thursday* (Yeşil Perşembe) [1924] adlı kitabında topladı. *Black April* (Kara Nisan) [1927] adlı romanında, 450 zencinin çalıştığı bir çiftlikteki olayları dile getirdi. *Scarlet Sister Mary* (Kırmızı Mary Kardeş) [1928] adlı eseri Pulitzer ödülünü kazandı. Öbür romanları: *Bright Skin* (Parlak Deri) [1932], *Roll, Jordan, Roll* (Çevir, Jordan, Çevir) [1933] ve *Plantation Christmas* (Çiftlikte Noel) [1934]. (M)

PETERLEE, Büyük Britanya'da (Durham) şehir, Kuzey Denizi yakınında. 1948'den sonra yeni bir şehir gibi gelişmesine rağmen Peterlee'nin nüfusu 1963'te ancak 15 000 kişiydi. (L)

PETERLİNGEN. Coğ. Bk. PAYERNE.

Peterloo, 1819 ağustosunda Manchester'de bir halk gösterisinin kanlı bir şekilde bastırılmasına verilen aşağılayıcı ad. Seçim reformu isteyen bir konuşmacıyı dinlemeğe gelen halka, telâşa kapılan ilgililerin çağırttığı Jeomanry ateş açtı; on bir kişi öldü, yüzlerce insan yaralandı. Wellington'un içinde bulunduğu hükûmet, mahallî yetkilileri tuttu. Buna kızan reformcular, olaya «Peterloo katliamı» adını verdiler. Bu ad, aslında Saint Peter's Field adını taşıyan olay yerinin alaylı bir biçimde Waterloo'ya benzetilmesinden ileri gelir. (L)

PETERMANN (August), alman coğrafyacısı ve haritacısı (Bleicherode 1822 - Gotha 1878). Potsdam'da Berghaus'un öğrencisiydi; 1854'te Gotha'da Justus Perthes coğrafya enstitüsüne girdi ve Stieler atlasının yayımıyle uğraştı. 1855'te Gotha'da çıkarmağa başladığı *Petermanns Mitteilungen*, sonradan başlıca coğrafya dergilerinden biri oldu. Afrika'ya birçok sefer (özellikle Barth-Richardson seferi) ve Grönland'a ilk kutup seferini düzenledi. (L)

Peter Pan, masal kahramanı; sir James M. Barrie'nin önce bir masalında (1902), sonra bir peri hikayesinde (1904) yer aldı. Kuşlarla perilerin arasında kalabilmek için büyümek istemeyen bu çocuk, ingiliz halkının çok sevdiği tiplerden biridir. (L)

PETERS (Carl), alman gezgini ve sömürgecisi (Neuhaus an der Elbe 1856 - Bad Harzburg 1918). Berlin'de alman sömürgecilik derneğini kurdu (1884), sonra Doğu Afrika'ya üç yolculuk (1884, 1887, 1890 -1891) yaptı. Alman Doğu Afrikası'nda ingiliz - alman sınırını belirleyen heyette yer aldı. Ayrıca, 1899-1901 arasında Afrika'yı dolaştı ve özellikle Zambezi ve Zabi arasındaki bölgeyi inceledi. Alman Doğu Afrika'sının başlıca kurucusudur. (L)

PETERS (Carl Friedrich), alman müzik yayımcısı (Leipzig 1772 - ay.y. 1827). 1814'te Hoffmeister ile Kühnel'in kurduğu (1800) Müzik bürosunu satın aldı. Bu yayınevi birçok defa el değiştirdikten sonra 1863'te Max Abraham'a kaldı. Max Abraham 1867'de klasik eserlere ayrılan ünlü *Peters Yayınları*'nı, 1893'te de «Peters müzik kitaplığı» adında bir halk kitaplığı kurdu. III. Reich'ın iktidara geçmesinden sonra yıldızı sönen yayınevi, bir sürü değişikliğe uğradı; 1950'de Frankfurt-am-Main'a yerleşerek, eski faaliyetine yeniden başladı. (L)

PETERS (Christian August Friedrich), alman astronomu (Hamburg 1806-Kiel 1880). Christian Heinrich Friedrich'in kardeşi. Kendi kendini yetiştirdi. Hamburg (1834), Pulkovo (1839), Königsberg (1849) rasathanelerinde asistanlık yaptı. 1854'te Altona, 1873'te de Kiel rasathanesinin müdürü oldu. 1854'te *Astronomische Nachrichten*'in (Astronomi Haberleri) yayımını yönetti. Sabit yıldızlar ile paralaksların değerlerini ve yıldızların hareketlerini belirleme konusunda çok önemli gözlemler yaptı. (M)

PETERS (Christian Heinrich Friedrich), alman astronomu (Koldenbuttel, Schleswig 1813-Clinton, A.B.D. 1890), Christian August Friedrich'in kardeşi. 1838'de İtalya'ya gitti ve Napoli'deki topoğrafya enstitüsünün trigonometri bölümünü yönetti. 1848'de Bourbon'lara karşı düzenlenen hareketlere katılmak için bu görevinden ayrıldı. Fransa'ya, oradan İstanbul'a, daha sonra da (1854) Clinton'a gitti. Clinton'daki rasathanenin yöneticisi oldu (1858). 49 Küçük gezegen keşfetti ve birçok gök haritası yaptı. (M)

PETERS (Christian Henry Frederick), alman asıllı amerikalı astronomi bilgini (Schleswig, Almanya 1813-1890). 1836'da Berlin üniversitesinde doktorasını verdi. Birkaç yıl Almanya'da kaldıktan sonra Sicilya'ya geçti. 1848'de polonyalı ihtilâlci Ludwik Mieroslawski'nin yanında istihkâm binbaşısı olarak çalıştı. 1854'te A.B.D.'ye gitti. Önce A.B.D. Kıyı araştırmalarında çalıştı, sonra New York'ta Hamilton kolejindeki Litchfield rasathanesinin müdürü oldu. Güneş üstüne gözlemleriyle ün kazanan Peters, 1860'ta burç tablolarını hazırladı, 48 yeni küçük gezegen buldu. Ayrıca 1846 ve 1857'de iki kuyrukluyıldız tespit etti. En büyük hizmeti Ptolemaios'un, yedinci ve sekizinci *He Megiste*'sini (Astronomi Kitabı) yunanca, arapça, farsça ve türkçe kopyalarından yararlanarak toparlaması oldu. Kitap, Peters'in ölümünden sonra Edward B. Knobel tarafından tamamlandı. (M)

PETERS (Cornelis Hendrik), hollandalı mimar (Groningen 1847-öl. XX. yy. başları). Dış görünüşü bakımından Hollanda rönesans üslûbunu andıran La Haye adliye sarayını (1877-1883), Amsterdam merkez posta binasını (1896-1898) ve Ortaçağ hollanda mimarisinden esinlenen birçok başka bina yaptı. (M)

PETERS (Hans), alman hukukçusu (Hannover 1886-Hstoleka yakınları 1915). Leipzig'de L. Mitteis'in öğrencisiydi. 1914'ten sonra Frankfurt üniversitesinde ders verdi. En önemli eseri olan *Die Oströmischen Digestenkommentäre und die Enstehung der Digesten* (Doğu Roma Digesta'ları Üstüne Yorumlar ve Digesta'ların Doğuşu) [1913] büyük tartışmalara yol açtı. Peters, rus-alman cephesinde savaşırken öldü. (M)

PETERS (Johann Anton DE), alman ressamı ve gravürcüsü (Köln 1725-ay.y. 1795). Uzun süre Paris'te yaşadı (1745-1787). İtalya'ya bir yolculuk yaptı (Roma'daki San Luca akademisinin üyesiydi). Danimarka kralı Christian VII'nin özel ressamı oldu. Tablolarında F. Boucher'nin, J.H. Fragonard'ın, J.B. Greuze'ün etkileri görülür. Louvre müzesinde ve Köln'deki Wallraf-Richartz museum'da eserleri vardır. (M)

PETERS (Kurt Gustav), avusturyalı fizikçi ve kimyacı (doğ. Atzgersdorf, Viyana 1897). W. Nernst'in öğrencisiydi; Berlin'de, önce F. Paneth'in asistanı oldu; sonra, F. Fischer ile çalıştı. Viyana Politeknik okulunda ders verdi. Çeşitli alanlarda (elektrik akımı etkisiyle meydana gelen ayrışmalar, gazların soğurması v.b.) araştırmalar yaptı. (M)

PETERS (Norbert), alman filoloğu ve kutsal kitap yorumcusu (Allendorf, Westfalen 1863 - Paderborn 1938). 1892'de Paderborn Felsefe ve İlâhiyat enstitüsünde Eski Ahit üzerine dersler verdi ve bu konuda birçok eser yazdı; *Das Buch Jesus Sirasch oder Ekklesiastikus* (İsa Bin Sira'nın Kitabı veya Vaiz) [1913]; *Das Buch Job* (Eyyub'un Kitabı) [1928]; *Die Psalmen* (Mezmurlar) [1930]. Ayrıca İsrail dini üstüne *Die Religion des Alten Testaments in ihrer Einzigartigkeit Unter der Religionen des Alten Orients* (Eski Doğu Dinleri Arasında Tek Oluşu Açısından Tevrat Dini) [1911]; *Die Soziale Fürsorge im Alten Testament* (Eski Ahitte Sosyal Dayanışma) [1936] adlı incelemeleri yayımladı. (M)

PETERSBURG, Leningrad'ın eski adı. (L)

PETERSBURG, A.B.D.'de (Virginia'da) şehir, James River'ın kolu olan Appomatox ırmağı kıyısında; 36 750 nüf. Irmak limanı ve tarım pazarı. Tütüncülük. Dokumacılık. Optik âletler.

— Ask. tar. Federal birlikler 1864'te burada Güneylilere yenildiler; ama 1865 nisanında kanlı bir muharebeden sonra şehri aldılar; bu olay Lee'nin teslim olmasına ve Ayrılık savaşının sona ermesine yol açtı. (L)

Petersburg porselenleri, 1749'dan sonra Dmitriy Vinogradov tarafından Petersburg Krallık (bugün Millî) imalâthanesinde yapılmış olan porselenlere verilen ad. Vinogradov'un elinden çıkma ve çok ender olan bu porselenler *B* markasını taşır. Bu porselenler, Katerina II devrine kadar marka olarak devlet arması taşıyordu. Sonradan bunun yerine çariçe ile haleflerinin adlarının baş harfleri kondu. (L)

Peter Schlemihl'in Acayip Sergüzeşti (*Peter Schlemihles Wundersame Geschichte*) [1814], Chamisso'nun hikâyesi. Şeytan, kendi halinde bir adam olan Peter Schlemihl'e, Fortunatus'un tükenmez serveti karşılığında gölgesini satın almayı teklif eder. Artık para sıkıntısı yoktur ama, gölgesini kaybettiği için alay konusu olur ve acı çeker. Bu yüzden evine kapanır; sevdiği kadınla evlenemez. Sonunda tabiatla ilişki kurma mutluluğuna erişmek için bu uğursuz hediyeden kurtulur. (→ Bibliyo.) [L]

PETERSEN (Eugen VON), alman arkeoloğu (Heiligenhafen, Holstein 1836 - Hamburg 1919). Prag üniversitesinde klasik filoloji profesörü, Roma ve Atina'daki germen arkeolojisi enstitülerinde sekreterdi. İtalyan topraklarındaki yunan medeniyeti kalıntılarını (Ara Pacis Augustae [Augustus Barış Sunağı], 1902; Trajanus [1899-1903] ve Antoninus [A. Domaszewski ve G. Calderini ile birlikte, 1896] sütunları) inceledi. Vatikan müzesi katoloğunun hazırlığını başlattı. (M)

PETERSEN (Neils Matthias), danimarkalı tarihçi (Sanderum, Odense yakınları 1791 - Kopenhag 1862). Kopenhag'da profesördü. Eserleri: *Det Danske, Norske og Svenske Sprogs Historie* (Danimarka, Norveç ve İsveç Dilleri Tarihi) [1829-1830] ve *Danmarks Historie i Hedenold* (Pagan Döneminde Danimarka Tarihi) [1834-1838]. (L)

PETERSEN (Nis), danimarkalı yazar (Vandrup 1897 - Salten 1943). Şiirlerinde, yaradılışından gelen bunalım havası ağır basar: *Nattens Pibere* (Yarasalar) [1926], *En Drift Vers* (Birkaç Şiir) [1933], *Til en Dronning* (Bir Kraliçeye) [1935]. En ünlü eseri *Sandalmagernes Gade* (Sandaletçiler Sokağı) [1926] adlı tarihî romandır. (L)

PETERSEN (Thorstein), danimarkalı siyaset adamı (Torshavn, Faeröer adaları 1899). Faeröer adalarının Danimarka'dan ayrılmasından yana olan partinin başkanlığını yaptı; 1946'da bölgesel parlamento'ya Danimarka krallığından çekilme kararını aldırdı, ama kral bu kararı onaylamadı. (M)

PETERSON (Emmanuel Oscar), kanadalı zenci caz piyanocusu (Montréal 1925). New York'ta JATP'ın (Jazz at the Philarmonic) Carnegie Hall'da verdiği konserlerden birinde Norman Granz tarafından halka tanıtıldı (1949), bir süre topluluğa katıldı, sonradan yine topluluğa bağlı bir üçlü kurdu ve JATP ile birçok turneye çıktı: özellikle Avrupa'yı dolaştı. Çok sayıda plak doldurdu; en başarılı olanları: *Tenderly* (1950); *Blues for Big Scotia* (1959); *Chicago* (1960) ve *Blues Etude*'dür (1966). [L]

PETERSON (Kristjan Jaak), estonyalı şair ve yazar (1801-1822). Köylü çocuğuydu; öğrenimini bitiremeden öldü. Estonya'nın ilk gerçek şairidir. Pindaros, Horatius, Theokritos, Milton ve Klopstock'un etkisinde kalarak, sıcak, canlı ve coşkun şiirler yazdı. Ayrıca, Finlandiya efsanelerini örnekseyerek Rosenplänter'in *Ehstnische Originalblätter für-Deutsche* (Almanlar İçin Estonya

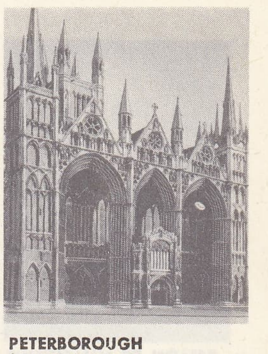

PETERBOROUGH
katedralin
batı cephesi

PETERBOROUGH AND MONMOUTH
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. *British Travel* (*LAROUSSE*)

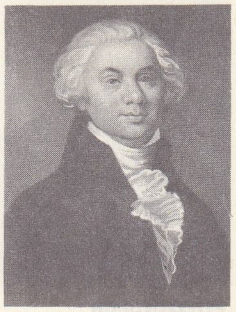

PÉTİON DE VİLLENEUVE
Marcille'in eseri
Chartres müzesi, Fransa

Marius PETIPA
1900'de

Edebiyatından İlgi Çekici Örnekler) adlı eserine yaptığı katkılarla millî değerleri dile getirdi. (L)

PETERSON-BERGER (Olaf Wilhelm), isveçli besteci ve müzikolog (Ullanger 1867 - Östersund 1942). Ulm ve Dresden'de öğretmenlik yaptı. Stockholm gazetelerine eleştiriler yazdı. Enstrümantal oda müziği parçaları, senfoniler, orkestra müziği ve operalar (*Ran* [1903], *Arnljot* [1910], *Domedagsprofeterna* [1919]), sahne müziği, koro müziği v.b. besteledi. Wagner Üstüne *Wagner als Kulturerscheinung* (Bir Kültür Olayı Olarak Wagner) [1917] adlı bir kitap yazdı. Tenkitlerini 2 cilt halinde yayımladı (1923). [M]

PETERSSEN (Eilif), norveçli ressam (Christiania 1852 - Lysaker 1928). Önce Kopenhag'ta okudu, sonra Münih'te W. Diez'den ders gördü; konusunu tarihten alan *Christian II'nin, Torben Oxe'nin Mahkûmiyetini İmzalaması* (Breslau müzesi) adlı tablo ile tanındı. İtalya'da (1880'e doğr.) genellikle konusunu Roma imparatorluğundan alan resimler yaptı. Eserleri (özellikle manzara ve portreler) Oslo galerisinde, dinî resimleri ise Oslo'da ve Bergen kilisesindedir. (M)

PETERVARADİN, bugün **Petrovaradin**, Yugoslavya'da (Vojvodina) şehir, Tuna kıyısında, bağlı olduğu Novi Sad şehrinin karşısında XVI. yy.dan kalma hisar.

— Tar. Şehrin adı efsaneye göre, Birinci Haçlı seferini burada toplayan Pierre l'Ermite'den gelir. Şehir veziriazam İbrahim Paşa tarafından Avusturyalılardan alındı (1526). Ahmed III zamanında tekrar Avusturyalıların eline geçti (1716). 1848-1849 Arası Macarların işgalinde kalan şehir, 1 eylül 1849'da Avusturyalılara teslim oldu. (L)

PETEŞİ i. (ital. *petecchia*'dan fr. *pétéchie*). Purpuranın belirtisi olan, noktamsı veya mercimeksi küçük deri kanamaları. (L)

PETGİR i. (fars. *petgir*). *Esk.* Kıldan yapılmış elek. (M)

PETHO (Sandor), macar tarihçisi ve gazetecisi (doğ. Pasztori 1885). Sağcı hıristiyan demokrat partinin görüşlerini benimsedi. *Magyarsag* gazetesinde çalıştı ve daha sonra (1934) gazetenin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. (M)

PETIR I (öl. 969), bulgar çarı (927-969), Babası Simeon'dan sonra tahta çıktı; kendisini çar olarak tanıyan Romanos Lekapenos ile barış yaptı (927) ve onun torunu Mariya ile evlendi. Bulgaristan'da gerileme devri onun zamanında başlar. Petır güçsüz bir çardı, Sırp isyanını bastıramadı, bogomillerin mezhep sapkınlığına ve asiller sınıfının isteklerine karşı koyamadı. Nikephoros II Phokas bundan yararlanarak, Kiev Prensi Svyatoslav'ın yardımıyle Bulgar devletine saldırdı, fakat bazı Bulgar asillerinin gizlice desteklediği Svyatoslav'ın başarılarından korkarak Petır I ile barış yaptı. Petır, az sonra, kırallığını tam bir anarşi içinde bırakarak öldü. (L)

PETIR II ASEN (öl. 1197), bulgar kralı (1196-1197). Bulgarların bağımsızlıklarını yeniden kazanmalarında kardeşi İvan I'e yardım ettikten sonra, onun yerine krallığa geçti; fakat ertesi yıl öldürüldü. (L)

PETİCA (Ştefan), rumen yazarı (Buceşti 1877-ay.y. 1904). Modern rumen şiirinin öncülerinden. 1902'de *Fecioara in Alb* (Beyaz Elbiseli Bakire), *Cand Vioarele Tacura* (Kemanlar Susunca), *Moartea Visurilor* (Hayallerin Ölümü) adlı şiirlerini bir kitapta topladı. *Cantecul Toamnei* (Güz Şarkısı), *Serenade Demonice* (Şeytanlı Serenatlar) adlı şiirleri ise, ölümünden sonra yayımlandı (1909). *Solii Pâcii* (Barış Müjdecileri) gibi tiyatro eserleri de vardır. (M)

PETİDİN i. (fr. *péthidine*). Eczc. Metil - piperidin - fenil-etilkarboksilat'ın kısa adı; bu maddenin klorhidrat tuzu ağrı dindirici ve uyutucudur; etkisi morfininkine benzer. (Petidin, inatçı ve şiddetli ağrıların tedavisinde ve anesteziyolojide kullanılır.) [B tablosunda kayıtlıdır.] (L)

PETİLİA POLİCASTRO, İtalya'da komün, Calabria'da (Catanzaro ili), Tacina kıyısında; 12 800 nüf. Burası Bizans dönemindeki *Polykastron* şehridir. Tarım merkezi. (L)

PETİLİUS CEREALİS (Quintus), romalı general (M. S. I. yy.). Vespasianus'un akrabasıydı; onun yükselmesine yardım etti ve Classicus zamanında ayaklanan Batav'lara boyun eğdirmek üzere Ren'e gönderildi. Sonunda Batav'ların önderi Civilis'i yendi (70). Britanya valisi oldu (71-74): birçok tahkimat yaptırdı. (L)

PETİNZADE (Mehmed Atıf), türk tarihçisi (Hanya 1831 - ay.y. 1909). Tarih ve siyaset konularında yazılar yazdı. Girit'te hıristiyan ayaklanmaları sırasında adanın müslüman türk mebusu olarak İstanbul'a gönderildi. Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında onunla birlikte Büyük Fuat Paşa tarafından Paris'e götürüldü. Hanya'da istinaf azalığı ve reisliğiyle Muhaceret komisyonu reisliği yaptı. Genel tarihe ait *Hülâsat-üt-Tevarih* (Tarihlerin Özeti) adlı bir eseri vardır. (M)

PÉTİON (Anne Alexandre SABÈS, — denir), haitili siyaset adamı (Port-au-Prince 1770 - ay.y. 1818). Haiti'ye göçen çiftçi Pascal Sabès ile melez bir kadının oğlu. İngilizlere karşı dövüştü, Beyazlara karşı girişilen ayaklanmaya katıldı (1791), Pétion de Villeneuve'ün hatırasına saygı olarak PÉTİON adını aldı. Kurmay albaylığa yükseldi (1797), Toussaint Louverture ile arası açıldı ve Fransa'ya gitti (1801-1802). Leclerc ile birlikte geri döndü, Toussaint'in tutuklanmasından sonra başkaldıranların yanında yer aldı; Dessalines ile (1806), sonra Christophe ile ilgisini kesti ve Port-au-Prince'te cumhuriyet ilân etti, kendisi de cumhurbaşkanı oldu (mart 1807). 1814'te, Fransa'ya dönme tekliflerini reddetti. 1816 Anayasasıyle ülkede parlamenter kurumların yerleşmesini sağladı. (L)

PÉTİON DE VİLLENEUVE (Jérôme), fransız siyaset adamı (Chartres 1756-Saint-Emillion 1794). Avukattı; Tiers milletvekili seçildi (1789), Jakobenler kulübü ve Zenci Dostları derneğine üye oldu. Varennes'den sonra krallık ailesini geri getiren üç görevliden biriydi (haziran 1791). Paris belediye başkanı seçildi (kasım 1791), 20 haziran 1792 gösterisini destekledi. Görevinden alındı (7 temmuz), Yasama meclisinin müdahalesiyle görevine döndü. Paris halkı adına, meclisten kralın düşürülmesi isteğinde bulundu (3 ağustos). Beceriksizliği yüzünden eylül katliamlarını önleyemedi. Konvansiyon başkanı (20 eylül 1792), Birinci Kamu Kurtuluşu komitesi üyesi oldu; jirondenleri destekledi; Robespierre tarafından Dumouriez'nin suç ortaklığıyle suçlandı; 2 haziran 1793 kara listesine alındı. Buzot ve Barbaroux ile Normandiya'yı ayaklandırmağa çalıştı, bir ordu topladı, Vernon yenilgisinden sonra Bordeaux bölgesine kaçtı. Takip edildiği sırada kendini öldürdü. *Mémoires*'ı (Hatıralar) 1866'da yayımlandı. (L)

Petiot davası, 1946 nisanında Paris'te görülen cinayet davası. Dr. Petiot (Auxerre 1893 - Paris 1956) 1942-1946 arasında Lesieur sokağındaki özel konağında yirmi yedi cinayet işlemek suçundan idama mahkûm edildi. (L)

PETİPA (Joseph Lucien), fransız dansçısı ve koreografı (Marsilya 1815 - Versailles 1898). İlk dans derslerini Brüksel'de bale yöneticisi olan babası JEAN'dan (1787-1855) aldı. Brüksel'de, Monnaie tiyatrosunda birinci dansçı olarak çalışmağa başladı. Üç ay sonra Bordeaux'da sahneye çıktı. 1840'ta Paris operasına girdi. Fanny Elssler ile birlikte *Sylphide* balesinde oynadı, *Giselle*'in ilk temsilinde Carlotta Grissi'nin partöneri oldu; sırasiyle Adeline Plunkett, Amalia Ferraris ve Carolina Rosati'ye eşlik etti. Paris operası için hazırladığı koreografiler: *Sakountala* (1858), *Graziosa* (1861) ve *Namouna* (1882). [L]

PETİPA (Marius), fransız dansçısı ve koreografı (Marsilya 1822-Petersburg 1910), Joseph Lucien Petipa'nın kardeşi. Bordeaux tiyatrosunda, daha sonra Madrid'de Teatro del Circo'da birinci dansçı oldu, 1847'de, Petersburg İmparatorluk tiyatrosu birinci dansçılığına çağrıldı. Öğretmenliğe, daha sonra bale yöneticiliğine getirilen (1858) Petipa, yarım yüzyıl boyunca İmparatorluk balesini tam yetkiyle yönetti. İlk büyük başarısını *Firavunun Kızı* balesiyle 1862'de kazandı, sonra 1878'de *Roxane veya Montenegro'lu Güzel* balesini düzenledi. Çeşitleme, dans, ikili dans düzenlemelerinde eşsiz sayılabilecek Petipa, yıldızların teknik imkânlarını sonuna kadar kullanmada ve kusursuz dans etmede çok ustaydı. Anlatımlı pandomima yapmağa alışkın italyan yıldızlarından yararlanarak akademik bale estetiğini değiştirdi. Bundan sonra hazırladığı *Kralın Emriyle* (1886), *Vesta Rahibesi* (1888) ve *Külkedisi* balelerinde fransız incelik ve zarafetiyle italyan sıcaklığını bağdaştırdı. Bu kaynaşma ve Çaykovski ile işbirliğinden birçok şaheser doğdu: *Uyuyan Güzel* (1890), *Fındıkkıran* (1892), *Kuğu Gölü* (1895). Hayatının son yıllarında büyük ustanın iki yardımcısı vardı: Leon İvanov ve Enrico Ceccehetti; ama o hâlâ şaheserler vermeğe devam ediyordu: *Mavi Sakal* (1896), *Arlequin'in Milyonları* (1900). Gorski, Legat, Fokine, Nijinski, Karsavina ve Pavlova gibi yeni yetişen koreografılar tarafından modası geçmiş sayılan Petipa, 1904'te emekliye ayrıldı, 1906'da hatıralarını (*Mémoires*) yayımladı. (L)

PETİS DE LA CROİX (François), fransız şarkiyatçısı (1622-Paris 1695). Kralın türkçe ve arapça tercümanlığını yaptı; bir *Dictionnaire Turc-Français et Français-Turc* (Türkçe-Fransızca ve Fransızca-Türkçe Lûgat) yazdı. —Oğlu FRANÇOİS (Paris 1653-ay.y. 1713), babasının görevine geçti ve *Bin Bir Gün Masalları*'nı (Mille et Un Jours) çevirdi (1710-1712). — Onun oğlu ALEXANDRE da (Paris 1698-ay.y. 1751) aynı şekilde türk ve arap dilleri uzmanıydı. (L)

PETİT (Adrien), besteci ve müzik kuramcısı (Flandre 1499 veya 1500 - Kopenhag 1562). Garip mizaçlı bir kişiydi; 1545'ten itibaren sanat hayatını Almanya'da sürdürdü: Wittenberg, Frankfurt-an-der-Oder ve Stettin'de çalıştı. Prusya kralının (Königsberg) ve Christian III'ün hizmetinde bulundu. Nürnberg'de motetler (*Musica Reservata*) ve *Compendium Musices* adlı bir inceleme yayımladı. Josquin'in öğrencisi olmakla övündüğü söylenirdi. (L)

PETİT (Alexis Therese), fransız fizikçisi (Vesoul 1791 - Paris 1820). 1809'da Politeknik okulunda öğrenciydi. Yirmi üç yaşında aynı okulda fizik öğretmeni oldu. En ünlü çalışmalarını Dulong ile yaptı. 1818'den 1820'ye kadar, bu iki fizikçi cıvanın mutlak genleşmesini tayin etmeyi sağlayan bir metot buldu. Aynı devirde, katıların ısınma ısılarını ölçtüler ve kendi adlarını taşıyan ünlü kanunu ortaya koydular. (L)

PETİT (Gabrielle), belçikalı kadın kahraman (1893 - Brüksel 1916). 1914'te gizli istihbarat teşkilâtına girerek müttefik esirlerin kaçmasını sağladı. İhbar edildi, 1 nisan 1916'da Almanlar tarafından kurşuna dizildi. Ölürken «Yaşasın Belçika!» diye bağırdı. (L)

PETİT (Jean-Louis), fransız cerrahı (Paris 1674 - ay.y. 1750). 1692-1697 Arasında Lüksemburg mareşalinin ordusunda hizmet gördü. 1700'de baş cerrahlığa yükseldi. Londra Royal Society'ye üye seçildi. *Traité de Chirurgie* (Cerrahî Bilgisi) adlı eserini bitiremeden öldü; bu eser uzun yıllar cerrahî alanında müracaat kitabı olarak kaldı. (L)

PETİT (Pierre), fransız bestecisi (Poitiers 1922). Müzik öğrenimini Paris'te Georges Dandelot, Jean Blancard ve Nadia Boulanger yönetiminde yaptı. Paris konservatuvarını bitirdi (1946). Eserleri: *La Maréchale Sans-Gêne* opereti (Sardou'dan, 1948); *Zadig* (1948); *Romanza Romana* (1950), *Ciné-Bijou* (1953) adlı baleler; piyano ve orkestra için bir konçerto (1954); org, yaylılar ve vurma çalgılar için bir konçertino (1958); iki gitar ve orkestra için bir konçerto (1964) ve iki operakomik (*Furia Italiana* [1958], *Migraine* [1959]). 1963'te, Paris'te École Normale de Musique'in müdürü oldu. 1965'ten sonra da Fransız Radyo ve Televizyon Kurumu Müzik Eserleri bölümünün yöneticiliğine getirildi. (L)

PETİT (Roland), fransız dansçısı ve koreografı (Villemomble, Seine 1924). 1944'e kadar Paris operasında büyük başarı elde etti. Sonra operadan ayrılarak Ballets des Champs-Elysées (1945) ve Ballets de Paris topluluklarını kurdu (1946). Birçok bale düzenledi: *Le Déjeuner sur l'Herbe* (Kırda Öğle Yemeği) [1945], *Le Jeune Homme et la Mort* (Genç Adam ve Ölüm) [1946,] *Les Demoiselles de la Nuit* (Gece Kızları) [1948]. 1951'de dağılan Ballets de Paris topluluğu 1953'te yeniden kuruldu ve Petit yeni baleler

Foto. LAROUSSE

düzenledi: *Le Loup* (Kurt) [1953], *Deuil en Vingt-quatre Heures* (Yirmi Dört Saatlik Yas) [1953], *Ciné-bijou* (Cici Sinema) [1953]. 1954'te, önce New York'ta, sonra Champs-Elysées tiyatrosunda yeni temsiller verdi (*La Chambre* [Oda], 1955). 1956'da Théâtre de Paris'de Revue des Ballets de Paris revüsünü sahneledi, Alhambra tiyatrosunda (1958), *Contrepointe* (Kontrapunto), *La Rose des Vents* (Rüzgâr Gülü), daha sonra *Cyrano de Bergerac* (1959) temsillerini verdi. T.N.P. (Millî Halk tiyatrosu) için *Maldoror* ve *İspanyol Rapsodisi* (1962), *La Silla* (1963) balelerinin koreografilerini düzenledi. Paris operası için (1965) *Notre-Dame'ın Kamburu* ile *Adagio ve Çeşitlemeler* adlı baleleri hazırladı. 1966'da Champs-Elysées tiyatrosunda *L'Eloge de la Folie* (Deliliğe Övgü); Milano Scala'sında (Vivaldi'nin müziği ile) *Mevsimler* balesini sahneye koydu. Konuk koreograf olarak bulunduğu Royal ballet'de (İngiliz Krallık balesi) *Kayıp Cennet* balesini sahneledi (1967). [L]

PETİT DE JULLEVİLLE (Louis), fransız profesörü (Paris 1841 - ay.y. 1900). Sorbonne'da fransız edebiyatı okuttu. Eserleri: *Notions Générales sur les Origines et sur l'Histoire de la Langue Française* (Fransız Dilinin Tarihi ve Kaynakları Üstüne Genel Bilgiler) [1883]; *Histoire du Théâtre en France* (Fransa'da Tiyatro Tarihi) [1880 - 1886]. *Histoire de la Langue et de la Littérature Française, des Origines à 1900* (Başlangıcından 1900'e kadar Fransız Dili ve Edebiyatı Tarihi) adlı eserin yayımını yönetti (1894-1900). [L]

PETİT-DUFRENOY (Armand). Bk. DUFRENOY (Armand PETİT).

PETİT-DUTAİLLİS (Charles), fransız tarihçisi (Saint-Nazaire 1868-Paris 1947). Grenoble üniversitesi rektörü (1908-1916) oldu. Ortaçağ tarihi üstünde çalıştı: *Etudes sur la Vie et le Règne de Louis VIII* (Louis VIII'in Hayatı ve Hükümdarlığı Üstüne İncelemeler) [1895], *Charles VII, Louis XI et les Premières Années de Charles VIII* (Charles VII, Louis XI ve Charles VIII'in ilk Krallık Yılları) [1902] ve *La Monarchie Féodale en France et en Angleterre* (Fransa ve İngiltere'de Feodal Monarşi) [1933]. (L)

PETİTJEAN. Bk. SIDI-KACEM.

PETİTOT (Jean), isviçreli mine ressamı (Cenevre 1607 - Vevey 1691). Mimar ve heyketıraş olan babasından ve kuyumcu Pierre Bordier'den ders aldı; Bordier ile birlikte mineli portreler yaptı. İtalya'ya ve Fransa'ya gitti, Charles I tarafından İngiltere sarayına alındı. 1649'da, Louvre sarayına yerleşti ve orada Le Brun, Mignard ve Philippe de Champaigne'in tablolarının mineli kopyalarını yaptı. Nantes fermanı yürürlükten kaldırılınca, bir süre hapiste yattı, sonra İsviçre'ye döndü. (L)

PETİTPİERRE (Max), isviçreli siyaset adamı (Neuchâtel 1899). Devletlerarası hukuk profesörlüğü yaptı, Neuchâtel milletvekili (1937), Eyaletler konseyi üyesi (1942) oldu. Dışişlerinde görev aldı ve San Francisco konferansına delege olarak katıldı (1945). Üç defa (1950, 1955 ve 1960) Konfederasyon başkanı seçildi. 1961'de bu görevden ayrıldı. (L)

PETİT-QUEVİLLY (LE), Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde (Rouen idare çevresi) komün, Rouen'ın batı banliyösünde, Sen kıyısında; 21 191 nüf. XVI. yy.dan kalma kilise. Saint-Julien kilisesi; 1160'ta Plantagenet sülâlesinden Henri II tarafından kurulan bir miskinler tekkesinin kalıntıları (XIII. yy.dan kalma resimler). Sanayi merkezi: kimyasal ürünler (petrol türevleri, sıkıştırılmış gaz, gübre, boya, kauçuk), metalürji (dökümevi, kazancılık, tersane), dokuma (pamuklu kumaş, konfeksiyon, boyacılık) sanayii, elektrik malzemesi v.b. (L)

PETİT-SENN (John), fransızca yazan isviçreli ahlâkçı (Cenevre 1790 - ay.y. 1870). Eserlerinde, mizahı ve sağduyusuyle dikkati çeker. *Seçilmiş Eserler*'i (Oeuvres Choisies) Cenevre'de yayımlandı (1872). [L]

Petits Poèmes en Prose (*Küçük Mensur Şiirler*), Baudelaire'in eseri. Baudelaire'in 1857'den sonra yazmağa başladığı bir kısmı 1861 ve 1862'de bazı gazetelerde yayımlanan bu mensur şiirler, şairin ölümünden sonra da Ch. Asselineau ile Th. de Banville tarafından biraraya getirildi (1869). Baudelaire bu eser için *Le Spleen de Paris* (Paris'te İç Sıkıntısı) başlığını tasarlıyordu. Nitekim günümüzde bazı yayımcılar bu adı kullanırlar. Baudelaire, çoğu kere, *Elem Çiçekleri*'nde (Les Fleurs du Mal) ele aldığı temaları burada nesir olarak işlemiştir. Şiirlerinde olduğu gibi burada da, hayalî denebilecek kadar geçici şeyleri, tabiat ile insan arasındaki ince bağıntıları, gizli «yakınlıklar»ı başarılı bir biçimde dile getirir. Baudelaire, bu yeni türün ilk örneklerini Aloysius Bertrand'ın *Gaspard de la Nuit* ve Maurice de Guerin'in *Le Centaure* (Kentauros) adlı eserlerinden almıştır. (L)

Petits Riens (LES), Mozart'ın, 1778'de Paris'e ikinci gidişinde dansçı Noverre için bestelediği 14 danslık uvertürü. Bu müzik, Piccini'nin ve Anfossi'nin güldürücü operalarında, perde aralarında oynanan *Les Petits Riens* adlı pandomimalı baleye eşlik ediyordu. (L)

PETİVERİA i. (ing. botanikçisi J. *Petiver*'in [öl. 1718] adından). Tropikal Amerika'da yetişen, dallı, dik gövdeli, oval veya uzun almaşık yapraklı, dibi odunsu bitki; küçük çiçekleri yana doğru uzamış başaklar halindedir. (Karakteristik bir sarmısak kokusu çıkaran bu bitkilere, sarmısağın ilmî adından (allium) benzetme yapılarak *Petiveria alliacea* denir. *Phytolaccaceae* familyasından.) (L)

PETKANOV (Konstantin), bulgar yazarı (doğ. Kavaklı, Kırklareli 1891). Bulgar köylülerinin hayat ve mücadelelerini anlatan birçok roman ve hikâye yazdı: *Staroto Vreme* (Eski Zaman) [1930], *Hayduti* (Haydutlar) [1931], *Vyatır Eçi* (Rüzgârın Uğultusu) [1932], *Belite İzvori* (Beyaz Pınarlar) [1946]. (M)

PETKİM (*Petrokimya Anonim Şirketi*'nin kısaltılmış adı), petrokimya sanayiyle ilgili görevleri yapmak amacıyle Türkiye Petrolleri A.O. tarafından kurulan anonim şirket (kuruluşu 3 nisan 1964). Merkezi Ankara'dadır.

Görevleri: yeni kurulan sanayilere hammadde sağlamak; eldeki tabiî ve sunî maddelerin yerini tutacak daha üstün nitelikte, daha ucuz ve kolay işlenebilen maddeler hazırlamak; kimya sanayiinin hammadde bakımından kömürden petrole kaymanın gerektirdiği çalışmaları yürütmek; petrokimyasal madde ihtiyacını karşılamak. Tesisin ön projesi *L'Institut Français du Pétrol* (Fransız Petrol enstitüsü) ile işbirliği yapılarak hazırlandı (1963). Konu 1964 icra planına alındı. Ortaklığa, Türkiye Petrolleri Anonim ortaklığı (yüzde 55 hisse), T. C. Emekli sandığı (yüzde 25 hisse), Ordu Yardımlaşma kurumu (yüzde 20 hisse) katıldı ve sermayesi 700 000 000 lira olarak tespit edildi. Nafta esasına dayanan petrokimya kurumlarının 15 üniteden meydana gelmesi ve kompleksin Kocaeli ilinde, Yarımca'da kurulması kararlaştırılarak yatırımlara başlandı (1967). Ünitelerin ilk beşi 1970'ten sonra üretime geçirildi: 1. *etilen ünitesi*, nafta parçalanarak öbür üniteler için yarı mamul maddeler üretilir (yılda 30 000 ton etilen, 20 150 ton propilen, 11 000 ton C_4 karışımı, 30 000 ton yüksek oktanlı benzin, 6 000 ton fuel oil kapasiteli); 2. *polietilen ünitesi*, etilen gazını yüksek basınç altında polimerize ederek plastik hammaddesi haline getirir; polietilen, granül, kompound, masterbatch ve toz halinde piyasaya verilir (yılda 12 000 ton kapasiteli); 3. *klor ünitesi*, klor (yılda 18 500 ton kapasite) ve yan ürün olarak da sudkostik (yılda 40 000 ton kapasite, yüzde 50'lik) elde edilir; 4. *vinilklorür monomer ünitesi*, etilen ve klor gazlarının karışımından polivil klorür elde edilmek üzere bir yarı mamul madde olan vinilklorür monomer üretilir (yılda 27 300 ton kapasite); 5. *polivinil klorür ünitesi*, vinilklorür monomer polimerize edilerek plastik ilkel maddelerinden biri olan polivinil klorür üretilir (yılda 26 000 ton kapasite). [M]

PETKOV (Dimitır), bulgar siyaset adamı (1858-Sofya 1907). Milletvekiliğine, Milliyetçi Liberal parti başkanlığına (1884), Narodno Sobranie başkanlığına (1893) seçildi. İçişleri bakanı (1903), meclis başkanı oldu (1906). Rusya ile dostluk siyaseti güttü. Bir deli tarafından öldürüldü (mart 1907). (L)

PETKOV (Nikola), bulgar siyaset adamı (1889-Sofya 1947), Dimitır Petkov'un oğlu. 1936'da milletvekili oldu. Toprak reformundan yanaydı. Boris III'ün siyasetine karşı cephe aldı, alman istilâsı sırasında göz hapsine alındıysa da (1941) kaçtı. Toprak birliğinin başkanı, Vatan Cephesi hükûmetinde meclis başkan vekili oldu (1944). Moskova'da S.S.C.B. ile mütareke görüşmelerini yönetti. Komünistlerle anlaşamayınca çekildi (ağustos 1945), sonra idam edildi. (L)

PETLYURA (Simon Vasileyeviç), ukraynalı siyaset adamı (Poltava 1877 - Paris 1926). Bir kazak ailesinin çocuğuydu; çok genç yaşta Ukrayna'nın bağımsızlık hareketine katıldı. Çarlığın yıkılmasından sonra, Ukrayna Sosyal-demokrat partisine girdi; bir ukrayna lejyonu kurdu ve bağımsız Ukrayna cumhuriyeti (kasım 1917) savaş bakanlığına getirildi; Almanlara karşı direnmeğe kalktı, hapsedildi (nisan-kasım 1918). Kasım 1918'de iktidarı kolayca ele geçirdi, fakat şubat 1919'da bolşevikler tarafından devrildi. Denikin ile Kiev'e döndü (eylül), gene kovuldu (aralık). Bağımsız Ukrayna direktuvarı başkanlığına seçildi, «ataman» (hetman) unvanını aldı ve Barış konferansında, bağımsız Büyük Ukrayna'nın geleceğiyle ilgili görüşünü kabul ettirmeğe çalıştı. 1920'de bolşeviklere karşı mücadele için Polonyalılarla birleşti. Onlarla birlikte Kiev'e girdi (mayıs). Ama Polonyalılar 10 haziranda şehri boşalttılar. Petlyura, önce Polonya'ya (1920), Riga antlaşmasından (1921) sonra da Fransa'ya sığındı. 1918'de Ukrayna'da kurulan pogromlardan onu sorumlu tutan bir rus yahudisi tarafından Paris'te öldürüldü. (L)

PETOBROGEN. Esk. coğ. Anadolu'da İznik'i (Nikaia) Ankara'ya (Ankyra) bağlayan antik yol üzerinde şehir. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

PETOSİRİS, Hermopolis'te mısırlı Thot başrahibi (M. Ö. IV. yy.). Mezarı (1920'de çölde yapılan kazı sonunda ortaya çıkarıldı) Hermopolis'in güneyinde, bugünkü Tunah köyünün karşısındadır. Mezardaki bazı alçak kabartmalar Mısır geleneğine uygundur, bazıları da büyük çapta yunan sanatının etkilerini yansıtır. Yazıtlar, o çağda Mısır'ın içinde bulunduğu güç durumu ve işgalcilerin nefret uyandıran yağmacılıklarına karşı koymak, daha sonra da Makedonyalılar zamanında, Hermopolis'teki kutsal yerlerde Perslerin meydana getirdiği zarar ve ziyanı gidermek için Petesoris'in harcadığı çabaları ortaya koyar. (L)

PETÖFİ (Sandor), macar şairi (Kiskörüs 1823 - Segevar [bugün Şigişoara] 1849). Okul disiplininden bıkarak önce gezici tiyatro oyuncusu, sonra asker oldu; ülkeyi şiirler yazarak yaya dolaştı ve yeniden öğrenime başladı. Başkente ulaşınca Vörösmarty'in desteğiyle ilk şiir kitabını yayımladı (1844). İçinde, *A Helyseg Kalapacsa* (Köyün Çekici) adlı manzumenin de yer aldığı bu ilk derleme büyük bir başarı kazandı; bunu diğer eserleri (*Cipruslombok Etelka Sirjarol* [Servi Yaprakları], *Szerelem Gyönegyei* [Aşk İncileri], *Bulutlar*) takip etti. Romantik coşkunluğu, içtenliği ve genellikle halk şairlerinden yararlanması macar şiirine yeni bir ufuk açtı. 1847'de Julia Szendrey ile evlendi. Yazdığı millî marşla (*Talpra, Magyar* [Kalk, Macar]) halkın heyecanını uyandırarak macar devrimini başlatan (15 mart 1848) Petöfi'dir. Kurtuluş savaşına gönüllü olarak katıldığı sırada, general Bem şairin hayatını kurtarmak için onu kamp yardımcısı seçti; ama Petöfi, ileri hatlarda savaşmak istedi ve Feheregyhaza'da kahramanca öldü. En ünlü lirik şiirleri: *Egy Gondolat Bant Engemet* (Beni Bir Düşünce Üzüyor); *Szeptember Vegen* (Eylül Sonunda); *Sana ne Ad Vermeli?; Kışın Puszta; Dört Öküzlü Araba; Tisza; Hüzünlü Sonbahar Rüzgârı; Nemzeti Dal* (Millî Marş); *Bay Paul Pato; Titre Çalılık* v.b. Bundan başka tercümeleri, iki tiyatro oyunu, manzum hikâyeleri, epik şiirleri (*Az Apostol* [Havari]) vardır. *Janos Vitez* (Kahraman Janos) [1845] adlı şiirinden yararlanarak perili bir oyun yapıldı (müziği Kacsoh'un) ve bu eser 1904'te büyük ün kazandı. Petöfi hem macar romantizminin en önemli yazarı, hem de

Roland PETİT
«Kurt»ta

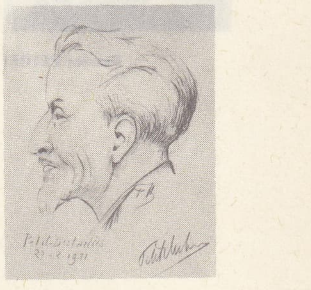

PETİT-DUTAİLLİS
1931'de
Cabinet des Estampes,
Paris

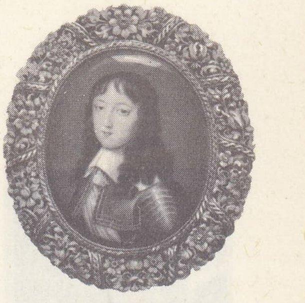

Jean PETİTOT
mine üzerine minyatür
«Philippe I d'Orleans»
Cabinet des Dessins,
Louvre müzesi, Paris

Max PETİTPİERRE

Foto. LAROUSSE

millî bir kahramandır. (L)

PETRA, ar. **El Betra.** Esk. coğ. Arabistan'da şehir, Kızıldeniz ile Lût gölü arasında, M.Ö. VI. - II. yy. arası Nebatîlerin başkentiydi. Şehir Arabistan'dan ve Akabe körfezi kıyısındaki Elat limanından Filistin, Fenike ve Suriye'ye giden kervan yolları üzerinde bulunduğu için zenginleşti. Trajanus devrinde Romalılar tarafından ilhak edildi ve eyalet haline getirildi (M.Ö. 106). Bu tarihten sonra şehre uğramadan geçen bir karayolu yapılınca Petra ticaret merkezi olmaktan çıkarak gerilemeğe başladı. XIX. yy.da kazılar yapıldı, şehrin yerinde sadece kayaya oyulmuş, cephesi sütunlar, yuvalar, heykellerle süslü zengin mezarlar ortaya çıkarıldı. Bunlardan biri olan «Hazne», cephesi iki katlı ve çift alınlıklı bir mezar anıtıdır. Üst kısmı silindir biçimli bir kubbeyle kesilmiştir; bu kubbe içinde eskiden bir heykel bulunduğu sanılır. Büyük bir orta oda ve iki yan odayı kapsayan bu anıtın önünde korinthos başlıklı 6 sütun vardır. Şehirde ayrıca büyük bir roma tiyatrosu, bir yüksek yer ve bir açıkhava tapınağı; Kenan etkisindeki tapınakta tanrılara kurban edilen insanların kesildiği bir taş, sunak masaları ve girişin iki yanında dikili taşlar vardı. (L)

Sandor PETÖFİ

PETRAEUS (Eskil), finlandiyalı yazar (Vermland 1593 - Turku 1657). İsveç asıllıydı. Upsala, Wittenberg ve Jena'da okudu. Turku piskoposu ve üniversite rektörü oldu. İlâhiyatla ilgili latince eserler verdi. Kutsal Kitap'ı finceye çeviren kurulda çalıştı. İlk fince gramerini yazdı: *Linguae Finnicae Brevis İnstitutio* (Kısaltılmış Fin Dilbilgisi). [M]

PETRARCA (Francesco), italyan şairi ve hümanisti (Arezzo 1304-Arquana 1374). Babası Albizzo Franzesi ile aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden 1304'te Floransa'dan sürüldü. Francesco, Arezzo'da dünyaya geldi, çocukluğa İncisa'da (yaklaşık olarak 1310'a kadar) ve baba dostu Dante Alighieri ile tanıştığı Pisa'da geçti (bu tanışmanın Cenova'da olduğu da ileri sürülür). 1311'de Petrarca ailesi (ailenin öbür oğlu Gherardo'nun 1307'de doğduğu sanılır) Avignon'a yerleşti, kadınlar ve çocuklar Carpentras'a gönderildi. Petrarca Carpentras'ta dört yıl boyunca Convenevole da Prato'dan ders aldı. 1316'da hukuk öğrenimi için Montpellier'ye gitti. Bugün elde bulunan en eski eserlerini latince olarak 1318 veya 1319'da kaybettiği annesinin acısıyle yazdı. 1320'den sonra hiç istememesine rağmen hukuk öğrenimine kardeşiyle birlikte Bologna'da devam etti; ama 1326'da bu öğrenimi yarıda bıraktı. Petrarca'nın halk diliyle ilk mısraları Bologna'da yazdığı sanılır. Avignon'a döndükten kısa süre sonra, kilisenin desteğini sağlamak için tarikata girdi; bu olay, şairin hayatında çok önemli bir yer tutar. Petrarca'nın Laura'ya olan aşkı kesinlikle bilinir; ama şairin bu isim altında anlattığı kadının kimliği üstüne hiç bilgi yoktur. Petrarca'nın hayatı göz önüne alındığı zaman bir hikâyeden başka bir şey olmadığı anlaşılan bu aşkı, şiirlerinin başlıca konusu haline getirmiştir. Kendi anlattığına göre, 6 nisan 1327'de Laura'ya, Avignon'daki Sainte Claire kilisesinde ilk gördüğü anda âşık oldu. Bu aşk, 21 yıl boyunca sürdü ve Laura'nın 6 nisan 1348'de ölümünden sonra da devam etti. 1330'da Petrarca, Guascogna'daki Dombez piskoposluğuna getirilen Giacomo Colanna ile birlikte yola çıktı; Lombez'den, Avignon'a Giacomo'nun kardeşi kardinal Giovanni'nin sarayına gitti.

PETRARCA

Andrea del, Castagno'nun eseri Sant Apollonia, Floransa

1333'te Kuzey Fransa'ya (Flandre, Brabant) uzun bir seyahat yaptı. Liège'de, birçok metnin yanı sıra Cicero'nun söylevini (*Pro Archia* [Archias Davası]) buldu; bu buluş hümanist keşiflerinin ilkidir. Ama aynı dönemde, kutsal metinleri ve daha önceleri hor görülen eski hıristiyan yazarların eserlerini okumağa başladı. 1336 Sonlarına doğru İtalya'ya ve Orso dell'Anguillara'ya konuk olduğu Capranica'ya döndü. 1337'de Sorga kaynağı yakınındaki Valchiusa'ya yerleşti, aşkına sahne olarak burasını seçti ve eserinin büyük kısmını burada tasarladı. 1 Eylül 1340'ta en büyük şair tacını giyme töreni için Paris ve Roma'dan davetlileri geldi; ama taç giyme olayını yüceltmek amacıyle Petrarca önce Napoli kralı Roberto'nun sınavından geçmek istedi. Tören 8 nisan 1341'de Campidoglio'da yapıldı ve tacı senatör Orso dell'Anguillara giydirdi; Petrarca, Campidoglio'dan San Pietro'ya gitti ve tacını mihrap üzerine bıraktı. Roma'dan Parma'ya geçti, Azzo da Correggio'ya misafir oldu; sonra, Parma yakınında Selvapiana'ya (burası Petrarca'nın herkesten uzak yaşamak için İtalya'da seçtiği yerdir) yerleşti. 1342'de Avignon'a döndü ve Roma'dan elçi olarak gönderilen Cola di Rienzo ile tanıştı. 1343'te kızı Francesca doğdu; bu sırada erkek kardeşi Gherardo'nun Montreux'deki Chartreux manastırına rahip olması (paskalya 1343) Petrarca'yı önemli ölçüde etkiledi ve şairde büyük sarsıntılara yol açtı. Petrarca *Secretum*'u (sır) ve kesinlikle bilinmemekle beraber *Salmi Penitenziali*'yi (Mezmurlar) bu buhranlı dönemde yazdı. 1343 Yılı ekim ayında kardinal Colonna'dan aldığı bir görevle Napoli'ye döndü; Napoli'den Parma'ya geçti; Parma'yı ele geçirmek isteyenler arasında çıkan savaşa katıldı ve serüven dolu bir yolculukla Bologna'ya, sonra Verona'ya kaçtı. Genel kanıya göre, Cicero'nun *Ad Atticum* (Attike'ye), *Ad Quintum* (Quintus'a) ve *Ad Brutum* (Brutus'a) adlı mektuplarını Verona kapitolü kütüphanesinde buldu. 1345 Yılı sonlarına doğru Avignon'a döndü ve birçok yazısını bu sırada yazdı. Ama, mart 1347'de Roma'da Cola di Rienzo ayaklanması patlak verince Petrarca bu olaydan büyük ölçüde duygulandı, büyük bir heyecanla ayaklanmayı destekledi ve Cola'nın yanında fiilî mücadeleye giremediği için yakındı. Petrarca kasım ayında Cola'nın gizlice yanına gitmek amacıyle Provence'tan ayrıldı; ama Cenova'da, Cola'nın yıldızının sönmeğe başladığını ve Colonna taraftarlarının yeniden şehre girdiğini haber aldı. Petrarca'nın bu olayda Cola'yı tutması kardinal Colonna ile ilişkilerini kesmesine yol açmamışsa da oldukça nazik hale getirmiştir. Cenova'dan Verona'ya ve buradan da Parma'ya gitti; mayıs 1348'den sonra iki yıl boyunca sık sık yer değiştirdi (siyasî görevler aldı). 1350'de Roma'ya giderken doğduğu şehir Floransa'dan geçti; Floransa'da Petrarca'nın dostları, hayranları vardı ve hepsinden önemlisi Boccaccio ile ilk defa bu şehirde karşılaştı. Bu karşılaşma hümanizm tarihi ve Petrarca'yı örnek alarak edebî faaliyetini kökünden hümanist bir yöne çeviren Boccaccio için çok önemlidir. Ertesi yıl Boccaccio, Petrarca'yı davet eden Floransa senyörlüğünün elçisi olarak Petrarca'yı görmek için Padova'ya gitti: şair daveti ret etmedi, geleceğini söyledi ama sonra hiç bir harekette bulunmadı. Bu sırada, Petrarca Avignon'a döndü, dağınık durumdaki büyük eserini düzenlemek için yoğun bir çalışmaya girişti. 1352 Yılı aralık ayında papa Clemens VI öldü ve yerine İnnocentius VI geçti; İnnocentius VI'dan yardım göremeyeceğini bilen Petrarca nisan 1353'te erkek kardeşini ziyaret ettikten sonra kesinlikle İtalya'ya döndü. Nereye yerleşeceğini kestiremeyen Petrarca'yı başpiskopos Giovanni Visconti Milano'da alıkoydu ve himaye etti; dostlarının tenkitlerine rağmen Petrarca önemli siyasî hizmetler görerek ve Visconti'lerin siyasetini savunarak sekiz yıl Milano'da kaldı. Yoğun siyasî çalışmalarına rağmen Milano'da oturduğu dönem Petrarca'nın edebiyat alanındaki en verimli çağıdır. 1362'de oğlu Giovanni ve dostu Ludovico di Campinia vebadan öldü; Petrarca Padova'ya ve buradan da Venedik'e gitti; Venedik cumhuriyeti Petrarca'ya Schiavoni ırmağı kıyısında bir ev verdi. Petrarca, kızı Francesca ile damadı Francescuolo da Brossano'yu da Venedik'e getirtti, 1370'te kızı ve damadıyle birlikte Arquà'da Euganei tepeleri eteğinde küçük bir şehire yerleşti (biri iki yaşında ölen, öbürüne Petrarca'nın annesinin ismi [Eletta] verilen iki torunu oldu).

Bu yıllarda Ferrara'da geçirdiği bir buhranı atlattıktan sonra ölünceye kadar siyasî görevler almağa ve özellikle bıkıp usanmadan yazmağa devam etti. Çağdaşları ve bütün XIV. yy., Petrarca'ya bin yıllık bir aradan sonra, klasik latin yazarlarının izinde yürüyerek ve onlarla boy ölçüşecek parlaklıkta latince bir edebiyatı İtalya ve hattâ Avrupa'da yeniden canlandıran çok zarif bir yazar olarak hayranlık duydu; Petrarca, daha sonra hümanizm adı verilen düşünce ve kültür hareketinin öncüsü olarak sevildi ve kabul edildi, yaşadığı yüzyılda, uzun süre, halk diliyle yazdıklarından üstün tutulan latince eserleriyle Avrupa'da hâkim oldu. Çağdaşları, Petrarca'nın Eskiçağ epik şiir biçimlerini kendi dünya ve sanat görüşü ve Hıristiyanlıkla bağdaşacak şekilde yeniden canladırmasına hayranlık duyamadılar; çünkü bu maksatla yazdığı *Afrika*'yı (1338-1341); 1343'ten sonra yeniden sık sık elden geçirmiş ve eser ancak 1396'da yayımlanabilmişti. Buna karşılık latince yazdığı eserlerden *Epistolae Metricae* (66 manzum mektup); 1333-1354 arasında yazılan bu mektuplardan yalnız annesinin ölümü üzerine yazılanların tarihi bilinir; mektupların derlenmesi ve yeniden elden geçirilmesi üç evrede yapıldı: 1350, 1357, 1363) ve *Bucolicum Carmen* (Çoban Şiirleri) [12 eglog; 1346-1348; daha sonra birçok değişiklik ve düzeltme yaptı] hayranlık uyandırdı. Bu eserlerde birçok mektup yer alır; büyük bir özenle yazılmış bu mektuplara Petrarca'nın hayranları tarafından sahiplerine ulaşamadan el konduğu sanılır. Petrarca, fazla gördüğü veya çok kişisel bulduğu mektupları atarak, sürekli olarak sağlam bir edebiyat örneği ve soylu bir eğitim aracı meydana getirebilecek ve Roma'nın sayılı kişilerinin biyograflarına benzeyecek şekilde kendi hayatını aktaran bir derleme hazırlamak istedi. *Familiarium Rerum Libri XXIV*, 350 mektuptan meydana gelir (bu mektuplardan tarihlendirilebilen en eskisi 1325 yılında yazılmıştır); mektupları seçme ve uyarlama işlemi 1349 (bazılarına göre 1345)-1360 arasında çeşitli evrelerde yapıldı. Birkaç istisna dışında derleme Petrarca'nın 1361'e kadar yazdığı mektupları kapsar; çünkü bu tarihte Petrarca ikinci bir derlemeye başlamıştır: *Seniles* (Yaşlılık Mektupları) [17 kitap içinde 125 mektup]. Bu ikinci derleme tamamlanmamış bir otobiyografya (şairin 1351 yılına kadarki hayatını anlatır) olan, gelecek kuşaklara yazılmış bir mektupla biter: *Posteritati*. Küçük *Sine Nomine* (Adsız) şiddetli yergileri kapsayan 19 mektuptan meydana gelir (1342-1358). Petrarca'nın yazdığı başka mektuplar

portre, Uffizi müzesi, Floransa

Petrarca'nın şatosu

Petrarca'nın ölümsüzleştirdiği Laure de Noves

Foto. Brogi-Giraudon, Jiletta (LAROUSSE)

ise derlemelerde yer almadı. Düşünce tarzını yansıtan çok önemli bir belge olan *Secretum*'u Petrarca 1342 - 1343 arasında yazdı. 1353'te yeniden elden geçirdi ama başlığını yalancı çıkarmamak için eseri ortaya çıkarmadı (bu eserin gerçek başlığı *Secretum Meum*'dur [Sırlarım]). Petrarca, bu eserde sık sık ve açık bir şekilde kendini tahlil eder.

İki incelemesi *De Vita Solitaria* (Yalnız Hayat Üstüne) [1346'da yazdı, daha sonra genişletti] ve *De Otio Religioso*'da (Dinî Tembellik) [1347'de yazdı, sonra birçok defa gözden geçirdi] Petrarca'nın birçok kitap ve birkaç seçme dost veya Tanrı ile başbaşa kalma isteğini ortaya koyar; ama onun bu isteği tembellik yapmak değil de tutkuların verdiği yorgunluktan kaçmaktır. Bu ahlâkî-dinî yazılar dizisine yazıldığı tarih belirsiz olan yedi *Psalmi Poenitentiales*, bir *İtinerarium Breve de Ianua Usque ad İerusalem et Terram Sanctam* (daha çok *İtinerarium Syriacum* [1358] adıyle ünlüdür: İtalya'da kutsal topraklara ulaşmak için aşılacak ülkeleri anlatır) sayılabilir. Tarihî yazıları da çok ünlüdür: *De Viris İllustribus* (Ünlü Kişiler) ve *Rerum Memorandarum* (Unutulmayan Şeyler) [her ikisi de yarım kalmıştır]. Petrarca'nın, önce 1338 veya 1339'da başladığı, 1343'te yarıda kestiği *De Viris* adlı eseri romalı ünlü kişileri veya Roma tarihi aracılığıyle bilinen kişileri kapsar; Petrarca esere 1315-1353 arasında devam etti ve sınırlarını genişleterek Âdem'den çağına gelinceye kadar her yüzyıldan ünlü kişilere kitabında yer verdi (eser, paganlık ve Hıristiyanlığın hayat anlayışını bağdaştırmak ve kaynaştırmak amacını güder). Bağımsız bir eser olan *De Gestis Caesaris* (Sezar'ın Hayatı) daha sonra *De Viris*'in içinde yer aldı. 1343-1345 Arasında yazılan *Rerum Memorandarum*'un kitaplarından 4'ü ile öbür kitaplardan bazı parçalar günümüze kadar ulaşabildi. *De Remediis Utriusque Fortunae* (Alınyazısına Karşı İlâçlar) [1356'da başladı, 1366'da tamamladı ve yayımladı] ahlâkî bir eserdir. Petrarca'nın bazı polemik eserleri çok canlıdır: kendisini «namuslu ama bilgisiz bir adam» olarak niteleyen dört venedikli İbni Rüşt'çü bilgine karşı yazdığı *De Sui İpsius et Multorum İgnorantia* (Kendi Bilgisizliğim ile Başkalarının Bilgisizlikleri Üstüne) [1367]; «mekanik sanatlara» karşı şiiri savunduğu 4 kitap (*İnvectivarum Contra Medicum Quendam* [1352-1355]; aleyhine konuşan kardial Giovanni de Caraman'a karşı yazdığı *İnvectiva Contra Quendam Magni Status Hominem sed Nullius Scientie Aut Virtutis* [1355'ten sonra yazıldığı sanılır]; papalık merkezinin Avignon'dan Roma'ya taşınması konusunda fransız tezini savunan Giovanni di Hesdin'e karşı yazdığı *İnvectiva Contra Eum Qui Maledixit İtaliae* [İtalya'yı Lânetleyen Kimseye Sövgü], 1373). Petrarca'nın hümanist eserlerinin önemi, şairin birçok eski metni keşfetmesinden değil, kendisinden önceki hümanistlere oranla Latinceyi çok daha iyi bilmesinden ileri gelir; Latince öğrenmenin önemini ilk kavrayanlardan biri Petrarca'dır: Petrarca, Roma Eskiçağını dolaysız ve doğru bir şekilde öğrenebilmek için klasik latin yazarlarına baş vurmak ve bu yazarların eserlerini karşılaştırarak kontrol etmek gerektiğini savundu. XV.yy.da en parlak dönemine ulaşan filoloji alanındaki hümanizm çalışmalarının temelini atan Petrarca'dır.

Bu yüzyılda, klasik latin yazarlarının eserleri üstüne bilgiler çoğaldıkça Petrarca'nın ünü azaldı; katı gramer ve üslûp kuralları bir yana bırakıldı, Petrarca'nın tanıyamadığı yunan dünyası tanınmağa başlandı. Ama hümanist Petrarca'nın yıldızı sönerken, halk diliyle yazan şair Petrarca'nın ünü ulaşılmayacak ölçüde genişledi: XV. yy.ın ikinci yarısında Petrarca İtalya içinde ve dışında en büyük lirik şair olarak kabul edildi. Petrarca'cılık, XVI. yy.da, bir yazma tarzından çok şiir anlayışını ve şairlerin yaşayışını etkileyen bir yaşama şekli olarak kabul edildi. *Canzoniere* (Mısralar) ve *Trionfi*'de (Zaferler) aşk daha çok bir edebî hayal, şairin çelişkilerle dolu kararsız ruh hallerini yönelttiği olağanüstü bir merkezdir. (M)

PETRARCA'CILIK i. (*Petrarca*'nın adından *petrarca'cı* > *Petrarca'cı-lık*). Petrarca tarzının taklidi.

— ANSİKL. Daha XV. yy.ın sonunda Petrarca'nın *Canzoniere*'si (Şarkılar) Lorenzo de Medici'nin bilgiç sone'lerine ve Boiardo'nun *Amorum Libri*'sine (Aşk Kitabı) ilham kaynağı olmuştu. Devrin bütün aşk şiirlerinde *Canzoniere*'nin temaları bol bol kullanıldı. Ama Petrarca'cılık doruğuna ancak İtalya'da XVI. yy.ın başında ulaştı: en iyi temsilcisi Bembo idi. *Asolani*'lerinde, petrarca'cı aşkı Marsilio Ficino'nun yeni-eflatun'cu felsefesine dayandırdı. Bembo XVI. yy.da birçok italyan şairi (Tbaldes, Panfilo Sassi, Carites v.b.) tarafından taklit edildi. İspanya'da, bu yeni anlayış Garcilaso ile arkadaşı Boscan'ın eserleriyle tanındı; daha sonraki nesilde Luis de Leon, Francisco de la Torre, Gregorio Silvestre, Fernando de Herrera v.b. ile gelişen Petrarca'cılık son aşamasına Gongora ile ulaştı.

Fransa'da Petrarca'yı ilk tanıtanlar Lyon'lu şairler topluluğudur: Maurice Sceve, Antoine Heroët ve Louise Labe aşkın bütün inceliklerini çözmeyi Petrarca'dan öğrendiler. Pleiade okulu da Petrarca'cılığın etkisinde kaldı: Ronsard'ın *Amours*'u (1552), Du Bellay'ın *Olive*'i (1549), Desportes, Sassi ve Cariteo gibi italyan petrarca'cılarından başka, Petrarca'yı örnek alan ispanyol yazarlarından da yararlandı.

Sir Thomas Wyatt, 1530-1540 arasında sone türünü İngiltere'de tanıttı, Surrey kontu da, Petrarca'nın Laura'sını andıran hayalî sevgilisi Geraldine'e duyduğu aşkı anlatmak için bu türe baş vurdu; Petrarca'cılık Philip Sidney ve Edmund Spenser ile gelişti, Shakespeare ile de en olgun şeklini buldu. Petrarca'cılık, her şeyden önce, aşkın belirli bir biçimde ele alınmasıdır. Güzel ve ulaşılmaz bir kadına duyulan sevgi, sevinç ve acının çeşitli aşamalarından geçerek sonunda umutsuz ve zarif bir hüzünde karar kılar. Petrarca'nın eserinde Laura'nın ölümü, şairin aşkını son şehvet kalıntılarından da sıyırarak yüceleştirir. Laura artık bir dişi değil, şefaatine sığınılan bir melektir. Floransa okulunun Yeni-Eflatun'culuğu, idealar teorisiyle, bu mistisizmi felsefî bir öğretiye oturtmuştur. Şiirlerdeki temalar hep aynıdır: sevgilinin portresi, güzelliğinin, manevî niteliklerinin övülmesi, sevgilisini gören veya hayal eden âşığın geçirdiği fizik sarsıntılar, duyduğu heyecanlar, çektiği acılar, ormanlarda, kırlarda hayallere dalıp gitmeler.

Petrarca'cılık, bütün bunların yanı sıra ve öncelikle bir edebî sanatlar bütünüdür: alışılmadık ve birbirine bağlanan benzetmeler, ustaca ortaya atılan antitezler, yüceltmeler, kelime oyunları v.b. Bu aşırı incelik ve marifet gösterme merakı Petrarca taklitçilerinin eserlerini çoğu zaman bozmuştur. (M)

PETRASSİ (Goffredo), italyan bestecisi (Zagarolo, Palestrina yakınları 1904). Orkestralama ustalığı, yeni-klasik biçim zevki ve müzik dili bakımından, *Partita* (1933), çalgı ve keman için, *Entrodüksiyon ve Allegro* (1933), orkestra için konçerto (1934) gibi eserlerinde Hindemith, Casella ve Stravinskiy'e yaklaşır; *IX. Mezmur* (1936), *Magnificat* (1940), *Coro di Morti* (Ölüler Korosu) [1941] adlı eserlerinde Honegger ve Bloch'un etkisi sezilir. Baleler ve tiyatro müziği (*La Follia d'Orlando* [Orlando'nun Çılgınlığı], 1934; *Ritratto di Don Chisciotte* [Don Kişot'un Portresi], 1945), bir perdelik operalar (*İl Cordovano* [1949]; *Morte dell'Aria* [Aria'nın Ölümü], 1950) bestelendikten sonra orkestra için yazdığı dört yeni konçertoda (1951, 1953, 1954, 1957), solo sesler, koro ve orkestra için bestelediği *Noche Oscura* (Karanlık Gece) [1951] adlı kantat'ta ve küçük oda müziği topluluğu için *Serenata*'sında (1960) son derece berrak, saf bir yazı üslûbuna erişti. (L)

PETRAŞEVSKİY BUTAŞEVİÇ (Mihail Vasilyeviç), rus siyaset adamı (1821-Byelskoye 1866). Dışişleri bakanlığında çalıştı; Petersburg'da, Avrupa'daki sosyalist fikirleri, özellikle Fourier'nin görüşlerini yaymak amacıyle çevresine aydınları topladı. Petraşevskiy'in «cuma toplantıları» kısa zamanda ün kazandı; bu toplantılara katılanlar arasında özellikle yazar Saltıykov-Şçedrin ve 1848 yılı sonbaharından sonra da Dostoyevski vardı. Bu çevreye katılanlar komplo hazırlamakla suçlandırıldı; bir kısmı tutuklandı, bir kısmı da sürgüne gönderildi (1849). [L]

PETREA i. (XVIII. yy.da yaşamış ingiliz bilgini R.J. *Petre*'nin adından). Tropikal Amerika'da yetişen tırmanıcı ağaççık. (Mineçiçeğigillerden.)

— ANSİKL. *Petrea*, karşılıklı dizilmiş basit yapraklı bir ağaççıktır. Çiçekleri yaprakların dibinden veya dal ucundan çıkar; uzun başak durumunda, kırmızı veya mavi renklidir. *Petrea volubilis* limonluklarda yetiştirilir. (L)

PETREİUS (Marcus), romalı general (öl. M.Ö. 46). M.Ö. 62'de Pistoia'da ayaklanan Catilina'yı yendi. Daha sonra Pompeius'un tarafını tuttu. İspanya'da, Pharsalos'ta, Thapsus'ta çarpıştı ve kendi tarafının kaybettiğini görünce, kral Juba ile birlikte intihar etti. (L)

PETREN (Karl), alman hekimi (Halmstad 1868 - Lund 1927). Upsala'da iç hastalıkları profesörlüğü (1902) yaptı, 1910'da Lund Üniversitesi İç Hastalıkları kürsüsüne getirildi. Sinir sisteminin fizyopatolojisi, idrar yolu hastalıkları, tüberküloz ve arsenik zehirlemesi üstüne çalışmaları vardır. (M)

PETRESCU (Camil), rumen yazarı (Bükreş 1894 - öl. 1957). Oyunlar (*Suflete Tari* [Güçlü Ruhlar], 1925; *Danton* [1931]; *Balcesco* [1949]; *Caragiale ve Zamanı* [1957] ve romanlar (*Ultima Noapte de Dragoste, İntaia Noapte de Razboi* [Son Aşk Gecesi ve İlk Savaş Gecesi], 1930; *Patul Lui Procust* [Procust'un Yatağı], 1932; *Un Om İntre Oameni* [İnsanlar Arasında Bir İnsan], 1953-1957) yazdı. Romanları Marcel Proust tarzını hatırlatan ruh tahlilleriyle doludur. (L)

PETRESCU (Cezar), rumen yazarı (Cotnari 1892 - öl. 1961). *Gîndirea* (Düşünce) dergisini kurdu. Roman ve hikâyelerinde, zamanın toplumunu dile getirdi; kötülük güçlerinin insan mutluluğuna nasıl engel olduğunu gösterdi. Romanlarında insanların yürekler acısı durumunu dile getirirken takındığı kötümser tutuma acıma ve isyan duyguları karışır. Başlıca eserleri: *İntunecare* (Karartma) [1927]; *Comoara Regului Dromichet* (Kral Dromichetes'in Hazinesi) [1931]; *Baletul Mecanic* (Mekanik Bale) [1931]; *Aurul Negra* (Kara Altın) [1934]; *Duminica Orbului* (Körün Pazar Günü) [1934]; *1907* (üçleme, 1938-1943); *Dünün İnsanları, Bugünün İnsanları, Yarının İnsanları* (1955). [L]

PETRİ (Olaus). Bk. OLAUS PETRİ.

PETRİCOLA i. *Petricolidae* familyasından, delici ikiçenetli yumuşakça. (Solungaçları birbirine eşit değildir, kavkısı ovalimsidir; denizlerin çoğunda, kalkere, mercanlara, sert killere gömülü olarak yaşar.) [L]

PETRİCOLİDAE çoğl. i. Yuvarlak veya uzunca, renkli küçük kavkılı, iki çenetli yumuşakçalar familyası; başlıca cinsleri: *petricola mysia* v.b. avrupa denizlerinde, Kızıldeniz'de, Hint okyanusunda ve Pasifik'te yaşar. (L)

PETRİÇ, Bulgaristan'da (Blagoevgrad idare bölümü) şehir; 16 500 nüf. Dut, pamuk, tütün yetiştiriciliği merkezi. (L)

PETRİDİS (Petros), yunanlı besteci (Niğde 1892). Paris'te Wolff ve Roussel'in öğrencisi oldu; beş senfoni (1928-1949), *Yunan Süiti* (1929), *İyon Süiti* (1932), *Digenis Akritas* (1939), yaylı çalgılar için konçerto (1944), piyano ve orkestra için iki konçerto (1934, 1936), iki piyano ve orkestra için bir konçerto (1938), *O Pragmateutis* (Ayak Satıcısı) adlı bir bale (1943), *Aziz Paulus* oratoryosu (1950). Bir bizans imparatorunun anısı için *Requiem* (1952), *Zephyra* adlı bir opera besteledi. Petridis'in eserlerinde, güçlü bir çatıya çok bilgili bir kontrapunto destek olmaktadır. (L)

PETRİE (sir William Matthew Flinders), ingiliz egiptoloğu (Charlton 1853 - Kudüs 1942). Egyptian Research Account'u (sonradan İngiliz Arkeoloji okulu) kurdu (1894); Mısır (Tanis, Naukratis, Fayyum) ve Filistin'de birçok kazı yaptı; 1893'te Londra'da profesör oldu. Kazılarıyla ilgili yayımların yanı sıra *History of Egypt* (Mısır Tarihi) [1894-1905], *Social Life in Ancient*

PETRASSİ

PETRA
«Hazne»nin ön cephesi

Foto. LAROUSSE

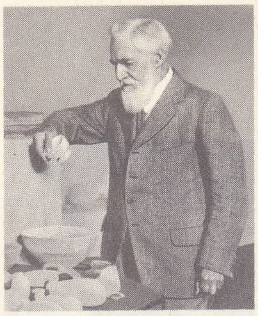
sir William PETRİE

Büyük PETRO I
A. de Gelder'in eseri
Rijksmuseum, Amsterdam

Egypt (Eski Mısır'da Toplum Hayatı) [1923], *Ancient Gaza* (Eski Gaza) [1931-1938] adlı eserleri vardır. (L)

Petri kutusu. Bakteriyol. Bakteriyolojide katı ortamlarda hava ile yaşar mikrop kültürleri elde etmek için kullanılan, silindir biçiminde cam veya plastik kutu. Kutunun adı, alman bakteriyoloğu Julius Richard *Petri*'den (Barmen 1852 - Zietz 1921) gelir. (L)

PETRİLA, Romanya'da (Hunedoara) yer, Petroşani'nin kuzeybatısında. Kömür merkezi. (L)

PETRİNİ (Antonio), italyan asıllı mimar (Trento 1624 - Würzburg 1701). 1650'den sonra Würzburg'a yerleşti, piskopos-prenslerin saray mimarı oldu. Mainz'de, Bamberg'de Paderborn'da barok üslûpta birçok kilise yaptı. En önemli eseri Würzburg'daki benediktin manastırıdır. Askerî mimariyle de ilgilendi; bu alanda Vauban'ı örnek aldı. Würzburg'daki piskoposluk sarayı (tadilâttan önceki), Seehof, Veitshöchheim ve Weinheim (Pfalz) şatoları da onun eseridir. Ayrıca Heidelberg şatosunu onarttı. (L)

PETRİNİ (Franz), alman bestecisi (Berlin 1744-Paris 1819). Mecklemburg-Schwerin dükünün kapella yöneticiliğinde bulundu. 1770'te Paris'e yerleşti, arp için eserler besteledi: arp, flüt, 2 korno, bas için dört senfoni; arp ve orkestra için dört konçerto. (L)

PETRİNO (Dimitrie), rumen şairi (Rujnita, Bucovina 1846-Bükreş 1879). Uzun süre yurt dışında dolaştı. 1875'te vatanına döndü. Kötümser şiirler yazdı: *Flori di Mormânt* (Mezar Çiçekleri) [1868], *Lumini şi Umbre* (Işıklar ve Gölgeler) [1870], *Raul* (1875). [M]

PETRİTSKİY (Anatoliy Galaktionoviç), sovyet tiyatro dekoratörü (doğ. 1895). Ukrayna tiyatroları, Bolşoy ve Malıy (Moskova) tiyatroları için dekorlar yaptı (müziğini Çaykoski'nin yazdığı *Çereviçki* operasının mizanseni, *Bogdan Hmelnitskiy, Makar Dubrova* [Stalin ödülü]). Dekorlarında halk sanatından yararlanır. (L)

PETRO I (Pyotr Velikiy ALEKSEYEVİÇ, **Büyük** — denir), rusça **Pyotr Velikiy** (Moskova 1672 - Saint - Petersburg 1725), Rusya imparatoru (1682 - 1725). Çar Aleksey'in, ikinci karısı Nataliya Narışkina'dan olan oğlu. Petro, babası ölünce, çarın ilk karısı Mariya Miloslavskaya'nın oğulları tarafından Kremlin'den uzaklaştırıldı (1676). Gençliği, Preobrajenskoye'de ve Moskova yakınlarındaki Semyonovskoye'de geçti. Fyodor III ölünce (nisan 1682) Petro, Moskova patriğinin ve Boyarların desteğiyle çar ilân edildi; fakat Miloslavskaya taraftarları, strelets'lerden (streltsıy*) yardım görerek bir darbe yaptılar: Petro'nun yanı sıra İvan V de çar oldu; naipliği ise üvey kızkardeşleri Sofiya aldı (mayıs 1682). Sofiya Petro'yu köyüne gönderdi. Bu köyde Petro yoksul bir hayat sürdü, çok basit bir öğrenim gördü. Sık sık yabancılar Sloboda*sına gidiyor, zanaatkârların işleriyle ilgileniyor, Hollandalılardan bilimleri (mimar Timmermans) ve gemiciliği (dülger Brandt), yabancı askerlerden askerlik sanatını öğreniyor, savaş oyunları (kuşatma ve muharebe tatbikatları) düzenliyordu. Ayrıca, eğlenmesi için model bir kale yapıldı. Petro kendisine oyuncak askerler yaptırdı. Bunları örnek alarak 1687'de Preobrajenskiy ve Selmyonovskiy adlı muhafız alaylarını kurdu. Daha sonra bunlar yeni rus ordusunun çekirdeğini meydana getirecekti. Sloboda'da gelecekteki kılavuzu isviçreli François Lefort, ingiliz Patrick Gordon ve daha sonra metresi olan Anna Mons ile dostluk kurdu; bütün hayatı boyunca unutamadığı gençlik zevk ve eğlencelerini burada tattı. Sofiya tarafından öldürülmekle tehdit edilen Petro, önce yakınlarını uzaklaştırdı, sonra da Sofiya'yı bir manastıra kapattırdı (1689). Annesi ölünce (1694), Rusya'nın tek hâkimi oldu, ordusunu ve inşa ettirdiği donanmasını hem maddî, hem de manevî yönden güçlendirdi. İkinci Viyana kuşatmasından sonra türklere karşı kurulan ittifaka girdi. Kuvvetlerini Don nehri kıyısında bir türk kalesi olan Azak üstüne sürdü; topçu birliklerinin yıkamadığı (1695) kale, 95 gün dayandı, fakat sonunda kendiliğinden teslim oldu (1696). Bu olaydan sonra Petro, her şeyi tanımak, öğrenmek maksadıyle Avrupa'yı dolaştı (1697 - 1698). Kimliğini gizleyerek el altından gemi inşaatı uzmanlarıyle anlaştı, bizzat kendi bir işçi gibi Hollanda tersanelerinde çalıştı. Petro 14 temmuz 1700'de osmanlılarla Karlofça muahedesini tamamlayan İstanbul antlaşmasını yaparak Friedrich III ile, daha sonra, İsveç'e karşı yapılacak bir ittifakın esaslarını koymak üzere, Danimarka ve Polonya krallarıyle görüşmelere girişti. Fakat dönüşte, strelets'lerin (streltsıy) ayaklanmasıyle karşılaştı. Şiddetle bastırabildiği bu ayaklanma (1698) ona, Rusya'daki durumunun sarsıntıda olduğunu gösterdi; dışta, Türkiye'nin hâkimiyeti altında bulunan Azak denizine çıkabildi. Oysa asıl amacı Karadeniz'e ve Boğazlar'a açılabilmekti (İstanbul antlaşması, 1700). Polonya ve Danimarka krallarıyle ittifaka giren (gizli Preobrajenskoye antlaşması 1699) Petro, İsveç'e saldırdı. Fakat iyi hazırlanmamış ve donatılmamış birlikleri Karl XII tarafından Narva önünde bozguna uğratıldı (19 kasım 1700). Bu yıkımın etkisiyle Petro, Rusya'daki bütün kaynakları harekete geçirdi. Manastırların çanlarını bile eritip, top döktürerek 200 000 kişilik (bunların yarısı, özellikle Estonya ve Litvanya üstüne yapılan harekât sırasında ölecektir) bir ordu meydana getirdi; askerî harcamalar için (bütçenin yüzde 95'i) ağır vergiler koydu, Onega ve Ladoga gölleri bölgesinde maden sanayiini geliştirdi, top ve gemi yapımında kullanılacak teknik kadroyu meydana getirmek için yabancı uzmanlar (Saksonlardan) çağırdı. İngriya'yı, Estonya'yı, Livonya'yı ele geçirdi; Neva nehri üstünde Petersburg (Petrograd) şehrini kurdu. Halkı çalışmağa zorladı (1703), her soyluya en aşağı iki katlı bir ev yapma mecburiyetini koydu. Baltık denizinde köprü başı olan bu liman, dış ülkelerle yapılan ticaretin merkezi Arhangelsk'in yerini alacaktı; Petro 1706'da bu yeni şehri Moskova'ya ve Ladoga gölüne bağlayacak olan kanalları yaptırttı; bu son çalışmalar general Münnich'in sorumluluğuna verildi. Halktan istenen fedakârlıklar, sık ve bastırılması güç ayaklanmalara (yabancılara karşı Astrahan ayaklanması [1705]; Güneydoğu [1707] ve Don Kazaklarının isyanları [1708]) sebep oldu. Ama bu fedakârlıklar semeresini de verdi: iyi donatılmış ve savaşa hazırlıklı bir orduya sahip olan Petro, Karl XII'yi kış ortasında Rusya içlerine doğru çekti ve Poltava'da kralın ordusunu ağır yenilgiye uğrattı (1709). Polonya'da August II'yi krallığa yerlestirtti ve kendini Polonya hükümdarıyle Diyet meclisi arasında arabulucu olarak kabul ettirdi (1716). Filvaki Prut'ta Baltacı Mehmed Paşa emrindeki Türk kuvvetlerine yenilerek (1711) Azak kalesini kaybettiyse de, Baltık'taki yayılma siyasetini yürüttü: Danimarka'daki boğazları ele geçirmek için İsveç ile yakınlaşmayı (Görtz) bile kabul etti, böylece onun Norveç'i ele geçirmesine göz yumacaktı. Bu siyaseti başarıya ulaştırmak için Fransa'nın ve Birleşik Eyaletlerin desteğini sağlamağa çalıştı ve bu maksatla ikinci Avrupa gezisine çıktı (1717). Fakat, Büyük Petro'nun çabalarını engellemek için İsveç ile çarın eski müttefikleri arasındaki barış antlaşmalarının (1719-1720) sonuçlanmasına yardımcı olan İngiltere yüzünden, başarısızlığa uğradı. İngiltere'nin amacı bu ülkeleri Petro'ya karşı bir güçbirliği içinde toplamaktı. Böylece rus-isveç görüşmeleri hiç bir sonuç elde edilmeden kesildi (eylül 1719); ama Petro Baltık'taki fetihlerini (Livonya, Estonya, Karelya'nın bir kısmı, Ösel adası, İngriya) Nystad antlaşmasıyle (10 eylül 1721) korudu. Dış tehlikeler uzaklaştırılınca Petro, batılılarda gördüğü yenilikleri gerçekleştirmeğe koyuldu. İyi düzenlenmiş bir ordu ve polis teşkilâtı sayesinde, bunları zorla kabul ettirme yolunu tuttu. «Genel yarar» için çalışan, soyut hayallerden çok, pratik uygulamalara değer veren bu kendi kendini yetiştirmiş devlet adamının kişisel bir doktrini yoktu; siyasetinin unsurlarını yabancı danışmanların (ingiliz, alman v.b.) raporlarından sağlardı. Bizans'ın ve Fransa'nın mutlakçı ilkeleri kadar Prusya ve İsveç'in pratik tecrübelerinden ilham alarak, devlet teşkilâtını temelden değiştirdi: imparatorluğu askerî ve malî bakımdan bütünlüğü olan sekiz idare bölgesine, onları da kırk üç vilâyete ve ilçelere böldü; zirvede, kendine yardımcı olacak özel bir şansölyelik kurdu (1700); daha sonra, giderek bu ilk kuruluşun yerini alacak, idarî ve malî işleyişi denetleyecek ve yokluğu sırasında çarın görevlerini yüklenecek dokuz kişilik bir senato meydana getirdi (1711); çeşitli dinî kademeler için (bunlardan biri olan Svyatoy Sinod [Kutsal Sinod] Moskova patrikliğinin yerini aldı, rahip ve papazları çarın temsilcisi olan Svyatoy Sinod yönetecisinin denetimi altına soktu), yönetici yetiştiren yüksek din okulları açtı. Petro kişi başına götürü bir vergi koydu. Bu verginin ağırlığı köylülere yükletildi; İmparatorluk hazinesine giren verginin toplanması işi de senyörlere verildi. Aynı şekilde hür veya serf, bütün köylülerin toprakların terk etmeleri yasaklandı. Rusya'nın baş taciri olarak Petro, Nerçinsk antlaşmasından (1689) beri, Moğolistan'da (1698) serbestçe gelişmekte olan ticareti destekledi, hattâ iran pazarlarından da (ticaret antlaşması [1715]; Derbent'in [1722] ve Bakû'nun [1723] ele geçirilmesi; Hazar denizinin doğusundaki [Dağıstan ve Şirvan] ve güneyindeki vilâyetlerin Rusya'ya bırakılması [Petersburg antlaşması, 1723]) yararlanmayı tasarladı. Ayrıca sanayinin doğmasına yardımcı oldu (özellikle Ural bölgesindeki imtiyazlı fabrikaların kurulması). Önce himayeci bir iktisat siyaseti güttü; 1714'ten sonra mübadeleyi yavaş yavaş serbest bıraktı. Aynı yıl başkenti, dış ticaretin büyük bir kısmının yürütüldüğü Petersburg'a taşıdı. Avrupa'daki ilk gezisinden beri reformlar yapmak istiyordu; ama bunlar topluma batılı bir görünüş vermek isteyen zorlama ve şekilci reformlardı (1698'de erkeklerin sakal bırakmasının, kadınların peçe, uzun elbise, *terem* giymesinin yasaklanması; fransız ve macar biçimi elbiselerin giyilmesi, tütün kullanılması ve Jülyen takviminin kabulü). Soylular atalarından kalan toprakları tek bir mirasçıya bırakacaklardı; böylece, işletmelerin verimliliği düşmeyecek öte yandan soyluların öbür çocukları ticaret (asillerin bazı mesleklerde çalışması yasağının kaldırılması) ve devlet hizmetleri (asillere üç türlü hizmet imkânı veren *çin* teşkilâtı; bu hizmetler askerî, sivil hizmetler ve saray hizmetleriydi; bazı kademelerin [1722] dışında, bu hizmetler miras yoluyle geçemiyordu) için serbest kalacaklardı. Devlet hizmetinde çalışanların yetişmesi için, temel öğretimini matematiğe dayandıran ilk ve orta dereceli okullar, yüksekokullar vardı. Petro bunları mühendislik, topçuluk ve denizcilik okullarıyle tamamladı. Vergilendirme sisteminde, şehir halkını iki sınıfa ayırdı. Köylüleri soylu mülk sahiplerinin iradesine terk ederek serfliği destekledi. Yabancılardan ve uzmanlardan aldığı eğitime çok bağlı kalan Petro sık sık yanıldı; âdetleri ve dini hedef alan reformları kadar, sefahatle geçen hayatı ve yabancılara tanıdığı üstünlük, rus halkının millî ve dinî tepkileriyle karşılaştı. Petro'nun kabasabalığı yüzünden bir kat daha artan bu genel düşmanlık duygusunu çareviç Aleksey de paylaşıyordu; muhalefeti yürüten eski rus aristokrasisi, 1715'ten sonra, umutlarını ona bağlamıştı. Bir komploya karışmakla suçlanan Aleksey babasının emriyle işkenceye uğradı ve 1718'de öldü. Nystad anlaşmasından (1721) sonra senatonun kendisine verdiği «Rusya imparatoru» payesine ve ikinci yolculuğunda (1717) büyük itibar görmesine rağmen, Petro, iktidarının son yıllarında eserinin yıkılmasından korkmağa başlamıştı. Gerçekte ise bu eser yaşamağa devam etti; çünkü çar ustaca davranmış, *çin*'i kurarak, devlet görevlisi soyluların çıkarıyle devletin çıkarını birbirine bağlamıştı. Devletin yok olması bu sınıf için de ölüme mahkumiyet demekti. Zaten Büyük Petro bütün geriye dönüş tehlikelerini yok etmek için, çarın kendi vârisini kendi tayin etmesine (1721 fermanı) karar vermişti; böylece eski Rusya'nın geleneklerine dönmekten yana olan vârisler safdışı kalacaktı.

— İkonogr. Nikitin, çarın portresini yaptı (*Büyük Petro Ölüm Döşeğinde*, Leningrad). Petersburg'da birini Carlo Rastrelli'nin, öbürünü Katerina II'nin isteği üzerine Falconet'nin yaptığı, at üzerinde iki heykeli vardır. (L)

PETRO BEY. Bk. MAVROMİKHALİS (Petros).

PETROCALLİS i. Sürüngen saplı, pembe

Foto. Hulton (LAROUSSE)

veya mor çiçekli otsu bitki; kayalıklarda yetişir. (Turpgillerden.) [L]

PETROCOPTİS i. Pireneler bölgesinde kayalıklarda yetişen ince saplı, talkım çiçekli, çokyıllık bitki. (Karanfilgillerden.) [L]

PETRODROMUS i. Sıçrarhortumlugillerden böcekçil memeli hayvan. (*Hortumlu sıçan* da denir ve sıçrar sorekse benzer; Doğu ve Orta Afrika'da yaşar.) [L]

PETRODVORETS, S.S.C.B.'de şehir, Leningrad'ın batısında, Finlandiya körfezinin güney kıyısında; 40 000 nüf. Şehri Büyük Petro yazlık merkezi olarak inşa ettirdi. 1714'te yapımına başlanan saray ve parklar son şeklini ancak elli yıl sonra aldı. Mütevazı ılksaray 1721'de Leblond tarafından değiştirildi ve Katerina II zamanında Rastrelli tarafından Versailles sarayı örnek alınarak büyütüldü (1747-1752). Başlıca yapıları, dikdörtgen havuzlarla çevrili küçük beyaz saray Marlıy (1721-1924), Ermitaj köşkü (1721-1727) ve Montplaisir köşküdür. 1830 - 1840'ta mimar A. Ménélas'ın planlarına dayanılarak ingiliz tarzında bir park yapıldı; Nikolay I sarayı, küçük kilise ve yeni gotik üslûbunda «Yıkıntı köprüsü» inşa edildi. İkinci Dünya savaşından sonra onarılan bu malikâne müze haline getirildi. (L)

Petrofina S. A., 1920'de Brüksel'de kurulan mali, sınaî ve ticarî belçika şirketi; dolaysız olarak veya şubeleri aracılığıyle petrol sanayiinin bütün kollarında faaliyet gösterir. Kanada'da, A.B.D.'de, İtalya'da, Almanya'da ve Portekiz'de bu şirkete bağlı birçok kuruluş vardır. Petrofina grubunun nakliye yeteneği bir milyon tonu aşar. Aynı zamanda pipe-line'ların yapımına da katılır. Petrol ürünlerinin satışını sağlamak için 17 ülkede 10 000 satış istasyonunu kontrol eder. Şirket ayrıca petrokimya sanayiinde, yağ fabrikalarında, yol inşaatlarında, petrol malzemelerinde önemli ortaklıklara sahiptir. (M)

PETROGALE i. Külrengi kanguru. (*Kaya* kangurusu adıyle de tanınan petrogaleler 60-70 sm yüksekliğinde kangurulardır. Postları esmerimsi külrenginde olur.) [L]

PETROGENEZ i. (yun. *petra,* kaya ve *genesis,* menşe'den fr. *pétrogenèse*). Kayaların ve özellikle içkayaların ve başkalaşmış kayaların oluşumu.

— ANSİKL. XVIII. yy. sonunda kayaların menşei, neptün'cüler ile plüton'cular arasında uzun süre tartışıldı; neptün'cüler bütün kayaların sular tarafından çökeltildiğini, plüton'cular ise hepsinin ateşten türediğini ileri sürüyorlardı. Oysa, gerçekte, her iki yolla oluşmuş kayalar vardır. (L)

PETROGLİF (yun. *petra,* kaya ve *glyphein,* oymak'tan fr. *petroglyphe*). Arkeologların dilinde, taş üzerine yapılmış oyma. (L)

PETROGNOZİ i. (fr. *pétrognosie*'den). Tabiat bilgisinin mineralleri inceleyen bölümü. (L)

PETROGRAD, 1914-1924 arası Leningrad'ın adı. (L)

PETROGRAFİ i. (yun. *petra,* kaya ve *graphe,* tasvir'den fr. *petrographie*). Kayaçları, mineraloji, kimyasal bileşimleri ve oluşumları açısından inceleyen jeoloji dalı. *Eşanl.* LİTOLOJİ.

— ANSİKL. Jeologlar, XIX.yy.da, kayaçların yapısı ve menşeiyle yakından ilgilenmeğe başladılar. Önce granit, siyenit, diyorit gibi iri taneli kayalar incelendi: ama tıkız görünüşlü kayaçların yapısı, ancak 1815'te, bazaltın birçok maden kristalinin birleşmesinden meydana geldiğini tanıtlayan Cordier tarafından belirlenebildi. Cordier, kayacı parçaladıktan sonra tozunu eğimli bir düzlemde su akıntısının etkisi altında bıraktı. Bu sayede yoğunlukları farklı mineraller birbirinden ayrılır. Kayaların mineralojik ve yapısal bileşimini en iyi belirlemesi gereken gözlem metodu, ingiliz fizikçisi Sorby'in buluşudur; Sorby, 1858'de mineralleri ve oldukça ince bir plaka halinde kesilmiş kayaları mikroskopla inceledi. Fouqué, Michel-Levy, Rosenbusen minerallerin optik özelliklerinden yararlanarak genel araştırma metotları ortaya atmışlardır. (L)

PETROKİMYA blş. i. (*petrol* ve *kimya*'dan). Petrolden türeyen kimyasal maddelerle ilgilenen bilim, teknik ve sanayi dalı.

— ANSİKL. Tanımlamaya göre *petrokimya,* petrolden veya tabiî gazlardan çıkarılan hammaddelerden elde edilebilecek bütün basit veya karmaşık maddeleri üretir; bunların mekanik yoldan tüketim maddeleri haline (tekstil maddeleri, plastik maddeler, araba lastiği) dönüştürülmesi ise petrokimyanın çerçevesine girmez. Petrokimyanın doğuşu 1920 ile 1925 yılları arasına rastlar; rafinerilerdeki artık cracking gazlarını değerlendirmek için yeni bir pazar arama yoluna gidilince bu sanayi kesimi kurulmuş oldu. Gaz halindeki bu olefinlerin alkollere, glikollere ve ketonlara dönüştürülmesi, alifatik kimyaya yeni bir çığır açtı. Taşkömürden ve taşkömür katranlarından türeyen organik bileşikler sanayiinden çok daha yeni olan petrokimya, çok çeşitli ve daha ucuz üretim sağladığı için, kısa bir süre sonra, Almanya hariç hemen hemen bütün dünyada bu sanayi dalını geride bıraktı.

Gerçekten de kömür, organik sentezde ancak hidrojen bakımından fakir olan $\equiv CH$ gruplarını, petrol ürünleri ise $= CH_2$ yapısındaki kökleri verir. Birinci durumda, kökle hidrojen katmak veya karbonu ayırmak gerekir; ikinci durumda ise hidrojenin bir kısmını gidermek veya ornatmak yeterlidir. Petrokimyanın gerçek anlamda gelişmesi, İkinci Dünya savaşında, sentetik kauçuk ve patlayıcı madde ihtiyacının büyük ölçüde artmasıyle oldu.

Bugün A.B.D.'de petrokimya, organik kimyanın yüzde 80'ini, ağırlık olarak da yüzde 25'ini temsil eder; bütün kimya sanayiinde ise iktisadî gelirin yarıdan çoğunu sağlar, ancak bu oran yıldan yıla artmaktadır. Üretimin sürekli artışı, pazarların çoğalmasına bağlıdır: kauçuk üretimi otomobil satışlarını yakından takip eder; amonyak tüketimi tarımın gelişmesiyle birlikte artar; plastik maddeler ise çoktandır karoseri parçaları, borular ve inşaat malzemesi gibi yeni uygulama alanları bulmuştur.

Petrokimya'da uygulanan usuller, kullanılan hammaddenin cinsine göre başlıca üç büyük gruba ayrılır:

1. *Alifatikler,* yani petrol ürünlerinin veya tabiî gazın yüksek sıcaklıkta cracking'inden elde edilen, bütadien, bütilenler, propilen, propan, asetilen, etilen, etan gibi hammaddeler için uygulanan usuller;

2. *Aromatikler,* yani nafta'nın katalitik reformingiyle elde edilen naftalin, ksilenler, tolüen, benzen ve diğer doymamış siklik hidrokarbonlar gibi hammaddelere uygulanan usuller;

3. *İnorganikler,* yani kükürt, hayvanî kömür, hidrojen siyanür, amonyak gibi hammaddeler için uygulanan usuller.

Alifatik petrokimya

● *Etilen kimyası.* Bütün hidrokarbonlar içinde, en etkinleri olefinlerdir. Bu yüzden etilen CH_2CH_2, petrokimyada kullanılan hammaddelerin ilki ve hâlâ en önemlisidir. Ham petrolde ve tabiî gazda az miktarda bulunduğu için, diğer olefinler gibi etilenin de, parafin sınıfından bir petrol ürününün (nafta, gasoil) düşük basınçta ve su buharı eşliğinde (steam-cracking), 800 veya 900°C'a doğru cracking'iyle elde etme yoluna gidilir. Daha sonra soğurma ve düşük sıcaklıkta ayrımsal damıtma işlemlerinden geçirilerek arıtılır. Öte yandan, etan da, 800 ile 850° C'a doğru pirolizle etilen vererek ayrışabilir.

Fosforik asit gibi bir katalizör eşliğinde polimerleşmeyle elde edilen polietilenler $(C_2H_4)n$, plastik maddeler («politen») ve yağlama maddeleri gibi çeşitli uygulamaları olan sıvı ve katılar meydana getirir.

Etilen oksit CH_2CH_2O, etilenin 275°C'a doğru gümüşlü katalizörle doğrudan doğruya yükseltgenmesiyle veya etilenin sulu bir klor çözeltisinde işlenmesiyle meydana gelen etilen klorhidrin'in $ClCH_2CH_2OH$ derişik alkali tepkimesiyle elde edilir. Etilen oksit, birçok yeni türevin üretildiği bir ara maddedir:

a) etilen oksidin 35°C'ta ve 3 kg/sm²'lik bir basınç altında sulu amonyakla tepkimesinden elde edilen *etil aminler;* bunlar asit özelliği gösteren H_2S gazının (hidrojen sülfür) eriticileri, aşınma önleyici, emülsiyonlaştırıcı maddeler, ıslatma etkenleri olarak kullanılır;

b) etilen oksidin, 200°C'ta veya, fosforik asit gibi bir katalizör kullanılırsa, daha düşük bir sıcaklıkta hidratlanmasından elde edilen *etilenglikoller;* bunlar, donma noktasını düşürücü, eritici, plastikleştirici, nemlendirici maddelerdir ve eter ile esterleri verir;

c) etilen oksidin fenoller veya yüksek merkaptanlarla birleşmesinden elde edilen iyonsuz deterjanlar;

d) etilen oksidin tereftalik asitle birleşmesinden elde edilen ve reçineler, plastik maddeler, dacron veya tergal gibi dokuma elyafını meydana getiren *akrilikler, polyesterler.*

Etanol CH_3CH_2OH etilenin, düşük basınçta sülfürik asitte soğurulmasından veya fosforik ya da sülfürik asit gibi bir katalizör eşliğinde 250°C'a doğru, doğrudan doğruya hidratlanmasından elde edilir. Donma noktasını düşürücü ve eritici olarak kullanılan etanolden özellikle yükseltgeme veya hidrojen giderme yoluyle asetaldehidin CH_3CHO elde edilmesinde ara ürün olarak yararlanılır. Asetaldehit de, yüksek tepkime özelliği gösteren bir hammaddedir; yükseltgemeyle asetik asit ve asetik anhidrit, yoğunlaştırmayle normal bütanol, etanolle yeniden bileşerek bütadien verir; bu ürünler de yeni tepkimelere yol açar.

Doğrudan doğruya klorlama ile elde edilen *etilen klorür* CH_2ClCH_2Cl çok güçlü bir eriticidir ve katalitik cracking işlemiyle vinil klorür CH_2CHCl verir; bu klorürün polimerleri de, çok kullanılan vinil reçineleridir.

Hidroklorik asidin etilene doğrudan doğruya etkimesiyle elde edilen *etil klorür* de CH_3CH_2Cl etkin bir eriticidir. Ayrıca kurşun tetraetil üretiminde kullanılır; kurşun tetraetil benzinlerin oktan indisini arttırmakta kullanılan vuruntu önleyici katkı maddelerinin en etkililerinden biridir.

Viniliden klorür CCl_2CH_2, tekstil elyafı ve plastik madde olarak kullanılan polimerlerin başka bir hammaddesidir. Bazı elastomerlerin türediği etilen klorhidrin $ClCH_2CH_2OH$ ile aerosol üretiminde ve soğutucu sıvı olarak kullanılan flüoroetanlar, etilenin halojenlerle verdiği sayısız bileşiklerin diğer örneklerindendir.

● *Propilen kimyası.* Olefinlerin ikincisi olan propilen CH_3CHCH_2, etilenin verdiği tepkimelere benzer tepkime özellikleri taşır. Reforming ve cracking gazlarında bol bulunan propilen düşük sıcaklıkta ayrımsal damıtma ile kolayca ayrılır. Üretim, propan'ın basınç altında, katalizörlü veya katalizörsüz olarak hidrojen giderme işleminden geçirilmesiyle artırılabilir; steam-cracking ile hem etilen, hem de propilen elde edilir.

Katalitik polimerleşmeyle elde edilen *polipropilenler* $(C_3H_6)n$ plastik madde kaynakları içinde, ilerisi için en çok ümit verenidir. 200°C'ta, 50 kg/sm²'lik bir basınç altında ve fosforik asit gibi bir katalizör eşliğinde elde edilen tetrameri $(C_3H_6)_4$ alkilarilsülfonat tipindeki kokulu deterjanların üretiminde çok kullanılır.

PETRODVORETS
saray, bahçe ve fıskıyeler

Foto. W. W. (LAROUSSE)

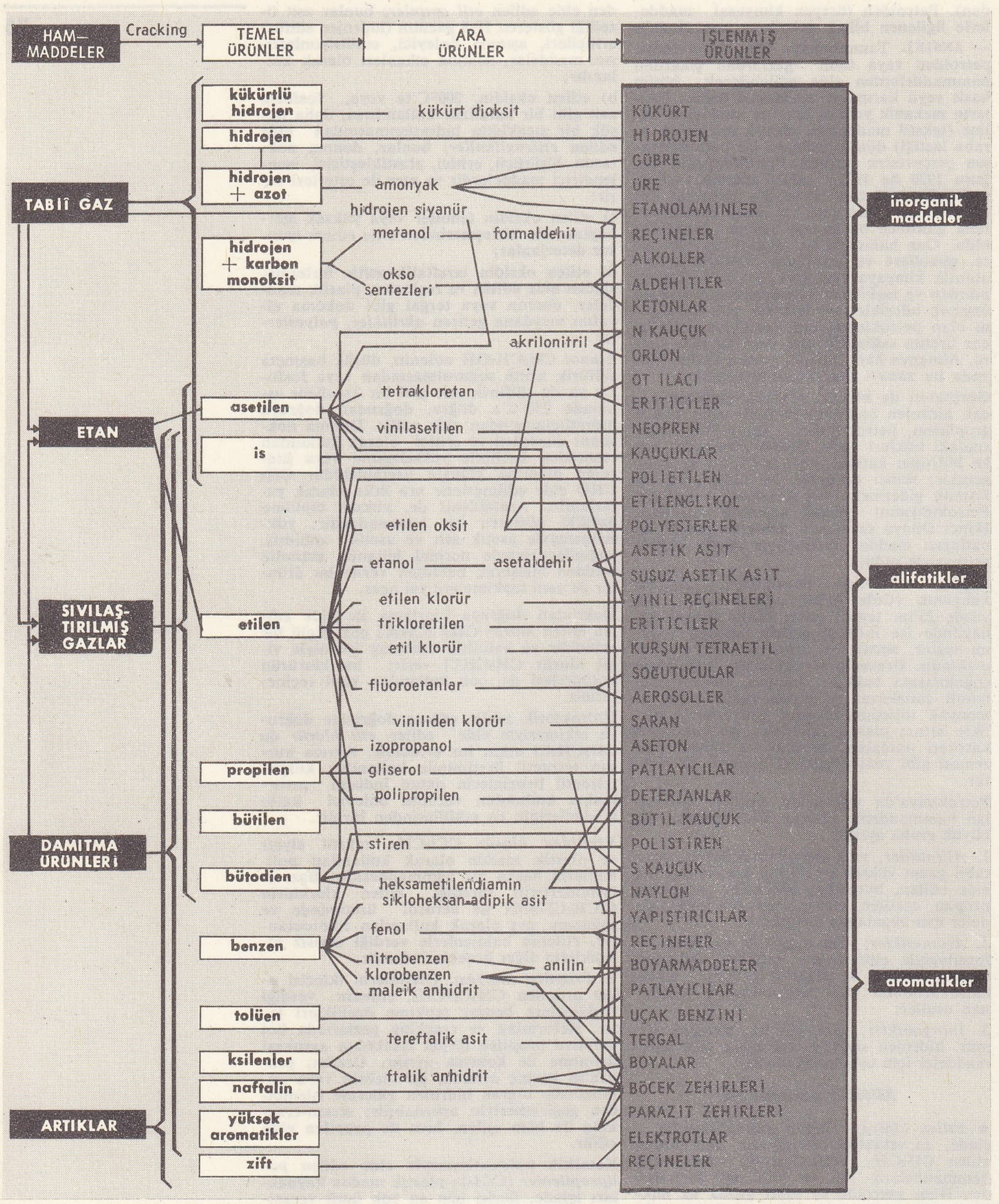

İzopropanol $(CH_3)_2CHOH$, sülfürik asidin propilene etkimesi ve meydana gelen sülfatın hidroliziyle elde edilir. Donma noktasını düşürücü, eritici, su giderici olarak ve özellikle, katalitik hidrojen gidermeyle aseton CH_3COCH_3 üretiminde kullanılır; eriticilerin en ünlüsü olan aseton ayrıca birçok senteze de yol açar.

Propilen oksit $CH_3(CHCH_2)O$ her ne kadar etilen oksitten daha az etkinse de, oldukça sık kullanılır; 250°C'ta katalitik izomerleşmeyle alilik alkol CH_2CHCH_2OH verir; bu alkolün önce klorlanıp sonra alkali hidroliz işleminden geçirilmesiyle gliserin

$$CH_2OH—CHOH—CH_2OH$$

sentezi yapılır; önemli özellikleri olan gliserin, patlayıcılar, selofan, tekstil elyafı, reçineler v.b. için hammadde olarak kullanılır. Akrolein de CH_2CHCHO propilen'in yükseltgenmesinden türeyen bir aldehittir.

● *Bütilenler kimyası.* İki normal bütilen $CH_2CHCH_2CH_3$ ve $CH_3CHCHCH_3$ ile izobütilen $(CH_3)_2CCH_2$ cracking gazlarında bulunur. Normal bütan'ın, 450°C'a doğru, bir katalizör (alümin/krom oksit) eşliğinde hidrojen kaybetmesiyle elde edilir. Bütilenler, başlıca alkilasyon işleminden geçirilerek oktan indisi çok yüksek olan yakıtların elde edilmesinde kullanılır. Öte yandan, izobütilen, izopren $CH_2CCH_3CHCH_2$ ile kopolimerleştirilerek bütil kauçuk verir; izopren, izopentan'dan hidrojen giderilmesi veya yüksek sıcaklıkta ısıl cracking ile elde edilir.

Diolefinlerin en tanınmışı olan bütadien $CH_2CHCHCH_2$, sunî kauçuk üretiminde kullanılan hammaddelerden biridir. Bütilenlerin veya normal bütanın hidrojen kaybetmesi gibi çeşitli usullerle hazırlanan bütadien asetaldehit veya asetilenden de elde edilebilir. Stirenle kopolimerleştirilerek sentetik «S» kauçuğunu, akrilonitrille de «N» kauçuğunu verir. Heksametilendiamin $NH_2(CH_2)_6NH_2$ aracılığıyle naylon elde etmek için de yine bütadienden yararlanılabilir.

● *Asetilen kimyası.* Hidrokarbonların en basiti olan ve çok eskiden beri kullanılan asetilen CHCH, genellikle, tabiî gazın yüksek sıcaklıkta piroliziyle elde edilir; piroliz, etan'ın hidrojen kaybetmesine yol açar.

Çok önemli tepkime özellikleri taşıyan bu madde özellikle Almanya'da, başlı başına bir sanayi dalının gelişmesini sağlamıştır.

Asetilen petrokimyada, etilen oksit, asetaldehit ve bütadien'in elde edilmesinde kullanılan bir hammaddedir. Hidrojen siyanür tepkimesiyle akrilonitril CH_2CHCN verir; akrilonitril «N» kauçuğunun, aminlerin, asitlerin ve polimerleşmeyle plastik maddelerin, orlon gibi akrilik elyafın türediği önemli bir ara üründür.

Asetilenin klorla verdiği bileşikler de oldukça kalabalıktır. Doğrudan doğruya tepkimeyle, ot ilâcı olarak kullanılan tetrakloretan meydana gelir; tetrakloretan kireçle işlenerek kuru temizleme işlemlerinde eritici olarak kullanılan trikloretilen haline $ClCHCCl_2$ dönüşür. Hidroklorik asit asetilenle birleşerek vinil klorür CH_2CHCl verir; bu maddenin polimerleşmesiyle de polivinil klorürlü plastikler türer. Hidroklorik asit ayrıca, vinilasetilen $CHCCHCH_2$ gibi asetilen polimerlerine de etkiyerek kloropren $CH_2CClCHCH_2$ meydana getirir; kloropren, sentetik kauçukların en eskisi olan neoprenin hammaddesidir.

Asetik asidin asetilene etkimesiyle vinil asetat $CH_3COOCHCH_2$ oluşur; vinil asetat da, plastik döküm, kalıplama, çekme, üfleme işlemlerinde plastik madde veya plastikleştirici olarak kullanılan vinil reçineleri halinde polimerleşir.

Aromatik petrokimya

● *Benzen kimyası.* Petrol, aromatik hidrokarbonların üretiminde taşkömür katranının yanında yer alır; özellikle benzinlerin katalitik reforminginde naftenik oranını arttırarak aromatik seriden ham petrollerin kullanılmasını kısıtlamak imkânı sağlandığından beri taşkömür katranının yerini iyiden iyiye almak üzeredir.

Çok tepkime vermesi bakımından benzen C_6H_6 etilenle kıyaslanabilir. Bu iki madde alüminyum klorür eşliğinde, sıvı faz halindeki alkilasyonla birleşerek etilbenzen $C_6H_5C_2H_5$ verir. Etilbenzen, alüminyum oksit ve krom oksitten oluşan bir katalizörle hidrojen kaybederek stiren $C_6H_5CHCH_2$ oluşturur; stiren, «Buna — S» kauçuğunun, reçine ve plastik madde olarak kullanılan polistirenler sanayiinin hammaddesidir.

Diğer bir alkilasyon tepkimesi de hidroflüorik veya sülfürik asit eşliğinde benzen'in tetrapropilen ile verdiği tepkimedir. Elde edilen dodesilbenzen, sülfürik asitle birleşerek, çok kullanılan deterjanlardan alkilarilsülfonatları verir. Bu maddeler, benzenin, alüminyum klorürlü bir katalizör eşliğinde, klorlanmış gazyağı ile alkilasyonundan da elde edilebilir.

Benzenin hidrojenlenmesiyle sikloheksan C_6H_{12} meydana gelir; sikloheksan'ın 150°C'a doğru, kobaltlı bir katalizörle yükseltgenmesinden, yine naylonun ve çeşitli maddelerin sentezinde hammadde olarak kullanılan adipik asit $COOH(CH_2)_4COOH$ elde edilir.

Klorun benzene etkimesiyle, sanayide fenol, anilin, boyarmaddeler ve böcek zehirleri (paradiklorobenzen) üretiminde kullanılan klorobenzen C_6H_5Cl meydana gelir.

Sülfürik asit, klor veya hidroklorik asidin kullanıldığı sayısız metotla benzenden elde edilen *fenol* C_6H_5OH, petrokimyada, fenol reçinelerinin, böcek zehirlerinin, yapışkanların üretimini sağlar ve petrol yağlarının arıtılmasında eritici olarak kullanılır. Benzenin yükseltgenmesiyle, fenolden başka maleik anhidrit $(CHCO)_2O$ elde edilir; bu madde plastiklerin, reçinelerin ve boyaların elde edilmesinde kullanılan bir ara üründür.

● *Yüksek aromatikler kimyası.* Toluen $C_6H_5CH_3$ hidroforming benzinlerinden çıkarılır. Oktan indisi 100'ü aştığı için uçak benzinlerinde, çok aranılan bir bileşendir; ayrıca patlayıcı madde (trinitrotoluen) sanayiinde de kullanılır.

Ortoksilen $C_6H_4(CH_3)_2$ de katalitik reforming ile elde edilir; yükseltgenerek ftalik anhidrit $C_6H_4(CH)_2O$ verir; bu anhidritten çeşitli böcek zehirleri, reçineler ve diğer sentez ürünleri türer. İzomeri paraksilen,

özellikle tereftalik asit üretiminde işe yarar ve etilen oksitle birleşerek sunî elyafın en ilgi çekicilerinden biri olan dacron ve tergali verir.
Petrolün cracking ürünlerinden elde edilen *naftalin* $C_{10}H_8$ ve ağır aromatikler boyaların, lakların, verniklerin, böcek zehirlerinin v.b. sentezinde kullanılır.

İnorganik petrokimya

Yakın zamanda petrokimya bu yeni alana doğru kaymış ve eski usulleri gölgede bırakacak kadar ilerlemiştir. Nitekim, kükürt gitgide, yeteri kadar kükürtlü hidrojen kapsayan rafineri gazından veya tabiî gazdan üretilmektedir. Karbon siyahı tabiî gazdan yılda 1 milyon ton kadar çıkarılır; bunun yüzde 95'i kauçuk yapımında kullanılır.
Günümüzde petrol rafinerilerinden katalitik reforming ile önemli miktarda hidrojen üretilir ve bu hidrojenden çeşitli hidrojenleme işlemlerinde yararlanılır. Hidrojen, ayrıca, tabiî gazdan, su buharı eşliğinde veya doğrudan doğruya termik ayrışma ile elde edilir. Bu değerli element yeni maddelerin senteziyle gitgide önem kazanmaktadır: yıllık üretimi sadece A.B.D.'de 5 milyon tonu bulan amonyak, oksijen eşliğinden metanla birleşerek hidrojen siyanür verir; hidrojen siyanür, etilen veya asetilenle birleşerek akrilonitril üretiminde kullanılır; Fischer-Tropsch senteziyle (çinko oksitli bir katalizör eşliğinde, hidrojen ve karbon monoksit) veya tabiî gazın kısmî yükseltgenmesiyle metanol elde edilir; metanolden, çeşitli uygulamaları olan formaldehit veya formol üretilir; nihayet «okso» sentezi (kobaltlı bir katalizör eşliğinde hidrojen, karbon monoksit ve olefin) alkolleri, aldehitleri ve ketonları verir.
Böylece petrokimya klasik organik kimyaya bağlanır; aradaki fark, yeraltından petrol veya tabiî gaz şeklinde çıkarılan hidrokarbonun hammadde olarak kullanılmasıdır.
— Sanay. Petrokimya, çok çeşitli maddelerin üretimiyle ilgilenen çok önemli bir sanayi dalı olduğu için, büyük sanayi sektörlerinin şüphesiz hiç birine nasip olmayan hızlı bir gelişme gösterdi. İlk zamanlar kimya sanayii, işlenmiş ürünler verebilmek için hayvansal ve bitkisel kaynaklı hammaddelerden, daha sonra da maden cevherlerinden ve kömürden yararlandı. Sentez usullerinin, özellikle 1913'te amonyak sentezi usulünün keşfedilmesinden sonra kimya, hidrokarbonlarla ilgilenmeğe başladı. Bugün petrol, kimya maddeleri üretiminin ağırlık olarak üçte birini, değer olarak da üçte ikisini karşılamakta ve bu oranlar günden güne artmaktadır. Bu artışı açıklayabilmek için, birçok organik maddenin sentez yoluyle elde edilmesinde maliyet fiyatının, hayvansal veya bitkisel kaynaklara dayanan klasik üretimdekinden çok daha düşük olduğunu belirtmek yeter. Meselâ, birçok ülkede resmî makamlar tarımı korumak eğiliminde olmasaydı, âdi etil alkol veya etanol, artık uzun zamandan beri bitkisel alkollerin (pancar, şarap v.b.) damıtılmasıyle değil de petrol ürünlerinden elde edilecekti. Eğer petrokimyanın, sülfürik asit sanayii gibi en önemli klasik kimya sanayiini besleyen kükürt üretimiyle birleştiğini, eskiden yalnız kokhanelerde alt ürün olarak elde edilen aromatik hidrokarbonların (benzen, tolüen, ksilen) bugün petrol rafinerilerinde hızlı bir tempo ile üretildiğini, yalnız kimya sanayiinin petrolden çıkarılan temel ürünleri kullanmakla kalmayıp taşkömür sanayiinin de rafinerilerdeki usulleri uyguladığını, gazhaneler ve petrol işletmeleriyle birleşerek ortak fabrikalar kurduğunu da eklersek, artık «karbon kimyası»nın karşısında olan bir petrokimyadan sözedilemez. Bugün petrokimya terimi, yalnız yakıt değil kimya sanayiinde hammadde olarak kullanılan kimyasal maddelerin de üretildiği petrol rafinerilerinde veya tabiî gaz işleyen fabrikalarda uygulanan kimyasal işlemler ile metotlar için kullanılır. Petrokimyanın temel üretim maddeleri olefinler (etilen, propilen), aromatik hidrokarbonlar ve amonyaktır.
● *Türkiye'de.* Türkiye'de petrokimya sanayiyle ilgili çalışmalar PETKİM tarafından yürütülür. Bk. PETKİM. (LM)

PETROKREPOST, esk. **Schlüsselburg,** S.S.B.C.'de şehir, Leningrad bölgesinde, Ladoga gölünün kıyısında, Neva ırmağının göle döküldüğü yerde. 1328'de, Novgorod prensinin inşa ettirerek Oreşek («fındık») adını verdiği kalesiyle meşhur olan şehir, XVII. yy.da Ruslarla İsveçliler arasında çekişmelere yol açtı. 1702'de, Büyük Petro, burayı kesinlikle ele geçirerek Schlüsselburg adını verdi. İsveçlilerin yenilmesinden sonra askerî önemini kaybeden kale, cezaevi haline getirildi (1905'e kadar siyasî suçlular oraya kapatılırdı), 1917'de müze oldu.
8 Eylül 1941'de von Leep kumandasındaki alman ordularının şehri almasıyle Wehrmacht'ın istilâsı tamamlandı. Sovyet ordusu 12 şubat 1943'te şehri alarak başkenti kesinlikle kurtardı. (L)

PETROL i. (lat. *petra*, taş ve *oleum*, yağ'dan fr. *pétrole*). Petr. Çok koyu renkli, kendine has hafif bir kokusu olan, yoğunluğu 0,8 ile 0,95 arasında değişen ve hidrokarbonlardan meydana gelen, rafine edilmemiş tabiî mineral yağ. (HAM PETROL de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Petrol arama,* petrol yataklarının bulunmasını sağlayan teknik ve usullerin tümü. (Petrol arama, arazide ve laboratuvarda yapılan jeolojik incelemeleri, jeofizik ölçüleri ve sondajları kapsar.) [Bk. ARAMA.] || *Petrol-gaz oranı,* bir kuyudan çıkarılan ham petrol ve tabiî gaz miktarları arasındaki oran. || *Petrol gemisi.* Bk. AKARYAKIT *gemisi,* TANKER.
— Patol. *Petrol zehirlenmesi,* petrol ve türevlerinden ileri gelen zehirlenmelerde görülen patolojik belirtilerin tümü. (Petrol zehirlenmesi ağır olursa genel bozukluklara, müzmin olursa deri bozukluklarına [deri iltihapları, «yağ çıbanı», melanoz ve kanser öncesi durumlar] yol açar.)
— ANSİKL. Petr. Yeraltı yataklarından çıkarılan *petrol*'ün, gaz (rafineri gazı, propan, bütan), yakıt (benzin, süper benzin, reaktör yakıtı, gasoil), eritici, dizel yağı, fuel-oil, mazot, yağlama yağları, parafinler, bitümler ve petrol koku gibi işlenmiş ürünler verebilmesi için rafine edilmesi gerekir.

Petrolün kaynağı

Petrolün hammaddesinin, sularda yaşayan, denizlerde, denizkulaklarında veya ırmak ağızlarının kıyıya yakın kısımlarında çoğalan hayvansal veya bitkisel canlı organizma (amipler, yosunlar, çok küçük hayvancıklar v.b.). artıklarından meydana geldiği sanılır; gerçekten de petrol ancak tortul arazilerde bulunur. Bu organik madde dibe çökeldikçe yavaş yavaş tortu tabakalarıyle kaplanır ve gittikçe daha derine gömülerek zamanla hidrokarbon haline dönüşür. En yeni teorilere göre bu dönüşüm, önceleri hava ile yaşar bakterilerin, sonra da daha uzun bir süre, havasız yaşar bakterilerin etkisiyle meydana gelmiştir. Dönüşüm sırasında, kükürt, oksijen ve azot, hidrokarbonlar ve organik artıklarla karışmış uçucu bileşikler halinde açığa çıkmıştır.
Tortu tabaka ile karışan bu ürünler, tabakanın ağırlığıyle katılaşan ve «ana kaya» denen bir olayla, kumtaşları ve kireçtaşları izleyen jeolojik devirde ise petrol, «göç» denen bir olayla, kumtaşları ve kireçtaşları gibi daha gözenekli ve daha geçirgen kayalar ile kumlar tarafından emilerek yer değiştirmiş ve «depo kayalar» denilen bugünkü petrol yataklarını oluşturmuştur (bk. *şekil* 1). Petrol göçünün sebepleri henüz yeterince açıklanamamıştır; şistler içinde sıvı hidrokarbonların bulunmasını, uzun süre, üst üste yığılan tortu tabakalarının ağırlığına bağlayarak açıklama yoluna gidildi; fakat bu mekanizma, hidrokarbonların bazı elektrolitik koloidal çözeltilerde erimesi ve belki de kil etkisiyle katalizi sonucunda fizikokimyasal bir olayla birlikte gelişebilir. Böylece petrol, erimiş ürünler halinde, yeraltı sularıyle gözenekli kayalara doğru iletilir. Petrolde az miktarda bulunan kükürtten, azottan, vanadyumdan ve diğer başka madenlerden türeyen sayısız bileşiğin ve hattâ asfalt gibi, damıtılamayan ağır petrol ürününün kaynağı hakkında ileri sürülen varsayımlar ne olursa olsun bir tahminden ileri gitmez.

Petrol ve tabiî gaz yatakları

Birinci zamanın (Kambriyen) başından Üçüncü zamanın (Miyosen) ortasına kadar sıralanan bütün arazilerde petrol veya tabiî gaz bulunmuştur. Meselâ, Sahra yatakları hem Devonyen (Zarzaitin) veya Karbon devri (Ecele), hem de Triyas (Hassi Mesud, Hassi-R'Mel) çağında meydana gelmiş yataklardır. Bir petrol arazisinde veya yatağında, kumların arasına, kumtaşları veya kireçtaşlarının gözeneklerine sızan hidrokarbonların basıncı 175 kg/sm²'ye, sıcaklığı da 150° C'a kadar ulaşabilir. Bir petrol yatağı daima bir noktada veya tabiî bir engebede toplanmış halde bulunur; böylece petrolün kil veya marn gibi geçirimsiz bir tabaka altında ve başka yerlere yayılmasını önleyecek yüksek bir noktada birikip kalması mümkün olur. Yatak bir tuzlu su tabakasının üzerinde yüzer ve yatağın üzerinde de çoğu zaman gaz halinde hidrokarbonlar yer alır. Petrolün birikim yerleri, genellikle antiklinaller, mantar şeklindeki tuz yığınları veya depo kayanın önünde geçirimsiz bir tabaka meydana getiren faylardır (bk. *şekil* 2). Petrolün çatlak veya oyuklarda yeraltı gölleri halinde bulunması çok enderdir, oysa petrol yatakları çoğu zaman bu şekilde düşünülür. Bununla birlikte petrol göçü, bazen geçirimsiz tabakanın bulunmaması yüzünden devam eder veya sonradan meydana gelen arazi hareketleriyle yeryüzüne kadar ulaşarak buralarda petrol sızıntılarına veya Trinidad adasındaki asfalt gölünde olduğu gibi birikintilere yol açar. Yukarıdan bakıldığında, bir petrol arazisi genellikle oval biçimde görülür; Ortadoğu'da veya Sahra'da yirmi otuz kilometreye varan bu arazinin uzunluğu, genişliğinin birkaç katıdır. Bugün işletme halinde olan en derin kuyular 7 000 m'ye inmediği halde, işletilecek bir tortul tabakanın kalınlığı aslında 15 000 m'yi aşabilir. Bir petrol yatağının ender olarak otuz metreden daha kalın olduğu ve kuyu açmak için 8 000 m'den daha derine inildiği düşünülürse, bir yatağın ne büyük zorluklarla keşfedildiği kolayca anlaşılır. Bir petrol arazisinin önemi, bugünün teknikleriyle verimli bir şekilde işletilebilecek petrol miktarını belirten «hesaplanmış rezerv» terimiyle ifade edilir. A.B.D.'nin Doğu Teksas'taki en büyük petrol yatağında, 700 milyon ton ham petrol rezervi vardır. Bir tabiî gaz yatağının rezervleri de aynı şekilde, fakat, normal şartlardaki metre küp cinsinden belirtilir; dünyanın en büyük tabiî gaz havzası olan Sahra'daki Hassi-R'-Mel'de, 1 000 milyar metre küp gaz rezervi vardır.

Petrol sanayii

Yuda bitümü gibi petrol aflörmanları, Eskiçağdan beri, eczacılıkta veya kaba yağlamada kullanılmak için işletilmiştir. Daha XVIII. yy.da Rusya ve Alsace'ta petrol damıtıldığı halde, gerçek petrol sanayii 1859'da Titusville'de (Pennsylvania), Drake tarafından açılan ilk petrol kuyusuyle başladı. Teknik gelişmenin bunu izleyen büyük aşamaları şöyle sıralanabilir:
1860-1885, gazyağı devri; diğer damıtma ürünleri henüz uygulama alanına girmemiştir;
1885-1900, petrol yağlarının, sanayide ve evlerde yağlama yağı olarak kullanılan bitkisel yağların yerini alması;
1900-1914, benzin devri; otomobilin yaygınlaşması yeni petrol bölgelerinin bulunmasını ve işletilmesini gerektirdi;
1914-1930, sürekli damıtma, ısıl cracking işlemlerinin ortaya çıktığı, fuel'lerin kullanıldığı devir;
1930-1940, ısıl reforming ve eriticiyle işleme usullerinin uygulandığı devir; bu usuller ürünlerin kalitesini arttırmıştır.
1940'tan günümüze kadar, katalizörler yardımıyle rafinaj işleminin ve petrokimyanın doğması.
Petrol sanayiinin yüzyıllık tarihi, petrolden elde edilen işlenmiş ürün sayısının, kalite ve miktarı olarak, sürekli bir artış gösterdiğini ortaya koyar. Batı Avrupa'da kişi başına yılda 500 kg petrol ürünü tüketildiği halde, A.B.D.'de bu miktar 2 500 kg'ı bulur.
● *Araştırma ve arazinin incelenmesi.* Petrol araştırmalarına yön veren tek kesin bil-

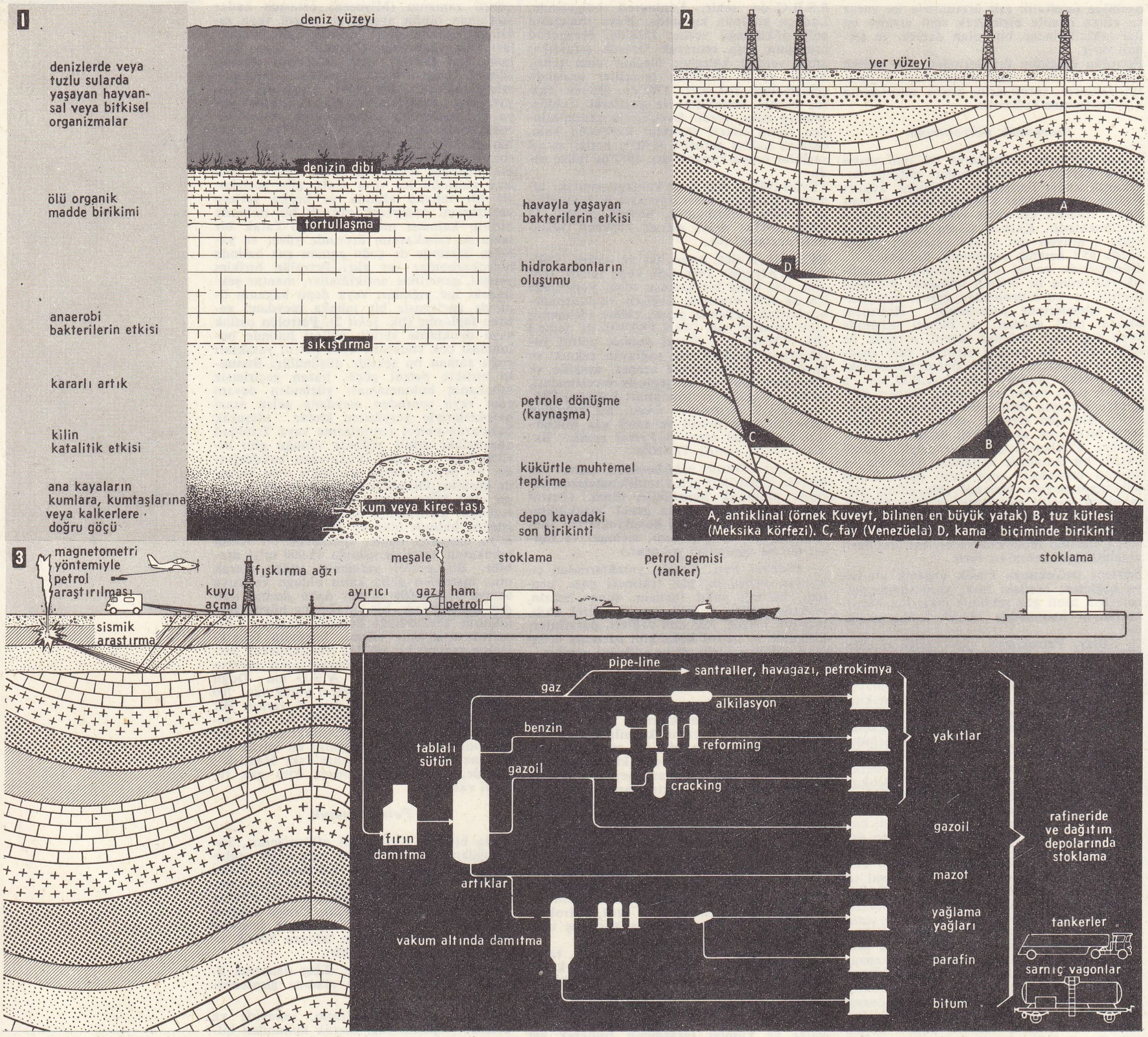

petrol 1: **petrol**ün oluşum şeması; 2. **petrol** yatağı; 3. **petrol**ün aranması, çıkarılması ve sanayii

gi, petrolün yalnız tortul havzalarda bulunmasıdır. Petrol yatakları bakımından o güne kadar incelenmemiş bir arazide petrol aranacağı zaman, havzanın tortul yapısını belirleyebilmek için yüzeyin jeolojik durumunu dikkatle incelemek ve sızıntı olup olmadığını araştırmak gerekir; daha sonra yüzeyde ve toprak yüzeyine yakın yerlerde ya yerçekiminin veya tabiî magnetizmanın, ya da sunî olarak yaratılan esnek dalgaların ölçülmesini hedef tutan jeofizik araştırmalara başvurulur; çünkü bu büyüklükler toprak altındaki tabakaların yapısına göre değiştiğinden arazi hakkında bilgi verir. *Magnetik metot* ile kayaların mıknatıslanma özelliklerinde ve kalıcı mıknatıslanma değerlerinde meydana gelen değişikliklere bağlı olan yer magnetik alanının distorsiyonları kaydedilir. Tortul araziler genellikle magnetik olmadığı için, bu araştırma özellikle tabanın, eski yanardağ kayalarının incelenmesini sağlar. Uçakla yapılan magnetik alan ölçümleri, çok geniş bölgelerin rölövesinin çıkarılmasını ve önemli yapı aykırılıklarının tespit edilmesini sağlar. Bu araştırmalarda kullanılan uçağın altında, Yer'in magnetik alanının vektörüne göre otomatik olarak yönelen ve Yer magnetik alanının toplam şiddetini ölçen bir cihaz bulunur.

Yerçekimi metodu'yle, değişik yoğunluktaki tortul kayaların etkisiyle Yer'in çekim alanında meydana gelen değişimler ölçülür. Pratikte, yerçekimi ivmesinin *g* değerlerini birbiriyle karşılaştırmak yeterlidir; bu karşılaştırma «gravimetre» denen küçük bir burulma terazisiyle yapılır.

Sismik metot'ta, patlayıcı maddelerle yaratılan sunî dalga alanı meydana getirilir; bu alanın yayılması, toprak altındaki tabakaların esnekliğine bağlıdır. Toprak yüzeyine yerleştirilen detektörler, kırılarak (kayalar tarafından kırılan ve incelenen kayaların derinliğinden çok daha büyük mesafeleri aşarak geri dönen dalgalar) veya yansıyarak (sismograflar empülsiyon yayma bölgesine daha fazla yaklaştırıldığında, çeşitli tabakalar tarafından peş peşe yansıtılan dalgalar) geri dönen empülsiyonları kaydeder. Diğer bütün usuller arasında, yapı aykırılıklarının muhtemel konumu üzerine en fazla bilgi veren bu usuldür. fakat, araştırmanın en emin yolu yine de kuyu açmadır. Yalnız, maliyetinin çok yüksek olması (en ucuz kuyularda 50 000 ile 100 000 dolar, «wild-cat» tipi kuyular için 1 milyon dolar) jeofizik metotların daha çok kullanılmasına yol açar.

● *Kuyu açma, kontrol ve üretime başlama.* Petrol kuyuları, «matkap ucu» denilen bir âletin döndürülmesiyle «rotary» metoduna göre açılır; bu usul, darbeli sonda veya darbeli kuyu açma usulünün yerini tamamen almıştır. Matkap ucu, iç içe geçerek vidalanan sondaj çubuklarına bağlıdır; sonda çubuğu bir Dizel motoruyle veya ender olarak bir buhar makinesiye çalıştırılır. Bununla beraber, kuyu dibine indirilen döner bir cihaz da (elektrik motoru veya hidrolik türbin) matkabı döndürebilir. Türbinle kuyu açma denemeleri çok başarılı so-

nuçlar vermiş ve bu yeni usul S.S.C.B.'de oldukça yaygınlaşmıştır. Kullanılan metot ne olursa olsun, tahkimat borularının ve delgi çubuklarının kuyuya yerleştirilmesi için «derrick» denen bir kule gerekir. Yumuşak bir arazide âletin dönme hızı dakikada 500 devire çıkabilir ve saatte birkaç metre ilerler; fakat sert bir kayaya rastlandığı zaman hız dakikada 30 devire, ilerleme ise 15 sm'ye düşer ve matkap ucu birkaç saat içinde tamamen aşınabilir. Bu durumda, bütün boru dizisini, bocurgat ve makaralı palanga yardımıyle yukarıya çekerek matkap ucunu değiştirmek gerekir. Bu fırsattan yararlanarak, kuyunun içine, hem delme sırasında, hem de petrol fışkırdığı zaman kuyu çeperlerini destekleyecek bir boru sistemi döşenir ve çimentoyla sağlamlaştırılır. Bu boruların çapı kuyu dibine doğru küçülür ve kuyu açma işlemi gitgide daha küçük bir matkap ucuyle yürütülür; böylece kuyu, 200 m'ye kadar 38 sm, 1 200 m'ye kadar 28 sm, 2 000 m'ye kadar 20 sm, daha sonra da 15 sm çapında kademeli bir görünüş kazanır. Kuyu açma tekniğinde kaydedilen çok önemli bir gelişme de, kuyu dibine akıtılan sondaj çamurlarının en iyi şekilde değerlendirilmesi olmuştur; bu çamurlar, kuyu içindeki kaya parçalarını dışarı atmağa ve petrol bulunduğu zaman, yatak basıncını dengeleyerek fışkırma tehlikesini azaltmağa yarar. Yoğunluğu ve başka özellikleri dikkatli bir şekilde incelenen çamur, pompalar yardımıyle, kuyu açma borularının içinden kuyu dibine gönderilir ve kuyu çeperiyle boru arasındaki halka şeklinde boşluktan yeryüzüne çıkar; burada toplanarak süzülür ve yeniden kuyuya gönderilir. Çamur içinden toplanan artıkların analizi, jeoloğa, kuyu açılan arazi hakkında fikir verir; fakat gerektiğinde incelemek için, özel bir matkap ucuyle araziden silindir şeklinde bir eşantiyon, «karot» kesilerek çıkarılabilir. Petrol arazileri okyanusların altında da uzanır ve denizde kuyu açma usulleri, son on yılda büyük bir hızla gelişmiştir; derrick ve bütün kuyu açma malzemesi bir sal üzerine veya su derin değilse, bir platform üzerine yerleştirilir. «Off shore» denen bu kuyu açma usulü tabiî ki karada yapılandan daha pahalıya mal olur; fakat petrol yataklarının, özellikle A.B.D.'dekilerin gitgide kuruması, petrolü karalardan çok açık denizlerde arama zorunluğunu doğurmuştur; pek yakında binlerce metre derinlikteki okyanuslarda kuyu açarak petrole rastlanacağı ümit edilmektedir.

● *Petrol yataklarının en verimli şekilde işletilmesi ve üretim.* Açılan kuyu bir petrol yatağına ulaştığı zaman, hidrokarbonların varlığı, çamur ve artıklarda rastlanan petrol veya gazla belli olur ve kuyunun işletilmesine karar verilir; o zaman, bir üretim sütunu petrol yatağına kadar indirilir ve kuyunun başına, değişik boyutlu vanalarla kuyunun üretim debisini ayarlamağa yarayan rakorlar yerleştirilir; bu bütüne «Noel ağacı» denir. Borular yardımıyle basınç altındaki bir depoya gönderilen ham petrol, burada tabiî gazlardan temizlenerek depolama haznesine gider. Gaz debisi, bir dağıtım şebekesinin ve gazdaki hidrokarbonların ayrıldığı tesislerin kurulması için yeterli değilse, gaz, meşale şeklinde yakılır. Yatak basıncı yeterliyse, petrol kuyu çamurunun yardımıyle yüzeye kadar yükselerek akar; buna «fışkırma» denir. Petrol debisi, kayanın fazla geçirgen olmaması yüzünden azalırsa asitleştirme (kuyuya basınç altında hidroklorik asit gönderme) veya delme (kuyu dibine indirilen özel bir topla fırlatılan mermiler) işlemleriyle debi arttırılır. Yatağın debisi çok zayıfsa emici pompalar kullanılır. Bu ilk işlemlerle, genellikle yataktaki petrolün ancak yüzde 10 ile 30'u çıkarılabilir. Verimi arttırmak için, ikinci üretim metotları kullanarak (kuyudan çıkan gazın yeniden kuyuya gönderilmesi, petrolün bulunduğu oluşumun altına basınç altında su püskürtülmesi) basıncı aynı seviyede tutmak gerekir. Böylece, hidrokarbonların yaklaşık olarak yarısı çıkarılabilir; verimli usullerle çıkarılamayan diğer yarısı da yatak içinde kalır.

● *Petrolün ve tabiî gazın nakli.* Petrol alanları, çoğu zaman kullanma yerlerinden çok uzakta bulunur; bu yüzden petrolü rafinerilere iletmek için, kuyudan en yakın yükleme limanlarına kadar uzanan pipe-line'lar günden güne daha büyükleri yapılan tankerler kullanmak gerekir; günümüzde 150 000 t'luk akaryakıt gemileri servise konmuştur. Hava şartlarının bozuk olması veya bazı imkânsızlıklar yüzünden seyrüseferde doğacak aksaklıkları karşılamak için gereken stoklar, yükleme ve boşaltma limanlarındaki depolarda yapılır. Kuveyt'teki dünyanın en büyük deposu, yakaşık olarak 100 000 m^3 kapasitededir. Tabiî gaz uzun zaman yalnız pipe-line'larla iletildi; fakat «metan gemisi» denen ve düşük sıcaklıkta sıvılaştırılmış gaz taşıyan özel gemilerin servise konması, nakliyatın ucuza mal olmasını ve gazın daha rahat nakledilmesini sağladı.

● *Rafinaj.* Hem belirli nitelikte ürünler elde etmek, hem de elde edilen değişik damıtma ürünlerini en verimli şekilde kullanmak için, hammadde, «rafinaj» adı altında toplanan bazı işlemlerden ve dönüşümlerden geçirilir.

Bir laboratuvar analizi, önce ham petrolden elde edilebilecek işlenmiş ürünlerin miktarı ve kalitesi hakkında bilgi verir; buhar basıncının yüksek olması petrolde gazların bulunduğunu, viskozite ve yoğunluğun fazla olması da, benzin oranının düşük veya parafin ile bitüm oranının yüksek olduğunu gösterir. Daha sonra yapılan damıtma denemeleri, ayrımsal damıtma ürünlerinin toplanmasını ve analizini sağlar; ürünler, bütün rafinaj işlemlerinin küçük ölçeklerde yapıldığı «pilot tesisler»de tam olarak incelenir; bu rafinaj işlemleri üç grupta toplanır: karmaşık hidrokarbon karışımlarının ayrılması, istenmeyen elementlerin ayrılması; yeni maddelerin sentezi. Gerçekten de petrolün kimyasal yapısı çok değişkendir; sadece her yatağa göre değişen dört temel hidrokarbonun (parafinler, olefinler, naftenik ve aromatik hidrokarbonlar) oranına değil, kısmen veya tamamen giderilmesi gereken çeşitli maddelerin (gaz, kükürt [kükürtlü hidrojen ve merkaptan gibi bileşikleriyle oranı yüzde 3'e kadar çıkabilir], az veya çok tuzlu su, oksijenli ve azotlu bileşikler, eser halinde madenler v.b.) oranına da bağlıdır.

İşleme usulleri, katalizörler, sıcaklıklar, basınçlar, karışım oranları ve diğer işlem şartları, ticarî ve iktisadî incelemelerle elde edilen verilere (işlenecek ham petrolün ve elde edilecek işlenmiş ürünlerin niceliği ve niteliği) göre seçildiği için, başlıca iki tip rafineri usulü ayırt edilir: en çok kullanılan ürünlerin (yakıtlar) üretildiği rafineri usulleri ve bunlardan başka yağlama yağları, parafinler, bitümler gibi ikinci dereceden maddelerin üretildiği rafineri usulleri.

Rafinajın temel işlemi, sürekli ayrımsal damıtmadır. Önceden 360°C'a kadar ısıtılan ham petrol, hafif ürünlerin ayrıldığı bir veya birkaç tablalı sütuna gönderilir; hafif ürünler damıtma kulelerinin baş kısımlarında damıtılarak yoğunlaştırılır; ara ürünler yan kısımlardan, artıklar ise kulelerin dibinden alınır. Bu ilk damıtmadan elde edilen ham ürünlerin, satışa çıkarılmadan önce mutlaka arıtılması ve işlenmesi gerekir. Ham petrolden damıtılan *hafif benzinler*'in kararlı hale getirilmesi, yani bileşimindeki bütan ve propanın giderilmesi, daha sonra da aşındırıcı ve kötü kokulu kükürtlü bileşikleri yok eden bir katalizör veya ayıraç yardımıyle temizlenmesi gerekir.

Ağır benzinler, patlamalı motorlarda kullanılmak üzere reforming işleminden geçirilmelidir. Bu işlem, 500° C'ta ve 35 kg/sm²'lik bir basınç altında, bir platin katalizör eşliğinde yapılır; hidrojen açığa çıkan tipik bir tepkime sırasında, düşük kaliteli naftenler aromatik hidrokarbonlara dönüşür. Bu tepkimeye, diğer tepkimeler, özellikle kükürt giderme tepkimeleri eşlik eder ve sıkıştırma oranı yüksek motorlarda kullanılan, oktan indisi yüksek *süperyakıt* elde edilir.

Uçak benzinleri, gaz halindeki hidrokarbonlardan sentez yoluyle elde edilir. «Alkilasyon» adı verilen bu işlemde, katalizör olarak sülfürik asit veya hidroflüorik asit kullanılır ve sadece, çok büyük bazı rafinerilerde uygulanır. Yakıtların kalitesi, en son kurşun tetraetil ve diğer bazı katılma ürünleri ilâve ederek arttırılır.

Gazyağı, ham petrolün damıtılmasıyle elde edilen ürünler içinde, uzun süre, en çok kullanılanı oldu; elektrikle aydınlanmanın genelleşmesinden önce fitilli lambalarda yakıt olarak kullanılıyor ve petrolden elde edildiği için bu lambalara kısaca «petrol lambası» deniyordu. Gazyağı, lambalardan başka soba yakıtı olarak da çok kullanılır. Çabuk tutuşmasına yol açan benzinin gazyağına karışmasını bir dereceye kadar önlemek için, gazyağının parlama noktası 40° C'ı geçmemelidir. İşlenmemiş gazyağlarında, gazyağını isli yapan aromatik hidrokarbonlar bulunur ve bunların, sülfürik asitli, kükürt dioksitli özel rafinaj işlemlerinden veya diğer aromatik hidrokarbonları giderme işleminden geçirilmesi gerekir. Gazyağının günümüzdeki en önemli uygulama alanlarından biri de, *reaktör yakıtı* veya tepkili uçaklarda özel yakıt olarak kullanılmasıdır. Hızlı Dizel motorlarının yakıtı olan *gazoil*, katalitik hidrojenleme işlemiyle kükürtten temizlenmelidir. Ham petrolde benzinden daha fazla kükürt varsa, 500° C'ta, kobalt - molibden'li bir katalizör eşliğinde cracking işleminden geçirilebilir; böylece elde edilen benzin yüksek kalitelidir. Cracking ve damıtma işlemlerinin ağır artıkları, sanayide ve evlerde ısıtma için kullanılan *fuel-oil*'leri veya *ağır mazot*'ları meydana getirir.

Ağır ürünler (yağlar, parafinler ve bitümler), ilk ayrımsal damıtma artığının vakum altında damıtılmasıyle ve bu artığın vakum altında asfalt giderme işleminden geçirilmesiyle elde edilir.

Bileşimlerindeki kararsız ve aromatik bileşiklerin çıkarılması için bu maddelerin bir eritici (fenol veya fürfürol) yardımıyle işlenmesi, sonra da döner tamburlar üzerinde, —20°C'ta filtre edilerek parafin giderme işleminden geçirilmesi gerekir. *Parafin*'in ve parafindeki petrol mumlarının ayrılması, propan veya keton gibi bir eriticiyle kolaylaştırılır; ayırma işleminden sonra, 200°C'ta, soğurucu killer yardımıyle yağın rengi açılır. Bazı rafinerilerde, yağlama yağlarının elde edilmesi veya renginin açılması yerine, katalitik hidrojenleme işlemi uygulanır. Çatı ve yol kaplamalarında kullanılan *bitüm*'ler, eritici vazifesi gören propanla çökeltilen değişik miktardaki asfaltın katılmasından sonra, vakum altında yapılan damıtmanın artığı olarak elde edilir. Bazı rafineriler de, ağır ürünlerin ayrılması, kauçuk, mürekkep ve elektrot üretiminde kullanılan *petrol koku*'na kadar sürdürülür.

● *İşlenmiş ürünlerin dağıtımı.* Rafinerilerden çıkan petrol ürünleri, sadece diğer sanayi kollarını beslemekle (gaz, fuel-oil, termik santrallarda, demir-çelik sanayiinde ve şebekelerde kullanılan diğer yakıtlar, kimyasal maddelerin üretiminde hammadde olarak kullanılan gaz ve benzin) kalmaz, ülkedeki sınaî ve özel kuruluşların ihtiyacını da karşılar. «Dağıtım» adı altında toplanan stoklama, kalite kontrolu, satış ve alıcıya teslim işlemleri, evlerde büyük ölçüde kullanılan bütan, çeşitli benzinler, yakıtlar fuel-oil, motor yağları gibi ürünler ağır bastığı için, çok güçlü bir ticarî ve teknik teşkilâtlanma gerektirir. Dağıtım şekli, rafinerilerin bulunduğu yere de bağlıdır. Başlangıçta, rafinerilerin üretim yerlerinde kurulması (Pensylvania, Kafkasya, Romanya, İran) ve işlenmiş ürünlerin denizyoluyle kıyılardaki depolara nakledilmesi daha ucuza mal oluyordu. Fransa, büyük limanlarında (Dunkerque, Le Havre, Rouen, Bordeaux, Sete ve Berre gölü) petrol rafinerisi kuran ülkelerin ilkidir. Pipe-line tekniğindeki ilerlemeler, bu çeşit petrol nakliyatı ile denizyollarıyle yapılan nakliyat arasında rekabete yol açtı ve bunun sonucu, büyük tüketim merkezlerinde rafinerileı kurulmağa başlandı; nitekim, kıta Avrupa'sının petrol ihtiyacı, Wilhelmshaven, Rotterdam, Lavera ve Genes'den gelen pipe-line'larla beslenen, Renanie, Alsace, Bavyera ve İsviçre'deki yeni rafinerilerle karşılanmaktadır.

Rafinerilerden çıkan ürünlerin kamyon veya vagonlarla nakledilmesi ve bu ürünlerden bazılarının nakledilebilir hale getirilmesi için, biçok ara stoklama deposu kullanılır; nitekim propan ve bütan büyük alıcılara

ÜLKELER	ÜRETİM ŞİRKETLERİ	ORTAKLARI	
Kuveyt	Kuwait Oil	BP	% 50
		Gulf Oil	% 50
Suudî Arabistan	Aramco	Standard Oil of California	% 30
		Standard Oil of New Jersey	% 30
		Texas Oil	% 30
		Socony Mobiloil	% 10
Irak ve Katar	Iraq Petrolum	BP	% 23,75
		Royal Dutch Shell	% 23,75
		Compagnie française des petroles	% 23,75
		Standard Oil of New Jersey	% 11,875
		Socony Mobiloil	% 11,875
		Gülbenkyan vakfı	% 5
İran	İranian Oil	BP	% 40
		Royal Dutch Shell	% 14
		Gulf Oil	% 7
		Socony Mobiloil	% 7
		Standard Oil of New Jersey	% 7
		Standard Oil of California	% 7
		Texas Oil	% 7
		Compagnie française des petroles	% 6
		Çeşitli	% 5
Bahreyn	Bahrein Petroleum	Standard Californie	% 50
		Texas Oil	% 50

Çeşitli Ortadoğu ülkelerinin petrol kaynaklarını değerlendiren araştırma ve üretim şirketleri

konteynerlerle, küçük tüketicilere ise tüplerle teslim edilir; yağlama yağları fıçılarda veya bidonlarda, bitümler fıçılarda veya çantalarda, parafinler karton kutularda, özel benzinler bidonlarda veya bazen cerikan'larda satılır. Buna karşılık fuel-oil gibi yakıtlar alıcıya tankerlerle teslim edilir; benzin ve mazotun büyük bir kısmı karayollarındaki servis istasyonlarında satılır; uçak yakıtları ve reaktör yakıtları havaalanlarındaki depolara teslim edilir, buradan da tankerlerle uçaklara doldurulur; bazı büyük havaalanları, ucunda bir dağıtım ağzı bulunan yeraltı şebekeleriyle donatılmıştır. Gemilerin mazot yakıt ikmali, limanlarda fuel-oil ve mazot depolarından yapılır. Kıyılardaki depolar tankerlerle, diğer depolar da kamyonlarla, demiryolu veya pipe-line'larla rafineriler tarafından beslenir.

● *Petrolle ilgili sanayiler.* Petrol sanayii, bir kısmı petrol şirketleri tarafından denetlenen, deniz ve nehir donanımı, pipe-line'la nakliyat, tabiî gaz sanayii, petrokimya* gibi çeşitli yan kuruluşlarla tamamlanır.

Petrolün coğrafyası

Bilinen petrol rezervleri, özellikle büyük kömür rezervleriyle karşılaştırılınca çok azdır. Bununla birlikte, yeni petrol yataklarının bulunması, üretimden biraz daha hızlı bir tempoda gelişmektedir. 1939'dan beri, kesin rezervler 6 misli, üretim ise hemen hemen 3 misli artmıştır. Petrol rezervleri, 5 000 milyar tonluk kömür rezervlerine karşılık, 30 milyar tondur ve yeyüzüne düzensiz bir şekilde dağılmıştır. A.B.D.'de yüzde 16, S.S.C.B.'de yüzde 5, Venezuela'da yüzde 6, Uzakdoğu'da yüzde 2, Ortadoğu'da yüzde 66 oranında petrol rezervi vardır. Ancak bu rezerv dağılımı zamanla değişikliğe uğrar. Bazı bölgelerde, yeraltında petrol yataklarının bulunduğu kanısını uyandıran belirtilere rastlanır. Petrol araştırmalarının başarılı sonuçlar vermesi, Sahra yataklarının önemini ortaya koymuştur. Orta Asya, Amazon çanağı ve diğer bölgeler, büyük petrol imkânlarına sahip ülkeler olarak kabul edilir. Petrolün aranması ve işletilmesi, büyük yatırım imkânlarına, güçlü bir sanayi temeline sahip, bilim seviyesi yüksek kuruluşlar tarafından yapılır. Rafinaj için uygulanan sayısız işlem, teknik bakımdan, ancak büyük rafinerilerde verimli olarak gerçekleştirilebilir. Rafinaj sanayii büyük yatırımlar gerektirdiği için, ham petrol işletmeleri gibi dağınık değil, belli merkezlerde toplanmış haldedir. Petrol üretiminin gelişmesi henüz çok yenidir; fakat bu gelişme çok hızlı olmuştur. 1870'ten 1890'a kadar, o zamanlar yalnız aydınlatmada kullanılan petrol üretimi, 0,7 milyon tondan 10 milyon tona ulaştı. Daha bu tarihte, birinci üretici olan A.B.D.'yi (6 milyon ton), Rusya (Bakû bölgesi), İndonezya, Meksika takip ediyordu. 1900 Yılında dünya üretimi 20 milyon tona yükseldi ve XIX. yy.ın sonundan itibaren petrol üretimi her on yılda iki misli arttı. XX. yy.ın başında, üretimi, nakliyatı, rafinajı ve petrol ticaretini kontrol eden büyük malî kuruluşlar iyiden iyiye güçlendi. Lamba ile aydınlanmanın yerini elektrikle aydınlanmanın aldığı sanayi ülkelerinde, petrol sanayii için yeni ve önemli pazarlar doğdu: patlamalı motorların yapımı, uçak ve otomobil sanayiinin gelişmesi, petrol ürünlerine duyulan ihtiyacın artmasına yol açtı. Kütle birimi başına enerji gücü kömürünkünden daha büyük olan (benzin için, kilogram başına 12 000 ile 13 000 kilo kalori olmasına karşılık, kömür için 8 000 ile 9 000 kilo kalori) ve daha elverişli bir şekilde kullanılan petrol, sadece gemilerde ve demiryollarında değil, diğer birçok sanayi dalında da kömürün yerini aldı. Petrol, sanayinin hemen hemen bütün yağlayıcı ihtiyacını karşıladı; petrol ve rafinaj alt ürünlerinden çok sayıda madde elde edilebildiği için, kimya sanayii sektörü, petrokimya gelişti. Ayrıca petrol üretimi de büyük ölçüde arttı; 1929'da 205 milyon tona, 1938'de 282 milyon tona ulaştı. İkinci Dünya savaşından sonra, petrol ürünleri, bugüne kadar görülmedik bir hızla arttı ve günümüzde 1 milyar tonu aştı. 1920'de petrol, bütün dünyada kullanılan enerjinin yüzde 12'sini meydana getiriyordu, fakat bu oran bugün yüzde 37'ye yükselmiştir. Aynı süre içinde, petrol yataklarıyle birleşmiş yataklarda bulunan tabiî gaz üretimi yüzde 3'ten yüzde 15'e yükseldi. Üretimdeki bu artış, petrol coğrafyasında bazı değişikliklere yol açtı. 1939'dan önce dünya petrolünün dörtte üçünü üreten ve ilk ihracatçılardan olan A.B.D., bugün ancak yüzde 36 oranında petrol üretir ve üreticilerin arasında birinci sırayı işgal etmesine rağmen, günümüzde en büyük ithalâtçılar arasına girmiştir. Kaliforniya'da petrol üretimi 1920 yılında ilerlemeğe başladı ve eski Pennsylvania ile İndiana yataklarının yerine geçen en eski yataklardan «Mid Continen»ın üretimine katıldı. 1930-1940 Yıllarından sonra Texas ve Lousiana yatakları bulunarak işletilmeğe başlandı; bu yataklar bugün A.B.D. üretminin üçte ikisini karşılar. Orta Kanada'nın son yıllardaki üretimi dünya üretiminin yüzde 2,5'ini buldu. Dünya üretiminin yüzde 16'sını karşılayan Venezuela'da petrol üretiminin gelişmesi 1929'da başlar. Amerika kıtası bütünüyle dünya petrolünün yüzde 58'ini üretir. Rusya oldukça eski Azerbaycan (Bakû) yatakları ve yeni bulunan Batı Ural petrol yatakları sayesinde ikinci durumdadır. Ortadoğu ülkeleri İkinci Dünya savaşından sonra büyük miktarda petrol üretmiştir. Dünya üretiminin dörtte birini karşılayan bu ortadoğu ülkeleri arasında en önemlileri şunlardır: Kuveyt, Suudî Arabistan, İran, Irak ve Katar. Batı Avrupa'nın (Almanya, Fransa, Avusturya) ve Uzakdoğu'nun (İndonezya, Borneo v.b.) üretimi (yüzde 2,5) oldukça düşüktür. Araştırmacılar tarafından uzun süre önemsenmeyen Afrika, Cezayir Sahrası'nda (Hassi-Mesud, Ecele) ve Libya'da petrol yataklarının bulunmasıyle büyük bir önem kazandı. A.B.D. ile S.S.C.B.'nin dışında, büyük miktarda petrol tüketen ülkeler, büyük üretici ülkeler değildir. Bu sebeple ithalâtçı ülkelerin girişimiyle büyük bir milletlerarası petrol trafiği doğdu ve bu ürün milletlerarası ticarette tonaj bakımından ilk sırayı aldı.

Petrolün karadan nakli genellikle pipe-line'larla yapılır. Bu hattın dörtte üçü A.B.D.'dedir. S.S.C.B.'de de bu tür şebekeler hızla gelişmektedir. Tankerlerle deniz nakliyatı, uzun mesafeler arasındaki trafiğin büyük bir kısmını karşılamaktadır. Petrol gemi filosu dünya ticaret tonilatosunun üçte biridir. Büyük ithalâtçılar bu filonun büyük bir kısmını ellerinde tutmaktaysa da, Liberya ve Panama bandıralı gemiler de vardır. Miletlerarası petrol trafiğinin başlıca iki kutbu vardır: A.B.D. ve Büyük Britanya'ya ihracat yapan Venezuela ve özellikle Batı Avrupa'ya ihracat yapan Ortadoğu. Sosyalist ülkelerin dışında, petrol dünyasını, yatakları araştıran ve işleten, pipe-line'ları döşeyen, büyük petrol nakliyat şirketlerini düzenleyen, rafineriler işleten (ve bu sebeple kimya sanayiinin büyük bir kısmına etki eden), ulaştırma ve ticaret yollarını elinde tutan büyük firmalar organize eder. Bu şirketler arasında, 1867'de A.B.D.'de Rockefeller tarafından kurulan ve 1911'de bir-

Dünya'da petrol üretimi haritası

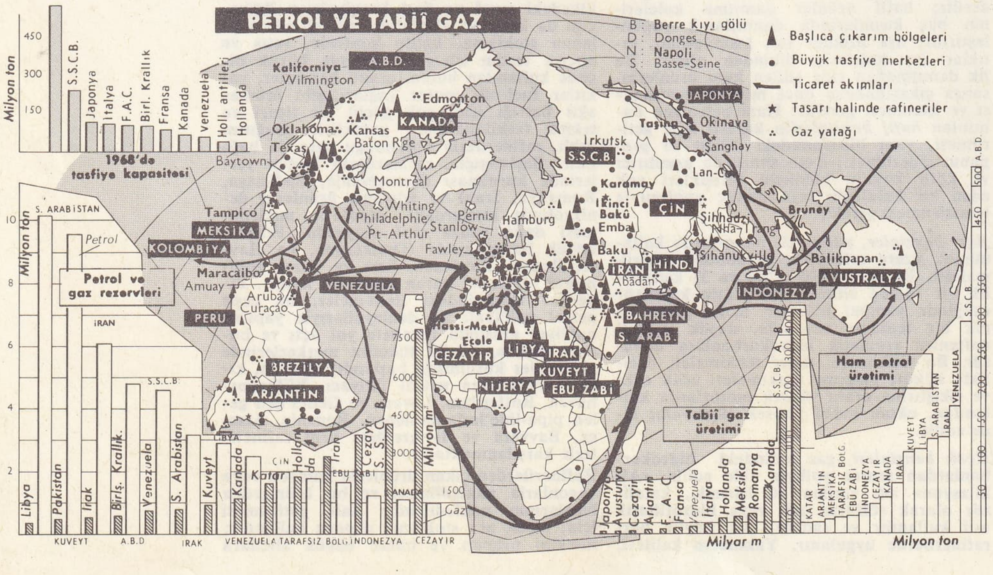

SİSMİK METOTLA PETROL ARAMA

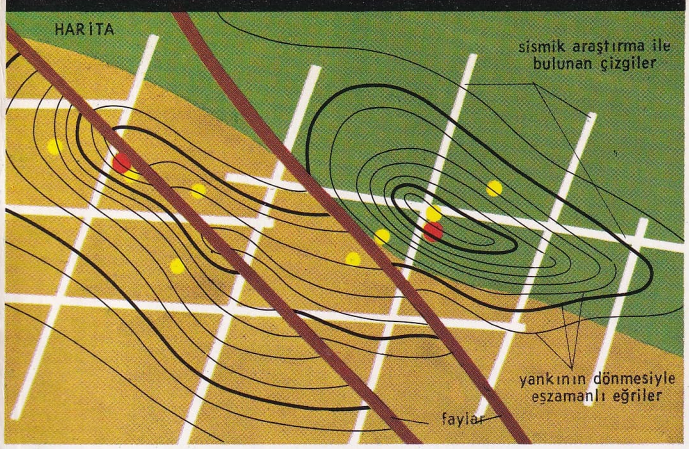

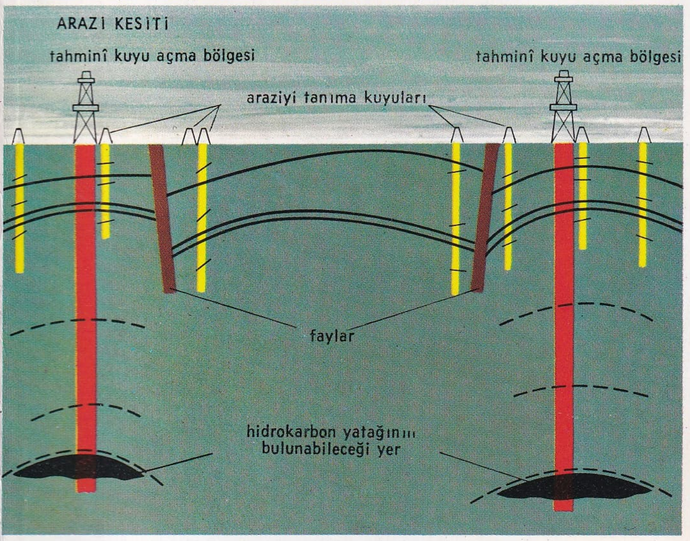

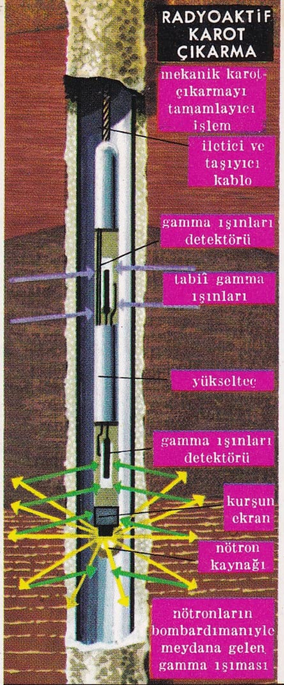

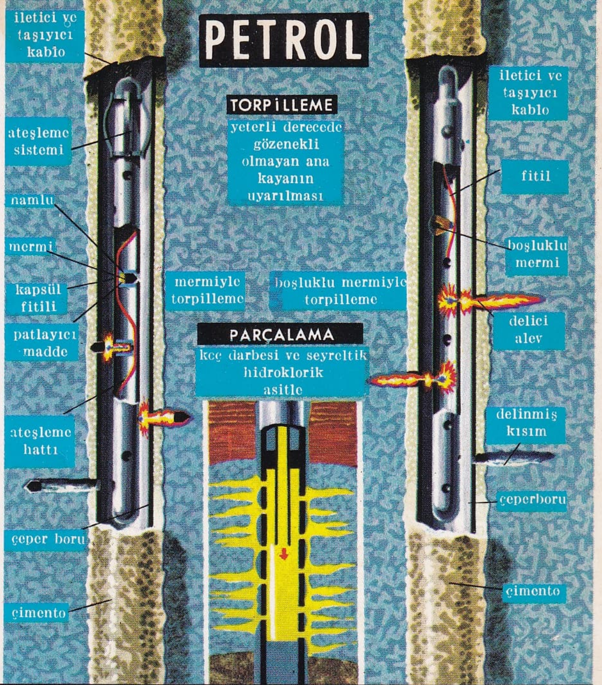

PETROLÜN TOPRAK YÜZEYİNE ÇIKMASI

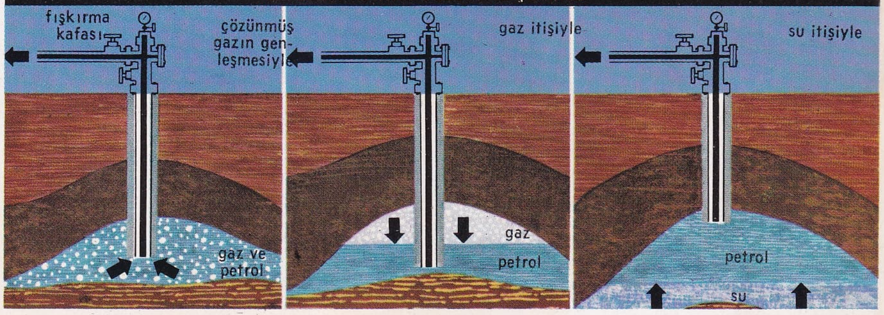

GÖLDE KUYU AÇMA

FIŞKIRMA KAFASI

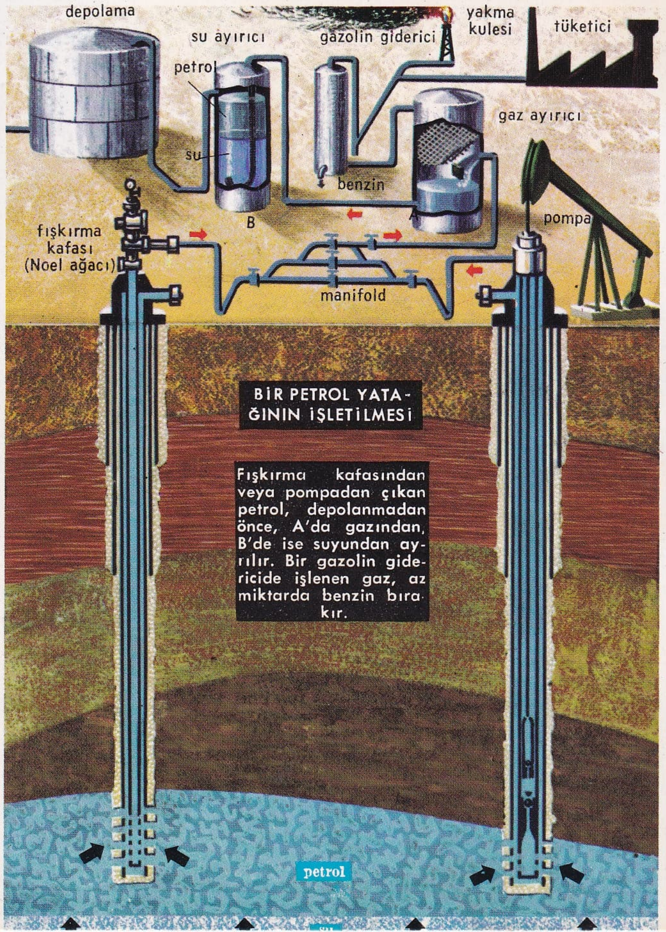

BİR PETROL YATAĞININ İŞLETİLMESİ

Fışkırma kafasından veya pompadan çıkan petrol, depolanmadan önce, A'da gazından, B'de ise suyundan ayrılır. Bir gazolin gidericide işlenen gaz, az miktarda benzin bırakır.

TOPRAKTA KUYU AÇMA

AYIRICI VE GAZOLİN GİDERİCİ

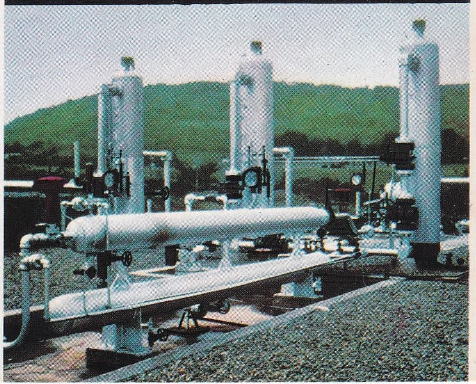

POLONYA

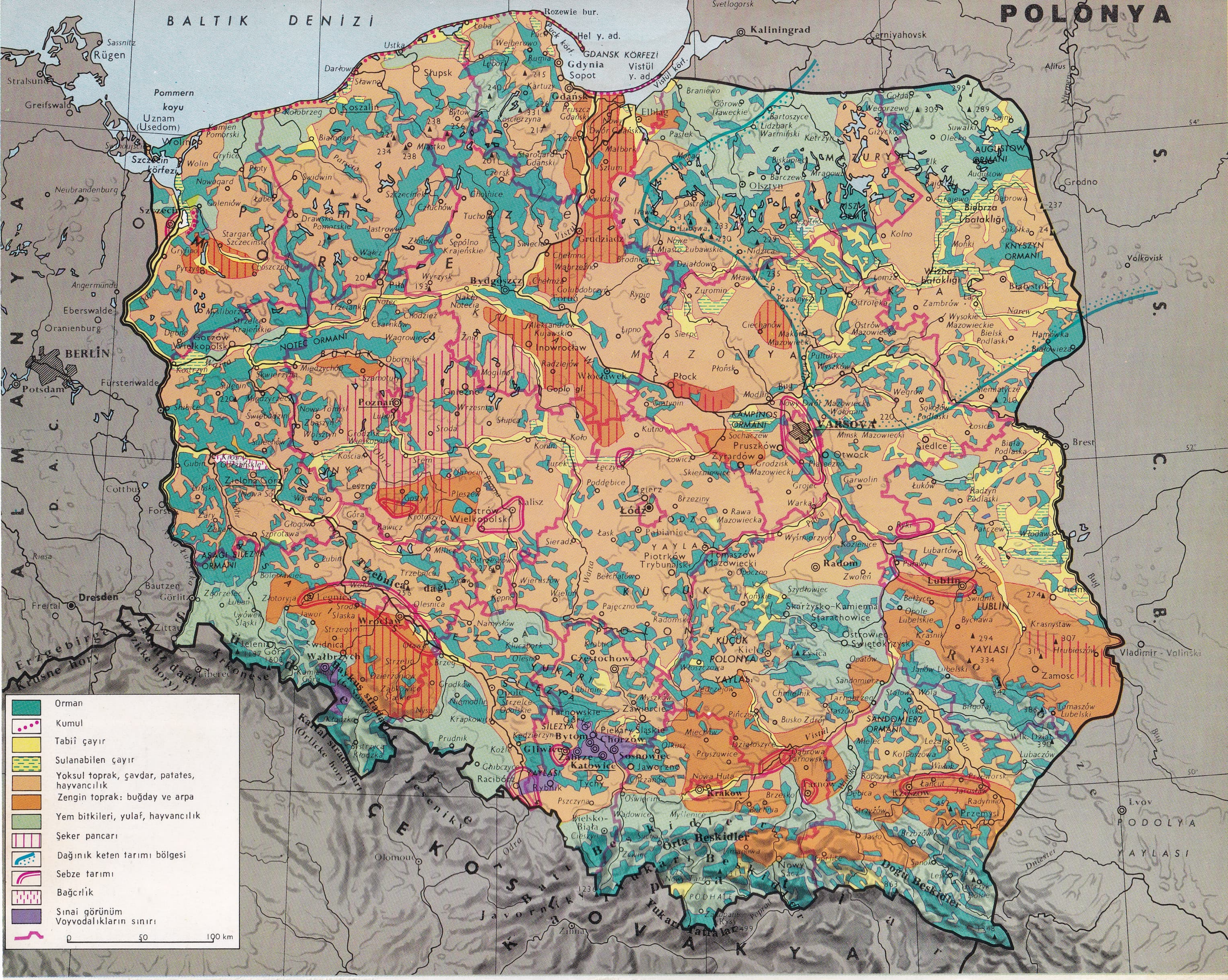

BALTIK DENİZİ
GDANSK KÖRFEZİ
VARŞOVA
Gdansk
Poznań
Łódź
Kraków
Wrocław
Lublin
Szczecin
Bydgoszcz
Katowice
Białystok
Kaliningrad
BERLİN
Dresden
Brest
Grodno
Lvov
ÇEKOSLOVAKYA
ALMANYA D. C.
S. S. C. B.
PODOLYA YAYLASI
LUBLIN YAYLASI
KÜÇÜK POLONYA YAYLASI
Orta Beskidler
Doğu Beskidler
Orman
Kumul
Tabiî çayır
Sulanabilen çayır
Yoksul toprak, çavdar, patates, hayvancılık
Zengin toprak: buğday ve arpa
Yem bitkileri, yulaf, hayvancılık
Şeker pancarı
Dağınık keten tarımı bölgesi
Sebze tarımı
Bağcılık
Sınai görünüm
Voyvodalıkların sınırı
0
50
100 km

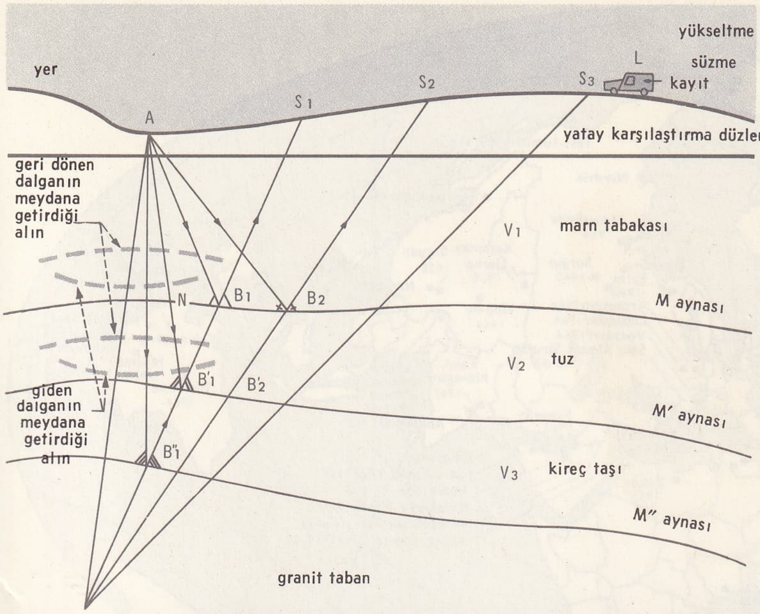

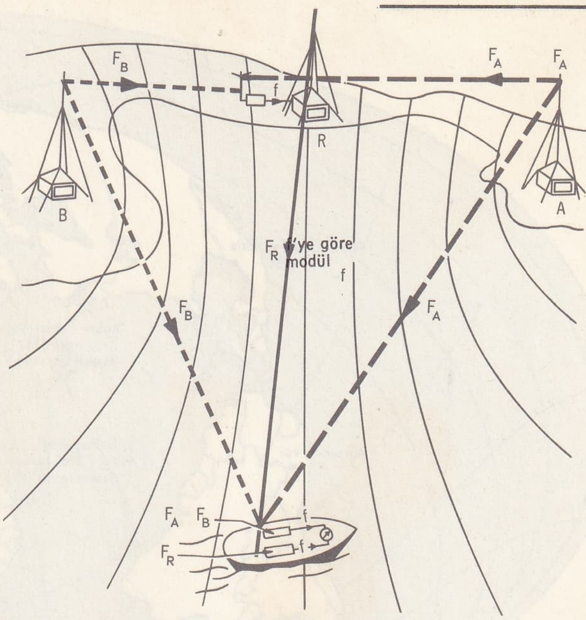

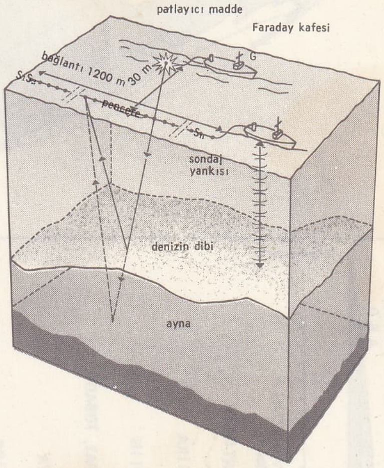

petrol arama metotları: solda, yansıtmalı sismik metot; yukarıda radarla denizde yer tayinine dayanan metot; yanda sismik metodun denizde uygulanışı

çok şubeye ayrılan Standard* Oil en eskisidir. Bu, dünyadaki petrol şirketlerinin en büyüğüdür ve A.B.D.'nin dışında, etkisi Venezuela ve Ortadoğu'ya kadar yayılmıştır. Başlıca üretim alanı Ortadoğu olan British* Petroleum ile kolları bütün dünyaya yayılmış olan Royal* Dutch Shell'de ingiliz sermayesi ağır basar. Büyük petrol şirketleri arasındaki ilişkiler çok sıkıdır ve yedi büyük şirket (dört amerikan: Standard Oil, Texas Oil company, Gulf Oil, Socony Mobiloil şirketi; iki ingiliz: Shell ve British Petroleum şirketi ve Fransız Petrol şirketi) bir milletlerarası kartel kurmuştur; bu kartel, maliyet fiyatı ne olursa olsun ve A.B.D. hariç, satıldığı ülke neresi olursa olsun, petrolün tek bir fiyatla satılmasını, dövizle ödenmesini ayarlar (petrol, malî yönden, üretildiği ülkenin değil de, işleten şirketin bağlı bulunduğu devletin uyrukluğundadır) ve üyeleri için üretim tüzüğüyle kotaları tespit eder.

Petrol, büyük kuruluşların yaşamasında çok önemli bir yer tutar; ortaya konan malî imkânlar çok büyüktür, elde edilmesi askerlik açısından çok önemlidir; bu yüzden bu enerji kaynağına bağlı meseleler günümüzde milletlerarası stratejinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir.

Günümüzde petrol, üretiminin yaklaşık olarak yüzde 40'ını sağladığı bir enerjinin başlıca kaynağıdır. 1960-1967 Arası petrol üretimi yılda 100 Mt civarında artarak 1 054 Mt'dan 1 758 Mt'a yükseldi. Bu yükselme bölgelere göre büyük farklar gösterir, bu yüzden üretim coğrafyası oldukça değişmiştir. 1960'ta Kuzey Amerika hâlâ dünya petrol üretiminin üçte birinden fazlasını sağlardı; 1967'de ise üretiminin 480 Mt'a çıkmasına rağmen (A.B.D., 433 Mt) bu oran yüzde 27'ye düştü. 1960'ta dünya petrolünün yüzde 25'ini sağlayan Ortadoğu bugün, Kuzey Amerika'yı geçmiştir (505 Mt). 1967'de Suudî Arabistan ve İran (her biri 130 Mt), Kuveyt (115 Mt) ve Irak (60 Mt) bu bölgenin başlıca petrol üreticileriydi. Aynı yıl, özellikle hızla gelişmekte olan S.S.C.B. üretimi sayesinde sosyalist dünya, petrol üretiminin yüzde 20'sini sağladı (üretim 1960'ta 148 Mt iken, 1967'de 290 Mt'a yükseldi). Başlıca üretici olan Venezuela'nın üretimi çok az artmakta (1967'de 185 Mt), Latin Amerika'nın ve Antiller'in dünya üretimindeki payı devamlı olarak azalmaktadır (1967'de yüzde 14,4); İndonezya dışında Uzakdoğu'nun petrol üretimi önemsizdir (26 Mt). Petrol üretimindeki en önemli olay Ortadoğu üretiminin gelişmesi ve Sahra'nın büyük petrol üretim bölgeleri arasına girmesidir. 1960-1967 Arası Sahra'nın dünya petrol üretimindeki payı yüzde 1'den 8'e yükseldi. Libya, büyük petrol üreticileri arasına girdi (1961'de 0,7 Mt, 1967'de 80 Mt'dan çok); Cezayir ise 1967'de 38 Mt üretti. Petrol üretimine yeni başlayan Nijerya hızla gelişmektedir (1967'de 15,5 Mt'dan çok). Sosyalist ülkeler dışında Batı Avrupa'nın petrol üretimi önemsizdir (dünya üretiminin yüzde 1,1'i; batı Almanya 8 Mt). Buna karşılık ihtiyaçlarının günden güne artması dünya üretiminin üçte birini kapsayan petrol ticaretinin önemini açıklar. Batı Avrupa'nın petrol üretimi 20 Mt'u bulmazken tüketimi 350 Mt'u aşar. Kuzey Amerika'nın büyük ölçüdeki üretimine rağmen ortalama 100 Mt'luk açığı vardır (Japonya'nın bugün yaklaşık olarak kullandığı miktar). 1965'te 55 Mt kapasitesi olan petrol filosu, dünya ticaret filosunun yüzde 35'ini meydana getiriyordu. Gemi boyutlarının gittikçe büyümesi (bazıları 200 000 t'u geçer), bu alandaki gelişmeyi açıklar. Üretim ve tüketimin artışına paralel olarak tasfiye kapasitesi de artmıştır. Bu kapasite A.B.D.'de 500 Mt'u aşar, S.S.C.B.'de 200 Mt'dur; İngiltere'de, Batı Almanya'da, Japonya'da, Fransa'da ve İtalya'da 60-100 Mt arasında değişir. Petrol üretimi yapılmayan ülkelerdeki rafine petrol üretiminin bir kısmı yeniden ihraç edilir. Bu ülkelerin bazılarında rafineriler artık ithal limanlarında değil de tüketim bölgelerine yakın yerlerde kurulmağa başlanmıştır.

● *Türkiye'de* ilk petrol aramaları 1887'de Ahmed Necati Bey tarafından pek derin olmayan sondajlar şeklinde İskenderun çevresinde yapıldı. 1890'da Abdülhamid II, Musul ve Bağdat vilâyetlerindeki petrol belirtilerini «emlâki şahane» olarak kaydettirdiği zaman, bu bölgede ancak, tabiî şekilde sızan petrollerden yararlanılıyordu. 1892'de Mürefte'de Gaziköy yakınlarında petrol belirtileri görülerek bir şirket kuruldu; fakat faaliyete geçmedi. 1897'de Mürefte dolayları bir fermanla (Avrupa Petrol şirketi) Halil Rıfat Paşaya verildi. 1899'da «European Petroleum Company, Londra'dan Adyaseviç adlı bir uzmana burada jeolojik bir etüt yaptırdı. Horadere'de 1900'de açılan 98,5 m'lik bir kuyuda petrole rastlandı; bir süre, günde 2 tona kadar petrol alındıktan sonra verim azaldı. 1901'de bu verim yeterli görülmediği için kuyu terkedildi. 1913-1914 Yıllarında Halil Rıfat Paşa, imtiyaz hakkını Avusturyalı Stanislas Mihailiki'ye devretti; fakat Birinci Dünya savaşının başlaması üzerine işlerine son verildi. 1916-1917 Yıllarında rus işgali altında bulunan doğu illerinde rus jeologları tarafından Kürzot, Hasankale, Tercan ve Katranlı dolaylarında petrol aramaları yapıldı. Cumhuriyetin ilânından sonra ülkedeki petrol aramaları devlet tarafından yürütüldü. 1926'da 792 Sayılı Petrol kanunu çıkarıldı. Bu kanun hükümlerine göre Türkiye cumhuriyeti sınırları içinde bütün petrol arama ve işletilme hakları hükûmete verildi. 20 Haziran 1935'te 2804 Sayılı kanunla kurulan Maden Tetkik ve Arama enstitüsü, altın ve kömür idareleriyle birlikte, petrol arama ve işletme idaresi de, bu kurumun içinde yer aldı. M.T.A. enstitüsü tarafından yürütülen bütün petrol faaliyetleri, petrol bulunan Raman - Garzan bölgeleri ve Batman'da yapılmış olan modern rafineri, mart 1954 tarihli ve 6326 Sayılı Petrol kanunu gereğince Türkiye Petrolleri A. O.'na devredildi. M.T.A. tarafından 1939'da Gercüş'te açılan bir sondajda petrol izi görüldü ve Maymune boğazında Raman - 1 sondajına başlandı. 20 Nisan 1940'ta 1 048 m'de petrol bulundu. Raman - 1 ilk günlerinde 11 ton petrol verirken sonraları verim düştü ve 1944'te yüzde 98 oranında su verdiğinden kuyu terkedildi. Raman dağının durumunu tespit etmek üzere R-2, R-3 ve R-6 numaralı sondajlar yapıldı. Bu kuyulardan iyi sonuçlar elde edilemedi. 1945'te R-8 kuyusu açıldı, 1 361 m'de petrol bulundu, bu kuyudan günde 28 ton petrol elde edilmesiyle Raman sahasında ilk önemli sonuç elde edildi. Daha sonra açılan R-9, R-12 kuyularından alınan sonuçlar Raman sahasında iktisadî değerde petrol olduğunu gösterdi 1951'de Raman sahası işletmeye açıldı. Garzan'da 1945'te bir deneme sondajı yapıldı, bazı izlere rastlandı. Aynı bölgede ikinci sondaj 6.II.1951'de yapıldı ve 1 500 m'den pompa ile günde 50 t üstünde petrol elde edildi. Garzan sahasında işletmeye açılmak üzere

petrol arama metotları

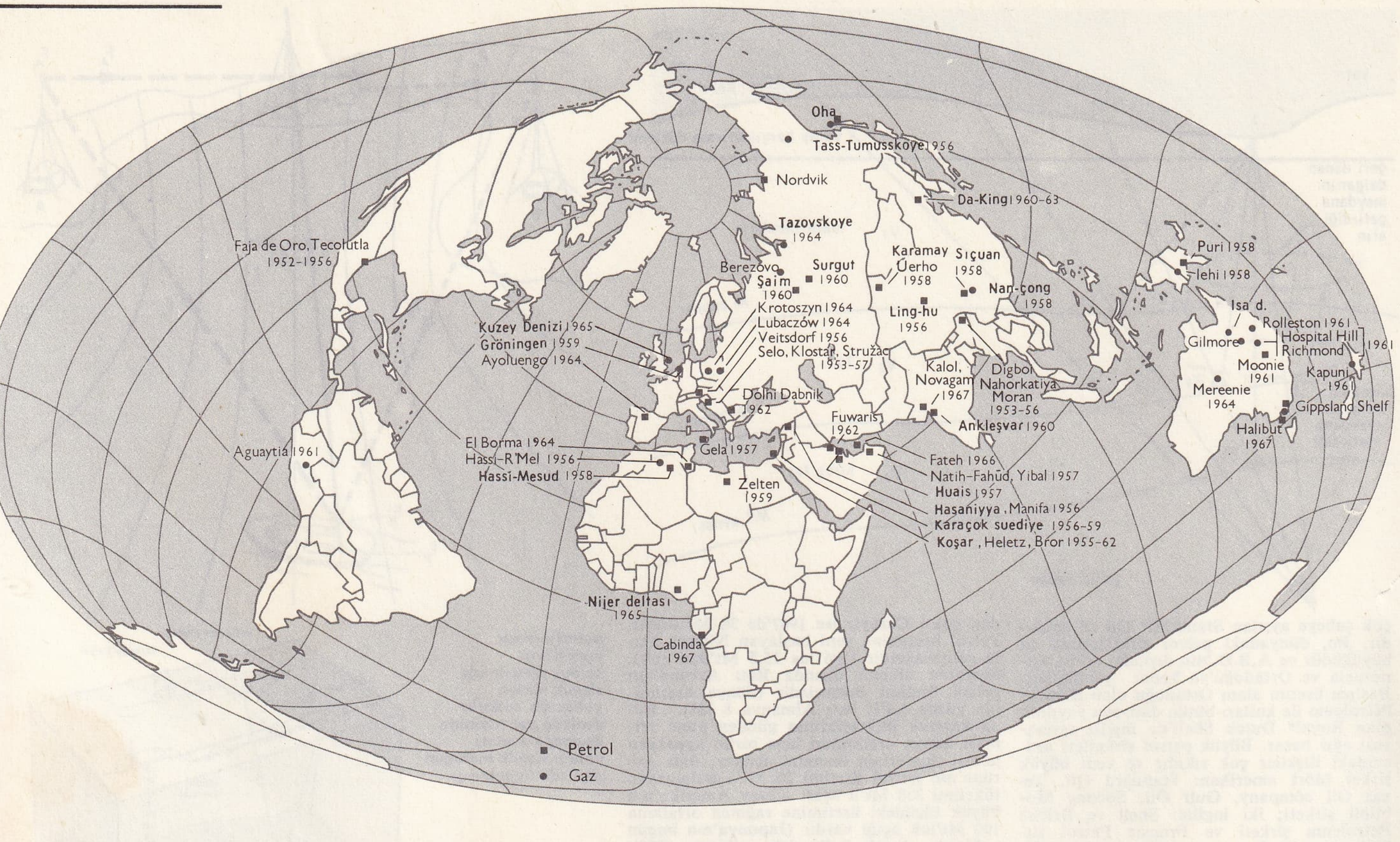
Oha
Tass-Tumusskoye 1956
Nordvik
Da-King 1960-63
Tazovskoye 1964
Faja de Oro, Tecolutla 1952-1956
Berezovo
Şaim 1960
Surgut 1960
Karamay Üerho 1958
Sıçuan 1958
Puri 1958
Iehi 1958
Nan-çong 1958
Ling-hu 1956
Krotoszyn 1964
Lubaczów 1964
Veitsdorf 1956
Selo, Klostar, Stružac 1953-57
Kuzey Denizi 1965
Gröningen 1959
Ayoluengo 1964
Isa d.
Rolleston 1961
Hospital Hill
Richmond 1961
Gilmore
Moonie 1961
Kapuni 1961
Mereenie 1964
Gippsland Shelf
Halibut 1967
Kalol, Novagam 1967
Digboi
Nahorkatiya
Moran 1953-56
Ankleşvar 1960
Dolni Dabnik 1962
Fuwaris 1962
Aguaytia 1961
El Borma 1964
Hassi-R'Mel 1956
Hassi-Mesud 1958
Gela 1957
Zelten 1959
Fateh 1966
Natih-Fahud, Yibal 1957
Huais 1957
Haşaniyya, Manifa 1956
Karaçok suediye 1956-59
Koşar, Heletz, Bror 1955-62
Nijer deltası 1965
Cabinda 1967
Petrol
Gaz

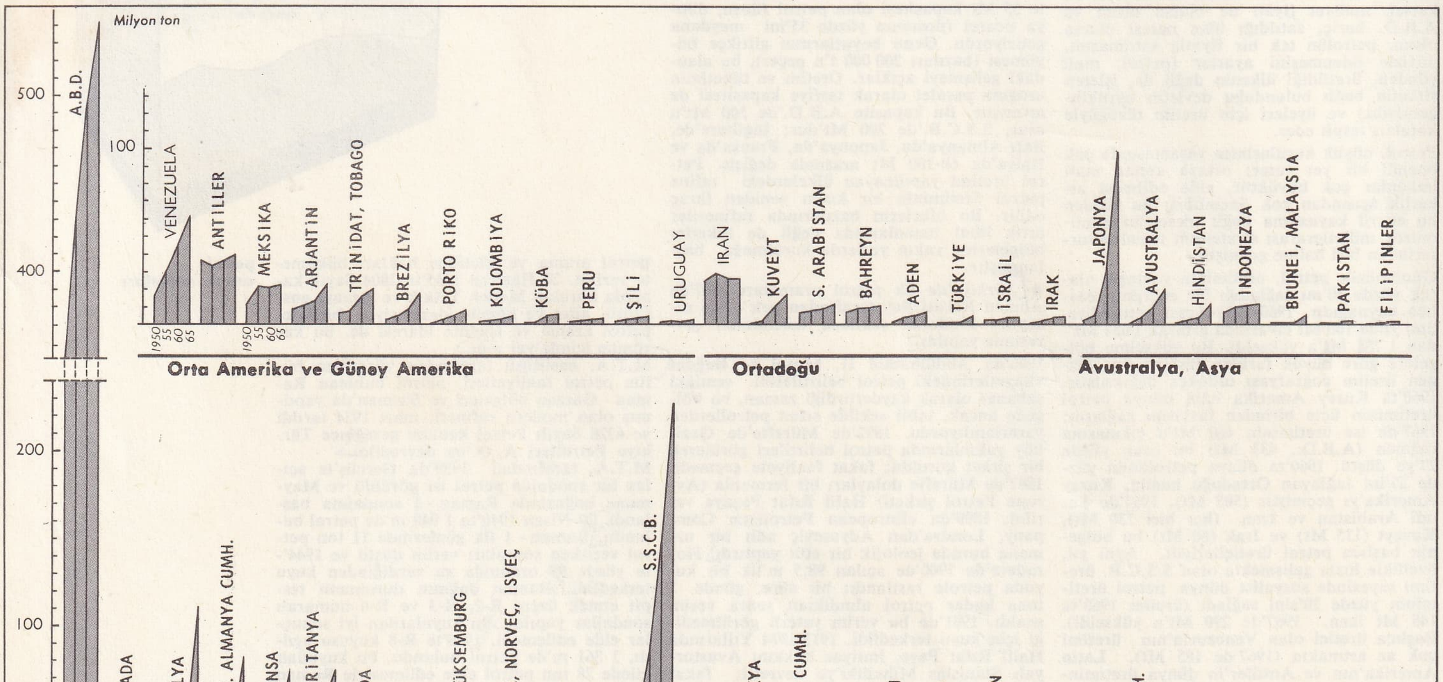
Milyon ton
500
400
200
100
100
A.B.D.
KANADA
1950 55 60 65
Kuz. Amer.
İTALYA
FED. ALMANYA CUMH.
FRANSA
B. BRİTANYA
HOLLANDA
İSPANYA
BELÇİKA, LÜKSEMBURG
DANİMARKA, NORVEÇ, İSVEÇ
AVUSTURYA
İSVİÇRE
B. Avrupa
S.S.C.B.
ROMANYA
ÇEKOSLOVAKYA
DEM. ALMAN CUMH.
POLONYA
MACARİSTAN
YUGOSLAVYA
BULGARİSTAN
D. Avrupa
S.S.C.B.
ÇİN
Çin
MISIR
G. AFR. CUMH.
CEZAYİR
NİJERYA
LİBYA
Afrika
VENEZUELA
ANTİLLER
MEKSİKA
ARJANTİN
TRİNİDAT, TOBAGO
BREZİLYA
PORTO RİKO
KOLOMBİYA
KÜBA
PERU
ŞİLİ
Orta Amerika ve Güney Amerika
URUGUAY
İRAN
KUVEYT
S. ARABİSTAN
BAHREYN
ADEN
TÜRKİYE
İSRAİL
IRAK
Ortadoğu
JAPONYA
AVUSTRALYA
HİNDİSTAN
İNDONEZYA
BRUNEİ, MALAYSİA
PAKİSTAN
FİLİPİNLER
Avustralya, Asya

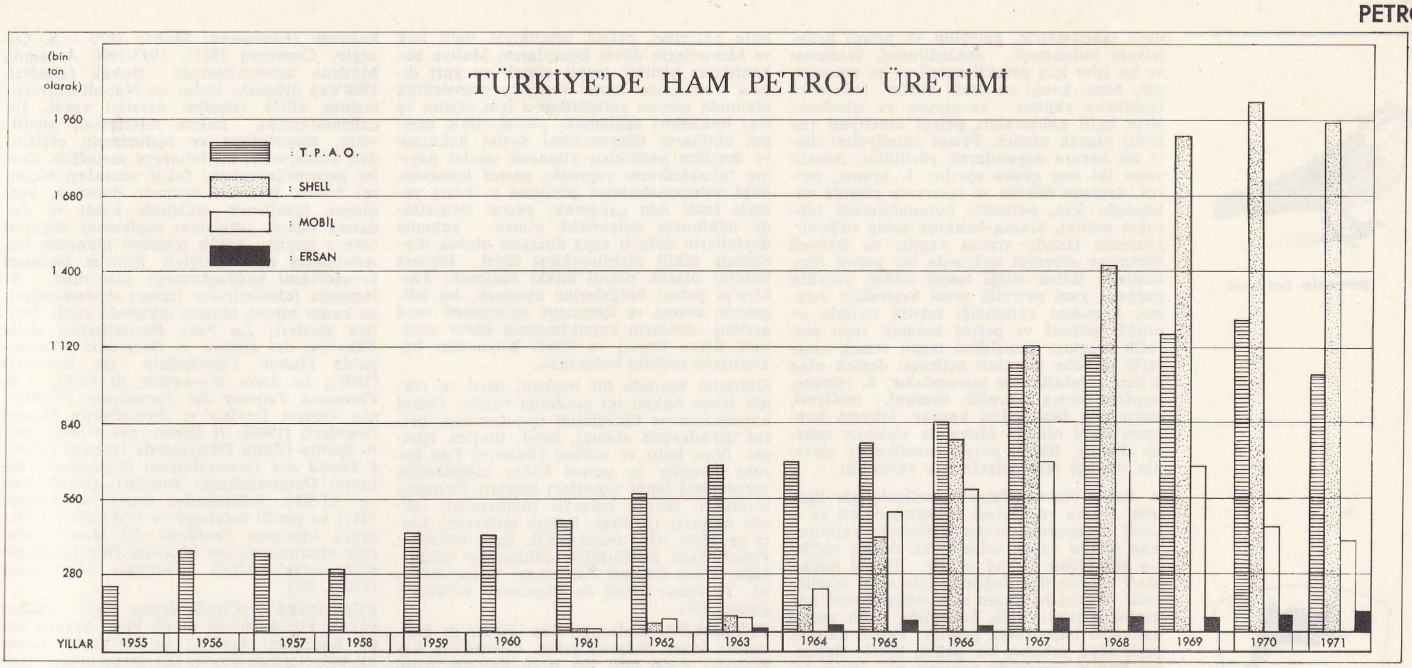

istihsal sondajları yapıldı ve saha geliştirildi.

T.P.A.O., Batman rafineri tesislerini işletmeye açtı ve sondajlara devam etti; bu çalışmalar sonucu 6 ayrı petrol sahası bulundu. Yeni bulunan 8 saha şunlardır: 1. *Germik sahası* (bulunma tarihi: 1.IV.1958). 1944'te M.T.A. tarafından bulunduğu halde 1956'da işletmeye açılabilen Garzan sahasının batıya doğru bir devamı olan Germik sahası, daha küçüktür. Bugüne kadar 9 kuyu açılmıştır. Garzan petrolüyle aynı özellikte olan Germik petrolü 23 APİ derecelidir; 2. *Mağrip sahası* (bulunma tarihi: 12. V.1961). Garzan sahasından 12 km kadar kuzeydedir. Bugüne kadar 21 kuyu açıldı; bunlardan çoğunda petrol yoktur; 3. *Batı Raman sahası* (bulunma tarihi: 18.VII.1961). Bugün için Türkiye'de bilinen rezervlerin en büyüğüdür. Raman dağından 16 km batıda yer alır. Günde 100-300 varil arasında petrol veren bu sahadan elde edilen petrol çok ağırdır ve içinde yüzde 5'ten fazla kükürt vardır. APİ derecesi 13,3'tür. Bugüne kadar 66 kuyu açıldı; 4. *Kurtalan sahası* (bulunma tarihi: 22.X.1962). Bugüne kadar 2 sondaj yapıldı; birincisinden bir miktar petrol elde edildi. İkinci sondaj kuru çıktı ve küçük olduğu anlaşılan saha henüz gelişme imkânı bulamadı; 6. *Çelikli sahası* (bulunma tarihi: 24.X.1963). Mağrip sahasının 15 km kadar kuzeyinde bulunan bu sahada Türkiye'nin en hafif, dolayısıyle de kendiliğinden fışkıran petrolü bulundu. Petrolün APİ derecesi 40'tır; 7. *Malehermo sahası*, Petropar'dan devir alındı (10.XI.1965). APİ 32; 8. *Adıyaman sahası*, yeni keşfedildi (1970). American Overseas şirketi 11 eylül 1958'de Adıyaman iline bağlı Kâhta ilçesi yakınında petrol buldu. Kâhta petrol sahasını, Ersan Petrol Sanayii A. Ş. 1962'de satın aldı. Buradaki petrolün APİ derecesi 12'dir. Kâhta çevresinde 5 kuyu açıldı; üçünde petrole rastlandı, ikisi kuru çıktı.

Türkiye'de bugün faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerinden Mobil'in petrol sahaları şunlardır: 1. *Bulgurdağı* (bulunma tarihi: 31.VII.1960). Adana havzasında, Adana'nın 30 km kuzeybatısında bulunan Bulgurdağ sahasının petrol rezervi 20 milyon varil kadardı. APİ 39; 2. *Batı Raman-101* (bulunma tarihi: 18.V.1962). Buradaki petrol çok ağır (14°APİ) ve çok kükürtlüdür (yüzde 6). Bu saha, sonradan T.P.A.O.'na satıldı; 3. *Silvanka - 1* (bulunma tarihi: 3.X. 1962). 2 280 m derinlikte bulunan petrol oldukça ağır ve kükürtlüdür. (Gravitesi 20° APİ ve kükürt yüzde 0,3). Bu saha da sonradan açık artırma sonucu T.P.A.O.'na satıldı. 4. *Şelmo* (bulunma tarihi: 9.VI.1964). Rezerv miktarı 12 milyon varil kadar tahmin edildi (APİ derecesi 34,5°, kükürt yüzde 1,12).

Yabancı şirketlerden Shell 1960'tan itibaren Diyarbakır dolaylarında yoğun arama ve sondaj yaptı ve 7 ayrı sahada iyi kaliteli ve hafif petrol çıkardı.

Kayaköy (1961'de bulundu; APİ derecesi 38,5); Kürkan (1963'te bulundu; APİ derecesi 31,4); Beykon (1964'te bulundu; APİ 33,2); Batı Kayaköy (1964'te bulundu; APİ 34,7); Şahaban (1966'da bulundu; APİ 34,0); Güney Kürhan (1967'de bulundu; APİ 34,7); Piyanko (1968'de bulundu; APİ 33,03).

Türkiye'de ham petrol üretimi çalışmalarından ilk sonuçlar 1955 yılında alındı (T.P.A.O. 178 596 ton). Türkiye Petrolleri A.O. ertesi yıllarda üretimini 300 000 tonun üstüne çıkardı (1956; 305 616 t; 1957; 298 139 t; 1958: 238 543 t; 1959: 372 889 t; 1960: 362 485 t).

1961 Yılında Shell ve Mobil kuyularının da faaliyete geçmesiyle yıllık ham petrol üretimi 443 734 tonu buldu (T.P.A.O. 414 271 t; Shell 15 261 t; Mobil 14 202 t). Ertesi yıl üretim 595 464 tonu buldu (1962: T.P.A.O. 510 670 t; Mobil 51 795 t; Shell 32 999 t).

1963 Yılında ERSAN Petrol Sanayii A.O.-nın da katılmasıyle, petrol üreten kuruluş sayısı dörde çıktı ve yıllık üretim 1965'te 1 milyon, 1966'da 2 milyon, 1968'de 3 milyon tonu aşacak oranda artmağa devam etti (bk. *1963 - 1971* YILLARI HAM PETROL ÜRETİMİ *şeması*). Bu üretim şemasına göre, 1955-1970 yılları boyunca Türkiye'de üretilen ham petrol toplamı 24 439 617 tondur (T.P. A. O. 10 763 059 t [17 yıl]; Shell 9 344 127 t [11 yıl]; Mobil 3 949 606 t [11 yıl]; Ersan 382 825 t [8 yıl]).

TÜRKİYE'DE (1963 - 1971 yılları) HAM PETROL ÜRETİMİ (ton olarak)

YIL	TPAO	SHELL	MOBİL	ERSAN	TOPLAM
1963	612 548	62 318	56 886	(5 ay) 14 643	746 395
1964	631 584	101 146	158 298	30 453	921 481
1965	701 116	348 172	443 304	41 299	1 533 891
1966	770 000	713 810	524 454	(6 ay) 19 406	2 027 670
1967	988 600	1 056 700	632 100	47 900	2 725 300
1968	1 024 600	1 357 000	673 400	48 400	3 103 400
1969	1 102 300	1 830 500	608 400	49 600	3 590 800
1970	1 158 189	1 943 827	383 248	56 749	3 542 013
1971	1 092 913	1 882 394	403 519	74 375	3 453 201

— Gıda sanay. *Petrolden besin üretimi.* Petroldeki parafinden yararlanarak çeşitli bakterilerin üretilmesiyle, parafince fakirleşen petrol ucuza rafine edilir ve daha önemlisi, ölen ve otolize uğrayan bakteriler toplanıp besin maddesi olarak kullanılır; bu madde, proteini bol, yardımcı bir besindir, vücut tarafından kolayca kabul edilir ve sindirilir; tatsızdır ama içine bazı maddeler katılarak çok lezzetli hale getirilebilir.

Petrolden besin üretimiyle ilgili araştırmaları, 1962'de Champagnat yönetiminde British Petroleum başlatmıştır. Shell'in araştırma laboratuvarlarında da buna benzer çalışmalar yapılmakta ama bakteriler parafin yerine metanla beslenmektedir.

— İda. huk. Petrolün günümüzde büyük önemi olması, Türkiye'de, genel maden kanunu dışında, bir Petrol kanunu çıkarılmasına yol açmıştır. Anayasa da, tabiî servetler ve kaynaklarının devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunduğunu, kural olarak bunların aranması ve işletilmesi hakkının devlete ait olduğunu belirtir. Ancak, devletin özel teşebbüsle birleşmesi veya doğrudan doğruya özel teşebbüs eliyle arama ve işletme faaliyetine girişilmesi, kanunun açık izniyle mümkündür. Konuyu düzenleyen Petrol kanunu da, tabiî servetler arasında bulunan petrol kaynaklarının devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber bu kanunun, 2. maddesiyle belirlenen amacı, Türkiye cumhuriyeti petrol kaynaklarını özel teşebbüs eli ve yatırımlarıyle hızla, ara vermeden ve verimli bir şekilde geliştirilip değerlendirilmesi ve bu amaca uygun olduğuoranda Türkiye içinde yabancı petrolle yapılan petrol ameliyelerinin gelişmesini sağlama, devletin rolünü azalttığı ve Anayasanın istisna olarak koyduğu bir imkânı kural kabul ettiği için Anayasa ile zor bağdaşır görülmektedir. Bu sebeple, Türkiye'de uzun tartışmalar yapılmışsa da, Petrol kanunu yürürlüktedir ve asıl düzenlemeyi bu kanun yapmaktadır. Petrol kanununun tanımlamalarına göre: yerden çıkarılan veya çıkarılabilen sıvı veya gaz halindeki bütün tabiî hidrokarbonlara, sıvı petrol veya gazla birlikte üretime elverişli olan veya bunların içinde erimiş bulunan bütün asfalt ve öteki katı hidrokarbonlara ve bu maddelerden çıkan hidrokarbon ürünlerine petrol denilir.

● *Petrol ameliyesi.* Petrol kanunu, arama, keşif, gelişim, üretim, tasfiye ve bunlarla

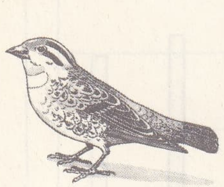
petronia petronia

Petrol ofisi amblemi

PETROSYAN

ilgili faaliyetlerle, petrolün ve petrol ürünlerinin bulunması, nakledilmesi, satılması ve bu işler için gerekli enerji ve su tesislerinin, bina, kamp ve öteki bütün tesislerin, teçhizatın yapımı, kurulması ve işletilmesiyle ilgili çalışmaları petrol ameliyesi (işlemi) olarak niteler. Petrol ameliyeleri idarî bir karara dayanılarak yürütülür. Ameliyeler iki ana gruba ayrılır: **1.** arama, petrol, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunduğu için, petrolün bulunabileceği toprağın maliki, arama hakkına sahip değildir. İdarenin izniyle arama yapılır ve iktisadî işletmeye elverişli miktarda bir petrol birikintisini ihtiva ettiği tespit edilen yeryüzü parçası, yani petrollü arazi keşfedilir. Arama, kanunun kullandığı teknik terimle *jeolojik* istikşaf ve petrol bulmak veya petrollü arazinin genişliğini tespit etmek amacıyle tecrübe kuyuları açılması demek olan arama sondajlarıyle tamamlanır; **2.** işletme, keşiften sonra petrolün üretimi, tasfiyesi, satışı gibi faaliyetleri kapsar. İşletme hakkının ilgili olduğu alana da «işletme sahası» denilir. Bütün petrol ameliyeleri idarenin verdiği izin belgeleriyle yürütülür.

● *Petrol hakkı.* Petrol ameliyeleriyle ilgili izin, arama ve işletme ruhsatnameleri ve ikinci derecedeki başka işlemlerin yapılmasına imkân veren belgelerden doğan hakların hep birine bu ad verilir. Petrol hakkı, idarî işlemlerden doğduğu için idarî niteliktedir. Petrol hakkının elde edilebilmesi için petrol işleriyle ilgili bakanlığa bağlı petrol dairesine başvurmak gerekir. Petrol dairesi, yerli veya yabancı bir şirket, hattâ, Bakanlar kurulu kararıyle yabancı bir devlet tarafından yapılabilecek böyle bir başvurma karşısında, önce istemin millî yararlara ve Petrol kanununun amacına uygun olup olmadığını değerlendirir; sonra da, istemde bulunanın benzeri işlerdeki tecrübesi, malî yeterliliği gibi hususları göz önünde tutarak istemi kabul veya reddeder. Petrol hakkını doğuran izin ve ruhsatnameler, hak sahibine bazı yetkiler verdiği gibi bazı yükümlülükler de getirir. Meselâ istikşaf izni, jeolojik araştırmanın yapıldığı yerde başka bir kimsenin aynı zamanda aynı ameliyeyi yapmasını engeller. Bu ancak ilk hak sahibinin izniyle mümkündür. Arama ruhsatnamesi, arama veya inkişaf sondajı sırasında üretim yaparak ve bir keşiften sonra işletme ruhsatnamesi istemek bakımından öncelik hakkı verir. Arama alanı 50 000 hektara kadar olabilir. Bir bölgede bir tüzel kişi aynı zamanda en çok 8 arama ruhsatnamesi alabilir. Arama ruhsatnamesinin süresi altı yıldır. Ancak bu sürenin uzatılması mümkündür. Bu hakların ve yetkilerin karşılığı olarak, ruhsatname sahibi petrol aramak ve arama alanında hektar başına ve yıllara göre artan miktarlarda bir devlet hakkı ödemek yükümlülüğü altına girer. İşletme ruhsatnamesi de, ilgili alanda tekel şeklinde petrol inkişaf ettirmek, üretmek hak ve yetkisini verir. Bir işletme alanı 25 000 hektarı, bir bölgede aynı tüzel kişiliğe tanınacak toplam işletme alanı ise 150 000 hektarı aşamaz. (LM)

PETROLATUM i. (fr. *petrolatum*'dan). Yoğunluğu aşağı yukarı 1 olan, yumuşak, koyu renkli katı cisim. Ağır petrol yağlarındaki parafinlerin santrifüjleme yoluyle giderilmesi sırasında elde edilir; parafin ve balmumundan meydana gelir. (Ticarette «vazelin» adı verilen maddeler petrolatum'un arıtılmasından elde edilir.) [L]

PETROLCÜ i. (*petrol*'den *petrol-cü*). Petrol sanayiinde çalışan mühendis, sanayici, yönetici v.d. (L)

Petrol dairesi, petrol kaynaklarının özel teşebbüs eliyle işletilmesini sağlamak, Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı petrol şirketleriyle ilgili işlemleri yürütmek üzere 6326 Sayılı kanunla kurulmuş (1954), Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığına bağlı, tüzel kişiliği olan devlet dairesi. Görevleri: ham petrolün üretimi, taşınması, depolanması, petrol ürünlerinin taşınması, depolanması ve satışıyle ilgili konularda gerekli arama izni ve belge vermek; petrol sicilini tutmak; petrol işlemlerini denetlemek; petrol hakkı sahiplerine petrol kanununu uygulamak; ham petrol üretimi için gerekli araç ve gereçlerin gümrük resminden muaf olarak Türkiye'ye sokulmasıyle ilgili işlemleri yapmak; bu araç ve gereçlerle petrolün, petrol üretimiyle ilgili hak ve hizmetlerin döviz hesaplarını Maliye bakanlığıyle birlikte tespit etmek ve yurt dışına transferine karar vermek; petrolcülük alanında uzman yetiştirilmesi için eğitim ve staj imkânları sağlamak; petrol işiyle meşgul olanların ödeyecekleri devlet hakkının ve üretilen petrolden alınacak devlet payının tahakkukunu yapmak; petrol konusundaki anlaşmazlıkların görüşme ve barış yoluyle halli için çalışmak; petrol siyasetinde hükûmete müşavirlik etmek; yabancı devletlerin dolaylı veya dolaysız olarak idaresinde etkili olabilecekleri tüzel kişilere istisnaî olarak petrol hakkı tanımak; Türkiye'yi petrol bölgelerine ayırmak, bu bölgelerin arama ve işletmeye açılmasına veya açılmış olanların kapatılmasına karar verilmek üzere Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığına teklifte bulunmak.

Dairenin başında bir başkan, idarî ve teknik işlere bakan iki yardımcı vardır. Petrol kanununun ve tüzüğünün uygulanması, petrol işlemlerinin sondaj, keşif, üretim, işletme, boru hattı ve rafinaj yönlerini Fen kurulu denetler ve petrol hakkı sahiplerinin verecekleri fennî raporları inceler. Danışma birimleri: teknik müşavir (mühendis); teknik müşavir (jeolog); hukuk müşaviri; İdarî ve Mali İşler müşavirliği. Esas birimler: Petrol Sicil müdürlüğü; Muhasebe müdürlüğü: İthal Edilmiş Sermayeyi Tespit bürosu. Yardımcı birim de Muamelât müdürlüğüdür. (M)

PETROLEA, Kolombiya'da (Norte de Santander idare bölgesi) şehir, Cucuta'nın kuzeyinde; 4 600 nüf. Bir boru hattıyle Antil denizine (Covenas) bağlanan petrol işletmesi merkezi. (L)

Petrol-İş sendikası, petrol, kimya, azot ve atom iş kollarında çalışan işçileri bünyesinde toplayan ve merkezi İstanbul'da bulunan, Türk-İş'e bağlı işçi sendikası (kuruluşu 1950). Başlangıçta sendikanın adı *İstanbul Akaryakıt İşçileri sendikası*'ydı; şubelerin artması ve sayılarının 13'ü bulması üzerine bu adı aldı. Sendika 1970'e kadar 157 toplu sözleşme yaptı ve bu sözleşmelerden 18 000 işçi yararlandı. (M)

Petrol ofisi, Millî Korunma kanununa dayanılarak, Bakanlar kurulu kararnamesiyle kurulmuş (14 şubat 1941), tüzel kişiliği olan malî ve idarî bakımdan özel kuruluş. 103 Sayılı bu kararnameye göre, Petrol ofisi, Petrol Limited şirketinin bütün hak ve yükümlülükleriyle satın almağa yetkili kılındı ve başlangıç için beş milyon liralık bir sermaye ofise verildi. Petrol ofisi, bir genel müdürlüktür. Ofisin konusuyle ilgili bakanlık, Petrol ofisi üstünde denetim görevini yerine getirir. Merkezi Ankara'da olan Petrol ofisinin, ilgili bakanlığın izniyle yurt içinde ve dışında şubeler açması, teşkilât kurması veya illerdeki görevleri, Bakanlar kurulu kararıyle il özel idareleri ve belediyelere, ofis namı ve hesabına yaptırması mümkündür. Petrol ofisinin göreceği işler, kuruluş kararnamesinde şu şekilde tespit edilmiştir: halk ve millî savunma ihtiyaçları için gerekli her türlü petrol ve müştakları satın almak, satmak, ithal etmek, yurdun çeşitli yerlerinde petrol ve müştakları stokları yapmak; yurt içinde petrol ve müştaklarının fiyatlarını tespit etmek, dağıtımını düzenlemek; bu maddelerin nakli için tank, her türlü kap ve nakil araçlarını yapmak, satmak, kiralamak, kullanmak; gerektiğinde ve imkânlar oranında tasfiyehaneler kurmak, kiralamak, bunları işletmek ve bu amaçla ham petrol satın almak; çeşitli ihtiyaçlara göre petrol ve müştaklarının terkibini değiştirmek ve bunlara gereken diğer maddeleri karıştırmak ve bu amaçla, gerekli tesisat ve teşkilâtı meydana getirmek. Kuruluş, 1971 yılında T.H.Y.'nın akaryakıt ihtiyacının tamamını ve 1 357 acente ve bayi aracılığıyle de akaryakıt ihtiyacının üçte birini karşılıyordu. 1950'de acenta sayısı 199 idi. Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığının kurulmasından sonra ofisin bağlantısı Ticaret bakanlığından buraya devredildi (1964). 1971 Temmuzunda sermayesi 500 000 000 liraya çıkarıldı. (M)

PETROMYS i. Kaya sıçanı; Güneybatı Afrika'da yaşar ve bileşikgillerden bazı çiçekleri çok sever. (*Petromyidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PETRONE (İgino), italyan filozofu ve hukukçusu (Limosano, Molise 1870 - S. Giorgio, Cremano 1913). 1897-1900 Arasında Modena üniversitesinde hukuk felsefesi, 1900'den ölümüne kadar da Napoli üniversitesinde ahlâk felsefesi dersleri verdi. İlk çalışmalarında hukuk felsefesini, pozitivizm, sosyolojizm ve historizmin etkisinden kurtararak, bu felsefeye metafizik ilkeler getirmeğe çalıştı; fakat sonraları biçimsel hukuk felsefesi üstünde durunca, yeni oluşan idealizmin etkisinde kaldı ve vicdanda hukuk sezgisinin toplumsal değerini ortaya koydu. Ahlâk felsefesi alanında ise, Aristoteles nesnelciliğiyle Kant'ın biçimsel öznelciliğini bağdaştırmağa çalışırken, A. Rosmini felsefesinden fransız determinizmine kadar birçok akımın etkisinde kaldı. Başlıca eserleri: *La Fase Recentissima della Filosofia del Diritto in Germania* (Almanya'da Hukuk Felsefesinin İlk Evreleri) [1895]; *Lo Stato Mercantile di Fichte e la Premessa Teorica del Socialismo* (Fichte'nin Ticaret Devleti ve Sosyalizmin Nazarî Öncüleri) [1904]; *Il Diritto nel Mondo dello Spirito* (Zihin Dünyasında Hukuk) [1910]; *I Limiti del Determinismo Scientifico* (Bilimsel Determinizmin Sınırları) [1910]; *Etica* (Ahlâk) [ölümünden sonra yayımlandı, 1917] ve çeşitli inceleme ve makalelerini biraraya toplayan *Problemi del Mondo Morale Meditati da un Idealista* (Bir İdealistin Kafasındaki Ahlâk Dünyası Meseleleri) [1905]. (M)

PETRONİA i. Çizgili esmer tüylü, serçeye yakın, küçük boylu ötücü kuş; Avrupa'nın bir kısmında, Asya'da ve Afrika'nın kayalık bölgelerinde yaşar. (Ev serçesinden biraz daha büyük olan *Petronia petronia*'nın gerdanında limon sarısı küçük bir benek vardır. Dokumacıkuşugillerden.) [L]

Petronia (LEX). Rom. huk. Roma imparatorluğunun ilk devirlerinde, kölelerin, magistratusun izni olmadan hayvanlara atılmasını önleyen kanun. (L)

PETRONİJEVİÇ (Branislav), sırp filozofu (doğ. Solvjak, Uba 1875). 1905'te Belgrad üniversitesinde ders vermeğe başladı. Çok yönlü ve kültürlüydü. Nazarî felsefe, psikoloji, bilimler tarihi ve felsefesi, matematik, paleontolojiyle ilgili eserler yazdı. (M)

PETRONİLA, Aragon kraliçesi (1135 - 1173). Ramiro II'nin kızı. İki yaşında Barcelona kontu Raimundo - Berengver IV ile nişanlandı, 1151'de onunla evlendi. Raimundo böylece miras yoluyle Aragon'a sahip oldu. Katalonya hanedanını meydana getiren bu birleşme sonunda Aragon bir akdeniz devleti haline geldi ve dört yüzyıl yaşadı. Dul kalan Petronila oğlu Alfonso II'nin (1162-1164) naibeliğini yaptı. (L)

PETRONİUS (Caius-Arbiter), latin şairi ve yazarı (M. S. I. yy.), Neron'un çağdaşı ve yakını olan ve Piso'nun yönettiği fesat hareketinin ortaya çıkması üzerine hayatına son vermek zorunda kalan konsül ile aynı kişi olduğu söylenir. Ölümünü anlatan Tacitus'tan öğrendiğimize göre, Petronius muhteşem bir ziyafet hazırlattı ve sonunda damarlarını keserek intihar etti. *Satiricon* adlı ünlü romanı latin edebiyatının en ilgi çekici eserlerinden biridir. (L)

PETRONİUS. Bk. MAXİMUS.

PETROOKSİPİTAL sıf. (fr. *petro-occipital*). Anat. Kovuklu sinüsten doğan ve boyun iç toplardamarına dökülen bir toplardamar sinüsüne denir. (L)

PETROPAVLOVSK, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Yukarı İşim'de; 153 000 nüf. Tarım sanayii ve donatım merkezi. Kurgan-Omsk yolu ortasında Transsibirya hattının istasyonu. (L)

Petropavlovsk kalesi, Petersburg'da kale. Neva nehri ağzını savunmak amacıyle yapıldı (1703-1710). Dış surları önce kerpiçten (1703), daha sonra taştan (1706) örülen kalenin orta kısmında *Petropavlovsk bazilikası* (1713-1721; Pyotr II dışında, Petro I'den Aleksandr II'ye kadar bütün çarların mezarları) yer alır. Bu kale, Kronştadt kalesi yapıldıktan sonra stratejik önemini kaybetti. Alekseyevskiy burcu da XVIII. yy.-dan itibaren siyasî tutukluların kapatıldığı bir cezaevi haline getirildi: 1790'da Radiçev, 1825'te birçok dekabrist, 1849'a doğru Bakunin, Pisarev, bu cezaevinde kaldılar. 1871'de Trubetskoy burcunda yapılan cezaevi birçok rejim aleyhtarını (sosyal-demokrat-

Foto. LAROUSSE

lar, devrimci sosyalistler v.b.) barındırdı. Bu kalenin garnizonu ekim 1917 devrimine katıldı ve burada depo edilen silâhlar ayaklanan işçilere dağıtıldı. 1922'den sonra kaleye çeşitli müzeler (Topçu müzesi, Devrim müzesi) yerleştirildi. (L)

PETROPAVLOVSK-KAMÇATSKİY, S.S.C.B.'de liman şehri; Uzakdoğu'da, Kamçatka yarımadasının güneydoğu kıyısında; 106 000 nüf. Balıkçılık merkezi. Balık konserveleri. (L)

PETROPOLİS, Brezilya'da (Rio de Janeiro eyaleti) şehir, serra dos Orgaos'ta; 61 000 nüf. 810 m yükseltide yazlık yer. Dokuma ve kimya sanayii. Sebze yetiştiriciliği. Şehir 1894-1903 arası Rio de Janeiro eyaletinin merkeziydi. İmparatorluk sarayı ve müze. (L)

PETROS, Bizanslı devlet adamı ve yazar (VI. yy.). 539'da *magistros* ve *patrikos* oldu; ölümüne (1565) kadar Justinianus'un gözde adamlarından biriydi. Bir *Historia* (Tarih) ve bazı kısımları Konstantinos VII'nin *Peri Basileiu Takseos*'unda (Krallığın Düzeni Üstüne) yer alan saray törenleriyle ilgili bir kitap (*Peri Politikes Katastasis* [Devletin Yapısı Üstüne]) yazdı. (L)

PETROSELİNUM i. Bot. Maydanozun ilmî adı. (L)

PETROSSA. Bk. PİETROASA.

PETROSYAN (Tigran Vartanoviç), sovyet satranç oyuncusu (Tiflis 1929). Erivan Pedagoji enstitüsünde felsefe okudu, iki defa S.S.C.B. satranç şampiyonu oldu; milletlerarası birçok turnuvayı kazandı (1959 - 1961); 1963 ve 1966'da kendi yurttaşı Mihail Botvinnik'i yenerek dünya şampiyonu oldu. (L)

PETROŞANİ, Romanya'da şehir, Erdel'de (Hunedoara bölgesi), Jiu kömür havzasında; 14 100 nüf. Sanayi merkezi. Maden enstitüsü. (L)

PETROV (İvan), rus şarkıcısı (İrkutsk 1920). Sanat hayatına 1943'te Moskova'da başladı ve az zamanda güçlü bas sesiyle tanındı. 1954'ten itibaren dış ülkelere giden Petrov, *Boris, Mephistopheles* rollerini oynadı, birçok konser verdi. Şaporin'in *Dekabristler* adlı eserini ilk tanıtan odur. (L)

PETROV (İvan Yefimoviç), sovyet generali (1896 - Moskova 1958). 1918'den sonra Komünist partisine girdi; haziran 1944'ten mart 1945'e kadar, özellikle Karpatlaraltı Rusya bölgesinde, Ukrayna cephesine kumanda etti ve bu bölgenin Sovyet Rusya'ya katılmasını sağlamakla görevlendirildi. (L)

PETROV (Osip Afanasyeviç), rus bası (Yelizavetgrad [bugün Kirovograd] 1806 - Petersburg 1878). *İvan Susanin* (1836) ve *Ruslan ve Lyudmila*'nın (1836) [Glinka'nın] ilk temsilinde sahneye çıktı. Musorgskiy'in dostu idi. Besteci, *Boris Godunov*'un da Varlaam rolünü ona verdi. (L)

PETROV (Vladimir Mihayloviç), rus sinema yöneticisi (1896). Sovyetler birliğinin, 1935'ten sonra ortaya çıkan en ünlü sanatçılarındandır. Başlıca filimleri: *Yoy ve Küçük Dostu* (1928); *Fritz Bauer* (1930); *Pyotr Perviy* (Büyük Petro) [1938]; *Kutuzov* (1943); *Yubiley* (Jübile) [1945]. (M)

PETROVARADİN. Bk. PETERVARADİN.

PETROVGRAD. Bk. ZRENJANİN.

PETROVİÇ (Veljko), sırp yazarı (Sombor 1884 - Belgrad 1967). İki ciltlik vatanî şiirler, Voyvodina ve Slavonya Sırplarının hayatını dile getiren on kadar hikâye kitabı yazdı. (L)

PETROVİÇ NYEGOK, Eski Karadağ prens - piskoposlar (*vladika'lar*) hanedanının soy adı. Hanedanın kurucusu Danilo 1697'de vladika seçildi. (L)

PETROVSK. Bk. MAHAÇKALE.

PETROVSK - ZABAYKALSKİY, S.S.C.B.'de şehir, Orta Sibirya'da, Baykal gölünün doğusunda, Transsibirya demiryolu hattı üzerinde; 27 600 nüf. Demir madenleri ve demir çelik fabrikası (L)

PETROZAVODSK, S.S.C.B.'de şehir, Karelya muhtar cumhuriyetinin başkenti, Onega gölünün batı kıyısında; 143 000 nüf. Kereste sanayii (odun hamuru, selülöz, kibrit). Makine sanayii. Şehir 1703'te Büyük Petro'nun kurduğu bir dökümevi çevresinde gelişti. (L)

PETRU I (öl. 1391), Moldavya prensi (1375-1391). Macarlar tarafından tehdit edilince Polonya kralı Wladislaw II ile ittifak yaptı; daha sonra onun kızkardeşiyle evlendi. (L)

PETRUCCİ (Ottaviano), italyan basımcısı (Fossombrone, Urbino 1466 - Venedik 1539). El hurufatı sayesinde «ölçülü müziğin» basılmasını sağlayan sistemi icat etti ve ilk müzik basımcısı oldu. Urbino dukasının himayesindeydi, Venedik'e yerleşti (1498) ve orada en ünlü fransız ve flaman ustalarının şarkılarını *Harmonicae Musices Odhecaton*'da (1501) derledi. *Odhecaton*'dan başka bastığı eserler arasında, iki kitaplık *Canti* (Şarkılar) [1502-1504], dört kitap motet (1502-1505), Josquin Des Prés missalarından üç kitap (1502-1514), on bir kitap *Frottole* (1504-1514), iki kitap *Lamentationas Ieremie* (Yeremya'nın Mersiyeleri) [1506], dört kitap lavta tablaturası (1507-1508), iki kitap *Laude* (1508), dört kitap *Mottetti della Corona* (1514-1519), nihayet Obrecht'in, Brumel'in, Ghiselin'in, La Rue'nün, Agricola'nın, Orto'nun, Isaac'ın, Gaspard'ın, Mouton'un, Févin'in ayrı ayrı missa kitaplarıyle, Bernardo Pisano'nun beş sesli missa ve motet derlemeleri yer alır. Petrucci'nin bütün yayımları fasiküller halindedir ve hiç bir zaman bir bütün halinde çıkmamıştır. Bu, Angelo Gardano'nun 1577'de ortaya attığı bir yeniliktir. Petrucci 1511'de Venedik'ten ayrılarak Fossombrone'ye döndü ve orada bir kâğıtçı dükkânı açtı. (L)

PETRUCCİ (Pandolfo), Siena tiranı (Siena 1450'ye doğr. - San Quirico 1512). Tüccardı; uzun bir süre için yurt dışına sürüldü, ülkesine dönünce (1487) düzenbazlığı ve serveti sayesinde derebeyliği ele geçirmeyi başardı. Ama yeniden sürüldü ve ancak Louis XII'nin aracılığıyle yurduna dönebildi. Siena'yı güzelleştirmek için çok çaba harcadı. — Oğlu ALFONSO (Siena 1492 - Roma 1517), 1511'de kardinal oldu, hapse atıldı ve papa Leo X'a karşı komplo kurmakla suçlanarak boğduruldu. (L)

PETRU CERCEL (öl. 1590), Eflak voyvodası (1583-1585). Voyvoda olmadan önce İstanbul'da Fransa elçisinin yanında çalıştı. Fransız elçisinin aracılığıyle osmanlı hazinesine dörtte biri peşin olmak üzere 80 000 altın vermeyi vaat ederek voyvoda oldu. Uzun süre İtalya'da yaşadı ve orada hümanistlerle dostluk kurdu. İtalyanca şiirler yazdı. Fransa'ya gitti. Eflak boyarlarıyle anlaşamadığından Eflak hazinesinden 400 000 altın alarak Lehistan'a kaçtı. İstanbul'a dönüşünde Yedikule'de boğduruldu. (LM)

PETRU Rareş (öl. 1546), Moldavya prensi (1527-1538 ve 1541-1546), Büyük Ştefan'ın oğlu. Kardeşleri Boğdan ve Ştefan'dan sonra prens oldu. 1530'da Polonyalılara yenildi. Avusturya imparatoru Ferdinand ile birleşerek Osmanlılara isyan ettiğinden Kanunî, Boğdan üstüne yürüdü. Rareş, Transilvanya'ya (Erdel) kaçtı (1538). Daha sonra İstanbul'a gelerek kendini affettirdi. Boğdan'ın ödediği verginin 2 000 altından 12 000 altına çıkarılmasını kabul etti ve ikinci defa Boğdan voyvodası oldu (1541). [LM]

PETRUS Aziz (Caramca *Kepha*'nın yun. transkripsiyonu *Kephas*'dan *taş* anlamında lat. k.). [Latince tercüme *Petrus* buradan gelmiştir], İsa'nın havarisi (Beytsayda, Celile-öl. Roma M.S. 64). İsa tarafından havarilerin başı olarak seçildi. Babası Yuhanna, gerçek adı da Simun'dur. Petrus, takma adı, Simun'un Hıristiyanlıkta oynayacağı sağlam temel rolü belirtmek için İsa tarafından özellikle seçilmiştir. «Sen Petrus'sun (taş'sın) ve ben kilisemi bu taş üzerine kuracağım» (Matta, XVI, 18). Simun'un Andreas adında bir kardeşi vardı. Herhalde evliydi, çünkü İncil kaynanasından söz eder. Kefernahum'da yaşar ve balıkçılıkla geçinirdi. Hıristiyanların inancına göre, İsa'nın başlıca mucizelerine görgü tanığı olmuştu. Çile'den az önce İsa tarafından, dindaşlarının imanını güçlendirmekle görevlendirildi. Tam bir bağlılık sözü vermesine rağmen, İsa, Gethsemani'de tutuklanacağı sırada Petrus onu terk etti ve üç defa inkâr etti. Hıristiyanlar İsa'nın dirilip Petrus'a göründüğüne ve ona kiliseyi emanet ettiğine inanırlar. Petrus o zamanlardan beri ilk papa sayılır.

Hamsin günü Petrus, İsa'nın dirildiğini yahudilere açıkça bildirdi ve İsa dinini ilk kabul edenleri vaftiz etti. Yahudi İhtiyarlar meclisinin emri üzerine önce Yuhanna ile, sonra bütün öteki havarilerle birlikte tutuklandı. Her iki defasında da serbest bırakıldı. Daha sonra Samiriye'de ve Akdeniz kıyısında kurulan ilk hıristiyan cemaatlerini ziyaret etti. Bu vesileyle yüzbaşı Cornelius'un şahsında, ilk paganları Kiliseye kabul etmeğe başladı. Herodes Agrippa'nın giriştiği hıristiyan kıyımı sırasında Kudüs'ten ayrılarak Antakya'ya gitti, orada Paulus ile karşılaştı ve «Galatialılara Mektup»ta yer alan anlaşmazlık ortaya çıktı. Petrus daha sonra Roma'ya giderek bir süre orada kaldı. Kudüs «konsil»inde (48) Yakub ile birlikte Hıristiyanlığı kabul eden paganların Musa töresinden kurtulmalarını sağlamıştı. Eski bir geleneğe göre Neron çağında Mamertinus kalesine hapsedildi ve her halde bu imparatorun bahçelerinde 64'te öldürüldü. Son kazılardan anlaşıldığına göre Vatikan tepesinde bir yere gömüldü. İlk Vatikan kilisesi Constantinus tarafından bu tepede inşa ettirilmişti. Bu kilisenin yerini bugün Roma'da Vatikan'daki San Pietro kilisesi aldı.

— İkonogr. Aziz Petrus, Batı'da genellikle dazlak kafalı ve kısa kıvırcık sakallı olarak gösterilir. Üzerinde ya havarilerin «toga»sı ya papaların «pallium» ve «tiara»sı, elinde de İsa'nın kendisine verdiği yetkinin sembolü olarak anahtarlar vardır. Heykel alanında başlıca şu eserler sayılabilir: Vatikan kilisesindeki bronz heykel (V. yy.a ait bir mer mer heykelden reprodüksiyon); Moissact ve Arles kabartmaları; Aziz Lazarus'un mezarından kalan bir baş (Louvre); Chartres, Petersborough, Bamberg, Evora, Begensburg, Halberstadt katedralleriyle Nürnberg'te Sebalduskirche ve Solesmes'de Saint-Pierre kilisesinin heykelleri; G. Sagreras (Palma de Mallorca), Della Porta (Roma'da Trajanus sütunu üstündeki heykel), Peter Vischer (Nürnbergte Aziz Sebaldus'un kabri), Duquesnoy (Brüksel) ve Puget'nin (Avignon katedrali) yontmaları. Aziz Petrus ayrıca, Laterano'da *Triclinium* mozaiğinde (800), Maztre de Moulins'in tablolarında (*Moulins triptik kanadı*), Grao Vasco (Viseu), A. Dürer (*Dört Havari*, Münih), Jacopo Bassano (*Aziz Petrus ve Aziz Paulus*, Modena), Herrera (Dresden), Ribera (Madrid), Lanfranco (Louvre), Jouvenet (Rouen), El Graco'nun Toledo Katedrali, Escorial) tablolarında temsil edildi. El Greco, Aziz Petrus'u Aziz Paulus ile birlikte de göstermiştir (Leningrad, Stockholm).

Azizin hayatından alınmış sahneler Ripoll, Nantes, Paris (Saint-Pierre de Chaillot, heykeltıraş H. Bouchard) kabartmalarında, Montreale mozaiklerinde, Cimabue (Assisi), Masolino, Masaccio, Filippo Lippi'nin (Floransa'da Carmine kilisesi) fresklerinde, Vatikan'da Lanfranco'nun resimlerinde, Konrad Witz (Cenevre) ve Zurbaran'ın (Sevilla) sunak duvarlarında, Bourges, Lyon, Tours, Ferriéres-en-Gatinais'deki vitraylarda, XV. yy.da yapılmış veya Sistina şapeli için Raffaello tarafından hazırlanan krokilerinden ilham alan duvar halılarında yer alır.

İsa'nın hayatından sahneleri canlandıran birçok resimde de Aziz Petrus temsil edilmiştir. (L)

PETRUS CANİSİUS Aziz, hollandalı din adamı (Nimègue 1521 - Fribourg, İsviçre 1957). 1543'te cizvit tarikatına girdi; Otuzlar konsilinin en önde gelen ilâhiyatçısı, sonra, Bavyera'da, İngolstadt üniversitesi rektörü (1549), Viyana diyakosluğu yöneticisi (1555), Almanya'da dinî bölge başkanı (1555) oldu. 1580'de İsviçre'ye çağrıldı, burada Fribourg kolejini kurdu. Germen dilinin konuşulduğu bütün ülkelerde, Protestanlığa karşı Katolikliğin başlıca sözcüsü kabul ediliyordu. Birçok dinî eser bıraktı; bunlar arasında ünü bütün dünyaya yayılan *Summa Doctrinae Christianae* de (Hıristiyan Doktrini Külliyatı) [1555] yer alır. (L)

Petruşka, rus kukla tiyatrosunun 1636'dan beri bilinen baş kahramanı. Eğri bir burnu vardır, kamburdur, devamlı güler. Kırmızı bir gömlek ve püsküllü bir takke giyer. Yenilmez bir kahramandır; şeytandan ve ölümden güçlüdür. Adı bugün sovyet tiyatrosunun bütün kuklaları için kullanılır. (L)

Petruşka, 1 perde ve 4 tabloluk bale; lib-

«Petruşka»
Bozzoni ve Mad-Bardin
Paris operası'nda

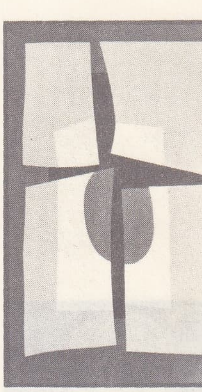

PETTORUTİ

petunya

Foto. Lipnitzky (LAROUSSE)

retto: Stravinskiy ve A. Benois; müzik: Stravinskiy; koreografi: Michel Fokine; dekor ve kostümler: A. Benois; ilk temsil: 1911 (Châtelet tiyatrosu); bellibaşlı dansçılar: T. Karsavina, V. Nijinski, E. Cecchetti. Petersburg karnavalı sırasında Amirallik meydanında bir kuklacı, sihirli flütüyle üç kuklayı canlandırır; Petruşka, aşkını ciddîye almayan ve onu bir magrıplı ile aldatan hoppa dansözün oyuncağı olmuştur. Kıskanç magrıplı sonunda rakibini öldürür. Petruşka XX. yy.ın müzikli tiyatrosunun şaheserlerindendir. (L)

PETRZELKA (Vilem), çek bestecisi (Kralova Pole 1889), Janaçek ve Novak'ın öğrencisi. Prag ve Brno'da öğretmenlik yaptı. Müziği, folklor, caz ve çeşitli yeni üslûpların bir karışımıdır. Bir opera, iki *sinfonietta* (1943, 1952), bir senfoni (1956), bir uvertür, bir senfonik şiir, bir senfonik dram, beş dörtlü, bir keman konçertosu (1943) besteledi. (L)

PETSALİS (Thanasis), yunanlı yazar (Atina 1904). İki dünya savaşı arasındaki en başarılı nesir yazarlarındandır. Tarihî romanları vardır: *Maria Parni* (1933); *Oi Mavrolykoi* (Kara Kurtlar) [1947]; *İ Kampana ti Agras-Triadas* (Agia Triada'nın Çanı) [1950]; *Eksazsis Glykeia Khores Kypru* (Sevimli Ülke Kıbrıs) [1955]. Ayrıca tarihî hikâyeler de yayımladı. (L)

PETSAMO veya **PEÇENGA**, S.S.C.B.'de liman şehri, Laponya'da, Kuzey Buz denizi yakınında. 1944'te Finlandiya tarafından S.S.C.B.'ye bırakıldı. Önemli nikel yatakları. Bakır ve nikel metalürjisi. (L)

PETSONA. Bk. PEÇİN.

PETTEİA veya **PESSEİA** i. Esk. Yun. Atina'da oynanan, satranca benzer oyun. (L)

PETTEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) merkez, Kuzey Denizi kıyısında, Alkmaar'ın kuzeybatısında. Euraton'a bağlı uzay araştırmaları merkezi. (L)

PETTENKOFER (Max VON), alman kimyacısı ve sağlık uzmanı (Lichtenheim, Neuburg yakınları 1818 - Münih 1901). 1847'de Münih Tıp fakültesinde kimya profesörlüğüne tayin edildi. Tıp alanında, safra, idrar, çeşitli sağlık meseleleri, solunum, beslenme v.b. konularda araştırmalar yaptı. Sanayi alanında da altının tasfiyesi, platinin erimesi v.b. üstüne denemeleri vardır. 1846'da Bavyera Bilimler akademisine girdi. 1883'te bu akademinin başkanı oldu. Gazetelerde çıkan inceleme yazıları ve makalelerinin yanı sıra tifüsün sebepleri ve koleradan korunma konularında da çeşitli eserler yayımladı. Münih'te intihar etti. (L)

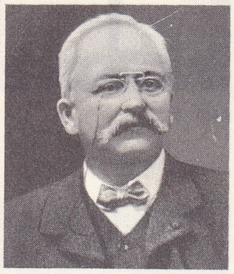

Armand PEUGEOT

Pettenkofer tepkimesi. Biyokim. Kolik asit türevlerinin (safra tuzları) meydana getirdiği tepkime: sülfürik asitli ortamda sakkarozun mora boyanması. (L)

PETTİE (John), iskoçyalı ressam (Edinburgh 1839 - Hastings 1893). Edinburg'da, Robert Scott Lauder'ın öğrencisi oldu ve ilk tablosu *Hapishane Sevgilisi*'ni 1859'da orada sergiledi. Ertesi yıl *Silâhçılar*'ı Londra'da, Royal academy'de teşhir etti. 1862'de kesinlikle Londra'ya yerleşti. *Büyücülük Suçundan Tutuklanma* adlı tablosuyle Royal academy'nin yardımcı üyeliğine kabul edildi, yedi yıl sonra tam yetkili üye oldu. Konularını genellikle tarih ve edebiyattan (bu arada sir Walter Scott'un romanlarından birçok sahne) alıyordu. Fakat eserleri, renklerinin zenginliği ve canlılığıyle, benzer konuları geleneksel bir biçimde işleyen tablolardan ayrılır. (M)

PETTİFORD (Oscar COLLİNS, **Opie** — denir), amerikalı caz kontrbasçısı (Okmulgee, Oklahoma 1922 - Kopenhag 1960). 1943'te Charlie Barnet orkestrasına girdi, Roy Eldridge ile çalıştı, Minton's kulübünde çaldı; Dizzy Gillespie ile ilk bop orkestralarından birini kurdu. 1945'te Boyd Raeburn ve Coleman Hawkins ile, 1945-1948 arasında Duke Ellington ile, 1949'da Woody Herman ile çalıştı. 1952-1958 Arasında New York'ta Charlie Mingus, Max Roach, Henri Renaud'nun topluluklarında çaldı. 1958'de Avrupa'ya yerleşti. Ray Brown ile birlikte savaş sonrasının en ünlü basçısıdır. Doldurduğu plaklar arasında *The Man I Love* (Hawkins ile, 1943), *Stardust* (1954), *I Don't Mean a Thing* (T. Monk ile), *Oscar's Blues* (1959) sayılabilir. (L)

PETTORUTİ (Emilio), arjantinli ressam (La Plata 1894). Kendi kendini yetiştirdi, 1913'te, ailesinin vatanı Floransa'ya gitti ve fütürist akıma katıldı. 1922'de Almanya'da kaldı, 1924'teki ilk Paris yolculuğu sırasında Juan Gris ve Gino Severini ile dost oldu. İngiltere'ye gitti, sonra Arjantin'e döndü (1925-1952 arası). 1953'te Paris'e yerleşti, 1956'da Guggenheim ödülünü kazandı. Cordoba ve Rosario müzelerinde, Buenos Aires'teki İnstituto Di Tella'da eserleri vardır. Tablolarında Avrupa öncü (avangard) resminin başlıca akımlarının sentezini yaptı ve bu zevkin Güney Amerika'da yayılmasına katkıda bulundu. (L)

PETTY (sir William), ingiliz hekimi ve iktisatçısı (Romsey, Hampshire 1623-Londra 1687). Oxford üniversitesinde anatomi profesörüydü; İrlanda'daki ingiliz askerî birliklerinin hekimi (1652) oldu. Değerli bir istatistikçiydi; önce Cromwell'in sonra Charles II'nin danışmanlığına getirildi. 1654-1655 Arasında İrlanda'da elkonulan toprakların dağıtımı konusunda büyük bir soruşturma yaptı ve bu toprakları yeni bir kadastro temeline göre düzenledi. Merkantilistlere karşı bir çeşit ticaret hürriyetini savundu ve fiyatların, üretimin gerektirdiği emekle belirlendiğini ortaya koydu. Royal society'nin ilk üyelerinden biriydi. (L)

PETUNYA i. (lat. *petunia*). Amerika asıllı süs bitkisi. (Patlıcangillerden.)

— ANSİKL. *Petunya*'nın süs bitkisi olarak yetiştirilen çeşitleri: *kokulu petunya* (*Petunia nyctaginiflora*), *mor çiçekli petunya* (*P. violacea*), *büyük çiçekli petunya* (*P. superbissima*) ve melez petunyalar. *P. pendula* pencere ve balkonları süslemekte kullanılır. (L)

PETURSSON (Hannes), izlandalı yazar (Skagofjord idare bölümü 1931). Reykjavik Latin okulunda, Almanya'da Köln ve Heidelberg üniversitelerinde okuduktan sonra, barok coşkunluğu ile klasik ritmi birleştiren masal (*Kuzey Masalları*, 1962) ve şiir kitaplarında (*Şiirler*, 1955; *Yaz Vâdilerinde*, 1959; *Anlar ve Yerler*, 1962) kendini genç şairlerin ustası olarak kabul ettirdi. (L)

PETYREK (Felix), avusturyalı müzikçi (Bruno 1892 - Viyana 1951). L. Godowsky ve E. Sauer'den piyano, F. Schreker'den beste dersleri aldı. Birçok sahne müziği, *Die Arme Mutter und der Tod* (Zavallı Anne ve Ölümü) [1923] adlı opera, orkestra, koro ve oda müziği besteledi. Bu eserlerde, modern unsurlarla romantizm sonrası unsurları kaynaştırır. (M)

PETZ veya **PEZ** (Johann Christoph), alman besteci (Münih 1664 - Stuttgart 1716). J. K. Kerll'in öğrencisi olduğu sanılır; Petz'te, Münih'te, Köln'de ve Stuttgart operasında resmî görevler aldı; bir *Festa di Danza* (Dans Şenliği), bir opera (*Trajano*, 1699), bir *Serenata Teatrale* (Tiyatro İçin Serenat), *Gallo-İtalus İnstrumentorum Concentus*, on iki sonat, bir mezmur v.b. besteledi. (L)

PETZHOLD (Julius), alman bibliyografyacısı (Dresden 1812 - ay.y. 1891). Saksonya kralı Johann'ın (1839 - 1853), sonra kral Albrecht'in (1853-1887) kütüphaneciliğini yaptı. «Anzeiger für Literatur der Bibliothekswissenschaft» dergisini çıkardı (1840 - 1886). Modern bibliyografya anlayışına uygun ilk eserleri yayımladı: *Bibliotheca Bibliographica* (Bibliyografik Kütüphane) [1866]; *Bibliographia Dantea* (Dante Bibliyografyası) [1872-1880], daha sonra (1890) A. Graesel tarafından elden geçirilerek *Grundzüge der Bibliothekslehre* (Kütüphaneciliğin Ana İlkeleri) adıyle tekrar yayımlanan *Katechismus der Bibliothekslehre* (Kütüphaneciliğin Kutsal Kitabı) [1856]. (M)

PETZİT i. (W. *Petz*'in adından, fr. *petzite*). Miner. Tabiî gümüş tellürür; bileşiminde yüzde 25 kadar altın bulunur. (L)

PETZOLD (Johann Cristoph). Bk. PEZEL.

PETZOLD (Rudolf), alman bestecisi (Liverpool 1908). Jarnach ve Dahm'ın öğrencisiydi. Frankfurt'ta dersler verdi. Köln Yüksek Müzik okulunu yönetti (1946). Üç senfoni (1942-1956), bir uvertür, *sinfonietta*'lar, orkestra için bir prelüd, bir senfonik süit, bir missa, bir *Te Deum* (1950), keman için bir oda konçertosu (1960), üç dörtlü, iki piyano için bir sonat besteledi. (L)

PETZVAL (Joseph), avusturyalı mühendis ve matematikçi (Szepesbela, Macaristan 1807-Viyana1891). Peşte'de mühendislik yaptı; aynı şehirde (1835), sonra Viyana'da (1837) matematik profesörü oldu. Özellikle fotoğraf objektifi üstündeki çalışmalarıyle tanındı; 1840'ta ilk çift objektifi gerçekleştirdi; alanın anastigmatizm ve düzlemlik şartını belirledi. (L)

PEUCEDANUM i. (lat. k.). Beyaz veya sarı çiçekli çokyıllık otsu bitki; bazı türleri güzel yapraklarından dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Maydanozgillerden.) [L]

PEUCETİA. Esk. coğ. İtalya'da dağlık bölge, Adriya denizi ile Tarento körfezi arasında. Bölgede *Peucetia*'lılar yaşardı. Başlıca şehri: *Barium* (Bari). [L]

PEUGEOT, Montbéliard'lı fransız sanayici ve mühendis ailesi. JEAN-PİERRE I (Hérimoncourt 1734 - öl. 1814), 1804'te tekstil alanında çalışmağa başladı. —İki büyük oğlu JEAN-PİERRE II (Hérimoncourt 1768-öl. 1852) ve JEAN-FRÉDÉRİC (Hérimoncourt 1778-öl. 1822), bugünkü Peugeot sanayiinin ilk kurucularıdır. Çeliği soğukta haddeleyerek testere şeritleri imaline başladılar; sonra 1843'te Valentigney'de bir hırdavat fabrikası satın aldılar. —Jean-Pierre II'nin oğullarından ikisi, JULES (Hérimoncourt 1811-öl. 1889) ve EMİLE (Hérimoncourt 1815 -Valentigney 1874) fabrikayı yenilediler, bu kuruluş 1891'de Valentigney'e taşındı ve *Les Fils de Peugeot Fréres* adını aldı. — Jules'ün oğlu EUGENE (Hérimoncourt 1844-öl. 1907) ve Emile'in oğlu ARMAND (Valentigney 1849 - Neuilly-sur-Seine 1915), Fransa'da bisiklet ve otomobil imalinin öncüleridir. 1885'te bisiklet yapımı için ilk atelye kuruldu: bu imalâthane hızla gelişti. Şirket öbür geleneksel imalâtlarını da sürdürüyordu. Eugene ile Armand, Serpollet ile buharlı, motorlu ve üç tekerlekli bir araba yapıp 1889 Sergisi'nde gösterdiler; daha sonra bunun yerini Daimler motoruyle işleyen dört tekerlekli bir araba aldı. Peugeot 1890'da bu çift silindirli motorun lisansını elde etti ve benzinle işleyen ilk otomobillerden birini meydana getirdi. Artık Daimler motoruyle değil, Peugeot motoru ile çalışan arabalarının büyük başarısı karşısında kendini daha çok yeni buluşlara vermek isteyen Armand, kuzenlerinden ayrılıp (1897) Audincourt (Doubs) ve Fives-Lille'de birer fabrika ile, 1910'da *Société Anonyme des Automobiles et Cycles Peugeot* adını alan, *Société des Automobiles Peugeot*'yu kurdu. On yıl boyunca, iki şirket birbirine rakip oldu: Armand'ın teşebbüsünü çok cüretli sayan *Les Fils de Peugeot Frères*, piyasaya çeşitli tipte motosiklet ve «Lion Peugeot» adı verilen, önce bir, sonra iki silindirli hafif bir araba sürdüler.

Birinci Dünya savaşı ertesinde çeşitli Peugeot firmaları gelişmeye devam etti. *Peugeot et Cie* (1842'de kuruldu ve Les fils de Peugeot Fréres ile birleşti) avadanlık ve özel çelik yapımına girişti, 1926'da ayrı bir şirket haline gelen *Peugeot Cycles*, faaliyetini bisiklet yapımıyle sürdürdü; *Peugeot Automobiles* ise, otomobil yapımında art arda hamleler yaptı. 1940-1944 Arası Peugeot fabrikaları bombardıman ve büyük yağmalardan hasar oldu. Savaş yıkıntıları büyük çabalar sayesinde onarıldı. *Peugeot Automobiles* başarılı bir şekilde otomobil yapımını sürdürdü; *Peugeot Cycles* imalâtını ve pazarlarını genişletti; *Pegueot et Cie* özel çelik levhalar, elektronik avadanlıklar ve mutfak eşyası imalâtını geliştirdi.

Peugeot Automobiles 1964'te Renault ile bir işbirliği anlaşması imzaladı, bu arada malî bağımsızlığını da korudu. (LM)

Peugeot S.A., fransız holding şirketi; 1965 ve 1966 yıllarında, Peugeot ailesine ait çeşitli şirketlerin sermayelerini birleştirerek kuruldu. Bu şirket, Peugeot grubunun bütün sınaî ve ticarî faaliyetini yönetir. Sınaî faaliyetin temsilcileri Société İndustrielle et Commerciale des Véhicules Peugeot (1966'da Renault ile birleşti), Société des Cycles Peugeot ve Société des Aciers et Outilages Peugeot'dur. Ticarî faaliyeti 19 otomobil ve yedek parça satış şirketi, yabancı ülkelerde 2 satış şubesi ve 2 kredi servisi sürdürür. (M)

PEUKESTES, makedonyalı general, İskender tarafından İran satraplığına tayin edildi. Bu ülkenin geleneklerini benimsedi; An-

Foto. LAROUSSE

tigonos'a karşı Eumenes ile ittifak yaptı (M. Ö. 316) ve Antigonos tarafından uzaklaştırıldı. (L)

PEUMUS i. Şili'de yetişen beyaz çiçekli, kokulu, yeşil ağaççık (*Peumus boldus*). Yapraklarında bulunan boldin adlı alkaloit, midede sindirimi uyarıcı, safra söktürücü ve uyutucu nitelikler taşır. (*Monimiaceae* familyasından.) [L]

PEUTİNGER (Konrad), alman hümanisti ve antikacısı (Augsburg 1465-ay.y. 1547). *Peutinger çizelgesi* adlı harita onun adıyle anılır. Roma imparatorluğunun (III. veya IV. yy.) yollarını gösteren bu haritanın XV. yy. sonlarında Worms'ta bulunan kopyası 1507'de Peutinger tarafından basıldı. Bu haritada yollar, yerleşme merkezleri, bazı yüzey şekilleri, karayolu uzaklıkları belirtilmiştir. Yanlışlarına rağmen değerli bir belgedir ve Viyana'da saklanmaktadır. (L)

PEVERNAGE (André), flaman bestecisi (Harelbeke 1543 - Anvers 1591). Brugge'deki St. Salvatorskerk (1563), Courtrai (1564 - 1585) ve Anvers'deki Notre-Dame kiliselerinde koro şefliği yaptı. Başarılı eserleri arasında *Cantiones Sacrae* (Kutsal Şarkılar), dört kitap şarkı, bir kitap missa ve kolektif derlemelerde yer alan *Laudes Vespertinae* (Sabah Duaları) sayılabilir. (L)

PEVSNER (Antoine), rus asıllı fransız ressamı ve heykeltıraşı (Orel 1886 - Paris 1962). Kiev Güzel Sanatlar okulunda (1902 - 1909), sonra Petersburg akademisinde okudu; bir süre Paris'te kaldı (1911-1913), Rusya'ya döndü, sonra yine Paris'e gitti (1913-1915), orada Archipenko ve Modigliani ile dostluk kurdu ve soyut resimler yaptı. 1915'te Oslo'da kardeşiyle buluştu, onun etkisiyle heykeltıraşlığa yöneldi. İki kardeş birlikte konstrüktivizm*in temelini attılar ve 1920'de Moskova'da bu akımla ilgili bildirgeyi yayımladılar. Pevsner, 1923'te kesinlikle Paris'e yerleşti. 1927'de Sergey Diaghilev'in Rus baleleri için *Dişi Kedi*'nin dekorunu hazırladı, 1946'da, Albert Gleizes ve Auguste Herbin ile birlikte *Réalités Nouvelles* salonunu kurdu. Pevsner'in Paris Art Moderne müzesinde, Amsterdam Stedelijk museum'da, Basel Kunstmuseum'da, Moskova Modern Sanat müzesinde ve Amerika'daki devlet koleksiyonlarında (Baltimore, New Haven, Yale, New York, Saint-Louis, Washington, Detroit) eserleri vardır. (L)

PEVTSOV (Mihail Vasilyeviç), rus gezgini (Petersburg 1843 - ay.y. 1902). 1882'de Moğolistan'ı ve Kuzey Çin'i dolaştı; 1884'te Kuzey Tibet, Cungarya ve Doğu Türkistan'a yapılan geziye katıldı ve varılan bilimsel sonuçlarını yayımladı. Ayrıca, yıldızları izleyerek arazi ölçümü yapmağa çalıştı. (M)

PEY i. (fars. *pāy*, ayak'tan [?]). Bir sözleşmede taraflardan birinin öbürüne işten caymayacağını belirtmek amacıyle önceden verdiği teminat akçesi: *Ben kâğıt vermişim, pey yatırmışım, levazım sıkıştırır, arkadaşlar sıkıştırır* (M. Ş. Esendal). *Pey almak.*

— ÇEŞ. DEY. *Pey sürmek* (veya *vurmak*), arttırma ile satılan bir şey için fiyat teklif etmek. || *Peyi tutulmaz*, ciddiye alınmaz, güvenilmez.

— Huk. *Pey akçesi*, sözleşme yapılırken, tarafların bağlandıklarını göstermek amacıyle, verilen bir miktar para. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Sözleşme yapılırken, taraflardan birinin ötekine verdiği bir miktar para üç şey ifade edebilir: a) kısmî bir ödemeyi; b) taraflardan birinin sözleşmeden cayması halinde uygulanacak tek müeyyideyi (bu durumda pişmanlık* akçesi söz konusu olur); c) tarafların bağlanmasını. *Pey akçesi* bu son durumda söz konusudur. Taraflardan birinin sözleşme yapıldıktan sonra vermiş olduğu bir miktar paranın hangi amaç için verilmiş olduğu anlaşılamıyorsa, o zaman bu paranın pey akçesi olarak verildiği kabul edilir. Burada paranın öteki tarafa, sözleşmenin kurulduğu için verildiği karinesi doğar. Pey akçesi olarak verilen paranın, aksine bir anlaşma veya örf ve âdet bulunmadıkça, alacağa mahsup edilmesi zorunlu değildir; ancak tersine bir anlaşma varsa veya örf ve âdet bu şekildeyse, pey akçesini alan, bunu sonradan alacağına mahsup etmek zorunda kalır. Pey akçesinden söz edebilmek için bir şeyin (genellikle belirli bir miktar para) sözleşmenin yapıldığı sırada karşı tarafa verilmesi gerekir. Pey akçesi konulmuş ve verilmesi kararlaştırıldığı halde verilmemişse, karşı taraf bunu isteyebilir. Hakkında pey akçesi verilmiş olan borç geçerli değilse, pey akçesi sebepsiz zenginleşme kurallarına göre geri istenir. Aynı şekilde, sözleşme, tarafların anlaşmasıyle sona erdirilir veya pey akçesini alan borcu ifa etmediği için sözleşmeden dönülür yahut sözleşme fesh edilirse, yine ödenmiş olan pey akçesi sebepsiz zenginleşme kurallarına göre, geri istenir. Pey akçesi edime mahsup edilecekse, o zaman karşı taraf, bu mahsubu yaptıktan sonra kalan zararının tazminini isteyebilir. (M)

PEY i. (fars. *pāy*'dan). *Esk.* Arka, art: *Sema-güzin olarak gittin ey ilahî nur / Peyinde şimdi uçuktan geçen zılâlindir* (M. Â. Ersoy). || İz: *Köy arkadaşları, hep ellerinde martinler / Atılmış on kişi yüzlerce düşmanın peyine / Sürüp kırıp gidiyor... Sanki bir avuç iğne* (Tevfik Fikret). || *Pey -a-pey* (veya *pey-ender-pey*), azar azar, gittikçe. || *Pey-siper*, çiğnenmiş, ayak altında kalmış. (M)

PEYAM veya **PEYGAM** veya **PEYEM** i. (fars. *peyğām* veya *peyām* veya *peyem*). *Esk.* Haber, başkasından alınan bilgi: *Verir peyam-ı hazin bir dem-i mukarrerden* (Tevfik Fikret). || *Peyam-aver* (*peygam-aver, peyam-averde, peygam-güzar* veya *peyem-res*), haber getiren: *Ol dem getir andan bana ey bad-ı peyemres / Andan bana sen gizlice bir ses* (Cenab Şahabeddin). || *Peyam-averdegân* (*veya peyam-averan*), haber getirenler. || *Peyam-ber* (veya *peygamber*). Bk. PEYGAMBER. (M)

Peyam-ı Sabah, İstanbul'da yayımlanan günlük siyasî gazete (16 kasım 1913 - 7 kasım 1922). Mihran tarafından çıkarıldı. Başyazarı Ali Kemal idi. Millî mücadele yıllarında Anadolu harekâtı aleyhinde sürekli yayın yaptı. (M)

PEY-Cİ-Lİ, Çin'in Ho-pey eyaletinin eski adı. (L)

PEY-Cİ-Lİ körfezi, Po-hay körfezinin eski adı. (L)

PEYDA sıf. (fars. *peydā*). Açık, belli olan: *Pinhan ü peyda nevvar ü muzlim* (Tevfik Fikret). || *Peyda etmek*, kazanmak, edinmek: *Sırf kendisiyle konuşup malûmat peyda etmek için ihtiyar cambazın evine gitti* (Ömer Seyfeddin). Ortaya çıkmak, belirtmek: *Madamların yüzlerinde önce hoşnutsuzluk kırışıkları peyda etmekle beraber gene hepsini güldürdü* (H.R. Gürpınar). Meydana getirmek: *Bu tufan ruhlara cilâ, gönüllere muhabbet, adalete kuvvet verecek [...] gürbüz çocuklar peyda edecekti* (A.H. Müftüoğlu). || *Peyda olmak*, ortaya çıkmak, belirmek, hasıl olmak: *Birden köşe başından iki kara yağız atın çektiği bir fayton peyda oldu* (S.F. Abasıyanık). *Dükkândan dükkâna dolaştıkça yeniden arzular peyda oluyor ...* (H.Z. Uşaklıgil). || — *Esk. Nâ-peyda*, bulunmaz, görünmez. (M)

PEYDAHLAMAK geçl. f. (fars. *peydā'*dan *pehda-[h]-la-mak*). Genellikle istenmeyen bir şey peyda etmek: *Böylece hiç işi olmayan enstitümüz yavaş yavaş kendi varlığının etrafında bir yığın iş peydahlamış oldu* (A.H. Tanpınar). || Edinmek: *Pakize'nin kızkardeşi son günlerde bu acaip huyu peydahlamıştı* (A. H. Tanpınar). *Bir makine peydahlamış. Kuyu kazan makine* (Kemal Tahir).

◆ **Peydahlanmak** geçz. f. Peyda olmak: *O nikâhsız peydahlanmış çocukları düşürtür* (H. E. Adıvar). *Hepsinin elinde bir çanta peydahlanmıştı* (A. H. Tanpınar). [M]

PEYDERPEY bls. zf. (fars. *pey-der-pey*). *Esk.* Yavaş yavaş, kısım kısım: *Henüz mahiyetleri tahkik edilmektedir. Emri devletleri veçhile peyderpey arzı malûmat edeceğim* (Atatürk). *Müşrikin, bunca mucizatı görüp ve peyderpey nâzil olan âyat-ı beyinatı işitip Resuli Ekrem hakkında ne diyeceklerini şaşırdılar* (Cevdet Paşa). [M]

PEYEM i. Bk. PEYAM.

PEYER (Bernhard), isviçreli paleontoloji bilgini (Schaffhausen 1885 - Zürich 1963). Zürich üniversitesinde ders verdi. Fosil balıklarla ilgili önemli bir eser yazdı. 1924'ten itibaren Lugano gölü kıyılarında fosil araştırmaları yaptı ve tam bir placodonta iskeleti, dinozorlardan kanat parmaklı bir hayvan iskeleti (*tanystropheus*) ve birçok deniz sürüngeni iskeleti buldu. (L)

PEYER (Hans Conrad), isviçreli anatomi bilgini (Schaffhausen 1653 - ay.y. 1712). Schaffhausen'da dersler verdi. Bağırsak bezlerini buldu. (L)

Peyer plakaları, bağırsak mukozasında kapalı foliküllerden meydana gelmiş lenf dokusu; özellikle kıvrımbağırsağın son kısmı ile sağ kalınbağırsakta bulunur. (L)

PEYGAM i. Bk. PEYAM.

PEYGAMBER i. (fars. *peyām* veya *peyğām*, haber ve *-ber*, getiren'den *peyām-ber, peyğām-ber*). Tanrı'nın emirlerini bildiren kimse: *Bizim vali bey eskiden gelseydi peygamber olurdu.* (M. Ş. Esendal). *Çakmakçılarda Yeni Han ... «Yeni» dedimse Nuh peygamber zamanından kalma...* (Kemal Tahir). [*Eşanl.* NEBİ. RESUL.] || Özel olarak Hazreti Muhammed (bu anlamda, özel isimdir): *Ey ulu Peygamberimiz nerdesin? / Dinle minaremde öten gür sesin* (M.Â. Ersoy). || *Teşm. yol.* Tahmin veya rastlantı sonucu geleceği, olacakları haber veren kimse. || *Yalancı peygamber*, peygamberlik taslayan kimse.

— ÇEŞ. DEY. *Allah'ın emri Peygamberin kavliyle.* Bk. KAVİL. || *Nuh der peygamber demez.* Bk. DEMEK.

— ANSİKL. Din. Tanrı ile insanlar arasında habercilik ve elçilik görevlerini yapan kimselere değişik adlar verilir.

Farsça'da «haber getiren» anlamında *peyamber* (peygamber), Arapçada gene «haber ulaştıran» karşılığı *nebi*, «elçi» anlamına gelen *resul* kelimeleri kullanılır. Bu kavramlarla nitelenen kimselerin islâm dinine göre Tanrı tarafından özel olarak görevlendirilmeleri gerekir.

Kur'an'da peygamber kelimesinin karşılığı olarak nebi ve resul'ün yanında *beşir* (sevinçli haber getiren) [Bakara suresi, 119; Sebe suresi, 28; Fatir suresi, 24; Fussilet suresi, 4 v.d.] ve *nezir* (ihtar edici, korkutucu, uyarıcı) [Fatır suresi, 24; Maide suresi, 19; Hud suresi, 25; Sebe suresi, 44 v.d.] kelimeleri de kullanılır.

Din deyimleri arasında nebi ve resul kavramları bazen birbirinden farklı anlamlarda kullanılır. Yeni bir şeriat ve yeni bir kitap getiren peygambere resul, yeni bir şeriat ve kitap getirmeyen, yalnız kendisinden önce gelen bir resulün bildirdiği şeriat kurallarını uygulayan ve kitabını bildiren kimselere de nebi adı verilir. İslâm inancına göre peygamberlerle öteki insanlar arasında maddî yaşayış bakımından bir ayrılık yoktur; bütün peygamberler de birer insandır (Enbiya suresi, 7 - 8). Onları öteki insanlardan ayıran şey daha çok Cebrail aracılığıyle kendilerine Tanrı tarafından gönderilen vahiy (bk. VAHİY) ve taşıdıkları bazı niteliklerdir. Bu nitelikler *ismet* (masum olmak ve günah işlememek), *emanet* (kendine güvenilir ve emin olmak), *sıdk* (doğru sözlü olmak, yalan söylememek), *fetanet* (akıllı ve anlayışlı olmak) ve *tebliği şeriat*'tir (Allah tarafından bildirilen şeriat hükümlerini ümmetlerine bildirmek).

Kur'an'a göre her ümmete kendilerine doğru yolu göstermek ve Tanrı'nın buyruklarını bildirmek için bir peygamber gönderildi (Yunus suresi, 47). Fakat bu peygamberlerin hepsinin adları bildirilmedi. Kur'an'da

Antoine PEVSNER
«Geliştirilebilir Sütun»
(1946)
Detroit (A.B.D.)

peygamberçiçeği

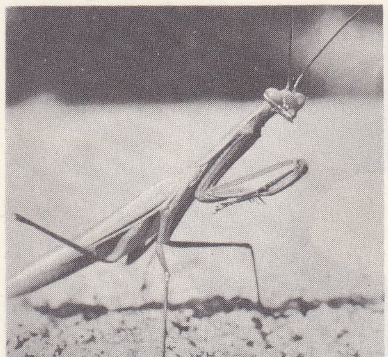

peygamberdevesi

Foto. LAROUSSE

peyk'ler (XVI. yy.)
Metin And arşivi

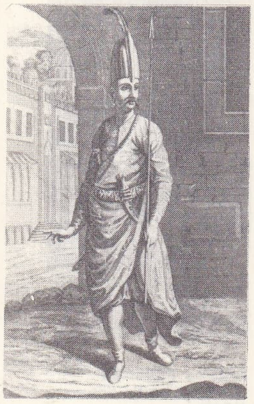

peyk

adı geçen peygamberlerin sayısı 25'tir: Âdem, İdris, Nuh, Hut, Salih, İbrahim, Lut, İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Eyyub, Şuayb, Musa, Harun, Davud, Süleyman, İlyas, Elyesa, Zulkifl, Yunus, Zekeriya, Yahya, İsa, Hz. Muhammed.

Ayrıca Kur'an'da adı geçen Lokman, Zülkarneyn ve Üzeyr'in peygamber oldukları kesin olarak bildirilmediğinden bunların peygamber veya veli sayılmaları konusunda görüş ayrılığı vardır. Kur'an birçok peygamberin kendilerine inanmayan kimseleri ikna etmek için Allah'ın kudreti ve izniyle tabiatüstü başarılar gösterdiklerini bildirir ve örnekler verir (bk. MUCİZE).

İslâm inancına göre Allah bazı peygamberlerine emirlerini bir kitapla bildirdi. Peygamberlerden Davud'a *Zebur,* Musa'ya *Tevrat,* İsa'ya *İncil* ve Hz. Muhammed'e de *Kur'an-ı Kerim* adlı kitaplar indirildi. Bu kitapların dışında, bazı peygamberlere de Allah, emirlerini sayısı değişen sayfalarla (suhuf) bildirdi. Âdem'e 10, Şit'e 50, İdris'e 30, İbrahim'e 10 sayfa gönderildi. Bütün peygamberlerin tanrı katında ayrı ayrı dereceleri vardır. İslâm dinine göre bunların en yücesi (ekmel) Hz. Muhammed'dir. İlk peygamber Âdem, son peygamber ise Hz. Muhammed'dir. Ondan sonra peygamber gelmeyecektir.

◆ **Peygamberan** çoğl. i. *Esk.* Peygamberler.

◆ **Peygamberane** zf. *Esk.* Peygambere yakışır tarzda.

◆ **Peygamberî** i. *Esk.* Peygamberlik. || Sıf. Peygamberle ilgili. (M)

PEYGAMBERAĞACI blş. i. Guaiacum türlerinden ikisine verilen ad (*Guaiacum officinale* ve *G. Sanctum*). [L]

PEYGAMBERÇİÇEĞİ blş. i. Mavi çiçekli kantarona verilen ad (*Centaurea cynus*); Buğday tarlalarında çok görülür. || Aynı bitkinin çiçeği. (L)

PEYGAMBERDEVESİ blş. i. Zool. Avını pusuya yatıp yakalayan etçil böcek. (İlmî adı *mautis.* Dictyoptera takımından *mantidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Peygamberdevesi,* yeşil veya sarımtırak uzun gövdeli, çok oynak başlı, iri gözlü bir böcektir; yapraklar arasında bir yaprak gibi durarak avını gözetler, kendini hiç belli etmez. Yakalayıcı bacaklarının üst ve alt bacak kısmıyle sinekleri yakalayarak bulunduğu yerde hiç kıpırdamadan, yavaş yavaş yer. Peygamberdevesi meskûn ve güneşli yerleri sever. Toplu olarak bir yere kapatılırsa, birbirini yer. Serbest halde bile bazen dişisi, çiftleştikten sonra erkeğini yer. (L)

PEYGAMBERLİK i. (*peygamber*'den *peygamber-lik*). Peygamber olma hali. (M)

PEYGAMBERVARİ sıf. (fars. *peygāmber* ve *-vari*'den *peygāmber-vārī*). *Esk.* Peygamber gibi, peygambere yaraşır biçimde.

— Psikol. *Peygambervarî hezeyan,* histerinin ve sözsel otomatizmin bir şekli. (Bu hezayan sırasında hasta, birtakım anlaşılmaz sözler sarfeder. Eskiden bu sözlere geleceği haber veren peygamberce anlamlar atfedilirdi.) [LM]

PEYGAR i. (fars. *peygār*). *Esk.* Savaş. (M)

PEYGARE i. (fars. *peyğāre*). *Esk.* İftira, haksız yere yüklenen suç. (M)

PEYGULE i. (fars. *peyğūle*). *Esk.* Köşe, kıyı: *Sema çeşminde bir peygule-i teng* (Tevfik Fikret). || *Peygule-güzin,* bir köşeye çekilmek isteyen. || *Peygule-nişin,* dünya ile ilgisini kesip köşeye çekilen. || *Peygulezar,* kuytu köşe, ıssız yer. || *Peygule-i nisyan,* unutulma köşesi. (M)

PEY-HAY, Çin'de (Guangsi), liman şehri Tonkin körfezi kıyısında; 50 000 nüf. (L)

PEYK i. (fars. *peyk*). Uydu: *Kâinat nizamı, bu nizam içinde güneş sistemi, seyyareler, peykler bir bir gözü önünde belirdi* (N. Araz). || Sıf. ve i. Bir başkasına bağımlılığı olan: *Peyk devletler.* || *Esk.* Haber, mektup taşıyan (kimse). || *Sunî peyk.* Bk. SUNÎ.

— *Esk. Peyk-i ecel,* Azrail. || *Peyk-i felek,* ay.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinin ilk zamanlarında haberci (ulak) ve muhafız, son zamanlarında bazı törenlere daha gösterişli bir nitelik kazandırma amacıyle katılan özel görevliler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Peyk*'lerin başlangıcı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bunlar hakkındaki ilk kayıt, Fatih kanunnamesindedir. Padişah dışarıya çıktığı zaman peykler onun sağ tarafından yürüyerek muhafızlık ederlerdi; aynı zamanda yaya postacı görevini yaparlardı. Bunlar iyi koştukları ve bunun için yetiştirildikleri için, bir süre padişah iradelerini tebliğ etmek için kullanıldı. Son zamanlarda çok süslü elbiseler giyerek, saltanatın bir gösteriş unsuru haline geldiler. XVI. yy.da yazılmış bazı eserlerde, bunların vücutlarının biçimini bozmamak için az yemek yedikleri, düzenli yaşadıkları ve idman yaptıkları belirtilir. Diz veya kemer bağlarına da, koştukları zaman güzel sesler çıkarması için küçük çıngıraklar asarlardı. Peykler, gece gündüz koşarlardı. Kendilerine has elbiseleri, zamanla değişmekle birlikte, koşmalarını engellemeyecek biçimde ve rahattı. Başlarında da *üsküf* denilen sivri, uzunca ve gümüşlü bir külâh vardı. Bu külâha kumaştan, hakikî veya sunî değerli taşlarla süslü bir kılıf (tüylük) takanları da vardı. Bu kılıfa ayrıca bir de «sorguç» denilen renkli kuş tüyü eklenirdi. Peykler koşarlarken güçlerini arttırmak için sağ ellerinde içi şeker veya şekerleme dolu bir torba taşır, sol ellerinde de ufak bir balta (nacak) tutarlardı. Zamanla çeşitli silâhlar da taşımağa başladılar. Bayezid II'yi, bir dervişin öldürmeğe teşebbüsünden sonra (1492) silâh taşımaları zorunlu tutuldu. Padişahlar törene çıktığı zaman yanında 30, özel gezisinde ise 12 peyk bulunurdu. Sayıları zamanla arttırıldı. Peyklerden derecesi yükselenler süvari bölüklerinden sipahi bölüğüne verilirlerdi. Bunların yönetimi, kapıağasına aitti. Büyük zabitlerine *peykbaşı* veya *serpeykânı hassa* denir, bunlardan sonra *baş müjdeci, peykler kethüdası* ve *ikinci müjdeci* gelirdi. Kışlaları Sultanahmet camii çevresindeydi. Bir görevleri de hacca giden kafilelerin dönüşünü padişaha bildirmekti. Bu görevi yapacak peykler, kafilelerle birlikte yola çıkar, müjdeciler Şam'da kalır, müjdecibaşı denilen başkanları kafileyle birlikte hacca gider ve gene onlarla birlikte, Şerif'in mektubunu da yanına alarak dönerdi. Bu mektup padişaha verilirdi. Vezir veya yüksek bir memuriyete tayin edilenlerin peyklere belirli bir bahşiş vermeleri gelenekti. Ayrıca Erdel kralının getirdiği vergiden de bir miktar bahşiş alırlardı. Valilik göreviyle gönderilen şehzadelerin yanında da peykler bulunurdu. Bu teşkilât 1828'de kaldırıldı. Bazı peykler *Hademei Rikâbı Hümayûnu Hassa* teşkilâtına verildi. (M)

PEYKAN i. (fars. *peykan*). *Esk.* Okun ucundaki sivri kısım. || *Teşm. yol.* Sevgilinin kirpiği: *Demadem katre katre kan yaşumdur kim akar gözden / Veya peykanlarun kim âteş-i dil anı su eyler* (Fuzuli). [M]

PEYKBAŞI blş. i. Teşk. tar. Peyklerin en büyük zabiti. (Sefer dolayısıyle yapılan törenlerde alayın başında bulunur, başına mücevherli taç giyer ve değerli taşlarla bezenmiş tirkeş [sadak] takardı. Bunlara *serpeykânı hassa* da denirdi.) [M]

PEYKE i. (fars. *pay-gah*'tan). Genellikle eski kahvelerde ve evlerde bulunan, duvara bitişik alçak tahta kerevet: *Bir hanın kahvesinde peykeler üzerinde yatıp kalkıyorum* (Kemal Tahir). *İki ihtiyar geniş ve üzeri hasırla örtülü peykenin üzerinde bağdaş kurmuşlar, elleri çenelerinde düşüne düşüne dama oynuyorlardı* (Sabahattin Ali). [M]

PEYKER i. (fars. *peyker*). *Esk.* Yüz, çehre. || *Mah-peyker,* ay yüzlü. || *Peri-peyker,* peri yüzlü. || *Zen-peyker,* kadın çehreli. (M)

PEY-KİANG, çince **Bey-ciang,** Güney Çin'de (Guangdung) kıyı ırmağı; yukarı vâdisi, Çu-ling ve Mey-ling geçitleriyle Siang-kiang ve Gan-kiang vâdilerine bağlanır. (L)

Peykler medresesi, Edirne'de Üçşerefeli caminin kuzeyinde medrese. Fatih zamanında yaptırıldı. 35 × 28 m boyutlarındadır. 17 Hücreli, iki dershanelidir. Ortada bir avlu ve bunun çevresinde revaklar yer alır. Binanın iç ve dış duvarları kesme taştan yapılmıştır. Her odada baca vardır. Pencere ve kapıları küçüktür. Helâlar köşede açık avlu üzerindedir. Bina bugün yıkık durumdadır. (M)

PEYKO (Nikolay İvanoviç), rus bestecisi (Moskova 1916). Myaskovskiy'den ders gördü. Moskova konservatuvarında hocalık yaptı (1944). Bir opera, baleler (*Jeanne d'Arc,* 1956), üç senfoni (1944 - 1957), üç orkestra süiti, bir piyano konçertosu (1954) besteledi. (L)

PEYLEK i. Ask. *Esk.* Okların, hedeflerine düz bir yolla gitmesini sağlamak için baş taraflarına geçirilen tüy. (*Yelek* de denir.) [M]

PEYLEMEK geçl. f. (*pey*'den *pey-le-mek*). Para vererek, bir şeyi önceden kendine ayırtmak: *En iyisi biz şimdiden peyleyelim* (Kemal Tahir). || Bir yere, bir şeye veya bir kimseye göz koymak: *Bir taraftan soruyor, bir taraftan da bakışıyle ilerdeki masada boş bir yeri peyliyordu* (A. H. Tanpınar).

◆ **Peylenmek** edilg. f. Peylemek işine konu olmak.

◆ **Peyleşmek** ortaklş. f. (Aralarında) Pey alıp vermek. (M)

—PEYMA sıf. (fars. *peymūden*'den *-peyma*). *Esk.* «Ölçen» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *Bad-peyma* («rüzgârı ölçen»), çok hızlı giden. Serseri. || *Bade-peyma* («içki ölçen»), sarhoş. (M)

PEYMAN i. (fars. *peymān*). *Esk.* Yemin, ant: *Ehl-i islâmın aleyhinde bulunmamak üzere Resuli Ekrem ile ahd ve peyman etmişlerdi* (Cevdet Paşa). || *Peyman-şiken,* yeminini bozan. || *Peyman-şikenî,* yemin bozma. (M)

PEYMANE i. (fars. *peymūden,* ölçmek'ten *peymāne*). *Esk.* Büyük içki kadehi (özellikle şarap kadehi): *Alır her lahza zevke ömrü, bir meyhanedir âlem / Verir her katrasın bin cana, bir peymânedir âlem* (Ziya Paşa). *Bu vahdet-zara dün baktım: ne meyhaneydi cusacuş / Bugün rindanı gördüm: başka bir peymaneden bî-hûş* (M. Â. Ersoy). || *Peymane-keş,* şarap içen. || *Peymane-keşan,* şarap içenler. || *Peymane-peyma,* şarap içen. || *Peymane-şiken* («kadeh kıran»), sofu. || *Peymane-şikest,* kadehi kırık. (M)

peynir: 1. beyaz peynir; 2. çerkez peyniri; 3. gravyer peyniri; 4. tulum peyniri; 5. kaşar peyniri; 6. eritme peyniri; 7. dil peyniri

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

PEYMAY sıf. (fars. *peymūden*, ölçmek'ten *peymāy*). *Esk.* Ölçen, tartıcı. (M)

PEYMUDE sıf. (fars. *peymūden*, ölçmek'ten *peymūde*). *Esk.* Ölçülmüş. (M)

PEYNADO (Francisco Jose), dominikli siyaset adamı (1867 - 1933). 1916'da, Henriquez Carbajal'in hükûmetinde bakanlık yaptı; 1922'de A.B.D. ile Hughes-Peynado adı verilen antlaşmayı imzaladı. Bu antlaşma ile Dominik cumhuriyetinin bağımsızlığı tanınıyordu. Peynado, 1924 seçimlerini rakibi Horacio Vasquez'e karşı kaybetti. (M)

PEYNADO (Jacinto Bienvenido), dominikli siyaset adamı (1878-1940). Adalet bakanı (1914-1916) ve cumhurbaşkanı yardımcısı (1934-1938) oldu. 1938-1942 Dönemi için cumhurbaşkanı seçildi, fakat general Leonidas Trujillo'nun siyasî eylemi yüzünden görevi yarıda kaldı. (M)

PEYNİR i. (fars. *penîr*'den). Peynir mayası ile mayalanıp pıhtılaştırılan sütten elde edilen besin. (Bk. ANSİKL.) || *Peynir mayası*, sütü çökelterek pıhtılaştıran diyastaz. (Bk. ANSİKL.) || *Beyaz peynir*, (mayalandırılmış) sütten yapılan, taze olarak veya salamurada bekletilerek yenen beyaz renkli peynir. || *Dil peyniri*, kaşar hamurundan yapılmış tuzsuz, yağlı peynir. || *Edirne peyniri*, Trakya bölgesinde, genellikle koyun sütünden yapılan yumuşak beyaz peynir. || *Eritme peynir.* Bk. ERİTME *peyniri.* || *İmansız peynir*, yağı alınmış sütten yapılan tulum peyniri. || *Kaşar peyniri.* Bk. KAŞAR. || *Kaşkaval peyniri.* Bk. KAŞKAVAL. || *Lor peyniri.* Bk. LOR. || *Mihalıç peyniri.* Bk. KELLE. || *Tulum peyniri*, yapıldıktan sonra tuzlanarak tuluma doldurulan yağlı veya yağsız her şekil ve kıvamdaki peynirlerin genel adı.

— ANSİKL. Türkiye'de *peynir* en çok koyun sütünden yapılır; fakat inek, keçi ve manda sütü de peynir yapımında kullanılır. Bazı ülkelerde daha başka hayvanların (deve, eşek, kısrak, ren geyiği v.b.) sütünden de bu amaçla yararlanılır.

XIX. yy.ın ortalarına kadar peynir yapımı ev ekonomisi çerçevesini aşmazdı; bu tarihten sonra özellikle batı ülkelerinde peynir üretimi sanayi halini aldı; şimdi birçok ülkede peynircilik önemli bir sanayi dalıdır. Bütün peynirler süte peynir mayası katılıp sütün kazeini ve yağı pıhtılaştırılarak yapılır. 10 Litre süt 1 gr peynir mayası ile mayalanır. Ortalama 5 kilo sütten 1 kg peynir elde edilir. Peynirin yağlı veya yağsız olması sütten alınacak yağın miktarına göre değişir. Süt önce birkaç kat bezden süzülür. Sonra ısıtılmağa başlanır; 32-35° C'a geldiği zaman, süt miktarına göre ayrılan maya ılık su ile sulandırılarak azar azar süte katılır ve 5 dakika devamlı karıştırılır. Süt pelteleşinceye kadar aynı sıcaklıkta olması gerekir. Süt kesilip pelteleşince peynir, cinsine göre özel muamelelere tabi tutulur. Çünkü peynirin mayalanma derecesi, pıhtılaşma süresi, baskılanması, süzülüp tuzlanması peynir çeşitlerine göre değişir. Hemen yenecek peynir (teleme) tuzlanmaz; diğer çeşitleri tuzlanır. Peynir mayasıyle yapılan peynirler üçe ayrılır: 1. *yumuşak peynirler* (taze peynir, çayır peyniri, kaşkaval, isviçre peyniri, dil peyniri, lor ve kaymak peyniri); 2. *olgunlaştırılan peynirler* (salamura beyaz peyniri, kirli hanım, kamamber, tulum peyniri); 3. *sert kabuklu peynirler;* a) küflü olanlar (rokfor); b) küfsüz olanlar (kaşar peyniri, felemenk peyniri, mihalıç peyniri, gravyer). Süte maya katılmadan kendi halinde ekşimeye bırakılarak veya içine sirke ruhu karıştırılarak yapılan peynirler de vardır. Bu peynirler mayalı peynirlerden daha yağsızdır ve pek makbul sayılmaz.

● *Türkiye*'de başlıca dört çeşit peynir üretilir: 1. beyaz peynir; 2. kaşar; 3. tulum peyniri; 4. mihalıç peyniri. Bunlara ek olarak mahallî adlar taşıyan ve üretim usullerindeki küçük farklarla bu ana gruplarda yer alan peynirler de vardır. Genel peynir tüketiminde değişik türlerin dağılışı şöyledir: beyaz peynir yüzde 60, kaşar peyniri yüzde 17, tulum ve mihalıç peynirleri yüzde 12, ötekiler yüzde 11. Peynir üretimi 1962'de 108 374 ton olarak tespit edildi; bu miktar, birinci plan dönemi sonunda (1967), 151 998 tona yükseldi ve 1972 üretiminin 203 405 ton olacağı tahmin edildi. Peynir üretimindeki temel işlemler şunlardır: sütün muayenesi ve süzülme, pişirilme (pastorizasyon), mayalama, pıhtılaşma, pıhtının işlenmesi, tuzlama, kalıplama, olgunlaştırma. Aynı cins ve karışımdaki sütten elde edilen peynirlerin randımanları, peynir cinslerine göre değişir: 1. beyaz peynir için yağı alınmamış koyun sütünde randıman yüzde 42-43; yağı alınmış sütte yüzde 28-31; 2. kaşar peyniri için koyun sütünde randıman yüzde 17-19, koyun ve inek sütü karışımında yüzde 12, koyun ve keçi sütü karışımında yüzde 11; 3. tulum peyniri için, tam yağlı sütte randıman yüzde 13-14,5, yavan sütte yüzde 9; 4. mihalıç peyniri için, tam yağlı sütte randıman yüzde 22'ye kadar. (Bu peynir genellikle tam yağlı kıvırcık koyunu sütünden yapılır.)

Bu peynirlerin hepsinde genel yapım işlemleri hemen hemen aynıdır. Kaşar peynirinde ayrıca mayalanma kontrolu, tat muayenesi, yaprak açma muayenesi, sicim çekme muayenesi gibi özel işlemlere; tulum peynirinde ise tuluma basma işlemine başvurulur. Bölgelere göre özellikleri olan bu peynirde tuzluluk oranı yüzde 4-5'tir. 200 Yıllık geçmişi olduğu bilinen mihalıç peynirinde yüzde 15 tuzluluk derecesinde salamura kullanılır. İkinci safhada salamuranın tuzluluk oranı yüzde 15-17'ye yükseltilir. Bu peynirin olgunlaşması yaklaşık olarak üç ay sürer. Türkiye'deki peynir mandıralarında genel olarak ilkel metotlar uygulanmakla birlikte elde edilen ürün genellikle yeterlidir. Avrupa ülkelerinde geliştirilmiş tiplere uygun peynir türleri elde edilebilmesi amacıyle ikinci plan döneminde Konya'da Fransızlar ile işbirliği yapılarak bazı denemelere girişilmiştir.

● *Peynir mayası*, normal olarak körpe hayvanların midesince salgılanan ve kazeini çökelten bir diyastazdır. Eskiden buzağı veya kuzu şirdeni kurutulduktan sonra tuzlu suya bastırılmak suretiyle elde edilirdi. Daha sonra bu su yoğunlaştırılırdı. Peynir mayasının gücü, 1 sm³ mayanın belirli bir sürede (40 dakika) ve belirli bir sıcaklıkta (35° C) pıhtılaştırdığı süt miktarıyle ölçülür. Peynir mayası suda eriyebilen toz halinde de olabilir.

Fennî peynir mayası, mikrop kültürlerinden özüt olarak elde edilen ve sütü pıhtılaştırabilen enzimdir. (Bütün süt üreten ülkelerde peynir yapımının büyük ölçüde artması peynir mayasına da büyük ölçüde ihtiyaç doğurdu. Dana veya kuzu şirdeninden yapılan mayalar yetmediği için başka kaynaklar araştırıldı A.B.D.'de *Endothia Parastica*, Japonya'da *Mucor Pusillus* Lindt adlı küf mantarlarından fennî olarak peynir mayası elde edildi. Bu mayalar da geleneksel mayalar gibi sıvı veya toz şeklinde piyasaya çıkarıldı. (L)

PEYNİRAĞACI bls. i. Kapok elde edilen bombaks cinsinden ağaç türü (*Bombax eriodendron*). [L]

PEYNİRCİ i. (*peynir*'den *peynir-ci*). Peynir yapan veya satan kimse. (M)

PEYNİRCİLİK i. (*peynirci*'den *peynircilik*). Peynircinin yaptığı iş. (M)

PEYNİRDİŞİ bls. i. İhtiyarlık çağında çıkan dişlerden her biri. (M)

PEYNİRHANE bls. i. (fars. *penir* ve *ḫāne* > *penir-ḫāne*'den). Peynir yapılan yer. (M)

PEYNİRLEŞMEK dönşl. f. (*peynir*'den *peynir-le-ş-mek*). [Süt için] Kesilmek. (M)

PEYNİRŞEKERİ bls. i. Mutf. Bergamotla yapılan yumuşak bir şeker. (M)

PEYOTL i. (aztekçe k.). Meksika'nın dağlık bölgelerinde dar bir alanda yetişen dikensiz kaktüs türü (*Echinocactus Williamsii*).

— ANSİKL. *Peyotl* 15, 20 sm uzunluğunda silindirimsi gövdeli, üzeri ince tüylerle kaplı küçük bir bitkidir; üç kısmı yuvarlak, çiçekleri pembe ve tek tektir. Peyotl kutsal bir bitkidir; toplanırken uzun bir tören ve büyük eğlenceler yapılır. Peyotl ya taze olarak ya da yuvarlak dilimler halinde kesilip güneşte kurutularak kullanılır; bunun verdiği sarhoşluk agav rakısının sarhoşluğuna benzer. Peyotl'un içinde pek çok alkaloit bulunur (meskalin, anhalonidin, anhalonin, lofoforin, peyotlin, anhalamin); bunlardan bir kısmı omuriliği uyarır, bir kısmı yürek atışını ve solunumu yavaşlatır, sonuncular da beyin merkezlerinde değişikliklere sebep olur. 0,50 - 0,70 gr meskalini birden yoluyle almakla sağlanan sarhoşluk zehir etkisi bakımından esrar sarhoşluğuna, ruhsal bakımdansa şizofreniye benzer. Fakat bunun sağladığı en ilgi çekici ruh hali renkli sanrılardır. Onun için yerliler peyotl'a «gözleri büyüleyen bitki» adını vermişlerdir. Meksika ve A.B.D.'de bu bitkinin kullanılması yasaktır. (L)

PEYPUS gölü. Bk. ÇUDSK GÖLÜ.

PEYRE (Joseph), fransız mimarı (Paris 1730 - Choisy-le-Roi 1785). Krallık binaları müdürü ve Mimarlık akademisi üyesi oldu (1767). De Wailly ile birlikte, sonradan «Odéon» adını alan Théâtre Français'yi yaptı (1779-1782). — Kardeşi ve öğrencisi ANTOİNE, *Genç* denir (Paris 1739 - ay.y. 1823). Koblenz'teki Trier Seçici'sinin sarayını yaptı (1779-1786). — Oğlu ANTOİNE da (Paris 1770 - ay.y. 1848) kendisi gibi mimardı. 1800'de Gaîté tiyatrosunu yaparken ilk olarak demir çatma kullandı. (L)

Charles De PEYRONNET
Cabinet des Estampes, Paris

PEYRÉ (Joseph), fransız yazarı (Aydie, Basses-Pyrénées 1892). Başlıca eserleri arasında sahra üstüne üç romanı sayılabilir: *L'Escadron Blanc* (Beyaz Bölük) [1931]; *Le Chef à l'Étoile d'Argent* (Gümüş Yıldızlı Şef) [1933] ve *Sous l'Étendard Vert* (Yeşil Sancak Altında) [1934]. Öbür eserleri: *Sang et Lumière* (Kan ve Işık) [Concourt ödülü, 1935]; *Roc-Gilbraltar* (Cebelitarık Kayası) [1937]; *Matterhorn* (1940); *Mallory et Son Dieu* (Mallory ve Tanrısı) [1947]; *Guadalquivir* (1952); *Les Quatre Capitaines* (Dört Kaptan) [1956]; *Le Pont des Sorts* (Kader Köprüsü) [1959]; *Les Lanciers de Jerez* (Jerez Mızrakçıları) [1961]; *Les Remparts de Cadix* (Cadiz Kaleleri) [1962]; *L'Alcade de San Juan* (San Juan Kadısı) [1963]. (L)

PEYREFİTTE (Alain), fransız siyaset adamı (Najac 1925). Belçika Ortak Pazar ve Euratom konferansında fransız delegasyonu üyesi (1955-1957), 1958'de Dışişleri bakanlığında danışman oldu. Avrupa Parlamento heyetinde Fransa temsilciliği (1959-1962), Birleşmiş Milletlerde delegelik (1959-1960) yaptı. 1962'de devlet bakanı, 1962-1966 arasında istihbarat bakanı, daha sonra bilimsel araştırmalarla atom ve uzay meseleleriyle görevli bakan (1966-1967) ve millî eğitim bakanı oldu. 1965'ten beri Provins belediye başkanıdır. (L)

PEYREFİTTE (Roger), fransız yazarı (Castres 1907). 1931'de diplomat oldu. 1945'te bu meslekten ayrıldı. Gençliğinde veya meslek hayatında yakından tanıdığı çevrelerin kusurlarını romanlarında ortaya koydu: *Les Amitiés Particulières* (Özel Dostluklar) [1945]; *Les Ambassades* (Elçilikler) [1951]; *La Fin des Ambassades* (Elçiliklerin Sonu) [1953]; *Les Clés de Saint Pierre* (Aziz Petrus'un Anahtarları) [1955]; *Les Chevaliers de Malte* (Malta Şövalyeleri) [1957]; *Les Fils de la Lumière* (Işık Çocukları) [1961]; *La Nature du Prince* (Prensin Tabiatı) [1962]. Aynı zamanda tiyatro oyunları da yazdı: *Le Prince des Neiges* (Karlar Prensi) [1947]; *Le Spectateur Nocturne* (Gece Seyircisi) [1960]. Ayrıca *Les Juifs* (Yahudiler) [1965] gibi denemeler ve *Notre Amour* (Aşkımız) [1967] adlı bir roman yayımladı. (L)

PEYREV bls. sıf. ve i. (fars. *pey*, arka ve *reften* > *-rev*, giden'den *pey-rev*). *Esk.* Birinin ardı sıra giden, birini taklit eden (kimse); *Peyrevleri olmaz ana emsal / Taklid olunur mu kıyl ile kaal* (Ziya Paşa). || *Peyrev olmak*, arkasından gitmek: *Kumandanlık dahi Ferit Paşa kabinesi ile resmî münasebatını kat'ederek milletin hareketine peyrev olacaktır* (Atatürk). *Hz. Ali dahi ona peyrev olarak önüne gelen müşrikleri kılıçla ikiye biçerdi* (Cevdet Paşa).

◆ **Peyrevî** i. *Esk.* Peyrevlik.

◆ **Peyrevlik** i. *Esk.* Birine uyma, onun ardı sıra gitme: *Nazire veyahut peyrevlikte bütün bütün senin yoluna gitmedim. Sen nağme'lerini on iki mısra itibarıyle yapmışsın* (Namık Kemal). [M]

PEYROL boğazı, Fransa'da Auvergne'de (Cantal) boğaz, Cantal kütlesinde, Salers-Murat karayolu buradan geçer; 1 589 m.

Foto. X (LAROUSSE)

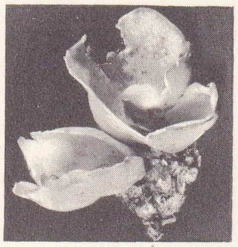

peziza
(eşek kulağı)

Christoph PFAFF
Gottfried Eichler'den (Yaşlı)
Cabinet des Estampes, Paris

Johann PFAFF
A. Fulda'nın taşbasması
Bilimler Akademisi
koleksiyonu

PFALZ
Heidelberg'in alınışı
22 mayıs 1693
XVII. yy. fransız gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

Massif Central'ın en yüksek karayolu geçitidir. (L)

PEYRON (Amedeo), italyan klasik filoloji uzmanı ve şarkiyatçısı (Torino 1785-ay.y. 1870). Torino üniversitesinde klasik ve doğu edebiyatı dersleri verdi (1815). T. Valperga di Caluso'dan sonra kürsü başkanı oldu. Yukarı Alpler senatörlüğüne seçildi ama istifa etti; 1854'ten sonra Fransız enstitüsüne üye oldu. Yunan papirüslerindeki metinleri yayımladı (bu konuda yapılan ilk yayımlardandır); ayrıca, kıptî dili incelemelerine önemli katkıda bulundu. *Lexicon Lingua Copticae* (Kıptî Dili Lûgati) [1835] adlı eseri modern kıptî dilinin temel eseridir. (M)

PEYRONNET veya **PEYRONET** (Charles İgnace, — kontu), fransız siyaset adamı (Bordeaux 1778 - Montferrand şatosu, Gironde 1854). İmparatorluğa düşmandı. 1820'de milletvekili, sonra adalet bakanı (aralık 1821-ocak 1828) oldu. Bir basın kanununun (1822) çıkarılmasını sağladı. Kont (1822), Yüksek meclis üyesi (1828) ve Montbel'in yerine içişleri bakanı (16 mayıs 1830) oldu; temmuz kararnamelerinin yazılması ve yayımlanmasına katıldı. Tours'da tutuklanarak yüksek meclis üyeleri tarafından müebbet hapse mahkûm edildi (aralık 1930) ve Ham'da hapsedildi, 1836'da aftan yararlandı; *Pensées d'Un Prisonnier* (Bir Mahkûmun Düşünceleri) [1834] adlı bir eseri vardır. (L)

PEYRONY (Denis), fransız tarihöncesi uzmanı (Cussac, Dordogne 1869 - Sarlat 1954). Bütün bilimsel hayatını Périgord'da geçirdi ve ömrü boyunca rahip Breuil ile işbirliği yaptı. La Ferrassie mağarasında yaptığı kazılarla, yüksek paleolitik çağ kronolojisinin kurulmasında önemli bir rol oynadı. Breuil ve Capitan ile birlikte Eyzies (1906), Font-de-Gaume (1910), Comberelles'deki (1924) süslü mağaralar üstüne çalışmalar, ayrıca *Les Fouilles de la Ferrassie* (La Ferrassie Kazıları) [1934] ve *Eléments de Préhistoire* (Tarihöncesi Üstüne) [1946] gibi birçok makale yayımladı. (L)

PEYROU (Manuel), arjantinli yazar (San Nicolas de los Arroyos 1902). Polis romanı türünü bir fikir romanı seviyesine yükseltti. Eserlerinin konusunu Buenos Aires hayatından aldı. Eserleri arasında *El Estruendo de las Rosas* (Güllerin Görkemi) [1948], *Les Leyes del Juego* (Oyunun Kuralları) [1959] adlı romanlarıyle *La Espada Dormida* (Uyuyan Kılıç) [1944] ve *La Noche Repetida* (Tekrarlanan Gece) [1953] adlı hikâye kitapları sayılmağa değer. (M)

PEYVEND i. (fars. *peyvesten*'den *peyvend*). *Esk.* Varma, ulaşma, yetişme. || İlgi, bağ. (M)

—PEYVEST sıf. (fars. *peyvesten*'den *peyvest*). *Esk.* «Ulaşan, bitişen» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Dest-i kerem-peyvest*, cömert eli. || *Ebed-peyvest*, ebediyete ulaşmış v.b. (M)

PEYVESTE sıf. (fars. *peyvesten*'den *peyveste*). *Esk.* Kavuşmuş, ulaşmış: *Bin matem bir sûr o da peyveste memata* (Tevfik Fikret). || Zf. Daima, her zaman. || *Peyveste olmak*, ulaşmak, yetişmek: *Hükûmet ve milletimizin yegâne peyveste olacağı gaye-i naciyedir* (Atatürk).

◆ **Peyvestegân** çoğl. i. *Esk.* Ulaşmışlar, yetişmişler.

◆ **Peyvestegî** i. *Esk.* Yetişme, ulaşma. (M)

PEYVESTE KADIN, Abdülhamid II'nin karısı (1873-Paris 1924). Abdürrahim Efendiyi doğurunca ikballer arasına girdi. Osmanoğullarının Türkiye dışına çıkarılmasından sonra ülkeden ayrıldı; Paris'te öldü. (M)

Pey-yang, imparatorluğun sonunda ve cumhuriyetin ilk yıllarında önemli rol oynayan çinli generaller topluluğu. 1905'e doğru, cı-li (çi-li) de yûen şı-kay tarafından pey-yang ordusunun kuruluşu sırasında biraraya geldiler. Yûen'in başlıca çalışma arkadaşları olan bu generaller, yabancılar için elverişli otoriter bir rejimden yanaydı. Yûen ölünce, arkadaşları dış siyaset konusunda ikiye bölündü ve sonunda, 1927'de Guomindang ile birleştiler. (L)

PEYZAJ i. (fr. *peysage*). Manzara. (M)

PEZ (Bernhard), avusturyalı tarihçi (Ybbs, Aşağı Avusturya 1683-Melk 1735). Melk'teki Benediktin manastırına girdi, meslekî öğrenimini tamamladı (1700) ve manastır kütüphanesinin başına geçirildi (1713). Benediktin mezhebinin edebiyat tarihini yazmayı tasarladı. Yeterince yardım göremediğinden, ilgi çekici olmakla birlikte, daha sınırlı çalışmalarla yetinmek zorunda kaldı. Önemli eserleri: *Bibliotheca Benedictino — Mauriana* (1716) ve *Thesaurus Anecdotorum Novissimus...* (1721-1729). [L]

PEZ (Johann Christoph). Bk. PETZ.

PEZA (Juan de Dios), meksikalı şair (Mexico 1852-ay.y. 1910). 1878'de, İspanyada'ki Meksika büyükelçiliğinde görev aldı. *La Lira Mexicana* (Meksika Arpı) [1879] adlı şiir antolojisini bu ülkede yayımladı; eserin önsözünü Nunez de Arce yazdı. *La Ilustracion Espanola y Americana* adlı dergide Meksika üstüne birçok makalesi çıktı. Çok sayıdaki şiir kitapları arasında en önemlisi, konusunu ev hayatından alan *Cantos del Hogar*'dır (Aile Ocağından Şarkılar). Ayrıca oyunlar yazdı: *La Ciencia del Hogar* (Ev Bilimi) [1873] adlı komedi; *Ultimos Instantes de Cristobal Colon* (Kristof Kolomb'un Son Anları) [1874] ve *Un Epilogo de Amor* (Bir Aşk'ın Sonu) [1875] adlı dramlar. (M)

PEZEL veya **PETZOLD** (Johann Christoph), **Pezelius** da denir, alman kemancısı ve bestecisi (Glatz 1639-Bautzen 1694). 1664 - 1681 Arasında Leipzig'te kemancı olarak ün kazandı; sonra Bautzen'de birçok çalgı müziği yayımladı: *Musica Vespertina Lipsica* (1669), *Hora Decima Musicalische Arbeit zum Abblasen*, beş sesli kırk sonat (1670), *Bicinia Variorum Instrumentorum* (1675), beş sesli *Delitiae Musicales* v.b. Ses müziği olarak yayımlanmış tek eseri 2 ilâ 5 çalgı eşliğinde, 3 ilâ 5 sesli parçalardan meydana gelen *Jahrang Über die Evangelia*'dır (İncil Yılı) [1678]. İncelemeler de yazdı: *Infelix Musicus, Musica Politicopractica* ve *Observationes Musicae* (Müzik Görüşleri). [L]

PEZETA veya **PEÇETA** veya **PESETA** i. İspanya'nın bellibaşlı para birimi (sembolü: PTA), 100 sentimos'a (centimo) bölünmüştür.

— ANSİKL. *Pezeta*, ilk olarak Amerika'da, 1730'a doğru, 2 real değerinde bir para olarak basıldı. 1868 Tarihli bir kararla İspanya'nın para birimi olarak kabul edildi: 835/1 000 ayarında 5 gr gümüş *Duro* 5 pezeta değerinde bir paraydı. (L)

PEZEVENK i. (fars. *pejvend*'den). *Kaba.* Genellikle, kötü bir kadınla bir erkeğin ilişki kurmalarına aracılık eden ve onların birleşmesinden kendisine maddî çıkar sağlayan kimse, muhabbet tellâlı. (M)

PEZEVENKLİK i. (*pezevenk*'ten *pezevenk-lik*). *Kaba.* Pezevengin yaptığı iş. || Yolsuz davranış. (M)

—PEZİR sıf. (fars. *pezîreften*'den *-pezîr*). *Esk.* «Kabul eden, kabul edebilir» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Deva-pezir*, ilâcı olan. || *Deva-na-pezir*, ilâcı olmayan. || *Hitam-pezir*, sona eren. || *Islah-pezir*, düzeltilebilir. || *Sükûn-pezir*, durgun, yatışmış: *Bakın hava ne güzel açtı, incila buldu / Deminki velvele, şiddet sükûn-pezir oldu* (Tevfik Fikret). || *Şifa-pezir*, şifa bulan. || *Terbiye-pezir*, terbiye olur. (M)

PEZİRA i. (fars. *pezîreften*'den *pezîrâ*). *Esk.* Kabul eden. || *Pezira-yı hitam*, sona eren, biten: *Noksanını bil bir işe ya başlama evvel / Ya başladığın kârı pezira-yi hitam et* (Ziya Paşa). || *Na-pezira*, kabul etmeyen. (M)

PEZİRE i. (fars. *pezîreften*'den *pezîre*). *Esk.* Karşılayış, karşılama. (M)

PEZİRİŞ sıf. (fars. *pezîreften*'den *pezîriş*). *Esk.* Kabul edilmiş. (M)

PEZİZA i. Kalın yapılı asklı mantar; saplı veya sapsız kadeh biçiminde veya hafif bombeli disk şeklinde olur.

— ANSİKL. *Peziza*'lar genellikle yerde, bazen ağaçların kabuğunda veya yere düşmüş dalların üzerinde yetişir. Yenirse de, pek makbul sayılmaz, çeşitli renkte olur: esmer, beyaz, kırmızı veya turuncu. Başlıca türleri: *Kabarcıklı peziza* (çok gübreli yerlerde, sıkışık yığınlar halinde yetişir, sapsızdır); *kırmızı peziza* (içi parlak kırmızı, dışı gri, sapı incedir, korularda yetişir); *eşek kulağı* (yan tarafı yarık bir külâha benzer, esmer renktedir. (L)

PEZ(O)—, yun. *peza*, ayak, ayak bileği'nden gelen ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

PEZO i. (isp. *peso*'dan). Arjantin'in başlıca para birimi (simgesi: M \$ N), 100 sentavos'a (centavo) bölünür. || *Kolombiya pezosu*, Kolombiya'nın başlıca para birimi (simgesi: \$ COL), 100 sentavos'a bölünür. || *Küba pezosu*, Küba'nın başlıca para birimi (simgesi: \$ CU), 100 sentavos'a bölünür. || *Meksika pezosu*, Meksika'nın başlıca para birimi (simgesi: \$ MEX), 100 sentavos'a bölünür. || *Uruguay pezosu*, Uruguay'ın başlıca para birimi (simgesi: \$ UR), 100 sentavos'a bölünür.

— ANSİKL. Öteki ülkelerde, özellikle İspanya'da, *pezo* yalnız bir hesap birimidir. Meksika'nın 37 mm çapında, 41 666 gr ağırlığında ve 900/1 000 ayarında eski 50 altın pezosu, altın üstüne yapılan ticarî anlaşmalarda kullanılır. Eski meksika pezosu, 39 mm çapında, 27,073 gr ağırlığında ve 902, 777/1 000 ayar gümüştendir; özellikle Uzakdoğu'da «meksika kuruşu» veya «meksika doları» denir. (L)

PEZOA VELİZ (Carlos), şilili şair (Santiago 1879-ay.y. 1908). Yoksul ve hareketli bir hayat sürdü. Sağlığında dergilerde çıkan şiirleri, ölümünden sonra toplanarak birkaç cilt halinde yayımlandı: *Alma Chilena* (Şili Ruhu) [1912]; *Campanas de Oro* (Altın Çanlar) [1921]; *Poesias y Prosas Completas* (Bütün Şiir ve Nesirler) [1927]. Modernist hareketin etkisinde kaldı. Aralarında yaşadığı küçük insanları dile getirdi. (M)

PEZOLD (Johann Cristoph), alman heykeltraşı (Wünschendorf, Pirna 1708-Schönfeld, Dresden 1762). B. Permoser ve R. Donner'den ders gördü. Özellikle Kopenhag'da çalıştı (Moltke sarayı). Postdam şatosu için yaptığı eserler son savaş sırasında harap oldu. (M)

PEZOMACHUS i. Asalak zarkanatlı böcek. (Bu cinsin türleri örümceklerde, böceklerde, küçük pulkanatlılarda, tırtıllarda asalak yaşar; hattâ tırtıllarda asalak yaşayan microgasterde, asalak asalağı olarak yaşayanları bile vardır. *Ichneumonidae* familyasından.) [L]

PEZOPHAPS i. Rodrigues (Mascareignes) adasında yaşayan ve yakın zamanlarda soyu tükenen güvercin. (İlmî adı *Pezophaps solitarius*.) [L]

PEZOPORUS i. Siyah çizgili yeşil tüylü papagan; Avustralya'da yerde yaşar; bu familyadaki kuşlarda pek seyrek görülmekle beraber yumurtalarını yere bırakır. (L)

PEZUELA Y CEBALLOS (Juan Manuel DE LA), **Cheste** kontu, ispanyol generali (Lima 1810-Madrid 1906). 1837'de albay oldu, don carlos'cu savaşta görev aldı ve 1843'te Espartero'nun naiplikten düşmesine yol açan ayaklanmaya katıldı. 1846'da bahriye ve sömürgeler bakanı oldu, Katalonyalıların ayaklanmasını bastırdı (1867). Değerli bir yazardı. Madrid Krallık akademisi başkanlığına getirildi. (L)

PEZZA (Michele). Bk. FRA DIAVOLO.

Foto. LAROUSSE

pF, elektrik sığa birimi *pikofarad*'ın sembolü. (L)

PFAFERS, İsviçre'de (Sankt-Gallen kantonu) komün, Ren ırmağının kolu olan Tamina'nın yukarısında; 1 900 nüf. *Pfafers ılıcaları*'nda ve sularının getirildiği komşu Ragaz vâdisinde kullanılan sıcak su kaynakları (37,5°C; kalsiyum karbonatlı sular). [L]

PFAFF (Cristoph Matthäus), alman protestan ilâhiyatçısı (Stuttgart 1686-Giessen 1760). Tübingen üniversitesinde profesörlük yaptı (1717-1756), Berlin akademisine üye oldu. *Tübingen İncili*'nin (1729) yayımını yönetti ve protestanlarla katolikler arasındaki çatışmaların uzlaşma yoluyle çözümlenmesine çalıştı. (L)

PFAFF (Johann Friedrich), alman matematikçisi (Stuttgart 1765-Halle 1825). Helmstedt üniversitesinde (1788-1810), sonra Halle üniversitesinde (1810-1825) profesör oldu. Kısmî türevli diferansiyel denklemler teorisi ile diferansiyel denklem sistemleri teorisini geliştirdi. (L)

PFAFF (Simon Georges Joseph, PFAFFENHOFEN baronu, — denir), Avusturya asıllı fransız tahta oymacısı (Viyana 1715-Avallon 1784). 1750'de düelloda rakibini öldürünce Fransa'ya sığındı. 1758'de fransız uyrukluğuna geçti. Artois kontunun figür heykelciliğine tayin edildi. Avallon'a yerleşti (1784). En büyük eseri Valloires (Somme) manastırının dekorasyonudur. Ayrıca Saint-Riquer, Abbeville, Avallon ve Berlin'de eserleri vardır. (L)

PFAFFENHOFEN, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) kasaba, İlm ırmağı kıyısında; 7 700 nüf. Burada Avusturyalılarla Fransız-bavyeralılar (nisan 1745) ve Fransızlarla Avusturyalılar arasında (nisan 1809) iki muharebe yapıldı. (L)

Pfaff fonksiyonu, ilk defa Johann Friedrich Pfaff'ın dikkatini çeken fonksiyon. Temel köşegene göre bakışımlı olan terimleri mutlak değerce eşit, fakat zıt işaretli olan bir determinant, ters bakışımlı bir determinanttır. Bu determinant tek basamaklı ise sıfırdır; çift basamaklı ise, katsayılarının bir tam fonksiyonunun karesidir; bu durumda fonksiyon bir *Pfaff fonksiyonu*'dur. (L)

PFAFFİA i. Brezilya'da yetişen karşıt yapraklı otsu bitki; yaprakları genellikle kınlı, çiçekleri dalların ucunda başak veya salkım halindedir. (Horozibiğigillerden.) [L]

PFAFFİKON, İsviçre'de (Zürich kantonu) kasaba, *Pfaffiker See* kıyısında; 5 900 nüf. Kabloculuk. Yünlü dokumacılık. Basımevi. (L)

PFAFFİNGER (Joseph Anton), alman heykeltıraşı (Laufen, Salzburg 1684-Salzburg 1758). Çalışmalarına 1718'de Salzburg'da başladı. Kilise ve saraylar için birçok heykel yaptı. Salzburg'da, Krensmünster'de, Seitenstetten'de v.b. eserleri bulunmaktadır. (M)

PFAHL, Böhmerwald (Almanya, Bavyera) çatlağını dolduran damar. 100 km'den uzun bir şerit boyunca birçok yükselti ve kayalık dizisi meydana getirir. Tipik bir dyke* örneğidir. (L)

PFAHLER (Georg Edward), amerikalı radyoloji bilgini (doğ. Numidia, Pennsylvania 1874). Philadelphia (Pennsylvania) üniversitesinde radyoloji dersleri verdi (1916); Kingrey ile birlikte, zararsız şekilde, oldukça yüksek dozda radyasyon verme metodunu geliştirdi. (M)

PFALZ (lat. *palatium*, saray'dan). Kutsal İmparatorluk'ta hükümdarın, daha sonra saray kontlarının mülkü; XII. yy.dan itibaren bu ad *Rheinland Saray kontu*'nun (Comes palatinus Rheni) mülkünü belirtmek için kullanıldı. 945'ten sonra çoğu zaman Hermann'ın (945-996) soyundan gelenlerin taşıdığı bu unvan, 1155'te Friedrich Barbarossa tarafından, Rheinland'ı elinde bulunduran kardeşi Konrad'a verildi. Welf'lere (1194), sonra geleceğin Bavyera dükü olan Otto von Wittelsbach'a (1214) geçen bu mülk Bacharach, Alzey, Neustadt (Hardt) ve Weinheim tımarlarından meydana gelir. Ludwig II, 1266'da da Nordgau (geleceğin *Oberpfalz*'ı) Staufen topraklarını ve 1288'de Heidelberg şatosuyle şehrini ele geçirdi. Pavia antlaşması Rheinland ve Nordgau tımarlarını Wittelsbach'ların (1329) küçük koluna bıraktı; iki kol arasında el değiştirmesi gereken prenslik unvanı, Oberpfalz'ı alan imparator Karl IV (Altın mühür, 1356) tarafından Pfalz'a verildi. Heidelberg üniversitesinin (1386) kurucusu seçici prens Ruprecht I (1353-1390), Zweibrücken'ı, Mosbach'ı ve Simmern'i elde etti. Romalıların kralı (1400-1410) Robert III (1398-1410), Oberpfalz'a yeniden sahip oldu. Kral ölünce, ailesi, mülküyle birlikte dört kola ayrıldı: a) 1559'da sona eren *Pfalz seçici prensliği* (Kurpfalz); b) 1448'de son bulan *Oberpfalz;* c) bir çok dala ayrılan *Simmern-Zweibrücken;* d) 1499'da son bulan Mosbach. Seçici Philipp (1476-1508), Bavyera'dan Neuburg düklüğünü elde etti (1505). Reform zamanında Pfalz, Calvin'ciliğin zafer kazandığı Friedrich IV devrine kadar iki protestan mezhebi arasında bocaladı. Simmern kontu olan Friedrich III (1556-1576), Heidelberg üniversitesini imparatorluk içinde calvin'ci propagandanın merkezi haline getirdi; 1559'da sülâlenin büyük koluna ait mülklerle seçicilik unvanı ona geçti, kendisi ve küçük oğlu Johann-Kasimir, Fransa, Hollanda ve Almanya arasındaki Din savaşlarına karıştılar. Friedrich V (1610-1623), seçici prens unvanını ve topraklarını kaybetti (bk. OTUZYIL SAVAŞLARI); Vestfalya antlaşmaları (1648), Friedrich V'in oğlu Karl-Ludwig'e (öl. 1680) yalnız seçicilik unvanıyle Rheinland Pfalz'ını (Aşağı Pfalz) geri verdi, Yukarı Pfalz Bavyera'ya kaldı. Otuzyıl savaşlarında amansızca yakılıp yıkılan Rheinland Pfalz'ı nüfusunun dörtte üçünü kaybetti; ayrıca 1673, 1674 ve 1689'da fransız ordusunun saldırılarına uğradı. Simmern hattının ortadan kalkması sonucunda (1685), Zweibrücken-Neuburg katolik kolu seçicilik unvanını tevarüs etti; fakat ülke, baldızı olan Pfalz prensesinin haklarını koruyan Louis XIV'ün birlikleri tarafından işgal edildi. Louvois'nın emriyle yıktırılan Heidelberg şatosunun yerini 1720'den sonra fransız sanatçıları tarafından yapılan Mannheim sarayı aldı. Zweibrücken-Neuburg hattının ortadan kaldırılmasıyle (1742) Pfalz, daha sonra Bavyera'yı tevarüs eden (1777) Karl-Theodor von Sulzbach'ın eline geçti. İhtilâl savaşlarından sonra Pfalz, Fransa (Ren'in sol kıyısı), Baden ve Hessen-Darmstadt (sağ kıyı) arasında bölüşüldü. 1815 Antlaşmalarıyle eskisinden farklı ve Ren'in sol kıyısıyle sınırlanan bir *Bavyera Pfalz'ı* kuruldu; toprakların geri kalan kısmı Hessen ile Prusya arasında paylaşıldı. Pfalz 1849 mayıs-haziran cumhuriyetçi ayaklanması dışında, 1918'e kadar Bavyera ile kader birliği yaptı; 1919'da Saar'ın yararına parçalandı, 1946'da da Rheinland-Pfalz *Land*'ına katıldı. (L)

PFÄNDER (Alexander), alman filozofu (Iserlohn 1870-Münih 1941). E. Husserl ile M. Scheler'in fenomenoloji okuluna bağlıydı. Başlıca eserleri: *Motive und Motivation* (Güdü ve Güdüleme) [1911]; *Zur Psychologie der Gesinnungen* (Düşünce Psikolojisi Üstüne) [1913-1916]; *Logik* (Mantık) [1921]; *Die Seele des Menschen* (İnsan Ruhu) [1933]. (L)

PFANNENSTİEL (Hermann Johannes), alman jinekoloğu (Berlin 1862-Kiel 1909). Önce Giessen, sonra Kiel üniversitesine profesör oldu. Bir ameliyat sırasında mikrop kaparak öldü. Dölyatağı ve yumurtalık urları üstünde çalıştı, ovariektomi'yi geliştirdi. Laparatomi ameliyatına ilişkin bir usul buldu (Pfannenstiel usulü kesme). [M]

Pfannenstiel hastalığı, yeni doğmuş çocuklarda görülen tehlikeli sarılık. (M)

PFAU (Ludwig), alman siyaset adamı, yazarı ve sanat tenkitçisi (Heilbronn 1821-Stuttgart 1894). Güney Almanya'daki demokratik harekete katıldı. 1852'de Paris'e gitti, orada kendini felsefeye ve sanat tenkitçiliğine verdi. 1865'te Almanya'ya dönünce, Stuttgartta, *Stuttgart Gözlemcisi* gazetesinin başına geçti, Prusya'ya ve Bismarck'a karşı şiddetle mücadeleye girişti. Başlıca eserleri: *Gedichte* (Şiirler) [1847]; *Deutsche Sonnette auf das Jahr 1850* (1850 Yılı İçin Alman Soneleri) [1849]; *Kunst und Kritik* (Sanat ve Tenkit) [1888]; *Politisches una Polemisches* (Siyaset ve Polemik) [1895]. (L)

PFAUNDLER (Meinhard VON), avusturyalı çocuk hastalıkları uzmanı (İnsbruck 1872-Ötztal 1947). 1900'de pediyatri doçenti, 1906'da Münih Pediyatri kiliniği müdürü oldu. Böbrekústü kapsülü rşitizmi, yeni doğmuş çocuğun emzirilmesi ve fizyolojisi konularıyle, Proteus ve koli basilini teşhise yarayan bir tepkime usulü buldu (*Pfaundler tepkimesi*). [L]

PFEFFEL (Gottlieb Konrad), Alsace'lı yazar (Colmar 1736-ay.y. 1809). 1757'de kör oldu, edebiyata yöneldi ve askerlik sanatı üstüne incelemeler yaptı. 1773'te, protestan gençleri için, Colmar'da bir askerî okul kurdu. 1803'te Napolyon tarafından Colmar Ruhanî meclisi üyeliğine getirildi. Başlıca eserleri: *Fabeln* (Masallar) [1783]; Alsace halk şarkısı haline gelen *Die Tabakspfeife* (Pipo). *Fabeln und Poetische Erzählungen* (Masallar ve Manzum Hikâyeler) [1810-1812] adlı eseri ölümünden sonra yayımlandı. (L)

PFEFFER (Wilhelm), alman tabiat bilgini (Grebenstein, Kassel yakınları 1845-Leipzig 1920). 1871'de Marburg'da batonik doçenti, 1873'te Bonn'da yardımcı profesör, 1877'de Masel'de profesör oldu. Bu tarihten sonra, Tübingen üniversitesinde botanik dersleri okuttu (1878) ve Leipzig Üniversitesi Botanik enstitüsü müdürlüğüne getirildi (1887). Aynı zamanda Saksonya krallığının özel danışmanı oldu. Bikti embriyolojisi ve fizyolojisi üstüne birçok inceleme yaptı. Gözenekli kapların çeperlerine kimyasal usullerle sunî zarlar yerleştirerek, sıvı eriyiklerin geçişme basınçlarını ölçtü (*Pfeffer hücresi*). En önemli eseri: *Pflanzenphysiologie* (Bitki Fizyolojisi) [2 cilt, 1881-1904]. (L)

PFEFFERKORN (Johannes), alman yazarı (Nürnberg 1469-1524'e doğr.) Musevîydi, Köln'de Hıristiyanlığı kabul etti (1505) ve uzun süre bu şehirde yaşadı. Yahudiler aleyhine birçok yazı yazdı: *Der Judenspiegel* (Yahudi Aynası) [1507]; *Der Judenbeichte* (Yahudilerde Günah Çıkartma) [1508]; *Das Osternbuch* (Paskalya Kitabı) [1508]. Bu yazılarda bütün musevîlerin din değiştirmeğe zorlanmasını istiyordu. J. Reuchlin'e karşı giriştiği polemikte, *Beschyrmung* (Savunma) [1516] ve *Ein Mitleydliche Claeg* (1521) adlı eserlerle kendini savundu. (Polemik, Roma kilisesinin Reuchlin'i mahkûm etmesiyle sonuçlandı.) [M]

PFEİFFER (Emil), alman hekimi (Wiesbaden 1846 - ay.y. 1921). Wiesbaden'de hekimlik yaptı ve tıbbî hidroloji alanındaki çalışmalarıyle büyük ün kazandı. (M)

PFEİFFER (Franz), alman filoloğu (Bettlach, Solothurn yakınları 1815 - Viyana 1868). Viyana üniversitesinde alman dili ve edebiyatı üstüne ders verdi. Bilimler akademisi üyesi oldu (1860). *Ortaçağ Alman Klasikleri Koleksiyonu* adlı yayını başlattı. (L)

PFEİFFER (Johann Friedrich VON), alman iktisatçısı (Berlin 1718-Mainz 1787). Protestan olduğu halde 1782'den sonra, katolik Mainz üniversitesinde profesörlük yaptı. Tabiat düzeninin, fizyokrasi anlayışına göre açıklamasına karşı çıktı, bilgili ve bireyin haklarına saygılı bir mutlakıyetçiliği savundu. Başlıca eserleri: *Lehrbegriff Sämmtlicher Ökonomischer und Kameralwissenschaften* (İktisat ve Siyaset Bilimlerinin Öğretim Sistemi) [4 cilt, 1764-1768]; *Der Antiphysiokrat* (Antifizyokrat) [1780]; *Grundriss der Finanwissenschaft* (Maliye Biliminin Ana İlkesi) [1781]; *Grundsätze der Universal Kameralwissenschaften* (Evrensel Siyaset Bilimlerinin Temelleri) [2 cilt, 1783-1784]. (M)

PFEİFFER (Ludwig Georg Karl), alman hekimi ve tabiat bilgini (Kassel 1805-ay.y. 1877). Askerî hekimdi. Polonya ve Almanya'da çalıştı. Pratik hekimlik, botanik, zooloji ile ilgili yazılarının yanı sıra gezi notları da yayımladı. (M)

PFEİFFER (Paul), alman kimyacısı (Elberfeld 1875-Bonn 1951). A. Werner'in öğrencisiydi. Bonn üniversitesinde ders verdi. Organik kimya alanında yaptığı araştırmalarla tanınır. (M)

PFEİFFER (Richard), alman hekimi (Zduny, Poznan 1858-öl. 1945). Berlin'de okudu, 1880'de askerî hekim, 1887'de binbaşı ve 1888'de Koch enstitüsünde asistan oldu. Tavşan koksidiyozu, kolera ve tifüs mikropları üstüne incelemelerde bulundu. 1892'de, enflüanzanın özgül mikrobu sandığı bir mikrop keşfetti. Doçent, sonra Bulaşıcı

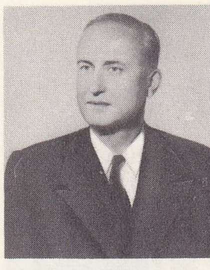

Pierre PFLİMLİN

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

Hastalıklar enstitüsü yöneticisi oldu; 1909-1925 yılları arasında da Breslau üniversitesinde profesörlük yaptı. (L)

Pfeiffer basili. Mikrobiyol. Pfeiffer'in 1892'de bulduğu mikroorganizma (Pfeiffer bunu grup (veya enflüenza) mikrobu sanıyordu. Bu mikrop ince yapılı ve hareketsiz, Gram negatif bir kokobasildir; ancak hemoglobin veya demir tuzu bulunan ortamlarda çoğalabilir. Gribin bir virüsten ileri geldiği anlaşıldığı için bu basil artık grup mikrobu sayılmamaktadır.) [L]

Pfeiffer olayı. Mikrobiyol. Bağışıklık kazanmış tavşan veya kobaya bazı mikroplar (kolera vibriyonu, tifo basili v.b.) karın yoluyle aşılandığı zaman, akyuvarlar işe karışmadan bu mikropların vücut tarafından imha edilmesi. (L)

PFEİL (Joachim Friedrich VON, — kontu), alman gezgini ve sömürgecisi (Neurode, Silezya 1857-Friedersdorf 1924). Önce, Wilson ile birlikte Limpopo'yu bir baştan bir başa dolaştı; Peters ve Jüheke ile birlikte doğu Afrika'da alman hâkimiyetini kurdu, sonra, Yeni Gine'nin keşfedilmemiş yerlerini dolaştı ve Deutschsüdwest Afrika'nın (Güneybatı Alman Afrikası) gelişmesine çalıştı. (L)

PFİSTER (Albrecht), alman basımcısı (öl. 1466'ya doğr.). Bamberg'de bir basımevi kurdu. İlk olarak ağaç üzerine gravürlerle süslü kitaplar bastı. (L)

PFİSTER (Oskar), isviçreli psikanaliz uzmanı (Zürich 1873), 1939'a kadar Zürich'te protestan papazıydı. Başlıca eserleri: *Die Willensfreiheit* (İstem Hürriyeti) [1904]; *Die Psychoanalytique Methode* (Psikanaliz Metodu) [1913]; *Die Psychanalyse im Dienste der Erziehung* (Piskanaliz Hizmetinde Eğitim) [1917]; *Die Liebe des Kindes und ihre Fehlentwicklungen* (Çocukta Sevgi ve Gelişme Eksiklikleri) [1922]; *Selbstdarstellung* (İçebakış) [1927]; *Das Christentum und die Angst* (Hıristiyanlık ve Korku) [1944]. (L)

PFİTZER (Ernest), alman botanikçisi (Königsberg 1846 - Heidelberg 1906). 1872'den sonra Heidelberg üniversitesinde ders verdi ve Botanik bahçesi müdürlüğünü yaptı. Salepgillerin morfoloji ve sistematiği üstüne temel eserler yayımladı. (M)

PFİTZER (Johann Nikolaus), alman yazarı ve hekimi (Nürnberg 1634 - ay.y. 1674). G. R. Widmann'ın Doktor Faust hikâyesini yeniden ele alan ve Faust efsanesi geleneğinde önemli bir yer tutan eseri ölümünden sonra (1674) yayımlandı. Katoliklere karşı polemiklere ve konunun dışına çıkan didaktik unsurlara dayanan eser, erotik hikâyelere (*Die Liebe von Helen* [Helen'in Aşkı] yeniden yer verir. (L)

PFİTZNER (Hans), alman bestecisi (Moskova 1869-Salzburg 1949). Frankfurt-am-Main'da okuduktan sonra Koblenz konservatuvarında, Berlin Güzel sanatlar akademisinde, Münih Müzik akademisinde öğretmenlik yaptı. Mainz, Berlin, Münih, Strasbourg orkestralarını yönetti. Son romantik alman bestecisi olarak kabul edilir. Lied'ler, koro eserleri, konçertolar v.b. besteledi. Sahne müziği de yazdı: *Der Arme Heinrich* (Zavallı Heinrich) [1891-1893]; *Die Rose vom Liebesgarten* (Aşk Bahçesinin Gülü) [1897-1900]; *Palestrina, Das Christelflein* (1917); *Das Herz* (Kalp) [1931]. Ayrıca üç ciltlik *Gesammelte Schriften* (Bütün Eserler) [1927-1929] yazdı. (L)

PFİZER (Gustav), alman şairi ve tenkitçisi (Stuttgart 1807-ay. y. 1890). Stuttgart'ta öğretmenlik yaptı. Pfizer, İsveç okulunu temsil eden en verimli yazarlardandır. Lirik şiirler (*Gedichte* [Şiirler], 1831-1835; *Der Welsche und der Deustsche* [Bir Yabancı ve Bir Alman], 1844), tarihî eserler (*Martin Luthers Leben* [Martin Luther'in Hayatı],1836), hikâyeler ve *Blatter zur Kunde der Literatur des Auslands* (Yabancı Ülkeler Edebiyatından Sayfalar) adlı bir eser yazdı. (M)

PFİZER (Paul Achatius), alman siyaset adamı ve gazetecisi (Stuttgart 1801-Tübingen 1867), Gustav Pfizer'in kardeşi. Württemberg Parlamentosu İkinci meclisine Liberal partiden milletvekili seçildi (1831), 1848 martında liberal hükûmette din bakanı olduysa da, sağlık sebebiyle ağustosta ayrıldı. Yazılarında alman birliğini savundu, Deutscher Bund'u ve Avusturya'nın alman meselelerine karışmasını tenkit etti (*Briefwechsel Zweier Deutschen* [İki Alman Arasında Mektuplaşma], 1831). [M]

PFLANZER-BALTİN (Karl, — baronu), avusturyalı general (Pecs 1855-Viyana 1925). Feldmareşal rütbesiyle (1907) Viyana'daki subay okullarını denetlemekle görevlendirildi. Birinci Dünya savaşı başlayınca Bukovina kıtaları kumandanlığına tayin edildi. 1915'te Çernovtsi'yi ele geçirdi ve doğu cephesinde savaştı. (M)

PFLEGER-MORAVSKY (Gustav), çek yazarı (Karasejn 1833-Prag 1875). Yazarlığa lirik şiirlerle ve manzum bir romanla başladı. Eserlerinde yabancı romantiklerin etkisi ağır basar. Romanları: 1844'teki boya işçileri ayaklanmasından ilham alan ve ilk toplumsal çek romanı olarak kabul edilen *Z Maleho Sveta* (Halk Sınıfı) [1864] ile *Pani Fabrikantova* (Fabrikacı Madam) [1867]. (L)

PFLEİDERER (Edmund), alman filozofu (Stetten, Stutgart yakınları 1842-Tübingen 1902). 1873'te Kiel, 1878'de de Tübingen üniversitelerinde felsefe okuttu. Eserleri arasında, *Leibniz und Geulinx* (Leibniz ve Geulinx) [1884], *Sokrates und Platon* (Sokrates ve Eflatun) [1896] vardır. (L)

PFLİMLİN (Pierre), fransız siyaset adamı (Roubaix 1907). Strasbourg'da avukatlık yaptı (1933), Bas-Rhin milletvekili (1946), tarım bakanı (1948-1951), ticaret bakanı (1951-1952), maliye bakanı (1955-1956 ve 1957-1958) oldu. Gaillard kabinesinin düşmesinden sonra başbakanlığa (14 mayıs 1958) getirildi, fakat Cezayir Güvenlik komitesinin ve emniyet komitelerinin protestolarıyle karşılaştı. Yürütme organını güçlendirmek amacıyle anayasada değişiklik yapılması için bir tasarı hazırladı, ama general de Gaulle ile uzlaşmak gerektiğini anlayarak, Saint-Cloud'da onunla görüştü (26 mayıs), sonra istifa etti (28 mayıs) ve devlet bakanı olarak de Gaulle hükûmetinde görev aldı (1 haziran 1958-8 ocak 1959). Avrupa konseyinde Fransa temsilcisi ve Strasbourg belediye başkanı (1959) oldu, 1956-1959 arasında Cumhuriyetçi halk hareketini yönetti. 15 Nisan- 16 mayıs 1962 arasında Pompidou hükûmetinde çalıştı. 1962'de yeniden Bas-Rhin milletvekilliğine seçildi. 1967 Seçimlerine katılmadı. 1963 Mayısından 1966 mayısına kadar Avrupa Konseyi Danışma meclisine başkanlık etti. (L)

PFLUGK-HARTTUNG (Julius VON), alman tarihçisi (Warnikow, Brandenburg 1848-Berlin 1919). Basel üniversitesinde hocalık yaptı (1883-1889). 1891'den sonra Prusya arşivlerinde görev aldı. *Acta Pontificum Romanorum inedita* (Papalığın Yayımlanmamış Belgeleri) [3 cilt, 1881-1888] adlı eseri hazırladı, Ortaçağ ve XIX. yy. prusyaalman tarihi üstüne çeşitli eserler yazdı, *Weltgeschichte*'nin (Dünya Tarihi) [7 cilt, 1907-1926] yayımını yönetti. (M)

PFLÜGER (Eduard), alman fizyoloğu (Hanau 1829 - Bonn 1910). Omuriliğin duyu fonksiyonları v.b. üstüne önemli çalışmaları vardır. (L)

Pflüger kordonları. Embriyoloji. Jerminatif epitelyumda bulunan ve hemen alttaki orta deriye gömülen silindir biçiminde tomurcuklar. Kordonun içinde yer yer yumurta taslakları bulunur; kadın cinsel salgı bezleri bunların gelişmesine, erkek cinsel salgı bezleri ise bunların atrofiye uğramasına sebep olur. Pflüger kordonları kadınlarda yumurta kesesinin, erkeklerde seminipar tüplerinin oluşmasını sağlar. (L)

PFORDTEN (Ludwig VON DER, — baronu), alman siyaset adamı (Ried 1811-Münih 1880). Leipzig'de hukuk profesörü (1847), Saksonya (1848), sonra Bavyera dışişleri bakanı (1849), Bavyera hükûmet başkanı (1849-1859) oldu, Avusturya ile Prusya arasındaki küçük alman devletlerini biraraya getirecek bir üçlü devlet kurmağa çalıştı ve bu yolda Prusya siyasetiyle mücadele etti. 1864'te yeniden iktidara geçtiyse de, Sadowa savaşından sonra çekilmek zorunda kaldı (1866). [L]

PFORR (Johann Georg), alman ressamı (Ulfen, Eisenach yakınları 1745-Frankfurt-am-Main 1798). Hayvanları ve özellikle atları canlandıran çeşitli tabloları dolayısıyle ona ALMAN WOUWERMANS'ı adı verildi (Frankfurt-am-Main müzesi). — Oğlu FRANZ da (Frankfurt-am-Main 1788-Albano 1812) ressamdı, Nazaren okuluna katıldı. Frankfurt-am-Main, Berlin, Dresden, Viyana ve Weimar müzelerinde eserleri vardır.

PFORZHEİM, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Karaorman'ların kuzeyinde; 81 400 nüf. Ren vâdisini Franken Jürası'na bağlayan karayolu üzerinde eski ticaret yeri. Roman ve gotik üslûbunda kiliseler. Meşhur kuyumculuk merkezi. Makine yapımı. Saatçilik. Optik. Bira fabrikası. Kimyasal maddeler. önemli botanik bahçesi. Fransızlar Württemberg dükünü 1692'de burada yendiler. (L)

PFULLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Schwaben Jürası eteğinde; 12 000 nüf. Dokuma sanayii. Makine yapımı. Kâğıtçılık. Bira fabrikası. Deri sanayii. (L)

PFUND [fınd] i. (alm. k.). Metrol. Eskiden Alman ülkelerinde kullanılan, fransız libresine eşit kütle birimi. (L)

PFYFFER von ALTİSHOFEN (Kasimir), isviçreli siyaset adamı (Roma 1794 - Luzern 1875). Hukuk profesörü ve avukattı, Büyük meclis (1825) ve Kurucu meclis (1838) üyesi oldu. Medenî kanun ve Ceza kanununun hazırlanmasında çalıştı, Temyiz mahkemesi başkanlığında bulundu, Luzern Liberal partisi lideri, Sonderbund* devrinde Federal başhâkim, sonra Federal mahkeme (1851 ve 1853) ve Millî meclis başkanı (1854) oldu. *Geschichte der Stadt und des Kanton Luzern* (Luzern Şehri ve Kantonunun Tarihi) [1852] adlı bir eseri vardır. (L)

PFYFFER von ALTİSHOFEN (Ludwig), **İsviçrelilerin Kralı** denir, isviçreli savaş adamı (Luzerne 1524-ay.y. 1594). Fransa'daki bir isviçre alayının kumandanıyken, Meaux'dan Paris'e giden kral ailesini Huguenot'lara karşı korudu (1567), Jarnac ve Moncontour savaşlarında (1569) yararlık gösterdi. Birlik'e katıldı ve İsviçre'ye döndü (1570), Luzerne'de başhâkim oldu. Soyundan gelenler de Fransa hizmetindeki isviçre alaylarına kumanda ettiler: JOST, 1657 den 1659'a kadar; FRANZ, 1672'den 1689'a kadar; LUDWIG, 1702'den 1715'e kadar. (L)

Ph, *fosfor*'un eski kimyasal sembolü. (L)

ph, aydınlanma birimi *fot*'un sembolü. (L)

pH [peaş] i. (*p*, potansiyel ve *H*, hidrojen). Kim. Sulu bir elektrolit çözeltisinin asit, nötür veya baz özelliği taşıdığını kolay ve kesin olarak belirtmek için Sörensen tarafından ortaya atılan işaret.

— ANSİKL. Kim. Saf su, az da olsa, H^+ ve OH^- iyonlarına ayrılmıştır; meselâ 23°C'ta, H^+ iyonları; $[H^+]$ ile OH^- iyonları: $[OH^-]$ şeklinde derişmelerin, suyun «iyon çarpımı» denilen çarpımı, $[H^+]$. $[OH^-] = 10^{-14}$'tür; buradan, $[H^+] = [OH^-] = 10^{-7}$ litrede iyongram bulunur. Bu çarpım, asit veya bazların seyreltik sulu çözeltilerinde de aynı değerdedir; fakat, bir asit çözeltisinde $[H^+]$ iyonları $[OH^-]$ iyonlarından daha fazla, bir baz çözeltisinde de bunun tam tersidir; meselâ, hidroklorik asidin bir desinormal (N / 10) çözeltisinde, yaklaşık olarak $[H^+] = 10^{-1}$, sodyum hidroksidin N/10'luk çözeltisinde ise $[OH^-] = 10^{-1}$, yani $[H^+] = 10^{-13}$'tür.

Sörensen, elektrolit çözeltilerini H^+ iyonlarının derişikliği açısından nitelemek için, logaritmik bir işaretleme sistemi kullanmanın daha elverişli olduğunu öne sürdü; nitekim pH = $\operatorname{colog}_{10}$ $[H^+]$ şeklinde gösterilir. Bu ifadeye göre, 23° C'ta, saf suyun pH'ı 7'ye, HCl'un N/10'luk çözeltisinin pH'ı 1'e, NaOH'ın N/10'luk çözeltisininki de 13'e eşittir. Daha genel bir şekilde, bir

Kasimir
PFYFFER von ALTİSHOFEN

Ludwig PFYFFER
von ALTİSHOFEN
İsviçre Millî müzesi,
Zürich

«PHAETHON'un Düşüşü»
bir lahtin
alçak kabartması
Uffizi, Floransa

Foto. X, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

çözelti için [H+] = $a.\ 10^{-n}$ ise, pH = n — $\log_{10} a$ olur. Çok basit olan bu işaretleme büyük faydalar sağlar; meselâ 23° C'ta pH 7, nötürlük pH'ı, yani saf su veya kuvvetli baz ve kuvvetli asit tuzları gibi [H+] = [OH−] olan çözeltilerin pH'ıdır; 7'den küçük bir pH asit çözeltilerini, 7'den büyük olan bir pH da baz çözeltilerini belirtir; pH miktarı hem asit veya bazın cinsine, hem de bunların çözelti içindeki derişikliğine bağlıdır. Böylece, kimyada, biyolojide v.b. belli bir dönüşümün gözlenebildiği alan kesin ve basit bir şekilde belirlenebilir.

Demek ki bir sulu çözeltinin pH'ını deneysel olarak belirlemek büyük bir önem taşır. Bu belirlemede başlıca iki metot uygulanır: 1. çabuk, fakat daha az kesin sonuçlar veren renkölçme metoduyle; bu metot, çözeltiye batırılan renkli bir göstergenin renk değişimlerini incelemeğe dayanır, rengin dönüşüm noktası aranılan pH'ı verir; 2. kesin sonuçlar veren, fakat daha çok malzeme gerektiren elektrometri metoduyle; bir elektrometre yardımıyle, iki sıvılı bir pilin elektromotor kuvveti ölçülür; bu sıvılardan biri incelenecek çözelti, öbürü de pH'ı sıfır olan bir karşılaştırma çözeltisidir; bu çözeltilerin içine platin kaplı iki elektrot daldırılır ve elektrotların çevresinden gaz halinde hidrojen dolaştırılır. Nernst'in bulduğu bir formüle göre pilin elektromotor kuvveti bulunur:

$$e = \frac{RT}{F} \log \frac{[H+]_0}{[H+]}$$

yani, meselâ 20°C'ta:

$$e_{\text{volt}} = \frac{8{,}32 \times 293}{96\,500} \times \frac{1}{0{,}4343} \log_{10} \frac{[H+]_0}{[H+]}$$

veya $[H+]_0 = 1$ olduğunu göre, e volt = 0,058 2 pH bulunur.

Kalomelli elektrotlara bağlanmış cam elektrotlar veya kinhidronlu elektrotlar kullanmak daha elverişlidir; bu usulde sonucun kesinliği, pH biriminin yaklaşık olarak yüzde veya iki yüzde biri kadardır.

— Bot. Çeşitli bitki türlerinden her biri, pH'ı birbirine oldukça yakın iki değer arasında bulunan topraklarda ancak yaşayabilir. Bulundukları pH bölgesine göre bitkileri çok asitsever (4-5: kartal eğreltiotu, funda, rhododendron), orta asitsever (5-6), az asitsever (6-6,5); nötür (6,5-7,5) ve bazsever (7,5'in üstünde: filbahar, yer orkideleri, şimşir, potentilla) diye sınıflandırabiliriz.

— Fiz. ve Biyol. İç ortam olarak düşünülen normal kanda hafif bir alkali tepkimesi vardır ve pH'ı belirli olarak 7'ye eşittir. Alkalilik artarsa pH büyür, asitlik artarsa pH küçülür; ama pH'ın artma veya eksilmesi küçüktür, aksi halde organizma ölüm tehlikesiyle karşılaşır. Asit-baz dengesini korumak için asit fazlalığını doyuracak bir alkali yedeklenmesi gereklidir. Bu yedeklenme özellikle sodyum tuzları ve amonyaklı bileşikler şeklindedir. Alkali yedeklenmesi arttığı zaman tetanide olduğu gibi alkaloz görülür; pH küçülür ve 6,8'in altına düşerse şeker hastalığında veya perhiz komalarında olduğu gibi asidoz görülür. Bundan dolayı kandaki pH değişimleri fizyoloji ve patolojide çok önemlidir; bununla beraber ölçülmesi nazik bir iştir ve genellikle klinikte alkali yedeklenmesinin ölçülmesiyle yetinilir. Oysa sidik, tükürük, dölyolu mukusundaki pH'ın ölçülmesi kolaydır ve sık sık baş vurulan bir işlemdir.

— Toprak bil. Toprakların pH'ını bilmek, en başta toprağın tipini anlamak ve işlenme şeklini tayin etmek imkânını verir. Bundan toprağın şimdiki asitlik derecesi ve H iyonlarının yoğunluğuna göre emici bileşiklerin doyma derecesi anlaşılır. Toprağın pH'ı 3,5 ile 9,5 arasında değişir; bazı batak topraklarınki birinci rakama yaklaşır, kurak bölgelerdeki alkali topraklarınki ise ikinci rakamı bulur. Fakat ılıman iklim bölgelerinde 4,5 pH en düşük derece (çam ormanlarındaki podzollu topraklar), 8,5 pH ise en çok kireçli toprakların derecesidir. pH bitki örtüsünün, topraktaki madensel bileşiklerin etkisi altında yer yer değiştiği gibi, toprağı arındıran iklim şartlarının durumuna göre bölgesel olarak da değişir. (L)

PHACA i. Çakırdikene benzeyen çok yaygın bitki; çiçekleri tek tek bileşik şemsiye durumludur; bazı türlerinden zamk elde edilir; Asya'da yetişir. (Fasulyegillerden.) [L]

PHACELİA i. Tüysü almaşık yapraklı biryıllık otsu bitki; Tropikal Amerika'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yetişir. (Çiçekleri güzel mavi, bazıları keten grisi rengindе, yaprakları parçalı ve çok güzel görünüşlüdür. Yüzden fazla türü vardır; bunların birçoğu çiçeklerinin güzelliğinden dolayı Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir: *Phacelia viscida, Ph. Withlavia, Hydrophyllaceae* familyasından.) [L]

PHACOPS i. Büyük petekgözlü trilobit. (Silüryen ve devonyen tabakalarda fosil olarak bulunur. *Phacopidae* familyasından.) [L]

PHAEDON i. Madenî mavi veya yeşil renkte oval gövdeli böcek. (*Phaedon cochleariae* tereliklere çok zarar verir; ayrıca turp, şalgam, lahana ve hardala da saldırabilir. Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

PHAEDRUS veya **PHAEDER** (Caius Julius), latin masal yazarı (Makedonya M.Ö. 15'e doğr.-M.S. 50'den sonra). Trakyalı bir köleydi, Augustus tarafından azat edildi. Roma'da yaşadı. Aisopos'u taklit ederek yazdığı 123 masalıyle latin şiirine yeni bir tarz kazandırdı. Phaedrus'un masalları, kendisine örnek olarak seçtiği Aisopos'unkilerden daha canlıdır. Bazı çağdaşlarına karşı duyduğu öfkeyi boşaltmak için zaman zaman masalı araç olarak kullandı. (L)

PHAEO—, yun *phaios*, esmer'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

PHAEODARİA çoğl. i. Işınlılardan birhücreli hayvanlar takımı; iki kutuplu yassı küre biçimindeki merkezî kapsüllü, protein yapısında iki zarla sınırlı olan birhücrelileri kapsar.

— ANSİKL. *Phaeodaria* takımından birhücrelilerde kapsülün alt taraftaki ağız kutbunda genellikle bir esas delik bulunur; ikinci derecedeki iki delik ise üst kutba göre yan tarafta yer alır; fakat deliklerin sayısı ve diziliş tarzı değişik olabilir. Ayrıca bunların dış plazmasında daima kendilerine özgü bir oluşum (*phaeodium*) bulunur. Dağınık iğneciklerden veya çok değişik biçimde kavkılardan oluşan iskelet genellikle içi oluklu silis parçalarından ibarettir. (L)

PHAETHON, Jüpiter gezegeninin yunanca adı. (L)

PHAETHON Yun. mit. Başlangıçta tanrı - kral Helios'un bir sıfatı olan bu terim, isim olarak, Helios'un veya Eos'un oğlunu belirtir. En yaygın efsanede onun, Helios'un arabasını aldığı, fakat atları sürmeyi bilmediğinden Yer'e çok yakın kalan arabanın kendisini çiğneme tehlikesi gösterdiği anlatılır. Zeus, Phaethon'u yıldırımıyle öldürüp Heridanos'a (Po ırmağı) attı.

— İkonogr. Phaethon efsanesiyle ilgili sahneler taş mezarlar (Kopenhag, Offices) üzerinde görülür. Poussin (Berlin), le Sueur (Louvre), Jouvenet (Rouen) ve Solimena (tavan, Prag'da) *Apollon'dan Güneş'in Arabasını Sürme İznini İsteyen Phaethon*'u çizdiler. Buna karşılık *Phacthon'un düşüşü* Giulio Romano'nun Te (Mantua) sarayındaki bir freski, Rubens'in bir eskizi (Brüksel), Tintoretto (Modena), Ludovico Carrache (Bologna) ve Rottenhammer'in (Kassel) tabloları için ilham kaynağı oldu. Santi di Tito *Kavak Biçimine Sokulmuş Phacthon'un Kızkardeşleri*'ni (Floransa, Plazzo Vecchio) çizdi. (L)

PHAETON i. Yer yer siyah benekli, pembeye çalan beyaz tüylü kuş; kuyruğundaki orta teleklerin ikisi çok ince ve uzundur. (Pelikanımsılar takımının *phaetonidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Phaeton*'ların bacakları kısa, dört parmağının arası da perdelidir. Kanatları kolay ve sürekli uçmağa elverişli ve uzundur. Uçarken denize dalarak deniz hayvanlarını yakalar, onlarla beslenir. Tropik kuşları da denen phaetonlara bütün sıcak denizlerde rastlanır. (L)

PHAGNALON i. Sarı çiçekli, çokyıllık otsu bitki; Akdeniz bölgesinde kayalıkların veya duvarların üzerinde biter. (Birleşikgillerden.) [L]

PHAİAKİA'LILAR. Yun. mit. Odysseus'un ziyaret ettiği efsanevî halk. Ülkeleri olan Phaiakia veya Skheria adasının Korkyra (Kerkyra) adası olduğu söylenir. Fırtınada gemisi batan Odysseus adaya çıkınca kral Alkinoos'un kızı Nausikaa tarafından misafir edildi. Alkinoos, Odyyseus'a bir gemi sağladı. Zeus Phaiakia'lıları, şehirlerini bir dağ ile çevirerek cezalandırdı. (L)

Phaidon, Eflatun'un diyaloğu. Sokrates'in, çömezleri arasında geçirdiği son anları anlatır. Phaidon'un ağzından anlatılan hikâye çeşitli konularla (özellikle ruhun ölümsüzlüğüyle) ilgili bir tartışma çerçevesinde geçer. Sokrates Philolaos'un çömezleri Simmias ve Kebes'e ölümün iyi bir şey olduğunu, çünkü ruhun ölümde kendini bulduğunu tanıtlar ve gerçek filozofun tek işi ölüme doğru ilerlemektir der. Ruhun ölümsüzlüğü dinî gelenekle kanıtlanmıştır; canlı, ölüden doğar; ruh, özellikle, niteliği bakımından tek ve çözülmez olan tanrısal varlığa benzer. Uzun bir mit ölümden sonra insanların kaderini ortaya koyar. Ruhu bedenin bütün bağlarından sıyıran arınma, onun tanrıyle kaynaştığı temaşa katına yükselmesini sağlar. Konuşma, Onbirler'in baldıran zehirini sunan hizmetçinin gelişiyle yarıda kalır. Sokrates zehiri içer ve ağlayan dostları arasında son nefesini verir. *Phaidon*, Eflatun'un olgunluk dönemine 1380'e doğr. ?) rastlar. Filozofun İdea'lar doktrininin biçimlendiği bu eserde, temaşa diyalektiği *şölen, Phaidros* ve *Devlet* adlı eserlerinin diyalektiğini haber verir. (→ Bibliyo.) [L]

phaeton

PHAİDON Elis'li, yunan filozofu (M.Ö. 400). Soylu bir ailedendi. Esir düştü ve köle olarak, Atina'da Sokrates'in bir dostuna satıldı. Sokrates'in dinleyicileri arasında yer aldı, zindanda onun yanında kalarak ölümüne kadar hizmetinde bulundu. Eflatun, Sokrates'in son anlarını Phaidon'un ağzından nakleder. Elis'e yeniden dönen Phaidon, orada Megara okuluyle aynı çizgide bir felsefe okulu kurdu. (L)

PHAİDRA. Yun. mit. Minos ile Pasiphae'nin kızı; Ariadne'nin kızkardeşi ve Theseus'un karısı. Üvey oğlu Hippolytos'a âşık oldu. Hippolytos tarafından reddedilince, Phaidra da onu, kendisine tecavüze yeltenmekle suçladı. Theseus, Poseidon'dan Hippolytos'u yok etmesini istedi. Ümitsizliğe kapılan Phaidra kendini astı.

— Ed. Phaidra'nın hikâyesi birçok trajediye konu oldu: Eskiçağda Sophokles'in bir piyesi (bugün kayıptır); Euripides'in, biri günümüze ulaşan (*Hippolytos*) iki piyesi; Seneca'nın bir trajedisi. Fransa'da, Phaidra konusu birçok yazar, özellikle de Racine (1677) tarafından işlendi; İspanya'da Unamuno, klasik ölçülerden ayrılan bir Fedra yazdı. Gluck, Paisello, Pizzetti gibi besteciler de bu konuyu ele aldılar. (L)

PHAİDROS, yunan filozofu (doğ. M.Ö. 150'ye doğr.). Epikuros okulunun yönetiminde Zenon'un (Sidon'lu) yerine geçtiği sanılır. 88'den önce Phaidros'u Roma'da dinleyen Cicero, 79'da Atina'da onun derslerine devam etti. *Peri Theon* (Tanrılar Üstüne) adlı bir inceleme ona mal edildi. (L)

Phaidros, Eflatun'un bir diyaloğu. Eserde, yalnız Sokrates ve Phaidros olmak üzere, iki kişi konuşur. *Şölen*'in (Symynosion) devamı olan *Phaidros*, güzelliği ve aşkı ele alır. Phaidros, Sokrates'e Lysias'ın aşk üstüne bir nutkunu okur. Sokrates, alaycı bir tarzda, genç adamın hayranlığına katılır, fakat sonra, nutku tenkit eder ve ona kendi istediği biçimi verir. Daha sonra, son derece güzel bir efsane biçiminde, aşk üstüne kendi fikirlerini ortaya koyar. Böylece, daha önceki bir hayatta, özleri gören ruh, bunların yansımalarını, yeryüzünde, güzel bedenlerle güzel ruhlarda yeniden bulur; bu sayede ruh, aşkın etkisiyle tanrısala doğru yükselir. Eserin ikinci kısmında, doğrunun bilgisine ve diyalektiğe dayanan bir belâgat anlayışı sofistlerin belâgatiyle karşı karşıya getirilir. Phaidros, görüşlerin zenginliği, tasvirlerin çekiciliği ve şiiriyle Eflatun'un en güzel diyaloglarından biridir. Yazarın aşk felsefesi öğretisi *Şölen*'de ortaya konan doktrine yaklaşır: aşkın diyalektiği *Devlet*'in konusu olan diyalektiğin öğretisiyle tamamlanacaktır. Bu üç büyük diya-

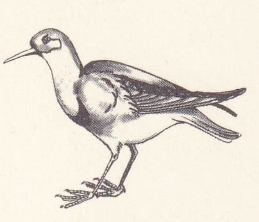

phalaropus

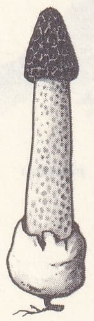

phallus

PHARNABAZOS'un sikkesi pers satrabı Cabinet des Médailles, Paris

PHAROS sikkesi Zeus başı Cabinet des Médailles, Paris

log, Eflatun'un olgunluk dönemi (M.Ö. 380'e doğr.) eserleridir. (→ Bibliyo.) [L]

PHAİDROS Myrrinus'lu (M.Ö. V. yy.), Sokrates'in çömezi ve sofistlerin hayranıydı, Eflatun bir diyaloğuna onun adını koydu. *Şölen* adlı diyalog'da da Phaidros yer alır. Atina Agora'sında bulunan bir yazıdan anlaşıldığına göre misterlerin parodisi olayında suç ortağı olduğu için mahkûm edilerek servetine elkondu (M.Ö. 414). [L]

PHAİKAS i. (yun. *phaikos*, parlak'tan). Esk. Yun. Özellikle Atina ve Mısır'da rahiplerin ve gymnasiarkhes'lerin giydikleri beyaz ayakkabı. (Roma'da da çok giyilmiştir.) [L]

PHAİNARETE, M.Ö. V. yy.da yaşamış yunanlı ebe. Heykeltıraş Sophroniskos ile evlendi ve Sokrates'i doğurdu. (Sokrates'in iki öğretim metodundan biri, konuşmacıları, ortaya atılan meseleyi kendi kendilerine çözmeğe yöneltmekti. Filozof buna «zihinleri doğurtma» der ve böylece anasının mesleğine değinmiş olurdu. Bk. MAYÖTİK. (L)

PHAİNİAS veya **PHANİAS,** gizemci filozof (Aristoteles okulu) Midilli (Lesbos) adasının Eresos şehrinde M.Ö. 376-373 arasında doğdu. Aristoteles Midilli şehrinde (Mytilene) bulunduğu sıralarda (344'e doğr.) Phainias onun öğrencisiydi. Theophratos ile mektuplaşıyordu. Tarihî ve felsefî inceleme eserlerinden bazı parçalar günümüze kalmıştır. (L)

Phainomena, Aratos'un (M.Ö. III. yy.) iki kitapta topladığı didaktik şiirleri. Birinci kitap, zamanın astronomi bilgilerini özetler. Bazen *Diosemeiai* de (Atmosfer Belirtileri) denen ikinci kitap halk için bir meteoroloji dersidir. Aratos'un bütün yaptığı, Knidos'lu Eudoksos'un bir eserini manzum hale getirmekti; bununla beraber zarif ve açık bir üslûbu, canlı ve duygulu hayal gücüyle dikkati çeker. Varro ile Cicero tarafından Latinceye çevrilen bu eserden Vergilius da yararlanmıştır. (L)

PHAİSTOS. Esk. coğ. Girit'in güneybatısında şehir. Mısır ile ticareti sonucunda M.Ö. 2000'de zenginleşti. Kralı, Knossos sarayına çok benzeyen üç katlı bir saray yaptırdı. Bu sarayın M.Ö. 1750-1580 arasında yıkıldığı ve yeniden yapıldığı sanılır. Bir yolla Knossos'a bağlı olan şehirde Knossos tiyatrosu örnek alınarak bir tiyatro inşa edildi. M.Ö. XV. yy'da istilâcılar tarafından yıkıldı. (L)

PHAJUS veya **PHAİUS** i. Tropikal Asya, Afrika'da ve Malezya'da yetişen orkide. (Orkidegillerden.)

— ANSİKL. *Phajus* doğrudan doğruya toprakta veya bazı bitkilerin üzerinde konuk olarak yetişir; saplı, uzun ve kıvrık yaprakları, uzun bir dikenle süslü büyük ve güzel çiçekleri vardır. Yirmi kadar türü bilinir. Sıcak limonluklarda süs bitkisi olarak kullanılır. (L)

PHALAENOPSİS i. Malezya takımadalarında, özellikle Molük ve İndonezya adalarında yetişen konuk orkide; pembe ve beyaz güzel çiçeklerinden dolayı sıcak limonluklarda yetiştirilir. (Başlıca türleri: *Phalaenopsis amabilis, Ph. Aphrodite, Ph. Stuartiana, Ph. Schilleriana, Ph. Lueddemanniana* v.b.) [L]

PHALAİKOS Phokisli, yunanlı şair (M. Ö. III. yy.). Epigramlar yazdı, *phalaikikon* veznini icat etti. Phalaikos'un *Anthologia*'da yer alan beş epigramı günümüze kalmıştır. (L)

PHALAKRON, yaygın şekliyle **Falakro,** türkçe **Bozdağ,** Yunanistan'ın kuzeydoğusunda (Makedonya) kütle; 2 211 m. (L)

PHALANGARKHES i. (yun. *phalanks*, mızraklı alay ve *arkhos*, önder'den). Esk. Yun. Phalanks kumandanı. (L)

PHALANKS i. (yun. k.). Yunanlılarda muharebe birliği. ‖ Makedonyalılarda, düşmanın en şiddetli darbelerine karşı koymak amacıyle kurulmuş muharebe birliği. Bk. ANSİKL.

— Esk. Yun. *Yunan phalanks*'ı, cepheden hücum ettikleri için ağır silâhlarla donatılmış hoplites'lerden meydana gelen, derinlemesine birçok saftan kurulu büyük askerî birliktir. Çok iyi yetiştirilmiş olan Isparta phalanks'ı Leuktra muharebesine (M. Ö. 371) kadar yenilmezliğini korumuş, ama bu savaşta Epamenondas'ın uyguladığı ustaca taktik yüzünden dağılmıştır. *Makedonya phalanks*'ı, kısa bir kılıç ve 12-16 arış (5,32 m-7,10 m arası) uzunlukta bir kargı taşıyan Pezetairos'lardan (Pezetairoi) [sadece hür makedonyalılar arasından seçilen, kralın piyade muhafızları] kuruluydu. Saflar arasındaki uzaklığın, yürüyüş veya taarruz durumunda bir metre, savunma durumunda ise 50 sm olması Phalanks'a güçlü bir bütünlük kazandırırdı. Phalanks, takseis, khiliarkhia ve dizi şeklindeki kuruluşu sayesinde, süvari ve hafif piyadeyle ilişkisini muhafaza edebilecek bir esneklik kazandı. Philippos II'nin ve İskender'in zaferlerinde büyük payı olan phalanks'lar (İskender'in phalanks'ları, genel olarak, sekiz saf halinde düzenlenmişti), diadokhos'lar döneminde savaş alanlarında sürekli olarak başarı kazandı; buna karşılık engebeli arazide bütünlüğünü koruyamadığı için Pydna'da, Roma lejyonu karşısında yenilgiye uğradı (M.Ö. 168). (L)

PHALANSTERİUM i. Ağaçsı koloniler halinde yaşayan çan hayvanları grubundan birhücreli hayvan. (L)

PHALANTHOS. Yun. mit. Lakonia'lı kahraman; Isparta'dan kovulan, anneleri köle veya yabancı olan Ispartalıların (Parthenia) başı ve Taras'ın kurucusu. (L)

PHALARİS i. Otsu bitki. (Bir türü [*Phalaris arundinacea*] yaprakları için süs bitkisi, diğer bir türü [*P. canariensis*] kuş yemi olarak yetiştirilir.) [L]

PHALARİS Akragas (Agrigento) tiranı (M. Ö. 570'e doğr. - 554), astypalaia veya girit asıllıydı. Birçok işçiyi seferber ederek iktidarı ele geçirdi. Zalimliğiyle ün kazandı, tunç bir boğa içinde insan kurbanlarını yaktığı anlatılırdı. M.Ö. V. yy.daki stratḣegos tiranların öncüsüdür. Sikania'lıların topraklarını işgal eti. Kartaca'ya karşı Himera'yı savundu. Ayaklanan Akragaslılar arasında, 69. Olympia yılında Telemakhos tarafından öldürüldü. Tiranlığın savunmasını yapan 148 düzmece *Phalaris'in Mektupları*, Roma imparatorluğu devrinde yazılmıştır. (L)

PHALERA i. Kızıl, külrengi ve sarı benekli iri kelebek; tırtılı söğüt, meşe, huş ve gürgen ağaçlarında yaşar. (Pulkanatlıların *notodontidae* veya *ceruridae* familyasından.) [L]

PHALERA i. Esk. Rom. Romalı askerlere madalya olarak verilen yuvarlak plaka.

— ANSİKL. *Phalera*'lar önceleri at koşumuna süs olarak konurdu, sonraları askerlere madalya diye verilmeğe başlandı, onlar da bunu zırhlarının üzerinde taşıdılar. Roma'ya Etrüskler tarafından getirildi; yuvarlak ve düz olan phalera'ların ortasında çıkıntılı bir düğme veya zengin süsler (bir aslan veya Medusa başı gibi) bulunurdu. (L)

PHALERON. Esk. coğ. Atina'nın üç limanından biri, Saros körfezi (Ege denizi) kıyısında, Pire'nin doğusunda Media savaşlarından önce Atina'nın büyük limanıydı. (L)

PHALAROPUS i. (yun. *phalaros*, beyaz benekli'den lat. k.). Kışın gri ve beyaz, yazın az çok kızılla karışık tüylü, kısa bacaklı, uzun düz gagalı, küçük deniz kuşu; parmaklarının ucuna kadar varan perdeler sayesinde kolayca yüzer.

— ANSİKL. *Phalaropus*'larda ikincil cinsiyet karekterlerinde bir tersinme görülür; erkekleri tek başlarına kuluçkaya yatar ve yavruları büyütürler. Kutup bölgesinde yuvalanan bu kuşlar kışın güneye doğru göçer; yağmurkuşugiller arasında açık denizlerde yaşama alışkanlığı olanlar yalnız bunlardır. (L)

PHALEROS. Yun. mit. Lapithes'in soyundan, Attike'de Phaleron'a adını veren kahraman. Argonaut'lar seferine katıldı ve kentauros'larla savaştı. (L)

PHALÈSE'LER, XVI. ve XVII. y.y.da Hollanda'nın en büyük müzik eserlerinin yayımcıları. Yüz yıl süreyle, önce Louvain'de, sonra Anvers'de çalıştılar. Yayınevinin kurucusu PİERRE *Büyük* (1510 - Louvain 1573), 1553'e kadar müzik uzmanı tipograflardan yardım gördü. Bu tarihten sonra bastığı eserleri kendi adı altında yayımladı. XVI. yy. sonunda birkaç yıl için Jean Bellere ile ortaklık kurdu. Sonra oğlu PİERRE *Küçük* (öl. Anvers 1629), yayınevini Anvers'e naklederek başına geçti. Mirasçıların elinde çalışmasını sürdüren yayınevi 1670'te kapandı. (L)

PHALİEROS, giritli yazar (XV. yy. sonu - XVI. yy. başlangıcı). *Historia Kai Oneiron* (Tarih ve Rüya) adlı, şairle kader arasında geçen bir konuşmayı anlatan felsefi bir manzumenin yazarıdır. (L)

PHALLAGOGİA çoğl. i. (yun. *phallos*, erkeklik organı ve *agein*, sevketmek'ten). Esk. Yun. Bir erkeklik organı sembolünün törenle taşındığı priapos şenlikleri. (L)

PHALLOPHORİA i. Esk. yun. İncir ağacından yapılmış phallus taklitleri taşınarak âyin alaylarıyle kutlanan şenliklerin adı. (Özellikle Dionysos kültünde kutlanırdı.) [L]

PHALLOPHOROS i. (yun. *phallos*, erkeklik organı ve *phoros*, taşıyan'dan yun. k.). Esk. yun. *Phallephoria* alaylarında phallos'u taşıyan papaz veya dindar. (L)

PHALLOS i. (yun. k.). İlkçağ. Erkeklik organının, dinî sembol olarak somut bir şekilde canlandırılması.

— ANSİKL. İlkçağ. Tabiatın dölleyici güçlerinin sembolü olarak *phallos*'a tapınma (bu tapınmanın müstehçen bir yanı yoktur), ilkçağ dinlerinin birçoğunda ve günümüzde çeşitli ilkel halklarda rastlanan bir davranıştır. Eski Anadolu, Mısır, Yunanistan ve Hindiştan'da önemli bir yeri olan phallos, kimi zaman bir tanrı (Roma'da *Fascinus Deus*), kimi zaman, Dionysos ve Siva (*linga*) kültlerinde olduğu gibi bir tanrı sembolü, kimi zaman tanrıları tasvir etmek için kullanılan bir unsur (*Min, Priapos*), bazen de maden veya deriden yapılmış bir muska veya nazarlıktır. Romalılar. phallos şeklinde bardaklar kullanırlardı. Dionysos kültü törenlerinde (*phallopheria*) düzenlenen alaylara katılanlar, ellerinde phallos'lar taşırdı. Koruyucu bir sembol olarak phallos'a eskiçağ evlerinin ön yüzlerinde rastlanıyordu. Bugün de, bazı ortaçağ kiliselerinin cephelerinde bu çeşit kabartma ve heykellerin yer aldığı görülür. (L)

PHALLUS i. Bazitli mantar. (Körpeyken yumurta biçiminde olur ve yenir. Daha sonra kılıfı tepesinden yırtılır ve mantar bir sap şeklinde yükselir; içi boş, uzun ve nazik olan bu sapın üzeri deliklerle kaplıdır; tepesinde üzeri petek görünüşlü bir şapka vardır. Yetişkin phallus iğrenç bir koku salar, bu yüzden de yenmez. *İğrenç phallus*'un şapkası, nemli havada vıcık vıcık olan bir maddeyle kaplıdır. *Köpek phallusu*'nun sapı ince, şapkası kırmızıdır.) [L]

PHAM QUYNH. Bk. FAM KUYNH.

PHAM VAN DONG. Bk. FAM VAN DUNG.

PHANEROGLOSSA çoğl. i. Dilli kurbağalar takımı (dilsiz olanlara *aglossa* denir); *arcifera* ve *firmisternia* alttakımlarını kapsar. (L)

PHANEROPLEURON i. İskoçya ve Kanada devonyeninde fosil balık. (Akciğerlibalıklardan.) [L]

PHANEROPTERA i. Güzel donuk yeşil renkli çekirge; çalılıklarda, kırlarda, orman açıklıklarında yaşar; çeşitli ağaçların yapraklarıyle beslenir. (Düzkanatlılardan *phaneropteridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PHANES, Orpheus'çuluk doktrininde yaratıcı tanrı. Dünyanın (gökyüzü ve yer) güç halinde saklı bulunduğu yumurtayı kırardı. Bütün tanrılar onun soyundan gelir. (L)

PHANEUS i. Pislik yiyen iri böcek; gövdesi genellikle madenî renklerle kaplıdır; başı ve göğsünün ilk bölütü üzerinde çeşitli büyüklükte boynuzcuklar vardır; Güney Amerika'da yaşar. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

PHANG-NGA. Bk. FANG-NGA.

PHANİA i. Külrengi ve siyah gövdeli, açık kırmızı karınlı sinek; şemsiye çiçekli bitkileri dolaşır; diğer böceklerde, özellikle yarımkanatlılarda asalak yaşar. (Kısaduyargalı sikloraf sineklerin *tachinidae* familyasından.) [L]

PHANİAS. Bk. PHAİNİAS.

PHAN KE BİNH. Bk. FAN KE BİNH

PHAN KHAC SUU. Bk. FAN KHAC SUU.

PHANOKLES, İskenderiye devri yunan eleji şairi. *Erotes e Kaloi* (Aşklar veya Güzel Gençler) adlı manzumesinde eski aşk efsa-

Foto. Giroudon, B. N. (LAROUSSE)

nelerini anlattı. Bu şiirlerden günümüze bir tek parça kalmıştır: Orpheus'un ölümünü anlatan bu şiiri Vergilius taklit etti. (L)

Phänomenologie des Geistes (*Zihnin Fenomenolojisi*). Hegel'in eseri (1806). Önceleri, ontolojiye bir giriş olarak hazırlanan ve Hegel felsefesinin antropolojisi olan bu eser, gitgide mutlak Varlık bilgisine ulaşan insan bilincinin gelişmesini, birtakım tarihî örneklerden hareket ederek dile getirir. (L)

PHANOS (veya **OTHONOİ**), İon denizinde yunan adası, Korfu'nun kuzeybatısında; 750 nüf. (L)

PHAN RANG. Bk. FAN RANG.

PHAN-THİET. Bk. FAN-THİET.

PHAON. Yun. mit. Midilli'li (Lesbos) ırmak salcısı. Afrodit'in verdiği merhemle güzelleşti ve Sappho'yu kendine âşık etti. (L)

PHAONİA i. Kurtçuğu bozulmuş bitkisel maddelerde gelişen sinek. (Kısaduyargalı sikloraf sineklerin *muscidae* familyasından.) [L]

PHAPS i. Karışık gri, kahverengi, kırmızı ve beyaz tüylü güvercin; tunç rengindeki kanatları çok parlak madenî parıltılıdır; Avustralya'da yaşar. (L)

PHARAMOND, ilk frank kralı. Bir efsaneye göre Truvalı Priamos'un soyundandı. Daha VIII. yy.da adı geçen bu kral, XVIII. yy.da hâlâ tarih incelenmelerine konu olmaktaydı. (L)

PHARAN (veya **FARAN**). Esk. coğ. Sina yarımadasında şehir, eskiden *Pharan Phoinikon* (Palmiyeler Pharan'ı) denirdi. IV. yy.da piskoposluk olan bölgede o devirde manastırlar vardı. Şehrin Sina tepesi yakınında Firan'daki yerinde Roma çağından kalma yazıtlara ve duvar yazılarına rastlanmıştır. (L)

PHARBİTİS i. Sarmaşığa çok benzeyen sarılgan saplı bitki; boyu 2-3 m'ye ulaşır; iyi bir süs bitkisidir; bir türü (*Pharbitis* [veya *İpomoea*] *batatas*) sebze gibi yenir. (Çiftsarmaşığıgillerden.) [L]

PHARETRONES çoğl. i. Çok basit yapılı, kireç iskeleti küçük süngerler; çoğu İkinci zamandan kalma fosildir; bazı cinsleri (*lelapia, petrostoma* v.b.) halen yaşamaktadır. (L)

PHARNABAZOS, pers satrabı (M. ö. V.-IV. yy.). İhtişamıyle ün kazandı. Babası Pharnakes'ten sonra, Hellespontos ve Frigya'yı yönetti (413'ten önce). Artakserkses Mnemon'un kızı Apama ile evlendi. Peloponnesos savaşında, önce Atina'ya karşı Isparta'yı destekledi, sonra Tissaphernes (Tisafern) ile birlikte Isparta'ya karşı cephe aldı. Konon'a yardım etti ve ısparta filosuna karşı Datça'nın (Knidos) zafer kazanmasını sağladı (394); sonra Isparta'nın işgali altındaki asya şehirleriyle adaları ele geçirdi. İran kralı, Isparta ile barışınca, Susa'ya (Secistan) çağırıldı. Sonra, Mısır'a karşı pek verimli olmayan harekâtı yönetti. (L)

PHARNABAZOS, Gürcistan kralı. M.Ö. 320'de Pharnabazos'lar hanedanını kurdu. Ülkeyi Makedonya'nın boyunduruğundan kurtardı. (L)

PHARNAKES, Bosporos kralı (M.Ö. 97-M.Ö. 47), Mithridates Eupator'un oğlu. M.Ö. 63'te tahta çıktı; krallığı en geniş sınırlarına ulaştırdı. M.Ö. 48'de kuvvetli bir orduyle Anadolu'ya girdi, Kolkhis Armenia ve Samsun'u (Amisos) ele geçirdi, halkını kılıçtan geçirdi. Bu sırada kendi kumandanlarından Asandros'un isyanıyle güç duruma düştü; fakat Sezar'a karşı bazı başarılar elde etti. Zile (Zela) savaşında Sezar tarafından bozguna uğratılınca 1 000 kadar atlısıyle Sinop'a (Sinope) kaçmak zorunda kaldı. Askerlerinin karşı gelmesine rağmen, atları öldürterek deniz yoluyle Taurike'ye (Kırım) geçti; bu arada Sarmat ve İskitlerin yardımıyle Pantikapaion (Kerç) ve Theodosia (Kafkas) şehirlerini ele geçirdi. Bu başarısına rağmen kumandanının isyanına engel olamadı ve Asandros ile yaptığı bir meydan savaşı sırasında öldürüldü. (M)

PHARNAKES I, Pontos kıralı (M.Ö. 185'e doğr.-169'a doğr.). Önce Amasya'yı, sonra Sinop'u krallığına başkent yaptı. (L)

PHARNAKES II (M.Ö. 97'ye doğr.-47), Kimmerios Bosporos kralı (63-47), Büyük Mithridates'in oğlu. 63 Yılında babasını kaderine terk etti ve ordusuna kendini Bosporos kralı ilân ettirdi. Müttefiki olduğu roma halkına ihanet etti, Nikopolis'te Domitius Calvinus'u yendi (47), Pontos'u, Kappadokia'nın bir kısmını fethetti ve Bithynia'ya kadar ilerledi. Zile (Zela) yakınında Sezar tarafından yenildi (47) ve az sonra öldürüldü. (L)

PHAROMACRUS i. Bk. KUETZAL.

PHAROS i. Esk. coğ. Akdeniz'de Mısır adası, M.Ö. 285'te bir dalgakıranla İskenderiye şehrine bağlandı. Ptolemaios Philadelphos burada Knidos'lu Sostratos'a bir kule yaptırdı. Tepesinde geceleri ateş yanan bu kule 1302'de yıkıldı. (L)

Pharsalia, Lucanus'un, on bölümlük bitmemiş manzum destanı (M.S. 60'a doğr.). Bu tarihî destan, Rubicon'un geçilmesinden İskenderiye savaşının başlamasına kadar süren Sezar ile Pompeius arasındaki mücadeleyi anlatır. Lucanus, açıkça taraf tuttuğu bu eseri yazdığı sırada, özellikle IV. bölümünden sonra gözden düşmüştü.

Eserde, bütün hatalar Sezar'a yüklenmiş, Pompeius ise idealleştirilmiştir. Yalnız Cato'nun kişiliği güçlü bir şekilde anlatılmıştır. *Pharsalia*'nın üslûbu canlı, fakat monotondur: şairin stoa'cılığı, esere biraz da yapmacık olan manevî bir büyüklük verir. (L)

PHARSALOS, Yunanistan'da şehir, Tesalya'da (Larissa idare bölümü), Larissa'nın güneyinde; 5 800 nüf. Bölgede krom madenleri.

— Tar. Sezar burada Pompeius'a karşı büyük bir zafer kazandı (M.Ö. 48). Pompeius'un romalı genç aristokratları Sezar'ın eğitimli askerleri karşısında tutunamadılar. Pompeius Mısır'a kaçtı ve orada kral Ptolemaios'un emriyle öldürüldü. (L)

PHARYNG(O)—, yun. *pharygx-(g)gos*, yutak'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

PHARYNGOGNATA çoğl. i. Papazbalığı ve lapina gibi, alt yutak kemikleri birbirine kaynaşmış balıkları kapsayan kemikli balıklar grubu. (L)

PHARYNGOMYİA i. Kurtçuğu geyiğin yutağına tutunarak yaşayan sinek. (Kısa duyargalı sineklerin *calliphoridae* familyasından.) [L]

PHASAEL, Büyük Herodes'in kardeşi. M. ö. 41 yılında, kardeşi gibi o da Yahudiye kralı oldu. Kardeşinin Kudüs'te yaptırdığı sarayın üç kulesinden birine kendi adını verdi. (L)

PHASCO—, yun. *phaskolos* veya *phaskolon*, kese'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PHASCOGALE i. Sincap büyüklüğünde böcekçil keseli hayvan; Avusturalya'da yaşar. (Keselisansargillerden.) [L]

PHASCOLARCTOS i. Zool. Bk. KESELİ AYI.

PHASCOLOTHGRİUM i. Stonesfield'de (İngiltere) batoniyen tabakasında bulunan çeneleriyle bilinen fosil keseli hayvan. (L)

PHASELİS. Esk. coğ. Bugün, **Tekirova,** Anadolu'da (Lykia bölgesi) şehir. Herodotos Dor kolonisi olduğunu bildirir. Şehrin çeşitli kuruluş efsaneleri vardır. Bu hikâyelerden, Phaselis'in yunan kolonları tarafından zorla ele geçirilmediği ve burada önceden yerleşmiş bir halkın bulunduğu anlaşılır. Beard, Phaselis'te bulunan bir yazıttan, burada önceleri Lykialıların oturdukları sonucunu çıkarmıştır. Yunan kolonları buraya geldiklerinde, Phaselis terkedilmiş bir yerdi. Şehrin M.Ö. 691'de kurulduğu ileri sürülüyor. Kuruluş efsanelerinden de görüldüğü gibi, Dorlardan önce şehirde yerleşildiği ve halkının da, Lykialılar olduğu sanılıyor. Bilinen en eski gümüş sikkeleri, M.Ö. 466'dan önceye aittir, bu sikkelerin pers, standardına göre basılmış olması Perslerin bu tarihlerde Phaselis'e hâkim olduklarını gösterir, Kimon, şehri Attike-Delos deniz birliğine alıncaya kadar Phaselis'in pers hâkimiyetinde kaldığı anlaşılıyor. Şehri, deniz birliğine bağlı olarak, M.Ö. 454 veya 453-420 veya 417 yıllarındaki vergi listelerinde Lykialılardan ayrı olarak görülür. Phaselis'te Atina konfederasyonu üyeliğinde sikke basılmadı. M. ö. 449'da Kimon, grek şehirlerine ve bu arada Phaselis'e de bağımsızlık verdi. M.Ö. 430 veya 429'da Atinalı Melesandros'un Karia ve Lykia'ya yaptığı seferde, Atinalıların yanında Phaselislilerle Fenikelilerin de yer almaları, bu sırada, Phaselis'in Atina'ya bağlı olduğunu gösterir. M.Ö. 411'de Atina ile Persler arasındaki savaşta, Ispartalılarla birleşen Alkibiades ve satrap Tissaphernes (Tisafern), Phaselis'e geldiler ve burada bir süre kaldılar. M.Ö. IV.yy.ın ilk yarısında, Mausolos ile bir ittifak yaparak, Lykialılara karşı çıktılar. Bu tarihlerde de Phaselis'in bağımsız olması gerekir. Nitekim, kenarında bir gemi pruvası tasviri bulunan gümüş ve bakır sikkeler bu tarihlerde basılmıştır. İskender'in Lykia'ya gelişiyle, Phaselis de ona teslim oldu. (M)

PHASİA i. Geniş başlı, yassı karınlı, çok geniş kanatlı sinek; kurtçuğu heteroptera takımından böceklerde asalak yaşar. (İlmî adı *Phasia crassipennis.* Kısa duyargalı sikloraf sineklerin *tachinidae* familyasından.) [L]

PHASİANELLA i. *Turbinidae* familyasından karındanbacaklı yumuşakça.

— ANSİKL. *Phasianella*'lar derin yarıklı uzun dar ayaklı küçük hayvanlardır. Kavkıları üzerinde çeşitli şekiller vardır. Çok hareketli olan bu hayvanlar güney denizlerinde yaygındır; Devonyenden beri fosiline rastlanır. (L)

PHASİDUS i. Kamerun ormanlarında yaşayan kara beçtavuğu (*Phasidus niger*). [L]

PHASİS. Esk. coğ. Kolkhis'te ırmak. Eskiçağda Avrupa ve Asya arasında sınır sayılır. Bugün *Rion.* (L)

PHASİS. Esk. coğ. Kolkhis'te şehir, *Phasis* ırmağının ağzı yakınında. Miletos kolonisi. (L)

PHASİS'LİLER, lat. **Phasiani.** Esk. coğ. Ön Asya'da halk, yukarı Araks kıyısında yaşardı. (L)

PHASMA i. Göğüs kısmı çok uzun, elitraları kısa ve her iki cinsi de kanatlı olan böcek; Orta ve Güney Amerika'da yaşar. (Phasmoptera takımından *phasmidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PHASMİDAE çoğl. i. Phasma'larla bunlara yakın cinsleri kapsayan böcek familyası. Bk. CADIÇEKIRGESIGİLLER. (L)

PHASMOPTERA çoğl. i. Phasmalarla phyllumları kapsayan böcekler takımı. *Eşanl.* CHELEUTOPTERA.

— ANSİKL. Bu takımdaki böceklerin ağzı çiğneyici, bacakları uzun, öngöğsü kısadır. Kanatlar ya körelmiştir, ya da hiç yoktur. Kurtçukları yetişkinlere benzer. Phasma bugünkü böcek favnasının en irisidir. Gövdeyi daima uzun (phyllidae familyasından olanlar hariç), kabukları genellikle çıplak, fakat bazen tüy ve dikenlerle kaplıdır. Bitkiyle beslenen ve gececi olan bu böcekler dallar arasında saklanarak yaşar. Bazı türleri ökaliptüslere ve hindistancevizi ağaçlarına zararlıdır. Bu böceklerin en ilgi çekici yanı bulunduğu ortama ilk bakışta farkedilmeyecek derecede benzer oluşu, hiç değilse insanların gözüne böyle görünmesidir. Bk. HOMOKROMİ. [L]

PHAULKON (Konstantinos), yunanlı serüvenci (1648'e doğr. -Siad'da 1688). Siam'a yerleşti, kral Phra Narai'nin güvenini kazandı ve dış ticaret işlerinin başına getirildi (1680). Siam'da Fransızları destekledi ve Louis XIV kuvvetlerinin Bangkok ile Mergui'yi (Birmanya) işgal etmesine yardım etti (1688). Fakat bu siyaset bir ayaklanmaya yol açtı ve Phaulkon bu sırada öldürüldü. (L)

PHAÜLLOS, Phokis'li general (öl. M.Ö. 352). Kardeşi Onomarkhos'un kumandanlarındandı; sonra onun yerine geçti (353). Elde ettiği durumu sürdürmeğe çalışarak Boiotia'lılara karşı küçük müfrezelerle saldırıya geçtiyse de, büyük bir başarı kazanamadı; çok geçmeden hastalanarak öldü. (L)

PHECDA (veya **FEKDA**), Büyük Ayı*nın γ yıldızına veya γ *Ursae majoris*'e verilen ad. Kadiri 2,5. Tayf örneği A 0. (L)

Phedre, Racine'in trajedisi (1677). Yazar

Athena başlı **PHARSALOS** sikkesi Cabinet des Medailles, Paris

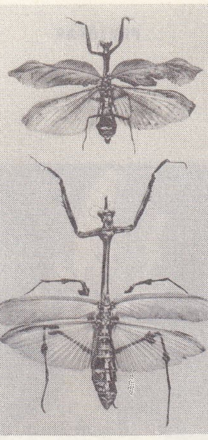

phasma'lar

Foto. B. N. (LAROUSSE)

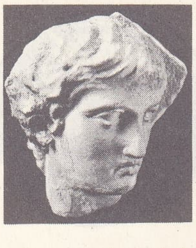

Panathenaia frizinden genç adam başı (M. Ö. 442-438 arası) Louvre müzesi, Paris

PHEIDIAS

Athena Parthenos (detay) Atina müzesi

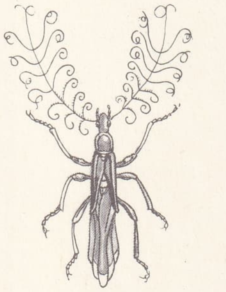

phengodus

Φ φ

büyük harf küçük harf

phi

bu eseri yazarken Euripides'in *Hippolytus*'u ile Seneca'nın *Phaedra*'sından ilham almıştır. Ama Racine'in Hippolyte'i, Artemis'e bağlanmış bir antik kahraman değil, tatlı Aricie'ye âşık bir prenstir. Babası Thésée'nin gözünde bir dürüstlük örneğidir. Bu doğruluk, sonunda onu Phèdre'in kurbanı yapacaktır. Thésée'nin ölümünü bildiren asılsız haberlere kanan Phèdre, Hippolyte'e olan aşkını açıklar. Fakat kralın beklenmeyen bir anda dönüşü üzerine üvey oğlunu kendisini iğfal etmeğe kalkışmakla suçlar. Süt ninesi Oenone de onu destekler. Phèdre pişmanlığa kapılarak gerçeği itiraf etmek ister, ama Hippolyte'in Aricie'yi sevdiğini öğrenince kıskançlığından susar. Bu susuş, babası tarafından deniz tanrısı Neptün'e terk edilen Hippolyte'in ölümüne sebep olur. Eserin son bölümünde, Théramène, genç prensin ölümünü anlatır; prensin atları deniz tanrısı tarafından kıyıya göndetilen bir canavarı görünce ürkerek kaçışmışlardır.

Trajedi, tutkularının esiri, ahlâk düşüklüğünün bilincinde, fakat hatalarının sorumluluğunu yüklenemeyen Phèdre'in kişiliğini ortaya koyar: Phèdre alınyazısının elinde bir oyuncaktır. Racine'in amacı, yunan trajedisinin temel niteliklerinden olan, fakat modern fransız tiyatrosunda ve özellikle Corneille'de rastlanmayan kutsallık kavramını yeniden meydana çıkarmaktı. Racine, özellikle Théramène'in son bölümdeki anlatısında, yunanlı trajedi yazarlarının şiirli diliyle boy ölçüşmeğe çalışmıştır. (→ Bibliyo.) [L]

PHEİDİAS, yunan heykeltıraşı (M.Ö. 490'a doğr.-öl. 431), Atinalı Kharmides'in oğlu. Önceleri resimle uğraştı, 470'ten önce de Myron ve Polykleitos ile Hegias'ın öğrencisi oldu. Plateia (veya Plataia) tapınağı için çok büyük bir Athena heykeli, Delphoi'de ise Miltiades onuruna bir anıt, Akropolis üzerinde bir Limni'li Athena heykeli ve Perikles tarafından ısmarlanan bronzdan anıtsal Promakhos Athena heykeli yaptı. Eldeki kesin metinlere göre Olympia'daki *Zeus* heykeli Pheidias'ın üne ulaşmasını sağladı; tanrı çok süslü bir taht üzerinde görülüyordu; tamamı 10 metre yüksekliğe varan bu eser altın ve fildişinden yapılmıştı. Sanatçının bir başka krizelefantin eseri de Parthenon'un içini süslemek için yapılan ve 438'e doğru tamamlanan *Athena Parthanos* heykeliydi. Bu heykelin üzerinde uzun bir tünik, sol elinde bir mızrak, sağ elinde bir zafer sembolü vardı. Heykelin, «Barbarakeion Athenası» denen Atina Millî müzesindeki II. yy.dan kalma bir kopyası, boyunun kısalığına rağmen, kocaman heykelin görünüşünü andırır. Perikles, Pheidias'ı Parthenon'un süslenmesi ve eserin genel yapımını kontrol etmekle görevlendirmişti. Tapınağın metopları, frizleri ve alınlıkları Pheidias ve çevresindeki sanatçılar tarafından yapıldı. *Athena Parthenos* heykeline ayrılan fildişinin bir kısmını kendisi için alıkoymakla suçlandırılan Pheidias, Perikles taraftarlarına gösterilen hoşnutsuzluktan kurtulamadı ve şehirden uzaklaştı. Pheidias dehası ile heykel sanatına o zamana kadar bilinmeyen bir esneklik ve bir hareket getirmişti. İnsan yüzüne soylu ve huzur dolu bir güzellik vermesini bildi. (L)

PHEİDOLE i. Kızıl sarı veya sarımsı küçük karınca.

— ANSİKL. *Pheidole*'lerin yuvalarında asker karıncalar da bulunur, ama bunların savunmadaki rolleri pek önemli değildir, özellikle sert yiyecekleri kesmekle uğraşır. *Pheidole pallidula* Akdeniz bölgesinde çok yaygındır. (Zarkanatlıların *karıncagiller* familyasından.) [L]

PHEİDON, Temenos hanedanından (Temenidai) Argos tiranı (M.Ö. VII. yy.) Isparta ile mücadeleye girişti ve Isparta ordusunu Hysiai'de yendi (669). Pisa'nın yararına Elis'lileri Olympia'dan kovdu ve bir süre için Peloponnesos'a hâkim oldu. Yunanistan'da (Aigina) ilk gümüş ve bakır parayı bastırdığı sanılır. Ölçek ve kileleri yasa ile tespit etti. (L)

PHELLANDRİUM i. Çok zehirli bir bitki olan *Oenanthe phellandrium*'un ilmî cins adı. (L)

PHELLODENDRON i. Mantar elde edilen ağaç; anayurdu Asya'dır; birçok türü süs ağacı olarak yetiştirilir: *Phellodendron amurense, Ph. sachalinense, Ph. Japonicum, Ph. Lavallei. Ph. amurense*'den elde edilen mantar linoleum yapımında kullanılabilir. (Sedefotugillerden.) [L]

PHELLOS. Esk. coğ. Anadolu'da Lykia bölgesi şehir; bugün *Çukurbey* Phellos'un, kaya-mezarlarından sarkophagoslarından ve lykia dilinde kitabelerinden, eski bir lykia şehri olduğu anlaşılıyor. Tarihi hakkındaki bilgi çok azdır. Stephanos'a göre şehrin eski adı *Sebeda*'dır. Fakat bunu doğrulayan başka bir belge yoktur. Miletoslu Hekataios (Herodotos'tan önce) ve Karialı Skylaks'ın (M.Ö. VI. ve V. yy.) Phellos'tan bahsetmesi, şehrin eskiliğini gösterir. Phellos'a ait kitabelerin hemen hepsi mezar kitabeleridir. Sikkeleri, Lykia Birlik devrine aittir. (M)

PHELYPAE i. Mavimsi ve mor çiçekli asalak bitki. Kenevir, tütün gibi çeşitli bitkiler üzerinde yaşar ve büyük zarar verir. (Canavarotugillerden.) [L]

PHENACODUS i. Eyosende yaşamış ilkel şiş eklemliler grubundan toynaklı memeli hayvan. (En iyi bilinen türü *Phenocodus primaevus* Kuzey Amerika'da Wasatch'ta alt Eyosen tabakasında bulunmuştur; çeşitli hayvan gruplarının özelliklerini taşır. Kafatası çok ilkel bir toynaklınınki gibi, beyni çok küçüktür. Diş düzeni, yuvarlak tümsekli azı dişlerine bakılırsa normaldir. Bacakları ise hem etçillerinkini, hem de çiftparmaklılarınkini andırır. Ayağı beş parmaklı, parmaklarının ucu ise toynaklıdır. Burnunun ucundan kuyruk sokumuna kadar boyu 1,50 m'dir.) [L]

PHENAX i. Karın kısmında çok iri mumsu bir iplik demeti bulunan böcek. (Zarkanatlıların *fulgoridae* familyasından.) [L]

PHENGODUS i. Tarak biçiminde uzun duyargalı böcek. (Amerika'da yaşar; fosforışı çıkaran organları vardır. Kınkanatlılardan *phengodidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PHENOPS i. Ölü veya hasta çamlara saldırarak zarar veren böcek. (Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.) [L]

PHERAİ. Esk. coğ. Tesalya'da şehir (kıta Yunanistan'ı), Iason ve Admetos'un efsanevî başşehri, M.Ö. IV. yy.da tiranları (Iason, Büyük İskender) bu şehrin Tesalya'ya hâkim olmasını sağladı. (L)

PHEREKRATES, atinalı eski komedi şairi (M.Ö. V.yy.ın ikinci yarısı). Oyunlarından kaba alayı ve küfürbaz tipleri uzaklaştırdı, bazen çok fanteziye kaçan yeni konular işledi. En ünlü oyunu *Agrioi* (Yabaniler) [420], tabiat halinde yaşamayı öven hayalci kişilere yöneltilmiş bir yergidir. Pherekrates'in eserlerinden birçok parça kalmıştır. (L)

PHEREKYDES, yunan filozofu (Şira [Syros] adası-öl. İonia M.Ö. VI. yy.). Anaksimandros'un çağdaşıydı. Thales öğretisinin, Hesiodos mitolojisinin, Mısır ve Fenike rahiplerinin etkisinde kaldığı sanılır. Nesir olarak yazılmış en eski yunanca eser sayılan *Theogonia* (Tanrısal Oluşum) veya *Pentemykhos e Heptamykhos* (Yedi veya Beş Kıvrımlı) adlı bir eseri vardır: evren, aralarında büyük tanrıların yerleştiği kıvrımlardan oluşmuştur. Sakız'lı İon'un bir epigramından anlaşıldığına göre (M.Ö. V. yy.) Pherekydes, Pythagoras'ın hocasıydı. (L)

PHEREKYDES, atinalı mitoloji bilgini (M. Ö. V. yy.). Leros asıllı olduğu sanılır. Attike masallarını zaman ve kaynak bakımından sıralamağa çalıştı. Eseri: *Autoklithanes* (Yerliler). [L]

PHEROPSOPHUS i. Genellikle esmer karışımı sarı veya kızıl sarı büyük böcek; sıcak ülkelerde yaşar. (Kuvvetli cırlar ve dokunduğu deriyi yakan bir sıvı fışkırtır. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

PHETBURİ, Tayland'da şehir, Phetburi ırmağı kıyısında, il idare merkezi; 16 300 nüf. Brahman'cılık ve Buddha'cılık tapınakları. (L)

PHİ i. Leng. Yunan alfabesinin harfi. (Titreşimsiz soluklu dudaksı bir kapantılıyı işaret eder.) || Sağ üst köşesine konan bir işaretle 500, sol alt köşesine işaret konduğu zaman 500 000 değerini kazanan yunan sayı işareti.

— ANSİKL. *Phi,* yardımcı harflerden biridir; Yunancaya geç bir dönemde girmiş ve fenike alfabesinden aktarılmamıştır. Bütün yunan lehçelerinde kullanılan phi, M.S. IV. yy.dan sonra kapantılılığını kaybederek dişsi-dudaksı bir sürtüşmeliye *(f)* dönüştü. (L)

PHİBALOSOMA i. Sonda adalarında bulunan büyük böcek. (İlmi adı *Phibalosoma hypharpax. Phasmidae* familyasından.) [L]

PHİDİTİA veya **PHEİDİTİA** çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Isparta ve Girit'te vatandaşların toplu halde yedikleri yemek. (Buna daha çok SYSSİTİA denirdi.) [L]

PHİGALEİA. Esk. coğ. Peloponnesos'ta (Arkadia) şehir, VI. yy.da bir süre Ispartalılar tarafından işgal edildi, sonra bağımsızlığına kavuştu. Sağlam bir sur ve birkaç tapınağın yıkıntıları. Yakınında at başlı bir Demetrios'un kutsal ini. Gene yakınında Bassae tapınağı. Bugün *Pavlitsa.* (L)

PHİGALİA i. Dişisi körelmiş kanatlı kelebek; tırtılı çeşitli orman ağaçlarında yaşar. (Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

PHİLA, Antipatros'un kızı (M.Ö. 351'e doğr. - 287'ye doğr.). Önce Krateros, sonra da Demetrios Poliorketes ile evlendi. Antigonos Gonatas'ın annesidir. Zeki ve iyi bir kadındı; Demetrios iktidardan düşünce intihar etti. (L)

PHİLADELPHEİA, Rabbath Ammon'un Ptolemaios II tarafından kurulmasından M. Ö. III. yy.a kadar taşıdığı ad. Yunan-roma anıtlarının kalıntıları. Bugün, *Amman.* (L)

PHİLADELPHİA, bugün **Alaşehir.** Esk. coğ. Lydia'da (Anadolu) şehir. Tmolus'un eteğinde; şehir adını Attalos II zamanında makedonya kolonları buraya yerleşince aldı. Tiberius zamanında bir depremle yıkıldı. İmtiyazlı bir neokoros şehri olan Philadelphia'da hıristiyanlar uzun süre ezildi. (L)

PHİLADELPHİA, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, 2 002 500 nüf. Philadelphia, Schuylkill ile Delaware'in kavuşmasıyle oluşan yarımada üzerinde kuruldu; ırmak derinliğinin fazla olması, denizden uzaklığına rağmen (160 km) büyük bir liman kurulmasına yol açtı. 41 Milyon tonajla Houston ve New York'tan sonra A.B.D.'nin üçüncü limanı olan bu limandan maden filizi, petrol, şeker, yün, yağ bitkileri ithal edilir, kömür, tahıl, sanayi ürünleri (rafine şeker, makine eşyaları) satılır. Ağır sanayi yakın bir tarihte büyük ölçüde gelişti; petrol tasfiyesi, demir sanayii, kimyasal ürünler. En önemli sanayiler imalât sanayileri ve tüketim sanayiidir: dokumacılık, konfeksiyon, makine (otomobil, vagon, lokomotif) sanayii, gemi yapımı, ecza malzemeleri. Bu iktisadî gücü sayesinde şehir A.B.D.'nin üçüncü malî merkezi haline geldi. Planlarını Penn'in çizdiği eski şehir çekirdeği bugün de iş merkezidir. Doğuda, Delaware boyunca, liman yakınında ve batıda Schuylkill boyunca sanayi ve işçi semtleri uzanır. İlk hücreyi meydana getiren yarımadanın ötesinde de sanayi ve konut semtleri vardır: bunlar Delaware boyunca (West Philadelphia, Manayunk, German-town) ve ırmağın doğusunda (Camden) uzanan şehre bağlı eski köylerdir.

● *Tarih.* Philadelphia, William Penn tarafından (1682) kuruldu ve düzenlendi. Quaker'lerin yerleştiği modern bir şehir oldu. Şehre Alman ve İskoçlar da yerleştiler. XVIII. yy.da büyük ölçüde genişleyen ve sömürgenin fikir merkezi haline gelen şehirde ilk dergi 1741'de, ilk gazete de 1784'te yayımlandı. Philadelphia'da o zamandan kalma birçok anıt ve güzel konak vardır. Şehir başkaldırma hareketinde önemli rol oynadı ve 1774 ile 1775'teki ilk kongreler burada toplandı; Bağımsızlık bildirisi (4 temmuz 1776) burada imzalandı. 1790-1800 Arası A.B.D.'nin başkenti olan Philadelphia, XIX. yy.da köleciliğe karşı, puritan ve muhafazakâr bir şehir haline geldi. (L)

Philadelphia konvansiyonu, on üç A.B.D. eyaletinin meclislerini temsil eden ve 65 temsilciden meydana gelen kurucu meclis; oturumlara 55 temsilci katıldı. Başkanı George Washington, sekreteri Jackson olan ve üyeleri arasında Franklin, Madison ve Robert Morris bulunan konvansiyon, 27

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

PHİLADELPHİA: ana meydan ve iş kesimi

eylül 1787'de A.B.D. anayasasını hazırladı; ancak 41 temsilcinin onayladığı bu anayasa 4 mart 1789'da New York kongresinde imzalandı. Uzak görüşlü olan meclis, küçük eyaletlerin çıkarlarına saygı gösteren (her birinin iki senatörü olacaktı) uzlaştırıcı bir anayasa hazırlamayı başardı. Ayrıca kuzey ve güney eyaletlerine denge sağlayıcı bazı üstünlükler tanındı: güney eyaletleri mecliste zencilerin sayısının üçte ikisi göz önünde tutularak temsil edilecekti. İktisadî alanda da buna benzer bir dengeleme uygulandı: kuzey eyaletleri köleliğin kaldırılmasını, güney eyaletleri ise ticaret ve sanayiyi talimata bağlayan seyrüsefer kanunlarının kaldırılmasını istemekten vaz geçecekti. (L)

Philadelphia müzeleri, PENNSYLVANİA GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ'nde yüz yılı aşkın bir zamandır bellibaşlı amerikalı ressamların eserleri sergilenir. Oldukça zengin olan PHİLADELPHİA SANAT MÜZESİ'nde sayısız roman ve gotik eser (Fransa, İtalya), seramik koleksiyonlar, demir eşya, ince marangozluk işleri, ısfahan fayansları ve halıları, çin yeşim taşları bulunmaktadır. Resim galerilerinde ilk italyan ressamlarının eserlerinden XIX. yy. ressamlarının eserlerine kadar çeşitli tablolar sergilenir (Giotto, Botticelli, Bosch, Van Eyck, Van der Weyden, Rubens, Rembrandt, Poussin, Delacroix, Corot, Daumier, Courbet, Cézanne). PENNSYLVANİA ÜNİVERSİTESİ MÜZESİ. Mısır, Filistin, Yunanistan, Roma, Afrika ve Meksika heykel ve eşyalarıyle Sanat müzesini tamamlar. (L)

PHİLADELPHOS, yunanlı bir Mısır kralı ile karısının ve bir Bergama kralının lakabı. (Bk. PTOLEMAİOS II, ARSİNOE II ve ATTALOS II.) [L]

PHİLADELPHUS i. Bot. Ful'ün ilmî adı. (L)

PHİLAENUS i. Kurtçukken bitkilerde yaşayan ve «köpük» denen bir kundağa sarılı bulunan böcek. (İlmî adı *Philaenus.* Eşkanatlıların *cercopidae* familyasından.) [L]

PHİLAGERİA i. *Philesia buxifolia* ile *Lapageria rosea*'nın çaprazlanmasıyle elde edilen melez bitki. (Zambakgillerden.) [L]

PHİLAİ, mısır dilinde **Pilak,** Mısır'da birinci Nil çağlayanının yukarısında ada. Özellikle İsis onuruna yapılan tapınaklarıyle ünlüdür. On günde bir, Osiris'in «kutsal ada»daki (Abaton) mezarına süt dökmeğe giden tanrıçanın misterleri çok ünlüydü ve büyük bir saygıyle karşılamak. Adada, Nektanibis (mısır dilinde Nektanibef) II'nin köşkü ile Ptolemaios II ve halefleri tarafından inşa ettirilen yapılar (iki kapıkule, tanrıçanın her yıl bir hafta kapandığı küçük tapınak «mammisi», avlunun revakları ve İsis tapınağı) vardır. Ayrıca, tapınağın giriş yeriyle roma kapellaları da (ve bunlardaki Trajanus köşkü) özellikle anılmağa değer. Meros hükümdarları tarafından Ptolemaios'ların elinden alınmak istenen ve Roma imparatorluğunun Erken İmparatorluk döneminde pek mamur ve işlek bir yer olan bu ada, M.S. III. yy.da Habeşistan halkı Blemmyes tarafından alındı; sonraları adaya kapellalar ve bir manastır yapıldı; müslümanlar tarafından yerle bir edildi. Assuan (Sedd el-Ali) barajının kurulmasıyle yapıların büsbütün su altında kalacağı düşünülerek, buraşı korumak üzere bir set çekilmesine karar verildi. (L)

PHİLAİA. Esk. coğ. Bugün, **Tahtalimanı.** Anadolu'da (Kilikya bölgesi) şehir. Heberdey ile Wilhelm'in bu yörede yaptıkları araştırmalarda, kıyıda eski kalıntılarla, daha içerilerde kayalıkların üzerinde Ortaçağa ait yapı kalıntıları tespit edildi. Müller ve Wilhelm, eski Philaia şehriyle Palaiai şehirlerinin aynı olduklarını tespit etti. Eski yazarlardan Ammianus Marcellinus'a göre Palaiai şehri M.Ö. 353'te İsaurialılar tarafından kuşatıldı; fakat alınamadı. Yine aynı yazara göre bu şehir, bugünkü adı Silifke olan Seleukeia'nın az uzağındaydı. (M)

PHİLAİNOS'LAR, yurtları uğruna canlarını veren kartacalı iki kardeş. Uzun süre devam eden uyuşmazlıklara son vermek için, Kartaca ve Kyrene şehirleri, biri Kartaca öteki Kyrene'den aynı saatte hareket edecek iki adamın karşılaştıkları yeri sınır kabul etmeğe karar verdiler. Karşılaştıklarında, tespit edilen saatten önce hareket etmiş olmakla suçlandırılınca Philainos'lar, geri çekilmektense diri diri gömülmeyi kabul ettiler. Hatıralarına dikilen iki sunak anıtı sınır yeri olarak kabul edildi. (L)

PHİLAMMON. Yun. mit. Trakya asıllı efsanevî şair ve kâhin, Apollon'un oğlu ve şair Thamyris'in babası. Lerna âyinleriyle kadın korolarının ilk kurucusu olarak kabul edilir. (L)

PHİLANDER i. Tropikal amerika sarigi. (Bu sarig, yavrularını sırtında taşır; yavrular düşmemek için kuyruklarını birbirine dolaştırır. Diğer adı *opossum.*) [L]

PHİLANTHUS i. Zool. Bk. ARICANAVARI.

PHİLARETOS KRAKHİAMOS, bizanslı general (XI. yy.). Ermeni asıllıydı; sarayda büyük domestikos oldu. Kilikya'da, Türklerden kaçan Ermenilerle bir prenslik kurdu (1071-1086). Bir ara Antakya'yı da işgal etti. (L)

PHİLBY (Harry Saint John Bridger), ingiliz siyaset adamı ve şarkiyatçısı (Badula, Seylan 1885-Beyrut 1960). Irak'ta (1915), Arabistan'da (1917-1918) resmî görevlerde bulundu; Cidde'ye yerleşti (1926); islâm dinini kabul etti (1930); Arabistan'daki araştırmalarını kolayca yürütebildi. Arap dünyası üstüne çok sayıda eser yazmıştır. (L)

PHİLEAS, yunan coğrafyacısı (M.Ö. V. yy.). Atina'da doğdu. *Periplus* (Deniz Gezisi) adlı bir eser yazdı. Bu eserin yalnız bazı parçaları kalmıştır. (L)

Philebos. Eflatun'un diyaloğu. Konuşmalar Sokrates, Philebos ve Protarkhos arasında geçer. Sokrates, akıl ile hazzı karşılaştırır ve en yüce İyi'nin hangi tarafta bulunduğunu araştırır. Haz, ister istemez, geçmekte olan anın dar sınırları içinde kapatılmıştır; akla uyarak yürütülen hayat ise, insanın tüm eğilimlerini doyurmaktan uzaktır ve insanın kendi hayatından her türlü duyguyu kaldırması, kendisini insanlıktan çıkmış bir varlık olmağa götürür. Yapılacak şey, akıl ve hazzı birbirine eşit olmayan dozlarda karıştırmaktır. *Philebos,* Eflatun'un son dönem eserlerindendir (360'a doğr.?). Eflatun, filozofluk hayatının sonlarına doğru, yaşantı ve tecrübelerden ortaya çıkan gerçekleri hesaba katarak idealizmini yumuşatmıştı. Filozof'un, haz doktrinini yeniden elden geçirmesi belki de Kyreneli Aristippos'un etkisiyle olmuştur. (→ Bibliyo.) [L]

PHİLEMON i. Orta boylu, esmer tüylü, beyaz karınlı ötücü kuş; başlıca özelliği başının çıplaklığı, gagasının uzun ve eğri, bazen boynuzsu şeklinde oluşudur. (Indonezya'dan Avustralya'ya kadar bulunur. Balcıgillerden.) [L]

PHİLEMON. Mit. Bk. BAUKİS.

PHİLEMON, yunanlı komedi yazarı (M.Ö. 361-öl. Pire 262). Yeni komedi türünde eserler verdi. Soloi (Kilikya) veya Syrakusai asıllıydı. 330'a doğru Atina'ya yerleşti. Alkiphron'a göre, Philemon bir süre Mısır kralı Ptolemaios'un sarayında kaldı. Philemon'un günümüzde, gerek başlıklarından, gerek parçalarından, altmış kadar eseri bilinir. Plautus, *Mercator*'unu Philemon'un *Emporos*'undan (Tüccar), *Trinummus*'unu da onun *Thesauros*'undan (Hazine) ilham alarak yazdı. (L)

PHİLEPİTTA i. Madagaskar'da yaşayan, sarı benekli, esmer ve siyah tüylü kuş; genellikle pitta'lara benzer, (*Philebittidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PHİLES (Manuel), bizanslı şair (Efes [Ephesos] 1275-İstanbul 1345). Saray şairi idi. Görevle uzaklara gönderildi; günlük konuları işleyen şiirler (övgü), öğretici manzumeler, diyaloglar ve özellikle birçok epigram yazdı: *Peri Zoon İdiotetos* (Hayvanların Özellikleri Üstüne), *Peri Phyton* (Bitkiler Üstüne). Philes'in eserlerinde, Palaiologos'ların yaşayışı üstüne ilgi çekici bilgiler vardır. (L)

PHİLESİA i. Görünüşü şimşiri andıran ağaçcık; Şili'de ve Ateş Ülkesi'nde yetişir. (*Philesia buxifolia* çok güzel koyu kırmızı çiçeklerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. Zambakgillerden.) [L]

PHİLETAİROS, yunanlı siyaset adamı (öl. M.Ö. 263 / 262). Lysimakhos savaş hazinesini ona emanet etmişti. Philetairos Seleukos ile ittifak yaparak hem hazineye, hem de kale ile askerî birliklere el koydu. Kral unvanını almamakla birlikte, Antiokhos I'in sözde metbuluğu altında bağımsız yaşadı. Lysimakhos'un hazinesinden 9 000 talanton'u ustalıkla kullanarak gerçek bir devlet kurmayı başardı. Evlât edindiği yeğeni Attalos, ancak küçük yaşta bir çocuk (geleceğin Attalos I'i) bırakarak ölünce, Philetairos devletini, öbür yeğeni Eumenes I'e bıraktı. (L)

PHİLETAİRUS i. Serçeye çok benzeyen ötücü kuş; Güney Afrika steplerinde yaşar. (Toplu yaşayan bu kuşlar önce bir ağacın üzerine dam gibi ortak bir örtü yapar, sonra her çift bu çatının altında kendine ayrı yuva kurar. İlmî adı *Philetairus socius.* Dokumacıkuşugillerden.) [L]

PHİLETAS İstanköylü, İskenderiyeli tenkitçi ve şair (doğ. İstanköy [Kos] M.Ö. 340'a doğr.). İskenderiye'de Ptolemaios II Philadelphos'un eğitimi ile görevlendirildi. Sonra İstanköy'e (Kos) döndü; öğrencileri arasında Hermesianaks, Aratos ve Theokritos vardı. Philetas, bilimsel mensur eserler, içli aşk şiirleri, *Telephos* (babasının adından) adlı bir kitap, *Demeter* ve *Hermes* adlı iki şiir yazdı. Philetas'ın günümüze elli kadar şiiri kalmıştır. Propertius onu sık sık taklit etti. (L)

PHİLİBERTİA i. Büyük çiçekli tırmanıcı ağaçcık; Tropikal Amerika'da yetişir. (Tohumlarıpekligillerden.) [L]

PHİLİDOR, XVII. ve XVIII. yy.larda yaşamış fransız müzikçi ailesinin lakabı. Ailenin asıl soyadı **Danican**'dı. —JEAN (1620'ye doğr.-1679), birkaç dans havası besteledi; sarayın resmî orkestrasında fifre, tiz krummhorn ve donanma trompeti çalgıcısıydı. —Oğlu ANDRÉ (öl. Dreux 1730), sarayın resmî ve özel orkestralarında krummhorn, trompet, obua ve tenor krummhorn çalgıcısıydı. Ordu için marşlar besteledi; opera - baleler (*Le Canal de Versailles* [Versailles Yolu], 1687; *La Princesse de Crète* [Girit Prensesi]), divertimento'lar (*Le Mariage de La Couture Avec la Grosse Cathos* [La Couture'ün Şişko Cathos ile Evlenmesi], 1688), maskarad'lar (*Savgialıların Maskarad'ı, Çin Kralı* [1700]), çalgılı müzik eserleri (*Trompet ve Timpani Parçaları* [1685], *İki Basviyol, Bas Keman ve Bas için Parçalar,* [1700]) yazdı. Kralın Müzik kütüphanesinde görev aldı ve XVI. yy.ın başından beri sarayda çalınan eski eserleri

PHİLAİ tapınağın güney kesiminin genel görünüşü

philander

philemon

Foto. U.S.İ.S., Viollet (LAROUSSE)

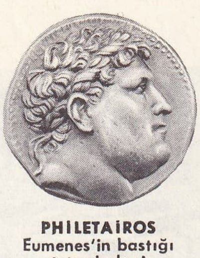

PHILETAIROS
Eumenes'in bastığı tetradrahmi

philetairus
ve yuvası

François
André **PHILIDOR**
Saint-Aubin'in eseri

PHILIPP
Edinburgh dükü

derledi; bu parçaların yalnız bir kısmı günümüze kalmıştır. —JACQUES (Paris 1657-Versailles 1708), Jean'ın oğlu, sarayın Büyük orkestrasında fifre, krummhorn, daha sonra donanma trompeti çaldı (1679-1697); kralın özel kemancısı oldu, sarayın küçük orkestrasında da obua, pes trompet ve kornet çaldı. Marşlar ve kadril havaları besteledi. — ALEXANDRE (doğ. Paris 1660), Jacques'ın kardeşi ve FRANÇOİS (Versailles 1689-ay.y. 1717), André'nin oğlu, bas krummhorn ve donanma trompeti çalgıcısıydılar; François, *Yan Flüt için Parçalar* besteledi (1716-1718). —ANNE (1681 - Paris 1728), André'nin oğlu, sarayın Büyük orkestrasında obua ve keman çaldı. Bir *Yan Flüt, Gagalı Flüt, Keman ve Obua için Parçalar Kitabı* (1712) yayımladı, ayrıca bir *Te Deum* ve pastoral'ler besteledi; Tuileries sarayının ruhanî konserlerini başlattı (1725). —FRANÇOİS ANDRÉ (Dreux 1726-Londra 1795), François'nın kardeşi; çok genç yaşta kralın Versailles kapellasında görev aldı. Campra ile beste çalıştı. Dünyanın en üstün satranç oyuncusu olarak ün kazandı ve özellikle bu sıfatla, Hollanda, Almanya ve İngiltere'ye gitti. *Analyse du Jeu des Echecs* (Satrancın Analizi) adlı bir kitap yazdı. Kralın kapellasında yöneticilik elde etmeğe çalıştı, bu amaçla *Lauda Jerusalem* (1754) adlı bir büyük motet icra ettirdi, fakat pek beğenilmedi. 1759'da tiyatroya yöneldi, birçok operakomik besteledi, bunlar arasında *Blaise le Savetier* (Ayakkabıcı Blaise), *L'Huître et les Plaideurs* (İstiridye ve Savunucular) [1759], *Le Quiproquo* (Yanlış Teşhis) [1759], *Le Soldat Magicien* (Sihirbaz Asker) [1760], *Le Jardinier et le Seigneur* (Bahçıvan ve Efendisi) [1761], *Le Maréchal-Ferrant* (Nalbant) [1761], *Sanço Pança Adada* (1762), *Le Bûcheron ou les Trois Souhaits* (Oduncu veya Üç Dilek) [1763], *Tom Jones* (1765), *L'Amant Déguisé* (Maskeli Âşık) [1769], *La Nouvelle École des Femmes* (Yeni Kadınlar Okulu) [1770], *Le Bon Fils* (Hayırlı Evlât) [1773], *Les Femmes Vengées* (Öcü Alınan Kadınlar) [1775], *Le Puits d'Amour* (Aşk Kuyusu) [1779], *La Belle Esclave* (Güzel Esire) [1787], *le Mari Comme Il Les Faudrait Tous* (Örnek Koca) [1788] sayılabilir. Ayrıca birkaç lirik trajedi (*Persée*, [1780], *Temistokles*, [1786]), Horatius'un metni üstüne XVIII. yy.ın tek din dışı oratoryosu *Carmen Saeculare*'yı (1779), bir *Requiem*, bir *Te Deum*, bir *İngiliz Od'u*, bir *Modülasyon Sanatı* (obua, keman, bas için dörtlü) ve arietta'lar yazdı. Devrimden yana olmasına rağmen, Londra'da oturması, kendisinin göçmenler listesine girmesine ve aylığının kesilmesine yol açtı. Dram duygusu ve bestelerindeki özel anlatımıyle zamanında öncü bir rol oynadı. (L)

Philidor koleksiyonu, müzik elyazmaları koleksiyonu (büyük kısmı fransız sanatçılarının eserlerini kapsar). Koleksiyonda XVI. yy. ile XVIII. yy. başı arasında yazılmış parçalar yer alır. Krallık Müzik kütüphanesinde memur olan (1684-1722) André Danican -*Philidor* tarafından derlenmiştir. Başlangıçta François Fossard da derleme işine yardım etti. Amaç, krallık repertuvarını zenginleştirmek, en ünlü eski ve çağdaş parçaları toplamak ve muhafaza etmekti. Böylece, Janequin, Campra, Charpentier, Collasse, Constantin, Couperin, Desmarets, Dubuisson, Dumanoir, Hotteterre, Delalande, Lully, La Barre, Marais, Marchand v.b.nin operaları, baleleri, motetleri, kantatları, divertimentoları, pastoralleri, marşları, baterileri v.b. biraraya getirildi, Philidor'un tasarladığı 1 000 ciltlik koleksiyondan bugün Fransa'da ancak 72 cilt bulunmaktadır. Philidor ayrıca, Toulouse kontu için 290 ciltlik başka bir koleksiyonu da hazırlamıştı; bu koleksiyon kral Louis-Philippe'in Müzik kütüphanesinde muhafaza edildikten sonra 1852'de satıldı. Bugün Tenbury'deki (İngiltere) Saint Michael's college kütüphanesindedir. (L)

PHİLİNE i. Zool. Bk. DENİZBADEMİ.

PHİLİP (Achille), fransız bestecisi ve orgcusu (Arles 1878). Guilmant ve d'Indy'nin öğrencisiydi. Millî veya milletlerarası yarışmalarda birçok org ve beste ödülü kazandı. Schola Cantorum'da öğretmenlik yaptı (1901 -1917), Saint-Germain-en-Laye konservatuvarını yönetti. Oda müziği, senfonik parçalar (*Dans un Parc Enchanté* [Sihirli Parkta], 1917; *Fantaisie Pastorale* [Pastoral Fantezi] 1919), missalar (1927, 1941), kırk beş motet, bir opera (*L'Or du Menhir* [Menhir Altını], 1934) besteledi. (L)

PHİLİP (André), fransız siyaset adamı (Pont - Saint - Esprit 1902). Lyon üniversitesinde iktisat profesörlüğü yaptı (1928), Rhône bölgesinden sosyalist milletvekili seçildi (1936). Direnişe katıldı ve «Güney Kurtuluş Cephesi» hareketini yönetti. 1942'de Londra İçişleri bakanlığında, sonra Fransız Millî Kurtuluş komitesinde geçici görevde bulundu. Kurucu Meclis Anayasası komisyonu başkanı (1946-1948), maliye bakanı (1947), Avrupa İktisadî topluluğunun fransız delegasyonu başkanı (1947-1951) ve Avrupa Birleşik Devletleri Sosyalist hareketinin başı oldu. Halen Paris Hukuk fakültesinde profesördür. En önemli eserleri: *Europe Unie* (Birleşik Avrupa) [1953]; *Le Socialisme Trahi* (İhanete Uğrayan Sosyalizm) [1958]. (L)

PHİLİPE (Gérard), fransız oyuncusu (Cannes 1922 - Paris 1959). Konservatuvara girdikten sonra, 1945'te Albert Camus'nün *Caligula*'sını canlandırdı. 1951'de Théâtre National Populaire'de büyük bir başarıyle *Le Cid*'i oynadı. Tiyatrodaki öbür önemli oyunları arasında, Kleist'ın *Homburg Prensi* (Prinz von Homburg) [1951]; Musset'nin *Lorenzaccio*'su (1953) ve *Ruy Blas* (1954) yer alır. Sinema hayatına 1943'te *Les Petites du Quai aux Fleurs* adlı filimde küçük bir rolle başladı. Daha sonra çevirdiği sayısız filimde birbirinden farklı önemli roller canlandırdı. Başlıca filimleri: *L'İdiot* (Budala) [1946]; *İçimizdeki Şeytan* (Le Diable au Corps) [1947]; *Kanlı Prens* (La Chartreuse de Parme) [1948]; *La Beauté du Diable* (Şeytanın Güzelliği) [1950]; *Kahraman Âşık* (Fanfan la Tulipe) [1952]; *Gece Güzelleri* (Les Belles de Nuit) [1952]; *Kırmızı ve Siyah* (Le Rouge et le Noir) [1954]; *Monsieur Ripois* (1954); *Hileli Aşk* (Les Grandes Manoeuvres) [1955]; *Pot-Bouille* (1957). [L]

PHİLİPHAUGH, İskoçya'da arazi. Selkirk idare bölümünün batı kısmında. Montrose kumandasındaki krallık ordusunu, eylül 1645'te David Leslie kumandasındaki covenant kuvvetleri burada yok etti. (L)

PHİLİPON (Charles), fransız desinatörü ve gazetecisi (Lyon 1806-Paris 1862). Paris'te ressam Gros'nun öğrencisiydi. 1830'da haftalık bir mizahî gazete olan *La Caricature*'ü, 1832'de *Charivari*'yi ve *Le Journal Pour rire*'i kurdu. Ayrıca siyasî broşürler yayımladı; bunların arasında: *Aux Prolétaires* (Proleterlere) [1838], *La Physiologie du Flâneur* (Avare Adamın Fizyolojisi) [1842] sayılabilir. Kabiliyetleri keşfeden bir yazardı. Zamanının iyi sanatçılarını çevresinde topladı. Başlangıçta Daumier'yi de teşvik etti. Krallık rejimine karşı olduğundan birçok defa para veya hapis cezasına çarptırıldı. Louis-Philippe'in kafasını armut biçiminde gösteren desenleri ilk ortaya atan Philipon'dur. (L)

PHİLİPP, Yunanistan ve Danimarka prensi, **Edinburgh dükü,** İngiltere kraliçesi Elizabeth II'nin kocası (Korfu 1921). Yunanistan prensi Andreas ile Alice von Battenberg'in oğlu. Dayısı amiral Mountbatten tarafından İngiltere'de yetiştirildi ve İkinci Dünya savaşında Kraliyet donanmasında görev aldı. 1947'de ingiliz uyruğuna girdi ve Yunanistan tahtındaki veraset haklarından vaz geçti. Aynı yılın kasımında, 1952'de kraliçe olan prenses Elizabeth ile evlendi. (L)

PHİLİPP I (Marburg 1504-Massel 1567). Hessen landgrafı (1509-1567), landgraf Wilhelm'in oğlu ve halefi. 1518'de Reform hareketini benimsedi (1524), köylü ayaklanmalarını bastırdı (1524), Saksonya Seçici prensi Johann ile Gotha savunma antlaşmasını imzaladı (mart 1526) ve imparatordan dinî hürriyet hakkını elde etti (Speyer diyeti, 1526). Marburg'da ilk protestan üniversitesini kurdu (1527) ve Karl V'in 1526 imtiyazlarını lağvetmesi (Speyer diyeti, 1529) üzerine alman ve isviçreli protestanları birleştirmeğe çalıştı ise de (Marburg kolokyumu, 1529) başaramadı, Melanchthon'un katolik kilisesine verdiği tavizlere karşı koydu (Augsburg diyeti, 1530). Bavyera'dan (ekim 1531) ve François I'den (mart 1532) yardım gören Smalkalde birliğini kurdu (aralık 1530-mart 1531). Reforma katılan din bilginlerinin onayıyle, iki kişiyle evlenmesi (1540) skandal yarattı ve Karl V'in baskısına yol açtı. Yenilen ve imparator tarafından Mühlberg'e hapsettirilen (1547) Philipp, ancak 1552'de Saksonya prensi Moritz sayesinde (Passau barışı) serbest bırakıldı. (L)

PHİLİPP (İsidore), macar asıllı fransız piyanocusu ve bestecisi (Budapeşte 1863-Paris 1958). Berthelier ve Loeb ile beraber bir oda müziği birliği kurdu (1890), Paris konservatuvarında öğretmenlik yaptı (1903-1934) ve 1941'den sonra A.B.D.'de yaşadı. Öğretici eserlerden (*Exercises Journaliers* [Günlük Çalışmalar]) başka bir eski ve yeni fransız müziği antolojisi meydana getirdi. (L)

PHİLİPPA DE HİNAUT (1314'e doğr. -Windsor 1369). Hainaut ve Hollanda kontu İyi Willem II'nin ikinci kızı. 1327'de Edward III ile evlendi. Willem II'nin damadı olmak, Edward III'ün 1336 Fransa savaşında çok işine yaradı. Kraliçe, İngiltere'de çok sevildi ve çocuklarının vârisi olarak küçümsenemeyecek bir rol oynadı. Krallığın iktisadî hayatını (Tyne kömürcülüğü, Norwich'in kumaşçılığı) canlandırdı; Norwich'te ayrıca bir flaman kolonisi kurdu. (L)

PHİLİPPE I (1052-Melun 1108), Fransa kralı (1060-1108), Henri I ile Anne de Kiev'in oğlu. Babasının sağlığında Reims'de taç giydi (28 mayıs 1059); 1060'ta onun yerine geçti, fakat önceleri naipliği annesine, amcası Flandre kontu Baudouin V'e ve Reims başpiskoposu Gervais'ye (1060-1066) bırakmak zorunda kaldı. Ergin yaşa varınca, görevinin krallık topraklarına yeniden sahip olmak olduğunu kavradı. Bunun için, İngiltere'nin fethinden (1066) sonra gücü tehlikeli bir şekilde artan Normandiya dükü Guillaume'un rakipleri Anjou ve Flandre kontlarıyle ittifak yapması gerektiğini düşündü. Capet'ler arasında bu işi kendine görev bilen ilk kral olduğu sanılıyor. Philippe I bu amaçla, Vermandois, Gâtinais (1068), Fransız Vexin'i (1077), Bourges vikontluğunun ve son olarak da Dun-le-Roi'nin bir kısmını ele geçirdi (1101). Aynı zamanda, Robert I'e karşı Arnoul III'ün adaylığını destekleyerek Flandre'ın iç işlerine müdahale etti. Robert I, Philippe'i Kassel'de yendi (1071); fakat Philippe onunla ittifak kurmayı başardı ve 1072-1073'e doğru yeğeni Bertha ile evlendi. Kilisenin mallarını zorla ele geçiren ve haksız kazanç sağlayan Philippe, Hollandalı Bertha'yı boşayarak Bertrade de Montfort ile evlenince papa Urbanus II tarafından aforoz edildi (1095); bu yüzden Birinci Haçlı seferine katılamadı. Sonunda Kilise ile uzlaştı (1104), fakat bu olaylar, Anglonormanlar arasındaki bölünmelerden yararlanacağı sırada, krallığın itibarını sarstı ve krallığı etkili bir yönetimden yoksun bıraktı. Buna rağmen Anglonormanların tabiî düşmanları olan Anjou ve Flandre kontlarına dayanarak, çok kısa bir zamanda aralarındaki gerginliklerden yararlandı. 1078'de Robert Curthose'u, önce babası fatih William'a (1066-1087), daha sonra da, elinde yalnız İngiltere krallığı kalmış olan kardeşi William II'ye karşı ayaklandırdı (1087-1100). William I tarafından istilâ edilen (1087) Fransız Vexin'ini kurtarınca, yönetimi, danışmanı Suger olan (İkinci Vexin savaşı, 1097-1098) oğluna, yani geleceğin Louis VI'sına bıraktı ve onu tahta ortak etti. Philippe I'in hükümdarlığı sırasında, merkezî yönetim, derebeylerin zararına olarak güçlendi. (L)

PHİLİPPE I DE COURTENAY (1243'e doğr. -1283), Doğu Roma imparatoru (1273-1283), Badouin II ile Marie de Brienne'in oğlu. 1261'de Yunanlıların eline geçen Bizans'a hiç bir zaman hâkim olamadı. Yalnız sözde kalan hükümdarlığı boyunca Sicilya kralı Carlo I'in sarayında oturdu. (L)

PHİLİPPE I DE ROUVRES (Rouvres 1346-ay.y. 1361), Bourgogne dükü (1349-1361), Philippe Monsieur'nün oğlu. Bourgogne düklüğüyle Artois kontluğunun vârisiydi (1349), annesi Jeanne de Boulogne'un vesayeti altında hükümdarlık yaptı. Annesinden de kendisine daha sonra Bourgogne ve Auvergne kontlukları kaldı (1360). Philippe, 1357'de Louis de Mâle'ın kızı Marguerite de Flandre ile evlendi. Birinci

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

dereceden vâris bırakmadan ölmesi (1361), topraklarının parçalanmasına yol açtı: Bourgogne düklüğü Yiğit Philippe'e; Artois ve kontluk Flandre kontunun dul karısı Marguerite de France'a; Auvergne ve Boulonnais, Monfort kontu Jean de Boulogne'a kaldı. (L)

PHİLİPPE II Auguste (Paris 1165-Mantes 1223), Louis VII ile Adele de Champagne'ın oğlu. Babasının ölümünden (1179) sonra tahta çıktı. Önce amcaları Champagne ile Flandre dükü Philippe d'Alsace'ın vesayetinden kurtuldu. Philippe d'Alsace'ın yeğeni İsabelle de Hainaut ile evlendi. Böylece İsabelle'in çeyizi olan Artois'yı elde etti (1180); ama Flamanlarla bozuştu ve başdanışman olarak yeniden Champagne'lı Guillaume'u seçti (1182); derebeylerinin çıkardığı büyük bir ayaklanmaya başarıyla karşı koydu; kazandığı zafer sonunda Amiens, Montdidier kontluklarıyle, Roye ve Thourotte derebeyliklerini ülkesine kattı (Boves antlaşması, 1185).

Monarşinin güvenliğini sağlamak üzere, kesin kararını vererek, iktidarları Capet'ler için devamlı bir tehdit unsuru olan Plantagenêt'ler imparatorluğuna karşı mücadeleye girdi: oğullarının Henry II'ye karşı giriştikleri ayaklanmayı metbuluk haklarına dayanarak destekledi: Küçük Henry'nin ayaklanması 1183'e, Geoffrey of Brittany'ninki ise 1186'ya kadar sürdü. İssoudun'a yöneltti̇ği bir saldırıdan sonra, Henry II'yi Vermendois'nın bir kısmını kendisine terk etmek ve oğlu Yurtsuz John'u kendi kızıyle evlendirmek zorunda bıraktı (Châteauroux antlaşması, 1187). Geleceğin Aslan Yürekli Richard'ını kendi davasına kazandı ve Henry II'ye, küçük düşürücü Azay-le-Rideau antlaşmasını kabul ettirdi (1189). Ama müttefiki, kral olunca, korkulacak bir hasım halini aldı; buna rağmen Üçüncü Haçlı seferinde Philippe'in yanında yer aldı. Sicilya'da birlikte kaldıktan sonra (eylül 1190-mart 1191), iki hükümdar Kudüs'e vardılar. Ülkeye ilk giren (nisan) Philippe Auguste, Akkâ kuşatmasını sona erdirdi. Ama haziranda karaya çıkan Richard, tantanalı ve gösterişli ama yararsız davranışlarıyle Fransa kralını küçük düşürdü. Buna üzülen Auguste bir hastalığı bahane ederek Batı'ya döndü (1191), orada hasmı hakkında çeşitli söylentiler yaydı ve ona karşı Yurtsuz John ile anlaşarak, Normandiya Vexin'ini, Aumale ile Eu kontluklarını ele geçirdi. Endişeye kapılan Richard krallığına döndü; fakat Kudüs'te hakaret ettiği ve Yurtsuz John ile Philippe Auguste'ün para ile elde etmiş olduğu Avusturya dükü Leopold tarafından tutuklandı; sonra da kral Henry IV'e teslim edildi (1192-1194). Richard, kurtulur kurtulmaz Fransa'ya savaş açtı. Philippe II Fréteval (1194) ve Courcelles'de (1198) yenildi; bu arada Breton'lar hasmını yeğeni olan Genç Arthur of Brittany'yi ona emanet ettiler (1196). Philippe II kesin yenilgiye uğramak üzereyken Richard Limousin'de öldürüldü (nisan 1199); himayesine aldığı genç prensin haklarının koruyucusu olan Philippe Auguste, İngiltere'nin yeni kralı Yurtsuz John'a saldırdı ve onun krallık unvanını ancak Normandiya Vexin'i Evreux ve Berry'nin bir kısmının kendisine bırakılması şartıyle tanıdı (Goulet barışı, 1200). Fakat İngiltere kralı, vasalı Hugues de Lusignan'ın nişanlısıyle evlenince (1200), krallık mahkemesine çağırıldı; mahkemeye çıkmaktan kaçınınca topraklarına elkondu (1202). Bu cezadan kuvvet olan Philippe, Normandiya'nın (Chateau-Gaillard ve Rouen'ın zaptı, 1204), Maine'in, Anjou'nun, Touraine'in ve Poitou'nun büyük bir kısmını fethetmeğe girişti, hattâ oğluna İngiltere'ye çıkartma yaptırmayı (1213) bile düşündü. John, öcünü almak için imparator Otto von Braunschweig, Flandre ve Boulogne kontlarıyle, Capet'lere karşı geniş bir ittifak meydana getirdi. Fakat kendisi La Roche-aux-Moines'da, müttefikleri de Bouvines'de bozguna uğradı (temmuz 1214). 1216'da Philippe, ingiliz baronlarının bir isyanından yararlanarak İngiltere krallığını ele geçirmeğe bir defa daha teşebbüs etti (krallık prensi Louis'nin seferi), ama papanın karşı koyması yüzünden başarısızlığa uğradı. Ne var ki, hiç bir antlaşma ile kazançları resmen tanınmadığı halde, İngiltere'de işgal edilen toprakların sahibi olarak kaldı. Ayrıca 1189'da İngiltere tahtından kopardığı Auvergne ve Champagne'a da elkoydu (1201 ve 1213 antlaşmaları); öte yandan Simon de Montfort'un Toulouse kontu ile Albi'lilere karşı giriştiği teşebbüsleri el altından destekledi. Bundan dolayı, öldüğü zaman, Plantagenêt imparatorluğunu yıkmış ve krallıkta Capet'ler otoritesinin kesinlikle yayılmasına yol açmış en güçlü fransız senyörüydü.

Ama boşanmak için giriştiği teşebbüslerde Vatikan ile olan kavgaları yüzünden bir hayli sıkıntıya uğradı. 1193'te, İsabelle de Hainaut'nun ölümünden üç yıl sonra, Danimarka kralı Knud IV'ün kızkardeşi olan İsambour adındaki bir prensesle evlendi. Fakat hemen ertesi günü bilinmeyen sebeplerden ötürü boşanmağa karar verdi ve bir piskoposlar meclisinden evliliğin hükümsüzlüğü hakkında karar çıkarttı. Az sonra bavyeralı büyük bir senyörün kızı olan Agnès de Meran ile evlendi ve bu kadından iki oğlu oldu. Danimarka krallık ailesi meseleyi Vatikan'a götürdü; Celestinus III tehditte bulundu, fakat harekete geçemeden öldü (1198). Onun yerini alan İnnocentius III Fransa'yı afaroz etti (ocak 1200). Philippe II, boyun eğer ve İsambour ile uzlaşır gibi göründü; gerçekte ise onunla yeniden evlenmeyi reddetti. Eski karısını yarı tutsak haline getirdi ve ancak 1213'te, karısı olarak değil de kraliçe olarak (bu arada Agnès ölmüştü) kabul etti.

İçeride senyörleri zayıflatmak için Louis VI gibi komün hareketini destekleyerek, tacirlere ve şehirlere, büyük bir ustalıkla yardımcı oldu; şehir topluluklarına birçok bağışıklık tanıdı ve özellikle Paris'e ayrıcalıklar verdi (su satıcılarına ayrıcalık, sokakların düzeltilmesi, bir sur duvarının yapılması). Hattâ tarikatları destekleyerek ve piskoposları serbestçe seçme hakkını din adamlarına bırakarak, ruhban sınıfıyle de iyi ilişkiler kurdu. Buna karşılık, asiller sınıfına göz açtırmayacak şekilde davrandı. Metbuluk haklarını etkili bir şekilde kullanıp birçok kere Flandre'ın işlerine, özellikle kont Philippe (1191) ve kont Baudouin'in ölümü (1205) meselelerine karıştı. Nihayet devlet ve yönetim işlerini düzene koydu. Gelirlerin yönetimini yeniden düzenleyerek, güçlü bir orduyu ayakta tutacak zengin bir hazineye sahip oldu. Hukukî işlerle veya malî meselelerle uğraşan ve vasallardan meydana gelen eski feodal kurul da bu çağda gelişme gösterdi. Parlamento ve sayıştay daha sonra bu kuruldan doğdu. Philippe Auguste'ün ihtiras ve otoritesinin ürünü bu yeni yönetim biçimiyle, Capet monarşisi, krala ait geniş topraklarda ve krallığın kapsadığı bölgelerde hâkimiyetini büyük ölçüde arttırdı. Hanedanın otoritesi iyice sağlamlaştı ve bu durumun sonu olarak Hugues Capet'den bu yana tahtın vârisi, ilk defa babası hayattayken değil de, onun ölümünden üç hafta sonra taç giydi. (L)

PHİLİPPE II D'ANJOU-TARENTE (1280'e doğr. -1333), Akhaia prensi (*Philippos I*) [1307-1313]. Doğu Roma imparatoru unvanını taşıdı (1313-1333). Sicilya kralı Carlo II'nin oğluydu; 1313'te Doğu Roma imparatoriçesi Catherine II ile evlendi. Ülkeyi Yunanlıların elinden alamadığı için de karısı gibi, imparatorluğun yalnız unvanıyle yetindi. (L)

PHİLİPPE II Yiğit (Pontoise 1342 - Hal 1404), Bourgogne dükü (1363/1364-1404), Artois, Bourgogne, Rethel, Nevers (1384-1404) ve Charolais (1390-1404) kontu, Jean II ile Bonne de Luxembourg'un dördüncü oğlu. Philippe II lakabını Poitiers savaşında kazandı (1356), sonra babasıyle birlikte esir düştü. Fransa'ya döndüğünde, has olarak kendisine Touraine (1360), sonra da Bourgogne düklüğü (1363) verildi. Kardeşi Charles V bu düklüğün mülkiyetinin Philippe'e ait olduğunu onayladı (1364) ve onu Louis de Male'in kızı Marguerite ile evlendirdi (1369). Kayınbabasının ölümü üzerine, Philippe ile karısı miras yoluyle Flandre, Rethel, Nevers, Bourgogne (Franche-Comte) ve Artois kontluklarını elde ettiler. Kuzeydeki eyaletler arasında sıkı ilişkiler kurmak isteyen genç kont, Lille'de maliye ve adalet işlerini yönetme yetkisine sahip bir meclis topladı ve bu meclisin günde iki oturum yapmasını şart koştu. Charles V'in ölümünden (1380) sonra, Bourgogne dükü, Bourbon düküyle birlikte küçük yaştaki Charles VI'nın vasisi olarak, Fransa'yı flamanlara karşı güttüğü siyasete yarayacak şekilde idare etti: fransız ordusu Gand'lıları yendi (Roosebeke, 1382), Norwich piskoposunu görevinden attı (1383), Damme'ı geri alarak Gand'ı boyun eğmeğe zorladı (Tournai barışı, 1385). Kurnazca düzenlenen bir nikâh yoluyle Bourgogne sülâlesinin Hollanda'ya el atması sağlandı. Philippe, kızı Marguerite'i Hainaut eyaletiyle Hollanda tahtının vârisi olan Bavyera kralı Wilhelm'e verdi ve oğlu Jean'ı Wilhelm'in kızkardeşi Marguerite ile evlendirdi (1385); daha sonra da, kızı Catherine'i Avusturya kralı Leopold IV'e, öteki kızı Marie'yi Savoia kontu Amedeo III'e verdi (1393). Gelderland düküne karşı fransız ordusundan yardım gören (1388) düşeş Jeanne de Brabant, ölümünden sonra yerine geçme hakkını Philippe'e verdi (1390); o da, bu hakkı oğlu Antoine'a devretti. Bu konudaki anlaşmalar, düşesin ölümünden (1406) sonra uygulanmak üzere Brabant meclisleri tarafından onaylandı (1403). Philippe II'nin İsabeau de Baviere ile evlendirdiği Charles VI, tek başına yönetimi eline almağa karar verdi. Ama deliliğinin ilk belirtileri görülür görülmez, Philippe II ile yeğeni Louis d'Orleans yönetimi ele aldılar. İki rakip İngiltere ve Cenova ile mütareke yapma (1396), papaya bağlılıktan ayrılma konularında ve Lüksemburg düklüğü (1402) meselesinde birbirleriyle çatıştılar.

— İkonogr. Dükün, Klaas Van de Werve tarafından yapılmış bir mezar taşı (Dijon müzesi) ile Champmol manastırının kapısı önünde bulunan, Sluter tarafından yapılmış diz çökmüş heykeli vardır. (L)

PHİLİPPE III D'ANJOU-TARENTE (1323 -1373), Akhaia prensi (*Philippos II*) [1364-1373]. Bizans Doğu latin imparatoru unvanına sahipti (1361-1373). Kardeşi Robert II'nin yerine geçti. Akhaia prensiyken, bir ara Marie de Bourbon ile rekabete düştü (1361-1370). O da kendinden öncekiler gibi, Doğu Latin imparatorluğunun sadece unvanına sahip olabildi, çünkü İstanbul Yunanlıların hâkimiyeti altındaydı. (L)

PHİLİPPE III İyi (Dijon 1396-Bruge 1467), Bourgogne dükü (1419-1467). Korkusuz Jean ile Marguerite de Bavière'in büyük oğlu. 1419'da Charles VI'nın kızı Michelle de France (öl. 1422) ile evlendi. Karısı, Somme şehirlerini, Bourgogne devletindeki Picardie arazisinin büyük bir kısmını çeyiz olarak getirdi. 1422'de Marguerite'in ölümü üzerine önce Bonne d'Artois (1424), sonra'da Portekizli İsabelle ile evlendi. Babası Montereau köprüsünde Armagnac'lar tarafından öldürülünce, Flandre'da ve Bourgogne'da babasının yerine geçti ve velihta karşı derhal ingilizlerle birleşti. İngilizlerle Armagnac'ların birleşmesinden korktuğu veya bunu en zararsız çözüm yolu olarak gördüğü için Henry IV'ü Fransa tahtına vâris yapan Troyes antlaşmasına katıldı (1420). Charles VI ölünce (1422), Henry VI'yı Fransa ve İngiltere kralı olarak tanıdı. Bourgogne dükünün kızkardeşi Anne ile evlenen ingiliz kral naibi Bedford, Philippe'e Tournai'ye, Mâcon ve Auxerre kontluklarını, Bar-sur-Seine senyörlüğünü (1424) verdi. Bourgogne dükü 1421'de satın alınmış olan Namur kontluğunu eline geçirdi; Jacqueline de Bavière'in mirası (Hainaut, Zeland, Friesland) meselesiyle uğraştı. Teyzesinin oğlu Philippe de Saint-Pol'den kendisine Brabant ve Limbourg miras kaldı. Hollanda'nın birliğini gerçekleştirmeğe çalışan İyi Philippe, Charles VII'ye karşı giriştikleri savaşta İngilizlere pek az yardımda bulundu. Çünkü Clouchester'in Jacqueline de Baviere lehine müdahalede bulunmasından dolayı İngilizlere kızgındı. Bir hayli tereddütten sonra Charles VII ile Arras antlaşmasını imzaladı (eylül 1435); vasalının kendisini Fransa kralı olarak tanıması için Charles VII, Korkusuz Jean'ın öldürüldüğünü inkâr etti ve Charles VI veya Bedford tarafından kendisine verilmiş olan yerleri Bourgogne düküne verdi. İngiltere'ye karşı açılan savaşa isteksizce katılan Philippe, Lüksemburg'u satın alarak (burası 1443'te tam anlamıyle eline geçti) Hollanda'ya doğru yayılmağa devam etti. Therouanne, To-

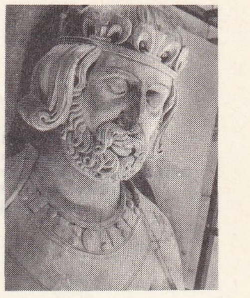

PHİLİPPE I
Fransa kralı Saint-Benoît-sur-Loire'daki heykelin detayı (XIII. yy.)

Yiğit PHİLİPPE II
Claus Sluter'in eseri Champmol manastırı kapısı

Foto. Bulloz, Giraudon (LAROUSSE)

İyi PHİLİPPE III
«Kral Alexandre'ın Destanı»nı sunan yazar
Brüksel Kraliyet kütüphanesi

Yiğit PHİLİPPE III
Saint-Denis bazilikasındaki heykelin detayı

urnai, Cambrai (üvey kardeşi Jean, 1440-1479), Liège (yeğeni Louis de Bourbon, 1456-1482), Utrecht (gayrımeşru oğlu David, 1456-1496) piskoposluklarını, Gelderland ve Kleve düklüklerini himayesine aldı. Brugge'de (1436-1438) ve Gand'da (1449-1453) patlak veren ayaklanmalara rağmen Flandre'da otoritesi kuvvetlendi. Böylece gerçekten bir Bourgogne imparatorluğu kuruldu. Ama bu imparatorluk sürekli olmadı. Champagne eyaleti (İngiltere kralı Henry VI, burasını kendisine bağışlamış olduğu halde) Philippe'in otoritesinden kurtuldu. «Büyük Ponant dükü» yani Philippe topraklarının doğu kısmı üstünde nazarî olarak metbuluk hakkına sahip bulunan imparator Friedrich III'ten Lotharingia krallık tacını istedi (1447), ama sadece Brabant ile sınırlanan krallık unvanını kabul etmedi. Tarihçiler Philippe'in bu yükselme hırsının nerelere vardığını hâlâ araştırmaktadırlar. Nitekim eyaletlerindeki hükûmet işlerinde ne ölçüde rol aynadığı da bilinmemektedir. Toison d'or tarikatının kurucusu (1429), J. Van Eyck ile R. Van der Weyden'in koruyucusu olan kendini beğenmiş, gösteriş meraklısı, müsrif ve şövalyelik delisi İyi Philippe'in güçlü kişiliği, belki de, 1422'den 1462'ye kadar şansölye olan Nicolas Rolin ile Croy'un faaliyetlerini gizleyen bir göstermelikten başka şey değildi. Hükümdarlığı güçlü bir devletin kurulmasına yol açtı (kuvvetli topçu birlikleriyle desteklenen otuz iki nizamî bölüğü kapsayan bir ordu); bu devletin iyi işleyen kurumları vardı. Bunların bazıları bölgeseldi (Büyük Bourgogne meclisinin düzenlenmesi [1446], «Bourgogne düklüğü ve ülkenin genel töreleri»nin yazılması ve yürürlüğe girmesi [1459], Dole üniversitesinin [1422], Düklüğün ve Hollanda sarayının en yüksek adalet makamı olan Brabant mahkemesinin kurulması [1428]); bazı başka kurumların ise iyi Philippe'in bütün topraklarında yetkisi vardı; bazı başka kurumların yetki alanı ise sınırlıyken (Bourgogne düklüğü) krallığın bütününe yayıldı (Bourgogne Büyük meclisi ve şansölyeliği). Hükümranlığının sonlarında dükün kişiliğindeki bozulma ve gerileme açıkça ortaya çıkmıştı. Bu arada, Charles VII ile olan ilişkiler gittikçe kötüleşti ama Philippe, ünlü «Sülün ziyafeti»nde katılmayı kabul ettiği haçlı seferleriyle uğraşıyordu. Kaçıp yanına sığınan (1456) veliaht, «kral Louis XII» olduktan (1461) sonra ona karşı nankörlük etti. Aslında Fransa kralı hesabına çalışan Croy'ların teşvikiyle Philippe, Somme şehirlerinin yeniden satın alınmasını kabul etti; oğlu Charolais kontu, Croy'ları kovdu (1465). «Belçika'nın kurucusu»nun hükümranlığı ise Charles'ın idareyi fiilen ele almasıyle sona erdi. (L)

PHİLİPPE III Yiğit (Poissy 1245-Perpignan 1285), Fransa kralı (1270-1285), Louis IX ile Marguerite de Provence'ın oğlu. Önce İsabelle d'Aragon (1262), sonra Mariede Brabant ile evlendi (1274). Zayıf bir kişiliği olduğundan, danışmanları Saint-Denis rahibi Mathieu de Vendôme'un, Pierre de la Brosse'un ve ikinci karısının etkisinde kaldı. İkinci karısının kışkırtmasıyle Pierre de la Brosse'u uzaklaştırdı ve astırttı (1278). Jeanne de Toulouse'un kocası olan amcası Alphonse de Poitiers'nin topraklarını (Poitou, Auvergne, Aunis, Saintonge'un kuzeyi, Toulousain, Albigeois) miras yoluyle edindi. Ama Agenais ile Güney Saintonge'u İngilizlere geri verdi (Amiens antlaşması 1279). Venaissin kontluğunu papa Gregorius X'a terk etti (1274) ve oğlu Güzel Philippe'i Champagne ile Navarra'nın mirasçısı Jeanne ile evlendirdi (1284). Edmond of Lancaster'in karısı olan (1275) Blanche, kızı Jeanne'a mallarını ancak ergin yaşa geldiğinde verdi. Philippe, içişlerde babasının yönetim alanında yaptıklarını sürdürdü (1278 emirnamesi). Dışta, amcası Sicilya kralı Charles d'Anjou'nun siyasetini destekledi. Aragon kralı Pedro III, Philippe'in amcasına düşmandı; 1282'de, mahallî halkın Anjou'luları öldürdüğü ünlü Vespri Sicilani'den az sonra birliklerini adaya çıkardı. Aragon kralı Pedro'yu tahttan indirip tacını üçüncü oğlu Charles de Valois'ya veren papa Martinus IV ile anlaşan Philippe III, «Aragon Haçlı seferi» adı verilen harekâta girişti, fakat karada kazandığı birkaç başarıdan sonra, deniz kuvvetleri Las Hormigas'ta (1285) tahrip edildi ve bu arada orduya yayılan bir salgın hastalığa tutularak 5 ekim 1285 günü Perpignan'da öldü. (L)

PHİLİPPE IV Güzel (Fontainebleau 1268 - ay.y. 1314), Fransa kralı (1285-1314), Philippe III ile İsabelle d'Aragon'un oğlu. Günümüzün tarihçileri tarafından büyük siyaset yeteneği olan, gerçekçi, kurnaz ve çok değerli bir devlet adamı olarak kabul edilmektedir. Çevresinde, devlet gücünün her şeye yeter bir kuruluş olduğuna inanan zeki danışmanlaı ve çoğu roma hukukuyle yetişmiş hukukçular vardı. Bunların en ünlüleri adalet bakanlığı yapan Pierre Flote ile Guillaume de Nogarat ve Enguerrand de Marigny'dir. Kral, dışişlerinde, önce babasının Napoli'deki Anjou'luları desteklemek için Aragon'a karşı açtığı savaştan ustalıkla sıyrıldı (1291). Arkasından Flandre ile ilgilendi. Burada İngiltere kralıyle birleşmekten yana olan kont Gui de Dampierre'e karşı çıktı; şehirleri yönetmek isteyen soyluları destekledi. 1297'de krallık ordusunu başlıca flaman şehirlerini işgal etmeğe gönderdi. 1300'de, İngiltere ile Fransa arasında Guyenne'de çıkan anlaşmazlığı (1294) giderdi. Bu durumda yalnız kalan, İngiltere'nin desteğini kaybeden Flandre kontu için, teslim olmaktan başka çare kalmamıştı. Bu olay, konta karşı savaşırken kralın boyunduruğu altına düşen şehirlerin şiddetli tepkisine yol açtı. Mayıs 1302'de bazı fransız subayları öldürüldü. İntikam almağa gönderilen ordu Courtrai'de şehir milisleri tarafından bozguna uğratıldı (11 temmuz). Fakat kral tarafından Mons-en-Pévèle'de yenilen Flamanlar (18 ağustos 1304), kontluğu Gui'nin oğlu Robert de Béthune'e veren, başlıca şehirlerde surların yıkılmasını, birçok yerin işgalini ve ağır tazminat ödenmesini öngören Athis-sur-Orge antlaşmasını (23 haziran 1304) imzaladılar. Bu sertlik Flandre'da Capet hanedanı aleyhtarlığını şiddetlendirdi. Kralın, Robert de Béthune ile oğlu Louis de Nevers'in aralarını bulamaması da bu gerginliği daha da arttırdı. Sonunda Enguerrand de Marigny, kont Robert de Béthune'ü, Lille, Douai ve Béthune'ün gelirlerini toplamaktan vaz geçmeğe razı etti (1312-1311). Buna paralel olarak Güzel Philippe krallığını doğuya doğru genişletti; Barrois'daki bazı toprakları, Lyon şehrini (1274'ten 1307 ve 1312'ye kadar yavaş yavaş alındı) ve Viviers piskoposluk bölgesini hâkimiyeti altına aldı, fakat kardeşi Charles de Valois'yı imparator seçtiremedi (27 kasım 1308). Hükümdarlığının en ilgi çekici olayları Papalıkla olan ilişkilerinde ortaya çıktı. İlk anlaşmazlık 1296'da kralın fransız ruhban sınıfından almak istediği âşar konusunda patlak verdi. Durmadan vergi ödemekten bıkan ruhban sınıfı buna itiraz etti. Papanın krallar üstündeki büyük etki gücüne inanan papa Bonicaius VIII, rahiplerin Roma kilisesinin kesin izni olmadan vergi vermesini yasakladı (*Clericis laicos*, şubat 1296). Bunun üzerine kral Papalığı sıkıntıya düşürmek için krallıktan altın ve gümüş çıkışını yasakladı (17 ağustos 1296). Papa yasağı protesto etti (*İneffabilis Amoris* emirnamesi, 20 eylül 1296), ama anlaşmazlık 1297'de Bonifacius VIII'in Louis IX'u aziz mertebesine çıkarmasıyle yatıştı. Fakat 1301'de kral, tahta hakaret etmek ve Aragon ile bir olup entrika çevirmekle suçlanan Pamiers piskoposu Bernard Saisset'yi tevkif ettirince çok daha ağır bir anlaşmazlık patlak verdi. Papa, kralı bir piskoposu yargılayıp tevkif ettirmekle suçladı (*Ausculta, fili,* aralık 1301) ve gerekli kararları almak üzere bir din meclisi toplamak istedi. Bunun üzerine Philippe de, baronlar, yüksek rütbeli papazlar ve şehir temsilcilerinden meydana gelen bir meclis topladı (10 nisan 1302). Burada, piskoposların dinî meclise gitmelerini yasaklattı. Bonifacius, *Unam Sanctam* (kasım 1302) emirnamesiyle yüksek yetkisini hatırlattıktan sonra hükümdarı afaroz etmeğe hazırlanırken, Anagni'de, Guillaume de Nogaret'nin ve papaya düşman bir aile olan Colonna'ların hizmetindeki adamların baskınına uğradı (eylül 1303). Halk tarafından kurtarıldı, fakat bir ay sonra Roma'da öldü. Yerine geçen Benedictus XI ile Philippe IV'ün müdahalesiyle seçilen Clemens V, kralın, Bonifacius davasını tekrar ele almasından korkarak uysal davrandılar ve kralın suçsuzluğunu ilân ettiler. Philippe, Papalığı hükmü altına alınca Clemens V'in 1305'ten sonra birçok fransız kardinal tayin etmesini, papanın Fransa'ya yerleşmesini (yerleşme yerini kesinlikle Avignon olarak belirledi, 1309) ve Bonifacius VIII'in Fransa kralı aleyhine çıkarttığı bütün kararları bozmasını sağladı (1311). Bu çatışmalar, Güzel Philippe ile danışmanlarının krallığı etkili bir biçimde yönetme azminde olduklarını gösterir. Devlete bağlı yargıçların derebeylik bölgelerindeki faaliyetlerini arttırmaları, ilgili davaları krallık mahkemesine getirmeleri ve merkez kurumlarının gelişmesi de bu azmi gösteriyordu. Krallık meclisi teşkilâtlandırıldı. Soyluların, kilisenin ve şehirlerin temsilcilerini biraraya getiren meclisler birkaç defa toplandı. Bunlar «États généraux» meclislerinin çekirdeği sayılır. Parlamento çalışmasında uzmanlaşma ortaya çıktı (1291 ve 1307 emirnameleri). Mühürdarlık gittikçe büyüyen bir önem kazandı. Maliye yönünden Philippe IV, Marigny'nin yardımıyle hazineyi yeniden düzenledi, bir bütçe hazırlamayı bile düşündü (14 ocak 1314 emirnamesi) ve vergilerin düzenli olarak ödenmesine nezaret etti. Yahudilere (1306'da sürüldüler ve malları ellerinden alındı) ve Lombardiyalılara ağır vergiler yükledi. Hattâ bazı yıllar bir «ocak vergisi» ödetmeyi denedi; ayrıca çeşitli para işlemlerine girişti. Ekim 1307'de Tampliye tarikatı ilerigelenlerini tutuklatmasına sonu gelmeyen para ihtiyacının yol açmış olduğu söylenebilir. Bu keşişler son derece zengin olarak bilinirdi; fakat tutuklama için başka sebepler gösterildi. Kralın isteği üzerine papa Clemens V bir soruşturma yapılmasını emretti ve mahpusların kiliseye teslim edilmesini istedi. Kral, bunu kabul etti (Poitiers Kardinaller meclisi, 29 mayıs 1308), Philippe IV daha sonra, ustalıklı bir propaganda ile papayı sıkıştırdı. Kilisenin yargısıyle bir grup tarikat üyesi yakılarak idam edildi (1309). Papalık 1312'de tarikatı kaldırdı; Philippe mayıs 1314'te Tampliye tarikatının yüksek rütbeli üyelerini dininden sapmış kişiler sayarak yaktırdı. Hükümdarlığının son yıllarına gölge düşüren tek olay bu değildir. Rezalete yol açan başka bir durum Philippe'in gelinlerini zina suçuyle Kral mahkemesinde yargılatmasıdır. Enguerrand de Marigny, krallığa eski itibarını kazandırmak için hazinenin yeniden teşkilâtlandırılması (14 ocak 1314 emirnamesi) ve yeni bir vergi konması (satış vergisi) konusunda (Paris meclisi, 1 nisan 1314) kralı ikna ederek malî durumu düzeltmeğe çalıştı. Güçlü ve düzenli bir monarşinin kurulmasında çok büyük rol oynayan Philippe IV öldüğü zaman (29 kasım 1314) Marigny son bir para reformu daha hazırlıyordu. (L)

PHİLİPPE V Uzun (1294-Longchamp 1322), naip, sonra Fransa kralı (1316-1322), Güzel Philippe IV'ün ikinci oğlu. Karısı Jean I'e hamileyken ölen (1 haziran 1316) kardeşi Louis X'un yerine, krallık naibi tayin edildi. Fakat Jean I ölünce, tahta çıkma hakkı Louis X'un kızı Jeanne de France'a (veya de Navarre) geçmesine rağmen, Philippe kral unvanını aldı ve Reims'te dinî törenle taç giydi (9 ocak 1317). Çok geçmeden Jeanne'ın Fransa, Navarra ve Champagne tahtlarından vaz geçmesini de

Foto. X (LAROUSSE)

sağladı. Böylece Fransa tahtından kadınları uzaklaştırmada ilk adımı atmış oldu. Baronların, daha Louis X devrinde başlayan ve tahtın el değiştirmesiyle yeniden alevlenen tepkilerine karşı koydu; rahipler ve öteki sosyal sınıfların yardımıyle kolayca haklarından geldi (Louis de Nevers'in boyun eğmesi, 1317; Bourgogne'lu ve Champagne'lılarla anlaşma, 1318). Halkın tutmadığı Flandre savaşını sona erdirdi. Kral sarayını, parlamentoyu, malî idareyi yeniden teşkilâtlandırdı. Şehir milislerini, kralın hizmetinde gerçek bir polis kuvveti haline getirdi. Baronlara, rahiplere, şehir delegelerine danışma âdetini koydu ve böylece «Etats généraux»nun doğmasına yol açtı. (L)

PHİLİPPE VI DE VALOİS (1293-Nogent-le-Roi 1350), Fransa kralı (1328-1350), Marguerite de Sicile ile Charles de Valois'nın (Güzel Philippe'in kardeşi) oğlu ve Yiğit Philippe III'ün torunu. Son Capet'lerden Güzel Charles IV'ün ölümü üzerine naip oldu (şubat 1328). Bu hükümdarın dul kalan karısı, kocasının ölümünden sonra bir kız çocuğu dünyaya getirdiğinden Philippe VI, krallık baronları ve özellikle, kendisini Güzel Philippe'in kızı İsabelle ve onun kocası İngiltere kralı Edward III'e tercih eden Merkezî hükûmet görevlileri tarafından kral olarak tanındı. Gerçekten de tahta geçmesini Capet'lerin ve babasına emeği geçenlerin desteğine borçluydu. Bunların çoğunu 1328'den sonra çeşitli meclislere sokarak mükâfatlandırdı. Louis X'un kızı Jeanne I'e, Champagne'dan vaz geçmesine karşılık Navarra'nın mülkiyetini tanıdı. Valois'lar veya dolaylı Capet'ler hanedanının ilk kralı olan bu orta zekâlı, gösteriş meraklısı ve şövalye maceralarının hayranı kral gerçeği göremeyen ve kolayca etki altında kalan bir kimseydi. Gerçi çevresinde değerli kimseler vardı ama, aralarındaki bölünme ve ayrılmalar çoğunlukla tasfiyelere yol açıyordu. Nitekim, kayınbiraderi Robert d'Artois, Bourgogne dükünün baskısı sonucunda (1331) tasfiye edildi. Dük 1335'te, Miles de Noyers lehine Guillaume de Sainte-Maure'u da uzaklaştırdı. Miles de Noyers ise sırtını 1343 krizine kadar Bourgogne'lu zenginlere dayadı; ama bu krizle kral, parlamento üyelerinin görüşüne başvurmak zorunda kaldı. Philippe VI, kont Louis de Nevers yararına Flandre'da ayaklanan şehirlere karşı büyük bir mücadeleye girişti (Kassel zaferi, 1328); İngiltere kralı kendisine Guyenne vasallığını istemeyerek verdi, ama ona bu ülke üstünde hiç bir hak ve ayrıcalık tanımadı; Philippe VI, belki de Fransa tacını ele geçirmeyi hayal eden kralın bu isteklerine karşı koymak zorunda kaldı. Ayrıca, Bretagne olayları iki kral arasındaki bağlantıları bozacak nitelikteydi. Fransa kralı, Paris'te Olivier de Clisson'u ve Edward III ile entrika çevirmekten sanık on dört Breton asilzadesini tutuklamıştı (1343). Philippe VI için yıkıcı olan Yüzyıl savaşı böylece başladı. Denizde L'Écluse (Sluis) civarında (1340'ta filosu burada battı), karada ise Crécy-en Ponthieu'de yenildi (1346); Calais'nin zaptına engel olamadı (1347). İktisadî ve sosyal sebeplerin sonucu olan çetin bir ayaklanmanın patlak verdiği Flandre'da hiç bir başarı elde edemedi ve müttefiki Charles de Blois'nın Bretagne'daki birkaç başarısına rağmen Edward III'ün desteklediği Montfort'lar ailesi taraftarlarının hakkından gelemedi.

Fransa'da Philippe VI zamanında, mahsullerin kötü olmasından ve işlerin hacmi ile tedavüldeki para miktarı arasındaki oransızlıktan doğan fiyat artışı yüzünden hızlı bir iktisadî gerileme görüldü. Ayrıca, korkunç bir veba salgını çok sayıda insanın ölümüne yol açtı (1347-1348). Philippe VI, siyasî bakımdan saray içindeki rakip gruplarla uğraşmak zorundaydı. Bu grupların üyeleri, durum güçleştikçe ve memnuniyetsizlik arttıkça sayıca çoğalıyordu. Malî güçlükler karşısında, işlerin yönetilmesinde gittikçe daha önemli bir pay yüklenen états généraux'ları sık sık (1346-1347) topladı. 1341'de bütçeye katkıda bulunmak için bütün krallıkta uygulanan bir tuz vergisi koydu. Bu vergi çok ünlüydü ve halk tarafından hiç sevilmiyordu. Bununla beraber bazı toprakların ve özellikle Mallorca kralından Montpellier'nin (1349) satın alınması, kralı gözden düşüren rejim sonu krizlerinin etkisini az çok giderir gibi oldu. Bu arada Philippe VI krallığın yönetimini oğlu Jean II'ye ve danışmanlarına bıraktı. (L)

PHİLİPPE (Charles - Louis), fransız yazarı (Cérilly, Allier 1874-Paris 1909). Bir nalıncının oğlu. Öğrenimini Moulins'de yaptı, sonra yirmi yaşındayken Paris'e gitti, belediyede küçük bir memur olarak çalıştı. Sembolist arkadaşlarının teşvikiyle şiir yazmağa başladı. Ama az zamanda romanlarıyle tanındı. Başlıca eserleri: *Quatre Histoires de Pauvre Amour* (Mutsuz Dört Aşk Hikâyesi) [1897], *La Bonne Madeleine et la Pauvre Marie* (İyi Yürekli Madeleine ve Zavallı Marie) [1898], *La Mere et l'Enfant* (Ana ve Çocuk) [1900], *Bubu de Montparnasse* (Montparnasse'lı Bubu) [1901], *Le Père Perdrix* (Perdrix Baba) [1902], *Marie Donadieu* (1904), *Croquignole* (Çörek) [1906], *Charles Blanchard* (1913). Kendi hatıralarıyle beslediği bu hikâyelerde, yoksul insanlarla önemsiz şeyleri birbirine kaynaştıran ince bir duygu vardı. Bu lirik gerçekçilik, duyguları ve sezgileri doğrudan doğruya belirtmek amacını güden süssüz bir dille anlatılmıştır. (L)

PHİLİPPE D'ALSACE (1143'e doğr. -Akkâ 1191), Flandre kontu (1168-1191). Flandre ile Hollanda arasındaki savaşı Brugge antlaşmasıyle sona erdirdi. 1177'de Kudüs'e gitti. Philippe Auguste'ün vasisi ve naip olan Philippe d'Alsace, genç kralla yeğeni İsabelle de Hainaut'yu evlendirdi, ama Artois'yı drahoma olarak vermeyi reddetti. Üçüncü Haçlı seferi sırasında vebadan öldü. (L)

PHİLİPPE DE CHAMPAİGNE. Bk. CHAMPAİGNE.

PHİLİPPE DE SAİNT-POL (öl. 1430), Brabant ve Limbourg dükü (1427-1430), Antoine de Brabant ve Jeanne de Saint-Pol'un oğlu. Daha sağlığında Brabant'ın yönetimini kendisine bırakan kardeşi Jean IV ölünce, onun yerine geçti ve Philippe III'e karşı koydu. Mirasçı bırakmadan öldü ve bütün serveti Bourgogne düküne kaldı. (L)

PHİLİPPE Hurepel, fransız prensi (1201'e doğr. -1234), Philippe Auguste ve Agnes de Méran'ın oğlu. Papa tarafından resmen tanındı. 1223'te Boulogne, Mortain, Domfront, Clermont ve Aumale kontluklarının yönetimini ele geçirdi. (L)

PHİLİPPEİO i. Makedonya kralı Philippos II adına basılan altın para. (Bu paraların ön yüzünde çevresi defne dallarıyle süslü bir Apollon başı, arka yüzünde de bir biga vardı. Yunan dünyasında büyük bir sürümü olan bu altın paralar bir çeşit milletlerarası para niteliğindeydi. Özellikle Galyalılarda pek çok taklitleri yapılmıştır.) [L]

PHİLİPPE Mazerolles'lü, fransız minyatürcüsü (Mazerolles, Saintonge 1420'ye doğr.-Bruges 1479'a doğr.). 1454'te Paris'te Charles VII'nin minyatürcüsü oldu. Birçok elyazmasını süsledi veya süsleme işlerini yönetti: *Meryem Ana'nın Mucizeleri* (1456'ya doğr. Bibliothèque Nationale), *Altın Postun Ele Geçirilişi.* (L)

PHİLİPPE Mézières'li, fransız yazarı (Mézières şatosu, Picardie 1327-Paris 1405). Viyana veliahtı Humbert II'nin emrinde Türklere karşı savaştı (1345-1347). Sonra İslâmiyete karşı mücadeleyi sürdürmek amacıyle «İsa'nın Çilesi» adlı bir tarikat kurdu (1347). Kıbrıs kralı Pierre I'in şansölyesi, kralın öldürülmesinden sonra (1369) Charles V'in danışmanı, 1380'de veliahtın öğretmeni oldu. 1380'de Paris'te Célestin'ler manastırına çekildi. Bütün hayatı boyunca haçlı seferlerini ve Kudüs'te bir latin imparatorluğunun yeniden kurulmasını savundu. Başlıca eserleri: *Le Songe du Vieil Pelerin* (Yaşlı Hacının Rüyası) [1389]; *Oratoria Tragedica* (1390); Niğbolu bozgunu (1396) üstüne yazdığı *Epitre Lamentable* (İçler Acısı Mektup). Ruhanî ve cismanî iktidar arasındaki ilişkiler meselesini ele alan *Somnium Viridarti* adlı hukuk incelemesi de ona mal edilir. (L)

PHİLİPPEVİLLE. Bk. SKİKDA.

PHİLİPPE Vitry'li, fransız besteci ve nazariyecisi (Meaux? 1291- öl. 1361). Meaux piskoposu ve Reformcular konseyine üye oldu (1357). XIV.yy.ın birçok öğretim kitabında anılan on kadar motet ona maledilen, fakat daha çok, ölçülü müzik ve kontrapunto nazariyeleri ve özellikle, XIV. yy.ın değişik yazarları tarafından da işlenen *ars nova müziği* üstüne ileri sürdüğü nazariyeyle tanınır; bu konudaki düşüncelerini birçok kitapta kendisi açıklamıştır (Coussemaker tarafından XIX. yy.da yayımlandı). [L]

PHİLİPPİDES, yunan komedi yazarı (M. Ö. IV. - III. yy.). Yeni komedi anlayışına uygun eserler verdi, devrinin lüks düşkünlüğüne ve ahlâk bozukluğuna karşı yaptığı cüretli çıkışlarla dikkati çekti. Suidas, Philippides'in kırk beş komedi yazdığını öne sürer. (L)

Philippikos'lar, Demosthenes'in Makedonya kralı Philippos II'ye karşı verdiği dört uyarıcı nutkun adı. *Birinci Philippikos*'ta (M.Ö. 351) Demosthenes, Atinalılara, Philippos'un imparatorluğunu gittikçe genişletme tehdidi karşısında uyanık olmalarını salık verir. *İkinci Philippikos*'ta (344-343) konuşmacı, savaşa hazırlanmayı öğütler ve halkı casuslara, vatan hainlerine karşı uyarır; *Üçüncü Philippikos*'ta (341) Yunanlıları Makedonya'ya karşı birleşmeye çağırır; *Dördüncü Philippikos*'ta (340) ise Philippos'a karşı pers ülkesiyle bir yakınlaşma kurulmasını teklif eder (bu konuşmanın gerçekten yapılıp yapılmadığı tartışmalıdır). Philippikos'ların yanı sıra, Philippos'a karşı söylenmiş başka nutuklar, meselâ üç *Olynthiakoi* de (349-348) vardır. (L)

PHİLİPPİKOS VARTAN, yun. **Bardanes,** ermeni asıllı Bizans imparatoru (711-713). Gelibolu'da isyan çıkararak (710) İustinianos Rinometos'u devirdi ama imparatorluğu savunmayı başaramadı. Bulgarlar İstanbul'a kadar ilerlediler, Araplar da Küçük Asya'yı işgal ettiler. Ateşli bir monotelit olan Philippikos, bu doktrini benimseyenleri destekledi. Bir askerî ayaklanma sonunda tahttan indirildi. (L)

PHİLİPPİ, lat. **Philippi.** Esk. coğ. Makedonya'da şehir, Ege denizi yakınında. İlk adı *Krenides* olan, Makedonyalı Philippos tarafından Traklardan alınan (M.Ö. 358) ve yeniden inşa edilen Philippoi Pangaion maden işletmelerinin merkezi haline geldi. Augustus zamanında bir roma sömürgesi olan şehir, Bizans devrine kadar refah içinde yaşadı. Aziz Paulus ikinci yolculuğu sırasında bir süre burada kaldı, hapsedildi ve gardiyanını hıristiyanlaştırarak kurtuldu. M.Ö. IV. yy.dan kalma tiyatro kazıları; III. yy.dan kalma hamam. Aşağı İmparatorluk döneminden kalma büyük bazilikaların yıkıntıları. (L)

Philippoi savaşı (M.Ö. 42), Sezar'ın ölümünden sonra Brutus ve Cassius Makedonya'ya sığındılar, Antonius ve Octavius ile Philippoi ovasında karşılaştılar. Daha ilk çarpışmada Antonius'un askerleri Cassius'un ordugâhını ele geçirdi; Brutus'un askerleri ise Octavius'un ordusunu püskürterek düşman ordugâhını aldı; Cassius intihar etti. Birkaç gün sonraki ikinci karşılaşmada da Brutus yenildi ve askerlerinin savaşmaktan vaz geçmesi üzerine kendini öldürdü. (L)

PHİLİPPOPOLİ. Bk. FİLİBE.

PHİLİPPOS I (M.Ö. VII. yy. sonları), üçüncü Makedonya kralı, Argaios I'in oğlu ve halefi. (L)

PHİLİPPOS I, PHİLİPPOS II, Suriye kralı. Bk. SELEFKİLER.

PHİLİPPOS II (M.Ö. 382'ye doğr. -Aigai [Makedonya] 336), önce naip (359), sonra Makedonya kralı oldu (356-336). Amyntas III ve Eurydike'nin üçüncü oğludur. Vasisi Aloros'lu Ptolemaios tarafından rehine olarak Thebai'ye gönderildi (368-365). Orada helen kültürünü benimsedi ve Epaminondas'ın etkisinde kaldı. Philippos'u geri çağıran kardeşi Perdikkas III, 359 yılında öldürüldü. Yeğeni Amyntas IV adına naip olan Philippos, tahta göz dikenleri kovarak ve dağılanı buyruğuna alarak düzeni yeniden kurdu. Amphipolis (357) ve Pydna'yı (356) işgal ederek krallığın sahile açılmasını sağladı. Trakların elinden, Pangaion dağı madenlerini aldı (356). Bu da ona meşhur makedonya stater'lerini bastırma imkânını verdi; sonra,

PHİLİPPİKOS VARTAN'ın bizans sikkesi Cabinet des Medailles, Paris

Makedonya'lı **PHILIPPOS II** gümüş tetradrahmi Cabinet des Medailles, Paris

yeğenini uzaklaştırarak kendini kral ilân etti. Sefih ve içkiye düşkün olan Philippos II, barbar bir kimseydi. Fakat ilk başarıları, iyi bir kumandan olduğu kadar ince bir diplomat olduğunu da göstermişti. Makedonya'nın sınırlarını belirlediği ve hattâ genişlettiği gibi, kolonileı (Philippoi, Filibe, Philippopolis) aracılığıyle bu sınırları pekiştirmesini de bildi ve Parmenion'u, orduyu yeniden teşkilâtlandırmakla görevlendirdi. Ayrıca orduyu birçok savaş âletiyle donattı. Çeşitli silâhların etkisini bileştirerek ustaca bir taktik yarattı ve bunu «düşmanın olduğu yerde mahvedilmesi» amacını güden etkili bir strateji çerçevesinde kullandı. Yunan şehirlerinin zayıflığını fırsat bilerek hâkimiyetini kabul ettirmek için bu şehirler arasındaki çekişmelerden yararlandı. Zenginliğinin etkisi ve uyandırdığı umutlar sayesinde, kendini bir hakem ve vaz geçilemez bir şef olarak gören Makedonya taraftarı bir zümreye destek oldu (bk. İSOKRATES). Temel çıkarları Makedonya kralı tarafından tehdit edilen Atina, Philippos'un en tehlikeli düşmanı olan Demosthenes'in öğütlerini dinlemesini bilmedi. Üçüncü Kutsal savaş (356-346) krala, Tesalyalıları emri altına alma (353) ve Amphiktionia konseyine hâkim olma imkânını verdi (346). Olynthos'u koruyamayan (348) Atina, Philippos ile müzakereye girişmeyi kabul etti (Philokrates barışı, 346). Philippos bundan başka Phokislileri, Amphiktionia konseyindeki iki oylarını kendisine terk etmeğe zorladı ve Peleponnesos'a kadar her yeri çiğneyip geçmekten de geri kalmadı (344). Trakya'nın zaptından sonra (342-340), Makedonya kralı boş yere Perinthos'u ve daha sonra Byzantion'u kuşattı (340-339) ve Atina'ya giden değerli ürünler veya besin maddeleriyle yüklü gemileri ele geçirdi. Boğazlara yönelen bu tehdit, Atina ile savaşı gerektiriyordu (340). Tuna barbarlarına karşı güç bir seferden sonra (339 yılının yazı) Amphissa'ya yeniden saldıran Philippos, Phokislilerin dönekliğinden yararlanarak Boiotia kapılarında Elateia kalesini işgal etti. Bu tehdit Atina ile Thebai'yi birleştirdi. Ama müttefikler Khaironeia'da yenildiler (338 yazı). Thebai'ye karşı sert davranan (bir makedonya garnizonunun yerleştirilmesi ve diğer Boiotia şehirlerine muhtariyet tanınması) fakat Atina'ya dokunmayan Philippos, toprak statükosunun muhafazasını emreden, hakemliğe başvurmayı zorunlu kılan ve Isparta'yı büsbütün alçaltmak amacıyle Pelopennesos'u, Argos, Megalopolis ve Messenia arasında bölüştüren bir siteleraraşı helen kongresini Korinthos'ta topladı. Bu konferans, Philippos'un barışta dostu, savaşta ise baş kumandanı olduğu helen şehirlerini sürekli bir birliğe kavuşturdu. 337 Haziran toplantısında, Makedonya kralı, Perslere karşı savaş açma kararını aldırttı ve Parmenion, Küçük Asya'yı istilâ etti. Molossoslar kralının kızı ve İskender'in annesi Olympias ile anlaşamayan Philippos, 337'de Makedonyalı Kleopatra ile evlendi, ama hetairos Pausanias tarafından, iç yüzü pek anlaşılmayan bir şekilde öldürüldü (336 yazı) ve tahtı İskender'e kaldı. (L)

PHİLİPPOS III, Makedonya kralı. Bk. ARRHİDAİOS. (L)

PHİLİPPOS IV (M.Ö. 315 - Elateia 297), Makedonya kralı (297), Kassandros'un büyük oğlu ve halefi. (L)

PHİLİPPOS V, Makedonya kralı (M. Ö. 237'ye doğr. - 179), Demetrios II'nin oğlu. Vasisi Antigonos Doson'dan sonra tahta çıktı. Müttefiki khaialar tarafından Etolya'lılarla çatışmaya zorlandı (Müttefikler savaşı, 219-217). Bu sırada iyi bir general olarak tanındı; Makedonya'da mutlakiyeti yeniden kurdu. Fakat Romalılara karşı, Hannibal ile birleşmeye veya Selefkiler ya da Lagos hanedanı arasında bir tercih yapmaya bir türlü karar veremedi. Bununla beraber, Triphylia'yı ve Phthiotis Thebai'sini ülkesine kattıktan sonra (Naupaktos barışı, 217), İllyria sahiline yerleşmiş olan Romalıları kovmayı düşündü ve 215'te Hannibal ile birleşti. İlk Makedonya savaşında (216-205) Apollonia'ya yardım ettiği sırada yenilgiye uğradı (214), fakat Roma'nın kurduğu koalisyona başarıyle karşı koydu. Etolya'lılar ayrı bir barış yaptıkları sırada (206), İtalya'da devamlı meşgul olan Roma, Fenike'de (Phoinike) ayrı bir barış imzaladı (205) ve ona Atintania'yı (Epir) ve Adria üzerinde bazı çıkış noktalarını bırakmak zorunda kaldı. Ptolemaios IV'ün ölümünden sonra (204) Mısır gerileyince, Antiokhos III ile anlaşan (203) Philippos V, Ege'de ve Anadolu kıyısı üzerinde bulunan bazı yunan şehirlerini ele geçirdi. Hainliği ve zalimliği Rodosluları savaşa sürükledi. Sakız'da (Khios) deniz savaşını kazanan Attalos I, Roma'nın desteğini sağladı (İkinci Makedonya savaşı, 200-196). Philippos V, T. Quinctius Flamininus gelinceye kadar (198) onlara karşı koydu (Abydos'un alınışı, Atina'nın kuşatılması), sonra Flamininus tarafından Kynos Kephalai'de yenilgiye uğratıldı (haziran 197). Tempe konferanslarının ardından gelen 196 barışıyle, Orestis ve Yunanistan'da sahip olduğu bütün topraklar kralın elinden alındı. Philippos V, beş gemi dışında bütün gemilerini teslim etmek, Karia'yı, Boğazları, kaleleri boşaltmak ve 1 000 talanton ödemek zorunda kaldı. Kendisine yardım etmeyen Antiokhos III'e duyduğu kin yüzünden Roma ile anlaştı ve Nabis'e (195), daha sonra Suriye kralına ve Etolya'lılara karşı (191-189) Roma'ya yardım etti. Fakat ona sadece Demetrias (bugün Voloa) ve Magnesia'lıların ülkesini (Tesalya'da) veren senato, daima onun düşmanlarını destekliyordu. Philippos, savaş hazinesini ve ordusunu tekrar kurarak, yeni maden ocakları açarak ve sömürgeleştirmeyi geliştirerek intikam almağa hazırlandı. Romalıların tuttuğu küçük oğlu Demetrios'u zehirletti (181-180) ve tahtı büyük oğlu Perseus'a bıraktı. (L)

PHİLİPPOS Aziz, İsa'nın havarilerinden (I. yy.). Celile'de Beytsayda'da doğdu ve İsa'nın çağrısına uyan ilk çömezlerden biri oldu. Pentekoste'den (Hamsin bayramı) sonra iskit ülkesine ve Frigya'ya gitti. Bu bölgelerde Hıristiyanlığı yaydığı söylenir. Hierapolis'te çarmıha gerilerek öldürüldüğü sanılmaktadır.

— İkonogr. Aziz Philippos, genellikle üzerinde kurban edildiği çarmıhla tasvir edilir. Albrecht Dürer (Floransa), Ribera (Madrid), Philippe de Champaigne'nin (Louvre) tablolarında, Nanni di Banco (Firenze, Orsammichele), Peter Vischer (Nürnberg'de Aziz Sebaid lahti), Bouchardon (Paris, Saint-Sulpice kilisesi), Giovanni Bandini (Floransa katedrali), Thorvaldsen'in (Kopenhag katedrali) heykellerinde temsil edilmiştir. (L)

PHİLİPPOS Selânikli, yunan şairi (M.S. I. yy.). İmparator Caligula zamanında Stephanos (Çelenk) adı verilen bir epigram antolojisi düzenledi. Bu eser, ünlü *Antologia*'yı hazırlamayı ilk düşünen Meleagros'un örneğine uygun olarak düzenlenmişti. *Antologia*'da Philippos'tan seksen sekiz epigram vardır. (L)

PHİLİPPOT (Michel), fransız bestecisi (Verzy 1925). Reims ve Paris konservatuvarlarını bitirdi, R. Leibowitz'in yönetiminde onikises müziği üzerinde çalıştı, 1949'da müzikçi ve ses yöneticisi olarak Fransız radyo ve televizyonuna girdi. 1966'dan beri aynı kurumun müzik işlerini yönetmektedir. Bir piyano sonatı (1946), 3 trio (1954), *Variations pour dix Instruments* (On Çalgı İçin Çeşitlemeler) [1957], piyano için *Compositions* no 1, 2, 3 (1953-1957), *Composition pour Orchestre a Cordes* (Yaylı Çalgılar Orkestrası İçin Beste) [1959], *Composition* iki orkestra için (1960) besteledi, ayrıca ses şeriti üstüne elektroakustik eserler kaydetti. (L)

PHİLİPPOVİCH von Phillippsberg (Eugen), avusturyalı iktisatçı ve siyaset adamı (Viyana 1858-ay.y. 1917). Freiburg-im- Breisgau (1885'ten itibaren) ve Viyana (1893'ten sonra) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Aşağı Avusturya diyetine (1895-1897) ve Yüksek meclise (1907) üye seçildi. Avusturyalı Fabian grubundandı; ülkesindeki sosyal yasaları geliştirmeyi başardı. Bununla beraber marjinalizm öğretisinin de etkisinde kaldı. *Grundriss der Politischen Ökonomie* (İktisat Biliminin Ana İlkesi) [2 cilt, 1893-1907] uzun süre alman ülkelerinde iktisat öğretiminin temel eserlerinden biri oldu. Öbür eserleri: *Die Bank von England im Dienste der Finanzverwaltung des Staates* (Devlet Maliyesinin Görevindeki İngiltere Bankası) [1885]; *Über Aufgabe und Methode der Polotischen Ökonomie* (İktisat Biliminin Görevi ve Metodu Üstüne) [1886]; *Die Entwicklung der Wirtschaftpolitischen Ideen im XIX. Jahrhundert* (XIX. yy.da İktisat Fikirlerinin Gelişmesi) [1910]. (L)

PHİLİPPSBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Ren'in bir kolu kıyısında, Mannheim ile Karlsruhe arasında; 3 600 nüf. Tütüncülük. Otomobil lastiği fabrikası.

— Tar. Önceleri *Udenheim* denen şehir, burayı kendine merkez yaparak tahkim ettiren (1618-1623) Spire piskoposu Philippe'in adını aldı. İmparatorluk kuvvetleri tarafından işgal edildi (ocak 1635), Enghien dükü tarafından geri alındı (1644); Fransızlar Vestfalya antlaşması uyarınca buraya bir garnizon yerleştirdiler (1648); fakat Fransa, şehri önce 1678 barışıyle, sonra Ryswck antlaşmasıyle (1697) kesinlikle kaybetti. Fransızlar tarafından tekrar işgal edilen (1799) ve istihkâmları yıkılan (1800) şehir, 1803'te Baden büyük düklüğüne bağlandı (1803). Prusyalılar Baden'li devrimcileri burada ezdiler (22 haziran 1849). [L]

PHİLİPPSON (Alfred), alman coğrafyacısı (Bonn 1864-ay.y. 1953). Bern (1904-1906), Halle (1906-1911), Bonn (1911-1929) üniversitelerinde profesör oldu. Yunanistan'a (1887, 1890, 1893, 1896), Anadolu'ya (1900-1904) ve öbür akdeniz ülkelerine yolculuk yaptı; önemli bir fizikî coğrafya incelemesi hazırladı (1921-1924). [L]

PHİLİPPUS Arap (Marcus Julius PHİLİPPUS) [İdumaea Edom 204-Verona 249], Roma imparatoru (244-249), Gordianus III devrinde praetorluk valisiydi; onu askerlerine öldürterek yerine geçti (244). Perslerle, pek elverişli sayılamayacak bir barış imzaladı ve Roma şehrinin birinci kuruluş yılını törenlerle kutladı (248). Tuna lejyonları tarafından imparator ilân edilen Decius'a yenildi ve öldürüldü. Oğlu Philiupus'u önce sezar, sonra da augustus ilân etmişti. (L)

PHİLİPP VON SCHWABEN (1177'ye doğr. -Bamberg 1208), germen imparatoru (1198-1208), Friedrich Barbarossa'nın oğlu. Würztburg piskoposuydu (1191); ağabeyi Henri VI, kontes Matilde'nin mallarını ve 1196'da Schwaben düklüğünü ona verdi. Philipp, Bizans imparatoru İsaakios Angelos'un kızı İrene ile evlendi, 1198'de Germen imparatorluk taraflısı olan Staufen'larca kral ilân edildi ve Köln başpiskoposunun desteklediği rakibi papalık taraflısı (Welf) Otton von Braunschweig'ın Aachen'de taç giymesinden kısa bir süre sonra, o da Mainz'te taç giydi. Uzun bir mücadeleden sonra rakibini uzaklaştıracağı sırada öldürüldü. (L)

PHİLİPS (Ambrose), ingiliz şairi (Shropshire 1675-Londra 1749). İrlanda parlamentosu üyesi oldu. İnce zevkli, fakat zayıf ilhamlı bu şair *Pastorals* (Pastoraller) [1709] adı altında bir eser bıraktı. Pope bu eserin değersizliğiyle alay etti. (L)

PHİLİPS (Anton Frederik), hollandalı sanayici (Zaltbommel 1874-Eindhoven 1951). 1894'te, kardeşinin Eindhoven'deki elektrik lambaları fabrikasına girdi. Bu şirketin iş hacmini beş yılda 25 katına çıkardı ve bütün Avrupa ile ticarî ilişkiler kurdu. 1922'de şirketin genel müdürü oldu, kendini, özellikle bu firmanın araştırma laboratuvarlarının gelişmesine verdi. 1921'de, kısa dalgalarla uzun mesafelerde ilk radyo-elektrik bağlantının kurulması onun, elektronik lambaları ve sonra radyo lambaları yapımına yönelmesine yol açtı; bu yeni yönelim, firmayı milletlerarası elektronik üretimde ön plana çıkardı. (L)

PHİLİPS (John), ingiliz şairi (Bampton, Oxfordshire 1676-Hereford 1709). Milton'un üslûbunu yansılayan *The Splendid Shilling* (Harika Şiling) [1705] başlıklı bir burlesk şiir ve *Georgica*'yı taklit eden *Cyder* (Elma Şarabı) [1708] adlı bir şiir yazdı. (L)

PHİLİPS (Peter), ingiliz bestecisi (1561-öl. Brüksel 1633 ile 1640 arası). Bir süre İtalya'da kaldığı sanılıyor. Anvers'e yerleşerek arşidük Albrecht ve arşidüşes İsabel'in, daha sonra Brüksel'de krallık kapellasının orgcusu oldu. 1580-1605 Arasında bestelediği on iki parça *Fitzwilliam Virginal*

Foto. B. N. (LAROUSSE)

Book'ta yer alır. Elyazması olarak, Francis Tregian antolojisinde de ses ve çalgı için yazdığı birkaç parçası bulunur (British museum). İtalyan etkisini yansıtan bir madrigal antolojisi (*Melodia Olympica* [Anvers, 1591, 1594, 1611], 6-8 sesli birçok madrigal derlemesi (Phalèse, Anvers) ve dinî müzik alanında, 5 sesli *Cantiones Sacrae* (Kutsal Şarkılar) [1612], 4-9 sesli ve sürekli baslı *Litanies*'i vardır. Philips italyan ve Hollanda müziğinin etkisinde kaldı. (L)

Philips N.V., radyo cihazları ve lambalar yapan hollanda tröstü. Dünyaca tanınmış bu büyük kuruluş, başlangıçta, Philips & Co adıyle (adını kurucularından alır) 1891'de Eindhoven'da kurulan ve karbon filamanlı elektrik lambaları yapan küçük bir fabrikaydı. 1911'de Philips & Co., Philips Akkorlu Lamba Fabrikaları Anonim şirketi haline geldi ve o tarihten sonra hızla gelişti. Hollanda'nın Birinci Dünya savaşına katılması bu gelişmede büyük rol oynadı. Rekabet sonucu, dünyanın en büyük akkorlu lamba ihracatçıları arasına giren şirket, radyo cihazları yapımına yöneldi ve dünyanın her yanında şubeler açmağa başladı. Ancak, büyük amerikan şirketi General Electric'in rekabetiyle karşılaştı. Yıllarca mücadeleden sonra, iki şirket arasında bir satış anlaşması yapıldı. Bu anlaşma, 1925'te, «Phoebus S.A.» adıyle tanınan milletlerarası lamba kartelinin kurulmasına yol açtı.

Philips 1930'dan itibaren Türkiye'de bir şube açarak faaliyete geçti. *Türk-Philips*, İkinci Dünya savaşı ertesi gelişti. Ayazpaşa merkez binası kuruldu; Dolapdere'deki montaj atelyesi Levent'te bir fabrikaya dönüştü (1956). Firma Türkiye'de radyo, televizyon alıcısı, tıraş makinesi, elektrik süpürgesi, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik ampulü (İzmit'te, kuruluşu 1965) v.b. imal eder. (LM)

PHİLİSTİON Bursalı veya **İznikli,** yunan mimografı; Augustus ve Tiberius devrinde yaşadığı sanılır. Sophron'un üstün bir seviyeye çıkardığı eski yunan mim sanatını canlandırdı. *Biyolojik Komediler* adını verdiği bir dizi bürlesk sahnelerden meydana gelen komedileri, dayanılmaz şaklabanlıkları ile ün kazanmıştı. (L)

PHİLİSTOS, yunan tarihçisi (Syrakusai M. Ö. 430'a doğr. - öl. 356). 405'te Büyük Dionysios'un iktidarı ele geçirmesine yardım etti; sonra onunla bozuştu, sürgüne gönderildi. Genç Dionysios tarafından geri çağırıldı. Dion Syrakusai'yi ele geçirdiği zaman Dionysios'un donanmasına kumanda ediyordu; deniz savaşında yenilince kendini öldürdü veya öldürüldü. Thukydises'i taklit ederek *Sikelikus* adlı bir Sicilya tarihi yazdı. (L)

PHİLLİP (Arthur), ingiliz denizcisi (Londra 1738-Bath 1814). 1787'de Avustralya'ya gönderilen ilk sürgün kafilesini Botany Bay körfezine çıkardı ve Port Jackson limanına yerleşti. 1788 - 1793 Arasında buranın valiliğini yaptı. Gezisini anlatan bir kitap yayımladı. (L)

PHİLLİPPİDE (Alexandru), romanyalı filolog (Barlad 1859-Yaş 1933). Yaş üniversitesinde ders verdi (1893). Romanya akademisine üye seçildi (1900). On yıl süreyle *Dictionarul Limbii Române* (Rumence Lûgat) üzerinde çalıştı. Eserleri: *Introducere în Istoria Limbii şi Literaturii Romane* (Rumen Edebiyatına ve Dil Tarihine Giriş) [1888]; *Principii de Istoria Limbii* (Dil Tarihî İlkeleri) [1894], en önemli eseri *Originea Romanilor* (Rumenlerin Aslı). [M]

PHİLLİPS (Burill), amerikalı besteci (Omaha 1907). Rochester Müzik okulunda (New York) ve Urbana'daki İllinois üniversitesinde ders verdi. Bir opera, baleler, senfonik bölümler (üç yaylı çalgılar orkestrası için *Perspectives in a Labyrinth* [Bir Labirent'ten Görünüşler], 1963), bir piyano konçertosu, oda müziği besteledi. (L)

PHİLLİPS (John), ingiliz şairi (1631-1706), Milton'un yeğeni. 1655'te püritenleri hedef tutan *Satyr Against Hypocrites* (İki Yüzlülere Karşı Hiciv) adlı bir yergi yazdı. (L)

PHİLLİPS (Stephen), ingiliz şairi (Somertown, Oxford yakınları 1868-Deal, Kent 1915). Drama: *B.R.T. in Hades* (Cehennemde İsa) [1897] şiiriyle ün kazandı. Çok geçmeden tiyatroya yöneldi, millî tarih ve günün olayları ile ilgili geleneksel konular üstüne manzum trajediler yazdı: *Herod* (Herodotos) [1900]; *Paolo and Francesca* (Paolo ve Francesca) [1901]; *Ulysses* (Odysseus) [1902]; *The Sin of David* (Davud'un Günahı) [1904]; *Neron* (1906). [L]

PHİLLİPSİA i. Karbonifer ve Permiyende yaygın trilobit; soyu trilobitlerinkiyle aynı zamanda sönmüştür. (L)

PHİLLPOTTS (Eden), ingiliz yazarı (Abu, Hindistan 1862-Honiton, Devonshire 1960). Çeşitli romanlar yazdı: konuları Devonshire'de geçen gerçekçi romanlar, tarihî veya efsanevî romanlar, gençler için romanlar, hattâ polis romanları. Bunlardan bazıları sahneye aktarıldı. Birkaçı HARRINGTON HEXT takma adı altında yayımlanan 150'yi aşkın eseri arasında özellikle, *Children of the Mist* (Sis Çocukları) [1898]; *The Thief of Virtue* (Iffet Hırsızı) [1910]; *Children of Men* (İnsanların Çocukları) [1923]; *A Deed without a Name* (Adsız Hareket) [1941]; *The Enchanted Wood* (Büyülü Koruluk) [1947]; *His Brother's Keeper* (Kardeşinin Bakıcısı) [1953]; *One Thing and Another* (Bir Şey ve Öbürü) [1954] sayılabilir. (L)

PHİLLYREA i. Süs bitkisi olarak kullanılan ağaççık; küçük, sarımtırak beyaz veya yeşilimsi beyaz renkte çiçekleri, kışın düşmeyen sert yaprakları vardır. (Zeytingillerden.) [L]

PHİLOCALUS sıf. Eski yazıtlar bil. *Philocalus harfleri,* papa Damasus devrinde Philocalus tarafından icat edilen ve eski yazıtlarda kullanılan büyük harfler. (L)

PHİLODEMOS, Epikuros okuluna bağlı yunan filozofu (Gadara, Lübnan M. Ö. 110'a doğr. -M.Ö. 28'e doğr.). M.Ö. 70'te Roma'ya gitti, özellikle epikuros'çuların toplandığı Napoli'de yaşadı. Cicero, onun derin bilgisini ve nezaketini över. Elimizde epigram tarzında 30 kadar şiiri ve birçok felsefe yazısı vardır. Bunlar Jül Sezar'ın kayınpederi L. Calpurnius Piso'nun Hercuanum harabelerinde bulunan kitaplığındadır. Eserleri Piso kendisi seçmişti. Epigramları yunan *Antoloji*'sindedir. (L)

PHİLODROMUS i. Batı Avrupa'da görülen örümcek. (*Thomasidae* familyasından.) [L]

PHİLOHELA i. Kuzey amerika çulluğunun ilmî cins adı (*Philohela minor*). [L]

PHİLOKHOROS, yunanlı tarihçi (Atina M. Ö. IV. yy.ın ortalarına doğr. - 260). Parçaları günümüze kadar gelen bir Attike yazıtları derlemesinin ve bir Atthis'in yazarıdır. Lagos hanedanına bağlılığı yüzünden, Antigonos Gonatas'ın emriyle öldürüldü. (L)

PHİLOKLES Büyük, atinalı trajedi şairi (M.Ö. V. yy.), Aiskhlos'nun yeğeni. Kendisi gibi şair olan Morsimos ve Melanthios adlarında iki oğlu vardı. (L)

PHİLOKLES Küçük, atinalı trajedi şairi (M. Ö. IV. yy.), şair Astydamas'ın oğlu; Aiskhylos'un ailesindendi. (L)

PHİLOKRATES, M.Ö. IV. yy.da yaşamış atinalı. Olynthos'un alınmasından sonra Makedonya kralı Philippos'a gönderilen elçiler heyetinde Demosthenes ve Aisklisnes ile beraber bulunuyordu. Kralın Phokis'i ele geçirme tasarılarından yana göründü ve belki de haklı olarak ihanetle suçlandı. *Philokrates barışı* (346) Atina için çok ağır bir diplomatik bozgun oldu. Philokrates kendi isteğiyle ülkeden ayrıldı. (L)

PHİLOKSENİA i. (*misafirseverlik* anlamında yun. k.): Bizans ikonografisinde, İbrahim'i, Teslis'i temsil eden üç meleği ağırlarken gösteren sahne. (L)

PHİLOKSENOS, yunanlı dithyrambos şairi (Kythera M. Ö. 435-Efes 380). Sicilya tiranı Eski Dionysios tarafından çağrılan şair, az sonra tiranın gözünden düştü, Latomeion denilen eski taş ocaklarına atırıldı. Syrakusai'nin açık hapishanesi olarak kullanılan Latomeion'dan kaçmayı başaran Philoksenos Güney İtalya'da Taras'a yerleşti. Sonradan yazdığı *Kyklops* adlı eserinde tiran'la alay ederek ondan öcünü aldı. Suidas Philoksenos'a «Şairler Lûgati»nde 24 dithyrambos mal eder. (L)

PHİLOKSENOS İskenderiyeli, yunanlı gramerci (M.Ö. I. yy.). Sezar ve Augustus devirlerinde Roma'da ders verdi. (L)

PHİLOKTETES. Yun. mit. Oite dağı Malia'lıların efsanevî kralı ve Poian'ın oğlu. Okçu olarak ün saldığından Herakles'in yayı ona miras kalmıştı. Helene'nin taliplerindendi. Truva savaşına katıldı, fakat Limni (Lemnos) adasında bir yılan tarafından sokulunca, yarası çok kötü koktuğu için Odysseus'un isteği üzerine terk edildi. On yıl sonra Makhaon tarafından iyileştirilen Philoktetes, son Truva savaşlarına katıldı ve Paris'i öldürdü. Dönüşte gemisi İtalya kıyılarında karaya vurdu; Philoktetes orada Petelia şehrini kurdu. (L)

Philoktetes, Sopokles'in trajedisi (M.Ö. 409). Philoktetes Yunanlıların kendisini terk ettikleri Limni (Lemnos) adasında on yıldır hasta ve yoksul yaşamaktadır. Fakat Herakles'in yayı ve okları onun elindedir ve bir kâhin bunlarsız Truva'nın alınamayacağını söylemiştir. Odysseus, Yunanlılar tarafından onları ele geçirmekle görevlendirilir. Philoktetes'in öfkesinden korkan Odysseus bir hileye başvurur: Akhilleus'un oğlu Neoptolmos kendini Atreides'lerin ve Odysseus'un düşmanı olarak tanıtır ve Philoktetes'in güvenini kazanır. Philoktetes yayı ve okları ona emanet eder. Bunları alıp gideceği sırada, Philoktetes'in acısına dayanamayan ve onu aldatmaktan utanan Neoptolmos gerçeği söyler. Bunun üzerine Odysseus, işi kestirmeden bitirmek için yayı alıp gitmeğe karar verir. Fakat Neoptolmos birden silâhları geri vermek için döner. Trajedinin insancıl sonucu buradadır: adalet duygusu genç adamın yüreğinde devlet yararı düşüncesine üstün gelmiştir. Ne var ki Herakles ortaya çıkar ve ihtayar dostuna Truva'ya gitmeyi emreder. (→ Bibliyo.) [L]

PHİLOLAOS, Korinthos'tan sürülen soylu kişi; Yunanistan'da, Thebai'nin efsanevî kanun koyucusu. (L)

PHİLOLAOS, yunanlı filozof ve matematikçi (Taras, Güney İtalya M.Ö. 470'e doğr.-Ereğli Heraklesa V.yy. sonları). İkinci nesil pythagoras'çı filozofların en büyüğü; Pythagoras'ın çömezlerini Büyük Yunanistan'dan uzaklaştıran devrimler sonunda Philolaos da Yunanistan'da Thebai'de bir okul kurdu. Bu okula devam eden öğrenciler arasında, Eflatun'un *Phaidon* adlı diyaloğunda adı geçen Kebes ve Simmias da vardı. Pythagoras'ın yazılarını ilk yayan filozofun Philolaos olduğu söylenir. (L)

PHİLOMELİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya bölgesi, Lykaonia sınırında) şehir. Efes'ten çıkan büyük batı-doğu yolunun kenarında yer alıyordu. III. yy.a ait sikkeler üzerindeki tasvirler, yakınından Gallas adlı bir ırmağın aktığını gösterir. İlk defa Arundell, bu yörelere yaptığı geziler sonunda (1833), Philomelion'un, Akşehir'de, Sultan dağının kuzeydoğu yamacında bulunduğunu ileri sürdü. Leake ve Richter de şehrin Ilgın veya Isparta'da bulunduğunu tespit etmişlerdi. Arundell'in teklifi gerçeğe daha yakın olmakla birlikte, bunu ispatlayacak bir yazıt yoktur. Ancak, Ptolemaios gibi eski yazarların verdikleri bilgiler, Arundell'in bu görüşünü doğrular. Şehrin adı, özellikle Bizans devrinde çeşitli değişikliklere uğradı. Philomede, şehrin M.Ö. III. yy.da Philomelos adında bir makedonyalı tarafından kurulduğunu bildirir. Philomelos'un, Attalos I'e karşı Seleukos III Soter ile birleşen Lysias'ın babası veya oğlu olduğu sanılıyor. Şehre ait en eski belgeler M.Ö. II. veya I. yy.da basılmış tunç şehir sikkeleridir. Strabon, bu yüzyıllarda şehirden, büyük dağ yolu üzerindeki bir durak yeri olarak bahseder. M.Ö. 51'de Cicero şehri ziyaret etti. Bu devirlerde Philomelion, Kilikya eyaletinin bir bölümüydü. Jül Sezar devrinde yeniden Asya eyaletine girdiği sanılıyor. Augustus devrinde başlayan yeni sikke basımı, imparator Trebonianus Gallus (251-253) devrine kadar devam etti. Bu sikkeler üzerinde sayısız memur adlarının varlığı dikkati çeker. Diocletianus devrinde imparatorluğun bölünüşü sırasında şehrin Pisidia eyaletinin, 600'den sonra da Frigya eyaleti sınırları içinde olduğu sanılıyor. Eski yazarlardan Prokopios'a (VI. yy.) göre, imparator Justinianus devrinde şehirde büyük bir deprem oldu. Burada bulunan frigce-yunanca bir yazıttan öğrenildiğine göre şehrin halkının

Makedonya'lı **PHİLİPPOS V** altın sikke Cabinet des Médailles, Paris

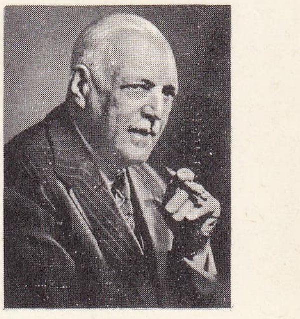

Anton F. **PHİLİPS**

Foto. B.N., X (LAROUSSE)

büyük çoğunluğunu Frigler meydana getiriyordu. Romalı tacirler M.Ö. I. yy. ortasında buraya geldiler. Roma etkisi şehirde zamanla kuvvetlendi. Bunun en belirgin örneği sikkeler üzerinde yer alan memur adları içinde romalı adlarının çoğunlukta olmasıdır. Philomelion ile Roma arasında sıkı ilişkiler, arka yüzlerinde S, P, Q, R harfleri olan sikkelerden de anlaşılır. Bu sikkeler, imparator Decius, Severus Alexander ve Julius Philippus devrine aittir; üstlerindeki tasvirlerden anlaşılacağı üzere şehirde şu tanrılar kutsanıyordu: Men (Selene), Helios, Zeus, Athena, Asklepios, Afrodit (Aphrodite), Tykhe, Nike, Dionysos ve İsis. İsa'nın havarilerinden Aziz Paulus'un, gezileri sırasında bu şehre uğradığı sanılıyor. Şehrin en tanınmış piskoposları şunlardır: 381'de İstanbul (Konstantinupolis) konsiline katılan Theodosios; 451'de Khalkhedon konsiline katılan konsül Paulus; Marcianus ve Stephanus; M.S. 553'te İstanbul (Konstantinupolis) konsiline katılan piskopos Aristodemos. (M)

PHİLOMELOS, Phokis'li general (öl. Parnassos M.Ö. 355). Hemşehrilerini Amfiktionia konseyine karşı ayaklandırarak Kutsal savaşa girişti. Delphoi hazinesini yağma etti ve kendine paralı askerler tuttu; fakat kısa bir süre sonra yenildi ve öldürüldü. (L)

PHİLOMETOR i. (*annesini seven* anlamında yun. k.). Helenistik dönem hükümdarlarının takma adı: Mısır kralı Ptolemaia VI ile Ptolemaios X, Selefkiler kralı Antiokhos VIII ve Bergama (Pergamon) kralı Attalos III. (L)

PHİLON Bizanslı, yunanlı tabiyeci (M. Ö. III. yy.). Şehirleri kuşatma taktiği üstüne birçok eser yazmışsa da, günümüze hemen hemen hiç biri ulaşmamıştır. (L)

PHİLON Byblos'lu (Herennius), yunanlı tarihçi (öl. Byblos M. S. II. yy.). Gramer kitapları, bibliyografya eserleri, bir Hadrianus Tarihi, Sankhuniation'dan çevrilmiş bir doğu eseri olan *Historian tes Phoinikes* (Fenike Tarihi), *Peri Paleon kai hus Hekaste Auton Endoksus Enenge* (Şehirler ve Yetiştirdikleri Ünlü Kişiler Üstüne) adlı bir derleme v.b. yazdı. Eusebios bu derlemeden birçok parça aktarmıştır. (L)

PHİLONİDES (M.Ö. V. yy.), eski komedi türü yazarlarından atinalı komedi yazarı. Aristophanes'in ilk komedilerinden birkaçı onun adıyle temsil edilmişti. (L)

PHİLON Larissa'lı, yunan filozofu (Larissa M.Ö. 148-140'a doğr.-Roma 85-77'ye doğr.). Atina'da Klitomakhos'un öğrencisi oldu ve M.Ö. 110'a doğru Yeni Akademi'de onun yerine geçti. Hocalığı sırasında bu felsefe okulunda Eflatun felsefesini yeniden hâkim kıldı. Mithridates savaşı sırasında Roma'ya sığındı. Cicero'nun üzerinde büyük etkisi oldu. (L)

PHİLON Megara'lı, yunan filozofu (M.Ö. IV. yy.ın ikinci yarısı). Diodoros'un öğrencisiydi. Özellikle mantıkla uğraştığı için, DIYALEKTİKÇİ adı takılmıştı. 315-312 Arasında, Atina'da verdiği dersleri Kytion'lu (Kıbrıs) Zenon da izlemişti. (L)

PHİLONTUS i. Kınkanatlı böcek. (*Philonthus aeneus*, esmer madenî renklidir, ilkbaharda her yerde görülür; *Ph. cyanipennis* mavi veya yeşil renklidir; ormanlarda ağaç mantarları üzerinde yaşar. Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

PHİLON Yahudi, yahudi asıllı yunan filozofu (İskenderiye M.Ö. 13'e doğr.- M.S. 54'e doğr.). Yahudi ve pagan çevrelerini geniş ölçüde etkileyen zengin bir burjuva ailesindendi; hem yunan, hem de ibranî kültürü aldı. İskenderiye yahudi topluluğunun özel temsilcisi olarak imparator Caligula'ya gönderilen Philon, ondan dindaşlarının imparator heykeline tapmaktan affedilmesini rica etti (40-41). Bazı dindaşlarının yunan felsefesi doktrinlerine kaymaları karşısında, onları atalarının geleneksel inanışlarına yaklaştırmak için bir savunma eseri kaleme aldı ve Tevrat ile helenizm arasında bir çelişki olmadığını kanıtlamağa çalıştı. Birçok eserinden bazıları günümüze kadar gelmiştir. Bunlar özellikle din, Yahudilik propagandası ve felsefe eserleridir. Ayrıca ermenice tercümelerinden ele geçmiş iki eseri daha vardır. Philon'un doktrini Tevrat ile Eflatun karışımı bir temele dayanır. Yeni-Eflatun'culuk ve Kilise Babaları üstünde etkili olmuştur. (L)

Philopappos anıtı, M. S. 114-116 arasında, Akropolis'in güneybatısındaki Museion tepesinde Atinalılar tarafından yapılan anıtsal mezar. Atina'ya çok yararı dokunan ve Kommagenos'lar hanedanından gelen C. İulios Antiokhos Philopappos adlı prensin onuruna dikildi. Gösterişli bir cephesi bulunan ve bir kısmı onarılan anıtın yüksekliği 10 metreydi. (L)

PHİLOPOİMEN, Akhaia birliği kumandanı (Megalopolis M.Ö. 253-Mesene 184). Plutarkhos onu yunan hürriyetinin son kahramanı (YUNANLILARIN SONUNCUSU) olarak gösterir. Genç yaşta Yunanlılar arasındaki mücadeleye katıldı, Sellasia'da cesur bir asker olduğunu gösterdi (222), fakat, maceraya atılmak hevesiyle, Girit'e gitti, 210'da geri döndü ve akhaia ordusuna yeni bir düzen verdi. 207'de Isparta tiranı Makhanidas'ı yendi, 188'de Isparta'nın surlarını yerle bir etti, halkın bir kısmını Akhaia'ya sürdü, geri kalanlarını sattı. Kendisini kınayan Roma'nın desteklediği Mesene ayaklanmasını da kanlı bir şekilde bastırdı. Esir düşünce kendini zehirledi. Politikasını Lykortas devam ettirdi. Lykortas'ın oğlu Polybos, Philopoimen'in kemiklerini Megalopolis'e getirdi. Philopoimen, ölümünden sonra tıpkı Aratos gibi, Akhaia'lılar tarafından tapınılan bir kahraman mertebesine yükseltildi. (L)

PHİLOPONOS (İoannes), yunan filozofu ve gramercisi (İskenderiye 490'a doğr. - 566). Hıristiyan bir ailedendi. Philoponos gramer okuduktan sonra, 510'da Ammonios'un öğrencisi oldu. Yazılarından on sekizi günümüze ulaşmıştır, on dördü başka yazarlar aracılığıyle bilinir. 517'den itibaren hocasının Aristoteles felsefesi üstüne hazırladığı dersleri kaleme aldı. 529'da Atina Felsefe okulunun kapanışından sonra *Kata Proklu Peri Aidiotetos Kosmu* (Kâinatın Ebediliği Hakkında Proklos'a Karşı) adlı eserini yazdı. Kâinatın zaman içinde kuruluşunu ileri süren bu eser İskenderiye okulunun devamını sağladı. Philoponos, İskenderiye'nin mücadeleci hıristiyan düşünürlerindendi. 530'dan sonra kendini büsbütün ilâhiyata adadı ve Hıristiyanlık yolunda en çok çaba gösteren kişilere verilen unvanla nitelendirildi. Friteizm (üç tanrılı din) okuttu ve eseri sapkınlık sayılarak mahkûm edildi. (L)

PHİLOPTERUS i. Geniş gövdeli, üçgen başlı asalak böcek; tavukgillerden başka bütün kuşlarda bulunur. (Bu böcekler tırmanıcı ve ötücü kuşlara nispetle yırtıcı kuşlarla, bataklık kuşlarında ve perdeayaklılarda daha çok görülür. *Philopterus lari* martılarda çok yaygındır. Tüybitleri takımından *philopteridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PHİLOSOPHEMA i. (yun. k.). Felsefe tezi. || Aristoteles'te, bilimsel akılyürütme veya kimi zaman felsefe incelemesi. (L)

Philosophia Prima Sive Ontologia Methodo Scientifica Pertractata (*İlk Felsefe veya Bilimsel Ontoloji Metodu*), Wolff'un 1729'da yayımladığı eser; ontoloji veya ilk felsefe, varlığın varlık olarak bilimidir. Eser, iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, genellikle, varlık kavramı, çelişme ve yeterli neden, öz ve varolma ilkeleri incelenir. İkinci bölümde ise, çeşitli metafizik gerçeklerle bunların uzay ve zaman, hareket, bitimli ve bitimsiz, nedenler ve belirtiler gibi kendi aralarındaki ilişkiler ele alınır. Wolff'un doktrini mutlak akılcılıktır. (L)

Philosophie de l'Art. Bk. SANAT FELSEFESİ.

Philosophy of the Active and Moral Powers (THE) [*Etkin ve Ahlâkî Yetilerin Felsefesi*], Dugald Stewart'ın 1828'de yayımlanan son eseri. Yazar bu eserinde, insanın düşünce dünyasında ortaya çıkan etkin ilkelerle, insanı belli bir sona doğru kör ve içgüdüsel etkilerle sürükleyen ilkeleri kesin bir sınır çizgisiyle ayırmak ister. İçgüdüsel ilkeler arasında, iştahaları, istekleri ve sevgileri sayar. «Belirleyici ve aklî» ilkeler, kendini sevme ve «ahlâk yetisi»dir. Bu araştırma din, mutluluk bilimi ve ödev bilimi ile ilgili bölümlerle tamamlanır. (L)

PHİLOSTRATOS Atinalı, yunan sofisti (Limni [Lemnos] M.S. 175'e doğr.-öl. 249'a doğr). Atina'da hitabet okuttu, sonra Roma'ya yerleşti ve imparatoriçe Julia'nın gözüne girdi. Günümüze ulaşan eserleri: *Ta Eis tan Tyanea Apollanion* (Tyana'lı [Anadolu'da Kemerhisar'da harebeleri bulunan ünlü bir şehir] Apollonios'un Hayatı); *Bioi Sophiston* (Sofistlerin Hayatları), *Gymnastikos* (Jimnastik Üstüne) ve edebî değeri olmayan 73 *Mektup.* (L)

PHİLOSTRATOS Küçük, yunan sofisti, Limnili (Lemnos) Philostratos'un torunu. Dedesinin *Eikones* (Resimler) adlı eserini taklit ederek aynı başlığı taşıyan on yedi bölümlük bir kitap yazdı. (L)

PHİLOSTRATOS Limnili (Lemnos), yunan sofisti (M.S. III. yy.), Atinalı Philostratos'un çömezi ve yeğeni. *Heroikos* (Yiğitler) adlı eseri Truva savaşının kahramanları üstüne bir diyalogdur. *Eioknes* (Resimler) Napoli'deki bir revakta görülen sahnelerle ilgili altmış dört tasviri kapsayan bir derlemedir. (L)

PHİLOTAS, makedonyalı general (M.Ö. 360'a doğr.- 330), Parmenion'un oğlu ve Büyük İskender'in silâh arkadaşı. Bir komployu bildiği halde açıklamadığı ve onun Doğu siyasetine karşı olduğu için İskender tarafından taşa tutularak öldürtüldü. (L)

PHİLOTHEOS KOKKİNOS (öl. 1380'e doğr.), İstanbul patriği (1353-1354, 1364-1376). Aynaroz (Hagion Oros) rahibi iken Hesykhia (veya Hesykhasmos) inancını savundu. 1347'de Ereğli (Herakleia) piskoposu oldu ve koruyucusu İoannes Kantakuzenos sayesinde İstanbul patrikliğine getirildi. Kantakuzenos'un düşmesiyle görevinden alındıysa da, 1364'te tekrar Bizans kilisesinin başına geçti. Roma'ya karşı doktrin savaşına girişti ve Palamas'çılığı savundu. Keşişlik ve ilâhiyat üstüne çok sayıda eser yazdı. (L)

PHİLOTİS, romalı kadın köle (öl. M. Ö. 441). Romalılar Latinlerle savaş halindeydi. Philotis, kendisi gibi köle kadınları toplayarak düşman ordugâhına gitti ve Latin askerlerini baştan çıkardı. Eğlencenin tam ortasında, bir huruç harekati yapan Romalılar sarhoş düşman askerlerini kılıçtan geçirdiler. Bu olayı anmak üzere Nonas Caprotines şölenlerini düzenlemek bir âdet halini almıştı. Bu şölenlerde köle kızlar büyük bir serbestlikle hareket ederlerdi. (L)

PHİLYRA. Yun. mit. Okeanos'un kızı, Kronos'un sevgilisi. Kronos'tan kurtulmak için kısrak biçimine girdi, fakat damızlık aygır biçimine giren Kronos'un tecavüzüne uğradı. Bu ilişkiden bir mağarada Khiron'u dünyaya getirdi. Bunu kıskanan Rea, Philyra'yı ıhlamur ağacı biçimine soktu. (L)

PHİNEUS. Yun. mit. Trakya'nın efsanevî kralı ve kâhini. Değişik efsanelere göre gözü kör olmuş, Güneş tarafından Harpyia'lara teslim edilmişti. Argonaut'lara Kolkhis'in yolunu gösterdi. Bu iyiliğine karşılık olarak Boreas'ın oğulları onu Harpyia'lardan kurtardılar. — Kepheus'un oğlu ve Andromeda'nın talibi. Perseus ile Andromeda'nın düğününde bir kavga çıktı ve Perseus onu taş haline getirdi. (L)

PHİNOT (Dominique), fransız bestecisi (XVI. yy.). Hayatı Pesaro ile Lyon arasında geçti. Motet'ler (iki kitap), iki cilt şarkı (1548) ve birkaç madrigal besteledi. (L)

PHİPPSİA i. Buğdaygillerden bitki türü (*Phippsia algida*); kutup florasının belirgin bitkilerindendir. (L)

PHİSALİX (Marie), fransız tabiat bilgini (1861-1946). Zehirli hayvanlar ve zehirleri üstüne bilimsel araştırmalar yaptı. Eserleri: *Animaux Venimeux et Venins* (Zehirli Hayvanlar ve Zehirler) [1922]; *Les Vipéres de France* (Fransa Engerekleri) [1940]. Ayrıca birçok bilimsel yazı yazdı. (L)

PHİZ (Hablot Knight BROWNE, daha çok — diye tanınır), ingiliz desinatör ve karikatürcüsü (Londra 1815-Brighton 1882). Dickens'ın kitaplarını (özellikle *Mister Pickwick'in Maceraları* [The Posthumous Papers of the Pickwick Club]) ve Walter Scott'un eserlerini resimledi. (L)

PHLABİANOS I (Antakya [Antiokheia] 310'a doğr.-ay.y. 404), Antakya patriği (381-404). Genç yaşında dine yöneldi, arkadaşı Tarsuslu Diodoros ile birlikte arius'çulara karşı koydu; İstanbul konsili, ölen Meleti-

os'un yerine onu, Antakya patrikliğine getirdi. 386'da murahhas olarak imparatora gönderildi, Antakyalıların bir ayaklanmadan dolayı cezaya çarptırılmalarını önledi. (L)

PHLABİANOS Aziz (390'a doğr.-Hypaipa Lydia [bugün Türkiye] 449'a doğr.). 446-449 Arasında İstanbul patriği. 448'de Eutykhes sapkınlığını mahkûm etti, fakat Eutykhes «Efes Haydutluğu» adıyle bilinen konsili toplamayı başardı (ağustos 449). Phlabianos azledildi, sürgüne mahkûm edildi ve çok geçmeden öldü. (L)

PHLAEOMYS i. Hydromys ile gerbillus arasında geçit teşkil eden sıçan; Filipinler'de yaşar. (L)

PHLAEOTHRİPS i. Zeytin ağacının dallarında, yapraklar altında yaşayan ve büyük zararlara sebep olan böcek. (İlmî adı *Phlaeothrips oleae. Thysanoptera* takımından *phlaeothripidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PHLAEOTRİBUS i. Zeytin dallarında, kabuk altında yaşayarak zeytin bahçelerinde önemli zararlara yol açan böcek; Akdeniz bölgesinde yaygındır. (İlmî adı *Phlaeotribus scarabaeoides.* Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.) [L]

PHLEA i. Yaprak gibi çok yassı gövdeli böcek; kurumuş yaprağa benzer; Brezilya'da yaşar. (Heteroptera takımının *pentatomidae* familyasından.) [L]

PHLEBOTOMUS i. Böcekbil. Bk. TATARCIK.

PHLEGETHON veya **PYRİPHLEGETHON** (Ateş nehri). Hades'te ırmak. (Yunan mitolojisinde, Kokytos ile birleşerek Akheron'u meydana getiriyordu.) [L]

PHLEGMATİA ALBA DOLENS blş. i. («ağrılı beyaz ödem» anlamında lat. dey.). Patol. Genellikle bacaklarda görülen intanî filebit şekli; çoğu zaman loğusalık devresindeki bir intandan, bazen de son devreye varmış kaşeksili bir hastalıktan ileri gelir; esas toplardamarı tıkanmış bir bacakta beyaz bir ödem şeklinde belirir; ödemle birlikte bacakta ağrı ve topallama görülür. Bk. FİLEBİT. (L)

PHLEGMATİA CERULEA DOLENS blş. i. («ağrılı mavi ödem» anlamında lat. dey.). Patol. Daha çok yüzeydeki toplardamarlarda olan filebit çeşidi; **phlegmatia alba dolens**'ten farkı ödemin mavi oluşudur. (L)

PHLEGON, yunan tarihçisi (Aydın [Tralleis] M.S. II. yy.). Eserleri kaybolmuştur. Bunlar arasında Olimpiyat oyunlarında kazananların listesi, harika insanlar üstüne bir inceleme ve çok uzun zaman yaşamış kimselerin bir listesi vardır. (L)

PHLEGYAS. Yun. mit. Efsanevî Tesalya kralı, Ares'in oğlu, Koronis'in babası. Haydutluk yaptığı ve Delphoi tapınağını ateşe verdiği söylenir. Apollon onu Tartaros'a atarak cezalandırdı. (L)

PHLEUM i. Çayır otunun bilimsel adı. (L)

PHLİUS veya **PHLEİUS.** Esk. coğ. Peloponnesos'ta şehir, Sikyon'un güneyinde. Eski bir aka şehri olan ve verimli bir ovada kurulan Phlius, bağımsız bir şehirdi. Dorlar tarafından işgal edildi, oligarşi ile zorba krallar arasında çekişmelere yol açtı; IV yy.da yirmi-otuz yıl kadar demokrasiyle yönetildi. Helenistik çağda, zorba hakanlar tarafından yönetildikten sonra, Akhaia birliğine katıldı. (L)

PHLOG(O)—, yun. *phlox, phlogos*, alev'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

PHLOGOPHORA i. Üst kanatları gri ve esmer benekli, kanat kenarları tırtıklı kelebek. (*Phlogophora scita*'nın tırtılı basurotunda yaşar. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

PHLOMİS i. Sapsız çiçekli otsu veya dibi odunsu bitki; bir yumak biçiminde olan çiçeklerinin çanak kısmı genellikle buruşuk, taç kısmı beyaz, pembe veya sarı olur; taçyapraklardan biri miğfer biçiminde bir üst dudak gibi sarkar. (Seksen kadar türü bilinen phlomis Akdeniz bölgesinden Şili'ye kadar yaygın alanlarda görülür. Birçok türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir: *Phlomis chrysophylla, Ph. fructicosa, Ph. Cashmeriana, Ph. Samia.* Ballıbabagillerden.) [L]

PHLORİNA. Bk. FLORİNA.

PHLOX i. (yun. *phlox*, alev'den lat. k.). Bir veya çokyıllık otsu süs bitkisi. (*Polemoniaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Phlox*'un yaprakları düz kenarlı, çiçekleri kadeh taçlıdır. En tanınmış türleri Güney Amerika ve Asya'da yetişir. Anayurdu Texas olan *Phlox Drummondii* bahçelerde yetiştirilir. Bu tür çelikle veya tohumla üretilebilir. Pek çok çeşidi vardır. *Ph. paniculata*'nın çiçekleri leylâk renginde ve çok kokuludur. Anayurdu gene Amerika olan *Ph. maculata* bir öncekiyle çaprazlanarak büyük boylu çokyıllık türler elde edilmiştir. Bu iki phlox grubunun yanı sıra *Ph. stolonifera, Ph. divaricata* gibi taşlık yerlerde biten küçük boylu çokyıllık başka türler de vardır. (L)

pH-METRE i. (fr. *pH-mètre*'den). Bir çözeltinin pH'ını ölçmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. Eskiden pH, hidrojen iyonlarının derişikliğine göre karakteristik renk değişikliği gösteren maddelerin kullanılmasına dayanan renkölçme metoduyle belirlenirdi. Günümüzde ise elektrometri metoduna başvurulur; bu metot bir maden tuzu çözeltisine batırılan madenî bir elektrodun, maden iyonlarının derişikliğiyle orantılı bir potansiyel kazanması özelliğine dayanır. pH ölçümü, kimya, eczacılık, Jeoloji, galvanoplasti, fizyoloji ve tarım alanlarında, dokumacılıkta, gıda maddeleri, plastik ve patlayıcı maddeler yapımında önemli bir rol oynar. (L)

PHNOM DEK, Kamboç'ta (Kompong Thom ili) yer. Yüksek kapsamlı demir filizi ocakları. (L)

PHNOM PENH veya **PNOM PENH**, Kamboç'un başkenti ve Kandal ilinin idare merkezi, Dört-Kol yakınında, Tonle-Sap'ın güney kıyısında; 500 000 nüf. (üçte biri çinli, dörtte biri annamlı). Geleneksel el sanatlarının (kuyumculuk ve mücevhercilik) devam ettiği eski şehir kral sarayı çevresinde yayılmıştır. Şehir XX. yy.ın başından sonra gelişti; Çinliler ve Annamlılar, kuzeyde eski şehir boyunca uzanan bir ticaret semti kurdular; daha kuzeye doğru tepenin eteğinde avrupa tarzında bir konut mahallesi inşa edildi. Kamboç ırmağının başlıca limanı olan, deniz trafiğine açık bulunan ve bir havaalanı kurulan Phnom Penh'te tüketim sanayii tesisleri vardır (çeltik fabrikaları, damıtma yerleri, bira fabrikaları). Kereste ve dokuma sanayii ülke üretiminde önemli rol oynar.

— Tar. Şehir XV. yy.da bir kadın (*Penh*) tarafından yapılan dinî bir tümseğin (*Phom*) eteğinde kuruldu. Kral Ponhea Yat, başkentini Angkor'dan buraya taşıdı (1434). Başkentin XVI. yy.ın başında Lovek'e, XVII. yy. başında da Udong'a nakledilmesinden sonra kral Nordom I (1867) zamanında Phnom Penh yeniden başkent oldu. (L)

PHOBOS, Mars*ın uydusu; 1877 ağustosunda, Washington'da Asaph Hall tarafından keşfedildi. (L)

PHOBOS. Yun. mit. Ares'in maiyetindeki korku tanrısı. (L)

PHOCOCETES i. (yun. *phoke*, fok, *ketos*, balina'dan). Bordeaux yakınlarında miyosen tabakasında bulunan fosil memeli hayvan. (Balinalar takımının *zeuglodontidae* familyasından.) [L]

PHODİLUS i. Kızıl sarı veya esmer kızıl renkli baykuş; Himalaya'dan Malezya'ya kadar yaygındır. (Yüzündeki tüylerin değirmi dizilişinden dolayı *maskeli baykuş* da denir.) [L]

PHOEBE, Satürn*ün dokuzuncu uydusu. 1898'de W. H. Pickering tarafından keşfedildi. (L)

PHOENİCOCERCUS i. Ardıç kuşu büyüklüğünde, kırmızı ve siyah tüylü kuş. (*Phoenicocercus carnifex*, Guyana ve Amazon havzası ormanlarında yaşar.) [L]

PHOENİ COPHORUM i. Seyşel adalarında yetişen palmiye türü (*Phoenicophorum Sechellarum*); sıcak limonluklarda yetiştirilen güzel bir süs bitkisidir. (L)

PHOENİX i. (yun. *phoinike*, kırmızı'dan lat. k.). Asya ve Afrika'da yetişen on beş kadar ağaç türünü kapsayan palmiye cinsi; hurma da bu cinstendir.

— ANSİKL. *Phoenix*'ler yüksek gövdeli veya gövdesiz, tüysü yapraklı, ikievcikli çiçekli palmiyelerdir. Son derece önemli olan bir türü hurma ağacıdır [*Phoenix dactylifera*]. Diğer türleri bahçelerde süs bitkisi veya evlerde saksı bitkisi olarak yetiştirilir (*Ph. Canariensis, Ph. acaulis, Ph. humilis, Ph. reclinata*). [L]

PHOENİX, Anka* kuşu takımyıldızının latince adı (kısaltması: Phe). [L]

PHOENİX, Büyük Okyanus'un ortasında takımadalar, Polinezya'da; 1 200 nüf. İngiliz sömürgesi olan Gilbert ve Ellice adalarının bir kısmıdır. (L)

PHOENİX, A.B.D.'de şehir, Arizona'nın merkezi, Salt River'in Roosevelt barajından sonra suladığı bir vahada; 439 200 nüf. Güney kıtaaşar karayolu üzerinde olması ve önemli bir maden ve tarım bölgesinin ortasında bulunması sayesinde ticaret ve sanayi (demirsiz madenler ve dokuma sanayii) hızla gelişmiştir. (L)

PHOİBE veya **PHEBE.** Yun. mit. Titanis, Uranos ile Gaia'nın kızı. Koios ile birleşmesinden Leto doğdu. (L)

PHOİBİDAS, ıspartalı general (öl. Thespiai M. Ö. 378). 382'de, Thebai kalesi Kadmeia'yı içeriden fethetti; şehre oligarşik bir rejim getirdi. Isparta, direktifleri dışına çıktığı gerekçesiyle onu görevinden aldı ama kaleyi muhafaza etti. Thespiai harmostes'i olan Phoibidas, şehir önünde Thebai'liler tarafından öldürüldü. (L)

PHOİBOS («Parlak»). Yun. Mit. Güneş tanrısına (gerek Hélios'a, gerek Apollon'a) verilen ad. Latincedeki *Phoebus* buradan gelir. (L)

PHOİNİKS i. (*kırmızı* anlamında esk. yun. k.). Yunanistan'da 1829-1833 Arasında kullanılan ve drahmi'nin karşılığı olan gümüş para. (L)

PHOİNİKS. Yun. mit. Adını Fenikelilere veren kahraman, Agenor'un oğlu ve Europe'nin babası. — *İlyada*'nın kahramanlarından biri ve Amyntor'un oğlu. Amyntor'un ihmal ettiği annesini memnun etmek için, kralın sevdiği genç kızı baştan çıkardı. Bunun üzerine babası gözlerini oydu ve onu saraydan kovdu. Phoiniks, Peleus'un sarayına sığındı ve kentauros Kheiron sayesinde gözlerine kavuştu. Phoiniks, Akhilleus'un eğitmeniydi, Truva'ya onunla birlikte gitti. (L)

Phoinissai (*Fenikeli Kadınlar*), Euripides'in trajedisi (M. Ö. 409 veya 408). Euripides bu eserinde, Aiskhylos'un daha önce *Hepta epi Thebais*'te (Thebai'ye Karşı Yediler) işlediği konuyu başka unsurlarla ele alarak Eteokles ile Polyneikos arasındaki kardeş kavgasını ortaya koyar. Konu kısaca şöyledir: Teiresias'ın kehanetlerine göre, oğullarından biri kendini kurban ederse zafer Thebai'nin olacaktır. Babasının bütün direnmelerine rağmen, Menoikeus kendini kahramanca feda eder. Argos'luların uğradığı bozgun, Eteokles ile Polyneikes ölümleri ve İdeaste'nin kendini öldürmesi eserde çok başarılı bir biçimde hikâye edilmiştir. Kreon'un sürgün ettiği Oidipus, kızı Antigone ile uzaklaşır. Koro Sur hükümetinin kendilerini Apollon kültüne adamaları için Yunanistan'a gönderdiği fenikeli genç kızlardan kuruludur (oyunun adı da buradan gelir). [L]

PHOKAS (öl. 610), Bizans imparatoru (602-610). Lejyon kumandanıydı. Bir askerî ayaklanma sonunda iktidara geçti. İmparator Maurikios'un boynunu vurdurdu. Hükümdarlığı zamanında pers istilâları ve içeride ardı arkası gelmeyen suikastler oldu. 610'da Herakleios tarafından tahttan indirildi ve halk tarafından linç edildi. (L)

PHOKAS, kappadokia asıllı bizans ailesi. İlk olarak, İtalya'da Araplar ve Bulgarlarla dövüşen general Nikephoros Phokas ile (IX.-X. yy.) tarih sahnesinde göründü. —LEON (öl. 919) ve BARDAS (X. yy.), Nikephoros'un oğulları. Bizans imparatorluğunda önemli görevlerde bulundular. —NİKEPHOROS II, Bizans imparatoru, Bardas'ın oğlu. — LEON (öl. 971), devlet adamı. Saray muhafız kumandanlığına kadar yükseldi. —BARDAS (öl. 989), Leon'un oğlu. İoannes I Tsimiskes'e karşı ayaklandı ve iki kere kendini imparator ilân etti (971 ve 987-989). [L]

Phokas sütunu, Roma forumundaki son putperest anıtı (608); Bizans imparatoru

phlea

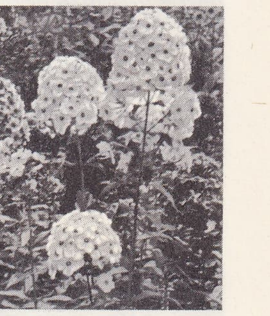

phlox

Foto. Ill-Pha-Rapho (LAROUSSE)

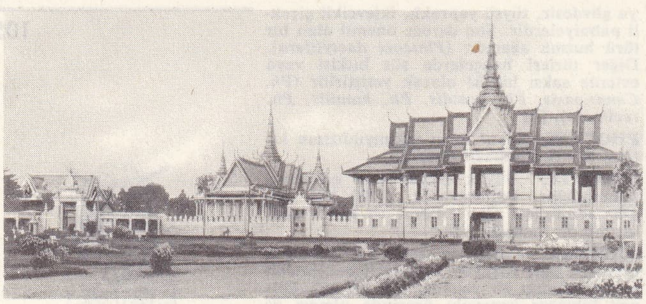

krallık sarayı

PHNOM PENH

tapınak

phoenix

PHOKION
yunan sanatı
Vatikan müzesi,
Roma

Phokas onuruna, vali Smaragdos tarafından, kazanılan savaş ganimetleriyle yapılmıştır. (L)

PHOKİON, atinalı strategos ve devlet adamı (M.Ö. 402'ye doğr.- Atina 318). Eflatun'un öğrencisi, Ksenokrates'in arkadaşıydı; iyi bir asker ve soylu partinin başta gelenlerindendi; sadeliği ve yiğitliğiyle sivrildi Khabrias'ın yönetiminde Naksos çarpışmasına (376) ve «Sosyal savaş»a katıldı. 350'de Eğriboz'u (Euboia) Makedonyalılara karşı korudu. 340'ta Bizans'ın (Byzantion) Gelibolu yarımadasına yerleşen Makedonyalıları kovmasına yardım etti. Her ne pahasına olursa olsun barıştan yana (kendisine «nutukların baltası» diyen Demosthenes'e karşı) olduğu ve Makedonyanın himayesini anarşiye tercih ettiği için bu devletle anlaşma yoluna gitti. İskender ölünce (323), ayaklanmamayı öğütledi. Lamia savaşından sonra Antipatros'un ağır şartlarını hafifletti. Atina'daki makedonya garnizonunu geri çekmek söz konusu olduğu zaman, makedonyalı vali Kikanor'u destekledi. Demokratik hükümetin yeniden kurulması ve sürgündekilerin dönmesi üzerine baldıran zehiri içmeğe mahkûm edildi.

— İkonogr. *Phokion'un ölümü*, Poussin 1648'de Cerisier için yaptığı iki tabloya konu oldu: *Phokion'un Cenaze Töreni ve Phokion'un Külleri* (özel koleksiyon ve Louvre). [L]

PHOKİS, Yunanistan'da bölge, Korinthos körfezinin kuzeyinde; küçük sıradağlarla birbirinden ayrılan ve dar geçitlerle bağlanan havzalardan meydana gelir. — *Phokis ili,* 47 500 nüf. İdare merkezi, *Amphissa*.

— Esk. coğ. Önce Teselyalılarla akraba halk toplulukları, sonra Eolia'lılar ve Akalar tarafından işgal edilen Phokis, ormanlar ve otlaklar ülkesiydi. Delphoi tapınağı Phokis'i kutsal bir bölge haline getirmişti; Klasik çağda şehirler arasındaki hâkimiyet rekabetinin ve kehanetler tapınağını ele geçirmek isteğinin yol açtığı Kutsal savaşların önemi buradan gelir. Khaironeia'dan sonra bölge Yunanistan'ın geri kalan kısmının kaderini paylaştı ve bir süre Aitolia'ya bağlandı. (L)

PHOKYLİDES Miletos'lu (M. Ö. IV. yy.), Theognis'in çağdaşı yunan şairi. Ahlâk kurallarını, altı heceli (heksametros) tek mısralar, lirik beyitler ve zaman zaman üç mısralı şiirlerle dile getirdi. Bu bilgece beyitlerin çoğu, zamanla atasözü haline geldi. Bunlardan yalnız on beş kadarı bilinmektedir. (L)

PHOLADOMYİA i. Kavkısı uzunca veya yürek biçiminde, beyaz, göbekli, ışınsal kabarık çizgili, iki çenetli yumuşakça. (*Pholadomyidae* familyasının örnek tipi olan bu hayvanlar Atlas ve Pasifik okyanusunda, çok derinlerde, dip çamurunda yaşar. İkinci ve Üçüncü zaman tabakalarında fosil olarak bulunur.) [L]

PHOLCUS i. Uzun ince gövdeli, çok uzun ince bacaklı örümcek. (*Pholcus phalangioides* Avrupa'da evlerde ve örtülü yerlerde çok görülür. Dişisi, içinde yavru bulunan kundağını zehir çengellerinin içinde tutar. *Pholcidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PHOLİDOTA i. Köksapı andırır yalancı soğanlı, salkım çiçekli orkide; Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişir; yirmi kadar türü bilinir. (L)

PHOLİDOTA çoğl. i. Yalnız pangolenleri kapsayan dişsiz memeliler alttakımı. (L)

PHOLİODOPHORUS i. Paleont. Triyas ve Jüra tabakalarında bulunan mekik biçiminde ganoyid fosil balık. (L)

PHOLİODOSAURUS i. Alt tebeşir tabakalarında bulunan fosil timsah. (L)

PHOLİOTA i. Sapının üst kısmında bir halka bulunan, esmer sporlu bazitli mantar. (Bazı türleri yenebilir: *kırışık pholiota*'nın şapkası sarı, kambur ve kırışık, üzeri yer yer beyaz havlıdır; *kavak pholiota*'sı ise ağaçların dibinde demetler halinde yetişir.) [L]

PHOLİS i. Yassı uzun gövdeli kemikli balık; döş yüzgeçleri çok basit, sırt ve anus yüzgeçleri çok uzun, derisi yapışkandır. (Horozbinagillerden.)

— ANSİKL. *Pholis gunnelus,* en çok 20 sm

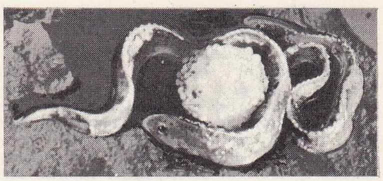

uzunluğunda çok güzel bir balıktır; gri gövdesinde, sırt yüzgeçlerinin her iki yanında, beyaz halkalı siyah benekler bulunur. Deniz çekildiği zaman kayalık kıyılarda görülür; yumurtalarını küme halinde yumurtlar; erkek ve dişi balık bu yumurtaları gövdeleriyle sararak korur. (L)

PHOLOS. Yun. mit. Herakles'i misafir eden ve kentauros'ların ortak malı olan şarabı ona ikram eden kentauros. Bu harekete kızan öteki kentauros'lar, Pholos'a saldırarak onu öldürdüler. (L)

PHOMA i. Piknidyumlarında saydam bir hücreli sporlar bulunan basit mantar. (Birçok türü bitkilerde hastalıklara sebep olur; *Phoma betae* körpe pancarlara zarar verir.) [L]

PHONG DİNH ili. Bk. FONG DİNH İLİ.

PHONG SALY. Bk. FONG SALİ.

PHORA i. İyi uçamayan, siyah ve kızıl sarı renkli küçük böcek. (Phora'lar genellikle ölen böceklerin cesetlerinde gelişir. *Phora incrassata*'nın kurtçuğu arıların ölülerinde yaşar. Kısaduyargalı ortoraf sineklerin *phoridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PHORADENDRON i. Ökseotuna yakın bitki. (Hepsi Amerika'da yetişen yüz kadar türü vardır. Bunlar karşıt yapraklı, köksüz, yeşil bitkilerdir; ikiçenekli ağaçsı bitkilerin üzerinde asalak yetişir. Ökseotugillerden.) [L]

PHORBAS. Yun. mit. Lapithe'ler ırkından tesalyalı kahraman. En yaygın efsaneye göre Rodos'a yerleşmiştir. — Phokis Phlegyas'larının kralı. Delphoi hacılarına saldırdı, bir kavgada Apollon tarafından öldürüldü. (L)

PHORKYS. Yun. mit. Deniz tanrısı, Pontos ile Gaia'nın oğlu. Kızkardeşi Keto ile evlendi ve ondan Graia'larla Gorgo'lar dünyaya geldi. (L)

PHORMİDİUM i. Süngerlerde asalak yaşayan mavi suyosunu. (İlmî adı *Phormidium spongeliae*). [L]

Phormio, Terentius'un komedisi, M.Ö. 151'de temsil edildi; eserin yunanca aslı (Apollodoros Karystoslu'nun *Epidikazomenos*'u) günümüze ulaşamamıştır. Şunun bunun sırtından geçinen Phormio, çeşitli aşk entrikalarıyle efendilerinin ikisini de evlendirmeyi başarır. Birincisinin (Phedria) ustaca bir dolapla âşık olduğu gitarist kızı kurtarmak için gerekli olan, otuz maden ocağını elde eder. Kendini yakın bir akrabası gibi tanıttığı ikinci efendisi Antipho'nun da, Attike kanunları esaslarına dayanarak, mahkeme kararıyle, sevdiği yetim ve fakir Phanium'un kocası olmasını sağlar. Antipho'nun babası Demipho bu evlenmeye karşı koyar, fakat öfkesi uzun sürmez: büyük bir yolculuktan dönen erkek kardeşi Chresnes Phanium'un evlilik dışı kızı olduğunu açıklar. Molière, *Scapin'in Dolapları*'nda, kanunları yakından tanıyan soytarı bir asalağın yönettiği, birbirine zıt duygular bakımından zengin olan bu komediden ilham almıştır. (→ Bibliyo.) [LM]

PHORMİON, atinalı strategos (öl. M. Ö. 428'e doğr.). Peloponesos savaşı sırasında yararlık gösterdi (Poteidaia ablukası [432], Naupaktos zaferi [429]). Fakat başarısını değerlendiremedi. Atina'ya çağırıldı, mahkemeye verildi ve para cezasına çarptırıldı (429). [L]

PHORMİS veya **PHORMOS Syrakusaili,** yunan şairi (M. Ö. VI.-V. yy.). Epikharmos ile birlikte Sicilya'ya özgü komedi türünü yarattı. Hükümdar Gelon'un çocuklarını yetiştirmekle görevlendirildi. (L)

PHORMİUM i. Zambakgillerden lif bitkisi.

— ANSİKL. *Phormium*'lar besin toplamış şişkin köklü, çokyıllık büyük ve güzel bitkilerdir; yaprakları dipten çepeçevre veya yelpaze şeklinde çıkar; çiçekleri büyük ve sarıdır. Yeni Zelanda'da yetişir. En yaygın türü *Phormium tenax* veya *yeni zelanda keteni*'dir; bunun boyu 1-2 m'yi bulan yapraklarından çok dayanıklı lifler elde edilir; eskiden bunlardan mükemmel ipler ve çok ince dokumalar yapılırdı. Fakat phormium lifleri çabuk bozulduğundan, kullanılmaktan vaz geçildi. Phormium zayıf topraklarda yetişir; kuma gömülerek üstü yosunlarla örtülen tohumlarla kolayca yayılır. *Phormium coolzianum* ve *Ph. Hoolzeri* türleri oldukça dayanıklı süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

PHORMOSOMA i. Derin denizlerde yaşayan denizkestanesi; kabuğu eklemsiz plakalarda oluştuğu için yumuşak ve yassıdır; bu yüzden YUMUŞAK DENİZKESTANESİ de denir; rengi mordur. *Echinothuridae* familyasından (Atlas okyanusu, Büyük Okyanus, Japon denizi). [L]

PHORODESMA i. Genellikle sarı ile karışık yeşil renkli avrupa kelebeği. (*Phorodesma* veya *Comibaena pustulata*'nın tırtılı meşede yaşar. (Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

PHORONEUS. Yun. mit. Peloponnesos geleneğinde İnakhos'un oğlu, ilk insan; ateşten yararlanmayı keşfetti ve Hera kültünü başlattı. (L)

PHORORHACHOS i. Kafatasının uzunluğu 60 sm'yi bulan fosil kuş; Patagonya'da Santa Cruz'da Miyosen tabakasında bulunur. Bazı özellikleriyle bugün Güney Amerika'da yaşayan kariyamalara benzer. (L)

PHOS i. Buccinum'a yakın karındanbacaklı yumuşakça; sıcak denizlerde yaşar. (Phos'lar ön tarafı küt uzun ayaklı, enlemesine kabarık çizgili, üç köşe kapaklı, sivri ve uzunca kavkılı hayvanlardır.) [L]

PHOSPHAENUS i. Çok basit elitralı, küçük ateşböceği. (Phosphaenus hemopterus Batı Avrupa'da her tarafta yaygındır; fakat dişisi çok seyrek bulunur. Kınkanatlıların ateşböceğigiller familyasından.) [L]

PHOTEİNOS Sirmium'lu, yun. **Sermion,** yunan sapkını (Ankara [Ankyra] 300'e doğr. - öl. 376). Sirmium piskoposuydu. Derin bilgisiyle tanınmıştı. İsa'nın sadece bir insan olduğunu, yalnız Ruhül Kudüs tarafından kutsanmış ve Tanrı tarafından Khristos mertebesine yükseltilmiş olduğunu ileri sürüyordu. 345 Antakya (Antiokheia) konsilinde, Milano (347) ve Sirmium'da (351) mahkûm edildi, sürgüne yollandı. Çömezlerinin İllyria'ya ve Batı'ya dağıldıkları ve IV. yy.dan sonra ortadan kalktıkları sanılır. (L)

PHOTHURİS i. Kuvvetli ışık saçan amerika ateşböceği; pek çok türü vardır. (Kınkanatlıların ateşböceğigiller familyasından.) [L]

PHOTİNİA i. Genellikle beyaz çiçekli ve daimî yapraklı ağaç; bazı türleri süs ağacı olarak yetiştirilir; Hindistan, Çin ve Kuzey Amerika'da altmış kadar türü vardır. (Gülgillerden.) [L]

PHOTİOS, bizanslı ilâhiyatçı (İstanbul 820'ye doğr. - 895'e doğr.), İstanbul patriği (858-867 ve 877-886). İmparatorun akrabası olan büyük bir bizans ailesindendir. Önce dersler verdi, sonra kâtip olarak Mikhael III'ün sarayına girdi ve sarayın en önemli kişilerinden biri oldu. 858'de İstanbul bölgesinde, görevinden uzaklaştırılan İgnatios'un yerine patrik seçildi; Papalık tem-

Foto. Morin-Giraudon, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

silcileri İstanbul konsilinde (861) bu tayini onayladılar. Ama kararı reddeden papa Nicolaus I, Roma konsilinde (863) Photios'u görevinden uzaklaştırdı; fakat basileus, Photios'tan yana çıktı. Nicolaus I, Bulgaristan'a misyonerler göndererek buna karşılık verdi. Böyle bir davranış İstanbul patriğini hiçe saymak demekti (866). Mahkûmiyet mektuplarını getiren papalık elçileri, bulgar-bizans sınırında tutuklandılar (866); Photios, Roma'ya karşı daha sonraki bütün iddiaların kaynağı olan emirnameyi yayımladı (867). Bütün yunan piskoposlarının tuttuğu patrik, İstanbul'da toplanan bir konsilde (867) papanın aforoz ve azledilmesi kararını onaylattı. Nicolaus ölünce Basileios I, Photios'u azletti, yerine İgnatios'u geçirdi. Roma ile Bizans arasında birlik yeniden kuruldu; bu arada Bulgarlar da İgnatios'a yaklaşmışlardı; onun Bulgaristan'a bir piskopos tayin etmesi üzerine papa şiddetle tepki göstererek İstanbul'a yeni elçiler gönderdi. Bu arada yeniden göze giren Photios, 877'de ölen İgnatios'un yerine ikinci defa getirildi. İoannes VIII bu tayini tanıdı (879). Ayrıca, Photios'un İstanbul'da topladığı bir konsilin kararlarını da kabul etti. Fakat yeni basileus Leon VI, Photios'u kesinlikle azletti (886), Photios'un Roma ile çekişmeleri Doğu mezhep ayrılığının sadece bir bölümüdür. Ama eski güvensizliklerin canlanmasına yol açmaktan da geri kalmamıştır. Photios ilk olarak, Romanın karşısına Ortodoksluğun savunucusu olarak dikildi, Yunan kilisesi de giderek «Ortodoks kilisesi» olarak davranmağa, *filioque** de tam bir Roma sapkınlığı gibi görünmeğe başladı. Photios'un yazıları, mezhep ayrılığı taraftarlarına bellibaşlı dayanak noktası oldu. Photios, geniş bir bilgiye dayanan eserler (bunlar arasında, çoğunlukla kaybolmuş kitapları inceleyen ve büyük değer taşıyan *To Myriobiblon e Bibliotheke*'yi [Pek Çok Kitap veya Kütüphane] ve ayrıca *Lekseon Synagoge*'yi [Kelimeler Derlemesi] saymak gerekir); ilâhiyat incelemeleri (Kapıdağı [Kyrilos] piskoposu Amphilokhos'a hitap eden *Ta Amphilokhia* [867-874], *Peri tes ton Manikhaion Anablasteseos* [Manicilerin Yeniden Ortaya Çıkmaları Üstüne], *Logos Peri tes tu Hagiu Pneumatos Mystaggogias* [Ruhül Kudüs Âyini Üstüne Nutuk]); hitabet eserleri ve mektuplar bırakmıştır. (L)

Photokina (*Milletlerarası Fotoğraf sergisi*), iki yılda bir Köln'de açılan sergi. 36 000 m²'si kapalı olmak üzere 79 000 m² bir alana yayılan bu sergi, dünya fotoğraf ve sinema sanayiinin malzeme ve ürünlerini biraraya getirir. (L)

PHOXİNUS i. Kuzey yarımkürede tatlı sularda yaygın küçük balık. (Sazangillerden.)

— ANSİKL. *Phoxinus*'lar silindirimsi uzun gövdeli; çok küçük pullu, iri başlı balıklardır. *Phoxinus phoxinus*'un boyu en çok 10 sm'yi bulur; sırtı yeşilimsi veya mavi, karnı parlak pembe veya kırmızı renklidir; böğründe koyu çizgiler bulunur. Derelerde çok yaygındır. Eti pek makbul değildir. Phoxinuslar ucuna solucan takılmış küçük bir iğne (18-20 no) bağlı 10/100'lük naylon olta kullanılarak kolayca avlanır. (L)

PHRAATES (veya tahta çıkışından önce **Phraatales**), fars. **Ferhad**, parth kralı (2'-ye doğr. - 4'e doğr.), Phraates IV ile Musa'nın oğlu. Annesiyle birlikte hüküm sürdü ve Augustus ile hiç bir zaman anlaşamadı. (L)

PHRAATES I (öl. M. Ö. 171'e doğr.), parth kralı (M. Ö. 178'e doğr. - 171'e doğr.). Mazenderan Mardos'larını hâkimiyeti altına aldı. Kardeşi Mithridates'i (Mihridad) kendisine halef tayin etti. (L)

PHRAATES II, fars. **Ferhad** (öl. M. Ö. 127), parth kralı (M. Ö. 138 - 127). Mithridates I'in oğlu. Antiokhos VII'yi yendi (129), Selefkilere karşı yardıma çağırdığı İskitlere yenildi ve onlar tarafından öldürüldü. (L)

PHRAATES III, fars. **Ferhad** (öl. M. Ö. 57'ye doğr.), parth kralı (M. Ö. 69 - 57'ye doğr.). Ermeniye kralı Tigran ile Pompeius arasındaki anlaşmazlığa müdahale etti. Babasının kaybettiği Mezopotamya'yı geri aldı. Oğulları Mithridates (Mihridad) III ile Orodes (Ord) I tarafından zehirlendi. (L)

PHRAATES IV, fars. **Ferhad** (öl. M. S. 2), parth kralı (M. Ö. 37 - M. S. 2'ye doğr.). Orodes (Ord) I'in oğlu. Tahta çıkar çıkmaz babasıyla kardeşlerini öldürttü. Ermeniye'-yi istilâ etti ve Marcus Antonius'un Roma kuvvetlerini bozguna uğrattı (36). Zalim yönetimine karşı ayaklanan uyrukları onun yerine Tiridates II'yi (Tirdad II) geçirdi. Phraates bir iskit ordusuyle geri döndü. Tiridates, Phraates'in en küçük oğlunu yanına alarak Augustus'a sığındı. Augustus, Karrai (Harran) [M.Ö. 53] savaşında Parth'lardan aldığı tutsaklar ve bayraklar karşılığında Phraates'e oğlunu geri verdi. Phraates romalı metresi Musa tarafından öldürüldü. (L)

PHRACTOLEMUS i. Nijer deltasında yaşayan ve pek çok anatomik özellik taşıyan kemikli balık. (Ağzı hortum gibi uzayabilir, ağzının üzerinde küçük bıyıklar bulunur; solunum delikleri de çok dardır.) [L]

PHRAGM(A)—, yun. *phragma*, bölme'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

PHRAGMATECİA i. Kamışların sapının alt kısmında gelişen kelebek. (İlmî adı *Phragmathecia castaneae*. Pulkanatlıların *cossidae* familyasından.) [L]

PHRAGMİDİUM i. Pasmantarları takımından mantar cinsi; birçok türü, gülgillerden çeşitli bitkilerde (ahududu, gül) pas hastalığına sebep olur. (L)

PHRAGMİTES i. Âdi sazın (*Arundo phragmites*) ilmî cins adı: bataklıklarda ve hendeklerde yetişen büyük saplı, sivri yapraklı, esmer mor çiçekli bir bitkidir. (L)

PHRAGMOCERAS i. Orthoceratidae familyasından, dört solungaçlı, kafadanbacaklı fosil yumuşakça. (Yay biçimindeki büzük ağızlı kavkısı Silüryen ve Devonyende bulunur.) [L]

PHRAGMOPEDİLUM i. Cypripedium'-lardan ayrılma orkide cinsi; Tropikal Amerika'da yetişen on kadar türü vardır; bunların bir kısmı (*Phragmopedilum Schlimii, Ph. longifolium* v.b.) limonluklarda yetiştirilir; değşinim ve çaprazlama yoluyle pek çok çeşidi elde edilmiştir. (L)

PHRAGMOPHORA çoğl. i. Kafadanbacaklı yumuşakçalar (onayaklı iki solungaçlı) alttakımı; yüzücü hayvanlardan olan ve kireçsiz, boynuzsu bir «denizpeksimeti»nden ibaret bir iç kavkı taşıyan kalamarlar, bu küçük alttakımdandır. *Eşanl.* TEUTHOİDAE. (L)

PHRA NARAİ. Bk. NARAİ.

PHRANTZES (Georgios), bizanslı kronikçi (İstanbul 1401 - Korfu Korkyra 1478). Sarayın ilerigelenlerindendi. İstanbul'u Türkler alınca (1453) Phrantzes Peloponnesos'a sığındı, sonra bir manastıra girdi, Palaiologos hanedanı onuruna *Khronikon* (İstanbul Kroniği 1258-1476) adlı bir eser yazdı. (L)

PHRAORTES (öl. M. Ö. 633) med kralı. İranlı **Fravarti**'nin yunan dilindeki şekli (M. Ö. 647'ye doğr.- 633'e doğr.). Küçük med hükümdarlarını yendi, Persleri bile hâkimiyetine aldı. Asurlular tarafından yenilerek öldürüldü. Oğlu Kyaksazos (Siyakzar) ordudan arta kalanları Media'ya götürdü. (L)

PHRA PATHOM, Tayland'da yer, Bangkok'un batısında. Dvaravati krallığının arkeolojik kalıntıları. Buradaki stupa 1854'ten sonra çok eski bir temel üzerine kuruldu. İçindeki, Khmer'lerin işgalinden kalma yapı (XII. yy.), kalıntıları VII. ve VIII. yy.dan kalma (heykeller, kabartmalar, yazıtlar) Dvaravati döneminden bir yapının yıkıntıları üzerine inşa edilmiştir. (L)

PHRASİOS. Yun. mit. Kıbrıs kâhini. Mısır kralı Busiris'e, kıtlığa karşı her yıl tanrı Zeus'a bir yabancı kurban etmesini öğütlemişti. Busiris işe onu kurban etmekle başladı. (L)

PHRATRİA i. (yun. k.). Esk. Yun. İonia ve Dor Yunanlılarından klanlar topluluğu ve kabile kolu.

— ANSİKL. Esk. Yun. Akhaia'da, birkaç aile daha iyi savunabilmek için, biraraya gelir ve bir *phratria* kurarlardı. Atina'da, synoikismos'tan sonra, her kabile üç phratria'dan, her phratria da otuz aileden meydana geliyordu. Atina phratria'ları, Zeus Phratrios ile Athena Phratria'ya tapan dinî topluluklardı; apaturia şenliklerinde, erginlik çağına gelmiş çocuklar babaları tarafından phratria'ya takdim edilir ve vatandaşlığa alınırlardı. Isparta kabilelerinde dokuz phratria vardı. (L)

PHRATRİARKHOS i. (*phratria*, kabilenin alt bölümü ve *arkhos*, baş'tan yun. k.). Esk. Yun. Bir phratria'nın başı. (L)

PHREATİA i. Asya ve Okyanusya'nın tropikal bölgelerinde yetişen küçücük orkide; çok küçük başak çiçekli otsu bir bitkidir. (L)

PHRİCTUS i. Meksika'da yaşayan tuhaf görünüşlü böcek; üst kanatları kırmızı noktalı yeşil, alt kanatları parlak kırmızıdır; başında tuhaf bir çıkıntı görülür. (İlmî adı *Phrictus stilifer*. Homoptera takımının *fulgoridae* familyasından.) [L]

PHRİKSOS. Yun. mit. Boiotia'lı kahraman. Athamas'ın oğlu. Phriksos ile kızkardeşi Helle, Zeus'a kurban edilecekleri sırada altın postlu bir koçun sırtına binerek uçtular, fakat Helle denize düştü. Bu denize o zamandan beri *Hellespontos* («Helle'nin denizi», Çanakkale boğazı) adı verildi. Phriksos Kolkhis'e vardı, orada koçu kurban ederek değerli postunu bir ejdere emanet etti. (L)

PHRONİMA i. Ömrünün bir kısmını sifonoforların ve gömleklilerin içinde geçiren kabuklu hayvan. (L)

PHRYGANEA i. (yun. *phryganon*, küçük tahta'dan lat. k.). Gece kelebeğine benzeyen ve kanatları tüylü, donuk renkli böcek. (*Phryganeidae* familyasından olan böceklerin hepsine *phryganea* denir.)

— ANSİKL. *Phryganea*'nın kurtçukları derelerde veya göllerde gelişir, suyun altında, üzerine kavkı parçaları, bitki kırıntıları yapışık bir kundak içinde sürüklenir gider. İçindeki böcek çıktıktan sonra orta yerde kalan kundaklar birike birike büyük yığınlar meydana getirir (Üçüncü zamana ait phryganea veya indusia kalkerleri). Kanat açıklığı 6 sm'yi bulan *phryganea grandis*, yazın küçük göllerin kıyılarında çok görülür. (L)

PHRYGİA. Bk. FRİGYA.

PHRYG'LER. Bk. FRİGYA.

PHRYNE, yunanlı kibar fahişe (Thespiai M. Ö. IV. yy.). Atina'da flütçü ve kibar fahişe olarak ün kazandı ve ölümünden sonra hayatı hakkında çeşitli efsaneler ortaya çıktı. Quintilianus'a göre dinsizlikle suçlandı ve savunmasını üstüne alan Hypereides, onu mahkûmiyetten kurtarmak için sırtındaki harmaniyeyi çekip yere attı. Heliastes mahkemesinin hâkimleri, çıplak kadının güzelliği karşısında yumuşadılar Phryne, heykeltıraş Praksiteles'in hem modeli, hem sevgilisiydi. Birçok Afrodit heykeline (Knidos [Datça] ve İstanköy [Kos] Afrodit'leri) modellik etti. Çok zengindi, İskender'in yıktığı Thebai şehrinin yeniden kurulması için gerekli parayı vermeyi Thebai'lilere teklif etti. (L)

PHRYNİKHOS, atinalı kumandan (öl. M. Ö. 411). Dörtyüzlerin şeflerinden biriydi (411). Görevli olarak gittiği Isparta'dan dönünce öldürüldü. (L)

PHRYNİKHOS, atinalı komedi yazarı (M. Ö. V. yy. sonu). Aristophanes'in çağdaşıydı. En tanınmış iki komedisinden biri *Monotropos* (Adamcıl), öteki ise *Musai*'dir (Musa'lar). *Monotropos* Aristophanes'in *Kuşlar*'ıyle birlikte 414'te oynandı. Konusu, şüphesiz, Sophokles ile Euripides arasında bir yarışma olan *Musai* ise 405'te Aristophanes'in *Kurbağalar*'ından sonra yer aldı. (L)

PHRYNİKHOS, atinalı trajedi yazarı (Sicilya M.Ö. VI. yy. sonları). Suidas'a göre 67 olimpiyatlarında, oyun yazarları yarışmasında (512-509) ilk olarak ödül kazandı. Phrynikhos trajedi türünün yaratıcılarından biridir. Maskeyi onun tasarladığı ve trajediye kadın rollerini onun soktuğu ileri sürülür. Dokuz oyununun başlığı bilinir: *Alkestios, Antaios, Danaides, Aigyptioi* (Mısırlılar), *Pleuroniai* (Pleuron Kadınları), *Miletu Halossi* (Miletos'un Zaptı), *Phoinissai* (Fenikeli Kadınlar), *Tantalos, Troi-*

phormium

PHOTİOS'un yargılanması «Skylitzes Kroniği» (XIV. yy.) Millî kütüphane, Madrid

phragmites

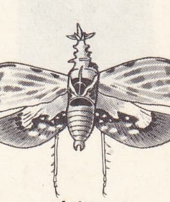

phrictus

Foto. Millet (*LAROUSSE*)

phryganea
pianorbis kavkılarından
bir kılıf
içinde kurtçuk;
sağda, kelebek hali

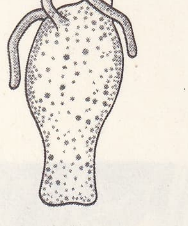

phyllirhoa

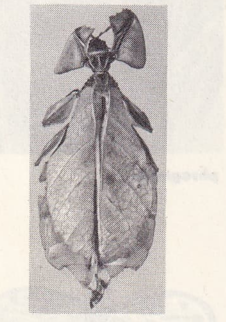

phyllium

los. Phrynikhos'tan günümüze ancak bazı parçalar kalmıştır. (L)

PHRYNİKHOS ARABİOS, yunanlı gramerci ve hatip (Bithynia M. Ö. II. yy. Başlıca Attike uzmanlarındandır. Marcus Aurelius ve Commodus devirlerinde ün kazandı. Başlıca eseri *Sophistike Paraskene* (Sofistliğe Hazırlık) adlı bir lûgattir. Attike dili kelimelerinin meydana getirdiği bu lûgatin ana hatları ve uzun bir bölümü Photios aracılığıyle bilinir. Phrynikhos'un ayrıca «Attike Kelimelerinden Seçmeler» adlı iki ciltlik bir eseri daha vardır. (L)

PHRYNİUM i. İndonezya ve Malezya'da yetişen büyük boylu, çokyıllık bitki; yaprakları kınlıdır: çiçekleri yan tarafta sapsız bir topak halinde bulunur. (Tropikal ülkelerin nemli bölgelerinde yetişir; *marantaceae* familyasından.) [L]

PHRYNOCEPHALUS i. Zool. Orta Asya'da yaşayan agama. (L)

PHRYNOSOMA i. Zool. A.B.D.'nin güneyinde bulunan iguana çeşidi. (TAPAYA da denir.) [L]

PHTHİOTİS, Yunanistan'da bölge, Parnasse'ın kuzeyinde, Sperkhios havzasında uzanır. — *Phtiotis idare bölümü,* 148 300 nüf. Merkezi. Lamia. (L)

PHTİRİUS i. Kasık bitinin ilmî adı. (L)

PHUC YEN, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, il idare merkezi, Hanoi'nin kuzeybatısında. — *Phuc Yen ili,* 202 100 nüf. Tonkin ovasında, Kızılnehir ile Tam Dao'nun güney ucu arasında uzanır. (L)

PHUKET veya **JUNKCEYLON,** malezya dilinde **Ujong Salang,** Malakka boğazının kuzey girişinde ada, Malezya yarımadasının batı kıyısı yakınında; 49 300 nüf. (taylandlılar ve çinliler). İdare merkezi, *Phuket* (18 750 nüf.) Ada, Tayland'ın başlıca kalay üretim bölgesidir. Kalay dökümhanesi. Kauçuk, biber ve kıyı boyunca hindistancevizi yetiştiriciliği. Birmanya ile Siyam arasında uzun süre çekişme konusu olan ada XIX. yy.da Siyam'a geçti. (L)

PHUOC TUY ili, Vietnam'da (Güney Vietnam) il, Doğu Koşinşin'de; 126 600 nüf. Merkezi, *Ba Ria.* (L)

PHUOPSİS i. Toplu çalı halinde ince gövdeli, karşıt veya halka yapraklı çokyıllık otsu bitki; anayurdu Kafkasya'dır; çok hoş görünen pembe çiçeklerinden dolayı park kenarlarında yetiştirilir. (Kökboyasıgillerden.) [L]

PHU THO, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, Kızılnehir kıyısında, il idare merkezi; 5 325 nüf. Askerî tersane. — *Phu Tho ili;* 351 700 nüf. Tonkin ovasının batı kısmında uzanır. (L)

PHU YEN ili, Vietnam'da (Güney Vietnam) il, Annam'da, Song Ba kıyı ovasında; 313 200 nüf. Merkezi, *Tuy Hoa.* (L)

PHYCİS i. Akdeniz'de bulunan ve berlam'a benzeyen balık (*Phycis blennoides*); uzun döş yüzgeçleri, bıyıkları ve özellikle tek yüzgeçlerinin sayısıyle berlamdan ayrılır; boyu en çok 5 sm'yi bulur. (Mezgitgillerden.) [L]

PHYE (M. Ö. VI. yy.), Peisistratos taraftarlarının Athena diye tanıttıkları atinalı kadın çiçekçi; sürgünden dönen Peisistratos'u arabasıyle Atina'ya getirmişti. (L)

PHYLACTOLEMATA çoğl. i. Yosunhayvanları sınıfı. (Bunların dokunaç dizisi at nalı şeklindedir; ağız kısmı bir epistomla korunur; iskeletleri mineralleşmemiştir; Tebeşir çağından itibaren görülür; başlıca familyaları: *cristatellidae, plumatellidae.*) [L]

PHYLAKOPE, Milo adasında (Yunanistan, Kyklades adaları) yer. İngilizlerin yaptığı kazılarda Tarihöncesinden kalma üç site (sırasıyle M. Ö. 2500 - 2000, 1800-1500, 1500-1100 yıllarından kalma) ortaya çıkarıldı; dev surlar, birbirini dik açılarla kesen yollar, freskle süslü evler, XVI. yy.dan kalma bir mykenai sarayı, çeşitli üslûplarda resimli vazolar. (L)

PHYLAKOS. Yun. mit. Tesalya'lı kahraman. Bir sığır sürüsünün sahibiydi. Kâhin Melaspus (Melampos) bu sürüyü ondan çaldı. (L)

PHYLAKTERİON i. (*phylassein,* korumak, muhafaza etmek'ten yun. k.). Esk. Yun. Muska veya tılsımlara verilen ad. || Yahudilerin, üstüne Kutsal Kitap'tan bir parça yazarak kollarına veya alınlarına bağladıkları küçük parşömen parçası. || Ortaçağ sanatçılarının kişilerini konuşturmak için eserlerinin üzerine koydukları üstü yazılı şerit.

— ANSİKL. İbranî tar. Musa'nın koyduğu bir kurala göre İbranîler *phylakterion*'larını her zaman üstlerinde bulundurmak zorundaydılar. Ama gerçekte, İsa devrinde yalnız Ferisîler'in phylakterion'u vardı ve bu âdet daha sonraları yaygınlaştı. Ama ancak sabah duası sırasında takılırdı. Hıristiyanlar da phylakterion kullanırlardı, fakat, daha sonra bu âdet papa tarafından yasaklandı. (L)

PHYLARKHİA i. Esk. Yun. Phylarkhos'luk makamı. (L)

PHYLARKHOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Çeşitli sitelerde kabile başkanı veya hâkim. || Atina kabilelerinden birinin şefi. (Her yıl seçilen phylarkhoslar meclislere ve törenlere başkanlık, süvari birliklerine kumanda ederdi.) [L]

PHYLARKHOS, yunanlı tarihçi (Atina, Naukratis veya Sikyon M. Ö. III. yy.). Atina'da yaşadı ve çeşitli mitoloji kitaplarıyle Trogus Pompeius ve Plutarkhos'un yararlandıkları bir *Historiai* (Genel Tarih) [272'-den 221'e kadar] yazdı. (L)

PHYLE. Esk. coğ. Attike'nin kuzeyinde kale ve demos. Thrasybulos ile birlikte sürgün edilen yetmiş atinalı, şehri bir baskınla ele geçirdiler ve buradan Otuzlara karşı durdular (M. Ö. 404). Güzel sur kalıntıları. (L)

PHYLLACTİNİA i. Ceviz ve dişbudak ağaçlarında külleme yapan mantar. (*Erysiphaceae* familyasından.) [L]

PHYLLANTHUS i. Mirobalan'ın elde edildiği bitki. (Sütleğengillerden.)

— ANSİKL. *Phyllanthus*'lar almaşık yapraklı ağaç veya ağaççıklardır. Yaprakların ayası iyice yassı, kenarları düzdür; çiçekleri yaprakların koltuğundan çıkar; her çiçekte üç çanak yaprak, üç de serbest erkek organ bulunur. Bütün tropikal bölgelerde yetişen dört yüzden fazla türü vardır. Birçoğu limonluklarda yetiştirilir: *Phyllanthus angustifolius, Ph. speciosus, Ph. pulcher, Ph. acidus. Ph. emblica*'nın meyveleri (mirobalan fazla tanen taşıdığı için sanayide kullanılır; ayrıca yenebilir de. *Ph. acidus* (veya *distichus*) Asya ve Malezya'da yetişir, meyvesi de yenir (tahiti kirazı). [L]

PHYLLARTHRON i. Madagaskar'da yetişen ve yaprakları eklemli yapraksı parçalar halinde bulunan ağaççık; birçok türünün meyvesi yenir. (*Bignoniaceae* familyasından.) [L]

PHYLLİRHOA i. Yandan basık uzun gövdeli, iki uzun dokunaçlı, geniş başlı, bacaksız, solungaçsız yumuşakça. (Bu hayvanlar Akdeniz'de, Atlas ve Pasifik okyanuslarında enginlerde yaşar; geceleyin kuvvetli bir fosforışı saçar. Karındanbacaklıların *phyllirhoidae* familyasından.) [L]

PHYLLİS. Yun. mit. Trakyalı prenses. Yurduna sığınan Theseus'un oğlu Demophon'a âşık oldu. Demophon Atina'ya dönmek zorunda kaldı ve bir daha geri gelmedi. Ümitsizliğe kapılan Phyllis kendini astı ve badem ağacı biçimine girdi. (L)

PHYLLİTES i. Paleobot. İkiçenekli bitkilere ait bazı fosil yaprak izlerine geçici olarak verilen ad. (Bu bitkilerin, şimdiki türlere yakınlık derecesi kesinlikle belirlenememiştir.) [L]

PHYLLİUM i. (yun. *phyllon,* yaprak'tan lat. k.). Yaprağa çok benzeyen ve İndonezya'da yaşayan böcek. (Phasmida takımının *phyllidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Phyllium*'lar geniş, yassı gövdeli, geniş bacaklı, elitrası damarlı, tuhaf görünüşlü böceklerdir. Üzerinde yaşadığı ağacın yapraklarını andırır. Boyları 10 sm'yi bulur. Kurtçukları genellikle turuncu veya kırmızı renktedir. (L)

PHYLL(O)—, yun. *phullon,* yaprak'tan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

PHYLLOBİUM i. Ağaç yapraklarının içinde yaşayan yeşil suyosunu. (L)

PHYLLOBİUS i. İlkbaharda meşe, ıhlamur, karaağaç, gürgen ve meyve ağaçları gibi çeşitli ağaçlarda yaşayan çeşitli böceklerin cins adı. (*Phyllobius oblongus* kırmızı elitralı, esmer gövdeli bir böcektir; gündüzleri meyve bahçelerinde pek çok sayıda göze çarpar. Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

PHYLLOCACTUS i. Kaktüsgillerden ağaççık.

— ANSİKL. *Phyllocactus,* etli kalın gövdeli, yaprak gibi yassı dallı, beyaz veya kırmızı çiçekli bir ağaççıktır; Tropikal Amerika'da yetişen on üç türü bilinir. Meyveleri ekşidir; sıcak ülkelerde besin maddesi olarak yenir. Çaprazlanmalarla birçok melez tür ve çeşidi elde edilmiştir; bunların çiçekleri beyazdan pembeye, pembeden kan kırmızısına kadar değişir. (L)

PHYLLOCERAS i. Kavkısı az göbekli veya hiç göbeksiz ammonit. (Birleşme çizgileri yaprak biçiminde olan bu ammonitin Liyastan Tebeşire kadar, özellikle derin denizlerde oluşan tortularda pek çok türüne rastlanır.) [L]

PHYLLOCLADUS i. Porsukgillerden kozalaklı ağaç. (Ağaç ve ağaççık şeklindeki altı türüne Malezya ve Filipinler'den Tasmanya ve Yeni Zelanda'ya kadar rastlanır. En iyi bilinen türleri: *Phyllocladus trichomanoides, Ph. rhomboidalis, Ph. glaucus* ve *Ph. hypophylla.*) [L]

PHYLLODACTYLUS i. Sıcak bölgelerde yaşayan geko*. (L)

PHYLLODECTA i. Sepetçi söğütlerinde bazen önemli derecede zarara yol açan böcek. (İlmî adı *Phyllodecta vulgatissima.* Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

PHYLLODOCE i. Bot. Kutup bölgelerinde altı türü bulunan, fundagillerden bitki cinsi; çoğu zaman *bryanthus* cinsiyle karıştırılır. (Birçok türü, bahçelerde yetiştirilir: *Phyllodoce caerulea, Ph. empetriformis* v. b.)

— Zool. Çokkıllı gezgin solucan. (Gövdesi pek çok halkadan oluşan bu solucanın ayakları az gelişmiştir; sırt ve karın tarafından yaprak biçiminde yassı uzantılar bulunur.) [L]

PHYLLODROMİA i. Her yerde görülen hamamböceği; fırınlarda, mutfaklarda, yiyecek depolarında yaşar ve büyük zararlara sebep olur. (İlmî adı *Blatella Germanica,* esk. *Phyllodromia Germanica.* Dictyoptera takımının hamamböceğigiller familyasından.) [L]

PHYLLOGNATHUS i. 30 mm boyunda, parlak esmer renkli böcek; kurtçuğu bağlara zarar verir. (İlmî adı *Phyllognathus Silenus.* Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

PHYLLOGRAPTUS i. Paleont. Silüryende bulunan yaprak biçiminde graptolit. (L)

PHYLLOMEDUSA i. Brezilya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan ağaç kurbağası. (*Phyllomedusa Iheringi,* yapraklarla çevrili köpük kütlesi şeklindeki yuvasından tanınır; daimî su birikintileri üzerinde kurulan bu yuvada açılan yumurtalardan çıkan yavrular suya dökülür. Ağaçkurbağasıgillerden.) [L]

PHYLLOMORPHA i. Gövdesi yaprağı andırır şekilde acayip parçalı böcek; çok güneşli yerlerde dolamaotu üzerinde yaşar; Avrupa ve Asya'nın ılıman bölgelerinde bulunur. (Heteroptera takımının *coreidae* familyasından.) [L]

PHYLLONYCTERİS i. Antiller'de yaşayan meyvecil büyük yarasa. (Yaprakburunluyarasagillerden.) [L]

PHYLLOPERTHA i. Küçük domuzlan böceği. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Phyllopertha*'lar genellikle kızıl sarı elitralı esmer böceklerdir. Batı Avrupa'da en yaygın türü *Phyllopertha horticola*'dır. (L)

PHYLLOPODA çoğl. i. Kabuklu hayvanlar takımı (veya üsttakımı); *notostraca* ve *conchostraca* diye iki alttakıma ayrılır; anostraca ve cladocera takımlarıyle birlikte branchiopoda altsınıfını meydana getirir. (L)

PHYLLOPTERYX i. Gövdesinin üzerinde

Foto. LAROUSSE

dik yapraklara benzer zarsı uzantılar bulunan denizatı; bu uzantılar sayesinde suyosunları arasında göze çarpmaz. (Tükelağızlılar takımının deniziğnesigiller familyasından kemikli balık.) [L]

PHYLLOSCOPUS i. Az veya çok yeşile çalan açık esmer tüylü küçük ötücü kuş; genellikle üzerinde limon sarısı benekler bulunur. (Öteğengillerden.)

— ANSİKL. *Phylloscopus*'lar Avrupa ve Asya'da, çalılıklarda, koruluklarda, ağaçlık yerlerde yaşayan küçük öteğen kuşlardır; soğuk ve ılıman bölgelerde yaşayanlar göç eder. *Phylloscopus collybita* ilkbaharda en erken gelen göçmen kuşlardandır. (L)

PHYLLOSİPHON i. Yılanyastığının yapraklarında asalak yaşayan yeşil suyosunu. (İlmî adı *Phyllosiphon arisari*.) [L]

PHYLLOSTYLON i. Karaağaçgillerden bitki; Güney Amerika ve Antiller'de yetişir. (L)

PHYLLOTHECA i. Yapraklarının dip kısmı sapı saracak şekilde kın halinde bulunan fosil atkuyruğu. (Paleozoik çağdan jüra çağına kadar bulunur.) [L]

PHYLLOTİS i. Brezilya'dan Patagonya'ya kadar yaygın küçük sıçan (*Phyllotis auritus* Brezilya'da, *Ph. Darwini* Şili'de, *Ph. xanthopygus* Patagonya'da yaşar.) [L]

PHYLLOTRETA i. Zararlı küçük böcek; lahana, kolza, şalgam gibi sebze bitkilerine zarar verir. (Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

PHYLLOXERA i. (yun. *phullon*, yaprak ve *xeros*, kuru'dan). Bk. ASMABİTİ.

PHYLOBASİLEUS i. (yun. *phyle*, boy ve *basileus*, kral'dan yun. *phylobasileus*). Esk. Yun. Attike'nin eski teşkilâtlanma biçiminde, dört ionia boyunun krallarına verilen ad. (Bunlar Eupatrides'lerdi. Kleisthenes, onlara yalnız din görevlerini bıraktı.) [L]

PHYMATA i. Yaprak biti. (*Phymatidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PHYMATİDAE çoğl. i. Heteroptera takımından böcek familyası. (Bu böceklerin ön bacakları yakalayıcı, duyargalarının son halkası topuz gibi şişkindir. Özellikle tropikal bölgelerde çok bulunur.) [L]

PHYTOMETRA i. Üst kanatlarında yaldızlı veya gümüşî benekler bulunan kızıl sarı veya gri renkli gece kelebeği; alçak bitkiler üzerinde yaşayan kurtçuğu genellikle zararlıdır. (Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

PHYSA i. («kese» anlamında yun. k.). Akciğerli karındanbacaklı yumuşakça. (*Physidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Physa*'nın kavkısı sola eğik sarmal, ince, parlak ve saydamdır; çenesinin üst tarafında telsel bir uzantı bulunur; örteneğinde kavkısının son sarmalının dış yüzüne yayılan parmaksı uzantılar yer alır. Dünyanın her tarafında tatlı sularda yaşar (jüra devrinden beri fosili görülür). Physa'lar gibi sola eğik sarmal kavkılı karındanbacaklılar çok nadir olduğu için büyük bir biyolojik ilgi konusudur. (L)

PHYSALİA i. (yun. *physalis*, sidik torbası, *physan*, şişirmek'ten lat. k.). Hemen bütün denizlerde yaygın sifonofor.

— ANSİKL. *Physalia*'lar çok büyük bir gaz kesesi (pnömatofor) bulunan yüzücü hayvanlardır. Deniz sakin olduğu zaman suyun yüzeyinde görülürler; uzunluğu 3-4 m'yi bulabilen dokunaçları vardır. Bu saydam hayvanların gökkuşağını andıran renkleri tabiat harikalarından biridir. Bunlara katiyen dokunmamak gerekir; çünkü son derece dalayıcıdırlar. (L)

PHYSALİS i. (yun. *physalis*, sidik torbası). Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen bitki. (Patlıcangillerden.)

— ANSİKL. *Physalis alkekengi* (bk. GÜVEYFENERİ) toprağı kireçli bağlarda görülür. *Ph. Peruviana* tropikal bölgelerde yetiştirilir, ambar renginde ve kiraz büyüklüğünde meyveler verir; meyvenin çok hoş ekşi-tatlı bir tadı vardır. *Ph. pubescens* de gene meyvesi için yetiştirilir. Ayrıca, physalisler yarı saydam, turuncu çanaklı çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak çok beğenilir. (L)

PHYSALOSPORA i. Pyrenomycetes grubundan mantar; bazı türleri tarım bitkilerinde asalak yaşayarak tehlikeli olur (şekerkamışında görülen kızıl akıntı hastalığı gibi). [L]

PHYSAPODA çoğl. i. *Eşanl.* PHYSANOPTERA.

PHYSCİA i. Talları rozet şeklinde yayılan liken. (Sarı renkli *duvar physcia*'sı ağaçların, duvarların v.b. üzerinde yetişir.) [L]

PHYSETER i. İspermeçet balinasının ilmî cins adı (*Physeter macrocephalus*). [L]

PHYSİANTHUS i. Çiçeklerinde böcekleri yakalama tertibatı bulunan tırmanıcı bitki. (Tohumları ipekligillerden.) (L)

PHYSİDAE çoğl. i. Sola doğru sarmal kavkılı, akciğerli, karından bacaklı yumuşakçalar familyası; *physa* ve *aplexa* cinslerini kapsar. (L)

PHYSİGNATHUS i. Avustralya ve Uzakdoğu'da yarı su hayatı yaşayan agama. (L)

PHYSOCALYMNA i. Brezilya'da yetişen kınaağacıgillerden bir bitkinin cins adı (*Physocalymna scaberrimum*). [L]

PHYSOCARPUS i. Büyük yapraklı, beyaz çiçekli süs ağaççığı; bazen dere kenarlarında da rastlanır. (Gülgillerden.) [L]

PHYSOCAULUS i. Boyu 1 m'yi bulan otsu bitki; oldukça seyrek rastlanan beyaz çiçekli, kalın köklü bir bitkidir; Avrupa'nın güneyinde gölgelik yerlerde bulunur. (Maydanozgillerden.) [L]

PHYSOPHORA i. Hidrostatik bir kesecik ve iri yüzme çanları taşıyan sifonofor. (Bu plankton hayvanları sıcak denizlerde, özellikle Akdeniz'de yaşar; başlıca özellikleri rengârenk oluşlarıdır.) [L]

PHYSOPSİS i. Pupidae familyasından sivri tatlısu salyangozu. (Bu salyangoz physa'ya benzer, ama örteneği parçalı değildir; kavkısı oval, dik, orta direğinin dip kısmı küttür. Tropikal Afrika'nın tatlı sularında yaşayan bu hayvanlar insanlarda «bilharziyoz» denen şiddetli bir hastalığa sebep olan yassı solucanların arakonağıdır.) [L]

PHYSOSPERMUM i. Beyaz çiçekli, ince saplı otsu bitki; boyu 1 m'yi bulur, nemli yerlerde yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

PHYSOSTEGİA i. Bazen çok büyük olabilen (1,2 m) çokyıllık otsu bitki; çiçekleri sapın ucunda büyük başaklar halinde bulunur ve güzel firfiri kırmızı veya pembe renkte olur. Kuzey amerika asıllı bazı türleri tanınmakta, bunların bir kısmı Avrupa'da hafif topraklarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Ballıbabagillerden.) [L]

PHYSOSTİGMA i. Baklagillerden, Tropikal Afrika'da yetişen bir tür (*Physostigma venenosum*); sarmaşıcı saplı, almaşık yapraklı, tırmanıcı, çokyıllık bir bitkidir; kan kırmızısı rengindeki çiçeklerden kalabar baklası çıkar. (Kalabar baklasından tedavide sık sık kullanılan, «eserin» adlı bir alkaloit elde edilir.) [L]

PHYSURUS i. Asya ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen orkide. *Eşanl.* ERYTHRODES. [L]

PHYTALİDAİ. Esk. Yun. Attike'nin rahip ailesi; Phytalos'un soyundan gelen bu aile Demeter kültüne bağlıydı. (L)

PHYTALOS. Yun. mit. İncir bahçelerini gözeten Attikeli kahraman. (L)

PHYTEUMA i. Çançiçeğigillerden yenen bir bitki. (L)

PHYTODECTA i. Söğütte, titrek kavak sürgünlerinde, üvez ağacında yaşayan küçük böcek. (Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

PHYTOECİA i. Engerekotu üzerinde yaşayan uzun gövdeli küçük böcek (İlmî adı *Phytoecia coerulescens*. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

PHYTOGLAGELLATA çoğl. i. Klorofilli kamçılı protistler. (L)

PHYTOMONADİNA çoğl. i. Suda serbest yaşayan birhücreli hayvanlar sınıfı; bu sınıftaki hayvanlar ya tek hücre halinde ya da özel şekillere göre biraraya toplanmış 2^n kromozomlu hücreler halinde bulunur (msl. *pediastrum*'da on altı hücre). [Bu hücreler kamçıyla hareket eder, kendi besinini kendi yapar veya dışarıdan alır, bölünerek çoğalır, izogam, heterogam veya ovogam tarzında eşeyli çoğalma da gösterir.] *Eşanl.* VOLVOKSLAR.

— ANSİKL. *Phytomonadina*, çürümekte olan organik maddelerin çok olduğu sularda bol miktarda gelişir. Beslenmeleri klorofilli tam bir kendibesleklikten ileri derecede çürükçüllüğe kadar değişik tarz gösterir; bu alanda pek önemli araştırmalar yapılmıştır. (L)

PHYTOMYZA i. Ilıman bölgelerde bulunan sinek; kurtçuğu çeşitli bitkilerin yapraklarını oyarak yaşar. (Kısa duyargalı sikloraf sineklerin *agromyzidae* familyasından.) [L]

PHYTOPHTHORA i. Peronosporales takımının siphomycetes cinsinden mantar; birçok türü bitkilerde asalak yaşar. (*Phitophthora infestans* patateste mildiyu yapar; *Ph. omnivora* tohumlarda erimeğe, *Ph. cambivora* kestanede, *Ph. fragariae* çilekte mildiyu hastalığına yol açar; *Ph. palmivora* kakao ağacının meyvelerini harap eder; diğer bir türü turunçgillerde zamk oluşumuna yol açar v.b. *Ph. cambivora*'ya tutulan kestane ağaçları bozulur, çoğu kere gövdenin alt kısımlarında macun gibi bir maddenin çıktığı görülür. Bu madde oksitlenerek siyahlaşır; mantar, kök ve gövdenin toprak hizasında ürer. Hasta ağaçları tedavi için buralara organik civalı ilâçlar sürülür. Yeni bahçeler hastalığa dayanıklı ağaçlarla yapılmalıdır.) [L]

PHYTOPTUS i. Bitkilerde mazı oluşumuna yol açan uzun gövdeli küçük böcek. (*Phytoptus vitis* asmaya çok zarar verir ve «erinoz» denen hastalığa sebep olur.) [L]

PIHTI i. (fars. *pūhte*'den). Koyulaşarak yarı katı hale gelmiş sıvı.

— Biyokim. Koloidal eriyiklerin pıhtılaştığı zaman meydana getirdiği jelatinimsi çökeltinin adı. (Sütteki kazein asitlerin, özellikle süt ekşimeğe başlayınca oluşan süt asidinin etkisiyle pıhtılaşır.)

— Fizyol. *Kan pıhtısı*, pıhtılaşmış küçük kan kitlesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Kan pıhtısı*, kanın şekilli elemanlarından (alyuvarlar, akyuvarlar ve plaketler) oluşur; bunlar, kanın fibrinojeninden meydana gelen fibrin ağları içinde sıkışmıştır. Başlangıçta içinde serum da bulunan pıhtı, bir süre sonra büzüşür ve serumu dışarı atar. *Lenf Pıhtısı* beyazdır, çünkü içinde alyuvar bulunmaz.

Süt pıhtısı, asitlerle bazı fermentlerin (labferment veya peynir mayası) etkisi altında kazein'in pahtılaşmasından ileri gelir. (L)

PIHTILANMAK dönşl. f. (*pıhtı*'dan *pıhtı-la-n-mak*). Pıhtılı bir hal almak, içinde pıhtılar meydana gelmek: *Kan pıhtılandı.* (M)

PIHTILAŞMA i. (*pıhtılaşmak*'tan *pıhtılaş-ma*). Pıhtılaşmak eylemi, sıvı halden pıhtı haline geçme.

— Biyokim. Fiziksel (ısı) veya kimyasal (asit, alkol, madensel tuz) bir etkenin koloidal eriyik halindeki bir maddeye etki yaparak onun katılaşmasına ve topaklaşmasına yol açması: *Sıcaklık, asit ortamda proteinlerin pıhtılaşmasına yol açar.*

— Fizyol. *Kanın pıhtılaşması*. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Pıhtılaşmayı önleyici ilâçlar*, kanın pıhtılaşmasını geciktiren veya önleyen maddeler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyokim. Koloidal bir madde, içinde bulunduğu sıvıdan *pıhtılaşma* yoluyle ayrılabilir. Sıcaklık, soğukluk, buharlaşma, yabancı maddeler v.b. bu ayrılmayı sağlayabilir. (Pıhtılaşmanın, su kaybetmeden ileri geldiği sanılmaktadır. Pıhtılaşma flokülasyondan farklıdır, çünkü madde bir daha eski haline dönemez.)

Liyofil koloidal eriyikler, koloidi şişirmeyecek cinsten bir sıvı eklenmek suretiyle pıhtılaştırılır. Meselâ jelatinin veya arap zamkının sudaki eriyiği alkol eklenerek pıhtılaştırılır; kauçuğun benzendeki eriyiği aseton eklenerek pıhtılaştırılır v.b.

Akışkan lifoyob koloit eriyikler az miktarda madensel tuz ilâvesiyle pıhtılaştırılır; liyofil kolitler içinse çok daha yüksek miktarda tuz eklemek gerekir. Kullanılan madensel tuzların verdiği iyonların birleşme değeri ne kadar yüksekse, tuz o kadar fazla

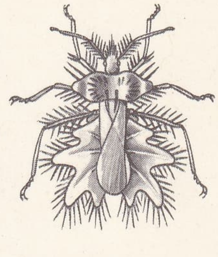
phyllomorpha

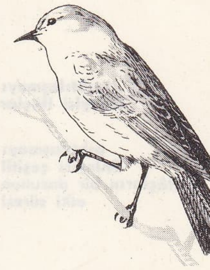
phylloscopus

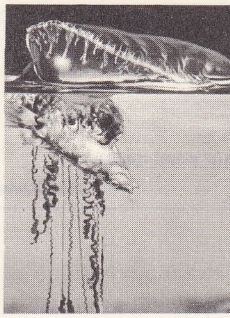
physalia

Foto. Douglas-Wilson (LAROUSSE)

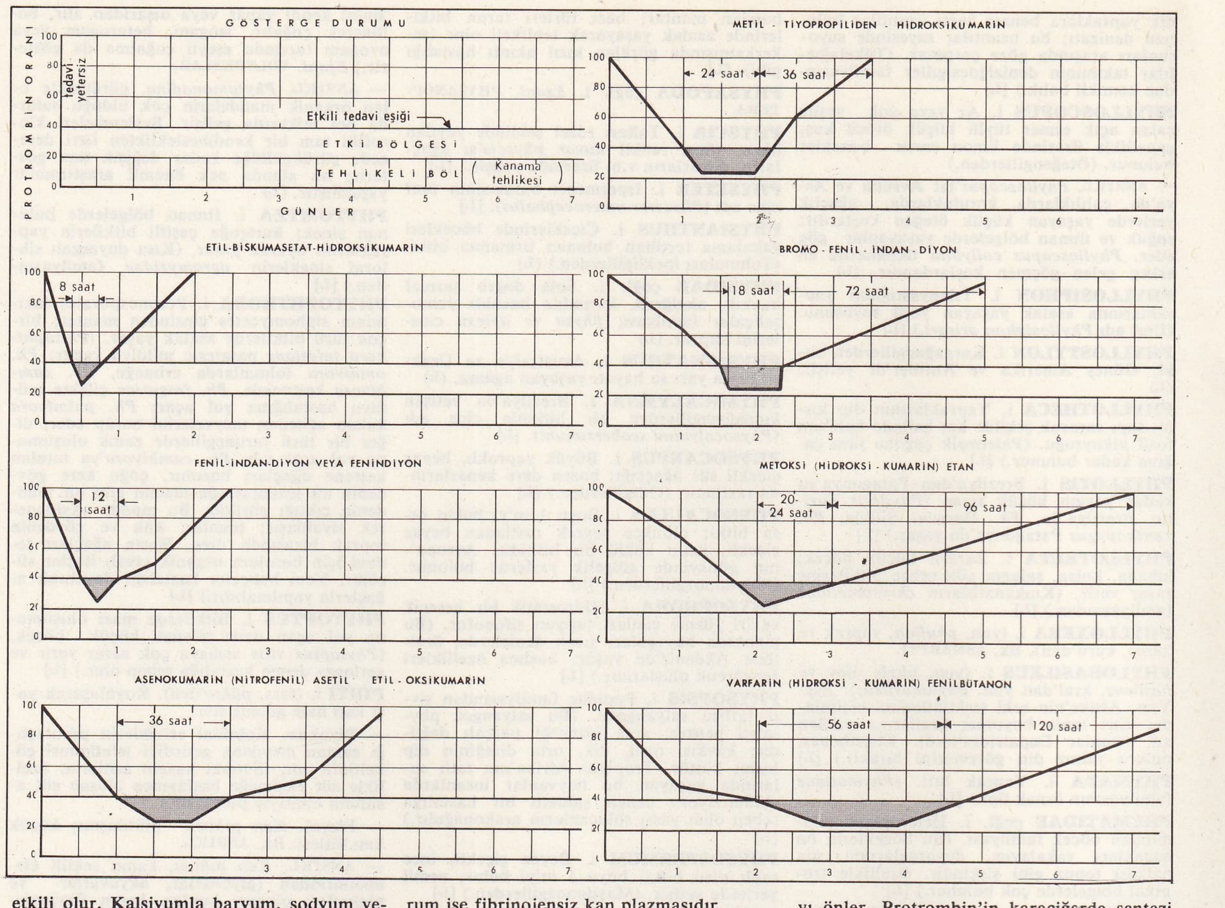

pıhtılaşmayı önleyici ilâçlar

pıhtılaşmayı önleyici çeşitli ilâçların bir dozunun etki süresi

etkili olur. Kalsiyumla baryum, sodyum veya potasyumdan, alüminyumla demir kalsiyumdan, altınla platin alüminyumdan çok daha etkilidir v.b.

Pıhtılaşma yavaşsa, meselâ bu işlemi sağlamak için gerekli elektrolitin dozu azıcık aşılmışsa, genellikle pıhtılaşmadan önce flokülasyon olur.

— Fizyol. *Kanın pıhtılaşması.* Damarların dışında, bir yara ile veya herhangi bir yabancı yüzeyle temasa gelen kan pıhtılaşır. Pıhtılaşma, plazma proteinlerinden biri olan fibrinojenin fibrin haline dönüşmesinden ileri gelir. Pıhtı aşağı yukarı bir saat sonra büzülür, içindeki serumu dışarı atar; serum üste çıkar; pıhtı, alyuvarlarla akyuvarları tutan bir fibrin ağından meydana gelir; serum ise fibrinojensiz kan plazmasıdır. *Pıhtılaşma nazariyesi* (1905'te Morawitz tarafından ortaya atıldı). Kan plazmasında protrombin denilen özel bir protein bulunur. Bu protein trombin'in etkisiz bir öncüsüdür. Protrombin iyonlaşmış kalsiyumla ve trombokinaz denilen hücre enzimiyle karşılaşınca trombine dönüşür. Trombin'in etkisi altında fibrinojen, fibrin haline gelir. Morawitz'in nazariyesi hemen herkesce kabul edilir. Anlaşmazlık, trombin'in, özellikle protrombin'in etki şekiliyle ilgilidir. Fibrinojen'in fibrine dönüşmesi tahlille anlaşılamamaktadır.

Kanın pıhtılaşması için kalsiyum miktarının belirli bir seviyede bulunması şarttır. Kalsiyumun yokluğu veya fazlalığı pıhtılaşmayı önler. Protrombin'in karaciğerde sentezi için K vitamini gereklidir. K vitamininden yoksun olarak beslenen bir pilicin kanında protrombin bulunmadığı ispatlanmıştır. Protrombin miktarı belirli bir oranın altına düştüğü zaman kanama meydana gelir. Bazı maddeler kanın pıhtılaşmasını engeller veya geciktirir. Bunlara *pıhtılaşmayı önleyici madde* denir; en önemlilerinden biri heparindir. Heparin bütün organlardan, özellikle akciğer ve karaciğerden elde edilebilir. *Pıhtılaşma zamanı,* belirli şartlar altında (kap, sıcaklık v.b.) pıhtılaşmaya yetecek kadar fibrinin meydana gelebilmesi için geçen zamandır. Kanda, akışkanlık ile pıhtılaşma gücü arasındaki dengeyi koruyan etmenler (antitromboplastin, antitrombin) bulunur. Pıhtılaşma gücünün artması (pıhtılaşma zamanının kısalması) trombozlara sebep olur. Bu durum flebit ve arterit vakalarında görülür. Pıhtılaşabilme yetersizliği (pıhtılaşma zamanının uzaması) ya K vitamini yokluğuna veya karaciğer hastalığına bağlı bir protrombin yetersizliğinden veya hemofilinin fizyopatolojik temeli olan tromboplastin'in serbest hale geçememesinden ileri gelir.

— Ted. *Pıhtılaşmayı önleyici ilâçlar, heparin* ve *K antivitamini*'dir. Bunlar, iyice belirli durumlarda verilmelidir ve ağır ihtilâtlarla karşılaşmak tehlikesi bulunduğu için, tim altında bulundurulmalıdır.

—Heparinin in vivo ve in vitro etki gösteren bir maddedir; heparin trombinin ve tromboplastinin etkisi yok edici nitelik taşıdığından kanın pıhtılaşmasını değiştirir. Etkisi çabuk ve kısadır; pıhtılaşma testleri ve *trombin* zamanının ölçülmesiyle etki şekli ayarlanabilir. Kanama halinde, en etkili antidot, damar yoluyle şırınga edilen *protamin sülfat*'tır.

—*K antivitaminleri* iki çeşittir: *kumarinli ilâçlar* ve *indan-dion* türevleri. Bunlar normal pıhtılaşma için gerekli dört protein'in (faktör II [protrombin], faktör VII [prokonvertin], faktör IX [antihemofilik B] ve

kanın pıhtılaşması

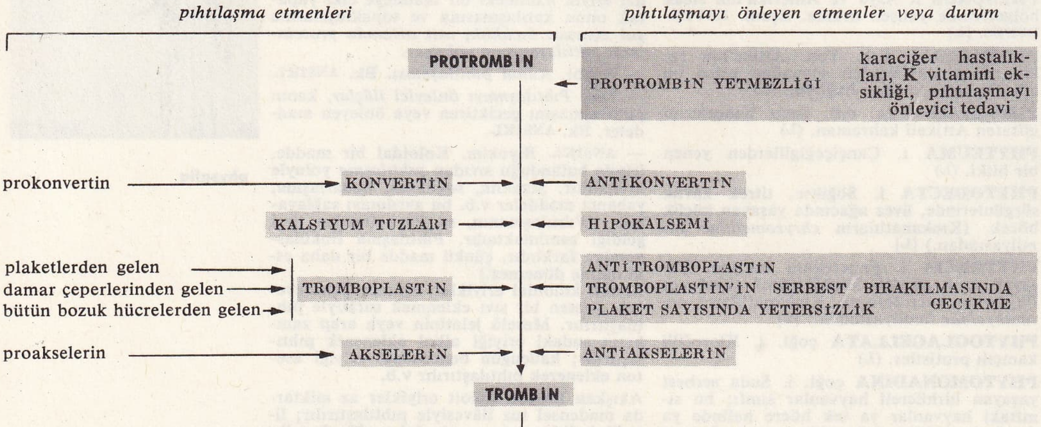

faktör X [Stuart]) sentezine engel olarak dolaylı yoldan in vivo etki yapar. Bu ilâçların hepsi K I antivitamini gibi etki gösterir. İlâcın etki hızı ile süresi, önce ilâcın yapısına, sonra sindirim yoluyle emilme hızına ve metabolizmasına, nihayet hastanın durumuna bağlıdır: karaciğer hücresi yetersizliği, K 1 vitamini yokluğu bunların etkisini artırır ve kullanılmamalarını gerektirir. Pıhtılaşmayı önleyici ilâcın birikmesine ve tehlikeli hale gelmesine sebep olabilecek bir böbrek yetersizliği de bu ilâçlar bakımından sakıncalıdır. Tedavide kullanılan başlıca kumarinli ilâçlar şunlardır: bikamasetat defil, asenokumarol, dikumarol, dikumoksan, varfarin v.b.

İndan-dion'un en önemli türevi fenindiondur.

Bu ilâçlara genellikle iyi dayanılır. En korkulu durum, ilâcın fazla verilmesinden veya birikmesinden ileri gelen kanamalardır. Bundan ötürü pıhtılaşma ve özellikle protrombin miktarı devamlı kontrol edilmelidir.

Acil durumlarda içinde faktör II, VII, IX, X bulunan derişik pıhtılaştırıcı bir madde (P.P.S.B.) damara şırınga edilerek protrombin miktarı normal hale getirilebilir; bu maddeye protrombin, prokonvertin, Stuart faktörü ve antihemofilik B kelimelerinin karşılığı olarak «P.P.S.B.» denir. İn vivo etki gösteren pıhtılaşmayı önleyici ilâçların (heparin, dikumarol türevleri) kullanılması trombozlu hastalıkların, özellikle flebitlerin seyrini tamamen değiştirmiştir. Eskiden flebit tedavisinde hasta 20 ilâ 40 gün hareketsiz bırakılırdı; doğum ve ameliyatlardan sonra, bazı lokal (varisli ülser) veya genel (tifo) hastalık hallerinde pıhtılaşmayı önleyici ilâçlar verilerek hastanın çabuk hareket ettirilmesi pıhtı oluşumunu önler. Pıhtılaşmayı önleyici ilâçlar bazı ayak arteritlerinde, hattâ miyokard enfarktüsünde başarıyle kullanılır. (L)

PIHTILAŞMAK dönşl. f. (*pıhtı*'dan *pıhtı-la-ş-mak*). Pıhtı haline gelmek: *Kan pıhtılaştı.* (M)

PIHTILAŞTIRICI sıf. (*pıhtılaştırmak*'tan *pıhtılaştır-ıcı*). Pıhtılaştırma özelliği taşıyan: *Peynir mayası pıhtılaştırıcı bir maddedir.*
◆ i. Başka maddeleri pıhtılaştırabilen madde: *Tanen, Jelatinin pıhtılaştırıcısıdır.* (L)

PIHTILAŞTIRMA i. (*pıhtılaştırmak*'tan *pıhtılaştır-ma*). Pıhtılaştırmak eylemi.

— Oftalmoloji. *Işıkla pıhtılaştırma,* bir noktaya yöneltilen ışınlarla pıhtılaştırma metodu; gözdeki ışık kırıcı ortamların niteliklerinden yararlanılarak ışınların göz dibinin bir noktasında toplanması şeklinde uygulanır. (Işıkla pıhtılaşma bazı ağtabaka ve damartabaka hastalıklarının tedavisinde kullanılır.) [L]

PIHTILAŞTIRMAK ettrg. f. (*pıhtılaşmak*'tan *pıhtılaş-tır-mak*). Pıhtı haline sokmak, getirmek.

—Biyokim. Pıhtılaşmayı sağlamak için koloidal bir sıvı üzerine etki yapmak: *Bir albümin eriyiğini ısı ile pıhtılaştırmak.* (M)

PIHTILI sıf. (*pıhtı*'dan *pıhtı-lı*). Pıhtısı olan, pıhtı haline dönüşmüş. (M)

PILIPIRTI blş. i. Eski püskü ve işe yaramaz eşya için kullanılır: *Gündüzleri pılıpırtıları duvar diplerine istif edilen diğer yorgan, yatakların üzerlerine atarlardı* (Ş.S. Aydemir). || (Alay ve küçümseme yollu olarak) Eşya: *Pılıpırtısını toplayıp gitti.* (M)

PILIR. Arkeol. Sıvas'a bağlı Hafik gölü yakınında höyük. 1944'te İ. Kılıç Kökten tarafından bulundu ve araştırıldı. Yapılan sondajlarda bakır çağı ve kalkolitik yerleşmesi gösterdiği anlaşıldı. Çok derinde kaba, kalın kumlu, gri, kırmızımtrak renkli ve dalgalı, taş idol ve obsidien âletler ele geçirilmişse de, bunların hangi evreye ait olduğu kesinlikle bilinmiyor. (M)

PINAR i. (esk. yürk. *mıñgar*'dan *pıñar*). yerden kaynayarak çıkan su: *Sovuk sovuk pınarların gerek ise / Ana içit olsun* (Dede Korkut). *Kim bu pınara dudak değdirdiyse, dünyası da, ahreti de mamur oldu, ışıdı, aydınlandı* (N. Araz). || Bu suyun çıktığı yer: *Ona kendi pırıltıları ve kendi gölgeleriyle, kendi dalgalanışları ve kendi akışlarıyle, tıpkı bir pınarın suyu gibi, kendi yolunu kendi açarak yürümek imkânı verir* (Y. K. Karaosmanoğlu). *İnme turnam inme sen bu pınara / Avcı tuzak kurmuş var yolun ara* (Halk türküsü). || *Pınar başı,* su başı: *El dayanmaz, diş dayanmaz pınar başlarında / Kavaklar yatar, boylu boyunca* (O.V. Kanık). || *Göz pınarı.* Bk. GÖZ. (M)

PINAR (Selâhaddin), türk bestecisi (İstanbul 1902-ay.y. 1960). Orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Üsküdar'daki Dârülfeyzi Musiki cemiyetine girdi. Üsküdarlı Ziya Bey, Hüsameddin Bey, Yusuf Paşazade Celâl Bey, Kâzım Beylerden ders aldı. Ud ve tambur çalan Pınar'ın yüzden fazla şarkısı vardır. (M)

PINARBAŞI. Esk. coğ. Troas bölgesinde yerleşme merkezi. Pınarbaşı köyünün güneydoğusunda 142 m yükseklikte bir tepe üzerindedir. Doğusunu Menderes çayı sınırlar. 1864'te Gustav Hahn ve Schlimann, sonra H. Zübeyir Koşay ve J. Sperling tarafından araştırıldı. Helenistik devre ait bir yerleşmedir. Berlin müzesine götürülen eserler arasında Prehistorik devre ait çanak çömlek vardır. Bu yerleşmenin bulunduğu platonun doğu kısmında yer alan iç kale, helenistik devre ait 175 m kalınlıkta bir duvarla çevrilmiştir. Sondajlarda ev temelleri ve M.Ö. IV. yy.a ait çanak çömlek bulundu. Ayrıca daha altta 50 sm kalınlıktaki tabakadan külrengi çanak çömlek çıkarıldı; bunlar yapılış bakımından Truva V.-VII. yy. katlarına benzer. Pınarbaşı iç kalesinin Truva'ya oranla çok önemli olmadığı anlaşılmıştır. (M)

PINARBAŞI, Malatya ili Yeşilyurt ilçesinde tabiî kaynak; yüksl. 1 230 m. Malatya bahçelerini sulayan Derme suyu buradan başlar. (M)

PINARBAŞI, esk. **Aziziye,** İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Kayseri ili) ilçe merkezi kasaba; 9 263 nüf. (1970). Maraş-Kayseri yolunun Malatya-Kayseri yoluyle birleştiği yerin yakınında; yüksl. 1 520 m. Kasabanın yükseltisi, Cumhuriyet meydanından güneye doğru hafifçe artar ve güneydeki sırtlara tırmanan mahallelerde 1 600 m'ye ulaşır. Planlı olarak kurulan kasabanın cadde ve sokakları birbirini çok yerde dik olarak keser. En önemli caddesi doğu-batı doğrultusunda uzanan çarşının bulunduğu Kayseri caddesidir. Kasaba bugünkü adını yakınındaki tabiî kaynaktan alır. —*Pınarbaşı ilçesi,* 3 328 km²; 51 619 nüf. (1970). Merkez, Kaynar, Örenşehir (Viranşehir) ve Pazarören bucakları; 116 köy. Tahıl. İyi cins koşum hayvanları. (M)

PINARBAŞI, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Kastamonu ili, Azdovay ilçesi) bucak; 15 485 nüf. (1965); 27 köy, —*Bucak merkezi,* 409 nüf. (1965); Azdavay'ın 23 km kuzeybatısında; yüksl. 750 m. (M)

PINARBAŞI. Bk. ORTAKLAR.

PINARBAŞI. Bk. TÖMEK.

Pınarbaşı hanı, Eğridir-Denizli yolu üzerinde Selçuklulara ait han. Emîr Mübârizeddin Ertokuş tarafından yaptırıldı (1220). Bugün harap bir durumdadır. Han avluludur; bu avlunun çevresine sıralanmış odalardan meydana gelir. (M)

Pınarbaşı höyüğü. Arkeol. Altunhisar-Aksaray karayolunun kuzeybatısında yer alan Pınarbaşı köyünün 3 km batısındadır. Ankara İngiliz Arkeoloji enstitüsünden İan A. Todd tarafından bulundu ve araştırıldı. Alçak ve yayvan bir tepedir. Neolitik devreden hemen sonraki safhaya ait Obsidien âletler bulunmuştur. (M)

PINARHİSAR, Marmara bölgesinde (Istıranca bölümü, Kırklareli ili) ilçe merkezi kasaba: 8 988 nüf. (1970). Istıranca dağlarının güney eteklerinde; yüksl. 190 m. Kasabanın kurulduğu kesim, hafif dalgalı düzlükler halindedir. Doğu-batı doğrultulu Vize-Kırklareli yoluyle güney-kuzey doğrultulu Lüleburgaz-Demirköy yolunun kesişme noktasındadır. Yakınında çimento fabrikası. —*Pınarhisar ilçesi,* 581 km²; 24 816 nüf. (1970). Tek bucak; 16 köy. Tahıl, ayçiçeği; şeker pancarı. İlçe sınırları içinde linyit yatakları. (M)

PINARLAR, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili, Pertek ilçesi) bucak; 8 712 nüf (1965); 20 köy. —*Bucak merkezi,* esk. *Paşavenk,* 1 234 nüf. (1965). Sakaltutan dağının doğu eteklerinde; yüksl. 1 200 m. Pertek'e 23 km uzaklıktadır. (M)

Pınarpazarı hanı, Eğridir-Denizli yolu üzerinde han, Selçuklular devrine aittir. Kimin tarafından yaptırıldığı bilinmiyor. Binanın inşa tekniği XIII. yy. mimarî özelliği gösterir. Ortada bir avlu, bunun çevresinde odalar yer alır. Bugün harap durumdadır. (M)

PING CİN, çinli siyaset adamı (Şansi eyaleti 1899 veya 1901). 1926'da Çin Komünist partisine girdi, tutuklandı ve altı yıl hapsedildi. «Halk Kurtuluş ordusu» Pekin'e girer girmez (31 ocak 1949), Pekin belediye başkanı oldu. Ocak 1965'te Millî Halk meclisi başkan yardımcılığına getirildi. Bükreş'te yapılan (haziran 1960) Romanya Komünist Partisi kongresinde Çin delegasyonunun başkanı olarak bulundu ve Kruşçev'in çin aleyhtarı konuşmalarına karşı geldi. Eylül 1965'te, üniversitelerde başlamış olan ve o sıralarda sadece fikir ve sanat alanlarında bir tenkit kampanyası olan kültür ihtilâlini incelemekle görevlendirildi. Fakat vardığı sonuçlar 16 mayıs 1966'da mahkûm edildi, kendisi de haziran 1966'da parti komitesinden çıkarıldı. (L)

PING DI-HUAY, çinli asker ve siyaset adamı (Şao-şan, Hunan 1898). Çin Komünist partisi üyesi (1923); Kızılordu'nun başlıca kumandanlarından biri. Uzun yürüyüş (1934-1935), Çin-Japon savaşı (1937-1945) ve Güneydoğu Çin'i zaptettiği üçüncü Çin İç savaşında (1946-1949) Cu Dı'nın yardımcısı oldu. 1950'de Kore'deki Çin birliğine kumanda etti, bu savaşa son veren (temmuz-1953) Panmunjon antlaşmalarını Çin adına imzaladı. 1954'te millî savunma bakanı ve başkan yardımcısı, 1955'te partinin siyasî Büro üyesi oldu, aynı yıl mareşalliğe yükseltildi. Merkez komitesinin Lu-şan'daki toplantısından sonra (ağustos 1959) millî savunma bakanlığından alındı ve yerine Lin Piao getirildi. Ocak 1966'da tutuklandığı bildirildi. Sovyet örneği bir ordunun kurulmasından yanaydı ve Lin Piao'nun, çin ordusunu siyasete aşırı derecede karıştırmak istemesine karşı çıkmıştı. (L)

PIR i. (onomatope). [*r* sesi uzatılarak söylenir.] Genellikle kuşların kanat çırpmalarından ortaya çıkan sesi anlatmak için kullanılır: *Pır diye uçup giden serçeler.* || *Teşm. yol.* Bir yerden kaçıp gitme düşüncesini anlatır: *Bu şehirde kalamayacağımı anladığım an, pır!* (M)

PIRAÇİRE i. Denizc. *Esk.* Bir tekne türü. (Midilli adasının güney kıyısındaki Pilmar [Plomarı] kasabasındaki deniz tezgâhlarında yapılırdı. Başları dik talimarlı, kıçları krozluydu. İki direği ve yan yelkenleri vardı. Uzun cıvadıralarında iki flok bulunurdu.) || *Pıraçire randa yelkeni,* pıraçire biçimi yelkenli teknelerin en büyük yelkeni. || *Pıraçire yelkeni,* Manş denizinde işleyen *lougre* adındaki yelkenlilerle *chasse-marée* denilen küçük yelkenliler gibi teknelerde kullanılan yamuk dikdörtgen yelken. (Yelkenin üst seren yakası bir serene bağlanır ve bu sereni indirip kaldıran halat serenin üçte bir yüksekliğine takılır. Bundan dolayı bu yelkene *üçte birli yelken* adı da verilir. Yelkenin baş tarafa gelen Orsa [amura] yakası ise arka yakası gradinden çok kısadır.) [M]

PIRANGA i. Bk. PRANGA.

PIRASA i. (yun. *prason*'dan). Sarmısak cinsinden sebzelik bitki. (Zambakgillerden.) || *Yer pırasası.* Bk. ASLANKUYRUĞU.

— ÇEŞ. DEY. *Pırasa bıyıklı,* bıyıkları uzun, gür ve sarı renkli olan kimse.

— ANSİKL. Bot. *Pırasa* (*Allium porrum*), Akdeniz bölgesinde tabiî olarak yetişen çokyıllık bir bitkidir. Soğanı çok uzun ve gömlekli olur. Pırasa yazın ürün alınmak için ilkbaharda veya güzün ve kışın ürün alınmak için yazın ekilir.

Pırasa en yaygın sebzelerden biridir. Pırasanın sidik söktürücü niteliği vardır; ayrıca pırasa şurubu göğüs yumuşatıcı bir ilâçtır, öksürüğe iyi gelir. Türkiye'de başlıca iki çeşit pırasa yetiştirilir: 1. *kamış pırasası* en iyisidir; yenilen sap kısmı (beyaz) 40-50 sm kadardır. Lezzetli ve verimlidir. En çok İstanbul, Bursa, İzmir ve Ankara'da

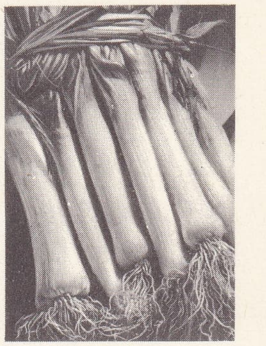

pırasalar

Foto. LAROUSSE

yetiştirilir; 2. *kara pırasa*'nın yeşili beyazından çoktur; birincisi kadar lezzetli değildir; daha çok Orta Anadolu ve Denizli taraflarında yetiştirilir. Kışa dayanıklıdır.

— Mutf. Pırasanın, zeytinyağlısı, kıymalısı ve paçası yapılır. Çok yerin kış sebzelerinden biridir. Beyaz salçayla veya tahinli, zeytinyağlı bir sosla yapılan yemeğe pırasa paçası adı verilir. (ML)

PIRASA adası, Ege denizinde türk karasuları içinde, Çandarlı körfezi önünde yer alan küçük ada. Yerleşme yoktur. (M)

PIRASYA i. Denizc. Dikey serenlerin rüzgârı en elverişli yönden alabilmek amacıyle düzenlenmesi. || *Pırasya etmek,* yelkeni rüzgârın estiği yöne daha çok yaklaştırarak çok sıkı germek veya direklerdeki dikey serenleri daha az yer tutmasını sağlamak için baş veya kıç tarafa çevirmek. || *Bordaya pırasya etmek,* sereni, ucu bordadan taşacak biçimde, geminin omurgasına dikey duruma gelinceye kadar çevirmek. || *Pırasya donanımı,* dikey bir sereni başa, geriye çevirmeğe yarayan ip donanımı. (L)

PIRAZVANA veya **PARAZVANA** i. (fars. *birazban*'dan). Bıçak, kılıç v.b.de kabzanın içinde kalan kısım.

— Denizc. *Esk.* Gemilerin sancak direklerine çekilen «Kur'an»ın konduğu ceviz kabuğu biçimindeki gümüş kutunun kapağına yerleştirilen altın çember.

— G. santl. *Esk.* Kalemtıraşlarda madenî bölümle sapı birleştiren madenî parça. (M)

PIRILDAK i. (*pırıldamak*'tan *pırılda-k*). Ask. ve Denizc. Işık açıp kapamak yoluyle işaretler vererek konuşmayı sağlayan bir çeşit ışıldak.

◆ Sıf. Zool. Işık saçan organları bulunan hayvanlar için kullanılır. (Işık saçan son üç halkasıyle ateşböceği, kuzey afrika ateşböcekleri, Antiller'de yaşayan pyrophoruslar ve derin deniz balıklarından bazıları pırıldaktır.) [ML]

PIRILDAKÇI i. (*pırıldak*'tan *pırıldak-çı*). Ask. ve Denizc. Pırıldak kullanabilen ve bu işte çalışan kimse. (M)

PIRILDAMA i. (*pırıldamak*'tan *pırılda-ma*). Pırıldamak eylemi.

— Astron. Bk. ANSİKL. *Eşanl.* KIRPIŞMA, IŞIK TİTREMESİ.

— Elektron. Alfa taneciği gibi yüksek enerjili bir taneciğin çarpmasıyle meydana gelen, kısa süreli (yaklaşık olarak 10^{-8} saniye) noktasal ışıldama.

— ANSİKL. Astron. Yıldızlar gezegenlerden daha çok pırıldar. Bu olayı açıklamak için Arago, bir yıldızı, gözle görülemeyecek kadar küçük çaplı basit bir ışık noktası olarak düşündü. Bu noktadan gözlemciye ulaşan iki ışın, birbirine çok yakın, fakat aynı olmayan hava tabakalarından geçer; sürekli hareket halindeki bu kırıcı ortamdan geçerken, bazı ışınlar kırıldığı için gözlemciye geç ulaşır ve iki ışının gecikme süreleri arasındaki farkın yarı dalga boyunun tek veya çift katı olmasına göre girişim* meydana gelir veya gelmez; böylece ışık ya kaybolur ya da artar. Bu olay, parlaklığın kısa süre içinde değişme sebeplerini açıklar. Pırıldama, özellikle kuru havanın nemlenmesi sırasında meydana gelir. Bu yüzden, gemiciler arasında genellikle havanın kötü olacağını gösteren bir işaret sayılır. Başucuna oranla ufukta dağ tepelerine oranla ovalarda pırıldama daha şiddetlidir. Bu ışık kırpışmaları, «pırıldamaölçer» denen özel cihazlarla incelenir. (L)

PIRILDAMAK geçz. f. (onomatope *pırıl*'dan *pırıl-da-mak*). Işık saçmak, ışıldamak: *Kulaklarında küçücük maviler pırıldayan iki küpe... Başka bir şey görmüyorum* (S.F. Abasıyanık). [M]

PIRILDAMAÖLÇER bls. i. Astron. Bir yıldızın ışık kırpışmalarını, belli bir ışık kaynağıyle karşılaştırmağa yarayan dürbün. *Eşanl.* SENTİLOMETRE. [L]

PIRIL PIRIL zf. ve sıf. (onomatope *pırıl*'dan). Bir şeyin çok aydınlık ve ışıltılı olduğunu anlatmak için kullanılır: *Sabahleyin pırıl pırıl bir güneşle uyanırdı* (S.F. Abasıyanık). *Pirinç ve çelikler pırıl pırıl yanar* (F.R. Atay). *Pırıl pırıl ayın altında saha gündüz gibiydi* (Orhan Kemal). [M]

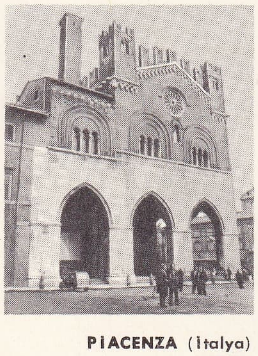

PİACENZA (İtalya) saray

PIRILTI i. (onomatope *pırıl*'dan *pırıl-tı*). Parıldayan bir şeyden yansıyan ışık, ışıltı; *Güldüğü vakit, dişleri bir beyaz pırıltı ile yanıyordu* (Vâ-Nû). *Dans etmeyip oturan, cıgaralarının pırıltıları gelen insanlar, gizli gizli herkesi kontrol etmektedir* (S.F. Abasıyanık). [M]

PIRLAK i. (*pırlamak*'tan *pırla-k*). Doğan, atmaca v.b. yırtıcı kuşları yakalamada çığırtkan olarak kullanılan ve avcılar tarafından bir kafes içinde av yerine bırakılan kuş. (M)

PIRLAMAK geçz. f. (*pır*'dan *pır-la-mak*). [Küçük kuşlar için] Herhangi bir şeyden ürkerek pır diye uçmak. || *Teşm. yol.* [İnsan için] Hemen uzaklaşmak, bulunduğu yerden koşarak ayrılmak: *Çocuk dayak yiyeceğini anlayınca pırladı, gözden kayboldu.* (M)

PIRLANGIÇ i. (*pırlanmak*'tan *pırlan-gıç*). Ses çıkararak dönen topaç: *Pırlangıçları ile oynayıp eğlenen çocuklar.* (M)

PIRLANMAK geçz. f. (*pırlamak*'tan *pırla-n-mak*). [Kuş yavrusu için] Uçmak için çabalamak. (M)

PIRLANTA i. (ital. *brillante*'den). Bir mücevhere takmak amacıyle, üzerinde 57 veya 58 façeta meydana gelecek biçimde yontulmuş yuvarımsı elmas. (Saflık beyazlık, parlaklık ve yontulma biçimi bir pırlantanın kalitesini gösterir.): *Onlara hakikî pırlanta diye geçirilmek istenen yalancı elmaslara bir kuyumcunun baktığı gibi bakmıştı* (H. E. Adıvar). *«Şerbetçi başı» pırlantasının da bunların arasında bulunduğunu söylemişti* (A. H. Tanpınar). || Pırlanta ile süslenmiş mücevher: *Bu gece siyah pırlantalarını takmış diyorlar* (A. Ş. Hisar). || Sıf. Üzerinde pırlanta bulunan: *Parmağında parlayan pırlanta yüzük, bileğindeki iri elmaslı bilezik nazarı dikkate çarpacak derecede idi* (Ahmed Rasim).

— DEY. *Pırlanta gibi,* çok iyi nitelikleri olan, değerli. (M)

PIRNAL veya **PIRNAR** i. (yun. *prinari*'den). Yeşil meşenin mahallî adı. || *Pırnal kömürü,* çok beğenilen ve bu çalıdan yapılan kömür.

◆ **Pırnallık** i. Pırnal çalılarının toplu halde bulunduğu yer. (M)

PIRPI veya **PERPİ** i. *Esk.* Yılan sokmasının ilâcı olduğuna inanılan bir çeşit taş (*yılantaşı* veya *yılancık taşı* da denir).

— Bot. Kaplanboğan'ın (*Aconitum nepellus*) mahallî adı. (ML)

PIRPIRI i. (yun. *porphyris,* erguvan renkli hil'at'ten). Kıyf. *Esk.* Salma erlerinin giydikleri kırmızı çuhadan dikilmiş harmani. || *Pırpırı kıyafet* (veya *kıyafeti*), salma erinin kıyafeti: *Pırpırı kıyafet vardacılar şehrin manzarasına azamî letafet katarlardı* (Ahmed Rasim). *Mec.* Hırpani kıyafet.

— Nümism. Bir çeşit bizans altını. (Ufak altın pullara da aynı ad verilirdi.)

◆ Sıf. *Argo.* Uçarı, çapkın. (M)

PIRPIT sıf. (yun. k. [?]). Eski püskü, işe yaramaz.

◆ İ. Dokumc. El tezgâhında dokunmuş kaba yünlü, şayak.

— Spor. Bazı pehlivanların güreşirken giydikleri, kalın bezden veya keçi kılından dokunmuş, bazı yerleri meşin olan dizlik. (M)

PIRTI i. (onomatope *pırt*'dan *pırt-tı* > *pır-tı*). Eski püskü, değersiz eşya. || *Halk dili.* Eşya. || *Pılı pırtı.* Bk. PILIPIRTI.

— Dil bil. Kelime *pırtmak*'tan *pırt-ı* şeklinde yapılmış da olabilir. (M)

PIRTIK sıf. (*pırtmak*'tan *pırt-ı-k*). (Genellikle *yırtık* kelimesiyle birlikte kullanılır) Eski, yırtılmış.

— DEY. *Yırtık pırtık.* Bk. YIRTIK. (M)

PIRTLAK sıf. (*pırtlamak*'tan *pırtla-k*). Pırtlamış, dışarıya fırlamış, patlak: *Zati Bey ellerini çırptı, pırtlak gözlü hafiye odaya girdi* (H.E. Adıvar). || İki parmağın arasında sıkıldığı vakit kolayca kabuğundan çıkabilen (meyve): *Pırtlak üzüm. Pırtlak muşmula.* (M)

PIRTLAMAK geçz. f. (onomatope *pırt*'tan *pırt-la-mak*). Yerinden kayıp fırlayarak dışarı çıkmak. (M)

PISIRIK sıf. (esk. türk. *pusmak,* sinmek'ten *pısmak* > *pıs-ı-r-ı-k*). Utangaç, tutuk, çekingen, cesaretsiz: *Üstelik oğlunu hiç sevmeyen, pısırık, hasis ve mânâsız bulan annesi de bu ölümü fırsat bilmiş...* (A.H. Tanpınar). *Cemal pısırıktır, pısırıktır ama, inatçıdır* (S.F. Abasıyanık). *Pısırığın biri olan bizim Aziz bunu nasıl becerdi, hâlâ şaşarım* (Y.Z. Ortaç).

◆ **Pısırıklık** i. Pısırık olma hali veya pısırıkça davranış. (M)

PISMAK geçz. f. Bk. PUSMAK.

PIT i. (onomatope). Pek küçük bir nesnenin yere veya herhangi bir şey üzerine düştüğü anda çıkardığı ses: *Çenesinin her iki tarafından damlayan yaşlar [...] çarşafının üzerine düştükçe pıt! ettiğini duyuyordum* (Ahmed Rasim).

— DEY. *Pıt yok,* «hiç ses yok» anlamında kullanılır.

◆ **Pıt pıt** zf. Pek hafif ve sürekli olarak çıkan bir sesi anlatmak için kullanılır: *Serçenin pıt pıt atan kalbi.* (M)

PITIRDAMAK geçz. f. (onomatope *pıtır*'dan *pıtır-da-mak*). Pıtırtı çıkarmak, pıtırtı etmek: *Yağmur damlaları camların üzerinde pıtırdıyor.*

◆ **Pıtırdatmak** geçl. f. Pıtırtı çıkarmasına yol açmak. (M)

PITIR PITIR zf. (onomatope *pıtır*'dan). Pek hafif bir gürültünün düzenli bir şekilde çıktığını anlatmak için kullanılır: *Tavanın aralıklarından pıtır pıtır tozlar dökülüyor* (H. R. Gürpınar). *Orda merdiven varmış, pıtır pıtır çıktı* (Ahmed Rasim). [M]

PITIRTI i. (onomatope *pıtır*'dan *pıtır-tı*). Pek hafif gürültü, hafif patırtı: *Amca Bey dışarıdaki ayak seslerinden başka masanın altında hemen kulağının dibindeki bu ikinci pıtırtıyı işitince...* (H. R. Gürpınar). [M]

PITRAK i. (*pot,* kıvrım'dan *pot-rak* > *pıtrak*). İnsanların üzerine veya hayvanların tüylerine takılan dikenli bitki tohumu.

— DEY. *Pıtrak gibi,* ağaç veya dal üzerinde çok sayıda meyve bulunduğunu belirtmek için kullanılır.

— Bot. Sarı çiçekli, dikenli iri meyveli, biryıllık otsu bitki; yıkıntılarda ve yol kenarlarında yetişir. (Bileşikgillerden.)

— Tekst. *Pıtrak temizleme,* taranmış yün iplikçiliğinde, yün içindeki yabancı maddeleri mekanik olarak temizleme işlemi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tekst. Çoğu ülkelerde, özellikle Güney Amerika'da, koyunların otladığı bölgeler, yaprakları veya meyveleri dikenli çeşitli bitkilerle doludur. «Pıtrak» denen bu bitkiler, koyunların sırtındaki posta takılır. Eğer iplik veya kumaş haline getirilirken yün, bu parçacıklardan iyice ayıklanıp temizlenmezse, boyamada önemli kusurlar meydana gelir. Eskiden *pıtrak temizleme* elle yapılırdı. Temizlenecek yün fazlaysa, *pıtrak temizleyici* takımları olan tarak makineleri kullanılır. Bu takımlar, çok hızlı dönen ve üzerinde kıvrık ince uçlar bulunan silindirler yardımıyle pıtrakları tutar. Bu uçlara çarpan pıtraklar takılır ve âletin altındaki saç elekte toplanır. Yüne daha çok yapışan diğer dikenli bitkileri ayıklamak için başka tip takımlar kullanılır. Bu takımlarda yün, oluklu ve çok sıkı madenî silindirler arasından geçirilir ve içindeki yassı pıtraklar ezilerek tarama sırasında kolayca temizlenir. (LM)

Pİ i. leng. Yunan alfabesinin harfi (π); pi, fenike alfabesindeki *pe*'den gelir. (Türkçe'deki *p*'yi karşılayan titreşimsiz dudaksı bir kapantılıyı işaret eder.) || Yunan sayı işareti; sağ üst köşeye işaret (π') konduğunda 80, sola işaret ($'\pi$) konduğunda 80 000 değerini alır. || On altıncı sırayı belirten yunan sayı işareti.

— Mat. Yun. *periphereia,* çember, kelimesinin kısaltma harfi olan ve bir çemberin uzunluğu ile çapı arasındaki sabit oranı göstermek için kulanılan işaret: *Çemberin uzunluğu $2\pi R$'ye, dairenin alanı πR^2'ye, kürenin yüzeyi $4\pi R^2$'ye, kürenin hacmi de $\frac{4}{3}\pi R^3$'e eşittir.* Bk. EŞÇEVRELİ.

— ANSİKL. Mat. Çemberin uzunluğunun çapına oranını göstermek için yunan alfabesindeki π harfinin kullanılması XVII. yy.a

Foto. LAROUSSE

kadar uzanır. Euler'in *Analyse* (Analiz) adlı eserinin yayımlanmasından sonra bu işaretin kullanılması genelleşti; daha önce, J. Bernouilli c'yi, Euler ise p'yi kullanmışlardı.

● *π'nin hesaplanması.* π'nin hesaplanması, eski çağlardan beri araştırma konusu olmuştur. Özellikle Mısır'lılar tarafından çeşitli çözüm yolları denendikten sonra, Arkhimedes metodu, π'nin ardışık yaklaştırmalarla hesaplanmasına imkân verdi. Bu metot, birim çaplı bir çemberin içine ve dışına, kenar sayıları n olan ve p_n ile P_n çevreleri hesaplanabilen düzgün iki çokgen çizmeğe dayanır. İçe çizilen çokgen π'nin değerinin alt sınırını, dışa çizilen de üst sınırını verir. Arkhimedes, p_n ve P_n'ye dayanarak p_{2n}, p_{4n} ..., P_{2n}, P_{4n}'yi ... hesapladı; böylece biri büyüyerek, öbürü küçülerek π'ye yaklaşan iki seri elde etti. Altıgenlerden başlayıp 96 kenarlı çokgenlere kadar giden Arkhimedes, π'nin yaklaşık değerleri için

$$3 + \frac{10}{71} \text{ ve } 3 + \frac{1}{7} = \frac{22}{7}$$

kesirlerini ileri sürdü. İkincisindeki hatā payı 0,002'den küçüktü. Arkhimedes'ten sonra, XVII. yy.a kadar, gerek yaklaşıklığı arttırmak, gerek π'nin tam değerini veren bir kesir bulmak amacıyle sayısız çalışmalar yapıldı. 1761'de Metius, π'nin yaklaşık değeri için $\frac{355}{113}$ kesrini teklif etti; altı ondalık olduğundan, bu kesir $\frac{22}{7}$'den daha iyiydi. Trigonometriden yararlanarak geliştirilen çevreler metodunu kullanan bazı araştırıcılar, uzun çalışmalardan sonra otuz ondalığa kadar çıktılar. Fakat, sonsuzküçükler analizinin keşfi, π'nin hem yaklaşık değerlerini hesaplamakta, hem de hangi türden bir sayı olduğunu anlamakta yeni gelişmelere yol açacaktı.

● *π'nin türü.* 1761'de Lambert π'nin *ortak ölçülemez* olduğunu ispatladığına göre, bundan böyle π'ye eşit bir kesir aramak boşunaydı. e ile π arasında bir bağıntı kuran Euler formülünden = — 1) yararlanarak, Lindemann, 1882'de π'nin *transandant* bir sayı olduğunu ispatladı. π'nin cetvel ve pergelle çözümü, aynı şekilde çemberin doğrulaştırılması ve dairenin kareleştirilmesi çözümsüz problemler olarak kabul ediliyordu; bu yüzden, bu problemlerle uğraşmanın da bir anlamı olmayacaktı.

● *π'nin yaklaşık değerleri.* Analiz, π'nin yaklaşık değerlerini hesaplayabilmek için büyük bir imkân sağladı: bir serinin toplamının yaklaşık hesabı. Daha önceleri Wallis, π için sonsuz bir çarpım bulmuştu:

$$\frac{\pi}{2} = \frac{2^2}{1.3} \cdot \frac{4^2}{3.5} \cdot \frac{6^2}{5.7} \cdots \frac{(2n)^2}{(2n-1)(2n+1)} \cdots$$

Kullanılan serilerin en eskisi Leibniz'inkidir:

$$\frac{\pi}{4} = 1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \ldots + \frac{(-1)^n}{2_n+1} + \ldots$$

Sonraları, π'ye daha çabuk yaklaşan serilerden yararlanarak, yüzlerce ondalık hesaplanabildi. Schanks hesabı 707 ondalığa kadar ilerletti (1874) ve bu değer, Paris'teki Palais de la Découverte'in salonlarından birine yazıldı. Elektronik makinelerin kullanılması, 2 000'den çok ondalığın hesaplanmasını sağladı. π sayısının ilk 31 rakamı, her kelimesindeki harflerin sayısı, bir rakamı gösteren şu dörtlükle kolayca akılda tutulabilir:

Bak, o uzun, o sinsi kuyruğunu pi sayısı
3 1 4 1 5 9 2 6
soktu bir şiire!..
5 3 5
Tanrısal Arkimedes, değerin sarsılmaz.
8 9 7 9
Kim bu ulu bilginin erer çapına da şaşmaz?
3 2 3 8 4 6 2 6
Anla. sen, ben gölgeyiz, bir pi devadır
4 3 3 8 3 2 7
derdimize!..
9

Yani, π = 3, 141 592 653 589 793 238 462 643 383 279...

Pratik hesapta, 3,14 ve 3,141 6 yaklaşık değerleri kullanılır.

PİAZZETTA: «Aziz Domenico'nun Zaferi» S. Giovanni e Paolo kilisesindeki fresk, Venedik

Çoğu zaman bir sayıyı π ile bölmek gerekir; bu bölme işlemi yerine, sayı $\frac{1}{\pi}$ ile çarpılır; $\frac{1}{\pi}$'nin değeri önceden hesaplanmıştır:

$$\frac{1}{\pi} = 0{,}318\ 309\ 8 \ldots$$

Bir ifadenin sadece büyüklük basamağını hesaplamak gerekirse, π^2 yerine 10 sayısı alınır. (LM)

Pİ veya **PİYON** i. (yun. π harfinden). Nükl. Kuvvetli etkileşmeler doğuran elemanter tanecik. Bk. MEZON. (L)

PİA i. *Pia lifi, Tacca pinnatifida* türünden palmiyelerin liflerine verilen ad. (Pia lifleri hasır şapka yapımı için Tahiti'den ihraç edilir.) [L]

PİACENTİNİ (Settimo), italyan generali (Rieti 1859-S. Paolo di Stimigliano, Orte 1921). Savaş bakanlığında genel müdürlük, sonra kralın savaş danışmanlığını yaptı. Birinci Dünya savaşı sırasında kolordu, daha sonra ordu kumandanı olarak Giulio cephesinde çarpıştı ve başarı kazandı. M. Faiti ve Vodice'nin fethinde görev aldı. 1918-1919'da Balkanlar'daki italyan kuvvetlerine başkumandan oldu. (M)

PİACENZA, İtalya'da şehir, Emilia'da, Emilia yolu üzerinde, il idare merkezi, Trebbia ile Po'nun kavuştuğu yer yakınında; 87 900 nüf. Şehirde ilgi çekici anıtlar vardır: Farnese'lerin at üzerinde iki heykelinin (XVII. yy.) bulunduğu dei Cavalli meydanında XIII. yy.dan kalma, gotik üslûbunda komün sarayı ve San Francesco kilisesi (roman ve gotik üslûbunda kubbe); Vignola'nın planlarına göre yapılan Farnese sarayı (XVI. yy.). Piacenza bir tarım ve sanayi merkezidir (şeker fabrikaları, plastik maddeler imalâtı). Yakınında önemli maden ve petrol yatakları. —*Piacenza ili,* 291 110 nüf. Apennin'lerden Po'ya kadar Trebbia'nın her iki kıyısında uzanan Piacenza'da kır hayatı canlıdır (tahıl, üzüm, tütün, hayvancılık); petrol yatakları italya üretiminin önemli kısmını sağlar.

● *Tarih.* Romalıların kurduğu bir koloni olan (M. Ö. 218) *Placentia,* Hannibal'e (M. Ö. 218), sonra da Hasdrubal'e (207) karşı direndi, ama Keltler ve Ligürler (200) tarafından yıkıldı. Bir Roma municipium'u (M.Ö. 90) olunca, imparatorluk zamanında tahkim edildi ve güzelleştirildi. Markomanlar Aurelianus'u burada yendiler (M.S. 271) ve şehir Totila tarafından yıkıldı (546). Bourgogne'lu Rodolfo II, imparator Berengaro I'i burada yendi (923). Urbanus II, Henri IV ile savaşmak için (mart 1095) burada bir din meclisi topladı. Komün olan (XII. yy.), sonra Kızılsakal Friedrich'e boyun eğen (1161) Piacenza, Lombardia birliğine katıldı. Constance barışının ilk tasarıları burada imzalandı (30 nisan 1183). İkinci Lombardia birliğine katılan (1226) Piacenza'da, İnnocentius IV bir üniversite kurdu (1248). Oberto Pallavicino şehri alarak (1245) Anjou'lu Charles'a bıraktı (1270). Alberto Scotti'nin yönetimine giren (1290) şehir, 1332'den itibaren birçok defa el değiştirdi ve kısa süren bir cumhuriyet devrinden sonra (1447-1448) Milano'nun oldu (1448-1511). Louis XII (1499), sonra da Leon X (1512), tarafından alınan Piacenza'yı papa Paulus III «Parma ve Piacenza düklüğü» haline getirerek oğlu Pier Luigi Farnese'ye verdi (1545). Antonio Farnese'nin ölümünden sonra düklük İspanya kralı Felipe V ile Elisabeth Farnese'nin oğlu Carlo I'e (Viyana antlaşması, 1731) geçti; ama Carlo I İki-Sicilya kralı olunca, 1738 antlaşmasıyle Avusturya'ya bırakıldı. Aachen barışıyle Piacenza, Carlo I'in kardeşi Filippo'ye verildi (1748). Ferdinand I'in Bonaparte ile anlaşması sonucunda şehir Suvorov tarafından işgal edildi (mayıs 1799), sonra Murat tarafından geri alındı (mayıs 1800). Madrid antlaşmasıyle (1801), Piacenza Fransa'ya katıldı ve Taro idare bölgesine bağlı bir idare çevresi merkezi oldu; Napolyon, maliye nazırı Lebrun'e Piacenza dükü unvanını verdi (nisan 1808). İmparatoriçe Marie-Louise 1815-1847 arası Parma ve Piacenza düşesi oldu. Bourbon'lara verilen düklük, 1848 kargaşalıklarından sonra yeniden kurulduysa da haziran 1859 millî ayaklanmasıyle son dük Robert, unvanından vaz geçmek zorunda kaldı ve Piacenza mart 1860 referandumuyle Piemonte'ye katıldı. (L)

Piacevoli Notti (*Eğlence Geceleri*), yazarı Strapola'nın, karnaval sırasında Murano adasında biraraya gelen, soylu bir kadın ve erkekler topluluğu tarafından anlatıldığını öne sürdüğü masal, hikâye ve bilmeceler derlemesi (1550-1553). Molière *Kadınlar Mektebi*'nde, La Fontaine de *Masallar*'ında bu kitaptan yararlanmışlardır. (L)

PİAF (Edith Giovanna GASSİON, **Edith —** denir), fransız kadın şarkıcı (Paris 1915 - ay.y. 1963). Sokak şarkıcısıydı; yirmi iki yaşındayken, Louis Jeplée adlı bir kabare müdürünün dikkatini çekti. «Môme Piaf» çok geçmeden üne kavuştu. Dokunaklı bir yüzü olan bu ufak tefek kadının heyecanı ve gücü birçok şarkısının ün kazanmasını sağladı: *Mon Légionnaire, Les Trois Cloches, La Vie en Rose, L'Hymne à L'Amour, La Goualante du Pauvre Jean, Milord* v.d. (L)

Jean PİAGET

PİAGET (Alexis Marie), isviçreli siyaset adamı (Lyon 1802 - Neuchâtel 1870). Neuchâtel'de avukatlık yaptı, Prusya kralına karşı çıkan ayaklanmayı yönetti (şubat 1848); geçici hükûmetin başkanlığına getirildi, anayasayı yeniden kaleme aldı. Kralcılar tarafından bir süre tutuklandı (1856), daha sonra İngiltere ve Fransa'nın aracılığıyle Neuchâtel'in bağımsızlığını kabul ettirdi (mayıs 1857). [L]

PİAGET (Jean), isviçreli psikolog ve pedagog (Neuchâtel 1896). Özellikle çocukta düşünce ve dilin gelişimiyle ilgilendi; çocuğa has, özel şekilleri ve gelişim «basamaklar»ı olan bir düşünce tipinin varlığını öne sürdü. *Une Forme Verbale de la Comparaison chez l'Enfant* (Çocukta Karşılaştırmanın Sözlü Bir Şekli) [1921]; *Çocukta Dil ve Düşünce* (Le Langage et la Pensée chez l'Enfant) [1923]; *La Représentation du Monde chez l'Enfant* (Çacukta Dünyanın Tasviri) [1926]; *Le Jugement Moral chez l'Enfant* (Çocukta Ahlâkî Yargı) [1932]; *La Naissance de l'Intelligence* (Zekânın Doğuşu) [1936]; *La Formation du Symbole* (Sembolün Oluşumu) [1945]; *La Psychologie de l'Intelligence* (Zekâ Psikolojisi) [1947]; *Introduction à l'Épistémologie Génétique* (Genetik Epistemolojiye Giriş) [1950]; *Les Transformations des Opérations Logiques* (Mantık İşlemlerinin Değişimi) [1952] adlı eserleri vardır. 1957'de *Études d'Épistémologie Génétique* (Genetik Epistemoloji İncelemeleri) adlı bir diziye başladı. 1963'te *Traité de Psychologie Experimentale*'in (Deneysel Psikoloji) ilk cildi yayımlandı (9 cilt), bu eseri daha sonra Paul Fraisse ile birlikte tamamladı (1963-1966). Aynı zamanda bazı epistemoloji meselelerini (mantık, matematik, fizik, biyoloji, insan bilimleri) halkın anlayabileceği bir dille basitleştire-

Giuseppe PİAZZİ
Bilimler akademisi, Paris

PICABİA
«Edtaonisl»

Emile PİCARD

rek Louis de Broglie ve André Lichnerowicz ile birlikte *Logique et Connaissance Scientifique* (Mantık ve Bilimsel Bilgi) [1967] adıyle yayımladı. Eserlerinin önemi günden güne artmaktadır. Bk. *Genetik* BİLGİKURAMI. (L)

PİAGGİA (Carlo), italyan gezgini (Badia di Cantignano, Lucca 1827-Bahr el-Azrak 1882). Mısır'a göç etti, sonra Hartum'a geçti. Yukarı Nil'e doğru geziye çıktı, Gondokoro'ya kadar gitti (1856-1857). Sonra O. Antinori ile Gazzelle ırmağı boyunca dolaştı (1860-1861). 1863-1866 Arasında tek başına düşman Niam-Niam'ların ülkesine girmeyi başardı, coğrafya ve etnoloji belgeleri derledi. A. Raffray ile birlikte Habeşistan'da Massaua'dan Tana gölüne kadar uzanan bölgeyi gezdi (1874-1875) ve Hartum'a döndü. Ertesi yıl Nil'in biraz daha yukarı kesimine çıktı ve bugün Kioga adı verilen Copechi gölünü keşfetti (1876). Kısa bir süre İtalya'da kaldıktan sonra tekrar Sudan'a dönmek istedi ve buradan Bahr el-Azrak boyunca yeni gezilere çıktı. (M)

PİAN i. (fr. k.). *Treponema pertenue*'nün (spiroket) yaptığı bulaşıcı hastalık.

— ANSİKL. *Treponema pertenue*'nün aşılanması küçük sineklerin (*Hippelates flavipes* [çiftkanatlılardan]) ısırmasıyle olur. Hasta, deriye dokunmakla da bulaşmaya sebep olabilir.

Pian, tropiklerarası bölgede görülen bir hastalıktır. Çok yüksek ateş, şiddetli baş ağrısı ve bundan sonra tipik görünüşte kaşıntılı papüllü bir deri tepkimesiyle ortaya çıkar (maman-pian). Belli bir aradan sonra ikinci bir nöbet daha meydana gelir ve derі, ortası sarı pullu yuvarlak plakalarla örtülür. Pian öldürücü değildir, fakat el ayalarında ve tabanlardaki kasılmalar her çeşit faaliyeti önler. Arsenikli ilâçlarla beraber potasyum iyodür tedavisi çok iyi sonuç verir. Hastalıktan korunmak için vücut sağlığına ve temizliğine dikkat etmek ve sineklerle savaşmak gerektir. (L)

PİANA DEGLİ ALBANESİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Palermo ili), Palermo'nun güneyinde; 7 200 nüf. Yakınındaki sunî bir gölde büyük ölçüde hidroelektrik üretimi.

— Tar. Şehir İskender Beyin ölümünden sonra 1488'de arnavut mülteciler tarafından kuruldu; halkı arnavut geleneklerine bağlı kalmıştır. (L)

PİANİSSİMO zf. (ital. k.). Müz. Çok yavaş sesle, sesleri çok yumuşatarak. (Bu kelime çok zaman *PP* harfleriyle belirtilir.)

◆ i. Sesleri çok yumuşatarak icra edilen kısım. (L)

PİANKHY (öl. M. Ö. 716), Napata kralı (M. Ö. 751'e doğr. - 716). 730'da Teb ve Aşağı Mısır'ı boyunduruğu altına aldı, sonra kendi başkentine döndü. Savaş başarıları, Cebel Barkal'da (Nil'in dördüncü şelâlesi), dikilitaş üzerindeki kitabede anlatılmaktadır. (L)

PİANO zf. (ital. k.). Müz. Yavaş sesle, sesleri yumuşatarak: *Piano olarak çalınacak parça*. (Bu kelime çok zaman *P* harfiyle gösterilir.) [L]

PİANO DEİ CARPİNİ (Giovanni DAL), italyan fransisken rahibi (Pian del Carpino, Umbria 1182'ye doğr. - Antivari 1252). Aziz Francesco'nun ilk çömezlerinden biriydi. 1228'de Germania'da, 1230'da İspanya'da bu tarikatın başrahibi oldu. Papa İnnocentius IV tarafından 1245-1246 arasında tatar hanına elçi olarak gönderildi. Misyonu ile birlikte Bohemya ve Volga'yı geçerek, 22 temmuz 1246'da Karakurum'da hanın yanına ulaştı. Kiev üzerinden batıya döndü. Elçiliği siyasî alanda pek başarılı olmadı, çünkü han, dinî alanda da üstünlüğünün kabul edilmesini şart koşmuştu. Piano dei Carpini'nin seyahatnamesi orta asya tarihi ve coğrafyasıyle ilgili en eski eserdir; etnoloji ve din bakımından değerli bilgilerle doludur (1923-1933'te *Sinica Franciscana*'da yayımlandı). Piano dei Carpini, Antivari başpiskoposuyken öldü. (L)

PİANORİ (Giovanni), italyan devrimcisi (Faenza 1827 - Paris 1855). Roma'da Garibaldi ile çalıştı (1849). Champs - Elysées'den at üzerinde geçen Napolyon III'e ateş etti (28 nisan 1855) ve idam edildi. (L)

PİANOSA, İtalya'da kalker adası, Tiren denizinde, Elbe adasının güneyinde; Campo nell'Elba komününe (Liverno ili) bağlıdır. Balıkçılık. (L)

PİAROA'LAR, Venezuela'da kızılderili halk, Orinoco ırmağı kıyılarında yaşar. (L)

PİASAVA i. (portekizce k.). Brezilya'da yetişen bir palmiyenin adı (*Leopoldina piassaba*). || Piasava'nın yaprak saplarından elde edilen dokuma lifi.

— ANSİKL. Fırça yapımında kullanılan *piasava*'lar çeşitli palmiye familyalarından elde edilir; bunlardan bellibaşlıları, *Raphia vinifera, Attalea funifera, Caryota urens* ve tabiatıyle *Leopoldina piassaba*'dır. (L)

PİAST, ilk Polonya devletini kuran ve bu ülkeyi 1370'e kadar yöneten hanedan. MİESZKO I (1960'a doğr. - öl. 992), ilk Polonya devletinin temellerini attı ve Hıristiyanlığı kabul etti. - BOLESLAW I *Yiğit* (992-1025). Otto III'ü ikna ederek imparatorluğun elinde bulunan kilise imtiyazlarının kendisine verilmesini sağladı (Gniezno konuşması, 1000). Bu imtiyazlar krallık sıfatının bağışlanmasıyle tamamlandı ve taç giyme töreniyle kesinleşti. Törenin tarihi tartışma konsudur: 1000, 1024 veya 1025. Piast'lar iktidarlarını ve yayılmalarını ticaret yollarının denetimine ve başlıca merkezi Gniezno piskoposluğu olan Kilisenin gittikçe artan nüfuzuna borçluydular. İmparatora karşı bağımsızlıklarını sağlamlaştırmak için krallık unvanını papadan almağa çalışıyorlardı. — BOLESLAW II *Gözüpek* (1058-1080 veya 1081). Heinrich IV'ün düşmanıydı; krallık tacını papa Gregorius VII'nin elinden giydi. XII. yy. sonunda ve XIII. yy.da Piast hanedanının karşısına hâkimiyeti altındaki devletlerin parçalanmasını kolaylaştıran kuvvetler çıktı. Krallığın parçalanması, Polonya'nın, BOLESLAW III *Çarpık Ağızlı*'nın dört oğlu arasında paylaşılmasıyle daha da hızlandı (1138). Bu sülâle XIV. yy.da krallık iktidarını yeniden kuran WLADISLAW I *Lokietek* aracılığıyle yeniden güç kazandıysa da (1305), oğlu KAZİMİERZ III *Büyük* (1333-1370), Piast'ların son temsilcisi oldu. (L)

PİAT (Clodius), fransız filozofu (Saint - Maurice - sur - Loire, Loire 1854 - Grézolles, Loire 1918). Katolik enstitüsü felsefe profesörlüğüne tayin edildi (1890). Başlıca eserleri: *La Morale Chrétienne et la Moralité en France* (Hıristiyan Ahlâkı ve Fransa'da Ahlâklılık) [1905]; *La Morale du Bonheur* (Mutluluk Ahlâkı) [1910]; *İdées Directrices de la Morale Chrétienne* (Hıristiyan Ahlâkının Yönetici Fikirleri) [1917]. (L)

PİATRA NEAMT, Romanya'da şehir, Moldavya'da (Bacau bölgesi), Bistrita vâdisinde; 26 300 nüf. Selüloz fabrikaları. Kâğıt fabrikaları ve bıçkıhaneler. Bira fabrikası. Bölgesel arkeoloji müzesi. — Yakınında, Bistrita, Bisericani (sanatoryum) ve Pangarati manastırları. (L)

PİATTOLİ (Scipione), italyan yazarı ve siyaset adamı (Floransa 1749 - Löbichau 1809). Papazdı, Modena üniversitesinde ders verirken (1772-1782) kiliselere ölü gömülmesine karşı yazdığı bir yazı dolayısıyle görevinden uzaklaştırıldı. Prens Lubomirski tarafından Polonya kralı Stanislaw'a tanıştırıldı ve kralın güvenilir adamı oldu (1879); kral ile Polonya Vatanseverler partisi arasındaki ilişkilerde önemli rol oynadı ve 1791 Anayasasının tamamlanmasını sağladı. Görevle Dresden'e gönderildi (1792) ve Avusturyalılar tarafından tutuklandı (1794). 1800'de serbest bırakılınca Petersburg'da eski öğrencisi Adam Czartoryskiy ile buluştu; bu buluşmadan Rusların Avrupa'ya yeni düzen verme planları doğdu. Piattoli, bu planı özellikle fransızca yazdığı *Sur le Système Politique que Devrait Suivre la Russie* (Rusya'nın İzlemesi Gereken Siyasî Sistem Üstüne) adlı kitabında açıkladı. Büyük ölçüde değiştirilen (1805) bu plan, Pitt tarafından Tilsit antlaşmasından sonra bir kenara bırakıldı ve ancak Viyana kongresinde (o da kısmen) yeniden ele alındı. Tolstoy *Harp ve Sulh* adlı romanında rahip Mario tipiyle Piattoli'yi canlandırdı. (M)

PİA UAK, fr. **Pia Ovac**, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) kütle, Cao Bang'ın kuzeyinde; yaklş. 1 930 m. Kalay, tungsten ve titanlı demir madenleri. (L)

PİAUİ, Kuzeydoğu Brezilya'da eyalet; 251 683 km²; 1 263 400 nüf. Merkezi, *Teresina*. Eyaletin Atlas okyanusuna açılan dar bir cephesi vardır; Paranaibo ırmağının denize döküldüğü bu kısım, alçak bir ovadır. Güney kısmı tortul yaylalar örter. Sıcak iklim, katinga alanı olan güneydoğu kesimde sık sık kuraklıklara yol açar. Ekonominin başlıca özelliği hayvancılığın ağır basmasıdır. Tabiî palmiye bahçelerinin değerlendirilmesi için bazı denemelere girişilmiştir. (L)

PİAVE, İtalya'da ırmak, Veneto'da; Adriya denizine dökülür; 220 km. Monte Peralba'nın eteğinde, Avusturya sınırında doğan Piave, kuzeyden güneye doğru Cadore'yi akaçlar, Belluno havzasından geçer, Venedik Alpleri'ni boğazlarla aşar, sonra ovada birçok menderes çizer; aşağı çığırının bir kolu kanal haline getirilmiştir. Taşkınları şiddetlidir.

— Ask. tar. 1914-1918'de Piave ırmağı kıyılarında birçok çarpışma oldu. 1917'de Caparetto'ya püskürtülen italyan kuvvetleri burada toparlandı. (L)

PİAYA i. Kızıl, gri ve siyah tüylü kuş; Tropikal Amerika'da yaşar. (Piaya'lar asalak yaşama âdeti olmayan guguk kuşlarıdır.) [L]

PİAZZA ARMERİNA, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Enna ili), Gela ırmağı kıyısında; 28 200 nüf. III. yy.dan kalma roma çinileri. Bir XVII. yy. katedrali. Ortaçağ şatosu. Bugün küçük bir tarım merkezi olan şehirde kükürt madenleri işletilir. (L)

PİAZZETTA (Giovanni Battista), italyan ressamı (Venedik 1682 - ay.y. 1754). Bologna'da G. M. Crespi'nin yanında yetişti. 1750'de Venedik akademisi müdürü oldu. Eserlerinde ışık-gölge oyunlarına önem verdi ve halkın günlük hayatını işledi. G. B. Tiepolo'yu etkiledi. Başlıca eserleri; *Rebeka ile Eleazar* (Brera, Milano), *Deniz Kıyısında Aşk* (Köln), *Falcı Kadın* (Academia, Venedik), *Meryem'in Uruc'u* (Louvre). Kömür kalemi ve tebeşirle desenler de yaptı (Venedik akademisi). [L]

PİAZZİ (Giuseppe), italyan astronomu (Ponte in Valtellina 1746 - Napoli 1826). Önce Malta'da, sonra 1780'e kadar Palermo'da öğretmenlik yaptı. Orada Sonsuz Küçükler Hesabı kürsüsüne profesör oldu. Uzun bir yurt dışı gezisinde (1786-1789), Paris ve Londra'daki büyük bilginlerle tanıştı. Krallık sarayının kulesinde Palermo rasathanesini kurdu (1791) ve yıldızların durumuyle ilgili *Praecipuarum Stellarum İnerrantium Positiones Mediae İneunte Saeculo XIX* adlı büyük kataloğunu hazırlamağa başladı. Burada, 1792-1813 arasında yaptığı gözlemleri tasnif etti. Bu çalışmaları sırasında, ilk olarak 1 ocak 1801'de, Mars ile Jüpiter arasında bulunan ve Güneş çevresinde dönen küçük gezegenlerden Ceres'i keşfetti. Hastalık yüzünden gözlemlerine bir süre devam edemedi; yeniden çalışmağa başladığı zaman bu küçük gezegen güneşe çok yaklaştığı için gözlenemez olmuştu. Carl Gaus daha sonra, Ceres gezegeninin yörünge elemanlarını hesapladı ve bulunması gereken konumları gösteren bir gök gün-

Foto. Manuel (LAROUSSE)

lüğü yayımladı. 1802'de Olbers, bundan yararlanarak, gezegeni keşfedilişinden tam bir yıl sonra yeniden buldu. P. Piazzi, 1817'de Capodimonte rasathanesi inşaatını idare etmek için Napoli'ye çağırıldı. Daha sonra İki-Sicilya Krallık rasathaneleri müdürlüğüne tayin edildi. (L)

PİAZZOLA SUL BRENTA. İtalya'da komün, Veneto'da (Padova ili), Brenta ırmağı kıyısında; 10 300 nüf. XVI. ve XVII. yy.-dan kalma saray. Kemerli meydan. Kimya ve dokuma sanayii. (L)

PİBESTE tepesi, Fransa'da Orta Pireneler'de (Hautes-Pyrenées idare bölgesi) doruk, Lourdes'un güneybatısında; 1 383 m. Teleferik. (L)

PİBRAC (Guy DU FAUR DE), fransız diplomatı (Pibrac 1529 - Paris 1584). Toulouse'da avukatlık yaptı, sonra Paris parlamentosunda danışman oldu. Otuzlar konsilinde kralı temsil etti (1562), sonra Danıştay üyesi seçildi. Anjcu dükünün yanında (1573) protestanlarla Beaulieu barışı müzakerelerine katıldı (1576). Pau'da, Marguerite de Navarre'ın mühürdarı oldu. Ayrıca, *Quatrains Contenant Préceptes et Enseignements* (Temel Kurallar ve Öğretici Dörtlükler) [1574] ve *Les Plaisirs de la Vie Rustique* (Köy Hayatının Zevkleri) [1576] adlı şiirleri yayımladı. (L)

PİCABİA (Francis), fransız ressamı (Paris 1879 - ay.y. 1953). Güzel Sanatlar yüksekokulunda Cormon'dan ders gördü (1879). Sisley'in etkisi altında yaptığı manzara resimlerini 1903'te Bağımsız Sanatçılar salonunda sergiledi. 1911'de kübizm akımını benimsedi, Section d'Or sergilerine katıldı. Birinci Dünya savaşında dadacılığın öncülerinden biri oldu, yalnız makine parçalarını temsil eden elemanlardan kurulu kompozisyonlar yaptı. Gerçekçilik akımına döndü, sonra soyut sanatın öncülerinden biri oldu. René Clair ile birlikte bir filim çevirdi; İsveç Bale topluluğunun sahneye koyduğu *Relâche* balesi için dekor ve kostümler hazırladı; özellikle *Poèmes de la Fille Sans Mère* (Öksüz Kızın Şiiri) ve *Pensées sans Langage* (Dilsiz Düşünceler) adlı kitapları yayımlandı; resimleri Paris Art Moderne müzesindedir (*Udnie, Amerikalı genç Kız* veya *Dans, Edtaonisl*, 1913). [L]

PİCADO (Michalski, Teodoro), kosta rikalı siyaset adamı (doğ. San José 1900). Avukatlık, profesörlük ve yazarlık yaptı. 1932-1936 Arasında millî eğitim bakanı oldu; 1936'da kongre üyeliğine, sonra da cumhubaşkanlığına seçildi (1944-1948); kardeşi RENE ise savunma bakanlığı yaptı (1946 - 1948). [M]

PİCADUROS i. İçi «picadura» («konfet» anlamında isp. k.), yani ufak yaprak parçalarıyle doldurulmuş küçük puro. (L)

PİCANDER (Christian Friedrich HENRİCİ, — denir), alman şairi (Stolpen 1700 - Leipzig 1764). Leipzig'te memurdu. Tiyatro eserleri (*Ernst-Schertzhafte und Satyrische Gedichte*'yi [Yarı Şaka Yarı Ciddî ve Taşlamalı Şiirler]), ilâhiler için manzumeler ve özellikle J.-S. Bach'ın librettolarını (*Aziz Matta'ya Göre İsa'nın Çilesi, Nuh Oratoryosu* ve birçok kantat metni) yazdı. (L)

Picara Justina (LA), Lopez de Ubeda'ya mal edilen ispanyol picaro tarzı romanların en iyilerinden biri (1605). Justina, eserde, her şeyini kendi ağzıyle itiraf eder önce, İspanya büyüklerinden söz edercesine tasvir ettiği ataları (berberler, eskiciler, seyyar tatlıcılar, gitarcılar) hakkında bilgi verir: bu, soylu ailelerin iğneli bir hicvidir. Aslında yankesici olan bazı öğrencilerin kurduğu bir çeteye katılarak hırsızlık ve dilencilik yapar, fakat sonunda namuslu bir şekilde evlenmeyi başarır. (L)

PİCARD (Charles), fransız arkeoloğu (Arnay-le-Duc 1883 - Paris 1865). 1919-1925 Arasında Atina Fransız okulu müdürlüğünde bulundu. Lyon ve Paris üniversitelerinde profesörlük yaptı (1926). En önemli eserleri: *Ephèse et Claros, Recherches sur les Sanctuaires et les Cultes d'Ionie du Nord* (Efes ve Klaros, Kuzey İonia'daki Tapınaklar ve Kültler Üstüne Araştırmalar) [1922]; *La Sculpture Antique* (Eskiçağ Heykelciliği) [1923-1926]; *Sculptures Grecques de Delphes* (Delphoi'deki Yunan Heykelleri) [P. de. La Coste-Messelière ile beraber, 1927]; *La Sculpture Grecque à Delphes* (Delphoi'de Yunan Heykelciliği) [aynı yazarla birlikte, 1929]; *L'Acropole d'Athènes* (Atina Akropolis'i) [1929]; *Les Origines du Polythéisme Hellénique* (Yunan Çok Tanrıcılığının Kökenleri) [1930-1932]; *La Vie Privée dans la Grèce Classique* (Klasik Yunan'da Özel Hayat) [1931] ve özellikle 1935'ten 1948'e kadar yayımladığı *Manuel d'Archélogie Grecque* (Yunan Arkeolojisi Elkitabı) [L]

PİCARD (Edmond), belçikalı avukat ve yazar (Brüksel 1836 - Dave, Namur 1924). Brüksel'de avukatlık yaptı, Hukuk fakültesinde ders verdi, aşırı solu tutarak siyasî toplantılarda dikkati çekti ve 1895-1905 arasında senatoya seçildi. *La Jeune Belgique* dergisinin yanı sıra toplumsal sanat davasını savunduğu *Art Moderne* dergisini kurdu. Yazıları çok canlı, etkileyici ve paradokslarla doludur. Eserleri: şiirlerini kapsayan *Les Rêveries d'un Stagiaire* (Bir Stajyerin Hülyaları) [1879]; adliye hayatını canlandıran *La Forge Roussel* (Roussel Dökümevi) [1881]; *Amiral* (1883); *La Veillée del'Huissier* (Odacının Sabahlaması) [1885]; *Le Juré* (Yeminli) [1886]. (L)

PİCARD (Emile), fransız matematikçisi (Paris 1856 - ay.y. 1941). 18 Yaşında École Normale Supérieure ile École Polytecnique'in giriş sınavlarını kazandı, Ecole Normale Supérieure'i seçti. Paris Fen fakültesinde (1878), Toulouse Fen fakültesinde École Normale Supérieur'de ders verdi (1881-1886); Paris Fen fakültesinde yüksek analiz profesörü (1886), École Centrale des Arts et Manufactures'de genel mekanik profesörü (1893) oldu. XX. yy.ın ilk yarısının en büyük analizcilerinden biridir. Tek değerli analitik fonksiyonlar, periyodik katsayılı özel bir diferansiyel denklemler sınıfı ve cebirsel bir yüzeye eşlik eden cebirsel integraller üstüne çalışmalar yaptı. Diferansiyel denklemler teorisinde aynı zamanda ardışık yaklaştırmalar metodunu geliştirerek bu usulü bir hesap metodu haline getirdi. (L)

PİCARD (Ernest), fransız siyaset adamı (Paris 1821 - ay.y. 1877), 1857'de seçilen beş cumhuriyetçi milletvekilinden biri. İğneli konuşmalarıyle muhalefetin önemli temsilcilerinden biri oldu. 1863'te ve 1869'da yeniden seçildi; fakat imparatorluk rejiminin sonunda koyu cumhuriyetçilerden ayrılarak «açık sol»un başına geçti. *Electeur Libre* dergisini kurdu, Haussmann'ı şiddetle tenkit etti. Geçici hükûmette maliye bakanı oldu (eylül 1870), Versailles'da yapılan ateşkes görüşmelerine Favre ile birlikte katıldı (ocak 1871). Thiers tarafından içişleri bakanlığına getirildiyse de (şubat), çoğunluğun isteği karşısında, bu görevden ayrılmak zorunda kaldı (31 mayıs 1871). Belçika'ya elçi olarak gitti, Thiers'nin düşmesi üzerine istifa ederek Merkez Sol partisinin başına geçti. (L)

PİCARD (Jean), fransız astronomu ve geodezi bilgini (La Fleche 1620 - Paris 1682). Versailles şatosunun yapılışı sırasında La Hire ile birlikte yerölçümüyle görevlendirildi. Gassendi'nin öğrencisi olarak Adrien Auzout ile hareketli telli mikrometreyi yaptı. Sonra ikisi birlikte, açı ölçümünde hedefeli basit alidatlar yerine dürbün kullandılar. Bu iki teknik gelişme, o güne kadar hassas olmayan astronomi ölçmelerine kesinlik kazandırdı. Büyük bir gözlemci olan Picard, yıldızları gündüz gözlemleyen ilk astronomdur. En büyük başarısı, Amiens'in güneyindeki Sourdon ile Paris'in güneyindeki Malvoisine arasında kalan meridyen yayını ölçmesidir (1669-1670). Bu ölçme, küresel olarak kabul edilen Yer'in yarıçapını büyük bir kesinlikle belirlemek imkânını verdi ve Newton'un evrensel çekim teorileri ilk defa doğrulanmış oldu. 1671'de Tycho Brahé'nin eski rasathanesinin gerçek yerini aramak için Uraniborg'a gönderildi. Bu gezi sırasında saniyeyi vuran sarkacın bu enlemdeki uzunluğunu belirledi ve bu uzunluğun «milletlerarası ölçü birimi» olarak kabul edilmesi istendi. 1677'de sesin yayılma hızını belirlemek için çalışmalar yaptı. (L)

PİCARD (Louis Benoît), fransız oyun yazarı (Paris 1769 - ay.y. 1828). Fiévée ile birlikte yazdığı ilk oyunu *Le Badinage Dangereux* (Tehlikeli Şaka) [1789] oynandığı zaman yirmi yaşındaydı. Daha sonra Louvois tiyatrosuna, Odéon tiyatrolarına ve Opéra'ya müdür oldu. Beş perdelik mensur oyunu *La Petite Ville* (Küçük Şehir) [1801] en başarılı eseridir. (L)

PİCARDİE
yaylada hasat
(Somme)

PİCARD (Roger), fransız iktisatçısı (Besançon 1884 - Versailles 1950). Paris Hukuk fakültesinde profesörlük yaptı. *Revue d'Histoire Économique et Sociale* (Ekonomik ve Sosyal Tarih Dergisi) ve *Recueil de Droit Commercial et de Droit Social* (Ticaret Hukuku ve Sosyal Hukuk Derlemesi) dergilerini yönetti. Proudhon'un görüşlerini benimsedi. *Revue Socialiste*'in sekreterliğini yaptı. (L)

PİCARDİE, Fransa'nın kuzeyinde eski il; Somme ve Aisne idare bölgelerinin büyük kısmını, Pas-de-Calais kıyı bölgesini ve güneyde Oise idare bölgesinin bir kısmını içine alırdı. (Aisne, Oise ve Somme idare bölgelerini kapsayan bölgesel bir seçim çevresine adını verdi.)

● *Coğrafya.* Picardie yüzey şekilleri ve ekonomisi bakımından birbirinden farklı üç bölgeye ayrılır:

1. *vâdilerle yarılı bir yayla.* Bu yayla büyük kısmı çakmaktaşlı kil tabakalarıyle örtülü tebeşir çağı tebeşirlerinden meydana gelir; çoğunlukla kalın bir balçık tabakasıyle kaplı olduğundan Fransa'nın tahıl ve şeker pancarı yetiştiren başlıca bölgelerinden biridir. Daha Galya-Roma çağında, sonra da manastır rahiplerinin etkisiyle XI. ve XII. yy.da, geniş tarlalar açılmıştı. XIX. yy.dan beri Picardie'nin bu kısmında ince tarım uygulanır. Yemlik bitki tarımının genişlemesi, hayvancılığın gelişmesine yol açmış, tarım büyük ölçüde makineleştirilmiştir. Bölgedeki tarım işletmeleri orta büyüklüktedir (30-40 hektar);

2. *yaylayı yaran Somme ırmağıyle kollarının vâdileri.* Başlıca şehirlerin kurulduğu vâdiler, geniş, derin ve çok yağışlıdır. Irmaklar ağır ve düzenli bir şekilde akar. Vâdi tabanlarındaki eski ticaret merkezlerine (Amiens, Saint-Quentin) geleneksel dokuma sanayii yerleşmiştir;

3. *kıyı bölgesi,* kıyı şeritlerinin meydana gelmesi sonucunda dolan bir bölgedir. Picardie, alçak alanların akaçlanmasından sonra genellikle çayırlar, hattâ buğday ve tahıl üretilen alanlar haline getirildi. Sayfiye merkezleri kuruldu (Berek, Le Touquet).

● *Tarih.* Roma çağında bölge, Gallia Belgica'nın bir parçasıydı. Daha Ortaçağda çoğu din adamları olan güçlü derebeylerin

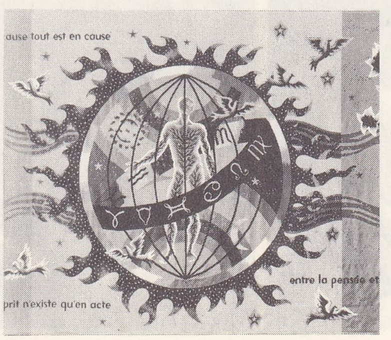

PİCART LE DOUX
«İnsan ve Düşünce»nin orta detayı
Caen Edebiyat fakültesi
(Fransa)

Foto. René-Jacques, A.İ. (LAROUSSE)

PİCASSO

yeni-klasisizm
«Âşıklar»
(1923)

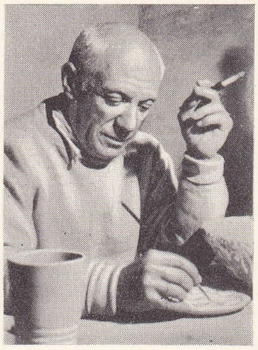

Pablo PİCASSO

eline geçti (Saint Riquier, Saint-Valery ve Corbio abeyi'leri). Bölgenin zenginliğine koşan birçok flaman kolon, özellikle Somme vâdisinde önemli bir kumaş sanayiini kurdular; bu durum zengin ve canlı bir burjuvazinin meydana gelmesine yol açtı. Burjuvazi XII. yy.da kurulan komünleri (Noyan, Saint-Quentin, Amiens, Ham, Corbie, Abbeville v.b.) büyük ölçüde zenginleştirdi. Philippe Auguste zamanında Picardie, Amiens ve Vermandois «baillie»lerine bölündü. XII. ve XIV. yy.da yavaş yavaş krallık topraklarına katılan bölge Yüzyıl savaşlarında İngiltere ve Fransa kralları arasında çekişmelere yol açtı; İngilizler Somme şehirlerini Bourgogne dükünе verdiler (1435 ve 1465). Atak Charles'ın ölümünde (1477), Louis XI'in işgal ettiği bölgeyi Maximilian, Arras antlaşmasıyle Fransa'ya bıraktı (1482). 1659'a kadar Picardie bir sınır bölgesi olarak kaldı ve birçok defa (1557, 1595, 1636) İspanyollar tarafından istilâ edildi. XVI. yy. başında kurulan Picardie askerî valiliğinin sınırları, derebeylik dönemi Picardie'sinden daha küçüktü. İdarî ve malî açıdan Picardie ikiye (Amiens ve Soissons) bölünmüştü. Stratejik önemi yüzünden Birinci ve İkinci Dünya savaşları zamanında tekrar bir savaş alanı haline geldi.

● *Picardie lehçesi,* Picardie ve Belçika Hainaut'sunun bir bölümünde konuşulan oïl dili lehçesi. (L)

PİCART (Jean LE ROUX, — denir), fransız ressamı, heykeltıraşı ve mozaikçisi (XVI. yy.). İl Primatice ile Fontainebleau (1536; 1540-1550) ve Meudon'da çalıştı. Joinville'de Guise'lerin mezarını, François II ve Henri II'nin (Saint Denis ve Louvre) anıtlarını yaptı. (L)

PİCART (Théophile Luc), fransız astronomu (La Hardoye, Ardennes 1867 - Floirac 1956). Lille ve Bordeaux Fen fakültelerinde profesör, sonra Bordeaux rasathanesi müdürü oldu (1906). Matematiksel analiz ve mekanik çalışmaları dışında, kuyrukluyıldızlar ve küçük gezegenlerin devinmeleri, çift yıldızların yörüngeleriyle ilgili araştırmalar yaptı. (L)

PİCART LE DOUX (Jean), fransız dekoratörü (Paris 1902). 1940'ta Jean Lurçat'dan halıcılık sanatını öğrendi. Caen Edebiyat fakültesi için *İnsan ve Düşünce* ve Caen teknik okulu için *Dört Mevsim* adlı büyük duvar halılarını yaptı. Gobelins imalâthanesi için üç yüzü aşkın halı deseni hazırladı. Ayrıca çeşitli yapılarda duvar panoları vardır. Oyun kâğıtları ve afişler üstünde çalıştı, kitaplar resimledi. Eserleri Paris'te ve dünyanın başka şehirlerindeki müzelerde sergilenmektedir. (L)

PİCASSO (Pablo RUIZ), ispanyol ressamı (Malaga 1881). XX. yy. resim sanatının en büyük temsilcisidir. Malagalı José Ruiz Blasco ve Maria de la Paz Picasso Echevarria'nın üç çocuğundan en büyüğü ve tek oğulları.

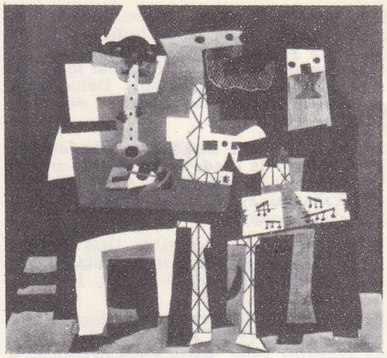

PİCASSO: «Üç Müzikçi» (1921)

Mütevazı çiçek ve lokanta tabloları yapan, fakat aynı zamanda, resim öğretmeni ve Malaga müzesi müdürü olan babası, Picasso'yu genç yaşta eğitti. Ayrıca aile dostu ressam Antonio Munoz Degrain de kendisiyle ilgilendi.

Babasının 1891'de La Coruna'da «Da Guarda» enstitüsüne resim öğretmeni tayin edilmesi üzerine Picasso ailesi oraya yerleşti. Picasso La Coruna'da öğrenimini sürdürmekle beraber, daha çok, babasının eğitici öğütleri altında resim yapmağa ve desen çizmeğe devam etti.

Picasso'nun La Coruna'da yaptığı tablolar arasında, bir şemsiyeci dükkânında sergilediği *Yaşlı Çift* (Malaga müzesi), *Takkeli Adam* ve *Çıplak Ayaklı Kız* (ikisi de sanatçının özel koleksiyonunda) sayılmağa değer. 1895 Eylülü sonunda, babası, şehrin Güzel Sanatlar akademisinde desen profesörlüğüne tayin edilince Picasso da ailesiyle birlikte Barcelona'ya taşındı.

1896'da, *İlk Şaraplı Ekmek Âyini* adlı tablosuyle (Barcelona, Picasso müzesi) Barcelona Güzel Sanatlar sergisine katıldı. Bir yıl sonra, *Bilim ve İyilikseverlik* adlı tablosuyle (Barcelona, Picasso müzesi) Madrid Millî sergisinde şeref mansiyonu aldı. Ertesi yıl aynı sergide, *Aragon Gelenekleri* adlı tablosuyle, aynı ödülü yeniden kazandı. 1897'de, ailesi tarafından öğrenimine devam etmesi için, Madrid'deki Güzel Sanatlar okuluna gönderilen Picasso, dersleri takip etmek yerine, Prado müzesinde dolaşıyordu. Haziran 1898'de kızıla tutuldu; Barcelona'ya döndü, oradan Horta de San Juan'a (Tarragona) geçerek nekahet devresini meslektaşı ve katalonyalı arkadaşı Manuel Pallares'in evinde geçirdi. Orada yaptığı eserlerde de görüldüğü gibi, bu dönemde, titizlikle bağlı olduğu akademik ilkelerden sıyrıldı. Uzun süre Horta'da kaldı, nisan 1899'da Barcelona'ya döndü, gece hayatına karıştı. «Els quatre gats» birahanesinin modernist çevresine katıldı. 1900'de bu birahanede ressam, şair, yazar ve sanatçı arkadaşlarının karakalem, suluboya veya pastelle yapılmış portrelerinden meydana gelen bir sergi açtı. Aynı yılın ekim ayında, Casagemas ve Pallares ile birlikte ilk defa Paris'e giderek Montmartre'da, İsidro Nonell'in kendisine verdiği stüdyoya yerleşti.

Picasso Paris'te kaldığı ilk üç ay süresince birçok resim yaptı: *La Gallette Değirmeni* ve *Peçeli Kadın* (ikisi de New York'ta, özel koleksiyon), *Mavi Balerin* (Fransa, özel koleksiyon), *Kucaklaşma* (Moskova, Puşkin müzesi). Casagemas ile birlikte 1900 sonunda Barcelona'ya dönerek Malaga'ya gittiler ve ocak ortalarında ayrıldılar. Casagemas Paris'e dönüşünden sonra intihar etti. Picasso ise Madrid'e gitti.

Orada, katalonyalı yazar Francisco de A. Soler ile birlikte, genç sanatçılar için günlük *Arte Joven* dergisini kurdu. Mayıs'ta Barcelona'ya dönerek, pastellerden meydana gelen eserlerini Pares salonunda sergiledi. Sergiden sonra, ikinci Paris gezisini yaptı, basklı ressam Francisco İturrino ile birlikte, Vollard galerisinde bir sergi açtı. Bu

«Gustave Coquiot'nun portresi»
Art Moderne müzesi, Paris

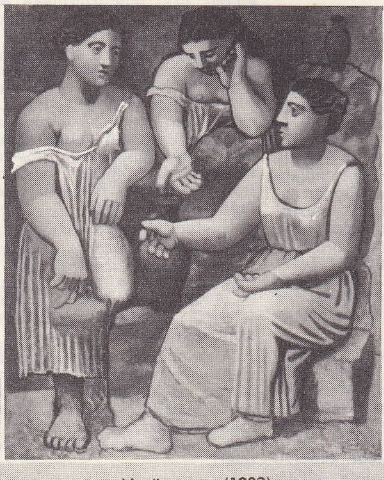

«Çeşmebaşında Üç Kadın»,
New York Modern Sanat müzesi

desen

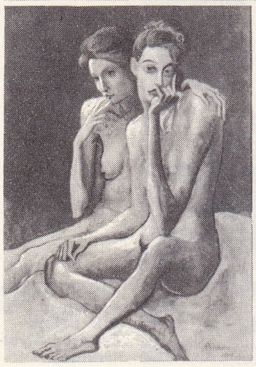

«İki Kadın Arkadaş»

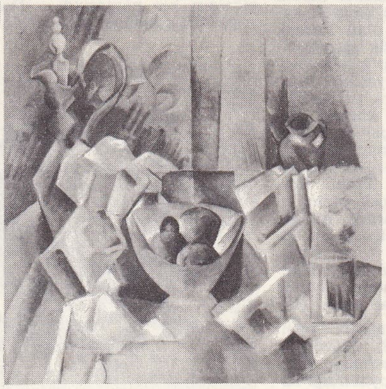

«Natürmort» (1909)

«Salıncaklı Koltuk»

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana; LAROUSSE

«Ressam ve Modeli», Madrid Sanat müzesi

«Keçi»

«Ağlayan Kadın»

«Cambaz Ailesi» Washington Millî müzesi

«Oturan Kadın» New York Modern Sanat müzesi

arada Lautrec'in etkisindeki en önemli eserlerini yaptı. Yeniden Barcelona'ya uğradı, ekim 1902'de Sebastian Junyer ile birlikte Paris'e döndü. Şair Max Jacob ile tanıştı. İki sanatçı birlikte son derece fakir bir hayat sürdüler. Öyle ki Picasso, ısınmak için, birçok desenini yakmak zorunda kalıyordu. Picasso'nun «mavi dönem»i bu sıralarda başlar ve Barcelona'da devam eder (1903-1904); *Bira Bardağı, Jaima Sabartés'*in portresi (Puşkin müzesi), *Deniz Kıyısında Yoksul İnsanlar* (Washington Millî galerisi), *İhtiyar Gitarcı* (Chicago Sanat enstitüsü), *Hayat* (Cleveland müzesi) bu döneme ait eserlerdir. Picasso nisan 1904'te temelli olarak Fransa'ya yerleşti. Kuyumcu ve seramikçi Paco Durrio aracılığıyla çeşitli ülkelerden gelme sanatçıların birleştiği «Le bateau-lavoir» topluluğuna katıldı.

Bu topluluk Paris okulu denen sanat anlayışının başlangıcını ve çekirdeğini meydana getirir. Picasso, kasım 1904'te içlerinde Raoul Dufy ve Francis Picabia'nın da bulunduğu altı ressamla birlikte Berthe Weill galerisinde eserlerini sergiledi. 1905 Yazında Hollanda'ya yaptığı kısa bir geziden sonra üslûbunu değiştirerek, «pembe dönem»ine başladı. Bu dönemde çoğunlukla sirk dünyasının kişilerini işledi: *Top Oynayan Akrobatlar* (Puşkin müzesi); *Cambaz Ailesi* (Washington Millî galerisi).

Paris'te yaşayan iki amerikalı (Gertrud ve Leo Stein) ve rus Sçukin, Picasso'nun eserlerini toplayan ilk koleksiyonculardır.

Ressam, 1906 yazını, Gosol'da (Pireneler) ilk sevgilisi Fernande Olivier ile birlikte geçirdi. Bu kadın daha sonra *Picasso y sus Amigos* (Picasso ve Dostları) [1933] adlı eserinde o yılları büyük bir gerçeklikle canlandırmıştır. Picasso Gosol'da yaptığı *Ekmekçi Kadın*'da (Philadelphia müzesi) biçim ve hacimleri geometrik çizgilerle vermeğe başladı. *Avignon'lu Genç Kızlar* (New York Modern Sanat müzesi) ise «kübizm öncesi dönem»e ulaşır. Bu dönemde sanatçı, Cézanne'dan, eski ispanyol sanatından ve zenci maskelerinden etkilenir. *Avignon'lu Genç Kızlar* tablosundaki değişik anlayış ve teknik, çağdaş resmin bir dönüm noktasıdır. Bu değişiklik Malraux'nun da belirttiği gibi «sanat tarihini değiştirecek nitelikte» idi. Picasso ve Braque tarafından tamamıyle geliştirilen kübizm 1909 yazında, Picasso'nun Fernande ve Pallares ile Horta'ya gitmesi sırasında başladı. Orada *Horta'da Fabrika* ve *Fernande* (New York Modern Sanat müzesi) adlı eserlerini yaptı. Bundan sonra Picasso'nun «analitik kübizm» dönemi başlar. Şekiller karışık bir sistemle geometrik olarak açılır, parçalanır ve boşlukla birleşir. Bu üslûbu en iyi belirten eserler 1910'da yaptığı *Ambroise Vollard*'ın (Puşkin müzesi, Moskova), *Wilhelm Uhde'*nin (Penrose koleksiyonu, Londra) ve *Kahnweiler*'in (Chicago Sanat enstitüsü) portreleridir. Aynı yıl Derain ile gittiği Cadaqués'te ve 1911 yazında, Manolo, Hugué, Braque ve Juan Gris ile birlikte bulunduğu Céret'de yaptığı bazı peyzajlar da bu türe aittir.

Picasso bir yıl sonra, Avignon ve Sorgues'da sevgilisi Marcelle Humbert (Eva) ile kaldığı sırada, sentetik kübizme başladı, yapıştırma kâğıtlardan meydana gelen ilk eserlerini burada yaptı. Biçimlerin analizi konusundaki buluşları da gene bu devreye rastlar: sanatçı, renklerini zenginleştirmiş ve konuya daha fazla önem vermeğe başlamıştır. 1920-1930 Arasında Picasso'nun kübizm anlayışı yeni ve değişik üslûplara da yol açtı: 1914'te «rokoko kübizm», 1923'te «yuvarlak kübizm». 1915-1925 Arasında «klasik dönem» başlar. Bu dönemde, bir yanda şekillerin anıtsal bir anlayışla işlenişi ve abartıcı bir üslûp (*Çeşmebaşında Üç Kadın* [New York Modern Sanat müzesi]), öte yanda, kişilerin daha sevimli ve daha sakin bir yorumu göze çarpar, ana ve çocuk resimleri, palyaçolar, âşıklar belirir (*Palyaço*, Picasso müzesi, Barcelona). Babasının öldüğü 1913 yazını Picasso, kübizmin merkezi haline gelen Céret'de geçirdi. O dönemin en ünlü eseri olan *Tarladaki Kadın* adlı tablosunu orada yaptı. 1914'te savaş patlak verdiği sırada Braque, Derain ve Marcelle Humbert ile birlikte Avignon'daydı. Şubat 1917'de Jean Cocteau ile birlikte Roma'ya giderek *Parade* balesinin dekor ve kostümlerini hazırladı. Bu gezi sırasında, Napoli ve Pompei'yi ziyaret ederek, Diaghilev topluluğunda balerin olan Olga Koklova ile tanıştı. Barcelona ve Madrid'e yaptığı bir geziden sonra, 1918 ortalarında bu balerinle evlendi.

Yedi yıl boyunca Diaghilev ile işbirliği yaptı. De Falla'nın *Üç Köşeli Şapka*'sı, Stravinskiy'in *Pulcinella*'sı, Milhaud'nun *Mavi Tren*'i için dekor ve kostümler hazırladı. Bu ikinci eserin perdesi için, *Kumsalda Koşan İki Kadın* (özel koleksiyonu) adlı eserinin büyük boyda bir reprodüksiyonunu yaptı. Fontainebleau'da kaldığı sırada, *Üç Müzikçi* adlı iki tuvaline çalıştı. İlki Philadelphia müzesinde, diğeri New York Modern Sanat müzesinde olna bu eserler, kübizmin son safhalarını yansıtır.

Picasso'nun bundan sonraki eserleri yeniklasik anlayışta, yani «Pompei dönemine» aittir: *Oturan Kadın* [Tate gallery, Londra); *Yunanlı Kadın* (Paris, özel koleksiyon); *Pan'ın Flütü;* oğlunu model olarak aldığı *Pablo* ve *Palyaço Pablo* (ikisi de özel koleksiyonunda). 1924'ten itibaren Picasso gerçeküstücü akıma katılır ve sanatında yeni bir geçiş dönemi belirir.

Londra'da Tate gallery'deki *Dans* ve sanatçının özel koleksiyonunda bulunan *Gitar*, gerçeküstücü çabalarının ürünü olarak kabul edilebilir. *Gitar* tablosuyle çağdaş resme çuval ile çivi de girmeğe başlar. Picasso bu eserlerle, 1925'te ilk grup sergisine katıldı. 1927'de Balzac'ın *Le Chef d'Oeuvre Inconnu* (Meçhul Şaheser), 1931'de Ovidius'un *Metamorphosis*, 1937'de Buffon'un *Scienses Naturelles* (Tabiî Bilimler) ve 1958'de Pepe-Hillo'nun *La Tauromaquia* (Boğa Güreşi) kitapları için ofortlar hazırladı. Bunu takip eden yıllarda, daha önce 1901'de Barcelona'da *Oturmuş Kadın* adlı eseriyle başladığı heykelciliğe döndü: *Kadın Başı* (1908); Julio González ile birlikte yaptığı demir heykeller (1929); Boisgeloup'taki büyük heykeller (1930). Aynı yıl *Olga'nın Portresi* (1918) ile Carnegie ödülünü kazandı. *Koyunlu Adam* (1950, Vallauris) ve *Keçi* (1951) adlı eserleri de önemli heykellerindendir. 1934'te İspanya'ya son seyahatini yaptı (San Sebastian, Madrid, Toledo, El Escorial, Barcelona). Bu arada karısından ayrılması yüzünden, bir kriz geçirerek resimden uzaklaştı. Şiirler (1935) ve çeşitli yazılar yazdı. Bunlardan en ünlüsü *Le Désir Attrapé par la Queu* (Ucundan Yakalanan Arzu) [1944] adlı oyunudur. Bu eser Paris'te özel olarak temsil edildi. Albert Camus ve J.P. Sartre gibi kişiler de irticalen oyunculuk yaptılar. Picasso, 1936 yılının baharında, yeniden resme döndü. Bu arada birlikte yaşadığı Marie Thérèse Walter'den Maya adlı bir kızı oldu. İspanyol İç savaşı patlak verince Cumhuriyet hükûmeti tarafından Prado Müzesi müdürlüğüne getirildi. Alman hava kuvvetlerinin *Guernica*'yı yıkmasını konu alan büyük bir kompozisyon yaptı (New York Modern Sanat müzesi). 1937'de Milletlerarası Paris sergisinde İspanyol pavyonunda sergilenen bu eser, Picasso'nun sanatının doruğu olarak kabul edilir. *Guernica* ile birlikte, yoğun ve tüyler ürpertici bir dramatizmde eserler yapmağa başladı. Bunlar özellikle «Dora Maar» dizisini meydana getiren ve hayatına karışan diğer kadınların adlarını taşıyan eserleridir. 1939'da sanatçının annesi öldü. Picasso, savaş başlangıcında Antil adalarındadır. Bir yıl sonra Paris'e geçti, işgal boyunca orada kaldı. Bu arada vermiş olduğu eserlerden çoğu ve özellikle *Kuş Yiyen Kedi* (New York, özel koleksiyon), *Öküz Başlı Natürmort* (1924, Kunstsammlung, Düsseldorf) ve *Şafak* (Paris Art Moderne müzesi) o yılların gerilimlerini ve kaygılarını yansıtır.

Savaş sonunda, 1944'te Komünist partiye yazıldı ve ilk defa, resmî bir fransız sergisine katıldı. O yıl açılan «Kurtuluş sergisi»ne yetmiş beş tablo ve beş heykel gönderdi. 1945'te Litografiye merak sardı ve altı ay içinde iki yüz kadar eser verdi. 1946'da, Françoise Gilot ile yaşamağa başladı. Dört ay süreyle, Grimaldi'lerin Antibes'deki saraylarında resim yaptı. Oraya emanet bıraktığı eserlerle, ilk Picasso müzesi meydana geldi. 1947'de, Vallauris'teki Madoura fabrikasında seramikle ilgilendi. Bu arada eski bir şapel için *Savaş* ve *Barış* adlı iki büyük kompozisyon hazırladı. Bundan sonraki iki yıl içinde çeşitli ülkelere (Polonya, İtalya, İngiltere) geziler yaparak dünya barış kongrelerine katıldı. Barış kongrelerinin manifestolarında Picasso'nun ünlü «Güvercin»i yayınlandı. 1953'te Claude (1947) ve Paloma (1949) adlı çocuklarının anası Françoise Gilot'dan ayrıldı. Jacqueline Roque ile evlendi (1958). Aynı yıl, Paris'teki Unesco binası için *İkaros'un Düşüşü* konulu duvar resmini yaptı. 1961'de, Güney Fransa'da çeşitli yerlerde yaşadıktan sonra, Mougins'e yerleşti ve orada yorulmak bilmeden çalıştı. Son yıllarda eski ressamlara ait konularla uğraştı ve bunlar üzerinde çeşitlemeler yaptı: 1950'de Courbet'den *Sen Kıyısında Genç Kızlar*, 1954'te Delacroix'dan *Cezayir'li Kadınlar*, 1961'de Manet'den *Kırda Öğle Yemeği*. Bu arada 1957'de, Velazquez'in *Las Meninas* adlı tablosundan 44 tuval hazırlayarak bu eserleri Barcelona'daki Picasso müzesine bıraktı. 1963'te açı-

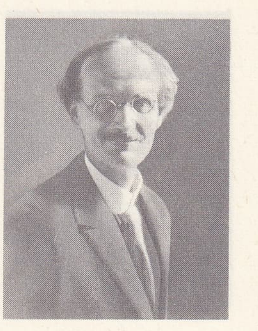

Auguste PİCCARD

Niccolo PİCCİNİNO
Pisanello'nun eseri
Bargello, Floransa

Ottavio PİCCOLOMİNİ
1669 gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

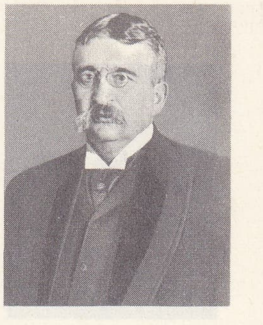

Stephen PİCHON

Foto. Gran Enciclopedia Larousse; LAROUSSE

Mary PICKFORD

PİCO DELLA MİRANDOLA
Uffizi müzesi, Floransa

Gaétan PİCON

Mauro PİCONE

lan bu müzeye, ayrıca, 1970'te, bini aşkın eser verdi. Bunların arasında, 1917'de rus baleleriyle birlikte Barcelona'da bulunduğu devirden kalma resimler, çeşitli tablolar, desenler, gravürler v.b. vardır. Picasso'nun eserleri dünyanın dört bir yanında sergilenir. Özellikle 1939'da New York Modern Sanat müzesinin açtığı sergi, onun A.B.D.'de de kabul edildiğini gösterdi. Bundan sonra, Roma, Milano, Sao Paulo, Köln, Tokyo v.b.de de sergileri açıldı. Bu sergilerin en büyüğü ve en muhteşemi, 1966'da Paris'te seksen beşinci doğum yıldönümünü kutlamak için açılan sergi oldu. 1971 Yılı sonunda da Louvre'da eserleri sergilendi. Picasso, sanatçı olarak çağdaşları için, XX. yy. resim dehasını temsil eder. (M)

PİCAVET (François Joseph), fransız bilgini ve filozofu (Petit-Fayt, Nord 1851-Paris 1921). École der Hautes Études'de, sonra da Sorbonne'da (1906) profesör oldu. Eserleri: *Les İdéologues Français* (Fransız İdeologları) [1890]; *Histoire Générale et Comparée des Philosophies Mediévales* (Ortaçağ Felsefelerinin Genel ve Karşılaştırmalı Tarihi) [1905]. (L)

Piccadilly, Londra'nın ana caddelerinden biri, Hyde Park ile Regent street arasında. (L)

PİCCARD (Auguste), isviçreli fizikçi (Basel 1884-Lozan 1962). Federal Politeknik okulunda (1917), sonra Brüksel üniversitesinde profesör oldu. Stratosfere kadar yükselmeyi ilk o başardı. Kendi yaptığı bir balonla defalarca uçtu (1931-1932) ve 16 000 m'yi aşarak yükseklik rekorunu kırdı. Batiskaf*ı ile denizin çok derinlerine kadar daldı. —İkiz kardeşi JEAN FELİX (Basel 1884-Minneapolis 1963), amerikan yurttaşlığına geçti, 23 ekim 1934'te, bir stratosfer balonuyle 17 500 m yüksekliğe ulaştı. (L)

PİCCİNİ (Augusto), italyan kimyacısı (S. Miniato 1854-Floransa 1905). Catania (1885-1887), Roma (1887-1892) ve Floransa (1892'de) üniversitelerinde ders verdi. Organik kimya (vanadyum, talyum, radyum, titanyum bileşikleri v.b.) alanında araştırmalar yaptı *Piccini reaktifi* diye bilinen solüsyon (bu eriyik sodyum ve potasyumu çökeltir), piridin'in bir türevinden oluşur. (M)

PİCCİNİ'LER, italyan asıllı müzikçi ailesi. —NİCCOLO, italyan bestecisi (Bari 1728-Paris 1800), Napoli'de Leo ve Durante'nin öğrencisiydi (1742). Bu şehirde *Le Donne Dispettose*'yi (Sıkıcı Kadınlar) temsil ettirdi. Bu opera-buffa, uzun bir diziyi meydana getiren eserlerin ilkidir (adları bilinen 132 opera-buffa'sı vardır). 1776'da kraliçe Marie-Antoinette'in davetlisi olarak Paris'e gitti, Quinault ve Marmontel'in metinleri üstüne dramatik eserler besteledi. *Roland* adlı eserinin başarısı, Gluck taraftarlarını Niccolo'nun karşısına çıkardı. Besteci Opéra'da fransız topluluğu ile nöbetleşe temsiller veren italyan topluluğunun başına geçti ve eserlerini temsil ettirdi: *Le Finte Gemelle* (Sahte İkizler), *Cecchina, İl Vago Disprezzato* (İstenmeyen Serseri) [1779], *Atys* (1780). Birbirleriyle çekişmelerinden yararlanan Opéra, her iki topluluğa da birer *İphigenia Tauris*'te ısmarladı (1781); Piccini'nin operası büyük bir başarı sağlayamadı, buna karşılık *Adèle de Ponthieu* (1781), *Dido* (1783), *Le Dormeur Eveillé* (Uyanan Uykucu), *Le Faux Lord* (Sahte Lord) adlı eserleriyle Sacchini'ye baskın çıktıysa da, *Lucette, Diane ve Endymion, Penelope, Le Mensonge Officieux* (1787) opera-bufaları pek beğenilmedi. Devrim yüzünden malını ve işini kaybeden Niccolo, Napoli'ye dönerek 1798'e kadar orada kaldı. Sonra tekrar Paris'e gitti, konservatuvar müfettişliğine tayin edildikten az sonra öldü. Dramatik sahneler yaratmakta usta olan Niccolo tiyatro eserlerinden başka birkaç oratoryo ve dinî müzik de yazdı. — Oğlu LUİGİ, italyan bestecisi (Napoli 1766-Paris 1827), ömrünü Paris ile Napoli arasında geçirdi, bir süre Stockholm'de kalarak İsveç kralının özel kilisesinin müziğini yönetti. 1801'de Paris'e yerleşti. Opéra-Comique'te *Le Sigisbée ou le Fat Puni* (Şövalye veya Cezalandırılan Budala) [1804], *L'Aînée et la Cadette* (Abla ile Kızkardeş) [1808]; *Amour et Mauvaise Tête* (Aşk ve Asık Surat) [1808] adlı eserlerini temsil ettirdi. Son dramatik eseri olan *Hippomènes ile Atalanta* ise 1810'da Paris operasında oynandı. — LOUİS ALEXANDRE, fransız bestecisi (Paris 1779-ay.y. 1850), Niccolo'nun torunu; aşağı yukarı iki yüzü bulan opera ve opera komikleri bugün büsbütün unutulmuştur. (L)

PİCCİNİNİ (Alessandro), italyan müzikçisi (Bologna 1566-ay.y. 1638). Ferrara dukası, Urbino düşesi ve kardinal Pietro Aldobrandini'nin yanında lavta çalgıcısı olarak çalıştı. Çeşitli lavtalar icat etti. Lavta için parçalar besteledi. (M)

PİCCİNİNO (İacopo), italyan kondotiyeresi (Perugia 1423-Napoli 1465), Niccolo Piccinino'nun oğlu. Ambrosia cumhuriyetine, sonra Venedik'e (1450-1454) hizmet etti. Kendi çıkarı uğruna Siena'ya saldırdı, fakat yenilgiye uğradı, sonra sırasıyle Alfonso V'in (Soylu) [1456], Jean d'Anjou'nun (1460), Aragon kralı Fernando'nun (1463) hizmetinde çalıştı. Fernando, kendisine büyük itibar gösterdikten sonra, çevirdiği entrikaları öğrenince onu boğdurttu. (L)

PİCCİNİNO (Niccolo), italyan kondotiyeresi (Callisciana, Perugia 1380'e doğr.- Cusago, Milano 1444). Mantova'nın, Floransa'nın ve Milano dukası Filippo Maria Visconti'nin (1425) hizmetinde çalıştı, Visconti hesabına Floransalıları ve Venediklileri yendi (1430-1432), Bologna'yı aldı (1434). Francesco Sforza ile çatıştı; duka Filippo Maria'dan Piacenza senyörlüğünü istediyse de (1441) dileği reddedildi, yine onun hizmetinde çalıştı ve Monteluro'da Sforza'ya yenildi (1443). [L]

PİCCİOLİ (Giuseppe), italyan müzikçisi (doğ. Bologna 1905). Bologna Müzik okulunun Piyano bölümünü bitirdi (1921). 1932'de aynı okulda piyano dersleri vermeğe başladı. Birçok ses ve çalgı eseri besteledi. Ayrıca eskiçağ müziği üstüne araştırmalar yaptı ve öğretici eserler yayımladı. (M)

PİCCİOLO i. (ital. k.). Eskiden Sicilya'da tedavülde kullanılan para birimi. || Malta adasında tedavülde kullanılan para birimi. (L)

PİCCOLOMİNİ, roma asıllı, italyan ailesi. XIII. yy.da Siena'ya gitti, orada bankacılıkla zengin oldu ve gösterişli bir saray yaptırdı. (L)

PİCCOLOMİNİ (Alessandro), italyan yazarı ve rahibi (Siene 1508-ay.y. 1578). Düzensiz bir hayat sürdü, açık saçık *La Rafaella* (1539) adlı bir eser yazdı, sonra rahip oldu. Patras piskoposluğuna, sonra da Siena başpiskoposluğuna (1574) getirildi. Derin bilgili kitaplar, özellikle bir açımlama eklediği Aristoteles'in *Poetika*'sını İtalyancaya çevirdi. *Della Sfera del Mondo* (Yer Yuvarlağı Üstüne) [1540] adlı bir astronomi eseri yazdı. (L)

Piccolomini (DİE), Schiller'in dramı. Bk. WALLENSTEİN.

PİCCOLOMİNİ (Enea Silvio). Bk. PİUS II.

PİCCOLOMİNİ (Francesco), italyan filozofu (Siena 1520-ay.y. 1604). Doğduğu şehirde, Macerata'da, Perugia'da, Padova'da profesörlük yaptı ve 1601'de emekliye ayrıldı. Eflatun ile Aristoteles'in sistemlerini bağdaştırmağa çalıştı. Eserleri: *Universa Philosophia dc Moribus* (Genel Ahlâk Felsefesi) [1594]; *Libri de Scientiae Natura* (Bilimin Özü Üstüne Kitap) [1596]; *Comes Politicus* (Siyasî Dernek) [1601]; *Breve Discorso della İstutizione di un Principe* (Bir İlkenin Yapısı Üstüne Kısa Tartışma) [1858]. (L)

PİCCOLOMİNİ (Francesco TODESCHİNİ—). Bk. PİUS III.

PİCCOLOMİNİ (Ottavio), **Amalfi** dükü, **Kutsal İmparatorluk** prensi (Pisa 1600-Viyana 1656). İspanya hizmetindeyken (1627) imparatorun ordusuna katıldı. Wallenstein'ın kumandası altında Lützen'de savaştı (kasım 1632), sonra tümgeneral oldu ve İsveçlilerin Bohemya'ya doğru ilerleyişlerini durdurdu (1633). Wallenstein'ın tasarılarını açıkladı ve onun öldürülmesine sebep oldu (şubat 1634). Nördlingen'de süvari birliğine kumanda etti (1636), İspanyollarla birlikte Picardie'yi istilâ etti (1636), Thionville'de Feuquières'i yendi (7 haziran 1639). İspanya kralından Amalfi dükü unvanını aldı. Bohemya'ya çağrılarak orada Banér kumandasındaki isveç kuvvetlerini durdurdu, fakat Wolfenbüttel'de Guébriant'a yenildi (1641), Saksonya'ya çekilmek zorunda kaldı ve orada, Breitenfeld'de Tortenson tarafından bozguna uğratıldı (kasım 1642). Hollanda'daki ispanyol kuvvetlerine kumanda ettikten sonra (1643-1648), imparator tarafından geri çağırıldı ve feldmareşalliğe yükseltildi, yine İsveçlilerle Güney Almanya'da savaştı. 1654'te Kutsal İmparatorluk prensi oldu. (L)

PİCCOLOMİNİ (Silvio), italyan generali (doğ. Siena XVII. yy.). Ottavio Picolomini'nin kardeşi. Türklere karşı savaştı, 1607'de Magosa harekâtında ve Bon burnu seferinde görev aldı. Almanya'ya gitti, Otuzyıl savaşlarına katıldı, Lützen'de (1632) ve kardeşi ile birlikte Nördlingen'de (1634) savaştı. (M)

PİCCOLOMİNİ d'Aragona (Francesco, Valle prensi), italyan generali (öl. 1688). Philippsburg kuşatmasına katıldı (1676); Nimègue barışından (1676) sonra Avusturya'ya geçti ve Bohemya'daki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi (1681). Türklere karşı Viyana savunmasında (1683) ve Estergon ile Mohaç'ın fethinde yararlıklar gösterdi. Piccolomini Budapeşte kuşatmasında öldü. (M)

PİCENTES. Esk. coğ. Picenum halkı, merkezleri *Asculum* (bugün *Ascoli Piceno*) idi; dilleri osk-umbria tipindeydi. M.Ö. 268'de Romalılara boyun eğdi. (L)

PİCENUM. Esk. coğ. İtalya'da bölge, Apennin dağlarıyle Adriya denizi arasında. Buraya önce Umbria'lılar, sonra efsaneye göre bir yeşil ağaçkakanın yol gösterdiği Sabin'ler yerleşti; ülkenin adı bu kuştan (*picus*) gelir. Augustus zamanında İtalya'nın V. bölgesi oldu. Başlıca şehirleri: *Ancona* ve *Asculum* idi. M.Ö. 268'de Roma'ya boyun eğdi. (L)

PİCHAT (Michel), fransız oyun yazarı (Vienne, İsère 1790-Paris 1828). Cumhuriyetçi ve yurtsever düşünceleri yansıtan oyunlarıyle tanındı: *Turnus* (1824); *Leonidas* (1825); *Guillaume Tell* (1830). [L]

PİCHETTE (Henri), fransız yazarı (Chateauroux 1924). *Les Epiphanies* (Yortular) [1947], *Nucléa* (1952) adlı oyunlarında ve *Apoèmes* (Şiire Karşı) [1948], *La Point Vélique* (Rüzgâr Bileşik Noktası) [1950] adlı şiirlerinde modern dünyanın baskılarını ve savaşını lirik bir dille anlattı. (L)

PİCHİNCHA, Ekvador'da yanardağ, Quito'nun kuzeybatısında; 4 787 m. — *Pichincha ili*, 506 600 nüf. Merkezi, *Quito*. (L)

PİCHLER (Adolf), avusturyalı yazar (Erl, Kufstein yakınları 1819-İnnsbruck 1900). İnnsbruck'ta mineraloji ve jeoloji öğretmenliği yaptı. İtalya'ya bağlandıklarını bildiren Güney Tirol'lülerin isyanı sırasında (1848) öğrencilerden kurulu bir birliğin başına geçerek düşmanın üstüne yürüdü ve bu kahramanca hareketinden ötürü imparatordan soyluluk unvanı aldı. Edebî eserlerinde memleketini anlatır; özellikle epik şiirler (*Zaggler Franz*, 1889) ve çok canlı anlatılar (*Allerlei Geschichten aus Tirol* [Birkaç Tirol Hikâyesi], 1867) yazdı. (L)

PİCHLER (Karoline), avusturyalı kadın yazar (Viyana 1769-ay.y. 1843). Evinde yapılan edebî toplantılar ve tartışmalar dolayısıyle tanındı. Bu toplantılara katılanlar arasında Schlegel, Z. Werner, C. Brentano, Madam de Staël ve F. Grillparzer vardı. Pichler, şiir, roman (*Leonore* [1804], *Die Belagerung Wiens* [Viyana Kuşatması]), ilgi çekici birer belge olan hatıralar (*Denkwürdigkeiten aus Meinem Leben* [Hayatımdan İlgi Çekici Sahneler], 1844) yazdı. (M)

PİCHON (Edouard), fransız hekimi ve dilbilimcisi (Sarcelles 1890-Paris 1940). Felsefe ve tıp dergilerinde birçok makale yayımladı; bu makalelerde sık sık dil meselelerine değindi. 1927'den 1950'ye kadar yayımlanan *Essai de Grammaire de la Langue Française*'de (Fransızca Gramer Denemesi) 1911'den itibaren amcası Jacques Damourette ile işbirliği yaptı. (L)

PİCHON (Stephen), fransız siyaset adamı (Arnay-le-Duc 1857-Vers-en-Montagne, Jüra 1933). Önce Radikal partiden milletvekili seçildi (1885-1893); sonra da Brezilya'da (1896) Port-au Prince'de elçi oldu; orada Guyana

Foto. *Dictionnaire des Personnages; LAROUSSE*

sınırları meselesini çözümledi. Papalık elçiliğine getirildi (1900); Tunus genel valisi oldu (1901-1906), senatör seçildi (1906-1924). Ekim 1906-şubat 1911 arasında dışişleri bakanlığı yaptı. Fas'ta Casablanca'ya karşı harekete girişmek kararını verdi (ağustos 1907). Almanya'ya bu ülkeyi iktisadî alanda sömürme imkânını sağlayan 1909 şubat antlaşmasını imzaladı. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan imparatorluğu tarafından ilhakının (1908) sebep olduğu Balkan krizi sırasında savaş çıkarsa, Rusya ile Fransa arasında 1893'te yapılan antlaşmanın geçersiz sayılacağını ilân etti (şubat 1909), böylece çarı, Sırbistan'ı desteklememeğe zorladı. Yine Dışişleri bakanlığına getirilince (mart-aralık 1913), Balkan savaşlarının yaratabileceği ihtilâttan kaçınmak için Londra ile anlaştı. Yeniden Dışişleri bakanlığına getirildi (1913, 1917-1920). Savaş komitesine katıldı ve Versailles antlaşmasını imzaladı. (L)

PİCİDAE çoğl. i. Ağaçkakanları, cüce ağaçkakanları ve dönerboyunları kapsayan kuş familyası (ağaçkakangiller). [L]

PİCİFORMES çoğl. i. İki parmağı önde, iki parmağı arkada olan kuşlar takımı: *picidae* (ağaçkakan), *indicatoridae* (indicator), *capitonidae* (sakallı guguk), *tukangiller* (tukan), *parlakkuşgiller* (jakamar), *bucconidae* (tamatias) familyalarını kapsar. (L)

PİCK (Arnold), çekoslovak nöropsikiyatri uzmanı (Gross Meseritsch 1851-Prag 1924). Prag alman üniversitesinde ders verdi (1886'dan sonra). Yaşlılıkta, daha çok alın boşluğu kısmında meydana gelen, beyin büzülmesinin sebep olduğu bozukluğun meydana getirdiği bir çeşit bunamayı tanımlayarak ün kazandı (*Pick hastalığı*). [M]

PİCK (Friedel), çekoslovak hekimi (Prag 1867-ay.y. 1926). Prag üniversitesinde önce iç hastalıkları doçenti (1895), sonra larengoloji profesörü oldu (1909'dan sonra). *Pick belirtisi* adı verilen bir hastalığı tanımlamağa çalıştı. (M)

PİCK (Ludwig), anatomi patolojisi uzmanı (Landsberg 1868-öl. 1935). Daha çok Berlin'de çalışmalarda bulundu. *Niemann-Pick* hastalığı denen bir hastalık üzerine yaptığı incelemelerle ün kazandı. (M)

PİCKENOY (Nicolaas ELİAS, — denir), hollandalı ressam (Amsterdam 1588-ay.y. 1655). Toplulukları gösteren birçok portre yaptı (*Amsterdam Islahhanesi Yöneticileri*, Amsterdam, Rijksmuseum). Louvre'da birçok erkek portresi vardır. (L)

PİCKERİNG (Edward), amerikalı astronom (Boston, Massachusetts 1846 - Cambridge, Massachusetts 1919). Harvard Koleji rasathanesi müdürüydü. Yıldızların fotometrisi, yıldız tayfı ve küçük gezegenlerin çapları üstüne değerli çalışmalar yaptı. (L)

PİCKERİNG (John), amerikalı dilbilimci ve lûgatçi (Salem, Massachusetts 1777-Boston, Massachusetts 1846). 1796'da Harvard Üniversitesi Hukuk fakültesini bitirdi, 1797'de, A.B.D. Lizbon elçiliğine kâtip tayin edildi. 1799'da İngiltere'de A.B.D. büyükelçisi Rufus King'in özel sekreteri olarak çalıştı. 1801'de A.B.D.'ye döndü. Baroya kabul edildikten sonra 1827'ye kadar Salem'de avukatlık, 1827-1846 arasında da Boston'da savcılık yaptı. Avrupa, asya, mısır ve kızılderili dilleri hakkında geniş bilgisi vardı. Başlıca eserleri: *Adoption of an Uniform Orthography for the Indian Languages* (Kızılderili Dilleri İçin Ortak Bir İmlânın Kabulü Üstüne) [1820]; *Vocabulary of Words and Phrases Peculiar to the United States* (A.B.D.'ye Has Kelime ve Deyimler) [1816]; *A Comprehensive Dictionary of the Greek Language* (Yunan Dili Mufassal Lûgati) [1826]. (L)

PİCKERİNG (William Henry), amerikalı astronom (Boston 1858-ay.y. 1938). Massachusetts Teknoloji enstitüsünde okudu, burada öğretmenliğe başladı. 1894'te Ariz'de Flagstaff'taki Lowell rasathanesinde ilk teleskopu ve kubbeyi kurdu. 1900'de Jamaika'da Mandeville'de geçici bir rasathane açtı, çalışmalarını Ay ve Merih üzerinde topladı. Ay'da hem kar, hem bitki olduğunu iddia etti. 1925'te Jamaika'daki rasathaneyi özel bir kurum haline soktu. Başlıca eserleri: *Walking Guide to Mount Washington Range* (Washington Dağlarına Çıkacaklar İçin Ayaklı Rehber) [1882]; *Investigations in Astronomical Photography* (Astronomi Fotoğrafçılığı Üstüne Araştırmalar) [1895]; *Visual Observations of the Moon and Planets* (Ay ve Gezegenler Üstüne Gözle Yapılan Gözlemler) [1900]; *An Atlas of the Moon* (Ay Atlası) [1903]; *The Moon* (Ay) [1903]; *Lunar and Hawaian Physical Features Compared* (Hawaii ve Ay'ın Fizik Şartlarının Karşılaştırılması) [1906]; *Researches of the Boyden Department* (Boyden İstasyonu Araştırmaları) [1908]; *Mars* (1921). Ayrıca bir Harvard koleji rasathanesi tutanakları (dört cilt) ve birçok makale yazdı. Makaleleri arasında 1914'te *Popular Astronomy* dergisinde yayımlanmağa başlanan Merih raporları da yer alır. (M)

PİCKERİNGİT i. (filolog J. *Pickering*'in [1777-1846] adından). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve alüminyum sülfat. (L)

PİCKFORD (Gladys SMİTH, **Mary** — denir), amerikalı sessiz sinema oyuncusu (Toronto 1893). Küçük yaşta oyunculuğa başladı ve D.W. Griffith'in yönettiği filimlerle büyük ün kazandı. 1919'da Chaplin, Douglas Fairbanks ve Griffith ile United Artists'i kurdu. Ertesi yıl D. Fairbanks ile evlendi. 1936'da Pickford-Lasky ve 1945'te Pickford Productions'ı kurdu. Bu arada birçok kitap da yazdı. Amerikalıların «Our Mary» adını taktıkları Mary Pickford'un oyunu, canlılık ve inceliğiyle dikkati çeker. Başlıca filimleri: *Simple Charity* (1910); *A Good Little Devil* (Sevimli Küçük Şeytan) [1913]; *Külkedisi* (Cinderella) [1914]; *Madame Butterfly* (1915); *The Little Princess* (Küçük Prenses) [1917]; *Daddy Long Legs* (Uzun Bacaklı Baba) [1919]; *Little Lord Fauntleroy* (Küçük Lord Fauntleroy) [1921]; *Coquette* (Hoppa) [1929]; *The Taming of the Shrew* (Hırçın Kız) [1931]; *Secrets* (Sırlar) [1933]. (L)

Pick hastalığı. Psikiyatr. Beyin kabuğunun alın ve şakak bölgelerinde meydana gelen yozlaştırıcı bir atrofinin sebep olduğu yaşlılık öncesi bunaması; ortalama olarak 55 yaşlarında belirir. Başlangıç evresinde, en soyut zihnî fonksiyonlarda (muhakeme, otokritik) bozukluk, davranışlarda bozukluk (stereotipi) ve mizaçta derin sarsıntılar (moriaya benzer ahmakça bir esneklik duygusu) görülür. Hastalığın ilerleme evresinde, tam anlamıyle bunaklık hali gerçekleşir (hasta, kendinde meydana gelen bozukluklarının artık farkında değildir, duygusal bakımdan kayıtsızdır, kelimeleri unutur). Hastalığın son devresinde, hasta artık hiç konuşmaz olur ve akinezi belirir. (L)

PİCK-MANGİAGALLİ (Riccardo), İtalyan müzikçisi (Strakonice, Bohemya 1882-Milano 1949). İtalyan uyrukluğuna girdi, Milano konservatuvarında V. Appiani ve V. Ferroni ile çalıştı. Daha sonra 1936'dan ölümüne kadar bu konservatuvarın müdürlüğünü yaptı. R. Strauss etkisindeki besteleri arasında baleler (*Altın Söğüt* [1914], *Sihirli Çalgı* [1918]) ve bir opera (*Romantik Noktürn* [1936]) vardır. Ayrıca birçok senfonik müzik ve oda müziği besteledi. (M)

PİCO adası, Portekiz'e bağlı Asor adalarının batı kısmında ada; 22 300 nüf. İdare merkezi, *Lajens do Pico*. Takımadaların en yüksek noktası bu adadadır (*Pico yanardağı*'nda 2 284 m). Hayvancılık ve bağcılık. Balina avcıları üssü. (L)

PİCO DELLA MİRANDOLA (Giovanni), italyan düşünürü (Mirandola 1463-Floransa 1494). Kondotiyere Gian Francesco ile Tasso'nun teyzesi Jilia Boiardo'nun en küçük oğlu. Öğrenimini Bolognada (1476), sonra İtalya ile Fransa'nın bellibaşlı üniversitelerinde yaptı. Zekâsı çok erken yaşta gelişti, efsaneleşmiş bir hafızaya sahipti, geniş bir kültür edindi. 1484'te, Floransa'ya, Lorenzo de Medici'nin yanına yerleşti ve Marsilio Ficino'nun eflatun'cu akademisine devam etti. F. Mitridate ve Elia del Medigo ile beraber İbranîce ve Arapça öğrendi, kabala'ya merak sardı. Roma'da 1486'da, halk önünde savunmak istediği dokuz yüz tezi veya *Conclusiones Philisophicae Cabalisticae et Theologicae*'yi (Felsefe, Kabala ve İlâhiyat Üstüne Tezler) yayımladı. Bütün medeniyetlerin felsefî, dinî ve ahlâkî gelenekleri üstüne derin bir bilgiye dayanan bu eser, Hıristiyanlığın daha önceki bütün düşünce biçimlerinin kavşak noktası olduğunu göstermek amacını güdüyordu. Bu cüretli görüş Roma Ruhanî meclisi tarafından mahkûm edildi. Dine saygısızlık suçuyle hakkında kovuşturma açılınca (1478), Pico Fransa'ya kaçtı ve üç hafta Vincennes kulesine hapsedildi (1488). Floransa'ya dönüşünde, Savonarola ile dost oldu ve onu derinden etkiledi. 1489'da *Heptaplus*'unu veya Tekvin'in başlangıcıyle ilgili yorumunu yayımladığı ve hususî astroloji konusundaki eserini tamamladığı sırada, sekreteri Cristoforo Di Casalmaggiore tarafından zehirlendi. Ölümünden kısa süre önce dominiken tarikatına girmiş olan düşünürün latince eserleri yeğeni tarafından yayımlandı (1496); italyanca *Sonetti İnediti* (Yayımlanmamış Soneler) ise ancak 1894'te basıldı. La Mirandola'nın eseri daha o çağda, inancı inkâr etmeksizin, insan aklını her türlü bilimin kaynağı olarak kabul eden bir hümanizma anlayışını dile getiriyordu. —Yeğeni GİOVANNİ FRANCESCO (Mirandola 1469 -ay.y. 1533), amcasının hayatını (*Vita*), Savonarola'nın hayatını, ilâhiyat-felsefe konusunda incelemeler ve *Hymni Heroici*'yi (Kahramanlık İlâhileri) [1507-1531] yazdı. (L)

PİCOİDES i. Üç parmaklı, beyaz ve siyah tüylü ağaçkakan; kutup bölgelerindeki ormanlarda yaşar; *Picoides tridactylus* Alpler'de bulunur. (L)

PİCON (Gaëtan), fransız tenkitçisi ve denemecisi (Bordeaux 1915). Felsefe okudu, birçok yabancı üniversitede (Beyrut, Floransa, Gand) edebiyat profesörlüğü yaptı. Sanat ve edebiyat müsteşarlığına tayin edildi (1959-1966). Başlıca eserleri: *André Malraux* (1945), *Panorama de la Nouvelle Littérature Française* (Yeni Fransız Edebiyatının Panoraması) [1949], *İntroduction à une Esthetique de la Littérature: l'Ecrivain et Son Ombre* (Bir Edebiyat Estetiğine Giriş: Yazar ve Gölgesi) [1953], *Mercure de France* (1964-1965) ve *L'Éphémère* dergilerini (1966) yönetti. (L)

PİCONE (Mauro), italyan matematikçisi (Palermo 1885). Cagliari (1920), Catania (1921), Pisa (1924) ve Napoli (1925) üniversitelerinde matematik profesörlüğü yaptı. 1932'de Roma üniversitesine tayin edildi. Burada 1941'e kadar yüksek analiz okuttu. 1929'da Napoli'de hesap uygulamaları için Millî enstitüyü kurdu; bu enstitüsü 1932'de Roma'ya nakledildi. Matematik metotları kullanarak sanayinin gelişimine pek çok katkıda bulunan enstitü, saf matematik alanında önemli bir araştırma merkezi olarak tanındı. Picone, çeşitli analiz problemleriyle, diferansiyel ve integral denklemlerle, seriler halinde açılımlarla, varyasyon hesabıyle, esnekliğin matematik teorisiyle, balistikle v.b. ilgilendi. (L)

PİCON SALAS (Mariano), venezuelalı yazar (Merida 1901-Caracas 1965). Caracas Edebiyat ve Felsefe fakültesini kurdu ve 1959-1963 arasında Unesco'da delege oldu. Sosyoloji ve tarih eserleri, denemeler, anlatılar (*Viaje el Amanecer* [Şafak Vakti Yolculuk], 1943; *Regreso de Tres Mundos* [Üç Dünyanın Kavşağında], 1959) yayımladı. (L)

PİCON Y BOUCHET (Jacinto Octavio), ispanyol romancısı ve tenkitçisi (Madrid 1853-ay.y. 1923). Gerçekçi bir anlayışla yazdığı başlıca romanlar: *Lazaro* (1882); *Juan Vulgar* (1885); *El Enemigo* (Düşman) [1887]; *Dulce y Sabrosa* (Tatlı ve Lezzetli) [1891]; *Juanita Tenorio* (1910); *Mujeres* (Kadınlar) [1911]; *Sacramento* (1914). Birçok tenkit incelemesi arasında *Apuntes Para la Historia de la Caricatura* (Karikatürün Tarihçesi Üstüne Notlar) [1878] ve *Diego Velazquez*'i (1899) saymak gerekir. (L)

PİCOTE, Duero vâdisinde yer, İspanya-Portekiz sınırında. Portekizlilerin inşa ettiği, 200 MVA üreten hidroelektrik santral. Barajın yüksekliği 100 m'dir. (L)

PİCOTİT i. (fr. bilgini *Picot* de La Peyrouse'un adından fr. *picotite*). Miner. Tabiî magnezyum (demir), alüminyum (krom) oksit; siyah renkli bir spinel çeşididir. (L)

PİCQUART (Georges), fransız generali (Strasbourg 1854-Amiens 1914). Cezayir'de, Tonkin'de (1880) ve Annam'da ordu hizmetinde bulundu, 1894'te Dreyfus meselesinde

Picrochole «Gargantua» için Gustave Doré'nin illüstrasyonu Cabinet des Estampes, Paris

Raoul PİCTET

Foto. LAROUSSE

PİEMONTE: Bobbio Pellice'nin havadan görünüşü

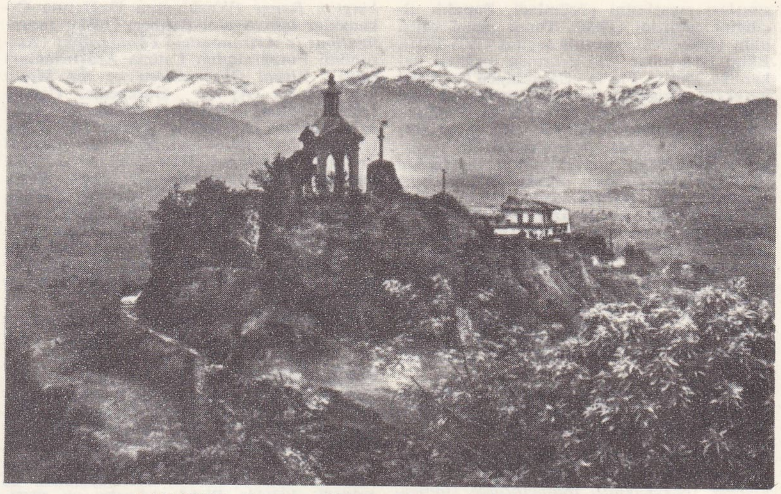

PİEMONTE: Alp sıradağlarının Cavour kalesinden görünüşü

Wilhelm PİECK alman halk meclisinde konuşurken (1949)

önemli rol oynadı. 1906'da bu davanın yeniden gözden geçirilmesinden sonra generalliğe yükseldi ve aynı yıl Clemenceau kabinesinde savaş bakanı oldu (1906-1909). [L]

Picquigny antlaşması, Picquigny'de (Picardie, Fransa) Louis XI ve Edward IV'ün görüşmesinden (29 ağustos 1475) sonra imzalanan antlaşmalar. Yiğit Charles'a yardım için Fransa'ya çıkan (temmuz 1475) İngiltere kralı Edward IV (temmuz 1475), onunla anlaşamadı ve yiyecek sıkıntısı çektiğinden Louis XI ile antlaşmayı kabul etti: iki kral Picquigny'de bir dizi antlaşma yaptılar: yedi yıllık mütakere, İngiltere'ye Fransa'dan çekilmesi için 75 000 altın (ve 50 000 altınlık esham) tazminat verilmesi. Ayrıca veliaht Charles'ın daha sonra İngiltere kralının kızı Elisabeth ile evlenmesi kararlaştırıldı. Bu antlaşmalar Yüzyıl savaşına fiilen son verdi. (L)

PİCRAENA i. Yeşilimsi çiçekli ağaç; çiçekleri sap ucunda salkım halinde bulunur; meyvesi zeytinsi biçimdedir; çok acı olan odunu çoğu zaman akasya odununun yerini tutar; pek az türü vardır ve hepsi Antiller ile Guyana'da yetişir. (*Simarubaceae* familyasından.) [L]

PİCRALİMA i. Tropikal Afrika'da yetişen orman ağacı. (Zakkumgillerden.) [*Picralima nitida* ve *P. klaineana*'dan Kamerun'da *ebam,* Gabon'da *obero,* Kongo'da *limeme* denen bir kereste elde edilir.] (L)

PİCRİDİUM i. *Reichardia picroides* adlı bitkinin diğer adı. (L)

Picrochole, Rabelais'nin *Gargantua* adlı eserindeki kahramanlardan biri. Picrochole Lerné kralıdır. Tebaası olan bazı Lerné'li pastacılarla dev Grandgousier'nin çobanları arasında çıkan gülünç bir çatışma üzerine Grandgousier'nin topraklarını istilâ eder ve orada çeşitli tatsızlıklar çıkarır. Bunun üzerine Grandgousier, onunla, istemeye istemeye mücadeleye girişir ve kendi gibi bir dev olan oğlu Gargantua'nın yardımıyle Picrochole'ü bozguna uğratır. Kaçmak zorunda kalan Picrochole de sonunda «ekmeğini günü gününe kazanan bir zavallı» olur. Rabelais, anlamlı bir ad (yun. *pikros,* acı ve *khole,* safra'dan *Picrochole*)

taktığı bu kahramanıyle fetih tutkusunu alaya almak istemiştir. (L)

PİCTAV'LAR, lat. **Pictavi.** Esk. coğ. Galya'da halk, Aşağı Loire'ın güneyinde yaşardı. Toprakları önce kelt ülkesine, sonra II. Akitanya'ya katıldı. Merkezi *Limonum* veya *Pictavi* (Poitiers) idi. (L)

PİCTET (Adolphe), isviçreli yazar ve dilbilimci (Cenevre 1799-ay.y. 1875). Yüksek topçu subayıydı; edebiyat, estetik ve diller üstüne çalışmalar yaptı. En tanınmış eseri: *Les Origines İndo-Européennes ou les Aryas Primitifs, Essai de Paléontologie Linguistique* (Hint-Avrupa Dillerinin Başlangıç Dönemleri veya İlk Aryalar, Dilbilimsel Paleontoloji Denemesi) [1859-1863]. Bu eserde Pictet, kelimelere dayanan tümevarımlarla Arîlerin dağılmadan önceki medeniyetlerini meydana çıkarmağa çalışır. (L)

PİCTET (Raoul Pierre), isviçreli fizikçi (Cenevre 1846 - Paris 1929). Cenevre üniversitesinde profesördü. 1877'de, Cailletet ile aynı zamanda, oksijen ve azot gibi o güne kadar daimî gaz olarak bilinen bazı gazları, düşük sıcaklıkta ve yüksek basınç altında sıvılaştırmayı başardı. Düşük sıcaklıklarda kimyasal ilgilerin kaybolduğunu gösterdi. Pictet'nin tasarladığı karbon dioksitli ilk soğutma makinesi 1875'te Fransa'da imal edildi. (L)

PİCT'LER, lat. **Picti.** Esk. coğ. İskoçya'da, hattâ Britanya adalarında Keltlerden önce yaşadığı sanılan halk. Aşağı İmparatorluk devrinde, İskoçlarla birlikte, Roma Britanyası'nın tehlikeli komşularıydılar. Hemen hemen bütün İskoçya'ya hâkim olan (VIII. yy.) Angus Mac Fergus'un birleştirdiği yedi krallık kurdular. İskoçlar tarafından yavaş yavaş keltleştirildiler. Kral Kenneth, IX. yy. ortalarında Pict'lerin hükümdarı oldu. (L)

PİCTONES. Bk. PICTAV'LAR.

PİCTOR, Ressam* sehpası takımyıldızının latince adı (kısaltması: Pic). [L]

PİCTOR (Q. Fabius). Bk. FABİUS PİCTOR.

PİCTOU, Kanada'da (New-Scotland) ka-

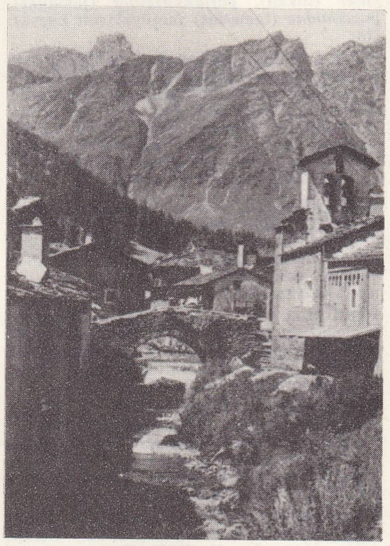

PİEMONTE: Monuiso kesimi

saba, Northumberland boğazı kıyısında; 4 500 nüf. Maden kömürü. Tersaneler. (L)

PİCUMNUS, İtalya tanrılarından. Hakkında yeterince bilgi yoktur. Picus ve Pilumnus ile ilintili olması gereken bu tanrının, gübrelemeyi bulduğuna inanılırdı. (L)

PİCUS, eski bir latin tanrısı. Başlangıçta, tanrı-kuş tasavvur edildiği söylenebilir. *Aineias*'ta Saturnus'un oğlu ve Latium kralı olduğu öne sürülür. (L)

PİÇ sıf. ve i. Birbiriyle evli olmayan ana ve babadan doğmuş (çocuk): — *Nikâhlı nikâhsız... Hatta piç te olsa çocuğumu düşürmiyeceğim... Anladın mı?* (H. E. Adıvar). *Bayan hemen önledi: — Siz bilmezsiniz beyefendi! O ne soyu bozuk piçtir* (B. Felek). || Her şeyin küçüğü ve nesline benzemeyeni.

— ÇEŞ DEY. *Piç etmek. Tekiz.* Çıkmaza sokmak, bozmak: *Bu adam her şeye karışıyor, kendisinden başka söz söyleyene meydan vermiyor, konferansları kesiyor, her şeyi piç ediyordu* (Ömer Seyfeddin). || *Piç kurusu. Kaba.* Daha çok küçük çocukları severken kullanılan söz. || *Piç olmak. Tekİz.* Bir işe yaramamak, bozulmak. Boşa gitmek.

— Bot. Bir ana bitkinin çevresinde yeniden beliren sürgün ve filizlere verilen ad.

◆ **Piçlik** i. Piç olma hali. || *Kaba.* Piç gibi davranma. (ML)

PİÇ i. (fars. *pîç*). *Esk.* Kıvrım, büklüm. || *Pîç-a-pîç,* kıvrım kıvrım, karmakarışık.

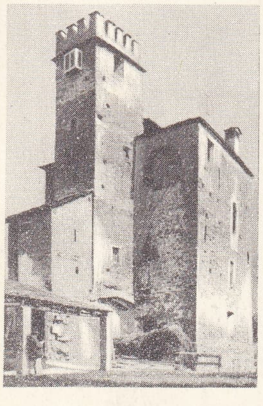

Lépreux kulesi XII. yy. (Aosta)

PİEMONTE

Asti şarap bölgesi

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE

|| *Pîç-ender-pîç,* dolaşık, karışık, || *Pîç ü tâb,* sıkıntı ve üzüntü: *Ye'simizi dimağımızda topladık, zamanımızın felsefe-i pîç ü tâbına lâyık, acı bir üslûb aradık, bulduğumuza «dekadanlık» dediler* (Cenab Şahabeddin.) [M]

PİÇAN sıf. (fars. *piçān*). *Esk.* Kıvrılmış, bükümlü. (M)

PİÇİ i. Bk. PİKİ.

PİÇİDE sıf. (fars. *piçîde*). *Esk.* Karışmış, kıvrılmış, || *Pîçide-muy,* saçı kıvrılmış, dolaşmış. || *Hame-i piçide-muy,* ucuna kıl dolaşmış kalem. *Mec.* Beceriksizlik.

◆ **Piçidegî** i. *Esk.* Dolaşıklık, kıvrıklık. (M)

PİÇİŞ i. (fars. *piçiş*). *Esk.* Büklüm, kıvrım. (M)

PİÇLEŞMEK dönşl. f. (*piç'ten piç-le-ş-mek*). Bozulmak, yozlaşmak. (M)

PİÇPA bls. i. (fars. *piç,* kıvrık ve *pā,* ayak'tan *piç-pā*). Zool. *Esk.* Yengeç. (M)

PİÇTAB i. (fars. *piç* ve *tāb*'dan *piç-tāb*). *Esk.* Telâş, sıkıntı, üzüntü: *Hatırımda daimî bir pîçtabım var benim* (Recaizade Ekrem). [M]

PİÇUTA veya **PİÇOTA** i. Palamut balığının iri bir cinsine verilen ad. (M)

PİDAL (Pedro José, — markisi), ispanyol siyaset adamı (Villaviciosa 1800-Madrid 1865). Liberal *El Ciudadano* gazetesini çıkarttı (1820), hapse mahkûm edildi ve saklandı (1824-1828), Affedildikten sonra Muhafazakâr partiden milletvekili seçildi (1843); meclis başkanlığı yaptı. İçişleri (1844) ve adalet bakanlığına (1846-1857) getirildi, ilköğretimi teşkilâtlandırdı. Roma büyükelçiliğine tayin edildi (1857) ve temelli senatör oldu (1864). Castilla ve Aragon üstüne tarihî eserler yazdı. (L)

PİDASA veya **PEDASA.** Arkeol. Batı Anadolu'da Selimiye ile Bafa gölü arasında eskiden Grion denen Ilbıra dağının eteğinde kurulmuş şehir. Bugün Düdüklü denen yerde, Eğridere'nin doğusunda Beşparmak dağı eteğindeki Tekfurderesi köyünün tam karşısındadır. Boğaz üzerinde küçük tepede şehrin mezarlığı yer alır. Pedasa adı ilk defa İonia* ihtilâlinde geçer. Pers kralı M.Ö. 494'te Miletos'u tahrip ettikten sonra arazisinin dağlık kısmını Pedasalılara verdi. Bu yüzyılın sonunda da Attike-Delos Deniz birliğine girdi. M.Ö. 201'de Pedasa, Makedonya kralı Philippos V tarafından işgal edildi. Philippos, M.Ö. 196'da Romalılara yenilince tekrar bağımsızlığını kazandı. M.Ö. 176 veya 175 Sympoliteia antlaşmasıyle Miletos'a bağlandı. Şehir, bugün Asar denilen kale tarafından korunurdu. Yine Pedasa'nın savunması için Ilbıra tepesinde yapılmış Cerit Osman kulesi adı verilen iki kale vardır. Bu kaleler adlarını, XIX. yy. da burada on gün barınan ödemişli yörük Cerit Osman Efeden alır. (M)

PİDE i. (yun. *pitta*'dan). Mayalı ve kepekli hamurdan yapılan yassı ekmek: *Sıcak günün sonunda sokaklarda beliriveren bir kalabalık, dört tarafa gidip geliyor, kimisi koltuğunda birkaç pide, kimisi elindeki kâsede biraz tahin pekmez ile evine dönüyordu* (Sabahattin Ali). || *Kıymalı pide,* kıymalı içle yapılan bir pide çeşidi. (Kıyma, soğan, domates v.b. ile hazırlanan iç, birer kişilik pide hamurlarına dağıtılır ve uzunca kenarlar kıymalı için üzerinde kapatılır. Üzerine sulandırılmış yumurta sürülüp fırında pişirilir. Fırından çıkan pidelere tereyağı yedirilir.) || *Peynirli pide,* ortasına beyaz peynir ve maydanoz konularak yapılan pide. || *Ramazan pidesi,* ramazan ayında iftar vakti çıkarılan pide ekmeği. (Üzerine istenince yumurta sürülüp, çörek otu serpilir. Sıcakça fırında pişirilir. Kepekli undan yapılan pidenin rengi esmer olur.) || *Yumurtalı pide,* kıyma veya peynir yerine iç olarak yumurta kırılmış pide.

— DEY. *Pide gibi,* yassı şeyler hakkında kullanılır. (M)

PİDECİ i. (*pide*'den *pide-ci*). Pide yapan veya satan kimse. (M)

PİDELASERRA (Mariano), ispanyol ressamı (Barcelona 1877-ay.y. 1946). İlkin Barcelona'da, sonra Paris'te okudu. İlk tablolarında izlenimci akımın etkileri görülür (*Kutsal Ailenin Portresi*). 1902'den sonra noktacılık tekniğiyle çalışmağa başladı (*Montseny'den Manzaralar*). 1912'de bu üslûptan da vaz geçerek daha serbest bir üslûba yöneldi. Bu yıllarda, Barcelona'da çıkan *Papitu* adlı haftalık dergide PIUS takma adıyle birkaç deseni yayımlandı. Son resimlerinde, büyük şehirlerin yoksul mahallelerini konu olarak aldı (*Yenikler*). Eserleri Barcelona Çağdaş Sanat müzesindedir. (M)

PİDELİ sıf. (*pide*'den *pide-li*). Pidesi olan, pideyle yapılan.

— Mutf. *Pideli kebap,* pideyle birlikte sunulan şiş kebabı. (Pide tereyağıyle yağlanıp ızgarada gevretilir ve kuşbaşı doğranır. Tavuk veya et suyuyle ıslatılır. Üzerine pişirilen şişler çıkarılır ve kırmızı biberli yağ gezdirilir.) [M]

PİDGİN [*picin*] i. Farklı diller konuşan halkların birbirleriyle temasa geçmeleri sonucu ortaya çıkan ve bu dillerdeki bazı unsurların karışımından meydana gelen ilişki dili. || Özellikle Uzakdoğu'daki, temeli ingilizce olan karma dillerin tümü.

— ANSİKL. *Pidgin*'ler genel ilişki dilleridir (bu bakımdan, özel diller olan *sabir*'lerden ayrılır). Pidginler halkların asıl dillerinin (bu diller, belirli toplulukların kullandığı tek dil olan kreol'lere karşıttır) yanı sıra yaşayan yardımcı dillerdir. Meselâ, Uzakdoğu'da yalnız Avrupalılar ile yerliler arasında değil, farklı diller konuşan yerliler arasında da pidginlerle anlaşma sağlayan ilişki dilleri bu türdendir. Pidginin iki çeşidi vardır: ortadan kalkmakta olan *çin pidgini* (veya *pidgin-english* [İngilizce-pidgin]) ve çok kullanılan, gitgide bir «yeni melanezya dili» haline gelen *melanezya pidgini* (*bich-lamar*). [L]

PİDGİN (Charles Felton), amerikalı romancı (Roxbury, Massachusetts 1844-1923). Bir süre Boston'da ticaretle uğraştı. 1873'te Massachusetts İstatistik bürosunda memur oldu. Mekanik istatistik cetvellerinin yapılabilmesi için bazı makine yaptı. Bunların arasında elektrikli toplama, çarpma makinesi, toplama kaydedicisi ve daktilo makinesi cetvelleri yer alıyordu. Başlıca eserleri: *Practical Statistics* (Pratik İstatistik) [1888]; *Blennerhassett* (1901); *Stephen Holton* (1902); *The Climax* (Doruk) [1902]; *Little Burr* (Küçük Burr) [1905]; *Theodosia* (1907); *Labor or the Money God* (Emek veya Para Tanrısı) [1908]; *Further Adventures of Quincy Adams Sawyer* (Quincy Adams Sawyer'in Diğer Serüvenleri) [1909]. Ayrıca bazı müzik parçaları da besteleyen Pidgin'in *The Courtin* (Kur) [1913] adlı bir operakomiği de vardır. (M)

PİDOUX (Pierre), isviçreli müzik bilgini (Neuchâtel 1905). Lozan İlâhiyat fakültesini (1933) ve Cenevre konservatuvarını bitirdi (1936), Lozan (1932-1948) ve Montreux'de orguculuk yaptı. Yayımları: Protestan kilisesinin dua ve şarkıları, özellikle *le Psautier Huguenot du XVI. Siècle* (XVI. yy. Huguenot Mezmurlar Dergisi) [2 cilt, 1962]. (L)

PİECK (Wilhelm), alman siyaset adamı (Guben, Brandenburg 1876-Berlin 1960). Marangozdu. Marangozlar sendikası sekreteri oldu (1894), Sosyal-Demokrat partiye girdi (1895). Birinci Dünya savaşında barışseverliği savundu ve 1916'da Hollanda'ya kaçtı. Spartakus grubuna katıldı ve Komünist Partisi Merkez komitesine üye (aralık 1918), Reichstag'da milletvekili (1928), III. Enternasyonel Yürütme komitesi üyesi (1928) oldu. Fransa'ya (1933), sonra S. S.C.B.'ye (1939) göçtü ve orada Ulbricht ile birlikte merkez komitesini kurarak, Hür Almanya hareketinin başına geçti (1943). Berlin'e döndükten sonra (1945), Grotewohl ile beraber Sosyal-Demokrat (S.P.D.) ve Komünist (K.P.D.) partilerinin kaynaşmasından doğan Birleşik Sosyalist partisine (S.E.D.) başkanlık etti. Anayasayı hazırlayan III. Halk kongresini yönetti ve Demokratik Alman cumhuriyetinin cumhurbaşkanı seçildi (ekim 1949), cumhurbaşkanlığı devamlı olarak yenilendi. Ölümü üzerine cumhurbaşkanlık görevi kaldırıldı. (L)

PİEDMONT, A.B.D.'de bölge; batıda Apalaş dağlarının dorukları ile doğuda kıyı ovası arasında kalan yaylayı içine alır. Piedmont, Apalaş dağlarının dorukları kenarındaki Triyas çöküntüsünün New Jersey eyaletindeki kıyı ovasıyle hemen hemen sınırdaş olduğu güneyde, kuzeye oranla daha geniştir. Yayla yirmi-otuz metre yükseklikten, hâkim olduğu kıyı ovasına doğru yavaş yavaş alçalır; Apalaş dağlarından inen ırmakların kenarları dik vâdileriyle yarılıdır. Bölge bütünüyle, farklılaşmış fakat gençleşmemiş bir jeoloji yapısını kesen geniş bir peneplendir. Apalaş dağları kenarında Triyas devrinin yumuşak topraklarında geniş bir çöküntü oyulmuştur. Piedmont özellikle, karışık tarım yapılan bir kır bölgesidir; tahıl (buğday, mısır) tarımı, güneyde tütün ve sığır üretimi. Sanayi, doğu kenarlarda, Fall Line boyunca ve batıda Triyas çöküntüsünde gelişmiştir. (L)

PIENZA
Priori'ler sarayı

PİEDRA i. (ispanyolca k.). Kıllarda ve saçlarda düğümler meydana getiren mantar hastalığı. (Bir trychophitum'dan ileri gelir ve en çok Güney Amerika'da [Kolombiya, Brezilya] görülür.) [L]

PİEDRAS NEGRAS, esk. **Ciudad Porfirio Diaz,** Kuzey Meksika'da şehir, Bravo del Norte ırmağı kıyısında, Eagle Pass (A.B.D.) şehri karşısında; 27 600 nüf. Metalürji; çinko dökümhanesi. Bölgede kömür ve çinko madenleri. (L)

PİEHL (Karl), isveçli Eski Mısır uzmanı (Stockholm 1853-Sigtuna, Uppsala yakınları 1904). Maspero'nun öğrencisiydi. Uppsala'da ders verdi ve *Sphinx dergisini* kurdu (1896). [L]

PİEKARY SLASKİE, esk. alm. **Pickar,** Polonya'da (Katowice voyvodalığı) şehir, Bytom'un kuzeydoğusunda; 26 600 nüf. (L)

PİEKARY WİELKİE, Yukarı Silezya'da (Polonya) eski sanayi merkezi, bugün Bytom'a katılmıştır. (L)

PİEMONTE, İtalya yarımadasında bölge; batıda ve kuzeyde Alp'ler, doğuda Maggiore gölü, Ticino, Po ve Scrivia ırmakları, güneyde Liguria Apenninleri arasında; 25 397 km²; 3 914 250 nüf. Bölgede altı il vardır: Alessandria, Asti, Cuneo, Novara, Torino ve Vercelli.

● *Coğrafya.* Piemonte'nin görünüşü çok çeşitlidir. Arazinin üçte biri dağlıktır ve Alp yayı, ovanın yanıbaşında yükselen tepeleri karlarla kaplı geniş bir amfiteatr meydana getirerek bölgeyi kuşatır. Alp dağlarının en yüksek dorukları buradadır: Viso dağı (3 841 m). Grand-Parodiso (4 061 m), Mont Blanc (4 807 m), Cervin dağı (4 478 m), Rose dağı (4 633 m). Bu kütleler kenarları dik vâdilerle ayrılır: Stura di Demonte vâdisi Larche boğazına doğru, Dora Baltea nınki (Aosta vâdisi) San-Bernardo'ya doğru ve Toce'ninki Simplon'a doğru yükselir. Alp yayı güneye doğru Liguria Apenninleri'nin kireçli kütleleriyle devam eder. Po ırmağının güneyinde, marnlı ve kumlu üçüncü zaman toprakları, ırmakla Tanaro arasında Montferrato tepe-

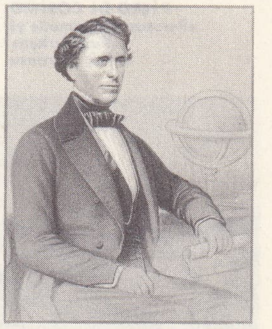

Franklin PIERCE
Alophe'un taşbasması
Cabinet des Estampes, Paris

Gabriel PİERNE

lerini, Tanaro ile Bornida arasında da Langhe tepelerini meydana getirir; yükseltiler 400-900 m arasında değişir. Piemonte ovası oldukça dar bir alanı kaplar; dördüncü zaman birikintileri ve ırmak alüvyonlarından meydana gelir; toprakları kumlu ve killidir. Irmaklar Po ırmağı çevresinde bir yaprağın damarları gibi uzanır: Po'nun başlıca kolları iki Doire ve Tanaro'dur. Bölgede kara iklimi hüküm sürer; yağışlar boldur (700-1 350 mm). Piemonte tabiî bakımdan çok verimli değildir; bununla birlikte yüzyıldan beri devam eden çalışmalar küçük çiftliklere bölünen ve geliştirilmiş bir sulamadan (Chivasso yakınında Po'dan başlayan, Galliate'nin ötesinde Ticino nehrine ulaşan ve 110 000 hektarın sulanmasını sağlayan Cavour kanalı) yararlanan toprağı verimli hale getirmiştir. Tarım çok çeşitlidir: tahıllar arasında çavdar ve pirinç başlıca yeri tutar; çavdar dağda üretilir; pirinç Piemonte'nin başlıca tarım üretimidir; özellikle Novara ve Vercelli ovalarında yetiştirilir; işçilerin çoğu kadındır. Buğday (pirinçle almaşmalı olarak) ve mısır da üretilir. Yemlik bitki tarımı, çok fazla olmayan hayvanların beslenmesini sağlar. Hemen her yerde üzüm yetiştirilir, fakat en çok tepeler bölgesinde ve özellikle Montferrato'da Alessandria ve Asti illerinde (asti şarabı ve vermutu dünyaca meşhurdur) yaygındır; üretim çok çeşitlidir: kırmızı ve beyaz, sek ve tatlı şaraplar. Piemonte, İtalya'da Apulia'dan sonra ikinci şarap üreticisidir. Dağda yoğunlaşan köy meskenleri tepelerde ve ovada dağınıktır; tepelerde ve ovada birçok aile, binaları merkezî bir avlunun çevresinde toplanan büyük çiftlikler olan «cascina»larda yaşar. Alp'ler Piemonte ekonomisinde çok önemli rol oynar; dağlardaki birçok hidroelektrik tesis bölgede sanayinin gelişmesine yol açmıştır. Toce, Dora'lar ve Ticino vâdilerindeki birçok santral, elektrik akımını ovanın başlıca şehir merkezlerine gönderir. En eski sanayi faaliyeti dokumacılıktır; ipekçiliğin yerini günden güne sunî elyaf almaktadır; yün, Biella ile dolaylarının başlıca gelir kaynağıdır; pamuk sanayii, erkeklerin ağır sanayi kollarında çalıştığı ve kadın işçinin bol olduğu kesimlerde toplanır: Torino çevresinde, Stura di Lanzo ve Dora Riparia vâdilerinde. Metalürji sanayii, elektrik üretilen vâdilerde ve Aosta vâdisinde Cogne demir filizi yatakları yakınında yerleşmiştir. Torino, italyan otomobil sanayiinin büyük merkezidir: şehirdeki fabrikalarda 65 000 kişi çalışır ve millî hasılanın beşte dördü elde edilir. Manzara ve kaynaklarının çeşitliliği, halkının çalışkanlığı ve sınaî zenginliği Piemonte'yi, Lombardia'dan sonra İtalya'nın ikinci iktisadî bölgesi haline getirmiştir.

● *Tarih.* Roma imparatorluğu devrinde Transpadana ve Liguria'ya katıldıktan sonra, bugünkü Piemonte bölgesi, Odoaker'in (476-493), sonra Theodorich'in (493-526) eline geçti ve 555'te Bizanslılar tarafından işgal edildi. Lombardia'lıların bölgeyi böldüğü kontluklar (İvrea, Torino, Vercelli, Asti, Novara, Bredulus ve Anriate kontlukları) Franklar zamanında düklük haline getirildi. IX. yy.da güvensizlik arttığından (müslümanların ve macarların akınları) «ülke», İvrea markisinin yönetimi altında toplandı (X. yy); sonra yeniden asıl İvrea, Torino ve Liguria marklıklarına bölündü (950'ye doğru). XI. yy.da Torino markisi Oderic Manfred, İvrea marklığına hâkimiyetini kabul ettirdi. Kızı Adelaide, Savoia'lı Odon ile evlendi, fakat ölümünden sonra (1091) Piemonte (komünlerin kurulmasını geciktiren birçok derebey kaynaşıyordu) Savoia sülâlesinin elinden çıktı. Sülâlenin bölgeyi yeniden ele geçirmeğe çalıştığı XII. yy.da ve XIII. yy. başında «Piemonte» adı ilk defa kullanıldı (1240'a doğru); Alp dağlarının eteğindeki halk için bu ad Saluce, Pignerol ve Coire arazilerini, İtalyanlar için ise Pavia'nın batısındaki bölgeyi belirtiyordu. Sonradan Piemonte adı, Savoia hanedanının bölgede ele geçirdiği toprakların hepsini ifade etti ve Piemonte tarihi XIII. ve XIV. yy.dan sonra Savoia hanedanınınkiyle karıştı. Bk. SAVOİA *hanedanı eyaletleri.*

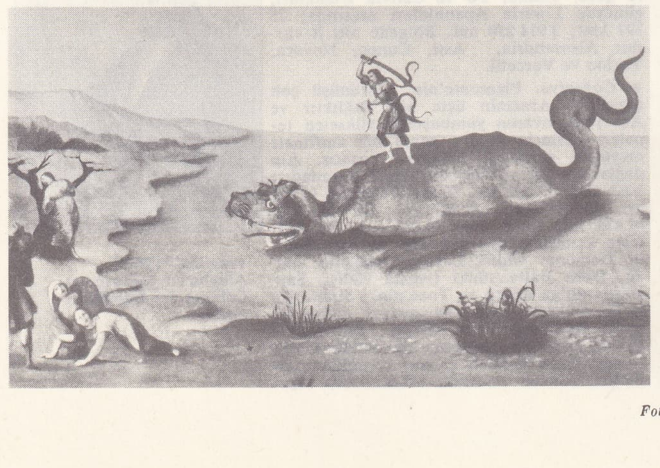
PİERO Dİ COSIMO «Perseus Andromede'yi Kurtarırken» Uffizi, Floransa

— Leng. *Piemonte lehçesi,* Piemonte ilinde konuşulan Galya-Lombardia öbeğinden italyan lehçesi.

— ANSİKL. *Piemonte lehçesi*'nde vurgulu ünlü sistemi genellikle oldukça kapalıdır: latin [*a*]sı birinci grup fiillerin mastarlarında (*parler*, ital. *parlare*) kapanır ve [*e*] olur; kısa [*e*], açık [*e*] haline gelir ve bazı durumlarda kapalı [*e*]ye, hattâ [*i*]ye (*pe* ve *fe*, ital. *piede, fiele*) dönüşür; tekilinde açık [*e*]yi muhafaza eden *martel* (ital. *martelo*) kelimesinin çoğulu *martei* (kapalı e ile) ve yerel olarak *marti*'dir; latince kısa [*o*]nun diftonglaşması serbest ve hattâ kapalı hecede eğer son ünlü bir [*i*] veya [*o*] ise [œ]; ama öteki hallerde açık [*o*] (*nœf, arsiñœl, gœp, grœs,* ital. *nuovo, usignuolo, gobbo, grosso* veya *grossi; goba, groso*'nun yanı sıra ital. *gobba, grossa*) verdi; latince uzun [*e*] ve uzun [*o*], [*i*] veya [*ei*] ve [*u*] verir (*giva, meis, fiur;* ital. *gleba, mese, fiore*). Bundan başka, öbür galya-italya lehçeleri gibi piemonte lehçesinde de latin uzun [*u*]sundan gelen [*ü*] sesine rastlanır (*füs,* ital. *fuso*). Son ünlüler (*a* hariç) genellikle düşer. Son hecesi düşmüş eski proparoksitonu kelimeler daima [*u*] ile biter (*pentu, cardu;* ital. *pettine, cardine*). İki ünlü arasındaki ünsüzler sürekli bir zayıflama eğilimi gösterir: [*c*], önce [*g*], sonra *yod* (*i, ü* veya *œ* ile yan yana olduğu zaman yumuşar: *braje, spia, sür fœ;* ital. *brache, spiga, scure fuoco*) verir; [*t*] düşer (*vi, santhia;* ital. *vite, Sant'Agata*); [*p*] ise [*v*] verir (*rava, siula* veya *sigula;* ital. *rapa, cipolla*); [*v*] bazen düşer; bazı yerlerde ise yerini boğazsı *g*'ye bırakır). [*i*] ve [*e*] önünde [*c*], daima titreşimsiz ıslıklı [*s*]ye (*sarvel;* ital. *cervello*) dönüşürken aynı durumda *g* bazı bölgelerde titreşimli ıslıklıya, bazılarında ise şırlamalı seslere dönüşür; [ʒ] (*je*) ve [*dʒ*] (*dj*). [L]

PİEMONTİT i. (fr. *piémontite*). Miner. Hidratlı tabiî demir, alüminyum, manganez ve kalsiyum silikat; Piemonte'de bulunur. (L)

PİENKOWSKİ (Stefan), polonyalı fizikçi (1884-1953), nükleer enerji uzmanı, Varşova üniversitesi rektörü. (L)

PİENZA, İtalya'da komün, Toscana'da (Siena ili), Orcia yakınında; 4 100 nüf. Papa Pius II, XV. yy.da şehri Floransa üslûbunda binalarla donattı. (L)

PİERA (Meşullam ben Şelomo DE), yahudi asıllı ispanyol şairi (XIII. yy.). *En Vidas de Gerona* (Gerona'da Hayat) adlı eseriyle tanındı. Gerona okulu kabala'cılarıyle arkadaşlık kurdu. Din dışı şiirleriyle ün kazandı. Arap şairleri ve trubadurlarla ilgili konuları işledi. Maimonides ile ilgili tartışmalara katıldı. Başlangıçta şiirleriyle bu filozofa karşı çıktıysa da, sonradan onu övdü. (M)

PİERO DELLA FRANCESCA

PİERARD (Louis), belçikalı siyaset adamı ve sanat yazarı (Frameries, Hainaut 1886-Paris 1951). Mons milletvekili (1919) oldu. Fransız-Belçika parlamento grubuna başkanlık etti. Başlıca eserleri: *La Vie Tragique de Vincent Van Gogh* (Vincent Van Gogh'un Acıklı Hayatı); *La Peinture Belge Contemporaine* (Çağdaş Belçika Resmi); *Manet l'Incompris* (Anlaşılmamış Manet); *Visages de la Wallonie* (Wallonia'dan Simalar); *Histoire de Belgique* (Belçika Tarihi). [L]

PİERCE (Franklin), amerikalı siyaset adamı (Hillsboro, New Hampshire 1804-Concord, New Hampshire 1869). Avukattı. Milletvekili (1833), sonra senatör (1837-1842) oldu. Demokrat partiden başkan seçildi (1852). Kölelikle ilgili 1850 uzlaşmasından yana olan Pierce, köleliğin kaldırılmasına taraftar olanlarla başa çıkamadı. Amerika'nın Küba üstündeki iddiaları onun başkanlığı sırasında ortaya atıldı. 1856'da seçimlere katılmadı. (L)

PİERİ (Giuseppe Andrea), italyan devrimcisi (Moriano San Stefano, Lucca yakını 1808-Paris 1858). Fransa'da (1848 devrimleri) ve İtalya'da savaştı. Paris'e sürüldü (1849), oradan da kovuldu (1852), İngiltere'ye giderek Orsini ile birleşti ve Napolyon III'e karşı düzenlenen suikastta Orsini'ye yardım etti. Giyotinle başı kesildi. (L)

PİERİ (Mario), italyan matematikçisi (Lucca 1860-Pieve di Compito, Lucca 1913). Torino Askerî akademisinde, Catania ve Parma üniversitelerinde geometri dersleri verdi. Geometriyle ilgili birkaç araştırmadan sonra, G. Peano ve okulunun etkisiyle matematiğin temelleri üstüne tenkit araştırmaları yaptı ve birçok değerli inceleme yazısı yayımladı. (M)

PİERİA. Esk. coğ. Yunanistan'da bölge, Peneios (Tesalya) ile Olympia ve Haliakmon arasında. Başlıca şehri, *Pydna.* Burası efsaneye göre Orpheus'un ülkesidir. İskender'in ölümünden sonra Makedonyalılar, Âsi ırmağı bölgesine de «Pieria» derlerdi. —Makedonya'da (Yunanistan) şehir; 86 200 nüf. İdare merkezi, *Katerini.* (L)

PİERİN DEL VAGA (Pietro BUONACCORSİ, — denir), italyan ressamı (Floransa 1501-Roma 1547). Ridolfo Ghirlandaio'dan ve «il Vaga» adlı bir ressamdan ders aldı. Roma'da arkadaşı olduğu Giulio Romano ve Francesco Penni'nin aracılığıyle Raffaello ile tanıştı. Pierin, Raffaello'nun taslaklarından yararlanarak *Davud* ve *Yeşu*'nun hikâyelerini çizdi. Borgia'ların dairelerindeki bir tavan için astrolojiyle ilgili kompozis-

PİERO Dİ COSİMO: «Prokris'in ölümü», National gallery, Londra

Foto. Dictionnaire des Auteurs; Lipnitzki, Anderson-Giraudon (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

yonlar üstünde çalıştı. Cenova'da, Doria sarayındaki freskleriyle roma dekorunun yeni motiflerini tanıtmış oldu. 1525'te Roma'da F. Penni'nin kızıyle evlendi. Penni ve Giulio Romano ile birlikte Raffaello'nun eserlerinin bitirilmesine yardım etti. 1542'de Trinita-dei-Monti'de, Roma'da Fugger'lerin sarayında ve ayrıca kardinal Aldobrandini ve Paulus III için çalıştı. Roma Pantheon'unda gömülüdür. (L)

PİERİNO da Vinci, italyan heykeltıraşı (Vinci 1530'a doğr. - Pisa 1553), Leonardo da Vinci'nin kardeşi Bartolomeo'nun oğlu. Bandinelli'nin öğrencisiydi, sonra birlikte çalıştığı Tribolo'nun etkisinde kaldı (Castello çeşmesinin havuzu için yaptığı küçük çocuk heykellerinde [1546] bu açıkça görülür). Michelangelo'nun eserlerini incelediği ve klasik eserleri onardığı Roma'da, daha zengin bir kompozisyona ulaştı. Başlıca eserleri: Vatikan'da bir alçak kabartma (*Cosimo I Pisa'yı Kurtarırken*); Bargello'da *Kutsal Aile; Bereket* (Pisa, Mercato); Palazzo Vecchio'nun avlusundaki *Samson ve Filistinliler.* (M)

PİERİS i. Meşin gibi sert yapraklı, dal ucunda beyaz salkım çiçekli ağaççık. (Kuzey Amerika, Hindistan ve Doğu Asya'da ondan fazla türü yetişir ve birçoğu bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Fundagillerden.) [L]

PİERİS'LER. Yun. mit. Kültleri, genellikle, Pieria'dan çıkmış olan Musa'lara verilen ad. —Musa'lar ile rekabet etmek isteyen Pieros'un kızları; Musa'lar onları saksağan biçimine soktu. (L)

PİERLOT (Hubert, kont), belçikalı siyaset adamı (Cugnon 1883 - Brüksel 1963). Brüksel'de hukuk profesörü (1908), katolik, sonra sosyal-hıristiyan senatör (1926-1946), içişleri (1934-1935) ve tarım bakanı (1936-1938) oldu. 1939'da katolik ve sosyalist bir kabine kurdu, fakat seçimlerde sosyalistlerin kaybetmesi üzerine yalnız katolikler ve liberallerin katıldığı bir kabineyle yetinmek zorunda kaldı. Ordunun teslim olmasından sonra (28 mayıs 1940) Londra'ya gitti ve yurt dışındaki hükûmeti yönetti. Kurtuluştan sonraki ilk kabineyi kurdu (1944-1945). [L]

PİERMARİNİ (Giuseppe), italyan mimarı (Foligno 1734-ay.y. 1808). Milano'da Scala tiyatrosunu (1776-1778), Orientale kapısını, Greppi ve Morigia saraylarını, Monza İmparatorluk villasını (1777) ve Cassano'da Adda villasını yaptı. 1776'da kurulan Mimarlık akademisine profesör oldu, yetiştirdiği mimarlar fransız işgali sırasında başarılı eserler meydana getirdiler (1796-1814). [L]

PİERNÉ (Gabriel), fransız bestecisi ve orkestra yöneticisi (Metz 1863-Ploujean 1937). Paris konservatuvarında Lavignac, Massenet ve Franck'ın öğrencisiydi. *Edith* adlı kantatı ile Roma Büyük ödülünü kazandı (1882). Cesar Franck ölünce, Sainte-Clotilde kilisesinin orgçuluğuna getirildi (1890). 1903-1910 Arasında Colonne'un yedeğiydi, sonra orkestranın birinci yöneticisi olarak onun yerine geçti (1910-1934). Her türden ve her tarzdan birçok eser verdi. *Sonatin*'den sonra Roma'da bestelediği eserleri, bir orkestra süiti, bir senfonik uvertür; ayrıca tarih sırasıyle: *Le Collier de Saphir* (Safir Kolye) [1891] adlı bir pandomima; J. Lorraine'in *Yanthis*'i ve E. Rostand'ın *La Princesse Lointaine*'i (Uzaktaki Prenses) için sahne müzikleri; *La Coupe Enchantée* (Sihirli Çanak) [operakomik, 1895]; *Vendée* operası (Lyon, 1897); *Loti'nin Ramuntcho*'sundan aktarılan bir oyun için sahne müziği (Odéon, 1906); ilk temsilleri Opéra-Comiquet'te verilen lirik komediler: *La Fille de Tabarin* (Tabarin'in Kızı) [1901]; *On ne Badine pas avec l'Amour* (Aşk Şakaya Gelmez) [1910]; *Sophie Arnould* (1927); 1934'te Porte-Saint-Martin'de oynanan *Fragonard.* Opéra'da temsil edilen birçok bale besteledi: *Cydalise et le Chevrepied* (1923); *İmpressions de Music-hall* (Müzikhol'den İzlenimler) [1927]; *İmages* (1935) ve *Giration.* Pierné sanatının ilk yıllarından itibaren oratoryo ve lirik şiirle ilgilendi: *La Nuit de Noël* (Noel Gecesi) [1895] (1870 savaşından bölümler); *L'An Mille* (Bin Yılı) [1898]; *La Croisade des Enfants* (Çocukların Haçlı Seferi) [1902]; *Les Enfants à Bethléem* (Beytüllahm'daki Çocuklar); *Saint François d'Assise* (Assisili Aziz Francesco) [1912]. Senfonik parçaları: *Paysages Franciscains, Variations sur un Theme Pastoral* (Bir Kır Temi Üstüne Çeşitlemeler), *Concerto,* Fantaisie-ballet ve piyano ve orkestra için *Poeme Symphonique* (Senfonik Şiir) [1901]; arp ve orkestra için *Konzertstück* (1901), keman ve orkestra için *Fantaisie Basque* (1931). Çok sayıda oda müziği eseri vardır: keman ve piyano için bir sonat (1900), piyano ve yaylılar için bir beşli, piyano ve yaylılar için bir üçlü, piyano ve viyolonsel için bir sonat, flüt, viyolonsel ve piyano için bir sonat *da camera,* çalgı beşlisi için *Serbest Çeşitlemeler,* bir yaylı çalgılar üçlüsü, saksofonlar için bir dörtlü. Ayrıca piyano parçaları (*Passacaille, Variation en ut Mineur* [Do Minör Çeşitlemeler]), J. Lorrain, Catulle Mendès, Paul Fort'un metinleri üzerine melodiler besteledi.

— Yeğeni PAUL (Metz 1874-Paris 1952), Paris Saint-Paul-Saint-Louis kilisesinin orgcusuydu; iki opera, bir bale, iki senfoni, bir missa, melodiler ve bir senfonik şiir besteledi. (L)

PİERO DELLA FRANCESCA, italyan ressamı (Borgo San Sepolcro, 1410-1420 sıraları - ay.y. 1492). Floransa'da Domenico Veneziano'nun öğrencisiydi. Bugün harap olan Sant'Egidio (1439-1440) fresklerinde onunla birlikte çalıştı. Sanat hayatının daha sonraki bölümü Ferrara, Urbino ve Rimini prenslik sarayları ile Apeninler'de Borgo San Sepolcro ve Arezzo kasabalarında geçti. Fakat Della Francesca'nın dehası taşra çerçevesini aşar; üslûbu, XV. yy. ortalarında sanatçıları ilgilendiren mekân ve renk meselelerinin en başarılı çözüm ve sentezlerinden biridir. *İsa'nın Vaftizi* (Londra), *Kırbaçlama* (Urbino) veya Masaccio tarzında ulu ve ciddî yüzlü insanlarıyle dikkati çeken Borgo San Sepolcro'daki *Aziz Augistinus Çok Kanatlı Tablosu* (bugün dağılmıştır) gibi eserlerinde, geometrik sezgi ve renk yoğunluğunun yarattığı etki en yüksek düzeye ulaşmıştır. Arezzo'da, San Francesco kilisesindeki ünlü *Haçın Tarihi* serisinde, şekillerin sağlamlığıyle tiplerin büyüklüğü şaşırtıcı bir çeşitlilik içinde gelişir. Piero Della Francesca 1465'te yaptığı bir çift kanatlı tabloda (Uffizi), Battista Sforza ile resmettiği Federico da Montefeltro için flaman resminin izlerini taşıyan *Senigallia Madonna*'sını çizdi. 1475'e doğru yaptığı *Meryem Azizlerin Arasında* (Brera) tablosunda diz çökmüş bir halde Urbino dükü de görülür. Della Francesca'nın sanatı, Melozzo da Forli ile Signorelli'ye öncülük etti; ne var ki büyüklüğü çabuk unutuldu ve ancak XX. yy.ın başında yeniden keşfedildi.

Sanatçının, perspektif üstüne bir kitabı ve öğrencisi Luca Pasioli'nin yararlanması için yazılmış «saf cisimler» konulu bir incelemesi vardır. (L)

PİERO Dİ COSİMO (Piero DI LORENZO DI CHIMENTI, — denir), italyan ressamı (Floransa 1462'ye doğr.-ay.y. 1521). Cosimo Rosselli'nin öğrencisiydi. Zaman zaman Leonardo, Verrocchio, Signarelli ve flaman sanatından etkilendi. Mitolojiyi (*Prometheus,* Strasbourg) veya ilkel ve vahşî insanları (*Av,* New York) canlandıran garip konular seçti. Etkili portreler ve mobilya panoları da yaptı (*Andromeda ve Perseus,* Uffizi). [L]

PİEROLA (Nicolas DE), perulu siyaset adamı (Camana 1839-Lima 1913). Avukattı; Albay Prado kaçınca (aralık 1879) diktatörlüğünü ilân etti. Peru'nun Bolivya ile birlikte Şili'ye karşı yaptığı savaşı sürdürmek istedi; yenilince ordu tarafından devrildi ve A.B.D.'ye sığındı. Sonra yeniden cumhurbaşkanı oldu (1895-1899); tuz vergisini koyarak ve altın para sistemine dönerek maliyeyi düzeltti, tek dereceli seçim sistemini kabul ettirdi ve askerlik hizmetini mecburî kıldı. (L)

PİERON (Henri), fransız psikoloğu (Paris 1881 - ay.y. 1964). Janet'nin öğrencisiydi. Uykunun fizyolojisi konusunda bir doktora tezi verdi (1912). Sorbonne'da Fizyolojik Psikoloji laboratuvarı yöneticiliğine getirildi (1912-1951); 1923'te Collège de France'ta profesör oldu (Heyecanlar Fizyolojisi kürsüsü). 1920'de Paris fakültesi Psikoloji enstitüsünü, birkaç yıl sonra da Meslekî Yönelim Millî enstitüsünü kurdu. Yayımladığı eserleri psikofizyoloji ve özellikle davranışlarla ilgilidir. Başlıca eserleri: *Le Cerveau et La Pensée* (Beyin ve Düşünce) [1923]; *Le Développement Mental et l'İntelligence* (Aklî Gelişme ve Zekâ) [1930]; *La Sensation, Guide de Vie* (Duyum, Hayatın Kılavuzu) [1945]; *De l'Actinie à l'Homme* (Denizdikeninden İnsana) [1958]. (L)

PİEROS. Yun. mit. Pieri ülkesine adını veren Emakhia (Makedonya) kralı; dokuz Pieris'lerin babası. (L)

PİERRE, A.B.D.'de şehir, Güney Dakota'nın merkezi, Missouri ırmağı kıyısında; 10 100 nüf. (L)

PİERRE I (Lefkoşe 1329 - ay.y. 1369), Kıbrıs ve Kudüs kralı (1359 - 1369). Attaleia'yı (Antalya) müslümanlardan aldı (1361); batı ülkelerinden haçlılara yardım sağlamağa çalıştıysa da başaramadı. İskenderiye'yi ele geçirdi (1365). Baronlar tarafından öldürüldü. (L)

PİERRE I ve **PİERRE II DE COURTENAY.** Bk. COURTENAY.

PİERRE I Mauclerc (öl. 1250), Dreux kontu, Bretagne dükü (1213-1237). Robert II de Dreux'nün oğludur. 1212'de Bretagne kontu Gui de Thouars'ın kızı Alix ile evlendi. 1213'te Kızıl Jean'ın vasisi olarak, Bretagne'a hâkim oldu; ruhban sınıfı ile soyluları vesayeti altına sokmağa çalıştı. 1225'e kadar Philippe Auguste ile Louis VII'nin sadık bir yardımcısı oldu. Blanca de Castilla'nın düşmanıydı. 1237'de Kızıl Jean I reşit olunca, Kudüs'e gitti. Louis IX'un Mısır yolculuğuna katıldı, dönüşte öldü. (L)

PİERRE II (Lefkoşe 1354 - ay.y. 1382), Kıbrıs ve Kudüs kralı (1369 - 1382), Pierre I'in oğlu. 1373'te Cenevizliler Magosa'yı aldılar, oraya yerleştiler ve Pierre II'yi büyük bir tazminat ödemeğe zorladılar. (L)

PİERRE (Constant), fransız müzik bilgini (Paris 1855 - ay.y. 1918). Paris konservatuvarının 1804 - 1900 arasındaki tarihi ve yönetimiyle ilgili bütün belgeleri biraraya topladı. Devrim çağının müziğiyle ilgilendi, *Marseillaise*'in gerçek yazarının Rouget de Lisle olduğunu buldu. Başlıca eserleri: *Facteurs d'İnstruments de Musique* (Müzik Âletleri Yapımcıları) [1893]; *Musique des Fêtes et Cérémonies de la Révolution Française* (Fransız Devriminin Şenlik ve Tören Müziği) [1899]; *Le Conservatoire National...* (Millî Konservatuvar...) [1900], *Hymnes et Chansons de la Révolution* (Devrim Marşları ve Şarkıları) [1904]. (L)

PİERRE (Eugène), fransız gazetecisi (Paris 1848 - ay.y. 1925). 1866'da Yasama organı başkanlığında görev aldı. 1875'te Millet meclisi yazmanlığına, 1885'te de genel sekreterliğine getirildi. Hukuk meselelerinde ve parlamentonun yargılama usulü konusunda büyük bir otoriteydi. Bu konudaki eserleri (*De la Procédure Parlementaire* [Parlamenter Yargılama Usulü], 1887) bugün de önemli sayılır. (L)

PİERRE (Jean-Baptiste Marie), fransız ressamı ve gravürcüsü (Paris 1713 - ay.y. 1789). Natoire ve De Troy'nin öğrencisiydi. Akademi rektörü (1768), sonra müdürü (1778), Gobelins imalâthaneleri müdürü ve kralın başressamı (1770) oldu. Gobelins müzesinde onun desenleri örnek alınarak yapılmış birçok halı vardır. Paris'te Saint-Roch kilisesinde büyük bir kompozisyonu yer alır: *Meryem'in Uruc'u* (1756). [L]

PİERRE Auvergne'li veya asıl adıyle **Pierre de Cros** veya **de Croc,** iskolastik filozof (Auvergne'de - öl. 1304 veya 1307). Aquino'lu Aziz Tommaso'nun öğrencisiydi. Sorbonne'da doktor, Piskoposluk meclisi üyesi, 1275'te Paris üniversitesi rektörü ve nihayet 1301 - 1304 arasında Clermont piskoposu oldu. Eserleri Aziz Tommaso ve Aristoteles üstüne yorumlardan meydana gelir. (L)

PİERRE Blois'lı, fransız kilise yazarı (Blois 1135'e doğr.-1204'e doğr.). Paris'te John of Salisbury'nin öğrencisi oldu; sonra Bologna'da tıp okudu. Sicilya kralı Guglielmo II'nin eğitmeniydi (1167-1169). Bir süre Paris'te ders verdi, sonra İngiltere'ye gitti. Canterbury piskoposunun mühürdarı, Henry II'den dul kalan Aliénor'un (1191-1195) sek-

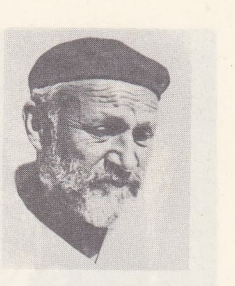

Henri PİERON

PİERRE I Mauclerc'in sikkesi

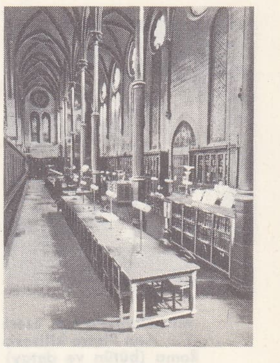

Montreuil'lü PİERRE Saint-Martin-des-Champs manastırı keşişlerinin eski yemekhanesi

Foto. Radio-Cavenell (LAROUSSE)

PİERRE-SAİNT-MARTİN mağarası'nın girişi

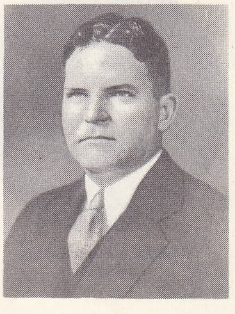

Warren Lee PIERSON pieta

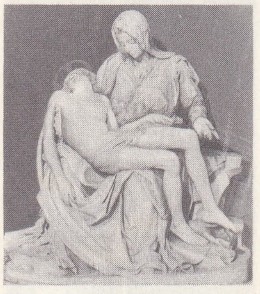

Michelangelo'nun eseri San Pietro kilisesi, Roma (bütün ve detay)

reteri ve Londra başdiyakozu oldu. İnzivaya çekildikten sonra öldü. Mektupları (234 tane), zamanındaki toplumun ilgi çekici bir tablosunu çizer. (L)

PİERRE DE LA CROİX, XIII. yy.ın ikinci yarısında yaşamış, Amiens'li fransız müzik nazariyecisi ve bestecisi. Louis IX'un ruhu için bir âyin (1298) ve motetler besteledi, Franconus Teutonicus'un ölçü nazariyesini geliştirdi ve Coussemaker'in yayımladığı *Traite des Tons* (Tonlar Üstüne Ders Kitabı) adlı bir kitap yazdı. (L)

PİERREFİTTE-SUR-SEİNE, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) komün, Paris'in kuzey banliyösünde, Saint-Denis'nin kuzeyinde; 14 826 nüf. Çelik boru fabrikası. Elektrik malzemesi. Karton. (L)

Pierre ile Jean (*Pierre et Jean*), Guy de Maupassant'ın romanı (1888). Le Havre'da yaşayan bir küçük burjuva ailesinde, iki erkek kardeş arasında bir anlaşmazlık sürüp gider. Bu anlaşmazlık, annelerinin, onlara, ikisinden birinin evlilik dışı bir birleşmeden dünyaya geldiğini itiraf ettiği gün başlar. Meşru olan Pierre, öz babası sayesinde zenginleşen kardeşi Jean'a karşı kıskançlık duygusuna kapılır. Eserin *Etude sur le Roman* (Roman Üstüne İnceleme) başlığını taşıyan önsözünde, o zamanlar Paul Bouget'nin etkisinde kalan Maupassant, romanı anlatının nesnelliğiyle psikolojik tahlilin birleşebileceği bir tür olarak tanımlar. (→ Bibliyo.) [L]

PİERRE l'Ermite, Orderic Vital kendisinden **Pierre d'Acheres** olarak söz eder, diğer bir adı **Coucoupietre**'dir (*Petrus ad Cucullum*), türk **Piyer Lermit** de denir, fransız vaizi (Amiens 1050'ye doğr. - Neufmoustier, Huy yakınları 1115). Keşiş ve eski bir hacı olduğu, ayrıca papa tarafından haçlı seferlerinde vaiz vermekle görevlendirildiği söylenirdi. Gerçekte haçlı seferlerini savunan vaizleri Clermont konsilinden sonraya rastlar. Belâgatı sayesinde halk topluluklarını düzensiz bir şekilde peşinden sürükleyerek, 1096'da çıktığı sefer başarısızlıkla sonuçlandı. İzmit'te Godefroi de Boillon ile birleşti (1097). Fransa'ya dönünce Huy manastırını kurdu. (L)

PİERRE Montreuil'lü, fransız mimarı (Montreuil 1200'e doğr. - Paris 1266) bazen yanlışlıkla **Pierre de Montereau** da denir. Louis IX devrinin en büyük mimarıdır. 1231'de Saint - Denis manastırının koro bölümünde değişiklikler yapmakla görevlendirildi. Paris'te Vierge de Saint - Germaindes Pres şapelini ve yemekhanesini inşa etti. Notre - Dame'ın güney yüzü ile kırmızı kapının yanındaki şapelleri tamamladı. Saint Martin - des - Champs yemekhanesinin ve Sainte - Chapelle'in inşası da ona mal edilir. Çizdiği taçkapılar, yaban gülü kordonları, çiçekler ve yapraklarla süslüdür. (L)

PİERRES (Philippe Denis), 1768-1792 arasında Paris'te basımcı. Amcası Lottin'in yanında yetişti, kralın başbasımcısı oldu. Kullanılan makinelerden daha randımanlı bir baskı makinesi yaptı ve bunu 1786'da Fen akademisine sundu. Ünü bütün Avrupa'ya yayıldı. Devrin en büyük bilginleriyle, özellikle Benjamin Franklin ile dostluk kurmuştu. (L)

PİERRE - SAİNT - MARTİN mağarası, Fransa'da Batı Pireneler'de mağara, İspanya sınırında, Anie doruğunun kuzeybatısında. 1908'de Martel tarafından bulundu. Yanıbaşındaki aynı adlı mağaranın fizikçi Max Cosyns (1934-1952 arası) ve Robert Levi (1953) yönetimindeki araştırmalardan sonra dünyanın en derin mağarası olduğu (700 m'den çok) anlaşıldı. Bu mağaraya M. Cosyns'in bir arkadaşının adından *Lepineux mağarası* adı verildi. Marcel Loubens 1952'de buraya inerken kablonun kopması sonucunda öldü. 1962'de —845 m'ye, 1963'te —940 m'ye, 1965'te —1 050 m'ye ulaşıldı. (L)

PİERROT. Bk. PİYERO.

Pierrot Lunaire, Arnold Schönberg'in en ünlü eserlerinden biri. 1912'de bestelenen eser oda orkestrası için yazılmıştır ve 21 melodramdan meydana gelir. Schönberg eserine yeni bir unsur olarak kullandığı *Sprechgesang*'ı, yani sözlü melodiyi katmış ve bu resitant sesi ritim bakımından inceden inceye notalamıştır; aralıklara kesinlikle uymak gerekir, ses yüksekliği ancak bu aralıklar içinde az çok değişebilir. Anlatımcılığın tipik bir örneği olan *Pirrot Lunaire*, kontrapunto sanatı bakımından da mükemmeldir. Esere temel olan belçikalı Albert Giraud'nun şiirlerini Almancaya Otto Erich Hartleben çevirmiştir. (L)

PİERSON (Nicolaas Gerard), hollandalı siyaset adamı (Amsterdam 1839 - Heemstede 1909). Surinam bankası (1894-1868) ve Hollanda bankası müdürü (1885-1891) ve maliye bakanı (1891-1894 ve 1897-1901) oldu. Gelir vergisini kabul ettirdi. 1905'te milletvekili seçildi. İktisat üstüne eserler yazdı. (L)

PİERSON (Warren Lee), amerikalı işadamı (Princeton, Minnesota 1896). 1934'te Export - İmport bank'ın baş danışmanlığına getirildi, sonra 1936'da aynı kurumun başkanı oldu. Milletlerarası maliye eksperi, 1940-1945 arasında İnter-Amerikan Financial and Economic Advisory committee üyesi seçildi. Aynı dönemde sırasıyle, Amerikan Cumhuriyetleri Dışişleri Bakanları kongresinin Rio de Janeiro'daki üçüncü toplantısında (1942), Bretton Woods Milletlerarası Para konferansında (1944) ve 1945'te Meksika - Amerikalılararası Savaş ve Barış Meseleleri konferansında A.B.D. delegasyonunun danışmanlığını yaptı. Milletlerarası hava nakliyatı uzmanı olarak 1947'de İ. A.T.A. (Milletlerarası Hava Nakliyatı ortaklığı) başkanlığına tayin edildi. 1955'te Milletlerarası Ticaret odası başkanlığına getirilen Warren Lee Pierson, ayrıca birçok büyük amerikan işletmesinin idare heyetinde görev aldı. (L)

PİEST'ANY veya **PİEŞTYANİ,** Çekoslovakya'da (Batı Slovakya bölgesi) şehir, Vak ırmağı kıyısında; 14 800 nüf. Suları mafsal romatizması, siyatik v.b.ye iyi gelen ılıcalar. (L)

PİESTERİTZ, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) şehir, Elbe kıyısında; Wittenberg'in batısında; 9 400 nüf. Kimya (gübre) sanayii. (L)

PİESZKO, Magister Pesco murator denir, muhtemelen polonya asıllı XVI. yy. mimarı. Wroclaw'ın en önemli dinî binalarını yaptı: katedralde Meryem şapeli, Sw. Maria - Magdalena kilisesinin koro yeri [1359], ölümünden sonra bitirilen Meryem kilisesi. (L)

PİEŞTYANİ. Bk. PİEST'ANY.

PİETA i. («merhamet» anlamında ital. k.). Meryem'i üzüntülü, kimi zaman yalnız, kimi zaman Aziz Yuhanna ile birlikte ve dizinde çarmıha gerilmiş oğlunun cesediyle temsil eden kompozisyon.

— ANSİKL. *Pieta* heykellerinden ilki Namburg katedralindeki heykeldir (1320'ye doğr.). XVI. yy.a kadar Almanya'da pek çok pieta vardı. Pieta aynı zamanda da avrupa halk sanatının en sık rastlanan, en dokunaklı ve en başarılı biçimde işlenen temalarından biridir. Michelangelo'nun dört pietası vardır: biri 1496'da bir Fransa kardinali tarafından Roma'daki San Pietro kilisesi için ısmarlanan Pieta, diğer Floransa katedrali için yapılan Pieta (1550-1555), *Palestrina Pieta*'sı (Floransa akademisi) ve sanatçının ölümüyle yarım kalan *Pieta Rendanini* (Milano, Castello Sforaesso). Resim alanında, ilk başta, XV. yy. fransız ilkellerinin eserlerini saymak gerekir: *Küçük Yuvarlak Pieta* (Louvre), Jean Malouel'e mal edilen *Yuvarlak Pieta* (Louvre), *Pieta* (Troyes), Jean Fouquet okulunun eseri olan *Nouans-les-Fontaines Pieta*'sı, Louis Brea'nın Cimiez mihrap arkalığı pietası, *Saint - Germain-des-Près Pieta*'sı (Louvre) ve özellikle Bruno tarikatı manastırından gelen ve bugün Louvre'da yer alan *Villeneuve-lès-Avignon Pietası*. Fransız sanatının 1,62/2,18 m boyutlarındaki bu şaheseri *Meryem'in Zaferi* (XV. yy.) tablosunu yapan Enguerrand Charonton'a maledilir. İtalyan ressamlarından, özellikle Fra Angelico, Carlo Crivelli, Cosimo Tura, Giovanni Bellini, İl Perugino, Corregio, Sebastiona del Piombo, Tintoretto, Bassano, Bronzino, Annibale Carraccie ve Rosso bu temayı ele almışlardır. Aynı tema Van der Weyden, Dierick, Bouts, Dürer, Van Dyck, Tournier ve Delacroix tarafından da işlenmiştir. (L)

PİETARSAARİ. Bk. JAKOBSTAD.

PİETERMARİTZBURG, Güney Afrika cumhuriyetinde şehir, Natal'in başkenti. Umsunduzi ırmağı kıyısında; 128 600 nüf. 1838'de Kap'tan gelen Boer'lerin kurduğu şehirde çeşitli sanayi tesisleri açıldı: makine, deri, kauçuk, inşaat malzemesi. Alüminyum fabrikası. Şehir aynı zamanda da önemli bir demiryolu ve ticaret merkezidir. (L)

PİETERSBURG, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir; 20 400 nüf. Altın ve başka mineral ocakları. Tarım pazarı. (L)

PİETKİN (Lambert), belçikalı besteci (Liège 1613 - 1696). Léonard de Hodemont'un öğrencisiydi; 1632'de Saint - Lambert katedralinin orgcusu, 1644-1674 arasında da kapella yöneticisi oldu. 4 Çalgılı iki sonatı, elyazması halinde veya basılmış birçok dinî eseri vardır. Motetlerin üslûbu Henry Du Mont'unkini andırır. (L)

PİETOT i. Malta parası, üç fransız mangırı (*denier*) değerindeydi. (L)

PİETRA LİGURE, İtalya'da komün, Liguria'da (Savona ili), Riviera di Ponente kıyısında; 5 100 nüf. Sayfiye yeri. Çiçek yetiştiriciliği. Tersaneler. (L)

PİETRAPERZİA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Enna ili), Salso yakınında; 14 800 nüf. Tarım merkezi. — Yakınında Helenöncesi çağdan kalma mezarlar. (L)

PİETRA SANTA, İtalya'da şehir, Toscana'da (Lucca ili), Apua Alpleri'nin eteğinde; 23 800 nüf. XIV. yy.dan kalma katedral. — Marina'da sayfiye merkezi. (L)

PİETREMENT (Charles Alexandre), fransız veterineri ve zooloji bilgini (Esternay 1826 - Paris 1906). 1843-1847 Arasında Alfort Askerî okulunda okudu; Fransa'da, Cezayir'de ve Suriye'de hizmet gördü; 1870'te esir düştü. 1875'te emekliye ayrıldı. Atın menşei, paleontolojisi ve av köpeği hakkında birçok inceleme yazdı. *Les Origines du Cheval Domestique* (Evcil Atın Menşeleri) [1870] adlı eserini *Les Chevaux dans les Temps Prenhistoriques et Historiques* (Tarih ve Tarihöncesi Zamanlarda At) [1883] adıyle baştan sona yenileyerek yazdı. (L)

PİETRO I, Sicilya kralı (1282-1285). Bk. PEDRO III *Büyük*, Aragon kralı. (L)

PİETRO II (Susa 1203'e doğr. - Pierre - Châtel ? 1268), Savoia kontu (1263-1268), **Küçük Charlemagne** da denir. Kont Tommaso I'in oğlu. Vasisi olduğu yeğeni Boniface'dan sonra, onun yerine geçti. Enerjik bir dış siyaset güttü ve adlî, idarî, malî reformlar yaptı. (L)

PİETRO II Dİ ARAGONA (Calascibetta 1305 - ay.y. 1342), Sicilya kralı (1337-1342), Frederico II'nin oğlu. 1321'de babasıyle işbirliği yaptı ve Roberto di Napoli'nin birçok saldırısına karşı koydu (1338, 1339, 1341). [L]

PİETROASA, esk. **Petrossa,** Romanya'da (Ploeşti bölgesi) şehir, Buzau'nun güneybatısında. 1857'de burada bulunan 22 altın eşyanın 12'si Bükreş müzesindedir. Bunların bir got kralının hazinesi olduğu sanılır. En önemli parça, vücutları altın kakmalı mücevherden yaban kedileri biçiminde kulpları olan sekizgen bir fincandır. (L)

PİETRO Capua'lı, italyan rahibi (Amalfi 1160'a doğr.-Roma 1242). Papa Clemens III tarafından Lombardia ruhban sınıfına çekidüzen vermekle görevlendirildi. Bazı misyonlarla Polonya'ya gönderildi. 1193'te kardinalliğe yükseldi ve kral Philippe Auguste'ü ayrıldığı eşi İsambour ile yeniden birleştirmek için, papanın elçisi olarak Fransa'ya gitti; kralın reddetmesi üzerine Fransa'yı aforoz ettirdi. 1203'te Dördüncü Haçlı seferine katıldı ve 1211'de İstanbul piskoposu oldu. (L)

PİETRO da Cortona. Bk. CORTONA (Pietro DA).

PİETRO DAMİANİ. Bk. DAMİANİ PİETRO *Aziz*.

PİETRO di Candia. Bk. ALEXANDER V.

PİETRO di Martino da Milano, italyan mimarı (öl. Napoli ? 1473). Napoli de Castelnuovo zafer takını yaptı (1455-1470). [L]

PİETRO Veronalı, Aziz, italyan dominiken rahibi (Verona 1205'e doğr. - Seveso yakın-

Foto. *Costeret, Vincent. Anderson-Giraudon* (*LAROUSSE*)

ları 1252'ye doğr.) Mani'ci bir aileden ve Aziz Dominicus'un ilk çömezlerindendi; Lombardia'daki Katharlara vaız vermekle görevlendirildi. 1233'te engizisyon hâkimliğine tayin edildi ve sapkınlar tarafından Milano'da Como yolunda katledildi. 1253'te aziz ilân edildi.

— İkonogr. Veronalı Pietro, Fra Angelico (San Marco manastırı, Floransa), Bergognone (Louvre), Cima de Conegliano (Milano), L. Lotto (Cambridge, Massachusetts), Guerchino (Bologna), Vivarini (Berlin, New York), Andrea da Firenze (Floransa Santa Maria Novella) ve Berruguete'in (Madrid) tablolarında görülür. G. di Balduccio'nun yapıtı olan sandukası Milano'da Sant'Eustorgio'dadır. Katliamı Giovanni Bellini (Londra), V. Foppa (Milano, Sant'Eustorgio) ve özellikle Tiziano tarafından temsil edilmiştir (1867'de tahrip olan bu ünlü tablodan Domenichino Bologna'da bulunan bir eseri için ilham almıştı). [L]

PİEVE Dİ CADORE, İtalya'da komün, Veneto'da (Belluno ili), Piave'nin yukarı vâdisinde; 3 900 nüf. Tiziano, Cadore'nin tarihî merkezi olan bu komünde doğdu. Ampezzo vâdisinin girişinde yazlık yer. Hidroelektrik santral. (L)

PİEYRE DE MANDİARGUES (André), fransız yazarı (Paris 1909). Birçok yolculuk yaptı. Gerçeküstücülüğün ve çağdaş sanatın etkisinde kaldı. Denemelerinde (*Dans les Années So dides* [Sefalet Yıllarında], 1943; *Les İncongruites Monumentales* [Şahane Densizlikler], 1948; *L'Age de Craie* [Tebeşir Çağı], 1956) ve anlatılarında (*Les Lis de Mer* [Deniz Zambakları], 1956; *La Motocyclette* [Motosiklet], 1963) mutlu bir düşü cisimleştirmeyi isteyen estetik bir görüş hâkimdir. *La Marge* adlı son romanıyle 1967'de Goncourt armağanını kazandı. (L)

PİEZ i. (yun. *piezein*, sıkıştırmak'tan fr. *pieze*). Basınç ölçme birimi (sembolü: pz); 1 metre karelik düzlem bir yüzey üzerinde, toplam 1 stenlik bir kuvvet meydana getiren düzgün basınca eşittir. (L)

PİEZO—, yun. *piezein*, bastırmak'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

PİEZOBİLLÛRLAŞMA blş. i. Miner. Kayaçları meydana getiren minerallerin basınç etkisiyle billûrlaşması; bu billûrlaşma, minerallerin dizilişini gösterir. (L)

PİEZOELEKTRİK i. (fr. *piézo-électrique*). Elektr. Çeşitli cisimlere uygulanan basınç veya şekil değişiklikleri yüzünden meydana gelen elektrik olaylarının tümü. || *Piezoelektrik sabiti*, belli bir basınç altındaki piezoelektrik bir kristalin yüzeyleri arasında meydana gelen potansiyel farkı ile bu basınç arasındaki oran katsayısı.

— ANSİKL. İki çeşit *Piezoelektrik* olayı vardır: bunlardan biri, üst üste konup sıkıştırılan iki cismin karşılıklı yüzeyleri üzerinde eşit ve zıt elektrik yüklerinin meydana gelmesidir. Hiç bir kutuplanma özelliği olmayan ve basınç kalktıktan sonra da devam eden bu elektriklenme, temasla elektriklenme olaylarıyle ilgili gibi gözükür. J. ve P. Curie'nin incelediği ikinci piezoelektrik olayı ise, aksine gerçek bir kutuplanmadır; bu olaya yalnız eğik yüzlü hemiedr billûrlarda, özellikle turmalin ve kuvarsa rastlanır. Birkaç milimetre kalınlığında bir kuvars levhayı kendi optik eksenine paralel ve bir elektrik eksenine dik olarak yontup yüzlerine madenî levhalar yerleştirmekle bir çeşit *piezoelektrik* kondansatör yapılabilir. Kondansatörün armatürlerine bir basınç veya bir çekme kuvveti uygulanırsa, pozitif veya negatif bir elektrik yükü elde edilir. Bu tersinir bir olaydır, yani madenî levhaların elektriklenmesi kuvars levhada bir şekil değişikliğine yol açar (Lippmann tarafından keşfedilen *ters piezoelektrik olayı*). Eğer, uygulanan akım alternatifse, periyodik hacim değişikliklerine uğrayan kuvars titreşir. Bu titreşimlerin frekansı akımın frekansına eşit olursa, rezonans meydana gelir ve salınımların genliği çok büyür.

Bu salınımların frekansı hiç değişmez. Bu yüzden, kronometrelerin denetlenmesinde ve kararlı radyoelektrik dalgaların üretiminde kuvarsın piezoelektrik özelliklerinden yararlanılır. Ayrıca, sesötesi dalgaların üretiminde ve bulunmasında, basınç ve darbelerin ölçülmesinde (bk. PİEZOGRAFİ), bir maddenin radyoaktiflik şiddetinin belirlenmesinde de kuvarsın prezoelektrik özelliği işe yarar.

◆ Sıf. Piezoelektrik özelliği taşıyan: *Piezoelektrik kuvars.* || Piezoelektrik ile ilgili olan: *Piezoelektrik kronograf, mikrofon.* (L)

PİEZOGRAF i. (fr. *piézographe*). Fiz. Piezoelektrik metoduyle basınçları veya titreşim kuvvetlerini ölçen âlet.

— ANSİKL. *Piezograf*'ta, ölçülecek basınç veya titreşim kuvvetlerini ajan ve onları elektrik titreşimlerine dönüştüren bir piezoelektrik kristal bulunur. Elektronik lambalarla yükseltilen bu titreşimleri bir osilograf kaydeder. Böyle bir âletle, periyodu saniyenin binde birkaçı ile birkaç saniye arasında değişen çok zayıf mekanik titreşimlerin meydana geldiği bütün olayların analizi yapılabilir. (L)

PİEZOGRAFİ i. (fr. *piézographie*). Bir piezoelektrik kuvars yardımıyle yapılan grafik kayıt. (Piezografi fizyolojide kas kasılmalarının incelenmesinde, atardamar basıncının ve değişimlerinin ölçülmesinde kullanılır.) [L]

PİEZOMETRE i. (fr. *piézometre*'den). Fiz. Sıvıların sıkışabilirliğini ölçmek için Oersted tarafından tasarlanan âlet.

— ANSİKL. Fiz. Despretz ve Saigny tarafından Oersted'in düşüncesine göre yapılan *piezometre*, kalın bir kristal borudan ibarettir. Bu borunun, bir tahta üzerine oturtulan alt kısmı kapalıdır; üst kısmı ise silindir biçiminde pirinçten bir parçaya takılır; bu parçanın üzerine boruya su doldurmağa yarayan musluklu bir R hunisi ve P vidasının etkisiyle hareket eden sızdırmaz bir pistonla donatılı bir tüpü bulunan bir tıkaç vidalanır. Âletin içinde, sıkıştırılacak sıvının doldurulduğu bir A kabı bulunur. Bu kap, üst kısmı kıvrık olan ve bir civa banyosu içine batırılan ince bir boru ile biter. Bu boru da, hacmi A borusunun hacminin bilinen bir kesri olan *n* eşit parçaya bölünmüştür. Nihayet silindirin içinde bir sıkıştırılmış havalı B manometresi vardır.

Bir sıvının sıkışabilirliğini tayin etmek için, önce A borusu incelenecek sıvı ile doldurulur; sonra R hunisi yardımıyle silindir suyla doldurulur. Huni kapatılarak piston hareket ettirilir. P vidasının basıncıyle inen piston, su üzerine civaya iletilecek bir basınç uygular. Civa da A kabının ince borusunda ve manometrede yükselir; böylece sıvının sıkışması ve buna tekabül eden basınç her an bilinir. (L)

PİEZOMETRİ i. (fr. *piezometrie*). Basınçların, özellikle yüksek basınçların ölçümü. || Sıvıların sıkışabilirliğiyle ilgili fizik dalı. (L)

PİEZOMETRİK sıf. (fr. *piézometrique*). Fiz. Piezometri ile ilgili.

— Hidrol. Yeraltı su tabakasının üst yüzeyi için kullanılır (HİDROSTATİK SEVİYE de denir). [L]

PİFFERARİ çoğl. i. (ital. *pifferaro*, fifre çalan'ın çoğulu). İtalya'nın Abruzzi bölgesinde yetişen gezginci genç çalgıcılar. Noel yaklaşırken, özel elbiselerini giyerek, bu dağlık bölgeden Roma'ya kadar inerler, gayda ve piffero'larını çalar, Meryem'in tasvirleri önünde dans edip şarkı söylerlerdi. XIX. yy. da çok revaçtaydılar. Berlioz *Memoires*'ında [Hatıralar] onlardan hayranlıkla söz eder). [L]

PİFFERO i. (ital. k.). Bir çeşit küçük italyan flütü. || Yan tarafında dokuz deliği olan ve birinci deliği açık duran italyan obuası. (L)

PİGADİA, yaygın şekliyle **Pighadhia,** Yunanistan'da şehir, Karpatos adasının (Onikiada) idare merkezi, adanın doğu kıyısında; 1 000 nüf. (L)

PİGAGE (Nicolas DE), fransız mimarı (Luneville 1723 - Mannheim 1796). Paris Mimarlık akademisinde öğrenciydi. 1749'da Pfalz seçicisi Karl Theodor'un bahçe mimarı oldu. Schwetzingen parkını ve hamamını çizdi. 1752'de bir tiyatro ile küçük bir ahşap salon yaptı. 1755'te Düsseldorf yakınlarındaki Benrath şatosunun planlarını hazırlayarak 1765'te bitirdi. Bu bina, zarif sadeliğiyle yeni-klasikçi sayılır. (L)

PİGALLE (Jean-Baptiste), fransız heykeltıraşı (Paris 1714 - ay.y. 1785). Robert le Lorrain'in ve Lemonyne'ın öğrencisiydi. Yaya olarak İtalya'yı dolaştı ve büyük güçlüklerle karşılaştı. *Aşık Atan Kız* adlı eserinin bir kopyesini Fransız elçisine sattı. Paris'e dönünce yaptığı *Mercurius Kanatlarını Bağlarken* adlı küçük sevimli heykelle (1744, Louvre) akademiye kabul edildi. Kralın siparişi üzerine bunun bir devamı olan *Venüs*'ü (1748) yaptı. Madame de Pompadour'un himayesi sayesinde birçok sipariş aldı: Enfants-Trouvés kilisesinin ana kapısı (1747, yıkıldı), İnvalides'deki *Meryem* (1748, bugün Saint - Eustache'te). Madame de Pompadour ona ayrıca Bellevue'de Louis XV'in atlı bir heykeliyle (yıkıldı), *Aşk ve Dostluk* (Louvre), *Aşk Eğitimi* (bitmemiştir) gibi heykeller ısmarladı. Pigalle, Madame de Pompadour'u *Dostluk* adlı alegorik heykelinde canlandırdı. Strasbourg'da Mauritz von Sachsen'ın anıt-mezarını, mareşal d'Harcourt'un mezarını (Notre-dame) yaptı. Anıt mezarların kompozisyonu ve alegorik figülerin çokluğu Pigalle'in tiyatro zevkini açığa vuruyorsa da, *Voltaire* heykelinde (1770-1776) güçlü bir gerçekçilik göze çarpar. Çocuk heykelciklerinde ise Pigalle barok sanat anlayışıyle klasik gelenek arasında tam bir denge kurar: *Kafesli Çocuk* (1750), *Kuşlu Kız Narcisse*. Başlıca büstleri arasında *Diderot* (Cluny müzesi), *Zenci Paul* (Orlèans müzesi), *Madame de Pompadour*, *Crébillon*, *Piron* (Versailles müzesi) sayılabilir. (L)

Pigalle meydanı, Paris'te meydan, IX. ve XVIII. arrondissement'ların sınırında, Pigalle sokağının (IX. arrondissement) ağzında. Meydana açılan caddeler, Montmartre tepesinin eteğinde Paris'in başlıca turizm merkezlerinden biridir. (L)

PİGANİOL (Andre), fransız tarihçisi (Le Havre 1883). Strasbourg üniversitesinde (1925), Sorbonne'da (1928-1942), Collège de France'ta (1942-1945) ders verdi, roma tarihinde uzmanlaştı: *Essai sur les Origines de Roma* (Roma'nın Doğuşu Üstüne Deneme) [1916], Halphen ile Sagnac'ın «Peuples et Civilisations» (Halklar ve Medeniyetler) dizisinde çıkan *Conquête Romaine* (Roma Fetihleri) [1927], *Empereur Constantin* (İmparator Constantinus) [1932], «Clio» koleksiyonunda yayımlanan *Histoire de Rome* (Roma Tarihi) [1939], Glotz'un «Histoire Générale»inde (Genel Tarih) *L'Empire Chrétien 325-395* (Hıristiyan İmparatorluğu 325-395) [1947] v.b. (L)

PİGANİOL DE LA FORCE (Jean Aimar), fransız tarih yazarı (Aurillac 1669 - Rouaudières şatosu Mondoubleau yakınları 1753). Kırk yıl kadar bir süre, Tolouse kontu paj'larının öğretmenliğini yaptı ve coğrafya ile uğraştı. Fransa'da birçok geziye çıktı. Louis XIV zamanında, Bourgogne dükünün eğitimi için saray yöneticilerinin kaleme aldığı hatıralar gibi orijinal kaynaklara başvurdu. Başlıca eserleri: *Nouvelles Descriptions Historiques et Geographiques de la France* (Fransa'nın Coğrafî ve Tarihî Yeni Tanımlamaları) [1715 ve 1751 - 1753], *Description de la Ville de Paris et de ses Environs* (Paris Şehri ile Dolaylarının Tanımı) [1742]. (L)

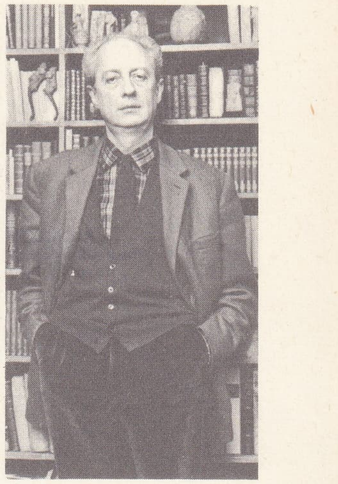

Andre PİEYRE DE MANDİARGUES

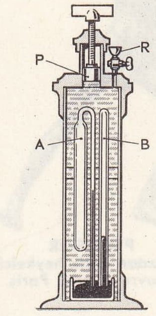

piezometre

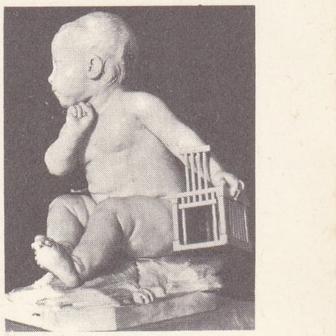

«Kafesli Çocuk» Louvre müzesi, Paris

Jean-Baptiste PİGALLE

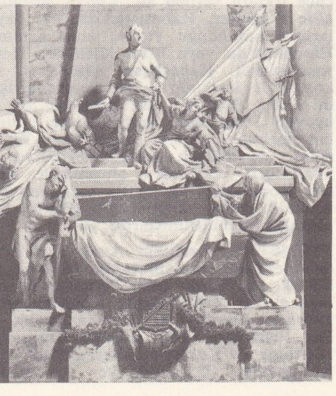

Maurice de Saxe'ın mozolesi Saint-Thomas kilisesi Strasbourg

Foto. Giraudon, Neurdein-Giraudon (LAROUSSE)

PİGMELER (giyinik adamın boyu 1.70 m)

PİGMELER bronzdan antik heykelcik Louvre müzesi, Paris

PİGAULT-LEBRUN (Charles Antoine Guillaume PIGAULT DE L'EPINEY, — denir), fransız yazarı (Calais 1753 - La Celle-Saint-Cloud 1835). Ticaretle uğraştı, jandarma oldu, öğretmenlik yaptı. Serüven meraklısıydı; koyu sofu babası tarafından evlâtlıktan reddedilince tiyatro oyuncusu olmak için Pigault-Lebrun adını aldı; komediler yazdı (*Les Rivaux d'Eux-Mêmes* [Kendi Kendilerinin Rakipleri] 1773; *Charles et Caroline* [Charles ve Caroline], 1790). İlk romanı, *L'Enfant du Carnaval* (Karnaval Çocuğu) [1792] ile başarı kazanması onu başka açık saçık romanlar yazmağa yöneltti: *Les Barons de Felsheim* (Felsheim Baronları) [1798]; *Angélique et Jeanneton* (1799) ve *Monsieur Botte* (1802). [L]

PİGEORY (Félix), fransız mimarı, arkeolog ve sanat yazarı (Paris 1812 - ay.y. 1873). Louis-Philippe devrinin (1847-1848) sivil, siyasî ve dinî mimarîsinin tarihi olan *Les Monuments de Paris* (Paris Anıtları) adlı bir eseri vardır. 1850'de *Revue des Beaux-Arts* adlı dergiyi çıkardı ve 1969'a kadar yönetti. (L)

PİGGOT (sir Francis Taylor), ingiliz hukukçusu ve şarkiyatçısı (Worthing, Sussex 1852-Londra 1925). Trinity college'da (Cambridge) okudu. 1874'te baroya girdi. Çeşitli devletlerarası hukuk işlerinde görev aldı. Japon başbakanının hukuk danışmanlığını yaptı (1887-1891). 1905'te «sir» unvanını aldı, aynı yıl Hong Kong yüksek mahkemesinde başhâkim oldu. Yedi yıl bu görevde kaldı. Piggot, devletlerarası ve deniz hukuku konularında birçok kitap ve makale yazdı. Ayrıca, *The Garden of Japon* (Japon Bahçesi) [1893] adlı iki eseri vardır. (M)

PİGGY - BACK [pigi bek] i. (amerikanca k.). Teknol. Demiryolu-karayolu karma ulaşım sistemi. (Bu sistemde, özel traktörler ile toprak zeminde kullanılan karayolu römorkları, yükleme ve boşaltmaya elverişli olarak yapılmış platform vagonlar üzerine yüklenebilir.) [L]

PİGİDİUM i. (yun. *pygidion*, arka'dan lat. k.). Böceklerde karın halkalarından en arkadakinin sırt kısmı. || Trilobitlerde, bölütleri birbirine kaynaşmış bulunan sırt bağasının arka bölgesi. (L)

PİGME'LER (yun. *pygmaios*, bir arış boyunda'dan fr. *pygmées*). Yun. mit. Bazı cüce ırklara verilen ad. Yunan mitolojisine göre Pigmeler, Habeşistan'da, Nil kaynaklarının bulunduğu yerde, kimi zaman da Hindistan'da veya uzak kuzeyde, Thule'de yaşıyorlardı. Habeşistan Pigmeleri turna kuşlarıyle korkunç mücadelelere girişirlerdi. (Bk. GERANA). Bu pigmeler bir gün, uyuyan Herakles'e saldırmış ve onun aslan postunun altında ezilmişlerdi. Bu efsaneler, seyyahların Afrika gezileriyle ilgili hikâyelerin etkisinde oluşmuştur. Pigmeler, Roma devrinin mısır tarzı anıtlarının üstünde, çoğu zaman eğri büğrü cüceler olarak canlandırılmışlardır. (L)

PİGMELER, özellikle Afrika'nın ortasındaki ekvator ormanlarında yaşayan halk; 120 000 kişi kadar olan Pigmeler üç topluluğa ayrılır: eski Belçika Kongosu'nun doğusunda Bambuti'ler («ormanlılar»), merkez Pigmeleri (eski Belçika Kongosu'nun batısında ve Kongo cumhuriyetinde) ve Batı Pigmeleri (Gabon'da ve Kamerun'da). Pigmeler bazı grupların soysuzlaşmış bir türü değil, tamamıyle ayrı bir ırktır; tarihöncesi devirlerde oldukça yaygın olan bu ırk sonradan bugün yaşadığı bölgelere (Afrika ekvator ormanları, Malezya yarımadası, Andaman adaları ve bazı Filipin adaları) püskürtüldü. Boyları 1,50 m'den az olan Pigmeler, mezosefaldir; çene kemikleri biraz öne doğru çıkık, saçları kıvırcıktır; tenlerinin rengi sarı-kahverengi arasında çeşitli tonlardadır. Yarım daire şeklinde tek kapılı ve dev ağaç köklerine dayanan kulübelerden meydana gelen kamplarda yaşarlar. Kadınlar kulübeleri yapar ve balıkçılıkla uğraşır; erkekler toplu halde ok ve mızraklarla maymun, antilop, özellikle de fil avlar. Ormanda yaşayan bu halkın gelir kaynaklarından biri de kadınların uğraştığı devşirmeciliktir. Çevrelerindeki zenci tarımcılarla iktisadî ilişkiler kurmuşlardır. Av hayvanları tükenince kamplarını değiştirirler. Toplumsal düzenleri son derece karmaşıktır. Genellikle klan dışından evlenilir; çok karılılık yasaklanmamışsa da enderdir. Her klanın totem hayvanı (timsah, şempanze v.b.) ayrıdır. Pigmeler «Khmvum» dedikleri tek bir yaratıcı tanrıya inanırlar. Ölüler mağarada veya bir ağaç kovuğunda saklanır. Ata ruhlarının her yerde yaşadığına inanılır. Pigmeler ilişki kurdukları Bantuların dilini benimsemiştir. Ayrı bir dilleri de vardır ve başlıca özelliği boşiman dilindeki gibi ünlemler bulunmasıdır. Pigme edebiyatı şiirlerinin ve destanlarının niteliği bakımından ilgi çekicidir.

— Leng. *Pigme dilleri*, Afrika'da, Sudan ile Kamerun arasındaki bölgede konuşulan dil öbeği. (Burada gruplar halinde yaşayan cüce zenciler daha çok avcılıkla geçinirler. Antropolojik yapı ve gelenek bakımından diğer zencilerden ayrılan Pigmeler Güney Afrika'daki Boşimanlara benzerler.) Dilleri, zenci afrika dillerinin bir kolu olarak kabul edilir ve bu sebeple cüce zencilerin Boşiman ve Hotantolarla akraba olduğu ileri sürülür. Bu konuda P. Schebesta 1940'ta bir yazı yayımladı. Fakat henüz bu dillerinin grameri kesinlikle bilinmemektedir. Pigme dilleri arasında Efe, Mpagga, Babinga v.b. sayılabilir. Efe, Yukarı Nil bölgesinin batısında ve Yukarı Ouella'da, mpagga dili ise Ubangi ve Lobaya'da konuşulur. Babinga, Sanga'da yaşayan zenciler tarafından konuşulur. (LM)

PİGMENT i. (lat. *pigmentum*, boya maddesi'nden fr. k.). Biyokim. İçinde bulunduğu dokuları renklendiren ve genellikle protit yapısında olan çeşitli maddelere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Bitkisel pigmentler*. Bk. ANSİKL.

— Res. Kullanılan asıltı ortamlarında erimeyen veya boyayıcı nitelikleri ya da yüksek örtme özelliği sebebiyle, korumak veya süslemek amacıyle yapılan boya ve sıvaları hazırlamakta kullanılan kuru, çoğu zaman ince toz halindeki madde. || *Sertleştirilmiş pigment*, içine sertleştirici madde katılmış pigment. || *Bileşik pigment*, içine, sırf teknik sebeplerle bazı sertleştirici veya yardımcı maddeler eklenmiş pigment. || *Madenî pigment*, genellikle mekanik, çok nadir olarak da kimyasal bir usulle elde edilen ve koruma (aşınmaya, yenmeye karşı) veya süsleme (tunç rengi vermek) boyalarında kullanılan maden veya alaşım kaynaklı pigment. || *Pigment macunu*, pigmentlerin bazı ezme sıvılarıyle karıştırılmasından elde edilen macun.

— ANSİKL. Biyokim. *Pigment*'ler, bitki veya hayvan dokularında erimiş halde, yahut billûrlaşmış veya şekilsiz tanecikler halinde bulunur. Pigmentlerin biyolojik rolü çoğu zaman bilinmemektedir: meselâ deride ve saçlarda bulunan melanin, bitkilerin renkli kısımlarında bulunan antosiyanin bunlar arasındadır. Buna karşılık, bazı pigmentlerin ne işe yaradığı bilinmektedir: meselâ bitkilerde yeşil pigment, yani klorofil, kandaki kırmızı pigment, yani hemoglobin ve türevleri, öd ve sidik pigmentleri bu arada sayılabilir. Pigmentlerin birçoğu solunum içinde, yani oksijen taşımada rol oynar; bu nitelik, moleküllerinde bir metalin bulunmasından ileri gelir: bu metal, hemoglobin için demir, klorofil için magnezyum, kabuklardaki hemosiyanini için bakırdır v.b.

— Bot. *Bitkisel pigmentler*. Bitkilerde, değişik renkler veren pigmentler bulunur. Bunlar arasında baş yeri klorofil alır; üstün yapılı bitkilerin ve bunlar aracılığıyle hayvanların beslenmesinde klorofil baş rolü oynar. Gene bitkilerde bulunan ksantofil bazı kuru yapraklara ve karotene sarı rengi verir. Suyosunlarında klorofilin yanı sıra fikoeritrin (kırmızı suyosunları), fikoksantin (esmer suyosunları), fikosiyanin (mavi suyosunları) gibi pigmentler de bulunur; bu pigmentler, yeşil bitkinin faydalandığı ışıktan farklı dalga uzunluğu olan diğer ışınlarla gelen ışık enerjisini soğurma imkânını verir. Çiçeklerin rengi ise kofullarda genellikle eriyik olarak bulunan pigmentlerden (antosiyanin) ileri gelir ve bunların rengi ortamın asit derecesine göre değişir. (L)

PİGMENTLENME i. (*pigment*'ten *pigmentlenmek* > *pigmentlen-me*). Fizyol. ve Patol. Pigment oluşumu. || Organizmanın bazı noktalarında normal veya patolojik olarak pigment birikmesi. Bk. BEN.

— ANSİKL. *Mekanik pigmentlenme*, lokal irkiltici bir etkiden (güneş çarpması v.b.), genel bir etkiden (Addison hastalığı sırasında hipofizin aşırı melanotrop faaliyeti) veya genotipik bir şarttan (ırk pigmentlenmesi) ileri gelir. (L)

PİGMENTLİ sıf. (fr. *pigment*'ten *pigmentli*). Patol. *Pigmentli urlar*, içinde pigment bulunan urlar (melanik urlar v.b.). || *Pigmentli siroz*, doğuştan gelen (genotipik) veya sonradan olan metabolizma hastalığı; bu hastalıkta, iç organlarda demir birikir, deri melanin ve demirle renklenir, gizli bir siroz oluşur ve geç meydana çıkan şekerli diyabet görülür. Bk. HEMOKROMATOZ. (L)

PİGMENTOFAJ i. ve sıf. (fr. *pigmentophage*). Patol. İçinde fagositozla toplanmış pigmentli maddeler bulunan oynar katılgan doku hücresi. (L)

PİGMENTOGEN sıf. (fr. *pigmentogène*'den). Pigment meydana getiren. (L)

PİGNATELLİ (Antonio). Bk. İNNOCENTİUS XII.

PİGNON (Edouard), fransız ressamı (Bully-les-Mines 1905). Paris'te Tatbikî Güzel Sanatlar okulunun akşam derslerine devam etti (1927). Bir ara Léger'nin, sonra anlatımcılığın ve Picasso'nun etkisinde kaldı. Sade ve güçlü bir üslûpla işçilerin hayatını büyük kompozisyonlarda canlandırdı. Creil'de bir okulun dekorasyonu ile, Théâtre National Populaire'in (Supervielle'den *Şehrazat*, Brecht'ten *Cesaret Ana*) dekor ve kostümlerini hazırladı. İlk tablolarında Güney Fransa'dan manzaralar, horoz dövüşleri, köy hayatından sahneler çizdi. Eserleri Metz (1960), Lüksemburg (1969) ve Nantes (1961) müzelerinde, Le Havre Kültür sarayında (1963), Luzern (1964) ve Cenevre (1964) müzelerinde, Namur Kültür sarayında (1965), Paris Art Moderne müzesinde (1966) birçok defa sergilendi. 1960'tan sonra «dalgıçlar» ve «savaş» temalarını işledi. 1954'te, Picasso'nun çağrısı üzerine Vallauris'te seramik çalışmağa başladı. Theatre National Populaire için *On ne Badine pas Avec l'Amour* (Aşkla Oynanmaz) [1959], İtalya gezisinden (Filacciano, Roma yakınları, 1958) getirdiği suluboya taslaklara göre dekor ve kostümler hazırladı. Sanat konusundaki görüşlerini *La Quête de la Réalité* (Gerçeğin Peşinde) [1966] adlı eserinde topladı. (L)

PİGNORİS CAPİO («ihtiyatî haciz» anlamında lat. dey.), roma hukukunda bazı alacaklılara tanınan ve borçluların bazı mallarını rehin olarak alıkoymadan ibaret olan hak. Ancak alacaklılar bu malları satamadıkları gibi mülkiyetlerine de geçiremezlerdi. (L)

PİGO—, yun. *puge*, art'tan alınmış olan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PİGOMEL i. ve sıf. (fr. *pygomèle*). Karnın alt bölgesinde fazladan bir veya iki bacağı olan ucube. (L)

PİGON (Stanislaw), polonyalı edebiyat tarihçisi (doğ. Komborno, Küçük Polonya 1885). 1932'den itibaren Krakow üniversitesinde profesörlük yaptı, özellikle A. Mickiewicz'in eserlerini inceledi. Başlıca eserleri: *O Ksiegach Narodu i Pielgrzymstwa*

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Polskiego Mickiewicza (Mickiewicz'in Polonyalı Hacıları ve Millî Kitapları Üstüne) [1911], *Z Epokî Mickiewicz* (Mickiewicz Dönemi ve Sonrası) [1922], *Pan Tadensz* (eserin monografik incelemesi, 1934), *Wsrod Tworcow* (Büyük Yazarlar Çevresinde) [1947]. (M)

PİGORİNİ (Luigi), italyan arkeoloğu (Pontanellato, Parma 1842 - Padova 1925). İtalya'nın ilkel medeniyet kalıntılarını araştırmakla uğraştı. Çok sayıda *terramare* keşfetti ve bunlar hakkında bilgi verdi. Bu bakımdan, krallar devri Roma'sındaki kurumların, tunç devri kurumlarının devamı olduğunu ileri süren doktrinin kurucularındandır. *Bullettino di Paletnologia İtaliana*'yı (İtalyan Paletnoloji Bülteni) [1875] ve Roma Etnoğrafya (1876 ve Prehistorya müzesini kurdu. (M)

PİGRES Halikarnassos'lu, Karia asıllı yergi şairi (M. Ö. V. yy.). Halikarnassos kraliçesi ünlü Artemis'in kardeşi. İki eski belge, *Batrakhomyomakhia*'yı (Kurbağalarla Farelerin Kavgası) Pigres'e mal eder. (L)

PİH i. (fars. *pîh*). *Esk.* Göz çapağı. (M)

PİJADE (Moşa), yugoslav devlet adamı (Belgrad 1890-Paris 1957). Belgrad'da gazetecilik yaptı (1920), bağımsız Emek partisini kurdu (1923), 1925-1939 arasında tutuklandı, cezaevinde Tito ile tanıştı. Ocak 1940'ta yeniden tutuklandı, Almanların Yugoslavya'yı istilâsı üzerine Tito'nun partizanlar teşkilâtına katıldı ve faşist aleyhtarı Millî Kurtuluş konseyi başkanı oldu (kasım 1943), Komünist partisi politbüro üyeliğine (1948-1952) ve Federal Halk meclisi başkanlığına (1954) getirildi. (L)

PİJAMA i. (fr. *pyjama*). Bir ceketle pantolondan meydana gelen yatak elbisesi: *Şaşacak ne var bunda bilmem, / Pijamayla başka adamsam* (C.S. Tarancı). *Belki o sokak kapısından girdiği zaman, daha pijama ile oturmuş kitap okuyordu* (S.F. Abasıyanık). || Hindistan'ın bazı bölgelerinde ve özellikle Racasthan'da kadınların giydiği pantolon. || Erkeklerin giydiği gece elbisesi, bu elbise genellikle bele kemerle tutturulan bir pantolon ve bir ceketten meydana gelir. (Kadın pijamalarında ceketin yerini daha çok büzgülü veya düz bir kazak alır.) [ML]

PİJNACKER veya **PYNACKER** (Adam), hollandalı ressam ve gravürcü (Pijnacker, Delft yakınları 1622 - Amsterdam 1673). İtalya'da yaşadı ve güneyi konu alan resimler çizdi: *Han* ve *Batan Güneş Peyzajı* (Louvre), *İtalya'da Bir Göl Kıyısı* (Rotterdam, Amsterdam). [L]

PİJOAN (Jose), ispanyol sanat tarihçisi (Barcelona 1881 - Lozan 1963). Barcelona'da mimarlık okudu, yazılarıyle kültür ve sanat hayatını etkiledi. Barcelona Müzeleri Mütevelli heyeti üyesi oldu, Katalan Tetkik enstitüsü sekreterliğine tayin edildi. Katalan -ispanyol resimlerinin değerlendirilmesine çalıştı ve bunların Barcelona müzesinde toplanmasını sağladı. A.B.D., Kanada, İsviçre'de yaşadı. Eserleri: *Historia del Arte* (Sanat Tarihi) [1915]; *Historia del Mundo* (Dünya Tarihi) [1926-1941]; *Summa Artis* (Sanat Külliyatı) [başka yazarların da katılmasıyle, 1931]. (M)

PİJONİT i. (Minnesota'da *Pigeon Point* bölgesinin adından fr. *pigeonite*). Miner. Tabiî magnezyum, demir ve kalsiyum silikat; piroksenler grubundandır, diopsit'e benzer. (L)

PİJPER (Willem), hollandalı besteci (Zeist 1894 - Leidschendam 1947). J. Wagenaar'ın öğrencisiydi. Franck'ın, Fauré'nin, Debussy'nin etkisinde kaldı. Rotterdam konservatuvarının müzik profesörü olarak müzik öğrenimine yeni bir hamle kazandırdı. İki opera (*Halewijn*, 1934; *Merlijin*, 1946), sahne müziği (*Fırtına, Phaeton, Antigone, Kyklops*'lar) senfonik müzik (üç senfoni, altı senfonik epigram, altı adagio), bir piyano, bir keman, bir viyolonsel konçertosu, üç piyano sonatı, 4 yaylı çalgılar için dörtlü, sonatlar, melodiler besteledi. (L)

PİJUH i. (fars. *pijûh*). *Esk.* Araştırma. Bk. PEJUH. (M)

PİK i. (ing. *pig*, demir külçesi). Metalürji. Dökme* demir, font: *Pik boru.*

— Bayınd. Lağım temizlemede kullanılan âlet, biçim olarak lağımın enine kesitine benzeyen, hareketli bir vanadan meydana gelir. (Bu vananın lağıma yerleştirilmesi, gelen suyun seviyesini hayli yükseltir. Su, vananın alt kısmındaki bir delikten geçerken, suyun içindeki çeşitli maddelerde ufalanarak, akıntıya karışır. Ayrıca, su seviyesinin değişmesi, âletin kendi kendine ilerlemesini sağlar.) [LM]

PİK i. (ital. k. [?]). Denizc. Geminin kıç tarafındaki bayrak serenine açılan üçgen biçimindeki yelken. || *Pik giz kandilisası*, pik yelkeninin alt yakasının bağlandığı sereni yeteri kadar kaldırmağa veya indirmeğe yarayan kandilisa. || *Pik payı*, bocurum yelkeninin üst yakasının bağlandığı giz sereninin geminin kıç tarafından taşan kısmı. || *Pik yelkeni*, grandi yelkeninin üstüne, giz ile direğin üst kısmı arasına açılan yelken. (Genellikle, üç köşeli veya sivri, serenli veya serensiz pik yelkenleriyle bumbalı veya bumbasız ya da gönderli, dört köşe pik yelkenleri vardır. (M)

PİK i. Bk. MAÇA.

PİKA i. (fr. *pica*). Bazı dizgi makinelerinde kullanılan ölçü birimi. (12 Puntoya tekabül eder.) [L]

PİKADOR i. (isp. k.). Boğa güreşlerinde boğaya mızrakla saldıran atlı. (L)

PİKAP i. (ing. *to pick-up*, toplamak'tan). Elektrik gerilimleriyle kaydedilmiş ses titreşimlerini yaymağa yarayan elektrikli plak okuyucusu. Bk. ANSİKL.

— Oto. Küçük kamyon, kamyonet.

— ANSİKL. Elektroakust. Bir *pikap*, sabit bir eksen etrafında dönen ve yukarıya doğru kaldırılabilen bir *kol* ile bu kolun ucuna tespit edilen bir *kafa*'dan meydana gelir. Kolun desteklediği ve yön verdiği kafanın bir *okuma iğnesi* vardır. Bu iğne önceleri çelikten yapılır ve eskiyince değiştirilirdi; bugün ise, küre biçiminde yontulmuş elmas veya safir iğneler kullanılır. Okuma iğnesi plağın iz oyuğuna oturur; plak döndükçe pikabın kafası plak çevresinden merkeze doğru yavaş yavaş yer değiştirir; bu sırada izlerdeki dalgalanmalar, okuma iğnesini titretir, iğne de bu titreşimleri kendisini taşıyan hareketli organa iletir. *Elektromagnetik* pikapta hareketli organ, yumuşak demirden yapılmış bir armatürden meydana gelir; bu armatür, sargılarında bir indükleme elektromotor kuvveti meydana gelen bir elektromıknatısın önüne yerleştirilmiştir. Bir *elektrostatik* pikapta hareketli organ, sığası değişken hale getirilmiş bir kondansatörün armatürlerinden biridir. Bir *piezoelektrik* pikabın hareketli organı, bir Seignette tuzu billûr veya daha başka bir piezoelektrik madde billûru üzerine değişken bir basınç uygular; bu da billûrun yüzlerinde elektromotor kuvvetler doğurur. Nihayet, bir *elektrodinamik* pikapta ise, hareketli organ güçlü bir sürekli mıknatısın demir aralığına yerleştirilen bir titreşim bobininden meydana gelir; bu sürekli mıknatıs bobinde indükleme akımları doğurur. Stereofonik* plaklar için kullanılan pikap kafalarında, hareketli organın hareketi iki dikgen bileşene göre, «sağ» ve «sol» kanallara tekabül eden titreşimleri ayıracak şekilde analiz edilir. Pikabın sağladığı gerilimler zayıf olduğundan hoparlöre verilmeden önce yükseltilmelidir. Bir pikabın plak üzerindeki basıncı çok zayıf (5 ile 15 gr) olmalıdır; aksi halde plak kısa zamanda yıpranır. Tozların ve plağın aşındırıcı etkisiyle körelen okuma iğnesi, belli bir zaman sonra değiştirilmelidir.

Modern bir pikap üç, hattâ dört vitesli bir motorla donatılmıştır. Bu motor dakikada 78 devirli eski plakları ve dakikada 45, 33 1/3 ve 16 devirli, kayıt süresi uzun, yeni plakları dinleme imkânı verir. Okuma kolunun ucunda, iki safir veya elmasla donatılı bir kafa vardır. Bu elmaslardan biri eski plakları öbürü mikrosiyon plakları dinlemek için kullanılır. Bir yükselteci ve bir veya daha çok hoparlörü bulunan pikap elektrofon* adını alır. (L)

PİKARO i. (isp. *picaro*). İspanyol romanlarında, düzenbaz, dalavereci, fakat beceriklіliği ve kurnazlığı sayesinde cana yakın görülen kişi.

— ANSİKL. İspanyol edebiyatının en orijinal türlerinden biri olan *pikaro romanı*, dilenciler, her çeşit namussuzlar, toplum dışı yaşayanlar, sabıkalılar, yani pikaro'ların törelerini anlatır. Papaz Hita, *Libro de Buen Amor*'u ve *Celestina* (1499) ile bu türün yayılmasını sağlamıştı; ama türün ilk örnek eseri *Lazarillo de Tormes*'tir (1554). XVII. yy.ın ilk yarısında pikaro romanları çok yaygındı: 1599'da Mateo Aleman'ın *Guzman de Alfarache*'si; 1605'te Lopez de Ubeda'ya mal edilen *La Picara Justina;* 1613'te Cervantes'in *Novelas Ejemplares*'i; 1618'de Cicente Espinel'in *Marcoos de Obregon*'u; 1626'da Quevedo'nun *El Buscon*'u; 1641'de Vélez de Guevara'nın *El Diablo Cojuello*'su (Topal Şeytan). XVII. yy.ın ortasına doğru A. del Castillo Solorzano ve A. J. Salas Barbadillo ile pikaro romanı geriledi. Bütün bu tür romanlarda kahraman, art arda gelişen bir sürü dağdağalı serüven içinde, toplumun çeşitli katlarından geçer. İspanya'ya has olan bu tür, dış ülkelerde, özellikle Fransa'da (Lesage) ve 1910 Meksika ihtilâlinin etkisiyle Latin Amerika'da büyük yankılar uyandırdı. (L)

PİKATOROS, XVI. yy. başlarında yaşamış giritli şair. *Kafiyeli bir türkü* yazdı. Bu türküde Cehennem'i anlatır. (L)

PİKE i. (fr. *piquer*, dalmak, dikine inmek'ten *pique*). Havc. Bir uçağın, çok büyük bir açı altında hızla inişe geçmesi. (PİKE UÇUŞU, PİKE YAPMAK veya PİKEYE GEÇMEK de denir.) Bk. ANSİKL.

— Ask. havc. *Pike bombardımanı* veya *yarı pike bombardımanı*, bir hedefe saldıran bombardıman uçağının, hedef üzerine hızla dalıp (pikede 60°, yarı pikede 30°'lik açı altında), pikeden çıkış noktasına en yakın yerde bombalarını atmasına dayanan bombardıman usulü: Almanların «Stuka»-sı, 1940'ta, pike bombardımanına en elverişli uçaktı. (Bu usul sonradan, hücum* ve hava destek* uçakları tarafından uygulanır oldu.)

— Koreografi. Gövdenin bütün ağırlığını, yere tabanıyle basan bir ayağa vererek, öbür ayağın parmak uçları öne, arkaya veya yana değdirmeğe dayanan dans hareketi.

— Oyun. *Pike yapmak*, bilardoda, masaya dikey durumda tutulmuş ıstaka ile topa vurmak. (Topu öteki toplardan birinin üstünden atlatmak veya vuruş yapılan topun eğri gitmesini sağlamak için, bantlı veya bantsız pike vuruşu yapılır.)

— ANSİKL. Havc. *Pike* sırasında uçak, büyük aerodinamik kuvvetlerin etkisinde kalarak tahrip olabilir. Bu yüzden pilot, her uçak için ayrı olan ve «kritik hız» denilen bir limit hızı geçmeyecek şekilde, pike açısını ve motor devrini kontrol etmek zorundadır. (L)

PİKE i. (fr. *piqué*). Tekst. Birbiri üzerine uygulanan ve kabartma desenler yapacak şekilde noktalarla birleştirilen iki dokumadan meydana gelmiş pamuklu kumaş. || «İğne ardı» denilen el işine benzer desenlerle süslü, kalın pamuklu kumaş. || Bu kumaştan yapılmış yatak örtüsü.

◆ Sıf. Bu kumaştan yapılan: *Üzerine pike bir örtü örtüldü ve kâğıtlar ortaya çıktı* (Sabahattin Ali). || *Pike silindir*, pelüş ve kadife gibi uzun tüylü bazı kumaşların yapımında kullanılan, üstü çok ince iğnelerle donatılmış silindir. || *Pike tafta*, dantel taklidi bir çeşit ipekli kumaş. (AJURLU TAFTA da denir.) [LM]

PİKE (Kenneth L.), amerikalı dilbilimci (Woodstock 1912). 1848'den beri Michigan üniversitesinde dersler vermekte, aynı zamanda Summer İnstitute of Linguistics'i yönetmektedir. Özellikle Filipinler, Yeni Gine, Meksika v.b. de konuşulan incelenmemiş diller üstünde çalıştı ve bu amaçla genel bir dilbilim nazariyesi (*tagmemik*) hazırladı. Bu nazariyeye göre, bir dil unsurunun (tagmem) asıl niteliği yerini başka dil unsurlarına bırakabilmesidir. Dil önce bir «parçacık» (ayrı birim), sonra bir «dalga» (bölümlenemez süreklilik), daha sonra da bütün unsurları çevre metinle ilişki halinde bulunan bir «alan» gibi incelenir. Pike, nazariyesini *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior* (İnsan Davranışlarının Yapısıyle

pikador

ilişkisi Açısından Dil) [I, 1954; II, 1955; III, 1960] adlı kitabında açıkladı. Ayrıca, fonetik (*Phonetic* 1943; *Phonemics*, 1947; *Tone Languages*, 1948), belâgat v.b. meseleleriyle de uğraştı. (L)

PİKERMİ, Yunanistan yarımadasında köy, Attike'de, Maraton yakınında. Adını *Pikermi favnası*'na veren Üçüncü zamandan kalma zengin paleontoloji yatakları. (L)

PİKET i. (fr. *piquet*'ten). İki kişi arasında otuz iki kâğıtla oynanan bir iskambil oyunu: *Oynanması hesaba, teamüle, zihne muhtaç bulunan ve vist ve piket ve briç gibi oyunlar* (Ahmed Mithad). || *Piket kâğıt*, piket oynamağa yarayan otuz iki iskambil kâğıdı. || *Yazılı piket*, sayı indirme şeklinde normal piketten değişik bir şekilde oynanan piket. || *Normandiya piketi*, üç kişi arasında oynanan piket. || *Rulikon piketi*, dört el kâğıt oynayarak bunlardan ilk ve son hamlelerde kâğıtları çiftleyerek oynanan piket.

—ANSİKL. *Piket*, normal olarak iki kişi arasında ve otuz iki kâğıtla oynanır. Oyunun en büyük kâğıdı as, en küçük kâğıt ise yedilidir. As on bir puan, resimli kâğıtlar on puan, ötekileri de üzerlerindeki noktalar kadar puan sayılır. Oyun kozsuz olarak, küçük kâğıtlardan başlayarak oynanır. Normal oyun yüz veya yüz elli puan üstünden oynanır, kontrada ise iki yüz bir puan kazanan taraf oyunu bitirmiş olur. Kâğıt dağıtan ikişer ve üçer kâğıt olmak üzere her oyuncuya on iki kâğıt verir. Yerde kalan sekiz kâğıt ise oyuncuların ellerinden yere çıkaracakları değersiz kâğıtların yerine alınır. İlk oyuncu yerdeki kâğıtlardan beşini, kâğıt dağıtan da üçünü alır. Oyun şu şekilde oynanır: as ve resimli kâğıtların dışında elde bulunan kâğıtlardan ikisi yere atıldıktan sonra eldeki on kâğıt içinde resimli kâğıt bulunmayan on puan kazanır. Elinde aynı renkten kâğıdı bulunanlar sıra durumuna göre puan kazanır; aynı renkten üç, dört, on beş, on altı, on yedi, on sekiz kâğıdın sıralı şekilde bulunması üç, dört, on beş, on altı, on yedi veya on sekiz puan kazandırır. Üç, aynı tür üç kâğıdın bir arada bulunması, dört (kare) ise aynı tür dört kâğıdın (7,8 ve 9 dışında) birarada bulunması üç veya on dört puan, her el bir puan ve son eli alan da iki puan kazanır. Her puan sıralı üç veya dört (kare) rakibin üç sıralı veya dört (kare) kâğıttan kazandığı puanları değersizleştirir. Bu şekilde alınan sayılar birbirini götürdüğü için sayılmaz. Rakip oyuncu hiç sayı almadan otuz veya altmış sayı alan oyuncu, altmış yapmış olur. Doksan ise oyuncunun daha oyun başlamadan rakibinin hiç sayı almamış olmasına karşılık eldeki kâğıtlardan otuz sayı kazanması halinde olur. Kaput, hiç el alamayan oyuncu için söz konusudur. Kaput giden oyuncu kırk puan kazanır. (LM)

PİKİ veya **PİÇİ** i. (tupi dilinde k.). Patlıcangillerden ağaççık (Fabiana imbricata); Peru, Şili ve Arjantin'de yetişir. (Piki'nin sap ve dalları, kaynatılarak hulâsa veya tentür halinde karaciğer ve sidik yolları hastalıklarında kullanılır.) [L]

PİKNİDYUM i. (lat. *picnidium*). Mantarlarda piknosporları taşıyan, genellikle yuvarlak veya şişe biçiminde boşluk. (Delikli veya deliksiz olan bu boşlukların içinde eşeysiz çoğalmayı sağlayan sporlar bulunur.) [L]

PİKNİK i. (fr. *piquer*, atıştırmak ve *nique*, değersiz şey'den fr. *pique-nique*). Kır yemeği: *Halbuki bir saat sonra eve gelecek komşularla pikniğe gidecektik* (A. H. Tanpınar). || *Piknik yapmak*, kırda yemek yemek: *Bilmiyorum, hangimizin aklına bir piknik yapmak gelmişti* (B. Felek).[M]

PİKNİK sıf. (yun. *pyknos*, sıkı'dan fr. *pycnique*). Tipoloji. Kretschmer biyotipolojisinde (1921) «orta boylu, tıknaz, geniş ve yumuşak yüzlü, kalın boyunlu, iri göbekli, yukarı doğru daralan şişkin göğüslü» tipe denir. (Piknik tip, manyako-depresif siklotimi ile manidar bir istatistik bağlantı gösterir.) [L]

PİKNİT i. (fr. *pycnite*). Miner. Topaz çeşidi; ince uzun billûrlar halinde, kuvars ve mika ile birleşmiş olarak Bohemya ve Saksonya'nın kalay madenlerinde bulunur. (L)

PİKN(O)— veya **PYCN(O)—** yun. *pyknos*, kalın, sık'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

PİKNOLEPSİ i. (fr. *pycnolepsie* veya *pyknolepsie*). Nörol. Saranın değişik bir şekli.

— ANSİKL. *Piknolepsi* krizlerinde hasta kıpırdayamaz, konuşamaz, hattâ düşünemez, ama bilincini de kaybetmez. Daha çok çocuklarda olan bu krizler günde birçok defa gelebilir, fakat genel olarak zekâda geriliğe yol açmaz. (L)

PİKNOMETRE i. (fr. *pycnomètre*'den). Fiz. Katı veya sıvıların yoğunluğunu ölçmekte kullanılan şişe. (YOĞUNLUK ŞİŞESİ de denir.)

—ANSİKL. Deniz suyunun yoğunluğunu ölçmeğe yarayan *piknometre*, cam veya kuvarstan yapılmış, 40 ile 150 sm^3'lük bir şişedir. Üst kısmında iki boru bulunur; geniş olanı şişeyi doldurmağa yarar ve buradan şişeye bir termometre sokulabilir. Çok dar olan ikincisinde bir işaret çizgisi vardır. Şişe önce deniz suyuyle doldurulur ve bir buz banyosuna konur, termometre de buz banyosuna batırıldıktan sonra şişenin içine sokulur. Suyun seviyesi, dar borudaki işaret çizgisinin hizasına gelinceye kadar şişe doldurulur ve tartılarak ağırlığı kaydedilir. Şişe alkolle çalkalanıp kurulandıktan sonra, aynı işlem bu sefer damıtık su ile yapılır. Bu usulle yoğunluk, üçüncü ondalığa kadar kesinlikle belirlenebilir. (L)

PİKNOSPOR i. (fr. *pycnospore*). Bot. Bir piknidyumda meydana gelen spor. (L)

PİKNOSPORLU sıf. (*piknospor*'dan *piknospor-lu*). Piknosporla çoğalan mantarlara denir. (L)

PİKNOSTİL i. (yun. *pyknos*, sık ve *stylos*, sütun'dan fr. *pycnostyle*). Mim. Sütunlar arasında, sütun çapının bir buçuk katına eşit uzaklık bulunan sütun düzeni. (Sütun aralıklarının en dar olduğu düzendir.) [L]

PİKNOZ i. (yun. *pyknosis*, yoğunlaşma'dan fr. *pycnose*). Patol. Hücre çekirdeğinin değişimi; çekirdeğe homojen bir görünüm veren kromatin'in yoğunlaşması ile belirir. (Piknoz, çekirdeğin yozlaşmasına ve ölümüne işarettir.) [L]

PİKO i. (fr. *picot*). Bir dantelin kenarına yapılan sıçandişi süs veya çarşafların, iç çamaşırlarının kenarına makinede yapılan antika işi. (M)

PİKO— (ital. *piccolo*, küçük'ten). Bir birimin adından önce geldiği zaman, bu birimi bir bilyona, yani 10^{12}'ye bölen önek (sembolü: p): *Pikofarad*. (L)

PİKOFARAD i. (ital. *piccolo*, küçük ve *farad*'dan). Mikrofaradın bilyonda birine, yani 10^{-12} F'a eşit elektrik sığası birimi (sembolü: pF). [L]

PİKOLİK sıf. (fr. *picolique*). Kim. Süblimleşebilen; $(C_5H_4N)—CO_2H$ formülündeki asit için kullanılır; 135° C'ta erir, α-pikolin'in yükseltgenmesinden elde edilir. *Eşanl.* α-KARBOKSİLİK PİRİDİN. (L)

PİKOLİN i. (fr. *picoline*). Kim. Formülü $(C_5H_4N)—CH_3$ olan metilpiridin.

—ANSİKL. Kim. Sırasıyle 129°C, 142°C ve 145°C'ta kaynayan üç izomer *pikolin*, α,β ve γ, kemik yağında ve taşkömür katranında piridinle birlikte bulunur. Sentezle de elde edilebilen bu maddeler, yükseltgenince, sırasıyle pikolik, nikotik ve izonikotik asitleri verir.

— Fizyol. *Pikolin*, karmaşık etkili bir uyuşturucu madde özelliği taşır; vücuda genel bir uyuşukluk verir ve sinir merkezlerinin duyarlığını azaltır. Bu duyarlığın tamamen kaybolması ölümle sonuçlanır. (L)

PİKOLO i. (ital. *piccolo*). Müz. Normal bir flütün bir oktav tizine ayarlanmış küçük flüt. (Orkestranın en tiz sesli çalgısıdır ve eski fifre'nin yerini tutar. Sesi üç oktavdan biraz azdır.) || En kısa boruları en tiz sesleri çıkaran bir ayaklık ağız orgu. (L)

Pikolo ve Mandolinler için, 1 perde ve 2 tabloluk bale; koreografi: Michel Descombey: müzik Vivaldi: dekor ve kostümler: Claude Catulle. 1963'te Paris'te Opéra-Comique'te oynandı; başrolleri Madeleine Lafon, Francine Souand ile Michel Descombey paylaştılar. (L)

PİKRAMİK sıf. (fr. *picramique*). Kim. *Pikramik asit*, $(NO_2)_2C_6H_2(NH_2)OH$ formülündeki dinitroaminofenol 2-4'e verilen ad; 168° C'ta ergir; pikrik asitteki bir NO_2 grubunun, amonyum sülfürle indirgenmesinden elde edilir. (L)

PİKRAMİN i. (fr. *picramine*). Kim. Formülü $(NO_2)_3C_6H_2NH_2$(-2-4-6) olan trinitranilin'e verilen ad; 188° C'ta ergir ve amonyağın pikril klorür üzerine etkimesiyle elde edilir. (L)

PİKRAMİT i. (fr. *picramide*). Pirotekni. *Eşanl.* TRİNİTRANİLİN.

PİKRAT i. (fr. *picrate*). Kim. Pikrik asidin tuzu veya molekül yapılı bileşiği.

— ANSİKL. *Pikrat*'lar az çok patlayıcı özellik taşır, aleve veya darbeye karşı pikrik asitten daha duyarlıdır. Pikratlardan yalnız $C_6H_2(NO_2)_3ONH_4$ formülündeki amonyum pikrat patlayıcı madde sanayiinde kullanılır. (L)

PİKRİK sıf. (yun. *pikros*, acı'dan fr. *picrique*). Formülü OH — C_6H_2 $(NO_2)_3$ olan bir asit için kullanılır; bu asit, trinitrofenol-2-4-6'dan başka bir şey değildir.

— ANSİKL. Kim. *Pikrik asit*, nitrik asidin anilin, indigo, ipek, yün v.b. maddelere etkimesiyle elde edilir. Daha 1711'de Woulfe'un dikkatini çeken bu asit, ancak 1799'da Welter tarafından tuzlarından ayrılabildi ve 1842'de Laurent tarafından özellikleri açıklandı. Sanayide, sülfürik asitte çözünmüş fenolün üç defa nitrolanması veya dinitrofenolün bir basamak nitrolanmasıyle hazırlanır. Sarı renkli, billûrsu bir katıdır. Suda az çözünür ve sarı bir renk bırakır; organik çözücülerde daha kolay çözünür. İpek ve yünü sarıya boyar 122° C'ta ergir. Karboksilik asit grubu taşımamasına rağmen, şüphesiz nitronik aside dönüşmesini sağlayan desmotropi sebebiyle, kuvvetli bir asittir. Sıcaklığın anîden yükselmesiyle patlar. Naftalin, antrasen gibi çevrimsel hidrokarbonların birçoğuyle ve genellikle aminlerle, *pikrat* denen billûrsu bileşikler verir. Pikrik asit, fosfor pentaklorür etkisiyle *pikril klorür*'e dönüşür. Amonyum sülfür, pikrik asidi *pikramik asit* halinde indirger. Kalsiyum klorür ise *kloropikrin* meydana getirir. Pikrat denilen tuzları da, pikrik asit gibi patlayıcı maddelerdir; özellikle *amonyum pikrat* bu alanda çok kullanılır. Pikrik asit, sabit renkler veremediği için, boyarmadde olarak pek kullanılmaz. Fakat, *melinit* adı altında ve çoğu zaman dinitrofenol veya tirinitrokrezolle karıştırılarak top mermilerinin doldurulmasında kullanılır.

— Eczc. *Pikrik asit*'in yüzde 1'lik çözeltisi, yüzeysel yanıkların pansumanında kullanılır. (L)

PİKRİL i. (fr. *picryle*). Kim. Formülü $(NO_2)_3C_6H_2$ olan tek değerli kök; pikrik asitten hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer. (83°C'ta ergiyen *pikril klorür* $(NO_2)_3C_6O_2Cl$ veya trinitroklorobenzen, fosfor pentaklorürün pikrik aside etkimesiyle elde edilir. NO_2 gruplarının bulunması, klora büyük bir hareketlilik sağlar ve amonyak bu maddeyi pikramine dönüştürür.) [L]

PİKROLİT i. (fr. *picrolite*). Miner. Birserpantin çeşidi; âdi serpantin içinde küçük kürecikler veya ince damarlar halinde bulunur. (L)

PİKROLONİK sıf. (fr. *picrolonique*). Kim. Pirazolon'un nitrolu bir türevi için kullanılır; pikrik asite benzediği için *pikrolonik asit* diye adlandırılır. (L)

PİKROMERİT i. (fr. *picromérite*). Miner.

pike (koreografi)

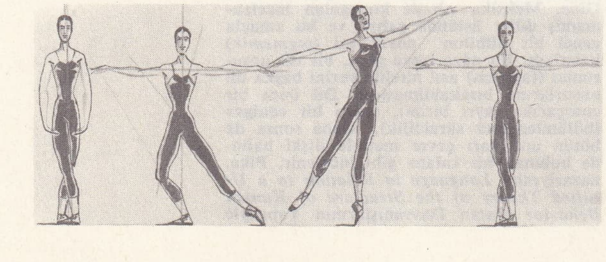

Foto. LAROUSSE

Hidratlı tabiî potasyum ve magnezyum sülfat. (L)

PİKROTEFROİT i. (fr. *picrotéphroïte*). Miner. Magnezyumlu tefroit çeşidi; bileşiminde yüzde 18 magnezyum oksit bulunur. (L)

PİKROTOKSİN i. (fr. *picrotoxine*). Balıkotunda (*anamirta cocculus*) bulunan ve yapısı iyi bilinmeyen çok zehirli madde. (L)

PİKTOGRAFİ i. (lat. *pictus*, boyalı ve yun. *graphe*, yazı'dan fr. *pictographie*). Düşünceleri resim veya semboller aracılığıyla anlatan ilkel yazı sistemi. (L)

PİKTOGRAM i. (lat. *pictus*, boyalı ve yun. *gramma*, harf'ten fr. *pictogramme*). Kavramları resimli veya sembolik işaretler aracılığıyla gösteren bir piktografi yazısı unsuru. (L)

PİKUL i. (malezya dilinde k.). Metrol. Çin ve Çinhindi'nde kullanılan eski kütle birimi. (Yaklaşık olarak, 60,48 kg değerindedir.) [L]

PİL i. (fr. *pile*). Elektr. Kimyasal bir tepkime sırasında açığa çıkan enerjiyi, doğrudan doğruya elektrik enerjisine dönüştüren sistem. (Bk. ANSİKL.) || *Gazlı pil*. Bk. GAZ. || *Güneş pili*, güneş ışınlarını alarak elektrik akımı üreten, silisyumlu fotodiyot bataryası. (Yapma uydularda enerji kaynağı olarak kullanılır.) [Bk. ANSİKL.] || *Kuru pil*, elektroliti durgun olan pil. || *Ölçek pil*, elektromotor kuvveti ölçmeğe yarayan pil: *Weston ölçek pili*. || *Termoelektrik pil*, değişik cinsten iki iletkenin, uçları ikişer ikişer birbirine değecek şekilde birleştirilmesiyle meydana gelen sistem; iletkenlerin değme noktalarında, sıcaklık farkına bağlı olarak bir elektromotor kuvvet meydana gelir. || *Volta pili*, bir sıvıya veya ayrı ayrı sıvılara batırılmış iki elektrottan meydana gelen ve bir elektromotor kuvvet üreten sistem. (Volta pili, bugünkü elektrik pillerinin kaynağıdır.) || *Yakıtlı pil*, bir yakıtın yanmasından doğan kimyasal enerjiyi doğrudan doğruya elektrik enerjisine dönüştüren cihaz. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Hidroelektrik piller teorisi*. Bk. REDOKS.

— Nükl. *Atom pili* veya *nükleer reaktör*, atom fisyon*'undan yararlanan enerji kaynağı. (Bk. ANSİKL.) || *Yenileyici pil*, uranyum 235 (veya plütonyum) tüketiminden doğan açığın, uranyum 238'deki nötronların yakalanmasıyle oluşan plütonyumla dengelendiği özel atom pili. (Yenileyici piller, yakıt bakımından büyük bir tasarruf sağladığı için çok ilgi çekicidir. Yakıt yenilenmesinde, toryum yoluyle uranyum 233 oluşumundan da yararlanılır.)

— ANSİKL. Elektr. Bir *hidroelektrik pil*, aralarında bakışımsız (iki elektrodu ayrı) bir voltametre bulunan bir iletkenler zincirinden meydana gelir. İlk pili Volta yapmıştır (1800); bu pil, hafif asitli su emdirilmiş çuha veya karton rondelalarla birbirinden yalıtılan, yuvarlak bakır ve çinko levhalar dizisinden meydana gelmişti. Son bakır levha son çinko levhaya bağlandığında madenî telden akım geçiyordu. Bu pilin sakıncalarını (asitli suyun sızarak kısa devre yapması) gidermek için Cruikshank, asitli su dolu bir çanak içine yatırılmış bir pilden meydana gelen *çanaklı pil*'i yaptı. 1826'da Becquerel, akım verildiği zaman bu pillerin elektromotor kuvvetinde meydana gelen azalmayı, dokunma yerlerindeki bir değişikliğe, özellikle pozitif elektrot üzerinde elektroliz sonucu hidrojen kabarcıkları birikmesine bağlayarak açıkladı. Elektrotlardaki bu kutuplaşmayı azaltmak için, hidrojen birikintilerini dağıtacak oksitleyiciler katmak gerekir. Bunun için, sıvı (kromik asit, potasyum bikromat, nitrik asit) ve katı (kurşun dioksit veya manganez dioksit) kutuplaşma önleyici maddeler katılmış piller yapıldı. Poggendorff 1842'de *potasyum bikromatlı pil*'i tasarladı; bu pil, sırasıyle Grenet, Ducretet ve Trouvé tarafından geliştirildi. Bikromatlı pilin klasik tipi şöyle yapılmıştı: pozitif kutup vazifesi gören karni kömüründen iki levha, negatif kutup vazifesi gören bir çinko lamanın iki yanına yerleştirilmişti; üç birden, potasyum bikromatın asit çözeltisi içine daldırılıyordu. Madenî levha çözeltiye daldırılır daldırılmaz, şu tepkimeler sonucu akım meydana geliyordu: bir potasyum ve krom çift sülfatı oluşurken, tepkimede açığa çıkan oksijen hidrojenle birleşerek kutuplaşmayı önler. Elektromotor kuvveti 2 V olan bu pillerin debisi oldukça yüksektir. *Bunsen pili*'nde (1842), kutuplaşma önleyici olarak nitrik asit kullanılır. Kutuplaşma önleyicisi bir tek katı maddeden meydana gelen piller arasında en kullanışlısı *Leclanché pili*'dir (1868); amonyum klorür eriyiği içine daldırılan bir çinko çubuk negatif kutup görevi yapar; ortada gözenekli bir kap veya bezden bir torba bulunur; bunun içine karni kömüründen bir çubuk (pozitif kutup) konup etrafına basınçla manganez dioksit doldurulur; elektromotor kuvveti 1,5 V olan bu pil, düşük şiddette akım üretir. Zil, telefon gibi kesik akımlı işlerde kullanılan bu pil Féry tarafından geliştirilmiştir. *Fery pili*'nde, bir çinko levhadan meydana gelen negatif elektrot kabın dibine yatay olarak konur; pozitif elektrot, katalizör görevi yapan gözenekli kömürden yapılmıştır; elektrolit yine amonyum klorür çözeltisidir; sıvının üst kısmında eriyen havanın oksijeni, kutuplaşma önleyici rolü oynar. Aynı ilkeyle, soğurucu (odun talaşı) veya jelatinli bir maddeyle elektroliti durgun hale getirilen ve cep fenerlerinde kullanılan *kuru pil*'ler yapılır.

Ayrıca, iki sıvılı *kutuplaşmayan piller* gerçekleştirilmiştir; bu pillerde elektrotlar iki ayrı madenden yapılmıştır ve her biri yapıldığı maden tuzunun eriyiği içine daldırılır. Bu tür pillerden ilki 1836'da ortaya çıkan *Daniell pili*'dir: çinko sülfat eriyiği bulunan bir kaba bir çinko çubuğu (negatif kutup) batırılır; bu kap içine konan gözenekli bir başka kapta doymuş bakır sülfat eriyiğine batırılmış bakır bir silindir (pozitif kutup) vardır. Bu pil, 1,08 V'luk bir elektromotor kuvvet verir.

Derişmeli (*yoğunlaşmalı*) *piller* de kutuplaşmayan pillerdendir; her iki elektrot da aynı madenden yapılır ve her biri bu maden tuzunun farklı derişiklikte eriyiklerine batırılır. Elektromotor kuvvet, eriyiklerin derişiklik derecesine bağlıdır; pil akım verirken daha az derişik eriyikte bulunan elektrot (negatif kutup) erir; pozitif kutbu meydana getiren öbür elektrotun kütlesi, içinde bulunduğu daha derişik eriyik zararına artar; böylece her iki eriyiğin derişiklik derecesi eşit hale gelir.

Gazlı piller'de (Grove, Gaugain, Zeuger) [Bk. GAZ, ANSİKL. *Teknol bölümü*.] elektrotlara gaz emdirilmiş ve bu elektrotlar basınçlı bir gaz içine yerleştirilmiştir. Eriyiklerin pH'ı derişmeli pillerden türeyen pillerle ölçülebilir (bunların elektrotları hidrojen içine konmuş platin levhalardan meydana gelir; iki levha, H+iyonu bakımından farklı derişiklikte iki eriyiğe batırılır). Bir pilin, elektromotor kuvvet, direnç gibi sabitleri geleneksel metotlarla ölçülebilir. Karşı koyma metodunda, *Daniell* pili, *Lamiter Clark* pili, *Weston* pili gibi kutuplaşmayan ölçek pillere başvurulur; Weston pilinde, sodyum malgaması (negatif kutup), kadmiyum sülfat ve elektromotor kuvveti 20°C'ta 1,01830 V olan civa sülfat (pozitif kutup) bulunur.

● *Piller teorisi*. Helmholtz tersinir piller için termodinamik bir teori tasarladı; bu teori, pil içinde meydana gelen enerji alışverişine dayanır. Pillerin elektromotor kuvvetinin, her elektrodun içinde bulunduğu eriyikle dokunma yüzeyinde, elektrottan eriyiğe ve eriyikten elektroda iyonların geçmesine dayandığı kabul edilerek, iyon teorileri kurmak (Nernst) mümkün olmuştur. Elektromotor kuvvetleri düşük (1 V seviyesinde) ve dirençleri fazla (1 ohm seviyesinde) olduğu için, piller zayıf güçte üreteçlerdir; pilleri seri veya paralel bağlayarak bataryalar yapılabilir. Verdikleri enerji çok pahalıdır (bir dinamonun enerjisinden en az yirmi kat daha pahalı). En büyük avantajları taşınabilir olmalarıdır. Piller, telefonda, telgrafta, zillerde ve cep lambalarında kullanılır; bunların yerine çoğu zaman akümülatörler tercih edilir. Ayrıca, elektroliz olayları meydana gelmeyen bazı üreteçlere de «pil» denir: *termoelektrik piller*, *fotoelektrik piller* gibi.

Yakıtlı pil'lerde, elektroliz olayındaki dönüşümün tersi meydana gelir. Bu piller, hareketli parçaları olmayan, verimi yüksek, sessiz ve bir bütün halinde üreteçlerdir. Çoğunda yakıt olarak hidrojen kullanılır; fakat hidrokarbonlarla, metanol, amonyak ve metollerle çalışan çeşitli örnekler de vardır. Ancak bu pillerin yapımında daima güçlüklerle karşılaşılır.

— *Güneş pilleri*'nin çalışma ilkesi, transistörlerin ilkesine benzer. Bu piller, yarı iletken cisimlerin monokristallerinden meydana gelir. Meselâ, iki bölgeye ayrılmış bir silisyum levha kullanılabilir: bu bölgelerden biri ışık alır ve yabancı madde olarak bor taşır, yani P tipindendir; N tipinden olan ikinci bölgede ise yabancı madde olarak fosfor atomları vardır; P bölgesine gelen fotonlar silisyum atomlarına çarparak elektronları koparır; bu elektronlar, bütün yerleri tutulmuş olan N bölgesine giremez ve P tabakasında kalarak boşlukları doldurur. Bu olayın sonucu olarak, iki bölge arasında 0,56 V'luk bir potansiyel farkı şeklinde ortaya çıkan bir elektron dengesizliği meydana gelir. N bölgesine madenî bir levha, P bölgesine bir halka yapıştırılarak bu potansiyel farkı toplanır. Bu şekilde düzenlenen güneş pillerinin verimi, yüzde 15 gibi yüksek bir seviyeye ulaşır, fakat maliyet fiyatlarının yüksekliği yüzünden henüz kullanmağa elverişli değildir.

— Nükl. *Atom pili*. Bir uranyum veya plütonyum çekirdeğinin fisyonu sırasında büyük miktarda enerji açığa çıkar. Ayrıca yeni fisyonlara yol açabilecek birçok nötron yayılır. Böylece zincirleme bir tepkime doğar. Bu tepkime kontrol edilebilecek kadar ağır gelişirse bir *atom pili* elde edilir. Fisyonda serbest kalan enerji ısı şeklinde açığa çıkar ve bir akışkanın (gaz, sıvı veya ergimiş maden) dolaşımıyle ısı pilden alınır. Pillerin çok değişik tipleri vardır. Meselâ bazı pillerde nötronlar, yavaşlatıldıktan sonra (ağır su veya grafitle), bazılarında da hızını kaybetmeden kullanılır. Fisyona uğrayan madde, tabiî uranyum, plütonyum veya tabiî uranyumdan daha iyi özellikleri olan uranyum 233 ve uranyum 235 gibi izotoplar olabilir. Meselâ bir uranyum 235 çekirdeğinin fisyonu sırasında ortalama 2,5 nötron yayılır. Bunlar hızlı nötronlardır ve bir kısmı yeni fisyonlara yol açar. Fakat genellikle bunların sayısı (büyük tedbirlerle saf uranyum 235'in kullanılması dışında) çok düşüktür. Bu yüzden, uranyumun fisyonunun etkin süresini uzatmak için, nötronları yavaşlatma yolları aranır; bu amaçla uranyum, hafif çekirdekli bir ortam (su, ağır su, berilyum, grafit) içinde yayılır. Yavaşlatma sırasında nötronlar, pil malzemesinde, özellikle uranyum 238 içinde yakalanarak kaybolur. Nötronların bir kısmı da pilin dışına çıkar. Bu yüzden, zincirleme tepkimeyi meydana getirmek için bir nötronu korumak güçleşir. Bu koruma için şu şartlar gereklidir:

1. nötronların pil dışına kaçışını azaltan ve «kritik hacim» denilen minimum bir hacim;

2. fazla miktarda nötron soğuran bazı elementlerden (bor, hafniyum v.b.) temizlenmiş ve «nükleer saflık» denilen çok yüksek saflık derecesine getirilmiş malzemeler;

3. uranyum ve yavaşlatıcının en uygun şekilde yerleştirilmesi;

4. pili saran ve kaçacak nötronların bir kısmının çarparak geri dönmesini sağlayan, genellikle grafitten yapılmış bir reflektör. Bu şartlar, tabiî uranyum yerine 235 izotopu veya plütonyumla zenginleştirilmiş uranyum kullanılırsa daha basitleşir; çünkü bu durumda nötron fazlalığı ve reaktiflik daha büyüktür. Pil, içine konan ve nötronları soğuran bir maddeyle kontrol edilir. Bu alanda en çok kullanılan madde kadmiyumdur. Bu kontrol, fisyonda nötronların bir kısmının belli bir gecikmeyle (gecikmeli nötronlar) yayılmasına bağlıdır. Geciken nötronların sayısı, bütün fisyon nötronlarının yüzde birinden azdır; fakat reaktiflik yeterince zayıfsa, nötronların 1 dakikaya ulaşan gecikmelerinin kadmiyum kontrol çubuğunun yer değiştirmesiyle küçük reaktiflik değişimini dengeleyebilmesi için bu sayı yeterlidir.

● *Atom pillerinin kullanılması*. İlk atom pilleri, plütonyum üretmek için yapılmıştı. Plütonyum, uranyum 238'den bir nötron alarak meydana gelir. Bu madde ile atom bombası yapılabilir ve zaten ilk defa bu

Kenneth L. PİKE

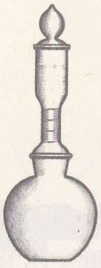

piknometre

Foto. LAROUSSE

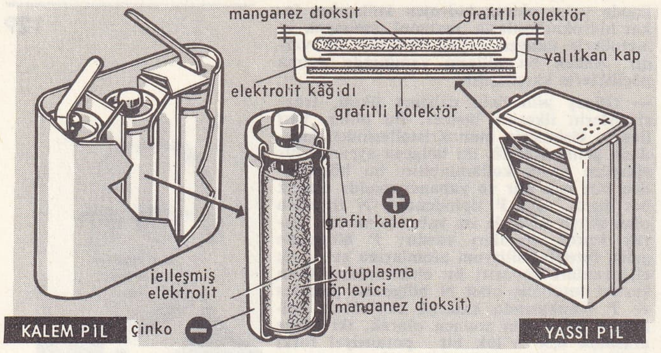

elektrik pilleri

alanda kullanılmıştır. Plütonyum ayrıca, büyük bir reaktiflik taşıyan ve *ikincil pil* denilen yeni pillerin yapımında kullanılabilir; fakat kısa bir süre sonra pillerin kullanma alanları genişlemiştir.

Radyoaktif izotopların hazırlanması. Tıpta, biyolojide v.b. kullanılan bu maddeler, genellikle kararlı bir elementi pil içinde belli bir süre ışımaya tutarak elde edilir. Meselâ kobalt 60, kütle numarası 59 olan klasik madenî kobaltı ışımaya tutarak üretilir.

Işımadan faydalanma. Pil, özellikle nötron bakımından çok yoğun bir ışıma kaynağıdır; bunlardan, fizik, teknoloji, biyoloji deneylerinde yararlanılır. Meselâ fizikte yavaşlatılmış nötron*lar, katıların magnetik yapısını incelemekte kullanılır. Öbür deneyler, yoğun ışımaya tutulan malzemenin tepkisini incelemek amacını güder. Gerçekten birçok madde bu ışımanın etkisiyle önemli dönüşümlere uğrayan fiziksel ve mekanik özellikler taşır. Bu olayın incelenmesi, daha güçlü pillerin yapımı bakımından önemlidir. Biyolojide, ışımaların yol açabileceği değişinimler incelenir; fakat pillerin temel uygulama alanı enerji üretimidir. 1939'da birkaç fizikçinin dikkatini çeken bu üretim şekli, ancak 1954'ten sonra gerçekleşmiştir. Bu enerji, gerek bir atom motorunun, gerek elektrik üreten sabit bir tesisin çalıştırılmasında kullanılır. Bir atom santralının çalışma ilkesi basittir: bir akışkan (gaz, sıvı, ergimiş maden) fisyonla yüksek bir sıcaklığa ulaşmış uranyum içinde dolaştırılır. Bu şekilde ısınan akışkan, ısı değiştiricilerinden geçer ve orada birkaç yüz derece sıcaklıkta su buharı üretir. Bu buhar, kömürle çalışan termik santraldaki gibi kullanılır. Bu teknik en kolay olanıdır, fakat dünyanın her yanında, verimi daha yüksek başka tip santralların kurulmasına çalışılmaktadır. Meselâ Amerika'da yavaşlatıcı olarak sudan faydalanan bir pilin kullanılması düşünülmektedir. Bu su, pilin çalışması sırasında kaynamağa başlar ve elde edilen buhar doğrudan doğruya bir türbini çalıştırmak için kullanılır. Çeşitli ülkelerde başka ilkeler de incelenmektedir (meselâ asıltı halinde dolaştırılan uranyumla yapılmış pil). 1 gr uranyum fisyonunun 3 ton kömürün yanmasıyle elde edilen enerjiyi verdiği bilinirse, atom enerjisinin olağanüstü imkânları kolayca anlaşılır.

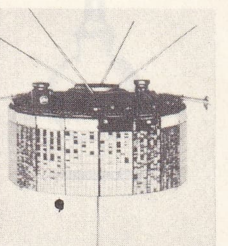

meteoroloji uydusu «Tiros»un güneş pili

Teknisyenlerin amaçlarından biri, uranyumun mümkün olduğu kadar fazla kısmının fisyona uğrayabileceği piller yapmaktır. Tabiî uranyumdan faydalanan bir pilde uranyumun yalnız çok küçük bir kısmı kullanılabilmektedir. Gerçekten yalnız uranyum 235 (yüzkırkta bir kısmı) doğrudan doğruya zincirleme tepkimeye girer. Uygun miktarda kullanılınca zincirleme tepkime durur. Pilin ömrü, uranyum 238 içinde nötron yakalanması sonucunda meydana gelen plütonyumla uzatılır; fakat nötronları soğuran bazı fisyon ürünlerinin etkisiyle doğan pil zehirlenmesi, uranyumdan faydalanma oranını düşürür. Bununla birlikte gerçekten uranyumun büyük kısmını kullanacak pillerin yapılması mümkün görülmektedir. Bunun için yenileyici piller denilen ikincil pillerde, uranyum 235 veya daha elverişli olan uranyum 233 veya plütonyumla (primer pil denilen pil de toryumdan elde edilir) zenginleştirilmiş uranyum kullanılır. Bugün bir atom santralıyle sağlanan elektriğin fiyatı küçük çapta geleneksel tesislerden sağlanan elektriğe göre daha yüksektir. Fakat yeryüzü, geleneksel yakıtlardan çok daha büyük rezervleri olan yeni bir enerji kaynağına kavuşmuştur. Gerçekten fisyonla elde edilecek enerji rezervlerinin kömürden ve diğer fosil yakıtlardan çıkarılan enerji kaynaklarından yirmi beş defa fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Bir atom motoru aynı ilkelere göre çalışır. Personeli ışımaya karşı korumak için atom pilini çok büyük bir kap içine yerleştirmek gerektiğinden, atom motoru ancak büyük boyutlu taşıtlarda kullanılabilir; bu yüzden otomobillerde kullanılması mümkün görülmemektedir. A.B.D.'de atom denizaltıları (*Nautilus*) ve Rusya'da bir buzkıran yapılmıştır. Atom motorunun ilgi çekici yönlerinden biri, taşıtın çok uzun süre yakıt ikmali yapmadan gidebilmesini sağlaması ve denizaltılarda yakıt artığı bırakmamasıdır.

atom pili

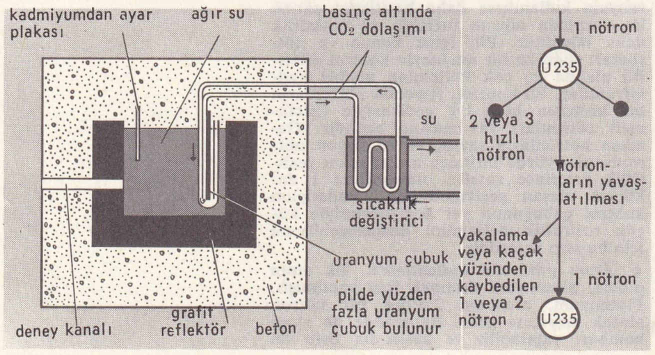

● *Tarihçe.* Fisyon, 1938'de alman Hahn ve Strassman tarafından keşfedildi. Bu yeni olay, Fransa'da Halban, Joliot-Curie, Kowarski, F. Perrin ekibi, İngiltere'de Frisch, Amerika'da Fermi tarafından incelendi. Daha 1939'da fransız ekibi, nötronların fisyon sırasında yayıldığını ve sayılarının bir zincirleme tepkime doğurmağa yeterli olduğunu ispatladı. Bir ağır su ve uranyum bütünü içinde zincirleme bir tepkime meydana getirmek için planlar yapıldı. Bu çalışmalar 1940 haziranında kesildi. Amerika'da Fermi, 2 aralık 1942'de Chicago'da ilk atom pilini yaptı. Bu pil 50 ton uranyum ve 500 ton grafit yığını halindeydi. Bu deneyin başarıya ulaşması Amerika hükûmetini askerî amaçlarla nükleer araştırmalara çok büyük ölçüde maddî imkân sağlamağa yöneltti. Plütonyum üretmek için düşünülen piller Hanford'da yapıldı. Bu ilk plütonyum, atom bombası yapımında kullanıldı. İkinci Dünya savaşından sonra, büyük ülkeler (Amerika, Rusya, İngiltere ve Fransa) atom enerjisini geliştirme programları hazırladı. Birkaç kW gücündeki deney pilini daha güçlü yeni deney pilleri izledi. 1955'te Amerika'da bir atom denizaltısının ve Rusya'da küçük bir elektrik santralının (5 000 kW) çalışmağa başlamasıyle enerji üretimine geçildi; sonra İngiltere'de 1956'da yaklaşık olarak 500 000 kW gücünde bir santral kuruldu. 1940'tan sonra çeşitli ülkelerde çalışmalara devam edildi. 1955'te toplanan Cenevre konferansında, bütün ülkelerin bilim adamları aldıkları sonuçları tartıştılar. Bu konferans, barışçı amaçlarla kullanılacak atom enerjisi devrini açtı. 1956'da Birleşmiş Milletler bünyesinde bir Milletlerarası Atom ajansı kuruldu.

◆ **Pilli** sıf. Pili olan, pille çalışan: *Ben önde, Nezir arkada, çamurlu yoldan, yağmur yiye yiye elimdeki pilli fenerin ışığında yürüyoruz* (R.H. Karay). *Pilli radyo.* (LM)

PİL i. (fars. *pîl*). *Esk.* Fil. || *Pil-bâlâ*, büyük. || *Pil-i âb-keş* (veya *pil-i havayî*), yağmur bulutu. || *Pil-ten*, fil vücutlu. || *Pil-sem*, kuvvetli. || *Pil-var*, fil gibi. || *Pil-zehre*, fil gibi kuvvetli. || *Pil-zur*, fil kuvvetinde. (M)

PİL i. (fars. *pil*). *Esk.* Ayakkabı ökçesi, topuk. || Çadır iplerini geren küçük kazık. || Çelik çomak oyunu. (M)

PİLA i. «Boghead» kömürünü meydana getiren mikroskobik fosil suyosunu. (L)

PİLA, Polonya'da (Poznan voyvodalığı) şehir, Pomorze'nin kenarında; 27 400 nüf. (L)

PİLAKİ i. (yun. *plaki*). İçine soğan, sarmısak, maydanoz ve havuç gibi malzeme katılarak yapılan zeytinyağlı yemek: *Barbunya pilakisi.* || *Argo.* Aptal, ahmak. (M)

PİLARCZYK (Helga), alman kadın opera şarkıcısı (Braunschweig 1925). Meslek hayatına 1951'de başladı ve derhal çağdaş repertuvara yöneldi (Hamburg, 1951), Berg, Schönberg, Henze v.b.nin operalarını yorumladı; Prokofiev ve Richard Strauss'un eserlerinde de aynı başarıyı elde etti. Bütün avrupa sahnelerinde alkışlanan bir sanatçıdır (Glyndebourne, 1958; Paris, 1965 v.b.). [L]

PİLAT dağı, Fransa'da Massif Central'ın doğu kenarında kütle, Vivarais dağlarının kuzey kısmında; *Crest de la Perdrix*'de 1 434 m. Kış sporları merkezi. (L)

PİLATİ (Mario), italyan müzikçisi (Napoli 1903-ay.y. 1938). Napoli konservatuvarında beste öğretmeni oldu. Ses ve çalgı için eserler besteledi. Bunlar arasında piyano ve orkestra için bir *Süit* ile yaylı sazlar ve piyano için bir beşli yer alır. (M)

PİLÂTRE DE ROZİER (Jean François), fransız eczacısı ve havacısı (Metz 1756-Wimereux 1785). Reims'te fizik ve kimya profesörüydü. Birçok kimyasal madde ve bu arada pirofor'u buldu. Gazları inceledi ve bir solunum maskesi icat etti. *Memoire sur les Gaz* (Gazlar Üstüne İnceleme) adlı bir muhtıra kaleme aldı. Balonculuğun ilk yıllarından itibaren havacılıkla ilgilendi. Arlandes markisiyle birlikte, Louis XVI'dan, Paris'te yapılan bir Montgolfier balonuyle ilk hava yolculuğuna çıkma iznini aldı. 21 Kasım 1783'te La Muette şatosundan kalkan iki havacı, yirmi beş dakika havada kaldıktan ve 1 000 metreden daha yükseğe çıktıktan sonra, Butte-aux-Cailles yakınında yere indiler. Pilâtre de Rozier, yardımcısı Romain ile birlikte, 15 haziran 1785'te Pas de Calais'yi geçmeğe çalışırken balonda çıkan bir yangında öldü. Bu denemede, iki balondan yararlanmıştı: üstteki balon hidrojenle doluydu, ötekinde ise ısınarak genleşen hava vardı. Araç, 400-500 metre yüksekliğe ulaşınca, dış örtü yırtıldı; Boulogne'un 5 km uzağındaki Croy kulesi yakınına düştü. Havacıların ikisi de hemen öldü. (L)

PİLATTE (Leon), fransız protestan rahibi ve gazetecisi (Vendôme 1822-Nice 1893). Protestanlığa geçerek hür kiliseler vaizi ve pastörü oldu. Nice'de *Le Phare du Littoral* (Kıyı Feneri) ve *L'Independant des Alpes Maritimes* (Alpes-Maritimes Bağımsız Dergisi) gazeteleriyle, hiç bir kiliseye bağlı olmayan, yalnız İncil'den ilham aldığını ileri süren bir Protestanlığı savunan *L'Eglise Libre* (Hür Kilise) dergisinin kurucusudur. Calvin'in başlıca eserlerini yeniden yayımladı. (L)

PİLATUS (Pontius), romalı genel vali (M. S. I. yy.), 26 - 36 arasında Suriye valiliği denetiminde Filistin genel valiliği yaptı. Yahudi Philo'ya göre gaddar bir kimseydi. Özellikle İsa'nın yargılanmasındaki rolüyle tanınır. Vicdan azabı ile imparatorun gözünden düşme korkusu arasında bocalayarak bu görevi Celile eyaleti genel valisi Herodes'e yüklemeğe çalıştı. Ama sonra İsa'yı kırbaçlatıp başına dikenli taç giydirerek halkın karşısına çıkarttı. Halk İsa'nın öldürülmesini isteyince, Pilatus sorumlu olmayacağını belirtmek için ellerini yıkadı ve kendi karısının araya girmesine rağmen, İsa'ya işkence ettirdi. Hıristiyan din yazarları bu kadını «Claudia Procula» diye anarlar. Pilatus'un ölümü hakkında çeşitli söylentiler vardır: Roma'da feci bir şekilde öldürüldüğü, gözden düşerek Galya'daki Vienne'e sürgün edildiği (öl. 39'larda), Hıristiyanlığı kabul ettiği ve Neron zamanında işkenceyle öldürüldüğü söylenir (Kıptî kilisesi Pilatus'u aziz sayar). Nikodemus'un doğruluğu şüpheli İncil'ine *Acta Pilati* (Pilatus Beratı) adı verilir. Bu incil, Pilatus'un *Küfürlü Beratı*'na karşılık olarak yazıldığı için bu şekilde adlandırılmış olabilir. Küfürlü berat ise, Eusebius'a göre IV. yy. başlarında yayımlanmıştır. *Acta Pilati*'nin birinci bölümü, İsa'nın hâkimi olan Pilatus'u temize çıkarmağa yönelmiştir. Bazı elyazmalarında buna İsa'nın ölümü üstüne Tiberius'un, Herodes'in ve Pilatus'un yazdığı mektuplar da eklenmiştir.

— İkonogr. Pilatus'un ellerini yıkama sah-

nesi, Junius Bassus'un lahti üzerinde (Vatikan), Sant Apollinare Nuovo'daki (Ravenna) bir mozaikte, Naumburg'daki kabartmalı mimberde (XIII. yy.), Duccio'nun yaptığı Siena *Maestà*'sı üzerinde ve Honthorst (Londra) ile Rembrandt'ın (Londra) resimlerinde canlandırılmıştır. (L)

PİLATUS dağı, İsviçre'de kalkerli kütle, Dört Kanton gölüne ve Luzern'e hâkimdir, «İsviçre» aşma örtülerinden meydana gelir; 2 132 m. Kancalı bir demiryolu hattı doruğa kadar uzanır. (L)

PİLAV i. (fars. *pulāv*, *pilev*'den). Mutf. Genellikle pirinçten yapılan bir yemek. (Bulgur, kuskus v.b. ile de yapılır ve yapıldığı maddeye göre adlandırılır.): *Yusuf tekrar mutfağa dönünce ocağın kenarında bir tencere bulgur pilavı durduğunu gördü* (Sabahattin Ali). *O zaman kalkacak, kuzu kızartacak, pilav pişirecekti* (H.E. Adıvar). || *Bulgur pilavı*. Bk. BULGUR. || *İç pilav*, ciğer parçaları, fıstık, üzüm, karabiber ve çeşitli baharatla yapılan pilav türü. (*Saray pilavı* da denir.) || *Kuskus pilavı*. Bk. KUSKUS. || *Meyhane pilavı*, bulgur, acı biber ve domatesle yapılan bir pilav türü. || *Yörük pilavı*, kekik v.b. kokulu dağ otları ilâvesiyle yapılan pilav türü.

— DEY. *Pilavdan dönenin kaşığı kırılsın*, bir işte bıkmadan, yorulmadan sonuna kadar direnileceğini belirtmek için kullanılır.

— ANSİKL. *Pilav* yapıldığı malzemeye göre adlandırılır (*pirinç pilavı, bulgur pilavı, kuskus pilavı*). Bulgur pilavı daha ucuza malolduğundan Anadolu'nun birçok bölgesinde pirinç pilavına tercih edilir. Kuskus pilavı ise genellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygındır.

Türkiye'de sofraya en sonra pilav getirilmesi gelenek halini almıştır. Bu yüzden, bu yemeğe bazı yerlerde «söz kesen» de denir. Taneleri lapalaşmamış, pişkin pirinç pilavı makbuldür. Çok taze pirinçten iyi pilav yapılmaz. Pirincin en az altı ay beklemiş olması gerekir. Pirinç pilavı pişiriminde genellikle ölçü şudur: 1 ölçü pirinç, 1,5-2 ölçü su (et suyu, tavuk suyu v.b.) 1,5 yemek kaşığı tereyağı, nebatî yağ veya zeytinyağı, 1,5 çay kaşığı tuz. Pirinç pilavı, *süzme, sallama, kavurma, haşlama* denilen yollarla pişirilir. En yaygını haşlamadır. Bu yolla pirinç pilavı şöyle yapılır: ayıklanmış, yıkanmış, durulanmış pirinç yarım saat sıcak suda bekletilir. Bir tencereye ölçüyle su, tuz ve yağ konur. Kaynayınca pirinç tencereye boşaltılır. Önce orta, sonra hafif ateşte suyu çekilir. Pirincin kabarması için tencere kapağı, temiz bir bez veya kâğıtla örtülür, böylelikle pirincin demlenmesi sağlanır. Bu durumda 15 dakika dinlendirilir. Pilav-su oranını iyi dengeleyebilmek için genellikle suya katılmış pirincin ortasına bir kaşık diklemesine batırılır. Kaşık, dik durumda kalabiliyorsa kıvam iyidir. Süzme yoluyle pirinç pilavı yapılırken önce pirinç ayrı bir kapta kaynatılır, sonra yağ ve tuzla karıştırılarak demlenir. Kavurma yoluyle pilav yapımında ise önce pirinç taneleri yağda pembeleşinceye kadar kavrulur, üzerine kaynar su dökülür ve demlenir. Sallama ise, haşlama yoluyle pilav yapımına benzer, ancak pirinç birdenbire değil, yavaş yavaş kaynar suyun içine katılır, bir süre kaşıkla karıştırılır ve demlenmeğe bırakılır. Pilavın domatesli, bezelyeli, mercimekli, havuçlu, etli, patlıcanlı, nohutlu, fasulyeli, karidesli, hamsili v.d. çeşitleri de yapılır.

—Folk. Tekkelerde *pilav*, belli günlerde ve bazı özel törenlerde yapılır. Mevlevîler ve bektaşîler için pilav kutsal bir yemek sayılır. Pirden el alarak tarikata kabul edilen bir can, çilesini doldurduktan sonra, aşçı dedenin yönetimi altında düzenlenen yemeğe katılır. Bir özel toplantı ve tören niteliği taşıyan bu yemeğin amacı birlikte pilav yiyerek birlik olmaktır. Tekkede sofra kuruldukan sonra gelenek üzere hazırlanan yemekler yenir, en sonra büyük bir tepsi içinde özel olarak pişirilen pilav gelir. Başta şeyh, herkesin derece ve kıdemine göre dizildiği sofrada, önce şeyh pilavı kaşıklar, onun ardından herkes yemeğe başlar. Bu arada su içen olursa öteki canlar, kimseye hakkı geçmesin diye, onun suyu bitirmesini beklerler. Bektaşî ve mevlevîlerde olduğu gibi, öteki tarikatlarda da pilav yeme geleneği vardır. Haftanın belli günlerinde pilav pişirme, ona özel bir kutsallık yükleme yalnız bu iki tarikatta vardır. Bu geleneği yeniçeri, loncalar ve ahîler de sürdürdüler. İmaretlerde, yoksullara, kimsesizlere, gurbetçilere, misafirlere haftanın belli günlerinde pilav yedirilirdi. Ayrıca medrese öğrencilerine de belli günlerde pilav verilirdi. Anadolu'da, özellikle hıdrellezde, yaz aylarında, belli günlerde yapılan derneklerde kırlara çıkılır, eğlenceler düzenlenir, bu eğlencelerde kesilen koyunun içine pirinç doldurulur. Tandır denen ve toprağın içinde yapılan ocaklarda pişirilir. Sonra büyük bir tahta veya sofranın (bazen sininin) üzerine konan koyun parçalanır, etler, içindeki pilava katılarak yenir. Bu pilavlar bugün, başta Doğu Karadeniz bölgesi olmak üzere, Anadolu'nun birçok yerinde pişirilir.

Ramazan ayında, haftanın birkaç günü pilav pişirme geleneği vardır. Daha çok hoşaf veya şerbetle yenen bu pilav, misafirlerin iftara çağırıldığı zamanlarda pişirilir. Eskiden, sarayda, zengin konaklarında, sünnî tarikatlara bağlı tekkelerde düzenlenen iftar sofralarında pilav bulunurdu.

Düğünlerde ve kına gecelerinde de pilav ve zerde pişirilir. Oğlan evine gidenlere horoz suyu ile pişirilen pilav yedirilirdi. Bu pilav bazen nohut, bazen kavrulmuş arpa veya tel şehriye karıştırılarak süslenirdi. Bir iftar davetinde Fatih'in sadrazamı Mahmud Paşanın, padişahın da bulunduğu sofraya içinde altından yapılmış nohutlar bulunan pilavı sunduğu anlatılır.

◆ **Pilavlık** sıf. Pilav yapmağa elverişli olan: *Pilavlık pirinç*. (M)

PİLBAN blş. i. (fars. *pīl*, fil ve *bān*, bakan'dan *pīl-bān*). *Esk.* Fil bakıcısı, fillere bakan kimse. || Fil sürücüsü. (M)

PİLBARİT i. (fr. *pilbarite*). Miner. Bileşiminde kurşun ve uranyum bulunan hidratlı torlanit çeşidi; torogumit'in bozunmasıyle meydana gelir. (L)

PİLCOMAYO, Güney Amerika'da ırmak, Paraguay ırmağının kolu (sağ kıyı); Sucre şehri yakınında Bolivya Andları'ndan doğar; 2 500 km. Çığırının büyük kısmı, yarı çorak Chaco'dadır. Yıllık taşkınları iki kıyısındaki toprakları (Canado) verimli hale getirir; sulama düzenlenirse ırmağın geçtiği bölgeler zenginleşecektir. Arjantin ile Paraguay arasında sınır çizer. (L)

PİLE i. (fars. *pīle*). *Esk.* İpek kozası. || *Kirm-i pile*, ipekböceği. (M)

PİLEA i. Sıcak ülkelerde yetişen bitki. (Isırgangillerden.)

— ANSİKL. *Pilea*, almaşık yapraklı, erkek ve dişi çiçekli otsu bir bitkidir; tropikal ülkelerde yetişir. *Havaî fişek otu* denen *Pilea muscosa*'ya limonluklarda çok rastlanır; çiçekleri açılırken, özellikle suya batırılırsa birdenbire çiçektozlarını fırlatır. Annam'da yetişen *Pilea Cadieri* de çok güzel bir süs bitkisidir. (L)

PİLEFLEBİT i. (yun. *pule*, kapı ve *phleps, phlebos*, toplardamar'dan fr. *pyléphlébite*). Patol. Kapı toplardamarının iltihabı. (L)

PİLENTUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Dört tekerlekli, zengin süslemeli asma araba. (Önceleri yalnız papazlar ve romalı kadınların bayram günlerinde kullandıkları bu araba, daha sonra günlük hayata girdi.) [L]

PİLES (Roger DE), fransız ressamı, yazarı ve diplomatı (Clamecy 1635-Paris 1709). Yazdığı birçok denemede fikirlerini ve görüşlerini geliştirdi: *Conversations sur la Connaissance de la Peinture* (Resim Bilgisi Üstüne Konuşmalar) [1677], *Une Dissestation sur les Ouvrages des Plus Fameux Peintres* (En Ünlü Ressamların Eserleri Üstüne İncelemeler) [1681], *Cour de Peinture par Principes* (İlkelerle Resim Dersi) [1708]. (L)

PİLET GOLAZ (Marcel-Edouard), isviçreli siyaset adamı (Cossanay, Vaud 1889). Avukattı; Vaud kantonu Büyük meclisinde milletvekili (1921), millî danışman (1925), İçişleri bakanlığı kısım şefi (1928), sonra posta ve trenyolları müdürü, Konfederasyon başkanı (1938 ve 1940) oldu. 1940'ta G. Motta'nın yerine siyasî kısma geçti ve İkinci Dünya savaşında İsviçre dış siyasetini yönetti. 1944'te siyasî hayattan çekildi. (M)

PİLETROMBOZ i. (yun. *pyle*, kapı ve *tromboz*'dan fr. *pyléthrombose*). Patol. Kapı toplardamarının trombozu. (L)

PİLEUS i. (lat. k.). Esk. Klas. çağ. Hem Yunanlılarda (*pilos*), hem de Romalılarda çok kullanılan koni biçiminde hasır başlık. (Bununla beraber pileus Romalılarda azatlıların başlıca simgesi ve bazı rahiplerin alâmeti oldu.) [L]

PİLEVER blş. i. (fars. *pīle-ver*). *Esk.* Çerçi.

◆ **Pileverî** i. *Esk.* Çerçilik. (M)

PİLGRAM (Anton), alman mimarı ve heykeltıraşı (Brünn 1460-Viyana 1515). Geç Gotik çağ ile Rönesans arasındaki geçiş döneminin sanatçısıdır. Brünn'de, bugün kaybolmuş olan yahudi kapısını yaptı (1508); Münih'te Nazionalmuseum'daki *Çarmıhtan İndirilme* adlı grubu (1496) ve Viyana'daki Sankt Stephan kilisesi vaiz kürsüsü (1515) için yaptığı çok zengin plastik süslemeleri önemlidir. (M)

PİLGRİM, Passau piskoposu (X. yy.). Soylu bir alman ailesindendi. Otto II'nin isteği üzerine piskopos oldu (971) ve Bavyera dükü Heinrich II'ye karşı yapılan savaşta Otto II'nin yanında yer aldı. İhtiraslıydı, eski devirlerde bir Passau başpiskoposluğunun varlığını sahte belgeler yoluyle ispatlamağa kalkıştı. (M)

Pilgrim Fathers, 1620'de Amerika'da Plymouth'a (Massachusetts) yerleşen ilk kolonlara verilen ad. Küçük bir kısmı Leiden (Hollanda) kilisesine, büyük bir kısmı ise İngiltere kilisesine bağlıydı. Önceleri *Saints* veya *Forefathers* diye adlandırılan bu kolonlara 1793'te *Pilgrims*, sonra 1820'de *Pilgrim Fathers* adı verildi. (L)

Pilgrim's Progress (THE) [*Hacının Gezisi*], John Bunyan'ın alegorik romanı (1678 ve 1684). Yazar, rasyonalizme ve törelerin bozulmasına karşı çıkmayı amaçladığı bu eserinde Yıkım Sitesi'nden Gök Sitesi'ne giden Christian'ın tehlikeli yolculuğunu anlatır. Christian insan ruhunun kurtuluşu uğruna çaba harcayan dindar kişinin sembolüdür. Gök Sitesi'nin kapısı, hiç bir insan kaleminin tasvir edemeyeceği bir manzara üzerine bir an aralanır, sonra çabucak kapanır. Romanın, birincisi kadar güçlü olmayan ikinci bölümünde, Christian'a ulaşmak için, karısıyle çocuklarının Gök Sitesi'ne yolculuğu anlatılır. (LM)

PİLİ i. (fr. *pli*'den). Bk. PLİ.

PİLİCA, Polonya'da ırmak, Büyük Polonya bölgesinde; 342 km. Pilica ırmağı Tomaszow Mazowiecki'den geçer, sonra kuzeydoğuya kıvrılarak Varşova'nın yukarı kesiminde Vistül'e ulaşır. (L)

PİLİÇ i. (lat. *pullus* > *pulli*'den). Tavuğun küçüğü; erginliğe varmamış tavuk veya horoz: *Alıcı kuş, kabahati yokken, piliçleri parçalar* (Ziya Paşa). *Keşki piliç gibi yumurtadan çıksak* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Piliç gibi*. *Teklz.* Genç ve sevimli (kız).

— Mutf. Tavuk yavrusunun birkaç haftalığına civciv, üç dört aylığına *körpe piliç* (*yarka*) [450-600 gr], daha yaşlısına *piliç* (600 -900 gr); yaz sonunu bulanlara *besili piliç* (1 000-1 800 gr) veya *kart piliç* (1 800-2 000 gr) denir. İyi bir pilicin eti gevrek ve yumuşaktır; iki yanından parmakla bastırıldığı zaman göğüs kemiği etten ayrılır; bacakları, ırkına göre siyah veya beyaz, mahmuzu daha yeni oluşmuş gibi kısa, derisi düz ve beyaz, kuyruk çıkıntısı beyaz veya hafif pembedir, üzerinde sırta kadar uzanan bir yağ topağı bulunur. (M)

PİLİS kütlesi, Macaristan Vac dirseğinde (Macaristan) Tuna'ya hâkim tepeler; 757 m. Kuzeyde Estergon'a bakan kütlenin güney uzantısı Buda dağlarıdır. (L)

PİLLAT (Ion), romanyalı yazar (Bükreş 1891-ay.y. 1945). Önce fransız sembolizminin etkisinde kaldı, sonra rumen geleneğine yaklaştı. Başlıca eserleri: *Visari Pagane* (Pagan Rüyalar) [1912]; *Gradina între Ziduri* (Duvarlar Arkasındaki Bahçe) [1919-1920]; *Pe Argeş in Sus* (Argeş Kıyısında) [1923]; *Florica* (1927); *Tram Pierdut* (Kayıp Sahil) [1937]; *Umbra Timpului* (Zamanın Gölgesi) [1940]. (M)

PİLLATİ, polonyalı ressamlar ailesi (XIX.

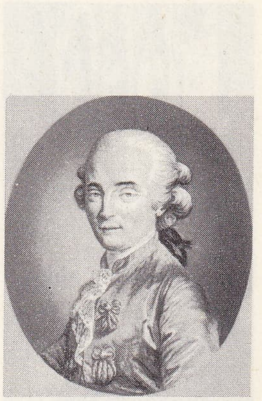
PILÂTRE DE ROZIER

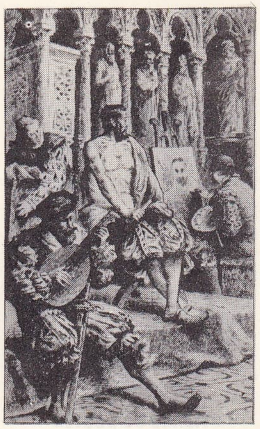

Henri PILLE
A. de Musset'nin «Lorenzaccio» için illüstrasyonu (1907)
Bibliothèque Nationale, Paris

yy.); HENRYK (Varşova 1832-ay.y. 1894), konularını günlük hayattan alan tablolar, kitap resimleri ve karikatürler yaptı; —kardeşi KSAWERY (Varşova 1843 - Zakopane 1902), özellikle kitap resimledi; —GUSTAW (Varşova 1874-ay.y. 1931), Ksawery'nin oğlu; manzara resimleri ile konusunu folklordan alan tablolar yaptı. (M)

PİLLE (Henri), fransız ressamı (Essômes-sur-Marne, Aisne 1844-Paris 1897). Birçok tarihî ve günlük hayattan tablo yaptı (1870 Paris Kuşatmasında Belediye Kantini [Carnavalet müzesi]). Ayrıca *Don Kişot, Roman Comique, Perrault'nun Hikâyeleri, Victor Hugo* ve *Alfred de Musset*'nin eserlerini resimledi. (L)

PİLLEMENT (Georges), fransız yazarı (Mayet 1898). Şiir ve romanlardan başka İspanyolcadan veya Amerika İspanyolcasından roman tercümeleri yayımladı. Özellikle eski anıtların korunmasıyle ilgilenen bir sanat tarihçisiydi. Yayımladığı eserler: *Destruction de Paris* (Paris'in Mahvoluşu) [1941]; *Saccage de la France* (Fransa'daki Kargaşa) [1943]; *Défense et İllustration d' Avignon* (Avignon'un Korunması ve Güzelleştirilmesi) [1946]; *Demeures Parisiennes en Péril* (Tehlikede Olan Paris Meskenleri) [1948]; *La France İnconnue* (Bilinmeyen Fransa) [1955-1960]. Ayrıca sanat konularında ve dış ülkeler üstüne denemeler yayımladı: *L'İtalie İnconnue* (Bilinmeyen İtalya) [1962-1964]; *Le Portugal İnconnu* (Bilinmeyen Portekiz) [1965]; *La Yougoslavie İnconnue* (Bilinmeyen Yugoslavya) [1967]. (L)

PİLLEMENT (Jean), fransız ressamı (Lyon 1728-ay.y. 1808). Geniş bir hayal gücü ve fantezi eğilimi olan Pillement, günlük hayat sahneleri, çiçekler ve peyzajlar, suluboya resimler ve gravürler yaptı. Özellikle karakalem desenleri ve guvaşlarıyle ün kazandı. Avrupa ülkelerinin çoğunu dolaştı, uzun süre Polonya'da ve İngiltere'de kaldı; Polonya kralı ve kraliçe Marie-Antoinette'in ressamı unvanlarını aldı. Birçok fransız müzesinde ve Madrid ile Floransa müzelerinde eserleri vardır. (L)

PİLLERSDORF (Franz VON,— baronu), avusturyalı siyaset adamı (Brünn 1786-Viyana 1862). 1805'ten sonra maliye danışmanlığına, 1832'de saray şansölyeliğine, 1848 Viyana devriminden sonra İçişleri bakanlığına ve meclis başkanlığına getirildi. Nisan 1848'de bir anayasa hazırladı ve bu anayasaya kendi adı verildi. Belçika anayasası örneği üstüne yapılan bu anayasa, monarşik bir iktidarı ve monarşinin macar olmayan ülkelerinde iki meclis kurulmasını öngörüyordu. 1848 Temmuzunda istifa etti ve bir süre siyasî hayattan uzaklaştı, sonra Riechsrat üyesi oldu (1861). [M]

PİLLİ dağı. Bk. PELLİ DAĞI.

PİLLNİTZ, Almanya'da köy, Saksonya'da, Elbe kıyısında. Saksonya sülâlesinin yazlık merkezi olan şehrin şatosunda 1791'de imparator Leopold II ile Prusya kralı Friedrich-Wilhelm II görüştüler. (L)

PİLLON (François), fransız filozofu (Fontaines, Yonne 1830-Paris 1914). 1848 Devriminde, ateşli bir cumhuriyetçiydi. 2 Aralık 1851 hükûmet darbesinden sonra Paris'e gitti, tıp okudu. 1858-1864 Arasında P. Larousse'un *L'Ecole Normale*'inde, 1865-1871 Arasında da *Grand Dictionnaire Universel du XIXe Siècle*'de (XIX. yy. Evrensel Büyük Lûgati) çalıştı. 1867'de Renouvier ile *L'Année Philosophique*'i (Felsefe Yıllığı) kurdu. 1890'da Pillon, Renouvier ve Dauriac ile beraber *L'Année Philosophique*'i yeniden yayımlamağa başladı. (L)

PİLLSBURY (Harry N.), amerikalı satranç oyuncusu (Somerville, Massachusetts 1872-Philadelphia, Pennsylvania 1906). 1895'te İngiltere'de yapılan Hastings Milletlerarası satranç turnuvasında şampiyon oldu. 1858'-den beri bu unvanı kazanan ilk amerikalıydı. 1898'de Viyana'daki milletlerarası karşılaşmada Tarrasch ile berabere kaldı, 1899'-da ikinciliği Janowsky ve Maroczy ile paylaştı. 1901'de Amerika'da, Buffalo'da yapılan turnuvada birinci oldu. Bunu takip eden milletlerarası yarışmalara şeref yarışmacısı sıfatıyle katıldı. 1897'de J.W. Showalter'ı yenerek Amerika şampiyonluğunu kazandı. Ayrıca, aynı anda 22 oyuncuya karşı gözleri bağlı oynayıp ve oyunların çoğunu kazanarak bu alanda bir rekor kırdı. Aynı zamanda çok usta bir dama oyuncusuydu. (M)

PİLLSBURY (Walter Bowers), amerikalı psikolog (Burlington, Iowa 1872-Ann Arbor, Michigan 1960). Oskaloosa'da (Towa) Penn kolejinde okudu. 1892'de Nebraska üniversitesini bitirdi. 1896'da Cornell üniversitesinde felsefe doktorasını verdi. 1895 -1896 Arasında aynı üniversitede psikoloji asistanlığı yaptı. Daha sonra Michigan üniversitesine geçti. 1879-1900 Arasında öğretim üyesi, 1900-1905 arasında asistan, 1905 -1910 arasında felsefe doçenti ve psikoloji laboratuvarı yöneticisi, 1910'da profesör, 1929-1942 arasında da Psikoloji bölümü başkanı oldu. Başlıca eserleri: *Attention* (Dikkat) [1908]; *Psychology of Reasoning* (Mantık Psikolojisi) [1910]; *Essentials of Psychology of Reasoning* (Mantık Psikolojisinin Esasları) [1910]; *Essentials of Psychology* (Psikolojinin Esasları) [1911]; *Fundamentals of Psychology* (Psikolojinin Temelleri) [1916]; *Psychology of Nationality and İnternationalism* (Milliyetçilik Psikolojisi ve Beynelmilelcilik) [1919]; *Education as the Psychologist Sees It* (Psikolog Gözüyle Eğitim) [1925]; *History of Psychology* (Psikoloji Tarihi) [1929] ve *Psychology of Memory* (Hafıza Psikolojisi) [1938]. (M)

PİLMAR, yun. **Pilomarion,** Ege denizinde Midilli adasının güney kıyısında kasaba. Osmanlı devrinde Midilli sancağının bir kaza merkeziydi. (M)

PİLNYAK (Boris Andreyeviç VOGAU, Boris—denir), rus yazarı (Mojaysk 1894-1935'-te kayboldu). Volga'daki alman kolonlarından gelen bir veterinerin oğludur. İlk romanlarında (*Goliy God* [Çıplak Yıl], 1922) devrim hareketini, Rusya'yı batı boyunduruğundan kurtarmağa yönelmiş kör bir kuvvet olarak gösterdi. Makineyi yücelten (*Maşiniy i Volki* [Makineler ve Kurtlar], 1924) ve beş yıllık planı anlatan (*Volga Vpadayet v Kaspiyskoye More* [Volga Hazar Denizine Dökülür], 1930) eserler yazdı. 1935 Temizlik hareketinde gözden düştü ve iz bırakmadan kayboldu. 1940'a doğru Ural dağlarında kurşuna dizildiği sanılıyor. (L)

PİLO—, yun. *pilos*, şapka'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

PİLO (Carl Gustaf), isveçli ressam (Runtana, İsveç 1711-Stockholm 1793). 1740'tan sonra portre ressamı olarak Kopenhag'da ün kazandı. 1748'de bu şehrin akademisine profesör tayin edildi. 1772'de İsveç'e döndü, 1777'de Stockholm akademisi müdürü oldu. Fransız etkisinde bir portre ressamıdır; eserlerinin bazılarında romantik öncesi hava sezilir. Pilo'nun eserleri daha çok Stockholm müzesindedir. (L)

PİLOCARPUS i. Tropikal Amerika'da, özellikle Brezilya'da yetişen küçük ağaç veya ağaççık: *Pilocarpus pennatifolius, P. racemosus* v.b. (Sedefotugillerden.) Bk. JABORANDİ. (L)

PİLOCERUS i. Son derece tüylü kaktüs.

— ANSİKL. *Pilocereus*'un boyu bazen 6-8 m'yi bulur; çiçeklik kısmında çok uzun tüyler göze çarpar. Amerika'nın tropikal bölgelerinde pek çok türü yetişir. Pilocereus çoğu zaman cephalocereus'larla karıştırılır; ama gelişmesi sırasında göze çarpan meyveleriyle ondan ayrılır. (L)

PİLOKARPİN i. (fr. *pilocarpine*). Eczc. Jaborandi (*Pilocarpus pennatifolius*) yapraklarında bulunan alkaloit.

— ANSİKL. *Pilokarpin*, atropin'in fizyolojik karşıtıdır; salgıları arttırır, kalbi yavaşlatır ve miyozis meydana getirir. İçten tedavide, klorhidrat veya hidrat tuzu halinde, terletici olarak kullanılır; erişkinlere 0,5 mg'lık dozda verilir. Özellikle göz hekimliğinde, içinde yüzde 1 veya 2 oranında pilokarpin bulunan merhemler veya sulu göz damlaları kullanılır. (L)

PİLON i. (yun. *pylôn*, büyük kapı > fr. *pylône*). Radyotek. Yalıtkan bir destek üzerine oturulmuş ve yalıtkan tellerle tutturulmuş, madenî iskeleti düşey bir kuleden meydana gelen verici anten. (Bu tip antenle, feyding* olayı oldukça azaltılabilir.) [L]

PİLON (Germain), fransız heykeltıraşı (Paris 1537'ye doğr. - ay.y. 1590). Babası heykeltıraştı. Yirmi yaşındayken sarayda görev aldı; Saint-Denis'de François I'in mezarını süsledi. 1561'de Henri II'nin yüreğini taşıyan *Üç Güzel* adındaki heykel topluluğunu yaptı (Louvre). 1565'ten 1570'e kadar Saint-Denis'de ünlü heykeltıraş Francesco Primaticcio'nun yönetiminde Valois'-ların yeni kilisesindeki heykellerin yapımında çalıştı. Burada *İsa'nın Mezardan Çıkışı*'nı (Louvre), dua eder durumda heykeller ve yatar durumda iki mermer heykel yaptı. Bu resmî heykeltıraşlık görevinin yanı sıra (1568'den beri kralın heykeltıraşıydı), portreci olarak da çalıştı. Bu türdeki şaheseri *Birague*'dır (1583-1585) [Louvre]. Bundan başka *Valentine Balbiani* (Louvre) anıtıyle, *Jean de Morvillier*'nin (Orléans müzesi) büstü anılabilir. Ayrıca, *Assisi'li Aziz Francesco'nun Vücudu Dağlanırken* (Saint-Jean-Saint-François kilisesi, Paris) ve Le Mans'daki Notre-Dame-de-la-Couture'de bulunan *Meryem* adlı heykeller de yaptı. Azize Genevieve'in kemiklerinin bulunduğu sandukanın altındaki *Erdemler* (Louvre) adlı eserin de onun olduğu sanılır. 1572'de Darphane genel denetçiliğine tayin edilen Pilon, 1575'e doğru çok güzel bir dizi bronz madalyon yaptı. Pilon en büyük fransız heykeltıraşlarından biri olarak kabul edilir. (L)

PİLONA, İspanya'da (Asturias, Oviedo ili) şehir; 15 900 nüf. (L)

PİLOR i. (fr. *pylore*). Tıp. Bk. MİDE *kapısı*.

PİLOREKTOMİ i. (fr. *pylorectomie*). Mide kapısının kesilip çıkarılması. (L)

PİLORİZM i. (fr. *pylorisme*). Mide kapısının kasınmalı büzülme hareketi; genellikle, mide mukozasının yakınındaki ülserleşmeler bu harekete sebep olur. (L)

PİLOROPLASTİ i. (fr. *pyloroplastie*). Daralmış mide kapısından yiyeceklerin geçmesini sağlamak amacıyle yapılan cerrahî müdahale. (L)

PİLOROSPAZM i. (fr. *pyloraspasme*). Mide kapısı spazmı. (L)

PİLOROTOMİ i. (fr. *pylorotomie*). Cerr. Mide kapısının yarılması. (Bu terim daha çok, süt çocuklarında görülür; mide kapısı darlığını gidermek amacıyle uygulanan mukoza dışı pilorotomi için kullanılır.) [L]

PİLOSELLA i. Bot. Hieracium'un bir türü (*Hieracium pilosella*). [L]

PİLOT i. (fr. *pilote*). Havc. Bir hava taşıtını kullanmak ve yönetmekle görevli kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Pilot brövesi.* Bk. BRÖVE. || *Deneme pilotu*, yeni bir hava taşıtının performansını ve direncini, genellikle tehlikeli olabilecek uçuşlar sırasında denemekle görevli pilot. || *Hat pilotu*, ticarî hatta çalışan bir uçağın yönetimiyle görevli pilot. || *Kaptan pilot* (veya *baş pilot*), büyük yolcu veya kargo uçaklarında, uçağın yönetiminden sorumlu olan, en tecrübeli ve en kıdemli pilot. (öbürlerine *ikinci pilot* ve *yedek pilot* denir.) || *Otomatik pilot*, mürettebatın müdahalesi olmaksızın bir hava taşıtının yönetimini sağlayan, genellikle cayroskopik düzen.

— DEY. *Pilot olmak.* Argo. Sarhoş olmak.

— Denizc. Boğazlarda, sınırlı kara sularında veya limanlarda, gemilere kılavuzluk eden uzman kaptan.

— ANSİKL. Havc. İlk *türk pilotları*, 1911 yılında Paris'te Blénot Havacılık okulunda uçuş öğrenimi gören süvari üsteğmeni Fesa Bey ile istihkâm teğmeni Yusuf Kenan Bey'dir (bk. HAVACILIK). 1912'de Yeşilköy Hava mektebi pilot yetiştirmeğe başladı. Teğmen Nuri Beyin Edirne'den İstanbul'a yaptığı uçuş (1912), türk pilotlarının ilk uzun mesafe uçuşudur. 1914'te düzenlenen İstanbul-Kahire seferinde Taberiye gölü yakınlarında kazaya uğrayan üsteğmen Fethi Bey, Hayfa'da kazaya uğrayan teğmen Nuri Bey pilotluk mesleğinin ilk şehitleridir. Kurtuluş savaşında türk pilotları yüzbaşı Fazıl Beyin kumandasında hizmet gördüler. Cumhuriyet döneminde İzmir'de Hava okulu kuruldu (bk. HAVA HARP OKULU). Türk Hava kurumuna bağlı Türk Kuşu eğitim programı, sivil havacılıkta pilot eğitimine yardımcı oldu.

◆ Sıf. «Yöneten, kılavuzluk eden, deneme mahiyetinde olan» anlamıyle sıfat tamlamalarında kullanılır. || *Pilot bölge*, devletin ve

Foto. LAROUSSE

halkın ortak çalışmasıyle, kalkınma hareketi kolaylaştırılacak ve çevresinin kalkınmasına örnek olabilecek nitelikte bölge. (Tıp, tarım, şehircilik v.b. alanlardaki uygulamalar için seçilen pilot bölgelerdeki çalışmalar, belli süreler içinde gerçekleştirilir. Pilot bölgeye bağlı alanda bu çalışmalar göz önünde tutulur.)

— Dy. *Pilot değnek*, tek hatlı bir yola girerken makinistlere verilen özel biçimli değnek. (Her kesimde ancak bir tane pilot değnek bulunduğu için, aynı anda iki makiniste birden vermek imkânsızdır; böylece tek hatlı yol üzerinde trenlerin karşılaşması veya çarpışması önlenmiş olur.)

— Pedag. Yeni pedagoji metotlarının uygulandığı bir öğretim kurumu için kullanılır: *Pilot sınıf*. (LM)

PİLOTLUK i. (*pilot*'tan *pilot-luk*). Pilot olma hali; pilotun görevi. (M)

PİLOTY (Ferdinand), alman ressamı (Münih 1828-ay.y. 1895). Münih akademisinde okuduktan sonra, kardeşi Karl von Piloty ile birlikte resim çalışmalarına devam etti. Kardeşinin, özellikle teknik ve renk bakımından etkisinde kaldı. Tarihî fresklerinin bir kısmı Münih'teki Nationalmuseum tarafından sipariş edilmişti. Münih'teki Maximilianeum için yağlıboya bir tablo yaptı. Öbür ünlü eserleri arasında *Sir Thomas More Cezaevinde, Raffaello Hasta Yatağında, Württemberg Kontu Eberhardt Oğlunun Cesedi Yanında, Süleyman'ın Adaleti* sayılabilir. Ayrıca Schiller'in *Glocke*'si (Çan) ve Shakespeare gallery için desenler çizdi. (M)

PİLOTY (Karl VON), alman ressamı (Münih 1826-Ambach 1886). Litograf Ferdinand Piloty'nin (1786-1844) oğlu ve öğrencisi. Alman tarihinden ve özellikle Wallenstein'ın hayatından çeşitli temaları işledi. Münih akademisinin müdürüydü (1874). Özellikle Münih'te muhafaza edilen eserlerinde idealizm ve gerçekçi gözlem birarada görülür. (L)

PİLPAY. Bk. BİDPAY.

PİLPAYE bl̤ş. i. (fars. *pil*, fil ve *pāye*, basamak'tan *pil-pāye*). Mim. *Esk.* Kemerli ve kubbeli binalardaki filayağı denilen sütun. Bk. FİLAYAĞI. (M)

PİLS (Isidore), fransız ressamı (Paris 1813-Douarnenez 1875). 1838'de Roma ödülünü aldı. Tarihî konularda resimler yaptı. Daha sonra fransız ordusuyle Kırım'a gitti. Başlıca eserleri: *Rouget de l'Isle, Dietrich'in Evinde İlk Defa «Marseillaise»i Söylerken* (1849 Louvre); *Paris Manzaraları* (Carnavalet müzesi). Birçok taşra müzesinde eserleri vardır. (L)

PİLSEN. Bk. PLZEN.

PİLSENİT i. (fr. *pilsénite*). Miner. Tabiî bizmut tellürür. (L)

PİLSUDSKİ (Jozef), polonyalı mareşal ve devlet başkanı (Zulowo, Lityanya 1867-Varşova 1935). Harkov'da tıp öğrencisiyken beş yıl için Sibirya'ya sürgün edildi. Dönüşünde (1892) Polonya Sosyalist partisi saflarında mücadeleye girişti. Lodz'ta tutuklandı (1899) ve Petersburg'a gönderildi. Kaçarak Krakow'a sığındı. 1904-1905 Rus devrimi sırasında Polonya'da tedhişçi hareketleri yönetti. Bir süre sonra her çareye baş vurarak Polonya'ya bağımsızlığını kazandırmak isteyen Sosyalist partisinin devrimci kolunu kurdu ve «bağımsızlık taraftarı» gönüllüleri teşkilâtlandırdı. 6 Ağustos 1914'te, müttefiklerin safında savaşacak olan Polonya lejyonlarını kurdu. 1916'da Avusturyalılar ve Almanlar tarafından kurulan Polonya peyk devletinde Askerî daire şefi oldu, Avusturyalılar ve Almanlar, Rus devriminin yol açtığı kaynaşma sırasında onu Magdeburg'da hapse attılar (22 temmuz 1917). Pilsudski, 10 kasım 1918'de Varşova'ya döndü, Naiplik konseyi tarafından kendisine diktatör yetkisi verildi ve şubat 1919'da ilk Polonya Diyet meclisi tarafından devlet başkanı ve başkumandan olarak yetkileri kabul edildi. 1920'de mareşal oldu; bolçeviklere karşı açılan savaşta harekâtı yönetti ve Kiev'in işgalini gerçekleştiremedi, sonra general Weygand başkanlığındaki fransız askerî heyetinin yardımıyle Varşova surları önünde durumu yeniden düzeltti (bk. POLONYA-SOVYET SAVAŞI). 1922'de siyaset hayatından ayrıldı, fakat 1926'da bir askerî hükûmet darbesi yaparak iktidarı yeniden ele geçirdi. Gerek hükûmet başkanı, gerek savaş bakanı olarak ölümüne kadar Polonya'nın gerçek hâkimi oldu. Parlamentonun etkisini kısarak ordunun, radikal ve muhafazakâr siyasî çevrelerin desteği ile memleketi yönetti. (L)

PİLTDOWN, İngiltere'de (Sussex) Uckfield'in kuzey batısında yer. 1912'de, Charles Dawson ve Arthur Smith Woodward burada insan kemikleri buldular. A.S. Wodward bu kemiklere Eoanthropus Dawsoni adını verdi; *Piltdown adamı* diye de bilinen eoanthropus'un kalıntıları, karşılaşılan çetin meseleler yüzünden tartışmalara yol açtı. Bulunan baş iskeleti ve kafatası çok gelişmiş olduğu halde çene kemiği maymun çenesi kadar küçüktü. Dawson bunun çok ilkel bir insan başı olduğunu öne sürdü; bazı tarihöncesi bilginleri ise eoanthropus'u doğrudan doğruya *homo sapiens*'in atası ve Neandertal adamından apayrı bir insan olarak kabul ettiler. Ama uzmanların birçoğu, kafatasının insana, çenenin maymuna ait olduğunu ileri sürdü. Nihayet filüor metoduna dayanılarak yapılan son kronolojik araştırmalar kafatasının ancak birkaç binyıllık olduğunu ortaya çıkardı. Orangutana ait çene kemiğindeki dişlerin ise sunî olarak aşındırıldığı, fosillerin yanında bulunan ilkel araçların, çelik âletlerle yontulmuş âdi birer taklit olduğu anlaşıldı. Bu saktekârlığı yapan muhtemelen Dawson'dur. (L)

PİLULARİA i. Durgun sularda yetişen eğreltiotu. (Marsiliaceae familyasından.)

— ANSİKL. *Pilularia*'nın sapı ince ve dallı, yaprakları iplik gibi uzundur. Yuvarlak olan spor torbasının içinde altta makrospor keseleri, üstte mikrospor keseleri olmak üzere sporkeselerini taşıyan odacıklar bulunur. (L)

PİLUM i. (lat. k.). Sil. Mızrak veya atış silâhı olarak kullanılan sivri uçlu bir çeşit ağır kargı. (Samnitler'den alındığı sanılır. Pilum, romalı lejyon askerlerinin saldırı silâhlarından biriydi.) [L]

PİLUMNUS, yeni doğmuş çocukları Silvanus'un evlere girmesini önleyerek koruyan ilkel roma tanrısı. Alâmeti olan havan eli, tahıl ürünlerinin sembolüydü. Bir tarım tanrısı olarak vahşî tabiat tanrısı Silvanus'un karşıtıdır. (L)

PİLU-PİLU i. Yeni kaledonya yerlileri tarafından japon patatesinin yetişmesi dolayısıyle veya önemli bir olayı anmak için kutlanan gece şenliği. (L)

PİM i. Teknol. İç içe geçen veya başka bir parça üzerine saplanan bazı parçaları tespit etmek için, ucuna geçirilen küçük madenî kama. (*Eşanl.* KOPİLYA. MAŞA.) [Bk. ANSİKL.] || Bir menteşenin iki hareketli parçasını birleştirmeğe yarayan küçük madenî mil. || *Emniyet pimi*, anormal bir zorlanma halinde kırılarak, daha önemli veya daha pahalı başka bir parçanın kırılmasını önleyen, oldukça esnek veya yumuşak madenden yapılmış mil. || *Merkezleme pimi*, mekanik bir parçanın, başka bir parçaya göre sabit durumda kalmasını sağlayan, çaplanmış silindir biçiminde kama. (Aslında, bir parçanın sabit kalmasını sağlamak için bir merkezleme pimi yeterli değildir; bir ikinci pim daha kullanılır veya erkek ve dişi zıvanalar v.b. gibi başka tespit yollarına başvurulur.)

— Saatçilik. Bir dişli çarkın üzerine dikey olarak tespit edilmiş perçin çivisi.

— ANSİKL. Teknol. *Pim*'ler, küçük boyutlu iki organı birbirine göre sabit durumda tutmak için mekanik inşaatta kullanılır. En çok kullanılanları, ya koninin zorlanmasıyle ya da çap farkından doğan sıkıştırma kuvvetiyle çakılan *konik* veya *silindirik pim*'ler, yukarıya kıvrılmış iki koluyle her türlü hareketi önleyen *yarık pim*'ler (L)

PİM (Bedford, Clapperton Trevelyan), ingiliz deniz subayı (Biddeford 1826 - Londra 1886). 1852'de Franklin arama gezisine katıldı, Kırım savaşı sırasında Baltık denizinde bir gambota kumanda etti. 1859'da Nikaragua kanal yolu araştırmalarında bulundu. 1861'de emekliye ayrıldı. Yazdığı eserler arasında en önemlisi *The Gate of the Pacific*'tir (Büyük Okyanusun Kapısı) [1863]. 1874-1880 Arasında parlamento üyesi oldu. (M)

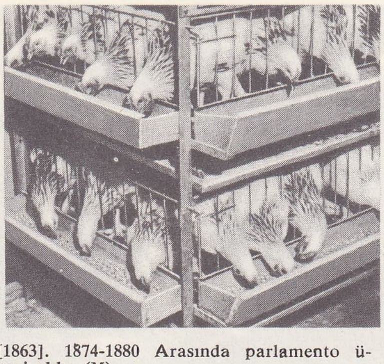

pilişler
seri halde yetiştirme

PİMA i. Uto-aztek ailesinden kuzey amerika yerli dili; XVI. yy.da bugün A.B.D.'deki Arizona ve New Mexico eyaletlerini, batıda Sonora eyaletini ve Sierra Madre'yi, Meksika'da Aguascalientes'in doğusunu meydana getiren 1500 km uzunluğundaki topraklarda yaklaşık olarak 150 000 kişi tarafından konuşulurdu. Pima, günümüzde ancak Sierra Madre'de ve Aguascalientes'de konuşulur. (L)

PİMALAR, Meksika'nın kuzeybatısında ve Arizona'da yerleşik olarak yaşayan kızılderili halk. (L)

PİMARİK sıf. (fr. *pimarique*). Kim. Çamsakızında bulunan ve ısı karşısında dönüşerek kolofan veren birçok asit için kullanılır. (L)

PİMELEA i. *Thymeleaceae* familyasından ağaççık; Okyanusya'da yetişir.

— ANSİKL. *Pimelea*, her zaman yapraklı bir ağaççıktır; çiçekleri yapraklarını dibinden çıkar veya sapın ucunda bileşik başak durumunda bulunur. Okyanusya'da seksen kadar türü yetişir; bunların bir kısmı pembe veya beyaz çiçeklerinden dolayı limonluklarda, hattâ bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Başlıca türleri: *Pimelea longiflora* (bürümsüz), *P. linifolia, P. suaveolens*. (L)

PİMELİA i. Oldukça büyük boylu, genellikle siyah renkli, dikenli elitralı böcek. (*Pimelia bipunctata* Akdeniz kıyılarında yaşar. Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

PİMELİK sıf. (yun. *pimele*, yağ'dan fr. *pimélique*). Kim. Formülü $HOCO-(CH_2)_5-CO_2H$ olan bir diasit için kullanılır; yağların nitrik asitle yükseltgenmesi sırasında Lauren tarafından keşfedilmiştir. *Eşanl.* HEPTANDİOİK.

— ANSİKL. *Pimelik asit*, birçok yükseltgeme olayından elde edilir. Kokain ve atropi'nin değersizlenme ürünüdür. Trimetilen bromürün sodyum hidroksitli etil malonatla birleşmesi ve elde edilen esterin sabunlaştırılmasından sentetik olarak elde edilir. Suda az çözünen, 105° C'ta ergiyen beyaz bir katıdır. *Kalsiyum pimelat*'ın damıtılmasıyle, siklanik bir keton olan sikloheksanon elde edilir. (L)

Jean PİLLEMENT
«Manzara» (1793)
Calvet müzesi, Avignon

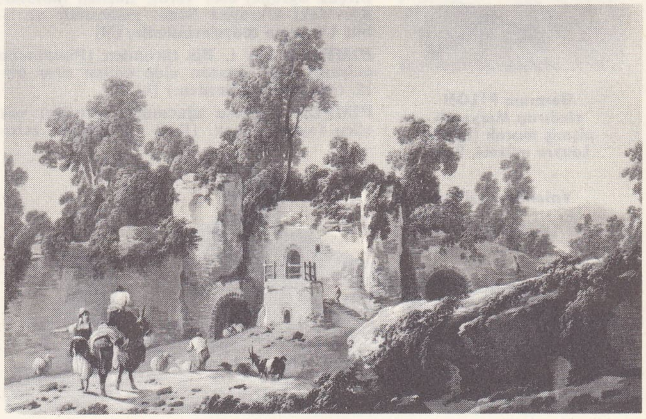

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Carl Gustaf PİLO «İsveç kralı Gustaf III'ün Taç Giymesi» Storkyrkan, Stockholm

pilot stratosferik uçuş elbisesi

Germain PİLON «Isdırap Meryemi» pişmiş toprak (detay) Louvre müzesi, Paris

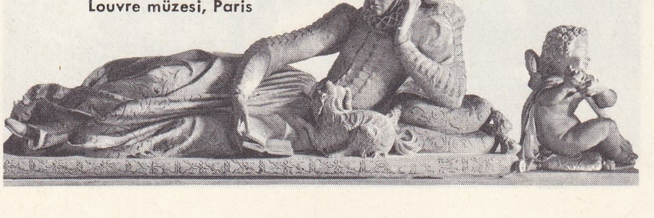

Valentine Balbiani'nin mezarı Louvre müzesi, Paris

PİMELİT i. (fr. *pimélite*). Miner. Killer grubundan hidratlı tabiî nikel silikat; küçük amorf kütleler veya yeşil renkli kabuklar halinde bulunur. (L)

PİMELODUS i. Dünyanın tropikal bölgelerinde yaygın kemikli balık. (Dipte yaşayan bu balık iyice kemikleşmiş başıyle avını sersemletir. Yayıngillerden.) [L]

PİMENOV (Stepan Stepanoviç), rus heykeltıraşı (doğ. 1784-Petersburg 1833). Klasisizmin temsilcilerindendir. 1807'de akademiye seçildi. 1814'te Petersbur Güzel Sanatlar akademisinde ders verdi. Özellikle anıtsal heykeller yaptı. 1817'de V. I. Demut-Malinovskiy ile birlikte, Elagin ve Mihaylovskiy sarayları, Aleksandrinskiy tiyatrosu, kütüphane, senato binası v.b. birçok yapının dekorasyonunda çalıştı. —Oğlu NİKOLAY STEPANOVİÇ de (1812 - Petersburg 1864) heykeltıraştı. 1844'te akademiye seçildi. 1854'te profesör oldu. Eserlerinde klasisizmden gerçekçiliğe doğru aşamalı bir evrim göze çarpar. (M)

PİMENTA i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve bahar elde edilen bitki. (Mersingillerden.)

— ANSİKL. *Acı biber* de denilen *pimenta acris*, büyük karşıt yapraklı bir ağaçtır. Meyvesi bezelye iriliğinde, erguvanî kırmızı renkte, keskin ve hoş kokuludur; kurutulmuşu bahar olarak kullanılır. Antiller'de yapraklarından alkollü bir içki yapılır. *Pimenta officinalis*, yukarıdakinden biraz daha büyük bir ağaçtır ve her tarafı kokuludur. Meyvelerinin kokusu ve tadı tarçın, karanfil, karabiber ve hindistancevizinin tadına ve kokusuna benzediği için pimenta'lara da «bahar» denir. (L)

PİMLİCO, Londra'da semt, Thames'in kuzey kıyısında, Chelsea ile Westminster arasında. (L)

PİMONENKO (Nikolay Kornilyeviç), ukraynalı ressam (Kiev 1862-ay.y. 1912). 1899'dan sonra «Gezginler» derneğine üye oldu. Ukrayna manzaralarını, bölge halkının hayatını ve çalışmasını konu alan resimler yaptı. Ukrayna sanatında ilk defa, manzara resimlerinin şiirselliğiyle günlük hayatın gerçekliğini kaynaştırmayı başardı. Yakın arkadaşı Y.E. Repin'in etkisinde kaldı. Birçok öğretici eser verdi. Başlıca tabloları Kiev'deki Ukrayna Sanat müzesinde ve öbür Ukrayna müzelerindedir. (M)

PİMPİNELLA i. Bir türünden (*Pimpinella anisum*) yeşil anason elde edilen otsu bitki. (Maydanozgillerden.) [L]

PİMPLA i. Meşe ağacındaki tırtılları yok eden faydalı sinek. (İlmî adı *Pimpla instigator*. Zarkanatlıların *ichneumonidae* familyasından.) [L]

PİNACOCERAS i. Paleont. Triyasta bulunan ammonit. (*Pinacoceras Metternichi*'nin çapı 1 m'yi bulur, hattâ geçer.) [L]

PİNACULUM i. (lat. *pinna*, mazgal'dan). Esk. çağ. Kudüs tapınağının en yüksek kısmı; şeytan tarafından ayartılan İsa, buraya götürülmüştü. (L)

PİNAKİYOLİT i. (fr. *pinaciolite*'ten). Miner. Tabiî magnezyum ve manganez borat. (L)

PİNAKO—, yun. *pinaks, pinakos*, masa, tablo'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

PİNAKOL i. (yun. *pinaks*, levha'dan fr. *pinacol*). Kim. Formülü $(CH_3)_2\ COH\ —\ COH\ (CH_3)_2$ olan bitersiyer glikol; aseton'un magnezyum malgamasıyle indirgenmesinden elde edilir. || Bitersiyer simetrik α — glikollerin genel adı.

— ANSİKL. *Pinakol*, altı mol su alarak, kuvadratik sistemden levhalar halinde billûrlaşır; adı da bu billûrlardan gelir. Hidrat halindeyken 42° C'ta ergir. Susuz pinakol ise 38° C'ta ergir ve 171° C'ta kaynar. Kaynar seyreltik asitlerin etkisiyle su kaybederek bir metil kökü ayrılır ve pinakolon verir. Buna karşılık, anilin hidrobromür etkisiyle katalitik olarak su kaybeder ve dimetilbütadien'e dönüşür. (L)

PİNAKOLİK sıf. (fr. *pinacolique*). Kim. Formülü

$$(CH_3)_3\ C\ —\ CHOH\ —\ CH_3$$

olan alkol için kullanılır; pinakolon'un indirgenmesiyle elde edilir ve 120° C'ta kaynar. (L)

PİNAKOLİN i. (fr. *pinacoline*). Kim. Pinakolon'un eski adı. (L)

PİNAKOLO i. (ital. *pinnacolo*'dan). Mim. Gotik mimaride, bir dayanma ayağının üzerine yerleştirilmiş koni biçiminde tepelik. (Zarif biçimli bu tepelik sadece basit bir süs değil, dayanma ayağının, dayanma kemerlerinin itme kuvveti altında yıkılmasını önleyen bir taşıma elemanıdır. Diğer bütün gotik mimarî şekilleri gibi, pinakolo da, Ortaçağ'ın çeşitli marangozluk ve kuyumculuk parçalarında taklit edilmiştir.) [L]

PİNAKOLOJİ i. (fr. *pinacologie*). Morötesi ışınlar veya X ışınları yardımıyle, eski tablolardaki boyaların, yapılış tekniğinin v.b. bilimsel olarak incelenmesi. (L)

PİNAKOLON i. (fr. *pinacolone*). Kim. Formülü

$$(CH_3)_3\ C\ —\ CO\ —\ CH_3$$

olan keton; 106° C'ta kaynar ve pinakol'ün, kaynar seyreltik asitlerin etkisiyle su kaybetmesinden meydana gelir. (L)

PİNAKON i. (fr. *pinacone*). Kim. Pinakol'ün eski adı. (L)

PİNAKOTEK i. (yun. *pinakotheke* > fr. *pinacothèque*). Atina Akropolis'inde, eskiden bir tablo koleksiyonunun bulunduğu Propylai salonu. || Almanya ve İtalya'da bazı resim müzelerine verilen ad (Vatikan pinakotek'i, eski ve yeni Münih pinakotekleri). [L]

PİNAKRİPTOL i. (fr. *pinacryptol*). Foto. Diaminofenil diazonyum - 1-3 klorhidrattan meydana gelen hassasiyet giderici bir maddeye verilen ad. (L)

PİNAN i. (fr. *pinane*). Kim. Terpen sınıfından, $C_{10}\ H_{18}$ formülünde hidrokarbon; pinen'in hidrojenlenmesiyle elde edilir. || *Pinan grubu*, pinan yapısındaki maddelerin tümü. (L)

PİNANGA i. Çok büyük palmiye.

— ANSİKL. *Pinanga*, ayrık tüysü veya parçalı yapraklı büyük bir ağaçtır. Çiçekleri üçlü kümeler halindedir, yalnız ortadaki dişidir. Tropikal Asya ve Okyanusya'da elli kadar türü bilinir. Bunların bir kısmı Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. (L)

PİNARA. Arkeol. Lykia bölgesinde şehir. Pinara'nın, Ksanthos şehrinin halkı tarafından kurulduğu ve bir kitabede Kariya kralı Piksodaros'a (M.Ö. 340-334) bağlı olduğu söylenir. M.Ö. 334 veya 333'te İskender tarafından ele geçirildi. Pinara ile ilgili olduğu söylenen sikkeler, birlik tipinde gümüş ve küçük bronzdandır. M.Ö. 168-81 yılları arasına tarihlenir. (M)

PİNARD (Adolphe), fransız doğum hekimi ve siyaset adamı (Méry-sur-Seine 1844-ay. y. 1934). önce eczacılık okudu, sonra 1874'te tıp doktoru, 1882'de de doğum hekimi oldu. 1889'da kadın-doğum kliniği profesörlüğüne getirildi. Fransa'da simfizeotomi ameliyatını yeniden uygulayan, çocuk bakımının en güçlü öncülerinden, aile hukukunu düzene sokanlardan biridir. Paris milletvekili seçildi. (L)

PİNAR DEL RİO, Küba'da şehir, il idare merkezi, sierra de los Organos'un eteğinde; 93 250 nüf. Tütüncülük. — *Pinar del Rio ili* adanın batı ucunda uzanır; 448 500 nüf. (L)

PİNARİA, çok eski bir roma *gens*'i. Herkül rahiplerinin bir kısmı geleneksel olarak bu gens'ten seçilirdi.(L)

PİNATİPİ i. (yun. *pinaks*, levha ve *typos*, baskı'dan fr. *pinatypie*). Foto. Potasyum bikromat emdirilmiş jelatinin, poz verildikten sonra aldığı ışık şiddetine göre farklı miktarda su emerek şişme özelliğine dayanan fotoğraf basma metodu. Bk. YAĞLIBOYA *baskı*. (L)

PİNAX i. (lak. k.). İtalya'nın güneyinde sık sık rastlanan, yunan veya helenistik devirden kalma ve üzerinde yarım kabartmalı şekiller bulunan pişmiş topraktan levha. (Reggio di Calabria müzesinde çok güzel örnekleri vardır.) [L]

PİNAY (Antoine), fransız siyaset adamı (Saint-Symphorien-sur-Coise 1891). Bağımsız Radikal partiden milletvekili (1936-1938), sonra senatör (1938-1940) oldu. Bağımsız milletvekilliğine (1946-1958) seçildi. İktisat bakanlığına (1949) getirildi. Bayındırlık bakanlığı (temmuz 1950-Ocak 1952), maliye bakanlığı ve aynı zamanda başbakanlık (mart-aralık 1952) yaptı. «Pinay deneyi» nin hedefi, fiyatların dondurulup ilân edilmesi, vergilerin artırılmaması, altın karşılığı bulunan yüzde 3,5 faizli devlet tahvilleri çıkarılması ve böylece sosyal çatışmaları önlemekti. Bu siyaset kamuoyunca iyi karşılandı. Dış siyasette Avrupa Kömür ve Çelik birliği uygulandı. Kuzey Afrika'da karşılaşılan güçlükler kabineyi zayıf düşürdü. Cumhuriyetçi Halk kareketi de kendisini bırakınca Pinay istifa etti. Bağımsızlar Millî merkezinin fahrî başkanı olarak (1953), parlamento grubunu yönetti (1956-1958). Dışişleri bakanı olarak (şubat 1955-ocak 1956) Paris antlaşmalarını onaylattı. Fas sultanıyle, bu ülkede bağımsızlığın başlangıcı olan La Celle-Saint-Cloud antlaşmalarını imzaladı. De Gaulle hükümetinde maliye bakanı oldu (1958). Yeniden Loire milletvekili seçildikten sonra Debré kabinelerinde maliye ve iktisat bakanlığına getirildi (mayıs 1959). Atlantik antlaşması ve iktisadî siyaset konusunda kabine arkadaşlarıyle anlaşamayınca 13 ocak 1960'ta bakanlıktan çekildi. (L)

PİNCEVENT, Fransa'da Sen vâdisinde (Monterau komünü, Seine-et-Marne idare bölgesi) Tarihöncesinden kalma yer. 1964'ten sonra bulunan Pincevent, A. Leroi-Gourhan yönetiminde bir heyet tarafından kazıldı. Burası Avrupa'da Magdaleniyenden kalma başlıca sitlerden biridir. M. Ö. 15 000 - 10 000'e doğru Ren avcılarının buraya

Foto. *Stockholm Millî müzesi, Costeaus, Giraudon* (*LAROUSSE*)

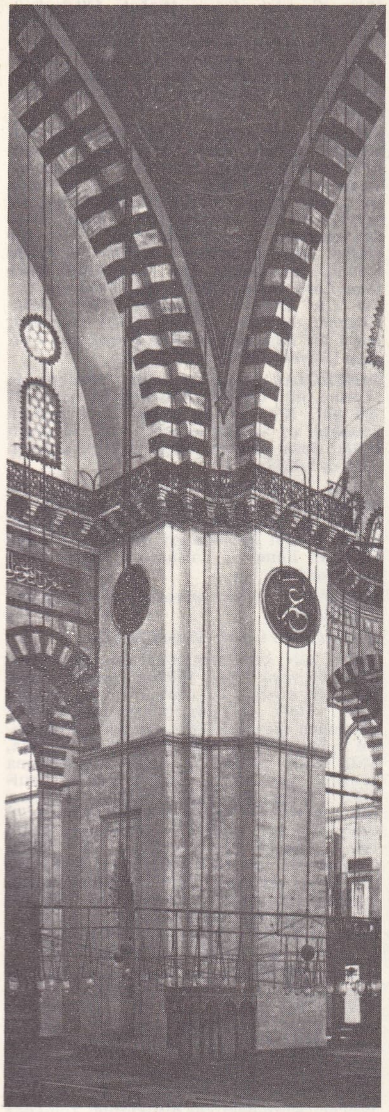

pilpaye, Süleymaniye camii (Osmanische Türkei adlı kitaptan)

Sen nehrinin geçitini aşan sürüleri gözlemeğe geldikleri sanılır. Bu avcıların geçitin yanıbaşındaki tebeşirli yardan elde ettikleri bol çakmaktaşlarını işledikleri atelyeler bulunmuştur. Bu âletler nispeten yakın bir Magdalenyen çağdan kalmadır. Yapılan incelemeler bu avcıların boyutları 2 m'ye 6 m olan bir çadırda birarada yaşadıklarını ortaya koydu; çadırın içinde üç ocak, uzunlamasına bir yol ve kenarlarda yatacak yerler olduğu, birbirine dikilmiş ve büyük kazıklara gerilmiş ren postlarıyle örtüldüğü sanılır. Ayrıca âlet imalâtından döküntüler, kullanılmamış büyük âletler ve yüzlerce ren geyiği bulundu. 1900'de 100 km kadar uzakta yapılan bir kazıda buna benzer bir yatak daha ortaya çıkarıldı. Pincevent belgesel çalışma, öğretim ve araştırma yapan bir arkeoloji merkezi haline geldi. (L)

PİNCHACUS i. And dağlarında (Kolombiya, Ekvator) yaşayan dağ tapiri (*Tapirus pinchacus*). [L]

PİNCHBECK i. (bulucusunun adından). Metalürji. Bakır, çinko, gümüş ve altın alaşımı. (Özellikle XVIII. yy.da, mutfak eşyası ve ucuz mücevherat yapımında kullanılırdı.) [L]

PİNCHERLE (Marc), fransız müzik bilgini (Konstantin 1888). Müzik tenkitçisi, Fransız Müzikoloji derneği (1948-1955) ve Charles-Cros akademisi başkanı oldu. Leclair'in *Bassız 2 Keman Sonatları*'nın ve Mondonville'in *Klavsen Parçaları*'nın yeni baskılarını yayımladı, müzikbilimi alanında derin incelemeler yaptı: *Les Violonistes* (Kemancılar), *Corelli, Vivaldi, Jean-Marie-Leclair, Albert Roussel.* Ayrıca Vivaldi'nin çalgı eserleri üstüne büyük bir bilimsel kitap yazdı (1948). [L]

PİNCHERLE (Salvatore), italyan matematikçisi (Trieste 1853-Polonya 1936). Kısa bir süre Palermo üniversitesinde görev aldıktan sonra (1880-1881), Bolonya üniversitesine tayin edildi, orada 1912'ye kadar Cebir ve Analitik Geometri kürsüsünde, daha sonra 1928'e kadar Sonsuzküçükler Hesabı kürsüsünde ders verdi. Araştırmaları cebirin ve analizin en değişik alanlarına kadar uzanır. Weierstrass'ın sadık bir öğrencisi olan Pincherle, onun fikirlerini ve metotlarını yaymakta büyük rol oynadı. Kendisini modern fonksiyonel hesabın kurucuları ve başlatıcıları arasına sokan dağılımlı fonksiyonel işlemler teorisini ortaya koydu. Herhangi bir fonksiyona uygulanan bütün dağılımlı işlemler için, Taylor serisine benzer bir dizi açılımına götüren fonksiyonel bir türev kavramını ve fonksiyonel uzay gibi düşünülen analitik fonksiyonlar cümlesinin sistematik bir incelemesini de Pincherle'ye borçluyuz. (M)

PİN-CİANG veya **PİN-KİANG,** Harbin'in bugünkü çince adı. (L)

PİNCİO (MONTE), Roma'daki tepelerden biri, şehrin kuzey ucunda Pinci'deki evlerin ve Lucullus bahçelerinin yerinde bugün, 1809-1914'te Villa Medici'nin kenarında mimar Giuseppe Valadier tarafından düzenlenen bir bahçe vardır. Tepe bütün şehre hâkimdir. (L)

PİNCKNEYA i. Güzel, pembe ve kokulu çiçekli ağaççık; Carolina'da yetişir. (Bunun kabuğu kınakına yerine sıtma ilâcı olarak kullanılır. Kökboyasıgillerden.) [L]

PİNCUS (Gregory Goodwin), amerikalı hekim (Woodbine, New Jersey 1903-Boston 1967). Corneli ve Harvard üniversitelerinde okudu. Daha sonra Cambridge üniversitesinde ve Berlin'de Kaiser Wilhelm enstitüsünde çalışmalarını sürdürdü. 1930'da Harvard'da biyoloji asistanı oldu. Daha sonra Worcester'daki Clark üniversitesinde misafir profesör olarak ders verdi. 1944'te H. Hoagland ile birlikte Worcester Deneysel Biyoloji kurumunu teşkilâtlandırdı. Bu kurum steroid hormonlar ve memelilerde çoğalma üstüne yaptığı araştırmalarla dünyaca ün kazandı. 1951'de Boston üniversitesinde biyoloji profesörü oldu. Her yıl toplanan Laurentia Hormon konferansını da ilk defa Pincus teşkilâtlandırdı ve konferansın yıllık yayını olan *Recent Progress in Hormone Research*'ün (Hormon Araştırmalarında Son Gelişmeler) editörlüğünü yaptı. Pincus'un en önemli çalışması M. C. Chang, John Rock ve Celso-Ramon Garcia ile birlikte doğum kontrol hapını geliştirmesidir.

1951'de Pincus ve Chang, gebeliği ağız yoluyle önleyecek bir ilâç üstünde çalışmağa başladılar. Bazı projestin hormonlarının, ağızdan alındığı zaman yumurtlamayı durdurarak gebeliği önlediğini gördüler. Bu incelemeler sonunda gebeliği önleyici ilâçlar arasında dünya çapında bir devrim sayılan doğum kontrol hapları ortaya çıktı. (M)

PİN - Çİ, Çin'de (Liaoning) şehir, Şın-yang'ın (Mukden) güneydoğusunda; 530 000 nüf. An-şan'dan sonra Kuzeydoğu Çin'in ikinci demir-çelik sanayii ve kömür merkezidir. Yakınındaki kok kömürü ve fosforsuz demir madeni sayesinde Pin-çi ucuz özel çelik imal eder. Şehir geniş bir sanayi havzasının (demir madenleri; kömür; çimento fabrikası; sıcağa dayanıklı ürünler) çekirdeğidir. (L)

PİNDA i. Hinduların pirinçten yaptığı yuvarlak pasta; cenaze âyinlerinde kullanılan en önemli adaktır. (L)

PİNDAR i. (fars. *pindār*). *Esk.* Zannetme, sanma. || Gururlanma. Böbürlenme.

◆ **Pindarî** i. *Esk.* Böbürleniş. (M)

PİNDAR (John Wolcot, **Peter—denir**), ingiliz yergi şairi (Dodbrooke, Devonshire 1738-Londra 1819). Eserleri: *Odes* (Odlar) [1785]; *Lousiade* (1786) adlı gülünçlü destan. 1778-1818 Arasında çok sert siyasî tenkitler yayımladı. Samuel Johnson'ın şatafatlı üslûbunu alaya aldı. (L)

PİNDAROS, yunan lirik şairi (Kynoskephalai, Thebai yakınları M.Ö. 518 - Argos? 438). Daiphantos'un oğlu. Ünlü Aigeos soyundandı. Flütçü Skopelinos'un ve Korinna ile Myrtis adlarındaki ünlü kadın şairlerin öğrencisi olan Pindaros, öğrenimini Atina'da tamamladı ve Simonides'i orada tanıdı. Yirmi yaşında onuncu *Pythionikon*'u (Pythiou'lu Apollon'u yücelten şiir) yazdı. Med savaşlarına katılmamış olduğu sanılır. Salamin zaferinden sonra büyük ün kazandı. Ünlü Atina dithyrambos'larını (tanrı Dionysos'u öven coşkun şiirler) ve Syrakusai'li Hieron'a, Akragas'lı Theron'a, Kyrene'li Arkesilaos'a v.b.'ye adadığı od tarzındaki şiirlerini bu dönemde yazdı. 476'ya doğru, Sicilya, tiran Theron'un ve Hieron'un saraylarına gitti. Yaptığı başka yolculuklar hakkındaki bilgiler yetersizdir. Tarihi kesinlikle bilinen son od'u sekizinci *Pythionikon*'dur (446). Diagoras için yazdığı od'lardan biri, Lindos'taki Athena tapınağına altın harflerle kazınmıştı. Pindaros, ölümünden hemen sonra klasikler arasına girdi. Önceleri on yedi kitapta toplanan şiirlerini daha sonraları İskenderiye şairleri on üç kitaplık dokuz gruba ayırdı: 1. kitap, *Hymnos*'lar (İlâhiler); 2. kitap, *Paian*'lar (Zafer şenliği türküleri); 3. ve 4. kitaplar, *Dithyrambos*'lar (Lirik şiirler); 5. ve 6. kitaplar, *Prosodios*'lar (Güfteler); 7., 8. ve 9. kitaplar, *Partheneion*'lar (Bakire şarkılar); 10. ve 11. kitaplar, *Hyporkhema*'lar (Dans şarkıları); 12. kitap, *Enkomion*'lar (Övgüler); 13. kitap, *Threnos*'lar (Ağıtlar); son 4 kitap, *Epinikios*'lar (Zafer şarkıları)'dır. İlk sekiz gruptan sadece birkaç parça kalmıştır. Pindaros'un günümüze kalan tek şiir kitabı *Epinikios*'lar veya *Zafer Şarkıları*'dır. Şairin odları, fikirlerin yüceliği, benzetmelerin parlaklığı, ritimlerin zenginliği ve çeşitliliği, üslûbun ahengi ve yüceliği bakımından yunan lirizminin şaheserleridir.

—*Pindaros dili,* Pindaros'un ortaya attığı yapma edebiyat dili. (Ana dili boiotia lehçesi yerine Pindaros, koro lirizminin geleneksel dilini [Midilli (Lesbos) şairlerinden aktarılan ve Aiolis ve Homeros biçimlerini kapsayan bir dorca biçimi] kullandı. Pindaros dilinin özellikleri, Theokritos gibi Edebiyat Dorcası ile yazan şairlerde de görülür.) [L]

PİNDAROS'ÇULUK i. (*Pindaros*'un adından *pindaros'çu* > *Pindaros'çu-luk*). Pindaros lirizminin taklidi. || Tumturaklı ve karanlık lirizm. (L)

PİNDEMONTE (Giovanni), italyan yazarı (Verona 1751-ay.y. 1812). Vicenza podesta'sı oldu, bir süre Fransa'da yaşadı, 1802'den itibaren İtalyan Cumhuriyeti parlamentosuna girdi. Yurtseverlik şiirleri ve Shakespeare'in etkisini taşıyan trajediler yazdı. (L)

PİNDEMONTE (Ippolito), italyan şairi (Verona 1753-ay.y. 1828). Birçok yer gezdi; çeşitli akım ve görüşlerle yakından ilgilendi. Gençlik çağının bazı çalışmalarından sonra 1788'de *Poesie Campestri*'yi (Kır Şiirleri) yayımladı. 1788-1791 Yılları arasında Paris, Londra, Berlin ve Viyana'da oturdu; bu seyahatlerden sonra yarı alaylı yarı otobiyografik bir roman yazdı: *Abaritte* (1790). 1789'da *La Francia* (Fransa) adlı uzun şiirinde Fransız devrimini övdü; fakat çok geçmeden fikir değiştirdi ve bir kenara çekilerek, o sıralarda dünyayı değiştiren toplumsal ve siyasî olayları uzaktan takip etti. Klasiklerle romantikler arasındaki tartışmalara karışmadan ve biçim yönünden romantizmin etkisinde kalmadan klasik şiir anlayışını sürdürdü. 1805'te *Odysseia*'nın doğru ama sanat yönünden biraz zayıf bir tercümesini yaptı (eserin tümü 1822'de yayımlandı). Gene 1805'te *Epistole in Versi*'yi (Manzum Mektuplar) yazdı. Foscolo, *I Sepolcri* (Mezarlar) adlı şiirini Pindemonte'nin *I Cimiteri* (Mezarlıklar) adlı uzun şiirine adadı; ama Pindemonte *I Cimiteri*'yi yarım bırakarak *I Sepolcri* (Mezarlar) adlı manzum bir mektup yazdı (1807). Öbür eserleri: *Novelle* (Hikâyeler) [1792], *Sermoni* (Nutuklar) [1819]; küçük şiiri *Il Colpo di Martello del Campanile di San Marco* (San Marco Çan Kule-

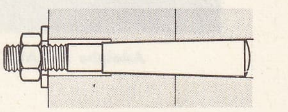

ucuna diş çekilmiş konik

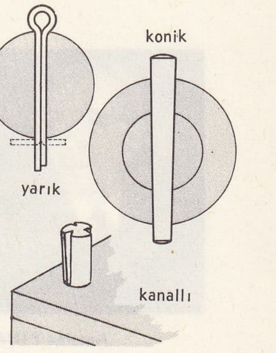

pimler

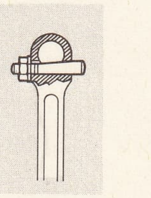

bisiklet **pimi**

Foto. MEYDAN

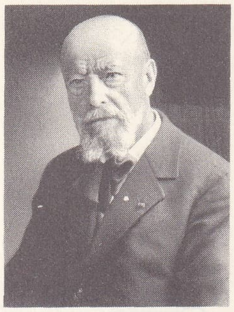
Adolphe PİNARD

Antoine PİNAY

sinin Tokmak Darbesi) [1820] ve Shakespeare, Alfieri ve Ossian etkisinde yazdığı Arminio [1804] adlı trajedi. (M)

PİNDOS, Batı Yunanistan'da billûrlu kütleler ile kalkerli ve şistli sıradağlardan oluşan bütün. En yüksek noktası *Smolikas*'ta 2 632 m. Eskiçağda bu dağ Apollon'a, ilham perilerine ve şiire adanmıştı. (L)

PİNE i. (fars. *pîne*). *Esk.* Yama. (Özellikle ayakkabı yaması.) [M]

PİNEALOM i. (fr. *pnéalome*). Kozalaksı cisim hücrelerinden oluşan ur. (L)

PİNEAU'LAR, tahta üstüne çalışan fransız heykeltıraş ailesi: JEAN BAPTİSTE (1652 - Paris 1694), 1680'den itibaren Caffieri ile birlikte Versailles sarayının heykel işlerinde, Saint-Germain'de Parfums dairesinin doğramacılığında (1685), Versailles ve Trianon'un Récollet'lerinde çalıştı; — oğlu NİCOLAS (Paris 1684-ay.y. 1754), 1716-1727 arasında Peterhof'ta Büyük Petro'nun çalışma odasını düzenledi. Fransa'ya döndü, iç dekorasyonlar, özellikle Muette şatosunun dekorasyonunu yaptı (1747-1748). Çok sayıda lambri ve mihrap deseni çizdi (Arts Décoratifs müzesi). —DOMİNİQUE (Petersburg 1718-Paris 1786), Nicolas'nın oğlu, Louis XVI üslûbunu ilk uygulayanlardandır. (L)

PİNE BLUFF, A.B.D.'de (Arkansas) şehir, Arkansas ırmağı kıyısında, Little Rock un güneyinde; 44 000 nüf. Bölgenin pamuk pazarı. Kimya sanayii. Metalürji. Kereste. (L)

PİNEDA DUQUE (Roberto), kolombiyalı besteci (Santuario 1910). Müzik öğrenimine Modellin Güzel Sanatlar enstitüsünde başladı. Cali konservatuvarında Antonio Maria Valencia'nın yanında koro tekniğini inceledi. 1939-1952 Arasında orkestra, koro ve piyano için birçok eser ve ilk olarak 24 mayıs 1946'da kendi yönetiminde temsil edilen bir opera yazdı. Kolombiya Millî Üniversitesi konservatuvarında org, armoni ve beste profesörlüğü yaptı. 1960'ta Bogota'nın 250. kuruluş yıldönümünde açılan yarışmada piyano ve orkestra için yazdığı konçerto ile birincilik ödülünü aldı. Ayrıca, din ve oda müziği alanlarında da besteleri vardır. (M)

PİNEDUZ bİş. i. (fars. *pîne*, yama ve *-dûz*, diken'den *pîne-dûz*). *Esk.* Eskici, tamirci.

◆ **Pineduzî** i. *Esk.* Yamacılık, eskicilik. (M)

PİNEKLEMEK geçz. f. (fars. *pinegî*, uyuklama > *pinek*'ten *pinek-le-mek*). Uyuklamak, uyuklar gibi hareketsiz oturmak: *Kadınların çocuklarını gezdirdikleri, mağazalarda, dairelerde çalışanların tatil saatlerinde güneşledikleri, işsizlerin pineklediği bir park* (Ş.S. Aydemir). *Ben yukarki odamda pineklerden o, aşağıdaki odasında tıpış tıpış eşinecek* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Ben hep aynı bira bardağı önünde pinekliyorum, onlar üçüncü dubleyi yuvarladılar* (B. Felek). || *Teşm. yol.* Bir yerde oturup kalmak, miskinlik etmek: *Zengin kocayı ele geçirirler de kan tere batmış halde Beyrut'ta pineklerler mi?* (R.H. Karay). [M]

PİNEL i. (?). Denizc. Rüzgârın estiği yönü göstermesi için direk şapkalarının üstüne konulan yelkovan biçimindeki âlet. (M)

PİNEL, XVII. ve XVIII. yy. da yaşamış fransız lavtacı ailesi: PİERRE, 1641'de, Paris'te lavtacı; — oğlu GERMAİN, lavta, teorba ve keman çalardı (öl. Paris 1661), 1646'da kralın lavtacısı, 1649'da kralın lavta öğretmeni oldu; — SERAPHİN, Germain'in oğlu; lavtacı olarak babasının çeşitli görevlerini devraldı; — FRANÇOİS, lavtacı ve teorbacı (1635'e doğr. 1709), öncekilerin akrabası (?), 1656'da *Psyché Balesi*'ne katıldı, krala lavta öğretti, 1667'de kralın teorbacılık, daha sonra özel şarkıcılık görevlerini satın aldı; — JULİE XVIII. yy.da yaşamış besteci, *Ağırbaşlı ve Meyhane Şarkılarından Kurulu Yeni Bir Derleme*'nin (Paris, 1737) bestecisidir. (L)

PİNCEVENT
magdaleniyen
konak yeri
(ren geyiği
kemikleri ve âlet
kalıntıları)

PİNEL (Philippe), fransız hekimi (Saint-André-d'Alayrac, Languedoc 1745 - Paris 1826). Akıl hastalıkları üzerinde çalıştı ve 1793'te Bicêtre hastahanesi başhekimliğine getirildi. Burada delilerin tedavisinde gerçek bir devrim yaptı; zincire vurma ve bütün öteki sert işlemlerin yerine, hastalara iyi ve yumuşak davranma usulünü uyguladı. 1795'te Salpêtrière hastahanesine geçti. Başlıca eserleri: *Nosographie Philosophique* (Felsefî Nozografya), *Traité Médico-philosophique sur l'Aliénation Mentale ou la Manie* (Akıl Hastalıkları veya Saplantılarda Felsefî Hekimlik Bilgileri) [1801]. (L)

PİNELLİ (Ettore), italyan müzikçisi (Roma 1843-ay.y. 1915). Amcası T. Ramacciotti ve J. Joachim'den keman dersi aldı. Değerli bir müzikçiydi. Ayrıca, sonradan konservatuvar haline getirilen Santa Cecilia okulu ile Roma Orkestra derneğini kurdu (1874-1898). Bir senfoni, bir *İtalyan Rapsodisi*, bir dörtlü ve çeşitli klasik parçalar besteledi. (M)

PİNELO (Antonia DE LEON), ispanyol hukukçusu (Lima 1590-1660). Sevilla'da, Casa de Contratacion adlı ticaret odasına bağlıydı. İspanyol Hindistan'ının kanunlarını *Recopilation General de las Leyes de İndias* adlı bir eserde derledi. Carlos II. derlemeyi bastırttı ve uygulattı. (L)

PİNEN i. (fr. *pinène*). Kim. Terpen sınıfından, $C_{10}H_{16}$ formülünde çift çevrimli hidrokarbon. *Eşanl.* TEREBENTEN.

— ANSİKL. *Pinen*, terebantin esansının temel maddesidir; levojir (fransız esansı), dekstrojir (amerikan esansı) ve az çok rasemik şekillerde bulunur; izomeri olan *nopinen*'e eşlik eder. Özel kokulu, 0,86 yoğunluğunda, 155° C'ta kaynayan renksiz bir sıvıdır. Suda çözünmez, organik eriticilerle karışabilir. Pinen'in açık formülü şemadaki

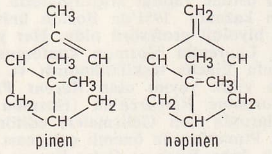

gibidir; fakat bu yapıya uyan tepkime pek azdır; bunlar arasında, çift bağın kaybolduğu, *pinan* halindeki hidrojenlenme tepkimesi sayılabilir. Susuz hidroklorik asit katılması, normal olarak —60°C'a doğru olur. 0°C'ta tepkimeye bir yer değiştirme eşlik eder ve bornil klorür meydana gelir; bu da, dolaylı veya dolaysız yoldan önce borneol, sonra kâfur haline dönüştürülebilir (kâfurun sınaî sentezi). Seyreltik asitler, yer değiştirmeyle, pineni terpin halinde hidratlar. Yüksek sıcaklıkta, *osimen* (asiklik terpen), *limonen* (monosiklik terpen) halinde izomerleşir ve halkası, iki *izopren* (hemiterpen) molekülü halinde bölünür. İyot etkisiyle hidrojen kaybederek *parasimen* verir. Kolayca yükseltgenebilen pinen, klor veya nitrik asit etkisiyle tutuşur. (L)

PİNE POİNT, Kanada'da (Kuzeybatı toprakları) yer, Büyük Esir gölü yakınında maden (kurşun ve çinko) işletmeleri. (L)

PİNERA LLERA (Virgilio), kübalı yazar (Cardenas 1912). 1942'de *Poeta* dergisini kurdu. Bir ara Arjantin'de yaşadı, 1958'de Küba'ya döndü. Şiirler (*Las Furias* [Öfkeler], 1941; *La İsla en Peso* [Adanın Ağırlığı], 1943; *Poesia y Prosa* [Şiir ve Nesir], 1944), hikâyeler (*El Conflicto* [Çatışma] 1942; *Cuentos Frios* [Soğuk Hikâyeler], 1956; *La Carne de René* [René'nin Eti] 1952; *Pequenas Maniobras* [Küçük Manevralar], 1963), oyunlar (*Electra Carrigo* [1941]; *Jesus* [1948]; *Aire Frio* [Soğuk Hava] 1959; *El Filantropo* [Insansever], 1960) yazdı. (M)

PİNERO (sir Arthur Wing), portekiz asıllı ingiliz tiyatro oyuncusu ve yazarı (Londra 1855-ay.y. 1934). 1874-1881 Arasında tiyatro oyuncusu, 1890-1910 yılları arasında da tiyatro yazarı olarak Henry Arthur ile seyircilerin ilgi ve sevgisini kazandı. Başlıca eserleri: *The Second Mrs. Tanqueray* (İkinci Mrs. Tanqueray) [1893] adlı İbsen türünde bir dram; *The Gay Lord Onex* (Şen Lord Onex) [1899]; *His House in Order* (Ev Düzeni Tıkırında) [1906]; *Mid-Channel* (Manş'ın Ortası) [1909] komedisi; perili bir komedi olan *The Enchanted Cottage* (Büyülü Kulübe) [1922]. (L)

PİNEROLO, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Torino ili), Chisone vâdisinin ağzında; 27 700 nüf. XV. yy.dan kalma sivri kemerli katedral ve Senato konağı. Talk ve grafit ocağı. Besin sanayii. Demiryolu malzemesi. At nalı fabrikası.

— Tar. Piemonte'nin anahtarı sayılan bu müstahkem şehir, 1536-1574, 1631-1696 ve 1801-1814 yıllarında fransız işgali altında kaldı. Devlet hapishanesi olarak kullanılan şatosuna Fouquet, Lauzun ve Demir Maske hapsedildi. (L)

PİNGÂN i. (fars. *pingân*). *Esk.* Fincan. || Küçük taş.

◆ **Pingânçe** i. *Esk.* Küçük fincan. (M)

PİNG CIN, çinli siyaset adamı (Şansi eyaleti 1899 veya 1901). 1926'da Çin Komünist partisine girdi, tutuklandı, 6 yıl hapiste kaldı. «Halk Kurtuluş ordusu» nun Pekin'e girişinden (31 ocak 1949) hemen sonra şehrin belediye reisi oldu. 1965 Ocak ayında, Millî Halk meclisi başkan yardımcılığına getirildi. Çin heyeti başkanı olarak katıldığı, Bükreş'teki Romanya Komünist partisi kongresinde (haziran 1960), Kruşçev'in Çin'i suçlayan tutumuna karşı çıktı. Eylül 1965'te, henüz üniversitelerde bir tenkit kampanyası olarak başlatılmış, aydın ve sanatçılar çevresiyle sınırlı bulunan kültür ihtilâlini incelemekle görevlendirildi. Ne var ki onun tezi 16 mayıs 1966'da mahkûm edildi ve Partinin Pekin komitesinden uzaklaştırıldığı haziran 1966'da açıklandı. (L)

PİNG DI-HUAY, çinli asker ve siyaset adamı (Çao-çan, Hu-Nan 1898). Çin Komünist partisi üyesi (1923) ve Kızılordunun başta gelen yöneticilerinden biri oldu. Uzun Yürüyüş sırasında (1934-1935), Çin-Japon harbinde (1937-1945) ve Güneybatı Çin topraklarını işgal ettiği üçüncü Çin iç savaşında (1946-1949) Çu-Teh'in yardımcısıydı. 1950'de, Kore'deki çin birliklerine kumanda etti; bu savaşa son veren Panmunjom anlaşmalarını Çin adına o imzaladı (temmuz 1953). Millî Savunma bakanı ve başbakan yardımcısı (1954), Partinin Siyasî büro üyesi (1955) oldu, aynı yıl rütbesi mareşalliğe yükseltildi. Lu-Çan'daki (ağustos 1959) Merkez komitesi toplantısından sonra, Millî Savunma bakanlığına, onun yerine Lin Piao getirildi. 1966 Ocak ayında ise tutuklandığı bildirildi. Sovyet örneğine uygun bir ordu kuruluşundan yanaydı; Lin Piao tarafından girişilen, ordunun alabildiğine siyasîleştirilmesi hareketine karşı durmuş olduğu sanılır. (L)

PİNGET (Robert), fransızca yazan isviçreli yazar (Cenevre 1919). Hukuk okudu, bir süre İngiltere'de Fransızca dersleri verdi, Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulunda staj yaptı, Kuzey Amerika ve Afrika'ya gitti. Kendini edebiyata verdi. Romanları: *Mahu ou le Matériau* (Mahu veya Gereç) [1952]; *Graal Flibuste* (Korsan Graal) [1957]; *Le Fiston* (Oğul) [1959]; *Clope au Dossier* (1961); *İnquisitoire* (Soruşturma) [1962]; *Quelqu'un* (Biri) [1965]. Tiyatro eserleri: *Lettre Morte* (Ölü Mektup) [1960]; *La Manivelle* (Manivela) [1960]; *Architruc* (Büyük Hile) [1961]. Eserlerinde gülünç kişileri ve olayları dile getirir. Pinget, yeni-romanın başlıca temsilcilerindendir. (L)

PİNG PONG i. (tes. edil. ad; onomatope). Masa üstünde oynanan bir çeşit tenis (*masa tenisi* de denir): *Halit Ayarcı ping pong oyununu çok seviyordu ve üst katta bunun*

Foto. Manuel, A.D.P. (LAROUSSE)

için bir oda ayırtmıştı (A. H. Tanpınar).

— ANSİKL. *Ping pong,* boyu 2,74 m, eni 1,52 m, yerden yüksekliği 0,76 m olan, genellikle yeşile boyanmış bir masada oynanır. Masa ikili oyunlardaki servis atışları için boyuna olarak tam ortadan bölünmüştür. Oyunun amacı, çevresi 11,43-12,06 sm, ağırlığı 2,40-2,53 gr olan bir selüloit topu, masayı enlemesine ve tam ortadan bölen 15,25 sm yüksekliğindeki filenin üzerinden, genellikle kauçuk kaplı tahta bir raketle aşırtmaktır. Oyun kuralları tenis kurallarına benzer. Okkalama yasaktır ve taraflar sıra ile beşer servis atarlar. Ayrıca ikili oynarken servis atışlarında topun servis atılan bölümün çaprazındaki bölüme (teklide olduğu gibi fileye değdirmeden) düşmesi gerekir. Şampiyonluk turnucalarında ping pong maçları her biri 21 sayılık (20 ve daha fazla sayılardaki beraberliklerde set kazanmak için rakipten iki sayı fazla almak gerekir) 3 veya 5 set üzerinden oynanır. (L)

PİNG-PU, ing. **Pengpu,** Çin'de (Anhuy) şehir, Nankin'in kuzeybatısında; 253 000 nüf. Demiryolu merkezi. Dokuma ve besin sanayii. (L)

PİNGUİCULA i. Bataklık ve turbalık yerlerde yetişen rozet çiçekli bitki. (*Utriculariaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Pinguicula,* kalın yapraklı, çok yıllık bir bitkidir. Avrupa ve kuzey Amerika'nın bataklık bölgelerinde beş on türü bulunur. *Bayağı pinguicula*'nın içinde italyan Alpleri'nde peynir mayası olarak kullanılan bir madde vardır. (L)

PİNGUSSON (Georges), fransız mimarı (Clermont-Ferrand 1894). Yeniliğe yönelen eserlerinin başlıcaları: Saar sınırındaki Waldwisse belediyesi bölgesinin düzenlenmesi ve yeniden yapımı, Saarbrücken'de Fransız elçiliği binası, Corny-sur-Moselle (Moselle) kilisesi ve Lorraine kömür ocakları havzası meskenleri. 1961'de Paris'teki L'île de la Cité'nin doğu ucunda Sürgünler anıtını (*Mémorial de la Déportation*) yapmak görevi de kendisine verilmiştir. (L)

PİNGYANG. Bk. PYONGYANG.

PİNG-YÜEN, Çin'de il; 1949 Devriminden hemen sonra Honan, Şandung ve Hopey illerinden alınan topraklarla kuruldu. 1952'de kaldırıldı. Merkezi, *Hsin-Hsiang* idi. (L)

PİNHAN sıf. (fars. *pinhān*). *Esk.* Saklı, gizlenmiş: *Gamım pinhan dutardım ben dediler yare kıl ruşen / Desem ol bî-vefa bilmem inanur mı* (Fuzuli). *Cism-i zârım hâkte pinhan olunca isterim / Bir zaman olsun Ziya namım felekte pâydar* (Ziya Paşa). [M]

PİNHEİRO FERREİRA (Silvestre), portekizli filozof ve siyaset adamı (Lizbon 1769-ay.y. 1846). Coimbra üniversitesinde profesörlük yaptı. Devrimci doktrinleri okuttuğu için kürsüsünden uzaklaşmak zorunda kaldı (1797). Dış ülkelere geziler yaptı ve çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. Dışişleri ve savaş bakanı oldu (1821-1824). Mutlakıyet rejimi kurulunca istifa etti. Paris'e giderek 1843'e kadar orada kaldı, sonra geri döndü. Başlıca eserleri *Psikoloji Üstüne Deneme* (1825); *Kamu Hukuku, Anayasa Hukuku, İdare Hukuku ve Devletler Hukuku İlkeleri* (1834). [L]

PİNİK sıf. (fr. *pinique*). Kim. Formülü $C_9H_{14}O_4$ olan asit için kullanılır; 102°C'ta erir ve pinonik asidin nitrik asitle yükseltgenmesinden elde edilir. (L)

PİNİLLA (Enrique), perulu besteci (Lima 1927). Öğrenimini yurdunda yaptı. Bilgilerini Paris'te (Ch. Koechlin, A. Honeger) ve Madrid'de (C. del Campo, F. Calés) geliştirdi. Lima konservatuvarında ve üniversitesinde profesörlük yapmaktadır. Başlıca eserleri: *Canciones par a Soprano y Piano* (Soprano ve Piyano için Şarkılar) [1955]; *Canto para Orquesta* (Orkestra için Şarkı) [1963]. Tiyatro eserleri ve filimler için besteler yaptı. Piyano için birçok eser yazdı. (M)

PİNİOLA i. Siyah ve beyazla karışık şarap kırmızısı renginde ötücü kuş. (Çam piniolası *[Piniola enucleator]* kuzey yarımküre ormanlarında kozalaklılar arasında yaşar. İspinozgillerden.) [L]

PİNİT i. (fr. *pinite*). Kim. İnozit'in, $(OH)_5C_6H_6(OCH_3)$ formülündeki monometilli eteri; 186°C'ta ergir, şeker tadındadır; sinameki yapraklarında ve madagaskar kauçuğunda bulunur.

— Miner. Kordiyerit'in ayrışmasından meydana gelen mika; ilk defa, Saksonya'daki *Pini* madeninde bulunduğu için bu ad verilmiştir. (L)

PİNK i. («karanfil» ve «pembe renk» anlamında ing. k.). Seram. Kalay ve krom oksitleri ile kireçten meydana gelen ve tonu pembeden canlı kırmızıya kadar değişen renk. (L)

PİNK i. Kıç tarafı akdeniz şebeklerini andıran eski hollanda ve kuzey amerika balıkçı gemisi. (L)

PİNKERTON (Allan), amerikalı detektif (Glasgow, İskoçya 1819-Chicago 1884). Gardiyan olan babasının bir mahkûm tarafından öldürülmesinden sonra, dokuz yaşında okulu bırakarak çalışmağa başladı. Daha sonra genel oy hakkı için mücadele eden «Çartist» reform hareketine katıldı. 1842'de bu eylemlerinden dolayı tutuklanmak üzereyken, birkaç saat önce evlendiği karısıyle birlikte, gemiyle Chicago'ya kaçtı. Bir süre sonra Cook idare bölgesi şerif vekili oldu. 1853'te belediye reisi Levi Day Boone onu Chicago'nun başdetektifliğine getirdi. Pinkerton, 1850'de kendi detektif bürosunu kurdu, 1855'te İllinois Merkez demiryolunu ve başka demiryollarını korumа görevini aldı. Abraham Lincoln'a karşı hazırlanan bir suikastı ortaya çıkardı. Bazı kimseler bu teşebbüsün uydurma olduğunu, Pinkerton'un kendine ün sağlamak için bu işi ortaya attığını ileri sürdüler. 1861-1862 Arasında binbaşı E.J. Allen adıyle Potomac Ordusu İstihbarat servisinin başına geldi. Çok iyi bir casus teşkilâtçısı olmakla beraber, savaş alanından gelen bilgileri yorumlamakta başarısız kaldı. 1862'de ordudan ayrıldı, fakat New Orleans'taki pamuk yolsuzlukları ile bir süre daha uğraştı. (M)

PİNKERTON (John), iskoçyalı coğrafyacı, tarihçi ve nümismat (Edinburgh 1758-Paris 1826). *İskitler ve Gotların Kökeni Üstüne İnceleme* ve *Çağdaş Coğrafya* (1820) adlı eserleri ile Malte-Brun'e öncülük etti. *Gezi Notları* (1806-1813) adlı eseri anılmağa değer. Pinkerton şiirler de yazdı: *Şiirler* (1781), *Trajik İskoçya Baladları* (1781). [L]

PİN - KİANG. Bk. PIN - CIANG.

PİNKİE, İskoçya'da (Midlothian) yer, Edinburgh yakınında, Musselburgh'un güneydoğusunda. Somerset İskoçyalıları burada yendi (eylül 1547). [L]

PİNNA i. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan ikiçenetli yumuşakça. (*Pinnidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Pinna*'lar, karinalı veya bombeli, üçgenimsi, uzunca kavkılı, sivri tepeli büyük yumuşakçalardır; bazı türlerinin (*Pinna nobilis*) [Akdeniz] uzunluğu 70 sm'yi bulur. Çok ince ve bol olan bisüslerinden ipeğimsi kumaşlar dokunur; Sicilyalılar ve Kalabriyalılar bundan çorap ve eldiven yaparlar. Birçoğunun içinde pembe inciler vardır; oldukça ince olan iç sedefi çeşitli işlerde kullanılır. (L)

PİNNOTHERA i. İkiçenetli yumuşakçaların (midye) ve tulumluların vücut kıvrımlarına yerleşerek bunlarla birarada yaşayan küçük yengeç. (L)

PİNNULA i. (lat. k.). Zool. Denizlâlelerinde kollar üzerinde bulunan uzantı. (Denizlâlelerinin kolların meydana getiren kabalık halkaların her birinde bir pinnula bulunur. Pinnulalar halkalarda almaşık olarak art arda yer aldığı için bir kol boyunca iki sıra pinnula görülür. Her pinnulada eşeysel bir bez vardır; bu bez olgunlaşınca yırtılır ve eşeysel ürünler ortaya çıkar.) [L]

PİNNULARİA i. Suların yüzeyinde nemli toprakta yaşayan diyatome. (L)

PİNO (Marco DAL), **Siena'lı Marco** denir, italyan ressam ve heykeltıraşı (Costa al Pino, Siena 1525'e doğr.-Napoli 1587'ye doğr.). Michelangelo'nun öğrencisi ve taklitçisiydi. Roma ve Napoli'de çalıştı. (L)

Pinokyo (*Avventure di Pinocchio: Storia di un Burattino*) [Pinokyo'nun Serüvenleri: Bir Kuklanın Hikâyesi), italyan yazarı Collodi'nin çocuk romanı. Önce 1878'de tefrika halinde, sonra 1883'te kitap olarak yayımlandı. Pinokyo, küçük bir çocuğa dönüşen bir kukladır; fakat bu kukla akıllı uslu bir çocuk olma niyetine rağmen, daha önceki yaramazlık, tembellik, umursamazlık ve muziplik alışkanlıklarını bırakamaz; bu alışkanlıklar onun başına olmadık işler açar. Bu eserin evrensel başarısı, Walt Disney'in Pinokyo'yu film kahramanı yapmasıyle (1939) daha da arttı. (→Bibliyo.) [L]

PİNON i. Bot. Güney Amerika'da baklagiller takımından çeşitli ağaçlara (*albizzia* [gülibrişim], *Gliricidia sepium, erythrine* v.b.) verilen yerli ad. (L)

PİNON (René), fransız tarihçisi (Montbard 1870-Paris 1958). *Revue des Deux Mondes*'un siyaset fıkracısı olarak Poincaré'nin yerine geçti (1922-1940). En önemli eseri *l'Histoire Diplomatique*'tir (Dış Siyaset Tarihi). [L]

PİNONİK sıf. (fr. *pinonique*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}O_3$ olan, keton sınıfından bir asit için kullanılır; 70°C'ta ergir, pinen'in çift bağının permanganatla yükseltgenerek açılmasından meydana gelir. (Pinik asit haline kolayca yükseltgenir.) [L]

PİNOS (İSLA DE), Antil denizinde ada (Küba'ya bağlıdır); güney kıyıdan Batabano körfeziyle ayrılır; 3 145 km²; 9 800 nüf. Turunçgil ve tütün yetiştiriciliği. Turizm. (L)

PİNOSİTOZ i. (fr. *pinocytose*). Hücre bil. Hücreyi saran ortamdan bir sıvı damlacığının hücre içine girmesi; etrafı sitoplazmadan bir zarla çevrilen damlacık orada koful haline gelir. (Sıvı elemanların hücre tarafından yutulması böyle olur. || Canlı hücrelerin molekülleri yutma ve sindirme tarzı. (Molekül önce hücre zarı tarafından sarılır, sonra bir kofulun içine itilir, orada lizozomlardan doğan enzimlerle sindirilir.) [L]

PİNOS-PUENTE, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Granada ili), rio Cubillas'ın kenarında, Genil yakınında; 13 900 nüf. Ticaret merkezi. (L)

PİNOYİT i. (fr. *pinnoïte*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum borat. (L)

PİNPİRİK sıf. «Yaşlı, eli ayağı tutmayan, dermansız» anlamında alay yollu kullanılır. (M)

PİNPON sıf. *Argo.* Çok yaşlı, beli bükülmüş (kimse): *«Ah Aliciğim! senin için ölüyorum. Seninle evleneceğim... Bıktım bu pinpon heriften» diye söylendi. Ben gülmemek için esner gibi yaptım* (B. Felek). [M]

PİNS adası, Yeni Kaledonya'da ada; 160 km²; 570 nüf. İdare merkezi, *Kuto.* Sürgün yeri. (L)

PİNSARD (Pierre), fransız mimarı (Paris 1906). Dinî mimaride uzmanlaştı (Lille de Dominiken manastırı, Ars yeraltı mezarlığı, Brest'te, Douai'de ve Cambrai'de kiliseleri). En ünlü eseri Pierre Vago, Le Donné ve mühendis Freyssinet ile beraber yaptıkları, Lourdes'daki Saint-Pie-X yeraltı bazilikasıdır (1958). [L]

PİNSK, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Polesye'de, Pripet kıyısında; 41 000 nüf. Kereste sanayii merkezi. Şehir Pinsk veya Pripet bataklıkları denen geniş bir bölgede kurulmuştur. (L)

PİNSUTİ (Ciro), italyan bestecisi (Sinalunga 1829-Floransa 1888). İtalya'da üç operasını başarıyle temsil ettirdi: *Venedik Taciri* (1873), *Mattia Corvino* (1877) ve *Margherita* (1882). 1856'da, Krallık Müzik akademisi şan öğretmenliğine tayin edildiği Londra'da uzun süre kaldı. (L)

PİNŞER i. (alm. *pinscher*). *Cüce pinşer,* alman süs köpeği ırkı.

— ANSİKL *Cüce pinşer,* doperman köpeğinin cücesidir; tüyleri siyah, kırmızı veya kahverengi olur. *Arlequin* çeşidinin tüyleri beyaz zemin üzerine gri veya siyah lekeli; boyu da daha iridir. Çok dayanıklı ve gürbüz olan pinşer iyi bir bekçi ve gezi köpeğidir. (L)

PİNT i. (isp. *pinta*'dan). Metrol. İngiltere (değeri 0,568 25 litre) ve A.B.D.'de (değeri 0,473 2 litre) kullanılan hacim ölçüsü. || Metrik sistemden önce, Fransa'da sıvılar için kullanılan eski hacim ölçüsü. (Paris'teki değeri 0,93 litreydi.) [L]

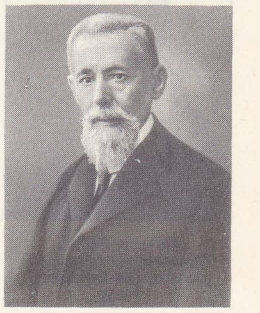

Salvatore PİNCHERLE

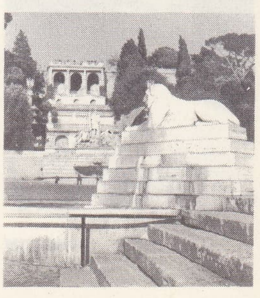

PİNCİO bahçesi
Halk meydanından
görünüşü

Nicolas PİNEAU
desen
Süsleme Sanatları
kütüphanesi, Paris

Foto. X, Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

Philippe PİNEL
Vigneron'un taşbasması
Cabinet des Estampes,
Paris

PİNG-CIN

PİNG DI-HUAY

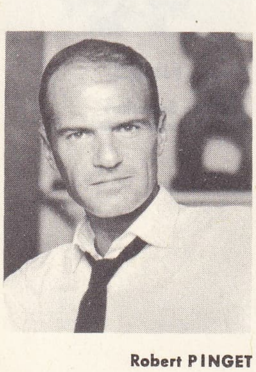
Robert PİNGET

PİNTA i. Patol. Orta Amerika'da sık rastlanan hastalık; deri üzerinde kırmızı, mavi, siyah ve beyaz lekelerle belirir. (Bu hastalık, *karate* ile bir tutulur.) [L]

PİNTER (Harold), ingiliz tiyatro oyuncusu ve oyun yazarı (doğ. Londra 1930). Krallık Tiyatro akademisine girdi ve 1950'den sonra, oyuncu olarak taşra tiyatro topluluklarıyle İrlanda'ya gitti. İlk gençliğinden beri yazan sanatçı, günlük konuşma dilinin imkânlarından yararlanmasını bildi. İlk oyunları: *Doğum Günü* (The Birthday Party [1957]; *Gitgel Dolap* (The Dumb Waiter) [1959], *The Room* (Oda) [1962]. Bütün tiyatro oyunlarında ana tema, ne oldukları kesinlikle anlaşılamayan birtakım dış kuvvetlerin zorlamak ve yıkmak istedikleri oda gibi bölme gibi, insana güven veren «kapalı çevre» temasıdır: *Kapıcı* (The Caretaker) [1959]; *The Collection* (Koleksiyon) [1962]; *The Lover* (Âşık) [1962]; *The Homecoming* (Yuvaya Dönüş) [1965]. Pinter ayrıca, radyo ve televizyon oyunları (*A Slight Ache* [Hafif Ağrı], 1958; *Night School* [Gece Okulu], 1960) ve birçok senaryo (*The Servant* [Uşak], 1963; *The Pumkin Eater* [Kabak Yiyen], 1964; *Accident* [Kaza], 1967) yazdı. (L)

PİNTİ sıf. Aşırı derecede eli sıkı, cimri: *Öyle bir kişi, kendini her eğlenceden yoksun edip ille parasını biriktirmek isteyen pintiye benzemez mi?* (N. Ataç). *Doktor Lütfü Bey çok pinti...* (Kemal Tahir).

◆ **Pintilik** i. Pinti olma hali: *Büyük kusurlarından biri de pintiliğiydi: Bu gönlü çok cömert adamın cebi çok hasisti* (Y. Z. Ortaç). || Pinti gibi davranma. (M)

PİNTİLEŞMEK dönşl. f. (*pinti*'den *pin-ti-le-ş-mek*). Pinti hale gelmek, cimrileşmek. (M)

PİNTO (Anibal), şilili siyaset adamı (Valparaiso 1825-ay.y. 1884). Senatör seçildi (1804). Errazuriz Zanartu hükûmetinde savaş bakanı oldu (1871-1876). Daha sonra Errazuriz Zanartu'nun yerine cumhurbaşkanı seçildi (1876-1881). Cumhurbaşkanlığı döneminde Atacama nitratlarından ötürü Peru ve Bolivya'ya savaş açıldı (Pasifik savaşı). [L]

PİNTO (Fernao MENDES). Bk. MENDES PİNTO (Fernao).

Pin-tsao-gang-mu, XVI. yy.ın sonlarında Li Şı-cın tarafından yazılan ve eski çağlardan beri bilinen tıbbî bilgileri kapsayan 52 bölüm halindeki çin farmakopesi. (L)

PİNTURİCCHİO (Bernardino Dİ BETTO, **il** — denir), italyan ressamı (Perugia 1454 [?] - Siena 1513). Sistina şapelinde Perugino ile birlikte çalıştı (1481-1483). İnnocentius VIII, «Belvedere» sarayının bir kısmını, Alessandro VI da Vatikan'daki Borgia dairelerinin altı salonunu ona süsletti (1493-1494). Sant'Angelo şatosunda da çalıştı ve Roma'da Aracoeli Santa Maria kilisesinde, en güzeli *Aziz Bernardinus'un Ölümü* olan birçok fresk yaptı. 1502'de kardinal Piccolomini'den, Siena katedralinin kütüphanesini resimleme görevini aldı. Bu *Biccolomini Kütüphanesi* resimleri onun son önemli eserleridir. Yağlıboya resimleri: Vatikan'da, *Meryem'in Taçlanması*, dördü Floransa'da, üçü de Borghese galerisinde bulunan yedi tabloluk *Yusuf'un Hikâyesi;* Berlin'de, *Kâhin Kralların Tapınması* ve *Tebşir;* Louvre'da, *Meryem*. Bütün bu kompozisyonlardaki çekici renkler, yalın desen, kullandığı mermer harcı ve yaldızların süsleme etkileri, ressamın üstün değerini gösterir. (L)

PİN-UP [pinap] i. (ing. *ton pin up*, iğne ile tutturmak'tan). Hoş bir fizik yapısı olan ve erkek uyandıran genç kadın. (L)

PİNYON i. (fr. *peigne*, tarak'tan *pignon*). Mekan. Silindirik veya konik bir dişli çiftinde, dişli çarklardan en küçüğü. (Büyüğüne *çark* denir.) || *Hareket iletim pinyonu,* bir mekanizmanın uzaktaki bir parçasına hareket iletmeğe yarayan pinyon dişli.

— ANSİKL. *Pinyon*'lar genellikle silindiriktir; yalnız, bir hareketi belli bir açı altında iletmek gerektiği zaman, konik dişli çiftinde olduğu gibi, konik biçimli bir pinyon ile uygun biçimli başka bir pinyon dişli kullanılır. Sessiz çalışmasını sağlamak için, pinyonlara helisel diş açılır. Meselâ otomobillerin vites kutularında, sessiz çalışmayı sağlamak için, sekonder mille sürekli bağlantı halinde olan helisel dişli pinyonlara baş vurulur. Sekonder mil ile pinyon arasındaki bağlantı, tırnaklı kavrama ile veya iç dişlilerle sağlanır. (L)

PİNZGAU, Avusturya'da (Salzburg ili) bölge, Hohe Tauern'lerin kuzey yamacı eteğinde, Yukarı Salzach vâdisini içine alır. Merkezi, *Zell am See.* (L)

PİNZON (Martin Alonso Yanez), ispanyol denizcisi (Palos de Moguer, Huelva 1440-la Rabida, Huelva 1493). 1492'de Kristof Kolomb'un üç gemisinden birinin (*Pinta*) kumandanıydı. Öbür gemilerin önünde ve onlardan ayrı yol alırdı: Kolomb'dan bile altı hafta süreyle ayrı seyretmişti. Dönüşte, Yeni Dünya'nın keşfini kendisine mal etmek umuduyle yine önden gitti. (L)

PİNZON (Vicente Yanez), ispanyol gemi yapımcısı ve denizcisi (Palos 1460? - ?1524), Martin Alonso Pinzon'un kardeşi. Palos'dan kalkan üçüncü gemi *Nina*'nın kumandanı olarak Kristof Kolomb'un ilk yolculuğuna katıldı. Fakat daha çok 1500'de yaptığı bir yolculukla tanınır. Bu gezisinde Brezilya kıyılarını ve Amazon'un ağzını keşfetti. Juan Diaz de Solis ile birlikte, biri 1497'de Honduras körfezine, öbürü 1508 - 1509'da Güney Amerika'nın Atlantik kıyılarına olmak üzere iki yolculuk yaptı. İkinci yolculuğunda La Plata'ya kadar uzandığı sanılır. 1523'ten sonra izine rastlanmadı. (M)

PİOLA (Caselli, Alessandro), italyan tuğamirali (Alessandria 1825-Torino 1910). 1860'ta Cavour'un izniyle görevinden ayrıldı ve Garibaldi tarafından Sicilya Deniz kuvvetlerini yönetmekle görevlendirildi. İtalyan deniz kuvvetlerine dönünce tuğamiralliğe yükseltildi. 1848-1849 Seferine, Kırım (1855-1856) ve İtalya seferine (1860-1861 ve 1866) katıldı. (M)

PİOMBİNO, İtalya'da şehir, Toscana'da (Liverno ili), *Piombino körfezi* kıyısında; 35 500 nüf. XIV. yy.dan kalma kilise. Elbe (Elba) adasından çıkarılan demir filiziyle beslenen önemli demir sanayii. Limanından Elbe'ye düzenli vapur seferleri yapılır.

— Tar. Pisa başpiskoposlarının mülkü olan Piombino, Galeazzo-Visconti tarafından Gherardo d'Appiani'ye bırakıldı (1399) ve imparator Rudolf II tarafından (1594) prenslik haline getirilerek İacopo VII Appiani'ye verildi; Ludovisi'lere (1634), sonra Boncompagni'lere (1706) geçti. Floransa antlaşmasıyle (28 mart 1801) Piombino prensliğini ele geçiren İki-Sicilya kralı, şehri Fransa'ya bıraktı; Fransa 26 ağustos 1802'de Piombino'yu resmen ilhak etti. Napolyon, şehri Lucca prensliğiyle birlikte imparatorluk fief'i olarak kızkardeşi Felice Bacciochi'ye verdi (mart 1805). Toscana ile birleşmesinden sonra (mayıs 1808) Piombino, Toscana büyük düşesi olan Elisa'nın yönetimi altında Akdeniz idare bölgesine katıldı; Viyana kongresinde (1815) Toscana'nın avusturyalı büyük düküne geri verildi. (L)

PİOMBO (Sebastiano LUCİANİ, Sebastiano del — denir). Bk. SEBASTİANO DEL PİOMBO.

Pioneer, Ay'ın incelenmesi için Amerikalılar tarafından fırlatılan bir dizi uzay aracına verilen ad. Bu tipten üç uzay aracı 1958'de fırlatıldı ve Yer'i çevreleyen radyoaktif kuşaklar veya Van Allen kuşakları hakkında ilgi çekici bilgiler elde edildi. (L)

PİOPHİLA i. Evlerde sık görülen, kurtçuğu bazı yağlı maddelerde, özellikle peynirde gelişen parlak siyah renkli küçük böcek. (Kurtçuğuna «peynir kurdu» denen *Piophila casei* en tanınmış türüdür. Sikloraf sineklerden küçük *piophilidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PİOT (Charles), belçikalı arkeolog ve nümismat (Louvain 1812-Saint-Gilles 1899). Brüksel Millî arşiv müdürüydü. Eserleri: *Histoire de Louvain* (Louvain Tarihi) [1839], *Catalogue des Coins, Poinçons et Matrices des Monnaies, Médailles et Jetons de l'Hôtel des Monnaies de Bruxelles* (Brüksel Eski Paralar Dairesindeki Eski Para Damgaları, Zımbaları, Para Kalıpları, Madalyalar ve Markalar Kataloğu) [1861 ve 1880], *Les «Pagi» de la Belgique et Leurs Subdivisions Pendant le Moyen Age* (Ortaçağda Belçika «Paj»ları ve Türleri) [1870]. (L)

PİOTRKOW TRYBUNALSKİ, Polonya'da (Lodz voyvodalığı) şehir, Londz'un güneydoğusunda; 48 400 nüf. Uzun süre krallık diyetlerinin toplandığı şehir, sonradan Devlet şûrasının merkezi oldu. Büyük Kazimierz'in şatosu. Ağır metalürji. Yün ve Pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı; tarım makineleri ve âletleri fabrikası. (L)

PİOVE Dİ SACCO, İtalya'da komün, Veneto'da (Padova ili), Brenta yakınında; 14 800 nüf. Büyük ölçüde tahıl tarımı. Hayvancılık. Önemli tarım pazarı. (L)

PİOVENE (Guido), italyan yazarı (Vicenza 1907). 1934'ten 1935'e kadar Floransa'da *Pan* adlı edebiyat dergisinin başyazarı ve 1935'ten 1937'ye kadar *Corriere della Sera*'nın Londra muhabirliğini yaptı, İtalya'ya dönüşünden 1942'ye kadar bu gazetenin edebiyat sayfasını yönetti. *Lettere di Una Novizia* (Bir Papaz Çömezinin Mektupları) [1941] adlı romanı büyük başarı kazandı. Eserleri: *La Gazzetta Nera* (Siyah Gazete) [1943], *Pieta Contro Pieta* (Dindarlığa Karşı Dindarlık) [1946], *İ Falsi Redentorio* (Yalancı Peygamberler) [1949], *Una Giornata di Visini* (Hayaller Günü) [1962], *La Furie* (Büyük Öfke) [1963]. Piovene, 1947-1957 arasında *Corriere della Sera* ve *La Stampa* gazetelerinde çıkan makalelerini *Madame la Francia* (Bayan Fransa) [1966] adıyle yayımladı. (L)

PİOZZİ (Hester Lynch SALUSBURY; Mrs. THRALE, sonra Mrs. —), ingiliz kadın edebiyatçı (Bodvel, Caernarvonshire 1741-Clifton, Bath yakınları 1821). Samuel Johnson'ın dostuydu. Eserleri: *Anecdotes of the Late Samuel Johnson* (Samuel Johnson Üstüne Fıkralar) [1786], *Letters to and from the Late Samuel Johnson* (Samuel Johnson'a Mektuplar ve Cevapları) [1788]. (L)

Pi - Pa ci (*Lâvta'nın Hikâyesi*), Gao Dzıcıng'a mal edilen, XIV. yy.da yazılan çin dramı. Cao ile evlenen İsay Yung, babası tarafından bir devlet sınavına girmesi için başkente gönderilir. Birinciliği kazanarak bakan olur ve imparator tarafından güzel Niu Co ile evlenmek zorunda bırakılır. İlk karısından ayrıldığına pişmanlık duyan İsay Yung sonunda Cao'ya da kavuşur ve iki karısıyle birlikte mutlu bir hayat sürer. (L)

PİPEKOLİNLER çoğl. i. (fr. *pipecolines'-den*). Kim. Pikolinlerin, $CH_3C_5H_9NH$ formülündeki altı hidrojenli türevleri; bu bazların indirgenmesinden elde edilir. *Eşanl.* METİLPİPERİDİNLER. [L]

PİPE-LİNE [payplayn] i. (ing. *pipe*, boru ve *line*, hat). Akışkanların uzak mesafelere, nakledilmesinde kullanılan uzun boru hattı.

— ANSİKL. *Pipe-line*'lar, gazların (tabiî gaz, sınaî gaz, basınçlı hava), sıvıların (ham petrol, rafine edilmiş ürünler, su, süt) ve akıcı hale getirilmiş katıların (katalizörler, toz kömür) naklinde kullanılır. Bu nakil hattı, kaynakla uç uca birleştirilen ve ya toprak yüzeyine, ya da sonradan doldurulacak hendekler içine yerleştirilen borulardan (genellikle çelik borulardan) meydana gelir. Boruların çapı, çoğu zaman 80 sm kadardır.
Pipe-line'lar, önce, ülkenin iç kısmındaki yataklardan çıkarılan ham petrolün rafinerilere veya tanker yükleme limanlarına, daha sonra da, büyük bir tüketime cevap veren işlenmiş ürünlerin (benzin, gasoil, ender olarak fuel-oil) rafinerilerden sanayi merkezlerine nakledilmesini sağlar. İlk pipe-line'lardan biri Karadeniz'de, Bakû ile Batum arasında döşendi. Dünyanın en geniş pipe-line şebekesine sahip olan A.B.D.'de pipe-line'lar, ham petrolü ve ürünlerini binlerce kilometre mesafeye kadar ulaştırarak, mevsimlik ürün taleplerine, nakliye fiyatlarına göre sanayide düzenleyici bir rol oynar.
Ortadoğu'daki pipe-line'lar, İran, Irak ve Arabistan petrollerini Basra körfezine veya Akdeniz'e taşır; Arabistan ötesi pipe-line (T.A.P. line), tankerlerin Süveyş kanalı, Kızıldeniz ve Hint okyanusunda uzun seferler yapmasını önler. Fransa'da, Paris bölgesini, Aşağı Sen'deki rafinerilerden itibaren, çift yollu bir pipe-line besler. Milletlerarası bir pipe-line da, Ren havzasını Marsilya yakınındaki petrol limanlarından besler.
Askerî taşıtları besleyen yakıt pipe-line'ları ise, hava birlikleri ve modern motorlu bir-

Foto. LAROUSSE

likler için vaz geçilmeyecek kadar önemlidir; meselâ, 1944'te Müttefiklerin Normandiya ve Provence çıkarmaları sırasında, Manş denizinin dibine döşenen borularla, cephe ile İngiltere arasında doğrudan doğruya bağlantı sağlanabilmiştir.

Bugün en ucuz enerji kaynağı olan tabiî gaz ulaşımı için A.B.D.'de, bütün kıtayı kateden büyük bir pipe-line şebekesi kurulmuştur. Cezayir'de, Hasi R'Mel'den çıkarılan tabiî gaz, kıyı bölgelerine kadar (Arzev) iletilir. Avrupa'da tabiî gaz, Kuzey İtalya pipe-line'larıyle nakledilir; Fransa'nın güneybatısındaki Lacq gazı, Lyon'a Paris bölgesine ve Nantes'a kadar çeşitli bölgelere gönderilir. Eğer hattın geçtiği yerlerdeki seviye farkları çok fazlaysa, pipe-line boyunca ve eşit aralıklarla, pompalardan veya kompresörlerden meydana gelen aşırı basınç istasyonları veya «boosting»ler kurulur. Varış yerindeki depoya pipe-line «terminal»i denir.

Toprak altına gömülecek pipe-line'ların yapımı sırasında, toprağın kaldırılması, hendeklerin açılması, boruların yerleştirilmesi ve kaynak yapılması, bataklık derelerden hattın geçirilebilmesi için güçlü makineler gerekir. Aşınmaya karşı sarma makineleriyle borulara sarılan kauçuklu veya katranlı bezler kullanılır. Temizleme işi, özel kapaklardan boru içine sokulan kazıyıcılarla yapılır.

Pipe-line tekniğindeki son aşamalar, bu sistemin, kıtalararası enerji nakliyatında en ucuz şekil olmasını sağladı. Bugün, çapı 1 m'yi aşan binlerce kilometre uzunluğunda hatlar yapılmaktadır. Büyük bir ham petrol pipe-line'ı, aynı miktardaki enerjiyi, yüksek gerilimli elektrik hatlarındaki maliyet fiyatının onda birine ve en güçlü yük trenlerinin beşte birine nakletmektedir. Pipe-line'lar, ham petrol nakledenler, işlenmiş ürün ve tabiî gaz nakledenler şeklinde de sınıflandırılır.

● *Ham petrol pipe-line'ları.* 1960'tan bu yana Avrupa, büyük tonajlı tankerlerin girebildiği geniş limanlardan başlayarak, iç bölgelerdeki rafinerileri besleyen bir pipeline şebekesiyle kaplandı.

— *Güney-Avrupa pipe-line'ı,* Lavéra limanından (Bouches-du-Rhône) ve Fos yakınındaki terminalden başlar. 860 mm çapındaki pipe-line Rhône vâdisini aşar, Jüra ve Alsace'tan geçerek fransız bölgesinde 760 km yol alır, sonra daha küçük çaplı bir boruyle Ren-Tuna hattından İngolstadt'a (Bavyera) kadar uzanır. Bu hatta, her biri 1 800 kW'lık yedi pompalama istasyonu bulunur. Yılda 35 milyon ton petrol nakleden hat, başlangıçta Strasbourg'daki iki rafineri ile Karlsruhe'deki iki rafineriyi beslemek için tasarlanmıştı; sonra yavaş yavaş Lyon, Neuchâtel (İsviçre), Lorraine ve Saar, Pfalz ve Bavyera'dan da talepler çoğaldı.

— *Orta Avrupa pipe-line'ı,* Cenova'dan başlayarak Milano, İsviçre ve Bavyera'daki rafineleri besler. Boru çapı ortalama 500 mm, kapasitesi de yılda 10 milyon tondur. Bu hattın bir özelliği de Büyük Sankt-Bernhard tünelinden geçerek Alp dağlarını aşmasıdır.

— *Rotterdam-Ruhr pipe-line'ı,* Rotterdam'dan başlayarak 300 km'lik bir yol yaptıktan sonra Köln bölgesine ulaşır. Ortalama çapı 600 mm, yıllık kapasitesi 15 milyon tondur.

— *Kuzeybatı Almanya pipe-line'ı,* Wilhelmshaven'dan başlayarak Wesel ile Köln arasında Ren vâdisindeki yedi rafineriyi besler. Çapı 700 mm, yıllık kapasitesi 22 milyon tondur.

— *Alpötesi pipe-line,* 760 mm çapındadır ve Trieste'den başlayarak Bavyera ile Avusturya'yı besler.

— *Dostluk pipe-line'ı* Avrupa'nın en önemli şebekesidir. Binlerce kilometre uzunluğundaki bu hat, Ural ile Yukarı Volga arasında bulunan ve «ikinci Bakû» denen petrol alanını, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya'daki rafinerilere bağlar. Son olarak, Sahra petrolünü Cezayir (Arzev, Bugil), Tunus (La Skhira ve Libya kıyılarına ulaştıran ham petrol pipe-line'larından da bahsetmek gerekir.

— *Türkiye'de* de, Batman bölgesinden İskenderun limanına kadar uzanan bir ham petrol pipe-line'ı döşenmiştir.

● *İşlenmiş ürün pipe-line'ları.* Avrupa'daki bu tür pipe-line'lar arasında en önemlisi, yılda 20 milyon ton kapasitesi olan Le Havre-Paris arasındaki üç hattır. İşlenmiş ürün nakliyatının en önemli başarısı, her türlü şartlarda işletme güvenliği olması ve uçak benzinlerinden hafif yakıtlara kadar, taşınan ürünler arasında en ufak bir karışmaya meydan vermemesidir. Ayrıca, şu hatlar da inşa veya tasarı halindedir: İngiltere'de, Liverpool-Londra ve Southampton-Londra arası; Fransa'da, Lavéra-Lyon-Dijon arası (Cenevre'ye doğru ayrılan bir dal ile) ve belki, Dunkerque-Lille arası. Almanya da, hidrokarbon trafiğini azaltmak için, Ren nehri boyunca pipe-line'lar kurmayı tasarlamıştır.

Sanayi açısından pipe-line'lar o kadar önemlidir ki, uzun mesafelerde, boruları yalıtmak ve yeniden ısıtmak gerektiği için maliyetin artmasına rağmen, fuel-oil'ler ve diğer ağır ürünler için pipe-line yapımına başlanmıştır. Yeniden ısıtma, hat boyunca belirli aralıklarla yerleştirilen buharlı ısıtıcılar ve pipe-line'ın içine veya dışına yerleştirilen ısıya dayanıklı kablolarla yapılabilir.

● *Tabiî gaz pipe-line'ları.* Nakliye işi, kaynakları genellikle sanayi merkezlerinden çok uzakta bulunan tabiî gaz sanayiinin ana meselelerinden biridir. Bk. GAZ. (LM)

PİPER i. Karabiber ağacının ilmî cins adı. (Sıcak bölgelerde yetişen ve çoğu karabiber veren yedi yüz türü kapsar. Karabibergillerden.) [L]

PİPER (John), ingiliz ressamı (Epsom 1903). Önce manzara resimleri yaptı, 1933'ten sonra soyut sanata, daha sonra da figüratif resme yöneldi ve İkinci Dünya savaşında yoğun dramatik kompozisyonlar yaptı (*Suffolk'un Üç Kulesi,* Tate gallery). Bale dekor ve kostümleri de çizdi (*Eyyüb* 1948; *Harlequin in April* [Nisan Soytarısı], 1951). [L]

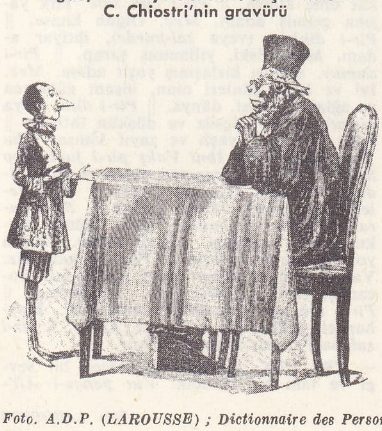

aşağıda, «**Pinokyo**'nun Maceraları» için Chiostri'nin illüstrasyonu; sağda, «**Pinokyo** ile Mavi Saçlı Melek» C. Chiostri'nin gravürü

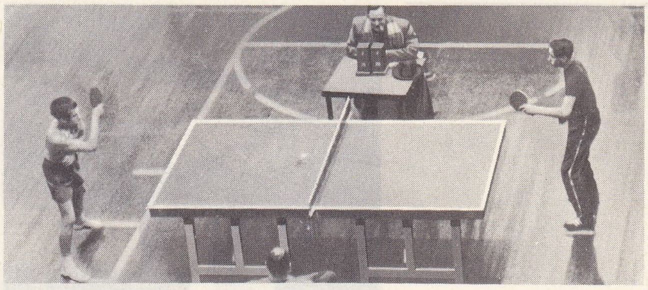

ping pong

PİPERALES çoğl. i. Çiçekli bitkiler (taçsız ikiçenekliler) takımı; özellikle tropikal bölgelerde yetişen bir kısım ağaçları (karabibergiller, *chloranthaceae* familyaları) kapsar. (L)

PİPERAZİN i. (fr. *pipérazine*). Kim. Formülü $C_4H_{10}N_2$ olan heksahidropirazin. *Eşanl.* DİETİLENDİAMİN, DİETİLENDİİMİN. || Homolog bazların genel adı.

— ANSİKL. *Piperazin* ve tuzları, suda eriyen, nem çekici billûrlar meydana getirir. 104° C'ta ergir. Etanolamin'in su kaybetmesiyle elde edilir. Piperazin ürat, ürik asit tuzları içinde en çok çözünenidir. Bu özelliğine dayanarak, ürik diyatezlerin tedavisinde kullanılır. Piperazin hidrat, askaris ve oksiyürlere karşı etkin bir kurt düşürücüdür. (L)

pinguicula

PİPER-CUP [paypırkap] i. (amerikanca k.). Savaş alanını yakından gözetlemek için kara birlikleri tarafından kullanılan, çok hafif, idaresi kolay uçak tipi. (Bu tip uçaklarla donatılmış birlikler, kara ordusu hafif havacılık teşkilâtına bağlıdır.)

— ANSİKL. Ask. havc. Piper Aircraft corporation tarafından yapılan *piper-cup*'lar ilk defa İkinci Dünya savaşı sırasında topçu gözlem uçağı olarak kullanıldı. Her gruba iki, yani bir tümene on tane dağıtılan bu uçaklar, radyo aracılığıyle, atış ayarının en iyi şekilde yapılmasını sağlıyordu. Otomobil benziniyle çalışan zayıf bir motorla (100 BG'den az) donatılmış olan pipercup, çok küçük arazilere bile iniş yapabilir. Silâh ve zırhı olmayan, 3 000 veya 4 000 m'ye kadar yükselebilen bu uçaklar, bataryaların yakınlarında, kısa gözetleme uçuşları için kullanılır. Hava üstünlüğü halinde, piper-cup'lar irtibat uçakları olarak büyük hizmet görür. (L)

PİPERİDEİN i. fr. *pipéridéine*). Kim. Tetrahidropiridinlerin genel adı. (L)

PİPERİDİN i. (fr. *pipéridine*). Kim. Piperin'in hidrolizinden elde edilen çevrimsel ikincil baz; heksahidropiridin'i meydana getirir. *Eşanl.* PENTAMETİLENİMİN. || Homolog bazların genel adı.

— ANSİKL. 1845'te Cahours tarafından birlerden çıkarılan *piperidin* $(CH_2)_5NH$, piridin'in hidrojenlenmesiyle de elde edilebilir. Ayrıca, sentetik olarak da üretilir. 106° C'ta kaynayan, suda ve alkolde çözünen, keskin kokulu bir sıvıdır. Bazı şartlarda zinciri açılarak pentan türevleri verir. Azotlu bazların en kuvvetlilerinden biridir. (L)

PİPERİK sıf. (fr. *pipérique*). Kim. İki çift bağlı,

$$(CH_2O_2)C_6H_3 - CH = CH - CH = CH - CO_2H$$

formülündeki bir asit için kullanılır; yapısında, metilen etkisiyle asetal haline dönüşmüş iki fenol grubu bulunur; 217°C'ta ergir, piperin'in hidrolizinden elde edilir. (Potasyum permanganat, piperik asidi piperonal ve tartarik asit halinde yükseltger.) [L]

PİPERİLEN i. (fr. *pipérylène*). Kim. Formülü

$$CH_2 = CH - CH = CH - CH_3$$

olan hidrokarbon; piperidin'in amin kaybetmesi sırasında keşfedilmiştir. (42° C'ta kaynar ve kolayca polimerleşir.) *Eşanl.* PENTADİEN-1-3. (L)

«Pinokyo» Walt Disney'in eseri

Foto. A.D.P. (LAROUSSE) ; Dictionnaire des Personnages ; Dizionario Enciclopedico italiano

Pierre PİNSARD
Lourdes'da
yeraltı bazilikası

PİPERİN i. (fr. *pipérin*'den). Kim. Karabiberden çıkarılan sarı madde; 128° C'ta ergir. (Piperidin'in piperik amidini meydana getirir; alkaliler etkisiyle hidrolize uğrayarak bileşenlerine ayrılır.) [L]

PİPERONAL i. (fr. *pipéronal*). Kim. Bir difenol aldehidin CH_2O_2 — C_6H_3 — CHO formülündeki formik asetali; piperik asidin yükseltgenmesinden elde edilir. *Eşanl.* HELYOTROPİN.

— ANSİKL. *Piperonal,* keçisakalı bitkisinin esansında bulunur. Sanayide, izosafrolün yükseltgenmesiyle hazırlanır; 37° C'ta ergiyen beyaz billûrlar meydana getirir. 263° C'ta kaynar. Suda az, alkol ve eterde çok çözünür. Bambulotu'nun başlıca koku maddesidir; daha çok parfümcülükte, bazen de ateş düşürücü olarak kullanılır. (L)

PİPERONİLİK sıf. (fr. *pipéronylique*). Kim. Formülü $(CH_2O_2)C_6H_3CO_2H$ olan bir asit için kullanılır; 228°C'ta ergir, safrol veya piperonal'in yükseltgenmesinden elde edilir. || Bu aside tekabül eden (CH_2O_2) C_6H_3 — CH_2OH formülündeki alkol için kullanılır; 51°C'ta ergir, piperonal'in indirgenmesinden elde edilir. *Eşanl.* METİLENPROTOKATEŞİK. (L)

PİPE-STİLL [paypstil] i. («borulu imbik» anlamında ing. k.). Petr. Çeperlerine borular döşenmiş bir yanma odasından meydana gelen rafineri fırını; yanma odasındaki borular, içinde ısıtılacak maddenin dolaştığı sürekli bir sarma boruyle birbirine bağlanmıştır. (L)

PİPET i. (fr. *pipette*). Kim. Herhangi bir sıvıdan bir miktar örnek almağa yarayan, genellikle dereceli cihaz. Bk. ANSİKL.

— İçki sanay. *Şarap pipeti,* şarapla dolu fıçıya daldırılarak, bir miktar örnek almağa yarayan küçük silindir boru. (Pipete dolan sıvının tekrar fıçıya boşalmaması için, üstteki delik parmakla kapatılır.)

— ANSİKL. Kim. En basit ve en çok kullanılan *pipet,* ince uzun bir cam borudan meydana gelir. Pipet, içinden bir miktar örnek alınacak sıvıya daldırılır ve üst tarafından emilerek, sıvı borunun içine doğru çekilir. Sonra, üst ucu işaret parmağıyle kapatılır ve pipet kaldırıldığı zaman, sıvı, alt uca etki eden atmosfer basıncının etkisiyle pipette kalır; üst ucu kapatan parmak kaldırılarak sıvı akıtılır. (LM)

PİPİNO (777-Milano 810), italya kralı (781-810), Charlemagne ile Hildegard'ın ikinci oğlu. Roma'da papa Adrianus 1 (781) tarafından vaftiz edilirken Carloman olan küçük adı kaldırıldı. Pipino, babası tarafından, Corbia rahibi Adalard'ın naipliği altında İtalya krallığına getirildi; emri altına bir saray ve Frank yasalarını yarımadaya benimsetmekle görevli bir yönetim kadrosu verildi. Bavyera'ya (787), Avarlara karşı seferlere (791-796) katıldı. 806'daki ülke dağıtımında babasından, İtalya'dan başka, ayrıca Alamanniya ile Bavyera'yı da aldı. Bizans'lılara karşı savaşmakla görevlendirilen Pipino, Venedik takımadalarını ele geçirdi (809); ölümünden sonra İtalya krallığı önce *Missi dominici* (Rahipler kurulu) [Adalard] tarafından yöneltildi, sonra oğlu Bernardo'ya geçti. (L)

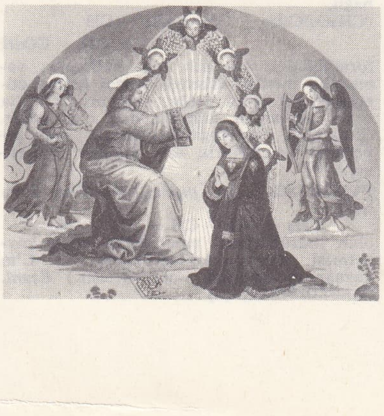

PİNTURİCCHİO
«Meryem'in
Taçlanması»
bütün ve detay

PİPİSTRELLUS i. Eski Dünya'nın kuzeyinde yaygın yarasa. (*Vesperugo pipistrellus,* kısa sivri kulaklı, esmer-kızıl renkli küçük bir yarasadır. Yassıburunlu yarasagillerden.) [L]

PİPKOV (Panayot), bulgar bestecisi (Sofya 1871-ay.y. 1942). Sofya operasında koro şefi oldu, bestelediği birçok operet burada temsil edildi. — Oğlu LYUBOMİR (Loveç 1904), müzik öğreniminin büyük bir kısmını Paris'te yaptı. Dukas ve d'Indy'den ders gördü. Sofya operası müdürü oldu (1944-1947); 1948'den beri aynı şehrin konservatuvarında öğretmenlik yapmaktadır. İki opera (*Yana'nın Dokuz Erkek Kardeşi,* 1937; *Momçil,* 1948), iki konçertant senfoni, 2 yaylı çalgılar dörtlüsü ve melodiler besteledi. (L)

PİPO i. (halk lat. *pipa,* kamış, boru > fr. *pipe*'ten). Ucundaki lüle içine tütün konulan ve yakılarak dumanı çekilen çubuk biçimindeki tütün içme aracı: *Ağzındaki piposu keyfinin yerinde olduğuna işaret* (R. H. Karay). *Delikanlı, tahta koltuğun kenarına vurarak, piposunu silkti* (Vâ-Nû).

— ANSİKL. Tar. Pompei'deki fresklerden birinde görülen *pipo,* tütünün ortaya çıkışından çok önce bulunmuştur. Avrupa'da Keltlere mal edilen kil ve demirden yapılmış çok sayıda pipo ele geçmiştir. A.B.D.'de de pipolara rastlanmıştır (Delaware). Bununla beraber pipo, tütünün ortaya çıkışından daha sonra yaygınlaştı. Afrika'da kocaman, taştan pipolar, Doğu'da esrar çekilen zarif pipolar, İran'da ve Türkiye'de çubuklar ve nargileler, Avrupa'da da top lüleler yapıldı. Büyük Britanya ve Hollanda'da daha 1625'te pipo fabrikaları vardı.

Pipo yapımında çok çeşitli maddeler kullanılmıştır. Fırınlanmış kilden yapılan toprak lülelerin Fransa'da başlıca yapım merkezleri Givet, Saint Omer, Marsilya ve Nîmes şehirleriydi. Çubuk ve nargile de pişmiş topraktan yapılırdı. Orta Avrupa ve Alsace'ta günümüzde de yaygın olan porselen pipo avusturyalı doktor Jacob Vilarus tarafından bulunmuştu. Anadolu'da bulunan magnezit lüle taşından pipolar yapmağa yarar, bunların ağzında genellikle kehribardan halkalar bulunurdu. Yanmış magnezit de katran ağacından pipoların yapımında kullanılmıştır. Kurşunî, fildişi, kehribar, cam, gümüş, mısır sapından yapılmış pipolar da vardır. Fakat pipo yapımında en çok kullanılan madde ağaç, özellikle Akdeniz bölgesinden ve daha çok Cezayir ve Konstantin'den getirilen ak funda köküdür.

Pipo imalinde yapılması gereken başlıca işlemler şunlardır: çaplama, taslağını çıkarma ve delme, potayı oyma, rendeleme, frezeden geçirme, sapı delme ve en sonunda başı rendeleme. Pipo, boyalı veya boyasızdır, cilâlanır, parlatılır, markalanır ve pipoya ebonit, pleksiglas veya kehribar bir halka geçirilir. Saint Claude (Jüra) ak funda köklerinden pipoların yapıldığı dünyaca tanınmış bir şehirdir. (L)

PİPOBALIĞI blş. i. Hortumağızlıgillerden, ince uzun gövdeli kemikli balık (*Fistularia tabaccaria*); derisi çıplak, burnu hortum biçimindedir; boyu 2 m'yi bulur; sıcak denizlerde, özellikle Antil denizinde yaşar. (L)

PİPPİ (Giulio). Bk. ROMAN (Jules).

PİPTADENİA i. (yun. *piptein,* düşmek ve *aden,* bez'den lat. k.). Küstümotugillerden, başak şeklinde bileşik çiçekli ağaç; meyvesi az veya çok eğri ve yassı badıç şeklindedir. (Tropikal Afrika'da kırk kadar türü yetişir; Afrika'da yetişen *Piptadenia Africana* ve *P. Buchananii*'den kereste elde edilir. (Bu keresteye Fildişi Kıyısında *dabema,* Gana'da *dahoma,* Nijerya'da *agbuvan,* Kamerun'da *atüvi,* Gabon'da *tum,* Kongo'da *singa* veya *bokungu* adı verilir. *P. Leucocarpa*'nın odunu demiryolu traversi yapımında kullanılır.) [L]

Harold PİNTER
«The Lover»dan bir sahne

PİPTANTHUS i. Kışın yapraklarını dökmeyen ağaççık; yaprakları üçlü yaprakçık şeklinde, sarı çiçekleri toplu salkım biçimindedir; Hindistan'ın yüksek dağlık bölgelerinde yetişir. (*Piptanthus Nepalensis* orta avrupa iklimine pek iyi uyar. Fasulyegillerden.) [L]

PİPTURUS i. Almaşık yapraklı ağaç veya ağaççık; dişi çiçekleri çevrimli ve şerit tepeciklidir; Madagasgkar'dan Pasifik adalarına kadar yayılmış on kadar türü bulunur; *Pipturus argenteus* botanik bahçelerinde yetiştirilir. (Isırgangillerden.) [L]

PİQUE (LA), Fransa'da Orta Pireneler'de sel suyu, 28 km; Bagnères-de-Luchon'dan geçer ve Saint-Béat'da yukarı Garonne'a (sol kıyı) kavuşur. (L)

PİQUERİA i. Bileşikgillerden bitki cinsi; Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişir. (Bu bitkinin bütün türleri dibi odunlu veya odunsuz otsu bitkilerdir; yaprakları karşıt, çiçekleri demet veya bürçük halinde bileşik ve beyaz renklidir. Meksika'da yetişen *Piqueria trinervia* kışın çiçek açar.) [L]

PİR sıf. (fars. *pîr*). *Esk.* Yaşlı, koca, ihtiyar: *Tarihle yaşıt belki şu pir İstanbul, / Her gün yeni bir zevke esir İstanbul* (R. Melûl Meriç). || Sıf. ve i. İhtiyar, yaşlı (kimse): *Biz, bir babanın evlâdıyız ve pederimiz bir pir-i muhteremdir* (Cevdet Paşa). || Herhangi bir konuda tecrübeli, üstat veya önder olan kimse: *Büyük Itrî'ye eskiler derler, / Bizim öz musikîmizin piri* (Yahya Kemal). || *Pir ü berna* (veya *civan*), ihtiyar ve genç. *Mec.* Herkes. || *Pir ü pak.* Bk. PİRÜPAK. || *Pir-zen* (veya *pire-zen*). Bk. PİREZEN. || *Pir-i berna,* ihtiyar, fakat dinç kimse. || *Pir-i çihl sale,* kırk yaşına gelmiş adam. *Mec.* Olgun kimse. || *Pir-i dihkan* (veya *sal-hurde*), ihtiyar adam. *Mec.* Eski, yıllanmış şarap. || *Pir-i dumuy,* saçları kırlaşmış yaşlı adam. *Mec.* İyi ve kötü günleri olan, insanı güldüren ve ağlatan hayat, dünya. || *Pir-i duta* (veya *fertut*), zayıf, güçsüz ve düşkün ihtiyar. || *Pir-i fani,* çok yaşlı ve zayıf kimse: *İşbu Yeman ile Sabit İbni Vakş pir-i fani olup harp ve darba yaramayacakları malûm olduğu cihetle...* (Cevdet Paşa). || *Pir-i felek* (veya *çarh*), dünya. Satürn. || *Pir-i harabat,* yaşlı meyhaneci. *Mec.* Dünya tutkularından arınmış, olgun kimse. Doğru yolu gösteren, mürşit. || *Pir-i Kenan,* Hz. Yakub. || *Pir-i kühen* (veya *kühen-sal*), kocamış, yaşlı. || *Pir-i mey,* meyhaneci. || *Pir-i mugan,* mecusîlerin başrahibi. Meyhaneci. || *Pir-i serendib,* Hz. Âdem. || *Pir-i zal,* saçı sakalı ağarmış ihtiyar.

— ÇEŞ. DEY. *Pir aşkına,* gerçek bir sevgi ve tam bir inançla: *Vur pençe-i Âli'-*

Foto. LAROUSSE

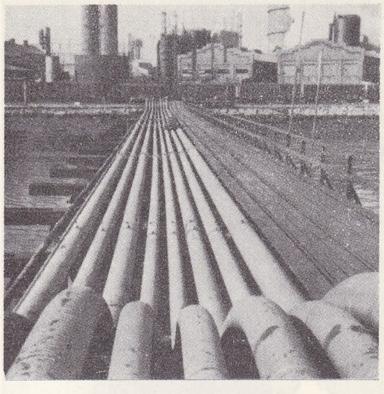

rafineriye giden **pipe-line**'lar

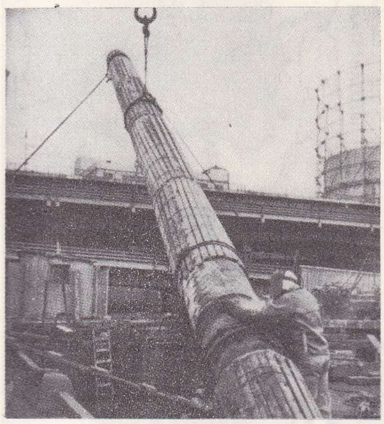

Texas tabiî gazını New York'a ulaştıran ve Hudson River'a döşenen sualtı **pipe-line**'ının son parçasına kaynak yapılırken

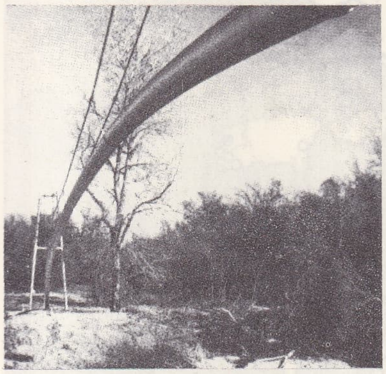

su üzerinden geçen bir **pipe-line**

deki şemşir aşkına / Gülbangi asumanı tutan pir aşkına (Yahya Kemal). *Teklz.* Karşılık beklemeden veya görmeden. || *Pir ol!* «Çok yaşa» anlamında beğenme ve övgü sözü olarak şaka yollu kullanılır. || *Pir yoluna gitmek,* hiç uğruna ölmek.

— Ask. *Esk.* Pencik kanunu hükümlerine göre, erkek esirlerin yaşlı olanlarına verilen ad.

— Tasav. Tarikat kurucusu (Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli v.d.) kimse. Tarikat ulusu. (Bk. ANSİKL.) || *Pir postu,* Bektaşîlikte, meydan makamlarından biri. || *Piri sâni,* dervişlerin ikinci başkanı. || *Piri tarikat,* dervişlerin reisi, manevî mürşit.

— ANSİKL. Tasav. *Pir* kavramı tarikatların doğuşundan sonra ortaya çıktı. Gerek sünnî, gerek şiî bütün tarikatlarda, bu kavram manevî derece bakımından en yüksek aşamada bulunan kimseler için kullanılır. Tekke geleneğine göre pir, yol gösterici, Tanrı yolunda canları uyarıcı, Hak'a ulaştırıcı anlamına gelir. Tarikat kurucularından başka tekke şeyhlerine, postnişinlere, dedelere de pir denir. Bazı tekkelerde, yaş bakımından en ileri durumda olan yetkili, yönetimi elinde bulundurduğu için pir olarak nitelenir. Bektaşîlerde önce Ali, sonra Nesimî, Mansur, Hacı Bektaş Veli, Şah İsmail, Pir Sultan, Usulî pir sayılır. Mevlevîlerin Alevî kolundan olanlar Ali ve Mevlâna'yı, sünnî inançlarına bağlananlar ise yalnız Mevlâna'yı pir alarak kabul ederler. Pir bütün tarikatlarda Allah, Hz. Muhammed ve Ali'den sonra gelir.

— Örf. ve âdet. Eskiden gene tarikat niteliği taşıyan veya bir tarikata bağlanan mesleklerin, özellikle lonca ve fütüvvet kuruluşlarının, başında bulunan yöneticilere de pir denirdi. (Bk. LONCA.) Mesleklere göre değişik adla anılan her loncanın ayrı bir piri vardı. Bu pirlerin bazıları peygamberdi. Birer lonca olan bu değişik meslekler içinde berberlerin piri Selmanı Farisî, terzilerin İdris peygamber, demircilerin Davud peygamber v.d.

◆ Zf. Tam, adamakıllı: *Bir vurdu, pir vurdu.*

◆ **Piran** çoğl. i. *Esk.* İhtiyarlar. || Ermiş kimseler.

◆ **Pirane** zf. *Esk.* İhtiyar olana yaraşır şekilde.

◆ **Pirî** i. *Esk.* Pirlik.

◆ **Pirlik** i. Pir olma hali: *Bektaş Velî'ye pirlik edecek o devirde kendinden başka kimse yoktu, demenin yolunu onlar böyle bulmuşlardı* (N. Araz). || *Esk.* Yaşlılık, ihtiyarlık. (M)

—PİRA sıf. (fars. *pirästen*'den *-pirā*). *Esk.* «Süsleyen, donatan» anlamlarıyla bileşik sıfatlar yapar: *Belâgat-pira,* konuşmayı süsleyen güzel söz. || *Nazar-pira,* bakışı süsleyen, göze hoş gelen. || *Nükte-pira,* nükteyi süsleyen v.d. (M)

PİRACİCABA, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, *Piracicaba ırmağı* kıyısında, Sao Paulo'nun kuzeybatısında; 45 800 nüf. Şeker fabrikası. Damıtma yerleri. Tarım okulu. (L)

PİRAÇOL i. (ital. *brocciolo*'dan). Bk. PARASOL.

PİRAGUA i. (karayip dilinden alınan isp. k.). Denizc. Padıl kürek veya yelkenle giden egzotik kayık.

— ANSİKL. Etnogr. Tek parçadan yapılan veya parçaların birleştirilmesiyle meydana getirilen iki tip *piragua* vardır. *Monoxyl* denilen piragua tek parça ağaç kabuğundan veya içi oyulmuş ağaç kütüğünden yapılır. En çok kullanılan ağaç kabuğu Avustralya'da yetişen okaliptüs ağacı kabuğudur. Bir tek ağaç kütüğünden yapılan pirağua'ya Tarihöncesinden beri her yerde rastlanır. Parçaların birleşmesiyle yapılan piragua'lar da Avustralya, Sibirya, Kuzey Amerika ve Amerika'nın güney bölgelerinden getirilen ve birbirine dikilen ağaç kabuklarından veya tahtaların birleştirilmesi suretiyle yapılır. Fakat piraguaların en yaygın olanı tek parça ağaç kütüğünden yapılır. Bu çeşit piraguayı daha çok kullanmış olanlar seyir emniyeti bakımından aksaklığını gidermek amacıyle buna parçalar eklemişlerdir. Bu alanda özellikle Polinezyalılar başarı göstermişler, iki piraguayı birleştirerek büyük bir gelişme sağlamışlardır. Ana piragua basit bir tek ve balansiye denen bir yüzdürücüyle de donatılabilir. Bu balansiye genellikle rüzgârın geldiği bordaya takılır, bu suretle de piragua'yı devrilmekten koruyarak suyun yüzeyine oturtur. Bazı durumlarda çifte balansiye kullanıldığı da olmuştur. Bu şekillerden hangisinin daha önce mevcut olduğu bugün hâlâ bilinmemektedir. Fakat balansiyeli piragua, sal veya Çinhindi'nde kullanılan üçüzlü nehir kayıkları örnek alınarak yapılmış olabilir. Piraguaların şekil, boyut ve yelkenleri birbirinden farklıdır. (L)

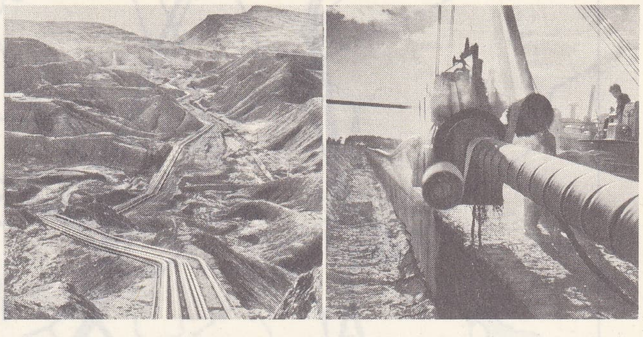

pipe-line
solda, dağlık bölgeden geçen borular (Anglo-Iranian Oil Co.); sağda, Parentis-Bec d'Ambès **pipe-line** inşaatı

PİRAHEN veya **PİREHEN** i. (fars. *pirāhen* veya *pirehen*). *Esk.* Gömlek, iç gömleği: *Piraheni çâk olup açılmış / Pistanları sinesi bu mahın* (Cenab Şahabeddin). *Tarümar olmuş o zülf-i pürşiken / Serpilip yatmış, açılmış pirehen* (Ziya Paşa). || *Pirahen-i ismet,* namus perdesi. || *Pirahen-i mesmum* («zehirli gömlek»), idam mahkûmlarına giydirilen gömlek. (M)

PİR AHMED, Karaman beyi (XV. yy. sonları). Karaman beyi İbrahim Beyin, Murad II'nin kızkardeşinden doğan oğlu. Fatih Sultan Mehmed zamanında bir süre Karaman beyliğinde bulundu. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey ile yaptığı savaşta yenildi. Osmanlı devletine karşı bazı direnişlere katıldı. Bunun üzerine Gedik Ahmed Paşa, Pir Ahmed'in üstüne asker gönderdi. Menan kalesinde kuşatılan Pir Ahmed bir süre karşı koydu; sonra, kendini kaleden aşağıya atarak intihar etti. (M)

PİRALEN i. (tes. edil. ad). Elektr. Elektrik arkının etkisinde kalınca tutuşucu gazlar yaymayan, sentetik, yanmaz yağ. (Piralen, kondansatörlerde ve statik transformatörlerde yalıtkan olarak kullanılır.) [L]

PİR ALİ BEY, Akkoyunlu Türkmen beyliğinin kurucusu Kara Osman Beyin (Kara Yülük) kardeşi (XIV. yy. sonu - XV. yy. başı). Kara Yülük'ün başkanlığını tanıdı; onunla birlikte Timur'un maiyetine girdi. Ankara savaşında Bayezid I'e karşı savaştı. (M)

pipe-line

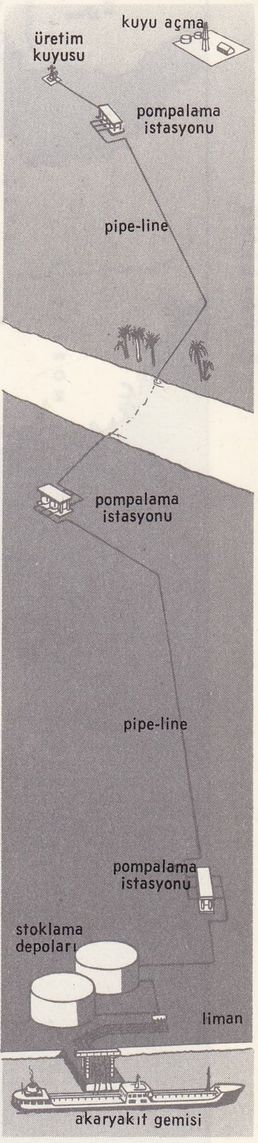

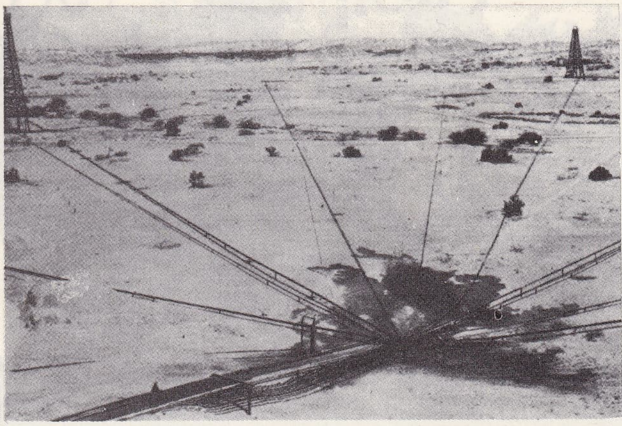

Talara'da (Peru) kuyulardan pompalama istasyonuna giden **pipe-line**'ların birleşmesi

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

PİPE-LİNE

NORVEÇ
İSVEÇ
FINLANDİYA
İRLANDA
BÜYÜK BRİTANYA
KUZEY DENİZİ
BALTIK DENİZİ
DANİMARKA
HOLLANDA
BELÇ.
FEDERAL ALMANYA
DEM. ALMAN CUMH.
POLONYA
S. S. C. B.
ÇEKOSLOVAKYA
AVUSTURYA
MACARİSTAN
ROMANYA
İSVİÇRE
FRANSA
İTALYA
YUGOSLAVYA
BULGARİSTAN
ARNAVUTLUK
YUNANİSTAN
İSPANYA
PORTEKİZ
ATLAS OKYANUSU
AKDENİZ
Oslo
Sola-Stavanger
Slagen-Valloy
Göteborg
Skarvik
Kvarntorp
Stockholm
Nynäshamn
Naantali
Sköldvik
Leningrad
Tallin
Weygand
Novgorod
Iaroslavl
Gorki
Moskova
Riazan'
Bryansk
Voronej
Mozyr
Płock
Varşova
Schwedt
Rostock
Kalundborg
Kopenhag
Malmö
Stigsnäs-Skälskor
Fredericia
Heide
Dundee
Grangemouth
Belfast
Liverpool
Middlesbrough
Manchester
Grimsby
Whitegate
Milford Haven
Swansea
Londra
Fawley
Plymouth
Ostermoor
Wilhelmshaven
Hamburg
Bremen
Peine
Lehrte
Europoort
Rotterdam
Zeebrugge
Dunkerque
Gand
Anvers
Lüttich
Oberhausen
Bochum
Köln
Gonfreville
N.-D. Bruxelles
de Gravenchon
Port-Jérôme
Le Havre
Le Petit-Couronne
Vern-s/-Seiche
Vernon
Porcheville
Paris
Grandpuits
Donges
St-Nazaire
Saarbr.
Spire
Raunheim
Ludwigshfn.
Karlsruhe
Reichstett
Vendenheim
Ingolstadt
Eggolsheim
Lützkend
Zeitz
Böhlen
Espenheim
Rositz
Schwarzheide
Prag
Kralupy
Pardubice
Kolin
Trzebinia
Ostrava
Dubová
Bratislava
Viyana
Schwechat
Csepel
Komárom
Szazhalombatta
Zalaegerszeg
Ivano-Frankovsk
Nadvornaia
Ujgorod
Nyírbogdány
Dărmănești
Gheorghiu-Dej
Brașov
Ploiești
Brazi
Bükreş
Giurgiu
Ruse
Pleven
Kameno
Constanța
Kremencuğ
Kontantinuka
Berdiansk
Nikolayev
Kherson
Odesa
Krasnodar
Novorossisk
Chess-Kharis
Neftogorsk
Tuapse
La Coruña
Vigo
Porto
Bilbao
Pauillac
Bordeaux
Bec d'Ambès
Lyon
Feyzin
Frontignan
Sète
Fos-s/-Mer
Berre-l'Étang
La Mède
Lavéra
Cressier
Cornaux
Collombey
Aigle
Chivasso
Como
Milano
Cremona
Trieste
Porto Marghera
Ravenna
Floransa
Falconara
Savone
Cenova
La Spezia
Livorno
Civitavecchia
Roma
Pantano di Grano
Fiumicino
Piana di Arzano
Napoli
Bari
Brindisi
Taranto
Porto Torres
Porto Vesme
Porto Scuso
Capoterra
Sarroch
Palermo
Milazzo
Gela
Augusta
Priolo
Ragusa
Bosanski Brod
Pančevo
Sisak
Rijeka
Urinj
Bakar
Tiran
Cerrik
Stalin
Vlorë
Diavata
Patras
Aspropyrgos
Moshaton
Zaragoza
Madrid
Barcelona
Tarragone
Castellon de la Plana
Cabo Ruivo
Puertollano
Cordoba
Huelva
Rota
Málaga
Algesiras
Escombreras
Tasarı veya yapım halinde
Hizmete giriş
Ham petrol borusu
Gaz borusu
Rafine edilmiş petrol borusu
Rafineriler
Petrol limanları
Petrol yatağı
Gaz yatağı
0 100 200 300 km

PİRAMEN veya **PİRAMUN** i. (fars. *pirâmen* veya *pirâmun*). *Esk.* Çevre, etraf: *Pirameninde zelzeleler pür-sükûn olur* (Tevfik Fikret). || *Piramen-gerd,* etrafı kaplayan. (M)

PİRAMİT i. (yun. *pyramis,* ehram'dan fr. *pyramide*). Mat. «Piramidin tabanı» denilen bir düzlem çokgenle sınırlanan, «yanal yüzler» denilen bütün öbür yüzleri de, bu çokgenin çeşitli kenarlarını taban olarak alan ve «piramidin tepesi» denilen ortak bir tepe noktasında birleşen üçgenlerden oluşan çokyüzlü: *Üçgen piramit.* (Bk. ANSİKL.) || *Bir düzgün piramidin apotemi,* piramidin tepesinden, taban kenarlarından birine indirilen dikme. || *Bir piramidin taban ayrıtı,* taban çokgeninin kenarlarından herhangi biri. || *Bir piramidin yüksekliği,* tepeden taban düzlemine indirilen dikme. || *Düzgün piramit,* tabanı düzgün bir çokgen olan ve yüksekliğinin ayağı taban çokgeninin merkezinde bulunan piramit. || *Düzgün kesik piramit,* bir düzgün piramitten elde edilen, paralel tabanlı kesik piramit. || *Kesik piramit,* piramidin tabanı ile bütün yanal ayrıtları kesen bir düzlemin meydana getirdiği kesit arasında kalan piramit parçası. || *Paralel tabanlı kesik piramit,* tabanı ve kesiti birbirine paralel olan kesik piramit. (Bu durumda kesite, «kesik piramidin küçük tabanı» denir.) || *Yanal ayrıt,* piramidin tepesini, taban çokgeninin köşelerinden birine birleştiren doğru parçalarından herhangi biri.

— Anat. Birçok anatomik elemana verilen ad. || *Piramit hücre,* beyin kabuğunun bazı tabakalarında bulunan sinir hücresi tipi. || *Piramit kemik,* bilek kemiklerinin birinci dizisinin üçüncü kemiği. || *Piramit sinir demetleri,* beyin kabuğunun hareket bölgesinden gelen sinir telleri kümesi. || *Karın piramit kası,* karındaki büyük doğru kasın bir dalı; çatı kemiğinden göbekaltına kadar uzar. || *Kulak zarı piramidi,* kulak davulcuğunun küçük çıkıntısı; içinde üzengi kası bulunur. || *Lalouette piramidi,* tiroit bezi kıstağının üst kenarının meydana getirdiği uzantı; her zaman bulunmayabilir. || *Malpighi ve Ferrecin piramitleri,* böbrek özekdokusunun kesitinde görülen üçgen şeklindeki bölge. || *Ön pramit,* soğaniliğin ön yüzünde, orta çizginin uzunlamasına iki tarafında bulunan çok belirgin kabarıklık. (Ön piramitler, beyin kabuğundan omurgaya giden hareket yolundan meydana gelir; *piramit yolu* adı bundan gelir.) || *Uyluk piramit kası,* kuyruk sokumu kemiğinin dış kısmından büyük trokanterin iç yüzüne eğrilemesine uzanan kas.

— Demogr. *Yaş piramidi.* Bk. YAŞ.

— Meyvc. Piramit şekli, bazı meyve ağaçlarına (armut, elma) verilen şekil. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Piramit sendromu,* piramit demetlerinin hastalandığını gösteren sinir sendromu.

— Spor. *İnsan piramidi,* birçok akrobatın, hepsinin ağırlığını taşıyan bir veya birkaç kişinin omuzları üzerine çıkarak bir piramit şeklinde birbiri üzerinde yükselmeleri.

— Tar. *Mısır piramitleri.* Bk. EHRAMLAR.

— ANSİKL. Mat. Tabanları ve yükseklikleri eşit olan iki *piramit* birbirine eşittir; herhangi bir piramidin hacmi, taban alanıyle yüksekliği çarpımının üçte birine eşittir. Bir düzgün piramidin yanal alanı, taban çevresiyle apoteminin çarpımının yarısına eşittir. Paralel tabanlı bir kesik piramidin V hacmi, bu kesik piramidin h yüksekliğini ortak yükseklik olarak kabul eden ve biri B büyük tabanını, öbürü b küçük tabanını, üçüncüsü de bu tabanların $\sqrt{Bb}$ orantılı ortasını taban olarak alan üç piramidin hacimleri toplamına eşittir:

$$V = \frac{h}{3}(B + b + \sqrt{Bb}).$$

Düzgün bir kesik piramitte bütün yanal yüzler, birbirine eşit ikizkenar yamuklardır ve bunlardan birinin yüksekliği «kesik piramidin apotemi»dir. Düzgün bir kesik piramidin yanal alanı, taban çevrelerinin toplamanın yarısı ile apoteminin çarpımına eşittir.

— Meyvc. *Piramit* şekli, ağaçlara budama yoluyle verilir; bunun için ağacın gövdesi dikine yükselen bir eksen halinde tutulur; bundan çıkan yan dallar en alttakiler en uzun olmak üzere kat kat ve düzgün bir şekilde budanır. Böylece ağaç piramit şeklini alır. Bk. BUDAMA. (L)

PİRAMİTLİ sıf. (*piramit*'ten *piramit-li*). Piramit biçiminde olan; piramitlerden meydana gelen.

— Miner. *Piramitli fasiyes,* billûrların, piramit şeklinde birçok seri meydana getirerek birleşmesi. (LM)

PİRAMUN i. Bk. PİRAMEN.

PİRAN i. (fr. *pyranne*). Kim. Altıgen formülünde bir oksijen otomu bulunan heterosiklik bileşik (C_5H_6O). [CH_2 kökünün konumuna göre iki izomeri olan bu madde tek olarak elde edilememiştir, fakat piron ve ksanten gibi homologları ve türevleri bilinir.] (L)

PİRAN, Yugoslavya'da (Slovenya) şehir, İstria'da, Trieste'nin güneybatısında; 5 300 nüf. Balıkçı limanı. Bir hıristiyan bazilikasının yıkıntıları. (L)

PİRANDELLO (Luigi), italyan yazarı (Agrigento 1867 - Roma 1936). Palermo, Roma ve Bonn'da okuduktan sonra doktorasını verdi (1891) ve 1897-1921 arasında Roma Yüksek Öğretmen enstitüsünde italyan edebiyatı öğretmeni oldu. İlk romanı *L'Esclusa* (Safdışı) [1893], Roma'da tefrika halinde yayımlandı. Bu eser Verga'nın Sicilya verismo* su geleneğinde gerçekçi bir eserdir. 1894'ten itibaren aynı verismo'cu deyişle, bütün meslek hayatı boyunca yayımlanan ve sonradan *Novelle Per un Anno* (Bir Yıl İçin Hikâyeler) genel adı altında on beş ciltte toplanan pek çok hikâye yazdı. Sicilyalı küçük burjuvaların ve köylülerin çevresini ele alan bu eserlerinde Pirandello'nun bütün kötümserliği, romantik kaygıları, insanlara karşı duyduğu şefkatle karışık sonsuz yakınlık görülür; ahlâk sorunlarını her zaman ön plana alan Pirandello tasalı, garip, çelişkilerden kurtulamayan insanları seçer ve bu tipleri işlerken, gerçekçiliğinin yanı sıra, tam bir mantıkçı ve hiciv ustası olarak davranır. Bu bileşim *Müteveffa Mattia Pascal* (Il Fu Mattia Pascal) [1904]; *Karının Kocası* (Suo Marito) [1911]; *Uno, Nessuno e Centomila* (Bir, Hiç Kimse ve Yüz Bin) [1926] adlı romanlarında belirgindir. Pirandello'nun tiyatro eserlerine gelince, bazılarının konusunu hikâyelerinden almıştır; işlediği fikir ise, insan kişiliğinin ikiliği, gerçek ben'e varmanın imkânsızlığıdır. İnsan, başkalarının gördüğü ve sayısız küçük yüzeylerde yansıyan çelişkili bir görünümdür (tenkitçi Adriano Tilgher, bu tür tiyatroyu «ayna tiyatrosu» diye tanımlar). Pirandello'nun acıklı aile hayatı, özellikle karısının delilik bunalımları, insanların birbirlerini anlayamayacağı yolundaki dünya görüşünün çıkış noktasıdır. Başlıca piyesleri: *Il Piacere dell'Onesta* (Namuslu Olmak Zevki) [1917]; *Size Öyle Geliyorsa Öyledir* (Cosi è [se vi Pare]) [1917]; *Il Giuoco delle Parti* (Tutumun Oyunu) [1918]; *Come Prima, Meglio Di Prima* (Önceki Gibi, Öncekinden İyi) [1920]; *Altı Kişi Yazarını Arıyor* (Sei Personnaggi in Cerca d'Autore) [1921]; *Dördüncü Henri* (Enrico IV) [1922]; *Çıplakları Giydirmek* (Vestire gli Ignudi) [1922]; *La Vita che ti Diedi* (Sana Verdiğim Hayat) [1923]; *Ciascuno a Suo Modo* (Herkes Kendi Havasında) [1924]; *Lazzaro* (1929); *Come Tu mi Vuoi* (Beni İstediğin Gibi) [1930]; *Questa Sera si Recita a Soggetto* (Bu Akşam Konusuz Oynanıyor) [1930]; *Trovarsi* (Buluşmak) [1932]; *Quando si è Qualcuno* (Adamın Biri Olununca) [1933]; *I Giganti della Montagna* (Dağ Azmanları) [1936]. (1934 Nobel Edebiyat armağanı.) [L]

PİRANESİ (Giovan Battista), italyan gravürcüsü ve mimarı (Mogliano di Mestre 1720-Roma 1778). Dayısı mühendis Lucchesi'nin yanında yetişti, sonra Roma'ya gitti (1740), Giuseppe Vasi'den ofort tekniğini öğrendi. 1743'te Venedik'e dönünce, ofortla çalışmağa başladı ve yaptığı eserlerle bu alanda en büyük ustalar arasında yer aldı. Büyük boy 2 000'den fazla eserinin yalnız 1 000'e yakını imzasını taşır. 1745'te Roma'ya yerleşen sanatçı, 1745 ile 1764 arasında *Hapishaneler ve Eski Roma Manzaraları* adlı ünlü gravür dizilerini yaptı. Mimar olarak, Roma'da barok üslûptaki Santa Maria del Priorato'nun onarımına katıldı (1764-1765). Dekoratif değer taşıyan gravürlerinin, 1768'den itibaren, yeni-klasik zevkin bütün Avrupa'da yayılmasında büyük rolü oldu. Daha sonraları, eskiz defterlerinde Mısır sanatından ilham aldı. Bu eskizler, sonradan ampir üslûbunun temeli oldu. 1778'de *Paestum Manzaraları*'nı yaptı. Başlangıçta kullandığı açık renklere zamanla kattığı belirli ve keskin siyah renkler, çok etkileyici bir karşıtlık meydana getirdi. Çizdiği manzaralardaki şiir havası, hayal gücü kadar arkeolojiden de ilham alır. Piranesi, eserlerinin bir kenarda saklanmasını değil, duvarlara asılmasını öngörürdü. Fransız Romantik çağında, Piranesi'nin harabe manzaraları çok beğenilirdi. Fakat sonraları sanatçı yavaş yavaş unutuldu, ancak XX. yy. başlarında yeniden hatırlandı. Eserlerinin kataloğu 1918'de yayımlandı. Piranesi'nin, çalışmalarında kendisine yardım eden üç çocuğu vardı: LAURA (Roma 1755-Paris? 1785), FRANCESCO (Roma 1758 - Paris 1810), PİETRO (?). Çocuklarının üçü de Fransa'ya yerleşti (1799). Güzel Sanatlar Yüksek Okulu kütüphanesinde, Piranesi'nin desenleri vardır. Fransa'da Cabinet des Estampes arşivinde albümlerinden bir koleksiyon bulunur. Roma Kalkografi arşivinde ise çok sayıda bakır levhası vardır. Ayrıca, bunların XVIII. yy.da yapılan baskıları değerli sayılır. (L)

PİRANHA veya **PİRAYA** i. (tupi dilinden alınma portekizce k.). Characinidae familyasından yırtıcı balık (*serrasalmo* [*Pygocentrus*] *piraya*).

— ANSİKL. Güney Amerika nehirlerinde yaşayan *piranha*'nın boyu 30-50 sm'dir. Dişleri traş bıçağı kadar keskindir ve hepsi de testere gibi iş görür. Boyca pek büyük değildir, çok kalabalık sürüler halinde yaşar. Bir insan veya hayvan yarasından suya

piper-cub

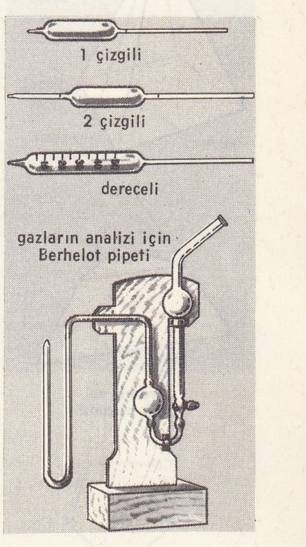

pipetler

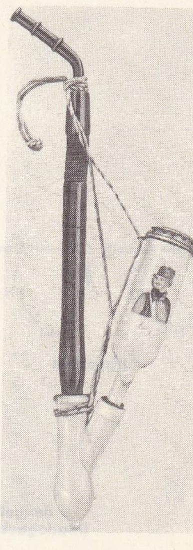

viyana piposu

pipolar

A. tirol piposu (Bavyera); B. tütünlüğü marn taşından, kemik saplı (çubuk, eski İran); C. bambu kökünden, burma; D. çin porseleni (Rusya); E. funda kökünden; F. arduvazdan yerli piposu (Amerika); G. marn taşından (İngiltere, XVII. yy.); H. tütünlüğü porselenden, sapı kiraz ağacı, boynuz ağızlıklı (Almanya); I. mine ve fildişi süslemeli, tütünlüğü porselenden (esrar çubuğu, Çin)

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Britannica

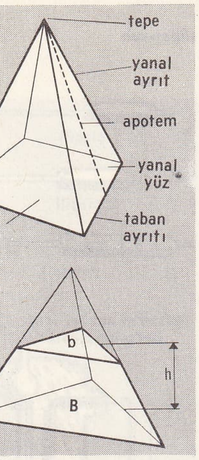

piramit ve kesik piramit

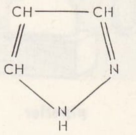
pirazolin

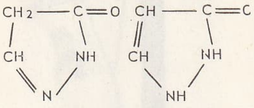
pirazolon

yayılan çok az miktarda kan, piranhaların o bölgeye üşüşerek yaralıyı birkaç dakika içinde sadece kemikleri kalacak şekilde parçalayıp yemelerine yeter. (L)

PİRANLI sıf. (*piran*'dan *piran-lı*). Kim. Formülünde piran çekirdeği bulunan bileşikler için kullanılır. (L)

PİRANOGRAF i. (fr. *pyranographe*). Kaydedici piranometre. (L)

PİRANOMETRE i. (fr. *pyranomètre*'den). Yatay bir yüzey üzerine düşen güneş ve gökyüzü ışımalarını ölçen âlet. Bk. AKTİNOMETRE. *Eşanl.* SOLARİMETRE. (L)

PİRANOZ i. (fr. *pyrannose*). Kim. Altıgen halkalı ozların genel adı. (L)

PİRARJİLİT i. (fr. *pyrargillite*). Miner. Kordiyerit'in dönüşümünden meydana gelen hidratlı tabiî silikat. (L)

PİRARJİRİT i. (fr. *pyrargyrite*). Miner. Tabiî gümüş antimonyosülfür; gümüş damarlarında bulunur. Ag_3SbS_3 formülündeki bu mineral, romboedrik sistemde billûrlaşır.) [L]

PİRASTE sıf. (fars. *pîrâsten*'den *pîrâste*). *Esk.* Süslenmiş, düzenlenmiş, donatılmış. (M)

PİRAT i. (fr. *pirate*). Denizc. Bir çeşit yelkenli tekne. (Uzunluğu en çok 5 m, genişliği 1,61 m, ağırlığı 170 kg, yelkenlerinin toplam yüzeyi 10 m^2'dir. İki kişilik mürettebat tarafından yönetilir. Sınıf işareti, bir kızılderili baltasıdır.) [M]

PİRATİNERA i. Guyana'da yetişen büyük orman ağacı. (Isırgangillerden.)

—ANSİKL. *Piratinera Guianensis*, düz kabuklu, beyaz sütlü büyük bir ağaçtır. *P. paraensis* ve *P. lancifera* da dahil bu ağacın bütün türlerinden değişik adlarda çeşitli kereste elde edilir. Hepsi de ince marangozlukta kullanılır. (L)

PİRAUSTA i. Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya giden ve orada tarıma büyük zararlar veren böcek (*Pyralidae* familyasından.) [L]

PİRAYE i. (fars. *pîrâye*). *Esk.* Süs, ziynet. || Kadın adı. || *Piraye-dar* (*piraye-bahş* veya *piraye-saz*), süsleyen, donatıcı: *Nezdi ilahîde ve millette bütün nevabetleriyle pirayedar kalacağına şüphe olmayan teşebbüs-i necibanelerinin...* (Atatürk). [M]

PİRAYENDE sıf. (fars. *pîrâyende*). *Esk.* Süsleyen, donatan. (M)

PİRAYİŞ i. (fars. *pîrâyiş*). *Esk.* Süs. || Düzen, tertip. (M)

PİRAZİN i. (fr. *pyrazine*). Kim. Bileşiminde iki azot atomu bulunan $C_4H_4N_2$ formülündeki heterosiklik bileşik. (Formülü, benzenin formülündeki karşılıklı iki CH grubunun yerine iki azot atomunun geçmesinden türer.) [*Eşanl.* PARADİAZİN, PİAZİN.] || Aynı çekirdeğe sahip olan bazların genel adı. (L)

dengelikli (Madagaskar)

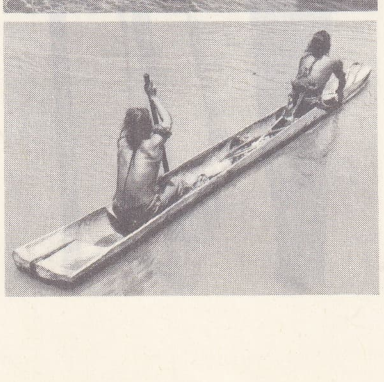
ırmak piraguası (Brezilya)

piragualar

PİRAZİNAMİT i. (fr. *pyrazinamide*). Eczc. Pirazinoik asit amidinin kısa adı; tüberküloza karşı kullanılır. (*Pirazinamit*'in tüberkülostatik etkisi, paraaminosalisilik asitten [P.A.S.] daha fazla, streptomisin* ve izoniazit*ten daha azdır. Karaciğer, sindirim sistemi ve böbreklerde zehirlenmelere yol açtığı için, çok dikkatli kullanılması gereken bir tüberküloz ilâcıdır. Başka tüberküloz ilâçlarıyle birlikte verildiği zaman, Koch basilinin diğer antibiyotiklere karşı direncini azaltır.) [L]

PİRAZİZ, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Giresun ili, Bulancak ilçesi) bucak; 18 281 nüf. (1965); 19 köy. — *Bucak merkezi* (*Erenköy*), 2 785 nüf. (1965). İlçe merkezinin batısında, Giresun - Ordu kıyı yolu üzerinde. (M)

PİRAZOL i. (fars. *pyrazole*). *Kim.* Zayıf, heterosiklik baz; 70°C'ta ergir, 187°C'ta kaynar; çekirdeğine pirazolonlarda rastlanır. (Homolog pirazoller, hidrazinlerin β-diketonlarla yoğunlaşmasından meydana gelir.) || *Pirazol mavisi,* çivite benzeyen boyarmadde; fenilmetilpirazolon'un demir III klorür etkisiyle kendi üzerinde yoğunlaşmasından elde edilir. (L)

PİRAZOLİDİN i. (fr. *pyrazolidine*). Kim. Serbest halde bulunmayan, fakat homologları bilinen tetrahidropirazol. || Bu homologların genel adı. (İndirgeyici olan pirazolidinler, yükseltgenince pirazolinlere dönüşür.) [L]

PİRAZOLİDON i. (fr. *pyrazolidone*). Pirazolidinin oksijenli türevi; 134°C'ta kaynar ve hidrazinin akrilik aside etkimesiyle elde edilir. (Pirazolin halinde kolayca indirgenebilen zayıf bir bazdır.) [L]

PİRAZOLİN i. (fr. *pyrazoline*). Formülü $C_3H_6N_2$ olan dihidropirazol; 144°C'ta kaynar, hidrazinin akrolein'e etkimesiyle elde edilir. || Homolog bazların genel adı. (L)

PİRAZOLON i. (fr. *pyrazolone*). Pirazol veya pirazolinden türeyen karboksilli bileşiklerin genel adı. *Eşanl.* LAKTAZAM.

— ANSİKL. *Pirazolon*'lara enoller gözüyle de bakılabilir; hidroksipirazollerle aynı özellikleri taşırlar. Bunlar, kararsız tuzlar veren zayıf bazlar ve zayıf asitlerdir. İki çeşit pirazolon vardır: çekirdek yapıları yandaki şekilde gösterilen 3- ve 5- pirazolonlar. İkincisi daha önemlidir. Hidrazinlerin β-keton esterlerine etkimesiyle meydana gelir. Meselâ fenilhidrazin asetilasetik estere etkiyerek fenilmetilpirazolon verir; bu madde yeniden metinlendirildiğinde antipirin meydana gelir. Tartrazin, flavazin gibi bazı boyarmaddeler pirazolon çekirdeği taşır; bu boyarmaddeler, parasülfonlu fenilhidrazinin diketosüksinik veya asetilasetik asitlerle yoğunlaşmasından elde edilir. (L)

PİR BUDAK, karakoyunlu hükümdarı Cihan Şahın oğlu (öl. 1466). Diyarbakır seferine çıkan Cihan Şah, Bağdat valisi olan Pir Budak'ı Tebriz'de bıraktı (1450). Kötü yönetimi yüzünden tekrar eski görevine gönderildi. Bağdat'ta valiyken Irakı Acem ve Fars eyaletlerini, Isfahan'ı ve Şiraz'ı ele geçirdi. Fars eyaleti valiliğine getirildi. Pir Budak'ın Fars'ta bulunmasından yararlanan Müşaşaların reisi Seyid Ali, Kerbelâ, Hille, Necef ve Vasıf gibi şehirleri ele geçirdi. Pir Budak Seyid Ali'yi yendi ve Irak'ı tekrar ele geçirdi (1454). Müşaşalar tarafından yıkılan Hille'yi onarttı. Müşaşalar bundan sonra Likuya dağlarında Behbehan kalesini kuşattılarsa da kaleyi alamadılar. Pir Budak, Behbehan kalesinden çekilen Müşaşaları yenilgiye uğrattı; Seyid Ali'yi yakaladı ve öldürttü. Fakat Seyid Ali'nin babası Seyid Muhammed, Pir Budak'ın gönderdiği orduyu yendi. Pir Budak, babası Cihan Şah'ın öteki kardeşi Muhammedî'yi veliaht yapacağını sanarak, babasına karşı çıktı ve onun tarafından öldürüldü. (M)

PİRCKHEİMER (Willibald). Bk. PİRKHEİMER.

PİRE i. (esk. türk. *bürge*'den). İnsanda ve memelilerde asalak yaşayan böcek. (Pireler takımının *pulicidae* familyasından.) || *Buzul piresi*, çok yüksek yerlerde buzlar arasında yaşayan İsotoma saltans'ın adı. || *Deniz piresi*, kumsallarda sıçrayarak hareket ettiği görülen kabuklu küçük hayvan. || *Kum piresi*, sıcak bölgelerde bulunan pire türü. (İlmî adı *termatophylus* veya *sarcopsylla*). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Pire gibi*, çevik, çok hareketli, yerinde duramayan (kimse). || *Pire için yorgan yakmak* (veya *pireye kızıp yorgan yakmak*), kendisine yapılan önemsiz bir kötülüğün öcünü almak uğruna büyük zarara uğramayı göze almak: *Ona «bir pire için yorgan yakan» derlerdi* (Ömer Seyfeddin). || *Pireyi deve yapmak*, önemsiz bir şeyi pek fazla büyütmek, aşırı şekilde abartmak: *Pireyi deve yapan, deveyi ne yapmaz?* (F. R. Atay). || *Pireyi gözünden vurmak. Halk dili.* Keskin nişancı olmak, bir silâhı çok iyi kullanmak: *Pireyi gözünden vurur ki, kafatasını az biraz zedelerse para almaz!* (Kemal Tahir). *Mec.* Elinden bir şey kurtulmamak, pek becerikli olmak. || *Pireyi gözünden, çakalı dizinden vurur. Halk dili.* Keskin nişancı olan, iyi silâh atan kimseler için kullanılır. || *Pireyi nallamak,* olmayacak ve fayda sağlamayacak bir işe girişmek.

— Bot. *Pire kapan* (veya *pire otu*). Bk. PİREKAPAN.

— ANSİKL. *Pire*'nin ağzı, üzerinde yaşadığı hayvanın derisini delmek için, hançer gibi keskin ve incedir; gövdesi yassı ve kanatsız, derisi meşin gibi sert, bacakları sıçramağa elverişli, ayakları tutucudur; bütün bu özellikler pirenin asalak yaşamağa mükemmelen uymasını sağlar. Solucanımsı uzun kurtçukları meskûn yerlerde, tozlu köşelerde, döşemelerin yarıklarında ipeğimsi bir kundak içinde yaşar (sirke). Dişiler daima erkeklerden daha iridir. Kırmızımsı kahverenginde olan insan piresinin (*Pulex irritans*) boyu 4 mm'yi bulur. Kedi ve köpek piresi (*P. felis* ve *canis*) daha küçüktür; vebayı bulaştırabilir; salgın tifüs mikrobunun taşıyıcılarındandır; diğer pireler tavşan, yediuyuklayan, bahçeuyuklayanı, tarla sıçanı (*Nosopyllus fasciatus*), kuşlar (*Ceratophyllus hirundinis*) v.b. üzerinde yaşar. Bu türlerin çoğu şimdi özel cinslerin tipleri sayılmaktadır. Bazı pire türleri, özellikle sıçan piresi (*Xenopsylla cheopis*) kabarcıklı vebanın bulaşmasını sağlar.

Tavşan piresinin dişisi, doğurmadan az önce gebe taşvan üzerinde, sonra sekiz günlükten küçük yavrular üzerinde yaşamadan cinsî olgunluğa erişemez ve dolayısıyle çiftleşemez. Çiftleşip döllendikten sonra gene süt emzeren ana tavşana döner. Dişi tavşanda ve yavrularında bulunan hipofiz ön lobuna ait hormonları onların kanıyle birlikte alan pirede, bu hormonların pire cinsiyet hormonlarının oluşumuna yol açtığı sanılmaktadır. Bu durum, hayvanlar âleminde görülen kendine has biricik olaydır.

● *Kum piresi*'nin dişisi insanların ve hayvanların derisinin altına girer, orada kan emerek şişer, karın kısmı bezelye iriliğini bulur; oysa serbestken aynı pirenin uzunluğu hiç bir zaman 1 mm'yi geçmez. Pire özellikle ayak parmaklarına yerleşir. Hiç bir temizlik tedbiri bunu önleyemez, fakat çıkarılması kolaydır, pek sivri olmayan bir iğneyle bile çıkarılabilir. Pire çıkarıldıktan sonra yara yeri antiseptik bir maddeyle yakılır. Esas tedbir bunların çok olmamasına dikkat etmektir, çünkü aynı parmağa birçok pire girerse meydana gelen iltihap, asalakların tesadüfen ölmesi veya tahribi tetanosa, bazen kangrene yol açar, parmağın kesilmesi gerekebilir. Bu böcek gittikçe dünyanın her tarafına yayılmaktadır.

◆**Pireli** sıf. Üzerinde pire bulunan. || *Mec.* Kuruntulu, kuşkulu, işkilli. (LM)

PİRE, yun. **Peiraieus** veya **Pireas,** Yunanistan'da (Attike ili) şehir, Atina'nın limanı, başkentin merkezine 10 km kadar uzaklıkta; yaklş. 500 000 nüf. Şehir, kısa süre içinde, yolları birbirini dik açılarla kesen bir plana göre gelişti: 1870'te nüfusu ancak 11 000 kişiydi. Pire Yunanistan'ın başlıca ticaret limanı ve büyük bir sanayi merkezidir: tersaneler, kimya, makine ve dokuma sanayii.

— Tar. Pire, Med savaşları sırasında Phaleron limanı donanmaya küçük gelince Atina'nın limanı oldu. Pire yarımadasında Kephisos'un ağzında kurulmuştu; Kimon, Perik-

Foto. LAROUSSE

les ve Themistokles'in yaptırdığı «uzun surlar» ile Atina'ya bağlıydı. Askerî bir liman olan Kantharos'u, komşu ticaret limanı Zea'yı (tahıl limanı) ve güneyde Munikhia'yı içine alıyordu. Gece başlıca giriş kanalı zincirlerle kapanırdı. Düzgün bir plana göre kurulan Pire, ticaretle uğraşılan kozmopolit bir şehirdi. M. Ö. 404'te Lysandros tarafından yıkıldı, Konon tarafından yeniden inşa ettirildi (394); M. Ö. 86'da Sulla tarafından tekrar yıkıldı. Basit bir kasaba haline gelen Pire, adını bile kaybetti ve 1835'e kadar *Porto Leone* diye anıldı. O tarihten sonra şehir ve liman eski önemini yeniden kazandı. (L)

PİRE (Dominique Georges), belçikalı din adamı (Dinant 1910-Louvain 1969). Dominiken tarikatına bağlıydı; felsefe profesörü oldu, İkinci Dünya savaşında gizli orduya rahiplik yaptı. 1949'da «Avrupa Gönülbirliği» hareketini kurdu, mültecilerle ilgilendi (Yurdundan Ayrılmışlara Yardım ve Belçika, Avusturya, Almanya v.b. ülkelerde kurulan «Avrupa Köyleri» Milletlerarası teşkilâtı). Ayrıca 1960'ta Mahatma-Gandhi Milletlerarası Gençlik merkezini kurdu, Siyahlarla Beyazlar arasındaki ikili görüşmeleri sağladı (1959). 1958 Nobel Barış ödülünü kazandı. (L)

PİRE (Jules), belçikalı general (Hannut 1878-Brüksel 1953). 1900'de Krallık Askerî okulunu, sonra Harp okulunu bitirdi. Birinci Dünya savaşında yararlık gösterdi. 1934'te general oldu. İki yıl sonra Ardenne'li Avcılar kolordusunu kurdu. 1940 Savaşında bir tümene kumanda etti. Direnme teşkilâtına girdi. Ocak 1944'te gizli ordunun kumandasını ele aldı. Belçika'nın kurtuluşunda bu ordunun mevcudu 60 000 kişiyi geçiyordu. (L)

PİRAHEN. i. Bk. PİRAHEN.

PİREKAPAN blş. i. Bileşik yapraklı, beyaz çiçekli çokyıllık bitki. (İlmî adı *Pyrethrum*. Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Pirekapan*, kasımpatıya yakın bir bitkidir. Aynı cinsten olan büyük papatyalar (*Pyrethrum* [veya *Chrysanthemum*] *parthenium*) bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. *P. cinerariaefolium*'dan elde edilen toz, böcek öldürücü olarak kullanılır. Bitkinin çiçek kömeçleri kurutulup iyice ezilerek toz haline getirilir. Kongo, Ruanda ve Burundi, pirekapanı en çok üreten ülkeler arasındadır. (L)

PİREKSİ i. (yun. *pyrexis*, ateş nöbeti'nden fr. *pyrexie*). Patol. Az veya çok şiddetli bir ateşle seyreden hastalık. (L)

PİRELENMEK dönlş. f. (*pire*'den *pire-le-n-mek*). Pirelerle dolmak. || Pirelerini ayıklamak. || *Mec.* Şüphelenmek, huylanmak: *Mecidiyeköyü'nü geçince nedense pirelendi, «ne bakıyorsun yüzüme öyle?» dedi* (Kemal Tahir). [M]

PİRELER çoğl. i. Kan emici böcekler takımı. (Bunlar yandan basık gövdeli, kanatsız, küçük böceklerdir [0,8-6 mm]; omurgalılarla kuşlarda dış asalak olarak bulunur. Kurtçukları uzunca ve ayaksızdır. *Sirke*'leri ipeğimsi bir kundak içinde ve hareketsizdir. Veba, tularemi ve sıçan tifüsü gibi hastalıkların bulaşmasına sebep olabilir. Pireler birçok familyaya ayrılır: kuşlarda ve memelilerde asalak yaşayan *ceratophyllidae;* yarasalarda asalak yaşayan *ischnopsyllidae;* etçillerde asalak yaşayan *vermipsyllidae; dermatophyllidae;* insanlarda ve evcil hayvanlarda asalak yaşayan *pulicidae*.) [L]

PİRELİ boğazı, İç Anadolu'da (Yukarı Sakarya bölümü) Haymana'nın güneydoğusunda Kocatepe*nin batı eteğinde bir patika geçidi. (M)

Pirelli, ilk italyan elektrik kablo ve kauçuk fabrikasından (Milano 1872) doğan italyan sanayi grubu. Kurucusu Giovanni Battista **Pirelli**'nin (Varenna 1848-Milano 1932) yerine oğulları PİERO (Milano 1881-ay.y. 1956) ve ALBERTO (Milano 1882) geçti. XX. yy. başlarında otomobil, ziraat araçları, motosiklet ve bisiklet lastiği sanayiine el atan kuruluş, kısa zamanda büyüdü ve genişledi, faaliyeti yurt dışına taştı; 1937'de, Basel'de isviçreli malî gruplarını yardımlarıyle, Milletlerarası Pirelli şirketi kuruldu, 13 firmayı, 16 fabrikayı ve ticaret şebekesini kontrolü altına aldı. Milano'da 1921'de kurulan Pirelli ve ortakları İtalya'da, ana şirket Pirelli S.P.A.'dan bağımsız 11 şirketi denetliyordu. Pirelli, İtalya'nın en eski ve iş hacmi bakımından Fiat ve Montecatini'den sonra üçüncü gelen firmasıdır.

Türkiye'de Pirelli kuruluşu (1960) yüzde 51'i yabancı, yüzde 49'u millî olan 120 milyon sermayeli bir anonim şirkettir. İzmit'teki fabrikası (açılışı 1962) yılda 750 000 iç ve dış lastik imal edecek kapasitededir. (LM)

PİREN i. (fr. *pyrène*). Formülü $C_{16}H_{10}$ olan çok çevrimli hidrokarbon; 149°C'ta erir, 360°C'a doğru kaynar ve taşkömür katranının en az uçucu kısımlarında krizenle birlikte bulunur. (L)

Pirene dağkeçisi, Pirene dağlarında yaşayan dağ keçisi (*Rupicapra Pyrenaica*). [L]

Pirene hattı, Fransa'yı Pirene dağlarını aşarak İspanya'ya bağlayan demiryolu. İki Pirene demiryolu vardır. Daha batıda olan birincisi, Fransız-Pau-Oloron hattını Huesca Zaragoza-Madrid ispanyol hattına bağlar. İkincisi Toulouse - Foix hattını Vich-Barcelona hattına bağlar. (L)

PİRENEİT i. (fr. *pyrénéite*). Miner. Bir grena türü olan melanit'in siyah renkli çeşidi; Fransa'da, Barèges dolaylarındaki kireçtaşı içinde, onikiyüzlü billûrlar halinde bulunur. (L)

PİRENELER, Fransa ile İspanya arasında sıradağlar, Akdeniz'den Gascogne körfezine kadar 130 km boyunca uzanır; *Aneto doruğu*'nda 3 404 m.

● *Fizikî coğrafya.* Pireneler Alpler'e oranla bir kütle halindedir: hersinyen unsurlardan meydana gelen önemli bir eksen bölgesi, Anie doruğundan Akdeniz'e kadar uzanır. Granitli batolitlerin aştığı ve buzulların şekillendirdiği kıvrılma geçirmiş birinci zaman kalkerleri, şistleri ve kumtaşları, orta kesimdeki en yüksek kütleleri (Maladetta, Neouville) meydana getirir. Ariège'in doğusunda Cerdana, Vallespir ve Conflent çöküntü havzaları yer alır. Hersinyen eksen bölgesinin devamlı olarak yükselmesi, üstündeki (kuzeyinde ve güneyinde) ikinci ve üçüncü zaman tortullarının kıvrılmasına yol açmıştır. Yalnız az yükselmiş ve kumtaşlarından (Okyanus kıyısında Rhune kütlesini meydana getirir) temizlenmemiş olan batı kesim tepeler halinde yığılmış şistlerden meydana gelir.

Akitanya'nın üzerinde ansızın yükselen kuzey yağışlı yamaç ile çok daha uzun olan, Ebro havzasına hâkim kurak güney yamaç arasında büyük bir bakışımsızlık vardır. Ama bu bakışımsızlık Atlas okyanusu ve Akdeniz uçlarında azalır. Güney yamaçta eksen bölgesinden başlayarak üç kısım birbirini izler: buzullarla aşındırılmış (Merbore) sert kalker sarplıklarından oluşan çok yüksek Perdu dağı bölgesi; Aragon ve Arga ırmaklarının uzunlamasına vâdilerinin flişlere oyulmuş olduğu Aragon senklinali bölgesi; bir dağ eteğiyle Ebro ovasına hâkim olan eyosen kaikerleri (sierra de Guara, 2 070 m; Montsech, 1 685 m) bölgesi. Kuzey yamaçta ise ikinci zaman tabakalarından meydana gelen bir Pirene cephesi (Ariège bölgesi) ile önünde tebeşir çağı ve üçüncü zaman topraklarından meydana gelen Ön Pirene bölgesi (Küçük Pireneler) ayırt edilir; Ön Pirene bölgesinin kıvrımları dağeteği döküntüleri altında kaybolur. Bu çeşitli birimlerin Tebeşir çağında ve Lütesyende yerleşmesini bir aşınma dönemi izlemiştir; bu dönemin

G. Pitoeff topluluğunun oynadığı «Altı Kişi Yazarını Arıyor» Mathurins tiyatrosu (1938)

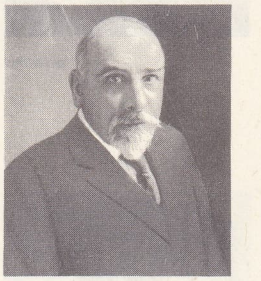

Luigi PİRANDELLO

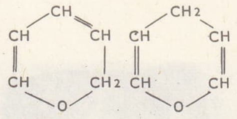

α- piran   γ- piran

piran

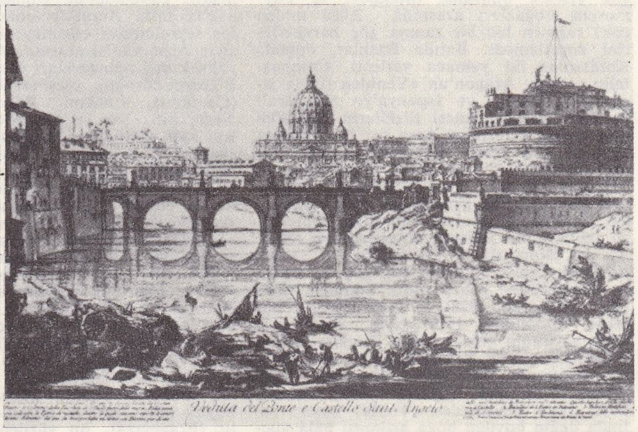

G. PİRANESİ Sant'-Angelo köprüsü ve kalesi; arkada, San Pietro bazilikası, gravür

G. PİRANESİ Bramati'den

Giambattista PİRANESİ «Hapishaneler» (bütün ve detay)

piranha

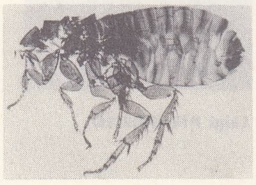

insan piresi

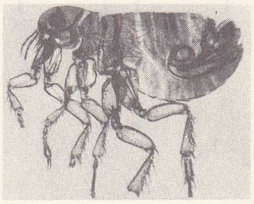

köpek piresi

pirekapan

miyosen düzleşmelerini meydana getirdiği sanılır. Ama bugünkü bakışımsızlık ile dağlık kütle, yakın bir çağdaki (Pontiyenden sonra) genel yükselmenin (Lannemezan konisinin birikmesinin de gösterdiği gibi) sonucudur. Dördüncü zamanda yayla buzulları, bugün 2 200 gölün yer aldığı buzul yalaklarını şekillendirmiş ve sürgüler, ombilikler ve buzultaş vallumları (Lourdes, Arudy) bırakarak vâdileri genişletmiştir. Kuzey yamaçta boydan boya uzanan kenarları dik vâdiler bu yüzden bir duvarla veya çok yüksek bir «liman»la sonuçlanır (Gavarnie buzul yalağı). Buzul etkisinin Alpler'dekinden az olması dağın bulunduğu enlemden ileri gelir; büyük ölçüde kar düşmesine rağmen, 2 800 m'nin yukarısında yer alan bugünkü buzulların önemi azdır ve iklim değişikliklerinden çok etkilenir. İki yamaç arasındaki çelişme bu bakımdan da büyüktür: Gascogne körfezi basınç düşmelerinin etkisi altında olan Fransız Pireneleri'nde batıdan doğuya doğru yağışlılık azalır ve buna bağlı olarak bitki örtüsü katları yükselir (orman 2 000 m'yi hiç aşmaz). İspanya'dan yükselen auton rüzgârının etkisi altındaki vâdiler, doğu havzaları gibi çok daha az yağış alır. İspanya'da Bask ve Katalonya Pireneleri nispeten yağışlıdır, ama Aragon çok kurak bir körfezdir (çam ormanları 2 600 m'ye ulaşır).

● *Beşerî coğrafya.* Bearn yamacının yağışlılığına rağmen Pireneler'in ekonomisi yaylaya çıkma yoluyle davar yetiştiriciliğinin uzun süre ağır basması ve yüksek yerlerde tarımın devam etmesi (Andorra'da 1 600 m'ye kadar) bakımından akdeniz tipindedir. Bu ilkel görünüşler yüzyıllardır biçilen çayırların, kışın hayvanların ovaya indirilmesinin ve yazın yaylaya çıkılmanın karmaşık bir şekilde birarada yürütülmesidir. Hayvancılık hareketleri vâdide sürü sahiplerinin haklarını daha geniş siyasî kuruluşlarla (kontluklar [Comminges], krallıklar [Navarra]) tanıtmalarına ve ispanyol-fransız ilişkileri nasıl olursa olsun iki yamacın tamamlayıcı özelliğini «geçiş antlaşmaları»yle devam ettirmeğe elverişli sendikalar kurulmasına yol açtı. Sıradağlar gerçekten kütle özelliklerine ve «liman»larıyle breşlerinin çok yüksek olmasına (Somport ve Puymorens boğazları arasında 2 000 m'den çok) rağmen hiç bir zamna göç hareketlerini engellemedi. Batıda Basklar, doğuda Katalanlar iki yamaca yerleşti. Compostelle yolları, Aragon'un «Yeniden fetih» sırasındaki önemi ve İspanya'ya akitanyalı kolonlar yerleştirilmesi ilişkilerin eskiliğini göstermeğe yeterlidir. Ama her iki yamaçta kurulan dağ devletleri (Navarra gibi), siyasî merkeziyetçiliğe karşı direnemedi ve saymaca bir sınır olan 1659 sınırı, Segro'nun kaynaklarını Fransa'da, Aran vâdisini ise İspanya'da bıraktı. Sonradan Akitanya ve İspanya'nın iktisadî dinamizminin zayıflığı ve «liman»ların yüksekliği, iki yamaç arasında demiryollarının çok geç bir tarihte döşenmesine sebep oldu. Somport hattı (Pau Zaragoza, 1928) ve Puymorens (Toulouse - Barcelona, 1929) hattı, Alpler'deki hatlara oranla çok yenidir. Bugünkü güzel karayolları sıradağların başlıca boğazlarından (Somport, Pourtalet, Vénasque, Aran vâdisi, Bonaiigue boğazı; Salau, Puymorens) veya tünellerden (Viella) geçer; aslında dağın boydan boya aşılması hâlâ güçtür. Yaz turizmine ayrılan Pireneler karayolu, vâdilerin bölmeliliğini ortadan kaldıramaz. Bu yüzden Pireneler ekonomisinde sınırın her iki yanında batıdan doğuya doğru büyük farklılıklar görülür.

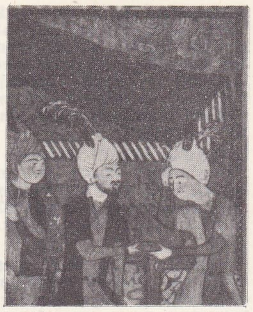

PİR BUDAK ziyafet verirken

İspanyol yamacı daha yoksuldur: her iki uç daha yağışlıdır, ama halkını Bilbao ve Barcelona sanayi merkezleri cezbeder; Aragon çok kuraktır ve Pamplona ile Jaca'nın yer aldığı karık, iktisadî bir önem kazanamamıştır. Buraya açılan dar ve yüksek vâdilerde yaşayan halk için sürüleri yaylaya çıkarma, ot yetiştirilecek çayır bulunmadığından, kaçınılmaz bir gerekliliktir (Sobrarbe vâdisi). Ama Yesa ve Aragon üzerindeki gibi büyük hidroelektrik ve sulama çalışmaları, kışlık otlakları azaltmaktadır. Katalonya demirhanelerinin gerilemesinden beri, İspanyol yamacının tek kurtuluş şansı ince tarıma geçilmesidir. Bölgede nüfus seyrelmesi devam eder ve binlerce ispanyol, Fransız yamacına göçmüştür. Oysa işçilerin dağeteğindeki sanayi merkezlerine göçmesi yüzünden kuzey yamaçta hayat daha güçtür. *Doğu Pireneler,* bağcılık yapılan Aspres'in, Alberey'in ve Corbiere'in yukarısında «garrigue»lerle örtülüdür. Çöküntü havzaları Conflent, Vallespir ve Cerdana'da meyve yetiştirilir; ama Capui ve Dorezan'da tarım daha ilkeldir.

Ariège Pireneleri'nde çeşitli yapısal bölgelerin genişlemesi, vâdilerin boylamasına kazılmasına imkân vermiştir. Bununla birlikte bu bölgenin kır ekonomisi hâlâ ilkeldir; tarım ve davar yetiştiriciliğinin yerini sütçül hayvan yetiştiriciliği (Salat kıyısında Couserans'da daha çok gelişmiştir) almamıştır. Lavelanet'de kumaş sanayii, Luzenac'ta talk, Arzat'da boksit çıkarımı nüfus seyrelmesini engelleyemedi. Aran vâdisiyle Aspe vâdisi arasındaki *Orta Pireneler,* yüksek dağ manzaraları (Gavarnie, Midi de Bigorre doruğu), meşhur ılıca merkezleri (Cauterets, Luchon, Bagnères-de-Bigorre) Neste ırmakları ve «gave»ların geçtiği kütleyi aşan vâdileriyle sıradağların başlıca kesimidir. Çok derin oyulmuş, kurak ve dar dipli buzul vâdileri, yamacın aşağı kesimindeki ambarlar çevresinde tahıl ve yemlik ot çayırlarının birarada yetiştirilmesini ve yüksek vâdilerle ova arasında işbirliği yapılmasını gerektirdi. Ama nüfus azalması Ossau'da muhafaza edilmiş olan bir teşkilâtın gerilemesine yol açar. Çobanlık hayatının basitleşmesi kışın sürülere yer değiştirmenin azalmasıyle nitelinir. Modern hayvancılık ancak yemlik çayırlar yakınındaki Campan vâdisinde (sütçül inek) ve Aspe ile Ossau vâdilerinde (rokfor peyniri imalâtında kullanılan keçi sütü) uygulanır. Bu vâdilerde buzul göllerinin aşağısında büyük hidroelektrik düzenlemeler yapılabilir (Pragnères). Bu yüzden sanayi, ulaşım nakliyatındaki gelişmeden beri dağın ortasına kaymıştır (Pierrefitte'de elektrokimya). Hacı ve turistlerin canlandırdığı Lourdes dışında, dağ kenarındaki eski şehirler (Saint-Bertrand-de-Comminges, Saint Gaudens) dağdan uzaktaki şehirler kadar gelişmemiştir. Anie doruğunun batısında *Atlas Okyanusu Pireneleri*'nin özelliği yükseltilerinin az olması, yağışın fundalıklara ve gürgen ormanlarına yetecek kadar bol olması ve Baskların yaşamasıdır. Soule, Cize (Yukarı Nive) ve Labourd'da domuz ve kümes hayvanları için mısır tarımı yapılır ve sığır yetiştirilir.

Bugün Fransız Pireneleri'nde ekonominin başlıca özelliği batı dağeteğinde sanayi ve şehirciliğin gelişmesidir; bu durum dağdaki nüfus seyrelmesiyle çelişir: geleneksel sanayiler (odunla işleyen demirhaneler, kumaş ve sandalet yapımı), çıkarım sanayii (Saint-Beat'da mermer v.b.) ve hidroelektrik çalışmaları, nispeten yoğun olan nüfusun tamamını istihdam edememektedir. Ama elektrik enerjisi ve tabiî gaz, Lacq'tan Boussens'e kadar sanayinin gelişmesini (uçak ve makine sanayii) destekler ve Tarbes, Ossun, Pau, Lannemezan gibi merkezlerin Pireneler'deki hayatı canlandırmasına imkân verir.

● *Askerî tarih.* Pireneler, ancak uçları askerî harekâta elverişli olan stratejik bir settir. Katalonya ve Cerdana genellikle Fransa'nın İspanya'ya seferlerinde savaş alanı olmuştur. Yiğit Philippe III, Aragon'a Massine boğazından geçerek girmişti; 1707'de Berwick, 1794'te Dugommier, Puigcerda üzerine Perthus'dan yürüdüler. Buna karşılık Aşağı Pireneler genellikle İspanyolların Fransa'ya yaptıkları seferlerde kullanıldı; Moncey 1794'te İspanyolları Roncevaux'da yendi; ama 1813'te Wellington, Pamplona'da Soult'un Pireneler ordusunu yendikten sonra onu Gascogne'un ortasına kadar kovaladı. (L)

Pireneler barışı, 7 kasım 1659'da imzalanan ve fransız-ispanyol savaşına son veren barış. Madrid'de, de Lionne'un başlattığı (1656) ve Condé'nin affı meselesi yüzünden yarıda kalan görüşmelerden sonra Dunes'de Fransa'nın kazandığı zafer (haz iran 1658), İspanya'yı uzlaşmaya yöneltti. Ön antlaşmalar Paris'te imzaladı (4 haziran 1659) ve Faisans adasında Bidassoa'da Mazarin ile don Luis de Haro arasındaki görüşmeler bir antlaşma ile sonuçlandı.

İspanya, Roussillon'u, Cerdana'nın bir kısmını, Artois'yı (Aire ile Saint-Omer dışın-

PİRE ve limanı

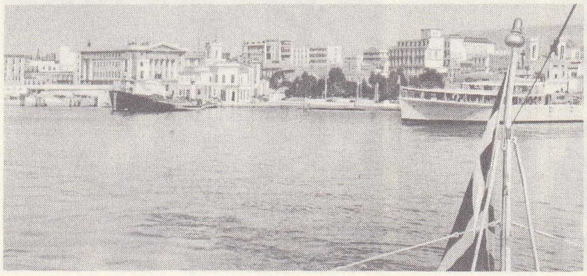

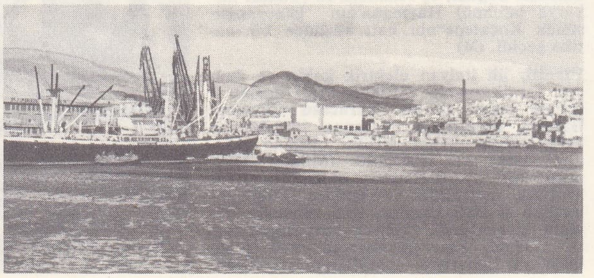

PİRE

Foto. MEYDAN; Lipnitzki, G. L., Manuel (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

PİRENELER
solda,
Lescuz buz yatağı
sağda,
Midi d'Ossau'nun zirvesi
ve Ayous gölü

da), Gravelines'i, Bourbourg'u, Saint - Venant'ı, Landrecies'i, Le Quesnoy'u, Avesnes'i, Montmédy'yi, Philippeville'i, Marienbourg'u ve Thionville'i bıraktı. Charles IV, Lorraine'i (Stenay, Clermont, Dun ve Jamelz dışında), geri alması karşılığında Fransa'ya, ordularını düklük topraklarından geçirme iznini verdi. Fransa, Condé'yi affetti ve Louis XIV'ün Felipe IV'ün kızı Maria Teresa ile evlenmesi kararlaştırıldı; gelin 500 000 ekülük çeyiz getirecekti. Bu miktarın tamamen ödenmemesi halinde Maria Teresa ispanya tahtı üstündeki haklarını muhafaza edecekti; Felipe IV'ün malî durumunun pek iyi olmadığını bilen Mazarin antlaşmaya büyük bir kurnazlıkla bu maddeyi katmıştı. Bk. VERASET SAVAŞI. (L)

PİRENİN i. (fr. *pyrénine*). Dokubil. Çekirdekçiği veya çekirdekçikleri meydana getiren protein tabiatındaki madde. (L)

PİRENNE (Henri), belçikalı tarihçi (Verviers 1862-Uccle, Brüksel yakını 1935). Gand üniversitesinde profesör (1886-1930), Belçika Krallık akademisi üyesi oldu; yayımladığı bir dizi dikkate değer eserde daha çok, iktisadî ve sosyal tarihle ilgilendi: *Bibliographie de l'Histoire de Belgique des Origines à 1830* (Başlangıçtan 1830'a Kadar Belçika Tarihi Bibliyografyası) [1893], *La Hanse Flamande de Londres* (Londra Flaman Hansa'sı) [1899], *Le Soulèvement de la Flandre Maritime en 1323-1328* (1323-1328 Tarihlerinde Kıyı Flandre'ı Ayaklanması) [1900], büyük eseri olan *Histoire de la Belgique* (Belçika Tarihi) [7 cilt, 1889-1932], *Les Villes au Moyen Âge* (Ortaçağda Şehirler) [1927]. Ölümünden sonra yayımlanan eserleri: *Histoire de l'Europe des İnvasions au XVI. Siècle* (Akınlar Devrinden XVI. Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihi) [1936], *Mahomet et Charlemagne* (Hz. Muhammed ve Charlemagne) [1937], *Les Villes et les İnstitutions Urbaines* (Şehircilik Açısından Kentler ve Kurumlar) [1939]. Birinci Dünya savaşında Henri Pirenne, Almanlara karşı direnme hareketine cesaretle katıldı. — Oğlu JACQUES (Gand 1891), Brüksel'de (1921-1930), Grenoble'de (1940), Cenevre'de (1941-1944) profesör olarak çalıştı, Belçika Krallık akademisi üyeliğine seçildi; başlıca eseri 7 ciltlik *Büyük Dünya Tarihi* (Les Grands Courants de l'Histoire Universelle [Evrensel Tarihin Büyük Akınları]) 1945-1956 yıllarında yayımlandı. Yayımına başladığı diğer eserleri: *Histoire de la Civilisation de l'Ancienne Egypte* (Eski Mısır Medeniyeti Tarihi) [3. cildi 1963], *Histoire de l'Europe, du Traité de Versailles au Pacte Atlantique* (Versailles Antlaşmasından Atlantik Paktına Kadar Avrupa Tarihi) [4. cildi 1963]; 1935'ten bu yana *Archives d'Histoire du Droit Oriental* (Doğu Hukuk Tarihi Arşivi) dergisini yönetti. (L)

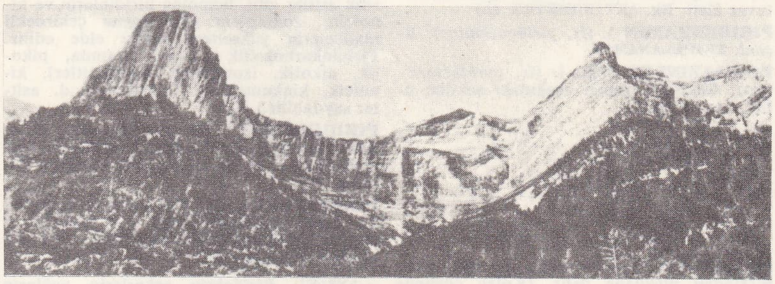

PİRENELER
Ordesa
buz yatağı

PİRENOİT i. (fr. *pyrénoïde*'den). Birçok suyosununda, klorofil taneciklerinin içinde bulunan küçük cisim; nişasta tanecikleri bunların çevresinde oluşur. (L)

PİRES (Diogo), **Yaşlı** denir, portekizli heykeltıraş (XV. yy.ın ikinci yarısı). Coimbra'ya yerleşmişti. *Leça da Palmeira Meryem*'i adlı heykeli yaptı (1481). En ünlü eserleri, Fernao Teles'in (1471), Ourém kontunun (1485) mezarları ve özellikle Coimbra müzesindeki *Ölü İsa*'dır. (L)

PİRES (Diogo), **Küçük** denir, portekizli heykeltıraş (1491-1530'a doğr.). Büyük Diogo Pires'in oğlu olduğu sanılıyor. Coimbra köprüsündeki (1513) *padrao*'nu (anıt) ve Leça do Balio'da Joao Coelho'nun mezarını (1515), vaftiz kurnaları ve bir haçı (1514) onun yaptığı söylenir. Şaheseri, Diogo de Azambuja'nın mezarıdır (Montemor-o-Velho). Eserlerinin çoğu Coimbra müzesindedir. (L)

PİRET(O) yun. *pyretos*, humma'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PİRETRİN i. (fr. *pyréthrine*). Eczc. Böcek öldürücü kasımpatıdan (*chyrsantemum cinerariaefolium*) elde edilen tozdaki etkin madde. (Piretrin 1 ve piretrin II denen iki çeşidi vardır; ikisi de solucan düşürücüdür ve birçok böcek ilâcının etkin maddesini teşkil eder.) [L]

PİREZEN veya **PİRZEN** blş. i. (fars. *pîre* veya *pîr*, ihtiyar ve *zen*, kadın'dan *pîrezen* veya *pîr-zen*). *Esk*. İhtiyar kadın, kocakarı, acuze. (M)

PİRGEOMETRE i. (fr. *pyrgéomètre*'den) Yer'in ışınımını ölçmeğe yarayan âlet. Bk. AKTİNOMETRE. (L)

PİRENELER zinciri

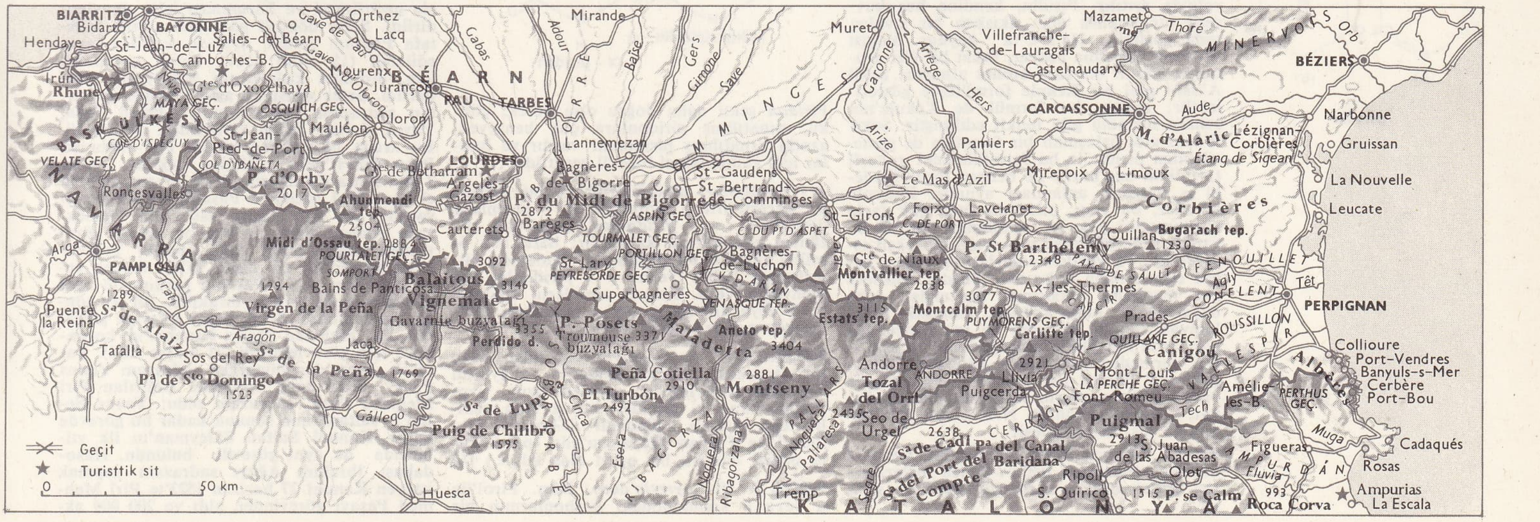

Foto. Yan-Dieuzaide, Alix (LAROUSSE)

PİRENELER Huesca eyaletinde (İspanya), Pirene zirveleri arasında, fransız sınırı yakınındaki Ordesa vâdisinin görünüşü

PİRENELER'in Haute-Garonne bölgesindeki Saint-Béat'da Garonne nehri

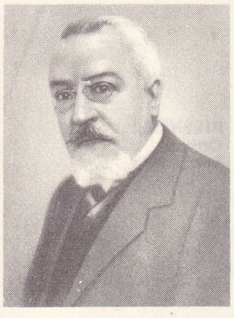

Henri PİRENNE

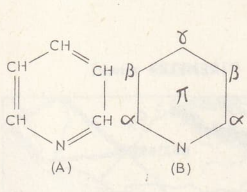

piridin

PİRGOS veya **PYRGOS,** Batı Anadolu ve Balkan ülkelerinde rastlanan köy ve kasaba adları. (M)

PİRHELİYOGRAF i. (fr. *pyrhéliographe*). Kaydedici pirheliyometre. (Moll aktinografına yanlış olarak pirheliyograf denir.) Bk. AKTİNOMETRE. (L)

PİRHELİYOMETRE i. (fr. *pyrhéliomètre*'den). Doğrudan doğruya gelen güneş ışımalarını büyük bir hassasiyetle ölçen laboratuvar âleti. Bk. AKTİNOMETRE. (L)

PİRİBENZAMİN i. (fr. *piribenzamine*). *Eşanl.* TRİPELANAMİN.

PİRİDAZİNLER çoğl. i. (fr. *pyridazines*'den). Çekirdek yapısı aşağıdaki şekilde olan orta diazinler:

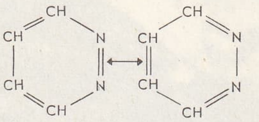

Hidrazinlerin γ — diketonlarla yoğunlaşmasından meydana gelir. (Kolay çözünür tuzlar meydana getiren, piridin kokusunda bazlardır.) [L]

PİRİDAZONLAR çoğl. i. (fr. *pyridazones*'dan). Kim. Hidroksipiridazinlerin totomer şekilleri. (L)

PİRİDİN i. (fr. *pyridine*). Kim. Formülü C_5H_5N olan azotlu heterosiklik baz; Andersen tarafından, kemik yağında (Dippel yağı) bulunmuştur.

— ANSİKL. *Piridin,* taşkömür, bataklık kömürü ve şist katranlarında, nikotin ile sinkonin'in ayrışma ürünlerinde bulunur. Taşkömür katranının hafif kısımlarından, sülfürik asit yardımıyle diğer bazlarla birlikte ayrılır. Serbest kalan piridin damıtma yoluyle arıtılır. Piridin, kendine has kuvvetli bir kokusu olan akışkan bir sıvıdır; suda çözünür, 114,5°C'ta kaynar. Yapısı benzenin yapısına benzer, fakat bir CH grubunun yerini bir azot atomu almıştır. Şekil A'daki gibi bir Kekule formülüyle gösterilebilir; ancak, bu formül de Kekule'nin benzen formülü gibi tenkit edilmiştir. Şekil B'deki gibi uzlaşmalı bir formülle de gösterilebilen piridin'in bu formülündeki π harfi (piridinin baş harfi) ile benzen formülündeki φ harfinin anlamları aynıdır. Bununla beraber, bu yapı, piridinin suda çok fazla çözünmesini pek iyi açıklamaz; çünkü bu yapıya sadece derişik potasyum hidroksit etkiyebilir; bu yüzden polarlaşmış yapıyı kabul etmek daha doğrudur. Piridin, yükseltgen maddeler karşısında benzenden daha dayanıklıdır; buna karşılık, katalitik, hattâ kimyasal yolla (sodyum ve su) benzenden çok daha kolaylıkla hidrojenlenir ve ara ürün vermeden *piperidin*'e dönüşür. Piridin çekirdeği hemen her zaman β konumunda ornatılır (halojenlerin etkisi, nitrolama). Fakat, sodyum amidürün NH_2 grubu α konumunda çekirdeğe yerleşir.

Piridin oldukça zayıf bir bazdır, bununla birlikte *piridinyum tuzları* denen tuzları verir; ayrıca birçok karmaşık meydana getirir.

— Eczc. 4-5 gr'lık dozlarda, bir kap içine dökülen *piridin,* astım krizlerine karşı inhalasyon şeklinde kullanılır. Etkisi her zaman aynı değildir ve çok çabuk alışkanlık yaratır. (L)

PİRİDİNKARBOKSİLİK sıf. (fr. *pyridine - carboxylique*). Kim. Yapısında, piridin çekirdeği üzerine bağlanmış bir veya birkaç CO_2H karboksil kökü bulunan asitler için kullanılır. (Bu asitler, benzenkarboksilik asitler gibi, homolog piridinlerin ve kinolein, izokinolein gibi yoğun çekirdekli maddelerin yükseltgenmesiyle elde edilir. Piridinkarboksilik asitler arasında, pikolik, nikotik, izonikotik [monoasitler], kinoleik, kinkomeronik [diasitler] v.d. asitler sayılabilir.) [L]

PİRİDİNYUM i. (fr. *pyridinium*). Kim. Amonyum'a benzeyen iyon; piridin ve homologlarının meydana getirdiği tuzlarda bulunur. (L)

PİRİDOKSİN i. (fr. *pyridoxine*). Biyokim. ve Eczc. Dihidroksimetil 4-5 hidroksi 3 metil-2 piridinyum klorhidrat'ın, yani B6 vitamininin kısa adı.

—ANSİKL. *Piridoksin,* şekerlerin, yağların ve proteinlerin metabolizmasında önemli rol oynadığı için, birçok sinir, kas rahatsızlığında, bazı zehirlenmelerde, gebelik kusmalarında v.b. kullanılır. (L)

PİRİDONLAR çoğl. i. (fr. *pyridones*'dan). Kim. α ve γ hidroksipiridinlerin karbonilli şekilleri.

— ANSİKL. α ve γ hidroksipiridinler iki şekilde yazılabilir:

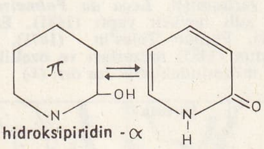

hidroksipiridin - α   α - piridon

Piridon şekli daha doğru olsa gerek; çünkü, ornatılmış piridonlara çok benzeyen, azotla ornatılmış piridonlar vardır ve bunlar için yalnız ikinci formül geçerlidir.

α - *piridonlar,* laktamlardır ve bu yüzden az kararlıdırlar; hidrolizle α - pironlara dönüşürler. γ - *piridonlar,* suda çok çözünen, çok kararlı katılardır; hafif baz özelliği taşıyan bu piridonlar, tamamen billûrlaşmış tuzlar verir. γ - piridonlar, amonyağın veya birincil aminlerin triketon 1-3-5 veya diasetilen α-α' - ektonlara etkimesiyle meydana gelir. (L)

PİRİGARA i. *Gustavia* cinsinden ağaç (*lecythidaceae* familyasından); anayurdu Tropikal Amerika'dır; gövdesi uzun, yaprakları almaşık, çiçekleri beyaz veya pembe tepe salkımı halindedir. (*Gustavia fastuosa*'dan Fransız Guyanası'nda «pis kokulu odun» denilen bir odun elde edilir.) [L]

PİRİL i. (fr. *pyrryle*'den). Kim. Pirol'ün α veya β konumundaki karbonlarının bir hidrojen atomu kaybetmesiyle türeyen tek değerli köklerden biri (α veya β). [L]

PİRİLYUM i. (fr. *pyrylium*). Kim. C_5H_5O, Cl formülündeki *pirilyum tuzları*'nda bulunan tek değerli pozitif iyon.

— ANSİKL. *Pirilyum tuzları,* halojenlerin bazı γ - piran homologlarına etkimesiyle meydana gelir; bu tepkime sırasında γ - piran, CH_2 grubundaki hidrojenlerinden birini kaybeder. *Pirilyum iyonu,* yapı olarak benzen iyonuna benzer; burada bir CH grubunun yerine O geçmiştir. Karmaşık pirilyum tuzları çok güçlü boyarmaddelerdir; antosiyaninler veya çiçeklerin kırmızı ve mavi boyarmaddeleri bu seriye girer. (L)

PİRİMEÇE veya **PÜRMEÇE** i. Denizc. Demir üzerinde bulunan veya şamandırada yatan bir gemiyi saldırmak ve istenilen yönde geçici olarak tutmak için bu geminin kıç tarafta denizde bulunan kendi zincirine veya şamandıraya ya da başka gemiye uzatılan halat. || *Demire pirimeçe tutarak gemiyi durdurmak,* rüzgârı bordaya almak için denizdeki demirin anelesine (tepesindeki halka) daha önceden bir halat bağlayıp çekerek gemiyi apıştırmak. (L)

PİRÎ MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (öl. Edirne 1532). Amasya'da öğrenim gördü; Mahkemei Şer'iyeye kâtip olarak girdi; başkâtipliğe yükseldi. Bayezid II tahta geçince, İstanbul'a geldi. Sofya, Silivri, Siroz (Serez), Galata kadılıklarında bulunduktan sonra, İstanbul'da Fatihsultanmehmet imareti mütevellisi oldu. 1508'de Hazine defterdarlığına tayin edildi. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferine Rumeli defterdarı olarak katıldı. Savaştan bir gün önce yapılan toplantıda ordunun beklemeden savaşa girmesini savundu, padişahın ilgisini çekti. Çaldıran zaferinden sonra, ikinci vezir Dukakinzade Ahmed Paşa ile birlikte, Tebriz'in ele geçirilmesi ve korunması için görevlendirildi. Sefer dönüşü görevden alınan Mustafa Paşanın yerine, üçüncü vezirliğe tayin edilerek (15 ekim 1514), erzak toplaması için, ordunun kışlayacağı Amasya'ya gönderildi. Sefer sırasında askeri isyana kışkırtan sadrazam Dukakinzade Ahmed Paşa, Yavuz Sultan Selim tarafından öldürüldü. Bu arada görevinden alınan Pirî Mehmed Paşa Silivri'deki çiftliğine çekildi. Fakat 3 gün sonra (22 ağustos 1515) divana gelerek el öpen Pirî Mehmed Paşanın vezirliği geri verildi. Bir süre sonra sadrazam Hersekzade Ahmed Paşa ile birlikte tekrar görevinden alındı; elleri bağlı olarak, Yedikule'ye hapsedildi (26 nisan 1516). Ancak yeni sadrazam Sinan Paşanın yardımıyle aynı günün akşamı serbest bırakıldı. Bir ay sonra Yavuz Sultan Selim Mısır seferine giderken, Pirî Mehmed Paşayı İstanbul'un korunması için görevlendirdi (31 mayıs 1516). Padişah, Mısır'dan dönerken sadrazam Yunus Paşayı öldürtünce ordugâha çağırılan Pirî Mehmed Paşa, sadrazam oldu; Yavuz Selim'in saltanatının sonuna kadar bu görevde kaldı. Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında da aynı görevde bulundu. Hasodabaşı İbrahim Ağayı sadrazam yapmak isteyen Kanunî 27 haziran 1523'te Pirî Mehmed Paşayı görevinden aldı ve 200 000 ak-

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana; LAROUSSE

çelik vezaret haslarıyle emekliye ayırdı. Pirî Mehmed Paşa, Silivri'deki çiftliğine çekildi. Padişahın ilgisini kaybetmediği için tekrar göreve çağrılmasından kuşkulanan sadrazam İbrahim Paşa, Edirne'de bulunan Pirî Mehmed Paşayı oğlu Mehmed Efendiye zehirleterek öldürttü. (M)

Pirîmehmedpaşa tekkesi mescidi veya **Konuktekkesi mescidi,** İstanbul'da Mollagürani semtinde mescit. Karamanlı Pirî Mehmed Paşa tarafından yaptırıldı. Bugün yıkık bir durumdadır. (M)

PİRİMİDİK sıf. (fr. *pyrimidique*). Kim. Pirimidinden türeyen bazlar için kullanılır. (L)

PİRİMİDİN i. (fr. *pyrimidine*). Formülü $C_4H_4N_2$ olan metadiazin; piridazinlerin ve pirazinlerin izomeridir.

— ANSİKL. *Pirimidin,* tabiatta ancak pirimidik türevler halinde bulunur: nükleoproteitler, B1 vitamini v.b. (L)

PİRİN. Arkeol. Adıyaman'ın 4,5 kilometre kuzeydoğusunda arkeolojik yer. Güneyi açık, öteki yönleri dağlarla çevrilidir. Çevrede yapma mağaralar, şehir ve kale yıkıntıları görülür. Çakmaktaşı âletler, genellikle dereye yakın düzlüklerde ve kaya sığınaklarında toplanmıştır. Bunların çoğu yonga* âletlerdir; teknik bakımdan musteriyen ve orinyasien (Aurignacien) kazıyıcılarının uçlarını andırır. Bunların arasında klaktonien işçilik gösteren kaba yonga âletler de vardır (orta ve üst paleolitik). Kılıç Kökten'in 1945 araştırmalarında Çakal suyu vâdisi yakınında, bulduğu el baltası, Pirin'de Alt paleolitiğin de varlığını gösterir. (M)

PİRİNA i. (yun. *pyrin,* meyve çekirdeği'nden). Sıkıldıktan sonra (birinci veya ikinci defa) yağ bakımından hâlâ zengin olan, hayvan yemi veya gübre olarak kullanılan zeytin küspesi. || *Pirina yağı,* pirinadan, karbon sülfür veya trikloretilen gibi eriticiler yardımıyle elde edilen yağ. (L)

PİRİNÇ i. (fars. *birinc*'den). Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yetişen taneli bitki (ilmî adı *Oryza sativa.* Buğdaygillerden): *Babasından kalan topraklara pirinç ekmeğe başlamıştı* (R.N. Güntekin). || Aynı bitkinin tanesi: *Kızım hastaydı, Yusuf Ağamız pirinçle yağ aldı, hatır sormaya geldi* (Sabahattin Ali). *Bir asker pirinç ayıklamakla meşguldü* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *Pirinci su kaldırmamak,* şakadan anlamamak; alıngan, çabuk darılır olmak. || *Ayıkla pirincin taşını.* Bk. AYIKLAMAK. || *Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmak.* Bk. DİMYAT.

— Astron. *Pirinç taneleri,* Güneş'in ışıkküresinin Yer'den görünen yüzeyindeki tanecikler.

— Bitki hastalıkları. *Pirinç yanığı, piricularia oryzae* mantarının çeltikte yaptığı hastalık.

— Eczc. *Pirinç suyu,* pirincin kaynatılmasıyle elde edilen su. (İshal kesici olarak tanınır.) || *Pirinç unu,* pirincin öğütülmesiyle elde edilen bir tür un. (Süt çocuklarını sütten kesme zamanında besin olarak kullanılır.)

— El işleri. *Pirinç örgü,* elde ve iki şişle; birinci sırada, bir ters, bir yüz olarak, ikinci sırada, tersin üstüne yüz, yüzün üstüne ters ilmek atarak düzenlenen yün örgüsü.

— Kozmetoloji. *Pirinç pudrası.* Bk. PUDRA.

— Mutf. Bk. ANSİKL. || *Pirinç lokması,* sütle haşlanmış pirinçten yapılan bir çeşit tatlı. (Sütün içinde haşlanarak hamur haline getirilen pirinç, lokmalar halinde yuvarlandıktan sonra önce yumurtaya, sonra galeta ununa bulanır, yağda kızartılır ve soğuk şuruba atılır.) || *Pirinç çorbası,* pirinci, et suyu, tavuk suyu veya sade suda domates ve maydanozla haşlayarak yapılan çorba. (Terbiyelisi de olur. Genellikle kırık pirinçten yapılır, perhiz yemeği olarak geçerli bir çorbadır.)

— Şapkacılık. *Pirinç sapı,* şapka konfeksiyonunda kullanılır.

— Tasav. *Pirinç meydanı,* mevlevîlerin mutfakta hep birlikte pirinç ayıklamalarına verilen ad. (Lokma hazırlanırken matbah canları pirinç ayıklamağa yetişemezse dergâhta bulunanların hepsi toplanarak *pirinç meydanı* yaparlardı.)

— Zootekn. Hayvanların beslenmesinde pirincin değeri arpanınkine yakındır; çeltik fabrikalarında elde edilen pirinç kepeğinin ve kaba pirinç ununun besin değeri ise çok değişiktir.

— ANSİKL. Bot. ve Coğ. Beş altı türü bulunan *pirinç*'in her başakçığında bir çiçek ve her çiçekte altı erkek organ bulunur. İyice gelişen iki iç kavuzcuk kenarlarından birbirine bitişerek ileride meyveyi tamamen sarar. Bu durumdaki pirince «çeltik» denir. Pirinç ekimi için en elverişli yer nemli topraktır. Samanı dayanıklı olmadığı için pirinç sapı ancak tazeyken hayvan yemi olarak kullanılır veya gübre olur. Pirinç doğu asya halklarının temel yiyeceğidir. Pirinç tarımı iki yüzyıldan beri Afrika ve Kuzey Amerika'da da yaygınlaştı. İspanya, İtalya, Mısır ve Türkiye'de de pirinç yetiştirilir. Pirinç çeşitleri pek çoktur ve hemen hepsi *Oryza sativa* türündendir. Tarım pirinçleri başlıca dört tipe ayrılır: *Oryza sativa* var. *dura; O. sativa* var. *montana; O. sativa* var. *glutinosa; O. sativa* var. *fluitans.* Afrika'da ayrı bir pirinç türü daha yetiştirilir (*O. glaberrime*).

Ova pirinçleri sulanmak ve kötü otlardan ayıklanmak ister. Tohum, yani çeltik tanesi yirmi dört saat suda bırakıldıktan sonra, iyi bir toprak kesimine serpme usulüyle ekilir; üç dört gün içinde çimlenir; bitkinin boyu 15-20 sm'yi bulunca oradan sökülerek tarlaya dikilir. Filizler dikildikten sonra tarlaya yavaş yavaş su verilir. Pirinç çiçek açıncaya kadar su verilmeğe devam edilir. Çiçekten sonra başakların olgunlaşması için sulama azaltılır. Bölgelere göre, ekimden dört beş ay sonra hasat yapılır; eğer ülkenin iklimi elverişliyse, aynı yere yeni ekim yapılarak yılda iki ürün alınabilir.

● *Dünya üretimi.* Dünyadaki pirinç üretimi yılda çeltik olarak 250 milyon tonu aşar. Bunun yüzde 90'dan fazlası Asya'nın musonlar bölgesinde üretilir; buralarda halkın temel yiyeceği pirinçtir; arazi her yıl yeniden hazırlanır, düzeltilir, su yolları onarılır, yeni arklar yapılır ve pirinç fideleri çoğu zaman su içinde dikilir. Sıcak bölgelerde, Asya'nın güneydogu ülkelerindeki alüvyonlu alçak ovalarda yılda bazen iki üç defa hasat yapılır.

Yoğun bir çalışma sayesinde, bu ovaların kenarındaki yamaçlarda teraslar yapıp sulamak suretiyle de pirinç yetiştirilir. Nüfusu az olan ve düzenli bir şekilde bol yağmur alan bölgelerde ormandan açılan yerlerde «ray» veya «ladang» sistemiyle dağ pirinci yetiştirilir. Çok su ve sıcaklık isteyen pirinç, bilinen pek çok çeşidine rağmen, ancak sıcak bölgelerde yetişir. Ilıman iklim kuşağında, meselâ Akdeniz bölgesinde ve Japonya'da pirinç, yazları yeteri kadar uzun ve sıcak olan yerlerde bir yaz ürünü olarak kesilir. Öte yandan pirinç çok bakım istediğinden uzun süre yalnız el emeğinin bol olduğu ülkelerde üretilebilirdi. Şimdi mekanik âletlerin kullanıldığı ülkelerde el emeği eksikliği giderildi. İkinci Dünya savaşından sonra pirinç üretimi, bütün dünyada, özellikle Asya dışında büyük bir gelişme gösterdi. Afrika ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yiyecek maddesi üretiminin azlığı, A.B.D., Avustralya ve Güney Amerika'nın bazı kesimlerinde (Brezilya, Arjantin, Şili) tarımının iyice makineleşmiş olması dolayısıyle pirinç üretimi hızlandı. Türkiye'de de bu devrede pirinç üretiminde büyük hamleler görüldü.

Ekim tarzının çok değişik olması sebebiyle ortalama verim rakamları, bölgelere göre çok büyük değişiklik gösterir. Güneydoğu Asya'daki ince tarım yapılan ülkelerde, fide dikim usulüne ve çift ürün alınmasına rağmen verim çok düşüktür (Hindistan'da hektar başına 10-12 kental, Çin'de 30 kental). Japonya ve Mısır'da gübre kullanılması ve pirinç tohumunun ıslahı ile ortalama verim 48-50 kentale ulaşır. Yalnız İspanya ve İtalya'da verim 50 kentalin üstüne çıkar. Kaba tarım yapılan, yani fide dikimine gitmeden makineyle ekim yapılan ülkelerde, Avustralya hariç, verim daha da düşüktür. Bütün bu farklara rağmen 100 milyon ton üretimle Çin ve 45 milyon tonla Hindistan başta gelir; bunları hayli geriden Japonya ve Pakistan takip eder. Fakat bu ülkelerde pirinç halkın temel yiyeceği olduğundan ve nüfus çok kalabalık bulunduğundan tüketim çok fazla, ihraç edilen pirinç çok azdır. Ayrıca iklimdeki düzensizlikler de her yıl alınan ürün miktarının önemli derecede farklı olmasına sebep olur. Bu sebeplerle pirinç ticareti dünya pirinç üretiminin çok az bir kısmını kapsar (yaklaşık olarak yüzde 5). Pirinç ticareti İkinci Dünya savaşı öncesinden başlayarak büyük bir değişikliğe uğradı.

Birmanya ve Tayland, Uzakdoğu'da tüketim fazlası en çok olan pirinç satıcı ülkelerdir; fakat bunlar pirinci batı ülkelerine satacağına şimdi asya ülkelerine satmaktadırlar (yaklaşık olarak 1 milyon ton). Çünkü batı ülkeleri şimdi amerikan ve akdeniz bölgesi pirinçlerini ithal etmektedirler. Nüfus artışından dolayı en çok pirinç satın alan ülkeler ise Hindistan, İndonezya, Seylan, Japonya, Malezya ve Pakistan'dır. Dünyada birinci üretici ve tüketici olan Çin öteden beri pirinç ithal ederken, şimdi yılına göre bazen 1 milyon tona yakın pirinç ihraç etmektedir. Her zaman pirinç ihracatı yapan diğer bellibaşlı ülkeler A.B.D., Formoza ve İtalya'dır. Mısır, Vietnam, Kamboç, Pakistan ve Madagaskar gibi bir kısım ülkeler de zaman zaman pirinç ihraç etmektedir.

● *Türkiye*'ye Uzakdoğu'dan getirilen pirinç, Adana, Adıyaman, Ankara, Artvin, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İçel, Kars, Kastamonu, Kırklareli, Malatya, Maraş, Mardin, Rize, Sakarya, Samsun, Siirt, Sinop, Tekirdağ, Urfa illerinde üretilir. Çeltik tarımının gerektirdiği bol sulama, sıtmaya yol açtığından üretim işi kanunla düzenlenir. Osmanlı imparatorluğunda bu düzenleme 1908'e kadar nizamnamelerle yapıldı. İlk kanun 1910'da yayınlandı. Cumhuriyet döneminde 1936 tarihli 3039 sayılı kanunla çeltikçilik çalışmaları yeniden düzenlendi. Kanunda, çeltik ekimine izin verilmesi yetkisi illerde ve ilçelerde kurulacak çeltik kurullarına bırakıldı.

Türkiye'de üretilen pirinç çeşitleri çeltik özelliklerine göre şu adları alır: 1. kılçıksız; 2. sarı çeltik; 3. ak çeltik; 4. amberotu; 5. mısbak (ak çeltik); 6. kara kılçık; 7. kırmızı çeltik; 8. kasım beyazı; 9. japon pirinci; 10. viyolona siyahı; 11. pangina pirinci; 12. onsen pirinci.

Türkiye'de tüketim ihtiyacından daha fazla pirinç üretme gücü vardır. Ancak sınırlamada uygulanan siyaset yüzünden her zaman dışarıdan satın alınır. Çeltik kanununun yürürlüğe girdiği yıl (1936) çeltik ekilen arazi 40 000 hektar, elde edilen ürün de 74 000 tondu. 1940'ta ekim alanı 20 000 hektara, ürün ise 63 000 tona indi. 1945'te 18 000 hektardan 32 000 t pirinç alındı. Zıraat alanında ortaya çıkan gelişmelerin yardımıyle birim alanda verim yükseltilerek 1955'te 29 000 hektardan 61 000 t pirinç elde edildi. 1966'da ekilen alan 65 000 hektar, üretim de 150 000 t oldu. 1970'te 60 000 hektar araziden 160 000 t pirinç alındı.

— Mutf. Pirinç, nişasta bakımından çok zengin, kolay sindirilen bir besindir; kabızlık yaptığına inanılırsa da doğru değildir. Uzakdoğu halklarının çoğunun temel besinidir. Ülkemizde, pirinçten yapılan yemeklerin en yaygını pilav ve lapadır; dolmalara, bazı etli yemeklere, özellikle kıymaya katılır (sulu köfte); pirinç bazı tatlıların hazırlanmasında da kullanılır (sütlaç, zerde). Pirincin çeşitleri vardır ve her çeşidi ayrı bir yemek için kullanılır (pilavlık, lapalık pirinç v.b.); fakat her halde pişirmeden önce pirinci iyice yıkamak gerekir, ta ki süzülen su bulanık olmasın; böylece, pişirilen pirinç tane tane olur.

Pirinci pişirmenin başlıca üç usulü vardır: birincisinde, bol kaynar suda pişirildikten sonra pirinç soğuk sudan geçirilir; bu usulle pişen taneler hafif sert olur ve tek tek dişe gelir; doğu usulü pilavda pirinç hafifçe yağda kavrulur, sonra su veya et suyu katılıp pişirilir; üçüncüsü ise, sütle pişirme usulüdür, soğuk sudan geçirilmesi olumlu sonuç vermez; bu bakımdan, pirinç iki da-

Kiang-si (Çin) eyaletinde yarı makineleşmiş olarak yapılan **pirinç** ekimi

hasata hazır bir **pirinç** tarlası

Wonosobo (Cava) yakınında pirinç taraçaları

çeltik

başak

kika süreyle kaynar suda tutulur, süzülür, sonra sütle pişirilir.

Batı usulü pirinç pişirmede, pirinç tanelerinin zarını yumuşatmak için önce kısa süre yarı kaynatılır yahut susuz tencerede hafifçe pembeleştirilir, bu işlem pilava ayrı bir koku verir. (ML)

PİRİNÇ i. (fars. *piring*'den). Bakır ve çinko alaşımı; sınaî bir alaşımda çinko oranı en fazla yüzde 46'dır. || *Pirinç kaplama,* bir parçanın yüzeyine, elektroliz yoluyle ince bir pirinç tabakası çökeltmeğe dayanan işlem. || Bu işlemin sonucu.

— ANSİKL. *Pirinç,* en çok kullanılan bakır alaşımıdır. Tarihî M.Ö. VI.yy.'a kadar uzanır. Hattâ, daha çinkonun bile bilinmediği devirlerde bu alaşım, «sementasyon» denen usulle hazırlanıyordu: bakır kırıntıları, çinko oksit (çinko karbonat cevheri, kalamin) ve kömürle birlikte potada ısıtılıyor, oksidin indirgenmesiyle meydana gelen çinko bakır içine dağılıyor ve genellikle yüzde 20 çinkolu ergimiş alaşım elde ediliyordu. Pirinçlerin başlıca üstünlükleri şunlardır: çok çeşitli şekillerde işlenmesini sağlayan levha ve tel haline gelme özelliği; mekanik direnç; atmosferin aşındırıcı etkisine karşı dayanıklılık; ergime ve döküm kolaylığı ve özellikle, ucuz bir maden olan çinkonun katılması sebebiyle maliyet fiyatının düşük olması. Ayrıca bazı pirinçlerin parlaklığı ve rengi, bunların mücevhercilikte de kullanılmasını sağlar: çinkonun katılmasıyle pirincin rengi kırmızıdan pembeye, çinko oranı yüzde 30 ile 40'a çıkınca da sarıya döner.

Pirinç dökümcülüğünün en büyük özelliği, çinkonun çok kolay oksitlenerek beyaz çinko oksit dumanları yaymasıdır; bu yüzden, banyo yüzeyini titizlikle korumak gerekir. Bileşimine göre pirinçler soğukta veya sıcakta işlenir: çinko yüzdesi 10'dan düşük (α fazı) ve 38'den fazla olan pirinçler genellikle sıcakta işlenir; yüzde 10 ile 38 arasında çinko katılmış pirinçler ise soğukta şekil değiştirir (β fazı).

● *Âdi pirinçler.* Bileşiminde yüzde 20'ye kadar çinko bulunan âdi pirinçler, mücevhercilik ve kuyumculukta, küçük dekoratif parçaların yapımında kullanılır (Paris bronzu, altın taklidi, tombak, krizokal). Çinko yüzdesi 28 ile 36 arasında olanlar dövülgen alaşımlardır; bunlardan en önemlisi, fişek kovanlarının veya lamba duylarının yapımında kullanılan *çekme pirinci*'dir (67-33). Çinko oranı yüzde 40 veya daha fazla olanlar *talaş kaldırma pirinçleri*'dir (60-40). Otomatik takım tezgâhlarında kolayca işleyebilmek için bunlara genellikle yüzde 1 kurşun katılır.

● *Özel pirinçler.* Mekanik direnci ve aşınmaya karşı, özellikle deniz aşındırmasına karşı dayanıklılığı arttırmak için pirinçlere, yüzde 1 ile 5 oranında kalay, alüminyum, demir, nikel, manganez gibi elementler katılır. Bu alaşımlar, «yüksek mukavemetli pirinçler»i meydana getirir ve bazen yanlışlıkla «yüksek mukavemetli bronzlar» diye de adlandırılır. Bu pirinçlerde, kırılma yükü 50 kg/mm²'ye, uzama ise yüzde 30'a ulaşır; halbuki âdi pirinçlerde aynı nitelikler 40 kg/mm² ile yüzde 30'dur. Bunlar, özellikle işlenmiş parçalar şeklinde (kondansatör ve ısı değiştirici boruları) veya yüksek bir mekanik dirençle birlikte büyük bir sızdırmazlık isteyen döküm parçaları şeklinde (vanalar, musluklar, basınçlı gaz ve sıvılar için karterler) kullanılır.

Sınaî pirinçler üzerinde yapılabilen tek ısıl işlem tavlamadır.

◆ Sıf. Pirinç'ten yapılmış: *Pirinç mangal. Pirinç kapı tokmağı.* (LM)

PİRİNÇLİK, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Diyarbakır ili merkez ilçesi) bucak; 9 436 nüf. (1965); 18 köy. — *Bucak merkezi* (*Yolboyu köyü*), 829 nüf. (1965). Diyarbakır-Siverek-Urfa yolunun 19. km'sinde; yüksl. 830 m. (M)

PİRİNÇSİ sıf. (*pirinç*'ten *pirinç-si*). Patol. *Pirinçsi tanecikler,* bazı kiriş sinovyası iltihaplarında sinovyaların içinde rastlanan fibrinden oluşmuş taşlar. (Pirinç veya fasulye tanesi biçimindedir.) [L]

PİRİN kütlesi, Bulgaristan'da billûrlu kütle. Rodop sıradağlarının bir kısmıdır; Vihren dağında 2 915 m. Kütle, adını Makedonya'nın Bulgaristan'a bağlı kısmına vermiştir: *Pirin Makedonyası.* (L)

PİRİPAK bls. i. Bk. PIRÜPAK.

Piripaşa mescidi, İstanbul'da Sütlüce semtinde mescit. Sadrazam Pirî Mehmed Paşa tarafından yaptırıldı (1520). Mescidin ortasındaki kubbeyi dört yan kubbe çevreler. Mimberini Mustafa III devri çavuşlarından Ahmed Efendi yaptırdı. (M)

PİRÎ REİS, türk denizcisi (Gelibolu 1465-Kahire 1554). Akrabası olan Kemal Reis'in yanında denizciliğe başladı. Kemal Reis ile birlikte endülüs müslümanlarının İspanyollardan kurtarılmasına (1486), Sicilya, Korsika, Sardunya ve Fransa kıyılarına yapılan akınlara katıldı (1490-1491); Osmanlı devleti hizmetine girdi. Kemal Reis'in ölümünden sonra Oruç Reis'in hizmetine geçti (1511). Oruç Reis'in Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği hediyeleri vermek için İstanbul'a geldi. Daha sonra tekrar Osmanlı devleti hizmetine girdi. Yavuz Sultan

Brezilya'da elle yapılan **pirinç** harmanları

Foto. Encyclopedia Americana; Histoire de l'Humanité; LAROUSSE

büyük bir tarlada uçakla **pirinç** ekimi

Selim'in Mısır seferine katıldı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Hint kaptanıderyalığına getirildi (1547). Bu görevdeyken Aden'i ele geçirdi (1551). Daha sonra 30 gemiyle hareket ederek Maskat kalesini aldı ve Hürmüz kalesini kuşattı. Portekizlilerden aldığı hediye ve haraç karşılığında kuşatmayı kaldırarak Basra'ya döndü. Burada portekiz donanmasının Basra körfezine gireceğini haber aldı ve üç gemiyle Mısır'a döndü. Basra'daki donanmayı bırakmakla suçlandırıldı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle idam edildi (1554). Eserleri: *Kitab-ı Bahriye* (Denizcilik Kitabı). Ayrıca Kristof Kolomb'un çizdiği dünya haritasının kopyasını yapmıştır. (M)

PİRİSTU veya **PİRİSTUK** i. (fars. *piristū* veya *piristūk*). *Esk.* Kırlangıç: *Keyfince uçarsın ey piristu / Her yerde bahtiyarlık bu* (Muallim Naci). || *Piristu-beçe*, kırlangıç yavrusu. (L)

PİRİ suyu. Bk. PERİ SUYU.

PİRİT i. (yun. *pyr*, ateş'ten fr. *pyrite*). Miner. ve Kim. Birçok tabiî maden sülfürüne ve özellikle demir sülfüre verilen ad. || *Beyaz pirit, rombik pirit.* Bk. MARKASİT. || *Bakır piriti.* Bk. KALKOPİRİT. || *Magnetik pirit.* Bk. PİROTİN.

— ANSİKL. Miner. Asıl *pirit* veya *sarı pirit*, FeS_2 formülüyle gösterilir; yoğunluğu 4,83 ile 5,2, sertliği 6 ile 6,5 arasında değişir. Kübik sistemde billûrlaşır. Pirit billûrları maden parlaklığındadır ve ateşte yanar. Pirit, hidroklorik asitten etkilenmez, fakat nitrik asitte ayrışır. Pirit sülfürik asit üretiminde kullanılır. Piritin kavrulmasıyle elde edilen demir oksit de (pirit külleri) cevher olarak değerlendirilir. Eski Peruluların mezarlarında, bu maddeyle parlatılmış levhalar (inka aynaları) bulunmuştur.

● *Türkiye'de* Maden Tetkik ve Arama enstitüsünün çalışmalarıyle şu illerde pirit bulunmuştur: Amasya, Ankara, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Çanakkale, Çankırı, Çoruh, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hatay, Isparta, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Muş, Niğde, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Tokat, Trabzon, Tunceli, Yozgat, Zonguldak. Buralardaki görünür rezerv 10 230 000 ton, elde edilebileceği sanılan rezerv ile birlikte toplam 11 360 000 tondur. Bütün pirit madenleri Etibank'ın elindedir. Helenler ve Romalılar zamanında işletilen yataklardan Küre'de bugün de pirit madenciliği yapılır; bakır yüzdesi 2 olan pirit üretilir. Ergani ve Murgul'da da yüzdürme yoluyle pirit elde edilir. Yıllık üretim 400 000 tona yakındır. Türkiye'nin 1980'deki sülfürik asit ihtiyacının 1 000 000 ton olacağı hesaplanmış, bunun yüzde 25'i baca gazlarından elde edilebileceği için, geri kalan kısmını karşılayabilmek üzere bu tarihte pirit üretiminin 535 000 tona çıkarılması planlanmıştır. (ML)

PİRİZADE MEHMED SAHİB MOLLA. Bk. SAHİB MOLLA *Pirîzade*.

PİRİZADE OSMAN SAHİB EFENDİ. Bk. OSMAN SAHİB EFENDİ *Pirizade*.

Pirizadeosmansahipefendi çeşmesi, Üsküdar'da şeyhülislâm Pirîzade Osman Sahip Efendi tarafından yaptırıldı (1767). Mermerdendir. Sağ ve solunda yarım sütunlar üzerinde yer alan bir kitabesi vardır. (M)

sağda, Tonkin'de **pirinç** ekimi
aşağıda, Şiang May eyaletinde kuruyan **pirinç** demetleri

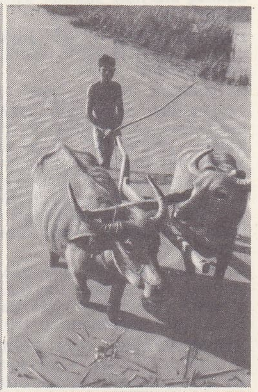

Güney Vietnam'da **pirinç** tarlası sürümü

Annam'da **pirinç** tarlasında sulama

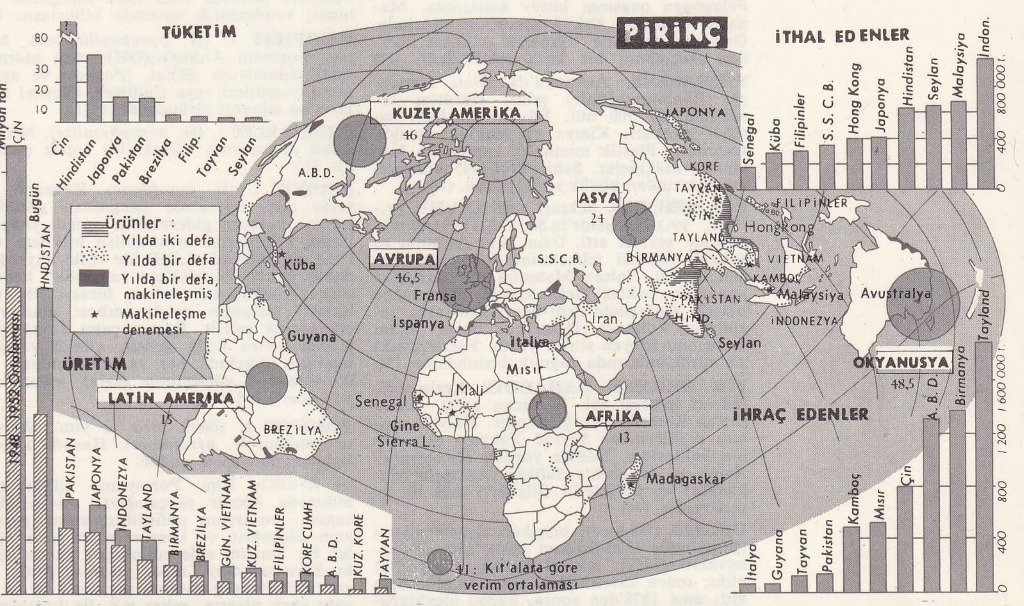

Çin'de **pirinç** hasatı

Foto. Encyclopedia Americana; X, Rikli-Hoa-Qui (LAROUSSE)

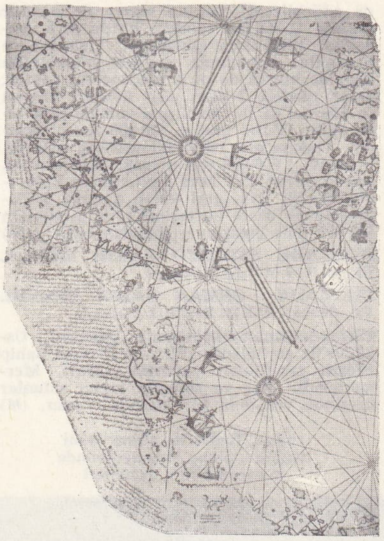

PİRÎ REİS'in ceylan derisi üzerine işlenmiş haritası (1513)

PİRİZADE YAHYA BEY. Bk. YAHYA BEY *Pirîzade.*

PİRKHEİMER veya **PİRCKHEİMER** (Willibald), alman hümanisti (Eichstätt 1470 - Nürnberg 1530). Nürnberg'in çok varlıklı bir ailesindendi. Hukuk okudu ve Yunanca öğrendi. Maximilian I'in, sonra Karl V'in saray danışmanlığını yaptı. A. Dürer, Erasmus ve birçok hümaniste bağlandı, bir ara Reforma ilgi duydu. Eski paralar ve tarih üstüne birçok yazısı, gerek kendi siyasî hayatı gerek katıldığı 1499 İsviçre seferiyle ilgili hatıraları vardır. (L)

PİRLEPE, Makedonya'da şehir; 43 000 nüf. Pelagonya ovasının kuzey kenarında, Manastır (Bitolj) - Üsküp demiryolu üzerinde. Osmanlı devrinde Manastır vilâyeti merkez sancağının bir kaza merkeziydi. (M)

PİRMASENS, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Pfalz) şehir, Hardt'ın kenarında; 51 700 nüf. Büyük ayakkabı sanayii merkezi. Kimya ve makine sanayii. Basımevi. Plastik maddeler yapımında kullanılan makineler. Şehir 1944-1945 bombardımanlarından büyük zarar gördü. (L)

PİR MEHMED, bektaşî şairi (XVIII. yy.-XIX. yy.). Eskişehir'in Seyitgazi bektaşî tekkesinde şeyhlik etti. Uzun süre Anadolu ve Rumeli bektaşî tekkelerini dolaşarak canları uyardı. Sultan Mahmud II tarafından kapatılan bektaşî tekkelerinin dağılmasını önledi. Şiirlerinde hem hece, hem aruz vezinlerini kullandı. Daha çok oniki* imam konusunu işleyen şiirler yazdı. Eserleri eski şiir mecmualarında dağınık durumdadır. (M)

PİR MEHMED BAHADDİN Erzincanî, halvetî halifesi (öl. Erzincan 1474). Erzincan'ın Keserlic bucağındandır. Halvetî tarikatı şeyhlerinden Seyyid Yahyayı Şirvanî'nin halifesidir. 1468'de yazdığı *Makamatü'l Ârifin ve Maarifü's Salikîn* (Âriflerin Makamları ve Saliklerin Bilgileri) adlı bir eseri vardır. (M)

PİRMEZ (Eudore), belçikalı siyaset adamı (Marcinelle 1830-Brüksel 1890). Liberal milletvekili (1857), içişleri bakanı (1868-1870) oldu; sonra katolik hükûmetlerle mücadele etti; ama 1878'den sonra, papaz aleyhtarlığını aşırıya vardıran liberallerden ayrıldı. Para konularında uzmandı, monometalizm taraftarıydı; Banque National'in müdürlüğünü yaptı. (L)

PİRMEZ (Octave), fransızca yazan belçikalı yazar (Châtelet 1832-Acoz, Hainaut 1883). 1860'tan sonra Acoz'daki şatosuna kapandı. Eserleri: *Feuillées* (Yapraklar) [1862]; *Jours de Solitude* (Yalnızlık Günleri) [1869]; *Heures de Philosophie* (Felsefe Saatleri) [1873]; *Rémo: Souvenir d'un Frère* (Rémo: Bir Erkek Kardeşin Hatırası) [1878]. Üslûp nitelikleri dolayısıyle Pirmez, 1880'de belçika edebiyatındaki yenilenmenin öncüsü olarak kabul edildi. (L)

PİRNA, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, Elbe'nin sol kıyısında; 40 400 nüf. XVI. yy.dan kalma Marienkirche Cam fabrikaları. 1759'da Friedrich II, Pirna ordugâhının yiyecek yardımı almasını engelleyerek Saksonları bozguna uğrattı. (L)

PİRO—, yun. *pyr,* ateş'ten alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek.

— Kim. Genel olarak, bir bileşiğin ısı etkisiyle meydana geldiğini belirten önek. || Özel olarak, normal asitteki iki su molekülünden birinin giderilmesiyle elde edilen yoğunlaşmış asitler için kullanılır: *Pirofosforik asit.* (L)

PİROARSENİT i. (fr. *pyrrhoarsénite*). Miner. Bir berzeliit çeşidi olan tabiî arsenyat. (L)

PİROARSENYAT sıf. (fr. *pyroarséniate*). Formülü $M_4As_2O_7$ olan tuzların genel adı; M, tek değerli bir maddenin sembolüdür. (L)

PİROARSENYÖZ sıf. (fr. *pyroarsénieux'*-den). Formülü $H_4As_2O_5$ olan, yoğunlaşmış asit için kullanılır. (L)

PİROBORİK sıf. (fr. *pyroborique*). Formülü $H_2B_4O_7$ olan, yoğunlaşmış asit için kullanılır. *Eşanl.* TETRABORİK. (L)

PİRODİNAMİK i. (fr. *pyrodynamique*). Ateşli silâhlarda barutun etkime şeklini inceleyen balistik dalı. (L)

PİROELEKTRİK i. (fr. *pyro-électrique*). Fiz. Sıcaklık değişimiyle meydana gelen elektrik.

— ANSİKL. Fiz. Turmalin, kalamin, borasit, skolesit, prehnit, topaz, struvit, tartarik asitler v.b. gibi bazı hemiedr billûrlar, bir sıcaklık değişiminin etkisinde kaldığı zaman elektriklenir: billûrun asal ekseninin bir ucu pozitif, öbürü negatif eletkrik yüklenir.

◆ Sıf. Piroelektrik ile ilgili, piroelektrik özelliği taşıyan. (L)

PİROFANİT i. (fr. *pyrophanite*). Miner. Formülü $MnTiO_3$ olan tabiî manganez titanat; romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

PİROFİLİT i. (fr. *pyrophyllite*'ten). Miner. Formülü $Al_2Si_4O_{10}(OH)_2$ olan hidratlı tabiî alüminyum silikat. (*Pagodit* ve *agalmatolit* çeşitleri veya Çinlilerin «heykel taşları» bu mineral türündendir.) [L]

PROFİSALİT i. (fr. *pyrophysalite*). Miner. Tabiî alüminyum silikat; bir topaz çeşididir. (L)

PİROFİT i. (fr. *pyrophyte*). Köksapla üreme tarzı sayesinde yangından gördüğü zararı kolayca giderebilen, orman yangınlarına kendilerini uydurabilen bitkilere verilen ad. (Meselâ A.B.D.'de «tilki kuyruğu» denen çamın kozalakları yangından hemen sonra tohumlarını serbest bırakır, bu tohumlar yangının açtığı serbest alanlarda çimlenerek gelişir. Boston çamı da yangınlardan sonra hızla gelişir, çünkü yangın, bunların üzerinde her zaman bulunan ve büyümelerini güçleştiren asalak mantarları yok eder.) [L]

PİROFOR i. (önek *piro* ve yun. *phoros,* taşıyan'dan fr. *pyrophore*). Havada kendiliğinden alevlenen madde.

— ANSİKL. Kim. Potasyum sülfat, bol miktarda kömür parçacığıyle ayrıştırıldığı zaman, potasyum polisülfür, susuz potasyum hidroksit ve kömürden meydana gelen bir karışım elde edilir; çok yanıcı olan bu karışıma *Gay-Lussac piroforu* denir. 75 gr kurutulmuş potasyum şapının 4 gr is siyahı veya nişasta, şeker v.b. ile kavrulmasından da yine piroforik bir madde elde edilir; bu *Homberg piroforu*'dur. Demirden de aynı şekilde piroforik bir madde elde edilebilir: saf demir III oksit, orta sıcaklıkta hidrojenle indirgenirse, havaya saçıldığı zaman hemen tutuşan gözenekli, siyah bir toz elde edilir: bu, *Magnus piroforik demiri*'dir. Bu piroforik demir, laboratuvarlarda, şapla karıştırılmış bir demir III tuz çözeltisinin amonyak fazlasıyle çöktürülmesinden sağlanan demir III hidroksitten de elde edilir. (L)

PİROFORİK sıf. (fr. *pyrophorique*). Havada kendiliğinden alevlenen. || Bir darbe etkisiyle kıvılcımlar saçan. || *Piroforik alaşımlar,* hafif bir sürtünmeyle küçük parçacıklar bırakabilen alaşımlar; bu parçacıklar anîden oksitleşerek, meselâ benzin emmiş bir fitili tutuşturabilen parlak kıvılcımlar meydana getirir.

— ANSİKL. *Piroforik alaşımlar*'ın en bilinenleri, elektrik fırınında hazırlanan seryum ve demir, magnezyum veya alüminyum bileşimleridir; küçük parçalar halinde (çakmaktaşı) veya bazen kibrit kutularının kenarlarına sürmek için, hamur şeklinde kullanılır. (L)

PİROFOSFAMİK sıf. (fr. *pyrophosphamique*). Kim. Formülü $(HO)_3P_2O_3NH_2$ olan, fosforlu ve aminli bir asit için kullanılır. (L)

PİROFOSFAT i. (fr. *pyrophosphate*). Kim. Pirofosforik asidin tuzu. Bk. FOSFORİK. (L)

PİROFOSFORİK sıf. (fr. *pyrophosphorique*). Kim. Formülü $H_4P_2O_7$ olan asit için kullanılır. Bk. FOSFORİK. (L)

PİROFOSFORİL i. (fr. *pyrophosphoriyle*). Kim. Dört değerli P_2O_3 köküne verilen ad: *Pirofosforil klorür* $P_2O_3Cl_4$. (L)

PİROFOSFORÖZ sıf. (fr. *pyrophosphoreux*'den). Kim. Formülü $H_4P_2O_5$ olan asit için kullanılır; fosforöz asidin bir miktar su kaybetmesiyle elde edilir. (L)

PİROGALLİK sıf. (fr. *pyrogallique*). Kim. *Pirogallik asit,* PİROGALLOL'ün doğru olmayan eşanlamı. (L)

PİROGALLOL i. (fr. *pyrogallol*). Kim. Formülü $C_6H_3(OH)_3$-1-2-3 olan ve yanlış olarak PİROGALLİK ASİT denen trifenol. (*Eşanl.* TRİHİDROKSİBENZEN -1-2-3.)

— ANSİKL. *Pirogallol,* sanayide, gallik asidin genellikle otoklavda ve 20°C'ta karboksil kaybetmesinden elde edilir.

Suda çok, alkol ve eterde az çözünen, renksiz iğnecikler halinde billûrlaşır. İndirgen olan çözeltileri, alkali ortamda derhal oksijen soğurarak kahverengine dönüşür.

Pirogallol, fotoğrafçılıkta izhar banyosunda, gazların analizinde ve saçların boyanmasında kullanılır.

— Eczc. *Pirogallol,* indirgen özelliklerinden dolayı merhem halinde bazı deri hastalıklarında (egzama, sedef hastalığı) kullanılmıştır. (L)

PİROGNOSTİK sıf. (fr. *pyrognostique*). Kim. Bir maddenin cinsini anlamak üzere hamlaç alevinde yapılan denemeler için kullanılır. (L)

PİROGRAVÜR i. (fr. *pyrogravure*). Kızdırılmış sivri demirle tahta üzerine resim yapma usulü.

— ANSİKL. XIX. yy.'ın sonlarında çok yaygın olan *pirogravür* sanatı, karbon buharlı havanın verildiği bir tüp olan termokoterle yapılır. Bu hava alkol lambasıyle kızdırılmış madenî boş bir çubuğun deliğinden çıkar. Hafif gölgeler yapmak için tahtanın üzerine bu uçla çizgiler çizilir. Pirogravürde en çok kullanılan tahta cinsi dişbudak, akçaağaç, şimşir, kestane, armut ve kirazdır. (L)

PİROJEN sıf. (fr. *pyrogène*). Miner. Tamamıyle ısı etkisine dayanan bir ergimeyle oluşmuş mineraller veya kayalar için kullanılır (msl. piroksen, apatit). [L]

PİROKATEŞİN veya **PİROKATEŞOL** i. (fr. *pyrocatéchine* veya *pyrocatéchol*). $C_6H_4(OH)_2$ formülündeki ortodifenol'e verilen ad; kasu'nun kurukuruya damıtılmasından elde edilir. *Eşanl.* ORTO-DİHİDROKSİBENZEN.

— ANSİKL. *Pirokateşin,* günümüzde genellikle orto-diklorobenze'nin alkali ergimesiyle veya orto-klorofenolden hazırlanır.

Pirokateşin 104° C'ta ergiyen, 245° C'ta kaynayan, billûrsu beyaz bir katıdır; sulu çözeltisi, demir III klorürle yeşil bir renk verir ve alkali ortamda koyu kırmızıya dönüşür; fotoğrafçılıkta izhar banyosunda kullanılır; gümüş oksit etkisiyle ortokinon halinde yükseltgenir. Kolayca çevrimsel tepkimeler verir. Ftalik anhidritle ısıtılınca, alizarin ve histarazin meydana getirir. Birçok önemli tabiî madde pirokateşinden türer: gayakol, öygenol, safrol, vanilin, helyotropin, piperik asit, adrenalin v.b.

PİROKİMYA blş. i. (önek *piro* ve *kimya*'-dan). Eski kimyanın ateşi inceleyen bölü-

Foto. MEYDAN

mü. || Günümüzde, yanıcı maddeleri inceleyen kimya dalı. (ML)

PİROKLOR i. (fr. *pyrochlore*). Miner. Tabiî kalsiyum niyobat; siyenitte ve yanardağ kaynaklı bazı kayalarda bulunur. (L)

PİROKOLODYUM i. (fr. *pyrocollodion*'dan). Azot oranı yüzde 12,45 ile yüzde 12,75 arasında değişen, eter ve alkol karışımında tamamen çözünebilen bir nitroselüloz çeşidi. (L)

PİROKOMONİK sıf. (fr. *pyrocoménique*). Formülü $C_5H_5(OH)O_2$ olan β -oksi— γ -piron için kullanılır; 121°C'ta ergir, 228°C'ta kaynar; komenik veya mekonik asitlerin damıtılmasıyle elde edilir; asit olmadığı halde yanlış olarak *pirokomenik* veya *piromekonik asit* adı verilir. (L)

PİROKROİT i. (fr. *pyrochroïte*). Miner. Hidratlı tabiî manganez oksit; romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

PİROKSEN i. (fr. *pyroxène*). Miner. Tabiî kalsiyum, magnezyum ve demir (bazen alüminyum) silikatlara verilen ad; piroksenler, (Ca, Mg, Fe) SiO_3 genel formülüyle gösterilebilir. (Püskürük kütlenin önemli bileşenlerindendir.) [L]

PİROKSENİT i. (fr. *proxénite*). Temel maddesi piroksen olan, feldispatlı veya feldispatsız başkalaşmış kaya. (L)

PİROKSENOLİT i. (fr. *pyroxénolite*). Temel maddesi piroksen olan iri taneli magma kayası. (Koyu renkli ve ağırdır; yoğunluğu: 3 ile 3,45.) [L]

PİROKSİL i. (fr. *pyroxyle*). PAMUK BARUT'nun eski eşanlamı. [Bk. BARUT.] (1846'da Pelouze, selülozlu maddelerin nitrolanmasından elde edilen ve nitrik asitte çözünmeyen maddelere «piroksil» adını verdi; oysa Braconnot'nun ksiloidin'i daha az nitroluydu ve nitrik asitte çözünüyordu.) [L]

PİROL i. (yun. *pyrros*, ateş kırmızısı'ndan fr. *pyrrole*). Kim. Formülü C_4H_4NH olan, beşgen halkalı, azotlu heterosiklik bileşik.

— ANSİKL. *Pirol*, taşkömür katranında ve kemik yağında bulunur. Kloroform kokusunda, renksiz bir sıvıdır; açık havada kararır. 131° C'ta kaynar. Suda çözünmez, bilinen bütün organik çözücülerle karışabilir. Baz özellikleri yoktur. Tam tersine azota bağlı olan hidrojen atomu madenlerle ornatılabilir. Potasyum hidroksitli pirol karbon dioksiti tutar ve böylece, α veya β konumunda bir yer değiştirmeyle *pirol-karboksilik asitler*'i meydana getirir. Pirol, kuvvetli asitler tarafından reçineleştirilir. Hidroklorik asit emdirilmiş köknar talaşını ateş kırmızısı renginde boyar (adını bu özelliğinden almıştır). Safra pigmentleri, porfirinler gibi birçok tabiî maddede pirol çekirdeğine rastlanır. (L)

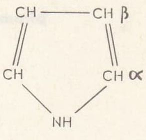

pirol

PİROLA i. İri beyaz çiçekli, daimî yapraklı çokyıllık küçük (5-20 sm) bitki; nemli ormanlarda, karayosunları üzerinde yetişir. (*Monotropaceae* familyasından.) [L]

PİROLACEAE veya **PYROLACEAE** çoğl. i. Bot. Bk. MONOTROPACEAE.

PİRO'LAR, Peru'da Amazon bölgesinde kızılderili halk; Aravak ailesinden olan Piro'lar Ucayali kıyılarına yerleşmişlerdir. (L)

PİROLİDİN i. (fr. *pyrrolidine*). Kim. Formülü C_4H_8NH olan tetrahidropirol; tetrametilendiamin klorhidrat'ın ısıtılması sırasında amonyum klorürün ayrılmasıyle elde edilir; 87°C'ta kaynayan kuvvetli bir bazdır. *Eşanl.* TETRAMETİLENİMİN. (L)

PİROLİGNÖZ veya **PİROLİNYÖZ** i. ve sıf. (fr. *pyroligneuse*'den). Kim. Odunun damıtma ürünlerinin, içinde asetik asit ve ilk homologları, çeşitli olkoller ve ketonlar bulunan sulu kısmı için kullanılır: *Asetik asit, uzun zaman pirolignöz'den elde edildi.* (L)

PİROLİN i. (fr. *pyrroline*). Kim. Dihidropirol; 91°C'ta kaynar, suda çözünen kuvvetli bir bazdır; kararlı tuzlar verir. (L)

PİROLİZ i. (fr. *pyrolyse*). Isıtma sonucu meydana gelen kimyasal ayrışma.

— Petr. Hidrokarbonların sıcaklık etkisiyle ayrışması; özellikle steam-cracking ve steam-reforming işlemlerinde, olefinler veya hidrojen elde etmek için uygulanır. || *Piroliz benzini*, steam-cracking usulüyle gazdan veya gazolinden etilen üretiminde alt ürün olarak elde edilen cracking benzini. (L)

PİROLÜSİT i. (fr. *pyrolusite*'den). Miner. Formülü MnO_2 olan tabiî magnez dioksit; aserdez'in psodomorfoz şeklidir; manganez cevheri ve cam hamurunda renk giderici olarak kullanılır. *Eşanl.* CAMCI SABUNU. (L)

PİROMAGNETİK sıf. (fr. *pyromagnétique*). Fiz. Isının mıknatıslar üzerindeki etkisiyle ilgili. (L)

PİROMAN (fr. *pyromane*). Psikiyatr. Piromaniye tutulmuş kimse. (L)

PİROMANİ i. (fr. *pyromanie*). Psikiyatr. Bazı ruh hastalarını yangın çıkarmağa iten dayanılmaz arzu. (L)

PİROMEKONİK sıf. (fr. *pyroméconique*). Kim. *Piromekonik asit*, mekonik asidin kuru kuruya damıtılması sırasında meydana gelen hidroksi-γ-pronlardan biri. (L)

PİROMELLİK sıf. (fr. *pyromellique*). Kim. Formülü $C_6H_2(CO_2H)_4$ -1-2-4-5- olan benzen-tetrakarboksilik asit için kullanılır; anhidrit halindeyken 264°C'ta ergir ve mellik asidin kuru kuruya damıtılmasından elde edilir. (Mellofanik ve prenitik asitlerin izomeridir.) [L]

PİROMERİT i. (fr. *pyroméride*'den). Petrografi. Camsı kısımlarında, çapı 2 ile 25 sm arasında değişen billûrlaşmış küçük küreler bulunan riyolit. (L)

PİROMETASOMATİK sıf. (fr. *pyrométasomatique*). Jeol. Derindeki püskürük kütlelerin hemen yanında, metasomatozla meydana gelen bir maden yatağı için kullanılır: *Pirometasomatik maden yatağı.*

— ANSİKL. *Pirometasomatik* bir maden yatağında mineralleşme, değerek başkalaşım sonucu meydana gelir. Meselâ kireçtaşları, çeşitli minerallerle yüklü magma tarafından yutulabilir veya tersine, magma ornatma yoluyle kireçtaşına bazı billûrlar getirir. Romanya'da (Timişoara Banat'ında) ve A. B.D.'nin batısında, püskürük kütlelerin veya porfirlerin yakınındaki birçok maden ocağında, bu türde bakır, çinko, kurşun ve değerli maden yatakları işletilmektedir. (L)

PİROMETRE i. (fr. *pyromètre*'den). Fiz. Yüksek sıcaklıkları ölçmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. Sıcaklığın ölçülmesinde, sıcaklıkla birlikte meydana gelen bütün olaylardan yararlanılabilir.

Uzunluk değişimi. Eski *Wedgwood pirometresi*, birbiri üzerine eğik olarak dayanmış iki cetvel arasına yerleştirilen kilden bir koninin kısalma miktarını ölçme ilkesine dayanır.

Brongniart ise, bir demir çubuğun genleşmesini, kolları eşit olmayan ve bir ucu dereceli bir kadran önünde hareket eden bir kaldıraçla ölçme usulünden yararlandı: bu âlet klasik *kadranlı pirometre*'dir; bir piros çubuk kullanarak, bu ilkeye dayanan hassas âletler yapıldı.

Sıvıların genleşmesi. Termometre sıvısı olarak galyum, kılıf olarak da kuvars kullanarak, 1 000°C'a kadar olan sıcaklıklar ölçülebilir.

Ergime. Değişik oranlarda bir seri kuvars, kalsiyum karbonat, kaolin ve feldispat karışımı, birbirinden farklı sıcaklıklarda, meselâ 50°C'lık aralıklarla ergir; bir fırının sıcaklıklığı, bu fırında en son ergiyen karışımla yaklaşık olarak tespit edilebilir. Bu usul, Seger konileri veya saatleriyle sanayide de uygulanır.

Isı ölçme olayları. Belli bir sıcaklığa kadar ısıtılan bir cisim, soğurken çevresine bir miktar ısı bırakır; bu cismin ısınma ısısı bilinirse, sıcaklığı da bu ısı kaybından bulunabilir. Pouillet, platinin ergime sıcaklığını (1 775°C) bulmak için bu usulü platinle, Violle ise, elektrik arkının sıcaklığını (2 500°C ile 4 000°C arasında) belirlemek için karbonla uyguladı.

Elektrik olayları. W. Siemens, platinin direnç değişimlerinden yararlanarak, 500° C ile 1 500° C arasındaki sıcaklıkları ölçebilen *dirençli pirometre*'yi yaptı; ancak, yüksek sıcaklıklarda platin bozunmaya uğradığı için, 1 500°C'tan sonra bu pirometre hatalı sonuçlar verir.

● *Termoelektrik pirometre.* İki maden arasındaki kaynak ısıtılırsa, bir elektrik akımı doğar; sıcaklık ne kadar fazla olursa akımın şiddeti de o kadar yüksektir. *Le Châtelier pirometresi* bu ilkeye dayanır. Cihaz, içinde bir galvanometreye bağlı radyumlu bir platin tel bulunan demir veya kuvarstan yapılmış bir borudan meydana gelir: galvanometrenin göstergesi, âletin yerleştirildiği fırının sıcaklığını gösterir.

● *Optik olaylar.* Isıtılmış bir cisimden yayılan ışınımların rengi, bu cismin sıcaklığı hakkında bilgi verir. Cam, çömlek ve döküm işçileri, çok kolay olan bu usulü kullanır ve «koyu kırmızı», «canlı kırmızı», «kiraz kırmızısı», «beyaz» terimleriyle, kesin olmamakla beraber, sırasıyle 600° C, 800°C, 1 000° C, 1 400°C civarında olan sıcaklıkları belirtirler.

Sıcaklığın hassas olarak ölçülmesinde kullanılan optik pirometreler iki grupta toplanabilir:

1. *filamanı kaybolan tek renkli pirometreler*. Bir O objektifi, bir lambanın elektrik akımı geçtiği zaman akkor hale gelen filamanı üzerinde, sıcaklığı ölçülecek S kaynağının görüntüsünü verir. Filaman ve görüntü, ancak dar bir tayf şeridini geçiren kırmızı bir V camının arkasından bir göz merceğiyle incelenir. Filaman, kaynağın ışıklı görüntüsü içinde kaybolana kadar akım ayarlanır. Bu deneyi sıcaklığı bilinen kaynaklarla yaparak, her biri için, filamanın kaybolmasını sağlayan akımın şiddeti ölçülür ve âlet ayarlanır. 1 500° C'a yakın bir sıcaklık, 1° C'lık bir hata ile belirlenebilir. 1927'de toplanan Milletlerarası Ağırlıklar ve Ölçüler konferansında, gazlı termometrelerle ölçülen altının ergime sıcaklığından (1 063° C) daha yüksek sıcaklıkların kanunî ölçeğini hazırlamak için, filamanı kaybolan pirometreler kabul edilmiştir;

2. *tiplam ışınımlı pirometreler*. Yakınsak mercek veya içbükey ayna gibi bir optik sistem, milivoltmetreye bağlı bir termoelektrik çiftin tellerine kaynak yapılarak isle karartılmış küçük bir madenî disk üzerine kaynağın görüntüsünü düşürür. Bu âlet, sıcaklıkları uzaktan ölçmeğe ve otomatik olarak kaydetmeğe yarar. (Msl. *Féry Pirometresi* veya *pirometrik dürbünü*.) [L]

PİROMETRİ i. (fr. *pyrométrie*). Fiz. Yüksek sıcaklıkların ölçülmesi. (L)

PİROMORFİT i. (fr. *pyromorphite*). Miner. Tabiî kurşun klorofosfat; galen yataklarının üst kısımlarında bulunur. *Eşanl.* FOSFATLI KURŞUN, YEŞİL KURŞUN, KAHVERENGİ KURŞUN. (L)

PİROMÜSİK sıf. (fr. *pyromucique*). Kim. Formülü (C_4H_3O) — CO_2H olan bir asit için kullanılır; fürfüral'e tekabül eder ve 134°C'ta erir; fürfüralin yükseltgenmesi veya müsik asidin damıtılmasıyle elde edilir. (L)

PİRON (Alexis), fransız şairi (Dijon 1689-Paris 1773). Aimé Piron'un oğlu. Nükteli, fakat müstehcen küçük bir lirik şiiri bütün Dijon'u ayağa kaldırdı. Bu yüzden baroya girmedi. Bunun üzerine eski eserleri kopya ederek hayatını kazanmağa başladı. İçki üstüne şiirler, sayısız hicivler yazarak, yoksul ama neşeli bir hayat sürdü. 1719'da Paris'e gitti, elyazısı güzel olduğundan, Belle-Isle şövalyesinin hizmetine girdi. Fuar tiyatrosunda bir diyaloğunu yasaklayan Comédie Française'e sert bir cevap olarak üç günde yazdığı, *Arlequin-Deucalion* (1722) adlı üç perdelik ilgi çekici monoloğuyle ün kazandı. Paris'te, on sekiz eser yazdı. Bunlardan biri, Rameau'nun müzikledi̇ği *Endriaque* (1723) adlı tuhaf bir operakomiktir. Comédie-Française'de başarısı daha az oldu; *Gustav Vasa* (1733) trajedisiyle, Voltaire'in *La Piromanie* adını taktığı *La Métromanie* (Şairlik Merakı) [1738] adlı komedisi (bu komedinin kahramanı kendisidir) anılmağa değer. (L)

PİRONLAR çoğl. i. (fr. *pyrones*'dan). Kim. Oksijenli altıgen çekirdeği olan, $C_5H_4O_2$ formülünde heterosiklik bileşikler

— ANSİKL. Piridonlarda olduğu gibi, *pironlar* da ikiye ayrılır: α *-pironlar* (1,2 pironlar) ve γ - *pironlar* (1,4 pironlar). α - *pironlar* enol laktonlarıdır; hidrolizle karbon dioksit kaybederek çift bağlı aldehitlere, amonyak veya amin etkisiyle de α - piridonlara dönüşürler.

γ - *pironlar* daha az etkindir; 1-3-5 trike-

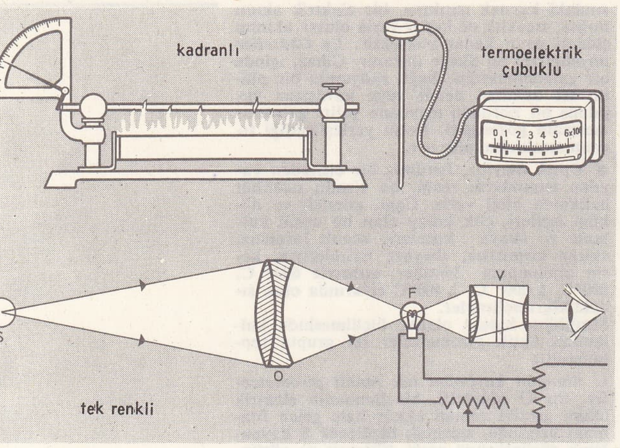

pirometreler

tonların su kaybetmesiyle veya α-α'- diasetilenik ketonların hidratlanmasıyle meydana gelirler. Çok kararlı, suda çok çözünen ve hafif baz özelliği taşıyan katılardır. Derişik alkaliler etkisiyle, 1-3-5 triketon halinde açılırlar; amonyak, γ- pironların yalnız en basitlerini γ- piridonlar haline dönüştürebilir. (L)

PİRONOMİ i. (fr. *pyronomie*). Esk. kim. Kimyasal işlemlerde sıcaklığı ayarlama sanatı. (L)

PİRONYUM i. (fr. *pyronium*). Kim. Pironların meydana getirdiği tuzlarda bulunan tek değerli pozitif iyon.

— ANSİKL. Bir piron tuz meydana getirirken, molekül üzerine bir hidrojen iyonu bağlanır. Eğer bu iyon, halkadaki oksijen üzerine bağlanmışsa, bu bir *pironyum iyon*'dur; eğer öbür oksijenin üzerine bağlanmışsa, bir *hidroksipirilyum iyon*'dur. Bu ikinci şekle daha çok rastlanır. (L)

PİROORİT i. (fr. *pyroaurite*). Miner. Sarı renkli tabiî magnezyum ve demir hidroksit. (L)

PİROP i. (fr. *pyrope*). Miner. Tabiî magnezyum ve alüminyum silikat. (Ateş kırmızısı renginde bir grena çeşididir.) [L]

PİROPİSİT i. (fr. *pyropissite*). Miner. Weissenfels linyitlerinde bulunan fosil reçine türü. (L)

PİROPLAZMOZ i. (fr. *piroplasmose*). Patol. Bazen coccidia'lardan, bazen spiroketalardan sayılan bir mikrobun sebep olduğu hastalık; Leishman'ın bulduğu bu mikroba *piroplasma* denir. *Eşanl.* BABEZİYOZ.

— Vet. Piroplasma'nın alyuvarlara yerleşerek hayvanlarda sebep olduğu hastalık.

— ANSİKL. Patol. Bir zamanlar *piroplazmoz*'lar olduğundan çok daha yaygın sanılırdı; birçok hayvan hastalığından başka, şark çıbanı ile kalaazar'ın da aynı mikroptan ileri geldiği kabul ediliyordu. Fakat daha sonraki araştırmalar, bu hastalıkların layşmanyalardan ileri geldiğini ve sadece Montana kene hummasının bir insan piroplazmozu olduğunu gösterdi.

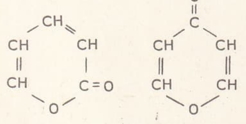

α - piron γ - piron

pironlar

— Vet. Alyuvarlara yerleşen asalak, hayvanların derisine giren keneler tarafından taşınır ve aşılanır. Piroplazmozların başlıca belirtileri yüksek ateş, sidikte kan, sarılık ve kansızlıktır. *Sığır piroplazmozu* veya *texas humması, piroplasma bigemimum*'un sebep olduğu bir hastalıktır. Avrupa'da bunun tehlikesiz şekline rastlanır; Amerika ve Afrika'da ise özellikle tehlikeli şekli yaygındır. Piroplazmozun bulaşmasında başlıca rolü keneler oynar, dolayısıyle bu böceklerin imhası gerekir. Akaçlama, tabiî çayırların sunî çayır haline getirilmesi iyi savunma yollarıdır. Hastalığı tedavi etmek için damara mavi tripan, gonakrin veya lomodin şırınga edilir. Hayvanlarda bağışıklık sağlamak için, asalaklı kan, aşı olarak kullanılır. *Piroplasma ovis*'ten ileri gelen *koyun piroplazmozu* özellikle Afrika'da kırıma yol açar. *At proplazmozu* Fransa'da ve Kuzey Afrika'da çok yaygındır. *Köpek piroplazmozu* Fransa'da çok sık görülür. (L)

PİROPNÖMATİK sıf. (fr. *pyropneumatique*). Sıcak hava ile çalışan: *Piropnömatik makine.*

— Kim. *piropnömatik lamba,* platin süngeriyle temas edince kendi kendine alevlenen hidrojen üreten lamba. (L)

PİROS i. (fr. *pyros*). Pirometrelerde kullanılan nikel, krom ve tungsten alaşımı. (L)

PİROSELENİT i. (fr. *pyrosélénite*). Kim. Formülü $M_2Se_2O_5$ olan tuzların genel adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

PİROSERAM i. (fr. *pyroceram*). Özel bir ısıl işlemle kısmen billûrlaştırılmış cam.

— ANSİKL. *Piroserma,* anî sıcaklık değişimleri karşısında âdi cam gibi kırılmadığı için çok kullanışlıdır. İsteğe göre saydam, yarı saydam veya saydamsız olabilir; ayrıca seramikten daha yalıtkan, alüminyumdan daha hafif, çelikten daha serttir; mekanik direnci ancak 700°C'a doğru azalmağa başlar. Bu özelliklerinden ötürü füze konilerinde kullanılır. (L)

PİROSFER i. (fr. *pyrosphère*). Jeofiz. Ergimiş halde olduğu sanılan yer çekirdeğini adlandırmak için kullanılan eski terim. (L)

PİROSKLERİT i. (fr. *pyrosclerite*). Miner. Zümrüt yeşili renginde klonoklor çeşidi. (L)

PİROSKOP i. (fr. *pyroscope*). *Eşanl.* PİROMETRE.

PİROSMALİT i. (fr. *pyrosmalite*). Miner. Tabiî demir ve manganez klorosilikat; altıgen sistemde billûrlaşır. (L)

PİROSTİLPNİT i. (fr. *pyrostilpnite*). Miner. Tabiî gümüş ve antimon sülfür. (L)

PİROSÜLFAT i. (fr. *pyrosulfate*). Kim. Pirosülfürik asidin tuzu. (L)

PİROSÜLFİT i. (fr. *pyrosulfite*). Kim. Pirosülfüröz asidin tuzu. (L)

PİROSÜLFÜRİK sıf. (fr. *pyrosulfurique*). Kim. Formülü $H_2S_2O_7$ olan asit için kullanılır. Bk. SÜLFÜRİK. (L)

PİROSÜLFÜRİL i. (fr. *pyrosulfuryle*). Kim. İki değerli S_2O_5 köküne verilen ad: *Pirosülfüril klorür* $S_2O_5Cl_2$. (L)

PİROSÜLFÜRÖZ sıf. (fr. *pyrosulfureux*'den). Kim. Formülü $H_2S_2O_5$ olan asit için kullanılır; sülfüröz asidin bir miktar su kaybetmesiyle elde edilir ve sodyum tuzu ticarette metabisülfit adıyle anılır. (L)

PİROT, Yugoslavya'da (Doğu Sırbistan) şehir, Nişava kıyısında; 14 000 nüf. Üzüm bağları. Halılar. (L)

PİROTARTARİK sıf. (fr. *pyrotartrique*'ten). Kim. Formülü $CO_2H—CH_2—CH(CH_3)—CO_2H$ olan bir diasit için kullanılır; 112° C'ta ergir, tartarik asidin kuru kuruya damıtılmasından veya hidroklorik asidin sıcakta pirüvik aside etkimesinden elde edilir. *Eşanl.* METİLSÜKSİNİK. (L)

PİROTEKNİ i. (fr. *pyrotechnie*). Patlayıcı maddeler bilimi. || Patlayıcı maddeler ve piroteknik bileşimler hazırlama sanatı. (L)

PİROTEKNİK sıf. (fr. *pyrotechnique*). Pirotekni ile ilgili olan. || *Piroteknik bileşim,* tam anlamıyle patlayıcı madde olmayan ışıklı, aydınlatıcı, renkli, dumanlı, sesli havaî fişekler yapımında kullanılan karışımlar. (L)

PİROTİN i. (yun. *pyrros,* kızıl'dan fr. *pyrrhotine*). Miner. Formülü FeS olan tabiî demir sülfür; altıgen sistemde billûrlaşır, ferromagnetik özellikler taşır. *Eşanl.* MAGNETİK PİRİT. (L)

PİROU (Gaëtan), fransız iktisatçısı (Le Mans 1886-Paris 1946). Paris Hukuk fakültesinde ve École des Hautes Etudes'de profesörlük yaptı, 1927-1930 arasında senato başkanının kabine şefi, *Revue d'Économie Politique*'in yazı işleri müdürü oldu. Eserleri: *Doctrine Sociale et Sciences Économiques* (Toplumsal Doktrin ve İktisat Bilimleri) [1929]; *La Crise du Capitalisme* (Kapitalizmin Bunalımı) [1934]; *La Monnaie Française Depuis la Guerre* (Savaştan Bu yana Fransız Parası) [1936]; *Essai sur le Corporatisme* (Korporatizm Üstüne Deneme) [1937]; *La Monnaie Française de 1936 à 1938* (1936-1938 Arasında Fransız Parası) [1938]; *Cours d'Economie Politique* (İktisat Dersleri) [1945]; *Economie Libérale et Economie Dirigée* (Hür Ekonomi ve Güdümlü Ekonomi) [1946]; *Le Mécanisme de la Vie Economique: la Monnaie* (İktisadî Hayat Mekanizması Para) [1946]. (L)

PİROYE (Charles), fransız orgcusu (Paris 1668-1672 arası - öl. 1717-1730 arası). Lully ve Lambert'den beste dersleri aldı. Ses için üç kitap şarkı, Noel için bir kantik (1703), bir kantat, bir missa, bir oratoryo v.b. besteledi, *Org ve Klavsen için Seçme Parçalar* v.b. yazdı. Jacobins ve Saint-Honoré kiliselerinin orgculuğunu yaptı. (L)

PİROZİS i. (yun. *pyrosis,* iltihap'tan fr. *pyrosis*). Patol. Üst karın bölgesinden başlayan, yemek borusundan boğaza kadar çıkan yanma duyumu; bu esnada mideden ağza asitli su gelir ve insan geğirir.

— ANSİKL. *Pirozis,* midede asit fazlalığından ileri gelen bir sindirim bozukluğuna işarettir; giderilmesi için kalsiyum karbonat, magnezyum trisilikat ve alüminyum jelleri kullanılır. (L)

PİROZOFİ i. (fr. *pyrosophie*). Esk. kim. Ateş teorisi; ateşin yapısını ve özelliklerini tanıma. (L)

PİR PANCAL, Batı Himalaya'da kütle, Cihlam ile Beas arasında; Keşmir vâdisinin batı yamacıdır; yaklş. 6 300 m. Pir Pancal, billûrlu kayalar ile kıvrımlı permo-karbonifer kalkerli kayalardan meydana gelir. Pir Pancal boğazından İndus'a doğru giden geleneksel ticaret yollarının yerini, güney ucu Pakistan'da olan Cihlam vâdisi almıştır. Batıda Hindistan'a doğru Banihal boğazından geçen yeni bir yol yapıldı. (L)

PİRQUET (Clemens VON), avusturyalı hekim (Hirschsteten, Viyana yakınları 1874-Viyana 1929). Tüberkülin'in deri reaksiyonları ile ilgili inceleme tekniğini geliştirdi. 1906'da alerji terimini ortaya attı, bunu mikrop kapmış organizmanın duyarlığındaki değişiklik olarak tanımladı. Serum hastalığı sırasında, kan dolaşımında antikorların varlığını ispatladı. (L)

PİRRO (André), fransız müzik bilgini (Saint Dizier 1869-Paris 1943). Frank ve Widor'dan org ve beste öğrendi, Schola Cantorum'da öğretmenlik yaptı, aynı okulda öğretim üyesi olan Guilmant ile *Archives des Maîtres de l'Orgue* (Org Ustaları Arşivi) adlı eseri yayımladı. Saint-Jean-de-Bellevilla kilisesinde orgculuk, Stanislas kolejinde kapella yöneticiliği ve öğretmenlik yaptı, Sorbonne'da *Esthétique de J.S. Bach* (J.-S. Bach'ın Estetiği) konulu teziyle doktorasını verdi (1907). 1920'de Sorbonne'da Romain Rolland'ın halefi oldu, 1930'da profesörler kadrosuna alındı, 1939'a kadar kürsüsünde kaldı. Çağdaş sisteme göre notaladığı sayısız eski eser dışında önemli kitaplar da yazdı: *L'Orgue de J.S. Bach* (J. -S. Bach'ın Org Müziği) [1895], *Descartes et la Musique* (Descartes ve Müzik) [1907], *Dietrich Buxtehude, Schutz, Les Clavecinistes* (Dietrich Buxtehude, Schutz, Klavsenciler) [1925]; *Histoire de la Musique de la Fin du XIV. à la Fin du XVI. s.* (XIV. yy. Sonundan XVI. yy. Sonuna Kadar Müzik Tarihi) [1940]. (L)

PİRSAL blş. sıf. (fars. *pîr,* ihtiyar ve *sâl,* yıl'dan *pîr-sâl*). *Esk.* Kocamış, ihtiyar. (M)

PİRSSONİT i. (amerikalı mineralog L.V. *Pirsson*'un [1860-1919] adından). Miner. Hidratlı tabiî sodyum ve kalsiyum karbonat; ortorombik sistemde billûrlaşır. (L)

PİR SULTAN ABDAL (Haydar,— denir), türk şairi (XVI.yy. ortaları). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Şiirlerinin incelenmesinden, Horasan'ın Hoy kentinden göçerek Sıvas'a gelen soyunun, Yıldızeli ilçesinin Banaz köyüne yerleştiği anlaşılıyor. Nasıl bir öğrenim gördüğü bilinmiyor. Ancak şiirlerinde kullandığı kavramlar geniş bir tekke ve medrese kültürü aldığını göstermektedir. Pir Sultan'dan önceki dönemde İran'daki Caferî mezhebinin Safaviye kolu, Anadolu'nun Sıvas, Tokat, Amasya, Çorum ve Yozgat illerinde hızla yayıldı. Bu bölgelerde İran'ın yaptırdığı propagandalarla Osmanlı devletine karşı yer yer ayaklanmalar oldu. Yavuz Sultan Selim ayaklanmaları bastırdı. Sonra Çaldıran'da Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail'i yenilgiye uğrattı. Bu arada Anadolu'da çok sayıda alevî öldürüldü. Daha sonraki dönemde a-

levî inançları hızla gelişti. Bu gelişmede etkisi görülen Pir Sultan birkaç kere tutuklandı, sonunda İstanbul'dan gelen bir emirle asıldı. Ölümünden sonra hayatı bir efsane niteliğine büründü. Pir Sultan, şiirinin gücü ve tarikat düzenindeki önemli yeriyle halk ve halk şairleri üstünde derin etkiler yaptı. Açtığı çığırla alevî edebiyatı gelişti. Alevî çevrelerinde en çok onun nefesleri bestelenerek okundu. Şiirleri arasına, onun izinden yürüyenlerin şiirleri de karıştı. Bugün Pir Sultan'a ait olduğu sanılan birçok şiir, onun değildir. Bazı şiirler de ölümü üzerine kızı ve yakınları tarafından yazılmıştır. Pir Sultan, şiirlerinde halk edebiyatı geleneklerinden ayrılmadı, yabancı etkilerden uzak kaldı. Kullandığı dil, çevresinin halk dilidir. Bu şiirlerde, derin bir duyuş ve seziş gücü, anlatım kolaylığı vardır. Türk tekke edebiyatının en başarılı şairlerinden biri olan ve alevîler arasında yedi uludan (bk. YEDİ ULU) biri sayılan Pir Sultan'ın şiirlerinde halk deyimleri, halk söyleyişi, halk duyguları ağır basar. Şiir dili akıcıdır. Hece vezniyle yazılmış şiirleri üstünde birçok çalışma yapıldı; bütün şiirleri biraraya toplanarak bastırıldı (1971). [→ Bibliyo.] (M)

PİRUHİ i. (islavca [rusça] *pir*, ziyafet > *pirogi*, ziyafette yenilen bir yemek'ten). Mutf. Bir cins hamur yemeği. (Hamur açıldıktan sonra küçük parçalar halinde kesilir. Her parçanın üzerine kıyma veya maydanozlu beyaz peynir konarak üçgen biçiminde kapatılır. Haşlanarak süzülür. Üzerine sarımsaklı yoğurt konur ve kızgın yağ gezdirilir.) [M]

PİRULA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça; çok sıcak denizlerde yaygındır ve pirulidae familyasının tek cinsidir. (Hayvanın başı dar ve uzun, ayağı çok geniştir; kavkısı armut biçiminde, ince, kısa sarmallı, kabarık çizgili veya ızgaramsı olur. Tebeşir devrinden itibaren görülen fosiline en çok Tersiyer'de rastlanır.) [L]

PİRÛZ sıf. (fars. *pîrûz*). *Esk.* Hayırlı, uğurlu. || *Ruz-i pîrûz*, hayırlı gün. Bk. FİRÛZ.

◆ **Pirûzî** i. *Esk.* Uğurluluk, kutluluk. (M)

PİRUZ (veya **FİRUZ**), İran'da sasanî kralı (459-484), Yezdgerd II'nin oğlu. 457'de kardeşi Hürmüz III'e başkaldırdı, onu yendi ve öldürdü (459). 466'da kıtlığı gidermek için yabancı ülkelerden yiyecek satın aldı ve köklü tedbirlere baş vurdu. Akhunlara karşı iki sefer yaptı: birincisinde ordusu çölde bozguna uğradı, ikincisinde de kendisi öldü. (L)

PİRÛZE i. (fars. *pîrûze*). *Esk.* Mavi renkte kıymetli süs taşı. Bk. FİRÛZE. (M)

PİRÜPAK veya **PİRİPAK** blş. sıf. (fars. *pîr*, ihtiyar ve *pāk*, temiz'den). *Halk dili.* Tertemiz, lekesiz: *Kaygusuz, bütün kaygularını terk edip piripak olduğu Abdal Musa Dergâhında, rivayete göre, tam kırk yıl kaldı* (N. Araz). [M]

PİRÜVİK sıf. (fr. *pyruvique*). Kim. Ketonik asitlerin en basiti olan,

$$CH_3 - CO - CO_2H$$

formülündeki asit için kullanılır; tartarik asidin potasyum asitsülfatla ısıtılmasından elde edilir. *Eşanl.* ASETİLFORMİK, PROPANONOİK.

— ANSİKL. *Pirüvik asit*, su ile karışabilen, keskin kokulu, renksiz bir sıvıdır. 165° C'ta kaynar; katılaştığında 9°C'ta erir.

Pirüvik aldehit veya *metilgliyoksal*, izonitrozoaseton'un hidrolizinden elde edilir.

Pirüvik nitril. Bk. ASETİL *siyanür.* (L)

PİRYOL i. (venedikli sanayici ailesi *Prioli'*-nin adından). *Esk.* Üzerinde kümbet şeklinde bir kapağı bulunan, oldukça büyük bir çeşit cep saati (*piryol saati* de denir): *Meselâ onun çok sevdiği piryol saatini...* (R.N. Güntekin). || *Piryol çarkı*, dişleri arasından, tabla veya piryol nalçasının ekseni üzerinde bulunan iki maşa taşının geçtiği çark. || *Piryol çarklı eşapman.* Bk. EŞAPMAN. || *Piryol nalçası*, eski duvar veya kol saatlerinde, piryol çarklı eşapmanla birlikte kullanılan tabla (veya kepçe). [LM]

PİRZEN blş. i. Bk. PİREZEN.

PİRZOLA i. (ital. *braciola* veya islavca *pirjola*'dan [?]). Kasaplık hayvanlarda, eğe kemiklerinin omurgaya bağlandığı kısımları içine alan bölge. || Bu bölgeden dilimler halinde çıkarılan kemikli et parçası: *Ardiyelerin arkasındaki bahçede pirzolalar pişer, evden sefertası içinde zeytinyağlı enginarlar gelir* (S.F. Abasıyanık). «*Gideceğimiz lokantada pirzola var mı acaba?*» (Orhan Kemal). || *Teşm. yol.* Av, kümes hayvanı pirzolası, pirzolalık et haline getirilmiş av veya kümes hayvanının kemiksiz eti: *Keklik pirzolası. Domuz pirzolası.*

— ANSİKL. *Pirzola* önden arkaya doğru açık kotletler, ikinci kotletler, birinci kotletler diye ayrılır. Fileto kotletleri filetodan çıkartılır. Bu kotletler, koyun sırtından alınır. Pirzola alaturka ve alafranga olmak üzere iki şekilde yapılır. *Alaturka pirzola* yaparken kemik üzerinde bulunan et sıyrılarak aşağı doğru kıvrılır ve bel kemiği kısmıyle beraber dövülür yassıltılır. *Alafranga pirzola*'da kemik üzerine gelen etin fazlası kesilir. Pirzola dövüldüğü zaman yuvarlak düzgün bir şekil alır. Pirzola ızgarada, tepside, buğuda, fırında, tavada olmak üzere çeşitli şekilde pişirilir. Dana ve sığır pirzolasının pişirilmeden önce zeytinyağı ve çok az soğan suyu ile 2-3 saat bekletilmesi gerekir. Dana ve sığır pirzolası tepside su ile daha iyi pişer.

◆ **Pirzolalık** sıf. Pirzola yapmağa elverişli olan. (ML)

PİS sıf. (esk. türk. k.). Leke, toz veya kirle kaplı olan, kirli: *Pis bir hasırın üzerine kırk elli tane karpuz dizilmişti* (S.F. Abasıyanık). *Pis bir oda.* || Kendinde pislik bulunan, kirlenmiş: *Bu derenin suyu pistir.* (*Zt.* TEMİZ.) || — *Teşm. yol.* Kötü, zararlı: *Artık bu son olsun. Vazgeç şu pis kumardan ...* (Kemal Tahir). *Ama bizim yolumuz, şu pis sokak kavgasından ibarettir* (Ş. S. Aydemir). *Pis bir alışkanlık.* || Çirkin, sevimsiz, değersiz: *Şu pis kedinin durmadan miyavlaması sinirimi bozuyor.* || Âdi, aşağılık: *Pis herif. Pis numaralar.* || Açık saçık, ayıp, ahlâka aykırı: *Pis sözler kullanmamağa dikkat ediyordu.* || Çetrefil, karışık, berbat, içinden çıkılması çok güç: *Pis bir durum. Pis bir iş.*

— ÇEŞ. DEY. *Pis ağız* (*pis ağızlı* veya *ağzı pis*). Bk. AĞIZ. || *Pis boğaz.* Bk. PİSBOĞAZ. || *Pisi pisine*, boş yere, boşuna: *Pisi pisine ölmek.*

— Teknol. *Pis yağ*, bir arabanın dingillerinin veya bir makinenin organlarının sürtünmesi sonucu siyahlaşan yağ veya gres.

◆ **Pis pis** zf. Pis bir biçimde, pis bir nitelik taşıyarak: *Kocaman, pis pis kokan bir koğuşa girdiler* (S. Kocagöz).

— ÇEŞ. DEY. *Pis pis bakmak*, bir kimseyi sinirlendirecek veya kuşkuya düşürecek bir şekilde bakmak. || *Pis pis düşünmek. Tekl*z. Kederli bir şekilde düşünceye dalmak. || *Pis pis gülmek*, başkasının üzüldüğü bir sırada, onun bu durumundan zevk alır gibi, kışkırtıcı, sinirlendirici bir biçimde gülmek: *Şimdi bu herifler, pis pis suratımıza bakıp gülecekler.* (ML)

PİS i. (fars. *pîs*). Tıp. *Esk.* Vücutta yer yer lekeler bırakan bir hastalık, cüzam. (M)

PİSA i. Deniz örümceğine benzeyen yengeç. (L)

PİSA. Esk. coğ. Peloponnesos'ta şehir, Elis'te, Olympia yakınında, halkı M.Ö. VI. yy.a kadar olimpiyatları yönetme hakkını elinde tuttu. Uzun çatışmalardan sonra Elis tarafından yıkıldı. (L)

PİSA, İtalya'da şehir, Toscana'da, il idare merkezi, Arno'nun aşağı çığırı kıyısında; 91 100 nüf. 1343'te kurulan üniversite. Önemli kara, deniz ve havayolları kavşağı. Cam ve kiremit fabrikaları. —*Pisa ili*, 362 200 nüf. Arno'nun bütün aşağı vâdisini ve Toscana tepelerinin batı kısmını içine alır. Başlıca gelir kaynağı tarımdır; tahıl tarımı, bağcılık, zeytinlikler, sebze tarımı.

● *Tarih.* Yunanlılar veya Etrüskler tarafından kurulduğu söylenen Pisa (Elide) Romalılarla itifak yaptı (M.Ö. III. yy.). Kuzey İtalya'nın fethi sırasında Roma'nın kara ve deniz üssüydü. Bir roma kolonisi haline gelerek Octavius zamanında *Colonia Opsequens Julia Pisana* adını aldı. *Via Aurelia*'nın (Aurelia yolu) Arno ırmağını aştığı köprünün kuzey başında kurulmuş tipik bir haliç limanı olan Pisa, korsanların saldırısına karşı güvenlik altındaydı. Arno ırmağı ve Floransa'dan itibaren ırmağı izleyen karayolu sayesinde Toscana'nın tabiî ağzı olan şehir, bir yandan Apennin dağlarının kuzeyindeki bölgelerle, öte yandan da ek limanı olduğu Roma ile kolayca ilişki kurabiliyordu. Bataklık kıyı şeridinin ötesinde, zengin bir tarım bölgesinin ortasında kurulan şehir, Apennin dağlarının ormanlarından ve Toscana tepelerinden bina ve gemi yapımı için gerekli keresteleri elde ediyordu.

Bu şartlar altında Pisa, Campania limanlarının yanı sıra bütün IX. ve X. yy. boyunca Tiren denizine hâkim olan ve kıyıları yağmalayan müslümanlara karşı direnen ilk merkezlerden biri haline geldi. Pisa'yı yakıp yıkan son müslüman hücumunu (1004), Messina boğazında (1005) Pisalıların kazandığı zafer ve yayılma seferleri takip etti: Sardinya'daki müslümanların çıkarılması (1015), Annaba'ya hücum edilmesi (1034), arap filosunun Palermo limanında yok edilmesi (1063), Valencia'daki müslümanlara hücum edilmesi (1092). Palermo'dan getirilen büyük ganimet göz kamaştırıcı bir katedral yapımında kullanıldı. Papa, Pisa piskoposunu başpiskoposluğa yükseltti. O tarihten sonra Pisalılar Batı Akdeniz'den çıkarak önce, Tunus'taki müslüman korsan üssü Mehdiye'-ye karşı 1087 seferine, sonra da Birinci Haçlı seferine katıldılar. Soyluları, şehri yönetmek için aralarından seçilen konsülleri tanımasını başpiskoposa kabul ettirmelerine (1094) rağmen, başpiskoposa bağlı kaldılar ve başpiskopos Dagoberto, frank haçlılarının Kutsal Topraklara yerleşmesi için yardıma giden yüz yirmi gemilik büyük bir filoyu yönetti (1099). Dagoberto papalık elçisi oldu ve filolarından birinin Venedikli rakipleri tarafından yok edilmesine rağmen, Pisa, Antakya'da, Lazkiye'de ve İstanbul'-da birer semtin kendine verilmesini sağladı (1111). İbiza ile Mallorca'nın işgalinden sonra (1114) Pisa, büyük bir Akdeniz devleti, hattâ Batı'nın en güçlü devleti haline geldi. Denizcileri ticaret acenteleri kurdular veya İskenderiye'de Suriye ve Filistin'in yedi şehrinde, İstanbul'da, Napoli'de, Salerno'-da, Messina'da, Cenova'da, Arles'de, Katalonya'da, Annaba'da, Bicaye'de, Sfaks'-ta, Trablusgarp'ta semtler ele geçirdiler. Pisalılar bütün bu ülkelerden apennin kerestelerine, Elbe adasının demirine, Sardinya'nın ve Toscana ovasının deri ve postlarına karşılık Doğu'nun lüks ürünlerini alıyorlardı.

Bu büyük ticaret, sanayinin kurulmasına yol açtı ve şehir genişledi (ikinci sur: 1155 - 1162); bu arada Arno ırmağı ağızlarının kumla dolması kıyıda ikinci bir liman kurulmasını gerektirdi: *Porto Pisano.* Soylular, armatörler ve tacirlerden meydana gelen yönetici sınıfın genişlemesi, bu sınıfı meydana getiren toplulukların bazıları arasında çalışmalara yol açtığı için tek ve uzlaştırıcı bir magistra seçilmesini gerektirdi. Çok zenginleşen şehirde katedralin yanında bir vaftiz yeri (1153), bir çan kulesi (1174) ve bir mezarlık (*campo santo*) inşa edildi (1190).

Pisalı hukukçular, zanatçılar, işadamları, olağanüstü yeteneklerini ortaya koydular: böylece, Burgundio Pisano, 1140'ta, İstanbul'dan Pisa'ya, Batı'dan Rönesans çağında roma hukukunun temeli olan *Digesta* elyazmasını getirdi; Leonardo da Pisa, Batı'da ilk matematik eserini yazdı (1202). Fakat komşu şehirler Pisa'yı kıskanmağa başladı; Lucca, Floransa, Cenova, Pisa'ya karşı birleşti. Pisa bütün XII. yy. boyunca Avusturya imparatoruna körükörüne bağlı kaldığı için onlara kolayca karşı koydu, fakat daha 1171'de Cenova ve Lucca'nın saldırılarını önleyebilmek için Floransa ile ittifak yapmak zorunda kaldı; artık siyasetini tek başına yürütecek güçte değildi.

Aynı zamanda, yünlü kumaş dokumacılığının gelişmesi kurumların değişmesine sebep oldu: halk iktidarı ele geçirdi. O zamana kadar şehrin işine yarayan hem kara, hem de deniz devleti olma özelliği artık bir engel halini aldı: Cenova ile denizde, çarpışırken Floransa ve Lucca ile de karada çarpışmak zorunda kaldı. 1241'de cenova donanması 1245'te Friedrich II'yi mahkûm edecek konsil için kardinalleri Roma'ya götürürken pisa donanmasının eline geçti. Bu,

sağda, havadan görünüş; solda, Santa Maria della Spina kilisesi

PİSA

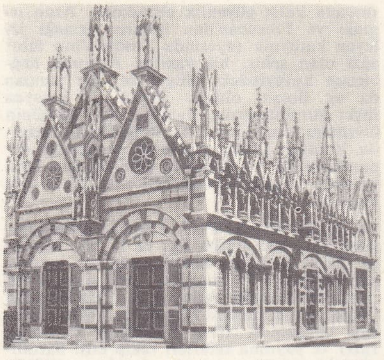

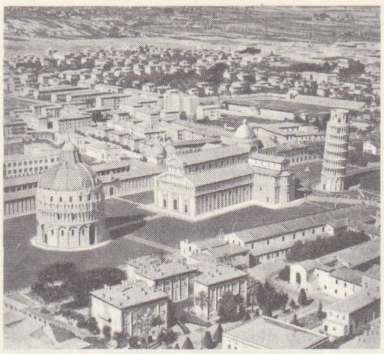

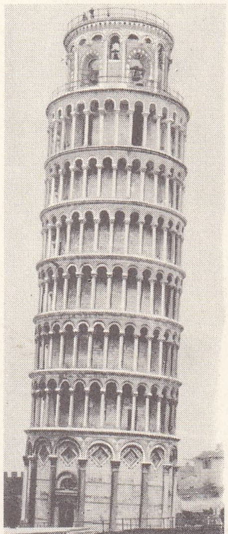

eğri kule

Pisa'nın papa taraftarlarına karşı yeni bir zaferiydi. Fakat Friedrich II'nin ölümünden sonra (1250) güçlü bir imparatorun desteğinden yoksun kalan Pisa geriledi. Cenova, La Meloria'da donanmasını yok etti ve binlerce esir aldı (1284). O tarihten sonra Pisa iç buhranların kurbanı oldu (Ugolino Della Gherardesca olayı). La Meloria yenilgisinden sonra bir daha kalkınamayan Pisalılar, kıyı bölgesinde sıtma salgınının başgöstermesinde büyük zarar gördüler. Şehir denizaşırı ticaret acentelerinin büyük kısmını Cenova'ya kaptırdı; XIV. yy.da derebeylik rejimine boyun eğdi. Sonunda Floransa, Pisa'yı (1406) ve Porto Pisano'yu (1421) işgal etti. Pisalı işadamlarından bir kısmı Sicilya'ya göç etti. Pisa, Floransa devletinin basit bir şehri haline geldi ve dış ticaretini, kumla dolan Porto Pisano'nun yerini alan yeni şehir Livorno sağlamağa başladı. 1808'de Akdeniz idare bölgesine bağlı basit bir kasabaydı; fakat bu kültür merkezini şereflendirmek için Napolyon şehirde İtalyan Yüksek Öğretmen okulunu kurunca (1813), bu okul ve üniversitesi sayesinde Pisa çağdaş İtalya'nın en canlı fikir merkezlerinden biri haline geldi.

● *Güzel sanatlar.* Pisa'da, «pisa üslûbu» denen, üslûpları Toscana'ya ve Sardinya'ya yayılan ilgi çekici anıtlar vardır. Ortaçağdan kalma surlar yakınında XI. yy. roman üslûbunda geniş ve göz kamaştırıcı bir yapı olan katedral (Giovanni Pisano'nun yaptığı vaiz kürsüsü, oymalı tunç kapılar, «Galileo lambası», Heinrich VII'nin mezarı, Cimabue'nin çinisi), vaftiz yeri (Nicola Pisano'nun yaptığı kürsü), 56 m yükseklikte çan kulesi veya Eğik kule (Pisa kulesi) ve *campo santo* (mezarlık) yer alır. Ayrıca San Domenico (bitişiğindeki manastırda Benozzo Gozzoli'nin yaptığı «freskler»), San Sisto (XII. yy.), Santa Caterina (XIII. yy.), Sant' Andrea (1100), Santa Maria della Spina (XIV. yy), San Paolo a Ripa d'Arno (XII.-XIII. yy.), San Sepolcro, San Martino, San Michele'in Borgo, San Stefano dei Cavalieri, San Francesco, San Frediano kiliseleri, Galileo, dei Gualandi (XV. yy.), Medici, dei Cavalieri (Yüksek Öğretmen okulunun merkezi) sarayları sayılabilir. XVI. yy.da madenî parıltılı çanaklar karşılığında İspanya'ya italyan fayanslarının gönderildiği önemli bir ihraç merkezi olan Pisa'da yerli bir seramik okulu vardı. Burada yapılan eserleri Urbino'nunkilerle karıştırmak mümkündür. (L)

PİSA konsili (25 mart-7 ağustos 1409), Batı'daki skhisma'ya son vermek amacıyle toplanan konsil. Gregorius XII ile Benedictus XIII'ün görevlendirdiği kardinallerin katıldığı, ekümenik nitelikte olmayan bu konsil, 500 görevliyi biraraya getirdi ve toplantıya katılmayı reddeden iki papanın görevine son vererek, Alexander V adını alacak olan Petros Filargès'i (Kandiye'li Petros) papalığa seçti (26 haziran). Görevden uzaklaştırılan iki papa, konsili meşru saymayarak makamlarında kaldılar ve skhisma giderileceğine pekiştirilmiş oldu. (L)

PİSAN (Christine DE). Bk. CHRİSTİNE DE PİSAN.

PİSANELLO (Antonio PİSANO, İl — denir), italyan ressamı ve madalyacısı (1395-1455). Verona'da Stefano da Zevio ve Gentile de Fabriano'nun yanında yetişti. Hocalarının yapmacıklı üslûbunu daha da ileriye götürerek, biçimleri en küçük ayrıntılarına kadar işlemeğe, zarif siluetleri büyük bir kesinlikle çevrelemeğe, her nesnenin gerçek görünüşünü büyük bir merakla incelemeğe başladı. Şaheserlerini Verona'da yaptı: *Madonna, Tebşir* (San Fermo Maggiore'de fresk) ve özellikle Sant'Anastasia kilisesindeki *Trabzon Prensesini Kurtaran Aziz Georgius* (1436) freski. 1425 Yılında Gentile da Fabiano ile Venedik'e gitti, oradan, Gentile'nin San-Giovanni - in - Laterano'da başladığı freskleri (bunlar XVII. yy.da tahrip edildi) tamamlamak üzere Roma'ya geçti (1431-1433).

Pisanello'nun ilk madalyası 1438'de Ferrara şehrinde yaptığı İoannes VII Palaiologos'un baş resmidir. Daha sonra İtalya'nın bütün saraylarına, Mantova'ya, Milano'ya ve Rimini'ye çağrıldı, oralarda prenslerin büyük madalyalarını yaptı (*Lionello d'Este; Luigi di Gonzaga, Filippo Maria Visconti, Sigismondo Malatesta*). Alegorik buluşları, kompozisyonlarındaki denge ve işçiliğindeki ustalıkla madalyacılık sanatını üstün bir düzeye çıkarttı. Uisanello, aynı zamanda, sanat gücünü ve çeşitli konularda hâkimiyetini kabul ettirmiş başarılı bir desinatördü. (L)

PİSANİ (Andrea) venedik amirali (öl. Korfu 1718). Birçok kere senatör seçildi, sonunda donanma kumandanı oldu. Özellikle Mora'nın fethi için Venediklilerle Türkler arasında çıkan savaşta (1714-1718) yararlık gösterdi. (Bu savaş, Habsburg'larla Osmanlılar arasında çıkan savaşla aynı döneme rastlar). Kandiye'de birçok yeri işgal eden türk filosu Venedik hizmetinde çalışan saksonyalı general Schulemburg'u kuşatmak üzere Korfu'ya yöneldi. Donanma kumandanı Dolfin, emrindeki kuvvetlerin, Türklerinkinden az olduğunu görerek çatışmaya girmedi; bu yüzden geri çağrılarak yerine Pisani getirildi. Pisani, Türklerin Korfu ile kıta toprakları arasındaki boğaza girmesini bekledi ve hücuma geçti (5 temmuz 1716). Çarpışma kanlı oldu, ama sonunda osmanlı donanması Butrint'te karaya yanaşmayı başardı. Butrint'te 18 ağustosa kadar süren unutulmaz bir kuşatma başladı. Sonunda morali bozulan Osmanlılar, ufukta Venediklilerin yardımına gelen bir ispanyol filosu da görününce, kuşatmayı kaldırdılar ve gemilerine bindiler. Bunun üzerine Venedikliler hücuma geçti ve Pisani'nin kuvvetleri Butrint ile Santa Maura'yı ele geçirdi ve Güney Ege'deki Kythera adasına kadar ilerledi; Venedikliler, Kythera'da bir türk filosuyle çatıştı, ama savaşın sonucu belli olmadı (1717). Pisani, daha sonra, Preveze'ye ve Bonitsa kalesine hücum etmek amacıyle İon denizine yöneldi ve Bonitsa'yı ele geçirdi. Yapılan Pasarofça barışıyle (1718) Korfu ve Kythera Venedik'e verildi; Pisani Korfu'ya döndü ama birkaç hafta sonra bir barut deposunda meydana gelen patlama yüzünden öldü. (M)

PİSANİ (Edgard), fransız siyaset adamı (Tunus 1918). Tarım bakanı olarak (1961-1966) Brüksel'de, ortak tarım siyasetinin geliştirilmesine çalıştı. Fransız tarımının modernleştirilmesi yolundaki kesin reformların öncüsüdür. Üçüncü ve dördüncü Pompidou kabinesinde (1966-1967) çeşitli bakanlıklarda bulundu. (L)

PİSANİ (Marco), venedikli denizci (1643-Venedik 1711). Türklere karşı savaştı (1684). Korone'nin fethine (1685), Nauplia'nın kuşatmasına (1686) ve İnebahtı ile Patras'ın fethine (1687) katıldı. Tuğamiral rütbesiyle Eğriboz kuşatmasında görev aldı (1688). [M]

PİSANİ (Niccolo), venedikli amiral (XIV. yy.). Venediklilerle Cenevizliler arasındaki üçüncü savaşta (1350-1355) Bizanslılarla bir ittifak sağlamak amacıyle, bir filoya İstanbul'a kadar kumanda etti (1350); iki yıl sonra 85 gemilik güçlü bir donanma ile Bizans başkentine döndü. Paganino Doria kumandasındaki ceneviz filosuna saldırdı (1353), ama birdenbire çıkan fırtına yüzünden muharebede kesin bir sonuç alınamadı. Kumandanlığa yeniden getirilen (1353) Pisani, aragon filosuyle birleşerek Alghero'da Ant. Grimaldi kumandasındaki ceneviz filosunu yendi; daha sonra Paganino Doria kumandasındaki bir başka ceneviz filosunun peşine düştü; ama İon denizinde, Sapienza körfezine doğru ilerlerken Modone yakınında Doria'nın cesur ve ustaca kumandası yüzünden bozguna uğradı. Venedik amirali Pisani, filosundaki bütün adamlarıyle birlikte zindana atıldı (1354). 1355'te yapılan barış sayesinde hürriyete kavuştu ve ölümüne kadar yurdunda yaşadı. (M)

PİSANİ DOSSİ (Alberto). Bk. DOSSİ (Carlo).

PİSANİT i. (italyan mineralogu F. *Pisani*'nin adından). Formülü (Fe, Cu)SO_4, 7 H_2O olan hidratlı tabiî demir ve bakır sülfat. (L)

PİSANO (Antonio). Bk. PİSANELLO.

PİSANO (Giovanni). Bk. GİOVANNİ PİSANO.

PİSANO (Giunta). Bk. GİUNTA PİSANO.

PİSANO (Nicola). Bk. NİCOLA PİSANO.

PİSANO (Nino). Bk. NİNO PİSANO.

PİSARYOV (Dmitriy İvanoviç), rus edebiyat tenkitçisi (Znamenskoye, Oryol vilâyeti 1840-Dubbeln 1868). Yazı hayatına 1858'de edebî tenkitlerle başladı. Bir yıl kadar (1859) akıl hastahanesinde yattı. Gizli broşür dağıttığı için 1862'de tutuklandı, dört yıl Petropavlovskaya kalesinde kaldı, bu süre içinde *Oteçestvenniye Zapiski*'ye (Vatan Yıllıkları) tenkit yazıları gönderdi. Yankılar uyandıran bir yazı dizisi yayımladı: *Tolstoy, Turgenyev ve Gonçarov'un Roman ve Hikâyelerindeki Kadınlar* (1861), *Rus Dramının Dayanakları* (1864), *Puşkin ve Byelinskiy* (1865), *Düşünen Proletarya* (1865). Tamamen toplumsal ve faydacı yeni bir sanat teorisi kurmağa çalıştı; Puşkin'in edebî değerini tanımayacak kadar aşırılığa düştü. Riga körfezinde boğuldu. (L)

PİSAURA i. Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaşıyan çok hareketli örümcek.

— ANSİKL. Örnek türü *Pisaura mirabilis,*

PİSA Cavalieri sarayı

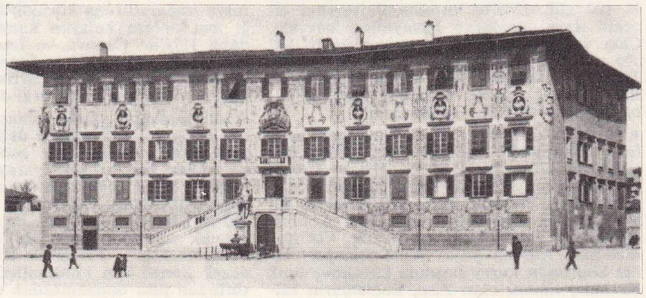

Foto. Fotociclo, Brogi, Petinatti (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico İtaliano

PİSANELLO: Meryem ve İsa'dan bir bölüm, National gallery, Londra

PİSANELLO «Manzara» detay, Louvre müzesi, Paris

Lionel d'Este Bargello, Floransa

PİSANELLO

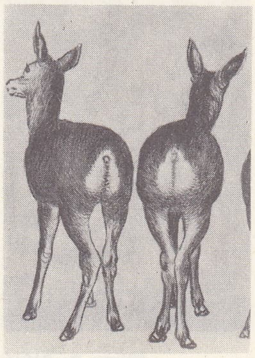

iki dişi geyik (desen) Louvre müzesi, Paris

kundağını zehir çengellerinin arasında taşır ve bütün Avrupa'da yagındır; fakat yavrunun kundaktan çıkma zamanında otların arasına kubbe biçiminde geniş bir kabuk yapar, kundağı bunun içine koyar ve yavrusunu çıkıncaya kadar orada saklar. (L)

PİSAURUM. Esk. coğ. İtalya yarımadasında şehir (Umbria). Bugün *Pesaro.* (L)

PİSBOĞAZ bİş. sıf. ve i. İyisini kötüsünü seçmeden eline geçen her yiyeceği yiyen (kimse).

◆ **Pisboğazlık** i. Pisboğaza yakışır davranış veya pisboğaz olma hali. (M)

PİSCATOR (Erwin), alman tiyatro yönetici (Ulm 1893-Starnberg, Bavyera 1966). Münih Tiyatro okulundan sonra, «Hoftheater»de oyunculuk yaptı. Birinci Dünya savaşına katıldı, cephe gerisinde askerler için düzenlenen tiyatro temsillerini yönetti. Savaştan sonra kendi görüşlerini uygulamağa çalıştı. Tiyatronun yeni toplumsal-siyasî akım ve eğilimlere dönük olmasını savundu. Sahneye koyma metotlarında da canlı yenilikler uyguladı. 1919'da Königsberg'de «Das Tribunal» adlı bir topluluk kurdu. 1920'de, eski alışılmış burjuva tiyatrosuna karşı, devrimci bir amaçla kalk tiyatrosu denemelerine girişti, Toller, Gorki ve R. Rolland'ın oyunlarını sahneledi. «Central Theater»i yönetirken (1923) bir yıl sonra «Volksbühne»nin (Halk sahnesi) yöneticiliğine geçti (1924). Burada, tiyatroya röportaj tekniğini getirdiği *Trotz Alledem* (Her Şeye Rağmen) [1925] oyununda, gazetelerden, tarihsel belge, bildiri ve fotoğraflardan yararlanarak savaş yıllarındaki alman siyasetinin tenkidini yaptı. Bu oyunda, sahne gerisinde yer yer filim oynatan Piscator, oyunun konusunu filim fonu üzerinde sürdürmüştür. 1926 Yılında, Schiller'in *Haydutlar*'ını günün toplumsal ve siyasî olayları açısından yorumlayarak sahneye koydu. Aynı tutumla, E. Welk'in *Gewitter über Gotland* (Tanrı Ülkesinde Fırtına) oyununu sahnelemesi, tiyatro sahiplerince aşırı devrimci bulundu. Bunun üzerine 1927'de «Piscatorbühne» adını verdiği topluluğu kurdu.

Burada, *Hoppla, Wir Leben* (Hoppala, Biz Yaşıyoruz) oyununda, sinema ile tiyatroyu başarılı bir biçimde bağdaştırdı. Kendi adını taşıyan bu sahnede son olarak, Haşek'in *Aslan* Asker Şvayk* oyunuyle çok büyük bir başarı sağladı (1928). Tiyatrosu kapanınca, Rusya'ya gitti M. Doller ile bir filim yönetti. Naziler iktidara gelince Paris'e yerleşti, 1939'da Amerika'ya New York'a gitti. Orada «The Dramatic Workshop» adını taşıyan önemli bir tiyatro okulu kurdu. Piscator, Amerika'da geniş yankılar uyandıran tiyatro uygulamaları yaptı. Tiyatro ve sinema dünyasını etkileyen birçok oyun sahneye koydu. Tiyatro çerçevesi içinde büyük halk kütleleri havasını veren uygulamalar yaptı. İkinci Dünya savaşından sonra, Federal Almanya'nın çeşitli şehirlerinde çalıştı, tartışmalar uyandıran oyunlar sahneledi. 1955'te Berlin'de «Schillerstheater»de sahneye koyduğu *Savaş* ve Barış* özellikle ilgi uyandırdı. 1962'de Berlin'deki *Freie Volksbühne* (Bağımsız Halk sahnesi) tiyatrosunun yönetmeni oldu. *Das Politische Theater* (Siyasî Tiyatro) [1929] adlı kitabında tiyatro anlayışını açıkladı ve 1928 yılına kadar sahnelediği oyunların tenkidini yaptı. (L)

PİSCES, Balıklar* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Psc). [L]

PİSCHEL (Richard), alman hintbilimcisi (Breslau 1849-Madras 1908). Kiel, Halle ve Berlin'de Sanskritçe dersleri verdi; prakrit dilleri üstüne çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Grammatik der Prakritsprachen* (Prakrit Dilleri Grameri) [1874]; *Hemecandras Grammatik der Prakritsprachen* (Hema Kandra'daki Prakrit Dilleri Grameri) [1877-1880], *Beitrage zur Kenntnis der Deutschen Zigeuner* (Alman Çingeneleri üstüne) [1894], Geldner ile birlikte *Vedische Studien* (Vedacılık Üstüne İncelemeler) [1889-1901], *Grammatik der Prakrit-Sprachen* (Prakrit Dilleri Grameri) [1900], *Grundriss der İndoarischen Philologie»de* (Hint-Arya Filolojisinin Temeli). [L]

PİSCİDİA i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç; Jamaika'da ve Antiller'de çok yaygındır. (Fasulyegillerden.) [L]

PİSCİS AUSTRİNUS, Güneybalığı* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Ps A). [L]

PİSCO, Peru'da (Ica idare bölgesi) liman şehri, Callao'nun güneyinde; 14 600 nüf. (L)

PİSEK, Çekoslovakya'da (Güney Bohemya bölgesi) şehir. Çeske Budejovice'nin kuzeybatısında, Otava ırmağı kıyısında; 16 900 nüf. Şehir ortaçağ havasını ve surlarını muhafaza eder. XIII. yy.dan kalma kilise. Önemli şato. Demir ve bakır metalürjisi. Dokuma ve iplik fabrikaları. Çalgı (akordeon) yapımı. (L)

PİSEN i. (fr. *picène*). Formülü $C_{22}H_{14}$ olan hidrokarbon; 364°C'ta ergir, petrol çökeltilerinden ve linyit katranından elde edilir. (L)

PİSENDEL (Johann Georg), alman kemancısı ve bestecisi (Cadolzburg 1687-Dresden 1755). Ansbach'ta, Pistocchi ve Torelli'den ders gördü. Dresden sarayında önce kemancılık (1712), sonra konser yöneticiliği yaptı. Fransız ve italyan estetiğini bağdaştırdı, birçok konçerto besteledi. (L)

PİSET i. (fr. *pisette*). Kim. *Eşanl.* FIŞKIRDAK.

PİSİ i. (onomatope). [Çocuk dilinde] Kedi. (M)

PİSİBALIĞI bİş. i. Atlas okyanusunda ve Manş denizinde yaşayan bakışımsız yassı balık. || *Yaldızlı pisibalığı* (*Pleuronectes platessa*). [Yanyüzergillerden.]

— ANSİKL. *Pisibalığı* (*Limanda limanda*) 30 sm uzunluğunda yassı bir balıktır ve yalnız sağ tarafı renklidir (kurşunî veya kahverengi); gözler de aynı yanda bulunur ve birbirine çok yakındır. Derisi pütürlüdür; yüzgeçlerin dibinde ve başın üzerinde dikensi çıkıntılar yoktur. Atlas okyanusunda ye Manş denizinde çok avlanan pisibalığı 30 sm kadar uzunluktadır.

Yaldızlı pisibalığı'nın boyu 70 sm'yi bulur. Gözlerinden göğüs yüzgecine kadar uzayan bir dizi kemik kabartı bulunur. Manş denizinde ve Atlas okyanusunda çok yaygın olan bu balığın rengi külrengi-esmer, üzeri güzel turuncu beneklidir. Bazen haliçlere kadar çıkar ve göç yapar. Pisibalığı gibi başka sulara alışabilir. (L)

PİSİDES (Georgios). Bk. GEORGİOS PİSİDES.

PİSİDİA. Esk. coğ. Anadolu'da (bugünkü Burdur, Isparta illeri) bölge. Kuzeyden Frigya, Galatia, doğudan İsauria, Lykaonia, güneyden Pamphylia ve batıdan da Lykia ve Karia bölgeleriyle çevriliydi. Pisidia'nın tarihte siyasî bir önemi olmadığından eskiçağ tarihçileri bu bölgenin tarihiyle fazla uğraşmamışlardır. Pisidia'da, çok eski zamanlardan beri yerleşme vardır. Bölgenin Neolitik çağda önemli bir kültür merkezi olduğu Hacılar* höyüğünün kazılması sonucu anlaşıldı. Bölgenin tarihî devirlerinin başlangıcı kesin olarak belli değildir. Boğazköy tabletlerine göre M.Ö. 3000 yıllarında Hititler Güney Anadolu bölgesinde oturanlara Luvi'ler adını verdiler Goetze, bu bölge halkını luvi toplulukları içinde sayar; halkın dillerinin luvi diliyle akraba olduğunu ve yerleşmelerinin Helenistik devre kadar devam ettiğini kabul eder. M.Ö. 3000 yıllarında Pisidia'nın, Hitit devletiyle mücadele eden Arzava konfederasyonunun merkezi olduğu sanılıyor. Homeros, *İlyada*'da Pisidia'da oturan en eski kavmin Lykia'lılarla komşu bulunan Solym'ler (Solymoi) olduğundan söz eder. Plinius ise Solymus'un Küçük Asya'da eski anadolu kabilelerinden bir kabile reisinin adı olduğunu yazar. Solym'lerin bu bölgede yaşadıklarını ileri sürer. Strabon'a göre de Termessos'un üstündeki dağlara, Solymos dağları deniyordu; çevrede Bellerophontes kalesi ile Ponysondros'un mezarı vardı. Bunlar, Homeros'un *İlyada*'da andığı ve Lykia'lıların veya Bellerophontes ile oğlunun Solym'lere karşı yaptıkları savaşların hatıralarıdır. Termessos'ta halkın ibadet ettiği Zeus Solmeios'un bir tapınağıyle şehir evlerinin birinde Solymos adında bir tanrının tasviri de vardır. Daha sonraları Solym'ler diye adlandırılan hiç bir kavim bilinmiyor. Strabon, bütün Pisidia'lıların yağmacılık ve hır-

Edgard PİSANİ

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE

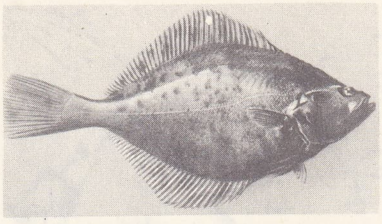

pisibalığı

sızlıkla geçindikleri bir zamanda bile eksiksiz idarî teşkilâtları ve müstebit bir hükümdarları olduğunu, bu bölgelere ve özellikle güneydeki Pamphylia şehirlerine soygun saldırıları yaptıklarını kaydeder. Pisidia, M.Ö. VI. yy.da lydia kralı Kroisos'un Anadolu'yu Kızılırmak'a kadar ele geçirmesiyle bu devletin hâkimiyeti altına girdi. Bu hâkimiyetin yalnız vergiler ve orduya katılma zorunluğuyle sınırlandığı sanılıyor. M.Ö. 547 veya 546 yıllarında Lydia Persler tarafından ele geçirildi. Büyük İskender bu bölgeyi ele geçirinceye (M.Ö. 334) kadar Pers hâkimiyeti altında kaldı. Büyük İskender'in ölümünden sonra, M.Ö. 307'de bölge İskender'in generallerinden Antigonos'un yönetimine geçti. Antigonos'un M.Ö. 301'de İpsos savaşında yenilmesiyle Anadolu'nun önemli bir kısmıyle birlikte Pisidia'yı da Selefkiler aldı. M.Ö. 188'de Antiokhos III, Pisidia'yı Bergamalılara bırakan Apameia Barış antlaşmasını yaptı. Roma İmparatorluk devrinde Augustus, Pisidia'da da birçok roma kolonisi kurdu. Bunlar arasında Kremna, Olbasa, Komana ve Antiokheia en önemlileridir. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma imparatorluğuna bağlanan Pisidia, IV. yy.ın başlarında daha çok doğuya doğru uzanan ve Lykaonia'nın kuzeybatısını da içine alan bir bölgeydi. (M)

Filippo De PİSİS
Venedik'te «la Salute»

PİSİDİUS i. *Sphaeridae* familyasından iki çenetli yumuşakça. (Hayvanın ancak bir sifonu [anus sifonu] vardır; kavkısı, küçük, oval ve çivi biçimindedir. Pisidium'lar ılıman bölgelerde, tatlı sularda, orta avrupa göllerinde 300 m derinliklere kadar yaygındır.) [L]

PİSİLYUM i. (lat. *psyllium*'dan Eczc. Avrupa'da ve Cezayir'de yetişen *Plantago psyllium* adlı bitkinin (sinirotugillerden) tohumları; suda eritilip, 15-45 gr'lık dozlar halinde müleyyin olarak kullanılır. (L)

PİSİN i. (fr. *piscine*). Bk. HAVUZ (*yüzme havuzu*).

PİSİNO. Coğ. Bk. PAZİN.

PİSİPİSİ i. (onomatope *pisi*'den). [Çocuk dilinde] Kedi. || Ünl. Kediyi çağırmak için kullanılır. (M)

PİSİPİSİOTU blş. i. Tarlalarda ve yol kenarlarında biten yabanî arpa türü (*Hordeum murinum*); çok kılçıklı olduğundan hayvan yemi olmağa dahi elverişli değildir. (Buğdaygillerden.) [L]

piskopos

PİSİS (Filippo DE), italyan resamı (Ferrara 1896-Milano 1956). «Modern Resim» üstüne bir eser (1918) ve şiirler (*Yüz Harikalar Şehri*, 1921) yayımladı. Manet'nin ve fransız izlenimcilerinin hayranıydı. 1925-1939 Arasında Paris'te yaşadı. İnce ve aydınlık bir renkçi ve izlenimci olan Filippo De Pisis, çoğu zaman bir deniz manzarasının ön planına konmuş küçük motifler ve deniz kabuklarından meydana gelen gösterişli natürmortlar yaptı; figürleriyle peyzajlarında da aynı ince ve yapmacık hava sezilir. Fransa'da, Art Moderne müzesinde ve İtalya'nın başlıca şehir müzelerinde eserleri vardır. (L)

PİSİT i. (lat. *picis*, zift'ten fr. *picite*). Miner. Hidratlı tabiî demir fosfat. (L)

PİSK (Paul), avusturyalı müzikçi (doğ. Viyana 1893). J. Epstein, F. Schrecker, A. Schönberg ve G. Adler'den ders aldı. Ses ve çalgı için müzik parçaları besteledi, müzikte yenilik taraftarlığıyle ilgi çekti. Ayrıca müzik tenkitçiliği yaptı. (M)

PİSK (Paul Amadeus), avusturya asıllı amerikalı besteci (Viyana 1893). 1936'da A.B.D.'ye yerleşti, Redlans (Kaliforniya) ve Austin üniversitelerinde öğretmenlik yaptı. Bir «monodram» (tek kişilik opera) [1931], bir bale, senfonik eserler, oda müziği ve bir requiem (1941) besteledi. (L)

PİSKOPİ adası. Bk. TİLOS.

PİSKOPOS (yun. *episkopos*, gözeten, nezaret eden'den). Papazlığın en yüksek derecesine ulaşan ve bir bölgenin ruhanî yönetimiyle görevlendirilen kilise adamı. || *Piskoposlar piskoposu*, Roma piskoposu, papa.

— ANSİKL. *Katolik piskoposlar.* İlâhiyatçılar piskoposlara papaz tayin etme ve yargılama hakkını tanır. Kilise hukukuna göre piskopos, kendi bölgesinde oturur. Bölgesini en az üç yılda bir dolaşmak, tayininden sonra bir yıl içinde Roma'ya gitmek, bu ziyaretini de dört yılda bir yapmak zorundadır. Piskoposların tayin şekli tarih boyunca çeşitli değişikliklere uğradı. Günümüzde uygulanan usul çok karışıktır. Son söz her zaman papanın olmakla beraber, çeşitli Papalık kuruluşları görevlinin seçiminde genelikle etkili bir rol oynar.

● *Protestan piskoposları.* Reformu kabul eden kiliselerin birçoğunda piskoposluk kuruluşu vardır. Luther'ci kuzey protestan kiliselerinde (İsveç, Norveç, Danimarka, Rusya) eski piskoposluk rejimi muhafaza edilmiş, buna laik veya temsilci unsurlar katılmamıştır. İsveç'te Uppsala başpiskoposunun basit piskoposlar üstünde bir yargılama hakkı yoktur. Kendisi yalnız *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) sayılır. Öbür protestan mezheplerinde (macar calvin'cileri, Morav'lar v.b.) piskoposluk yalnız yönetimle ilgili bir kuruluştur. (L)

PİSKOPOSÇULUK i. Bk. EPİSKOPALİZM.

PİSKOPOSLUK i. (*piskopos*'tan *piskoposluk*). Piskopos olma hali veya piskoposun görevi. || Piskoposun makamı. || Bir piskoposun yönetimindeki bölge. || Bir piskoposun görevinde kaldığı süre. (ML)

PİSLEMEK geçz. f. (*pis*'ten *pis-le-mek*). (Bir yere) Büyük veya küçük abdestini etmek: *Herifler altlarına pislediklerinden aptestleri de gitti tantuna...* (Kemal Tahir). [M]

PİSLENMEK edilg. f. (*pislemek*'ten *pis-le-n-mek*). Pis hale gelmek, pislik bulaşmak. (M)

PİSLETMEK geçl. f. (*pislemek*'ten *pisle-t-mek*). Pis hale getirmek. (M)

PİSLİK i. (*pis*'ten *pis-lik*). Kir: *Her yer pislik içindeydi.* || Dışkı: *Bu hava içinde gene eskisi gibi pislikten pisliğe konup kalkan karasinek oğullarının vızıltıları işitiliyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Sokmazlar, ısırmazlar, konup kalktıkları yerde pek belli başlı bir pislik bırakmazlardı* (R.N. Güntekin). || Pis olan şeyin durumu: *Odanın pisliği. Havanın pisliği.* || Pis olma hali: *Bu, pislik için sebep değildir.* || —*Mec.* Kötü, zararlı hareket veya iş: *Biz ancak kendimizden aşağı gördüklerimizin pisliklerinden iğreniyoruz* (Kemai Tahir). || Kötü durum: *Beni o pislikten kurtardı, sayende yiyeceğim de var, giyeceğim de var* (Ahmed Rasim).

— ÇEŞ. DEY. (*Bir yeri*) *Pislik götürmek*, çok pis olmak. || *Pislik parmağından* (*parmaklarından*) veya *paçasından* (*paçalarından*) *akmak*, çok kirli ve pis olmak. Bk. PAÇA. (M)

PİSO. Bk. CALPURNİUS PİSO.

PİSONİA i. Almaşık veya hemen hemen karşıt yapraklı, eğri dallı ve genellikle dikenli ağaççık. (Bütün tropikal bölgelerde yetişir; çiçekleri salkım demet halinde, meyvesi kapsül şeklindedir; dalları çember yapımında kullanılır; yapışkan olan meyveleri kuşlar için âdeta ökse yerine geçer. *Nyctaginaceae* familyasından.) [L]

PİSSARRO (Camille), fransız ressamı (Saint-Thomas, Antil adaları 1830-Paris 1903). Okumak için Paris'e gitti (1841) ve resim yapmağa başladı. Saint-Thomas'ya dönünce, fransız yahudisi olan babasının ticaret işleriyle uğraştı. Danimarkalı ressam Fritz Melbye ile tanıştı, kendisini resme teşvik eden bu ressamla Venezuela'ya gitti. 1854'te Saint-Thomas'ya döndü. Ertesi yıl Paris'e gitti. Kendini Decamps'ınkine benzer bir şarkiyatçılığa verdi. Corot ile tanıştıktan sonra manzara resmine başladı. Fritz'in kardeşi Anton Melbye'nin atelyesinde ve İsviçre akademisinde çalıştı, Claude Monet ve Paul Cézanne ile dostluk kurdu. Paris dolaylarının manzaralarını yapmaktan hoşlandığı için Montmorency'ye yerleşti ve geleneksel konularda resimler yaptı (*Tarlalar* [Bagnols-sur-Cèze müzesi]). Salon'daki sergilere katılıyordu. 1863'te gönderdiği resimler jüri tarafından kabul edilmeyince, eserlerini Manet'ninkilerin yanı sıra «Reddedilenler» salonunda (*Salon des Refusés*) sergiledi. Guerbois kahvesinde yavaş yavaş bir izlenimci grup meydana geldi. Yaşça en büyükleri olan Pissarro'nun öbürleri üstünde etkisi görüldü.

Paris banliyösünün birçok semtinde oturdu (*Marne Kıyıları* [1866 salonu]; *Pontoise'dan bir Manzara* [1868], Mannheim müzesi). 1870 Prusya savaşında Londra'ya sığındı, birçok manzara resmi yaptı ve Durand-Ruel* ile tanıştı. 1871 Haziranında tekrar Louveciennes'deki atelyesine dönünce, evini işgal eden Almanların, tablolarının büyük bir kısmını yırtıp parçaladıklarını gördü. Daha sonra Pontoise'a yerleşti, 1884'e kadar orada kaldı; öğütlerine büyük önem veren Cezanne ile sık sık görüştü. 1874'te, Nadar'ın atelyesinde izlenimcilerin ilk sergisini düzenledi ve açtı. Mizacı onu izlenimcilerinkinden daha sağlam bir sanata yöneltti. Toplumsal faaliyetleri onlarınkinden ayrıydı; Millet gibi o da, tablolarında işçileri, köylüleri canlandırmayı seviyordu. Geçinmek için pasteller, yelpazeler, gravürler yapmak zorunda kaldı.

1883'te gittiği Rouen'da Gauguin ile tanıştı ve daha sentetik bir sanata yöneldi. Sonra yeni-izlenimcilik akımına katılarak 1884'te Bağımsızlar salonunda Seurat ve Signac ile birlikte sergi açtı. Ömrünün son yıllarını Eragny ile Paris arasında geçirdi, birçok kuşbakışı manzara yaptı (*Théâtre-Français* [Belgrad müzesi]; *Opéra Caddesi* [Reims müzesi]; *Tuileries Parkı, Kar Manzarası* [Paris, Art Moderne müzesi]). Son eserlerinden biri *Kendi Portresi*'dir (1903, Tate gallery, Londra). Louvre'da pek çok eseri vardır (Jeu de Paume salonları). Bk. İZLENİMCİLİK. Camille Pisarro'nun yedi çocuğu oldu, beş oğlu da kendi gibi ressamdı: —LUCİEN (Paris 1863 - Hewood, Somerset 1941), İngiltere'ye yerleşti; 1916'da ingiliz uyrukluğuna girdi; izlenimci manzara resimleri, günlük hayat sahneleri, kitap resimleri (Moselly, Gérard de Nerval) yaptı. Babasının kendisine yazdığı 500'den fazla mektubu kitap halinde yayımladı (1950). Bunların belgesel değeri önemlidir. Lucien Pissarro'nun eserleri Paris'teki Art Moderne müzesindedir (*Gisors «Katedral»i*); —GEORGES MANZANA (Louveciennes 1871-Menton 1961), japon etkisi taşıyan altın ve gümüş yaldızlı birçok suluboya resimde **Manzana-Pissarro** imzasını kullandı; — FELİX (Pontoise 1874-Kew, İngiltere 1897), **Jean Roch** imzasıyle birçok önemli tablosu ve gravürü vardır; —LUDOVİC RODOLPHE, **Ludovic-Rodo** denir (Paris 1878-ay.y. 1952), ressam ve gravürcü. Daha çok suluboya çalıştı; —PAUL EMİLE (Eragny 1884), eserlerinde **Paul Émile** veya **Paulémile** imzasını kullandı. İzlenimci teknikten çok ayrı, kuruluşu sağlam manzara resimleri yaptı. Claude Monet'nin öğrencisiydi. (L)

PİSSODES i. Kozalaklı ağaçların fidanlarına zarar veren böcek. (*Curculionidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Pissodes*'ler odunla beslenen böceklerdir; kurtçukları reçineli ağaçlara saldırarak zarar verir. Üzerinde mantar biten veya tepesine böcek dadanan yahut çürümeğe başlayıp da yeni kesilmiş olan ağaçlara daha çok zarar verir. Pissodeslerin pek çok türü vardır: 1. *ladin pissodesi*'nin dişisi, yumurtalarını genellikle ağacın tepesindeki ince kabuğun altına bırakır; yumurtadan çıkan kurtçuklar odunu her yönde delmeğe başlar, sonunda bu delikler birbiriyle birleşir; 2. *köknar pissodesi*, büyük kütüklerin iç kısmını tercih eder; çünkü bu kütüklerin kabuğunun altında büyük çapta delik açabilir; 3. *çam pissodesi*'nin kurtçuğu yumurtadan çıktıktan sonra, gövdeyi saran kalın kabuklarda delikler açtığı gibi dallarda ve dalcıklarda da aynı işi yapar; 4. *lekeli pissodes*, çok güneş alan kıraç topraklara dikilen çamlara saldırır, saplarda ve küçük dallarda delikler açar; 5. *kozalak pissodesi*, lekeli pissodese benzer, çamların körpe kozalaklarına teker teker üç

Foto. Giacomelli (LAROUSSE)

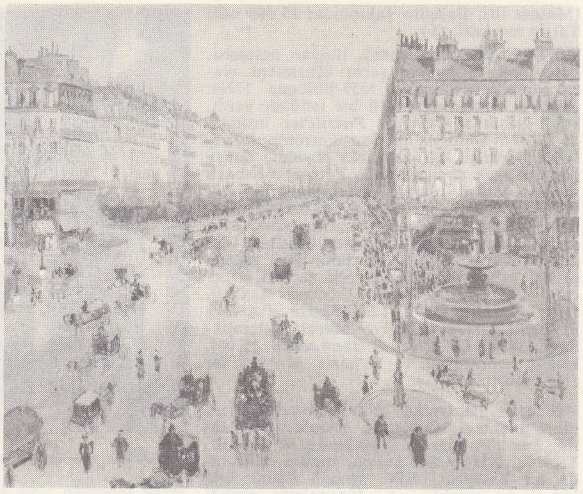

Camille PİSSARRO
solda,
«Kırmızı Damlar» (1877)
Louvre müzesi, Paris
sağda,
«Opera Caddesi»
Reims müzesi

Camille PİSSARRO
«Sütlü Kahve»
Chicago Sanat enstitüsü (A.B.D.)

yumurta bırakır, yumurtadan çıkan tırtıllar kozalağın içini kemirerek tohumları harap eder; kozalak yazın düşer; kanatlı böcek eylülde kozalaktan çıkar. Pissodeslerin zararı, ormanda ağaçlar çeşitlendirilerek, yani değişik türden ağaçlar dikilerek azaltılabilir. Ormanlarda pissodeslerin gelişmesini önlemek için, kökünden çıkarılan veya rüzgâr ve karla devrilip kırılan ağaçları çabucak kaldırmak, böcekli ağaçları keserek kabuğunu soymak, kurtçuk bulunan odunları kesip çıkarmak veya hemen yakmak gereklidir. (L)

PİST i. (lat. *pistare,* ezmek'ten ital. *pista* > fr. *piste*). Genellikle yuvarlak olan ve bazı gösteriler yapmak, dans etmek v.b. için kullanılan alan: *Sirk pisti. Dans pisti.*

— Havc. ve Ask. havc. Bir havaalanında, uçakların kalkış ve inişine (kalkış ve iniş pisti), park yerlerine gidip gelmesine (ara yollar) yarayan, takviyeli ve sert toprak şeridi. (Genişlikleri 30 ile 100 m arasında değişen pistler genellikle bitümlü bir malzemeyle kaplanır veya betondan yapılır; bazı pistler öngerilimli betonla inşa edilir.) || *Pist ışıkları,* bir pisti aydınlatmak için sıra halinde dizilen projektörler. || *Pist subayı,* uçuş yasaklarına uymayı ve disiplini sağlamak, uçakların yerdeki hareketlerini kontrol etmek üzere pistte görevli subay. || *Pist turu,* bir uçağın, bir havaalanından kalkıp inişe geçecek konuma gelene kadar alan üstünde yaptığı kısa uçuş: *İlk acemi uçuşlarında pilotlara genellikle bir pist turu yaptırılır.* || *Mecburî iniş pisti,* askerî havaalanlarında, sert piste paralel olarak uzanan, katran dökülmüş şerit. || *Sert pist,* uçakların iniş ve kalkışları için bitümle veya betonla kaplanmış toprak şeridi.

— Bayınd. Ekvator veya tropikal bölgelerde, taşıma malzeme kullanmadan veya çok az malzeme ekleyerek yapılan yol. (Bk. ANSİKL.) || *Stabilize pist,* sıkıştırmadan önce, tabiî toprağa belirli miktarda çimento veya bitümlü bağlayıcı katarak yapılan pist.

— Oto. Bir servis istasyonunda, ikmali veya bakımı yapılacak arabaların doğrudan doğruya girdiği açık kısım. || *Deneme pisti,* motorlu taşıtların incelenmesi, denenmesi ve ayarlanması için yapılmış özel pist. Bk. ANSİKL.

— Spor. Yarışlar ve koşular için özel olarak düzenlenmiş yer. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Havc. ve Ask. havc. *Askerî pistlerin yapımı.* Daha hızlı ve daha ağır olan tepkili uçakların kullanılması, bir harekât sırasında istenilen araziye en kısa süre içinde pist yapmakla görevlendirilen istihkâmcıların karşısına çok güç teknik problemler çıkarır. Pistlerin betonla kaplanması zorunludur ve boyutlarının 1956 ölçülerine göre 3 000 m uzunluğunda 50-60 m genişliğinde olması gerekir. Mekanik toprak tesviye makinelerinin ve yerin stabilizasyonu tekniğinin gelişmesi, sağlam temellerin kısa sürede hazırlanmasına ve geçici kaplamaların yapılmasına imkân verir. Çoğu zaman taşınabilir madenî kaplamalar kullanılır, mecburî durumlarda iniş ve kalkışa imkân veren bitümlü hazır malzemeler serilir. Betonlama ve katranlı makadam kaplamanın mekanik hale getirilmesi, üst kaplamaların yapımını kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte, betonarme pistlerin inşasındaki güçlükler, uçak yapımcılarını «düşey iniş-kalkışlı uçaklar»a yönelmek zorunda bırakmıştır.

— Bayınd. Bir *pist,* genellikle tabiî toprağı kuru kuruya veya tercihen su ile sıkıştırarak yapılır. Sıkıştırma işi, doğrudan doğruya lastik tekerlekli taşıtların pist üzerinden geçişiyle de sağlanabilir. Fakat bu durumda, çoğu zaman, süspansiyonların rezonansından ileri gelen ve «dalgalı yüzey» denilen kısmî bir aşınma olayı meydana gelir. Tesviye makinelerinin art arda geçişiyle, pistin dalgalı görünümü giderilir. Fakat bazı hallerde, tesviye makineler de «dalgalı yüzey»in meydana gelmesine yol açabilir.

— Oto. Keskin virajlarla kıvrılan bir hız pistinde en yüksek süratlere kadar çıkılabilen *deneme pistleri,* başlangıçta otomobil yarışları için düşünülmüştü. Fakat sonradan seri olarak yapılmış arabaların denenmesinde de deneme pistinin çok işe yarayacağı anlaşıldı; böylece, denenecek taşıtın özel yollar üzerinde incelenmesi ve kusurlarının ortaya çıkarılması sağlandı. Fransa'daki Linas-Montlhéry deneme pistinde dünyanın en dolambaçlı yolları ve bir hız halkası vardır. Ayrıca, bozuk taş döşenmiş yollar, sığ su birikintileri, dalgalı zeminler, hızlanma ve fren denemeleri için kesik yollar gibi özel pistlerle donatılmıştır.

— Spor. Milletlerarası atletizm müsabakaları için 400 m olması gereken pist, iki geniş eğrinin birleştirdiği iki düz yoldan meydana gelir ve her atlet için en az 1,22 m eninde bir şerit (kulvar) ayrılır. Pistler eskiden 6 kulvara bölünürdü, bugün genellikle 8 kulvar yapılır. Pistin zemini geleneksel olarak kiremit tozundan veya külden dir; bu arada, zemini sentetik maddeden (1968 Mexico olimpiyatlarında başarıyla kullanılan *tartan* gibi) yapılmış pistler de yaygındır. Ski yarışlarında iniş pisti, makinelerle ezilerek sıkıştırılmış karla kaplı bir saha üzerinde hazırlanır; mukavemet yarışlarında pist, birbirine yakın iki veya dört yoldan meydana gelir. Buz üstünde veya patenle (bu durumda zemin tahta, çimento v.b. olabilir) yapılan artistik patinajda, boyutlar en az 25×15 m olmalıdır; hızlı patinajda ise, pistin uzunluğu aşağı yukarı 333-400 m arasındadır ve uçta 180°'lik iki eğri bulunur. Buzlu pistler, yüzeyin altına döşenen özel soğutucu borularla sunî olarak da hazırlanabilir. (LM)

PİST ünl. (onomatope). Kediyi kovmak için söylenir. (M)

PİSTAN i. (fars. *pistan*). *Esk.* Kadın göğsü, meme: *Yetmiyor muydu şekl-i pistanın / Gül de açmış çiçekli fistanın* (Muallim Naci). || *Pistan-ı mader,* ana memesi. (M)

PİSTAZİT i. (fr. *pistazite*). Miner. Hidratlı tabiî silikat; fıstık yeşili renginde bir epidot çeşididir. (L)

PİSTE i. (fars. *piste*). *Esk.* Fıstık. || *Teşm. yol.* Ağız. || *Piste-i handan* («ağzı açık fıstık»), antep fıstığı. (M)

PİSTER i. (fars. *bister*'den). *Esk.* Yatak. *Eşanl.* BİSTER. (M)

PİSTİA i. Yüzer su bitkisi; dipten çıkan yaprakları rozet şeklinde dizilidir; çiçekleri yapraklarının dibinde sapsız olarak tek tek bulunur; pistia dünyanın sıcak bölgelerinde yetişir. (*Pistie stratiotes* tuhaf görünüşünden dolayı, *su marulu* adıyle sıcak limonluklarda yetiştirilir. Yılanyastığıgillerden.) [L]

PİSTİCCİ, İtalya'da komün, Basilicata'da

pissodes

Lucien PİSSARRO
Gisors «Katedral»i
Art Moderne müzesi,
Paris

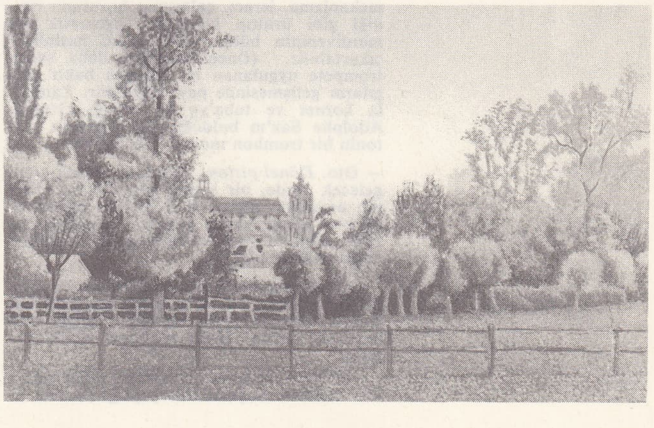

Foto. Encyclopedia Britannica; Giraudon (LAROUSSE)

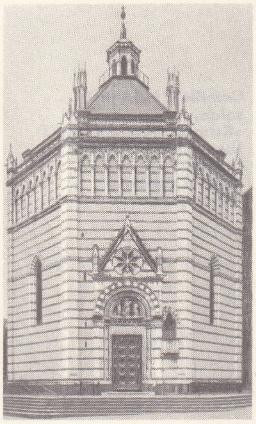

PİSTOİA vaftizhane

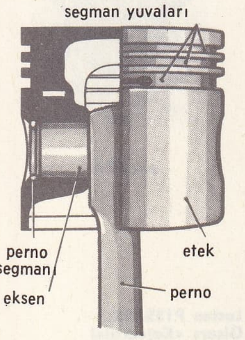

piston (mekan.)

(Matera ili), Basento yakınında; 15 600 nüf. Tarım merkezi. (L)

PİSTOCCHİ (Francesco), italyan bestecisi, daha çok şarkıcı ve şarkı öğretmeni olarak tanınır (Palermo 1659-Bologna 1726). Müziğe karşı olağanüstü bir istidadı vardı, sekiz yaşında *Capricci Puerili*'ler besteledi (1667). Bologna'da San Petronio kilisesinde soprano olarak şarkı söyledi. Sonra kendini lirik sanata verdi: Parma, Ansbach ve alto şarkıcı olarak Viyana saraylarında, (1699) italyan sahnelerinde, özellikle Bologna'da çalıştı ve orada bir şarkı okulu kurdu. Forli'de keşiş, sonraları bağımsız din adamı olarak yaşadı, ömrünün son yıllarını bel kanto dersleri vererek geçirdi. Operalar (*Gli Amori Fatali* [Mutsuz Aşklar], 1682; *Narciso* [1697]; *Le Pazzie d'Amore et dell'Interese* [Aşk ve Merak Çılgınlıkları], 1699; *Le Risa di Democrito* [1700], birkaç oratoryo ve *Scherzi Musicali*'ler (1707) besteledi. (L)

PİSTOİA, İtalya'da şehir, Toscana'da, il idare merkezi, Ombrone Pistoiese kıyısında, Apennin dağlarının eteğinde; 83 340 nüf. Şehirde, XII.yy.dan kalma, roman üslûbunda bir katedral (XIV. yy.dan kalma çan kulesi ve revak), A. Pisano'nun çizdiği (1339) sekizgen planlı bir vaftiz yeri ve birçok kilise vardır: San Giovanni Fuorcivitas (XII.-XIV.yy), Santa Maria delle Grazie (1469), Sant Andrea (XII. yy. G. Pisano'nun yaptığı haç ve kürsü), San Francesco ve San Paolo kiliseleri. Sivil yapıların başlıcaları şunlardır: Pretorio (Podestak sarayı, XIV.yy.), Komün Meclisi sarayı (XIII. ve XIV. yy) ve G. Della Robbia'nın pişmiş sırlı topraktan friziyle süslü «Ospedale del Ceppo» Ticaret ve sanayi merkezi (dövme demir, dantel, ayakkabı). — *Pistoia ili*, İtalya'nın en küçük illerinden biri, 230 000 nüf.

— Tar. Surları önünde Catilina'nın yenilerek öldürüldüğü (M.Ö. 62) bir roma sitesi (*Pistoriae* veya *Pistorium*) olan şehir, XI. yy.da komün haline geldi ve iç savaşlardan zarar gördü; bankalarının iflâsından sonra düşmanı Floransa tarafından ilhak edildi. (L)

PİSTOLE i. (fr. *pistolet*). Bk. TABANCA.

PİSTOMEZİT i. (fr. *pistomesite*). Miner Demir ve magnezyumun tabiî çift karbonatı; Traversella'da (Piemonte), şerit şeklinde uzanan spatlı kütleler halinde bulunur. (L)

PİSTON i. (lat. *pistare*, ezmek'ten fr. k.). Mekan. Farklı basınçtaki iki akışkan arasında gidip gelen bir bölmeden oluşan ve bir motor kuvvetini iletmeğe yarayan makine elemanı. || *Argo.* Kayıran kimse, arka. İltimas, kayırma. || *Piston kolu.* Bk. BİYEL. || *Piston kursu* veya *piston yolu*, pistonun, bir pompa veya bir silindir içinde alternatif olarak katettiği mesafe.

— Dy. *Piston segmanı*, piston aksında, buharı zikzaklı olarak yerleştirilmiş halkalar arasından geçirip zayıflatarak, buhar kaçaklarını büyük ölçüde azaltan sızdırmazlık elemanı.

— Müz. XIX. yy. başında, silezyalı Blühmel'in, bakır çalgılarda tumbaların (yedek zıvanaların) yerine konmak üzere bulduğu mekanizma, icracı, çalgısının borusunu istediği gibi uzaltıp kısaltarak kromatik ses merdiveninin bütün derecelerini kesinlikle çıkartabilir. (Önce kornoya, daha sonra trompete uygulanan bu buluşun bakır çalgıların gelişmesinde payı büyüktür. Zamanla kornet ve tuba'ya da piston eklendi. Adolphe Sax'ın bulduğu altı bağımsız pistonlu bir trombon modeli bile vardır.)

— Oto. *Dönel piston*, alternatif olarak gidip gelecek yerde, bir stator içindeki bir eksenin etrafında dönen özel biçimli piston. || *Serbest piston*, yalnız gazların basıncıyle hareket eden ve biyel aracılığıyle krank miline bağlanmayan piston.

— Sil. *Bir otomatik silâhın pistonu*, bir otomatik* silâhta, namlu içindeki gazların basıncını alan ve bağlı olduğu kuyruğu iten hareketli parça: *Hafif makineli tüfek pistonu.*

— ANSİKL. Mekan. *Piston*'lar, yüzlerinden biri üzerine akışkanların yaptığı basıncı a-

PİSTOİA: Madonna dell'Umilta kilisesinin içi

larak iletmeğe veya bu akışkanları sıkıştırmağa yarar. Pistonların hareketi daima bir alternatif doğrusal harekettir. Akışkan yalnız bir yüzey üzerine etki ederse, piston *tek etkili*, sırayle her iki yüzeye de basınç yaparsa piston *çift etkili*'dir.

Bir piston, şu parçalardan meydana gelir: 1. direnci sağlayan ve akışkanın etkisine maruz kalan piston gövdesi; 2. sızdırmazlığı sağlayan segmanlar; 3. pistonun hareketini biyel veya manivelaya ileten aks.

● *Piston gövdesi*, boyutuna ve kullanılan segmanlara göre bir veya daha çok parçadan meydana gelir. Kullanma şartlarına göre dökme demir, dövme veya dökme çelik, bronz ve hafif alaşımlardan yapılır. Tek etkili pistonlar, silindir içinde hafif bir sürtünmeyle hareket eder. Genellikle akışkanı almayan yüzeyi oyuktur ve bu yüzeye, bir eksenle eklemli olan piston kolu veya sadece aks bağlanır.

Çift etkili piston gövdeleri, genellikle döküm parçalardan veya çelik iki yarım parçanın birleşmesinden meydana gelen, içleri oyuk basit bölmelerdir. Çevrelerinde segmanların yerleştirileceği boyun şeklinde yuvalar ve merkezde aksa bağlanmasına yarayan silindir biçimde konik veya vidalı bir delik vardır.

● *Piston segmanları*, akışkanın cinsine ve sıcaklığına göre kenevir, pamuk, keçe, dökme demir, çelik, bronz, kösele ve kauçuktan yapılabilir.

Elyaflı seymanlar, sıcak veya soğuk su ve alçak basınçlı buhar için kullanılır.

Madenî segmanlar, çapları silindirin çapından biraz büyük olan halkalardan meydana gelir; bu halkalar, sürekli olarak üzerine dayandığı silindirle aynı malzemeden yapılmıştır. Madenî segmanlar, özellikle yüksek

basınçlı gaz ve buharla çalışan motorlarda kullanılır.

Hidrolik cihazlarda sızdırmazlığı sağlamak için, genellikle kauçuk veya köseleden yapılmış segmanlardan yararlanılır.

● *Piston aksı*, uygulanan alternatif basınçların etkisiyle bükülmeyecek şekilde hesaplanarak yapılmış çelik bir çubuktur. Bazı tek etkili pistonlarda piston kolu ayağı pistonun gövdesine eklemle bağlanır ve aks piston çapına göre monte edilmiş bir eksen haline gelir.

◆ Sıf. Pistona benzeyen, piston vazifesi gören.

— Teknol. *Piston vida*, ayrıca bir piston vazifesi görecek şekilde bir öteleme hareketi yapabilen, bir çeşit Arkhimedes vidası. (Bu sistem, plastik sanayiinde, plastik maddeyi pres haznesine dolduran tertibatlarda kullanılır. Bu vida, bugün hemen hemen tamamıyle eski basit pistonlu presin yerini almıştır; çünkü malzemenin en iyi şekilde plastik hale gelmesini, presin yüksek bir verime ulaşmasını ve daha homogen parçalar elde edilmesini sağlar.) [L]

PİSTON (Walter), amerikalı besteci (Rockland, Maine 1894). Harvard üniversitesinde ders verdi, Paris'te Nadia Boulanger'nin öğrencisi oldu, bir bale (*The Incredible Flutist* [Akıl Almaz Flütçü], 1938), dört senfoni, orkestra için çeşitli eserler, oda müziği, piyano parçaları, viyola ve orkestra için bir konçerto (1957), orkestra için bir *Serenata* (1957), üç yeni senfoni (1954, 1955 ve 1960), orkestra için bir uvertür (*Lincoln Center Festival Overture*) [1952] besteledi. Ayrıca müzik teorisi üstüne inceleme yazıları vardır. (L)

PİSTONFON i. (fr. *pistonphone*). Akust. Küçük ve kapalı bir odadaki gibi akustik bir basınç elde etmeğe yarayan âlet. İçinde, genliği ve frekansı belli bir alternatif hareket yapan sert bir pistonu vardır. (L)

PİSTONLAMA i. (*piston*'dan *pistonlamak* > *pistonla-ma*). Petr. Bir kuyuda, bir pistonu kablo ile anîden yukarı çekerek, işletilen tabakada basınç düşüklüğü meydana getirmek için yapılan işlem. (L)

PİSTONLU sıf. (*piston*'dan *piston-lu*). Pistonu olan. || *Mec.* İltimaslı.

— Müz. *Pistonlu kornet.* Bk. KORNET.

— Sil. *Pistonlu tüfek*, merminin atılmasını sağlamak için, horozun fülminatlı kapsül üzerine çarptığı tüfek. (1808'de silâh yapımcısı Pauli tarafından yapılan pistonlu tüfeklerin müsademeli çakmak takımı tabelası, 1831'de kale silâhları olarak, 1839'da da piyade silâhı olarak kabul edilmiştir. Fülminatlı yemleme barutları ise 1786'da bulunmuştur.) [LM]

PİSTOR (Karl Philipp Heinrich), alman optikçisi (Berlin 1778 - ay.y. 1847). Yaptığı astronomi âletleriyle tanındı. 1813'te, daha sonra *Pistor und Martins* adını alan fabrikayı kurdu ve dünyanın bütün rasathanelerine âlet sağladı. (M)

PİSTOİA katedral ve Belediye sarayı

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Naşit Bey ve pişekâr Asım Efendi

PİSTRİNUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Kamuya ait veya özel değirmen. (Önemli sayılabilecek her şehirde bu değirmenlerden vardı.) [L]

PİSTRUCCİ (Benedetto), italyan madalyacısı (Roma 1784 - Windsor 1855). 1816'da İngiltere'ye gitti, 1828'de kralın başmadalyacısı ve başmühendisi oldu. Waterloo savaşı hatırası olarak bir oyma plaka yapmakla görevlendirildi. Eserleri arasında dikkati çekenler, iki veliaht arasında George IV'ü gösteren ve kraliçe Victoria'nın tahta çıkışını (1838) tasvir eden madalyalardır. (L)

PİSUM i. Bezelye'nin ilmî adı. (Fasulyegillerden.) [L]

PİSUS i. Ev eşyası. *Esk.* Osmanlılarda kullanılan, donyağı ve fitille yanan bir çeşit toprak kandil. (Saraylardaki zeytinyağıyle yanan toprak kandillere de *pisus* denirdi.) [M]

PİSYEMSKİY (Aleksey Feofilaktoviç), rus yazarı (Ramenye, Kostroma oblast'ı 1821 - Moskova 1881). Serbest aşkı savunan *Vinovata li Ona?* (Suçlu mu?) [1848] adlı ilk romanı sansür tarafından yasaklandı, ancak 1858'de *Boyarşçina* (Boyarların Zamanı) adıyle yeniden yayımlanabildi. Özellikle *Tyufyak* (Döşek) [1850] ve köleliğin kaldırılmasından önceki rus törelerini dile getiren *Tıysyaça Duş* (Bin Can) [1858] adlı eserleriyle tanındı. Aynı konuyu işleyen *Gorkaya Sudbina* (Acı Kader) [1859] adlı oyunu büyük başarı kazandı. Eserlerinde, gitgide tutuculuğa varan bir anlayışla taşra ve köy hayatını işlemeğe devam etti: *Vzbalamuçyonnoye More* (Çalkantılı Deniz) [1862]; *Meşçane* (Küçük Burjuvalar) [1877]. (L)

PİŞ i. (fars. *piş*). *Esk.* Ön, ön taraf, ileri: *Piş-i nazarlarındaki süngü cildlerine temas edinceye kadar onlarca parlak bir demir parçasından ibaret kalır* (Cenab Şahabeddin). *Hayır, o dönmeyecek bak şu karşı dağlardan / Esen hava ne kadar şanlı müjdeler veriyor / Hayal-i pişine bir levha-yi zafer seriyor* (Tevfik Fikret).

◆ **Pişî** i. *Esk.* Öne geçme, ilerleme. (M)

PİŞADEST blş. i. (fars. *piş-ā-dest*). *Esk.* Peşin para ile alışveriş etme. || Çalıştıktan sonra işçiye ödenen para. (M)

PİŞAHENG sıf. (fars. *piş*, ön ve *āheng*, giden'den *piş-āheng*). *Esk.* Önde giden, öncülük eden. (M)

PİŞAN i. (fars. *pişān*). *Esk.* En ön, en ileri. (M)

PİŞANİ i. (fars. *pişānī*). *Esk.* Alın: *Elbette hayır, o makber, o pişani-i vakur / Kudsî birer misal-i vatandır ... Vatan gayur / İnsanların omuzları üstünde yükselir* (Tevfik Fikret). || *Pişani-bend*, alın bağı. || *Pişani-dar*, yüzsüz. || *Fersude-pişani*, arsız. || *Küşade-pişani*, alnı açık. (M)

PİŞBAZ sıf. (fars. *piş*, ön ve *bāz*, açık'tan *piş-bāz*). *Esk.* Karşılayan. (M)

PİŞBİN sıf. (fars. *piş*, ön ve *bīn*, gören'den *piş-bīn*). *Esk.* İleriyi gören, ileri görüşlü, ihtiyatlı. (M)

PİŞBOK i. Bk. BIŞBOK.

PİŞDAR i. (fars. *piş*, ön ve *dār*, tutan'dan *piş-dār*). *Esk.* Öncü, önde giden kimse: *Sa'd İbni Ebi Vakkas pişdar ve Mikdad İbni Amr dümdar ve Ukkaşe İbni Muhsin Esedî sağ kola ve Ebû Mesleme İbni Abdülesed sol kola memur idiler* (Cevdet Paşa).

— Ask. *Esk.* Osmanlı ordusunda, yürüyüş yapan birliklerin güvenliğini sağlamak, keşif yapmak, birliğe savaş için gerekli saha ve zamanı kazandırmak amacıyle ileriye çıkarılmış müfreze veya kıta.

◆ **Pişdarlık** i. *Esk.* Öncülük, önderlik: *Garbî Trakya'daki Fransız siyasetinin Venizelos siyasetine pişdarlık ettiği mahsustur* (Atatürk). [M]

—**PİŞE** sıf. (fars. *pişe*). *Esk.* «Alışmış, huy edinmiş» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Cefa-pişe*, cefa çeken. || *Fesad-pişe*, fesatçı. || *Hasenat-pişe*, iyilik eden. || *Hüner-pişe*, marifetli, hünerli. || *Kerem-pişe*, cömertçe davranan. || *Şekavet-pişe*, eşkıyalığa alışmış v.d. (M)

PİŞE i. (fars. *pişe*). *Esk.* İş. || Meslek, sanat. || *Mec.* Huy, alışkanlık.

◆ **Pişegân** çoğl. i. *Esk.* İşler. || Meslekler. || *Mec.* Huylar. (M)

PİŞE i. (fars. *pişe*). Mus. *Esk.* Kaval; kamıştan yapılır; üzerinde yedi veya dokuz delik bulunur. (En iyi pişe, Nişapur'da yetişen kamıştan yapılırdı. Boyu bir karışla iki karış dört parmak arasında değişirdi. Boyu uzun olanların sesleri kalıncaydı.) [M]

PİŞEGÂH veya **PİŞEGEH** blş. i. (fars. *pişe*, iş ve *gāh* veya *geh*, yer'den *pişe-gāh* veya *pişe-geh*). *Esk.* İşyeri, çalışılan yer, fabrika. (M)

PİŞEGER i. (fars. *pişe*, iş ve *ger*, yapan'dan *pişe-ger*). Sanatkâr. *Eşanl.* PİŞEVER.

◆ **Pişegerî** i. *Esk.* İşçilik. || Sanatkârlık. (M)

PİŞEĞEN sıf. (*pişmek*'ten *piş-eğen*). *Halk dili.* Kolay pişen. (M)

PİŞEKÂR veya **PEŞEKÂR** i. (fars. *pişe*, iş ve *kār*, yapan'dan *pişe-kār*). Temş. santl. *Esk.* Ortaoyununda, kavuklu ile karşılıklı konuşarak oyunu başlatan kimse: *Amca Beyin ortaoyununda pişekâr kılıklı tavırlarına tahammül edemeyerek ...* (H.R. Gürpınar). || Sanatçı, oyuncu.

— ANSİKL. Temş. santl. *Pişekâr*, «orta» adı verilen oyun yerine öteki oyunculardan önce çıkarak oyunu başlatırdı. Oyun sonuna kadar ortadan ayrılmaz, kavukluya devamlı açmaz* verirdi. Herkesin akıl danıştığı, ağırbaşlı, eğitim görmüş, Farsça ve Arapça bilen bir karakteri canlandırır, elinde «pastav*» denilen bir şakşak* taşırdı. Pişekâr, Karagöz'deki Hacivat tipinin benzeridir. Dört renkli (kırmızı, mavi, sarı, siyah), dört dilimli bir külâh, kenarında dıştan kaplanan dört parmak eninde kürk bulunan bir cüppe, aynı renkte çakşır, entari veya mintan ve çedik pabuç giyerdi. Oyundaki görevi, kavuklunun güldürücü söz ve hareketlerine imkân hazırlamaktı. Elindeki, şakşakla sık sık eline, koluna, bazen de karşısındakinin kafasına vurur; oynanan oyunun gereğine göre sık sık ortaya gelir, kendisine çatanlara cevap verir; böylelikle oyunu baştan sona kadar yönetirdi. Tanınmış pişekârlar şunlardı: Terlikçi Ahmed Efendi, Hamamcı Süleyman Efendi, Uzun Halil Efendi, Abdi* Efendi, Tosun Efendi, Kambur İzzet Efendi, Kadı Ağa, Mehmed Çavuş, Mutaf Mustafa Efendi, Frenk Mustafa Efendi, Âsım Efendi, Küçük* İsmail Efendi; son yıllarda Eyüp Sabri ve İsmail Dümbüllü karşısında Tevfik İnce pişekâr rollerinde göründü. (M)

PİŞEVER i. (fars. *pişe-ver*). Sanatçı, usta. *Eşanl.* PİŞEGER.

◆ **Pişeverî** i. *Esk.* İşçilik. || Sanatkârlık. (M)

PİŞGÂH veya **PİŞGEH** i. (fars. *piş*, ön ve *gāh*, *geh*, yer'den *piş-gāh*, *piş-geh*). *Esk.* Ön, huzur. (M)

PİŞGİR i. (fars. *piş*, ön ve *gir*'den *piş-gir*). *Esk.* Peşkir, havlu. (M)

PİŞHAN blş. i. (fars. *piş* ve *ẖvān*, sofra'dan *pişẖān*). *Esk.* Sofrabaşı. (M)

PİŞHANE blş. i. (fars. *piş* ve *-ẖāne*'den *piş-ẖāne*). *Esk.* Evin çıkıntısı, balkon. || Önden gönderilen ev eşyası. (M)

PİŞHAYME blş. i. (fars. *piş* ve *ḫayme*, çadır'dan *piş-ḫayme*). *Esk.* Padişaha veya vezirlere ait divan çadırı. (M)

PİŞİ i. (*pişmek*'ten *piş-i*). Mutf. Mayalı hamurdan yapılan ve yağda kızartılarak pişirilen bir cins börek.

— ANSİKL. Mutf. *Pişi*, eskiden genellikle kandil geceleri fakirlere dağıtılmak üzere yapılırdı. Sade ve peynirli çeşitleri vardır; üzerine reçel, bal, şurup, pekmez v.b. dökülebilir. Doğu Anadolu'da genellikle hamurun içine kıyma veya kavurma konularak sıcak yenir. (M)

PİŞİK i. (*pişmek*'ten *piş-i-k*). Dermatoloji. Tabiî deri kıvrımı içine yerleşmiş deri eritemi. Bk. ANSİKL.

— Vet. Derinin iki kısmının uzun süre birbirine sürtünmesinden ileri gelen sızıntılı dermatoz; en çok yaz mevsiminde, ince derili, yağlı hayvanlarda, özellikle uzuvların iç yüzlerinde görülür. (Pişik bölgesini temizleyerek, talk, çinko oksitli emici pudralar tatbik ederek tedavi edilir.)

kavuklu ile pişekâr (Metin And koleksiyonu)

«Çoban ve Çoban Kızı»

Sèvres pişimleri

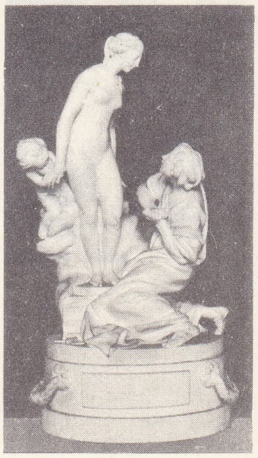

«Heykeline Âşık Pygmalion» Falconet'nin eseri (1763) Art Moderne müzesi, Paris

Halide PİŞKİN

— ANSİKL. Dermatoloji. *Pişik*, çocuklarda, şişman kimselerde ve genel olarak temizliğe pek dikkat etmeyen kimselerde kasık kıvrımında, boyunda, karında, skrotumda, kulaklar arasında v.b. yerlerde olur; antiseptik ilâçlar uygulamakla tedavi edilir; diyabetiklerde tedavisi zordur. (LM)

PİŞİM i. (*pişmek*'ten *piş-i-m*). Pişmek eylemi ve tarzı. || Bir defada pişecek miktar. Bk. PİŞİRİM.

— Seram. *İlk pişim*, sırlanmadan önce, bir defa fakat tam pişirilmiş seramik hamuru. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Tuğla, porselen v.b.yi pişirme işi.

— ANSİKL. Seram. Fayans'ın *ilk pişim*'i gözeneklidir, porseleninki ise geçirimsiz olur. Sevr pişimi birinci kalitedir, kalıba dökülerek hazırlanır ve pişirildikten sonra beyaz mermer görünümü alır. Pişim, *bisküvi* de denen *tam pişim* ve *yarı pişim* olarak ikiye ayrılır; yarı pişimde toprağın fiziksel bileşimi sıcaklığın etkisiyle tam dönüşüme uğramaz. En ünlü çin pişimleri Kang Hsi devrine rastlar. İlk fransız pişimleri 1751 yılında Vincennes'de Krallık imalâthanesinde hazırlandı. (LM)

PİŞİN sıf. ve zf. (fars. *pîşîn*). *Esk.* Peşin, önceden verilen. || Eski, önceki.

◆ **Pişinî** i. ve sıf. *Esk.* Eski zaman adamı. (M)

PİŞİRİCİ sıf. (*pişirmek*'ten *pişir-ici*). Bir şeyin pişmesini sağlayan. || İ. Fırında ekmekleri pişiren kimse. (M)

PİŞİRİM sıf. (*pişirmek*'ten *pişir-i-m*). Bir defada pişecek miktarda olan: *Bir pişirim pirinç*. (M)

PİŞİRİMLİK sıf. (*pişirim*'den *pişirim-lik*). Pişirim. (M)

PİŞİRME i. (*pişirmek*'ten *pişir-me*). Pişirmek eylemi.

— Malzeme. Bir malzemeyi sıcaklık etkisinde tutarak yapısını değiştirme. Bk. ANSİKL.

— Pirotekni. Pamuk barut yapımında, temizlenmiş ürünü birkaç saat süreyle zayıf alkali suda ısıtma. (Pişirme sonunda barut daha kararlı olur.)

— Sabunculuk. Sabunlaşmanın tamamlanması için, sabun çözeltisini kaynar alkali hidroksit çözeltisiyle işlemden geçirme. Bk. ANSİKL.

— Seram. Kilin veya porselenin sertleşmesi için, çömlekleri bir fırında ateş karşısında tutma işlemi. (PİŞİRİM de denir.)

— Şekercilik. Şurubu vakum altında yoğunlaştırarak şekeri billûrlaştırma işlemi. Bk. ANSİKL.

— Tekst. Ham ipekten yapılmış iplikler veya kumaşlar üzerindeki serisin maddesini temizlemek amacını güden işlem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Malzeme. Kireçtaşı, alçıtaşı, karolar, çömlekler, çimento v.b. inşaat malzemelerini *pişirme*, ürünlerin cinsine göre *suyunu giderme* (alçıtaşı), *karbonat giderme* (kireçtaşı), yüksek sıcaklıklarda *bileşim*'leri geliştirme (seramik, çimento) veya *camlaştırma* (emay, cam) amacını güder. Bu işlem, pişirilecek ürünün cinsine, kullanılan yakıta, gerekli sıcaklığa, üretim miktarına göre değişik biçim ve boyuttaki fırınlarda yapılır.

— Sabunculuk. Pişirme, marsilya metoduyle sabun yapımının üçüncü kısmıdır. Sabun çözeltisine alkali hidroksit çözeltisi katılır; çözelti, alkali hidroksit yüzdesi sabit kalıncaya ve sabunlaşmamış kısımlar kayboluncaya kadar kaynatılır. Karışımı yeniden homogen hale getirmek için, seyreltilmiş elektrolitler kullanılırsa ayrıca tuz yardımıyle sabunu ayırma işlemi yapılır.

— Şekercilik. Pişirme «pişirme kazanları» denen özel buharlaştırıcılarda gerçekleştirilir. Bu işlem, belli sayıda billûr tanecikleri oluşturmak ve meydana gelen bu tanecikleri irileştirmek üzere iki safhada yapılır.

— Tekst. Pişirme, ham ipek üzerindeki serisin tabakasının sıcak sabunlu suda eriyebilme özelliğine dayanır. Pişirilecek ham ipek ipliği veya kumaş, 90°C kadar ısıtılmış sabunlu su veya sadece kaynama derecesine kadar ısıtılmış sabun köpüğü banyosundan geçirilir. Bu işlem çileler halindeki ipek ipliklerine uygulanır ve şiddetine göre, yarı pişmiş ipek elde edilir. Pişirme, ham ipekten yapılmış kumaşlara da doğrudan doğruya uygulanır. İşlem sırasında ürün, ağırlığının yüzde 25 ile 28'ini kaybeder. (LM)

PİŞİRMEK geçl. f. (*pişmek*'ten *piş-i-r-mek*). Bir besin maddesini gerektiği kadar ısıda tutarak yenmeğe elverişli duruma getirmek: *Her geceki mutat karanlık çökecek ve Zeynep kadın, kızlariyle gelininin pişirdiği bir kap yemeği, kirli bir tepsi içinde, benim odanın kapısından içeri bırakacak* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Sakın bir yere çıkmayın çocuklar!... Size bir tarhana pişireyim, sıcak sıcak yiyin...* (Ahmed Rasim). || *Teşm. yol.* Isı etkisiyle belirli bir kullanıma elverişli duruma getirmek: *Tuğla pişirmek. Çömlek pişirmek.* || — *Mec.* Bunaltacak kadar ısıtmak, yakmak: *Bu kazak beni pişirdi.* || Olgunlaştırmak: *Bu maceralar onu oldukça pişirdi.* || Çalışıp öğrenmek: *Dersi pişirmek.*

— ÇEŞ. DEY. *Pişirip kotarmak*, bir işi sonuçlandırmak, çözümlemek. || *İş* (veya *işi*) *pişirmek*. Bk. İŞ.

◆ **Pişirilmek** edilg. f. Pişirmek eylemine konu olmak: *Çünki, hep biliriz, kuzunun suçu pişirilip yenmekten başka bir işe yaramamasıdır* (F. R. Atay).

◆ **Pişirtmek** ettrg. f. Pişirmek eylemini yaptırmak: *Birkaç gün sonra yemeği de ona pişirtmeğe kalktı* (M. Ş. Esendal). [M]

PİŞKADEM bls. i. (fars. *piş* ve ar. *kadem*'den *piş-kadem*). Tasav. Tekkelerde âyini yöneten kimse. (Pişkadem, şeyhin yardımcısı sayılırdı. Mevlevîlerde, çelebi efendinin pişkademine *tarikatçı* denirdi.) [M]

PİŞKEŞ i. (fars. *piş*, ön ve *keş*, çekilen'den *piş-keş*). *Esk.* Hediye, armağan. || Peşkeş. (M)

PİŞKEŞÇİ i. (*pişkeş*'ten *pişkeş-çi*). Teşk. tar. Verilen hediyelerin hesabını tutan kimse. || *Pişkeşçii şehriyarî*, padişah sarayında verilen hediyeleri kaydeden kimse.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Pişkeşçii şehriyarî*, Dergâh*ı âli veya Ortakapı kapıcılarının âmiri durumundaydı. Elçilerin getirdikleri peşkeşi bunlar divanda vezirlerin önüne getirir, gösterirlerdi. Yüksek memurluklara tayin edilenler, pişkeşçilerin gösterdiği teşrifat kurallarına göre huzura alınırlar, buna karşılık pişkeşçilere belirli bir armağan veya para verirlerdi. Pişkeşçilerin yılda iki kat elbiselik çuha kumaşla pastırmalık almak haklarıydı. Ayrıca İzmir muhzırbaşılığı, tahtacılık, kassamı askerî ve nahiye muhzırlıkları gelirleri pişkeşçilerindi. (M)

PİŞKİN sıf. (*pişmek*'ten *piş-kin*). Tam olarak, iyice pişmiş: *Pişkin ekmek.* || — *Mec.* Vurdumduymaz, aldırmaz, yüzsüz: *Cebimden saatimi çıkarıp baktım. Bire on var... Beriki pişkin, hiç aldırmıyor* (B. Felek). || Tecrübeli, herhangi bir şeye alışmış olan, görmüş geçirmiş, olgun: *Dayağa pişkin, alışkın olmanın da kendine göre iyilikleri vardır* (M. Ş. Esendal). || *Esk. Halk dili.* İyice olmuş, fazla olgun, içi geçmiş (meyve): *Pişkin kavun.*

◆ **Pişkinlik** i. Pişkin olma hali, gerektiği gibi pişmiş olma. || *Mec.* Aldırmazlık, yüzsüzlük, vurdumduymazlık: *Pişkinlik hoş karşılanmayan bir durumdur.*

— DEY. *Pişkinliğe vurmak*, kötü bir davranış veya söze aldırmamak: *Yine pişkinliğe vurdum* (Ömer Seyfeddin). [M]

PİŞKİN (Halide), türk tiyatro oyuncusu (İşkodra 1906 - İstanbul 1959). Millî Sahne'nin İzmir turnesinde *Sevda Hanım Zevcem* adlı oyunda sahneye çıktı (1923). Bu topluluk dağılınca Dârülbedayi'e girdi (1925). Sonra Raşid Rıza (1928), Sadi Tek topluluklarında çalıştı; kendi adıyle de bir trup kurdu (1930-1931). Naşid Özcan ve Hüseyin Kemal ile birlikte çalıştı, gazinolardaki revüierde rol aldı (1931-1944). 1944'te Ses tiyatrosuna geçti; daha sonra Şehir tiyatrosuna döndü ve ölünceye kadar burada kaldı. Radyoda *Pişkin Teyze* adlı programıyle ün sağladı. Rol aldığı bazı oyunlar: *Hamlet; Bir Kavuk Devrildi; Mum Söndü; Kafatası; Aynaroz Kadısı; Anna Karenin.* (M)

PİŞMAN sıf. (fars. *peşîmân*'dan). Yaptığı bir iş veya davranışın olumsuz sonucunu görerek üzülen: *Bir hata oldu deyip şimdi pişmansınız a / Ne çıkar? Gitti giden kıydınız evlâdınıza* (M. Â. Ersoy). *Bu iki yıl içinde yaptıklarımın hiçbirinden, hiçbirinden pişman değilim* (N. Ataç). *Esk.* Nadim. || *Pişman etmek*, pişman olmasına sebep olmak: *Olmaz ki... İnsanı lâkırdı ettiğine de pişman edersiniz* (M. Ş. Esendal). *Git diyorum. Sana halimi açtığıma beni pişman etmeğe mi çalışıyorsun?* (Namık Kemal). || *Pişman olmak*, yaptığı bir hareketten dolayı üzülmek; bir daha aynı şeyi yapmamağa karar vermek: *İnsan yaptığı iyilikten pişman olmamalı* (F. R. Atay). *Yaptığına her halde pişman olmuştu, belki de utanmıştı* (S. F. Abasıyanık).

— DEY. *Doğduğuna pişman etmek*. Bk. DOĞMAK. (M)

PİŞMANİYE i. (fars. *peşîman* > *pişmân* ve ar. *-iyye*'den *pişmâniyye* [?]). Mutf. Bir cins helva.

— ANSİKL. *Pişmaniye*, türk mutfağının en ünlü helvalarından biridir. Tereyağ, un ve şekerle yapılır. Un hafifçe kavrulur. Şeker eritilerek ağda halinde irice bir simit biçimine getirilir. Kavrulan un büyük bir bakır sininin ortasına dökülür. Eritilmiş yağ ile karıştırılır. Simit biçimindeki ağda unun ortasına yerleştirilir ve sininin etrafına oturan birkaç kişi şekeri unun içinde çevirmeğe, un, yağ ve ağdayı birbirine yedirmeğe başlarlar. Önemli olan şekerin kopmaması ve daima halka halinde kalmasıdır. Çevirme işlemi, bu üç maddenin iyice birleşmesi süresince devam eder. Yeter derecede çevrilen hamur ağır ağır ve tel tel birbirinden ayrılmağa başlar. Bu yüzden helvaya *tel helvası* da denir. *Ketenhelva* da aynı şekilde yapılır, fakat onda yağ yoktur. Bu farkı bilmeyenler pişmaniyeye de bazen ketenhelva derler.

— Folk. Pişmaniye, anadolu folklor geleneğinde de önemli bir yer tutar. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kış gecelerinde (özellikle ramazan aylarında) komşu ve arkadaş toplantılarında (yaren gezme) daha çok erkekler tarafından pişmaniye yapılır. Bu sırada mâniler, türküler, taşlamalar söylenir; kadınlar ve çocuklar ayrı odalarda çeşitli eğlenceler düzenler (yüzük oyunu, peciz v.b.) ve helvanın olmasını bekler. (M)

PİŞMANLIK i. (*pişman*'dan *pişman-lık*). Pişman olma, yaptığı bir hareketten dolayı üzülme: *Vesime, nefret ve istikrahla evinden kaçmıştır. Bu macerasından dolayı bilâhare bir pişmanlık duymuştur* (Vâ-Nû). *Hayrullah bey, kabahatlerini, saf pişmanlıklarını, sevimli mahçubiyetleriyle affettiren, hattâ hoş gösteren çocuklara benziyor* (R. N. Güntekin).

— Huk. *Pişmanlık akçesi*, sözleşmeden dönüldüğü zaman doğacak zararı karşılamak üzere taraflardan birinin diğerine verdiği şey, özellikle para. (Bu, para veren tarafın verdiğini kaybetmesi, alan tarafın ise aldığını iki misli geri vererek sözleşmeden dönmesi esasına dayanır.) [Bk. ANSİKL.]

— Mal. Vergi dairelerine zamanında bildirilmeyen beyannameye tabi vergilerin cezasız ödenmelerini sağlayan hak. || *Pişmanlık dilekçesi*, kanunun verdiği pişmanlık hakkından yararlanmak için mükelleflerin vergi dairelerine verdikleri dilekçe. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Pişmanlık akçesi*, sadece bunu vermiş olan tarafa, vermiş olduğu paradan vaz geçerek sözleşmeden dönme hakkı vermez. Karşı taraf, yani pişmanlık akçesini alan kimse de, kendisine verilmiş olan paranın iki mislini geri vererek sözleşmeden dönebilir. Parayı veren, sözleşmeden dönme hakkını kullanmazsa, vermiş olduğu pişmanlık akçesinin geri verilmesini isteyebilir. Ancak bunun tersine bir anlaşma da yapılabilir. Verilmiş olan paranın pişmanlık akçesi sayılabilmesi için bunun açık veya zımnî olarak belirtilmiş olması gerekir. Yoksa, bu para «pey akçesi» olarak kabul edilir. (Bk. PEY *akçesi*.) Pişmanlık akçesinin, cezaî şarttan farkı, sözleşmeyi zayıflatmasıdır. Cezaî şart, sözleşmenin yerine getirilmemesi halinde, karşı tarafın durumunu kuvvetlendirirken, pişmanlık akçesi onun durumunu zayıflatır; çünkü pişmanlık akçe-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

sini veren kimse, her an sözleşmeden dönme hakkını saklı tutar.

— Mal. *Pişmanlık dilekçesi,* beyannameye dayanan vergilerdeki hileli vergi suçu, kaçakçılık veya kusur gibi durumlarda verilir. Pişmanlık dilekçesini kendiliğinden verenlere ceza tahakkuk ettirilmez. Mükellefler Vergi Usul kanunundaki bu hükümden şu şartlarda yararlanabilir: 1. haber verme dilekçesinden önce bir muhbirin, durumu ilgili makamlara bildirmemiş olması; 2. dilekçenin verilmesinden önce ilgililerce bir vergi incelemesine başlanmamış olması; 3. hiç verilmemiş veya eksik bildirilmiş verginin, dilekçe tarihinden itibaren 15 gün içinde verilmesi; 4. mükellefin bildirdiği vergilerin, ödemenin geciktiği her ay ve kesri için yüzde 2 zammıyle birlikte 15 gün içinde ödenmesi. (M)

PİŞME i. (*pişmek*'ten *piş-me*). Pişmek eylemi.

— Plast. mad. Bir döküm maddesinin ısı etkisiyle sertleşmesi. || *Pişme süresi,* tazyikli dökümde, kalıbın kapatılması ile parçanın polikondansasyonundan sonra kalıptan çıkarılması arasında geçen süre. (LM)

PİŞMEK geçz. f. (esk. türk. *pışmak*'tan). [Yiyecekler için] Isı etkisiyle yenilebilir duruma gelmek: *Bir parça da Alparslan'a verdi. Onlara bakarak hayatında birinci defa pişmiş yemek tattı* (A. H. Müftüoğlu). || *Teşm. yol.* Isıtılma sonucu belirli bir kullanıma elverişli duruma gelmek: *Pişmiş toprak eşya.* || *—Mec.* Bunalacak kadar sıcaklık duymak: *Düğüncüler akşama kadar güneş altında pişmiş, bıkmış, yanmış oldukları için, rakı sofralarına pekçe sokuldular* (M. Ş. Esendal). *Sıcaktan pişmek.* || Olgunlaşmak: *Küçük Ahmet Tanrı sırlarını aça aça, büyümeye, pişip olgunlaşmaya başladı* (N. Araz). *Arap-Acem kültürü içinde pişmişiz, biz ki Rönesansın farkında bile olmamışız ...* (P. Safa). *Bir işte pişmek.*

— DEY. *Armut piş ağzıma düş.* Bk. ARMUT. (M)

PİŞMİŞ sıf. (*pişmek*'ten *piş-miş*). Pişkin bir durumda bulunan. || *Mec.* Olgun, ergin.

— ÇEŞ. DEY. *Pişmiş (olmuş) armut gibi eline düşmek.* Bk. OLMUŞ. || *Pişmiş aşa (soğuk) su katmak.* Bk. AŞ. || *Pişmiş kelle gibi sırıtmak. Teklz.* Sürekli olarak gülen kimseler için kullanılır.

— Tekst. *Pişmiş ipek,* sabunlu su ile kaynatılarak, üzerindeki serisin maddesi kaldırılmış ipek elyafı. (LM)

Pişmişkale. Arkeol. Eskişehir ile Afyon arasında kale. Midas şehrinin 2 km kuzeydoğusuna düşer. Leake, Laborde, Texier, Barth, Mordmann ve Radet gibi gezginler tarafından tespit edildi. Pişmişkale kazısı, İstanbul Fransız Arkeoloji enstitüsü tarafından başlatılan ve 1939'da da devam eden Yazılıkaya (Midas şehri) kazısı sırasında buna bağlı olarak yapıldı. Kale, Frig devrinde Midas şehrine ileri mevzi vazifesi gördü. Bu dönemde, kayalar oyularak odalar, ambarlar yapıldı; kale eteğinde 7,5 m boyunda bir yeraltı merdiveni açıldı. Kale, Bizans devrinde de sınır karakolu vazifesini gördü. Frig dönemine ait kaya odası içinde yazıtlar ve Son Bizans devrine ait çanak çömlek parçaları bulundu. Kale, Osmanlı devrinde de aynı işlerde kullanıldı; daha sonra yandığı için *Pişmişkale* adını aldı. Pişmişkale'nin çevresinde Akparakale, Kümbet, Yapıldak, Doğanlı gibi daha başka kaleler de vardır. (M)

PİŞMÜZD bls. i. (fars. *pîş-müzd,* ilk alışveriş). *Esk.* Pey, pey olarak verilen para. (M)

PİŞNEMAZ bls. i. (fars. *pîş* ve *nemaz*'dan *pîş-nemaz*). *Esk.* İmam, namaz kıldıran kimse. (M)

PİŞNİHAD bls. i. (fars. *pîş* ve *nihâd*'dan *pîş-nihâd*). *Esk.* Temel, esas. || Kanun, töre, usul: *Ve bu muameleyi pişnihad-ı meşreb ederler* (Nergisî). [M]

PİŞON, *Tevrat*'a göre cennetteki dört ırmaktan biri. (L)

PİŞREV bls. i. Bk. PEŞREV.

PİŞTAHTA bls. i. Bk. PEŞTAHTA.

PİŞTİ i. Oyun. İki veya dört kişi arasında, elli iki kâğıtlık iskambil destesiyle oynanan oyun. (Bk. ANSİKL.) || *Pişti yapmak,* yerde bulunan tek kâğıdın benzerini atarak on sayı kazanmak. || *Blöflü pişti,* bir pişti çeşidi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Pastrada denilen *pişti* en eski iskambil oyunlarındandır. Oyunun başlangıcında her oyuncuya dörder kâğıt dağıtılır; yere de üst üste dört kâğıt açılır. Kâğıt dağıtanın sağ tarafında oturan oyuncu, elindeki kâğıtlardan birini yere atarak oyunu başlatır. Bir oyuncunun elinde, yere açılan kâğıtların en üzerinde bulunan kâğıttan veya vale varsa yerdeki kâğıtların hepsini alır. İkinci kâğıt oynayacak oyuncu, kâğıt dağıtanın ortağıdır. Bu oyuncunun oynadığı kâğıttan kâğıt dağıtanın solundaki üçüncü oyuncuda varsa (bu sırada da yerde başka kâğıt yoksa) bu kâğıdı yere atar ve buna pişti denir. Oyunun amacı mümkün olduğu kadar çok pişti yapmaktır. Elinde, oynanan kâğıttan olmayan oyuncu valeyle kâğıt kesebilir. Pişti 10, karo onlusu 3, sinek ikilisi 2, birliler ve valeler birer sayı sayılır. Kâğıtların yarıdan bir fazlasını alan taraf ayrıca üç sayı kazanır. Her elde bütün kâğıtlar dörder dörder dağıtılır ve el sonunda tarafların kazandığı sayılar yazılır ve yeni bir ele geçilir. Her yeni elde kâğıtları sıra ile başka bir oyuncu dağıtır. Genel olarak bir pişti partisi 151 sayı üstünden oynanır. Bu sayıyı tamamlayan taraf oyunu kazanır.

● *Blöflü pişti,* piştiye benzer şekilde oynanır. Özelliği pişti yapmak için oyuncunun yerdeki kâğıttan olmasa bile kapalı olarak bir kâğıdı yere atmasıdır. Oynanan kâğıda diğer ekip, bakma veya bakmama hakkına sahiptir. Eğer pişti olmuşsa, piştiyi yapan taraf yirmi sayı; blöf yapılmışsa, yani yerdeki kâğıttan farklı bir kâğıt oynanmışsa öbür taraf yirmi sayı kazanır. Kâğıda bakılmazsa pişti yapılmış kabul edilir ve piştiyi yapan tarafa on sayı yazılır. Her blöflü pişti partisi genellikle 251 veya 551 sayı üstünden oynanır. (M)

PİŞTOV i. (ital. *pistola*'dan). Sil. *Esk.* Bir tür tabanca: *Köy delikanlılarının bıçak çekmeğe, piştov çekmeğe elleri bile değmedi* (M. Ş. Esendal).

— ANSİKL. Sil. *Esk. Bel piştovu, cep piştovu, kubur piştovu, döner piştov, rovelver piştov, dokuz patlar, hadit, şedit* gibi türleri vardı. Bir süre osmanlı ordusunda savaş silâhı olarak kullanıldı. Ancak, yeni ve modern silâhlar yapılınca piştov da eğri kılıç ve şişhane gibi silâhlarla birlikte kaldırıldı. Kullanıldığı devrede daha çok Karadağ, Bosna - Hersek, Makedonya, Arnavutluk v.b. yerlerde bu silâha özel bir ilgi gösterildi. (M)

PİŞVA veya **PİŞÜVA** i. (fars. *pîşvâ*). *Esk.* Önderlik eden kimse, reis: *Pişüva olacakların, her ne olursa olsun gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, gaye uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icap eder* (Atatürk).

◆ **Pişvalık** i. *Esk.* Önderlik, başkanlık: *Biz öyle bir maksadı fiile çıkarmak teşebbüsünde pişvalığı ihtiyare cesaret edenlere hatır hoşluğuyle terk ederiz* (Namık Kemal).

◆ **Pişvayan** çoğl. i. *Esk.* Önderler, reisler. (M)

PİTA i. (isp. k.). Amerika adalarında yetişen ve dokumalık lif elde edilen agav ağacı. || Aynı bitkiden elde edilen tekstil maddesi. (L)

PİTA RODRİGUEZ (Felix), kübalı yazar (doğ. Bejucal 1909). Çeşitli gazete ve dergilerde yazdı. *El Relevo* adlı dramatik şiiri 1943'te sahneye kondu. Şiir alanındaki öbür eserleri, *Corcel de Fuego* (Azgın At) [1948] ve devrimci temaları işleyen *Las Cronicas, Poesia Bajo Consigna*'dır (Kronikler, Ismarlama Şiirler) [1961]. Hikâyeleri (*Cuentos Competos* [Bütün Hikâyeler]) 1962'de yayımlandı. (M)

PİTARRA (Serafi), SOLER Y HUBERT'in (Federico) takma adı. (L)

PİTCAİRN, Polinezya'da küçük volkanik ada, Fransa'ya bağlı Gambier takımadalarının güneydoğusunda; 5 km²; 146 nüf. 1767'de Carteret tarafından bulunan ada ve bugün İngiltere'ye bağlı olan adada Bounty isyancılarının soyundan gelenler ve tahitililer oturur. (L)

PİTCAİRNİA i. (ingiliz hekimi W. *Pitcairn*'in adından). Rozet yapraklı, başak çiçekli, köksaplı küçük bitki; Amerika'nın tropikal bölgelerinde yüzden fazla türü yetişir; bazı türleri değişik sarı ve kırmızı renkteki çiçeklerinden dolayı süs bahçelerinde yetiştirilir: *Pitcairnia coralina, P. Heterophylla* v.b. (*Bromeliaceae* familyasından.) [L]

PİTCH LAKE, Trinidad adasında asfalt dolu tabiî çukur; Paria körfezini güneye doğru sınırlayan yarımadanın kuzey kıyısı yakınında önemli petrol işletmeleri. (L)

PİTCHPİN i. Tic. Bk. PIÇPAYN.

PİTEA, İsveç'te (Norrbotten) liman şehri, Pite alv'ın ağzında; 8 000 nüf. Makine yapımı. Bıçkıhaneler. Selüloz fabrikası.

— *Pite alv,* İsveç'te ırmak; 370 km; Sulitelma kütlesinden çıkar, 11 200 km²'lik bir havzayı akaçladıktan sonra Botten körfezine dökülür. (L)

PİTECHEİR i. Cava dağlarında yaşayan, gececi ağaç sıçanı. (Siyah kuyruklu pitecheir'in [*Pitecheir melanurus*] postu ince ve sık kıllı, başparmağı geniş ve öteki parmaklarına karşıt durumdadır.) [L]

PİTEKANTROPUS i. Hem ilkel maymunsu karakter, hem gelişmiş insansı karakter gösteren fosil.

— ANSİKL. 1889'da hollandalı hekim Dubois, Trinil'de (Cava) Solo ırmağı kenarında Alt Pleyistosende bir kafatası kubbesi, bir uyluk kemiği ve iki diş buldu. 1894'te yayımladığı eserde bunları tanımladı; hem insansı ve maymunsu karakterini, hem insan gibi dik duruşunu (tam değil)

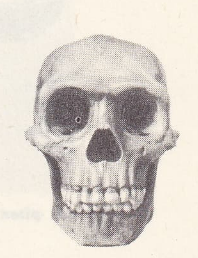

Weinert'den

pitekantropus

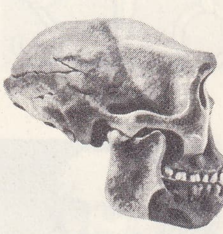

Weidenreich'in temsilî resmi musée de l'Homme, Paris

PİTİGLİANO kısmî görünüş

Foto. musée de l'Homme, Lipnitzki (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico italiano

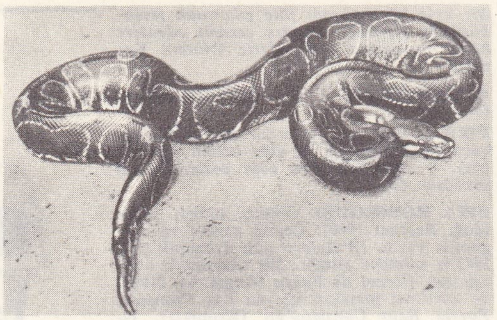

şah piton'u

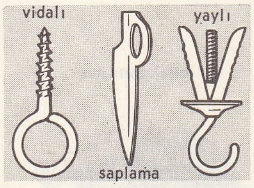

pitonlar

Henri PİTOT
Bilimler Akademisi arşivi, Paris

Ludmilla ve Georges PİTOËFF Paul Claudel'in «Mübadele»sinde

belirtmek üzere fosile *Pithecantropus erectus* adını verdi; fosildeki dar alın, çok kalın kaş kemerleri, ileriye çıkık yüz, çekik çene maymun karakterlerini, büyük kafatası hacmi (900 sm^3), diş yapısı ve iki ayak üzerinde yürüyüş insan karakterlerini gösterir. Elli sene sonra G. von Koenigswald ile F. Weidenreich, 1937'den 1941'e kadar, Sangiran'da (Cava), Dubois'nın pitekantropusuna çok yakın, ama ondan daha büyük boyda bir dizi fosil parçaları buldular. Başka cinsten ve başka türden olmakla beraber bunların hepsi de pitekantropus familyasındandı: *Pithecanthropus robustus, Meganthropus palaeojavanicus* v.b. Maymun ve insan karakterlerinin birarada bulunması, pitekantropusların, prehominiyenler arasında sunî ve geçici bir kategoride sınıflandırılmasına yol açtı. Pitekantropuslar özellikle Cava'da bulunmuştur, ama hem Çin'de G. - H. von Koenigswald'ın bulduğu iri dişleri (*Gigantanthropus*), hem bazı afrika fosillerini pitekantropus familyasına bağlamak mümkündür. (L)

PİTEKO—, yun. *pithekos*, maymun'dan fr. *pithéco;* birkaç kelimenin bileşimine girer. (L)

PİTESİZM i. (fr. *pithécisme*'den). Teratoloji bakımından insanın maymuna benzemesi. (L)

PİTEŞTİ, Romanya'da şehir, Muntenia'da, bölge idare merkezi, Güney Karpatlar'ın kenarında; 45 600 nüf. Petrol işletmeleri merkezi. Sepi ürünleri fabrikası. İplikhane. Ayakkabı yapımı. — *Piteşti* veya *Argeş bölgesi*, 1 178 000 nüf. (L)

PİTHECANTROPUS i. Paleont. Bk. PİTEKANTROPUS

PİTHECOCTENİUM i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen tırmanıcı ağaççık; yaprakları üçlü, çiçekleri salkım, meyveleri uzun, yassı ve sık pütürlüdür; bu yüzden bitkiye pithecoctenium (maymun tarağı) adı verilmiştir. (*Bignoniaceae* familyasından.) [L]

PİTHECOLOBİUM i. Küstümotugillerden bitki cinsi; ağaç veya ağaççık halinde yüzden fazla türü bulunur; başak veya salkım şeklindeki çiçeklerinden düz veya yassı, meşin gibi sert, kalın veya etli, kıvrık baddıçlar meydana gelir. (Bunlara *yılan ağacı* da denir. *Pithecolobium Dinklagei* ve *P. altissimum* tropikal Afrika ormanlarında yetişir.) *Eşanl.* PİTHECELLOBİUM. (L)

PİTHEOPHAGUS i. Filipinler'de yaşayan ve harpilere benzeyen yırtıcı kuş. (L)

PİTHOİGİA çoğl. i. (yun. k. *pithos*, fıçı ve *oigein*, açmak'tan). Esk. Yun. Dionysos onuruna yapılan Anthesteria şenliklerinin ilk günü. (Fıçıların delinmesi ve şarap mayalanmasının tamamlanışı neşe içinde kutlanırdı. Yeni şarap dostlara, sokaktan geçenlere ve kölelere bol bol dağıtılırdı.) [L]

PİTHOM («Tanrı Atum'un evi»). Esk. coğ. Delta'nın doğu kenarında Mısır şehri. İncil'e göre inşaatında ibranîler çalışmıştı. Bugün, *Tel el-Mashuta*. (L)

PİTHOU, Champagne'lı fransız hukukçu ailesi; önemli üyeleri: NİCOLAS (Troyes 1524 -ay.y 1598), dindaşları olan reformcuları savundu ve hayatının büyük bir kısmını dış ülkelerde geçirmek zorunda kaldı; bir *Histoire de Troyes* (Troyes Tarihi) [1598] ile *L'Institution du Marriage Chrétien* (Hıristiyan Evlilik Müessesesi) [1565] adında, Calvin'ciliğe dayanan bir eser bıraktı; — PİERRE (Troyes 1539 - Nogent-sur-Seine 1596), öncekinin kardeşi, Cujas'ın öğrencisi; Paris parlamentosu savcısı (1560) idi, Basel'e sığınmak (1568) zorunda kaldı. 1578'de Calvin'ciliği reddederek Guyenne başsavcısı oldu. Ilımlılar grubuna bağlıydı ve *Satire Ménippée*'nin hazırlanmasında çalıştı. *Recueil des Libertés de l'Eglise Gallicane* (Fransız Kilisesinin Hür Davranışları Derlemesi) [1594] adlı eseriyle, krala, papa ile piskoposlar arasındaki ilişkileri yasaklamak hakkını tanıdı. *Observations sur le Code Justinien* (Justinianus Kanunu Üstüne Gözlemler) ve *Mémoires des Comtes de Champagne* (Champagne Kontlarının Hatıraları) [1572] adlı eserleri yayımladı. Hümanist olarak, Phaedrus'un *Masallar*'ını (Fabulae) [1596], *Déclamation de Quintilien*'i (Quintilianus'un Nutukları) yayımladı; — FRANÇOİS (Troyes 1543 - ay.y. 1621), öncekilerin kardeşi, bütün Avrupa'yı gezdi, Katolikliği benimsedi (1568), Paris parlamentosunda savcı oldu. Fransız kilisesinden ilham alan *Traité de la Grandeur des Droits, Prééminences des Rois et du Royaume de France* (Kralların ve Fransa Krallığının Önceliklerinin ve Haklarının Yüceliği) [1587] adlı eseri günümüze kaldı. (L)

PİTİATİZM i. (yun. *peithein*, ikna etmek ve *iatikos*, iyi eden'den fr. *pithiatisme*). Psikiyatr. Telkinle meydana çıkarılabilen, tekrarlanabilen veya yok edilebilen fonksiyonel bir belirtiyi adlandırmak için Babinski tarafından ortaya atılan terim.

— ANSİKL. Çok değişik olan bu bozukluklar gerçekte hiç bir organik temele dayanmaz; tamamen psikolojik sebeplere bağlıdır. Ruhsal bir şok sonucunda anî olarak meydana çıkar ve sadece telkin ile gerileyebilir. Bazen bozukluklara organik bir lezyon da sebep olabilir. Pitiatizm vakaları arasında gevşek veya kasılmalı felçler, hareket uyarıcı krizler en sık görülenlerdir. (L)

PİTİGLİANO, Toscana'nın merkezi (Grosseto eyaleti), 313 m yükseklikte; 4 618 nüf. İlgi çekici bir görünüşü, Ortaçağ'dan kalma bir kasabası vardır. Önemli anıtları: Orsini şatosu (XIV. yy., XV. yy.da yeniden yapıldı), Santa Maria kilisesi (ön yüzü 1506'da yapılmıştır); Rönesans'tan kalma sinagog; büyük su kemeri (1545). Şehir müzesi. Şarap ve zeytinyağı üretimi. Ressam Francesco Zuccarelli'nin anayurdu. (M)

PİTİRİYAZİS i. (yun. *pityron*, kepek'ten fr. *pityriasis*). Patol. Derinin ince pullar halinde dökülmesi (hastalık). || *Pitiriyazis simpleks* (pityriasis simplex), seboreden ileri gelen ve yüzde (tuba) veya saçlı deride (kepek) görülen ince pullu plaklar. || *Pitiriyazis versikolor* (pityriasis versicolor), göğüste görülen sütlü kahve rengindeki lekeler; üstderinin boynuzsu tabakasında *Microsporon furfur* adlı mantarın çoğalmasından ileri gelir. (Bir tırnak darbesiyle deriden bir parça kolayca koparılabilir [yonga işareti].) || *Gibert pembe pitiriyazisi*, gövdede yuvarlak, kırmızı, pullu bir plakla başlayan hastalık; peşinden, buna benzeyen daha küçük unsurlar meydana çıkar ve genelleşir. (Süresi üç ilâ dört aydır; mevsim hastalığıdır [ilkbahar, sonbahar] ve kendiliğinden kayboluverir.) || *Kıllı kırmızı pitiriyazis*, tepesinde bir kıl bulunan boynuzsu foliküllerde oluşan dermatoz; bu foliküller aralarında bağlantı bulunan bölmeler meydana getirir; vücudun her tarafında, özellikle parmakların dış yüzünde çıkabilir. || *Hebra kırmızı pitiriyazisi*, kepeksi pullu kırmızı plaklardan meydana gelen eritrodermi; plaklar gitgide yaygınlaşır.

— Vet. Atlarla köpekler pitiriyazise en çok yakalanan evcil hayvanlardır; hasta hayvanların kılları dökülür, derileri kepeğe benzeyen bol miktarda pul üretir. (L)

PİTİSCUS (Bartholomäus), alman matematikçisi ve ilâhiyatçısı (Grünberg, Silezya 1561 - Heidelberg 1613). Seçici prens Friedrich IV'ün vaiziydi; matematikle, özellikle trigonometriyle ilgilendi. Bu alanda *Trigonometria, Sive de Solutione Triangulorum Tractatus Brevis et Perspicuus* (Trigonometri veya Kısa ve Kesin İncelenmiş Üçgen Çözümleri) [1595] adlı önemli bir inceleme yayımladı. Aynı zamanda Rhaeticus'un sinüs cetvelini geliştirdi. Bu cetvel 1613'te *Thesaurus Mathematicus* (Matematik Hazinesi) adıyla yayımlandı. (L)

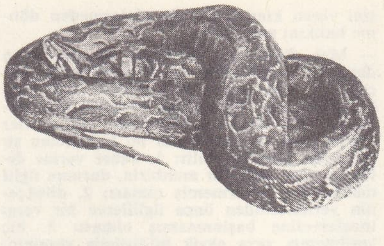

kaya piton'u

PİTKİN (Walter Bougton), amerikalı psikolog ve yazar (İpsilanti, Michigan 1878 - Palo Alto, Kaliforniya 1953). 1905'te Columbia üniversitesinde psikoloji okuttu. 1912'de, yeni kurulan Pulitzer Gazetecilik okulunda profesörlüğe getirildi. 1943'te emekli oluncaya kadar bu görevini sürdürdü. Halk psikolojisi üstüne yazdığı kitaplar, özellikle *Life Begins at Forty* (Hayat Kırkında Başlar) [1932] adlı kitabıyle tanındı. Öteki eserleri: *The New Realism* (Yeni Gerçekçilik) [1912], *The Psyhology of Happiness* (Mutluluk Psikolojisi) [1920], *A Short History of Human Stupidity* (İnsan Budalalığının Kısa Tarihi) [1932]. (L)

PİTLOO (Anton Sminck), hollandalı ressam (Arnhem 1791 - Napoli 1837). Kral Louis Bonaparte'ın çağrısı üzerine Hollanda'dan Paris'e (1808), sonra Roma'ya (1811) ve Napoli'ye (1815) gitti ve bu son şehirde Ferdinando di Borbone'nin isteği üzerine Güzel Sanatlar akademisine profesör oldu (1824). Ününü, resimlerinden çok, yetiştirdiği öğrencilere borçludur. Öğrencilerinden G. Gigante, A. Vianelli, C. Carelli, G. Smargiassi ve V. Franceschini «Posilippo» okulunu kurdular. (M)

PİTMAN (sir İsaac), ingiliz mucidi (Trowbridge, Wiltshire 1813 - Bath 1897). Bir stenografi metodu buldu. (L)

PİTOËFF (Georges), rus asıllı fransız oyuncusu ve rejisörü (Tiflis 1884 - Cenevre 1939). Fransa'da hukuk okudu. Petersburg'da sahneye çıktı (1912), sonra Cenevre'de bir tiyatro kurdu (1915). 1919'da, Paris'te, topluluğuyle birlikte Arts, Vieux - Colombier, Comédie des Champs - Elysées ve Mathurins tiyatrolarında (1924-1939) İbsen, Lenormand, Tolstoy, Strindberg, Çehov, Pirandello, Shaw, Anouilh, Claudel v.b. yazarların piyeslerinde oynadı. — Karısı, LUDMİLLA (Tiflis 1895 - Rueil - Malmaison 1951), kocasının yanında çalıştı, kendine has aydınlık ve şiirli oyunlar çıkardı; sevimliliği ve inceliğiyle seyirciyi büyüledi. Özellikle Nora (İbsen'in *Bir Bebek Evi*) ve Jeanne d'Arc (Shaw'un *Sainte Jeanne*) rollerinde eşsiz bir başarıya ulaştı. Kocasının ölümünden sonra tiyatroya bağlılığını sürdürdü. (L)

PİTOËFF (Sacha), fransız tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (Cenevre 1920). Georges ve Ludmilla Pitoëff'in oğlu. Tiyatro tutkusunu ailesinden aldı, rus ve iskandinav yazarları yanında, Genêt ve İonesco ile de ilgilendi. Hugo Claus'un *Andrée ou la Fiancée du Matin*'i (Andrée veya Sabah Nişanlısı) ve Anna Langfus'nün *Les Lépreux*'sü (Cüzamlılar) gibi çağdaş oyunları sahneye koydu. (L)

PİTON i. (fr. k.). Teknol. Başı halka veya kanca şeklinde olan çivi: *Vidalı piton, saplama piton, gömme uçlu piton.*

— ANSİKL. Dağc. Dağcılıkta kullanılan *piton*'lar çelikten, demirden ve nadir olarak alüminyum alaşımlarından yapılır. Baş kısmında, içinden ipin geçtiği bir delik veya madenî bir halka bulunur. Uzunlukları, kalınlıkları ve şekilleri çok değişik olabilir. Kayalarda tutunacak yer olmadığı zaman, tabiî yarıklara çekiçle çakılan piton, ek bir destek noktası olur; böylece tırmanma imkânı ve emniyetini sağlar. Bu âlet ilk defa Doğu Alpler'de kullanılmış, Batı Alpler'de yüzyılımızın başında ve özellikle Birinci Dünya savaşından sonra çok yaygın hale gelmiştir. Çok geniş çatlaklarda piton yerine ahşap kama kullanılır; buzullarda ise lama veya boru şeklinde uzun pitonlardan faydalanılır. (L)

PİTON i. (özel isim *Python*'dan). Afrika

Foto. Rollet (LAROUSSE)

ve Asya'da yaşayan zehirsiz büyük yılan. (Boagillerden.)

— ANSİKL. *Piton*'lar dev yılanlardır; bazılarının boyu 10 m'yi, çevresi 80 sm'yi bulur. Piton zehirli değildir, ama kuvveti ve çevikliğiyle korkunçtur. Avını vücuduyle sararak hurdahaş eder, sonra yavaş yavaş yutar; çenelerini o kadar açar ki, bir koyun veya keçiyi rahatlıkla yutup sindirebilir. Fakat memelilere pek az saldırır; yarı su hayatı yaşadığı için özellikle balıklarla beslenir. Ancak çok yakından ve sıkı sarılırsa insanlar için tehlikeli olabilir. Hayatının en büyük kısmını, bambular arasında, ırmakların dip çamuruna gömülerek geçirir ve ancak geceleri avlanır. Pullu ve parlak olan derisi kolay terbiye edilir; dericilikte çok makbuldür.

Kaplan piton (*Python molurus*) Hindistan'dan Cava'ya kadar yaygındır; kafesli piton (*P. reticulatus*) Çinhindi ve Malezya'da bulunur. Kaya pitonu (*P. sebae*) ile şah piton (*P. regulus*) Batı Afrika'nın tropikal bölgelerinde yaşar; özellikle sonuncusu ötekilerden daha küçüktür. (L)

PİTONİ (Giuseppe), italyan bestecisi (Rieti 1657 - Roma 1743). Roma'da Natale ve Foggia'dan ders gördü. Assisi ve Rieti'de, sonra Roma'da birçok kilisede, özellikle San Pietro kiliselerinde kapella yöneticisi oldu. İki sesli bir motet'ler albümü yayımladı ve elyazması olarak kalan çok sayıda oratoryo ve dinî müzik besteledi: dört koro halinde 16 sesli bir *Dixit*, üç koro halinde 12 sesli kırk missa v.b. Roma okulunun örnek bir temsilcisi olarak ses ve koro için birçok eser verdi, kontrapunto sanatında büyük bir ustalık gösterdi. Ayrıca elyazması olarak öğrenciler için notlar ve 30 ciltlik *Opera de'Monumenti* adlı kontrapunto üstüne çalışmaları vardır. (L)

PİTORESK sıf. (fr. *pittoresque*). G. santl. Durumu veya görünüşü bir tablo konusu olmağa elverişli bulunan (manzara, nesne v.b.): *Bunu pitoresk bir sinema dekoruna mı benzetti nedir, içinde mutlaka bir fincan kahve içmek istedi* (R. N. Güntekin). || *Pitoresk karartmalar*, İskenderiye etkisinde helen ve roma devri kabartmaları: bunlar, heykelden çok resim görünümündedir (Viyana'da Grimani freskleri [*Dişi Aslan ve Yavruları*], villa Albani [*Polyphemos ve Eros*], Roma'da Spada sarayı [*Bellerophon, Endymion, Adonis, Polyphemos Dedalus*], Capitolinum [*Andromeda*], Münih [*Pazara Giden Köylü*], Napoli [*Gece Atlıları*] kabartmaları gibi). [LM]

PİTOS i. (isp. k.). Bazı flamenco danslarına eşlik etmek ve bu dansların ritmini desteklemek için parmakları şaklatma. (L)

PİTOT (Henri), fransız mühendisi ve fizikçisi (Aramon, Lauguedoc 1695 - ay.y. 1771). *Théorie de la Manoeuvre des Vaisseaux* (Gemilerin Manevra Teorisi) [1731] adlı kitabı ile dikkati çekti. Su makinelerinin randımanı, tulumbalar teorisi konusunda araştırmalar yaptı. Sıvı içinde basıncı ölçen *Pitot tüpü*'nü buldu. Bu tüp, bir akışkanın, özellikle havanın, akış hızını statik bir basınç uygulayarak ölçmeğe yarar. Bk. TÜP. (L)

PİTRA (Jean-Baptiste), fransız tarihçisi ve yüksek rütbeli din adamı (Champforgeuil, Saône-et-Loire 1812 - Roma 1889). Rahip (1836), Autun seminerinde öğretmen oldu. *İnscription de Pectorius*'u (Pectorios Yazıtı) [1839] ve *Histoire de Saint Léger et de l'Eglise des Gaules au VII. Siècle*'i (VII. yy.da Galler Kilisesi ve Aziz Léger'nin Hayatı) [1840] yayımladı. Solesmes'de benediktin keşiş (1841) ve Saint-Germain-des-Prés'de başrahipti (1843). *Patrologies*'nin (Kilise Babaları Tarihi) yayımlanmasında (1843), rahip Migne'nin en büyük yardımcısı oldu. Kiliseye ve tarihe ait yayımlanmamış belgeler topladı, bunların bir kısmını *Spicilegium Solesmense*'de (Solesmes Dergisi) [1852-1858] yayımladı. Roma'ya çağrıldı, (1858), Avusturya ve Rusya'da bir gezi yaptı ve doğu kilise hukukunu inceledi. Kardinalliğe tayin edildi (1861), Roma Kilisesi kütüphane müdürü (1869), Frascati-kardinal-piskoposu (1879) oldu; sonra da Porto kardinal - piskoposluğuna (1884) getirildi, ama İznik konsilinden önceki yunan kilise babalarını ve bizans melodilerini incelemeğe devam etti. *Analecta Sacra Spicilegio Solesmensi Parata*'larında (Solesmes Dergisinden Kutsal Parçalar) [1876-1888] bizans şiirinin ritmi meselesini, müzik ritmine bağımlılığı açısından inceleyerek açıklığa kavuşturdu. Pitra, tarih ve din tarihi incelemelerinin yeniden önem kazanmasını sağlayan öncülerden biri sayılır. (L)

PİTRES (Albert), fransız hekimi (Bordeaux 1848-ay.y. 1928). Bordeaux hastahanelerinde hekimlik yaptı. Sinir merkezleri fizyolojisi, omuriliğin ikincil soysuzlaşmaları, çevresel sinir iltihapları üstünde klinik ve deneysel incelemeler yaptı. (L)

PİTT (William), birinci **Chatham** kontu (oğlundan ayırt etmek için, genel olarak, BİRİNCİ PİTT diye anılır), ingiliz siyaset adamı (Londra 1708 - Hayes, Kent 1778). Kayınbiraderi lord Cobham'ın etkisinde kaldı; onun partilerüstü, ama temelde milliyetçi hükûmet fikrini benimsedi, üyeleri arasında nüfuzlu kişilerin bulunduğu eski Whig partisinin, bazılarınca «yurtseverler», bazılarınca da «haylazlar» olarak adlandırılan kanadıyle ilişkiler kurdu.

Daha siyasî hayatının başında Pitt, ingiltere'nin en büyük hatiplerinden biri sayıldı. Hastalıklı, dengesiz olan ve özel hayatında bile bir aktör gibi davranan Pitt, dramatik bir etkiyle dinleyicileri sürüklemeyi bilirdi. Ama büyük gücü, bir ingiliz yurttaşının ön yargılarını, ihtiraslarını ve isteklerini aristokrat meslektaşlarından daha iyi bilmesinden ve onlardan daha çok paylaşmasından ileri geliyordu. Koyu bir milliyetçi ve tecritçi siyasetten yanaydı. Kıta Avrupası'na kesin olarak sırt çeviren ilk devlet adamı Pitt'tir. Bütün siyasetini İngiltere'nin deniz üstünlüğü üzerine kurdu. Fransız ve İspanyol Bourbon krallıklarını denizde ve sömürgelerde yenmeğe kararlıydı.

Pitt, Whig partisinden milletvekili seçilince (1735), Walpole'a ve onun yolsuzluk metotlarına şiddetle hücum etti. Walpole'un İspanya'ya karşı zaafını açığa vurdu. Onun 1742'de başbakanlıktan düşürülmesinde Pitt'in büyük payı oldu. Kral George II'ye karşı olan düşmanca tutumunun yanı sıra, Carteret'nin Hannover'ci siyasetini ağır dille tenkit etmesi, kralla Pitt arasındaki uçurumu derinleştirdi. Fakat Pitt'in parlamento ve kamuoyunda itibarı sonsuzdu; hükûmet buhranına, bir de askerî bozgunlar eklenince, George II, Pelham'ın kurduğu yeni hükûmette Pitt'in ordu genel saymanı olarak bulunmasını kabul etmek zorunda kaldı.

Pitt, geleneğe aykırı olarak, makamından hiç bir çıkar sağlamadı. Bu davranışıyle herkesi şaşırtarak halkın hayranlığını kazandı. Pitt'in, meslektaşlarıyle zaten güçlükle yürüttüğü işbirliği 1754'te, Newcastle'ın Pelham'ın yerine geçmesiyle son buldu. Pitt'i kıskanan Newcastle, onu etkili bir göreve getirmeyerek gururunu kırdı. Pitt, ilkelerine olduğu gibi, kişiliğine de aykırı olan kıta Avrupası siyasetinin sorumluluğunu kabul etmeyerek bakanlığı terk etti (1755).

1756'da Yediyıl savaşları patladı. Savaşın başlangıcında İngiltere üst üste bozguna uğradı. Minorca ve Kalküta elden çıktı. Halkın baskısıyle yeniden hükûmetin başına getirilen (1756-1857) Pitt, savaşın bütün yükünü üzerine aldı, planını hemen yürürlüğe koydu. Bu da fransız kuvvetlerini oyalayabilecek bir müttefik olan Prusya kralı Friedrich'i kesin olarak desteklemekti. Pitt, enerjisiyle ve yetenekli genç kumandanları işbaşına getirerek İngiltere'yi tekrar güçlü bir devlet durumuna soktu. Yeniden kazanılan bu güç, iki önemli savaş alanında, Hindistan ve Amerika'da etkisini gösterdi. 1760'ta zafere ulaşıldı. Aynı yıl George II ölünce, yerine geçen George III ülkeyi kendi yönetmek istediği için, bu konuda başlıca engel saydığı Pitt'ten kurtulmak istedi. Pitt'i küçük düşürmek için barış gerekliydi. Buna karşılık Pitt, 1761'de bir fransız-ispanyol ittifakının belirtilerini fark ederek, bunu önlemek amacıyle, derhal savaşı İspanya'ya kadar genişletmeyi ileri sürdü. Kral ve bakanların birçoğu buna karşı çıkınca, Pitt istifa etti. Nitekim İspanya savaşa girdi ve yenildi: bu son zaferlere rağmen, Choiseul tarafından ustaca oyuna getirilen ve barışa zorlanan İngiliz hükûmeti bir uzlaşmayı kabul etti. Paris antlaşmasını (1763) gerçek bir ihanet sayan Pitt, bu anlaşmaya sert bir dille hücum etmekte gecikmedi. Ancak bu kesin tutumu Pitt'i Whig'lerin çoğunluğundan uzaklaştırdı. Parti oyunlarından nefret eden ve gerçekten «millî» bir hükûmet düşüncesini savunan Pitt, böylece, özellikle genç nesillerde kendine taraftar topladı. Bağımsız hareketi, kralliğa olan inancı George III'ün Pitt'e karşı tutumunu değiştirmesine, hükûmeti kurma görevini ona vermesine sebep oldu. Ne var ki Pitt, 1766'da Pul kanununu (*Stamp Act*) yürürlükten kaldırarak Amerika'daki ingiliz sömürgeleri konusunda kralın siyasetinden uzaklaştı. Aynı yıl, Whig partisinin bellibaşlı gruplarını birleştiren bir hükûmet kurdu. Değişik görüşteki kişileri biraraya getiren hükûmetin bütünlüğü, ancak Pitt'in nüfuzuyle sağlandı. Sağlık durumunun gitgide bozulması sebebiyle Lordlar kamarası üyeliğini kabul etti. Bu, onun Avam kamarasından ve halktan kopmasına yol açtı. Birkaç ay sonra yeniden bir sinir buhranı geçirince, iki yıl süreyle dünya ile ilişkisini kesti. Bu süre içinde hükûmet, Grafton ve Townshend tarafından Pitt'in siyasetine bütünüyle aykırı yollara saptırıldı. Pitt, devlet işleriyle yeniden ilgilenecek duruma gelince de yokluğunda yapılan işleri kabul etmeyerek istifa etti (1768).

Pitt, bundan sonra, kendi kurduğu hükûmete karşı, muhalefetin başına geçti. Parlamento reformuyle birlikte, gerek anayurttaki (Wilkes olayı), gerek kendilerine sorulmadan ağır vergiler ödemek zorunda bırakılan Amerika sömürgelerindeki ingiliz yurttaşlarının hürriyetlerine saygı gösterilmesini istedi. Amerika buhranı Pitt'in son çıkışlarını yapmasına imkân verdi. Hükûmetin, sömürgelerin şikâyetlerine kulak vermesini istedi. Kral ve hükûmet buna aldırmadı: 1775'te savaş patladı. Ertesi yıl Amerika'daki sömürgeler İngiltere'den koptu: Pitt, Lordlar kamarasındaki son konuşmasında imparatorluğun birliğini kurtarmak için çağrıda bulundu (17 nisan 1778). Kırgınlık içinde, birkaç gün sonra öldü. (L)

PİTT (William) [İKİNCİ PİTT denir], ingiliz siyaset adamı (Hayes, Kent 1759 - Londra 1806). Birinci Pitt'in oğlu. 1781'de «bağımsız whig» olarak Parlamentoya girdi ve Amerika savaşına karşı cephe aldı. North'un devrilmesinden sonra maliye bakanı olarak Shemburne kabinesine girdi (1782-1783). Fox-North koalisyonuna düşmanlığı, bu hükûmetin düşmesinde kralın düşmanlığı kadar etkili oldu. Pitt, 1783'te başbakanlığa getirildi. Kamuoyunun desteğine güvenerek kendini pek tutmayan parlamentoyu dağıttı (1784) ve yeni seçimlerle çoğunluğu elde etti, «yurtsever» grubun başına geçti; bu topluluğun güçlü ve partilerüstü bir hükûmet taraflısı olması, Pitt'in yeni tory'ciliği benimseyişini açıklar. Çok zeki bir insan olan Pitt, inandırıcı bir hatip, uyanık bir iktisatçı ve kamu çıkarlarını her şeyden üstün tutan bir siyaset adamıydı. Ama biraz kibirli ve soğuk kişiliği, halkın gerçekten sevip benimsediği bir önder olmasını önledi.

On yedi yıldan fazla süren ilk başbakanlığı (1783-1800), Britanya tarihinin en tehlikeli dönemlerinden birine rastlar. Pitt'in ilk işi Amerika savaşında uğranan bozgunlar yüzünden sarsılan devleti yeniden güçlendirmek oldu. 1786'da Walpole'unkinden daha güvenilir bir kamu borçları amortisman fonu kurarak borç içindeki maliyeyi dengeye kavuşturdu. Maliye alanındaki uygulamalarında A. Smith'in liberal görüşlerinden yararlandı, bu anlayışla 1786'da, Fransa ile bir ticaret antlaşması imzaladı. Hindistan'daki sömürgeleri de yeniden teşkilâtlandırdı. 1784'te çıkardığı kanun ile sorumlulukları krallık ve şirket arasında paylaştırdı (bu durum 1858'e kadar sürdü). İstenen seçim reformunu gerçekleştirmediyse de iyi yönetimi ve yolsuzluklara karşı giriştiği mücadele, Fransız devriminin yol açtığı yeni buhrandan önce ona hükûmeti güçlendirmek için gerekli otoriteyi sağladı.

Pitt, devrim Fransası'na karşı, önce, duyduğu sempatiyi gizlemeyen bir tarafsızlık siyaseti benimsedi: çünkü fransız monarşisinin sarsılmasından memnundu. Ama kısa bir süre sonra Fransa'nın genişleme siyasetinden ve Fransa'daki yeni düşüncelerin britanya halkları arasında tehlikeli bir dalgalanma yaratmasından kaygılandı. Ocak - şubat 1793'te Fransa ile ilişkilerin kesilmesi, bitmeyen bir ideolojik (Jakoben'liğe karşı)

William PİTT
«Birinci Pitt» denir
Hoppner'in eseri
National gallery, Londra

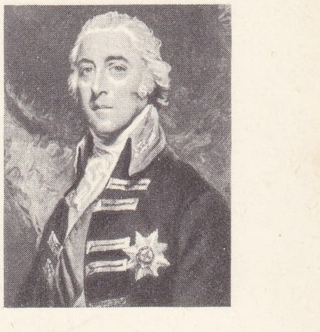

William PİTT
«İkinci Pitt» denir
Hoppner'in eseri

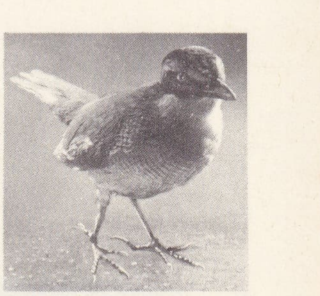

pitta

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

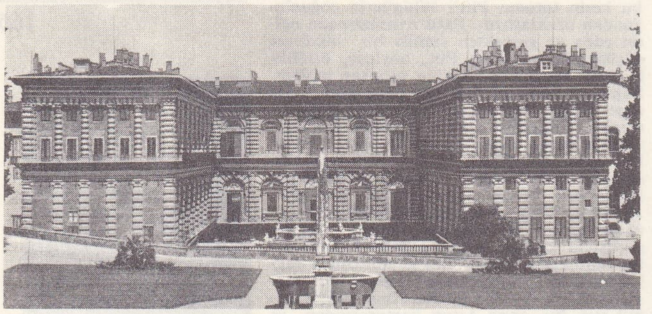
Pitti sarayı

ve millî (Fransız Belçika'sına karşı) savaşın başlangıcı oldu. Pahalıya patlayan ve hayal kırıklığına yol açan bu savaşı Pitt, aksatmadan yürüttü. Fransa'ya karşı birçok koalisyon kurdurdu, giriştiği eylemlerle, ülkede büyük bir coşkunluk uyandırarak yeni bir tory partisinin ortaya çıkmasını sağladı.

İngiltere ve İskoçya'daki sosyal karışıklıklardan, hattâ 1797'de donanmadaki ciddî isyanlardan çok, İrlanda'daki milliyetçi kaynaşmalar tehlikeli olmağa başlamıştı. 1798 Ayaklanmalarının bastırılmasından ve fransız birliklerinin dağılmasından sonra Pitt, İrlandalılara bazı hürriyetler vermeyi, özellikle katoliklerı hürriyetlerine kavuşturmayı kaçınılmaz buluyordu; ama bunu ancak her türlü ayrılık hareketini önlemek amacıyle adanın siyasî bakımdan Britanya krallığına katılmasını sağladıktan sonra uygulamayı düşünüyordu. Pitt bu birleşmeyi başardı (birleşme 1800 ocağında ilân edildi), fakat George III, katoliklere hürriyet tanınmasına karşı çıkınca, 1801'de istifa etti. Pitt'in yerini alan Addington kabinesinin gevşekliği, pek kesin olmayan Amiens antlaşmasının (1803) sağladığı sakat barışı kuşkuyle takip eden Pitt ve arkadaşlarının şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. 1803'te savaşın yeniden başlaması ve ortaya çıkan istilâ tehdidi, Pitt'i yeniden iktidara getirdi (1804). Pitt, ölümüne kadar ülkeyi başarıyle yönetti. Donanmayı geliştirme çabalarının kesin sonucu ise Trafalgar zaferiyle (1805) alındı; bununla beraber 3. koalisyondan hemen sonra eserinin çöküşünü gören Pitt, belirsiz bir geleceğin sıkıntısı içinde öldü.

Britanya birliğini tamamlama işi Pitt'in başarısıdır. Başbakanlığa, meşrutî düzen içinde gerçek rolünü ve yetkilerini Walpole'den çok Pitt kazandırmıştır. George III'ün çılgınlık buhranları da, bu rolün gelişmesinde ve parlamento kurumlarının meydana getirilmesinde büyük bir rol oynadı. Kısaca, modern Britanya Birleşik krallığı, İkinci Pitt'in uzun süre yönetimi sırasında kurulmuştur. (L)

PİTTA i. Orta veya küçük boylu, genellikle yeşil, esmer veya siyah tüylü kuş; üzeri yer yer değişik, canlı, parlak, bazen yanardöner renklerle kaplıdır.

— ANSİKL. *Pitta*'lar genel yapı ve görünüş bakımından biraz saksağana benzer, fakat bunlarda kuyruk daha kısadır, hattâ yok gibidir. Eski Dünya'nın tropikal ormanlarında yerde yaşar. (*Pittidae* familyasından.) [L]

PİTTAKOS, trakya asıllı Midilli tiranı ve Yunanistan'ın Yedi Bilgesi'nden biri (M.Ö. 650'ye doğr. - 569'a doğr.). İç savaşı sona erdirdi ve israfı önleyen yasalar koydu. On yıl süren (595'e doğr. - 585'e doğr.) tiranlıktan sonra, sürgündeki soyluları affetti ve kendi isteğiyle iktidardan çekildi. (L)

PİTTALUGA (Gustavo), ispanyol besteci ve müzik tenkitçisi (Madrid 1906). Madrid üniversitesinde hukuk okuduktan sonra, dışişlerinde görev aldı. Espla'nın öğrencisiydi, Paris'te müzik öğrenimini geliştirdi. «Cumhuriyet nesli» diye adlandırılan sekiz kişilik bir müzikçi grubunun üyesi oldu. Önemli eserleri: konçerto ve sahne müziği olarak yazdığı *La Romeria de los Cornudos* (Boynuzluların Haccı) [birincisi 1920'de, ikincisi 1933'te], *Concierto Militar* (Askerî Konçerto) [1933], *Petite Suite* (Küçük Süit) [1933], *Seis Danzas Espanolas* (Altı İspanyol Dansı) [piyano için, 1936]; *Capricho a la Romantica* (Romantik Kapriçyo) [orkestra ve piyano için, 1936]. (M)

PİTTARD (Eugène), isviçreli antropolog (Cenevre 1867 - Morigny şatosu, Seine-et-Oise 1962). Cenevre üniversitesinde antropoloji profesörü ve bu şehrin Etnografya müzesi müdürü oldu. Eserleri: *Les Crânes Valaisans de la Vallé du Rhône* (Rhône Vâdisi Kafatasları) [1909-1910]; *Les Races Belligérantes* (Savaşçı Irklar) [1916]; *Les Races et l'Histoire* (Irklar ve Tarih) [1924];

PITTONI «Diana ve Atteone»

PITTSBURGH Learning katedralinin hâkim olduğu Pittsburgh üniversitesi sitesi

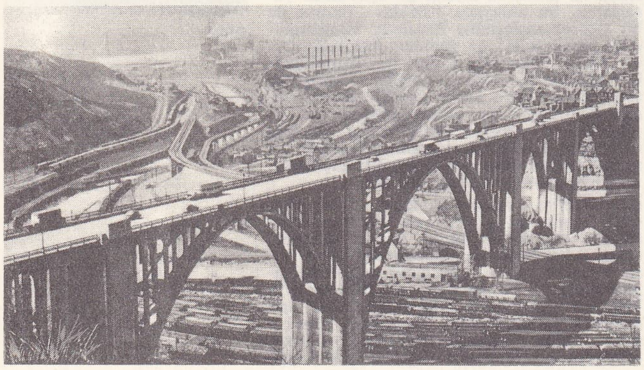
PITTSBURGH çelik fabrikalarının görünüşü

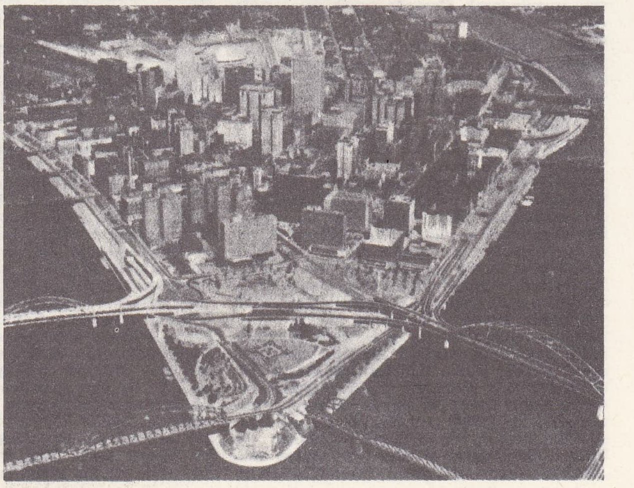
PITTSBURGH'un iş kesimi «Golden Triangle» (Altın Üçgen)

Foto. Alinari-Giraudon, U.S.I.S. (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

Les Tziganes ou les Bohémiens (Çingeneler veya Bohemyalılar) [1932]; *La Castration chez l'Homme et les Modifications Morphologiques qu'elle Entraîne* (İnsanın İğdiş Edilmesi ve Doğurduğu Yapı Değişiklikleri) [1934]. (L)

PİTTERMANN (Bruno), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1905). Viyana İş borsası genel sekreteri, Avusturya Sosyalist partisi başkanı ve Avrupa Konseyi Danışma meclisi üyesi. 1957-1966 Arasında Avusturya şansölye yardımcılığı yaptı. Ollenhauer'in ölümü üzerine (1964), sosyalist Enternasyonal'in başkanı oldu. (L)

PİTTHEUS veya **PİTHEUS.** Yun. mit. Troizen'in efsanevî kralı, Pelops ile Hippodamia'nın oğlu. Güzel konuşması ve kehanetiyle tanınırdı. Kızı Aithra'yı Aigeus ile evlendirdi. (L)

PİTTİ, Medici'lerin rakibi, floransalı aile. Ticaretle zengin olan aile, XVI. yy.da nüfuzunu kaybetti. Başlıca üyeleri: BUONACCORSO (Floransa 1354 - ay.y. 1430'dan sonra), karıştığı olayları (1412-1430) *Cronica* (Kronikler) adı altında kaleme aldıysa da tamamlayamadı; — LUCA (Floransa 1394 - ay.y. 1472), projesini Brunelleschi'nin hazırladığı (1440) Pitti sarayını yaptırdı. Ama vârisleri, sarayı Cosimo de'Medici'nin karısı Leonora'ya sattılar (1594). [L]

PİTTİDAE çoğl. i. Örnek tipi *pitta* olan kuşlar familyası. (L)

PİTTİNİT i. (fr. *pittinite*). Miner. Pekblend grubundan inorganik madde. (L)

Pitti sarayı, Floransa'da, Arno'nun sol kıyısında, Pitti alanı ile Boboli bahçesi arasında bulunan saray. Yapımına (1440) Brunelleschi tarafından başlandı. Çalışmaların yönetimi Fancelli'ye verildi. Yüz yıl sonra Cosimo I de'Medici zamanında mimar Ammannati güzel iç avluyu ekledi (1568-1570). Tribolo, sarayın arkasındaki ünlü Boboli bahçelerini düzenlemekle görevlendirildi (1550). XVII. yy.da G. di San Giovanni, F. Furini ve Pietro da Cortona, prenslik bölümlerine tarihî büyük freskler yaptılar. G. ile A. Parigi'nin (1620-1640) çalışmaları daha sonra da G. Ruggeri'nin yan kanatları eklemesiyle saray büyültüldü (1764-1819). Yapının kesme taştan cephesinde, üç katta da aynı biçim kapı ve pencereler yer alır. Dor düzeninde on altı sütun, beş heykel ve Luca Pitti'nin katırını gösteren bir alçak kabartma ile süslü bir mağara, avlunun sonuna açılır. Medici koleksiyonlarının büyük bir kısmı burada saklanmıştır (kuyumculuk hazineleri ve özellikle Raffaello'nun, Filippo Lippi'nin, Ghirlandaio'nun, Perugino'nun, Fra Bartolomeo'nun, Andrea Del Sarto'nun resimleri). [L]

PİTTONİ (Giambattista), venedikli ressam (Venedik 1687 - ay.y. 1767). Bologna ve Venedik akademileri üyesi ve XVII. yy. barok sanatının belli başlı temsilcisiydi. Eserleri, birçok avrupa müzesinde ve özellikle Venedik akademisinde (*Tebşir, Ekmeklerin Çoğalışı, Tapınağa Sunma*) bulunmaktadır. (L)

PİTTOSPORACEAE çoğl. i. Çiçekleri ayrı taçyapraklı, üst yumurtalıklı, ikiçenekli bitkiler familyası. (Rosales takımından.)

— ANSİKL. *Pittosporaceae* familyasındaki bitkiler sapsız almaşık yapraklı, ıtırlı ağaç veya ağaççıklar halindedir; çiçekleri ya tek tek veya çeşitli tarzda kümeler halinde bulunur. Hepsi Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yetişen dokuz cins içinde iki yüzden fazla türü vardır. Başlıca cinsleri: *pittosporum, marianthus, cheiranthera.* (L)

PİTTOSPORUM i. (yun. *pitta,* parça ve *sporos,* tohum'dan lat. k.). *Pittosporaceae* familyasının örnek bitkisi.

— ANSİKL. *Pittosporum*'lar almaşık basit yapraklı küçük ağaç veya ağaççıklardır. Çiçekleri yaprakların dibinden çıkar; tek tek veya küme halinde bulunur. Yapraklar bazı türlerinde uzun süre dökülmez. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde, özellikle Güney yarımkürede ve Avustralya'da yüzden fazla türü bilinir. Yasemin kokulu beyaz çiçekleri olan *Pittosporum undulatum* bahçelerde yetiştirilir. Elde ovuşturulduğu zaman yaprakları da koku saçar. *P. coriaceum* ve *P. tobira*'nın çiçekleri sorguç şeklinde ve sarıdır. Bütün bu bitkiler kışın limonluğa alınmak ister. (L)

PİTTSBURGH, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Apalaş yaylasında, Allegheny ile Monongahela'nın birleşerek Ohio'yu meydana getirdikleri yerde; 604 300 nüf. Carnegie enstitüsü, A.B.D.'nin en büyük sanayi merkezlerinden biri olan Pittsburgh hızla büyüdü ve 1810'da 1 565 kişi olan nüfusu 1880'de 156 000'e yükseldi. Bugün çevresindeki Allegheny, New Kensington, Aliquippa, McKeesport, Greensburg ve Monessen şehirleriyle birlikte 1 500 000 nüfuslu bir şehir gruplaşması meydana getirir. Bu hızlı gelişmenin başlıca sebebi XIX. yy.da Pittsburgh'un Batı'ya yolculuğun hareket noktası olmasıdır; XX. yy.ın başında donatım sanayii gelişti: mahallî demir madenini ve odun kömürünü kullanan demir-çelik fabrikaları, makine yapımı, cam fabrikaları. 1840'tan sonra Apalaşlar'daki maden kömürünün işletilmesi de şehrin genişlemesinde büyük rol oynadı. Her ne kadar kıta karayollarının yapılması ve Erie kanalının açılması Pittsburgh'un ticarî rolünü azaltmış ve Superior gölü ile Alabama'da demir yataklarının bulunması şehrin demir tekeline son vermişse de, gelişmede büyük bir duraklama olmadı. Bu rekabetlere rağmen Monongahela, Allegheny ve Ohio'dan kolayca kok kömürü getirilmesi sayesinde şehir A.B.D.'nin ikinci demir sanayii merkezi olarak kaldı, ayrıca kömür ve çeliğe bağlı bütün sanayi tesisleri gelişti: makine yapımı, maden kömürünün tali ürünlerine dayanan kimya sanayii, cam fabrikaları, seramik sanayii. Vâdide çok sıkışık bir halde olan Pittsburgh'un merkezi, ticaretin ve uzmanlaşmış sanayilerin merkezi olarak kaldı; demir - çelik fabrikaları ise, yaylada ve ırmak taraçalarında 40 km yarıçapında bir daireye yayılır.

— Tar. 1754'te fransız valisi Duquesne tarafından kurulan ve onun adını taşıyan (*Fort-Duquesne*) şehri, Lignières 300 kişiyle, Forbes ve Washington kumandasındaki 9 000 kişiye karşı savunarak beş hafta direndi. Lignières'in çekilmeden önce ateşe verdiği (kasım 1758) şehre Forbes, *Fort Pitt* adını koydu. Pittsburgh şehri 1765'ten sonra Fort Pitt çevresinde gelişmeğe başladı. Virginia'dan Pennsylvania'ya geçen (1779) Pittsburgh, 1845'te bir kaza sonucunda yandı. Cumhuriyetçi parti Seward'ın başkanlığında bir Konvansiyon meclisi halinde burada teşkilâtlandı (1856). [L]

Pittsburgh uzlaşması, Çeklerle Slovaklar arasında imzalanan protokol; bununla Masaryk, gelecekteki Çekoslovakya'da Slovaklara muhtariyet vaadinde bulunuyordu (30 mayıs 1918). Bu uzlaşmaya uyulmayınca, çek merkeziyetçiliğine karşı olan papaz Hlinka*, Slovakya'da bir plebisit yapılmasını istedi ve hapse atıldı (eylül 1919). [L]

PİTTSFİELD, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, eyaletin batısında, Housatonic vâdisinde; 57 900 nüf. Pamuk sanayii. Elektrik cihazları. Konfeksiyon. (L)

PİTURİ i. Çok zehirli küçük ağaç (*Duboisia Hopwoodii*). [Patlıcangillerden olan bu bitkinin anayurdu Avustralya'dır. Yerlilerce keyif verici bir madde olarak ağızda çiğnenir. Ayrıca gözbebeğini genişletici niteliği de vardır.] (L)

PİTÜİTER sıf. (fr. *pituitaire*). Anat. *Pitüiter bez* (glandula pituitaria), beynin tabanında bulunan hipofiz bezinin arka lobu. *Eşanl.* HİPOFİZ. (L)

PİTÜİTRİN i. (fr. *pituitrine*). İçsalgı bil. Hipofiz arka lobunun özütü. (L)

PİTYLUS i. Gri-mavi veya sarı-siyah tüylü, kalın gagalı ötücü kuş; Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşar. (Pitylus'lar ispinozgillerle *tanagridae* familyası arasında sayılır.) [L]

PİTYOGENES i. Sırf köknarlarda yaşayan, odunla kabuk arasına yıldız biçiminde oyuklar açan böcek. (Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.) [L]

PİTYS. Yun. mit. Pan tarafından kovalanıp ondan kurtulmak için çam ağacı biçimine giren su perisi. (L)

PİTYUS. Esk. coğ. Kolkhis'te (Anadolu) şehir, Karadeniz kıyısında bir Miletos sömürgesi olan şehir, Roma imparatorluğu zamanında Kuzey ile Doğu arasındaki ticaretin antreposu haline geldi. (L)

PİU, «daha» anlamında ital. k.; partisiyonlarda *piano, forte, lento* v.b. gibi terimlere eklenerek, bunların daha da kuvvetlendirileceğini belirtir. (L)

PİURA, Kuzey Peru'da şehir, idare bölgesi merkezi, Piura ırmağı kıyısında; 34 100 nüf. Ticaret merkezi (pamuk pazarı). —*Piura idare bölgesi,* 717 000 nüf. (L)

PİUS I Aziz (öl. Roma 155), 140'tan 155'e kadar papa. (L)

PİUS II (Enea Silvio Piccolomini) [Corsignano (bugün Pienza) 1405-Ancona 1464], papa (1458-1464). Devrinin en önde gelen hümanistlerinden biriydi. Kardinal Capranica'nın sekreteri sıfatıyle Basel konsiline onunla birlikte gitti. Friedrich III kendisine şairlik tacı giydirdi ve İmparatorluk kançılarlığında görev verdi (1442). 1445'te Almanya'da Eugenius IV'ün nüfuzunu kabul ettiren görüşmeleri yönetti. Nicolaus V tarafından Trieste (1447) ve Siena (1449) piskoposluğuna getirildi. Papa Calixtus III tarafından kardinalliğe yükseltildi. 1456'da papa seçildikten sonra hıristiyan prenslerini Osmanlılara karşı birleştirmek için boş yere çaba harcadı (Mantova kongresi, 1459). Daha önce Basel konsilinde savunduğu ve papa otoritesine karşı olan doktrinleri reddetti. Bundan sonra prensleri yeniden Osmanlılara karşı birleşmeye çağırdıysa da, sadece Venedik, Macaristan ve İskender Beyden destek gördü. Haçlılarla sefere çıkmak üzere gittiği Ancona'da öldü. Küçümsenmeyecek değerde latince şiirler yazdı. Ayrıca tarih ve coğrafya konusunda eserleri ve çağı hakkında değerli bilgi veren mektupları vardır. (L)

PİUS III (Francesco TODESCHİNİ - PİCCOLOMİNİ) [Siena 1439 - Roma 1503], 1503'te yirmi altı gün papalık yaptı. (L)

PİUS IV (Giannangelo DE MEDİCİS) [Milano 1499-Roma 1565], papa (1559-1565). 1545'te Ragusa başpiskoposu, 1549'da kardinal oldu. Papa Paulus IV'ün sert yönetimine karşı tepki olarak papalığa seçildi. Selefinin yeğenlerini öldürttü. Kendi de akrabalarını kayırmağa başladı. 1562'de üçüncü defa Otuzlar konsilini topladı. Bu konsil 1563'te son buldu. Pius IV, Paulus IV'ün sert *İndex*'ini yeniden gözden geçirtti, *Vulgata*'nın yeni bir baskısını yayımlatmağa çalıştı. (L)

PİUS V Aziz (Antonio GHİSLİERİ) [Bosco, Marengo 1504 - Roma 1572], papa (1566-1572). 1560'ta Mondovi piskoposluğuna tayin edildikten sonra papa Pius IV'ün yerine seçildi. Roma'dan başlayarak kilise reformunu gerçekleştirmeğe çalıştı ve Otuzlar konsilince alınan kararları titizlikle uygulayarak dinin ticarete âlet edilmesine ve kilise imtiyazlarına karşı sıkı tedbirler aldı, Aziz Tommaso'nun eserlerinin yeni bir baskısını hazırlattı. 1570'te İngiltere kraliçesi Elizabeth'i afaroz ederek tahttan indirmeğe teşebbüs etti ve Mary Stuart'ı destekledi. Bütün hıristiyan prenslerini Türklere karşı birleştirmek amacıyle Venedik ve İspanya ile hıristiyan ittifakını kurdu. Avusturya prensi Don Juan'ın yönettiği Hıristiyan Birliği filosu Türklere karşı İnebahtı zaferini kazandı (1571). Pius V'in kararnameleri 1640'ta *Epistolae Apostolicae* (Havarilerin Mektupları) başlığı altında yayımlandı. Clemens XI tarafından 1712'de aziz ilân edildi. (L)

PİUS VI (Giannangelo BRASCHİ) [Cesena 1717 - Valence, Fransa 1799], papa (1775-1799). Koruyucusu papa Clemens XIV'ün yerine papa seçildi. Zevkine düşkün, akrabalarını kayıran bir insandı; büyük devletlere karşı uzlaştırıcı bir siyaset güttü. Aydın istibdat ile özellikle Febronianizm* ve Jozefizm* ile çatıştı. 1782'de Viyana'ya yaptığı gezi başarısızlıkla sonuçlandı. Fransız devrimi papanın kaygılarını daha da artırdı. Fransız ordularının zaferleriyle İtalya'da devrim propagandası gelişiyordu. Pius VI, 1796 haziranında Napolyon ile ağır şartlar taşıyan bir ateşkes antlaşması imzaladı. Papa *Pastoralis Sollicitudo* kararnamesiyle Fransa cumhuriyetini tanıdı. Bundan sonra papalık devletlerini korumağa çalıştı, fakat orduları Faenza'da yenildi ve 19 şubat 1797'de Tolentino antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Joseph Bonaparte vekil olarak Roma'ya gönderildi, fakat kendisine refakat eden subaylardan

PİUS II

PİUS V

papa PİUS VI

PİUS VII

PIUS VIII

Duphot öldürülünce, Direktuvar 15 şubat 1798'de Roma cumhuriyetini ilân etti: papa esir alınarak 20 şubatta Siena'ya, haziranda Floransa'ya, mart 1799'da Parma'ya, daha sonra Torino'ya götürüldü ve bitkin bir halde Alpler'i aştı. 13 Temmuzda Valence kalesine hapsedildi ve altı hafta sonra orada öldü. (L)

PİUS VII (GREGORİO Luigi Barnaba CHİARAMONTİ) [Cesana 1742 - Roma 1823], papa (1800-1823). Venedik Kardinaller meclisinde üç ay süren görüşmelerden sonra 14 mart 1800'de Fransa'da ölen Pius VI'nın yerine papa seçildi. Temmuz 1800'de Roma'da Marengo galibiyetinden sonra Napolyon ile konkordato konusundaki ilk görüşmeleri yaptı. Karşılaşılan güçlüklere rağmen (Fransa'da papazlara karşı muhalefet, Roma'da Maury tarafından temsil edilen Louis XVIII'in muhalefeti, anayasaya sadık Kilisenin doğurduğu meseleler, sadakat andı içmeyen piskoposların durumu, Fransa rahiplerinin tutumu, birinci konsülün talepleri v.b.) Bernier, Spina ve daha sonra Consalvi tarafından yürütülen müzakereler sonunda 15 temmuz 1801'de konkordato imzalandı. 16 Eylül 1803'te İtalya cumhuriyeti ile buna benzer bir antlaşma imzalandı. 1804'te Napolyon'a karşı sempati besleyen Pius VII, 2 aralıkta Paris'e giderek Napolyon'a imparatorluk tacını giydirdi, fakat Papalık makamını Fransa'ya nakletmeyi reddetti. Çok geçmeden Fransa imparatorluğuyle anlaşmazlıklar başladı. Anlaşmazlıkların önemli sebepleri şunlardı: İtalya kralı Napolyon'un italyan rahip sınıfının statüsünü kendi otoritesine dayanarak tespit etmesi; 1805'te Ancona'nın işgali; rahip sınıfıyle imparatorluk arasında yeni bir anlaşmazlığın başlaması; papanın 1806'da Abluka'ya katılmayı reddetmesi. 2 Şubat 1808'de general Miollis'in orduları Roma'yı işgal etti. Papa kendisini savaş esiri sayarak her türlü görüşmeyi reddetti. 17 Mayıs 1809'da Papalık devletlerinin Fransız imparatorluğuna iltihakı ilân edildi. Papa buna 10 haziranda imparatoru afaroz eden *Quum Memoranda* karanamesiyle karşılık verdi. 4 Temmuzda Radet tarafından tutuklanarak Floransa, Grenoble, Nice yoluyle 6 temmuzda Savona'ya götürüldü. Napolyon ise Hıristiyanlığın da merkezi haline getirmek istediği Paris'e kardinalleri ve tarikat başrahiplerini çağırıyordu. Tek başına kalan Pius VII teslim olmadı ve yeni piskoposların tayinini onaylamayı reddetti. Ancak sonunda yorgun düşerek 1811'de «İmparatorluk konsili»nin temsilcilerini kabul etmeğe razı oldu. 20 Haziran 1812'de papa Pius VII Fontainebleau'ya gitti ve 25 ocak 1813'te Napolyon'un zoruyle «Fontainebleau konkordatosu»nu imzaladı. Bütünüyle Fransa Millî kilisesinin isteklerine uygun olan bu konkordatoyu papa 24 martta siyah kardinallerin öğütlerine uyarak reddetti. İmparatorun karşılaştığı güçlükler çatışmaya son verdi. Papa 23 ocak 1814'te Fontainebleau'dan ayrılarak 24 mayısta Roma'ya vardı, Consalvi'nin papayı temsil ettiği Viyana kongresinde hemen tamamıyle papaya geri verilen Papalık devletlerinin yeniden kurulmasına çalıştı. Aynı zamanda 1817'de Piemonte ile 1818'de İki-Sicilya ile, 1821'de de Prusya ile konkordatolar imzalayarak millî kiliselerin yeniden kurulmasını sağladı. Fransa'da 1817'de Restorasyon döneminde tasarlanan konkordatodan vaz geçerek tekrar 1801 konkordatosuna döndü. Büyük bir hoşgörü göstererek Bonapart ailesine iltica hakkı tanıdı. Yaptığı en önemli işlerden biri cizvit tarikatını yeniden kurması oldu (*Sollicitudo kararnamesi*, 7 ağustos 1815). [L]

PİUS VIII (Francesco Saverio CASTİGLIONİ) [Cingoli 1761-Roma 1830], papa (1829-1830). 1800'de Montalto piskoposu oldu. İmparatorluk devrinde sürüldü; 1816'da kardinalliğe ve Cesena piskoposluğuna, 1821'de Frascati piskoposluğuna getirildi. Değerli bir hukukçuydu; karakterini etkileyen sakatlığına rağmen papa seçildi. Kısa süren papalık devrinde 1829'da Hollanda'da kilise hiyerarşisi yeniden kuruldu ve Fransa'da 1830 Temmuz devrimi patlak verdi (papa Pius VIII, Louis-Philippe'i savundu). Ayrıca Rheinland'da katoliklerle katolik olmayanların evlenmesi meselesi, Pius VIII'in papalığı sırasında çözümlendi. Pius VIII de Leo XII gibi liberalizmi mahkûm etti. (L)

PİUS IX (Giovanni Maria MASTAİ FERRETTİ) [Senigallia 1792-Roma 1878], papa (1846-1878). Gençliğinde bir sinir hastalığı geçirdiğinden ancak 1819'da papaz oldu. 1831'de Spoleto başpiskoposluğuna, 1832'de İmola piskoposluğuna getirildi. Papa Gregorius XVI ve Lambruschini'nin kaba metotlarına karşı çıkarak reformcu eğilim gösterdi, bu yüzden liberal olarak tanındı. 1840'ta kardinal oldu, Gregorius XVI ölünce yerine papa seçildi. Alçakgönüllülüğü, güler yüzü, neşesiyle çok sevildi, fakat kolay etkilenmesi onu kararsızlığa ve yarım tedbirlerle yetinmeğe yöneltti. Kısa süre sonra işlerin yönetimini devlet müsteşarına bıraktı. 1831-1832 ihtilâlcileri için 16 temmuz 1846'da af çıkarması sayesinde halk tarafından çok sevildi ve öncülük ettiği reform hareketi bütün İtalya'ya yayıldı. Ancak Roma meselesi ve İtalyan birliği karşısında papa taraftarları doktrinini benimseyeceği sanılan Pius IX çok çekimser davrandı. 29 Nisan 1848'de Avusturya'ya karşı savaşmayı reddetti; 15 kasımda emrinde bakanlık yapan Rossi öldürüldü; 24 kasımda papa, Gaeta'ya kaçarken Roma cumhuriyeti ilân edildi. Bundan sonra Pius IX italyan vatanseverlerinin gözünde kendi topraklarını savunan bir gerici sayıldı. 1849'da Fransızların papadan yana müdahalede bulunması bu inancı güçlendirdi. Nisan 1850'de Roma'ya dönen Pius IX yeniden otoriter bir rejim kurdu, (yönetimde söz sahibi olan kişi gerçekte devlet müsteşarı Antonelli'ydi). İtalyan cizvitlerinin dergisi *Civiltà Cattolica* Papalığın yarı resmî organı haline geldi (1850).

Papa ile Piemonte arasında yirmi yıl boyunca bazen şiddetli, bazen sinsi bir savaş sürdürüldü. Bu savaşta Cavour'un ustalığı ve Napolyon III'ün iki yüzlü siyaseti başlıca rolü oynadı. Sonunda Roma 20 eylül 1870'te ele geçirildi ve Papalık devletleri İtalya krallığına bağlandı. (Bk. PAPALIK *devletleri* ve İTALYA.) 2 Mayıs 1871'de çıkarılan Garantiler kanununa rağmen papa kendisini Vatikan'da esir saydı.

Pius IX dünya işlerinde kaybettiği otoriteyi manevî yönde yeniden kazandı.

Din işlerinde Roma'nın benimsediği sistem hem fransız görüşünü, hem de alman imparatoru Joseph II'nin devleti hâkim kılan önerisini kesin bir yenilgiye uğrattı. Kulturkampf bunalımı sonunda da Roma'nın görüşü büsbütün güç kazandı.

Katolik kilisesinin zulme uğrayan papaya gösterdiği (bazılarının «papaperestliğe» kadar götürdüğü) bağlılık sonucunda hıristiyanların dikkati Roma'ya yöneldi ve Papalık daha önce görmediği büyük bir itibar kazandı. Pius IX millî kiliselerin işlerine zorla müdahale etti. 1849-1860 Arasında kiliseye büyük imtiyaz tanıyan Fransa'da piskopos Pie, Louis Veuillot ve rahip Guéranger tarafından desteklenen papa, Dupanloup ve Darboy gibi yüksek rahiplerle Montalembert, Gratry gibi «liberal» bilinen katoliklere karşı düşmanlığını gizlemedi. Fransız kilise geleneklerinin yerini roma âyin sistemi aldı. Papanın kilise içindeki rolü gittikçe önem kazandı, bu durum 8 Aralık 1854'te ilân edilen «Günahsız Doğum» dogmasıyle ve özellikle Birinci Vatikan konsilinin 18 temmuz 1870'te tespit ettiği «papanın doktrin konusunda yanılmazlığı» ilkesiyle daha da belirlendi. Hollanda, İngiltere ve A.B.D. gibi Protestanlığın ağır bastığı ülkelerde Papalık Katolikliğin yeniden canlanmasını sağladı. İngiltere'de 1850'de katolik hiyerarşisi yeniden kuruldu. Dış ülkelere gönderilen misyoner heyetlerine büyük önem verildi.

Papanın içten dindarlığının da hıristiyanların dine bağlılığını etkilediği sanılır. Lourdes, Paray-le-Monial, La Salette, Lorette gibi hac yerlerinin de teşvikiyle İsa'nın Kutsal Kalbi'ne ve Bakire Meryem'e ibadet yaygınlaştı. Din heyetleri, katolik dernekleri sıkı bir zincir halinde bütün Hıristiyanlığı kapladı. Ancak bu dindarlık akımı papazların eğitim yetersizliğini unutturamadı. Din savunması derine inmiyor, gelişen laiklik, rahip aleyhtarlığı, bilimcilik ve dine kayıtsızlık akımları karşısında güçsüz kalıyordu. Pius IX'un Papalık devri, sosyalizmi ve enternasyonalizmi çabucak benimseyen bir proletaryanın gelişme çağına rastlar. Katolikler bile kendi aralarında liberalizm için veya liberalizme karşı savaşıyorlardı. Bu hareket karşısında Pius IX yeniden

papa PİUS IX

papa PİUS X

papa PİUS XI

papa PİUS XII

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano

öğütlerine uyarak ve merkezci bir siyaset güdüp kardinaller meclisiyle ilişkilerini keserek sert bir tavır takındı. *Quanta cura* genelgesinde (aralık 1864) öfkeli bir dille çağın içine düştüğü başlıca yanlışları kınadı ve bunları günah saydı: akılcılık, fransız din sistemi, devletçilik, sosyalizm, natüralizm. Genelgeye ek olarak *Syllabus Errorum* adını taşıyan bir katalog yayımlandı. Katalogda 80 teklif sayılıyor ve bunların kabul edilmeyeceği belirtiliyordu. Bu belgeler oldukça büyük heyecan yarattı. (L)

PİUS X Aziz (Giuseppe SARTO) [Riese, Venetia 1835-Roma 1914], papa (1903-1914). 1903 Konklavında Avusturya'nın, oyların çoğunluğunu toplayacağı sanılan kardinal Rampolla'ya karşı veto hakkını kullanması üzerine, papa Leo XIII'ün yerine papalığa seçildi. Kardinal Gasparri yönetimi altında başlayan kilise hukukunun yeniden düzenlenmesi, Papanın ölümünden sonra yeni kilise hukukunun ilânıyle sonuçlandı (1917). Kilise yönetimi yeniden teşkilâtlandı. Litürjik reform, özellikle kilise müziğine yöneldi: gregoryen müzik ve gerektiğinde palestrina polifonisi Kilisenin resmî müziği haline getirilerek özellikle İtalya'da din dışı müziğin Kiliseye girmesine engel olundu. Pius X yumuşakbaşlı olmakla beraber ister istemez siyaset ve doktrin çatışmalarına karıştı. 1905'te çıkarılan bir kanunla Fransa'da devlet ve kilise işleri ayrılınca papa çeşitli kararnameler yayımlayarak sert bir tutum benimsedi. Sosyal alanda savunma siyaseti gütmek zorunda kaldı. İtalya'da 1904'te lağvedilen Kongreler derneğinin siyasî eğilimlerine karşı cephe aldı. (L)

PİUS XI (Achille RATTİ) [Desio 1857 - Roma 1939], papa (1922-1939). 6 Şubat 1922'de papa seçildi. Papalık kararnameleri kadar önemli bir rol oynamağa başlayan radyo mesajlarıyla her fırsatta görüşlerini dünyaya ulaştırdı. Felsefî ve siyasî sistemler karşısında çok kesin bir tavır takındı: 1931'de faşizmin aşırılıklarına karşı cephe aldı, 1937'de naziliği ve tanrıtanımaz komünizmi telin etti.

Çok usta bir diplomat olan Pius XI, birtakım siyasî meselelere de çözüm yolu buldu; 1929'da İtalya ile Laterano antlaşmasını imzaladı, 1933'te Almanya ve 1919-1921 barış antlaşmalarından sonra meydana çıkan devletlerin çoğunluğu da dahil olmak üzere 18 ülkeyle konkordatolar imzaladı.

Hümanist olan papa, bütün teknik gelişmelerle ilgilendi. 1931'de Vatikan Radyo istasyonunu ve 1936'da Papalık Bilimler akademisini kurdu. (L)

PİUS XII (Eugenio PACELLİ) [Roma 1876-Castel Gandolfo 1958], papa (1939-1958). 2 Mart 1939'da ölen papa Pius XI'in yerine geçti. Modern dünyayı her yönüyle hıristiyanlaştırmağa çalıştı, bunu özellikle siyasî, sosyal, iktisadî, fikrî devrimlerin hızla geliştiği ve toplum faaliyetlerinin laikleşmeğe doğru gittiği bir zamanda gerçekleştirmeğe çalıştı. Birkaç yabancı dil bilen papa, sayısız demeç ve radyo mesajıyle sesini bütün dünyaya duyurdu. Barışın korunması için çabalarını artırdı ve savaş başladıktan sonra da hıristiyan ruhuna uygun bir barışın şartlarını tespit etmeğe çalıştı (20 ekim 1939 tarihli *Summi Pontificatus* kararnamesi; 13 haziran 1940 tarihli *Saeculo Exeunte* kararnamesi). Dünya savaşının doğurduğu felâketleri hafifletmek için Savaş Esirleri ve Mülteciler Haberleşme bürosunu ve «Papalık Yardım komisyonu»nu kurdu. Savaştan sonra komünist ülkeler blokunun doğmasıyle Roma'nın bu devletlerle olan ilişkilerinin kesilmesi, papa Pius XII için devamlı bir endişe kaynağı oldu. 1942 Noel mesajı ve Devlet bakanlığının 1 temmuz 1949 tarihli bildirisiyle marksizm kesinlikle mahkûm edildi.

Dogmalar konusunda Pius XII önemli meseleleri ele aldı. 7 Mayıs 1940'ta Portekiz ile, 27 ağustos 1953'te İspanya ile bir antlaşma imzaladı, evlilik, aile, çocukların eğitimi gibi meseleler üstüne dünyanın dikkatini çekti. 1958'de, ölümünden sonra, İkinci Dünya savaşında, özellikle nazilerin giriştiği yahudi kıyımına karşı resmen ses çıkarmaması şiddetli tartışmalara yol açtı. (L)

PİVA i. (ital. k.). Ortaçağ italyan halk dansı; zamanla, *ballo*'nun dördüncü bölümünü meydana getirdi. (L)

PİVALİK sıf. (fr. *pivalique*). Formülü $(CH_3)_3C - CO_2H$ olan bir asit için kullanılır; 35°C'ta ergir, 163°C'ta kaynar ve pinakoloh'un yükseltgenmesiyle elde edilir. *Eşanl.* DİMETİLPROPANOİK. TRİMETİLASETİK. (L)

PİVETEAU (Jean), fransız paleontoloğu (Rouillac 1899). Sorbonne'da profesörlük yaptı. Özellikle fosil omurgalıları inceledi ve yedi ciltlik bir paleontoloji incelemesi (*Traité de Paléontologie*) yayımladı. (L)

PİVOT i. (?). Spor. Basketbolde, bir oyuncunun yerdeki ayağının üzerinde dönerek yaptığı hareketle birlikte pas vermesi veya potaya şut atması. || *Teşm. yol.* Basketbolde duruş şekline göre ortalık durumunu gösteren oyuncu. (L)

PİWARSKİ (Jan Feliks), polonyalı ressam ve gravürcü (Wlostowice 1795-Varşova 1859). Önce Polonya'da, sonra Viyana'da okudu. Orada A. Bartsch'ın öğrencisi oldu. Hayatının büyük bir kısmını öğretmen olarak Varşova'da geçirdi, konusunu günlük hayattan alan tablolar ve manzara resimleri yaptı. Özellikle gravür üstünde çalıştı (sokak sahneleri ve halk tipleri, 1841). [M]

PİWNİCZNA, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) turizm merkezi, Poprad ırmağı kıyısında. (L)

PİXÉRÉCOURT (René Charles GUİLBERT DE), fransız oyun yazarı (Nancy 1773-ay.y. 1844). 1797'de, *Les Petits Auvergnats* (Auvergne'li Küçükler) adlı bir perdelik komedisiyle tanındı. Otuz yıl içinde, yüz on bir oyun yazdı: *Coelina ou l'Enfant du Mystère* (Coelina veya Esrarlı Çocuk) [1800], *Les Orphelins du Hameau* (Köyün Yetimleri) [1801], *Les Ruines de Babylone* (Babil Yıkıntıları) [1810], *La Fille de l'Exilé* (Sürgündeki Kız) [1819], *Latude ou Trente-Cinq Ans de Captivité* (Latude veya Otuz Beş Yıllık Tutsaklık) [1834] v.b. Pixérécourt'a MELODRAMIN BABASI denir. (L)

PİXİİ (Hippolyte), fransız mucidi (1808 - 1835). Babası gibi, fizik âletleri yaptı. Ampère'in isteği üzerine, 1832'de ilk indüklemeli elektrik makinesini gerçekleştirdi: dönerek çalışan bu makine alternatif akım sağlıyordu. Fakat Pixii buna Ampère komütatörünü uygulayarak sürekli akım elde etti. (L)

PİXİS, alman müzikçi ailesi. Başlıca üyeleri: FRİEDRİCH WİLHELM (Mannheim 1786 -Prag 1842) ve JOHANN PETER (Mannheim 1788-Baden-Baden 1874) kardeşler. Friedrich kemancı ve orkestra şefiydi. Piyanocu olan Johann, Münih, Viyana, Paris, Baden-Baden'de öğretmenlik yaptı ve operalar, senfoniler, piyano parçaları besteledi. (M)

PİYADE i. (fars. *piyâde*). Yaya savaşan askerlerin meydana getirdiği sınıf: *Refet Paşa kuvvetlerine karşı, Dumlupınar'da, yalnız bir piyade alayı bıraktı* (Atatürk). || Bu sınıftan olan asker. || Bir çift kürekle çekilen küçük boy sandal: *Onlar üç sandala, biz bir piyadeye kurulduk* (Ahmed Rasim). || *Esk.* (Bir konuda) Bilgisi az olan kimse. || Sıf. *Esk.* Yaya: *Fakat sen de atından inip de benim gibi piyade olmalısın* (Cevdet Paşa).

— *Esk. Piyade kaldırımı*, yaya kaldırımı. || *Piyade-gû*, yayalıkla ilgili. || *Piyade-rev*, yaya giden.

— Ask. *Piyade sınıfı*, savaştaki görevini ateş, manevra etkisiyle yapan yaya muharip sınıf. (Bk. ANSİKL.) || *Piyade tümeni*, kara ordusunun çeşitli muharip sınıflarından kurulan, başlı başına bir savaşı yürütmeğe her bakımdan yeterli temel kuruluşa verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Oyun. Satranç oyununda ön sıraya dizilen taşların her biri. *Eşanl.* PİYON.

— Teşk. tar. *Piyadei hümayun neferatı*, saraya ait piyade denilen kayıklarda hizmet görenlere verilen ad. (Kayıkhane ocağına bağlıydılar ve sayıları sandalcılarla birlikte 43'tü.)

— ANSİKL. Ask. *Piyade sınıfı.* Yakın muharebe sınıfı olan piyade, taarruzda düşmana yaklaşmak, onu imha veya esir etmek, savunmadaysa düşmanı, işgal ettiği (savunduğu) bölgeye sokmadan ateş ve karşı taarruzla yok etmek göreviyle yükümlüdür.

Piyade sınıfı, özelliği bakımından, bir arazi parçasını ele geçirmek ve bu arazi parçasını uzunca bir süre elinde tutabilmek yeteneğine sahiptir. Böylece düşmanı, üzerinde

piyadeler

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Moşa PİYADE

yerleştiği arazi parçasından söküp atabilir ve onu her çeşit arazide takip edebilir. Öteki muharip sınıflar tarafından, özellikleri sebebiyle geçilemeyen veya aşılamayan arazi üzerinde de manevra yapabilir. Küçük gruplara bölünerek hareket ve manevra yapabilme yeteneği, piyade sınıfına kuvvetli savunma mevzilerini ele geçirmek için, saklı yaklaşma yollarından ve arazinin çeşitli dalgalarından yararlanarak ilerlemek ve taarruz etmek imkânı verir. Piyade sınıfı, taktik alanda kazanacağı yüksek hareket ve manevra kabiliyeti sayesinde savaşta daima asıl sınıf olarak kendini kabul ettirmiştir. Piyadenin, yaya olarak savaştığı için, muharebedeki hareket gücü zayıftır; daha hızlı hareket kabiliyetine sahip kuvvetlere karşı harekâta girişirken, özel olarak desteklenemezse, bağımsız olarak savaşması güçleşir.

● Her çeşit taktik harekâtı kendi birlik, silâh ve araçlarıyle başaran *piyade tümeni*, gerekli sınıf ve silâhlarla, destek birlikleri, lojistik hizmet ve ikmal birliklerinden meydana gelir. Düşmana en etkili darbeyi indirerek, en güç taarruz şekli olan yarma taarruzunu yapabilir; çeşitli arazi üzerinde de gerekli her türlü harekât ve manevrayı yapabilme yeteneğine sahiptir. Tek başına savaşabilir veya daha büyük bir birliğin ast kuruluşu olarak da her çeşit harekâta katılabilir. Bu amaçla, bir piyade tümeninin kuruluşunda, piyade birliklerinden başka, sahra topçusu, zırhlı birlik, istihkâm, muhabere ve öteki destek birlikleriyle çeşitli lojistik hizmet birlikleri bulunur. (M)

PİYADE (Moşa), yugoslav devlet adamı (Belgrad 1890-Paris 1957). Belgrad'da gazetecilik yaptı (1920). Bağımsız Emek partisini kurdu (1923). 1925-1939 Yılları arasında tutuklandı, cezaevinde Tito ile tanıştı. 1940 Ocak ayında yeniden tutuklandı. Almanların Yugoslavya'yı istilâsı üzerine Tito'nun partizanlar teşkilâtına katıldı ve faşist aleyhtarı Millî Kurtuluş konseyi başkanı oldu (kasım 1943). Komünist partisi politbüro üyeliğine (1948-1952) ve Federal Halk Meclisi başkanlığına (1954) getirildi. (L)

PİYALE i. (fars. *piyāle*). *Esk.* Şarap bardağı, içki kadehi: *Ateş doludur, tutma yanarsın / Karşında şu gülgûn piyale* (Ahmed Hâşim). *Piyale, lâle, sebu, nükte, hande hep karışık* (Tevfik Fikret). || *Piyale-gir*, kadeh tutan. || *Piyale-keş* (veya *piyale-nuş*), içki içen: *Olmuş kimi safa ile rind-i piyale-keş / Olmuş kimisi hırs ile üftade-i riya* (Ziya Paşa). || *Piyale-keşî* (veya *piyale-nuşî*), içkiye düşkünlük. (M)

Piyale, Ahmed Hâşim'in şiir kitabı (1926). Şairin *Göl Saatleri*'nden (1921) sonra yayımladığı ikinci şiir kitabıdır. Başında, Hâşim'in daha önce *Dergâh* dergisinde yayımladığı «Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar» adlı makalesi vardır. Bu makalede Hâşim, kendi şiir anlayışını açıklar; «saf şiir»in ne olduğunu anlatır. Bu önsözden sonra gelen «Mukaddime» adlı şiir de bir ikinci önsöz niteliğindedir. *Göl Saatleri*'nde kullandığı «edebiyatı cedide» dilini Hâşim, *Piyale*'de değiştirdi; ilk kitabına göre daha sade bir dil anlayışına ulaştı. (M)

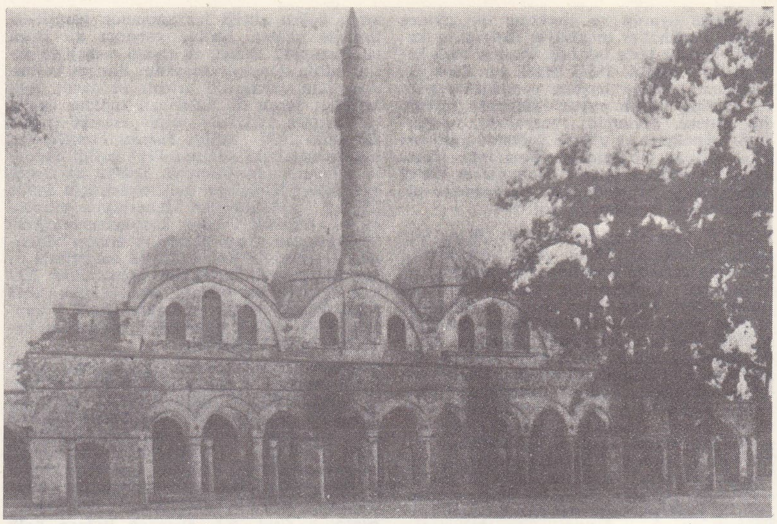

Piyalepaşa camii (İstanbul Camileri adlı kitaptan)

PİYALE PAŞA, türk devlet adamı ve kaptanıderyası (Tolna,? - ?, 1578). Mohaç seferinden sonra saray hizmetine alındı ve Enderun'dan yetişti. 1547'de kapıcıbaşı ve Sinan Paşanın ölümü üzerine, Gelibolu sancakbeyi ve kaptanıderya oldu (1554). 1555 Baharında emrine verilen 60 gemi ve Karlıili sancakbeyi Turgut Reis ile birlikte Fransa'ya yardım etmesi ve fransız donanmasıyle birleşerek hareket etmesi emredildi. Bunun üzerine Turgut Reis ile birleşen Piyale Paşa, fransız donanması gelmeden önce, İtalya yarımadasının ucundaki Reggio kalesini aldı. Daha sonra fransız donanmasıyle birleşerek Piombino'yu kuşattı. Kış yaklaşınca ve osmanlı kuvetleriyle fransız askerleri arasında anlaşmazlık başgösterince İstanbul'a döndü. 1556 Baharında Oran'ı, 1557 yazında da 60 kadırga ile hareket ederek, Bizerte'yi aldı. 1558'de ise Majorka adasında Ciudadela'yı ele geçirdi. Bu başarılarından dolayı Cezayir beylerbeyliği payesi verildi. Osmanlı donanmasının Akdeniz'deki bu başarıları üzerine ispanya, papalık, malta, napoli, cenova ve floransa donanmaları Osmanlılara karşı birleşti. Bu donanma Cerbe (Gerba) adasını ele geçirdi (1560). Turgut Reis'in yardım istemesi üzerine Piyale Paşa, haçlı donanmasını yenerek, Cerbe'yi de geri aldı (1560). İstanbul'a dönüşünde Şehzade Selim'in kızı Gevherhan Sultan ile evlendirildi. Bir süre sonra İspanya'ya ait Penon de Velez adasını ele geçirdi (1564) ve Malta seferine kaptanıderya olarak katıldı. Malta kuşatması Turgut Reis'in şehit düşmesi üzerine başarısızlıkla sonuçlandı; bu kuşatma sırasında Piyale Paşa da bacağından yaralandı (1565). Bir yıl sonra Sakız adasını aldı. Selim II zamanında kaptanıderyalıktan ayrılarak üçüncü vezirliğe tayin edildi. Lala Mustafa Paşanın kumandasında başlayan Kıbrıs seferine katıldı. Adaya, başarılı bir çıkartma harekâtı yaptı; Kıbrıs'a gönderilecek yardımları önledi ve denizyolunun güvenliğini sağladı (1570). Bir yıl sonra ikinci vezirliğe tayin edilen Piyale Paşa bu görevdeyken öldü. Piyale Paşanın Kasımpaşa Kozluderede bir camii, Kasımpaşa'da Küçükpiyale mescidi, medrese ve tekkesi vardır. (M)

Piyalepaşa camii veya **Tersane camii,** İstanbul'da Kasımpaşa semtinde cami. XVI. yy.ın ikinci yarısında Piyale Paşa tarafından yaptırıldı. Dikdörtgen planlı ve altı kubbelidir. Kubbeler, caminin orta yerinde iki büyük ayağa dayanır. Caminin arka bölümü dışında kalan tarafları sütunlara dayanan kemer ve tonozlarla örtülüdür. Mihrap çinileri, desen bakımından önemlidir. Pencereleri, mor zemin üzerine beyazla ayetler yazılı çiniler çevreler. (M)

Piyalepaşa çeşmesi, İstanbul'da Kasımpaşa semtinde çeşme. 1642'de Azak seferine katılan tersane kethüdası Piyale Paşa tarafından yaptırıldı (1638). Kesme taştan osmanlı klasik mimarî üslûbundadır. (M)

PİYALE PAŞA Uzun, türk kaptanıderyası (öl. İstanbul 1644). Tersane kethüdası oldu (1631). Bu görevdeyken Karadeniz'de Kazaklara karşı savaştı ve birçok kazak çayka*sını batırdı; mîrimîran (beylerbeyi) rütbesiyle kaptanıderya oldu (1642); bir yıl sonra rütbesi vezirliğe yükseldi (1643). Donanma ile Akdeniz'e açıldı, dönüşünde Trablusgarp dayısı Mehmed Beyin padişaha gönderdiği hediyelerin bir kısmını sakladığı iddia edilerek, Sultan İbrahim tarafından öldürtüldü. (M)

PİYAN i. Denizc. *Piyan bağı*, zorlamalara dayanıklı arma kasaları yapmakta ve makara sapanlarını bağlamakta kullanılan bağ. || *Piyan cevizi*. *Eşanl.* GERDEL *cevizi*. || *Piyan kasa*, halat bedeninde doblin yapıp üzerine piyan bağı vurarak meydana getirilen kasa. (M)

PİYANGO i. (ital. *bianco*'dan [?]). Düzenleyicileri tarafından bastırılmış numaralı kâğıtları satın alanlar içinden kazananların kura ile tespit edildiği talih oyunu: *Acaba piyangodan kırk bin lira çıksa ağrılarım geçer mi?* (N. Ataç). *Basınımız, bu piyongo havadisini bir iki defa yazmakla doyamaz* (H. R. Gürpınar). || *Eşya piyangosu*, kura sonucunda kazananlara piyangoyu tertipleyen tarafından çeşitli eşya verilen piyango türü.

— ÇEŞ. DEY. *Piyango çekmek*, talih oyunu

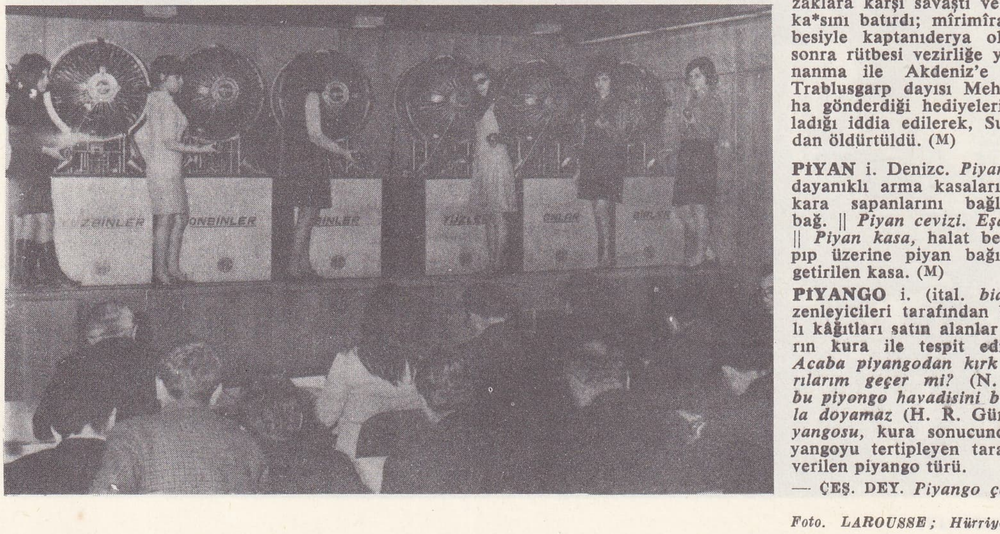

millî piyango çekilişi

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

için hazırlanmış kâğıtlardan birini bulunduğu yerden almak. *Argo.* [Öğretmen için] Sözlü yoklama yapmak. || *Piyango vurmak,* piyangoda kazanmak.

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Millî piyango bayii,* millî piyango yönetim kurulunca kendisine millî piyango bileti satma yetkisi verilen kimse. (Bayi, satımdan belirli bir komisyon alır.) || *Millî piyango bileti.* Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de birkaç çeşit *piyango* uygulanır. Piyangoların bir kısmı, özel dernekler, spor kulüpleri, siyasî partilerce genellikle *eşya piyangosu* şeklinde düzenlenir. Siyasî Partiler kanununa göre, partilerin gelir sağlamak amacıyle piyango düzenlemeleri mümkündür. Bankaların ikramiye çekilişleri de, bağlı oldukları özel hüküm ve şartlara rağmen piyango niteliğindedir. Yine uygulanış ve yönetimi farklı olmakla birlikte Spor Toto da bir tür piyango sayılır. Ancak, Türkiye'de piyango denilince genellikle devletin üstüne aldığı ve ayrı bir kuruluşla yürüttüğü Millî Piyango faaliyeti söz konusu olur. Piyango faaliyeti gerçek anlamda bir kamu hizmeti değildir. Bu sebeple devletçe yürütülmesi tartışmalıdır. Bununla birlikte, Millî Piyango Teşkiline Dair kanundan anlaşılabileceği gibi, amaç hazineye gelir sağlamak, Hava kuvvetlerine yardım etmek ve böylece, dolaylı da olsa kamu hizmetlerinin gerektirdiği maddî imkânlardan bir kısmını sağlamaktır.

● *Millî piyango bileti,* Millî Piyango idaresi tarafından, hamiline olmak üzere her çekilişten önce çıkarılır. Piyango biletlerinin çıkarılmasından önce, çekilişe ait ikramiye ve amortilerin tamamının karşılığı Merkez bankasına yatırılır. Banka da ikramiye ve amortilerin ödenmesini taahhüt eder. Piyango biletleri hamiline olduğundan, çekilişten önce veya sonra kaybolduğu bildirilen biletlerin sahiplerine, bilet ibraz edilmedikçe ikramiye veya amorti verilemez. Çekiliş gününden itibaren bir yıl içinde ibraz edilmeyen biletlere ait ikramiye ve amortiler tutarı piyango idaresince gelir kaydedilir. Biletlerin, üzerinde yazılı değerlerden daha yüksek fiyatla satılması yasaktır. Bu yasağa uymayanların bayilik ruhsatnameleri iptal edilir. Piyango ikramiye ve amortileri her türlü resim ve vergiden muaf tutulmuştur. Piyangodan elde edilecek safî gelirler bütçeye gelir olarak kaydedilir, kısmen de Hava kuvvetlerinin levazım ve teçhizatına tahsis olunur.

— Tar. Bazı yazarların piyangoyu İbranîler ve Mısırlılara mal etmelerine rağmen, piyangonun asıl kaynağı Roma'da görülür. Roma'da tanrı Saturnus adına düzenlenen bayramlarda piyango düzenlenirdi; daha sonraları, İmparatorluk devrinde, piyango şölenlerde eğlence kaynağı haline geldi; Augustus herkesin değişik ikramiyeler kazandığı piyangolar düzenledi; Elagabalus ise «gülünç» ikramiyeler buldu (sinek, kum, köpek leşi v.b.).

Piyango bütün Ortaçağda ortadan kaybolduktan sonra, Rönesansla birlikte, başta İtalya devletleri (Floransa, Cenova, Venedik, Napoli) olmak üzere bazı devletlerde tekrar görülmeğe başlandı. Fransızlar ise İtalya savaşlarından sonra piyangoyu Fransa'ya getirerek 1660'ta Krallık piyangosunu kurdular. Piyango Fransa'dan sonra komşu devletlere yayıldı: İngiltere, Felemenk, Almanya, İsviçre, İspanya v.d. 1713'te Vatikan'a da geçince XVIII. yy.da bütün Avrupa'ya yayılmış oldu. Piyango üç şekilde görülür: *Basit* piyango, *kademeli* piyango ve özellikle İtalya ve Avrupa'da yaygın olan *numaralı* piyango veya *tombala.* Fransa dışında, bütün avrupa devletleri, piyangonun bir gelir kaynağı olduğunu anlamakta gecikmediler, devlet tekeline alıp piyangolar düzenlediler. (ML)

PİYANİST i. (fr. *pianiste*). Piyanocu: *Piyanist salona dönünce dördü birden el çırptı* (H. E. Adıvar). [M]

PİYANO i. (ital. *piano* [*forte*]'den fr. *piano*). Müz. Telleri vurma ile ses veren klavyeli müzik âleti: *Nihal güldü ve cevap vermeyerek tekrar piyanosuna döndü* (H.Z.

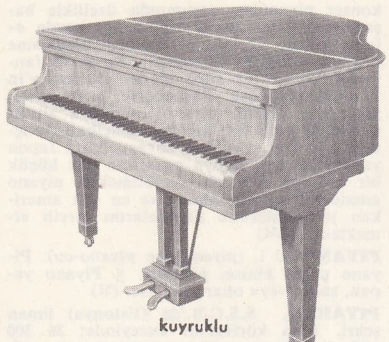
kuyruklu

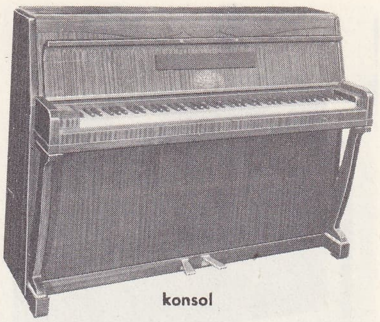
konsol

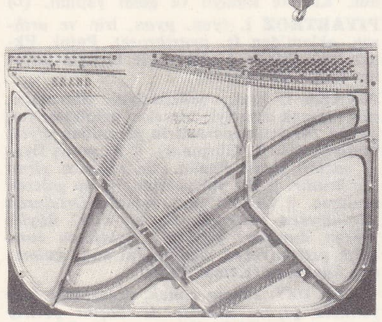

piyanolar
solda, bir konsol piyano tellerinin görünüşü (detay); sağda, mekanizmanın bütünü

Uşaklıgil). *Ertesi günü piyano bahçeye indirildi* (H. R. Gürpınar). || Zf. Sesleri yavaşlatarak. || *Dik piyano,* telleri ve ses kasası dikey olan piyano. || *Düz piyano,* telleri ve ahenk tahtası dikey piyano. || *Kuyruklu piyano,* telleri ve ahenk tahtası yatay olan piyano. || *Mekanik piyano,* manivelalı, pedallı, merdaneli, XX. yy. başında kullanılan piyano.

— ANSİKL. Lir, sitare ve arp'tan çıkma, psalterion ve timpanon gibi telleri çırpılarak çalınan çalgılara XIV. yy.da da bir klavye eklenerek vurma tel sistemi oluşturuldu. Arkadan klavikord çıktı; tellerin titreşimi az çok ayrıntılı bir icraya da elverişli küçük çekiçlerle sağlanıyordu; aynı ilke piyanoya da uygulandı. İlk *pianoforte* italyan Cristofori'nin elinden çıktı (1711). Fransız Marius'un bu çalgıya katkısı, tuşlarının ucu tokmak veya çekiç biçiminde biten tokmaklı klavseni bulmak oldu. Saksonyalı yapımcı G. Silbermann ise, Schröter'in ister yumuşak ister sert çalmağa elverişli, çekiç sistemini geliştirdi ve J.-S. Bach'ın da değerli öğütlerinden yararlanarak, klavyenin tüm ses genişliğinde eşit bir ötüm elde etmeyi başardı. Silbermann *piyano yapımevi,* kurucusunun yeğeni Johann Heinrich ile (1727-1799) büyük isim yaptı; Heinrich'in yetiştirmelerinden Augsburg'da org yapımcısı Johann Andreas Stein (1728-1792) «alman» veya «viyana» usulü denen mekanizmalı piyanolar meydana getirdi; aslında Silbermann'a ait olan bu sisteme itme dilleri ve kısmaç eklendi, ayrıca mekanizmaya, süsleme notalarının icrasını kolaylaştıracak bir hafiflik sağlandı. 1789'da Stein, ayrıntıları belirtmek için kullanılmakta olan dizliklerin yerine pedal koydu. Yapımevini Viyana'ya nakleden yeğeni Andreas Streicher ve torunu Johann Baptist Streicher (1796-1871), piyanonun yapısını (Beethoven'ın arzusu üzerine) daha sağlamlaştırdı ve ikinci bir ötüm kapağı ekleyerek çalgılarına daha dolgun bir ses sağladı.

İngiltere'de, sonatlarıyle piyano edebiyatını başlatan Clementi, Londra'da bir piyano yapımevi yönetmek üzere Collard ile işbirliği kurdu. Burkhard Tschudi ve John Broadwood, F. Weber yapımevlerini de saymak gerekir; Händel'in yakın dostu olan F. Weber'in yaptığı piyanolar orkestralardaki klavsenlerin yerini alacak kadar tutundu. Fakat piyano sanayiinin gerçek kurucusu Silbermann'ın yetiştirmesi alman Zumpe'dir. Piyanodan vaz geçerek seri halinde *dört köşe* veya «square» piyanolar imal etmeğe başladı; «kılavuzlu» denen mekanik piyanoyu gerçekleştirdi ve uyguladığı bu mekanizma ingiliz piyanosuna temel örnek oldu; ayrıca bu çalgıyı virginal'lerin biçimini hatırlatan bir kasa içine yerleştirdi. Geral'lı (Saksonya) Christian Ernst Friederici ise dört köşe piyano modelini 1758'de bulmuştu. Aslında dört köşe olmaktan çok, dik açılı olan bu çalgılar yüz yıl boyunca kuyruklu ve düz piyanolarla rekabet etti. Broadwood âleti geliştirdi: kasanın direnme gücünü arttırdı, tellerin çapını genişletti, ayakçaklığın yerini değiştirdi, Stein gibi dizlik yerine pedal kullandı ve klavyeyi altı oktava çıkardı. Dörtgen piyanoya koşut olarak kuyruklu piyano veya *gran piyano* da (*harpsichord*'un [klavsen'in] gerçek vârisi) yaygın bir haldeydi; yapımcı Beckers (veya Bakkers) bunlardan büyük sayıda imal ediyordu. İlk düz piyanoyu, 1789'da irlandalı Southwell yaptı. Almanya'da, Avusturya'da, Fransa'da ve İngiltere'de yapımcılar kuyruklu piyano modasına karşı öylesine bir direniş gösterdiler ki, bu biçim piyanoların zafere ulaşması için XVIII. yy.ın sonunu beklemek gerekti. Fransa'da ilk piyanosunu 1777'de imal eden Sébastien Erard gerek dörtgen, gerek kuyruklu piyanoda öteki ülkeleri, kalite bakımından geride bıraktı. 1795'te Strasbourg katedrali koro yöneticisi Ignaz Pleyel, Paris'te, önce bir müzik mağazası, arkasından 1809'da bir piyano yapımevi açtı ve çok çabuk ün kazandı; ününü bugün de sürdürmektedir. Erard 1822'de bulduğu bir yenilikle rakibi Pleyel'i aşıverdi; piyano yapım tekniğini alt üst eden, piyano edebiyatının değişmesine sebep olan, virtüozlara yeni bir hız veren bu icat, ikili itme dilleridir. Pleyel gibi bütün piyano yapımcıları da bu yeni sistemi benimsediler; bunların arasında Henri Pape (çapraz tel ve keçeli çekiç'in bulucusu), Kriegelstein, Henri Herz, Bois-

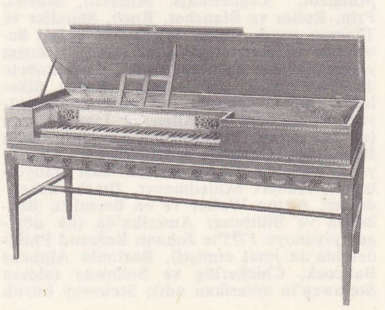
piyano (XVIII. yy. sonu)

Foto. LAROUSSE

konsol piyano
ingiliz regency üslûbu

kuyruklu piyano
B. Cristofori'nin eseri (1720)

modern kuyruklu piyano

selot, Bord, Burgasser, Debain ve Rodolphe, Elcké, Focké, Gaveau (1847), Klein, Mangeot, Leguérinais, Mussard, Mustel, Prin, Roller ve Blanchet, Ruch, Shindler ve Thersen vardı ancak içlerinden çoğu, Scwander ve Herrburger gibi mekanik kısım yapımcılarının da olduğu gibi, dış rekabete dayanamayarak yok oldular. Başka ülkelerde, piyano yapımı gelişmesini sürdürüyordu: İngiltere'de, Allen ve James Thom (ekleme demir çatıyı kuran), Stoddard, John Brinsmead, Chappel ve Hopkinson; Almanya'da (1910'da 300 piyano fabrikası faaliyetteydi), Hubert Schiedmayer, İbach, Bösendorfer, Anton Walter ve en önemlisi, Bechstein ve Blüthner; Amerika'da (ilk dörtgen piyanoyu 1775'te Johann Behrend Philadelphia'da imal etmişti), Bostonlu Alpheus Babcock, Chickering ve Steinway (alman Steinweg'in amerikan adı); Steinway büyük konser piyanoları yapımında özellikle başarılıydı, bunun yanı sıra, hangi boyda olursa olsun yaptığı piyanoların kalitesine erişmek mümkün olmamıştır. Bu arada fanteziye kaçan bir sürü model (Steinway'in sanduka piyanosu, Bösendorfer'in 98 notalı piyanosu, plastik piyano) piyasaya sürülmüşse de halk tutmamıştır. Belçikalı, isviçreli, İspanyol, norveçli, sovyet, hattâ Japon yapımcılar bile dünya pazarının çok küçük bir kısmını ellerinde tutabilmekte, piyano amatörleri ingiliz, alman ve en çok amerikan yapımcılarının piyanolarını tercih etmektedir. (LM)

PİYANOCU i. (*piyano*'dan *piyano-cu*). Piyano çalan kimse, piyanist. || Piyano yapan, satan veya onaran kimse. (M)

PİYARNU, S.S.C.B.'de (Estonya) liman şehri, Riga körfezinin kuzeyinde; 36 300 nüf. Kereste sanayii ve gemi yapımı. (L)

PİYARTROZ i. (yun. *pyon*, irin ve *arthron*, eklem'den fr. *pyarthrose*). Patol. Eklem boşluğunda irinlenmeyle birlikte görülen eklem iltihabı. (L)

PİYASA i. (ital. *piazza*'dan). Satıcıların mal satmak amacıyle biraraya geldikleri yer, pazar: *Bir kısım paramızla piyasadan afyon topladık* (H. R. Gürpınar). || Alışveriş fiyatı, geçerli fiyat: *Bugün etin piyasası yirmi beş liradır.* || Bir yol üzerinde gidip gelerek gezinme. || Gezinti yeri, ortalık: *Ortalarda görünmesen hakkında hayırlı olur. Büyük yerden duydum, piyasada dolaşman sana iyilik getirmiyecek, dedim. İki güne kalmadan kayboldu* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Piyasa etmek*, dolaşmak: *Hep yanında piyasa ederler de başını çevirip bakmaz bile* (H.R. Gürpınar). || *Piyasaya çıkmak*, gezintiye çıkmak. [Mal için] Pazara gelmek. || *Piyasaya düşmek*, çok miktarda veya bulunur olmak. [Kadın için] Kötü yola düşmek.

— İkt. Arz ve talebin karşılaştığı teorik yer. (Bk. ANSİKL.) || *Piyasa ekonomisi*, arz ile talebin sürekli dengesini sadece tabiî makenizmaların sağladığı iktisadî organizasyon sistemi. (Bk. ANSİKL.) || *Piyasa incelemesi*. Bk. ANSİKL.

— Mus. *Piyasa musikisi*, türk musikisinde, sistemi aynı olmakla birlikte beste ve icra kalitesi düşük musiki türüne verilen ad.

— ANSİKL. İkt. Satıcılar, belirli miktar mal veya hizmeti arzederek, belli bir fiyatla satmak isterler; alıcılar ise ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri belli bir fiyata satın almayı tasarlarlar. İki dileğin karşı karşıya geldiği yer *piyasa*'dır. Satışa arzedilen mal ve hizmetlerin fiyatı, arz ve talebin sağladığı dengeyle piyasada meydana gelir. Genel olarak bir mal veya hizmetin piyasaya bol miktarda arzedilmesi onun fiyatını düşürür, fazla miktarda talep edilmesi ise fiyatını artırır. Bunun gibi az miktarda arz edilmesi fiyatları artırır, az miktarlarda talep edilmesi fiyatı düşürür. Bk. ARZ, TALEP.

● *Piyasa ekonomisi*. Piyasaya talep edilen cins ve kalitede mal veya hizmet arzetmek veya kısaca piyasa için üretim yapmak, piyasa ekonomisi sisteminin genel niteliğidir. Teorik olarak arzedilen mal ve hizmetlerin fiyatları, piyasada arz ve talebin etkisiyle meydana gelir. Bu ekonomide genellikle tekellerin veya devletin hiç bir müdahalesi olmaz. Üreticiler piyasaya tüketicilerin ihtiyaçlarına, isteklerine ve zevklerine uygun mal getirerek, talebin, bir bakıma da fiyatların artmasını sağlamak isterler. Kâr amacı, piyasa ekonomisinin temel niteliğidir. Bu sistemde, kârın yeni araştırmalar ve uğraşılar için, itici güç olduğu kabul edilir.

● *Piyasa incelemesi*. Üretici kârının artması için üretilen mallar üstünde büyük talep olmalıdır. Bu sebeple, piyasaya arzedilecek malları, tüketicinin ihtiyaçlarına uygun hale getirmek zorunludur. Kârın artışı, tüketicinin talebine uygun mal üretildiğini gösterir; fakat yeni kârlar sağlamak için piyasa incelemeleri yapmak gerekir. İncelemeler sonucu çeşitli pratik tedbirler alındığı gibi, yeni mal ve hizmetler üretmek üzere çalışmalar yapmak kararı verilebilir. Piyasa incelemelerinin orijinal yanı, araştırmanın özel konusundan çok, araştırmanın sistematik olarak yürütülmesini sağlayan metotlardan ve uygulanan sonuçlardan ileri gelir. İnceleme, işletmenin elindeki belgelerden (üretim ve iş hacminin istatistikleri) veya dış belgelerden (devlet istatistikleri, meslekî sendika istatistikleri v.b.) yararlanarak yapılır. Ayrıca olguları tespit etmek ve kanaatleri öğrenmek için işletmeler, perakendeciler ve tüketiciler arasında araştırma, soruşturma veya anketler yaparak yeni veriler elde ederler. Bu yeni verilerin elde edilmesinde «panel» veya «sondaj» gibi orijinal metotlar kullanılır. Böylece, piyasada hangi tür ve kalitede ürünün daha çok talep edileceği sonucuna varılır, ürünlerin çeşitlendirilmesi, kalitenin düzeltilmesi, yeni kullanışlar için kararlar verilir, yaşa, mesleğe, coğrafî bölgelere göre müşteri kategorileri ayırt edilir ve üretim, bu ayrıntılara göre planlanır. Genel satış siyasetinde, üretilen malların müşterilere duyurulması ve satın alma isteğini uyandırması için yeni reklâm metotları uygulanır. (LM)

PİYASTOS i. (yun. k. [?]). Yakalama, tutma. || *Piyastos etmek*, (birini) yakalamak, tutmak. || *Piyastos olmak*, yakalanmak, tutulmak: *Bu namussuz herifler, bahçeye girmişler... Sonra da hayvan gibi piyastos olmuşlar... şimdi de küfürbazlık ediyorlar* (B. Felek). [M]

PİYATA i. (ital. *piatto*'dan). Düz ve büyük yemek tabağı. || Sıf. Yassı. || *Piyata eğe*, yassı eğe. (M)

PİYAZ i. (fars. *piyāz*). Mutf. Haşlanan kuru fasulyenin üzerine ince doğranmış ve tuzla ovulmuş soğan ve maydanoz katıldıktan sonra zeytinyağı ve sirke dökülerek yapılan fasulye salatası (*fasulye piyazı* de denir). || Kebap, ızgara köfte, ciğer kızartması v.b. susuz yemeklere eklenen, ince kıyılıp tuzla öldürülmüş maydanozlu soğan. || *Argo*. Pohpohlama.

— DEY. *Piyaz doğramak*. *Argo*. Yalan söylemek.

— Bot. *Esk*. Soğan || *Piyazı kûhi*, dağ soğanı. (M)

PİYAZCI sıf. ve i. (*piyaz*'dan *piyaz-cı*). Piyaz yapan (kimse). || *Argo*. Yüze gülen, dalkavuk. (M)

PİYAZLAMAK geçl. f. (*piyaz*'dan *piyaz-lamak*). Eti pişirmeden birkaç saat önce, soğanla birlikte karabiber, tarçın v.b. baharlarla ovarak yumuşamasını sağlamak. || *Argo*. Birini yalandan övmek, dalkavukluk etmek, pohpohlamak. (M)

PİYEDÖPUL i. ve sıf. («tavuk ayağı» anlamında fr. *pied de poule*). Tekst. Dimi armürle dokunmuş, çözgü ve atkı iplikleri yüzeyde eşit olarak dağıtılmış, iki renkli (genellikle siyah- beyaz), yünlü ve pamuklu kumaş. (Kumaşın üzerindeki desenler, tavuğun ayak izlerine benzer.) [L]

PİYELİT i. (fr. *pyélite*). Patol. Böbrek havuzcuğu iltihabı. (L)

PİYEL(O)—, yun. *puelos*, havuzcuk'tan fr. *pyél(o)*; birkaç kelimenin bileşimine girer. (L)

PİYELOGRAFİ i. (fr. *pyélographie*). Sidik borusundan sokulan bir sondajla böbrek havuzcuğunun radyografisini alma. (L)

PİYELONEFRİT i. (fr. *pyélonéphrite*). Patol. Böbreğin ve böbrek havuzcuğunun iltihaplanması.

— ANSİKL. *Piyelonefrit*, böbrek havuzcuğundaki veya böbrekteki bir hastalıktan, özellikle taştan ileri gelebilir. Sidik torbası, siyek veya prostattaki bir engel yüzünden sidik akımının duraklaması da hastalığa sebep olabilir. Nihayet piyelonefrit doğrudan doğruya kolibasilinden ileri gelebilir; o zaman ateş, bel ağrısı, sidikte cerahat ile kendini belli eder; genellikle geçer, fakat tekrarından korkmalıdır. Gebelik, böbrek havuzcuğu ve siyek intanlarını kolaylaştırır. (L)

PİYELOSKOPİ i. (fr. *pyéloscopie*). Sidik borusu ve böbrek havuzcuğunun hareketini incelemek amacıyle, bu iki organın saydam olmayan maddeler şırınga edildikten sonra yapılan radyoskopik muayenesi. (L)

PİYELOSTOMİ i. (fr. *pyélostomie*). Böbrek havuzcuğunu delerek sidiği deri yoluyle akıtmak için yapılan cerrahî müdahale. (L)

PİYELOTOMİ i. (fr. *pyélotomie*). Böbrek havuzcuğunu açarak içindeki taşı çıkarmak için yapılan cerrahî müdahale. (L)

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica; Dizionario Enciclopedico Italiano

PİYEMİ veya **PİYOHEMİ** i. (fr. *pyémie* veya *pyohémie*). Patol. Önce belirli noktalarda yerleşip sonra içorganların zarlarında, eklemlerde ve özekdokularda irinlenmeye yol açan patojen mikropların kana karışmasıyle meydana gelen hastalıkların tümü. (Bunun en belirgin örneklerinden biri, *Bacillus funduliformis*'in sebep olduğu septisemidir. Eskiden çok görülen piyemi, asepsinin yaygınlaşmasından beri seyrek görülür oldu.) [L]

PİYER LERMİT. Bk. PİERRE *l'Ermite.*

PİYERO, fr. **Pierrot,** italyan komedisi kişilerinden fransız tiyatrosuna, oradan da pandomimaya geçen tip (bu anlamda büyük harfle başlanır). || Piyero kılığında bir adam.

Eski fransız tiyatrosundaki Piyero, XVI. yy. italyan komedisindeki Pedrolino'dur. 1673 Yılında, artık ölmüş olan Trivelin'in yerine, Giuseppe Giaratoni tarafından yaratılmış kalın kafalı ve saf uşak tipidir, trupun üyesi olmayıp geçici olarak ücret ile tutulur. Güldürücü Arlecchino Domenichino'nun yanında, napolili palyaço kılığındaki bu yeni tip tuttu. Bu, italyan komedisinin bitişine kadar sürdü (1697). Bundan sonra Piyero, panayır tiyatrolarıyle, operakomikte görüldü. Bu konuşan ve şarkı söyleyen Piyero'yu, pandomima ve parad'daki dilsiz Piyero izledi. Yaratıcıları: Funambules tiyatrosunda Gaspard Deburau, ardından oğlu Charles Deburau, Paul Legrand, Rouffle, Felicia Mallet, pandomimacı Séverin v.b. Piyero'ya şarkı söyletenler ise, Nodier, Janin, Gautier, Champfleury, Banville'dir. XIX. yy. sonlarında pandomimanın yeniden canlanmasıyle Piyero tipi tiyatroda yeniden ortaya çıktı. Bu defa Willette'in desenlerindeki gibi, şair ve derbeder bir Piyero idi. Pandomimanın günümüzdeki yeniden doğuşunda ise, Jean Louis Barrault bu tipi «Beyaz Adam» olarak canlandırdı (*Les Enfants du Paradis*'deki [Paradi Çocukları] *Baptiste*). [L]

PİYES i. (fr. *pièce*). Sahne oyunu. Bk. OYUN. (M)

PİYETİZM i. (fr. *piété*, dindarlıktan). Dindarlığın yenilenmesi amacını güden protestan dinî akımı. (Ruhun selâmeti için duyguya ve esas olarak ferdî planda ahlâkî hayata verdiği önem bu akımın belirgin özelliğidir.)

— ANSİKL. *Piyetizm,* Luther'ci Alman kilisesinde XVII. yy. sonunda resmî kilisenin dogmacı tutumuna karşı bir tepki olarak doğdu. Köklerini İngiltere'de püritenlerle kongregasyoncuların yerleşik kiliseye karşı açtıkları savaşta aramak gerekir. Almanya'da Reformu kabul eden toplulukların ve ingiliz ilâhiyat eserlerinin etkisiyle gelişti. Alsace'lı bir protestan papazı olan Spener ilkin Frankfurt'ta görevli bulunduğu sıralarda, daha sonra da 1675'te yayımladığı *Pia Desideria* adlı eseriyle piyetizm hareketinin temellerini attı. Spener bu eserinde 6 nokta üstünde durur: evrensel rahiplik kavramının yeniden değer kazanması; Kutsal Kitap'ın düzenli ve tüm olarak okutulması; ilâhiyat eğitiminin reformu; İsa'ya verilen önemin belirtilmesi; ferdî duanın gerekliliği ve Kutsal Kitap'ı okumak için toplanan küçük gruplar olan «collegia pietatis» kuruluşları. Bu hareket zamanla Luther'ci kilise ile anlaşmazlığa düştü ve 1694'te Halle'de Francke'nin yönetiminde bir ilâhiyat fakültesinin kurulmasını sağladı. Piyetizm, Moravyalı rahipleri ve metodizmi bütünüyle etkiledi. Öte yandan alman düşüncesinin ferdiyetçilik ve rasyonalizme yönelmesinde büyük bir rol oynadı. Piyetist anlayışlar özellikle XIX. yy.da protestan düşüncesinde derin izler bıraktı. (L)

Pİ Y MARGALL (Francisco), ispanyol siyaset adamı ve yazarı (Barcelona 1824 - Madrid 1901). Önce sanat tarihiyle uğraştı, sonra siyaset ve gazetecilik hayatına atıldı; Proudhon'un düşüncelerini benimsedi ve bu düşünceleri *La Reaccion y la Revolucion* (Tepki ve Devrim) adlı eserinde açıkladı; 1859'da avukat oldu. 1866 Ayaklanmasından sonra Fransa'ya sığındı. 1868 Devriminden sonra İspanya'ya döndü. Barcelona'dan milletvekili seçildi (1869), federalist cumhuriyetçiliği savundu ve Amedeo'nun istifasından sonra (şubat 1873) geçici hükûmette içişleri bakanı, daha sonra da cumhurbaşkanı oldu (haziran). Carlos'çuların ve kanton'cuların ayaklanmaları üzerine, yerini temmuzda Salmeron'a bıraktı. 1886'da milletvekili seçildi, papaz hâkimiyetine, hükûmetin sömürgeci siyasetine karşı mücadeleye girişti. Başlıca eserleri: *Las Nacionalidades* (Millî Topluluklar) [1876]. *Historia General de America* (Amerika Genel Tarihi) [1878]. (L)

Piyero, Daumier'nin eseri, O. Reinhart koleksiyonu

iki Piyero, Gavarni'nin eseri, Louvre müzesi, Paris

PİYO—, yun. *pyon,* irin'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

PİYOBASİLOZ i. (fr. *pyobacillose*). Vet. Piyogen basillerin (piyobasil) [*Corynebacterium pyogenes*] sebep olduğu irinli hastalık.

— ANSİKL. *Piyobasiloz,* başlıca geviş getirenlerde ve domuzlarda görülür. Gerek genel bir intan (piyohemi), gerek lokal belirtiler (deri apseleri, eklem iltihabı, meme iltihabı, metrit, bronş-akciğer iltihabı v.b.) şeklinde olur. Hastalıktan korunmak için hasta hayvanları tecrit etmek, bunların yaşadığı yerleri dezenfekte etmek, göbek bölgesine pansuman uygulamak gerekir. Aşılama genellikle etkisizdir. Sülfamitler, antibiyotikler olumlu sonuç vermez. (L)

PİYODERMİT i. (fr. *pyodermite*). Patol. Deride yerleşen irinli had iltihap (çakmak, sivilceli akne, sikozis, kan çıbanı, şirpençe, ektima gibi). [L]

PİYOFTALMİ i. (fr. *pyophtalmie*). Patol. Gözde irin birikmesi. (L)

PİYOGEN sıf. (fr. *pyogène*'den). Patol. İrin oluşmasına yol açan stafilokok, streptokok, pnömokok, gonokok v.b. mikroplara denir. (L)

PİYOGENİ veya **PİYOGENEZ** (fr. *pyogénie* veya *pyogénèse*'den. Patol. İrin oluşumunun şartları ve mekanizması. Bk. İRİNLENME. (L)

PİYOGENİK sıf. (fr. *pyogénique*'ten). Patol. Piyogeni ile ilgili. || *Piyogenik zar,* apselerin, sertleşmiş hücre dokusundan oluşan çeperi; eskiden, bu çeperin irin salgıladığı sanıldığı için bu ad verilmiştir. (L)

PİYOKTANİN i. (fr. *pyoktanine*). Eczc. Bakterisit, fakat zehirsiz sentetik boyarmaddelere verilen ad. (Metilen mavisi, metil menekşesi, centiyana menekşesi, metil yeşili, oramin hep bu tür maddelerdir. Göz damlası ve ağız ilâcı olarak, ayrıca deri hastalıklarında, alkollü çözeltiler halinde kullanılır.) [L]

PİYOLABİRENTİT i. (fr. *pyolabyrinthite*). Patol. İrinli labirentit. (L)

PİYOMİYOZİT i. (fr. *pyomyosite*). Patol. Bir enfeksiyon sırasında kaslarda apse oluşumuyle beliren afrika hastalığı. (L)

PİYON i. (fr. k.). Nükl. Bk. Pİ.

PİYON i. (lat. *pedo,* piyade'den fr. *pion*). Oyun. Satranç'ta oyun başında ön sıraya dizilen sekiz küçük taş. (*Paytak* ve *piyade* de denir.) || *İşaretli piyon,* oyuncunun oyun başında (son haneye çıkmak v.b.) bir amaçla işaretlediği piyona verilen ad. (L)

PİYONEFROZ i. (fr. *pyonéphrose*). Patol. Böbreğin ve havuzcuğun irinlenmesi. (L)

PİYOPNÖMOPERİKARD i. (fr. *pyopneumopericarde*). Patol. Perikard boşluğunda irin ve gaz toplanması. (L)

PİYOPNÖMOTORAKS i. (fr. *pyopneumothorax*). Pnömoloji. Plevra boşluğunda hava ve irin bulunması. (Piyopnömotoraks, kokuşmalı bir zatülcenp sırasında çıkan gazlardan ileri gelebileceği gibi bir hidropnömotoraksin sonradan iltihaplanması sonucunda ikincil olarak da meydana gelebilir. (L)

PİYORE i. (fr. *pyorhée*). Patol. İrin akması. || *Piyore apsesi,* parodontoz komplikasyonundan ileri gelen diş eti apsesi. (Bk. ANSİKL.) || *Diş çukuru piyoresi,* diş çukurlarının cerahatlanması ve dişlerin sıyrılmasıyle belirli diş eti iltihabı. (Artrizm ve şeker hastalığı gibi diyatezlerden ve ağız sağlığına yeterince dikkat etmemekten ileri geldiği sanılmaktadır.)

— ANSİKL. Diş eti içinde apse oluşması ve birikmesi sıcak bir apsenin gelişmesine, lokal şişkinliğe, mukozanın kızarmasına yol açar; bunların tümüne *piyore apsesi* denir. Tedavisi yoktur; apse genellikle fistülleşir ve had belirtiler ortadan kalkar. Fistül bazen apseli yerden çok uzakta açılır; o zaman deri veya mukoza apsesi söz konusudur. (L)

PİYOSALPENKS i. (fr. *pyosalpinx*). Jinekoloji. Dölyatağı borusunun içinde irin toplanması. *Eşanl.* İRİNLİ SALPENJİT.

— ANSİKL. Had *piyosalpenks,* ya müzmin bir piyosalpenksten sonra veya doğrudan doğruya, meselâ, bir dölyatağı iltihabı yüzünden birdenbire yerleşir. Antibiyotikler ve aşılarla tedavi edilir; daha sonra cerrahî bir müdahale de gerekebilir. (L)

PİYOSİST i. (fr. *pyocyste*). Patol. İrin dolu kistli ur. (L)

PİYOSİT i. (fr. *pyocyte*). Patol. İrin içinde bulunan akyuvar veya doku hücresi. (L)

PİYOSİYANİK sıf. (fr. *pyocyanique*). Bakteriyol. *Piyosiyanik basil,* kısa, tıknaz, çok hareketli, değişik biçimli çomak basil; âdi kültür ortamlarında kolay ürer ve mavi irin oluşumuna sebep olur.

— ANSİKL. *Piyosiyanik basil,* suda ve vücut boşluklarında bol miktarda bulunur. Havayle yaşantılı olduğu zaman kromogendir; piyosiyanin, piyoksantoz ve yeşil flüoresan bir pigment salgılar; mavi irin daha sonra meydana çıkar. Pigmentlerle değil, ürettiği başka maddelerle hastalık yapar. Zehirli olan bu maddeler, tabiatlarına göre üç çeşit rahatsızlığa sebep olur: 1. ateş, ishal, kanama ve albüminüri; 2. çırpınma-

Piyero
Willette'in eseri
«Chat-Noir» (1882)
için bir illüstrasyonun detayı,
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. *Dictionnaire des Personnages; LAROUSSE*

lar; 3. damar genişlemesinin geçici olarak azalması veya ortadan kalkması. (L)

PİYOSİYANİN i. (fr. *pyocyanine*). Bakteriyol. Mavi irinden çıkarılan ve mavi prizmalar şeklinde billûrlaşan madde. Bk. PİYOSİYANİK. (L)

PİYOTORAKS i. (fr. *pyothorax*). Pnömoloji. Göğüs boşluğunda irin toplanması. (Bk. *İrinli* ZATÜLCENP.) || *Diyafram altı piyotoraksı*, karınzarının üst kısmında, diyaframın altında kistleşmiş irinli peritonit; diyafram zatülcenpini andıran belirtilerinden teşhis edilir. (L)

PİYPİN (Aleksandr Nikolayeviç), rus yazarı (Saratov 1833-Petersburg 1904). *Oteçestvenniye Zapiski* (Vatan Yıllıkları) ve *Avrupa Haberleri* dergilerinde yazılar yazdı. Tenkit ve edebiyat tarihiyle uğraştı. Petersburg akademisi üyesi oldu. Birçok eseri arasında *Bielinski* (1876) ve *Nekrasov* (1902) üstüne incelemeler ile *İstoriya Russkoy Literaturıy* (Rus Edebiyatı Tarihi) [1899-1900] önemlidir. (L)

Francisco PİZARRO
Th. de Bry'ın eseri,
Cabinet des Estampes,
Paris

PİYRYEV (İvan Aleksandroviç), rus sinema yöneticisi (doğ. 1901). Filim yöneticiliğine yergili bir komediyle başladı: *Yabancı Kadın* (1929). Bundan sonra birçok filim yönetti: *Zengin Nişanlı* (1938); *İdare Bölümü Komitesinin Sekreteri* (1942); *Skazaniye o Zemlye Sibirskoy* (Sibirya Toprağının Şarkısı) [1948]; *Kuban Kazakları* (1950). [M]

PİYÜRİ i. (yun. *pyon*, irin ve *urein*, işeme'den fr. *pyurie*). Sidikte irin bulunması. Sidik yollarının her çeşit intanında rastlanır. Bir Piyüride mikrop görülmemesi [*mikropsuz piyüri*] böbrek tüberkülozu ihtimalini akla getirmelidir.) [L]

PİZARRO (Francisco), ispanyol conquistador'u (Trujillo, Caceres 1475'e doğr. - Lima 1541). Trujillo'nun subaylarından birinin evlilik dışı oğludur. Okuma yazma bilmezdi; genç yaşta, İtalya savaşları için toplanan birliklere katıldı. Sonra, serüvencileri çeken Yeni Dünya'ya gitti. Nunez de Balbao Büyük Okyanus'a girdiği sırada Darién kıstağında Pizarro da yanındaydı. Ama gerçek meslek hayatı elli yaşında başladı. O sırada Panama'daydı. Luque adlı bir rahip ve Almagro ile birlikte Peru'yu fethetmeyi tasarladı. 1524'te 114 kişiyle denize açıldı ve Biru nehrinin ağzına çıktı. Bu koy «Açlık limanı» adıyle anılmıştır. Çünkü sefer felâketle sonuçlanmıştı. Pizarro yeniden üç denemeye giriştikten sonra Panama'ya, kendisini bekleyen Almagro'nun yanına dönmek zorunda kaldı; bu sırada vali Pedrarias Davila da sabırsızlanıyordu. Yeniden düzenlenen seferde (10 mart 1526), bataklık ve yerleşmeye elverişsiz kıyı izlendi. Birlik El-Gallo adasında konakladı. Ponce de Léon cesareti kırılanları geri getirmek için buraya bir görevli gönderdi. 1528'de İspanya'ya dönen Pizarro tasarılarını Karl V'e açmak imkânını buldu. Kardeşlerini kendisiyle gelmeğe razı etti. 1530 Sonunda San Mateo'ya ayak basan bir kafilenin başına geçti. Pizarro bu tarihten sonra 1 200 fersah büyüklüğündeki İnka imparatorluğuyle uğraşmağa başladı. Bu krallığın merkezi kutsal Cuzco şehriydi. İspanyollar Cajamarca'ya kadar ilerlediler, şehri hileyle ve zor kullanarak ele geçirdiler. Kral Atahualpa ölüme mahkûm edildi ve hazinesi ele geçirildi. Galipler arasında ilk ayrılıklar hemen baş göstermişti. Pizarro, başkenti Lima do Los Reyes'i kurduğu sırada (burada muhteşem bir saray yaptırmıştı), Almagro, Cuzco'nun hâkimi olduğunu ileri sürdü. 1537'de Almagro Cuzco'ya girdi; ama Hernando, Pizarro'ya yenildi, tutuklandı ve öldürüldü. Kısa bir süre sonra da intikamı alındı: Francisco Pizarro'ya karşı Lima'da bir ayaklanma oldu ve 21 haziran 1541'de Pizarro, Juan de Rada tarafından öldürüldü. (L)

PİZARRO (Gonzalo), ispanyol conquistador'u (Trujillo, Caceres 1502'ye doğr. - Xaqui Xaguna, Cuzco yakınları 1548). Francesco ve Hernando Pizarro'nun kardeşi. Fetihlerinde onlara katıldı. Quito valisi oldu (1539). Bu şehirden başlayarak And cordillera'sının doğusuna bir sefer yaptı. Bu sırada Francisco de Orellana da Napo nehri boyunca aşağıya doğru inerek Amazon'un yukarı kesimine varmıştı (1541-1542). Kardeşi Francisco'nun öldürülmesinden sonra taraftarlarını toplayarak (1544) kral naibini Lima'dan kovdu, yendi ve Anaquito'da öldürdü (1546). Peru'yu 1548'e kadar ülkenin tek hâkimi olarak yönetti. Bu tarihte Karl V tarafından gönderilen Pedro de la Gasca'ya yenildi ve isyancı sayılarak öldürüldü. (L)

PİZARRO (Hernando), ispanyol conquistador'u (Trujillo, Caceres 1508'e doğr.-ay.y. 1578), Juan Pizarro'nun kardeşi. Cuzco valisiydi. Almagro'ya karşı savaştı ve onu öldürttü (1538). Kendini haklı çıkarmak için İspanya'ya döndü (1539) ve uzun yıllar hapis yattı (1540-1560). [L]

PİZARRO (Juan), ispanyol conquistador'u (Trujillo, Caceres 1505-Cuzco 1535), Hernando Pizarro'nun kardeşi. Peru'nun fethine katıldı. Cuzco valiliğine getirildi (1535), ama hemen sonra şehrin kuşatılması sırasında öldürüldü. (L)

PİZOLİT i. (yun. *pisos*, nohut ve *lithos*, taş'tan > fr. *pisolithe*). Jeol. Büyüklüğü nohut kadar olan kalker tanesi: *Kireçtaşı pizoliti, limonit pizoliti* v.b. (M)

PİZOLİTLİ sıf. (*pizolit*'ten *pizolit-li*). Pizolitleri olan. || *Pizolitli kireçtaşı*, pizolitlerden meydana gelen kireçtaşı. (L)

PİZZA i. (ital. k.). Üzerine çoğunlukla domates, peynir, ançuez, zeytin, yabanî mercanköşk otu konan pide. (L)

PİZZETTİ (İldebrando), italyan bestecisi (Parma 1880-Roma 1968). Tebaldini'den ders gördü, italyan operasına yenilik getirdi: *Debora e Jaele* (1922); *Fra Gherardo* (1928); *Lo Straniero* (1930); *Orseolo* (1935); *L'Oro* (1947); *Vanna Lupa* (1949); *Ifigenia* (1950); *Cagliostro* (1953) ve *La Figlia di Iorio* (1954). Ayrıca sahne müziği yazdı: *La Rappresentazione di Abraham edi Isaac* (1917); *Agamennone* (1931); *Le Trachinie* (1933); *La Rappresentazione di santa Uliva* (1933); *Edipo a Colono* (1936); *La Festa delle Panatenee* (1936); *Come vi Piace* (1938). Orkestra eserleri: *Suite de la Pisanelle* (1913); *Concerto dell'Estate* (1928); *Canti della Stagione Alta* (piyano ve orkestra için, 1930); viyolonsel ve orkestra için bir *do* majör konçerto (1934); insan sesi koro ve orkestra için Catullus'tan *Epithalamium* (1939); bir *la* majör senfoni (1944); *Canzone di Beni Perduti* (1948); *Preludio a un Altro Giorno* (1952). Bunlardan başka 2 yaylılar için dörtlü (1906 ve 1933), keman ve piyano için bir sonat (1919), bir viyolonsel sonatı (1921), bir üçlü (1925), bir piyano sonatı (1942), keman (veya viyolonsel) ve piyano için *Tre Canti* (1924), birçok güzel melodi, bir *Requiem* (1923), bir *De Profundis* (1928) ve üç koro eseri (1943) besteledi. Müzik konusunda yazdığı makalelerinde (*Musica e Dramma* [1945], *Musica italiana dell-Ottocento* [1947] adlı derlemelerde) opera ile ilgili düşüncelerini ve sanatın anlatım özelliğini açıkladı. Seksen beş yaşında, Milano Scala'sında başarıyle oynanan güçlü bir opera besteledi: *Clitnnestra* (1964). [L]

PİZZİ (İtalo), italyan şarkiyatçısı (Parma 1849-Torino 1920). Torino üniversitesinde farsça ve hint-iran filolojisi dersleri verdi. *Libro dei Re* (Kralların Kitabı) [8 cilt, 1886-1888] adlı eserin tam ve manzum metnini yayımladı. İran şiirini inceledi (*Storia della Poesia Persiana* [İran Şiiri Tarihi], 1894). Sanskritçe, Arapça, Eski Almanca ve Eski Yunanca üstünde de çalıştı. Eserlerinde daha çok Eskiçağ ve müslüman Doğu'nun birçok dil ve edebiyatını inceler. Ölümünden sonra İTALO DA PARMA takma adıyle yayımlanan *Memorie d'un Letterato che non fu Ciarlatono* (Şarlatan Olmayan Bir Edebiyatçının Hatıraları) [1922] adlı hatıraları ilgi çekicidir. (M)

PİZZİCATO i. (ital. k.). Keman ve viyolonsel tekniğinde sağ elin baş veya işaret parmağıyle telleri titretme.

— ANSİKL. *Pizzicato* orkestrada ilk defa, Keiser'in *Adonis*'i (Hamburg, 1679) ve Händel'in *Agrippin*'inde (1709) uygulandı. Beethoven'dan beri sık sık kullanılan pizzicato, bugün için orkestralamanın en olağan tekniklerinden biri sayılır. Usta kemancılar pizzicatoyu sol elle yapmayı da denediler. Paganini bu şekilde bir «Harika Düo» yazdı; bu düoda, dinleyici iki icracıyı duyar gibi olur ve sanki biri yayla kantileni çalarken öteki pizzicatolu çizgilerle solocuya destek olur. (L)

PİZZİGHETTONE, İtalya'da komün, Lombardia'da (Cremona ili), Adda ırmağı kıyısında; 7 700 nüf. Tarım pazarı. Sunî dokumalar.

— Tar. Milanese sınırında Cremona tarafından kurulan hisarı (XII. yy.) XIII. yy. başında Filippo Maria Visconti aldı. François I, Pavia yenilgisinden sonra (1525) burada hapsedildi. (L)

PİZZİNİ (Carlo Alberto), italyan müzikçisi (doğ. Roma 1905). Roma'da, Santa Cecilia konservatuvarında O. Respighi'den ders aldı. 1929'da besteleme bölümünü bitirdi. Orkestra için *Dolomit'lerin Şiiri* (1931), *Strapaese* (1932), *Piemonte'de* (1941) gibi eserler ve oda müziği parçaları v.b. besteledi. (M)

PİZZO, İtalya'da komün, Calabria'da (Catanzaro ili), Sant'Eufemia körfezi kıyısında; 10 100 nüf. Limanından turunçgiller, bitkisel yağ ve şarap ihraç edilir. Balıkçılık; ton balığı ihracatı. Buraya 30 kişiyle çıkan (8 ekim 1815) Murat, yakalanarak kaleye hapsedildi, sonra da kurşuna dizildi (13 ekim). [L]

PİZZOLO (Niccolo), italyan heykeltıraşı ve ressamı (Villa Ganzerla, Vicenza 1421-Padova yakınları 1453). Pizzolo, sanatçının soyadı değil lakabıdır. Squarcione'nin öğrencisi olduğu, Podesta sarayında (Padova) Ansuino da Forli ve Filippo Lippi ile birlikte çalıştığı sanılır. Donatello'nun yardımcısıyken (1446-1448) A. Mantegna ile birlikte Ovetari agli Eremitani (Padova) kilisesinin duvar resimlerini yaptı. Aynı kilisenin yaldızlı mihrap arkalığını tek başına bitirdi (bu arkalığın süslenmesi daha önce Giovanni de Pisa'ya verilmişti). Pizzolo, XV. yy. padova heykelciliğinin öncüsüdür. Önceleri Giovanni da Pisa'ya mal edilen öbür eserlerin Pizzolo tarafından yapıldığı kesinlikle anlaşılmıştır. (M)

pK i. Kim. Belli bir sıcaklıkta bir elektrolitin gücünü belirleyen sabit.

— ANSİKL. Formülü MA tipinde olan bir elektrolit, $MA \rightleftharpoons M + A$ denklemiyle gösterilen bir iyon ayrışmasına uğramışsa ve elektrolit az çözünmüşse, kütle etkisini veren denklem

$$\frac{[M\ ][A\ ]}{[MA]} = K$$

şeklinde yazılır; denklemdeki köşeli parantezler, mol veya iyon derişikliğini, K, elektrolit'in sadece ısıya bağlı olan *iyonlaşma sabiti*'ni gösterir. Bu sabit genellikle çok küçük olduğundan, pH tayininde yapıldığı gibi $pK = -\log K$ formülü verilir; elektrolitin çözünürlüğü ne kadar fazlaysa, bu sayı da o kadar küçüktür. (L)

Pl, milletlerarası sistemde, dinamik viskozite ölçü birimi olan *poiseuille*'ün sembolü. (L)

PLACE (DE LA). Bk. LA PLACE (DE).

PLACE (Francis), ingiliz siyaset adamı (Londra 1771 - ay.y. 1854). Radikal bir reformcuydu. Büyük kampanyalar açarak, 1824-1825 arasında 1799 tarihli koalisyonlarla ilgili kanunun geri alınmasını ve 1832'de seçim reformu kanununun kabul edilmesini sağladı. Çartist hareketin en ılımlı kanadına bağlıydı. (L)

PLACE (Victor), fransız diplomatı ve asur dili uzmanı (Paris 1822-ay.y. 1875). Musul'da konsolosluk yaptı. Horsâbâd'da Botta'nın kazılarını devam ettirdi (1851-1855 arasında); *Ninive et l'Assyrie* (Ninova ve Asur) adlı eserini yayımladı (1866-1869). [L]

PLACENTİCERAS i. Küçük göbekli, değirmi kavkılı ammonit; tebeşir tabakalarında bulunur. (L)

PLACİDİA. Bk. GALLA PLACİDİA.

PLACO— veya **PLAKO—**, yun. *plaks, plakos*, plaka'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

PLACODENTA çoğl. i. Fosil sürüngenler grubu. (Bunlarda kafatası yassı, damak ve alt çene kaldırım taşlarını andırır şekilde sık dişlidir. Yalnız Orta Avrupa'da triyas ve liyas tabakalarında rastlanır. Başlıca cinsi: *placodus.*) [L]

Foto. LAROUSSE

plaj

PLACODERMA çoğl. i. Birinci zamana ait fosil balıklar grubu.

— ANSİKL. *Placoderma* grubundaki balıklar çeneli zırhlı balıklardır. Zırhı meydana getiren pullar mekik biçiminde plaklar halindedir. Göğüsteki uzantılar bir veya birçok parçadan oluşur. Bazı özellikleriyle bugünkü köpekbalıklarını andırır. Bu hayvanlar Devonyen ve Karbonifer çağlarında yaşamıştır. Başlıca cinsleri: *coccosteus, pterichthys, asterolepis, bothriolepis.* (L)

PLACODUS i. Placodonta grubundan fosil sürüngen hayvan; Bayreuth'ta Triyas tabakasında yalnız baş iskeleti bulunmuştur. (*Placodus gigas*'ın kafatasının uzunluğu yaklaşık olarak 16 sm'dir.) [L]

PLACOPHORA çoğl. i. Amphineura grubundan yumuşakçalar takımı; *lepidochitonidae, mopaliidae, cryptoplacidae, ischnochitonidae* ve *chitonidae* familyalarını kapsar. (L)

PLACOSTYLUS i. Buliminus'a benzeyen salyangoz çeşidi (*placostylidae* familyasının örnek tipi). [Kavkısı genellikle iri, kalın, çok sağlam ve sarımsı kestane rengindedir. Orta direği (ekseni) kalın ve burmadır. Yalnız Okyanusya'da, özellikle Yeni Kaledonya ve dolayındaki adalarda bulunur.] (L)

PLAÇKA i. (arnavutça k.). Çapul.

◆ **Plaçkacı** sıf. ve i. Çapulcu. (M)

PLAFON i. (fr. *plafond*). Oyun. Briçte her roberde fazlaların ve cezaların yazıldığı bölüm. (Briçte, oyun çıkınca manşa sadece oynanan kâğıdın değeri yazılır: dört pik 120 ettiğine göre, dört pik oynayan taraf oyunu çıkarırsa bu ekibin manş hanesine 120 yazılır.) [L]

PLAFONİYER i. (fr. *plafonnier*'den). Tavana çok yakın yerleştirilen veya doğrudan doğruya tavan döşemesine takılan, avizeden daha küçük aydınlatma cihazı. (Akkor lambaların plafoniyer tipi, yayıcı bir karpuz veya içbükey bir siperlikten meydana gelir. Altında yumurta biçiminde ışık dağıtıcı bir kafes bulunan flüoresan lamba panosu ise, flüorışıl aydınlatmanın plafoniyer tipidir.) || Bir taşıtın iç aydınlatılmasında kullanılan düzen: *Orta plafoniyer.* (L)

PLAGAL sıf. ve i. (lat. makam adı *plaga*'-dan fr. k.). Müz. Gregoryen şarkılarında bir dörtlü aralık pesten başlayan, authente modundan çıkma bir modu belirtir. || *Plagal durgu.* Bk. DURGU. (L)

PLAGEMANN (Carl Gustaf), isveçli ressam (Södertälje 1805 - Roma 1868). Ömrünün büyük kısmını İtalya'da geçirdi. Nazaren'lerin etkisinde manzara resimleri, konularını günlük olaylardan alan tablolar, portreler, mihrap süslemeleri yaptı. (M)

PLAGİANTHUS i. Yaprakları çepeçevre dizili, çiçek kısımları beşli ve çanaksız olan otsu bitki veya ağaççık; Avustralya ve Yeni Zelanda'da yetişir. (Ebegümecigillerden.) [L]

PLAGİARİUS i. (lat. k.). Başkasının kölelerini veya hür kimseleri, köle yapmak için çalan, saklayan veya satan kimse. (L)

PLAGİAULAX i. Sıçan büyüklüğünde keseli memeli fosil hayvan. (Plagiaulax'ın kesici dişleri kemirgenlerinki gibi, fakat küçük azıları keskin, azıları ise çok tümseklidir. Çene kemikleri İngiltere'de jüra tabakalarının en üst kısmında bulunmuştur.) [L]

PLAGİO— veya **PLAJİO—**, yun. *plagios*, eğik'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

PLAGİODERA i. Söğüt ağaçlarında çok görülen mavi, yeşil veya eflatun böcek. (İlmî adı *Plagiodera versicolora.* Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

PLAGİODONTUS i. Haiti adasında yaşayan sıçan. (Sekizdişligillerden.) [L]

PLAGİONOTUS i. Kadife tüylü, koyu renkli, açık renk çizgili, uzun gövdeli güzel tekeböceği.

— ANSİKL. *Plagionotus*'un pek çok türü dünyanın her tarafında bulunur. Odun parçalarının ve maydanozgillerin üzerinde gidip gelen bu böcekler evlerde, kurtçuklarının bulunduğu işlenmiş keresteden çıkar. Kambur plagionotus (*Plagionotus arcuatus*) kesilmiş meşe kütüklerinde kabuğun altında delikler açar. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından. (L)

PLAGİOPTYCHUS i. Paleont. Rüdistesler grubundan ikiçenetli yumuşakça; kalın kavkılarına senomanyen ve türonyen tabakalarında rastlanır. (L)

PLAGİUM i. (lat. k.). Rom. huk. Çalınmış bir çocuk veya kölenin satılması. (L)

PLAİD i. (lat. *placitum*'dan fr. k.). Franklar devrinde siyasî meclis. || Aynı devirdeki krallık mahkemesi. || Bu makamların karar veya hükümleri. || *Plaid hizmeti*, adaletin uygulanmasında, vasal'ın metbua yardım ödevi. (L)

PLAİD i. (iskoçça k.). İskoçyalı dağcıların giydiği palto. (L)

PLAİNFİELD, A.B.D.'de (New Jersey), şehir, Watchung dağının eteğinde; 45 300 nüf. Makine yapımı (kamyon, motor, baskı makineleri). [L]

PLAJ i. (ital. *piaggia*'dan fr. *plage*). Bir kıyıda, deniz banyosu için düzenlenmiş, genellikle kumluk alan: *Onların dört kişi, plaja doğru gittiklerini görmüştük* (S. F. Abasıyanık). *Karanlığın içinde, önlerindeki büyük plajın beyaz kumları donuk donuk görünüyordu* (S. Kocagöz). [Bk. ANSİKL. *Jeomorfol bölümü.*] || *Plaj çantası*, içinde plajda kullanılan eşya ve giyeceklerin konulduğu büyükçe çanta. || *Plaj kıyafeti*, plajda giyilen şapka, elbise, terlik v.b. giyeceklerin tümü. || *Tabiî plaj*, bir sahil boyunca uzanan ve üzerinde tesis bulunmayan kumsal.

— Ask. Çıkarma yapmada kullanılan kıyı. Bk. ANSİKL.

— Denizbil. *Plaj ayçası*, yüksek plajda, derinliği 1 m'ye ulaşabilen hilâl veya denize bakan kenarı açık üçgen biçimindeki çukur. (Deniz ayçalarını oluşturan sebepler tartışma konusudur; ama plaj ayçalarının, fırtına sırasında yüksek plajda yığılan bir kısım kum veya çakıltaşının ablasyonu yüzünden oluştuğu sanılır. Plaj ayçaları sıra sıra dizilir ve ölü deniz kıyılarını niteler.)

— ANSİKL. Jeomorfol. Bazı *plaj*'lar kıyı sapmaları etkisiyle yavaş yavaş boşalan gereçlerden meydana gelir. Yalıyar eteğindeki plajlar bu şekilde oluşmuştur. Öbürleriyse deniz menşeli gereçlerin yığışmasıyle oluşur: meselâ bir kıyı kordonunu çevreleyen plajlar. Mekanik aşındırmanın önemli olduğu iklimlerde plajlar, kumdan veya çakıltaşlarından meydana gelir. Tropiklerarası nemli iklimlerdeki plajlarda yalnız kayaçların kimyasal bozuşmasından türeyen kumlar bulunur. Rüzgâr, denizin getirdiğinden da-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ha fazla kum kaldırırsa kumlu plajlar gerileyebilir.

Deniz çalkanması etkisiyle plajların yüzey şekli sürekli olarak değişir. Bazı ölü denizler ablasyon (kumun azalması), başkaları ise yığışma (kumun çoğalması) meydana getirilebilir. Plaj ayçalarını biçimlendiren ve sırtlar ile kıyılardaki kum kıvrımlarının yer değiştirmelerine yol açan gene ölü denizlerdir. *Eşanl.* KUMSAL.

— Ask. Plajlardan yararlanabilmek için onları işletmekle görevli birliklerin özel eğitim görmesi yeterli araç ve gereçlerle donatılması gerekir. Plajların amaca elverişlilik derecesi, plajın çıkış noktalarına, boşaltma için eldeki araç ve gereç sayısına, kıyının yapısına, gemilerin demirleme yerlerine, bölgedeki yol ve demiryolu durumuna bağlıdır. (L)

PLAJİOTROP sıf. (fr. *plagiotrope*). Bot. Yerçekimi etkisiyle yere yatay bir durum alan organlara denir. (Mührüsüleymanın köksapı, kozalaklıların dalları.) [L]

PLAJİOTROPLUK i. (fr. *plagiotropie'*-den). Bot. Bazı organları (dalcıklar, köksap) yatay yönelmeğe zorlayan yerçekimi etkisi. (*Ortotropluk* karşıtı olarak kullanılır.) [L]

PLAJİYOKLAZ i. (fr. *plagioclase*). Miner. Tabiî sodyum ve kalsiyum alüminosilikatlara verilen ad. (Plajiyoklazlar triklinik sistemde billûrlaşan feldispatlardır; dilinimleri arasındaki açı tam dik değildir. Kayaçları meydana getiren en önemli minerallerdendir. Başlıca türleri: *albit, oligoklaz, labrador, anortit*'tir. Hidrolizle kolayca bozunur, kil halinde ayrışarak bileşimine girdiği kayaçları çok kırılgan yapar.) [L]

PLAJİYONİT i. (fr. *plagionite*). Miner. Tabiî kurşun antimonyosülfür. (L)

PLAK i. Elektroakustik. Sesleri kaydetmek ve kaydedilen bu sesleri yeniden üretmek için kullanılan, termoplastik maddeden yapılmış dairesel levha. (Bk. ANSİKL.) || *Dişi plak*, bir veya birçok kalıbın yapımında kullanılmak üzere, erkek plaktan elde edilen ve izleri orijinalinkinin aynı olan madenî parça. || *Döküm plak*, üzerine kayıt yapılmış bir plaktan çıkarılan kalıplara termoplastik bir madde dökümüyle elde edilen plak. || *Erkek plak*, bir veya birçok dişi plağın yapımında kullanılan ve izleri orijinal plağınkinin tersi olan plak. || *Orijinal plak*, doğrudan doğruya kayıtla elde edilen ve erkek plağın yapımında kullanılan plak.

— ÇEŞ. DEY. *Plağı bozulmak. Argo.* Can sıkmak. || *Bozuk plak gibi. Tekl.* Durmadan aynı şeyleri söyleyerek can sıkan kimseler için söylenir.

— Biyol. *Hücre plağı*, bitki hücrelerinin bölünmesi sırasında meydana çıkan protoplazma tanecikleri dizisi; bunlar, ilerde oluşacak bölmenin yerinde sıralanmıştır; etrafı selüloz ile çevrilidir.

— Dermatoloji. *Mukoza plakları*, frenginin ikincil devresinde meydana gelen, deri ve mukozalar üzerinde gelişen bozukluk.

— Fizyol. *Hareket plağı*, hareket siniriyle buna bağlı kasın birleşmesini gerçekleştiren fizyolojik varlık.

— Zool. Tek başına bulunan veya bir bütünün bir kısmını meydana getiren her yassı parça: *Kemik plağı, deri plağı* v.b. || *Eklem plağı*, örümceklerin eklem zarı boşluğunda bulunan küçük kitin parçası. || *Hareket plağı*, kas hücresiyle hareket siniri ucunun birbiriyle temasa geldiği bölge. (Bk. KAS.) || *Kapak plağı*, dişi örümceklerin üretim yolu deliğini örten veya bu deliğin yanıbaşında bulunan ve değişik şekillerde olabilen kitin plağı. || *Karın plakları*, böceklerin birinci karın halkası üzerinde uyluk çizgisiyle belirlenen aralar. || *Kursak plakları*. Bk. KURSAK. || *Madrepor plağı*. Bk. MADREPOR PLAĞI.

— ANSİKL. Elektroakustik. Kayıt sırasında iz çizimine verilen sürekli değişimler, ses kaydının desteğini meydana getirir. Kayıt işleminden sonra ize «modüle» edilmiş denir. İz çizimindeki değişme yalnız derinliğine olursa kayıt düşeydir. Bugün kullanılan enine kayıtta derinlik değişmediği halde iz yüzeyinde enine değişme meydana gelir. Santimetre başına iz sayısı, kayıt «adım»ını verir. Bu büyüklük, yan yana bulunan ses şiddeti en yüksek iki izin, birbiri üzerine gelmesini önlemek için gereklidir ve *plak*'ın dinleme süresini etkiler. «Adım» sabit veya değişken olabilir. Değişken olması halinde izler arasındaki aralık modülasyon şiddetine bağlı olduğundan plağın yüzünün dinleme süresini arttırmak mümkündür. Kayıt işlemine dış kenardan başlandığı için, fonograf plakları saat ibrelerinin yönünde döner.

Plaklar başlıca şu noktalarda birbirinden farklıdır: 1. çapları: 17,25 veya 30 sm, profesyonel işlerde kullanılanlar 40 sm; 2. dönme hızları: dakikada 78,45, 33 1/3 ve 16 2/3 devir; 3. yapıldığı malzeme: verniklenmiş veya esnek plaklar doğrudan doğruya kaydı sağlayan yumuşak bir selüloz bileşiğiyle kaplı bir destek maddeden meydana gelir; sert plaklar gomalak veya viniliti madenî bir kalıpla sıcakta sıkıştırarak elde edilir; 4. orta delik çapı: 78 ve 33 devirli plaklarda 7,3 mm, 45 devirlilerde 38,5 mm; 5. iz genişliği ve kayıt adımı: standart ölçüde santimetre başına 150 mikron genişliğinde 35 iz kullanılır. Mikrosiyon kayıt yapılmış bir plakta iz genişliği 60 ile 70 mikrona indirilmiştir ve santimetre başına ortalama 100 iz düşer. Teorik olarak Edison'un silindirinden (inceleme hızı, merkezine olan uzaklıkla değişir) daha elverişsiz olmasına rağmen bugünkü plakta ticarî yönden birçok özellik aranır: ucuza birçok kopya çıkarma imkânı, sağlamlık, kullanma kolaylığı, ses kalitesi, diskotek veya koleksiyon yapmağa imkân verecek kadar küçük boyut.

● *Tarihçe.* Fonograf plağında iki önemli gelişme olmuştur: dinleme süresinin veya kayıt kapasitesinin artışı ve ses kalitesinin düzelmesi. Plak tarihi iki devirde incelenir: 1. akustik enerjinin doğrudan doğruya yazmada kullanıldığı *mekanik devri;* 2. akustik enerjinin elektrik enerjisine dönüştürüldüğü *elektrik devri;* elektrik enerjisi kazıcı kalemi duyarlık ve kesinlikle etkilemesi için yükseltilir ve ayarlanır.

1. *Mekanik kayıt.* Ses kaydı için plak kullanma fikri, ilk olarak 1877 nisan ayında Charles Cros'un Bilimler akademisine gönderdiği bir mektupta ortaya atıldı. Amerikalı teknisyen Emile Berliner Charles Cros'un bu fikrini gerçekleştirdi. 1887'de çinko plak üzerine kimyasal yolla enine yazmaya dayanan kayıt metodunun patentini aldı. Bu kayıtları okumak için düşünülen âlete «gramofon» adı verildi. Plak 1888 yılında Philadelphia Franklin enstitüsünde gösterildi, fakat sanayi yapımı için uygun bir basma metodu bulununcaya kadar beş yıl çalışmak gerekti. Bu ilk plaklar ebonittendi ve çapları 17 sm idi; dinleme süresi iki dakika, devri dakikada 70'ti. Sonradan pikaplarda senkron elektrik motoru kullanılınca, dakikada 78,26 devire ulaşıldı. 1897'nin sonunda Berliner, baskısı zor olan eboniti bırakarak, gomalak esaslı bir malzeme kullanmağa başladı. Bu malzeme 1948'de vinilitten yapılan mikrosiyon plaklar çıkıncaya kadar plak sanayiinde tek başına kullanıldı. 1896'da E. Johnson motoru spiral yayla çalışan ilk gramofonu yaptı. Aynı zamanda Berliner'in kaba kayıt usullerini düzeltmeyi denedi. Bell ve Tainter'in mum üzerine orijinal yazma usullerine döndü ve ancak 1899'da madenî baskı kalıpları yapmayı başardı.

1904'te İngiltere'de W. Michaelis düşey yazmalı plak formülüyle yeni bir mekanik okuma âleti olan «neofon»u öne sürdü. Bu fikir Fransa'ya da geçti ve Pathé kardeşler 1906'da düşey yazılmış plağı kabul ettiler; «Pathefon» adıyle bu plaklara uygun okuma cihazı yapımına başladılar. Pathe 1920'de enine yazma usulüne geçti.

2. *Elektrikli kayıt.* Sesi mikrofonla alıp, yükselten ve sonra ilk defa elektrikle kayıt yapan Lionel Guest ve H.O. Merriman adlarındaki iki ingiliz amatörüdür. Bu usulle ilk plaklar 1920'de yapılmıştır. Buna benzer çalışmalar aynı tarihlerde Amerika'da J.P. Maxfield ve H.C. Harrison yönetimindeki «Bell Telephone laboratories»nin teknisyenleri tarafından yapıldı. «Bell Telephone laboratories»nin ticarî organı olan «Western Electric co.» 100-5 000 Hertz frekanslı seslerin uygun olarak kaydedildiği bir plağı

floryada bir plaj

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ve H.C. Harrison'ın ortaya koyduğu dinamik benzerlikler ilkesine dayanan ve ince sesleri verebilen bir okuma âletini yapabilecek durumdaydı. Kısa zamanda bütün plakçılar elektrikli kayıt yapımına yöneldi. Teknik alanda önemli gelişmeler oldu. Yazma şekli kavramı kesinleşti ve 1942'ye doğru «National Association of Broadcasters» firması, yüzey cızırtısının azaltılmasını, tiz sesleri yazma işleminden önce kuvvetlendirerek elde etmeyi öngören bir formülü kabul ettirmeğe çalıştı. Elektrikli kayıt ve okuma usulleri yaygın hale geldi; 1934'te radyoda ortaya çıkan «hi-fi» terimi plağa da uygulanmağa başlandı.

1947'den itibaren magnetik şerit üzerine kayıt metotları orijinal kayıt desteği olarak plak sanayiinde kullanılmağa başlandı; yazma sonradan laboratuvarlarda yapılıyordu. Bu usul 1949'dan sonra her yerde kabul edildi. Bununla birlikte, gomalaktan yapılmış 78 devirli plakta yüzey cızırtısı okuma doğruluğunu bozdu ve otomatik olarak plak değiştiren pikaplar bulunmasına rağmen dört dakikalık maksimum süre yetersiz görüldü. Bu kusurlara çare olarak, Amerikan Columbia firmasından Peter Goldmark dakikada 33 1/3 devirle dönen ve vinilik reçineden yapılan mikrosiyon veya sık izli bir plak geliştirdi. Dinleme süresi 25-30 dakika olan bu plaklar piezoelektrik veya magnetik pikaplarla elektriksel olarak okunur. Plağın izlerinde hareket eden pikap iğnesinin ucu 25 mikron yarıçaplı küresel bir takke biçimindedir. 1949'da Victor şirketi çapı 17 sm olan, sık izli ve dakikada 45 devir yapan yedi dakikalık yeni bir plak gerçekleştirdi. Sonradan yapılan stereo plak yeni gelişmelere yol açtı. Bk. STEREOFONİ.

Mikrosiyon plakların kalitesi büyük bir ticarî ve artistik gelişme gösterdi ve dakikada 16 devir yapan 30 sm çapında yeni bir plak denendi.

Sert plak yapımında, bazı üstünlükleri olan, fakat henüz sanayide pek kabul edilmeyen başka usuller de kullanılır.

Sert plak yanında, çok iyi saklanan ve çok iyi bir ses niteliği bulunan saydam plastik bir maddeden basılan, çapları 15-17 sm kadar olan ve dakikada 33 1/3 veya 45 devir yapan yeni ince ve esnek plaklar da piyasaya çıktı. Katılığı akustik nitelikleri sınırlayan bu yeni plaklar, matbaacılık metotlarına benzer metotlarla çok sayıda ve süratle basılır. Bugün ses «basını» bu plakların başlıca kullanılma alanını meydana getirir.

● *Teknoloji.* Modern plakların orijinal kayıdı magnetik şeritler üzerine yapılır. Magnetik kaydın gerçekten kullanılabilecek kısımlarını alma amacını güden montaj işleminden sonra, yarıçap doğrultusunda hareket eden bir düzene bağlı oyucu bir kafanın etkilediği sıcak bir kalemle verniklenmiş plak (asetat veya mum) üzerine spiral izler açarak yapılan yazma işlemi gelir.

Mum üzerine özenle yapılan kayıt orijinal plağı meydana getirir; bundan da baskı kalıpları elde edilir. Bu baskı kalıpları merkezlenir ve plağın orta deliğini açacak olan bir çubukla donatılır; sonra buharla ısıtılan veya su ile soğutulan bir prese ikişer ikişer monte edilir. Döküm maddesi ısıtılan kalıplar arasına sokulur. Kalıplar, plağın izleri doğru olarak almasını sağlayacak kadar bir basınç uygular. Bell bir süre sonra kalıplar soğutulur, döküm maddesi katılaşır, pres açılır ve plak çıkarılır. (L)

PLAKA i. (ital. *placca*'dan). Trafik. Fennî muayene sonunda trafiğe çıkarılması uygun görülen taşıt araçlarına ve lastik tekerlekli traktörlere kayıt ve tescil olundukları illeri ve sıra numaralarını gösteren, aracın belli yerlerine takılan levha. Bk. ANSİKL. *Huk. bölümü.*

— Metal. *Bileşik devreli plaka,* yüzeyinde veya içinde, ince borulardan yapılmış bir devre (soğutma veya ısıtma devresi) veya elektrik direnci görevinde yalıtkan bir devre bulunan plaka. (Bileşik devreli plakaların yarı iletkenleri minyatürleştirmede kullanılması, elektronik bileşenlerin, yüzeyi birkaç mm² olan madenî kristal plaka üzerinde birleştirilmesine imkân vermiştir.)

— Teknol. *Koruma plakası,* bir parçanın, hareketi sırasında başka bir parçaya dokunmasını önlemek veya bir hareketi sınırlamak için kullanılan düz madenî parça. || *Montaj plakası,* yan yana konmuş iki yaprağın birleşme yerini, bu yapraklara perçinleyerek örtmekte kullanılan madenî yaprak. || *Örtme plakası,* perçin, yay v.b. başlarını örtmek ve korumak için kullanılan saç.

— Termik. *Boru plakası,* üzerinde, gazları ocağa ulaştıran boruların geçtiği belli miktarda delik bulunan saç levha. || *Ocak plakası,* katı yakıtlı madenî bir sobada, ocak kapağının arkasına yerleştirilen ve önden ocağı sınırlayan dikey veya eğik ızgara. (Dikey veya yatay oymalı ocak plakasına *yüz ızgarası* denir.) || *Tavan plakası* veya *üst plaka,* bir sobada, sıcak hava odasının hemen altına yerleştirilen madenî plaka.

— ANSİKL. Huk. *Plaka*'lar, araçların kayıtlı bulunduğu ili ve sıra numaralarını gösterir. Böyle bir plakada, kayıt ve tescili yapan il ile aracın cinsini, resmî veya özel oluşunu belirten harf, rakam ve renkler bulunur (34 HU 849 gibi). Burada ilk iki rakamdan aracın kayıtlı olduğu il, harflerden ve son rakamlardan da taşıtın sıra numarası tespit olunabilir. Plaka rengi, resmî ve özel araçları ayırabildiği gibi, geçici plaka ile trafiğe çıkılmış olup olmadığını da gösterir. Bazı makamlara verilen araçların plakaları ise farklı niteliktedir (bakanlara, yüksek askerî personele tahsis edilen araçlar gibi). Devlet başkanına tahsis edilen araçlarda plaka kullanılmaz. Geçici plakalar, kayıt ve tescil işlemleri tanınıncaya kadar, malî mesuliyet sigortası yaptırmış olan araçlar için, aracın bulunduğu il trafik şube veya bürosundan verilir. Bunun gibi, araçların ithal veya imal yerlerinden satış yerlerine kadar götürülebilmesi için ithalâtçı veya imalâtçı firmalara bu araçların izleyecekleri yol belirtilmek ve malî mesuliyet sigortası yaptırılmış şartıyle geçici plaka verilir. Yurtta imal edilen araçların tecrübeleri için de, malî mesuliyet sigorta sözleşmesi yaptırılmış olmak kaydıyle, bu araçları imal eden kuruluşlara yeteri kadar tecrübe ruhsatname ve plakaları verilir. Bu araçlar ancak ruhsatnamede gösterilen yol ve sahalarda tecrübe edilebilir. Geçici plakalar otuz gün süreyle geçerlidir. Plakalar, araçlara sallanmayacak, düşmeyecek, alt kenarının yüksekliği önde 20 ilâ 75, arkada 30 ilâ 125 sm olacak, plakanın alt kenarı aracın tampon alt seviyesinin üstünde kalacak, araçların yanlarından taşmayacak ve kolayca okunacak şekilde konmak gerekir; trafik şube veya bürosunca tespit edilerek mühürlenir. Karayolları Trafik tüzüğü, araçlara takılacak plakaların sayılarını ve araçların nerelerinde bulunacağını, çeşitli araç cinslerine göre ayrıntılarıyle göstermiştir. Meselâ, otomobil, minibüs, otobüs ve kamyonlarda, plakalar biri ön, öteki arkada olmak üzere, araç ekseni üzerinde veya bu mümkün değilse sol tarafta iki tane takılır. Okunamayacak veya kullanılamayacak derecede harap olan plakalar, eskileri geri alınmak suretiyle, kayıt ve tescili yapan il trafik şube veya bürosunca değiştirilir. Plakalardan herhangi birinin kaybolması halindeyse, yenisinin verilmesi için durumun gazete veya uygun öteki araçlarla ilânı gerekir. Trafikle ilgili mevzuata göre, hangi durumlarda plakaların geri alınacağı veya iptal edileceği sınırlayıcı olarak belirtilmiştir.

◆ **Plakalı** sıf. Plakası olan, üzerinde plaka bulunan.

◆ **Plakasız** sıf. Plakası olmayan. (M)

PLAKA burnu, Ege denizinde Yunanistan'ın Limni adasının kuzeydoğu ucunda. Deniz feneri. (M)

PLAKET i. (fr. *plaquette*). Süsleme santl. XV. yy.dan bu yana, özellikle İtalya'da çok yapılan madenî küçük alçak-kabartma levha. (Plaket madalyondan farklıdır: madalyon yuvarlak olur, plaket ise başka biçimlerde de yapılır.) [L]

PLAKODİN i. (fr. *placodine*). Miner. Tabiî nikel arsenür. (L)

PLAKOİT sıf. (fr. *placoïte*). Köpekbalıklarının pullarına denir. (Bunlar gerçek pul değil, deriye bağlı küçücük dişlerdir. Her birinde mine, fildişi tabakası, boşluklu diş özü ve kök ödevi gören bir dip plağı bulunur. Bunların en güzel örneği vatoz balığındaki «kıvrım»lardır.) [L]

PLAKOZOR i. (fr. *placosaure*). Üçüncü zamanda yaşamış fosil sürüngen. (L)

PLAMENAC (Dragan), yugoslav asıllı amerikalı müzik bilgini (Zagreb 1895). Zagreb'de ve A.B.D.'ye göç ettikten sonra da (1939) Urbana üniversitesinde öğretmenlik yaptı. Ockeghem'in bütün eserlerini yayımladı. (L)

PLAN i. (lat. *planum*'dan fr. k.). Bir eserin genel düzeni: *Bir trajedinin planı.* || Bir tasarıyı gerçekleştirmek için önceden belirlenen hususların tümü: *Bu itibarla gelen projeler, basmakalıp yenilikleri olan bildiğimiz bina planlarından başka bir şey değildi* (A.H. Tanpınar). *Planım hazırdı. Kumsalda biraz daha yürüdükten sonra oradaki bir keçi yolundan tekrar bayıra tırmanmağa başlayacaktım* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Plan kurmak,* bir amacı gerçekleştirecek şeyleri düşünmek, tasarlamak: *Sadece vazifeyi, nasıl yerine getireceğini düşünmeye, plan kurmaya başladı* (S. Kocagöz). *Mec.* Düzen hazırlamak, bir kimseye zarar verecek şeyler düşünmek: *Dedesinin mirasına konmak için planlar kuruyor.* || *(...) inci plana düşmek,* bir kimse veya topluluk nazarında eski değerini, önemini kaybetmek: *Kardeşi doğunca kendisi ikinci plana düştü.* || *(...) plana geçmek,* bir kimse veya topluluk nazarında eskisinden daha iyi bir değer kazanmak: *Sınıfta ön plana geçti.* || *(...) planda olmak,* şu veya bu değerde ve nitelikte bir kimse olmak: *Az konuşan, kapalı ve daima arka planda bir şahsiyetti* (Ş.S. Aydemir). || *(...) planda tutmak,* bir işe veya bir kimseye şu veya bu kadar önem vermek: *Vergi işlerini birinci planda tutuyorlar.*

bronz **plaket**
XV. yy. italyan sanatı
Louvre müzesi, Paris

— Ask. *Ateş planı.* Bk. ATEŞ. || *Atış planı.* Bk. ATIŞ. || *Harekât planı,* stratejik veya taktik alanda düzenlenecek bir askerî harekât veya birbiriyle ilgili bir seri harekâtın aynı zamanda veya birbirini takip eden çeşitli safhalarını kapsayan plana verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Biyol. *Bölütlenme planı,* yumurta bölünmelerinin takip ettiği plan. Bk. BÖLÜTLENME.

— Bot. *Çiçek planı.* Bk. DÜZLEM.

— Denizc. *Boylam plan,* bir geminin boylam ekseninden geçen düzeyin planı. || *Enlem plan,* geminin en geniş yerindeki düzeyin planı. || *İstif planı,* geminin boylam kesiti üzerinde ambar ve tavlonlarda çeşitli yük denklerinin ve bunları ayırt eden işaretlerin ve gidecekleri limanların renkli olarak gösterildiği plan. Bu plan, boşaltma limanlarındaki acentaların yüklerin boşaltılması için önceden gerekli tedbirleri almasına yarar. Buna YÜKLEME PLANI da denir.) || *Kalıp planı,* geminin su hatlarını gösteren plan. || *Karina planı,* teknenin su altında kalan kısmının boylam görünüşü. || *Su hattı planı,* karinanın deniz yüzeyi ile kesiştiği kısımdaki planı. || *Planın çektiği su,* her plana göre geminin suya batan miktarı (çektiği su). || *Yelken donanımı planı,* yelkenlerin ayrıntılarını ve tazyik merkezlerini ayrıntılarıyle gösteren plan.

— Elektroakustik. Bir sesli kaydın bütününe göre müziğin veya efektlerin yeri. (Planlar yakın, uzak veya üst üste olur.)

— Fiz., Jeol., Mekan ve Opt. Bk. DÜZLEM.

— G. santl. Tablonun düzlemine paralel düşey yüzeylerin her biri: *Birinci plan üzerinde olan şekil.* || *Plan farkı,* resimde gösterilen çeşitli nesneler arasında uzaklıklarına bağlı olarak meydana gelen boyut farkı.

— İkt. ve Siyaset. Bir hükûmetin veya hükûmetlerarası bir kuruluşun veya eyaletin, bir memleketin, bir bölgenin belirli bir iktisadî veya malî meselesini çözmek için aldığı tedbirlerin tümü. (Bk. PLANLAMA.) || *Kalkınma planları.* Bk. ANSİKL.

— Mim. Bir yapının yatay düzlemlerle olan arakesitlerinden meydana gelen izdüşümü. Bk. ANSİKL.

— Muhas. ve İşletme. *Muhasebe planı.* Bk. ANSİKL.

— Res. ve Topogr. *Geometrik plan,* bir

TABLO I

yıl	gayrısafi millî hasıla	özel tüketim	özel yatırım	carî kamu harcamaları	kamu yatırımı	carî ödeme	toplam yatırım
1962	52,7	38,6	3,5	7,6	5,1	2,1	8.6
1963	56,4	40,5	3,8	8,6	5,8	2,3	9,6
1964	60,3	43,0	4,2	9,0	6,6	2,5	10,8
1965	64,5	45,4	4,7	9,5	7,1	2,2	11,8
1966	69,0	47,6	5,3	10,5	7,8	2,2	13,1
1967	73,9	50,2	5,9	11,5	8,4	2,1	14,3

şeklin tabanından veya yer çizgisinden geçen plan. Perspektif görünüşleri göz önünde tutmadan belli bir ölçeğe göre küçültülmüş boyutları veren plan. || *Plana geçirmek*, ölçümü yapılan bir arazi parçasının planını, hesap, çizim veya âletler yardımıyle bir ölçekle küçülterek kâğıda geçirmek. || *Kabartma plan*, belli bir ölçeğe göre küçültülmüş olarak kabartılı bir nesneyi canlandıran plan. Bir şehrin belli başlı yapıları ve arazideki engebeleri gösteren planı. || *Kotlu plan*, izdüşüm halinde gösterilen noktaların kotlarının resim üzerine yazılmasıyle meydana getirilen plan. (*Plan kote* de denir.) || *Perspektif plan*, perspektifin getirdiği değişiklikleri belirten plan.

— Sine. Bir sinema filminin tek bir çekimle elde edilen bölümü. Bk. ANSIKL.

— Sosyal psikol. ve İstat. *Örnekleme planı*, iki işlemden ibaret olan örnekleme usulü: 1. örneğin seçilmesi; 2. esas örnek üzerinde gözlemlenmiş olguların çıkarılan sonuçların kapsamının değerlendirilmesi.

— Şehirc. *Dikgen plan*, anayolların birbirine dik veya paralel olduğu şehir planı. (Dikgen yol sistemi bazen köşegen yollarla tamamlanır. Bu sistem roma ordugâhlarından mülhem olmuştur. Yeni şehirlerde çoğunlukla damalı plan uygulanmaktadır. Bununla birlikte bu tip planın engebeli araziye otomatik olarak uygulanması çok kötü sonuçlar verir.) || *Nâzım plan*. Bk. NÂZIM *plan*. || *Radyal dairesel plan*, yıldız biçimi meydana getiren ışınsal (radyal) yollarla, bu ışınların çıktıkları nokta merkez olmak üzere tertip edilen eşmerkezli dairesel yollardan oluşan şehir planı. (Bu sistemde radyal yollar arasındaki bağlantı dairesel yollarla sağlanır. Dairesel yollardan ve bir merkeze [meydan, şato, âbide, çeşme] yönelmiş ışınsal yollardan meydana gelen yol şebekesi; örümcek ağını hatırlatır ve damalı plan kadar eskidir. Özellikle Ortaçağın müstahkem şehirlerinde uygulanmıştır. Bu tip plan Fransa'nın birçok şehrinde hâlâ ağır basmaktadır: Agen, Avignon, Beaune, Chartres v.b.) || *Yelpaze plan*, kademeli arazide bulunan şehirlere ve sahil şehirlerine uygulanan kısmen ışınsal (radyal) plan.

— Teknol. Bir cisim, bir makine, bir binanın yatay izdüşümü. || *Grafik plan*, mekanik bir parçanın imal edilmesi için gerekli bütün boyut ve biçimleri veren desen (çizim). || *Kalıp planı*, bir yapının beton kalıplarını gösteren tatbikat planı.

— Tiyat. Sahnenin açıklığına paralel olarak derinlemesine bölümlerinden her biri. (Normal büyüklükte bir sahnede on kadar plan bulunabilir.) || *Arka plan*, sahnenin «cephe» denen ön planlarına karşıt en geri bölümlerine verilen ad.

— ANSIKL. Ask. *Harekât planı*, kumanda karargâhlarının harekât başkanlıklarında veya şubelerinde görevli, çoğunlukla kurmay subaylar tarafından hazırlanır. Planın hazırlanması için, ilgili genel karargâh başkanıyle istihbarat ve lojistik başkanlıklarının sıkı bir işbirliği yapması gereklidir. Harekât planları verilen görevin niteliğine göre kısa veya uzun süreli olarak düzenlenir. Harekâtın yürütülmesinde göz önünde tutulacak zaman, gün ve saatlerle belirtilir. Bir harekât planı, genellikle biri harekât ve manevra, öteki ateş desteği (hava ve deniz desteklerini de içine alır) olmak üzere iki önemli planın birleştirilmesiyle meydana gelir. Daha çok ayrıntılı tertip ve düzenlemeye ihtiyaç gösteren lojistik eki, karargâhın lojistik başkan veya şube müdürü, özel başkanlık veya şubelerinin işbirliğiyle hazırlanır. Hava ve deniz destek ekleri de ilgili kuvvetlere mensup uzman personelin yardımıyle hazırlanır.

— İkt. ve Siyaset. *Birinci Beş Yıllık Kalkınma planı*, Türkiye'de, Anayasanın 41. ve 129. maddelerine uygun şekilde iktisadî, sosyal, kültürel kalkınmanın sağlanması için 1963'te uygulanmaya kondu. Planın amacı ve ana hedefleri olarak şu genel ilkeler tespit edildi: 1. kalkınma planı, demokrasi düzeni içinde uygulanacak ve sosyal adaleti gerçekleştirici nitelikte olacaktır; 2. 15 yıllık bir perspektif içinde 5'er yıllık dönemleri kapsamak üzere hazırlanacak planlar, her yıl gözden geçirilecek, nüfus artışı hızıyle kalkınma hızı arasındaki uzun vadeli ilşkiler üstünde ayrıca durulacaktır; 3. devlet ve özel sektörlerin yan yana bulunduğu karma bir ekonomi olan türk ekonomisinde toplam tasarrufun artmasına paralel olarak özel teşebbüsün yatırımlarını arttırması, bunların hızlı ve dengeli bir kalkınmanın gerektirdiği sahalara yöneltilmesi teşvik edilecek ve bu teşvikte doğrudan doğruya kontrollardan kaçınılarak vergi ve kredi siyasetleri, sermaye piyasasının teşekkülü ve gerçekleştirilmesi gibi dolaylı tedbirlere başvurulacaktır; 4. devletin iktisat siyasetinde açıklık ve kararlılığa uyulacaktır; 5. plan döneminde yüzde 7 dolayında bir kalkınma hızına ulaşılmasına çalışılacaktır. Yapılan ilk hesaplar bunun yüzde 14 kadarı iç, yüzde 14 kadarı dış kaynaklardan sağlanarak gayrısafi millî hasılanın yüzde 18'i kadar bir yatırım yapılmasına bağlı olduğunu gösterir. Beş yıllık kalkınma planının hazırlanmasında yüzde 7'lik kalkınma hızı üstünden 1961 fiyatlarına göre değerlendirilen 1962 gayrisafi millî hasılasının 15 yıllık üç plan döneminde yüzde 175 artarak 145 300 000 000 liraya ulaşacağı hesaplandı. Buna göre 1962'deki 1 790 liralık kişi başına millî gelir payı, 1977'de 3 200 liraya çıkacaktı.

Birinci beş yıllık planın hazırlanışı sırasında yatırımların genel dağılımı, önceki iki yıla karşılaştırmalı olarak şöyleydi:

	1959 (yüzde)	1960 (yüzde)	1961 (yüzde)
genel ve katma bütçeler	27,9	29,5	37,1
kamu iktisadî teşebbüsleri	19,5	20,3	16,9
mahallî idareler	3,3	4,9	5,3
özel sektör	49,3	45,3	40,7

Karma ekonominin bu genel yapısı içinde, 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık plan döneminde harcama hedefleri, 1961 fiyatlarıyle ve milyar lira olarak şu şekilde tespit edildi (bk. *tablo I*).

Toplam yatırımların ana sektörler itibariyle dağılışı da, 1961 fiyatları esas alınarak şöyle hesaplandı:

sektörler	milyon TL.	gayrısafi yatırım (yüzde)
tarım	10 584,4	17,7
madencilik	3 233,0	5,4
imalât sanayii	10 089,2	16,9
enerji	5 134,0	8,6
ulaştırma	8 159,4	13,7
hizmetler	3 965,9	6,6
mesken	12 116,0	20,3
eğitim	4 227,0	7,1
sağlık	1 346,9	2,3
turizm	827,0	1,4
TOPLAM	59 648,8	100,0

Bu hedeflere yönelmiş olarak hazırlanan Birinci Beş Yıllık plan döneminde ortalama büyüme hızı yüzde 6,7 olarak gerçekleşti. Bu sonuçta 1964 ve 1965 yıllarının çok düşük tarım üretimi önemli rol oynadı. Yıllar itibarıyle büyüme hızları da şöyle oldu: 1962: yüzde 6,1; 1963: yüzde 7,7; 1964: yüzde 4,9; 1965: yüzde 4,6; 1966: yüzde 10,3; 1967: yüzde 6,1.

● *İkinci Beş Yıllık Kalkınma planı*, 1968-1972 yıllarını kapsayan plan. Uygulanmasına 1968'de başlandı. Bu planın hedefler ve strateji belgesinde de kalkınma hızı yüzde 7 olarak kabul edildi. 55 Madde halinde belirlenen hedefler ve stratejide başlıca şu noktalar yer aldı: 1. ikinci beş yıllık plan kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici ve destekleyici, fertlerin teşebbüs gücünü ortaya çıkarıcı ve geliştirici ölçüde olacaktır; 2. fert başına gelir devamlı olarak arttırılırken çeşitli gelir grupları ve bölgeler arasında dengeli gelişme sağlanacaktır; 3. 1968-1972 yılları arasında millî gelirin yüzde 40 artmasına çalışılacaktır; 4. türk ekonomisi dış kaynaklara bağlılıktan kurtarılacaktır; 5. plan döneminde gayrısafi millî hasılanın yüzde 22,5 oranında yatırım yapılacak, bunun yüzde 20,5 kadarı iç tasarruflarla, 2'si de dış tasarruflarla sağlanacaktır; 6. tarım alanında üretimin hava şartlarına bağlılığı azaltılacaktır; 7. sanayi yatırımlarına öncelik tanınacaktır; 8. tarım reformu, tarımsal bünyenin temelindeki aksaklıkları gidermeğe yönelmiş tedbirler dizisi olarak kabul edilecektir.

Planın genel amaçlar bölümünde de sanayi sektöründe yıllık gelişmenin yüzde 12 olacağı, böylece 1972'de sınaî üretimin gayrisafi millî hasıladaki payının yüzde 25,5'e çıkarılacağı; iç tasarrufun yüzde 77,6 oranında yükseltileceği; özel tüketimin yüzde 28,0 arttırılacağı; dış tasarrufların gayrisafi millî hasılaya oranının 1967'de yüzde 2,0'den 1972'de yüzde 1,7'ye düşürüleceği belirtildi.

İkinci Beş Yılık planda harcama hedefleri, 1965 fiyatlarıyle ve milyar lira olarak şöyle tespit edildi (bk. *tablo II*).

Plan döneminin ilk üç yılında gelişme hızı ortalaması yüzde 6,2 oldu, ancak 1971 ve 1972 yıllarında tarımsal üretimin fazlalığı büyüme hızını yüzde 7'ye yaklaştırdı ve durum yıllar itibarıyle şöyle gerçekleşti: 1968: yüzde 6,7; 1969: yüzde 6,3; 1970: yüzde 5,6; 1971: yüzde 7 (tahminî).

● *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma planı*, 1973-1977 yıllarını kapsaması için yapılan plan. 1971'de hazırlanmasına başlandı ve Türkiye'nin 1995'te Ortak pazar'a tam üye olacağı göz önünde tutularak 22 yıllık bir perspektif benimsendi. 1972 Başlarında şekillenen ön çalışmalarda, plan döneminde gayrısafi millî hasılanın yüzde 8 oranında artabilmesi için yüzde 7,9'luk bir gelişme hızının benimsenmesi gerektiği belirtildi ve bu kalkınma hızı içinde sektörlerin gelişme tempoları da şu şekilde hesaplandı:

sektör	büyüme hızı (yüzde)
tarım	3,7
sanayi	10,5
enerji	12,0
inşaat	10,5
ulaştırma	8,0
mesken	9,0
hizmetler	9,0

Bu planla ilgili hesaplarda yatırımların kamu kesimi ve özel kesim arasında dağılışı da şöyle tahmin edildi:

sektör	kamu kesimi (yüzde)	özel kesim (yüzde)
tarım	60	40
sanayi	48	52
enerji	93	7
inşaat	50	50
ulaştırma	67	33
mesken	10	90
hizmetler	77	23

TABLO II

yıl	özel yatırım	kamu yatırımı	özel tüketim	kamu tüketimi
1967	7,4	8,7	57,9	12,0
1968	8,1	9,4	61,1	13,0
1969	9,3	10,3	64,5	13,9
1970	10,5	11,6	67,8	15,0
1971	11,7	13,3	70,4	16,6
1972	13,3	14,0	74,1	18,3

Bu konuda hazırlanan ön projede Üçüncü Beş Yıllık plan döneminde kalkınma hızının yüzde 8 olarak benimsenmesi gerektiği, bununla beraber ilk iki yılda bu seviyenin altında kalınması ihtimali bulunduğu da belirtildi.

— Mim. Bir yapının zemine uygulanmasını sağlamak için çeşitli seviyelerdeki yatay düzlemlerle kesildiği düşünülerek, bu düzlemlerle olan arakesitlerinin verdiği izdüşümü çıkarılır. Bu izdüşümdeki boyutlar, belirli bir ölçek içinde küçültülerek çizilirse o yapının planı meydana gelir. Yapının biçimi, genellikle zeminden yukarıya doğru değiştiği için, çeşitli seviyelerde planları çıkarılır: bodrum kat planı, zemin kat planı, birinci kat planı gibi. Çizilen plan üzerine şeklin boyutları yazılır ve yapının zemine uygulanmasında bu değerlerden yararlanılır. Planda, yapının zemine uygulanmasını sağlayacak kadar boyut gösterilmelidir. Bir mimarî projenin hazırlanmasında (bk. PROJE), genellikle önce küçük ölçekli ve ayrıntıları az olan planlar çizilir; sonra bu planlar geliştirilerek daha küçük ölçekli *detay* (ayrıntı) *planlar* elde edilir. Projenin toprağa uygulanmasına bundan sonra geçilir. Yapı üç boyutlu bir şekil olduğu için, yapının durumunu bütünüyle ifade edebilmek için çeşitli seviyelerde çıkarılmış planların yardımıyle *kesitler* hazırlanır. Bunlar da yapının düşey düzlemlerle olan arakesitleridir. Planlar genellikle inşa edilecek yapıların durumunu gösteren izdüşümlerdir. Mevcut bir yapının durumunu gösteren plan ve kesitlere ise rölöve* adı verilir.

— Muhas. ve İşletmec. *Muhasebe planı*. Birkaç işletmenin hesapları karşılaştırılmak istendiğinde, muhasebe ilke ve metotlarının eşitliği veya yakınlığı gerekir. Aynı teşkilâtın denetimi altındaki işletmeler için özel muhasebe planları hazırlanmıştır. Vergi makamları sorumluları, uzun süreden beri, mükelleflerin elde ettikleri sonuçların hesaplanması ve takdimi için ortak metotlar uygulanmasını istemektedirler. İktisat alanında, resmî makamların gittikçe daha büyük çapta müdahalelerde bulunması ve millî muhasebeyle ilgili çalışmaların gelişmesi, özel muhasebelerin aynı şekilde organizasyonunu zorunlu kılmıştır. İlk beş yıllık planların uygulanması sırasında, S.S.C.B.'de bu konularda ilk araştırmalar yapıldı. Bu araştırmalardan faydalanılarak Hitler Almanyası 1938'de, «Göring planı» adı verilen muhasebe planını ortaya koydu. A.B.D.'de, meslekî gruplar tarafından çeşitli muhasebe planları hazırlandı. İhtiyaçlarına uymaları oranında, işletmelerin plana uyacakları tabiîdir. Fransa'da resmî makamlar, 1938 ve 1939'da sıkı bir denetime tabi tuttukları sigorta şirketlerine, ilk olarak ortak muhasebe mecburiyeti koydular; sonra da, 1942, 1947 ve 1957 muhasebe planlarının işler hale getirilmesine önayak oldular. Muhasebe usullerinin standartlaştırılması komisyonu tarafından hazırlanan ve devletçe de onaylanan bu sonuncu plan, kamu sektörü ile millîleştirilmiş işletmeler için ve bir dereceye kadar da, hiç değilse 1958'den sonra, bazı özel işletmeler için mecburî olmuştur. Bütün işletmelere yavaş yavaş uygulanması, az çok uzak bir gelecekte gerçekleşecektir.

— Sine. Her plan (çekim) belirli bir çerçeveleme ve belirli bir süreyle sınırlanmıştır. Bir görüntünün çerçevelenmesi dekor parçasının veya perdede görülecek olan kişilerin sınırlanması olduğundan, alıcının (kamera) konuya göre yer değiştirmesine ve kullanılan merceğin odak uzaklığına göre şu çeşitlere ayrılır: dekorun tümünü kapsayan genel veya toplu plan; dekorun bir bölümünü içine alan yarı-toplu plan; dekor hesaba katılmadan yalnız kişileri biraraya getiren boy planı; çerçevelenmiş kişileri dizlerine veya gövdelerinin yarısına kadar gösteren Amerikan planı; bir ayrıntıyı en yakınındaki arka planla birlikte veren birinci plan; sadece bir nesneyi veya bir nesnenin ya da kişinin yalnız bir bölümünü gösteren gro plan (omuz çekimi). Planların süresi çok değişkendir: bazıları sadece bir saniye sürer (çarpıcı plan, flaş), bazılarının süresi ise birkaç dakikayı bulur. 2 500 m'lik ve 90 dakikalık orta uzunlukta bir filimde 300 ilâ 600 plan bulunur; bu planların ayrıntılı şekilde belirtilmesine dekupaj denir. Filmin planlara bölünmesi seyirciyi çeşitli açılara yerleştirmeğe ve bir sahneyi güdülen amaca göre canlandırmağa imkân verir. (LM)

PLANA (Giovanni Antonio Amedeo), italyan matematikçisi ve astronomu (Voghera 1781 - Torino 1864). Alessandria Topçu okulunda matematik (1813), Torino üniversitesinde astronomi dersleri verdi. Rasathane müdürü oldu. En önemli eseri Barnaba Oriani'den ilham alarak F. Carlini ile birlikte yazmağa başladığı *Teoria del Moto della Luna*'dır (Ayın Hareket Nazariyesi). Paris akademisi ödülünü kazanan bu eserin üç cildini Plana tek başına bitirdi (1832). [M]

PLANAR i. («düzlem» anlamında *plan*'dan fr. k.). Transistörlerde, kolektör, taban ve vericiyi aynı düzlem içine yerleştirmeğe dayanan yapım metodu; taban bölgesi, kolektör içindeki yayınma ile, verici de taban bölgesindeki yayınma ile elde edilir. (L)

PLANARYA i. Tatlısularda yaşayan yüzücü, halkasız, serbest, yassı solucan. (İlmî adı *planaria*. Yassısolucanlar şubesinin türbelarlar sınıfından.) [Planarya'da yenilenme gücü çok yüksektir; sindirim borusuna bağlı üç tane körbağırsağı vardır; ağzı gövdesinin ortasındadır. Avını, dışarıya doğru uzayabilen bir yutak yardımıyle yakalar.]

— ANSİKL. *Planarya*'da kazanılmış karakterlerin soydan geçmesi. (Bk. HAFIZA, *Fizyol bölümü*.)

— *Planarya'da açlık*. 15 mm uzunluğundaki bir planarya birçok yıl açlığa dayanabilir; bu süre içinde boyu 1 mm'ye kadar iner; yeniden beslenince çabucak eski halini alır.

— *Planarya'da yenilenme*. Vücudun art yarısı yenilenmeğe başladığı sırada, sinir merkezindeki birçok sinir hücresinin salgı hücresine dönüştüğü görülür (bu hücrelerin salgısı yenilenmeyi kolaylaştırır). [L]

PLANASYON i. (fr. *planation*). Jeomorfol. Akarsuların yanal aşındırması sonucunda gerçekleşen düzleşme. (Bu olaya çoğunlukla *yanal düzleşme* de denir.) [L]

PLANCHART (Enrique), Venezuela'lı yazar (Caracas 1894 - Curaçao 1953). Kardeşi Julio ile birlikte edebî tenkit alanında çalıştı. Venezuela Millî kütüphanesi müdürü oldu (1938-1952), «18'ler nesli» denilen edebiyat topluluğuna katıldı. *Primeros Poemas* (İlk Şiirler) [1919] adlı kitabıyle adını duyurdu. Şiir kitapları arasında *Poema a Mucky Götz* (Mucky Götz'e Şiirler) [1934], *Dos Suites en Verso Blanco* (Kafiyesiz Şiirle İki Süit) [1934] anılmağa değer. *Bajo su Mirada* (Bakışlar Altında) [1954] adlı eseri ölümünden sonra yayımlandı. (M)

PLANCHE (Gustave), fransız edebiyat tenkitçisi (Paris 1808-ay.y. 1857). Tıp okuluna devam etti, sonra romantiklerin arasına katıldı. *Globe* (1830) ve *l'Artiste* (1831) dergilerinde çalıştı, daha sonra *la Revue des Deux Mondes* dergisinde yazmağa başladı; 1 aralık 1831'de yazdığı ilk makalesi *De la Haine Littéraire* (Edebiyatta Kin Üstüne), H. de Latouche'un *De le Camaradarie Littéraire* (Edebiyatta Dostluk Üstüne) adlı makalesine bir cevaptı. Planche, François Buloz'un başlıca edebiyat danışmanı oldu. Fransız ve ingiliz edebiyatlarını ve sanat tenkitlerini kapsayan makalelerinden en önemlileri şunlardır: *Les Royautés Littéraires* (Edebî Krallıklar); *La Moralité de la Poésie* (Şiirde İbret); *La Critique Française* (Fransız Tenkidi). Gerçekçi estetiği geliştiren sanatçı topluluklarına katıldı; bohem ve yarı sefil bir hayat sürerek öldü. Kitap halinde çıkan en önemli incelemeleri: *Portraits Littéraires* (Edebî Portreler) [1836 ve 1849]; *Nouveaux Portraits Littéraires* (Yeni Edebî Portreler) [1854]; *Etudes sur les Arts* (Sanat Üstüne İncelemeler) [1855]. Planche'ın, yer yer dogmatik ve kırıcı olan sert tutumundan dolayı çok düşmanı vardı. (L)

PLANCHE (James Robinson), ingiliz yazarı ve arkeoloğu (Londra 1796-ay.y. 1880). Müziğini Weber'in bestelediği *Oberon* operasının librettosunu yazdı. İki yüzden fazla dramı vardır. Derin bilgisiyle Knight'ın *Shakespeare* adlı eserine katkıda bulundu. Ayrıca *The History of British Costumes* (İngiltere'de Kıyafet Tarihi) [1834] adlı bir eser yazdı. (L)

PLANCHEREL (Michel), isviçreli matematikçi (doğ. Bussy, Fribourg 1885). Zürich Politeknik okulunda ders verdi (1920'den sonra). Yazdığı sayısız bilimsel eserde, matematik analizleriyle (saf ve uygulamalı) ilgili problemleri, bir fonksiyonun küresel fonksiyonlar dizisi halinde açılımını, Bessel fonksiyonlarını, Legendre çokterimlilerini v.b. ele aldı. (M)

PLANCHON (Gustave François), fransız eczacısı (Ganges 1833 - Montpellier 1900), Jules Emile Planchon'un kardeşi. 1859'da hekim, 1864'te Montpellier'de eczacı ve fen doktoru oldu. 1872'de Paris Yüksek Eczacılık Okulu İlâçlar Tarihi kürsüsü profesörlüğüne getirildi. Karakterlerin belirlenmesinde ve aktif maddelerin lokalizasyonunda anatomik yapının önemini gösterdi. (L)

PLANCHON (Jules Emile), fransız eczacısı (Ganges 1823 - Montpellier 1888). 1844'te fen doktoru oldu. Dört yıl Kew Kraliyet bahçesinde, daha sonra da Gand Tarım enstitüsünde çalıştı; 1851'de hekim oldu. Nancy'de öğretim üyeliği yaptı. Montpellier Eczacılık okulunda profesör, sonra da bu şehrin bitki bahçesinde müdür oldu. Ovül, tohum ve arillus üstünde çalıştı, sonra değişik familyalar üstünde sistemli bir şekilde incelemeler yaptı. Bahçe ve üzüm kültürlerine geniş bilgisiyle büyük ölçüde katkıda bulundu. Filoksera'yı tanımladı, bu parazite karşı mücadele yollarını gösterdi ve dayanıklı üzüm çeşitlerini seçerek bağcılığı geliştirdi. *Flore des Serres et Jardins de l'Europe*'u (Avrupa Bahçeleri ve Serleri Florası) yönetti. (L)

PLANCHON (Roger), fransız rejisörü, sahne yönetmeni ve oyun yazarı (Saint-Chamond 1931). Lyon'da Comédie tiyatrosunu kurdu ve 1952-1957 arasında yönetmenliğini yaptı; sonra Villeurbanne'da Cité tiyatrosunun başına geçti. Brecht'in epik tiyatro anlayışından etkilendi ve Elizabeth çağı tiyatrosuyle, altın çağ ispanyol yazarlarından ilham alarak 40'ı aşkın oyun sahneye koydu. Kendine has sahne düzeni içinde, edebiyatı bir yana bırakarak, seyircinin dikkatini kişilerin sosyal davranışları üstünde topladı. Tiyatronun gerçekçi tenkit yanını pekiştiren metotları Piscator ile Brecht'ten aldı (projeksiyonla başlık veya metinden parçalar göstermek, halkın tepkisi ve tartışmalar, açıklamalı programlar v.b.), oyuncuların «her rolü bir kompozisyon olarak ele almaları»na ve «davranışlar»ı dile getirmelerine önem verdi. (L)

PLANCILIK i. (*plan* > *plancı*'dan *plancılık*). Siyasî ve iktisadî faaliyetleri planlama işi veya eğilimi. (M)

PLANCİA MAGNA, eski Perge* şehrinin onarımında malî katkıları bulunan, II. yy. da yaşamış hayırsever bir kadın. Perge kazılarında bulunan yazıtlara göre, imparator Vespasianus devrinde Bithynia eyaleti prokonsülü (valisi) olan Marcus Plancius Varus'un kızıdır. (M)

PLANCİNA (Munatia), romalı kadın (öl. M. S. 33), Cneius Calpurnius Piso'nun karısı. Germanicus'un ölümünden sonraki davaya adı karıştı; temize çıktı, yeniden kovuşturmaya uğradı. Sonunda intihar etti. (L)

PLANCK (Gottlieb), alman hukukçusu (Göttingen 1824 - ay.y. 1910), Gottlieb Jakob'un yeğeni. Hâkimlik yaptı (1846), ikinci Hannover devleti parlamentosuna üye (1852), Prusya Millet meclisinde milletvekili (1867) oldu, İmparatorluk Medenî kanununun hazırlanmasında görev aldı (1874-1889). Aile hukukuyle ilgili tasarılar hazırladı. Bugün, Almanya'da yürürlükte bulunan aile hukuku kanunlarının Planck'ın eseri olduğu kabul edilir. Planck, bu başarılarından ötürü Göttingen Hukuk fakültesi profesörlüğüne getirildi. *Bürgerliches Gesetzbuch Nebst Einführungsgesetz, Erläutert* (Medenî Kanunun Uygulanmasıyle İlgili Yorumlar) [5 cilt, 1898-1902] adlı bir eser yazdı. (M)

PLANCK (Julius Wilhelm), alman hukukçusu (Göttingen 1817 - Münih 1900). Gottlieb Planck'ın kardeşi. Çeşitli üniversitelerde ve son olarak da Münih'te hukuk tarihi ve hukuk usulü dersleri verdi (1867-1895). Karşılaştırmalı medenî hukuk ve ceza hukuku muhakemeleri usulü öğretiminde tarihî metodu uygulamağa çalıştı. Başlıca eserleri: *Das Deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter* (Ortaçağ'da Alman Muhakeme

Gustave PLANCHE
David d'Angers'in eseri
Angers müzesi

Foto. LAROUSSE

Roger PLANCHON bir sahneyi yönetirken; sağda, Le Nain'in bir tablosundan ilham alınarak «George Dandin»in sahneye konuşu

Max PLANCK

planet dişliler

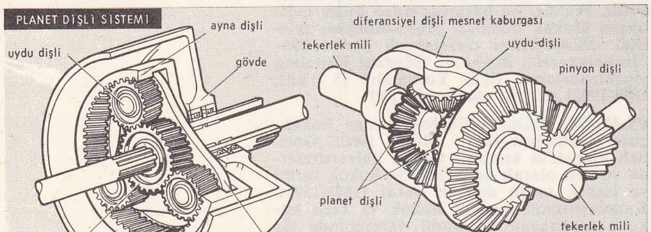

Usulleri) [2 cilt, 1879]; *Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts* (Alman Medenî Hukuku Ders Kitabı) [3 cilt, 1887-1896] v.b. (M)

PLANCK (Karl Christian), alman filozofu (Stuttgart 1819 - Winnental, Maulbronn yakınları, Baden - Württemberg 1880). Ulm'da profesördü. Eserleri: *Die Weltalter* (Dünyanın Çağları) [1850-1851], *Katechismus des Recht* (Hukukun Ana Kitabı) [1852], *Süddeutschland und der Deutsche Nationalstaat* (Güney Almanya ve Millî Alman Devleti) [1868], *Grundriss der Logik* (Mantığın Temel İlkesi) [1873], *Testament Eines Deutscher* (Bir Alman'ın Vasiyeti) [1881]. (L)

PLANCK (Max Karl Ernst Ludwig), alman fizikçisi (Kiel 1858 - Göttingen 1947). Hukukçu bir ailenin altıncı çocuğuydu; Münih ve Berlin üniversitelerinde okudu, 1879'da Berlin üniversitesinde doktora tezini verdi. Önce Münih (1880), sonra Kiel (1885) üniversitelerinde profesör oldu, 1889'da Berlin üniversitesinde Kirchhoff'tan boşalan Teorik Fizik kürsüsüne getirildi. Siyah cismin ışıması üstüne araştırmalar yaptıktan sonra, 1900'de, enerjinin süreksizliğiyle ilgili varsayımını ortaya attı ve kuvanta teorisini tanımladı. Bu teori bütün modern fiziğin temelidir. Her iki dünya savaşındaki tutumuyle Planck, bütün dünyaya değerini kabul ettirdi. 1918 Nobel Fizik ödülünü aldı. (L)

Planck sabiti, kuvanta teorisinin evrensel sabiti: $h = 6{,}625.10^{-27}$ erg-saniye. n frekanslı bir *kuvantum*'un veya ışık «tane»sinin enerjisi hn'dir. Başlıbaşına bir etki niteliğinde olan bu h sabiti, pek çok fizik formülünde yer alır. (L)

PLANCTUS i. (lat. k.). Bir hükümdarın veya ünlü kişinin ölümü üzerine bestelenen, latince sözlü şarkı, ağıt.

— ANSİKL. İlk *planctus*'lar VII. yy.dan kalmadır: en ünlüsü, trubadurların ağıtlarına örnek sayabileceğimiz, Charlemagne için yazılan planctus'tur (814). XII. yy.dan itibaren planctus, Paskalya yortusunda oynanan dinî dramlarda sık sık yer almağa başladı, Meryem, İsa ve Kutsal Kitap'taki diğer kişiler için planctus'lar bestelendi. Daha sonraki yüzyıllarda planctus'un yerini lamento* aldı. (M)

PLANÇETE i. (fr. *planchette*'ten). Topogr. Arazi alımında (plan ve harita çıkarmakta) kullanılan âlet; üç ayak (sehpa) üzerine oturtulmuş ve üstüne bir çizim kâğıdı (pafta) yayılmış bir çizim tahtasından meydana gelir.

— ANSİKL. Topogr. Gözlemci, *plançete*'yi tam yatay duruma getirdikten sonra istasyon noktasını pafta üzerinde bir toplu iğneyle gösterir ve bu iğneyi Goulier pusulasıyle yöneltir. Sonra, gözlem noktalarının doğrultularını belirlemek için tesviye alidatı, eklimetreli alidat veya döner dürbünlü alidat kullanır; bu doğrultuları paftaya üzerine kurşun kalemle çizdikten sonra, uzaklıkları ölçülen noktaları kutupsal koordinatlarıyle paftaya işler. Ayrıca bu noktaların kotlarını da belirler veya kontrol eder. Nihayet arazinin karakteristik çizgileriyle bunların çevresindeki detayları çizer, düzey eğrilerini geçirir ve gerekiyorsa profilleri ölçer. Plançete ile alım metotlarının doğruluk derecesi, çizim hatasıyle sınırlanmıştır; daha kesin plan ve haritaların çıkarılmasında takeometre'den yararlanılır. Fakat topografyada, dolaysız arazi alımında plançete metodu çok kullanılır. (L)

PLANERİT i. (fr. *planérite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum fosfat. (L)

PLANET sıf. (fr. *planete*, gezegen'den). Mekan. *Planet dişli,* bir diferansiyel mekanizmasında, doğrudan doğruya kumanda millerinin üzerine monte edilmiş pinyon dişli veya konik dişli. (L)

PLANETARYUM i. (fr. *planétarium*). Astron. *Eşanl.* GÖKEVİ.

PLANETER i. (fr. *planétaire*). Astron. Gezegenlerin hareketlerini taklit etmek için kullanılan makine. (L)

PLANEZ i. (auvergne lehçesinde *planeze*). Jeomorfol. Yanardağ yamacında bulunan ve zirveye doğru birbirine yaklaşan vâdilerde sınırlanan üçgen biçimli lav yaylası. (Çoğunlukla planezler akışkan bir madde olan bazalttan meydana gelir. Toprak yüzeyinde ayrışmış lavlardan oluşan planez, toprakları verimli hale getirir.) [L]

PLANİGRAF i. (fr. *planigraphe*). Desenleri, boyutlarını istenen oranda değiştirerek kopya etmeğe yarayan âlet. (L)

PLANİMETRE i. (fr. *planimètre*'den). Düz bir arazinin alanını ölçmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Planimetre,* yüzeyi ölçülecek şeklin kenar çizgisini gezici kolu ile izleyerek ve bu yüzeyi âletin tamburu (taksimatlı kadranı) ve makarası üzerinde okuyarak (yaklaşık ölçekte okuma), kayıt âletleriyle elde edilmiş diyagramların alanını bulmak imkânı verir. Bu âlet çok hassas olmamakla birlikte, çoğu zaman yaklaşık sonuçlar elde etmeyi sağlar. (L)

PLANİMETRİ i. (fr. *planimétrie*). Topogr. Düzlem yüzeyleri ölçme sanatı.

— Mat. Düzlem yüzeyleri inceleyen geometri dalı.

— ANSİKL. Topogr. Bir arazi, karşılaştırma düzlemi olarak alınan yatay bir düzlem üzerindeki kotlu izdüşümüyle gösterilir. Bu izdüşüm için, arazide iki çeşit işlem yapmak gerekir: *planimetri,* yani arazinin her noktasının yatay izdüşümünün belirtilmesi; *yükseklik ölçümü* veya *düzeçleme* (nivelman), yani karşılaştırma düzlemine taşınan bu çeşitli noktaların kotlarının belirlenmesi ve arazinin şeklini tayin edebilmek için yatay kesitlerin alınması. (L)

PLANİNA i. (sırp-hırvatça ve bulgarca «dağ» anlamında k.). Dinarlarda ormanlar ve otlaklarla kaplı doruk veya yüksek yüzey. (Kelime çoğunlukla bir kütle veya sıradağ adına eklenir.) [L]

PLANİNG i. («vargelleme» anlamında ing. k.). Dermatoloji. Bir deri veya zardaki nedbe pürüzlerini bileği taşıyle kazıyarak perdahlama işlemi. (L)

PLANİPENNİA çoğl. i. Sinirkanatlı böcekler takımı; mantispa, hemerobius, karınca aslanı ve benzerlerini kapsar.

— ANSİKL. *Planipennia* takımındaki böceklerin kanatları, dinlenme durumundayken gövdenin üzerine dam gibi kıvrılır; kanatlardaki damarlar kenarlara yakın çatallaşır. Bunlar karada yaşayan, genellikle külrenginde böceklerdir; bazı türlerinin rengi, özellikle karıncaaslanlarınınki parlaktır. Kurtçukları etçildir. Nemfleri ipeksi bir koza içinde bulunur. Planipennia beş alttakıma ayrılır: *ithonoida, coniopterigoida, osmyloida* (*osmylus, mantispa* cinsleri), *hemeroboida* (*hemerobius* cinsi) ve *karıncaaslan*'ları. (L)

PLANİTZ (Hans), alman hukuk tarihçisi (Dresden 1887 - Viyana 1954). Basel, Frankfurt-am-Main, Köln ve Viyana üniversitelerinde ders verdi (1913-1953). Eserleri: *Germanische Rechtsgeschichte* (Germen Hukuk Tarihi) [1936]; *Quellenbuch der Deutschen, Österreichischen und Schweizerischen Rechtsgeschichte* (Alman, Avusturya ve İsviçre Hukuk Tarihinin Kaynakları) [1948]; *Bibliographie zur Deutschen Rechtsgeschichte* (Alman Hukuk Tarihi Bibliyografyası) [1952, Thea Buyken ile ortaklaşa]; *Die Deutsche Stadt im Mittelalter* (Ortaçağda Alman Şehirleri) [1954]. Hukuk tarihi dışındaki eserleri: *Grundzüge des Deutschen Privatrecht* (Alman Özel Hukukunun İlkeleri) [1925]; *Das Deutsche Grundpfandrecht* (Alman Hukukunda Gayrımenkul Rehin Hakkı) [1936]; *Deutsches Privatrecht* (Alman Özel Hukuku) [4. baskısı 1948]. (M)

PLANKEİT i. (fr. *plancheite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî bakır silikat. (L)

PLANKTON i. (yun. *plagktos,* gezgin'den fr. *plancton* veya *plankton*). Deniz ve göl sularında az çok kendiliğinden, yani suyun etkinliğiyle dolaşarak yaşayan canlı varlıkların tümü. (Suda yüzen canlıların tümünü ifade eden *nekton* ve dibe tutunarak yaşayan canlıların tümünü ifade eden *bentos* karşıtı olarak kullanılır).

— ANSİKL. Büyük su hayvanlarının hemen hepsi yüzdüğü için, birkaç büyük suyosunu (sargas) ile bazı büyük sifonofor selenterelerden (*physalia, velella*) başka plankton canlılarının hepsi küçüktür; bunlar da büyüklüklerine göre derecelere ayrılır: 1 mm'den büyük olanlara *büyük plankton,* 76-1 000 mikron arasındakilere *küçük plankton,* 5-75 mikron arasındakilere *cüce plankton,* 5 mikrondan küçük olanlara *ültraplankton* denir. Yatay olarak yer değiştirmek için pek az elverişli olan plankton canlıları, dikine yer değiştirmeyi veya belirli bir derinlikte yüzmeyi mükemmel becerir; bunun için, hafiflik sağlayan, içi hava veya yağ dolu kapalı «yüzdürücü»lerden (sardalya yumurtaları) yahut hem paraşüt, hem kürek ödevi gören geniş uzantılardan yararlanır (calanus v.b. gibi kopepodlar).

Plankton canlılarında sık görülen bir başka özellik saydamlıktır; bu özellik belki de onların, balıklardan ve diğer deniz hayvanlarından az çok korunmasını sağlayan bir etmendir. Fakat zehirli organlara sahip olmak (physalia, peridinii), çok daha etkili bir korunma yoludur. Bununla beraber plankton tüketimi o kadar hızlıdır ki, ancak çok fazla üreme gücüne sahip olanlar varlığını devam ettirebilir. Esasen canlıların pek çoğu ancak yumurta veya kurtçukken planktondan bir parçadır, daha sonra yetişkin, yüzücü hayvan halini alır.

Yaşama tarzının durmaksızın bu şekilde yenilenmesi bitkisel yeşil planktonun etkinliğiyle sağlanır (*fitoplankton*); bu plankton «deniz üzerinde ışıyan» güneş ışığının enerjisi sayesinde, besleme gücü yüksek organik maddeleri dokularında biriktirir; klorofilsiz olan *zooplankton* (otçullar, otçulları yiyen etçiller) bunlarla beslenir. Bakterilerse bütün kadavra ve dışkıları ayrıştı-

Foto. LAROUSSE

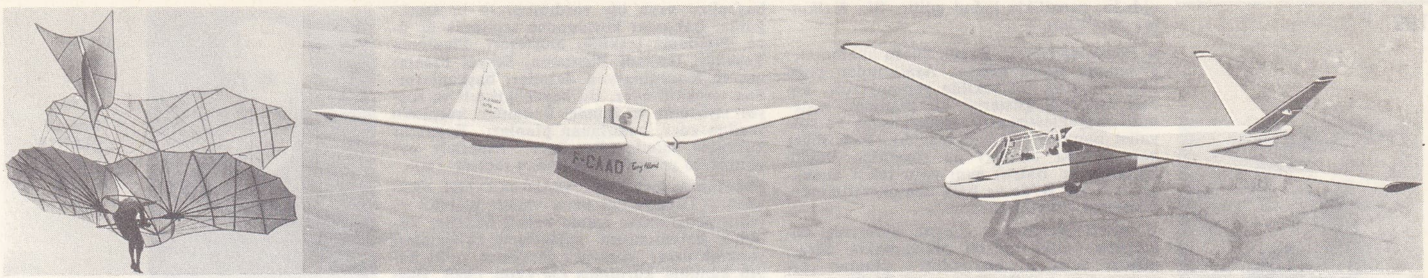

rıp «mineralleştirerek» bitkilere, biyokimyasal etkinlikleri için gerekli hammaddeleri sağlar. Sınıflandırma bakımından planktonda özellikle şu canlılar bulunur: diyatomeler, peridinia, kokolitler, ışınlılar, globijerinler, tintinitler, kopepodlar, euphausiacea, pteropoda, sifonoforlar, ctenophora; derisidikenlilerin, çokkıllı solucanların, yumuşakçaların, kabukluların kurtçukları; balıkların yumurtaları. Yüzey sularında bulunan plankton organizmalarının miktarı son derece değişiktir: kutup sularında litrede 100 milyonu bulurken Akdeniz'de 1 milyonun altına düşer. Ağırlık bakımından Akdeniz kıyı suyunda bir metre küpte 5-15 gr taze plankton, 0,5-1,5 gr kuru plankton bulunur. Manş denizinde her yıl plankton'un tespit ettiği karbon miktarı 115 milyon tondur; oysa aynı süre içinde 100 000 ton balık avlanabilmektedir; bu rakamlar ne büyük bir besin enerjisi kaybı olduğunu gösterir.

Kuru plankton'da yüzde 10-40 protit ve yüzde 15'e kadar yağ bulunur. Vitamin bakımındansa çok zengindir; ayrıca aynı ağırlıktaki bir balığa göre 10 kat fazla potasyum ve magnezyum taşır. Fazla alındığında zehir etkisi gösterdiği için insanlarca doğrudan doğruya özümlenemezse de, streptokok, stafilokok, grip ve çocuk felci virüsü gibi birtakım mikroplara karşı antibiyotik nitelikler taşımaktadır.

Şişelerle veya çok ince gözlü ağlarla toplanan plankton, balık veya balina sürülerinin yakınlığı konusunda kıymetli bilgiler verir; çünkü bu hayvanlar kendilerine uygun yiyeceğin bol olduğu yerleri çok iyi seçmesini bilir. (L)

PLANLAMA i. (*planlamak*'tan *planla-ma*). Belli bir amaç veya kullanım göz önünde tutularak, elverişli ve metotlu bir biçimde düzenlemek eylemi.

— İkt. ve Siyaset. Bir millî ekonomiyi veya belli bir ekonomi bölümünü kapsayan teknik, iktisadî ve sosyal hedeflere yönelen tedbir ve kuralların bütünü. (Bk. ANSİKL.) || *Aile planlaması*, evli çiftlerin doğumların arasını isteyerek uzatması ve sınırlaması. (Bk. DOĞUM *kontrolu*. NÜFUS *planlaması*.) || *Arazi planlaması*, millî coğrafya çerçevesinde insan ve faaliyetlerin tabiî kaynaklara göre daha iyi bir şekilde dağıtılması. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. Bk. ANSİKL. || *Planlama tablosu*, bir personel veya makineler topluluğunun yapacağı işi gösteren tablo.

— Şehirc. *Planlama projesi*, bir bölge için planlama teklifini belirleyen iki belgenin tümü. (Bunlardan biri yerleşmenin kaplayacağı sahayı sınırlayan sosyal fonksiyonları yerlendiren ve binaların yerlerini gösteren plan, diğeri ise bu bölgedeki inşaatı düzenleyen programdır.)

— ANSİKL. İkt. ve Siyaset. Genel anlamıyle *planlama*, bir hedefe yönelmiş düzenli çalışmaları ifade ettiğine göre, kişilerin, teşebbüslerin veya bütün bir millî ekonominin planlaması yapılabilir. Nitekim, belli bir kişinin veya ailenin bir plana göre hareket etmesi kadar, çeşitli bölgelerin, şehirlerin, devletlerin iktisadî, sosyal, hattâ kültürel planlara bağlanmaları da mümkündür. Bu durumda, planların nitelenmesi de farklılıklar gösterir. Meselâ, bir şehrin parkları, okulları, hastahaneleri, iskân veya sanayi bölgeleri bakımından nasıl gelişeceğini gösteren imar planları yanında, yalnız sanayinin veya bütünüyle yurdun kalkınmasını öngören kalkınma planları, nicelik ve nitelik açısından birbirinden ayrılır. Kalkınma planları da, uzun vadeli, kısa vadeli olarak ayrılabilir. Plan teriminin asıl kullanıldığı alan, bütünüyle bir millî ekonomiye uygulananıdır. Bu dar anlamıyle plan, yalnızca kalkınma planlarını ifade eder. Kalkınma planları günümüzün dünyasında çeşitli siyasî ve iktisadî rejimlerin, farklı şekil ve hükümlerle de olsa yararlandığı bir araçtır. Nitekim, sosyalist ülkelerde olduğu kadar, kapitalist veya değişik eğilimlerine paralel olarak azgelişmiş ülkelerde de kalkınma planları yapılır ve uygulanır. Planlı ekonomi, belli bir yere riden veya iktisadî inanıştan doğmuş değildir. Nitekim, bugünkü anlamıyle ilk kalkınma planını uygulayan S.S.C.B.'de planlamaya geçiş, yirmi beş yıllık bir tecrübe sonunda, bütünüyle gerçekleşebildi; teori veya doktrin değil ihtiyaç ve gereklilikler göz önünde tutuldu. Kapitalist ülkelerde, bazı sınırlı olan çalışmalar bir yana bırakılırsa millî planların yapılmasına ancak 1939'dan sonra başlandı. Bu dönemde de asıl amaç savaşın etkilerini hafifletebilmek, bir savaş ekonomisine geçebilmektir. Azgelişmiş ülkelerin bugün başvurduğu en önemli kalkınma metodu da planlamadır. Bununla birlikte, dünya ülkelerinin uyguladığı planlar, coğrafî şartlar, nüfus farklılıkları, siyasî şartların, iktisadî rejimlerin, plan sebep ve amaçlarının değişik olması gibi sebeplerle birbirlerine benzemez. Milletlerarası seviyede de bazı plan çalışmaları ve uygulamaları oldu. Genellikle belli ihtiyaç veya meseleleri konu alan bu planlardan en çok tanınanı ve en iyi hazırlanarak gerçekleştirilmiş olanı Marshall planıdır. Planlı kalkınmanın gerektirdiği düzenleme, hizmet ve kuruluşlarla, bunların faaliyetleri planlamayı ifade eder. Bu sebeple, planlama öncelikle bir iktisadî teşkilâtlanmadır. Nitekim, Türkiye'de kalkınma planlarını hazırlayan kuruluşa da Devlet Planlama* teşkilâtı denir. Ancak, Türkiye'deki planlama, Devlet Planlama teşkilâtından ibaret değildir. Bu konuda başka birçok kuruluş çalışır ve hizmet görür. İktisadî devlet teşekkülleri, çeşitli bakanlıklar, Devlet İstatistik enstitüsü gibi.

Plan ve planlamanın, bir millî ekonomide uygulanmağa başlanması, o ülkede planlı bir ekonominin varlığını gösterir. Bu bakımdan planlı ekonomi, yıllık bütçe ve programlara göre yönetilen, uzun vadeli hedef ve stratejinin belirtilmediği ülkelerde söz konusu olmaz. Türkiye'de, Cumhuriyetin kurulmasından sonra, özellikle devletçilik ilkesinin Anayasaya girmesiyle bazı planlama denemelerine girişildi. 1934 Ocak ayında, ilk beş yılık sanayi planı kabul edildi Aslında, fiilen 1933'te uygulanmasına başlanan bu plana göre, daha önce var olan Sanayi ve Madencilik bankasının aktifi ile İş bankasının bazı yatırımları bir devlet sanayi bankası olarak kurulan Sümerbank'a devrediliyordu. Bu ilk sanayi planı döneminde, demir-çelik, kâğıt ve selüloz, çimento, pamuklu ve yünlü mensucat sanayileri kuruldu. 1936'da özellikle madenciliğe ağırlık veren ve birincisine ek olarak ikinci bir plan hazırlandı. Bu plana göre de, devletin mülkiyetindeki bütün madenlerle kömür alanları ve yabancı imtiyazlı şirketlerden devralınan öteki maden işletmeleri, yeni bir devlet bankası olan Etibank'a devrediliyordu. Türkiye'nin bu birinci ve ikinci sanayi planları, bugünkü anlamda birer iktisadî gelişme planı olmamakla birlikte batı devletlerine oranla, plan konusunda o zaman için ileri bir adım sayılabilir. Gerçekten de bu planlarla, yatırım alanlarının seçiminde sosyal etkenlere ve yurdun kendine yeterli olmasına büyük ağırlık verildi bu dönemde sanayi ve inşaatın millî gelirdeki payı yüzde 10'dan yüzde 16'ya çıktı. Ancak, sanayi bölümüyle tarım alanında çalışanların dağılımı fazla etkilenmedi; nüfusun yüzde 80'i tarımda çalışmağa devam etti. Türkiye'de, tam anlamıyle gelişme planının gerçekleşmesi yolunda ilk adım 30 eylül 1960 tarihli ve 91 sayılı Devlet Planlama Teşkilâtının Kurulması Hakkında kanunla atıldı. 1961 Anayasası, «iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek ve bu amaçla millî tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak ödevini devlete vermiştir. Yine Anayasa, «İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır ve kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir.» hükmünü koyduktan sonra, Devlet Planlama teşkilâtının kuruluş ve görevlerinin, planın hazırlanması, yürürlüğe konması, uygulanması ve değiştirilmesiyle, planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirlere ilişkin hususların özel kanunla düzenleneceğini belirtmiştir. Anayasanın öngördüğü ilkelere göre, demokratik esaslara uyacak ve karma ekonominin ihtiyaçlarına göre yapılacak olan kalkınma planlarının, genel ve millî nitelikte olması gerekir. Nitekim on beş yıllık perspektif, planın ilk bölümü olan Birinci Beş Yıllık planda, iktisadî, sosyal hedefleri ve karma ekonominin kurallarını belirleyerek, modern anlamıyle planlı kalkınma dönemini 1963'te başlatmıştır. Türkiye'de kalkınma planları, bilgi toplama safhasıyle başlar. Planlama teşkilâtı, İstatistik Genel müdürlüğü ile yakın işbirliği kurarak çalışır. Ayrıca, gerekli bilgiler, bütün kamu idare ve kurumlarından ve diğer gerçek ve tüzel kişilerden alınır. Ticarî sır olan bilgilerin de verilmesi zorunludur. Ancak bu bilgiler gizli tutulur. Bilgi toplama ve iktisadî ve sosyal hedeflerle siyasetlerin tespitinden sonra uzun vadeli planın yapılmasına geçilir. Bunun için başbakan veya başbakan yardımcısı, Bakanlar kurulunun uygun bulduğu esaslar içinde uzun vadeli ve yıllık planların hazırlanması huşusunda Planlama müsteşarlığına direktif verir. Planlama teşkilâtı da ilk olarak uzun vadeli planı hazırlar. Bu şekilde hazırlanan plan Başbakanlığa sunulur. Bir hafta içinde Yüksek Planlama kurulu toplanır ve planın ana hedeflere uygun olup olmadığını inceleyerek bir raporla Bakanlar kuruluna bildirir. Bakanlar kurulun kabul etmesi üzerine plan, yasama organının onayına sunulur. Yasama organı planı bir kanunla onaylar (16.X. 1962 tarih ve 77 sayılı Uzun Vadeli Planın Yürürlüğe Konması ve Bütünlüğünün korunması Hakkında kanun, gibi). Planın uygulanması, ilgili daire ve kurumlarca zaman zaman gözden geçirilir ve durum raporlar halinde Bakanlar kuruluna sunulur.

Planın hukukî niteliği üstünde tartışmalar vardır. Yasama işlemiyle yürürlüğe giren planın öteki kanunlar gibi herkesi değil, yalnız kamu idare ve kuruluşlarını bağladığı, özel sektör için ise ancak yol gösterici

planörler
soldan sağa:
Lilienthal'in (1895), Fauvel'in «Uçan Kanat»ı, «Fouga» CM 71;
aşağıda,
Breguet 901-02

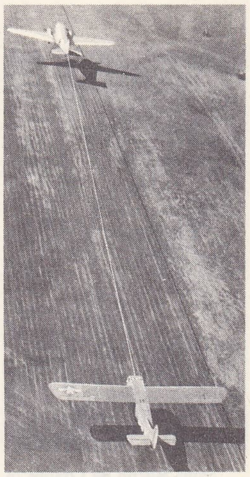

çekilen planör

Foto. LAROUSSE

PLANSON
«Hollandalı Kadın» (1957)
[özel koleksiyon]

olduğu, genellikle kabul edilir. Bk. *Kalkınma* PLAN'*ları*.

● *Planlama tipleri*. Bugün bütün hükûmetler ekonomik işlere karışır. Aralarından çoğu bunu ampirik bir şekilde yapmaktadır. Esnek veya yol gösterici bir planlama sistemini gerçekleştiren ilk sanayileşmiş ve sosyalist olmayan ülke Fransa'dır. Bazı diğer batı avrupa ülkeleri de (özellikle Büyük Britanya ve İtalya) aynı yolu takip etmektedir. S.S.C.B.'de ve halk demokrasilerinde, planlama «buyurucu»dur.

● *Arazi planlaması*. Çeşitli ülkelerde hükûmetler millî araziyi planlamakla uğraşmıştır: S.S.C.B. beş yıllık planlar çerçevesinde; A.B.D. Tennessee Valley Authority (T.V.A.) denemesiyle; Büyük Britanya sanayiinin dağılımıyle ilgili 1945, yeni şehirlerle ilgili 1946, arazi planlamasıyle ilgili 1947 veya «Town and Country Planning Act» temel yasalarıyle bunu yapmağa çalıştı. Arazi planlaması üretim ve donatım planlamasından farklıdır; üretim meselelerinden çok insanların ve faaliyetlerin en yararlı şekilde dağıtılması ve lokalizasyon meseleleriyle, yani tabiî kaynakların en iyi şekilde kullanılmasına göre yerleşme meselesiyle uğraşır. Şehircilik planlarını aşar, çünkü üstünde durduğu meseleler, şehir veya şehir gruplaşmaları çerçevesinde değil, bölgeler ve bütün ülke toprakları çerçevesindedir. Daha iyi mesken, iş, boş vakit değerlendirme ve kültür şartları sağlayarak ülkede hayat kalitesini yükseltmek ve millet tarafından üretilen zenginliklerin miktarca artması birbirine sıkıca bağlı gibi görünmektedir. Bir arazi planlaması siyasetinin çeşitli yanları vardır: azgelişmiş bir bölgenin canlandırılması; gerilemekte olan bir bölgede iktisadî ilerlemeyi gerçekleştirmek; işletmelerin göçleri önleyecek yerlerde kurulması gibi.

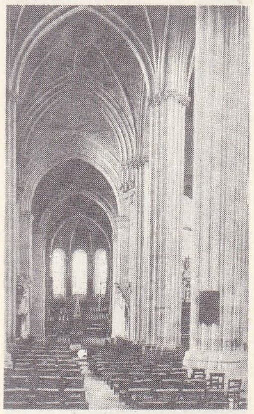

Saint-Martin de Candes'ın (İndre-et-Loire, Fransa) sahın ve koro yeri

Plantagenêt üslûbu

Henri II ile Aliénor d'Aquitaine'in mezarı Fontevrault manastırı

— İşletmec. Amerikan anlayışına göre, çalışmaları hazırlama veya planlama bürosu genellikle şu kısımlardan meydana gelmiştir: metotlar, muhasebe, emir ve kumanda, maliyet fiyatı. Fransa'da genellikle emir ve kumanda veren ve işletme yapan servisler «planlama» diye adlandırılır.

Emir ve kumanda'nın görevi atelye ve kısımların yükümlülüğünü belirlemek ve gözetmek, siparişlerin ilerleyişini denetlemektir. *İşletme*, işi, işçilere en iyi şekilde dağıtmakla görevlidir. Daha sonra planlama servislerin görevini belirtir ve çalışmanın ilerleyişini tahmin eder ve denetler. Planlama hizmetleri önce, yararlılıklarının daha açıkça görüldüğü mekanik yapı ve montaj fabrikalarında kullanıldı. Görülen fayda üzerine, planlama hizmetleri diğer sanayilere yayıldı. Zamanımızda idarî çalışmaların kendisi de planlamaya konu olmaktadır (meselâ bir incelemenin, bir idarî çalışmanın muhtelif zamanlardaki durumlarının planlanması v.b.).

Yapılacak çalışmayı sembolize etmek için kullanılan araçlar son derece çeşitlidir. Bunlar basit bir sayfadan, çok iyi işlenmiş duvar planlama tablolarına kadar değişir (üzerindeki bantların makinelere verilmiş görevleri gösterdiği tablolar, haneleri, çalışmanın verimini sınıflamağa imkan veren tablolar v.b. gibi). [LM]

PLANLAMAK geçl. f. (*plan*'dan *plan-la-mak*). Yapılacak olan bir işi belirli bir plana göre düzenlemek, plana bağlamak: *Çalışmalarını planlamak. Tatilde yapacağı geziyi planlamak.* (M)

Planlama kurulu (YÜKSEK), Türkiye'de iktisadî kalkınma planlarını hazırlamak ve uygulanışını takip etmek üzere 91 Sayılı kanunla kurulan yüksek kurul (1960). Heyet başbakan veya bir yardımcısının başkanlığında, Bakanlar kurulundan seçilecek üç üye, Planlama teşkilâtı müsteşarı, Planlama Teşkilâtı İktisadî Planlama, Sosyal Planlama ve Koordinasyon daireleri başkanlarından teşekkül eder. Bu heyet iktisadî ve sosyal siyasetin tayininde Bakanlar kuruluna yardım eder, hazırlanan planları Bakanlar kuruluna sunulmadan önce hedeflere uygunluk ve yeterlilik yönünden inceler. (M)

Planlama teşkilâtı (BAŞBAKANLIK DEVLET), Türkiye'nin uzun vadeli planlar ve yıllık programlar içinde belirli hedefler yönünde kalkınmasını sağlayacak çalışmaları yapmak üzere, Anayasa gereğince ve 91 Sayılı kanunla kurulmuş (30 eylül 1960), Başbakanlığa bağlı, müsteşarlık seviyesinde, genel bütçeye dahil devlet teşkilâtı.

Devletin planlama faaliyetinde bulunmasını âmir anayasa maddelerinde bu lüzum şöyle tespit edildi: «İktisadî ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir. İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, millî tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak devletin görevidir» (md. 41);

«İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir. Devlet Planlama teşkilâtının kuruluş ve görevleri, planın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir» (md. 129).

Anayasanın bu hükümlerine dayanılarak çıkarılan 91 Sayılı kanunda (md. 2) teşkilâtın görevleri şu şekilde sıralandı:

a. «Memleketin tabiî, beşerî ve iktisadî her türlü kaynak ve imkânlarını tam bir şekilde tespit ederek takip edilecek iktisadî ve sosyal politikayı ve hedefleri tayinde hükûmete yardımcı olmak;

b. «Muhtelif bakanlıkların iktisadî politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu temin etmek için tavsiyelerde bulunmak ve bu hususlarda müşavirlik yapmak;

c. «Hükûmetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak;

d. «Planların başarıyle uygulanabilmesi için ilgili daire ve müesseseler ile mahallî idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin ıslahı hususunda tavsiyelerde bulunmak;

e. «Planın uygulanmasını takip etmek, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda değişiklikler yapmak;

f. «Özel sektörün faaliyetlerini planın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tavsiye etmek.»

Planlama teşkilâtı, Yüksek Planlama* kurulu ve başbakana bağlı bir müsteşarın başkanlığında şu bölümlerden meydana gelir: **1.** gerekli araştırmaları yaparak uzun ve kısa vadeli, millî ve bölgesel plan ve programları hazırlayan İktisadî Planlama Dairesi başkanlığı (şubeleri: Uzun Vadeli Planlar şubesi, Yıllık Programlar ve Finansman şubesi, Sektör Programları şubesi, devamlı ve geçici özel ihtisas komisyonları); **2.** Türkiye'nin sosyal meselelerini inceleyerek bunların halli için uzun ve kısa vadeli planlar hazırlayan Sosyal Planlama Dairesi başkanlığı (şubeleri: Araştırma şubesi, Planlama şubesi, devamlı ve geçici özel ihtisas komisyonları); **3.** devlet teşkilâtında ve özel sektörde planın gerçekleşmesini sağlayacak idarî, malî ve hukukî tedbirleri tespit ve tavsiye eden, plan ve programların uygulanmasını takip eden, bu konuda koordinasyonu sağlayan, uygulama ile ilgili üçer aylık raporları toplayan, bunları değerlendiren ve aksayan noktalar üzerinde teşkilât ve metot incelemeleri yapan Koordinasyon Dairesi başkanlığı (şubeleri: Malî ve Hukukî Tedbirler şubesi, Tetkik ve Tahlil şubesi, Yayın ve Temsil şubesi, koordinasyon komisyonları).

Teşkilâtın iç koordinasyonu, bununla ilgili tedbirlerin tespiti ve uygulanması, bütçe, personel, muhasebe, evrak, kütüphane ve idarî işleri müsteşara bağlı genel sekreter tarafından yürütülür. (M)

Gaston PLANTE

PLANLANMA i. (*planlamak* > *planlanmak*'tan *planlan-ma*). Planlanmak işi.

— İstat. *Deneyler planlanması*, bir denemede verileri biraraya toplayan ve bu verilerin istatistik analizine imkân veren şema. (Deneme çalışmasında, deneyler planlanması aşağıdaki hallerde gerekir: 1. incelenmesi istenen sistematik etkilerin deneycinin kontrolundan kaçan değişimlerle örtülmeğe yöneldiği bütün hallerde; 2. ihtiyaç veya iktisat düşüncesiyle aynı zamanda etkide bulunabilecek birçok faktör eyleminin incelenmek istendiği bütün hallerde. (Deneylerin planlanması teorisi, varians analizi gibi istatistiğin çok önemli bir aracını bulan R. A. Fisher tarafından kurulmuştur.) || *Faktöryer deneyler planlanması*, birçok faktörün etkisini aynı zamanda incelemek için tasarlanmış deneyler planlanması. (L)

PLANLI sıf. (*plan*'dan *plan-lı*). Belirli bir plana göre yapılan, yürütülen, düzenlenen: *Planlı kalkınma.* || *Teşm. yol.* Önceden belirlenerek yapılan, ölçülü, hesaplı: *Planlı hareket.* (M)

PLANOFERRİT i. (fr. *planoferrite*). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat. (L)

PLANOMANİ i. (yun. *planos*, gezgin'den fr. *planomanie*). Psikopatol. Baskısız yaşamak için aile ocağını terk etme ihtiyacı. (L)

PLANORBİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı akciğerli yumuşakçalar familyası. (Bunların genellikle değirmi ve yassı, bazen oldukça yüksek yuvarlak ve helezonumsu olan kavkısı değirmi veya oval deliklidir. Kabuk kısmı yeknesak renkli, kabarık kırışık çizgilidir. İnce gövdeli olan hayvan, kavkısının iyice dibine çekilebilir. Başlıca cinsleri: *isidora, planorbis, anisus, choanomphalus.*) [L]

PLANORBİS i. Tatlı sularda yaşayan akciğerli yumuşakça. (İnce gövdeli olan hayvanın gözleri dokunaçların dibinde iç taraftadır; üç tane çenesi, boynuzsu maddeden, esmer renkli, disk biçiminde, çok yassı bir kavkısı vardır. Planorbis'ler 4 000 m yükseltilere kadar hemen her yerde, tatlı sularda yaşar. Jüra çağından itibaren fosiline rastlanır. Tropikal bölgelerde yaşayanlar yassısolucanlara arakonaklık ederek insanlarda bilharziyoz hastalığına sebep olur. *Planorbidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PLANÖR i. (fr. *planeur*). Hava akımlarından yararlanarak uçan motorsuz hava taşıtı.

— ANSİKL. Ask. havc. ve Spor. *Planör* terimi bugün yalnız motorsuz uçaklar veya havalandıktan sonra en düşük seyir hızını korumağa yarayan zayıf bir motorla

Christophe PLANTİN
Rubens'in eseri, Plantin Moretus müzesi, Anvers

Foto. LAROUSSE

donatılmış hava taşıtları için kullanılıyorsa da, ilk uçuşların hepsi motorsuz yapıldığından, havacılığın başlangıcında bütün uçaklar birer planördü. Bugün planör, spor amacıyle yapılan yelken uçuşlarında veya birlik ve malzeme naklinde kullanılır. *Spor planörü* çok hafif bir araçtır (hemen hemen bir insan ağırlığında): genellikle tek kişilik, patenler üzerine monte edilmiş ve geniş bir taşıma yüzeyi olan planör, bir uçağın veya gerekli ilk hızı veren bir pülsoreaktörün yardımıyle havalanır. Daha geniş, daha ağır ve daha dayanıklı olan *nakliye planörleri,* bir uçakla çekilerek (teker teker veya dizi halinde) havalanır ve uçar. 10 ile 20 kişiyi, hafif bir tankı veya bir cip ve bir topu kaldıracak büyüklükte olanları vardır. Bu ağır malzeme gövdenin yatırılarak açılan burun kısmından planöre yüklenir ve boşaltılır. Hava nakliye harekâtında yardımcı olmak üzere 1941'de Almanlar tarafından Girit'te, sonra müttefikler tarafından (özellikle Normandiya, Almanya ve Birmanya'da) kullanılan ve patenleriyle hemen hemen her türlü düz araziye inebilen planör, hafif malzemeyi ve vurucu birlikleri düşman saflarının arkasına indirme imkânı verir; paraşütçülerle birlikte baskın harekâtında önemli sonuçlar sağlar. Fakat harekât sırasında planörleri geri getirme imkânı olmadığı için, planörler ancak bir defa kullanılabilir; son ilerlemelerden sonra, baskın harekâtında planörün görevini ağır helikopter birlikleri üstüne almıştır. (L)

PLANÖRCÜ i. (*planör*'den *planör-cü*). Planör kullanan veya kullanmasını bilen kimse. (M)

PLANÖRCÜLÜK i. (*planörcü*'den *planörcülük*). Planörcünün yaptığı iş.

— ANSİKL. Türkiye'de *planörcülük* Türkkuşu'nun faaliyetleri arasında 1936'da başladı. 1944'te İnönü'de (Eskişehir) kurulan hava kampına 1972'ye kadar 9 052 kişi katıldı; 24 515 saat uçuş yapıldı. Planörcülük kursları en az ortaokul mezunlarıyle lise ve yüksekokul öğrencilerine açıktır; süresi 45 gündür. Yaz aylarında açılan bu kurslar sonunda amatörlere «Planör-C» brövesi verilir. Ayrıca gelişme kursları da vardır. Başarılı uçuş yapanlara «planör pilot lisansı» verilir. (M)

PLANQUETTE (Robert), fransız bestecisi (Paris 1848 - ay.y. 1903). Operet türünün önde gelen temsilcilerindendi. *Les Cloches de Corneville* (Corneville'in Çanları) [1877] en ünlü eseridir. Ayrıca birçok şarkı ve asker marşı besteledi. (L)

PLANSIZ sıf. (*plan*'dan *plan-sız*). Planı olmayan, plana bağlanmamış. || *Mec.* Hesapsız, ölçüsüz. (M)

PLANSİCHTER i. (alm. k.). Bk. UN *eleği.*

PLANSON (André), fransız ressamı (La Ferté-Sous-Jouarre 1898). Ranson akademisinde Maurice Denis'den ders gördü. Işıklı manzara resimleri ve zarif kadın figürleri (*Hollandalı Kadın*) yaptı. Chaillot tiyatrosunun dekorasyonunda çalıştı (*Le Lied, La Romance,* 1937); Milletlerarası Sanat ve Teknik sergisinde Ile-de-France pavyonu için yaptığı duvar resimleri Paris Art Moderne müzesine nakledildi. Öbür eserleri de bu müzededir: *La Ferté'de İlkbahar* (1932); *Külrenkli Marne* (1935); *Provence'tan Natürmort* (1938). Opéra-Comique'te *Madame Bovary*'nin dekorlarını ve kostümlerini hazırladı. Enghien ve Meaux liseleriyle Saint-Louis (Paris) lisesinin, Zıraat enstitüsünün (Villejuif), Pantin Yüksek Askerî okulunun, Ferté-Sous-Jouarre okullarının duvar resimlerini yaptı. Eserleri Cenevre, Prag, Helsinki, Sao Paulo ve La Haye müzelerinde sergilendi. (L)

PLANŞET i. (fr. *planchette*). Foto. *Objektif planşeti,* karanlık odanın önüne monte edilen ve üzerine objektif halkası yerleştirilen sökülebilir levha. (L)

PLANTA (Adolf VON), isviçreli kimyacı (Tamins 1820 - Zürich 1894), J. Liebig'in öğrencisi. Alkaloidler (stakidrin'i buldu), öd asitleri, maden suları v.b. üstüne önemli araştırmalar yaptı. (L)

PLANTA (Gaudenz VON), isviçreli siyaset adamı (Samaden 1757 - ay.y. 1834). Napolyon döneminde, Kuzey İtalya'da Graubünden milletvekili (1797) ve İsviçre'nin Paris elçisi (1798) oldu, Raetia valiliğine (1800) getirildi, yeni bir anayasa tasarısı hazırladı. 1803'ten sonra Diyet ve Büyük meclis üyeliğine seçildi. (L)

PLANTA (Joseph VON), isviçreli tarihçi ve kütüphaneci (Castegna, Graubünden 1744 - Londra 1827). Utrecht ve Göttingen'de okudu, sonra İngiltere'ye gitti, orada Royal society'ye önce üye (1774), sonra sekreter (1776) oldu. Daha sonra British museum başkütüphaneciliğine getirildi. Eserleri: *An Account of the Romansch Language* (Romans Dili Üstüne) [1776]; *History of the Helvetian Confederacy* (Helvetia Konfederasyonu Tarihi) [2 cilt, 1800]. (L)

PLANTA (Peter-Conradin VON), isviçreli gazeteci, siyaset adamı ve edebiyatçı (Wildenburg, Zernez 1815 - Paspels 1902). Gençliğinde çeşitli gazetelerde yazılar, lirik şiirler ve oyunlar yayımladı. 1853'te Büyük meclis başkanlığına seçildi; 1856-1872 arasında, kısa aralar dışında, sürekli olarak Federal mecliste üye olarak bulundu. Ayrıca tarihî eserler de yazdı: *Das Alte Rätien* (Eski Raetia) [1872]; *Geschichte von Graubünden* (Graubünden Tarihi) [1892]; *Mein Lebensang* (Hayatım) [1901]. (M)

PLANTAGENÊT, Anjou kontu Geoffroi V'in soyunu belirtmek için çoğu zaman yanlış olarak kullanılan lakabı. Bu lakap, oğlu Henry II'den başlayarak, 1154'ten (Henry II'nin tahta çıkışı) 1485'e (Richard III'ün ölümü) kadar bütün İngiltere krallarının ortak soyadı oldu. Richard II (1399'da tahttan indirildi, 1400'de öldü) ile son bulan Anjou ailesinin bu büyük dalının birçok yan dalı vardır. Bunların en önemlileri Lancaster ve York aileleridir. Plantagenêt soyunun son kralları bu ailelerin üyelerindendi. Bk. ANJOU, İNGİLTERE. (L)

Plantagenêt üslûbu, Anjou ve Maine'in gotik mimarisinde ağır basan üslûba bazen verilen ad. İngiliz mimarîsi bu üslûpla başlar. Bu üslûptaki kiliselerde bir ve eşit yükseklikte üç sahın, kabarık kubbeler, az sayıda pencere bulunur. (L)

PLANTASYON i. (fr. *plantation*). İkt. ve Sanay. Bazı sınaî bitkilerin (kahve, kakao, kauçuk v.b.) geniş ölçüde yetiştirildiği işletme: *Kahve, kauçuk plantasyonu.*

— Tar. İrlanda tarihinde, XVI. ve XVII. yy.da İngiltere hükûmeti tarafından monarşinin kudretini sağlamlaştırmak amacıyle elkonulan topraklarda kurulan zıraat işletmelerine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. *İlk plantasyon,* 1556'da Mary I'in O'More ve O'Connor'lardan gaspettiği (bunlara «Kralın ve Kraliçenin ülkeleri» dendi) ve verimli kesimleri ingiliz kolonlarına verildiği topraklar üzerinde kuruldu. Bundan sonra da, her ayaklanmanın bastırılışında geniş arazi parçalarına el kondu, bu topraklar İngilizlere dağıtıldı. Desmond'lu Fitzgeraldlar'ın ezilmesi (1581), Munster'deki geniş toprakların Elizabeth devri maceracılarının eline geçmesine yol açtı. XVII. yy.ın başında, yenik düşen Ulster'li liderlerin kaçmaları, kuzeydoğu ingiliz ve iskoç köylülerinin geniş bir sömürgeleştirme hareketine girişmelerini kolaylaştırdı (1609). Parlamento ordusunun zaferinden (1652-1653) sonra, Cromwell zamanında çok daha geniş bir plantasyon hareketine girişildi. 1641'de başkaldırmış olan irlandalıları cezalandırmak ve irlanda savaşını ödünç para vererek desteklemiş olan «iş sahipleri»ne alacaklarını ödemek için, irlandalıların elinde, diğer bütün bölgelerdeki mülk sahiplerinin sürgün edildiği Conacht'tan başka yer bırakılmadı. Mülklerin devredilmesi artık sona ermişti; ama kelimenin tam anlamıyle sömürgeleştirme yine de başarıya ulaşamadı. El emeğinden yoksun yeni ingiliz mal sahipleri kiracı olarak eski irlandalı köylüleri almak zorunda kaldılar. Böylece de, kötü sonuçları hâlâ silinmemiş olan önemli bir sosyal mesele ortaya çıkmış oldu. (L)

PLANTAUREL, Fransa'da, Pirene'lerin kuzey kenarında (Ariège), doğudan batıya doğru uzanan dorukların adı. Bu doruklara batıda Küçük Pireneler (Ausseing kütlesi) denir. Plantaurel, yanındaki tepeler ve çöküntülerle Ariège Ön Pireneleri'ni meydana getirir. Bütünün en canlı kısımları bu küçük sıradağların önündeki ve arkasındaki

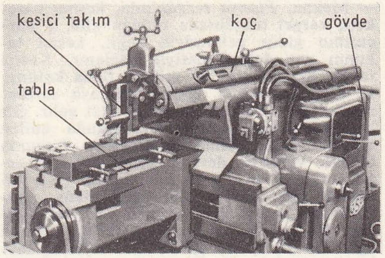

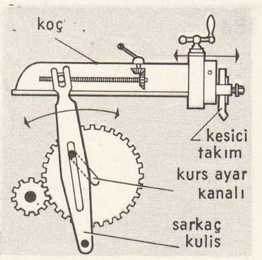

planya tezgâhı

çöküntülerle, ırmakların (Hers-Vif, Touyre, Douctouyre, Ariège, Arize) dağları aştığı klüzlerdir. (L)

PLANTÉ (Gaston), fransız fizikçisi (Orthez 1834 - Bellevue, Seine-et-Oise 1889). Conservatoire des Arts et Métiers'de fizik laborantı (1854) ve Association Polytechnique'te profesör (1860) oldu. 1859'da elektrik akümülatörünü icat etti. (L)

PLANTİN (Christophe), fransız asıllı flaman basımcı (Saint-Avertin, Tours yakınları 1520 - Anvers 1589). 1555'te ciltçiliği bırakarak basımcılığa yöneldi ve bu alanda ün kazandı. 1562'de din sapkınlığıyle suçlandırılınca Paris'e kaçtı. 1563'te Anvers'e döndü. Orada, bir ortaklık kurdu ve beş yılda 260 eser bastı. 1568'de kardinal Granvelle'in himayesinde *Biblia Poliglotta*'yı (Çok Dilde İncil) basmağa başladı ve bunu 1572'de tamamladı. 34 Yıl içinde bastığı kitaplar 1 500'ü aşkındır. (L)

PLANUDES (Maksimos), bizanslı keşiş ve yazar (İzmit [Nikomedeia] 1260'a doğr. - öl. 1310). Ünlü bir hümanist ve profesördü; önemli görevlerde bulundu ve Venedik'e elçi olarak gönderildi (1296). Eserleri: *Anthologian Diaphoron Epigraphon* (Çeşitli Yazıtlar Antolojisi) [yedi kitap]; *Bion Aisopu* (Aisopos'un Hayatı); *Psephophorian kat' Hindus* (*İtoi Arithmetiken*) [Hintlilere Göre Aritmetik]; *Peri Aletheias* (Hakikat Üstüne). [L]

PLANULA i. Zool. Sölomsuz bazı hayvanların embriyon şekli. (L)

PLANYA i. (yun. *plania*'dan). Marang. Ağaç rendelemekte kullanılan kesici tığlı âletlerin en büyüğü. (Bk. ANSİKL.) || *Planya tezgâhı,* yatay iki tabla arasında hızla dönen 2,3 veya 4 (genellikle 3) bıçaklı bir mil yardımıyle ağacı rendeleyen takım tezgâhı. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Planya tezgâhı,* kesme hareketi, tezgâha bağlanan iş parçasının değil de kesici takımın gidip gelmesiyle sağlanan rende tezgâhı. (Bk. ANSİKL.) || *Dik planya tezgâhı,* özellikle kanal ve kama yuvası açmakta, bazen de dik planyalamada kullanılan takım tezgâhı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Marang. Kama esasına göre çalışan *planya*'ların değişik büyüklükte tipleri vardır. *Alıştırma planyası,* geniş yüzeylerin rendelenmesinde ve uzun parçaların alıştırılmasında kullanılır; uzunluğu 75 sm, tığ genişliği 6 sm'dir. Üzerinde bir tutamak bulunur. Ağacı elle rendelerken, önce kaba rendeyle parçanın kabası alınır, sonra planya ile düzeltilir ve rendeyle bitirilir.

● *Planya tezgâhı,* ağaç parçalara yüz ve cumba açmakta, kenar düzeltmekte, parçaları cumba cumbaya alıştırmakta kullanılır. Masif parçaları kolayca rendelediği için, ağaç işleri sanayiinin en önemli makinelerinden biridir. Dökümden yapılmış gövde üzerine iki madenî tabla bağlanmıştır; tabla genişliği 30 ile 90 sm, uzunluğu 100 ile 250 sm arasında değişir. Tablalar arasında bağlanan ve üzerinde 2 ile 4 çelik bıçak taşıyan mil dakikada 4 000 ile 6 000 devir yapar. Planya işçisi, parçayı ön tabla üzerine yerleştirir ve iterek yürütür. Ön ve arka tablalar arasındaki yükseklik farkı planyalama düzlemini ve talaş kalınlığını tayin eder. Tablaların yüksekliği, sonsuz vidalar ve volanlar yardımıyle tablaları bulundukları iki eğik düzlem boyunca aşağı yukarı kaydırarak ayarlanabilir. Kesici takım, silindir biçiminde bir mil üzerine bağlanmış ince lamalardan (veya bıçaklardan) meydana gelir.

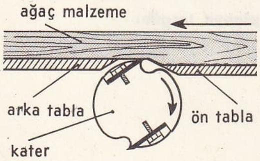

marangoz planyası

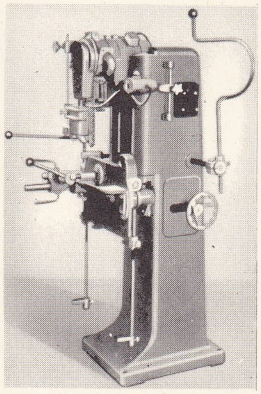

dik planya tezgâhı

— Mekan. *Planya tezgâh*'nda, kesme hareketi, vargel tezgâhında olduğu gibi iş parçasının gidip gelmesiyle değil, kesici takımın yer değiştirmesiyle sağlanır. Kesici takım her kursta bir miktar talaş kaldırır ve dönüşte, kesici ağzının parçaya sürtünmemesi için hafifçe kalkarak geri gelir. Bir biyel-manivela düzeniyle kumanda edilen takımın hızı daima değiştirilir; bununla birlikte verimsiz devreyi kısaltmak için kesici takımın ortalama dönüş hızı gidiş hızından çok büyük olur. Bir planya tezgâhında, yatay veya düşey yüzeyler işlenir; takım taşıyıcı kafayı hafifçe eğerek eğik bir yüzey de işlenebilir. Ayrıca, tabla ile kesici takımın ilerleme hareketini aynı ana rastlatarak, çapı ne olursa olsun silindir biçiminde parçalar da rendelenebilir. Büyük bir yüzeyi işlemek için, uzun bir gövde üzerinde enine hareket eden hareketli kafalı bir planya tezgâhı kullanılır.

Planya tezgâhı karşı puntasız çalışır; üstelik kursu sınırlıdır ve 0,80 sm'yi geçmez. Vargel tezgâhından üstünlüğü, daha az yer tutması ve hareketli kısmının daha küçük olmasıdır. Buna karşılık, verdiği iş pek hassas değildir. Planya tezgâhı küçük seriler halinde parçaların ve takımların yapımında, tamir işlerinde kullanılır. Büyük seriler halindeki çalışmalarda planyanın yerini, daha hassas ve daha hızlı iş veren freze tezgâhları alır. (Bk. VARGELLEME.)

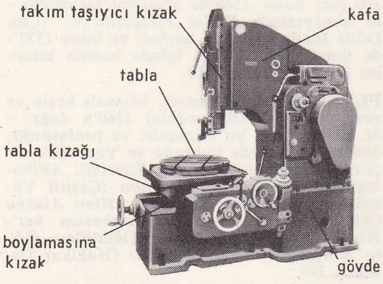

● *Dik planya tezgâhı*'nda kesici takım düşey doğrultuda hareket eder. İşlenecek parça tabla üzerine bağlanır, kesici takım düşey doğrultuda ağır bir alternatif hareketle inerken, tabla ya sabit kalır ya da yer değiştirir. Kesici takım iniş kursu sırasında parçadan talaş kaldırır, çıkış sırasında geri çekilir.

Dik planya tezgâhı, kuğu boynu biçiminde, dökme demir bir gövdeden meydana gelir; gövdenin alt kısmında tabla ve kumanda kolu, üst kısmında ise düşey bir kızak bulunur. Kızağın içinde, koç gidip gelir; koçun ucunda ise, kesici takıma mümkün bütün konumları veren takım taşıyıcı vardır. Bir mekanizma, elektrik motorundan aldığı sürekli dairesel hareketi, kursu ve hızı değişebilen doğrusal alternatif harekete dönüştürür.

Parçayı taşıyan tabla, biri ilerleme, öbürü paso hareketi olmak üzere birbirine dik iki doğrultuda yer değiştirir. Öte yandan parça, dönel hareket yapan dairesel bir ayna üzerine tespit edilebilir; o zaman daire kesitli, ana doğrusu düşey olan silindir biçiminde bir parça elde edilir.

Dik planya tezgâhının kesici takımı, vargel tezgâhının kesici takımının kesme yönüne dik yönde çalışır.

Dik planya tezgâhında iç yüzey, dış yüzey ve hattâ form yüzey işlenebilir. Özellikle, deliklerde kama yuvalar açılmasını sağlar, fakat kama yuvaları açmak için çoğu zaman broş tercih edilir. Dik planya tezgâhı daha çok küçük atelyelerde ve takım servislerinde tek parça yapımında kullanılır.

Zincirli dik planya tezgâhı ise, genellikle düşey olarak yerleştirilmiş bir kızaktan meydana gelir; bu kızağın üzerinde, kesici baklalı bir zincir 4 ile 5 m/sn'lik bir hızla gidip gelir. (LM)

PLANYALAMA i. (*planyalamak*'tan *planyala-ma*). Teknol. Ağaç veya madenî bir parçanın yüzeyini planya* veya planya tezgâhıyle rendeleme; kabasını alma. Bk. VARGELLEME. (M)

PLANYALAMAK geçl. f. (*planya*'dan *planya-la-mak*). Teknol. Ağaç veya madenî bir parçayı planya tezgâhında rendelemek. (M)

PLASE i. (fr. *placé*). Atç. At yarışlarındaki müşterek bahislerde, sekiz atın katıldığı yarışta ilk üç, dört atın katıldığı yarışta ise iki dereceyi kazanan atın bilinmesi amacıyle oynanan müşterek bahis. (Türkiye'de, yarışın birincilik dışındaki ikinci veya üçüncüsünü bilme bahsi anlamında kullanılır.)

— Spor. Futbolda ayağın üstüyle topu istenilen yere gönderme. || Tenis ve pölot'ta topu sahanın belirli ve istenilen yerine gönderme. (ML)

PLASEBO i. (lat. *placebo*). Ted. Bir ilâcın gerçek etkisini, o ilâcı alan hastada meydana gelen ruhî etkenlerden bağımsız olarak incelemek için ilâç yerine verilen madde. (L)

PLASENCİA, İspanya'da (Caceres ili) şehir, Sierra de Gredos'un güneybatısında; 19 000 nüf. Alfonso VIII tarafından kurulan ve XII. yy. sonundan kalma bir surla çevrili olan bu eski piskoposluk şehrinde birçok eski anıt vardır: XII. yy.dan kalma kubbeli bir kemeri olan rahipler meclisi salonuyle Eski katedral, tamamlanmamış Yeni katedral (XV. - XVI. yy.), gotik üslûbunda San Nicolas ve San Vicente kiliseleri; XIV. - XVI. yy.dan kalma Monroy, Ayala, Abrantes, Roco v.b. sarayları; Arco de la Estrella de Churriguera (1726). [L]

PLASENTA i. (fr. *placenta*). Bk. ETENE.

PLASENTOGRAFİ i. (fr. *placentographie*). Kadın-doğum. Karın büyük atardamarına X ışınlarına saydam olmayan bir madde şırınga ettikten sonra alınan etene radyografisi. (L)

PLASENTOM i. (fr. *placentome*). Patol. Daha çok KORYOEPİTELİOM denen tehlikeli ur. (L)

PLASKETT (John Stanley), kanadalı astronom (Hickson, Woodstock yakınları, Batı Kanada 1865 - Esquimault, İngiliz Kolombiyası 1941). Woodstock'ta, Schenectady'deki (New York) Edison Elektrik şirketinde ve Sherbrooke'de (Quebec) mühendis olarak çalıştı. 1890-1903 Arasında Toronto üniversitesinde fizik asistanlığı yaptı. 1905'te Ottawa'daki Dominyon rasathanesi astronomluğuna getirildi. 1917-1935 Arasında, Victoria'daki (İngiliz Kolombiyası) Dominyon Astrofizik rasathanesinin müdürü oldu. Plaskett, yıldızların hareketlerini, ısıları ve fizikî şartları tayfçeker ile hesaplayan ilk uzmanlardandır. 1922'de, önceleri tek bir yıldız olduğu sanılan ve «Plaskett İkizleri» adı verilen yıldızları keşfetti. (M)

PLASMAN i. (fr. *placement*). Yatırım.

— Bank. ve Bors. *Esham plasmanı,* hisse senetlerini halka satma eylemi. (ML)

PLASMATRON i. (fr. k.). Elektron. Boşalması kontrol edilebilen gazlı lamba.

— ANSİKL. *Plasmatron*'da, 1 amper şiddetinde akım yayabilen bir ana katottan başka, yayma gücü zayıf bir ek katot daha bulunur. 10 Megahertz'e kadar frekanslar için yükselteç olarak kullanılan plasmatron ile volt başına 10, 20, 30 miliamperlik e-ğim*ler elde edilebilir. (L)

PLASMAZELLE i. Büyük boyutlu (15-20 mikron) bağ dokusu hücresi. (Ancak hastalık hallerinde rastlanılan bu hücreler büyük yutarhücrelerdir [makrofaj]. Bunların sitoplazması homogendir, baz boyalarla boyanabilir, çekirdeği ise kenara doğru ve kromatince zengindir.) [Almanca çoğulu olan PLASMAZELLEN terimi de sık kullanılır.] (L)

PLASMODİİDAE çoğl. i. Gelişimleri dört evreli olan sporlu birhücreliler familyası. (Bu familyanın örnek tipi plazmodyum'dur; sıtma mikrobu da denen *plazmodyum*'un insanlarda ve sıcakkanlı veya soğukkanlı çeşitli omurgalı hayvanlarda asalak yaşayan pek çok türü vardır.) [L]

PLASMODİOPHORA i. Lahanada ve öteki turpgillerde fıtık hastalığı yapan cıvıkmantarın ilmî cins adı. (*Plasmodiophora brassicae*'nin sporlarına, lahanaların kökünde, bu mantarların sebep olduğu urların içinde pek çok rastlanır; bu sporlar çimlenerek zoosporlar meydana getirir, bunlar da nemli toprakta ilerleyerek diğer lahanalara bulaşır. Bu lahana mantarı bir bakteriyle ortak yaşar.) [L]

PLASMODROMA çoğl. i. Zool. Bk. KÖK-BACAKLIKAMÇILILAR.

PLASMOPORA i. Asma mildiyusunun ve siphomycetes grubundan diğer benzer mantarların ilmî cins adı. (Peronales takımından.) [L]

PLASSEY, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Bhaagirathi ırmağı kıyısında, Krişnagar'ın kuzeybatısında. — Yakınında Clive 27 haziran 1757'de naip Sirac el-Devle'yi yendi; İngilizler bu zaferle Bengal'i ele geçirdiler. (L)

PLAST i. (fr. *plaste*). Bot. Hücre içinde bulunan, kimi yeri kalın iplik şeklinde olan organit. (Yoğun bir kimyasal etkinlik gösteren bu cisimler bazı maddeleri tespit etme özelliği taşır. Plastlar biriktirdikleri maddenin mahiyetine göre çeşitli adlar alır; nişasta biriktirenlere *amiloplast*, değişik boyamaddeleri [ksantofil, karoten] taşıyanlara *kromoplast*, klorofilli olanlara *kloroplast* denir [klorofilleri, proteinli bir stroma yüklenir]. Bazı bilginler plastları mitokondriyumların değişikliğe uğramış şekli sayar. Mesele kesinlikle çözümlenmemişse de tıpkı bitkiler gibi mitokondriyumlu hayvanlarda plastlara rastlanmaması ilgi çekici bir olaydır.) [L]

PLASTER i. (ing. *plaster*, yakı). Yara üzerine yapıştırılan genellikle ilâçlı özel bant. (M)

PLASTERBOARD i. [plestırbord] (ing. *plaster*, alçı ve *board*, levha'dan). Malzeme. Yapısında bazen bitkisel elyaf da bulunabilen alçı-pano: *Plasterboard, yapışkan hale getirilmiş özel bir kâğıt üzerine dökülerek seri halinde imal edilir.* (L)

PLASTİ i. (fr. *plastie*). Cerr. Vücuda normal anatomik şeklini vermek için yapılan ameliyat. || *Dölyolu plastiği,* kısırlık halinde dölyatağına girişi sağlamak için yapılan ameliyat. (L)

PLASTİJEL i. (fr. *plastigel*). Plast. mad. Bentonit, kalsiyum stearat, napalm gibi bir jelleştirici etken katılarak jelleştirilmiş plastikleştirici içinde, dağılmış halde bir katı faz kapsayan plastik kütle. (Bazı polivinil klorür türleri, plastikleştiricinin doğrudan doğruya yüze soğurulmasıyle plastijeller verir; bunlar belli bir sıcaklıkta reçine taneciklerinin içine girerek onları katı homogen bir kütle haline getirir.) [L]

PLASTİK sıf. (yun. *plastikos*, biçim vermek ile ilgili olan'dan lat. *plasticus* > fr. *plastique*). Elle yoğurulabilen, istenilen biçimi alabilen: *Kil plastik bir maddedir* (bu anlamda ÖZLÜ, YAĞLI da denir.) || *Plastik sanatlar*, heykelcilik, seramik v.b.

— Biyol. Plastikliği olan, yani canlı dokuların yapısına girebilecek nitelikte bulunan.

— Bot. *Plastik maddeler,* bitki gövdesinde çeşitli kısımların oluşmasına ve büyümesine katkıda bulunan maddeler. (Plastik element protoplazmayı meydana getirir [C. O, H, N ve az miktarda fosfor ve kükürt].)

— Cerr. *Plastik cerrahî*, şekil bozukluğu, kaza v.b. hallerde zarar gören kısımları yeniden normal şekle sokmak için yapılan cerrahî müdahalelerin tümü. || Yüzün herhangi bir yerindeki madde kaybını otoplasti ile düzeltme.

— Fels. Oluşturma gücü olan. || *Plastik aracı*, hem ruh, hem de beden sayılabilecek etken. (Cudworth, ruh ile bedenin birleşmesini böyle bir etkenin varlığına yorardı.)

— Fizyol. Canlılarda organik dokuların yapımında, oluşmasında rol oynayan. || *Plastik besinler,* proteinler, madenî maddeler. (*Enerjetik besinler*'in karşıtı; bununla beraber, bu iki tür besin arasında kesin fark yoktur, yapılan ayırım sadece miktar oranına dayanır.)

— İnş. *Plastik kaplama*, erimiş maddeleri bir tabanca ile püskürterek elde edilen plastik madde tabakası.

— Malzeme. *Plastik keçe*, görünen yüzü plastik bir maddeden, alt tabakası ise üst kısma iyice yapışık halı şeklinde bir keçeden meydana gelen zemin kaplaması.

— Plast. mad. *Plastik döküm,* plastik eşya

Foto. LAROUSSE

elde etmek için döküm malzemesini işleme usulü. || *Plastik döküm memesi,* döküm sırasında püskürtme silindirinin burnu ile temas eden kalıp besleme memesi; bu memenin konik kısmı, döküm yolluğunun meme girişinde kesilmesini sağlayacak şekilde yerleştirilmiştir. || *Plastik döküm yolluğu,* püskürtme plastik dökümde, püskürtme silindirinin burnu ile kalıp girişi arasında besleme kanalını dolduran plastik madde. || *Plastik madde,* makromoleküllerin kullanılmasına dayanan, ısı ve basınç etkisiyle kalıba dökme, şekil verme, ekstrüzyon ve akıtma usulleriyle istenilen şekil verilebilen sentetik madde: *Plastik maddelerin temel maddesi çoğu zaman sunî reçinelerdir.* (İsim halinde sadece PLASTİK de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Alçak basınçlı plastik döküm,* yaprak levha yapımında, tabakaların birbirine temas etmesini sağlamak için gerekli basıncı (santimetre kare başına 30 kg) uygulayarak yapılan döküm. || *Basınçlı plastik döküm,* kalıbın bir parçasının, piston görevi yaparak, döküm malzemesini öteki parça üzerinde sıkıştırdığı döküm usulü. || *Basınçsız plastik döküm,* plastik malzemeyi ergimiş halde kalıba akıtıp, sertleşmesi için basınç uygulanmayan döküm usulü. || *Dönel plastik döküm,* vinilik plastisolün dökümünde, içi boş parçalar elde etmek için kullanılan döküm tekniği. || *Püskürtme plastik döküm,* bir preste, püskürtme silindiri ile sıkıca kapalı soğuk bir kalıp içine, sabit bir dişi kalıbın döküm memesinden sıvı halinde akan ve ısı karşısında sertleşen bir malzeme püskürterek yapılan döküm. || *Soğuk kalıpta plastik döküm,* döküm malzemesini ısıtılmamış bir kalıba döküp, şekillendirdikten sonra, kalıptan çıkarılan parçayı ısıda veya ısısız kimyasal bir işlemle sertleştirmeğe dayanan döküm usulü.

— Pirotekni. Pentrit veya heksojen ile uygun bir plastikleştiriciden meydana gelen, cam macunu kıvamındaki bir patlayıcı için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— Topogr. *Plastik görüntü,* bir çift klişeyi stereoskopla inceleyen gözlemcinin gördüğü kabartma görüntü.

— ANSİKL. Plast. mad. Sunî reçinelerin keşfinden önce, *plastik madde*'ler yalnız tabiî maddelerden hazırlanıyor ve orta kalitede ürünler elde edilebiliyordu. 1840'ta kauçuğun kükürtle işlenmesi, plastik maddelerin daha üstün nitelikler kazanmasını sağladı. O zaman, tabiî maddelerin plastik madde haline getirilmesi için araştırmalar yapıldı. Bunun sonucu, 1869'da nitrik asidin selüloza tepkimesiyle elde edilen ve temel maddesi nitroselüloz olan *selüloit* ve 1879'da da kazeinden çıkarılan *galalit* sınaî olarak üretildi. Reçinelerin ve zamkların molekül ağırlıklarının çok fazla olduğu anlaşılınca, kimyacılar bu tür molekülleri sunî olarak meydana getirmeğe çalıştı. 1909'da Baekeland, temel maddesi fenol-formaldehit olan ilk organik plastiği, *bakalit*'i buldu. 1915'te, selüloitten daha zor tutuşabilen selüloz asetat üretimi başarıldı. Daha sonra art arda, üre-formaldehit (1921), polimetilmetakrilat (1928), polistiren (1930), vinil asetat ve vinil poliklorür (1932), bütadien kauçuğu, melamin-formaldehit, poliamitler, poliüretanlar (1938), yoğunluğu az olan polietilen (1940), viniliden poliklorür (1941), nitril akrilik ve flüorlu etilen bileşikleri (1943), silikonlar (1945), yoğunluğu fazla olan polietilen (1954), polipropilen ve polikarbonatlar (1956) ortaya çıktı. Başlangıçta sadece, tabiî maddelerin benzerleri olan sunî maddeler elde etmeğe çalışılıyordu. Elde edilen bu reçinelerin tabiî maddelerden daha üstün nitelikler taşıdığı ve sentetik dokuma elyaflarının üretimiyle boya ve vernik yapımı gibi daha önce düşünülen uygulamalara yol açtığı fark edildi.

Plastik sanayiinde kullanılan hammaddeler, inorganik maddelerden, bitkilerden ve az miktarda da hayvanlardan çıkarılır.

En önemli temel inorganik maddeler kireçtaşı, tuz, maden kömürü, ham petrol ve yanabilen tabiî gazlardır. Kireçtaşı, kireç üretimine yarar, bu da elektrik fırınında kokla işlenerek plastiklerin en önemli hammaddelerinden biri olan asetilenin elde edildiği kalsiyum karbürü meydana getirir. Elektroliz işleminden geçirilen tuz, bazı vinilli reçinelerin önemli bir bileşeni olan kloru meydana getirir. Maden kömürünün havagazı veya kok üretimi için kuru kuruya damıtılmasıyle, polietilenin hammaddesi olan etilen ile katran elde edilir; katranın damıtılmasından da benzol (polistiren'in hammaddesi), fenol (bakalitin hammaddesi), tamamlayıcı maddelerin elde edilmesinde yararlanılan birçok ara madde elde edilir. Ham petrolün ve yanabilir tabiî gazların damıtılması veya cracking'iyle özellikle etilen veya asetilen elde edilir. Bitkilerden, tamamlayıcı maddelerin elde edilmesine yarayan ve selülozlu reçineler ile yağ asitlerinin temel maddesi olan selüloz çıkarılır. Hayvanlardan ise, sadece galalit'in temel maddesi olan kazein sağlanır.

Reçinelerden ve tamamlayıcılardan üretilen çok sayıdaki plastik maddeler başlıca iki gruba ayrılır.

1. *ısıyle sertleşen plastik maddeler;* en tipik örnek *fenoplast*'lardır. Bu plastikler ısıtıldığı zaman yumuşar, bu sebeple sıcak kalıp içine dökülebilir; ancak belirli bir süre sonra kesin olarak sertleşir, çünkü ergimez ve çözünmez duruma gelir. Yeniden ısıtıldığında tekrar yumuşamaz ve çok yüksek sıcaklıkta kömürleşerek bozunur;

2. *ısıyle plastikleşen plastik maddeler;* bunların en tipik örneği *vinil poliklorür*'dür. Isıtıldığı zaman yumuşayan bu plastikleri birkaç şekilde işlemek mümkündür; bunlar, soğuduğu zaman yeniden ilk şekillerine döner. Isıyle sertleşen plastik maddelerin aksine, termoplastik maddeler ısı karşısında kesinlikle sertleşmez ve daha sonraki ısıtmada yeniden yumuşar.

Ayrıca sentetik plastik olarak kabul edilen *elastomerler* daha çok kükürtle işlenebilen esnek sunî zamklardır. Bunlar gerçekte sunî kauçuklardır.

Günümüzde, her biri değişik alanda kullanılmak üzere özel niteliklere sahip çok çeşitli sunî reçineler üretilir. Bu reçinelerden birçoğu yukarıda belirtilen gruplardan birinin içinde sınıflandırılabilir; bununla birlikte bazıları bu tanımlamalara tam olarak uymaz: *polyesterler* gibi. Polyesterler termoplastik değildir, çünkü tamamıyle sertleşmiş eşyaların elde edilmesini sağlar. Isıyle sertleşen plastik maddelere de benzer; ancak sertleşme, ısıtma ile değil de bazı ayıraçlar katılarak elde edilir.

Plastik maddeler sanayii oldukça yenidir. Diğer birçok sanayi kolunda olduğu gibi malzeme yapım sanayileriyle bunların çeşitli biçimlere dönüştürülme sanayii arasında bir ayırım yapılabilir.

Malzeme yapım sanayilerinde, daha sonra dönüşüm sanayilerince kullanılan yarı işlenmiş ürünler üretilir. Dönüşüm sanayileri reçinelere çeşitli tamamlayıcı maddeler katar: bitmiş ürünlere istenilen nitelikleri vermek üzere sertleştiriciler, plastikleştiriciler, kararlı hale getiren maddeler eklenir, sonra da dökme, şekil verme, ekstrüzyon işlemleriyle işlenir.

Plastik maddelerin dünya üretimi her yıl, yaklaşık olarak yüzde 15 artmaktadır. Üretimin büyük kısmı, teknolojide ileri olan ülkelere ait olmak üzere 1966 yılında 16 Mt plastik madde elde edildi: A.B.D. (5,6 Mt), Japonya (2,6 Mt), Batı Almanya (2,3 Mt), Büyük Britanya, İtalya ve S.S.C.B. (her biri 1 Mt), Fransa (0,8 Mt).

— Pirotekni. Taze cam macunu kıvamında olan, fakat sertleşmeyen bir patlayıcıya *plastik patlayıcı* veya sadece *plastik* adı verilir. Her plastik patlayıcı, bir patlayıcı madde (ingiliz plastiğinde heksojen, fransız plastiğinde pentrit) ile içinde sıvı hidrokarbonlar ve elastomerler bulunan bir plastikleştiricinin karışımından meydana gelir. Bir plastik patlayıcı, önceden uygun bir granülometri işleminden geçirilen heksojen veya pentrit'in, çoğu zaman Werner karıştırıcısı içinde bir plastikleştiriciyle uzun süre karıştırılmasından yapılır. Plastik patlayıcı daha sonra yaklaşık olarak 500 gramlık yoğun kalıplar biçimine konur.

Bir fitille patlatılan plastik patlayıcıların tahrip gücü çok fazladır; su etkisiyle bozulmadığı için su altı çalışmalarında veya nemli yerler ile hava içinde kullanılabilir. Bunlar istihkâm birlikleri tarafından özellikle tahkimli tesislerin tahribinde kullanılır; plastik patlayıcıların kıvamı, bunların kolayca parçalara ayrılmasını ve zarfsız olarak taş duvarların veya madenî parçaların girintili çıkıntılı yerlerine kolaylıkla yerleştirilmesini sağlar.

◆ i. G. santl. Her çeşit heykel: *Yunan plastiği.* || XX. yy.da, biçimlerin, biçim olarak uyandırdıkları estetik duygu. (Resim ve heykelde, saf plastik, tabiattaki görüntüleri taklit sanatının karşıtıdır.)

— Malzeme. Temel maddesi vinil reçinesi olan bir plastik maddeyle sıvanmış, büyük bir genişleme özelliği gösteren bez. (Plastikler, eşya örtüleri ve kılıfları yapımında çok işe yarar; kimyasal etkenlerden, asitlerden, yağlardan etkilenmez, sürtünmeye, aşınmaya ve bükülmeye dayanıklıdır, ışıkta ve ısıda bozulmaz ve yanıcı değildir.)

— Kim. *Plastik kimyası,* plastik madde üretme tekniği ve bilimi. (L)

PLASTİKÇİ i. (*plastik*'ten *plastik-çi*). Plastik kimyası alanında çalışan teknisyen. || Plastik maddelerden çeşitli eşyalar yapan işçi. (L)

PLASTİKLEŞME i. (*plastik* > *plastik leşmek*'ten *plastikleş-me*). Plastikleşme işi.

— Gaz sanay. *Plastikleşme gücü,* damıtma sırasında, ergime haline geçen kömürün kazandığı akışkanlık özelliği. (L)

PLASTİKLEŞTİRİCİ i. (*plastik* > *plastikleştirmek*'ten *plastikleştir-ici*). Malzeme. Bir maddeye, plastikliğini arttırmak için katılan sıvı veya katı ürün.

— ANSİKL. İyi bir *plastikleştirici,* plastiğliği arttırılacak maddenin özelliklerini bozmaması için, bu maddeye uygun olmalıdır. Ayrıca, çok az uçucu, kimyasal bakımdan kararlı, renksiz ve kokusuz olması, tutuşmaması ve yüzeye çıkmaması gerekir. Bir betona plastik katılması betona esneklik kazandırır, harç suyu miktarını azaltır veya harç suyu miktarı arttırılmadan betonun işlenirliği artar. Bu amaçla klasik maddeler kullanılır: kieselgur, bentonit, uçucu küller, çok ince pozzolana, sülfonlu veya sülfürlü modern ürünler. Plastik maddeler sanayiinde, plastikler genellikle buhar gerilimi düşük organik maddelerdir. Kauçuk üretiminde, kükürtlemeden önce, karıştırma veya ham karışıma biçim verme sırasında plastiklere baş vurulur. *Karıştırma plastikleştiricileri* denen bu plastikleştiriciler çoğunlukla aromatik, merkaptan gibi peptinleyicilerdir. *Sürekli plastikleştiriciler,* kükürtleme işleminde bozulmaz ve hattâ kükürtleyicilere etki eder. Boyalarda ve vernikler ile bunlara benzeyen maddelerin üretiminde en çok kullanılan plastikler, terpenik hidrokarbonlar ile esterler grubuna bağlıdır. (L)

PLASTİKLEŞTİRME i. (*plastik* > *plastikleştirmek*'ten *plastikleştir-me*). Plastikleştirmek işi.

— Plast. mad. *Ön plastikleştirme,* plastik tozunun kalıba püskürtülmeden önce sıvılaşmasını ve ısınmasını sağlamak için, püskürtme preslerine ek bir düzenekle önceden uygulanan işlem. (Vidalı pistonların kullanılması bu düzeneklerin önemini azalttı.) [L]

PLASTİKLİK i. Bk. KATILIK.

PLASTİLEN i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Polietilenli döküm maddesi. (L)

PLASTİRAS (Nikolaos), yunan generali ve siyaset adamı (Karditsa 1883-Atina 1953). Venizelos partisine bağlandı (1917) ve albay rütbesiyle Anadolu savaşına katıldı (1920-1922). Konstantinos'un, tahtından vaz geçmesiyle sonuçlanan (eylül 1922) ayaklanmayı Kondylos ve Gonatas ile birlikte yönetti. İhtilâl komitesinin nüfuzlu üyesi sıfatıyle venizelos'çular ile kralcıları barıştırmağa çalıştıysa da başarısızlığa uğradı. 1924'te siyasî hayattan çekildi. Önce Metaksas'a karşı (1933), sonra Venizelos ile birlikte (1935) giriştiği başarısız ayaklanmalardan sonra Fransa'ya sığındı, gıyaben ölüme mahkûm edildi. Alman işgal kuvvetlerinin Yunanistan'ı yönetmesi için kendisine yaptıkları teklifi reddetti (1941), daha sonra Papandreu'nun E.L.A.S.'a karşı savaşma konusunda yaptığı daveti kabul etti (aralık 1944) ve başpiskopos Damaskinos tarafından hükûmet başkanı tayin edildi (ocak-nisan 1945). Kralcılar tarafından şüpheli görüldüğünden çekilmek zorunda kaldıysa da sonradan hükûmette yine görev aldı (1950 ve 1951-1952). Ethnikin Proodeutikin Enosin Kendru'yu (E.P.E.K. [Millî İlerici birlik]) kurdu. (L)

PLASTİSOL i. (fr. k.). Plast. mad. Sıvı

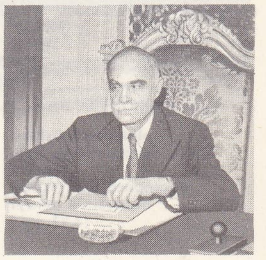

general PLASTİRAS

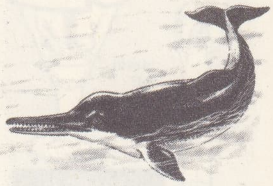

platanista

Foto. LAROUSSE

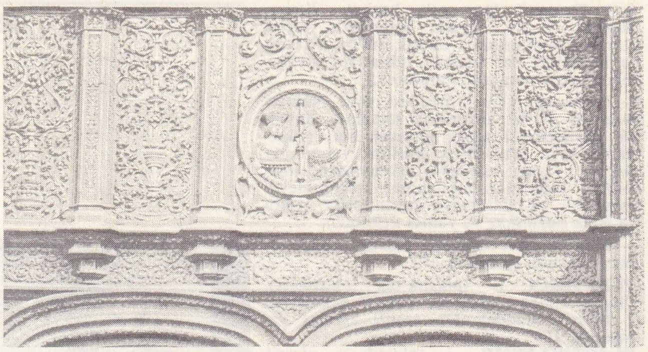

plateresco üslûbu Enrico de Egas'ın yaptığı sanılan Salamanca üniversitesi cephesinin detayı (XVI. yy.)

haldeki bir plastikleştirici içinde dağılmış ince toz halindeki bir reçineden (polivinil klorür) meydana gelen emülsiyon. (Bu «hamur» kumaş üzerine dökülerek sunî deri yapımında veya kalıplara dökülerek plastik eşya yapımında kullanılır. Hamur daha sonra ısıtılarak sertleştirilir; ısı etkisiyle jelleşme meydana gelir: dağınık haldeki reçine parçacıkları çevrelerindeki plastikleştiriciyi soğurarak esnek ve homogen bir katı kütle halinde birbiriyle birleşir.) [L]

PLASTOLİT i. (fr. *plastolite*). Perklorat ve sentetik plastik madde bileşiminde patlayıcı; G. Maire tarafından, özitmeli barut bloklarının yapımı için hazırlandı. (L)

PLASTOMER i. (fr. *plastomère*). Az veya çok esnek şekil değişikliğine uğradığı zaman, daha büyük ölçüde bir kalıcı şekil değişikliği de gösteren ve yeterli derecede ıstılınca eski biçimini alabilen plastik madde. (L)

PLASTOV (Arkadiy Aleksandroviç), sovyet ressamı (Prisloniha, Simbirsk [bugün, Ulyanovsk] eyaleti 1893). Kır hayatını tasvir eden resimler yaptı (Rus müzesi, Leningrad); Nekrasov, Puşkin (1948-1949), L. Tolstoy (1953) ve Çehov'un (1954) kitaplarını resimledi. (L)

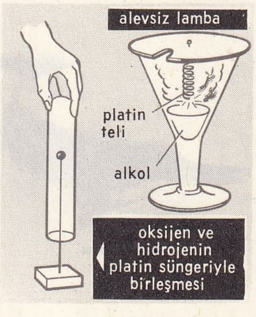

platin süngeri

PLASTRON i. (ital. *piastra*, sırtı koruyan zırh'tan *plastrone* > fr. *plastron*). Erkek giyiminde bazen göğüsün göğüs tarafının üzerine takılan parça. || Eskrim öğretmenlerinin ders sırasında öğrencilerinin vurabilecekleri meç darbelerinden korunmak amacıyle göğüslerine koydukları deri veya içi kıtık dolu bez parçası. (L)

PLASTÜRJİ i. (fr. *plasturgie*). Plastik maddelerin kullanılmağa hazır biçimlere dönüştürülmesi tekniği ve bilimi.

— ANSİKL. *Plastürji* mamülleri, sanayi sektörleri ve halk arasında daha çok montaj kolaylığı bakımından tercih edilen, sabit dik kesitli ve genellikle uzun (paralelyüzler, silindirler) inşaat malzemeleridir. Bu mamüller, ekstrüzyon, çekme, döküm, kesme, üfleme, tabakalama ve kalıplama yoluyle elde edilir. (L)

platin'in hazırlanışı

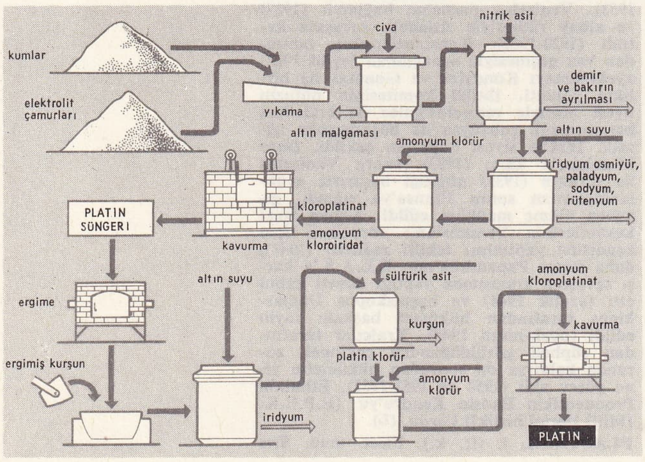

PLASYON i. (fr. *plation*). Radyotek. Izgara yerine, ayna vazifesi gören (yöneltici eleman) deliksiz bir levha ile donatılmış elektron lambası. (L)

PLATA (LA), 1952-1955 arası **Eva Peron**, Arjantin'de şehir, Buenos Aires ilinin merkezi, Rio de la Plata yakınında, Buenos Aires'in güneydoğusunda; 357 400 nüf. 1882'de kurulan La Plata, federal başkentle bir şehir gruplaşması meydana getirir. Bir kültür (üniversite; etnografya, tabiî bilimler müzeleri, rasathane) ve sanayi (petrol rafinerileri, dokuma ve besin sanayii) merkezidir. Limanı Ensenada varoşundadır. (L)

PLATA (RİO DE LA), Güney Amerika'da Parana ve Uruguay ırmaklarının halici; Uruguay'ı Arjantin'den ayırır. Rüzgârın, sisin ve büyük ölçüde alüvyonlaşmanın yarattığı sığlıkların sık sık değişmesi ve düz kıyılarda nirengi noktaları bulunmaması seferi güçleştirir. Sömürgecilik devrinde kaçakçı gemileri saklanmak ve avaryaya uğramış taklidi yapmak için buraya sığınırdı. XIX. yy. sonunda avrupa sanayiinin pampa ürünlerine ihtiyacı, bu büyük haliç ile iki limanı Buenos Aires ve Montevideo'nun değerini büyük ölçüde artırdı. (L)

PLATACANTHOMYS i. Malabar'da bulunan dikenli sıçanın ilmî adı.

— ANSİKL. *Platacanthomys lasiur* Avrupa'daki yediuyuklayanlara benzer; üzerinde, esas kıllardan daha uzun düz ve sert kalın kıllar bulunur. Postu kızıla çalar gri renktedir. Hindistan'ın güneyinden Koşinşin'e kadar yaygındır. (L)

PLATAİAİ veya **PLATAİA**, Boiotia'da şehir, Kithairon ile Asopos arasında. Thebai'nin hâkimiyetini kabul etmeyen şehir, Atina'nın himayesine girdi (M.Ö. 519) ve Atina'nın sadık müttefiki olarak kaldı. Plataiai'liler Marathon'da (490) ve Artemision'da savaştılar (480); Perslerin yaktığı (eylül 480) şehrin surları önünde yapılan savaştan sonra bütün Yunanlılar Plataiai'ye bağımsızlık teminatı verdiler.

Toprağı kutsallaştı ve şehre her dört yılda bir Yunanistan için ölen savaşçıları anmak için bir hürriyet bayramı düzenleme görevi verildi. Tapınağı Athena Areia, Polygnotos'un freskleriyle ve Pheidias'ın dev bir heykeliyle süslendi. Ama küçük şehir, Atina ile Thebai arasında bir anlaşmazlık noktası olmağa devam ediyordu: Peloponnesos savaşlarına, Thebai'lilerin Plataiai'ye hücum etmesine (nisan 431) yol açtı; iki yıl süreyle kuşatılan (429-427) Plataiai alındı ve yerle bir edildi; Atinaya kaçabilen Plataiai'lilere atina vatandaşlığı hakkı tanındı (Hippokrates'in kararnamesi, 427), sonra Khalkidike'ye yerleştirildi; ama oradan Lysandros tarafından kovulunca (405) Atina'ya dönmek zorunda kaldılar. Ispartalılar 386'dan sonra bölgeyi ele geçirdiler, şehri yeniden inşa ettirdiler (381) ve eski halkını geri çağırdılar. Ispartalıların şehri boşaltmasından sonra Thebai yeniden Plataiai'yi alarak yıktı (373); halk tekrar Atina'ya döndü. Makedonya kralı Philippos şehri kurtardı ve yıkılan kısımlarını yeniden inşa ettirdi. (M. Ö. 338'de Khaironeia'dan sonra). [L]

Plataia muharebesi, İkinci Med savaşı sırasında Yunanlıların Perslere karşı kazandığı kara muharebesi (M.Ö. 479 ağustosu). Bu muharebede önce Ispartalı Pausanias kumandasındaki birleşik yunan ordusu Asopos'un kuzeyinde bulunan pers ordusuna karşı saldırıya geçti. Pers ordusu Mardonios'un kumandasındaydı. Persleri birkaç kere savaşa zorlayan ve sonunda da pers süvarisi tarafından yenilgiye uğratılan Pausanias kumandasındaki yunan birlikleri, erzak ve su ikmal yolları kesilmiş olduğu için on gün sonra Kithairon ve Plataia'ya doğru çekildi. Persler saldırıya geçmek için bu durumdan yararlanarak yunan ordusunun Lakedemon'lu birliklerin bulunduğu sağ kanadına yüklendiler. Ama Mardonios öldürülünce, göğüs göğüse savaşta üstün olan yunanlı hoplites'ler sağ kanattaki Perslerle sol kanattaki Boiotia'lıları bozguna uğratarak pers ordusunun merkezinde bulunan kuvvetlerin çözülmesini sağladılar. Kısa bir süre sonra da pers ordusunun tahkimli ordugâhı Yunanlılar tarafından ele geçirildi ve sağ kalan Persler Hellas'ı terketti. Salamis zaferinin (480) pekiştireceği bu galibiyet sayesinde Hellas Yunanlılar tarafından artık kesinlikle alınmış oluyordu. Yunanlılar, bu büyük başarıyı anmak amacıyle, Delphoi Apollonu'na üstünde Perslerle savaşmış bütün halkların adları yazılı tunçtan yapılmış yılan biçiminde bir altlığı olan üç ayaklı altın bir vazo adadılar. (L)

PLATANİ, İtalya'da Sicilya'da ırmak, Akdeniz'e dökülür; 84 km. Madonia'nın güney yamacından doğar, Torto ile birlikte adanın iç kısmına doğru bir ulaşım yoludur. Sciacca ile Agrigente arasında Akdeniz'e dökülür. Vâdisinde kükürt ocakları işletilir. (L)

PLATANİSTA i. Hindistan'da nehir ağızlarında yaşayan memeli hayvan. (Hindistan'da bulunan *Platanista Gangetica* ince uzun gagalı, keskin dişli bir yunusbalığıdır. Irmakyunusbalığıgillerin örnek tipi.) [L]

PLATANTHERA i. Kuzey yarımkürede yetişen salepgillerden bitki; çoğu zaman habenaria cinsine bağlanır. (L)

PLATANUS i. Çınar ağacının ilmî adı. (L)

PLATAX i. Hint okyanusunda yaygın kemikli balık. (Kıllıdişligillerden.) [L]

PLATE (Ludwig), alman zooloğu (Bremen 1862 - Jean 1937). Jena üniversitesinde ders verdi (1909). Birçok yolculuk yaptı; sistematik (yumuşakçalar), biyocoğrafya, deniz biyolojisiyle ilgili çeşitli çalışmaları vardır. Evrim kanunu ile Yeni - Darwin'cilik üstüne çeşitli kitaplar ve bir genetik incelemesi yazdı. (M)

PLATEAU (Joseph), belçikalı fizikçi (Brüksel 1801 - Gand 1883). Gand üniversitesinde fizik ve anatomi profesörüydü (1835), 1843'te gözlerini kaybetti, fakat 1871'e kadar ders vermeğe devam etti. 1828'de, gözün ağ tabakasında görüntülerin bir süre silinmeden kaldığını keşfetti ve bu buluşuna dayanarak fenakistiskop'u icat etti (1832); ince sıvı damarlarındaki kılcallık olaylarını da ilk defa o inceledi (1861). [L]

PLATECARPUS i. Paleontol. Mosasaurus'u andıran sürüngen; A.B.D. ve Kuzey Fransa'da üst tebeşir tabakalarında bol kalıntısı vardır. (Kansas'ta gövdesi 5 m uzunlukta, kafatası 60 sm çapında olan eksiksiz iskelet fosilleri bulunmuştur.) [L]

PLATE çölü, Alpler'de kalkerli yayla, Giffre kütlesinde, Sallanches'ın kuzeydoğusunda. Yüksekliği 2 000 m'yi geçen karstlı bir dağ kütlesidir ve lapyelerle oyuludur; Arve vâdisine bakan kalkerli sarplıklarla sınırlıdır. (L)

Platee *ou Junon Jalouse* (*Platée veya Kıskanç Juno*), J. Ph. Rameau'nun 1745'te bestelediği 3 perdelik ve bir prolog'lu komedi-bale; sözleri: Autreau ve Le Valois d'Orville. Fransa'da «şakalı taklit» türü bu eserle başladı. (L)

PLATEN-HALLERMUND (August VON — kontu), alman şairi (Ansbach 1796 - Siracusa 1835). Aristokrat bir ailedendi. Siyasette liberal (*Polenlieder* [Polonya Şarkıları]), sanat konusunda ise muhafazakâr bir tutumu benimsedi. Romantiklerle alay eden iki komedi yazdı: *Die Verhängnisvolle Gabel* (Kader Çatalı) [1826], *Der Romantische Ödipus* (Romantik Oedipus) [1829]. Bu son eserde Heine'ye çattı. Lirik şiirlerinde özellikle biçim yetkinliğini aradı. *Ghaselen* (Gazeller) [1821] adlı şiirlerinde iran şairi Hafız'ın ritimlerinden yararlandı. *Sonette aus Venedig* (Venedik Soneleri) [1825] adlı kitabında sanat için sanat görüşünün en yetkin örneğini verdi. Manzum eserlerini biraraya getiren 1828 ve 1834 külliyatında, özellikle yunan ve latin şairlerini örnek aldı. (L)

PLATERESCO sıf. ve i. (isp. k.). XVI. yy.da İspanya'da gelişen sanat üslûbuna verilen ad.

— ANSİKL. *Plateresco* üslûbu, İspanya ve Güney Amerika'da Rönesans'ın etkisiyle süsleme üslûbunda meydana gelen değişikliği belirtir. Özelliği, rönesans süsleme motiflerinin büyük zenginlik ve ihtişam içinde ele alınmasıdır. Gotik çağın sonunda ortaya çıkar. Plateresco üslûbu bütün sanat dallarına yayıldı. (Plateresco adının *plateros*, gümüş işleyenler'den geldiği sanılırsa da bu yanlış bir iddiadır.) Plateresco mimarî üslûbu denince, XV. yy.da başlayarak gelişen rönesans etkisindeki mimarî anlaşılır. Bu üslûbun başlıca örnekleri Toledo'daki Santa Cruz hastahanesi, Sevilla Vilâyet binası ve Salamanca ile Alcala de Henarez

Foto. LAROUSSE

üniversitelerinin ön cepheleridir. (M)

PLATERİAS (Esteban, **Platerias'ların ustası** denir), ispanyol yapı ustası (XV. yy. sonu). Leon'daki San İsidoro kilisesinin, sonra San Juan de Compostela (Platerias cephesi) kiliselerinin yapımında çalıştığı sanılır. Daha sonra Pampeluna katedralinin yapımını yönetti. (L)

PLATERİNA i. (yun. k.). Gümüşbalığının başka adı (*Atherina presbyter*). [L]

PLATEVOET (Peter), hollandalı kozmograf ve ilâhiyatçı (Dranoutre 1552 - Amsterdam 1622). Hindistan'a birçok gezi düzenledi. Doğu Hindistan kumpanyasının kurulmasına katkıda bulundu. Hollanda'nın, kuzeydoğudan Çin'e doğru bir geçit bulmak amacıyle giriştiği çalışmalara katıldı. Batı Hindistan'ın ticarî bakımdan incelenmesi amacıyle bir tasarı hazırlamağa başladı ama sonunu getiremedi. (L)

PLATFORM i. (fr. *plate-forme*). Jeomorfol. Büyük çaplı tabakaların çarpılması ve bunun sonucunda oluşan hafif eğimlerle nitelenen jeoloji yapısı tipi: *Platform bölgeleri jeosenklinaller ve kıvrımlı sıradağlarla karşıtlaşır.* (Bk. ANSİKL.) || *Kıyı platformu,* deniz aşındırması ve kıyı yakınlarında döküntülerin yığılmasıyle meydana gelen yüzey. || *Yapısal platform,* uyumlu yapılı bir bölgede üstteki yumuşak tabakanın süpürülmesiyle ortaya çıkan sert tabaka yüzeyi. || *Mec.* Siyasî bir programın veya bir hak iddiasının temelini meydana getiren düşünce ve düşüncelerin tümü: *Hülâsa aynı platformda gibi görünüp ayrı diller konuşan grupların ...* (Ş. S. Aydemir). *Böyle bir cemiyet için platform, siyasî esaslar falan lazım değildi* (H. E. Adıvar). *Seçim platformu.* || Saha, alan, meydan. || Yüksekçe yer: *Kadınefendi için odada yüksek bir platform yapmışlar, üzerine yaldızlı bir koltuk koymuşlardı* (H. E. Adıvar). *Bir yanda bir platform üzerinde genç bir delikanlı konuşuyordu* (Ş. S. Aydemir).

— Bayınd. Bitişik levhalardan meydana gelen ve direnci az olan zeminlerde temelleri oturtmağa yarayan döşeme. (Bk. ANSİKL.) || Şose, kaldırım, banket veya pist yüzeyi. || *Hollanda platformu,* çok derin bir tabaka halinde birikmiş sıkışabilir bir toprak veya suyun aşındırabileceği bir zemin üzerine oturtulacak bir yapıda, kafesli veya berkitmeli olarak inşa edilen temel.

— Mekan. Genellikle ağır ve önemli bir makinenin yerleştirilmesi için özel olarak hazırlanmış alan.

— Taşıma. Yükleri veya malları yığmak, ya da cinslerine göre ayırarak yerleştirmek için kullanılan ahşap veya madenî tabla; altından yükleyici bir şaryonun geçebileceği kadar yüksek ayaklar üzerine oturur: *Bazı platformlarda, dört ayaktan ikisinin yerini tekerlekler alır; böylece, bağımsız ön tekerlekler sayesinde platform yer değiştirebilir.*

— Teknol. Bir yük arabasının taban veya tabla kısmı.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Platform* bölgeleri, kesikli çarpılmaların ağır basmasıyle nitelenir: tortul havzalarda, tortulların yığışması hiç bir zaman jeosenklinallerdeki yığışmanın kalınlığına ulaşamaz (en çok 2 000 - 3 000 m'ye karşılık 10 000 veya 15 000 m). Eski kütleler, kıvrımlı dağlar kadar yükselemez ve bu yüzden daha az yüksek dağlar meydana getirir. Yükselmiş kuşaklar ile alçak kuşaklar arasındaki fark jeolojik dönemler boyunca değişmeden kalırsa ve daha yakın bir dönemde bu fark artarsa platformlar eski kütlelerle tortul havzaları birbirine bağlar. Oysa bu fark az olduğu zaman platformlar, yüzey şekilleri daha az belirgin «masalar» meydana getirir: tümsekler ve çukur biçiminde buruşmalar yer değiştirir ve eğik kenarlar halinde biten bir uyumsuz tabakalar dizisi oluşturur; az yükselmiş ve büyük ölçüde tortul tabakalarla örtülü eski kütleler; kesikli tabakalardan oluşan tortul havzalar: yerel tabaka basamakları yüzey şekillerine bağlı olan çarpılmış ve örtüsünden sıyrılmış aşındırma yüzeyleri, büyük rol oynar. S.S.C.B., Güney Amerika, Afrika ve Avustralya'da geniş yüzeyler üzerinde bu jeoloji yapısına rastlanır. Tektonik hareketlerin şiddeti arttığı zaman nispeten dayanıklı yapılarda platformlar, fay sistemleriyle ortaya çıkan kopmalar oluşur. Keseklerden bazıları horstlar halinde yükseir; öbürleri çöküntüler halinde alçalır; konum bakımından çok farklı, arada yer alan bazıları yükselmiş, bazıları alçalmış, bazıları çarpılmış, bazıları basamaklar halini almış birçok küçük kesek iki ayrı yüzey şeklinin birleştiği alanda yer alır. Tektonik bozulmalar hızla ve kısa süre içinde meydana geldiğinden yükselmiş bloklar, bozulmuş ve yarılmış aşınma yüzeylerinden meydana gelen üstleri düzleşmiş dağlar oluşturur. Çukurlar geçici olarak göllerle örtülür (Doğu Afrika, Üçüncü zaman sonunda Bresse gölü).

— Bayınd. Killi ve sulu topraklar üzerine temel atılacağı zaman, belli büyüklükte platformlar kullanılır. Bu platformlar, kenarları 25 ile 30 olan taban ve yastık kirişlerinden meydana gelir. Zemin kuru ise, kirişlerin meydana getirdiği gözler tuğla veya moloz taşıyle, nemliyse betonla doldurulur. Bu şekilde hazırlanan birinci platforma «kafes» denir. Bu platform genellikle temel duvarlarını doğrudan doğruya taşıyan ikinci bir platformla kaplıdır. (L)

PLATİ. Bk. YASSIADA.

PLATİAMİN i. (fr. *platiammine*). Kim. Dört değerli platinin amonyaklı karmaşık bileşiklerine verilen genel ad. (L)

PLATİBROMÜR i. (fr. *platibromure*). Kim. Bk. BROMOPLATİNAT.

PLATİKLORÜR i. (fr. *platichlorure*). Kim. Bk. KLOROPLATİNAT.

PLATİKNEMİ i. (fr. *platycnémie*). Antropol. Yaşayan veya fosil bazı insan ırklarında kavalkemiğinin kılıç gibi yassı oluşuna Broca'nın verdiği ad: *Cro-magnon insanında platiknemi görülür.* (Şimdi aynı özellik Afrika Zencilerinde, özellikle melanezya ırkında görülür.) [L]

PLATİMETRE i. (fr. *platymètre*'den). Elektr. Thomson tarafından tasarlanan ve iç armatürleri madenî bir iletkenle birleştirilmiş eşit sığalı iki kondansatörden meydana gelen âlet; eskiden özindükleme sığasını incelemekte kullanılırdı. (L)

PLATİN i. (isp. *plata,* gümüş'ün küçültmesi *platina*'dan fr. *platine*). Kim. 1735'te, Kolombiya'nın altınlı kumlarında keşfedilen değerli maden; eski kayaç kalıntılarında altın ve elmas ile birlikte bulunur. (Bk. ANSİKL.) || *Platin grubu,* platin ailesinden altı madenin genel adı: rutenyum, rodyum, paladyum, osmiyum, iridyum ve platin. || *Platin siyahı.* Bk. SİYAH. || *Platin süngeri.* Bk. SÜNGER. || *Gümüşlü platin,* platin ve gümüş alaşımı (yüzde 67 gümüş, yüzde 33 platin); hassas elektrik dirençlerinin yapımında kullanılır. || *İridyumlu platin,* platin ve iridyum alaşımı (yüzde 90 platin, yüzde 10 iridyum); ölçek metrelerin ve termoelektrik pillerin yapımında kullanılır. || *Rodyumlu platin,* platin ve rodyum alaşımı (yüzde 90 platin, yüzde 10 rodyum); termoelektrik pillerin yapımında kullanılır.

— Camc. *Platin kaplama,* bir aynanın yüzeyini bir platin tabakasıyle kaplamak için uygulanan usullerin tümü.

— Oto. Bir distribütörde, ateşlemeyi sağlamak üzere akım kontağı vazifesini gören parça. (Eskiden platinden yapılan bu kontaklar, bugün tungstenden hazırlanır.)

— Teknol. *Platin kaplama,* platin görünüşü kazandırmak veya kimyasal etkenlerin aşındırıcı etkisinden korumak için, herhangi bir yüzeyi bir platin tabakasıyle kaplamak amacını güden işlem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. ve Sanay. *Platin,* atom numarası 78, atom ağırlığı Pt = 195,23 olan kimyasal elementtir. Oldukça yumuşak, tel ve levha haline gelebilen, sağlam, gri-beyaz renkte bir katıdır. Yoğunluğu 21,4 olan platin ancak 1 755°C'ta ergir ve elektrik fırınında buharlaşır. Gazları geçirir ve bilhassa ufalanmış olduğu zaman (platin süngeri ve siyahı), yüzeyine yakın kısımlarda bol miktarda gazı, özellikle hidrojeni yoğunlaştırır; bu sırada, gazları akkor hale getirecek ve dolayısıyle patlayıcı karışımları alevlendirecek güçte bir ısı açığa çıkar. Platin hiç bir sıcaklıkta oksitlenmez; fakat sıcakta, klor, kükürt, fosfor, arsenik ve silisyumla, ayrıca, kurşun ve çinko gibi kolay ergiyen madenlerle birleşir. Tek tek asitlerin hiç birinden etkilenmez, fakat altın suyunda çözünür.

● *Platin bileşikleri.* Platin, bileşiklerinde iki ve dört değerlidir. Her ikisi de siyah olan, PtO ve PtO_2 formüllerindeki iki oksidi bilinir.

Platin II klorür $PtCl_2$, platin IV klorürün ayrışmasından meydana gelen yeşil renkli bir tozdur. Hidroklorik asitte, karmaşık tetrakloroplatinat asidini H_2PtCl_4 vererek çözünür; bu asidin tuzları platoklorürler veya kloroplatinitlerdir. Platin II klorür, bundan başka, platoaminler denen birçok amonyaklı karmaşık bileşik meydana getirebilir.

Platin IV klorür $PtCl_4$, altın suyunun platine etkimesiyle elde edilir. O zaman hekzakloroplatinat asidi veya kloroplatinik asit H_2PtCl_6 şeklinde bulunur. Bu asidin potasyum ve amonyum tuzları çözünmez; bu özellikten kimyasal analizde ve platin üretiminde yararlanılır. Dört değerli platin tuzlarına da tekabül eden birçok ammonyaklı karmaşık bileşik, yani platiamin vardır.

Potasyum siyanürün platine etkimesiyle potasyum platinosiyanür veya platosiyanür $K_2Pt(CN)_4$ meydana gelir. Baryum tuzu, radyoskopi için fluoresan ekranlarının yapımında kullanılır.

● *Üretim.* Platin, kumlarda, altınla ve aynı gruptan rutenyum, rodyum, paladyum, osmiyum, iridyum gibi çeşitli madenlerle karışmış olarak tabiî halde bulunur; karışımda ayrıca önemli miktarda demir ve bakır da vardır. Dünya üretiminde, platinin yüzde 80'den fazlası Urallar'da çıkarılır; platin üreten diğer ülkeler A.B.D., Brezilya ve Güney Afrika cumhuriyetidir. Platinle karışmış çeşitli madenler, hemen yatağın yakınında bir seri yıkama ile temizlenir; altın bazen malgama yoluyle ayrılır. Böylece platin cevheri elde edilir. Nitrik asit etkisiyle demir ve bakır giderilir; süzüldükten sonra katı çökelti altın suyu ile işlenir; böylece platin, iridyum ve paladyum klorür halinde çökelir, geriye iridyum osmiyür bakımından zengin bir kum kalır. Amonyum klorür katılarak platin ve iridyum kloroplatinat ve amonyum kloroiridat şeklinde çökeltilir. Bu karışımın kavrulmasıyle sünger görünümünde bir kütle elde edilir; *platin süngeri* denen bu kütle kireçten bir potada oksi-hidrojen üfleciyle ergitilir; elde edilen platiniridyum alaşımı, genellikle olduğu gibi piyasaya sürülür. Saf platin, bu karışımın çözünebilen karmaşık nitritler haline dönüştürülmesinden sonra amonyaklı klorür şeklinde çökeltilmesiyle elde edilir. Kanada'daki bakır ve nikel filizleri artıklarından da az miktarda platin elde edilir. Ayrıca bakırın elektroliz yoluyle arıtılması sırasında oluşan anot çamurundan da az miktarda platin üretilebilir.

● *Kullanma alanları.* Saf platin, çevre sıcaklığında olduğu kadar yüksek sıcaklıklarda da havadan etkilenmediği ve kimyasal maddelerin çoğuna (altın suyu hariç) dayanıklı olduğu için kullanılır. Bu yüzden, kimya sanayiinde ve laboratuvarlarda kullanlan pota, kapsül, elektrot gibi araçlar platinden yapılır. Saf platin çok yumuşak olduğu için, çoğu zaman altın, bakır, rodyum, iridyum, paladyum ve tungsten gibi bazı madenlerle alaşım haline getirilmesi gerekir. Kuyumculukta platin, bakır (yüzde 10) veya rutenyum (yüzde 5), ya da iridyumla (yüzde 10) alaşım halinde kullanılır. Elektrik malzemelerinde ise, elektrik kontaklarının, elektrikli fırınlardaki ısıtıcı parçaların ve termoelektrik pillerin yapımında yüzde 10'luk platin-rodyum alaşımları kullanılır. Çok sık açılıp kapatılan elektrik kontakları için yüzde 20 iridyum veya yüzde 10 rutenyumlu platin alaşımları tercih edilir. Platinden yapılan bazı buji elektrotlarına, az miktarda (yüzde 5'e kadar) tungsten katılır.

Platin ve alaşımları ayrıca, cerrahide, diş protezlerinde, hassas fizik malzemelerinin yapımında (yüzde 10 iridyumlu platinden ölçek metre), kimyasal tepkimelerde katalizör olarak (yüzde 10 rodyumlu platin) ve

PLATTE-MONTAGNE
«J.B. de Champaigne ve Kendisinin Portresi»

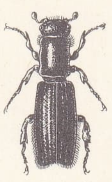

platypus

cam veya sunî ipek haddesi olarak (rodyumlu platin veya yüzde 25 platin, yüzde 25 altın ve yüzde 50 paladyumlu alaşım halinde) kullanılır.

— Teknol. *Platin kaplama,* altın kaplama gibi iki metotla elde edilebilir: *daldırma yoluyle platin kaplama* ve *galvanik platin kaplama.* Birinci usulde, platinle kaplanacak eşya temizlendikten sonra, sulu sodyum hidroksit çözeltisiyle karıştırılmış kaynar haldeki platin klorür banyosuna daldırılır. Eşyanın üzerine derhal ince bir platin tabakasıyle kaplanır. (L)

PLATİN i. (fr. *plat,* yassı'dan *platine*). Tekst. Bazı dokuma tezgâhlarında, gücü tellerini aşağıya çekmek için uçlarına bağlanan, kare biçiminde, yassı kurşun parçası. || Bazı trikotaj tezgâhlarında, malyonların yapımı için gerekli hareketleri sağlayan, çok ince, küçük madenî levha: *Şekil platini. Toplama platini.*. *Çıkarma platini.* (L)

PLATİNA i. (ital. k.). Metalürji. ***Büyük platina,*** dikdörtgen kesitli, çok yassı en az 150 mm genişliğinde, kalınlığı ise genişliğinin en fazla dörtte biri (maksimum 40 mm) olan yarı mamul. || *Küçük platina,* saç yapımında kullanılan çelik taslak. (L)

PLATİNA (Bartolomeo SACCHİ, **il** — denir), italyan hümanisti (Piadena [veya Platina], Cremona, 1421 - Roma 1481). Roma'da Papalık hizmetinde görev aldı; görevinin kaldırılmasını protesto etti ve bu yüzden tutuklandı (1466). Paulus II'ye karşı Pomponius Laetus çevresinde hazırlanan komployа karıştığı için yeniden tutuklandı (1468 - 1469). 1478'de Vatikan kütüphanecisi oldu. Bir papalar tarihi yazdı (1479). [L]

PLATİNAT i. (fr. *platinate*). Kim. Genel formülü $M_2Pt(OH)_6$ olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

PLATİNİRİDYUM i. (fr. *platiniridium*). İridyumla birleşmiş platin. (L)

PLATİNİT i. (fr. *platinite*). Demir, nikel (yüzde 46) ve karbon (yüzde 0,3) alaşımı; elektrik lambalarının, elektronik tüplerinin yapımında platin yerine, ayrıca, genleşme katsayısı camınkine eşit olduğu için, deney âletlerinin yapımında cam yerine kullanılır. (L)

PLATİNLEMEK geçl. f. (*platin*'den *platin-le-mek*). Bir platin tabakasıyle kaplamak. (L)

PLATİNO—. Kim. Bir bileşikte iki değerli platin bulunduğunu gösteren önek. *Eşanl.* PLATO—. (L)

PLATİNOSİYANÜR i. (fr. *platinocyanure*). Kim. Formülü $M_2Pt(CN)_4$ olan karmaşık tuzların genel adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. *Eşanl.* TETRASİYANOPLATİNAT. II. (L)

PLATİNOTİPİ i. (fr. *platinotypie*). Görüntünün, gümüş yerine platinden meydana geldiği fotoğraf çekme usulü. (L)

PLATİNOYİT i. (fr. *platinoïde*). Metalürji. Yüzde 1 ile 2 tungsten katılmış, platin görünüşünde mayşor alaşımı; eskiden elektrik direnç kutularının yapımında kullanılırdı. (L)

PLATİSEFAL sıf. ve i. (fr. *platycéphale*). Antropol. Kafatası yassı olan. (L)

PLATİSEFALİ i. (yun. *platus,* geniş ve *kephale,* baş'tan fr. *platycéphalie*). Antropol. Tepesi basık olan yassı kafatasının durumu. (Bu durum bazen fizyolojik, bazen de patolojiktir.) [L]

PLATO i. (fr. *plateau*). Coğ. Bk. YAYLA.

— Sine. ve Televizyon. Dekorun kurulduğu yer. (L)

PLATO—. Bk. PLATİNO—.

PLATOAMİN i. (fr. *platoammine*). Kim. İki değerli platinin amonyaklı karmaşık bileşiklerine verilen genel ad. (L)

PLATOBROMÜR i. (fr. *platobromure*). Kim. *Eşanl.* BROMOPLATİNİT.

PLATOKLORÜR i. (fr. *platochlorure*). Kim. *Eşanl.* KLOROPLATİNİT.

PLATON. Bk. EFLATUN.

PLATON, eski yunan komedi yazarı, Aristophanes'in çağdaşı. Siyasî yergi türünde oyunlar (*Kleophon, Peisandros, Hyperbolos*) veya parodiler (*Phaon*) yazdı. Eserlerinden bugüne sadece bazı parçalar kalmıştır. (L)

PLATON'CULUK i. (özel ad *Platon*'dan *platon'cu* > *Platon'cu-luk*). Eflatun'un felsefesi. (EFLATUN'CULUK da denir.) || *Teşm. yol.* Hem duyu âleminden, hem de insan zihninin ürünlerinden ayrı, kavranabilir bir gerçeğin varlığını kabul eden felsefe.

— ANSİKL. İki çeşit *Platon'culuk* ayırt edilir; biri ruhçu, öbürü akılcı'dır.
Ruhçu Platon'culuk, her türlü bilgide manevî faaliyetin oynadığı rol üstünde durur ve özellikle, felsefî düşünceyi, ruhun Tanrı'ya doğru bir yükselişi olarak kabul eder (meselâ Aziz Augustinus'un veya Malebranche'ın Hıristiyanlığı temel alan Platon'culuğu, Kant'ın ve Fichte'nin öznel idealizmi); akılcı Platon'culuk ise, bilimin her çeşidinde fikirlerin nesnelliği üstünde durur ve felsefeyi kurtuluşa varmanın bir yolu olarak değil de, bir salt bilgi olarak görür (meselâ, Leibniz'in Platon'culuğu, Lotze'nin ve Husserl'in nesnel idealizmi). Spinoza ile Hegel'in felsefelerinde bu görüşlerin her ikisi de yer alır. Heidegger'e göre, bütün batı metafiziği Platon'culuğa dayanır. Bk. EFLATUN. (L)

PLATONİK sıf. (lat. *platonicus*'tan fr. *platonique*). Eflatun'un idealist felsefesine dayanarak, gerçekte var olmayan bir aşkı, bir tutkuyu, hayalgücüyle yücelterek belirtmek için kullanılır. (L)

PLATON LEVŞİN, rus ilâhiyatçısı (Çarujnikov 1737 - Moskova 1812). Svyatoy - Sergey manastırında keşişti (1758), papazlığa yükseldi (1759); müstakbel Çar Pavel I'in öğretmenliğine getirildi (1763); Kutsal sinod üyesi (1766), Tver piskoposu (1770), Moskova metropoliti (1775) oldu; eserleri arasında bir din kitabı (1765) ve ilk *Rus Kilisesi Tarihi* (1805) sayılabilir. (L)

PLATONOV (Sergey Fyodoroviç), rus tarihçisi (Çernigov 1860 - Samara 1933). Kiev (1890), sonra Petersburg üniversitesinde ders verdi. «Burjuva» eğilimli son büyük rus tarihçilerindendir. Sovyet aleyhtarı bir komplo hazırlamakla suçlanarak Samarra'ya sürüldü ve orada öldü. Moskova devletinin Ortaçağ sonu, modern çağ başları ve XVII. yy. başındaki karışıklık dönemiyle ilgili incelemeler yaptı: *İvan Groznıy* (Korkunç İvan) [1923]; *Boris Godunov* (1924); *Smutnoye Vremya* (Karışıklık Dönemi) [1924]; *Pyotr Velikij* (Büyük Petro) [1926]. (M)

PLATOSİYANÜR i. (fr. *platocyanure*). Kim. *Eşanl.* PLATİNOSİYANÜR.

PLATOV (Matvey İvanoviç,— kontu), rus generali (Azov 1751-öl. 1818). Türklerle (XVIII. yy. sonu) ve Fransızlarla savaştı. 1801'de Don kazakları atamanı oldu. İsyan eden sırp voyvodası Karacorce'yi desteklemesi üzerine, Türklerle Eflak ve Boğdan'da yapılan savaşlara (1806-1807) katıldı. 1812'de Moskova üstüne yürüyen Napolyon Bonapart'a karşı koydu, Fransızlara karşı yapılan Leipzig savaşına (1813) ve Paris'in alınması hareketine katıldı. (M)

PLATTDEUTSECH [platdoyç] i. (alm. k.). Leng. Aşağı Almanca*. (L)

PLATTE, A.B.D.'nin merkezinde (Nebraska) ırmak, Missouri'ye katılır (sağ kıyı); 527 km. Kayalık Dağlardan çıkan *Kuzey Platte* (990 km) ve *Güney Platte*'ın (685 km) küçük *North Platte* şehrinin biraz aşağısında birleşmesiyle meydana gelir. (L)

PLATTE-MONTAGNE (Mathieu DE), flamanca **Van Plattenberg,** flaman ressamı (Anvers 1606-Paris 1660). Paris'e yerleşti. Elbise patronları, işleme desenleri, daha sonra da «Montagne» veya «Montaigne» imzasıyle portre ve gravürler yaptı; —oğlu NİCOLAS, ressam ve gravürcü (Paris 1631-ay.y. 1706). Philippe de Champaigne'in atelyesinde yetişti. Tarihî tablolar ve portreler yaptı. Başlıca eseri Rotterdam'da bulunan *J.B. de Champaigne'in ve Kendisinin Portresi*'dir. (L)

PLATTER (Thomas), isviçreli yazar ve eğitimci (Grächen, Vallese 1499-Basel 1582). Kendi kendini yetiştirdi, Basel'de jimnastik öğretmenliği ve yayımcılık yaptı. Kültür tarihi açısından önemli bir belge sayılan, alemanik lehçesiyle bir otobiyografya yazdı (tenkitli basım, 1840). [M]

PLATTİ (Giovanni), italyan bestecisi, şarkıcısı ve çalgıcısı (Bergamo 1690'a doğr. - Würzburg 1762). D. Scarlatti ile birlikte XVIII. yy.ın en büyük italyan klavsencisidir. Mainz, sonra Würzburg'da yaşadı. Haffner yayınevi Patti'nin bestelerinden 4 cilt yayımladı: *İtalyan Zevkine Göre Klavsen İçin Sonatlar* (İki kitap, 12 sonat) klavsen için altı konçerto, *Sei Sonate a Flauto Traverso* (Yan Flüt için Altı Sonat) [klavsenle]. (L)

PLATTNER i. («zırh dövücüsü» anlamında alm. k.). Silâh yapımı tarihinde zırh yapımcısı anlamında kullanılır. (L)

PLATTNER (Karl Friedrich), alman kimyacısı (Kleinwaltersdorf, Freiberg, Saksonya 1800-Freiberg 1858). Mineraller ve metalürji ürünlerine uygulanan kimyasal analiz metotları ve bazı metalürji metotları (minerallerin eritilmesi v.b.) üstüne araştırmalar yaptı. (M)

PLATTNERİT i. (alman kimyacısı K.F. *Plattner*'in [1800-1858] adından fr. *plattnérite*). Miner. Formülü PbO_2 olan tabiî kurşun oksit; rengi siyahtır, tetragonal sistemde billûrlaşır. (L)

PLATY—, yun. **platus,** geniş, genişletilmiş'ten alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PLATYCAPNOS i. Şahtere otunun (*Fumaria spicata*) diğer ilmî adı. (L)

PLATYCARYA i. Çin'de yetişen ceviz ağacı; batı avrupa iklimine dayanıklıdır; dişi çiçekleri meydana getiren kozalakçıkları dik durur. (Fosil meyvelerine Londra'da eyosen tabakasında rastlanır. İlmî adı *Platycarya strobilacea.* Cevizgillerden.) [L]

PLATYCEPHALUS i. Başı az veya çok yassı ve dikenli balık; sıcak denizlerde bulunur; yarı yarıya kuma gömülerek kıpırdamadan avını bekler. (Kırlangıçbalığıgillerden.) [L]

PLATYCERAS i. Karındanbacaklı fosil hayvan. (*Capulidae* familyasından olan bu fosile Devonyen ve Karbonifer tabakalarında rastlanır.) [L]

PLATYCERCOMYS i. Batı Asya'da yaşayan, sıçrayan sıçan. (*Jaculidae* familyasından.) [L]

PLATYCERCUS i. Uzun ve yaygın kuyruklu, türüne göre değişik parlak renkli küçük papağan.

— ANSİKL. *Platycercus*'lar Avustralya ve Okyanusya'da bulunur ve yerde yaşayan pek çok türü kapsar; *platycercus* ve benzeri cinslerde toplanan bu kuşlar arasında *melopsittacus* cinsinden kıvırcık papağan da vardır. (L)

PLATYCERİUM i. Tropikal bölgelerde yetişen konuk eğreltiotu; birçok türü nemli sıcak limonluklarda yetiştirilir. (Türlerin çoğu makbul saksı bitkileridir. Başlıcaları şunlardır: *Platycerium Angolense, P. biforme* [Malezya, Filipinler], *P. grande* [Cava], *P. Wallichii* [Malezya] v.b.) [L]

PLATYCERUS i. İlkbaharda meşe sürgünlerinde yaşayan küçük geyik böceği. (Kurtçuğu yaşlı ağaçların bozuk odununda gelişir. İlmî adı *Platycerus caraboides.* Kınkanatlıların *lucanidae* familyasından.) [L]

PLATYCHELYS i. Avrupa'da Üst Jüra tabakasında bulunan, henüz iyice belirlenmemiş fosil kaplumbağa. (L)

PLATYCNEMİS i. Yassı bacaklı, esmer parlak yeşil benekli, beyazımsı kızböceği (*Platycnemis pennipes,* çayırlarda, dere kenarlarında pek yaygındır. Kızböcekleri takımının *agrionidae* familyasından.) [L]

PLATYCODON i. Çotuğu yumrulu, büyük mavi çiçekli çokyıllık otsu bitki; Asya'nın ve Japonya'nın kuzeyinde yetişir. (Çançiçeğigillerden.) [L]

Foto. *LAROUSSE*

PLATYCRATER i. Japonya'da yetişen ağaççık (*Platycrater arguta*); Hydrangea'ya benzer. (Taşkırangillerden.) [L]

PLATYCRİNUS i. Birinci zaman tabakalarında bulunan fosil denizlâlesi. (Derisidikenlilerden.) [L]

PLATYDACTYLUS i. Fransa'nın güneyinde bulunan geko cinsi. (L)

PLATYGASTRUS i. Asalak yaşayan zarkanatlı küçük böcek; dünyanın her tarafında yaygın pek çok türü bulunur. (*Proctotrypidae* familyasından).
— ANSİKL. *Platygastrus*'lar kanatları damarsız böceklerdir; kurtçukları cecidomyiaların kurtçuklarının gövdesinde gelişir. Bu kurtçukların ilk evresi, fasiyesleriyle bazı kopepod kabuklularl andırır. (L)

PLATYGEOMYS i. Orta Amerika'ya has kemirgen memeli hayvan. (L)

PLATYMİSCİUM i. Karşıt yapraklı, çok sağlam yassı badıçlı ağaç; Tropikal Amerika'da yetişir; otuz kadar türü bilinir (*Platymiscium Ulei, P. trinitatis*). [Baklagillerden.] (L)

PLATYPAREA i. Kanatları koyu siyah benekli, siyah ve kızıl renkli sinek; kuşkonmaz tarlalarına zarar verir; kurtçukları kuşkonmaz sapının içini kemirir (İlmî adı *Platyparea poeciloptera*. Kısa duyargalı sikloraf sineklerin *trypetidae* familyasından.) [L]

PLATYPSYLLA i. Mandibülleri körelmiş, gözsüz küçük böcek. (*Platypsylla castoris*, Avrupa ve Kuzey Amerika'da kunduzların üzerinde dış asalak olarak yaşar. Gövdesi yassı, açık kızıl renktedir. Kınkanatlıların *leptinidae* familyasından.) [L]

PLATYPUS i. Yassı alınlı, kızıl veya esmer renkli, silindirimsi uzun gövdeli böcek. (Kınkanatlılardan *platypodidae* familyasının örnek tipi.)
— ANSİKL. *Platypus*'lar çeşitli ağaçların odununda yaşar. *Platypus cylindrus* Batı Avrupa'da meşe kütüklerinde bulunur. (L)

PLATYRRHİNUS i. Büyük ormanlarda yaşlı kayın, akçaağaç ve huş ağacında yaşayan böcek. (İlmî adı *Platyrrhinus resinosus*. Kınkanatlıların *anthribidae* familyasından.) [L]

PLATYSOMİDAE çoğl. i. Eşkenar dörtgenimsi, yassı gövdeli ganoid pullu balıklar familyası; başlıca cinsleri karbonifer ve permiyen tabakalarında fosil olarak bulunan *platysomus, cheirodus, eurynotus* gibi balıklardır. (L)

PLATYSTEMON i. Tek çiçekli biryıllık otsu bitki; anayurdu Kaliforniya'dır. (*Platystemon Californicus* genellikle süs bitkisi olarak yetiştirilir. Gelincikgillerden.) [L]

PLATYSTROPHİA i. Paleont. Silüryen tabakalarında görülen kolsuayaklı fosil hayvan. (*Orthisidae* familyasından.) [L]

PLATZER, XVII.yy. da yaşamış bohemyalı sanatçı ailesi. Başlıca üyeleri: İGNAC FRANTİŞEK, heykeltıraş (Plzen 1717-Prag 1787). Schönbrunn sarayını süsleyen dört heykeli; Piccolomini'lerin evindeki, Prag Piskoposluk sarayındaki, Krallık burg'undaki, Svaty Norbert kilisesindeki ve bu şehrin Karel köprüsündeki heykelleri yaptı; — oğlu JOZEF de (Prag 1751-Viyana 1806) heykeltıraştı. Prag'daki Yeni Tiyatro'nun bütün süslemeleri onun elinden çıktı, sonra Viyana'da Saray tiyatrosu dekoratörü unvanını aldı. (L)

PLAUEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Beyaz Elster kıyısında; 82 050 nüf. Eski şato. Sorablar tarafından XII. yy.da kurulan Plauen XIV. yy.da Bohemya'ya, sonra Saksonya'ya geçti (1466). Saksonya'nın sanayi merkezi: dokuma sanayii, otomobil ve makine yapımı. (L)

Plautia Papiria (LEX). Rom. huk. Rubicon'un güneyinde oturan ve Sosyal savaşa katılmamış veya altmış gün içinde teslim olmuş İtalyan müttefiklerine yurttaşlık hakkı tanıyan kanun (M.Ö. 89). [L]

PLAUTUS, (Titus Maccius veya Maccus), latin komedi yazarı (Sarsina, Umbria M. Ö. 254-Roma 184). Hayatı üstüne az şey bilinir. Tiyatro işleriyle uğraşarak para kazandı ama bazı başarısız denemelerle zarara uğrayınca değirmenci çırağı oldu. Daha sonra M.Ö. 210'dan ölümüne kadar oyunlar yazdı ve sahneye koydu. Plautus'a 130 komedi mal edilir, ama Varro bunlardan sadece 21'inin gerçekten Plautus'a ait olduğunu söyler. *Vidularia* (Valiz) dışında bu eserlerin hepsi tamam olarak bugüne kadar gelmiştir. En iyi komedileri: Molière'in taklit ettiği *Amphytrio; Çömlek* (Aulularia); *İkizler* (Menaechmi), *Hortlak* (Mostellaria); *Casina; Palavracı Asker* (Miles Gloriosus); *Poenulus* (Kartacalı). Öbür komedileri: *Asinaria* (Eşek Arısı); *Çifte Bakkhis'ler* (Bacchides); *Captivi* (Esirler); *Cistellaria* (Çekmece); *Buğday Kurdu* (Curculio); *Epidicus* (Tecimen); *Mercator; Persa* (İranlı); *Pseudolus* (Hilekâr); *Urgau* (Rudens); *Üç Akçelik Kişi* (Trinummus); *Truculentus* (Avanak).
O devir halkı sadece yunan damgası taşıyan eserlere değer verdiğinden, Plautus sözde Menandros, Diphilos veya Philemon'dan tercümeler sunuyordu. Ama bunlar sadece görünüşü bakımından yunan havası taşıyordu, alaya alınan töreler ise Roma'yı yansıtıyordu. Plautus, Yunan'dan aldığı örnekleri, romalı seyircinin anlayışına uyacak biçimde ve keyfince değiştiriyordu. Bu seyircinin istediği, seçkin bir edebiyat değil, güldürücü sahneler görmek, kaba saba şakalarla eğlenmekti. Plautus yunan komedisinin alışılmış, basma kalıp entrikalarını olduğu gibi aktardı. Genellikle baba servetini har vurup harman savurmuş bir delikanlı, kurnaz bir kölenin yardımıyle, esir tacirinin elindeki sevgilisini kurtarmağa yetecek parayı bulmağa çalışır. Sonunda kızın köle olmadığı ortaya çıkar.
Aslında komedinin olay örgüsü hiç önemli değildir. Kişilerin sahneye giriş ve çıkışları tam bir başıboşluk içindedir; yazar bazı gerekli açıklamalar vermeyi unutur. Buna karşılık, seyirciyi etkileyecek çarpıcı sahneleri dilediği gibi uzatır. Oyuncunun tam anlamıyle kendini göstermesini sağlar. Sonları aceleye getirir ve gelişi güzel bağlar. Olay, birlik ve mantık kaygısı olmaksızın, sıçramalarla, delikanlının kurnaz uşağının art arda gelen, şaşırtıcı ve garip buluşlarıyle gelişir. Bu uşak piyesin esas kahramanıdır ve olay onun çevresinde döner. Kısaca, entrika oyuna, mantık gösterişe feda edilir. Olaylar kişiler kadar önemli değildir. Bu kişilerin hepsi renkli yaşayan tiplerdir. Her oyunda bulunan bu kişiler, maskesiz oynamakla birlikte daha o zamandan Commedia dell'Arte'nin tiplerini haber verirler: budala veya azarlama meraklısı ihtiyar, yosma, *leno* denen hileci esir taciri, asalak soytarı, palavracı asker ve nihayet, Molière'in ölmez bir tipe kavuşturduğu Scapin'in atası hilebaz köle. Latin komedi yazarının güldürmedeki ustalığı, ritmi ve yapmacıksız neşesi, bütün batı komik tiyatro sanatını etkilemiştir. (L)

PLAVİLŞÇİKOV (Pyotr Alekseyeviç), rus oyuncusu, oyun yazarı ve tiyatro nazariyecisi (Moskova 1760-ay.y. 1812). Tiyatro üstüne yazdığı makalelerinde, konuların millî tarihten alınması gerektiğini savundu. Tarihî olaylara şaşılacak derecede bağlı kalarak iki trajedi yazdı: *Ryurik* ve *Ermak*. Güçlü bir oyuncu olarak özellikle eski trajedilerin yorumunda (msl. Shakespeare'in *Kral Lear*'i) büyük başarı kazandı. Komedilerde de başarılıydı. Moskova'da köylülerden meydana gelen iki tiyatro topluluğu kurdu ve bu topluluklardan biri, daha sonra imparatorluk tiyatroları kadrosuna girdi. (M)

PLAYA i. (isp. k.). Jeomorfol. Yarı kurak yayılım kuşaklarının en alçak kesimi. (L)

PLAY-BACK [pleybek] (ing. *to play*, oynamak ve *back*, geride'den ing. k.). Sine. ve Televizyon. Önceden kaydedilmiş bir sese uygun olarak rol yapmak. (Dublaj'ın tersidir. Meselâ müzikli komediler genellikle play-back olarak çevrilir.) [L]

PLAY-BOY [pleyboy] i. («hovarda, zevk düşkünü» anlamında ing. k.). Kadınlar tarafından beğenilmek ve zengin bir hayat sürmek amacını güden şık ve yakışıklı erkek. (L)

PLAYFAİR (John), britanyalı matematikçi ve jeolog (Benvie, Forfarshire 1748-Edinburgh 1819). James Hutton'un çömeziydi, jeomorfolojinin öncülerinden biri oldu. «Akarsu kollarının uyarlılığı kanunu»nu buldu. (L)

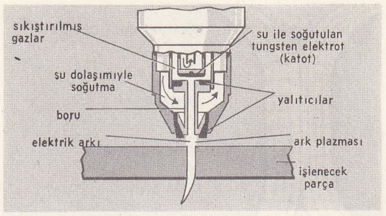

plazma üfleci şeması

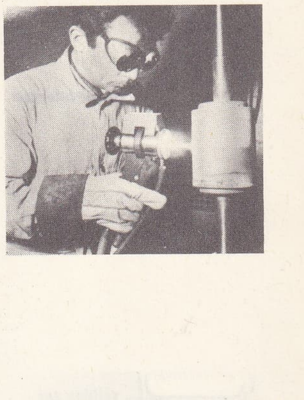

PLAYFAİR (Lyon, birinci-baronu), ingiliz bilim ve siyaset adamı (Chunar, Hindistan 1818-Londra 1898). St. Andrews'te okudu, Glasgow ve Geissen'de kimya öğrenimi gördü. 1843'te, Manchester'deki Royal İnstitution'da kimya profesörlüğüne getirildi. 1858-1859 Arasında aynı görevi Edinburgh'da sürdürdü. Parlamentoda, 1869-1885 arasında Edinburgh ve St. Andrews üniversitelerini, daha sonra da South Leeds'i temsil etti. 1873'te William Gladstone zamanında, posta genel müdürü ve 1880-1883 arasında Temsilciler meclisi başkanı ve sözcüsü, 1892'de St. Andrews'te Playfair baronu oldu. *Science in its Relations to Labor* (Emekle Bağlantıları Yönünden Bilim) [1853], *Primary and Technical Education* (İlk Öğretim ve Teknik Öğretim) [1870] ve *Subjects of Social Welfare* (Sosyal Refahın Amaçları) [1889] adlı eserleri yayımladı. (M)

PLAYFORD, XVII. yy.da yaşamış müzik yayımcısı ingiliz aile. JOHN (Norwich 1623-Londra 1686'ya doğr.). «Ayre»ler, «catch»ler, çalgılı parçalar, dans parçaları yayımladı, çok sayıda alıcı buldu. *İntroduction to the Skill of Musick* (Müziğin İnceliklerine Giriş) adlı bir öğretim kitabı yazdı. — Oğlu HENRY (Londra 1657-ay.y. 1709'a doğr.) yayımlarının yeni baskılarını yaptı ve bazı yeni eserler yayımladı: H. Purcell'in *Orpheus Britannicus*. (L)

PLAZA (Galo), ekvadorlu diplomat (New York, 1906). A.B.D.'de tarım iktisadı okuduktan sonra, 1929-1930 arasında, Ekvador'un A.B.D. elçiliğinde görev aldı. Millî savunma bakanlığı yaptı (1938), Quito Amerikan kolejini kurdu (1940). Ekvador'un A. B.D. elçisi olarak (1944-1946), ülkesini San Francisco konferansında temsil etti. Millî Demokratik cephenin desteğiyle başkan seçildi (eylül 1948-ağustos 1952). Şubat 1951'de, Ekvador ile A.B.D. arasında askerî yardım antlaşmasını imzaladı. 1958'de Lübnan'da Birleşmiş Milletler Müşahit grubu başkanlığını yaptı, aynı görevle 1960'ta Kongo'ya gitti. Haziran 1960'ta yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yeniden adaylığını koyduysa da, Jose Maria Velasco İbarra karşısında seçimi kaybetti. 1964'te Birleşmiş Milletler genel sekreteri U-Thant'ın özel temsilcisi olarak Kıbrıs'a gönderildi, 1966 Kıbrıs buhranı sırasında arabuluculuk yaptı. 1968'de Amerika Devletleri teşkilâtının genel sekreterliğine getirildi. (M)

PLAZA (Juan Bautista), venezuelalı orgcu ve besteci (Caracas 1898-ay.y. 1965). Roma'da Pefice ve Casimiri'nin öğrencisiydi (1920-1923). Venezuela'ya dönünce Caracas katedrali orgçusu oldu ve kapella yönetmenliğine getirildi. Missa'lar, motet'ler, ilahîler besteledi. Venezuela'nın eski halk müziği üstüne incelemeler yayımladı. (M)

PLAZA (Leonidas), ekvadorlu asker ve siyaset adamı (Charapoto Marabi 1866-Guayakquil 1932). 1895 Devrimine subay olarak katıldı, 1900'de milletvekili seçildi. Alfaro'dan sonra da cumhurbaşkanlığına getirildi (1901-1905). Reformcu bir başkan olan Plaza daha sonra, Alfaro'nun halkçı diktasına açıkça karşı çıktı; bu yüzden Liberal parti ikiye bölündü. Estrada'nın kısa süren başkanlığı sırasında tarım ve savaş bakanlığı yaptı (eylül-aralık 1911). 1912'de başgösteren çatışmada Alfaro öldürülünce, Plaza bu olaydan önceki yumuşak tutumu dolayısıyle kaatillerin suç ortağı olmakla itham edildi. Ancak Guayaquil oligarşisi ve Liberal parti ilerigelenleri tarafından desteklendiği için yeniden cumhurbaşkanı seçilebildi (1912-1916). 1925'teki askerî başkaldırmadan sonra, özel bir banka ile ilişkilerinden dolayı yurt dışına sürüldü. (M)

Plaza de toros, boğa güreşlerinin yapıldığı alan, arena. (L)

PLAZMA i. (yun. *plasma*, oluşum'dan).

Foto. LAROUSSE

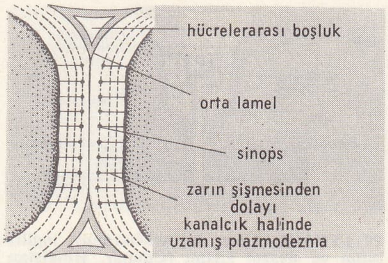

plazmodezma

Fizyol. ve Ted. *Plazma tedavisi,* alyuvarlarından arınmış insan plazmasının tedavide kullanılması. || *Kan plazması,* kanın sıvı kısmı. (Bk. ANSİKL.) || *Ara plazma,* hücreler arasında bulunan ince sıvı tabakası; lenfin sıvı kısmına tekabül eder.

— Elektron. İyon ve elektron toplaşmaları hemen hemen eşit olduğu için uzay yükü sıfır olan, iyonlaşmış gaz ortam.

— Fiz. Elektrik yükü nötür olan gaz moleküllerinden, pozitif iyonlardan ve negatif elektronlardan meydana gelen akışkan. (Bazı fizikçilere göre bu terim, ancak nötür atomların oranı yüzde 1'i geçmezse kullanılabilir. Plazma terimi, bu gaz ortamın kararsızlığına, bir yere kapatma güçlüğüne ve jelatinimsi niteliğine dikkati çekmek için 1928'de amerikalı Langmuir tarafından ileri sürülmüştür.) Bk. ANSİKL.

— Hücre bil. *Jerminatif plazma.* Weissmann'a göre, irsî karakterleri taşıyan son derece karmaşık organik yapı. (Yapısını meydana getiren kısımlar, biyoforlar ve belirleyenlerdir; bunlardan her biri irsiyet ve gelişmede önemli ve belirli bir rol oynar.) || *Plazma dolaşımı,* sitoplazmanın hücre içerisinde belirli yöndeki hareketi; hücre canlı olduğu sürece, bu hareket durmadan devam eder. || *Plazma düzelmesi,* plazmolize uğramış bir bitki veya hayvan hücre yahut dokusunun turgor haline dönmesi. (Plazmoliz eğer ölüme yol açmışsa, bu dönüşe artık imkân yoktur.)

— Teknol. *Plazma huzmesiyle işleme,* madenî bir parçayı, bir plazma huzmesinin etkisi altında malzemenin kısmî buharlaşmasıyle meydana gelen bir anlık erimeyle işleme usulü Bk. ANSİKL.

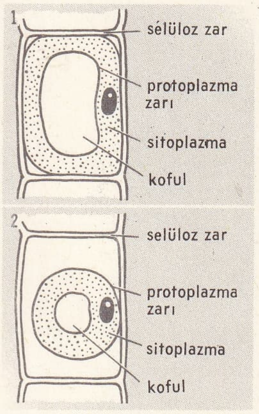

plazmoliz
1. başlangıçta;
2. son durum

— ANSİKL. Fizyol. ve Ted. *Kan plazması,* kan alınır alınmaz santrifüjlenerek elde edilebilir; keza kan pıhtılaşmaz hale getirilerek (bir sitratla kalsiyum tuzlarının çökeltilmesi veya heparin ilâvesi) ve yuvarların çökmesi beklenerek de aynı sonuca varılır. Plazma, opal renginde, karmaşık yapılı, yapışkan bir sıvıdır. İçinde su, madenî tuzlar, glüsitler, lipitler ve protitler bulunur; protitler arasında özellikle fibrinojeni saymak gerekir; fibrinojen, pıhtılaşmayı sağlar ve kan serumunda bulunmaz; serumun plazmadan tek farkı da budur. Mikropsuzlaştırılmış ve liyofilize edilmiş veya soğukta saklanmış insan kanı plazması, kanama ve yaygın yanık olaylarında ve reanimasyon için perfüzyon halinde kullanılır.

— Fiz. Güneş, çevremizdeki en büyük *plazma* kütlesini meydana getirir; kromosfer püskürmeleri sırasında, uzaya çok büyük plazma bulutları saçar. Yıldızlar için de aynı şey söz konusudur. Bu yıldızlardan bazılarında, yoğunluğu çok fazla, meselâ santimetre kare başına 100 tona ulaşabilen tamamen iyonlaşmış bir plazma bulunur; bu aşırı yoğun plazmalar, bazı yıldızların patlama sebebini açıklayabilir. Maddenin bu plazma hali, evrende çok geniş bir yer kaplar; bazı bilim adamları bunu maddenin yüzde 99,9'u olarak kabul eder.

Plazmalar elektrik olaylarından ileri gelebilir: yıldırımda, elektrik arkında, gazışıl tüplerde olduğu gibi; fakat daha çok, bir gazın iyonlaşma oranını sıcaklıkla birlikte arttırarak elde edilir.

Bazen plazma maddenin dördüncü hali olarak düşünülür; çünkü plazmanın özellikleri, maddenin bilinen üç halinden tamamıyle farklıdır. Toplu olarak incelendiğinde, elektrik yükü bakımından nötürdür; fakat elektriklenmiş tanecikler taşıdığı için elektriği çok iyi iletir. Gazların, boş olan her yeri doldurma özelliğine karşılık, plazmalarda bir toplaşma eğilimi görülebilir. Bir magnetik alanın etkisiyle, elektrikli tanecikler alan çizgilerinin etrafında helisel yörüngeler çizerek sarmal bir harekete başlar; bunlar yeterli şiddetteki alanlar tarafından yansıtılabilir. Bu özellik, plazmaların cam veya madenî kaplarda korunmasına imkân verir; kabın ergime derecesinden çok daha yüksek sıcaklıkta oluşları buna bir engel teşkil etmez. Bununla beraber, çok sıcak plazmalar, kendilerini meydana getiren taneciklerin çalkalanma hızı çok büyük olduğundan hayli kararsızdır ve bu yüzden, ancak saniyenin on binde biri kadar bir süre saklanabilir. Nihayet taneciklerin bu hareketi, radyo dalgalarından X ışınlarına kadar değişen elektromagnetik ışınımlar doğurur.

Plazmaların uygulama alanı çok geniş gibi gözükmekle beraber, bu uygulamaların çoğu henüz laboratuvar deneylerinden öteye gidememiştir. Çok sıcak plazmaların elde edilişi önce termonükleer enerjinin insanlık yararına kullanılması düşüncesini doğurdu, fakat yapılan denemelerde başarı sağlanamadı. Bu plazmalar hamlaçlarda veya plazma fırınlarında kolayca üretilir; bu üretimde, bir gaz kütlesi içinde (argon, azot) indüklenmiş yüksek frekans akımlarının bir iyonlaşma doğurmasından faydalanılır. Hamlaçlarda elektronlarla iyonların yeniden birleşmesi çok yüksek bir sıcaklık (15 000° C kadar) yaratır; böylece ısıya dayanıklı maddelerin kaynak yapılması, kesilmesi, toz haline getirilmesi ve ergitilmesi sağlanır. Kimyada ise, yeni bileşiklerin sentezinde işe yarar.

Fakat plazmalar üstüne kurulmuş en büyük ümitler enerji üretimiyle ilgilidir. Şiddetli bir magnetik alan içine büyük bir hızla gönderilen bir plazma, ısı enerjisini doğrudan doğruya elektrik enerjisine dönüştürme imkânı verir. (Bk. MAGNETOHİDRODİNAMİK.) Diğer taraftan, plazma iyonlarının bir elektrik alanıyle hızlandırılması, uzay araçlarının itişini sağlayabilecek bir iyon motorunu çalıştırmak için düşünülmektedir.

— Teknol. *Plazma huzmesiyle işleme*'de, anot olarak kullanılan işlenecek parça ile katodu meydana getiren soğutulmuş tungstenden bir elektrot arasında, 100 V kadar bir gerilim altındaki yüksek frekanslı bir akımla başlayan büyük enerjili bir doğru akımın elektrik arkından faydalanır. Bu ark, soğutulmuş bir borudan geçen basınçlı, indirgen veya nötür bir gaz karışımıyle (hidrojen; azot, argon v.b.) parça üzerine hızla üflenir. Parça üzerine gönderilen bu enerji çok büyüktür ve kimyasal yanmalı bir hamlacın verdiği enerjiyle kıyaslanamaz. Bu enerji, meydana gelen plazma iyonlarının nötürleşme enerjisi ile plazma huzmesindeki atomların etkinsizleşme ve yeniden birleşme ısısının toplamıdır. Gelen taneciklerin kinetik enerjisiyle ergiyen maden, ısıtılan bölgenin dışına püskürtülür. Termik etki, işlenen madenî parçaların oksitlenmesini önleyen indirgen veya nötür gaz kullanılmasına ve işlemin hızına göre çok yöresel kalır. Plazma huzmesiyle işleme usulü, oksijenle kesmeye benzer, fakat üstünlükleri çok daha fazladır. Her şeyden önce madenin ergime ve buharlaşması için gerekli enerji tamamen plazma huzmesiyle taşınır ve kesilen madenin egzotermik yanmasından ileri gelmez; bundan dolayı madenlerin ve alaşımların çoğunda, özellikle ısıya en dayanıklı olan çeliklerde (msl. paslanmaz çelikler) plazma huzmesiyle çalışılabilir bu usul, özel çelikler için olduğu kadar, bakır, alüminyum ve alaşımları için de geçerlidir. Ayrıca plazma huzmesiyle kesme, ana madenin önceden ısıtılması zorunluluğunu da ortadan kaldırarak işlenen parçadaki şekil değişmelerini büyük ölçüde azaltır ve iç gerilimleri hemen hemen yok eder.

Kesme hızları, oksijenle kesmedekinden çok daha büyüktür; dakikada 600 sm'ye erişebilir. Üstelik kesilen yüzeyin görünüşü de çok daha temizdir. Öte yandan *plazma meşalesi,* ısıya dayanıklı çelikten malzemeleri tornalamak için, özellikle kaba işleme sırasında, torna kaleminin yerini alabilir. Kalınlığı 100 mm'yi aşabilen saç blokların kesilmesine de imkân verir. (L)

PLAZMAFEREZ i. (*plazma* ve yun. *aphairesis,* ortadan kaldırmadan fr. *plasmaphérese*). Kan bil. Bir vericiden alınan kanın, plazma ve şekilli unsurlara ayrılması. (Plazma, alyuvarlar, akyuvarlar, kan pulcukları [trombositler], belli alanlarda tedavi amacıyle ayrı ayrı kullanılabilir.) [L]

PLAZMAGEN i. (fr. *plasmagene*'den). Biyol. Genler gibi genetik sürekliliğe elverişli sitoplazma cisimciklerine Darlington'un verdiği ad. *Eşanl.* GENOİT PLAZMON. (L)

PLAZMALAŞTIRMAK geçl. f. (*plazma'*-dan *plazmalaşmak* > *plazmalaş-tır-mak*). Fiz. Bir gazı plazma haline getirmek. (L)

PLAZMİN i. (fr. *plasmine*). Fibrinogeni parçalayabilen enzim.

— ANSİKL. *Plazmin,* serumda «plazminogen» denilen etkisiz bir şekilde bulunur ve dokusal uyarıcıların etkisi altında etkin plazmine dönüşür.

Tromboliz ile tedavinin esası, çeşitli uyarıcılarla (streptokinaz, urokinaz) plazminogeni plazmine dönüştürme ilkesine dayanır. (L)

PLAZMOD i. (fr. *plasmode*). Biyol. Birçok çekirdek taşıyan sitoplazma kütlesi. (Plazmoda her çekirdeğin, kendini saran sitoplazmayı etki altında tuttuğu kabul edilir. Çekirdeklere bağlı bölgeler arasında göze çarpmayan sınırlar bulunduğu sanılıyor. Çekirdeklere bağlı bu bölge veya alanlara *enerjit* denir.) *Eşanl.* SİNSİSYUM. (L)

PLAZMODEZMA i. (yun. *plasma,* oluşum ve *desma,* bağ > fr.*plasmodesme*'den). Hücreleri birbirine bağlayan sitoplazma uzantıları. (Bunların varlığı elektronik mikroskopla yapılan gözlemlerle doğrulanmıştır.) [L]

PLAZMODYUM i. (lat. *plasmodium*'dan). Çeşitli hayvan gruplarında, özellikle kurbağalarda, sürüngenlerde, kuşlarda ve memelilerde asalak yaşayan ve sokucu, kan emici bir böcekle (sivrisinek) bu canlılılara geçen birhücreli hayvan. (Sporlulardan.)

— ANSİKL. *Plazmodyum*'un pek çok türü vardır; insanlarda kan asalağı olarak yaşayan başlıca dört türü bulunur: *Plasmodium falciparum, P. malariae, P. vivax, P. ovale.* Plazmodyumun üreme çevrimi iki evrelidir: eşeysel olan üreme evresi (sporogoni) bir arakonakta meydana gelir (insanlarda sıtmaya sebep olan plazmodyumlar için arakonak, anofel cinsinden sivrisineklerdir); eşeysel üreme evresi (şizogoni) omurgalıların alyuvarlarında meydana gelir. Plazmodyum, insanda çok ağır, genellikle öldürücü bir hastalığa, yani sıtmaya sebep olur. Sıtma tropikal ve astropikal bölgelerde geniş ölçüde ölüme yol açar. Hawaii, Fiji ve Yeni Kaledonya adalarında sıtma görülmez, çünkü buralarda sıtma sivrisineği (anofel) bulunmaz. Tropiklerden uzak yerlerde bile yerleşik birçok sıtma bölgesi vardır. Manda, angola keçisi, kolombo köpek ve atları gibi evcil hayvanlar, bazı vahşî memeli hayvanlar sıtmaya tutulabilir. Çinhindi'nde ve Hollanda Hindistan'ında mikrobu alan piliçler büyük ölçüde telef olur. Çeşitli maymunlarda, özellikle şempanze ve gorilde de plazmodyum görülmüştür. (L)

PLAZMOGAMİ i. (fr. *plasmogamie*). Bot. Eksik döllenme. (Erkek ve dişi hücreler, biraraya gelince sitoplazmaları birleşir, fakat çekirdekleri sitoplazma içinde ayrı kalır; üstün yapılı mantarların gelişme evrelerinden birinde bu çeşit çiftçekirdekliliğe rastlanır.) *Eşanl.* SİTOGAMİ. *Zt.* KARYOGAMİ. (L)

PLAZMOLİZ i. (fr. *plasmolyse*). Hücre bil. Hücrelerde geçişme yoluyle su kaybına yol açarak ölüme sebep olan olay.

— ANSİKL. *Plazmoliz olayı* 1850'ye doğru Nageli tarafından keşfedildi. Bir hücre hipertonik bir sıvıya konursa, su plazma zarından geçerek az yoğun ortamdan çok yoğun ortama, yani hücreden sıvıya doğru akar. Böylece hücrenin suyu azalır, sitoplazma çekirdeğin çevresine büzülür. Plazmoliz olayı bitki hücrelerinde ve omurgalıların alyuvarlarında kolayca görülebilir. (L)

PLAZMON i. (fr. *plasmon*'dan). Biyol. *Eşanl.* PLAZMAGEN. (L)

PLAZMOSİT i. (yun. *plasma,* oluşum ve *kitos,* hücre'den fr. *plasmocyte*). Sitoplazması bazofil, çekirdeği merkezden uzakta

bulunan ve dokularda serbestçe dolaşan hücre. (L)

PLAZMOSİTOZ i. (fr. *plasmocytose*). Kanda veya kan yapıcı organlarda az veya çok miktarda plazmosit bulunması. (Kızamıkçık, kızıl, mikroplu mononükleoz, serum hastalığı sırasında plazmositler kana geçer. Bazı firengi ve verem olaylarında ve Hodgkin hastalığında dokularda bunların arttığı görülür.) [L]

PLAZMOTOMİ i. (fr. *plasmotomie*). Biyol. Knidosporidi'lerin (miksosporidi, aktinomiksidi, mikrosporidi) çokçekirdekli plazmodlara bölünme tarzı. (L)

PLAZMOZOM i. (fr. *plasmosome*). Dokubil. Çekirdeğin içinde serbestçe dolaşarak yer değiştirebilen sahici çekirdekçik. (Sitoplazma asit boyalarıyle boyanır.) [L]

PLAZOLİT i. (fr. *plazolite*). Miner. Formülü $Ca_3Al_2(SiO_4)_2(OH)_4$ olan tabiî alüminyum ve kalsiyum silikat; grenaların izotipidir. (L)

PLE (Simone), fransız kadın besteci ve piyanocusu (Paris 1897). 1928'den beri Paris konservatuvarında füg ve kontrapunto sınıflarında öğretmenlik yaptı. *A capella* koro eserleri, dinî müzik, piyano, trompet, viyolonsel ve orkestra için bir konçerto, sonatlar, melodiler v.b. besteledi. Georges Caussade ile evlendi. (L)

PLEBİSİT i. (fr. *plébiscite*). Huk. Bir kişi veya bir mesele hakkında, halkın kabul veya red iradesini belirtmesi amacıyle yapılan gerçek oylama. Bk. ANSİKL.

— Devl. huk. Bk. ANSİKL.

— Tar. Başlangıçta yalnız pleb (halk) tabakası için değer taşıyan roma kanunu.

— ANSİKL. Huk. *Plebisit* de, veto veya referandum gibi, temsilî demokrasiye karşı olanların, doğrudan demokrasiye yaklaşabilmek için baş vurulmasını gerekli gördükleri bir yoldur. 1961 Anayasasının kabulü için yapılan referandum dışında, bugün Türkiye'de, referandum veya plebisit yollarına baş vurulması, Anayasa ile öngörülmüş olmadığından, halkın vetosu söz konusu değildir. Plebisit, bazı ülkelerde meselâ İsviçre'de referandumla eşanlamdadır. Fransa'da ise, yalnız belli kişililer hakkında halkın eğilimini tespit için yapılan genel oylama plebisit sayılır. Plebisit genellikle faşist rejimlerde uygulanmış, bu yolla, yapılan işler hakkında liderler evet veya hayır oyları istemişlerdir. Aslında verilen oylar belli bir lidere olan güveni gösterdiğinden bu uygulama referandumdan çok plebisit olarak kabul edilmektedir.

— Devl. huk. 1792-1793 Yıllarında Fransız devriminde ilk olarak uygulanmasına başlanan plebisit usulüne sonradan Napoléon III ile Vittorio Emanuele II (Emilia, Toscana, Nice, Savoia, Umbria, Marche, İki-Sicilya [1860], Venetia [1866]), Papalık devleti (1870), sonra da Versailles antlaşmasındaki taraflar (Sleswig [şubat] Kärnten [ekim], Marienwerder, Allenstein [temmuz 1920]), Yukarı Silezya (1921), Burgenland (1921), Saar (ocak 1935) baş vurmuşlardır. Milletlerin hangi devlete bağlanacağı konusundaki plebisitler günümüzde pek azalmış ve 1919'dan sonra kurulmuş bulunan devletlerarası denetlemede tamamen terk edilmiştir. (ML)

PLEB'LER çoğl. i. (lat. *plebs* > fr. *plebe*'den). Esk. Rom. Roma toplumunun en kalabalık sınıfı. Patrici sınıfının karşıtıydı ve onlarla birlikte *populus*'u meydana getirirdi.

— ANSİKL. Rom. tar. *Pleb'ler*'in menşei belirsizdir. Toplum dışında tutulmuş etnik bir grup, sürü sahiplerinin hâkimiyetine girmiş tarımcı bir halk veya yabancılardan ve sosyal sınıfı belirsiz kimselerden meydana gelen bir yığın olduğu öne sürülebilir. Pleb'lere dayanmış olan Etrüsk kralları Roma'dan kovulduğu zaman (M.Ö. VI. yy.) dinî ve idarî görevleri kendilerine ayıran patrici pleb'leri hâkimiyetleri altına aldılar. Buna karşılık, yeni tâbiye kuralları kalabalık piyade birliklerinin kullanılmasını gerektirince kendilerine ihtiyaç olduğunu anlayan pleb'ler, işbirliğini bozma tehdidiyle, durumlarını gitgide düzelttiler. Pleb'lerin borç yüzünden köle durumuna düşmelerini veya sık sık askere alınmalarını önleyen *intercessio* hakkı da bu topluluğun liderleri tarafından elde edildi (M.Ö. V. yy.). Esquilinus'ta ve Aventinus'ta oturan Mercurus, Herkül ve Cres tapınaklarına uğrayan şehir pleb'leri içinden ticaretle zenginleşmiş bir seçkinler topluluğu ortaya çıktı: *ager publicus*'dan pay alma, 451-450'de (443-442) [bk. DECEMVİR] kanunların yayımlanması, bir hâkimin görevini kötüye kullanması halinde halka baş vurma (provocatio ad populum), patricilerle pleb'ler arasındaki evliliklerin geçerli sayılması (*connubium*) [ancak 445'te (437)] ve yüksek görevlere tayin edilme (409 ya da 401'de quaestor; resmî olarak 367-366'dan itibaren, düzenli olarak da 321'de Claudium bozgunundan sonra konsül, 351'de censor, 337'de praetor, 356 ya da 314'te de diktatör olmak) haklarını kazandı. Aynı topluluk, bundan sonra da, bazı din kurumlarına din adamı olarak girmek hakkını elde etti. 300 Yılında ise, bu topluluğun üyeleri, yüksek rütbeli din adamı veya kâhin (lex Ogulnia) olabilecekleri kabul edildi.

Pleb'lerin yüksek görevlileri (tribunus'lar ve aedilis'ler) İkinci Kartaca savaşından sonra kesinlikle kabul edilecek olan büyük bir yetki kazandılar. Bu kimselerin daha sonraları «Tributa Comitia» adını alan *concilia plebis* adındaki toplantıları patriciler için de ilgi çekici olmağa başladı. Çünkü bu meclislerde oylanarak kabul edilen plebisit adındaki kararların geçerlik alanı genişlemiş ve Janiculum tepesinde iki taraf arasındaki yeni bir ayrılmadan sonra *lex Hortensia* senatonun onayını gerekli saymadığı için bu kararlar kayıtsız şartsız olarak uygulanabilir hale gelmişti (287). Ama pleb'ler ile patriciler arasındaki eşitlik yine de tam olmaktan uzaktı. Çünkü bazı din görevlerine yalnız patrici'ler getirilebiliyordu. Meselâ, pleb'lerin *saliens, flamen* veya *rex sacrorum* olma hakları yoktu. Hattâ yalnız kendi hakları olan aedilis'liği bile zamanla bölüşmek zorunda kaldılar. Ama tribunus'ların siyasî bakımdan büyük bir üstünlük sağlayan mutlak denetimini ellerinde tutmağa devam ediyorlardı. III. yy. boyunca, pleb'lerin ilerigelenleriyle patrici'ler arasındaki anlaşmazlıklar yatıştı ve kısa bir süre sonra da pleb ilerigelenleri bir servet aristokrasisi (*nobilitas*) kurdular.

Oldukça kalabalık bir orta sınıf topluluğu olan kır pleb'leri, uzun süren savaşlar ve tarımsal bunalım sonucunda ortadan kalkmağa başladı. İşleri bozulan köylüler Roma'ya göç etmeğe koyuldular ve böylece, şehrin eski aileleri hürriyete kavuşmuş kölelerin yanı sıra bu yeni gelenlerin de yükünü çekmek zorunda kaldı. M.Ö. II. yy.'dan itibaren, *nobilitas*'ın düzenlediği seçimlerde, yapılan hileler dolayısıyle umutsuzluğa düşen roma pleb'leri artık yalnız imparatorların ve lehte oy verme şartıyle soyluların dağıttıkları ianelerle geçinmeğe başladılar. Augustus devrinin başlangıcında, pleb'lerin geleneksel iki kategorisine (*ingenuus*'lar ve *hüriyetine kavuşmuş köleler*) Latin *Junianus*'lar ve *dediticius*'lar da eklendi.

Augustus'un yerine geçenler, ekmek ve eğlence (*panem et circenses*) isteyen tembel ve avare pleb'leri beslemeğe devam ettiler. 235-476 Döneminde, şehir pleb'leri (zanaatçılar ve serbest meslek sahipleri) ile kır pleb'leri arasındaki farklar henüz silinmemişti. Roma pleb'leri İmparatorlukla birlikte ortadan kalktı. (L)

PLECOPTERA çoğl. i. Perla'larla onlara yakın tipleri kapsayan böcekler takımı.

— ANSİKL. *Plecoptera* takımındaki böceklerde kanatlar, dinlenme halindeyken gövdenin üzerinde birbirini kapatır; kabuk yumuşak, gövde uzun, ağız çiğneyici, çoğu zaman körelmiş durumda, duyargalar uzun ve ipliksidir. Aydınlıktan kaçan bu böcekler hızlı akan soğuk akarsuların yakınında bulunur. Nemf ve kurtçukları daima suda yaşar, bazılarının göğüs kısmında trake solungaçları vardır, hepsi etçil ve bitkicildir. İki alttakıma ayrılır: *holognatha* (örnek tipi nemura) ve *systellognatha* (örnek tipi perla). [L]

PLECTASCALES çoğl. i. Az çok ayrık tallı, kapalı peritesli asklı mantarlar takımı; özellikle bir kısım küfmantarlarıyle (*penicillium, aspergillus, sterigmatocystis*) asalak mantarları (güve asalağı *trichophyton*) kapsar. *Eşanl.* PROTOASCALES, PROTOASCOMYCETES. (L)

PLECT(O)—. Bk. PLECO—.

PLECTOCOMİA i. Asya'da yetişen tırmanıcı palmiye; rotang'a benzer ve onun gibi yetiştirilir. (İlmî adı *Plectocomia khasyana*.) [L]

PLECTOPYLİS i. Hindistan'dan Çin'in ortalarına kadar Uzakdoğuda ve Filipin adalarında bulunan salyangoz. (L)

PLECTRANTHUS i. Karşıt yapraklı, salkım halinde ve genellikle çok kokulu bileşik mavi çiçekli ot. (Eski Dünya'nın ve Okyanusya'nın tropikal bölgelerinde yüzden fazla türü bilinir. *Plectranthus fruticosus* genellikle sıcak limonluklarda yetiştirilir. Ballıbabagillerden.) [L]

PLECTRİDİALES çoğl. i. Bakteriyol. Sporlu gerçek bakteriler takımı; özellikle suya bastırılan tekstil maddelerindeki bakterilerle tetanos mikrobunu kapsar. (L)

PLECTRİDİUM i. (yun. *plektridion*, davul tokmağı'ndan lat. k.). Sporlanınca davul tokmağı veya raket şeklini alan hareketli bakteri. (Çürütücü bazı basillerle tetanos basili bu cinstendir.) [L]

PLECTROPTERA i. Parlak esmer yansımalı, siyah renkli (karnının altı beyaz) büyük kuş (kanat açıklığı 1,80 m). [Boynu uzun, bacakları oldukça yüksektir; erkeklerinin kanatlarında hayli büyük boynuzsu bir mahmuz bulunur. *Plectropteris Gambiensis* Tropikal ve Güney Afrika'da yaşar. Ördekgillerden.] (L)

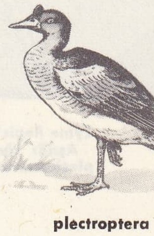

plectroptera

PLECTRUDE (VII.-VIII. yy.), Pépin de Herstal'ın karısı (670-675). Fakat Pépin, daha sonra onu bırakarak Alpaïde ile yaşamağa başladı ve ondan Charles Martel dünyaya geldi. Pépin ölünce (714), Plectrude yönetimi ele almak istedi, fakat Neustria ayaklandı ve Plectrude'e karşı Compiègne zaferini kazandı. Bunun üzerine Plectrude, Pépin'in evlilik dışı oğlu Charles'a (gelecekin Charles Martel'i) Köln'de krallık hazinesini teslim zorunda kaldı (717-718). [L]

PLEGADERUS i. Ağaç kabuğunun altında ve çürük kütüklerde yaşayan kınkanatlı böcek. (*Histeridae* familyasından.) [L]

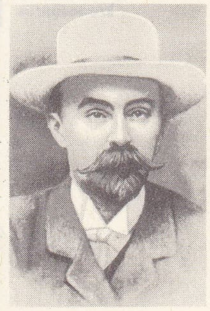

PLEHANOV

PLEHANOV (Georgiy Valentinoviç), rus sosyalisti (Gudalovka, Tambov 1856-Terijoki, Finlandiya 1918). Petersburg Madencilik enstitüsünde okudu, eski bir subayın oğluydu. Önce narodniçestvo (halkçılık) akımına katıldı, fakat bu akım tedhişçi metotlara baş vurunca ayrıldı (1879). Plehanov, anarşist saydığı bu akımı daha sonra *Ayrılıklarımız* (1884) adlı kitabında suçladı. Marksizmi benimsedi, birkaç defa yabancı ülkelere sığınmak zorunda kaldı; Marx ile Engels'in birçok eserini ve *Komünist Manifestosu*'nu (1882) Rusçaya çevirdi, bu manifestoya bir önsöz yazdı. Cenevre'de Akselrod ve Vera Zasuliç ile birlikte «Osvobojdeniye Truda» (Emeğin Hür Kılınması, 1883) adlı teşkilâtı kurdu, 1889'da Paris'te toplanan kongrede bu teşkilâtı temsil etti. II. Enternasyonal bu kongrede kuruldu. Plehanov, Rusya'nın çarlık rejiminden, ancak işçi sınıfı tarafından kurtarılacağına inanıyordu. Ona göre, toplumsal devrim bir sosyalist toplum değil, bir burjuva demokrasisi doğurabilirdi; sosyalizmin toplumsal devrimle gerçekleşmesi için kapitalizmin yeterince gelişmiş olması, buna karşılık mal mülk sahipleri ile işçi sınıfı arasında uyuşmazlık bulunması gerekirdi; ayrıca sınıf mücadelesinin keskinleşmesi ve bir proletarya diktatörlüğünün kurulması için, kapitalizmin ve dolayısıyle proletaryanın gelişmesini beklemek gerekliydi. Bu görüşlerin kesinliği Lenin'i büyük ölçüde etkiledi. Lenin 1890'dan itibaren Plehanov ile mektuplaştı, Plehanov'un eserlerini okuduktan (1893) ve İsviçre'de onunla tanıştıktan sonra (1895) marksist oldu. Plehanov, *Monist Tarih Anlayışı* (1895) ve *Halkçılığın Temelleri* (1896) adlı kitaplarında düşüncelerini daha da geliştirdi. Bu eserlerin birincisini BYELTOV, ikincisini VOLGİN takma adıyle yayımladı. 1900'de, yabancı ülkelerdeki Rus Sosyal Demokratları birliğinden çekildikten sonra, Martov ve Lenin ile birlikte *Iskra* (Kıvılcım) dergisini (aralık 1900) kurdu. Fakat Lenin, Plehanov'un düşünce ve eylemlerini çok

Foto. LAROUSSE

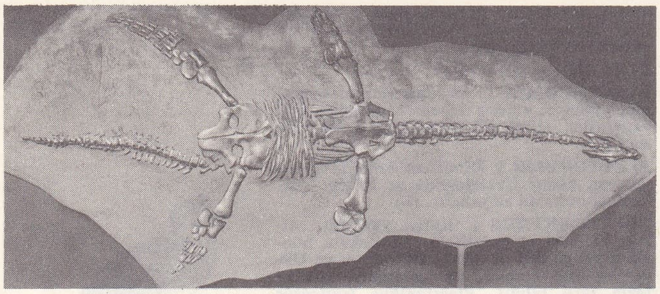

Lyme Regis'te Aşağı Liyas **plesiosaurus'**u

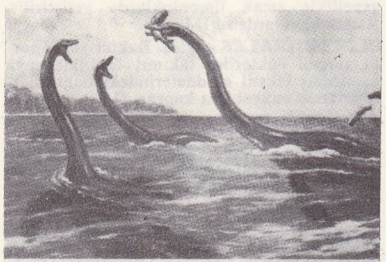

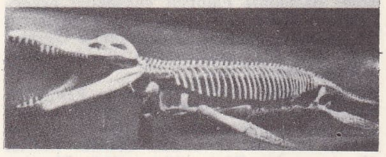

plesiosaurus'lar elasmosaurus (yukarıda) ve kronosaurus

ılımlı bularak tenkide başladı. Brüksel-Londra kongresinden (1903) ve bolşeviklerle menşeviklerin birbirinden ayrılmasından sonra Plehanov, Martov ve Akselrod ile birleşerek menşeviklerin teşkilâtı durumuna gelen *Iskra*'da «Ne yapmamak gerek!» başlıklı makaleyi yayımladı. Bu makalede, işçilerin durumunu düzeltmek için burjuvazi ile belirli ölçüde bir işbirliği yapılması görüşünü savundu; böylece revizyonist sosyalistlere yaklaşmış olmasına rağmen, doktrin alanında onlarla mücadele etmekten geri kalmadı. Bununla beraber, 1910'dan itibaren, bolşeviklerle yeniden işbirliğine girişti, mart 1917'de Rusya'ya döndü; sağlık durumunu öne sürerek çalışma bakanlığını reddetti, bolşeviklerin iktidara gelişini (Petrograd işçilerine açık mektup [28 aralık 1917]) ve Rus Kurucu meclisinin dağıtılışını suçladı (26 ocak 1918). [L]

Pléiade, XVI. yy.ın ikinci yarısında Fransa'da yedi şairden meydana gelen topluluk. 1553'ten itibaren Ronsard arkadaşları arasında en büyük yedi şairi seçmeyi düşündü ve pléiade sözünü ilk defa 1556'da kullandı. Pléiade'ı meydana getiren bu şairler şunlardı: J. du Bellay, J.A.de Baïf, Pontus de Tyard, E. Jodelle, R. Belleau (1554'te ölen J. de la Péruse'ün yerini aldı) ve nihayet Dorat (1582'de J. Peletier du Mans'ın ölümünden sonra Ronsard tarafından seçildi). [L]

PLEİADES. Yun. mit. Atlas ve Pleione'nin, Kyllene dağında doğmuş olan yedi kızına verilen ad. Bunların yedisi de sonradan yıldız halini aldı. Burçları, ekinlerin olgunlaşma zamanı ve deniz mevsiminde (mayıs-ekim) görünürdü. (L)

PLEİADES, *Ülker** yıldız kümesinin yunanca adı. (L)

Pleiades («Yedi kişilik topluluk»), Ptolemaios Philadelphos çağında yedi şairden meydana gelen topluluk. Bu topluluk İskenderiye'de Khalkis'li Lykophron, Etolya'lı Aleksandros, Kerkyra'lı Philiskos, Bizans'lı Homeros, İskenderiye'li Sositheos, Siracusa'lı Sosiphanes ve Acantides veya Tarsos'lu Dionyriades tarafından kuruldu. —Yunanistan'da Yedi Bilge'den meydana gelen topluluk. (L)

PLEİKU, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Gia Lai ilinin merkezi, Kontum yaylalarında. Amerikan askerî üssü. (L)

PLEİONE i. Coelogyne'ye yakın orkide; Hindistan'da, özellikle Çin'de yetişir; genellikle çiçekleri yapraklarından önce çıkar. (*Pleione lagenaria, P. Hookeriana, P. maculata* süs bitkisi olarak yetiştirilir. Yirmiden fazla türü bilinmektedir.) [L]

PLEİSTHENES. Yun. mit. Atrid'lerden biri; kimliği geleneklere göre değişirse de çoğunlukla, Pelops ile Hippodamia'nın oğlu olarak gösterilir. (L)

PLEİSTOANAKS (öl. M.Ö. 408), Agis'ler hanedanına bağlı Isparta kralı (M.Ö. 455-445 ve 426-408), Pausanias'ın oğlu. 446'da Attike'ye karşı bir sefere girişti, ihanet suçundan uzun süre sürgünde yaşadı. Atinalılarla Niklas barışını yaptı (421). [L]

PLEİTO—, PLEİSTO—, yun. *pleion,* daha çok ve *pleistos,* en çok'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PLEİYOKROMİK sıf. (fr. *pléiochromique*). *Pleiyokromik sarılık,* safra boyalarının artması sonucunda ortaya çıkan sarılık; bu durum safrayı koyulaştırır ve dışkılara çok koyu bir renk verir. (Bu özellik hemolitik sarılık sırasında devamlı olarak görülür.) [L]

PLEİYOTROPİ i. (fr. *pleiotropie*). Bir gen'in birçok doku ve organı etkilediği kalıtım şekli; bu değişik etkiler sonucunda bütün belirtiler ortaya çıkmayabilir. (L)

PLEİYOTROPİK sıf. (fr. *pléiotropique'*-ten). Biyol. *Pleiyotropik gen,* birçok doku veya organı etkileyebilen gen. (Meselâ bu çeşit bir gen aynı zamanda hem yüzde yağ adenomlarına, hem de sinir, böbrek ve yürek urlarına sebep olabilir.) [L]

PLEKO—, PLEKTO—, yun. *plekein,* eğmek'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PLEKSİGLAS i. (ing. *plexiklas*). Bk. PLEXIGLAS.

PLEKTANŞİM i. (fr. *plectenchyme*). Mantarlarda birbirine yapışmış karmakarışık tellerden meydana gelen yalancı doku (tellerarasında ağızlaşma yoktur). [L]

PLEKTR(O)—, yun. *plektron,* mahmuz'-dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PLEKTRON i. (lat. *plectrum,* yun. *plessein,* vurmak'tan). Esk. çağ. Lirin tellerine vurmağa yarayan, ağaç, fildişi veya altından yapılmış çubuk. (L)

PLENŞAN i. (fr. *plain-chant*). Ortaçağın diyatonik sisteminde bestelenmiş, latince metinlerle söylenen, serbest ritimli monodik âyin melodilerinden kurulu müzik tipi. (X. ve XI. yy. müzik nazariyecilerinde, *planus* terimi kalın perdeli bir şarkıyı belirtir. Ritimli makam ve ölçülebilir notalama devrinde ise [XIII. yy. ve sonrası], serbest ritimli *musica plana,* nota süreleri ölçülebilen *musica mensurata*'nın karşıtı oldu. «Plenşan» terimi ingiliz *plainsong*'unun ve alman *Choral*'inin karşılığıdır.) || *Müzikli plenşan,* Fransa'da XVII. yy.dan itibaren bazı manastırlarla kiliselerde söylenen âyin şarkısı. (Bu tarzın işlenmesine ve yayılmasına, rahip Bourgoing'ın çabalarıyle, Oratorium tarikatına bağlı din adamları yardımcı oldu. Plenşan tarzının en başta gelen iki örneği Henry Du Mont'un beş missa'sı ile G.G. Nivers'in missa'sıdır.) [L]

PLEO—, yun. *pleos,* bol'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PLEODORİNA i. Zool. Hücre topluluğu 300 mikrondan fazla olan, klorofilli kamçılı protist; yuvarlak olan topluluk, yüz yirmi sekiz hücreden meydana gelir; bunlardan küçük olan altmış dördü ön yarımkürede, büyük olan altmış dördü art yarımkürede bulunur; Amerika'da yaygın olan bu cinsin bir tek türüne Batı Avrupa'da Banyuls-sur-Mer dolaylarında rastlanmıştır. (Volvokslar takımından.) [L]

PLEOKROİK sıf. (fr. *pleochroïque*). Miner. Pleokroizm gösteren. || *Pleokroik hale,* bazı eski kayaçlarda, özellikle mikada mikroskopla gözlenen olay.

— ANSİKL. *Pleokroik hale,* mineralin yapısında eser halinde bir radyoaktif element bulunmasından ileri gelir; radyoaktif elementten yayılan alfa ışınları, birkaç mikronluk yol aldıktan sonra elementin çevresinde bütün doğrultularda soğurulur ve yanardöner renkli bir hale meydana getirir. Bu olayın gözlemi, bir kayacın yaşını ortaya koyar ve dolayısıyle Yer'in oluşum devri hakkında bilgi verir. (L)

PLEOKROİZM i. (fr. *pleochroisme*'den). Billûrbil. Bazı billûrların, belli bir rengin ışığını farklı doğrultularda ve değişik ölçüde soğurarak kendilerine çarpan ışık ışınlarının doğrultusuna göre değişik renkler meydana getirme özelliği. *Eşanl.* ÇOK RENKLİLİK, DİKROİZM. (L)

PLEOMORFİZM i. (fr. *pleomorphisme'*-den). Mikrobiyol. Yeni şartlar altında bazı organizmaların şekil değiştirmesi. (Pleomorfizme özellikle bakterilerde rastlanır; bakterilerin, bulunduğu tabiî veya sentetik ortama göre değişen üreğen veya dirençli şekilleri [süzgeçten geçen virüsler, sporlar] vardır.) Bk. POLİMORFİZM. (L)

PLEONAST i. (fr. *pléonaste*). Miner. Tabiî magnezyum alüminat; siyah renkli bir spinel çeşididir. (L)

PLESİADAPİDAE çoğl. i. Alt Eyosen tabakalarında bulunan küçük fosil memeliler familyası; taşıdığı özelliklerin tümüyle makiler takımından sayılabilir. (Maymun, kemirgen ve böcekçil hayvan özelliği taşıyan bu hayvanlar ağaçta yaşayan küçük boylu yaratıklardı. Bunlar maymunların öncüsü sayılabilir. Fransa'da bulunan başlıca cinsi *plesiadapis,* Amerika'da bulunan *nothodectes* ile özdeştir.) [L]

PLESİADAPİS i. Reims yakınında, Cernyan'da Alt Eyosende bulunan fosil küçük maki. (Bu tuhaf hayvanın kesici dişleri kemirgenlerinkine, azı dişleri makilerinkine benzer. Amerika'da bulunan fosiline *nothodectes* denir. Zamanımızda yaşayan canlılardan en çok chiromys veya ay ay'a [Madagaskar] yakındır. *Plesiadapidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PLESİANTHROPUS i. 1936'da Dr. Broomun, Transvaal'da Sterkfontein'de Pliyo-Pleyistosen tabakasında bulduğu fosil primat (australopithecus). [Beyin hacmi 700 sm^3'e ulaşır. Kalça kemiğinin yapısı bu primatın iki ayak üzerinde rahatça durabildiğini göstermektedir. Plesianthropus bazı özellikleriyle insansı maymunlara (şempanze), bazı özellikleriyle de (diş yapısı) insana benzer.] (L)

PLESİCTİS i. Oligosen tabakalarında kemiklerine rastlanan ilkel zerdeva. (L)

PLESİ(O)—, yun. *plesios,* komşu'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PLESİOCETES i. Balina cinsinden memeli hayvan; Avrupa'da Miyosen ve Pliyosen tabakalarında fosil olarak bulunur. (Bu hayvanın 6 m uzunluğundaki tam iskeleti

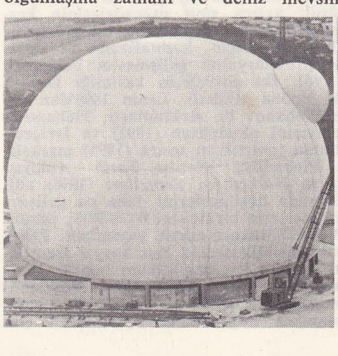

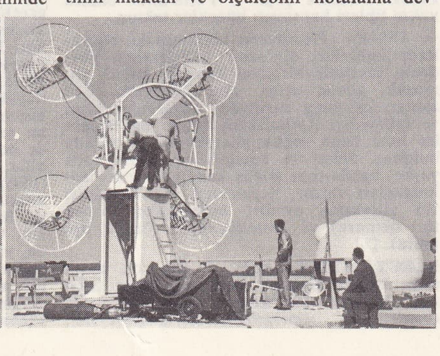

PLEUMEUR-BODOU solda, radom, sağda, radar

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

İtalya'nın kuzeyinde pliyosen tabakasında bulunmuştur. Çatalkuyruklu balinagillerden.) [L]

PLESİOCHELYDA i. Avrupa'da jüra tabakasında bulunan fosil kaplumbağa. (L)

PLESİOSAURİDAE çoğl. i. İkinci zamanda denizlerde yaşamış yüzgeçli sürüngenler familyası; Liyastan Tebeşire kadar rastlanır; örnek tipi: *plesiosaurus;* diğer yakın türleri: *pliosaurus, elasmosaurus* v.b. (L)

PLESİOSAURUS i. Denizlerde yaşamış yüzgeçli sürüngenlerden büyük hayvan; Liyas tabakasında fosil olarak bulunur.

— ANSİKL. *Plesiosaurus*'un başı kertenkeleninki gibi küçük, dişleri ince ve çizgili, boynu son derece uzun, sağrısı şişkin ve zırhlı, kuyruğu yassı, bacakları yüzgeç şeklindedir. Lyme Regis'te Alt liyasta bulunan *Plesiosaurus dolichodeirus, plesiosauridae* familyasının örnek tipidir. (L)

PLESİOSOREX i. Fransa'da tersiyer tabakalarında bulunan böcekçil memeli hayvan. (Örnek türü Auvergne oligoseninde bulunan *Plesiosorex soricinoides*'tir.) [L]

PLESİOTEUTİS i. İki solungaçlı, kafadanbacaklı fosil hayvan; gayet iyi korunmuş olan izleri, kol ve mürekkep kesesiyle birlikte Bavyera Jüra kalkerlerinde bulunmuştur. (L)

PLESİS-ROBİNSON (LE), Fransa'da Hauts de-Seine idare bölgesinde komün, Paris'in güney banliyösünde, Meudon ormanı ile Verrieres ormanı arasında; 18 489 nüf. XVIII. yy.dan kalma kilise (XIII. yy.dan kalma çan kulesi). [L]

PLESİT i. (fr. *plessite*). Miner. Göktaşlarında bulunan nikelli demir. (L)

PLESS. Bk. PSZCZYNA.

PLESSİS-PRASLİN. Bk. CHOİSEUL (César,— dükü).

PLESWİTZ, Silezya'da köy; 4 haziran 1813'te burada Napolyon ile müttefikler arasında bir mütareke imzalandı. Napolyon Prusya ve Rusya'ya karşı Lützen ve Bautzen zaferlerinden sonra, aşarısını daha geliştirmek için ihtiyacı olan süvari birliklerini İspanya'dan getirmek istiyordu; öte yandan savaşa girmeden önce bir süre geçmesini bekleyen Metternich, onun aracılık etmesini ve bir kongre düzenlemesini teklif ediyordu. İmparator mütarekeyi imzalamak için Caulaincourt'u görevlendirdi; 4 haziran 1813'te imzalanan bu mütareke 20 temmuz günü sona ermesi gerekirken 10 ağustosa kadar uzatıldı. (L)

PLEŞÇEYEV (Aleksey Nikolayeviç), rus şairi (Kostroma 1825-Paris 1893). Gizli bir teşkilâta katıldığı için ölüm cezasına çarptırıldı (1849), daha sonra hayatı bağışlandı, er olarak Orenburg eyaletine sürgün edildi. 1856'da affedilince Petersburg'a yerleşti ve *Oteçestvennıye Zapiski* (Yurt Yıllıkları) ile *Kuzey Habercisi* dergilerinde çalıştı. Şiirlerinde derin bir melankoli, mutsuz insanlar için sıcak bir yakınlık sezilir. Şu şiirleri birçok büyük rus bestecisine (Çaykovski, Musorgskiy, Rubinşteyn v.b.) ilham kaynağı oldu. (L)

PLETHO—, yun. *plethein,* doldurmak'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PLETHODONTA i. Kuzey Amerika'da suda yaşayan semender. (*Plethodontidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PLETHODONTİDAE çoğl. i. Solungaçsız, gözleri kapaklı, kuyruklu amfibyumlar familyası. (Bunlarda boynun yan tarafında solungaç deliği yoktur; damak dişleri enlemesine diziler halindedir. Akciğer her zaman yoktur. Başlıca cinsleri: *plethodonta* ve *desmognatha.*) [L]

PLETHRON i. (yun. k.). Eski yunan uzunluk ölçüsü; stad'ın altıda biri veya 100 ayak, yani 30,80 m değerindeydi. ‖ *Plethron kare,* eski yunan yüzey ölçüsü; kenarı 100 ayak olan bir karenin alanına veya 10 000 ayak kareye, yani 948,64 m^2'ye eşitti. (L)

PLETİSMOGRAF i. (yun. *plethysmos,* artış ve *graphein,* yazma'dan fr. *plethysmographe*). Fizyol. Organlara kan nakleden damarların çapındaki değişkenlik etkisiyle bu organlarda meydana gelen hacim değişikliğini ölçmeğe yarayan cihaz. (L)

PLETNYOV (Pyotr Aleksandroviç), rus tenkitçisi (Tver hükûmeti 1792-1865). 1832'den sonra Petersburg üniversitesinde rus edebiyatı profesörü oldu; Puşkin'in dostuydu (Puşkin *Yevgeniy Onyegin* adlı eserini ona ithaf etti). Gogol ile Turgenyev arasında yetişen genç yazarları taraf tutmaksızın tenkit etmesi yönünden rus kültüründe önemli bir yer tutar. (M)

PLETORA i. (yun. *plethore,* dolgunluk'tan). Patol. Kan bolluğu.

— ANSİKL. *Pletora,* plazma kitlesinin veya şekilli elemanların, özellikle alyuvarların anormal artışından ileri gelir. Pletora lokal olabilir; o zaman özellikle karın bölgesi ve daha çok kapı toplardamarı dolaşımıyle ilgilidir.
Hafif pletora insana sağlıklı bir görünüş verir; böylesi çok yemek yiyen bazı kişilerde, aşırı beslenmeden ileri gelen artritizm başlangıcında görülür. Fakat pletora belirli bir sınırı aştığı zaman hastalık halini alır ve hipertansiyona, beyin kanamalarına sebep olabilir. (L)

PLETTENBERG (Wolter VON), Livonya, Kurzeme ve Estonya hükümdar prensi (Westfalen'de 1460'a doğr.-Wenden 1535). Baltık eyaletlerini istilâya çalışan Rusları birkaç defa yendi (1494). 1515'te töton şövalyelerine saldıran Polonyalılarla savaştı ve şövalyelerin başkanından «büyük üstat» adını aldı. Töton tarikatının başkanı Albrecht von Brandeburg, Reformu benimsediği ve Prusya'yı laikleştirdiği zaman, Plettenberg Livonya, Estonya ve Kurzeme eyaletlerinin hükümdarı oldu (1526) ve Karl V tarafından imparatorluk prensi ilân edildi (1526). [L]

PLEUMEUR-BODOU, Fransa'da, Côtes-du-Nord idare bölgesinde (Lannion idare çevresi) komün, Tregorrois'da, Lannion'un kuzeybatısında; 2 545 nüf. Fransa Haberleşme Araştırma merkezinin kurduğu önemli kıtalararası uzay haberleşmeleri merkezi. 11 Temmuz 1962'de, A.B.D.'nin, *Telstar* sunî peykinin Avrupa'ya yolladığı televizyon resimleri ilk defa burada alındı. (L)

PLEURACANTHUS i. Aynı zamanda köpekbalığı, ganoyit balık ve akciğerli balık özellikleri taşıyan fosil balık; karbonifer ve permiyen tabakalarında bulunur. (*Pleuracanthus Gaudryi*'nin tam iskeleti Commentry'deki kömür ocaklarında bulunmuştur. İlkel köpekbalıkları takımından *pleuracanthidae* familyasının örnek tipi.) *Eşanl.* XENACANTHUS (az kullanılır). [L]

PLEURO—, yun. *pleuron,* yan'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PLEUROBRANCHİA i. İnce, bükülgen, yuvarlak iç kavkılı, karındanbacaklı yumuşakça; bütün denizlerde serbest olarak yaşar. (*Pleurobranchidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PLEUROCERA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Hayvanın kendisi melania'ya, kavkısı cerithium kavkısına benzer, çok uzundur. Kuzey Amerika'da dere ve ırmaklarda yaşar. *Pleuroceridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PLEUROCOCCUS i. Mikroskopik büyüklükte yuvarlak suyosunu; ağaçların veya taşların en çok yağmur alan tarafında yeşil bir örtü halinde görülür. (Nemli rüzgârların belirli bir yönden estiği bölgelerde bu özellikten faydalanılarak ormanda yön bulmak mümkündür.) [L]

PLEURODELES i. Su semenderine benzeyen kuyruklu kurbağa; İspanya, Portekiz ve Fas'ta yaşar. (Semendergillerden.) [L]

PLEURODONTA i. Antiller'de, Orta ve Güney Amerika'da bulunan karındanbacaklı, akciğerli yumuşakça. (*Pleurodontidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PLEURODONTİDAE çoğl. i. Kavkısı değişik biçimde, göbekli veya göbeksiz, kavkı ağzı dişli veya dişsiz olan akciğerli yumuşakçalar familyası. (Hint-Avustralya bölgesinde ve Tropikal Amerika'da yaşar. Başlıca cinsleri: *pleurodonta, solaropsis, planispira, thersites, amphidromus.*) [L]

PLEUROGONA çoğl. i. Gonadları solungaçların yanında bulunan tulumlular altsınıfı. (L)

PLEUROMYA i. İkinci zaman tabakalarında fosil olarak bulunan ikiçenetli yumuşakça. (L)

PLEUROPTERUS i. Çok kalın duyargalı böcek; Afrika ve Asya'da bulunur. (Kınkanatlıların *paussidae* familyasından.) [L]

PLEUROSAURUS i. Fosil sürüngen, Üst jüra litografik kalkerlerinde bulunan, 1,50 m uzunluğunda yılanımsı gövdeli, çok uzun kuyruklu, çok kısa bacaklıdır. (L)

PLEUROSİGMA i. S şeklinde biraz kıvrık, uzun çenetli diyatome.

— ANSİKL. Bu suyosununun bir türü (*Pleurosigma angulata*) mikroskopların gösterme kalitesini anlamak için kullanılır. Çenetler üzerinde birbirine çok yakın paralel çizgiler bulunur. Âletin gösterme gücü çizgilerin görülme kolaylığıyle ölçülür. (L)

PLEUROSPERMUM i. İçi boş kalın saplı, beyaz çiçekli bitki; şemsiye durumundaki toplu çiçeklerinin çapı 30 sm'yi bulur; bitkinin boyu ise 0,60-1,50 m arasındadır; nemli kayalıklarda yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

PLEUROTHALLİS i. Tek yapraklı, çiçeği tek başçıklı konuk orkide; hepsi Güney Amerika'da yetişen dört yüz kadar türü vardır. (L)

PLEUROTOMARİA i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı, çok ilkel karakterli yumuşakça. (*Pleurotomariidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Pleurotomaria*'nın kavkısının son sarmalı kertiklidir, ama bu kertik gençlerde bulunmaz. Pleurotomaria'lar Birinci zamanda önemli rol oynadılar (Kambriyenden itibaren beş yüzden fazla türü bilinir). Şimdi Japon, Molük ve Antil denizlerinde

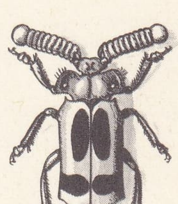

pleuropterus

Rene PLEVEN
Çinhindi'nde

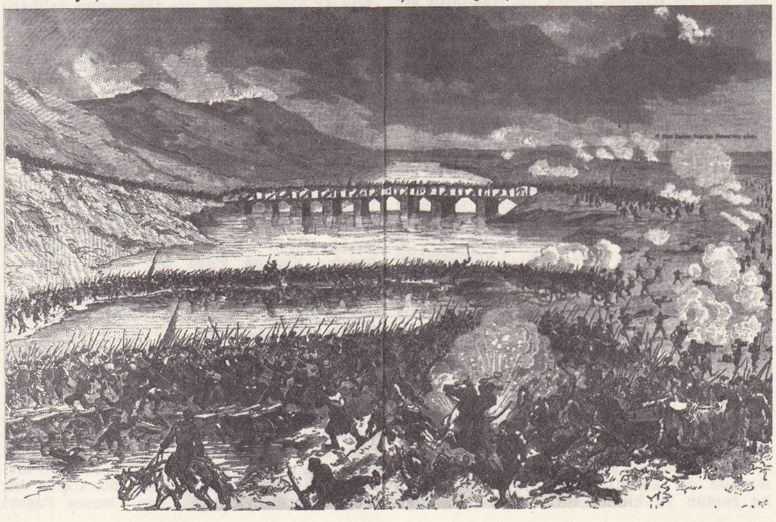

Gazi Osman Paşa'nın **PLEVNE**'den çıkışı («93 Harbi» adlı kitaptan)

Foto. A. İ. (LAROUSSE); MEYDAN

Maya PLİSETSKAYA

Charles PLİSNİER

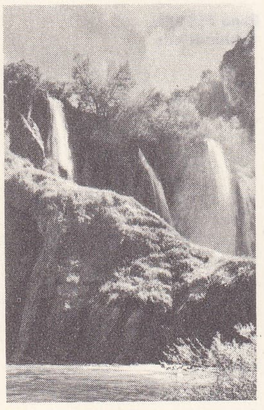

PLİTVİCE
çağlayan

50-150 m arasında yaşayan birkaç türden ibarettir. (L)

PLEUROTREMA çoğl. i. Solungaç yarıkları boynun yan tarafında, göğüs yüzgeçleri serbest, gövdesi mekik biçiminde olan köpekbalıklarının diğer adı. (On beş familyaya ayrılan bu grubun başlıca familyaları: camgözgiller, kedibalığıgiller, harharyasgiller, dikburunlugiller, büyükcamgözgiller, kelergiller, testerebalığıgiller.) [L]

PLEUROTUS i. Sapı tam merkezde olmayan bazitli mantarı cinsi. (*Agaricaceae* familyasından).

— ANSİKL. *Pleurotus*'ların çoğu yenir; *çakırdiken pelurotus*'u devedikeninin çotuğunda, *istiridye pleurotus*'u eski ağaç kütüklerinin üzerinde oluşur. *Zeytin pleurotus*'u Akdeniz bölgesinde zeytin ve meşe ağaçlarının dibinde, küme halinde bulunan sarı-turuncu bir mantardır; lamelleri karanlıkta fosforışı çıkarır. (L)

PLEVE (Vyaçeslav Konstantinoviç), rus siyaset adamı (Litvanya 1846-Petersburg 1904). Polis müdürü (1881), Finlandiya işlerinden sorumlu devlet bakanı (1899) oldu. Finlandiya'nın ruslaştırılması için çalıştı. İçişleri bakanlığına getirildi (1902), aşırı derecede gerici olduğundan devrimcilere ve yahudilere (Kişinev'de yahudi katliamı, 1903) karşı zorbaca bir kovuşturmaya girişti. Vitte'nin liberal burjuvazi yararına giriştiği iktisadî siyasete karşı çıktı. Zaferle sonuçlanacak bir savaşın devrimci hareketi durduracağı düşüncesiyle, Nikolay II'yi bir rus-japon çatışmasına sürükledi (1904); İgor Sazonov tarafından atılan bir bomba ile parçalanarak öldü. (L)

PLEVEN. Bk. PLEVNE.

PLEVEN (Rene), fransız siyaset adamı (Rennes 1901). Hukuk doktorası yaptı. Fransız-İngiliz Hava Kuvvetleri heyeti başkan yardımcısı olarak A.B.D.'ye gitti (1939), Londra'da general De Gaulle'e katıldı (8 haziran 1940). A.E.F.'nin (Fransız Ekvator Afrikası) Hür Fransa'ya katılmasında büyük bir rol oynadı, sonra bu teşkilâtın genel sekreteri oldu (temmuz 1940). Fransız Millî komitesinde maliye, sömürgeler, sonra dışişleri komiserliğine getirildi. Brazzaville konferansını (şubat 1944) hazırladı ve bu konferansa başkanlık etti. Cezayir'deki geçici hükûmette denizaşırı bölgeler bakanı oldu, sonra Paris'te yine bu görevde bulundu (1944), 1945'te Côtes-du-Nord milletvekilliğine seçildi. Direnme Hareketi Demokratik ve Sosyalist birliğini kurdu, bu birliğin başkanı oldu (1947-1953). Maliye (1944), millî ekonomi (1945), millî savunma (1949 ve 1952-1954) bakanlığı yaptı, iki kere başbakan oldu (temmuz 1950-şubat 1951 ve ağustos 1951-ocak 1952), IV. Cumhuriyetin son kabinesinde dışişleri bakanı olarak görev aldı (mayıs 1958). [L]

PLEVNE, bulgarca **Pleven,** Bulgaristan'da şehir, bulgar yaylasında idare bölümü merkezi, Balkan dağının kuzeyinde; 67 000 nüf. Tahıl, pamuk ve şarap üreten bir bölgenin idare merkezi olan Plevne, eski bir taşra pazarı ve bir kaledir. Sanayi gelişmiştir (besin sanayii, dokumacılık, âlet yapımı). Petrol rafinerisi. —*Plevne idare bölümü,* 352 000 nüf.

— Tar. Plevne şehri yakınlarında Roma devrine ait kalıntılar vardır; fakat şehrin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmiyor. Şehir XIV. yy.da Bulgarların elindeydi; çar Aleksandır'ın ölümünden sonra oğulları Şişman ve Stratsimir arasında meydana gelen saltanat mücadelesi sırasında Eflak voyvodası Vlacicu'nun (Vladislav) eline geçti. Murad I zamanında da Osmanlılar tarafından alındı. Niğbolu (bugün Nikopol) sancağına bağlandı (1388); çevresindeki 33 köyle birlikte Gazi Mihal Beye arpalık olarak verildi. Mihaloğulları buradaki eski kaleyi onarttılar; büyük bir saray ve birçok bina yaptırdılar. XVII. yy. ortalarında şehirde 2 000 ev, 7 sıbyan mektebi, 1 dârülhadis, 6 tekke, 6 han, 1 bedesten ve birçok cami vardı. XIX.yy. sonlarında ev sayısı, 1 627'si müslümanlara ve 1 474'ü de hıristiyanlara ait olmak üzere 3 101, şehrin nüfusu da 17 000 idi. 2 Kilise ve 19 cami vardı. Şehir 1877'de Rusların eline geçti. Berlin antlaşmasıyle de Bulgar prensliğine bağlandı (1878). [ML]

Plevne madalyası, Abdülhamid II zamanında Plevne savaşlarına katılan subay ve erlere verilmek üzere çıkarılan (1877) madalya. Ön yüzünde defne çelengi içinde padişahın tuğrası, bunun altında 1294 tarihi, arka yüzünde ise Osmanlı devletinin arması (iki tarafta osmanlı bayrakları ve savaş silâhları, bunun yukarısında bir yıldız, alt tarafında bir hilâl) vardır. En altında «Plevne muharebesi» sözü yazılıdır. Madalya 9,20 gr ağırlığında ve 27 mm çapındadır. (M)

Plevne savunması, 1877 - 1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osman Paşa kumandasındaki osmanlı kuvvetlerinin Ruslara karşı yaptığı savunma (19 temmuz - 10 aralık 1877). Osmanlı-Rus savaşı başladığı zaman Osman Paşa Vidin'den hareket ederek Rusların elinde bulunan Plevne'yi ele geçirdi. Şehrin çevresine istihkâmlar kazdırdı ve şehri savunulur bir duruma getirdi. Osman Paşanın kuvveti 25 piyade taburu, 12 süvari bölüğü, 48 sahra topu ve 6 dağ topundan meydana geliyordu. Ruslar 19 temmuz 1877'de Plevne'ye karşı saldırıya geçtiler. Türk topçusu Rusların topçu ateşine iki saat kadar karşılık verdi; rus piyadesinin saldırısı da püskürtüldü. Karşı saldırıya geçen türk birlikleri, Rusları Osma (Osım) suyunun doğu kıyısına attılar. Osman Paşanın bu başarısı üzerine rus genel karargâhı Tırnova'dan (bugün Veliko Tırnovo) Byala'ya taşındı. Burada çarın başkanlığında yapılan toplantıda Plevne'ye karşı saldırıya devam etme kararı alındı. Osman Paşa da Plevne'ye yeni kuvvetler getirerek durumunu güçlendirmeğe çalıştı. 30 Temmuzda başlayan ikinci saldırıda Ruslar topçu ateşinden sonra bir süngü hücumu yaptılarsa da başarı elde edemediler. Çar yeni kuvvetler toplanmasını emretti. Romanya kralı Carol'dan da yardım istedi. Kral Carol 3 piyade, 1 süvari tümeni ve 108 topla rus ordusuna katıldı. Bu yeni ordunun kumandanlığına Carol, kurmay başkanlığına da rus generali Totleben getirildi. Rus-rumen ordusu 4 eylülde Plevne karşısında mevzilendi. 7 Eylülde Plevne'ye karşı topçu ateşi başladı ve üç gün sürdü. 11 Eylüldeki 11 rumen ve 3 rus taburunun saldırısı püskürtüldü. Bu harekâtta Ruslar 16 000, Rumenler 5 000 kişilik kayıp verdiler. 11 Eylül gecesi baskın tarzında yapılan ikinci bir saldırı da sonuç vermedi. 17 Eylülde yaptıkları başarısız bir saldırıdan sonra Ruslar yeni kuvvetler getirerek birliklerinin sayısını 125 000'e yükselttiler ve Plevne'nin hiç bir yerden yardım almaması için gereken tedbirleri aldılar. Rus orduları başkumandanı Nikolay, 12 kasımda Osman Paşaya teslim olmasını teklif etti. Bu teklif Osman Paşa tarafından reddedildi. Çevreyle bağlantısı kesilen Plevne'de kasım ayı sonlarına doğru bütün erzak tükendi. Bunun üzerine Osman Paşa bir yarma harekâtiyle şehirden çıkmağa karar verdi. Götürülmesi imkânsız olan ağır toplar yok edildi. Vit suyu üzerine bir köprü kuruldu. Plevne'deki kuvvetler, 20 000'er kişilik iki kısma ayrıldı. 9 - 10 Aralık gecesi Plevne'deki kuvvetlerin birinci kısmı Osman Paşa kumandasında Plevne'yi kuşatan rus kuvvetlerine karşı saldırıya geçti. Bu kuvvetler, Vit suyunu geçince ikinci kısım da onu takip edecekti; fakat rus ve rumen birlikleri Osman Paşanın bu planı uygulamasına engel oldu. Desteksiz kalan Osman Paşa, Plevne'ye dönmeğe karar verdi. Bu sırada bir mermi parçasıyle yaralanan Osman Paşayı rus generali Ganetskiy esir aldı (10 aralık 1877). Osman Paşa ile birlikte 40 000 piyade, 1 200 süvari eri, 2 128 subay ve 10 paşa, Ruslara esir oldu. (→ Bibliyo.) [M]

PLEVRA i. («kaburga kemiği» anlamında yun. k.). Anat. Göğüs boşluğunun iç yüzünü ve akciğerleri saran zar. (Bk. AKCİĞERZARI.) || *Plevra sesi,* gırtlak ve soluk borusunda meydana gelen soluk sesinin plevrada birikmiş sıvının basıncı altında bulunan akciğere geçmesiyle burada duyulan ses. Uzaktan geliyormuş gibi hafif, boğuk bir sestir; sadece soluk verirken duyulur. (L)

PLEXİGLAS i. (tes. edil. ad). Kim. Esnek, saydam ve renksiz bir sentetik reçinenin adı; metakrilik esterin polimerleşmesiyle hazırlanır ve emniyet camı olarak kullanılır. (Plexiglas'tan dekorasyon eşyası da yapılır.) [L]

PLEYDENWURFF (Hans), alman ressamı (Bamberg [?] 1420'ye doğr. - Nürnberg 1472). 1462'de Breslau'da, 1470'te Krakow'da çalıştığı bilinir. *İsa'nın Çilesi ve Meryem'in Hayatından Sahneler*'de (Breslau [bugün Wroclaw], Nürnberg, Münih) Rogier Van der Weyden'in etkisi görülür. Wolgemut ve birçok Nürnberg'li ressam Pleydenwurff'un atelyesinde yetişti. (L)

PLEYEL (İgnaz), avusturyalı besteci (Ruppersthal 1757 - Paris yakınları 1831). On yıl Strasbourg'da kapella yöneticiliği yaptı, sonra Paris'e yerleşti ve bir müzik yayınevi kurdu. 1807'de yayınevine bir de piyano yapımevi ekledi. Büyük orkestra için yirmi dokuz senfoni, yedililer ve yaylılar beşlisi, yaylılar için on iki dörtlü, üçlüler ve ikililer besteledi. Yazdığı *Méthode de Piano* (Piyano Metodu) sık sık basılmıştır. — Oğlu CAMİLLE, fransız bestecisi ve piyano yapımcısı (Strasbourg 1788 - Montmorency 1855), yaylılar için bir dörtlü, üçlüler ve sonatlar besteledi. — Camille'in karısı belçikalı piyanocu MARİE FELİCİTE (Paris 1811 - Saint-Josse-en-Noode, Brüksel yakınları 1875), 1848'den 1872'ye kadar Brüksel konservatuvarında piyano öğretmenliği yaptı. Avrupa'nın birçok şehrinde konserler verdi; Mendelssohn, Schumann ve Lizst tarafından çok beğenildi. (L)

PLEYİSTOSEİST sıf. (fr. *pléistoséist*'ten). Jeofiz. Deprem sırasında maksimum şiddete ulaşmış izoseist eğri tarafından sınırlanan yüzeye denir. (Bu yüzey deprem etkilerinin en şiddetli olduğu bölgeye tekabül eder ve dış merkezi kapsar.) [L]

PLEYİSTOSEN sıf. ve i. (yun. *pleistos,* birçok ve *kainos,* yeni'den [yani «birçok yeni biçim kapsayan»] fr. *pléistocène*). Jeol. Dördüncü zamanın en altta yer alan başlıca bölümüne denir. (L)

PLEYİT i. (ing. *plate,* düz yüzey'den). Dy. *Pleyit takımı,* bir makine veya bir şasiye ait parçaların paralellik ve dikliğini kontrol etmek için kullanılan çok hassas taksimatlı platform ve destek parçaları.

— Mekan. Mekanik imalâtta düzlem yüzeyleri denetlemede ve markalamada karşılaştırma düzlemi olarak kullanılan, alt kısmı nervürlü sert dökme demirden, düzlem yüzey. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Büyük parçaları markalamada kullanılan *pleyit*'lerin boyutları çok büyüktür (metrelerce). Böyle durumlarda şekil değiştirmeleri önlemek için âlet, madenî bir kasnağa veya betona oturtulur. Pleyitin yüzeyi planyalanır, laplanır ve sonra raspa ile alıştırılır. Bir pleyitin düz olup olmadığını anlamak için, ikişer ikişer karşılaştırılan eşdeğer üç pleyit kullanılır. 1 ve 2, 2 ve 3, 3 ve 1 pleyitleri arka arkaya birbiri üzerine konup sürtülerek yüzeyleri tam bir temas sağlayıncaya kadar alıştırılır. Bugün seramik levhalardan yapılan küçük pleyitler çok yaygınlaşmıştır; çünkü çelik kontrol ve markalama işlemleri sırasında seramik dökme demirden daha az aşınır. (L)

PLEYTE (Willem), hollandalı eski mısır dili bilgini (Hillegom 1836 - Leiden 1903). Özellikle hiyeratik yazı üstünde çalıştı. Eserleri: *Cenaze Töreni Üstüne İnceleme* (1866); *«Ölüler Kitabı»nın Ek Bölümleri* (1881); *Moeris, Fayyum ve Labyrinthe Gölü Papirüsleri* (1884). [L]

PLEZANSİYEN sıf. ve i. (fr. *plaisancien*).

Foto. Harlingue (LAROUSSE)

Jeol. Pliyosen sisteminin alt katına denir. (Plezansiyen, Ponsiyen ile Astiyen arasında yer alır. Kuzey İtalya'da marnlıdır. Marnlı fasiyes bazı yerlerde değişmez; başka yerlerde ise astiyen adı verilen kumun çökeldiği görülür.) [L]

PLEZİYOMORF sıf. (fr. *plésiomorphe*). Billûrbil. Pleziyomorfizm niteliğindeki cisimlere denir. *Eşanl.* HOMEOMORF. (L)

PLEZİYOMORFİZM i. (fr. *plésiomorfisme*). Billûrbil. Kimyasal bakımdan bazı farklı maddeler kapsayan billûr şekillerinin benzeşmesi. *Eşanl.* HOMEOMORFİZM. (L)

PLİ i. (fr. k.). Giyim eşyasında, süs olarak yapılan kumaş kıvrımı. || Kumaş üzerinde herhangi bir çözgü veya atkı ipliğinin gergin olması sebebiyle meydana gelen enlemesine veya uzunlamasına buruşuk. || Apre işlemlerinde yanlış katlamalar sebebiyle kumaş üzerinde meydana gelen kırışıklık. || *Pli açmak*, apre işlemlerinde, hidrolik presle baskılanan kumaşlarda kenar kırışıklıklarını ortadan kaldırmak için, kartonları kaydırarak ilk basılan kenarları ortaya getirmek. Tambur üzerine sarılan ve uzun müddet bu şekilde kalan kumaşlarda zamanla pli meydana gelmesini önlemek için, bunları başka bir tambura ilk kenarlar ortaya gelecek şekilde sarmak. || *Pli kaşe*, biri içe öteki dışa bükülerek ve uçları karşı karşıya getirilerek yapılan pli. || *Pli soley*, bel tarafı dar, etek tarafı geniş şekilde kloş biçimi kesilmiş kumaşa yapılan pli. || *Bozulmaz pli*, yalnız bazı sentetik elyaflı dokumaların dayanabildiği 180°C sıcaklıkta pres altında bir kumaşa yapılan pli. (LM)

PLİCATULA i. Tarakmidyesigillerden ikiçenetli yumuşakça. (Kavkısı basık, genellikle kıvrımlı veya pullu ve düzensizdir; sağ çenetle bir yere tutunur. Sıcak denizlerde yaşar (Antiller, Hindistan, Çin, Avustralya). [L]

PLİEKŞANE (Elza), letonyalı kadın şair. Şair Janis Flieksans'ın karısıdır. Özellikle *Aspasya* takma adıyle tanınır. (M)

PLİEVİER (Theodor), alman yazarı (Berlin 1892 - Avegno, İsviçre 1955). İlk hikâyesi *Des Kaisers Kulis*'de (İmparatorun Kulisi) [1932] savaştaki denizcilerin güç yaşayışını anlattı. *Der Kaiser Ging, die Generale Blieben* (İmparator gitti, Generaller kaldı) [1932] adlı romanı sosyalist eğilimlidir; fakat en önemli eseri *Stalingrad* (1945), *Moskau* (Moskova) [1952] ve *Berlin* (1954) üçlemesidir. Bu romanlarda, Rusya'daki alman bozgununu ve İkinci Dünya savaşı sırasında alman başkentinin can çekişmesini anlatır. (L)

PLİLİ sıf. (*pli'den pli-li*). Plisi olan: *Plili* etek. (M)

PLİMSOLL (Samuel), ingiliz siyaset adamı (Bristol 1824 - Folkestone 1898). Liberal partiden milletvekili seçildi (1868 - 1880). İngiliz tüccarlarının denizlerde güvenliğini sağlamak için vargücüyle çalıştı. 1876'da bir deniz ulaşımı kanununu kabul ettirdi (*Merchant Shipping Act*). Bu kanunla alabileceği azamî yükü belirtmek için gemi bordasına façа* (İngilizler buna *plimsoll* derler) çizmek zorunlu oluyordu. (L)

PLİNİUS (Caius — Secundus) **Büyük**, latin tabiat bilgini ve yazarı (Como M.Ö. 23 - Stabiae 79). Şövalye sınıfından, zengin bir ailenin oğludur. Önce süvari subayı olarak Germania'da hizmet gördü. Arkadaşı Vespasianus tarafından İspanya valiliğine tayin edildi. 79'da Vezüv yanardağının püskürmesi sırasında Misena donanmasının amiraliydi. Gemileriyle kıyıdaki halkı kurtarmak ve olayı yakından takip etmek isterken zehirli gazlarla boğularak öldü. Durup dinlenmeden çalışan Plinius, dil bilgisinden savaş sanatına kadar her konuda birçok eser verdi. Bu eserlerden günümüze ancak bir tanesi kalmıştır: *Naturalis Historia* (Tabiat Bilgisi). İki bini aşkın eserin büyük ve yoğun bir özeti olan *Naturalis Historia* otuz yedi kitaptan meydana gelir. Plinius'un temel düşüncesine göre, insan, hayvanlardan farklı olarak, hayatını güven altına almak için, öğrenmek zorundadır. Kuruluş bakımından pek başarılı olmayan eserdeki belgeler, özellikle antik sanat konusunda sağladığı bilgilerle büyük değer taşır. (L)

PLİNİUS (Caius — Caecilius Secundus) **Küçük**, latin yazarı (Como M.S. 62 - öl. 114'e doğr.). Şövalye sınıfından bir ailenin çocuğu. Küçük yaşta babasını kaybedince annesi ile dayısı tarafından yetiştirildi ve kendisini evlât edinen dayısı Büyük Plinius'un adını aldı. Üstün zekâlı bir çocuk olan Küçük Plinius kısa zamanda avukat olarak ün kazandı. İmparatorluk çevrelerinde sevilen bir kimseydi. 91-100 Yılları arasında konsüllüğe kadar çeşitli yüksek görevlerde bulundu. Arkadaşı Trajanus'un devrinde Batı Anadolu'da Bithynia'ya vali (*legatus imperialis*) [111-112] tayin edildi. Plinius'un Como'da mı, yoksa Roma'da mı öldüğü kesinlikle bilinmez. Çağdaşları onu dostu Tacitus kadar önemli bir kişi sayardı. *Panegyricum Trajani* (Trajanus'a Övgü) adındaki konuşması oldukça özentili bir belâgat örneğidir. Buna karşılık, 10 kitap halinde toplanan *Mektuplar*'ı daha çok beğenilir. Bu on kitabın dokuzu yazar hayattayken yayımlandı (97-109). Bunlar aslında, gerçek mektuplar olmaktan çok, elden ele dolaştırılmak veya *recitationes* denen yüksek sesle okuma toplantılarında halkın karşısında okunmak için kaleme alınmış yazılardı. Bazı mektuplardaki yapmacıklı üslûbun sebebi budur. Ama bu durum mektupların belgesel değerini azaltmaz. Plinius, özellikle Bithynia'da bulunduğu sırada, Trajanus'a yazılmış olan X. kitaptaki mektuplarda günün meselelerine ve hıristiyanların durumuna değiniyordu. Hıristiyanlara hoşgörüyle davranılmasından yanaydı. İnce bir zekâsı olan, ama fazla «edebiyat» yapan Plinius bugün ikinci sınıf bir yazar sayılır. (L)

PLİNİYEN sıf. (lat. *plinius*'tan fr. *plinen*). Jeol. *Pliniyen püskürme*, Vulcano yanardağının püskürmesine benzeyen ama çok büyük döküntüleri havaya fırlatabilecek kadar şiddetli olan yanardağ püskürmesi. (Pliniyen püskürmenin en iyi örneği Plinius'un tasvir ettiği M. S. 79'da meydana gelen Vezüv püskürmesidir.) [L]

PLİNTİT i. (fr. *plinthite*). Miner. Kırmızı kil; rengi, bileşimindeki demir oksitten ileri gelir. (L)

PLİOHİPPUS i. Atgillerden toynaklı memeli hayvan; Kuzey Amerika'da Üçüncü zaman tabakalarında fosil olarak bulunur. (Pliohippus'un ayağında orta parmaktan başka, yere hiç değmeyen iki küçük yan parmak bulunur.) [L]

PLİOPİTHECUS i. 1837'de Sansan (Gers) miyosen tabakalarında bulunan fosil maymun; daha sonra Avrupa'nın başka yerlerinde de bulunmuştur. (*Pliopithecus antiquus* bugünkü jibonların atasıdır.) [L]

PLİOSAURUS i. Plesiosaurus'a benzeyen yüzgeçli sürüngen hayvan. (Plesiosaurus'tan daha ağır cüsselidir; uzunluğu 15 m'yi bulur; Liyas'tan Üst Jüra çağına kadar denizlerde yaşamıştır. 1963'te Bedford'da [İngiltere] yüzgecinin uzunluğu 2 m'ye varan bütün bir pliosaurus iskeleti bulunmuştu.) [L]

PLİSE sıf. (fr. *plissé*). Bk. PLİLİ.

PLİSETSKAYA (Maya Mihaylovna), sovyet kadın dansçı (Moskova 1925). Moskova Dans okulunu bitirdikten sonra, Bolşoy tiyatrosunda *Kuğu Gölü* ve *Fındıkkıran* balelerinde dikkati çekti. 1947'de amerikan devlet bakanı George Marshall onuruna verilen bir temsilde büyük sanat gücünü gösterdi. Galina Ulanova'nın sahneden çekilmesinden sonra (1960), Bolşoy tiyatrosunun geleneklerine uygun olarak, onun yerini aldı; ilk defa bir batı başkentinde, Paris'te sahneye çıktı (1961), *Kuğu Gölü*'ndeki Odette-Odile rolünde büyü başarı kazandı. Bolşoy'un turnelerine katıldı (Londra, 1963; Viyana, 1965; New York, 1966) ayrıca konuk sanatçı olarak dansetti (Paris operası, 1964). 1965'te Moskova'da T. Grigoroviç'in *Aşkın Efsanesi* balesinde kraliçe rolünü oynadı. (L)

PLİSKA, Eskiçağ müstahkem mevkii, birinci Bulgar krallığının başkenti (680-1018); bugünkü *Pliska* (esk. Ahibaba [Aboba]) köyü yakınında, Şumnu (Şumen) idare bölümünde. Pliska'da, kuleleri ve kapılarıyle birlikte büyük sur kalıntılarına ve krallık sarayı harabelerine rastlanır. Krum Hanın (803-814) sarayında bir çeşit podyum meydana getiren büyük bir salon vardır. Etrafı surlarla çevrili şehre, 1,5 km uzunluğunda kaldırımla döşeli bir yolla bağlanan sarayın önünde geniş bir avlu yer alır; avlunun sonunda ise Boris I (IX. yy.ın ikinci yarısı) tarafından yaptırılan büyük bazilika bulunur; büyük olan (üç absidli ve üç sahınlı) bu bazilika, bir manastır bölümüydü. (M)

PLİSNİER (Charles), fransızca yazan belçikalı yazar (Ghlin 1896 - Brüksel 1952). Genç yaşında edebiyat ve siyasetle ilgilendi, girdiği Komünist partisinden 1928'de ayrıldı. Önce şiir yazdı, sonra, çağdaş topluma karşı isyanını belirten anlatı ve hikâyelere yöneldi. *Faux Passeports* (Sahte Pasaportlar) [1937] adlı hikâye kitabına Goncourt ödülünün verilmesi (bu ödülü alan ilk yabancı Plisnier'dir) onu büyük bir üne kavuşturdu. Öteki eserleri: burjuva aile anlayışına karşı ağır bir suçlama olan *Meurtres* (Cinayetler) [1939-1941] dizisi ve *Mères* (Analar) [1946-1950] dizisi; hikâye kitabı *Matriochka* (1949); en iyi eseri olan *Beauté des Laides* (Çirkin Kadınların Güzelliği) [1951] ve *Folies Douces* (Tatlı Çılgınlıklar) [1952]. (LM)

PLİTVİCE, Hırvatistan'da, 520 ve 630 m yükseltide yer alan ve çağlayanlarla ayrılan birçok göle verilen ad. On altı gölden meydana gelen bu bütün, Yugoslavya'nın en güzel turistik yerlerinden biridir. (L)

PLİVİER (Theodor). Bk. PLİEVİER (Theodor).

PLİYO—, yun. *pleion*, daha çok'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PLİYODİNATRON i. (fr. *pliodynatron*). Radyotek. Dört elektrotlu, havası boşaltılmış lamba; pozitif potansiyelde tutulan ve katodun elektron yayımı üzerine etki ederek lambanın negatif direnç etkisini ayarlayan bir ek ızgarası vardır. (L)

PLİYOSEN sıf. ve i. (fr. *pliocène*). Jeol. Üçüncü zamanın son bölümüne denir.

— Jeol. *Pliyosen sonrası*, Pliyosenden sonra gelen, yani Dördüncü zaman veya içinde bulunduğumuz çağ. (Bu terimi ilk defa Lyell, «Pliyosenden hemen sonraki» dönemi belirtmek için kullandı.)

— ANSİKL. *Pliyosen sistem* —10 milyon yıl ile —3 milyon veya —1 milyon yıl arasında uzanır. Sistemin alt katına Plezansiyon, üst katına ise Astiyen denir.

Büyük PLINIUS
Tabiat Tarihi
ciltleriyle

Pliyosen çağda avrupa kıyıları bugünkü biçimlerinden çok az farklıydı. Bununla birlikte Okyanus, Vendée ve Bretagne kıyıları oyuluyordu, ama Pas de Calais henüz açılmamıştı; Akdeniz uzun bir fiyord halinde Rhône vâdisine doğru ilerliyordu; Bresse ise büyük bir gölle kaplıydı.

● *Favna.* Omurgasızlar, özellikle yumuşakçalar favnası bugünkü türler bakımından zengindi. Daha ilgi çekici olan omurgalılar favnası ise genel hatlarıyle bugünkünе benziyordu. Hortumlular arasında, miyosen mastdontlarından sonra durfort fili (*Elephas meridionalis*) gibi gerçek filler ortaya çıktı. Gerçek atlar (*Equus stenonis*), gerçek gergedanlar, gerçek tapirler vardı. Pliyosen denizaygırları bugünkülerin aynıdır. Sığırlar bu devirde ortaya çıkar. Etçiller, özellikle köpek boldur ve bugünkü cinslere çok yakındır. İri köpek dişleri olan machairodus cinsi bütün Pliyosende bulunur. Kemirgen olarak oklukirpi, tavşan v.b. cinsinden hayvanlar görülür.

● *Flora.* Pliyosen boyunca Avrupa'nın iklimi yavaş yavaş soğudu. Palmiyeler ortadan kalktı; ama Orta Avrupa'da yine de defne, lâleağacı, nar v.b. yetişiyordu. (L)

PLJEVLJA, esk. **Taşlıca,** Yugoslavya'nın Karadağ bölümünde 1878 sonuna kadar Türklerin elinde bulunan Bosna-Hersek'e bağlıydı. (M)

PLOCAMİUM i. Denizlerin kayalık yerlerinde yetişen, zarif ince dallı kırmızı suyosunu. (Rhodymeniales takımından.) [L]

PLOCK, Polonya'da (Varşova voyvodalığı) şehir, Varşova'nın aşağısında, Vistül'ün yukarısında ve sağ kıyısında; 37 000 nüf. Kral Wladislaw I Hermann, 1102'de en çok sevdiği merkezlerinden biri olan bu eski sitede

Foto. Encyclopedia Americana

öldü. Tarım makineleri. Petrol rafinerisi ve petrokimya karmaşası. (L)

PLOEŞTİ, Romanya'da şehir, Muntenia'da, Romanya'nın en eski petrol yatağının ortasında ve linyit de çıkarılan bir kesimde bölge merkezi; 127 800 nüf. Ploeşti büyük bir sanayi merkezidir: petrol rafinerileri, kimya ve tarım (sepi yerleri, un fabrikaları, bira fabrikaları, damıtma yerleri) sanayii, pamuk iplikhaneleri, cam fabrikası, petrol araçları fabrikası v.b. — *Ploeşti bölgesi,* 1 440 000 nüf.

— Tar. 1916'da bölgede kanlı çarpışmalar oldu. 31 Ağustos 1944'te Malinovskiy kumandasında rus orduları şehri aldı. (L)

PLOİARİA i. Son derece ince uzun bacaklı ve duyargalı, ince uzun gövdeli bitki biti. (*Ploiaria domestica* Batı Avrupa'da evlerde yaşar ve sivrisinekleri avlar. Heteroptera takımının *reduvidae* familyasından.) [L]

PLOMBAJİN i. (fr. *plombagine*). Miner. Tabiî karbon (grafit). [L]

PLOMB DU CANTAL, Fransa'da, Auvergne'de (Cantal) volkanik doruk, Cantal kütlesinin en yüksek tepesidir; 1 858 m. (L)

Plombières görüşmesi, Napoléon III ile Cavour arasında yapılan görüşme (21 temmuz 1858). Napoléon III'ün kür yaptığı Plombières-les-Bams şehrindeki iki uzun görüşme sırasında Fransa imparatoruyle Piemonte'li devlet adamı, Avusturya'ya karşı askerî bir antlaşma yapılmasını, İtalya'nın merkeziyetçi bir devlet değil de bir konfederasyon şeklinde yeniden düzenlenmesini ve Jérôme Napoléon ile Vittorio Emanuele'nin kızı Clotilde'nin evlenmesini kararlaştırdılar. Bu tasarılar Torino'da, İtalya savaşına hazırlık olan Fransa-Sardinya antlaşmasının imzalanmasıyle (26-28 ocak 1859) gerçekleşti. (L)

PLOMBİT i. (fr. *plombite*). Kim. Kurşun oksitten PbO türeyen ve asit anhidrit rolü oynayan tuz.

— Petr. Formülü Na_2PbO_2 olan ayıraç; sodyum hidroksit içinde çözelti halindeki mürdesenkten elde edilir ve en eski metotlardan birinde benzinin yumuşatılması için kulanılır. (Merkaptanların yükseltgenmesi, kurşun sülfürün az miktarda kükürt katılarak çökeltilmesiyle elde edilir.) [L]

PLOMBO— veya **PLUMBO—.** Kim. Bir mineralde kurşun bulunduğunu gösteren önek. (L)

PLOMBOKALSİT i. (fr. *plombocalcite*). Miner. Bk. PLUMBOKALSİT.

PLOMER (William), ingiliz yazarı (Pietersburg, Transvaal 1903). *Turbott Wolfe* (1925) adlı ilk romanı ve *I Speak of Afrika* (Afrika'yı Anlatıyorum) [1927] ile *The Child of Queen Victoria* (Kraliçe Victoria'nın Çocuğu) [1933] adlı hikâye kitaplarıyle ingiliz afrika edebiyatını büyük ölçüde etkiledi. Çok çeşitli türde (roman, hikâye, bir otobiyografi, birçok şiir kitabı) eser verdi. B. Britten'ın müziklendirdiği birçok libretto (*Gloriana,* 1953; *Curlew River* [Curlew Irmağı], 1964) yazdı. Şiirlerini *Collected Poems*'te (Derlenmiş Şiirler) [1960] topladı. (L)

PLOMİDAE çoğl. i. Zool. Bentos veya plankton halinde pek çok türü bulunan rotatorlar sınıfı. (Üç gruba ayrılır: kabuksuz, uzun kirpikli, uzun gövdeli *notommatoidae;* sırt-karın yönünde yassı gövdeli, dikenli kabuklu, körelmiş kirpikli *brachionidae;* torba şeklindeki rotatorlar olan *asplanchnoidae.*) [L]

PLON, danimarka asıllı fransız basımcı ve yayımcı ailesi. PİERRE, Louis XV devrinde Mons'ta yerleşti ve «kralın basımcısı» unvanını aldı. — Torunu PHİLİPPE, 1798'de Paris'e yerleşti, başmürettip oldu. — Oğlu HENRİ (Paris 1806 - ay.y. 1872), Hollanda'da çalıştı, sonra iki kardeşiyle Paris'e gitti ve *Abeilles* basımevini kurdu. — Henri Plon ölünce, yerine EUGÈNE geçti, eniştesi R. Nourrit ile ortak oldu. Kitabevini hep bunların çocukları yönetti. *Plon yayınevi* büyük hatıra dizileri, tarih ve sanat eserleri, yerli ve yabancı romanlar, deneme kitapları yayımlamıştır. (L)

PLONJON i. (fr. *plonger,* dalmak, dalış yapmak'tan *plongeon*). Spor. Futbolda, kalecinin topu yakalamak amacıyle, ellerini öne doğru uzatmış olarak yere yatay bir biçimde yaptığı atlama hareketi. (M)

plumeira

PLOTİNA (Pompeia), Trajanus'un karısı (M.S. 70'e doğr. - 122'ye doğr.). Her yere kocasıyle birlikte giderdi. 117'de kocası Kilikya'da öldüğü zaman, cenazesini getirdi ve iktidarın Hadrianus'a geçmesini kolaylaştırdı. (L)

PLOTİNOS, iskenderiyeli yeni-eflatun'cu filozof (Lykopolis, Mısır M. S. 205'e doğr. - Campania, İtalya 270). 28 Yaşında İskenderiye'de yeni-eflatun'cu filozof Ammonios Sakkas'ın derslerini takip etti. 243'te Persler'in düşüncesini yakından incelemek için, imparator Cordianus'un Şahpur I'e karşı açtığı savaşa katıldı. 244'te Roma'ya gelip yerleşti ve bir felsefe okulunu başarıyle yönetmeğe başladı. Yüksek tabaka ile ve özellikle senato çevresiyle önemli ilivkileri vardı, ön planda gelen kişiler, başta imparator Galianus olmak üzere, derslerini dinliyorlardı. 48 Yaşından itibaren *Ennéades** adı altında toplanan eserlerini yazmağa başladı. Düzeltmeleri Porphyrios yapıyor ve filozof eserlerini yazdıkça onları yayımlıyordu. Plotinos'un temel düşüncesi şudur: Tanrı üç *hipostasis* (oluş, durum) halinde kendini gösterir: ruh, zekâ ve birlik. Bilgi derece derece ilerleyerek, duyulardan ve ruhtan birliğe ulaşır. Filozof, birliğin üstün bilgisine, onun içinde eriyerek ulaşır; bu, aklı aşan bir seziştir ve mistik bir vecit haline benzetilebilir.

Plotinos'un öğretisi esas olarak Eflatun felsefesine dayanır. Diyalektik bakımından Eflatun diyalektiğinin, filozofa «Mutlak İyi»ye ulaşmak için öngördüğü şemayı benimser. Plotinos, Eflatun'culuktan sadece metafiziği ele almıştır: saf bir ahlâk anlayışı ruhun «Tek olan»a yükselmesinin şartıdır. Fakat Plotinos, Eflatun'un filozofu site hayatının merkezine yerleştiren siyasî kaygılarından hiç bir şey almamıştır. Plotinos'un düşündüğü filozof, tam tersine, günlük hayatın kaygılarından kaçmağa bakmalıdır. Plotinos, Campania yakınlarında bulunan eski bir şehrin yıkıntıları üzerinde bir Eflatun sitesi ve orada öğrencileriyle birlikte Eflatun kanunlarına göre bir hayat kurmak istemişti. Fakat, gerçek site ve şehir hayatı dışında kurulacak bu pagan manastıra, içinde filozofların yaşayacağı böyle bir Platonopolis'e imparator izin vermedi.

Yeni-Eflatun'culuğun en üstün temsilcisi olan Plotinos, kelimenin tam anlamıyle bir eflatun'cu değildir: kendini, ta Parmenides'e kadar giderek bütün eski filozofların sözcüsü sayar. Devrinin bütün filozofları gibi, zengin bir geleneğin mirasçısıdır ve belli bir seçmecilik bütün sistemlerde görülür. Plotinos felsefesinin büyük tezleri (Tanrı'nın üç yönlü görünüşü, mutlak tanrısalın sezişle ve mistik anlayışla kavranması) Kilise Babaları denen Hıristiyanlık ulularını kuvvetle etkiledi. (L)

PLOTİNOS'ÇU sıf. (*Plotinos*'un adından *plotinos-çu*). Plotinos'un felsefesiyle ilgil. (L)

PLOTİUS GALLUS (Lucius), romalı retorikçi (M. Ö. II. yy. sonları). Roma'da retorik derslerini, yunanca yerine latince veren ilk öğretmendir. (L)

PLOUG (Parmo Carl), danimarkalı şair (Kolding 1813 - Kopenhag 1894). Gazeteciydi. Siyaset adamı olarak Danimarka'daki liberal harekette önemli rol oynadı. Vatanseverliği dile getiren siyasî şiirleriyle ün kazandı: *Viserog Verse* (Ezgiler ve Mısralar) [1847], *Samlede Digte* (Derlenmiş Şiirler) [1862], *Nye Digte* (Yeni Şiirler) [1883] v.b. (M)

PLOVDİV. Bk. FİLİBE.

PLÖCKEN PASS, Doğu Alpler'de geçit, Carnia Alpleri'nde; 1 360 m. (L)

PLÖREKTOMİ i. (yun. *pleuron,* yan ve *ektome,* çıkarmak'tan fr. *pleurectomie*). Cerr. Plevranın bir kısmını çıkarmak için yapılan cerrahî müdahale. (Plörektomi, irinli müzmin plörezilerde uygulanır.) [L]

PLÖREZİ i. (fr. *pleurésie*). Tıp. Bk. ZATÜLCENP.

PLÖRİT i. (fr. *pleurite*). Pnömoloji. Hafif plevra iltihabı.

— ANSİKL. Pnömoloji. *Plörit* terimi genellikle hafif sızıntılı zatülcenpler için kullanılır; bu çeşit zatülcenp yanlış olarak «kuru zatülcenp» diye anılır ve göğüs dinlendiğinde pleorada sürtünme sesleriyle kendini belli eder. (L)

PLÖRODİNİ i. (fr. *pleurodynie*). Patol. Göğüs kafesi kaslarında veya plevra - altı dokuda duyulan şiddetli ağrı. (Romatizmadan ileri geldiği sanılır. Kan çekici ve ağrı dindirici ilâçlarla tedavi edilir.) [L]

PLÖROKARP sıf. (fr. *pleucarpe*). Arkegonları sapın yanında veya dalların üzerinde olan kara yosunu. *Zt.* AKROKARP. (L)

PLÖROLİZ i. (fr. *pleurolyse*). Cerr. Bk. TORAKOPİASTİ.

PLÖROMİTOZ i. (fr. *pleuromitose*). Biyol. Foraminiferlerde, zooflagellata (trichomonadina, trichoniphina v.b.) ve dinoflagellata v.b. hayvan gruplarında görülen hücre bölünmesi tarzı. (Bu bölünme tarzının belli-başlı özelliği iğ ipliklerinin oluşmaması ve ardıl evrenin [metafaz] olmamasıdır.) [L]

PLÖROPERİKARDİT i. (fr. *pleuropéricardite*). Patol. Akciğerzarı ve perikardın aynı zamanda iltihaplanması. (L)

PLÖROPNÖMONEKTOMİ i. (fr. *pleuropneumonectomie*). Bir zatülcenp sonucunda kalınlaşıp sertleşen akciğerzarları ile akciğer kısmını çıkarma ameliyatı. (L)

PLÖROPNÖMONİ i. (fr. *pleuropneumonie*). Pnömoloji. Akciğerzarının ve akciğerin aynı zamanda iltihaplanması. Bk. ZATÜRREE ve ZATÜLCENP.

— Vet. Bu iltihap, hayvanlarda sık görülür ve çoğu zaman ölümle sonuçlanır. (Geviş-getirenlerde ve domuzlarda, özellikle pastörellozlarda rastlanır.) || *İntanî keçi plöropnömonisi,* özgül bir mikrobun sebep olduğu bulaşıcı hastalık; bu mikrop ültravirüslerin bazı özelliklerini taşımakla beraber, mikroskopta görülebilir ve üretilebilir; *sığır plöropnömonisi*'ni yapan mikroba yakındır. (Daha çok Akdeniz çevresindeki bölgelerde görülür.) || *İntanî at plöropnömonisi.* Bk. *Bulaşıcı* ZATÜRREE. (L)

PLÖRORAJİ i. (fr. *pleurorragie*). Pnömoloji. Plevranın kanaması. (L)

PLÖROSKOP i. (fr. *pleuroscope*). Plevranın içini muayeneye yarayan andoskopik âlet. (Sunî bir pnömotoraks meydana getirildikten sonra plöroskop plevranın içine sokulur; bu âlet sayesinde bazı andoskopik müdahaleler yapılabilir, bridler veya yapışık kısımlar kesilir, dağlanır v.b.) [L]

PLÖROSKOPİ i. (fr. *pleuroscopie*). Pnömoloji. Plevranın plöroskopla doğrudan doğruya muayenesi için uygulanan cerrahî teknik. (L)

PLÖROTİFOİD sıf. (fr. *pleurotyphoïde*). Patol. *Plörotifoid humma,* zatülcenple başlayan tifo. (PLÖROTİFÜS de denir.) [L]

PLÖROTOMİ i. (fr. *pleurotomie*). Pnömoloji. Plevranın ameliyatla açılması. (L)

PLÖROTOTONOS i. (yun. *pleurothen,* yanlamasına ve *tonos,* gerilim'den fr. *pleurothotonos*). Patol. Bir tarafın kaslarında meydana gelen kasılma sonucu, vücudun bir yana bükülmesi; tetanosta görülür. (L)

PLUCHEA i. Almaşık yapraklı, kömeç biçiminde bileşik çiçekli ot veya ağaççık. (Asya, Afrika ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde otuz beş türü yetişir. Bileşikgillerden.) [L]

PLUDUONİS (Vilis), leton şairi (Bauska yakınları 1874 - öl. 1940). İlkokul ve lise öğretmeniydi. Gençliğinde romantizmi benimsedi, daha sonra devrin ilerici düşüncelerini temsil eden «Yeni Akım»a yaklaştı. İlk şiir kitabını (*Pırmie Akordi*) 1895'te yayımladı. Bu kitabı *Divis Pasaules* (İki Dünya) [1899], *Atraitnes Dels* (Dulun Oğlu) [1900], *Uz Salainuo Tali* (Orada, Sonsuz Uzaklıkta) [1911] adlı eserleri takip etti. Öbür eserleri: Birinci Dünya savaşında Litvanya'nın uğradığı zararlardan söz eden iki kitap (*Via Dolorosa* [Acılı Yol], 1818; *No Nakts Lidz Ritam* [Geceden Sabaha], 1921), 15 mayıs 1934 ayaklanması dolayısıyle yazdığı iki şiir v.b. Pluduonis, son yıllarında dinden ilham alan şiirler yazdı. (L)

PLUKENETİA i. (özel i. *Plukenet*'ten). Kulacıklı almaşık yapraklı sarılgan ağaççık, çiçekleri gevşek başak veya salkım durumunda ve bireveiklidir, yaprakların dibinden çıkar. Meyvesi kapsül biçimindedir. Bir düzine kadar türü vardır, hepsi de Güney

Amerika'da yetişir. *Plukenetia volubilis* evlerin etrafında yetiştirilir. (Sütleğengillerden.) [L]

PLUMATELLA i. Zool. Avrupa'da tatlı sularda yaşayan yosunhayvanı. (Phyllactolemata takımından *plumatellidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PLUMBAGİNACEAE çoğl. i. Bot. Bk. DİŞOTUGİLLER.

PLUMBAT i. (fr. *plombate*'tan). Kim. Kurşun dioksitten PbO_2 türeyen tuz: *Sülüğen Pb_3O_4, bir kurşun II plumbattır PbO_2, $2PbO$.* (L)

PLUMBİKLORÜR i. (fr. *plombichlorure*'-den). Kim. Bk. KURŞUN *klorür.*

PLUMBİTLER çoğl. i. (fr. *plombides*'-ten). Kurşun ve kurşun bileşiklerini kapsayan mineral grubu. (L)

PLUMBO—. Bk. PLOMBO—.

PLUMBOFERRİT i. (fr. *plumboferrite*). Miner. Formülü PbO, $2Fe_2O_3$ olan tabiî kurşun ve demir çift oksidi; romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

PLUMBOJAROSİT i. (fr. *plumbojarosite*). Miner. Tabiî demir ve kurşun bazik sülfatı. (L)

PLUMBOKALSİT i. (fr. *plumbocalcite*). Miner. Tabiî kurşun ve kalsiyum karbonat; kalsit gibi romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

PLUMBONAKRİT i. (fr. *plumbonacrite*). Miner. Saf olmayan hidroserüzit çeşidi. (L)

Plumed Serpent (THE) [*Tüylü Yılan*], David Herbert Lawrence'ın romanı (1926). Lawrence en önemli eserinin bu roman olduğunu söylerdi. Yazar bu romanında, o devir Meksika'sının renkli bir tablosunu çizer, Aztek'lerin dininden söz eder ve eserin başlıca kişileri olan Ramon ile Cipriano'nun iki eski tanrının (Quetzalcoatl ve Huitzilopochtili) dinini yeniden nasıl yaşatmağa çalıştıklarını anlatır. (L)

PLUMERİA i. (fransız botanikçisi Charles *Plumier*'nin adından). Anayurdu Tropikal Amerika olan ağaç veya ağaççık; görünüşü güzel, odunu yumuşak, yaprakları büyük ve almaşık, çiçekleri tepede bürçük halindedir; çiçeğinin kokusu da meyvesininki gibidir. (Zakkumgillerden.)

— ANSİKL. *Plumeria*'nın özsuyu zehirlidir veya böyle olduğu sanılır; bunun siğile karşı etkili olduğu söylenir. Plumeria'nın kırk kadar türü bilinir; bazıları beyaz, bazıları kırmızı çiçeklidir; bunların bir kısmı Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. (L)

PLUMER OF MESSİNES (Herbert Charles Onslow PLUMER, birinci — vikontu), ingiliz mareşali (Torquay 1857 - Londra 1932). 1886'da orduya girdi. Sudan (1898) ve Boer (1899) savaşlarına katıldı. 1915'ten 1918'e kadar V. İngiliz kolordusu, sonra II. İngiliz ordusu kumandanlığında bulundu. Bu arada, kısa bir süre için, İtalya'daki İngiliz kuvvetlerinin başına geçti. Almanya'daki İngiliz İşgal bölgesinin birinci kumandanı (1918-1919), sonra Malta valisi oldu (1919-1925). Son görevi Filistin Yüksek komiserliğiydi (1925-1928). [L]

PLUMET (Charles), fransız mimarı (Cirey-sur-Vezouze, Meurthe-et-Moselle 1861 - Paris 1928). Paris'te (evler, köşkler) ve Neuilly'de (Avenue Malakoff, rue de Tocqueville) mimarî üslûba yenilikler getiren binalar yaptı. Çağdaş Süsleme Sanatları Milletlerarası sergisinin (Paris, 1925) pavyonlarını hazırlayan başlıca mimarlardandı. (M)

PLUMİER (Charles), fransız gezgini ve botanikçisi (Marsilya 1646 - Puerto de Santa Maria, Cadiz yakınları 1706). Kralın botanikçisi olarak Antiller'de ve Güney Amerika'da birçok inceleme gezisi yaptı. Eserleri: *Nova Plantarum Americanarum Genera* (Amerika'da Yeni Bitki Türleri) [1703]; *Traité des Fougères de l'Amérique* (Amerika Eğreltiotları Üstüne İnceleme) [1705]. (L)

PLUMİER (Pierre Denis), flaman heykeltıraşı ve gravürcüsü (Anvers 1688 - Londra 1721). Paris akademisine devam etti (1708). Brüksel'de (Brüksel belediyesindeki nehir tanrısı heykeli, Notre - Dame kilisesindeki Spinola ailesinin heykeli), daha sonra Londra'da çalıştı. Delvaux ve Verhaegen'i yetiştirdi. (L)

PLUMOZİT i. (fr. *plumosite*). Miner. Tabiî kurşun ve antimon sülfür; jamesonit'e benzer. (L)

PLUM-PUDDİNG i. (ing. *plum*, erik ve *pudding*, pasta'dan). İçinde un, kemik iliği, erik ezmesi veya üzüm, limon kabuğu, yumurta, pudra şekeri, tuz, süt, ekmek içi, rom veya şarap bulunan suda veya fırında pişirilen pasta. (L)

PLUMULARİA i. Zool. Bütün denizlerde yaygın, çok sayıda bireyden kurulu koloniler halinde yaşayan hidra. (L)

PLUNKET (Olivier), irlandalı katolik din adamı (Loughcrew, Meath, 1629 - Londra 1681). Armagh piskoposu ve İrlanda başpiskoposuydu (1669); Titus Oates*in hakşız iftiralarına kurban olanların en ünlüsüdür. (L)

PLUNKETT (sir Horace), irlandalı siyaset adamı (Sherborne House, Gloucestershire 1854 - Weybridge 1932). Lord Dunsany'nin oğlu. Tarımın gelişmesiyle ilgilendi ve bu konudaki görüşünü parlamentoda savundu. Kooperatifçiliğe yardım etmek için 1894'te İrish Agricultural Organization society'yi (İrlanda Tarım Organizasyonu derneği) kurdu. İrlanda'da Kalabalık Bölgeler bürosu komiseri (1901), İrlanda Anayasa meclisi başkanı (1917-1918) ve bağımsız İrlanda devletinin senatörü oldu. (L)

PLUTARKHOS, yunan yazarı (Khaironeia, Boiotia M.S. 50 - ay.y. 125). Yazılarından anlaşıldığına göre, ticaret yoluyle zenginleşmiş bir ailenin çocuğudur. İlk eğitimini doğduğu şehirde yaptı. Yirmi yaşına doğru Atina'ya gitti. Orada hitabet ve bilim dallarında yetişti. Sonra işleri dolayısıyle ve görgü sahibi olmak için gezilere çıktı. Korinthos'ta vatandaşları onu milletvekili seçtiler; bu sıfatla Akhaia prokonsülüne katıldı. Mısır'a ve birçok defa Roma'ya gitti. Orada imparator Vespasianus zamanında uzunca bir süre kalarak yunanca konferanslar verdi. İtalya'nın bir kısmını dolaştı. Nihayet Khaironeia'ya döndü, ölünceye kadar orada yaşadı. Plutarkhos bütün aile erdemlerine sahip örnek bir kimseydi. Karısı Timoksena'ya ve oğullarına felsefe öğretiyordu. Bilgi ve görgü sahibi nazik ve sevimli insanlardan kurulu bir dost çevresinde yaşadı. Delphoi'deki din adamları topluluğu mensuplarındandı. İmparator Trajanus'tan konsüllük unvanı aldığı da sanılır. Çeşitli konular üstünde çok sayıda eseri vardı. Bunların çoğu kaybolmuş, bazıları parçalar halinde kalmış, bazıları da kısaltılmıştır. Buna karşılık çok sayıda yabancı eser Plutarkhos'un eserleri arasına sokulmuştur. Eserleri iki bölüme ayrılır: 1. *Bioi Paralleloi* (Paralel Hayatlar). Bu yazıları, erdemlere samimî olarak bağlı bir ahlâkçının ve usta bir tarihçinin kaleminden çıktığı için büyük ün kazandı; 2. *Ethika* (Ahlâk Eserleri), çeşitli konularda çok değişik eserleri biraraya toplar: bu tür yazılarında Plutarkhos derin bir felsefeci olarak değil, genel fikirleri açıklıkla ve ustalıkla toparlayarak sunan dikkatli ve meraklı bir fikir adamı olarak görünür. Bütün eskiçağ yazarları arasında Rönesans devrinde en fazla tutulanı Plutarkhos'tu. Amyot'nun fransızca tercümesi, *Bioi Paralleloi*'nin Avrupa'da tanınmasına imkân verdi. (L)

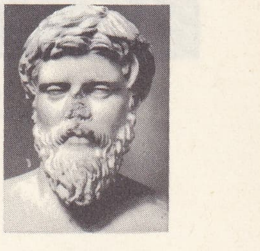

PLUTARKHOS
Delphol müzesi

PLUTEUS i. Zool. Denizkestanelerinin kurtçuğu. (Bu kirpikli ve mikroskopik kurtçuk denizin yüzüne yakın yüzer; kalkerden çok nazik bir iskeleti bulunan uzun kolları vardır. Pluteus'un içinde asıl denizkestanesinin basit taslağı oluşur; denizkestanesi belli bir evreye gelince pluteus çözülür, içindeki hayvan serbest kalır, dibe düşerek büyümeğe başlar. Yılanyıldızlarının kurtçuğu bundan biraz farklıdır, ona *ofiyopluteus* denir.) [L]

PLUTOKRASİ i. (yun. *plutos*, zenginlik ve *kratos*, iktidar > *plutokratia*, zenginlerin iktidarı'ndan fr. *ploutocratie*). Zenginlerin yönetimi; zenginlerin yönettiği bir ülke veya devlet. (ML)

PLUTON. Yun. ve Rom. mit. Ölüler hükümdarı tanrı Hades'in adlarından biri. Daha sonra verilen bu ad, tanrının korkunç yanından çok, insancıl yanını belirtir; Pluton, bir yeraltı tanrısı olarak toprağın bereketine hükmederdi. Romalılar Saturne ile Ops'un oğlu olduğunu söylerlerdi. Roma Afrikası dışında, kültüyle ilgili eserler yoktur ve ikonografideki tipi oldukça belirsizdir.

— İkonogr. Tanrı Pluton, Vulci ve Ruvo'-nun vazolarında temsil edilir. Borghese villasındaki heykelde, asık yüzlü, sakallı, elinde cehennem asasını tutan, tahtına kurulmuş, ayaklarının dibinde de Kerberos'un yattığı bir tanrıdır. Bazı tasvirlerde arabasıyle Prosperipine'i kaçırırken de gösterilir. (L)

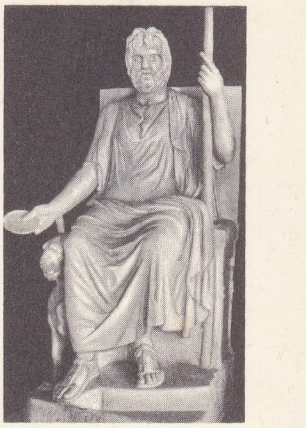

PLUTON
Bryaksis'in (IV. yy.) yaptığı sanılan heykeli
Borghese villası, Roma

PLUTONİUM i. (yun. özel ad *Pluton* > *plutonion*'dan fr. *plutonium*). Esk. Rom. İçinden kötü dumanlar çıkan ve Cehennemin girişi sayılan bazı mağaralara verilen ad. (L)

PLUTOS. Yun. mit. Zenginlik tanrısı. Demeter ile İasion'un oğlu. Önceleri tarım zenginliğinin timsaliydi: sürülmüş bir tarlada doğduğu söylenirdi. Çok zaman bir çocuk olarak tasvir edildi ve Plûton ile karıştırıldı. (L)

Plutos, Aristophanes'in komedisi (M. ö. 388). Şairin sanatında bir merhale ve bir *orta komedi* örneğidir. Yoksul Khremylos, talihin hiç bir zaman dürüstlüğü mükâfatlandırmadığını görerek, zengin olmak için doğru yoldan ayrılmak mı gerektiğini sormak üzere Apollon kâhinine gider. Kâhin ona, karşısına çıkacak ilk kimseyi evine götürmesini söyler. Khremylos'un karşısına ilk olarak, dürüst insanların elinden tutmasını önlemek için Zeus tarafından gözleri kör edilen zenginlik tanrısı Plutos çıkar. Khremylos onu Asklepieion tapınağına götürür ve gözlerinin açılmasını sağlar. Böylece de iyi insan zengin olur, *sykophantes* her şeyini kaybeder ve insanlar tarafından artık önemsenmeyen tanrılar da hırslarından çatlarlar. (L)

PLÜCKER (Julius), alman matematikçisi ve fizikçisi (Elberfeld 1801 - Bonn 1868). Berlin (1832), Halle (1834), Bonn (1836) üniversitelerinde matematik ve fizik dersleri verdi. Analitik geometride koordinat kavramını genişleterek kullanan odur (homogen, teğetsel koordinatlar ve Plücker koordinatları). Fizikte, Hittorf ile birlikte seyreltilmiş gazların tayflarını inceledi (1865); katot ışınlarının meydana getirdiği flüoresansı ve katot ışınlarının magnetik alanda sapmalarını gözlemledi (1868). [L]

Plücker formülleri, cebirsel bir eğrinin iki katlı noktalarının, yani dönüm ve bü-

plüviyometreler

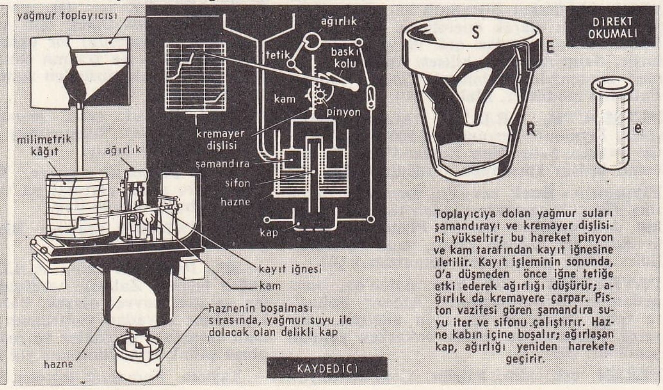

Foto. Viollet, G.F.N. (LAROUSSE)

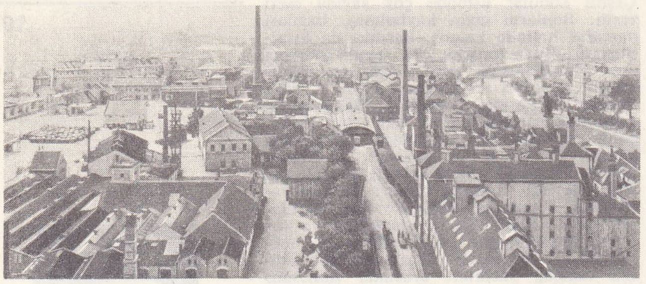
PLZEN bira fabrikaları

küm noktalarının sayısını eğrinin basamağına ve sınıfına bağlayan formüller: *d* ikikatlı noktaların sayısı, *r* dönüm noktalarının sayısı, *i* büküm noktalarının sayısı, *c* eğrinin sınıfı, *m* eğrinin basamağı olduğuna göre, Plücker formülleri şunlardır:

$$c = m\,(m\text{-}1) - 2\text{-}d - 3r$$
$$i = 3m\,(m\text{-}2) - 6d - 8r.$$

(L)

Plücker koordinatları. Mat. *Bir doğrunun Plücker koordinatları,* bu doğrunun taşıdığı herhangi bir kayan vektörün, koordinat eksenleri üzerindeki üç bileşeni ile bu eksenlere göre üç momentinin cümlesi; bu doğrunun herhangi iki noktasının homogen koordinatları yardımıyle oluşan matrisin ikinci basamaktan altı determinantı. (Homogen olan bu koordinatlar, homogen ve ikinci dereceden bir bağıntıyı doğrular.) [L]

PLÜMBİKON i. (tes. edil. ad). Elektron. Görüntü analizleyici elektron lambası; çalışma ilkesi vidikon'unkine benzer, fakat etkinleştirilmiş kurşun oksitten meydana gelen fotodirençli yüzeyi, ışık tayfının en uzun dalga boylarına karşı yüksek bir duyarlık gösterir. (L)

pnom

PLÜRALİZM i. (fr. *pluralisme*'den). Fels. Bk. ÇOKÇULUK.

PLÜTON, Güneş sisteminden gezegen; 1930 yılında keşfedilen ve Neptün'ün çok uzağında bulunan bu gezegenin astronomik elemanları, henüz çok büyük bir kesinlikle hesaplanamamıştır.

Çeşitli gözlemlerin sonuçları Neptün'ün ötesinde daha bir veya birkaç gezegenin bulunabileceği düşüncesini uyandırmıştı. 1915'te amerikalı astronom P. Lowell, Le Verrier'nin metotlarına benzer yollardan hareket ederek, varsayılan bir gezegenin elemanlarını açıkladı. Arizona'daki rasathanesinde sistemli fotoğraf araştırmalarına girişti ve 13 ocak 1930'da Clyde Tombaugh adlı genç bir asistan, İkizler takımyıldızından alınan klişelerde, çok az ışıklı, bilinmeyen bir gökcismi keşfetti; bu gökcismi, varsayılan gezegen için ileri sürülen konuma yakın bir yerde bulunuyordu.

SAYISAL BİLGİLER
(*değerler henüz kesin değildir*)

dolanım süresi	yıldız*	249 yıl, 21 gün	
	ve kavuşum dolanımı	.366,2 gün	
yörünge elemanları . .	yarı büyük eksen	36,9 (Yer=1)	
	eğiklik	17°7′	
	dışmerkezlik	0,25	
Güneş'e uzaklık . . .	en büyük . . .	49,55	Y e=1 r
	en küçük . . .	29,55	
Yer'e uzaklık . . .	en büyük . . .	50,55	
	en küçük . . .	28,55	
ortalama görünür çap. . . .		.0″,23	
ekvator çapı		yaklş. 5 900 km	
kütle	Güneş=1 .	1/3 330 000	?
	Yer =1 .	0,1	

(L)

PLÜTONİZM i. (fr. *plutonisme*'den). Jeol. Kayaların yalnız yerin derinliklerindeki sıcaklığın etkisiyle oluştuğunu savunan, geçerliğini yitirmiş nazariye. (L)

PLÜTONYUM i. (Güneş sisteminde Neptün'den sonra gelen *Plüton* gezegeninin adından fr. *plutonium*). Atom numarası 94 olan uranyum ötesi element, neptünyum çekirdeğinin kendiliğinden beta taneciği fırlatmasıyle meydana gelir.

— ANSİKL. *Plütonyum,* çok radyoaktif bir element olduğu için tabiatta bulunmaz; 238 numaralı izotopu, 1940'ta amerikalı Seaborg tarafından uranyum'un dötonlarla bombardımanından elde edilmişti. 239 Numaralı izotopu atom pillerinde daha kolay elde edilir: bir «yavaşlatıcı» ile yavaşlatılan nötronlar uranyum 238 tarafından soğurulunca, sırasıyle uranyum 239, neptünyum 239 (her ikisi de kararsızdır) ve plütonyum 239 meydana gelir. Devri 24 000 yıl olan bu radyoaktif element, yavaş nötronların etkisiyle uranyum 235 gibi fisyona uğrar. Plütonyum, atom bombalarının ve bazı atom pillerinin yapımında kullanılır. Piller içinde plütonyum oluşumu başlangıçta fisyona uğrayan malzeme tüketiminin bir kısmını karşılar. (L)

PLÜVİYOMETRE i. (fr. *pluviomètre*'den). Atmosferden belirli bir yere düşen yağış miktarını ölçmeğe yarayan âlet. || *Plüviyometre kesiti,* plüviyometrede toplanan su sütununun milimetre cinsinden yüksekliği.

— ANSİKL. İki tip *plüviyometre* vardır: birinde yağış miktarı doğrudan doğruya okunur; öteki toplayıcı - kaydedicidir. Doğrudan okumalı plüviyometrede, üzerine bir E hunisi yerleştirilmiş bir R kabı vardır; kenarı keskin olan huninin yağış toplayan S kesiti bilinir. R'de toplanan su her iki saatte bir kesiti S'nin kesitinden on kat küçük olan derecelendirilmiş bir *e* deney kabına alınır. Kabın 1 sm'lik su yüksekliği 1 mm yağışı gösterir. Böylece okuma çok kesindir (mm'nin 1/10'i). Kaydedici plüviyometreler ya *ağırlık* veya *yüzdürme* ilkesine uyar. Ferguson tipinde (A.B.D.'de kullanılır), hunide toplanan su, bir yay üzerine yerleştirilmiş tablada toplanır. Tablanın yer değiştirmesi, saat hareketiyle dönen tambur üzerine bir eğri çizen mürekkepli ucu harekete geçirir. Böylece belirli bir dönemde düşen yağış miktarı farklar hesaplanarak bulunur. Eğrinin yatay kısımları, yağışlar arasındaki kuru dönemlere tekabül eder. Hellmann tipinde (Almanya'da kullanılır), toplanan su, mürekkepli ucu harekete geçiren bir mantarı yükseltir.

Plüviyometreler, ayrım yapmaksızın, bütün atmosfer sularını çeşitli şekilleriyle (sis, sağanak, kar v.b.) toplar. Milimetre cinsinden ölçülen toplama *yağış* adı verilir. Yani, kar ve dolu, erimelerinin sonucu oluşan sıvı kesitle belirtilir. Toplayıcı dağ plüviyometrelerinde karın sürekli olarak ergimesini sağlayan ve bir yandan dolmayı bir yandan da buharlaşmayı azaltan birçok tertibat vardır. (L)

PLÜVİYOMETRİ i. (fr. *pluviométrie*). Yağmurların uzay ve zaman içindeki dağılımını inceleyen iklimbilim dalı. (Bk. YAĞMUR ve PLÜVİYOMETRE.) [L]

PLYMOUTH, Büyük Britanya'da (Devonshire) liman şehri, Plymouth Sound'un halici kıyısında; 210 000 nüf. XVI. yy.da bir manastır çevresinde gelişen Plymouth, XVI. yy.da bir ticaret limanı olarak hızla kalkındı. XVII. yy. sonunda, yakınında bir askerî üs (Devonport) kuruldu ve ticaret limanının yerini aldı. Fakat Plymouth hâlâ balıkçı ve yolcu limanı olarak önemli rol oynar. 1941 Bombardımanlarından çok zarar gören şehirde, Saint-Andrews kilisesi (XV. yy.) hemen tamamıyle yıkılmıştır. Gemi yapımı. Patlayıcı maddeler. Makine. (L)

PLYMOUTH, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Plymouth koyunda; 6 500 nüf. Turistik merkez. Şehir New England'daki ilk devamlı tesisin kurulduğu yerdedir (1620). [L]

Plymouth - Rock tavuğu, amerikan tavuk ırkı. (Birçok çaprazlanmadan türeyen bu ırkın çok çeşitleri vardır; Plymouth - Rock tavukları iri, sağlam yapılı, uzun ve biçimlidir; çabuk gelişir, çok yumurtlar.) [L]

PLYNTERİA i. Esk. Yun. Atina'da, thargelion'da (mayıs-haziran), Athena Polias'ın tahta heykelini bir âyin alayıyle getirerek Phaleron'da denize sokarken yapılan şenlikler. (L)

PLZEN, esk. alm. **Pilsen,** Çekoslovakya'da şehir, Batı Bohemya'nın merkezi, Bohemya'nın yüksek havzalarından birinin ortasında; 140 200 nüf. Plzen'in güneyinde büyük ormanların (Brdy'ler ormanı), dolaylarında da demir filizinin bulunması, şehirde çok erken bir tarihte küçük metalürji sanayiinin kurulmasına yol açtı; modern çağda Avusturya - Macaristan imparatorluğu için demiryolu malzemesi ve silâh imal eden büyük tesisler (Şkoda fabrikaları) kuruldu. İkinci Dünya savaşından sonra devletleştirilen Plzen fabrikaları Avrupa'nın en büyük ve en çeşitli metalürji tesislerinden biridir. Fakat şehir ayrıca bira fabrikaları ve porselenleriyle de dünyaca tanınmıştır. Plzen'in merkezinde eski anıtlar, XV.yy.dan kalma bir kilise, rönesans ve barok üslûbunda konaklar vardır. Şehir, sanayinin gelişmesine bağlı olarak hemen hemen düz bir alanda büyük bir hızla genişlemiştir.

— Tar. XIII. yy.da kurulan ve alman kolonları yerleştirilen Plzen, Hus'çu savaşlar boyunca katolik direnmesinin merkezi oldu (1597) ve 1618'de Mansfeld tarafından alındı. 18 Nisan 1945'te III. Amerikan ordusunun Çekoslovakya'da ulaştığı en son nokta olan şehri, Amerikalılar Yalta antlaşması uyarınca aldıkları emirle boşalttılar. (L)

Pm, *prometeyum*'un kimyasal sembolü. (L)

PNEODİNAMİK i. (yun. *pnein,* solunum ve *dynamis,* kuvvet'ten fr. *pnéodynamique*). Fizyol. Solunumun fizik mekanizma bakımından incelenmesi. (L)

PNEUMA i. («soluk» anlamında yun. k.). Fels. Stoa'cıların beşinci unsur olarak düşündükleri ruhsal ilkeye verilen ad. (L)

PNEUM(O)— veya **PNÖM(O)—,** yun. *pneuma,* soluk veya *pneumon,* akciğer'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PNEUMODERMA i. Denizlerde yaşayan yüzgeçayaklı yumuşakça. (*Pneumodermatidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Pneumoderma,* iğ biçiminde uzun gövdeli, çıplak ve küçük bir hayvandır; üzerinde dokunaçlar bulunan ağzı bir kıvrımla örtülüdür. Boynunun her iki yanında geniş ve değirmi bir yüzgeç yer alır. Vücudun arka kısmı küttür ve üzerinde küçük solungaç uzantıları vardır. Sürüler halinde yaşar, hızlı yüzer ve ilkel ayaklarının yardımıyle katı cisimlere (kayalar, mercanlar v.b.) tutunabilir. (L)

PNEUMODERMATİDAE çoğl. i. Yüzgeçayaklı yumuşakçalar familyası; *pneumodermopsis, pneumoderma* v.b. cinslerini kapsar. (L)

P-NİLPOTENT sıf. (fr. k.). Mat. *P*'inci kuvveti (A^p) sıfır olan bir A kare matrisi için kullanılır. (L)

PNOM i. Kamboçluların törenlerde, saç tuvaletlerinin üstüne yerleştirdikleri piramit biçimli süs. (L)

PNOM PENH. Bk. PHNOM PENH.

PNONG'LAR, Kamboç'ta dağlı halk; yaklaşık olarak 50 000 kişi olan Pnong'lar Vietnam Moi'leriyle aynı gruptandır. Genellikle Mekong'un doğusunda, Laos sınırı yakınındaki bölgede yaşarlar. (L)

PNÖMALERJEN i. (fr. *pneupmallergène*). Patol. Solunum organında etki gösteren alerjen. (L)

PNÖMARTROZ i. (fr. *pneumarthrose*). Radyografi yapabilmek için sunî olarak (msl. kalça çıkığında) bir eklem boşluğuna gaz verilmesi veya travma sonucunda meydana gelen kırık yüzünden aynı boşluğa hava girmesi. (L)

PNÖMATİK sıf. (yun. *pneum,* nefes'ten fr. *pneumatique*). Sıkıştırılmış hava ile çalışan: *Pnömatik çekiç.*

— Fels. *Pnömatik felsefe,* Valentinus'çu gnostiklere göre, pleroma'ya varmağa çalışanların bağlı olduğu ilke.

— Fiz. *Pnömatik makine.* Bk. *Hava* BOŞALTMA *makinesi.*

— Sil. *Pnömatik top,* A.B.D.'de 1883'e doğru teğmen Zalinski tarafından icat edilen ve itici kuvvet olarak, barut yerine sıkıştırılmış havadan yararlanan silâh. (Kullanılmasındaki güçlükler ve menzilinin kısa oluşu çabuk terkedilmesine yol açtı.)

— Taşıma. *Pnömatik taşıyıcı,* toz veya ta-

Foto. Centropresse, Verger-Multiphoto (LAROUSSE)

ne halindeki bir katı maddenin esnek veya sert borular içinde bir akışkan (genellikle hava) akımıyle sürüklenmesi ilkesine dayanan âlet veya sistem. (Bu taşıma usulü özellikle çimento gibi toz maddeleri ve küçük taneli tahılları gemilere, kamyonlara, konteynerlere veya silolara, mağazalara yükleyip boşaltmakta kullanılır.) || *Pnömatik palanga.* Bk. PALANGA.

◆ İ. Hareketleri açısından gazları inceleyen bilim: *Gazların akış teorisi pnömatiğin bir bölümüdür.* (L)

PNÖMATOFOR i. (fr. *pneumotophore*). Zool. Sifonoforlarda yüzme organı ödevi gören hava kesesi. (Hayvan bu organı, içine gaz doldurup boşaltarak suda aşağı inip çıkmak için kullanır.) [L]

PNÖMATOLİT i. (fr. *pneumatolyte*). Jeol. Pegmatitlerin katılaşması sırasında mağmadan ayrılan, mineralleştirici unsurlar bakımından zengin sıvı veya damıtma ürünü. (L)

PNÖMATOLİTİK sıf. (fr. *pneumatolytique*). Jeol. Mineralleştirici sulu damıtma ürünlerinin sıcaklığından daha yüksek bir sıcaklıkta, pegmatitlerden yayılan ve minerallerin billûrlaşmasına yol açan sıcak akışkanlar etkisiyle pegmatitler yakınında meydana gelen mineralleşmiş bir yatak için kullanılır.

— ANSİKL. *Pnömatolitik yataklar* 400°C'-ın üstündeki sıcaklıklarda meydana gelir. Bu sıcaklık, basınç altındaki sulu damıtma ürünlerinin kritik noktasıdır. Pnömatolitik yataklar arasında, kalaylı kuvars damarları, kuvars gangli volfram, molibdenit damarları ve kalaylı grayzenler sıralanabilir. (L)

PNÖMATOLİZ i. (fr. *pneumatolyse*). Jeol. İnorganik maddelerin değişiminde ve billûrlaşmasında, mineralleştirici etkenlerin, yani yer altındaki buhar ve gazların olaya karışması. Bunun sonucunda, içkayalar, özellikle granülitler ve pegmatitler, flüorlu veya borlu bazı mineraller (turmalin, zümrüt, topaz v.b.) meydana gelir. (L)

PNÖMATOLOJİ i. (fr. *pneumatologie*). İlâhiy. ve Fels. Ruhsal varlıklar bilimi (özellikle gnostisizm'de ve Leibniz'çilikte). [L]

PNÖMATOMETRE i. (fr. *pneumatomètre*'-den). Fizyol. Akciğerlerin soluma gücünü ölçmeğe yarayan cihaz. (L)

PNÖMATORAŞİS i. (fr. *pneumatorachis*). Patol. Omurga kanalı içinde gaz bulunması. (L)

PNÖMATOSEL i. (fr. *pneumatocèle*). Patol. Organlar arasında veya bazen bunların özekdokusunda gaz toplanması. Bk. AMFİZEM ve PNÖMATOZ. (L)

PNÖMATOZ i. (fr. *pneumatose*). Patol. Tabiî boşluklarda, organlarda ve dokularda gaz birikmesiyle ortaya çıkan hastalık. || *Mezenter pnömatozu,* incebağırsağın yüzeyine veya mezenter içine dağılmış küçük saydam keseciklerle beliren bozukluk. (MEZENTER AMFİZEMİ. GAZLI MEZENTER KİSTLERİ adlarıyle de anılır.)

— ANSİKL. *Pnömatoz* eskiden hekimlikte oldukça büyük bir rol oynardı, çünkü tabiî boşluklarda ve dokularda gaz birikmesine yol açan sebepler iyi bilinmiyordu. Gaza, özellikle midede (aerofaji) ve bağırsakta (aerokoli) rastlanır; buralarda rastlanması alelâde bir olaydır. Buna karşılık plevrada (pnömotoraks), karınzarında (pnömoperituan), deri altında (derialtı amfizemi) veya organlarda (pnömatosel) gaz bulunması daima anormal bir olaydır; bu durumlarda ya tedavi amacıyle hava verilmiştir ya da bir delinme, bir tıkanma veya havasızyaşar bir mikrobun yaptığı iltihap sonucudur. *Mezenter pnömatozu* bu son sebepten ileri gelir. (L)

PNÖMATÜRİ i. (fr. *pneumaturie*). Siyekten aynı zamanda gaz ve sidik çıkması. (L)

PNİM (O)—. Bk. PNEUM (O)—.

PNÖMOANTERİT i. (fr. *pneumo-entérite*). Vet. *Bulaşıcı domuz pnömoanteriti,* şimdi bulaşıcı pnömoni, intanî bağırsak iltihabı diye ayrı adlarla tanınan birçok hastalığı ifade eden eski terim.

— ANSİKL. *Domuz pnömonisi*'nin mikrobu *Pasteurella multacida*'dır; hastalık doğrudan doğruya meydana gelebileceği gibi domuz vebasının bir komplikasyonu olarak da ortaya çıkabilir. Pasteurella sağlam hayvanlarda çürükçül olarak yaşar, ancak hayvanın vücut direnci azaldığı zaman (septisemi besin dengesizliği, sağlığa uygun olmayan yerde yaşama) hastalığa sebep olur. Sülfamitler ve antibiyotikler değişik sonuçlar verir. İntanî bağırsak iltihabı (paratifoz, salmonelloz) *Salmonella suipestifer*'den ileri gelir, bulaşıcı pnömoniye yol açan aynı şartlarda görülür; iki hastalık birarada da görülebilir. (L)

PNÖMOBASİL i. (fr. *pneumobacille*). Bakteriyol. Birçok iltihaplı hastalığın etkeni olan kokobasil; bronkopnömoni, zatülcenp, peritonit, otit ve anjinin gerçek etkenidir; zatürreede ancak ikinci derecede rol oynar. *Eşanl.* FRİEDLANDER PNÖMOBASİLİ.

— ANSİKL. 1882'de Friedlander tarafından bulunan *pnömobasil,* kısa çomaklar veya kokobasil şeklinde görülür. Balgamda, irinde, kanda bulunur; baz boyalarla boyanır fakat Gram almaz. Havasız yaşayabilir ve her ortamda üretilebilir. (L)

PNÖMOBASİLEMİ i. (fr. *pneumobacillémie*). Patol. Kanda pnömobasil bulunmasıyle meydana gelen genel intan. (L)

PNÖMODİNAMOMETRE i. (fr. *pneumodynamomètre*). Soluk alırken ve verirken akciğerlere giren ve çıkan havanın miktarını ölçmeğe yarayan cihaz. Bk. SPİROMETRE. (L)

PNÖMOFRAFİ i. (fr. *pneumographie*). Fizyol. Solunum hareketlerinin grafikle incelenmesi. (L)

PNÖMOFTİZYOLOJİ i. (fr. *pneumo-phtisiologie*). Tıp. Bk. AKCİĞER *veremi ilmi.*

PNÖMOGRAF i. (fr. *pneumographe*). Fizyol. Solunum hareketleri sırasında göğüs kafesinin çapında meydana gelen değişiklikleri gösteren cihaz; Marey tarafından geliştirilmiştir. (L)

PNÖMOKOK i. (fr. *pneumocoque*). Bakteriyol. En sık görülen zatürree mikrobu.

— ANSİKL. *Pnömokok,* 1881'de Pasteur tarafından bulunmuş ve hemen hemen aynı zamanda (1884) Talamon ve Fraenkel tarafından incelenmiştir; bir ucu mum alevi şeklinde ince uzun, yumurtamsı bir kokustür; çoğu zaman bir kapsülle çevrilidir; ikişerli veya dörderli kümeler halinde bulunur. Kolaylıkla boyanır ve Gram alır: çürükçül bir mikroptur; sıhhatli kimselerde, tükürük ve sümükte rastlanır. Patojen hale gelince sadece had zatürreeye sebep olmaz, bronkopnömoni, irinli zatülcenp, menenjit, peritonit, perikardit gibi birtakım başka hastalıklara da yol açar. Çıkış mikrobu olarak, mevsim hastalıkları ve özellikle grup komplikasyonlarında çok büyük bir rol oynar. Grip virüsü sinir sistemine yerleşip bu sistemi zayıflattığından, o ana kadar çürükçül olan pnömokoklar muhtemelen bünye direncinin azalmasından yararlanarak, hastalık yapma gücü kazanır. (L)

PNÖMOKOKSEMİ i. (fr. *pneumococcémie*). Patol. Pnömokokun defalarca kana geçmesinden ileri gelen ağır rahatsızlıklarla birlikte görülen septisemi. (L)

PNÖMOKOKSİ i. (fr. *pneumococcie*). Patol. Pnömokoklardan ileri gelen hastalıkların tümü. (Başlıcaları şunlardır: *zatürree, zatülcenp, andokardit* ve *perikardit, menenjit, artrit, otit, nefrit, parotonit, parotidit, septisemi.*) [L]

PNÖMOKONYOZ i. (fr. *pneumoconiose*). Pnömoloji. Havada bulunan tozların ve katı parçacıkların (kömür, silisyum, çeşitli maden parçacıkları, kil tozları, duman v.b.) solunulması ve akciğere yerleşmesi sonucu meydana gelen çeşitli bozukluklara verilen ad.

— ANSİKL. *Pnömokonyoz*'lar silisyum tozundan (silikoz), berilyum tozundan (berilyoz), kömür, demir, baryum tuzları, kalay, çinko v.b. tozlarından ileri gelebilir. En ince parçacıklar solunum organının derinliğine girer, hava peteklerine kadar ulaşır; orada, histiositler tarafından yutulur; bu arada histiositlerde ve etraftaki bağdokusunda iltihabî tepkiler yaratan bozukluklar meydana getirir. Bağdokusunda oluşan granülomlar fibroza dönüşmeğe başlar, bronş alanlarına ve ince atardamarlara yayılır; böylece bronş alanlarıyle ince atardamarlar telsel bir bağdokusu ile çevrilmiş olur. Bunun sonucu ince bronş ve atardamarlar daralır, hava ve kan dolaşımı zorlaşır. Bu bozukluklara ek olarak ikincil emfizem lezyonları ve yeni iltihaplanmalar sık görülür. Had nöbetlerle birlikte veya nöbetsiz gelen ilerleyici nefes darlığı, bronşit veya bronkoalveolit belirtileri bu hastalığın klinik işaretleridir; bunlardan başka, akciğer atardamarında dolaşım zorlaştığından, kalbin sağ tarafında bozukluklar meydana çıkar (sağ karıncık fazla yüklenip yorulur, daha sonra da sağ karıncık yetersizliği belirir.)

Tozlarla sık teması olmayan hastalarda teşhis çoğu zaman zordur. Teşhis koyarken, akciğer sklerozunun basit veya tüberküloz şekilleri hesaba katılmalı veya ön planda gelen işaretler kalple ilgiliyse sağ karıncığın zorlanmasındaki başka sebepler de dikkate alınmalıdır. Hasta tozlar içinde çalışmış veya çalışmaktaysa, genellikle bir pnömokonyoz ihtimali düşünülür; fakat bu takdirde doğacak olan kanunî sonuçlar (meslek hastalığı) teşhis koymayı çok nazik bir mesele haline getirir. (L)

PNÖMOLİT i. (fr. *pneumolite*). Bk. AKCİĞER *taşı.*

PNÖMOLOG i. (fr. *pneumologue*). Tıp. Akciğer hastalıkları uzmanı. (L)

PNÖMOLOJİ i. (fr. *pneumologie*). Akciğeri, akciğer hastalıklarını ve tedavisini konu olarak ele alan tıp ihtisas dalı. (L)

PNÖMOMELANOZ i. (fr. *pneumomélanose*). Pnömoloji. *Eşanl.* ANTRAKOZ.

PNÖMOMİKOZ i. (fr. *pneumomycose*). Pnömoloji. Hastalık yapan mantarların akciğeri sarması; bunlar ayrı ayrı hastalıklara sebep olur (asperjilloz, sporotrikoz v.b.). [L]

PNÖMONEKTOMİ i. (fr. *pneumonectomie*). Cerr. Akciğerlerden birinin çıkarılması. *Eşanl.* PNÖMEKTOMİ.

— ANSİKL. *Pnömonektomi,* akciğerleri tahrip eden verem, kronik akciğer apsesi, akciğer kanseri gibi ağır hastalık hallerinde uygulanır. Ancak, pnömonektomi uygulanabilmesi için ciğerlerden birinin sağlam olması ve yeterli hematoz sağlayabilmesi şarttır. (L)

PNÖMONİ i. (fr. *pneumonie*). Bk. ZATÜRREE.

PNÖMOPATİ i. (fr. *pneumopathie*). Tıp. Akciğer hastalıklarının genel adı. (L)

PNÖMOPERİKARD i. (fr. *pneumopericarde*). Akciğeri ve kalbi zedeleyen veya doğrudan doğruya havanın perikarda girmesine imkân veren oldukça geniş bir yaradan sonra perikardda hava toplanması. (L)

PNÖMOPERİTUAN i. (fr. *pneumopéritoine*). Patol. ve Ted. Karınzarı içinde hava bulunması.

— ANSİKL. Patol. Kendiliğinden olan *pnömoperituan,* mide veya bağırsak delinmesinin patognomonik bir işaretidir. Sindirim kanalından ileri gelen gazlar karınzarı içinde yayılır ve karaciğerle diyafram arasında hilâl şeklinde tipik bir radyolojik görünüm verir.

— Ted. *Sunî pnömoperituan,* teşhis gayesiyle karın zarı içine oksijen veya hava verilmekle gerçekleştirilir; karın içi organların andoskopi veya radyografi usulüyle muayenesi için veya (özellikle akciğer tüberkülozunun tedavisinde) diyaframı iterek akciğerin büzülmesini sağlamak üzere tedavi amacıyle uygulanır. (L)

PNÖMOSEL i. (fr. *pneumocèle*). Akciğer fıtığı. (L)

PNÖMOSERÖZ i. (fr. *pneumoséreuse*). Patol. ve Ted. İçorgan veya eklemlerdeki herhangi bir seröz boşlukta hava bulunması. (Sunî pnömoseröz bir röntgen muayenesi veya tedavi amacıyle yapılır. Pnömoserözlerin en sık kullanılanları pnömotoraks ve pnömoperituandır.) [L]

PNÖMOSİSTOGRAFİ i. (fr. *pneumocystographie*). İçine hava şırınga ederek sidik torbasının radyografisini alma. (L)

PNÖMOŞOK i. (fr. *pneumo-choc*). Psikiyatr. Psikiyatride uygulanan tedavi şekli; örümceksi zar altına 50-60 milimetre hava

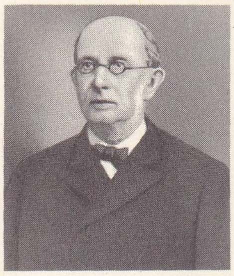

POBYEDONOSTSEV

podargus

veya oksijen şırınga edilerek uygulanır (gazlı ansefalografi). [Bu teknik sayesinde bazı şizofreni veya oligofrenilerde geçici bir iyileşme sağlanır.] (L)

PNÖMOTİFO veya **PNÖMOTİFÜS** i. (fr. *pneumotyphoïde, pneumotyphus*'ten). Tıp. Bir zatürree ile başlayan tifo; zatürree iyileşmeğe yüz tutarken tifo bağımsız olarak seyrini takip eder. (L)

PNÖMOTİMPAN i. (fr. *pneumotympan*'-dan). Patol. Orta kulakta sıkışmış hava bulunması. (Bu hastalık, sümkürürken kulaklardan birinde meydana gelen şiddetli ağrı, uğultu, sağırlık ve bazen hafif baş dönmesiyle belirir.) [L]

PNÖMOTOKSİNLER çoğl. i. (fr. *pneumotoxines*'den). Bakteriyol. Pnömokokların toksinleri. (Eksotoksin çeşidi az etkilidir, toksinlere duyarlı hayvanları [tavşan, fare] zor öldürür; endotoksin çeşidi ile gittikçe artan dozlarda aşı etkisi yapar.) [L]

PNÖMOTOMİ i. (fr. *pneumotomie*). Cerr. Akciğerin ameliyatla yarılması (msl. apse halinde). [L]

PNÖMOTORAKS i. (fr. *pneumothorax*). Patol. ve Ted. Plevra boşluğunda hava toplanması. || *Sunî pnömotoraks,* tedavi amacıyle plevra boşluğuna hava verme. || *Kendiliğinden pnömotoraks,* akciğer yüzeyinde genellikle pek önemsiz bir delik açılması sonucunda plevra boşluğuna hava girmesi.

— ANSİKL. Patol. *Kendiliğinden pnömotoraks,* daima, plevrada travma sonucunda oluşan bir lezyondan veya bir hastalık sebebiyle akciğerde meydana gelen bir bozukluktan sonra olur (bir kaburga kırığında veya göğüste delici bir yara açılması halinde plevra ile akciğerin delinmesi, plevra-altı anfizem kabarcığının patlaması); pnömotoraksla birlikte hemen her zaman sızıntılı ve kanlı bir sıvı da akar (hidropnömotoraks veya hemopnömotoraks). Hastalık başlangıçta yavaş ve dereceli seyredebilir; fakat daha çok, şiddetli bir göğüs ağrısı, dispne ile birlikte anî bir sıkıntı ile meydana çıkar. Pnömotoraks, akciğerin büzülmesine veya kolapsına sebep olur.

— Ted. *Plevra-içi sunî pnömotoraks* genellikle akciğer tüberkülozunun tedavisinde kullanılır. Bu amaçla, plevranın iki tabakası arasına bir iğne aracılığıyle hava, oksijen veya azot verilir; böylece, akciğerin büzülmesi veya kolapsı sayesinde bu organ dinlenme imkânını bulur: sunî pnömotoraks tek veya çift taraflı olabilir. Antibiyotiklerin çıkmasından beri uygulama alanı son derece kısıtlanmıştır. (*Eşanl.* FORLANİNİ METODU.) *Plevra-dışı sunî pnömotoraks,* plevranın dış tabakasıyle göğüs çeperi arasına hava sokmak için yapılan cerrahî bir müdahaledir; meydana getirilen boşluğa etkisiz maddeler (camdan veya plastik maddeden yapılmış bilyeler) sokmakla tamamlanabilir: buna plevra-dışı pnömoliz denir. (L)

PNÖMOÜRETEROPİYELOGRAFİ i. (fr. *pneumo-urétéro-pyélographie*). Hava verildikten sonra böbrek havuzcuğunun ve siyeğin radyografisini alma. (L)

P.N. testi, doktor Corman tarafından çocuklara uygulanmak üzere hazırlanmış projeksiyonlu test; «Kara Pençe» adındaki bir domuz yavrusunu sahneye koyan on altı resimden ibarettir. Testin birinci bölümünde, çocuktan her resim hakkında serbestçe konuşması, sonra resimleri tercih sırasına göre dizmesi ve hikâyeden hangi kahramanın yerinde olmak istediğini söylemesi istenir.

Bu test psikanaliz kavramlarını kullanır; amacı, ailevî çatışmaları araştırmaktır. Testin 16 resmi çocukluk hayatının başlıca eğilimlerini ele alır. Resimlerin tercih sırasına göre dizilişi, çocuğun «ben»inin kendi içtepileri karşısındaki tutumunu ortaya koyacaktır; çocuk, kendini hikâyedeki kişilerden birinin yerine koyunca «ben»in savunma mekanizması harekete geçer. (L)

PNYX, eskiçağ Atina'sının batısında, halk meclisinin toplandığı tepe. M.Ö. V.yy.da Akropolis'e bakan kuzeydoğu yamacında 5 000 kişilik bir yarım daire amfi (kanunî quorum) inşa edildi. Dorukta, Zeus Agoraios (meclisleri koruyan Zeus) mihrabının yanındaki kayaya oyulmuş kürsüde Aristides, Themistokles ve Perikles konuştular. (L)

Po, *polonyum*'un kimyasal sembolü. || C. G.S. sisteminde dinamik viskozite birimi olan *poise*'ın sembolü. (L)

POA i. Tavşandudağının ilmî adı. (Buğdaygillerden.) [L]

POBE, eski. **İpobe,** Dahomey'de kasaba, Güneydoğu idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Porto-Novo'nun kuzeyinde; 6 500 nüf. Pazar yeri. Yağ ve yağlı bitkiler araştırma enstitüsü. (L)

POBLA DE SEGUR, İspanya'da komün, Katalonya'da (Lerida ili); 2 300 nüf. Uranyum yatağı. (L)

POBYEDA dağı, Doğu Sibirya'da (S.S.C.B.) doruk, Çerskiy dağlarında, kutup dairesinin yüz km kadar güneyinde; 3 147 m. (L)

POBYEDIY tepesi («Zafer tepesi»), Tienşan dağlarının en yüksek noktası, S.S.C.B. (Kırgızistan) ile Çin sınırında, büyük buzullar bölgesinde; 7 439 m. (L)

POBYEDONOSTSEV (Konstantin Petroviç), rus siyaset adamı (Moskova 1827-Petersburg 1907). Moskova üniversitesinde medenî hukuk profesörüydü (1859), taht vârisinin özel öğretmeni olarak Petersburg'a çağrıldı (1865); senatör (1868), İmparatorluk konseyi üyesi (1872) seçildi. Svyatoy-Sinod başsavcılığına getirildi (1880). Öğrencisi, Aleksandr III adıyle imparator olunca (1881) Pobyedonostsev'in rus siyasetinde kuvvetli etkisi görüldü; mutlakıyeti, bütün yabancı fikirlerle mücadeleyi (sansür), azınlıkların ruslaştırılmasını, ortodoks olmayanlara (katolikler ve luther'ciler) karşı kıyımı ve yahudi düşmanlığını savundu. Nikolay II'yi liberal reformlar yapmağa zorlayan Japonya'ya karşı yenilgiyle sonuçlanan savaştan sonra etkisi azaldı. 1905'te, kurulması için mücadele ettiği birinci Duma*nın ilk toplantısından önce başsavcılık görevini bıraktı. Pobyedonostsev, *Moskova Derlemesi*'nde (1896) düşüncesini açıkladı. Bu kitapta batı medeniyetini şiddetle tenkit eder, liberalizm ile rasyonalizmi mahkûm eder ve rus geleneklerini, Ortodoks kilisesiyle otokrasiyi yüceltir. (L)

POCA i. (ital. *poggia*). Denizc. Boca*. (M)

POCALAMAK geçz. f. (*poca*'dan *poca-lamak*). Denizc. Bocalamak*. (M)

POCCETTİ (Bernardino BARBATELLİ, **il** — denir), italyan ressamı (Floransa 1548-ay.y. 1612). Vasari ile Ghirlandaio'dan ders gördü, kendisine BERNARDİNO Dİ GROTTESCHİ takma adını kazandıran hayalî kompozisyonlarla resme başladı. Floransa'daki Annunziata manastırında aralarında *Dirilen Boğulmuş Adam* mucizesinin de bulunduğu bazı freskler yaptı. (L)

POCHWALSKİ (Kazimierz), polonyalı ressam (Krakow 1855-ay.y. 1940). Krakow, Münih, Viyana, Paris ve Roma'da eğitim gördü. Ilımlı bir gerçekçilikle portreler yaptı; konularını günlük hayattan alan tablolarında Münih okulunun etkisi görülür. (M)

POCİLLOPORA i. Zool. Mercan resiflerinin oluşumunda en büyük rolü oynayan madrepor cinslerinden biri. (Pocillopora kolonileri dallı, çok sert ve çok fazla bireyden oluşma topluluklardır; ekvator bölgesi denizlerinde yaşar; miyosenden itibaren fosil olarak rastlanır.) [L]

Poco a poco («azar azar» veya «yavaş yavaş» anlamında ital. dey.). Müz. Bütün icra terimleriyle birlikte kullanılır: «crescendo poco a poco» (yavaş yavaş arttırarak), «rallentando poco a poco» (azar azar yavaşlatarak) v.b. (L)

POCOCKE (Edward), ingiliz şarkiyatçısı (Oxford 1604-ay.y. 1691). Babası Oxford'-da öğretim üyesiydi. Önce Magdelan Hall okulunda, sonra Corpus Christi kolejinde okudu, 1628'de bu kolejde öğretim üyesi, ertesi yıl rahip oldu. Oxford'da bir alman arapça uzmanının, daha sonra da William Bedwell'in yanında arapça çalıştı. Bodleian kütüphanesinde, Yeni Ahit'in süryanîce çevirisinin, 1555 ve 1627 baskılarında atlanan elyazması kısımlarını (II Petrus, II ve III Yuhanna ve Eyyub) keşfetti, bunların süryanîce ve ibranîce kopyalarını çıkarttı, ayrıca bunlara aynı kısımların grekçe metnini ve latince çevirisini de ekledi. Bu eser 1630'da Leiden'de yayımlandı. Aynı yıl Halep'e giderek kendini, arapça, ibranîce, samiriye dili, süryanîce ve habeşçe çalışmalarına ve birçok değerli elyazmasının derlemesine verdi. 1636'da İngiltere'ye döndü, Oxford üniversitesinin ilk arapça profesörlüğüne getirildi. 1637'de Laud'un etkisiyle İstanbul'a gitti, bilginlerle araştırmalarda ve çalışmalarda bulundu. 1649'da *Specimen Historiae Arabum*'u (Arap Tarihinden Örnekler) yayımladı. Bar-Hebraeus'un (İbnü'l-İbrî) *Evrensel Tarih*'inden ilham alan ve arap tarihi üstüne bir denemeler dizisi olan bu eser yalnız içindeki bilgiden dolayı değil, aynı zamanda Oxford üniversitesi yayımlarının Araplar üstüne yayımladığı ilk iki kitabından (bu kitapların ikisi de 1648'-de yayımlandı) biri olması yönünden de önem taşır. Pococke Bar-Hebraeus (İbnü'l-İbrî) tarihinin arapça metnini ve latince çevirisini (*Historia Compendiosa Dynastiarum* [Hanedanlar Tarihinin Özeti] 1663'-te yayımladı. Şarkiyat çalışmaları tarihinde önemli yer tutan birçok eserinin yanı sıra, öbür bilginlere de, gerek öğütleriyle, gerek onların kendi derlediği elyazmalarından faydalanmalarını sağlayarak yardımcı oldu. Derlediği elyazmaları, 1693'te Bodleian kütüphanesi tarafından satın alındı. (M)

Pocono, ön ve arkada birer bojisi ve bunların arasında ikişer bağlı dört motris dingili bulunan buharlı lokomotif tipi. (L)

POÇOS DO CALDAS, Brezilya'da (Minas Gerais eyaleti) şehir, Sao Paulo'nun kuzeyinde; 32 300 nüf. Ilıca merkezi ve yazlık yer. Boksit ve uranyum yatakları. (L)

PODACHAENİUM i. Büyük karşıt yapraklı, büyük salkımlar halinde sarı ve beyaz çiçekli ağaç veya ağaççık; anayurdu Amerika'dır; bazıları süs bitkisi olarak yetiştirilir. (İlmî adı *Podachaenium paniculatum.* Bileşikgillerden.) [L]

PODAGRİUM i. Peygamberdevesinin yumurta kılıflarında asalak yaşayan böcek. (İlmî adı *Podagrium pachymerum.* Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

PODALEİRİOS veya **PODALİRİOS.** Yun. mit. Hekimdi, Asklepios'un oğlu ve Makhaon'un kardeşi. Helena'nın taliplerinden biriydi. Truva kuşatmasına katıldı ve Philoktetes'i iyileştirdi. (L)

PODALYRİA i. Almaşık basit yapraklı ağaççık; çiçekleri yaprakların dibinde tek tek veya birkaçı birarada bulunur. (Ümit burnunda yetişir. Bahçelerde veya soğuk limonluklarda yetiştirilen *Podalyria sericea*'nın pembe, beyaz veya firfirî çiçekleri olur.) [L]

PODANSEFAL sıf. ve i. (yun. *pous,* ayak ve *engephalos,* tümbeyin'den fr. *podencéphale*). Teratoloji. Beyni kafatası dışında ve bir çeşit sap üzerinde bulunan. (L)

PODARGUS i. Oldukça büyük boylu, iri çengel gagalı kuş; son derece geniş olan gagası gözlerinin ardına kadar açılır; tüyleri gri veya esmer, üzeri benekli ve noktalıdır. (Çobanaldatanlar takımının *podargidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Podargus* (bk. KUŞLAR *levhası*),

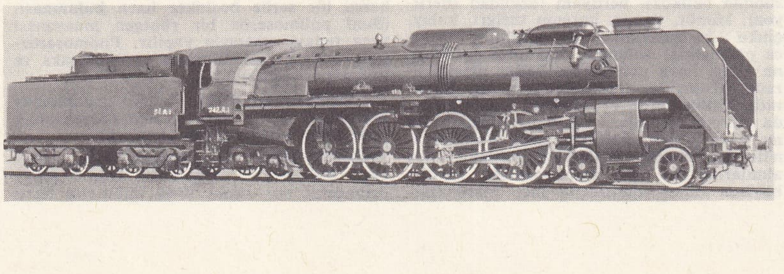

Pocono
lokomotif, tip 242

Foto. Viollet (LAROUSSE)

çobanaldatana oldukça benzeyen bir kuştur; yalnız bunun kanatları hem daha kısadır, hem de yuvasını ya dalların arasına ya da bir kovuğa yapar. Hindistan'dan Avustralya'ya kadar özellikle ormanlarda yaşar. (L)

PODCZASZYNSKİ (Karol), polonyalı mimar (Zyrmany 1790-öl. 1860). Paris'te Rondelet'nin öğrencisi oldu (1817). Yeni klasik Jaszuny sarayını (1824), Vilnius'ta calvin'cilerin kilisesini ve üniversitenin aula'sını yaptı. (L)

PODEBRADY, Çekoslovakya'da (Orta Bohemya bölgesi) şehir, Labe (Elbe) kıyısında; 10 500 nüf. Suları kalp hastalıklarına iyi gelen ılıcalar. Bohemya krallarının eski şatosu. (L)

Po Değirmeni (*Il Mulino del Po*), Riccardo Bacchelli'nin 1938-1940 arasında yayımlanan üç bölümlük (*Dio ti Salvi* [Tanrı Seni Kurtarsın], *La Miseria Viene in Barca* [Yoksulluk Gemiyle Gelir], *Mondo Vecchio Sempre Nuovo* [Her Zaman Yeni, Eski Dünya]) tarihî romanı. Bacchelli, Ferraralı bir değirmenci ailesinin serüvenlerini Napolyon'un Rusya seferinden İkinci Dünya savaşına kadar izleyerek italyan tarihinin bir yüzyıla yakın süresini yeniden yaşatır. Olayların genişliği ve anlatım zenginliği yönünden *Po Değirmeni*, Nievo'nun *Confessioni d'Un İtaliano*'su (Bir İtalyanın İtirafları), Rovani'nin *Cento Annisi* (Yüz Yıl), Bacchelli'nin örneksediği *Promessi Sposi* (Nişanlılar) ve Tolstoy'un *Harp ve Sulh*'u ile karşılaştırılabilir. Romanın ikinci kısmı, 1949'da A. Lattuada'nın yönetiminde, C. Del Poggio ile J. Sernas'nın başrollerini paylaştığı bir filme konu oldu. (L)

PODER sıf. (yun. *pous*, ayak'tan fr. *podaire*). Mat. *Poder yüzey*, bir yüzeye teğet olan bütün düzlemlere uzayın bir noktasından indirilen dikme ayaklarının geometrik yeri.

◆ İ. Mat. Bir eğrinin bütün teğetlerine sabit bir noktadan inilen dikme ayaklarının geometrik yeri. (Çemberin poderleri Pascal salyangozlarıdır.) [L]

PODESTA i. (ital. k.). Kuzey ve orta italya şehirlerinin birinci yüksek görevlisi (XIII.-XIV.yy.). [Podesta bazı konsüller kurulunun yerini alır veya bu kurulu tamamlardı; bir veya iki yıl boyunca görevde kalır ve tayin veya seçilme şekli şehirden şehire değişirdi. Yardımcılarını (*curia* ve *familia*) şehir dışından seçer, yürütme ve yargılama gücünü elinde tutardı.] || Faşizm sırasında, İtalya'da, seçimle değil de hükûmet tarafından tayinle işbaşına getirilen belediye başkanlarına verilen ad. (Bu kurum 4 nisan 1944'te kaldırıldı.) [L]

PODEWİLS (Philipp), alman askerî teknisyeni (Amberg 1809-ay.y. 1885). Alman ordusunda general oldu. Lindner tüfeğinden hareket ederek yeni bir tüfeğin projesini çizdi ve bu yeni silâh Bavyera ordusunda kullanıldı. (M)

PODGORİA veya **PODGORYA,** Eflak ovasının kuzeyindeki Güney Karpatlar'ın dağeteği bölgesine fransız coğrafyacılarının verdiği ad. Bir tepeler ve mahfuz havzalar bölgesi olan Podgoria'da meyve bahçeleri ve üzüm bağları vardır. Türk hâkimiyeti sırasında Romenler Podgoria'ya sığınmışlardı. Kalabalık ve gelenek bakımından zengin bölgenin önemi, bugün Karpatlar'ın kenarındaki petrol yatakları sayesinde daha da artmıştır. (L)

PODGORNİ (Nikolay Viktoroviç), rusça **Podgorny,** sovyet devlet adamı (Karlovka, Ukrayna 1903). Çilingirdi, Kiev'deki işçi üniversitesine devam etti ve Ukrayna'daki birçok fabrikada mühendis olarak çalıştı (1931-1939). 1930'dan sonra Komünist partisi üyesi, 1939'da Ukrayna Besin sanayii halk komiser yardımcısı oldu. İkinci Dünya savaşı boyunca Moskova Besin Sanayii Teknoloji enstitüsünü yönetti. Harkov bölgesi parti birinci sekreterliğine getirildi, dostu ve hemşerisi Kruşçev'in yükselişinde onun yanında bulundu. 1957'de Ukrayna Komünist partisi birinci sekreterliğini üstüne aldı, Kruşçev tarafından mısır ekimini geliştirmekle görevlendirildi. 1963'te Ukrayna'dan ayrıldı. Brejnev ile birlikte Merkez komitesi (Prezidyum) sekreteri oldu. Kruşçev'in düşmesi durumunu sarsmadı. Aralık 1965'te Brejnev'in isteğiyle Yüksek Şûra prezidyumu başkanlığında (devlet başkanlığı) Mikoyan'ın yerini aldı. Podgorni, bir defa S.S.C.B. Yüksek Şûra prezidyumu üyesi ve parlamento grubu başkanı sıfatıyle (ocak 1965), bir defa da S.S.C.B. Yüksek Şûra prezidyumu başkanı olarak (nisan 1972) iki kere Türkiye'yi ziyaret etti. (LM)

PODHALE, Güney Polonya'da bölge, Tatra dağlarının kuzey kollarıyle Beskid sıradağları arasında; 700-1 000 m yükseltide; en yüksek noktası Gubalowski dağında 1 189 m. Turistik bir bölge olan Podhale'nin folkloru zengindir; Polonya'nın başlıca kış sporu merkezleri (Zakopane) buradadır. (L)

PODİSMA i. 1 000 m'den yüksek dağlarda ve çayırlarda görülen böcek. (İlmî adı *Podisma alpina*. Düzkanatlılar takımından.) [L]

PODİUM veya **PODYUM** i. (yun. *podion*, küçük ayak'tan lat. k.). Eski roma evlerinde, üzerine kavanoz, testi v.b. konan oturtmalık. || Basamaklı tiyatrolarda, basamakları arenadan ayıran duvar.

— Spor. Atletizm müsabakalarında derece alan atletlerin seyircilere gösterilebilmesi için çıktıkları merdivenli platform. (L)

PODKAMENNAYA TUNGUSKA. Bk. TUNGUSKA (ORTA).

PODKOWİNSKİ (Wladislaw), polonyalı ressam (Varşova 1866-ay.y. 1895). Varşova'da (W. Gerson ile birlikte), Petersburg'da ve Paris'te bulundu. İzlenimciliği benimsedi ve Polonya'da yaymağa çalıştı. (M)

PODLAHYA veya **PODLACHİE,** Polonya'da Mazovya ve Polezya ovalarına hâkim bölge, Bug havzasında. Az verimli ve sanayileşmemiş bir bölge olan Podlahya, küçük soyluların gözde ülkesiydi. İlk olarak Yatving'lerin yerleştiği bölgeyi yavaş yavaş Polonya ele geçirdi ve 1569'da da doğrudan doğruya kendine bağladı (Lublin diyeti). [L]

PODLİPSKA (Zofja), çek kadın romancı (Prag 1833-ay.y. 1897), Karolina Svetla'nın kızkardeşi. Duygusal romanlar yazdı: *Doğum Yeri* (1872); *Sevme Hakkı* (1890) v.b. En güzel eserleri, *Ana Babalar* (1878), *İnsansı Arılar* (1889), *Kıyı* (1891) gibi toplumsal romanlardır. (L)

PODMOKLY, Çekoslavakya'da şehir, Kuzey Bohemya'da, Maden dağlarının doğu eteğinde ve Elbe'nin (Labe) sol kıyısında, Decin'in karşısında, Almanya sınırı yakınında; 17 558 nüf. Elektrik malzemeleri. Besin sanayii. (M)

POD(O)—, yun. *pous*, ayak'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PODOCARPOXYLON i. Paleobot. Özellikleri bugünkü podocarpus'u andıran fosil bitki. (L)

PODOCARPUS i. Porsukgillerden ağaç.

— ANSİKL. *Podocarpus*, almaşık iğne yapraklı bir ağaçtır. Çiçekleri çoğu zaman ikievcikli, seyrek olarak birevciklidir. Erkek çiçekler yaprakların dibinde veya sürgünlerin ucunda tırtılsı durumda, dişi çiçekler ise gevşek başak durumunda bulunur; meyvesi zeytinsidir. Sıcak ve ılıman bölgelerde elliden fazla türü yetişir. Yeni Zelanda'da yetişen *Podocarpus torara*'nın çürümeyen sert bir odunu vardır. *Podocarpus macrophylla* limonluklarda yetiştirilir. *P. Madagascariensis*'in kerestesi parke ve bina yapımında kullanılır. Afrika'da yetişen *P. gracilior* ve *P. Usamberensis*'ten büyük ölçüde kereste elde edilir (*podo* veya *musengera*). Doğramacılıkta ve kontrplak sanayiinde kullanılan bu kerestenin rengi beyazdan soluk kirli sarıya kadar değişik olur. (L)

PODOFİLİN i. (fr. *podophyllin*). Eczc. Podophyllum peltatum'dan elde edilen karışık reçine.

— ANSİKL. *Podofilin*, sarı-esmer renkli, acı, suda çözünmeyen, alkolde çözünen bir tozdur. Yetişkinler için kuvvetli bir müshil ve safra söktürücüdür; ortalama doz 3 santigramdır. (L)

PODOLEPİS i. Çiçek düzeni papatya ve ayçiçeğininkine benzeyen ve Avustralya'da yetişen bitki. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Podolepis*'ler az dallı, dik gövdeli otsu bitkilerdir. Yaprakları kınlı ve almaşık, çiçekleri kömeç şeklindedir. *Podolepis gracile* pembe ve beyaz çiçeklerinden, *P. chrysantha* sarı çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

PODOLİT i. (fr. *podolite*). Miner. Tabiî kalsiyum fosfat ve karbonat. (L)

PODOLİYA. Bk. PODOLYA.

PODOLOJİ i. (fr. *podologie*). Tıp. Ayağı inceleyen bilim dalı. (L)

PODOLOSK, S.S.C.B.'de şehir, Moskova'nın 50 km kadar güneyinde; 144 000 nüf. Deri ve metalürji sanayii; makine yapımı. (L)

PODOLYA veya **PODOLİYA,** Ukrayna'da (S.S.C.B.) bölge, Karpatlar'ın önünde, Dniester'in yukarı havzasında. Bu bölge Volhinya ile birleşerek Ukrayna Karpatları'nın dağeteğini meydana getirir.

— Tar. İslavların yaşadığı bölge, XIII. yy.da Tatarlar tarafından fethedildi; 1362'de Litvanya büyük prensi Olgierd tarafından kurtarıldı (1362) ve Jagellon'ların Polonya-Litvanya devletine katıldı; o tarihte nüfusu hızla arttı (Polonya göçmenleri) ve iktisadî bakımdan hızla gelişti. Türklerin aldığı bölge (1672), Polonya'ya geri verildi (1699); sonra bölüşüldü: Habsburg'ların topraklarına katılan (1772) *Batı Podolya* (1918'de bağımsız Polonya'ya geri verildi), Rusya'ya katılan *Doğu Podolya* (Ukrayna Sovyet cumhuriyeti topraklarına katıldı). S.S.C.B.'nin sonradan ilhak ettiği Batı Podolya da Ukrayna cumhuriyetine katıldı (1945). [L]

PODOMETRE i. (fr. *podomètre*'den). Bir yayanın adım sayısını ve aldığı yolu gösteren, saat biçiminde âlet. (L)

PODOPHTALMA çoğl. i. İstakoz, yengeç gibi gözleri uzun bir sapın ucunda bulunan onayaklı kabuklular grubunun eski adı. *Zt.* EDRİOPHTALMA. (L)

PODOPHYLLUM i. Çotuğu köksaplı, çokyıllık otsu bitki; Amerika, Himalaya ve Çin'de yetişir. (Kuzey Amerika'da bulunan *Podophyllum peltatum* nemli yerlerde yetiştirilir. Meyveleri yenir; köksapı ise, içindeki podofilin'den dolayı etkin bir müshil olarak eczacılıkta kullanılır. *Berberidacae* familyasından.) [L]

PODOR, Senagal'de (ırmak bölgesi) yer, seçim çevresi merkezi, Senegal ırmağının sağ kıyısında; 4 500 nüf. Zamk ve pirinç ticareti. *Podor seçim çevresi*, 98 500 nüf. (L)

PODOSPERMUM i. Yeşil veya beyazımsı otsu bitki; ekilmemiş yerlerde, çoğunlukla bağlarda yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

PODOSPHAERA i. *Erysiphaceae* familyasından mantar. (*Podosphaera leucotricha* elmalarda külleme hastalığı yapar.) [L]

PODOSTEMACEAE çoğl. i. Üst yumurtalıklı taçsız çiçekli ikiçenekli bitkiler familyası. (Podostemales takımının tek familyasıdır ve kayınlarla ısırganlar arasında yer alır.)

— ANSİKL. *Podostemaceae* familyasındaki bitkiler erdişi veya bireşeyli çiçekli otsu bitkilerdir. Çiçekleri tek tek olabileceği gibi değişik kümeler halinde de olabilir. Bunların başlıca özelliği embriyonlarının besidokusuz ve erkek organlarının pek çok oluşudur. Amerika, Asya ve Madagaskar'da hızlı akan sularda yaygın yüz yirmi türü bilinmektedir; sular içinde kayalara tutunarak yetişir. Familya kırk üç cinse ayrılır. (L)

PODOSTEMUM veya **PODOSTEMON** i. Almaşık yapraklı su bitkisi; tropikal bölgelerdeki nehirlerde yetişir. (*Podostemaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

PODÖSÜET i. (fr. *peau de Suède*, isveç derisi'nden). Bir çeşit yumuşak ve üstü ince havlı deri (*süet* de denir).

◆ Sıf. Bu deriden yapılmış olan: *Podösüet ayakkabı*. (L)

PODRAVİNA, Drava'nın Yugoslavya'da Stoj'dan Osijek'e kadar uzanan vâdisi. Bataklıklar ve kuru taraçalardan oluşan Podravina'da Djurdjevac'a (Curcevats) doğru birkaç kumla rastlanır; kenar kısımları killi ve kalkerli tepelerden oluşur. (L)

PODGORNİ

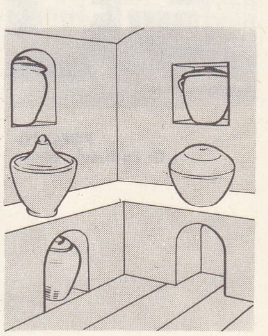

bir roma evinin podiumu

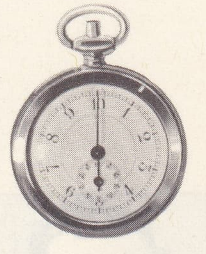

podometre

POELAERT
Monnaie tiyatrosu

POELZIG
İ.G. Farben'in girişi

PODRECCA (Vittorio), italyan gazete yazarı ve Teatro dei Piccoli'nin kurucusu (Cividale dei Friuli 1883). 1914'te, Odescalchi sarayında (Roma) *İ Piccoli di Podrecca* (Podrecca'nın Küçükleri) adlı kukla topluluğunu kurarak bütün dünyayı dolaştı. Kuklalarından yararlanarak Shakespeare, C. Gozzi ve modern yazarlardan aldığı konularla gerçek sanat gösterileri düzenledi ve eski kukla geleneğine ince bir duygu getirmeyi başardı. Temsillerinde Rossini, Mozart ve Paisiello'nun müziğinden faydalanarak sevimli tipler yarattı. (M)

PODSOL i. Jeol. Bk. PODZOL.

PODUNAVLJE, sırpça **Podunavlye,** Tuna'nın vâdisi, Yugoslavya'da. Alçak, bataklıklı ve su altında kalan bir topraktır; kuru ırmak taraçaları üzerinde büyük köyler kurulmuştur. (L)

PODURA i. Kışın taşların altında çok görülen, sıçrayıcı, çok küçük böcek. (İlmî adı *Podura viatica*. Collembola takımından). [L]

PODYUM i. Bk. PODİUM.

PODZOL i. (rusça k.). Nemli ve soğuk ılıman iklimlere has toprak.
— ANSİKL. Pedoloji. *Podzol profili*, yalnız silis kapsayan küllü bir tabaka ile nitelenir. Oluşum etkenleri çeşitlidir; bu etkenler podzolların yerleşme düzenini açıklar. Kuzey ülkelerinde (Kuzey Rusya, İskandinavya, Kanada) başlıca etken soğuktur: çok yavaş ayrışmaya ve organik maddelerin asitleşmesine sebep olan soğuk, şiddetli bir kimyasal bozuşma süreci meydana getirir. Ilıman iklimlerde ana kayaya bağlı etkenler belirleyici olur; en tipik podzollara, kumlar ve kumtaşları üzerinde rastlanır. Bütün bölgelerde podzol, ham humus oluşturan bir bitki örtüsüne bağlıdır. Podzolun tipik profili yukarıdan aşağıya doğru şöyledir: 1. tam ayrışmamış bitkilerden meydana gelen kalın, lifli, siyah organik tabaka; bu tabakanın altında ise humus kapsayan mineralli ince bir tabaka yer alır; 2. evrim derecesine göre kalınlığı değişen, dokusu küllü, beyazımsı gri renkli alüvyonlu tabaka; 3. genellikle iki tabakaya (bir yanda humuslu siyah bir tabaka, öte yanda, genellikle yumrulaşmış, demirli tabaka) ayrılan yığışım tabakası. (L)

PODZOLLAŞMA i. (*podzol*'dan). Bir toprağın podzol haline dönüşme mekanizması; bu olay, toprağın derinlerine sızan ve kili ayrıştırarak toprağın soğurucu bileşimini bozabilen hümik asitlerin etkisiyle meydana gelir. (L)

PODZOLLU sıf. (*podzol*'dan *podzol-lu*). Podzol ile ilgili. (Podzollu topraklar hafif podzollaşma biçimleri ve gerçekten küllü bir tabakanın bulunmamasıyle nitelenen özel bir toprak bilim kategorisi meydana getirir.) [L]

POE (Edgar Allan), amerikalı yazar (Boston 1809 - Baltimore 1849). Gezgin tiyatro oyuncusu olan ana-babası sefalet içindeydi; iki yaşında öksüz kalan Edgar'ı Richmond'lu tarım işletmecisi John Allan himayesine aldı ve öğrenimi için hiç bir fedakârlıktan kaçınmadı. 1815-1825 Yılları arasında Edgar, onu evlât edinen aileyle birlikte İngiltere'ye gitti ve öğrenimine Londra'da devam etti. 1825'te Richmond'a döndü, ama kötü davranışları yüzünden Virginia üniversitesinde bir yıldan fazla barınamadı (1826). John Allan onu kendi işyerine aldıysa da, Edgar orada da durmayarak kaçtı. Orduya girdi (1827), West Point Askerî okuluna kaydolmayı başardı, ama disiplinsizlik yüzünden kovuldu (1831). O zaman zengin olmanın yollarını aramak üzere New York'a gitti; ilgi uyandırmayan küçük bir şiir kitabından sonra yazmağa başladığı hikâyelerle dikkati çekti. Dul ve fakir halası Maria Clemm'in yanına sığındığı Baltimore'a yerleşti, 1835'ten başlayarak, Richmond'da çıkan *Southern Literary Messenger* dergisine yazı göndermeğe ara vermedi; çalışmağa ve yoksulluğa alışıyor, ama bu arada, ilhamını ve gerçeği unutmanın çaresini gittikçe artan bir tutkuyle içkide arıyordu. Henüz on dört yaşında olan yeğeni Virginia Clemm ile evlendi (1836); 1837'de New York'a yerleştiler. *The Narrative of Arthur Gordon Pym* (Arthur Gordon Pym'in Hikâyesi) o yıl, sonra 1840'ta, daha önce gazetelerde çıkmış hikâyeler derlemesi olarak *İşitilmedik Hikâyeler*'in (Tales of the Grotesque and Arabesque) birinci cildi yayımlandı. Ertesi yıllarda Edgar Poe'nun çeşitli dergilerle ilişkisi, ardı gelmeyen huysuzlukları ve alkol krizleri yüzünden çok düzensiz oldu. *İşitilmedik Hikâyeler*'in yeni bir cildi 1845'te yayımlandı, *The Raven* (Karga) adlı şiiri de bu yılın eseridir. Genç karısı 1847'de öldü. Ümitsiz ve hastaydı, delirium tremens krizleri geçiriyordu; birara kendini toparlayacak gibi oldu, yaşlı ve zengin bir kadınla evlenmek üzereydi ki, Baltimore'da bir sabah onu, geceyi geçirdiği meyhanenin kapısında can çekişir buldular.
Poe'nun dehası hayatına benzer; alabildiğine sıkıntılı, acılı ve dokunaklıdır. Muhayyilesi cehennemî konulardan kurtulamaz ve o, duyduğu dehşet ürperişini okuyucuya iletmekte benzersizdir. Oysa Poe, *Eureka*'da (1848) ve *The Poetic Principle*'de (Şiirin İlkeleri) belirdiği üzere, romantizmin lirik boşalışlarına karşıdır; ilhama güvenmez ve şaire sadece Güzeli arama ihtiyacının yol göstermesi gerektiğine inanır. Çağdaşlarınca anlaşılmayan bu eser Baudelaire'i derinden etkileyecek ve Poe'yu, Fransa'ya ve Avrupa'ya tercümeleriyle o tanıtacak; *The Raven* adlı şiiri ise Fransızcaya Mallarmé'nin kalemiyle kazandırılacaktır. (L)

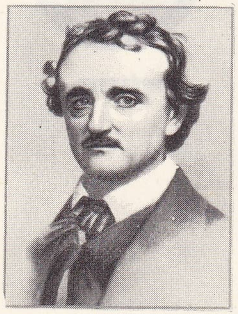

Edgar Allan POE
Flavius Fisher'in eseri,
Valentine museum,
Richmond, A.B.D.

John Allan'ın Richmond'daki evi

POEBROTHERİUM i. Paleobot. İlkel devegillerden toynaklı, memeli fosil hayvan; diş düzeni tam, bacakları ayrık iki parmaklıdır; Kuzey Amerika'da Oligosen tabakasında bulunur. (L)

POECİL(O)— veya **PÖSİL(O)—,** yun. *poikilos* değişik'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

POECİLOGALE i. Doğu ve Güney Afrika'da yaşayan gelincik. (Sansargillerden.) — ANSİKL. *Poecilogale albinucha*, beyaz enseli güzel bir hayvandır; başının üzeri ve boynu da beyazdır; sırtında beş sarı çizgi bulunur; küçük memeli hayvanlar ve kuşlarla beslenir. (L)

POECİLOSCLERİDA çoğl. i. Boynuzsu süngerler takımı. (Kıyılarda ve derin denizlerde pek çok türü bulunan bu süngerlerin içinde, uçları sponjin kütlesiyle birbirine bitişik iğnecikler bulunur.) [L]

POECİLUS i. Parlak yeşil renkli ağılı böcek. (İlmî adı *Poecilus cupreus*. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) || *Bataklık baştankarası* ile benzeri türlerin eski ilmî adı. (L)

POEL (Egbert Lievensz VAN DER). Bk. VAN DER POEL.

POELAERT (Joseph), belçikalı mimar (Brüksel 1817 - ay.y. 1879). Brüksel Adalet sarayını (1866-1883), Monnaie tiyatrosunu, Kongre sütununu, Laeken ve Sainte-Catherine kiliselerini yaparak Belçika başkentinin bugünkü görünüşünü kazanmasına katkıda bulundu. (L)

POELENBURG (Cornelis VAN). Bk. VAN POELENBURG.

POELKAPELLE, Belçika'da (Batı Flandre, İeper idare çevresi) komün; 2 000 nüf. Köyü ele geçirmek için Birinci Dünya savaşı sırasında çarpışmalar oldu. Almanların İeper üzerine hücumunun hareket üssü (ekim 1914) olan komünü 1915'te Kanadalılar şiddetle savundu; 1917-1918 arası birçok defa el değiştirdi. Fransız subayı Guynemer 11 eylül 1917'de Poelkapelle'nin yukarısında öldürüldü. (L)

POELZİG (Hans), alman mimarı (Berlin 1869-ay.y. 1936). Önceleri Behrens'in etkisi altında kaldı (Luban'da fabrikalar), 1919'da anlatımcılığı benimsedi (Berlin Schauspielhaus'u; Salzburg'da Festival tiyatrosu, 1921). En önemli eseri Frankfurt-am-Main'daki İ.G. Farben'in genel merkez binasıdır (1930). Sanatçı bu eserinde ilk üslûbuna dönmüştür. (L)

POEM i. (fr. *poeme*). Müz. Bk. ŞİİR.

Poemes Antiques (*Antik Şiirler*), Leconte de Lisle'in şiir kitabıdır (1852). Şairin ilk şiir kitabıdır. Leconte de Lisle, ilk baskısının önsözünde, romantik sanat anlayışına kendi sanat anlayışını karşı çıkarıyordu. Romantizmin insan kişiliğinin en derin ifadesini ortaya çıkaran duygusal bir hıristiyanlıktan hareket etmiş olmasına karşılık, şair, sanattan, kaynağındaki geleneklere dönerek, kararsız bir «ben»i değil de, insanlığın ruhunu dile getirmesini bekler. Konularını yunan ve hint ilkçağlarından alan Leconte de Lisle, insanlığın destanını, kendi duygularına kapılmadan anlatır ve şiirlerini birer mermer kabartma gibi işler. (L)

Poenulus. Bk. KARTACALI.

POEPHİLA i. Tüyleri dilim dilim parlak renkli küçük ötücü kuş; gagası koni biçiminde, kuyruğunun orta telekleri uzun ve incedir. (Astrilda grubundan olan ve taneyle beslenen bu kuşların en makbulü *Peophila Gouldiae*'dir; bunun sırtı ve kanatları yeşil, kuyruğu siyah, göğsü eflatun, karnı sarı, başı, kuşuna göre kırmızı veya siyah renklidir. Kuş meraklılarınca en makbul kafes kuşlarından sayılır.) [L]

POEPPİG (Eduard Friedrich), alman tabiat bilgini ve gezgini (Plauen 1798-Wahren, Leipzig 1868). Güney Amerika'da keşif gezileri yaptı; 1833'te, Leipzig üniversitesine zooloji profesörü oldu. Bu şehrin Zooloji

Foto. U.S.İ.S., X, Brens (LAROUSSE) ; Dictionnaire des Auteurs

müzesini kurdu ve gezi notlarını yayımladı: *Şili'de, Peru'da, Amazon Nehri Üzerinde İnceleme Gezileri* (1835). Keşfettiği bitkilerin bir kısmını *Nova Genera ac Species Plantarum, quas in Regno Chilensi, Peruviano et in Terra Amazonica Annis 1827-1832, Legit Poefpig* (1827-1828 Yıllarında, Şili, Peru ve Amazon Bölgesindeki Yeni Bitki Türleri) [1835-1845] adlı eserinde tanımladı. (L)

POERİO (Carlo), Napoli'li milliyetçi (Napoli 1803-Floransa 1867). Uzun süre babasıyle birlikte yurt dışında yaşadı. 1833'te Napoli'ye döndü. Avukatlığa başladı. Liberal düşüncelerinden dolayı birkaç defa tutuklandı (1837, 1844, 1847). 1848-1849 arasında millî eğitim bakanı oldu, sonra muhalefete geçti. Muhafazakârlar onu müebbet hapse (1849) ve sürgüne (1859) mahkûm ettiler. 1860'ta milletvekili seçildi. Vittorio Emanuele II tarafından çeşitli görevlere getirildi. (L)

POËTE (Marcel), fransız tarihçisi (Rougemont 1866-Paris 1950). Paris Tarih enstitüsünün müdürüydü. Bütün eserlerinde başkentin tarihini işledi: *Enfance de Paris* (Paris'in Çocukluğu) [1908]; *Formation et Évolution de Paris* (Paris'in Doğuşu ve Gelişmesi) [1911]; *Une Vie de Sité, Paris de sa Naissance à nos Jours* (Bir Şehrin Hayatı, Doğuşundan Günümüze Kadar Paris) [1924-1931]. (L)

Poetike (*Peri Poietikes*), Aristoteles'in eseri (M.Ö. IV. yy.). İki kitaptan meydana gelen eserin ikinci kitabı komediye ayrılmıştı. Bugün elde yalnız, metindeki bazı eksik yerler, eklenen kısımlar veya sırası değişen bölümlerle başka bir nitelik kazanan birinci kitap vardır. Kitap yirmi altı bölüme ayrılır: şiirin özü üstüne giriş, şiirin türleri, kaynakları (I.-V. bölümler); trajedi teorisi (VI.-XXII.); destan teorisi (XXIII.-XXIV.); çeşitli meseleler (XXV. bölüm); destanla trajedi karşılaştırılması (XXVI). Aristoteles'e göre şiir bir taklittir; nesneleri olduğundan daha çok veya daha az güzel gösterebilir ve onlardan genel tasvirler çıkarır. Çeşitli türleri, sadece, çeşitli taklit tarzlarıdır. Bu taklidin kaynağı, içgüdüdür. Bütün sanatlar içgüdüyle başlar, alışkanlık ve teknik çalışma ile olgunlaşır. Trajedi, bütün eski şiirin son şeklini bulduğu en üstün türdür. Başlıca unsuru, korku ve acıma uyandıran ve bu tutkuları arıtan olaydır. Yazar daha sonra XVI. yy.ın sonundan itibaren trajedi nazariyecileri tarafından yanlış anlam verilen ünlü birkaç sayfada trajedinin kurallarını belirtir. Aristoteles trajedide yalnız olay birliğini zorunlu sayar; yer birliği konusunda tek kelime söylemez. Ayrıca zaman birliğinden de ancak dolaylı bir şekilde söz eder. (L)

POEY Y ALOY (Felipe), kübalı tabiat bilgini (Havana 1799-ay.y. 1891). 1820'de Madrid Üniversitesi Hukuk fakültesinden mezun oldu. Fakat hukukçuluğu bırakarak, tabiat tarihi çalışmalarına yöneldi. 1827'de Paris'te Société Entomologique'in kurulmasında rol oynadı. 1833'te Küba'ya dönerek küba favnası üstüne çalışmalarda bulundu. 1842'de Havana üniversitesinin Karşılaştırmalı Anatomi ve Zooloji kürsüsünde profesör oldu. 1863'te Botanik, Mineraloji ve Jeoloji kürsüsüne geçti. 1873'ten itibaren felsefe ve edebiyat profesörü oldu. Başlıca eseri 10 ciltlik *Catalogo Rozonado de los Peces Cubanos*'tur (Küba'daki Balıkların Karşılaştırmalı Kataloğu). Resimlerinin çoğunu kendi çizdiği bu kitapta 800 kadar balık tasvir etti. (M)

POF i. (onomatope). Yere düşen kaba ve yumuşak bir nesnenin veya havası boşalan bir şeyin çıkardığı sesi belirtmek için kullanılır: *Bisikletin lastiği pof diye söndü. Un torbası pof diye yere düştü.* (M)

POFURDAMAK geçz. f. (onomatope *pofur*'dan *pofur-da-mak*). Can sıkıntısı sebebiyle gürültüyle nefes vermek. (M)

POFUR POFUR zf. (onomatope *pofur*'dan). Düzenli olarak çıkan «pof pof» sesini veya bol ve sürekli dumanı belirtmek için kullanılır: *Pofur pofur sigara içiyor.* (M)

POGA i. Gabon'da yetişen ağaç türü (*Poga oleosa*). [Bu ağaçtan «ovoga» veya «afo» adıyle bilinen bir kereste elde edilir. Kamerun'da buna *angale* veya *ngale* denir. *Rhizophoraceae* familyasından.] (L)

POGGENDORFF (Johann Christian), alman fizikçisi (Hamburg 1796 - Berlin 1877). Önce eczacılık öğrenimi yaptı, sonra Berlin üniversitesinde fizik profesörü oldu (1834). 1821'de magnetizma üstüne bir inceleme yazısı yayımladı; 1827'de küçük dönme hareketlerini belirlemeğe yarayan bir ayna tertibatı tasarladı. Bikromatlı pilin bulucusudur (1842). Ayrıca elektromotor kuvvetleri ölçmeğe yarayan karşıtlık metodunu da ortaya attı. 1824'ten itibaren *Annalen der Physik und Chemie*'yi (Fizik ve Kimya Yıllığı) yönetti. (L)

Poggendorff metodu. Fiz. Galvanometre, magnetometre, terazi v.b.de, küçük dönme açılarını çok hassas olarak ölçme usu-

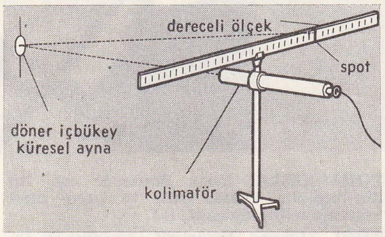

lü. Hareketli sistem, ışıklı bir filamanın taksimatlı bir cetvel üzerinde görüntüsünü veren içbükey, küresel küçük bir ayna ile donatılmıştır. Bu görüntünün yer değiştirmesinden aynanın dönme açısı çıkarılır. (L)

Poggendorff yanılsaması. Deneysel psikol. Görsel-geometrik bir yanılsamadır ve B_1B_2 gibi eğik bir çizginin kırık bir çizgi olarak algılanmasına yol açar. Bu çizgi, kendisini kısmen örten V_1V_2 gibi iki paralel dikeyi bölmektedir (bk. şekil 1), Poggendorff yanılsaması, bir alan etkisinden ileri gelir; bu da, algısal alanın iki parçaya bölünmesinin sonucudur. Bu parçalardan her biri, bir yandan dikeyden, öte yandan da, kendisine değen eğik bölümden ibarettir. Bu durumda, açılarla ilgili yanılsama (dar açılar fazla değerlendirilir) meydana gelebilir ve eğik çizgi, kırılmış gibi görünür. Poggendorff yanılsaması, geometrik şekliyle, E. Vurpillot (1957) tarafından incelendi (şekil 1), yanılsamanın niceliksel tutarı, 5 ilâ 7 yaş arasında artar, sonra, belirli tarzda azalır. Demek ki bu, bir ilkel yanılsamadır. E. Vurpillot, daha sonra, Poggendorff yanılsamasının anlamlı bir örneğini verdi (şekil 2). Bu örnekte, bir adam, dikey bir sütun tarafından kısmen örtülmüş bulunan eğik bir ip veya halat vasıtasıyle, bir torbayı yukarıya çekmektedir. Bu durumda yanılsama devam etmekte ama azalmaktadır. Bu örnekte, alan, iki algısal altgrup halinde düzenlenmiş bulunur. Bunlar, halatın her iki yanından, sütunun bölümlerini meydana getirir. Bu durum, açılar yanılsamasına karşıttır (dar açıların fazla değerlendirilmesi, yalnız geometrik şekilde kendini gösterir). Bu ise, yanılsamanın, anlamlı durumda daha az kuvvetli olmasını açıklar. (L)

POGGİ (Giuseppe), italyan mimarı ve şehircisi (Floransa 1811-ay.y. 1901). Floransa'da San Niccolo kapısının üstündeki rampaları yaparak San Miniato tepesini düzenledi; Viale dei Colli çevre bulvarını, Michelangelo meydanının loggia'sını ve belvedere'sini düzenledi. (L)

POGGİALE (Antoine Baudouin), fransız eczacısı (Valle-di-Mezzana, Korsika 1808 - Bellevue, Seine-et-Oise 1879). Valde-Grace'ta yirmi iki yıl kimya ve toksikoloji dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Traite sur l'Analyse Chimique par Volume* (Hacimle Kimyasal Analiz Kitabı) [1858]; gıda kimyası konusundaki *Mémoire sur l'Extrait de Viande* (Etin Özü Üstüne İnceleme) [1868] ve hidroloji konusundaki *Analyse des Eaux Minérales de Corse, de l'Eau de Seine* (Korsika Maden Sularının, Sen Nehri suyunun Analizi) [1855]; *Analyse de l'Eau du Puits Artésien de Passy* (Passy Artezyen Kuyusu Suyunun Analizi) [1862]; *Insalubrité des Eaux de la Bièvre* (Bièvre Sularının Sağlığa Uygunsuzluğu) [1876]. (L)

POGGİBONSİ, İtalya'da komün, Toscana'da (Siena ili), Elsa kıyısında; 18 600 nüf. Önemli tarım merkezi. Chianti şarapları ihracatı. (L)

POGGİO, italyan asıllı rus dekabristleri, novaralı hekim Vittorio'nun oğulları. GİUSEPPE (Odessa 1792-İrkutsk 1848) ve ALESSANDRO (Odessa 1798-Voronki, Çernigov hükûmeti 1873) orduya girerek Napolyon'a karşı açılan seferlerde Preobrajenskiy alayında dövüştüler. Liberal düşünceli olduklarından Güney Rusya'da meydana gelen dekabrist ayaklanmasına (aralık 1825) katıldılar ve tutuklandılar. Önce, Alessandro kürek cezasına, Giusseppe 12 yıla mahkûm edildi, ama sonra Alessandro'nun cezası 20 yıla, Ciuseppe'ninki de 8 yıla indirildi ve iki kardeş Sibirya'ya müebbet sürgüne gönderildi. Alessandro 1856'da aftan yararlandı ve Sibirya'dan ayrıldı. Batı'ya (İsviçre, İtalya) yolculuklar yaptı, sonra Rusya'ya döndü. İlgi çekici hatıralar yazdı (*Zapiski* [Hatıralar], 1913'te ve 1930'da yayımlandı). [M]

POGGENDORFF

POGGİO (Gian Francesco BRACCİOLİNİ), italyan hümanisti (Terranuova, Floransa 1380-Floransa 1459). Çeşitli papaların sekreteri oldu, Konstanz konsiline Johannes XXIII ile birlikte gitti; 1453'te Floransa cumhuriyeti kumandanlığına tayin edildi. Poggio birçok eskiçağ eserini buldu: Cicero'nun nutuk ve incelemeleri (Brutus), Plautus'un on bir komedisi, Lucretius'un *De Natura Rerum*'u (Eşyanın Tabiatı Üstüne), Quintilianus, Statius, Silius, İtalicus, Valerius Flaccus, Columellus, Celsius, Frontinus'un eserleri. Eserlerinin hepsini latince yazdı: 1350-1445 arasındaki yılları kapsayan *Historia Florentina* (Floransa Tarihi); kiliseyi yeren *De Hypocrisia* (İkiyüzlülük Üstüne) [1679'da basıldı]; *De Varietate Fortunae* (Alınyazısının Değişmesi) [1431-1448] ve *Liber Facetiarum* (Şaklabanlıklar Kitabı) [1438-1452] adlı masal kitabı. — Oğlu İACOPO (1441 - Floransa 1478), Petrarca'nın *Trionfi* (Zaferler) adlı eseri üstüne bir açıklama yazdı. Pazzi komplosuna katıldığı için idam edildi. (L)

Henri POİNCARÉ

POGO—, yun. *pogon*, sakal'dan alınan ve birçok kelimenin yapısına giren unsur. (L)

POGODİN (Nikolay Fyodoroviç STUKALOV, — denir), sovyet dram yazarı (Gundorovskaya-na-Donu 1900-öl. 1962). İlk piyeslerinde, Ekim devrimini takip eden yılları gerçekçi bir anlatımla dile getirdi: *Posle Bala* (Balondan Sonra) [1923]; *Moy Drug* (Dostum) [1932]; *Aristokratıy* (Soylular) [1934]. Ama asıl ününü tarihî oyunlarıyle kazandı: Lenin'in hayatını anlatan üç oyun: *Çelovek s Orujyom* (Tüfekli Adam) [1937]; *Kremlyovskiye Kurantıy* (Kremlin Çanları) [1941]; *Tretya Pateticeskaya* (Üçüncü Patetik) [1958]. Filim senaryoları da yazdı. (L)

POGONA i. Madenî renkli ağılı böcek; kuzey yarımkürede, su kenarlarında, tuzlu yerlerde yaşar. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

POGONİA i. Köksaplı, geniş yapraklı orkide; Kuzey Amerika'da ve Çin'de yetişir. (L)

POGONİAS i. Uzun beyaz sakallı maymun (*Cercopithecus pogonias*); Kongo'da Fernando Poo adasında yaşar. (L)

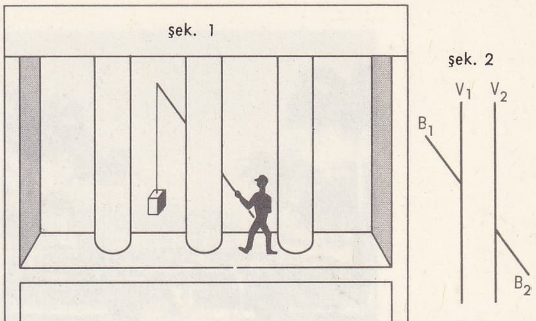

Poggendorff yanılsaması

Rayfond POİNCARÉ

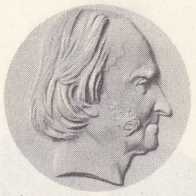
Louis POİNSOT
David d'Angers'in eseri, Angers müzesi

POGONOPHORA çoğl. i. Pasifik'in batı kıyılarına yakın yerlerle Hindistan kıyılarında, 200-400 m derinliklerde bulunan deniz hayvanları. Bu gruptaki hayvanlar bir boru içinde yaşar, bunun içinde çekmenler yardımıyle yer değiştirebilir; iç yapıları ilkel kordalılarınkini andırır; iplik biçimindeki gövdesinin arka ucunda bir dokunaç tacı bulunur. İki takıma ayrılan 70 türü tespit edilmiştir. Bazıları bu hayvanları stomocorda şubesinin bir sınıfı, bazıları ise epithelioneura kladusunun özel bir şubesi sayar. (L)

POGONORNİS i. Oldukça küçük boylu, karışık siyah, sarı ve kırmızı tüylü afrika kuşu; gagası güçlü, üst gagası dişli, gagasının dip kısmı sık tüylüdür.

— ANSİKL. *Capitonidae* familyasındaki diğer kuşların çoğu gibi pogonornislerin de iki parmağı önde, ikisi arkadadır. (L)

POGOST i. (rusça k.). Tar. Rusya'nın kuzeybatısında bir köy topluluğu biçimi. || Mülkî ve idarî birlik. || XIX. yy.da, bir kilisenin yakınında bulunan mezarlık. (L)

POGOSTEMON i. Başak çiçekli otsu bitki; Asya ve Okyanusya'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (*Pogostemon patchouli*'den lavantacılıkta kullanılan bir yağ elde edilir. Ballıbabagillerden.) [L]

POGRADEC veya **POGRADECİ**, Arnavutluk'ta şehir, Ohrid gölünün güney kıyısında. Bir yandan Elbasan ve Tiran'a, öbür yandan da Korçe'ye karayoluyle bağlıdır. Demir filizi. (L)

POGROM i. (rusça k.). Yahudi aleyhtarı halk hareketi; bazen çarlık yetkilileri tarafından da desteklenen bu hareket yağmalara ve kıyımlara kadar varırdı.

— ANSİKL. Ortaçağda yahudi aleyhtarı halk ayaklanmaları bütün Avrupa'da yaygındı. Doğu Avrupa'da bu çeşit hareketler hemen hiç aralıksız XX. yy.a kadar sürdüğü için, hareketi rusça terimiyle (*pogrom*) belirtmek âdet oldu. Getto sisteminin muhafaza edildiği Rusya'da halktan tecrit edilen (bazı mesleklere girme yasağı, üniversitelerdeki *numerus clausus* gibi) ve çarlık yetkililerinden zulüm gören yahudiler, ikide bir halkın gazabına uğrarlardı. Nikolay I devrinde çar hükûmeti, ırk ayrımıyle ilgili kararları çoğaltarak ve ağırlaştırarak halkı yahudilere karşı kışkırtıyor, sık sık katliam halini alan bu yağmalara (Nijni-Novgorod, hareketleri destekliyordu. İç savaş sırasın-1882; Kişinev, 1903) göz yumuyor, hattâ bu da, beyaz orduların işgal ettiği yerlerde sık sık pogromlar görülürdü. (L)

POĞAÇA i. (ital. *focaccia*'dan). İçine yoğurt ve zeytinyağı karıştırılmış hamurdan yapılan bir çeşit çörek: *Ama istersen öğleyin sana taze poğaça alır gelirim* (S.F. Abasıyanık). [M]

POĞAÇACI i. (*poğaça*'dan *poğaça-cı*). Poğaça yapan veya satan kimse. (M)

PO-HAY körfezi, esk. **Peçili körfezi,** Sarıdeniz'de büyük körfez; kuzeyde Liaodung yarımadası, güneyde Şan-dung yarımadasıyle sınırlıdır; bir yandan büyük Kuzey Çin ovasına, öte yandan Kuzeydoğu Çin'deki orta çöküntüye açılır. Kayalıklı, Liaodung ve Şan-dung yarımadaları arasında uzanan, Kuzey Çin ırmaklarının ve Huang-Ho'nun alüvyonlarıyle dolan tektonik çöküntüye tekabül eder. (L)

POİNTE-A-PİTRE

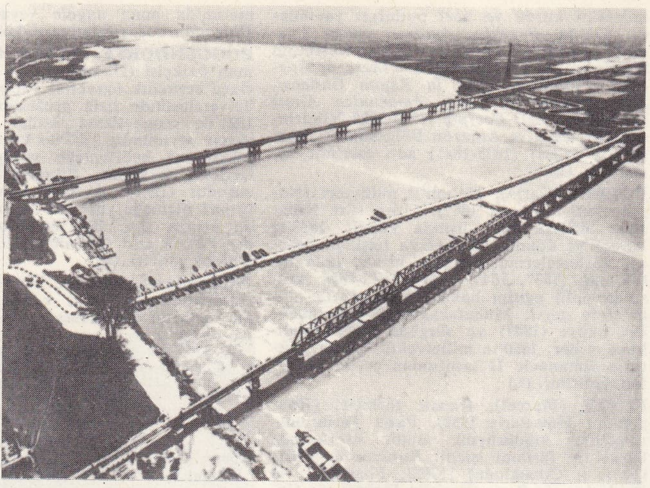
PO ırmağı Casalmaggiore'de demiryolu ve karayolu köprüleri

POHJANMAA, Doğu Botten'de eski fin ili; bugünkü Vaasa, Oulu ve Lappi illeri arasında bölüşülmüştür. (L)

POHL (Johann Emanuel), avusturyalı tabiat bilgini (Kamnitz 1782-Viyana 1834). Brezilya'dan bilimsel koleksiyonlarla döndü. Bunları tanımlayan değerli eserler yayımladı: *Plantarum Brasiliae Icones et Descriptiones* (Biçimleri ve Tanımlarıyle Brezilya Bitkileri) [1827-1831] v.b. (L)

POHL (Karl Ferdinand), alman müzik yazarı (Darmstadt 1819-Viyana 1887). 1849'dan 1855'e kadar Viyana'da org çaldı, 1858'de Viyana Müzikseverler derneğinin arşiv ve kütüphanesini yönetti. *Mozart und Haydn in London* (Mozart ve Haydn Londra'da) adlı bir eser yayımladı (1867). Haydn'ın hayatını yazmağa başladı, ancak ilk iki cildini çıkarabildi. Eser Hugo Botstiber tarafından tamamlandı. (L)

POHL (Richard), alman müzikoloğu (Leipzig 1826-Baden-Baden 1896). Wagner'in ve genç alman müzik okulunun savunucusuydu. Wagner, Liszt ve Berlioz üstüne incelemeler yayımladı. (M)

POHL (Robert Wichard), alman fizikçisi (Hamburg 1884). Göttingen Üniversitesi Fizik enstitüsünde profesörlük yaptı, sonra enstitünün müdürü oldu (1920). Salınım devreleri, gazışı ve X ışınları üstüne araştırmalar yaptı. Özellikle, seçici fotoelektrik olayını ve madenî olmayan saydam billûrlarda elektronların yer değiştirmesini inceledi. (L)

POHLE (Ludwig), alman iktisatçısı (Eisenberg, Thüringen 1869-Oberdorf 1926). Frankfurt (1901-1908) ve Leipzig (1918-1926) üniversitelerinde profesörlük ve *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*'ın (1910-1921) yöneticiliğini yaptı. Tümdengelim ilkesini izleyen Pohle, tarihî okula ve bu okulun sosyalizm anlayışına karşı çıktı, birçok metodolojik ve sosyal-siyasî meselede, *Theoretische Sozialökonomie* (Nazarî Sosyal İktisat) [1918] adlı eserde işbirliği yaptığı isveçli G. Cassel'inkine yaklaşan bir tutum benimsedi. Pohle'nin ona fikri, iktisadî devreleri, nüfus artışıyle sermaye artışı arasındaki oransızlığın sonucu olarak yorumlamasıdır. Başlıca eserleri: *Die Entwicklung des Deutschen Wirtschaftslebens im 19. Jahrhundert* (XIX. yy.da Alman Ekonomisinin Gelişmesi) [1904]; *Die Gegenwartige Krisis in der Deutschen Volkswirtschaftslehre* (Alman Millî Ekonomi Biliminin Bugün İçinde Bulunduğu Kriz) [1911]; *Kapitalismus und Sozialismus* (Kapitalizm ve Sosyalim) [1919]. (L)

POHLENZ (Max), alman filoloğu ve eskiçağ felsefesi tarihçisi (doğ. Hähnchen, Cottbus, Brandenburg 1872 öl. ?). Göttingen üniversitesinde klasik filoloji profesörü oldu (1906-1933). Daha çok yunan kültürünü inceleyen Pohlenz, bu kültürü bütün yönleriyle ele aldı. Başlıca eserleri: *Die Griechische Tragödie* (Yunan Trajedisi) [2 cilt, 1930]; *Staatsgedanke und Staatslehre der Griechen* (Yunanlılarda Devlet Fikri ve Devlet Doktrini) [1930]; *Herodot* (Herodotos) [1937]; *Hippokrates* (1938); *Grundfragen der Stoischen Philosophie* (Stoa Felsefesinin Temel Meseleleri) [1940]; *Der Hellenische Mensch* (Eski Yunan İnsanı) [1947]; *Die Stoa* (Stoa Felsefesi) [2 cilt, 1948]; *Gestalten aus Hellas* (Eski Yunanistan'dan Figürler) [1950]; *Griechische Freiheit* (Yunan Hürriyeti) [1955]. (M)

POHLKE, (Karl Wilhelm), alman matematikçisi (1810-ay.y. 1876). Charlottenburg Kraliyet Mimarlık akademisinde ders verdi (1865). *Darstellende Geometrie* (Tasarı Geometri) [1860] adlı bir eseri vardır. Aksonometriyle ilgili temel teoremi ünlüdür; bir düzlem üzerinde aynı O' noktasından çıkan O'A', O'B', O'C' (O'A'B'C' noktaları aynı doğru üzerinde değildir) gibi üç doğru parçası verildiğinde, bu doğru parçaları, aynı O noktasından çıkan, ikişer ikişer birbirine dik ve eşit olan OA, OB, OC doğru parçalarının izdüşümü olarak kabul edilebilir. (M)

POHPOH i. (onomatope). Aşırı şekilde ve gerçeğe uymayan övgü: *Bütün bu pohpohlara inanma sen, onlar gerçekte şirin görünmek isterler* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Pohpohlamak** geçl. f. Bir kimseyi aşırı şekilde övmek; dalkavukluk etmek: *Bütün gün onu pohpohlayıp durdu.* (M)

PO ırmağı, Kuzey İtalya'da ırmak; Torino, Piacenza ve Cremona'dan geçer. 652 km uzunluğunda olan ırmak, kollarıyle birlikte 70 742 km²'lik bir hidrografya havzasını akaçlar.

Po ırmağı Viso dağının eteğinde, 2 022 m yükseltide, Piano del Re'de doğar. Yüksek eğimli ve Alp rejiminde 35 km'lik bir çığırdan sonra ovaya girer ve ansızın bir dirsek yaparak Torino'ya kadar kuzeye doğru akar; sonra tekrar doğuya yönelir. Eğimi birden azalır (Torino'da binde 1,5; daha aşağıda binde 0,5-0,3); Ticino ile birleştiği yerden sonra ırmak setlerle tutulur. Ova boyunca çizdiği geniş mendereslerin devamlı yer değiştirmesi, ırmağın sınır olduğu devirde siyasî tartışmalara yol açmıştır. Irmağın rejimi ovada Alp rejimidir: mayısta ve sonbaharda iki maksimum, kışın ve yazın iki minimum; kış minimumu yaz minimumundan daha alçaktır. Mincio ile birleşmesinden sonra çok düşük eğimli ovadaki buharlaşma, yaz minimumunu azaltarak kış minimumundan daha alçalmasına yol açar. Nehrin ağzından 100 km uzaklıkta delta başlar: eğim ancak binde 0,01'dir; alüvyonların çokluğu (toplam olarak yılda 17 milyon metre küp) yüzünden suların normal yüksekliği deniz seviyesini 8,5 m aşar. Adriya denizinin hafif yükselmesi yüzünden deltanın gelişmesi bugün yavaşlamıştır. Po, Adriya denizine başlıca beş ağızdan dökülür: suların yüzde 60'ını Po della Pila, geri kalanını ise Po della Maestra, Po di Tolle, Po della Gnocca ve Po di Goro akıtır.

Irmağın ortalama debisi, deltanın girişinde, Ferrara yakınında 1 540 m³/sn'dir (en az: 240; 1951'de en çok: 12 000). Özellikle sonbahardaki su baskınları, çoğunlukla 1951'de

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Ral, X. Atlas - Photo (LAROUSSE)

ve 1957'de olduğu gibi âfet halini alır ve daha çok sol kıyıda yayılır. Bu tehlike yüzünden Po ırmağı bir yerleşme ekseni olamamıştır. Irmak Adda ile birleştiği yerden sonra, madenî yağlar taşıyan 600 tonluk mavnaların girmesine elverişlidir. (L)

POİANA i. Batı Afrika'da yaşayan etçil memeli hayvan. (*Poiana Poensis* orta boylu, ince uzun gövdeli, şişkin oval başlı, gelincik dişli bir hayvandır; sırtı siyah benekli soluk esmer, böğürleri yuvarlak lekelidir. Kuyruğunun uzunluğu 1 m'yi bulur. Miskkedisigillerden.) [L]

POİAS. Yun. mit. Yunanlı okçu. Philoktetes'in babası. Argonaut'lar seferine katıldı ve yayını ona bırakan Herakles'in yakıldığı odun yığınını ateşe verdi. (L)

POİNCARÉ (Henri), fransız matematikçisi (Nancy 1854-Paris 1912). 1873'te Ecole Polytechnique'e birincilikle girdi, 1877'de maden mühendisi oldu, ertesi yıl Fen akademisine ilk çalışmasını sundu ve 1879'da aynı konuyu matematik doktora tezinde işledi. Bunun üzerine mühendisliği bıraktı ve Bayındırlık bakanlığı tarafından, Caen fen fakültesinde matematiksel analiz dersleri vermekle görevlendirildi (1879), sonra Sorbonne'a öğretim görevlisi olarak çağrıldı (1881). Sırasıyle fiziksel ve deneysel mekanik (1885), matematik fiziği ve ihtimaller hesabı (1886), sonra gök mekaniği kürsülerine getirildi; bunun yanı sıra 1883'ten 1897'ye kadar Ecole Polytechnique'te analiz dersleri okuttu. 1887'de Fen Akademisi Geometri bölümüne kabul edildi, 1893'te Boylamlar dairesine üye oldu, 1908'de Fransız akademisine seçildi ve 1910'da maden ocakları genel müfettişliğine tayin edildi. 1889'da, eskiçağdaki bilim ve sanat koruyucularının yolunu tutarak, o güne kadar çözülemez gözüyle bakılan *üç cisim problemi*'ni bütün dünya matematikçileri arasında yarışma konusu yapan İsveç kralı Oskar II'nin koyduğu ödülü, dostu Paul Appell ile birlikte kazandı. Gelmiş geçmiş bütün çağların en büyük bilim dehalarından biri sayılan Henri Poincaré, özellikle matematik analizle, analitik mekanikle, gök mekaniğiyle, matematik fiziğiyle ve bilim felsefesiyle uğraştı.

Hayatını sayı ve uzay bilimine adamış en yüce insan tipini yaşatan Poincaré, her şeyden önce bir matematikçi olduğunu bütün dünyaya ispatladı. Kelimenin tam anlamıyle bir mekanikçi, bir fizikçi ve bir astronom olmadığı halde, analizi büyük bir ustalık ve yetkinlikle rasyonel mekaniğe, fiziğe ve astronomiye uygulayarak bu bilim dallarına büyük ilerlemeler getirmesini bildi. Ününe ün katan en büyük başarılarından biri, eliptik fonksiyonlara benzeyen, fakat cebirsel katsayılı çeşitli lineer diferansiyel denklemlerin integralini alma imkânı veren çok önemli bir analitik fonksiyonlar sınıfını bulmasıdır. Poincaré bu fonksiyonlara, çalışmalarıyle kendisine ışık tutan alman matematikçisi Lazarus Fuchs'un adını verdi (*Fuchs fonksiyonları*). Bundan sonra, *Klein grupları* diye adlandırdığı, lineer ornatmalardan kurulmuş en genel süreksiz grupları inceledi. Abel fonksiyonları, Abel integrallerinin indirgenmesi ve ikikat integraller üstüne yazdığı pek çok inceleme, Poincaré'nin başarılı eserler dizisini tamamlar. Aritmetik üstüne, sayıların formlarla gösterilişi, karmaşık sayılar, sürekli kesirler ve ikinci dereceden formlar üstüne notları da sayıca hayli kabarıktır. Cebirde, üçüncü dereceden üçlü ve dörtlü formlar, ayrıca sonlu basamaktan determinantlar konusunda ilgi çekici incelemeler verdi. Analitik mekanikte en önemli çalışmalarından biri, dönme hareketi yapan bir akışkan kütlesinin dengesiyle ilgilidir, bu incelemeleri sırasında öne sürdüğü teori, sonradan birçok bulutsuda gözlemlenen biçimlerle doğrulandı.

Öte yandan, evrenin yaratılışıyle ilgili bütün bilgileri çok inandırıcı bir şekilde özetleyen *Leçons Sur les Hypothèses Cosmogoniques* (Kozmogoni Hipotezleri Üstüne Dersler) [1911] adlı eseri, gök mekaniğine büyük ilerlemeler kazandırdı.

Matematik fiziğinde, bu konuyle ilgili bütün kısmî türevli denklemleri genel olarak inceledi. Esneklik, ısının yayılması, termomekanik gazların kinetik teorisi, optik ve elektrik üstüne pek çok inceleme yayımladı. Maxwell ve Lorentz teorilerini geliştirdikten sonra, elektrik salınımları, Hertz dalgalarının kırınımı ve telsiz telgraf üstüne sayısız eserleriyle, bu çok başarılı inceleme dizisini tamamladı, teorik hesaplarıyle, pratik alanda çalışanlara büyük yardımlarda bulundu. Son kitaplarında özellikle *La Science et l'Hypothèse* (Bilim ve Hipotez) [1902], *la Valeur de la Science* (Bilimin Değeri) [1906], *Science et Méthode* (Bilim ve Metot) [1909] adlı eserlerinde bilim felsefesine eğilmiştir. 1 500'den fazla inceleme yazısı bırakan, kendisinden önceki bilginlerin aklına bile gelmemiş problemleri çözen Henri Poincaré, rasyonel bilimlerin bu gerçek dehası, matematik bilimlerin gelişme yolu üzerinde bir aşamanın temsilcisidir. (L)

POİNCARÉ (Raymond), fransız devlet adamı (Bar-le-Duc 1860-Paris 1934). Henri Poincaré'nin kuzeni. Milletvekili (1887-1903), senatör (1903-1913) seçildi ve çeşitli bakanlık görevlerinde (1893-1895 ve 1906) bulundu, Başbakan (1912-1913) oldu. Almanya'ya karşı sert bir siyaset güttü ve Üçlü İttifak'ın sağlamlaştırılması için çalıştı (Rusya yolculuğu, temmuz 1914); iç işlerinde kara ve deniz ordularını güçlendirdi, barışçı hareketleri bastırdı, Clemenceau'yu ve radikal çoğunluğunu kendisine düşman eden yeni bir seçim kanununu kabul ettirdi. Cumhurbaşkanının yetkilerini genişletmekten yanaydı, bu amaçla 1913'te kendini cumhurbaşkanlığına seçtirdi. 1914 Temmuzundan itibaren, «Fransa kutsal birliği»nin tek önderi oldu. Askerî yenilgilerden sonra durumu düzeltmek için Clemenceau'yu hükûmetin başına getirdi (kasım 1917), fakat, Clemenceau'nun mütareke fikrine boşuna karşı koymağa çalıştığı gibi, Rheinland bölgesinin işgalinden ve Ren kıyılarında bir müttefiklerarası kuvvet bulundurma tasarısından vaz geçmek zorunda kaldı. Cumhurbaşkanlığının son döneminde Alsace-Lorraine'in Fransa'ya katılmasını sağladı. Tekrar Senato'ya döndü (1920), harp tazminatı komisyonunun başkanlığına seçildi, fakat tam tazminat teklifi reddedilince komisyondan ayrıldı, Briand hükûmetini düşürdü (1922), hükûmet kurmakla görevlendirildi (1922-1924). Lloyd George ile anlaşamadığı için Türkiye'de güç durumda olan İngilizleri yalnız bıraktı (3 eylül 1922) ve Almanya'nın moratorium hakkını reddetti, tazminatın ödenmesinin geciktiğini görerek Ruhr'u işgal ettirdi ve Ren bölgesindeki ayrılıkçılığın gelişmesine yol açtı (eylül 1923). Alman hükûmeti işgali kabul edince Poincaré bu zaferden yararlanmayarak yeniden müttefiklere kaldı (bk. DAWES planı). Fransa'nın içinde bulunduğu malî güçlükler dolayısıyle siyasetini değiştirdi. Ama bu güçlüklerin baskısıyle yeni vergiler kabul ettirmesi, seçimler arefesinde, Sollar kartelini meydana getiren muhaliflerinin başarısını sağladı (mayıs 1924) ve istifasına sebep oldu (1 haziran). Malî buhran sırasında (23 temmuz 1926) kamuoyunun isteğiyle yeniden başbakanlığa gelen Poincaré (23 temmuz 1926) «Millî Birlik» kabinesi adı verilen kabineyi kurdu. Bu kabinede dışişleri bakanlığını Briand'a bırakmış, maliye bakanlığını ise kendisi almıştı. Ülkenin ve parlamentonun büyük ölçüde desteğini sağlayarak malî siyasetini uygulamak için tam yetki aldı (31 temmuz 1926). Yeni vergiler koydu, harcamalarda kısıntıya gitti, bir amortisman sandığı kurdu ve özellikle yeniden güveni sağlayarak, 25 haziran 1928'de, 1914'tekinin beşte bir değeriyle frankın değerini korumayı başardı; böylece yabancı sermayenin dönmesini ve Banque de France'taki altın ihtiyatının eski halini almasını sağladı. Radikaller Angers kongresinden sonra (kasım 1928) hükûmetten çekildiler. Bunun üzerine Poincaré, merkez ve sağ partilerine dayanan bir kabine kurarak maliye bakanlığını Henri Chéron'a (11 kasım 1928) bıraktı. Ama hastalığı dolayısıyle istifa etmek zorunda kaldı (27 temmuz 1929) ve bundan sonra da siyasetten tamamıyle çekilerek, 1926'dan itibaren, *Au Service de la France* (Fransa'nın Hizmetinde) adıyle yayımlanan hatıralarını yazmağa devam etti. (L)

POİNCİANA i. Çiçekleri çok gösterişli ağaç; Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (Bu cinsin üç türü vardır. *Poinciana regia* ve *P. elata* tropikal ülkelerde, demet biçimindeki büyük ve firfiri çiçeklerinden dolayı yetiştirilir. Erguvangillerden.) [L]

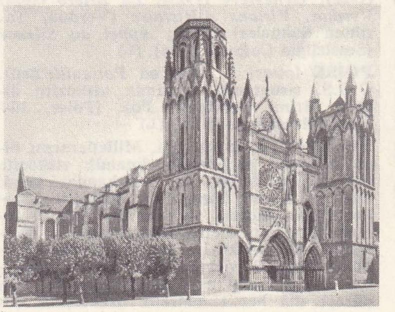

Saint-Pierre katedrali
(XII.-XIII. yy.)

POİNSOT (Louis), fransız matematikçisi (Paris 1777-ay.y. 1859). Edebiyat öğreniminden sonra bir rastlantı sonucu o zamanki adı Bayındırlık Merkez okulu olan, Ecole Polytechnique'in kurulduğunu öğrendi ve bu okula girmek için hazırlıklara başladı. On dokuz yaşında okulu bitirdi, köprü ve yol teşkilâtına verildi. Fakat Bonaparte lisesinde matematik dersleri vermek için bu görevi bıraktı. Ecole Polytechnique'te öğretmen oldu. 1813'te üniversite genel müfettişi tayin edildi. 1840'ta Millî Eğitim Yüksek meclis üyeliği yaptı. 1846'da Fransa Yüksek meclis üyesi ve 1852'de senatör oldu. İlk incelemesi, yıldız biçimli düzgün çokgenler konusundaydı. Ama en verimli araştırmaları mekanik üstünedir. Kuvvet çiftlerinin bir teorisi ve özellikle bir katı cismin sabit bir nokta etrafında hareketi üstünde son derece önemli çalışmaları vardır (1834). Cismin eylemsizlik elipsoidinin sabit bir düzlem üzerinde yuvarlanmasından yararlanarak bu hareketin çok ilgi çekici bir geometrik tanımını yapan Poinsot, ağırlık merkezinden asılan «sürekli dönme eksenleri» denilen bazı özel eksenler etrafında dönen her katı cismin kendisine verilen bu dönme hareketini koruyacağını ispatladı. (L)

POİNT (Armand), fransız ressamı (Cezayir 1860-Napoli 1932). önceleri Cezayir veya Doğu'dan sahneler çizdi. Sonra 1888'de Paris'e gitti. İtalyan primitiflerinin büyüsüne kapıldı. Fransa'ya, İngiltere'de yaygın olan ön-raffaello'cu sanat anlayışını getirdi. Eski usullere merak sardı, yumurta, balmumu ve fresk tekniğiyle resimler yaptı. Eserleri Arras, Narbonne ve Reims müzelerindedir. (L)

POİNTE-A-PİTRE, Guadaloupe'ta (Fransız Antilleri) idare çevresi merkezi; Grande-Terre'in güneybatısında; 28 014 nüf. Pointe-à-Pitre, Guadeloupe'un büyük limanıdır; adanın ürünleri buradan ihraç edilir. Şehir aynı zamanda da bir ticaret ve idare merkezidir. Damıtma yerleri ve şeker rafinerileri. Tütüncülük. Şehir, 1843'teki depremden ve 1871'deki yangından çok zarar gördü. (L)

POİNTE-AUXTREMBLES, Kanada'da (Quebec) şehir, Montréal adasında; 12 000 nüf. Petrol rafinerisi. (L)

POİNTE - CLAİRE, Kanada'da (Quebec) mesken şehri, Montreal adasında; 15 200 nüf. (L)

POİNTE-DES-GALETS, resmî adı **Le Port,** Réunion adasının liman şehri, adanın kuzeybatısında; 14 900 nüf. Donatımı hâlâ yetersizdir. (L)

POİNTE-İNDİENNE, Gabon kıyısında yer, Pointe-Noire'ın kuzeybatısında. Petrol ve kayatuzu yatakları. (L)

POİNTE-NOİRE, Kongo cumhuriyetinde liman şehri; 16 000 nüf. Kongo-okyanus hattının başlangıcıdır. 1 850 m uzunluğunda bir setle korunan liman 2 000 tonluk yolcu gemilerinin yanaşmasına elverişlidir. Şehir limanın yukarısında kat kat uzanır; mesken semtleri daha yüksek ve sağlığa daha elverişli bir yerdedir; Afrikalılar semti limanın

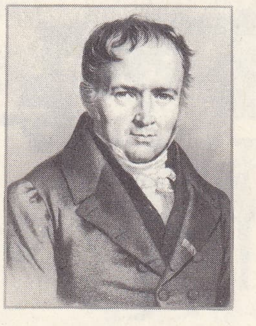

Denis POİSSON
Maurin'in eseri
Bilimler Akademisi
arşivi, Paris

POISSY
roman çan kulesi

POITIERS

Saint-Jean vaftizhanesi

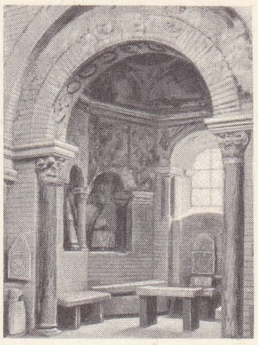

iç görünüşü

Foto. X, Sélection, Multiphoto (LAROUSSE)

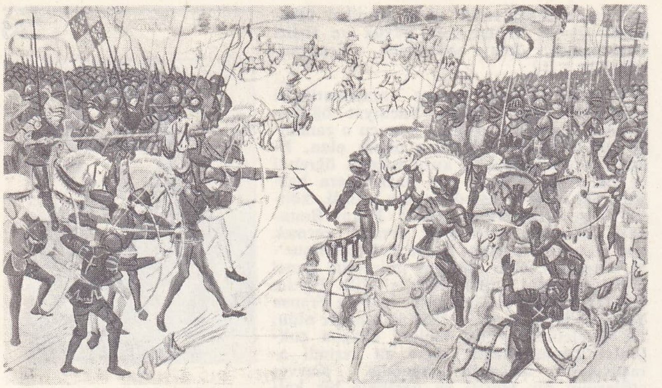

«Poitiers Savaşı» (1356) XV. yy. minyatürü

kuzeyindeki yaylada yer alır. Sanayi devamlı olarak gelişmektedir: gemi yapımı ve onarımı, bıçkıhaneler, kontrplak fabrikaları, sabun fabrikaları, palmiye yağı arıtma fabrikaları v.b. (L)

POİNTE-NOİRE, Guadeloupe'ta (Basse-Terre idare çevresi) komün, Basse-Terre ırmağının batı kıyısında; 7 437 nüf. Kakao ve vanilya. Damıtma yerleri. (L)

POİNTİS (Jean Bernard Louis DESJEAN veya DE SAİNT - JEAN DE, — baronu), fransız amirali (Loches 1645-Champigny-Sur-Marne 1707). 1682 Yılında Amiral Duquesne kumandasında Cezayir sularında savaştı. 1685'te albay, 1687'de Bahriye Topçuluk dairesi başkanı oldu. Amiral Tourville ile 1690'da Beachy-Head muharebesine katıldı, kumandanı bulunduğu *Courtisan* kalyonu düşmanı büyük zarara soktu. Korsan gemileriyle desteklenen bir filo ile, İspanyolların Cartagena limanındaki deposunu bastı, ele geçirdiği çok değerli madenleri düşmanın takibinden kurtararak mayıs 1697'de Fransa'ya getirmeyi başardı. Bu başarıyı anlatan bir kitap yayımladı (1698). 1699'da filo kumandanlığına yükseldi ve 1704'te Cebelitarık kuşatmasına katıldı. (L)

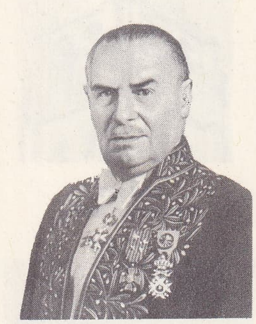

Georges POIVILLIERS

POİRET (Jean Louis Marie), fransız tabiat bilgini (Saint-Quentin 1755-Paris 1834). Lamarck ile birlikte çalıştı. *Encyclopedie'*-nin botanik kısmı hemen tamamen onun kaleminden çıktı. Başlıca eseri: *Histoire Philosophique, Litteraire, Economique, des Plantes Usuelles de l'Europe* (Avrupa'da Yaygın Olan Bitkilerin Felsefî, Edebî, İktisadî Tarihi) [1825-1829]. (L)

POİRETİA i. Küçük dokunaçlı, etçil salyangoz çeşidi; Akdeniz kıyı bölgelerinde karada yaşar. *Oleacinidae* familyasından.) [L]

POİRİER (Germain), fransız bilgini (Paris 1724 - ay.y. 1803). Magrıplı benediktin tarikatına bağlıydı. Önce Saint - Denis'de, sonra Saint-Germain-des-Pres'de arşivcilik yaptı (1760). *Recueil des Historiens de France* (Fransız Tarihçileri Derlemesi) [1762] ve *l'Art de Vérifier les Dates* (Tarihleri Doğrulama Sanatı) adlı eserlerin yazılmasına katıldı. (L)

POİRİER (Leon), fransız sinemacısı (Paris 1884). Bir süre tiyatro müdürlüğü yaptı (Comedie des Champs-Elysées, 1913). 1914'-te Leon Gaumont'un aracılığıyle sinemaya geçti. Kısa metrajlı birçok film yaptı: *Le Penseur* (Düşünen Adam) [1920]; *Jocelyn* (1922); *Geneviève* (1923); *La Briere* (1924) *Verdun, Visions d'Histoire* (Verdun, Tarihten Sahneler) [1928]; *Appel du Silence* (Sessizliğin Çağrısı) [1936]. (L)

POİSE [puaz] i. (özel ad *Poiseuille*'den). C.G.S. sisteminde, dinamik viskozite ölçüsü birimi (sembolü: Po). [Poise, 10^{-1} poiseuille değerindedir.] (L)

POİSEUİLLE [puazöy] i. Milletlerarası ölçü birimleri sisteminde dinamik viskozite birimi; bu birim, bir akışkanda, kendi düzlemi içinde düzgün ve doğrusal hareket yapan düzlem ve katı bir yüzeye, temas yüzeyinin metrekaresi başına 1 newtonluk bir geciktirici güç uygulayan akışkanın dinamik viskozitesine eşittir; akışkanın sürekli bağıl akış hareketinde bu katı yüzeye dik her 1 metrelik uzaklaşma için hız gradyanı saniyede 1 metredir. (L)

POİSEUİLLE (Jean Louis Marie), fransız hekimi ve fizikçisi (Paris 1799 - ay.y. 1869). Kalp, toplardamar ve atardamarlardaki dolaşım üstünde birçok eseri vardır. Fakat en önemli ve en ilgi çekici çalışması, kan dolaşımından ilham alarak yaptığı, koyu kıvamlı sıvıların yuvarlak borular içindeki laminer akış kanunlarını bulmasına (1844) yol açan bir seri deneydir. İç sürtünme kavramına götüren ve kendi adını taşıyan kanunu deneysel olarak buldu. Bu alandaki araştırmalarının sonucu, *Mouvement des Liquides dans les Tubes de Petit Diamètre* (Sıvıların Küçük Çaplı Borular İçindeki Hareketi) [1844] adlı eserinde görülür. (L)

Poiseuille kanunu, R yarıçapında ve l uzunluğunda, silindir biçiminde çaplanmış bir borudan akan Q akışkanının debisini, bu akışkanın μ viskozite katsayısının ve uzunluk birimi başına $\frac{p_0 - p_1}{l}$ basınç düşmesinin fonksiyonu olarak laminer akış cinsinden veren kanun:

$$Q = \frac{\pi}{8} \cdot \frac{R^4}{\mu} \cdot \frac{p_1 - p_0}{l}.$$

Poiseuille kanunu viskozite katsayısının belirlenmesinde kullanılır. (L)

POİSSANT (Thibault), fransız heykeltıraşı (Estrees-lez Crecy 1605 - Paris 1668). N. Blasset'nin, sonra da J. Sarazin'in öğrencisi oldu. Özellikle Louvre ve Tuileries ile Vaux ve Versailles'da çalıştı. Moulins'de, Henri II de Montmorency'nin mezarı için *İman* ve *Umut* adlı figürleri yaptı. (L)

POİSSON (Denis), fransız matematikçisi (Pithiviers 1781 - Paris 1840). On dokuz yaşında Ecole Polytechnique'i bitirir bitirmez öğretmenliğe başladı. Ecole Polytechnique'te önceleri Fourier'nin yedeğiydi, 1806'da profesör oldu; 1809'da da Paris fen fakültesi profesörlüğüne getirildi. 1837'de Yüksek meclis üyeliğine yükseldi. Aynı yıl üniversitenin Krallık konseyine çağrıldı, bütün Fransa okullarındaki matematik programını düzenlemekle görevlendirildi. Birçok eser yazdı; bunlar matematik analiz (saf matematikçi olmayı tamamen reddederek, bu bilimi büyük ölçüde zenginleştirdi), ihtimaller hesabı, gök mekaniği, kılcallık, esneklik ve matematik fizik konularını kapsar. Laplace'ın gözde öğrencisi olan Poisson, çekim teorisini geliştirdi, çekici kütlelerin içinde bulunan bir nokta için Newton potansiyelinin ifadesini belirledi. *Memoire sur la Théorie du Magnetisme* (Magnetizma Teorisi Üstüne Muhtıra) [1824] adlı eserinde özellikle etki ile mıknatıslanmayı tanımlayarak, magnetizma olayının açıklanmasına büyük katkıda bulundu. (L)

POİSSON (Jeanne Antoinette). Bk. POMPADOUR (marquise DE).

POİSSON (Nicolas Joseph), fransız oratorium rahibi (Paris 1637 - Lyon 1710). Oratorium tarikatına girdi (1660), papaz oldu (1663). Descartes felsefesine bağlandı ve filozofun *Traité de la Mécanique et l'Abrege de Musique* (Mekanik Ders Kitabı ve Genel Müzik Kitabı) [1668] adlı eserini bastırdı, yine Descartes'ın metodu üstüne bir açıklama (*Commentaire sur la Methode*) yayımladı (1671). [L]

Poisson denklemi. Elektrostatik. Gauss teoremini ifade eden yerel denklem: $\vec{E}$ bir noktadaki elektrik alan vektörü ϱ bu noktadaki yükün hacimsel yoğunluğu ve ε yalıtkanlık sabiti olursa, Poisson denklemi $\vec{E} = \frac{\varrho}{\varepsilon}$ şeklinde yazılır. (L)

Poisson kanunu, sadece çok seyrek karşılaşılacak bir olaya, meselâ elli iki kâğıtla oynanan bir oyunda maça asını çekmek gibi çok az ihtimalli bir duruma uygulanan ihtimal kanunu. (L)

Poisson katsayısı. Fiz. $\sigma = \frac{\triangle d}{d} \cdot \frac{l}{\triangle l}$ oranının değeri; l bir çubuğun veya telin uzunluğu, d çapı, $\triangle l$ ve $\triangle d$ çubuk (veya tel) bir çekmeye uğradığı zaman bu büyüklüklerin değişimidir. (L)

POİSSY, Fransa'da, Seine-et-Oise idare bölgesinde Saint - Germain - en - Laye idare çevresi) kanton merkezi, Saint-Germain ormanı kıyısında, Sen'in sol kıyısında, Saint-Germain'in kuzeybatısında; 28 616 nüf. Kilise (XIII. yy. - XVI. yy.) Cezaevi. Poissy bir sayfiye ve özellikle büyük bir sanayi merkezidir. (L)

POİTEAU (Alexandre), fransız botanikçisi ve bahçe uzmanı (Ambleny, Soissons yakınları 1766-Paris 1850). Önce Museum'da görev aldı. Birçok inceleme gezisine çıktı. Eserleri: *Histoire Naturelle des Orangers* (Portakal Ağaçlarının Tabiî Tarihi) [1818-1820]; *Pomologie Française* (Fransız Elmaları) [1838 ve sonra]. (L)

POİTEVİN (Alphonse), fransız kimyacısı (Conflans-sur-Anille, Sarthe 1819-ay. y. 1882). Ecole Centrale'de okudu sonra Lyon'da kimyasal maddeler imal eden bir fabrikada çalıştı. Bütün hayatı boyunca fotoğrafçılık ve fototipografya üstüne araştırmalar yaptı. Bozulmayan kopyalar çıkarmak için, bikromat jelatinin özelliklerinden ilk yararlanan ve fotokolografiyi bulan odur. (L)

POİTEVİN (Guillaume), fransız bestecisi (Arles 1630'a doğr. - Aix-en-Provence 1706). Otuz beş yıl boyunca Aix'teki Saint-Sauveur kilisesinin korosunda çalıştı. Campra, Gilles, Gabassol, Pellegrin, Belissen ve Blanchard'ı yetiştirdi. Poitevin'in bestelediği missaların ancak birkaç bölümü bugüne kadar gelebilmiştir. (L)

POİTİER (Sidney), amerikalı zenci sinema oyuncusu (Miami, Florida 1924). Önce, American Negro theater'da oynanan birçok piyeste rol aldı. 1950'de *From Whom Cometh My Help* (Uşağımı Kim Yolladı) filmiyle sinemaya girdi. Daha çok, ırk çatışmalarını konu alan «tezli» filimlerde oynadı: *İnsan Avcıları* (Something of the Value) [1954]. 1963'te çevirdiği *Lillies of the Field*'daki (Tarladaki Zambaklar) oyunuyle, 1964'te Akademi'nin en iyi oyuncu ödülünü kazanan ilk zenci oldu. Öbür filimleri: *Cry, the Beloved Country* (Ağla, Sevgili Memleket) [1952], *The Blackboard Jungle* (Kara Ağaçlar Ormanı) [1955], *Kader Bağlayınca* (The Defiant Ones) [1957; bu filimle New York Filim tenkitçileri ödülünü aldı], *A Raisin in the Sun* (Güneşte Yetişen Üzümler) [1960; bu filimde 1959'da Broadway tiyatrosunda yarattığı rolü oynadı], *Uzun Gemiler* (The Long Ships) [1963], *Diablo'da Düello* (Duell at Diablo) [1965], *Sevgili Arkadaşım* (A Patch of Blue) [1965], *Sevgili Hocamız* (To Sir With Love) [1967] ve *Gecenin Sıcağında* (In the Heat of the Night) [1967], *Beklenmeyen Misafir* (Guess Who's Coming to Diner) [1967] sayılabilir. (L)

POİTİERS, Fransa'da, Vienne idare bölgesinin merkezi, Yukarı Poitou'da, Paris'e 340 km uzaklıkta; 66 222 nüf. Üniversite. Şehir Clain ırmağının bir menderesi ve Boivre ırmağının vâdisiyle sınırlı olan sarp bir burunda kurulmuştur; burun dar bir şeritle (la Trancheé) yaylaya bağlıdır. Sanayi gelişmiştir: metalürji (dökümevi, kazancılık, makine yapımı), basımevi, elekrik malzemesi yapımı, yağlıboya fabrikası, kahve kavurma, tuhafiyecilik, işlemecilik, ayakkabı yapımı deri sanayii, bıçkıhane, parke fabrikası. — *İdare çevresi,* 140 000 nüf.

● *Tarih.* Aziz Hilarius (öl. 367'ye doğr.) ve Fortunatus'un (öl. 600'e doğr.) piskoposluk yaptıkları önemli bir piskoposluğun merkezi olan şehir, manastırları (Saint-Hilaire; Azize Radegonde'un kurduğu Sainte-Croix) ve kiliseleri (Saint-Jean) sayesinde Galya'nın büyük din merkezlerinden biri haline geldi. 732'de Arapların hücum ettiği Poitiers'yi Norman'lar birçok defa yağmaladılar (IX. yy.). Kontla piskopos arasında çekişmelere yol açan şehre Henri II Plantagenêt, 1173-1178 arasında Rouen yasasını örnek alan bir «komün şart»ı tanıdı. Önce roman, sonra gotik üslûbunda kiliselerle donatılan şehirde Berry dükü de birçok anıt yaptırdı. 1360'ta İngiltere'ye bırakılan, Guesclin tarafından geri alınan (1372) şehir, Yüzyıl savaşının sonunda veliaht Charles'ın merkezi oldu; Charles burada meclisini (1423-1426) toplayarak Jean d'Arc'ı yargılattı. 1431'de de bir üniversite inşa ettirdi. Coligny kuman-

Foto. B. N., Mardyks (LAROUSSE)

dasında protestanların kuşattıkları (1569) ama alamadıkları Poitiers, Poitou krallık müfettişliğinin merkezi oldu (1654-1789) ve o tarihten sonra, üç idare bölgesine parçalanarak yönetim görevlerinden bir kısmının alındığı Fransız devrimine kadar, taşranın başkenti oldu. Bk. POİTOU. zanmasına katkıda bulundu. (L)

● *Güzel sanatlar.* Köklü bir şekilde romalılaştırılan (Güzel Sanatlar müzesinde Minerva heykeli) ve çok erken bir tarihte Hıristiyanlığı benimseyen Poitiers'de romaöncesi sanattan iki önemli örnek vardır: Saint-Jean vaftiz yeri ile Dunes yeraltı mezarlığı (IV. - VII. yy.). Bir kontluk, piskoposluk ve manastır şehri olan Poitiers'de, roman üslûbunda pek çok anıt yer alır: Saint-Hilaire-le-Grand (XI.-XII. yy.), Notre-Dame-la-Grande (XII. yy.dan kalma cephe), Sainte Rodegonde (XI.-XIII. yy.) ve Saint-Jean de Montierneuf (XI.-XIV. yy.) kiliseleri. Gotik üslûbunda kontlar sarayının büyük salonu (divanhane) ve Saint-Pierre katedrali (XII. ve XIII. yy.dan vitraylar), anjou tarzına yakındır. Jean de Berry'nin ve burjuvazinin sanatseverliği XIV., XV. ve XVI. yy.larda sivil mimarîde güzel eserlerin yaratılmasına imkân verdi; Klasik dönem şehirde karşı reform sanatı (lisenin iç kilisesi) ve kraliyet müfettişi Blossac'ın şehircilik çalışmalarıyle (Blossac parkı, XVIII. yy.) temsil edilir. (L)

POİTİERS (Diane DE). Bk. DİANE.

POİTİERS kontları ailesi, Rannoux'nun (839-866) soyundan gelen fransız kont ailesi. Rannoux II'den (889) itibaren bu aile Auvergne (Akitanya dükü Dindar Guillaume) ve Toulouse (Raimond III Pons) kontlarının isteklerine rağmen, Akitanya düklüğünü Guillaume X'un ölümüne kadar elinde tuttu. Guillaume, düklüğü kızı Aliénor ile kocası Fransa kralı Louis VII'ye vasiyetle bırakmıştı. Guillaume X'un küçük kardeşi Raimond I de Poitiers, Antakya prensi oldu (1136-1149). Çocuklar evlenme yoluyle Kudüs, Kıbrıs, Kilikya, Ermeniye'de ve Baybars tarafından 1268'de ele geçirilinceye kadar Antakya'da hâkimiyetlerini sürdürdüler. (L)

Poitiers savaşı, Charles Martel'in müslümanlar karşısında kazandığı zafer (732). İspanya'nın arap valisi Abdurrahman bin Abdullah el-Gafiki, arap ordusunun başına geçerek Tours şehrine kadar uzayan akınlar yaptı; Akitanya'yı yakıp yıktı. Akitanya dükü Eudes, Charles Martel'den yardım istedi. Bunun üzerine Saint-Hilaire de Poitiers'yi ateşe veren müslümanlar şehir yakınlarında, başında Charles Martel'in bulunduğu frank ordusuyle karşılaştılar. Abdurrahman, frank ordusuna hücum etti; fakat Yemen ve Kays taraftarlarının rekabetleri yüzünden Araplar iyi savaşmadılar; frank ordusunun çelik baltalarına karşı koyamayarak ertesi gün ordugâhlarını terk ettiler. Bu arada Abdurrahman ordusunun başında savaşırken alnına isabet eden bir kargı ile öldü. Franklar müslüman ordugâhını ele geçirerek yağma ettiler; Akitanya müslümanlardan boşaltıldı; Charles'a bu zaferinden dolayı Martel (Çekiç) lakabı verildi; müslümanların Batı'daki nüfuzları kırıldı. Charles Martel, gittikçe artan etkisiyle, Eudes'e baş eğdirdi; fakat bu savaş müslümanların İspanya'daki nüfuzlarını kırmadı; nitekim Charlemagne'ın ordularını Pireneler'de yenmeyi başardılar (778). [ML]

Poitiers savaşı, fransız-ingiliz savaşı. Kara Prens Edward, kendisini kovalayan ve sayı bakımından çok üstün olan fransız ordusunu bu savaşta yendi (19 eylül 1356). Kara Prens, fransız artçı kuvvetini püskürttükten sonra (La Chaboterie, 17 eylül), bir mütarekeden yararlanarak (18 eylül) süvari kuvvetlerinin kolayca ulaşamayacağı Maupertius yaylasına yerleşti. 19 Eylülde fransız ordusundan üç birlik birbiri ardısıra hücuma geçmişti. Atlarından inmek zorunda kalan şövalyeler, daha hafif silâhları olan, bundan dolayı da daha esnek bir biçimde savaşabilen düşmanlarının karşısında zayıf duruma düştüler. Böylece de İngilizler, zırhlarının ağırlığı yüzünden kendilerini korumak imkânını bile bulamayan Fransızları ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bu bozgun İngilizleri hücuma teşvik etti ve kaçmayı reddeden Fransa kralı İyi Jean ile oğlu Atak Philippe düşmanın sayıca üstünlüğü karşısında teslim olmak zorunda kaldılar. Bozgun ve kralın esir düşmesi, Fransa'nın toprak kaybetmesine (Brétigny ön görüşmeleri ve Calais antlaşması), bunun sonucu olarak da Fransa'da büyük karışıklıklara yol açtı. (L)

POİTOU, Fransa'da eski il; kuzeyde Bretagne, Anjou, Touraine, doğuda Berry ve la Marche, güneyde Saintonge ve Aunis arasında; toprakları Vienne, Deux-Sèvres ve Vendeé idare bölgelerini ve Haute-Vienne, Charente ve Charente-Maritime idare bölgelerinin küçük bir kısmını içine alır.

● *Coğrafya.* Poitou coğrafî bakımdan çeşitli bölgelere ayrılır: 1. *Poitou eşiği*, ikinci zaman topraklarından oluşan bir ovadır; Paris havzasını Akitanya havzasına bağlar ve Armorik masifini Massif Central'dan ayırır. Touraine bağları ve Chrente bölgeleri arasında bir tahıl bölgesidir; 2. batıya doğru uzanan kalkerli *Fonteray-le-Comte* ovası ve kıyıda *Poitou bataklığı*, alüvyonların doldurduğu bir üçüncü zaman körfezidir; burada sebze ve yemlik bitki yetiştirilir; 3. Armorik masifinin bir parçası olan *Vendée*'nin billûrlu toprakları, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanır. Koruluk bir bölgedir, köy ekonomisine buğday ve sığır yetiştiriciliğiyle tereyağı kooperatifleri hâkimdir; kıyıda gerçek bir polder olan *Breton bataklığı*'nda tahıl ve sebze tarımı yapılır; hayvan yetiştirilir. Yumuşak iklimli Noirmoutier adası yoğun bir şekilde işletilir (km²'ye 130 nüf.).

— *Poitou-Charentes bölgesel seçim çevresi,* Charente, Charente-Maritime, Deux-Semes ve Vienne idare bölgelerini içine alır.

● *Tarih.* Bölgenin ilk halkı olan Pictav'lar, M.Ö. 56'da Romalılara boyun eğdiler. V. yy.da Vizigotların işgal ettiği bölgeyi, Vouille savaşından (507) sonra Franklar aldı. Clavis vârisleri arasında bölüşülen Poitou, Birinci Akitanya düklüğü zamanında (VII. yy. sonu 768) birleştirildi ve Rannoux (839-867) Poitiers kontları sülâlesini kurdu. Poitou, 1137'de Fransa hanedanına geçti, 1152'de Henry II Plantagenet ile ingiliz hâkimiyetine girdi. Fransa kralı Louis VIII tarafından tekrar fethedilen bölgede XIII. yy.da İngiltere kralı Henry III'ün desteklediği mahallî soylular monarşiyle çatıştı; ama Henry III'ün yenilmesiyle krallık otoritesi tekrar sağlandı. Yüzyıl savaşlarından çok zarar gören Poitou, İngiltere'ye bırakıldı (Brétigny antlaşması, 1360), sonra Fransızlar tarafından geri alındı (1369-1378) ve Charles VII zamanında Fransa tahtına bağlandı. XII. ve XIII. yy.dan sonra bataklık, fundalık ve ormanlarda birçok ıslah çalışması yapıldı ve topraklar soyluların elinde toplandı. XVI. yy.da fiyatların yükselmesi, paranın satın alma gücünün azalması enflasyona yol açtı. La Rochelle limanında ticaretin çok canlı olmasına karşılık (XIII. yy.), sanayi çok geç bir tarihte gelişebildi.

— Leng. *Poitou lehçesi,* Poitou'da konuşulan oil dili lehçesi. (L)

POİVİLLİER (Georges), fransız mühendisi (Draché, İndre-et-Loire 1892). Topografya ve fotogrametri okuttu. Havadan stereoskopik fotogrametri çalışmalarında kullanılacak birçok âlet yaparak adını duyurdu. Daha öğrenciyken, birleştirilmiş iki hava fotoğrafından ve stereoskip görüşten yararlanarak harita çıkarma problemini çözümleyen ilk âletinin ilkelerini tasarladı (1919). [L]

POİZAT (Alfred), fransız tiyatro yazarı ve şairi (Roussillon, İsère 1863-Marsilya 1936). Önce yunan oyunlarından manzum uyarlamalar yaptı. *Electre* (1905), *Antigone* (1909), *Sophonisbe* (1910), *Méléagre et Atalante* (1911), *Inès de Castro* (1912), *Sainte Cécile* (Azize Caecilia) [1918] adlı eserleri ile eski trajedi tarzının canlanmasına yol açtı. Poizat, antik yunan medeniyetiyle katolik geleneğine bağlı bir hümanistti. (L)

POJAREVATS. Bk. PASAROFÇA.

POJARSKİY (Dmitriy), rus milliyetçisi (1578-1642). Polonya birliklerinin geri püskürtülmesinde ve Romanov hanedanının tahta çıkışında (1612) büyük rol oynadı. (L)

POKER i. (ing. k.). Amerika'da ortaya çıkan iskambil oyunu. || *Poker kâğıdı,* dört kişi tarafından oynanan poker'in otuz iki kâğıtlık destesi. || *Amerikan pokeri,* elli iki kâğıtla ve açık olarak oynanan poker. (*Açık poker* de denir.)

— ANSİKL. *Poker*'in iki kişiden yedi kişiye kadar oyuncusu olan türleri vardır. Dört kişiyle oynanan poker destesinde otuz iki kâğıt bulunur: değer sırasına (büyükten küçüğe) göre as, ruva, dam, vale, onlu, dokuzlu, sekizli, yedili. Yalnız kent veya floş ruvayalde as; yediliden küçük sayılır. Kupanın en değerli renk sayıldığı oyunda sırasıyle karo, maça, sinek gelir. Eldeki beş kâğıtla meydana getirilen dizilerin küçükten büyüğe doğru değer sırası şöyledir: 1. *per:* aynı cins iki kâğıt; 2. *döper:* ayrı cins iki kâğıttan ikişer tane (iki as ile birlikte iki dam [döper as] gibi); 3. *kent:* değişik renklerde değer sırasına göre beşli dizi (yedi, sekiz, dokuz, on, vale gibi); 4. *üç:* aynı cins üç kâğıt (üç as gibi); 5. *ful:* bir cinsten üç, başka bir cinsten iki kâğıt (üç as ve iki yedili [ful as] gibi); 6. *renk:* aynı renkte sırasız beş kâğıttan meydana gelen dizi (kupanın yedilisi, sekizlisi, onlusu, damı, ruvası gibi); 7. *kare:* aynı cins dört kâğıt (dört as [kare as] gibi); 8. *floş:* aynı renkten, sıralı beş kâğıt (kupanın yedilisi, sekizlisi, dokuzlusu, onlusu, valesi gibi); 9. *floş ruvayal:* aynı renkten as, ruva, dam, vale ve onludan meydana gelen dizi (poker oyununun en büyük kâğıdıdır). Bazı ülkelerde oynanan pokerde kare yedi, floş ruvayalden büyük kabul edilir.

Oyuna kâğıt çekerek başlanır; oyuncular masada soldan sağa doğru çektikleri kâğıdın büyüklük sırasına göre otururlar. Böylece en büyük kâğıdı çekenin sağına, en küçük kâğıdı çeken düşer. Kâğıt dağıtımına, en büyük kâğıdı çeken oyuncu, soldan sağa doğru kâğıtları birer birer dağıtarak başlar. Her elde, kâğıt dağıtmadan önce, serbest turlar, turlar veya kare turları yapılıyorsa yalnız kâğıt dağıtan; tur bağlanırken merdiven (eskalye) ve gelgelde ise oyuncuların hepsi, ortaya eşit miktarlarda fiş veya para sürer. Her elin başında ortaya konulan bu miktara *pot* denir. Oyunculara beşer kâğıt dağıtıldıktan sonra konuşma başlar. Kâğıt dağıtanın solundaki oyuncudan başlayarak oyunculardan elinde en az iki ruva, iki as veya değer sırası daha büyük kâğıtlar bulunan, oyunu «uvertür» veya «açık» diyerek açar. Elinde oyunu açabilecek kâğıdı bulunmayan «pas» diyerek, konuşma sırasını solundaki oyuncuya bırakır. Bütün oyuncuların pas geçmesi halinde yerdeki pot kalır: kâğıt bir sonraki oyuncu tarafından dağıtılarak yeni bir ele geçilir. Oyun açılırsa, oyunu açan oyuncu, genellikle yerdeki pot kadar fiş veya parayı ortaya sürer. Oyuna girdiklerini belirten oyuncular da aynı hareketi tekrar ederek ortaya pot miktarını sürerler (sadece oyunu açan oyunda kalırsa yerdeki miktarı alır ve kâğıt tekrar yeni bir el için dağıtılmağa başlanır.) Kâğıt dağıtan, oyuncuların elden çıkardıkları kâğıtların yerine aynı miktarda kâğıt dağıtır. Oyuncular önce, ıskartalarını atarlar; sonra yeni kâğıtlarını alırlar. Oyunun açılışında, oyuna girişte veya kâğıt aldıktan sonra oyuncular, istedikleri kadar artırma (rölans) yapabilirler. (Artırmanın son haddi her oyuncunun önündeki oyun başında belirli bir miktar [*kav*] olmakla birlikte, genellikle oyun dışındaki kavının tamamı olan *rest*'i kadar olabilir; isteyen oyuncu oyun içinde el aralarında, kâğıt dağıtılmadan önce istediği kadar daha kav alabilir. Bazı büyük poker partilerinde, bir oyuncu, öteki oyuncular tarafından kabul edildiği takdirde, her türlü gayrimenkul tapusu ve paraya çevrilebilen her türlü eşya açıktan oyun içine sokulabilir.) Konuşmadan sonra eller açılır ve kâğıdı en büyük olan oyuncu yere sürülmüş para veya fişlerin tamamını alır. Rest çekilmişse restleşenlerden kâğıdı daha küçük olanlar, karşıdaki oyuncunun önündeki miktarı karşılayacak kadar önündeki para veya fişlerden verirler. (Dışarıdan herhangi bir şey oyuna sürülmediyse sadece önündeki kadarını verir). Önünde parası azalan ve el başında hepsini yere sürerek «pota katılan» oyuncunun durumuna *tapi* denir. Tapinin oyun açma hakkı yoktur; kâğıdı, oyuna katılan oyuncular arasında en büyük kâğıtsa sadece yere pot

Roman POLANSKİ

Foto. LAROUSSE

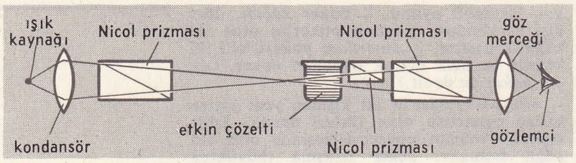

polarimetre

olarak konulan miktarı alır. Oyuna giren oyuncular tarafından sürülen para veya fişleri ise ikinci büyük kâğıdı çıkaran oyuncu kazanır. (Oyuna, öteki oyuncuların sürdüğü kadar para süremeyen oyuncu da bir çeşit tapidir, kâğıdı üstünse öteki oyuncuların her birinden sürdükleri miktarlardan sadece kendi sürdüğü kadarını alır, geri kalanıyse ikinci büyük kâğıdın sahibi alır.) Bir poker partisi iki şekilde oynanır: birincisi belirli bir süre içinde, bir saat v.b. gibi; ikinci şekil ise oyunun kurallarını (tur, gelgel, merdiven, kare turları) uygulayarak oynanır.

● *Açık poker* veya *amerikan pokeri*, dört veya altı kişiyle oynanır. Dört kişiyle oynanıldığında otuz iki kâğıtlık normal poker kâğıdı, daha fazla kişiyle oynanırsa elli iki kâğıtlık normal deste kullanılır. Poker kurallarına göre oynanan oyunda, kâğıt dizi değerleri (küçükten büyüğe) şöyledir: per, döper, üç, kent, floş, ful, kare, floş ruvayal. Oynanış şeklinin pokerden farklılığı şudur: bir kâğıt kapalı, sonrakiler açık olarak dağıtılır, her kâğıt dağıtılışında artırma hakkı vardır. Beş kâğıt dağıtıldıktan sonra kâğıt değiştirilemez ve oyunda kalanların arasında en büyük dizinin sahibi ortadaki para veya fişleri alır. (Bu oyuna *duguduk* da denir.)

◆ **Pokerci** i. Poker oyuncusu. (M)

PO KİU-Yİ, çinli şair (Hsin-tcheng 772-Lo-yang 846). Sanatını metotlu olarak toplumsal amaçlar için kullandı. Şiirlerinin en ünlüleri konuşma diliyle yazılmıştır ve heyecanlı bir şekilde çağdaş toplumu tenkit eder. Po Kiu-yi ölmeden önce büyük ün kazanmıştı. (L)

POKROVSK. Coğ. Bk. ENGELS.

POKROVSKİY (Mihail Nikolayeviç), rus tarihçisi (Moskova 1868-ay.y. 1932). 1905'te bolşevik partisine üye oldu. 1908-1917 arasında sürgünde yaşadı. Özellikle «tarih alanı»ndaki bilimsel araştırmalarda marks'çılenin'ci ilkenin benimsenmesi için çalıştı. Başlıca eserleri: *Oçerk İstorii Russkoy Kulturıy* (Rus Kültür Tarihi Üstüne Deneme) [1923]; *Russkaya İstoriya s Drevneyşih Vremyon* (Eski Çağlarda Rus Tarihi) [5 cilt, 1924-1925]; *Marksism i Osobennosti İstoriçeskogo Razvitiya Rossii* (Marks'çılık ve Rusya'nın Tarihsel Gelişmesinde Görülen Özellikler) [1925]; *Borba Klassov i Russkaya İstoriçeskaya Literatura* (Sınıf Mücadelesi ve Tarihsel Rus Edebiyatı) [1927]; *İstoriçeskaya Nauka i Borba Klassov* (Tarihsel Bilim ve Sınıf Mücadelesi) [1935]. (M)

POL (Wincenty), polonyalı şair (Lublin yakınları 1807-Krakow 1872). Birçok tarihî manzum roman yazdı: *Mohort* (1855) v.b. Krakow üniversitesinde profesörlük yaptı Coğrafya ile ilgili önemli incelemeleri vardır. (L)

POLA. Bk. PULA.

POLABCA i. (*Polab*'dan *Polab-ca*). Leng. Batı islav öbeğinden dil; eskiden Elbe'nin (Labe'nin) aşağı çığırı kıyılarında, merkezi Lüchow olan bölgede konuşulurdu.

— ANSİKL. *Polabca,* Lehçe, Sorapça ve kaşub diliyle aynı öbektendir. XVIII. yy.a kadar konuşuldu ve Almanca hâkim olunca ortadan kalktı. Bu dilden yalnız küçük metinler ve kelimeler kalmıştır. (L)

POLABİ, Çekoslovakya'da coğrafî bölge, Almanya'da *Elbe* adını alan *Labe* ırmağının yukarı çığırında. Güneydoğu-kuzeybatı yönünde ve Pardubice'den Litomerice'ye kadar uzunluğu yaklaşık olarak 150 km olan büyük bir ovadır; Lausitz tepeleriyle Batı Bohemya yaylalarının kenarı arasında en geniş yeri 70 km'yi bulur. Polabi, Bohemya havzasının jeoloji bakımından en çok zarar görmüş bölgesidir. Burada ikinci ve üçüncü zaman tortulları oldukça ince tabakalar halinde kalmıştır. Balçıkla kaplı olan bu topraklarda büyük ölçüde tarım yapılır (buğday, şeker pancarı, yemlik bitki, yağlı bitkiler, tütün, şerbetçi otu, meyve ağaçları). Polabi'nin köyleri, kasabaları ve küçük şehirleri, Belçika ovasının merkezleri gibi, tarım yönünden olduğu kadar sanayi açısından da canlı merkezlerdir. Besin sanayii veya tarım malzemesi fabrikalarının yanı sıra metalürji fabrikaları, makine yapımı (sanayi âletleri, elektrik malzemesi, tezgâhlar), dokuma, kimya ürünleri fabrikaları, mobilya fabrikaları v.b. kurulmuştur. (L)

POLABLAR. Tar. Büyük akınlar zamanında Odra ve Elbe (labe) arasında yaşayan batı islav kabileleri topluluğu. Obodritleri de içlerine alan Polablar, X. - XII. yy. arası sürekli olarak Almanlarla savaştılar: bir kısmı öldürüldü, geri kalanlar yavaş yavaş germenleşti. (L)

Polacca (alla). Müz. Bk. ALLA POLACCA.

POLACCO (Vittorio), italyan hukukçusu (Padova 1859-Roma 1926). Modena (1887-1888), Padova (1888-1918) ve Roma (1918'den sonra) üniversitelerinde medenî hukuk dersleri verdi; krallık senatörü oldu. Eserleri, araştırma titizliği, düşünce sağlamlığı ve tarafsız tenkitleriyle dikkati çeker. Senatör olarak, hukuk reformunda (yurttaşlık, hakları, savaş zararlarının tazmini ve, evlât edinme) önemli rol oynadı. Başlıca eserleri: *Trattato delle Obbligazioni* (Borçlar Hukuku İnceleme Kitabı) [1898]; *Delle Successioni* (Miras Hakkında) [1923-1924]; *Transazione* (Borç Akdi) [1921]; *Possesso* (Mülkiyet) [1922]. (M)

POLACK (Jan), polonya asıllı alman ressamı (öl. Münih 1519). 1482'den itibaren Münih'te çalıştı. Hareketli biçimlere ve kıvrıntılara dayanan desenleri Nürnberg ve Münih müzelerindedir (*Weihenstephan Mihrap Arkalığı,* 1484-1485; *Peterskirche'nin Mihrap Arkalığı, Çarmıha Geriliş,* 1942). [L]

POLAÇEK (Karel), çek yazarı (Rychnov nad Kneznou 1892-Oswiecim [Auschwitz] kampı 1944). Hikâye ve romanlarında canlı ve insancıl bir mizahla Çekoslovakya'daki küçük burjuva yaşayışını anlattı (*Povidky İsraelskeho Vyznani* [İsrail Dininden Hikâyeler], 1926; *Dum na Predmesti* [Banliyödeki Ev], 1927; *Muzi v Offsidu* [Oyun Dışı İnsanlar], 1913; *Hostinec «U Kamenneho Stolu»* [«Taş Masa» Lokantası], 1931). Nazi toplama kampında öldü. (M)

POLA DE LAVİANA, İspanya'da (Asturia, Oviedo ili) şehir, Nalon ırmağı kıyısında; 12 500 nüf. Maden kömürü ve bakır madenleri. (L)

POLAK i. (fr. *polaque*). Polonya halkından veya bu halkın soyundan olan kimse: *Bu bapta sual irad olunur olunmaz koca polakın haline bir tahavvül gelerek...* (Ahmed Midhat).

— Tar. XVIII. yy.da Fransa hizmetinde çalışan polonyalı süvari. (Polak'lar millî kıyafetlerini giyerlerdi. Silâhları da, çekiç, balta [marteau d'armes] ve palaydı. 1632'de Castelnaudary muharebesinde kısmen yok edildiler.) [LM]

POLAKİÜRİ i. (yun. *pollakis,* sık ve *urein,* işeme'den fr. *pollakiurie*). Patol. Sık sık ve az miktarda sidik çıkarma şeklinde işeme bozukluğu.

— ANSİKL. *Polakiüri*'nin, poliüri ile beraber olması şart değildir, hattâ yirmi dört saatte çıkarılan sidik miktarı çoğu zaman normalin altındadır. İki çeşit polakiüri görülür: *gündüz polakiürisi,* işeme sayısı ancak altıyı aştığı zaman patolojik sayılabilir ve bunun belirli fizyolojik sebepleri (bol içecek ve sidik söktürücü maddeler kullanılması v.b.) olabilir; *gece polakiürisi,* işeme üçten fazla ise, her zaman patolojiktir. Polakiüri sidik yolları enfeksiyonlarında (sistit, piyelonefrit, böbrek tüberkülozu), taşlı hastalıklarda, kadında gebelik sırasında, erkekte siyek daralmasında ve prostat hastalıklarında görülür. (L)

POLANCO kardeşler, XVII. yy.da yaşamış, adları FRANCISCO (öl. 1651) ve MIGUEL olan iki ispanyol ressamı. Zurbaran'ın öğrencisiydiler, ustalarının üslûbunu benimsediler ve birçoğu Sevilla'da bulunan dinî eserler yaptılar (Angel de la Guarda kilisesinde, *Azize Theresa Vecit Halinde;* San Esteban kilisesinde, *Aziz Stephanus'un Şehit Olması;* müzede muhafaza edilen *Havariler*). [L]

Poland-China, A.B.D.'de türetilen domuz ırkı. (Çeşitli çaprazlamalar sonucunda elde edilen bu domuzlar siyah renkli ve yer yer beyaz beneklidir; çabuk yetiştiği ve kolayca semirdiği için A.B.D.'de çok makbul tutulur.) [L]

POLANİEC, Polonya'da (Kielce voyvodalığı) kasaba Czarna kıyısında. Kosciuszko köylülere durumlarının düzeltileceğini açıklayan ünlü bildirisini burada okumuştu (7 mayıs 1794). [L]

POLAN'LAR, Polonya ovasına yerleşen eski islav kabilesi, IX. -X. yy.da Polonya devletinin ilk teşkilâtlanma yuvalarından biriydi. Yerleşmiş çiftçiler olan Polan'ların başkenti Gniezno idi; Piast'lar sülâlesi bu kabiledendi. Tarihleri efsanelerle karışmıştır. (L)

POLANSKİ (Roman), polonyalı sinema yönetícisi (Paris 1933). Sinemacılığa oyuncu olarak başladı, özellikle Andrzej Wajda'nın filimlerinde rol aldı (*Pokolenie* [Bir Kız Konuştu], 1954; *Lotna,* 1959; *Suçsuz Büyücüler* [Niewinni Czarodzieje] 1960), Lodz Sinema enstitüsünün derslerini izledikten sonra yöneticiliğe geçti. Birkaç kısa süreli filimle (*İki Erkek ve Bir Dolap,* 1957; *Şişman ve Zayıf,* 1960; *Memeliler,* 1962) dikkati çekti, 1962'de gerçekleştirdiği ilk uzun filmi *Sudaki Bıçak* (Noz w Wodzie) ile polonyalı genç sinema yapımcıları arasında kendine önemli bir yer sağladı. Sonra İngiltere'de *Tiksinti* (1964), *Çıkmaz* (1967) *Katil Vampirler* (1967) adlı filimleri çevirdi. (L)

POLAR sıf. (ing. k.). Kim. Uzaktan yaptığı etki bir elektrik dipolünün etkisine benzeyen molekül için kullanılır.

— ANSİKL. Kim. Bir molekül, artı yüklü bir çekirdek çevresinde bu çekirdeğin etkisiyle dolanan eksi yüklerden oluşmuş atomlardan meydana gelir; bu yüklerin dağılımı, artı yükler merkezinin eksi yükler merkeziyle çakışmasını sağlayabilecek bir simetride olursa, bu moleküle *polar olmayan* molekül denir. Soy gazların, hidrojenin, azotun molekülü bu türdendir. Aksi halde moleküle *polar* denir (su ve diğer birçok madde); bu durumda molekülün iki kutuplu bir elektrik momenti vardır. Bu moment toplam artı yükün yük merkezleri arasındaki mesafeyle çarpımına eşittir. Polarlaşma iyon halindeki bileşiklerde çok fazladır; meselâ NaCl billûru Na ve Cl iyonlarının birleşmesinden meydana gelir; NaCl bütününde mutlak değer bakımından elektronunkine eşit iki yük birbirinden $2,8 \times 10^{-8}$ sm mesafede bulunur; iki kutuplu elektrik momenti de $13,50 \times 10^{-8}$ C.G.S.'dir (13,5 Debye birimi). Bu değerler genellikle polar moleküllerde daha küçüktür; bununla birlikte maddenin özelliklerinde, elektrik sabiti ve iyonlaşma gücü gibi önemli bir rol oynar. (L)

POLARGI i. (*polarmak*'tan *polar-gı*). Opt. *Eşanl.* POLARICI.

POLARICI i. ve sıf. (*polarmak*'tan *polarıcı*). Opt. Işığı polarmağa yarayan âlet. *Eşanl.* POLARGI. (L)

POLARILMIŞ sıf. (*polarmak* > *polarılmak*'tan). Opt. Polarmaya uğramış: *Polarılmış ışık.* (L)

POLARİMETRE i. (fr. *polarimètre*'den). Opt. Bir ışık ışınında polarılmış ışık oranını veya polarma düzleminin dönmesini ölçmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. Paralelyüzlü birçok ayna dizisi kısmen polarılmış bir ışık ışınının polarmasını giderebilir; polarmayı giderme gücü, lamların gelen ışık demetine göre eğikliğine bağlıdır. Bu optik olaya dayanarak Arago, bir ayna dizisinden meydana gelen bir *polarimetre* yaptı; bu âletteki taksimatlı çember, ayna dizisinin eğikliğini gösterir. Göz merceğini taşıyan külâhta, optik eksenleri dik bir kuvars, dışbükey bir mercek ve spattan yapılmış bir eşkenar paralelyüz bulunur. Çemberin taksimatları, Malus kanununa dayanan bir metotla tespit edilir. Işının diziyi hangi açı altında geçtikten sonra tabiî hale geldiği bulunarak, belli bir demetteki polarılmış ışık o-

ranı belirlenir. Cornu, Arago'nun bu âletini, gelen ışını bir diyaframla sınırlayıp ışığı bir Wollaston prizması üstüne düşürerek geliştirdi. Bk. SAKARİMETRE. (L)

POLARİMETRİ i. (fr. *polarimétrie*). Opt. Polarma düzleminde «etkin» maddelerden geçerken meydana gelen dönmenin ölçülmesi. (Polarimetri bazı eriyiklerin [meselâ şeker eriyiği] yoğunluğunu belirlemekte kullanılır.) [L]

Polaris, amerikan yapımı, balistik, stratejik güdümlü deniz-kara füzesi. Nükleer denizaltıların silâhı olan ve nükleer veya termonükleer başlıkla donatılan bu füze, klasik bir denizaltıdan ve hattâ bir gemiden dahi atılabilir. İlk defa 1960'ta dalış halindeki denizaltıda denemesi yapıldı; o tarihten sonra geliştirilerek başlangıçta 2 000 km olan menzili 1967'de 4 000 km'ye çıkarıldı. (L)

POLARİSKOP i. (fr. *polariscope*). Opt. Bir ışığın tabiî veya polarılmış olup olmadığını belirlemeğe yarayan âlet.

— Teknol. Gerek dış kuvvetlerden ileri gelen, gerek cam, sentetik reçine, pleksiglas v.b. gibi renkli veya renksiz çift kırıcı ve saydam bir maddeden yapılmış eşyalarda tavlama sonucu doğan iç gerilmeleri ölçen âlet.

— ANSİKL. Opt. *Arago polariskopu,* bir ucunda mika veya alçı taşından bir lamın, öbüründe çiftkırıcı bir analizliyenin bulunduğu bir borudan meydana gelir. Âlet tabiî bir ışık aldığı zaman iki beyaz görüntü belirir; ışık demeti polarılmışsa, iki görüntü tamamlayıcı renkler almış gibi görünür. Savart, Duboscq v.d. nin de ayrı ayrı polariskopları vardır.

Polariskoplar incelenen parçalardaki gerilmelerin nitel olarak yerini belirlemeğe yarar. Ayrıca, çekme, sıkıştırma veya gerilmelerin yönünü belirlemeyi ve bir denkleştirici veya çift kırılmalı bir mastar ilâvesiyle bu gerilmelerin değerini yaklaşık olarak ölçmeyi sağlar. Polariskop, elektrik lambaları, elektron lambaları, cam veya diğer saydam ve çiftkırıcı maddeden dökülmüş parçaları yapanlar tarafından kullanılır, bu âlet sayesinde, zamanla eşyanın kırılmasına veya şekil değiştirmesine yol açabilecek iç gerilimler tespit edilir. (L)

POLARİTE i. (fr. *pôle,* kutup'tan *polarité*). Elektr. Bir elektrik üretecinin kutuplarını birbirinden ayırt etmeyi sağlayan nitelik. (L)

POLARİZASYON i. (fr. *polarisation*). Elektr. Bk. KUTUPLANMA.

— Opt. Bk. POLARMA. (L)

POLARMA i. (ing. *polar*'dan). Opt. Yayılma doğrultularının çevresindeki ışık titreşimlerinin yönüyle ilgili ışık olaylarını belirtmeğe yarayan terim. || *Polarma açısı,* polarmanın tam olması için gerekli gelme açısı. || *Polarma düzlemi,* polarılmış ışıkta ışık titreşimlerinin doğrultusunu belirleyen düzlem. || *Dönmeli magnetik polarma,* bir magnetik alanın etkisi altında polarma düzleminin dönmesi. || *Optik polarma,* bazı şartlarda yansımış veya kırılmış olan ve artık yansımayan veya kırılmayan ışığın uğradığı değişim.

— Nükl. *Dinamik polarma,* çekirdek spinleri üzerinde deneyler yapma imkânı veren metot; bu metotta, çekirdek spinleri elektron spinleriyle etkileştirilerek magnetik bir alana yöneltilir. Bk. ANSİKL.

— Telekom. *Dalgaların polarma düzlemi,* Hertz dalgalarının elektrik ve magnetik bileşenlerinin bulunduğu düzlem. Bu düzlem genellikle dalgaların yayılma doğrultusuna diktir.)

— ANSİKL. Opt. Doğrudan doğruya bir kaynaktan gelen (meselâ Güneş veya bir alev) ışığa «tabiî ışık» denir. Bu ışık bir ayna üzerinde yansıtılır ve gelme açısı değiştirilmeden ayna döndürülürse, bütün açıklık açılarında ışığın şiddetinde bir değişme olmaz. Fakat yansıma ve kırılmadan sonra tabiî ışık *polarma*'ya uğrar ve elde ettiği yeni özelliklere polarma olayları denir. Yansımayle polarmayı meydana getirmek için en çok kullanılan cihaz Biot âletidir; bu âlet, madenî bir borunun iki ucuna yerleştirilen isli camdan iki ayna (polarıcı ve analizleyici) şeklindedir. İkinci ayna, borunun eksenine göre eğimi sabit kalmak şartıyle döndürülürse, yansıyan ışının şiddetinin, bir dönme süresi içinde iki maksimum ve iki minimumdan geçerek değiştiği görülür. Tam sönme olması için, gelen ışın, «Brewster gelme açısı» denen bir açı altında birinci ayna üzerine düşmelidir. Polarıcının ve analizleyicinin polarma düzlemleri arasında bir s açısı bulunduğu zaman, çıkan ışının şiddeti 1'e $\cos^2 s$ oranında küçülür (Malus kanunu). Polarma açısının tanjantı, maddenin kırılma indisine eşittir (Brewster kanunu).

Basit kırılma, ışığı kısmen polarır. Bir ışın paralelyüzlü bir camlama dizisinden geçtikten sonra bir analizleyici üstüne (ayna veya çiftkırıcı prizma) düşürülerek büyük ölçüde söndürülebilir. Polarmayı incelemek için fizikçiler çoğunlukla çiftkırılmaya başvurur ve özellikle Nicol veya Foucault prizmalarını kullanırlar. Bugün genellikle ince bir tabakaya katılmış (polaroit filim) dikroik maddelerden de (polarılmış iki ışıktan birini geçirip diğerini soğuran) yararlanılır. *Renkser (kromatik) polarma* denince, bir analizleyenle polarılmış ışıkta gözlenen billûrlu ince lamların aldığı ilgi çekici renkler anlaşılır. Arago bu olayları, bir polarlayan ve çiftkırıcı analizleyen arasına, eksenine dik yontulmuş bir kuvarsı koyarak görülen *dönel polarma* ile birlikte keşfetti. Biot ise şu kanunları ortaya koydu: «polarma düzleminin dönmesi billûrun kalınlığıyle orantılı olarak değişir; dönme bazen sağa, bazen sola doğru olur.» O günden bu güne, kuvars gibi döndürme gücü olan birçok katı, sıvı veya gaz madde bulunmuştur; bu maddelerin döndürme gücü, polarimetre ve sakarimetrelerle ölçülür.

Polarma olaylarına çok sık rastlanır: mavi göğün ışığı, suyun, camın yansıttığı ışık polarılmıştır ve bazı şartlarda polarıcı gözlükler kullanılarak yansıma azaltılabilir.

● *Dairesel polarma.* Dairesel olarak polarılmış bir ışığın özelliği, sabit modüllü fakat yayılma doğrultusu çevresinde düzgün bir hareketle dönen bir titreşim vektörüdür (elektrik alanı). Bu ışık, doğrusal bir polarıcı ve bir çeyrek dalga lamıyle meydana getirilebilir (ve söndürülebilir). Tabiî ışığın özelliklerini açıklamak için Fresnel, bu ışıkta, ışık ışınına dik olan titreşimlerin, doğrultusu sürekli olarak değişen bir düzlem içinde meydana geldiğini farzediyordu. Bir polarıcının etkisi, titreşimleri belirli bir düzlemde yönlendirmektir. Kabul edilegelen tanımlamaya göre polarma düzlemi, ışını polarmış olan billûrun ana kesit düzlemidir. Maxwell teorisinde bu düzlem, elektromagnetik dalgadaki elektrik titreşimlerinin düzlemine diktir.

● *Dönmeli magnetik polarma.* Faraday, güçlü bir elektromıknatısın kolları arasına yerleştirilen saydam bir cismin, geçici olarak döndürme gücü kazandığını keşfetmişti. Verdet bu olayın kanununu açıkladı: «Polarılmış homogen bir ışık ışınında dönme, magnetik alanda aşılan kalınlığa, ışık ışınının doğrultusu ile kuvvet çizgilerinin yaptığı açının kosinüsüne ve cismin cinsine bağlı bir katsayıya (Verdet sabiti) göre değişir.»

— Nükl. Bir atom çekirdeğinin spini varsa magnetik momenti de vardır; fakat bu momentin M değeri her zaman çok küçüktür. Atom çok zayıf bir H magnetik alanında bulunuyorsa, MH çarpımına eşit olan bağıl etkileşme enerjisi çok küçüktür, normal sıcaklıktaki ısısal çalkalanma enerjisinden de sonsuz derecede küçük olur. Dolayısıyle, Boltzmann* kanununa göre magnetik momentin ve spinin yönelecekleri çeşitli doğrultular hemen hemen aynı ihtimal dahilindedir; yani bütün çekirdeklerin magnetik momentlerinin bileşkesi uygulamada sıfırdır ve gene uygulamada nükleer magnetizma gözlenemez.

Fakat bazı olaylarda bu duruma bir çare bulunabilir; bunun için, ele alınan örnekte, elektron kaynaklı ve incelenen çekirdek spinleriyle önemli etkileşmeleri olan başka atomların bulunması şarttır. Elektron spinlerin durumu elektronik rezonansla değiştirilir ve mevcut etkileşme sayesinde, çekirdek spinlerinin durumunda da bir değişme meydana gelir. Isıyle gevşeme* daima, elektron ve çekirdek spinlerini ilk durumlarına getirmek eğilimindedir; fakat elektronik rezonansın etkisi sürekliyse dinamik bir denge kurulur; bu dengede çekirdek spinlerinin büyük bir kısmı yönlenmiş veya polarılmıştır.

Dinamik polarma, zayıf bir magnetik alanda nükleer magnetik rezonansın gözlenmesine imkân verir ve çift rezonanslı deneyler dizisinden biridir. Sanayide dinamik polarma, zayıf magnetik alanların (Yer magnetik alanı) hassasiyetle ölçülmesine yarayan magnetometrelerin yapımında kullanılır. (L)

POLARMAK geçl. f. (yun. *polein,* döndürmek [polarma üstüne ilk gözlemler, çiftkırıcı bir billûru kendi üzerinde döndürerek yapıldığı için bu adı alır] > ing. *polar*'dan). Optik polarmadan geçirmek: *Işık ışınlarını polarmak.* (L)

POLAROGRAF i. (fr. *polarographe*). Metrol. Analiz yapılacak bir sıvı içine yerleştirilmiş iki elektrot arasına belirli bir gerilim uygulandığında, geçen akımı ölçen elektrik âleti. L)

POLAROGRAFİ i. (fr. *polarographie*). Kim. Madenlerin tuzlu çözeltilerde analiz metodu; 1922'de Heyrovski tarafından bulunan bu metot, elektroliz içindeki kutuplanma geriliminin ölçülmesine dayanır.

— ANSİKL. Kim. Bir elektrolizde, bir elektroda, meselâ katoda bağlı akım yoğunluğu, elektrotlar arasında uygulanan potansiyel farkına göre değişir; kutuplanma eğrisi bu değişimi gösterir. Bu eğrinin biçimi birçok etkene bağlıdır. Çok küçük boyutlu bir katodun (*mikrokatot*) kullanıldığı ve elektrolit çalkalanmasının önlendiği özel durumlarda uygulanan potansiyel farkı arttığı zaman kutuplanma limit i_m akım yoğunluğuyle (*yayınma akımı*) belirlenen bir biçim alır. Akım, mikrokatoda, boşalan iyonların bu elektrot yakınındaki derişme değeri hızlı bir elektroliz tarafından hemen hemen sıfıra düşürüldüğü için, bu şekilde sınırlanır. Bu andan itibaren, çökelti hızını yani i değerini, çözeltinin geriye kalan iyonlarının *yayınma hızı* verir; bu yayınma hızı prensip olarak çözeltinin iyon derişikliğiyle orantılıdır. Burada, elektrotlar arasında uygulanan potansiyel farkı yüzünden meydana gelen elektrik alanının etkisiyle iyonların *yer değiştirmesi* değil de derişme gradyanının sürüklediği iyon yayınımı söz konusudur. Elektrolite, deney şartlarında incelenen elektrolit gibi elektrolize uğramayan, KCl gibi bir *destek elektrolit* fazla miktarda karıştırılırsa, incelenen iyonlar için yayınım akımına oranla bu yer değiştirme akımı ihmal edilebilir. Böylece elektrotlar dışında, çözeltinin hemen her noktasında, akım, destek elektrolitle iletilir; bununla birlikte aynı akım, elektrotlarda sadece elektrolize uğramış iyonlar tarafından taşınır.

Polarografide bu ilkeler uygulanır: bir *polarograf,* içinde elektrolit bulunan A kabından meydana gelir; kabın düz ve geniş olan alt kısmı anot olarak kullanılan civa ile kaplıdır; mikrokatot, bir B ampulünün kılcal alt ucunda meydana gelen bir civa damlasından oluşur; potansiyometrik bir tertibat, bazı sınırlar çerçevesinde elektrotlar arasındaki potansiyel farkını değiştirmeğe imkân verir; fakat ampermetre ve voltmetrenin aynı anda okunmasıyle, nokta halinde kutuplanma eğrisini çizmek mümkündür; uygulamada bu eğriyi çizecek bir kaydedici tertibattan faydalanmak daha elverişlidir.

Akımın hızlı çıkış bölgesi ile onu takip eden bir yatay çizgiden meydana gelen, belli bir iyonun kutuplanma eğrisine *polarografi dalgası* denir. Bu dalganın karakteristik değerleri şunlardır: iyon derişmesiyle orantılı *limit akım;* akımın hızlı çıkış bölgesine ve aynı zamanda eğrinin eğimine tekabül eden *yarım-dalga potansiyeli;* bu potansiyelin redoks sisteminin karakteristiği olduğu ispat edilir; redoks sistemindeki yükseltgenme, mikrokatot üzerine boşalan iyonlardan, indirgenme ise iyon boşalmasından meydana gelir.

Polarografinin çok önemli uygulamaları arasında özellikle şunlar sayılabilir: bir iyonun yarım - dalga potansiyeliyle özdeşlen-

mesi ve bir çözeltinin iyon derişmesinin limit akımla ölçülmesi. Nitelik ve nicelik bakımından metot tek bir tuz veya çözelti halindeki bir karışıma uygulanabilir. Bu sonuncu halde kutuplanma eğrisi, birbirini izleyen kat kat dalgalardan meydana gelir. Ayrıca kimyasal kinetikte, organik ve inorganik kimyada da polarografinin birçok uygulaması vardır; polarografi bazı tepkime mekanizmalarının düzenlenmesine ve bazı kimyasal bağ tiplerinin tespit edilmesine de yardım eder. (L)

POLAROGRAM i. (fr. *polarogramme*). Kim. Akım şiddetinin değerini, bir polarografi ölçüsüyle ilgili kutuplanma gerilimine göre veren eğri. (L)

POLAROİT i. (tes. edil. ad). Opt. Geçirdiği ışığı polaran saydam yaprak.

— Foto. Duyar tabakaların çekim ve baskı işlemlerini çok çabuk ve otomatik olarak yapan fotoğraf makinesi.

— ANSİKL. Foto. Fotoğrafları çok kısa bir süre içinde hazırlama metodu 1948'de, o güne kadar polarıcı filtreler yapımıyle tanınmış bir şirketin başkanı olan Dr. Edwin H. Land tarafından bulundu. *Polaroit* sistemi, duyar tabakanın poz verilmemiş kısımlarını, duyar tabakayla kontak halindeki bir destek üzerine koyu bir izhar maddesiyle «aktarma» ilkesine dayanır. Böylece siyah-beyaz için 15 saniyede, renkli için (1963'ten beri Polacolor'la [tes. edil. marka]) 60 saniyede bir pozitif elde edilir.

20'den fazla değişik makine, radyografi, fotomakrografi, fotomikrografi, sanayi fotoğrafı veya portre gibi çeşitli alanlarda enstantane pozitifler elde etme imkânı sağlar. Bu usulü sadece bir amatör merakı olarak ele almamak gerekir. Klasik emülsiyonların yanı sıra, çeşitli tipte emülsiyonlar (kızılaltı için, çizgili veya sürekli oylumlu diyapozitifler yapımı, asilofotografik kayıt) yapılmıştır. Başka tip de, hem bir pozitif, hem de daha sonraki baskılarda kullanılabilecek bir negatif elde etmeğe imkân verir.

Hasan POLATKAN

10 × 12,5 sm'lik filimler, bu formadaki bütün makinelerde kullanılabilir. Amatörler arasında çok yayılan 6 × 8 sm'lik bir makine 1966'da piyasaya çıkarılmıştır.

— Ort. *Polaroit* yaprak, yapısına paralel eksenli çok küçük herapatit billûrları (kinin iyodosülfat) katılan saydam sentetik bir reçineden (meselâ asetilselülöz) yapılır. Böyle bir yaprak, hamuru tam katılaşmadan önce haddeleyerek veya bir elektrik ya da magnetik alanın etkisinde bırakılarak elde edilir. Yaprak ışık karşısında tek bir billûr gibi davranır, fakat boyutları pratikte sınırsızdır. (L)

POLASEK (Albin), amerikalı heykeltıraş (Frenstat, Moravya, Çekoslovakya 1879 - Orlando, Florida 1905). 1901'de A.B.D.'ye göç etti. Pennsylvania Güzel Sanatlar akademisinde ve Roma'daki Amerikan akademisinde okudu. 1916-1943 Arasında Chicago Sanat enstitüsünün Heykelcilik bölümünü yönetti. Birçok anıt yaptı. Bunlar arasında *Theodors Thomas* anıtı ve *Thomas Masaryk'ın Atlı Heykeli* (Chicago) sayılabilir. Prag'da 1928'de yaptığı *Woodrow Wilson* anıtı için, Çekoslovakya hükûmeti tarafından kendisine Beyaz Aslan nişanı verildi. Polasek'in, Daniel Boone'un portre heykeli New York üniversitesinin ünlü kişiler salonundadır. (M)

POLAT, Doğu Anadolu bölgesinde (Malatya ili, Doğanşehir ilçesi, Merkez bucağı) kasaba; 3 785 nüf. (1965). [M]

POLAT (Hasan), türk futbolcusu ve spor yöneticisi (Trabzon 1919). Trabzon İdman ocağından yetişti. Ankara Gençlerbirliği kulübünde orta haf olarak futbol oynadı. Ankara karmasının kaptanlığını yaptı. Bir kere millî oldu. Otuz beş yaşında futbolu bıraktı. Bir süre antrenörlük yaptı. 1955'te Futbol federasyonu başkanlığına getirildi. 1957'de Trabzon milletvekili seçildi. 1970'te tekrar Futbol federasyonu başkanlığına getirildi. (M)

POLATELİ, Akdeniz bölgesinde (Gaziantep ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde, Kilis ilçesi) bucak; 9 773 nüf. (1965); 23 köy. — *Bucak merkezi* (*Güldüzü* köyü), 461 nüf. (1965). Kilis'i Adana'ya bağlayan yolun 9. km'sinden kuzeye ayrılan 12 km'lik toprak yolun sonunda; yüksl. 835 m. (M)

POLATHANE limanı, Karadeniz kıyısında, Trabzon'un batısında tabiî liman. Batısındaki Yeros burnunun teşkil ettiği çıkıntı, limanı şiddetli kuzeybatı rüzgârlarından korur. (M)

POLATKAN (Hasan), türk siyaset adamı (Eskişehir 1915 - İstanbul 1961). Eskişehir lisesinde ve Mülkiye mektebinde okudu (1936). Ziraat bankasında (1936) ve Maliye bakanlığında (1937 - 1946) müfettişlik yaptı. 1946'da Eskişehir'den D.P. milletvekili seçildi. Birinci Menderes kabinesinde çalışma bakanı oldu (1950). Aynı yıl maliye bakanlığına getirildi. Bu görevi ikinci Menderes kabinesinde (1951) ve üçüncü Menderes kabinesinde de (1954) devam etti. 1955'te maliye bakanlığından ayrıldı; 1956'da tekrar maliye bakanı oldu, 1960'a kadar bu görevde kaldı. Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet divanının kararıyle ölüm cezasına çarptırıldı; karar İmralı adasında infaz edildi (15 eylül 1961). [M]

POLATKAN (Saim), türk binicisi (Malatya 1907). Öğrenimini askerî okullarda yaptı. 1932'de teğmen olduğu sırada Türk Millî Binicilik ekibine alındı. Aynı yıl Nice'de yapılan milletlerarası müsabakalarda *Kısmet* adlı atıyle ikinciliği kazandı. Atatürk, kendisine *Çankaya* isimli bir at armağan etti. 1935 Aachen konkurhipiklerinde «Ren mükâfatı», 1938 Nice konkurhipiklerinde «Polonya Ordusu mükâfatı» ve Varşova konkurhipiklerinde de «Millî mükâfat»ı kazandı. 1938 Roma konkurhipiklerinde «Mussolini kupası»nı kazanan türk ekibinde yer aldı. Son olarak 1948 Londra Olimpiyat oyunlarına katıldı. Uzun süre Binicilik federasyonu başkanlığı yaptı. (M)

POLATLI, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili) ilçe merkezi şehir; 32 381 nüf. (1970). Ankara - Eskişehir karayoluyle Ankara - Haydarpaşa demiryolu üzerinde; yüksl. 875 m. Cumhuriyetin ilk yıllarında küçük bir köy durumundayken, sonraki yıllarda tarım ürünlerinin alım satım merkezi olarak önem kazandı ve hızla gelişti. İstasyon çevresinde çelik ve beton silolar vardır. Yakınında Polatlı Devlet Üretme çiftliği kurulmuştur. — *Polatlı ilçesi,* 3 789 km²; 74 199 nüf. (1970). Merkez, Temelli ve Yenimehmetli bucakları; 88 köy. İlçe önemli tahıl tarımı ve hayvancılık alanıdır. Koyun ve tiftik keçisi. (M)

Polatlı Devlet Üretme çiftliği, Ankara ilinde, şehrin 129 km batısında, Polatlı ilçesinin 55 km güneyinde devlet çiftliği. 251 080 Dekar arazide, hububat yetiştirmek, hayvancılık ve meyvecilik yapmak, çevre çiftçisine örnek olmak ve gerekli durumlarda bunlarla işbirliğinde bulunmak amacıyle kuruldu (1944). Devlet Üretme Çiftlikleri Genel müdürlüğüne bağlıdır. Başlıca buğday, arpa, yulaf ve hayvan yemi üretimi konularında çalışılır. Bu işlere 170 000 dekar arazi ayrılmıştır. Ağaçlandırılan kıraç araziyle park, bahçe, bağ ve meyveliklerin toplam alanı 2 890 dekarı bulur. Grup ağaçlandırma alanı 2 206, şerit ağaçlandırma alanı da 450 dekardır. Burada akasya ve karaağaç türleri yetiştirilir. Çocuk bahçesine 20, meyve fidanları bahçesine 20, bağlara 37 dekar ayrılmıştır. Hayvancılık alanında özellikle montafon inekleri ve merinos beslenir. (M)

Polatlı höyüğü. Arkeol. Ankara'ya 40 km uzaklıkta Polatlı kasabasının yanında 250-300 m çapında höyük. 1949'da S. Lloyd ve N. Gökçe tarafından kazıldı; 31 yapı katı tespit edildi. Bunlardan I. kat - X. kat (I. kültür safhası) ile XI. - XV. kat (II. kültür safhası) Bakır çağına; XVI. ve XXII. kat (II. kültür safhası) kappadokia seramikleri devrine; XXIII. - XXXI. kat (IV. kültür safhası) Hitit çağına aittir. I. Kültür safhasında taş temelli, kerpiç duvarlı yapı kalıntılarıyle; koyu veya parlak pembe astarlı, perdahlı, bazen cilâlı seramikler bulundu. II. Kültür safhasının XI. katında bir ocak, XV. katta 1 m kalınlığında duvarlarla çevrili odalar, odaların içlerinde sedirler, mil taşları, siyah ve mat bezay boya ile perdahlanmış basit çizgi bezemeli seramik ele geçirildi. II. Kültür safhasında yerleşme yerinin yangın geçirdiği görüldü. III. Kültür safhasında, XVI. katta yuvarlak çukurlar, taş duvarlarla tek renkli (monokrom) kappadokia seramiği bulundu. IV. Kültür safhasının XXV. katında ise büyük bir taş yapının bir bölümü ortaya çıkarıldı; ayrıca silo olduğu sanılan yuvarlak bir çukur görüldü. Yerleşmenin bütün safhalarında çakmaktaşı ve obsidiyen âletler, sığır, koyun, domuz, köpek, geyik kemikleri, istiridye kabukları bulundu. (M)

POLAVİEJA Y DEL CASTİLLO (Camilo GARCİA DE), ispanyol generali ve siyaset adamı (Madrid 1838 - ay.y. 1914). Santo Domingo ve Küba'da savaştı. İspanya'ya döndü ve Martinez Campos emrindeki don Carlos taraftarlarıyle mücadele etti. 1877'de tekrar Küba'ya döndü, âsilerle çarpıştı ve Santiago valisi oldu (1879). 1890'dan 1892'ye kadar Küba valiliğinde bulundu. Tekrar İspanya'ya döndü, 1899'da Silvela tarafından harbiye nazırlığına getirildi. (L)

POLCA i. Leng. Bk. LEHÇE.

POLDER i. (hollanda dilinde «set çekilmiş toprak» anlamında k.). Irmak veya deniz sularının basmasını önlemek için setle çevrilmiş, sonra da akaçlanarak değerlendirilmiş bölge.

— ANSİKL. *Polder*'ler tekniğinin geliştiği ve en mükemmel hale geldiği yer Hollanda'dır. Bazı polderler alçak kıyılarda, denizin örttüğü yüzeylere set çekilmesiyle elde edilmiştir; bunlar özellikle ılıman ülkelerin kıyılarında çok yaygındır ve en eski polder

sağda, Rette (Hollanda) kıyılarında polder otlakları; solda, Harderwijk yakınında, Lovink'de kurutma makinesi

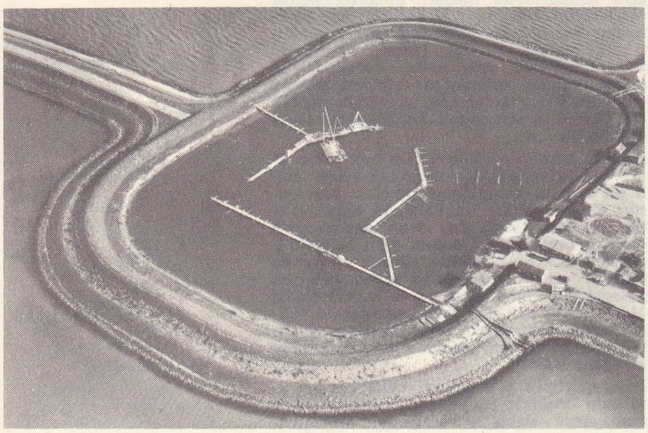

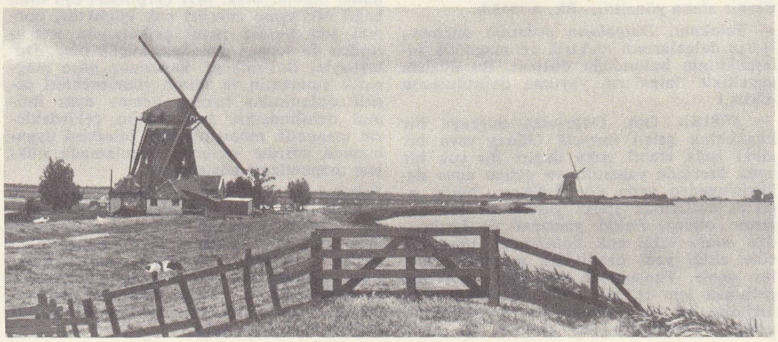

Foto. Debas (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

tipidir. Bu polderlerde insanlar yerleşmenin tabiî süreçlerini hızlandırmak ve bitki örtüsünün kaplamağa başladığı kısımlarda aşınmayı önlemekle yetinmişlerdir (*schorre*). XVI. yy.da Friz'de çamur yataklarını (*slikke*) kıyıya dikey harklarla dörtgen bölmelere ayırma usulü de uygulanıyordu. Böylece, asıltı haldeki çamurun yerleşebileceği sakin bölgeler tecrit ediliyordu. Tuzlu topraklara uyan tuzcul bitkiler dikilmesi de tortullaşmanın hızlanmasına yardım eder.

Başka polderler bataklıkların veya göl ve ırmak kıyılarının kurutulmasıyle yaratılmıştır. Hem denize veya kuvvetli taşkınlara karşı bir korunma setleri, hem de iç kısımdaki suları atmak için akaçlama ve tulumba sistemleri vardır: Fens (İngiltere) ve Orta Hollanda polderleri. Her türlü deniz etkisinden uzakta olan Fucino gölü (İtalya), Alaotra gölü (Madagaskar) ve Çat ırmağı kıyılarındaki polderler bu tiptendir.

Bugün en önemli polderler hem set çekme, hem tulumbalama yoluyle denizden kazanılır: Zuiderzee. Bu iki usulün birleştirilmesi daha kısa süre içinde daha geniş topraklar elde etmeyi sağlar. Bununla beraber, bu şekilde elde edilen alçak topraklar deniz veya kıyı akıntılarının hücumundan çok çabuk zarar görür. Bu zayıflık zamanla artar; çünkü yüzyıldan yüzyıla yükselen kabarık sularla, akaçlama veya aşınmanın çöktürdüğü polderlerin tabanı arasındaki seviye farkı artar. Tatlı sulara karşı alınan korunma tedbirleri de özellikle çok farklı iklimlerin hüküm sürdüğü bölgelerde uzun bir kuraklık döneminden sonra ansızın başlayan şiddetli ırmak taşkınlarından büyük zarar görür. Polderlerin korunması için, önce kumullarda ve kıyı şeritlerinde toprağı tutabilecek ağaç türleri (oyatlar, uzun köklü bitkiler, çam) dikilmesiyle tabiî müdafaa şartlarının sağlamlaştırılması, zayıf veya breşlerle kesilen bölgelerde ise beton bloklar veya taş levhalar döşemek lâzımdır: ırmağa dikey olarak yerleştirilen beton veya tahta direkler yan aşınmayı önler; ayrıca kumulların altındaki yeraltı su örtüsü, kumda birleşmeyi sağlayacak nemlilik derecesinin kaybolmaması için dikkatle gözlenir. Setler sert darbelere karşı koyacak şekilde inşa edilmiştir. Irmakların taşkın suyuna karşı, bataklığın kenarında uzanan basit bir kuşak kanalı küçük taşkınlar için yeterlidir; kabarık sular zamanında su altında kalan toprak çıkıntıları, büyük taşkınlarda küçük yatağı kuşatır; büyük yatağı ise daha yüksek setler sınırlar. Dış sulardan böylece korunan polderlerin değerlendirilmesinde hâlâ birtakım meselelerle karşılaşılır. Yağışlı iklimlerde, bitki örtüsü ve yağmur suyunun etkisiyle, set çekilmiş kıyı topraklarının tuzu hızla giderilir (Wash'ta [İngiltere] çayır yetiştirmeğe bir yıl yeter). Tulumbalama yoluyle kurutulan deniz polderlerinde, kurutma ancak eski tuzlu su örtüsünün bir tatlı su gölü haline getirilmesinden sonra yapılır ve birbirine yakın hendeklerle uygulanan akaçlama, tuzlu suların boşaltılmasını kolaylaştırır. Bazı durumlarda toprakta, tuz ve magnezyumun yerini kalsiyumun alması demek olan kimyasal süreçleri hızlandırmak için alçıtaşı serpilir. Sıtma ile savaş da her zaman *polderleştirme* ile birarada yürütülmüştür.

Setlerin veya alavere hazuzlarının içine süzülen sular ve fazla yağmur suları, toplayıcılara ulaşan bir hendekler ve harklar ağıyla yapılır. En basit durumlarda (meselâ cezir sırasında) boşaltma klapeli vanalar ile yapılır ama genellikle tulumbalama (eskiden yeldeğirmenleri, bugün Diesel veya elektrik motorlu tulumbalar) fazla suları hazne yerine geçen su örtülerine sevkeder. Daha sonra, fazla sular yerçekimi etkisiyle ırmaklara ve denize doğru akar. Bu gibi su hazneleri, kurak dönemde hendekler ağının ve akaçlama kanallarının ters yöne kullanılmasıyle tatlı su ikmalini sağlar. Büyük modern polderlerde açık tavanlı ilk ağ, sonradan kısmen beton veya toprak borularla yer altından geçirilmiştir. Polderlerin tecrit edilmişliği hâlâ işleyenleri toprağın yoksullaşması meselesiyle karşı karşıya bırakır.

XI. ve XII. yy.dan beri polderlerde oturanlar yeni toprakların değerlendirilmesini ve korunmasını ortaklaşa sağlamak için gruplaşmışlardır. Çağımızda malî yükün ancak devletin sağlayabileceği kadar yükselmiştir. Hollanda'da merkeziyetçilik fransız işgaliyle aynı tarihte (1798) başlamış ve çalışmalar ya devlet ya da bir reji eliyle yürütülmüştür. On yıllık ilk doğrudan işletme (3-6 yıl) döneminden sonra orta büyüklükte aile ilşetmelerine toprak bağışlanmıştır. Hollanda'da Dollart'dan Zeeland Flandre'ına kadar pek çok polder uzanır. Hollandalılar Ortaçağdan itibaren devamlı çabalar pahasına denizden önemli topraklar kazanmışlardır. Bugün girişilen Zuiderzee'nin bir kısmını kurutma işi bunların en önemlisidir ve Hollanda topraklarını yaklaşık olarak yüzde on genişletecektir.

Birçok başka ülkede de (özellikle İngiltere, Belçika, Almanya, Danimarka, Japonya) polderler vardır. Akdeniz bölgelerinde özellikle İtalya'da ıslah çalışmaları çerçevesinde büyük polderler yaratılmıştır. (L)

POLE, soyluluk unvanını kral Richard II devrinde kazanmış, zengin bir ingiliz tacir ailesinin lakabı. Ailenin kurucusu Hull şehrine yerleşerek zengin olan WİLLİAM ATTE POLE'dur (öl. 1329'a doğr.). — İkinci oğlu sir WİLLİAM ATTE POLE (öl. 1366), hükûmete büyük ölçüde borç para verdi, Hull'un ilk belediye başkanı oldu, şövalyelik ve mührühas lordluğu payesini aldı. Oğulları ise ticaret hayatını bırakarak askerlik mesleğine girdiler. (L)

POLE (John DE LA), ikinci **Suffolk** dükü (1442-1491). Birinci Suffolk dükünün tek oğlu. Edward IV'ün kızkardeşi Elizabeth ile evlendi ve büyük oğlu Lincoln kontu John'u, Richard III unvanıyle kendine vâris tayin etti. Bosworth savaşına kadar York taraflısıydı. Fakat Henri VII zaferi kazanınca, bu defa ona bağlılık andı içti. (L)

POLE (Margaret) [Farley 1473 - Londra 1541], Clarence dükü George'un kızı. Sir Richard Pole ile evlendi (1491'e doğr.) ve ondan beş çocuğu oldu. Henri VIII'den Salisbury kontesi unvanını aldı (1515) ve prenses Mary'nin mürebbiyeliğine getirildi. Kardinal olan oğlu, İngiltere kralına cephe aldığı için, Margaret vatana ihanet suçundan idam edildi. (L)

POLE (Michael DE LA), birinci **Suffolk** kontu (1330 ? - Paris 1389). Sir William'ın büyük oğlu. Kara Prens Edward'ın ve John of Gaunt'ın emrinde Fransa'da savaştı. Richard II'nin yakın arkadaşıydı, 1383'te İngiltere başbakanı oldu. 1386'da muhalefet tarafından iktidardan düşürüldü. Fakat kral parlamentoyu feshedince, Suffolk kralcı partinin lideri olarak yeniden siyaset sahnesine çıktı. Muhalefeti yenemeyince memleketi terketmek zorunda kaldı. (L)

POLE (William), ingiliz mühendisi ve müzik tarihçisi (Birmingham 1814-Londra 1900). Belediye su işleri ve demiryolu yapımında bir otoriteydi. Ayrıca geniş müzik bilgisiyle de ün kazandı. 1867'de Oxford üniversitesinde müzik doktorasını verdi. Bombay'daki (Hindistan) Elphinstone kolejinde (1844 - 1847) ve Londra'daki University college'ta (1859-1867) ve Londra üniversitesinde (1878-1891) ders verdi. Mühendislik ve müzik üstüne birçok makale ve kitap yazdı. (M)

POLE (William DE LA), birinci **Suffolk** dükü, Michael de la Pole'un torunu. Henry V ve Henry VI zamanında Fransa'da savaştı. Jean de Bedford'dan birçok diplomatik görev aldı, Henry VI'nın Margaret of Anjou ile evlenmesi ve bir mütareke imzalanması konularında görüşmeleri yönetti. Beaufort'larla Somerset düklüğünü yönetti. Barışsever tutumu ve harisliği yüzünden halkın gözünden düştü. Beş yıl süreyle sınır dışı edildi ve öldürüldü. (L)

POLEJAYEV (Aleksandr İvanoviç), rus şairi (Ruzayevka, Penza ili 1804 - Moskova 1838). *Saşka* adlı şiirindeki bazı mısralar Nikolay I'i kızdırdı, er olarak askere alındı (1826), sonra Kafkasya'ya sürüldü (1829 - 1833). İlk kitabını 1832'de yayımladı. Bunu *Kalyan* (1833), *Harp* (1838) ve *Nekahet Saatleri* (1842) adlı eserleri izledi. (L)

POLEMARKHOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Ordu başkumandanı. (Atina'da, dokuz arkhondan biriydi. Kısa zamanda askerî sıfatlarını kaybetti: M.Ö. V. yy.da yalnız göçmenlerle yabancıların hukukî meselelerine bakan bir hâkim oldu.) [L]

POLEMARKHOS, hatip Lysias'ın kardeşi (öl. Atina M. Ö. 404). Otuzların emriyle tutuklanarak baldıran zehiriyle intihara mahkûm edildi. (L)

POLEMİK i. (yun. *polemikos*'tan fr. *polémique*). Oldukça sert nitelikte kalem tartışması: *Kavgalarım, edebiyat polemiğinin en canlı örnekleriydi o zaman* (Y. Z. Ortaç). «*Yoksa açtıkları polemikte kendilerine yardımın dokunurdu*» (Y. K. Karaosmanoğlu).

— ANSİKL. Ed. Türk edebiyatında *polemik* türündeki yazılar ancak Tanzimat'tan sonra görüldü. Namık Kemal ve Ziya Paşanın divan edebiyatının temalarını, mazmunlarını, dilini yeren makaleleri, batı edebiyatı konusunda Ahmed Midhat, İsmail Hakkı, Beşir Fuad, Nabizade Nâzım'ın tartışma yazıları, Muallim Naci ile Recaizade Ekrem'in şiir dili ve nazım tekniği konusunda birbirlerine karşı yazdıkları tenkitler ilk polemikler arasındadır. Edebiyatı cedide döneminde yeni edebiyat anlayışını savunan Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Cenab Şahabeddin ile eski edebiyat anlayışına bağlı Ahmed Rasim, Ali Kemal gibi yazarlar karşılıklı polemik yazıları kaleme aldı. Hüseyin Rahmi'nin (Gürpınar) *Cadı* romanıyle ilgili tartışmalar geniş ölçüde polemik niteliği gösterdi. Fecriâti edebiyatında Şahabeddin Süleyman, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), polemikleriyle tanındı. Bu dönemde Fuad Köprülü'nün Hüseyin Daniş ile giriştiği polemik uzun süre devam etti. Millî edebiyat döneminde Ömer Seyfeddin ve Ali Canip (Yöntem) polemik yazıları kaleme aldı. Cumhuriyet döneminde Nâzım Hikmet Ran ile Peyami Safa arasındaki polemik karşılıklı cevaplarla uzun süre devam etti.

Nurullah Ataç'ın sanat ve toplum ilişkileri, yazarın görevi gibi konularda Suut Kemal Yetkin, Fethi Naci, Vedat Günyol, Adnan Benk v.d. yazarlarla giriştiği polemikler yankı yarattı. (M)

POLEMON, yunan filozofu (Atina M. Ö. 340'a doğr. - 270). Rivayete göre, Polemon başı boş bir hayat sürerken, günün birinde eflatun'cu Ksenokrates'in konuştuğu bir toplantıya katılmış, sözlerinin etkisinde kalarak kendini felsefeye vermişti. 215'te, Ksenokrates'ten boşalan Akademi başkanlığına getirildi. Polemon'un öğrencileri arasında, geleceğin ünlü filozofları, Krates, Krantor, Zenon, Arkesilaos vardı. (L)

POLEMON I, Pontos kralı (öl. M. Ö. 8), Zenon'un oğlu, Laodikeia'da (Karia) belâgatçi. Romalılara yapılan yardım karşılığı olarak Antonius'tan Pontos'un doğu bölümünü elde etti. Bu bölgeye Polemon Pontosu denildi (M. Ö. 36). [L]

POLEMON II (öl. M. S. 63). Pontos kralı (38-63). Krallığı Nero tarafından Galatie eyaletine bağlandı. (L)

POLEMON (Antonios), yunan sofisti (Laodikeia, Karia M. S. 88 - 144). İzmir'de (Smyrna) Skopelianos'tan hitabet dersleri aldı. Sonra da bir okul açtı; bu okula bütün Asya'dan öğrenciler akın etti. Gösterişli yaşayışı ve gururuyle ün kazandı. İmparator Hadrianus ve Antonius'un gözde adamı oldu. Onun teşebbüsü ile İzmir eyaleti, Hadrianus'a olağanüstü itibar belirtisi olarak «Olympos'lu», «Kurtarıcı», «Kurucu» gibi adlar ve payeler verdi ve şerefine Olimpiyat oyunları tertipledi (129). 131'de Polemon, Hadrianus tarafından, Atina'da kurulan Olympieion'un açış nutkunu vermekle görevlendirildi. Kendine maledilen *Fiziognomoni İnceleme Kitabı* adlı eserde, Hadrianus'un hayatı üstüne yararlı bilgiler vardır. (L)

POLEMONİACEAE çoğl. i. Bitişik taçyapraklı, çiçekleri üst yumurtalıklı, iki çenekli bitkiler familyası. (Birkaç tanesinin dışında hemen hepsi Amerika'da yetişir.)

— ANSİKL. *Polemoniaceae* familyasındaki bitkiler almaşık veya karşıt yapraklı, genellikle salkım çiçekli otsu bitkilerdir. Çiçeklerinde beş çanak, beş taçyaprak, beş erkek organ ve üç meyve yaprağından oluşma kapalı bir dişi organ bulunur. Meyvesi üç çenetli kapsül halindedir. Familyadaki on üç cinsin bellibaşlıları şunlardır: *phlox, gilia, polemonium, coboea, linanthus*. Bunların hepsi iki yüzden fazla türü kapsar. Polemoniaceae hodangillerle hidrophyllaceae familyasına yakındır. (L)

POLEMONİON. Esk. coğ. Pontos'ta şehir,

Polichinelle
L. Fruytiers'nin gravürü
Arsenal kütüphanesi

Karadeniz'in güney kısmında, Pontos Polemonion'un (daha önceleri Sidē denirdi) başkentiydi. (L)

POLEMONİUM i. Kuzey yarımkürede ve Şili'de yetişen çokyıllık otsu bitki. (*Polemoniaceae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Polemonium*, gövdesi tüysüz veya yapışkan bir havla kaplı, almaşık tüysü yapraklı çokyıllık otsu bir bitkidir. Çiçekleri sapın ucunda demet halinde ve çeşitli renkte (morumsu mavi, firfiri veya beyazımsı) olur. Tatlı yeşil yapraklı, mavi veya beyaz çiçekli *Polemonium caeruleum*, Meksika'da yetişen mavi çiçekli *P. reptans*, sarı çiçekli *P. Pauciflorum* v.b. süs bitkisi olarak pek tutulur. (L)

POLEMON Periegetes, yunan coğrafyacısı ve gezgini (Ilion, Troas M. Ö. II. yy.). Hemen bütün yunan dünyasını dolaştı. Çok sayıda eser yazdı: bunlar arasında *Truva Gezisi*, birçok şehrin monografisi, *Anthologia*'ya alınan *Epigramlar* veya manzum yazıtlar sayılabilir. (L)

POLEN i. (fr. *pollen*). Bot. Bk. ÇİÇEK *tozu*.

POLENOGRAFİ i. (fr. *pollenographie*). Bot. Bk. PALİNOLOJİ.

POLENOV (Vasiliy Dmitriyeviç), rus ressamı ve gravürcüsü (Petersburg 1844-Tula hükûmeti 1927). Petersburg'ta okudu. Münih, Paris ve Venedik'te sanatını geliştirdi. 1879'dan itibaren Peredvijnik'lerin (gezici ressamlar) sergilerine katıldı. Sonra Moskova Sanat okulunda profesörlük yaptı (1882-1895). Manzaralarında, rus resim tarihinde ilk defa olarak, tabiatın içten ve lirik bir yorumu göze çarpar. — Kızkardeşi YELENA DMİTRİYEVNA POLENOVA da (1850 - Moskova 1898) ressamdı. Konularını günlük hayattan alan tablolar yaptı ve rus masallarını resimledi. Eserlerini Peredvijnik'lerle birlikte sergiledi. (M)

POLENTA i. (*arpa unu* anlamında ital. k.). Romalıların arpa unu, keten ve kişniş tohumundan yaptıkları bulamaç. || Mısır veya kestane unuyle yapılan ve İtalya'nın birçok bölgesinde millî yemek sayılan bulamaç. (L)

POLENTA (da), italyan ailesi. Adını Romagna'da, Bertinoro yakınlarındaki Polenta şatosundan almıştır. — GUİDO *Minore* (öl. 1310), XII. yy.da Ravenna'da iktidarı ele geçirdi. — Oğlu GUİDO *Novello* (öl. Bologna 1330), Ravenna senyörüydü (1316). Ravenna'yı barış içinde yönetti. 1332'de Bologna'da halk yöneticisi oldu. 1321'de Dante'yi misafir etti, sonra da ona büyük bir cenaze töreni yaptırdı. — FRANCESCA (öl. 1283 - 1286 sıraları), Guido Minore'nin kızı. 1275'te Rimini senyörü Giovanni Malatesta ile evlendi ve kıskançlık yüzünden kocası tarafından öldürüldü. Bu trajik olayı Dante *Cehennem*'inde dile getirdi. *Francesca da Rimini* teması birçok yazar, özellikle S. Pellico (1818) ve G. D'Annunzio (1902) tarafından işlendi. (L)

POLENZ (Wilhelm VON), alman yazarı (Obercunewald şatosu, Bautzen yakınları 1861 - Bautzen 1903). Kendi deyimiyle, «korkmadan ve iğrenmeden modern hayatın bayağılıklarına karışarak», taşralı soylularla köylülerin törelerini anlatmağa çalıştı. Oyunlar, romanlar ve hikâyeler yazdı. Oyunları: *Heinrich von Kleist* (1891); küçük hikâyeleri: *Die Unschuld* (Suçsuzluk) [1892]; romanları: *Der Pfarrer von Breitendorf* (Breitendorf Papazı) [1893], *Der Büttnerbauer* (Fıçıcı) [1895], *Der Grabenhäger Liebe ist Ewig* (Aşk Sonsuzdur) [1900]. (L)

POLER i. (fr. *polaire*). Havc. Hücum açısı değiştiği zaman bir kanat profilinin, bir kanadın veya bütün bir uçağın, *Cx* sürüklenme katsayısına bağlı olarak *Cz* kaldırma katsayısının değişimlerini gösteren eğri. (Poler üzerinde sıfır kaldırma açısı, minimum sürüklenme açısı, maksimum kaldırma açısı, düşüş açısı ve maksimum incelik açısı doğrudan doğruya okunabilir.) || *Poler ağı*, çeşitli Mach sayıları için çizilmiş birçok kanat poleri bulunan grafik. (L)

POLESİNE, Po'nun aşağı vâdisinin Ferrara'dan denize kadar uzanan kısmının italyanca adı. (L)

POLETES i. (yun. *polein*, satmak'tan yun. k.). Esk. Yun. Atina'da her kabileden bir kişi olmak üzere, kura ile seçilen ve kamu gelirlerini toplamak, ihaleleri yapmak veya elkonan malların satılmasını sağlamakla yükümlü on yüksek görevlinin adı. (L)

POLETTİ (Luigi), italyan mimarı (Modena 1792 - Milano 1869). 1823 Yangınından sonra Santo-Paolo-Fuori-Le-Mura bazilikasını onardı. (L)

POLEVOY (Boris Nikolayeviç KAMPOV, — denir), sovyet yazarı (Moskova 1908). *Povest o Nastoyaşçem Çeloveke* (Gerçek Kişi Üstüne Roman) [1946] adlı romanında, İkinci Dünya savaşının pilotlarından Meresyev'in hayatını anlatır. Öbür eserleri arasında *Mıy, Sovyetskiye Lyudi* (Biz, Sovyet İnsanları) [1948] anılmağa değer. (L)

POLEVOY (Nikolay Alekseyeviç), rus yazarı ve tarihçisi (İrkutsk 1796 - Petersburg 1846). Önce Alman felsefesi, sonra V. Cousin ile batı romantizminin etkisinde kaldı. 1825'te *Moskovskiy Telgraf*'ı (Moskova Telgrafı) kurdu, bu gazete 1834'te kapatıldı. Polevoy, gazetesindeki yazılarıyle Rusya'da edebî tenkidi başlattı. Eserleri: *İstoriya Russkogo Naroda* (Rus Halkının Tarihi) [1829-1833]; *«Rus Edebiyatı Denemeleri»* (1839), *«Bir Rus Askerinin Anlattıkları»* (1834) adlı töre romanı. v.b. (L)

POLEZYA veya **POLYESİYE** («Ormanlar ülkesi»), Rus ovasının (S.S.C.B.) batısında bölge, Dnieper'in kolu olan Pripyat ırmağı tarafından akaçlanır. Güney kısmı Pripyat (veya Pinsk) bataklığını meydana getirir. Ormanlık olduğu kadar da bataklık olan bölge, eskiden sonbahar ve ilkbaharda aşılmaz bir hal alır, kabaran akarsular 40-60 sm derinliğinde kesiksiz bir göl meydana getirirdi. Fakat eskiden verimsiz ve sağlığa zararlı bir bölge olan Polezya günden güne akaçlanmakta, ıslah edilmekte ve işlenmektedir. Gene de Beyaz Rusya'nın güneydeki en verimsiz kısmıdır.

— Tar. İslavların yerleştiği, Tatarların istilâ ettiği (XIII. yy.) Polezya, XIV. yy.dan sonra Polonya- Litvanya devletine bağlandı ve 1795'te Rusya tarafından ilhak edildi. Brest -Litovsk ile birlikte Polonya'ya bağlanan Polezya'yı 1945'te S.S.C.B. işgal etti. Bugün Beyaz Rusya ile Ukrayna arasında bölüşülmüştür. (L)

POLHEM (Christopher), isveçli mühendis ve mucit (Visby 1661 - Tingstad 1751). «İsveç mekaniğinin babası» sayılan Polhem, tarım, taşıma ve madencilikle ilgili makineler, ayrıca İngiltere kralı George I için de bir para basma makinesi icat etti; George I kendisine «sir» unvanını verdi. (M)

POLHODİ i. (yun. *polos*, kutup ve *hodos*, yol'dan Poinsot'nun türettiği k.). Mat. Sabit bir nokta etrafında serbestçe dönebilen ve bileşkesi bu sabit noktadan geçen bir kuvvetler sisteminin etkisi altında bulunan bir katı cismin eylemsizlik elipsoidi üzerinde, bu elipsoidin üzerinde yuvarlandığı alanların maksimum düzlemine paralel sabit bir düzleme değme noktasının çizdiği eğri. (L)

POLİ—, yun. *polys*, çok fazla'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek.

— Kim. Aynı fonksiyonun birden fazla bulunduğu bileşikleri (msl. *polialkoller* veya *polioller, poliasitler, poliaminler* v.b.) veya birçok molekülün polimerleşerek birleşmesinden meydana gelen maddeleri adlandırmakta (msl. *polivinil klorür*) kullanılan önek. (Bu bileşiklerin genel özellikleri, fonksiyonları veya yoğunlaşmış molekülleri göz önüne alınarak incelendiği için bileşiklere *di-, tri-, tetra, pentra-* v.b. öntakılarıyle başlayan adlar verilir [msl. *diaminler, tetrafenoller*].) [L]

POLİA i. Kelebek cinsi; tırtılı, kısa boylu bitkilerle veya ağaç yapraklarıyle beslenir. (Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

POLİADELFİT i. (fr. *polyadelhpite*). Miner. Grena cinsinden tabiî silikat; sarı-kahverengi andradit çeşididir. (L)

POLİADENİT i. (fr. *polyadénite*). Patol. Lenf düğümlerinden lenfit dokunun, birçok lenf düğümünde birden patolojik olarak çoğalması. (L)

POLİADENOM i. (fr. *polyadénome*). Patol. Salgı bezlerinde ve silindirimsi hücrelerden oluşan epitelyum örtüsünde görülen tehlikesiz ur; mukoza üzerinde pütürler halinde belirir: *Gödenbağırsağı-mide poliadenomu*. (*Eşanl*. POLİP.) [L]

POLİAKOFF veya **POLYAKOV** (Sergey), rus asıllı fransız ressamı (Moskova 1906). 1923'te Paris'e yerleşti. Özel akademilere devam ettikten sonra, Londra'daki Slade school'a öğrenci oldu (1936-1937); italyan primitifleriyle ilgilendi ve British museum'da mısır resmini inceledi. Paris'e dönüşünde tanıştığı Kandinski, Otto Freundlich ve Robert Delaunay'ın etkisiyle soyut resme yöneldi. Eserlerini 1938'den 1945'e kadar Salon des Independants'da (bağımsızlar salonu), sonra Salon de Mai'de (Mayıs salonu), Salon des Réalités Nouvelles'de (Yeni Gerçekler salonu) sergiledi. 1947'de Kandinski ödülünü kazanınca ikinci mesleği olan müzisyenliği bıraktı. Kopenhag'da, Brüksel'de, New York'ta, Brüksel Güzel Sanatlar sarayında (1953) sergiler açtı ve milletlerarası büyük sanat gösterilerine katıldı. 1956'da Lissone, 1965'te Tokyo Biennal'inin büyük birinci ödülünü, 1966'da Menton Biennal'inin büyük ödülünü kazandı. O zamana kadar yaptığı bütün eserleri 1966'da Saint-Gall müzesinde sergilendi. Tabloları Paris'teki Art Moderne müzesinde ve bazı resmî koleksiyonlardadır. (L)

POLİAKRİLAT i. (fr. *polyacrylate*). Akrilik asidin veya akrilik asit türevleri esterinin polimeri. (L)

POLİAKRİLLER çoğl. i. Akriller serisinden monomerlerin polimerleşmesiyle elde edilen reçinelere verilen ad. (L)

POLİAKRİLONİTRİL i. (fr. *polyacrylonitrile*). Akrilonitrilin polimerleşmesiyle elde edilen yüksek polimer. *Eşanl*. POLİVİNİL SİYANÜR. Bk. ORLON. (L)

POLİALİLESTER i. (fr. *polyallylester*). Isı etkisiyle sertleşen cam; genellikle diğer organik camlardan daha üstün özellikleri vardır. || Toz halindeki döküm maddesi. (L)

POLİALKOL i. (fr. *polyalcool*). Kim. Bileşiminde birkaç alkol fonksiyonu bulunan madde: *Glikol ve gliserin polialkollerdendir. Eşanl*. POLİOL. (L)

POLİALOMER i. (fr. *polyallomère*). Plast. mad. Etilen, propilen gibi aynı kimyasal gruptan olan iki veya daha fazla monomerin kopolimerleşmesinden elde edilen polimer. (L)

POLİAMİN i. (fr. *polyamine*). Formülü $(RNH_2)_n$ olan maddeler grubu; R, etilen veya propilen gibi bir olefini gösterir. (Çözücü, deterjan v.b. olarak kullanırlar.) [L]

POLİAMİT i. (fr. *polyamide*). Diaminlerin ve diasitlerin veya aminoasitlerin su kaybederek polikondansasyonundan elde edilen yüksek polimer: *Naylon, bir poliamittir*. (L)

POLİANDRİ i. (fr. *polyandrie*). Bir kadının birçok erkekle aynı zamanda evli olması. Bk. ÇOKKOCALILIK. (L)

POLİANİT i. (yun. *poliainomai*, köpükle beyazlatmak'tan fr. *polianite*). Miner. Formülü MnO_2 olan tabiî manganez dioksit. (L)

POLİANTHES i. Yumru köklü süs bitkisi; Meksika'da on kadar türü yetişir. (Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

POLİARJİRİT i. (fr. *polyargyrite*). Miner. Gümüş antimonyosülfür; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

POLİARJİT i. (fr. *polyargite*). Miner. Tabiî kalsiyum ve alüminyum silikat; bozunmuş bir anortit çeşididir. (L)

POLİARKHOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Bir şehrin valisi. (L)

POLİARSENİT i. (fr. *polyarsénite*). Miner. Hidratlı tabiî manganez arsenyat; sarkinit çeşididir. (L)

POLİARTRİT i. (fr. *polyarthrite*). Patol. Birçok eklemde birden görülen iltihaplı hastalık.

— ANSİKL. *Poliartrit* doğrudan doğruya veya dolaylı bir enfeksiyondan (septisemi veya lokal bir enfeksiyon) ileri gelebileceği gibi enfeksiyonla ilgisi olmayan herhangi bir iltihaptan da ileri gelebilir. Bouillaud hastalığı (had eklem romatizması), ilerleyici müzmin poliartrit (eklemleri bozan, kaynaştıran Charcot romatizması). [L]

Foto. LAROUSSE

POLİASETAL i. (fr. *polyacétal*). Plast. mad. Formaldehidin polimeri.

— ANSİKL. *Poliasetal*'i hazırlamak için, önce, bir temas kulesinde sikloheksan içinde bir prepolimer meydana getirilir. Bu prepolimer, azot, arsenik, antimon veya fosfor gibi ön maddeler eşliğinde organik monomer bir çözeltiye katılır. Düşük sıcaklıklar polimerleşmeyi kolaylaştırır. Bir başka teknik de, iyonlaştırıcı ışınlar etkisiyle trioksanın polimerleştirilmesidir; bu usulün üstünlüğü, billûrlaşma gücü yüksek, ısıda çok kararlı bir polimerin elde edilebilmesidir. Poliasetaller mekanik nitelikleri çok yüksek sanayi parçalarının dökümünde kullanılır. (L)

POLİASİT sıf. ve i. (fr. *polyacide*). Bileşiminde birçok asit fonksiyonu bulunan madde: *Sülfürik asit, ortofosforik asit poliasittir.* (Bir poliasit, sodyum hidroksitle «asit» denen bir veya birkaç tuz [msl. $NaHSO_4$] ile «normal» veya «nötür» denen bir tuz verir [msl. Na_2SO_4].) [L]

POLİATOMİK sıf. (fr. *polyatomique*). Kim. *Eşanl.* ÇOK *atomlu*.

POLİAZOİK i. ve sıf. (fr. *polyazoïque*). Kim. Bileşiminde birçok azo grubu bulunan bileşik. (L)

POLİBAZİT i. (fr. *polybasite*). Miner. Tabiî bakır ve gümüş antimonyosülfür.

— ANSİKL. *Polibazit*, siyah gümüştür. Bileşiminde yüzde 64 ile 72 gümüş, yüzde 3 ile 10 bakır vardır; Almanya, Meksika v.b. ülkelerde bulunur. (L)

POLİBÜTADİEN i. (fr. *polybutadiène*). Formülü $(C_4H_6)_n$ olan katı veya sıvı madde; petrokimyada ve bazı sentetik kauçukların yapımında kullanılır. (L)

POLİBÜTİLEN i. (fr. *polybutylène*). Formülü $(C_4H_8)_n$ olan ağdalı sıvı veya esnek katı madde. (İzobütilen*in katalitik polimerleşmesiyle elde edilen polibütilenler, plastikleştirici olarak veya kazanların civarındaki yapışkan kaplamaların yapımında kullanılır.) [L]

POLİCASTRO körfezi, Tiren denizinin İtalya kıyısındaki kısmı, Calabria'nın kuzeyinde. (L)

Polichinelle, çifte kamburlu, kırmızı ve çarpık burunlu, süslü elbiseli ve şapkasının garipliğiyle dikkati çeken gülünç kişi. Görünüşü bakımından napolili *Pulcinella** dan farklıdır. Fransa'da ilk defa Henri IV zamanında ortaya çıktığı söylenen Polichinelle Paris'te Fronde devrinde çok sevilen bir tip oldu. Molière *Psyché* adlı balenin başlangıcında dört Polichinelle'e yer verdi. Polichinelle ayrıca yazarın *Hastalık Hastası* piyesinin birinci intermezzo'sunun da baş oyuncusudur. (L)

POLİÇE i. (ital. *polizza*, belge'den). İkt. ve Tic. Bir alacaklının kendisine borçlu bulunan kimseye, belli bir tarihte belli bir meblâğı (para tutarını) üçüncü bir kişiye (veya bunun havale edeceği kimseye) ödemesi için bildirdiği yazılı ödeme emri. (Bk. ANSİKL.) || *Poliçe çekmek*, bir müşteriye ödeme yapması için bildiride bulunmak. (Bir müşteri üstüne poliçe çeken tacirin, bu müşterinin vadesinde ödeyeceği meblâğı bilmesi için durumdan kendini haberdar etmeğe itina göstermesi gerekir.) || *Poliçe ödeyicisi*, bir kimse üstüne keşideli bir kambiyo mektubu veya çeki ikametgâhında ödeyebilen üçüncü şahıs. (Bk. ANSİKL.) || *Sigorta poliçesi*, bir sigorta anlaşmasını kapsayan yazı. (Deniz sigortalarında, gemiyle ilgili tekne sigortası ile taşıdığı yüke ilişkin yük sigortası arasında ayırım yapılır. Abonman poliçeleri, sigortalıyı, belirli bir süre içinde maruz kalacağı belirli türden rizikolara karşı garanti eder. Ancak, sigortalı, her defasında, «nafaka» bildirisi denilen bir bildiriyle zararı sigorta edene haber vermekle yükümlüdür.)

— ANSİKL. İkt. Cirantalar dışında, bir *poliçe*'de üç kişi vardır: 1. poliçeyi yazan (keşideci); 2. parayı ödeyecek olan (muhatap); 3. parayı tahsil edecek olan (lehtar). Lehtar, poliçenin hamilidir; isterse poliçeyi başkasına devredebilir. Ciro, senetteki bütün hakların, başka bir kimseye devridir. Ciro edene *ciranta* denir. Poliçede birçok ciranta bulunabilir. Poliçe muhatabı tarafından ödenmezse, bütün cirantalar, senedi en son elinde bulunduran hamile karşı müteselsilen kefildirler. Bir ticarî senedin poliçe olabilmesi için üzerinde, ticaret kanunlarında bildirilen şu kayıtlar olmalıdır: 1. senet metninde «poliçe» kelimesi ve senet başka dildeyse, o dilde poliçe karşılığı olarak kullanılan kelime; 2. belirli bir bedelin ödenmesi hususunda kayıtsız ve şartsız havale; 3. ödeyecek olan kimsenin (muhatabın) ad ve soyadı; 4. vade; 5. ödeme yeri; 6. kime veya kimin emrine ödenecekse onun ad ve soyadı (lehtar); 7. keşide tarihi ve yeri; 8. keşidecinin imzası. Senet içinde poliçe kelimesinin bulunması gerektiğine göre fransızca yazılmışsa «lettre de change» ingilizce yazılmışsa «bill of exchange» kelimelerinin olması gerekir.

● *Poliçe ödeyicisi*. Genellikle bir banker olan poliçe ödeyicisinin adı, poliçenin keşidesi sırasında keşideci tarafından belirtilebilir. Muhatap, bunu çoğu zaman, kabul sırasında yapar. (LM)

POLİÇE i. (ibranîce *boletz*). Bk. BOLİÇE.

POLİDİMİT i. (fr. *polydymite*). Miner. Formülü Ni_3S_4 olan tabiî nikel sülfür; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

POLİDİPSİ i. (fr. *polydipsie*). Tıp. Aşırı susama, aşırı su içme ihtiyacı. (Polidipsi diyabette ve bazı sidik yolu hastalıklarında görülür.) [L]

POLİDİSTROFİ i. (fr. *polydystrophie*). Patol. Doğuştan veya sonradan olan gelişme bozukluğu lezyonlarının çokluğunu ve çeşitliliğini belirten terim.

— ANSİKL. *Hurler polidistrofisi*, doğuştan ve genellikle aileden gelen bir hastalıktır; iskelet kusurları, iri ve biçimsiz kafatası, ufak boy, çeşitli bozukluklar, iri karaciğer, iri dalak bu hastalığın belirgin özellikleridir; bu yapısal bozuklukların yanı sıra zekâ geriliği de görülür. (L)

POLİDORO (CALDARA) da Caravaggio, italyan ressamı (Caravaggio 1495'e doğr. - Messina 1546). Raffaello'nun öğrencisi ve Maturino Piorentino'nun ortağıydı. Roma'da tek renkli kabartma taklidi dekorlarda uzmanlaştı. Birçok sarayın cephesini, mitolojik veya tarihî sahneler, alegorileri v.b. gösteren freskleriyle (*Niobe'nin Hikâyesi*, Milesi sarayı) süsledi. 1525'te Maturino Fiorentino ile birlikte Quirinale San Silvestro'sunda ilk dekoratif klasik manzara örneklerini verdi. 1527'de Roma'dan ayrılarak Napoli ve Sicilya'ya gitti. Oradaki eserleri Roma'da yaptıkları kadar değerli değildir. (L)

POLİEN i. (fr. *polyène*). Kim. Yapısında birçok bağ bulunan hidrokarbonların genel adı. (L)

POLİETİLEN i. (fr. *polyéthylène*). Kim. Etilenin çeşitli usullerle polimerleştirilmesinden elde edilen termoplastik madde; biri «düşük yoğunlukta» (yaklaşık olarak, 0,93) diğeri de «yüksek yoğunlukta» (yaklaşık olarak 0,96) olmak üzere iki türü elde edilir. (Polietilen, püskürtmeyle dökümde, filim ve boru v.b. yapımında kullanılır. Dayanıklı, parlak ve birçok kimyasal madde etkisiyle bozunmayan saydam bir katıdır.) [L]

POLİFAJ sıf. (fr. *polyphage*). Biyol. Değişik cinsten birçok bitkide asalak veya çürükçül olarak yaşayıp beslenebilen organizmalara denir. (L)

POLİFAJİ i. (fr. *polyphagie*). Biyol. Bir hayvan türünün değişik besinlerle beslenme yeteneği. (Polifaji beslenme rejimini değiştirmeğe ve boş alanların işgaline imkân veren bir önuyumdur, bu bakımdan yaşama tarzında büyük değişikliklere yol açar. Polifajiye böceklerde çok sık rastlanır.) *Eşanl.* ALOTROFİ.

— Patol. Doyma duygusuyle sınırlanmayan fazla yemek isteği. (Bazı hastalarda ve bazı ırklarda görülür; sadece ortam şartlarına değil, aynı zamanda doğuştan bu duruma elverişli olmaya da bağlıdır denebilir.) [L]

POLİFENOL i. (fr. *polyphénol*). Kim. Yapısında birçok fenol fonksiyonu bulunan bileşik. Bk. FENOL. DİFENOL. TRİFENOL v.b. (L)

POLİFİBROMATOZ i. (fr. *polyfibromatose*). Patol. Genelleşmiş fibromatoz. || *Pigmentli deri-sinir polifibromatozu*, sebebi bilinmeyen nadir bir hastalıktır; deride fibromlar, sinir urları ve örteneklerin anormal pigmantasyonuyle tanınır. (L)

POLİFLETİZM i. (fr. *polyphlétisme*). Biyol. Bazı soyların tek atadan gelmediğini, değişik atalardan gelebileceğini kabul eden görüş. (Aralarında paralellik bulunan bu atalardan türeyen canlıların birbirine benzemeleri belki de yakınsama olaylarının sonucudur.) *Zt.* MONOFLETİZM. (L)

POLİFONİ i. (fr. *polyphonie*). Müz. Eski Yunanistan'da, herhangi bir çalgı ya da ses topluluğunu belirten terim. || Yeni çağda, özellikle kontrapunto biçiminde biraraya getirilmiş çeşitli partiler (genellikle de vokal partiler) için kullanılan terim. (Bu bakımdan, polifoni terimi, XVI. yy. sonrası müziğe, ancak benzetme yolu ile uygulanır. Müzik etnolojisinin gelişmesi sayesinde, polifoninin, bütün ilkel müziklerde Batı'nın klasik armoni anlayışına uymayan bir biçimde çok yaygın olduğu anlaşılmıştır.) [L]

POLİGAM sıf. ve i. (fr. *polygame*). Aynı zamanda birçok kadınla evli olan erkek veya birçok erkekle evli olan kadın için kullanılır.

— Zool. Bir erkeğin birçok dişiyle çiftleştiği hayvanlara denir: *Etçiller ve kemirgenler genellikle poligamdır.* (L)

POLİGAMİ i. (fr. *polygamie*). Poligamın durumu, çok karılılık.

— Etnol. ve Sosyol. Bk. ÇOK *karılılık*.

— Zool. Bir tek erkeğin birçok dişiyle çiftleşmesi: *Hayvanlar arasında poligami monogamiden daha yaygındır.* (L)

POLİGENETİK sıf. (fr. *polygénétique*'ten). Kim. Kullanılan mordana göre farklı renkler veren boyarmaddeler için kullanılır: *Kökboyası polijenetik bir boyarmaddedir; demirle mor ve alüminyumla kırmızı bir lak verir.* (L)

POLİGENİ i. (fr. *polygénie*). Biyol. Bk. ÇOK *genlilik*.

POLİGENİZM i. fr. *polygénisme*'den). Antropol. Bk. ÇOK *köklülük*.

POLİGİNİ i. (önek *poli*, çok ve yun. *gune*, kadın > fr. *polygynie*'den). Zool. Arasında birçok kraliçe (yumurtlayan dişi) bulunan böcek topluluğunun özelliği.

— ANSİKL. *Poligini* bal arılarında görülmez, karıncalarda ve diviklerde istisnaidir, fakat tropikal bölgelerde yaşayan yaban ve eşek arılarının birçok türünde her zaman görülür; cinsiyet bakımından nötür olan işçi arılar Amerika'da yaşayan nectarinia'larda çoğunlukta, icaria'larda azınlıktadır, Afrika'da yaşayan belanogaster'de ise hiç bulunmaz. *Zt.* MONOGİNİ. (L)

POLİGLİKOL i. (fr. *polyglycol*). Petr. Formülü

$$HO(CH_2CH_2O)_n\,CH_2CH_2OH$$

olan sıvı veya katı; sodyumlu bir katalizör eşliğinde etilen oksit ile bir glikolden türer. (Poliglikoller, plastikleştirici, yağlayıcı maddeler, yumuşatma veya dağıtma etkenleridir.) [L]

POLİGLOT sıf. ve i. (fr. *polyglotte*). Birkaç dil konuşmasını bilen. (L)

POLİGNAC ailesi, Velay'li fransız ailesi, Yukarı Ortaçağdan beri tanınmış olmakla beraber, MELCHİOR'un (Le Puy 1661-Paris 1742) rahipliğe kabul edildikten sonra Roma'ya giderek (1689) Papalık hükûmetiyle Fransa'nın uzlaşmasına yardım etmesiyle, XVIII. yy.dan itibaren ün kazandı; Melchior Polonya'ya elçi olarak gönderildi, Conti prensi François-Joseph'i Jan III Sobieski'nin ölümünden (1696) sonra kral seçtirtti. Conti prensi krallığına çok geç sahip olmuştu, Louis XIV'ün bu başarısızlığı Melchior'a yüklemesi onu gözden düşürdü. Kralın danışmanı olarak (1706), Hollanda ve İngiltere ile yapılan görüşmelerde Fransa'yı temsil etti (1710-1713), kardinalliğe yükseldi (1712), Naiplik devrinde Maine dükü ile çevirdiği entrikalar yüzünden yeniden gözden düştü; Auch başpiskoposu oldu. *Anti-Lucrèce* (Lucretius'a Karşı) adlı büyük şiirini bitiremedi. —JULES FRANÇOIS (Claye 1743-Petersburg 1817), Melchior'un yeğeninin oğlu, irsî dük unvanı elde etti ve birçok önemli görevde bulundu. —YOLANDE MARTİNE GABRİELLE (1749-Viyana 1793), Jules François'nın karısı Polastron'dan dün-

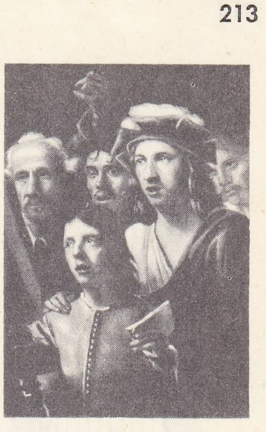

POLIDORO da Caravaggio
«Konser» (detay)
Louvre müzesi, Paris

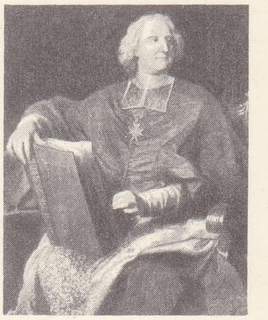

Melchior De POLIGNAC
Rigaud'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

Yolande De POLIGNAC
madam Vigée-Lebrun'ün eseri,
(özel koleksiyon)

Foto. Neurdein, X (LAROUSSE)

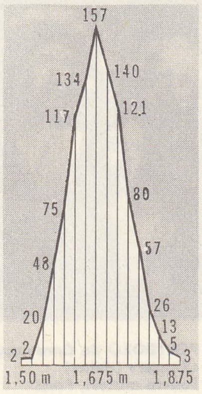

frekans poligonu tek doruklu

yaya geldi, Marie Antoinette'ten ailesi için birçok olağanüstü çıkar elde etti; bu durum Polignac'ların 1789'da halkın gözünden düşmesine yol açtı. Çabucak Fransa'dan göç etmek zorunda kaldılar. —ARMAND JULES MARİE HERACLİUS (Paris 1771-Saint Germain-en-Laye 1847), Jules François ile Polastron'un oğlu; babasıyla birlikte Rusya'ya gitti, Fransa'ya dönerek Cadoudal ile birlikte hükûmete karşı bir komplo hazırlarken tutuklanarak ölüm cezasına çarptırıldı (1804). Cezası müebbet hapse çevrildi, sonra kaçmayı başardı (1813). Artois kontunun emir subaylığını yaptı, yaveri seçildi (1815) ve babası ölünce dük ve âyan üyesi oldu. Louis-Philippe'e bağlı kalacağına yemin etmediği için Âyan meclisinden atıldı. — JULES AUGUSTE ARMAND MARİE (Versailles 1780-Paris 1847); öncekinin kardeşi. Cadoudal komplosuna katıldı; iki yıla mahkûm edildiği halde, kardeşiyle daha uzun süre hapis yattı ve onunla birlikte kaçtı. Artois kontu ile Paris'e döndü (1814), Bourbons'larla birlikte Gand'a gitti (1815). Louis XVIII zamanında (Mersan köşkünde) Artois dükünün etrafında toplanarak krallığın ve kilise nüfuzunun yeniden kurulmasını isteyenlere katıldı. Âyan üyesi olduktan sonra önce Charte'a bağlı kalacağına yemin etmek istemedi, ona göre bunda, dine karşı saygısızlık niteliğinde maddeler vardı. Katolikliğe aşırı bağlılığı kendisine Vatikan tarafından prenslik verilmesini sağladı (1820). Londra elçisi oldu (1823-1829), 6 temmuz 1827 tarihli antlaşmayı imzaladı; bu antlaşma gereğince İngiltere, Rusya ve Fransa, Osmanlılarla Yunanlılar arasında arabuluculuklarını kabul ettirerek Yunanistan'ın muhtariyetini sağlıyorlardı. Dışişleri bakanlığına (8 ağustos 1829), sonra başbakanlığa (17 kasım) getirildi ve liberal düşüncenin kendisini İngiltere'ye ve kiliseye boyun eğmekle suçlaması üzerine halkın gözünden düştü. Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasından sonra, Avrupa siyasî haritasının yeniden düzenlenmesi için bir tasarı ileri sürdü; Prusya'nın muhalefeti üzerine kesin olarak kenara itildikten sonra prens Polignac, Cezayir seferlerini hazırladı ve bu yüzden hükûmeti, İngilizlerin dostluğunu kaybetti. Bakanlarından Peyronnet ile yazdığı temmuz 1830 emirnameleri yüzünden iktidardan çekilmek zorunda kaldı (29 temmuz), İngiltere'ye kaçmağa çalıştığı bir sırada Granville'de tutuklandı (15 ağustos), Âyan meclisinin önünde yargılandı ve müebbet hapse mahkûm edildi, ayrıca unvanları ve medenî hakları da elinden alındı (21 aralık 1830). Ham kalesine kapatıldı; fakat 1836'da cezası affedildi. —CHARLES MARİE (Londra 1827-Bouzarea 1904), Heraclius'un oğlu, École Polytechnique'i bitirdi; Cezayir Arap bürolarında subay olarak çalıştı (1857). 1862'de cezayirli tuareg kabileleriyle, Fransa'nın Sudan'a girmesini kolaylaştıran bir antlaşmanın görüşmelerini yaptı. Tunus seferine katıldıktan (1881) sonra, Fransa'nın güney topraklarına sızma hareketlerinin gelişmesine çalıştığı Cezayir'de emekli oldu. (L)

POLİGNANO A MARE, İtalya'da komün, Apulia'da (Bari ili), Adriya denizi kıyısında; 13 900 nüf. Balıkçı limanı. (L)

POLİGON i. (önek *poli* ve yun. *gonia,* açı'dan fr. *polygone*). Mat. Bk. ÇOKGEN.

— Ask. Her çeşit silâhla atış yapmak veya mermi ve patlayıcı maddeleri denemek için özel olarak düzenlenmiş alan. Bk. A-TIŞ *sahası.*

— Biyol. *Frekans poligonu,* bir karakterin sürekli değişkenliğini, yani çok gen'e dayandığını ifade eden grafik eğrisi. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Dayanma poligonu,* bir cismin bir düzlem üzerine dayandığı noktaların tümünü birleştiren dışbükey en küçük poligon. (Bir düzlem üzerine dayanan bir cismin ağırlık merkezinden geçen düşey, dayanma poligonunun içine düşerse, bu cisim denge halindedir.)

— Topogr. *Poligon ölçümü,* bir topografya ağındaki noktaların konumunu tayin etmeğe yarayan özel teknik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. Bazı karakterlerin çok genliliği, süreklilik gösteren bir değişim doğurur. İki uç tip arasında yer alan ara tipler frekans poligonunu çizme imkânı verir. Oldukça kalabalık sayıda insanların boyunu örnek olarak alalım. Apsis (yatay doğru) üzerinde boyları santimetre olarak gösterelim; bunlara boy sınıfları denir. Bu doğrudan yukarıya doğru her boy için bir dik doğru (ordonat) çıkalım. Dikey doğruların boyu, her boydaki insanların sayısıyle orantılı olacaktır. Ordonatların uçlarını birleştirdiğimiz zaman frekans poligonunu elde ederiz. Tepe noktası, sayısı en çok olan boyla çakışır. Bu poligon tepe noktasına göre bakışımlı olabileceği gibi bakışımsız da olabilir. Yine tek tepeli olabileceği gibi birçok tepeli de olabilir. İkinci durumdaki bir poligon, nüfusun karışık olduğunu gösterir.

— Topogr. *Poligon ölçümü,* köşelerine kazıklar çakılmış bir poligon geçkisinin AM, MN, NP .... kenar uzunluklarını ölçme ilkesine dayanır; aynı zamanda köşelerdeki açılar da takeometre ile ölçülür. A ve B uç noktaları nirengiyle önceden bilinir; ilk ve son kenarlar da özel ölçmelerle tespit edilir. Bütün bu ölçmelerden M,N,P,Q v.b. noktalarının birbirlerine göre konumları elde edilir. Poligon ölçümü A,M,N açılarını ölçerek veya kenarların açıklık açıları goulier pusulası veya herhangi bir pusula ile tespit edilerek gerçekleştirilir. (L)

POLİGONAL sıf. (fr. *polygonal*). İstihkâmcılık. *Poligonal güzergâh,* burçlu tahkimat güzergâhının yerini almış olan köşeli tahkimat güzergâhı. (XVIII. yy.ın sonunda Montalembert tarafından öne sürülmüş olan bu güzergâh sistemi ancak XIX. yy.da gerçekleştirildi.)

— Jeomorfol. *Poligonal toprak,* merkezde ince gereçlerden oluşmuş poligonlar tarafından meydana getirilen ve kısmen dikey taş çeperleriyle birbirinden ayrılan toprak. (Poligonal toprak, periglasiyer bölgelerde donma ve çözülme nöbetleşmeleri sonucu meydana gelen gereçlerin değişik hareketleri sayesinde oluşur.) [L]

POLİGONLAMA i. (*poligon* > *poligonlamak*'tan *poligonla-ma*). Topogr. Arazide poligonlar meydana getirerek bunları ölçme, hesaplama ve kullanma tekniği. (Bunun için, önemli noktaları birleştiren *ana poligon* ve ayrıntı noktalarından geçen *yardımcı poligon* ağlarıyle ilgili işlemler yapılır.) [L]

POLİGRAF i. (fr. *polygraphe*). Çeşitli konularda yazı yazan yazar. (L)

POLİHALİT i. (fr. *polyhalite*). Miner. Hidratlı tabiî potasyum, kalsiyum ve magnezyum sülfat; Stassfurt'ta bulunur. (L)

POLİHİBRİD i. (fr. *polyhybride*). Biyol. Birçok kalıtsal karakteri farklı olan ana ve babadan doğan melez. (L)

POLİHİBRİDLİK i. Biyol. Birçok kalıtsal karakteri ilgilendiren melezlik. (L)

POLİHOLOZİT i. Kim. Bk. POLİOZİT.

POLİİMİT i. (fr. *polyimide*'den). Plast. mad. Bir aromatik tetrakarboksilik dianhidrit ile bir aromatik diamin arasındaki tepkimeden elde edilen reçine.

— ANSİKL. *Poliimit*'lerin çok elverişli birtakım özellikleri vardır: 400°C'a kadar mekanik niteliklerini kaybetmezler, çekilme katsayıları küçük, gazlara karşı geçirgenlikleri çok azdır. Bu özelliklerinden dolayı askerî alanda ve uzay cihazlarının yapımında kullanılır. (L)

POLİİZOBÜTİLEN i. (fr. *polyisobutylène*). İzobütilen'in polimerleşmesinden elde edilen yüksek polimer. (Kıvamı ağdalı bir sıvıdan kauçuk katılığına kadar, molekül ağırlığı da 1 000'den 400 000'e kadar değişir.) [L]

POLİİZOPREN i. (fr. *polyisoprène*). Kim. İzopren'in polimerleşmesiyle elde edilen elastomer. (Petrolden elde edilen sentetik bir kauçuktur.) [L]

POLİKAPROLAKTAM i. (fr. *polycaprolactame*). Kaprolaktam'ın polimerleşmesinden elde edilen yüksek polimer. Bk. PERLON. (L)

POLİKARBONAT i. (fr. *polycarbonate*). Plast. mad. Aromatik gruplarıyle karbonat grubu —O—CO—O— kapsayan monomerlerden meydana gelen çizgisel polimer.

— ANSİKL. *Polikarbonat*'lar, 1956'da Bayer laboratuvarlarında keşfedildi; bis-fenol A'nın piridin eşliğinde fosgen ile polikondansasyonundan elde edilir; piridin, tepkime sonucu meydana gelen hidroklorik asidin ortamdan giderilmesi için gereklidir. Polikarbonatlar, üretim usullerinin karmaşık ve pahalı olması yüzünden hâlâ inceleme konusudur. Ticarette, ya işlenmiş olarak silindir şeklinde ya da yarı işlenmiş olarak tane veya ince yalıtkan tabakalar halinde satılır. Özellikleri polyesterlerin özelliklerine çok benzer: gerçekte bunlar, ergime noktaları yüksek termoplastiklerdir. Polistirol'ünkine benzeyen yüzeysel sertlik, naylon 66'nınkini andıran mekanik dayanıklılık, akrilonitril-bütadien-stiren kopolimerininkine benzeyen az nem çekme özelliği gösterir; darbelere karşı fenol reçineleri kadar dayanıklıdır, termik dayanıklılığı ise diğer termoplastik reçinelerden çok daha yüksektir. Elektronik ve elektroteknikte yalıtkan parçalar ile hesap makineleri parçalarının, havacılıkta uçuş takımlarının yapımında, grafik sanatlarda fotolitografiler ve fotogravürler için süpor olarak, mekanikte dişli takımı ve makine parçaları, tıpta radyoloji cihazlarına ait parçaların laboratuvar filtre kaplarının, otomobil karoserlerinin iç kısımlarının yapımında kullanılır. (M)

POLİKLİNİK i. (fr. *polyclinique*). Çeşitli hastalıkların tedavi edildiği klinik: *Hastayı ikinci hariciye polikliniğine götürelim* (P. Safa). [M]

POLİKLOROPREN i. (fr. *polychloroprène*). Kloropren'in polimerleşmesiyle elde edilen elastomer. (L)

POLİKOLİ i. (fr. *polycholie*). Patol. Aşırı miktarda öd salgılanması. (L)

POLİKONDANSASYON i. (fr. *polycondensation*). Kim. Bir diasit ve bir diamin gibi birçok maddenin molekül ağırlığı yüksek bir madde oluşturmak üzere su veya amonyak gibi çok basit formüllü bir maddede açığa çıkararak birleştiği tepkimelere verilen ad. || *Polikondansasyon ürünü,* en az iki farklı bileşiğin moleküllerinin bir artık ürün kaybederek birleşmesinden elde edilen madde. (L)

POLİKORİ i. (önek. *poli,* çok ve yun. *kore,* göz bebeği'nden fr. *polycorie*). İriste birçok gözbebeği deliği bulunması şeklinde doğuştan veya sonradan olan anomali; görmede önemli bir bozukluğa sebep olmaz. (L)

POLİKRAZ i. (fr. *polycrase*). Miner. Tabiî kalsiyum, erbiyum, seryum, itriyum ve uranyum titanoniyobat. *Eşanl.* ÖKSENİT. (L)

POLİKROİT i. (fr. *polychroïte*). Miner. Kordiyerit'in ayrışmasıyle meydana gelen tabiî silikat. (L)

POLİKROMATOFİLİ i. (fr. *polychromatophilie*). Kan bil. Alyuvarların değişik renkler alabildiği kan bozukluğu. (Ehrlich bu olayı alyuvarların ölümüne işaret sayar.) [L]

POLİKSEN sıf. (önek *poli* ve yun. *ksenos,* misafir'den fr. *polyxène*). Miner. *Poliksen platin,* diğer madenlerle (rodyum, rutenyum, iridyum, osmiyum, paladyum, demir, bakır ve manganez) alaşım halinde birleşmiş ham platin. (L)

POLİKSEN sıf. (fr. *polyxène*). Zool. Art arda birçok konakta yaşayan asalaklara denir. *Eşanl.* ÇOKKONAKLI. (L)

POLİKÜLTÜR i. (fr. *polyculture*). Zır. Bk. ÇOK *kültürlü tarım.*

POLİLİTYONİT i. (fr. *polylithionite*). Miner. Mika grubundan inorganik madde; zinnwaldit çeşididir. (L)

POLİMASTİ i. (fr. *polymastie*). Anat. Bk. ÇOK *memelilik.*

POLİMEL sıf. ve i. (önek *poli,* ve yun. *melos,* aza'dan fr. *polymèle*). Kol ve bacak sayısı normalden fazla olan ucube. (L)

POLİMELİ i. (fr. *polymélie*). Polimellerin durumu. (L)

POLİMER sıf. ve i. (fr. *polymère*). Kim. Molekül yapısı, diğer başka bir maddenin birçok molekülünün birleşmesinden meydana gelen bir madde için kullanılır. (Msl. polioksimetilen formaldehit polimeridir. — Polimerler arasında, iki molekülden meydana gelen *dimerler,* üç molekülden meyda-

na gelen *trimerler* v.b. ayırt edilir.) || *Yüksek polimer,* özelliği molekülünde aynı motifin tekrarlanmasıyle olan büyük moleküllü bileşik: *Selüloz bir yüksek polimerdir.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Yüksek polimer.* Titan tetraklorür ve trietilalüminyum temel maddeli bir katalizör kullanarak alman Ziegler, çok yüksek basınç altında üretilen polietilenlerdeki gibi dallı zincirler değil de düz zincirli büyük moleküller elde ederek, etileni atmosfer basıncı altında polimerleştirmeyi başardı. Bu metot italyan Natta tarafından propilen'e uygulandı ve düzgün geometrik yapılı yüksek polimerlerin doğmasına yol açtı. Bu sonuçlar, eskiden elde edilenlerden daha dayanıklı olan ve özellikleri çok daha iyi tanımlanan plastik maddelerin üretiminde kullanıldı. (L)

POLİMERA çoğl. i. Paleont. En az beş göğüs bölütü olan trilobitleri, yani trilobit türlerinin çoğunu içine alan altsınıf. *Zt.* MİOMERA. (L)

POLİMERİ i. (fr. *polymerie*). Bk. POLİMERLİK.

POLİMERİZM i. (fr. *polymerisme*'den). Biyol. Organizmada vücut kısımlarının ve bütün vücudun çeşitli şekilde değişikliğe uğramış aynı birimin tekrarından oluştuğunu öne süren teori. (L)

POLİMERLEŞME i. (*polimer*'den). Benzer (monomer) veya farklı birçok küçük molekülün, «polimer» denen büyük moleküller şeklinde birleşmesi. (Polimerleşmeye, madde kaybı olmadan meydana gelirse çoğul katılma, madde kaybı olursa polikondansasyon denir.)

— ANSİKL. Petrokimyada, *polimerleşme,* basınç ve sıcaklık etkisiyle cracking ve reformingde elde edilir; benzinlerin damıtılması sırasında meydana gelen polimerlerin oktan indisi yüksektir. 200°C'ta ve 20 ile 50 atmosferlik basınç altında çalışan özel cihazlarda yapılan işlemin ortofosforik asit gibi çeşitli katalizörler kullanılarak verimi arttırılır. Ayrıca, etilen ve propilen'in polimerleşmesinde fosforik asit, izobütilen'in polimerleşmesinde de sülfürik asit katalizör olarak kullanılır. Bütadien ve stiren'in aminleri, esterleri ve glikolleri en çok polimerleştirilen bileşiklerdir. (L)

POLİMERLEŞTİRMEK i. (*polimer*'den *polimerleşmek* > *polimerleş-tir-mek*). Kim. Bir maddeyi polimer haline dönüştürmek: *Asetilen'in* C_2H_2 *polimerleştirilmesinden benzen* C_6H_6 *elde edilir.* (L)

POLİMERLİK i. (önek. *poli,* çok ve yun. *meros,* kısım > fr. *polymérie*'den). Biyol. Birçok belirgin allel gen'in, belli bir karakteri çeşitli derecelerde gerçekleştirmek üzere etkilerini birleştirdikleri özgül kalıtım durumu. (Derinin ve saçın rengi, boy, ağırlık, uzunluk, zekâ birer polimerlik örneğidir. Birçok genin ortaklaşa rol oynadığı bütün hallerde olduğu gibi polimerlikte de fenotiplerin çoğunluğu ortalamayı gösterir.)

— Kim. Biri diğerinin polimeri olan iki molekül arasındaki bağıntı. || *Polimerliğin bozulması,* polimer bir maddenin daha basit formüllü bir bileşiğe dönüşmesi. *Zt.* POLİMERLEŞME. (L)

POLİMETİLEN i. (fr. *polyméthylène*). Kim. Metilen CH_2 kökünün polimerleri olan etilen C_2H_4, trimetilen C_3H_6, siklohexsan C_6H_{12} gibi hidrokarbonların genel adı. (L)

POLİMETİLMETAKRİLAT i. (fr. *polyméthylméthacrylate*). Metilmetakrilatın polimerleşmesiyle elde edilen termoplastik madde. (Polimetilmetakrilat katı, saydam, özel optik nitelikleri olan ve suya dayanıklı iyi bir yalıtkandır.) [L]

POLİMETİLPENTEN i. (fr. *polyméthylpentene*). Plast. mad. Termoplastik reçine; çok saydam, sıcağa (200°C) karşı çok dayanıklı ve özgül ağırlığı çok düşüktür (0,83). [Besin maddelerinin ambalajlanmasında, tıbbî ve laboratuvar malzemeleri yapımında kullanılır.] (L)

POLİMİGNİT i. (önek *poli* ve yun. *mignyesthai,* karıştırmak > fr. *polymignite*'ten). Miner. Tabiî kalsiyum, demir, toryum, seryum ve itriyum, titanozirkonat; Norveç'te eleolitli siyenitler içinde bulunur. (L)

POLİMİKSİN i. (fr. *polymyxine*). Eczc. *Bacillus polymyxa* kültürlerinden elde edilen antibiyotik; Gram negatif mikroplara (kolibasil, piyosiyanik basil, Shiga basili) karşı etkilidir. (L)

POLİMİKTİK sıf. (fr. *polymictique*). *Polimiktik göl,* ısısı 4°C'tan yüksek, suları düzenli olarak düşey akan göl. (Yıllık ısı ortalaması çok düşük, ama gece ortalaması çok yüksek bölgelerin başlıca özelliği olan bu göllere ekvator bölgelerindeki yüksek dağlarda rastlanır.) [L]

POLİMİYOZİT i. (fr. *polymyosite*). Patol. Az görülen kas hastalığı; kaslarda iltihaplı ve ağrılı düğümler halinde ve az çok yüksek ateşle belirir, muhtemelen bir virüsten veya vitamin eksikliğinden ileri gelir. (L)

POLİMORF sıf. (fr. *polymorphe*). Değişik şekiller alabilen.

— Elektr. *Polimorf makine,* aynı anda farklı nitelikte akımlar ve gerilimler üretebilen makine. (L)

POLİMORFİZM i. (fr. *polymorphisme*). Biyol. Bk. ÇOK *şekillilik.*

POLİN (Pierre Paul MARSALES, — denir), fransız şarkıcısı (Paris 1863- La Frette-sur-Seine 1927). Concert de la Pepiniere'de çalışmağa başladı, sonra Eden-Concert ve Alkazar'da çalıştı. *Champignol Malgre lui*'de (1892) oynadıktan sonra Café-concert'lerde saf asker rollerinde hayli başarı elde etti. Başlıca şarkıları: *La Grosse Julie* (Şişko Julie); *Mademoiselle Rose, Ma Tonguinoise* (Benim Tonkin'lim); *Cheri!* (Sevgilim!) [1898]; *Les Deux Visages* (İki Çehre) [1909]; *La Bonne Maison* (Tam Aranılan Ev) [1912]; *Le Grand-Duc* (Büyük Dük) [1921]. (L)

POLİNEVRİT i. (fr. *polynévrite*). Patol. Çevre sinirlerinin hastalanmasıyle beliren bozukluk; genellikle iki taraflı ve bakışımlıdır. (Polinevritlerin sebebi, zehirlerden [alkol, arsenik, kurşun, altın v.b.], intanî zehirlenmelerden [difteri, botülizm] veya beslenme yetersizliğinden [beriberi v.b.] ileri gelen metabolizma bozukluklarıdır.) [L]

POLİNEZYA (önek *poli,* çok sayıda ve yun. *mesos,* ada'dan), Avustralya, Melanezya ve Mikronezya'nın doğusundaki adalar topluluğu: Okyanusya'nın dört büyük bölümünden biridir.

● *Coğrafya.* Polinezya'yı meydana getiren çeşitli takımadalar geniş deniz alanlarıyle ayrılmıştır; bunlar Yeni Zelanda (268 655 km²), Büyük Britanya'ya bağlı olan Tonga, Cook, Ellice, Phoenix ve Sporades adaları (Batı Samoa'lar, Commonwealth üyesi bir devlettir), Fransız Polinezyası'na bağlı olan Cemiyet, Australes. Tuamotu, Gambier, Marquises adaları, fransız sömürgesi Wallis ve Futuna adaları, A.B.D.'nin denizaşırı toprakları olan Hawaii adaları ve Doğu Samoalar ve Şili'nin olan Paskalya adasıdır.

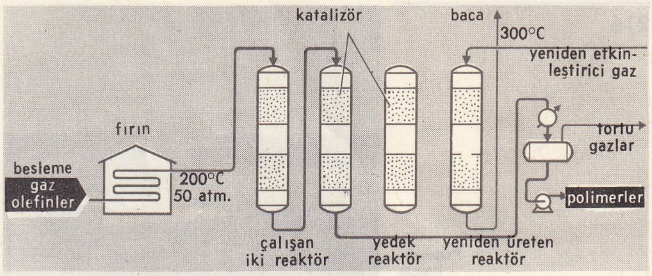

polimerleşme

Yeni Zelanda dışında Polinezya takımadalarının yüzölçümü yaklaşık olarak 26 500 km²'dir. Başlıca adaları volkanik asıllıdır (Hawaii, Savaii, Tahiti, Rarotonga v.b.), yanardağların bazıları da çok yüksektir (Hawaii'de Mauna-Kea 4 210 m). Bazıları faaldir (Hawaii'de Mauna-Loa), fakat çoğu sönmüş ve aşınma ile yıkılmıştır (Tahiti). Volkanik adaların çevresinde mercanlar, çoğunlukla mercan setleri meydana getirir, aynı şekilde okyanusun sığ yerlerinde birbirinden ayrı binlerce mercan adasına ve kayasına rastlanır (Tuamotu, Phoenix v.b.). Bütün Polinezya adalarında tropikal iklim hüküm sürer; rüzgârlara açık yamaçlar sıcak ve yağışlı, alçak adalar oldukça kuraktır; ılıman okyanus ikliminin hüküm sürdüğü Yeni Zelanda adası bir istisnadır. Bitki örtüsü çoğunlukla cılız, flora oldukça yoksuldur. Büyük bir gelir kaynağı olan hindistancevizi ağaçlarını bile insanlar yaymıştır.

Denizciliğe yatkınlıkları sayesinde Polinezyalılar yavaş yavaş en ıssız takımadalara (Hawaii, Yeni Zelanda, Paskalya adası) yerleştiler. Takımadaların birçoğu daha XVI. yy.da bulundu, fakat Polinezya adalarının gerçek coğrafî sayımı ancak XVIII. yy. sonunda yapıldı (Cook, Bougainville v.-b.). Avrupalılar XIX. yy.da iskeleler, ikmal noktaları kurarak ve dinî heyetler yerleştirerek çeşitli takımadaları aralarında bölüştüler. Fakat getirdikleri hastalıklar çok sayıda polinezyalının ölümüne sebep oldu ve geleneksel yaşayış bozuldu: XIX. yy. başında Polinezyalılar en az bir milyon kişiydiler; yüzyıl sonra ise ancak 200 000 kişi kalmışlardı; fakat otuz yıldan beri nüfusları yeniden artmaktadır (bugün 410 000 kişi). Yeni Zelanda'da ingiliz asıllılar yerli Maori'lerden kalabalıktır (1 900 000 avrupa asıllı yeni zelandalıya karşı 130 000 maori). Hawaii'lerde, takımadaların iktisadî kalkınması Avrupa ve Asya'dan büyük göçmen dalgalarının gelmesine sebep oldu ve Polinezyalıların çoğu melezleşti. Öbür takımadalarda polinezya ırkı daha iyi korundu; en önemli adalarda (Tahiti, Upolu) melez topluluktarı bulunmasına karşılık ıssız topraklarda safkan Polinezyalılar vardır. Bunlar gelirlerini geleneksel tarım (yumrulular), hindistancevizi yetiştiriciliği ve balıkçılıktan sağlayarak sakin yaşayışlarına devam ederler.

● *Tarih.* Bk. OKYANUSYA.

● *Güzel sanatlar.* İndonezya'ya yakın olan Gilbert, Tonga, Samoa, Futuna v.b. adalarda bu yakınlığa rağmen aşırılığı olmayan, nispeten sade bir sanat gelişti. İnsan şekilli eserler bulunması bu sanatın başlıca özelliğidir; bu sanatın en iyi örnekleri kabuk lifleriyle yapılan, siyah ve kırmızının bütün tonları kullanılarak geometrik şekiller veya küçük hayvan şekilleriyle süslenen tapa'lar-

POLİN
Barrére'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

polinezyalı tipleri: soldan sağa, nine'li genç (Cook adası); rotumalı adam; tahitili genç kız; maorili genç kız ve reis (Yeni Zelanda)

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

Papeete liman

dır. Geometrik süslemelerle donatılmış silâhlara da rastlanır.

— Leng. *Polinezya dili,* malaya-polinezya dillerinin doğu öbeğine girer (bk. MELANEZYA *dili*); polinezya dili iki öbeğe ayrılabilir; batı ve doğu öbeği. Batı öbeği esas olarak tonga ve samoa dillerini kapsar; bu iki dilin lehçeleri Wallis, Futuna, Uvea (Yeni Kaledonya yakınları), Aniwa'da ve Yeni Hebrides'lerde, Vate'de, Rennell'de ve Bellona'da, Salomon adalarının çeşitli atollerinde ve Carolines adalarının güneyinde Nukuoro ve Kapingamarangi'de konuşulur. Doğu polinezya dili, Cemiyet adalarından, kuzeye doğru Hawaii adalarına, kuzeydoğuda Narquises adalarına, doğuda Paskalya adasına ve güneybatıda Yeni Zelanda'ya kadar yayılır.

Batı polinezya diline oranla polinezya dili daha az tutucu ve daha gelişmiştir. Meselâ tonga dillerinde *fafine* («kadın»), Tahiti'de *vahine; hingoa,* «isim» ise *i'oa* olur. Ama iki öbekte de benzer değişikliklere rastlanır: *k*, Tonga ve Yeni Zelanda'da muhafaza edilmiş ve Tahiti, Hawaii ve Samona'larda bir mizmar darbesi haline gelmiştir. *Ng* de değişikliğe uğramıştır: meselâ, Tonga, Samoa ve Yeni Zelanda'da adam'ı belirten *tangata* terimi, Tahiti'de *ta'ata* ve Hawaii adalarında *kanaka* olur. Bu fonetik değişiklikler ve eklerdeki bazı farklara rağmen polinezya lehçelerinin kelime hazinesi ve gramer yapısında büyük benzerlikler görülür. (L)

POLİNEZYA (FRANSIZ *—sı*), Polinezya'nın çeşitli takımadalarını içine alan denizaşırı fransız toprağı; 4 000 km²; 84 550 nüf. İdare merkezi, *Papeete.* Cemiyet adalarını (Tahiti ve ona bağlı adalar), Tuamotu adaları ile Gambier, Marquises, Australes adalarını ve Clipperton adacığını içine alır. Bütün, okyanusun ortasında, 7° 51′ ve 27° 40′ güney enlemleriyle 134° ve 155° batı boylamları arasında 4 milyon kilometre karelik bir alana yayılmıştır.

● *Coğrafya.* Adalar volkanik (Cemiyet, Marquises, Australes adaları) veya mercan asıllıdır (Tuamotu). İklim tropikaldir, fakat enleme göre çok değişiktir.

Polinezya asıllı ada halkının (Maoriler) hemen hepsi Hıristiyanlığı kabul etmiştir (üçte ikisi protestan); ticaretin büyük kısmı sayısı 7 000'i bulan çinlilerin elindedir. Ayrıca, pek çok da melez vardır. Hastalıklara karşı daha iyi korunan Tahiti'nin nüfusu bugün hızla gelişmektedir. Beş yılda yüzde 16 artan nüfusun yarısından çoğu yirmi yaşından aşağı gençlerdir. Başlıca gelir kaynakları yumrular tarımı, balıkçılık ve özellikle hindistancevizi yetiştiriciliğidir: yılda 25 000 ton üretilen hindistancevizi büyük bir gelir kaynağıdır. Cemiyet adalarında vanilya yetiştirilir; Tuamotu adasında sedef toplanır. Makatea'da işletilen fosfat madenleri bugün tükenmiştir. Önemli hiç bir sanayi yoktur. Ticarette başlıca alıcı olan Fransa, ithalâtta yakın ülkelerle (Avustralya, Yeni Zelanda, A.B.D.) rekabet halindedir. Başkent Papeete dünyanın her tarafına deniz ve hava hatlarıyle bağlıdır; yeni havaalanı büyük bir uğrak yeridir. Öbür adalarla ticaret goeletlerle yapılır.

● *Hayat seviyesi ve iktisadî gelişme.* Hindistancevizi ihracatı ve özellikle tahiti fosfatlarının işletilmesi, Fransız Polinezyası'nda hayat seviyesini oldukça yükseltti (Afrika ülkelerinin çoğundan yüksek). Un, şeker, şarap, konsantre süt, tütün v.b. tüketiminin artması, petrol ve çimentonun daha çok kullanılması da bunu gösterir; bununla birlikte tarım veya maden ürünlerinin ihracatına dayanan iktisadî durum sağlam değildir; ham maden filizi ve tarım ürünleri satıcısı bütün ülkeler gibi bu maddelerin dünya pazarındaki fiyat değişikliklerine bağımlıdır. Bu nazik durumu düzeltecek çareler çok sınırlı olmasına karşılık nüfusun hızla artması meseleyi daha da ciddîleştirir. Bugünkü başlıca gelir kaynakları artmaktan çok azalma eğilimi göstermektedir. Tarım açısından hindistancevizi ağaçları yaşlanmakta ve yeni ağaçlar dikme ritmi yetersiz kalmaktadır. Yalnız en zengin sanayi tarımlarındaki (kahve, kakao, karabiber, ihraç meyveleri, parfüm elde edilen çiçekler) gelişmesi, hektar başına daha yüksek bir üretim ve gelir sağlayarak gerçek bir düzelme yaratabilir. Makatea'daki fosfat yatağı tükendiği için mesele sanayi açısından da çok ciddîdir. Yıldan yıla istekleri artan bölgesel bütçenin masraflarını karşılamak için pek çok kimse turizme bel bağlamıştır; bu alanda Polinezya'nın birçok kozu vardır: haklı olarak «Büyük Okyanus'un İncisi» adı verilen Tahiti'nin güzelliği, okyanusun güney kısmında çeşitli kıtalara (Amerika, Avustralya, Asya) eşit uzaklıkta bulunması.

● *Tarih.* Fransız donanması, iskeleler kurmak veya misyonerlerin telkin ettiği himaye isteklerini cevaplandırmak için XIX. yy.da Fransız Okyanusya tesislerini, 1957'den sonra da Fransız Polinezyası'nı meydana getirdi. Daha 1859-1860'ta ayrılan Yeni Kaledonya'nın dışında bu topluluk, Marquises ve Tuamotu adalarını (1842), 1843'ten sonra Tahiti ve ona bağlı adaları (Moorea, Australes adaları), Gambier adalarını (1844), Clipperton (1858) ve Rüzgâraltı adalarını (1887) kapsar. Yüzyılın sonunda her ada veya takımadada, himayenin yerini doğrudan doğruya yönetim aldı. Eylül 1940'ta Hür Fransa safına geçen Fransız Okyanusya tesisleri Büyük Okyanus taburuna büyük ölçüde asker verdi. 24 Mart 1945'ten sonra fransız vatandaşı olan yerliler, Fransızların yanı sıra Temsilciler meclisinin ve fransız asıllıların Paris'teki temsilcilerinin (1 milletvekili, 1 senatör, 1 Fransız birliği danışmanı) seçimine katılır. 1958 Referandumu ve 1959 Fransız anayasasıyle Fransız Polinezyası bir denizaşırı fransız toprağı haline getirilmiştir.

1967 Meclis seçimlerinde Te Ea Api (Yeni Ses) partisi 10 milletvekili ve koalisyon ortağı U.N.R. (Tahiti birliği) 7 milletvekili çıkararak öbür grupları (13 milletvekili) geçtiler. Bağımsız cumhuriyetçi milletvekili F. Sanford'un yönettiği Te Ea Api partisi, iç muhtariyet taraftarıdır. Tam bağımsızlık taraftarları gerilemektedir. (L)

Tonga adalarından birinde sepet ören yerli kadınlar

POLİNEZYALI i. (*Polinezya*'dan *polinezya-lı*). Polinezya halkından veya bu halkın soyundan olan kimse.

— ANSİKL. Antropol. ve Etnol. Ada ve takımadalarının çokluğuna rağmen, Polinezya'da *polinezya ırkı* denen ve hayli homogen bir insan soyu yaşar. Bu yerliler, esmer tenli, uzun boylu, vücut ölçüleri avrupalılarınkini andıran, brakisefal, ince yüzlü, düz veya kıvırcık saçlı insanlardır. Bazı antropologlar onları sarı ırktan, bazıları da beyaz ırktan ve özellikle beyaz ırkın Akdeniz'de yaşayan grubundan sayarlar. Menşeleri meselesi de, ortaya atılan birçok teoriye rağmen belirsizdir. Bazı kimseler Malezyalılarla yakınlıkları olduğunu ve Mikronezya veya Melanezya yoluyle Güneydoğu Asya'dan geldiklerini öne sürerler. Kimine göre de Hindistan'dan, Eski İran dünyasından veya Japonya'dan gelmişlerdir. Thor Heyerdahl, balsa tahtasından yapılmış *Kon-Tiki* adındaki bir salın üzerinde Peru ile Tuamotu kıyıları arasında yaptığı bir gezinin sonuçlarına dayanarak amerika asıllı oldukları sonucuna varmıştır. Çok iyi denizci olan Polinezyalılar, iki uçlu tek kürekle çekilen oyma kayıklarla kabileler halinde yer değiştirirlerdi. Eskiden, kademeli ve karmaşık bir toplum teşkilâtları, tabiatın gücü *mana*'ya dayanan bir dinleri vardı. Tanrıları için *marae* denilen, dev boyutlu tapınaklar kurmuşlardı. Balıkçılık yapar, patates, hindistancevizi v.b. yetiştirirlerdi. Barınakları, özellikle bitkisel maddelerden yapılmış ve ancak belirli işler için kullanılan dikdörtgen veya yuvarlak bölmelerden meydana gelirdi. Avrupalılarla temasa başladıktan sonra Polinezyalıların çoğu Hıristiyanlığı kabul etti. Beyazların törelerini, yaşayış tarzlarını benimseyerek, kabile teşkilâtları ve geleneksel yiyecek iktisatlarını terkettiler. Bu arada yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geldiler; savaşlar, çocuk katliamı ve kıtlıklar nüfusun azalmasına yol açtı. XIX. yy.daki sömürgeleşmeyle bu azalma daha da belirli bir hal aldı. XX. yy. başlarında misyonerlerin ve idarecilerin çabalarıyle durum düzeldi, üstelik nüfus yeniden artmağa başladı. Bk. POLİNEZYA. (L)

POLİNİTROLU blş. sıf. (önek *poli* ve *nit-*

Raiatea bölgesinde kazıklar üzerinde mesken

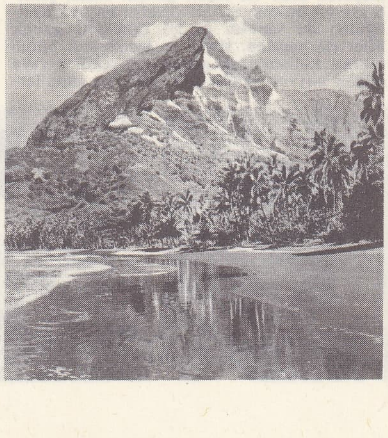

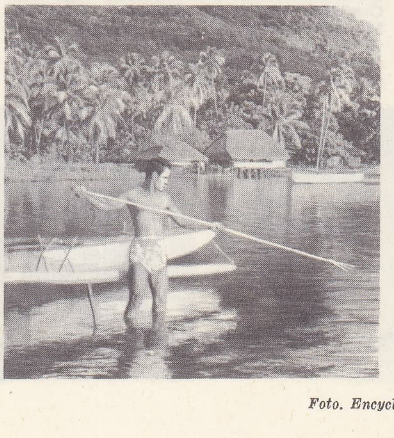

solda, Hiva-Hoa'da (Marquises adaları) Temetiu tepesi ve Atuona koyu; sağda, zıpkınlı balıkçı

Foto. Encyclopedia Americana; Aubert de La Rüe (LAROUSSE)

rolu'dan). Bileşiminde birçok NO_2 kökü bulunan bir türev için kullanılır. (L)

POLİNOM i. (fr. *polynome*). Mat. Bk. ANSİKL. || *Polinom fonksiyon,* bir cisim veya değişli bir halka içinde, bu cisim veya halkadaki bir x elemanının, oransal ve tam bir ifade ile tanımlanan f uygulaması. || *Biçimsel polinom,* bir cisim veya daha genel olarak değişli bir halka içinde belirli bir sıradan başlayarak hepsi sıfır olan terimler dizisi; işlemler bu dizilerin üzerinden tanımlanır. (SOYUT POLİNOM da denir.)

— ANSİKL. Mat. Değişli olduğu düşünülen bir halka içinde, bir P *polinomu*

$$P = (a_0, a_1, a_2, \dots a_n, 0, 0, \dots)$$

şeklinde yazılabilir. Bu kısaca $[a_i]$ şeklinde gösterilebilir. $a_0, a_1, a_2, \dots$ nicelikleri P polinomunun katsayılarıdır, her katsayının indisi, kendi sırasının bir büyüğüne eşittir. Sıfır olmayan bir tek a_n katsayısı vardır ve bundan sonra gelenlerin hepsi sıfırdır; n'ye P'nin *derecesi* denir.

İki polinom aynı sıradan alınmış aynı katsayılardan meydana gelmişse birbirine eşittir. Bir tek katsayı sıfırdan farklı ise, polinom bir birterimli olur.

İki polinomun toplamı aynı sıradaki katsayıları toplanarak elde edilir; toplam polinomun derecesi, en çok bu iki polinomdan birinin derecesine eşit olur; bir halka veya bir cisim üzerindeki polinomların $\mathcal{P}$ cümlesi toplama için değişli bir gruptur; etkisiz elemanın (sıfır polinom) bütün katsayıları sıfırdır.

Bir polinomu bir skalerle çarpmak için, katsayılardan her biri bu skalerle çarpılır: $\lambda [a_i] = [\lambda a_i]$. Bir cisim veya bir tamlık halkası için, λP çarpımının derecesi P'nin derecesine eşittir. Tamlık halkası olmayan bir halka için, bu derece P'ninkinden küçük olabilir; gerçekten, λa_n çarpımı, çarpanlardan hiç biri sıfır olmasa da sıfır olabilir. Bir cismin üzerindeki polinomlar cümlesi vektör uzayı yapısına sahiptir; sıfır olmayan a_i ve b_j katsayılı iki birterimlinin çarpımı, a_i b_j katsayıları sıfır olmayan, $i + j$ dereceden bir birterimlidir. İki $[a_i]$ ve $[b_j]$ polinomunun çarpımı, c_k katsayısının değeri $\Sigma a_i b_j$ olan bir polinomdur; toplam $i + j = k$ bağıntısını veren katsayılar üzerinden alınmıştır. Çarpımın derecesi en çok iki polinomun dereceleri toplamına eşit olur. Bir cisim veya bir tamlık halkası söz konusu ise, çarpımın derecesi yine iki polinomun dereceleri toplamına eşittir. Bir A halkası üzerindeki polinomların $\mathcal{P}$ cümlesi de bir halka, yani A üzerindeki polinomlar halkasıdır. Bir K cismi içinde, $X = (0,1,0,0,\dots)$ polinomu göz önüne alınırsa

$X^2 = (0,0,1,0)$, $X^3 = (0,0,0,1,0\dots)$ v.b. elde edilir ve $P = (a_0, a_1, \dots a_n, 0,0, \dots)$ polinomu $P = a_0 X^\circ + a_1 X^1 + a_2 X^2 + \dots + a_n X_n$ şeklinde yazılabilir.

X'e, K cismi üzerinde alınmış sayısal bir değer verilirse, P bir polinom fonksiyonu gösterir.

R gerçek sayılar cismi ve C karmaşık sayılar cismi içinde, x'in her değeri için, aynı sayısal değeri alan iki polinom özdeştir; bunların indirgenemez polinomların çarpımı halinde ayrılışı ancak bir şekilde mümkündür; C cismi halinde, bu işlemden d'Alembert teoremi çıkar: *n'inci dereceden bir polinomun* n *kökü vardır.* Fakat bu özellik genelleştirilemez: meselâ, modülo p uygunluklarının *Z/p* cismi içinde (*p* asal bir sayı olmak üzere) farklı iki polinom, değişkenin bütün değerleri için aynı sayısal değeri alabilir. Çok değişkenli polinomlar hali, katsayılarında birçok indis bulunan biçimsel polinomlar yardımıyle incelenir. (L)

POLİNOZ veya **POLİNOSİS** i. (fr. *pollinose* veya *pollinosis*). Patol. Çiçektozlarının solunmasından ileri gelen bozukluk. Bk. *Saman* NEZLE'*si.* (L)

POLİNÜKLEOZ i. (fr. *polynucleose*). Patol. Yalnız çok çekirdekli akyuvar sayısının arttığı lökositoz çeşidi. (L)

POLİOL i. (fr. *polyol*). Kim. Bk. POLİALKOL.

POLİONİKİ i. (önek *poli,* çok ve yun. *onyx, onykhos,* tırnak'tan fr. *polyonychie*). Aynı parmakta birkaç tırnağın bulunduğu ucubelik. (L)

POLİORKİDİ i. (önek *poli,* çok ve yun. *orkhis, -ios,* erbezi'nden fr. *polyorchidie*). İkiden fazla erbezi bulunması şeklindeki anomali. (L)

POLİOSTEOKONDRİT i. (fr. *polyosteochondrite*). Patol. Birleşme yerlerindeki kıkırdaklarda görülen distrofi hastalığı; çeşitli gelişme ve büyüme bozukluklarına (cücelik, kocakafalık, kusurlu kol, bacak v.b.) sebep olur ve özellikle erkek çocuklara soydan geçer. (L)

POLİOZİT veya **POLİHOLOZİT** i. (fr. *polyoside* veya *polyholoside*). Kim. n molekül ozlar'ın n — 1 molekül su kaybetmesiyle meydana gelen glüsit; genellikle birbirine benzerler ve n çok büyük bir sayıyı gösterir. (Nişasta, selüloz poliozitlerdendir.) [L]

POLİP i. (fr. *polype*). Patol. Mukoza ile kaplı boşluklar içinde gelişen yumuşak etli veya telsel, genellikle saplı ve armut şeklinde ur. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— Zool. Polipöbeğini yahut selentere kolonilerini meydana getiren bireylerden her biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. Polipler, *gerçek polip* ve *yalancı polip* diye ikiye ayrılır. Gerçek polipler (poliadenom) salgı bezlerinde oluşan tehlikesiz urumsu çıkıntılardır; yalancı polipler iltihaptan ileri gelir, salgı bezinin değil onu saran bağ dokusunun şişmesine sebep olur: müzmin rektitlerde görülen gödenbağırsağı yalancı polipleri gibi. Polipler sidik kesesinde, bağırsakta, dış kulak yolunda, gırtlakta rastlanır; fakat en çok burun boşluklarında, burnun yutağa açılan kısmında ve dölyatağında görülür. Polipler yapılarına göre sümüksü (burun boşlukları, gırtlak) veya telsi (burun yutak bölgesi) olur. Dölyatağında sümüksü polipler, çoğu zaman hem etli, hem telsi polipler (fibromiyomlar) bulunur.

Hacimleriyle baskılara sebep olan, organların çalışmasını engelleyen polipler, mukozalarda kan birikmesine ve kanamalara sebep olur, ihtilatlara, kangrenlere ve irinleşmelere de yol açabilir. Bununla beraber polipler genellikle tehlikesiz urlardır; bütünüyle çıkarıldığı zaman bir daha nüksetmez. Tek tedavi yolu ameliyatla almaktır, bu işlem burunda ve gırtlakta kolaydır. Ameliyat için özel âletler kullanılır (kesici penseler, galvanizm halkası). Çok damarlı olan burun-yutak poliplerini ameliyat etmek, buralara girmek güç olduğundan nazik bir işlemdir. Anatomik bakımdan bunlar yalancı poliplerdir.

— Vet. Poliplerin yerleştiği yer, köpek ve atta penis mukozası, özellikle dişi köpekte dölyolu mukozasıdır. Eğer polip bir tane ise, yapışık bulunduğu yerden esnek bir bağla boğularak kopup düşmesi sağlanır; eğer ur yaygın ise, kesilerek çıkarılır. Bk. *Stiker* SARKOM'*u.*

— Zool. Selentereler şubesinde, koloni halinde veya tek başına yaşayabilen basit yapılı hayvanlara *polip* denir. Bunların vücudu basit bir torba biçimindedir; bir tarafında bir tek deliği ve bunun çevresinde bir dokunaç çemberi bulunur. Torbanın çeperi duyarlı bir dışderi ile sindirim görevini yapan bir içderiden oluşur; ikisinin arasında jelatinimsi ince bir tabaka yer alır. Bazılarında bu torba basittir (hidra), bazılarında ise dikey lamlarla bölmelere ayrılır (denizşakayıkı). Poliplerin basit şekli hidralarda, karmaşık olanı mercanlarda görülür. (L)

POLİPAJ sıf. (önek *poli,* çok ve yun. *pageis,* birleşik'ten fr. *polypage*). Birçok yerden birbirine yapışık iki yaratıktan meydana gelen çift ucubeye denir. (L)

POLİPEKTOMİ i. (fr. *polypectomie*). Cerr. Bir polipin cerrahî ameliyatla çıkarılması. (L)

POLİPEPTİT i. (fr. *polypeptide*'den). Biyokim. Sentez yoluyle elde edilen veya daha karmaşık bir protidin kısmî hidrolizi sonucu meydana gelen protit.

— ANSİKL. *Polipeptit*'ler birinin karboksil grubu, diğerinin amino grubuna bağlı birçok amino asitten oluşur. Eskiden «albümoz» ve «pepton» adıyle anılan ve protitlerin kısmî sindirimi sonucunda ortaya çıkan ürünler birer polipeptit veya polipeptit karışımıdır. (L)

POLİPLOİT i. ve sıf. (fr. *polyploïde*'den). Biyol. Kromozom sayısı çok olan hücre, hayvan veya bitki. (Bu canlılarda diploit [2 n] tiplerin yanı sıra triploit [3 n] ve tetraploit [4 n] v.b. tiplere de rastlanır. Poliploit bitkiler, özellikle tarım bitkileri arasında çoktur: buğday, gül. Çoğu zaman poliploit bitkiler normal bitkilerden daha boylu olur.) [L]

POLİPLOİTLEŞME i. (fr. *polyploïdisation*'dan). Biyol. Kromozom sayısının po-

Bora-Bora'da bir dansçı grubu

Polinezyalılar

papeete'li genç kız

POLİNEZYA
1. Pagi adalarında (Cook adası) oymalı kürek;
2. Hok iwi Tangata bir insan pazı kemiğine oyulmuş çatal (Yeni Zelanda);
3. kemik pipo (Marquises adaları);
4. Toki Tikitiki Mangaianın tören baltası;
5. iki küçük heykelcik (Yeni Zelanda)

Foto. LAROUSSE ; Dizionario Enciclopedico Italiano

atlı polisler

liploit duruma gelecek kadar çoğalması. (L)

POLİPLOİTLİK i. (fr. *polyploïdie*'den). Biyol. Kromozomların toplam sayısında 2 *n* diploit sayıdan 3 *n*, 4 *n*, 5 *n*, 6 *n*...'e kadar varan çokluk; genomlarının sayısı tek (3 *n*, 5 *n*) olanlara *perissoploit*, çift (4 *n*, 6 *n*) olanlara *artiyoploit* denir; 3 *n*'li canlılara *triploit*, 4 *n*, 5 *n*, 6 *n*'lilere *tetraploit pentaploit, heksaploit* adı verilir.

— ANSİKL. *Poliploitlik* bitkilerde çok, hayvanlarda ise azdır. Poliploit hücreler diploit hücrelerden, diploit hücreler de haploit hücrelerden daha büyüktür. Çoğu zaman poliploit hücreli organizmalar da diploit hücreli organizmalardan daha büyük olur. Bununla beraber zorunlu olarak daima vücut büyüklüğünü gerektirmez. Poliploitlik, bitkilere büyüklükten başka bir de iklim şartlarındaki aşırılıklara karşı koyma direnci sağlar. Svalbard'daki kapalıtohumluların yüzde 80'i poliplottir. Poliploitlik hayvanlarda çok seyrek görülür. Böceklerde (sirkesineği, ipekböceği, bazı düz ve kınkanatlılar), tritonlarda, kabuklularda (artemia, tespihböceği, trichoniscus) ve yersolucanında rastlanır.

Poliploitlik, hücre bölünmesinde çeşitli sebeplerden ileri gelen bir anormalliğin sonucudur. Bölünme sırasında ağan evreden (anafaz) sonra bölünme tamamlanmaz, iki yavru hücre birleşip kaynaşır.

Travma, aşı, özellikle mitoz bölünmeyi durdurucu kolşisin veya benzeri maddeler kullanılarak sunî poliploitlik sağlanabilir. Kolşisin kullanılarak çeşitli bitkilerde poliploitlik sağlanmıştır. Hayvanlarda ise iyi sonuç almak daha zordur. Dörtlüden fazla poliploitlik çoğu zaman elverişsiz olur: cüceliğe, geç çiçek açmaya, döl veriminin azalmasına yol açar. Kısır triploitler tohumsuz üretme yoluyle elde edilebilir. Kısır bir poliploitte, döl verimini yeniden sağlayan ayarlayıcı bir süreç tesadüfen ortaya çıkabilir. (L)

POLİPOD i. (fr. *polypode*). Normalden fazla sayıda ayağı bulunan ucube. (L)

POLİPOTOM i. (fr. *polypotome*). Burun boşluklarındaki polipleri kesmeğe yarayan âlet. (L)

POLİPOZ i. (fr. *polypose*). Patol. İncebağırsak, kalınbağırsak, gödenbağırsağı ve nadir olarak da yemek borusunda birçok polipin oluşmasıyle beliren hastalık. (Her polip ayrı ayrı tehlikesizdir, fakat bunların çoğalması ve tekrarlama eğilimi göstermesi polipozu ağır bir hastalık yapar.) [L]

POLİPÖBEĞİ blş. i. Mercanlar, madreporlar ve gorgonlar gibi koloni halinde yaşayan çok sayıda polipin salgıladığı iskelete verilen ad.

— ANSİKL. Yumuşak ve çabuk bozulur olduğu ve güç saklanabildiği için müzelerde mercanların, ancak *polipöbekleri* bulundurulur. Bazı kalker polipöbekleri basit yapılıdır ve tek polipin iskeleti demektir; diğer bir kısmı ise çok karışık yapılıdır ve bunları meydana getiren kısımların her biri, birbirine yakın ve yapışık ayrı poliplerce salgılanır. Çoğu güzel görünüşlü pek çok polipöbeği bilinmektedir. Gorgon kolonilerine desteklik eden polipöbekleri boynuzsu maddeden ve yumuşaktır. (L)

POLİPREN i. (fr. *polyprène*). Kim. Tabiî kauçuğun bileşenlerinden biri olan büyük moleküllü hidrokarbon.

— ANSİKL. Formülü $(C_5H_8)_n$ olan *polipren*, izopren $CH_2 = CH — C(CH_3) = CH_2$ molekülüne benzeyen

$$... CH_2 — CH_2 — C(CH_3) = CH ...$$

motifinin belirsiz sayıda tekrarından meydana gelir. Dikkatle ısıtılınca polimerliğini kaybederek ilk polimerlerinin eşlik ettiği izopren verir; *ozonoliz*, polipreni *levülik aldehit* halinde böler. Bu iki olay ve gerilmiş tabiî kauçuğun X ışınlarıyle elde edilen tayfı polipren yapısının bulunmasını sağlamıştır.

Karşıt olarak, izoprenin polimerleştirilmesi poliprene yakın bir madde verir; fakat bu maddenin yapısı polipreninki kadar düzgün değildir. izoprenin sentetik kauçuk halindeki bu polimerleştirilmesi ilk defa 1917'de Almanya'da yapılmış, A.B.D.'de ise tam bir başarı elde edilmiştir. (L)

POLİPRİM i. (fr. *polyprim*). Tekst. Temel maddesi sentetik reçine olan buruşmaz kumaşların ticarî adı. (L)

POLİPROPİLEN i. (fr. *polypropylène*). Petr. Formülü $(C_3H_6)_n$ olan katı maddeler grubu; propilen'in fosforik asit gibi bir katalizör eşliğinde polimerleşmesiyle elde edilir. (Polipropilenler, plastik madde olarak ve «alkilarilsülfonat» denen deterjanların üretiminde kullanılır.) [L]

POLİPTİK i. (fr. *polyptique*). Esk. Rom. Birçok yapraktan meydana gelen ve üzerine yazı yazmağa yarayan levha.

— G. santl. Çok kanatlı tablo.

— Tar. Doğu Roma imparatorluğunda ve Ortaçağda, tımar arazisinden olan topraktakların işleticilerinin üstüne (topraklarından ayrı) ödemeleri gereken borçlarının niteliklerini ve vadelerini de yazdıkları toprak sicili (*liber censualis*). [En tanınmış poliptik İrminon'unkidir.] (L)

POLİRADİKÜLONEVRİT i. (fr. *polyradiculonévrite*). Nörol. Sinir köklerine hâkim olan çevre nöronlarının bozulmasıyle ortaya çıkan hastalık.

— ANSİKL. *Poliradikülonevrit* alt taraflarda başlayıp üst taraflara, oradan da kafatası sinirlerine yayılan felçler ve duyum bozukluklarıyle kendini gösterir. Ayrıca beyin-omurilik sıvısında bir albümin-hücre ayrılması olursa (hücre sayısında artma olmadan albümin miktarının artması), Guillain ve Baré belirtisi ortaya çıkar. Poliradikülonevritlerin sebebi belli değildir, ama sonunda genellikle iyileşir; bazı vakalarda hastalığa alerjik bozuklukların sebep olduğu sanılmaktadır. (L)

POLİS i. (yun. *politeia* > lat. *politia*'dan fr. *police*). Şehirde kamu düzeni, huzur ve güvenliğini sağlayan teşkilât, kolluk: *Meseleyi polise aksettirdiğime üzülüyorum* (R.H. Karay). || Bu teşkilâtın görevli memuru, kollukçu: *Genç bir polis isimlerimizi yazdı* (F. R. Atay). *Karşısında duran polise de: — Hanımları yerlerine götür...* (Ahmed Rasim). || *Polis hafiyesi,* suç sayılan işi veya bu işi yapan kimseyi araştırıp meydana çıkarmakla görevlendirilmiş kimse, dedektif.

— Ask. *Askerî polis,* ordu mallarını korumak, suçları önlemek, düzen ve asayişi sağlamak, suçluları tutuklamakla görevli askerlere verilen ad. (Askerî polis, daha çok, başta A.B.D. olmak üzere, bazı yabancı ordularda bulunur. Türk Silâhlı kuvvetlerinde bu görevi *Askerî İnzibat teşkilâtı* görür.)

— Denizc. *Gemi polisi,* gemi mürettebatının disiplinini sağlamakla görevli polis âmiri. (Türk Deniz kuvvetlerinde bu görevden gemi ikinci kumandanı sorumludur; subay, assubay ve erlerden bu göreve ayrılanlarla bu işi yürütür.)

— Ed. *Polis romanı* (veya *oyunu*), bir suçluyu bulmak veya tespit etmek amacıyle yapılan soruşturmayı konu alan roman, oyun. Bk. ANSİKL.

— İda. huk. Bir ülkenin sükûn, güvenlik, sağlık ve düzenini sağlamak ve korumak amacıyle idare tarafından alınan ve yürütülüp gerçekleştirilmesi birtakım müeyyidelerle sağlanan genel ve kişisel tedbirlerin ve bu amaçla yerine getirilen hizmetlerin tümünü ifade eden terim. (Bk. ANSİKL.) || *Genel zabıta memuru.* Bk. ANSİKL. || *Polis âmiri.* Bk. EMNİYET *âmiri.* || *Polis komiseri.* Bk. KOMİSER. || *Polis nezareti altına alma.* Bk. EMNİYET (*Emniyeti Umumiye Nezareti*).

solda, polisler bir merasimde; sağda, bir tatbikatta

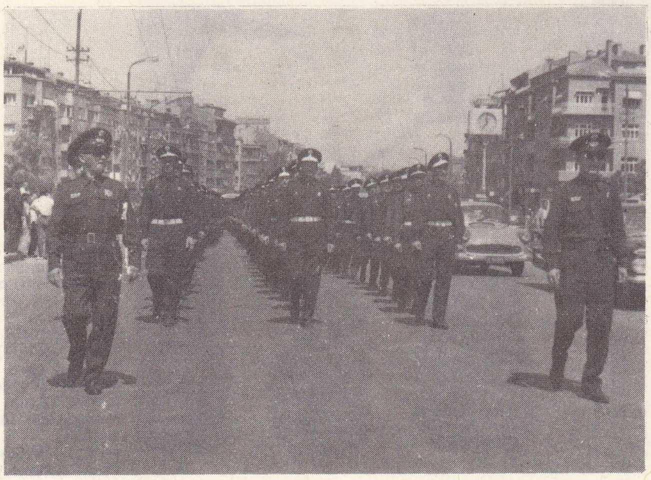

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. Tarihçiler, geçmişte birçok *polis romanı* örneği bulurlar: bedevî evsanelerinde ve birçok ülkenin folklorunda, bir suçluyu bulmak için ustaca ve kurnazca yollara baş vurulduğu görülür. Sophokles'in *Kral Oidipus*'u bir cinayetin soruşturmasıdır. Gerçekte polis romanı, ancak roman, modern batı edebî türü olarak kendini kabul ettirdiği ve toplumun karmaşıklığı en az onun kadar karmaşık bir güvenlik teşkilâtının kurulmasını gerektirdiği zaman ortaya çıktı.

Gerçek «polis romanı» Edgar A. Poe ile başladı. *İşitilmedik Hikâyeler*'in (The Tale of Grotesque) birçoğunda bu türün bazı kuralları görülür: *The Mystery of Marie Roget* (Marie Roget'nin Esrarı); *Morg Sokağı Cinayeti* (The Murders in the Rue Morgue). Polis romanı önceleri klasik bir soruşturma romanıydı: bir cinayet işlenmiştir, bir polis hafiyesi ortaya çıkar ve ipuçlarını yorumlayarak, cinayetin nasıl işlendiğini tasarlayarak suçluyu bulur. Edgar A. Poe'dan hemen sonra akla gelen ilk isim Sherlock Holmes'-in yaratıcısı Conan Doyle'dur. Ayrıca, çeşitli ülkelerden, Van Dine, Ellery Queen, Carter Dickson (John Dickson Carr da denir), Helen Mac Cloy; Agatha Christie ve Gaston Leroux gibi yazarlar sayılabilir. Şunu da belirtelim ki polis romanı hiç bir zaman basit bir soruşturma olarak kalmamış, başka unsurlara da yer vermiştir: meselâ Conan Doyle'un *Kızıl Leke*'sinde (A Stody in Scarlet), kitabın hemen hemen yarısı Holmes ortaya çıkıncaya kadar sadece basit bir macera romanıdır.

Maurice Leblanc (Arsene Lupin'in yaratıcısı), Marcel Allain ile Pierre Souvestre (*Fantomas*), Edgar Wallace, Leslie Charteris (le Saint), E.S. Gardner adıyle de bilinen A.A. Fair (detektif-avukat Perry Mason tipinin yaratıcısı), Jacques Decrest, Boileau ile Narcejac ve Q. Patrick'in eserleri ve sayısız kahramanlara yer veren (Fu-Mançu, Charlie Chan, Mister Moto) bölümlü anglosakson romanları, klasik macera romanlarına daha yakın eserlerdir. Bu eserlerde gene de soruşturmaya yer verilmiştir, fakat asıl büyük yeri macera ve yabancı ülkelerin tasviri tutar; bazen de roman her şeyden önce psikolojiye dayanır. Bu roman türünün macera romanına yakın bir başka çeşidi de casusluk romanıdır (Eric Ambler, Peter Cheyney, Pierre Nord, Jean Bruce, A.-L. Dominique). Polis romanının gelişmesi, aynı örnek üstüne kurulmuş entikaların anlatımına büyük bir kuruluk getirdi ve polis romanı yenileşmek için sağduyunun kolay kolay kabul edemeyeceği durumları ele almağa başladı. Mahut «kapalı yer meselesi»ni (simsıkı kapalı bir odada öldürülen bir adam) çözümleme yolları belirli ve sınırlıdır ve bir yazarın yeni çözüm yolları araştırayım derken saçmalığa düşmesi işten bile değildir. Bu konuda yapılan en verimli yenilik, dehşet ve olağanüstü olayların polis romanına katılmasıdır: bu alanda Maurice Renard'ı, Frederic Brown'u, Richard Matheson'ı, Carter Dickson'ı ve Helen Mac Cloy'u sayabiliriz. Leo Malet, Mickey Spillane, William İrish, Raymon Marshall da (James Hadley Chase de denir) bu kategoriye sokulabilir.

Yavaş yavaş polis romanı iyi yürekli hafiye ve kötü ruhlu cani kalıbından sıyrıldı. Cinayeti ve polis soruşturmasını günlük gerçek çerçevesine alarak olağanüstülükten kurtardı ve soyal tasviri ön plana aldı. Bunun ahlâka aykırı bir yanı olduğunu söylemek doğru değildir: hafiyeler artık birer melek olmasalar bile (o sıralar amerikan romanının genel tutumu olan tarafsız tasvir), yazarın toplum karşısındaki ahlâkçı tutumunu ortaya koyar. Bu türde en güçlü eserleri verenler Dashiell Hammett, Raymond Chandler, R. Burnett, James Cain, Horace Mac Coy, Chester Himes gibi amerikalı yazarlardır.

Öte yandan, polis romanı türünün bir başka çeşidi de, hafif ve mizahî polis romanıdır. Ama bu alanda başarılı eserler (P. G. Woodhouse, Carter Brown, Linda Grierson, bazı eserlerinde Craig Rise, hattâ bazen de Carter Dickson) çok azdır.

Çok satılan polis romanlarının sosyolojik önemi tartışma götürmez. Fakat bu romanların edebî değeri de küçümsenemez: «resmî» tenkit bu tür kitaplarla ilgilenmediği için, yayımlanan bir sürü eser arasında en kalitelilerini bulup çıkarmak okuyucuya düşer. Böylelikle okuyucu Peter Cheyney'in büyük başarı kazanan çok sayıdaki eseri arasında bazı ince, fantastik ve nükteli hikâyelere rastlamak mümkündür.

polisler

Polis romanının, gelişmesi sırasında, «edebî» denilen bazı unsurlarla zenginleşmesine karşılık bazı büyük yazarların da polis romanları yazdıklarını unutmamak gerekir. Gerçi bazı amerikalı yazarlar (Vera Caspary, O. Henry, Ben Hecht ya da James Cain v.b.) için bu çok olağan bir şeydir, ama Dostoyevski (*Suç ve Ceza*), G. K. Chesterton (*Father Brown* [Brown Baba]), G. Bernanos (*Bir Cinayet* [Un Crime]), A. Arnoux (*Reveries d'un Policier Amateur* [Amatör Bir Polisin Hayalleri]), Graham Greene (*Brighton Rock* [Brighton Kayası]), W. Faulkner (*Kutsal Sığınak* [Sanctuary]), J.L. Borges (*La Muerle y la Brujuala* [Ölüm ve Pusula]), A. Robbe-Grillet'nin de (*Les Gommes*) polis romanı yazdıkları söylenebilir. Bu tür edebiyatta gerek polis romanlarından uyarlama, gerek orijinal konulara dayanan tiyatro eserleri de vardır (J. B. Priestley'in *Bir Komiser Geldi*'si [An İnspector Calls]). Birçok polis romanı sinemaya da aktarıldı. Hattâ yazılan orijnal senaryolara dayanan filimler de vardır. Bu konuda, gerilim ustası A. Hitchcock'un filimleriyle H. G. Clouzot'nun bazı filimleri sayılabilir.

— İda. huk. Polis, kökü Yunanca olan bir terimdir. Site devletlerin bütün kamu hizmetlerini ifade ederken zamanla anlamı daralmış ve maddî düzenin sağlanmasına indirgenmiştir. Bu anlamıyle polis, zabıta ile eşanlamdadır. (Bk. İDARÎ *zabıta*.) Ancak günümüzde zabıtanın özel şekillerinin de ortaya çıkması, iktisadî ve hattâ estetik konularda da zabıta faaliyetlerine girişilmesi karşısında polis kavramının tekrar genişlemeğe başladığı söylenebilir. Bk. EMNİYET.

● Polis terimi Türkiye'de ve genellikle halk arasında, fonksiyonel değil organik bir anlam taşımaktadır. Özellikle genel kolluk, yani zabıta görevi yapan kişilere polis denir. *Trafik polisi, sivil polis* deyimleriyle *genel zabıta memurları* ifade edilir. Polis Vazife ve Selâhiyetleri Hakkındaki kanuna göre, polis şu durumlarda silâh kullanır: 1. kendini savunmak için; 2. başkasına yapılan ve başka türlü önlenmesi mümkün olmayan tecavüzlerde; 3. yakalanmış olan zanlı veya bir yere sevki polise bırakılmış zanlı yahut mahkûmun kaçması veya polise saldırması halinde; 4. korumağa memur edildiği yer veya kişilere yahut karakola yapılan ve başka türlü önlenemeyen tecavüzlerde; 5. ağır bir suç için arama yapılan yerden çıkıp kaçan ve dur emrine uymayan kimselere karşı; 6. ağır bir suçtan dolayı aranan zanlının yakalanması için başka imkân yoksa; 7. görevi sırasında silâhlı karşı koyma halinde; 8. toplu karşı koyma halinde; 9. devlet faaliyetlerine silâhlı karşı koyma halinde.

— Tar. Bir insan topluluğunun varlığı ve bu topluluk için çıkarılan kanunlar, asayişin muhafazasını ve kanunlara saygı gösterilmesini sağlamakla görevli bir zabıta kuvvetinin meydana getirilmesini zorunlu kılar. Bu, bütün medeniyetlerde böyle olmuştur. Yine bütün medeniyetlerde de, yürütme, yasama ve yargılama gücü başlangıçta aynı yüksek görevlinin kişiliğinde toplanmış ve zabıta, önceleri sadece yargılama gücünün bir alt bölümünü meydana getirmiştir.

Meselâ Firavunlar devrinde Mısır'da da, ülkedeki 42 bölgenin başında hem yönetici, hem de hâkim olarak bulunan 42 *nomarkhos*'un her birinin yanında, güvenlik görevlisi, sorgu hâkimi ve cellât olarak görev yapan bir çeşit polis şefi vardı. Sınırlarda askerî karakollar jandarma görevi yapardı. Aynı devirde, Çin'de büyük şehirlerde her sokak için bir güvenlik görevlisi vardı. Bu görevli, bölgesinin sınırları içinde oturanların listesini çıkarmak, bu kimselere kanunların gereklerini hatırlatmak ve şüpheli kişileri gözetlemekle yükümlüydü. İn-

atış talimi yapan polisler

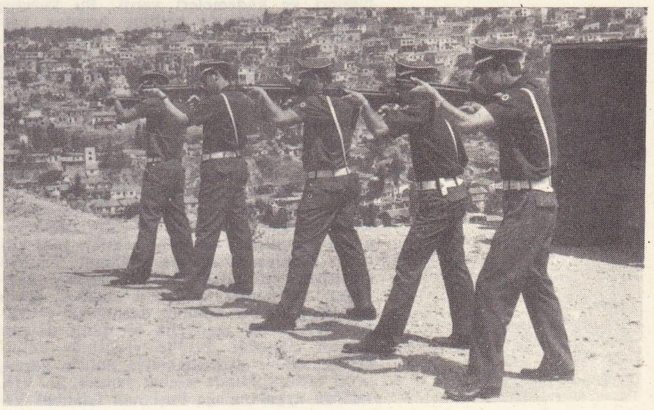

Foto. Histoire de l'Humanité; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ka imparatorluğunda, on ailelik her topluluk bir *mayok*'un sürekli gözetimi altında bulundurulur ve bu denetim herkesin işini düzgün bir biçimde yapmasından başlayarak bir evdeki doğum olaylarının sıklık derecesine kadar uzanan geniş bir alanı kapsardı. Bu kimselerin görevlerini iyi yapmaları bazı denetimciler tarafından gözaltında tutulur, ayrıca o denetimciler de, bu uygulama konusundaki düşünceleri, görevlilerin yeterince çaba gösterip göstermediklerini ve bu konuda verilen hükümleri öğrenmeğe çalışan, gezici ve en beklenmedik zamanlarda ansızın ortaya çıkan gizli görevliler tarafından denetlenirdi.

Eski Yunanlılar, her ay kura ile ve bir aylık süre için görev yapmak üzere, güvenlik tedbirlerinin uygulanmasını sağlamakla yükümlü bir *poliarkhos* seçerlerdi. Poliarkhosların yardımcıları da, sürekli olarak o görevde bulunan, gelenek ve göreneklere uyulmasını, kamu güvenliğinin bozulmamasını sağlamak, çarşı ve pazarları denetlemek ve buralarda kullanılan tartıların doğruluğunu araştırmakla görevli *nomophylakhos*'lardı (kanun koruyucu). Nomophylakhos'ların küçük suçlar işleyenleri falakaya çekmek veya para cezasına çarptırmak için halkarı vardı. Ama büyük suç işleyenleri âmirlerine teslim etmek zorundaydılar.

Roma'da kral Numa, düzenin sağlanmasını, trafiğin güvenliğini, yangın söndürme işleri ve yolların bakımını aedilislere vermişti. Bu kurum daha sonra Latium'a, oradan da Roma eyalet şehirlerine geçti. Fakat seçimle iş başına getirildikleri için yetkilerini rahatlıkla kullanmaktan çekinen bu memurların yetersizliğine bir çare bulmak için imparator Augustus bunların sayısını azalttığı gibi yetkilerini de kıstı ve Roma'da ve 35 fersahlık çevresinde bütün emniyet yetkilerine sahip olan bir şehir emniyet müdürlüğü (*praefectus Urbis*) kurdu. Bu sorumlunun yanına da, başkentin 14 mahallesinin her biri için bir tane olmak üzere 14 yardımcı (*curatores Urbis*) verdi. Hâkim cübbesi giyen bu curator'lar yardımcılarıyla birlikte kendi bölgelerine göz kulak olur, meyhaneleri denetler, suçluları kovuşturur, dükkânları teftiş eder ve bir felâket sırasında gerekli yardım teşkilâtını düzenlerdi.

Sokak güvenliği, gündüz 424 *stationarii* (her biri bir bina blokundan sorumlu olan polis memurları) tarafından sağlanıdı; geceleri ise yedi kola ayrılan 1 000 *vigilia* çeşitli saatlerde devriye gezer, yangınları haber verir ve gereğinde, düzeni bozmağa kalkışanları yola getirirdi. İmparatorluğun başlıca şehirlerinde kurulan bu teşkilât (Lutetia'da daha 270'te bir emniyet müdürü vardı), bu düzeni uygulamak şöyle dursun anlamaktan bile âciz olan barbarların doluşmasıyle işleyemez hale geldi. Dolayısıyle anarşi alabildiğine arttı, devlet otoritesi dağıldı ve eski usule uyularak idare, yargılama ve yürütme güçleri tekrar bir tek kişide toplandı.

● Osmanlılarda ilk zabıta teşkilâtı yeniçeri teşkilâtıyle birlikte kuruldu (1360). Bu teşkilât, yeniçeri ağasının emrindeydi ve başlıca görevi de hükûmet merkezinin güvenliğini ve asayişini sağlamaktı. Teşkilâtın, salma çuhadarı, salma neferleri (sivil memurlar), subaşı, kolbaşı, vezir baştebdili, kullukçu zabiti, kullukçu çavuşu gibi bölümleri ve kademeleri vardı. Bu kuruluş Yeniçeri teşkilâtıyle birlikte ortadan kaldırıldı (1826). Yerine İstanbul'da *Asakiri Muntazamai Mansure* ve *Asakiri Muntazamai Hassa* teşkilâtı görevlendirildi (1826). Hizmet, İhtisap nezaretince yürütülüyor, eyaletlerde de sipahiler aynı görevi yapıyordu. Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde güvenliğin sağlanması işi bir süre *Asakiri Redife*'ye verildi (1834). İlk defa ayrıntılı bir nizamname hazırlanarak Zaptiye teşkilâtı meydana getirildi (1845). Ertesi yıl bu kuruluş Zaptiye müşiriyeti seviyesine çıkarıldı (1846). Aynı yıl güvenlik işleri yeniden düzenlendi ve polis teşkilâtı yeni kurulan Zaptiye nezaretine bağlandı. Zaptiye müşiriyeti emrindeki Asakiri Zaptiye kuvvetleri de jandarma görevi yapmak üzere seraskerliğin bir bölümü durumuna getirildi. 1907'de 167 maddelik bir polis nizamnamesi çıkarıldı. 1913'te yürürlüğe konulan ikinci bir nizamnameyle polisin görev, yetki ve teşkilâtında ıslahat yapıldı. 22. VII. 1909'da uygulanmağa başlanan İstanbul Vilâyeti ve Emniyeti Umumiye Teşkilâtına Dair kanun ile Zaptiye nezaretinin görevleri bu yeni umum müdürlüğe verildi. İstanbul Emniyeti Umumiye müdürlüğü 1923'e kadar işbaşında kaldı. Kurtuluş savaşından sonra İstanbul'daki bu umum müdürlük kaldırılarak, Ankara'da Emniyet Umum müdürlüğüne bağlı vilâyet polis müdürlükleri kuruldu (24. III. 1923). Teşkilâta ve mesleğe yeni bir düzen verilmesi düşüncesiyle 2049 Sayılı kanun çıkarıldı (30. VI. 1932). Bu kanunla polis, *üniformalı* ve *üniformasız* olarak ikiye ayrıldı. Üniformalı polis atlı ve piyade bölümlerinde toplandı. Görev ve yetkilerin yeniden düzenlenmesi amacıyle 2559 Sayılı kanun çıkarıldı (4. VI. 1934). Teşkilât 3201 Sayılı ve 1937 tarihli Emniyet Teşkilâtı kanunuyle yeniden düzenlendi ve Emniyet Genel müdürlüğü kuruldu. Bk. EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ.

◆ **Polislik** i. Polisin görevi. || Polis gibi davranan. (LM)

POLİSAJ i. (fr. *polissage*). Tekst. Tarağın bıraktığı izleri silmek ve yok etmek için, dokunmuş ham kumaşları bir tür rakle bıçağından geçirme işlemi. || İnce sicimleri, mum esaslı eriyiklerden geçirdikten sonra, son parlaklıklarını verme işlemi. (L)

POLİSANTRİZM i. (fr. *polycentrisme*). Komünist partilerinin, iktisadî, siyasî ve toplumsal gelişme durumuna göre, birçok merkezden yönetilmesini öngören siyasî doktrin. (L)

POLİSELİ i. (fr. *polyscélie*). İkiden fazla bacağı olma şeklindeki ucubelik. (L)

Polis enstitüsü, polis teşkilâtının âmirlik kademesinde görev yapacak elemanları yetiştirmek amacıyle Ankara'da açılan (1938) yüksek öğretim kurumu. Emniyet Genel müdürlüğüne bağlıdır. Polis kolejini, lise ve dengi okulları bitirenlerin alındığı bu kurumda, polis meslek dersleri yanında hukuk öğretimi geniş bir yer tutar. Burayı bitirenler, komiser muavini olarak göreve başlar, sonra emniyet teşkilâtının en yüksek aşamasına kadar çıkabilirler. (M)

POLİSENTETİK sıf. (fr. *polysynthétique*). Leng. Bk. ÇOK *bireşimli*.

POLİSENTEZ i. (fr. *polysynthèse*). Leng. Bk. ÇOK *bireşim*.

POLİSERİT i. (fr. *polysérite*). Akciğerzarı, karınzarı, kalpzarı ve beyinzarları v.b. gibi serözlerin hep birden iltihaplanması. (Çoğu zaman veremden ileri gelir.) [L]

POLİSFERİT i. (fr. *polysphérite*). Miner. Tabiî kalsiyum ve kurşun fosfat; piromorfit çeşididir. (L)

POLİSİNODİ i. (fr. *polysynodie*). Her bakanlığın bir kurul tarafından yönetildiği bir hükûmet şekli. || Özellikle 1715-1718 arasında Fransa'da kurulan hükûmet şekli. (L)

POLİSİTEMİ i. (önek *poli*, çok, yun. *kytos*, hücre ve *haima*, kan'dan fr. *polycythémie*). Kan bil. Kanda alyuvarların artması, dalak büyümesi ve derinin mavileşmesiyle ortaya çıkan hastalık hali. (Polisitemi homeopoyetik sistemdeki bir hastalıktan ileri gelir.) Bk. VAQUEZ. (L)

POLİSİYALİ i. (önek *poli*, çok ve yun. *sialon*, tükürük'ten fr. *polysialie*). Tıp. Aşırı tükürük salgılanması. (L)

POLİSİZASYON i. (fr. *pollicisation*). Cerr. Kesilen el başparmağının yerine başka bir parmak koymak amacıyle yapılan ameliyat. (L)

Polis koleji, Polis enstitüsüne öğrenci yetiştirmek üzere, 3452 Sayılı kanunla Ankara'da kurulan (1938) kolej. Emniyet Genel müdürlüğüne bağlı, parasız yatılı meslek lisesidir. Ortaokul mezunlarının seçme sınavıyle alındığı kolejde normal lise eğitimi yapılır. Burayı bitirerek meslek hayatına atılanlar 15 yıllık mecburî hizmetle yükümlüdür. (M)

POLİSKOP i. (fr. *polyscope*). Opt. Aynı bir cismin birçok görüntüsünü veren çok yüzlü bazı camlara verilen ad. (L)

Polis okulu, polis mesleğine girecek olanlara meslekî ve meslekle ilgili hukukî bilgiler vermek amacıyle kurulan (1909) Emniyet Genel müdürlüğüne bağlı eğitim kurumu. Polis adayları bu okullarda altışar aylık eğitim görürler. 1907'de ilk defa Selânik'te açılan polis okulu bir yıl sonra kapandı. 1909'da İstanbul'da, Yıldız sarayının Mabeyn dairelerinde yeni bir okul açıldı; bu okul 1959'a kadar çalıştı. 1959 Yılında Kayseri'de açılan okul, 1968 yılına kadar polis eğitim merkezi olarak kaldı. Bu arada artan ihtiyacın karşılanabilmesi için yeni okullar kuruldu: 1. İzmir Polis okulu (1960); 2. İstanbul Polis okulu (1967); 3. İstanbul Kemalettineröge Polis okulu (1971); 4. Ankara Yusufkahraman Polis okulu (1971). [M]

POLİSTELİ i. (fr. *polystélie*). Bot. Gövde veya kökte, her birinin ayrı çevretekeri, özel içderisi olan birçok sütunun aynı kabuk içinde bulunması şeklinde anatomik yapı. (Eğreltilerin ve ağaçsı eğreltilerin köksapında durum böyledir.) [L]

POLİSTENA, İtalya'da (Reggio ili) komün, Calabria'da, Aspromonte'de; 11 100 nüf. Tarım merkezi. (L)

POLİSTES i. Toplu yaşayan yaban arısı. (Zarkanatlıların *vespidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Polistes*'ler yuvalarını açık bırakır, içine genellikle bir, nadiren iki petek yaparlar. (L)

Polis teşkilâtı (MİLLETLERARASI AĞIR CEZA), daha çok İNTERPOL (önceleri teşkilâtın telgraf adresiydi) adıyle bilinen bu teşkilât, aşağı yukarı 90 ülkede şubesi olan ağır ceza polis kuvvetlerinin milletlerarası suçlarla mücadelede birlikte çalışmasını kolaylaştırmak amacıyle kurulmuştur. Teşkilâtın yönetim merkezi (genel sekreterlik) Paris'tedir ve en büyük yetkilisi olan genel kurulda her yıl başka bir başkentte toplanır. Komünist ülkeler dışında (Yugoslavya hariç) hemen bütün batı dünyası ülkelerini kapsayan bu teşkilâtın amaçları şunlardır: 1. üye ülkelerin bütün ağır ceza polis makamları arasında ve bu ülkelerin kanun sınırları içinde karşılıklı yardımı sağlamak ve geliştirmek; 2. sıradan suçların önlenmesi ev ortadan kaldırılmasına etkili bir şekilde katkıda bulunmak üzere kuruluşlar meydana getirmek ve geliştirmektir. İnterpol'ün siyasî, askerî, dinî ve ırkçı faaliyetlerde bulunması kesinlikle yasaktır.

Radyo, televizyon ve sinema, İnterpol'ü halka, bütün dünyada ülkeden ülkeye dolaşarak, istediği yerde tutuklamalar yapabilen ajanlara sahip esrarengiz bir milletlerarası ağır ceza soruşturma kuvveti olarak tanıtmıştır. Oysa bu tanıtma gerçeğe uymaz. Çünkü dünyadaki ülkeler değişik kanun sistemlerine sahip bağımsız devletlerdir, ayrıca bu devletlerin ceza kanunları ve davalara bakma usulleri esas itibariyle birbirinden farklıdır. Hiç bir bağımsız devlet, yabancı bir teşkilâtın, kendi polis teşkilâtına karışmasını veya kanunlarını hiçe saymasını kabul etmez. Ağır Ceza Polis teşkilâtının elindeki başlıca silâh her ülkede çalışabilen bir polis ajanı değil, suçluları iade anlaşmasıdır. İnterpol'ün uğraştığı kimse, başlıca üç kategoride ele alınabilir. Bu kategorilerin birincisi millî sınırları aşar ve çeşitli ülkelerde suç işleyen kimseleri kapsar. (Meselâ, altın ve uyuşturucu madde kaçakçıları gibi.) İkinci kategoride ise, yabancı ülkelere gitmeyen, ama işledikleri suçlarla bu ülkeleri etkileyenler yer alır. (Meselâ, kalpazanlar.) Nitekim, Londra'da yaşayan bir kimse sahte dolar basarak A. B.D.'yi de ilgilendiren bir suç işleyebilir. Bir ülkede suç işleyerek yakalanmak korkusuyle diğer bir ülkeye kaçan kimseler ise üçüncü kategoriyi meydana getirir. (Meselâ, bir adam Paris'te suç işler ve iki saat sonra Londra'da olabilir.) İnterpol'ün genel kurulu, teşkilatın siyasetini denetler, üyeliğe kabul konusunda olumlu veya olumsuz kararlar alır, yürütme komitesini seçer ve bütün ülkelerin polis teşkilâtlarıyle ilgili konuları tartışır. Yürütme komitesinin dokuz üyesi vardır (bir başkan, iki başkan yardımcısı ve altı üye). Başkan dört yıl, diğer üyeler ise üç yıl için göreve seçilirler. Komitenin görevleri, genel kurul kararlarının uygulanmasına nezaret etmek, kurulun yıllık toplantısı için gündem hazırlamak ve bir bakıma genel sekreterliği denetlemektir.

Genel sekreterlik, özellikle fransız polis teşkilâtı subaylarından meydana gelir. Başında, İnterpol'ün günlük çalışmalarını denetleyen bir genel sekreter bulunur. En önem-

li görevlerinden biri, haberleri derlemek, kaydetmek, incelemek ve yaymaktır. Bu iş, suç araştırmasında önemli bir yer tutar. Genel sekreterliğin başlıca bölümlerinden biri, bu işi merkezden yöneten milletlerarası bir bürodur. Genel sekreterliğin bir kayıt bürosu vardır. Milletlerarası suçluları, özellikleri, suç ortakları ve çalışma tarzları hakkında üye ülkeler polisinin verdiği bilgiler bu büroda toplanır. Bu bilgiler ilgili ülkelere radyo-telsizle ve bazı gizli bildirilerle iletilir.

İnterpol'ün özel bir telsiz şebekesi vardır. Bu şebekenin merkezî kontrol istasyonu Paris'in hemen dışında kurulmuştur ve Londra, Tel-Aviv, Yafa, Stockholm ve Rio de Janeiro gibi birbirinden çok uzak yerlerdeki istasyonlara bağlantılıdır. Ayrıca, mesajların şifrelenmesinde de özel bir kod kullanılır.

Bu gizli bildiriler dört çeşittir. Birincisi iade işleminin başlayabilmesi için sanığın gözaltına alınmasını ister. İkincisi, suçlu ve çalışma tarzı hakkındaki bilgileri bu kimsenin geçici olarak kalabileceği ülkelerin polisine bildirir. Üçüncüsü, kişilerle değil, değerli eşyalarla ilgilenir. Suçun işlendiği ülkede çalındığı sanılan mücevherler veya sanat eserleri konusunda bilgi verir. Dördüncüsü ise kimliği tespit edilmeyen cesetlerle ilgilidir ve bu kimselerin kimliklerini bulmak amacını güder. Genel sekreterliğin Lahaye'de, sahtekârlık ve kalpazanlık dairesi adında bir şubesi de vardır. Ayrıca, üye ülkelerin her birinde, bu ülkelerdeki polis teşkilâtının genel sekreterlikle veya öbür üye ülkelerin polis teşkilâtıyle haberleşmesini sağlayacak bir haberleşme bürosu vardır. Bu büro Millî Merkezî büro (National Central bureau) [N.C.B.] adıyle bilinir. Birleşik Krallık ve sömürgelerinin N.C.B.'si Londra'da, New Scotland Yard'daki Metropolitan Polis merkezinde kurulmuştur. A. B.D.'ninki de Washington'dadır. İnterpol çalışmalarına Avrupa'da 1923'te başladı. Bu şaşırtıcı bir olay değildir. çünkü birçok avrupa ülkesi ortak sınırlara sahipti. Bu yüzden, meselâ Belçika'da suç işleyen bir suçlu, bir saat içinde öbür dört ülkeden birinde olabilirdi. Uçak yolculuğu, öbür ülkelere kaçma fırsatlarını geniş ölçüde arttırdı. Birinci Dünya savaşından sonra suçlarda büyük bir artış görüldü. Bu suçlardan en çok zarar gören ülkelerden biri Avusturya oldu. Bundan dolayı da Viyana Polis idaresi başkanı Johann Schober 1923'te, öbür ülkelerin ağır ceza polis temsilcilerini biraraya toplamak için hükûmetin desteğini sağladı. 20 Ülkenin temsilcileri karşılaştıkları meseleleri tartıştılar ve böylece Milletlerarası ağır ceza polis komisyonu kuruldu. Teşkilâtın ilk merkezi Viyana ve ilk başkanı da Schober oldu. 1923'ten 1938'e kadar komisyon hayli gelişti.

1938'de naziler Avusturya'yı ve böylece İnterpol'ü de ele geçirdiler; teşkilâttaki bütün belgeler Berlin'e götürüldü. İkinci Dünya savaşının patlak vermesi teşkilâtın faaliyetlerine ara verdi. Savaştan sonra, Belçika Adalet bakanlığının polis teşkilâtı genel müfettişi Florent Louwage, milletlerarası suçlarda yeniden bir artış olacağını anladı.

Dört devletin işgali altında bulunan Avusturya artık merkez olamazdı. Ayrıca Belçika da bu sorumluluğu yüklenemezdi. Ama Fransa hükûmeti, İnterpol'e yönetim merkezinin Paris olmasını teklif etti. Ayrıca bu yönetim merkezinde fransız polis memurlarından kurulu bir genel sekreterlik bulunacaktı. Bu teklif büyük bir memnuniyetle kabul edildi. Böylelikle İnterpol, Louwage'ın başkanlığında ve dört kişilik bir yürütme komitesiyle yeniden kuruldu. Ama savaş öncesi belgelerin kaybolması veya tahrip edilmesi dolayısıyle İnterpol'ün yeniden teşkilâtlandırılması gerekiyordu. İnterpol gelişti ve 1940 yılında 19 olan üye ülke sayısı 1955'te 55'e çıktı. 1955'te genel kurul modern ve eksiksiz bir tüzük meydana getirmeğe karar verdi. 1956'da kabul edilen bu tüzükle teşkilât Milletlerarası Ağır Ceza Polis teşkilâtı adını aldı. Teşkilâttaki gelişmeler devam etti ve 1960'tan sonraki yıllarda üye ülkelerin sayısı 90'a çıktı. Özellikle 1960-1961 yıllarında bağımsızlığını kazanan birçok ülkenin katılmasıyle üye sayısı önemli ölçüde arttı. (M)

POLİSTİREN veya **POLİSTİROLEN** i. (fr. *polystyrène* veya *polystyrolène*). Formülü $(C_6H_5CHCH_2)_n$ olan termoplastik yüksek polimer; stiren'in polimerleşmesinden elde edilir: *Polistirenler benzende çözünür.*

— ANSİKL. *Polistiren*'in başlıca iki türü vardır. Âdi nitelikteki polistiren saydam ve renksizdir: her türlü renge boyanabilir. Saydam olmayan beyaz veya renkli çeşidi, darbelere karşı daha çok dayanıklıdır. Bu malzeme dökülerek, püskürtülerek, kalıplanarak veya haddeden geçirilerek çeşitli eşya yapımında kullanılır. Nemden etkilenmediği için çok iyi bir yalıtkandır. Özellikle 10^3 ile 10^8 hertz frekansları arasında dielektrik kayıp katsayısı çok küçüktür. (L)

POLİSTOM sıf. (fr. *polystome*). Zool. Çok ağızı veya emeci olan. (L)

POLİSÜLFON i. (fr. *polysulfone*). Plast. mad. Bisfenol A'nın ve diklorodifenilsülfon'un (kükürt dioksidin klorobenzen üzerinde yoğunlaştırılması) yoğunlaştırılmasıyle hazırlanan termoplastik reçine. (150°C'ta kullanılabilen, ateşe tutunca yanan, fakat ateş çekilince hemen sönen sert bir reçinedir.) [L]

POLİSÜLFÜR i. (fr. *polysulfure*). Kim. Bk. SÜLFÜR.

POLİTAKSİK sıf. (fr. *poytaxique*). Biyol. *Politaksik karakterler,* pek çok bireyde görülen ve grafik eğrisinde birçok tepe noktası halinde beliren karakterlere (msl. boy) denir. (L)

POLİTALAM sıf. (fr. *polythalame*). Bitki hast. Ayrı ayrı birçok kurtçuk bölmesinden oluşan içi oyuklu mazılara denir. (L)

Politbüro, S.S.C.B. Komünist Partisi Merkez komitesinin eski siyasî bürosu. Az sayıda üyesi olan, Merkez komitesi toplanmadığı zamanlarda partinin faaliyetini ve siyasî işleri denetleyen ve sorumluluğu olmayan bir kuruluştu. 1917 Yılından itibaren faaliyete başladı ve 1952'de Prezidyum haline getirildi. (L)

POLİTEİZM i. (fr. *polythéisme*). Fels. Bk. ÇOK *tanrıcılık.*

POLİTEKNİK sıf. (fr. *polytechnique*). Birçok sanatla, birçok bilimle ilgili olan.

— Eğ. Genellikle fen dalında eğitim yapan, bazen edebiyat ve sanat dalları da bulunan [Ecole Polytechnique de Paris [Paris Politeknik okulu]; Almanya Politeknik enstitüsü; Zürich Federal Politeknik okulu) yüksek eğitim kurumları için kullanılır.

— Pedag. *Politeknik eğitim,* bir kişiye toplumda yerini seçebilmesi için birçok alanı kapsayan yeterli genişlikte bilgi ve genel kültür veren eğitim. (L)

POLİTELİ i. (fr. *polythélie*). İnsanda meme olmadan ikiden fazla memebaşı bulunması. (L)

POLİTEN i. (fr. *polythène*). Etilenin polimerleşme ürünlerine verilen genel ad. (L)

POLİTEREFTALAT i. (fr. *polytéréphthalate*). Plast. mad. Tereftalatın yüksek polimeri. || *Glikol politereftalat,* tereftalik asit, metanol ve etilen glikolden elde edilen, polyester tipinde çizgisel polimer. (Çok dayanıklı dökümün tozu ve özellikle dakron ve tergal gibi dokuma elyafı yapımında kullanılır.) [L]

POLİTERPEN i. (fr. *polyterpène*). Formülü $(C_5H_8)_n$ olan terpen sınıfı hidrokarbonların genel adı; bu bileşikler için *n* daima 3'ten büyüktür. (Bu bileşikler arasında tabiî reçineler, karotenler [tetraterpenler] ve molekül ağırlıkları daha büyük olan kauçuklar bulunur.) [L]

POLİTES. Yun. mit. Priamos'un hayatta kalan son oğlu. —Odysseus'un Kirke tarafından domuz biçimine sokulan arkadaşlarından biri. (L)

POLİTETRAFLÜORETİLEN i. (fr. *polytétrafluoréthylène*). Plast. mad. Isıya karşı çok dayanıklı reçine; politetraflüoretilen'in monomeri, hidroflüorik asidin 100°C'ta antimon pentaflüorür eşliğinde kloroforma etkimesi ve daha sonra, 600 - 800°C'ta pirolizle elde edilen ürünün hidroklorik asit kaybetmesinden elde edilir. (Monomer 200 - 250°C'ta, basınç altında bir katalizörle polimerleştirilir. Bu polimer kimyasal etkenlere karşı çok dayanıklıdır. Sinterlemeyle dökülür, döküm kalıbı sm²'ye 150 kg'lık bir basınç altında ve âdi sıcaklıkta hazırlanır, daha sonra jel haline gelene kadar 365°C'ta pişirilir. *Eşanl.* TEFLON. (L)

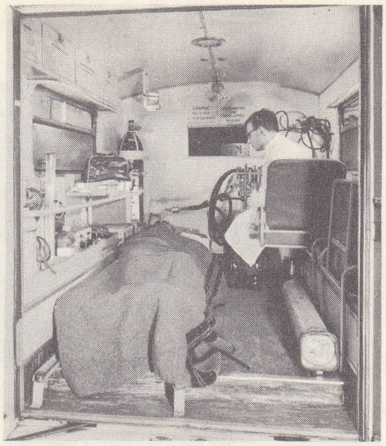

politravmatize donanımlı bir cankurtaranda sunî solunum uygulanan hasta

POLİTİK sıf. (fr. *politique*). Politika ile ilgili. *Eşanl.* SİYASÎ. SİYASAL. (M)

POLİTİKA i. (yun. *politike* > ital. *politica*). Siyaset: *Size bir örnek vereyim, fikir, sanat, politika hayatımızı kontrol eden bu kafadan...* (Y.Z. Ortaç). || *Mec.* Amacına ulaşmak için düşündüğünden başka türlü konuşarak ve davranarak işini yürütme: *Köylülerin kimi kekeliyor, kimi aklınca, bir politika yapmak için hiçbir şeyden şikâyetçi olmadığını söylüyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

Politika, Aristoteles'in eseri. Filozof, mutluluğa en yetkin toplum olan sitede erişilebileceğine inandığı için, aileden başlayarak art arda bütün insan topluluklarını inceler. Sonra çeşitli anayasaları gözden geçirir ve yıkılacağını önceden haber verdiği Kartaca'nın anayasasını yerer. Aristoteles, hepsi de akla dayanan üç hükûmet şekli belirtir: krallık, aristokrasi ve demokrasi. Ancak bu meşru şekiller bozularak istibdada, oligarşiye ve demagojiye dönüşür. Aristoteles, eserinin sonunda eğitimin gerekliliği üstünde durur. (→ Bibliyo.) [L]

Politika, (lat. *Tractatus Politicus*), Spinoza'nın bitmemiş olan ve ölümünden sonra 1677'de Amsterdam'da yayımlanan eseri. Yazar, bu eserinde natüralizm üstüne bir hürriyet öğretisi kurmağa çalışır. Kendi başına ne kötülük, ne adalet, ne adaletsizlik söz konusu olabilir. Herkesin her şeye hakkı vardır ve hak ancak kuvvetle sınırlanır. Bunun en tabiî sonucu da savaştır. Hükûmet kurmak, birtakım uzlaşmalara göre

Nikolaos POLİTİS

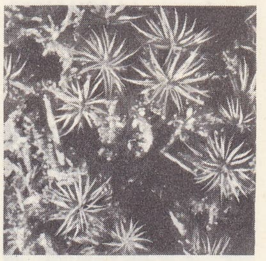

politrik

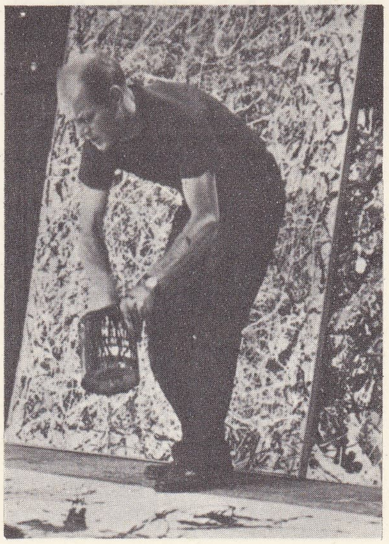

Jackson POLLOCK

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

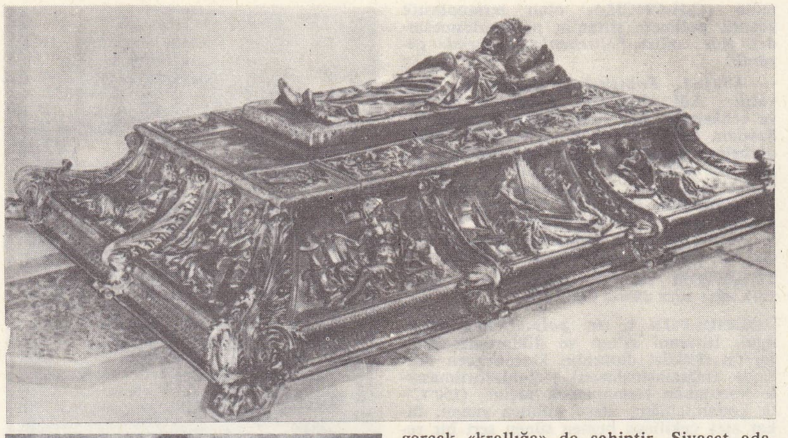

Antonio del POLLAİOLO
«Sixtus IV'ün Mezarı»,
Vatikan

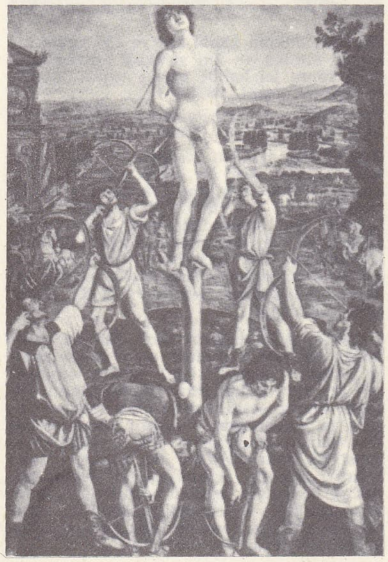

Antonio del POLLAİOLO
«Aziz Sebastianus»
National gallery,
Londra

Antonio del POLLAİOLO
«Sixtus IV'ün Mezarı»nın
detayı
San Pietro kilisesi, Roma

bütün

Piero del POLLAİOLO
«Meryem'in Taç
Giymesi»
San Giminiano
detay

kanunlar yaparak adalet ile adaletsizliği tanımlamak ihtiyacı bundan doğar. (L)

Politika, 1904'ten beri yayımlanan günlük yugoslav gazetesi. Bugün, sırp komünist partisi Sırbistan Sosyalist birliğinin organıdır. (L)

POLİTİKACI i. (*politika*'dan *politika-cı*). Politika ile uğraşan kimse: *Suriye ve Filistin'e Almanların niçin o kadar önem vermiş olduğunu Berlin politikacıları kadar biz de biliyorduk* (F. R. Atay). || Sıf. *Mec.* Birine hoş görünerek, dalkavukluk ederek işini yürüten. (M)

Politikacı (*Politikos*), Eflatun'un diyaloğu. Filozof bu eserinde, önce sofisti, sonra siyaset adamını tanımlar. Siyaset adamı bilim adamıdır: insan (veya Eflatun'un deyişiyle «boynuzsuz ve teleksiz iki ayaklılar») yönetme bilimini edinmiştir. Bundan ötürü, gerçek «krallığa» da sahiptir. Siyaset adamının ödevi, «ihtimam etmek»tir; ama bunu, şiddete başvurmadan yapmalıdır: otoritesi istenerek kabul edilmelidir. (→ Bibliyo.) [L]

POLİTİKACILIK i. (*politikacı*'dan *politikacı-lık*). Politikacının yaptığı iş. || *Mec.* Dalkavukluk ve hoş görünmeyle işini yürütme. (M)

POLİTİPİK sıf. (fr. *polytypique*). Biyol. Birçok değişik tipi bulunan türe verilen sıfat. (L)

POLİTİS (Kosmas), yunan yazarı (İzmir 1894). Duygusal ve Psikolojik romanlar yazdı: *Lemonodasos* (Limon Ağaçları Korusu) [1930]; *Hekate* (1933); *Treis Gynaikes* (Üç Kadın) [1941]. (L)

POLİTİS (Nikolaos Sokratis), yunanlı hukukçu ve siyaset adamı (Korfu 1872-Cannes 1942). Fransa'da hukuk okudu. Balkan savaşı sırasında, Venizelos tarafından, Yunanistan delegesi olarak Londra (1912), Paris ve Bükreş (1913) konferanslarına gönderildi; daha sonra dışişleri genel sekreterliğine getirildi (1914-1915). Dışişleri bakanı oldu (1917-1920), 1919 Barış konferansına katıldı, sonra Milletler Cemiyetine delege seçildi. Venizelos'un istifasından sonra, La Haye'de Yüksek Adalet divanı üyesi oldu. 1922'de yeniden dışişleri bakanlığına getirildi, 1923'te ikinci defa Milletler Cemiyetinde delege oldu, 1932'de de Milletler Cemiyeti başkanlığına getirildi. 1927'den sonra ise büyükelçi payesiyle, Yunanistan'ın Avrupa'daki temsilciliklerinde hukuk danışmanlığı yaptı. Eserleri: *Les Emprunts d'Etat en Droit İnternational* (Milletlerarası Hukukta Devlet Borçlanmaları); *La Justice İnternationale* (Milletlerarası Adalet). [L]

POLİTONALİTE i. (fr. *polytonalite*). Müz. Bk. ÇOK *tonluluk.*

POLİTOPİZM i. (fr. *polytopisme*). Biyol. Bir türün birçok bağımsız başlangıç noktası bulunduğunu belirtmek üzere Briquet'nin öne sürdüğü terim (1901). [L]

POLİTRAVMATİZE sıf. ve i. (fr. *polytraumatisé*). Aynı kaza sırasında birçok yerinden yara bere almış yaralı.

— ANSİKL. Sivil veya askerî facialar, özellikle trafik kazaları çeşitli yerlerinden travmaya maruz kalan bir ağır yaralılar kategorisini meydana getirmiştir: *politravmatize*'ler. Ölü gibi görünen bu yaralıların lezyonları üç sebepten ileri gelir: doğrudan doğruya şok, iç organların kendi boşluklarında savrulması ve omurga ekseninin anormal kıvrılması. En ağır lezyonlar, başta, göğüste ve karında bulunur; bazıları gözle görülür; fakat vücudun içerisinde, derinde olanları da hesaba katmak gerekir. Gövdedeki bu lezyonlarla birlikte kol ve bacaklarda da lezyonlar olabilir ve şok durumunu ağırlaştırarak hayatî görevleri tehlikeye sokabilir. Bu gibi yaralanmalarda ilkyardım büyük önem taşır; özellikle yaralıların kaza yerinden hırpalanmadan çıkarılarak hastahaneye yollanması ölümden kurtulma imkânını artırır. Gerçekten, bu gibi yaralıların yüzde 60'ı kazadan sonra bir saat içinde ölür. Bu yaralılar özel merkezlerde tedavi edilmelidir; cerrahî bir müdahaleye girişmeden önce ağır yaralıların canlandırılması için geniş maddî imkânlara ve yetişmiş uzman personele ihtiyaç vardır. (L)

POLİTRİK i. (fr. *polytric*). Nemli yerlerde yetişen kara yosunu. (İlmî adı *Polytrichum formosum.*)

— ANSİKL. *Politrik*'ler oldukça uzun boylu (10 sm), dik saplı kara yosunlarıdır; yapraklarının üst yüzünde uzunlamasına lameller bulunur; bunlar yaprağın yüzeyini genişletmeğe yarar. (L)

POLİTROFİ i. (önek. *poli,* çok ve yun. *trophe,* besin'den fr. *polytrophie*). Patol. Diyabette, nekahetlerde ve gebelik gibi bazı fizyolojik durumlarda görülen çok faal beslenme. (Hipertrofiden farkı, genel oluşudur, çünkü hipertrofi tek bir dokuda veya tek bir organda olabilir.) [L]

POLİTZER (Adam), macar hekimi (Alberti, Macaristan 1835-Viyana 1920). Sırasıyle Viyana, Würzburg, Paris ve Londra'da okudu. 1871'de Viyana üniversitesi kulakboğaz-burun profesörlüğüne getirildi. İki yıl sonra klinik profesörü oldu. Çeşitli âletler keşfetti. Bunlar arasında en ünlüsü Östaki borusunu sondalamada kullanılan sondadır. (L)

POLİÜRETAN i. (fr. *polyuréthanne*). Plast. mad. Polyester veya polieterlerin izosiyanatlarla (tolilen-di-izosiyanat) birleşmesinden elde edilen plastik madde.

— ANSİKL. İzosiyanat grupları (—N=C=O) kapsayan bileşiklerin hidroksil grupları (—OH) kapsayan bileşiklerle birleşmesinden elde edilen *poliüretan*'lar cam, vernik veya kauçuk görünüşündeki çeşitli plastik maddeleri meydana getirir. Yoğunlukları çok düşüktür; bazı çok hafif köpüklerin 1 metre küpünün ağırlığı 15 kg'dır. Değişik ve çeşitli uygulama alanları olan poliüretanlar *esnek köpük* (otomobil koltuklarının ve mobilyaların döşenmesinde) ve *sert köpük* (termik yalıtkanlar, inşaat panoları, ambalajlar) şeklinde, *elastomerler* (sunî kösele, parke, beton ve saç döşemeler, yapıştırıcılar) ve *dokuma elyafı* şeklinde gitgide daha çok kullanılmaktadır. (L)

POLİÜRİ i. (önek. *poli,* çok ve yun. *ouron,* sidik'ten fr. *polyurie*). Belirli bir süre içinde sidik miktarının artması.

— ANSİKL. *Poliüri,* çeşitli marazî hallerin bir belirtisidir, nadir olarak sidikle ilgili fizyolojik şartlardaki aşırılıktan ileri gelir. Marazî poliüri sürekli ve inatçıdır; şekerli veya şekersiz diyabette, bazı sinir hastalıklarında, interstisiyel nefritlerin başlangıcında v.b. görülür. Fizyolojik poliüri geçicidir; soğuktan, heyecandan, içilen sıvılardan ileri gelir. (L)

POLİVİNİL i. (fr. *polyvinyle*). *Polivinil reçineler.* Bk. VİNİL. || *Polivinil türevleri,* vinil asetat ve vinil klorür gibi vinil bileşiklerinin polimerleşmesinden elde edilen yüksek polimerler. (L)

POLİVİNİLİDEN i. (fr. *polyvinylidène*). *Poliviniliden klorür,* dikloretilen polimerlerinden meydana gelen termoplastik madde. (Isıya karşı dayanıklı olan poliviniliden klorür su buharını geçirmez.) [L]

POLİVKA (Jiri), çek bilgini (Enns 1858 - Prag 1933). Özellikle islav folklorunu ve bu folklorun kaynaklarını inceledi. Eserleri: *O Sravnovacim Studiu Tradie Lidovych* (Halk Geleneklerinin Karşılaştırmalı İncelemeleri Üstüne) [1898]; *Pohadkoslovne Studie* (Bulmacalar Üstüne İncelemeler) [1904]. (L)

POLİYESTER i. Bk. POLYESTER.

POLİYOMİYELİT i. (fr. *poliomyélite*). Tıp. Bk. ÇOCUK *felci.*

POLİYOPSİ i. (fr. *polyopsie*). Oftalmoloji. Cisimleri birden fazla gösteren görme bozukluğu. (L)

POLİZİANO (Agnolo AMBROGİNİ), italyan şair ve hümanisti (Montepulciano 1454 - Floransa 1494). Marsilio Ficino ile İoannes Argyropulos'dan ders gördü. Floransa'da öğretmenlik yaptı ve Lorenzo de'Medici'nin çocuklarına eğitmen oldu. Klasik kültürünü ortaya koyan birçok yunanca ve latince şiir yazdı. Ama bugün, özellikle toscana lehçesiyle yazdığı eserlerine değer verilmektedir. Lorenzo de'Medici'nin, kardeşi Giuliano'nun kazandığı (1475) bir yarışmayı öven bir şiir yazmasını isteyince *La Giostra*'yı (Turnuva) [1478] yazmağa başladı. Pazzi'nin ha-

polo

zırladığı komplo (1478) sırasında Giuliano'nun öldürülmesiyle yarıda kalan şiirde, eskiçağ anıları ile toscana halk şiiri geleneği kaynaşır. *Favola di Orfeo* (Orpheus'un Masalı) [1480] adlı dramatik şiiri, mitolojiyi ve pastoral türü ustalıkla bağdaştırır. Monteverdi, *Orfeo* adlı eserinde bu şiirden ilham aldı. Poliziano'nun öbür eserleri: Pazzi'lerin hazırladığı Kompolyu anlatan bir hikâye ve bir derleme (*Miscellanea*, 1489). [L]

POLİZOMİ i. (fr. *polysomie*). Biyol. Bk. ÇOK *kromozomluluk*.

POLK (James Knox), amerikalı siyaset adamı (Mecklenburg kontluğu, Kuzey Karolina 1795 - Nashville 1849). Avukattı (1820). Kongreye seçildi (1825-1839). Demokrat partinin lideri, Temsilciler meclisi başkanı (1835), Tennessee valisi oldu (1839). Texas'ın yeniden ele geçirilmesine dayanan siyaseti sayesinde on birinci A.B.D. başkanı seçildi (aralık 1844). Önceden programına aldığı üç amacı gerçekleştirdi: bağımsız bir maliye, Oregon'un sömürgeleştirilmesi ve Kaliforniya'nın ele geçirilmesi. Meksika'ya karşı açılan savaşı yürüttü (1846-1847). Bu savaş sonunda Texas, New Mexico ve Kaliforniya Amerika'nın eline geçti (1848). [L]

POLKA i. (lehçe k.). Polonya kaynaklı 2/4'lük dans. (1830'da Prag'da ortaya çıktı ve kısa zamanda bütün Avrupa'ya yayıldı.) || Polka dansının müziği.

— ANSİKL. *Polka* eşit dört hareketten meydana gelir ve basit bir adım değiştirmeyle sonuçlanır. Polka - mazurka, polka ve mazurka unsurlarının birleşmesinden doğar; ölçüsü valse olduğu gibi 3/4'tür, ama temposu daha yavaştır. (L)

POLKO (Elise Vogel), alman kadın romancı (Leipzig 1822-Münih 1899), afrikalı kâşif Eduard Vogel'in kardeşi. Şarkıcı olarak büyük üne ulaştı. Fakat, bilim adamı Polko ile evlendikten sonra sahneden ayrıldı ve kendini edebiyata verdi. Başlıca eserleri: *Musikalischen Märchen* (Müzikli Masallar) [1852]; *Ein Frauenleben* (Bir Kadının Hayatı) [1854]; *Erinnerungen an Felix Mendelssohn Bartholdy* (Felix Mendelssohn Bartholdy Üstüne Hatıralar) [1868]; *Aus dem Jahre* (Bir Yılın İçinden) [1870] ve *Neues Märchenbuch* (Yeni Masal Kitabı) [1884]. (M)

POLL i. («seçim listesi» anlamında ing. k.). İngiltere'de, Avam kamarası için yapılan seçimlerde oy pusulalarının sayımı. (L)

POLLACK (Mihaly), macar mimarı (Viyana 1773-Peşte 1855). 1800'de Peşte'ye yerleşti ve yeni-klasik üslûpta binalar yaptı. (L)

POLLAİOLO veya **POLLAİUOLO** (Antonio BENCİ, **Antonio del** — denir), italyan ressamı, heykeltıraşı, gravürcüsü ve kuyumcusu (Floransa 1432'ye doğr. - Roma 1498). Ghiberti'nin öğrencisiydi. Floransa vaftiz kilisesinin kapı süslemesinde onunla birlikte çalıştı. Önce kuyumcu olarak tanındı, vaftiz yerinin sunağı için üç gümüş kabartma yaptı: *Herodias'ın Raksı, Herodes'in Yemeği* ve *Vaftizci Yahya*. Castagno ve Donatello'nun etkisinde kalan Pollaiolo, çizgide büyük bir ustalığa vardı, anatomi bilgisini de derinleştirdi. 1460'ta kardeşi Piero ile birlikte Medici sarayı için *Herkül'ün Çalışmaları* dizisi ile figür ve manzara'nın flaman üslûbunda kaynaştığı kompozisyonlar çizdi: *Aziz Sebastianus* (Londra), *Deianira'nın Kaçırılması* (Newhaven, A.B.D.). 1469-1480 Arasında Floransa katedrali için *Vaftizci Aziz Yahya'nın Hayatı* ile bir dizi işlemeli pano çizdi. Natüralist üslûpta bronzdan yapılmış *Herkül ile Antaeus* grubu gibi küçük heykelleri de vardır.

Roma'da *Sixtus IV'ün Mezarı*'nı yaptı (1484-1493); bu eser, yapılışındaki netlik, kabartma anlayışındaki yenilik ayrıntılarının bolluğu ve çeşitliliğiyle ayrı bir özellik taşır. Daha sonra *İnnocentius VIII'in Mezarı*'nı (1493-1497) yaptı. Pollaiolo aynı zamanda önemli bir gravürcüydü. *Çıplak Adamların Dövüşü* gibi tanınmış eserleri Mantegna'yı ve onun aracılığıyle Dürer'i etkiledi. (L)

POLLAİOLO veya **POLLAİUOLO** (Piero BENCİ, **Piero del** — denir), italyan ressamı ve heykeltıraşı (Floransa 1441-Roma 1496). Kardeşi Antonio ile birlikte çalıştı ve Medici'ler için yapılan *Herkül'ün İşleri* adındaki tablo dizisinin hazırlanmasında ona yardımcı oldu. 1469'da, Mercanzia mahkemesi için yedi *Erdem* siparişi aldı. Daha sonra Botticelli bu resimlerden *Kuvvet*'i yapmakla görevlendirildi ve Pollaiolo'nun oldukça kasvetli kompozisyonlarından çok daha üstün bir eser ortaya koydu. Pollaiolo portrelerinde daha başarılıdır. Bu eserlerinde parlak zemin üzerine belirli profiller çizmeye dayanan Floransa üslûbunu başarıyle uyguladı. San Miniato kilisesinin mihrap arkalığı (1467) ile San Giminiano'daki *Meryem'in Taç Giymesi* (1483) adlı tablo da Pollaiolo'nun eserleridir. (L)

POLLAİOLO (Simone DEL). Bk. CRONACA.

POLLARD (Albert Frederick), ingiliz tarihçisi (Ryde 1869-Milford-on-Sea, Hampshire 1948). Oxford'daki Felsted okulu ve Jesus college'da okudu. 1893-1901 Arasında *Dictionary of National Biography*'nin (Millî Biyografi Lûgati) yayım müdürü yardımcılığını yaptı. Londra üniversitesinde ingiliz tarihi profesörü (1903-1931), Tarih Araştırmaları enstitüsünün kurucusu ve başkanı (1920-1939) oldu. 1913-1936 Arasında sıra ile Glasgow, Oxford, Columbia, Cornell ve Londra üniversitelerinde ders verdi. En önemli eserleri, ingiliz tarihindeki Tudor döneminin ilk zamanlarını konu alan eserleridir: *England Under Protector Somerset* (Kral Naibi Somerset Zamanında İngiltere) [1900]; *Henry VIII* (1902); *Tudor Tracts* (Tudor Broşürleri) [1903]; *A Life of Thomas Cranmer* (Thomas Cranmer'in Hayatı) [1904]; *The Reign of Henry VII from Contemporary Sources* (Çağdaş Kaynaklardan Henry VII Devri) [3 cilt; 1913-1914] ve *Volsey* (1929). Diğer önemli eserleri: *Factors in Modern History* (Modern Tarihin Etkenleri) [1907]; *A Short History of the Great War* (Büyük Savaşın Kısa Hikâyesi) [1920] ve *Factors in American History* (Amerikan Tarihinin Etkenleri) [1925]. Pollard ayrıca *National Dictionary of Biography* (1885-1901) için 426 biyografi yazdı. (M)

POLLAROLO (Carlo Francesco), italyan bestecisi (Brescia 1653-Venedik 1722). Legrenzi'nin öğrencisiydi. Şarkıcı olarak Venedik'te San Marco kapellasına girdi. 1690'da, aynı kilisede orgcu, sonra ikinci kapella yöneticisi oldu. Yetmiş opera, iki oratoryo, bir pastoral ve değişik dinî parçalar besteledi. — Oğlu ANTONİO (Venedik 1680'e doğr. - ay.y. 1746). San Marco'nun kapella yardımcısı, sonra kapela yöneticisi oldu. Tiyatro ve kilise için eserler besteledi. (L)

POLLENİA i. Yer solucanında asalak yaşayan sinek. (L)

POLLENSA, Mallorca adasında (Balear takımadaları) şehir; 8 600 nüf. Önemli köy pazarı. Turizm merkezi. Eskiçağda, *Pollentia*. (L)

POLLEX i. (lat. k.). Kuş piresi. (L)

POLLİCİPES çoğl. i. Cirripedia takımından kabuklu hayvan. (Bunların, içinde yumurtalıkların yer aldığı ayak kısmı yenir.) [L]

POLLOCK (Jackson), amerikalı ressam (Cody, Wyoming 1912-Long İsland 1955). A.B.D.'de modern resmin en büyük ustalarından biri olan Pollock, başlangıçta alman anlatımcılığından, mexico duvar resminden ve hint folklorundan etkilendi, bu kaynakları gergin, son derece kişisel bir üslûpta kaynaştırdı. Sonra soyut resme yönelerek bütünüyle hür bir ifade tarzına ulaştı; böylece tuvalin üstüne boya damlatmaya dayanan *dripping* tekniği doğdu. Pollock'un temsilcisi olduğu akıma verilen *action-painting* (hareket resmi) adı, sanatçının kendini ancak yaratıcı eylemde bulabileceğini, bu eylemin mutlak bir değer taşıdığını göstermek içindir. Ressamın 1946'dan son dönemine kadar verdiği eserlerde çizgi, renk ve biçimlerin çılgınca dönmesi şeklinde beliren bir gerilimin günden güne arttığı görülür. (M)

POLLOCK (sir Frederick), ingiliz hukukçusu (Londra 1845-ay.y. 1937). Londra'da, sonra Oxford'da hukuk profesörlüğü yaptı. Eserleri: *Principles of Contract* (Sözleşme İlkeleri) [1876]; *Spinoza, his Life and Philosophy* (Spinoza, Hayatı ve Felsefesi) [1880]; *History of English Law* (İngiliz Hukuk Tarihi) [1895, F. W. Maitland ile birlikte) v.b. *Law Quarterly Review* ve *Law Reports* dergilerini yönetti. (L)

POLLOPAS i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Temel maddesi üreformaldehit reçinesi olan döküm maddesi. (L)

POLL-TAX [pol-teks] i. (ing. k.). Kişi başına ödenen verginin ingilizce adı. (Bu vergi ilk olarak 1377'de kondu. Ama en ünlüsü, Emekçiler ayaklanmasına yol açan 1380 tarihli poll-tax'tir. 1513'te, sonra 1641'de yeniden kondu ve XVII. yy.ın sonunda da gitgide daha sık konmağa başlandı.) [L]

polo oyuncuları

Polonia Restituta nişanı

polo oynayan iran prensleri, resimli bir elyazmasından minyatür (1472)

Foto. Encyclopedia Britannica ; LAROUSSE

POLLUKS, İkizler* takımyıldızının β yıldızına veya β Geminorum yıldızına verilen ad. Gökyüzünün en parlak yıldızlarının on beşincisidir. Kadiri 1,2. Tayf örneği K 0. Uzaklığı 32 ışık yılı. (L)

POLLUX. Bk. POLYDEUKES.

POLO i. (tibetçe *pulu,* top'tan ing. k.). Spor. Topu, ucu tokmak biçimi uzun bir sopa ile vurarak rakip kaleye sokmağa dayanan ve ata binerek yapılan spor. *Eşanl.* ÇEVGÂN veya ÇEVGEN.

— Kıyf. Uzun kollu, devrik yakalı spor gömleği.

— ANSİKL. Spor. *Polo,* 275 m uzunluğunda, 140 m genişliğinde çimen bir sahada, at üzerinde, genel olarak dörder kişilik iki takım arasında oynanır. Her oyuncunun elinde 1,30 m uzunluğunda bir özel sopa bulunur. Hakem, çim sahada karşılıklı yerlerini alan iki takımın arasına tahta bir top (8,5 sm çapında, 121 ile 135 gr ağırlığında) atar. Takımlardan biri, 7,5 m genişliğindeki rakip kaleye topu sokmayı başarırsa, bir sayı veya bir gol kazanır. Oyun her biri en fazla sekiz dakika süren, sekiz devre olarak oynanır. Oyuncuların atlarını değiştirebilmeleri için devre sonlarında üçer dakikalık ara verilir. Polo oynamak için, özellikle bu spor dalında yetiştirilmiş kısa boylu midilli atları kullanılır. (Asya asıllı bir oyun olan polo çok eski zamanlarda İran'da, Hindistan sınırı boyunda oynanırdı.) 1871'de Hindistan'dan dönen ingiliz askerleri tarafından İngiltere'ye getirildi. Polonun kuralları Hurlingham-Club tarafından konmuştur. İngiliz Milletler topluluğunda ve Arjantin'de çok yaygındır. (L)

POLO (Marco). Bk. MARCO POLO.

POLO (Niccolo ve Matteo), venedikli gezgin ve tacir kardeşler (XIII.-XIV. yy.). Kırım'dan Aşağı Volga'ya gitmek için yola çıktılar (1261) ve Altınordu devletinde ticaretle uğraştılar. Sonra Buhara'ya geçerek üç yıl kaldılar. İran diplomatik heyetine katılarak Pekin yakınındaki moğol Şangtu sarayına kadar sokuldular (Polo kardeşler Çin'e giren ilk Avrupalılardan sayılır); 1269'da yurtlarına döndüler; kısa süre sonra Niccolo'nun oğlu Marco Polo ile Doğu yolculuğuna çıktılar. İtalya'ya döndükten (1295) sonra XIV. yy.ın ilk yıllarında kısa aralıklarla öldüler. (M)

POLOCHRUM i. Xylocopa'larda asalak yaşayan böcek. (İlmî adı *Polochrum repandum.* Zarkanatlıların *sapygidae* familyasından.) [L]

POLOG, Vardar'ın yukarı vâdisi (Yugoslav Makedonyası); Şar Planina ile Sava Gora ırmakları arasında uzanan tektonik havzada. Halkı makedonyalı ve arnavuttur. Taraçalar üzerinde büyük köyleri vardır. Yazın sürülerini otlatmak için yaylaya çıkarlar. Tahıl tarımı. (L)

POLONCEAU, fransız mühendis ailesi. ANTOINE REMY (Reims 1778 - Roche, Doubs 1847), karayollarında mühendisti; Simplon (1801), Lautaret (1808) yollarını yaptı. 1811'de Echelles yaya yolunu düzeltti ve Mont-Cenis yolunu bitirdi. Bu çalışmalarda büyük çapta silindir kompresörler kullandı. Daha sonra yurt içi suyollarıyle ilgilendi. —Oğlu BARTHÉLEMY CAMILLE (Chambéry 1813 - Viry-Châtillon 1859), Paris-Versailles demiryolunu inşa etti. Alsace demiryollarını, 1848'den sonra da Orléans demiryolunu işletti. (L)

POLONEZ sıf. (fr. *polonaise*). Müz. Bugünkü biçimiyle üç zamanlı, ritmi 1 sekizlik, 2 onaltılık ve 4 sekizlik'ten meydana gelen, cümle sonları 4 onaltılık ve bir uzunla bağlanan dans. (Fakat bu şartların eksiksiz olarak yerine getirilmesi çok zordur, çünkü aslında polonez'in yerleşmiş kuralları olmadığı gibi, kökü ve tarihi de daha aydınlatılmış değildir. Bu saray dansının Almanya'ya XVIII. yy.da yerleştiği sanılır. Couperin, Händel, Bach, Guillemain, W. Fr. Bach, Telemann, Schobert'in eserlerinde, Beethoven'in üçlü konçertosundaki *rondo alla polacca*'da, Schubert'in dört el için piyano polonezlerinde, Lipinski'nin keman ve orkestra polonezlerinde, bu dansın ne gibi değişikliklere uğradığını görmek mümkündür; bütün bu eserler, J. Kozlowski ve kont Oginski'nin polonezleriyle birlikte, Chopin'in ve Liszt'in şaheserlerini hazırlayan aşamalardır.) [L]

POLONEZKÖY, Marmara bölgesinde (İstanbul ili, Beykoz ilçesi, merkez bucağı) köy; 194 nüf. (1965). XVII. yy.da Rusya'nın saldırısına uğrayan Polonya'dan gelen göçmenlerin kurdukları bir köydür. Yakın zamanlarda turistik bir merkez oldu. Köyde, dağınık bir şekilde bulunan evlerin hemen hepsi misafir ağırlayacak duruma getirildi. Polonezköy'e eskiden Paşabahçe'den at arabalarıyle gelinirdi. Bugün Beykoz'dan 14 km'lik bir karayolu her mevsimde ulaşımı sağlar. Köye genellikle yaz mevsiminde gelinir. Meyve ağaçlarıyle süslü olan Polonezköy, avcıların da uğrağıdır. (M)

Polonia Restituta, devlete ve millete yapılan hizmetleri mükâfatlandırmak için 1921'de çıkarılan polonya nişanı. Beş derecelidir. Şeridi beyaz yollu gelincik kırmızısıdır. (L)

POLONNARUVA, Seylan'da şehir, Anuradhapura'nın 80 km kadar güneydoğusunda; 2 300 nüf.

— Tar. Şehir, 781-1290 arası Seylan'ın siyasî ve dinî merkezi olarak Anaradhapura'nın yerini aldı. Özellikle kral Parakamabahu I (1153-1186) zamanındaki en parlak döneminden, Topaveva gölü kenarında Seylan cengeli içinde ilgi çekici yıkıntılar kalmıştır; oturmuş arslanlarla süslü bir duvarla çevrili daire biçimi tapınak, büyük bir yatmış buddha heykeli, tepelerinde lotus yapraklı ve freskli başlıklar olan burma sütunlar dizisi. (L)

POLONSKİY (Yakov Petroviç), rus şairi (Ryazan 1819-Petersburg 1898). Edebiyat hayatına 1844'te yazdığı bir şiir kitabıyle atıldı: *Gammıy* (Müzik Gamları). Polonskiy, Rusya'da «sanat için sanat» anlayışıyle yazan sanatçıların en önde gelen temsilcilerindendir. Başlıca eserleri: *Stihotvoreniya* (Şiirler) [1846]; *Kuzneçik Muzıykant* (Müzikçi Cırcır Böceği) [1859]; «*Ekin Demetleri*» (şiirler ve nesirlerden meydana gelir, 1871); «*Günün Gerileyişinde*» (1881). [L]

POLONYA, polca **Polska,** Orta Avrupa'da devlet; batıda Demokratik Alman cumhuriyeti; doğuda S.S.C.B., güneyde Çekoslovakya arasında; 311 730 km²; 31 161 000 nüf. Başkenti, *Varşova.* Başlıca şehirleri: *Lodz, Krakow, Wroclaw, Poznan, Gdansk, Szczecin.*

Polonya'nın kara sınırları 3 566 km boyunca uzanır; Baltık denizi kenarında uzanan kıyıları 497 m uzunluğundadır. Bugünkü Polonya'nın doğu sınırı hemen hemen, Birinci Dünya savaşından sonra Polonya halkı ile, Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna halklarının yaşadığı bölgeleri ayırmak için çizilen eski Curzon çizgisini takip eder. Güneyde ve batıda Polonya, Çekoslovakya'dan ayrıldığı Bohemya kütlesinin doğu kenarıyle ve Demokratik Alman cumhuriyeti sınırını çizen Lausitz Nysası (alm. Neisse) ve Odra (alm. Oder) ile sınırlıdır.

COĞRAFYA

Bölgesel coğrafya

Dağlık bir kütle görünüşünde olan Polonya, kara iklimi hüküm süren bir ovalar ülkesidir. Varşova'da sıcaklıklar üç ay 0°C'ın altındadır; yılda 70-100 gün don olur. Kış boyunca kar uzun süre kalkmaz ve ülkenin büyük kısmındaki ırmak ve göller buz tutar. Uzun ve sert kışa karşılık dört ay süren (15 mayıstan eylül başına kadar) yaz mevsiminde, sıcaklık ortalaması 15°C'tır. Bununla birlikte yıllık sıcaklık farkları 23°C'ı geçmez. Büyük tabiî bölgeleri, ülkenin her yerinde hemen hemen aynı olan iklimden çok, tekdüze olmasına rağmen yüzey şekilleri ve toprakların cinsi birbirinden ayırır: güney bölgeleri, Merkez veya Büyük Polonya, kuzey (Pomorze ve Mazurya).

● *Güney Polonya.* Güney Polonya en farklı bölgedir: güneydoğuda Batı Karpatlar'ın kenarı ve güneybatıda Bohemya kütlesinin kenarı ayırt edilir. *Polonya Karpatları* ve önülkeleri Dniester'in kaynaklarıyle Moravya kapısı arasında 400 km boyunca uzanır. Sınırı Yukarı Tatralar'ın (1 499 m) doruğu takip eder. Önde, Tatralar ile Yukarı Vistül (Wisla) havzası arasında Beskidler'in kumtaşlı dorukları (1 500-1 725 m) uzanır. Karpat dağlarının kuzeyinde Yukarı Vistül «koridoru», Vistül ile San'ın kavşak bölgesinde geniş bir havza şeklini alır. Daha ötedeki yaylalar ve tepeler bölgesi, Batı Avrupa hersinyen kütleleri ve havzalarının uzantısıdır. Yüzey şekillerinde pek çelişme yoktur: yükseltiler, *Gory Swietokrzzyskie* (veya *Lysogory*) kütlesi ile Vistül veya Odra vâdileri arasında 611 m'den 150 m'ye düşer. Ama jeoloji katlarının farklılaşmasının yanı sıra, maden kaynakları çok çeşitlidir. *Küçük Polonya* yaylalarında demir filizi (Kielce), kurşun ve çinko vardır. Birinci zamandan kalma *Yukarı Silezya* tümseği Avrupa'nın en büyük kömür havzalarından birini (Ruhr'a eşit büyüklükte) kapsar. Polonya'nın güneybatısı Orta ve Aşağı Silezya ile Bohemya «dörtgeni»nin doğu kenarına (*Südetler,* 1 500 m; *Karkonosze,* 1 603 m) karışır. Billûrlu kütlelerde çeşitli maden filizi yatakları vardır; Walbrzych bölgesi önemli bir kömür havzasını kapsar. Ovanın verimlilik derecesi yer yer değişir: yüksek verimli en iyi topraklar Aşağı Silezya topraklarıdır.

● *Orta Polonya.* Polonya'nın ortasında denizden *Pomorze* (*Pomeranya*) ve *Mazurya* yükseklikleri dizisiyle ayrılan ovalar yer alır. Odra yönünde Warta ve kolları tarafından akaçlananlar, *Kujawy*'leri ve *Yukarı Polonya*'yı meydana getirir. Vistül'ün orta havzası Mazovya'ya (Mazowzse) tekabül eder. Bütün, kumlu ve toprakları asitli şeritlerle batı-doğu yönünde uzanan uzun çöküntüler anlaşmasından meydana gelir; Dördüncü zamandan kalma buzul öncesi olukları olan bu çöküntüler (*Pradoliny,* alm. *Vrstrom täler*) sonradan kuzeye sapan çeşitli akarsular tarafından akaçlanır: en güneydeki çöküntüyü Bug, Vistül, Warta, Odra ve Obra aşar; en kuzeydekinden ise Vistül'ün orta çığırı, Noteç ve Aşağı Warta geçer. Bu mecralar ağır topraklardan oluşan, akaçlanması güç, çoğunlukla bataklıklar, turba yatakları ve ormanlarla örtülü bölgelerdir.

Tarım bakımından güney ovalarından daha az verimli olmasına rağmen Orta Polonya gene de bir tahıl tarımı (özellikle çavdar) ve hayvancılık bölgesidir.

● *Kuzey Polonya.* Kuzey Polonya sert iklimli bir bölgedir; buzultaş birikintilerinden oluşan ve yüzey şekilleri çok karmaşık iki tepeler dizisini içine alır; özellikle Aşağı Vistül'ün doğusunda birçok göl uzanır. Odra ve Vistül arasında bu tepeler *Pomorze*'yi oluşturur, Vistül ve S.S.C.B. sınırı arasında ise *Mazurya* adını taşır. Odra ve Vistül'ün aşağı vâdileri bu tepeler bölgesini kesen yapısal çöküntüleri kapsar; çöküntülerin herbiri bir koyla sona erer: bir yanda *Szczecin* ve *Pomeranya koyları;* öte yanda *Gdansk koyu.* Bu koylar liman yerleridir. Barınağı olmayan Pomeranya kıyısında yalnız balıkçılık yapılır.

Beşerî coğrafya

Bugünkü toprak sınırları içinde Polonya'da hemen hiç azınlık yoktur. Doğu sınırı, 1919'da Polonya'ya katılan Litvanyalıları, Beyaz Rusları ve Ukraynalıları S.S.C.B.'de bıraktı. S.S.C.B.'ye geri verilen bölgelerdeki polonyalı azınlıklar, Polonya'ya göçtü. Batı topraklarındaki Almanlar Almanya'ya gönderildi. Cieszyn (Teschen) şehri ve idare bölümü Çekoslovakya ile paylaşılmıştır. Polonya iki dünya savaşı arasında ekonomisine oranla çok kalabalık ülkeydi; bugün elindeki işçiler, ekonominin modernleştirilmesinin yüklediği görevleri yerine getirmesine güçlükle yeter. Ülke savaştan çok büyük zarar görmüştür. Savaşta 123 000 asker ve 521 000 kişi öldü. Çoğu eski Polonya'nın yahudi halkını meydana getiren 5 384 000 kişi toplama kamplarında can verdi. Ayrıca geniş bir sanayileşme çabası kapsayan yeni dinamik ekonomi, büyük işçi kütlelerine ihtiyaç gösterdi. 1938'de 1 milyon kişiden az olmasına karşılık sanayi bugün 5 milyon işçi istihdam eder. Okul süresi uzatılmıştır. Bu yüzden Polonya daha önceki dönemde göçmek zorunda kalan halklarını geri çağırmaktadır; bugün özellikle Fransa'da birkaç yüz bin polonyalı yaşar. Doğum oranının yüksekliği sayesinde hızla çoğalan nüfus, bölgelere eşit bir şe-

kilde dağılmaz. Yukarı Silezya'da, Varşova bölgesinde ve Wroclaw bölgesinde gelişen ağır sanayi, en yoğun nüfuslu bölgelerden gelen kır halkını çeker. En kalabalık bölgelerde kurulan yeni sanayi tesisleri (özellikle hafif sanayi), mahallî işçi fazlasını istihdam eder. Ama hâlâ çok kalabalık olan güney bölgeleriyle, orta ve kuzeydeki işçi bulmanın çok zor olduğu bazı bölgeler çelişir. Batı illerinde alman halkın yerine polonyalıların yerleştirilmesi çok çabuk gerçekleştirildi: iki yıldan kısa süre içinde bu bölgeler ekonominin ihtiyacına uygun bir halka kavuştu.

Nüfusu 50 000'den fazla olan şehirler	
Bialystok	136 400
Bielsko-Biala	82 000
Bydgoszcz	252 700
Bytom	191 700
Chorzow	153 500
Krakow	518 200
Czestochowa	174 100
Dabrowa Gornicza	60 300
Elblag	84 300
Gdansk	316 700
Gdynia	162 900
Gliwice	163 500
Gorzow Wielkopolski	66 400
Grudziadz	70 700
Inowroclaw	50 500
Jaworzno	59 100
Jelenia Gora	53 600
Kalisz	75 200
Katowice	285 200
Kielce	100 600
Koszalin	51 700
Legnica	71 400
Lodz	743 700
Lublin	201 000
Olsztyn	74 000
Opole	70 700
Pabianice	58 700
Piotrkow Trybunalski	56 200
Plock	52 600
Poznan	437 200
Radom	142 100
Ruda Slaska	140 200
Rzeszow	68 500
Siemianowice Slaskie	65 800
Slupsk	58 500
Sosnowiec	138 500
Swietochlowice	58 500
Szczecin	307 700
Tarnow	76 500
Tomaszow Mazowiecki	51 600
Torun	112 700
Tychy	62 400
Varşova	1 251 200
Walbrzych	124 300
Wloclawek	67 900
Wroclaw	472 600
Zabrze	200 000
Zielona Gora	61 400

İktisadî coğrafya

● *Enerji kaynakları ve ilk maddeler.* Polonya maden kaynakları bakımından zengindir: maden kömürü bakımından Avrupa'da İngiltere'den sonra Almanya ile eşit seviyede üçüncüdür. Önemi eşit olmayan iki havza işletilmektedir: yıllık üretimi 95 milyon ton olan Yukarı Silezya havzası; yılda 5 milyon ton üreten Walbrzych havzası (Aşağı Silezya). Linyit yatakları önemlidir (Aşağı Silezya'da, Turoszow'da). Ülkenin güneydoğusunda, Rzeszow bölgesinde küçük bir petrol yatağı işletilir. Küçük Polonya ovasındaki tortul demir filizi yatakları (300 milyon ton) Kielce ve Czestochowa'da işletilir. Silezya'da Karbon çağı topraklarının yüzeyindeki triyas tabakası çinko, kurşun, gümüş filizleri ve piritleri kapsar. Gory Swietokrzyskie kütlesi çevresinde ve Aşağı Silezya'da küçük bakır yatakları dağınıktır.

Polonya tuz bakımından da zengindir. Büyük Polonya'da birçok yerde ve güneyde Krakow yakınında çok eski Wieliczka madenleri işletilir. Ayrıca Tarnobrzeg'de kükürt çıkarılır.

● *Sanayi.* Yılda 10 milyonlarca ton kömür ihraç edebilen ve bu sayede ekonomisinin gelişmesi için gerekli ürünleri veya üretim araçlarını satın alabilen Polonya, on yıldan kısa süre içinde modern bir sanayi ekonomisi kurmayı başardı. Sanayide ve inşaatta istihdam edilen işçilerin oranı yüzde 53,5'tir. 7 Milyon tona yakın çelik üretimi; her çeşit sanayi âleti (bu arada hassas makineler, kamyon ve otomobiller, demiryolu malzemesi, tarım makineleri v.b.) üreten çok çeşitli metalürjinin temelidir. Yeni sanayi tesisleri kurulması, savaş sırasında yıkılan şehir ve yapıların yeniden inşa edilmesi, inşaat sanayiinin gelişmesine yol açtı. Kimya sanayii de çok çeşitli dallarda gelişti: karbon ve klor kimyası; ısıya karşı tepki gösteren maddeler; sunî elyaf ve plastik maddeler yapımı; boya maddeleri ve lake üretimi. Hafif sanayi, dokumacılık (600 milyon m pamuklu kumaş, 100 milyon m ipekli kumaş; naylon; sunî ipek), çok ihracat yapan kereste ve kâğıt sanayii ve birçok besin sanayii tesisiyle temsil edilir. Eski sanayi merkezleri Yukarı Silezya, Varşova, Wroclaw, Gdansk, Szczecin ve Poznan (metalürji sanayii) ile Lodz (pamuk işlenmesi) idi. Ama bugün sanayi faaliyeti günden güne yayılmaktadır: Krakow, banliyösü Nowa Huta ile yeni bir ağır metalürji merkezi haline gelmektedir; Lublin'de otomobil imal edilir; sanayi Bialystok gibi eski küçük kır şehirlerine taşmaktadır. Bu yüzden büyük bir elektriklendirme çabasına girişilmiştir.

Valbrzyck dağlarından bir görünüş

● *Tarım.* Bir sanayi ülkesi haline gelmekle birlikte Polonya hâlâ büyük bir tarım maddeleri üreticisidir. İklimin sertliği ve orta ile kuzey bölge topraklarının yoksulluğu, özen isteyen tarımların yapılmasına imkân vermez.

Polonya tarımı bir nicelik tarımıdır: 70 milyon kental çavdar; 23 milyon kental buğday; 24 milyon kental yulaf; 378 milyon kental patates; 102 milyon kental şeker pancarı, keten, kenevir ve kolza. Hayvancılığa İkinci Dünya savaşından sonra yeniden girişildi: 10 milyon baş kadar sığır, 2 milyon davar, 3 milyon at, 9 700 000 domuz v.b. Kurtuluştan hemen sonra yapılan toprak reformu feodal tipte büyük mülkleri ortadan kaldırdı: işlenebilir topraklarda kişi başına mülkiyet sınırı 50 hektardır; en az yarısı otlak ve orman olan topraklarda ise 100 hektardır. 1955'te ülkede 9 076 üretim kooperatifi, 66 300 çiftlik veya devlet tarım işletmesi vardı. Ama 1960'ta 1 668 tarım üretim kooperatifi ve 5 734 devlet çiftliği kaldı. Bugün 19 641 000 hektar toprak (toplamın yüzde 63'ü), özel mülk sahiplerince işlenir; kişisel işletme sahiplerinin kurduğu 23 135 tarım çevresinin hedefi, tarım üretimini artırmak ve iyileştirmektir. Ayrıca 500'den çok makine ve traktör merkezi, işletmecilere malzeme kiralar ve bakımını yapar.

● *Şehirler.* Sanayileşmenin hızla gelişmesi ve bunun sonucu olarak işçilerin yoğunlaşması, toplam nüfusa oranla şehir nüfusunu artırdı. Başlıca sanayi merkezleri olan büyük şehirler büyük önem kazandı. Ağır sanayi bölgesi Yukarı Silezya, istatistik büyüklüğüne ulaşamamakla birlikte Rheinland'a oranlanabilecek gerçek bir şehir nebulasıdır. On iki kadar merkez, başlıca şehirleri Katowice, Chorzov, Zabrze, Gliwice ve Bytom olan devamlı bir yerleşme merkezi meydana getirir. Krakow, yeni banliyösü Nowa Huta ile birlikte yarım milyona yaklaşır: bu sayıyı Lodz'daki büyük dokuma merkezleri aşar. Batıda büyük Wroclaw ve Poznan şehirlerinin nüfusları 400 000 kişiden çoktur, iki büyük liman Gdansk ve Szczecin'in nüfusları 250 000'in üstündedir. Ayrıca başkent Varşova'da ilgi çekici bir yeniden inşa denemesi yapılmıştır.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Polonya'nın hayat seviyesi, 1950'den beri yükselmesine rağmen, hâlâ düşüktür: A.B.D.'dekinden beş kat, Fransa veya Batı Almanya'nınkinden yaklaşık olarak yarı yarıya az. Bunun sebebi Polonya'nın savaştan önce azgelişmiş ve çok sanayileşmemiş bir ülke olmasıdır. Öte yandan ülke, İkinci Dünya savaşının kökünden sarstığı ekonomisini (ülkenin yüzde 38'inin yıkılması) yeniden kalkındırmak için dev çabalara gi-

Mazovya'dan bir görünüş

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

Wawel krallık şatosu
Krakow
iç avlu, doğu köşesi

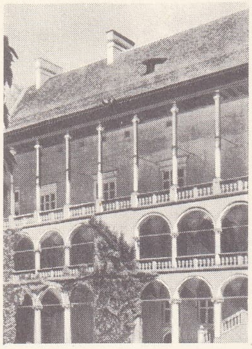

Varşova
kral Zygmunt sütunu

Poznan
Rönesans
Belediye binası

rişmişti. Üstelik toprak değişiklikleri ve yeni kazanılan batı illerindeki halkın kitle halinde nakli, iktisadî durumu bir süre için karıştırdı. Böylesine güç bir durumu düzeltmek, iktisadî hayatı yeniden canlandırmak için Polonya üç yıllık (1947-1949) bir plan hazırladı. Eldeki gelir kaynaklarının büyük kısmı ekonominin ulaşım, mesken ve madenler gibi hayatî kesimlerinin kalkınmasına harcandı: imalât sanayiinde önce, nispeten önemsiz yatırımlarla çabuk sonuç alınabilecek en az zarar görmüş tesisler onarıldı. Savaşı takip eden ilk yıllarda millî gelir kaynakları dış yardımlarla tamamlandı: yalnız 1946 yılında, UNRRA*'-nın yardımı millî gelirin yaklaşık olarak yüzde 11'ini temsil ediyordu. Aynı şekilde, S.S.C.B.'nin Polonya'ya verdiği kredilerin 100 milyon dolarlık kısmı, öncelikle ithali gereken ürünlerin satın alınmasında kullanıldı. Bu kalkınma döneminin sonunda, planın başlıca hedeflerine ulaşıldı: tarım üretimi savaştan önce ulaştığı miktarın yaklaşık olarak yüzde 80'ini buldu ve kişi başına üretim 1939 öncesinin hemen hemen eşiti oldu. Fakat millî ekonomi hâlâ dengesizdi; bu dengesizlik yeni bir sanayi üretimi yeteneğinin hızla kurulmasını hedef alan altı yıllık (1950-1955) planla da düzenlenemedi. Planın hedefine çok geçmeden ulaşıldı; fakat, makine sanayiinde, metalürjide ve kimya sanayiinde çok büyük gelişmelere karşılık inşaat malzemesi, yakıt ve enerji yönünden beslenmenin yetersizliği, ekonominin geri kalan kesimlerini sürekli olarak frenledi; ayrıca, tarım üretimi plan döneminin sonunda, 1949-1950 yılları ortalamasını pek az geçebildi. Ağır sanayiye öncelik tanınması, gerçek hayat seviyesinde alçalmağa yol açtı ve bu alçalma sanayi işçilerini durumlarını düzeltmek için kaçak iş yapmağa yönelterek üretimi önemli ölçüde baltaladı. Tarım verimi de, hükûmetin zora başvurarak uyguladığı tarımsal kolektifleşme siyaseti yüzünden zayıflamaktaydı. Halktan istenen fedakârlıklar çok ağırdı; hedeflere ulaşabilmek için hayat seviyesi ihmal edilmişti. Bu yüzden 1956-1960 dönemi için öngörülen yeni beş yıllık planın, halkın tepkilerini göz önünde tutmak amacıyle çok kısa zamanda yeniden gözden geçirilmesi gerekti. Tarım alanında, köylerdeki mecburî kolektifleştirme siyasetinden vaz geçildi; bununla birlikte, bütün modernleştirme çabalarına (sunî gübre kullanılması, makineleşme, elektriklendirme) rağmen tarım polonya ekonomisinin zayıf noktası olarak kaldı. İktisadî faaliyetin öteki kesimlerinde 1956-1960 beş yıllık planının başlıca özelliği mesken yapımına ve sosyal hizmetlere ayrılan yatırımların artırılmasıdır. Plan aynı zamanda sanayideki dengesizliği düzeltme kaygısını da yansıtır ve dar boğazların (kömür madenleri; elektrik ve inşaat malzemesi) açılmasına önem verilmiştir. Plan döneminin sonunda, sanayi ve tarım üretimindeki gelişme millî hasılanın yüzde 40 oranında artmasını sağladı. Bununla birlikte, alınan tedbirlerin sanayi üretimini toplu olarak artırmasına rağmen ekonomi uyumlu bir şekilde gelişmiyordu. Gerçekten de, planın tamamıyle uygulanması, hattâ ağır sanayi işletmelerinin çoğunda aşılması, ancak tüketim maddeleri alanında tespit edilmiş amaçların ihmaliyle gerçekleşebildi. Polonya ekonomisinin gelişmesini sınırlayan temel etken, enerji kesiminin yetersizliğiydi. 1956-1960 Arası sanayi üretiminin yüzde 59,6 oranında artmasına karşılık, kömür üretimi ancak yüzde 13,8 oranında gelişebilmişti; ayrıca, elektrik tesislerinin gücü, elektrik enerjisi ihtiyacını karşılamağa yetmiyordu. 1961'de Polonya ikinci beş yıllık planı uygulamağa girişti: sanayi üretimi yüzde 52 artırılacak, maden kömürü ve çelik üretimi 9,3 milyon tona yükseltilecek, makine sanayii üretimi yüzde 75 oranında, kimya sanayii de iki kat artacaktı. Tarım üretiminde ise, o günkü seviyesine oranla yüzde 22 yükselme olacaktı. Gerçek ortalama ücretin ve halk gelirinin yüzde 23 artırılması, şehirlerde bir milyon sekiz yüz bin, köylerde ise dokuz yüz elli bin mesken yapılması tasarlandı. Bu planı gerçekleştirmek için, üretimin çeşitli dallarında büyük yatırımlar öngörüldü. İktisadî gelişme, ticaret bilançosunun dengelenmesine, özellikle besin maddelerinin ve tarım ürünlerinin ihracatını artırmaya bağlandı, bu artış ise dışarıdan, özellikle S.S.C.B.'den ithal edilen mallara bağlı temel sanayilerin düzenli bir şekilde çalışabilmesi için tarımın daha geniş ölçüde geliştirilmesine dayanmaktadır.

● *Son durum.* Beş yıllık (1961-1965) planın hedeflerine ancak kısmen ulaşılabildi. Beklenen yüzde 40 oranına karşılık millî gelir ancak yüzde 33 arttı. Buna sebep, faal nüfus artışının, planda öngörülen oranı aşmasıdır (7,7 milyon yerine 8,2 milyon işçi); beklenen yüzde 40'a karşılık üretimdeki artış ancak yüzde 28'dir. Ücret yükseltilmesi planda yılda yüzde 4,6 olarak öngörülmüşken, ancak yüzde 1,6'ya ulaşabildi. İktisadî gelişme hızı da eşit olmadı: 1962 ve 1963'te üretim orta derecede, 1961 ve 1964'-te ise yüksekti; 1965 üretimi ise yeterliydi. Kalkınma sanayi kesiminin gelişmesine bağlıdır: toplanan sanayi üretimi, dallara göre değişen bir artışla beklenen yüzdeyi biraz aştı (yüzde 50 yerine yüzde 50,9). Donatım malları üretimi öngörülen hedefi yüzde 3,1 aştı; tüketim malları üretimi ise hedefin ancak yüzde 97,5'ine ulaştı. Tarım yavaş bir şekilde gelişti ve beklenen yüzde 4,4'e karşılık ancak yüzde 2,8'e ulaştı. Ticaret bilançosundaki açık, planın son yıllarında azaltıldı (hattâ 1964'te biraz kazanca geçti). 1960'ta yürürlüğe giren planın hedefleri daha mütevazidir. Öngörülen millî gelir artış oranı yılda ancak yüzde 3,7'dir. Tüketim mallarının arz ve talebi arasındaki dengesizliğin azaltılması gerekir. Sayısı günden güne artan birçok eşyanın üretim seviyesi serbest bırakıldı. İşletmelerde ücretlerin tespiti konusunda daha büyük serbestlik tanınırken verimlilik hesabı bir iyiye gidiş ölçüsü kabul edildi. Bu çeşitli tedbirler ekonominin oldukça liberalleştirildiğini ortaya koyar; bu liberalleşme daha önceki ağır sanayii geliştirme dönemine oranla hayat seviyesini daha hızlı yükseltme isteğinin sonucudur.

● *Üretim.* 1965'te tarım, yarısından çoğu sanayi kesimi tarafından sağlanan maddî üretime ancak yüzde 23 oranında (1960'ta yüzde 26) katılıyordu. 1961-1965 Planı sırasında henüz faal nüfusun yaklaşık olarak üçte birini (sanayideki gibi) istihdam eden tarımda, buğday ve şeker pancarı üretimiyle sığır ve domuz yetiştiriciliği gelişirken patates üretimi aynı kaldı, yulaf ve çavdar üretimi geriledi. Balıkçılık günden güne gelişmektedir. Besin maddeleri üretimi millî ihtiyacı karşılamağa henüz yetmez ve Polonya hâlâ yılda 1,5-2,5 Mt buğday ithal etmek zorundadır.
Sanayide imalât metalürjisi, kimya sanayii ve elektrik üretimi en çabuk gelişen dallardır. İmalât metalürjisindeki gelişme (özellikle gemi yapımı) kısmen demir-çelik tesislerinin gelişmesine bağlıdır (plan süresi içinde çelik üretimi 6,7'den 9 Mt'a çıktı).
Kimya sanayii «Dostluk» boru hattıyle beslenen Plock petrol rafinerisinin inşaatıyle desteklendi. Elektrik üretimi 29'dan 44 tW/saate çıktı. Maden sanayiinde, üretimi 104'ten 119 Mt'a yükselen Silezya kömür işletmeleri hâlâ birinci plandadır.

● *Ticaret.* Dış ticaret 1961-1965 planı süresinde yüzde 60'tan çok arttı. İhracatta sanayi ürünlerinin payı 1965'te yüzde 40'a yükseldi. Ancak bu ürünlerin hemen hemen hepsi başka sosyalist ülkelere sevk edilir ve kapitalist ülkelerle mübadelenin serbestleştirilmesi, ticaret siyasetinin başlıca amaçlarından biridir.

● *Hayat seviyesi.* Hayat seviyesi ortalaması sosyalist Avrupa'nın sınırlı çerçevesi içinde bile henüz oldukça düşüktür. Kişi başına düşen ortalama gelir 1967'de 500 dolar olarak hesaplandı. 120 Kişiye bir araba, 15 kişiye bir televizyon, 1,5 kişiye bir oda düşer. Sosyal alanda durum daha iyidir (900'den az kişiye bir doktor) ve temel sanayi ürünlerini kullanma imkânı Batı Avrupa'dakine yakındır: kişi başına 400 kg'-dan fazla çelik ve 150 kW/saat elektrik. Hayat şartlarının düzelmesi sanayi kesiminin çeşitli dallara ayrılmasına ve buna paralel olarak tarım verimliliğinin artırılmasına (sanayinin ihtiyacı olan önemli ölçüde işçiyi serbest bırakır) bağlıdır.

TARİH
Piast'lar döneminde Polonya

● *İlk Polonya devletinin toprak bütünlüğünün kurulması (V.-XII. yy.).* V. veya VI. yy. başından sonra geniş Odra havzasına ve Vistül havzasının bir kısmına batıdan gelen birkaç islav kabilesi yerleşti. Polonya milletinin meydana gelmesinde bu kabilelerin (Polanlar, Vislanlar, Pomeranyalılar v.b.) katkısı oldu. Bu topluluklar, yavaş yavaş ilk şehir çekirdekleri olan ve kısa süre sonra yanlarında zanaatçı varoşları kurulan tahkimli *castra* veya *grody*'lerin (Poznan, Kruszwica, Kalisz) etrafında toplandı-

Tatra dağlarında Hala Ornek'te bir kayıkçı konak evi

solda, Zakopane'da Tatralar; sağda, Kazimierz'de Vistül nehri

Foto. Encyclopedia Americana; Kopydlowski, Kaczkowski, Simeanko, X, Falkowski. Polonya Danışma bürosu (LAROUSSE)

lar. IX. yy.ın ortasından sonra Gniezno ve Poznan dolaylarında kurulan ilk Polonya devleti çevresinde yavaş yavaş Büyük Polonya, Küçük Polonya, Mazovya, Silezya ve Pomeranya biraraya geldiler. Piastlar hanedanının bilinen ilk atası Mieszko I (960'a doğru-992) bu devleti Polonya devleti haline getirdi: ırk birliği ekonomilerinin benzerliği, Büyük Polonya, Litvanya, Mazovya ve Podlakya ovalarının geniş bir orman kuşağıyle çevrili olması, batıda Germen imparatorluğu (963'te ilk askerî temaslar), güneyde Bohemya devletleri, doğuda Kiev (945'ten sonra), kuzeyde Veletlerin Polonya topraklarını çepeçevre kuşatmaları Polonya milliyetçiliğinin doğmasını kolaylaştırdı; Mieszko, bazı derebeyleri ve kilisenin yardımıyle (966'da Hıristiyanlığı kabul etti ve Poznan'da ilk piskoposluk kuruldu) geniş bir bölgede hâkimiyetini kurabilmek için bu milliyetçilik duygusundan yararlandı. Mieszko I'in oğlu ve vârisi Boleslaw I (992-1025) kilisenin desteğiyle Otto III'ten Polonya kilisesinin imparatorluk kilisesinden ayrılmasına imkân veren Gniezno başpiskoposluğunu ve Krakow, Wroclaw ve Kolobrzeg piskoposluklarını kurdu; öte yandan geçici olarak batıda Odra'nın ağızlarını ve Lausitz'i, güneyde Moravya'yı, Çekler ve Slovaklar ülkesini ilhak etti ve doğuda Kiev'e ulaştı. Başarıları Bautzen barışlarıyle (1018) ve ilk Polonya kralı olarak taç giymesiyle onaylandı. Ama oğlu Mieszko II (1025-1034), doğudan rus prenslerinin, kuzeyden Danimarkalıların (Pomeranya'da), güneyden Çeklerin, batıda Polonya'lıları Odra'nın doğusuna çekilmeğe zorlayan (1031-1032) imparator Franken'li Konrad II'nin hücumları karşısında top-

POLONYA
iktisadî haritası

Nowa Huta demir fabrikaları

raklarının bütünlüğünü koruyamadı; iç kargaşalıklar ve kardeşlerinin taht üstünde hak iddia etmeleri yüzünden sınırları daralan devletini ancak imparatora bağımlılık yemini ederek kurtarabildi. Başlıca olayları iç düzenin kısa süre içinde bozulması (halk ayaklanması ve Mazovya'nın ayrılma denemesi) ve Bohemya Bratislava dükünün anî istilâsı (1036) olan bir döneminden sonra Yenilikçi Kazimierz I (1040'a doğru-1058) Kilisenin ve Devletin bütünlüğünü yeniden sağladı, başkenti Krakow'a nakletti. Ama kendisini tahta çıkaran aristokrasinin günden güne artan denetimini kabul etmek ve yardımı sayesinde Silezya'yı Çeklerden, Mazovya'yı da kontrolu ele geçirmiş olan Maslaw'dan kurtaran imparator Heinrich III'ün metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı. Oğlu Atak Boleslaw II (1058-1079) bu iki vesayetten de kurtulmayı başardı: önce aristokrasinin denetiminden kurtuldu; sonra rus prenslikleri arasındaki anarşiden yararlanarak Kiev'de harekete geçti (1069) ve Çekleri Silezya üstündeki hak iddialarından vaz geçmeğe zorladı; Heinrich IV'e karşı ayaklanan Saksonların tarafını tutarak Berat kavgasından yararlandı ve papa Gregorius VII'den krallık tacını giymeyi başardı; böylece Polonya'nın imparatora hiç bir bağımlılığı kalmıyordu. Ama imparatorun yardım ettiği muhalifleri destekleyen Krakow piskoposu Stanislaw'ın (Aziz Stanislas) idamı (veya öldürülmesi) derebeylerin ayaklanmasına yol açtı; derebeyler tahta kralın kardeşi Wladyslaw (veya Ladislas) Herman'ı çıkardılar. Boleslaw kral unvanını kaybetti (1079), kaçtı ve ülke Bohemya'ya yıllık bir haraç ödemek zorunda kaldı. Polonya'nın soyluların temsilcisi voyvoda Sieciech tarafından yönetilmesini kabul etmek zorunda kalan Wladislaw I Herman'dan (1079-1102) sonra Polonya, Boleslaw III zamanında toprak bütünlüğüne yeniden kavuştu. Kardeşi Zbigniew ile bölüştüğü Polonya topraklarını kendi çıkarına birleştirmeyi başaran Boleslaw III, germen himayesinden kurtuldu ve Baltık kıyısında geniş bir bölgeyi ele geçirdi (Pomeranya'nın Vistül ve Odra ırmakları arasındaki kısmının fethi); Macarlar ve Rutenyalılar ile ittifak yaparak imparatorun 1109 da giriştiği harekâtı durdurdu; sonra feth ettiği topraklardaki halkı hıristiyanlaştırdı, fakat ülkesini dört oğlu arasında bölmekle, elde ettiği parlak sonuçları tehlikeye düşürmüş oldu.

POLONYA armast

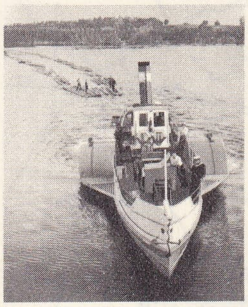

Mazurya gölünde odun nakliyatı

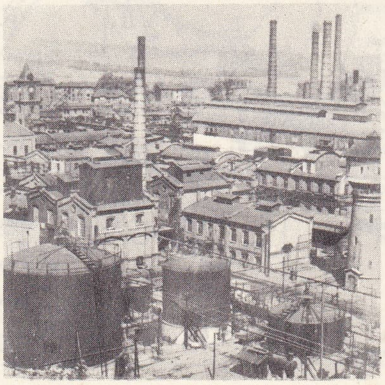

Lodz'da iplik fabrikaları

● *Millî düklükler ve Polonya'da anarşi (1139-1305).* En büyük oğlu dük Wladislaw II'nin (1139-1146) kardeşlerinin metbuu ilân edilmesi, onların siyaset alanında bağımsız davranmalarını ve ülkelerini kendi oğulları arasında bölüştürmelerini engelleyemedi; böylece 1250'den sonra her birinde bölgeciliğin ağır bastığı yirmi dört kadar düklük ortaya çıktı. Bunların hiç biri üstünlüğünü kabul ettirecek güçte olmadığından her birinin, özellikle de en büyüğün, bu yoldaki her denemesi bir iç savaş halini alıyordu; bunu fırsat bilen polonya aristokrasisi hükümdarı kendi tayin ederek monarşiyi kendi hâkimiyeti altına soktu. Meselâ Yaşlı Mieszko III'ün (1173-1177) tahttan indirilmesi ve yerine daha yumuşak başlı görünen genç kardeşi Âdil Kazimierz'in (1177-1194) geçirilmesi, Polonya'da seçime dayanan bir monarşinin kurulmasına yol açtı. İş başına getirilen kral, seçilmesinin karşılığında devletin yüksek otoritesini zedeleyen birtakım siyasî ve malî tavizlerde bulunmak zorunda kalıyordu (Leczyca meclisi, 1180). Bu anarşi döneminde Hıristiyanlığı geniş halk tabakalarına yayan (XII.-XIII. yy.) Kilise, Polonya birliğinin hanedandan daha sağlam bir temsilcisiydi. Yüksek rahip sınıfı, üyeleri büyük toprak sahibi soylu ailelerden geldiği halde, zaman zaman yetkisini köylü sınıfını ezen soylulara karşı kullanıyordu (Papalık fermanı, 1233). Bu anarşi ortamında soylular sınıfı da ikiye ayrılmıştı: prensliklerin yönetiminde görev alan ama krallık gücünün artmasına şiddetle karşı koyan *magnat'lar* (eski derebey aileleri); üyeleri prensler tarafından şövalye unvanıyle topraklara dağıtılan küçük soylular veya *szlachta*. Bu siyasî ve sosyal çözülmeden yararlanan Almanlar, Nordmark'tan başlayarak kuzeyden ve doğudan ilerlediler; Nordmark (geleceğin Brandenburg'u) 1134'te Ayı Albrecht'in payına düştü. 1138-1181 Arasında Baltık'ın Elbe ve Odra arasındaki kıyısı Ayı Albrecht ile Saksonya dükü Aslan Heinrich tarafından işgal edildi; Polonya Odra'nın batısındaki bütün toprakları, hattâ Aşağı Warta'yı kaybetti; Almanlar Aşağı Warta'da Yeni Uçilin'i (Neuemark) kurdular (1272); ayrıca Prusyalıların kuzeyden yaptığı tehlikeli baskıya tek başına karşı koyamayan Mazovya dükleri töton şövalyelerine başvurdular; ne var ki 1283'te Prusyalıları Neman'ın ötesine püskürten Tötonların püskürttükleri düşmandan daha belâlı oldukları çok geçmeden anlaşıldı. Baltık ile ilişkisi kesilen, Litvanya devletinin kurulmasıyle (XIII. yy.ın ikinci yarısı) doğudan ve kuzeydoğudan tehdit edilen, üstelik de Silezya dükü Dindar Henryk'in 1241'de Legnica'da boş yere durdurmağa çalıştığı moğol istilâsıyle harebeye dönen Polonya artık Almanlar için kolaylıkla ele geçirilebilecek bir avdı. Almanların memlekete girmeleri birçok bakımdan olumlu oldu: XII. ve XIII. yy.da Avrupa'da genel nüfus artışına paralel olarak polonyalı kolonların ormanlarda tarla açma işi hızlandı; yeni kır topluluklar kuruldu; şehirlerde ticaret gelişti ve batıyı örnek alan Polonya prensleri, özellikle Wroclaw (1242), Poznan (1253), Krakow'a (1257) tanınan Magdeburg yasasını benimseyerek şehirlere hürriyet «şartları» verdiler. Buna karşılık, almanlar ticarî faaliyeti ele geçirerek imparatorluk ve Bohemya ile çeşitli alışverişe girdiler ve servetlerine dayanarak onlar sayesinde yeni bir aristokrasinin kurulmağa başladığı şehirlere hâkim oldular. Burjuvazi özellikle Silezya'da alman dilini ve geleneklerini yaydı. İktisadî güçlerinden ve fikir üstünlüklerinden gurur duyan alman mülteciler, Polonya'ya istedikleri kralları kabul ettirdiler: önce gerçek bir Piast olan Silezya dükü Namuslu Henryk II (1288-1290); sonra Polonya kralı ilân edilen (1300) ve Piast'ların anarşi dolu kavgalarına karşı bir garanti gibi görünen Bohemya kralı (1291) Venceslav (Vaclav). Ama bir yabancının tahta çıkması, Piast ailesinden Wladislaw I Lokietek'e millî hoşnutsuzluğu istismar etme fırsatını verdi. Polonya'nın bir kısmını ayaklandıran Wladislaw I, Venceslav'ın ölümünde ülkeye hâkim olmayı başardı (1305) ve Krakow'un alman belediye reisi Albrecht'in yönettiği şehir burjuvalarının isyanını ezdikten sonra, 1320'de Polonya kralı olarak taç giydi: monarşiyle birlikte ülkenin bütünlüğü de yeniden sağlanmıştı. Bununla birlikte Wladislaw I'in devleti, çeklerin derece derece kendilerine bağladıkları Silezya'yı da, Pomeranya'yı da içine almıyordu.

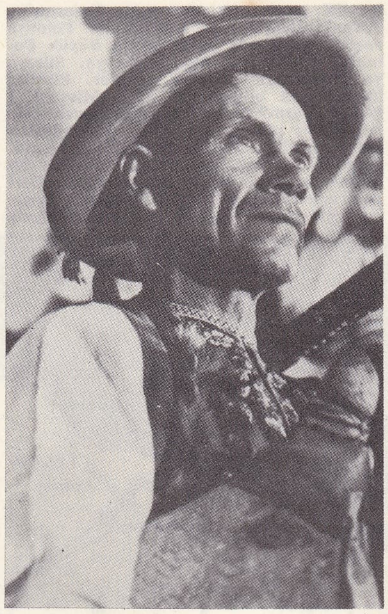

Wielkopolska'da bir gaydacı (Batı Polonya)

● *Polonya devletinin yeniden kurulması ve Piast'ların sonu (1305-1370).* İyi hesaplanmış evliliklere yararlı ittifaklar kuran Polonya kralı, Brandenburg'ların toprak genişlemesini durdurdu ve Pomeranya konusunda uzun ve boş bir çekişmeden sonra Tötonları Plowce'ta yenmeyi başardı (1331); fakat Kujawy'yi Tötonlara kaptırdı. Oğlu Büyük Kazimierz III (1333-1370), onun eserini tamamladı. Bohemya'nın Polonya tahtındaki hak iddialarını bertaraf ettikten sonra Pomeranya'yı belli bir süre için Tötonlara bırakarak (1343) onları yatıştırdı; Anjou'lu Luigi'yi vâris tanıyarak (1339), buna karşılık da Kızıl Rutenya'nın kesinlikle kendisine bırakılmasını sağlayarak macar tehlikesini ortadan kaldırdı. Böylece batı dışında her yerde Polonya toprak bütünlüğüne yeniden kavuştu: Kazimierz III, gelenekleri kanun halinde toplayarak yasama ve adalet birliği ilkesini gerçekleştirdi (Wislica yasası, 1347); köylülerin yükümlerini azalttı; kolonlar için yeni köyler kurdu; ticarî gelişmeyi destekledi (ambar, yol ve şehirler çevresinde müstahkem surlar inşası; yabancı ülkelerden kovulan yahudilere imtiyazlar tanınması); Polonya'nın Almanya ve Bohemya'ya karşı fikrî muhtariyetini sağlayan Krakow üniversitesini kurdu. Mazovya dükünü metbuluğunu kabul ettirdi, küçük soyluların muhalefetini kırdı.

Varşova'da kale meydanı; orta planda, kral Zygmunt III Vasa sütunu

Foto. Encyclopedia Americana; Nowa Prasa, C.A.F., Rozenblum (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

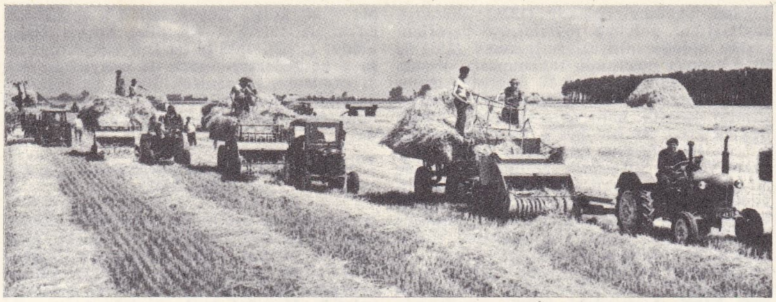

Poznan eyaletinde Ptaszkowo'da hasat

● *Piast'lardan Jagellon'lara: Geçiş dönemi (1370-1384-1386).* Piast'lar sülâlesi Kazimierz III ile sona erdi: çünkü Kazimierz tahtını uzak akrabalarından biri yerine, yeğeni Anjou sülâlesinden Macaristan kralı Lajos'a (1370-1382) bırakmayı tercih etmişti; Lajos'a, kalkınmış ama hiç deniz kıyısı olmayan ve dışta hep töton tarikatıyle gücü gittikçe artan Litvanya'nın tehdidi altında yaşayan, içte ise hep büyük soyluların bağımsızlığının tehdit ettiği bir Polonya'yı miras bıraktı. Vârisini tayin etmek için büyük soyluların fikrini almak zorunda kalması, Polonya kurumlarının seçimle iş başına gelecek bir monarşi kurulmasına doğru geliştiğini ortaya koydu. Bu olay polonya tarihinde kesin bir dönemeçti; çünkü soylularla yapılan pazarlık sonucunda (soylulara ağır gelen bütün vergilerin kaldırılması: Koszyce imtiyazı, 1374) tahta yabancı bir sülâle çıkıyordu ve Macaristanlı Lajos'un saltanatı aslında Jagellon'lar devrine doğru bir geçiş dönemiydi.

Jagellon'lar Polonyası (1386-1572)

● *Doğu Avrupa'da Polonya'nın gücünün artması (1386-1505).* Yabancı bir prens olan ve hemen hep yurt dışında yaşayan Lajos'un ölümü, Polonya'da iç savaşı başlattı: Macaristan ile birlik bozuldu, laik ve dinî büyük soylular devletin önemli mevkilerini paylaştılar. Bu durumun yarattığı huzursuzluğu gidermek için Polonya'lılar tekrar monarşiyi kurdular: Lajos I'in kızı Hedwige, Polonya kraliçesi oldu (1384-1399) ve Litvanya büyük dükü Jagellon ile evlenmeğe zorlandı; Wladislaw adıyle vaftiz olan ve şahsî topraklarını krallığa katmağa söz veren Jagellon ortak Polonya kralı seçildi (1386-1434). Bu seçimle Polonya aristokrasisi ülkeye anarşiye son verebilecek bir sülâle kazandırıyor, doğu ile yakınlık kuruyor ve ülkeyi töton şövalyelerinin tehlikeli baskısından kurtarıyordu; gerçekten Polonya-Litvanya koalisyonu birlikleri, Tötonları Grunwald'de ezdi (15 temmuz 1410).

Wladislaw II Jagellon Moldavya (1387), Eflak (1389) ve Besarabya (1396) hükümdarlarının kendisine saygı yemini etmesini de sağladığından Polonya artık Baltık denizinden Karadeniz'e kadar uzanan ve bazı çatışmalara, özellikle Litvanya büyük dükü Witold'un sebep olduğu çatışmalara rağmen, iki ülkenin soyluları arasında imzalanan Horodlo birliğiyle bütünlüğü sağlanmış görünen bir devlet haline geldi: daha eski medeniyeti, toprak bütünlüğünün daha sağlam ve nüfusunun daha kalabalık olması dolayısıyle, kral olarak Litvanya'nın soydan geçen büyük düklerini seçmek (her ikisi de Wladislaw II'nin oğulları olan Wladislaw III [1439-1444] ve Kazimierz IV [1445-1491]) kurnazlığını gösteren Polonya, yavaş yavaş bu iki başlı devletin siyasî merkezi haline geldi: Macaristan tahtına Wladislaw (Laszlo) III'ün seçilmesiyle (1440), Krakow çok büyük bir katolik devletin coğrafî merkezi oldu; bu devlet germenciliği önlemekle ve kilisenin baskısıyle (kralın vasisi ve Krakow piskoposu Olesnicki'nin büyük rolü) Ortodoksluğun ve Müslümanlığın yayılmasını, püskürtmeğe değilse bile durdurmağa (Wladislaw III'ün 1444'te Varna'da Osmanlılara yenilmesine rağmen) yönelmişti. Wladislaw III'ün vârisi Kazimierz IV ise Polonya-Litvanya devletinin güneydoğuya doğru genişletilmesi işini bir yana bırakarak kendini önce Polonya'da monarşinin kuvvetlenmesine adadı: bu iş için Nieszewa imtiyazlarını (1454) verdiği şövalyelerle, artık doğu topraklarının işletilmesine yönelen *magnat*'lar arasındaki geleneksel çelişkiden yararlandı. Töton tarikatının rakipleriyle ittifak yaptı ve Onüç yıl savaşlarından sonra (1454-1466), töton tarikatına metbuluğunu kabul ettirerek Pomeranya ve Gdansk'ın kendisine bırakılmasını sağladı; böylece Polonya, buğdaylarının sevk edileceği bir deniz kapısı sağlıyordu (Torun barışı, 1466). Ayrıca Albrecht II'nin kızı Habsburg'lu Elisabeth ile evlenerek (1454), Bohemya tacı ve Macaristan üstünde haklar elde etti (bu haktan oğlu Wladislaw 1471'de Bohemya tacında, 1490'da Macaristan'da yararlandı). Polonya germenciliğe hücuma geçmişti; buna karşı koyabilmek için imparator Friedrich III, Litvanya'nın tabiî rakibi İvan III Vasiliyeviç ile ittifak yaptı; alman tehlikesi azalırken bu sefer de rus tehlikesi başlıyordu.

● *Monarşi gücünün azalması ve szlachta'nın zaferi.* XV. yy. sonunda, krallığın siyasî, iktisadî ve sosyal yapısı da değişti. Rahip ve magnat sınıfının hırslarını önlemek için szlachta'ya dayanan Jagellon'lar, szlachta üyelerinin her türlü yargıya karşı dokunulmazlıklarını kabul etmekle (Krakow imtiyazı, 1433) kalmayarak, askerî ve malî yükümler yüklemeden önce mahallî szlachta meclislerinin fikrini almayı da kabul etti; ayrıca 1493'te Piotrkow'da genel bir diyet toplandı; bu, monarşi gücünün küçük soylular lehine azalmasının mantıkî bir sonucuydu. Her ikisi de Kazimierz IV'ün oğulları olan Jan I Adalbert (1492-1501) ve Alexsander I'in (1501-1506) saltanatlarının çok kısa sürmesi, Jan I'in Moldavya'nın bağımsızlığını engelleyememesi ve Bukovina'da ağır bir bozguna uğraması (1497) karşısında cüreti artan szlachta Aleksander I'e, milletin üç sınıfından oluşan genel diyeti kabul ettirerek, meşrutî bir krallık kurulmasını sağladı. Kral, senatörler ve milletvekillerinden meydana gelen bu genel diyetin onayı, kanunların kabul edilmesi, vergilerin alınması ve seferberliğin ilân edilmesi için şarttı (*Nihil Novi anayasası,* 1505). Böylece çok kötü sonuçlar veren oybirliği sistemi ortaya çıkmış oldu ve XVII. yy.ın *liberum veto*'suna yol açtı. Szlachta, Baltık'a

Mieszko II

Kazimierz III'ü mührü (arka yüz)

X. yy. ve XI. yy. başında Piast'lar POLONYA'sı

XII. ve XIII. yy.da POLONYA

Foto. Encyclopedia Britannica; Polonya kütüphanesi (LAROUSSE)

Wladislaw II Jagellon Bielski'nin «Polonya Kroniği»nden (XV. yy.)

açılmanın kendisine sağlayacağı büyük kazancı anladı: Polonya'nın iktisadî (hattâ siyasî) ağırlık merkezi kuzeye doğru kaydı (kısa süre sonra Varşova'nın başkent olması) ve batıda daha elverişli bir yerde bulunan Poznan, Almanya ile Baltık denizi arasındaki mübadelelerin kontrolunu ele geçirdi. İktisadî değişiklikler ve özellikle tarım ürünleri fiyatlarının artması, szlachta'ya ait çiftliklerin yüzölçümünü ve önemini arttırdı. Szlachta, hükümdara şehir halkının toprak sahibi olmasını yasaklayan, köylülerin yalnız derebeylik mahkemelerinde yargılanmasını ve aile başına bir erkek evlât dışında toprağa bağlanmalarını öngören bir kanunu kabul ettirdi (Piotrkow diyeti, 1496); 1520'de köylülere angarya yüklendi; genelleşen bu sistem, XV. ve XVIII. yy.da daha da arttı.

● *Son Jagellon'lar (1506-1572).* Kazimierz IV'ün üçüncü oğlu ve üçüncü mirasçısı Zygmunt I (1504-1548), oğlu Zygmunt II August'u Litvanya büyük dükü olarak tanıtmayı ve Polonya kralı seçtirerek taç giydirmeyi (1530) başardı. Soydan geçen monarşinin kurulmuş gibi göründüğü bu dönemde Polonya, Jagellon'lar sülâlesinin Macaristan'ın kontrolunu kaybetmesine (Lajoş II'nin Mohaç'ta ölümü [1526], Habsburg'lu Ferdinand I'in tahta çıkışı) ve Moskovalıların Smolensk'i ele geçirmelerine (1514) rağmen, en güçlü devresini yaşadı. Töton tarikatı başrahibi Brandenburglu Albrecht, tarikatı laikleştirince (1525) Zygmunt I, soydan geçen Prusya düklüğünün metbuluğunu kabul ettirdi; ayrıca Varşova düklüğünü kendine bağladı (1526); litvanya soylularına, polonya soylularının yararlanmakta olduğu imtiyazları tanımak (1556'da ilk Litvanya meclisinin toplanması) kurnazlığını gösteren Zygmunt II August, Litvanya'ya, «Lublin daimî birleşmesi»ni kabul ettirmeyi başardı; buna göre krallık ve büyük düklük artık tek bir meclis ve ortaklaşa seçilecek tek bir kral tarafından idare edilecekti (1569). Soylularla anlaşarak, içeride bir soylu «res publica»sı kurulmasıyle sonuçlanan reformlar yaptı. Bir deniz siyaseti hazırladı ve donanmanın inşaını başlattı; Schwertträger tarikatı şövalyelerinin çözülmesinden yararlanarak Güney Livonya'yı ele geçirdi: Polonya, Krakow üniversitesi sayesinde XV. ve XVI. yy.da Avrupa'nın geri kalan kısmındaki kültür yenilenmesine katıldı; Krakow'lu dinbilimci Pawel Wlodkowic, töton tarikatının bağımsızlık isteklerine Konstanz konsilinde karşı çıktı; aynı üniversiteden başka dinbilimciler, soylular ve burjuvalar arasında taraftar bulmasına rağmen hus'çu sapkınlığı yendiler; ama aynı zamanda konsillerin papadan üstün olduğunu iddia ettiler. Polonya, bilginleri yeni düşüncelerle büyük ölçüde ilgilenen (*De Revolutionibus Orbium Caelestium*, Kopernik) canlı bir bilim ve edebiyat merkezi haline geldi; hattâ Reformu kabul etmeğe bile hazır görünüyordu. Krallar Protestanlığın Prusya, Kurzeme ve Livonya'da yerleşmesini kabul ettiler. Katolik veya ortodoks magnatlar ve soylular kısa süre içinde Protestanlığı kabul ettiler, Soylular meclisinde çoğunluğu ele geçirdiler ve Zygmunt II'den Büyük Polonya'da luther'ci bir kilise, Küçük Polonya ve Litvanya'da da calvin'ci iki kilise kurma iznini aldılar (1552). 1573'te bu fiilî hoşgörü, Varşova konfederasyonunca da onaylandı. Aynı zamanda, hümanizm, İtalya ile ilişkiler, basımevlerinin gelişmesi ve din tartışmaları millî edebiyatın gelişmesine katkıda bulundu.

İlk gerilemeler ve Altın çağın sonu (1572-1648)

● *Monarşide istikrarsızlık ve Karşı Reformun başarıları (1572-1587).* 1572'de Zygmunt II August, vâris bırakmadan ölünce, artık hepsi yeni kralın seçimine katılan (Varşova diyetinin kararı, 1573) soylular, valois'lı Henri'yi kral seçmeğe karar verdiler (1573); ama aynı zamanda da krallık gücünü sınırlayan birçok şartı kabul ettirdiler (*pacta conventa*); Henri'nin Fransa'ya kaçmasından sonra Osmanlı devletinin de yardımıyle Erdel prensi İstvan Bathory'yi kral seçtiler (1576-1586); Bathory, Gdansk isyanını ezdi ve savaşı başarıyle devam ettirerek Moskovalılardan Livonya'yı geri aldı, ataman Jan Zamoyski'nin desteğini sağlayarak onu kançılarlığa getirdi. Kiliseye Reformla mücadele imkânlarını sağladı (kardinal Hosius'un [Hozjusz] yazılarının yayılması; Wilna'da [Vilnius] İsa tarikatının bir üniversite kurması, 1578). Bunun üzerine Calvin'cilik hızla geriledi ve Luther'cilik ancak krallık Prusyası'nın topraklarında tutunabildi. Annesi Jagellon sülâlesinden olan Zygmunt III Vasa'nın (1507-1632) tahta çıkmasından sonra, katolik tepki daha güçlü bir hal aldı ve Brzeşç birliği (Roma ile Kiev) metropoliti ve hemen bütün ortodoks piskoposlar tarafından kabul edildi; bununla birlikte her yerden kovulan teslis aleyhtarları 1638'e kadar Rakow'da bir okul ve bir basımevini yaşattılar, «polonyalı rahipler» veya «socini'ciler» adıyle Avrupa'nın her tarafına yayıldılar.

● *Kazakların isyanına kadar Vasa (Wasa) sülâlesi (1587-1648).* Tahta Vasa (Wasa) sülâlesinden bir kralın çıkması ve eyaletlerini elinden almayı düşündüğü akrabası İsveç krallarıyle çatışması, Polonya'nın siyasetini Baltık'a yöneltti ğini ortaya koydu: bu yönde Moskova ile ve özellikle İsveç ile çatışan Polonya, ülkenin üç defa bölüşülmesine yol açan bir döneme girmiş oldu. Bazı başarılar kazanılmasına (Smolensk'in Deulino antlaşmasında geri alınması, 1618) karşılık, krallık Livonya kıyılarını ve tazminat olarak Gustaf-Adolf'a bıraktığı Gdansk gümrüklerini kaybetti (Altmark mütarekesi, 1629). Zygmunt III Vasa'nın Habsburg'lara yardım etmesi, ancak güçlükle karşı konulabilen türk istilâlarına (1620-1621) yol açtı. Bununla birlikte Wladislaw IV (1632-1648), Otuzyıl savaşları sırasında, Fransa ve Habsburg'ların müdahale etmesini istemelerine rağmen tarafsız kaldı, Moskova ile savaşı başarılı bir şekilde bitirdi (Polanowa barışı, 1634) ve İsveç ile son çatışmaları halletti (Sztumska Wies mütarekesi, 1635), ama krallık gücünü artıramadı. Kazimierz IV (Jan II Kazimierz) [1648-1688], Litvanya birliğinden sonra Litvanya'-

XIV. ve XV. yy.da POLONYA ve Litvanya

Aleksander Jagellon ve şansölye Laski (1506)

Foto. Polonya kütüphanesi (LAROUSSE)

nın Ukrayna'daki topraklarının (Kiev'in güneyinde) kötü işletilmesi tehlikeli iç meselelere yol açtı. Tatar istilâlarına açık olmasına rağmen Ukrayna hem Kazakları, hem de onlardan sonra hürriyete ve kolayca işlenebilecek topraklara hasret kolonları çekmişti. Ama İstvan Bathory ve Zygmunt III, bu geniş ülkeyi büyük latifundialar haline getirip birkaç büyük magnat ailesine vererek kolonları düşman ettiler; bunun üzerine başlayan Kazak savaşlarında, Kazakların başına 1648'de isyan etmiş bir köylü olan Bogdan Hamelnitskiy geçti.

Polonya'nın gerilemesi (1648-1795)

● *Vasa'ların sonu* (*1648-1688*). 1370'ten beri yabancı prenslerin idaresinde bulunan, soyluların özel çıkarını devletinkinden üstün tutan bir sistemle yönetilen Polonya'yı, Kazakların isyanı temelden sarstı; bu isyanı bahane ederek ülkeye müdahale eden Ruslar, Smolensk ve Vilnius'u (1654) ele geçirdi; İsveçliler ise bir an için bütün ülkeyi işgal ettiler ama sonunda püskürtüldüler. Bununla birlikte hükümdar Jan II Kazimierz, Prusya düklüğü üstündeki metbuluğunu kaldırmak (1657), İç Livonya'yı İsveç'e (Oliva antlaşması, 1660), Dnieper'in doğusunda kalan Ukrayna topraklarını da Rusya'ya bırakmak (Andrusova barışı, 1667) zorunda kaldı. Polonya bu buhrandan iflâs etmiş olarak çıktı: ürünler tahrip edilmiş, ticaret durmuş, nüfus azalmıştı. Hükümdar (Lubomirski'nin isyanı, 1665), *liberum veto*'nun (ilk olarak 1652'de kullanıldı) kaldırılmasını, daimî vergiler konmasını ve hükümdarlara vârislerini kendileri seçme hakkının tanınmasını kabul ettirmeğe uğraştı.

● *Millî tepki* (*1669-1696*). Olumlu bir sonuç elde edemeyince umutları kırılan ve çocuğu olmayan Jan II Kazimierz, tahta bir fransız prensini seçtirebilmek için tahttan feragati denedi (1668); fakat millî bir tepkiyle karşılaştığı için başarı sağlayamadı ve sonunda Polonyalı olmaktan başka bir özelliği bulunmayan Michal Korybut Wisniowiecki (1699-1673) kral seçildi. Wisniowiecki'nin ölümü (1673) ertesinde Sobieski Jan III adıyle (1674-1696) Polonya kralı oldu.

● *Gerileme ve Polonya'nın bölünmesi* (*1697-1795*). Podalya'nın ve Ukrayna'nın büyük kısmının Karlofça barışıyle (1699) geri alınmasına rağmen, Polonya kralın başarılarının kurbanı oldu. İflâs eden ve nüfusu azalan ülke gerilemeğe başladı. İç işlerine yabancı devletlerin müdahalesi günden güne arttı ve özellikle kral seçimi sırasında Fransa, Avusturya ve Rusya tahta kendi adaylarını çıkarmağa çalıştılar. Sonunda Avusturya ve Rusya, Polonya'ya kral olarak, Wettin sülâlesinden prensleri, Saksonya seçici prenslerini (August II [1697-1788] ve August III [1733-1763]) kabul ettirdiler. Polonya yabancı devletlerin rekabet alanı haline gelmişti. Yeni tebaalarının hürriyetçi geleneklerinden habersiz olan August II, çar Büyük Petro ve Danimarka kralıyle ittifak yaptı; İsveç'in Baltık kıyısında ele geçirdiği (1648 Westfalen antlaşmaları ve 1660 Oliva antlaşması) mevzilere hücum etti. Ama Karl XII'nin askerî dehası karşısında şaşkına dönen ve birlikleri bozguna uğrayan hükümdar, İsveçlilere yenildi; İsveçliler Varşova'ya başka bir kralın seçilmesini kabul ettirdiler: Stanislaw I Leszczynski (1704). August II, Varşova'ya ancak Rusların Poltava zaferinden sonra (1709), Büyük Petro'nun yardımıyle dönebildi. Bu İkinci Kuzey savaşı Polonya için büyük felâketlerle sonuçlandı: 1710-1720 arası nüfus azalması en yüksek dereceye ulaştı. Üstelik o tarihten sonra ülke Sandomierz konfederasyonunu kuran (1702) August II taraftarlarıyle, sakson mutlakıyetçiliğine karşı olan ve Tarnogrod konfederasyonunu kuran (1715) Stanislaw I taraftarları arasında ikiye bölündü. Bu iki teşkilât çarın müdahalesiyle dağıtıldı ve rus elçisi yeni bir anayasa hazırlanmasına yardım etti; bu anayasa ile yeni vergiler kondu, ordu 24 000 kişiye indirildi ve sakson birlikleri seçici prensliğe çekildi (1717 Dilsiz diyeti). Her türlü merkezî otoriteden yoksun olan, askerî ve malî sıkıntılar çeken Polonya, güçlü komşularının körüklediği bir anarşi içinde yaşıyordu. Komşuları tacını önce oğluna (sonradan August III), sonra Rusların muhalefeti karşısında Stanislaw I Leszczynski'ye geçirmek isteyen (karşılığında Fransa'nın oğlunun Avusturya tacına adaylığını destekleyeceğini sandığından) August II'nin siyasetine karşı çıktılar. Avusturya durumdan kaygılanınca Prusya ve Rusya, Berlin antlaşmasını imzaladılar; antlaşma Polonya'yı anarşiden kurtarabilecek bir prens seçilmesini önlemek için bu üç devletin ortak çalışmasını öngörüyordu (1732).

Stanislaw I Leszczynski'nin Fransa ve Potocki'lerin desteğiyle kral seçilmesi bu anlaşma yüzünden Polonya Veraset savaşına ve Rusya'nın August III lehine duruma müdahale etmesine yol açtı. August III kurnazlık ederek Kurzeme düklüğünü çariçenin gözdesi Biron'a bıraktı; bu sırada Viyana barışıyle (1735 ön görüşmeleri, 1736 uzlaşması, 1738 barışı) Stanislaw I, Polonya'nın ismen kralı, Lorraine ve Bar dükü oldu. Ordusu 20 000 kişiye indirilen, *liberum veto* ile meclislerinin eli kolu bağlanan (1736'dan sonra hiç bir meclis normal süresini dolduramadı) Polonya, Friedrich II'nin Silezya'yı işgal etmekle büyük bir çıkar sağlayacağını bildiği halde Avusturya Veraset savaşında tarafsız kalmayı tercih etti. Yoksullaşan krallık geçirdiği buhrandan ağır ağır kurtulabildi. Topraklarının yeniden işlenmesine özellikle Ukrayna'da başlandı, şehirler kendiliğinden kalabalıklaştı (Gdansk'ın nüfusu 50 000 kişiye, Varşova'nınki 40 000 kişiye ulaştı). Ama vatandaşlık duygusunun henüz gelişmemiş olması kalkınmayı frenledi. Bu büyük eksikliğe karşı savaşan Stanislaw Konarski, öğretimde reform yaptı, soylular kolejindeki (1740'ta Varşova'da kuruldu) genç magnatlar gibi öğrencilerine siyasî (*liberum veto*'nun kaldırılması), iktisadî (sanayi tesisleri kurulması) ve sosyal (angarya sisteminin bırakılması ve makûl bir kira karşılığı köylülere toprak verilmesi) reformlar yapılması gerektiğini öğretti. Reformcu fikirler Czartoryski prens sülâlesi gibi bazı magnatlar arasında bile yayıldı. Czartoryski'ler, yeğenleri Stanislaw August Poniatowski'yi kral seçtirebilmek (1764-1795) için Rusya'ya başvurdular. Diyet'in kabul ettiği (1764) birtakım reformları kral daha da geliştirdi. Polonya ve Litvanya'da birer ordu ve hazine komisyonu kuruldu: orduya vatansever kadrolar sağlamak için bir kadet (subay) okulu açıldı; Taç Giydirme meclisi, konfederasyonun süresini uzattığından *liberum veto* geçici olarak kaldırıldı. Durumdan hoşnut olmayan Friedrich II ve özellikle Katerina II müdahale ettiler; *liberum veto*'yu yeniden uygulatmayı başardılar (1766 diyeti), güçlü bir merkeziyetçi idareye karşı olanlardan meydana gelen Radom konfederasyonunu kurdular; Repnin diyeti denen olağanüstü bir diyeti, Polonya'yı güçsüz kalmağa mahkûm eden «temel yasalar» (hükümdarın seçimle iş başına gelmesi; *liberum veto;* soyluluk imtiyazları) çıkarmağa zorladılar. Bu karara karşı olanlar Bar konfederasyonunu kurarak rus birlikleriyle çarpışmağa başladı (1768-1772).

Durumdan yararlanan Friedrich II ve Katerina II, görüşlerini Maria-Theresia'ya da benimseterek Polonya'yı ilk olarak paylaşmağa karar verdiler; Friedrich II, Gdansk ve Torun dışında krallık Prusya'sını, Katerina II, Duna'nın kuzeyindeki ve Yukarı Dnieper'in doğusundaki litvanya topraklarını, Maria-Theresia ise, Lwow (Lvov) ile birlikte Galiçya'yı ilhak etti. Polonya'yı gerçek bir himaye ülkesi haline getiren Rusya, ülkede daimî bir meclisi öngören yeni bir anayasa kabul ettirdi (1775). Bu himayeye rağmen Stanislaw II Poniatowski ülkede yapıcı bir idare uyguladı; İsa tarikatının kaldırılması sırasında bir millî eğitim kurumu kurdu; bu kurum özellikle

İstvan Bathory
gravür
Cabinet des Estampes,
Paris

XVII. yy.da POLONYA

Foto. LAROUSSE

vergi sisteminde reform yapma (topraklardan vergi alma) üstünde durarak Konarski'nin eserini devam ettirdi; Krakow (Kollataj'ın rolü) ve Wilno üniversiteleri ise aydın kadrolar yetiştirmeğe girişti. Rusya'nın hareket kabiliyetini ortadan kaldıran Türk-Rus savaşından yararlanan (1788-1792) Büyük meclis ordu mevcudunu artırdı (100 000 kişi) ve fransız devrimcilerini örnek alarak 3 Mayıs 1791 anayasasını oyladı: Saksonya sülâlesine soydan geçecek monarşi, bakanların sorumluluğu, burjuvaziye bazı siyasî haklar tanınması. Durumdan hoşnut olmayan Rusya, ülkeye ordularını soktu; köylülere verilen bazı imtiyazlara kızan birkaç magnat'ın yardımıyle Targowica konfederasyonunu kurdu (mayıs 1792) ve reformları durdurdu. Grodno diyeti ikinci bir bölünmeyi imzalamak zorunda kaldı (1793); buna göre Rusya, Minsk, Volhinya ve Podolya'yı, Prusya ise Gdansk, Torun ve Büyük Polonya'yı alıyordu. Bu ağır şartlar, millî bir devrim hareketine yol açtı; devrimin siyasî yönetimini Ignacy Potocki ve Kollataj aldılar; ordunun başına geçen Kosciuszko ise Krakow'a girerek milleti Rusya ve Prusya'ya karşı savaşa çağırdı; Varşova (17 nisan) ve Wilno'dan (13 nisan) Ruslar kovuldu. Ama Krakow'u alan (15 haziran) Prusyalılar, Varşova'yı kuşattılar (haziran-eylül 1794). Kosciuszko sonunda yenildi ve Maciejowice'de Ruslara esir düştü (10 ekim); Ruslar Praga varoşunu yıktıktan (4 ekim) sonra Varşova'yı teslim aldılar. Galipler Polonya'dan artakalan kısmı paylaştı; Prusya, Varşova'yı ve Neman ile Bug'a kadar olan toprakları aldı; Rusya bu hattın doğusundaki toprakları, Avusturya ise Krakow'u, Sandomierz'i, Lublin'i ve Mazovya'nın bir kısmını ele geçirdi (24 ekim 1795 antlaşmaları). Ayrıca Stanislaw II August, tahttan çekilmek zorunda kaldı (27 kasım 1795) ve Polonya krallığı adının «ebediyen kullanılmaması»na karar verildi.

XVIII. yy.da **POLONYA**'nın muhtelif parçalanmaları

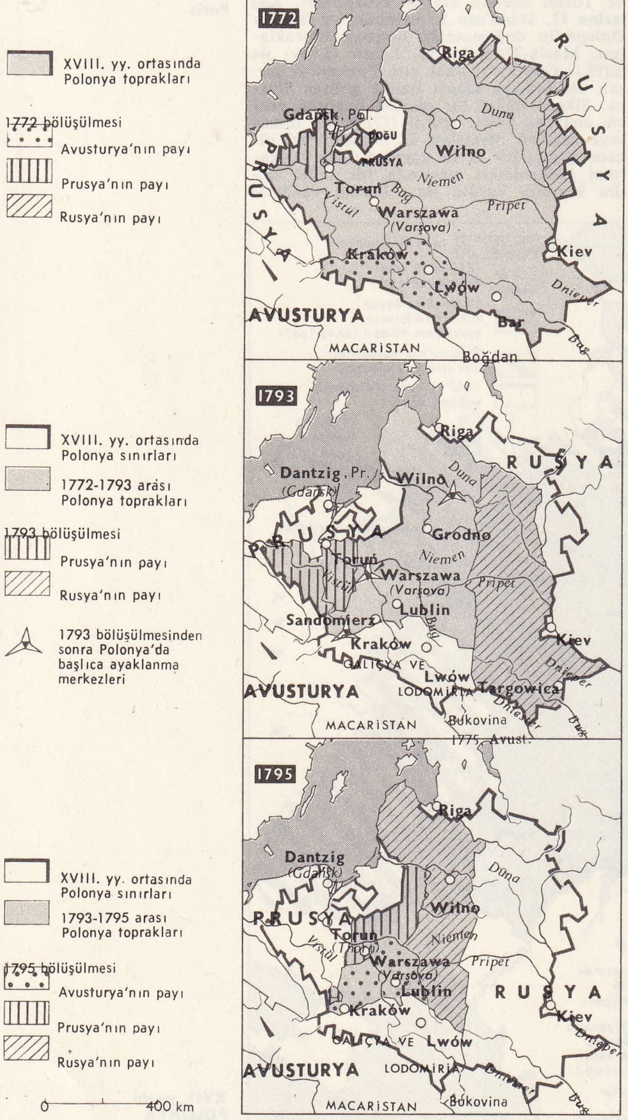

● *Yabancı işgali (1795-1807).* Üç devlet hemen ülkeyi sömürgeleştirmeğe giriştiler. Avusturya ve özellikle Prusya fethettikleri kısımları almanlaştırmağa başladı; Avusturya, soyluları köylülere karşı çıkarmayı denedi; Prusya rahip ve soylu sınıflarının mallarına el koydu ve bu mülkleri bölgeyi yönetmekle görevli bir *Oberpräsident* aracılığıyle alman kolonlara dağıttı. Rusya ise, bir tek piskoposluk dışında bütün katolik piskoposlukları kaldırdı ve halkı ortodoksluğu kabule zorladı. Milliyetçiliklerinden vaz geçmeyen burjuvazi ile soylular iki ayrı yönde destek aradılar: büyük kısmı Fransa'ya sığınan göçmenler Napolyon'a bağlandılar; Napolyon'un lejyonlar halinde teşkilâtlandırdığı bu göçmenler (Tuna Lejyonu, 1800), Lunéville barışından (1801) sonra dağıtılınca, çar Pavel I'in daha önce Kosciuszko ve birçok başka tutukluyu serbest bıraktığı Rusya'ya yöneldiler. Pavel'in yerine geçen Aleksandr I, Rusya'nın dışişleri bakanlığına getirdiği (1804) dostu prens Adam Czartoryski'nin öğütleri üzerine Polonya'yı kendi lehine birleştirmeyi tasarladı. Çar, mahallî işlerin yönetimini soylulara bırakarak muhafazakârları kazandı. Ama Polonyalılar onu Prusyalıları desteklemekle suçladılar ve Jena'dan sonra prens Czartoryski istifa etti (1806).

● *Varşova Büyük düklüğü (1807-1814).* Bunun üzerine Napolyon, yenilen Prusya'dan aldığı illerle (Tilsit, 7 temmuz 1807) Varşova Büyük düklüğü adı altında bir Polonya devletinin kurulmasını kabul ettirdi. Fransız anayasasını örnek alan bir anayasa hazırlandı; ama angarya sistemi devam ettiği ve köylüler sık sık çatıştıkları soylulara bağımlı olduğu için köleliğin kaldırılmasının toplum yapısında bir değişiklik yapmadığı yeni devletin hükümdarlığına Saksonyalı Friedrich-August getirildi. Jozef Poniatowski, Leipzig'de ölümüne kadar (1813), durup dinlenmeden savaşan ve sağ kalanları 1814'te çarı takip eden bir ordu kurdu. Avusturya'ya karşı kazanılan zafer Büyük düklüğün eline Krakow ve Lublin ile birlikte Galiçya'nın büyük kısmını geçirdi; ama düklük iki imparatorun rekabet mücadelesine hedef oldu.

● *1815-1830 Arası Polonya.* Napolyon yenilince, Aleksandr I Viyana kongresinde isteğini gerçekleştirdi (1815). Avusturya'nın kendine düşen kısımla bir Galiçya ve Lodomiria krallığı kurmasına göz yumarak Poznanya'yı bir Posen Büyük düklüğü meydana getiren Prusya'ya bıraktı ve Krakow'u hür şehir ilân etti (Krakow cumhuriyeti); ayrıca Polonya'nın geri kalan kısmında kesinlikle Rusya ile birleştirilen bir Polonya krallığı kurdu. Anayasa hazırlandı, hükûmet, idarî teşkilât ve millî bir ordu kuruldu; ama en yüksek görevler Rusların elindeydi: çarın kardeşi ve gelecekteki vârisi Konstantin önce ordunun başkumandanıydı, sonra krallığın yönetimini ve dışişlerini de ele aldı; Novosiltsov, Bakanlar kurulunca imparatorluk komiseri tayin edildi (1822). Polonyalılar birleşmeyi ümit ediyorlardı; ama Aleksandr I, Litvanya ve Rutenya eyaletlerinin birleşmesini kabul etmekle birlikte Viyana anlaşmasına uymağa devam etti. Avantajlı gümrük uzlaşmalarından yararlanan krallığın ekonomisi hızla gelişiyordu (Gdansk'tan tarım ürünleri ihracatı, dokuma sanayii, Prusya rekabetinden korunan Varşova'da metalürji sanayii, Polonya bankasının kurulması), Galiçya'da eyalet meclisleri (yalnız soylular katılıyordu) Metternich tarafından yeniden kuruldu (1817). Poznanya'da toprak reformu, Polonya milletini yabancılara karşı ikiye bölen köylülerle mülk sahipleri arasındaki çatışmaya son verdi. Fikir hayatı Krakow, Varşova (1866'da Stanislaw Potocki kurdu), Wilno (Adam Czartoryski vasisiydi) üniversitelerinde yoğunlaştı. Liberalizmin yuvası sayılan üniversiteler, mutlakıyetçilik taraftarlarının kurbanı oldu: Krakow (1820); mason Potocki'nin görevinden alındığı Varşova (1821); gizli teşkilâtların üyesi olan öğrencilerin 3 Mayıs 1791 anayasasının yıldönümünü kutladıkları için Rusya'ya gönderildikleri Wilno; bu arada Novosiltsov'un yerine Czartoryski getirildi.

● *Ayaklanma yoluyle direnmeler ve başarısızlıkları: 1830, 1846, 1848, 1863.* 29 Kasım 1830'da teğmen Wysocki'nin öğretmen okulunda kurduğu bir gizli dernek Konstantin'i öldürmeyi, rus birliklerini kovmayı ve Polonya alaylarıyle halkı ayaklandırmayı denedi. Büyük dük suikastten kurtuldu; ama savaşı önlemek için yayılan isyanı bastırmayı reddetti; general Chlopicki kendini diktatör ilân etti (5 aralık); Diyet, millî bir hükûmet kurdu. Poznanya, Galiçya ve Krakow'dan gelen gönüllüler, Chlopicki'nin ordusuna katıldılar; Chlopicki, Avusturya ve Prusya sınırlarının kapatılmasına ve Louis Philippe'in yardım etmeyi reddetmesine rağmen, Rusları Varşova yakınında Grochow'da yendi (25 şubat 1831); ama Ostroleka bozgunundan sonra Paskyeviç kumandasında Ruslar harekete geçtiler ve Varşova teslim oldu (8 eylül). İsyanın bastırılmasından sonra çar Nikolay I eski anayasayı kaldırıp lağvedilmiş sayarak krallığa yeni bir anayasa hazırladı (26 şubat 1832); ordu ve Diyet dağıtıldı; Ruslara bırakılan idare, İmparatorluk senatosuna bağlandı, üniversiteler (Varşova) kapatıldı; yabancı ülkelerde öğrenim yapma yasaklandı, ama Rusya'daki üniversitelere gideceklere burslar dağıtıldı; bütün ortodoks olmayanlara baskı yapıldı. Ülkeden göçenler Polonya'yı kurtarmak için direnmeye geçtiler (1833'te bastırılan ayaklanma denemesi). Paris'e kaçan Czartoryski bir avrupa savaşına, Demokratlar derneği ise bir iç köylü isyanına bel bağlamıştı. Krasinski, Slowacki, Adam Mickiewicz gibi şairler milliyetçilik duygusunu coşturdular. 1846'da bir ayaklanma patlak verdi; ama kısa süre içinde bastırıldı ve Krakow cumhuriyetini Avusturya'nın ilhak etmesine bahane oldu. 1848'de Berlin isyancıları 1846 ayaklanmasının önderlerinden Mieroslawski'yi serbest bıraktılar. Friedrich-Wilhelm IV, Poznan Büyük düklüğüne muhtariyet vaat etti ve rus müdahalesinden çekindiği için bir ordu kurarak başına Mieroslawski'yi getirdi; ama rus tehlikesi savuşturulunca poznanlılar görevden alındı ve yeni Anayasa hiç bir muhtariyet getirmedi. Galiçya'daki Polonyalılar muhtariyet ve temsilî bir rejim istiyorlardı. Angarya kaldırıldı. Ama Polonyalıların macar isyancılarına yardım etmesi ve Viyanalıların onlar lehine ayaklanması (ekim 1848), başkentin düşmesinden sonra Galiçya'da sıkıyönetimin ilân edilmesiyle sonuçlandı. Krallıkta sanayi Dabrowa maden kömürü ocakları sayesinde gelişti ve toprak sahipleriyle işadamlarını ve aydınları toplayan bir tarım derneği kuruldu; tarım derneği üyeleri iktisadî ve sosyal gelişme yolunda çalıştılar (angaryanın kaldırılması).

İtalya birliği için savaş (1861) sonucunda Varşova'da çalkantı yeniden başladı. Vali Gorçakov'un yardım istediği Polonyalı Wielopolski bir idare (seçimle iş başına gelen meclisler) ve eğitim (ilkokul ve ortaokulların çoğalması) reformu yapmakla

POLONYA'nın parçalanması alegorisi, Lemire'in eseri soldan sağa; Katerina II, Stanislaw II, Jozef II, Friedrich III

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

görevlendirildi: rus memurların yerine polonyalı memurlar getirildi; Varşova üniversitesi yeniden açıldı, ama Tarım derneği kapatıldı (1861). Polonyalılar 17 ağustos 1861 gösterisi (Lublin birliğinin yıldönümü) sırasında ülkenin birleştirilmesini istediler. Varşova'da sıkıyönetim ilân edildi; hükûmet birçok kişiyi tutuklattı: yetkilerini artırdı; ama beyazlar (ılımlı soylular) ve kızıllar (devrimciler) mukavemetiyle karşılaştı. Kızıllar rus nihilistlerinden ilham alarak gizli dernekler kurdular. Varşova üniversitesinden başlayarak işçiler ve zanaatçılar arasında bütün krallığa yayılan bir propaganda ağı kurdular, vatanseverlik gösterileri düzenlediler ve tedhişçiliği desteklediler (liberal düşüncelere epeyce yatkın olan ve Wielopolski'nin isteğiyle tayin edilen Konstantin'e karşı başarısızlıkla sonuçlanan suikastler [8 haziran 1862]). Konstantin şüpheli gençlerin çoğunu zorla askere alarak kızıllardan kurtulmak istedi; çoğu kaçmayı başaran kızıllar rus karakollarına hücum ettiler ama alamadılar (22 ocak). Bağımsızlık ve köylü hürriyeti parolalarıyle devrim patlak verdi. İlke olarak devrime karşı olmalarına rağmen beyazlar da harekete yardım ettiler: soylulardan ve rahiplerden partizanlara katılanlar oldu. Wielopolski istifa etti; ama köylülerin katılmaması hareketin başarısızlığa uğramasına yol açtı. Ukrayna ve Podolya'ya katılmış olan illerde de ayaklanma durdu; ama ormanlarda gerilla savaşı devam etti. Güçler bölünmüştü: Bismarck çara yardım teklif ederken Paris, Londra ve Viyana, Viyana antlaşmasını imzalayan devletlerin bir konferansta toplanmasını ileri sürdüler (haziran). Çar bu isteği reddetti ve Muravyov'u Litvanya'ya gönderdi: isyancıların diktatör ilân ettiği Traugutt, Litvanya'da yakalanıncaya kadar (nisan 1864) Muravyov'a direndi. Traugutt'un Varşova'da asılması çarpışmalara son verdi.

● *Meşru direnme ve başarıları (1864-1914).* Ülkeyi paylaşan devletlerin ortak bir siyaseti yoktu; Ruslar ve Prusyalılar, halka kendi kültürlerini benimsetmeğe çalışıyorlardı; Avusturyalılar muhtariyeti genişlettiler. Rus Polonyası'nda çar, köleliğin kaldırılması sırasında halkı bölmeyi denedi (1861); litvanya ve rutenya köylülerine öbür impratorluk eyaletlerindekinden daha düşük fiyatla ve daha geniş topraklar verdi; krallıkta kır komünlerine muhtariyet tanınırken, şehirlere tanınmadı ve seçimle iş başına gelen kurumlar kaldırıldı (jüri ve sulh hâkimleri dışında). 1832 yasasından beri kazanılan haklar yavaş yavaş kaldırıldı. Katolik kilisesiyle mücadele hızlandı (manastırların kapatılması, rahiplerin mallarına elkonması, 1864; dinî derneklerin kapatılması; Vatikan ile ilişkilerin yasaklanması, 1870). Varşova üniversitesi ve ikinci derecede kamu tesisleri ruslaştırıldı ve özel kolejlerde lehçe yasaklandı. Bununla birlikte ruslaştırma yüzeyde kaldı. Poznan'ya'da halk Bismarck'ın germenleştirme siyasetine başarıyle direndi; Bismarck okullarda ve idarî işlerde almancayı mecburî dil haline getirdi; Katolik kilisesiyle (başpiskopos Ledochowski tutuklandı) ve Polonya'da mülkiyetle mücadeleyi başlattı: Polonyalıların topraklarını satın almak isteyen almanlara yardım etmekle görevli bir sömürgeleştirme komisyonu kurdu (1886). Ama iyi teşkilâtlanan Polonyalılar benzer şirketler kurdular; Poznan Malî bankasını yarattılar (1888) ve Almanlarla kendi usulleriyle mücadele ederek sonunda sattıklarından daha fazla toprak satın aldılar. Caprivi'nin iyimser yönetimi (1890-1894), Bülow'un iktidara gelmesinden önce Polonyalıların bu sonuçları sağlamlaştırmalarına imkân verdi. Buna karşılık Avusturya Galiçyası'nda Polonya ayrıcalığına saygı gösteren 1861 Anayasası iyi karşılandı; Almancanın yerini Lehçe aldı; memurlar Galiçyalılardan seçildi (1869). Ülke mareşalinin başkanlık ettiği Daimî Diyet meclisi ve Diyet, muhtariyeti sağladı. Eyalet, İmparatorluk meclisine göndereceği temsilcileri seçti ve o tarihten sonra başkanı zaman zaman bir polonyalı olan Avusturya kabinesinde hep galiçyalı temsilciler yer aldı. Diyet, bütçeyi çok zayıf olan iktisadî gelişmeye ve kamu eğitimine ayırdı. Okula gitme oranı öyle yüksekti ki, Galiçya Polonya'nın yeni kadrolarını sağladı. 1870'ten beri polonyalılaştırılan üniversitesi ve 1873'te kurulan bilim ve edebiyat fakültüleriyle Krakow ve Lwow, prusya ve rusyalı öğrenci ve bilginlerin akın ettikleri birer fikir merkezi haline geldi. O tarihten sonra ayaklanmanın yerini meşru direnme aldı. Direnmeyi Varşova'da *Millî Birlik* dergisini (1886), sonra da Lwow'da *Polonya Birliği* dergisini (1895) çıkaran Jan Poplawski yönetti. Dmowski, amacı pangermanizm ve panislavizmle düzenli bir şekilde savaşmak ve ülke bütünlüğünü sağlamak olan Milliyetçi Demokrat partiyi kurdu (1897). Aynı zamanda işçi hareketi büyüdü (grevler, gizli dernekler kurulması). Avusturya parlamentosundaki temsilcilerin artması (1897) milliyetçi demokratların Galiçya diyetinde de aynı hakkı istemelerine yol açtı (1902). Kızıllar Marks'çılığı ve Rosa Luxemburg'un yönettiği Polonya ve Litvanya Krallığı Sosyal Demokrat partisinin etkisiyle milletlerarası sosyalizmi benimserken, Limanowski Paris'te vatansever eğilimli Polonya Sosyalist partisini kurdu (1892). Bu partinin merkez komitesi üyesi Pilsudski önce Lodz'a yerleşerek gizli bir gazete (*Robotnik* [İşçi]) çıkardı; 1900'de tutuklanıp kaçmasından sonra da Galiçya'da yerleşti. Rus-Japon savaşı sırasında bir ayaklanma denemesi yaptı (13 kasım 1904), sonra savaş birlikleriyle karışıklıklar çıkarttı; bu sırada milliyetçi demokratlar düzeni sağlamak için kendi birliklerini teşkilâtlandırıyorlardı. Köylü birliği köylerde gizli olarak çalışıyor; Duma'nın en kuvvetli partisi olan Milliyetçi Demokrat parti, polonya kamuoyunu temsil ediyordu. Litvanyalılar, beyaz ruslar, ukraynalılar ve yahudiler de milliyetçilik hareketine başladı ve ülkeyi paylaşan devletler bu azınlıkların Polonyalılarla anlaşmazlıklarından yararlandı. 1910'dan sonra «atış grupları» (avusturya yetkililerinin desteklediği sosyalist topluluklar) bir geçici Bağımsızlık Partileri komisyonu kurarak başkanlığına Pilsudski'yi getirdiler; bu partiler Ruslara karşı savaşa girişilmesi halinde iktidarı teşkilâtlandırmak için birleşmişti (1912). Ama muhafazakârların Habsburg'ları tutmasına karşılık milliyetçi demokratlar Rusya'ya bel bağlamışlardı.

● *Polonya ve Birinci Dünya savaşı.* Krakow'da toplanan «Avcılar»ın başına geçen Pilsudski, rus sınırını aştı; orada toplanan Yüce Millî meclis (N.K.N.) Polonya lejyonlarını kurdu (6 ağustos 1914); bu lejyonları Pilsudski'nin yanı sıra Wladislaw Sikorski gibi nizamî ordu subayları yönetiyordu. Ama genelkurmayın bu millî orduyu desteklemesine karşılık Avusturya hükûmeti siyasî alanda herhangi bir vaadde bulunmadı. Nikolay II'nin muhtariyet vaat ettiği krallık Polonyalıları, Millî meclise katılmadı: Lublin'i lejyonların almasından sonra Avusturyalılar, Varşova (ağustos 1915) ve Wilno'nun alınmasından sonra da Almanlar, krallığı iki bölgeye ayırdılar (Lublin çevresinde Avusturya bölgesi, Varşova'yı da içine alan Alman bölgesi); sonra bu iki bölgeyi meşrutî, bağımsız ve soydan geçen bir Polonya krallığı halino getirmeyi vaat ederek birleştirdiler (5 kasım 1916). [Bk. POLONYA SEFERLERİ.] Aslında söz konusu olan şey Verdun'deki kayıpları dolduracak bir polonya ordusu kurmaktı. Bu ordunun en seçme birlikleri olması gereken lejyonlar, avusturya ordusuna katıldı. Bir almanın başkumandanlığa getirilmesine karşı çıkan Pilsudski, Magdeburg'a sürüldü (27 temmuz 1917). Kısa süre sonra geçici Devlet konseyi istifa etti. Merkez imparatorluklarının 12 eylül 1917'deki kararlarıyle bir naiplik konseyi, bir bakanlık kabinesi, bir devlet konseyi kuruldu; ama Brest-Litovsk anlaşmasından önce imparatorluklar Naiplik meclisine danışmadan Chelm bölgesini Yeni Ukrayna'ya verdiler (9 şubat 1918). Albay Haller'in lejyonerleri firar ettiyse de çoğu yakalandı (şubat). Rusya'da Dowbor Musnicki'nin kumanda ettiği polonya birlikleri, bolşevikleri tanımadılar ve Polonya'ya dönmeğe çalıştılar; ama çoğu alman kuvvetleri tarafından silâhsızlandırıldı (mart).

Bununla birlikte 15 ağustos 1917'de Lozan'da kurulan ve Paris'e yerleşen Millî komiteyi batılılar «resmî Polonya teşkilâtı» olarak tanımışlardı; başkanlığını Dmowski'nin, başkan yardımcılığını Paderewski'nin yaptığı bu komite, bir gönüllüler ordusu toplayarak başkumandanlığına Haller'i getirdi (4 ekim). Wilson'un «deniz sınırı olan bağımsız ve birleşmiş bir Polonya devleti kurulması»yle ilgili on üçüncü maddesini (Paderewski'nin telkiniyle hazırlanmıştı), barış isteyen (5 ekim 1918) merkez imparatorlukları kabul etti.

Bağımsız Polonya (1918-1939)

● *Polonya demokrasisinin kuruluşu.* Avusturya-Macaristan imparatorluğunun parçalanması ve Alman devrimi, Naiplik meclisinin Polonya devletinin kurulduğunu ilân etmesine (8 ekim 1918) ve Pilsudski'nin Varşova'ya geri dönmesine imkân verdi; Naiplik meclisinin başkumandan tayin ettiği Pilsudski, alman birliklerinin Alman'ya dönmesini müzakereye koyuldu; sonra lublin sosyalistleri (11 kasım) ve naipler tarafından hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Ama milliyetçi demokrat Paris komitesi ve sosyalist Varşova hükûmeti, başkanlığını Paderewski'nin yaptığı bir birlik kabinesi kurmak için anlaştılar (16 ocak 1919). Dmowski Barış konferansına delege gönderildi. genel oy sistemiyle yapılan ocak 1919 seçimlerinde Kongre krallığında ve Batı Galiçya'da seçilen Kurucu meclisin üçte biri milliyetçi demokratlar, onda biri sosyalistlerden meydana geliyordu; merkezdeki halkçılar ikiye bölündü, bir kısmı nasyonal demokratları, bir kısmı da sosyalistleri destekledi. Meclis Pilsudski'yi devlet başkanlığına seçti. Pilsudski, bakanlar gibi meclise karşı sorumluydu (20 şubat 1919 anayasası); ama aynı zamanda da başkumandan olduğundan bu sıfatla denetimsiz hareket ediyordu. Versailles antlaşmasıyle batı sınırı hemen hemen 1772 paylaşmasından önceki şekline sokuldu. Ama Danzig (Gdansk) hür şehir ilân edildi. Doğu Prusya'da (temmuz 1920) ve Yukarı Silezya'da (mart 1921) yapılan plebisitlerde halk Almanya'yı tuttu; Teschen (Cieszyn) Silezyası Çekoslovakya'ya verildi: böylece 400 000 Polonyalı'dan olan Polonya'ya, buna karşılık olarak 230 000 almanın bulunduğu Katowice bölgesi düştü. Doğuda Ukraynalılar Lwow'dan çıkarıldı (kasım 1918); Pilsudski Kızılorduyu kuzeye doğru püskürttü ve Wil-

Kosciuszko
Al. Orlowski'nin eseri,
Polonya kütüphanesi

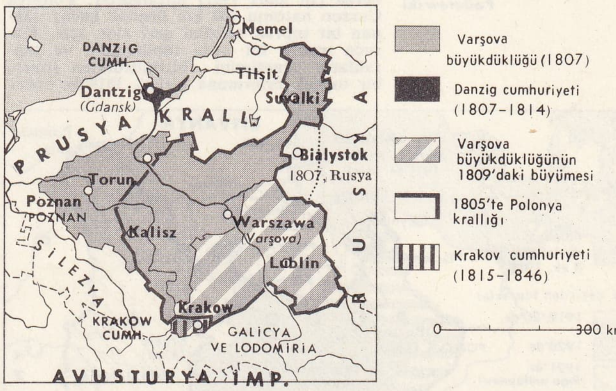

1807'den 1815'e kadar **POLONYA**

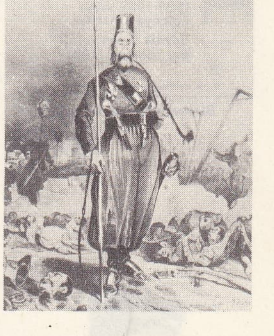

«Varşova'da hüküm süren asayiş» 1831 sonu Grandville'in yerici deseni Cabinet des Estampes, Paris

«Napolyon I Varşova Büyük Düklüğüne Kuruluş Kanununu verirken» (1807) M. de Bacciarelli'den Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Polonya kütüphanesi, Bulloz (LAROUSSE)

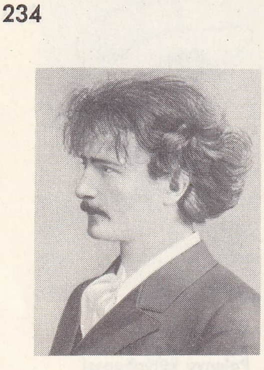

Paderewski

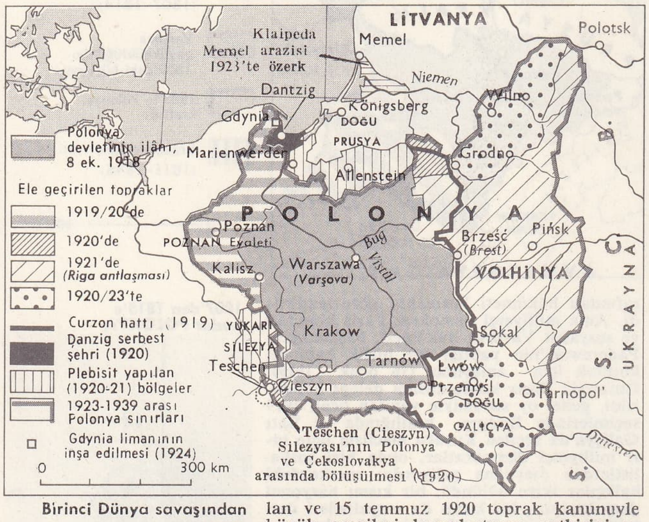

Birinci Dünya savaşından sonra **POLONYA**

Mareşal Pilsudski 1920'de

no'ya girdi (nisan 1919); Haller, Romanya sınırına dayandı. Ama Müttefiklerarası Yüce meclis Polonya- S.S.C.B. sınırı olarak Bug'u kararlaştırması (Curzon* hattı, aralık 1919) zaten iç meseleler arasında bunalan Padrewski'nin istifasına yol açtı. Beyaz ve kızıl Rusların tehdidi altındaki Ukrayna cumhurbaşkanı Petlyura Polonya'ya kısa süre önce Ukrayna ile birleştirilen Doğu Galiçya'yı geri verdi ve Volhinya'nın yarısını bıraktı; mareşalliğe yükseltilen Pilsudski ile ittifak yaptı (22 nisan 1920) ve onunla birlikte Kiev'e girdi (7 mayıs). [Bk. POLONYA-SOVYET SAVAŞI.] Tuhaçevskiy'in karşı hücumuyle polonya birlikleri Varşova, Torun ve Lwow'a kadar püskürtüldü (ağustos). Milliyetçi tepki ve general Weygand'ın yardımı, Pilsudski'ye Kızılorduyu Varşova önünde durdurmak (14 ağustos) Sikorski'ye de bu orduyu Aşağı Vistül'e püskürtmek imkânını verdi. Ruslar önce Riga mütarekesini (12 ekim 1920), sonra barışı (18 mart 1921) imzaladılar: Polonya Curzon hattının 200 km ötesine kadar uzanan bir toprak şeridini geri aldı. İçte, Kurucu meclis bir ordu topladıktan ve toprakların yönetimini birleştirdikten sonra, bir toprak reformuna girişti. 1919'da kurulan ve 15 temmuz 1920 toprak kanunuyle büyük arazileri kamulaştırma yetkisini alan Toprak ofisi 1920-1925 arasında 936 000 hektar toprağı köylülere dağıttı. 17 Mart 1921 anayasasıyle genel oy sistemiyle seçilen iki meclis kuruldu: diyet ve senato. Cumhurbaşkanı bu meclisler tarafından seçiliyor ve senatörlerin dörtte üç müspet oyu ile diyeti dağıtabiliyordu. Sağ kanat çoğunlukta olduğu bu meclisler yardımıyle Pilsudski'nin güçlü kişiliğini dengeleyebildi. Seçimlerde çoğunluk değişmedi (5 kasım 1922), fakat ortak liste çıkaran millî azınlıkların önemi ortaya çıktı. Pilsudski cumhurbaşkanlığını kabul etmeyince, sosyalistlerin yardımıyle Narutowicz seçildi (9 aralık 1922); Narutowicz'in öldürülmesinden (16 aralık) sonra da soyalist Wojciechowski cumhurbaşkanı oldu. Sağ kanat polonya markının devalüasyonu ve Krakow'daki sosyal karışıklıklar (mayıs - aralık 1923) sonucu devrilen Witos kabinesini ve parayı yeniden değerlendiren (zloty'nin tedavüle çıkarılması) Grabski kabinesini destekledi. Cumhurbaşkanlığı dönemi sonunda genelkurmay başkanlığına getirilen Pilsudski, Witos kabinesi kurulunca istifa etmişti.

● *Pilsudski'nin diktatörlüğü* (1926-1935). Pilsudski ile milliyetçi demokratlar arasındaki uzlaşma denemelerinin başarısızlığından sonra, bir rakibinin savaş bakanlığına getirilmesi (11 mayıs 1926) üzerine Pilsudski bir hükûmet darbesi yaptı (12-14 mayıs 1926): başkanlığa Bartel'in, savaş bakanlığına Pilsudski'nin getirildiği yeni bir hükûmet kuruldu; Pilsudski dostu Moscicki lehine cumhurbaşkanlığını kabul etmedi ve yürütme gücünü kuvvetlendirdi. Tam yetki alarak idare ve orduda temizlik yaptı ve kendisini her desteklemeyişinde diyetin toplantılarını erteledi. Kömür ihracatı ve amerikan yardımı sayesinde malî durum düzeldi. İkinci diyette (7 mart 1928'de seçildi), sağ ezildi ve parlamenter rejim taraftarlarıyle diktatörlük taraftarlarının çatıştığı hükûmet bloku ağır bastı. Pilsudski parlamenter rejim taraftarı Bartel'e işten el çektirdi ve albay Slawek askerlerin çoğunlukta olduğu bir kabine kurdu. Ama iktisadî buhran siyasî durumda büyük bir değişiklik yarattı; muhalifler artık sağda değil, merkezde ve soldaydı. Krakow kongresinde Pilsudski'nin diktatörlüğü aleyhine gösteri yapan ve istifa etmesini isteyen (29 haziran 1930) sol muhalifler, hükûmet blokunun seçimleri kazanmasından sonra (16 kasım) tutuklandılar veya yurt dışına kaçtılar.

● *Albaylar diktatörlüğü ve savaşa gidiş* (1935-1939). Diktatörün ölümünden sonra (12 mayıs 1935), yardımcıları yeni anayasa (23 nisan) ve seçim reformu sayesinde iktidarı muhafaza ettiler; o tarihten sonra muhalefet seçimlere katılmama şeklinde işledi. Yetkileri artırılan cumhurbaşkanı Moscicki, askerlerle anlaşmazlık halindeydi; komünistlere maledilen karışıklıklardan (mart-nisan 1936) sonra askerler, mücadeleyi kazandılar; general Skladkowski-Slawoj kabinesi kurdu; önce genel ordu müfettişliğine, sonra mareşalliğe tayin edilen Rydz-Smigly hükûmette çok önemli rol oynadı ve bir sertlik siyaseti uyguladı (köylü grevlerinin bastırılması, ağustos 1937). Çekoslovakya'nın sınırlarını Almanya lehine değiştiren Münih konferansı (30 eylül 1938) üzerine dışişleri bakanı (1932-1939) ve S.S.C.B. (1932) ve Almanya ile (26 ocak 1934) saldırmazlık paktlarının imzalayıcısı albay Beck, Teschen'i (Cieszyn) [2 ekim] işgal etti. Danzig'i ve Polonya koridorunda bir geçit isteyen Hitler'in baskısı karşısında, Chamberlain bağımsızlığı tehdit edildiği takdirde, İngiltere'nin Polonya'yı destekleyeceğini açıkladı (31 mart 1939). Bunun üzerine Almanya ve S.S.C.B. Polonya'ya karşı ittifak yaparak (2 ağustos) bir saldırmazlık antlaşması imzaladılar (23 ağustos).

Polonya'nın istilâsı ve işgal dönemi (1939-1945)

Alman birlikleri savaş ilân etmeksizin Polonya'yı istilâ ettiler (1 eylül). [Bk. POLONYA SEFERLERİ.] Sovyetler'in doğu illerine girdiği sırada sivil ve askerî yetkililer Romanya'ya geçtiler (17 eylül). Çarpışmalar Varşova'nın teslim olmasıyle (27 eylül) sona erdi. Ruslar ve Almanlar Polonya'yı paylaştılar: S.S.C.B. Batı Ukrayna'yı ve Bug hattına kadar Beyaz Rusya'yı işgal etti; Almanya Varşova'ya kadar Batı Polonya'yı Reich'a kattı ve toprakların geri kalan kısmını bir genel valilik haline getirdi; her iki devlet ülke halkını çeşitli bölgelere sürmeğe başladı. Polonyalılar Fransa'da general Sikorski başkanlığında bir hükûmet kurdular. Yeni kurulan bir ordu Fransa harekâtı sırasında (mayıs-haziran 1940) ve mütarekeden sonra Büyük Britanya saflarında çarpıştı. Hitler'in S.S.C.B.'ye hücumundan sonra, Sikorski, Rusya'da general Anders'in kumanda ettiği (1942 yazı) bir ordu kurulmasıyle sonuçlanan askerî bir antlaşma imzaladı; bu ordu kısa süre sonra Uzakdoğu yoluyle Kuzey Afrika'daki müttefik cephesine katıldı. Sikorski'nin ölümünden sonra, Polonya gizli Antant komitesinin onayıyle yerine geçen Mikolajczyk, direnmeyi teşkilâtlandırdı; ve Londra'dan verdiği direktiflerle bir yurt içi millî ordu kurdu (şubat 1942); bu arada Moskova «Tadeusz Kosciuszko» tümenini meydana getirerek (mayıs 1943); bir millî halk meclisi kurulmasını destekledi (31 aralık 1943); başkanı Osobka-Morawski olan bu meclis Polonya Millî Kurtuluş komitesini meydana getirdi ve Kosciuszko tümeninin Curzon hattını aşmasından sonra Lublin'e yerleşti. Bu arada alman işgal kuvvetleri toplama kampları kurmuş (Auschwitz [Oswiecim], Maydanek v.b.), milliyetçilere karşı misilleme hareketlerine girişmiş, sürgün ve idamlarını artırmış, polonya milletini yok etmek için var gücüyle çalışmağa koyulmuştu. 1943 Nisan-mayısında Varşova gettosunun isyanı burada toplanan yahudilerin hepsinin öldürülmesiyle sonuçlandı. Direnmeciler Almanlara karşı mücadeleye devam ettiler: sabotajlar, suikastler (msl. general Kutschera'ya karşı), partizan çarpışmaları birbirini takibediyordu. İç ordunun başkumandanı general Bor-Komorowski yönetiminde ayaklanan Varşova (1 ağustos 1944), kahramanca bir direnişten sonra Vistül'ün sağ kıyısındaki rus birliklerinin müdahale etmemesi üzerine teslim olmak zorunda kaldı; şehir yıkıldı, halkı sürgün edildi. Varşova'nın sovyet ve Polonya birlikleri tarafından kurtarılmasından (17 ocak 1945) sonra, Lublin hükûmeti «Geçici hükûmet» adıyle şehre yerleşti. (Bk. POLONYA SEFERLERİ.)

Polonya Halk cumhuriyeti

Yalta konferansında (11 şubat 1945), Polonya'nın sınırları doğuda Curzon hattı, batıda Oder-Neisse* (Odra-Nysa) olarak tespit edildi ve hükûmetin daha geniş bir demokrasi temeline dayandırılması ileri sürüldü. İlk millî birlik hükûmeti başbakan Osobka-Morawski Gomulka (Polonya İşçi partisinin komünist genel sekreteri) ve Mikolajczyk (Polonya Köylü partisi başkanı) tarafından kuruldu. Komünist Bierut cumhurbaşkanlığına getirildi. Sınır düzenlemeleri ve azınlıklar meselesi nüfus aktarmalarıyle çözüldü: bir buçuk milyon polonyalı S.S.C.B.'den memleketin doğusuna getirildi, buna karşılık 400 000 ukraynalı Chelim bölgesinden ayrıldı; batıdaki halk Odra'nın ötesine nakledildi veya Polonya uyrukluğuna alındı (1 milyon kişi). Hükûmetin görevi serbest seçimleri hazırlamaktı. Bakanlıkların çoğunu elde tutan Hükûmet bloku (Polonya İşçi partisi, Polonya Sosyalist partisi, Köylü partisi, Demokrat parti), tek bir liste hazırladı; buna karşı çıkan Mikolajczyk ise ayrı bir liste hazırlamıştı. Blok, oyların yüzde 90'ını aldı (ocak 1947). Seçimler ertesinde Millî Birlik hükûmeti parçalandı ve Mikolajczyk gizlice yurt dışına kaçtı (ekim 1947); Cyrankiewicz'in başkanlık ettiği hükûmet koalisyonu 19 Şubat 1947 anayasasını oylattı. İşçi partisi bir iç buhranı çözdükten sonra (Gomulka'nın partiden çıkarılması, 1949) birleşik bir işçi partisi kurdu (sosyalistlerle komünistlerin birleşmesi) ve bu partinin genel sekreterliğe getirilen Bierut (22 aralık 1948), partinin bütün kilit noktaların ele geçirdi. Varşova doğumlu rus mareşali Rokosovskiy savaş bakanı ve ordu genel müfettişi oldu (kasım 1949). 22 Temmuz 1952'de çıkarılan yeni bir anayasa ile cumhurbaşkanının yerini bir devlet konseyi aldı. 30 Hektardan büyük topraklara elkonması ve bu toprakların parsellenmesi, elli kişiden çok işçi çalışan işletmelerin devletleştirilmesi ve ekonominin planlanması (üç, sonra altı yıllık planlar), varlıklı sınıfları sarsarken, ne köylüleri hoşnut edebildi (kolektif işletmeler lehine baskı), ne de işçileri (üretimi artırmak için büyük çabalar istenmesi). Bilimler akademisinin fikir hareketini marks'çı çizgiye yöneltmesine karşılık, hükûmet, etkisi hâlâ büyük olan kiliseyle uğraşmak zorunda kaldı; kilise devletle bir *modus vivendi* (1950) kurmayı başardıysa da kardinal Wyszynski'nin görevinden alınmasıyle (eylül 1953) uzlaşma imkânı ortadan kalktı. Bununla birlikte kilise gücünü katbetmedi (Varşova Katolik İlâhiyat kademisinin kurulması 1954); işçi ve köylü çevrelerinin iktidardakilerin temsil ettiği komünizme ve sovyet etkisine karşı muhalefetleri günden güne arttı. Poznan'da ayaklanmalar patlak verdi (28 haziran 1956). Natolin grubu bu sıkıntıları emniyet teşkilâtını kuvvetlendirerek çözmeyi önerirken; merkez komitesindeki muhalif kanat bu teşkilâtın hükûmetin denetimi altında olmasını, adlî sisteme bağımsızlık tanınmasını, kolektifleştirme ve planlamanın yumuşatılmasını, bürokratik merkeziyetçiliğin azaltılmasını ve işletmelere ve müdürlerine daha fazla sorumluluk tanınmasını istiyordu. Bu eğilim sonunda başarı kazandı; programı hazırlamış olan Gomulka, Ochab ve Cyrankiewicz'in (1954'ten beri hükûmet başkanı) desteğiyle partiye geri alındı. 21 Ekimde iktidara geldi ve mareşal Rokosovskiy politbürodan atıldı. Bunun üzerine Gomulka arkadaşlarıyle birlikte hazırladığı siyasî programı uygulamağa başladı. S.S.C.B. ile ilişkiler yeniden gözden geçirildi, devlet kiliseye karşı daha yumuşak bir tutum benimsedi: kardinal Wyszynski'ye görevi iade edildi (ekim 1956), yeni bir *modus vivendi* hazırlandı (aralık 1956)

Foto. Costallat, Ercole (LAROUSSE)

ve Wyszynski, devlet ve kilisenin barış içinde işbirliği lehinde bir bildiri yayımladı. 1956 «Polonya ekim»inden beri Polonya Birleşmiş İşçi partisinin genel sekreteri olan Wladislaw Gomulka, 1959 parti kongrelerinde tekrar seçildi. Resmî tatil sayılan, bununla birlikte doğum kontrolu (ocak-mart 1960) ve dinî bayramları kaldıran (kasım 1960) kanunlar çatışmalara yol açtı.

1961'deki Millet meclisi (*Sejm*) seçimleri sonucunda Millî Cephe içinde 17 yeni milletvekili kazanan (1957'deki 236'ya oranla 255 milletvekili) Polonya Birleşik İşçi partisinin durumu daha da sağlamlaştı; Birleşik Köylü partisi, 1 milletvekili fazla çıkardı (116 yerine 117); Demokrat partinin 39 milletvekili yeniden seçildi, öbür partiler ise (bu arada Polonya Katolik partisi) 20 milletvekilliği kaybettiler. 1964'te Gomulka tekrar parti genel sekreteri seçildi; Ochab meclis başkanı oldu. 30 Mayıs 1965 seçimlerinde millet meclisinde durum değişmedi. Bu dönem boyunca hükûmet aynı kaldı. 1954'ten beri başbakan olan Jozef Cyrankiewicz 1961 ve 1965 seçimlerinden sonra da görevine devam etti. 1952'den beri devlet başkanı olan (Devlet konseyi başkanı) Aleksander Zawadzki, 1961'de tekrar seçildi ve 7 ağustos 1964'te ölümü üzerine meclis, Komünist partisinin siyasî büro üyesi Edward Ochab'ı seçti (24 haziran 1965); Ochab 24 temmuz 1965'te tekrar seçildi. Fakat 1968'de istifa etti.

Birleşik İşçi partisinin (1 ocak 1959'da 1 072 000 üye) üçüncü kongresinde (mart 1959) «dogmacılar» (stalin'ciler) tasfiye edildi. Partinin 1 640 000 üyesini temsil eden 1 630 delege ile toplanan dördüncü kongrede (15-20 haziran 1964) 1961-1965 planına oranla, yatırımları yüzde 38 artırmayı öngören yeni bir beş yıllık plan (1966-1970) kabul edildi. Polonya İşçi partisi, bütün çabasını iktisadî durumu düzeltmeğe verdi; bütçenin yarısından çoğu millî ekonomiye ayrıldı. Rejim, bu çabasından dolayı halkı hoşnut etmesine rağmen aydınların ve kilisenin muhalefetiyle karşılaşmaktadır. Parti ile aydınlar arasında bir anlaşmazlık vardır. Bu anlaşmazlık özellikle «revizyonist» aydınlar grubunun önderi olan, Varşova üniversitesi felsefe profesörü Leszek Kolakowski'nin partiden ihraç edilmesiyle (ekim 1966) su yüzüne çıktı; ayrıca batılı Marx uzmanlarına benzer oportünist teorilerinden dolayı suçlanan filozof Adam Schaff ile hükûmet arasındaki ilişkiler de gergindir. Halkın büyük kısmının bağlı olduğu katolik kilisesiyle muhalefet de öteden beri devam etmektedir; ancak devlet ile kilise (Polonya başpiskoposu kardinal Wyszynski temsil eder) arasındaki ilişkiler karşılıklı olarak birbirlerinin gücünü kabul etmeğe ve ciddî bir mücadelenin gereksizliğine dayanır. Polonya'nın dış siyasetinin temeli Sovyet Rusya ile dostluk ve ittifaka ve Oder-Neisse sınırının dokunulmazlığına dayanmağa devam eder. Polonyalıların Almanlara karşı duydukları güvensizlik ve kin ise hiç azalmamıştır. 8 Nisan 1965'te yirmi yıllık bir Polonya-Rusya yardımlaşma anlaşması imzalandı. 11 Haziran 1966'da Polonya ile Rusya arasındaki bilimsel ve teknik işbirliği anlaşması yenilendi. Büyük komşusunun çizgisinden ayrılmayan Polonya, öteden beri çin idarecilerinin «bölücü siyaset»ine karşı çıkmaktadır. Bunula beraber, şubat 1966'da Arnavutluk ile siyasî ilişkilerini tekrar kurdu ve bu tarihte Tiran'daki Polonya maslahatgüzarı elçiliğe yükseltildi. Polonya ile Doğu Almanya arasında 15 mart 1967'de, Polonya ile Bulgaristan arasında da 6 nisanda birer ittifak ve yardımlaşma anlaşması imzalandı.

Bütün sosyalist cumhuriyetler gibi, Polonya da, teknik ve kültürel alanda büyük batı devletleriyle işbirliği anlaşmaları yaptı. Bunların başlıcaları, 25 mart 1965 İtalya-Polonya anlaşması ve 20 mayıs 1966 Fransız-Polonya anlaşmasıdır.

1968'de Polonya'da büyük karışıklıklar oldu. İlk önemli huzursuzluk, üniversite öğrencilerinin ayaklanmalarıyla ortaya çıktı. 8 Mart günü Varşova üniversitesi öğrencileri, Polonya Kültür bakanlığının bir piyesi yasaklamasını protesto eden iki arkadaşlarının üniversiteden atılması üzerine gösterilere başladı; yüzlerce polis ve milis, üniversite içinde 3 000-4 000 kadar öğrenciyle çarpıştı. 11 Martta öğrenciler Kültür bakanlığına ait bir binayı tahrip etti; öğrenci olmayan kalabalık gruplar tarafından da desteklenen ayaklanmalar bir hafta içinde büyük sokak çarpışmaları halini aldı. Polonya Birleşik İşçi partisi (Komünist parti) organı *Trybuna Ludu* gazetesinin, öğrencilerin siyonistlerce kışkırtıldıklarını öne sürmesi yahudi aleyhtarı bir kampanyanın başlamasına yol açtı. Varşova'da patlak veren ayaklanmalar, Krakow, Lublin, Poznan, Gdansk (eski Danzig) şehirlerine de yayıldı. 19 Martta bir parti toplantısında konuşan Gomulka öğrencilerin «sosyalizme düşman kuvvetler tarafından aldatıldıklarını» öne sürerek, öğrenci önderlerini «pis provokaskon metotlarına baş vurmakla» suçladı. Gomulka, ayaklanan öğrencilerin «kahrolsun komünizm», «kahrolsun Rusya» gibi sloganlar kullandıklarını da sözlerine ekledi. 8-15 Mart arasında 1 208 kişinin tevkif edildiğini belirten Gomulka, sözlerini olaylarda en faal rol oynayanların yahudiler olduğunu öne sürerek bitirdi. Gomulka'nın demeci üstünden henüz 24 saat bile geçmemişken Varşova Politeknik öğrencileri oturma grevine başladı. Olaylar gelişirken Polonya Katolik kilisesinin başı kardinal Wyszinski, bir mesaj yayımlayarak dolaylı yoldan hükûmeti kınadı. 25 Martta aralarında Prof. Leszek Kolakowski gibi ünlü bir filozofun da bulunduğu 6 üniversite öğretim üyesinin «revizyonist» oldukları gerekçesiyle işlerine son verildi. 30 Martta hükûmet üniversitenin birçok bölümünü kapattı.

8 Nisan 1968'de Devlet konseyi başkanı (cumhurbaşkanı) Edward Ochab istifa etti; Polonya parlamentosu (*Sejm*) bir gün sonra toplanarak Komünist partisi adayı mareşal Marian Spychalski'yi Devlet konseyi başkanlığına getirdi. Yahudilerin parti ve devlet teşkilâtlarından «temizlenmesi» kampanyası daha da şiddetlendi: Varşova'da yayımlanan *Zycie Warszawi* gazetesi Komünist partisinden 6 951 kişinin ihraç edildiğini açıkladı.

Polonya'daki karışıklıklar Komünist partisi içinde önemli bir bunalıma yol açtı. «Partizanlar» adıyla bilinen aşırı milliyetçi komünistlerin önderi içişleri bakanı general Mieczislaw Moczar'ın parti yönetimine hâkim duruma gelmesi, yahudilere karşı uygulanan baskıların artmasına sebep oldu; bu yüzden binlerce yahudi Polonya'dan göç etmek zorunda kaldı.

Çekoslovakya olayları, Polonya'daki bunalımı daha da yoğunlaştırdı. 11 Kasım 1968'de toplanan Komünist Partisi kongresinde Gomulka, Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgalini savundu. Bununla birlikte 1969 başından sonra durumda bir yumuşama görüldü. Gomulka yahudi aleyhtarı kampanyaya son verilmesini istedi; İçişleri bakanlığına bağlı olarak kurulmuş olan Yahudi dairesi Gomulka'nın emriyle feshedildi. İç Siyaset alanındaki bu yumuşamanın etkileri, Polonya'nın dış ilişkilerinde de yansıdı. Mayıs ortalarında Gomulka, Oder-Neisse hattının iki ülke arasında kesin ve değişmez bir sınır olarak kabul edilmesi halinde Federal Alman hükûmetiyle bir anlaşma yapmağa hazır olduklarını söyledi. Gomulka böylece, o yıl Federal Almanya şansölyeliğine seçilmiş olan Willy Brandt'ın iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi konusundaki teşebbüslerini olumlu karşılamış oluyordu. Bununla birlikte, iç siyaset alanındaki nispî huzur ve yumuşama uzun sürmedi. 1969 Yazının özellikle kurak geçmesi ve kötü hasat şartları, küçük tarım işletmelerine dayanan polonya tarımını alt üst etti. İktisadî durumun kötüleşmeğe yüztutması üzerine, hükûmet 1970 yılı sonlarında yiyecek (özellikle et, süt, peynir v.b.), kömür ve akaryakıt fiyatlarını büyük ölçüde yükseltmek zorunda kaldı. Bu artış, özellikle, işçi sınıfını

sınır direklerini kıran alman askerleri (1 eylül 1939)

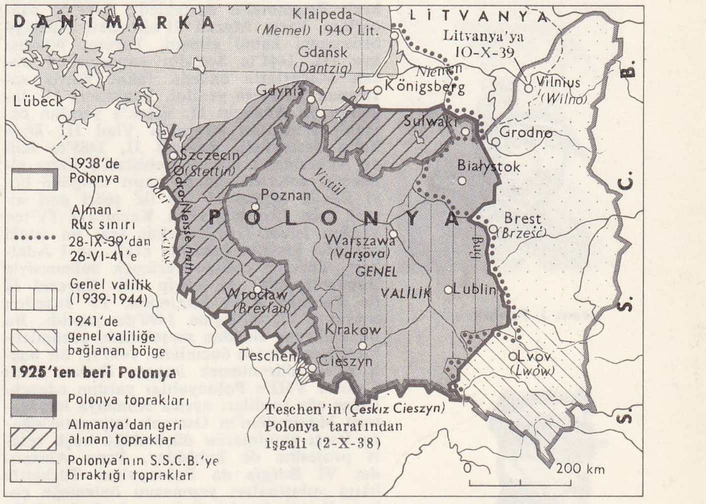

1939'dan beri **POLONYA**

Paul Colin'in «Varşova Suçluyor» adlı afişi

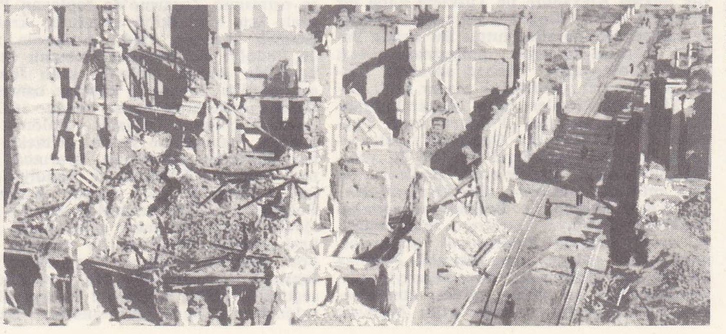

isyandan sonra Varşova'yı sistemli şekilde yakıp yıkan Almanlar (ekim 1944)

Foto. Polonya Danışma bürosu. Giraudon (LAROUSSE)

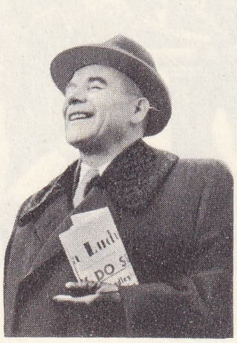

Wladislaw Gomulka

prens J. Poniatowski

general Jozef Haller

general Anders

etkiledi; bunun üzerine önce Baltık kıyılarındaki Gdansk, Gdynia, ve Szczecin'de (esk. Stettin) liman ve dok işçileri genel greve başladı; bu grev kısa zamanda büyük gösteriler halini aldı. Gdansk'ta dok işçileri limandaki bir sovyet ticaret gemisini ateşe verdi; Szczecin'de de işçiler Komünist partisi binasını tahrip etti; hükûmet ayaklanan işçilerin üstüne tanklar ve askerî birlikler sevk etti.

20 Aralık 1970'te Gomulka, Polonya Komünist partisi birinci sekreterliği görevinden istifa etti. Parti Merkez komitesi toplanarak bu göreve Edward Gierek'i getirdi. Önderler kademesindeki değişiklik bununla kalmadı: 23 aralıkta Polonya parlamentosunun olağanüstü toplantısında Devlet konseyi başkanı mareşal Spychalski ile başbakan Cyrankiewicz de istifa ettiklerini açıkladılar. Partinin yeni sekreteri Gierek'in teklifi üzerine Cyrankiewicz Devlet konseyi başkan Jaroszewicz de başbakan seçildi.

Polonya - Osmanlı ilişkileri

Türkler *Vilâyet-i Leh* ve *Lehistan* adını verdikleri Polonya ile, Jagellon'lar zamanında ilişki kurdular. Wladislaw (Vladislav) [1386-1434], Osmanlıların zaferiyle sonuçlanan Niğbolu savaşına kuvvet göndererek macar kralı Zsigmond'u destekledi; 1441'de Macarlara karşı Murad II'nin ileri sürdüğü birleşmeyi kabul etmedi. Torunu Wladislaw III, 1444'te Segedin antlaşmasını bozan Macarlarla anlaştı, fakat Varna savaşında Türklere yenildi. Kazimierz IV Jagellon ve Albrecht II, Eflak'a yapılan osmanlı saldırıları sırasında Vlad III Drakul'u destekledi. Bayezid II, 1485'te Kili ve Akkerman'ı alarak Lehistan'a karşı girişeceği seferler için üs yaptı. Boğdan beyi Büyük Ştefan IV bu iki şehri geri almak için Lehistan kralı Kazimierz IV'ten yardım istedi (1485); fakat kral bu isteği cevapsız bıraktı; Lehistan kralı Jan I Adalbert, Türkler üzerine yürümek bahanesiyle Boğdan'ı istilâ ve tahrip etti. Bayezid II ile Polonya kralı Kazimierz IV Jagellon arasında ilk antlaşma 1490'da yapıldı. Bu ilk antlaşma Boğdan meselesinin çözümlenmesi bakımından önemlidir. 1495'te, bir haçlı seferi düzenlemek isteyen Fransa kralı Charles VIII'e Polonyalılar yardım edeceklerine söz verdiler; ayrıca Almanya imparatoru Maximilian'ın Osmanlı imparatorluğuna karşı yapılmasını düşündüğü haçlı seferi projesine de katıldılar. Papa Alexander VI Borgia da Polonya'nın Türklerle barış anlaşmaları yapmasını önlemeğe çalıştı. Bunun üzerine Polonya kralı Jan I Adalbert 1497'de antlaşmayı bozarak Boğdan'a saldırdı, fakat yenilerek geri çekildi; Polonyalıların 1490 antlaşmasını bozmaları üzerine, 1498'de Silistre sancak beyi Malkoçoğlu Bali Bey, Bayezid II'nin emriyle 40 000 kişilik bir kuvvetle Polonya'ya akın yaptı; Dniester ırmağını geçerek Polonya'ya girdi ve Czarnkow, Gologory ve Glemiany kalelerini aldı; Lwow (Leopol) ve Sandomierz (Sandomir) şehirlerini yağma, Brzeziny ve Varşova şehirlerini tahrip ederek Polonyalıların Vistül ırmağı çevresindeki tahkimatını yardı, Polonya kuvvetlerini yendi; 10 000 esir ve birçok ganimetle Akkerman'a döndü. Bali Bey aynı yıl bir sefer daha düzenleyerek Halicz, Zydaczew, Şamber ve Droholiyez şehirlerini yağma etti; kış bastırınca geri dönmek zorunda kaldı. Bu durum üzerine Jan I Adalbert, macar kralı Wladislaw (Ladislas) ve Litvanya büyük dükası Alexandre ile Türklere karşı bir antlaşma yaptı; Boğdan voyvodası Ştefan da müttefikler tarafını tuttu. Bu sırada yapılan Türkiye-Polonya antlaşması savaşı önledi. Polonyalılar Mohaç savaşına yardımcı kuvvetler göndererek macar kralı Lajos II'yi desteklediler, fakat Macar krallığının yıkılması üzerine Polonya kralı Zygmunt I, 1532'de Piotr Opalinski'yi elçi olarak İstanbul'a gönderdi ve 1499'da yapılan antlaşmayı genişleterek yeniledi. Bu yeni antlaşma esaslarına göre Osmanlı devleti Kırım hanlığı ile Boğdan voyvodalığı tarafından Polonya sınırlarına saldırmamayı, savaş halinde Polonya'ya yardım etmeyi kabul ediyor, buna karşılık Polonya krallığı da Türkiye'nin düşmanlarıyle birleşmeyeceğine ve onlara yardım etmeyeceğine söz veriyordu. Polonya kralı Zygmunt

Varşova Büyük düklüğü zamanında
polonya ordusu üniformaları
Cabinet des Estampes, Paris

I'in kızı, macar kralı Zapolya Janos'un karısı ve Zsigmond Janos'un da annesiydi.

Sonradan Erdel ban'ı olan Zsigmond Janos Polonya - Türkiye ilişkilerinde önemli rol oynadı, Osmanlılar Selim II ve Murad III devirlerinde Lehistan'ın iç işleriyle yakından ilgilendiler. Sokullu Mehmed Paşa, İvan III ve Habsburgları tehdit ederek, Polonya krallarını bu devletin nüfuzunda olmayan Polonya asilzadelerinden seçilmelerini istedi; Fransa ile işbirliği yaparak 1 mayıs 1573'te Polonya krallığına seçilen Charles IX'un kardeşi Henri de Valois'yı tuttu; fakat bu prensin Henri III adıyle Fransa'ya dönmesi üzerine (1574), kendi adamı olan Erdel voyvodası İstvan Bathory'yi Polonya krallığına seçtirdi (1575). Bathory, Osmanlılarla 24 maddelik bir antlaşma imzalayarak Kırım hanlığıyle Polonya arasındaki ilişkileri düzeltti. Türklere olan bağlılığını kuvvetlendirdi. Kazak, Kırım ve Boğdan meselelerinden dolayı bozulan Osmanlı-Polonya ilişkileri 1617'de yapılan yeni bir antlaşma ile düzenlendi. Polonya başkumandanı Stanislaw Zolkiewski'nin ordusuyle savaşmak için Dniester ırmağı boylarına giden Bosna valisi İskender Paşa, antlaşmadan sonra geri döndü. 1620'de aynı meseleler yüzünden İskender Paşa, Stanislaw Zolkiewski'yi Yaş yakınında yendi; Polonyalılar ağır kayıplar verdiler; Dniester (Turla) ırmağını geçmeğe çalışanlar yok edildi (1621). Bunun üzerine Osman II, Seferi Hotin (Chocim) diye anılan Polonya seferine çıktı (bk. OSMAN II). Osmanlılar, Polonyalıların isteklerine uyarak antlaşma yaptılar (6 ekim 1621). Ancak Ukrayna Kazakları hatmanı Doroşenko'yu Polonya kralına karşı korumak zorunda kalan Mehmed IV, 1672'de Polonya seferine çıktı; Podolya eyaletinin merkezi olan Kamaniçe'yi kuşattı. 27 Ağustos 1672'de Kamaniçe teslim oldu, 18 ekimde Bucaş antlaşması yapıldı; fakat antlaşmanın Polonya Diyet meclisi tarafından reddi ve başkumandan Jan Sobieski'nin de türk ordusu çekildikten sonra Lwow (Leopol) ve Lublin kalelerini geri alması üzerine 1673'te Mehmed IV, İkinci Lehistan seferine çıktı; Osmanlı ordusu Hotin önünde yenildi; bunun üzerine Mehmed IV, Kazakları desteklemek ve Ruslara da bir darbe vurmak amacıyle Ukrayna üstüne yürüdü. Bu sırada Polonya kralı Michal Korybut Wisnowiecki ölmüş, yerine başkumandan Jan Sobieski geçmişti. Yeni kralın barış isteği reddedildi; 1677'de osmanlı orduları başkumandanı İbrahim Paşa ordusunu Zurawno'da toplayan Polonya kralı Jan Sobieski'yi sıkıştırdı; kral barış istemek zorunda kaldı. Antlaşma uyarınca Podolya ile Ukrayna Osmanlı devletine bırakıldı. Ancak, Polonya kralı Jan Sobieski 1683'te Viyana'yı kuşatan osmanlı ordusuna saldırarak barışı bozdu. 1683 - 1699 Arasında yapılan Osmanlı - Polonya savaşlarında Osmanlılar üstün gelmekle beraber Karlofça antlaşması uyarınca Kamaniçe kalesiyle Ukrayna ve Podolya eyaletleri Polonya'ya geri verildi. Katerine II Polonya kralı Friedrich-Augusta III ölünce (1763) Polonya'ya asker göndererek, Prusya kralı büyük Friedrich ile anlaştı, 1764'te kont Stanislaw-August Poniatowski'yi Polonya Diyet meclisine baskı yaparak kral seçtirdi. 1768'de polonyalı milliyetçiler rus saldırılarına karşı ayaklandılar; Bar şehrinde toplanarak osmanlı hükümdarı Mustafa III'ten yardım istediler; Osmanlılar Ruslara savaş açtılar, fakat yenilerek toprak kaybettiler. Osmanlı - Rus savaşları devam ederken Polonya, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında paylaşıldı (1772). 1848 Mülteciler meselesinde Osmanlılar Polonyalıları tuttu. (Bk. MÜLTECİLER MESELESİ.)

Askerî tarih

Polonya ordularının tarihi, hudutları ikide bir değişen bu devletin kuvvetli komşularıyle (Türkler, Almanlar, İsveçliler ve Ruslar) yaptıkları savaşlarla karışır. Bu tarihin en meşhur dönemlerinden biri Wladislaw Jagellon emrindeki birliklerin Tannenberg'de (Grünwald) töton şövalyelerine karşı kazandığı zaferdir (1410). XVI.-XVIII. yy. arası polonya kuvvetleri, gerçekte biri krallıkta, öteki Litvanya büyük düklüğünde iki ordudan meydana geliyordu; bunların her birine, kaydı hayat şartıyle tayin edilen ve yalnız meclise karşı sorumlu olan bir ataman kumanda ederdi. Soylu sınıf yalnız süvari kuvvetlerinde hizmet etmeyi kabul ettiğinden, piyade kuvvetleri ancak birkaç bin kişiydi; topçu kuvveti ise yok denecek kadar azdı. İstilâ halinde Polonya, toptan seferberlik (*pospolita**) usulüne göre askere alınan soylu sınıfa güvenirdi. Kosciuszko kumandasındaki âsilerin rusya, avusturya ve prusya kuvvetleri karşısında kahramanca direnerek (1794) Fransız devrimi ordularının zaferine yardım etmesine rağmen, Polonya devletinin parçalanması sırasında (1772-1795) ortadan kalkan bu ordu, Dabrowski'nin polonya lejyonlarıyle İtalya'da (1797) ve Napolyon ordusundaki polonya alaylarıyle Fransa'da yaşamağa devam etti. 1807'de Varşova büyük düklüğü harbiye nazırı prens Jozef Poniatowski'nin kurduğu 3 tümenlik polonya ordusu 1809'dan sonra Napolyon'un bütün savaşlarında yararlık gösterdi. Polonya millî kuvvetleri yeniden ancak Birinci Dünya savaşında Pilsudski kumandasındaki polonya lejyonları (Avusturya-Macaristan'da) ve Haller'in ordusuyle (Fransa'da) kurulabildi. 1918'den sonra bir fransız askerî heyeti yeni polonya ordusunu teşkilâtlandırdı; bu ordu 1920'de Sovyet istilâsını başarıyle püskürttü. (Bk. POLONYA-SOVYET SAVAŞI.) Batı orduları örnek alınarak (mecburî askerlik hizmeti) kurulan ve on askerî bölgeye ayrılan polonya kuvvetleri, 1939'da 39 piyade tümenini, 11 süvari tugayını ve 2 motorize tugayı kapsıyordu ve barıştaki mevcudu 270 000 kişiydi.

Eylül 1939 seferi sırasında alman ordusunun yok ettiği polonya ordusu, önce Fransa'da yeniden kuruldu; bu ordunun üç tümeni ve birçok havacısı Fransa'da mayıs - haziran 1940 harekâtına katıldı. Polonyalıların Büyük Britanya'ya, Lübnan'a ve S.S.C.B.'ye dağılmaları, sığındıkları ülkenin ordularını örnek alan, hür Polonya Silâhlı kuvvetlerinin kurulmasına yol açtı. Kuzey Afrika'nın, İtalya'nın, Fransa'nın ve Polonya'nın kurtarılmasına katılan bu birliklerin mevcudu 1945'te Batı Avrupa'da 215 000 kişi (general Anders ordusu) ve Alman-Sovyet cephesinde 400 000 kişiyi (iki ordu meydana getiren 10 tümen) bulmuştu.

1944-1945'te bu çeşitli unsurlara ve direnme topluluklarına dayanılarak yeniden kurulan polonya ordusu, 1949-1956 arası sovyet mareşali Rokosovskiy'in emrine verildi. S.S.C.B.'nin bu sıkı kontrolu (silâhları, teşkilâtı ve yüksek rütbelileri S.S.C.B.'den) ekim 1956 buhranından sonra gevşedi; bu buhran Rokosovskiy'in istifası ve sovyet subaylarının ülkeden ayrılmasıyle ordunun yeniden polonyalılaştırılmasına yol açtı; kumanda heyeti, iç hizmetler ve üniformalar değiştirildi. Askerî birliklere benzer dernekler (Gençlik, Polonya Askerinin Dostları birliği), Gomulka'nın yeni halk rejimi anlâyışına uygun düşen askerî ve millî bir propagandanın yayılmasına yardım etti. Bununla birlikte sovyet kuvvetleri, Varşova paktı antlaşmaları gereğince polonya topraklarında kalmağa devam eder. 1963'te yeniden düzenlenen askerlik hizmeti, sınıflara göre iki-üç yıldır. Polonya'da üç askerî bölge vardır: Varşova, Silezya, Pomeranya. Subaylarının yüzde 70'i Komünist partisi üyesi olan kara ordusu, 1965'te sovyet malzemesiyle donatıldı ve tamamıyle makineleştirilmiş 14 tümeni kapsıyordu.

Foto. A.F.P., Keystone, Associated Press (LAROUSSE)

● *Hava ordusu.* 1919'da kurulan ve 1939'da yok edilen hava ordusu, 1942'de yeniden kuruldu; 8'i av filosu olmak üzere 13 filoyu kapsayan bu kuvvetler İngiltere'de üslenerek 1944-1945'te İngiliz Hava kuvvetleri safında başarıyle çarpıştı. S.S.C.B.'nin kontrolu altında yeniden teşkilâtlandırılan Polonya Hava kuvvetleri 1966'da yaklaşık olarak 50 000 kişiyi ve bin kadar sovyet yapısı (Av: 17, 19 ve 21 Mig: bombardıman: İlyuşin v.b.) veya sovyet lisansı altında Polonya'da yapılmış uçak ve helikopteri kapsıyordu. Ayrıca kara - hava füzeleriyle donatılmış uçaksavar birlikleri önemlidir. Polonya'da yüz kadar havaalanı vardır, önemli üslerin çoğunu 1939-1945'te Alman Hava kuvvetleri kurmuştur.

● *Polonya Deniz kuvvetleri,* 1919'da fransız donanması örnek alınarak kuruldu. 1940'ta İngiltere (on birlik), sonra 1945'te birçok gemi veren S.S.C.B. tarafından genişletilen deniz kuvvetleri 1966'da 3 refakat gemisini, 9 denizaltıyı ve otuz kadar küçük birliği (20 000 kişi) ve 40 mayın tarama ve sahil muhafaza birliğini kapsıyordu; 40 kadar da avcı uçağına sahipti. Başlıca üssü Gdynia'dır. Bu silâhlı kuvvetler (yaklaşık olarak 500 000 kişi) dışında Polonya'da, bütün halk demokrasilerinde olduğu gibi, İçişleri bakanlığına bağlı önemli birlikler de vardır: güvenlik birlikleri, sınır muhafızları, polis. Millî savunma bütçesi millî bütçenin yaklaşık olarak yüzde 10'unu teşkil eder.

Öbür halk demokrasilerinin orduları gibi, polonya orduları da Varşova paktı sistemi içinde kalmağa devam eder; ama 1962'den sonra alınan yeni kararlarla birtakım gelişmeler sağlandı.

1963'te askere müracat edenlerin ihtiyaçtan çok fazla olması, askerlik hizmetinde değişiklikler yapılmasına yol açtı.

Askerlik hizmeti genel ve mecburî olmağa devam etti ama üç şekilde yapılma imkânı tanındı: sınıfına göre 2 veya 3 senelik normal hizmet; üç yıla dağıtılmış devrelerde yapılmak üzere toplam olarak 18 aylık çalışma hizmeti; kadro fazlalarına kara birlikleri emrinde ve günlük mesai satleri dışında askerî eğitim yaptırılması. İçişleri bakanlığı emrindeki İç Emniyet teşkilâtı (yaklş. 35 000 kişi) ve sınır muhafızları (yaklş. 10 000 kişi) 1965'te silâhlı kuvvetlere bağlandı.

Ayrıca, Rusya'nın yardımları sayesinde, Polonya'nın silâh sanayii günden güne kendi kuvvetlerinin ihtiyacını sovyet modeli silâh ve donatımla karşılayacak hale geldi. Böylece kara kuvetleri tamamıyle motorize kıtalar haline getirildi.

1966'da kara kuvvetleri (emniyet kuvvetleri ve sınır muhafızları dışında yaklş. 190 000 kişi) 5 zırhlı tümen, 8 motorize piyade tümeni, 1 havadan indirme tümeni, 1 sahil muhafaza tümenini kapsıyordu. Tankların hepsi hem karada, hem suda gider ve atom etkisine karşı korunmuştur. Ordunun karadan karaya füze ihtiyaçlarını Ruslar karşılar.

ANAYASA

Polonya bir demokratik halk cumhuriyetidir. 22 Temmuz 1952'de diyet tarafından kabul edilen anayasa, 1954'te, 1957'de ve 1960'ta değişikliğe uğradı.

Dört yıl için genel seçimle işbaşına getirilen diyet (*Sejm*), devlet iktidarının en yüksek organıdır. Üyeleri arasından, on beş kişiden meydana gelen bir Devlet konseyi (*Rada panstwa*) seçer. Bu kuruluş devletin en büyük kolektif idare organıdır; bu organizma meclis seçimlerinin sonuçlarını ilân eder ve kanun teklifi yetkisine sahiptir. Parlamentonun toplantı dönemleri arasında, diyetin görevlerini bu kuruluş yapar; millî konseyleri (*rady narodowe*) denetler. Bunlar üç yıl için genel seçimle işbaşına getirilmiş mahallî topluluklardır (voyvodoluklar, bölge, komün, şehir v.b.). Diyet tarafından tayin ve azledilen bakanlar kurulu (*Rada ministrow*) hükûmet yetkilerine sahiptir. Çeşitli bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar. Diyetin otoritesi altında bir yüksek denetim meclisi (*Najwyzsza Izba kontroli*), çeşitli kurulların iktisadî ve idarî faaliyetini, kanunlara uygunluk açısından denetler.

Foto. Evers, Maslowski (LAROUSSE)

EDEBİYAT

● *Ortaçağ ve XVI. yy.* Edebiyatını XII. yy.dan XV. yy.a kadar özellikle Gallus Anonymus, Kadlubek (1160-1223) ve J. Dlugosz'un (1415-1480) latin kronikleri temsil eder; bununla beraber XII. yy.dan itibaren halk diliyle yazılmış bazı değerli dinî şiirlerle karşılaşıyoruz. En eski polonya şiiri *Bogurodzica* (Meryem) adlı dinî şarkı (XII. yy.) ve en eski nesir *Kazania Swietokrzyskie* (Kutsal Haç Masalları) [XIV. yy. başı] adlı vaaz derlemesidir. Hümanizm, reform ve rönesans ile fikrî faaliyet canlandı. 1364'te Büyük Kazimierz tarafından kurulan, sonra 1400'de kraliçe Hedwige'in bağışları sayesinde yeniden teşkilâtlandırılan Krakow üniversitesi, iki yüzyıl boyunca Avrupa'nın ünlü bir bilim merkezi olarak kaldı.

Kopernik bu üniversitede okudu. Konstanz ve Basel konsillerinden gelen polonyalı hukukçular ve kilise hukukçuları, polonya'nın italyan üniversitelerine yolladığı öğrenciler, piskoposlarla aydın soyluların himaye ettiği italyan veya alman asıllı bilginler, eskiçağ bilimini yaydılar. Önce bir latin hümanist şair nesli ortaya çıktı: Sanok'lu Grzegorz (1406'ya doğr.-1477), Jan Ostrorog (1436-1501), Andrzej Krzycki (1482'ye doğr.-1537), J. Dantyszek (1485-1548) ve K. Janicki (1516-1543). Ama, tarihçi ve yayımcıların uzun süre kullandığı Latince, Protestanlığın yayılmasıyle edebiyattaki üstünlüğünü kaybetti: Protestanlık elli yıl içinde yönetici sınıf arasında yayıldı. Öte yandan, soylu demokrasisinin siyasî hayatında halk dili kendini kabul ettiriyordu. Doğu eyaletleri halkı latin geleneklerine yabancıydı.

1513'te, ilk lehçe (veya polca) kitap yayımlandı: Lublin'li Biernat'nın *Raj Duszy* (Ruhlar Cenneti). 1543'te Mikolaj Rej (1505 - 1569) millî bir edebiyatın temelini attı. Tabiat güzelliklerine tutkun bir taşra soylusu, ateşli calvin'ci, mizaçça kavgacı ve alaycı olan Mikolaj, dinî, öğretici ve ahlâkî konularda birçok manzum ve mensur yazı yazdı. Eserlerinde Ortaçağ etkisi ağır basmakla beraber Rönesans'ın etkisi de kendini göstermektedir. Mikolaj Rej'den az sonra, Jan Kochanowski (1530-1584), lirik ve içli şiirlerinde estetik güzellikle Hıristiyanlığı bağdaştırdı. Bu dönemde bolluk içinde ve güçlü olan Polonya, tehlikeli komşularına da söz geçirerek «altın çağ»ını yaşamaktaydı. 1614'te Szymon Szymonowic (1558-1629), idillerinde helenizmin bütün güzelliklerinden yararlandığı günlerde, altın çağ henüz sona ermemişti. Nesir, Lukasz Gornicki (1527-1603) ile vaiz P. Skarga'nın (1536-1612) dilinde mükemmelliğe ulaştı. Tarih ve coğrafya alanındaki bilgiler yayılmağa başladı. Marcin Bielski (1495-1575), dünyadaki yeni buluşlara da yer veren bir dünya tarihi denemesine girişti; S. Klonowic (1545-1602) burjuva ve halk sınıfının törelerini dile getirdi. Doktrin tartışmaları sayesinde, düşünce hayatı olgunlaştı. Batı mutlakıyetçiliği ve Moskova despotluğu ilkelerinin Polonya'da ağır basmak üzere olduğu bir sırada, hukukçu ve ilâhiyatçılar (Modrzewski-Frycz [1503-1572], S. Orzechowski [1513-1566] siyasî hürriyeti ve milletlerarasında barışı övmekteydiler.

● *XVII. ve XVIII. yy.* XVII. yy.da Polonya devleti, «birçok el tarafından sarsılan ve birçok darbe yiyen bu ağaç», çökmeğe başladı. Ama art arda gelen istilâlar sırasında kahramanlık duygusu kamçılandı. Büyük ataman'ların savaşçı Polonya'sı bir efsane havası içinde yaşamağa başladı. 1618'de P. Kochanowski (1566-1620), Tasso'nun *Gerusalemme Liberatta*'sının (Kurtarılmış Kudüs) eşsiz bir tercümesini polonya şairlerine model olarak sundu. Türklerle yapılan savaşlar, doğu dünyasını ve medeniyetini polonyalılara tanıttı. Mitoloji motifleri bu dekorla kaynaşarak bazen çekici, bazen tuhaf bir süsleme halini aldı. Bu barok sanat, düzensiz bir şekilde alabildiğine gelişti. Hiç bir edebiyat okulunun kurulmasına yol açmadı ve büyük sayıda yazarı bilinmeyen metinlerin (özellikle gezgin sanatçıların yazdığı komediler) ortaya çıkmasına imkân verdi. Bundan sonra italyan edebiyatı, polonya edebiyatını fransız edebiyatına oranla daha fazla etkilemeğe başladı. Bununla birlikte iki fransız kraliçe elli yıl boyunca

Skarga

Kochanowski

Krasicki

Staszic

Polonya tahtını paylaştı. Gonzaga'lı Luisa - Maria'nın yalnız bir tek saray şairi vardı: Andrzej Morsztyn (1613-1693). Maria-Kazimierza'nın kocası J. Sobieski (1624-1696), *Astrée*'ye duyduğu hayranlık dolayısıyle sarayına «francuski (fransız) havası» verdi. (Jan Sobieski, aynı zamanda ülkesinin mektup tarzını kullanan en büyük yazarlarından biridir.) Mistik hayal ürünü olan birçok messias dışında, barok eserler, gerçekçilik ve mahallî renkleriyle ağır basar. Polonya romantizmi bunları benimseyecektir. Günümüzde, J. C. Pasek'in (1636'ya doğr.-1701) *Pamietniki*'si (Hatıralar) çok okunmaktadır. Coşkun, ama saf ve kahraman ruhlu bir şair olan W. Potocki, epik ve dinî şiir alanında ön safta yer alır. Wespazjan Kochowski de (1633'e doğr. - 1700) dinî eserler verir. S. Twardowski'nin (1600'e doğr.-1661) usta tasvirleri, Zimorowic kardeşlerin (Jozef [1597-1677] ve Szymon'un [1608-1629]) bükolik yumuşaklığı, L. Opalinski'nin (1612-1662) sert yergileri bugün hâlâ okunur. Bu arada cizvit Maciej Kazimierz Sarbievski'nin (1595-1640) eserini de saymak gerekir.

Mickiewicz

Słowacki

Sakson kralı devrindeki düşünce durgunluğunu, XVIII. yy.ın ikinci yarısında tarihin en güzel rönesanslarından biri takip etti. Jean Fabre, «yirmi yıllık kültür, Polonya'ya, yüzyıllık bilgiçce çabaların Almanya'ya verdiğinden çok daha fazla eser kazandırdı» der. Bu mucize, devlet idaresinde o kadar başarılı olamayan bir hükümdarın zekâsı ve diplomasisi sayesinde gerçekleşti: Stanislaw -August Poniatowski (1732-1798) eğitimini yeniden teşkilâtlandırmakla başladı ve bu alanda ilk reformu yapan pedagog S. Konarski'nin eserini tamamladı; 1773'te, bir eğitim komisyonu, Avrupa'da ilk defa olarak bir millî eğitim bakanlığı projesi hazırladı. *Ansiklopedi* ile fizyokratların nazariyeleri, Condillac'ın felsefesi ve yüzyılın bütün bilgileri, polonya düşünce dünyasının verimini arttırdı, insancı düşüncelere tutkun olmakla beraber, millî kalkınmaya büyük önem veren akılcı bir neslin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu neslin edebiyatı her şeyden önce öğretici ve millî bir edebiyattır. Bu zihniyet, yalnız siyasî yazarlarda (H. Kollataj [1750-1812], S. Staszic [1755-1826], J. U. Niemcewicz [1757-1841]) değil, bütün öteki yazar ve şairlerde açıkça görülür. Başta, eserinin niteliği, kapsamı ve değeriyle ismi yüzyıllar boyunca unutulmayan Warmie piskoposu ve çağdaş edebiyatın prensi I. Krasicki (1735-1801) gelir. Onun yanında A. Naruszewicz (1738-1796), S. Trembecki (1739-1812), Tomasz Kajetan Wegierski (1755-1787) gibi isimler yer alır. XVIII. yy.ın sonlarında, F. Karpinski (1741-1825) ve F.D. Kniaznin'in (1750-1807) temsil ettikleri duygusalcılığın etkisi kendini göstermeğe başladı. Stanislaw devrinin en iyi eserleri (masal, yergi, manzum mektup), klasik bir mükemmelliğe varmıştır. Körü körüne taklide kaçmaksızın, fransız edebiyatının iki yüzyılını örnek alan bu edebiyat, inceliği, sevimliliği, alaycılığıyle dikkati çeker. Fransız eserleri örnek alınarak (F. Bohommolec [1720 - 1784], F. Zablocki [1754-1821]) yazılan töre komedileri yanı sıra, vatan temalarını işleyen tiyatro eserlerinin (J. U. Niemcewicz, W. Boguslawski'nin [1754-1821] eserleri) oynadığı önemli rolü de unutmamak gerekir.

Sienkiewicz

Zeromski

Wyspianski

● *XIX. ve XX. yy.* 1795-1822 Arasında, sıra ile Pulawy'deki Czartoryski'lerin prenslik sarayınca tutulan ağlamaklı bir önromantizm, yankılar yapan bir mücadeleden sonra yerini romantizme bırakan sahte bir varşova klasisizmi (K. Kozmian [1771-1856] ve A. Felinski [1771-1820]) hüküm sürdü. Polonya şiiri bu devirde en üstün seviyeşine ulaştı. Ama, artık yalnız anılar ve umutlarla yaşama zorunda olan bu boyundu-

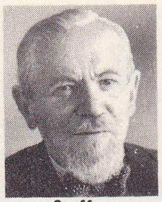
Staff

Sw. Bogurodzica, Krakow

Sw. Bogurodzica, Krakow'un mihrap arkalığı (orta kanat)

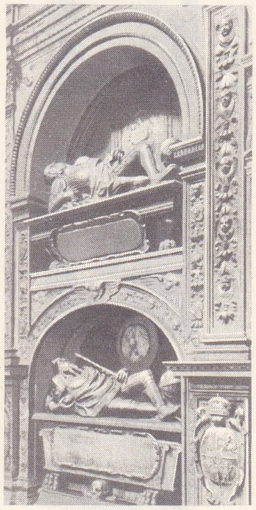

Zygmunt cenaze şapeli Berecci'nin eseri Krakow katedrali

Wilanow sarayı

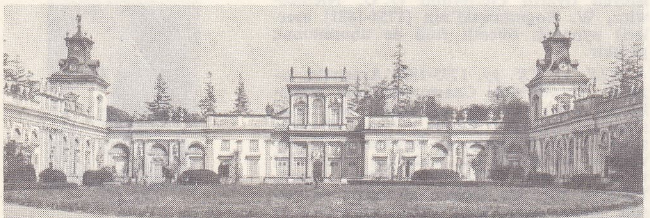

ruk altındaki ülkede birbirini takip eden tarihî olaylar romantik akıma olağanüstü bir nitelik kazandırdı. Coşkun bireycilik, Polonya'da yurtseverlik ateşine ve fedakârlık tutkusuna dönüştü. Mutlu bir çağın geleceğine olan inanç, Polonya'yı dünyada kahramanlığın örneğini sunan bir millet haline getirdi. Şairler, tutsak millete manevî önderlik ve kılavuzluk yaptılar. A. Mickiewicz (1798-1855) bu konuda akla gelen en büyük isim, ülkesi için efsanenin de ötesinde bir semboldür. Modern çağın tek destanı olan *Pan Tadeusz*, onun ününü bütün Avrupa'ya yaydı. Yetenekleri ve inancı ile, 1848 liberal Fransa'sını, Risorgimento İtalya'sını, islav milletlerini ve doğu ülkelerini etkiledi. A. Mickiewicz'in yanı sıra, ancak öldükten sonra üne kavuşan J. Slowacki (1809-1849), büyüleyici hayalgücü, büyük ustalığı, şiirleri ve dramlarıyle polonya düşünce hazinesine paha biçilmez eserler kattı. Z. Krasinski'ye (1812-1859), gelince onun düşünürlük yönü sanatçı ve şair yönünden üstündür. Romantizmin öbür üç temsilcisi olan Malczewski (1793-1826), S. Goszczynski (1801-1876) ve J. B. Zaleski (1802-1886) ukrayna tarihî ve manzaralarından ilham aldılar. Sembolizmin öncüsü C. Norwid (1821-1883) ilk şiirlerini 1840'ta yayımladı. Bu dönemin başlıca eserleri göç sırasında yazıldı. Aynı döneme doğru Polonya'da A. Fredro (1793-1876) komediyi avrupaî bir seviyeye çıkardı; J.İ. Kraszewski de (1812-1887) roman türünü geliştirdi. Bu büyük isimlerin yanı sıra, romantizmin en iyi temsilcileri arasında şu şairler sayılabilir: Wincenty Pol (1802-1872), Teofil Lenartowicz (1822-1893) ve Wladyslaw Syrokomla (1823-1862). 1863'ten ve başarısızlığa uğrayan ikinci ayaklanmadan sonra «pozitivizm» adı verilen yeni bir çağ açıldı. Yayımcıların ve sosyoloji bilginlerinin (özellikle A. Swietochowski [1849-1938]) desteğiyle romantizmin ülke siyasetine yapmış olduğu etkiye karşı bir tepki başladı. Gerçekçi eğilimler ve toplumsal değişiklikler birçok romancının yetişmesine yol açtı. Bunların en ünlüsü tarih (*Ogniem i Mieczem* [Meçle ve Ateşle], *Krzyzrary* [Töton Şövalyeleri], *Quo Vadis*) ve töre romanları (*Bez Dogmatu* [Dogmasız], *Rodzina Polanieckich* [Polaniecki Ailesi]) yazan H. Sienkiewicz'tir (1846-1916) [1905 Nobel edebiyat ödülü]. Ayrıca Eliza Orzeszkowa (1841-1910) ile *Lalka* (Bebek) ve *Faraon* (Firavun) adlı eserlerin yazarı Boleslaw Prus (1847 - 1912) çok ünlüdür. XIX. yy. sonunda gerçekçi nesir fransız natüralizminin ve özellikle Zola'nın etkisinde kaldı (Adolf Dygasinski [1839-1902 ve tiyatro eserleriyle de ün kazanan Gabriela Zapolska [1860-1921]). A. Asnyk (1838-1897), Maria Konopnicka (1840-1910) lirik şiirin temsilcileridir.

1890'dan 1910'a kadar, S. Przybyszewski (1868-1927), J. Kasprowicz (1860-1926) ve Miriam (1861-1944), K. Tetmajer (1865-1940), L. Staff (1878-1957) tarafından başlatılan estetik «Genç Polonya» hareketi ince bir sanatın doğmasına yol açtı. Patetik gücü eşsiz S. Zeromski (1864-1925), Nobel ödülünü alarak ününü dünyaya yayan W.S. Reymont ve Wladyslaw Orkan (1875-1930), biçim anlayışlarındaki modernizmle bu akıma girerler. Ama işledikleri temalar, zamanlarının sorunlarına bağlı kalmıştır. Öte yandan büyük dramaturg S. Wyspianski (1869-1907) milliyetçilik meseleleri üstünde büyük bir titizlikle durdu. İki savaş arasında şiir, L. Staff (1878-1957), B. Lesmian (1879-1937) ve *Skamander* dergisi çevresinde toplanan genç şairler grubu tarafından temsil edilmekte idi: J. Tuwim (1894-1953), K. Wierzynski (doğ. 1894), A. Slonimski (doğ. 1895), J. Lechon (1899-1956). Öncü şiirin temsilcileri: J. Przybos (doğ. 1901), J. Czechowicz (1903-1939) ve A. Wazyk'dir (doğ. 1905). W. Broniewski (1897-1962), devrimci Marks'çılığın şairidir ve ancak 1945'ten sonra ünü gitgide artmıştır. Romancılardan F. Sieroszewski (1858-1945), J. Weyssenhoff (1860-1932), A. Strug (1871-1937), W. Berent (1873-1941), J. Kaden-Bandrowski (1885-1944), Zofia Nalkowska (1885-1954), Maria Dabrowska (doğ. 1889), J. Iwaszkiewicz (doğ. 1894); denemeci J. Parandowski (doğ. 1895); tenkitçilerden T. Boy-Zelenski (1874-1941) ve K. Irzykowski (1873-1944); dramaturglardan K. H. Rostworowski (1877-1938) ve J. Szaniawski (doğ. 1887) o sıralarda ünlerinin zirvesindeydi. S.İ. Witkiewicz (1885-1939), B. Schulz (1892-1942), W. Gombrowicz (doğ. 1905) öncü yazarların en ilgi çekenleridir. İkinci Dünya savaşından sonra, polonya edebiyatının gelişiminde üç ayrı evreye rastlanır. Birinci evre 1945-1956 yıllarını kapsar. Bu dönemde, isteyerek benimsenen veya zorla kabul ettirilen bir gerçekçilik, bazen kabaya kaçan öğreticilik ağır basmakta ve genellikle sosyalizmin kuruluşu meselesiyle ilgili günlük olaylardan alınan temalar işlenmektedir. İkinci evre, Stalin döneminin düşüncelerine sınırlı da olsa, başkaldırma dönemidir. Yazarlar, bireyle toplum, hayatın amaçlarıyle sanatın gerekleri arasındaki çelişmeyi ortaya koymakta, edebiyata yüklenen öğretici görevleri alaya almakta ve sanatta yeni ifadeler getirmeğe çalışılmaktadır. 1960 veya 1961 yıllarında başlayan üçüncü evre, ilk iki evrede görülen eğilimlerin uzlaşma dönemidir. Açıkça itiraf edilmemesine rağmen bu evrede edebiyat bir ölçüde, eğitme, ahlâkî düşünce ve değerleri yayma aracı oldu. Bu üç evreden hiç birinde, sembol haline gelen bir yazara rastlanmaz. Roman türü, özellikle Z. Kossak-Szczucka (doğ. 1890), T. Breza (doğ. 1905), J. Stryjkowski (doğ. 1905), T. Parnicki (doğ. 1908), J. Andrzejemski (doğ. 1909), J. Putrament (doğ. 1910), A. Malewska (doğ. 1911), A. Rudnicki (doğ. 1912), S. Dygat (doğ. 1914), K. Brandys (doğ. 1916), W. Mach (1917-1966) tarafından işlendi. Bununla birlikte, Z. Nowakowski (1891-1963), J. Wittlin (doğ. 1896), C. Straszewicz (1904-1963), W. Gombrowicz (doğ. 1905), G. Herling-Grudzinski (doğ. 1919), M. Hlasko (doğ. 1923) gibi, yabancı ülkelerde yaşayan romancıların eserleri, Polonya'daki çalkantıların dışında kaldı.

Bir ölçüde romanın evrimine benzeyen bir evrim geçiren şiirde üç ayrı akım görülür. T. Rozewicz (doğ. 1921), A. Miedzyrzecki (doğ. 1922), Z. Herbert (doğ. 1924) ve W. Woroszylski'nin (doğ. 1927) temsil ettiği birinci ve en başarılı akım, şairanelikten arınmış şiiri, kesinliği, süssüz ve yapmacıksız eserleri benimseyen şairleri biraraya getirdi.

Daha savaş öncesinde isimlerini duyuran K. İllakowicz (doğ. 1892), K. Wierzynski (doğ. 1894), A. Slonimski (doğ. 1895), A. Stern (doğ. 1899) K.İ. Galczynski (1905-1953), C. Milosz (doğ. 1911) gibi şairleri kapsayan ikinci grup, genellikle «yeni-klasik» grup diye anılır. Öncü adı verilen üçüncü grup ise, T. Peiper (doğ. 1891), J. Kurek (doğ. 1904), P. Piechal (doğ. 1905) ile eski fütürizmi andırır. Eserlerinde zarif bir anlatım çabası ve derin bir metafizik bunalım görülen M. Jastrun, edebiyatta ayrı bir yer tutar. Dram yazarları arasında, L. Kruczkowski (1900-1962), T. Zawieyski (doğ. 1902), özellikle de, yergili ve parodili piyesleri birçok ülkede büyük başarı kazanan S. Mrozek (doğ. 1929) anılmağa değer.

GÜZEL SANATLAR

Başlangıç

İçinde yontulmuş ve oyulmuş taşlar bulunan Okiennik ve Maszyce mağaraları Paleolitik çağdan kalmadır. Neolitik çağla birlikte tarımsal hayat başlar ve Polonya daha o zamandan büyük medeniyet göçlerinin bir çeşit kavşak noktası, haline gelir. İçinde megalitik çağ vazoları (Borkow, Pienazkowa), silâhlar (Üç-Haç tepesi), şerit biçimi süslemeli vazolar bulunan höyükler, Asya (Doğu) ve Vikingler (Kuzey) etkilerinin çakıştığını gösterir. Tunç çağında, bu sanat batıya geçer (Hallstatt medeniyeti); amber ticareti ülkeyi zenginleştirdi; süslü silâhlar, altından yapılmış eşya (Kobiernice'nin kılıcı), taçlar, kelt paraları (Oswiecim), tokalar ve mücevherler bu zenginliği belirtir. Çağımızın başlangıcında İskitler ülkeye hayvan biçimli süslemeyi, IV. yy.da da Hunlar ve Sarmatlar bozkır sanatının üslûbunu ve geometrik süslemeleri getirdiler. Bu arada, Podolya'daki tunç bir el, Pomorze'deki taş figürü, Wroclaw'daki işlemeli gümüş vazo da akdeniz etkisini belirtir. Sarmat üslûbu zamanla helen karakterini aldı. 1930'dan beri yapılan kazılar polonya protohistoryası konusunda bilgi edinmeyi sağladı: Piwonice'de cam kupalar (V. yy.), demir mahmuzlar (VI. yy.), vazolar, tornada çekildiği anlaşılan ve biraz doğu etkisini taşıyan çanaklar. Ahşap yapılar X. yy.dan kalmadır. XI. yy.da, bu yapı kirişlerinin birbirine demir kancalarla bağlandığı görülür. Gniezno'da (800-950) subasmanlar taştandır.

Kucharski «Marie Antoinette» 1790'da pastel (özel koleksiyon)

Roman sanatı

Polonya 966'da Hıristiyanlığı kabul etti. Roman sanatı öncesi kapellaları (dairesel planlı, taştan) gitgide daha çok görülmeğe başladı. En ünlü kapella Krakow'da Wawel'deki değirmi yapıdır (X. yy.). Bu yapı tipi, XIV. yy.a kadar sürdü. XII. yy.dan itibaren de tahkimli kiliseler ortaya çıktı. Bu kiliselerin planı, çapraz sahınlar, anakapılarda kare biçimli burçlar ve komşu şato ile bağlantılı balkonlarla zenginleşti. Wawel'deki Sw. Leonard yeraltı mezarı bir istisna'dır. Tahkimli kiliselerin arasında, XII. yüzyıldan, Opatow, Kruszwica, Krakow'daki Sw. Andrej, İnowroclaw, Tum ve Plock kiliseleri sayılabilir. Ayrıca, yuvarlak kuleli küçük köy kiliseleri de vardır. Cîteaux tarikatının üyeleri üslûplarını Jedrzjov (XII. yy.), Sulejow (XIII. yy.) ve Wachock'a getirdiler. Merkezî bizans planı (Wislica) bazen roman planıyle birleşir (Strzelno, Halicz).

Heykelcilik fransız etkisinde kaldı: Czerwinsk, Tum, Wroclaw'daki Sw. Maria - Magdalena (XII. yy.) kiliselerinin ana kapıları, Stronsk kilisesinin alınlık tablasında canayarlar, Wysocice kilisesinde ise taht üzerinde bir İsa temsil edilmiştir. Heykeller âyin çerçevesinde gösterilir: Goslice (XIII. yy.). Mezar taşları, XIII. yy.'da geometrik süslemeli (Cîteaux tarikatının Wachock'taki kilisesi), XIV. yy.da oyma şeklindedir. Plock ve Gniezno katedrallerinin dikkate değer tunçtan kapıları vardı (Plock katedralininkiler bugün S.S.C.B.'dedir.).

Resim yalnız minyatürlerle temsil edilir; islav tipi figürlerin batılı unsurlarla birarada

Varşova tiyatrosu, A. Corazzi ile C.P. Aigner'in eseri

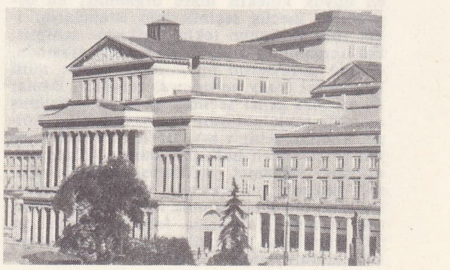

Foto. Kopydlowski, X, Poddebski, Giraudon, Polonya kütüphanesi (LAROUSSE)

Aleksander Orlowski «Kendi Portresi», Polonya kütüphanesi

işlenmiş olduğu görülür: *Tyniec Âyin Duaları Kitabı* (*XI.* yy.), benediktin rahibi Leopard'ın *Âyin Duaları Kitabı* (XII. yy.) (Plock sarayı), *Azize Edwige Efsanesi* (XIV. yy.). Ciltçilik sanatında, çok ince oymalı fildişi levhalar görülür (Lwow'daki *İsa'nın Çarmıha Gerilişi*, XV. yy. başı). Kuyumculuk da (altın, savatlı veya mineli gümüş) önemlidir: bu alanda Kujawy (X. yy.) ile Mazovya'lı Konrad'ın kilise vazosu ve kutsal çanağı sayılabilir. Dinî süslemeler arasında, en çok beğenilen eser aziz Stanislaw'ın mitra'sıdır (XIII. yy.).

Gotik sanat

Tarikatların yayılmasıyle ülkeye sivri tonoz girdi (Sulejow, 1232; Tyniec, 1250) ve gotik tarzın yayılması barok çağına kadar sürdü. Tuğla ve moloz taşının kullanılması da Krakow üslûbunu ortaya çıkardı: dayanma kemerlerinin yerini içteki gömme ayakları destekleyen ve çatıda çıkıntı yapan dayanma ayakları aldı (Krakow'daki Bogurodzica, XIV. yy.). Ayrıca kiliselerde de çok zaman üç, bazen iki sahın (Wislica), kare biçimli bir koro yeri ve iki mihraplı bir çapraz sahın vardır. XIV. yy., Wilno'daki (Vilnüs) Azize Anna kilisesiyle alevli gotik tarzının tipik bir örneğini ortaya koyar. Kuzeyde, Malbork ve Torun'da töton şövalyelerinin etkisi görülür. Merkezi ayaklı kiliselere Krakow'da (Swietokrzyski kilisesi, XIV. yy.) rastlanır. Galiçya'da ahşap, melez ağacından) yapılar çoktur (Drohobycz, Osiek, Rabka, XV. yy.). Bu yapıların bazıları fresklerle süslüdür (Debno, Libusza). Ahşap meskenlerin her birinde bir peristilyum vardır. Krakow'lu Piotr ve Czypser'ler gibi bazı ustaların adları günümüze kadar gelmiştir. «İnşaatçı kral» denen kral Büyük Kazimierz de birçok yapı ve tahkimat yaptırmıştı. XIII. yy. heykeltraşlığında, çiçek ve geometrik desen biçiminde roman üslûbu süslemeler muhafaza edildi. XIV. yy.da, Avignon ve Prag aracılığıyle İtalya etkisini duyurmağa başladı. Mezarlar gerçek birer anıt haline geldi (Gniezno ve Krakow'daki kral mezarları). Ayrıca Krakow'da birçok atelye açıldı ve sanatçılar Bakire Meryem'i tasvir etmeğe başladılar (Wislica, XIII. yy.; Kruzlowa, XIV. yy.); boyalı kabartmalı geleneksel ahşap oymacılığı yeni bir gelişme gösterdi (Wawel'deki üç kanatlı *Kutsal Teslis* tablosu, XV. yy.). Wit Stwosz'un (1445'e doğr.-1533) Krakow Bogurodzica'sı (Meryem) bu sanatın bir doruğudur ve daha sonraki yüzyıllarda büyük etkisi olmuştur. Resimde Krakow okulu (XIV. yy.da Krakow'lu Mikolaj tarafından kurulmuş olan lonca) hâkimdir. Ardından, Wroclaw, Poznan ve daha sonra Lwow'da, gerçekçilikle ruhanîlik karışımı tipik bir polonya sanatı gelişti. XV. yy.a kadar, 8 ince çizgilerle yapılan ve hafifçe boyanan minyatür ön plandaki yerini muhafaza etti. Duvar resimciliği ise italyan etkisindeydi (Krakow katedrali, Gniezno'lu Sw. Jan, Czchow). Bu resim tarzının yanı sıra gerçekçi bir resim anlayışı da gelişti ve tarihî resmin ortaya çıkmasına yol açtı. Ayrıca, Rutenya yoluyle gelen bir bizans etkisi de vardı (*Czesto-chowa Meryemi*, Sandomierz katedralinin freskleri, Lublin'deki Kutsal Teslis kiliseciğinin freskleri). XV. yy.da italyan etkisi arttı (Krakow fransiskenlerinin freskleri). XIV. yy.dan itibaren pano üzerine yapılan resimler (Modzentyn ve Olkusz'taki üç kanatlı tablolar), zemini önceleri yaldızlı (Tuchow, *Tum Meryem*'leri), sonra manzaralı olan zengin süslemeli gerçekçi figürlerle Krakow üslûbunu olgunlaştırdı. Ülkede ayrıca tahta veya bakır üstüne gravür, vitray sanatı, telkâri altın işlemeciliği, minecilik ve kilise nakışçılığı alanında başarılı eserler verildi.

Rönesans

Rönesans Macaristan yoluyle Polonya'ya ulaştı; 1518'de, Zygmunt I, italyan Bona Sforza ile evlendi. Ortaçağdan kalma Wawel şatosu (Krakow) Francesco da Firenze tarafından italyan tarzında yeniden inşa edildi; sonra, Bartolomeo Berecci, katedrale, Rönesans'ın en değerli eserlerinden biri olan ve içinde Zygmunt'ların mezarları bulunan kapellayı ekledi; bu üslûp başka şatolarda da (Baranow, Krasiczyn, Pieskowa, Skala ve Brzeg) taklit edildi. Berecci 1530'da Krakow katedralinde merkezî bir plan üstüne, kubbeli ve ışık bacalı Zygmunt kapellasını inşa etti. Senyörler XVII. yy.a kadar bu kapellayı taklit ettirdiler. Eski yapılar modernleştirildi ve çatılarına dam katları eklendi. Polonya rönesansının özelliği olan bu değişiklik (Poznan, Zamosc, Tarnow ve Sandomierz'in sıra kemerli belediye binaları, Krakow, Lwow, Jaroslaw, Kazimierz-nad-Wisla ve Gdansk'taki evler) Volhinya ve Litvanya'yı, Slovakya'yı, Macaristan'ı, hattâ İsveç'i etkiledi. Bu arada Mazovya ve Podlahya da gotik tarza bağlı kaldılar. Dinî mimari bizans üslûbuyle kaynaşan bu üsluptan yalnız özellikle süslemeyle ilgili bazı unsurlar aldı. Meselâ yunan-roma âyin usulünü uygulayan kiliselerde italyan etkisi doğu tarzı kubbelerle birarada görülür. Heykelcilik ülkede geçici bir süre için bulunan italyan sanatçılarının etkisindeydi. Rönesans motifleri, Wawel'deki kral mezarlarına işlendi (yüzyılın sonunda bu motiflerde yapmacık bir hâkim olacaktır). Bu arada ülkeye bir flaman etkisi girdi. Millî özellik, ancak, gotik gelenekle Wit Stwosz etkisinin birleştiği şehir mezarlarında ve ağaç heykelciliğinde kaldı. Resim ihtiyacını lirizmle yergili natüralizmin (B. Behem'in *Codex*'i ve E. Ciolek'in *Papalık Âyin Kitabı*) birleştiği Krakow minyatürleri karşılaşıyordu. Duvar resimlerinde (Mogila'da Stanislaw Samostrzelnik'in eserleri) ve bazen zemini yine yaldızlı olan mihrap panolarında da aynı anlayış hâkimdi. Bu panoları, Zygmunt I, Albrecht'in erkek kardeşi Hans Dürer'e yaptırmıştı. Bundan sonra da millî nitelik kaybolmağa yüz tuttu. Portre sanatı, ağaç üzerine gravür veya oyma resim, Marcin Marciniec (kutsal kalıntılar mahfazası, 1504) ya da Blanc kardeşlerin kuyumculuk alanındaki bazı çalışmaları da bu devirde görülür. Heykeltıraşlar arasında, Urzedow'lu Jan Michalowicz, Santi Gucci ve J.M. Padovan sayılabilir. Poznan'lı Erazm Kamyn, Pierre Rémy'nin Limoges'dan getirdiği mineyi arabesk desenlerle doldurarak süslemeler yaptı. Dökümcülük sanatının tenkitçileri Baldner ve Bochwicz'dir. Ayrıca birçok atelyede seramik (Slawkow) ve cam (Urzec) işleriyle gömme veya kakma süslemeli ev eşyaları yapıldı.

Barok ve rokoko

Barok üslûbu Polonya'nın imarında XVIII. yy.ın yarısına kadar kendini kabul ettirdi. Bu dönemde, Hansa birliğine bağlı şehirlerin germen sanatını benimseyen kuzey bölgesinin dışında, bütün ülkede italyan etkisi hâkim oldu. Bundan dolayı da, bu dönem boyunca, latin haçı biçiminde ve kubbesi bu haçın iki kolunun kesiştiği noktada yükselen kiliseler yapıldı (Krakow'da Sw. Piotr-i-Pawel). İsveç istilasından sonra Bernin'in ve Borromini'nin uslûpları ağır bastı. Taşrada üslûp sadeleşti; planları çokgen (Klimontow), elips veya daire biçimli, çift kuleli (Witt'li Jan'ın yaptığı Lwow dominikenleri kilisesi ile Moszynski'nin eseri olan Tarnopol kilisesi) kiliseler yapıldı. Bu arada bazı saraylar ve şatolar da inşa edildi (Wilanow sarayı ve Varşova'da Krasinski'lerin sarayı). Sonunda da fransız etkisinin izlerini taşıyan rokoko tarzı belirdi (1745'te Lwow'da yapılmış olan ortodoks kilisesi Sw. Jerzy, Varşova'da Bielinski'lerin Pod Blacha sarayı, Kielce piskoposluk sarayı).
İtalyan sanatçıları bu yapıları heykeller ve yalancı mermer süslemelerle doldurdular. Bu arada Georges Diberthoi adında bir fransız 1600'e doğru, eserleriyle dikkati çekti. Bu dönemin en ünlü sanatçıları Kielce'de A. Fraczkiewicz (XVI. yy. sonu), Lwow'da Polejowski, Krakow'da P. Kornecki ve Varşova'da da Brühl sarayının bazı figürlerini yapmış olan Seibel'dir. XVII. Yüzyıl resminde iki akım görüldü: flaman etkisi Gdansk yoluyle girdi; italyan etkisi de (italyan Donebella polonyalı sanatçılar yetiştir-

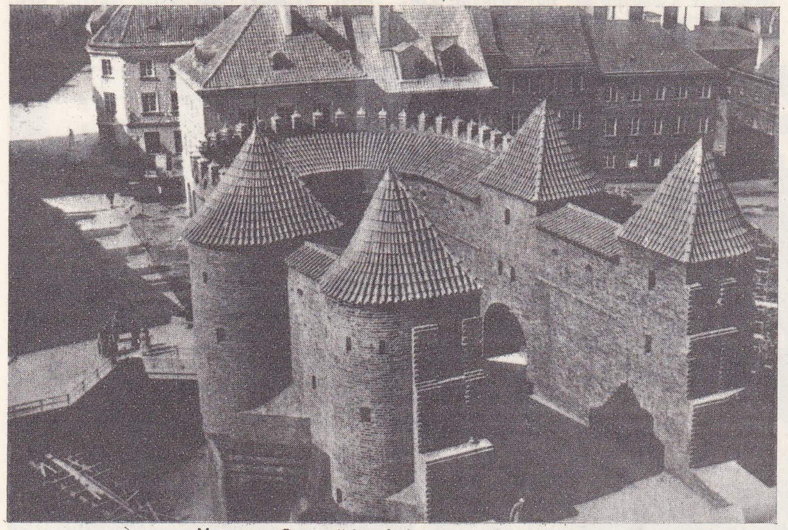

Varşova: Ortaçağdan kalma savunma kalesi

Pankiewicz «Çiçekler» (özel koleksiyon)

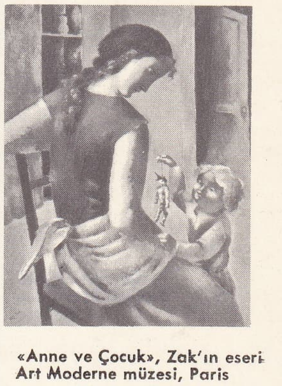

«Anne ve Çocuk», Zak'ın eseri Art Moderne müzesi, Paris

«Güreş», Wittig'in eseri Varşova Millî müzesi

Chopin

Moniuszko

Szymanowski

Foto. Polonya kütüphanesi, Marc Vaux, Giraudon, X, Lipnitzki (LAROUSSE); Hürriyet arşivi (MEYDAN)

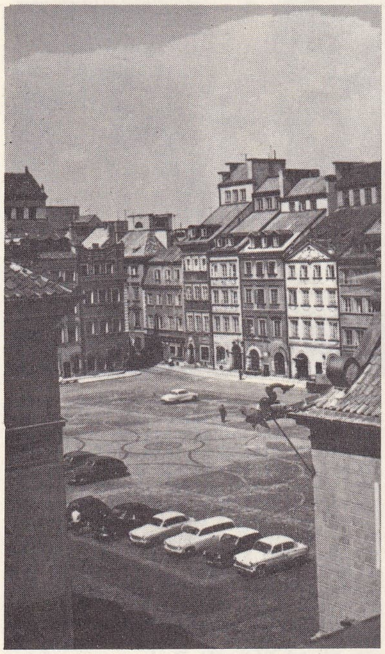

Varşova: Rynek Starego Plasta'dan görünüş

Szczecin voyvodalığında yapılan Hasat festivalinden millî kıyafetler

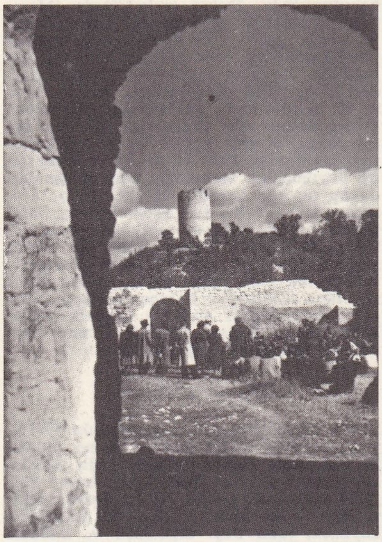

Lublin voyvodalığının en eski yerlerinden biri: Kazimierz Dolny

di) kendini kabul ettirdi. En iyi polonya okulu Boguszewski'nin temsil ettiği poznan resim okuluydu. Bazı polonyalı ressamlar da ülkelerinden ayrılarak çeşitli yerlere gittiler. Meselâ Marcin Teofil Tirol'e, Lubieniecky kardeşler Hollanda'ya, gravürcü Ziarnko Paris'te yerleşti. Yüzyılın sonuna doğru Paris ve Hollanda'da kaldıktan sonra yurduna dönen Aleksander Tretko (veya Trzycki) sarayın ressamı oldu.

Gravürcülük de, flaman tarzını (Hondius) bırakarak millî ve tarihî bir üslûba yöneldi (Gdansk'lı Falck).

Polonya krallarının fransız kadınlarıyle evlenmesi fransız etkisini artırdı ve bu etki Dresden'de oturan sakson hanedanıyle kendini kabul ettirdi. Louis de Sylvestre Lwow'da ve doğu bölgelerinde çalışıyordu; Louis Marteau da tutulan bir portreciydi. Bu arada Szymon Czechowicz (1689-1775) ve onun Smuglewicz ve Golembiowski gibi öğrencileri tarafından bir polonya okulu kuruldu. Tadeusz Konicz (1733-1793) din konularını işleyen bir ressamdı ve Mengs'in çömeziydi. Marie-Antoinette'in resmini yapan Kucharski (1741-1820) ile Chodowiecki (1726-1801) adlı ressamlar meslek hayatlarını Nürnberg, Paris ve Berlin'de sürdürürken, saraya italyan ressamları çağrıldı: Canaletto Polonya saraylarını süsledi. Mobilyacılık XVII. yy.da Gdansk'ta, XVIII. yy.da Kielce ve Kolbuszowa'da; çinicilik Telechow ve Lubartow'da; porselencilik Korzec, Baranow ve Belwedere krallık akademisinde gelişti.

XIX. yüzyıl

Polonya'nın paylaşılmasından önce, kral, Stanislaw-August sanatçıların koruyucusu olarak tanınmıştı. Adı da XVIII. yy. sonu mimarî üslubuna verildi. Kral, krallık sarayının planlarını fransız Victor Louis'ye yaptırdı ve sarayın yapımında Fontana'yı, Merlini'yi, Kamsetzer'i çalıştırdı. XV. yy. polonya ahşap mimarîsinde kullanılan peristilyum'a da yer verilerek Polonya'ya uyarlanmış bir fransız klasikçiliğine dönüşen bu tarz, ülkede bir süre tutundu (Varşova'da Lazienski, Belwedere ve Krolikarnia sarayları). XVIII. yy.ın sonuyle XIX. yy.ın başında Polonya'da klasik okulun başlıca temsilcileri S.B. Zug (1733-1807), S. Zawadzki (1743-1806), W. Gucewicz (1753-1798), J. Kubicki (1759-1833) ve A. Corazzi'dir (1792-1877). Ayrıca, yeni gotik bir seçmeciliğin yanı sıra rönesans tarzından da ilham alınıyordu. Yüzyılın sonunda, «Zakopane üslûbu» millî gelenekten yararlanmağa yöneldi. Yeni kral sarayını süslemek için heykeltıraş Andre Lebrun ile Regulski'ye, daha sonra da italyanlara baş vuruldu. Ülkeye 1820'de gelen danimarkalı Thorvaldsen de klasikçiliği kabul ettirdi ve öğrenciler yetiştirdi: Tatarkiewicz (1798-1854), Sosnowski, Brodzki (1825-1904). Ülkede fransız (Guyski [1841-1893], Wladyslaw Oleszczynski [1808-1866], Proszynski [1860-1906]) ve italyan (Ceptowski [1801-1841]) etkileriyle millî gerçekçilik (Gadomski [1834-1911], Rygier [1841-1919], Welonski [1849-1931]), Nazaren okulu ve yeni Rönesans hareketi (Madeyski [1862-1939], Godebski [1835-1900] aynı za-

Varşova: Palac pod Blacha sarayı

Foto. Encyclopedia Americana; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

düğün törenini
yöneten iki sağdıç

Kuzey Polonya'da bir köyde noel töreni

manda yazıyor ve birbirlerini etkiliyordu. Ayaklanmalardan sonra da, Polonya dışında yeni bir millî sanat uyandı.

XVIII. yy.ın sonunda prens Adam Czartoryski, fransız Norblin de La Gourdaine'i getirtti. Polonya'da otuz iki yıl kalan La Gourdaine Polonya resim okulunu kurdu. Bu okulun başlıca temsilcileri, Orlowski (1777-1834), Plonski (1783-1812), Brodowski (1784-1832), Marcin Zaleski (1796-1877), Glowacki ve Lowow'lu gravürcü Piwarski (1795-1859) ve Piotr Michalowski'dir (1801-1855) Bu arada, klasik, yeni-klasik ve nazaren akımları da ortaya çıktı. Paris'te çalışan polonyalı resamlar arasında, Wankowicz, Horace Vernet'nin öğrencisi Suchodolski (1795 -1875), Rodakowski (1829-1894) ve gravürcü Antoni Oleszczynski (1794-1879) sayılabilir. Germen etkisini reddederek milliyetçiliğe güç veren dönem XIX. yy.ın ikinci yarısı oldu. Bu dönemde başlıca iki okul vardır: en önemli sanatçıları Jan Matejko (1838-1893) ile Jacek Malczewski (1855-1929) ve ressam, desenci, süslemeci, cam ressamı, gravürcü ve şair Stanislaw Wyspianski'nin (1869-1907) temsil ettikleri Krakow okulu ile önceleri izlenimci olan Aleksander Gierymski (1850-1901), J. Chelmonski (1849-1914), Juliusz Kossak (1824-1899), S. Witkiewicz (1851-1915) ve J. Szermentowski'nin (1833-1876) temsil etikleri Varşova gerçekçi okulu.

XX. *yüzyıl*

Mimarî, Czeslaw Przybylski (1880-1936) ile yalın ve özentisiz bir üslûba kavuştu (Varşova tiyatrosu [1913]); sonra Maczenski (1878-1961), Szyszko-Bohusz (1883 - 1948), Tolwinski (1888-1951) ile yine klasikçiliğe döndü. «Genç Polonya» topluluğu yabancı üslûplardan ilham aldı: Czajkowski (1925 Paris Süsleme Sanatları sergisindeki Polonya pavyonu), Lagowski ve Golinski (Poznan, 1929), O. Sosnowski (1880-1939), B. Pniewski (doğ. 1897), J. Ryniewiecki (doğ. 1908) ve M. Nowicki (1910-1950). Aynı eğilimler İkinci Dünya savaşından sonra da görüldü. Ama bir süre, S.S.C.B.'den gelen sosyalist gerçekçilik kendini kabul ettirdi. Sonra da bireycilik ve dışarıdan gelen etkiler yeniden ağır bastı. 1956'da Varşova'da toplanan polonyalı mimarlar, hafif dolgu maddeleriyle yapılmış büyük mamul malzeme kullanmağa dayanan yeni bir inşaat usulünü benimsediler. Polonya devletinin bininci yıldönümünde bu metotla bin okul, hastahaneler, idare ve sanayi binaları inşa edildi. Özellikle Szczecin, Gdynia, Gdansk,

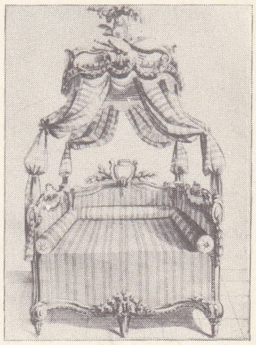

polonya tarzı yatak
Delafosse'un eseri,
Süsleme Sanatları
kütüphanesi, Paris

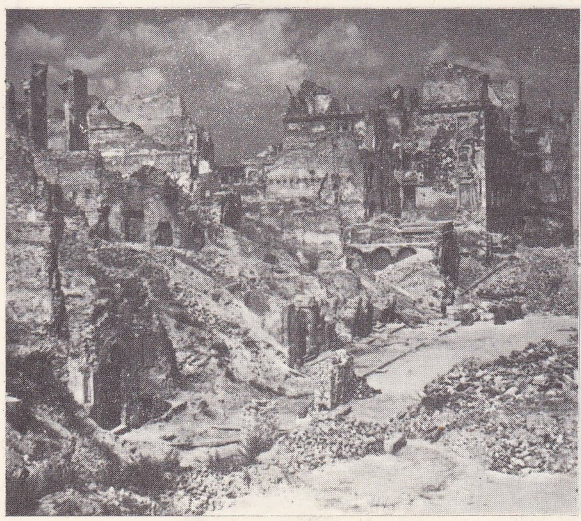

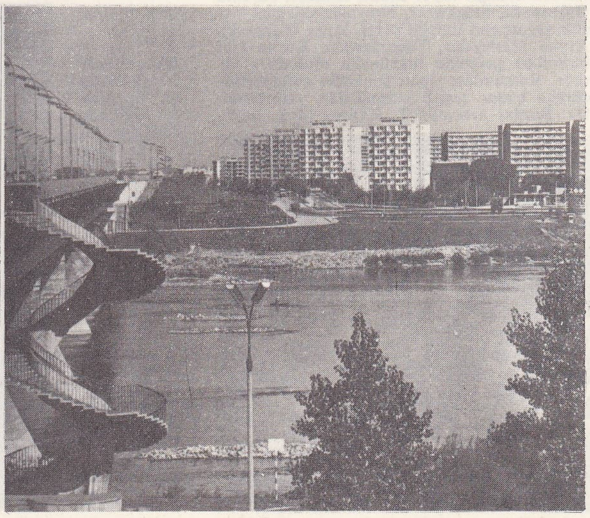

solda,
Varşova'nın 1945'teki hali;
sağda,
Varşova: yeni inşa edilmiş
«Praga II» semtinden bir
görünüş

Foto. Encyclopedia Americana; X (LAROUSSE); Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Edward Ochab Gdansk tersanelerini ziyaret ederken

Elblag, Nowa Huta, Lublin, Katowice, Wroclaw şehirlerinde aynı tarz meskenler yapıldı, acenteler kuruldu. Bu dönemin seçkin mimarları arasında B. Lisowski («Yüz balkonlu ev», Krakow'da), Z. Karpinski, S. Bienkunski (Büyük Varşova oteli), O. Hansen, K. L. Tomaszewski sayılabilir.

Heykelcilikte Dunikowski (doğ. 1875) devrinin en başta gelen sanatçısıdır. Wittig (1879-1941) klasik geleneği temsil eder. Zamoyski (doğ. 1893) kübizmden ilham aldı. Szczepkowski (doğ. 1878) köylü sanatına ve ağaç heykeltıraşlığına dönüşün temsilcisidir. Sembolizmin başlıca temsilcisi Biegas, soyut sanatınki de Alina Slesinska'dır. Heykelciler, A. Slesinska (doğ. 1926) anlatımcılık ve gerçeküstücülük geleneklerini bağdaştırır; A. Szapocznikow (doğ. 1926), kimi zaman Rodin'in, kimi zaman da dadacılığın etkisindedir; T. Olszewski (doğ. 1918), S. Lisowski (doğ. 1918) ve T. Lodzian (doğ. 1920) soyut çalışırlar.

Resimde, 1897'de orijinal bir izlenimcilik, Falat (1853-1929), Wyczolkowski (1852-1936), Mehoffer (1869-1946), Tetmajer (1862-1923) ve Pankiewicz'in (1867-1940) katıldıkları «Sztuka» (Sanat) grubunun kurulmasına yol açtı. Cézanne'ın, daha sonra da Renoir'ın yolunu izleyen bu topluluk Kisling, Mondzain, Rubczak, Zawadowski gibi ressamları Paris'e çekti ve 1925'te Paris'te «Polonya Villa Médicis'i»nin kurulmasına yol açtı. Gottlieb, Makowski ve Marcoussis de bu topluluğa katıldılar. 1917'de «Sztuka» topluluğuna tepki olarak «Şekilciler», ardından da, 1922'ye doğru, halk temalarına bağlı olan «Rytm» derneği kuruldu. Bu derneğin üyeleri arasında ressam Eugeniusz Zak (1884-1926), gravürcü Wladyslaw Skoczylas (1883-1934) ve heykeltıraş Henryk Kuna (1879 - 1945) vardı. 1924'e doğru da kübistler ve aşırı eğilimlerin taraftarları «Blok» derneğinde biraraya geldi. İkinci Dünya savaşından sonra resmî sanat sosyalist gerçekçi eğilimlerin hâkimiyeti altına girdi. 1955'ten beri, Wladyslaw Strzeminski'nin (1893-1952) öncüsü olduğu soyut sanat, Kantor, Jarema Gierowski, Stażewski, Nowosielski gibi birçok sanatçının ilgisini çekti. Ama Majewski, Aryka Madeyska, Tchorzewski, Kurka gibi başkaları gerçekle ilişkilerini muhafaza ettiler. Ressamlar, soyut sanattan gerçeküstücülüğe kadar çeşitli akımlardan yararlandılar. Bunlar arasında T. Kantor (doğ. 1915), T. Brzozowski (doğ. 1918), J. Lebenstein (doğ. 1930), K. Mikulski (doğ. 1918), S. Gierowski (doğ. 1925) gibi değişik eğilimli ressamlar vardır.

Küçük sanatlarda, folklor özelliğindeki «Zakopane» üslûbu bütün teknikleri etkiledi. Bazı okullar, süsleme sanatları ve bölgesel sanat müzeleri çoğaldı ve buralarda geleneksel geometrik unsurlar, giyecekler, döşeme eşyaları, çanak ve çömlekler veya cam eşyalar çoğaltılarak halkın ilham kaynakları biraraya getirildi.

SİNEMA

Polonya sineması, İkinci Dünya savaşından sonra güç bir dönem geçirdi. Savaşta birçok tiyatro ve sinema salonunun yanı sıra filim stüdyoları da yıkılmıştı. Bununla beraber daha 1947'de bu stüdyoların yeniden yapımı için faaliyete geçildi ve Lodz'da bir yüksek sinema okulu kuruldu. Ama yine de yıllık filim sayısında önemli bir artış görülmedi (1947'de 2, 1949'da 3, 1952'de 4, 1954'te 10 filim). Kalıplaşmış bir konuya ve basit bir ideolojiye dayanan bu dönemdeki eserlerin herhangi bir sanat iddiası yoktur. Ama buna rağmen dikkati çeken birkaç kişi sayılabilir: Leonard Bucakosvki, Jerzy Zarzycki, Jan Rybkowski ve özellikle Auchwitz toplama kamplarını ele alan etkili bir röportaj filmi yaparak milletlerarası bir başarı kazanan *Wanda Jakubowska* (Ostatni Etap [Son Durak], 1948); önce ordu sinema stüdyoları yönetmeni, sonra Devlet Filim Polski (Polonya filimi) müdürü olan ve daha sonra da rejisörlüğe dönerek *Ulica Graniczna* (Sınır Sokağı) [1948] ve *Mlodos Szopina* (Chopin'in Gençliği) [1952] adlı filimleri çeviren Alexander Ford. 1954-1956 Döneminde filimcilik alanında büyük bir değişiklik oldu. Devlet, sinema sanatının bütün sorumluluğunu çeşitli üretim grupları meydana getiren rejisör ve senaryocular derneğine bıraktı. Yıllık filim sayısı arttı (1957'de 16 filim) ve genç istidatların gelişmesine elverişli bir ortam hazırlandı. Bu sanatçılar, Polonya sinemasının milletlerarası alanda önem kazanmasını sağladılar. Alexander Ford, *Piatkaz Ulici Barskiej* (Barşka Sokağının Beş Çocuğu); Jerzy Kawalerowicz, *Celuloza* (Hatıralar Gecesi) [1954]; Andrzej Wajda, *Pokolenie* (Genç Kuşaklar) [1955]; Andrzej Munk, *Czelowiek Na Torze* (Demiryolu Üstündeki Adam) [1966] adlı filimleriyle kişiliklerini belirten eserler verdiler. Bu eserlerde gerçekçi ve eleştirici bir hava dikkati çeker. Ama bu gerçekçilik çoğunlukla karamsar bir romantizmin ağır bastığı filimlerin yapılmasına da yol açtı. Ayrıca, bu filimlerde, işgal sırasında Polonyalıların derinden derine etkisini duyduğu ahlâkî ve psikolojik meseleler de büyük bir içtenlikle ele alınmıştı. Yararsız, ama zorunlu kahramanlık, kişilerin kavrayamadığı, ama sonuçlarına katlanmak zorunda kaldıkları kuru tarih mantığı, kendi milleti içinde yerini bulamayan insanın dramı bu filimlerin başlıca temalarıdır. Bu konuları, komşu sosyalist cumhuriyetlerin sinema sanatları üstünde özellikle etki yapmış olan dört yönetmen başarılı bir biçimde ele aldılar: Jerzy Kawalerowicz *Cien* (Gölge) [1956] ve *Prawdziwy Koniec Wielkiej Wojny* (Büyük Savaşın Âdil Sonucu) [1957] adlı filimlerinden sonra *Pociag*'ı (Gece Treni) ve gerçek estetik nitelikler taşıyan *Meleklerin Joanna Anasi*'nı (Matka Joanna Od Aniotow) [1961], üslûbu çoğunlukla barok bir anlatımcılığa yakın olan taşkın mizaçlı Andrzej Wajda *Kanal* (Kanal) [1957], *Küller ve Elmas* (Popiol i Diament) [1958], *Lotna* (Lotna) [1959], *Suçsuz Büyücüler* (Niewinni Czarodzieje) [1960] ve *Samson*'u (Samson), Andrzej Munk *Eroica* (1957), *Satılık Kan* (1959) ve tamamlayamadığı *Pasazerka* (Yolcu) [1961], milletlerarası alanda daha az tanınmış olan Wojciech Has *Pozegnania* (Vedalar) [1958], *Wsyolniz Pokoş* (Ortak Oda) [1959] ve *Razotanie* (Güle Güle Gençlik) [1961] adlı eserleri verdiler.

Bu arada başka genç yöneticiler de ortaya çıktı. Bunlar arasında, alaycı ve iğneleyici bir üslûpla çeşitli kısa filimler ve *Sudaki Bıçak* (Nozw Wodzie) [1962] adlı uzun metrajlı bir filim çevirdikten sonra mesleğine Fransa ve İngiltere'de devam eden Roman Polanski; *Ostatni Dzien Lata* (Yazın Son Günü) [1958] adlı orta uzunlukta şaşırtıcı bir filimle işe başlayan ve son-

Polonya Birinci Bilim kongresi, başbakan Jozef Cyzankiewicz'in konuşması

Poznan'daki işçilerin kitle halinde öldürülmesini protesto eden New York'ta bir gösteri

kardinal Wyszynski Polonya'da Hıristiyanlığın birinci yılı gösterisinde

Foto. Camera-Press, A.F.P. (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ra *Zadnazki* (Kıyamet Günü) [1962] ve *Salto*'yu (1963) çeviren romancı Tadeusz Konwicki; *Kimse Çağırmıyor* (1960), *Trende Panik* (1961), *Sessizlik* (1964) adlı filimleri yapan Kazimierz Kutz ile Czeslaw Petelsk, Janusz Morgenstern ve Stanislav Rozewicz yer alır. Ne var ki, bu dönemden sonra Polonya sinemasının bir duraklama devrine girdiği ve öncülüğü Çekoslovak ve Macar sinemalarına kaptırdığı söylenebilir. Alexander Ford'dan (*Töton Şövalyeleri* [Krzyzacy], 1960) sonra Andrzej Wajda (*Küller*) ve Jerzy Kawalerowicz (*Firavun* [Faraon], 1965) büyük tarihî konuları ele aldılar. Buna karşılık Wojciech Has, Potocki'nin eserinden alınan *Zaragoza'da Bulunan Elyazması* (Rekopis Zmaleziony W Saragossie) [1964] adlı şaşırtıcı bir eseri sinemaya başarıyla uyguladı. Yeni yetişenler arasında ise, Jerzy Skolimowski, tedirgin, düzensiz ve saldırgan bir sinema anlayışıyle ilgi çekmeyi başardı (*Terk*, 1965; *Engel*, 1966; *Harekât*, 1967).

MÜZİK

En eski polonya ilâhisi, XIII. yy.dan kalmadır. Melodisi kutsal latin şarkısına göre kurulmuştur. 1364'te Krakow'da kurulan Jagellon üniversitesi nazarî ve uygulamalı müziğin öğretildiği bir merkezdi. O zamanki başkent Krakow'un katedralinde insan sesi ve çalgı için polifonik müzik çalınırdı. Polonya müziği altın çağını XVI. yy.-da yaşadı. Krakow'lu Mikolaj'ın kırktan fazla bestesi günümüze ulaşmıştır. Başlıca müzik nazariyecisi Felsztyn'li Sebastian idi. XVI. yy.ın en ünlü bestecileri mezmur ve motetlerini Nürnberg'de yayımlayan Szamotuly'li Waclaw (1534'e doğr. - 1567'ye doğr.), missalar ve motetler bestecisi Marcin Leopolita (1540'a doğr. - 1589) ve 1580'-de Krakow'da yüz elli mezmur yayımlayan Mikolaj Gomolka'dır. XVI. yy. sonunda Varşova, Polonya'nın aynı zamanda müzik hayatının da merkezi oldu. Piskoposluk orgcusu Mikolaj Zielenski (1550-1615) venedik sanatının ve Chopin'den önceki Polonyalı bestecilerin en büyüğü sayılır. Opera, Wladislaw IV zamanında, yani XVII. yy. başında, Polonya'ya girdi. 1778'de ilk polonya operası (Maciej Kamienski'nin [1734-1821]) Varşova'da sahneye kondu. XIX. yy. başında Varşova, müzik hayatının ve müzik öğretiminin merkeziydi. Jozef Elsner'in (1769-1854) yönetiminde, romantik polonya müziğinin ilk genç nesli yetişmeğe başladı: Jozef Nowakowski (1800 - 1865), Tomasz Nidecki (1806-1852), Ignacy Feliks Dobrzinski (1807-1867) ve özellikle Chopin (1810-1849). Chopin'in, Stanislaw Moniuszko'nun (1819-1872) ve Henryk Wieniawski'nin eserleri romantik polonya müziğini temsil eder. XIX. yy. sonunda, Mieczyslaw Karlowicz (1876-1909), Karol Szymanowski (1882-1937) ve Ludomir Rozicki'nin (1884-1953) öncülüğünde «Genç Polonya» adındaki, gençlerden kurulu bir topluluk ortaya çıktı. Paderewski, A. Rubinstein, W. Landowska, W. Malcuzynski v.b. gibi virtüozlar ve G. Fitelberg, W. Rowicki, S. Sklowaczewski gibi orkestra şefleri yetiştiren Polonya'da piyano için Fr. Chopin yarışması (Varşova), keman için de H. Wieniewski yarışması (Poznan) düzenlenir. Grazyna Baczewicz (doğ. 1909), Witold Lutoslawski (doğ. 1913) ve Tadeusz Baird (doğ. 1928) Polonya'nın en ünlü çağdaş bestecileridir.

1960'a doğru, polonyalı öncü gençler, Webern anlayışını klasik kalıbı bakımından tümüyle benimsemedilerse de Edgarl Varèse ve Iannis Xenakis gibi batı müzikçilerinin izinde yeni bir ses dünyası keşfetmek amacıyle oniki ton müziğine yönelmekten de geri kalmadılar. Bu eğilimin temsilcileri (Penderecki, Serocki, Szabelski, Kotonski, Baird v.b.) araştırmalarında geleneksel çalgıların, elektro-akustik seslerin ve gürültülerin karışımını denediler.

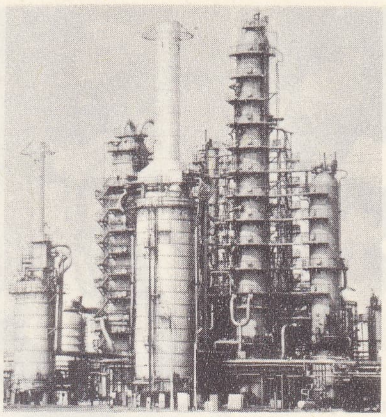

Plock'da petrol rafinerisi

HABERLEŞME

XVI. yy.da şehirlerde tek yaprak gazeteler yayımlanıyordu. Lublin'de yayımlanan mahallî *Nowny* gazetesi bunlardandır. 1661'-de Krakow'da ilk haftalık gazete yayımlandı: *Merkuriusz Polski Ordynaryjny;* genel haberler veren bu gazeteden sonra, XVII. y. sonlarında benzer dört yayın daha ortaya çıktı.

1729, Polonya basınının doğum yılı sayılabilir; bu tarihte piarist papazlar *Kurier Polski*'yi kurdular. Polonya basını bundan sonra sürekli olarak gelişti. 1737'de ilk aylık yayın organı doğdu: *Merkuriusz Historyczny.* «Işıklar Avrupası»nı oluşturacak olan büyük harekete katılan Polonya kralı Stanislaw - August, *Monitor* (1765-1784) adlı bir siyasî ve kültürel gazetenin kuruluşuna yardımcı oldu; gazete İngiltere'deki gazeteler örnek alınarak Fr. Bohomolec tarafından kurulmuştu. 1770'te Naruszewicz adlı tarihçi *Zabawy*'yi çıkardı; 1791'de J. U. Niemcewicz'in gayretiyle *Gazeta Narodowa* kuruldu; bu gazete, Büyük Diyet sırasında ilerici yurtseverlerin sözcülüğünü yaptı. Aynı dönemde taşrada çeşitli iller (Lwow Wilno, Krakow, Poznan) ilk gazete ve dergilerini yayımladı.

1830 Millî ayaklanmasının başarısızlığa uğramasından sonra, Paris'te birçok siyasî gazete çıkarıldı, Mickiewicz'in *Tribune des Peuples*'ü bunlardandır; hür düşünce meşalesi 1846-1848 arasında *Printemps des Peuples* ile canlandırıldı.

1870'ten sonra A.B.D.'de polonyalı göçmenler leh dilinde gazeteler yayımladılar. Basın, Polonya'da gelişimini sürdürdü: 1800'de 10, 1830'da 77, 1850'de 96, 1844'te 230, 1905'-te 523, 1914'te 1 058, 1928'de 2 338, 1935'te 2 854 gazete ve dergi yayımlanıyordu. 1939 -1944 Olayları yüzünden Polonya'da bütün eski gazeteler kapandı.

1944'ten sonra devlet yönetiminde yeni bir basın hayatı başladı. En yüksek tirajlı gazete Komünist Partisi Merkez komitesi tarafından çıkarılan günlük *Trybuna Luda* oldu. *Trybuna Robotnicza* adlı Katowice gazetesi de yüksek tirajlı gazetelerdendir. *Express Wieczorny* (Varşova) ile *Zycie Warszawy*'nin (Varşova) tirajları da oldukça önemlidir.

Resmî basın ajansı *Polska Agencja Prasowa* 1945'te resmen kuruldu; bu kurum S.S. C.B.'de 1943'ten beri çalışmaktadır.

Polonya *Radyo Televizyon* kurumu bir devlet kuruluşudur. Bütçesi alıcı cihazlara konan vergiyle ve resmî yardımla sağlanır.

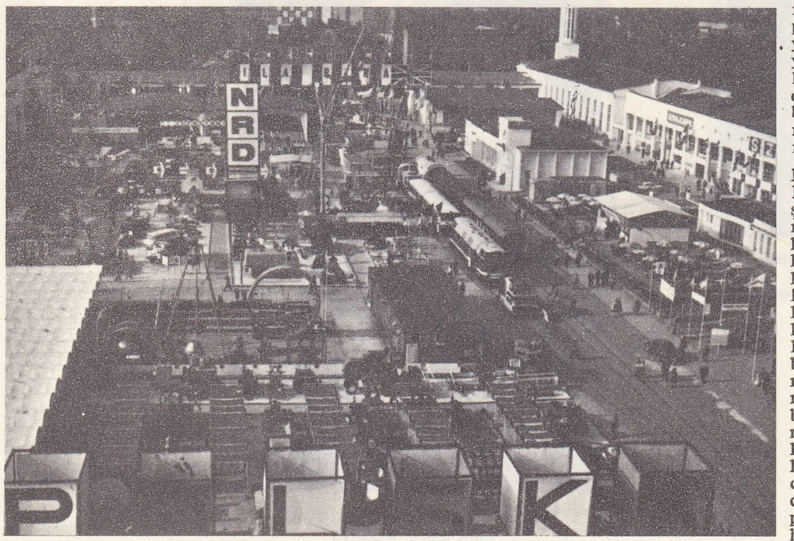

Milletlerarası Poznan fuarından bir görünüş

— Zootekn. *Polonya tavşanı*, güzel postlu tavşan ırkı. (Tavşan ırklarının en ufağıdır; çok kısa, son derece ince, gümüşî beyaz, parlak tüylerle kaplı postu kakum postuna [ermin] benzer.) [L]

başkan Gomulka

POLONYA (BÜYÜK), polca **Wielkopolska**, Polonya'da coğrafî bölge, Vistül'ün batısında, kuzeyde Pomorze (Pomeranya) ile güneyde Silezya arasında. Büyük Polonya, Odra'nın havzasıyle ırmağın sağ kıyıdaki büyük kolu Warta'nın havzasını içine alır. Yükseltisi 100 m'yi pek ender aşan bir ovadır. Dördüncü zamanda meydana gelen ve ovanın başlıca akarsularının dönem dönem aktığı ırmaklar arası topraklar birbirini takip eder. Genellikle topraklar orta derecede verimlidir. Bütün Orta Polonya gibi, ülkenin tahıl ambarı olan Büyük Polonya'-da da, çavdar, patates ve şeker pancarı üretilir, hayvancılık (boynuzlu hayvanlar, at, özellikle domuz) yapılır. Ovada büyük kısmı çok eski olan küçük şehirler dağınıktır: kuzeyde, Kujawy'de, Wloclawek, Inowroclaw, ovanın ortasında Gniezno ve Biskupin (yapılan kazılar polonya halkının buraya çok eskiden yerleştiğini gösterdi). Sanayileşmenin başladığı merkezler daha önemlidir: Vistül'ün ve Bydgoszcz'in dirseğinde Poznan, Batıda, Büyük Polonya, Odra boyunca Lubusz toprağı ile son bulur; burası İslavların da en eski topraklarından biridir. (L)

Cyrankiewicz

POLONYA (KÜÇÜK), polca **Malopolska**, Polonya'da coğrafî bölge, Krakow ile Varşova arasında, Vistül'ün çizdiği büyük kıvrımın iç kısmında. Küçük Polonya engebeli bir bölgedir ve çoğu yeri ormanlarla kaplıdır; Swietokrzyskie («Kutsal haç») kütlesi denen (Lysica doruğunda 611 m) küçük bir hersinyen kütle ile, birbirine bağlanan bir yaylalar bütününü içine alır; yaylalar Swietokrzyskie kütlesiyle Yukarı Silezya'daki hersinyen tümsek arasında tortul bir havza meydana getirir. Bu bölgede önemli maden kaynakları vardır: Swietokrzyskie kütlesi kenarında ve Czestochowa bölgesinde demir madeni; Yukarı Silezya'nın kömürlü topraklarına hâkim olan Krakow Jürası'nda çinko ve kurşun madenleri. Yaylalardaki verimli topraklarda buğday, çavdar ve patates yetiştirilir. Hayvancılık gelişmiştir. Polonya'nın iç kısmında pek büyük şehirler yoktur: kalabalık şehirler kenar kesimlerde Lodz ve Krakow'-dadır. (L)

E. Gierek

Foto. Polonya Danışma bürosu, Keystone (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Andrzej Wajda
«Küller ve
Elmas» (1958)

Aleksander Ford
«Töton Şövalyeleri»
(1960)

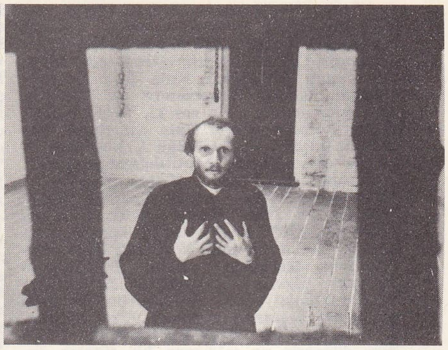

Jerzy Kawalerowicz: «Meleklerin
Joanna Anası» (1961)

aşağıda: Jerzy Skolimowski «Engel» (1966)

Andrzej Munk: «Pasazerka» (1961)

W. Has: «Zaragoza'da Bulunan
Elyazması» (1964)

T. Konwicki: «Salto» (1965)

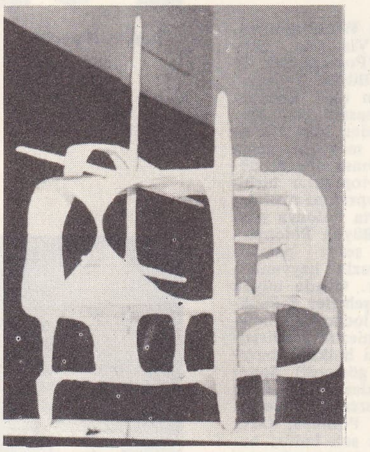

Slesinska'nın bir eseri
(özel koleksiyon)

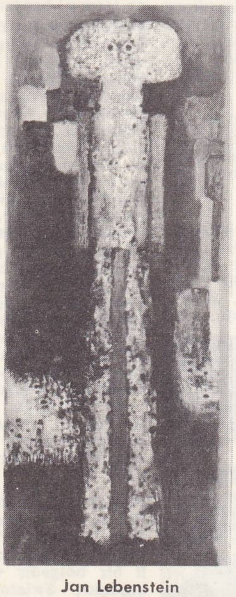

Jan Lebenstein
«Figür»
Millî müze, Varşova

Tadeusz Kantor: «Çamaşırcı Kadın»
Millî müze, Varşova

Szapocznikow
«Uçan Yıldız»
(özel koleksiyon)

Foto. Film Polski, C.A.F., Varşova (LAROUSSE)

İkinci Dünya savaşının başlangıcında alman birlikleri Varşova'ya doğru ilerlerken (eylül 1939)

motorize alman askerleri Bydzoszcz köyüne girerken (3 eylül 1939)

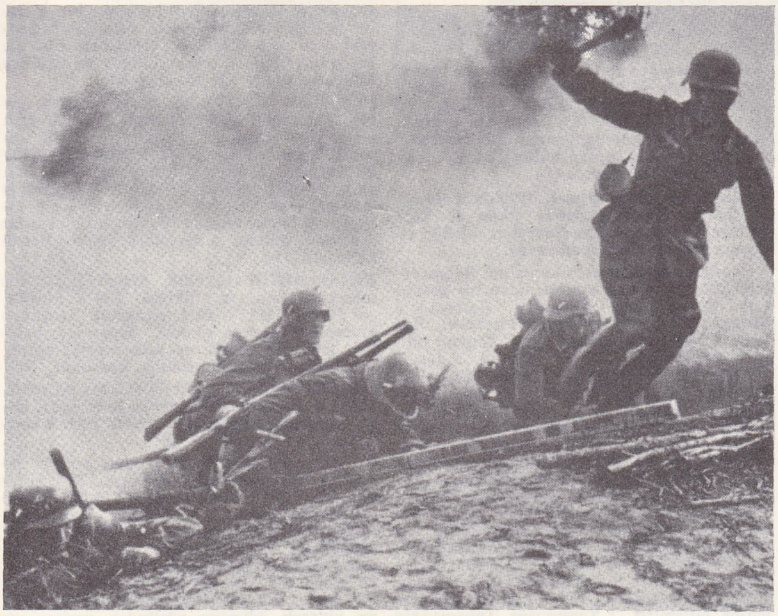

alman askerlerinin Polonya'ya girişi (1 eylül 1939)

Foto. *Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica*

Polonya seferleri. ● *Birinci Dünya savaşı.* 20 Ağustos 1914'ten sonra arşidük Friedrich kumandasındaki iki avusturya-macaristan ordusu Bug ve Vistül arasından rus sınırını aşarak Lublin ve Komarow üzerine yürümeğe başladı. Ama 26 ağustosta rus ordusunun güney kanadı saldırıya geçti. Tarnopol ve Lwow'u ele geçirdi. 28 Ağustosta Przemysl'i kuşattı ve Silezya'yı tehdit ederek geri çekilmekte olan Avusturyalıları Karpatlar boğazına ve Wisloka boğazına kadar sürdü. Bunun üzerine Avusturyalılar Almanlardan yardım istedi. Hindenburg Silezya'da yeni kurulan IX. Ordunun başında 28 eylülde İvangorod (Deblin) yönünde bir karşı saldırıya geçti. Ama çok geçmeden 60 rus tümeni tarafından girişilen genel bir saldırıyla karşılaştı. Hindenburg 27 ekimde Vistül'den Warta üstüne çekilmek zorunda kaldı. Reich sınırlarını korumak amacıyle Doğu cephesi başkumandanlığına getirilen Hindenburg, 12 kasımda, IX. Mackensen ordusuyle Lodz yönünde Ruslara yandan saldırıya geçti ve birlikleri sarılmak tehlikesinden güçlükle kurtulabildi.

Lodz'un düşmesi (5 aralık) askerî harekâta son verdi ve Wloclawek-Tarnopol cephesinde çarpışmalar durdu. 1914 Seferi kesin bir sonuç alınmadan sona erdi. Ruslar düşmanlarını iyice sıkıştırıyorlardı, ama Hindenburg ile Ludendorff'un, Tannenberg'de olduğu gibi yaptıkları ustaca manevralar sayesinde Almanya istilâ edilmekten kurtuldu. 1915'te, Alman Yüksek kumandanlığı harekâtın ana hedefi olarak tekrar Polonya'yı seçti (bk. *Birinci* DÜNYA SAVAŞI); genel karargâh Pszczyna'ya (Pless) [Yukarı Silezya] yerleşti. Hindenburg, Augustow üstüne yaptığı ve Doğu Prusya'yı kurtaran başarılı saldırısından sonra, Mackensen'in emri üzerine Seeckt'in kurmaylığını yaptığı ve rus cephesinin yarılması işiyle görevlendirilen 18 tümenlik bir ordu kurdu. 2 Mayısta, Gorlice'ye karşı her yönden harekâta geçti ve Galiçya'yı yeniden ele geçirdi. Kısa bir süre sonra güneydeki Mackensen ile kuzeydeki Gallwitz, Varşova çıkıntısına karşı aynı zamanda saldırıya geçtiler. Ruslar ağustosta başkenti boşaltmak zorunda kaldı. Batı cephesinin (Artois ve Champagne'da fransız saldırıları) ihtiyaçları ve Sırbistan seferinin hazırlıkları dolayısıyle baskı hafifledi. Ama 13 temmuzda Gallwitz, Rusları Przasnysz'ye ve 17 temmuzda da Narew'e sürdü. 30 Temmuzda Almanlar Vistül'ü yukarıdan aştı ve geri çekilen rus ordularını Lublin ile Brest'e doğru sürdüler. Bununla birlikte, ağustos sonuna doğru, Borisov'da Berezina'ya ulaşan alman süvarisinin çabalarına rağmen cephe bir daha 1917 yılına kadar bozulmayacak şekilde Mitau - Smorgonie - Pinsk - Gzernowitz (Çernovtsıy) hattı üzerinde kaldı. Bu sefer Ruslara çok büyük kayıplara mal oldu (900 000 esir). Durumdan sorumlu tutulan ve gözden düşen büyük dük Nikolay Kafkasya cephesine gönderildi. Ama Polonya'yı ele geçiren Almanlar, Rusları kendi sınırlarından 500 km içeri sürdülerse de onları yok etmeyi başaramadılar.

● *İkinci Dünya savaşı. 1939 Seferi.* Eylülün birinci günü sabah saat 5'te Wehrmacht savaş ilân etmeden Polonya'ya girdi. Luftwaffe, ikiye ayrılan 2 700 uçağıyle şehirleri bombalamağa başladı ve savaşa ağırlığını koydu. İki ordu grubuna bölünmüş olan (kuzeyde Bock; güneyde Rundstedt) ve aşağı yukarı 1 500 000 kişiden meydana gelen 7'si zırhlı 70 alman tümenine karşı Polonya, 2 000 km uzunluğunda bir cepheyi savunmak zorunda olan ve 600 uçakla desteklenen 750 000 kişilik bir orduyu cepheye sürdü. Yıldırım savaşının en yetkin örneği olan alman manevrasının amacı Vistül'ün batısında bulunan polonya kuvvetlerini yandan çevirmekti. Pomeranya ile Doğu Prusya yolunu açan Bock, Danzig koridorunu çevirdi, Narew'e ulaştı (6 eylül), Bug'u geçti (10 eylül) ve Rundstedt'in kuvvetleriyle birleştiği Varşova önlerine geldi. Bu sırada Rundstedt'in kumandasındaki ordular da Warta'yı geçmiş, 6 eylülde Krakow'u, 8 eylülde de Lodz'u ele geçirerek başkentin kapılarına dayanmıştı.

Bu kuvvetler 16 eylülde San sınırlarına ulaştı ve Przemysl'i ele geçirdi. Bütün cephe boyunca Polonyalılar büyük bir tank savaşının yapıldığı Kutno ve Varşova'ya doğru geri çekildiler. Rydz-Smigly'nin Bug-Vistül-

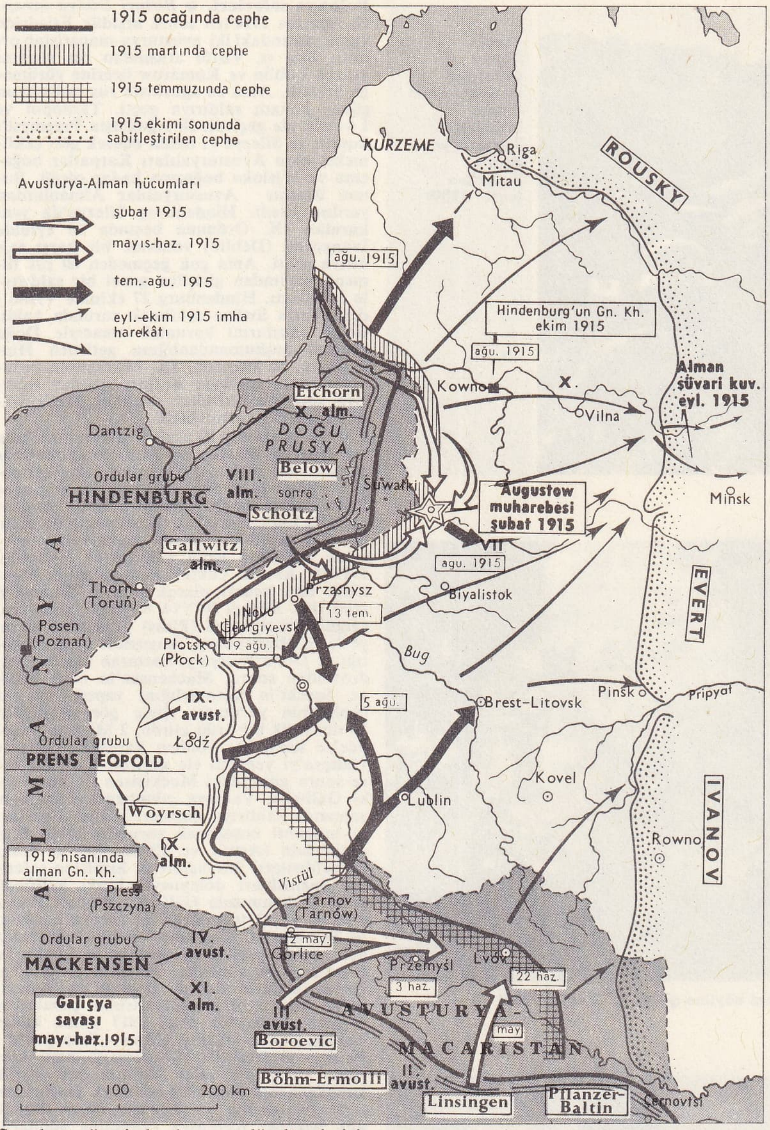

POLONYA seferleri (Birinci Dünya savaşı)

San hattı üzerinde durumu düzeltmek için giriştiği teşebbüsler de 12 eylülde başarısızlıkla sonuçlandı. Buna karşılık 14 eylülden beri düşman kuvvetler tarafından tamamen sarılmış olan Varşova garnizonu umutsuzca direnmeğe devam etti. Biolystok ve Lwow'a doğru ileri hareketlerine devam eden Bock ve Rundstedt kuvvetleri 16 eylülde birleşti. Artık Wehrmacht'ın bütün işi, Modlin, Varşova, Zamosc, Gdynia ve Lwow'da çevrilmiş olan polonya kuvvetlerini yok etmekten ibaretti. Bu sırada Kızılordu Doğu Polonya'ya girdi ve 22 ile 28 eylül anlaşmalarıyle tespit edilen bir sınır hattı üzerinde alman kuvvetleriyle buluştu. Almanlar Ruslara bırakılan Lwow ile Bialystok'u derhal boşalttılar, 18 eylülde Polonya hükûmetiyle Yüksek Kumanda heyeti birkaç birlikle Romanya'ya geçti. 1944 Yazı saldırısı sırasında sovyet kuvvetleri Doğu Polonya'ya, sonra Vistül'e ulaştı. Lublin'in düşmesi Rusya'nın 21 temmuzda Polonya'da Chelm'de geçici bir hükûmet kurmasını sağladı. Rus ilerleyişi 1 ağustosta Varşova'da general Bor Komorowski tarafından yönetilen polonyalı yurtseverlerin topluca ayaklanmasına yol açtı. Ama Almanların varşova halkına uyguladıkları korkunç baskıya rağmen Rokosovskiy kumandasındaki sovyet ordusu 4 ağustosta Wehramcht tarafından tamamen yakılıp yıkılan başkent yönünde giriştiği saldırıya 4 ağustosta son verdi. Rokosovskiy, Jukov ve Konyev emrindeki üç sovyet ordusu ancak 12 ocak 1945'te Vistül'e ulaşarak Polonya'da genel bir saldırıya geçti. Varşova'yı (17 ocak), Krakow'u (18 ocak), Lodz ve Kutno'yu (19 ocak), Poznan'ı (27 ocak) ele geçirdi. Torun'un düşmesinden sonra da 1 şubatta Almanlar hemen hemen bütün Polonya topraklarından çıkarılmıştı. (L)

Polonya-Sovyet savaşı, 1920'de Polonya ile Sovyet Rusya arasında çıkan ve Riga antlaşmasında Polonya-Sovyetler birliği sınırının tespitine yol açan savaş.

Versailles antlaşması Polonya'nın bağımsızlığını tanımış, fakat sınırlarından bir kesimi tam olarak tespit etmemişti. Galiçya ve Silezya'da savaştıktan sonra Pilsudski, Rus ve Polonya devletlerinin yalnız Curzon hattıyle ayrıldıkları doğuya yöneldi. Ağustos 1919'da Minsk'i işgal etti, nisan 1920'de Ukrayna'ya girdi; Petlyura ile yaptığı bir anlaşma sonunda da 7 mayısta Kiev'i ele geçirdi. Haziranda Kamenev, Tuhaçevskiy ve Yegorov kumandasındaki Sovyet kuvvetleri Borisov ve Jitomir yönünde saldırıya geçti. Sürekli bir cephenin yokluğu ve Polonyalıların bir karşı saldırısına rağmen Budyonyi kumandasındaki kızıl süvari birlikleri Polonyalıları Kiev'i boşaltmak (10 haziran) ve güneyde Sikorski kumandasındaki V. Polonya ordusunu güç şartlar altında geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu sırada Kızılordu kuzeyde geniş bir çevirme hareketine girişmişti. 2 Temmuzda Tuhaçevskiy ünlü günlük emrini verdi; «Dünya yangınının yolu Polonya'nın cesedi üstünden geçiyor». Temmuzda Polonyalılar Wilno, Grodno, Brest - Litovsk ve Bialystok şehirlerini kaybetti. 4 Ağustosta Budyonyi, Kowel'i ele geçirdi, sonra Galiçya'ya girdi. Bu sırada Soldau'ya ulaşan Tuhaçevskiy de Varşova'yı tehdit etmeğe başlamıştı. Bu durum, Londra ve Paris'te büyük bir heyecanın doğmasına yol açtı. Bu devletler Polonya'ya Weygand'ın başkanlığında bir fransız - ingiliz heyeti gönderdiler (24 temmuz). Weygand'ın kumandan ve teşkilâtçı olarak edindiği tecrübelerden yararlanan Polonya daha sonra onu askerî danışman olarak görevlendirdi. Weygand, fransız heyetinde general Henrys tarafından yönetilen iki yüz fransız subayını savaş meydanında hemen harekete geçmeyi ve haber toplamayı gerektiren bütün noktalarda görevlendirdi. Weygand ile anlaşma halinde olan Pilsudski, kuvvetlerini Varşova üstüne geri çekti, bir yedek orduyle karşı saldırı hazırlığına girişti. Bu saldırı 12 ağustosta başkent dolaylarında başladı; şehrin banliyösündeki Praga mevkii Rusların ateşi altındaydı. Haller ve Sikorski düşman kuvvetlerini olduğu yerde tespit ederken, Pilsudski kumandasındaki IV. Polonya ordusu tarafından girişilen büyük bir harekât Sovyetler'in geri hatlarını kesti, Bug ve Neman nehirlerine kadar ulaştı. Zaferi kazanan Polonyalılar 18 ağustosta Bialystok'a, 19 ağustosta da Rovno'ya girdiler. 12 Ekimde imzalanan bir ateşkes antlaşmasından sonra 18 mart 1921'deki Riga antlaşması Polonya ile Sovyetler birliği arasındaki ilişkilerin normale dönmesini sağladı. (L)

POLONYUM i. (Marie Curie'nin doğduğu ülke, Polonya'dan fr. *polonium*). Kim. Pierre ve Marie Curie tarafından pekblend içinde keşfedilen (1898) ilk radyoaktif element; pekblend'de radyumla birlikte bulunur.

— ANSİKL. *Polonyum*, atom numarası 84, atom ağırlığı Po = 210 olan kimyasal elementtir. Kimyasal bakımdan etkisi bizmut ve tellür'ün etkisine benzer. Yaklaşık olarak 140 günlük bir devir içinde alfa taneecikleri yayarak, kararlı kurşun haline dönüşen radyoaktif bir madendir.

POLORİGENEZ i. (fr. *polarite*, kutupsallık ve yun. *genesis* > fr. *polarigenese*'den). Biyol. Herbert Spencer'in biyolojik varsayımı; bu varsayıma göre, organizmalar özgül bir şekle bürünür ve bazı hallerde fizyolojik birimlerin sahip olduğu kutupsal gelişme özelliği sayesinde, noksan kısımlarını yeniler. (L)

POLOS. Bk. YOĞUNTAŞ.

POLOS, yunan sofisti (Akragas M. Ö. V. yy. sonu), Gorgias'ın öğrencisi. Bir *Retorik* (Belâgat Kitabı) yazdı. Eflatun'un *Gorgias* adlı dialoğundaki kişilerden biri de Polos'tur. Eflatun onun iddialı ve ukalâca üslûbunu taklit ederek alay eder. (L)

POLOTSK, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Dvina'nın sağ kıyısında; 55 000 nüf. Demiryolu merkezi. Kereste sanayii. Bizanslılardan kalma barok üslûbunda (1750'de onarıldı) Svyataya Sofiya katedrali (XI. yy.). Svyatoy Boris i Svyatoy Glyebskiy manastırının XII. yy. freskleriyle süslü kilisesi. 1812'de burada Fransızlarla Ruslar arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Petrol rafinerisi. (L)

POLOVİNKİN (Leonid Alekseyeviç), rus müzikçisi (Kurgan, Sibirya 1894 - Moskova 1949). 1915 - 1924 Arasında Moskova konservatuvarında okudu. Operalar, baleler, senfonik müzik ve oda müziği parçaları, sahne ve filim müziği besteledi. (M)

POLTAVA, S. S. C. B. de (Ukrayna) şehir, Vorskla kıyısında, Dnieper'in kuzeyinde, kara topraklar bölgesinde; 141 000 nüf. Kereste ve besin sanayii.

— Tar. Şehir Büyük Petro'nun burada İsveçlileri yenmesiyle (8 temmuz 1709) ünlüdür. Karl XII, 30 000 kişiyle (18 000 isveçli ve Mazepa Kazakları) burada depolanan buğdayları ele geçirmek için 5 000 rusun savunduğu bu müstahkem mevkiyi üç aydır kuşatıyordu. Büyük Petro 70 000 kişiye yakın bir kuvvetle Poltava'nın yardımına koştu. Kralın bacağından yaralanması ve yiyecek sıkıntısı yüzünden maneviyatı bozulan ordusu, Ruslar tarafından sarıldı;

10 000'den çok kayıp verdi; geri kalanlar esir düştü: sadece Karl XII, Mazepa ve bazı isveçliler Türklere sığınabildiler, bu muharebeyle Rusya, Avrupa topluluğuna girdi ve İsveç'in Baltık'taki hâkimiyeti sona erdi. (L)

POLUBOTOK (Pavel), ukraynalı milliyetçi (öl. Petersburg 1724). 1722'de ataman oldu, moskovalılara karşı kazakları savundu. Büyük Petro tarafından zindana atıldı ve orada öldü. (L)

POLÜSİT i. (fr. *pollucite*). Miner. Formülü $CsAlSi_2O_6$ olan tabiî sezyum alüminosilikat; kübik sistemde billûrlaşır. *Eşanl.* POLÜKS. (L)

POLÜSYON i. (fr. *pollution*). Patol. Bk. KİRLENME.

POLYAİNOS, epikuros'çu filozof (Lapseki [Lampsakos] - öl. M. Ö. 270). Epikuros'u tanıyınca, ona bağlandı. Önceleri okuttuğu geometri ile uğraşmaz oldu. Epikuros, Polyainos'a bazı parçaları günümüze kadar kalan mektuplar yazdı ve o ölünce, oğluna baktı. (L)

POLYAİNOS, yunan retorikçisi ve tarihçisi. Makedonya'da doğdu (M. S. II. yy.). Marcus Aurelius zamanında Roma'da hatiplik yaptı. Marcus Aurelius ve Lucius Verus'a ithaf ettiği sekiz kitaplık *Strategika* veya *Strategemata* (Savaş Hileleri) adlı eseri günümüze kadar kalmıştır. Büyük bir edebî değeri olmayan bu eserde birçok tarihî fıkra vardır. (L)

POLYAKOV (Sergey). Bk. POLİAKOV.

POLYALTHİA i. Anona ve cananga'lara yakın ağaç veya ağaççık; çiçeklerinde meyve yapraklar bir veya iki yumurtacıklıdır. (Anonagillerden.)

— ANSİKL. *Polyalthia*'nın Avustralya, Afrika, Madagaskar, özellikle Çinhindi ve Malezya takımadalarında yaygın yetmişten fazla türü vardır. Bazı türlerinin odunundan faydalanılır. Diğer bir kısmı ise Asya'da yerli ilâç yapımında kullanılır. (L)

POLYANDRİON i. (yun. k.). Eski Yunanlılarda kolektif heykeltıraşlık. (L)

POLYARNIY, esk. **Aleksandrovsk,** Murmansk'ın ön limanı (S.S.C.B.), Kola körfezi kıyısında. (L)

POLYBİA i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde toplu halde yaşayan küçük yaban arısı: gövdesi yer yer sarı veya beyaz çizgili yahut kızıl sarı benekli esmer renktedir; kâğıtsı bir kılıf içindeki yuvasının uzunluğu 1 m'yi bulur. (Zarkanatlıların *vespidae* familyasından.) [L]

POLYBİOS, yunan tarihçisi (Megalopolis M. Ö. 200'e doğr. - öl. M. Ö. 125 - 120'ye doğr.). Akhaia birliği strategos'u, Lykortas'ın oğlu; Philopoimen'in dostuydu; Polybios'un kendi de bu birliğin verdiği çeşitli görevlerde bulundu. 181'de Mısır'a gönderilen elçilik heyetine katıldı. 169 - 168'de «hipparkhos» oldu. Lykortas ve Philopoimen gibi, o da aşırı yurtsever Devrimci Demokratlar partisiyle Roma'yı tutan Oligarkhes'ler partisi arasında bir denge siyaseti kurmağa çalışan ılımlı yurtseverler partisindendi. Roma taraflısı şeflerden Kellikrates tarafından ele verilen Polybios, Perseus'un Pydna'da yenilgiye uğramasından (168) sonra, birliğin, Roma devletine vereceği bin rehinesi arasına katıldı. Roma'da yaşayan Polybios, stoa'cı akımın etkili olduğu, Scipio Emilianus'un çevresine sokuldu. Tarihî eserini yazmağa o sıralarda başladı. Seferlerinde yanında bulunduğu Scipio Emilianus ile İspanya'ya, Galya'ya, Afrika'ya gitti; özellikle Kartaca (146) ve Numantia (Numancia) [133] kuşatmalarında bulundu. Korinthos'un yıkılmasından (146) sonra, Romalılar arasında sağladığı büyük güven onun gelecekteki Akhaia eyaletinin temellerini atmak konusunda yetkili kılınmasına yol açtı. Polybios bu görevi eski yurttaşlarını küçük düşürtmeden yerine getirdi.
Eserlerinin önemli bir kısmı günümüze kaldı. Bunlar yazarın tanık olduğu olayları kavramaktaki yüksek zekâsını yansıtır:

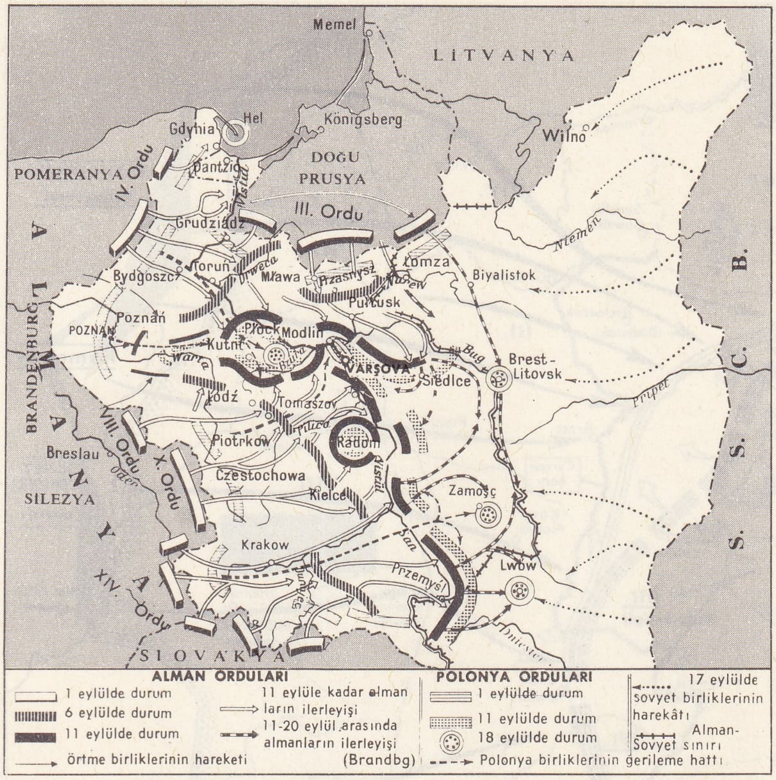

POLONYA seferleri (İkinci Dünya savaşı)

alman zırhlı birlikleri **POLONYA**'ya girerken (eylül 1939)

Foto. Encyclopedia Britannica

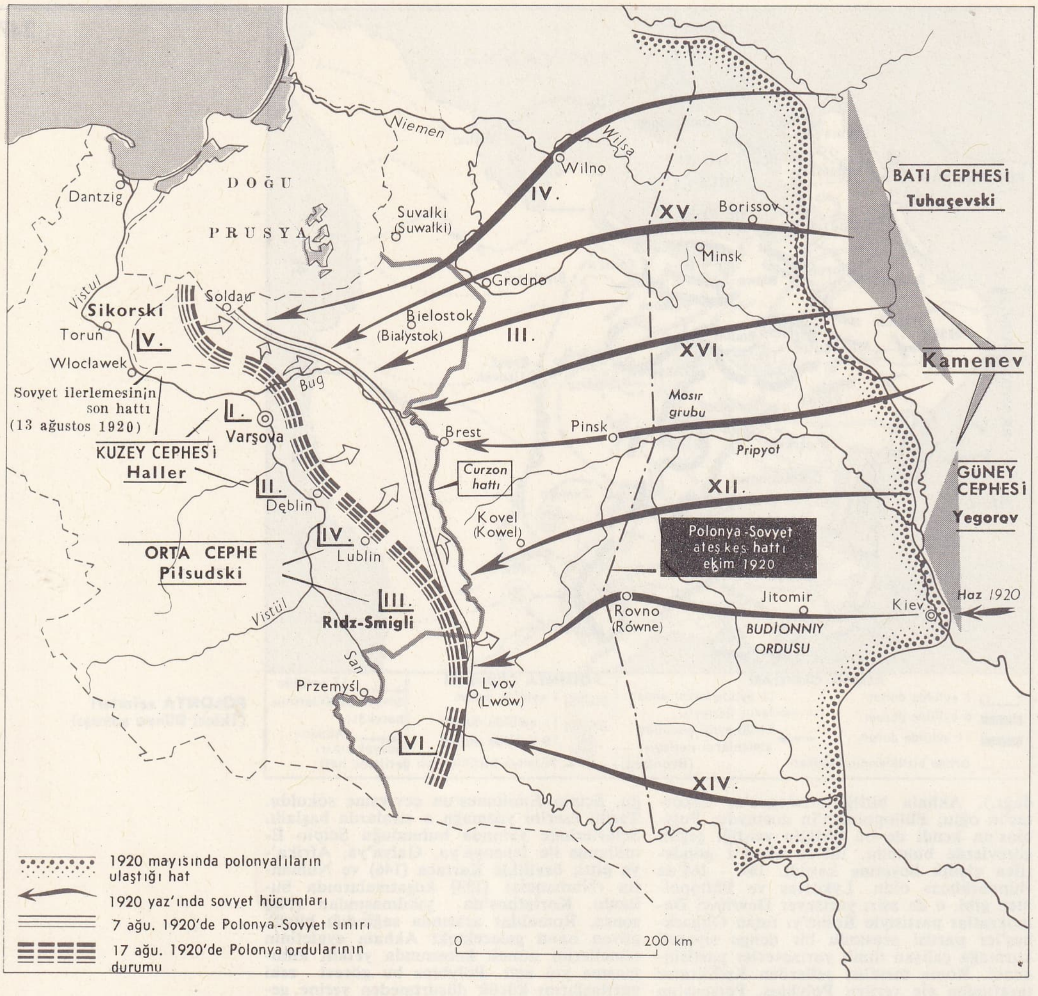

Polonya-Sovyet savaşı

Akdeniz dünyasının Roma imparatorluğu hâkimiyeti altında birleşmesi «yeryüzünün hemen bütününün, nasıl ve hangi siyasî rejimin etkisiyle bir tek imparatorluğun, Roma imparatorluğunun yönetimine girdiğini» açıklamağa çalıştı. Sağlam bir metodu vardır: her çeşit bilgi kaynağına başvurur; ülkeyi, araziyi bile inceler.

Olayların sebeplerini açıklarken tanrısal güçleri dışta tutmak isteyen ilk yazarlardan biri odur: Polybios'un başlıca kaygısı olayların akışı içinde, maddî sebeplerle bunların sonuçları arasındaki yakın ilişkiyi bulup çıkarmaktır. Nihayet Polybios, toplumların gelişmesinin anlamını kavradı, bu anlayış da onu, Stoa'cılığın etkisi altında, siyasî şekilleri bir «çevrim» teorisiyle (anakyklosis) açıklamağa kadar sürükledi; monarşi, aristokrasi, demokrasinin art arda gelmesi kaçınılmaz bir şeydir, çünkü bu rejimlerin hepsi zamanla bozulur. (L)

POLYBIUS i. Arka ayakları perdeli, yüzücü yengeç. (Çok yırtıcı olan bir türü Akdeniz'de sürüler halinde yaşar; mükemmel yüzdüğü için denizde çok uzaklara kadar açılabilir.) [L]

POLTAVA savaşı (1709)
Nicolas de Larmessin'in gravürü
Martin le Jeune'den
Cabinet des Estampes, Paris

POLYBLEPHARIDAE çoğl. i. Koruyucu zarı bulunmayan, çıplak, yeşil, kamçılı, birhücreli canlılar familyası. (Başlıca cinsleri: *dunaliella, polyblepharis.*) [L]

POLYBOS. Yun. mit. Korinthos kralı. Oidipus'u evlât edindi ve onu yetiştirdi. — Sikyon kralı. Adraste onun yanına sığındı. (L)

POLYBOTES. Yun. mit. Gökyüzüne tırmanmağa kalkan Devler'den biri. Poseidon onu İstanköy (Kos) adasının bir parçası altında ezdi, bundan Nisyros adacığı (Kyklades) meydana geldi. (L)

POLYBOTHRIS i. Üstü esmer, altı madenî parlak renkli büyük böcek; Madagaskar'da yaşar. (Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.) [L]

POLYBOTRIA i. Dryopteris'i andıran ve tropikal bölgelerde yetişen eğreltiotu. (*Polybotria osmundacea* Amerika'da yetişen çok güzel tırmanıcı bir bitkidir.) [L]

POLYBRANCHIA çoğl. i. Büyük kabarcıklı, çıplak solungaçlı, kıvrık rinoforlu, yandan anuslu türleri kapsayan arttansolungaçlı yumuşakçalar grubu. (Başlıca cinsleri: *tethys, phyllirhoe.*) [L]

POLYCERA i. Kavkısız, uzun gövdeli, gözalıcı renkte, arttan solungaçlı deniz yumuşakçası; sümüklüböceğe benzer; telek biçiminde beş veya yedi katlı bir solungacı vardır; Avrupa denizlerinde ve Hint okyanusunda yaşar. (*Polyceridae* familyasının örnek tipi.) [L]

POLYCERIDAE çoğl. i. Sümüklüböceği andıran arttansolungaçlı yumuşakçalar familyası. (Bunlardan yan çeneler tıkızdır, fakat dişlidillerinde orta dişler yoktur. Solungaç yaprakları anus çevresinde dizilidir; kabuğu ise iğneciklerle doludur.) [L]

POLYCHROSIS i. Tırtılı XX. yy. başlarından beri Batı Avrupa'da bağlara büyük zarar veren küçük kelebek. (İlmî adı *Polychrosis botrana.* Pulkanatlıların *tortricidae* familyasından.) [L]

POLYCLADIDEA çoğl. i. Çok yassı gövdeli, sindirim borusu üçten fazla dallı (msl. *leptoplana*) deniz solucanları takımı. (Yassısolucanlar şubesinin türbelarlar sınıfından.) [L]

POLYCNEMUM i. Sert yapraklı kır bitkisi; yüksekliği 5 - 25 sm, çanak yaprakları yeşil veya kırmızı olur. (Ispanakgillerden.) [L]

POLYCTENA i. Tropikal bölgelerde yarasalarda dış asalak olarak yaşayan bit. (Heteroptera takımından *polyctenidae* familyasının örnek türü.) [L]

POLYDAMAS. Yun. mit. Truvalı kahraman, Panthoos'un oğlu ve Hektor'un arkadaşı. Truvalıların savaş planlarını hazırlıyordu. (L)

POLYDAMAS, tesalyalı atlet; M. Ö. 408 Olimpiyat oyunlarını kazandı. Silâhsız olarak bir aslanı öldürdü, son hızla giden bir arabanın önüne çıkıp onu durdurdu v.b. (L)

POLYDAMNA. Yun. mit. Mısır kralı Thon'un karısı. Helene'yi Pharos adasına yerleştirdi ve ona ağrılarını geçirmek için sihirli bitkiler sağladı. (L)

POLYDEKTES. Yun. mit. Seriphos kralı; Magnes'in oğlu. Danae'yi yanına aldı ve oğlu Perseus'u büyüttü. Daha sonra Perseus'u başından atmak için, Medusa ile savaşmağa gönderdi. Polydektes, bu arada Danae'yi iğfal etti, fakat Perseus dönüşünde onu medusa'nın başıyle taş haline getirdi. (L)

POLYDESMUS i. Yan taraflarında yassı uzantılar bulunan az halkalı kırkayak. (L)

POLYDEUKES. Yun. mit. Yunanlı kahraman, Zeus ile Leda'nın oğlu, Kastor'un kardeşi (Polydeukes efsane ve kültü için bk. KASTOR). [L]

POLYDEUKES (Iulios), yunan retorikçisi ve gramercisi (Naukratis, Mısır - öl. Atina M. S. II. yy.). İmparator Antoninus veya Marcus Aurelius zamanında Roma'da bir okul açtı ve Commodus'un öğretmenlerinden biri oldu. Daha sonra Atina'daki resmî Hitabet kürsüsünün başına geçti. Ünlü yunan yazarı Lukianos, *Leksiphanes* ve *Retoron Didaskalos* (Hitabet Hocası) adlı eserlerinde, onu alaya alır. Polydeukes'in eserlerinden sadece Commodus'a adadığı *Onomastikon* veya *Leksik* adlı kitabı bize kadar kalmıştır. Yazar, bu eserde, bir hatibin yararlanabileceği kelimeleri toplamağa çalışmıştır; bu ansiklopedi, yunan yazarlarına ait alıntılar bakımından da değerlidir. (L)

POLYDONTA çoğl. i. Nispeten ilkel yapılı, çok dişli ve birbirinden pek az farklı bütün türleri kapsayan iki çenetli yumuşakçalar altsınıfı. (Bu hayvanlarda solungaçlar tipik yassısolungaç yapısından değildir, onun için bunlara ilkel yassısolungaçlılar da denir. Altsınıf iki takıma ayrılır: taxodonta ve dysodonta. Msl. fındıkmidyesi, nuhgemisi, midye, istiridye, tarak v.b.) [L]

POLYDOROS. Yun. mit. Priamos'un oğlu. Daha çocukluk çağında, izin almaksızın savaşa gitti ve Akhilleus tarafından öldürüldü. Başka bir inanışa göre, Trakya kralı Polymnestor (veya Polymestor) tarafından öldürüldü. (L)

POLYDOROS, Isparta kralı (M. Ö. VII. yy.). Ephoros'luk taraftarlarınca öldürüldü. (L)

POLYE veya **POLJE** i. (islav dillerinde «ova» anlamında k.). Jeomorfol. Dolinden daha büyük ve şekil bakımından daha düzensiz olan karst menşeli kapalı çöküntü: *Polyeler birkaç kilometre ve hattâ 40-50 kilometre uzunluğa ulaşabilir.*

— ANSİKL. *Polye*'ler, uzun süre, yalnız kireç erimesi sonucunda ortaya çıkan bir yüzey şekli olarak kabul edildi. Oysa polyeler, yalnız bazı karstlarda (msl. Yugos-

Foto. LAROUSSE

lavya'da) bulunur. Polyelerin, iklim dalgalanmaları ve tektonik hareketler tarafından etkilenen karmaşık bir evrimin sonucu oldukları sanılır. Genellikle polyeler, faylı kesimleri veya senklinalleri karşılar. Genişlemeleri ve düz diplerinin biçimlenmesi Dördüncü zamanın soğuk dönemlerine kadar iner; bu dönemde don aşındırması, perjelisol ile birlikte karst yollarını akaçlayarak tıkayan birçok döküntünün oluşmasına yol açar. Günümüzde, bu yollar yavaş yavaş boşalmaktaysa da henüz yeteri kadar boşalmadığından bazı polyelerde geçici göller oluşur. Bilinen en büyük polye Batı Bosna'daki (Yugoslavya) Livno'dur (382 km²). [L]

POLYEİDOS. Yun. mit. Korinthos'lu kâhin, Melampus'un (veya Melampos) soyundan. Özellikle Minos'un oğlu Glaukos'u diriltmesiyle meşhurdu. Oğlu Eukhenor'a kendi ölüm tarzını seçmesini söyledi. O da savaşta ölmeyi tercih etti, Truva önünde öldürüldü. (L)

POLYEİDOS, yunan trajedi şairi (M. Ö. IV. yy.). *İphigeneia Tauris'te* adlı bir trajedi yazdı; Aristoteles, bu eserde, Orestes ile İphigeneia'nın karşılaşarak birbirini tanıdıkları sahneye hayrandı. (L)

POLYERGUS i. Camponotus'ə benzeyen büyük karınca.

— ANSİKL. *Polyergus*'lar savaşçı karıncalardır, diğer karıncaları tutsak eder. Tutsak karıncalar yuvayı yapmakla ve içinde barınanları beslemekle yükümlüdür: çünkü alt çenelerinin özel yapısından dolayı polyerguslar yiyeceklerini ancak ağızlarına verilmek şartıyle yiyebilir. Yalnız *Polyergus rufescens* türüne Avrupa'da rastlanır. Bunlar daha kurtçukken yuvaya aldığı külrengi karıncaları (*Formica fusca*) tutsak eder. (L)

POLYESİYE. Bk. POLEZYA veya POLYESİYE.

POLYESTER i. (tes. edil. ad). Isı ile sertleşen madde; poliasitlerin doymamış alkollere veya glikollere etkimesiyle elde edilir; bir katalizör eşliğinde ve basınca ihtiyaç göstermeden sertleşir. (Polyester, dokunmuş veya tabaka halindeki cam pamuğuyle kuvvetlendirilerek döküm şeklinde kullanılır.) [L]

POLYEUKTOS Aziz (öl. İstanbul 970), İstanbul patriği (956-970). Prenses Olga'yı vaftiz etti ve Nikephoros Phokas'ın tahta çıkmasında rol oynadı (963). Daha sonra Theophano'yu lânetledi. (L)

POLYGNOTOS, yunan ressamı (M. Ö. V. yy.). Thasos adasında doğdu, Atina'da öldü. Babası Aglaophon'un yanında yetişti; 480 - 450 arasında Atina'da, Plataia'da, Thespeia'da (veya Thespiai), Delphoi'de büyük duvar süslemeleri yaptı. Atina Theseion'unda, Atina Poikile'sinde ve Delphoi'de Knidos'luların Leskhe'sinde yaptığı duvar resimlerini Pausanias ve Plinius'un tasvirlerinden bilmektedir; bunlarda Yunanlıların Truva seferine çıkışları, Truva'nın fethi, Odysseus'un cehennemde kalışı gibi konular işlenmişti. Böylece Polygnotos, kompozisyona düzen vererek, ifadeyi ve duruşları çeşitlendirerek, kumaşların saydamlığını belirterek, tarihî resim türünü yarattı. Etkisi, resimli vazolarda ve özellikle Niobid'lerin öldürülüşünü gösteren büyük Orvieto kupasında görülür (Louvre). [L]

POLYGONALES çoğl. i. Merkezi eteneli, ikiçenekli, taçsız çiçekli bitkiler takımı. (*Karabuğdaygiller*'le [karabuğday, kuzukulağı, ravent, çobandeğneği] benzeri familyalarda toplanan 600 kadar türü kapsar.) [L]

POLYGONATUM i. Bot. Mührüsüleyman'ın ilmî cins adı. (L)

POLYGONOS. Yun. mit. Proteus'un oğlu ve Poseidon'un torunu. Kardeşi Telegonos ile birlikte, Herakles tarafından öldürüldü. İkisi de yolculara saldıran haydutlardı. (L)

POLYGONUM i. Küçük erdişi çiçekli, bir veya çokyıllık bitki; birçok yabanî türü bulunduğu gibi süs bitkisi olarak yetiştirilen türleri de vardır. (Karabuğdaygillerden.) Bk. ÇOBANDEĞNEĞİ. (L)

POLYGRAPHUS i. Kozalaklıların (ladin) ve bazen kiraz ağacının kabuğu altında yaşayan küçük böcek. (Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.) [L]

POLYBİOS
1880'de Clitor'da bulunan kabartma

POLYGYRA i. *Polygyridae* familyasından salyangoz çeşidi; kavkısı yassı, bazılarında hemen hemen değirmi, sıkışık çok sarmallıdır. (Çeşitli türleri A.B.D.'de, Küba, Bahama ve Bermuda adalarında yaşar.) [L]

POLYGYROS, Yunanistan'da kasaba, Makedonya'da, Khalkidike ilinin merkezi; 3 400 nüf. (L)

POLYKAON. Yun. mit. Leleks'in küçük oğlu. Messene ile evlendi, Messenia'yı koloni haline sokarak orada bir krallık kurdu. (L)

POLYKARPOS Aziz, İzmir piskoposu (69'a doğr. - İzmir [Smyrna] 155), İncil yazarı Aziz Yuhanna'nın çömezi. Trajanus çağının ikinci yarısında İzmir piskoposu oldu ve prokonsül Statius Quadratus zamanında din uğrunda can verdi. İlâhiyatçı olarak büyük nüfuzu vardı. Philippoi'lilere yazdığı mektup günümüze kadar kalmıştır. Antakyalı (Antiokheia) İgnatios'un gezisiyle ilgili olan bu mektupta, ilkçağ hıristiyanlarının davranışı ve inançları üstüne değerli bilgiler vardır. (L)

POLYKLEİTOS, yunan heykeltıraşı (doğ. Sikyon veya Argos 480'e doğr.). Argoslu bronz ustaları tarafından yetiştirilen Polykleitos 460-420 yılları arasında şaheserlerinin çoğunu bronzdan yaptı (*Dishophoros* heykelleri, *Olympia'daki Boksör, Mantineia'lı Kyniskos* heykeli [Londra'daki Westmacott atleti bunun bir kopyasıdır]; *Doryphoros* [pek çok kopyası Napoli, Floransa, Berlin müzelerindedir]; *Diadumenos* heykeli [Londra'daki kopya Vaison-la-Romaine kazılarından, Atina'daki kopya Delos kazılarından gelmedir; New-York ve Madrid'de de kopyaları vardır]; *Yaralı Amazon* heykeli [bazen Capitole'deki ile aynı sayılır]). 420'de Argos'ta altınla fildişi karışımından bir *Hera* heykeli yaptı. Aiskhylos'un dostu, o çağdaki bütün yunan düşünürlerinin tanıdığı ve saydığı Polykleitos, heykeltıraşlık sanatına, tabiatın aritmetik esaslarına göre yeniden düzenlenmesine dayanan kurallar getirmişti.

POLYKLEİTOS
«Diadumenos»
(başına file bağlayan adam)
Vauclase'de (Fransa) bulunan mermer kopya (1862) British museum, Londra

Heykeltıraşlık kuralı (kanon) üstündeki teorilerinin yunan heykeltıraşlığının gelişiminde çok önemli bir yeri vardır; bu teoriler özellikle *Doryphoros* ve *Diadumenos* heykellerinde uygulanmıştır. (L)

POLYKLEİTOS Küçük, yunan heykeltıraşı (doğ. Argos M. Ö. 435). Ünlü Polykleitos'un soyundandı; Naukydes'in öğrencisi, belki de kardeşidir. Eserlerini, Pausanias kanalıyle biliyoruz (*Amyklai Afrodit*'i, Argos'ta *Zeus Meilikhios*'u, Argos *Hekate*'si, Megalopolis *Zeus Philios*'u, Olympia'daki atlet figürleri). Epidauros tiyatrosunu, tholo'sunu veya thymele'sini yapan mimarla aynı kişi olduğu sanılmaktadır. (L)

POLYKRATES, M. Ö. 533-532'den 522'ye kadar Sisam tiranı (öl. Maiandros Magnesia'sı [Menderes Manisa'sı] 522). Lüks kaplamalar, ince bronz işlemeler imalâtçısı ve Demokrat partinin faal üyesi olan Polykrates, iktidarı iki kardeşiyle birlikte ele geçirdi ve çok geçmeden ülkenin tek hâkimi oldu. Tantanası ve doğulu krallara yaraşır yaşayışıyle kısa zamanda ün kazandı. Anakreon ile Eupalinos'u sarayına aldı. Demokrat bir tirandı; emekçi sınıfları desteklediyse de, karşılık göremedi. Onun çağında, Sisam büyük bayındırlık eserlerinin (su arkı, liman, Heraion [Hera tapınağı] gibi tapınaklar) gerçekleştirilmesini sağlayacak iktisadî bir refaha kavuştu. Pers deniz kuvvetlerinin zayıflığından yararlanarak, Arkhipelagos'a hâkimiyetini kabul ettirdi ve İonia'nın birçok şehrini ele geçirdi. Ama Kambyses'e yardım ederken filosu elinden gitti ve Manisa'da (Maiandros Magnesia'sı) pusuya düşürüldü, Perslerin Sardeis satrapı Oroites'in emriyle çarmıha gerilerek öldürüldü. (L)

Polykrates'in yüzüğü, Sisam (Samos) tiranı Polykrates'in sihirli yüzüğü. Heredotos'un anlattığına göre, Polykrates talih yüzüne gülsün diye, yüzüğünü denize atmış ve onu daha sonra bir balığın karnında bulmuştu. Bu efsane, tiranın sürekli talihini, şansını açıklar. (L)

POLYKRİKİDAE çoğl. i. Dinoflagellata takımından birhücreli kamçılı hayvanlar familyası; uzun zincirler halinde birbirine ekli yaşayan bu hayvanların üzerinde iri avları yakalayıp beslenmelerine imkân veren ısırgan kıllar bulunur. (Başlıca cinsi: *polykrikos*. Bunun bir türüne Thau gölcüğünde [Hérault] sığ sularda çok rastlanır.) [L]

POLYKSENE. Yun. mit. Priamos ile Hekabe'nin kızı. Akhilleus'u kendine âşık etti. Akhilleus onunla evlenmek istedi, fakat şehirle Yunanlıların karargâhı arasındaki bir Apollon tapınağında, Paris tarafından vurularak öldürüldü. Polyksene, akha gemilerinin kazaya ve saldırıya uğramadan dönmelerini sağlamak için, Akhilleus'un mezarı üzerinde kurban edildi. (L)

POLYKSENOS. Yun. mit. Elis'li kahraman ve Helene'nin taliplerinden. Elis'lileri Truva kuşatmasına götürdü. (L)

POLYKSO. Yun. mit. Rodos'lu kahraman Tlepolemos'un karısı. Helene Rodos'a sığındığı zaman, Polykso, hizmetçilerini Erinya'lar kılığına soktu ve onları, Truva önünde ölen kocasının öcünü almak üzere Helene'nin üstüne saldı. Helene kendini astı. (L)

POLYLEPİS i. Güney Amerika'da yüksek dağlarda yetişen ağaççık. (İlmî adı *Polylepis lanuginosa*. Gülgillerden.) [L]

POLYMASTİGİNA çoğl. i. Çok kamçılı, asalak birhücreliler takımı veya altsınıfı. (Başlıca cinsleri: *chilomastix, trichomonas, giardia.*) [L]

POLYMASTODON i. Amerika'da eyosen

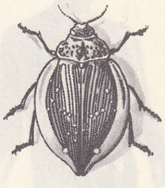

polybothris

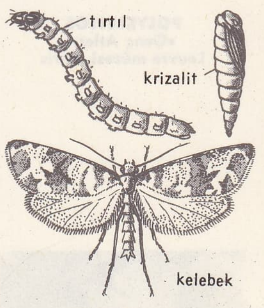

polychrosis

Foto. Encyclopedia Britannica

POLYKLEİTOS
«Genç Atlet»
Louvre müzesi, Paris

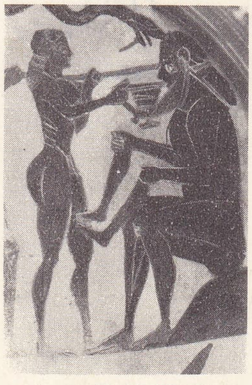

Odisseus POLYPHEMOS'un gözünü oyarken sirenaik vazosu (M. Ö. VI. yy.) [detay] Louvre müzesi, Paris

tabakasında fosil halde bulunan keseli hayvan. (L)

POLYMEDE. Yun. mit. Autolykos'un kızı, Aison'un karısı ve İason'un annesi. (L)

POLYMEDES Argos'lu, dorlu heykeltıraş (M. Ö. VI. yy.). Eseri: Delphoi harabelerinden çıkarılan ve Kleobis ile Biton adlı iki delikanlıyı temsil eden mermer figürler. (L)

POLYMESTOR. Bk. POLYMNESTOR.

POLYMİCRODON i. Helezon şeklinde kıvrılabilen yassı gövdeli, gözlü kırkayak. (*Polymicrodon polydesmoides* Batı Avrupa'da görülür. Chilognatha takımının *craspedosomidae* familyasından.) [L]

POLYMİTARCYS i. Bazı akarsuların kıyısında, bazen çok kalabalık sürüler halinde görülen günlük böcekler. (Bunlar birkaç saat uçar, sonra ölür, kadavraları kar taneleri gibi yağar. İlmî adı *Polymitarcys virgo.* Ephemeroptera takımından *polymitarcydae* familyasının örnek tipi.) [L]

POLYMNESTOR veya **POLYMESTOR.** Yun. mit. Trakya kralı. Truva savaşının başlangıcında, Priamos ona oğlu Polydoros'u ve hazinelerinin bir kısmını emanet etti. Trakya kralı, Polydoros'u öldürdü. Hekabe, oğlunun öcünü Polymnestor'un gözlerini oyarak ve çocuklarını öldürerek aldı. Euripides, *Hekabe* adlı eserinde bu konuyu işlemiştir. (L)

POLYMNİA i. Karşıt ve saplı yapraklı ağaççık veya otsu bitki; çiçekleri sapın ucunda toplu bulunur; ortadaki çiçekler firfiri renkte, kenarlara dizili dilsi çiçekler ise sarıdır. (*Polymnia edulis,* patatesin yerini tutsun diye sebze olarak yetiştirilmeğe çalışıldıysa da başarılı olmadı. Bileşikgillerden.) [L]

POLYMNİA. Yun. mit. Dokuz ilham perisinden biri; dans, geometri veya tarihin koruyucusu. Başında çelenk vardır ve bir hatip gibi durur. (L)

POLYNEMA i. *Notonecta* cinsinden su böceklerinin yumurtalarında asalak yaşayan ve kanatlarının yardımıyle su altında yüzebilen küçük asalak sinek. (Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

POLYNEMUS i. Göğüs yüzgeçlerinde dört tane ipliğimsi uzantı bulunan balık. (*Polynemus quadrifilis* Senegal kıyılarında çok görülür ve ırmaklara girerek oldukça yukarılara çıkar. Yiyecek olarak çok değerli bir balıktır.) [L]

POLYNİKE. Bk. ETEOKLES.

POLYO i. (fr. *polio*). Polyomiyelitin kısaltması. (L)

POLYOANSEFALİT i. (yun. *polios,* boz ve *enkephalos,* tümbeyin'den fr. *polioencéphalite*). Patol. Daha çok tümbeyinde, bozmadde kısmına yerleşen iltihaplı hastalık.

— ANSİKL. Tümbeyindeki bozmadde, sinir hücrelerinin gövde kısımlarından ibarettir; *polyoansefalit*'ler (von Economo salgın polyoansefaliti, Heine-Medin hastalığı ansefaliti, kuduz ansefaliti v.b.) bu hücrelerde asalak yaşayan virüslerden ileri gelir. *Kanamalı üst polyoansefalit* deyimi daha çok beyin sapının üst kısmında, ependim çevresindeki bozmaddeye yerleşen bir hastalığın adıdır; ruhsal bozukluklar, kas sertleşmesi, denge bozuklukları ve göz felçleriyle belirir. Hastalığın sebebi, özellikle B vitamini metabolizmasını bozan ağır beslenme bozukluklarıdır; meselâ müzmin alkol zehirlenmesi bu gibi ağır bozukluklar yapabilir. (*Eşanl.* WERNİCKE ANSEFALOPATİSİ.) Dudak-dil-gırtlak felcine bazen *alt polyoansefalit* adı verilir. (L)

POLYOKSİMETİLEN i. (fr. *polyoxyméthylène*). Kim. Bk. FORMİK.

POLYOM i. (fr. *polyome*). Büyük bir antijen gücü taşıyan ve genç kemirgenlerde çok değişik urlara sebep olan bulaşıcı virüs. (Bazı araştırıcılara göre, bu virüs, bazı urlarda antijen gücü taşımadan gizli şekilde bulunabilir.) [L]

POLYOMİYELİT i. (fr. *poliomyélite*). Patol. Bk. ÇOCUK *felci.*

POLYOMMATUS i. Genellikle parlak esmer veya yaldızlı, değişik benekli kanatları olan kelebek. (*Polyommatus coridon* Batı Avrupa'da yaygındır. Pulkanatlıların *lycenidae* familyasından). [L]

POLYOZ i. (yun. *polios,* gri'den fr. *poliose*). Patol. Kılların renklerini kaybetmesi. (L)

POLYPERKHON, makedonyalı general (M. Ö. 380'e doğr. - M. Ö. 301'e doğr.). Önce Philippos'un emrinde çalıştı. Büyük İskender ile birlikte Asya'ya gitti, Antipatros'un emrine girdi, ona halef seçildi (319). Antipatros'un oğlu Kassandros'un saldırısına uğradı, Aitolia'lıların yanına çekildi ve orada kendisine bir prenslik sağladı (316). Yunan sitelerini uzlaştırmak için ustaca bir siyaset güttü, İskender'in evlilik dışı oğlu olduğu sanılan Herakles isminde birini Kassandros'a karşı çıkardı; sonra Kassandros'un desteğini sağlamak üzere Herakles'i ortadan kaldırdı (309). [L]

POLYPHAGA çoğl. i. Kanat damarları ve karın sternitlerinin yapısı bakımından ilgi çeken kınkanatlı böcekler alttakımı (Adephaga'ya karşıt olan polyphaga, kınkanatlıların çoğunluğunu kapsar. Bunlar son derece değişik böceklerdir. Kurtçuklarının ayak ucunda hiç bir zaman birden fazla çengel bulunmaz.) [L]

POLYPHEMOS. Yun. mit. Kyklops'ların en vahşisi, Poseidon'un oğlu. İnsan etiyle beslenirdi. Odisseus, onu şarapla uyuttuktan sonra gözlerini oydu (*Odysseia*). Galatea'ya olan aşkıyle de tanınır.
— İkonogr. Napoli müzesinde Polyphemos'a ait ilkçağ resimleri, Louvre müzesinde de bir kyrena kupası vardır. (L)

POLYPHYLLA i. Beyaz hareli, kızıl renkli büyük mayısböceği. (İlmî adı *Polyphylla fullo.* Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

POLYPLACOPHORA çoğl. i. Kabuğu eklemli kalker plaklarından meydana gelen yumuşakçalar takımı. (Amphineura grubundan.) [L]

POLYPLECTRON i. Mahmuzlu tavuskuşunun ilmî cins adı. (L)

POLYPODİACEAE çoğl. i. Eğreltiotu familyası. (Örnek tipi *polypodium*'dur.)
— ANSİKL. *Polypodiaceae* familyasının yedi bin kadar türü vardır. Spor keseleri yapraklarının alt yüzünde topluca bulunur ve her biri saplıdır. Sorüs şeklinde olanları da vardır. Bunlarda spor keselerini topluca saran bir kılıf yoktur. (L)

POLYPODİUM i. Köksapı yerin üzerinde yatay duran çokyıllık eğreltiotu; kayaların, duvarların üzerinde, toprağı kireçsiz gölgeli korularda çok bulunur; yaprakları geniş parçalıdır; çıplak ve yuvarlak olan sorüsleri yaprakçıkların orta damarının iki yanında yer alır. (L)

POLYPOGON i. Nemli kumsallarda yetişen sürüngen köksaplı, bir veya çokyıllık otsu bitki: (Çok tüylü başağından dolayı bazen süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Buğdaygillerden.) [L]

POLYPRİON i. Levreğe yakın deniz balığı; boyu 2 m'yi bulur; külrengi-esmer gövdesi küçük pullarla kaplıdır. (İlmî adı *Polyprion cernium.*) [L]

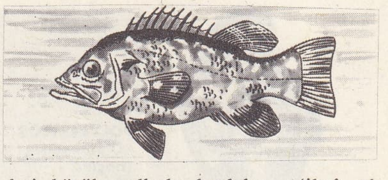

POLYRHİZODUS i. Avrupa'da karbonifer tabakasında bulunan fosil vatoz. (L)

POLYSCİAS i. Eski Dünya'nın güney bölgelerinde yetişen ve körpe filizleri yenebilen ağaç. (Sarmaşıkgillerden.)
— ANSİKL. *Polyscias*'lar bileşik tüysü yapraklı ağaçlardır. Çiçekleri çiçek sapıyle eklemlidir. Yetmiş kadar türü bilinir. *Polyscias fructicosa* bütün sıcak bölgelerde yetiştirilir. Körpe sürgünleri maydanoz gibi yenir. (L)

POLYSİPHONİA i. Yassı yapraklı kırmızı suyosunu; denizlerde yetişir ve düzgün çatal dallanma gösterir. (L)

POLYSTİCTA i. Gövdesi siyah ve beyaz, göğsü, karnı ve böğrü kızıl renkli ördek; Sibirya tundralarında yaşar. (*Polysticta Stelleri* bazen kışın Avrupa'da görülür.) [L]

POLYSTİCUM i. Her tarafta yetişen «erkek eğreltiotu»nun ilmî adı; bu eğreltiotunun köksapı solucan düşürücüdür. (Bitkinin erkekliği sadece adındadır.) [L]

POLYSTOMUM i. Karaciğer sülüklerinden yassı solucan; arka ucunda çengeller ve birçok çekmen bulunur. (*Polystomidae* familyasının örnek tipi.) [L]

POLYTOMİDAE çoğl. i. Yeşil olmayan phytomodadales ile *polytoma, polytomella* v.b. cinslerini kapsayan kamçılı birhücreliler familyası. (L)

POLYZELOS, atinalı komedi yazarı (M. Ö. V. yy. sonu). Aristophanes'in çağdaşıydı. Eserlerinden bazı parçalar kalmıştır. (L)

POLYZONİUM i. Helezon şeklinde kıvrılan yarı silindirimsi gövdeli kırkayak. (L)

POM i. (yun. *palame* > lat. *palma*'dan fr. *paume*). Spor. Bir topu raketle veya sopa ile belli bir yere atmağa dayanan oyun. || *Kısa pom,* çevresi duvarlarla çevrili dikdörtgen biçiminde bir sahada oynanan pom oyunu. || *Uzun pom,* her yanı açık olan büyük bir sahada oynanan pom oyunu.

— ANSİKL. Açıkhavada topla oynanan oyunların en eskisi *pom*'dur. Homeros, *Odysseus*'un bir bölümünde Nausikaa ile hizmetkârları arasında oynanan bir top oyunundan söz eder. Yunanlılar her türlü hareketin topla yapıldığı bir oyun oynuyorlardı. XIV. yy.da raket ortaya çıkınca kapalı salonlarda «paulme» adlı bir oyun oynanmağa başlandı.

● *Kısa pom.* Uzun pom'dan ayırmak için kısaca «pom» denen bu oyun, eskiden birbirinden oldukça değişik kuralları olan *kare oyunu* ile *tamburlu pom* oyunu olarak iki ayrı şekilde oynanırdı. Zamanımızda oynanan, bu sonuncudur. Pom oyunu, kapalı sahada oynanır. Sahanın uzunluğu en az 28 50 m, genişliği de 9 50 m olmalıdır. Tavan yüksekliğinin en az 7 m olması gerekir. Yer «döşeme» kaplanmış olmalıdır.

● *Tamburlu pom,* dikdörtgen şeklinde bir sahada oynanır. Sahanın boyu 100-150 m, eni 30 m'dir. Oyuncu kauçuk bir topu, raketle 30 sm çapında bir çembere sokmağa çalışır.

● *Uzun pom,* açıkhavada dikdörtgen şeklinde, düzleştirilmiş bir sahada, genellikle altışar veya dörder kişilik iki takım arasında oynanır. Oyunun amacı raketle vurulan topu, sahayı tam ortasından enlemesine ikiye bölen çizginin üzerinden geçirmektir. Sahanın uzunluğu 70-80 m, genişliği 14 m'dir. Oyun «yüksek»ten ve «yer»den olmak üzere iki türlü oynanır. Sayılar teniste olduğu gibi avantajlı veya avantajsız «15-30-40 ve oyun» dizilişindedir. (L)

POMACENTRUS i. Sıcak denizlerde yaşayan kemikli balık. (L)

POMADERRİS i. Akdeniz bölgesinde portakal bahçelerinde yetiştirilen küçük ağaç; esas yetişme alanı Avustralya, Yeni Zelanda ve Yeni Kaledonya'dır. (Cehrigillerden.) [L]

POMAK i. Balkanlar'da yaşayan islav asıllı müslüman topluluğundan kimse: *Babyak'taki türkçe bilmez pomakların akıl hocası oldu* (Ömer Seyfeddin). *Hamdi Bey o gece bir pomak köyüne saklanmış...* (Kemal Tahir). [M]

POMAKLAR, pomak soyundan gelenler topluluğu. Pomak kelimesinin anlamı ve kaynağı üstünde duranlar, bunun islavca *pomaçi* (yardım etmek) fiilinden türeyen *pomagaçi* (yardımcı) kelimesine dayandığını göz önünde tutarak Pomakların voynuk* teşkilâtında yardımcı vazife görmelerinden dolayı bu adı aldıklarını ileri sürerler. Pomak kelimesinin bulgarca *mak* (şiddet göstermek, cebretmek) fiilinden gelmiş olması ihtimali üstünde de durulmuş, bu kelimenin *maça, mıça* (eziyet çekmek) fiiliyle ilgili olduğu iddia edilmiştir. Mahallî halk ise kendisine *Acharyani* veya *Agaryani* adını verir. Bu arada pomak kelimesinin türkçe *çomak* adıyle ilgisi de araştırılmıştır. Bulgarlar, Pomakçanın kendi dillerine yakın olması yüzünden, Pomaklara *müslüman Bulgarlar* adını verir. Bulgaristan'ın Selvi ve Lofça bölgelerinde bulunan köylerin bir kısmı XIX. yy.da Osmanlılar

Foto. LAROUSSE

tarafından *pomak köyleri* diye adlandırılıyordu. Fakat eski tahrir defterlerinde pomak adı taşıyan köy ve nahiye yoktur. Pomaklar, başlangıçta Rodoplar'da yaşıyordu. Türkler 1356'dan itibaren Rumeli'ye geçmeğe başladıktan sonra bu bölgelere kadar girdiler. Müslümanlık, yerli halk arasında yayıldı. Pomaklar XVII. yy.dan sonra müslüman oldular.

XIX. yy.da Pomakların yaşadığı bölgeler Rodoplar ile Doğu makedonya arasındaydı. Bulgaristan'ın kuzeyinde Lofça, Plevne, Rahova, Orta Bulgaristan'da ise Filibe, Selânik, Manastır vilâyetlerinde Pomaklar vardı. 1880'de yapılan bir sayıma göre, Bulgaristan'da 400 000 pomak yaşıyordu. Bulgaristan'da çıkan ihtilâller sırasında Rodop Türkleri gibi Pomaklar da büyük yıkımlara uğradılar. 1877-1878 Türk-Rus savaşları sırasında Pomaklardan bir kısmı Makedonya'ya, bir kısmı da Anadolu'ya geçti. Ayastafanos antlaşmasına göre (3 mart 1878), Rodoplar'da yaşayan Pomaklar, öteki müslümanlarla birlikte bağımsız bir devlet kurmak istediler. Fakat 1878 Berlin antlaşmasıyle Pomakların yaşadıkları eski toprakların sınırları Bulgar prensliği ve Doğu Rumeli yararına değişti. Bu yüzden 1892 yılına kadar Anadolu ve öteki osmanlı ülkelerine sığınan pomak ve müslümanların sayısı 700 000'i buldu. 1885'te iki bulgar prensliği birleşince Pomaklar yeniden Anadolu'ya ve Selânik'e göç ettiler. Bu sebeple 1891'de Bulgaristan prensliğinde 28 000, 1910'da ise (resmî sayımlara göre) 21 143 pomak kaldı. Buna rağmen 1917'de Bulgaristan'daki Pomakların sayısı 121 000'e çıktı. Bugün Bulgaristan'da 100 000 pomak yaşadığı sanılmaktadır. Bulgarlar zaman zaman Pomakları bulgarlaştırmağa çalıştılar; fakat bundan olumlu bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine Pomaklar, bulgar topraklarını terke zorlandılar. Bugün Türkiye'nin bazı bölgelerinde de, özellikle Bursa ve çevresinde, Kırklareli'nde pomak vardır; fakat bunlar türkleşmiştir. Pomak dili bir tür bulgarca şivesi olmasına rağmen, içine türkçe kelimeler de karışmıştır; bu yüzden Pomaklar türkçe de konuşurlar ve Türklere büyük bir yakınlık gösterirler. (M)

POMARANCİO (Cristoforo RONCALLİ, il — denir), italyan ressamı (Pomarancia 1552'ye doğr. - Roma 1626). Ustası Niccolo Circignani'nin takma adını («Il Pomarancio») aldı. Eserleri arduvaz üzerine yaptığı *Ananias ile Safira'nın Ölümü* (Vatikan müzesi); *Süleyman'ın Yargısı* (Osimo'da Galli sarayı) ve Lorette bazilikasındaki gösterişli kompozisyonlar. (L)

POMARANCİO (Niccolo CIRCIGNANİ, il — denir), italyan ressamı (Volterra 1520 - Roma 1595'e doğr.). Santi di Tito'nun öğrencisi olduğu sanılır. Sipariş üzerine Roma'da Santa Pudenziana'nın kubbesini resimledi (*Meleklerle Çevrili Tanrı*) ve San Stefano Rotondo'da din kurbanları ile ilgili korkunç sahneler çizdi. — Oğlu ANTONİO da (1580'e doğr. - 1640'a doğr.) dinî resimler yaptı. (L)

POMARE I, Tahiti kralı (Tahiti 1743 - denizde 1803). Bu adı taşıyan ikinci kişi olmasına rağmen, resmî Pomare'ler hanedanının ilk hükümdarıydı. İktidarı kraliçe Oberia'dan zorla aldı. Yabancılara (Cook, İspanyollar) yakınlık gösterdi. İkinci oğlu Variatoa doğar doğmaz (1780), iktidarı ona bırakarak naip oldu. 1707'de çıkan bir ayaklanmada Pomare'ler Tahiti'den kovuldular, ancak İngilizlerin yardımıyle tekrar geri döndüler. (L)

POMARE II, asıl adı **Variatoa**, Tahiti kralı (Tahiti 1780 - ay.y. 1821), Pomare I'in oğlu. Halkın sürekli düşmanlığı karşısında misyonerlerin desteğini kazanmak için, Hıristiyanlığı kabul edeceğini söylerdi. Fakat bu, daha büyük güçlüklerle karşılaşmasına yol açtı: 1815'te ayaklananların elinden zor kurtuldu. Sonunda mutlak hâkimiyetini kurdu ve liberal bir anayasa ilân etti, hıristiyan oldu (1819) ve etkisini komşu adalara kadar yaydı. (L)

POMARE III, asıl adı **Teriitaria** (Tahiti 1819 - ay.y. 1827), Tahiti kralı (1821-1827), Pomare II'nin oğlu. 1824'te Avrupa usulünce taç giydi, ingiliz misyonerlerinin elinde oyuncak oldu. (L)

POMARE IV, asıl adı **Aimata** (Tahiti 1813 - ay.y. 1877), Tahiti kraliçesi (1827-1877). Pomare III'ün kızkardeşi. Ülkesi 1832'ye kadar naiplikle yönetildi. Yönetimi ele aldıktan sonra ingiliz misyonerlerinin etkisine son verdi; 1836'da katolik fransız misyonerlerini kovdu. Fransa'nın baskısına Pritchard'ın desteğiyle 1842'den 1847'ye kadar dayandı; Dupetit-Thouars tarafından bir süre görevinden uzaklaştırıldıktan sonra, fransız himayesini kabul etti (1847); fakat din kavgaları ancak 1863'de protestan fransız misyonlarının müdahalesiyle yatışabildi. (L)

POMARE V, asıl adı **Ariiaue** (Tahiti 1842 - ay.y. 1891), Tahiti kralı (1877-1880), Pomare IV'ün oğlu. 1880'de tahttan çekilerek yerini doğrudan doğruya Fransa hükûmetine bıraktı. (L)

POMAT veya **POMATA** i. (ital. *pommada*'dan). Saç v.b.ye sürmek için kullanılan yağlı ve kokulu merhem: *Siyah bir pomatayla çabuk çabuk bıyıklarını kıvırdı* (Ömer Seyfeddin). [M]

POMATİASİDAE çoğl. i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Tebeşir devşrinde beliren bu yumuşakçalar dünyanın hemen bütün bölgelerinde bulunur, taşların ve bitki kırıntılarının altında yaşar. Başlıca cinsi: *pomatias* veya *cyclostoma*). [L]

POMATORRHİNUS i. Karışık esmer, beyaz ve siyah tüylü, oldukça uzun ve eğri gagalı ötücü kuş; İndonezya ve Okyanusya bölgelerinde ormanlarda yere yakın yaşar. (Timalayakuşugillerden.) [L]

POMBAL (Sebastiao Jose DE CARVALHO E MELO,— markisi), portekizli devlet adamı (Lizbon 1699-Pombal, Coimbra yakınları (1745) elçilik yaptı; dışişleri (1750), içişleri ve bahriye bakanı oldu; Jose I'in desteğiyle başbakanlığa geldi. Çok kültürlü, çalışkan ve hırslı olan Pombal, devleti zayıflatan geleneksel kuvvetlere karşı azimle, çok zaman da insafsızca mücadele ederek, Portekiz'de aydın despotluğu siyasetini uyguladı, krallığın nüfuzunu arttırdı: idarede veraseti kaldırdı ve yararsız memurları işten çıkardı (1761); deniz kuvetlerini 19 savaş gemisiyle donatarak geliştirdi; kont Schaumburg-Lippe'yi görevlendirerek orduda prusya metotlarını uyguladı; polis kuvvetlerini güçlendirdi. Büyük bayındırlık işlerine girişerek millî ekonomiyi geliştirdi (1755 depreminden sonra Lizbon'un yeniden inşaı, Oeiras kanalının açılması, Alentejo topraklarının tarıma açılması). Douro vâdisinde bağcılığı geliştirdi ve sanayiyi yabancı rekabetine karşı korudu (imtiyazlı fabrikalar kurulması; hammadde ve değerli maden ihracının yasaklanması; ithalâtın yüksek gümrük tarifesiyle sınırlandırılması; şirketlerin, özellikle Pernambouc şirketinin, altın ve elmas madenlerinin veriminin yükseldiği Brezilya ile ticareti kolaylaştırmak üzere de Para ve Maranhao şirketlerinin kurulması). Kilisenin nüfuzunu sınırlandırdı: 1751'den sonra hükûmetin izni dışında adam yakılmasını yasakladı; sansürü laik yöneticilere bıraktı. Cizvitlerin İspanya tarafından Paraguay'daki yedi kızılderili bölgesinin bu ülkeye bırakılmasına karşı giriştiği muhalefet hareketini zor kullanarak bastırdı (1754 - 1755), papa Benedictus XIV'e, cizvitlerin Brezilya'daki ticarî ve dinî işleri hakkında bir «muhtıra» gönderdi. Kardinal Saldanha'nın yaptığı soruşturmadan sonra, papa cizvitlerin ticaretle uğraşmalarını, günah çıkartmalarını ve vaiz vermelerini önce Brezilya'da, sonra da Portekiz'de yasakladı (1758). Krala suikast yapılması (4 eylül 1758) Pombal'e, asilzadeleri ezme (Tavora'lar veya Aveiro dükü gibi büyük senyörlerin hapse atılması veya idamı), mallarına elkoyma fırsatını verdi; sonra da bunların suç ortağı olduğunu öne sürdüğü Portekiz'den Brezilya ve Doğu Hint adalarından kovulan cizvitlerin mülklerine elkoydurdu (1759), topraklarını da tarıma açtı. Brezilya'daki yerlilerle Portekizlilerin eşitliğini ilân etti, laik öğretimi kurdu (Lizbon'daki cizvit kolejinin yerini «Asiller koleji» denilen laik okulun alması, 837 ilk ve ortaokulun açılması, Coimbra üniversitesinde tabiat bilimleri öğretiminin yapılması). Ama Pombal'in otoriteye dayanan siyaseti geleneklerle çatışıyordu. Jose I'in ölümünden sonra, polis zulmünün kurbanları, imtiyazları ellerinden alınanlar, himayeciliğin ve güdümlü ekonominin kurbanı olan tacirler, ana kraliçenin de desteğiyle, Pombal'i görevden ayrılmak ve malikânesine çekilmek zorunda bıraktılar. (L)

POMBE i. Orta Afrika'da kullanılan hint darısı birası. (L)

POMBO (Rafael), kolombiyalı yazar (Buga 1833 - Bogota 1912). Romantik şiirler yazdı. Başlıca kitapları: *La Hora de las Tinieblas* (Karanlık Saatleri) [1864]; *Angelina*. Washington'da diplomat olarak bulundu; Kuzey Amerika medeniyetini kıyasıya tenkit eden «*Ahlâkî Masallar*»ını yazdı. (L)

POMERANYA, Baltık denizi kıyısında, sınırları çağlar boyunca değişen eski prenslik. Tarihte adı Karolenj'ler devrinde Odra ile Vistül arasında yaşayan Pomeranyalılarla (putperest islavlar) geçmeğe başladı. X. yy. sonundan sonra polonyalı prensler Pomeranyalıları hâkimiyetleri altına almayı ve Hıristiyanlığı kabul ettirmeyi denediler; kral Boleslaw III, Szczecin (Stettin) düküne metbuluğunu kabul ettirdi (1121) ve Vistül yakınındaki bölgeyi ilhak etti (1125); fakat Pomeranyalıların direnmesi karşısında, kendisi Aşağı Odra bölgesi üstünde imparator Lothar III'ün metbuluğuna kabul etti (Merseburg antlaşması, 1135). Odra bölgesinin 1170'ten sonra Szczecin ve Demmin dükü unvanlarını taşıyan prensleri, Brandenburg markgraflarının vasalı olarak Kutsal Roma-Germen imparatorluğuna katıldılar (1181). Sonradan Kamien'e nakledilen (1125) Wolin piskoposluğunu kuran (1140) alman misyonerleri, Odra bölgesini germenleştirmeğe ve tarla açma çalışmalarına başladılar. Doğuda Gdansk valilerinin kurdukları sülâlenin son temsilcisinin, Przemysl'e (sonradan Polonya kralı oldu) bıraktığı (1295) Vistül Pomeranyası, sonunda Szczecin düklüğü, Brandenburg markgraflığı ve töton tarikatı arasında bölüşüldü (1309); en büyük kısmını Tötonlar almıştı. Vistül yakınındaki bölge (Torun, 1466), o tarihten sonra «Batı Prusya» veya Krallık Prusya'sı adını aldı (bk. POMERELYA); «Pomeranya» (alm. *Pommern*) adı ise Odra ırmağı yakınındaki prensliklere veriliyordu. 1326'da Rügen adasıyle Barth senyörlüğünü ele geçiren Pomeranya dükleri, Hansa'ya bağlanan kendi şehirleriyle ve komşularıyle (Mecklemburg, özellikle de Brandenburg) savaştılar; sonunda Brandenburg ve Mecklemburg dükleri onların metbuluğundan kurtularak bir veraset antlaşması yaptılar (1385). İmparatorun metbuluğunu kabul eden (1529) Pomeranyalılar Luther'ciliği benimsediler (1534) ve Kamien piskoposluğunu laikleştirdiler (1536). Pomeranya'yı yeniden birleştiren (1625) Boguslaw XIV, islav sülâlesinin (1637'de sona erdi) son dükûdür. Otuzyıl savaşında düklüğünü işgal etmesine izin verdiği (1630) İsveç, Boguslaw'ın Brandenburg'un üstündeki veraset hakkını ele geçirmeğe çalıştı. Vestfalya antlaşmalarıyle (1648) Batı Pomeranya ve Odra'nın ağızları İsveç'e, Doğu Pomeranya'nın geri kalan kısmı ise Brandenburg'a verildi. Hollanda savaşı sırasında Pomeranya'yı işgal eden baş seçici prens Friedrich-Wilhelm, Saint-Germain-en-Laye antlaşmasıyle (1679) Odra'nın sağ kıyısındaki birkaç şehri aldı. Karl XII'nin saltanatının son yıllarında, İsveç Pomeranyası'nın tekrar işgali üzerine İsveç, Peene'nin doğusundaki toprakları Prusya'ya bırakmak zorunda kaldı (Stockholm, 1720). Fransız birliklerinin 1806'da ve 1812'de işgal ettiği İsveç Pomeranyası, sonunda Prusya'ya bırakıldı (Viyana, 1815) ve Prusya Pomeranya'nın bütünlüğünü sağladı. İkinci Dünya savaşı sonunda Polonya ile Alman-

polypodium

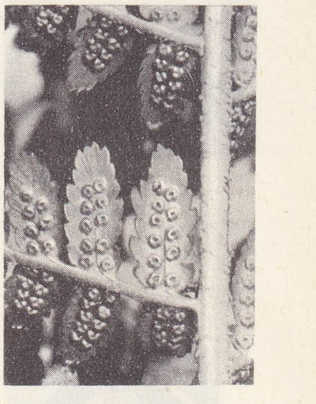

polysticum

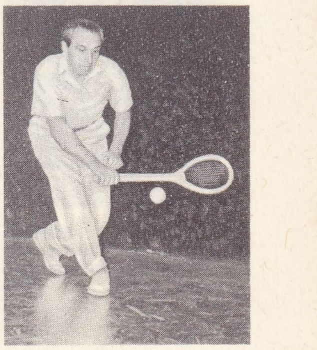

pom oyuncusu
Pierre Etchebaster
dünya şampiyonu
(1928-1956)

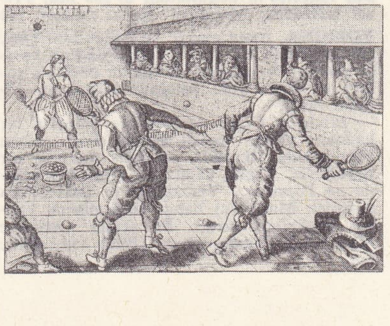

pom
XVII. yy. estampı
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

POMARE I
Tahiti kralı
gravür
Cabinet des Estampes,
Paris

POMARE IV
P. Giraud'nun eseri
Denizaşırı Fransa
müzesi

POMBAL
Cecchi'den gravür
Cabinet des Estampes,
Paris

ya arasında çizilen yeni sınırla (1945), Prusya Pomeranyası'nın büyük kısmı Polonya'ya verildi. (L)

POMERANYA. Bk. POMORZE.

POMERELYA veya **POMORZE GDANSKİE**, alm. **Pommerellen**, Baltık denizi kıyısında bölge, Danzig (Gdansk) dolaylarında. Töton tarikatının işgal ettiği (1309) bölge, Batı Prusya eyaletine katıldı (1466 - 1772), sonra Versailles antlaşmasıyle (1919) Polonya ve hür Danzig şehri arasında bölüşüldü. 1945'te tekrar Polonya'ya bağlandı. (L)

POMERİUM i. Bk. POMOERİUM.

POMİANE (Edouard POZERSKİ DE), fransız yazarı ve gastronomu (Paris 1875 - ay.y. 1964). Tıp fakültesini bitirdi, Fen fakültesinde doktora yaptı, Pasteur enstitüsünde profesör oldu. İnsan, hayvan ve bitkilerin sindirim özsu ve fermentleri hakkında 200'den fazla yayını vardır. Pomiane, gastroteknik'in kurucusu sayılır. Besinlerin insan tarafından sindiriminde pişirme tarzının rolünü inceledi. (L)

POMİGLİANO D'ARCO, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Napoli'nin banliyösünde, Vezüv'ün kuzey eteğinde; 22 200 nüf. Uçak yapımı. (L)

POMMER (Erich), alman filim yapımcısı (Hildesheim 1889 - Hollywood 1966). Önce Decla firmasının (Deutsches Eclair), daha sonra Bioscop firmasının (bu iki firma 1920'de birleşti ve güçlü U.F.A.'ya katıldı) müdürlüğünü yaptı. 1920'lerde alman filimciliğinin ve özellikle de anlatımcı okulun gelişmesinde büyük etkisi oldu. 1926'da Amerika'ya gittiyse de kısa bir süre sonra geri çağırıldı ve *Mavi Melek'i* (reji: J. von Sternberg) yaptı (1930). Bundan sonra A. Korda ile çalışmak üzere İngiltere'ye gitti ve 1939'da yeniden Hollywood'a geçti. 1946'da Batı Almanya'daki Amerikan idaresi tarafından geri çağırıldı ve kendisine alman sinema sanayiini yeniden kurmak görevi verildi. (L)

POMOERİUM veya **POMERİUM** (*post*, sonra veya *pone*, arkasında ve *murus*, duvar'dan lat. k.). Rom. tar. Roma şehrini sembolik bir şekilde belirleyen kutsal çizgi.

— ANSİKL. *Pomoerium*, bir sitenin sınırlarını kutsal bir çizgiyle belirlemeğe dayanan, etrüsk asıllı, eski bir dinî törenden gelir. Başlangıçta bu sınır, ekilip biçilmesine ve üstüne bina yapılmasına izin verilmeyen, kenarları surlarla çevrili yasak bir alanı belirtirdi. Pomoerium aynı zamanda, çevresi bu şekilde sınırlanmış olan siteyi kutsal bir bölge, silâhlı birliklerin ve mezarların varlığıyle bozulmamış bir dinî törenler çevresi haline de getirirdi. Liktorlar buraya gelince baltalarını *fascellus*'larından çıkarmak zorundaydılar. Zafer töreni dışında hiç kimse buraya savaş kıyafetiyle giremez, yüz kişilik halk meclisleri de pomoerium'un ancak dışında toplanabilirdi. M. Ö. 88 yılında, Sulla devrinde, askerlerin pomoerium'u aşarak içeri girmeleri gerçek bir hükûmet darbesi oldu. Pomoerium'un belirlediği alan, aslında sitenin ve hattâ surların kapsadığı alandan daha küçüktü. İmparatorluk devrinde, bu alanın şehre uygun duruma getirilmesi için pomoerium'da bazı değişiklikler yapıldı. İmparatorluk devrinde, özellikle Augustus, Claudius ve Vespasianus'un hükümdarlıkları sırasında bu alanın genişletilmesi için ne gibi tedbirlerin alındığı meçhuldür. Ama bu sınırın, bazıları günümüze kalan bir sıra stütunla belirtildiği bilinmektedir. (L)

POMONA, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Los Angeles'in doğusunda; 67 200 nüf. Petrol rafinerisi; Metalürji. Besin sanayii. (L)

POMONA, roma meyve ve bahçe tanrıçası; şairler ondan Vertumne veya Picus'un karısı olarak söz ederler. Roma'da özel bir rahibi ve Ostia yolu üzerinde kutsal bir ormanı vardı.

— İkonogr. Çiçek ve meyveler taşıyan bir kadın şeklinde temsil edilen Pomona'nın Floransa'da İlkçağda yapılmış mermer bir heykeliyle, Klasik çağda Le Gros (*Vertumne ve Pomona,* Versailles) ve Barrois'nin (eskiden Marly'de) bahçe süsü olarak yaptığı heykelleri vardır. Bu arada Aristide Maillol'un *Pomona*'sı da (1912) sayılabilir. (L)

POMONA adası. Bk. MAİNLAND.

POMONALİS sıf. (lat. k.). Esk. Rom. Pomona kültünden olan. (L)

POMORAVLJE, Sırbistan'da (Yugoslavya) Velika Morava'nın vâdisi. Tahıl tarımı. Meyve bahçeleri. Kuru alüvyon düzlüklerinde büyük köyler kurulmuştur. (L)

POMORZANYA, lehçe **Pomorzanie.** Esk. Coğ. Ortaçağda Aşağı Vistül'ün sağ kıyısında uzanan bölge. Başlangıçta Prusyalıların oturduğu bölgeyi yavaş yavaş (XIII. - XV. yy.) töton şövalyeleri işgal etti: 1772'de Prusya'ya geçen Pomorzanya, 1919'da kısmen, 1945'te tamamıyle Polonya'ya bağlandı. (L)

POMORZE veya **POMERANYA,** alm. **Pommern,** Polonya'da coğrafî bölge, Aşağı Odra koridoru ile Aşağı Vistül koridoru arasında. Pomorze, yüzey şekilleri karmaşık tepelerden meydana gelir; bu tepeler, güney yamaçta Vistül, Warta ve Odra'nın vâdileri ile kuzey yamaçtaki Baltık denizine doğrudan doğruya dökülen küçük akarsular arasında suları ayıran bir eşiktir ve Kuzey Avrupa ovasının Dördüncü zamandaki son kıta buzullaşmasının («Baltık göl sırtları») kalıntısıdır. Bölgede birçok göl vardır. Denizin yakın olmasına rağmen, iklim serttir: Szczecinek'te üç ayın sıcaklık ortalaması sıfırın altındadır. Yazlar serin ve çoğunlukla sisli geçer.
Pomorze'de tarım oldukça verimsizdir: çayırlar ve otlaklar ekili topraklardan çoktur. Hayvancılık yapılır (at, sığır, domuz), biraz çavdar ve patates yetiştirilir, turba çıkarılır. Düzeltilmiş olan kıyı mahfuz değildir, ancak birkaç balıkçı limanına rastlanır (Kolobrzeg, Ustka, Leba). Doğuda Pomorze kıyısı, Gdansk ve Gdynia koyunu kuzey rüzgârlarından koruyan uzun bir kum şeridiyle devam eder. (L)

POMORZE GDANSKİE. Bk. POMERELYA.

POMOTU, Tuamotu adalarının halkına verilen ad. (L)

POMOXİS SPOROİDES blş. i. *Centrarchidae* familyasından sazan türü. (L)

POMPA i. (ital. k.). Bir akışkanı yükseltmeğe veya basmağa yarayan makine. || Bir kapta boşluk meydana getirmek için, o kaptaki havayı emmeğe yarayan âlet. Bk. ANSİKL. *Mekan. bölümü.*

— Denizc. Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Molekül pompaları, civa buharlı pompalar.* Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Devri daim pompası,* bir akışkanın boru şebekesinde dolaşımını sağlayan pompa. || *Dişli pompa,* bir gövde içinde, biri diğeri üzerinde dönen iki dişliden meydana gelen ve dönmeleri sırasında dişleriyle akışkanı bir basma kanalına iten pompa: *Dişli pompalar otomobil motorlarında yağ pompası olarak çok kullanılır.* || *Gres pompası,* yağ pompasına püskürtülmeden önce, yağlayıcının vida veya levye tarafından hareket ettirilen bir pistonla sıkıştırıldığı silindir. || *Hava pompası,* gaz basıp sıkıştırmağa yarayan pompa. (Bk. KOMPRESÖR.) || *Paletli pompa,* silindir biçimindeki gövdeye göre dışmerkezli bir poyradan meydana gelen pompa. (Poyra gövdenin iç çeperlerine yaylarla sürekli olarak dayanan hareketli paletler taşır.) || *Pistonlu pompa,* içinde alternatif doğrusal hareketli bir piston bulunan bir odanın hacim değişimi ilkesine dayanarak çalışan pompa.

— Oto. *Yakıt pompası.* Bk. ANSİKL.

— Soğutma. *Isı pompası,* düşük sıcaklıktaki bir ortamdan aldığı ısıyı yüksek sıcaklıktaki bir ortama aktarmak için mekanik enerjiden yararlanan tesisat. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Dönel pompa,* sürekli dairesel hareket yapan parçalarla bir akışkanın yer değiştirmesini sağlayan pompa. (Bk. ANSİKL. *Mekan. bölümü.*) || *Lastik pompası,* özellikle bisiklet ve motosiklet lastiklerini şişirmekte kullanılan emme basma pompa.

— Termik. *Besleme pompası,* kazanlarda buharlaşmadan ileri gelen su kaybını gidermeğe yarayan cihaz. || *Boşaltma pompası,* buharın yoğunlaşmasıyle meydana gelen suyu kondansörden boşaltmağa yarayan pompa. || *Dolaşım pompası,* bir kondansörde buharı soğutmağa ve yoğunlaştırmağa yarayan su basma pompası.

— Tic. Yakıtların perakende satış ve dağıtımında kullanılan cihaz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. 1948 Londra konferansı kararlarına göre boyu 91 m'den uzun olan bir yolcu gemisinde su boşaltan en az dört *pompa* bulunacak, bunlardan üçü kendi kendine ayrı olarak, birisi de ana makineye bağlı olarak çalışacaktır. Bunların genellikle, saatte bin metre küpe kadar su basacak güçte santrifüj tipi pompalar olması kabul edilmiştir.

— Fiz. Elektrik lambalarının, X ışınlı ampullerin, fotosellerin, elektron lambalarının, ısı izolatörlerinin yapımı, gittikçe daha ileri derecede vakumlar gerektirmektedir. Bu çok düşük basınçları sağlayan cihazlar bir «ilk boşluk» veren yardımcı pompaların kullanılmasını zorunlu kılar. Bu cihazlar molekül pompaları, civa buharlı pompalar olmak üzere ikiye ayrılır. *Molekül pompaları* arasında yüzde bir milimetre civa basıncını birkaç milyonda bir milimetreye indiren Gaede ve Holweck pompaları sayılabilir. Meselâ Gaede pompası, kendinden çok az büyük bir silindirin içine yerleştirilen ve ekseni etrafında çok hızlı dönen bir silindirden meydana gelir. Silindirler arasında bulunan boşluk, biri boşaltılacak kaba, öbürü ilk boşaltıcı pompaya giden iki geniş boruya bağlıdır. Hareketli çeper üzerine çarpan gaz molekülleri, birinci kaptan ikinci kaba sürülenkir. *Civa buharlı pompalar* arasında Gaede'nin *yayınmalı pompa*'sı, Langmuir'in *yoğunlaşmalı pompa*'sı sayılabilir. Boşaltılacak kaptaki gaz molekülleri civa buharı akımıyle sürüklenir ve sonra bu buhar soğutularak yoğunlaştırılır. Nihayet boşaltmanın tam olması için, sıcaklıkta soğurma olayından faydalanılır; bu işlemde çoğu zaman, sıvı havada soğutulmuş hindistancevizi kömürü kullanılır.

— Mekan. Bir pompada mekanik enerji, bir akışkanın (sıvı veya gaz) bir boru şebekesinde yer değiştirmesini sağlamak, genellikle de bu akışkanı eski seviyesinden daha yüksek bir seviyeye çıkarmak için harcanır. Çoğu zaman pompa adı, sıvıların yerini değiştirmek için yapılan makinelere verilir; çünkü gazların yerini değiştirmeğe yarayan makineler kompresör, vantilatör emmeç v.b. özel adlar alır. Bununla birlikte hava basmaya yarayan makinelere *hava pompası* denir. Pompalar üç büyük kategoriye ayrılır.

● *Alternatif doğrusal hareketli pompalar* meskenlerde kuyu ve sarnıçlardan su çekmek, sanayide kazanları beslemek, günlük su tüketimini karşılamak, sızma sularını kurutmak, hidrolik presleri çalıştırmak için kullanılır. Bugün küçük debi ve yüksek basınç gerekmediği hallerde, bunların yerine santrifüj pompalar tercih edilir.

● *Dönel pompalar*'ın gövdesi iki kısma ayrılmıştır; her iki kısmın hacmi, emme ve basma elemanlarının hareketiyle değişir ve aralarında doğrudan doğruya ilişki yoktur. Pompada emme ve tutma klapesinden başka klape bulunmaz. Dönme hızı, basma yüksekliğine bağlı değildir ve ancak debiyi etkiler. En çok kullanılanları *paletli* ve *dişli* olan bu tür pompalar sürtünmeyle çabuk aşınır ve verimleri iyi değildir.

● *Santrifüj pompalar*'ın pistonlu pompalara oranla daha az karışık, daha ucuz olmak ve sürekli bir debi sağlamak gibi üstünlükleri vardır; ayrıca bir elektrik motoruna doğrudan doğruya bağlanabilir ve titreşimsiz çalışır; bu bakımdan da tercih edilir. Bir santrifüj pompa, kendisini çevreleyen bir gövde içinde dönen bir çark ile basma borusuna bağlı bir çıkış ağzından meydana gelir. Çark, suya belirli bir hız verir ve çıkış ağzı içinde suyun kinetik enerjisi potansiyel enerjiye dönüşür. Pompanın hızı değiştiği zaman, debi hıza eşit oranda, çıkış basıncı hızın karesi kadar, soğurulan güç hızın küpü kadar değişir. Bu bakımdan pompanın verimi, hızla doğrudan doğruya ilintilidir. Basma basıncı hız arttırılarak yükseltilebilir, fakat elektrik motoruyle dakikada 2 800 devrin üstüne çıkılamaz. Eğer pompaya bir buhar türbiniyle kumanda edilirse, dakikada 6 000 ile 8 000 devirlik bir rejim sağlanır. Basınç tek çarka göre fazla geliyorsa, pompa gövdesi birkaç bölmeye ayrılır ve seri halde yerleştirilmiş birçok çark kullanılır;

Foto. LAROUSSE

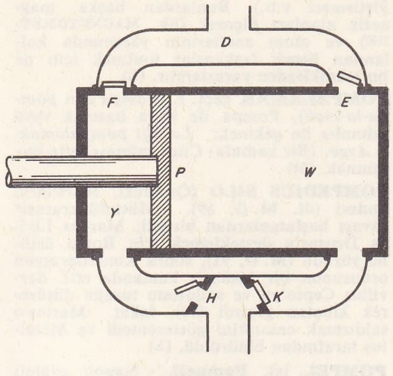

pistonlu pompa
D, çıkış ağzı; E ve F, tutma klapeleri; H ve K, emme klapeleri; P, piston; W, ön oda; Y, arka oda

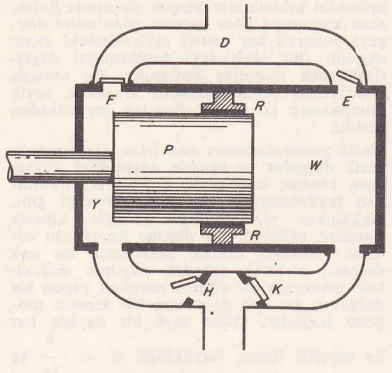

dalma pistonlu pompa
D, çıkış ağzı; E ve F, tutma klapeleri; H ve K, emme klapeleri; P, piston; R, sabit bilezik; W, ön oda; Y, arka oda

bu çarkların arasına da hızı basınca dönüştüren alıcı kanatlar eklenir.
Bir santrifüj pompa, pistonlu veya dönel pompalar gibi kendiliğinden çalışmağa başlayamaz. Emme boru şebekesi de, kendisi de çalıştırılmadan önce su ile doldurulmalıdır. Emme yüksekliği artırılırsa çarktaki basınç düşer, bazı noktalarda da su buharı gerilimiyle bir olur ve su kaynamağa başlar; bu, çarkın hızla aşınmasına yol açan kavitasyon olayıdır.
Genellikle basma borusu üzerine bir tutma klapesi takılır; fakat borunun uzunluğu birkaç yüz metreyi aşarsa, meydana gelebilecek koç darbelerini hesaba katmak gerekir. Pompa, bir elektrik motoruyle çalıştırılıyorsa, akım kesildiği zaman cihaz, çok kısa bir süre içinde (birkaç saniyede) aniden durur. O zaman pompanın giriş ağzında bir basınç düşmesi meydana gelir ve hiç bir tedbir alınmazsa, genellikle borunun bir kısmında kavitasyon meydana gelir. Borunun üst kısmına gelince, bu basınç düşmesi bir basınç fazlalığına dönüşür. Bu da boruyu tehlikeye düşüreceğinden bir emniyet sistemi kullanmak şarttır. Santrifüj pompalar, özellikle yükseltme pompası olarak su dağıtımında, boşaltma pompası olarak maden yataklarında ve püskürtücü pompa olarak da yangınlarda çok kullanılır. Ayrıca, çamurlu suları da emebilecek güçte olduğu için su yataklarının dibini taramakta da kullanılır.
— Oto. *Yakıt pompası*, termik motorların yakıt besleme sisteminde kullanılır; amacı, ateşlemenin yapılacağı anda enjektörü beslemek, öbür yandan, çalışma şartları ne olursa olsun aynı dozda hava ve yakıt gerektiren, düzgün bir hava-yakıt karışımı vermektir. Havanın emildiği kelebek açıklığı, benzinin emildiği kelebek açıklığına bağlıdır; ayrıca birçok düzeltici âlet kullanılır: motorun rejim hızı arttığı zaman dodurma oranı azalan doldurma regülatörü, yüksekliğe göre havanın yoğunluk değişimlerini göz önüne alan yükselti düzenleyicisi, motor soğuduğunda uğradığı sürtünme maksimuma ulaştığı zaman hava ve yakıt debisini arttıran sıcaklık yoklayıcısı.
— Soğutma. 1852'de lord Kelvin'in tasarladığı *ısı pompası*, bir yakıtın sağladığı ısıyı mekanik enerjiye dönüştüren termik motorun tam tersidir. Bu cihazda bir buharlaştırıcı, bir kompresör, bir kondansör ve kapalı devre halinde dolaşan bir akışkan bulunur. Kp kompresörü, akışkanı (genellikle amonyak veya Freon) B buharlaştırıcısından gaz halinde emer ve Kd kondansörüne buhar halinde basar; bu buhar burada sıvı haline gelir. Bu yoğunlaşma, buharların gizli buharlaşma ısısını bırakmasıyle meydana gelir. Buharlaşma gizli ısısı, ister doğrudan doğruya, ister dolaylı olarak bir aracı akışkanla ısıtılacak ortama iletilir. Buharların yoğunlaşmasından ileri gelen sıvı, basıncı düşüren G genleştiricisinden geçerek buharlaştırıcıya döner. Burada sıvı, çevresindeki ortamdan ısı alarak yeniden buharlaşır. Bu sistem, soğutma veya ısıtma makinesi olarak çalışabilir. Isı pompası olarak kullanıldığı zaman, soğuk kaynağın (buharlaştırıcı) mümkün olduğu kadar sıcak olması da yararlıdır; soğuk ve sıcak kaynaklar arasında sıcaklık farkı ne kadar az olursa, cihaz o kadar iyi çalışır. Verimin aynı seviyede kalabilmesi için genellikle, sıcaklığı mümkün olduğu kadar sabit ve büyük kapasiteli kaynaklar seçilir: yeraltı suları, kullanılmış sanayi suları, yüzey suları (göller, nehirler), deniz suyu, hava, güneş enerjisi v.b. Isı pompası binaların veya büyük işyerlerinin ısıtılmasında, çeşitli sanayi dallarının sıcak su ihtiyacını karşılamakta, eriyiklerin yoğunlaştırılmasında, yüzme havuzlarının ısıtılmasında, denizaltıların ve gemilerin havalandırılmasında kullanılır.
— Tic. Modern yakıt pompaları elektrikle çalışır; doldurma, ayarlı bir tabanca ile basınç altında yapılır; satılan miktar ise «sayaç» yardımıyle ölçülür. Böylece, dağıtım işlemi çok hızlı ve emniyetli bir şekilde yapılır.
Benzin ve mazot pompaları yol kenarlarındaki «servis istasyonları»nda ve garajlarda bulunur. (Bk. DAĞITICI.) [LM]

POMPA, lat. **Antlia**, güney gökküresinde küçük takımyıldız; Gemi* takımyıldızının üzerinde yer alır. (L)

POMPADOUR (Jeanne Antoinette POISSON DE, — markisi), Louis XV'in gözdesi (Paris 1721 - Versailles 1764). Bir maliyecinin kızı. Le Normant d'Etioles ile evlendi, evindeki edebî toplantılara Paris'in en ünlü kişilerini davet etti. Louis XV'e tanıştırıldı ve 1715'te kralın gözdesi oldu. 1751'-

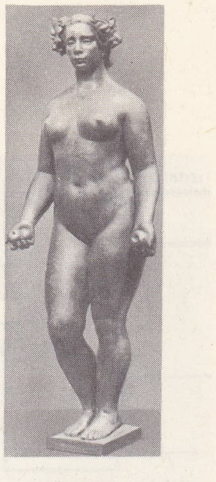

POMONA
Aristi'de Maillol'un eseri

pompalar

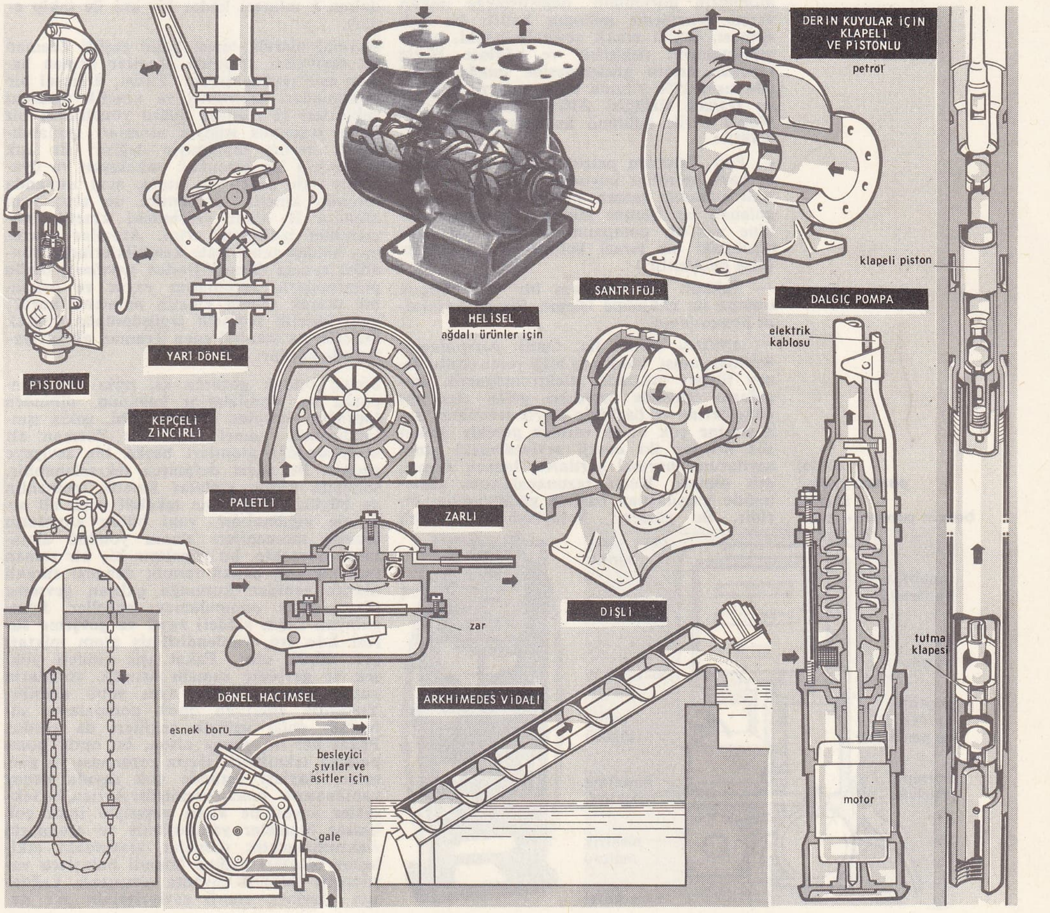

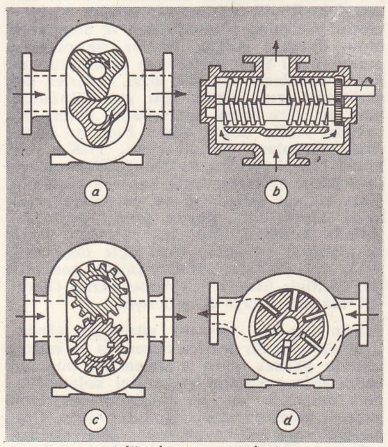

dönel pompa tipleri
a, üç kanatlı pompa; b, çift helezonlu pompa; c, dişli pompa; d, paletli pompa

Foto. LAROUSSE

den itibaren Versailles sarayında oturdu. Kral ile ilişkisi kesildikten sonra da onun dostu olarak kalmayı bildi ve Damiens suikastından sonra kendisine karşı cephe alanların bütün entrikalarına rağmen kralın yanındaki mevkiini muhafaza etmeyi bildi. Mme de Pompadour'un sanat ve siyaset üstündeki etkisi uzun tartışmalara yol açmıştı. Paris'teki Evreuv konağını ve Crécy, La Celle, Bellevue, Champs, Ménars'taki evlerini süsletmek için devrin sanatçılarına büyük siparişler verdiği gibi kralı da Sèvres imalâthanesini desteklemeğe teşvik etti ve kardeşi Abel'i de mimarî işlerinin başına getirtti. Mme de Pompadour'un bir hizmeti de edebiyatçıları, filozofları iktidara karşı korumasıydı. Adalet ve kilisenin fransız ansiklopedicilerine karşı giriştikleri baltalama hareketi kısmen onun sayesinde önlenebildi. Bernis, Choiseul gibi siyaset adamlarını koruması, siyasî inançlarından değil kendisine bağlı olan kimselere karşı duyduğu ilgidendi. (L)

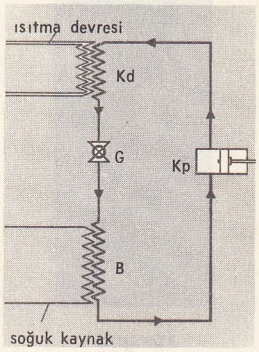

ısı pompası

Pompadour fantasması. Psikopatol. Cinsel baskıya uğramış bazı kadınların kapıldığı erotik hayaller (bu kadınların hayalî aşklarına konu olan kimsenin, yüksek bir sosyal mevkiye sahip olması gerekir.) Pompadour fantasması, Ferenczi tarafından şu şekilde açıklanmıştır: Ben'in cinsel içtepilerinin bir kişiye yönelmesine rıza göstermesi için, bu kişinin sosyal bakımdan değerli olması zorunludur. Bugün basında geniş bir yayın alanı bulan gönül edebiyatının bazı yönleri bu gibi bir fantasmanın varlığına dayanır. (L)

Pompadour üslûbu, Louis XV üslûbu ile Louis XVI üslûbu arasında yer alan üslûp; daha çok mobilya ve biblolara uygulanmıştır. (L)

POMPALAMA i. (*pompalamak*'tan *pompala-ma*). Pompalamak eylemi: *Kanalizasyon sularını pompalama.*

— Atom fiz. *Optik pompalama,* özelliklerinin incelenmesini kolaylaştırmak için atomların durumunu değiştirmeğe imkân veren deneyleme metodu; belirli bir ışık ışıması, çeşitli enerji seviyelerindeki, atom yığışmalarını değiştirir ve böylece Hertz rezonanslarının gözlenmesine imkân verir. (Bu usul 1950 yılında bulunmuş ve bulucusu fransız fizikçisi Alfred Kastler'e 1966 Nobel Fizik ödülünü kazandırmıştır.) Bk. ANSİKL.

— Petr. İşletilen petrol tabakasının basıncı ham petrolün kuyudan fışkırmasına yeterli olmadığı zaman, petrol kuyularına uygulanan bir işletme metodu. (Kuyunun dibine salınan pompanın pistonu, kuyunun ağzındaki bir terazi koluna asılan çubuklarla çalıştırılır.)

— Teknol. Bir akışkanı bir veya birçok pompa ile nakletme işlemi: *Bir su haznesini pompalama.*

— ANSİKL. Atom fiz. *Optik pompalama,* atomun yapısı hakkında bilgi veren çeşitli deney türleri arasında, elektromagnetik dalgaların etkisiyle meydana gelen rezonans deneylerine ve özellikle Hertz rezonansı deneylerine çok önem vermek gerekir. Fakat söz konusu iki enerji seviyesindeki atom sayılarının normal şartlarda hemen hemen eşit olması, Hertz rezonanslarının gözleminde karşılaşılan başlıca güçlüklerden biridir. Bu gözlemi, kolaylaştırmak, hattâ mümkün kılmak için birçok durumda Boltzman kanununa göre zorunlu olan ısısal dengeyi bozarak her enerji seviyesindeki atom sayısını (bu seviyedeki toplaşmayı) değiştirebilecek metotlar kullanılır. Bu amaçla tasarlanmış çeşitli metotlar arasında, *optik pompalama* en çok kullanılan metotlardan biridir.

solda, **pompa** (petr.) sağda, benzin **pompası** (oto.)

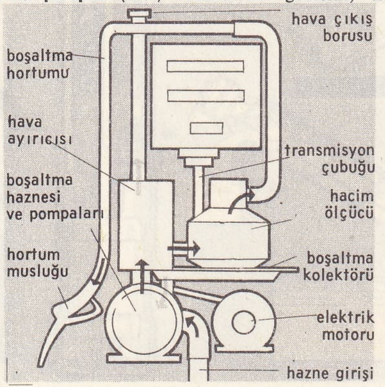

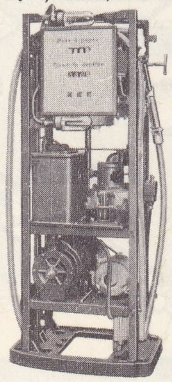

Optik pompalamanın ana fikri, elektromagnetik dalgalar ve madde arasındaki alışverişte kinetik momentin korunması ilkesinden faydalanmağa dayanır. Bilindiği gibi, mekanikte tanımlandığı şekliyle kinetik moment vektörü, bir dönme hareketini niteler. Dairesel olarak polarılmış bir ışık dalgası, elektrik vektörü yayılma doğrultusu etrafında bir dönme hareketi yapan bir dalgadır; bu ışık dalgasına bir kinetik moment bağlıdır. Daha açık bir deyişle her $h\nu$ enerjili foton, büyüklüğü $\hbar = \frac{h}{2\pi}$'ye eşit (h Planck sabitidir) ve yayılma doğrultusuna paralel olan kinetik moment vektörüyle belirlenir. Elektrik vektörünün şu veya bu yönde (sağ veya sol dairesel polarma denir) dönmesine göre, moment vektörü yayılma doğrultusuna veya ters doğrultuya yöneltilebilir. Elektrik vektörünün sabit doğrultuda olduğu doğrusal polarılmış ışık dalgasında ise hiç bir kinetik moment yoktur.

Bir atomun içinde meydana gelen çeşitli dönme hareketlerinin, atoma, aynı zamanda bir kinetik moment ve bu momente bağlı aynı doğrultuda bir magnetik moment kazandırdığı bilinir. (Bk. CAYROMAGNETİK.) Bir H magnetik alanı uygulanırsa, moment vektörleri, H'ye göre ancak belirli yönler alabilir; uzay kuvantalaşma kurallarıyle belirlenen bu yönlere Zeeman* alt seviyeleri denilen çeşitli enerji değerleri tekabül eder. Demek ki, çeşitli Zeeman alt seviyelerine, atom kinetik momentinin H alanı üzerindeki izdüşümünün çeşitli değerleri tekabül eder (art arda gelen değerler birbirlerini daima h miktarı kadar bir ara ile takip eder).

Normal olarak, temel halin çeşitli Zeeman alt seviyeleri arasında atomlar hemen hemen eşit sayıda dağılır. Fakat, dairesel bir polarmadan geçirilmiş ve kinetik moment vektörleri H alanına doğru yöneltilmiş bir optik rezonans ışığıyle atomları ışınlandırırsak durum tamamıyle değişir. Bu ışık dalgasının bir fotonunu yakalayan ve uyarılmış hale geçen bir atom, aynı zamanda fotonun kinetik momentini de alır; yani atomun H alanı üzerindeki kinetik momentinin izdüşümü artar. Atomlar uyarılmış halden temel hale kendiliklerinden döndüğü zaman (*kendiliğinden yayılım*), bütün polarmaların fotonlarını yayar ve ortalama olarak alınan kinetik momenti korur; yani kinetik moment izdüşümünün yüksek değerlerine tekabül eden Zeeman alt seviyelerinde sayıları artar.

Sonuç olarak görürüz ki, tıpkı bir pompanın su damlalarını kuyunun dibinden toprağın yüzeyine çekmesi gibi, ışıkla ışınlandırmada, temel halin bir Zeeman alt seviyesindeki atomları başka bir seviyeye geçirir. Bu işlem defalarca tekrarlanabilir, sonunda bütün atomlar kinetik momentin en büyük izdüşümüne tekabül eden alt seviyede yığılmalıdır, yani bütün atomların kinetik momentleri alanın yönünü almalıdır. Gerçekte, bu yöneltme hiç bir zaman tam olamaz, çünkü termik dengeyi sürekli olarak yeniden kurmağa çalışan gevşeme olayı, optik pompalamayı engeller. Pompalayan ışığın şiddeti zayıf ve gevşeme süresi kısa ise, yönlendirilmiş atom miktarı çok düşük olur. Fakat ışık şiddeti yüksek ve gevşeme zamanı uzunsa, atomların yüzde 90'ından çoğu aynı yönü alabilir. Yukarıda anlatılan optik pompalama sürecinin daha değişik şekilleri de vardır. Fakat her ne olursa olsun, bu optik pompalama teknikleri, Hertz rezonansı ve gevşeme olayları üstünde çok sayıda deney yapılmasına imkân vermiştir. Ayrıca, bu teknikler sayesinde atom yapısıyle ilgili çok hassas ölçmeler yapılabilmiş ve atomlarla elektromagnetik dalgalar arasındaki etkileşme olayları üstüne önemli buluşlara varılmıştır (birçok kuvanta rezonansı, bağdaşım olayları, enerji seviyelerinin yer değiştirmesi v.b.). Bunlardan başka, magnetik alanları ölçmek (bk. MAGNETOMETRE) ve atom saatlerinin yapımında kullanılan örnek frekansları üretmek için de bu tekniklerden yararlanılır. (L)

POMPALAMAK geçl. f. (*pompa*'dan *pompa-la-mak*). Pompa ile hava basmak veya tulumba ile çekmek: *Lastiği pompalamak.* || *Argo.* (Bir kadınla) Cinsî münasebette bulunmak. (M)

POMPEDİUS SİLO (Quintus), Mars'ların önderi (öl. M. Ö. 89). Müttefiklerarası* savaşı başlatanlardan biriydi; Marcus Livius Drusus'u desteklemek için Roma üstüne yürüdü (M. ö. 91), sonra Konfederasyon ordusunun bir kısmına kumanda etti. Servilius Cepio'yu ve ordusunu tuzağa düşürerek kılıçtan geçirdi (90), fakat Marius'a saldırmak cesaretini gösteremedi ve Metellus tarafından öldürüldü. (L)

POMPEİ, lat. **Pompeii,** Napoli eyaleti Campania'da Vezüv'ün eteklerinde kurulmuş italyan şehri, 19 100 nüf. önemli bir ziyaret yeri. Madonna del Rosario'nun tapınağı.

● Arkeol. M.Ö. VI. yy.'da Osk'lar tarafından kurulan şehir Yunanlıların etkisi altına girdi; birkaç yıl da Samnit'lerin işgali altında kaldı (M.Ö. 425-420). 290'da Roma'nın müttefiki oldu, Sınıf kavgası sırasında ayaklandı. Sulla tarafından ele geçirilerek (M. Ö. 89) sömürge oldu ve M.S. 62'de «Colonia Neroniana» adını aldı. Deniz kenarında (o zamandan beri, volkan küllerinin birikmesi sonucunda kıyı yer değiştirmiştir) verimli toprakların üzerinde ve güzel bir ülkede kurulmuş olan Pompei, çevredeki Yunanlıların etkisiyle helenistik bir şehir görünüşü aldı. M.S. I. yy.da Romalılar buraya akın edince şehri bir zevk ve eğlence yeri haline getirdiler. Bu yüzyılda (59), Pompei, Nucerini'lerle çıkan bir anlaşmazlık yüzünden karıştı ve kan dökülmesine yol açan bu durum imparator tarafından şiddetle kınandı. Daha sonra 62'de bir deprem sonucunda yıkılan şehri kısmen yeniden inşa etmek gerekti. Pompei, yüzyıllar boyunca toprak altında kalmasına yol açan 79 felâketi sırasında, surlarla çevrili, elips şeklinde 30 000 nüfuslu bir şehirdi. Liman çok faaldi, fakat birçok işsiz güçsüz de vardı. Çok yaygın olan latin dilinin yanı sıra yunan kültürü de etkisini sürdürüyordu. Daha o zamanlar bile şehirde birkaç hıristiyan vardı.

Volkanın püskürmesi çok anî oldu. Belediye seçimlerinin yapıldığı bir dönemdi. Tiyatroda Plautus'un *Casina* adlı eseri oynuyordu. Küller ve yanardağ taşları yağmağa başladığı zaman halkın çoğu başlarında birer yastıkla kırlara kaçtı. Birçok kişi de evlerinde her şeylerini olduğu gibi bırakarak alelacele çıktı, geç kalan ya da değerli eşyalarını almak için geri dönenler ise bunu hayatlarıyle ödediler. Kazı yapanlar, katılaşmış kül yığınları içinde, cesetlerden arta kalan boşlukların alçıdan kalıplarını çıkararak bu kimselerin son andaki durumlarını tespit ettiler. Misena'da bulunan filonun kumandanı Büyük Plinius yanardağın püskürmesini yakından görmek istedi ve boğularak öldü. (Yeğeni Küçük Plinius ise olayları anlatmıştır.) Şehir metrelerce kalınlıkta volkanik artıklarla örtüldü. Bazı kimseler değerli eşyalarını almak için geri döndüler, ama bir süre sonra şehir kendi haline bırakıldı. 1600'e doğru bilgin Fontana buradaki yıkıntılara dikkati çekti. 1748'de bir köylü bazı heykeller buldu; 1860'tan sonra da gittikçe artan bir hızla kazılara başlandı. Kazı tekniği geliştirildi ve çalışmalar aralıksız sürdürüldü. Bugün şehrin deniz tarafında bulunan, toprağın yüzeyine yakın ve açılması en kolay olan üçte biri, XX. yy.da çok dikkatle yapılan kazılar sonunda da, özellikle Strada dell'Abbondanza (Bereket caddesi) ortaya çıkarılmıştır.

Şehrin kendine has bir görünüşü vardır. Çok düzenli bir şekilde döşenmiş ve kenarlarında yüksek yaya kaldırımları bulunan caddelerde yayaların geçmesini kolaylaştırmak amacıyle yer yer çıkıntılar meydana getiren kaldırım taşı yığınları vardı. Çeşmelerin suyu bir kanalizasyon şebekesinden sağlanır. Dükkânlar pek çoktur: *fullonicae* (kumaş boyama), *thermopolia* (kabareler). Bunların yol boyunca birer tezgâhları

Foto. LAROUSSE

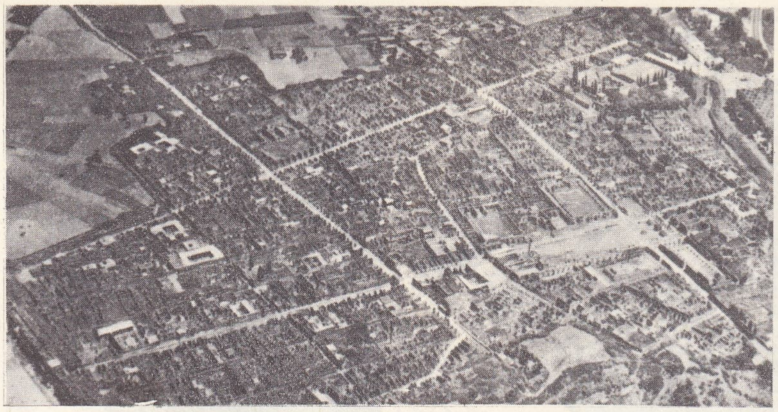

bölgenin havadan görünüşü

POMPEI

Bereket caddesi

vardı. Arkada da, hiç bir özelliği olmayan basit birçok evle, yüksek burjuva sınıfının evleri (Casa) yer alır. Bunlardan bazıları freskleri ve heykelleriyle ünlüdür: Casa del Citharista, Casa dei Diadumeni, Casa del Criptoportico, Casa del Larario, Casa del Menandro, Casa delle Nozze d'Argento, Casa degli Amorini Dorati, Casa del Fauno ve eski sahiplerinin adlarıyle anılan Vettius'ların (Casa dei Vettii), Loreius Tibuatinus'un Casa de Loreia Tiburtino ve bankacı «Jucundus»un (Casa di Jucundo) evleri.

Bunlar, bir atrium, arkada ise bir neustil çevresinde kurulan o devrin tipik ev planını çizmeğe imkân vermiştir. Bahçeler kısmen yeniden düzenlenmiştir. Özellikle mitolojik konulu ve balmumu yahut kazeinle yapılmış duvar resimleri, etkisi çok canlı olan bir dekor meydana getirir.

Bununla birlikte konular hep aynıdır ve seri halinde iş çıkaran sanatçılar tarafından birbirinden kopya edilmiştir. Bu resimlerden bazıları oldukları yerde, camların altında muhafaza edilmiş, bazıları da Napoli müzesine konmuştur. Bunlarda dört ayrı üslûp görülür: mermer panoları örnek olan samnit üslûbu (M. Ö. 200-70), aldatıcı bir görünüşü olan perspektifleri kapsayan üslûp, Augustus devrinde değişik manzaralarla çeşitli mitoloji sahnelerini işleyen üslûp ve Neron devrinde barok tarzına doğru bir eğilim gösteren üslûp. Süslemeler mozaik ve yalancı mermerle yapılmıştır. Ayrıca, bulunmuş olan çeşitli eşyalar da vardır: mutfak eşyası, ne işe yaradığı pek anlaşılamayan kaplar, bronz eşya, tabletler (mumlu tahtadan yapılmış ve iyice kömürleşmiş olan bankacı Jucundus'un tabletlerinde bir dizi sözleşme metni) vardır. Resmî binalar oldukça eskidir. Etrüsk ve Samnit devrinden kalma surlar içinde, M.Ö. II.yy.dan kalma üç yanı kemeraltılı ve arabalarla yasaklanmış olan bir forum görülür. Bu forum imparatorların ve ünlü kişilerin heykelleriyle süslüdür. Kuzeyde Jüpiter tapınağı, doğuda da kapalıçarşı vardır. Çok klasik olan bazilika M.Ö. II. yy.'dan kalmadır ve batıda bir Apollon tapınağının yanında yer alır. Ayrıca burada «Üç köşeli» adı verilen, etrüsk devrinden kalma ikinci bir forum, hamamlar (Stabiae hamamları), iki tiyatro, bir basamaklı tiyatro (M.Ö. I. yy.), bir Pompei Venüsü tapınağı (Venüs'e halkın özel bir sevgisi vardı), bir gladyatör kışlası v.b. bulunur. Duvarların dışında anayollar boyunca mezarlar, daha ötede de birkaç villa yer alır. Bunlardan, bir tepenin yanında bulunan Diomedes'in villası ve bir tarım işletmesi merkezi olan Villa dei Misteri, muhtemelen Dionysos âyinlerine ait sahnelerin yer aldığı freskleriyle ünlüdür. Şehirde yapılan incelemeler, grafitti'ler sayesinde roma taşra hayatının bütün dekoruyle günlük yaşantısını ortaya çıkardı. Bu duvarlarda zamanın şairlerinin mısraları, küçük haberler, yergi yazıları ve tanrıya yakarışlar görülür. (L)

POMPEİA (Raul DE AVİLA), brezilyalı romancı (Jacuecanga 1863 - Rio de Janeiro 1895). Başlıca eseri *O Ateneu* (1888) birçok defa basıldı. (L)

POMPEİ'Lİ sıf. ve i. Pompei'de oturan veya Pompei asıllı. (L)

Pompei'nin Son Günleri (*The Last Days of Pompei*), sir Edward Bulwer Lytton'ın tarihî romanı (1834). Yazar sıradan bir aşk entrikası çerçevesinde, Pompei felâketinin arefesinde, Güney İtalya'daki yunan - latin medeniyetini yeniden canlandırmağa çalışır. (L)

POMPEİON i. (*pompe*, kortej, âyin alayı'ndan yun. k.). Esk. Yun. Atina'da, büyük bayramların kutlanması sırasında kullanılan süs ve eşyaların saklandığı yapı. || Âyin alayında taşınan değerli vazo. (L)

POMPEİUPOLİS, lat. **Pompeiopolis.** Esk. coğ. Kilikya bölgesinde şehir. Mersin-Erdemli yolu üzerinde Mezitli köyünün 2 km güneyinde. Kaynaklarda Soli (Soloi) olarak bilinen antik grek şehri üzerinde yer alır. M. Ö. I. yy.da Pompeius tarafından kuruldu. Şehre, «Pompeius'un şehri» anlamına gelen «Pompeiupolis» adı verildi. Pompeius M. Ö. 70'te Akdeniz'deki korsanları yendiğinden, onların şehrini yakıp yıkmıştı. Yeniden kurduğu bu şehrin önüne bir de liman yaptırdı. 200 Sütunlu galerili bir çarşı caddesiyle tiyatro, hamam, suyolları, tapınak ve saray gibi çeşitli tesisler kurdurdu. Şehrin mezarlığı (nekropolis) batıdadır. Pompeiupolis, Hıristiyanlıktan sonra Kilikya'ya bağlı olarak piskoposluk merkezi haline getirildi. M. S. 525'te de büyük bir depremde bütün şehir yıkıldı. Bugün *Viranşehir.* (M)

POMPEİUS (Cneius Magnus), romalı general ve devlet adamı (M.Ö. 106-Pelusio M.Ö. 48). Pompeius Strabo'nun oğlu. Picenum'lu güçlü ve soylu bir aileden gelmeydi; muhafazakârlara katıldı; başlangıçta galip gelen Marius'a karşı senatoyu yeniden güçlendirmeğe çalışan Sulla'yı tuttu. Marius'un, Sicilya'ya (Papirius Carbo) ve Afrika'ya (Domitius Ahenobarbus, Hiarbas) [81] sığınan taraftarlarını yendi, önce kendi askerleri, sonra da Sulla tarafından «imparator» unvanıyle selâmlandı ve büyük bir zafer töreniyle karşılandı (79). Diktatör ölünce, onun eserini Lepidus'a karşı savunmağa devam etti (77); öte yandan, askerlerini dağıtmadı ve onlardan, senatonun İspanya yönetimini kendisine bırakmasını sağlamak için yararlandı (77-71). Burada, Sertorius'un katlinden ve Perpenna'nın ölümünden sonra muhalefet yüzünden ortaya çıkan sıkıntıları yok etmeyi başardı (72). Spartacus'un son köle çetesini yendikten sonra İtalya'da düzeni sağlayan kişi olarak ortaya çıktı (71) ve ünü halk arasında daha çok yaygınlaştı. Halka ve kıtalarına dayanarak, Crassus ile birlikte konsül oldu (70). Sonra, isteklerine engel olan Sulla'nın eserini yıkmak için Crassus ile birlikte çalıştı. Halktan ve şövalyelerden destek görerek, monarşik ve olağanüstü yetkiler elde etti. Gabinia kanunu (67), Pompeius'a, buğday ticaretini felce uğratan ve Roma'yı aç bırakan korsanları Akdeniz'den temizleme görevini verdi. Roma'ya ve âşarcılara refah sağlayan kesin başarısı Pompeius'a büyük bir ün kazandırdı (67 sonbaharı) ve Doğu savaşının kumandasının ona verilmesine yol açtı. Doğuda şövalyeleri kontrol etmek isteyen Lucullus, onların düşmanlığını üstüne çekmişti (Manilia kanunu, 66). Kudretinin doruğunda bulunan ve mutlak bir monark olan Pompeius, Roma'da Sezar tarafından desteklendi ve artık gücü tükenmiş olan Mithridates'i Pontus'tan kovdu. Sonra Anadolu'nun geri kalan kısmını (Ermeniye, 66; Suriye, 64) ele geçirdi ve Akdeniz'in bütün doğu kıyılarını hâkimiyeti altına aldı (Fenike, Kudüs krallığı, 63); bu arada müttefikleri olan şövalyelerin çıkarlarını da unutmadı (Karadeniz ve Hazar denizi üzerinden Hindistan'a gidilmesi [65]; Nebatiler ülkesi üstünden, Basra körfezinden Kızıldeniz'e giden ticaret yolunun [Sina, 63] kontrolunun ele geçirilmesi). Mithridates'in ölümüyle (63) askerî harekâtı sona erdi. Pompeius, artık romalılaşan Asya'yı, tutarlı ve sağlam esaslara dayanan bir idarî temel üstünde yeniden teşkilâtlandırmağa uğraştı; eyaletleri takviye etti (Kilikya'ya Lykaonia, Pamphylia ve Frigya'-

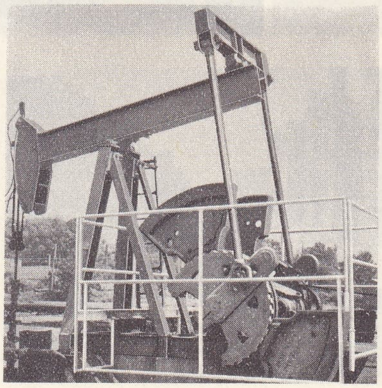

Pompadour üslûbu sehpa

POMPADOUR markizi Boucher'nin eseri (detay) Versailles müzesi, Paris

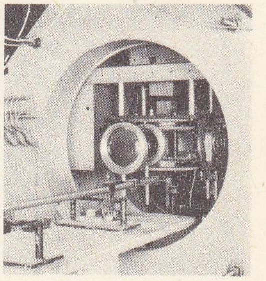

optik **pompalama**

petrol kuyusunda **pompalama**

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE

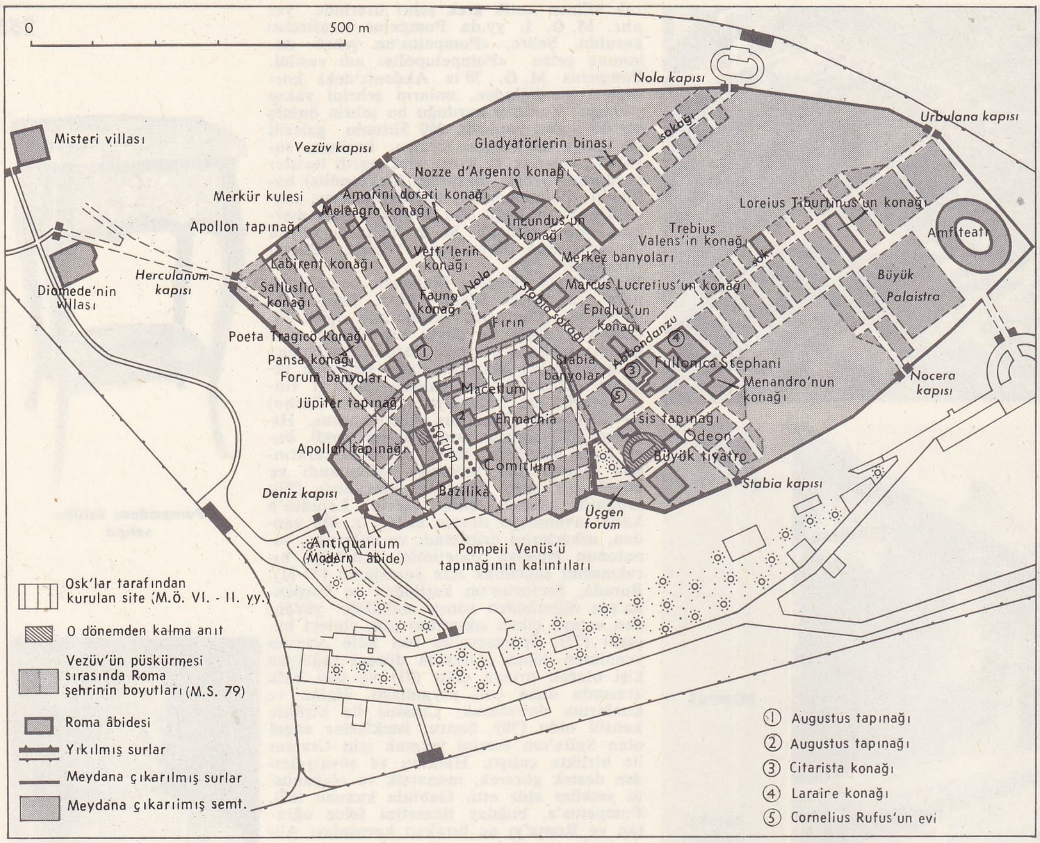

POMPEİ

POMPEİ resmi (M. Ö. I. yy.), Napoli müzesi

Via Stabiana

bir dükkân

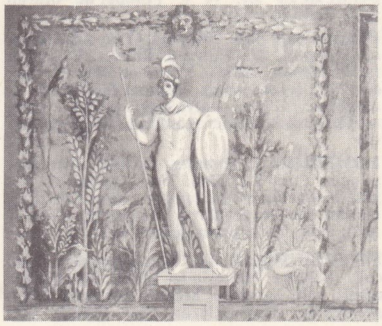

POMPEİ
solda,
şehrin bir sokağı;
sağda,
Mars yemiş bahçesinde
fresk

yı Girit-Kirene eyaletine de Bithynia ve Suriye-Filistin'i kattı), Roma'nın himayesindeki civar krallıkları böldü (Galatia, Kappadokia, Ermeniye, Kolkhis).

Her tarafta barış ve sükûn sağlayan ve imparatorluğun yönetimini romalı şövalyelere bırakan Pompeius aralık 62'de Brindisi'ye çıktı. Eşsiz bir kahraman, ama zayıf bir siyasetçiydi; itibarına güvenerek, ordusunu dağıtmaktan çekinmedi. İspanya'daki zaferi ününü daha da arttırdığından Sezar onunla uzlaşma yoluna gitti ve «Birinci triumvirlik»te (Crassus ile beraber, 60) işbirliği yaptılar. Sezar, konsüllüğe geçince Pompeius'un kararlarını onayladı ve onun emrinde çalışmış eski askerlere topraklar verdi. Antlaşmanın yenilenmesiyle (Lucca, 56) yanı sıra Roma dünyası üçü arasında paylaşılınca (Galya Sezar'a, doğu ülkeleri Crassus'e, Roma ve İspanya Pompeius'a verildi), Pompeius, Sezar ve Crassus'un ayrılması üzerine Roma'nın tek hâkimi oldu. Halkın sonsuz sevgisini kazanmıştı; ülkeni tek konsülü olunca da (52) önce senatonun kararlarına uymak ister gibi göründü; bundan cesaret alan Senato Sezar'a karşı açıktan açığa düşmanca bir siyaset gütmeğe başladı. Bundan böyle senatonun savunucusu olan Pompeius, Roma'dan çıktı ve Brindisi yoluyle, Sezar'ı Galya'daki üstlerinden uzağa çekmeğe çalıştı. Pharsalos'ta yenildi (9 ağustos 48), Mısır'a kaçtı; Sezar peşini bırakmadı. Pompeius, Pelusio şehrinde karaya çıkarken Ptolemeaios'un görevlileri tarafından öldürüldü. Ptolemeaios, onun başını Sezar'a gönderdi, Çalışkanlığı, enerjisi ve sağduyusu sayesinde sevilen bir kumandan ve başarılı bir yönetici olan Pompeius, demokratik geleneğin karşılaştığı engellerden yararlanmasını bildi; bu engelleri, olağanüstü yetkiler kazanmak amacıyle kullandı. Böylece Sezar'lara ve Octavius'lara umut kapısı açtı. Ama gerekli reformları anlayamadığı ve

Foto. Histoire de l'Humanité; Encyclopedia Britannica; Dizionario Enciclopedico italiano; Viollet, Chevalier (LAROUSSE)

siyasî topluluklar konusunda yeterince bilgi edinmediği için, Sezar'ın dehasıyle boy ölçüşemedi. (L)

POMPEİUS (Cneius — Strabo), romalı konsül (öl. M.Ö. 87). Sardinya'da quaestor (103) idi. 94'te praetor oldu. Müttefiklerarası savaşta büyük zaferler kazandı; 89'da konsül oldu, Transpadana sitelerine latin hukukunu (*lex Pompeia*) getirdi. (L)

POMPEİUS (Cneius — Magnus), Büyük Pompeius'un oğlu (M.Ö. 75'e doğr.-İspanya M.Ö. 45). Babası öldükten sonra, İspanya'da Sezar'a karşı savaşa devam etti, ama Munda'da Sezar'a yenildi (45). [L]

POMPEİUS (Cneius — Magnus) [M. Ö. 75-Miletos 35]. Babası ve kardeşi Cneius'un ölümünden sonra mücadeleye devam etti. Sezar öldükten sonra senatonun oyuncağı oldu ve donanma yönetciliğine getirildi. Triumvir'ler tarafından görevden uzaklaştırılınca, Akdeniz'de hâkimiyet kurdu; Sicilya, Sardinya ve Korsika'yı işgal ederek Roma'yı aç bıraktı. Antonius'un desteğini elde etti, Misenum antlaşmasında fiilî iktidarı resmen kabul edildi. Ama Naulochus'ta Agrippa tarafından yenilgiye uğratılınca (36) Miletos'a kaçtı ve orada Antonius'un bir subayı tarafından öldürüldü. (L)

POMPEİUS (Trogus). Bk. TROGUS POMPEİUS.

POMPEİUS FESTUS (Sextus), latin gramercisi (M.S. II. yy.). Marcus Verrius Flaccus tarafından yazılan *De Verborum Significatu* (Kelimelerin Anlamı Üstüne) adlı eseri özetledi. Flaccus'un bu eseri eski latin filolojisi için değerli bir bilgi kaynağıdır. (L)

POMPİDOU (Georges), fransız devlet adamı (doğ. Montboudif, Cantal 1911). École Normale Supérieure'de okudu (1931); Edebiyat fakültesini bitirdi; Marsilya ve Paris'te öğretmenlik yaptı. De Gaulle kabinesinde görev aldı (1944-1946); danıştayda raportör (1946), Rothschild bankası genel müdürü (1954), general de Gaulle'ün özel kalem müdürü (1958-1959), oldu; Anayasa konseyine üye (şubat 1959) seçildi. 14 Nisan 1962'de Michel Debré'den sonra başbakan oldu. Millet meclisinde hükûmet programını okudu. Güven oylamasında, 128 aleyhte ve 119 çekimser oya karşı 259 oy aldı. Aynı yılın 5 ekiminde bir önerge dolayısıyle istifa etti, ama 27 kasıma kadar görevde kaldı. 28 Kasımda, U.N.R.-U.D.T.'nin (Yeni Cumhuriyetçi parti ile Demokratik Emekçi partisi) seçimlerde başarı sağlaması üzerine tekrar başbakanlığa getirildi. General de Gaulle'ün yedi yıllık yeni cumhurbaşkanlığı döneminin başında eski görevinde kaldı (8 ocak 1966); mart seçimlerinden sonra, 1 nisan 1967'de istifa etti, 8 nisanda yine başbakan oldu, aynı zamanda da Cantal'dan milletvekili seçildi. Mayıs 1968'deki öğrenci hareketlerinin şiddetlenmesi üzerine De Gaulle Millî meclisi feshetti (30 mayıs). Bir gün sonra Pompidou yeni bir kabine kurdu. Eylül 1968'de yapılan seçimlerden sonra 10 temmuz 1968'de istifa etti. Başkan De Gaulle yeni kabineyi kurma görevini Couve de Murville'e verdi. De Gaulle'ün başkanlıktan istifası üzerine yapılan başkanlık seçimini kazanarak 7 yıllık bir süre için Fransa cumhurbaşkanı oldu (15 temmuz 1969). A.B.D.'ye giderek (24 şubat 1970) başkan Nixon ile görüştü. S.S.C.B.'yi de 6 ekim 1970'te ziyaret etti. (LM)

POMPİGNAN (Jean-Jacques LEFRANC, — markisi), fransız şairi (Montauban 1709 - Pompignan, Guyenne 1784). *Didon* (1734) adlı trajedisi, sonraki oyunlarından ve yarı nazım, yarı nesir olarak yazdığı *Voyage de Languedoc et de Provence*'ından (Languedoc ve Provence'a Seyahat) çok başarı kazandı. Davud'un mezmurlarını (1751), kehanetleri ve neşideleri, güçlü bir dille çevirdi. Oybirliğiyle Académie Française'e seçildi (1759); kabul töreni nutkunda filozoflara çatınca Voltaire'in hücumuna uğradı. Daha sonra, malikânesine çekilen Pompignan, *Odes Chrétiennes et Philosophiques* (Hıristiyanlık ve Felsefe Odları) [1711] adlı eserini yazdı, Aeskhylos'un trajedilerini (1770) ve *Les Georgiques'i* [1784] çevirdi. (L)

POMPİLUS i. Gri veya kırmızıyle karışık siyah renkli böcek; iğnesiyle uyuşturduğu örümcekleri, yerin içine kazdığı yuvasına taşıyarak bunlarla kurtçuklarını besler. (İlmî adı *Pompilus viaticus*. Zarkanatlılardan *pompilidae* familyasının örnek tipi.) [L]

POMPON (François), fransız heykeltıraşı (Saulieu 1855-Paris 1933). Sanat hayatına büstler yaparak başladı (1879 Sergisi), Rodin'in en iyi taslakçılarından biri oldu. İlk başarısını 1922'de Sonbahar sergisinde sergilediği *Beyaz Ayı* (Art Moderne müzesi) ile kazandı, bu heykel ona büyük ün sağladı. Daha önce, 1907'den beri, çok sayıda hayvan heykelciği yapmıştı; bu eserlerdeki başlıca özellik ayrıntılardan kaçınma ve biçimlerdeki uyumdur. Pompon'un birçok eseri Paris Art Moderne müzesindedir. (*Bizon*'dan [1907] *Geyik'e* [1929] kadar), *Boğa*'sı (1933) ise, Saulieu'de şehir meydanına dikilmiştir. (L)

POMPONAZZİ (Pietro), italyan filozofu (Mantova 1462-Bologno 1525), Padova'da (1495), Ferrara'da (1510), Bologna'da (1512) öğretmenlik yaptı. Aristoteles uzmanıydı; felsefeyi dinden ayırmak düşüncesindeydi. *Tractatus de İmmortalitate Animae* (Ruhun Ölümsüzlüğü Üstüne İnceleme) [1516] adlı eseri yüzünden Engizisyonun şüphesini çekti. Tümellerin varlığını, mucizeleri ve ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmedi. Din, onca sadece bir inanç meselesiydi; felsefede bilgiye ulaştıracak tek aracın akıl olduğunu öne sürdü. İnanç için «doğru» ama bilim için «yanlış» şeylerin var olduğunu söyledi. Böylece inançla bilim arasında Rönesanstan beri ortaya çıkan kopmayı kesinleştirdi. Ayrıca *De Fato* (Kehanet Üstüne) [1525] adlı bir inceleme yazdı. (L)

POMPONİUS (Lucius), latin komedi yazarı (M.Ö. I. yy. başı). Bologna'da doğdu. Novius ile birlikte, atellan komedilerine edebî bir biçim vererek yeniden önem kazanmalarını sağladı. (L)

POMPONİUS (Sextus), romalı hukukçu (M.S. II.yy.). Masuruis Sabinus okulundandı; çok açık bir dille yazdığı eserlerinde, çağının pratik hukuk meselelerini yorumladı. Medenî hukukla ilgili olarak *Liber ad Quintum Mucium* (Mucius'un Beşinci Kitabı Üstüne), *Liber ad Dictum Praetoris* (Praetor'un Görevi Üstüne Kitap) adlı eserleri ve çeşitli derlemeler (*Epistulae* [Mektuplar], *Regulae* [Kurallar], *Varie* [Çeşitler], *Lectiones* [Seçme Parçalar]) yazdı. Pomponius'un eserleri, çok kere bunlara atıflarda bulunan daha sonraki hukuk eserlerinden tanınmaktadır. (L)

POMPONİUS ATTİCUS (Titus). Bk. ATTİCUS.

POMPONİUS LAETUS (Julius), italyan hümanisti (Diano, Lucania 1428 - Roma 1497). Napoli Sanseverino'larının evlilik dışı çocuğuydu. Roma'ya gönderildi ve L. Valla yönetiminde, klasik eskiçağa merak sardı. Roma'da, üyeleri latince takma adlar alan (kendisi de yukarıdaki adı aldı) bir akademi kurdu ve verdiği derslerle çağdaşlarının hayranlığını kazandı. Paulus II, bu akademi topluluğunun dinsizliğinden kuşkulanarak, Laetus'u Sant'Angelo şatosuna hapsettirdi (1468) ise de Lactus Sixtus IV tarafından serbest bıraktırıldı. Eserler 1521'de yayımlandı. (L)

POMPONİUS MELA, latin coğrafyacısı (M.S. I. yy.). İmparator Claudius zamanında yaşadı; ispanyol asıllı ve Seneca'nın akrabasıydı. Eseri: *De Situ Orbis* (Dünyanın Konumu) veya *De Chorographia* (Topografya). [L]

POMPONNE (Simon ARNAULD, — markisi), fransız siyaset adamı (Paris 1618-Fontainebleau 1699). Stockholm (1665-1668, 1669-1671) ve La Haye'de (1669-1670) Louis XIV'ün temsilciliğini yaptı. İsveç ile bozulmuş olan ittifakı yeniden kurunca, dışişleri bakanı olarak Lionne'un yerine geçti (eylül 1671). Daha sonra devlet bakanı oldu (şubat 1672), Hollanda savaşı (1672-1678) sırasında fransız diplomasisini yönetti. Nimègue görüşmelerini yürüttü. Louvois tarafından Jansenius'çuluk ve beceriksizlikle suçlandı ve görevine son verildi. Ama Louvois'nın ölümü üzerine yeniden göreve çağırıldı (1691). [L]

POMYALOVSKİY (Nikolay Gerasimoviç), rus yazarı (Petersburg 1835-ay.y. 1863). Radikal burjuvazinin temsilcisiydi. Dinî öğrenim yaptı, sonra edebiyata yöneldi ve papaz okullarının iç karartıcı bir tablosunu çizen *Oçerki Bursıy* (Papaz Okulu Anlatıları) [1862-1863] adlı eseriyle ün kazandı. (L)

POMZA i. Bk. PONZA.

PONCE, Porto Riko'da şehir, güney kıyısı yakınında; 115 190 nüf. Ticaret merkezi. Besin (şeker, rom, meyve konserveleri) ve dokuma sanayii. Güneyde *Playa de Ponce*, büyük bir şeker ihraç limanıdır. (L)

PONCE (Manuel), meksikalı besteci (Fresnillo, Zacatecas 1886-Mexico 1948). Bologna ve Berlin'de çalıştı. Bossi'den ders aldı, Paris'te P. Dukas'nın öğütlerinden yararlandı. Mexico konservatuvarında öğretmenliğe, sonra yönetmenliğe getirildi, C. Chavez'in hocası oldu, konçertolar, oda müziği, piyano parçaları besteledi. (L)

PONCE DE LEON (Fray Luis), ispanyol bilgini, şairi ve ilâhiyatçısı (Belmonte, Cuenca eyaleti 1527 - Madrigal 1591). Salamanca'da öğrenim gördü. 1544'te San Pedro'daki August manastırında rahip, sonra Salamanca'da profesör oldu. Dine karşı gelmekle suçlanarak 1572'de Engizisyon mahkemesince tutuklandı. Dört yıl sonra serbest bırakıldı. 1591'de Castilla eyaletinin din başkanlığına getirildi. Latinceden ve Kutsal Kitap'tan tercüme yaptı. *De los Nombres de Cristo* (İsa'nın Adları Üstüne) ve *La Perfecta Casada* (Kusursuz Zevce) [1583], nesir alanındaki başarılı eserleridir. Yazdığı şiirler sayıca az olmakla birlikte, nitelik bakımından çok üstündür ve bazı kimseler Ponce de Leon'a en iyi ispanyol lirik şairi gözüyle bakar. Ama çağdaşı olan şairler üstünde etkisi az olmuştur. En ünlü şiir kitapları *Vida Retirada* (İnziva Hayatı) ile *Noche Serena*'dır (Berrak Gece). Bu iki eser, klasik biçimlerin, içtenliğin, duygunun alışılmamış bir karışımını ortaya koyar. Ponce de Leon'un eserleri *Biblioteca de Autores Espanoles'in* (İspanyol Yazarları Kütüphanesi) 35, 37, 53 ve 62. ciltlerinde çıkmıştır. (M)

PONCE DE LEON (Juan), ispanyol serüvencisi (Santervás de Campos, Valladolid 1406?-Küba 1521). San Domingo valisi Ovando'nun arkadaşıydı. Porto Riko'yu sömürgeleştirme hakkını elde etti. 1513'te Florida'nın batı kıyısına ayak bastı. Guadalupe Antilleri'ne yapılan bir seferde ağır şekilde yaralanarak öldü. (L)

PONCE DE LEON (Rodrigo). Bk. ARCOS DÜKÜ.

PONCE DE LEON (Rodrigo), **Cadiz** markisi, ispanyol savaş adamı (Cadiz eyaleti 1443-Sevilla 1492), Arcos kontu don Juan'ın evlilik dışı oğlu. İnfante İsabel ile savaştıktan sonra, Katolik krallarla birleşti. Magriplıların elinden Zahara'yı (1481) ve Alhamra'yı (1482) aldı. Granada kuşatmasında öldü. (L)

PONCELET i. (özel ad *Poncelet*'ten). Az kullanılan güç birimi. (100 kgm/sn, yani 980,7 W veya 1,333 BG değerindedir.) [L]

PONCELET (Jean Victor), fransız generali ve matematikçisi (Metz 1788 - Paris 1867). École Polytechnique'i bitirdi, istihkâm sınıfına ayrıldı, Vitebsk'te teğmen rütbesiyle Büyük Ordu'ya girdi ve Ney'in kumandasındaki Rusya seferine katıldı. 1812'de Dnieper'den geçerken esir düştü, Saratov'da göz altına alındı ve elinde bir tek kitap olmadığı halde, buradaki boş zamanlarında matematik çalışmalarına devam etti; böylece, Charles ile birlikte kurucularından sayıldığı, izdüşüm geometrisinin temellerini attı. Fransa'ya dönünce, bu çalışmalarını, izdüşüm geometrisinin doğuşunu müjdeleyen ve merkezî izdüşümün veya perspektifin getirdiği geometrik özellikleri inceleyen, ünlü *Traité des Propriétés Projectives des Figures* (Şekillerin İzdüşümsel Özellikleri Üstüne İnceleme) [1822] adlı eserinde açıkladı. Poncelet'nin temel metotları, perspektifin ve düzlem kesitlerin yaygın olarak kullanılması, çeşitli geometrik dönüşümlerin incelenmesi ve sonsuzdaki elemanlarla sanal elemanların sistemli şekilde uygulanmasıdır. Çevrimsel noktalar, yani bir düzlemin bütün dairelerinde ve göbek eğrisinde ortak olan sonsuzdaki sanal noktalar kavramını da geometriye sokan yine Poncelet'dir. Poncelet'nin tasarladığı karşıt kutup doğrularıyle dö-

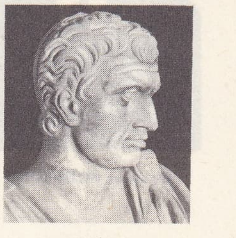

POMPEİUS
Spada müzesi, Roma

Georges POMPİDOU

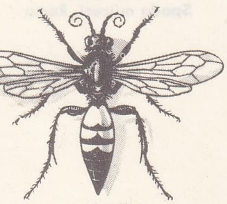

pompilus

POMPONNE markisi N. de Larmessin'in gravürü Bibliothèque Nationale, Paris

nüşüm, sonradan «korelasyon» adı altında genelleştirildi ve bu dönüşümün, keşiflere götüren bir yol olduğu anlaşıldı. Bazı özellikleri daha basit hallere indirgemek için sık sık geometrik dönüşümlere baş vurması, değişik dönüşüm tiplerinin incelenmesini hazırladı. Çok önemli bir mekanik kitabı yazan Poncelet, Gergonne'un *Annales des Mathématiques* adlı dergisinde, bir koniğin içine ve dışına çizili çokgenler üstüne bir dizi makale yayımladı, 1848'de Fen fakültesinde fiziksel ve deneysel mekanik kürsüsünü kurmakla görevlendirildi. 1844'te albay, 1848'de general oldu. 1848'den 1850'ye kadar École Polytechnique'i yönetti ve kurucu mecliste halk temsilcisi olarak bulundu. İkinci imparatorluk zamanında çalışmayı reddetti ve emekliye ayrıldı (1852). [L]

PONCET DE BRÉTİGNY (Charles), fransız serüvencisi (öl. Cayenne 1645). Guyana'ya bir sefer düzenlemek için malını mülkünü sattı, üç yüz adam ve iki gemiyle Dieppe'den yola çıktı (1 eylül 1643). Cayenne'e varır varmaz (kasım), geçimsizliği yüzünden isyan eden adamları, onu hapse attılar ve cumhuriyeti ilân ettiler (mart 1644). Jean des Vaux tarafından serbest bırakılan (mayıs) Poncet de Brétigny, Cayenne yakınlarında bir kalenin planlarını çizerken tarafından öldürüldü. (L)

PONCHARRA (Charles César DU PORT, — markisi), fransız subayı (Puygiron, Dauphiné 1787-öl. 1860). École Polytechnique'i bitirdi; 1823-1839 arasında, önce Maubeuge, sonra Châtellerault Silâh yapımevini yönetti. Yaptığı yivli ilk karabina, 1832'de fransız ordusunda kullanılmağa başlandı. (L)

PONCHİLLİ (Amilcare), italyan bestecisi (Paderno Fasolaro, Cremona 1834-Milano 1886). Bergamo'da kapella yöneticiliği, Milano konservatuvarında öğretmenlik yaptı, Verdi üslûbunda birçok opera besteledi: *Lituani* (1874); *La Gioconda* (1876); *Marion Delorme* (1885). [L]

PONCHO [ponço] i. (isp. k.). Goşoların kullandığı, ortasında başın geçeceği büyüklükte bir delik bulunan giyecek. (*Panço* da denir.) || Bu giyeceğin yapımında kullanılan kumaş. (L)

PONCHON (Raoul POUCHON, — denir), fransız şairi (La Roche-sur-Yon 1848-Paris 1937). 1866'ya doğru şiir yazmağa başladı. Yirmi yıl boyunca, çeşitli gazetelerde günlük olayları nükteli manzumelerle yorumladı, 150 000'den fazla mısra yazdı ve beğendiklerini bir ciltte topladı: *La Muse au Cabaret* (İlham Perisi Meyhanede) [1920]. (L)

PONCİRUS i. Sedefotugillerden bir bitkinin cins adı (*Poncirus trifoliata*). [Poncirus'un anayurdu Güney Çin'dir. Başlıca özelliği yapraklarının üçlü oluşudur. *Poncirus* turunçgillerle kolayca melezleşir. Botanik bakımdan çok değişik şekil alabilen bir bitkidir. Bahçecilikte büyük ilgi görür; aşılamada anaç olarak kullanıldığı gibi çit veya süs bitkisi olarak da kullanılır.] (L)

POND (John), ingiliz astronomu (Londra 1767-Blackheath, Kent 1836). Astronomi gözlemlerine, 1798'de Bristol yakınlarındaki Westbury'de başladı. 1807'de Royal society'ye üye seçildi ve 1811'de krallık astronomu oldu. 1812'de 84 yıldızın kuzey kutbuna uzaklıklarını ölçtü. Pond, almaşmalı olarak doğrudan doğruya ve yansımış görüşle gözlemler yapan (1825) ilk astronomdur. Matematikçi değildi; çalışmaları tamamen teknik düzeyde kaldı. Astronomi çalışmaları için modern metotlar ve âletler buldu. Büyük bir titizlikle hazırladığı ve 1 113 yıldızı kapsayan kataloğunu 1813'te yayımladı. (M)

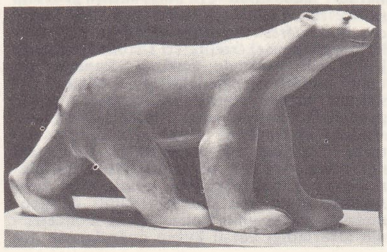

François POMPON «Beyaz Ayı» Art Moderne müzesi, Paris

PONDİÇERİ veya **PONDİÇERRİ**, Hindistan'da şehir, Bengal körfezi kıyısında; 60 000 nüf. Eski Fransız Hindistan tesislerinin merkezi. Yağ ve çeltik tarlaları. Pamuklular. —*Pondiçeri idare bölgesi*, 374 000 nüf.

— Tar. 1674'te Doğu Hindistan şirketi memurlarından François Martin, Pondiçeri topraklarını aldı; prenslerin desteğiyle Koromandel ve Malabar kıyılarında ticareti geliştirdi, pamuklu sanayiini ilerletti ve nüfusu artan Pondiçeri'yi güzelleştirerek şirketin merkezi haline getirdi. Pondiçeri sonradan, himayecilik siyasetinin ve çeşitli savaşların sonuçlarından zarar gördü (1693-1697, Hollandalıların işgali). 1748'de, 1742'den beri valisi olan Dupleix tarafından, ingiliz donanmasına karşı başarıyle savunuldu; aynı başarıyı gösteremeyen Lally, beş aylık bir kuşatma sonucunda teslim olmak zorunda kaldı (ocak 1761); ama şehir Fransızlara geri verildi (Paris antlaşması, 1763). 1778'de işgalci İngilizler, Versailles antlaşmasıyle (1783) şehri geri verdiler, ama 1793'te yeniden aldılar. Amiens antlaşmasıyle (1802) ismen Fransa'ya geri verilen Pondiçeri, Paris antlaşmalarından (1814-1815) sonra Fransa'nın asker bulundurmaması ve tahkimat yapmaması şartıyle kesinlikle Fransa'ya bırakıldı (nisan 1817). Fiilen Hindistan'a devredilen (1 kasım 1954) şehir, 28 mayıs 1956 antlaşmasıyle resmen Hindistan'a bırakıldı. (L)

PONENTE (RİVİERA Dİ), Cenova körfezinin batı kısmı, Savona'dan fransız sınırına kadar uzanır. Akdeniz iklimi sayesinde çekici bir yer haline gelen bu kıyı, bağcılık ve meyveciliğe elverişlidir. Birçok sayfiye yeri (Alasio, İmperia, San Remo, Bordighera). [L]

PONERA i. Meksika'da yetişen salkım çiçekli konuk orkide. (Bazen limonluklarda da yetiştirilir.) [L]

PONEY i. (ing. *pony*'den). Midilli cinsi bodur at. (M)

PONEYYEJ, S.S.C.B.'de (Litvanya) şehir, Kaunas'ın kuzey-kuzeydoğusunda; 36 000 nüf. Makine yapımı. Dokuma ve besin sanayii. (L)

PONFERRADA, İspanya'da (Leon ili) şehir, Sil ile Boeza'nın kavuştuğu yerde; 23 800 nüf. Maden kömürü. Termik santral. (L)

PONFİCK (Clemens Emil), alman patolojik anatomi bilgini (Frankfurt -am-Main 1844-Breslau 1913). Rostock, Göttingen ve Breslau'da profesörlük yaptı. Pankreas steatonekroz'unu tanımladı; hemoglobinüria, aktinomikoz, karaciğer özekdokusunun yenilenmesi üstüne araştırmalar yaptı. (L)

Ponfick gölgeleri, normal hemoglobinini kaybeden, ancak çevresinde biraz hemoglobin bulunan alyuvarlara verilen ad. (L)

PONGE (Francis), fransız şairi (Montpellier 1899). Bütün eserlerinde, tabiat gerçeklerini incelemeğe çalıştı. Eserleri: *Dix Cours sur la Méthode* (Metot Üstüne On Ders) [1946]; *L'OEillet, la Guêpe, le Mimosa* (Karanfil, Yaban Arısı, Mimoza) [1946]; *Le Carnet du Bois de Pin* (Çam Ağacının Günlüğü) [1947]; *La Crevette dans tous ses États* (Karidesin Bütün Durumları) [1948]; *Des Cristaux Naturels* (Tabiî Billûrlar) [1950]; *Le Lézard* (Kertenkele) [1953]; *La Grand Recueil* (Büyük Hasat) [1961]. *Braque Lithographe* (Litografyacı Braque) [1963] adlı eserinde plastik sanatlar üstüne düşüncelerini açıkladı; *Pour un Malherbe* (Bir Malherbe İçin) [1965] adlı eserinde yaratıcı deneyini klasiklerin doktrini ile karşılaştırdı. Öbür eserleri: *Savon* (Sabun) [1967], *Nouveau Recueil* (Yeni Derleme) [1967]. (L)

PONİATOWSKİ (Jozef veya Joseph, prens), polonyalı subay (Viyana 1763-Leipzig 1813), Andrzej'in oğludur. Avusturya ordusuna girdi (1778), sonra Joseph II'nin yaveri oldu, Diyet meclisi tarafından ülkesine çağırıldı (1789). Tümgeneral rütbesiyle Güney ordusu genel kumandanlığına getirilince istilâcı Rusları Zielence'ye püskürttü, ama kralın emri üzerine silâhlarını bırakmak ve başka bir ülkeye göç etmek zorunda kaldı (1792). Kosciuszko'ya katıldı. Prusyalılara karşı Varşova'yı savundu ve şehir teslim olunca ülkeyi terk etti (1794). Prusya'nın çökmesinden sonra Napolyon tarafından Varşova büyük düklüğünün savaş bakanlığına getirildi. Düklük ordusunu düzenledi (1807) ve 1809'da Avusturya'ya karşı bu ordunun başkumandanlığını yaptı. Bu sırada Razsyn'i kahramanca savundu, arşidük Ferdinand emrindeki sayıca üstün Avusturyalıları püskürttü ve Galiçya'yı ayaklandırdı (1809). V. Kolorduya kumanda etti; Rusya seferi sırasında Smolensk'te, Moskova nehrinde yararlılık gösterdi (1812). Napolyon'u desteklemekten vaz geçmeyerek polonya ordusunu yeniden teşkilâtlandırdı. Leipzig'de imparatorluk mareşalliğine yükseltildi (16 ekim 1813), geri çekilmeyi sağlamakla görevlendirildi; Elster nehrinin kıyılarını savunurken boğuldu (19 ekim). [L]

PONİATOWSKİ (Josef veya Joseph, prens), polonya asıllı fransız siyaset adamı ve bestecisi (Roma 1816-Chislehurst, Kent 1873), Stanislaw Poniatowski'nin akrabası. Güzel sesli bir tenordu, İtalya'nın birçok tiyatrosunda ve Floransa'da *Giovanni da Procida* operasında oynadı (1838). Toscana Millet meclisine üye oldu; Paris, Londra ve Belçika'da tam yetkili elçi olarak bulundu. 1853'te istifa etti, Paris'e yerleşti ve kısa süre sonra fransız uyrukluğuna girdi; 1855'te senatoya seçildi. (L)

PONİATOWSKİ (Stanislaw veya Stanislas, — kontu), Krakow valisi (Dobruca 1676-Ryki 1762). Arkadaşı İsveç kralı Karl XII'nin seferlerine katıldı ve Poltava savaşından sonra onun geri çekilmesine yardım etti. Karl XII'nin osmanlı topraklarına sığınmasından sonra kralın temsilcisi olarak İstanbul'a geldi. Kralı adına Osmanlılara Rusya'ya karşı ittifak teklif etti. Prut savaşında osmanlı ordusunda bulundu. Osmanlılarla Ruslar arasında barış yapılmasına engel olmak istediyse de başaramadı. Osmanlılar, Büyük Petro ile barış imzalayınca (1711), Poniatowski Polonya'ya döndü, orada sırasıyle, August II, Stanislas Leszczynski ve August III'ün hizmetine girdi. Sonuncusu ona en yüksek mevkileri verdi. Poniatowski, prenses Czartoryska ile evlendi, ondan on çocuğu oldu bunlardan STANİSLAW-AUGUST kral; ANDREJ (1734-Viyana 1773) general ve Viyana'da elçi; MİCHAL JERZY de (1736-1794) krallık başpiskoposu oldu (1784). [L]

PONİRİDİS (Georgios), yunan bestecisi ve kemancısı (Kadıköy 1892). Gilson, Ysaye, İndy, Roussel ve Gastoué'nin öğrencisiydi; 1954'ten beri memleketinin Millî Eğitim bakanlığında memur olarak çalışmaktadır. Bir bale, iki senfoni, senfonik şiirler, sonatlar, üçlüler, dörtlüler, süitler besteledi. (L)

PONJE i. (Japonya'da *Pongee* şehrinin adından fr. *pongée* veya *pongé*). Tekst. Tisor tipi ve ekseriya yün ve ipek deşeleri karışımından yapılmakta olan bir hafif kumaş. || *Japon ponjesi*, örgüleri çok belli şekilde çıkmış, gayri muntazam dokunmuş bir tip ipek kumaş.

— ANSİKL. Tekst. Tersi ve yüzü aynı olup, çok hafif ve kaygan bir tafta olan *ponje*'ler, değişik genişlikte dokunmaktadır. Tip, kalite ve kalınlığına göre kadın giyiminde, istor ve abajur gibi değişik işlerde kullanılmaktadır. (M)

PONKSİYON i. (lat. *punctio*'dan fr. *ponction*). Cerr. İçi boş veya dolu iğne, trokar, neşter gibi ucu sivri bir âletle delik açma ameliyatı.

— ANSİKL. Cerr. *Ponksiyon*'lar, sıvı dolu bir boşluğu boşaltmak veya muayene etmek amacıyle yapılır. Muayene amacıyle yapılan ponksiyonda bir iğne ve şırınga ile az bir miktar sıvı çekilir. Akciğerzarı ile perikarddaki sıvıları boşaltmak için yapılan ponksiyonlarda oldukça ince ve içi boş iğneler kullanılır. Karınzarı boşluğunda toplanan suyu almak için trokarla ponksiyon yapılır. *Bel ponksiyonu* (belden su alma) bel omurları arasından, öremceksi zar boşluğuna, omurilik ucunun altına iğne sokup beyin-omurilik sıvısını çekmektir. Aynı usulle beyin zarları arasındaki boşluklara, ilâçlar, röntgen muayenesi için X ışınlarını az geçirici maddeler veya hava şırınga edilebilir. Bk. ANSEFALOGRAFİ. (L)

Foto. A.F.P., Bernès-Maronteau (LAROUSSE)

PONOGEN sıf. ve. i. (yun. *ponos*, yorgunluk ve *genna*, meydana getirmekten *ponagène*'den). Fizyol. Organların çalışmasından sonra vücudun içine yayılan eriyici ve yorgunluk verici maddelere denir. (L)

PONOR i. (sırp-hırvat dilinde k.). Polyelerdeki bazı ırmakların döküldüğü mağara veya derin çukur. (L)

PONOZ i. (yun. *ponos*, yorgunluk'tan fr. *ponose*). Patol. Yorgunluk ve bedenî sürmenajdan ileri gelen zehirlenme. (Kırıklık, soluk kesilmesi, ateş yükselmesi ve bazen hezeyanlarla belirir.) [L]

PONPON i. (fr. *pompon*'dan). Saçta, kadın elbiselerinde, döşeme eşyasında süs olarak kullanılan, yün, ipek v.b. yuvarlak püskül. || Pudra sürmek için kullanılan ve püskülümsü uzantıları olan tuvalet eşyası: *Birkaç saniye içinde yüzünde evvelâ bir ponpon, sonra yumuşak bir havlu ucu dolaştırdı* (H. R. Gürpınar).

— Balıkç. Kaşık oltaların ucundaki son iğneye takılan, genellikle kırmızı renkte yün topağı. (ML)

PONS (Jean-Louis), fransız astronomu (Peyre, Dauphiné 1761-Floransa 1831). Marsilya rasathanesinin müdür yardımcısı (1813), Lucca rasathanesinin (1819), sonra da Floransa Tabiat Tarihi müzesinin yöneticisi oldu (1825). 1801-1827 Arasında otuz yedi kuyrukluyıldız buldu; 1818'de görülen Encke kuyrukluyıldızının devirli olduğunu gösterdi. (L)

PONS (Lily), fransız asıllı amerikalı kadın şarkıcı (Draguignan 1904). Koloratur soprano olarak, Donizetti, Bellini ve Verdi'nin eserlerinde büyük bir ün kazandı. (L)

PONSARD (François), fransız şairi (Vienne, Isére 1814 - Paris 1867). Avukattı. Tiyatroya yöneldi. Belli ölçüde romantizmden yana olmakla beraber, romantik drama karşı baş gösteren tepki hareketinin, antik edebiyata dönüş ve bir «sağduyu» akımının başında yer aldı. *Burgraves* adlı oyununun başarısızlığından sonra sahneye konan (Odéon, 22 nisan 1843) *Lucrèce*, göklere çıkarıldı. *Agnès de Méranie* (1846), *Charlotte Corday* (1850), *Horace et Lydie* (1850), *Ce qui Plaît aux Femmes* (Kadınların Hoşlandığı) [1860] adlı oyunları pek başarı kazanamadı. Öbür eserleri: *L'Honneur et l'Argent* (Şeref ve Para) [1853] adlı komedi, Direktuvar döneminin törelerini yansıtan *Le Lion Amoureux* (Âşık Aslan) [1866] adlı dram ve *Galilée* (1867). [L]

PONSİYEN sıf. ve i. (fr. *pontien*). Jeol. Miyosenin ırmak veya göl oluşuklarıyle temsil edildiği bölgelerde Miyosen sisteminin üst katına denir. (L)

PONSON DU TERRAİL (Pierre Alexis,- vikontu), fransız romancısı (Montmaur, Grenoble yakınları 1829-Bordeaux 1871). İlk roman denemelerine 1850'de başladı; 1853'ten sonra ilk büyük eseri *Coulisses du Monde* (Dünya Kulisleri) ile tanındı. Bu tarihten sonra gazetelere, yeni buluşlarla dolu tefrikalar yazdı: *Les Cavaliers de la Nuit* (Gece Süvarileri) [1855]; *Bavolet* (1857); *Les Exploits de Rocambole* (Rocambole'un Marifetleri) [1859]. (L)

PONT i. (fr. *ponte*). Bakara, rulet v.b. oyunları kasa dışında oynayana verilen ad. (L)

PONTA DELGADA, Portekiz'e bağlı Âşor takımadalarının merkezi, Sao Miguel adasının güney kıyısında; 22 650 nüf. Transatlantik iskelesi ve deniz üssü. Katedral (Manoel üslûbunda cümle kapısı). Galait fabrikası. (L)

PONTA GROSSA, Brezilya'da (Parana eyaleti) şehir, Curitiba'nın batısında; 42 900 nüf. Demiryolu merkezi. Besin sanayii. (L)

PONTANİA i. Küçük boylu testeresineği; kurtçuğu söğüt yapraklarının alt yüzünde yaşar. (Zarkanatlıların *tenthredinidae* familyasından.) [L]

PONTANO (Giovanni veya Gioviano), lat. **Pontanus**, italyan siyaset adamı ve hümanisti (Cerreto, Umbria 1426-Napoli 1503). Aragon kralı Alfonso V'in hizmetinde çalıştı (1448), sonra Ferdinando I'in kâtibi ve oğlunun özel öğretmeni oldu. Kral 1486'da, onu siyasî görevlerle papa İnnocentius VIII'in yanına gönderdi. Pontano başbakan olduğu sırada, İtalya'yı fetheden Fransa kralı Charles VIII'i karşılamakla görevlendirildi ve kralın Danışma kuruluna üye oldu (1495). Fakat Fransızlar gittikten sonra gözden düştü. 1501'de Fransa kralı Louis XIII'ün hizmetine girmeyi reddetti. Pontano, derin bilgi sahibi bir hümanistti. Napoli akademisini kurdu. Bu akademi 1543'e kadar devam etti. Devrin âdetlerine uyarak latince yazdı. Astronomi ve felsefe üstüne birçok eser verdi. *Asinus* ve *Charon* adlı sert ve iğneleyici diyalogları anılmağa değer. (L)

PONTARLİER, Fransa'da Doubs idare çevresinin merkezi, Jura'nın kenarında; 16 205 nüf. Şehir, 1736 yılındaki büyük yangından sonra yeniden inşa edildi. Önemli sanayi merkezi: otomobil parçaları, elektrik malzemesi, tuhafiye eşyası, besin sanayii (çikolata, peynir, likör fabrikaları), kereste sanayii, saatçilik, sepi yeri. —*İdare çevresi*, 54 123 nüf.

— Tar. Pontarlier'nin XIII. yy.da 18 köyle meydana getirdiği fiilen muhtar cumhuriyet, ancak 1678'de ortadan kalktı. (L)

PONTASSİEVE, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), Arno ırmağı kıyısında; 15 200 nüf. Karayolu kavşağı. Chianti şarapları. Çimento ve demiryolu malzemesi fabrikaları. (L)

PONT-AUDEMER, Fransa'da, Eure idare bölgesinde (Bernay idare çevresi) kanton merkezi, Lieuvin'in kuzeydoğusunda; Risle ırmağı kıyısında küçük liman; 8 999 nüf. Pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı. Peynircilik. Terlik fabrikası.

— Tar. Pont-Audemer, Eskiçağdaki *Breviodurum* şehridir; derebeylik 1203'te Normandiya'ya, 1204'te Fransa kralına bağlandı. Yüzyıl savaşından önce ve sonra zengin bir liman olan şehirde, sanayi (kâğıt, kumaş) çok eski bir tarihte kuruldu. XIII. ve XIV. yy.da burada birçok taşra konsili toplandı. (L)

Pont-Aven okulu, bir ressam topluluğunun adı. Nazariyecisi Emile Bernard'dı; en çok beğenilen ustası da Paul Gauguin'dir. 1886'da Gauguin, ressam Armand Jobbé-Duval'in tavsiyesi üzerine kısa bir süre kalmak üzere Pont-Aven'e ilk geldiği zaman, burası daha önceden birçok fransız manzara ressamını çekmiş olan bir yerdi. Manzarasının vahşî güzelliğine hayran kalan ve burada az para ile yaşamanın mümkün olduğunu anlayan Gauguin, 1888'de kasabaya yeniden gitti ve orada Emile Bernard ile karşılaştı. Gauguin'den yirmi yaş küçük olan Bernard 1855'ten itibaren, resim konusunda incelemeler yapmış ve yeni bir estetik anlayışa varmıştı. Bu anlayış, biçim ve renk aracılığıyle, sadece duyumun gerçekliğini değil (izlenimcilerin amacı buydu), düşüncenin özünü ve şiirini de dile getirecekti. (Bk. SENTETİZM ve SEMBOLİZM.) Pont-Aven (Marie-Jeanne Gloanec hanı) ve Pouldu'ye (Marie Henry hanı) yerleşmiş olan sanatçıların arasında, Paul Sérusier, Maurice Denis, Henri Moret, Maxime Maufra, Gustave Loiseau, Charles Filiger, Charles Laval, Meyer de Haan, Jan Verkade ve Armand Séguin gibi ressamlarla, heykeltıraş ve ressam Georges Lacombe'un adları özellikle anılmağa değer. (L)

PONTCHARTRAİN (Louis PHÉLYPEAUX, — kontu), fransız siyaset adamı (Paris 1643-Pontchartrain şatosu, Jouars-Pontchartrain 1727), Pontchartrain'in (Paul Phélypeaux) torunu. Paris parlementosunda danışman oldu (1661). Fouquet'nin yargılanmasına karşı çıktı. Bretagne parlementosuna başkanlık yaptı (1677), maliye genel müfettişliğine getirildi (1689-1699), bahriye nazırı ve saray nazırı oldu (1690-1699). Savaş masraflarını karşılamak için soyluluk unvanlarının satışını, iç borçlanmaları arttırdı ve «şahıs vergisi»ni koydu (1695). Pahalıya mal olan donanma savaşı yerine korsanlığa önem verdi (1691) ve idareye kuvvetli bir muhasebe usulü getirdi. Başbakan olunca (1699-1714), fransız kilisesinin hürriyetini savundu, Charles II'nin vasiyetnamesinin kabulünü sağladı ve 1709'dan başlayarak barışın kurulmasına çalıştı. 1714'te siyasetten çekildi. (L)

PONTCHARTRAİN gölü, A.B.D.'de (Louisiana) göl, sularının fazlasını Meksika körfezine akıtır; 1 500 km². Bir kanalla Mississippi'ye bağlanan göl, New Orleans limanının ek limanıdır; New Orlenas sanayiini kalkındırma planı çerçevesine alınan kıyılarında sanayi tesisleri kurulmaktadır: makine yapımı, kimya sanayii, alüminyum ve çimento fabrikaları. (L)

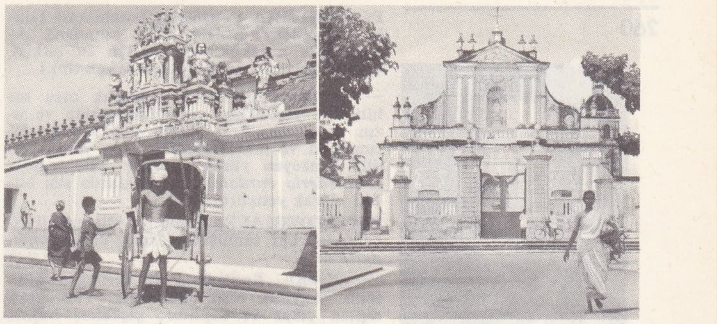

PONDİÇERİ
solda, hindu tapınağı;
sağda, katedral (XVII. yy.)

PONTE (Antonio DA), italyan mimarı (Venedik 1512'ye doğr.- ay.y. 1587'ye doğr.). 1572'ye doğru, Venedik'te Procuratie hastahanesinin ve kilisesinin onarımını yönetti, Dukalar sarayının onarımına katıldı (1574-1577). Sonra, Rialto köprüsünün yapımında çalıştı (1588-1591). 1589'dan sonra da Venedik cezaevlerinin inşaatını yönetti. (L)

PONTE (Maurice), fransız bilgini ve sanayicisi (Voiron 1902). 1929'da telsiz telgraf genel kumpanyası için bir araştırma laboratuvarı kurmakla görevlendirildi. Magnetronu geliştirdi ve bu sayede, 1935'te *Normandie* gemisinin üzerine ilk desimetrik radar kuruldu. 1940'ta ingiliz askerî makamlarına, devresi bukleli sargılı ve oksit katotlu yeni bir tip magnetron verdi. Müttefik kuvvetlerin araştırma servislerine çok büyük yardımı dokunan bu magnetron, modern radarların yapımına yol açan boşluklu magnetronların hareket noktası oldu. (L)

PONTECAGNANO-FAİANO, İtalya'da komün, Campania'da (Salerno ili), Salerno yakınında, kıyı ovasında; 15 200 nüf. (L)

PONTECORVO, İtalya'da komün, Campania'da (Frosinone ili), Liri ırmağı kıyısında; 13 700 nüf.

— Tar. 886'da kurulan Pontecorvo, Napoli hükümdarlarıyle Papalık arasında çekişmelere yol açtı. Julius II tarafından alınan şehir, Campania'da Papalık topraklarının bir parçası oldu, prenslik haline getirilerek Bernadotte'a verildi (haziran 1806), 1810'da Fransa'ya iade edildi, sonra da Papalığa bırakıldı (1814-1860). [L]

PONTECOULANT (Philippe Gustave LE DOULCET DE. — kontu), fransız matematikçisi (Paris 1795-Villers-sur-Mer 1874), Louis Adolphe Pontecoulant'ın kardeşi. Topçu subayı (1813), albay (1849) oldu. Eserlerinden (bunların en önemlisi *Théorie Analytique du Système du Monde*'dur [Dünya Sisteminin Analitik Teorisi], 4 cilt, 1829-1846) dolayı Londra Krallık derneğine ve Berlin Fen akademisine üye seçildi. (L)

PONTEDERA, İtalya'da şehir, Toscana'da (Pisa ili), Arno vâdisinde; 23 900 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi: makarna fabrikaları; dokuma (pamuk) ve makine (motosiklet) sanayii. (L)

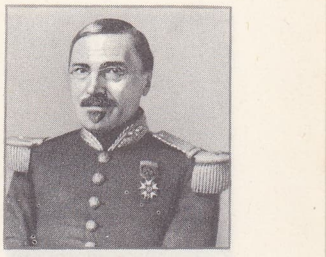

general **PONCELET**
Patout'nun taşbasması
Bibliothèque Nationale, Paris

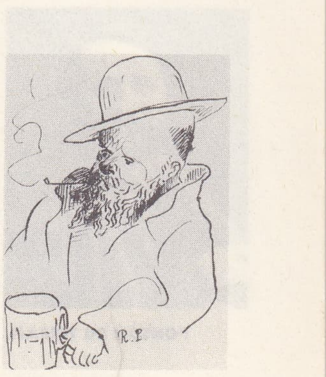

Raoul **PONCHON**
kendi eseri

mareşal **PONIATOWSKI**
«prensin Elster'de boğularak ölümü»
Weber'in deseni
Horace Vernet'den

Foto. Viollet, X (LAROUSSE)

Stanislaw PONIATOWSKI
J. C. Syasang'ın eseri
Polonya kütüphanesi

François PONSARD

PONSON DU TERRAIL

Pont-Aven okulu
«Büyük Çiftlik»
Gaugin'in eseri
(özel koleksiyon)

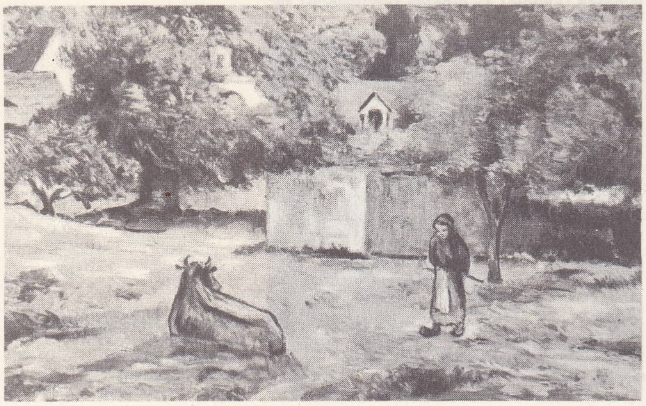

PONTEDERİA i. (italyan botanikçisi Giulio *Pontedera*'nın [1688-1757] adından). Amerika'da bataklıklarda yetişen su bitkisi. (*Pontederiaceae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Pontederia* çokyıllık otsu bir bitkidir; yaprakları yürek biçiminde ve uzun saplı, çiçekleri başak veya salkım durumunda ve mavi renklidir. Üst yaprakları dile benzeyen yürek yapraklı pontederia (*Pontederia cordate*) limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

PONTEDERİACEAE çoğl. i. Birçenekli çiçekli bitkiler familyası (örnek cinsi *pontederia*'dır).

— ANSİKL. *Pontederia*'lar sürüngen köksaplı çokyıllık otsu bitkilerdir. Yaprakları dipten çıkar ve saplıdır; çiçekleri başak, salkım durumunda veya tek tek bulunur. Tropikal bölgelerde durgun sularda yetişir. Familyasının altı yedi cinsi, otuz kadar türü vardır. Bromeliales takımında, *commelinaceae* ve *bromeliaceae* familyalarının yanında yer alır. (L)

PONTE DE SOR, Portekiz'de (Portalegre idare bölümü) şehir, Alentajo ovasında; 12 700 nüf. Mantar ticaret merkezi. (L)

PONTEFRACT, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Wakefield'in doğusunda; 27 114 nüf. Richard II'nin öldüğü şato. Maden kömürü. İnce marangozluk. Şekercilik. (L)

PONTELLİ (Baccia), italyan mimarı (Floransa 1450-Urbino 1492). Urbino'da, *Studiolo* atelyesini yönetti (1474). Geometrik süslemeli roma kiliselerinin (Santa-Maria del Popolo) ön cephelerini yaptığı ve San Fietro in Vincoli'yi onardığı sanılır. (L)

PONTEN (Josef), alman yazarı (Raeren, Eupen yakınları 1883-Münih 1940). İlk romanları arasında şunlar sayılabilir: *Siebenquellen* (Yedi Kaynak) [1910], *Der Babylonische Turm* (Babil Kulesi) [1918]. *Die Studenten von Lyon* (Lyon'lu Öğrenciler) [1927] adlı eserinde Engizisyonun kurbanı olan genç calvin'cilerin acıklı hikâyesini anlattı. *Das Volk auf dem Wege* (Yoldaki Halk) [10 cilt, 1934-1942] adlı romanında yabancı memleketlere yerleşen almanların vatanlarına bağlılıklarını dile getirdi. (L)

PONTEVEDRA, İspanya'da şehir, il idare merkezi, Galicia'da, Lerez ria'sı ve Atlas okyanusu kıyısında; 50 500 nüf. Birçok eski ev. Santa Maria la Mayor kilisesi.

— *Pontevedra ili*, 680 200 nüf. İl, toprağın verimsizliğine rağmen, yoğun bir nüfusun büyük ölçüde değerlendirdiği Galicia yüksek topraklarının (özellikle Lalin havzası çevresi) bir kısmında uzanır. Daha sıcak olan alçak vâdilerde güney bitkileri yetiştirilir, özellikle bağcılık yapılır. Fakat bu kısmın başlıca faaliyeti Galicia'nın en derin rialarından itibaren balıkçılıktır. Birçok küçük liman. Konserve sanayii. (L)

PONTHİEVA i. Yerde yetişen, yaprakları dipten çıkan, salkım çiçekli orkide; Tropikal Amerika'da yetişir. (L)

PONTİ (Giovanni, Gio — denir), italyan mimarı (Milano 1891). Özellikle, modern eşya desenleriyle ilgilendi. İtalyan iç süslemesindeki yeni estetiğin öncüsü sayılır. Milano Politecnico okulunda mimarlık öğretmeni oldu. Milano Triennale'ini yönetti. *Domus* ve *Stile* dergilerini kurdu. Milano'da'ki Montecatini sarayından başka (1951), en tanınmış eseri, aynı şehirde 1959'da Pier Luigi Nervi ile birlikte yaptıkları 33 katlı gökdelendir (Pirelli kulesi). 1961'de, Milano'daki Museo Internationale di Architettura Moderna'ya başkan seçildi. (L)

PONTİAC, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Detroit'in kuzeybatısında; 82 200 nüf. İktisadî faaliyet otomobil sanayiine ve ona bağlı işlere (dökümevleri) dayanır. (L)

PONTİAC, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Ontario sınırında; 19 900 nüf. İdare merkezi, *Campbell's Bay*. (L)

PONTİAC, kızılderili şef (Ohio'da 1720'ye doğr.-Cahokia, Saint-Louis 1769). Fransa'nın müttefiki ve güçlü bir kabileler birliğinin başkanıydı, ingiliz generali Braddock'un ölümüyle sonuçlanan savaşa katıldı (1755). Sonra ingiliz karakollarına saldırdı. Detroit'i kuşattı (1763) ve bütün Kızılderilileri İngilizlere karşı isyana teşvik etti (1766). Sonunda boyun eğdi ve İngilizlerin kışkırtması sonucu öldürüldü. (L)

PONTİANAK, İndonezya'da şehir, Borneo adasının batı kıyısında, Kapuas ırmağının deltasında; 150 200 nüf. (malezyalı ve çinli). Başlangıçta altın yatakları işletilen bir bölgenin merkezi olarak gelişen Pontianak, Kapuas havzasının ticaret merkezi haline geldi. Limanından kauçuk, palmiye yağı, hindistancevizi ve kereste ihraç edilir. (L)

PONTİNA ovası, İtalya'da bölge, Latium'da (Latina ili), Tiren denizi ile Lepini dağları arasında; güneyde Circeo dağı ile sınırlanır. Roma cumhuriyeti zamanında zengin ve verimli olan ova, daha imparatorluğun başlangıcında ihmal edildi, bataklık ve sıtma yuvası haline geldi. 1928'de büyük ıslah çalışmalarına girişildi, beş büyük toplayıcı kanala ulaşan akaçlama kanalları açıldı, toprak, dağınık küçük işletmelere bölündü (buğday, şeker pancarı ve yemlik bitki tarımı), birçok yeni köy (Latina, Pontimia, Sabaudia) kuruldu. (L)

PONTİUS HERENNİUS, samnit kumandanı (öl. M.Ö. 291). Roma ordusunu Caudium vâdisinde kuşattı ve bütün orduyu, yenilginin sembolü olarak, boyunduruk altından geçmeğe zorladı (321). Daha sonra kendisi de yenildi ve ordusu boyunduruk altından geçirildikten sonra boğduruldu. (L)

PONTİUS PİLATUS. Bk. PİLATUS.

PONTİVY, Fransa'da (Morbihan idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Bretagne'ın ortasında, Blavet ırmağı kıyısında; 11 815 nüf. — *İdare çevresi*, 126 562 nüf. (L)

PONTMARTİN (Armand Marie DE), fransız tenkitçisi (Les Angles, Avignon yakınları 1811-ay.y. 1890). Yirmi sekiz yıl boyunca *Gazette de France*'ta edebî sohbetler yazdı. *Les Jeudis de Mme Charbonneau* (Bayan Charbonneau'nun Perşembeleri) [1862] adlı hiciv yazısında, hemen hemen zamanın bütün ünlü kişilerine saldırdı. Makaleleri *Causeries Littéraires* (Edebiyat Sohbetleri) [1854-1856], *Semaines Littéraires* (Edebî Haftalar) [1861-1864], *Causeries du Samedi* (Cumartesi Sohbetleri) [1857-1892] adı altında toplandı. (L)

Ponto (EPİSTULAE EX) [*Karadeniz'den Mektuplar*], Ovidius'un sürgünde yazdığı eseri (M.S. 8-17). Şairin karısına ve arkadaşlarına hitap eden mektuplar biçimindedir. Ovidius bu eserde, Roma'ya geri çağrılma umudunun yanı sıra, vatan hasretini dile getirir. (L)

PONTOBDELLA i. Köpekbalıklarında, vatozlarda v.b. asalak yaşayan sülük. (*İchtyobdellidae* familyasından.) [L]

PONTOİSE, Fransa'da (Seine-et-Oise idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Oise ile Viosne'un kavşağında, fransız Vexin'inin kıyısında; 17 947 nüf. İkinci Dünya savaşı sırasında hava bombardımanlarından büyük zarar görmesine rağmen şehirde ilgi çekici anıtlar kalmıştır: merkezde, koro yeri ve çapraz sahnı birinci gotik devrinden kalma güzel Saint-Maclou kilisesi (kubbe altı gotik dönem sonundan, renkli camlı pencereleri XVI. yy.dan kalmadır), Rönesans çağından kalma Notre-Dame kilisesinde Aziz Gautier'nin mezarı (XII. yy.). XV. yy.-dan kalma Estouteville konağında Tavet-Delacccourt müzesi. Pontoise küçük bir sanayi merkezidir: elektrik malzemesi, basımevleri, testere fabrikası.
— *İdare çevresi*, 359 725 nüf. (L)

PONTOKASPİYEN sıf. (lat. *Pontus*, Karadeniz ve fr. *Caspien*, Hazar denizi'nden fr. *pontocaspien*). Karadeniz ve Hazar denizivle ilgili.

— ANSİKL. Jeol. *Pontokaspiyen çöküntü*, Miyosen ve Pliyosende Doğu Avrupa ve Batı Asya'yı kaplayan geniş çukur; Karadeniz ve Hazar denizi bu çukurun en derin kısımlarıdır. (Bu çukur, Aral çöküntüsüyle doğuya uzanır; çok yakın bir jeoloji döneminde Aral gölünün Hazar denizine bağlı olduğu sanılır.) [L]

PONTON i. (ing. *pontoon*'dan). Denizc. Bk. DUBA. || *Ponton ambar kapağı*, kaynaklı çelik levhalardan basık bir dikdörtgenler prizması şeklinde yapılmış ambar kapağı. (Bu kapağın özelliği, enine yerleştirildiğinde, ambar ağzını bir uçtan öbür uca örtebilmesidir. Ambar ağzına palador koymadan doğrudan doğruya kullanılabilen ponton kapak, ağır olduğu için ancak vinç yardımıyle kaldırılıp indirilebilir.) [M]

PONTONİA i. Çok iri kıskaçlı kabuklu hayvan. (Onayaklı macrura takımının *caridae* familyasından.) [L]

PONTOPPİDAN (Henrik), danimarkalı yazar (Fredericia 1857-Kopenhag 1943), bir papazın oğlu. Mühendis oldu, kiliseye karşı savaştı; büyük üçlemesi *Det Forjaettede Land*'ı (Vaat Edilmiş Toprak) [1891-1895] yayımlamadan önce, bir romanlar ve hikâyeler dizisinde (*Staekkede Vinger* [Kesilmiş Kanatlar], 1881; *Landsbybilleder* [Kır Tabloları], 1883) halk hayatını anlattı. Bu köy tasvirleri dışında, yazdığı bir başka roman dizisinde de, burjuva yaşayışıyle alay etti: *Mimoser* (Mimozalar) [1886], *Nattevagt* (Gece Oturumu) [1894] ve özellikle şaheseri *Lykke-Per* (Talihli Per) [8 cilt, 1898-1904]. Ayrıca yergili romanlar da yazdı. Bu romanlarında, özellikle Birinci Dünya savaşından sonra aşırı bir şüphecilik ağır basar: *De Dödes Rige* (Ölüler Krallığı) [5 cilt, 1912-1915], *Mands Himmerige* (İnsanlar Cenneti) [1927]. Danimarka natüralizminin başlıca temsilcisi olan Pontoppidan, ülkesinin yarım yüzyıllık tarihini yansıtan birçok eser verdi; 1917'de Karl Gjellerup ile Nobel ödülünü paylaştı. (L)

PONTORMO (Iacopo CARRUCCİ, **il** — denir), italyan ressamı (Pontorme, Empoli yakınları 1494-Floransa 1556'ya doğr.). Andrea Del Sarto'nun öğrencisiydi. Onun ve Fra Bartolomeo'nun klasik üslûbundan kısa zamanda uzaklaştı, Michelangelo'nun sanatından ilham alarak, çevre çizgisini belirtmeğe elverişli açık tonlarla yapılan resim tekniğine yöneldi. Annunziata (Floransa) manastırındaki *Ziyaret* adlı tablodan sonra, Caiano'daki Poggio villasının büyük salonunu süslemekle görevlendirildi. Çalışmaları yönetti ve tonozlardan bir tanesinin üzerine *Vertumne ile Pomona* tema'sını işledi. Tedirgin mizacı, onu yeni deneylere sürükledi: Galuzzo manastırında, bazen Dürer'in estamplarından ilham alan ama çok değişik üslûptaki *Çile dizisi*, *İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi*'nde (Santa Felicita, 1526) açık ve soğuk tonlara yönelir. *Alessandro de Medici'nin Portresi*'nde (Lucca, 1525) uzun, parlak ve birbirini izleyen bir dizi figür göze çarpar. Pontormo, 1545'ten sonra, San Lorenzo'nun koro yerini süslemekle görevlendirildi. Burada, iç içe geçen, şaşırtıcı kompozisyonlar üzerinde on yıl çalıştı, ama bu eserleri başarılı olmadı (*Meleklerin Düşüşü, Tufan, Yeniden Diriliş*). [L]

Pontos ayaklanması, Kurtuluş savaşı sırasında bağımsız bir Pontos Rum devleti kurmak amacıyle çıkarılan ayaklanma (1919-1921). 1904'te kurulan Pontos cemiyeti ile «Mukaddes Anadolu Rum cemiyeti» Birinci Dünya savaşı sonunda, Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve Erzincan'ın bir kısım toprakları üzerinde bir rum devleti kurmak için faaliyete geçtiler. Pontos'çular, Birinci Dünya savaşı sırasında Anadolu'ya giren ve sonra geri çekilen rus ordularının bıraktığı silâhlarla donatıldı; ayrıca İngilizlerden ve Yunanlılardan silâh yardımı gördüler. Yunanis-

Foto. Nadar, A. Roy (LAROUSSE)

tan'dan gelen gönüllülerin katılmasıyle pontos çetecilerinin sayısı 25 000'i buldu. Millî kuvvetlerin âsilerle yaptıkları çarpışmalarda 2 500 tüfek, 1 200 000 mermi ele geçirildi, 11 188 çeteci öldürüldü. 1923'te bu bölgedeki rumlar Anadolu'dan çıkarılarak Pontos devleti çalışmalarına devam etmeleri önlendi. (M)

PONTOS devleti, M. Ö. IV. yy.da Anadolu'nun kuzey kıyısında kurulan devlet. Batısında Bithynia, güneyinde Galatia ve Kappadokia bölgeleri vardı. Devletin ilk başkenti İris (Yeşilırmak) üzerindeki Amaseia (Amasya) idi. Burada dört kralın kayaya oyulmuş mezarları vardır. Daha sonra Sinope'nin (Sinop) Pharnakes tarafından alınmasıyle (M.Ö. 183) devletin başkenti buraya taşındı ve kıyıdaki yunan kolonileri de Pontos devletinin eline geçti.

Krallığın büyük genişleme devri sekizinci kral Mithridates Eupator VI'nın tahta çıkmasıyle başladı. Mithridates'in zamanı (M. Ö. 115-63) krallığın en parlak dönemi oldu. Fakat Mithridates VI'nın Roma ile yaptığı savaşlar sonunda Pontos devleti sömürgelerinin büyük kısmını kaybetti, denizaşırı sömürgelerden yalnız Kırım ve Kırım'a bağlı bölgeler kaldı. Pompeius'un kararıyle (M.Ö. 63-62) devletin bazı bölgesi Bithynia'ya katıldı. Doğu bölgesi Galatlara bırakıldı. M. Ö. 40'tan sonra Pontos devleti yeniden canlandıysa da M.Ö. 69-65 yıllarında Roma'ya katıldı (M. S. 64-65); eski kralları Polemon I ve Polemon II'nin adıyle *Pontus Polemoniacus* bölgesi olarak anılmağa başlandı ve 6 şehir bölgesine ayrıldı: Trapezus (Trabzon), Kerasus (Giresun), Neocaesarea (Niksar), Zela (Zile), Magnopolis (Gözleve) ve Polemonum (Fatsa). Bu şehirlere ait sikkelerin büyük bir kısmı M. S. 64 yılından sonraya aittir. Şehir bölgeleri sistemi Bizans devrine kadar sürdürüldü. (M)

PONTOS-EUKSEİNOS, lat. **Pontus Euxinus,** Esk. coğ. Karadeniz. (*Pontos* krallığı adını buradan aldı.) Bu sisli ve çoğunlukla dalgalı denizden (zıt anlamlı *Eukseinos* «konuksever» adını almadan önce *Akseinos* «konuksevmez») korkmalarına rağmen Karia'lılar ve Akhalar daha M.Ö. X. yy.da Asya kıyılarındaki altın ve demir madenlerini işlettiler (Argonaut'lar efsanesi). Pontos-Euxseinos, ton balığı avcılığı, buğdayı, av hayvanları ve madenleriyle Yunanlıları çekti; fakat ilk ticaret acentaları M. Ö. VIII. yy. sonundaki iskit istilâsıyle mahvoldu. Bundan sonra Miletoslular Pontos-Eukseinos kıyılarında çeşitli ticaret acentaları kurdular. Buralarda esir, post, buğday, amber ve değerli madenlerle Rodos, Sisam (Samos) ve Miletos'tan gelen şarap, yağ ve çanak çömlek değiş tokuş edilirdi. M.Ö. V. yy.da deniz hâkimiyeti önce Atina'ya Peloponnesos savaşlarından sonra da Bosporos Kimmeros krallığına geçti. Yunan ticaret acentaları M. S. III. yy.a kadar zenginliğini korudu. (Bk. KARADENİZ.) [L]

PONTREMOLİ, İtalya'da komün, Toscana'da (Massa Carrara ili), Magra ırmağı kıyısında; 12 600 nüf. XV. yy.dan kalma Annunziata kilisesi. Lunigiana'nın idare ve ticaret merkezi. (L)

PONTREMOLİ (Emmanuel), fransız mimarı (Nice 1865-Paris 1956). Roma ödülünü kazandı (1890), Haussoulier ile birlikte *Fouilles du Sanctuaire d'Apollon à Didyme* (Didima'da Apollon Tapınağı Kazıları) [1886-1897], Max Collignon ile de *Pergama: Restauration et Description des Monuments de l'Acropole* (Bergama: Akropolis Anıtlarının Onarımı ve Tasviri) [1900] adlı eserleri yayımladı. Paris'te Paleontologie Humaine enstitüsünü, Boulogne-sur-Seine sinagogunu, Beaulieu-sur-Mer'de yunan üslûbundaki Reinach villasını yaptı. Roma'da Farnese sarayının Ercole salonunu onardı. (L)

PONTRESİNA, retromence **Puntraschigna,** İsviçre'de (Graubünden kantonu) komün, Yukarı Engadine'de, 1 800 m yükseltide; 1 067 nüf. Çok turist çeken kış sporları merkezi. (L)

PONTUS DE LA GARDİE. Bk. LA GARDİE.

PONTUS DE TYARD. Bk. TYARD.

PONTUS PİLATUS. Bk. PİLATUS.

PONTYPOOL, İngiltere'de şehir, Galler ülkesinin güneyinde (Monmouthshire), Newport'un kuzeyinde; 42 700 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji sanayii. Sunî dokuma yapımı. Patlayıcı maddeler. (L)

PONTYPRİDD, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin güneyinde (Glamorganshire), Taff ırmağı kıyısında, Cardiff'in kuzeybatısında; 39 900 nüf. Kömür madenleri. Metalürji (deniz çıpaları, kablo). Âlet yapımı. (L)

PONZA veya **POMZA** i. (ital. *pomice*'den). Miner. İçinde ince uzun kabarcıklar bulunan, çok gözenekli ve çok hafif kaya; feldispat ortozun volkanik çeşididir. (PONZA TAŞI da denir.)

— ANSİKL. Miner. *Ponza,* obsidyen lületaşı olarak kabul edilebilir. Bazı türleri (*liparoponza*) silis bakımından o kadar zengindir ki asit kayalar grubuna girer. Avrupa'da en önemli ponza işletmesi, Lipari adalarında bulunur. En hafif ve en ince gözenekli ponza'ya *lületaşı* denir. Daha sonra *birinci beyaz, ikinci beyaz* v.b. çeşitleri gelir.

Ponza, parça halinde yüzey temizleme işlerinde, özellikle öğütülmüş olarak temizlik işlerinde ve mermerlerin parlatılmasında kullanılır. (L)

PONZA, Pontines adalarının en büyüğü, Gaeta körfezinin karşısında (Latina iline bağlıdır); 4 811 nüf. Tüf'ten meydana gelen adayı deniz büyük ölçüde aşındırır. Turizm merkezi.

— Tar. Ponza'nın karşısında birçok deniz muharebesi oldu: 14 haziran 1301'de Corrado Doria burada, Roger de Loria karşısında bozguna uğradı; 5 ağustos 1435'te Cenevizliler Aragonluları burada yendiler. (L)

PONZALAMAK geçl. f. (*ponza*'dan *ponzala-mak*). Ponza ile silmek, temizlemek.

— G. santl. Ana çizgileri iğneyle delinerek yapılan bir desenin kâğıt, tual veya tahta üstüne kopyasını çıkarmak için ponza tozu kullanmak. (M)

PONZİO (Flaminio), italyan mimarı (Milano 1560'a doğr. -Roma 1613). Ancak 1605'ten sonraki çalışmaları bilinmektedir. Papa Paulus V tarafından, Quirinale sarayını genişletmekle görevlendirildi. Revaklı avluyu tamamladı, çift trabzanlı merdiveni, kral odasını, küçük kiliseyi, Santa Maria Maggiore için Paolina şapelini yaptı. Borghese sarayına Ripetta caddesine bakan cepheyi ekledi. Sonra San Sebastiano Fuori Le Mura kilisesinin yapımıyle görevlendirildi (1608). Frascati'de Torlonia villası da onun eseridir. (L)

POOL [pul] i. («tüccar birliği» anlamında ing. k.). Çoğu zaman yanlış olarak *tröst* veya *kartel* ile karıştırılan üreticiler birliği veya sendikası. (Tröst gibi, amerikan kaynaklıdır. Ama tröst, kartel gibi sürekli bir işbirliği olduğu halde, pool, ürün piyasasını elde tutmak amacıyle üretimi kontrol altına almak isteyen üreticiler arasında yapılan geçici bir anlaşmadır.)

— ANSİKL. A.K.Ç.B (Avrupa* Kömür Çelik birliği) dolayısıyle bir Avrupa Kömür ve Çelik Pool'undan da söz edilmişti. A.K. Ç.B.'nin amaçları arasında, yüksek ve sürekli kazançların elde edilmesi değil de tüketiciler lehine millîleştirme ve piyasa genişletilmesi yoluyle, hem üretimin hem de üretkenliğin artırılması yer aldığından, bu deyimi kullanmak doğru olmaz. Öte yandan, A.K.Ç.B. üreticiler arasında geçici olarak yapılmış bir anlaşma değil; milletler üstü nitelikte sürekli bir kuruluştur. Aynı kelime, yanlış olarak avrupa tarım (yeşil pool) veya sağlık (beyaz pool) kuruluşlarının meydana getirilmesi için yapılan teşebbüsleri belirtmek için de kullanılmıştır. (L)

POOL (Maria Louise), amerikalı kadın romancı (Rockland, Massachusetts 1341-Rockland 1898). Yıllarca *New York Evening Post* ve *New York Tribune* gazetelerinde yazı yazdı. New England'ı büyük bir ustalıkla anlattı. Eserleri: *In Buncombe County* (Buncombe'da); *Tenting at Stony Beach* (Taşlık Bir Kıyıda Çadır Kurarken) [1888]; *Rowena in Boston* (Rowena Boston'da) [1892]; *Mrs. Keats Bradford* (1892); *In a Dike Shanty* (Kerpiçten Kulübede) [1896]; *In the First Person* (Birinci Şahısta) [1898]; *A Golden Sorrow* (Altın Keder) [1898] ve *The Malvon Farm* (Malvon Çiftliği) [ölümünden sonra, 1899]. (M)

POOL bölgesi, Kongo'da bölge; 281 000 nüf. İdare merkezi, *Kinkala.* Başlıca şehri, *Brazzaville.* (L)

POOLE, Büyük Britanya'da (Dorsetshire) liman şehri, Dorchester'in doğusunda; 88 000 nüf. XIV. yy.dan kalma belediye sarayı. Eski evler. Çanak çömlek yapımı. Makine yapımı. (L)

POOLE (Ernest), amerikalı romancı (Chicago 1880 - New York 1950). 1902'de Princeton üniversitesinde okudu, sonra New York'a yerleşti. Jacob Riis ve Upton Sinclair'in önderliği altında, temel haklardan yoksun halk kitlesini savundu ve bir süre için sosyalist partiye girdi. *The Harbor* (Liman) [1915] adlı romanında emek meselesini ele aldı ve sermaye ile emeğin bağıntıları üstüne görüşünü ortaya koydu. Başlıca romanları: *His Family* (Ailesi) [1917], *The Dark People* (Cahil Halk) [1918], *The Village* (Köy) [1919]; *Blind* (Kör) [1920], *Beggar's Gold* (Dilencinin Altını) [1921], *Danger* (Tehlike) [1923], *The Avalanche* (Çığ) [1924], *Car of Croesus* (Keyhüsrev'in Arabası) [1930]. Diğer eserleri arasında *Nurses on Horseback* (Atlı Hastabakıcılar) [1932], *The Great White Hills* (Büyük Beyaz Tepeler) [1946] ve *The Nancy Flyer* (Nancy'li Pilot) [1949] sayılabilir. (M)

POOLE (John), ingiliz oyun yazarı (İngiltere? 1786?-Londra 1872). Genç yaşta oyun yazarlığına başladı. Dramları çağının en önde gelen oyuncuları tarafından oynandı. Asıl ününü *Paul Pry* (1825) adlı komedisi ve *Twixt Cup and Lip* (Fincanla Dudak Arasında) [1826] adlı farsına borçludur. öbür oyunları: *Deaf as a Post* (Duvar Gibi Sağır) [1823]; *The Wife's Stratagem* (Kadının Fendi) [1827] ve *Lodgings for single Gentlemen* (Bekârlar Pansiyonu) [1829]. Ayrıca yergili skeçler de yazdı: *Little Pedlington and the Pedlingtonians* (Küçük Pedlington ve Pedlington'cılar) [1839] ve *Comic Miscellany* (Gülünç Koleksiyon) [1845]. (M)

POOLE (Reginald Stuart), ingiliz arkeoloğu ve nümismatı (Londra 1832-ay.y. 1895). British museum'un Madalya ve Sikke bölümü müdürüydü. Eski paralarla ilgili pek çok çalışması vardır. (L)

POONA, Hindistan'da (Maharaştra) şehir, Dekkan yaylasında, Bombay'ın güneydoğusunda; 721 000 nüf. XVIII. yy.da Mahrat imparatorluğunun merkezi olan şehirde eski geleneksel el sanatları (halıcılık ve değerli madenlerin işlenmesi) hâlâ devam eder ve birçok tapınak ve saray vardır. Poona birinci derecede önemli bir askerî ve ticarî merkezdir. Ayrıca modern sanayi tesisleri kurulmuştur: kimyasal ürünler, pamuk iplikçiliği, cam ve kâğıt fabrikaları, sinema stüdyoları. 1948'de kurulan üniversite mahrat kültünü devam ettirir. (L)

POONAHLİT i. (fr. *poonahlite*). Miner. Kalkerli zeolit grubundan inorganik madde. (Skolesit çeşididir.) [L]

POOPO gölü, Bolivya'da göl, Titicaca gölünden çıkan Desaguadero ırmağının sularıyle beslenir; 2 800 km². Hareketli kıyıları sazlarla kaplıdır; yoğun buharlaşma yüzünden gölün seviyesi ansızın ve sık sık değişir. (L)

POOR (Charles Lane), amerikalı astronom (Hackensack, New Jersey 1866-New York 1951). Johns Hopkins üniversitesinde ma-

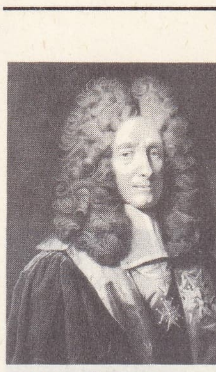

PONTCHARTRAIN kontu Louis Phélypeaux, Tournières'in eseri (özel koleksiyon)

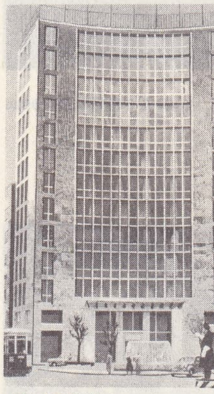

Gio PONTİ Milano'da Montecatini sarayı (1951)

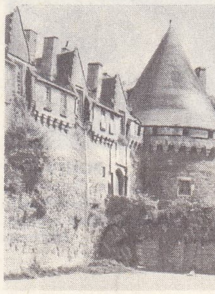

PONTİVY eski Rohan şatosu

PONTİNA ovası

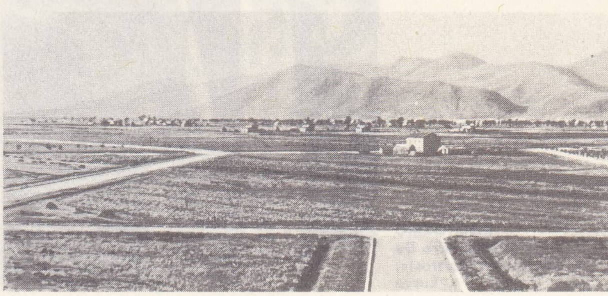

Foto. Giraudon, X, E.N.İ.T. (LAROUSSE)

tematik ve astronomi okuttu (1892-1899). 1903-1910 Arasında Columbia üniversitesinde astronomi profesörü oldu, 1910-1944 arasında aynı üniversitede gökbilim mekaniği okuttu. Eserleri: *The Solar System* (Güneş Sistemi) [1908], *Simplified Navigation* (Basitleştirilmiş Denizcilik) [1918], *Relativity and the Motion of Mercury* (Bağıllık ve Merkürün Hareketi) [1926] ve *Men Against the Rule* (Kurallara Karşı İnsanlar) [1937]. (M)

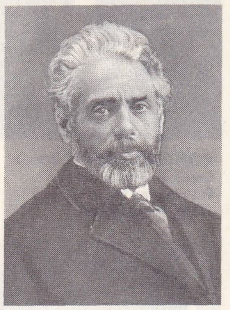

Henrik PONTOPPIDAN

POOR (Henry Varnum), amerikalı ressam ve seramikçi (Chapman, Kansas 1888). 1910'da Stanford üniversitesini bitirdi, Londra'daki Slade School of Art'ta Walter Sickert'in öğrencisi oldu, 1911'de Paris'teki Julian akademisinde okudu. Birinci Dünya savaşında orduda hizmet gördü, bunu izleyen on yıl içinde seramikle uğraştı ve ilkin bu yoldan ün kazandı. 1929'dan itibaren kendini özellikle resme verdi. Tabloları çeşitli amerikan müzelerindedir (New York Whitney, Brooklyn v.b.). Poor, ayrıca, gerçek fresk tekniğiyle, duvar resimleri de yaptı: Washington'daki Adalet binası için on iki pano; gene Washington'daki İçişleri bakanlığı binası için *Amerika'daki Vahşî Hayatın Korunması* ve Pennsylvania Devlet koleji için *Toprak Bağışı*, New York City'deki Union Dime Tasarruf bankasının çini tavanının ve yine New York City'deki, Radio City Music Hall'un seramik tavanının desenlerini de o çizdi. (M)

POORTER i. («limanda oturan» anlamında hollanda dilinde k.). Flandre'da, BURJUVA'nın eşanlamlısı. (Bu sonuncu anlam VIII.-IX. yy.lar arasında Batı Avrupa'daki büyük ırmak boylarında ve bu ırmakların ağızlarında *portus* denen ilk ticarî yerleşme merkezlerinin ortaya çıkışıyle ilgilidir. Bu portus'lar, başlangıçta, Ortaçağ Flandre'ı ile çağdaş Flandre'ın [Gand, Brugge, Anvers v.b.] büyük ticaret şehirleri olduğu için eski iktisadî düzende, «poorter» terimi, burjuvazinin haklarından yararlanan imtiyazlı tüccar ve zanaatçıları belirtmek için kullanıldı. Poorter çok zaman oldukça ağır bir vergi ödemekle yükümlüydü ve şehrin resmî makamları da bazen bu kimseye onun poorter aşamasına kabul edildiğini gösteren bir *poorterij* belgesi verirdi.) [L]

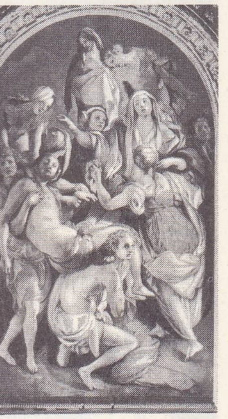

PONTORMO «İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi» Santa Felicita kilisesi, Floransa

POOT (Huibert Kornelisz), hollandalı şair, **Hollanda Hesiodos'u** da denir (Abswoude 1689-Delft 1733). Bir köylü ailedendi, sanat ve edebiyat alanında kendi kendini yetiştirdi. Dinî ve din dışı şiirlerden meydana gelen *Mengeldichten* (Karışık Şiirler) [1716] adlı bir eser yayımladı. (L)

POOT (Marcel), belçikalı besteci (Vilvoorde 1901). Brüksel konservatuvarında Arthur de Greef'in yönetiminde piyano'ya; Anvers konservatuvarında Louis Mortelmans'ın yönetiminde de kontrapunta ve füg'e çalıştı, Paul Gilson'dan orkestralama öğrendi. Rubens yarışması büyük ödülünü aldı. Brüksel konservatuvarında kontrapunto öğretmenliği yaptı, sonra, 1949'da okulun müdürü oldu. Senfonik eserler (*Charlot, Le Poème de l'Espace* [Uzay Şiiri], *Légende Epigue* [Kahramanlık Destanı], *Ouverture Joyeuse* [Neşeli Uvertür]), oda müziği, bir opera (*Moretus*), baleler (*Camera, Paris et les Trois Divines* [Paris ve Üç Tanrıça]), oratoryolar, piyano parçaları v.b. bestele di. 1966'da Brüksel konservatuvarının yönetmenliğinden çekildi. Son bestelediği eserler: bir bale (*Pygmalion*, 1952), piyano ve orkestra için bir konçerto (1959), *İki Senfonik Bölüm* (1961). [L]

PONTORMO «Alessandro De Medici'nin Portresi», Lucca

PO ovası, Kuzey İtalya'da Po ve kollarının akaçladığı ova. Alp yayı, Kuzey Apennin dağı ve Adriya denizi arasında yaklaşık olarak 46 000 km²'lik bir alanı içine alır, Piemonte, Lombardia, Emilia ve Veneto toprakları üzerinde uzanır. Tarım ve hayvancılığın zenginliği, sanayi faaliyetlerinin çeşitliliği sayesinde Po ovası İtalya'nın en zengin bölgesi olmuş ve nüfusu 100 000'den fazla olan şehirlerin yarısı bu bölgede toplanmıştır. Eski bir pliyosen körfezin yerinde bulunan bu ova, doldurulmuş alanlar, ırmak-buzul taraçaları ile daha yeni bir alüvyon ovasından meydana gelir. Üçüncü zaman topraklarının kalınlığı 8 000 m'ye ulaşır. Irmak-buzul döküntülerinden meydana gelen yüksek taraçalar çakıltaşlı, kuraktır ve ırmakların alçak killi taraçalarına hâkimdir. Bu iki taraça dizisi arasında kuzeyde Cuneo'dan Gorizia'ya kadar çok düzenli, güneyde daha dağınık olan *fontanili* çizgisi uzanır.

Ovanın her yeri değerlendirilir. Tarım topraklarının cinsine göre değişir; yüksek kısımlarda tahıl, yemlik bitki ve meyve ağaçları, alçak kısımlarda nemli çayırlar ve pirinç yetiştirilir. Delta daha Eskiçağda büyük çabalar harcanarak kurutulmuş ve akaçlanmıştır. Islah çalışmaları bugün 335 km²'lik bir alanı kapsar (bundan 450 000 kişi yararlanır). Comacchio denizkulakları kurutulmuş ve toprak dağıtımı yapılmıştır. Bu kesimde başlıca tarım, kenevir, şeker pancarı (İtalya'daki şeker pancarı tarlalarının yüzde 80'i) ve meyve (elma ve erik) ağacı yetiştiriciliğidir. Sanayi kaynakları çeşitlidir: bütün ovaya dağıtılan tabiî gazın çıkarılması (Cortemaggiore, Bordolano, Ripalta), Cortemaggiore'de, Rovigo ve Ravenna'da petrol rafinerileri. Bölgede her çeşit sanayi vardır. metalürji, kimya ve dokuma sanayii şehirlerin çevresinde, besin sanayii (şeker fabrikaları, konservecilik) deltada toplanmıştır. İlgili dört bölgenin sanayi kollarında iki milyon kişi çalışır. Şehirler özellikle ovanın çevresinde su baskınlarının erişmediği ve savunmanın daha kolay olduğu yerlerde kurulmuştur. Güneyde, hem idare hem de sanayi merkezleri olan Parma, Reggio, Modena, Bologna gibi şehirler güneyde Emilia yolu boyunca sıralanır. Kuzeydeki şehirler ise yüksek taraçalarda asalp tepelerinin eteğinde kurulmuştur ve çoğu zaman ötekilerden daha hareketlidir: Bergamo, Brescia, Verona, Vicenza. Venedik ve özellikle limanı Mestre, ovanın Adriya denizine çıkış noktalarıdır. Batıda Torino ve Milano ikinci derecedeki Biella ve Novara şehirlerinin hayatına hâkimdir. İki otoban tarafından aşılan ve iki başka otobanla İtalya'nın diğer kısımlarına bağlanan Po ovası Alp geçitleri ağızlarında yer aldığı için Avrupa'nın çeşitli bölgeleriyle devamlı bağlantı halindedir. Tarih boyunca çeşitli çekişmelere yol açmış zengin Po ovası bugün İtalya'nın can damarıdır. (L)

POP i. (yun. *pappas*'tan islav dilinde k.). Ruslar, İslavlar ve Bulgarlarda, Doğu kilisesinin âyin usulünü benimsemiş papaz.

— ANSİKL. *Pop*'un din adamları aşamasındaki yeri, ondan sonra gelen diyakos ile ondan önce gelen *protopop* veya başpapazın arasındadır. Bekâr kalmak zorunda olan kara rahiplere karşılık, aralarından popların ve diyakosların seçildiği beyaz veya bağımsız papazlar da vardır. Pop'ların ve diyakosların papazlığa yükselmeden önce evlenmeleri gereklidir. Bundan dolayı piskoposlar, evlenmemiş olmaları gerektiği için, manastır papazları arasından seçilir. Büyük Petro devrinden itibaren, pop'un oğlu papaz okuluna girmek zorundaydı ve bir kilise bölgesinin başına getirilmek için de selefinin ailesinden bir kızla evlenmesi veya ona nafaka ödemesi gerekirdi. Çar Aleksandr II her isteyenin pop olabilmesini ve pop çocuklarının da istedikleri mesleğe girebilmelerini sağladı. (L)

POPARD (Irène), fransız pedagoğu ve kendi ismini alan ritimli dans metodunun yaratıcısı (Paris 1894-ay.y. 1950). Bir ses uyumu sistemine dayanan metodu özellikle kadınlar için tasarlanmıştır. (L)

POP'ART i. İlk olarak 1955'e doğru, Londra'da, resimlerinde yapıştırma kâğıt metodunu uygulayan bir ressam topluluğunun eserlerini belirtmek için kullanılan terim; 1963'ten itibaren de A.B.D.'de XX. yy. şehrinin havasını canlandırmak amacıyle seçilen gerçek nesnelerden veya nesne artıklarından yapılmış kompozisyonlara bu ad verildi. Bu maksatla sanayi ürünlerinden, reklam usullerinden, günlük hayatta kullanılan araçlardan yararlanıldı. (Öncüleri arasında, Heins ve Villeglé [yırtık afişler, 1949], Yves [Klein tek renkli pasteller, 1946], Niki de Saint-Phalle, Deschamps [bez kabartmalar] ve César [presten geçirilmiş otomobiller] sayılabilir. Bu arada amerikalı Rauschenberg de 1964 Venedik şenliğinin büyük ödülünü kazanarak bu alanda milletlerarası bir ün yaptı. Ayrıca, resimli romanlardan etkilenmiş olan amerikalı Roy Lichtenstein da özellikle anılmağa değer.) [L]

POPAYAN, Kolombiya'da şehir, Cauca idare bölgesinin merkezi, Cauca'nın yukarısında; 57 700 nüf. Şehir 1536'da, Sebastian de Benalcazar tarafından Cauca yüksek vâdisinde, 1 700 m yükseltide kuruldu. Sömürge devrinde canlı bir site olan şehirde soylu sınıf, Cali ovasında yapılan hayvancılığı ve Choco ile Cauca'daki altın madenlerinin işletilmesini elinde tutuyordu. Şehirde hâlâ sömürge döneminden kalma evler, güzel çeşmeler ve barok üslûbunda kiliseler (San Francisco katedrali) vardır. (L)

POPE (Alexander), ingiliz şairi (Londra 1688-Twickenham 1744). Katolik bir ailedendi. Çocukluğu Windsor ormanı yakınlarında Binfield'de geçti. Vergilius üslûbunda yazdığı *Pastorals*'ında (1709) bu bölgeden ilham aldı. Çirkindi, ayrıca doğuştan sakattı ve bünyesi zayıftı. Edebiyatta ün kazanmak tutkusuna kapıldı. 1711'de *Essay on Criticism* (Tenkit Üstüne Deneme) adlı didaktik şiirini yazdı. Özlü, ölçülü üslûbuyle ün kazandı. Aynı yıl güldürücü bir kahramanlık hikâyesi olan *The Rape of the Lock* (Bir Saç Lülesinin Kaçırılışı) adlı şiirini yayımladı. Boileau'nun *Lutrin*'ini andıran bu şiirde salonları ve hanımların yatak odalarını nükteli bir dille anlattı. *Windsor Forest* (Windsor Ormanı) üstüne bir eglog yazdı (1743), sonra 1714'te *The Rape of the Lock*'ı yeniden gözden geçirdi. Ardından uzun zaman isteyen bir çalışmaya girişti: *İlyada* ile *Odysseus*'un tercümesi. 1715'ten 1726'ya kadar bu işle uğraştı. 1725'te ayrıca Shakespeare'den eserler yayımladı ve sert tenkitlere uğradı. Bu saldırıların acısını çıkarmak için bir hiciv yazdı. *The Dunciade* adlı

PONTORMO: «İyilikseverlik», Uffizi galerisi, Floransa

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

bu eserin üç bölümünü 1728'de, dördüncüsünü 1742'de tamamladı. Bu arada, *Essay on Man* (İnsan Üstüne Deneme) [1733], *Epistles or Moral Essays* (Manzum Mektuplar veya Ahlâkî Denemeler) [1731-1735], *Satires and Epistles in İmilation of Horace*'ı da (Taşlamalar ve Horatius Tarzında Manzum Mektuplar) [1733-1735] yayımladı. Bunlar şairin başarılı eserleri sayılır. Hayatının son yıllarında *Mektuplaşmalar*'ını yayımladı. Pope'un eserlerinde birçok kusur bulunabilir: ilhamı çok zaman kurudur; zekâya gereğinden çok dayanır ve gerçek duygudan yoksundur. Ama XIX. yy.da Byron, XX. yy. da T.S. Eliot gibi birçok ingiliz şairi onu usta olarak kabul ettiler. Pope'un klasikliği dar bir doktrin değil, edebiyat eserinde biçimsel bir güzellik zevkinin gerçekleştirilmesidir. (L)

PO ovası
pirinç ekimi

POPE (Franklin Leonard), amerikalı mühendis (1847-New York 1895). 1870'te Thomas Edison ile birlikte çalıştı ve büyük merkezlerde, özellikle borsada otomatik baskı ile para kurunu bildiren tek telli telgraf kaydedicisini buldu. İki yıl sonra A.B.D.'nin en önemli demiryollarında kullanılan bir elektrik işaret sistemi keşfetti. Demiryollarının teknik servisi ve ona bağlı telgraf işleriyle ilgilendi. Laboratuvarında kendi icadı olan yüksek güçte bir makineyi işletirken cereyana kapılıp öldü. (L)

POPE (John), amerikalı general (Louisville, Kentucky 1822-Sandusky, Ohio 1892). Ayrılık savaşında Missouri gerillalarıyle çarpıştı (Corinth'in alınması). Sonra Virginia'da savaştı (general Lee karşısında Bull Run bozgunu). [L]

POPE (John Russel), amerikalı mimar (New York 1874- ay.y. 1937). Colombia üniversitesinde, Roma'daki Amerikan akademisinde, sonra da Paris'te okudu (1897). Washington'da İskoç Rite tapınağını, Plattsburg Belediye sarayını (New York), Richmond garını (Virginia) ve daha birçok anıt yaptı. (L)

POPE (sir Thomas), ingiliz saray nedimi (Deddington, Oxfordshire 1507'ye doğr. - Clerkenwell 1559). Oxford'daki Trinity college'ın kurucusudur (1555). [L]

POPE (sir William Jackson), ingiliz kimyacısı (Londra 1870 - Cambridge 1939). 1901'de Manchester Teknik okulunda öğretmen oldu. 1908'de Cambridge üniversitesinde bir kimya kürsüsünün başına getirildi. Billûr şekiller arasındaki bağıntılar ve asimetrik organik bileşiklerin yapısı incelemeleriyle tanınır. (L)

POPERİNGE, fr. **Poperinghe,** Belçika'da (Batı Flandre, İeper idare çevresi) şehir, İeper'in batısında; 12 400 nüf. XIII. ve XVIII. yy.dan kalma kiliseler. Besin sanayii. Dokumacılık malzemesi. (L)

POPESCO (Elvire), romanya asıllı kadın oyuncu (Bükreş 1896). Bükreş konservatuvarında okudu; ilk defa Devlet tiyatrosunda sahneye çıktı, 1922-1923 arasında Mic tiyatrosunu yönetti. Daha sonra Fransa'ya gitti ve Paris'te Louis Verneuil'ün *Ma Cousine de Varsovie* (Varşovalı Kuzinim) [1923] adlı oyununda başarı kazandı, Louis Verneuil ile evlendi ve onun eserlerinde oynadı. Bulvar tiyatrolarının en beğenilen kadın oyuncularındandı. Özellikle J. Deval'in, H. Bernstein'ın ve A. Roussin'in piyeslerinde oynadı, aynı zamanda birçok filim de çevirdi. (L)

POPESCU (Oreste), rumen asıllı arjantinli iktisatçı (Vicovul de Jos, Bucovina 1913). Yaş Ünversitesi (Romanya) Hukuk, İnnsbruck Üniversitesi (Avusturya) Siyasî ve İktisadî Bilimler ve La Plata Üniversitesi (Arjantin) İktisat fakültelerinde okudu. La Plata üniversitesi ile Buenos Aires Katolik üniversitesinde fahrî profesördür. Birleşmiş Milletler uzmanı olarak, özellikle güney amerika ülkelerinde çeşitli görevlerde bulundu. *Economica* dergisinin, ayrıca kendi alanıyle ilgili çeşitli yayınların yöneticisidir. Birçok makale yazdı ve bazı kolektif çalışmalara katıldı. Eserleri: *El Sistema Economico en las Misiones Jesuiticas* (Cizvit Misyonlarında İktisadî Sistem) [1952]; *El Pensamiento Social y Economico de Esteban Echeverria* (Esteban Echeverria'nın İktisadî ve Sosyal Düşünceleri) [1954]; *Ensayos de Economia de Empresa* (Müteşebbis Ekonomi Üstüne Denemeler) [1961] ve *İntroduccion a la Ciencia Economica Contemporanea* (Çağdaş İktisat Bilimine Giriş) [1964]. (M)

POPESCU (Stefan), romanyalı ressam (Fenteşti 1872), T. Pallady ve G. Petraşçu ile batıda öğrenim yaptı, geç izlenimci akıma katıldı. Özellikle manzara resimleriyle ün kazandı. Bükreş'teki Şimu müzesinde eserleri vardır. (M)

POPESCU-GOPO (Ion), rumen sahneye koyucusu (Bükreş 1923). Karton filimlerde avrupalı yapımcıların en önemli temsilcilerinden biri olarak tanındı (*Kısa Hikaye,* 1957; *Yedi Sanat,* 1958; *Homo Sapiens,* 1960; *Alo, Alo,* 1962; *Anatomi,* 1967), sonra uzun metrajlı hayalî filimlere yöneldi: *Bir Bomba Aşırdılar* (1961), *Aya Doğru Adımlar* (1964), *Harap-Alb Olsaydım* (1965), *Faust XX* (1967). [L]

POPİEL (Pawel), polonyalı siyaset adamı (1807-1892). 1830 Devriminden sonra, merkezi Krakow'da bulunan muhafazakar siyasî akımın öncülüğünü yaptı. Yayımladığı çeşitli siyasî yazılarda, Polonya'nın ayaklanması için üç büyük partinin anlaşması gerektiğini ileri sürdü. *Pisma* (Yazılar) adlı eseri 1893'te, *Pamietniki* (Hatıralar) ise 1927'de basıldı. (M)

POPİLİUS LAENAS (Caius), romalı konsül. M. Ö. 173'te senato kararıyle, Suriye kralı Antiochos IV'ün (Epiphanes) yanına, kralı Mısır'a karşı giriştiği savaş hazırlıklarından vaz geçmeğe zorlamak üzere, elçi olarak gönderildi. Antiochos tereddüt edince, Popilius onun etrafındaki kumun üzerine bir çember çizerek, cevabını vermeden bunun dışına çıkamayacağını söyledi. Bunun üzerine kral «Senatonun istediğini yapacağım» dedi. (L)

POPLAWSKİ (Antoni), polonyalı eğitimci ve iktisatçı (1739-1789). Fizyokrat eğilimliydi. Toprak köleliğinin kaldırılması ve tutarlı bir vergi sistemi konması için çaba gösterdi. Millî bilincin oluşturulmasını eğitimin başlıca görevi olarak kabul etti. Pedagoji faaliyetleri, yazdığı eserler (*O Rozporza Dzeniu i Wydoskonaleniu Edukacji Obywatelskiej* [Millî Eğitimin Teşkilâtlandırılması ve Düzeltilmesi Üstüne], 1774; *Moralna Nauka Dla Szkol Narodowych* [Millî Okullar İçin Ahlâk Bilimi], 1778) ve tasarıları Millî Eğitim komisyonu çalışmalarının (1772-1776) dayanak noktası oldu. (M)

POPLAWSKİ (Jan Ludwik), polonyalı gazeteci ve siyaset adamı (Bystrzejowice, Lublin 1854 - Varşova 1908). Rusya'da birçok defa tutuklandı (1878, 1894). Poplawski, Milliyetçi Demokrat partinin kurucusu ve nazariyecisiydi. (L)

POPLİFUGA çoğl. i. Bk. POPULİFUGA.

POPLİN i. (ing. *poplin*'den). Bez ayağı armürlü, çözgü yönünde çizgili ve çözgüsü atkısından çok daha sık dokunmuş pamuk kumaş: *Poplin sık dokunmuş bir kumaştır.* || Sıf. Bu kumaştan yapılmış: *Poplin gömlek* — ANSİKL. *İpek poplin,* tutumu oldukça dolgun, sık dokunmuş ipek kumaştır. *Pamuk poplin* ince ve daima taranmış pamuk ipliği ile dokunur; bez ayağından ve bazen çözgüden çizgilidir; özellikle gömlek yapımında kullanılır. (L)

POPO i. (çocuk dilinde). Kaba et, kıç. (M)

POPO (Petit—). Bk. ANECHO.

POPOCATEPETL, Meksika'da başlıca yanardağ tepelerinden biri, Anahuac'ın güneydoğusunda, Mexico'ya 60 km uzaklıkta; 5 452 m. Daşit, andezit ve hornblend'li andezit'ten meydana gelen büyük bir kütledir: bazaltlar, dar çatlaklardan koninin eteğine akmıştır. Volkanın faal döneminden kalma izlerin hepsi kaybolmuştur. Kraterin dibindeki gölün yerini daire biçiminde bir çukurla çevrili bir kubbe aldı.

Konideki hiç erimeyen karlar, 4 000 m'ye kadar iner. Daha aşağılarda dağ otlakları ve sık çam ormanları uzanır. Kütlede birçok kükürt ocağı işletilir. Popocatepetl, bugün sönmüş olan İxtaccihuatl ile çifte yanardağ meydana getirir.

— Dağcılık. Tepeye ilk olarak 1520'de tırmanıldı. Cortes'in emri üzerine, yanına dokuz ispanyol askeri ve birçok kızılderiliyi alan Diego de Ordas doruğa ulaştı. 1520'deki bu tırmanış, Himalayalar'daki ilk fetihlere kadar yüzyıllar boyunca bir rekor olarak kaldı. (L)

Alexander POPE
Jean Simon'un (oğul) gravürü
M. Dahl'dan
Cabinet des Estampes, Paris

POPOKABAKA, Kongo-Kinşasa'da şehir, Kvango ırmağı kıyısında, Thysville'in güneydoğusunda. (L)

Popol-Vuh, kişe medeniyetinin temel kitabı. Eserde nesilden nesle aktarılan efsaneler, maya-kişe halkının tarihi bakımından önemlidir. Rig-Veda ile Zend-Avesta'dan eski olan ve insanlık tarihi üstüne en eski belge sayılan *Popol-Vuh,* XVI. yy.dan kalma bir nüshasından (1550-1560 arası) bilinir. Bu nüsha, gelenekleri korumak amacını güden bir elyazmacının eseridir. *Popol - Vuh*'un latin harfleriyle maya dilinde yazılan bu nüshası XVIII. yy.ın başında da P. F. Ximénez tarafından İspanyolcaya çevrildi. (L)

POPOV (Aleksandr Stepanoviç), rus mühendisi (Turinskiy Rudnik, Perm yakını 1859 - Petersburg 1906). Radyoelektrik antenini tasarladı ve ilk elektromagnetik dalga alıcısını yaptı (1883). Kronştadt Torpido okulunda profesörken çok önemli araştırmalar yaptı. 1889'da Hertz'in deneylerini tekrarladı. Elektromagnetik dalga işaretlerini uzağa göndermenin mümkün olacağını düşünerek Branly'nin koherörünü geliştirdi ve iletken bir tele bağlandığı zaman bu âletin hassasiyetinin arttığını farketti. Böylece de anten bulunmuş oldu. 1894'te koherörün havadaki elektrik boşalmalarının meydana getirdiği dalgaları aldığını keşfetti. Bu boşalmaları Mors telgraf cihazının şeridi üzerine kaydeden bir alıcı yaptı. Civara yerleştirilen bir Hertz titreşim üreticisinin meydana getirdiği dalgalardan yararlanarak 7 mayıs 1895'te «bora gösterici» âletin Rus Fizik ve Kimya kurumu huzurunda denemesini tekrarladı. 24 Mart 1896'da, 250 m'lik bir uzaklıktan Mors alfabesiyle iki kelimeyi (Heinrich Hertz), telsiz telgrafla ilk mesaj olarak yollamayı ve kaydetmeyi başardı. Rus harp gemilerinin radyo cihazlarıyle donatılması için 1899'da Paris'e gönderildi ve bu malzemeleri fizik âletleri yapan Eugene Duc-

Foto. LAROUSSE

Elvire POPESCO

Aleksandr POPOV

retet'ye sipariş etti. Ertesi yıl Paris'ten döndüğünde bu cihazları geliştirmek amacıyle Fransa'daki ilk radyo uzmanlarından teğmen Tissot ile işbirliği yaptı. (L)

POPOV (Boris Anfiroviç), rus mineraloji ve petrografi bilgini (Riga 1871 - Uppsala 1950). Petersburg, Riga, Uppsala üniversitelerinde jeoloji ve mineroloji profesörlüğü yaptı. Billûrbilim ve petrografi çalışmaları, ayrıca billûrlaşma üstüne incelemeleri vardır. (M)

POPOV (Kiril), bulgar iktisatçısı ve istatikçisi (1870-1927). Uzun süre Bulgaristan'daki kooperatifçilik hareketinin başında kaldı, İstatistik Merkez bürosunu yönetti. Önemli iktisadî meselelerin çözülmesine katkıda bulunan birçok çalışma ve anket yaptı. (M)

POPOV (Olyeg Konstantinoviç), sovyet sirk ve müzikhol sanatçısı (Viyrubovo 1930). Tiflis (1950) ve Saratov (1951) sirklerinde çalıştıktan sonra, 1955'ten itibaren, Moskova sirkinin yıldızlarından biri haline geldi. Cambazhane palyaçosu olarak kazandığı ün kısa zamanda bütün dünyaya yayıldı. (L)

POPOVİCİ - BANATEANU (İon), romanyalı yazar (Lugoj, Banat 1869 - 1893). Birkaç şiir ve bir İbsen tercümesi dışında, Banat ve Transilvanya'lı rumen zanaatçıları anlatan hikâyeler yazdı: *Din Viata Meseriaşilor* (Zanaatçıların Hayatı Üstüne) [1909]; bu hikâyeler, üslûp ve anlatım gücü yönünden değerlidir. (M)

POPOVİÇ (Jovan STERİJA), sırp oyun yazarı (Vrşac 1806 - ay.y. 1856). Gençliğinde romantik akımın etkisinde kaldı, konusunu sırp tarihinden ve Türklere karşı yapılan savaşlardan alan tarihî dramlar yazdı. Ama en önemli eserleri, çağdaşlarını, cimri küçük burjuvalarla kendini beğenmiş hanımlarını, sahte vatanseverleri kınadığı yergili komedileridir. Popoviç, komedilerinde gerçekçidir; böylelikle yaşadığı romantik nesle ters düşen bir akım içinde yer aldı; yalnız ve unutulmuş olarak öldü. (L)

POPOVİÇ (Koça), yugoslav siyaset adamı (Belgrad 1908). Yazar ve gazeteciydi. İspanya'da savaştı, cumhuriyetçilerin ordusunda albay oldu (1937-1939). İkinci Dünya savaşında faal bir mukavemetçi ve partizanların «Birinci Proletarya tugayı» kumandanıydı; 1945'te kurmay başkanı oldu. 1951'de Yugoslavya Kominform ile ilişkisini kesince, bir yardım konusunu görüşmek üzere A.B.D.'ye gönderildi. İki yıl sonra dışişleri bakanı oldu ve 1965'e kadar bu görevde kaldı. Yunanistan ve Türkiye dışişleri bakanlarıyle bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanması için görüşmelerde bulundu. Bu üç devlet arasında meydana gelen Balkan paktını Yugoslavya adına imzaladı (1953) ve daha sonra Trieste konusundaki temaslarda başrolü oynadı (1953-1954). Sonraki yıllarda, Birleşmiş Milletlerdeki Yugoslav delegasyonunun başkanı oldu. 1961'de Moskova'ya giderek ülkesiyle S.S.C.B. arasında yeniden ilişki kurdu; 1962'de Washington'a gitti ve Kennedy tarafından kabul edildi. Tarafsız ülkelerde bir «üçüncü güç»ün kurulmasında büyük payı olmuştur. 14 Temmuz 1966'da yugoslav devlet başkanı yardımcısı seçildi. Nisan 1967'de yapılan seçimlerden sonra yeni kabinede görev almadı. Ağustosta Tito ile birlikte Mısır'ı ziyaret etti. Yugoslavya'da yeni kolektif başkanlık sisteminin kurulması üzerine Sırbistan'ın kolektif başkanlık üyelerinden biri oldu. (LM)

O. Konstantinoviç POPOV

POPOVKA i. Zırh kuşağının kalınlığını arttırmak için uzunluğu mümkün olduğu kadar kısılan daire biçiminde gemi. (1880'e doğru rus amirali Popov tarafından icat edilmişti.) [L]

POPOVO POLJE, Aşağı Hersek'te (Yugoslavya) karst asıllı kapalı çöküntü; 30 km boyunca uzanır ve Trebişçina'nın yazın kurutulan suları vâdisini içine alır. (L)

POPP (Lucia), çek kadın şarkıcı (Bratislava 1940). Sanat hayatına 1963'te, Viyana'da *Sihirli Flüt* ile başladı. Kısa zamanda ün kazandı ve Mozart ile R. Strauss'un operalarında koloratur soprano olarak rol almak üzere Prag, Salzburg v.b. sahnelerine çağrıldı. (L)

POPP (Mihail), **Mişu Popp** denir, romanyalı ressam (Braşov, Transilvanya 1827 - ay.y. 1892). Modern rumen resminin öncülerindendir. Viyana'da okudu (1845-1847), sonra Bükreş'e gitti (1847), özellikle dinî tablo ve duvar süslemeleri (birçok Transilvanya ve Eflak kilisesinde eserleri vardır) yaptı. (M)

POPPAEA AUGUSTA, Roma imparatoriçesi (öl. M.S. 65). Güzel ve zekiydi. Praetorlar birliğinin başkanı Rufius Crispinus ile, sonra da Neron'un arkadaşı Salvius Otto ile evlendi. Poppaea'nın güzelliğinin övgüsünü duyan Neron, onu sarayına aldı ve Otto'yu Lusitania'ya gönderdi (58). Poppaea, imparatorun metresi Acte'yi saraydan kovdurdu. Neron, yalan yere zina ile suçlanan karısı Octavia'yı boşadıktan sonra Poppaea ile evlendi (62). Az sonra Octavia katledildi, Poppaea da imparatorun karnına savurduğu bir tekmeyle öldü. Neron, ona birçok övgü yazdı ve onu yüceleştirdi. (L)

POPPAEA SABİNA, romalı kadın (M.S. 56'ya doğr.). Messalina'nın sevgilisi dansçı Mnester'i baştan çıkarmakla suçlandı. Poppaea, damarlarını keserek intihar etti. (L)

POPPE (Nicholas), amerikalı türkolog (Çiu-fu, Şandung eyaleti, Çin 1897). Rus asıllıdır. St. Petersburg üniversitesinde doğu dilleri (Türkçe, Moğolca, Mançuca, Tibetçe, Sanskritçe) öğrenimi yaptı (1921). Leningrad (St. Petersburg) üniversitesinde ders vermeğe başladı; aynı zamanda Leningrad Bilimler akademisinde araştırma yaptı. Moğolistan'a, Doğu Sibirya'ya, Özbekistan'a, Kuzey Kafkasya'ya çeşitli yıllarda geziler yaptı. 1942'de, alman ordusu tarafından ele geçirilen Kafkaskaya'ya getirildi; 1943'te Berlin'e gitti. Berlin üniversitesinde profesör oldu. Çağırıldığı Washington üniversitesinde uzun süre ders verdi (1949-1968). Nicholas Poppe'nin asıl çalışma alanı altay dilleridir. Moğol, türk ve tunguz dilleri üstüne birçok araştırması vardır. Başlıcaları: *Uçebnaya Grammatika Yakutskogo Yazıka* (Yakut Dili Grameri) [1926]; *Das Jakutioshe* (Yakutça) [«Fundamento»da, 1959]; *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen* (Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri) [1960]; *Tatar Manual* (Tatarca Elkitabı) [1963]; *Bashkir Manual* (Başkırtça Elkitabı) [1964]; *İntroduction to Altaic Linguistics* (Altay Dilbilimine Giriş) [1965]. (M)

Poppea'nın Taç Giymesi, Busonello'nun operası, müzik: Monteverdi. İlk defa 1642'de Venedik'te Santa Giovanni e Paolo tiyatrosunda temsil edildi. Konusunu tarihten alan ilk operadır. Eserde, Neron ile Poppea'nın aşkları, Octavius'un sürgüne gidişi ve Seneca'nın ölümü anlatılır. Lirik ve dramatik arioso'suyle dram sanatının doruğuna ulaşan bu operada, koro, recitativo, duo ve müzik sahnedeki kişilerin özelliklerini belirtir. (L)

POPPER (David), çek viyolonselcisi (Prag 1843 - Baden, Avusturya 1913). Goltermann'ın öğrencisiydi, çağının en büyük virtüozlarından biri oldu. Budapeşte akademisinde viyolonsel öğretmenliği yaptı, viyolonsel için dört konçerto ve üç süit besteledi. (L)

POPPER (Karl), avusturyalı filozof (doğ. Viyana 1902). Nazi işgalinden sonra Londra'ya gitti ve Londra üniversitesinde felsefe profesörü oldu (1945). Popper «Viyana okulu»nun tutumunu benimsemekle beraber bu okulun bilimsel doğrulamalarını kendi ampirik gerçekleri içinde gösteren anlam kıstasını kabul etmez. Başlıca eserleri: *Logik der Forschung* (Araştırmanın Mantığı) [1935]; *What is Dialectic?* (Diyalektik Nedir?) [1940]; *The Poverty of Historicism* (Historisizm'in Güçsüzlüğü) [1944-1945]; *Açık Toplum ve Düşmanları* (The Open Society and its Enemies) [2 cilt, 1945]. (M)

POPRAD, Çekoslovakya ve Polonya'da ırmak, Yukarı Tatra'larda Poprad gölünden doğar; buzul asıllı olan bu göl, kütlenin en yüksek iki tepesinin (Gerlaşovka ve Krivan dorukları) eteğindedir. Irmak kütleyi güneyinden dolaşır, turizm merkezi *Poprad'ı* sular, sonra kuzeydoğuya yönelir, kırk kilometre boyunca Çekoslovakya-Polonya arasında sınırı çizer ve Polonya'ya girer, Nowy Sacz'in yukarısında Dunajec'e dökülür. (L)

POPULARES çoğl. i. («halktan olanlar» anlamında lat. k.). Rom. tar. Cicero devrinde aristokratlara (*optimates*) karşı olan demokrat parti. (L)

POPULİFUGİA veya **POPLİFUGİA** çoğl. i. (*populus*, halk ve *fugere*, kaçmak'tan lat. k.). 5 Temmuzda Juno onuruna düzenlenen şenlikler. (Kırlarda yapılan bu halk eğlencelerinin bir kargaşalığı temsil ettiği sanılır.) [L]

POPULONİA, etrüskçe **Puplana.** Esk. coğ. İtalya'da etrüsk şehri (bugün aynı adı taşıyan küçük köy), Piombino yarımadasının kuzey kıyısında. Önce Volterra'nın kolonisi olduğu sanılan şehir, uzun süre Etruria'nın başlıca limanıydı; M.Ö. VII. yy. - I. yy. arasında zenginleşti. Sulla tarafından alınması ve ikliminin sağlığa zararlı olması, gerilemesine yol açtı. M.S. IV. yy.da hemen hemen tamamıyle yıkılan şehir, hâlâ piskoposluk merkeziydi; XI. yy.da piskoposluk Massa'ya nakledildi. Çeşitli büyüklükte taşlardan yapılmış bazı yapıların kalıntıları. (L)

POPULUS i. Kavak ağacının ilmî cins adı. (L)

POPURİ i. (fr. *pot-pourri*). Seram. İçinde çiçek ve aromatik otların çürümeğe bırakıldığı kapağı delikli, seramik kâse (XVII. yy., XVIII. yy.). [L]

POPÜLER sıf. (fr. *populaire*). Halkın zevklerine uygun; halk tarafından tutulan: *Popüler sanatçı. Popüler bir yazar.* (M)

POPÜLİN i. (fr. *populine*). Kim. Formülü $C_{20}H_{22}O_8$, $2H_2O$ olan glükozit; deli kavak ağacının yapraklarıyle kabuklarında ve kavak tomurcuklarında bulunur. (Hidrolizle salisin ve benzoik asit veren benzoilsalisin'i meydana getirir; susuz halde 180°C'ta erir, tatlı bir maddedir.) [L]

POPÜLİST sıf. (fr. *populiste*). Popülizmle ilgili.

◆ **i.** Popülizm taraftarı olan kimse. (L)

POPÜLİZM i. (fr. *populisme*'den). Ed. Fransa'da, halkın duyuş ve davranış tarzını dile getirmeyi amaç edinmiş yazarlarca (*halkçı**lar), 1929-1930 yıllarında kurulan edebî okul.

— ANSİKL. *Popülizm*'in kurucuları Léon Lemonnier ile André Thérive'dir. 29 Ağustos 1929 tarihli *l'Œuvre* dergisinde yayımlanan bildiriye göre, ilkin yalnız roman için düşünülen popülizm, burjuva ve salon psikolojisine, işsiz bir topluma mensup aydınların özentili tutumuna karşı çıkmak ve bilinçli bir şekilde, halktan insanlar safında yer almak iddiasındaydı.

Akım, hor görülen işlerle meşgul sosyal sınıfları bütün özellikleriyle yansıtmağa çalışırken, natüralizmin dile getirmekten hoşlandığı kabalık ve bayağılıklardan sakınmağa da itina etti. Gerçeği değiştirecek bir yüceleştirme gayretine kapılmadıysa da, halkta en iyi ne varsa onu bulup ortaya çıkarmak için gayret harcadı. Ahlâkî, sos-

Foto. A.F.P., Leningrad (LAROUSSE)

yal, siyasî alanlarda herhangi bir angajmana girmekten ayrıca sakındı. Tabiî ve sade bir dil ve üslûbu benimseyen popülizm'in, Antonine Coullet-Tessier tarafından kurulan roman ve şiir ödülleri, buna eklenen resim («Salon Annuel») ve sinema ödülleri vardı. Bu ödülleri kazananlar arasında Eugène Dabit, Jean-Paul Sartre, Armand Lanoux, Roger Michaël sayılabilir. Popülizm okulunun karşısında, halkla daha yakın ilgi kurmak iddiasında olan Henri Poulaille'ın «proleter» okulu yer alır. (L)

POR (Bertalan), macar ressamı (Babaszek 1880). Budapeşte'de «Sekizler grubu»na katıldı ve Halk operası sahnesinin geniş alınlık süslemesini yaptı. Budapeşte müzelerinde eserleri vardır. (L)

PORADECİ (Lazer Gusho PORADECİ, **Lasgush** — denir), arnavut şairi (Pogradec 1899). Felsefî şiir kitapları yazdı: *Vallja i Yjve* (Yıldızların Dansı); *Ylli i Zemres* (Kalbin Yıldızı). [L]

PORADENOLENFİT i. (fr. *poradénolymphite*). Patol. *Cerahatli poradenolenfit*, cinsel organlardaki ülserlere bağlı olarak ortaya çıkan yarı had kasık adeniti. Bk. NICOLAS VE FAVRE HASTALIĞI. (L)

PORANA i. Tırmanıcı ot; Doğu Afrika'nın tropikal bölgelerinde, Madagaskar, Asya ve Avustralya'da yetişir. (Kahkahaçiçeğigillerden.) [L]

PORANSEFALİ i. (yun. *poros*, delik ve *egkefalos*, tümbeyin'den fr. *porencéphalie*). Nöroloji. Tümbeyinde, beyin kabuğu ile beyin karıncıklarını birbirine bağlayan boşluklar bulunması; çocuklarda görülen bir ansefalopati çeşididir. (L)

PORBANDAR, Hindistan'da (Gucerat) şehir, Umman körfezi kıyısında; 75 100 nüf. Kathiavar yarımadasının Malabar kıyıları, İran körfezi ve Doğu Afrika ile ticaret yapan işlek limanı. İpekli ve pamuklu kumaşlar yapımı. Gandhi burada doğdu. (L)

PORCARİ (Stefano), romalı soylu (öl. Roma 1453). 1427 ve 1428'de Floransa Halk kuvvetleri kumandanıydı, Roma'ya dönerek halkı Papalığa karşı ayaklandırmağa çalıştı (1447), ama başarısızlığa uğradı. Papa Nicolaus V tarafından Bologna'ya sürüldü. Orada yeni bir komplo hazırladı. İhbar edilerek yakalandı, Sant' Angelo şatosunda asıldı. (L)

PORCELLANA i. Ön bacakları geniş ve büyük kıskaçlı olan küçük yengeç; karın kısmının görünüşüyle pavuryayı andırır. (L)

PORCELLİS (Jan), hollandalı ressam ve gravürcü (Gand 1584 - Zoeterwoude, Leiden yakınları 1632). Deniz manzaraları yapan ilk ressamlardandır. Daha çok fırtınalı bir gök altında kabarmış deniz manzaraları çizdi: *Denizde Gemiler* (Berlin), *Liman* (Madrid), *Denizciler* (Emden, Bonn). — Oğlu JULİUS da (Rotterdam 1609'a doğr. - Leiden 1645'e doğr.) aynı tarzda resim yaptı: *Çalkantılı Deniz* (Frankfurt), *Meuse'ün Denize Döküldüğü Yer* (Rotterdam). [L]

PORCHAT (Jean-Jacques), fransızca yazan isviçreli yazar (Rolle, Vaud kantonu 1800 - Lozan 1864). *Recueil de Fables* (Masal Derlemesi) [1826], *Poésies Vaudoises* (Vaud Şiirleri) [1832], *Glanures d'Esope* (Aisopos'tan Derlemeler) [1837], *Fables et Paraboles* (Masallar ve Meseller) [1854] adlı şiir kitaplarından başka, gençler için çeşitli eserler yayımladı ve Goethe'nin bütün eserlerini Fransızcaya tercüme etti (1860-1863). [L]

PORCHÉ (François), fransız yazarı (Cognac 1877 - Vichy 1944). Birinci Dünya savaşından ilham alarak yazdığı bir dizi şiiri *Les Commandements du Destin* (Kaderin Cilvesi) [1921] adı altında yayımladı. Gerek komedi, gerek dramlarını genel olarak serbest vezinle yazdı: *La Vierge au Grand Coeur* (İyi Kalpli Bakire) [1925]; *La Race Errante* (Serseri Irk) [1932]; *Un Roi, Deux Dames et Un Valet* (Bir Papaz, İki Dam ve Bir Vale) [1934]. Ayrıca edebiyat tarihiyle ilgili eserler yayımladı; *Péguy et les Cahiers* (Péguy ve Defterler) [1914]; *Paul Valéry et la Poésie Pure* (Paul Valéry ve Arı Şiir) [1927]; *Verlaine tel Qu'il Fut* (Gerçek Kişiliğiyle Verlaine) [1933]; *Portrait Psychologique de Tolstoï* (Tolstoy'un Psikolojik Portresi) [1935] ve 1945'te yayımlanan *Baudelaire*. (L)

PORCİA (M.Ö. 43), Utica'lı Cato'nun kızı, Calpurnius Bibulus'un, sonra da Sezar'ın katili Brutus'un karısı (45). Babası gibi stoa'cı ve cumhuriyetçiydi; Brutus'un maksadını önceden kestirdi. Philippi felâketinden sonra intihar ettiği sanılır. (L)

PORCİEN (LE), Paris havzasının kuzeydoğusunda bölge; bol akarsularla yarılan 200-250 m yüksekliğinde yeşil tepelerden meydana gelir. Hayvancılık ve süt üretimi bakımından Thierache'a benzer; ama batıya doğru, Vermandois yakınlarında tahıl ve şeker pancarı yetiştirilen toprak balçıklıdır. (L)

PORCİUS CATO. Bk. CATO.

PORCİUS FESTUS (öl. M.S. 62), Yahudiye valisi (56-62'ye doğr.). Yetenekli ve namuslu bir insandı. Herodes Agrippa II'nin önünde Aziz Paulus'un savunmasını dinledi ve ona karşı çok iyi davrandı. (L)

PORCİUS LATRO (Marcus), latin hatibi (M.Ö. 55'e doğr. - öl. M.S. 5'e doğr.). İspanyol asıllıydı, genç yaşta Roma'ya giderek bir okul açtı. Öğrencileri arasında Ovidius da vardı. Dostu olan Baba Seneca, onun konuşma rahatlığını över. (L)

PORCULA i. Hindistan'da Himalayalar'ın eteğinde yaşayan cüce yaban domuzunun cins adı (*Porcula Salviana*). [L]

PORCUNA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Jaen ili), Salado de Porcuna yakınında; 11 900 nüf. Müstahkem şato. (L)

PORCUPİNE, Kanada'da (Yukon) ve Alaska'da ırmak; Mackenzie dağlarından doğar. Yukon'a katılır (sağ kıyı); 840 km. (L)

PORÇ i. (rusça *borts*'tan). Bk. BORÇ.

PORDENONE, İtalya'da şehir, Veneto'da (Udine ili), Cellina yakınında; 34 050 nüf. Makine, dokuma (pamuk) ve kimya (gübre) sanayii. Seramik. *Pordenone* denen Giovanni de Sacchis'in yurdu. (L)

PORDENONE (Giovanni DE SACCHİS, **il** — denir), italyan ressamı (Pordenone 1484'e doğr. - Ferrara 1539). Giovanni Bellini ve Giorgione'nin öğrencisi. Giorgione'nin etkisi *Pordenone ve Ailesi* (Borghese, galerisi, Roma) portresinde, Piacenza'daki *Azize Catherina'nın Evlenmesi*'nde ve ışıkgölge'nin güzel bir örneği olan *Susegana Madonnası*'nda (1516) görülür. İl Pordenone, Trieste (1520), Cremona (1522), Piacenza (1528-1530) ve Venedik'te çalıştı. Sağlam ve coşkun üslûbuyle Tintoretto'yu etkiledi. 1530'da San Giovanni Elemosinario kilisesinin dekorasyonunu Tiziano ile birlikte tamamladı: *Azize Catherina, Aziz Sebastianus* ve *Aziz Rocus*. Bundan sonra, San Stefano manastırında, zamanla bozulmuş olan büyük freskler ve Madonna dell'-Orto için *Aziz Lorentius Azizlerin Ortasında*'yı yaptı. Ferrara'da on iki halı örneği çizdi: *Herkül'ün İşleri*. Ayrıca, *Vaftizci Yahya'nın Başını Taşıyan Salome* (Roma, Doria sarayı), *Venedik Vatandaşı Guinadi'nin Portresi* (Viyana), *İsa İki Melek Arasında* (Bordeaux), *Madonna, Çocuk ve Birçok Aziz ile* (Grenoble) adlı tabloları anılmağa değer. — Yeğeni GİULİO (Venedik 1500 - Augsburg 1561), Venedik'te ve Roma'da dikkate değer freskler çizdi. (L)

POPPAEA AUGUSTA
roma sanatı
Capitolino müzesi, Roma

POREBOWİCZ (Edward), polonyalı edebiyatçı ve filolog (Varşova 1862 - Lwow 1937). Lwow'da yeni latin dilleri filolojisi profesörlüğü yaptı. Polonya edebiyatı üstüne incelemeleri, *S. Francesco d'Assisi* (1899) ile *Dante* (1906) üstüne değerli monografileri vardır. Dante'nin *İlahî Komedya*'sını çevirdi (1899-1904). [M]

POREÇ, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, İstria'nın batısında; 6 000 nüf. Balıkçı limanı ve turistik merkez. Bizanslılardan kalma küçük kilise (V. yy.dan kalma çiniler ve sütun başlıkları). XV. yy.dan kuleler. Eski evler. (L)

POREL (Desiré Paul PARPOURU, — denir), fransız tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (Lessay, Manche 1843 - Paris 1917). Konservatuvardan çıkınca Odéon tiyatrosuna girdi (1863) ve büyük bir oyuncu olarak ün yaptı. Grand Théâtre'ı (1892-1893), Vaudeville tiyatrosunu (Carré ile), sonra Gymnase'ı (1894-1899) yönetti. Ünlü aktris Réjane ile evlendi (1893-1895). G. Monval ile birlikte *Histoire de l'Odéon de 1782 à 1852* (1782'den 1852'ye kadar Odéon Tiyatrosunun Tarihi) [1876-1882] adlı bir eser yazdı. (L)

PORESCU - GOPO (İon), rumen filim yönetmeni (Bükreş 1923). Kendini, Avrupa'nın en önemli canlı resim yapımcılarından biri olarak kabul ettirdi. *Bir Kısa Hikâye* (1957); *Yedi Sanat* (1958); *Homo Sapiens* (1960); *Alo, Alo* (1962); *Anatomi* (1967), sonra uzun metrajlı filimler çevirdi: *Bir Bomba Çalındı* (1964); *Harap-Alb Olsaydım* (1965); *Faust XX* (1967). [L]

popuri

PORFİN i. (fr. *porphine*). Kim. Porfirinlerin türediği çok çevrimli karmaşık bileşik.

— ANSİKL. *Porfin*, ancak alt yapısı belirtilebilen mezomer bir molekülüdür. Ortadaki iki hidrojen atomunun ve çoklu bağların yerleri belli değildir. (Bk. MEZOMERLİK.) Şekilden (265. sayfada) anlaşılacağı gibi porfin birbirine dört CH grubuyle bağlanan dört pirol çekirdeğinden meydana gelir ve bir çevrimsel polipirilmeten meydana getirir. (L)

PORFİR i. (yun. *porphyrites*, lâl rengi > fr. *porphyre*). Petrografi. Bir biçimli bir taban üzerindeki büyük minerallerden (feldispat v.b.) veya çok ince tanelerden meydana gelen iç kaya. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. *Porfir yatağı*, kırılmış veya bozunmuş porfir kütleleri içinde veya benzer yapıdaki intrüzif kayalar ya da çevre kayalar içinde, emprenye etme yatakları ve stok werk bileşiminden meydana gelen düzensiz, düşük oranlı bakır yatağı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Petrografi. *Porfir*'ler iki zamanda billûrlaşır: önce büyük billûrlar, daha sonra da, mikrolitlerden ve camdan meydana gelen diğer kısımlar. Kimyasal yapıları granit yapısı ile nefelinli siyenitlerin yapısı arasında, yoğunluğu ise 2,3 ile 2,8 arasında değişir.

POREÇ
bazilikanın
içi

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

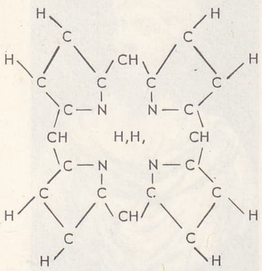
porfin

Silisli porfir riyolit, *kuvarslı porfir* ise mikrogranittir. *Mavi Esterel porfiri* hornblendli ve kuvarslı mikrodiorittir. *Kırmızı porfir* oksitlenerek kırmızılaşmış andezittir. *Yeşil porfir*, bozunmuş labradorlu andezittir; serisit, zoisit, epidot, klorit v.b. haline dönüşmüş büyük plajıyoklaz billûrlarıyle ayırt edilir.

Porfirler tabiatta bol olarak bulunur; damarlar ve çok önemli yatay yığınlar meydana getirir. Bu püskürük kayalar çok sert ve katıdır ve çok iyi parlar. «Porfir» adı, eskiden, özellikle Yukarı Mısır'da çıkarılan ve üzerinde beyaz lekeler bulunan koyu kırmızı renkte bir taşa veriliyordu. Bilinen en büyük porfir kütlesi Roma'daki Sixtus Quintus dikilitaşıdır. Porfirlerin büyük billûrları genellikle beyaz veya soluk renktedir; diğer kısımları ise genellikle koyu kırmızı, koyu yeşil, koyu mavi veya siyah renktedir. Porfirlerden, sütun, banyo küvetleri, masa, mezar yapımında yararlanılır; italyan anıtlarında çok yaygın olan koyu yeşil renkteki porfir, mozaik, döşeme taşı ve kaplama olarak kullanılır; mavi porfir Romalılar zamanında çok gözdeydi.

— Mad. oc. Bakır oranı yüzde 1 veya daha düşük olan *porfir yatakları* A.B.D.'de işletilir. Pirit ve kalkopirit halinde billûrlaşmış kütlenin yatay boyutları çok büyüktür ve düzensiz bir şekilde toprak yüzeyine kadar yayılır. (L)

PORFİRİA i. Patol. Organizmada fazla miktarda porfirin oluşmasıyle beliren ve pirol türevleri metabolizmasındaki bir bozukluktan ileri gelen hastalık.

— ANSİKL. *Porfiria*'ların ortak işareti, sidikte (porfirinüri) ve dışkıda porfirinlerin bulunmasıdır. Bu durumlardan bazıları zehirlenmelerden ileri gelir, diğerleri ise sebebi belli olmayan hastalıklardır. *Müzmin* veya *doğuştan porfiria* yahut Gunther hastalığı, çocuklukta başlar, erişkin çağda derinin güneş gören bölgelerinde kabarcıklı döküntülerle devam eder; çoğu zaman çeşitli distrofi lezyonları da görülür.

Deri porfiriası bundan öncekine benzer, fakat distrofi lezyonu yoktur ve erişkin çağda başlayabilir.

Had porfirialar, karın ağrıları, asabî ve ruhî bozukluklar ile belirir ve ağır soğanilik bozukluklarıyle sonuçlanabilir.

Nöbetler kesiklidir ve PP vitamini (nikotinamid) verilerek daha hafifletilebilir. (L)

PORFİRİK sıf. (fr. *porphyrique*). Petrogr. Porfir yapı veya dokusunda olan. || *Porfirik doku*, iki defada katılaşmış volkan iç kayaçlarının dokusu. (L)

PORFİRİN i. (fr. *porphyrine*). Kim. Porfirindeki sekiz dış hidrojen atomunun sekiz kökle ornatılmasından türeyen heterosiklik bileşiklerin genel adı.

— ANSİKL. Kim. *Porfirin*'ler çok kararlı bileşiklerdir; madenî tuzları (magnezyum, demir, bakır), klorofil, hemoglobin gibi tabiî pigmentlerin protit olmayan kısımlarını meydana getirir. Karmaşık görünüşlerine rağmen, birçok tabiî porfirin sentetik olarak elde edilmiştir.

— Biyokim. Hemoglobin'in prostetik grubu, demirini kaybederse bir porfirin olur. (Bir porfirinle iki değerli bir demirin birleşmesinden doğan cisim bir «hem»'dir. Porfirinler solunum olaylarında önemli bir rol oynar. Ayrıca, bu cisimlerin metabolizmasında bir bozukluk olduğu zaman hasta sidiğinde de porfirin bulunabilir. Bk. PORFİRİA. (L)

PORFİRİNÜRİ i. (fr. *porphyrinurie*). Sidikte porfirin bulunması. (Porfirinli sidik firfiri kırmızı renktedir, hava ile temas edince daha da koyu bir renk alır.)

— ANSİKL. Normal durumda, sidikte çok az porfirin bulunur; bazı patolojik hallerde, özellikle kurşun ve veronal zehirlenmesinde, pellegrada (PP vitamini noksanlığı), bazı karaciğer yetersizliklerinde ve sebebi bilinmeyen porfirilerde fazlasıyle artar. (L)

PORFİRİT i. (fr. *porphyrite*). Paleozoyik andezit. Tektonik hareketler sırasında ezilen ve başlıca özelliği büyük merceksel (ezilmeden kalan bu billûrlar şistli bir kütle içinde yer alır) kapsamak olan içkaya. (L)

PORFİROBLAST i. (fr. *porphyoblaste*). Miner. Gnayslar'da rastlanan ve volkan kayalarındaki fenokristallere benzeyen büyük billûrları belirtmek için kullanılan genel terim. (L)

PORFİROJENİNLER çoğl. i. (fr. *porphyrogénines*'den). Kim. Porfirinlere altı hidrojen atomunun bağlanmasıyle (ikisi azot atomları üzerine, dördü de pirol çekirdeklerini bağlıyan CH grupları üzerine) meydana gelen maddeler. (L)

PORİ, isveççe **Björneborg**, Finlandiya'da (Turku-Pori ili) liman şehri, Botten körfezi kıyısında, Kokemaejoki'nin ağzında; 57 200 nüf. Kereste sanayii: bıçkıhaneler; kibrit, kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikaları. Pamuk iplikçiliği. Bakır metalürjisi v.b. Öğretim ve fikir merkezi. Radyo istasyonu. Mantyluoto ve Reposaari'deki dış limanı bütün yıl açıktır. (L)

PORİNÇİNE i. (ital. k.). Denizc. Makara dilinin ortasına konan ve aşınmayı önleyen madenî oluk. || *Porinçine takmak*, bir makaranın ortasına bakır bir halka takarak buradan makara dilinin eksenini geçirmek. (L)

PORİSMA i. (yun. k.). Eski yunan geometrisinde bir önermeye bağlı gerekçelerin tümü.

— ANSİKL. Yunancada, «kazanç, edinme» anlamına gelen *porisma*, Proclus'un açıkladığına göre, geometride, «öbür teoremlerin ispatından çıkan ve geometrinin yararlandığı bir kazanç sayılan teoremler»i, bir kelime ile, gerekçeleri göstermeğe yarar. «Porisma» kelimesi, Viete, Napier, Kircher gibi birçok yazar tarafından bu anlamda kullanılmıştır. Eukleides'in *Elemanlar* adlı eserindeki önermelerin çoğunda buna rastlanır. Aynı yazarın bize kadar ulaşmayan *Porismalar Üstüne İnceleme* adlı eserinde, bu kelimenin, bazı matematikçileri araştırmağa yönelten bir başka anlamı bulunmaktaydı. Chasles'e göre, porismalar kavramının, *geometri elemanları*'na yararlı, problemleri çözmek için bu *elemanlar*'ın kullanımını kolaylaştıran tamamlayıcı bir kavram olması gerekir. Porizmalar özellikle, geometrik yerler üstüne bilgi vermekti. (L)

PORİTA i. Sıcak sularda yaygın madrepor.

— ANSİKL. *Porita*'lar, resif ve atollerin oluşumunda önemli rol oynayan mercanlardır. Yalnız ekvator bölgelerinin yüzey sularında genellikle sımsıkı bloklar halinde bulunur. (L)

PORJEZİNSKİY (Viktor Karloviç), rus bilgini ve dilbilimcisi (1870-1929). F. Fortunatov'un öğrencisiydi, Moskova üniversitesinde onun yerini aldı (1902-1921), sonra Polonya'daki Lublin üniversitesinde profesör oldu (1922-1929). Eserleri: *Eski Hint Dilleri, Yunanca, Latince ve Eski İslavcanın Karşılaştırmalı Fonetik İncelemesi* (1914), *İslav Dilleri Karşılaştırmalı Grameri* (1914). Baltık ve islav dillerinin aynı kökten geldiğini savundu. (L)

PORJUS, Kuzey İsveç'te (Norrbotten) şehir, Lule älv kıyısında; 1 200 nüf. Metalürji sanayii. 135 000 kW/saat üreten elektrik santralı. Laponya'ya düzenlenen gezilerin merkezi. Yakınında millî park ve tabiî rezerv. (L)

PORKKALA, Finlandiya körfezinde Finlandiya'ya bağlı yarımada ve deniz üssü, Helsinki'nin batısında. Paris antlaşmasıyle (1947) elli yıl için S.S.C.B.'ye bırakıldı, 1956 da (1955 antlaşmaları) Finlandiya'ya geri verildi (L)

PORLİER (Juan Diaz), **El Marquesito** denir, ispanyol generali (La Coruna 1775-ay. y. 1815). Asturias eyaleti gerillalarındandı (1808), liberal fikirleri yüzünden hapsedildi (1814). Daha sonra Galicia'da askerî bir ayaklanmayı kışkırttı, ölüme mahkûm oldu ve cezası infaz edildi. (L)

PORNOGRAF i. (*porne*, fahişe ve *graphein*, yazmak'tan yun. *pornographos* > fr. *pornographe*). Açık saçık konuları işleyen, açık saçık sözler söyleyen veya edepsizce davranan kimse.

— Esk. çağ. Fuhuş üstüne eser yazan kimse. (L)

PORNOGRAFİ i. (fr. *pornographie*). Bazı edebiyat veya sanat eserlerinin açık saçıklığı; açık saçık yayınlar.

— Esk. çağ. Fuhuş üstüne inceleme.

— Huk. Bk. MÜSTEHCEN. (ML)

PORNOKRASİ i. (fr. *pornocratie*). Kibar fahişelerin büyük ölçüde etkisinde kalan hükûmet. (Bu deyim, helenistik Yunanistan ve Rönesans devri Papalığı için kullanıldı.) [L]

PORO—, geçit, oyuk anlamında yun. *poros* kelimesinden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

POROCEPHALİDAE çoğl. i. Timsahlarda, kaplumbağa ve yılanlarda, bazı memeli hayvanlarda, hattâ bazen insanlarda asalak yaşayan hayvan takımı. (Pentastomida grubundan.) [L]

POROFOR i. (fr. *porophore*). Herhangi bir plastik maddeye katıldığında ısı etkisiyle bu maddeyi petekli veya süngerimsi hale dönüştüren, gaz kabarcıkları çıkartan madde. (L)

POROGAMİ i. (fr. *porogamie*). Bot. Doğrudan doğruya kapıcık ve yumurtalık boşluğu yoluyle olan döllenme. (Buna karşıt olan *şalazogami*'de ise döllenme dolaylıdır; çiçektozu borusu önce yumurtalık çeperinden geçer, sonra göbekbağını ve göbeği geçerek evin'e ulaşır.) [L]

POROKERATOZ i. (fr. *porokératose*). Dermatoloji. Darı büyüklüğünde, ortası çukur boynuzsu elemanlardan oluşan ve seyrek görülen dermatoz (Mantoux Mibelli porokeratozu). [L]

POROROCA i. (portekizce k.). Amazon nehri ağzında denizin kabarmasıyle meydana gelen, set şeklinde su kitlesi: *Pororoca'nın yüksekliği 6 m'ye ulaşabilir.* (L)

POROS, Yunanistan'da (Attike ili) ada, Peloponnesos kıyısı yakınında; 6 900 nüf. Turizm merkezi. (L)

POROS, hintli kral Paurava'nın (öl. M.Ö. 317'ye doğr.) yunanca adı. İskender'in Hindistan'da başlıca düşmanlarındandı. Hydaspes ırmağının doğusunda (bugün Cihlam [Jhelum]) güçlü bir ordunun savunduğu, toprakları geniş ve verimli bir imparatorluğun başındaydı. Mayıs-haziran 326 sıralarında, muson yağmurlarına rağmen Hydaspes'te yapılan savaşta Poros teslim oldu. Fakat İskender, müttefiki Taksiles ile Poros arasında, denge sağlamak için, Poros'a tüm krallığını geri verdi. (L)

POROSEFALOZ i. (fr. *porocéphalose*). Patol. Organizmada biriken *Porocephalus armillatus* kurtçuklarının yaptığı hastalık. (Afrika zencilerinde görülür; ya ağır bir sarılık belirtisiyle ya da kaşeksiye götüren bir tifo durumunda meydana çıkar.) [L]

POROSKOPİ i. (yun. *poros*, delik ve *skopein*, muayene etmek'ten fr. *poroscopie*). Parmak uçlarındaki çizgilerle birlikte buralardaki gözeneklerin ter delikleri tespitine dayanan hüviyet inceleme ve tanıma metodu. (Polis laboratuvarlarında kullanılmaz.) [L]

POROSPONGİA i. Üst jüra tabakalarında genellikle yassı koloniler halinde bulunan silisli fosil sünger. (*Staniotermidae* familyasından.) [L]

POROY (Nâzım), türk hukukçusu ve gazetecisi (Selânik 1884-İstanbul 1957). Hukuk öğrenimi gördü (1908). Bir süre *Yeni Gazete*'de çalıştı; Paris'te hukuk ihtisası yaptı (1914). Türkiye'ye döndükten sonra Osmanlı bankası ve Posta Telgraf nezaretinde hukuk işleri müdürlüklerinde bulundu; *Tercümanı Hakikat, İkdam, Tasviri Efkâr* ve *Vakit* gazetelerinde çalıştı. *Memleket* gazetesinde başyazarlık yaptı (1946-1950). T.B.M.M.'nin dördüncü döneminde Tokat'tan milletvekili seçildi. Eserleri: *İcra ve İflâs Kanunu Esasları ve Şerhi* (Sait Azmi ile) [1932]; *Fransa İnkılâbı* (1944); *Savaş Sonunda Avrupa* (1946); *İstanbul'da Gömülü Paşalar* (1947); *Anayasamızda Tekâmüle Doğru* (1950). [M]

POROZ i. (yun. *poros*, delik'ten fr. *porose*). Adlî tıp. *Beyin porozu*, sıcak havalarda yapılan otopsilerde kadavraların beyninde görülen doku bozukluğu. (Beyin içine dağılmış, bezelye veya fındık tanesi büyüklüğünde birçok boşluktan ibarettir.) [L]

POROZİMETRE i. (fr. *porosimètre*'den). Bk. GÖZENEKÖLÇER.

PORPEZİT i. (yer adı *Porpez*'den fr. *por-*

pezite). Miner. Tabiî paladyum ve altın alaşımı. (L)

PORPHYRA i. Mor renkli yassı şeritler halinde bulunan kırmızı suyosunu. (Denizde yetişen bu yosunların bazı türleri Japonya'da balçığa dikilen bambuların üzerinde yetiştirilir ve sebze olarak yenir.) [L]

PORPHYRAS (Demetrios Sypsomos, **Lambros** — denir), yunan şairi (Sakız adası [Khios] 1879-Pire 1932). Sembolizm akımına bağlandı. *Skies* (Gölgeler) [1920] ve ölümünden sonra yayımlanan *Musikes Phones* (Musa'ların Sesleri) [1934] adlı iki eseri vardır. (L)

PORPHYRİO i. Morumsu mavi ve koyu yeşil tüylü, kırmızı gagalı, kırmızı bacaklı kuş. (Bacakları oldukça güçlü ve dört parmaklıdır; gagası alnın ön tarafında boynuzsu bir levha halinde uzar. Sutavuğugillerden.)

— ANSİKL. *Porphyrio*'lara dünyanın sıcak bölgelerindeki hemen bütün bataklıklarda rastlanır; yaşayışları sutavuğununkine benzer. *Porphyrio porphyrio* Batı Akdeniz bölgesine kadar gelir. İnsana kolayca alışan bu kuşu eski insanlar tapınaklarda ve saraylarda beslerdi. (L)

PORPHYRİON (Pomponius), M.S. III. yy.ın ilk yarısında yaşamış latin gramercisi. Horatius üstüne bir açıklaması vardır. (L)

PORPHYRİOS, yeni - eflatun'cu filozof (Sur, Lübnan M.S. 234 - Roma 305'e doğr.). Suriye dilindeki adı «kral» anlamına gelen MALKHOS'dur. *Porphyrios* adı ise, ülkesinde dokunan kırmızı bir kumaşın (porphyrios) adından gelir. Atina'da bir süre yaşayan Porphyrios, orada dilci Apollonios'u, matematikçi Demetrios'u ve belâgat öğretmeni Longinus'u dinlemek fırsatını buldu. Bundan sonra, 263'ten 268'e kadar Roma'da Plotinos'un yanında kaldı. Bir sinir hastalığı geçirince Plotinos'un tavsiyesi üzerine Sicilya'ya gitti. Plotinos'un ölümünden sonra, okulunun yönetimini eline almak amacıyle Roma'ya döndü. Porphyrios'un şu eserlerinden parçalar kalmıştır: *Kehanetler Üstüne, Tanrıların Tasvirleri Üstüne, Homeros Üstüne Meseleler, Ruhun Tanrıya Dönüşü Üstüne, Perhiz Üstüne.*

Eserlerinin büyük bir kısmında, *Enneades*'ini yayımladığı Plotinos'tan söz eder. Öğretisini *Kavranabilirlere Giriş*'te açıkladı ve *Plotinos'un Hayatı*'nı yazdı. *Pythagoras'ın Hayatı* adlı bir eseri de vardır. *Eisagoge* (Kategorilere Giriş) adındaki eseri ise, Aristoteles felsefesinin ilk yeni-eflatun'cu açıklamasıdır. Hıristiyanlara karşı olan Porphyrios bu konuda 15 kitap yazdı. Ama bu kitaplar 448'de yok edildi.

Helenizmi savunan Porphyrios IV. ve V. yüzyıllarda Hıristiyanlığa karşı yazılmış bütün eserlerin ilham kaynağı oldu. (L)

PORPHYROPHORA i. Kumsal yerlerde, bitkilerin köklerine tutunarak yaşayan kırmız böceği. (Örnek tipi *Porphyrophora Polonica*'dan eskiden değerli kırmızı bir boya elde edilirdi. Zarkanatlıların *coccidae* familyasından.) [L]

PORPİTA i. Mavi renkli değirmi sifonofor. (Sıcak denizlerde, özellikle Akdenizde büyük yüzer banklar halinde yaşar; yassı disk biçimindeki hidrostatik keseciği poliplere desteklik eder.) [L]

PORPORA (Nicola Antonio), italyan bestecisi (Napoli 1686-ay.y. 1768). 1696'da Poveri konservatuvarına kabul edildi, 1707'de, Napoli'de prens Philipp von Hessen-Darmstadt'ın özel kilisesinde kapella yöneticisi oldu; Napoli'de ve Roma'da operalarını temsil ettirdi. Sant'Onofrio konservatuvarında baş öğretmendi, eğitim görevinden ayrılarak, kendini besteye verdi, operaları Roma, Napoli ve Venedik'te (1726) oynandı. Dresden'e, sonra Londra'ya, gitti; orada Händel'e karşı bir italyan opera tiyatrosu açtı. Londra'da, Adolf Hasse'nin yardımıyle, 1737'ye kadar eserlerini temsil ettirdi. On yıl Venedik, Roma ve Napoli arasında dolaşarak, opera ve opera-buffa'larını (*Carlo il Calvo* [Kel Charles], *Il Barone di Zampano*) oynattı. Napoli konservatuvarında öğretmenlik yaptı, fakat Dresden'de (1747), Viyana'da (1754) ders verdi; öğrencileri arasında J. Haydn'ın da bulunduğu söylenir. Maddî sıkıntılar yüzünden, 1760'ta yurduna dönmek zorunda kaldı. Orada başarı kazanamadı. Hayatının sonuna kadar, Napoli katedrali kapellasının koro yöneticiliğini yaptı.

Başlıca operaları: *Agrippina* (Napoli, 1708), *Basilio, İmparatore d'Oriente* (Doğu Roma İmparatoru Basilius) [1709], *Berenice* (Roma, 1710), *Flavio Anicio Olibrio* (Napoli, 1711), *Basilio re d'Oriente* (1713), *Faramondo* (1719), *Gli Orti Esperidi* (1721), *Eumene* (Roma, 1721), *Adelaide* (Roma, 1723); *Arianna e Tesseo* (1726), *Ezio* (1728), *la Semiramide Riconosciuta* (1729), *Annibale* (1731) v.b. Londra'da *Arianna in Nasso, Enea nel Lazio* (1733), *Artaserse* (1734), *Polifemo* (1734), *David e Bersabea* (Oratoryo, 1734), *İfigenia in Aulide* (1735); *Festa d'Imeneo* (serenad, 1736), *Rosbale* (1736), Londra'dan ayrıldıktan sonra da *Lucio Papirio dittatore* (Venedik, 1737), *Carlo il Calvo* (Roma, 1738), *Filandro* (Dresden, 1747) adlı eserleri temsil ettirdi. Ayrıca birçok kantat, oratoryo ve çalgı için eserler (*Sinfonie da camera a tre istromenti, Sonat,* kral uvertürü, füg v.b.) yazdı ve ses için, arya, düet, ses solfeji gibi parçalar besteledi. (L)

PORQUEROLLES adası, Fransa'da Provence'ta ada (Hyeres adalarından biridir), Giens yarımadasının güneydoğusunda; 1 250 hektar. Kuzey kıyıda *Porquerolles* balıkçı limanı (284 nüf.). XVI. yy. kalesi. Deniz Kuvvetleri Telgraf ve Radar okulu. Turizm merkezi. (L)

PORRENTRUY, alm. **Pruntrut**, İsviçre'de (Bern kantonu) şehir, Jüra'da, Doubs'un kolu olan Allaine ırmağının kıyısında; 7 100 nüf. Eski Basel piskopos prenslerinin şatosu (XV. - XVII. yy.). Saatçilik, peynircilik, dokuma ve kimyasal ürünler sanayii.

— Tar. Basel prens-piskoposlarının merkezi (1527-1792) olan Porrentruy, 1793'te Fransa'ya katıldı ve Mont-Terrible idare bölgesinin merkezi oldu; idare bölgesinin kaldırılmasından sonra da (1800) Haut-Rhin idare bölgesine katıldı. 1814'te İsviçre'ye geri verildi. (L)

PORRİDGE [poric] i. fr. *potage*'dan ing. k.). İngiliz halk yemeği; elenmemiş yulaf unu, su veya sütle pişirilerek yapılır. (L)

PORRİNO (Ennio), italyan bestecisi (Cagliari 1910-Roma 1959). Respighi'nin öğrencisiydi, Roma ve Napoli'de öğretmenlik yaptı, Cagliari konservatuvarını yönetti. Lirik eserler (*Orazi*, 1941; *Bambu Orgu*, 1955), koro müziği, mezmurlar, senfonik parçalar (*Sardegna*, 1933; *Sinfonietta dei fanciulli*, 1947), oda müziği besteledi. (L)

PORRO (Ignazio), italyan topografı ve optikçisi (Pinerolo 1801-Milano 1875). Önemli geodezi çalışmalarında bulundu, bir meridyen yayının ölçülmesi ve Cenova bölgesinin düzeçlemesine katıldı. Özellikle, 1850'de prizmalı doğrultma düzenini icat etti. (L)

PORSANGERFJORD, Norveç'in kuzeyinde (Finnmark) fiyord. (L)

PORSELEN i. (ital. *porcellana*, dişi domuzun [*porca*] ferci biçiminde kabuk'tan fr. *porcelaine*). Seram. Genellikle beyaz, aşırı camlaştırılmış, inceltilince yarı saydamlaşan, çoğunlukla renksiz ve saydam sırla kaplı, ince ve sıkı bir hamurdan yapılmış seramik parça. (Bk. ANSİKL.) || *Laboratuvar porseleni*, yumuşama derecesinin yüksek olması için feldispat oranı düşük tutulan ısı farklarına dayanıklı olan, bu sayede de özel amaçlarla, genellikle laboratuvar malzemesi yapımında kullanılabilen sert porselen. || *Feldispatlı porselen*, hamuru genellikle yüzde 50 kaolin, yüzde 25 ile 30 arasında feldispat, yüzde 20 ile 25 arasında kuvars karışımından meydana gelen sert porselen. (ÇİN PORSELENİ de denir.) || *Fritli porselen*, kum, soda, tuz, şap ve alçıtaşı karışımından meydana gelen bir frit sayesinde camlaşan ve yumuşama derecesine kadar pişirilen porselen. (Bugün ancak tarihî bakımdan bir önemi vardır.) || *Fosfatlı porselen*, eritici olarak, kemik külü halinde ve yüksek oranlarda kalsiyum fosfat karıştırılmış bir hamurdan yapılan yumuşak porselen. || *Sıhhî tesisat porseleni*, sıhhî tesisat yapımında kullanılan, sert porselenden daha az camlaştırılmış ve daha gözenekli porselen. || *Yalıtkan porselen*, yüksek veya alçak gerilim için yalıtkan olarak kullanılan, feldispattan yapılmış sert porselen.

— Camc. *Réaumur porseleni*, çok yavaş soğutularak elde edilen, porselen taklidi donuk beyaz cam (XVIII. yy.).

— Diş cerr. *Porselen*, odontostomatolojide protez yapımında kullanılır: inlaylar, köprü üzerine takılan dişler, hareketli protezler, giydirme kuronlar porselenden yapılabilir. (Porselen tabiî bir diş görünüşündedir ve normal bir çiğneme sağlar.)

— Zool. Sıcak denizlerin kıyılarında yaşayan, kavkısı porselenli, karındanbacaklı yumuşakça; kavkısındaki son sarım bütün öteki sarımları örter. (*Cypreidae* familyasının örnek tipi.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Seram. ● *Teknoloji. Porselen*, 2-3 mm kalınlığa kadar yarı saydamdır; yoğunluğu 2,20'nin üstünde, suyu emme özelliği yüzde 0,5'in altındadır. Hamur, özlü (yağlı) bir madde (kaolin), mümkün olduğu kadar demirsiz bir *pekleştirici* (kuvars, çakmaktaşı) ile bir *eritici*'den (feldispat, kalsiyum fosfat veya sunî bir frit) meydana gelir.

Seramikçilik bakımından, pişmesi için gerekli ısı derecelerine göre, iki tür porselen vardır: *sert* porselen 1 400° c'ta, *yumuşak* porselen 1 250° C'ta pişer. Sert porselen hamuru önce 1 000° C civarında fırınlanır (yarı pişim) ve sırlanmağa elverişli hale getirilir. Parça sırlandıktan sonra, 1 400° C'ta yeniden pişirilir ve sır üstü boyalarla süslemeler yapılırsa, üçüncü kere alçak sıcaklıkta fırınlanır. Pişmiş hamur ortalama yüzde 25 müllit billûrları ve yüzde 75 camlaşmış bir maddeden meydana gelir. Sırsız, sarımsı porselene *bisküvi* veya *tam pişim* denir. Yumuşak hamur 1 250°C'ta pişirilir ve yarı saydam bir bisküvi elde edilir. Camlaşmış maddesi, demirli yabancı maddelerden ileri gelebilecek lekeleri hafifleten bir silikofosfat karışımıdır. Sırlanmış parça 1 000°C civarında yeniden fırınlanır.

● *Tarihçe.* Porseleni, yeşim taşını taklit etmeğe çalışan Çinliler keşfetti. O zamanki fırınlarda elde edilebilecek sıcaklığın yavaş yavaş yükseltilmesiyle porselen tekniği de gittikçe gelişti. Efsaneye göre porselenin bulunması M.Ö. IV. binyıla rastlar. Bununla birlikte Çin'de kesinlikle bilinen ilk imalâthaneler M.S. VI. yy.dan kalmadır. İlk çömlekler alçak derecede pişirilirdi ve yüksek derecede seramikleri (gre ve porselen) veya dzı'lar yapılabildi (tao); M. Ö. II binyılda 1 000° C'a varıldı. Gerçek porselen için çok saf kaolin ve sırlanmış halde ikinci pişirme için en az 1 300° C'a ulaşan bir sıcaklık gerekir (kömür bu imkânı vermiştir). İlk gerçek porselenler Toug devrinde (M.S. 618 - 907) yapıldı; Sung devri (960-1280) ile Yûen devrinde (1280-1368) porselen en olgun şeklini buldu. King-dı-cın (Kingsi), çin porseleninin merkezi haline geldi. Yüksek derece renkleri (kobalt mavisi, bakır kırmızısı) ve alçak derece emayları porselen üzerinde çok değişik süslemeler yapma imkânı verdi. Koryo hanedanı devrinde (918-1392), kaliteli seramik yapımında Çin ile rekabet eden Kore yoluyle porselen Japonya'ya girdi ve koreli çömlekçilerin XVII. yy. başlarında, Arita civarında kaolin yatakları bulmalarından sonra, Japonya'da da yapılmağa başlandı. Kakiemon ailesi, Japonya'da alçak derece renklerini kullandı. Hollandalılar, Avrupa'da çok tutulan aşırı süslemeli iri parçalar yaptılar. Günümüzde, Japonya'da en önemli seramik merkezleri Arita ve Seto'dur (Nagoya yakınlarında). Küçük Asya'da yaygın olan çin porselenlerinin örneklerinin Avrupa'da tanınmasına şüphesiz ki haçlı seferleri sebep olmuştur. Daha sonra, XIII. yy.ın sonunda, Marco Polo sayesinde porselen hamuru hakkında az da olsa bir bilgi edinildi. Çin porselenini taklit etmek isteyenlerin başarısızlığa uğramalarına sebep, porseleni uzun süre camsı bir maden sanmalarıydı (meselâ 1470 yılına doğru Venedik'te yapılan ilk denemeler). Camillo da Urbino (öl. 1576), 1587'de Pisa'ya taşınan büyük bir Floransa imalâthanesinde çalışan Bernardo Buontalenti (1536 - 1608) denemelere devam ettiler; Vicenza'da çıkan beyaz bir toprağı kullandıkları için, ancak yumuşak hamur (1 100° C ile 1 150° C arasındaki ilk pişimden ve barbotin sürüldükten sonra 1 050° C ile 1 100° C civarında ikinci pişimi yapılan kum, kuvars, güherçile, deniz tuzu, şap ve kaymak taşı tozu karışımı

hamur ile sert porselen arası bir porselen elde edebiliyorlardı; dekorlar (çiçek, hayvan), kobalt veya manganez mavisiyle belirtiliyordu. 1553'e doğru Portekiz acentalarının açılması, misyonların çoğalması (özellikle 1580'den sonra), Doğu Hint şirketlerinin kurulması (1600 yılında ingiliz, 1602 yılında hollanda ve 1604'te fransız) porselenin Avrupa'da çok tutulmasının başlıca sebebi oldu; o devirde Avrupa'nın en büyük porselen ithal merkezi Amsterdam idi. Bu arada Fransa'da yumuşak hamur sanayii, fayans sanayiiyle birlikte gelişerek Avrupa'nın bir kısmına yayıldı: Tournai, Alcora, Marieberg, İtalya v.b. Bu fritli porselen XVII. yy. sonlarında Fransa'da Claude Reverent (1664'de imalât imtiyazını almıştı), Rouen'li Louis Poterat (1693'te imtiyaz aldı) ve Chicaneau ailesi (Saint-Cloud 1702) tarafından çok geliştirilmişti. 1725 Yılında Chantilly imalâthanesi kuruldu; burada Ciquaire Cirou, «Kakiemon»u taklit etti; aynı imalâthaneden ayrılan Dubois kardeşler 1738'de Vincennes imalâthanesini açtılar. Mennecy Sceaux, Bourg-la-Reine, Crepy-en-Valois gibi birçok imalâthane Paris yakınlarına yerleşti; 1756 yılında Sevres'e nakledilen Vincennes imalâthanesinde sert porselen yapılmağa başlandı. Bu imalâthane başarısını, Boucher ve Fakonet gibi heykeltıraş ve dekoratörlere borçluydu.

Taşrada Hannong ailesi 1719 yılında Strasbourg'da bir imalâthane kurdu, fakat Vincennes tekeli yüzünden Frankthal'e göç etti, 1768'de tekrar yurda döndü. XVIII. yy. da Orleans, Arras, Marsilya ve Limoges'da fabrikalar kuruldu. Avrupa'nın öteki ülkelerinde sert porselen üstünde çalışan başlıca sanatçılar arasında, Milano'lu rahip Manfredo Settala (1600 -1680), ingiliz Dwight (1636-1703) ve Francis Place (doğ. York 1650), hollandalı Aelbregt de Keizer sayılabilir. İlk sert porseleni yapanın Saksonya'lı Walter Von Tschirnhaus (1651-1708) olduğu sanılmaktadır. Johann Friedrich Böttger adlı simyacının (1682 - 1719), 1707'de bir porselen imalâthanesi kurduran Saksonya seçicisi ve Polonya kralı August II'nin desteğiyle sert porselen yaptığı kesinlikle bilinmektedir. Daha sonra 1710 yılında Meissen imalâthanesi kuruldu. Bu imalâthanede, Saksonya'lı fabrikacı Schnorr'un 1698'de, San Andres'de bulduğu ilk kaolin yatağından çıkarılan toprak kullanılıyor, dolayısıyle de üretimde bir gelişme olmuyordu. İmalât çok gizli tutuluyor, fakat porselen hamurunun formülü yavaş yavaş bütün Almanya'ya yayılıyordu: 1718'de Viyana'da, 1750'de Höchst, 1753'te Nymphenburg ve daha birçok şehirde porselen fabrikaları kuruldu. Süsleme tekniği de aynı şekilde gizli tutuldu. Meissen'de en tanınmış sanatçılar, emaycı Johann Gregor Höroldt (1696-1775) ve heykeltıraş Kändler (1750'den önce) idi. 1735'e kadar çin porselenleri taklit ediliyordu, 1740'a doğru çiçek motifleri hâkim oldu; üretim 1750'ye doğru en yüksek seviyesini buldu ve 1756 yılında da gerileme devrine girdi. 1748'de Meissen'den ayrılan Viyana imalâthanesi, heykelci Niedermayer'in mitolojik heykelcikleri sayesinde, 1760 sıralarında Avrupa'da büyük üne kavuştu; bu imalâthane 1778'e doğru modelci Anton Grassi'nin, 1784'ten sonra ise Konrad Von Sorgenthal'in eserleriyle ününü korudu. Bu arada, Nymphenburg'da Bustelli'nin 1760 yılına doğru yap-

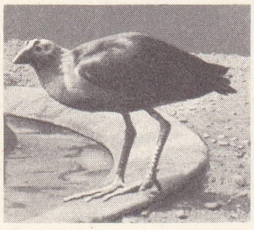

porphyrion

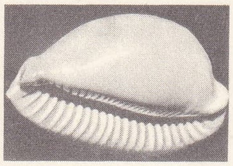

porselen

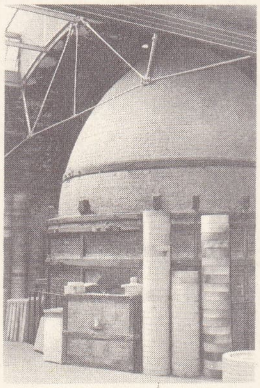

porselen yapım fırını

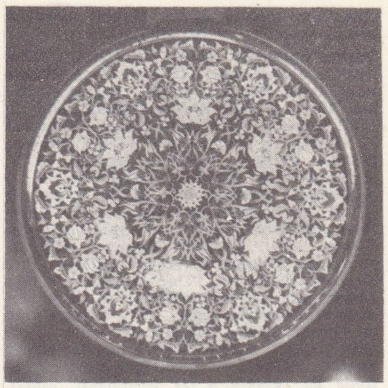

çiçek motifli duvar tabağı

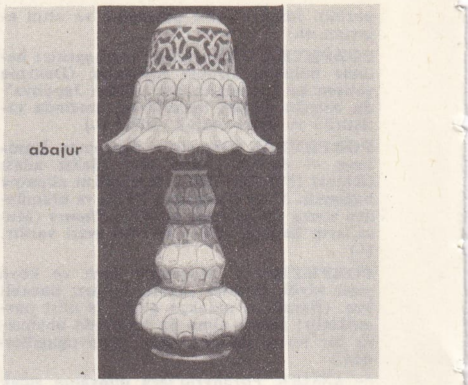

abajur

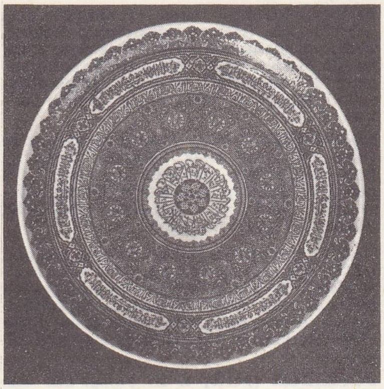

motif ve hatlarla bezeli duvar tabağı

kapaklı sofra tabağı

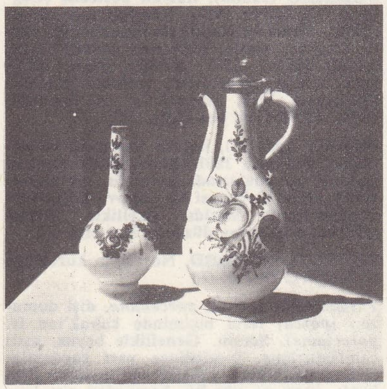

ibrik ve vazo

rumî motifli çay takımı

porselen

eski şekillendirme metodu, porselenci tornasında taslak

taslak haldeki parçaların tornadan geçirilişi

tabak, fincan v.b. için uygulanan mastarlama; bir tabak kabuğunun şekillendirilmesi

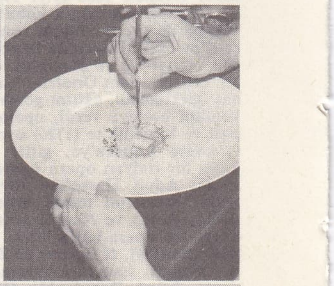

kâğıt kaldırıldıktan sonra mürekkep motif tabak üzerinde kalır

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Scaïoni (LAROUSSE)

duvar süslemesi, Capodimonte sarayının bir salonundan detay, G. Ricci'nin eseri (1757-1739)

Birinci Çang dönemine ait bir tabak «Rosa ailesi», Ming hanedanı, British museum, Londra

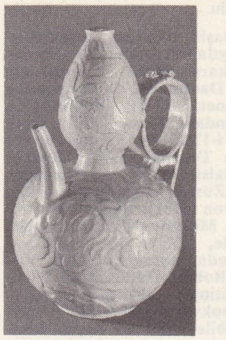

Çin (King-tö şen Yuen çağı) Guimet müzesi, Paris

Capo di Monte «aslanı yere seren Herkül» Dubouché müzesi, Limoges

aşağıda, tournai porseleni, Seramik Millî müzesi, Sèvres

çiçek sepeti (1750-1760), Meissen fabrikası, Nemes koleksiyonu, Münih

fincan ve istiridye tabak

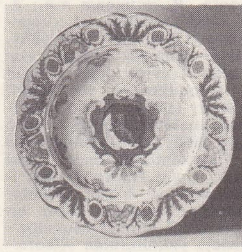

Çin (Hindistan kumpanyası, XVIII. yy.) süsleme sanatı

Nymphenburg (Almanya) «Pantolon» (1760'a doğr.) Bayerisches Millî müzesi

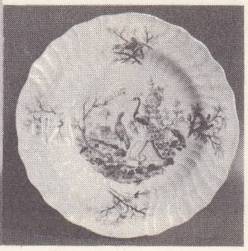

saint-cloud porseleni (XVIII. yy.) Süsleme Sanatları müzesi, Paris

mat glâzur ile cilâlı mevleviler

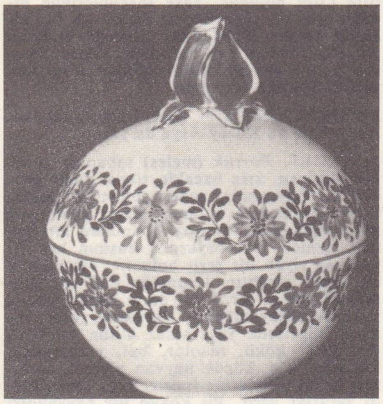

karpuz şekerlik

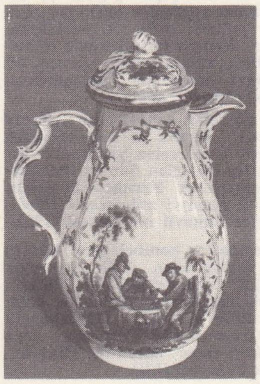

berlin porseleni (XVIII. yy.) Seramik Millî müzesi, Sèvres

chelsea (ingiltere) porseleni (XVIII. yy. ortası) Dubouché müzesi, Limoges

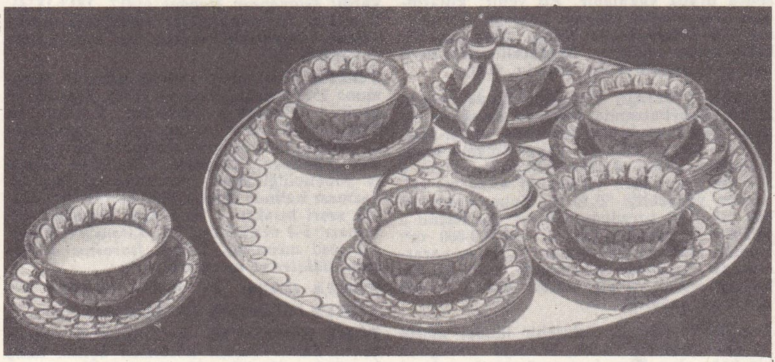

kahve takımı

Meissen (Saksonya), Seramik Millî müzesi, Sèvres

strasbourg porseleni (XVIII. yy.) Rohan sarayı, Strasbourg

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; N. Erkılıç (MEYDAN); Ylla-Rapho, Bayerisches Millî müzesi, Giraudon (LAROUSSE)

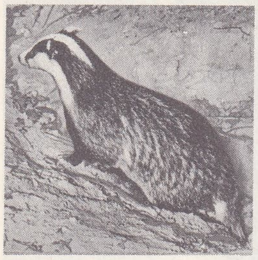

porsuk

porsuk ağaçları

Carlo PORTA

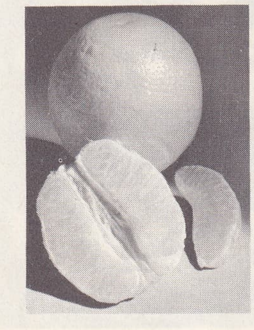

portakal

tığı Commedia dell'arte figürlerini saymak yerinde olur. XVII. yy.da kurulan imalâthanelerin hemen hepsi XIX. yy.da kapandı. 1830 Yılında Berlin'de, değişik kalınlıklarda yarı saydam porselen işleyen litofani tekniği bulundu.

Avrupa'nın bellibaşlı porselen merkezleri olarak şunlar sayılabilir: İsveç'te Marieberg (Stockholm karşısındaki Kunrgsholm adasında, 1758); Danimarka'da Kopenhag (Krallık imalâthanesi, 1775); Hollanda'da Amsterdam yakınındaki Weesp (1757), Oud-Loosdrecht (1774-1782) ve Ouder-Amstel (1782); Belçika'da Tournai (1751), Schaerbeek'teki Monplaisir (1786) ve Etterbeek (1787); İsviçre'de Zürich yakınlarındaki Schoren (1763) ve Nyon (1781); Rusya'da 1745'ten sonra kurulan Moskova Krallık imalâthanesi; Portekiz'de, 1773'te bir kaolin yatağının bulunmasından sonra kurulmuş Vista Alegre (1824); Robert Hancock'un 1755'te «transfert painting» süsleme tekniğini bulduğu ve W. Cookworthy'nin 1768 yılında kaolinli hamurun bileşimini tek başına keşfettiği İngiltere'de ise çok sayıda porselen merkezi vardı: Chelsea, Derby, Bow, Lowertoft, Lougton Hall, Bristol, Worcester, Liverpool, Plymouth, Rockingham v.b.; İtalya'nın başlıca imalâthaneleri ise, Venedik (1720), Le Nove (1761), kısa süre çalışmış olmakla birlikte yumuşak hamur bakımından önemli olan Treviso, hâlâ çalışan Doccia (1737), Capodimonte ve Napoli Krallık imalâthaneleri (1740), Portici, Torino, Vinovo, Roma imalâthaneleridir. Carlo III'ün 1754 yılında Sicilya krallığından vaz geçmesi üzerine, Capodimonte imalâthanesi Madrid'e taşınarak, Buen Retiro krallık imalâthanesi adını aldı ve bütün salonlar porselenle süslenmeğe başlandı. Diğer bir krallık imalâthanesi 1817 yılında Moncloa'da kuruldu; Valencia yakınlarında Alcora'da 1751'den beri frit yapılıyordu; 1851 yılında ise Limoges'dan ayrılan Baignol, Pasajes'te bir imalâthane kurdu.

Çin porseleni avrupa porseleninden pek farklı değildir. Hamurundaki kaolin miktarı çok düşüktür, bir tek pişim yapılır ve bileşimdeki kalsiyum yüzünden yeşilimsi renk alır; daldırma yoluyle değil de püskürtme yoluyle sırlanır. Avrupa porseleninde feldispata göre kaolin oranının yüksek olması, bu porselenin yüksek derecelere dayanmasını ve uzun ömürlü olmasını sağlar.

● *Türkiye'de* porselen sanayii son yıllarda gelişme gösterdi. Bugün şu müesseselerin modern tesislerinde porselen yapılmaktadır: Sümerbank Yıldız Porselen Sanayii müessesesi (1962), Sümerbank Yarımca Porselen, Seramik ve Çini Sanayii müessesesi (1968), İstanbul Porselen Sanayii müessesesi (1963).

— Zool. «Porselen»ler bombeli oval kavkılı hayvanlardır; kavkı ağzı, dişli kenarında uzun ve dar bir yarık şeklindedir. Parlak, sağlam ve cilâlı olan kavkısı genellikle değişik ve dilim dilim renklidir. Kaplanpostu porselen (*Cypraea tigris*) kızıl sarı veya pembemsi renkte, esmer harelidir, Hint okyanusunda çok bulunur. (LM)

PORSELENCİ i. (*porselen*'den *porselen-ci*). Porselen imâl eden veya satan kimse. (M)

PORSELOFİT i. (fr. *porcellophite*). Miner. Lületaşına benzeyen topraklı serpantin. (L)

PORSENNA M.Ö. VI. yy.da Etruria'da Clusium kralı. Romalı tarih yazarlarına göre Tarquinus'ların yeniden tahta çıkması için uğraştı. Horatius Cocles tarafından Sublicius köprüsünde yolu kesilen Porsenna, daha sonra Mucius Scaevola'nın boşa çıkan suikastinden korkarak Roma kuşatmasını kaldırdı. Porsenna'nın Mastarna ile aynı kişi olduğunu ileri sürenler vardır. (L)

PORSGRUNN, Güney Norveç'te (Telemark) şehir, Skien ırmağı kıyısında, Skien'in karşısında; 9 500 nüf. Metalürji. (L)

PORSİYON sıf. ve i. (lat. *portio*, pay, hisse'den fr. *portion*). Herhangi bir yemekten bir kimseye verilen belirli miktar: *Bir porsiyon pilav. Bir buçuk porsiyon.*

— DEY. *Yarım porsiyon. Teklz.* Ufak tefek kimseler için kullanılır. (M)

PORSON (Richard), ingiliz helenisti (East Ruston, Norfolk 1759-Londra 1808). Aiskhylos ve Euripides'in eserlerinin yeni baskılarını yaptı. Yunan vezni üstünde incelemelerde bulundu, kendi adını taşıyan *Porson kanunu*'nu ortaya attı; bu kanuna göre bir trimeron bir buçuk ayaklı bir kelime veya kelime grubuyle biterse, daha önceki hece kısa olur. (L)

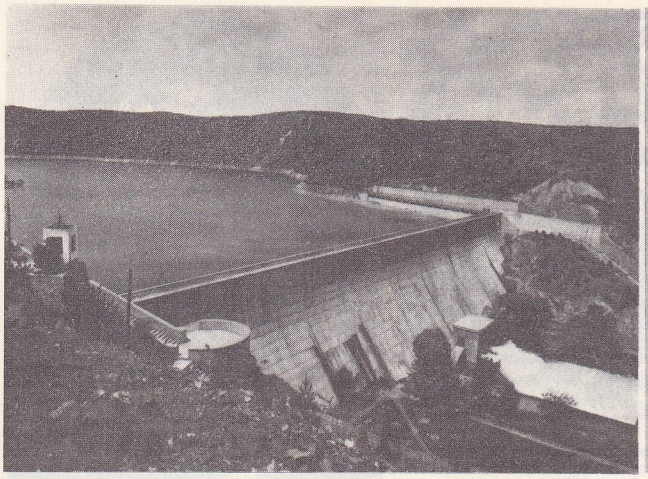

Porsuk barajı

PORSUK sıf. Bk. PÖRSÜK.

PORSUK i. Bot. Kalkerli bölgelerde yetişen ağaç; yaprakları insanlar ve atlar için zehirlidir. (İlmî adı *Taxus baccata*. Porsukgillerden.)

— ANSİKL. Bot. *Porsuk* çok yavaş büyüyen bir ağaçtır. Bütün Avrupa'da ve Akdeniz havzasında bulunur; yer yer, tek olarak yetişir; boyu 13 m'yi aşar; son derece uzun ömürlü olduğu için iyice irileşebilir; gövdesi dik, çevresi oluklu veya kabarık çizgili olur. Esmer damarlı kırmızı-kestane rengindeki odunu marangozlukta, heykel ve torna işlerinde kullanılır. Sivri uçlu, yassı yaprakları uzun süre dökülmez ve taraklı köknarınkini andırır, fakat rengi daha koyu yeşildir, yaprakların alt yüzünde, köknarınkindeki iki beyaz çizgiden farklı olarak iki tirşe çizgi bulunur. Taze sürgünlerinde olduğu gibi bu yapraklarda da zehirli bir alkaloit vardır. Bahçelerde porsuğa budama yoluyle istenilen her türlü şekil verilir. Porsuk batıda mezarlıklarda, ölülere saygı için yetiştirilen ağaçlardandır. (L)

PORSUK i. Sert kıllı, etçil, memeli hayvan. Avrupa'da ve Kuzey Asya'da yaşar.

— ANSİKL. *Porsuk* (meles) tabanına basarak yürüyen, kısa bacaklı, tıknaz, ağır gövdeli bir hayvandır; sadece bir türü (Meles taxus) Avrupa'da bulunur. Üzeri sarımtırak kül rengindedir; başı ve boynunun altı hemen hemen tüm beyazdır; başının her iki yanında siyah bir şerit bulunur; vücudunun alt tarafı siyahtır. Uzunluğu 0,75 m, yüksekliği 0,30 m dır. İnini derin kazar; yalnız kuzeyde yaşayanlar kış uykusuna yatar; ılıman bölgelerde yaşayanlar bütün yıl faaldir. Bitki kökü, mantar, bal, yumuşakça, kurbağa, kuş, küçük hayvan yiyerek beslenir; tarım ürünlerine (mısır, bağ) bazen ciddî zararlar verir. Pis kokan bir hayvandır; köpeklerle kovalanıp inine kıstırıldıktan sonra orada yakalanır. Eti yenir; kıllarından fırça yapılır. Bayağı porsuğa Avrupa'nın her tarafında ve Kuzey Asya'dan Tibet'e kadar rastlanır. Sansargillerden sayılır; fakat ayıgillere de yakındır. (LM)

Porsuk I barajı, Eskişehir ilinde, şehrin 25 km güneybatısında, Sakarya ırmağının bir kolu olan Porsuk çayı üzerinde, beton-ağırlık türünde, sulama ve taşkını önleme barajı (açılışı 1948). Barajın akaçlama alanı 4 500 km²; temelden yüksekliği 43,50 m; talvegden yüksekliği 30,50 m; dolgu hacmi 77 000 m³; kret uzunluğu 179 m; ölü hacmi 2 500 000 m³; faydalı hacmi 138 500 000 m³; sulama alanı 19 200 hektar; buradan yararlanarak taşkından korunacak alan 22 000 hektar olarak tespit edildi. Baraj 11 851 000 liraya maloldu. (M)

Porsuk II barajı, Eskişehir ilinde, şehrin 25 km güneybatısında, Sakarya ırmağının bir kolu olan Porsuk çayı üzerinde sulama ve taşkından koruma için yapılan baraj. *Porsuk I barajı*'nın genişletilmesi ve yükseltilmesiyle meydana getirildi (açılışı 1971). Barajın temelden yüksekliği 64,70 m; talvegden yüksekliği 49,70 m; kret uzunluğu 258 m; dolgu hacmi 150 000 m³; ölü hacmi 19 000 000 m³; faydalı hacmi 506 000 000 m³; drenaj alanı 5 018 km²; sulama alanı 19 200 hektar; taşkından koruma alanı 22 000 hektar. Eskişehir'in kullanma ve sanayi alanındaki su ihtiyacı da buradan karşılanır. Barajın maliyeti, 1970'te para değerinde yapılan değişiklikten önce 60 500 000 lira olarak hesaplandı. (M)

PORSUK çayı, esk. **Thymbrios,** Sakarya ırmağının en uzun kolu; uzunluğu 488 km. Porsuk çayının en uzak kaynağı, Dumlupınar'ın güneyinde Ahır dağının kuzey yamaçlarından çıkan Bayatçık deresidir. Bu dere Murat dağının kuzey yamaçlarından inen Kızıltaş suyu ile Altıntaş ovasında birleşir. Buradan itibaren yatağında sürekli olarak su bulunan akarsu, Porsuk adını alır. Kuzeye doğru akan çay, Kütahya ovasının doğu kenarından geçip ovayı sulayan Felent çayını alır; *Porsuk barajı* arkasında toplanır. Kuzeydoğuya dönerek Eskişehir ovasına girer ve düzenlenmiş bir kolu, Eskişehir'in içinden geçer. Eskişehir'den sonra doğuya yönelir. Ankara'ya giden demiryoluyle boylanır ve Yassıhöyük'ün karşısından Sakarya'ya dökülür. (M)

PORSUKGİLLER çoğl. bls. i. Açıktohumlulardan, yassı, sivri yapraklı kozalaklı ağaç veya ağaçsı bitkiler familyası (*taxaceae*); bu bitkilerde sertdoku ve reçine yoktur; bu bakımdan diğer kozalaklılardan ayrılır; örnek tipi porsuk ağacıdır. (L)

PORSUMAK geçz. f. Bk. PÖRSÜMEK.

PORSUN i. *Porsun sınıfı*, gemilerde halat, filika, motor, direk, matafora, iskeleler, yelken, ırgat işleri ve demirlerle ilgili işlerle yükümlü olan ve erlerle assubay kıdemli başçavuş, başçavuş, üstçavuş ve çavuşlardan meydana gelen uzman sınıf. (L)

PORTA (Carlo), italyan yazarı (Milano 1776-ay.y. 1821). Milano lehçesinde şiirler yazdı: *Giovannin Bongee* (1812, 1813-1814). Klasikler ile romantikler arasındaki mücadelede, romantikleri destekleyen birçok sone yayımladı. (L)

PORTA (Costanzo), italyan bestecisi (Cremona 1525'e doğr. -Padova 1601). Fransisken rahibi, Willaert'in öğrencisi, Zarlino ve Merulo'nun okul arkadaşıydı; zamanının en büyük kontrapuntocularından biridir. Osimo, Padova, Ravenna, Loretta'da kapella yöneticiliği yaptı. Yayımlanmış veya elyazması halinde birçok dinî ve din dışı müzik eseri bıraktı: 4 ve 5 sesli madrigal kitapları, 5-8 sesli motet'ler, *Litani*'ler (1575), 4-6 sesli missa'lar, 5 sesli *Introitus Missarum, ilâhiler* ve mezmurlar. (L)

PORTA (Della). Bk. DELLA PORTA.

PORTA (Giuseppe). Bk. SALVİATİ (*il*).

PORT ADELAİDE, Avustralya'da liman şehri, Saint-Vincent körfezine açılan haliç kıyısında; 33 400 nüf. Adelaide'in varoşu

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

ve ticaret limanı. Metalürji. Kimya sanayii. Çimento. Plastik maddeler yapımı. (L)

PORTADOWN, Büyük Britanya'da (Kuzey İrlanda, Armagh idare bölümü) şehir, Bann ırmağı kıyısında, Lough Neagh'in güneyinde; 18 600 nüf. Demiryolu merkezi. Dokuma (keten dokuma) ve besin (un fabrikaları, konservecilik) sanayii. Dökümevleri. Çanak çömlek yapımı. (L)

PORTAELS (Jan Frans), belçikalı ressam (Vilvorde 1818-Schaerbeek 1895). Brüksel'de F.-J. Navez'in, Paris'te P. Delaroche'un öğrencisiydi. Çoğunlukla tarihî ve dinî resimler ile portreler yaptı. Gand, sonra Brüksel akademilerini yönetti. Geniş ölçüde didaktik çalışmaları vardır. Resim anlayışı temelden akademik ve seçmecidir. (M)

PORTAGAL i. (ital. *Portogallo*'dan). Eskiden Portekiz'e verilen ad. (M)

Portage Mountain, İngiliz Kolombiyası'nda, Peace ırmağı üzerinde Kanada'nın önemli hidroelektrik merkezi. Santralın toplam gücü 2 300 MW'tır. (L)

PORTAİL (Jacques André), fransız ressamı ve gravürcüsü (Brest veya Nantes 1695 -Versailles 1759). Louvre'un sergilere ayrılan salonlarını süslemekle görevlendirildi: Versailles müzesinde iki guvaş tablosu vardır. Yağlıboya resimleri (çiçek tabloları), üç kalemle yaptığı desenleri daha çok beğenilir. (L)

PORTAKAL i. (fr. *Portugal,* Portekiz'den). Akdeniz çevresinde yetişen meyve ağacı. (İlmî adı *Citrus aurantium.* Turunçgillerden). || Aynı ağacın meyvesi. || *Portakal çiçeği suyu,* pastacılıkta ve tatlıcılıkta çeşitli yiyeceklere koku vermek için kullanılan hoş kokulu su.

— ANSİKL. *Portakal* bileşik veya ayrı yapraklı, bazısı dikenli bir ağaçtır. Yaprakları meşin gibi sert, dayanıklı ve düz kenarlıdır.

Portokalın anayurdu muhtemelen, Hindistan-dan Çin'e kadar doğu Asya'dır. Oralardan yavaş yavaş bütün sıcak bölgelere yayılmıştır. Portakal, yaz sıcaklık ortalaması yaklaşık olarak 23° C, en düşük kış sıcaklığı —2°C olan yerlerde yetişebilir. Batı Avrupa'ya 1550 yılına doğru girmiştir. Bugün Akdeniz kıyılarında yetiştirilen en gözde meyve ağaçlarındandır. Portakal ağacının boyu 10 m'yi bulabilir; bu büyüklükteki bir ağaç on bin meyve verebilir. Fakat genellikle boyu 2-3 m'yi ve ağaç başına verimi beş yüz meyveyi aşmaz. Tohumla, turunç üzerine aşıyle, daldırma ve çelikle üretilir. Portakal bahçeleri güney yerlere, ortalama 8 m aralıklı diziler halinde ve 6'şar metre aralıkla dikilir. Budama ile ağaca yuvarlak bir şekil verilir. İyi ürün almak için toprağa her yıl gübre vermek ve zaman zaman sulamak gerekir. Kuzey memleketleri portakalı süs bitkisi olarak sandıkların içinde yetiştirir, kış gelince limonluklara alırlar.

Portakal, üst ve dip tarafı hafifçe basık sulu bir meyvedir. Üzeri pütürlü bir kabukla kaplıdır; kabuğun dışı kızıla çalan sarı, içi beyaz renktedir; kalınlığı portakalın cinsine göre değişir. Kabuğun altında sarımtırak, bazılarında kırmızı renkte, sulu ve dilimli bir öz bulunur. Dilimlerden her birinde bir veya iki çekirdek vardır (bazı çeşitleri çekirdeksizdir). Portakal kabuğunun içinde, uçucu bir yağla dolu minik kesecikler, yüzünde ise içi tatlı bir sıvıyle dolu küçük kabarcıklar, acı meyvelerde ise küçük çukurluklar bulunur.

● *Türkiye'de.* Portakal Anadolu'da çok eskiden beri yetiştirilmektedir. Başlıca yetiştirme bölgeleri: 1. Hatay-Adana-Mersin bölgesi; 2. Antalya ve dolayları; 3. Büyük Menderes vâdisi (Sultanhisar [Denizli]); 4. İzmir dolayları; 5. Rize ili.

Anadolu'nun özellikle Akdeniz kıyılarında, büyük portakal bahçeleri vardır. Türkiye'de yetiştirilen başlıca portakal çeşitleri yafa, finike, vaşington tipleridir. Son yıllarda vaşington tipi (çekirdeksiz) çok yaygınlaşmış ve portakal üretimi büyük gelişme göstermiştir; 1930 yılında ortalama üretim 5 000 t iken 1970 yılında bu miktar 335 000 t'u bulmuş ve bunun 17 000 t'u ihraç edilmiştir.

— Mutf. şeker ve C vitamini bakımından zengin bir meyve olan portakal soyularak dilim dilim yenir veya suyu sıkılarak içilir. Ayrıca şerbeti, likörü ve reçeli yapılır. Çeşitli tatlı, pasta ve dondurmada kullanılır.

— Eczc. Tatlı portakalın taze kabuğu alkolatür şeklinde, acı portakalın kuru kabuğu ise tentür, tatlı şurup ve mide ilâcı yapımında kullanılır. Yapraklarının kaynatılmasıyle elde edilen su antispazmodiktir. Çiçeklerinden portakal çiçeği esansı yapılır. Portakal suyunda C vitamini pek boldur. (LM)

PORTAKALLIK i. (*portakal*'dan *portakallık*). Portakal bahçesi. (M)

PORTAL (Antoine, — baronu), fransız hekimi (Gaillac 1742 - Paris 1832). Montpellier'de hekim oldu (1764), Paris'e giderek kralın oğluna anatomi dersi vermekle görevlendirildi, sonra Collège de France'a tıp profesörü oldu (1769). 1777'de, Buffon ona, Jardin des Plantes'taki Anatomi kürsüsünü verdirdi. Bourbon'ların dönüşünde, Louis XVIII'in hekimbaşı oldu, 1820'de Krallık Tıp akademisini kurdu. (L)

PORTAL (Pierre BARTHÉLEMY, —baronu), fransız siyaset adamı (Albarèdes, Montauban yakınları 1765-Bordeaux 1845). Bordeaux'da armatörlük yaptı. Bordeaux belediye başkanı, sonra Bahriye bakanlığı sömürgeler müdürü oldu (1815-1818), milletvekili seçildi, bahriye ve sömürgeler bakanlığına getirildi (1818-1821). Savaş filosuna yeni bir düzen verdi. Malouet'nin siyasetini bıraktı: armatörleri korudu ve prim usulünü koydu. Özellikle uzakdoğu ticaretiyle ilgilendi, Schmalz'ı Senegal'e gönderdi, Guyana'daki ve Sylvain Roux'nun Madagaskar'daki sömürgeleştirme hareketlerini destekledi. Âyan meclisi üyesi oldu (1821). Louis Philippe'e bağlandı. (L)

PORTALEGRE, Portekiz'de şehir, idare bölümü merkezi, Alentejo'da Seda ırmağı kıyısında; 13 200 nüf. Dokuma sanayii. Mantar işçiliği.

— *Portalegre idare bölümü,* 192 700 nüf. (L)

PORTALES (Diego José Victor), Şili'li siyaset adamı (Santiago 1793-Valparaiso yakınları 1837). Prieto zamanında (1831) birçok görev aldı. 1833 Anayasasının hazırlanmasında Prieto'ya yardım etti, idareyi ve maliyeyi düzenledi. Cizvitleri geri çağırdı. Peru'lu diktatör Santa Cruz'a karşı yapılan mücadeleler sırasındaki bir ayaklanmada vurularak öldürüldü. (L)

PORTALİS (Edouard), fransız gazetecisi (Vesoul 1845 - Poissy 1918). *Courrier des deux Mondes* dergisini kurdu (1869). E. Ricard'ın *Electeur Libre* (Özgür Seçmen) adlı gazetesinin başyazarlığını yaptı, Komün idaresini tuttu. *Le Petit Lyonnais* gazetesini kurduktan sonra (1883), Boulanger'yi destekleyen *XIX. Siècle*'i (XIX. Yüzyıl) yönetti. Şantaj zanlısı olarak kovuşturmaya uğradı; yabancı ülkelere sığındı. (L)

PORTALİS (Jean Etienne Marie), fransız siyaset adamı (Le Beausset, Provence 1746-Paris 1807). Aix parlamentosunda avukattı (1765). Provence hâkimliğine (1778-1782) getirildi, 1793'te tutuklandı, serbest bırakıldı. Lebrun'ün aracılığıyle danıştay üyesi olarak Medenî Kanun İnceleme komisyonuna girdi ve komisyonda yazılı hukuku savundu. Konkordato çalışmalarına katıldı, konkordatonun uygulanmasıyle ilgili ek maddeleri kaleme aldı. Din öğretimi üstüne çalışmalar yaptı. *Discours, Rapports et Travaux sur le Concordat* (Konkordato Üstüne İncelemeler, Raporlar ve Çalışmalar) [1845] adlı bir eseri yayımlandı. (L)

PORT ARTHUR, Kanada'da (Ontario) şehir, Thunder Bay (Superior gölü) kıyısında; 38 200 nüf. Büyük Göller'de seferin batıdaki son iskelesi. Ticaret (buğday) ve sanayi merkezi (un fabrikaları, kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikası, tersaneler). [L]

PORT ARTHUR, A.B.D.'de (Texas) şehir, Beaumont'un güneydoğusunda, Sabine gölü kıyısında; 66 700 nüf. Pamuk ve pirinç de ihraç eden önemli petrol limanı; gemi yapımı; bakır dökümevleri; kimya sanayii. (L)

PORT - ARTHUR, çince **LİU - ŞÜN,** jap. **Ryucun,** Kuzeydoğu Çin'de (Liao-ning) şehir, Da-lien (Dairen) ve Kin'i de içine alan Liuda şehir gruplaşmasının bir kısmıdır; 126 000 nüf. Liao-dung yarımadasının ucunda, Po-Hay körfezinin ağzında kurulan limanı, stratejik bakımdan çok önemlidir. Japonlar 1894'te limanı ele geçirdilerse de, 1895'te geri vermek zorunda kaldılar. 27 Mart 1898 antlaşmasıyle Port-Arthur, Ruslara kiralandı. Ruslar bölgeyi tahkim ettiler; ama 1905'te yenilince Japonlara bıraktılar; ayrıca yarımadayı Mançurya'ya bağlayan demiryolunu Japonlara vermek zorunda kaldılar. 1945'te Port-Arhur, Çin ve Sovyet karma yönetimine verildi. 1954'te S.S.C.B., Çin lehine haklarından vaz geçti. (L)

Port-Arthur kuşatması (1904-1905). 8 Şubat 1904'te Port-Arthur'de Japonların üç rus gemisini batırması rus-japon savaşının patlak vermesine sebep oldu. Demir atma yeri, Japon donanmasının ablukası altındaydı. Stoessel'in rus garnizonu, Ta-lien limanına çıkarma yapan general Oku ve Nogi'nin japon birlikleri tarafından kuşatılmıştı. Filonun 14 nisan (amiral Makarov'un ölümü) ve 10 ağustosta yaptığı çıkış teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanınca, denizciler savunmaya geçtiler. Fakat 15 aralıkta demir atma yeri yakınındaki 203 rakımlı tepenin ele geçirilmesi, filoyu kendi kendini batırmağa ve garnizonu, 50 000 japonun hayatına mal olan bir direnmeden sonra, 2 ocak 1905'te teslim olmağa zorladı. (L)

PORTATİF sıf. (*porter,* taşımak'tan fr. k.). Kolayca taşınabilen; katlanarak taşınabilir duruma getirilebilen: *Bugün de eksikliğini bildikleri bu dört portatif karyolayı yollamışlardı* (Ş. S. Aydemir). *Portatif radyo.* || Sökülerek taşınan ve başka yerde takılarak eski haline getirilebilen: *Portatif ev.*

— Ask. *Portatif kazma,* çıkarılabilen demir kısmı sapına dikey olan, bir tarafı kazma, öteki tarafı çapa teşkil eden, piyadenin portatif âleti olarak kullanılan kazma. || *Portatif kürek,* Birinci Dünya savaşından beri piyadenin kullandığı kısa saplı, kare biçimde küçük kürek.

— Müz. *Portatif org,* XVI. yy.a kadar çok revaçta olan küçük çalgı; bir kayışla vücuda asılır, sol kalça üzerine oturulurdu; bir yandan sol el çalgının arkasına yerleştirilmiş körüğü çalıştırırken sağ el klavyede parçayı çalardı. (Önceleri bir, daha sonra iki takımborulu olan orglar XII. yy.dan sonra kilise şarkılarını desteklemeleri bakımından, XV. yy.dan itibaren de derebeylerin müzik ihtiyaçlarını karşılamaları amacıyle çok aranılan bir çalgı olmuştu.) [LM]

PORT AU PRİNCE, Haiti cumhuriyetinin başkenti ve Ouest idare bölgesinin merkezi, Port au Prince koyunun kıyısında; 250 000 nüf. Üniversite. Cumhuriyetin kahve, şeker ve muz ihraç eden başlıca ihracat limanı. Şeker rafinerileri ve damıtmaevleri (rom). *L'Hôpital* adıyle 1749'da kurulan şehirde XVIII. yy.dan kalma bir katedral vardır. Şehir depremlerden sık sık zarar görmüştür. (L)

PORTA WESTFALİCA, XVIII. ve XIX. yy. alman coğrafyacılarının Weser «klüz»üne (Minden'in güneyinde, Weser sıradağlarında) verdikleri ad. (L)

PORTAY i. (fr. *portail*). Bk. ANAKAPI.

PORT - BERGÉ, Madagaskar'da (Majunga eyaleti) yer, idare bölümü merkezi Bemarivo kıyısında, Majunga'nın batısında. Tütün tarımı merkezi. —*Port - Bergé idare bölümü,* 65 700 nüf. (L)

PORT BLAİR, Hindistan birliğinde Andaman ve Nikobar adaları toprağının merkezi; 4 100 nüf. Canlı bir balıkçılık merkezi olan limanından hindistancevizi ve kereste ihraç edilir. Port Blair eskiden İngilizlerin ceza sömürgesiydi. (L)

PORT - BOUET, Fildişi Kıyısı'nda yer. Atlas okyanusu kıyısında, Vridi kanalının doğusunda. Balıkçı limanı. Vridi kanalının açılmasından (1950) önce eski bir ticaret limanıydı. Yağ palmiyesi tarımı deneme istasyonu. Abican'ın ulaşımını sağlayan havaalanı. (L)

PORT - CARTİER, Kanada'da (Quebec) liman şehri, Saint-Laurent'ın ağzında, Sept-Îles'in batısında; 3 500 nüf. Liman demiryoluyle Gagnon demir işletme merkezine bağlıdır. (L)

PORT CHALMERS, Yeni Zelanda'da liman. Dunedin'in ulaşımını sağlar. (L)

PORT CHESTER, New York'ta (Westchester idare bölümü) şehir, Long Island Sound kıyısında, New York şehir merkezinin 40 km

Antoine PORTAL
taşbasması
Z. Belliard'dan
Cabinet des Estampes, Paris

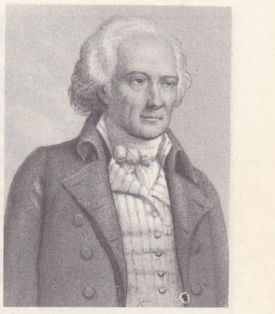

Jean PORTALİS
Delpech'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

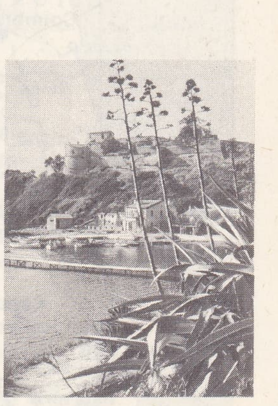

PORT-CROS adası

Foto. Neurdein, Goizet (LAROUSSE)

kuzeydoğusunda; 24 950 nüf. Sanayi ve mesken bölgesi. Şekercilik, fırça, elektrik bataryası ve madenî eşya yapımı. 3 km uzağında havaalanı. 1650'ye doğru kurulan şehre bıçkıhanelerden (ing. sawmills) dolayı önce *Sawpits* (bıçkı hendeği) adı verildi. Bugünkü adını 1837'de aldı. 1868'de birliğe katıldı. Port Chester bir belediye başkanı ve idare meclisi tarafından yönetiktir. (L)

PORT CİNNAH. Bk. ÇALNA.

PORT CLARENCE. Bk. SANTA İSABEL.

PORT COLBORNE, Kanada'da (Ontario) şehir, Erie gölü kıyısında; 15 000 nüf. Sudbury bölgesinde çıkarılan nikelin işlenmesi. Kobalt metalürjisi. (L)

PORT - CROS adası, Fransa'da (Akdeniz) Hyéres takımadalarında ada; 640 hektar. Balıkçı limanı. Güzel çam ormanlarıyle kaplı olan bu sarp ada, millî park haline getirilmiştir. Sayfiye merkezi. (L)

PORT DE BOUC, Fransa'da Bouches-du-Rhône idare bölgesinde (Aix-en-Provence idare çevresi) komün, Berre kıyı gölüne ulaşan Caronte kanalının son bulduğu yerde; 12 510 nüf. Vauban'ın yaptığı sur. XIII. yy.dan kalma kule. Gemi yapımı. Kimyasal

PORTEKİZ haritası

gübre fabrikası. Balık konserveciliği. Ağır yük (maden, çimento, hidrokarbür) transitinde uzmanlaşmış liman. (L)

PORT - DE - PAİX, Haiti cumhuriyetinde liman şehri, Nord-Ouest idare bölgesinin merkezi, adanın kuzey kıyısında; 6 500 nüf. Kristof Kolomb 1492'de bu limanın kurulduğu yerde karaya çıktı. (L)

PORT DİCKSON, Malezya'da (Negri Sembilan) köy, Malakka boğazı kıyısında; 3 400 nüf. Kalay ve kauçuk ihracatı. Amonyak. (L)

PORTE i. (fr. *portée*). [Bir işin] Etki alanı.
— Müz Üzerlerine veya aralarına müzik notaları yerleştirilen yatay, paralel ve eşit aralıklı çizgi sistemi; bu çizgiler genel ses merdiveninin kesin yüksekliklerini belirtir. (Beste notaları porteyi kalın veya ince seslere doğru aşınca, ek çizgicikler eklenir. Portenin kökü tek çizgiye dayanır: X. ve XI. yy. parşömenlerindeki bu çizgi diastematik nömaların kalınlarını incelerinden ayırmağa yarar; çıkış noktasına konan harf de bu işaretçiklerin yerleştirildiği yere göre adını ve yüksekliğini belirtirdi. Modern portelerin [gregoryen müziği için 4, günümüzün müziği için 5 çizgi] baş tarafında, anahtar, ölçü işareti ve çoğu zaman da her sistemde tekrarlanan değişim işaretleri bulunur. Porteyi aşan notaları porte içine almak için ek çizgiler kullanılabilir, anahtarda değişiklik yapılabilir veya «bir oktav yüksek veya alçak çalınacak» anlamına gelen 8va *alta*, 8va *bassa* deyimler yazılabilir.) [M]

PORTEA i. Brezilya asıllı süs bitkisi (*Portea kermesina*). [*Bromeliaceae* familyasından.] (L)

PORTEL (LE), Fransa'da Pas-de-Calais'de (Boulogne-sur-Mer idare çevresi) komün, şehrin güney varoşu; 11 269 nüf. Balıkçı limanı. Halat fabrikası. Sayfiye yeri. Le Portel 1943'te hava bombardımanlarından büyük zarar gördü. (L)

PORTELA, Lizbon'un (Portekiz) kuzey banliyösünde kasaba, Lizbon'un havaalanı. (L)

PORT ELİZABETH, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) liman şehri, Algoa koyu (Hint okyanusu) kıyısında; 270 800 nüf. 1820'de ingiliz kolonları tarafından kurulan liman, bugün Kimberley'e kadar uzanan geniş bir bölgenin ürünlerini sevkeder. Büyük ölçüde yün ihracatı. Balıkçılık. Çeşitli sanayi: besin fabrikaları, kimya sanayii, otomobil montajı, cam fabrikaları, otomobil lastiği fabrikaları, konserve fabrikaları. (L)

PORTEKİZ, İberik yarımadasının batı kısmında devlet, Atlas okyanusu kıyısında; 88 551 km² (Madera ve Asor adalarıyle birlikte 91 531 km²); 9 218 000 nüf. Başkenti, *Lizbon* (802 200 nüf. Banliyölerle birlikte 1 334 800 nüf.) Başlıca şehirleri: *Porto* (303 400 nüf.), *Braga, Coimbra, Evora.*

COĞRAFYA
Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Portekiz'in yüzey şekilleri İber mesetası tabanının kenarından meydana gelir; bu taban Tajo'nun iki kıyısında çok farklıdır. Irmağın güneyindeki tekdüze Alentojo ovalarının yükseltisi 400 m'yi hiç geçmez. Bu ovalar İspanyol Estremadurası peneplenini batıya doğru devam ettirir ve ağır ağır, Atlas okyanusu kenarındaki alçak kıyılar yönünde, üçüncü zaman toprak dalgasının altına süzülür. Bu bölgeler ancak çok yüksek olmayan fay sarplıkları (Vigueira ve Ossa serraları) ve kenarlarında yükselen bazı kalıntı şekilleriyle (güneybatıda Grandola ve Carcal serraları, kuzeydoğuda serra de Sao Mamede) engebelidir. Güneye doğru, batı-doğu yönünde uzanan Algarve, şistli Malhao serralarından ve siyenitli serra de Monchique çıkıntısından meydana gelir. Kalkerli bir tepeler şeriti alçak ve kumlu güney kıyı bölgesine geçişi sağlar.

Tajo'nun kuzeyinde eski taban çok daha yüksektir ve büyük kırıklarla doludur. En yüksek engebeler Vuga le Tajo arasında uzanan ve kuzeydoğu-güneydoğu yönünü takip eden horst'lardır. Bu horst'lar Merkezî İber cordillerasının ucudur (serra de Estrala, 1 981 m; Serra de Gardunha 1 224 m). Kuzeye doğru, Mondego hendeğinin ötesinde yükseltiler 1 500 m'yi aşmaz; ama yüzey şekillerinin parçalanmışlığı devam eder. Duero'nun kuzeyinde horst'lar Marao (1 419 m), Padrela ve Barnes serralarını meydana getirir. Kuzey-kuzeybatı, güney-güneydoğu yönünde uzanan büyük bir engebe, Atlas okyanusuna doğru bu dağlık bütünü keser, Duero halicinin kuzeyinde kıyı şeritini meydana getirir, sonra güneybatıda kıyı ovaları yanında yükselir. Estremadura'da küçük kalkerli veya püskürük kütleler ortaya çıkar: Aire, Montejunto, Sintra ve Arrabida dağları.
Portekiz toprakları altındaki büyük parçalanmalar bugün hâlâ devam eder. Özellikle Aşağı Tajo bölgesi ve Algarve kıyısı henüz yerleşmemiştir; bu bölgeler birçok depremden (özellikle 1755'te) zarar görmüştür.

● *İklim.* Portekiz'de akdeniz iklimi hüküm sürer: yazlar kuraktır. Ama denizin yakınlığı bu kuraklığın uzun sürmesini önler ve özellikle kışın düşen toplam yağış miktarını çoğaltır. Yağmurlar kuzeyden güneye ve batıdan doğuya doğru azalır. Kuzeyde Minho ve Beira Alta engebeleri 2 500 mm'ye yakın yağış alır. Daha koruntulu olan iç bölgede yağışlar daha azdır (Alto Duero'da 600 mm). Güney ovalarında kuraklık artar. Kıyı bölgesinde okyanus etkisi sıcaklığı düzenler. Tras-os-Montes'de kışlar uzun ve serttir; İç Alentejo yazın sağanak halinde yağışlar alır.

● *Bitki örtüsü.* İlkel bitki örtüsü hemen tamamiyle ortadan kalkmıştır. Kuzeybatıdaki yağışlı bölgede yapraklarını döken meşelerle, yapraklarını dökmeyen akdeniz meşeleri (mantar meşesi ve lusitaina meşesi) birarada görülür; bunlar 700 metreden daha yükseklerde görülmez. Tepeler fundalıklarla örtülüdür. Ülkenin geri kalan kısmı, genellikle «garrigue» veya maki halini almış tipik akdeniz ormanıyle örtülüdür. Mantar meşesi daha çok kıyıda, yeşil meşe iç bölgede yetişir. Kumsallar, gözün alabildiğine uzanan çam ormanlarıyle kaplıdır.

● *Hidrografya.* İber yarımadasındaki birçok büyük ırmağın aşağı çığırları Portekiz'dedir. Kuzeyde Minho, güneyde Guadiana ırmakları sınır sayılmıştır. Ülkenin kuzeyindeki yüksek engebeleri dar boğazlarla aşan Duero'nun beslenmesi oldukça düzensizdir. Tajo'nun eğintileri çok daha yumuşaktır; ama aşırı etiyajların etkisi altındadır. Duero'nun Portekiz'deki kolları, Mondego şebekesi ve Tajo'nun kuzey kıyıdan aldığı kollar önemli hidroelektrik tesislerinin kurulmasına elverişlidir.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Portekiz'de nüfus yoğunluğu km²'ye 99 kişidir. Sanayii bu kadar az gelişmiş bir ülke için yüksek sayılabilecek bu rakam, son zamanlardaki nüfus artışının sonucudur. 1527'de yapılan ilk sayımda nüfus Roma çağındakini aşmıyordu. XVI. yy.-da denizaşırı macera hevesi, birçok kişinin ülkeden göçmesine ve gerçek bir nüfus seyrelmesine yol açtı. Yüz yıldır nüfusun büyük ölçüde çoğalmasının yanı sıra birçok kişi ülkeden göçtü (1910'da 80 000 kişi); bu hareket bugün yavaşlamaktadır. Göçmenler özellikle Brezilya'ya, Venezuela'ya ve Afrika'daki illere (özellikle Angola) gider.
Şehirler gelişmelerine rağmen, nüfusun ancak dörtte birini barındırır. Minhao ve Mondego arasında aşırı ölçüde yoğun olan (bazı *conselho*'larda km²'ye 200 kişi) kır nüfusu, Estremadura'da kalabalıktır (km²'ye 60-150 kişi); doğu kısımda ve Algarve'de seyrekleşir. Ama en ıssız alanlar Alentejo ve Ribatejo'dadır (km²'ye 25 kişi). Nüfus dağılımının bu eşitsizliği, toprağa yerleşme evreleri, tarım sistemleri ve mülkiyet rejimiyle bağıntılıdır.

● *Tarım ve köy hayatı.* Minho portekiz köy hayatının en orijinal beşiğidir. Toprak çok küçük parselere ayrılmış, evler geniş bir alana yayılmıştır; çeşitli ince tarım yapan nüfus çok yoğundur: mısır, patates, tırmanıcı asma ve meyve ağaçları birarada yetiştirilir. Kalabalık sığır sürüleri, sulak çayırlarda otlatılır. Nüfusun artmasıyle bu kır ekonomisi Tras-os-Montes havzalarına doğru uzanmış, güneye ise, daha «yeni-

PORSELEN

(XIX. yy. Yıldız porselenleri)

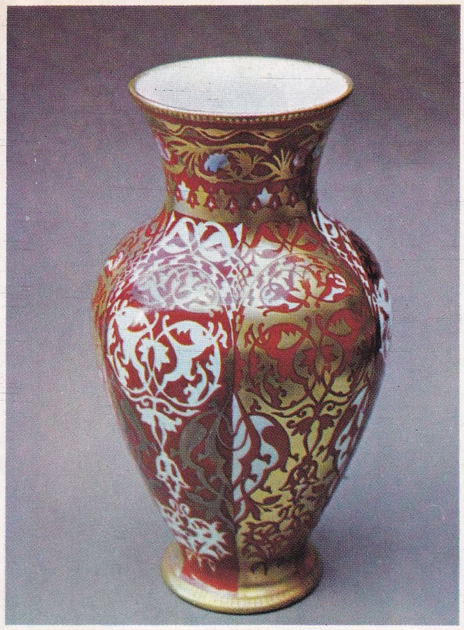

şükûfe motifleriyle süslü vazo

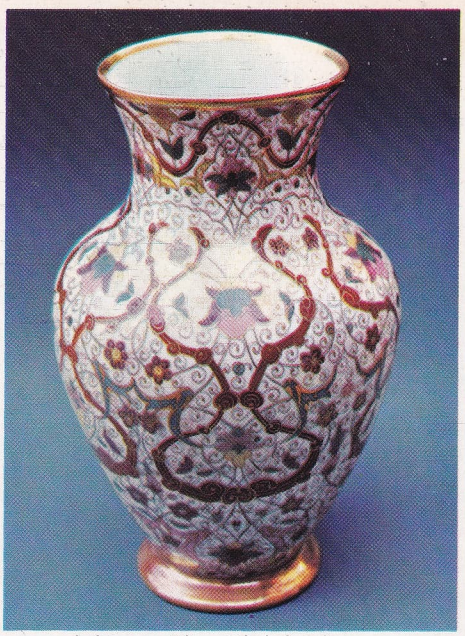

bulut ve çeşitli motiflerle bezeli vazo

yıldız şeklinde çiçek motifleriyle süslü tabak

manzara resimli kapaklı kutu

stilize karanfil motifli ve hatayî desenli tabak

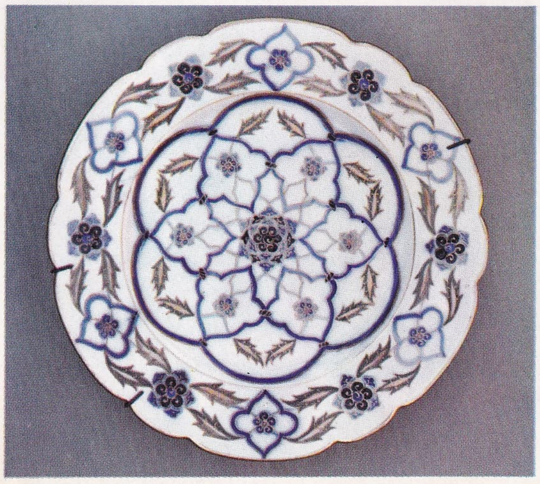

stilize meşe yaprakları
ile süslü tabak

Abdülhamid II tuğralı
tabak

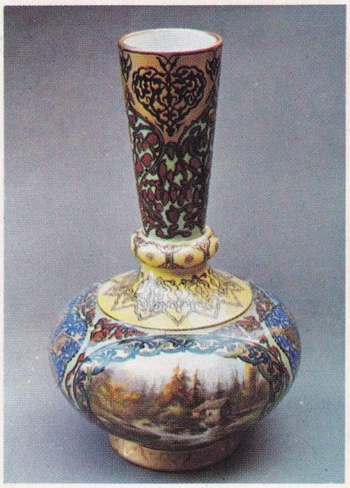

manzara resimli
ve geçme motifli vazo

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Topkapı Sarayı Müzesi Porselen seksiyonu

PORSELEN

(Dekoratif Sanatlar müzesi,
Sèvres Seramik Millî müzesi,
Guimet müzesi)

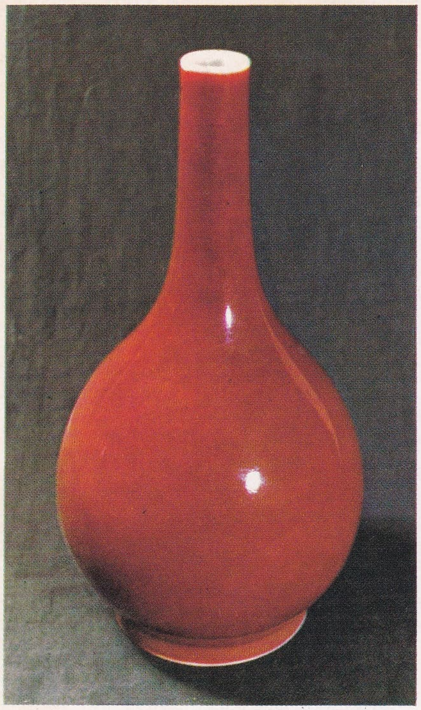

ÇIN: bakır kırmızısı şişe, XVIII. yy.

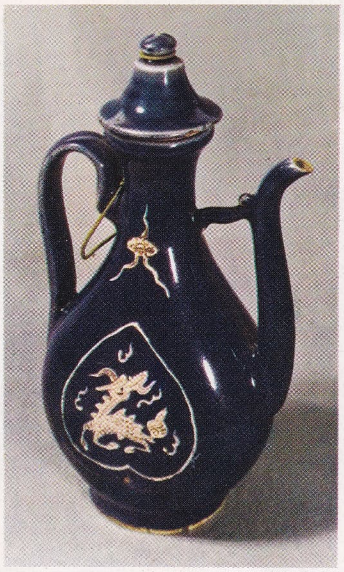

kobalt mavisi ibrik, Ming çağı

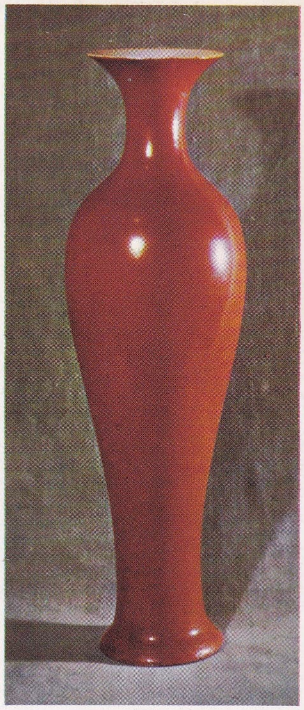

demir kırmızısı büyük vazo, XVIII. yy.

vazo, yeşil grup XVIII. yy.

tabak ve kâse (sèvres yumuşak porseleni, 1776)

kâse ve tabak (vincennes yumuşak porseleni, 1753)

sağda, çaydanlık (wedgwood porseleni, Büyük Britanya, XIX. yy. başı)

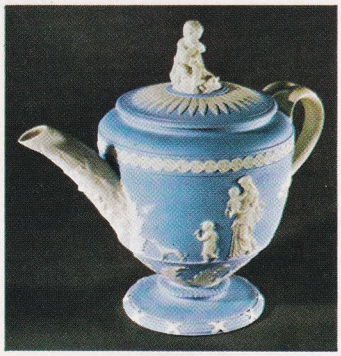

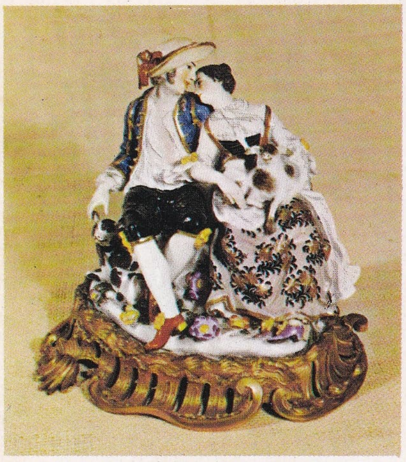

«Çoban Çifti» (Saksonya porseleni, XVIII. yy. ortası)

sağda, çaydanlık (tournai porseleni, Belçika, XIX. yy. başı)

sağda, Westfalen kraliçesi Katherina von Württemberg'in portresiyle süslenmiş vazo (sèvres sert porseleni, 1812)

fincan ve tabak (berlin porseleni, XIX. yy. başı)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

solda, Lizbon ve Tajo; sağda, modern şehir, Alfonso I Henriques caddesi ve yüksek Teknik Enstitü (arka planda)

den fetih» zamanında Beira ve Estremadura yoluyle girmiş ve o kalabalık bölgelere yerleşmişti. Buna karşılık, yetiştiriciliğin ağır bastığı yüksek doğu bölgelerine pek yayılmadı. Hemen hemen ıssız denilebilecek bölgelerde «yeniden fetih» hareketinden sonra geniş ölçüde işletilen büyük mülkler kuruldu. «Latifundia»lar, işçilerini büyük tarım işçisi köylerinden toplar. Bu bölgelerde kaba tahıl tarımı yapılır, zeytin ağaçları ve koyun yetiştirilir. Şehir burjuvazisinin sermaye yatırımı bu büyük mülklerin kuzeye doğru Güney Estremadura ve Beira'da genişlemesine imkân verdi. Daha yoğun bir nüfusun çok küçük topraklarda tahıl, meyve ve sebze yetiştirdiği Algarve'yi ayrı incelemek gerekir. Ama burada da yarıcılık yaygındır.

Tarım üretimi, hızlı gelişmesine rağmen, her zaman halkın ihtiyacına karşılık vermez. Buğday ithalâtı, azalmakla beraber, büsbütün kesilmemiştir. Ülkenin güneyindeki ihtiyacı karşılamağa yetmediğinden, ithal edilmesi gerekir; işçi ücretlerinin düşüklüğü Portekiz'in konservelerini dış ülkede kolayca pazarlamasına imkân verir.

Sanayi yavaş gelişmektedir. Sermayeler, özellikle yabancı sermayeler yalnız maden yataklarına, özellikle demirsiz madenlere (kurşun, gümüş, tungsten) yatırılır. Ama yalnız Sao Domingos ve Aljustrel bakır yataklarıyle Beira kalay yatakları sürekli bir işletmenin masraflarını karşılayacak güçtedir. Bragança yakınındaki Moncorvo demir madeni kısa süre önce kapatıldı. Çözülmesi gereken en önemli meselelerden biri enerji kaynakları meselesidir. Yetersiz maden kömürü rezervleri (Porto'nun kuzeyinde Sao Pedro da Cova yatakları) henüz az ölçüde işletilir ve ithalât zorunludur. Ülkenin kuzeyindeki akarsuların hidroelektrik donatımına geç bir tarihte başlanmıştır; Duero üzerindeki Picote tesisi 180 000 kW/saat üretir. Hiç bir ağır me-

1960-1965 Arası ithalât kuvertürü oranı yüzde 50-60 arasında değişti. Bu açık, göçmenlerin denizaşırı ülkelerden gönderdikleri paralar, denizaşırı toprakların (Angola ve Mozambik) bilanço fazlaları ve özellikle turizmden elde edilen gelirlerle (Algarve'nin değerlendirilmesi) kapatılır. Turizm gelirleri (1965'te 1,5 milyon turist) toplam ihracat tutarının yüzde 15'ine eşittir. 1965'te mamul madde ithalâtın yüzde 60'ını, ihracatın da hemen hemen eşit miktarını meydana getirmekteydi. Sırasıyle İngiltere, Federal Almanya ve A.B.D., Portekiz'in ticaret yaptığı başlıca ülkelerdir.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Kişi başına millî gelirin 1952'den beri artmasına karşılık (yıllara göre yüzde 1-6), Portekizlilerin hayat seviyesi kişi başına yılda 300 dolarla (1965) Avrupa'nın en dü-

via Augusta takı (Lizbon)

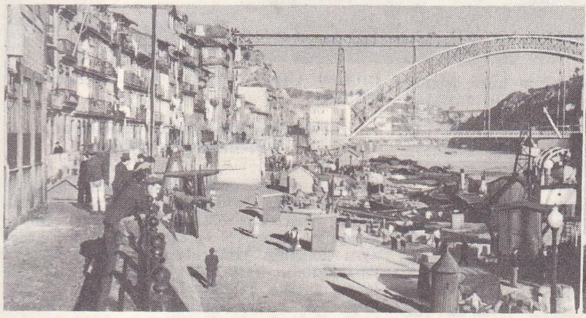

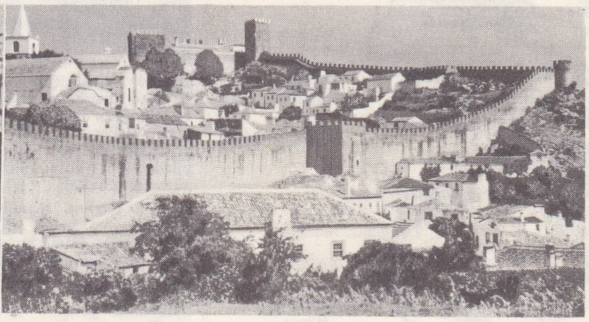

solda, Porto'da rıhtım; sağda, Obidos, genel görünüş

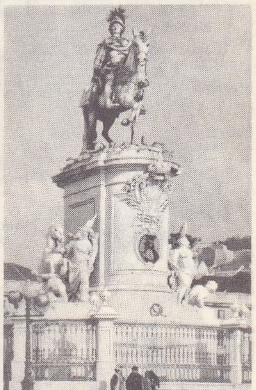

Jose I anıtı (Lizbon)

de başlıca besin mısırdır. Vuga, Mondego, Tajo ve Sado vâdilerinde çeltik tarlaları günden güne yayılır. Zeytinlikler yüz yılda üç kat artmış ve zeytinyağı üretimi ihtiyacı karşılamağa başlamıştır. Şarapçılık önemli bir yer tutar: hafif şaraplar (kuzeybatıda *vinho verde*), Estremadura'da kırmızı şaraplar, Porto ve Madera'da kalite şaraplar. Bu üretimin pazarlanması ekonominin bugünkü en büyük meselelerinden biridir.

● *Sanayi.* Günden güne bir sanayi kolu haline gelmekte olan balıkçılık yavaş yavaş birkaç büyük limanda, önemli konserve fabrikalarını besleyen birkaç armatör şirketin elinde toplandı. Kıyı sularında sardalya, Algarve açıklarında ton balığı, Newfoundland setlerinde morina avlanır. Bununla birlikte halkın beslenmesinde temel rol oynayan morinanın, tutulan miktar ihtalürji tesisinin bulunmaması ve imalât metalürjisinin azlığı, dış ticaret bilançosundaki açığı günden güne artırır. Önemli tek sanayi dokumacılıktır: Estrela dolaylarında yün, Minho ve Lizbon'da pamuk. Sermaye azlığı, sanayinin gelişmesini frenler.

● *Ticaret.* Ticaret bilançosu devamlı olarak açık verir. Portekiz, maden ürünleri, bazı tarım ürünleri (şarap, mantar) ve balık konserveleri ihraç eder; fakat porto şarabını pazarlamada büyük güçlüklerle karşılaşır. Son zamanlarda tarım kesimine harcanan çaba sonucunda, ithalâtta besin maddelerinin payı azaltılmıştır; fakat hasadın dönem dönem azalması bu durumu sık sık tehlikeye düşürür. Ayrıca devlet, yakacak ve metalürji maddelerini de dışarıdan almak zorundadır. Sanayi makineleri ithali de, geçici olarak, ticaret bilançosu açığını artırmaktadır.

şüklerinden biridir; Yunanlılarınkiyle eşit, İspanyollarınkinden biraz yüksek, Fransızlarınkinden 3-4 defa az. Otuz yıldan beri olağanüstü bir para istikrarından yararlanan Portekiz, önemli bir döviz rezervine sahiptir; bunun sonucu olarak kamu hizmetleri seviyesi, özellikle hastahane ve okullar alanında tartışılmaz bir şekilde yükseldi; çeşitli alanlarda (şehircilik, mesken, elektrik ve inşaat, gemi yapımı) gelişmeler oldu. Bununla beraber, bu başarılar iktisadî gelişmenin yavaşlığını gizleyemez. Portekiz ekonomisinin iki temel özelliği, gelirlerdeki büyük eşitsizlik ve ülkenin güney ile kuzeyi arasındaki dengesizliktir. Gerçekten de Portekiz'de orta köylü sınıfı yoktur. Hiç yatırım yapmayan büyük mülk sahiplerinin yanı sıra, yılın bir kısmında iş bulamayan ve hayat şartları çok kötü olan bir tarım proletaryası vardır.

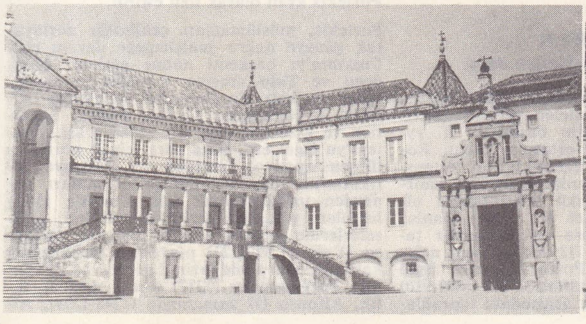

solda, Coimbra, üniversite iç avlusu; sağda, Evora, Diana tapınağı

Foto. Viollet. Muller, Favatier-Viollet, Beleza (LAROUSSE)

Tras-os-Montes çift süren öküzler

PORTEKİZ iktisadî haritası

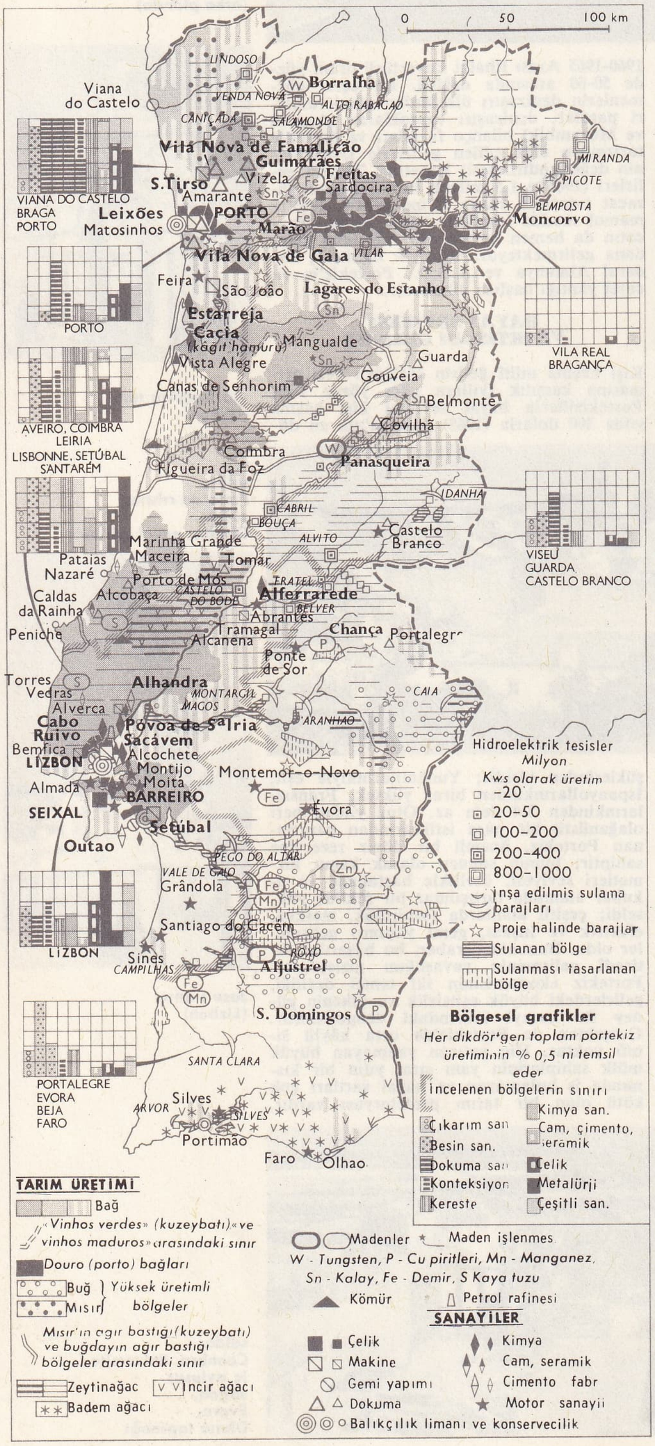

Ama kırlarda işçi sayısının hızla artması ve nüfus fazlalığının büyük kısmını temsil etmesi (yılda yaklş. 100 000 kişi, yani yüzde 1-2), bu fazlalığın yarısından çoğunun göç etmesine rağmen oldukça ciddî bir meseleye yol açmıştır. Tam işsizlik düşüktür, ama tarım işçilerinin eksik istihdamı önemlidir ve iş prodüktivitesinin düşüklüğüne eklenir. Kuzeydeki aşırı kalabalık bölgelerle, güneydeki büyük toprak bölgeleri arasındaki eşitsizliği yumuşatabilecek gibi görünen toprak reformu bugüne kadar parça parça çözümlenebilen ciddî bir meseledir. Sanayi gelişmesi hammadde ve sermaye eksikliğinin sıkıntısını çeker ve ülkenin iç iktisadî yapısına bağlı bazı engellerle karşılaşır: satın alma gücünün düşüklüğü yüzünden daha da artan iç pazar darlığı; yatırımdan çok tasarruf ve spekülasyon eğilimi fazlalığının ortaya koyduğu iktisadî teşebbüs anlayışının fazla gelişmemiş olması; kısa vadeli krediye ağırlık veren bir bankacılık sisteminin kötü işlemesi; aşırı uzmanlaşmış dış ticaretin nazikliği. Öte yandan işçilerin teknik yetişmesini sağlama ihtiyacı ve okuryazar olmamaya karşı savaş da (7 yaşından büyük olanların yüzde 40'ı okuma yazma bilmez) hızla çözülmesi gereken meselelerdir.

mantar meşesinden ilk mantarın alınışı

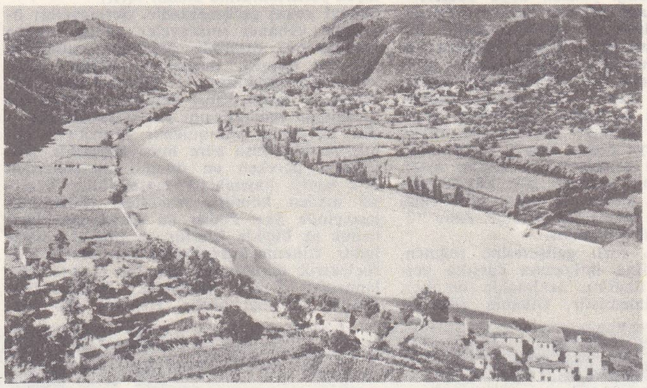

Penacava Mondego yaylasında pirinç tarlaları

● *Son durum.* 1kinci plan (1959-1964) döneminde ve geçici değerlendirme planının (1965-1967) başlangıcında, özellikle 1959-1965 arasında iktisadî durum hızla gelişti (millî üretim artışının yıllık oranı yüzde 7'ye ulaştı); bununla birlikte 1965'in son aylarında gelişme yavaşladı (1966'da yüzde 5'ten az). İktisadî kalkınma sanayi kesiminin gelişmesine bağlıydı; iç üretim oluşması payı 1960'ta yüzde 40 iken 1965'te yüzde 45'e yükselen toplam sanayi üretimi, 1960-1966 arası yüzde 50 arttı. Temel metalürji ve imalât metalürjisi en hızlı gelişen dallardır. Sanayide 1960'tan beri en büyük kuruluş, 1966'da 300 000 ton kadar çelik üreten Lizbon yakınındaki Seixal demir-çelik tesisidir. Elektrik üretimi 1960-1966 arası 3,2'den 5,6 tW/saate yükseldi. Kalay ve tungsten yetersizliği, kömür, linyit ve demir çıkarımının gelişmemesi, maden sanayiinde gerilemeye yol açtı. Hâlâ faal nüfusun yüzde 35'ini istihdam eden, ama 1965'teki iç üretiminin ancak beşte birini karşılayabilen tarım kesiminde gelişme yavaştır. Yalnız üzüm üretimi bugüne kadar görülmemiş ölçüde artarak 1962'de 15 Mhl'yi, 1965'te 14,5 Mhl'yi aştı. Alentejo'da sulama işlerine devam edilmektedir.

TARİH

Portekiz milletinden önce

Ülkeye tarihin başlangıcında Kartacalılarla yakınlığı olan kabileler yerleşti (M.Ö. III. yy.); bu kabilelerin başlıcası, II. yy. boyunca ve I. yy.ın ortasına kadar Romalılarla savaşan Lusitania'lılardır. Augustus'un kurduğu Lusitania eyaletinin sınırları Portekiz'in bugünkü sınırlarından oldukça farklıydı. Eyalet V. yy.da Alanlar ve Süevler, daha sonra da Vizigotlar tarafından işgal edildi. 711'de başlayan müslüman hâkimiyetini, Porto bölgesini işgal eden Asturia kralı Alfonso III (869-910) ve Duero ile Mondego arasındaki toprakları alan (1064) Castilla kralı Fernando I sarstılar.

Portekiz krallığının kuruluşu, Bourgogne hanedanı

Tajo'ya sefere çıkan Leon kralı Alfonso VI, *Portekiz kontluğu*'nu (Porto bölgesi) evlilik dışı kızı Teresa'nın kocası Bourgogne'lu Henri'ye verdi; böylece bu arazi aynı lehçenin konuşulduğu Galicia'dan ve yarımadanın geri kalan kısmından sunî olarak ayrıldı (1097); Henri, Braga'yı piskoposluk haline getirerek (1104), Portekiz'i dinî alanda Castilla'nın hâkimiyetinden kurtardı; ama müslümanların Lizbon ve Santarem'i işgal etmelerini engelleyemedi. Ölümünde (1114) karısı Teresa iktidarı ele geçirdi ve üvey kızkardeşi Castilla kraliçesi Urraca ile savaştı. Castilla'da Urraca zamanındaki karışıklıklar, kontluğun Castilla'ya bağımlılık ilişkilerini gevşetti. Kraliçenin Galicia'lı kont Fernando Peres de Trava ile sevişmesine ve metbu olarak Castilla'lı Alfonso VII'ye başvurmasına kızan soylu sınıf, Henri'nin oğlu Alfonso I Henriques (1128-1185) yönetiminde ayaklandı. Alfonso I, Castilla'lıları Guimaraes yakınında, Sao Mamede'de ezdi (1128), Portekiz'i fiilî bağımsızlığa kavuşturdu, «Portekizliler kralı» unvanını aldı (1139) ve birkaç ay sonra müslümanları Ourique'de yendi (1139); 1143'te önce papanın, sonra imparator Alfonso VII'nin (Castilla kralı) metbuluğunu kabul ederek kendini Portekiz kralı olarak ilân ettirdi.

Portekiz, müslümanları çekilmeğe zorlayarak güneye doğru genişlemeğe devam etti. Coimbra'yı başkenti haline getiren, Mondego ve Tajo arasına templier ve hospitalier tarikatı şövalyelerini yerleştiren Alfonso I Henriques, 1147'de Sintra, Santarem ve Lizbon'u aldı, 1158-1166 arası Alentejo'yu işgal etti. Kısa süre içinde portekizlileşen ispanyol santiago ve calatrava tarikatlarına dayanan ve müslümanları güneyden uzaklaştırmak için Kudüs'e giden haçlıları yolundan saptıran halefleri, fetih seferlerine devam ettiler. Aslında, Alfonso II'nin (1211-1223) portekizli birliklerinin katıldığı Muvahhidîlerin Los Navas de Tolosa bozgunundan (1212) sonra hızlanan fetih, Alfonso III zamanında (1248-1279), Al-

Foto. Yan (LAROUSSE)

garve'nin alınmasıyle tamamlandı (1249). Müslümanların ve yahudilerin 1497'ye kadar yaşamağa devam ettiği fethedilen topraklar, yalnız kuzeyden gelen ve porto lehçesini yayan kolonlar tarafından değil, gerek laik, gerek din adamı yabancılar tarafından da değerlendirilmeğe başlandı. Özellikle Sancho I zamanında (1185-1211) gelen birçok göçmen daha önceki derebeyliklere bağımlı olmayan merkezlerde toplandı ve hükümdardan imtiyaz fermanları elde etti. Portekiz'in XII. yy. ortasında toprak bütünlüğünün tamamlanması anayasal kurumların tamamlanmasıyle aynı tarihte gerçekleşti; XI. yy.dan beri soydan geçen monarşi, iktidarın fiilî hâkimiydi; ama kralın Vizigotlar zamanındaki seçimle işbaşına gelme dönemini hatırlatan halkın onayı usulünün uygulanması, *cortes*'lerin kurulmasıyle sonuçlandı; bilinen ilk cortes'ler henüz sadece rahip ve soylu sınıfının temsil edildiği (1212) ve portekiz kanunlarının ilk unsurlarını hazırlayan Coimbra cortes'leridir. O tarihe kadar krallık otoritesi ancak çok zengin rahip sınıfının imtiyazlarıyle ve topraklarında yargılama yetkisini ve vergi toplama hakkını elde eden soylu sınıfın birkaç imtiyazıyle sınırlıydı; kralın yetkisi, en güçlü unsurları yıllık belirli bir askerlik hizmetiyle yükümlü olan ve savaş zamanında önceden tespit edilmiş miktarda asker vermek zorunda olan etkili bir derebeylik sisteminin kadroları arasına sızmıştı. Ama derebeyliğin ve rahip sınıfının gelişmesi Alfonso II'yi kaygılandırdı; Alfonso, babasının kançıları Juliao'nun yardımıyle bütün mülkiyet unvanlarını kontrol ettirerek (inquiroçoes) ve amortizaçao ile rahip sınıfının gayrımenkul sabihi olmasını yasaklayarak derebeyliğe ilk darbeyi vurdu. Fakat Sancho II'nin (1223-1248) yeteneksizliği ve bunun yol açtığı anarşi, rahiplerin ilerigelenlerinin papaya başvurarak Sancho'nun tahttan indirilmesini ve yerine kardeşi Alfonso III'ün getirilmesini istemelerine sebep oldu; Boulogne kontesiyle evli olan Alfonso III tahta çıkmasına karşılık kilisenin haklarına saygı göstermeğe söz verecekti (Paris antlaşması, 1245). Ülkenin kuzeyine çekilen Sancho, Castilla'nın desteğine rağmen sonunda Toledo'ya sığınmak zorunda kaldı (1298). Bunun üzerine Alfonso III Portekiz kralı ilân edildi; ama Paris antlaşmasının maddelerini uygulamayı reddetti ve rahip sınıfının haklarını daha da kısmakla kalmayarak Leiria cortes'inde (1254) ilk olarak şehirlerin temsil edilmesine izin verme yoluyle derebeylerin XIII. yy. başında kazandıkları imtiyazları kaldırmak için burjuvalara dayandı. Bu yeni sosyal sınıfın «kraliyet curie'sine» (görevleri ayrılmağa başlamıştı ve en iyi öğrenim görmüş üyeleri [kanun adamları] kralın imtiyazlılara karşı hazırlanan ordenoçoes'leri uygulamasına yardım ediyorlardı) girmesine imkân verdi. Coimbra üniversitesini kuran (1290-1308) ve porto lehçesini millî dil haline getiren Denis zamanında (1279-1325), krallık yetkilerini artırma siyaseti burjuvazi tarafından desteklendi; buna karşılık burjuvazinin iktisadî faaliyetleri teşvik edildi. XII. yy.dan sonra portekizli tüccarlar, Brugge ve Londra'ya giderek, balık, tuz, şeker, yağ, deri sattılar.

Denis'in vârisleri eserini devam ettirdiler. Alfonso IV (1325-1357) ve Pedro I, özellikle soylu sınıfın imtiyazlarını kısarak ve papalık kararnamelerinin kralın onaylaması olmadan yayımlanmasını yasaklayarak adaleti yeniden teşkilâtlandırdılar. Ayrıca ülkenin denizaşırı genişleme siyaseti Fernando I (1367-1383) zamanında güçlendi; hükümdar XIV. yy.da, Avrupa'nın öbür ülkeleri gibi Portekiz'de de patlak veren iktisadî buhranı atlatmak için, armatörlere kraliyet ormanlarının kerestelerini bedelsiz vermeğe, ama sigorta sistemini beslemek için gemilerin yüklerinden vergi almağa karar verdi; ayrıca, işletilmeyen topraklara elkoyma kararını alarak mülk sahiplerini tarlalarını ekmeğe zorladı (1875) ve aylakları zorla çalıştırdı.

Aviz sülâlesi ve deniz hâkimiyeti

Fernando'nun ölümünde tek kızı Beatriz'in Fransa'nın müttefiki Castilla'lı Juan I ile nişanlı olması, tehlikeli bir veraset buhranına yol açtı; bu buhran sırasında Castilla hanedanının tahta çıkmasına taraftar olan soylularla, millî bir prensin yetkisi altında Portekiz'in bağımsızlığını korumağa kararlı olan burjuvazi açıkça çatıştı (1383-1385). Yüzyıl savaşları İberik yarımadasını da etkileyince, İngiltere, Portekiz tahtına Pedro I'in evlilik dışı oğlu ve Fernando'nun üvey kardeşi olan aviz tarikatı başkanı Juan'ın geçmesini destekledi; Coimbra cortes'leri bu adaylığı onayladı (1385). Juan I ve başkumandanı Nuno Alvares Pereira, Castilla'lıları Aljubarrota'da ingiliz paralı askerlerinin yardımıyle yenerek (1385) Portekiz'in bağımsızlığını sağlamlaştırdılar; bağımsızlık 1411'de Castilla ile imzalanan barışla ve İngiltere ile yapılan ittifakla onaylandı; Juan I'in 1387'de Lancaster'li Philippa ile evlenmesi İngiltere ile yapılan ittifakı daha da pekiştirdi. Buhran yeni kralın, cortes'lerde ağır basmağa başlayan burjuvalara dayanarak soyluların isteklerini sınırlamasına imkân verdi. Cortes'in yetkileri XV. yy.da Alfonso V'in saltanatı başında naip Coimbra dükü Pedro'nun teklifi üzerine çıkarılan «Alfonso kararnameleri» ile belirlendi.

Portekizliler yeni topraklar keşfine ve işletilmesine Joao I zamanında (1385-1433) başladılar; ama bu işletmelerin tarihini milliyetçi efsaneler gölgelemiştir. Bütün bir milletin çabasını yansıtan XV. yy.daki tehlikeli yolculuklar uzun bir bilimsel araştırma (Alfonso X ile İber Yahudilerinin astronomi cetvelleri) dönemi ve gemi yapımının gelişmesi (kıç dümeni; 1439-1440'ta ilk kadırganın yapılması) sayesinde gerçekleştirildi. Bu çalışmalar, önemi çağlara göre değişen birçok sebeple açıklanır: Portekiz'in nispî kalabalıklığı; kıtada güçlü Castilla'nın zararına bir genişleme siyaseti gütmenin imkânsızlığı; buğday, balık, deri ve boya maddesi sıkıntısının artması; şekerkamışı tarımına uygun yeni ülkelerin araştırılması; Algarve'de kurulan şeker değirmenleri için zenci köle ihtiyacı; batı ile mübadeleleri güçleştiren altın sıkıntısı. Yönetici sınıflar çok değişik teşebbüslere girişmelerine rağmen başlangıçta anlaşmış gibi görünüyorlardı. İktisadî buhranın iflâs ettirdiği şövalyeler Fas'ta Septe limanını işgal ettiler (1415); burjuvalar Madera takımadalarının (1418'den sonra) ve Asor adalarının (1432'den sonra) sömürgeleştirilmesini ve altın ülkesine ulaşmak amacıyle Afrika kıyılarının keşfini teşkilâtlandırdılar; Bojador burnu aşıldı (1434)) ve Rio de Oro'ya ulaşıldı (1436). Kral Edoardo'nun güçsüzlüğünden (1433-1438) yararlanan soylular, Fas'a savaş açılmasını kabul ettirdiler. Tanca önündeki bozgun (1437) ve kral Alfonso V'in (1438-1481) henüz ergen olmaması Coimbra dükü Pedro'yu ön plana geçirdi; cortes, naipliği yengesi kraliçe Aragon'lu Eleonora yerine (1440) Pedro'ya verdi. Pedro, burjuvaların çok işine yarayan barış içinde genişleme siyasetini yönetti; Madera ve Asor adaları önce buğday tarlaları, sonra şekerkamışı işletmeleriyle örtüldü; gezginler Sahra kıyısını aştılar ve daha elverişli ticaret ilişkileri kurdukları zenciler ülkesine ulaştılar; 1447'de ilk portekiz altın lirası *cruzado* basıldı. Ama derebeylerin kışkırttığı genç kralın tutumu yüzünden naip isyan etti ve Alfarrobeira'da öldürüldü (1449); o tarihten sonra, o güne kadar yapılan işler, bu kavgaya karışmamak ihtiyatlılığını gösteren kardeşi Henrique'ye (*Gemici* denir) mal edildi. Fas'a karşı tekrar savaş açılarak Alcazarseguer (1438), Tanca ve Arzila (1471), Safi (1508), Azemmuz, Mazagan alındı; buna karşılık Castilla'lılar bu sefer Magrıp'a doğru değil doğuya doğru (Oran ve Tlemsen bölgesi) yayılmağa başladılar. Ama güneyle ticaret öyle kazançlıydı ki (altın, köle, fildişi, zamk), yalnız özel teşebbüsün bile sürdürülmesine yetiyordu. 1469'da bu ticaret Fernao Gomes'te yılda 200 000 reis ödenmesi ve her yıl kıyıda Sierra Leone'nin ötesinde 400 km'nin işletilmesi şartıyle sağlamlaştırıldı. 1474'te bu imtiyaz, tacın vârisi prens Joao'ya geçti. Krallığın artık iki hedefi vardı: Batı'daki toprakları ve adaları taramak; Afrika'nın güneyinden Hindistan'a bir denizyolu bulmak. Batı'da 1456'ya doğru bulunan Cabo Verde adaları ve Asor adaları Portekizlilerin Newfoundland ve Brezilya kıyılarına (bu yolculuklardan yararlanan Kolomb'dan önce) yaptıkları yolculukların hareket üssü oldu. Afrikada 1471'de yapılan yolculukla Sao Tome ve Annobon (Ano Bom) bulundu ve ekvator aşıldı. Kendinden önceki krallar gibi, Castilla'nın güçlenmesinden çekinen kral Alfonso V, son yıllarında Henrique IV'ün (öl. 1474) gelecekteki vârisi Castilla'lı Juana ile evlenerek (1455) bu krallıkta söz sahibi olmağa çalıştı. Oğlu Joao II (1481-1495) soyluları sindirmeğe karar vererek Braganza (1483) ve Viseu (1484) düklerini idam ettirdi, keşif seferlerini ve bulunan toprakların işletilmesini teşkilâtlandırdı. Diego de Azembuja Gine'de (bugün Gana) sonraki seferlerin iskelesi haline gelen Sao Jorge de Mina kalesini kurdu (1482). 1482'den sonra Diego Cam, Zaire'ye (Kongo) ve Angola'da Santa Maria burnuna portekizli *padroes*'ler (topraklara elkonulduğunu gösteren kolonlar) yerleştirdi. Pero da Covilha, Hindistan'a çıktı ve Habeşistan'a gitti, Bartolemau Dias, Fırtınalar burnunu (bugün Ümit burnu), Hint okyanusunu buldu (1487). Ama Portekiz kralının gemi vermeyi reddettiği Kolomb, Castilla kralı hesabına yaptığı ilk yolculuktan (1492-1493) dönerek Hindistan'a batı yolundan ulaştığını bildirdi. Joao II, doğu yolunun üstünlüğüne inanmağa devam ettiyse de papa Alexander 1493'te bir fermanla Portekiz'in denizlerde sefer hakkını Cabo Verde adalarının 400 km doğusundan geçen bir hatla sınırladı; ama esrarlı Batı adaları hayalinden vaz geçmeyen Portekiz, sınırı Cabo Verde adasının 1 480 km batısına naklettirdi (Tordesillas antlaşması, 1494). Talihli Manuel I zamanında (1495-1521), Vasco da Gama o tarihe kadar uzakdoğu ticaretini elinde tutan müslüman tacirlerin engellemelerine rağmen Hindistan'a ilk olarak denizden gitmeyi başardı.

Gemi ve toplarının üstünlüğünden yararlanan Portekizliler müslümanların ticaretini iflâs ettirdiler ve birkaç yıl içinde boğazlardaki kaleleri ele geçirerek Hint okyanusunun hâkimi oldular: Vasco da Gama Kalküta'yı topa tuttu (1502); Koçin, Cannanore ve Quiloa genel valiliğine tayin edilen Francisco de Almeida, Afrika kıyısında kaleler inşa ettirdi, mısır donanmasını Diu'da batırdı (1508); Albuquerque 1507-1515 arasında Socatora, Maskat, Goa, Malakka ve Hürmüz'ü ele geçirdi. 1509'da Malakka'ya varan Portekizliler baharatın daha doğudaki Molük adalarından geldiğini öğrenerek 1512'ye doğru orada bir ticaret acentası (Amboina) kurdular. Macellan'ın bütün çabalarına rağmen (1521), takımadaları Zaragoza antlaşmasından sonra Portekiz ele geçirdi (1529). Portekizliler Asya imparatorlukları ve pazarlarının keşfini Siyam, Kamboç, Day Viet ve Çin'e (1514 veya 1517) ayak basarak tamamladılar (Makao'nun Portekiz'e bırakılması 1557) ve Japonya'ya ulaştılar (1557). O tarihten sonra «kıta ve kıtaötesi Portekiz kralı, Afrika'da, Gine senyörü, Habeşistan, İran, Arabistan ticaretinin, fethinin ve seferinin hâkimi» unvanını taşıyan ve Goa'da bir genel valiyle temsil edilen hükümdar bu keşiflerin kârını kendine ayırmayı düşünüyordu; uzak deniz ticaretinin kontrolunu bir rejiye bıraktı: *Casa da Guinea*; reji 1452-1483 arası *Casa da Guinea e Mina* adını aldıktan sonra 1499'da *Casa da India e da Guinea* şirketine katıldı. Filolar halinde birleşen gemiler Lizbon'dan Paskalya yortusunda yola çıkıyor ve muson sayesinde eylül ayında Kalikūt, Koçin veya Goa'ya ulaşıyordu; bu limanlardan kalkan başka gemiler, Malakka ve Ternate'ye gidip baharat yüklüyor, sonra da başka gemiler bu baharatı Japonya, Çin ve İran'a götürüyor, o arada da avrupa tekniğinin son buluşlarını (saat, arkebüz, top), Lizbon'da kurulan metalürji sanayiinin ürünlerini o ülkelere taşıyorlardı. Filo geri dönüşte Portekiz kralına asya baharatını, adaların şekerini ve zenci kölelerini getiriyordu. Portekiz'in denizler ötesinde kalelerden başka toprakları yoktu. Ama Portekizlilerin faaliyeti sadece ticarî değildi; cizvitlerin misyon faaliyeti ve yerlilerin zorla hıristiyanlaştırılması Uzakdoğu'da birçok hıristiyan topluluğunun kurulmasıyle sonuçlandı ve Çin ile Japonya'nın hıristiyanlaştırılmasını hazırladı; avrupa medeniyeti Portekizliler aracılığıyle Kongo

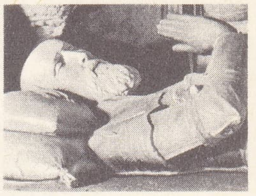

Alfonso I Henriques mezarının detayı Coimbra'da Santa Cruz kilisesi

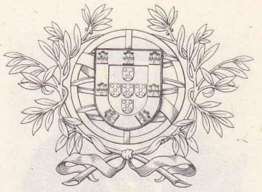

PORTEKİZ arması

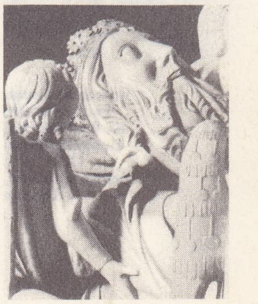

Alcobaça'da Pedro I'in mezarı (detay)

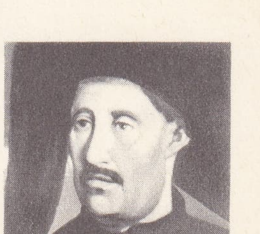

Gemici Henrique Nuno Gonçalves'in eseri, Lizbon müzesi

Foto. Yan, Lizbon müzesi (LAROUSSE)

Vasco da Gama
Pedro Baretto
de Rosenda'nın
elyazmasından
(XVI. yy.)
British museum,
Londra

krallığından Japon imparatorluğuna kadar, değişik çevrelere sızdı.

Yolculukların uzunluğu, deniz kazaları, donanmaların yarıya yakınını yok eden türklerin hücumları, asker ve tayfalara ödenen ücretler, gelen ürünlerin Avrupa'da yeniden dağıtımını yapan Anvers'lilerin ve hansalıların istekleri, Portekiz kralının kârını çok azaltıyordu. XVI. yy. başındaki ilk coşkunluk geçtikten sonra Lizbon sarayı Uzakdoğu ile ilgisini gevşetti, Fas'taki topraklarını bırakmağa (Tanca, Septe, Azemmur ve Mazagan dışında) başladı ve daha yakındaki Atlas okyanusuna döndü. Hemen hemen bir portekiz tekeli haline gelen şekerkamışını yetiştirmek için adalar (Madera, Asor, Cabo Verde, Sao Tome adaları) kâfi gelmiyordu; buna karşılık Pedro Alvares Cabral'in 1500'de Portekiz toprağı ilân ettiği «Brezilya ormanı» şekerkamışı tarımı için çok büyük imkânlar sağlayabilecekti. Brezilya'yı fransız korsanlarına kaptırmak istemeyen Joao III'ün emri üzerine Martim Afonso de Sousa, Sao Vicente'den başlayarak ülkeyi sömürgeleştirmeğe koyuldu (1532). Brezilya'daki plantasyonlar Gine'deki, sonra XVI. yy.ın ikinci yarısında Angola'daki köle ticaret acentalarına yeni imkânlar sağladı; köle ticareti yapan tek ülke olan Portekiz, kolonilerini ve İspanyol Amerikası'nı köleyle doldurarak uzakdoğu ticareti için gerekli parayı sağladı. Ekonominin yanı sıra hamle yapan fikir ve sanat hayatı Joao III (1521-1557) zamanında en parlak dönemini yaşadı; papadan, cizvitlerin Portekiz'e yerleşmesi (Evora'da üniversitelerini kurdular) iznini alan kral, Lizbon üniversitesini de Coimbra'ya nakletti (1537). Ressam Nuno Gonçalves'in koruyucusu hümanist Alfonso V (1438-1481) sayesinde kültür, afrika ve asya medeniyetinin etkisiyle gelişti (Manuel üslûbu). Camoes'in *Os Lusiadas*'ı Vasco da Gama'nın başarılarını dile getirir. Reform'un hemen hemen hiç etkisinde kalmayan fakat büyük bir papaz sıkıntısı çeken din, cizvitler ve yahudilerle Hıristiyanlığı benimsemek istemeyen müslümanları yakmak isteyen Engizisyon ile hâkimiyetini sürdürüyordu.

İspanya ile birleşme (1580-1640)

Öteden beri Castilla'nın genişlemesinden çekinen Portekiz kralları evlenmeler yoluyle iki sülâlenin kendi lehlerine birleşmesini hazırlamışlardı. Ama önce Aviz sülâlesi söndü: hâlâ haçlı seferlerine çıkmayı hayal eden kral Sebastiao (1557-1578), Alkaçar-Quivir'de Faslılar karşısında bozguna uğradıktan sonra ortadan kayboldu. Ailenin son temsilcisi olan halefi kardinal Henrique 1580 ocağında öldü. Crato başpiskoposu dom Antonio'nun hak iddiasına rağmen, portekizli prenseslerin oğlu ve torunu olan İspanya kralı Felipe II'nin ordusu Portekiz'i ele geçirdi ve Felipe II Santarem'de kral ilân edildi. Aslında iki taç sadece tek kralın şahsında birleştiğinden ilhak tam değildi ve Felipe II Portekiz'in hürriyetlerine saygı göstermeğe söz vermişti. Daha sonra, İspanya'ya kin duyan Portekizliler bu 1580 yılını mutsuzluklarının başlangıcı ve ülkenin gerilemesinin onaylanması saydılar. Gerçekteyse, küçük krallıkta hayat eskisi gibi devam ediyordu; hattâ Portekiz halkı bu birleşme sayesinde ispanyol sömürgelerine sızıyor ve bu sömürgeleri kendi lehine işletebiliyordu. Ne var ki bir süre sonra şartlar değişti: Abbas zamanında İran'ın kalkınması, Hindistan'da moğol imparatorluğunun kurulması ve Japonya'da çoğunluğun yerleşmesi, Portekizlilerin bu ülkelere eskisi gibi söz geçirmelerine imkân bırakmadı. Felipe II, Lizbon baharat pazarını ayaklanan Hollandalılara, düşmanı İngilizlere kapatınca, uzakdoğu yolculuğuna çıkan kuzeyli gemiciler Portekizlilerin yanıbaşına yerleşerek baharat ticareti tekelini Portekizlilere bırakmadılar. Asyalı hükümdarlar, İngilizler ve özellikle Hollandalılar yavaş yavaş uzun bir hat boyunca birbirini takip eden Portekiz acentalarına bir bir elkoymağa başladılar; bununla beraber Portekizlilerin kaybı ancak 1640'tan sonra ispanyol donanmasının himayesi ortadan kalkınca çok büyük oldu. Birleşme döneminde Portekiz'in zararı sadece Doğu'da ancak Molük adalarındaki tekelinin bölüşülmesi, Ambovina (1605) ile Hürmüz'ün (1622) kaybı ve Japonya pazarlarının kapatılmasıydı. 1642'ye kadar Makao-Manila-Acapulco-Veracruz-Sevilla yolu sayesinde Uzakdoğu ile ilişkilerini muhafaza edebildi.

Brezilya'nın sömürülmesi ve Portekiz

Hollandalılar Brezilya'ya (1630), Afrika köle acentalıklarına (Sao Tome, Sao Paolo de Luanda) [1641] yerleşince, Portekizliler bu durumun sorumluluğunu İspanya'ya yüklediler. Sonra da Katalonya'da patlak veren isyanı fırsat bilerek ve Fransa başbakanı Richelieu'nün dolaylı desteğinden yararlanarak 1640'ta ayaklandılar, bazı hükûmet üyelerini (bu arada Vasconcelos) öldürdüler ve Braganza dükünü Joao IV adıyle (1640-1656) kral ilân ettiler. Hollandalıları önce Afrika'daki ticaret merkezlerinden (1643-1648), sonra Lizbon sarayı lehine ayaklanan Brezilya'dan (1657) çıkarmayı başardılar, buna karşılık Asya'daki birçok mevkii kaybettiler (Malakka [1641], Maskat [1650'ye doğr.]; Tidore [1657]; Koçin [1663]; Seylan [1638-1658].) Portekiz monarşisi Tanca, Azemmur ve Bombay'ı kendisini Hollandalılara karşı koruyan İngilizlere bıraktı. Uzun ve masraflı bir savaştan sonra portekiz soylularının önemli bir kesiminin desteğine rağmen İspanya, yeniden fethetmeyi başaramadığı, hattâ bazen ordularının istilâsı altında kaldığı komşu devletin bağımsızlığını Septe'nin kendine bırakılması karşılığında (Lizbon antlaşması, 1668'de imzalandı) kabul etmek zorunda kaldı. Portekiz o tarihten sonra ispanyol kültüründen uzaklaştı: castilla-portekiz dillerinin birarada kullanılması ortadan kalktı; önce fransız edebiyatının, sonra fransız felsefesinin etkisi arttı. Tehlikeli bir monarşi buhranı (1667'de Alfonso VI'nın [1656-1683] Asor dağlarına sürülmesi; Pedro II'nin önce naiplik [1667-1683], sonra krallık dönemi [1683-1706]) ve bir Colbert'cilik denemesinden sonra Portekiz, iktisadî bakımdan İngiltere'ye bağlandı: İspanyol veraset savaşı dolayısıyle (Pedro II önce Anjou'lu Philippe, sonra arşidük Karl lehine savaşa müdahale etti ve Madrid'i bir süre işgal altında tuttu [1705]) imzalanan lord Methuen antlaşmasıyle (1703), madera ve porto şarapları ingiliz pazarına ayrıldı; buna karşılık İngiltere, artık sadece tek tip üzüm tarımıyle uğraşacak olan Portekiz'de, yünlü kumaş ve buğdaylarını serbestçe satabilecek ve Brezilya ticaretine iştirak edecekti.

Ayrıca Hindistan'da, Doğu Afrika'da, Zanzibar'da, Mombasa'da (1698) ticaret acentalarını (1698), Batı Afrika'da bazı adaları (Annabon, Fernando Poo, 1778) terkeden, Fas'ı elden çıkaran (Mazagan, 1769), millî ekonomiyi canlandırmaktan vaz geçen Portekiz monarşisi, Tordesillas antlaşması ile İspanya'ya verilen toprakları terkederek batıya uzanan Amerikan sömürgesini işletmeğe koyuldu. 1696'da Minas Gerais'te bulunan altın (XVIII. yy.da Portekiz'e 983 ton sevkedildi), elmas ticareti (1728'de Diamantina kuruldu) sağlayacağı gelir bakımından, Antiller'in gelişmesiyle Portekiz'in tekelini kaybettiği, ama hâlâ çok sayıda zenci köleye ihtiyaç duyan şeker, tütün ve kakao ticaretinden daha üstündü. Ayrıca Brezilya ispanyol sömürgeleriyle kaçakçılığa dayanan ticaretin sürdürülmesine imkân verdiği için Portekiz rio de la Plata bölgesindeki Sacramento bölgesini elden çıkarmamakta direniyordu. Bu kale sonunda 1778'de, XVIII. yy.da Portekiz'in istemeden sürüklendiği birçok ispanyol-ingiliz savaşından biri sırasında kaybedildi.

Joao V'in (1706-1750) oğlu Jose (1750-1797), 1770'te Pombal markiliğine yükseltilecek olan Carvalho e Melo'yu hükûmetin başına getirdi. Sert bir polis rejimini uygulayan ve bir çeşit aydın zorbalık denemesine girişen Pombal, Kilisenin Portekiz üstündeki hâkimiyetini azalttı; derebeylerini sindirdi ve cizvitleri uzaklaştırdı, manastırları kapattı; Lizbon'un 1755 depreminden sonra yeniden kurulmasını sağlayan Brezilya'nın altını, Lizbon ile Brezilya arasında nakliyat yapan imtiyazlı şirketlerin kalkınması, Alto Duero Şarap şirketinin, dokuma sanayiinin v.b. kalkınmasına harcandı. Ama Pombal, Portekiz'i iktisadî bağımsızlığa kavuşturmayı başaramadı. Jose'nin kızı ve vârisi Maria I'in (1777-1816) tahta çıkar çıkmaz bakanı görevinden almasıyle birlikte reform anlayışı ve Fransa'nın edebî etkisi ortadan kalktı; 1792'de bunayan kraliçenin yerine oğlu (sonradan Joao VI adını aldı) geçti. Portekiz 1793'te Devrim Fransası'na savaş açtı. Fransızların bütün ısrarlarına rağmen, İspanya, ingiliz ticaretinin üssü olduğu için, Portekiz'i işgale yanaşmadı. Bunun üzerine 1807'de fransız generali Junot, Lizbon'a girdi. O arada kral ailesi bir gemiyle Rio de Janeiro'ya kaçmıştı. Portekizliler mayıs-haziran 1808'de fransız işgalcilere karşı ayaklandılar. Portekiz'e ayak basan Wellesley (1 ağustos 1808), Junot'yu Sintra'da teslim aldı (30 ağustos 1808). Kadrosu ingiliz subaylarla takviye edilen portekiz ordusu güçlü Torres Vedras tabyalarının arkasında Fransa'ya karşı savaşa karıştı. Soult (1809) ve Massena'nın (1810-1811) hücumlarının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Portekiz Fransızlardan kesinlikle kurtuldu.

Portekiz'in gerilemesi

Bir krallık haline getirilen Brezilya'da kalmayı tercih eden Joao VI (1816-1826), Portekiz hükûmetinin yönetimini naibe ve ordu kumandanı general Beresford'a bıraktı. İspanya'yı örnek alan Porto'da bir askerî ayaklanma mutlakıyetçi rejimi devirdi (ağustos 1820). 1821'de toplanan cortes'ler, Engizisyon'a son verdiler ve kralın ülkeye dönmesini istediler. Lizbon'a dönen ve liberal bir anayasa çıkaran (eylül 1822) Joao VI, liberallerin oyuncağı oldu. Cortes'lerin beceriksiz tutumundan yararlanan Joao VI'nın oğlu Pedro kendini Brezilya kralı ilân etti. Joao VI'nın ikinci oğlu Miguel, mutlakıyet idaresinin yeniden kurulmasında babasına yardımcı oldu; ama Joao VI, Canning'in öğüdü üzerine elde ettiği zaferden yararlanmağa kalkışmadı ve 1825'te Brezilya'nın bağımsızlığını kabul etti. Hükümdar ölünce, Brezilya kralı Pedro I (Portekiz kralı Pedro IV), yedi yaşındaki kızı Maria II'yi kraliçe ilân ederek dayısı Miguel'e nişanladı; sonra 1826 Anayasasıyle Portekiz'e iki meclisli bir rejim tanıdı. Canning'in himaye ettiği genç kraliçeyi uzaklaştıran (1828) Miguel, kendini kral ilân etti ve korkunç bir baskı rejimi kurdu, ama 1830 Devriminde taraftarlarının desteğini kaybetti. Pedro I, Brezilya'dan ayrıldı (1831), Miguel'e karşı ayaklanan Asor adalarına gitti, sonra Porto'ya geçti (1832); Lizbon'a dönünce (1833), Dörtlü İttifaka Miguel'in kovulmasını kabul ettirdi; Miguel, Evora Monte'de teslim oldu (1834). 1826 Anayasası yeniden yürürlüğe kondu, dinî tarikatlar kaldırıldı, siyasî hayat iki rakip parti etrafında düzenlendi: bir yanda ılımlı anayasacılar; öte yanda da 1822 Anayasasının uygulanmasını isteyen eylülcüler. Kamuoyu meseleyle ilgilenmeyince her grubun kendi tarafına çekmeğe çalıştığı ordu sık sık ayaklanmağa başladı, birçok hükûmet darbesine yol açan siyasî çatışmayı yalnız ingiliz etkisi yumuşatabiliyordu. 1852'de çok az vergi verenlere de seçmenlik hakkı tanıyan tek dereceli bir seçim sisteminin kabul edilmesi Portekiz'de seçmenlerin sayısını yüzde 25'e yükseltti; oysa ülke halkının yüzde 80'i okuma yazma bilmiyordu. Parlamento rejimi bir gösterişten ibaretti: seçimleri, krallığı destekleyen ve yönetici sınıfları (yüksek din adamları, subaylar, büyük mülk sahipleri) hoşnut etmek zorunda olan hükûmet hazırlıyordu. Kamu yatırımlarının kötü yönetilmesi iktisadî gelişmeyi yavaşlattı. Kral Pedro V (1853-1861) ve Luis zamanında (1861-1869), birkaç reform yapıldı: kilise mallarının satışa çıkarılması; sömürgelerde köleliğin kaldırılması; Medenî kanunun kabulü (1867). Kamuoyu bütçeyi büyük ölçüde aksatmasına rağmen sömürgelere bağlı kaldı. Lizbon Coğrafya derneği, hükûmeti Afrika'nın bölünmesinde Portekiz'in haklarını savunmağa davet etti. Serpa Pinto gibi değerli subaylar 1877'den sonra Angola ile Mozambik arasındaki bölgeleri keşfe çıktılar. Ama Portekiz, Leopoldo II'nin Kongo'da giriştiği harekâtla karşılaştı ve Berlin kongresinden de (1885) ancak sağ kıyıdaki iki kasabayı kurtardı. Bunun ar-

Foto. Viollet (LAROUSSE)

dından Kap'tan Kahire'ye kadar İngiltere'ye bağlı bir hat kurmak isteyen Cecil Rhodes'un teşebbüsleri başladı ve Nyassa'daki bir isyan dolayısıyle İngiltere'nin verdiği ültimatom karşısında Portekiz, Afrika'daki iki sömürgesini birbirine bağlamaktan vaz geçmek zorunda kaldı (1891). Carlos I zamanında (1889-1908), monarşi bütçe sıkıntılarını artıran ve cumhuriyetçi propagandayı kolaylaştıran israfıyle halkın gözünden düştü. Memleketin geri kalmışlığı soyut ve kişisel siyasî ihtirasları daha da kamçılıyordu. Joao Franco'nun bir diktatörlük kurmasına (1906-1908) ses çıkarmayan kral, büyük oğlu ile birlikte sokak ortasında vuruldu. İkinci oğlu Manuel II (1908-1910), otoriter rejimden vaz geçti ve bir hükûmet darbesiyle devrildi; darbe, cumhuriyetçilerin işine yarayan papaz düşmanlığının patlak vermesine yol açtı; 4 ekim 1910'da ayaklanan cumhuriyetçiler 5 ekimde cumhuriyeti ilân ettiler. Devrimci eğilimli sendikalar ve çoğunluktaki kralcılar arasında sıkışıp kalan ve kamuoyu tarafından pek desteklenmeyen aydın cumhuriyetçiler kısa süre sonra otoriter metotlara başvurmak zorunda kaldılar. Bir kurucu meclis, tarikatları dağıttı, kilise ile devlet arasındaki bağları kopardı, askerlik yoklaması ve laik mecburî eğitim sistemlerini koydu, grev hakkını tanıdı. Tam mânâsıyle demokratik olan 1911 Anayasası işleyemez hale gelmişti; kralcı ayaklanmalar (özellikle Porto'da 1919), askerî şiddet tedbirlerinin yanı sıra hükûmet istikrarsızlığı, 1919-1926 arası 20 kadar ayaklanmaya ve 40 kadar hükûmet değişikliğine yol açtı. Birinci Dünya savaşı sırasında, 1914 eylülünde portekiz sömürgelerine hücum eden Almanya 9 mart 1916'da Portekiz'e savaş ilân etti. Savaş sırasında, müttefiklerin safında yer alması Portekiz'e küçük Kionga idare bölümünden başka bir şey kazandırmadı.

Birlikçi korporatif cumhuriyet

1926 Mayısında general Gomes da Costa, Braga garnizonunu ayaklandırarak parlamento rejimini devirdi; kısa süre sonra Gomes'in ayağını kaydıran general Oscar Carmona, 1928 nisanında cumhurbaşkanı seçildikten sonra, ölümüne kadar (1951'de) yedi yılda bir sürekli olarak tekrar seçildi. 1928'de başkan Carmona'nın maliye bakanlığına getirdiği profesör Salazar 1932'de meclis başkanı oldu.

Salazar, anayasası 1933'te yürürlüğe giren yeni rejimin en kuvvetli adamıydı. Millî İş kanunu (1933) işçileri millî sendikalara yazılmağa zorladı; işverenler *gremio*'lara (korporasyonlar) bağlandı. 1934'te grev yasaklandı. Para meseleleri uzmanı olan Salazar, bütün gücünü bütçeyi dengeleştirmeğe harcadı ve 1928'de bunu başardı. Portekiz ile Vatikan'ı barıştıran yeni devlet, dış siyasette ölçülü davranmağa dikkat etti. İspanya iç savaşında Franco'dan yana olduğunu belirtti, İkinci Dünya savaşının başında tarafsız kaldı, sonra da Büyük Britanya (1943) ve A.B.D.'nin (1944), Atlas okyanusunu denetlemek için Asor adalarından yararlanmalarına izin verdi. Savaş sonrasında huzursuzluk arttı. 1949'da hükûmet serbest seçimlerin yapılacağını ilân etti, ama Carmona'ya karşı çıkarılan kukla bir aday önce büyük bir faaliyet gösterdi, fakat kampanyasının baltalandığını ileri sürerek seçimden önce çekildi. Aynı olay 1951'de, ölen Carmona'nın yerine general Francisco Higino Craveiro Lopes geçince tekrarlandı; resmî aday amiral Americo Tomas'ın seçildiği 1958 seçimlerinde muhalefet adayı general Humberto Delgado oyların yüzde 25'ini topladı. Delgado 1959 ocağında Brezilya konsolosluğuna sığındı, sonra yurt dışına kaçtı. Porto piskoposu A. Ferreira Gomes'in Portekiz'e dönmesi yasaklandı (şubat 1960). O tarihte Delgado ile ilişki kuran yüzbaşı Galvao'nun Santa Maria gemisine elkoyması bütün dünyanın dikkatini Portekiz rejimine çekti. 13 Nisan 1961'de Salazar üç bakanın istifa ettiğini ve kurmay başkanı ile iki askerî bölge kumandanının görevlerinden alındığını açıkladı. 1 Ocak 1962'de Beja'da patlak veren bir ayaklanma hemen bastırıldı; 1962 mayısında yeni ayaklanmalar oldu.

Çok geniş sömürgeleri olan Portekiz bu yönde de güçlüklerle karşılaştı. Hindistan, Portekiz sömürgelerinin (Goa, Diu, Damao) kendisine iadesi için görüşme teklifinde bulundu, fakat Portekiz bu teklifi resmen reddetti (1953); 1955'te iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kesildi. 17 Aralık 1961'de hint birlikleri Portekiz sömürgelerini işgal ettiler; direnme kısa süre içinde kesildi. 1955'ten beri Birleşmiş Milletler teşkilâtı üyesi olan Portekiz, 1961 şubatında ayaklanmalar olan Angola konusunda milletlerarası kurulun kendisine karşı karar almasını önleyemedi.

Bugünkü siyasetin başlıca özelliği denizaşırı bölgelerdeki (Angola ve özellikle Mozambik) bağımsızlık hareketlerine karşı, Portekiz hükûmetinin tutumunun sertleşmesidir. Bütçenin yüzde 40'ı, millî savunmaya ayrılır. Öte yandan askerlik hizmeti süresi on sekiz aydan dört yıla çıkarılmıştır ve gençlerin yurt dışına göçmesi kontrola bağlıdır. Birleşmiş Milletler teşkilâtının Güvenlik konseyi portekiz sömürgelerinin kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakkı üstünde dururken, Lizbon bu sömürgelerin birer «denizaşırı il» olduğu için doğrudan doğruya kendi yargı sistemine bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu tutum afrika devletlerinin çoğunu Portekiz aleyhine çevirdi.

İçte, Salazar hükûmeti korporasyoncu ve birlikçidir; özellikle her türlü komünist veya ilerici harekete karşı bir siyaset güder. Başkanlık seçimleri 25 temmuz 1965'te yapıldı. Tek aday bir önceki dönemin başkanı ve Uniao Nacional'in adayı amiral Americo Tomas idi. 13 Karşı oy ve 16 çekimser oya karşı 556 oyla yedi yıl için tekrar seçildi. Portekiz Millî Kurtuluş cephesi başkanı Humberto Delgado'nun öldürülmesi, siyasî atmosferi gerginleştirdi. Öte yandan yeni Millet meclisi seçimleri (130 üye) yaklaşıyordu. Hıristiyan demokratların desteksizlik yüzünden seçim mücadelesine katılmaktan vaz geçmesine karşılık, başlıca muhalefet partisi olan Demokratik ve Sosyal Eylem partisi aday göstermeğe karar verdi. Ama hükûmete seçim süresi boyunca basın sansürünün kaldırılmasını kabul ettiremeyince adaylarını çekti (18 ekim). 7 Kasımda 130 milletvekili tek listeden (Uniao Nacional adayları) seçildi; halkın yüzde 25'i sandık başına gitmedi. 28 Mayıs 1966'da başkan Salazar, hükûmetten ayrılmama kararını açıkladı.

● *Sel felâketi.* 26 Kasım 1967'de Lizbon dolayları büyük bir sel felâketine uğradı. 1775 Yılındaki depremden bu yana Portekiz'in uğradığı en büyük tabiî felâket sayılan sellerde 464 kişi öldü, binlerce insan da evsiz kaldı. Şiddetli yağmurların Tajo nehri ve kollarını taşırması sebebiyle meydana gelen sellerden en çok zarar gören bölge Lizbon'un 29 km kuzeyindeki Quintas köyü oldu.

● *Salazar'ın hastalanması.* 1932 Yılından beri başbakan olan Dr. Salazar, 6 eylül 1968'de beyinde bir kan pıhtılaşması sebebiyle hastahaneye kaldırıldı. O yaz Estoril'deki yazlık evinde koltuktan düşerek başını şiddetle yere çarpmış olan Salazar, bir süreden beri şiddetli baş ağrılarından rahatsızdı. Lizbon'daki Kızılhaç hastahanesinde bir ameliyat geçirdikten sonra sağlık durumu iyileşirken, 16 eylülde bir beyin kanamasıyle komaya girdi.

Salazar'ın komaya girmesi, Portekiz'de bir anayasa krizine sebep oldu. Portekiz anayasası başbakanın ancak ölüm, istifa veya azledilme halinde yenilenebileceği konusunda emredici bir hüküm taşıdığından, Salazar'ın işbaşından uzaklaştırılması önemli bir mesele haline gelmişti. 13 Kişilik Devlet konseyi cumhurbaşkanı amiral Tomas'ın başkanlığında toplanarak durumu görüştü. Bu arada hastahaneden, Dr. Salazar'ın yarı felçli durumda bulunduğu ve şuuruna hemen de hiç malik olmadığı açıklandı. Ülkenin daha uzun bir süre başbakansız kalmaması gerekçesiyle amiral Tomas, asker ve sivil liderlerle yaptığı müzakerelerden sonra, anayasal yetkilerini kullanarak Dr. Salazar'ı görevden azletmek zorunda kaldığını açıkladı. Amiral Tomas, başbakanlığa prof. Marcelo Jose Das Neves Caetano'yu tayin ettiğini bildirdi.

Prof. Caetano başkanlığında kurulan yeni

«Vur Pedro!
Vur, Vur Miguel!»
Daumier'nin
yerici deseni
(1833)

hükûmetin, Dr. Salazar yönetimine göre daha liberal bir siyaset güdeceği intibaını veren ilk kararlarından biri, muhalefet lideri Dr. Mario Soares'in serbest bırakılması oldu. Sosyalist ve demokrat muhalefetin lideri general Delgado'nun esrarengiz şartlar altında öldürülmesinden sonra, onun en yakın arkadaşı ve avukatı olan Dr. Soares, 15 mart 1968'de, kendisine hiç bir suç isnat edilmeden, bizzat Dr. Salazar'ın emriyle tutuklanmış ve Sao Tome adasına sürgüne gönderilmişti.

Yeni hükûmet bir yıl sonra, 26 ekim 1969'da Millet meclisi seçimlerinin yapılmasına da karar verdi. 1968'in yaz aylarında muhalefet, hükûmetin izin verdiği ölçüde, faaliyet gösterdi. 16-18 Mayıs 1968'de Aveiro'da toplanan İkinci Cumhuriyetçi kongre (ilki 1957'de) bir beyanname kabul etti. Sosyalistlerden ilerici katoliklere kadar demokrat muhalefete mensup çeşitli grupları temsil eden İkinci Cumhuriyet kongrenin beyannamesinde hükûmetten, söz ve düşünce hürriyetinin tanınması, bütün siyasî mahkûmların affedilmesi, siyasî görüşlerinden dolayı işten atılanların görevlerine iadesi, toplanma hürriyetinin tanınması ve milletin temsilcilerini serbestçe seçebilmesini sağlayacak bir seçim kanununun hazırlanması istendi. Vaat edilen tarihte yapılan Millet meclisi seçimlerini Dr. Caetano'nun iktidar partisi olan *Uniao Nacional* partisi, meclisteki 130 sandalyenin hepsini almak suretiyle kazandı. 1 Aralık 1969'da toplanan yeni meclisi açış konuşmasında devlet başkanı amiral Tomas, anayasanın değiştirilmesinin söz konusu olmadığını söyledi. Böylece hükûmetin, muhalefet tarafından öne sürülen istekleri olumsuz karşıladığı belirtilmiş oluyordu.

● *Salazar'ın ölümü ve son gelişmeler.* Portekiz eski başbakanı Dr. Antonio De Oliviera Salazar, 16 eylül 1968'den beri komada bulunduğu hastahanede öldü (27 temmuz 1970). Salazar'ın cenazesi Lizbon'da XV. yy.dan kalma Sao Jeronimo manastırında katafalka kondu; 30 temmuzda da doğduğu köy olan Santa Comba Dao'ya gömüldü.

1970 Ağustosunda hükûmet muhalefete karşı yeniden sert bir tavır aldı. 1968'de Sao Tome adasındaki sürgünlük cezası kaldırılan Dr. Mario Soares, Avrupa ve A.B.D.'ye yaptığı geziler sırasında hükûmeti tenkit ettiği gerekçesiyle, ülkeyi terk etmek veya tevkif edilmek şıklarından birini seçmek zorunda bırakıldı. Buna karşılık bir süre sonra hükûmet, anayasayı değiştiren bazı

general Lopes

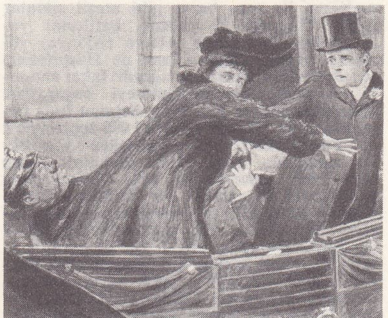

kral Carlos I
ve veliaht prensin
katli
Souza'nın krokisi
«Illustration» (1908)

Foto. A.F.F. (LAROUSSE)

Fr. Sa de Miranda

Gil Vicente

Gamoes

Almeida Garret

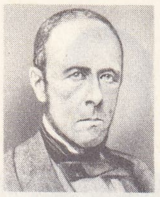

Alexandre Herculano

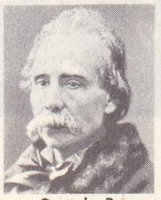

Castelo Branco

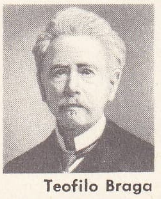

Teofilo Braga

Eugenio de Castro

önemli kanunlar çıkardı. Bunlardan biri, basın hürriyetinin kısıtlanması devam etmekle birlikte sansürün kaldırılmasıyle ilgiliydi. Öte yandan 1971 ekiminde hükûmet Ekonomik ve Sosyal Kalkınma cemiyeti adıyle kurulan cemiyetin faaliyet göstermesine izin verdi. Bir muhalefet partisinin çekirdeğini meydana getirecek şekilde kurulmuş olan bu cemiyete izin verilmesi, hükûmet siyasetinde yeni bir yumuşama belirtisi olarak yorumlandı.

1971 Sonu Portekiz'de meşru muhalefet imkânlarını araştıran demokrat aydın gruplarının dışında, silâhlı gerilla faaliyeti gösteren gruplar türedi. «Silâhlı Devrimci Eylem» adını taşıyan bu gizli teşkilât, Lizbon Merkez postahanesini bombalama, Lüksemburg'daki Portekiz büyükelçiliğini basarak pasaport ve resmî mühürleri çalma, Angola'ya silâh götüren gemi kargosunu tahrip gibi çeşitli tedhişçi faaliyete girişti. Bu gizli tedhiş teşkilâtı, amacının ülkedeki faşist diktatörlüğü devirmek, Angola ve Portekiz'in denizaşırı topraklarında yürütülen sömürgeci savaşa ve ülkedeki emperyalist hâkimiyete son vermek olduğunu belirtti; hükûmet, olağanüstü durum ilân etti.

Osmanlı - Portekiz ilişkileri

XV. yy.ın ikinci yarısında Memlûk sultanlığı, Mısır ve Suriye yoluyle Batı'ya gönderilen hint mallarından alınan vergileri ağırlaştırdı, yeni liman vergileri koydu, Portekiz'in ticaret hayatı bu yüzden büyük bir buhranla karşılaştı. Transit vergilerinin ağırlığı Portekizlileri Hindistan'a giden yeni bir deniz yolu arama zorunda bıraktı. Portekiz denizcisi Vasco da Gama, arap denizcisi İbni Macid'in kılavuzluğuyle Hindistan'a giden denizyolunu buldu (1497). Portekizliler, Hindistan kıyılarına yerleştiler. Böylece, Memlûk sultanlığı, en önemli gelir kaynağından yoksun kaldı. Portekizlilerin yeni hindistan donanması kumandanı Afonso Albuquerque, Maskat ve Horfekân'a saldırarak Hürmüz'ü aldı ve Fars körfezini kapattı. Portekiz kralı Manuel, Hindistan'daki müslümanlara baskı yapmağa başladı. Ticaret gemilerine güçlükler çıkardı. Bunun üzerine Kızıldeniz'deki Moha, Cidde, Kuseyr limanlarıyle ticarî ilişkileri olan Gucerat ve Kambay gibi hükûmetler, Mısır Memlûk sultanından yardım istemek için Kahire'ye elçiler gönderdiler. Memlûk sultanı Kansu Gavri de, Mekke'nin limanı sayılan Benderi Cidde'yi sur ve burçlarla sağlamlaştırdı; müslümanların koruyucusu olarak deniz kumandanı Emîr Hüseyin ve magrıplı Hoca Nureddin emrinde bulunan bir memlûk donanmasını portekizliler üstüne gönderdi. Gucerat'taki Diu valisi Melik İyaz'ın kürekli gemilerden kurulu donanmasıyle birleşen memlûk donanması, Albuquerque'in oğlu Lorenzo kumandasındaki portekiz donanmasını 1508'de Hindistan'ın Şaul limanında yendi; fakat hemen harekete geçen genel vali Albuquerque, 1509'da Diu limanında yatan memlûklu donanmasına baskın yaptı; Melik İyas savaştan çekildiği için onları yenilgiye uğrattı. Kuvvetli bir portekiz donanması Benderi Aden'i tehdit etmeğe başladı. Süveyş'te güçlü bir donanma kurmanın gereğine inanan Kansu Gavri, osmanlı padişahı Bayezid II'ye başvurarak ondan anadolu leventlerini Memlûk sultanlığının yardımına göndermesini, kereste, demir, halat gibi gemi yapımı için gerekli malzeme ile top, barut gibi ateşli silâhlar istedi. Bayezid II yardım kafilesini yola çıkardı. Bu kafile Alaiye (Alanya) yöresinde Rodos (Saint - Jean de Hospitalier) şövalyelerinin baskınına uğradı; fakat anadolu leventleri Süveyş'e gitmeyi başardılar. Memlûklu yazarı İbni İyas, Selman Reis kumandasında Süveyş'e giden 1 000 denizci türk ve Portekizlilere karşı girişilen hazırlıklar hakkında bilgi verir. Benderi Cidde beyi Emîr Hüseyin ve türk denizcilerinin çabalarıyle 20 gemilik bir donanma kuran Selman Reis, 1515'te Portekizlilere karşı sefere çıktı. Bu seferde yenilen Selman Reis ile Emîr Hüseyin, ertesi yıl 22 gurâb* ve iki kalyondan kurulu bir donanma ile Benderi Aden'i kuşattılar, fakat başarı kazanamadılar ve Benderi Cidde'ye döndüler; gemilerinden bir kısmı Süveyş'e gönderildi. Bu sırada Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından alındığını öğrenen Selman Reis, bu durumdan yararlanarak Benderi Cidde'ye saldıran Lopo Soares de Albergaria kumandasındaki portekiz donanmasını yenilgiye uğrattı. Sonra Kahire'ye giderek, burada bulunan Yavuz'un hizmetine girdi. Yavuz'un ölümünden sonra Benderi Cidde sancakbeyi Hüseyin el-Turkî ile birlikte Yemen'e gitti. Zebid'i ele geçirdikten sonra Kahire'de bulunan Makbul İbrahim Paşanın yanına gitti ve ona Hint seferinin yararlı olacağını bildirerek Hindistan'ın bellibaşlı merkezleriyle portekiz kuvvetlerinin durumunu gösteren bir lâyiha* verdi. Doğu ticaretinin önemiyle Osmanlı devletine sağladığı çıkarları değerlendiren İbrahim Paşa, bu lâyiha üzerine, eski memlûk donanmasının düzenlenmesi görevini Selman Reis'e verdi. Selman Reis denizci Hayreddin Beyle birlikte baharat ticaretinin merkezi olan Yemen'i aldı (1527). Osmanlılar böylece, Portekizlilerin Kızıldeniz'de ticaret merkezleri kurma çabalarını önlediler. 1524 Tarihli Mısır kanunnamesinden anlaşıldığına göre, baharat ticareti Osmanlılar çıkarına gelişiyordu. Ancak Selman Reis'in Hayreddin Bey tarafından öldürülmesi, bu çalışmayı aksattı; yeğeni Bayramoğlu Mustafa, Hayreddin Beyi öldürerek kendisine bağlı türk denizcileriyle birlikte Gucerat hükûmetinin (hint kaynaklarına göre Rumî Nasır Han) hizmetine girdi ve Diu kalesinin Portekizlilere karşı savunulmasında başarı sağladı (1531).

● *Hint seferi.* Gucerat hükümdarı Bahadır Şah, 1535'te Delhi sultanı Hümayun Şah ile yaptığı savaşta yenilerek Diu kalesine sığındı. Hümayun Şaha karşı Goa'daki Portekiz valisiyle anlaştı. Portekizliler de Diu limanına hâkim tepede bir kale yaptırarak limanı denetimleri altına aldılar. Bunun üzerine hatasını anlayan Bahadır Şah, Portekizlileri Diu'dan çıkarmak amacıyle Kanunî Sultan Süleyman'a başvurdu ve bir ihtiyat tedbiri olmak üzere de hazinelerini Mekke'de güven altına aldırdı. Kanunî de Hindistan ile Akdeniz arasındaki güvenliği sağlamak amacıyle, doğu ticaretini ellerinde bulunduran ve Kızıldeniz'de serbestçe dolaşan Portekizlilere karşı harekete karar verdi. Doğu müslümanlarının koruyucusu olarak Mısır valisi Hadım Süleyman Paşaya Süveyş'te cenovalı mühendisler yönetiminde bir donanma yaptırmasını emretti. Bu hazırlık arasında Bahadır Şahın öldürüldüğü öğrenilince Mekke'de bulunan hazinesi İstanbul'a gönderildi. Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa, 13 haziran 1538'de 20 000 kişi ve 74 gemiden meydana gelen bir donanma ile Süveyş'ten yola çıktı. Kameran ve Babülmendeb'i geçerek Benderi Aden önüne geldi; Portekizliler ile işbirliği yapan Âmir bin Davud'u astırdıktan sonra 4 eylül 1538'de Gucerat kıyılarına geldi. Gokalat (Benderi Türk) ve Kat adlarındaki iki kaleyi alarak eylül başlarında Diu kalesini kuşattı. 20 Gün süren kuşatma sırasında, Portekizliler bütün güçleriyle karşı koydular; osmanlı ordusunda kıtlık çıktı. Yeni Gucerat hükûmdarı Mahmud III'ün Portekizliler tarafını tutarak Osmanlılara yiyecek sağlamaması, sıkıntının artmasına yol açtı. Asker, gemilerine çekildi. Bunun üzerine Hadım Süleyman Paşa kuşatmayı kaldırarak Yemen'e döndü. Ertesi yıl bir portekiz filosu, Kızıldeniz'e girdi ve Süveyş'e kadar ilerledi; fakat Osmanlıların karşı koyması üzerine geri dönmek zorunda kaldı.

Bundan sonra, Hindistan hedef tutularak, Portekizlilere karşı girişilen deniz seferleri, Batı'daki önemli olaylar yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. *Kitabı Bahriye* yazarı ünlü denizci Pirî Reis'in 1552'de bir donanma ile Süveyş'ten hareket ederek önce Benderi Aden'i, sonra da Hürmüz kalesini Portekizlilerden almak üzere giriştiği hazırlık, Basra beylerbeyi Kubad Paşanın olumsuz tutumu yüzünden sonuç vermedi. Pirî Reis, üç gemiyle Süveyş'e kaçmak zorunda kaldı; merkezden gelen emir üzerine Mısır valisi tarafından öldürüldü (1552). Ertesi yıl Pirî Reis'in yerine hint donanması kumandanlığına getirilen Murad Reis de, Hürmüz boğazı yakınlarında Portekizlilerle yaptığı deniz savaşında yenilince Basra'ya çekildi (1553). Hint seferiyle görevlendirilen galatalı kâtip Seydi Ali Reis, 1554'te, 15 kadırgadan kurulu bir donanmayı Süveyş'e getirmek üzere harekete geçti; fakat 9 ağustosta Horfekân ve 25 ağustosta Maskat önünde portekiz donanmasıyle yaptığı deniz savaşlarında yenildi; savaştan kalan kadırgalarla yoluna devam ederken fırtınaya tutuldu. Gucerat kıyılarına sürüklendi ve Demen limanı önüne geldiği sırada kadırgalarından üç tanesi karaya oturdu; geri kalan 6 kadırgayı Surat limanına götüren Seydi Ali Reis, tayfalarından isteyenleri Gucerat hükûmeti hizmetine girmekte serbest bırakarak, onunla birlikte gelen 50 kişiyle karadan yola çıktı ve dört yıllık bir yolculuktan sonra Türkiye'ye döndü (mayıs 1557). 1559'da Lahsa beylerbeyi Mustafa Paşanın Bahreyn adasına yaptığı bir sefer de, Portekizlilerin işe karışmaları yüzünden, başarısızlığa uğradı.

Osmanlı devleti, asya müslüman devletlerine karşı takip ettiği siyasete uygun olarak Portekizlilere karşı yardım isteyenlerin yanında yer aldı. Kanunî devrinde Osmanlı devletinden yardım isteyen Sumatra'daki Açe hükümdarı Sultan Alâeddin'i desteklemek amacıyle İskenderiye kaptanı Kurdoğlu Hızır Bey kumandasında top ve tüfek gibi ateşli silâhlarla dolu 19 kadırgadan kurulu bir osmanlı donaması 1569'da Sumatra'ya gönderildi. Donanma ile giden türk topçu ustaları, Sumatralılara top dökmesini ve Portekizlilere karşı savaşma kurallarını öğrettiler. Bunların bir kısmı yerlilerle evlenerek Sumatra'da kaldı. Bu arada Portekizlilere karşı girişilen seferlerde uğranılan yenilgilerin sebeplerini araştıran Osmanlı devleti, Kızıldeniz'e uygun gemiler yaptırdı ve Akdeniz donamasının bu denize geçirilmesini sağlamak için Süveyş kanalının açılması görüşü üstünde durdu. Kanal için bir plan hazırlandı; fakat bu plan bir musevî tarafından çalınarak İspanya'ya kaçırıldı.

KURUMLAR

Portekiz anayasası (1933) din ve öğretim hürriyetini, kişisel hürriyeti ve fikir hürriyetini teminat altına alan korporatif bir cumhuriyettir; bununla beraber son iki hürriyet sınırlanmış ve kamuoyunu yanıltmayı ve morali yüksek tutmayı hedef alan kanunlarla kısıtlanmıştır.

En az otuz beş yaşında olması gereken cumhurbaşkanı Millet meclisi, korporatif meclis ve mahallî temsilcilerden meydana gelen bir seçim kurulu tarafından yedi yıl süreyle seçilir. Başbakanı ve onun teklifleri üzerine öbür kabine üyelerini seçer. Yasama gücü tek dereceli seçimle işbaşına gelen bir millî meclisin elindedir. (Nüfusun yüzde 40'ını temsil eden okuma yazma bilmeyenler arasında ancak ödediği vergi 100 escudo'yu bulanlar seçmen olabilir, ortaöğrenim yapmamış bekâr kadınlara seçmenlik hakkı tanınmaz). Ayrıca seçimde aday listesine oy verme usulü kabul edilmiştir (muhalefetin hazırladığı liste genellikle seçim arifesinde geri alınır). Cumhurbaşkanı isterse meclisi dağıtabilir; fakat yalnız devlet başkanına karşı sorumlu olan meclis, hükûmeti düşüremez; bu meclisin yanı sıra mahallî topluluklların temsilcilerini ve ülkenin iktisadî ve fikir ilerigelenlerini kapsayan bir de korporatif meclis vardır.

EDEBİYAT

● *Başlangıçtan XV. yy.a kadar.* Portekiz edebiyatı başlangıcından beri bağımsız olmuştur. Bunu, ülkenin dil bakımından muhtar bir durumda oluşunun yanı sıra tarihiyle de kolayca açıklamak mümkündür. Hattâ daha da ileri giderek XV. yy.ın başına kadar İberik yarımadasında Galicia ve Portekiz *cancioneiro*'larınınkinden başka şiir dili olmadığını da belirtmeden geçmemek gerekir. Fransız edebiyatının etkisine rağmen bu *cancioneiro*'ların yapı ve biçim bakımından vardığı orijinallik, Atlas okyanusu kıyılarının havasını yansıtan ve yer yer iç burkucu bir üslûba bürünen *catiga*'larda olanca gücüyle görülür.

Daha sonraki tarihlere rastlayan ve daha kararsız olan nesrin ortaya çıkışı ise özellikle manastırların ve üniversitelerin gelişmesine ve saray hümanizmine bağlıdır. Bu mensur edebiyatın başlıca örnekleri, «soy kütüğü defterleri», «soydan kişiler defterleri», breton çevrimini sürdüren romanlar ve Aviz hanedanı prenslerinin didaktik ne-

Foto. B.N., Harlingue, Sartoriz (LAROUSSE)

sirleridir. Bu didaktik eserlerin arasında da kral Duarte'nin *Leal Conselheiro*'su (Dürüst Danışman) ile Coimbra dükü Pedro'nun *Tratado de Virtuosa Bemfeitoria*'sı (Erdemli İyilikseverlik Kitabı) özellikle anılmağa değer.

● *Ön klasik devir*. Ön klasik edebiyatın Aljubarrota muharebesi (1385) ile Manuel I arası dönem boyunca bütün XV. yy.ı kapsayan gelişmesi portekiz emperyalizminin başlangıcıyle atbaşı gider. Dolayısıyle de «milliyetçi burjuva» niteliğindeki bu yeni bilincin kendini en yetkin biçimde tarihçilerde ve özellikle de bunların en değerlisi olan Fernao Lopes'te (1380-1459) göstermiş olmasına şaşmamak gerekir. Lopes, halefleri Gomes Eanes de Zurara (1410-1474) ve Rui de Pina (1440'a doğr. - 1520'ye doğr.) ile, malzeme (tarihî kronikler ve keşifler), metot ve kesinlik bakımından ortak yanlara sahip olmakla beraber ustalık ve kavrayış bakımından onlardan çok üstündür.

Lirik olmak özelliğini hiç bir zaman yitirmeyen şiir, Garcia de Resende'nin (1470'e doğr. - 1536) iki yüz elliyi aşkın şairin eserlerini kapsayan *Cancioneiro Geral*'i (1516) sayesinde bilinir. Halktan çok saraya bağlı olan bu şiir yapmacıklı dili ve alegorilere geniş yer vermesi bakımından günlük olayların büsbütün dışındadır; fakat dinî bir Stoa'cılığa bağlılığı, belgesel değeri ve biçim ustalığı bakımından sağlam bir geleneğe dayandığı ve klasik edebiyatın öncüsü olduğu inkâr edilemez.

Avrupa Rönesansının Portekiz'e yerleşmeğe başladığı bu dönem bir yandan Ortaçağın etkisini taşıyan bir iberya geleneğine bir yandan da fetih isteğinin ağır bastığı bir hümanizme dayanır.

Yüzyılın başında iberya geleneği daha çok roman ve tiyatroda görülür. Joao de Barros (1496-1570), Diego Mendes de Vasconcelos (1523-1599) ve özellikle de *Palmeirim de İnglaterra* adlı eseriyle Francisco de Morais (1500-1572), Amadis'in etkisinde kalarak belirli bir tarzın yerleşmesini ve tutunmasını sağladılar. Fakat asıl hizmetleri bir Bernardim Ribeiro'nun (1500-1552) Ortaçağ ile romantizmi birbirine bağlayan bir Cristovao de Sousa Falcao'nun (1518-1557'ye doğr.) lirik nesirlerine götüren yolu açmak oldu. Tiyatro alanında da Jorge Ferreira de Vasconcelos (1515-1585'ten önce) oldukça ılımlı bir pikaro geleneğini takip ederek hümanist komedinin sunî çerçevesini kırarken, Gil Vicente de (1470'e doğr. - 1536'ya doğr.) gerçek bir yaratıcı olduğunu gösterdi. Vicente'nin çok çeşitli eseri lirizmi ve halka dayanması bakımından kendisiyle boy ölçüşebilecek taklitçilerin çıkmasına imkân veremezdi. Fakat *auto* türünü en olgun şekline vardırarak klasik İspanya'nın *comedia*'sını hazırlamış oldu. Klasisizmin ikinci unsuru olan hümanizm ile ülkeyi rönesans Avrupası'na bağladı. Damiao de Gois (1502-1574), Gouviea'lar (André, 1497 - 1548; Antonio 1505-1566) gibi Gerasmuscular, prenses Dona Maria'nın (1521-1577) çevresi bu evrenselliğin başlıca tanıkları olduğu kadar da gerek şiir alanındaki devrimin gerek lirizmde italyanlaşmanın belirtileridir. Bu devrin gözde şairleri Francisco Sa de Miranda (1485'e doğr. - 1558), Antonio de Ferreira (1528-1569), Pedro de Andrade Caminha (1540-1594) ve Diogo Bernardes'tir (1530'a doğr. - 1605).

Avrupa'nın etkisinde kalmakla beraber Portekiz hümanizminin Avrupa'da yepyeni bir bilime yol açtığı ve bilimsel devrimi gerçekleştirdiği de inkâr edilemez. Bu akımın öncüleri arasında Pedro Nunez (1492-1577'ye doğr.) gibi kozmografyacıların, Garcia de Orta (1490'a doğr - 1570) gibi botanikçilerin yabancı ülkelerin tanınmasında büyük bir rol oynayan Mendes Pinto'yu (1509-1583), imparatorluğun haşmetini gözler önüne seren ve Portekiz'in Titus Livus'u sayabileceğimiz Joao de Barros'un (1496-1570) çevresinde toplanan Diego de Couto (1542-1616), Fernao Lopes de Castanheda (öl. 1559), Gaspar Correia (öl. 1560) gibi tarihçileri sayabiliriz.

Bütün bu kişilerin arasında sanatçı kişiliği en üstün olan Luiz de Camoes'ti (1524-1580). Asker, saray adamı, seyyah ve şair Camoes 1572'de imparatorluğun ve milletin son döneminde çıkan *Os Lusiades* adlı eserinde gelenekçi, hümanist ve fetihçi yüzyılın büyük bir sentezini yaptı.

● *Portekiz baroku (1580-1706)*. İspanya ile siyasî birleşme, ülkenin 1640'ta yeniden bağımsız oluşundan sonra bile dil ve ideoloji bakımından zaman zaman tehlikeli olabilen bir kaynaşmaya yol açtı. Bundan dolayı da, portekiz edebiyatının en sağlam değerleri, hemen hemen her alanda bu kaynaşma akımına karşı cephe alarak başarıya ulaştı. Jeronimo Corte Real (1535-1588), Gabriel Pereira de Castro (1571-1632), Bras Garcia de Mascarenhas (1595-1656) ve Francisco Sa de Meneses (1600'e doğr. - 1664) ile destan türü olduğu yerde sayarken *Fenix Renascida* (Dirilen Phoenix) şairlerinin ispanya etkisini taşıyan yapmacıklı fakat çok büyük bir ustalığa dayanan eserleri, Violante do Ceu (1601-1693) ve Madalena da Gloria (1672-1759) gibi rahibelerin derin duygulu ve mistik şiirlerine yol açtı. Bu devirdeki diğer büyük şairler arasında renkli ve canlı bir üslûbu olan brezilyalı Gregorio de Matos (1623 veya 1633-1696) ve ahlâkçı şiirler yazan Francisco Rodriguez Lobo'yu (1580-1625'e doğr.) anmak gerekir.

Nesir ise vakayiname türünde, değerleri tartışmalı olmakla birlikte, Bernardo de Brito (1569-1617) ve Antonio Brandao (1584-1637) gibi kimselerle altın çağını yaşıyordu. Ahlâkçı edebiyatta başta P. Manuel Bernades (1664-1710) olmak üzere Joao Lucena (1550-1600), Luis de Sousa (1555-1632) ve Jacinto Freire de Andrade (1597-1657) dikkati çeker.

Bu devri gereğince yansıtabilecek en önemli iki yazardan biri, coşkun vaızcı ve yol gösterici mektuplarıyle dikkati çeken Antonio Vieira (1608-1697) ile şair ve tarihçi, siyasetçi ve ahlâkçı hem ispanyol hem de portekizli olan, İberya yarımadasının bütün çelişmelerini eserlerinde yansıtan Francisco Manuel de Melo'dur (1611-1667).

● *Aydınlanma çağı (1706-1816)*. Portekiz dehası, İspanya'daki taht kavgaları dolayısıyle daha da kesin bir nitelik kazanan bağımsızlıktan yararlanarak, zamanın ihtiyaçlarını karşılamak ve bu iş için de ilk olarak fransız etkisine açılmak imkânını buldu. Gelenekçilerin ve pombal'cilerin karşıt yönlere çekmeğe çalıştıkları edebiyat dünyası her şeyden önce pombal'cilerin savunduğu ansiklopedi zihniyetinin etkisinde kaldı (Tarih akademisi, 1720; Üniversite'nin reformu, 1772). Aynı etki Luis Antonio Verney'in (1713-1792) pedagojik eserlerinde, Oliveira şövalyesinin (1702 - 1783) veya Antonio Nunes Ribeiro Sanches'in (1699-1782) çeşitli çalışmalarında görülür. Pombal'in siyasetinin de desteklediği akılcı, laikleştirici ve yenilikçi eğilim 1756'dan itibaren şiirde de ağır basmağa başladı: Domingo dos Reis Quita'nın (1728-1770) pastoral lirizmi, Pedro Antonio Correia Garçao (1724-1772) ile Manuel de Figueiredo'nun (1725-1801) «yeni tiyatro»su, Antonio Dinis da Cruz e Silva'nın (1731-1799) hicivleri; yerli kaynaklardan beslenen Minas okuluna bağlı Jose de Santa Rita Durao (1717'ye doğr. - 1784), Claudio Manuel da Costa (1729-1789), Jose Basilio da Gama (1740-1795), Tomas Antonio Gonzaga (1744-1810); eski edebiyata karşı cephe alan ve hürriyet özlemini çeken Francisco Manuel do Nascimento (1734-1819) ve Manuel Maria Barbosa (1765-1805); romantizmin öncüsü sayabileceğimiz Alorna markizi v.b.

● *XIX. yy. (1816-1910)*. İberik yarımadasındaki savaşlar ve krallık yönetiminin uzun süren can çekişmesi: portekiz romantizminin doğmasına yol açtı. Öbür ülkelerdekinden çok daha geç bir tarihe rastlayan ve gerek aşırı milliyetçiliğiyle gerek hürriyetçi yanıyle dikkati çeken bu akım aynı zamanda bir orta yol hareketiydi. Temsilcileri üç kişidir: dokunaklı ve zarif lirizmiyle, gerek ele aldığı konular gerek kazandığı başarı bakımından oyunları gerçekten millî olan ve eserleri savunduğu siyasî görüşün izlerini taşıyan Almeida Garrett (1799-1854); tarihî konuları işlemek konusundaki başarısı kadar da bu konularda bilgili olan Alexandre Herculano (1810-1877) ve romantizmin katılaşmasını ve kalıplaşmasını temsil eden şair Antonio Feliciano de Castilho (1800-1875). Romantizmin hemen ardından da, *bağımsızlar* adıyle ve romantizmin gerçekçiliğe bağlanmasını sağlayan yazarlar geldi. Bunlar romanda Luis Augusto Rebelo da Silva (1822-1871) ile Julio Dinis (1839-1871), şiir ve tiyatro alanında da Joao de Lemos (1819-1889), Antonio Augusto Soares de Passos (1826-1860), Jose da Silva Mendes Leal (1818-1886), Tomas Ribeiro (1831-1901) ve Raimundo Antonio de Bulhao Pato'dur (1829-1912). Bu tablonun içinde, ayrı olarak belirtilmesi gereken iki ad vardır: eserleri son derece duru ve duygulu olan şair Joao de Deus Ramos (1830-1896) ve Sue'den hareket ederek Balzac'a kadar varan Castelo Branco (1825-1890). Ama yine de, bunların hepsinden önemli olan akım, Coimbra okuludur. 1860 Yıllarında çıkmış olan ve pek çok yanıyle de yerini aldığı romantizm akımını andıran bu hareketin başlangıcı 1848'e dayanır. Bundan dolayı da, yüzyılın sonunun habercisi sayılabilecek olan bu anlayış Hugo, Proudhon, Quinet, Comte ve Hegel'e dayanarak edebiyatı aşan bir meseleyi ele alır: bu mesele, bir burjuva devriminin başarısızlığı karşısında uyanan millî bilinç meselesidir. Böylece de, toplumcu anlayışa yakın, gerçekçi ve kozmopolit bir yeni-romantizmin ortaya çıkmasına yol açarak, gerçek siyasî etkinliği ne olursa olsun, devrin Portekiz'inde büyük eserler yazılmasına yol

Belem'de Hieronymus keşişleri manastırı avlusu

Sintra'da Pena sarayının ön yüzü

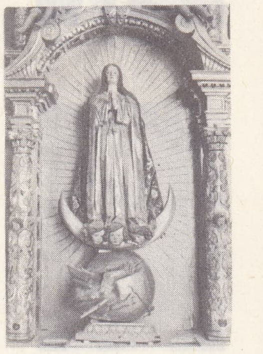

Meryem'in mihrap arkalığı, altın yaldızlı ve boyalı ağaç, Coimbra

«Süt Emziren Meryem» Nicolas Chantereine'in eseri, Machado de Castro müzesi, Coimbra

Coimbra katedralinin avlusu

Alcobaça manastırı

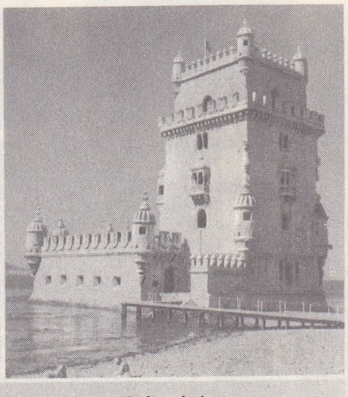

Belem kulesi

Foto. Viollon. Rapho. Boudot-Lamotte, Viollet (LAROUSSE)

açtı: öncü ve tenkitçi Teofilo Braga'nın (1843-1924) anıtsal ve tartışmalı eseri; bunalımları ve aydınlık zekâsıyle büyük şair olduğunu ispat eden Antero Tarquinio de Quental'ın (1842-1891) şiirleri; gerçekçi romanın büyük ustası olan Jose Maria Eça de Queiros'un (1845-1900) romanları; eşsiz üslûpçu ve polemikçi Jose Duarte Ramalho Ortigao'nun (1836-1915) denemeleri; yepyeni fikirler getiren dâhi tarihçi Joaquim Pedro de Oliveira Martins'in (1845-1894) incelemeleri.

başkan Salazar

Mücadeleci şiirleriyle, Abilio Guerra Junqueiro (1850-1923) ve Antonio Duarte Gomes Leal (1849-1921) ile büyük hikâyeci Jose Valentim Fialho de Almeida (1857-1911) ise doğrudan doğruya bugünün meselelerini ele alan yazarlardır.

● *XX. yy.* Son elli yıl içinde edebiyat alanında görülen gelişme cumhuriyetin kurulması (1910), ülkenin Birinci Dünya savaşına katılması ve Salazar diktatörlüğünün yol açtığı kargaşalıklara bağlıdır. Bu edebiyatın özelliği Portekiz'in diğer avrupa ülkelerinden kopmasına karşı cephe almasıdır: parnas'çı Antonio Candido Gonçalves Crespo (1846-1883) ve Jose Joaquim Cesario Verde (1855-1886) ile sembolizmin büyük ustası olan Eugenio de Castro (1869-1944). Bu devrin öteki yazarları arasında Antonio Nobre (1867-1900), Teixeira de Pascoasis (1878-1952), Antonio Sardinha (1888-1925), Camillo Pessanha (1867-1926), Jose Regio (doğ. 1901), Miguel Torga (doğ. 1907), Adolfo Casais Monteiro (doğ. 1908) ve özellikle de bir Fernando Antonio de Seabra Pessoa (1888-1935) sayılabilir. Bu arada, Antonio Patricio (1878-1930) ile Julio Dantas'ın (doğ. 1876) pek değişik seviyelerdeki eserlerle çağdaş tiyatroyu temsil etmelerinin yanı sıra, roman ve deneme alanlarında da, uzun bir natüralist dönemden sonra, çeşitli yazarlar kendini gösterdi: Aquilino Ribeiro (doğ. 1885), Jose Maria Ferreira de Castro (doğ. 1898), Fernando Gonçalves Namora (doğ. 1919). Tenkit alanında Jose Leite de Vasconcelos (1858-1941), Reinaldo dos Santos (doğ. 1880), Jaime Zuzarte Cortesao (doğ. 1884), Fidelino de Figueiredo (doğ. 1889) ve Antonio Jose Saraiva (doğ. 1917) üstünde durulabilir.

Humberto Delgado

amiral Tomas

● *Şiir. Cadernos de Poesia* dergisinin çevresinde toplanan şairlerin (Jorge de Sena [doğ. 1919], Natercia Freire [doğ. 1920], Eugénio de Andrade [doğ. 1923]) insansı tepkisinden ve gerçeküstücülüğün (Antonio Pedro [1906-1966], Alvaro de Campos, Mario Cesariny de Vasconcelos, Alexandre O'Neill [doğ. 1924], Antonio Ramos Rosa [doğ. 1924], Jose Terra [doğ. 1928]) ortaya çıkmasından sonra şiir, *Tavola Redonda* (1950-1954) grubuyle Ortaçağın «cancioneiros» kaynaklarına ve geleneksel lirizme döndü: Antonio Couto Viana (doğ. 1923), Sebastiao da Gama (1924-1952), Luis Macedo (doğ. 1925), Fernanda Botelho (doğ. 1926), Alberto Lacerda (doğ. 1928). Bu yenilik Lusitania Brezilya ilhamını meydana çıkaran Carlos Lemonde de Macedo (doğ. 1921) ile metafizik ve din meseleleriyle uğraşan Joao Maia (doğ. 1923), Vitor Matos e Sa (doğ. 1926), Ruy Bello'nun (doğ. 1933) eserlerinde devam etti. Reinaldo Ferreira (1922-1959) ile Cristovam de Pavia (doğ. 1933), «psişik araştırmalar» kaygısı gözetirken yeni şiir, Antonio Gedeao (doğ. 1906), Herberto Helder (doğ. 1930), Maria Alberta Meneres (doğ. 1930), Luiza Neto Jorge (doğ. 1939) ve Ernesto Melo e Castro ile «deneysel» olmağa yöneldi.

Seixal demir-çelik fabrikası

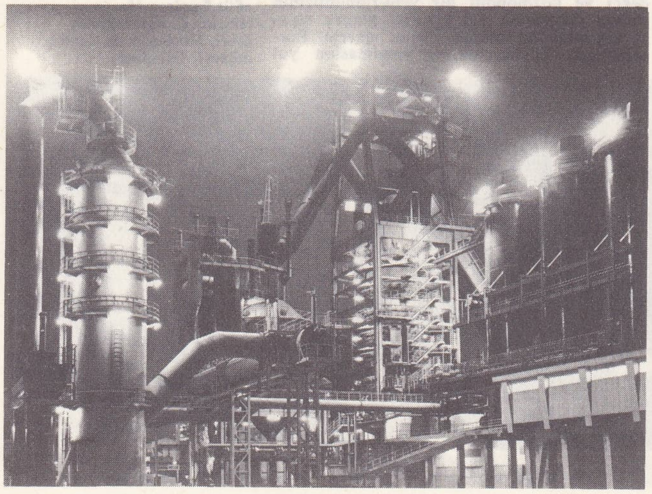

● *Nesir.* Portekiz nesrinde, İkinci Dünya savaşından sonra belirmeğe başlayan özellikler son on yıl içinde arttı. Eça de Queiros gerçekçiliğinin mirası olan, toplumun tenkitli çözümü Jose Rodrigues Mugieis (doğ. 1902) ve Joaquim Paço de Arcos'un (doğ. 1908) eserine konu olmakla beraber, Proust tarzındaki iç özlem Jose Osorio de Oliveira (1900-1964), Domingos Monteiro (doğ. 1903), Pereira Gomes (1909-1949), Alves Redol (doğ. 1911), Luis Forjaz Trigueiros (doğ. 1915) üstünde kendini duyurur. Bununla birlikte bölgesel gelenek Tomas de Figueiredo (doğ. 1901) ve Vitorino Nemesio (doğ. 1901) ile devam eder. Fakat yeni romancılar okulu, fransız varoluşculuğundan özelikle Albert Camus'nün fikir ve estetiğinden etkilenir: Vergilio Ferreira (doğ. 1914) ve Urbano Tavares Rodrigues (doğ. 1926). Tenkit bugün Joao Gaspar Simoes (doğ. 1903), Delfim Santos (1908-1966), Oscar Lopes (doğ. 1918), Alvaro Ribeiro, Jose Marinho ve Joao Ameal ile özel bir canlılık kazanır.

GÜZEL SANATLAR

Mimari

Roma devrinin en önemli kalıntıları Evora'da bulunur. Vizigot tarzında Sao Pedro de Balsemao kilisesi, Braga yakınlarında, Bizans etkisindeki Sao Frutuoso kilisesi (VII. yy.ın ikinci yarısı) ve mustarip üslûpta Lourosa kilisesi o zamanın İberik yarımadası medeniyetinin tanıklarıdır.

Çizgilerinin yalınlığı ve fransız etkisindeki süslemeleriyle belirgin roma anıtları arasında en dikkati çeken eser Coimbra'daki Se Velha veya Eski Katedral'dir. Komşu ispanyol eyaletlerinde bulunan kiliselere benzeyen birçok küçük kilise vardır. Avrupa'nın en iyi korunmuş değirmi yapısı olan Tomar Şövalyeleri kilisesi, bunlar arasında apayrı bir yer tutar.

Portekiz'in ilk gotik anıtı, Alcobaça'daki Citeaux manastırıdır. Batalha manastırı, bundan iki yüzyıl sonra yapılan başka bir şaheserdir. Portekiz'de XV. yy.ın sonuna doğru, büyük deniz keşifleri sırasında çok yüksek bir orijinallik ve zengin süsleme düzeyine ulaşan Manuel sanatının doğduğu görüldü. Bu sanatın şaheserleri arasında Tomar ve Batalha'da yapılan ilâvelerin dışında, Jeronimos manastırı ile Lizbon yakınındaki Belem kulesi sayılabilir. İtalyan etkisindeki Rönesans ve Karşıreformun klasik sanatından sonra barok sanatı ortaya çıktı. Bu sanat, italyan ve milletlerarası kaynaklı bir baroktan başlayarak açıkça portekiz zevki taşıyan çok belirgin bir barok sanatına dönüştü. 1755'te Lizbon'u yerle bir eden ve bu şehrin çağdaş bir şehircilik planına göre yeniden düzenlenmesine yol açan deprem önemli bir olaydır. Bu devirde içbükey ve dışbükey kemerlerle çin tarzında kalkık alınlıklar bol bol görülür (Mafra manastırı, Lizbon Topçu müzesi). XIX. yy.da Portekiz'de, özellikle yabancı sanatçılar yeni klasisizm mimarî üslûbunu uyguladılar. XX. yy.ın başında mimar Raul Lino, Lizbon'da hem millî hem de modern eğilimleri temsil etti.

Heykeltıraşlık

Vizigot veya mustarip tarzındaki heykel kalıntıları Portekiz'de çok azdır. Auvergne veya Galiçya etkisi taşıyan roma heykeltıraşlık eserlerinin çoğu dekoratif ve geometriktir. Bu sanatta çok az olan ikona örnekleri kabalıkları ve sağlamlıklarıyle belirlenir.

Portekiz heykeltıraşlığı. Evora ana kapısının yapıldığı gotik devirde Portekiz özellikle mezar sanatında üstünlük kazandı. Bu alandaki şaheserler: Alcobaça'daki kral Pedro I ve İnes de Castro (1360'a doğr.) ile Coimbra'da Santa Clara manastırındaki Azize İsabelle'in mezarları (1614). Manuel devrinden sonra (Belem büyük kapıları), fransız Nicolas Chantereine Coimbra'ya İtalyan Rönesansının inceliğini taşıyan bir sanat getirdi. Houdart ve Jean de Rouen gibi başka Fransızlar da Portekiz'de çalıştılar. Çok renkli tahta üstüne yapılan ispanyol tarzındaki XVII. ve XVIII. yy. barok heykeltıraşlığının yanı sıra, bir yandan dinî heykeltıraşlıkla (*Aziz Bernadus'un Ölümü;* Alcobaça'da, pişmiş boyalı topraktan yapılmış heykel grubu), öte yandan (Portekiz'de önemli örnekleri bulunan çok renkli ve yaldızlı tahta üzerine yapılan) mihrap arkalığı sanatını da ayrıca belirtmek gerekir. Aynı zamanda, daha çok XVIII. yy.da, özellikle bahçelerin ve sarayların süslemeciliğinde kullanılan taş heykeltıraşlığındaki fransız veya italyan etkisinin yanı sıra, mezar heykeltıraşlığı ile Joaquim Machado de Castro'nun (1732 - 1822) pişmiş topraktan heykelcikleri de belirtilmelidir.

Resim

Portekiz resmi XV. yy.da *Sao Vicente Poliptiği*'nin (Lizbon müzesi) yaratıcısı Nuno Gon Gonçalves ile başladı. Bu dâhi öncüden sonra, portekiz resmi, önce Portekiz'e gelen flaman ustalarının etkisiyle, sonra Lizbon ve Viseu gibi gerçek okulların kurulmasıyle özellik kazandı. Bu okullarda özellikle, Francisca Henriques, Joge Afonso (*Presentation au Temple,* Viseu müzesi), Gregorio Lopes, Cristovao de Figueiredo, Garcia Fernandes ve Cristovao Lopes gibi sanatçılar yetişti. Rönesans ile birlikte dinî resim de italyan etkisi ağır bastı, fakat büyük portekiz geleneği portre sanatında genç kral Sebastiao'nun portresini yapan Cristovao da Morais (1570) ve 1557'de Valladolid'e, 1580'de Felipe II'nin ressamı olarak Madrid'e giden Sanchez Coello ile devam etti. Burada Valesquez'in portekiz etkisinde kaldığını belirtmek gerekir. İtalyan ve fransız etkisindeki XVIII. yy.da, özellikle tavan ressamı ile saray ressamı çok görülür. Bu yüzyıla iki büyük sanatçı hâkim oldu: Francisco Vieira Portuense (1765-1805) ve özellikle orijinal ışık-gölge etkilerine yer veren portre ressamı Domingos de Sequeira (1768-1837). Romantik devirden itibaren, sanat faaliyetleri büyük avrupa akımlarını (özellikle Fransa) yansıttı.

Bu devrin sanatçıları arasında, Angelo Lupi (1826-1883), Jose Julio de Sousa Pinto (1856-1939) ve Colombano adıyle tanınan portre ressamı Bordalo Pinheiro sayılabilir.

Süsleme sanatları

Portekiz süsleme sanatlarında ancak XVI. yy.ın ikinci yarısından sonra bir gelişme başladı. *Arzila'nın Alınışı* ve *Tanca'nın İşgali*'ni canlandıran halılar 1480'e doğru, muhtemelen Tournai'de, Nuno Gonçalves'in karton modellerine göre dokundu. Kuyumculukta, som altından torques'ler (Saint-Germain müzesi, Fransa), Coimbra müzesinin Kutsal kâsesi (XII. yy.) ve Lizbon müzesinin âyin haçı (XIII. yy. başı) sayılabilir. XV. yy. sonunda keşişler bütün Avrupa'nın mücevhercilerini, kuyumcularını ve değerli taş yontucularını Lizbon'a çekti. Portekiz, XVI. yy. başlangıcıyle birlikte kısa bir süre içinde Lizbon'da da taklit edilen çin porselenlerinin büyük ithalâtçısı oldu. Rönesans devrinde parlak bir tezhipçilik okulu *Leitura Nova* harikalarını, dua kitaplarını (Pierpont Morgan koleksiyonu ve Mayer Van der Bergh müzesi), atlasları ve deniz haritalarını meydana getirdi. Portekiz sanat tarihinin ilgi çekici başka bir bölümü de, uzakdoğu (Japonya, Çin) ve afrika sanatlarını etkilediği bölümdür.

MÜZİK

Portekiz'de ilk müzik belirtilerinde magrıp ve provence etkileri görülür. XII. yy.da müziğin, kilisede olduğu gibi sarayda ve halk arasında da değerli bir yeri vardır. Keşişlerin dualarına basit bir org eşlik ederdi. Odivelas ve Coimbra'daki Santa Cruz manastırlarının koroları Braga, Guimaraes, Santarem, Lizbon'daki kapella yöneticileri

Foto. Keystone, Agip (LAROUSSE)

kadar ünlüydü. Guimaraes sarayında, Egas Moniz ve Gonçalo gibi jonglör (ortaçağ halk şarkıcısı) ve trubadurlar çok beğeniliyordu. Halktan doğan din dışı şarkılar (*villancico*) kiliselerde âyin şarkılarıyle nöbetleşe okunurdu. XIII.-XIV. yylarda trubadur kral Dionisio, Coimbra üniversitesinde bir müzik sınıfı kurdu. *Cancioneiro da Ajuda*'nın dışında hiç biri notalanmamış şarkı derlemeleri elyazması halinde günümüze kadar gelmiştir; bu derlemeler kendilerine yaylı çalgıyle eşlik eden *penola* jonglör'leri, üflemeli çalgı çalarak şarkı söyleyen *boca* jonglör'leri ve vurmalı çalgı çalarak şarkı söyleyen *tam bores* jonglör'leri için yazılmıştı. Jonglör Martin Codax'tan (XIII. yy.) *Yedi Aşk Şarkısı* günümüze kaldı. XV. yy.da krallar, Duarte ve Alfonso V özellikle müzik sanatıyle ilgilendiler. Alfonso V'in zamanında eşlikli ses üslûbu kendini iyiden iyiye duyurmağa başladı (Tristao da Silva, *Los Amables de la Musica*). İlk portekizli viyolacılar olan (*vihuelistas*) Madeira, Aguiar, Silva, Pero Vaz, Peixoto da Cunha, Rodrigues da Covilha, Coimbra dükü ve kral Felipe'ler devrinde kendilerini tanıttılar. XVI. yy.da Gil Vicente, dramlarında müzik unsuruna daha çok önem verdi; *cantos*, komedi, traji-komedi alanlarında yazdığı eserler yakında operanın geleceğini duyuruyordu. Flandre bölgesinde uzun zaman kaldıktan sonra yurduna dönen Damiao de Gois, eşlikli veya eşliksiz 3 ve 4 sesli koro için şarkı ve motet modasını getirdi; böylece eşlikli şarkı üslûbuyle «kapella» üslûbu arasında bir geçiş sağlandı, bu çığır XVII. yy.da, Evora ve Villa Viçosa okullarıyle altın çağına ulaştı. Manuel Mendes çoksesli müziğin havarisi sayıldı; çömezleri rahip Duarte Lobo, Manuel Cardoso, Felipe de Magalhaes ustalarının eserini sürdürdüler. Bu polifonicilerin sonuncusu Dias Melgaço, yeni tonal siteme geçişi belirten bir tekniğin (*baixo cifrado*) kurucusudur. Değişik bir tekniği benimseyen Vila Viçosa okulunun en ünlü temsilcileri kral Joao IV ve Joao Soares Rebelo idi. Pedro de Cristo, Heliodoro de Paiva ve Francisco de Santa Maria gibi ünlü sanatçılar da Coimbra okuluna bağlanmışlardı. XVII. yy.da metotlar ve öğretim kitapları çoğaldı: *Arte de Cantochao* (Pedro Thalesio'nun, 1618), *Flores de Musica* (Manuel Rodrigues Coelho'nun, 1620), *Arte de Musica* (Antonio Fernandes'in, 1626), *Lyra de Arco ou Arte de Tanger Rabeca* (Frei Agostinho da Cruz'un, 1639).

XVIII. yy. italyan operası Portekiz'de 1708'e doğru ortaya çıktı. Joao V İtalya ile Portekiz arasındaki sanat alışverişini destekledi. Antonio Texeira ve Francisco Antonio de Almeida İtalya'ya gitti, napolili çembalocu Domenico Scarlatti, Krallık kapellası baş yöneticisi ve Joao V'in kızı prenses Maria Barbara'nın müzik hocası olarak Portekiz'e geldi. Scarlatti'nin, yedi yüzden fazla toccata'nın yazarı Carlos de Seixas üstündeki etkisi büyük oldu. Bir başka napolili, David Peres ise italyan estetiğinin etkisini güçlendirdi ve bu estetik Sao Carlos Krallık tiyatrosunun açılışına (1793) rastlayan opera temsillerinde doruğuna ulaştı. 1770'te portekizli bir kadın opera şarkıcısı, Luisa Rosa de Aguiar Todi Avrupa çapında bir üne erişti. Kral Joao V ve Jose tarafından İtalya'ya gönderilen Joao de Sousa Carvalho, dönüşünde Peres'in yerine geçti ve çevresinde birçok çömez topladı: Antonio Leal Moreira, Domingos Bontempo ve bu italyanlaşmış bestecilerin en parlağı, Marcos Portugal. XIX. yy.da Napolyon'un işgali ve iç savaşlar Portekiz'in sanat hareketini bir süre için yavaşlattı. Joao Domingos Bontempo, Lusitania romantizminin en sivrilen temsilcisidir: piyanocu, besteci, orkestra yöneticisi ve Krallık Müzik konservatuvarının yönetmeni (1835) olan sanatçı, Lizbon'daki ilk senfonik konserlerin de kurucusudur. XIX. yy. sonunda ve XX. yy.da besteciler millî bir müzik yaratma amacıyle folklora yöneldiler: Alfredo Keil'in *Serrana* operası (1889). Ayrıca Guimaraes, Arroio, operet bestecisi Joaquim Casimiro, Liszt ve Hans von Bülow'un öğrencisi Jose Viana da Mota, piyanocu ve besteci, Vincent d'İndy'nin öğrencisi Francisco de Lacerda, Luis ve Pedro de Freitas Branco, Francisco ve Antonio de Andrade, Guilhermina Suggia, Oscar da Silva, Rui Coelho, İvo Cruz. Operalar, senfonik orkestralar, korolar, oda müziği toplulukları, çeşit çeşit gösteriler Portekiz'de müzik hayatını ayakta tuttu. Kökü cister'e dayanan ve parmakla çalınan *guitarra* (gitar) tipik bir portekiz çalgısıdır; bunun gibi birçok müzik âleti Portekiz'den çıktığı gibi bir halk romansı olan fado da portekiz folklorunun malıdır. Portekiz Millî marşını 1822'de kral Pedro IV besteledi. (LM)

PORTEKİZ BATI AFRİKASI. Bk. ANGOLA.

PORTEKİZCE i. Portekiz'de konuşulan dil.
— ANSİKL. Leng. *Genel bilgiler.* Hıristiyanların İberik yarımadasını Moritanyalılardan alması yarımadadaki bütün diller gibi *Portekizce*'nin tarihini de büyük ölçüde etkiledi. (Bk. RECONQUİSTA.) Portekizce coğrafya ve dil açısından galicia lehçesine dayanır. Tarihî şartlar yarımadanın bütün batı kıyılarına yayılan bu dil öbeğinin ikiye bölünerek iki ayrı ülkede konuşulmasına yol açtı. (Bk. PORTEKİZ.) Doğu-batı yönünde gelişen hıristiyan fetihlerinin çeşitli evreleri galicia lehçesi ile Portekizceyi içine alan dil bölgesinin lehçelere ayrılmasına sebep oldu. Genellikle üç öbek ayırt edilir: kuzeyde Galicia ve Entre-Douro-e-Minho ile Tras-os-Montes; ortada Beira; güneyde Estremadura, Alentejo ve Algarve ağızları. Ayrıca İspanya-Portekiz sınırı boyunca bazı bölgelerde de, belli bir lehçe öbeğine sokulması çok güç olan karma ağızlar konuşulur.

● *Avrupa Portekizcesi.* a) *Fonetik.* Ünlü sistemi, şiddet vurgusunun yerine bağlıdır. Aynı fonem vurgulu olduğu zaman başka (açık, kuvvetli tipte), vurgusuz olduğu zaman başka söylenir (daha kapalı, zayıf tipte). Meselâ *dorme* (*dorm* okunur) *dormir* (*durmir* okunur) ile, *fàlo* (konuşuyorum, *falu* okunur) ise *falar* (*föllar* okunur) ile karşıtlaşır. Bundan başka, birçok genizsi ünlüden meydana gelen bir diziyle genizsi [*i*] (port. *fim*) ve genizsi [*u*] (port. *um*) vardır. Castilla dilinde meydana gelenden farklı olarak, Portekizce açık veya kapalı ünlü tınılarına dayanan ses karşıtlıklarına yer verir; meselâ *avô* «büyük baba», *avó* «büyük anne» ile karşıtlaşır v.b. Ünsüz sistemi de çok zengindir (castilla dilinde bulunmayan *ş, j, z, v* sesleri Portekizce'de vardır). Tarihsel gelişme sonucu iki ünlü arasındaki [*l*] ve [*n*]'nin düşmesi dilde önemli evrimlerin oluşmasına yol açtı (*lã* = castilla dilinde *lana; céu* = castilla dilinde *cielo*).

b) *Morfoloji ve sözdizimi.* Diminütif iç-ekler (sevgi belirten) ve geliştirme ekleri (kötü anlam getirenler) çok kullanılır (*amigo*'dan *amig-alh-aç-o, casa*'dan, *cas-inh-ot-a* v.b.). İyelik zamiri genellikle tanım edatıyle birlikte kullanılır (*a sua pena,* onun kalemi). Şahıs zamirleri ve bazı fiil biçimleri bireşimlere girdikleri zaman bozuşur (*nos + os = no — los; falar + o = falá-lo*) İki olmak fiili vardır: *ser* (ayrılmazlık niteliği için) ve *estar;* birleşik zamanların yardımcı fiili ise *ter*'dir. Gelecek zaman ve şart kipi eski castilla dilinde olduğu gibi yardımcı zamiri iç-ek olarak alır (*dir - lho — emos = dir* [*dizer*] *+ lhe + o + emos,* «biz onu ona söyleyeceğiz»). Latince bildirme kipinin plusquoperfectum'u muhafaza edilmiştir (*tivera,* onun vardı). Mastarın çok kullanılan şahıslı bir çekimi vardır (*dizerem* = «söylemek, onlara», «onların söyleme eylemi», *sem o sabermos* = «biz, onu bilmeden»).

c) *Sözlük.* Portekizce kelime hazinesinin büyük kısmı Latince'den gelir; ama bunun yanı sıra Arapça (*alferes,* «süvari sancaktarı»; *alcachôfra,* «dikenli demir engel»), germen dilleri (*orgulho,* «gurur»; *albergar,* «konuk etmek»; *roubar,* «aşırmak»), İtalyanca (*embaixada,* «elçilik»; *pilôto,* «pilot»), Fransızca (*pajem* «hizmetkâr»; *detalhar,* «parçalara ayırmak»), Amerikanca (*tapioca; tocaio,* «adaş») ve Asya'daki sömürgelerden gelme kelimelere de (*charuto,* «puro» [Hindistan], *leque* «yelpaze» [Japonya]) rastlanır.

d) *İmlâ.* Portekizce'de bir imlâ meselesi ortaya çıkar. İmlâyı birleştirmek (diftonglar, yazı vurguları; çift ünsüzler v.b.) için Portekiz ile Brezilya arasında birçok anlaşma yapıldı ve imlâ sözlükleri yayımlandı.

● *Avrupa dışında konuşulan Portekizce.* a) Portekizce Avrupa dışında en yaygın olarak Brezilya'da konuşulur. Portekizce, Brezilya'da anavatanda olduğundan daha açık seçik olarak telaffuz edilir ve brezilya telaffuzu daha çok castilla lehçesininkine benzer (ünlüler vurgusuz oldukları zaman çok hafif bir tını değişikliğine uğrar); diftongların telaffuzunda bazı farklar, kelime sonundaki *s*'lerde değişme eğilimi (bu durum tek biçimde birleşme yolunda olan fiil çekim eklerini büyük ölçüde etkiler) ve kelime sonundaki *r*'lerde yumuşama göze çarpar. Kelime sırasında (meselâ, *para eu ver, para mim ver* olur). Kelime hazinesinde birçok özellik görülür. Portekizce *comboio,* «tren»e karşılık brezilya dili *trem* verir; Portekiz'de «tereyağı» anlamına gelen *manteriga Brezilya*'da «sıvı yağ»ı belirtir. Birçok kelimeye ise yalnız Brezilya'da rastlanır: *o cangaceiro,* «haydut»; *defuntear,* «öldürmek» v.b.

b) Madere, Açores ve Afrika kıtasının başka bölgelerinde konuşulan Portekizce, güney portekiz ağızlarına bağlanır, ama güney portekiz ağızlarıyle Afrika Portekizcesi arasında özellikle telaffuz alanında bazı farklar vardır. Hindistan Portekizcesi (Seylan, Goa, Diu v.b.) diftongların sayısını azaltma, *lh*'ı *y*'ye dönüştürme eğilimi gösterir ve morfosentaks bakımından alt tabaka dillerinin etkisinde kalır; bu durum Macao ve Malezya'da da görülür. (L)

PORTEKİZ DOĞU AFRİKASI. Bk. MOZAMBİK.

PORTEKİZ GİNESİ. Bk. GİNE (PORTEKİZ — *si*).

Portekiz Mektupları (*Lettres Portugaises*), portekizli rahibe Mariana Alcoforado tarafından fransız soylusu kont de Chamilly'e yazılan beş aşk mektubuna verilen ad. Fransızca olarak yayımlanan bu mektuplar çok büyük bir başarı kazandı (1669). Daha yayımlandığı zaman bunların edebî bir hile olabileceği de düşünüldü. Bugün en yetkili tenkitçiler bu *Mektuplar*'ın, Guilleragues (1628-1685) tarafından doğrudan doğruya fransızca olarak yazıldığı kanısındadır. Başkaları da, 1665 Savaşı sırasında Chamilly'nin başından bir serüven geçtiğini, *Mektuplar*'ın da bunun canlı bir delili olduğunu ileri sürerler. (L)

Portekiz Sömürge imparatorluğu, Portekiz'in sömürgeleştirdiği ülke ve toprakların hepsine verilen ad. Portekiz'in XV. yy.da başlayan toprak genişlemesinin sebepleri çeşitlidir: bunların en başında din yayma çabası gelir. Rahip Joao, Fas'ın güneyinde, bir hıristiyan krallığında hüküm sürüyordu. Aynı kıyılarda, Avrupa'da bulunmayan altının (sudan altını) bol olduğu sanılıyordu. Kısa süre sonra altın araştırmalarının yanı sıra baharat araştırmasına da başlandı. Ceneviz ile Afrika'nın simsarlar aracılığıyle yürütülen iktisadî ilişkileri Türklerin Doğu Akdeniz havzasına hâkim olmalarıyle bozuldu. Portekizliler Türklerin aracılığından kurtulmak için Hindistan'a doğrudan doğruya giden denizyolunu açtılar.

Portekizlilerin teknik üstünlüğü ve gemici Henrique'in teşviki, Afrika kıyıları boyunca ilerlemeyi geliştirdi. Cabo Verde'ye (1444), sonra ekvatora (1471) ulaşıldı. Bar-

Portekiz Sömürge imparatorluğu
Goa pazarı
J. H. de Linschoten'den gravür
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

Cole PORTER

George PORTER

tolomeu Dias, Ümit burnunu aştı (1487). Tordesillas antlaşmasıyle (1494) Portekizliler, Hint okyanusunda fetih tekelini ele geçirdiler. Fırtınanın Brezilya kıyılarına attığı Cabral 1500'de ülkeye elkoydu. Covilha ve Vasco da Gama'nın Kalikūt ve Goa'ya (1498) yaptıkları yolculuklarla Portekizliler Doğu Hindistan'a yerleştiler.

Joao III'ün ölümünde (1588) Portekiz imparatorluğu en parlak dönemini yaşıyordu, Fas'ın Atlas okyanusu kıyısındaki müstahkem mevkiler ve Brezilya (Amazon'dan rio de la Plata'ya kadar uzanan kıyı kesimi) dışında, Doğu Hint yolu üzerinde bir dizi sömürgeyi içine alıyordu: Madera, Asor adaları, Cabo-Verde, Gine (Fernando Poo, Ascension) ve Afrika'nın batı kıyılarında bugünkü Angola topraklarındaki karakollar. Ümit burnunun doğusunda Delagoa, Sofala, Mozambik (bugünkü Portekiz Doğu Afrikası), Madagaskar ve Basra körfezinin ağzında Hürmüz ticaret acentaları, Doğu Hindistan'da Diu'dan (1575) Koçin'e (1500) kadar, Malabar kıyısında Seylan (1505) ve daha doğuda Tegu, Malakka (1511), Makao (1516'da ulaşıldı) gibi birçok sömürgeye sahip olan Portekizliler tarafından işgal edildi. Ama bu büyük imparatorluktan yararlanmak için geniş kapsamlı bir siyaset uygulanmadı.

Zenci Afrika'da Portekizliler devamlı olarak yerleşebilirlerdi. *İnter Caetera* (1493) fermanı bu bölgeyi hıristiyanlaştırma tekelini Portekizlilere verdi; batıda, Kongo kralı, Joao adıyle vaftiz edildi (1492); başkenti Mbali'ye Sao-Salvador adı verildi; Joao'nun yerine geçen Afonso (Alfonso) [1507-1540], Lizbon ile latince yazışmalar yaptı ve oğlu Henrique, Sao-Salvador piskoposu oldu; doğuda, komşu yerli devletleriyle (Zambezi ırmağının kıvrımında Monomotapa) anlaşmalar yapılması portekiz yerleşmesini sağlayacak gibi görünüyordu; kolonlar ülkeye akın etmeğe başladı. Fakat kolonların, özellikle doğu kıyıdaki melez *pombeiro*'ların aç gözlülüğü, köle haline getirilen zencilere karşı çok sert davranılması ve rahiplerin Engizisyon aracılığıyle Hıristiyanlığı yayabileceklerini sanmaları, afrikalıların kabuklarına çekilmelerine yol açtı. Afonso'nun oğlu Diogo tarafından Sao-Salvador'dan kovulan Portekizliler, yalnız kıyıda, özellikle Sao Paulo de Luanda'da tutunabildiler. O tarihe kadar Portekiz'in Afrika'daki sömürgelerinden köle pazarları ve Hindistan yolu üzerinde iskele olarak yararlanılıyordu. İskeleler Hindistan imparatorluğunun çökmesiyle kısa süre içinde ortadan kalktı. Köle pazarlarından yararlanma ise uzun süre Atlas okyanusu adaları ve Brezilya'nın değerlendirilmesi çerçevesi içinde kaldı.

Ümit burnunun doğusunda 1505'te yaratılan «Estado da İndia» sömürgesi başlıyordu. Sömürge Diu, Malakka ve başşehri Goa gibi, doğrudan doğruya Portekiz'e bağlı şehirleri, Portekizlilerin kaleleri bulunan himaye bölgelerini (Seylan), yabancı topraklardaki ticaret acentalarını (Çittagong, Makao, Bantam, Makassar) içine alıyordu. Vali (bazen kral naibi unvanını taşıyordu) üç yıl için tayin edilir ve görev süresi ender olarak uzatılırdı, şaşaalı bir hayat süren valiler Goa'da oturur ve Albuquerque zamanından (1508-1515) beri para basarlardı. Her bölgede bir «yüzbaşı» ve onun yardımcısı olan bir «kale yüzbaşısı» bulunurdu. Estado da İndia'nın filosu ve özel ordusu vardı. Albuquerque'nin öne sürdüğü bölgesel yerleştirme tasarısının başarıya ulaşmasından sonra ihtilâs ve disiplinsizliğin âdet haline geldiği, Estado idaresine, çok ağır malî yükümler yüklendi.

Portekiz yönetiminin yetersizliğinin sebebi, Portekizlilerin kolonlara sağlanan menfaatlere rağmen Hindistan'a yerleşmemeleridir. Kolonlar gelir, zengin olur ve vatanlarına dönerlerdi. Sömürgede din adamları daha kalabalıktı; fakat sertlikleri ve çoğunlukla yapıcı olmayan yaşayışları Aziz Francisco Javier misyonlarına rağmen devamlı bir hıristiyanlaştırma çalışmasını engelledi. Hint ve Çin denizlerine çıkan Portekizliler, sefere hâkim olan müslüman arap ve acem tacirlerinin meydana getirdiği bir ticaret ağı buldular; Malakka, Hint ve Çin dünyasının ilişki noktasında büyük bir depoydu. Ticaretin bazı dallarından müslümanların ayağını kaydıran Portekizliler, onların bölgesel ürünleri toplayan aracılar olma özelliğine dokunmadılar. Portekizliler, bütün yabancı gemilere, tahrip tehdidiyle el çektirerek büyük ticaret tekelini ele geçirdiler. Bu ticaret, yılda bir kere Lizbon'a Malabar'dan karabiber (kralın mutlak tekelinde), Surate'tan pamuklu kumaş, Molük adalarından karanfil, Cava'dan hindistancevizi, Çin'den porselen ve çini mürekkebi taşıyan portekiz «filo»sunun elindeydi. Karabiber yükü Lizbon'a ulaşınca Avrupa'daki yabancı firmalara dağıtımını kendi üstüne alan kral bu sayede büyük kazançlar sağlar. Ama bu kazançlar şatafatlı bir siyaset yüzünden çabucak erirdi. Lizbon'un siyaseti başlangıçtan itibaren mutlak portekiz tekeline ve bu çerçeve içinde bazı maddeler için, kral tekeline dayanıyordu. Aslında mübadeleyi tek başına sağlamada yetersiz kalan portekiz donanması, 1578'den sonra bir kısmını bir Augsburg firmasına bırakmak zorunda kaldı.

Portekizliler Afrika ve Asya'da yayılmaları yüzünden birçok düşman kazandılar: Afrika altınını elden kaçırmaktan ve Kızıldeniz'in kapanmasından kaygılanan Türkler (Aden'in işgali [1538]; Diu'ya hücum [1546]; Sofala'ya hücum [1585-1586]); Sofala'ya hücum eden (1602) Ekber Şah. Bununla birlikte en tehlikeli rakipler Hollandalılar ve İngilizlerdi; Hollandalılar Amboina'yı (1605), Malakka'yı (1641), Kolombo'yu, Koçin'i aldılar; İngilizler Hürmüz'ü (1622), Maskat'ı (1647) işgal ettiler. Böylece, 1578'de Magrıp ümitlerinin kırılmasıyle (Sebastiao'nun Alcaçar-Quivir muharebesinde ölümü) başlayan Portekiz'in tekrar İspanya'ya bağlanması döneminde (1580-1640), Portekiz'in Asya'daki sömürgeleri dağıldı. Bragança sülâlesinin tekrar tahta çıkmasından ve Bragança'lı Catarina'nın İngiltere kralı Charles II ile evlenmesinden cihaz olarak Bombay'ı ve Portekiz'in sömürgelerinde ticaret hakkını aldı; sonra, Portekiz'in elinde parlak Hindistan imparatorluğundan afrika limanları dışında Goa, Diu, Damao, Makao kaldı. İlk işletme yılları dışında Portekiz, işletme tekelini sağlamakta ve güneydoğu asya denizlerini öbür avrupa ticaret filolarına kapamakta yetersiz kalmıştı.

Portekiz XVII. yy. ortasında hâlâ önemli bir sömürge devleti olmasını özellikle çeşitli kolonilere köklü bir şekilde kolonlar yerleştirmesine borçludur: bir yanda Brezilya'ya, öte yanda Madera, Asor adaları, Cabo Verde'ye. Her iki yerde de, kolonlara çok geniş topraklar bırakıldı. Her iki bölgede de zenci işçi çalıştırmak gerekiyordu; bütün bu topraklarda Joao III (1548), mahallî güçlerin zararına Corregedore'ler, ve Sao Salvador'a (Bahia) bir genel vali tayin ederek iktidarı ele almağa çalıştı. Fakat Atlas Okyanusu adaları Portekiz'in denetimi altında gelişirken, Brezilya çok erken bir tarihte ayrıldı.

İlke olarak Portekiz kralı Brezilya'ya da hükmediyordu. Ülkeye yabancı tüccarların girmesini yasakladı; bununla birlikte Methuen antlaşmasıyle (1703) İngilizlere karşı yasak kaldırıldı ve o tarihten sonra İngilizler Brezilya ticaretini hemen tamamıyle ele geçirdiler. Kral tuz ve boya çıkarılan ormanların işletme tekelini muhafaza etti; üzüm, zeytin, dut yetiştirilmesini yasakladı; şeker ve tütün işlenmesine engel oldu. Memurlar tayin etti ve bir genel valilik kurdu (1720).

Uygulamada ise çeşitli olaylar Brezilya'nın nispî muhtariyetini ortaya koydu. İlk yıllardan sonra ırk büyük ölçüde karıştı: önce beyazlarla kızılderililer, sonra beyazlarla zenciler. Sömürgelerde doğan avrupa asıllıların yanı sıra pek çok melez yaşıyordu (Mameluco'lar); bunlar XVII. yy. sonunda 1525'ten sonra Gine'den getirilen zenci ve kızılderililere hâkim bir sosyal sınıf meydana getirdi.

Seçkin sınıf erken bir tarihte gücünü sağlamlaştırdı; köylerde kölelik tehdidi altındaki kızılderilileri kurtarmak isteyen cizvitlerle çatıştı (Sao Paulo eyaletinde XVII. yy. sonuna kadar cizvitlerle «Paulo'lular» arasındaki uyuşmazlık); şehirlerde Hollandalıları Brezilya'dan çıkaran ayaklanmayı yönetti (1653-1654) ve Portekiz ile ilişkilerin kesildiği bu dönemde önemli siyasî ve idarî sorumluluklar yüklendi.

XVIII. yy. ortalarına doğru Brezilya, ispanyol sömürgelerinde ingiliz kaçakçılığı ve Minas Gerais genel valiliğinde bulunan (1714) madenler (altın, elmas) sayesinde zenginleşince, menfaatleri Pompal valisinin krallık gücünü artırıcı tedbirler (anavatanla ticaret tekelini elde tutan şirketler kurulması, altından yüzde 20 kral hakkı alınması, 1751) aldığı sırada (1750-1777) Portekiz'inkilerle çelişti. Tekel rejimi Brezilya'da daha güç katlanılır hale geldi. Napolyon'un Portekiz'i işgal ettiği sırada Joao VI'nın Brezilya'da yaşamasından ve fransız işgalinden sonraki karışıklıkların (1807-1821) Portekiz'in ismî metbuluğunun zayıflığını bir kere daha ortaya koymasından sonra Brezilya, komşu ispanyol sömürgelerindeki karışıklıkların tersine kan dökülmeden bağımsızlığa kavuştu. Portekiz son çağa, dünyanın birinci sömürge imparatorluğunun kalıntılarıyle girdi. Elinde kalan Sunda adalarından birkaçını (Flores 1859) kaybetti ve Gabon'da ve Gine'deki sömürgelerinin büyük kısmından vaz geçti. Serta Pinto'nun keşiflerinin ortaya çıkardığı, Angola'dan Mozambik'e kadar uzanacak bir Portekiz Orta Afrikası kurma hayali, Berlin kongresinde (1884) yıkıldı; avrupa devletleri Portekiz'e aldırış etmeden Afrika'daki etki bölgelerini paylaştı; ancak Kongo halicinin kuzey kıyısında küçük bir araziyi (Cabinda) muhafaza edebilen Portekiz «Chartered» birliklerine yenildikten sonra, arasına ingiliz sömürgeleri sıkıştırılan Angola ve Mozambik sınırlarını kabul etmek zorunda kaldı (1891 antlaşması). Böylece Portekiz'in Afrika'daki başlıca iki sömürgesi birbirinden ayrılarak ingiliz (Mozambik) ve alman (Angola) etki bölgelerine katılmak tehlikesiyle karşı karşıya kaldı ve Boer'ler savaşı ile ingiliz-alman ilişkilerinin kesilmesi sayesinde kurtulabildi. Bugün Portekiz'in Afrika'daki sömürgeleri (Mozambik, Angola, Gine'de) yaklaşık olarak 15 milyon kişiyi barındırır ve anavatanın bir ili gibi yönetilir. Hindistan ve Çin'deki sömürgeler de (Goa, Damao, Makao) aynı statüye bağlıdır. (L)

PORTEL (LE), Fransa'da Pas-de-Calais idare bölgesinde (Boulogne-sur-Mer idare çevresi) komün; 11 269 nüf. Balıkçı limanı. İp fabrikası. Sayfiye yeri. Le Portel 1943'te hava bombardımanlarından büyük zarar gördü. (L)

PORTELA, Lizbon'un kuzey banliyösünde merkez. (Lizbon havaalanı buradadır.) [L]

PORT ELİZABETH, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) liman şehri, Algoa koyu kıyısında (Hint okyanusu); 270 800 nüf. 1820'de ingiliz kolonları tarafından kurulan liman bugün Kimberley'e kadar uzanan geniş bir art ülkenin ürünlerini ihraç eder. Yün ihracatı. Balıkçılık. Şehirde sanayi gelişmiştir: besin ve kimya sanayii; otomobil montajı; cam, otomobil lastiği, konserve fabrikaları. (L)

PORT EMPAİN. Bk. KİNDU-PORT-EMPAİN.

PORTEN (Henry), alman kadın oyuncu (doğ. Magdeburg 1891), şarkıcı ve rejisör Friedrich'in kızı. 18 Yaşında kısa filmler ve babasının yönetiminde filme alınan dans numaralarıyle sinemaya atıldı. Sonra Messter ile birlikte Berlin'de kısa zamanda alman sinemasının en büyük yıldızlarından biri oldu (1910). Kendi adına bir film şirketi kurdu. 1924'te H.P. Frölich Film Cesellschaft bu şirketten doğdu. Başlıca filmleri: *Das Ende vom Lied* (Şar-

Foto. U.S.I.S., Keystone (LAROUSSE)

kının Sonu) [1914]; *Tragödie* (Trajedi) [1925]; *Königin Luise* (Kraliçe Luise) [1931]; *Komödianten* (Komedyenler) [1941]; *Simphonie eines Lebens* (Bir Hayat Senfonisi) [1942]; *Die Neigungsehe* (Eğilimli Çift) [1944]. (M)

PORTER i. (ing. k.) İçine bol miktarda şerbetçiotu katılarak yapılan, çok acı, kızılımsı sert ingiliz birası. (L)

PORTER (Cole), amerikalı besteci (Peru, İndiana 1893-Canta Monica 1964). Özellikle Paris'teki *Schola Cantorum*'da birkaç yıl geleneksel müzik okudu. Şarkı ve müzikli komedi alanlarında ilk başarısını 1929'da *Fifty Million Frenchmen* (Elli Milyon Fransız Erkeği) ile elde etti. Öbür besteleri: *The New Yorkers* (New York'lular) [1930], *The Gay Divorce* (Neşeli Boşanma) [1931], *Jubilee* (1935), *Red, Hot and Blue* (Kırmızı, Sıcak ve Mavi) [1936], *Leave it To Me* (Onu Bana Bırak) [1938] v.b. ve nihayet modası geçmeyen *Öp Beni Kate* (Kiss Me Kate) adlı şarkı. Sinema alanında birçok filim müziği hazırladı: en ünlüsü, *Yüksek Sosyete* (High Society) için yazdığı şarkılardır. Buluşlarıyle Broadway'in en orijinal bestecisi sayılır. Şarkıları içinde *Night and Day* zamanımızın en başarılı birkaç şarkısından biridir. (L)

PORTER (Edwin S.), amerikan sinemasının öncüsü (Pittsburgh, Pennsylvania 1870-New York 1941). 1891'e kadar telgraf memuru, lehimci, tabela ressamı ve elektrikçi olarak çalıştı. 1891'de Thomas Alva Edison ile ortaklık kurdu. Her ikisi de sinema kamerasının icadında birlikte çalışarak sesli ve renkli filimlerin gelişmesine öncülük ettiler. 1899'da Porter, *The Life of an American Fireman* (Amerikalı Bir İtfaiyecinin Hayatı) adlı filmi çevirdi. Bu, sinema tarihinde konulu ilk filimdi. Bu filim pek tutulmadı, fakat Porter, bunun ardından 1903'te *Great Train Robbery*'yi (Büyük Tren Soygunu) çevirdi; sürekli bir temayı işleyen bu filim sinema sanatının ilk yıllarında en sevilen eser oldu. Porter, 1912'de Adolph Zukor ile birlikte Famous Players Film company'yi kurdu. Bu şirket için yaptığı filimler arasında, Mary Pickford'un başrolü oynadığı *Tess of the Storm Country* (Fırtınalı Ülkenin Tess'i) en ünlüsüdür. Ayrıca, bir fransız filmi olan *Queen Elizabeth*'in Amerika'da oynatılma hakkını satın aldı. Bu filimde kraliçe Elizabeth rolünü Sarah Bernhard oynuyordu. En son filmi *The Eternal City* (Ebedî Şehir) 1915'te tamamlandı. Porter, aynı yıl sinemadan çekildi. Fakat daha sonra Simplex Projektörler şirketinin başına geçti. (M)

PORTER (George), ingiliz kimyacısı (Stainforth 1920). Leeds ve Cambridge üniversitelerinde okudu. 1952'den 1954'e kadar Emmanuel college'ta, profesör Norrish'in asistanlığında bulundu. Sheffield üniversitesinde ve 1966'dan itibaren ve Londra Krallık enstitüsünde öğretim üyesi oldu. Ponter ve Norrish ile birlikte hızlı kimyasal tepkimeler üstünde araştırmalar yaptı ve 1967 Nobel Kimya ödülünü, alman M. Eigen ile bölüştü. (L)

PORTER (Horace), amerikalı general (Huntingdon, Pennsylvania 1837 - New York 1921). West Point'i bitirdi. Daha sonra bu okulda topçuluk dersleri verdi. Rütbelerini Ayrılık savaşında kazandı. Bu savaşta Chickamavga'da kuzeylilerin yanında yer aldı. Birleşmiş Milletler cumhurbaşkanı seçilen Grant'ın özel sekreteri oldu. 1897'den 1905'e kadar da Paris büyükelçiliği yaptı. (L)

PORTER (Jane), ingiliz kadın romancı (Durham 1776-Bristol 1850), Anna Maria Porter ve sir Robert Ker Porter'ın kardeşi. İlk edebî başarısını *Thaddeus of Warsaw* (Varşovalı Thaddeus) [1803] adlı tarihî romanıyle elde etti. William Wallace'ın hayalî bir portresini çizen *The Scottish Chiefs* (İskoçyalı Şefler) [1810] adlı romanı da aynı derecede başarılıydı. (M)

PORTER (Katherine Anne), amerikalı kadın romancı ve hikâyeci (Indian Creek, Texas 1894). Orta Amerika'yı ve Avrupa'yı dolaştı, eserlerinden çoğunun konusunu hayatından seçti: *Flowering Judas* (Çiçekli Yahudiye) [1930] ve *Hacienda* (1934) adlı romanların konusu Meksika'da, *The Leaning Tower*'inki (Eğri Kule) [1944] ise Berlin'de geçer. *Noon Wine* (Öğle Vakti Şarabı) [1937] adlı eseri Texas'taki çocukluk hatıralarını canlandırır. *Ship of Fools* (Deliler Gemisi) [1962] adlı son romanı Sebastian Brant'ın taşlamasından ilham almıştır. (L)

PORTER (Quincy), amerikalı besteci (New Haven 1897). Capet ve İndy'nin öğrencisiydi; Cleveland, Vassar koleji ve Yale üniversitesinde öğretmenlik yaptı. Senfonik eserler (*New England Episodes*, 1958), viyola için bir konçerto, bir klavsen konçertosu (1960), dokuz yaylılar dörtlüsü (1923-1958), beşliler, ikililer, sonatlar v.b. besteledi. (L)

PORTER (sir Robert Ker), ingiliz ressamı ve gezgini (Durham 1777-Petersburg 1842). Krallık akademisinde okudu. 1804'te rus çarının tarih ressamlığına getirildi. 1805-1807 Arasında İsveç ve Finlandiya'ya yolculuklar yaptı. 1811'de Rusya'ya döndü ve Napolyon'un Rusya seferi üstüne *Narrative of the Campaign in Russia During 1812* (1812 Rus Seferinin Hikâyesi) [1813] adlı bir eser yazdı. 1813'te «sir» unvanını aldı. Dört yıl sonra Uzakdoğu gezisi için Rusya'dan ayrıldı. Bu yolculuğunun hatıralarını *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia, 1817-1820*'de (1817-1820 Arasındaki Gürcistan, İran, Ermeniye, Eski Babil Yolculukları) [1821] topladı. Tabloları arasında, *Büyük Petro, Akkâ Kuşatması* ve *Agincourt* sayılabilir. (M)

PORTER (William Sydney). Bk. O'HENRY.

PORTES GİL (Emilio), meksikalı siyaset adamı (Cuidad Victoria 1891-1958). Calles'in reformculuğundan yanaydı. Milletvekili (1916-1920), içişleri bakanı (1924-1928), sonra cumhurbaşkanı (1928-1930) oldu. Milliyetçi Devrimci partinin başkanlığına seçildi (1930-1935). Fransa'da Meksika'yı temsil etti. Milletler Cemiyeti delegesi (1931-1932), dışişleri bakanı (1934-1935) oldu; yeni Meksika Medenî kanununu kaleme aldı. (L)

PORT-ÉTİENNE, bugün **Nuadibu**, Moritanya müslüman cumhuriyetinde kasaba, Lévrier koyu seçim çevresinin merkezi, Blanc burnuyle sona eren yarımadanın doğu kıyısında; 1 210 nüf. Önemli balıkçı limanı; balık konserveciliği. Kasaba, İcil Kedia'sında işletilen demir madeninin taşındığı demiryolu hattının ağzındadır; yarımadanın ucunda Consado denen önemli bir maden limanı kuruldu. 425 m uzunlukta bir dalgakıranla korunan rıhtıma 65 000 tonluk gemiler yanaşabilir. (L)

PORTEVİN (Albert), fransız maden uzmanı (Paris 1880-Abano Terme, İtalya 1962). Çeliğe su verme, hafif alaşımların ısı işlemleri, dökümcülük, kaynakçılık ve maden aşındırma alanlarında araştırmalar yaptı. Paslanmaz çeliklerin kimyasal direnci konusundaki buluşu özellikle önemlidir. (L)

PORTFÖY i. (fr. *portefeuille*). Cüzdan. (M)

PORT FRANCQUİ, Kongo - Kinşasa'da (Kasai topluluğu) yer, Kasai ırmağı kıyısında; 4 000 nüf. Elisabethville'e giden demiryolunun başlangıç noktası. Transit limanı. (L)

PORT FUAD. Bk. PORT SAİD.

PORT GENTİL, Gabon'da liman şehri, Lopez burnunun meydana getirdiği koy kıyısında, Ogoue'nin ağzı yakınında; 20 700 nüf. Gabon'un başlıca ihracat limanı olan Port Gentil'de önemli ıslahat yapıldı. İhracatta başlıca yeri kereste tutar. Port Gentil'de başlıca sanayi faaliyeti tahta işçiliği ve kontrplak yapımıdır. Şehir aynı zamanda önemli bir ticaret merkezidir; orman işletmeleri. Balıkçı limanı. Petrol rafinerisi. (L)

PORT GLASGOW, Büyük Britanya'da liman şehri, İskoçya lowland'lerinde (Renfrewshire), Clyde halicinin güney kıyısında, Glasgow'un aşağısında; 22 550 nüf. Tersaneler. Dokumacılık. İpçilik. (L)

PORT GUEYDON, bugün **Azeffun**, Cezayir'de (Tizi-Uzu idare bölgesi, Azazga idare çevresi) komün, Büyük Kabiliye kıyısında, Corbelin burnu yakınında; 4 500 nüf. Romalılardan kalma yıkıntılar. Sayfiye yeri. (L)

PORTHAN (Henrik Gabriel), finlandiyalı bilgin (Viitasaari 1739-Turku 1804). Turku'da profesörlük yaptı. Finlandiya'nın tarihi ve edebî tarihi üstüne latince eserler yazdı: *De Pöesi Fennica* (Fin Şiiri) [1766-1778], *Paavali Juusten Chronicon Episcorum Finlandensium* (Finlandiya Piskoposluk Kronikleri) [1784-1800]. (L)

PORT HARCOURT, Nijerya'da (Doğu bölgesi) liman şehri, Bonny ırmağı kıyısında, Nijer deltasının kolu; 72 000 nüf. Demiryolu hattının başlangıç noktası olan limanından palmiye yağı, Enugu bölgesinde çıkarılan maden kömürü ve Bauçi yaylasında çıkarılan kasiterit ihraç edilir. Petrol rafinerisi. Alüminyum haddehanesi. Otomobil lastikleri. (L)

PORT HEDLAND, Avustralya'da (Batı Avustralya) liman şehri, devletin kuzeyinde. Şehrin doğusunda demir yatağı. (L)

PORTHESİA i. Meyve ağaçlarına ve ormanlara zararlı kelebek. (İlmî adı *Porthesia chrysorrhoea*. Pulkanatlıların *liparidae* familyasından.) [L]

PORTHEUS i. Tebeşir tabakalarında bulunan fosil kemikli balık. (Uzunluğu 2 m'yi bulan boylu bir hayvandır.) [L]

PORT HOPE, Kanada'da (Ontario) şehir, Ontario gölü kıyısında; 8 100 nüf. Port Radium'dan gelen konsantreler (uranyum, radyum) burada arıtılır. Kimya sanayii. Kauçuk. (L)

PORT HUENEME, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Büyük Okyanus kıyısında, Los Angeles'e 105 km uzaklıkta; 11 067 nüf. Sanayi (savaş gemileri yapımı v.b.) liman çevresinde toplanmıştır. Seatle müzesi. Deniz feneri. Bubling Springs Park. Şehirde her yıl temmuz ayında «Liman günleri» şenliği düzenlenir.

— 8 km kadar güneydoğusunda Point Mugu'de, A.B.D. Deniz-Hava Mermileri Deneme merkezi.

— Tar. 1549'da Juan Rodriguez Cabrillo tarafından bulunan Port Hueneme, 1874'te kasaba haline geldi. İkinci Dünya savaşında hükûmet limanı büyük ölçüde genişletti. 1948'de şehir olan Port Hueneme, birliğe katıldı. (L)

PORT HURON, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Saint Clair ırmağı kıyısında, ırmağın Huron gölünden çıkışında; 36 100 nüf. Sayfiye yeri. Balıkçılık. Besin sanayii. Gemi yapımı. Metalürji. (L)

PORT İBRAHİM. Bk. SÜVEYŞ.

PORTİCİ, İtalya'da liman şehri, Campania'da (Napoli ili), Napoli'nin banliyösünde, Vezüv'ün eteğinde; 46 600 nüf. Sebzecilik; bağcılık. (L)

PORTİER (Paul), fransız fizyoloğu (Barsur-Seine 1866-Bourg-la-Reine 1962). Tıp ve fen doktoru oldu, Paris üniversitesinde karşılaştırmalı fizyoloji, İnstitut Océanographique'te deniz hayvanları fizyolojisi okuttu. Monaco prensi Albert I'in birçok gezisine katıldı. Başlıca eserleri: *Les Symbiotes* (Ortakyaşar'lar) [1918], *Physiologie des Animaux Marins* (Deniz Hayvanları Fizyolojisi) [1938], *Biologie des Lépidoptères* (Pulkanatlılar Biyolojisi) [1949]. Richet ile birlikte aşırı duyarlığı buldu. (L)

PORTİEZ (Louis François René), fransız siyaset adamı (Beauvais 1765-Paris 1810). Avukattı. Konvansiyon'a katıldı (1792); temsilci olarak gönderildiği (1794) Belçika'nın, Fransa ile birleşmesi yolunda çalışmalar yaptı. Beşyüzler meclisi üyesi oldu. Brumaire Devlet darbesini destekledi (1799). Profesör, sonra Paris Hukuk fakültesi dekanı oldu, *Cours de Législation Administrative* (İdare Hukuku Dersleri) [1808] adlı bir eser yayımladı. Zengin kütüphanesi senatoya bağışlandı. (L)

PORTİK i. (fr. *portique*). Dy. *İşaret portiği*, birkaç yolun üstünden geçen ve üzerinde bir grup halinde belli sayıda işaret taşıyan köprü. (*İşaret köprüsü* de denir.) — G. santl. Bk. REVAK. (L)

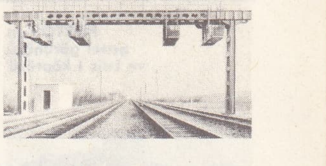

işaret portik'i

PORTİLLO, Şili'de Andes havalisinde (Akonkagua) kış sporlarının yapıldığı yer. 1966 Dünya Kayak şampiyonası burada yapıldı. (L)

PORTİLLON gölü, Orta Pireneler'de göl,

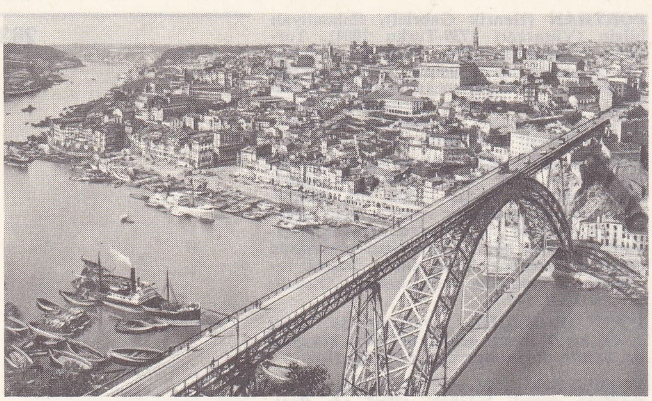

PORTO'nun genel görünüşü ve Luis I köprüsü

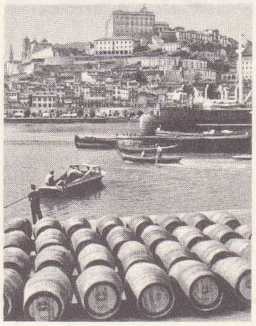

Douro rıhtımında porto fıçıları

kardinal **PORTOCARRERO** Pet. Schenk'in eseri Cabinet des Estampes, Paris

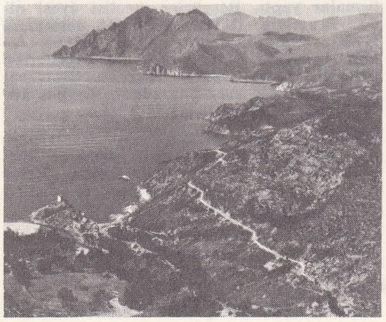

PORTO körfezi

2 650 m yükseltide (Haute-Garonne). Bu gölün ve Glacé gölünün suları Lys vâdisindeki Portillon santralını besler. Santralın 18 950 metre küplük bir hazinesi vardır. Sular 1 336 m yükseklikten dökülür; gücü 40 000 kW, yıllık ortalama üretimi 74 milyon kW/saattir. (L)

PORTİMAO, Portekiz'de (Faro idare bölümü) şehir, Algarve kıyısında; 16 700 nüf. Portimo, ton balığı avcılığının başlıca limanlarından biridir; konserve fabrikaları. (L)

PORTİNARİ (Beatrice). Bk. BEATRİCE.

PORTİNARİ (Cândido), brezilyalı ressam (Brodosqui, São-Paulo eyaleti 1903-Rio de Janeiro 1962). Bir italyan göçmen ailesinin oğlu. Rio de Janeiro Güzel Sanatlar okulunda okudu, 1928'de bir burs kazandı ve 1930'a kadar Paris'te kaldı. 1936'da Federal Eyalet üniversitesine profesör tayin edildi. Önemli duvar resimleri yaptı: *Brezilya Topraklarının İşlenmesi, Çocuk Oyunları, Dört Unsur* (Millî Eğitim bakanlığı, 1936-1945), *Zenci Müziği* (Radio-Tupi de Rio de Janeiro, 1943), *İncil Çevrimi* (Radio-Tupi de Sao Paulo, 1944), *Göçmenler, Hac Yolu* (Belo Horizonte katedrali, 1945). Başlangıçta gerçekçi ve yumuşak olan üslûbu, 1940'tan sonra ekspresyonist bir özellik kazandı. (L)

PORT JACKSON, Yeni Güney Galler'de (Avustralya) koy; Sydney kıvrımlarından birinde kurulmuştur. (L)

PORT KAİSER, Jamaika'da liman, adanın güney kıyısında. Alümin fabrikası. (L)

PORT KEMBLA, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) liman şehri; 4 500 nüf. Demirçelik sanayii merkezi. Bakır rafinerisi. (L)

PORTLAND i. Sunî bir kil ve tebeşir karışımının kavrulmasıyle elde edilen hidrolik çimento. (1824'te Leeds'te, J. Aspdin tarafından hazırlanmış ve *Portland yarımadası*'ndaki taş ocaklarından çıkartılan gri taşa benzediği için bu ad verilmiştir.) [L]

PORTLAND, A.B.D.'de (Oregon) liman şehri, Willamette ile Columbia'nın kavuştuğu yerin yukarısında; 372 700 nüf. Sanat müzesi (çin sanatı koleksiyonu; resim koleksiyonu [özellikle Eugene Delacroix'nın eserleri]). Limanından kereste ihraç edilir; tropikal tahıllar ve metalürji ürünleri ithal edilir. Tersaneler. Kâğıt fabrikaları. Besin sanayii. Tahta ve yün işçiliği. Uçak yapımı; elektrik malzemesi. (L)

PORTLAND, A.B.D.'de (Maine) şehir, Casco koyu kıyısında; 72 550 nüf. Kuruntulu ve derin bir koyun kıyısında kurulan Portland, çok elverişli bir limandır: balıkçı gemileri New England ve Newfoundland kıyılarında dolaşır. Der işçiliği. Makine yapımı (gemi makineleri, lokomotifler, hafif tezgâhlar). Portland, Montreal'den gelen Kanada petrol boru hattının son noktasıdır. Şehir 1820-1832 arası Maine eyaletinin merkeziydi. (L)

PORTLAND (William BENTİCK, birinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Schoonheeten, Birleşik Eyaletler 1645'e doğr. veya 1649-Bulstrode, Buckinghamshire 1709). Eski bir hollandalı soylu ailedendi. Yakın dostu Willem van Orange'ın Mary Stuart ile evlenmesini sağlamağa çalıştı. Hollanda hesabına 1688 Devriminin hazırlıklarını yönetti. Willem III kendisine gizli diplomatik görevler verdi. Portland, Ryswick antlaşmasını (1697) hazırladı. Oynadığı siyasî rol yüzünden bütün Tory'lerin nefretini üstüne çekti. (L)

PORTLAND (William Henry CAVENDİSH BENTİNCK, üçüncü — dükü), britanyalı siyaset adamı (1738-Bulstrode, Buckinghamshire 1809). Rockingham kabinesi üyesi (1765-1766), başbakan (1783), Pitt'in içişleri bakanı (1794-1801), yeniden başbakan (1807-1809) oldu. Canning ve Caslereagh gibi siyaset adamlarıyle işbirliği yaptı. (L)

PORTLANDİA i. Arkası küt ve geniş yamuk biçiminde kavkılı, ikiçenetli yumuşakça; kutup denizlerinde yaşar ve oldukça irileşebilir. (*Ledidae* familyasından.) [L]

PORTLANDİYEN sıf. ve i. (*Portland*'dan [Dorsetshire] fr. *portlandien*). Jeol. Jüra'nın son katına denir.

— ANSİKL. *Portlandiyen* iki alt kata bölünür: altta *Bononiyen* ve üstte *Pürbekiyen*. Boulonnais'deki kireçtaşları ve deniz menşeli kumtaşları, Barrois'daki kireçtaşları ve İngiltere'deki *portlandsand*'ler (kum ve kumtaşı) ve üzerlerindeki *portlandstone*'lar (kıyı kireçtaşları) Bononiyende oluştu. Pürbekiyen ise göl çökeltileri ve Purbeck'e (Dorsetshire) has acı su çökeltileriyle temsil edilir. (L)

PORTLAND yarımadası, İngiltere'nin güney kıyılarında (Dorsetshire) yarımada (kıyıya Chesil Bank denen bir çakıl setiyle bağlıdır). Adını bir çeşit hidrolik kirece vermiş olan killi kalker ve taş ocağı. (L)

PORT LOUİS, Mauritius adasının merkezi, adanın kuzeybatı kıyısında; 109 900 nüf. (varoşlarıyle birlikte). Şekerkamışı ihracatı. Şeker fabrikaları. Un fabrikaları. Şehir 1735'te La Bourbonnais tarafından kuruldu. (L)

PORT LOUİS, Guadeloupe'ta komün, Pointe-à-Pitre idare çevresinde, Grande-Terre'in batı kıyısında; 5 992 nüf. Şeker fabrikası. Damıtma yeri. (L)

PORT-LYAUTEY. Bk. KENİTRA.

PORTMANTO i. (fr. *portemanteau*). Palto, şapka v.b. eşya asmak için yapılmış raflı, bazen aynalı askı yeri: *Hele başlarından feslerini çıkarıp kapının yanındaki portmantoya bırakmaları, salona, sokağa çıkar gibi fesle girmeleri, tahammül olunur rezaletlerden değildi* (Ömer Seyfeddin). [M]

PORT MCMURRAY, Kanada'da (Alberta) yer, Edmonton'un kuzeydoğusunda, Athabaska ırmağı kıyısında. Athabaska vâdisinde çıkarılan katranlı kumların işlenmesi. (L)

PORTMONE i. (fr. *porte-monnaie*). Bozuk para cüzdanı. (M)

PORT MORESBY, Papuasya'nın (Avustralya Yeni Ginesi) idare merkezi, Mercan denizi kıyısında; 28 500 nüf. Çok işlek olan limanından bakır, altın, gümüş, kauçuk ve kahve ihraç edilir.

— Ask. tar. İkinci Dünya savaşı sırasında Port Moresby, Japonlarla müttefiklerin Yeni Gine'yi ele geçirmek için yaptıkları savaşların başlıca hedeflerinden biriydi. (L)

PORT NATAL. Bk. DURBAN.

PORTNEUF, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Saint-Laurent'ın sol kıyısında; 50 700 nüf. İdare merkezi, *Cap-Santé*. (L)

PORTO i. (*Porto* şehrinin adından). Kuzey Portekiz'de Douro kıyılarında yetişen üzümlerden yapılan kokulu şarap. (Porto genellikle koyu renktedir, fakat beyazı da yapılır. Başlıca imalât merkezleri Regua, Lamego, Pesqueira, Fazcoa ve Barqueiros'dur.) [L]

PORTO, Portekiz'de şehir, idare bölümü merkezi, Duero'nun kuzey kıyısında, ırmağın ağzı yakınında; 310 500 nüf. Porto, ülkenin ikinci büyük şehri ve kuzey bölgelerinin gerçek başkentidir. Irmağa doğru inen dik yamaçlar üzerine kurulan eski şehrin özelliği, birbiriyle kesişen küçük ve dar sokaklarıdır. Daha düzenli bir plana göre kurulan modern şehir yaylada uzanır. Varoşlar Matasinhos'a doğru batı yönünde gelişmektedir. Duero'nun kumla dolarak limanı yer yer tıkaması, Leixoes sunî limanının yapılmasına yol açtı. Porto, Alto Duero'dan gelen ve ırmağın güney kıyısındaki Vila Nova da Gaia antrepolarında depolanan meşhur şarapların ticaret merkezidir. Sanayi hızla gelişmektedir; pamuk sanayii, dökümevi, konserve ve imalât sanayii. Şehirde eski anıtlar da vardır: XVII. ve XVIII. yy.da yeniden elden geçirilen XII.-XIII. yy.dan kalma katedral, roman üslûbunda Cedofeita kilisesi, XVII.-XVIII. yy. dan kalma birçok kilise (bu arada Nicola Nazoni'nin yaptığı barok üslûbundaki güzel kulesiyle dos Clerigos kilisesi [1748-1763]). — *Porto idare bölümü*, 1 053 500 nüf.

— Tar. Eski çağdaki *Portus Cale* olan Porto'yu Araplar aldılar, ama uzun süre elde tutamadılar; Bourgogne sülâlesi prenslerine geçen şehirde çoğu malî sebeplere dayanan birçok halk ayaklanması oldu (başlıcası, 1756'da). 1807'de Fransızların eline geçen Porto, 1809'da Wellington tarafından alındı ve Brezilya'dan dönen dom Pedro'nun silâh deposu haline geldi (1832-1833). [L]

PORTO (Luigi DA). Bk. DA PORTO.

PORTO ALEGRE, Güney Brezilya'da şehir, Rio Grande do Sul eyaletinin merkezi, Guaiba kıyısında, gölün (lagoa dos Patos) ve deniz seferinin son noktasında; 401 000 nüf. Şehir 1742'de kuruldu. 1850'den sonra alman göçmenler sayesinde ticaret gelişti. Halkın iç kısımlara sızması ve demiryolu şebekesinin genişletilmesiyle Porto Alegre'nin faaliyet alanı genişledi ve şehir Güney Brezilya'nın büyük ticaret yerlerinden biri haline geldi. İki dünya savaşı sanayileşmeyi geliştirdi: besin ve dokuma (yün) sanayii, çeşitli metalürji, mobilya, deri, sigara imalâtı. Şehrin yerini Guaiba kıyılarının granitli tepeleri sınırlar; 50-150 m yüksekliğinde olan bu tepeler Policia ve Teresopolis gibi çevre semtlerinde 275 m'yi bulur. Tepeler arasında küçük derelerin aktığı vâdilerden anayollar geçer. Limanın gerisinde, büyük ticaret, kısmen alüvyonlardan kazanılan alçak şehirde toplanmıştır; merkezdeki caddeler dardır; kenarlarında modern yapılar yükselir, Borges de Medeiros caddesi merkez caddelerini limana ve şehrin geri kalan kısmına bağlar, Guaiba ve kollarının kıyısında fabrikalar ve mesken semtleri uzanır. Varlıklı sınıfın oturduğu semtler tepelerde veya akarsular kıyısındaki kumsallardadır. (L)

PORTO AMELİA, Mozambik'in kuzeyinde liman, Cap-Delgado idare bölümünün merkezi, Pemba koyu kıyısında; 5 000 nüf. Pamuk, sisal ve kahve ihracatı. (L)

PORTO ARROİO, Mozambik'te (Niassa idare bölümü) yer, Niassa gölünün doğu kıyısında, Mozambik demiryolunun son istasyonu. (L)

PORTOBELO veya **PORTO BELLO** veya **PUERTO BELLO,** Panama cumhuriyetinde köy, Antil denizi kıyısında; 600 nüf. Sömürge devrinde Colon'un kuzeydoğusunda önemli bir limandı. (L)

PORTOCARRERO (Luis Manuel Fernandez DE), ispanyol kardinali ve siyaset adamı (1635-Toledo 1709). Kardinal (1669), devlet danışmanı ve bir süre Sicilya genel valisi (1677), sonra Toledo'da başpiskopos (1678) oldu. Charles II ölünce, Anjou dükünü destekledi ve Naiplik cuntasına katıldı. 1703'te prenses Ursins'in isteği üzerine meclisten çıkarıldı. (L)

PORTO EMPEDOCLE, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Agrigento ili), Akdeniz kıyısında;

Foto. Beleza, Almasy, Lapie (LAROUSSE)

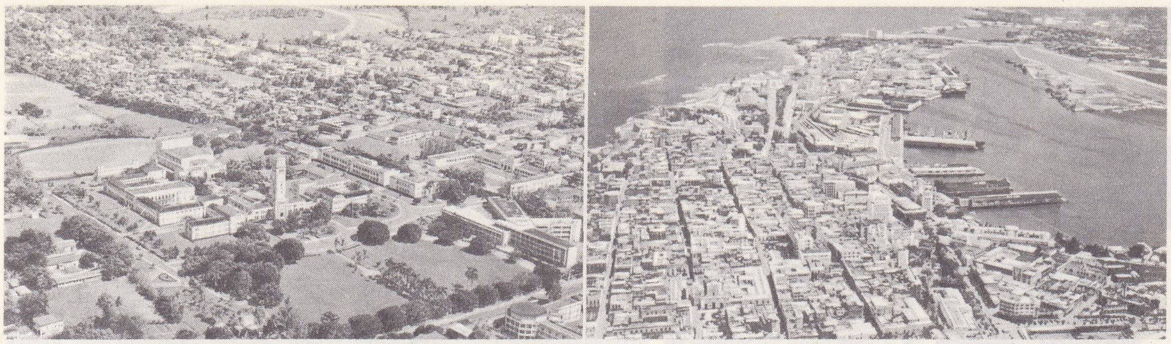

PORTO RİKO solda, üniversite sitesi; sağda, liman ve şehir

16 650 nüf. Kükürt rafinerileri ve kükürt ihracatı. Balıkçılık (sardalya). [L]

PORTO FARİNA, Kuzey Tunus'ta yer, Portofarina «gölü» kıyısında, Mecerda deltasının kuzeyinde; 4 800 nüf. XVII. yy. sonunda zenginleşen eski liman (tunuslu berberî korsanları). Cezaevi. (L)

PORTOFERRAİO, İtalya'da şehir, Toscana'da (Livorno ili), Elbe adasının merkezi ve başlıca limanı; 10 300 nüf. Medici'ler tarafından XVI. yy.da tahkim edilen ve imtiyazlar verilen bu kasaba gelişti ve XVII. yy.da şehir halini aldı. Napolyon, mayıs 1814-26 şubat 1815 arası burada kaldı. Adanın kuzey kıyısındaki limanından Piombino'ya demir yüklenir. (L)

PORT OF SPAİN, Trinidad adasında şehir, Trinidad Tobago devletinin merkezi, Paria körfezinin kuzey kıyısında; 93 950 nüf. Kakao, şeker v.b. ihracatı. (L)

PORTOGRUARO, İtalya'da komün, Veneto'da (Venedik ili), Adriya denizkulaklarının kuzeyinde; 20 850 nüf. Islah edilen bir bölgenin (Valle Zignago) ticaret merkezi. (L)

PORTO körfezi, Korsika'nın batı kıyısında körfez. —Körfez kıyısındaki *Porto* köyü bir sayfiye ve balıkçı limanıdır. (L)

PORTOLON i. (ital. *portolano*'dan). Denizc. Limanların yerini gösteren harita. *Eş-anl.* KILAVUZ. (M)

PORTOMAGGİORE, İtalya'da komün, Emilia'da (Ferrara ili), Commacchio denizkulağının yakınında; 15 100 nüf. (L)

PORTO MARGHERA, Venedik'in sanayi varoşu. (L)

PORTO MAURİZİO. Bk. İMPERİA.

PORTO NOVO, Hindistan'da (Madras) şehir, Koromandel kıyısında, Kudalor'un güneydoğusunda. Burası pamuklu almağa gelen avrupalıların çok erken bir tarihte uğradıkları bir karakoldu. İngilizler 1683'ten sonra şehri önemli bir ticaret merkezi haline getirdiler, sir Eyre Coote 1781 de Haydar Ali'nin büyük ordusunu burada yenerek Madras'ı ele geçirdi. (L)

PORTO NOVO, Dahomey'in başkenti ve Güneydoğu idare bölgesinin merkezi, Gine körfezinden kum kancalarıyle ayrılan denizkulağında; 30 500 nüf. Ticaret ve idare merkezi. Yağ fabrikaları. Hurma bahçeleriyle çevrili olan şehir, çok kalabalık bir bölgenin ortasındadır. Porto Novo, Fransızların Dahomey'e giriş üssü olmuştu. — *Porto Novo idare çevresi,* 315 000 nüf. (L)

PORTO RİCHE (Georges DE), fransız oyun yazarı (Bordeaux 1849 - Paris 1930). Yazı hayatına *Le Vertige* (Baş Dönmesi) [1873] adlı bir perdelik manzum bir oyunla başladı. Asıl ününü, psikolojik konuları işleyen *La Chance de Françoise* (Françoise'ın Talihi) [1889], *Amoureuse* (Âşık Kadın) [1891] ve *Le Passé* (Geçmiş) [1897] adlı oyunlarıyle kazandı. Arzuyu, karılarını aldatan erkekleri, yıpranmış kadınları konu alan Porto Riche, tiyatroya daha sonra Paul Géraldy'nin eserlerinde görülen, şehvetle karışık acı bir duyarlık getirdi. (L)

PORTO RİKO veya **PUERTO RİCO,** Büyük Antil adalarının en küçüğü ve en doğuda olanı, Haiti'nin doğusunda (A.B.D.'ye bağlıdır); 2 660 900 nüf. Merkezi, *San Juan* (451 700 nüf); başlıca şehri *Ponce* (145 600 nüf.).

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Adanın yüzey şekillerini batıdan doğuya yönelen ve en sarp yamaçları Antil denizine hâkim olan bir sıradağ meydana getirir; yükseltisi Cerro de Punta'da 1 341 m'yi bulur. Yüzey şekilleri büyük iklim farklarına yol açar: adanın kuzey kısmı kuzeydoğu alizesinin etkisi altındadır, sierra'nın yamaçları ise tropikal bitkiler yetişmesine imkân veren bol yağışlar alır; buna karşılık koruntulu güney yamacı kuraktır ve bozkır kümeleri, etli bitkilerle örtülüdür.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Porto Riko'da 1940'tan beri uygulanan tedbirlerle adanın ekonomisi değiştirildi: tarım gelişmesini Land Authority yönetir; Puerto Rico İndustrial Development company ise yeni sanayilerin kurulmasını ve geliştirilmesini teşvik eder. Ekonominin bütünü, özel bir teşkilât olan The Economic Development Administration'a bağlıdır. Daha şimdiden kişi başına ortalama gelir bütün Orta Amerika'dakinden, hattâ Güney Amerika'dakinden daha yüksektir. Ama yıllık sanayileşme ritminin hızlılığı (binde 10), nazarî olarak faal nüfusun yüzde 10'undan çoğunu etkilemez; nüfus yoğunluğunun yılda yüzde 2'ye yakın oranla artmasına bağlıdır; bu artış A.B.D.'ye göçleri kısmen açıklar. Okuryazar sayısı yükselmiş ve kişi başına yıllık gelir 1 000 doları bulmuştur; ama A.B.D.'ye oranla ücretler arasında büyük fark vardır. Başlıca ürün kuzeyde zaman zaman sulama gerektiren şekerkamışıdır; değer bakımından başlıca ihracat ürünü olan şekerkamışını tütün (puro), rom ve meyve takip eder.

Tarih

Aravak yerlilerinin yaşadığı adayı Kolomb bularak *San Juan Bautista* adını verdi (1493). Yol arkadaşlarından Ponce de Leon, «Porto Rico» adını verdiği (1508) bir koy kıyısında üç yıl sonra San Juan'ı kurdu (1511). Savaşlar ve aşırı derecede iktisadî sömürü sonucunda hızla azalan yerli işçilerin yerine 1518'den sonra altın (kısa süre sonra tükendi) çıkarımında, tütün ve şekerkamışı tarımında çalıştırılmak üzere zenci köleler getirildi. Çiftlikleri sık sık Karayipler tarafından yakılıp yıkılan Porto Riko, denizcilikte ileri ülkeleri cezbetti. İngiliz Drake, San Juan'ı yağmaladıktan sonra yenildiyse de (1595), vatandaşı lord Cumberland adayı işgal etti (1598); Hollandalılar da San Juan'ı kuşattılar (1625). Bu yüzden Porto Riko XVII. yy.da bir kaçakçılık merkezi haline geldi. Durumu düzeltilen ada (1778 ve 1804 ispanyol reformları) kölelerin ihtilâl teşebbüsüne (1819) ve başkaldırmasına (1815) rağmen XIX. yy. başında İspanyol Amerikası'ndaki kurtuluş savaşına katılmadı. İspanya'ya karşı yeni bir isyan, köleliğin kaldırılmasıyle (1873) sonuçlandı ve İspanya - Amerika savaşının arefesinde (1898) Porto Riko'ya muhtariyet tanındı. Yenilen İspanya, Porto Riko'yu A.B.D.'ye bıraktı (Paris antlaşması, 10 aralık 1898). Önce askerî kontrol altında olan adaya 1900'de A.B.D.'li bir vali ve bir yürütme kurulu gönderildi. Jones Act kanunuyle Porto Rikolulara A.B.D. vatandaşlığı tanındı ve temsilci rejim kuruldu (1917). İkinci Dünya savaşı sırasında Panama kanalının savunmasını sağlayan önemli bir hava ve deniz üssü olan Porto Riko'ya, kendi valisini seçme hakkı verildi (1948); porto rikolu devlet adamları iktidara gelmeğe başladı (J. T. Pinero, 1946; Luis Munoz Marin, 1948), bu arada amerikan aleyhtarı bir hareket kargaşalıklar çıkardı.

Bunlar, 1952'de tanınan hakları yetersiz bularak geniş hareketlere giriştiler (1954). 1964'te yapılan seçimlerde 16 yıl yöneticilik yapmış olan Munoz Marin'in yerine Sanchez Vilella seçildi. Her iki yönetici de iktidar partisi olan Halkçı Demokrat partidendi.

23 Temmuz 1967'de yapılan halk oylamasında, seçmenlerin yüzde 60'ı, adanın bağımsız bir devlet veya A.B.D.'nin 51. eyaleti olması şıklarını reddederek eski idarî durumunun (A.B.D.'ye bağlı serbest devlet) korunması yolunda oy verdi.

Anayasa

Referandumla onaylanan ve A.B.D. kongresi tarafından kabul edilen 1952 Anayasasıyle Porto Riko'ya A.B.D.'ye bağlı serbest bir devlet statüsü tanındı. Porto Riko'lular A.B.D. vatandaşıdır, ama A.B.D. kongresinde temsilcileri yoktur ve hiç bir federal vergi ödemezler. Millî savunma ve adanın dış siyaseti A.B.D. hükûmetinin elindedir. Tek dereceli seçim sistemiyle dört

PORTO RİKO

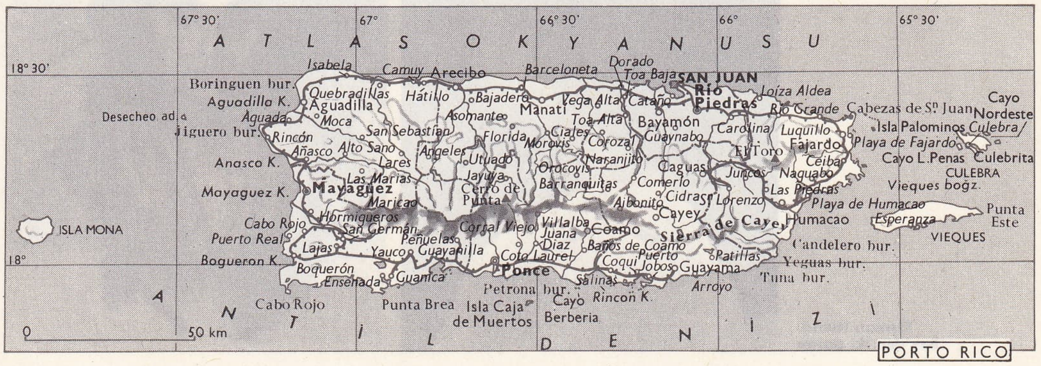

Foto. Samuel, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

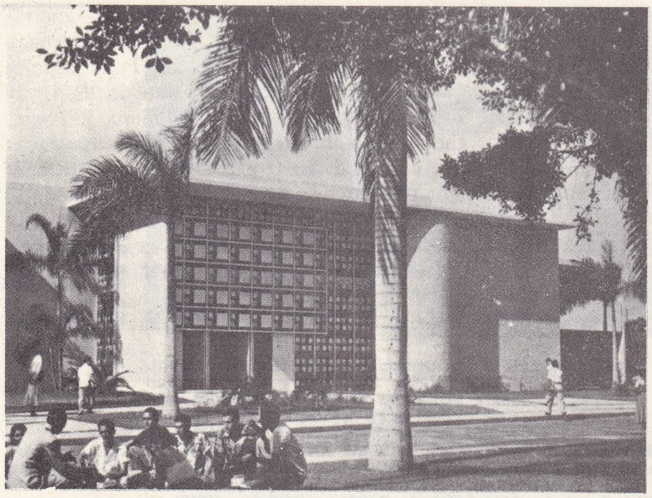

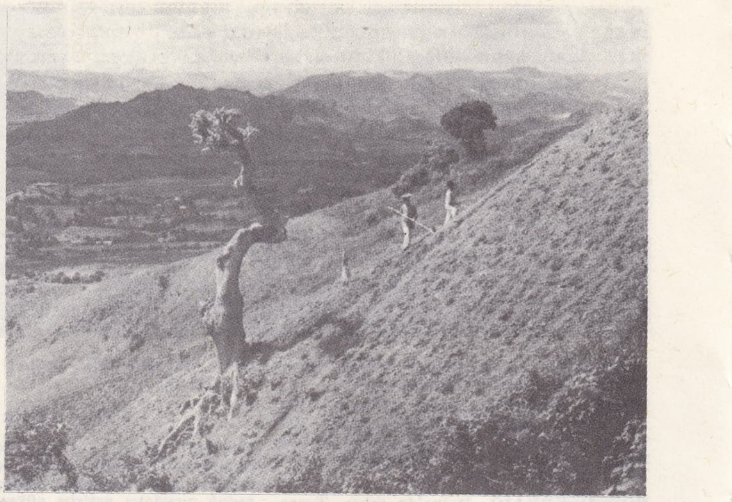

PORTO RİKO solda, Porto Riko üniversitesi kütüphanesi; sağda, Triyillo Alto yakınında dik bir yamaçta tütün tarımı

yıl için seçilen vali, devlet başkanı görevi yapar; bakanlarını, Yasama meclisinin onayıyle kendi seçer; Yasama meclisi, Senato ile Temsilciler meclisinden meydana gelir, mecliste ve senatoda milletvekillerinin üçte birinin azınlık partilerinden olması teminat altına alınmıştır.

Edebiyat

Ada, ispanyol dil ve medeniyetine bağlı kalmıştır.

● *Şiir.* Porto Riko'da doğmuş en eski şair Ayerre Santa Maria'dır (1630-1708); bu şair, Mexico'da Tridentin Rahip okulu rektörlüğünü yaptı. 1843'te adada şair sayısı bir antoloji yayımlanacak kadar çoktu. XIX. yy.ın ikinci yarısında ve XX. yy.da Porto Riko'nun en önemli şairleri şunlardır: adasını tutkuyle dile getiren Jose Gautier Benitez (1851 - 1880), Ruben Dario ve Jose Santos Chocano'nun dostu olan ve *Mare Nostrum* gibi manzumelerinde gerçekten destansı bir hava yaratan Luis Llorens Torres (1878-1944); Antiller'deki zencilerin acıklı trajedisini işleyen Luis Pales (doğ. 1897); özellikle kısa şiirleriyle başarı kazanan Ribera Chevremont (doğ. 1896). Nihayet genç şiir nesli ülke şiirinin giderek gelişmesinde önemli rol oynadı; lirizm dolu soyutlamalar yapan Julia de Burgos bu nesildendir.

Modernist devreden sonra porto riko şiiri çeşitli okulların oluşmasıyle yenilendi: Luis Hernandez Aquino (doğ. 1907) ispanyol şiiri etkisinde kalıyorsa da, Francisco Marique Cabrera (doğ. 1908) ve Juan Antonio Corretjer (doğ. 1908) daha çok doğdukları ülkeye bağlı kaldılar. Carmelina Vizcarrondo (doğ. 1906) ve Carmen Alicia Cadilla (doğ. 1908) ile entimist olan şiir, Francisco Matos Paoli (doğ. 1915) ile ten ile ruhu yüceltmeğe çalışır ve insan meselelerinin ortaya konuşunu Felix Franco Oppenheimer (doğ. 1912), Francisco Lluch Mora (doğ. 1925) ve Jorge Luis Morales'in (doğ. 1930) biçim kaygılarıyle birleştirmek ister.

● *Nesir.* Porto Riko'da roman türünü, *El Gibaro*'nun (1849) yazarı Manuel A. Alonso (1822-1899) ile Alejandro de Tapia (1827-1881) yarattı; bu iki romancı aynı zamanda şairdi. Ama en önemli etkiyi romanı *Peregrination de Bayoan*, denemeleri ve eylemiyle yurttaşlarının düşüncesini hürriyet ülküsüne yönelten Eugenio Maria de Hostos yaptı. Manuel Zeno Gandia (1855-1930), Vicente Pales Matos (doğ. 1903), sonra Enrique Laguerre roman türünü geliştirdiler; oysa deneme alanında Antonio S. Pedreira (1898-1939), Luis Munos Marin ile üç kadın yazar (Concha Melendez, Ana Maria O'Neill ve Margot Arce) göze çarpar. Maria Cadilla de Martinez adlı dördüncü kadın yazar ise porto riko folklorunun son belgelerini büyük bir gayretle derlemektedir.

Roman türüne Enrique A. Laguerre'in (doğ. 1906) eseri hâkimdir ve genç yazarlar bugün daha çok hikâye türünü işlerler; meselâ: köylü hayatını anlatan Abelardo Diaz Alfaro (doğ. 1920); New York'a göçen porto rikoluları ele alan Jose Luis Gonzalez (doğ. 1926); Pedro Juan Soto (doğ. 1928). Aynı zamanda yetenekli bir tiyatro yazarı olan Rene Marques (doğ. 1919) yazdığı hikâyelerde güçlü siyasî uğraşıları anlatır. (L)

Osman Hamdi Bey'den iki portre

PORTO SANTO, Portekiz'e bağlı Madera takımadalarında küçük ada, en büyük adanın kuzeydoğusunda; 2 900 nüf. Merkezi, *Porto Santo.* Bağcılık. (L)

PORTO SANTO STEFANO, İtalya'da Monte Argentario komününün merkezi, Toscana'da (Grosseto ili). İşlek liman (Giglio'ya giden yolcu gemilerinin iskelesi). Sardalya balığı konservesi. Sayfiye yeri. (L)

PORTO' SEGURO, Togo kıyısında göl, Lome'nin doğusunda. Eskiden (köle ticareti zamanında) önemli bir limandı. (L)

PORTO TOLLE, İtalya'da komün, Veneto'da (Rovigo ili), *Po di Tolle*'nin Po della Maestra ile kavuştuğu yerde; 14 000 nüf. Islah çalışmaları merkezi. (L)

PORTO TORRES, İtalya'da komün, Sardinya'da (Sassar ili), Asinara körfezi kıyısında; 11 100 nüf. Sassari'nin limanıdır. Buğday ve maden ürünleri ihracı. (L)

PORTO VECCHIO, Korsika'da (Sartène idare çevresi) kanton merkezi ve liman, adanın güneydoğu kıyısında, Porto Vecchio körfezinin kenarında, geniş bir mantar meşesi ormanının yakınında; 5 601 nüf. Cenevizlilerin hâkimiyeti sırasında önemli bir kale olan şehirde bugün mantar hazırlayan fabrikaların bulunduğu küçük bir liman vardır. Tuzlalar. (L)

PORTOVIEJO, Ekvador'da şehir, Manabi ilinin merkezi; 32 400 nüf. «Panama» şapkaları yapımı. (L)

PORTÖR i. (fr. *porteur*). Tıp. Bk. TAŞIYICI.

PORT PIRIE, Güney Avustralya'da liman şehri, Spencer körfezi kıyısında; 12 000 nüf. Broken Hill yatakları (kurşun, çinko, uranyum) yakınında maden ve tarım ürünleri ihracat limanı. Kurşun dökümevi ve rafinerisi. (L)

PORT RADIUM, Kanada'da (Kuzeybatı toprakları) madencilik merkezi, Büyük Ayı gölü kıyısında; 300 nüf. Fransız asıllı kanadalı Gilbert Labine tarafından bulunan önemli pekblend-gümüş (radyum-uranyum) yatağı (Eldorado ocağı). [L]

PORTRE i. (fr. *portrait*). Bir kimsenin resim, fotoğraf v.b. ile yapılan tasviri: *Duvara dayalı yağlı boya ile kadın portresine dalgın dalgın baktı* (Kemal Tahir).

— Ed. İnsanların görünüşlerini ve kişiliklerini tanıtan yazı türü.

— ANSİKL. G. santl. Mısırlı heykeltıraşlar Eski İmparatorluk'tan itibaren *portre* alanında hayranlık uyandıran bir ustalığa erişmişlerdi (Ankhaf'ın büstü, Boston). Firavun Amenofis IV'ün portreleri özellikle nesnelliğiyle dikkati çeker. Sümer sanatında da aynı özellikler görülür (Gudea'nın baş resimleri). Yunanistan'da ise, tersine, kişi portreleri çok yavaş ortaya çıktı ve başlangıçta yalnız mezar heykelciliğinde görüldü. Kişiye tapma eğiliminin ağır bastığı İskender devrinde, kişisel portreler büyük önem kazandı. Bu devirden ve İsken-

Foto. Encyclopedia Britannica; N. Erkılıç (MEYDAN)

der'in yerine geçen diadokhos'lardan kalan para resimlerinde (Makedonya, Bergama, Bithynia, Pontos, Suriye ve Mısır krallarının portreleri; Baktriana kralı Eukratides'in madalyonundaki portresi) kahramanlık havası ağır basar. Portreler Roma'da Etrüsklerin etkisiyle özellikle Etruria'da elverişli bir ortam buldu ve roma gerçekçiliğinin temel taşlarından biri oldu. Bu gerçekçilik, Cumhuriyet ve daha sonra İmparatorluk devirlerinde yüksek mevki sahibi veya halktan kişilerin sayısız heykellerinde, büstlerde ve paralarda kendini gösterdi (Cato, Caecilius Jucundus, Sezar, Pompeius, Augustus ve diğer imparatorlarla bunların aileleri). İmparatorluğun uzak eyaletlerinde portre özellikle Palmyra'da (mezarlarda) ve Mısır'da (Fayyum'daki geniş anlatım gücüne sahip renkli portrelerde) görüldü. Konstantinos devrinde, resmî portreler tek kişinin resmi olma özelliğini kaybetti. Bizans sanatı bu tasvirlerden, hükümdarlarla çevrelerinin şatafatını gösteren, incelik dolu çeşitlemeler meydana getirdi. Portre Batı'da uzun süre ortaya çıkmadı, mezar heykelciliğiyle eski çağlarda da bilinen balmumu kalıp çıkarma usulü, portrenin Batı'da da zamanla yaygınlaşmasına yol açtı. Saint - Denis'de Philippe II'nin mezar heykeli ve Maineville'de kral Saint Louis'nin heykeli, kişisel özellik taşıyan ilk eserler sayılır. XIV. yy.da eserle modeli arasında yüz benzerliği sağlandı: Jean II'nin (Louvre) portresi ve Charles V'in tasvirleri (Louvre'daki baş heykeli, Saint-Denis'deki yatık mezar heykeli, yine Louvre müzesindeki Narbonne mihrap örtüsü) bunu açıkça gösterir. Ayrıca, Charles V'in çocuklarının (Berry dükü, Anjou dükü, Philippe II, Bourgogne dükü) tasvirlerinde de aynı özellik göze çarpar. İtalya'da (Siena) Simone Martini (1328'e doğr.), kumandan Guidoriccio da Fogliano'nun atlı heykelini, 1407'de de Iacopo Della Quercia, Ilaria del Carretto'nun (Lucca) güzelliğiyle ünlü yatık mezar heykelini yaptı. Verona'daki Scaligero'ların mezarları Gattamelata'ya ve Bartolomeo Colleoni'nin heykellerine örnek oldu. XV. yy.da batı sanatında portrenin yaygınlaştığı ve büyük önem kazandığı görülür. Van Eyck (*Niccolo Albergati*, Viyana; *Piskopos Van der Paele*, Brugge), Van der Weyden (*Meliadusa d'Este*, New York), Memling (*Maria Moreel*, Brugge) veya Van Wassenhove (*Juste de Gand*) gibi flaman sanatçıları eserlerinde şaşmaz bir gerçekçiliğe ve anatomik bir kesinliğe ulaştılar. Fransız portre sanatı Jean Fouquet (Charles VII ve Juvenal des Ursins'in portreleri) ve Moulins Ustası (Bourbon'ların portreleri) gibi ünlü sanatçılar yetiştirdi. İtalya'da, mezar heykelciliği daha derin bir gerçekçiliğe yönelirken, Antonella da, Messina, Piero della Francesca, Botticelli, Giovanni Bellini ve madalya üzerine ilk olarak profil yapan (Konstantinos Palaiologos madalyası) Pisanello gibi sanatçılar, derin bir psikolojik kavrayışı dile getiren şaheserler yarattılar. Bunların arasında portekizli Nuno Goncalves de sayılabilir. XVI. yy.da portre batı sanatının en çok ilgi gören kollarından biri oldu. Raffaello, Vinci, Tiziano, Lotto, Brenzino, Veronese, Tintoretto İtalya'da, Dürer, Cranach ve Holbein Almanya'da, El Greco İspanya'da, resimlerini yaptıkları modelleri ölümsüz bir üne kavuşturdular. Fransa'da Clouet'lerin ve onların etkisinde kalanların yaptığı «kara kalem» portreler özel bir ilgi gördü. XVII. yy.ın portre sanatçıları kibarların inceliğini (Beaubrun'ler, Mignard) veya toplumsal ayrıntıları canlandırmağa (Rigaud) yönelmedikleri zaman, psikolojik gerçeğe önem verdiler (Philippe de Champaigne, François De Troy, Claude Lefebvre, Nanteuil, Le Brun). Van Dyck, Terborch ve Rubens, Rembrandt ve Frans Hals, Velasquez, gravürcülerden Mellau, Ausran veya Edelinck, büst ve mezar heykeli yapanlardan Sarazin, Girardon, Coysevox ve Anguier'ler modellerinin kişisel özelliklerine büyük önem verdiler. Bunu izleyen dönemde yeni bir teknik olarak ortaya çıkan pastel, insan yüzündeki geçici ifadeleri canlandırmayı sağladı. Vivien, Latour, Perroneau, Rosalba Carriera ve daha sonra Ducreux ve Boze bu alanda ün kazandılar. Öte yandan Fransızlardan Largillière, Aved, Tocqué, Natier, Greuze, Drouais, Mme Vigée-Lebrun, italyan Galgario, ingiliz Hogarth, Reynolds, Gainsborough, Romney, Lawrence, Raeburn gibi sanatçılar portre sanatında yağlıboya kullandılar. Heykelcilikte ise Lemoyne, Pigalle, Pajou, Falconet ve Houdon'un büstleri sayılabilir.

Modellerine kimi zaman hain bir gözle, kimi zaman da derin bir sevgiyle bakmayı bilen Goya, çağdaş portre sanatına öncülük etti. XIX. yy.da fransız portre sanatı fizik ve manevî gerçekleri canlandıran şaheserler yarattı: David, Prud'hon, Gérard, Gros, Delacroix, İngres, Chassériau, Courbet. İzlenimciler ışığın yanardönerliğini cildin yüzeyine aktarmağa çalışarak portreyi manzara resmine yaklaştırmayı denediler (Renoir). Degas, kendisinden sonra Cézanne'ın da yaptığı gibi, kişiyi daha yalın anlatım imkânlarıyle canlandırmağa çalıştı. Van Gogh, sıcak renklerle dolu birkaç portre bıraktı.

Kübistler art arda gelen düzeylerle insan yüzünü canlandırmağa çalıştılar (Picasso, Juan Gris, Gleizes). Bu sırada Helleu ve Boldini gibi kibar çevre ressamları aşırı özentili bir anlatımı benimsemişlerdi. Heykel dalında Dalou, Carpeaux, Rodin, Bourdelle Despiau, Wlérck, Gimond ve Belmondo'yu saymak gerekir.

— Ed. Eski türk edebiyatında ayrıntılı portrelere pek az rastlanır. *Oğuz Kağan Destanı*'nda, *Dede Korkut Kitabı*'nda v.b., tabiat varlıklarına benzetmeler yapılarak çok kısa portrelere yer verilmiştir. Dinî edebiyatın en tanınmış türlerinden olan hilye ve siyer gibi eserler Hz. Muhammed'in özellikle dış görünüşünü geniş ölçüde tasvir eder. Kerbelâ olayını anlatan maktel'lerde, din ulularının biyografilerini toplayan tezkirelerde, mekanıbnamelerde çeşitli portreler yer alır. *Yusuf ve Züleyha, Hüsrev ü Şirin, Leylâ ve Mecnun, Hüsn ü Aşk* v.b. gibi mesnevîlerde kahramanların portreleri çeşitli mazmunlar, benzetmeler kullanılarak gerçek dışı çizgilerle tanıtılır. Selâtinname, vakayiname gibi tarihlerde padişah ve devlet büyüklerinin genellikle dış görünüşlerini canlandıran portreler vardır. Divan nesrinde kahramanlar canlandırılırken kişiliklere de değinen işaretler ancak Naima ve Evliya Çelebi'nin eserlerinde görülür.

Tanzimat edebiyatından roman türünün gelişmesiyle birlikte dış görünüşler yanında kişilikleri de canlandıran portre yazıları gitgide ustalık kazandı. Namık Kemal, romanları dışında *Evrak-ı Perişan* adlı eserinde tarihî kişilerin portrelerini de başarıyle canlandırdı. Abdülhak Hâmid, bazı sanatçı ve bilim adamlarıyle tarihî kişilerin manzum portrelerini yazdı.

Edebiyatı cedide romanında Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmed Rauf edebî portrelerinde ustalık gösterdi. Tevfik Fikret *Aveng-i Tesavir*'de bazı şairlerin manzum portrelerini canlandırdı.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edib Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halid Karay, Reşat Nuri Güntekin, Abdülhak Şinasi Hisar, Sait Faik Abasıyanık, Yaşar Kemal, Kemal Tahir v.b. eserlerinde şehir ve köy insanlarına ait çeşitli ve ayrıntılı portrelere yer verdi. Yahya Kemal Beyatlı (*Siyasî ve Edebî Portreler*), Halit Fahri Ozansoy (*Edebiyatçılar Geçiyor*), Samet Ağaoğlu (*Babamın Arkadaşları*), Oktay Akbal (*Şair Dostlarım*) v.d., sanat ve siyaset adamlarının portrelerini dış görünüşlerle birlikte kişiliklere de eğilerek canlandırdılar.

— Nümism. Sikkeler üzerindeki en eski portre, pers satrabı Pisaternes'e aittir (M. Ö. 412). Helenistik devirde, sikkelere kral portreleri konulması yaygınlaştı. Bu portreler arkaik devirde olduğu gibi kralın kudretini gösteren birer sembol değildi. Helenistik devir sikkelerindeki portreler kralın gerçek çehresini gösteriyordu. Roma'da ilk defa Sezar'a Roma sınırları içinde para bastırmak ve sikkesi üzerine portresini koydurmak hakkı verildi. Roma'da cumhuriyet devrinde kumandanların olan bu hakkı, imparatorluk devrinde imparatorlar aldı. Böylece, imparatorun, senatonun ve müttefik şehirlerin ayrı ayrı sikkeleri basıldı. İmparator ve senato sikkeleri imparatorun portresini taşıyordu. Şehirler, sikkelerin üzerine imparatorun portresini koymak zorunda değillerdi; ancak, imparatora saygı için koyarlardı. İmparatorluk devrinde hemen her sikkenin ön yüzünde imparatorun portresi, arka yüzünde de onun yapmış olduğu işler; kalkındırdığı ülkeleri, gezmiş olduğu yerleri anlatan tasvirler bulunur. Bazı sikkelerde de saray mensubu veya ileri gelenlerin portreleri vardı. Bizanslılarda hemen her sikkenin ön yüzünde imparatorun veya ailesinin portresi, arka yüzde ise çoğunluk dinî tasvir veya yazılar vardı. Sasanî sikkelerinde de portreler görülür. Ortaçağda madenî paralarda portre kullanılmadı. XV. yy.dan itibaren italyan paraları örnek tutularak gümüş paralarda portreye yeniden yer verildi. Madalyalar üzerine portre yapılmasına 1439'da Pisanella önayak oldu. İslâm sikkelerinde din yasağı yüzünden portre kullanılmadı. Türkiye cumhuriyetinde paraların üzerinde Atatürk'ün portrelerine yer verildi.

PORT-SAİD

— Pulculuk. Üzerinde portre bulunan ilk türk pulu, 1914'te basılmış olan, Birinci Londra serisinden 200 kuruşluk puldur. Bu pulda Mehmed V'in portresi vardı. Cumhuriyet devrinde, ilk olarak 1924'te bastırılan Sulh Hatıra serisinde, Atatürk'ün portresine yer verildi. Atatürk'ün çeşitli portreleri daha sonra birçok pul serisinde yer aldı. Ayrıca Namık Kemal, Barbaros Hayreddin Paşa, Farabi, Midhat Paşa, Abdülhak Hâmid Tarhan, Ziya Gökalp, Zübeyde Hanım, Mehmed Âkif Ersoy, Mimar Sinan, Fuzuli, Mevlânâ, Kâtip Çelebi, Şinasi, Ağâh Efendi, Fatin Gökmen, Alparslan, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Şevket Dağ, Recaizade Mahmud Ekrem, Ahmed Rasim, Mustafa Reşid Paşa, Reşat Nuri Güntekin, Tevfik Fikret, Tamburî Cemil, Ahmed Vefik Paşa, Ömer Seyfeddin, Kemalettin Mimaroğlu, Halid Ziya Uşaklıgil, Yahya Kemal Beyatlı, Halide Edib Adıvar, Abdurrahman Şeref, Naima, Kanunî Sultan Süleyman, Ahmed Midhat Efendi, Turgut Reis, Sokullu Mehmed Paşa, Nedim, Osman Hamdi Bey, Selim Sırrı Tarcan, Ahmed Cevat Paşanın portrelerini taşıyan pullar çıkarıldı. Yabancı devlet başkanlarından İran şehinşahı Ali Rıza, Federal Almanya cumhurbaşkanı Theodor Heuss, Afganistan kralı Muhammed Zahir Şah, Suudî Arabistan kralı Faysal, Fransa cumhurbaşkanı general de Gaulle gibi devlet başkanlarının portreleriyle pullar çıkarıldı.

● *Türklerde*. Turfan, Hotan, Haço gibi uygur şehirlerinde yapılan kazılarda bulunan fresklerde Buddha'nın ve hükümdarların portrelerine rastlanır. Hoça'da bulunan uygur yazmalarında da portreler vardır. Selçuklularda Nakkaşı Rum diye anılan Aynüddevle, Mevlânâ'nın portrelerini yaptı. Osmanlılarda Mehmed II'nin İtalya'dan getirttiği Gentile Bellini, Mate di Pasti, Constanza da Ferrara, hükümdarın çeşitli portrelerini yaptılar. Bu dönemde İtalya'da Mastori Pavli'nin yanında çalışan Nakkaş Sinan Bey, Mehmed II'yi gül koklarken gösteren portreyi yaptı. Süleyman I devrinde Nigârî, bir portresinde Barbaros'un yaşlılık dönemini canlandırdı. Nakkaş Hasan'ın *Eğri Fetihnamesi*'nde Mehmed III'ün zaferden sonra düşman kumandanının kabul edişini gösteren minyatürü, portre niteliği taşır. Bu eserde Nakkaş Hasan'ın kendisini ve eserin yazarıyle hattatını gösteren minyatürler de portre niteliğindedir. XVIII. yy.da Levnî, Ahmed III'ü Damat İbrahim Paşa ile birlikte gösteren portreyi yaptı. XVIII. yy.dan itibaren osmanlı sultanlarının portrelerini toplu olarak gösteren albümler hazırlandı. XIX. yy.da batı resminin izlerini taşıyan portreler yapıldı. Bunlardan birinde Selim III, Koca Yusuf Pa-

Foto. LAROUSSE

şa ile birlikte gösterilir. Batı etkisindeki türk resminde portreler önemli bir yer tutar. Bu eserler arasında Şeker Ahmed Paşanın yaptığı *Abdülaziz* portresi, Osman Hamdi Beyin Osmanlı devletindeki mahallî yaşayışı ve türk-islâm dünyasını yansıtan portreleri, Şehit Hasan Rıza'nın *Tül Şapkalı Kadın* portresi dikkati çeker. İbrahim Çallı, Feyhaman Duran, Avni Lifij gibi sanatçılar portre ressamı olarak tanındı. Cumhuriyet devrinde Ali Avni Çelebi, Zeki Kocamemi, Refik Epikman, Cevat Dereli, Hamit Görele, Turgut Zaim, Ercüment Kalmık, Nurullah Berk, Zeki Faik İzer, Abidin Dino, Cemal Tollu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Halil Dikmen, Eşref Üren, Sabri Berkel, Nuri İyem, Avni Arbaş, Ferruh Başağa v.d. portre türünde eserler verdiler. (ML)

PORTRECİ i. (*portre*'den *portre-ci*). Res. Portre yapan ressam. *Eşanl.* BAŞRESSAMI. (M)

Port-Royal, 1204'te Chevreuse vâdisinde (Fransa) ormanlık ve ıssız bir bölgede kurulmuş ve 1225'te citeaux tarikatına geçmiş rahibeler manastırı. XVII. yy. başına kadar adından pek söz edilmedi. Zamanla manastırın gelişmesi ve çevre şartlarının sağlığa uygun olmaması dolayısıyle, buradaki 80 rahibe 1625-1626'da Paris'e yerleşti. Böylece manastırın yeni adı Paris Port-Royal'i oldu. 1648'de, manastırın eski yerindeki sağlık şartlarının düzelmesi üzerine, Paris Port-Royal'inin büyük bir kısmı Port-Royal manastırının eski yerine döndü. Cizvitlerle çıkan anlaşmazlıklar sonucunda bu manastırın kapatılması kararı alındı ve bu arada da Paris'teki manastır bağımsız oldu (1669). Bu durum eski manastırın sönmesi sonucunu doğurdu. Kralın da rızasıyle 1707'de afaroz edilen eski manastır rahibeleri 1708'de manastırlarının papa tarafından kapatılması üzerine taşra illerine dağılmak zorunda kaldılar. Paris Port-Royal'inin isteği üzerine 1710'da manastır, 1712'de kilise yıktırıldı ve mezarlık tahrip edildi. Bugün manastırdan ancak birkaç duvarla bir güvercinlik kalmıştır. 1891'de eski kilisenin bulunduğu yerde bir dua yeri ve müze yapıldı. (L)

PORT ROYAL, 1604'te Kanada'da Fundy koyu kıyısında kurulan fransız sömürgesi, Acadie'nin merkeziydi. 1710'da İngilizler tarafından işgal edildi ve *Annapolis Royal* adını aldı. (L)

PORT SAİD, Mısır'da liman, kanal ilinin merkezi, Süveyş kanalının ağzında, Akdeniz kıyısında; 244 000 nüf. Manzala gölünün ağzını kapatan bir kıyı şeridinde kurulan Port Said, Kanal şirketinin eseridir (1860). İkmal (özellikle mazot ikmali), uğrak, transit, hattâ balıkçı limanı olan Port Said'e her yıl uğrayan tekne sayısı 13 000'i bulur. Asya kıyısındaki bölümü Port Fuad'da onarım atelyeleri vardır.

— Ask. tar. Port Said 6 kasım 1956'da İsrail - Mısır çatışması sırasında ingiliz ve fransız paraşütçü birlikleri tarafından alındı. Fransız - ingiliz kuvvetlerinin 23 aralıkta boşalttığı şehre, Birleşmiş Milletler teşkilâtının düzenlediği milletlerarası bir polis kuvveti yerleştirildi. Bk. İSRAİL - ARAP SAVAŞLARI. (L)

PORTSMOUTH, İngitere'de (Hampshire) liman şehri, Spithead kanalının kıyısında, Wight adasının karşısında; 215 200 nüf. Portsmouth, Henry VIII zamanında bir üs haline geldi ve askerî önemi o günden sonra devamlı olarak arttı. İkinci Dünya savaşında bombardımanlardan zarar gördü. 1944 Haziranında Fransa seferine katılan birliklerin gemilere bindiği başlıca limanlardan biriydi. Porstmouth aslında dört merkezden meydana gelir: *Portsmouth Harbour* kıyısındaki *Portsea,* tersaneler dışında, büyük dokların bulunduğu Royal Dockyard'ı, askerî tersaneyi, deniz kolejini, bir deniz müzesini içine alır; daha güneyde, Spithead kıyısında, Portsmouth Harbour'un ağzındaki *Old Portsmouth*'ta XII. yy.dan kalma bir kilise ve XIII. yy.dan kalma Royal Garnison Church vardır; doğuya doğru varlıklı sınıfın oturduğu *Southsea*'de güzel bir kumsal uzanır; kuzeye doğru *Landport* yer alır. (L)

PORTSMOUTH, A.B.D.'de (Virginia) liman şehri, Norfolk'un güneybatısında, Elizabeth River'ın ağzında; 144 800 nüf. Besin sanayii. Pamuk işleme. Sabun fabrikası. Maden kömürü ihracatı. (L)

PORTSMOUTH, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Cincinnati'nin yukarısında, Ohio ile Scioto ırmaklarının kavuştuğu yerde; 33 600 nüf. Apalaş havzasından kömür taşınmasını sağlayan Ohio ırmağı ve demirin taşınmasını sağlayan Toledo ile aktarmasız demiryolu bağlantısı, Portsmouth'ta demir fabrikalarının ve makine yapımı sanayiinin gelişmesine yol açtı. Deri sanayii (ayakkabı yapımı). Atom santralı. (L)

PORTSMOUTH, A.B.D.'de (New Hampshire) şehir; 25 800 nüf. Eski evler. Deniz üssü. (L)

Portsmouth antlaşması, Japonya ile Rusya arasında, 5 eylül 1905'te (rus takvimine göre 23 ağustosta), Portsmouth'ta (New Hampshire eyaleti, A.B.D.), başkan T. Roosevelt'in arabuluculuğuyle imzalanmış olan ve rus-japon savaşına son veren antlaşma. Bu antlaşmaya göre Rusya, Güney Mançurya demiryolunu, bu yolun geçtiği toprak şeridinin yönetim ve denetim hakkıyle birlikte, Sahalin adasının 50° kuzey paralelinin güneyinde kalan kesimini ve Leaotong kiralık topraklarını üstündeki haklarını (Port-Arthur ve Dairen [Ta-lien] ile birlikte) Japonya'ya bıraktı. Buna göre Japonya, Kore üstünde himaye idaresi kurabilecekti. Rusya'nın Doğu'ya doğru genişleme siyasetinin sona erdiğini gösteren bu antlaşma aynı zamanda asyalıların avrupalılara karşı kazandığı ilk zaferdir. (L)

PORT SUDAN, Sudan'da (Kassala ili) liman, Kızıldeniz kıyısında; 61 000 nüf. Atbara demiryoluyle Kassala-Sennar-Kosti demiryolunun son istasyonu. Demiryolu sayesinde Sudan, ürünlerini Kızıldeniz'e hızla ve aktarmasız sevk eder. 25 km uzunluğunda bir suyoluyle beslenen liman, Suakim'in yerini almıştır; devletin dış ticaretinin yüzde 90'ı buradan yapılır. Petrol rafinerisi. (L)

PORT SUNLİGHT, Büyük Britanya'da (Cheshire) liman şehri, Mersey halicinin sol kıyısında; Birkenhead'ın güneyinde. Sabun fabrikaları. Örnek işçi sitesi. (L)

PORT SWETTENHAM, Malezya'da (Selangor) şehir, Malakka boğazı kıyısında; 11 300 nüf. Kuala Lumpur'a demiryoluyle bağlı olan limanından kalay, kauçuk, hindistancevizi içi, hurma yağı ve ananas ihraç edilir. Burası Malezya'nın başlıca ticaret merkezlerindendir. (L)

PORT TALBOT, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin güneyinde (Glamorganshire), Swansea koyunun doğu kıyısında; 50 220 nüf. Kömür limanı. Metalürji. Demir fabrikası. (L)

PORT TEVFİK. Bk. SÜVEYŞ.

PORTUÇ i. (ital. k. [?]). Denizc. Gemilerde dolap, ambar. (M)

PORTUGAL (Marcos Antonio DA FONSECA, daha çok **Marcos** — diye tanınır), portekizi besteci (Lizbon 1762 - Rio de Janeiro 1830). İtalyan operasının büyüsüne kapılarak 1792'de Napoli'ye gitti ve orada çalışmağa başladı, 1793'ten sonra birçok opera besteledi: *Cinna* (Floransa, 1793), *La Spazzacamino Principe* (Venedik, 1794), *La Vedova Raggiratrice* (Floransa, 1794), *Demofoonte* (Milano, 1794), *L'Avventuriere* (Venedik, 1795), *Zulima* (Floransa, 1796), *L'İnganno Poco Dura* (Napoli, 1796), *La Donna di Genio Volubile* (Venedik, 1796), *Le Donne Cambiate, Fernando nel Messici, İl Filosofo Sedcente* (1798), *Alceste, Le Nozze di Figaro* (1799). Portekiz'e döndükten sonra, Lizbon'daki Sao Carlos tiyatrosu için operalar besteledi: *L'Adrasto* (1800), *Semiramide, Zaira, Sofonisba, İl Ritorno di Serse, L'Oro non Compra Amore* (1803), *Merope, İl Duca di Foix, La Morte di Mitridate, Artaxerse* (1806). 1811'de, kral Joao VI'nın maiyetinde Brezilya'ya gitti. 1813'te Vera Cruz konservatuvarının müdürlüğüne getirildi. Operalardan başka, dinî müzik alanında da eser verdi. (L)

PORTUGALETE, İspanya'da (Vizcaya eyaleti) şehir; 22 600 nüf. Bilbao'nun ön limanı. (L)

PORTUGUESA, Batı Venezuela'da eyalet; Apure'nin kolu (sol kıyı) olan *rio Portuguesa*'nın her iki kıyısında; 225 200 nüf. Merkezi, *Guanare.* Başlıca şehirleri: *Acarigua, Pritu, Ospino.* Hayvancılık bölgesi. (L)

PORTULACA i. *Semizotugiller*'in örnek bitkisi; dünyanın sıcak bölgelerinde yetişen yüzden fazla otsu bitkiyi kapsar. (*Portulaca oleracea* sebze bahçelerinde yetiştirilen semizotudur; *P. grandiflora* ise parlak büyük çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

PORTUNALİA çoğl. i. (lat. *portunus*'tan). Esk. Rom. 17 Ağustosta yapılan Portunus şenlikleri. (L)

PORTUNİDAE çoğl. i. Sivri alınlı, gövdesi üç parça görünüşlü yengeçler familyası. (Bunlarda kabuğun ön-yan kenarlarında beş tane diş bulunur; yüzmeğe elverişli bir şekil almış olan art bacakların son iki parçası yassı ve kenarları kirpiklidir. *Portunus puber* türü yenir.) [L]

PORTUNUS. Rom. mit. Limanlar tanrısı. Roma'da bir tapınağı ve bir rahibi vardı. (L)

PORTUONDO (Jose Antonio), kübalı tenkitçi (Santiago 1911). Felsefe ve edebiyat doktorası yaptı. Mexico kolejinde ve birçok amerikan ünversitesinde ders okuttu. Başıca eserleri: *El Heroismo İntelectual* (Fikir Kahramanlığı) [1955], *José Marti, Crítico Literario* (Edebiyat Tenkitçisi José Marti) [1958], *Estetica y Revolucion* (Estetik ve Devrim) [1963]. (M)

PORTUS i. («geçiş, liman» anlamında lat. k.). VIII. ve IX. yy. karolenj metinlerinde, büyük nehirlerin kıyısında veya ağzında bulunan, mal yüklenip boşaltılan işlek iskelelere verilen ad.

— ANSİKL. Boşaltma iskeleleri ve antrepoları olan *portus*'lar, bir manastır, eski bir piskoposluk sitesi veya bir müstahkem mevkiin (castrum) himayesinde kurulmuştu. XI. yy.dan itibaren gelişen büyük ticaret şehirlerinin başlangıcı bu portus'lara dayanır. Karolenj metinlerinde portuslar dört grupta ele alınmıştır: Ren bölgesi grubu (Mainz merkez olmak üzere), Meuse grubu (Verdun ile Maastricht arasında, Dinan, Namur, Huy), Escault grubu (Valenciennes, Tournai, Gand) ve Manş denizi ile Kuzey Denizi'nin kıyısındaki portuslar grubu (Rouen, Quentovic [ve bu arada da Montreuil], Wijk bij Duurstede [Utrecht'in aşağısında Lek üzerinde]). [L]

PORTUS CALE. Esk. coğ. Bk. CALE.

PORTUS İTİUS. Esk. coğ. Sezar'ın M.Ö. 55-54'te İngiltere seferine çıktığı liman. (Bugün, *Boulogne-sur-Mer.*) [L]

PORTUS JULİUS. Esk. coğ. Campania'da, adını Julius Sezar'dan alan liman. Averno gölünün meydana getirdiği bu limanı Agrippa yaptırmıştı. (L)

PORT VİLA, Yeni Hebrides Fransız-İngiliz kondominyumunun merkezi, Vate adasında; 2 500 nüf. (L)

PORT WASHINGTON, New York'ta okul bölgesi, Nassau dare bölümünde, Long İsland'da, Manhasset körfezine bakan bir tepenin üzerinde; 15 657 nüf. (1960). Sands Point, Manorhaven, Port Washington North, Baxter Estates ve Flower Hill'in bir bölümü bu bölgenin sınırları içindedir. (M)

PORUBA, Çekoslovakya'da şehir, Ostrava maden kömürü havzası yakınında. 1954'ten sonra bir mesken şehri olarak gelişen Poruba'nın nüfusu bugün 70 000 kişiyi bulmuştur. (L)

PORUKS (Janis), leton yazarı ve şairi (Druviena, Doğu Livonya 1871 - Tartu 1911). Bir çiftçinin oğlu. Cesis'te okudu, sonra Dresden'de müzik ve edebiyat öğrenimi yaptı (1893-1894). Yurda döndü ve Riga'da kimya okudu (1897-1899), ama sinirleri bozulduğundan 1901'de bir kliniğe yatırıldı. Taburcu edildikten sonra, 1906'ya kadar yoğun bir çalışmaya girişti. Hayatının son yıllarını (1907-1911) bir akıl hastahanesinde geçirdi. Birçok hikâye, bir roman ve aşkı, yalnızlığı, acıyı dile getiren dört yüz kadar ilgi çekici şiir yazdı. Bütün eserleri öznel, otobiyografik ve sembolik unsurlarla doludur; *Perlu Zvejnieks* (İnci Avcısı) [1895] ve *Sirdsşkisti Laudis* (Saf Yürekli İnsanlar) [1896] adlı hikâyeleri yazarın en tipik eserleridir. (M)

PORVOO veya **BORGA,** Finlandiya'da (Uusimaa ili) şehir, Finlandiya körfezi kıyısındaki bir fiyordda. Eski bir şehir olan Porvoo, bir sanat ve fikir merkeziydi. Gotik üslûbunda katedral (1414-1418); sur kalıntıları. Basımevleri. Bıçkıhaneler. Selüloz fabrikası. (L)

Porvoo diyeti, 20 mart 1809'da Porvoo'da, çar Aleksandr I'e fin halkının bağlılık yemini etmesi için seçilen ve toplantıya çağrılan diyet. Aleksandr I, Finlandiya büyük dükü unvanını aldı ve ülkenin anayasal kanunlarını kaldırmamak ve kuruluşlarına saygı göstermek vaadinde bulundu. (L)

PORZ AM RHEIN, Almanya'da (Batı Almanya, Kuzey Rheinland-Westfalen) şehir, Ren'in sağ kıyısında, Köln'ün güneydoğusunda; 51 900 nüf. Makine ve elektrik malzemesi yapımı. (L)

PORZIO (Simone) [lat. **Portius**], italyan filozofu (Napoli 1496 - ay.y. 1554). Pomponazzi'nin öğrencisiydi. 1540-1552 Arasında Pisa'da ders verdi. Daha sonra Napoli'ye çekildi. Eserleri: *De Bonitate Aquarum* (Suyun Yararları Üstüne) [1545], ruhun ölümsüzlüğüne karşı ileri sürülebilecek bütün itirazları kapsayan *De Humana Mente Disputatio* (İnsan Ruhu Üstüne Konuşma) [1551], *De Rerum Naturalium Principiis Libri II* (Eşyanın Özünün İlkeleri Üstüne Kitap II) [1553]. (L)

POS sıf. (*post*'tan). [Bıyık için] Gür ve uzun: *Boyalı pos bıyıkları iki yandan çenesine doğru iniyor, çenesinden sonra, koç boynuzları gibi bükülüyordu* (Kemal Tahir). || *Pos bıyıklı*, gür ve uzun bıyıkları olan erkekler için kullanılır: *Arabanın görünmesi üzerine binadan pos bıyıklı, iri yarı, sağlam yapılı bir yaşlı adam çıktı* (R. H. Karay). *Eşanl.* POSBIYIK. (M)

POSA i. ([?]). Suyu alınmış her çeşit yiyecek maddesinin kalıntısı. || Tortu, çökelti.

— DEY. *Posasını çıkarmak*, (bir şeyi) sonuna kadar sömürmek. (Bir kimseyi) Aşırı şekilde hırpalamak, dövmek.

— Şeker sanay. Ezilmiş pancarın soğuk suda birkaç defa sıkılmasından sonra geriye kalan ve suda erimeyen artık.

◆ **Posalanmak** dönşl. f. Tortu haline gelmek, tortulanmak.

◆ **Posalı** sıf. Tortusu olan, tortulu. (M)

POSADA i. (isp. k.). İspanya'daki hanlara verilen ad. (L)

POSADA (Adolfo Gonzaes), ispanyol hukukçusu ve sosyoloğu (Oviedo 1860 - Madrid 1944). Oviedo üniversitesini bitirdi. 1883'te bu üniversitenin İdare Hukuku kürsüsüne getirildi ve 1904'e kadar bu görevde kaldı. O tarihte Madrid'e geçerek, Sosyal Reform enstitüsünün Hukuk, Bibliyografi ve Sosyal Faaliyet bölümlerini yönetmeğe başladı. 1920-1924 Arasında ise enstitüyü yönetti.

Orada iş hukuku ihtisası yaparak, 1918 Washington ilk Milletlerarası İş kongresinde İspanya'yı temsil etti. 1910'da Madrid üniversitesi siyasî hukuk profesörü oldu. Siyasette, reformdan yanaydı. Krallık devrinde senatör oldu. Eserleri: *Tratado de Derecho Pölitico* (Siyasî Hukuk Nazariyesi) [2 cilt, 1892-1893]; *Teoria Social y Juridica del Estado* (Sosyal Devlet ve Hukuk Devleti Nazariyesi) [1922]; *La Idea Pura des Estado* (Salt Devlet Fikri) [1933]. (M)

POSADA HERRARA (Jose DE), ispanyol siyaset adamı (Llanes, Asturias 1815 - ay.y. 1885). Avukatlık ve iktisat profesörlüğü yaptı. 1839'da ilerici partiden milletvekili seçildi. General Espartero'nun naipliğini destekledi, sonra da iktidardan düşmesine çalıştı. İçişleri bakanı oldu (1863-1866), Vatikan elçiliğine tayin edildi (1869). 1876 Anayasasının hazırlanmasına katıldı, birçok defa kongre başkanlığı yaptı. (L)

POSADAS, Arjantin'de şehir, Misiones arazisinin merkezi, Parana ırmağı kıyısında; 77 800 nüf. Irmak limanı. Besin sanayii. (L)

POSADAS (Miguel DE LAS), ispanyol ressamı (Aragon'da 1711 - Segorbe 1753). 1744'te Dominiken tarikatına girdi. Başlıca tablosu: *Dominiken Başrahibi* (Valencia katedrali). [L]

POSADNİK i. Tar. XV. yy.a kadar Novgorod ve Pskov cumhuriyetlerindeki yüksek askerî şef. (Bu şef halk tarafından seçilir ve prensten hemen sonra gelirdi.) [L]

POSADOWSKY - WEHNER (Arthur VON, — kontu), alman siyaset adamı (Glogau 1845 - Naumburg 1932). Prusya'nın Landtag'ına muhafazakâr-liberal milletvekili seçildi (1882-1885). Hazine bakanı (1893), içişleri bakanı oldu (1897), çoğu zaman, ihtiyar başbakan Von Hohenlohe'ye vekâlet etti. Devlet sosyalizmini önerdi, tarımı destekleyenlere karşı yanaşı savundu, 1904-1905 ticaret antlaşmalarını sağladı. Bülow ile anlaşmazlığa düştü, 1907'de çekildi; Prusyalı Soylular meclisi ile Weimar meclisinde (1919) üyeydi. (L)

POSAUNE i. Trombon'un almanca adı. (Bombarda tarzındaki alman org boru takımlarına verilen adlar içinde geçer.) [L]

POSAVİNA, Sava vâdisinin Yugoslavya'daki adı. Sava'ya paralel kolların geçtiği bataklık bir ovadır. (L)

POSBIYIK bış. sıf. Gür ve uzun bıyığı olan, posbıyıklı. (M)

POSCHİAVO, alm. **Puschlav,** İsviçre'de (Graubünden) komün, *Poschiavo gölü* yakınında, *Poschiavo vâdisi*'nde; Adda'nın kolu olan Poschiavino ırmağı tarafından akaçlanır; 3 750 nüf. (L)

POSEİDEON. Esk. Yun. Attike takviminin altıncı ayı (aralık - ocak). [L]

POSEİDİPPOS, yunan şairi (M. Ö. III. yy.). Sisamlı (Samos) Asklepiades'in öğrencisi ve stoa'cı filozoflardan Zenon ile Kleanthes'in dostuydu. *Yunan Antologiası*'nda Poseidippos imzalı yirmi iki şiir vardır; bunlar, aşk veya felsefe ile ilgili epigramlar, epitaphios'lar (ağıtlar), adak yazıtlarıdır. (L)

POSEİDİPPOS, yunan komedi yazarı (Kassandreia, Makedonya M. Ö. III. yy.). Yeni komedi türünün son temsilcilerindendi. Eserlerinden günümüze yalnız bazı parçalar kalmıştır. (L)

POSEİDON. Yun. mit. Denizler tanrısı, Kronos ile Rea'nın oğlu. Titanların yenilmesinden sonra Zeus ve Hades ile dünyayı bölüşürken, payına Sular imparatorluğu düştü. Amphitrite'nin kocası ve kalabalık bir ailenin başıydı. At şekline girmiş bir Kuzey tanrısı ile, elinde ton balığı avcılarının üç dişli zıpkını bulunan bir Güney tanrısının gücünü kendinde topluyordu. Denizin dibinde bir sarayı vardı, denizcilerle balıkçılar onu yardıma çağırırdı. Öte yandan, Poseidon'u biniciliğin atası sayanlar, ona at kurban ederlerdi. Apollon ile birlikte Truva surlarını yapmıştı. Poseidon ayrıca deprem tanrısıydı. Atina'nın koruyucu tanrısı olmak istemiş fakat Athena ile başa çıkamamıştı. Erekhtheion'da bir kayanın üstünde, Poseidon'un üç dişli zıpkınıyle açtığı bir yarık gösterilirdi. Poseidon kültü yunan dünyasında Tesalya'da, sonra Onkhestos'ta, Delphoi'de, Atina'da, Korinthos'ta, Kalauria'da, Tenos'ta, Delos'ta, burunlarda (Atina yakınında Sunion burnu, Tenaros burnu ve Triopion burnu) ve nihayet bütün yunan denizleri kıyılarında yayılmıştı.

— İkonogr. M. Ö. VI. yy.dan kalma Atina Poseidon'u bilinen en büyük eski bronz Poseidon heykellerindendir. Daha sonra tanrı Parthenon'da görülür. Lysippos'un yaptığı bronz Poseidon'un Eleusis'te, Dresden'de ve Roma'da (Laterano, Villa Albani) kopyaları vardır. M. Ö. III. veya II. yy.dan kalma Milo Poseidon'u yarı yarıya parçalanmıştır (Atina). Madrid, Louvre ve Vatikan'da da Poseidon heykelleri vardır. Ayrıca Metz'de bulunan küçük bir bronz heykel (Louvre), paralar, resimli vazolar ve Napoli müzesindeki yontma sedef sayılabilir. Bk. NEPTÜN. (L)

POSEİDONİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Birçok yunan sitesinde Poseidon'un onuruna yapılan şenlikler. (L)

POSEİDONİA. Bk. PAESTUM.

POSEİDONİOS, yunan yazarı (Apameia, Suriye M.Ö. 135'e doğr. -Roma 50'ye doğr.). Panatios'un öğrencisiydi. Rodos'ta ders verdi, dinleyicileri arasında Cicero ve Pompeius da vardı. Çok çeşitli olan eseri *Ruh, Tanrılar, Ödev, Meteoroloji, Fizik, Geometri, Taktik, Dünya, Okyanus* ve *Tarih* üstüne incelemeleri kapsar. Bunlardan günümüze yalnız bazı parçalar kalmıştır. Poseidonios Eskiçağda çok tutulan bir yazardı. Strabon ondan birçok aktarma yaptı. Filozof olarak Poseidonios eklektik bir Stoa'cılığı benimsemişti. Cicero'nun bazı eserlerinden onun bu görüşleri hakkında fikir edinilebilir: *De Natura Deorum* (Tanrıların Mahiyeti Üstüne), *De fato* (Alınyazısı Üstüne). —Korinthos'lu şair. İskenderiye okulundandı. Balıkçılık üstüne *Halieutika* adlı bir manzumesi vardır. (L)

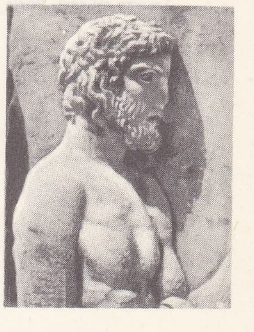

POSEİDON
Parthenon frizinin detayı, Akropolis müzesi, Atina

POSEN. Bk. POZNAN.

POSİDONİA i. Yeşilimsi çiçekli su bitkisi; yapraklarının boyu 50 sm'yi, eni 7 mm'yi bulabilir; deniz altında derinlerde yetişir. (Deniz bu bitkinin yapraklarını büyük yığınlar halinde kıyıya atar; bunlara «deniz otu» veya «deniz yumağı» adı verilir. *Potamogetonaceae* familyasından.) [L]

POSİDONOMYA i. İkiçenetli yumuşakça (*aviculidae* familyasından); Silüryenden Jüra devrine kadar art arda pek çok türü yaşamıştır; kavkıları bazen tam bir tabaka meydana getirir (liyas devrine ait posidonomya şistleri). [L]

POSİLLİPO, Campania'da tepe (İtalya), bugün Napoli şehri sınırları içindedir. (L)

POSİTANO, İtalya'da komün, Campania'da (Salerno ili), Salerno körfezinin kuzeyinde; 2 700 nüf. Deniz kıyısında kat kat yükselen sayfiye yeri. (L)

POSKREBYŞEV (Aleksandr Nikolayeviç), sovyet siyaset adamı (doğ. 1891). Stalin'in özel kançılarlığının başkanı ve en güvendiği adamlarındandı. Birlik konseyine yasa teklif etmekle görevli komisyona ve S.S.C. B.'nin ilk Yüksek Şûra meclisine (1946) başkanlık etti. Yasama alanında reformlar hazırladı. Stalin'in ölümünden sonra Prezidyum'da görev aldı (1957'ye kadar). [M]

POSNİK YAKOVLEV. Bk. POSTNİK.

POSOF, esk. **Duğur,** Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum-Kars bölümü, Kars ili) ilçe merkezi; 2 164 nüf. (1970). Türkiye'nin kuzeydoğu ucunda, Sovyetler birliği sınırına çok yakın bir noktada; yüksl. 1 550 m. Posof'u Kars'a bağlayan yol, birçok kesiminde keskin virajlıdır. — *Posof ilçesi*, 607 km²; 27 923 nüf. (1970). Merkez, Eminbey bucakları, 49 köy. Büyükbaş hayvancılık; tahıl tarımı. (M)

POSOFLU MÜDÂMİ (Sabit ATAMAN, — denir), **Müdâmi Baba** diye de anılır, türk saz şairi (Posof 1918-ay.y. 1968). Ardahan Yatılı ilkokulunu bitirdi. Babası, Kahraman'dan din dersleri aldı, köylerde imamlık yaptı. Doğu illerinde kışın kasaba ve şehir kahvelerinde, köy odalarında, düğün ve derneklerde saz çalar, şiirler söylerdi. Şiirlerinde yurt ve millet sevgisi geniş yer tutar. 1966'da Konya'da yapılan Âşıklar bayramında birincilik kazandı. (M)

POSOFLU ZÜLÂLİ (Yusuf, — denir), türk halk şairi (Posof [Kars] 1876 - ?). Saz şairi olarak Kars, Erzurum, Batum, Bakû, Bursa ve Manisa ile köylerinde dolaştı. Köylerde imamlık, Batum Türk ilkokulunda öğretmenlik yaptı. Batum'da türkçülük hareketinin gelişmesi yolunda çalıştı. 1911'de Türkiye'ye dönerek Afyonkarahisar'a yerleşti. Şiirlerinde, doğup büyüdüğü yerlere duyduğu özlemi, insanların kötülüklerini, toplumun bozukluklarını anlattı. (M)

POSOQUERİA i. Silindirimsi dallı tüysüz ağaçcık; beyaz çiçekleri dalların ucunda kömeç halinde bulunur; Güney Amerika'da on kadar türü yetişir. (Kökboyasıgillerden.) [L]

POSOŞKOV (İvan Tikonoviç), rus iktisatçısı (1652 - 1726). Özellikle tüccarların çıkarlarıyle merkantilist doktrinleri savundu. Başlıca eseri: *İhtiyaç ve Servetler Üstüne Kitap* (1724; 1951'de yeniden basıldı). [L]

POSPOLİTA i. («halk meclisi» anlamında polca k.). Eski Polonya krallığında (XVI. - XVIII. yy.), yurdun savunması için, soylularla halkın topluca seferber olması. || Bu toplu seferberlik sonucunda kurulan birlikler. (L)

POSSEVİNO (Antonio), italyan rahibi (Mantova 1533'e doğr. - Ferrara 1611).

Foto. X (LAROUSSE)

Frans POST
«Öküz Arabası»
Louvre müzesi, Paris

1559'da cizvit tarikatına girdi, bu tarikatın Savoia ve Fransa'da yayılmasına çalıştı, 1572'de Lyon'da rektör, 1573-1577 arasında da cizvit tarikatı başrahibinin sekreteri oldu ve İsveç'e gönderildi, kral Johan III Vasa'ya Hıristiyanlığı kabul ettirmeğe çalıştı. Yeni bir görevle Polonya'ya İstvan Bathori'nin (1581), daha sonra da Rusya'ya Korkunç İvan'ın (1581) yanına gönderildi. Çarla ilâhiyat konusunda tartışmalara girişti, fakat Roma kilisesi için hiç bir yarar sağlayamadı. 1582'den 1585'e kadar, Viyana ile Varşova arasında aracılık yapmağa zorlandı, daha sonra Papalık tarfından Orta Avrupa'ya gönderilerek orada birçok kolej kurdu. Padova'da profesör oldu, Fransa kralı Henri IV ile Roma'nın arasını bulmağa çalıştı ve bu arada fransız cizvitlerinin imtiyazlarını yeniden elde etmelerini sağladı. Protestan ve ortodokslarla dinî tartışmalar üstüne birçok kitap, Moskova, Moldavya ve Transilvanya ile ilgili tarihî incelemeler, ayrıca *Bibliotheca Selecta* (Seçme Eserler Kütüphanesi) ve *Apparatus Sacer* adlı iki bilimsel eser yazdı. (L)

POST i. (fars. *pūst*'tan). Tüyleri alınmamış hayvan derisi: *Gözüm kaldı şu kaplanın postunda* (Karacaoğlan). *İçine kurt postu geçirilmiş kısa gocuğunu, kısa konçlu çizmelerini giymişti* (Kemal Tahir). || *Mec.* Makam: *Post peşinde olmak.* || Sıf. *Esk.* Tüylü deriden yapılmış: *Post kalpak.* || Gür ve kaba: *Post bıyık.*

— ÇEŞ. DEY. *Post elden gitmek,* öldürülmek. İşini, nüfuzunu kaybetmek. || *Post kavgası,* iktidarı veya bir makamı ele geçirme çabası: *Yalnız tekkede post kavgası var. Onun da bir ucundan Derviş Mehmet, bir ucundan ben çekip duruyoruz* (Ahmed Rasim). || *Posta geçmek,* yüksek bir makama geçmek. || *Postu deldirmek. Argo.* Kurşunla yaralanmak. || *Postu kurtarmak,* ölüm tehlikesini atlatmak. || *Postu sermek,* kalmak amacıyle bir yere veya makama yerleşmek: *Sabiha Hanımı eğlendirmek bahanesiyle, konağa postu sermiş* (H. E. Adıvar). || *Postu sudan çıkarmak,* durumunu düzeltmek. || *Postu vermek,* ölmek: *Anlıyorsun ya, ya bu kafanın içindeki dünya hakikat olacak, ya da postu vereceğim* (R. N. Güntekin). || *(Birinin) Postuna oturmak,* birinin makamını ele geçirmek. Kurumlanmak. || *(Birinin) Postuna saman doldurmak,* bir kimseyi öldürmek. || *(Birinin) Postuna çıkarmak,* bir kimseyi öldürürcesine dövmek.

— Avc. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Rönesans devrinde ve Klasik çağda heykelcilikte kullanılan hayvan derisi biçimindeki motif. (Kaynağını Herakles'in özel niteliği olan Nemea aslanı postundan alır, çoğunlukla arma kompozisyonlarında yer alır.)

Pieter POST
Maastricht
Belediye sarayı

— Tasav. Tarikatta şeyhin oturduğu makam. (Bk. ANSİKL.) || *Post kubbesi,* mevlevî dergâhlarında şeyhin (postnişin, dede) oturduğu makam. (Yerden biraz yüksekçe olduğu için bu adı alır.) || *Post nakibi,* tarikatte postları yerleştirmekle görevli olan kimse. || *Postu dürmek,* mevlevîlerde «Meydanı Şerif»teki Sultan Veled ve Ateşbâzı Veli makamı sayılan yerde serili postun kaldırılması. (Gece yatılacağı zaman, manevî değeri büyük olan bu post saygısızlık olmasın diye dürülerek kaldırılır.) || *Posta geçmek,* şeyh olmak, şeyhlik makamına yükselmek. (Bk. ANSİKL.) || *Posta oturmak,* tekkeye şeyh olmak.

— ANSİKL. Avc. *Post* sözü genellikle yabanî hayvanların tüylü derisi için kullanılır; evcil hayvanlarınkine deri denir. Postun üzerinde çoğu zaman iki çeşit kıl bulunur: dik, kalın ve az çok uzun olan lara «kaba kıl», bunların altında, dipte bulunan, kıvrık kıllara «tüy» denir: Postlar hayvandan hayvana değişik olduğu gibi, mevsime, yaşa ve cinsiyete göre de değişik olur. Ayrıca, postun sırt tarafı karın tarafına göre genellikle daha koyu veya daha renklidir.

— Tasav. Tekkelerde, yönetimi elinde bulunduran, en yüksek yetkilinin oturduğu yere koyun, geyik gibi hayvanlardan birinin postu serilirdi. Bu post, zamanla tarikat düzeninde şeyhlik makamını gösteren bir kavram niteliği kazandı. Genellikle bektaşî ve mevlevîlerde her makamın bir postu vardı ve o makam post adıyle anılırdı. Öteki tarikatlarda ise yalnız şeyhlerin postu vardır.

Bektaşîlerde oniki imamdan dolayı oniki makamı gösteren on iki post vardır: 1. *baba postu.* Buna *horasan postu* da denir. Horasan'dan gelen erlerin getirdiği bir posttur. Hacı Bektaş Veli'nin makamı sayıldığından bu posta kimse oturamazdı. Meydanda, ocağın yanında, kandilin altında kıbleye karşı serili siyah bir posttur; 2. *aşçı postu* (Seyid Ali postu); 3. *ekmekçi postu* (Balım Sultan postu); 4. *nakip postu* (Kaygısız Sultan postu); 5. *atacı postu* (Kamber Ali postu); 6. *meydancı postu* (Sarı İsmail postu); 7. *türbedar postu* (Karadonlu Canbaba postu); 8. *kilerci postu* (Erkulu Hâcim Sultan postu); 9. *kahveci postu* (Şah Şazeli postu); 10. *kurbancı postu* (Hazreti İbrahim aleyhisselâm postu); 11. *ayakçı postu* (Abdal Musa postu); 12. *mihmanevî postu* (Hızır aleyhisselâm postu).

Mevlevîlerde «Meydanı Şerif»te en büyük makamı gösteren iki post vardı: 1. *kırmızı post* (Sultan Veled makamı); 2. *beyaz post* (Ateşbâzı Veli makamı). Bütün bu postların kutsallık taşıdığına inanılırdı.

● *Posta geçmek.* Tekkelerde, yönetimi elinde bulunduran ve derece bakımından en yüksek basamakta olan kimseye şeyh denir. Şeyh'in görev sırasında oturduğu makamda genellikle post vardır. Bir tekke şeyhinden boşalan bu makama yeni bir görevlinin geçmesine posta geçmek veya *posta oturmak* denir. Bu deyim daha çok bektaşîler ve mevlevîler arasında kullanılır Bektaşîlerde ve mevlevîlerde posta geçmek deyimi, tarikatın kurulduğu, tarikat kurallarının yerleştiği zamandan kalmadır. (ML)

POST—, lat. *post,* sonra'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

POST (Albert Hermann), alman karşılaştırmalı hukuk ve hukuk sosyolojisi bilgini (Bremen 1839 - ay.y. 1895). Geçen yüzyılın son 20-30 yılında ortaya çıkan pozitivizmi benimsedi, hukuk evriminin genel kanunlarını araştırdı. İlkel toplumlardaki çeşitli ilişkileri «etnolojik hukuk» adını verdiği bir sistem içinde ortaya koymayı denedi. Pek sağlam olmayan felsefe bilgisine ve ikinci elden kaynaklarla yetinmesine rağmen eserleri karşılaştırmalı hukuk alanında önemli araştırmalara yol açtı. Başlıca eserleri: *Grundlagen des Rechts und Grundzüge Seiner Entwicklungsgeschichte* (Hukukun İlkeleri ve Hukuk Tarihinin Anahatları) [1884]; *Entwurf Eines Gemeinen Deutschen und Hansestadtbremischen Privatrechts auf Grundlage der Modernen Volkswirtschaft* (Çağdaş Ekonomi İlkelerine Dayanılarak Hazırlanan Basit Bir Alman ve Hansastadt Bremen Özel Hukuku) [3 cilt, 1866-1871]; *Grundriss der Ethnologischen Jurispudenz* (Etnolojik Hukuk Biliminin İlkeleri) [2 cilt, 1894-1895]. (M)

elektrikli posta otomobili (1901)

POST (Frans), hollandalı ressam (Leiden 1612'ye doğr. - Haarlem 1680), Pieter Post'un kardeşi. Jan Maurits van Nassau ile Brezilya'ya gitti (1637 - 1644). Haarlem'e dönünce sert ve ilkel bir üslûpla Brezilya'dan manzaralar yapmağa devam etti (Amsterdam, Mainz, Nürnberg müzeleri). [L]

POST (Melville Davisson), amerikalı hikâye yazarı (Romines Mills, Batı Virginia 1871 - Claskgurg 1930). 1896'da, dergiler için polis hikâyeleri yazmağa başladı. 1911'de detektif *Abner Amca* tipini yarattı. Başlıca eseri: *Uncle Abner: Master of Mysteries* (Abner Amca: Meçhuller Ustası) [1918]. (M)

POST (Pieter), hollandalı mimar (Haarlem 1608 - La Haye 1669). Brezilya'da kısa bir süre kaldı, Hollanda'da güzel klasik binalar yaptı (La Haye'de *Mauritshuis,* Maastricht Belediye sarayı). [L]

POSTA i. (ital. k.). Bir yerden gönderilen veya bir yere gelen para, mektup v.b. emanetlerin tümü: *Sabah postası geldi, fakat akşam postası henüz gelmedi.* (Bk. ANSİKL. *Ulaştırma bölümü.*) || Bu emanetleri toplayıp dağıtan teşkilât ve bu teşkilâtın bulunduğu yer: — *Benim seni postaya yolladığımı kimseye söyleme; adresi postahanenin içinde yırt at* (H.E. Adıvar). || Belirli zamanlarda sefer yapan ve genellikle posta ulaştırılmasında kullanılan taşıt: *Dün de bizim vapur Bandırma postaları gibi ağzına, hattâ burnuna kadar dolu idi* (B. Felek). *Posta vapuru. Posta treni.* || Takım, kol, sıra: || Gidip gelme, sefer: *Araba şu kadar eşyayı üç postada taşıdı.* || *Posta arabası,* posta ile gönderilen nesneleri taşıyan araba: *İki gün evvel buradan geçen bir posta arabası benim için dört mektup bırakmış* (R. N. Güntekin). || *Posta havalesi,* posta ile gönderilen havale, para. || *Posta kutusu.* Bk. KUTU. || *Posta polisi,* nöbet tutan veya nöbette olan polis. || *Posta pulu,* para karşılığında posta ile gönderilen şeylerin üzerine yapıştırılan pul.

— ÇEŞ. DEY. *(Birini) Posta etmek,* bir kimseyi karakola götürmek. || *(Birine) Posta koymak* (veya *atmak*), birini korkutmak, tehdit etmek. || *(Bir yere) Posta yapmak,* bir yere sefer yapmak, gidip gelmek. || *Postayı kesmek,* bir kimseyle ilgisini kesmek veya bir şeyi yapmaktan vaz geçmek.

— Ask. *Hedef postası,* hedefli atış talimi sırasında hedefleri gözetleyen ve atışlardaki isabet derecesiyle ilgili işlemlerin ve kayıtların tutulmasına yardım eden personel.

posta uçağına yükleme

Foto. LAROUSSE

— Avc. Avlanacak hayvanı beklemek için yerleşilen yer.

— Dy. *Posta treni,* posta ve yolcu vagonlarından meydana gelen süratli tren. || *Posta vagonu,* yalnız posta hizmetine ayrılan vagon. || *Cer postası,* buhar lokomotifinin sevk ve idaresini sağlayan, bir makinistle bir ateşçiden meydana gelen, çoğu kere sürekli birlikte görev yapan ekip. (Başka tip lokomotiflerde çalışan makinist ve yardımcısının meydana getirdiği posta, özel bir ekip değildir.)

— Denizc. Gemi teknesinin enlemesine olan tutucu parçalarından her biri, bunların tümü gemi gövdesini (iskeletini) meydana getirir. (Bk. ANSİKL.) || *Posta yolcu vapuru,* posta seferi yapan ticaret gemisi. || *Dobil bitum postası,* dip su sarnıçlarına (Water-ballast) giriş çıkışı sağlayan delikler bulunan posta. || *Döşekbaşı postası,* ağaç gemi inşaatında döşek postalarını dikey postalara bağlayan dışarıya kıvrık posta. || *Karkas döşek postası,* L veya U biçiminde köşebentlerden yapılmış, dikey ve düzey, uçları parçalarla pekleştirilmiş döşek postası. || *Kepçe döşekbaşı postası,* çelikten yapılan savaş gemilerinde teknenin sağlam bir parçası. (Bu posta, bodoslamanın hemen hemen düzey olarak uzatılmasıdır. Kıç tarafta [kepçe] su hattının ve zırh güvertenin altındaki bütün çıkıntıları birbirine bağlar ve onlara dayaklık, yataklık eder.) || *Sintine döşek postası,* bir postanın (kuburga, eğri, iskarmoz) alt kısmını meydana getiren iki kenarlı parça. || *Yukarı (üst) posta,* diğer döşek postalarından daha yukarıda bulunan, geminin baş ve kıç taraflarına yakın postalar; tekneyi takviye etmeğe yarar.

— Huk. *Posta çekleri.* Bk. ANSİKL. || *Posta gizliliği.* Bk. ANSİKL. || *Posta idaresi,* tüzel kişiliği olan T. C. Posta Telgraf ve Telefon işletmesine verilen ad. (Bk. P.T.T.) || *Posta kolileri.* Bk. ANSİKL. || *Posta masrafı.* Bk. ANSİKL.

— Sanay. 24 Saatlik çalışma gününün çalışma bölümlerinden her biri: *Gece postası.* (*Eşanl.* VARDİYA.) || Bir sanayi veya ticaret işletmesinde aynı zamanda çalışan işçilerin tümü. || *Çalışma postası,* bir çalışmada bir bölümün yapıldığı yer; açıkça belirli bir iş yapımına gerekli her şeyi (makine, âletler, malzeme v.b.) kapsayan çalışma merkezi: *Çalışma postasının düzeni ve donatımı, çalışanın verimi ve yorgunluğu üstünde büyük etki yapar.*

— Teşk. tar. *Posta tatarı.* Bk. TATAR.

— Zool. *Posta güvercini,* özel surette yetiştirilen, küçük kâğıtlara yazılmış haberleri bir yerden bir yere iletmek için kullanılan güvercin.

— ANSİKL. Ulaştırma. Eskiden mektup ve yolcu ulaşımı için belli yerlere atlar «yerleştirilir», bunlar hazır beklerdi. Oysa *posta* bugünkü medeniyetin en önemli kurumlarından biri haline gelmiştir. Jül Sezar zamanında Roma imparatorluğu sınırları içinde kuryeler son derece düzenli işliyordu. Sezar'ın İngiltere'den Roma'daki Cicero'ya yolladığı iki mektup, biri 26, biri 28 günde, yani iki gün ara ile Roma'ya ulaşmıştı. Mektup yollamak isteyen özel kişiler ise mektuplarını ya köleleriyle göndermek, ya da aynı yönde giden ve mektubu götürmeyi kabul eden birine vermek zorundaydılar. Özel kişiler için çalışan bir posta sistemini ilk kuran imparator Diocletianus oldu (III. yy. sonu). Daha sonraki tarihlerde Büyük Theodorius, Charlemagne gibi kralların ülkesinin her yeriyle haberleşmelerini sağlayan düzenli posta servisleri vardı.

● *Resmî Posta Servisinin başlangıcı.* En eski posta sistemi Fransa'da Paris üniversitesi tarafından kuruldu. XIII. yy.ın sonunda bu kuruma bağlı kuryeler belli dönemlerde yola çıkarlar ve Paris'te toplu bulunan öğrenciler için Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden para ve mektup toplarlardı. XI. Louis kendisi için atlı haberciler kullandığı gibi, 19 haziran 1464'teki fermanıyle Fransa'nın bellibaşlı yollarında posta istasyonları kurdu. Bu sistem daha sonraki krallar zamanında da devam etti; sonunda özel kişiler de kendi mektupları için kralliğa bağlı kuryeleri kullanmağa başladılar. XIII. Louis zamanında genel bir posta denetimi merkezinin kurulmasıyle fransız postası daha düzenli bir hal aldı.

● *Almanya'da* ilk posta Tirol'de XV. yy.ın ikinci yarısında Thurn, Taxis ve Valsassina kontu Roger I tarafından kuruldu. Roger I'in oğlu imparator Maximilian I'in isteği üzerine 1516'da Viyana'dan Brüksel'e uzanan bir posta servisi sağladı. 1522'de Viyana ile Nürnberg arasında bir posta servisi açıldı; çok geniş topraklara sahip olan Karl V, ülkenin her köşesinden çabuk haber almak istediği için Taxis ve Thurn prensi Leonhard'a Hollanda'dan İtalya'ya bir posta servisi kurdurdu. Bu servis Liège, Trier, Speyer, Rheinhausen, Württemberg, Augsburg ve Tirol'den geçiyordu. İtalya'da ilk posta Piemonte'de başladı. 1561'e kadar mektupların ulaşımı şirketlerin ve özel kişilerin elindeydi. Devlet bunlara hizmetleri karşılığında değişik şartlara uygun olarak belli bir miktarda para almak hakkını tanımıştı. 1561'de Savoia dükü Emanuele Philiberto bütün postaları bir posta genel müdürüne bağladı. Bu durum 1697'ye kadar sürdü. 1697'de dük Vittorio II Amadeo postanın gelirlerini devlet gelirleri arasına kattı ve posta genel müdürüne aylık bağladı. 1710'dan sonra posta doğrudan doğruya devlet tarafından yönetilmeğe başlandı.

● *İngiliz postası.* İngiltere'de Edward III zamanında özel postalar kurulmuştu. 1635'te Londra ile Edinburgh arasında resmî bir posta servisi kuruldu. 1644'te o sırada Avam kamarası üyesi olan Edmund Prideaux posta genel müdürlüğüne tayin edildi. Prideaux ilk iş olarak haftada bir, ülkenin her tarafına posta kuryeleri yollamağa başladı. 1683'te başkentte bir «penny» postası kuruldu. William III zamanında parlamentodan İskoçya'daki posta sistemini düzenlemek üzere birçok kanun çıktı. Kraliçe Anne'in çıkardığı dokuzuncu fermanla İngiltere'deki posta sistemi o zaman için modern bir şekilde teşkilâtlandırıldı. Londra'da Britanya ülkeleri için genel bir posta merkezi açıldı.

Bu merkezin Edinburgh, Dublin ve diğer bazı şehirlerde şubeleri vardı. Bütün sistemin başında bir genel müdür bulunuyordu. Bu genel müdürün başlıca şubelerin müdürlerini tayin etme yetkisi vardı. Bu sırada 15 millik bir yere gidecek bir mektubun ücreti 8 sentti, 300 mil içinse 25 sent ödeniyordu. 1837'de sir Rowland Hill Posta servisinde reform yapılması için harekete geçti. 1839'da «penny» usulü kabul edildi. 6 Mayıs 1840'ta W. Mulready tarafından çizilen ilk posta pulu kullanıldı. Aynı yıl kayıt ve posta ile para yollama usulleri kabul edildi. 1855'te posta kutuları ortaya çıktı. Londra, şehir içi mektup dağıtımında kolaylık sağlanması için 10 bölgeye ayrıldı. İngiltere postahane sistemi hızla gelişti, paket postası, para değiştirme ve telgrafçılık yerleşti. İngiliz Posta servisinin başında posta genel müdürü bulunur. Yardımcısı Londra postahanesinin genel sekreteridir. Büyük şehirlerde de genel müdürler vardır. Posta genel müdürü danıştay üyeleri arasından seçilir: ayrıca kabine üyesi de olabilir.

● *Neale'in amerikan postası.* Amerika'da posta 17 şubat 1691'de posta patentinin Thomas Neale'e verilmesiyle başlar. 4 Nisanda Neale ve krallık posta genel müdürü Andrew, Hamilton'u amerikan posta genel müdürlüğüne seçtiler. Hamilton koloniler arasında bir posta servisi kurmak

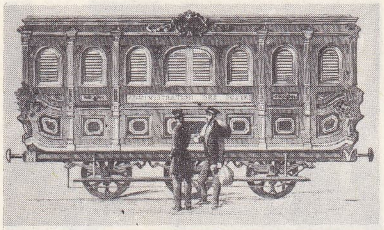

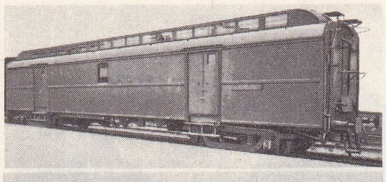

◀ bir vagonun dış görünüşü (1848)

posta vagonu (1963)

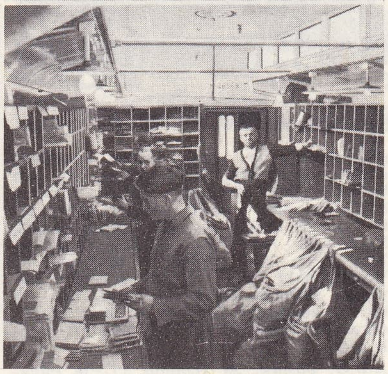

solda, bir vagonun içi (1848) [«Illustration»dan]; sağda, modern bir **posta** vagonunun içi

posta arabacısı
Posta müzesi, Paris

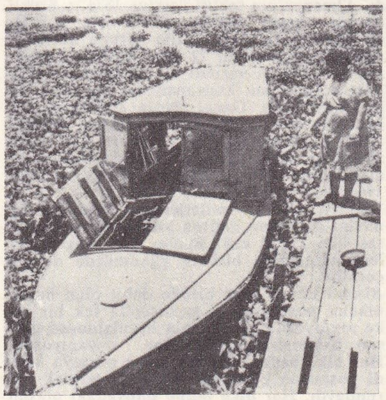

Güneydoğu Louisiana'nın (A.B.D.) Verret gölü bölgesinde motor ile **posta** dağıtımı

solda, kral Charles VII'nin huzuruna gelen bir haberci, Candé müzesi, Chantilly, Fransa; sağda, Paris'te **postahane** (1760) Carnavalet müzesi, Fransa

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

solda, Londra-Bath arasında kullanılan ilk **posta** arabası (1784); ortada, bir merkez postahanesinde posta tasnifi; sağda, A.B.D. karayolları postasının bir **posta** otobüsü

gibi zor bir işe girişti. Bütün kolonileri dolaştı ve herkesi yeteneğine ve bu işin başarılacağına inandırdı. Virginia dışında bütün koloniler işbirliği yapmayı kabul etti, 1 mayıs 1693'te servisler başladı. Posta, Portsmouth - New Haven, Boston, Saybrook, New York, Philadelphia ve Maryland ile Virginia'daki bazı noktalar arasında işliyordu. Haftada bir posta vardı, beş atlı bu istasyonlardan haftada iki kere geçmiş oluyordu. Kışın servis 15 günde bir yapılıyordu.

A.B.D. postası. 26 Temmuz 1775'te Philadelphia'da toplanan kongre bir postahane sistemi kurdu ve başına yılda 1 000 dolar ücretle Benjamin Franklin'i getirdi. 1782'de Kongre, posta genel müdürüne New Hampshire ve Georgia arasında ve Kongre'nin uygun göreceği diğer yerlerde posta yolu ve servisleri açma yetkisini verdi. 1799'da posta kanunları yeniden düzenlendi, posta soyguncularına ölüm cezası getirildi. Daha sonra ölüm cezası kaldırıldı. 1813'te posta ilk defa buharlı gemiyle bir şehirden bir şehire götürüldü. 1845'te 30 milden uzağa gitmeyecek bir sayfalık mektuptan 6 sent, 80 mile kadar 10 sent, 150 mile kadar 12,5 sent, 400 mile kadar 18,75 sent, daha uzak mesafeler için 25 sent alınıyordu.

İngiltere'de pul sisteminin başarıya ulaşmasından sonra, pul A.B.D.'de de kullanılmağa başlandı. 1847'de 5 ve 10 sentlik, 1851'de 1 ve 3 sentlik pullar çıktı. İlk damgalı zarflar 1853'te kullanıldı. Başkan Lincoln zamanında mektuplar bedava teslim edilmeğe başlandı. Daha sonra mektubu alandan 2 sent alındı. 1863'te bu 2 sentten yeniden vaz geçildi. İlk posta kartı da 1873'te ortaya çıktı.

● *Türkiye'de.* Osmanlı devletinde posta hizmetleri Mahmud II zamanına kadar yalnız devlet haberleşmeleri için yapılıyordu. Kosova (1389) ve Çaldıran (1514) seferleri sırasında halkın da resmî postadan yararlanması sağlandı. Fakat bu, bugünkü anlamda postacılığın başlangıcı niteliğinde değildi. Mahmud II, halka ait mektupların İstanbul ile öteki vilâyetler arasında taşınmasını, bu işlerden gelir sağlanmasını, mektuplara fesat karıştırılmamasını ve mektup dağıtımında islâm, reaya ve yabancı ahaliye eşit muamele yapılmasını bir fermanla emretti (1838). Tanzimat fermanıyle posta hizmetleri kamu hizmetleri arasına alındı (1839). Konuyle ilgili hazırlıkları yapmakla görevlendirilen komisyonun kararına uyularak ilk Posta nezareti kuruldu (1840). Aynı yıl ilk postahane İstanbul'da, Yenicami avlusunda, *Postahanei Âmire* adıyle açıldı. Bunu, Bağdat, Sıvas, Musul ve Diyarbakır'da açılan postahaneler takip etti (1843). Posta idaresine paralel, fakat ayrı bir kuruluş olarak çalışan Telgraf idaresi de nezaret durumuna getirildi (1855). Posta nazırı gazeteci Agâh Efendinin teklifiyle posta ücretinin pul olarak alınmasına başlandı (1863). Posta ve Telgraf nezaretleri tek bir nazırlık altında birleştirildi (1871). Sonra bu nazırlık kaldırıldı ve son nazır vekili Mustafa Fuad Bey zamanında teşkilât, umum müdürlük seviyesine indirildi (1909); iki yıl sonra tekrar nazırlık oldu (1911). 1919'ra ise umum müdürlük kademesine dönülerek umum müdürlüğe de Refik Halid Bey (Karay) tayin edildi. Bu arada Ankara'da T. B. M. M. Hükûmeti Posta müdürlüğü kuruldu (1920); başına da önce Sırrı Bey (Bellioğlu), sonra da Refet Bey (Bele) getirildi. Ankara hükûmetinin Posta müdürlüğü aynı yıl içinde genel müdürlük oldu. İlk genel müdür olarak Sabri Bey (Toprak) görevlendirildi (1920). İstanbul'daki umum müdürlük de 1922'ye kadar çalıştı.

— Denizc. Genel bir anlamda kullanılan posta terimiyle üç elemanın hepsi anlaşılır: *asıl posta, sintine postası, döşek postası.* Asıl postalar üç tiptir: *kompozayt posta* (posta ve kontra) iki köşebendi birbirine perçinlemekle yapılır, L biçimindedir; yekpare posta tek bir profilden yapılmış, L biçiminde, çıkık kenarlı L veya U posta biçimindedir. Son olarak bir ana bedenle onu bordaya bağlayan çift kenarlı posta çok yer tuttuğundan şileplerde kullanılmaz. Fakat tankerlerde, özellikle boylam yapım usulüyle yapılan tankerlerde her zaman kullanılır.

postalar (denizc.)

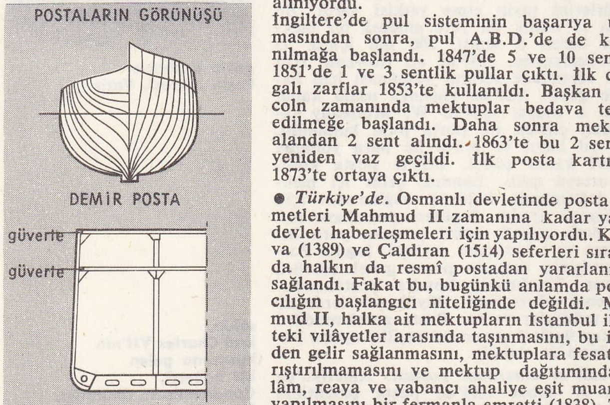

— Huk. *Posta çekleri.* Posta idaresi, adına bir çek hesabının açılmasını isteyen kimselere, bu hesabın açılabilmesi için gerekli ön paranın verilmesi şartıyle posta çekleri verebilir. Posta çekleri düzenlendiği günle birlikte iki ay için geçerlidir. Bu süre bitince, kabulleri keşidecinin onamasına bağlıdır. P.T.T. idaresi, belli paraları gösteren yolculuk posta çekleri de çıkarabilir.

● *Posta gizliliği.* P.T.T.'de görevli memurların posta gizliliğine uymaları zorunludur. Posta kanununa göre, kendilerine posta servisinde bir iş verilmiş olanların, belli kişilerin posta ilişkilerini açığa vurmaları, kapalı mektupları açmaları, içlerinde ne olduğunu araştırmaları veya haberleşme kâğıtlarındaki yazılar hakkında üçüncü kişilere bilgi vermeleri yahut herhangi birinin bunları yapmasına meydan bırakmaları yasaktır.

● *Posta kolileri,* ayrıca ücret ödendiği takdirde, alıcının konutunda teslim edilebilir. Bunun dışında, posta kolileri Posta idaresinden alınır. Ancak, idarenin göstereceği süre içinde kolilerini almayanlardan tarifesine göre ücret alınır.

● *Posta masrafı.* Davacı, dilekçesinin, davalıya tebliğ edilmesi için gerekli olan posta masrafını peşin olarak mahkeme kalemine ödemekle yükümlüdür. Bunu yapmaması halinde, mahkeme, kendisine bir mehil verir. Bu mehil içinde davacı, posta masrafını ödemezse, tebligat yapılmasından vaz geçmiş olduğu kabul edilir. Aynı durum, mahkemenin vermiş olduğu kararın temyiz edilmesi halinde de söz konusudur. Temyiz eden, posta ücretini baştan ödemezse, kendisine ödemesi için bir süre verilir. Bu süre içinde de posta masrafını ödemeyecek olursa, temyiz isteminden vaz geçmiş sayılır. Temyiz isteminden posta ücretinin ödenmemesi sebebiyle vaz geçilmiş sayıldığına karar verecek merci, mahallî mahkemedir. (LM)

Posta birliği (MİLLETLERARASI), posta kurumunun ilk ortaya çıktığı günlerden beri milletlerarası bir postanın önemi üstünde duruldu, fakat bu sistemin nasıl işlediği pek iyi bilinmez. XVI. yy.da Londra ile Fransa'daki Calais şehri arasında düzenli bir servisin kurulduğu sanılır. 1670'te yapılan bir anlaşma ile İngiltere ile Fransa arasındaki posta ilişkileri düzenlendi. Bu anlaşma, 1698'deki Rijswijk anlaşmasıyle yenilendi. Paris-Londra arasında haftada iki posta işliyordu. Dover - Calais postasını İngilizler yönetiyor; Calais'den sonra işi fransız postası yükleniyordu. Yalnız Paris, Rouen veya Lyons'a giden mektupların ücreti önceden ödenebiliyordu. Daha uzağa giden mektupların posta farkı alıcıdan tahsil ediliyordu. İngiltere, İtalya'ya gidecek mektuplar için Fransa'ya mektup başına 21 sol ödüyordu. Türkiye'ye gidecek bir mektubun göndericisi Marsilya'ya kadar olan yol için 17 sol ödüyordu. 1802'de yapılan bir anlaşma, yürürlükte olan bu sisteme pek az değişiklik getirdi. Milletlerarası mektuplar çoğaldıkça sistemde karışıklıklar başladı. Ağırlığa göre alınan ücretler her ülkede değişiyordu. Mektubun ücreti bazen zorunlu olarak gönderici tarafından ödeniyordu. Ancak göndericinin ödediği ücret genellikle belli bir noktaya kadar geçerli oluyor, ötesi alıcıya kalıyordu. XIX. yy.daki sanayileşmeyle mektuplaşma büyük ölçüde arttı. Mevcut posta sistemi ihtiyaca cevap veremez oldu. Çeşitli ülkelerde aynı paranın ödenmesi bir dereceye kadar sağlandı, fakat bu ödemeler posta giderlerini karşılamıyordu.

Milletlerarası bir posta servisi kurma teklifi ilk olarak A.B.D.'den geldi. 1863'te bu amaçla Paris'te bir konferans toplandı. Konferansta 31 ilke kabul edildiyse de, Amerika İç savaşı ve Alman-Fransız savaşı bu alandaki çalışmaları durdurdu. Bu arada posta konusunda büyük bir reformcu olan Kuzey Alman Posta konfederasyonu üyesi Heinrich von Stephan, Milletlerarası Posta birliği için bir plan hazırladı. Bu plan Paris konferansında alınan kararları göz önünde tutuyor, Almanya'nın deneylerinden de yararlanıyor, Almanya'yı ve bütün alman ülkelerini içine alan bir posta birliği kuruyordu. Bu birlikte toplam 20 ülke vardı. Almanya'nın teklifi üzerine 1874'te Bern'de bir kongre yapıldı. Kongre'ye, A.B.D. ve Mısır ile birlikte bütün avrupa devletlerinin de bulunduğu 22 ülke katıldı. Konferansın sonunda varılan bir anlaşma ile Milletlerarası Posta konvansiyonu kuruldu. Bu konvansiyonda Genel Posta birliğinin adı Milletlerarası Posta birliği olarak değiştirildi. Kuruluşundan 10 yıl sonra üye sayısı 55'e çıktı. XIX. yy.ın ortalarında hemen hemen bütün dünya ülkeleri, birliğe dahildi. 1960'larda üye sayısı 100'ü aştı.

1875'ten itibaren milletlerarası postanın temelini meydana getiren konvansiyon beş esas ilke kabul etti. Bunlar bazı değişikliklere uğramakla birlikte günümüzde de geçerlidir.

Birinci ilkeye göre birliğe dahil olan bütün ülkeler posta servisi konusunda tek bir ülke sayılıyordu. Bu ilkenin uygulanması, ulaşım bağımsızlığı doktrinine dayanıyordu. Her ülke başka ülkeden gelen postaya kendi postasına gösterdiği ilgiyi göstermek zorundaydı. Her ülke bütün dünyadaki ulaşım olanaklarını kendi postası için kullanmak hakkına sahipti. *İkinci* ilkeye göre, belli ağırlıklar için öngörülen ücretler bütün ül-

Foto. Encyclopedia Britannica

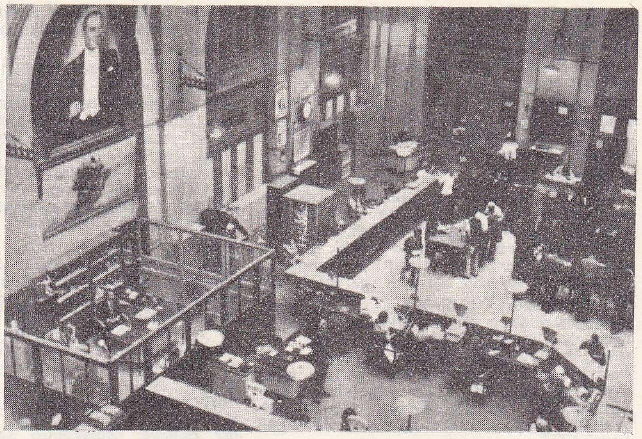

Büyük postahane'de (İst.) gişeler

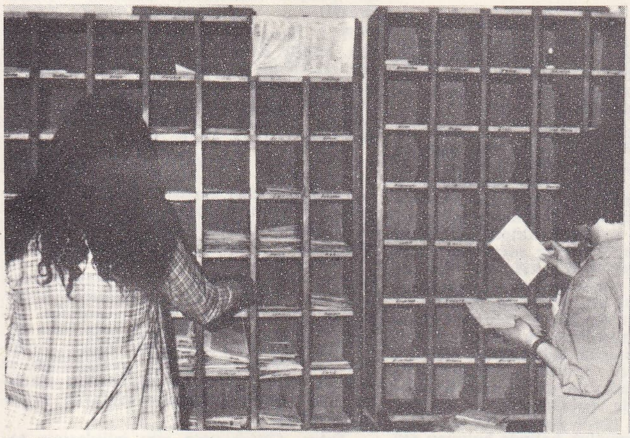

Büyük postahane'de mektup ayırımı

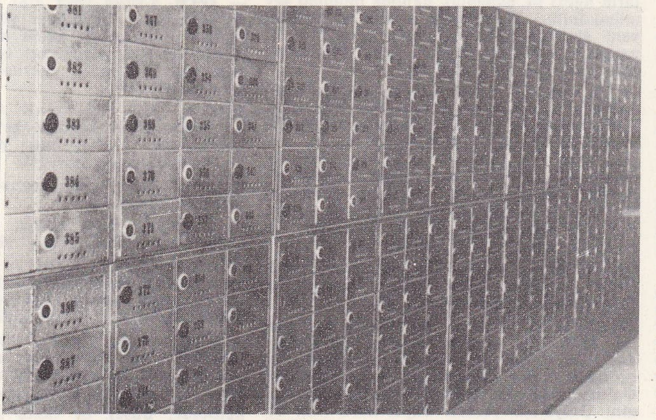

Büyük postahane'de posta kutuları

kelerde aynı olacaktı. 15 Gramlık bir mektup 25 santim (altın) tutuyordu. Şartlara göre bu ücret belli bir artış ve azalma gösterebilirdi. İkinci Dünya savaşı sonunda bu ilke çiğnendi; yalnız ağırlık birliği (ortalama ağırlık olarak 15-20 gr kabul edilmesinden başka) önemli bir değişikliğe uğramadı. *Üçüncü* ilke posta ile iletilecek malzemeyi üç gruba ayırıyordu: mektuplar, kartlar ve diğer evrak (basın, ticarî evrak gibi). Bu üç grup için belirli şartlar konuldu. Neyin daha ucuz yollanabileceği, neyin mektup muamelesi göreceği tespit edildi. *Dördüncü* ilke, bir ülkenin, başka bir ülkenin ulaşım araçlarını kullandığı zaman ne ödemesi gerektiğini tespit eder. Ancak iki ülke arasındaki mektup alışverişinin aşağı yukarı aynı olduğu durumlarda ödeme yapılmaz. *Beşinci* ilke kayıt ve tazminatlar üstünedir. Ancak milletlerarası tazminat belli bir miktarı aşmaz ve kayıtlı paketin tümü, kaybolduğu zaman ödenir. Meselâ paket, yerine bazı kısımları eksik olarak ulaşırsa ödeme yapılmaz. Daha sonraki yıllardaki bazı değişikliklere göre, «önemli şeyler» için bir sigorta kuruldu. Bu önemli şeylerin kapsamına ticarî veya resmî evraklarla, altın, elmas gibi değerli maddeler de alındı. Paket postası geliştirildi. 1947'de birlik, Birleşmiş Milletlere bağlandı. Birliğin İsviçre'de Bern'de bir genel merkez bürosu vardır. 5 Yılda bir bütün üyelerin katıldığı bir kongre toplanır. Ayrıca 20 üyelik bir Yürütme ve İlişkiler komitesi her yıl toplanır. Bir de gene 20 üyelik danışma komisyonu vardır. Bu komisyon iktisadî, teknik meseleler ve uygulama meseleleri üstünde çalışır. (M)

POSTACI i. (*posta*'dan *posta-cı*). Mektup, gazete, havale, paket gibi maddeleri gönderilen yere götüren posta idaresi görevlisi: *Ne bileyim, yolda postacıya sordum* (B. Felek). *Postacı bir mektup getirdi* (H. R. Gürpınar).
— ANSİKL. Postahanelere bağlı *postacı* veya *müvezziler*, telgraf ve mektup dağıtıcıları olmak üzere ikiye ayrılır. *Mektup dağıtıcıları* şehir, bölge, köy ve alıcı-postacıları kapsar. *Şehir postacıları* mektupları evlere dağıtmak veya mektup kutusuna atılmış mektupları almakla görevlidirler. Aynı zamanda büroların iç hizmetlerine, mektupları ayırma ve mektuplara pul yapıştırma işlerine de yardım ederler. En az beş postacıdan kurulu bir posta bürosunda postacılardan biri posta müdürü sıfatıyle dağıtım ve nakil işlerini yönetir ve öbürlerini denetler. *Bölgesel postacı* kamu merkezlerinde makbuz dağıtımı yapar. *Köy postacıları* da postahane olmayan yerlerde mektupları alır ve dağıtır. *Telgrafçılar* ise, *yetişkin postacılar* ve *dağıtıcı genç postacılar* (bunlar sadece yardımcıdır) olmak üzere ikiye ayrılır. Her iki grup da telgrafları evlere dağıtır veya telgraf bürolarında çalışır. (ML)

POSTACILIK i. (*postacı*'dan *postacı-lık*). Posta işletme işi: *Postacılıkta çok gelişmiş ülkeler.* || Postacının mesleği: *Beş yıl postacılık yaptı.* (M)

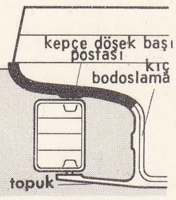

kepçe döşek başı postası (denizc.)

POSTAHANE veya **POSTANE** bls. i. (*posta* ve fars. *ḫāne*, ev'den osmanlıca *posta-ḫāne* veya *postāne*). Posta ile gönderilen maddelerin kabul edildiği ve postaya verilmiş olan maddelerin ayırım, dağıtım işlerinin yapıldığı kamu hizmeti binası: *Şayet Fransız postahanesine girerlerse* [...] *üstlerini aratması lâzımdı* (H. E. Adıvar). *Beni Fener postanesinin müdürüne yolladı* (A. H. Tanpınar). || *Paket postahanesi*, yurt içi ve yurt dışına göndermek üzere koli, değer konulmuş mektup, yurt dışına göndermek üzere küçük paket kabul eden postahane. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. *Paket postahaneleri*'nde 20 kg'a kadar koli kabul edilir. Bunlar, mektup postası maddelerinden farklı olarak, üzerine pul yapıştırılmadan, ücretleri «alındı» karşılığında tahsil edilerek kabul edilir; ayrı posta düzenlenerek varış yerine yollanır. Koliler, içindekilerin niteliğine göre bir torba, oluklu mukavva ve tahta kutu ile ambalajlanmış olarak kabul edilir. Yanıcı, patlayıcı, parlayıcı, sağlığa zarar verici maddeler kabul edilmez. Türkiye'de 2 paket postahanesi vardır (Ankara, İstanbul). Yurt dışından Türkiye'ye gönderilen maddelerin gümrükleme işlemi de İstanbul Posta Gümrük müdürlüğüyle müştereken bu postahanelerde yapılır. (M)

POSTAL i. (fars. *püstgāl, püstgāle*, koyunun kuyruğu altındaki tüysüz deri'den). Konçlu ve kabaca potin: *Yetmiş bin var siyah postal giyecek / Seksen bin var Allah Allah diyecek* (Karacaoğlan). *İkide birde eğilip postalının üstünden dil gibi çıkmış dolak ucunu içeri kakıştırıyor* (Ahmed Rasim). || *Mec.* Düşkün kadın. || *Esk.* Bir çeşit konçsuz mest. (M)

POSTALAMAK geçl. f. (*posta*'dan *posta-la-mak*). Postaya vermek: *Şimdi kısaltarak bildirin. Sonra postalarsınız aslını...* (Kemal Tahir). || *Argo.* Bir bahane ile birini yanından uzaklaştırmak.

◆ **Postalanmak** edilg. f. Postalamak eylemine konu olmak: *Koliler postalandı.* (M)

POSTANE bls. i. Bk. POSTAHANE.

POSTEL (Guillaume), fransız poligrafı (Barenton, Normandiya 1510 - Paris 1581). François I tarafından elçi yardımcısı olarak İstanbul'a gönderildi (1537) ve Ortadoğu'yu gezdi. Collège Royal'de yunanca, ibranîce, arapça dersleri verdi (1539-1543). Roma'da papaz oldu ve bir ara cizvit tarikatına girdi. Venedik'te peygamberlik taslayan bir kadına rastladı (1547) ve onun, insanları hak dinine sokmak için Ruhülkudüs'ten ilham aldığını ileri sürdü; ciddîye alınmadığını görünce yeniden Doğu'ya gitti, müslümanlarla hıristiyanları uzlaştırmak için vaızlar verdi (1548). İtalya'ya dönünce Engizisyon zindanlarına atıldı (1549-1559). Paris'te, hapsedildiği Saint-Martin manastırında öldü. Postel'in amacı, dünyaya İsa'nın öğretisine uygun bir düzen vererek, Fransa kralının yönetimi altında bir Dünya birliği (*Concordio Mundi*) kurmaktı. Başlıca eserleri: *De Orbis Terrae Concordia* (Uzlaşmış Dünya Üstüne) [1544], *Protévangile de Jacques* (Yakub'un İlk İncili) [1522], *Les très Merveilleuses Victoires des Femmes* (Kadınların Şaşılacak Zaferleri) [1553]. (L)

POSTHİPOFİZ i. (fr. *posthypophyse*). Eczc. Hipofiz arka lobunun hulâsası. (L)

POSTİN i. (fars. *püst* ve-*īn* > *püst-īn*, posttan yapılmış şey'den). *Esk.* Kürk:

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

«Postin midir muradın talib-i ihsan mısın» (Hayalî). || *Postin-duz,* kürk diken. || *Postin-puş,* kürk giyen. (M)

POSTİŞ i. (ital. *posticcio*'dan). Kadınların süs için başlarının arka kısmına taktıkları saç.

— ANSİKL. Birkaç yıldan beri *postiş* ve peruka modası çok yaygınlaştı. Bu sebeple büyük mağazalar bunlar için özel bölümler açtılar. Postiş ve peruka satışları 1964-1965 arasında yüzde 30 oranında bir artış gösterdi. Kadın berberlerinin çoğu bugün müşterilerine postiş satmağa çalışmakta, hattâ onları kiraya bile vermektedirler. Postiş yapımında kullanılan saçlar Avrupa'ya Sicilya, İspanya, İskandinavya v.d.den veya Asya'dan (Çin, Hong Kong, Kore, Japonya, Hindistan) getirilir. 1964'te yalnız Çin, 5,5 milyon dolar karşılığında 5 000 t tabiî saç ihraç etti. Bu saçlar etüvlerde dezenfekte edildikten sonra renk ve boylarına göre ayrılır, gerekirse renkleri açılır veya yeniden boyanır, daha sonra da postişin yapımına geçilir. Saçlar ya bir iğ yardımıyle yuvarlak bir şekilde montüre dikilen bir tül üzerine elle takılır (en pahalı postişler bunlardır) veya tül şeritler üzerine makineyle geçirilir veya ender olarak bir çeşit ütüyle montüre yapıştırılır. En uzun postişler 75 sm, en kısa postişler 30 sm'dir. Tabiî postişlerden daha pahalı olan naylon postişler de yapılmaktadır. Bunların montaj işi sona erince saçlar kesilir ve daha sonra onlara bir biçim verilir. (L)

POSTİT i. (yun. *posthe,* sünnet derisi'nden fr. *posthite*). Sünnet derisi iltihabı. (Çoğu zaman haşefe iltihabıyle birlikte olur ve o zaman BALANO-POSTİT adını alır.) [L]

POSTL (Karl). Bk. SEALSFİELD.

POSTLİMİNİUM i. (lat. *post,* sonra ve *limen,* eşik'ten lat. k.). Esaretten dönen romalı vatandaşın, yuvasından ayrılmadığını belirtmek için, evine kapıdan değil de pencereden girmek âdeti. (Bu hareketin hukukî anlamı, vatandaşı esaretten önceki haklarına ve yükümlülüklerine kavuşturmaktı, çünkü harp esiri olmak köleliğe düşmek için yeterli değildi. Bununla birlikte, *sine manu* evlilik, eşlerin birlikte ikametine dayandığından, esir düşen, eşinden ayrılmış sayılır, sadece yurda dönmüş olması evliliğin geçerlik kazanmasına yetmezdi.) [L]

POSTLUDUS i. (lat. k.). Dinî bir törenin veya bir ses ya da çalgı eserinin müzikli sonuç bölümü. (Tamamlanan törenin veya müzik eserinin gerçek bir yorumlanması olan postludus, nitelik bakımından, parça sonları ve finalden ayrılır: J. Alain'in, *Akşam Duası İçin Postludus*'u; Schumann'ın *Dichter Liebe*'sindeki (Şair Aşkı) piyano postludus'u; Brahms'ın *Schiksalslied* (Kader Şarkısı) adlı eserinin üçüncü bölümündeki orkestra postludusu gibi. (L)

POSTNİK veya **POSNİK YAKOVLEV,** pskov asıllı rus mimarı (XVI. yy.). Barma ile birlikte Moskova'da Vasiliy Blajenniy kilisesini (1555-1560) ve Kazan'da Svyatoy Nikolay kilisesini, Voznesenskiy Sobor katedralini (Svyajskiy manastırı) ve Svyatıye Kozma i Demyan kilisesini (Murom'da) yaptı. (L)

POSTNİŞİN blş. sıf. (fars. *püst* ve *nişin,* oturan > *püst-nişin*'den). *Esk.* Postta oturan, şeyhlik makamında oturan; tekke şeyhi: *«Piran-i postnişin-i bektaşiye ağa-yı cedit için* (Naima).

— ANSİKL. Tasav. Özellikle mevlevîlerde şeyhin değerli bir post üzerinde oturması geleneği vardır. Mevlevîlerde tekkenin başına geçen ve şeyhlik makamındaki posta oturan kimseye *postnişin* adı verilir. Post, öteki tarikatlarda da vardır; fakat postnişin kelimesini, bir makam ve görev kavramı olarak daha çok mevlevîler kullanır. (M)

POSTOJNA, yugoslavca **Postoyna,** Yugoslavya'da (Slovenya) şehir, Trieste ile Ljubljana arasında; 7 700 nüf. Postojna mağaralarını Avusturya Birinci Dünya savaşından önce düzenledi. Bir kısmından küçük bir elektrikli tren geçen mağaraları yılda yaklaşık olarak 100 000 turist gezer. (L)

POSTOLİ (Foqion P.), arnavut yazarı (Korçe 1889 - ay.y. 1927). Son derece arı bir dille *Hatıra Çiçeği*'ni (1924) yazdı; eser, olay örgüsünün ilgi çekiciliği ve tasvirlerindeki güçlülük ile en başarılı arnavut romanları arasında yer alır. (L)

POSTPİRA blş. sıf. (fars. *püst* ve *-pîrâ,* süsleyen, biçim veren > *püst-pîra*'dan). *Esk.* Deri tabaklayan kimse. *Eşanl.* SEPİCİ. DEBBAĞ. TABAK. (M)

POSTRESTANT i. (fr. *poste restante*). Huk. Posta yoluyle bir kimsenin adına gelecek olan mektup ve posta maddelerinin sonradan kendileri tarafından alınmak üzere postahanelerde tutulması usulü. (Bunun için yazıyle posta idaresine başvurmak ve postrestant ücretini ödemek gerekir.) [M]

POSTSPERMATOGENEZ i. (fr. *postspermatogenese*'den). Biyol. Erbezinde histogenezin son evresi. (İhtiyarlarda erbezi körelir; dokulararası hücreler kaybolur. Erbezi kanalcıkları azalır, ama sperma oluşması kesilmez; arta kalan kanalcıklar, sağlığı yerinde olan kimselerin çoğunda ihtiyarlığın sonuna kadar dölleyici niteliğini korur.) [L]

POSTULAT i. (lat. *postulatum,* istenen şey'den). Mant. Aksiyom (belit) veya tanım olmayan önerme; ama doğrudan doğruya belirli olgulara bağlanır ve ispatlanamadığı için hiç değilse biçim bakımından varsayımsal bir özellik taşır. *Eşanl.* KONUT.

— ANSİKL. Mant. *Postulat* kelimesinin ilk anlamı matematikle ilintilidir. Bu anlamda postulat, geometricinin, kendi başına apaçık ve mantıkça ispatlanabilir olmadığı halde, doğru sayılmasını istediği bir önermedir. Geniş anlamda «postulat» kelimesi, Kant'ta, apaçık ve ispat edilmiş olmayan, fakat doğruluğundan şüphe edemeyeceğimiz bir hakikatin bağlanabileceği tek ilke olduğu için kabul etmek zorunda bulunduğumuz bir önermeyi belirtir. Kant, pratik akıl adına, ahlâk için gerekli üç postulatı (hürriyet, ruhun ölümsüzlüğü ve Tanrı'nın varlığı), işte bu anlamda kabul etmiş ve ileri sürmüştür. Bunlar, «pratik aklın postulatları»dır. Kant, «ampirik düşüncenin üç postulatı»nı da şöyle açıklamıştır: 1. deneyin biçimsel şartları (yani sezgiyle ve kavramlarla ilgili) ile uygunluk halinde bulunan şey mümkündür; 2. deneyin maddî şartlarına, yani duyuma bağlı olan şey gerçek'tir; 3. gerçekle bağıntısı, deneyin genel şartlarıyle belirlenen şey de gerekli'dir.

— Mat. Klasik geometride, postulatların en ünlüsü, paraleller teorisinin dayandığı *Eukleides postulatı*'dır: Bir doğrunun dışındaki bir noktadan bu doğruya ancak bir paralel çizilebilir. Bolyai ve Lobaçevskiy, Eukleides'in bu postulatını kabul etmeyen bir geometri (eukleides'çi olmayan geometri) kurdular. Bu geometrinin postulatı şudur: Bir doğrunun dışındaki bir noktadan, bu doğruya tam iki paralel çizilir. (L)

POSTUMİUS ALBİNUS (Spurius), M.Ö. 334'te ve 321'de roma konsülü oldu. Caudium'da Samnitlere yenildi. (L)

POSTUMUS (Marcus Cassianus Latinus) [öl. M.S. 268], romalı zorba, Otuz Tiran'dan biri. Yiğit bir askerdi, Gallienus tarafından Ren'i savunmakla görevlendirildi. Gallienus'un oğlu Saloninus'u öldürttü, kendini Galya'nın romalı imparatoru ilân etti (258-268'e doğr.). Galya, Germania, Bretagne ve İspanya'yı hâkimiyeti altında birleştirdi. GERMANİCUS MAXİMUS unvanını, sonra RESTİTUTOR GALLİARUM sıfatını aldı. Galya'yı, bolluğa kavuşturdu; fakat ne Roma'yı almağa, ne de Galya'yı Roma'dan ayırmağa kalkıştı. Generallerinden Laelianus ayaklanıp imparatorluğunu ilân edince, Postumus onu Mainz'te kuşattı ve şehirle birlikte ele geçirdi, fakat şehrin yağma edilmesine izin vermediği için askerler tarafından öldürüldü. (L)

POSTULA i. (fr. *postulat*). Mant. Bk. POSTULAT.

POŞA. Coğ. Bk. BOŞA.

POŞAD i. (fr. *pochade*). G. santl. Birkaç fırça vuruşuyle çabucak yapılan resim. (L)

POŞE i. (fr. *pocher,* yumurtayı suda pişirmek'ten *poché*). Mutf. Kaynar suda pişirilmiş kabuksuz yumurta. (Yumurta akı, sarısının çevresini kapatarak pişer. Yumurta ne kadar taze olursa bu kaplama işi o kadar kolay ve güzel olur. Yumurta, tuzlu kaynar suya kırılarak 3 dakika kaynatılır, sonra kevgirle alınarak gereken yerlerde kullanılır.) [M]

POŞEPNY (František), bohemyalı jeolog (Jilemnice 1836 - Viyana 1895). Önce Viyana Jeoloji bürosunda çalıştı, sonra Pribram Maden yüksekokulunda analitik kimya ve maden yatakları jeolojisi profesörü oldu. Poşepny, Avusturya ve Macaristan'daki maden yataklarıyle ilgili incelemeleriyle (*Über die Genesis der Erzlagerstätten* [Maden Yataklarının Oluşumu Üstüne], 1895 v.b.) büyük ün kazandı. (M)

POŞKA (Dionizas), [lehçe **Dionizy Paszkiewcz**], litvanyalı yazar (1757-1830). Hayatının büyük kısmını, Raiseniai iline bağlı Bardziai'de geçirdi. Lehçe ve Latinceden (Vergilius, Horatius) tercümeler yaptı, ayrıca leksikografi ile uğraştı. Edebî eserleri arasında bir hikâye, bir idil (*Mano Darzelis* [Bahçem]), toprağa bağlı kölelerin acıklı yaşayışlarını dokunaklı bir dille anlatan hikâyeleri (*Muzikas Zemaiçiy ir Lietuvos* [164 mısra] ile *Muzikelio Giesme* [Küçük Müzikçinin Şarkısı]) sayılabilir. (M)

POT i. (ermenice k. [?]). Terz. Fena kesim, yanlış dikiş veya kötü prova yüzünden dikişli bir kumaşta meydana gelen uygunsuz büzülme veya kıvrım: *Yolda sık sık rubasının potlarını çekp düzeltiyor* (Ahmed Rasim). || Falso, yanlışlık. || *Tekiz.* Hoppa kadın. || *Argo.* Poker oyunu.

— ÇEŞ. DEY. *Pot gelmek.* [İş için] Sonu iyi gelmemek. || *Pot kırmak,* ağzından, farkında olmadan karşısındakine dokunacak bir söz kaçırmak; uygun olmayan, yakışıksız bir şey söylemek: *Şahap Efendi, kıpkırmızı kesilerek başını eğdi. Acaba bir pot mu kırmıştım?* (R. N. Güntekin). || *Pot yeri,* (bir işin) pürüzlü yeri, aksayan yanı.

— Oyun. Poker gibi bazı iskambil oyunlarında oyuncuların tümü tarafından ortaya sürülen eşit miktardaki para veya fiş.

— Pirotekni. *İniş potu,* bir uçağın yanlarına ve kanatlarının altına yerleştirilen ve pilotun, piste gece inmek istediği işaretsiz pisti aydınlatabilmesini sağlayan aydınlatma fişeği.

— Tekst. Çözgü veya atkı ipliklerinin aynı gerginlikte olmaması yüzünden kumaş yüzeyinde meydana gelen kabarıklıklar. || Konfeksiyonda parçaların iyi gerilerek dikilmemesi yüzünden meydana gelen dikiş kabarıklığı. (LM)

POT i. (alm. *Boot*'tan). Akarsuların bir kıyısından öbür kıyısına geçmek için kullanılan sal. || *Pot başı,* potun yanaştığı kıyı noktası, geçiş yeri. (M)

POTA i. (fars. *pûte,* mahzen'den). İçinde maden ergitilen kap.

— Camcılık. *Pota altlığı,* cam fabrikalarında cam potası konan ahşap halka.

— Metalürji. *El potası,* az miktarda dökme demirin dökümüne yarayan pota. (Çatal bir sapa takılan pota doğrudan doğruya döküm haznesi olarak kullanılabilir.)

— Plast. mad. *Isıtma potası,* elektrik direnciyle veya ısıtıcı bir sıvının dolaştığı gömlekle ısıtılan madenî silindir. (ML)

POTA i. (fr. *poteau,* direk'ten). Spor. Basketbolde, düşey br tahta levhaya yerden 3,05 m yüksekliğe yatay olarak tespit edilmiş 60 sm uzunluğunda bir ağ ile donatılmış 45 sm çapında demir bir çemberden meydana gelen kale. (M)

POTAİN (Pierre Carl Edouard), fransız hekimi (Paris 1825 - ay.y. 1901). Plevra ve karında toplanan suları emerek boşaltan bir âlet buldu. (L)

POTALA, Lhassa (Tibet) yakınında Dalay Lama'nın ikamet merkezi. (L)

POTALİA i. Gövdesi düğümlü küçük ağaççık; yaprakları çok büyük ve karşıt, çiçekleri dalların ucunda kömeç halinde bulunur; Guyana'da yetişir. (*Loganiaceae* familyasından.) [L]

POTAMİAN (MİCHAEL FRANCİS O'REİLLY, **Brother** — denir), amerikalı fizikçi (Cavan idare bölümü, İrlanda 1847 - New York 1917). 1852'de Christian Brothers tarikatına girdi. Önce Quebec, sonra Saint Louis'de (Missouri) ders verdi. 1870-1893 Arasında Londra'da Saint Joseph kolejinde profesör, 1893-1896 arasında Waterford'-

daki (Irlanda) De La Salle yüksekokulunda matematik ve deneysel fizik profesörü, daha sonra da New York City'deki Manhattan kolejinde fizik profesörü (1896-1917) oldu. Başlıca eserleri: ***The Makers of Electricity*** (Elektriğin Yaratıcıları) 1885 ve ***Bibliography of the Latimer Clark Collection of Books and Pamphlets Relating to Electricity and Magnetism*** (Latimer Clark Koleksiyonunun Elektrik ve Magnetizma ile İlgili Kitap ve Broşürlerin Bibliyografyası) [1909]. (M)

POTAMİON Aziz (öl. 341). Mısır'da Herakleopolis piskoposu. 310'da Maximinus'un hıristiyanlara karşı giriştiği kıyım sırasında tutuklandı, sonra serbest bırakıldı. İznik (Nikaia) ve Sur (Tyros) konsillerine katıldı, Aziz Athanasios'u savundu. İskenderiye piskoposluğunu zorla ele geçiren Gregorios tarafından işkenceyle öldürüldü. (L)

POTAMO—, yunanca *potamos*, ırmak'tan alınan ve bazı kelimelerin birleşimine giren unsur. (L)

POTAMOBİYOLOJİ i. (önek *potamo*, ırmak, *bios*, hayat ve *logos*, bilim'den fr. *potamobiologie*). Büyük ırmak ve nehirlerdeki canlıları inceleyen bilim. (Akıntının yavaşlığı ve su kitlesinin çokluğu yüzünden bu yaratıklar hızlı akarsulardaki canlılardan çok göllerde yaşayan canlılara benzer.) [L]

POTAMOGALE i. Suda yaşayan, böcekçil, kazıcı, memeli hayvan; Batı Afrika'da yaşar. (*Potamogalidae* familyasının örnek tipi.) [L]

POTAMOGETON i. Derelerde ve havuzlarda sık rastlanan çokyıllık su bitkisi. (*Potamogetonaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Potamogeton*'lar ya tamamen suyun içinde bulunur ya da sadece yaprakları suyun yüzünde olur. Havuzları süslemek için yetiştirilir. (L)

POTAMOLOJİ i. (fr. *potamologie*). Akarsuları inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Potamoloji*'nin alanı büyük ırmakların incelenmesinden, derelerin ve geçici su akıntılarının incelenmesine kadar uzanır. Bu incelemeler iki büyük kısma ayrılır: ırmakların rejimlerini, debilerini ve bunların değişimlerini inceleyen *ırmak hidrolojisi;* ırmak akıntılarını, özelliklerini, çekici ve aşındırıcı güçlerini, derelerin ve ırmak yataklarının katı cisim taşımalarını (şekilleri ve değişmeleri akıntıların gücünün başlıca sebebidir) inceleyen *ırmak dinamiği.*

Irmak hidrolojisinin sayısal temelleri

Su yükseklikleri bir istasyondaki kabarmalar üstüne mukayese bilgileri verir, fakat rejimlerin temel unsuru debilerdir. Motor gücü imkânları, sulama imkânları, kabarmaların yüksekliği bu niceliklere bağlıdır; nehir hidrolojisinin kanunları, yağış miktarları arasındaki ilişkiler ve rejimin çeşitli özellikleri de debiyle ilişkilidir. Debiler ölçeklerle veya doğrudan doğruya ölçme yoluyle elde edilir. Bu ölçmelerin en çok kullanılanı, her su kesitinin bir noktasıyle başka bir noktası arasında değişebilen akış hızlarını belirlemektir: elden geldiğince çok ortalama mevzii hız *Vm*, bu akışların geçtiği kısmî su kesitleri ile çarpılır; bulunan sonuçların toplamı bütün enine profilin Q debisini verir; toplam ortalama hız, S toplam su kesiti olmak üzere $Vm = Q/S$'dir. Ölçme sonuçlarına bağlı olarak çizilen yükseklik-debi eğrileri üzerinden ölçeğin herhangi bir yüksekliğine tekabül eden debi okunur. Mahallî akış şartları (derinlikler, genişlikler, eğintiler) değişmediği sürece eğri geçerlidir.

Irmak rejimleri bazen, yıllık veya aylık debiler, maksimum ve minimumların ortalaması, bilinen veya mümkün olan uç sayılar, bir yıl içinde veya uzun bir süre boyunca değişik frekanslı debiler şeklinde ayırt edilir. Ölçmeler ya saniyede metre küp cinsinden brüt debiler olarak veya alıcı alanların kilometre karesi başına saniyede litre cinsinden özgül debiler olarak yapılır. Meselâ, Kızılırmak üzerinde Ankara doğusundaki Yahşihan'da ölçülen en yüksek debi 924 m^3, en düşük debi ise 12 m^3'tür. Fırat ırmağının Birecik'teki ortalama debisi ise 648 m^3'tür. Irmak debilerinin tayini, yıllık gözlemler ne kadar çoksa o kadar değerlidir. Olağanüstü kabarmalar veya etiyajlar için elli veya yüz yılla sınırlı gözlemler büyük ölçüde yanıltabilir. Fakat eldeki veriler üstüne ihtimal hesapları, akıllıca ve ustaca yapılırsa, değerli bilgiler sağlar.

● *İzafî modül* veya *özgül modül*. Bu modül kilometre kare başına litre saniye olarak hesaplanır; uzun yıllar için 31,557 ile çarpılan bu değer milimetre cinsinden bütün alıcı yüzeye tekabül eden akıtılan yağış miktarını verir.

● *Yıllık yağışlar ve debiler bilançosu. Akış açığı.* Akıtılan P yağmurunu düşen P' yağmuruyle karşılaştıralım. P'/P oranı yıllık akış katsayısını veya bölümünü gösterir. Bu sayı dünyada, 0'dan yüzde 95'e veya biraz daha fazlasına kadar değişir. Büyük bir bölgede yıllık akış açıkları D veya düşen yağmur P ile akan yağmur P' arasındaki farklar daha azdır. Özel bir yılda toprak altında, göllerde veya kar şeklinde, gelecek yıl lehine birikmeler dolayısıyle D artmış görünür. Çok sayıda yıl, bütünüyle ele alınınca, D önemsiz sayılacak kadar azalır ve açık toplamı, başlıca sebebi olan buharlaşma ile eşitleşir. Uzun yıllar boyunca toplam akış açığı, dünyada yaklaşık olarak 1 400 mm'yi bulur; Sibirya'daki büyük ırmaklarda 175-200 mm'yi geçmez. Fransa'daki dört büyük ırmak (Ren dışında) için 475-510 mm'dir.

Irmak akışı açığı, fizikî coğrafyada çok önemli bir veridir. Açık önce yıllık yağış miktarıyle artar ve her şeyden önce sıcaklıkların düzenlediği bölgesel tavanlara ulaşır: Sibirya'nın, Rusya'nın ve Finlandiya'nın kuzeyinde kayıp 100 mm'nin altına düşebilir. Eşit olan yıllık yağış ve sıcaklık ortalamalarında yazlar ne kadar sıcak ve yağışlı olursa açık da o kadar çoktur. Dağ havzalarında sıcaklıkların düşük olması açığı azaltır.

Kalkerli topraklarda yağışan hızla derinlere sızması, buharlaşarak terlemeleri ve yıllık akış açığını önemli ölçüde düşürür (maksimum için yüzde 20-30 arası). Bataklıklardaki durgunluk, hattâ geçirgen olmayan arazilerde akışın sadece yavaş yavaş olması, kayıpları artırır. Kayıplar havanın nemliliğiyle ters orantılı olarak değişir: kuru rüzgârlar kayıpları çoğaltır. Genellikle bitki örtüsünün zenginliği de kayıpları artırır.

● *Dünyada özgül modüller.* Yağış ortalamalarının ve akış açıklarının çok büyük ölçüde değişmesi bölgelere göre ırmakların özgül modüllerindeki farklılıkları açıklar: Fransa'da Sen ırmağının ağzındaki debisi kilometre başına saniyede 5,75 litredir; Loire'ınki 7'den çok, Garonne'unki (Dordogne hariç) 11, Rhône'unki 18,5 litredir. Fakat Alpler'deki ve Pireneler'deki bazı küçük ırmakların debisi saniyede kilometre kare başına 65 litreyi bulur; eşit yüzeyler için Şili'nin güneyinde veya Yeni Zelanda Alpleri'nin kuzeybatısında saniyede kilometre kareye 250 litre kaydedilebilir. Buna karşılık toplam olarak az sulanan ve sıcak olan bölgelerde özellikle yazın, özgül modül 1,5 litreyi (Missouri) geçmez: A.B.D.'de büyük ovaların batısındaki bazı ırmaklarda, Kuzey Afrika'daki birçok ırmakta 0,5'i bulmaz. Nil'de 1'den az, Avustralyanın başlıca ırmağı olan Murray'de 1 milyon kilometre kare için yalnız 0,4, Çin'deki Sarınehir ve Kuzey Vietnam'daki Kırmızınehir'de en çok 2'dir. Akış açığının düşüklüğü sayesinde Sibirya'daki iki büyük ırmak yıllık yağış ortalamasının azlığına rağmen (40 mm'den az) nispeten iyi beslenir: Yenisey'de 6,5; Lena'da 6,3.

● *Brüt bolluk.* Brüt bolluk, alıcı yüzeylerin özgül modüllerle çarpımıdır. Bazı değerlendirmeleri sıralayalım: Amazon için 90 000-110 000 m^3, Kongo için 40 000, Yang-dzı Kiang için 30 000, Mississippi için 18 000, Yenisey için 17 000, Orinoco ve belki Brahmaputra için 15 000, Ganj için 14 000, Nijer için ancak 6 000, Nil için 300 m^3. Avrupa'da brüt bolluk, Volga için Volgagrad'da ancak 8 000 m^3, Tuna için 6 300, Ren için 2 200, Rhône için 1 800, Vistül için 1 450, Duero için 630, Odra için 600, Garonne için 630, Sen ve Taio için 450 m^3'tür. Küçük ırmaklar ve ağızlarından uzak ırmaklar incelenince şu değerlendirmeler elde edilir: Madeira için 16 000-18 000 m^3, Rio Negro için 10 000-11 000, Kasai için 18 000, Ohio için 7 000, Missouri için 2 000, Tuna için Viyana'da ve Belgrad'da 1 900, Rhône için Lyon'da 375, Isère için 350, Yon ve Marn için 95 m^3.

Kabarmalar

● *Kabarmaların sebepleri.* Debiler çok yüksek değilse bile, engellerden önceki kısımlarda ırmak sularının birikmesi çok tehlikeli kabarmalara yol açabilir; bu engeller dağlarda toprak kaymalarıdır. Ovalarda, bazı ırmaklarda her kış (Doğu Avrupa, Kanada), bazılarında (Tuna, Ren) ise az çok düzenli olarak buzların yüzeydeki kabuğun parçalamasından sonra harekete geçerek dar yerlerde üst üste yığılması su baskınlarına yol açar (1784 şubat-martında Ren'in Köln ve Koblenz'i basması, 1838'de Tuna'nın Budapeşte'yi basması). Tabiî veya sunî yüksek barajların yıkılması, debileri, akışlarının dayanılmaz şiddeti ve gelişleri bakımından çok daha tehlikeli kabarmalara yol açabilir. 1950 Yılında Porsuk ırmağının taşması sonucunda Eskişehir'in uğradığı sel felâketi buna misal olarak verilebilir. Aşırı su gelişlerinin yol açtığı kabarmalar çok daha sıktır: kalın kar tabakalarının hızla erimesi veya aşırı sağnaklar. Yüksek dağlardan çıkan akarsularda kış taşkınları veya yaz kabarmalarının başlıca sebebi genellikle karların erimesine mal edilir: oysa bu görüş çoğunlukla yanlıştır veya tehlikeli bir mübalâğadır. Gerçekten, Rusya ve Kanada ovalarındaki veya Alpler'deki karla ilgili yıllık kabarmalar birçok bölgeyi tehdit eden yağmurlara bağlı kabarmalarla mukayese edilemez; Rusya'da ve Sibirya'da yüz binlerce veya milyonlarca kilometre kareyi kaplayan ırmak kabarmalarının eşine dünyanın başka yerinde rastlanmaz. Aşırı olmayan erime suları taşkın sırasında akış miktarını dörtte bir, üçte bir, hattâ yarı yarıya çoğaltabilir; bu çoğalma özel bir tehlike göstermeyen ırmak kabarmalarını felâkete dönüştürmeğe yeter (1930'da New England ırmaklarının taşması).

● *Yağmurlar ve kabarmalar.* Hemen bütün bölgelerde küçük ve orta büyüklükte havzalar için en şiddetli ve yıkıcı kabarmalar aşırı yağmurların yol açtıklarıdır. Fakat bunların, söz konusu bölgelerde ve havzalarda yol açabileceği felâketlerin kısaca tanımlanması imkânsızdır. Paris'in yukarısında bütün Sen havzasında iki üç günde düşen 72 mm'lik yağmur (ocak 1910) ilgi çekicidir; buna karşılık, aynı dönemde Ardèche havzasına (2 230 km^2) düşen 250 mm'lik yağış hiç önemli değildir. Orta Teksas'ta «Thrall» adı verilen korkunç sağnak (9-10 eylül 1921) 18 saatte 25 900 km^2'ye 250 mm su bırakmıştı. Fransa'da bazı noktalarda bir günde 720 mm'ye kadar (Ardèche'te ekim 1827'de), Reunion adasındaki bazı istasyonlarda ise 1 000 ve 1 500 mm'den çok yağışlar kaydedilmişti; ekim 1951'de Calabria'da bir istasyonun 1 495 mm yağış aldığı bilinir. En yüksek kabarmalar çok şiddetli olmayan fakat uzun süren veya art arda birçok gün (Sen, Rhône havzası) veya birkaç hafta (Mississippi) tekrarlanan yağışların sonucudur. Arızalı bölgelerdeki küçük havzalar için azamî debiler, bazı denklemlerle birkaç saat içindeki yağışların şiddetine bağlıdır. Hemen her yerde olayların önemli bir unsuru kabarma katsayısı, yani kabarma süresince akan yağmur suyu ile bu kabarmaya yol açan yağmur veya erime suyu miktarı arasındaki orandır; bu katsayı kışın tamamıyle sıvı haldeki çok büyük yağışlar için yüzde 80'e yükselir veya bu oranı aşar. Yaz ortasında, buharlaşmalar ve yer altına sızmalar büyük su miktarlarının etkisini yok eder ve kabarma katsayısı ancak olağanüstü sağnaklarda çok yüksek sayılara ulaşır. Çoğunlukla kabarmaların katsayısı yazın (büyük zararlara yol açsa da) yüzde 40-50'yi geçmez: sonbahardaki ilk kabarmalar çoğunlukla yüksek değildir. Daha önceki doymuşluktan başka, yoğunluk sonra da yağışların toplamı ve süresi kesin rol oynar: belirli yağmur toplamlarından sonra sızma durur veya çok büyük ölçüde azalır ve buharlaşma daha fazla artmaz.

● *Kabarmaların yayılması ve çoğalması.* Kabarmaların debisi sular taşmadığı zaman akış hızına yakın bir hızla aşağı kesime

potamogeton

doğru yayılır, fakat geniş su baskınlarında çok azalır. Eğimi yüksek olan ırmakların yayılma hızı saatte 12 veya 15 km'yi, hattâ taşma yapmayan büyük su kabarmalarında saatte 15 ve 20 km'yi bulur. Düşük eğimli ova ırmaklarında, su altında kalmayan yüksek yamaçlar arasında su 5 km'den az hızla, çok büyük su baskınlarında ise saatte 2 km hızla ilerler. Belirli bir yerde, kabarmaların çeşitli ilerleme tipleri akış hızı, su mecrasının uzunluğu ve yağmurun süresine bağlıdır: kabarma bazı sel sularında fırtınalı havalarda on beş dakikada, Cevennes'lerdeki ırmakların yukarı çığırlarında birkaç saat içinde, Aşağı Ardeche'te sekiz-on iki saatte, Grenoble'da, İsere üzerinde yirmi dört-otuz altı saatta yükselir. Bu yükselme Lyon'da Rhône üzerinde iki veya üç gün, aynı yerde Saône üzerinde ve Paris'te Sen üzerinde dokuz veya on gün, Aşağı Mississippi ve Yang-dzı-Kiang üzerinde birkaç hafta sürer. Yükselmeyi büyük debili bir kol çok artırabilir. Ayrıca bazı küçük ırmaklarda, şiddetli sağnakların yol açtığı kabarmalar sırasında sular özellikle başlangıçta, yıldırım hızıyle yükselebilir; hattâ buzların parçalanması sonucu meydana gelen dalga cephelerini hatırlatan gerçek «su duvarı» baskınları meydana gelebilir.

● *Kabarmaların maksimal gücü.* Belirli bir kabarma sırasında azamî debiler alıcı yüzeylerin artmasına bağlı olarak azalır. New Mexico'da 1945 haziranında rio Pecos'un 9 100 km² için saniyede ve kilometre kare başına 2-25 m³'ten çok; 1915'te arızalı havzada Pears River'ın 325 000 km²'si için saniyede ve kilometre kareye 200 litre. Brüt maksimum debiler için şu değerler sayılabilir:Po için, Piacenza'da 1951'de 12 800 m³; Ren için Almanya-Hollanda sınırında 12-500 m³; Volga için 1926'da 61 000 m³. Brüt debi rekorları Yenisey (120 000 m³), Lena (110 000 m³) ve özellikle Amazon'dadır (160 000 m³ kadar).

Kabarmaların yükseklikleri, belirli bir debi için genişliklere, derinliklere ve hızlara göre değişir. Yang-dzı-Kiang boğazlarında Yi-Çang'dan önce bazı kabarmalar alçak sularda 60-70 m'yi bulur. Aralık 1909'da, Aşağı Duero'da etiyaj'ın 24-34 m üstünde yükseklikler kaydedilmiştir. Loire ırmağı yaklaşık olarak 1 500 km²'yi tehdit eder. Rhône, Fransa'da 1 600'ü Tarascon ve Beaucaire'den sonra olmak üzere 2 400 km²'yi basabilir. Mississippi, Cairo'dan sonra 1882'de 90 000 km² (Belçika ile Hollanda'nın toplam yüzölçümüne eşit) kadar yeri su altında bırakmıştır. Yang-dzı-Kiang da 1931 ve 1954'te buna eşit bir araziyi su altında bıraktı. Bu iki baskınla sular 20 milyondan çok insanın evini yıktı ve 1931'de baskın yüz binlerce insanın ölümüne sebep oldu. Houang-ho'nun baskınları daha büyük felâketlere yol açar: tabiî yatağı ve dış su bentleri arasındaki sunî su basma alanı 600 km'den uzun bir delta üstündedir. Bazı kabarmalarda ırmak yatak değiştirerek Şandung yarımadasının kuzey ve güneyinde önceki ağzından yüzlerce kilometre ötede denize dökülür. 1887'de sular güneye yönelerek Yang-dzı-Kiang'ın yatağını geçici olarak değiştirdi ve bir milyon kişiyi çamurlu suları altında bıraktı. 1935'te bir süre için buna benzer bir yatakta aktı. Bu ölçüsüz genişliğe ulaşmasa da büyük su baskınları çoğunlukla millî âfetlerdir. Temmuz 1951'de Kansas ırmaklarının taşması bir milyar dolarlık zarara yol açtı: Japonya'nın aşırı kalabalık topraklarında anî ve şiddetli su baskınları felâketleri daha da artırır. (L)

POTAMON, iskenderiyeli yunan filozofu (M.S. I. yy.). Seçmeciliği yaydı. Varlıkların aslı konusunda gezimci (Aristoteles okulu) idi, ahlâk konusunda ise Stoa'cılıkla Epikuros'çuluğu uzlaştırmağa çalıştı. (L)

POTAMOPHILUS i. Vücudu su geçirmez ince sık tüycüklerle kaplı böcek; dere kıyılarında yarı yarıya suya gömülü yaşar. (*Potamophilus acuminatus*'a suda yüzen odunların üzerinde rastlanır. Kınkanatlıların *dryopidae* familyasından.) [L]

POTAMOPLANKTON i. (fr. *potamoplancton*). Irmak ve akarsu planktonu. (L)

POTAMOTHERIUM i. Fosil samur çeşidi; kemikleri Avrupa ve Amerika'da oligosen veya miyosen tabakalarında bulunur. (L)

POTAMOTOK sıf. (yun. *potamos*, ırmak ve *tokos*, doğurma'dan fr. *potamotoque*). Yumurtlamak için denizden ayrılıp ırmaklara göç eden balıklara denir: *Som balığı, mersin balığı potamotoktur. Eşanl.* ANADROM. *Zt.* TALASOTOK. (L)

POTANSİYEL i. (fr. *potentiel*). Kullanılmağa hazır güç, kuvvet: *Askerî potansiyel, kalkınma potansiyeli.*

— Elektr. Bk. ANSİKL. || *İyonlaştırma potansiyeli,* bir atomdan bir elektron koparabilmek için gerekli olan ve elektron-volt cinsinden ölçülen enerji. || *Patlama potansiyeli,* aralarında bir elektrik kıvılcımı meydana gelmesi için, iki iletkene uygulanması gereken en küçük gerilim.

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Potansiyel boşaltıcı,* üzerinde toplanan statik elektriği boşaltmak için, bir uçağın arkasına takılan madenî tellerden yapılmış donatım.

— Jeofiz. *Kendiliğinden potansiyel,* tortul arazilerde, kendiliğinden elektro-motor kuvvetlerin etkisiyle doğan elektrik potansiyeli. (Kısaca «P.S.» diye adlandırılan bu potansiyel, bir kabloya asılı özel bir âlet yardımıyle bir kuyunun bütün derinliği boyunca ölçülebilir. Bu ölçme, gözenekli tabakaları belirlemek imkânı verir.)

— Mat. Gradyanı hesaplanabilen bir alanı belirleyen skaler büyüklük.

— Nörofizyol. *Uyarma potansiyeli,* bir uyartı aldığı zaman beyin kabuğunda ortaya çıkan potansiyel. (Bk. ANSİKL.) || *Zar potansiyeli,* bir nöron zarının iki yüzü arasında tespit edilen potansiyel. Bk. ANSİKL.

— Pirotekni. Belli bir patlayıcı maddenin, patladığı zaman kütle birimi başına sağlayabildiği maksimum iş. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Elektr. İki iletken arasındaki *potansiyel* farkı, çoğu zaman iki su kabındaki seviye farkına benzetilmiştir; eşpotansiyelli yüzeylere bazen *düzey yüzeyler* denmesinin sebebi budur.

İki elektrik yükü birbirine, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak etki eder, elektrik alanı da bir potansiyelden türer. Genellikle Yer'in potansiyeli sıfır potansiyel olarak alınır. q yüküne etki eden kuvvetin elemanter bir yer değiştirmede yaptığı işi veren $dW = -q dU$ bağıntısı, potansiyel birimini tanımlar. Bu birim M.K.S.A. sisteminde *volt*'tur; 1 voltluk bir potansiyel düşmesine uğrayan 1 coulomb'luk bir yük, 1 joule değerinde enerji verir. Dengedeki bir iletkenin bütün kütlesinde potansiyel sabittir.

— Fiz. M_1 ve M_2 noktaları arasında yer değiştiren bir alan vektörünün «dolaşımı» (veya iş), yalnız bu iki noktanın konumuna bağlı olup izlenen yörüngeye bağlı değilse, vektörler alanı bir *potansiyel*'den türemiştir denir. O zaman bu dolaşımın değerine, M_1 ve M_2 noktaları arasındaki «potansiyel farkı» adı verilir ve şu ifadeyle gösterilir:

$$U_1 - U_2 = \int_1^2 X\,dx + Y\,dy + Z dz,$$

burada X,Y,Z, alan vektörünün üç koordinat ekseni üzerindeki bileşenlerini, *dx, dy, dz* de elemanter yer değiştirmenin bileşenlerini gösterir. Yukarı'da söylenenlerin doğru olması için, $dU = -(X dx + Y dy + Z dz)$ niceliğinin tam bir diferansiyel olması gerekli ve yeterlidir. Bu bağıntılardan alan vektörünün bileşenleri olarak

$$X = -\frac{\partial U}{\partial x},\ Y = \frac{\partial U}{\partial y},\ Z = -\frac{\partial U}{\partial z}$$

ifadeleri çıkarılır.
Buna karşılık, alan vektörü, ters işaretli potansiyel *gradyan*'ına eşittir denir: $\vec{E} = -\overrightarrow{\text{grad}}\, U$. Potansiyel ancak sabit bir değer farkıyle bilinir. Potansiyele bir noktada, meselâ sonsuzdaki bir noktada değer biçmekle, bütün noktalardaki potansiyelin değeri belirlenmiş olur. Potansiyel *skaler* bir büyüklüktür: potansiyeller toplanır, alanların ise bileşkesi alınır; bunun için, potansiyelin daha önce hesaplanması alanın belirlenmesini kolaylaştırır. *Eşpotansiyelli yüzeyler,* bütün noktalarındaki potansiyelin değeri aynı olan yüzeylerdir; bunların denklemi, C bir sabit olmak üzere, $U(x,y,z) = C$ ifadesiyle verilir. Bu yüzeyler ve üzerinde bulunan çizgiler (*eşpotansiyel çizgisi*), her noktasında, bu noktaya tekabül eden alan vektörlerine diktir: alanın kuvvet çizgileri eşpotansiyelli yüzeylerin dik yörüngeleridir. Alan vektörü, azalan potansiyellere doğru yönelir ve modülü, birbirine yakın eşpotansiyelli iki yüzey arasındaki uzaklıkla, yani bu noktadaki normalle ters orantılıdır.

Elektrik alanı, magnetik alan ve çekim alanı gibi bir newton alanı, merkezî kuvvetler alanıdır; bu alanın şiddeti, etki eden kütleler arasındaki uzaklığın karesiyle ters orantılıdır ve sonsuzda etki eden kütleler yoksa, sonsuzda sıfır olarak alınabilen bir potansiyelden türer. Bu şartlar altında, alanın bir M noktasındaki potansiyeli, M'den sonsuza kadar bu alanın yaptığı dolaşıma eşittir ve $U = \Sigma \frac{m}{r}$ ifadesiyle gösterilir; burada r, M noktasının m kütlesine olan uzaklığıdır.
Ayrıca,

$$\Delta U = \frac{\partial^2 U}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 U}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 U}{\partial z^2} = -4\pi\varrho$$

ifadesi (Poisson teoremi) söz konusudur; bu ifadede ϱ, gözönüne alınan noktada etki eden kuvvetlerin hacimsel yoğunluğudur. Etki eden kütlelerin dışında ϱ sıfır olur ve $\Delta U = 0$ (Laplace denklemi) elde edilir.

— Nörofizyol. *Uyarma potansiyelleri.* Duyusal uyartılar bu potansiyellerle ortaya çıkar. Uyarma potansiyelleri sinir sisteminin kabuğuna konulan büyük veya küçük elektrotlarla kaydedilir. Adrian'dan sonra sinir sisteminde yapılan devamlı araştırmalarla duyusal akımların bütün dağılma alanları ortaya çıkarılmıştır.

● *Zar potansiyelleri.* Sinir hücresi seviyesindeki elektrik olaylarını bile kaydedebilen teknik usullerin bulunmasıyle temel nörofizyoloji bilgileri son yıllarda çok arttı. Kaydedilen olaylar (potansiyeller) çeşitlidir; her olay genellikle izlenmesini veya kaydedilmesini sağlayan usule göre tanımlanır. *Dinlenme potansiyeli.* Her hücre gibi nöron da bir zarla çevrilidir. Dinlenme halinde, yani hiç bir uyarma yokken bu zarda bir potansiyel vardır: *dinlenme potansiyeli* denen bu potansiyel, biri hücrenin içine, öbürü dışına yerleştirilen iki elektrotla ölçülür. Çapı 0,5 mikrondan daha küçük mikroelektrotlar sayesinde doğrudan doğruya ölçü yapılabilir. Bu çeşit elektrotlar hücre zarını zedelemediği için zedelenmiş hücre potansiyelini değil, gerçek dinlenme potansiyelini ölçme imkânı sağlar. Elektrot, ısıyle inceltilmiş kıl kadar ince bir tüptür; içinde potasyum klorür eriyiği vardır. Bk. HODGKİN.

Kaydedilen potansiyeller 70-90 mV arasındadır. Dinlenme potansiyelinin dolaylı ölçüleri sınır potansiyelinin incelenmesine dayanır. Sınır potansiyeli, biri sinir telinin yüzeyine, öbürü bu telin zedelenmiş bir kısmının karşısına yerleştirilen kutuplaşmayan iki elektrot arasındaki potansiyel farkıdır; hücre içi ve hücre dışı sıvıların meydana getirdiği iki iletken ortam, bu sinir teli aracılığiyle birbirleriyle temasa geçer.

● *Hareket potansiyeli.* Nöron uyarılınca bir *hareket potansiyeli* meydana gelir. Bunu kaydetmek için hücrelerarası kayıt tekniği kullanılabilir; bu kayıt tek sinir teli üzerinde yapılabilir ve bu halde daha iyi sonuç verir. Potansiyel kısadır (saniyenin binde biri, ikisi), çok hızlı bir kutupsuzlaştırma dalgası ile ondan daha yavaş bir yeniden kutuplandırma dalgası birbirini takip eder. Tecrit edilmiş sinir teli üzerinde değil sağlam sinir üzerinde de iki elektrot kullanılarak hareket potansiyeli kaydedilebilir. Elde edilen dalga iki fazlıdır. Bu iki fazlılık kutupsuzlaştırma dalgasının iki elektrottan sıra ile geçmesine bağlıdır.

Lokal potansiyeller ve yayılan potansiyeller. Yerinde kalan potansiyellerle, yani lokal potansiyellerle yayılan potansiyeller birbirinin zıddı iki tiptir. Yaşatkan sinir sistemi düğümlerindeki sinaptik potansiyeller beyinomurilik sinir sisteminin sinapsis sonrası potansiyeli, plak potansiyeli (sinir kas birleşmesi), alıcı potansiyel (alıcı duyusal organ-

lar) yayılmayan potansiyellerdir; kuvvetleri uyartının şiddetiyle orantılıdır. Zaman veya mekânda birbirine yakın iki potansiyel birbirine eklenebilir (zamanda ve mekânda toplanma); belirli bir şiddeti aşarlarsa bu potansiyeller anî bir kutupsuzlaştırma dalgası yaratır; bu dalga bir hareket potansiyelidir. Hareket potansiyeli iletken bir sinir boyunca uzaklara yayılabilir; ya hep ya hiç kanununa uyar, yani ancak belli bir sınırın üstünde meydana çıkar ve uyartının şiddeti ne olursa olsun hareket potansiyelinin kuvveti değişmez.

Potansiyellerin niteliği. Zar potansiyellerinin meydana gelişini açıklamak için birçok varsayım ortaya atılmıştır. En akla yakın varsayımlar Hodgkin ve Huxley'in ölçülerine dayanır; bunlara göre potansiyeller zarın sodyum ve potasyum iyonları yönünden geçirgenliği ve buna bağlı olarak yapılan iyon alışverişleri sayesinde meydana gelmektedir.

— Pirotekni. Bir patlayıcı madde için *potansiyel* kavramını ilk ortaya atan Sarrau'dur. Pratik olarak, âdi sıcaklıktaki patlamadan doğan eşsıcaklık ısısı, potansiyel ölçüsü olarak alınabilir ve bu potansiyel, gerek mekanik birimlerle (kJ/kg), gerek ısı birimleriyle (kkal/kg) gösterilebilir. Civa fülminatın, tolit ve heksojenin potansiyelleri, sırayle 405,900 ve 1 370 kkal/kg'dır. Barutların potansiyel sınırları ise en düşük olan soğuk barutlarda 550, en yüksek olan çok sıcak balistitlerde 1 260 kkal/kg arasındadır.

◆ Sıf. Sadece güç, kuvve halinde olan: *Potansiyel nitelik.*

— Fiz. *Potansiyel enerji.* Bk. ENERJİ. (L)

POTANSİYEL - VEKTÖR i. (fr. *potentiel-vecteur*). Mat. $\vec{V}$ vektörlü solenoidal bir vektörel alanda, çevrintili vektörü $\vec{V}$'ye eşit olan, yani $\vec{V} = \text{rot}\ \vec{A}$ olan $\vec{A}$ vektör alanı.

— Fiz. *Verilen bir vektörün potansiyel-vektörü,* çevrintili vektörü (veya rotasyoneli) verilen vektöre eşit olan vektör. (Bunun sonucu olarak, akısı değişmeyen bir $\vec{H}$ vektörünün bir yüzey içindeki akısı, H'nin A potansiyel - vektörünün bu yüzeyi sınırlayan çevre çizgisi boyunca dolaşımına eşittir. A potansiyel - vektörünün P, Q, R bileşenleri ile H vektörünün X, Y, Z bileşenleri arasında şu bağıntılar vardır:

$$X = \frac{\partial R}{\partial y} - \frac{\partial Q}{\partial z},\quad Y = \frac{\partial P}{\partial z} - \frac{\partial R}{\partial x},$$

$$Z = \frac{\partial Q}{\partial x} - \frac{\partial P}{\partial y}.\Big)$$

[L]

POTANSİYOMETRE i. (fr. *potentiomètre*'den). Elektr. Bir potansiyel farkını, bir ölçek pilin elektromotor kuvvetiyle karşılaştırmaya yarayan ölçü âleti; karşı koyma metoduna göre çalışan potansiyometre, ayarlı dirençlerden veya çaplanmış bir telden meydana gelir. (Âlet, ölçülecek potansiyel farkının değerini veya bir ondalık kesrini doğrudan doğruya okuyabilecek şekilde düzenlenir ve derecelenir.) || *Teşm. yol.* Gerilim bölücü olarak kullanılan ayarlanabilir direnç.

— ANSİKL. *Potansiyometre,* üzerinde bir sürgü bulunan sabit bir dirençten meydana gelir. Direncin uçlarına bir E gerilimi uygulandığında, sürgü ile uçlardan biri arasında, bu gerilimin ayarlanabilir bir *e* kesri elde edilir. Potansiyometre özellikle, sesin şiddet ve tonunu ayarlamak için radyo alıcılarında kullanılır. (L)

POTAPENKO (Gennadij), rus fizikçisi (Kımry 1894). Moskova Askerî akademisinde (1927-1932), sonra California İnstitute of Technology'de (1932) fizik profesörü oldu. 1938'de amerikan uyrukluğuna geçti. Çok kısa dalgalar, astronomi meseleleri (güneş tacı, paralaksın belirlenmesi) v.b. üstüne araştırmalar yaptı. (M)

POTAPENKO (İgnatiy Nikolayeviç), rus romancısı (Herson 1856 - Leningrad 1929). İlk romanı *Hizmette* (1881) ile üne kavuştu. Basmakalıp ve sudan bir gerçekçiliğe dayanan romanlarıyle rus soylu sınıfının çok beğendiği bir yazar haline geldi. (L)

POTAS i. (alm. *pott,* pota ve *Asche,* kül-ler'den *pottasche,* pota külleri > fr. *potasse*). Potasyumlu birçok türeve verilen ad: potasyum hidroksit (*potas kostik*) ve karbonatlar. (Bk. POTASYUM.) || Ticarette, saf olmayan bütün potasyum karbonat türlerine verilen ad. (L)

POTASYUM i. (fr. *potassium*). Kim. Potasyum hidroksit içinde keşfedilen alkali maden.

— Toksikoloji. *Potasyum zehirlenmesi,* fazla miktarda potasyum tuzu alınması sonucunda meydana gelen zehirlenme olaylarının tümü (mide ve bağırsak bozuklukları, kalp atışının yavaşlaması, alkaloz olayları).

— ANSİKL. Kim. *Potasyum,* atom numarası 19, atom ağırlığı K = 39,1 (*kalyum*) olan kimyasal elementtir. 1807'de Davy tarafından, potasyum hidroksidin elektroliziyle keşfedildi. Yumuşak ve dövülgen bir madendir; yeni kesilmiş yüzeyleri gümüş parlaklığındadır, fakat daha sonra havada oksitlenerek kararır. Yoğunluğu 0,86'dır, 63°C'ta erir, 757°C'ta kaynar. Havanın etkisinden korumak için vazelin yağı veya gazyağı içinde saklanır.

Çok kolay oksitlenen potasyum, ametallerin çoğuyle, özellikle halojenlerle, oksijen ve kükürtle birleşir. Güçlü bir indirgen özelliği taşıdığından, soğukta suyu ayrıştırarak, açığa çıkan hidrojeni tutuşturur; ayrıca birçok oksijenli veya halojenli bileşiğin de ayrışmasına yol açar; öbür madenlerden çoğunu bileşiklerinden açığa çıkarır. Tabiatta çok yaygın olan potasyum, deniz suyunda klorür şeklinde ve birçok maden yatağında (Stassfurt'ta karnalit, Alsace'ta silvinit) çift klorür şeklinde bulunur. Ayrıca bitkisel küllerde de karbonat şeklinde rastlanır.

Erimiş potasyum hidroksidin elektrolizi veya potasyum karbonatın kömürle indirgenmesinden az miktarda potasyum elde edilir. Potasyum bazen indirgen olarak kullanılır; fakat, tepkimeleri daha az şiddetli ve maliyeti daha ucuz olduğu için genellikle sodyum tercih edilir.

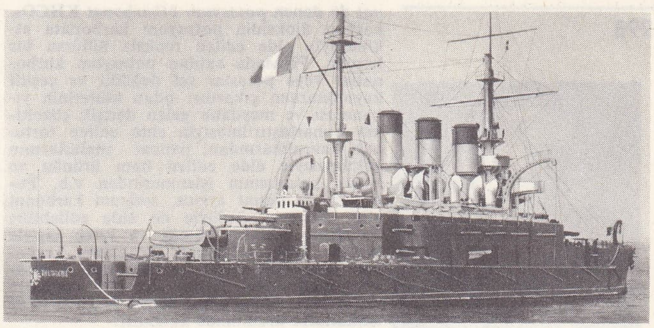

«**Potemkin**» zırhlısı Köstence'de tesliminden sonra (temmuz 1905)

● *Potasyum bileşikleri.* Potasyum oksijenle brleşerek birçok *oksit* verir. Potasyum *oksit* K_2O suda çözününce, potasyum *hidroksit* KOH, potas kostik meydana gelir. *Potasyum hidroksit* veya *potas kostik* KOH, 360° C'ta ergiyen, akkor derecede uçucu olan, beyaz bir katıdır; suda ısı açığa çıkararak çözünür ve nem kaparak bozunur. Renkli baz ayıraçlarına, asitlere, tuzlara ve esterlere etki eden güçlü bir bazdır. Çok yakıcıdır, deriyi tahriş eder ve eti parçalar. Genellikle, suda erimiş potasyum klorürün elektroliziyle elde edilir; ancak anotta açığa çıkan klorla birleşerek yeniden klorür haline dönüşmesini önlemek gerekir. Ayrıca, kaynar haldeki sulu potasyum karbonat çözeltisine kireç etki ettirilebilir; böylece elde edilen *kireçli potasyum hidroksit* saf değildir; alkolde çözündürülerek saflaştırılabilir (*alkollü potasyum hidroksit*). Potasyum hidroksit laboratuvarlarda, çözünmeyen hidroksitleri çökeltmek ve karbon dioksidi soğurmak için kullanılır; ayrıca, arap sabunu üretiminde ve boyaların temizlenmesinde işe yarar; eskiden eczacılıkta dağlağı olarak kullanılırdı.

Potasyum klorür KCl, susuz haldeyken, 768° C'ta ergiyen renksiz küpler şeklinde billûrlaşır. Tuzlu bataklıkların billûrlaşma sularından, varek küllerinden, Stassfurt maden yataklarındaki karnalit'ten KCl, $MgCl_2$, $6H_2O$ veya Mulhouse madenlerindeki silvinit'ten KCl, NaCl çıkarılır. Karnalit ve silvinitteki potasyum tuzu, ayrımsal çözündürmeyle açığa çıkarılır. Bu klorür, öbür potasyum bileşiklerinden çoğunun hazırlanmasında kullanılır.

Potasyum bromür KBr ile *potasyum iyodür* KI, çok çözünen, renksiz kübik billûrlar halinde bulunur. Her ikisi de, potasyum karbonatın demir tuzlarına etkimesiyle elde edilir, potasyum iyodür ayrıca vareklerden çıkarılır. Bu tuzlar tıpta ve fotoğrafçılıkta kullanılır.

Potasyum hipoklorit KClO ve *potasyum klorat* $KClO_3$. Bk. KLOR.

Potasyum sülfür K_2S ve *potasyum hidrojen sülfür* KHS, kükürtlü hidrojenin potasyum hidroksitde etkimesiyle meydana gelir. Potasyum sülfür, susuz olduğu zaman havada tutuşur (Gay-Lussac piroforu). Çözeltileri, havada yükseltgenerek sararır ve *polisülfürler* meydana getirir. Normal sülfürlere kükürt katarak da elde edilebilen bu bileşikler arasında, potasyum pentasülfür K_2S_5, sunî kükürtlü banyoların hazırlanmasında kullanılır.

Potasyum sülfat K_2SO_4, varek küllerinden ve pancar melaslarının yakılmasıyle elde edilen ham potasyum karbonattan çıkarılır; potasyum klorür üstüne sülfürik asidin etkimesiyle de elde edilebilir. Susuz haldeyken, ortorombik prizmalar şeklinde billûrlaşır. Alüminyum sülfatla birleşerek şap meydana getirir. Zıraatta gübre olarak kullanılır. Potasyumun ayrıca bir hidrojen sülfatı veya *bisülfatı* $KHSO_4$ vardır; bu madde ısıtılınca potasyum *pirosülfat* $K_2S_2O_7$ haline dönüşür.

Potasyum nitrat KNO_3. Bk. GÜHERÇİLE.

Potasyum karbonat K_2CO_3 ve *potasyum bikarbonat* $KHCO_3$. Potasyumun iki çeşit karbonatı vardır: *potasyum karbonat* K_2CO_3, akkor derecede ayrışmadan ergiyen, suda ve alkali çözeltilerde çözünen, susuz beyaz bir katıdır; potasyum bioksalatın kavrulmasıyle saf olarak elde edilir; *asit karbo-*

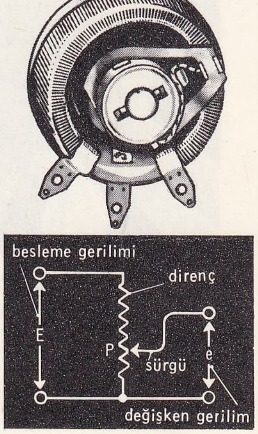

potansiyometre

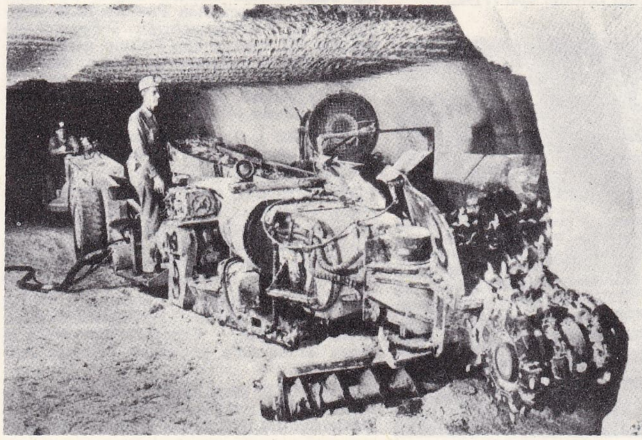

bir **potas** madeninde sürekli çalışan, kazan ve ayırımlı yükleme yapan modern bir makine

Foto. Gribayédoff (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

feldmareşal POTEMKİN James Walker'ın eseri Cabinet des Estampes, Paris

Henry POTEZ

Stanislav Kostka POTOCKİ David'in eseri (özel koleksiyon)

nat da denen *potasyum bikarbonat* $KHCO_3$, karbon dioksidin potasyum karbonata etkimesiyle elde edilen renksiz billûrsu bir katıdır. Piyasada satılan potasyum karbonatlar veya potaslar saf değildir ve çeşitli kaynaklardan çıkarılır: odun küllerinin yıkanması ve meydana gelen derişik çözeltinin buharlaştırılmasıyla elde edilen tortunun kavrulmasından; pancar melaslarının yakılmasıyle elde edilen ham ürünün ve imbik kalıntısının işlenmesinden v.b. Potasyum karbonat ayrıca, sodyum karbonat gibi, Leblanc usulüyle de elde edilebilir: potasyum sülfatın kömür ve kireç taşıyle birlikte kavrulmasından. Potasyum karbonat, potasyum nitrat ile potasyum hidroksitin üretiminde, kristal ve optik camların yapımında, kloratların, demir II siyanür ve silikatların üretiminde kulanılır.

Potasyum siyanür KCN. Bk. HİDROSİYANİK.

Potasyum demir II siyanür K_4 Fe (C N)$_6$ ve *potasyum demir III siyanür* K_3 Fe (CN)$_6$. Bk. DEMİR *bileşikleri.*

Potasyum sülfosiyanat veya *tiyosiyanat* KCNS, potasyum karbonat ile kükürtün demir II siyanüre etkimesiyle elde edilir; demir III tuzlarının ayıracıdır ve bu tuzları kırmızıya boyar.

Silis ve potasyum hidroksit karışımlarının ısıtılmasıyle, *potasyum metasilikat* K_2SiO_3 gibi çeşitli *potasyum silikatlar* elde edilir. Bunların sulu çözeltileri, inşaatta kullanılan yumuşak kireçtaşlarını sertleştirmeğe yarar. *Potasyum kromat* K_2CrO_4 ve *bikromat* $K_2Cr_2O_7$. Bk. KROM.

Potasyum permanganat $KMnO_4$. Bk. MANGANEZ.

●*Potasyum tuzlarının özellikleri.* Derişik çözeltiler halinde çökelen sarı renkli potasyum kloroplatinat K_2PtCl_6, potasyum flüorosilikat K_2SiF_6, potasyum perklorat ve pikrat dışında, bütün potasyum tuzları suda çözünür. Bir Bunsen bekinin alevine potasyum tuzları tutulunca, alevin rengi mora döner.

— Coğ. *Potasyum bileşikleri'nin üretimi,* İkinci Dünya savaşından önce, başlıca Almanya ve Fransa tarafından sağlanıyordu. Almanya, Stassfurt'taki zengin yataklarından ortalama 2 milyon ton çıkarırdı; Fransa, Alsace'ın güneyinde 0,5 milyon ton üretiyordu. Böylece bu iki ülke, dünya üretiminin onda dokuzunu sağlıyordu. Savaştan sonra durum tamamıyle değişti. New Mexico ve Texas'taki yatakları işleten A.B.D., 2 milyon tonu aşan üretimiyle birinci sırayı aldı; üretim gücü azalan Batı Almanya ise A.B.D.'yi yakından takip etmeğe başladı; Doğu Almanya da 600 000 tonu aşan üretimiyle Fransa'nın üretimine yaklaştı. Dünya pazarlarında Polonya ve İspanya'nın adı duyulmağa başlandı. S.S.C.B. ise belki de dünyanın en zengin yatağı olan Kama yataklarını işletir. 1960 ile 1965 yılları arasında dünya üretimi 9 Mt'dan 14 Mt'a yükseldi. Üretim özellikle A.B.D. ve Batı Almanya (herbiri 3 Mt'a yakın), S.S.C.B. ve Fransa (her biri 2 Mt'dan fazla), Kanada (1965'te 1,3 Mt) tarafından sağlanır. Esterhazy yataklarının işletilmesiyle Kanada'nın üretimi hızla artmaktadır.

— Eczc. Potasyum bromür, iyodür, klorat, nitrat, tartarat gibi çok sayıda *potasyum* tuzu tedavide kullanılır. Potasyum iyonu idrar söktürücüdür. Ayrıca, tuzsuz perhizle birlikte uygulanan bazı idrar söktürme ve hormon tedavilerinde potasyum, klorür şeklinde kullanılır. (L)

POTAZOT i. (fr. *potasse* ve *azote*'tan *potazote*). Potasyum klörür ile amonyum klorür karışımı, azotlu ve potasyum karbonatlı gübre; sodyum karbonat üretiminde kullanılan solvey usulünün değişik bir şeklinden elde edilen bir alt üründür; bu usülde, sodyum klorürün yerini silvinit almıştır. (L)

POTCHEFSTROOM, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir, Johannesburg'un güneybatısında; 32 000 nüf. 1838'de kurulan şehir, en eski boer şehirlerinden biri ve Transvaal'in ilk başkentidir. Tarım pazarı ve besin sanayii merkezi. Birçok eğitim kurumu. (L)

POTEMKİN veya **POTYOMKİN** (Grigoriy Aleksandroviç), rus siyaset adamı ve feldmareşali (Çizevo Smolensk ili 1739-Nikolayev ile Yaş arasında 1791). Katerina II'nin 1762 hükûmet darbesine katıldı, Svyatoy Sinod şansölyesi (1763) ve mabeyinci (1768) oldu. Din kavgalarını (*Raskolniki* meselesi) yatıştırmağa çalıştı, Türk-Rus savaşına katıldı (1768-1774). Katerina II'nin gözdesi oldu (evlendikleri de söylenir) [1774-1776] ve üstündeki siyasî etkisini 1791'e kadar sürdürdü. 1775 ve 1785'teki büyük iç reformlarda imparatoriçeyle işbirliği yaptı. Ama gösterişe ve büyüklük taslamaya meraklı olduğu için daha çok dış siyasetle ilgilendi ve Rusya'nın güneye doğru yayılmasını sağlamak amacıyle Yeni Rusya ve Azak eyaletinin yönetimini üzerine aldı (1176), Ukrayna steplerinin değerlendirilmesiyle uğraştı, göçmen köyleri ve yeni şehirler kurdu: Herson ve donatım ambarı (1778), Nikolayev ve tersanesi (1789), ekime açılmış bölgenin ileride merkezi olacak Dnieper üstündeki Yekaterinoslav. Bu çalışmaları tamamlamak için 1776'dan itibaren Kırım hanlığının (1783), Kuzey Kafkas steplerinin ilhakı ve Sivastopol'un kuruluşu (1784) ile sonuçlanan tasarıyı uygulamağa başladı. Potemkin tarafından kurulan Rus Karadeniz filosu Sivastopol'da üslendi. Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasına yönelmiş bu siyasetin bir amacı da, Bizans imparatorluğunu, imparatoriçenin torunu grandük Konstantin yararına yeniden kurmaktı. Potemkin, imparatoriçeye kendi görüşünü kabul ettirmek için 1787'de Jozef II ve Stanislaw Poniatowski'nin de katıldığı gösterişli Ukrayna gezisini düzenledi. Bu gezi her ne kadar Potemkin'in daha da göze girmesine ve Tavrid prensi unvanını almasına yaradıysa da, Osmanlıları kızdırdı ve yeni bir Türk-Rus savaşına yol açtı (1787-1791). Potemkin o devirde, Polonya, hattâ Daçya kralı olmayı tasarlıyordu. Bu yüzden, Stanislaw Poniatowski'nin Türklere karşı ileri sürdüğü Rusya-Polonya ittifakına karşı çıktı. Rus birliklerinin başkumandanlığına getirildi (1787), ama bir fırtınada filosunu kaybetti; Oçakov (Özi) ve Bender'i ele geçirdi (1789). Bu başarıları üzerine Katerina kendisine 100 000 ruble, mücevher asa, Sen Jorj nişanı ve Kazak hatmanlığı rütbesi verdi. Potemkin, daha sonra da İsmail kalesini aldı (1790). Katerina'nın yeni gözdesi Zubov'un ayağını kaydırmak niyetiyle Bezborodko ile Petersburg'a gitti. Bu harekete sinirlenen imparatoriçe, barış görüşmelerini yapacak rus temsilcilerine başkanlık etmesi için onu geri gönderdi. Fakat Potemkin yolda öldü. (L)

POTEMKİN veya **POTYOMKİN** (Vladimir Petroviç), sovyet diplomatı ve tarihçisi (Tver [bugün Kalinin] 1878-öl. 1946). **Roma** (1932-1934) ve Paris (1934-1937) büyükelçisi oldu; sonra, millî eğitim halk komiserliğine getirildi (1940-1946). Milletlerarası ilişkiler tarihi ile ilgili eserler yazdı. *Diplomatlık Tarihi*'nin (1941-1945) başlıca hazırlayıcılarından olan Potemkin, ayrıca, Fransa tarihi, Paris komünü ve ingiliz işçi hareketleri üstüne eserler yayımladı. (L)

Potemkin, rusça **Potyomkin,** Karadeniz Rus Krallık filosuna bağlı zırhlı. Gemide yemeklerin kötülüğü yüzünden bir ayaklanma olmuştu. Deniz eri Matyuşenko'nun elebaşılığını yaptığı ayaklanmada birçok subay öldürüldü; mürettebat gemiyi askerî birliklerin grev halindeki işçilerle çarpıştığı Odessa'ya götürdü (27-28 haziran 1905 gecesi). Orada ihtilâlciler denizcilerden şehri işgal etmelerini istediler. Denizciler ise, harekete geçmek için Sivastopol filosunun gelmesini bekliyordu. Ama umutları boşa çıktı, filo onlara katılmadı. Buna karşılık, Svyatoy Georgiy zırhlısındaki denizcilerin tutumundan ve ayaklanmanın yayılmasından korkan subaylar da Potemkin'e saldırmayı göze alamadılar. Bunun üzerine Potemkin Köstence'ye gitti; hükûmet tutuklanmayacakları konusunda söz vererek denizcilerin teslim olmalarını istedi. Mürettebat ise bu teklifi kabul etmedi. Ama Feodosiya'da bir ikmal teşebbüsünden sonra Köstence'de rumen makamlarına teslim oldular (ağustos). Çarın ordu üstündeki otoritesini kesin bir şekilde sarsan bu ayaklanma, Sovyet hükûmeti zamanında Ayzenştayn tarafından «*Potemkin Zırhlısı*» (Bronenosets «Potyomkin») adıyle filme alındı (1925). [L]

Potemkin Zırhlısı (*Bronenosets «Potyomkin»*), 1925'te S.M. Ayzenştayn'ın çevirdiği ve sinema klasiklerinden biri sayılan sovyet filmi. Filimde Ayzenştayn, N. Agadzanova'nın senaryosuna dayanarak, *Potemkin*'deki çar aleyhtarı denizcilerin ayaklanışının yalnız birinci bölümünü (27 haziran-1 temmuz 1905) anlatır, eserin 1905'teki bu olayları kapsaması gerektiği halde, yönetmen yalnız zırhlı epizoduyle yetinir. Bu epizod, kameraman Tise tarafından üç ay içinde olayın geçtiği yerlerde çevrildi. Filimde, özellikle, Kazakların Odessa'daki «Richelieu merdivenleri»ndeki kıyım sahnesi olağanüstü bir güce sahiptir; bu, hızlı montaj teorisinin uygulanmasıyle elde edilmiştir. Ama ön planlardaki erişilmez gerçekçiliğin de, A. Antonov, V. Barskiy ve G. Aleksandrov'un yorumladığı, eserin ritmini ve üslûbunu belirtmekte büyük payı vardır. 1926'dan itibaren Batıda (özellikle Fransa'da) tanınan *Potemkin Zırhlısı* büyük yankılar uyandırdı: birçok yönetmen bu filimden ilham aldı. (M)

POTENZA, İtalya'da şehir, il idare merkezi, Basilicata'da, Basento'ya hâkim bir tepede; 43 500 nüf. XII. ve XIII. yy.dan kalma Saint-Michel kilisesi. Bugün bir idare ve ticaret merkezi olan Potenza M.Ö. 267'de kurulan *Potentia* şehridir. —*Potenza ili,* 444 200 nüf. Ofanto'dan Pollino dağına kadar uzanır ve Maratea'da Tiren denizine ulaşır. Genellikle dağlık olan eyalet toprakları pek verimli değildir: küçük arazilerde üzüm ve zeytin yetiştirilir. (L)

POTESTAS i. (lat. k.). Rom. huk. Bazı kişilerin elinde bulunan yetki, iktidar. Bk. İMPERİUM, DOMİNİUM. (L)

POTEZ (Henry), fransız mühendisi ve imalâtçısı (Méaulte, Somme 1891). Yaptığı uçaklarda, her şeyden önce güvenlik meselesi üstünde durdu. İkinci Dünya savaşından beri, uçak yapımına devam etmekle beraber, motor imalâtına da yer verdi. (L)

POTGİETER (Andries Hendrik), boer sömürgecisi (Capetown 1792-Schoemansdal, Transvaal 1852). Capetown'dan Natal'e, sonra Transvaal'e göç eden boerlere rehberlik etti. (L)

POTGİETER (Everhardus Johannes), hollandalı yazar (Zwolle 1808-Amsterdam 1875). Bakhuizen ile 1837'de *De Gid* dergisini kur-

«Potemkin Zırhlısı» Odessa ana merdivenlerinde geçen kıyım sahnesi

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

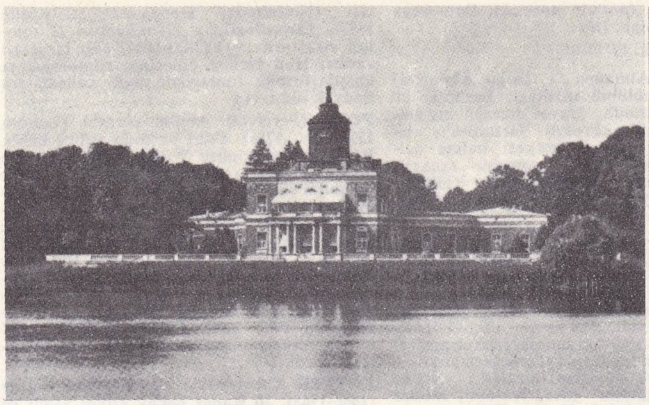

POTSDAM Mermer saray

du ve bu dergiyi 1843'ten itibaren tek başına yönetti. Hollanda klasiklerine hayrandı, edebiyatı eski seviyesine ulaştırmağa çalıştı. (L)

POTHİER (Robert Joseph), fransız hukukçusu (Orléans 1699-ay.y. 1772). Babasının yerine Orléans Yüksek mahkeme başkanlığına getirildi ve 1720'den 1772'ye kadar bu görevde kaldı. Roma hukuku, din hukuku alanlarında derin araştırmalar yaptı, sonra medenî hukuk üstünde çalıştı ve çeşitli hukuk dallarıyle ilgili kitaplar yazdı. Roma hukukunun tam bir incelenmesi olan *Pandectes de Justinen Mises dans un Nouvel Ordre* (Iustinianos'un Yeni Bir Düzene Konan Kanun Kuvvetindeki Kararları) [1748-1752] adlı eseri anılmağa değer. (L)

POTHOS i. Bütün yapraklı, erdişi çiçekli tırmanıcı bitki; çiçekleri yapraklarm koltuğunda bir sapın ucunda koçan halinde bulunur. (Sıcak bölgelerde elli kadar türü yetişir; ağaçlara sarılma özelliğinden dolayı bunların bir kısmı limonluklarda yetiştirilir. Başlıca türleri: *Pothos nitens* Malezya'da, *P. aureus* Salomon adalarında, *P. argentaus* Borneo'da yetişir. Sarmaşıkgillerden.) [L]

POTHUAU (Louis), fransız amirali (Paris 1815-ay.y. 1882). Martinik asıllı bir ailedendi. Joinville prensinin hizmetinde çalıştı (1844), Sivastopol savaşında yararlık gösterdi. 1864'te tuğamiral oldu. 1870'te Paris Almanlar tarafından kuşatıldığı sırada bir tümenin başında başarıyle çarpıştı. 1871'de Paris milletvekili seçildi. Thiers ve Dufaure kabinelerinde (1871-1873 ve 1877) denizcilik bakanı ve 1875'te daimî senatör oldu. 1879-1881 Arasında Londra'da büyükelçilik yaptı. (L)

POTHVARİ i. Yaklaşık olarak 900 000 kişi tarafından konuşulan lahnda lehçesi. (L)

POTİ, Gürcistan topraklarında (S.S.C.B), Karadeniz kıyısında önemli liman şehri. Çiaturi manganez madenleri buradan gemilere yüklenir. Osmanlı devrinden kalan kalesi ilk olarak 1808'de Ruslar tarafından ele geçirildi. Poti, Edirne antlaşmasıyle (1829) Rusya'ya bırakıldı. (M)

POTİDAİA. Esk. Coğ. Makedonya'da şehir, Pallene yarımadasını Khalkidike'ye bağlayan kıstak kıyısında. Potidaia, M.Ö. VI. yy.ın sonuna doğru Korinthos'un zorba kralı Periandros'un oğlu Euagoras tarafından kuruldu. Yarı bağımsız bir koloni olan ve yalnız Korinthos'un gönderdiği epidemiurgos'lar tarafından denetlenen Potidaia, komşuları olan Eretria sömürgeleriyle savaşmak zorunda kaldı. İkinci Med savaşı sırasında Kserkses tarafından yağmalandı; Atina'ya haraçla bağlandı. Peloponnesos savaşı sırasında da Korinthos'un yardımıyle Atina'ya başkaldırdı, ama Atina kanlı ve uzun bir kuşatmadan sonra şehre girdi (M. Ö. 432-429) ve Klerukhos'ları yerleştirdi. 382'de Olynthos'luların aldığı şehri 364'te Atina geri aldı. Makedonyalı Philippos II, halkı köle olarak satılan ve yakılıp yıkılan Potidaia'yı Olynthos'a geri verdi. Kassandros tarafından yeniden inşa ettirilen şehir onun adını aldı: *Kassandreia.* (L)

POTİER (Alfred), fransız mühendisi ve fizikçisi (Paris 1840-ay.y. 1905). 1881'de École Polytechnique fizik profesörlüğüne getirildi. 1893'te Maden okulunda sanayi elektriği üstüne önemli çalışmalarda bulundu. Eterin titreşiminde Fresnel nazariyesini yorumladı. Polarize ışığın kırılmasını, eliptik sapmayı, magnetik döver gücü açıkladı. (L)

POTİER (Charles Joseph Edouard), fransız oyun yazarı ve oyuncusu (Bordeaux 1806 -Paris 1870), Charles Potier'nin (Paris 1775-ay.y. 1838) oğlu. Kendi yazdığı yirmi kadar oyunda rol aldı: *La Soeur de l'Ivrogne* (Ayyaşın Kızkardeşi) [1839]; *Estelle et Némorin* (Estelle ve Nemorin) [1844] v.b. (L)

POTİER DE NOVİON (Nicolas), fransız siyaset adamı (Paris 1618-Grignon). Parlamento danışmanı (1637) ve yargıtay başkanı (1645) oldu, Fronde'da Broussel ile tutuklandı, sonra Mazarin'e bağlandı, kral sarayında sekreterlik yaptı (1656), Paris parlamentosu birinci başkanı oldu (1678-1689). [L]

POTİN veya **FOTİN** i. (fr. *botte* > *bottine*'den). Koncu ayak bileğini örtecek kadar uzun olan, bağcıklı veya yan tarafı lastikli ayakkabı: *Yusuf, başına kalpak yerine kırmızı bir fes, ayaklarına tulumbacı pabucu yerine yazları lastikli bir potin giydi* (Sabahattin Ali). *Tahta silindiği günler müstesna, Osman odasının kapısına kadar potinleriyle çıkardı* (H. E. Adıvar). [M]

POTİOREK (Oskar VON), avusturyalı general (Bleiberg 1853-Klagenfurt 1933). 1914'te Sırbistan'ı istilâ eden avusturya-macaristan kuvvetlerinin kumandanıydı. Cer üzerinde ve Rudnik'te Putnik'e yenilince (ağustos-aralık 1914), görevinden uzaklaştırıldı. (L)

POTKAL i. (ital. *boccale*'den). Denizc. *Esk.* Kazaya uğrayan gemilerin durumunu bildiren yazılı belgenin konulduğu mühürlü şişe. (M)

Potkalı Kazakları, Potkalı adasında oturan Kazaklara verilen ad. Bunlara Barbaş Kazakları ile birlikte *Ukrayna Kazakları* da denir. Poltova savaşında İsveç kralı Karl XII ile birleşerek savaşta önemli bir rol oynadılar. (M)

POTKAPAÇ i. Mad. oc. Kazıyı kolaylaştırmak için kazı alnının alt kısmına açılan oyuk. || Kazılan kayanın altında yarılma düzlemine paralel olarak açılan kertik. || Dar şantiyelerde kömür kazısını kolaylaştırmak amacıyle, kazı alnında, tavan veya tabana düşey ya da dikey olarak açılan kesik. || *Potkapaç çekmek*, kazı alnına potkapaç açmak. || *Potkapaç makinesi*, potkapaç çekmekte kullanılan makine. *Eşanl.* HAVÖZ. (ML)

POTLAÇ i. Kuzeybatı Amerika'daki kabilelerin (Kwakiutl, Tsimshan, Tlingit v.b.) büyük kolektif şenliklerini belirtmek için kullanılan kelime.

— ANSİKL. *Potlaç*'lar bir kabileye has önemli olayların ardından düzenlenirdi; birkaç gün süren bu şenliklerde, danslar, şölenler, şarkılar, âyinler yer alırdı, potlaçların özelliği hediyelerin dağıtılması (potlaç adı da buradan gelir) idi, bu dağıtılan hediyeler şenliği düzenleyen klanın zenginliğini ortaya koyardı. Çeşitli klanların düzenlediği potlaçlarda, öbür klanlarınkinden daha çok hediye dağıtarak iktisadî ve sosyal üstünlüğünü ispatlamak her klan için bir şeref meselesiydi. (M)

POTLANMAK dönşl. f. (*pot*'tan *pot-la-n-mak*). Kıvrımı olmak, pot yapmak. (M)

POTNİAİ. Esk. coğ. Yunanistan'da (Boiotia) şehir, Thebai'nin banliyösünde. Yakınındaki kutsal bir ormanda Potniai'li Bakkhos rahibelerine tapılırdı. (L)

POTNİAS'LAR. Yun. mit. Bakha'lar ile Eumenidae'lere verilen lakap. (L)

POTO—, yunanca *potos*, içki'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

POTOCKİ, polonyalı aile. Başlıca üyeleri: STANİSLAW REWERA (1579-1667), hükümdarın büyük hatmanıydı. Türklere, Tatarlara, Ruslara (Cunnow, 1660) ve İsveçlilere karşı kazandığı zaferlerle tanındı; — İGNACY (Rad zyn 1750-Viyana 1809), Litvanya büyük mareşali, 3 Mayıs 1791 anayasasını hazırladı. Kosciuszko'nun ayaklanmasına ve onun kurduğu hükûmete katıldı (1794), Varşova'nın, Suvorov tarafından alınması sırasında esir edildi. 1796'da serbest bırakıldı; —STANİSLAW SZCZESNY FELİKS (1752-1805), Rusya valisi (1782), tümgeneral (1784), topçu generali (1789) oldu. 3 Mayıs 1791 anayasasına karşıydı. S. Rzewuski ve K. Branicki ile birlikte Targowicka konfederasyonunu kurdu ve Katerina II tarafından mareşalliğe yükseltildi (1792); —STANİSLAW KOSTKA (1752-1821), İgnacy'nin kardeşi, onun gibi birlikte Targowicka konfederasyonunu destekledi (1791). Daha sonra 1820'ye kadar millî eğitim ve Polonya krallığı kültler bakanlığında bulundu. Varşova üniversitesini kurdu (1816), ilköğretim ve ortaöğretimi düzenledi, Polonya kilisesini Papalık tarafından yeniden kurdurdu (Varşova başpiskoposluğu ve yedi psikoposluk olarak); —JAN (Pikow, Podolya 1761-Uladowka 1815), arkeolog ve tarihçi, islav etnolojisininin kurucusu, fransızca fantastik bir roman yazdı: *Manuscrit Trouvé à Saragosse* (Zaragoza'da Bulunmuş Elyazması) [1804-1805]. (L)

POTOCKİ (Waclaw), polonyalı şair (Wola Luzenska 1625'e doğr.-öl. 1696'ya doğr.). Eserleri, XVII. yy. toplumu ve mezhep çatışmaları üstüne önemli bir belge niteliğindedir. Büyük bölümü ölümünden sonra yayımlanan çok sayıdaki şiirlerinin (300 000 mısra) gerçek değeri, ancak XIX. yy.da anlaşılabildi. 1621 Polonya-Osmanlı savaşı üstüne yazdığı destanı *Wojna Chocimska* (Hotin Savaşı) [1850], Polonya'da klasik eserler arasında yer alır. (L)

POTOMAC, A.B.D.'nin kuzeydoğusunda ırmak, Apalaş dağlarından doğar, Washington'un güneydoğusunda Chesapeake koyuna dökülür; 640 km. Cumberland şehrinin güneydoğusunda iki yukarı kolun birleşmesiyle meydana gelen ırmak, Apalaş dağlarının doğu sıralarını boğazlarla aşar ve sağ kıyısındaki Virginia eyaletiyle sol kıyısındaki Maryland eyaletini birbirinden ayırır. Washington'un yakınlarına kadar yer yer çağlayanlarla kesilen ırmak, Washington'dan sonra derinlikleri 5 m'yi aşan iki kanal sayesinde sefere elverişli hale gelir. (L)

POTOMANİ i. (fr. *potomanie*). Patol. Her türlü sıvıyı çok fazla miktarda içme has-

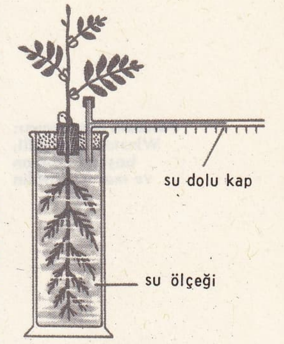

potometre

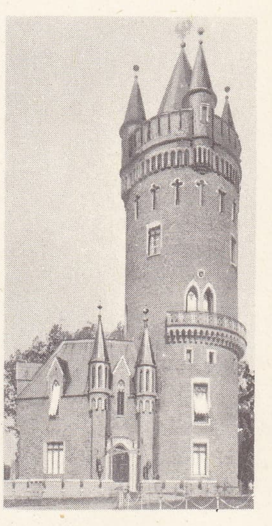

Babelsberg şatosu

POTSDAM
Krallık Sarayı denen «Stadtschlass»

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Hanfstaengl (LAROUSSE)

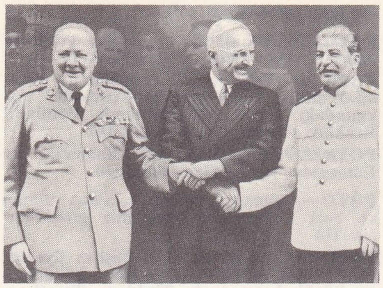

Potsdam konferansı: Winston Churchill, başkan Truman ve mareşal Stalin

talığı. (Potomani şekersiz diyabette ve bazı psikozlarda görülür; susama o kadar şiddetlidir ki hasta her çeşit sıvıyı, hattâ kendi sidiğini içer.) [L]

POTOMETRE i. (fr. *potomètre*'den). Bot. Bir bitkinin su soğurma derecesini ölçmeğe yarayan aygıt. (Bitkinin kökü, ağzı kapalı, içi su dolu bir kaba daldırılır; kabın dışarısıyle tek bağlantısı yan tarafta bulunan kılcal bir borudur. Ölçekli olan bu boru ile kaptaki suyun, deneyden önceki ve sonraki miktarları ölçülür.) [L]

POTO-POTO i. Denizbil. Mangrovlardaki balçık. (L)

POTO-POTO, Brazzaville'de afrikalıların oturduğu büyük varoş; 50 000 nüf. (L)

POTOSİ, Bolivya'da şehir, idare bölgesi merkezi, 3 960 m yüksl. 53 500 nüf. Potosi, eski sömürge şehri havasını muhafaza eder. Ulaşım güçlüklerine rağmen küçük çapta madencilik devam etmektedir. —*Potosi idare bölgesi*, Bolivya'nın güneybatısında uzanır; 609 200 nüf.

— Tar. Daha İnkalar zamanında bilinen Cerro Rico gümüş madenini 1545'te işletmeğe başlayan İspanyolların burada kurdukları şehre Karl V, *Villa İmperial* (1547) adını verdi. Avrupa ekonomisini alt üst eden ve beşte biri (quinto) krala verilen binlerce ton gümüş Potosi ocağından çıkarıldı; ocağın işletilmesi için İnkalar örnek alınarak uygulanan angarya sistemiyle (*mita*) kütle halinde kızılderili toplandı, bunların çoğu ocakta çalışırken öldü. Şehrin nüfusu çağ için olağanüstü ölçüde arttı: 1572'de 120 000, 1650'de 160 000 nüf. Civa ile alaşım usulünün geliştirdiği (1585) gümüş üretimi, yukarı yaylalarda köle olarak çalıştırılan halkın ücretli işçilerin çalıştırıldığı kıyı ovalarına kaçması yüzünden, XVII. y.ın ortalarında azalmağa başladı; bu yüzden maden işçlerine de ücret verilmeğe başlandı. Ama hiç bir teknik ilerleme olmadığından, üretim XVIII. yy.da yerini kalay üretimine bıraktı. (L)

POTPURİ i. (fr. *pot-pourri*'den). Müz. Sevilen türkü, şarkı veya opera motiflerini birbirlerine bağlayarak meydana getirilen karma müzik parçası. (XIX. yy. başında, piyano, keman, flüt v.b. potpurileri çok moda olmuştu. Lirik eserlerin [opera, operakomik, operet] uvertürlerinde de bu biçim benimsendi: meselâ *Zampa* [1831] eserdeki çeşitli havaların armonik gelişmeler ve eksen değişimleriyle birbirine bağlandığı bir potpuriyle başlar.) [L]

POTRA veya **POTRE** i. (bulgarca *poterya* > *potera*'dan). Teşk. tar. Osmanlılar devrinde yüz kişiden küçük akıncı birliklerinin yaptığı akın. (ÇETE de denirdi.) [M]

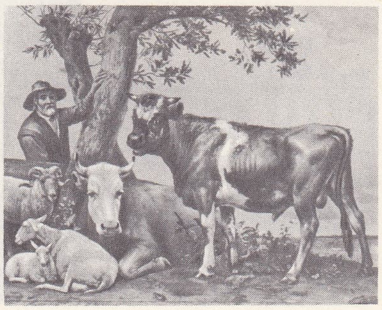

Paulus POTTER «Boğa» Mauritshius müzesi, La Haye

POTRAK sıf. (*pot*'tan *pot-rak*). Potu veya büzgüsü çok olan. (M)

POTREL i. Bk. PUTREL.

POTSDAM, Almanya'da (Doğu Almanya) şehir, idare bölümü merkezi, Berlin'in 20 km güneybatısında, Havel ırmağı kıyısında; 115 000 nüf. «Prusya Versailles'ı» denen şehir bir sanayi merkezi haline gelmiştir (sinema, grafik, makine sanayii; hassas makineler; konservecilik). Yakınında birçok meyve bahçesi. —*Potsdam idare bölümü*, 1 161 000 nüf.

— Tar. ve G. santl. Önce bir islav şehri olan Potsdam, 993'te rahip Quedlinburg'un eline geçti. Askanya sülâlesinin, Havel ırmağındaki bir adada inşa ettirdiği şatonun yakınında gelişen Potsdam'a, XIV. yy'da şehir «şart»ı tanındı. Baş «seçici prens» 1660'tan sonra inşa ettirdiği şatoda, fransız protestanlarını Brandenburg'a göçmeğe çağıran 8 kasım 1685 tarihli fermanı imzaladı; 1682'de tamamlanan şatoda (Stadtschloss), mimar G.W. von Knobelsdorff 1744-1751 arasında değişiklikler yaptı. Friedrich II, gözde merkezlerinden biri olan Potsdam yakınında Sans-Souci şatosunu inşa ettirdi; sonra parkın ucunda, fransız mimarı Jean Laurent Le Geay'e Yeni Saray'ı yaptırdı (1763-1769). İmparator Friedrich III'ün öldüğü Yeni Saray, Wilhelm II'nin yazlık sarayı oldu. Friedrich-Wilhelm II, Heilige See kıyısında Mermer sarayı (Marmorpalais) yaptırdı (1787-1790, Gontard ve Langhans'ın eseri); Wilhelm I imparator olmadan önce, Babelsberg şatosunu inşa ettirdi (1834-1849). Nikolaikirche (1830-1837, Schinkels'in eseri) ve Friedenskirche de (1845-1848, L. Persius'un eseri) şehrin önemli anıtlarındandır. Garnison kilisesindeki (1731-1735 arası Gerlach tarafından inşa edildi) Friedrich II'nin mezarı önünde Aleksandr I, Friedrich-Wilhelm III'e «ebedî dostluk» andı içti (3 kasım 1805) ve Hindenburg'un huzurunda Hitler, Weimar anayasasının kaldırıldığını ve III. Cumhuriyetin kurulduğunu ilân etti. (L)

POTSDAMİYEN sıf. ve i. (*Potsdam* [A.B.-D.] şehir adından fr. *potsdamien*). Jeol. Kambriyen sistemin üst katına denir. (Potsdamiyen, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'nın doğusunda *olenus* türünden, Kuzey Amerika'nın batısında ise *dicellocephallus* türünden trilobitlerle nitelenir.) [L]

Potsdam konferansı, Almanya'ya karşı savaşmış üç büyük devlet temsilcilerinin (S. S.C.B.'yi Stalin ve Molotov, A.B.D.'yi Truman ile Byrnes; İngiltere'yi Churchill ile Eden, sonra da Attlee ile Bevin temsil etti) katılmasıyle Potsdam'da Cecilienhof'ta toplanan (17 temmuz-2 ağustos 1945) konferans. Amacı zaferin ortaya çıkardığı meseleleri çözmekti. İngiltere'deki seçimler sebebiyle (25 temmuz) verilen aradan sonra, konferans Churchill'in yerine Attlee'nin katılmasıyle yeniden başladı (28 temmuz). Almanya ve peykleriyle yapılacak antlaşmaları hazırlamak üzere «beş büyükler»in dışişleri bakanlarından meydana gelecek bir konseyin (Fransa ve Çin dahil) kurulması kararı alındı. Bu kararda, ancak Almanya'nın teslimine katılmış olan devletlerin konseyde yer alabileceği şartı kabul edildiği için, Çin'in alınmaması gerekiyordu. Antlaşma hazırlanırken, bir yandan da, Almanya'nın askerî işgali, silâhsızlandırılması, nazilerden temizlenmesi, savaş suçlularının yargılanması, ülkenin iktisadî kontrolu ve donanmasının galip devletlere teslimi, merkeziyetçilikten çıkarılması, Doğu Prusya'nın S.S.C.B. (Königsberg'i ilhak ediyordu) ile Polonya arasında bölünmesi, Oder-Neisse çizgisinin doğusunda kalan ülkelerin, «geçici olarak» Polonya tarafından işgali, S.S.C.B.'nin alacağı savaş tazminatının bir kısmını kendi işgal bölgesinden sağlayabilmesi ve Avusturya'nın antlaşma dışı bırakılması öngörülüyordu. Stalin'in Libya üstünde manda ve Boğazlar'da kontrol hakkı isteği reddedildi. Churchill'in batılıları çeviren bir «demir perde»den söz ettiği bu görüşmeler sırasında Bulgaristan ve Romanya konusunda da bazı güçlükler ortaya çıktı. Sonunda, *Potsdam bildirisi* ile (26 temmuz) Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasını isteyen ingiliz-amerikan ültimatomuna S.S.C.B. de katıldı. (L)

POTT (August Friedrich), alman dilbilimcisi (Nettelrede, Hannover 1802-Halle 1887). *Etymologische Forschungen* (Etimoloji Araştırmaları) [1833-1836] adlı bir eseri vardır. Hint-avrupa dillerinin etimolojisi ve karşılaştırmalı fonetiğiyle ilgili çalışmalara önayak oldu. (L)

POTT (Percival), ingiliz cerrahı (Londra 1714-ay.y. 1788). Dört yaşında yetim kaldı, Rochester piskoposu Wilcox tarafından din adamı olarak yetiştirildi; fakat cerrahîye duyduğu ilgi daha ağır bastı. 1736'da doktorasını verdi. 1764'te Londra'da Royal society'ye girdi. İngiltere'de uzun süre klasik sayılan başlıca eseri *Remarks on that Kind of Palsy of the Lower Limbs, Which is Frequently Found to Accompany a Curvature of the Spine*'da (Sık Sık Bel Kemiğinin Eğriliğiyle Birlikte Görülen Aşağı Uzuvlarda Felç Şekli Üstüne) [1779] kendi adıyle anılan hastalığın eksiksiz bir tanımını verdi. (L)

POTTER (Beatrix), ingiliz kadın yazar (1866-1943). 20 Kadar çocuk kitabı yazdı ve resimledi. Bunlar arasında *The Tale of Peter the Rabbit* (Tavşan Peter'in Masalı), *The Tailor of Gloucester* (Gloucester'lı Terzi), *The Fairy Caravan* (Perili Kervan) ile *Squirrel Nutkin, Benjamin Bunny, Mrs. Tittlemouse* ve *Mrs. Jeremy Fisher* sayılabilir. En tanınmış eseri *Peter Rabbit*'tir (Tavşan Peter). [M]

POTTER (Edward Clark), amerikalı heykeltıraş (New London, Connecticut 1857 - ay.y. 1923). Amherst kolejinde okudu. Paris'te 1888-1889 arasında Mercei ve Fremo'dan heykelcilik dersi aldı. 1892-1893 Chicago sergisinin heykelleri için D.C. French ile birlikte çalıştı. 1894'te Philadelphia'da Grant'ın, 1898'de Pars'te Washington'un, 1904'te Boston'da Hooker'ın ve 1905'te Worcester'de Derees'in at üzerinde heykellerini yaptı. Gettysburg'daki general Slocum'un ve 1904 Saint Louis sergisindeki De Soto'nun heykeli de Potter'in eseridir. Ayrıca Washington'daki Fulton kütüphanesinde, New York'taki Temyiz mahkemesinde ve Michigan'daki Hükûmet binasında da eserleri vardır. (M)

POTTER (Edward Tuckerman), amerikalı mimar (Schenectady, New York 1831-New York City 1904), protestan piskoposu Alonzo Potter'in oğlu. 1853'te Union college'ı bitirdikten sonra New York City'de mimarlık öğrenimi ve tatbikatı yaptı. Özellikle üniversite binalarında ve kilise mimarisinde (daha sonraki yılarda bu dalda sivrildi) uzmanlaştı. New York City'de Heavenly Rest («cennet uykusu») kilisesi, Hartford'daki (Connecticut) Colt Memorial kilisesi, Schenectady'deki Good Shepherd kilisesiyle Memorial Hall binaları onun eserleridir. (M)

POTTER (Humphrey), ingiliz mekanikçisi (XVIII. yy.). Çocukluğunda bir Newcomen buhar makinesinin dağıtım musluklarını idare etmekle görevlendirilmişti. Muslukları sicimlerle denge koluna bağlayarak, muslukların hareketine doğrudan doğruya denge koluyle kumanda etmeyi düşündü. Böylece ilk otomatik buharlı makine ortaya çıktı. (L)

POTTER (Louis DE), belçikalı siyaset adamı (Brugge 1786-ay.y. 1859). Tarihçi ve liberal eğilimli gazeteciydi. Kiliseye karşı cephe aldı. Yazılarıyle Belçika ihtilâlinin hazırlanmasında katkısı oldu (1830). Geçici hükûmette başbakanlığa getirildi ve Bağımsızlık bildirisini kaleme aldı. Cumhuriyetçiliği uygulayamayınca siyasetten çekildi. (L)

POTTER (Louis McClellan), amerikalı heykeltıraş (Troy, New York 1873-Seattle, Washington 1912). İlk sanat öğrenimini C. N. Flagg'den gördü. 1896'da Paris'e gitti, Luc-Olivier Merson'dan resim, Jean Dampt'tan da heykeltıraşlık dersi aldı. Tunus beyi tarafından 1900 Paris sergisinde Tunus örneklerini temsil etmekle görevlendirildi. Canlı ve gerçekçi heykellerinin içinde en ünlüleri *Bedevî Ana ve Çocuğu* ile *Yılan Oynatan Hokkabaz*'dır. Potter daha sonraları kızılderili resimleri yapmakta uzmanlaştı. (M)

POTTER (MRS. JAMES BROWN —, **Cora Urquhart** — denir), amerikalı kadın oyuncu (New Orleans 1872'ye doğr. -öl. 1936). Amatör olarak sahneye çıktığı New York'ta halk tarafından çok sevildi. 1887'de Londra'daki Haymarket'te *Man and Wife* (Ka-

Foto. X (LAROUSSE)

rı ve Koca) adlı piyeste Anne Sylvester rolüyle profesyonelliğe ilk adımını attı. Aynı yılın sonlarında New York'ta oynadı. Birçok dünya turnesine çıktı ve Boer'ler savaşında ingiliz bölüklerine para yardımında bulundu. Son yıllarında İngiltere'de inzivaya çekildi. Dergilerdeki makalelerinin yanı sıra *My Recitations*'ı (Ezberlediklerim) yayımladı. (M)

POTTER (Pau Meredith), amerikalı oyun yazarı (Brighton 1853-öl. 1921). *New York Herald*'ın yabancı yazarı (1876-1883) ve Londra muhabiriydi (1883-1884). 1889'da ilk oyunu *The City Directory*'yi (Şehir Meclisi) yazdı. Öbür oyunları: *Our Country Cousin* (Taşralı Kuzenimiz) [1893]; *Under Two Flags* (İki Bayrak Altında) [1901]; *Notre Dame* (1903); *Nancy Stair* (1905); *Queen of the Moulin Rouge* (Moulin Rouge Kraliçesi) [1908] ve *Arsène Lupin* (1909). [M]

POTTER (Paulus), hollandalı ressam ve gravürcü (Enkhuizen 1625-Amsterdam 1654), natürmort ressamı Pieter **Potter**'in (Enkhuizen 1597'ye doğr. - Amsterdam 1652) oğlu ve öğrencisi. Hollanda okulunun en ünlü hayvan ressamı olarak tanındı. Doğduğu köyün manzaralarında koyunları, atları, inekleri canlandırır: *Boğa* (La Haye, Mauritshuis müzesi), *Çiftlik* (Leningrad), *Geviş Getiren İnek* (La Haye), *Sığırtmaç* (Kassel), *Otlayan İnekler* (Torino), *Koca Öküz* (Louvre), *İnek Sağan Kadın* (Leningrad). [L]

POTTERİES, İngiltere'de (Staffordshire) idare bölümü, Stoke-On-Trent bölgesni içine alır. Bölgede XVI. yy.da meşhur olan çanak çömlek yapımı bugün de devam etmektedir. (L)

Pott hastalığı. Patol. Omurga tüberkülozu; ilk defa ingiliz cerrahı Pott tarafından tanımlanmıştır. Pott hastalığı genellikle sırtbel bükümünde görülür; önce ağrıyle başlar; sonra uyluk köklerine kadar uzanabilir; bazen çok büyük apseler meydana çıkar: üçüncü dönemde önemli derecede kamburluk ve bacaklarda felç (parapleji) görülür. Radyoloji ile lezyonların ilerleyişi izlenebilir; önce sadece omurlararası bir disk çöker, sonra birçok omur tamamen harap olur. Çocukta, bu hastalık kendiliğinden ankiloza dönüşür; bundan ötürü, omurgayı doğru tutmağa çalışmak gerekir. Yetişkinlerde, tüberkülozlu kısmın ankiloz olmasını sağlamak için kemik nakli yapmak gerekir. Pott hastalığı, sırt-bel büküminden başka yerlerde de görülebilir (artkafa altı, sırt, bel-kuyruksokumu). Antibiyotiklerle yapılan tüberküloz tedavisi Pott hastalığının ilerlemesini önleyerek sonucunu tamamen değiştirmiştir. (L)

POTTİER (Edmond), fransız arkeoloğu (Saarbrücken 1855-Paris 1934). Atina okulu üyesiydi (1877-1880). Anadolu'da, Mirina nekropolü kazılarını yönetti. Rennes (1880) ve Toulouse (1882) fakültelerinde ders verdi. Louvre'de Seramik bölümü müdürü (1884) oldu, Güzel Sanatlar okulu ve Louvre okulunda profösörlük yaptı. Birçok eser yazdı. Bunlar arasında Louvre müzesi yunan vazoları kataloğu (1897'den 1906'ya kadar) önemlidir. Ayrıca *Corpus Vasorum Antiquorum*'un (Eskiçağ Vazoları Külliyatı) yayımlanmasında büyük katkısı oldu. (L)

POTTİER (Eugène), fransız şarkı yazarı ve siyaset adamı (Paris 1816-ay.y. 1887). Hayata işçi olarak atıldı, Enternasyonal'e yazıldı, Paris kuşatmasından sonra Komün'e üye seçildi. 1871 Haziranında gıyaben mahkûm oldu, A.B.D.'ye sığındı, 1880'de çıkan genel af üzerine Fransa'ya döndü. Başlıca şiirleri ölümünden sonra *Chants Revolutionnaires* (İhtilâl Şarkılar) adı altında toplandı. (1887). *Enternasyonel* marşının sözlerini Pottier yazmıştır (1871). [L]

POTUK sıf. (*pot*'tan *pot-u-k*). Geniş ve büzgülü. (M)

POTUK i. (esk. türk. *botuk*'tan). Deve yavrusu. (M)

POTUR i. (*pot*, kumaşın kabarıkça duran yeri'nden). Dizkapağına kadar geniş olarak inen ve alt kısmı dar bir çeşit pantolon: *Ayağında bir aba potur, sırtında yamalı bir asker ceketi vardı* (R.N. Güntekin). *İşlemeli poturu, sırmalı cepkeni, fesine sardığı oya, vakitli olduğunu, iyi giyinmeye özendiğini gösteriyordu* (Kemal Tahir). || Buruşuk yer. || Sıf. Kıvrımlı, potlu.

— ANSİKL. Kıyf. *Esk. Potur*, kırmalı, buruşuk (potlu) olduğundan bu adla anılırdı. Ön tarafı pantolona benzer, şalvar gibi kırmalı olan arkası bir körük biçimindedir ve dizlerin hizasına kadar sarkar. Dizkapaklarından aşağısı baldıra yapışacak şekilde dardır. Eskiden büyük şehirlerde de giyilen poturun kaynağı Anadolu'dur. Bugün Doğu ve Orta Anadolu bölgelerinde, özellikle köylerde giyilir. Osmanlılarda daha çok XVIII. yy.dan sonra potur yaygın bir giyecek oldu. (M)

POTUROĞULLARI çoğl. bış. i. Teşk. tar. Bosnalı müslümanlar arasından toplanan devşirmeler.

— ANSİKL. Genellikle müslümanlardan devşirme toplanmazdı; fakat kendi istekleriyle müslüman oldukları için, Fatih, Bosnalıların kendi içlerinden devşirme toplanması hakkındaki isteklerini kabul etti. Bosna'dan toplanan devşirme çocukları, aralarına sünnet edilmiş hıristiyanların karışmaması için, sıkı bir şekilde muhafaza ve kontrol edilirlerdi. Bunlar doğrudan doğruya bostancı ocağına veya saray hizmetine alınırdı. (M)

POTYEBNYA (Aleksandr Afanasyeviç), ukrayna asıllı rus dilbilimcisi (Romnıy, Poltava 1835-Harkov 1891). Harkov üniversitesinde ders verdi. *İz Zapisok Russkoy Grammatike* (Rus Grameri Üstüne Gözlemler) [1874-1941 arasında dört baskı], *Mıysl i Yazıyk* (Düşünce ve Dil) [1862] adlı eserleri yazdı. Kaynağının halktan alan ilk rus medeniyetinin orijinal niteliğini ortaya koydu ve ukrayna kültürünün gelişmesinde önemli rol oynadı. (L)

POTYEHİN (Aleksey Antipoviç), rus yazarı (Kinyeşma, Kostroma 1829-Petersburg 1908). Büyük ölçüde Ostrovskiy'in etkisinde kalan tiyatro oyunlarında köy hayatını anlatır: *Sud Lyudskoy, ne Bojiy* (Hâkim Tanrı Değil, İnsanlardır) [1854]. Romanlar da yazdı: *Kruşinskiy* (1856). [L]

POTYOMKİN. Bk. POTEMKİN.

POUCHET (Anne Gabriel), fransız hekimi ve kimyacısı (Paris 1851-ay.y. 1938). Zehirlenmeler, metabolizma, iyot maden suları v.b. üstünde çalıştı. *Leçons de Pharmacodynamie et Matière Médicale* (Farmakodinami ve Tıp Dersleri) adlı bir kitap yazdı. (L)

POUEİGH (Jean), fransız bestecisi ve müzik tenkitçisi (Toulouse 1876-Olivet 1958). Paris konservatuvarında Faure ve d'Indy'nin öğrencisi oldu. Birçok bale müziği (*La Palombe* [Yabanî Güvercin], *Fête Gitane* [Çingene Bayramı]), senfonik süitler (*Fünn* [1900], *La Basilique aux Vainqueurs* [Galipler Bazilikası] 1912, *Suite Montagnarde* [Dağ Süiti], *Rhapsodie Mauresque* [Magrıp Rapsodisi]), oda müziği (bir keman ve bir piyano sonatı) besteledi. Octave Séré takma adıyle müzik tenkitleri yaptı ve *Musiciens Français d'Aujourd'hui* (Bugünün Fransız Müzikçileri) [1911] adlı bir kitap yayımladı. (L)

POUGHEON (Eugène Robert), fransız ressamı (Paris 1886-ay.y. 1955). 1942'de Roma'daki Fransız akademisi müdürlüğüne getirildi, sonra Jacquemart-André müzesi müdürü oldu. Paris'teki Saint-Esprit kilisesiyle XIV. Bölge belediyesinin Tören salonunu fresklerle süsledi. (L)

POUGHKEEPSİE, A.B.D.'de (New York) şehir Hudson ırmağı kıyısında; 38 300 nüf. Tarım pazarı (süt ürünleri). Metalürji. İlâç sanayii. Hassas âletler. Sayfiye merkezi. Vassar College Sanat galerisinde bir italyan resim ve heykel koleksiyonu ile çağdaş fransız ustalarının birkaç tablosu vardır. (L)

POUGİN (Arthur), fransız müzikçsi ve yazarı (Châteauroux 1834-Paris 1921). Fetis'in *Biographie des Musiciens* (Müzikçiler Biyografisi), Clément'in *Dictionnaire Lyrique* (Lirik Eserler Lûgati) adlı eserlerinin ve *Larousse Universel*'in (Evrensel Larousse) yayımına katıldı. Ayrıca müzik ve müzikçiler konusunda birçok eser (*Musiciens Français du XVIII. Siècle* [XVIII. yy. Fransız Müzikçileri], 1863-1866; *De la Littérature Musicale en France* [Fransada Müzik Edebiyatı], 1867; *Dictionnaire Historique et Pittoresque du Théâtre* [Tiyatronun Tarihi ve Resimli Lûgati], 1880 v.b.) ve biyografiler (*Bellini*, 1867; *Rossini*, 1871; *Méhul*, 1889) yayımladı. (L)

POUGNY (Jean), finlandiya asıllı fransız ressamı (Konokkala, Finlandiya 1894-Paris 1956). 1923'te Paris'e yerleşti, Bonnard ile Vuillard üslûbunu andıran değerli, küçük tablolar yaptı. Eserleri Paris Art Moderne müzesindedir (*Kübist Natürmort*, 1921; *Vercingétorix Sokağı*, 1934) Başka müzelerde de (Köln, Leningrad, Moskova, Prag, Strasburg) eserleri vardır. (L)

POUİLLET (*Claude* Servais Mathias), fransız fizikçisi (Cusance, Doubs 1790 - Paris 1868). École Normale Supérieur'de okudu, sonra aynı okulda öğretim görevlisi, École Polytechnique'te profesör (1831), Conservatoire des Arts et Métiers'de müdür (1832) oldu, 1838'de Sorbonne üniversitesinin Fizik kürsüsüne getirildi.

1834'te elektromotor kuvvet ve jeneratörlerdeki iç direnç kavramlarına varmak için, Ohm kanunlarını deneysel yoldan doğruladı. Ayrıca, teğetler pusulasını (1837) ve mutlak galvanometrenin ilk örneğini buldu. Bir voltametrede açığa çıkan hidrojenin hacmini belirleyerek şiddetlerin ölçülmesi metodunu ortaya attı. Düşük sıcaklıklar için bir magnetik pirometre (1837), güneş sabitinin ilk ölçümünde kullandığı bir pirheliyometre (1837) ve areometreler için bir dereceleme usulü buldu. (L)

POUJADE (Pierre), fransız siyaset adamı (Saint-Céré, Lot 1920). Saint-Céré'de kitapçılık-kırtasiyecilik yaptı; 1954'te Fransız Esnaf ve Sanatçılarını Koruma birliğini kurdu; birlik malî kontrollara karşı gösteriler yaptı ve vergi ödenmemesini öğütledi; 2 ocak 1956 seçimlerinde 52 milletvekili (12'si sayılmadı) çıkararak Fransız Kardeşlik birliğini kurdu; malî ve sosyal eşitlik sağlanmasını, fransız birliğinin muhafazasını, Etats généraux'nun toplanmasını istedi. Parlamento grubunda kısa süre sonra fikir ayrılıkları başgösterdi. Poujade Paris'te kısmî bir seçime katıldı ve kaybetti (ocak 1957). 1956'da referanduma karşı cephe aldı ve bunu takip eden seçimlerde başarısızlığa uğradı. 1963 Genel seçimlerinde Poujade'ın adayları her yerde kaybetti; kendisi de seçilemedi. 1967 Genel seçimlerinde Poujade'ın yürüttüğü hareket aday göstermedi, «beşinci cumhuriyet'çiler»i destekledi. 1968 Genel seçiminde De Gaulle'ü desteklemeğe devam etti. 1969 Halk oylamasında, taraftarlarını verecekleri oy konusunda serbest bıraktı. Aynı yıl yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde Pompidou'yu destekledi. (L)

POULAİLLE (Henry), fransız yazarı (Paris 1896), proleter edebiyatı nazariyecisi. Yayınladığı dergilerde ve «Nouvel âge» (Yeniçağ) dizisinde, aynı eğilimli yazarları topladı (1931) ve aynı amaca yönelmiş yabancı yazarlarla ilişkiler kurdu. Yüzyılın ilk yirmi yılındaki toplum ve sendika eylemleri üstüne zengin bilgiler veren dört romanda işçi hayatını dile getirdi: *Le Pain Quotidien* (Gündelik Ekmek) [1930], *Les Damnés de la Terre* (Yeryüzünün Lânetlileri) [1935], *Pain de Soldat* (Er Tayını) [1937], *Les Rescapés* (Kurtulanlar) [1938]. (L)

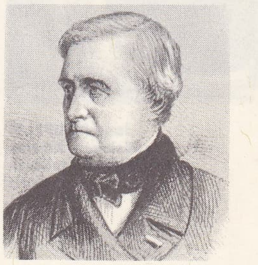

Claude POUİLLET

Francis POULENC

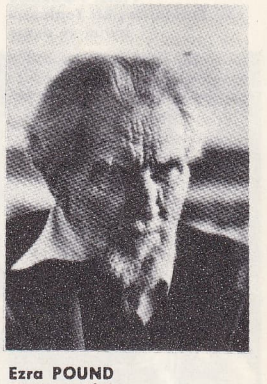

Ezra POUND
1964'te çekilen fotoğrafı

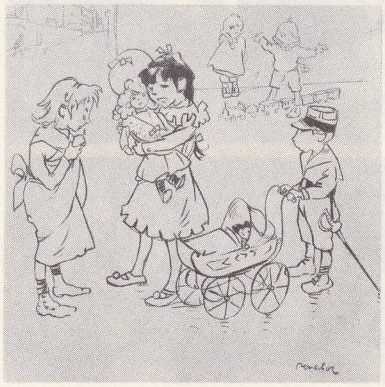

POULBOT
«Küçük Noel»
«Nükte Üstatları»ndan

Foto. Slingby, X (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

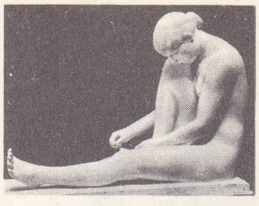

Jano POUPELET «Süslenen Kadın» Art Moderne müzesi, Paris

Büyük Frans ROURBUS «Hoefnagel'in Düğünü» (detay) Brüksel müzesi

Pieter POURBUS «Bir Parkta Hoş Bir Toplantı» bütün ve detay

POULBOT (Francisque), fransız desinatörü (Saint-Denis, Seine 1879-Paris 1946). Daha meslek hayatının başında, edepsiz olduğu kadar hassas, saldırgan olduğu kadar yufka yürekli bir afacan çocuk tipini halka sevdirdi. Sayısız desen yanında, ayrıca afişler, yağlıboya ve suluboya resimler yaptı ve kitaplar resimledi. (L)

POULENC (Camille), fransız eczacısı ve kimyageri (Paris 1864-Espalion 1942). Sanayi kimyasıyle ilgilendi. Saf ve tam arıtılmış madensel tuzların imali için bir araştırma laboratuvarı kurdu. Pierre ve Marie Curie ile işbirliği yaptı, sonra tedavide kullanılan organik maddeler üstünde çalışmağa yöneldi. Deneysel farmakodinami alanındaki sentetik kimya çalışmalarıyle fransız ecza sanayiinin kurulmasını sağladı. (L)

POULENC (Francis), fransız bestecisi (Paris 1899 - ay.y. 1963). Piyanoda R. Vines'in, beste C. Koechlin'in öğrencisiydi. «Altılar» grubuna katıldı, kısa zamanda milletlerarası bir üne kavuştu. Yeni-klasik anlayıştaki müzik dili alaycı ve neşelidir, fakat dinî eserlerinde büyük bir mistik ve ruhanî güce erişir. Çeşitli bestecilerin, özellikle de Chabrier ile Stravinski'nin etkisinde kalmakla beraber duygululuğu ve sağlam kişiliği sayesinde hiç bir zaman taklide veya zevksizliğe düşmemiştir. Ses ve sahne müziğinin ağır bastığı eserleri arasında, *Airs Chantés* (Moréas'ın şiirleri üstüne), *Bestiaues ve Banalités* (Apollinaire'in şiirleri üstüne), *Tel Jour, telle Nuit* (Eluard'dan) gibi şarkılar, *Dialogue des Carmélites* (Karmelitlerin Diyaloğu) [Bernanos'un, 1957], *İnsan Sesi* (Cocteau'nun, 1959) gibi operalar, *Les Biches* (1924) ve *Les Animaux Modeles* gibi baleler sayılmağa değer. Dinî eserleri arasında en önemlileri *Litanies a la Vierge Noire* (Kara Meryem İçin Nakarat) [1936], *Missa* (1937) ve özellikle, her ikisi de soprano, koro ve orkestra için yazılan *Stabat Mater* (1950) ve *Gloria*'dır (1959). Ayrıca, çalgı müziği olarak solo çalgı ve orkestra için birkaç konçertosu, bir *Sinfonietta*'sı (1947), oda müziği besteleri ve özellikle bir flüt ve piyano *Sonat*'ı (1957) vardır. (M)

POULET (Gaston), fransız kemancısı ve orkestra yöneticisi (Paris 1892). Milletlerarası bir solocu ve P. Monteux orkestrasının birinci kemanıydı. *Poulet dörtlüsü*'nü, sonra *Poulet orkestrası*'nı kurdu (1929), topluluğu Siohan orkestrasıyle birleşti (1935). Bordeaux konservatuarında öğretmen (1932-1944), sonra müdür ve Paris konservatuvarında profesör oldu (1948-1962). [L]

POULO CONDOR veya **PULU-KONDOR**, Vietnam'da (Güney Vietnam) takımadalar, Mekong deltasının güneyinde; 5 000 nüf. Takımadalar on iki Volkanik adayı kapsar; bunların en büyüğü cezaevi olarak kullanılır; idare merkezi, *Con Non*. Kaplumbağa avı. (L)

POULSEN (Frederik), danimarkalı arkeolog (Dalsgaard, Jütland 1876-öl. 1950). Kopenhag'da Ny Carlsberg gliptotek*inde asistan, denetleyici ve müdür (1926-1943) oldu; Atina'daki Diplon'un nekropolü, doğu sanatı ve yunanöncesi sanat, etrüsk resim sanatı, yunan ve roma portreleri ve Delphoi üstüne birçok inceleme yayımladı. (M)

POULSEN (Valdemar), danimarkalı mühendis (Kopenhag 1869-New York 1942). 1898'de ilk defa insan sesini, magnetik olarak bant üstüne almayı başardı. 1903'te adını taşıyan ark ile idare edilen elektromagnetik dalgaların nasıl meydana geldiğini keşfetti ve sesli sinemanın gelişmesinde büyük rolü oldu. (L)

POULSSON (Magnus), norveçli mimar (Lysaker 1881). Tek başına veya A.R. Arneberg ile birlikte Oslo'da birçok önemli bina yaptı: P.T.T. binası, Birleşik Denizcilik binası, Krallık Otomobilciler kulübü v.b. Ayrıca Oslo Belediye sarayının projelerini çizdi. (M)

POULTON (sir Edward Bagnall), ingiliz bilim adamı (Reading, Berkshire 1856 - Oxford 1943). Oxford üniversitesinde okudu, 1889'da Royal society'ye üye seçildi, 1893'ten sonra Oxford'da zooloji profesörlüğü yaptı. Başlıca eserleri: *The Colors of Animals* (Hayvanların Renkleri) [1890]; *Charles Darwin on the Theory of Natural Selection* (Tabiî Ayıklanma Teorisi ve Charles Darwin) [1896]; *Essays on Evolution* (Evrim Üstüne Denemeler) [1908]; *Charles Darwin and the Origin of Species* (Charles Darwin ve Türlerin Menşei) [1909]; *Viriamu Jones and Other Oxford Memories* (Viriamu Jones ve Öbür Oxford Hatıraları) [1911]. Ayrıca *Hope Reports*'un (Hope Raporları) yayımını yönetti (cilt 1 - 16; 1897-1999). [M]

POUND [paund] i. (ng. k.). Yirmi şilin değerinde ingiliz lirası.

— Metrol. İngilizlerin kullandığı temel kütle birimi (sembolü: lb).

— ANSIKL. *Pound* veya türkçedeki karşılığıyle *libre*, temel kütle birimi olarak kabul edilir; çünkü öbür birimler, az veya çok karışık oranlarla bu birimden türemiştir. 1 Pound, «Imperial Standart Pound» denilen platinden bir ölçeğin kütlesidir ve 0,453 592 43 kg değerindedir. (L)

POUND (Ezra Loomis), amerikalı şair (Hailey, İdaho 1885). Hayatının kırk yılını yurt dışında geçirdi: Londra (1908-1920), Paris (1920-1924) ve Rapallo (İtalyan Rivirerası, 1924-1945). İkinci Dünya savaşında faşist doktrinlere kapılarak Mussolini hükûmetinin propogandasını yaptı. Müttefikler tarafından tutuklandı, ihanetle suçladı, fakat yargılanmadı. 1946'da bir psikiyatrlar kurulu tarafından sorumsuz olduğu tespit edildi ve Washington yakınlarında uzun süre bir akıl hastahanesinde kaldıktan sonra tekrar İtalya'ya yerleşti (1959). *A Lume Spento* adlı ilk şiir kitabının yayımından sonra öncü akımlarda, deneysel dergilerde önemli bir rol oynadı. Pound her şeyden önce, bütün kültürlere ilgi duyan bir şairdir. Derin bir bilgiye dayanan, bilinçli bir karmaşıklık içindeki eserleri, fikir eğilimlerinin çok yönlülüğünü yansıtır: *Provença* (1910); *Sonnets and Ballads of Guido Cavalcanti* (Guido Cavalcanti'nin Sone ve Baladları) [1912]; *Cathay* (1915); *Hughg Selwyn Mauberl* (1920); *Personae* (1926); *Hommage to Sextus Propertius* (Sextus Propertius'a Saygı) [1934]; *Trachiniae* (1956). Çince, Provence'ça Yunanca, Latince ve İtalyancadan yaptığı tercümeler önemlidir. Bunlar, çok serbest olmakla beraber şiirlerin özünü aktarması yönünden aslına sadıktır. Pound'un bütün üstünlükleriyle yetersizliklerini en iyi yansıtan eseri *Şarkılar*'ıdır (Cantos): bu iddialı şiirin doksan beş bölümü 1919-1956 arasında çeşitli eklemelerle yayımlandı. Bu güç ve çok kapalı eser, şairin fikir oluşumunu gösteren değerli bir belgedir. Ezra Pound tenkitler de yazdı: *The Spirit of Romance* (1910 ve 1953); *How to Read* (Nasıl Okumalı) [1929]; *Letters of Ezra Pound* (Ezra Pound'un Mektupları) [1941]; *Literary Essays* (Edebiyat Denemeleri) [1954]. (L)

POUND (sir Dudley), ingiliz amirali (Wight adası 1877-Londra 1943). 1891'de Deniz Harp okuluna girdi. Önce torpiller üstünde çalıştı. 1914'te amiral Fisher'ın kurmay başkanlığında görev aldı. 1916'da Jutland savaşında *Colossus* dretnotu kumandanı olarak yararlık gösterdi, 1917 ve 1918'de Bahriye Bakanlığı Harekât şubesi başkanlığında bulundu. 1929-1931 Arasında bir kruvazör filosunu kumanda etti. 1935'te Akdeniz donanmasının başına getirildi. 1939'da oramiralliğe yükseldi ve deniz kuvvetleri kurmay başkanı oldu. Churchill'in savaş kabinesinde görev aldı. Quebec konferansından birkaç ay sonra görevi başında öldü. Deniz stratejisi üstüne bir kitabı vardır. (L)

POUPELET (Jane). fransız kadın heykeltıraş (Saint-Paul-Lizonne, Dordogne 1878-ay.y. 1932). Lucien Schnegg ve Rodin'in öğrencisiydi. Kadın ve özellikle hayvan figürleri yaptı. Üniversiteli Kadınlar Milletlerarası federasyonunun başkanı oldu. Art Moderne'de (*Süslenen Kadın*, 1906), Cezayir, Prag ve A.B.D.'nin birçok önemli şehir müzesinde eserleri vardır. (L)

POURBUS (Frans), **Büyük** denir, flaman ressamı (Brugge 1545-Anvers 1581), Pieter Pourbus'un oğlu. Anvers'te, Frans Floris'in öğrencisiydi. Kompozisyonlar (*Ayta Vergilius'unun Triptiği*, Saint-Bavon, Gand) ve en önemlileri Brüksel, Berlin, Dresden, Rotterdam ve Viyana müzelerinde olan birçok portre yaptı. (L)

POURBUS (Frans), **Küçük** denir, flaman ressamı (Anvers 1569-Paris 1622). Büyük Pourbus'un oğlu. Portre ressamı olarak Avrupa çapında bir ün kazandı. 1600'den itibaren Brüksel sarayında çalıştı ve Mantova'da Gonzago'arın ressamı oldu. Innsbruck, Napoli ve Torino'da çalıştı. 1609'da Paris'e çağırıldı, Marie de Medicis'in emriyle Louvre'a alındı, orada birçok portre yaptı. Önce babasının, sonra da Pantoja della Cruz'un etkisinde kaldı. Paris belediyesi için yaptığı, Louis XIII'ün hayatını canlandıran iki tablosu 1789'da kayboldu. Louvre'da bulunan eserleri: *Aziz Francesco Dağlanırken* ve bir *Cena* (Son Yemek) ile *Henri IV'ün*, *Marie de Médicis*'nin, *Guillaume de Vair*'in, *Pierre Camus*'nün, *Belley Piskoposu*'nun portreleri. (L)

POURBUS (Pieter), flaman resamı (Gouda 1510'a doğr. - Brugge 1584). Daha 1540'ta Brugge'de tanınmağa başlandı. Lancelot Blondeel'in kızıyle evlendi. Brugge sanat çevresine italyan üslûbunu getirdi. *Kıyamet Günü* (Brugge Belediye müzesi) adlı tablosunda, antik mermer motiflerinden ve italyan maniyerizminden ilham aldı; ama flaman tekniğinden ayrılmadı. *Bir Park'ta Hoş Bir Toplantı* (Wallace koleksiyonu, Londra) adlı tablosunda il Primatice'nin kadın tiplerine benzer tipler yarattı. Pieter Pourbus, önemli bir portre ressamıydı (başlıca eserleri Brugge ve Brüksel müzelerindedir). [L]

Pourquoi Pas (*«Neden olmasın»*). Charcot'nun kutup seferlerinde kullandığı geminin adı. 1936'da İrlanda açıklarında battı. (L)

POURRAT (Henri) fransız yazarı (Ambert 1887-ay-y. 1959). Canlı ve şiir dolu anlatılarında Auvergne'i, halkın törelerini, inançlarını dile getirdi. Başlıca eserleri: *Vaillances, Farces et Gentillesses de Gaspard des Montagnes* (Gaspard des Montagnes'ın Yiğitlikleri, Tuhaflıkları ve İncelikleri) [4 cilt, 1922-1931]; *Le Mauvais Garçon* (Kötü Çocuk) [1925]; *Vent de Mars* (Mart Rüzgârı) [Goncourt ödülünü kazandı, 1941]; *L'Homme à la Bêche* (Toprağı Belleyen Adam) [1939-1941]; *Le Chasseur de la Nuit* (Gece Avcısı) [1953]; *L'Épopée de Guillaume Douare* (Guillaume Douare Destanı) [1953]; *Le Trésor des Contes* (Masallar Hazinesi) [1948-1962] adlı 12 ciltlik uzun bir seri. (L)

POURRİ (MONT). Fransız Alpleri'nde (Savoie) şistli kütle, İsere'in yukarı vâdisine (Tarentaise) hâkimdir; 3 782 m. (L)

POURTALÈS (DE), Nantes fermanının kaldırılmasından (1685) sonra, Neuchâtel prens-

Foto. X, Wallace koleksiyonu (LAROUSSE)

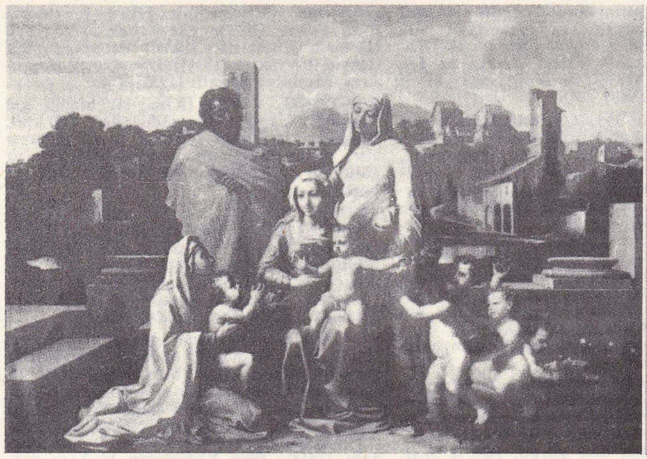

Nicolas POUSSİN «Kutsal Aile» İrlanda Millî müzesi

liğine göç eden protestan fransız ailesi. — JEREMİE'ye Prusya kralı tarafından asalet verildi (1750). —Oğlu JACQUES LOUİS (Neuchâtel 1722-ay.y. 1814), ticarette zenginleşti ve servetini hayır işlerinde kullandı. Üç oğlu oldu; Friedrich Wilhelm III, onlara Prusya kontları unvanını verdi (aralık 1815). — LOUİS (Neuchâtel 1773-ay.y. 1848), Neuchâtel Devlet şûrası başkanı oldu. —ALBERT ALEXANDRE (Neuchâtel 1812-Paris 1861), Louis'nin yeğeni. Prusya kralının mabeyincisi, İstanbul (1850) ve Paris (1859) büyükelçisi oldu. (L)

POURTALES (Friedrich VON, — kontu), alman diplomatı (Oberhofen, İsviçre 1853-Bad Nauheim 1928). Subaydı, sonra diplomat oldu. Rusya'ya elçi olarak gönderildi (1907-1914). Temmuz 1914 buhranı sırasında uzlaştırıcı bir rol oynadığını *Am Scheidewege Zwischen Krieg und Frieden* (Savaş ile Barış Kavşağında) [1919] adlı eserinde ileri sürdü. (L)

POURTALES (Louis François DE, — kontu), isviçre asıllı amerikalı deniz zoolojisi uzmanı (Neuchâtel, İsviçre 1823-Beverly Farms, Massachusetts 1880). Louis Agassiz ile birlikte A.B.D.'ye gitti ve 1848-1873 arasında A.B.D. Kıyıları Tetkik heyetinde çalıştı. Açık denizlerde yaşayan hayvanları inceledi. Örnek toplama, denizin dibini tarama ve tarak ağıyle balık tutma konusunda yeni metotlar ortaya attı. *Bibb* gemisiyle Floria, Küba ve Bahama kıyılarını (1866-1868) ve *Hassler* gemisiyle de (Agassiz ile birlikte) Ümit burnu çevresini dolaştı (1871). Güney Florida açıklarında bulduğu deniz kirpisine *Pourtalesia* adı verildi. (M)

POURTALET geçiti, Fransa'da Pireneler'de (Basses-Pyrenées idare bölgesi) geçit, Ossau vâdisinin yukarısında, İspanya sınırında; 1 792 m. Laruns — Sallent (İspanya) karayolu buradan geçer. (L)

POUSSEUR (Henri), belçikalı besteci (Malmedy 1929). Liège ve Brüksel konservatuvarlarında okudu, Brüksel konservatuvarındaki öğretmenleri André Souris ve Pierre Froidebise'den oniki ses tekniğini öğrendi. Birçok elektro akustik eseri vardır. (L)

POUSSİN (le Guaspre). Bk. DUGHET.

POUSSİN (Nicolas), fransız ressamı (Villers, Andelys yakınları 1594-Roma 1665). Yoksul bir ailedendi. Küçük yaşta Quintin Varin'in derslerini izledi, on sekiz yaşında Paris'e gitti, orada flaman Ferdinand Elle'in, sonra Lallemand'ın atelyesine girdi. Philippe de Champaigne ile birlikte Luxembourg sarayının dekorasyonunda çalıştı, 1624'te Roma'ya gitti. Orada, oldukça sıkıntılı yıllar geçirdikten sonra ancak 1628'de biraz rahata kavuştu ve giderek ün kazanmağa başladı. 1629'da Jacques Dughet ile tanıştı ve onun kızıyle evlendi. Bunu takip eden on yıl en çok eser verdiği dönemdir. Konularını genellikle Kutsal Kitap'tan aldı: *Aşdod'da Veba Salgını* (Louvre), *Masumların Öldürülmesi* (Chantilly), *Altın Buzağının Etrafında Dans* (Londra), *Kudus'ün Zaptı* (Louvre). Tarihten ve mitolojiden de yararlandı: *Sabinli Kadınların Kaçırılması* (New York), kardinal Barberini için, *Germanicus'un Ölümü, Camilla ve Falerii Okulu Ustası* (Louvre). Ayrıca alegorik tabloları da vardır: *Şairin İlham Alması* (Louvre). Cassino de Pozzo için yaptığı *Yedi Dinî Tören*'in birinci dizisi de büyük başarı kazandı.

Richelieu ve kral Louis XIII'ün takdirini kazanan Poussin 1640 yılında Paris'e döndü ve kralın baş ressamı oldu. Fakat kendisinden beklenileni tam anlamıyle veremeyince hoşnutsuzluğa sebep oldu ve 1642 yılında da bir daha geri dönmemek üzere Roma'ya gitti. Roma'da, kendini o devrin sanatseverlerine kabul ettirdi ve yeni eserlerini vermeğe başladı: ikinci *Dinî Törenler* dizisi, *Musa'nın Nehirden Çıkarılışı* (Louvre), *Arkadia Çobanları* (Louvre) ve özellikle İncil'den ve tarihten alınmış sahneleri canlandırdığı manzara resimleri: *Diogenes Çanağını Atarken* (Louvre), *Poliphemos ve Manzara* (Leningrad), *Herkül ve Cacus'lu Manzara* (Moskova). 1660-1664 Arasında Richelieu hesabına yaptığı *Dört Mevsim* (Louvre) Poussin'in sanatının doruğuna ulaştığını gösterir.

Simetriye, tablodaki grupların dengelenmesine, kompozisyona son derece önem veren Poussin, klasik bir ressam tipidir. Serbest bir üslûp ve belirli gölgeler taşıyan gençlik desenlerinde Fontainebleau okulu maniyerizminin izleri görülür. Fakat Poussin kısa zamanda gayet açık olarak belirlenmiş planlar ortaya koydu ve gölge ile ışık kitlelerini ahenkleştirdi. Hayatının sonlarında şekilleri sadeleştirdiği gibi, çizgileri de yalınlaştırdı. En önemli desenleri Louvre müzesindeki Desen salonunda (*Musa ve Yetro'nun Kızları, Son Vazife, Venüs ve Mercurius, Bacchus Eğlencesi, Manzaralar, Kutsal Aile*), Chantilly müzesinde (*Germanicus'un Ölümü, Sabinli Kadınların Kaçırılışı, Manzaralar, İlkçağ Eserleri Üstünde İnceleme*), Lille müzesinde (*Kutsal Masumların Öldürülmesi*), Stockholm müzesinde (*Angelica ve Medor*), British museum'da ve Windsor Krallık koleksiyonunda (*Flora İmparatorluğu, Meryem'in Ölümü, İsa Zeytin Bahçesinde, Adonis'in Doğuşu*) yer alır. (L)

Pouteaucolles kırığı. Patol. Dönerkemiğin alt ucundaki kırıkların en yaygın şekli. (L)

POUTERİA i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen kerestelik ağaç. (On beş kadar türü vardır. Bazı türlerinden [*Pouteria melinoniana, P. melinonii*] işe yarar odun elde edilir. Fransız Guyanası'nda bu oduna *beyaz balata* denir. Başka bir türünden [bazen *Ecclinusa sanguinolenta* da denen *P. Guianensis*] Fransız Guyanası'nda elma balatası veya domuz odunu denen bir kereste elde edilir. Bu odunların hepsi düz, sert, sarı-pembe veya sarımtıraktır. Kolay işlenir ve marangozlukta kullanılır. *Sapotaceae* familyasından.) [L]

POUZOLZİA i. Almaşık basit yapraklı otsu bitki veya ağaççık; çiçekleri rami çiçeğine benzer, ama şerit şeklindeki tepecikleri olgunlaşınca düşer; Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişen elli kadar türü kapsar. (Isırgangillerden.) [L]

POVADHİ i. Leng. Pencabi lehçesi; yaklaşık olarak 1 750 000 kişi tarafından konuşulur. (L)

POVİNA (Alfredo), arjantinli sosyolog (Tucuman 1904). Cordoba üniversitesine profesör oldu (1948). Alman düşüncesinin etkisinde kalarak, Durkheim sosyolojisi ile Max Weber sosyolojisini uzlaştırmağa çalıştı. Eserleri: *Caracter de la Sociologia* (Sosyolojinin Karakteri) [1930]; *Sociologia de la Revolucion* (Devrim Sosyolojisi) [1933]; *Historia de la Sociologia Latinoamericana* (Latin Amerika'da Sosyoloji Tarihi) [1941]. (M)

POVİNDA'LAR, Afganistan'ın doğu bölgesinde yaşayan büyük göçebe kabile. Büyük deve kervanlarının sürücüleri olan erkekleri Buhara ile Hindistan arasında ticaret yaparlardı. (L)

POWDERLY (Terence Vincent), amerikalı sosyalist (Carbondale, Pennsylvania 1849 -

kendi eseri
Louvre müzesi, Paris

«Eliezer'in Rebeka ile Karşılaşması» Louvre müzesi, Paris

Nicolas POUSSİN
«Şairin İlham Alması» Louvre müzesi, Paris

Foto. Encyclopedia Britannica; LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

Washington 1924). Demiryolları memuruydu. 1879'dan 1893'e kadar «Knights of Labor»un başkanlığında bulundu. Bu sendikanın hızla gelişmesini sağladı, çalışma alanını genişletti, ücret arttırılması için yapılan gösterileri sınırlandırdı, kooperatifleri destekledi. (L)

Bud POWELL

POWELL (Earl, **Bud** — denir), amerikalı zenci caz piyanocusu (New York 1924-ay.y. 1966). Minton's kabaresinin çalgıcılarındandı; 1943-1944 arasında Cootie Williams ile çalıştı. Hastalığı yüzünden sık sık kliniklerde tedavi görmek zorunda kaldı. Buna rağmen 1947'de Max Roach ve Curley Russell, 1953'te Charlie Parker ve Charlie Mingus ile üçlü olarak plaklar doldurdu. 1959'da Paris'e yerleşti, birçok gece klübünde çaldı. Yeniden hastahaneye düşünce bütün müzik faaliyetlerine son verdi. Meslek hayatında yeni bir hamle yapmak üzere 1964'te New York'a döndü. Powel, bop caz tarzının en üstün temsilcisi, çalgısının da virtüozuydu. En başarılı plakları: *Bud's Bubble* (1957), *Tempus Fugit* (1949), *Get Happy* (1950), *Buttercup* (1954), *Monk's Mood* (1961), *Bouncing with Bud* (1962). [L]

POWELL (Cecil Frank), ingiliz fizikçisi (Tonbridge, Kent 1903 - Alpe Guimello, Valsassina 1969). Cambridge üniversitesinde okudu. 1928'de Bristol'de Tyndall'in asistanı, Bristol üniversitesinde profesör oldu. 1949'da Royal society'ye girdi. Atom çekirdekleri ve kozmik ışınlar üstünde uzmanlaştı. Çekirdek parçalanmalarının incelenmesinde fotoğraf metodundan yararlanmayı tasarladı. Bu metotla çalışarak iki çeşit mezon olduğunu keşfetti (1957). Araştırmalarını, yüksek tepelere kurulmuş çeşitli laboratuvarlarda, özellikle 5 000 m yükseltideki Bolivya Andları'nda sürdürdü. 1950'de Nobel Fizik ödülünü kazandı. (L)

J. C. POWYS

POWELL (Frederick York), ingiliz tarihçisi (Londra 1850-Oxford 1904). Eski iskandinav edebiyatı kalıntılarını yayımlamak için izlandalı bilgin Guobrandur Vigfusson ile Oxford'da çalıştı: *An İcelandic Prose Reader* (İzlandalı Bir Nesir Okuyucusu) [1879]; *Corpus Poeticum Boreale* (Kuzey Şiiri Külliyatı) [2 cilt, 1883] (bu eser eski iskandinav edebiyatının, titizce hazırlanmış notlar ve tercümelerle eksiksiz bir derlemesidir) ve iskandinav nesri üstüne *Origines İslandicae* (İzlanda'nın İlk Zamanları) [2 cilt, 1905]. Powell ayrıca, herkesin kolayca anlayabileceği ve konusu ingiliz tarihinden alınmış iki ünlü kitap yayımladı: *Early England up to the Norman Conquest* (Norman Fethine kadar İngiltere) [1870] ve Henry VII'nin ölümüne kadar olan dönemi kapsayan *History of England For Schools* (Okullar için İngiltere Tarihi) [1885]. (M)

POWELL (George William Henry), amerikalı ressam (Ohio 1824-New York 1879). Tarih konularını işleyen tablolar yaptı. Washington'da, Capitol'ün konferans salonunda bulunan *Mississippi'nin Keşfi* adlı büyük kompozisyonu bunlardan biridir. (L)

POWELL (John), amerikalı besteci ve piyanocu (Richmond, Virginia 1882). 1901'de Virginia üniversitesini bitirdi, Viyana'ya giderek Theodor Leschetizky ile piyano ve Karl Navratil ile kompozisyon çalıştı. İlk piyano konserini 1907'de Berlin'de verdi. 1918'de New York City'de çalınan piyano ve orkestra için *Siyah Rapsodi*'si ve keman ile piyano için bestelediği *Virginia Sonat*'ı (1919), Amerika'daki zenci yaşayışının müzik alanında yorumlarıdır. Daha sonraki eserlerinde Güney'in angloamerikan halk müziğinden ilham aldı: *Natchez on the Hill* (Tepedeki Natchez) [1923]; *A Set of Tre* (Üçlü Takım) [1935] ve *Symphonie in A* (A'lı Senfoni) [1947]. (M)

poyra

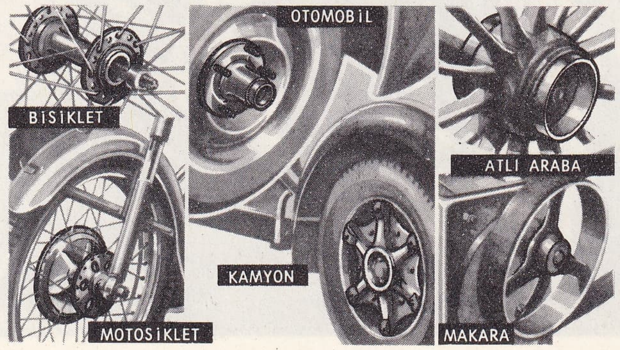

POWELL (John Wesley), amerikalı jeolog ve etnolog (Mount Morris, New York eyaleti 1834-Haven, Maine 1902). Colorado'da, Utah ve Arizona'da birçok bilimsel araştırma gezisine katıldı ve Colorado kanyonunun oluşumunu açıkladı. 1881-1894 Arasında Amerikan Jeoloji sergisini kurdu ve yönetti. Eserleri: *Exploration of the Colorado River of the West in 1869-1872* (1869-1872 Arasında Colorado Irmağının Batı Kıyısında Yapılan Keşifler) [1875]; *Lands of the Arid Region of the United States* (A.B.D.'nin Kurak Bölgesindeki Topraklar) [1879]; *Canyons of the Colorado* (Colorado Kanyonları) [1895] v.b. (L)

POWELL (Maud), amerikalı kadın kemancı (Peru, İllinois 1868-Uniontown, Pennsylvania 1920). Paris'te Charles Dancia, Leipaig'te Henry Schradieck ve Berlin'de Joseph Joachim'den ders gördü. 1885'te A.B.D.'ye döndü ve kısa zamanda buranın en önde gelen virtüozlarından biri olarak ün kazandı. 1894'te Maud Powell yaylı çalgılar dörtlüsünü kurdu. (M)

POWELLİT i. (John Wesley *Powell*'in adından fr. *powellite*). Miner. Formülü $CaMoO_4$ olan tabiî kalsiyum molibdat. (L)

POWER (Edna le POER, **Eileen** — denir), ingiliz kadın iktisatçı (Altrincham, Cheshire 1889-Londra 1940). 1921'de Londra İktisat fakültesine girdi. 1931'de aynı fakültenin iktisat tarihi profesörlüğüne tayin edildi. Bir ingiliz kumaşçı ailesi üstüne yazdığı *The Paycockes of Coggeshall*'den (1919) sonra ortaçağlardaki iktisadî ve soyal hayat üstüne birçok önemli çalışma yayımladı: *Some Medieval People* (Bazı Ortaçağ İnsanları) [1924]; *The Wool Trade in English Medieval History* (İngiliz Ortaçağ Tarihinde Yün Ticareti) [bu eser, ölümünden sonra 1941'de basılan, 1938-1939 arası Oxford'da verdiği konferansların derlemesidir] v.b. Kitapları yalnız içindeki mükemmel ve orijinal bilgiden dolayı değil, aynı zamanda son derece ilgi çekici bir biçimde sunuluşları yönünden de dikkate değer. Ayrıca John H. Clapham ile birlikte, *The Cambridge Economic History of Europe*'un (Avrupa'nın Ekonomi Tarihi) [2 cilt; 1941-1952] ilk cildini ve *Studies in English Trade in the Fifteenth Century*'yi (XV. yy.daki İngiliz Ticareti Üstüne İncelemeler) [1933] yayımladı. (M)

POWERS (Legrand), amerikalı istatistikçi (1847-?). Hollerith'in çalışma arkadaşıydı. 1910'da ondan ayrılarak, kendi hesabına, delikli kart makinelerini imal eden bir şirket kurdu. Makinelerin patent hakkı 1927'de Remington şirketi tarafından satın alındı. (L)

POWERS (Miram), amerikalı heykeltıraş (Woodstock yakınları, Vermont 1805-Floransa 1873). Cincinati müzesinin Balmumu İşleri bölümünde çalıştı. 1843'te Washington'a giderek, Daniel Webster ve Andrew Jackson gibi ünlü portre heykeltıraşlarıyle tanıştı. 1837'de İtalya'ya gitti, Floransa'ya yerleşti ve bir daha A.B.D.'ye dönmedi. 1843'te yaptığı *Yunan Esiri* adlı heykelle ün kazandı. Ayrıca Benjamin Franklin, Thomas Jefferson gibi ünlü Amerikalıların da heykellerini yaptı. (M)

POWİCKE (sir Frederick Maurice), ingiliz tarihçisi (Alnwick 1879-Oxford 1963). Ortaçağ tarihi uzmanıydı. Oxford üniversitesinde çağdaş tarih profesörü (1928-1947) ve Royal Historical society'nin başkanı oldu (1933-1937). En önemli eserleri: *The Loss of Normandy* (Normandie'nin Kaybedilmesi) [1913], *Medieval England* (Ortaçağ İngiltere'si) [1931], *Medieval Ways of Life and Thought* (Ortaçağ Hayat Tarzı ve Düşüncesi) [1950], *The Thirteenth Century* (On Üçüncü Yüzyıl) [1953]. (L)

POWYS. Tar. coğ. IX. yy.da Galya'nın başlıca krallıklarından biri, ülkenin merkez doğusunu kaplardı. (L)

POWYS (John Cowper), ingiliz yazarı (Shirley, Derbyshire 1872 - Blaenau Festiniog, Galler 1963). Hem mistisizme, hem de şehvete yer veren eserlerinde, canlı varlıklar, manzaralar ve eşya karşısında insan düşüncesinin işleyişini dile getirmeğe çalıştı: *Wolf Solent* (1929); *The Sands of the Sea* (Denizin Kumları) [1934]; *Autobiography* (Hayat Hikâyesi) [1934]; *The Art of Happiness* (Mutluluk Sanatı) [1935]. (L)

P'O-YANG, Çin'de (Kiang-si) büyük göl Yang-dzı-Kiang'ın orta vâdisinde; 2 700 km². Kabarma sırasında ırmağın taşan sularını alır, kurak mevsimde geri verir. P'o-yang gölü, çin ressamlarının sık sık işledikleri bir konudur. (L)

POYET (Bernard), fransız mimarı (Dijon 1742-Paris 1824). Bourbon sarayının cephesini meydana getiren dodekastil korinthos üslûbundaki yapı (1803-1807) onun eseridir. Ayrıca Jean Goujon çeşmesinin, dördüncü bir cephe ilâvesiyle İnnocents meydanının ortasına naklini de gerçekleştirdi. (L)

PO Yİ-PO, çinli siyaset adamı ve iktisatçı (1907). Çin Komünist partisi üyesiydi, tutuklandı, sonra serbest bırakıldı (1931-1936), Japonlara karşı yapılan savaşa katıldı. Kuzey Çin Halk hükûmeti başkan yardımcısı (1949), Halk cumhuriyeti maliye bakanı (1949-1953), Millî Ekonomi komisyonu başkanı (1953), Plan komisyonu başkanı yardımcısı (1956), partinin Siyasî büro üyesi oldu. «Büyük ileri hamle»nin başarısızlığa uğramasını ve halk komünlerinin hareketini frenlemek için alınan tedbirlerin uygulanmasını (aralık 1958) izleyen devrede çin ekonomisinin başlıca sorumlusuydu. Po Yi-Po, Kültür ihtilâlinin ilk kurbanlarındandır: ocak 1967'de tutuklandı. (L)

POYKİL(O)—, yun. *poikilos*, çeşitli'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

POYKİLODERMİ i. (fr. *poïkilodermie*). Dermatoloji. Çoğunlukla kadınlarda, yüzde ve boyunda görülen deri hastalığı; deride telanjiyektazi ile birlikte, ağ görünümünde renk bozukluğu ve atrofi vardır. (L)

POYKİLORG i. (fr. *poïkilorgue*). Armonyum cinsinden, klavyeli çalgı. (1834'te Cavaillé-Coll tarafından icat edilen borusuz bir orgdur. Titreşimli maden şeritleri flüt veya obua sesi verir ve piyanoya uygulanabilir.) [L]

POYKİLOSİTOZ i. (fr. *poïkilocytose*). Ağır kansızlık hallerinde, alyuvarlarda görülen çeşitli şekil bozuklukları. (L)

POYLAK i. Teşk. tar. Osmanlılarda hem bekçi hem de asker niteliğindeki görevli. (XIX. yy.da sayıları 4 000 kadardı. Bekçi asker olarak orduya alınır, kendilerine hazineden ayrıca para ödenmezdi.) [M]

POYNİNGS (sir Edward), ingiliz siyaset adamı ve askeri (1459-1521). Babası Lancaster taraftarı olduğu için Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı, orada Henry of Richmond'a bağlandı. Henry VII onu Calais valiliğine getirdi (1493), daha sonra lord-milletvekili olarak İrlanda'ya yolladı (1494). Poynings, mahallî yönetimi ingilizleştirmek için çok çaba harcadı. İrlanda parlamentosuna, daha çok «Poynings kanunları» adıyle tanınan ve 1782'de yürürlükten kaldırılıncaya kadar İrlanda mevzuatını İngiltere'ninkilere bağlı kılan «Drogheda yasaları»nı onaylattı (aralık 1494). Perkin Warbeck'i Waterford'da yendi ve adadan sürdü. Sonra İngiltere'ye döndü (1496). Henry VII ve Henry VIII devrinde birçok askerî ve siyasî görevde bulundu. Kutsal Birlik'in kurulması ile ilgili müzakerelere katıldı (1513). [L]

POYNTİNG (John Henry), ingiliz fizikçisi (Monton, Manchester yakınları 1852-Birmingham 1914). Mason college'ta fizik profesörlüğü yaptı, 1905'te Royal society'ye üye seçildi. Elektro magnetik enerji üstüne yaptığı incelemelerde, bir yalıtkandaki enerji değişmelerini ortaya koydu ve değişken alanlar için bir enerji akımları teorisi ortaya attı. Güneş ışınlarının kuyrukluyıldızlar üstündeki itici etkisiyle ilgili Arrhenius teorisini doğrulayan ışıma basıncı üstüne deneyler yaptı. En önemli çalışması Yer'in ortalama yoğunluğunu ölçmesidir (1890). [L]

POYRA i. Tekerleğin ortasındaki, parmakları ve dingilin geçirildiği yuvarlak kısım, göbek. || *Poyra deliği*, bir tekerleğin poyrasının ortasında bulunan delik.

— ANSİKL. Bir taşıt tekerleğinin *poyra*'sı bu tekerleği ve fren diskini taşır ve galeli (silindir veya koni biçiminde) veya bilyalı rulmanlar yardımıyle gövde çevresinde dö-

Foto. LAROUSSE

ner. Tekerlekler çıkarılamayacağından poyra kolayca sökülebilmelidir. Bu iki parçadan meydana gelir; biri gövde üzerine yerleştirilmiştir ve gerçek poyra budur, öbürü ise tekerlekle bağlantılıdır ve buna *yalancı poyra* denir. Poyra, tekerleği hareket ettirmeğe yarayan silindir biçiminde kanallı bir parça ile tekerleğin bir merkez çevresinde dönmesini sağlayan konik bir parçadan meydana gelir. Bu sonuncusu poyra üzerine özel bir civata ile tutturulur.

Motosiklet ve bisiklet poyraları aynı türdendir. Bunların, bir yandan ispitleri tutan takozu, öte yandan fren kasnaklarını taşıyan silindir biçiminde bir gövdeleri vardır. İki ucunda tekerlek ekseni taşıyan rulmanlar yerleştirilmiştir. Takıp çıkarmayı kolaylaştırmak için poyra, kendisini geçen ve bir ucundan vidalanıp öteki ucunda bir kelebek bulunan bir mile bağlıdır. (L)

POYRACIK, Ege bölgesinde (İzmir ili, Kınık ilçesi) kasaba; 4 003 nüf. (1965). Bakırçay ovasının güney kenarında, Kınık-Bergama yolu üzerindedir. Yamaç boyunca ve gerideki dağlık kütleden inen derelerin vâdilerine doğru yayılır. Bakırçay havzasında, idarî merkez olmayan yerleşme noktaları arasında en büyüğüdür. (M)

Poyracık mezarı. Arkeol. Bergama'nın 15 km uzağında mezar. 1936'da Bergama müzesi müdürü Osman Baytekin tarafından kazıldı, buluntular ise Otfried Deubner ve Schlachtensee tarafından incelendi. Mezar, 180 sm boyundadır. Üzeri kalın taş levhalarla örtülüdür. Ölü hediyesi olarak pişmiş topraktan figürinler, mavi, kırmızı, beyaz cam boncuklar ve 4 tane merhem şişesi bulundu. Gömü bir kadına aittir. Mezarda bulunan tunç sikkeye dayanılarak M.Ö. II. yy. ortalarına tarihlenir. (M)

POYRALAMAK geçl. f. (*poyra*'dan *poyra-la-mak*). Oto. Bir taşıtın tekerlek poyrasına dingil kutusunu tespit etmek: *Bir tekerleği poyralamak.* (M)

POYRAZ i. (yun. *boreas*, kuzey rüzgârı'ndan). Meteorol. Kuzeyden esen rüzgâr: *Poyrazla söyleşir gibi yaprakların sesi* (Yahya Kemal). *Bizim mahalleye poyraz kışın da uğrayamaz / Erir erir akarız semtimizde geldi mi yaz* (M. Â. Ersoy). || Kuzey yönü.

— ANSİKL. Meteorol. Çoğunlukla fırtına şeklinde eser; yaz *poyraz*'ı kurudur. Kış poyrazı yağmurlu ve kapalı havada esebildiği gibi açık havada da eser. Poyraz Türkiye'nin Marmara bölgesinde her mevsim hâkim karakterdedir. (M)

POYRAZ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Elazığ ili, merkez ilçesi) bucak. 4 882 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi*, 114 nüf. (1965). Elazığ - Keban yolunun 18. km'si üzerinde. Yüksl. 1 020 m. (M)

POYRAZ (Nuri Halil), türk musiki yöneticisi ve bestecisi (İnebolu 1885 - İstanbul 1956). Mızıkai Hümayuna girdi, binbaşılığa kadar yükseldi. Ankara ve İstanbul radyolarında icracı ve yönetici olarak çalıştı. İstanbul Radyosu Kadınlar topluluğunu yönetti. İstanbul Belediye Konservatuvarı Tasnif heyeti üyeliği yaptı. Genellikle şarkı formunda eserler besteledi. Hüseynî, hüseynî aşiran, beyatî, acemaşiran, hicaz, nişabürek, nihavend makamlarında eserleri vardır. (M)

POYRAZ adası, Ege denizinde, Ayvalık önünde Türkiye'nin Cunda adaları takımı içinde yer alan küçük ada. (M)

POYRAZ burnu, yun. **Greko burnu,** Kıbrıs adasının güneydoğu ucunu meydana getiren burun. (M)

POYRAZ köyü, Marmara bölgesinde (İstanbul ili, Beykoz ilçesi, merkez bucağı) köy; 1 030 nüf. (1965). İstanbul boğazının Karadeniz'e çıkış yeri yakınında tabiî plaj yeri. (M)

POYRAZLAMAK geçz. f. (*poyraz*'dan *poyraz-la-mak*). [Hava için] Poyraz esmeğe başlamak, poyraza dönmek: *Hava poyrazladı.* (M)

POZ i. (fr. *pose*). Vücudun duruşu. || *Mec.* Tabiîlikten yoksun olma; gösteriş amacı güden yapmacıklı davranış, caka; bu türlü konuşma tarzı.

— DEY. *Poz atmak* (*kesmek* veya *yapmak*). *Teklz.* Gösteriş amacıyle takınılan tavırlar için kullanılır.

— Foto. *Poz saati*, fotoğraf basma veya developman işlemlerinde, poz süresini sınırlamak için bir zil tertibatını veya bir devre kesiciyi harekete geçiren ayarlanabilir saat. || *Poz süresi*, iyi bir negatif veya pozitif elde etmek için, duyar tabakanın ışık etkisinde kalması gereken süre. (Bk. ANSİKL.) || *Poz verme*, bir duyar tabakayı ışığa tutma.

— G. santl. *Poz vermek*, bir sanatçıya model olarak belirli bir durumda durmak. || *Baş pozu vermek, gövde pozu vermek*, yalnız başının veya bütün gövdesinin model olarak kullanılmasını sağlayacak biçimde poz vermek. || *Bir modele poz verdirmek*, resmini veya heykelini yapacak olan sanatçının çalışması sırasında nasıl durması gerektiğini göstermek.

— Koreografi. Bir an için hareketsiz kalan dansçının durumu.

— ANSİKL. Foto. Fotoğraf çekimi sırasında *poz süresi*, kullanılan emülsiyonun duyarlık derecesine, ışığın şiddetine, konunun cinsine ve objektifin bağıl açıklığına göre değişir. Konunun cinsine göre poz süresine belirli bir tolerans tanınabilir; bununla birlikte, süre kısa olduğu zaman «az poz verilmiş» bir klişe elde edilir ve negatif görüntünün gölgeli kısımlarında ayrıntılar seçilmez. Poz süresi çok uzun olduğunda «çok poz verilmiş» bir klişe alınır, negatif görüntü çok saydamsızdır ve baskı yapmak güçleşir. Huillard ve Cousin tarafından düzenlenmiş *poz tablosu*, yukarıda adı edilen çeşitli etkenlerle ilgili sayı sütunlarından meydana gelir. Uygun olarak seçilen rakkamlar eklenerek, gerekli poz süresi bulunur. Bu süre çoğu zaman fotoselle hesaplanır. (L)

POZA i. (ital. *posa*). Matbaac. Baskı makinesine verilecek kâğıdın sağa-sola kaymamasını, kenarında düzgün bir boşluk bırakılmasını sağlayan küçük madenî uçların tümü. || Bu sivri uçların kâğıt üzerinde bıraktığı delik izlerinden her biri. || *Poza ayarı*, ayrı kâğıtlara çizilmiş desenlerin tam karşı karşıya gelmesini sağlamak için, desenlerin birleşmesi gereken yeri işaretleme. Basılacak kâğıdın ikinci yüzündeki sayfaların birinci yüzdeki sayfalarla tam karşı karşıya gelmesini, aynı yüzde arka arkaya yapılmış çeşitli baskıların aynı hizada bulunmasını, çok renkli baskıda, her rengin taşkınlık yapmadan daha önce basılmış renk üzerine gelmesini sağlamak için yapılan işlemlerin tümü. || *Poza bırakmak*, basılacak kâğıdın kenarına poza işareti koymak. || *Poza işareti*, kâğıdın kenar boşluğunu, hizasını veya katlanışını kontrol etmeğe yarayan basılı işaret. (L)

POZANTI, Akdeniz bölgesinde (Doğu kesim, Adana ili) ilçe merkezi kasaba; 3 675 nüf. (1970). İç Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan önemli yol üzerinde; yüksl. 860 m. Anadolu-Bağdat demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Pozantı, 1954'ten beri ilçe merkezidir. Daha önceleri Karaisalı ilçesinde bir bucak merkeziydi.

— Tar. Bütün tarih devirleri boyunca önemini kaybetmeyen bir yol üzerinde bulunan Pozantı, İlkçağda *Podandos* adını taşıdı. VII. yy.da başlayan müslüman akınlarıyle bölgenin askerî önemi daha çok arttı. Arap kaynaklarında *Badandûn* olarak geçen Pozantı, abbasî halifesi Memun'un öldüğü yerdir (833). Pozantı çayı uzun zaman abbasî-bizans sınırını meydana getirdi. Haçlı seferleri sırasında *Bothentrot* (Bodendron, Butrentum), XVI. yy.da *Poschtzeschy* ve *Sultanhanı* (Evliya Çelebi'de) adlarını taşıdı. Pozantı'nın önemi XX. yy.da Bağdat demiryolu inşaatı sırasında yeniden arttı. Millî Mücadele yıllarında, Adana'yı işgal eden Fransızlara karşı girişilen hareketlerde rol aynadı. — *Pozantı ilçesi*, 772 km²; 13 496 nüf. (1970). Merkez ve Kamışlı bucakları; 16 köy. Ormancılık, meyvecilik. (M)

POZİTİF sıf. (fr. *positif*). Deneye dayanan, deney ürünü olan: *Pozitif bilimler.*

— Fiz. *Pozitif elektrik.* Bk. ELEKTRİK. || *Pozitif elektron.* Bk. POZİTON.

— Foto. *Pozitif resim* (kısaca *pozitif*), temas veya agrandisman yoluyle bir negatiften çekilen ve konunun tam görüntüsünü veren resim. (Oynatılan sinema filimleri pozitif görüntülerdir.)

— Huk. *Pozitif hukuk*, bir ülkede yürürlükte olan yazılı hukuk kurallarının tümü. Bk. ANSİKL.

— Mant. Salt teori kavramlarını bir yana bırakarak, deneyle edinilmiş bilgiler topluluğuna dayanan açıklama sistemi: *Pozitif bilim.* || *Pozitif çağ*, Auguste Comte'a göre insan bilgisinin gelişmesinde ortaya çıkan son dönem. (Bu dönemin özelliği, olayların, bu olaylar arasındaki ilişkilere, fenomenlerin ölçülmesine, nedenlerin değil kanunların, «niçin»in değil, «nasıl»ın araştırılmasına dayanmasıdır [oysa, teolojik ve metafizik çağlarda durum bunun karşıtıdır].) [Bk. POZİTİVİZM.] || *Pozitif zihniyet*, Auguste Comte'a göre, pozitif çağı belirleyen düşünce biçimi.

— Mat. *Pozitif büyüklük*, aynı türdeki sıfır büyüklükten başlayarak artan büyüklük. || *Pozitif sayı*, + işareti taşıyan sayı. (*Eşanl.* ARTI. *Zt.* NEGATİF.)

— ANSİKL. Huk. *Pozitif hukuk*, yasama yetkisine sahip organla bu organın vermiş olduğu vekâlete dayanarak, öteki devlet organları tarafından meydana getirilen yazılı hukuk kurallarını kapsar. Bir ülkede yürürlükte olan kanun, yönetmelik ve tüzüklerin bütünü pozitif hukuku meydana getirir. Ancak, pozitif hukuk bir ülkede yürürlükte olan hukuk kaynaklarının tümü değildir. Pozitif kurallar yanında, yazılı olmayan kurallar da vardır. Meselâ örf ve âdet hukuku, pozitif hukuka girmemekle birlikte bir hukuk kaynağıdır.

◆ i. Müz. Küçük org; tribünlere yerleştirilen org kadar yer tutmaz ve döşemeye konur. (Org locasında fakat yine yere konmuş olarak da görülür. Benzetme yoluyle, ikincil klavyenin bütün borularını içinde bulunduran küçük büfe'ye de aynı ad verilmiştir; bunlara *pozitif klavyesi* veya *sırt klavyesi* denir [Rückpositif].)

— ANSİKL. XIX. yy.da, zaman zaman pozitif klavyesi takım borularının dolap içinde kurulduğu ve resi boruları gibi ekspresif hale getirildiği olmuştur. Roma orgunun bir pozitif olduğu ileri sürülebilir; Ortaçağda, kolaylıkla taşınabilen, önceleri *scholae* ve koro topluluğunun, daha sonraları, XVII.-XVIII. yy.da çalgıcı, korocu ve solocuların etrafında toplandıkları orga da aynı ad verilebilir. 3'ten 8'e kadar takım borusundan meydana gelen pozitifler Fransız devrimine kadar yapıldı. Kimi sanatçıların, bu arada Couperin'in özel pozitifi vardı. (LM)

Pozitif Felsefe Dersleri (*Cours de Philosophie Positive*), Auguste Comte'un eseri (6 cilt, 1830-1842). Çeşitli derslerden meydana gelen bu eser, ahlâk ve din dışında bütün Auguste Comte sisteminin açıklamasıdır. Önce Comte, ünlü «üç hal kanunu»nu ortaya koyar. İnsan zihni, yapısı gereği, her araştırmasında art arda üç düşünme metodu kullanır. Bunların nitelikleri özce ayrı ve hattâ karşıttır: teolojik metot, olguları tanrısal nedenlerle açıklamaya dayanır; olguları tabiatüstü güçlerle açıklayan metafizik metot, çok kere birtakım kelimeler söylemekten ileri gitmez («boşluk korkusu», «uyutucu etki» gibi); bilime yakışan tek metot olan pozitif metot ise, olguları aralarındaki bağlantıları gösterer ek açıklar; nedenleri değil, kanunları; «niçin»i değil, «nasıl»ı araştırır. Bu bilimsel görecelik, Comte pozitivizmininin özünü meydana getirir.

Bundan sonra yazar, bir temel bilimler sınıflaması yapar. Bunlar basitten karmaşığa doğru gitmektedir: matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, sosyoloji. En karmaşık bilimler, en basitlere dayanır. Bu aynı zamanda bilimlerin ortaya çıkma ve pozitif çağa (pozitif metodu kullanmaya) ulaşma düzenidir de; ayrıca bilimleri bu sıraya göre öğretmek gerekir; en soyut olanından (matematikten) en somut olanına (sosyolojiye) gidilir. Auguste Comte altı temel bilimi gözden geçirir. Böylece, daha sonra pozitif bir ahlâk ve dinin temeli olacak pozitif bir sosyolojinin kurulmasına ulaşmak ister. (→Bibliyo.) [L]

POZİTİFLİK i. (*pozitif*'ten *pozitif-lik*). Pozitif olma hali.

— Fiz. Pozitif elektriklenme olaylarını gösteren bir cismin durumu.

— Mant. Auguste Comte öğretisinde, yalnızca olgulara dayanan bir açıklamanın pozitif özelliği. (L)

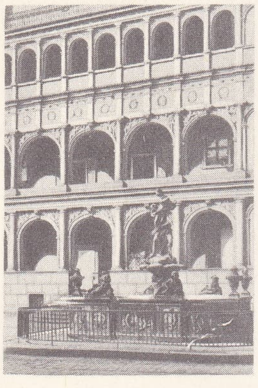

POZNAN Belediye binası (1550-1560) ön yüzün detayı

POZİTİVİST sıf. (fr. *positiviste*). Pozitivizmle ilgili: *Pozitivist felsefe.*

— Huk. *Pozitivist okul,* Ceza hukuku alanında kişileri suç işlemeğe iten sebepleri toplum açısından inceleyen okul. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Pozitivist okul,* XIX. yy.da gelişen genel pozitivist akımın etkisiyle meydana geldi. Okulun kurucusu Lombroso'dur. Sonraları Garofalo ve özellikle Ferri tarafından geliştirildi. Pozitivist görüşe göre, her olay gibi toplum olaylarının da bir sebebi vardır. Toplumdaki kötülüklerin son bulması isteniyorsa, bunlara sebep olan toplum olaylarına son vermek gerekir. Yoksa, belli sebepler, belli sonuçlar doğuracak; başka bir deyişle sebep devam ettikçe suç da olacaktır. Bu yüzden ceza hukuku alanında irade hürriyetinden söz edilemez, çünkü bir kimseyi suça iten onun iradesi değil, toplumda bulunan ve kötülüğe temel olan sebeplerdir (kültürsüzlük, kötü muhit, akıl hastalığı gibi). Bu görüşün vardığı sonuç şudur: sorumluluğun temeli kişinin irade hürriyeti değildir. Kişi, iradesi hür olmadan belli sebeplerin etkisi altında suç işlediğinden, toplum için tehlikeli bir kişi durumundadır ve bu sebeple cezalandırılması gerekir. Akıl hastası olan bir kimseye bile ceza müeyyidesi uygulanmalıdır. Pozitivist okul görüşüne göre, suç işleyenlerin büyük bir kısmı normal olmayan kimselerdir. Ancak cezalandırılmada dış etkenler nazara alınır.

◆ İ. Pozitivizmden yana olan kimse. (M)

POZİTİVİZM i. (fr. *positivisme*). Auguste Comte'un ve izleyicilerinin felsefî öğretisi. || *Teşm. yol.* Metafiziği gereksiz sayan, olayları gözlemlemek ve bu olayları yöneten kanunları belirlemekle yetinmeyi ileri sürenlerin görüşü. || *Mantıkî pozitivizm.* Bk. YENİ-POZİTİVİZM.

— ANSİKL. Auguste Comte'un ileri sürdüğü şekliyle *pozitivizm,* bir yandan, *Cours de Philosophie Positive*'de (Pozitif Felsefe Dersleri) açıklanan bir bilimler felsefesi; öte yandan, *Cours de Politique Positive*'de (Positif Siyaset Dersleri) belirtilen bir siyaset ve dindir. Auguste Comte'un, bilimler felsefesini, siyasete bir giriş olarak düşündüğü besbellidir.

Gerçekten de, bütün bilimler, sosyal-statik (ferdin, ailenin, toplumun incelenmesi) ve sosyal-dinamik'e (toplumların gelişme kanunu) ayrılan sosyolojiye varır. Bu kanun, üç hal (çağ) kanunudur. Comte'a göre toplumlar, başlangıçta, dinî inançlar üstüne kurulmuştu. Metafizik çağla birlikte eleştirici düşünce bütün kademeleşmeleri yıktı. Böylece, toplumları pozitif olarak yeniden düzenlemek gerekli hale geldi. Bunu gerçekleştirmek için siyasî güçten ve aktif sınıftan (tacirler, sanayiciler, tarımcılar) farklı olan ve bilginlerden, filozoflardan, sanatçılardan meydana gelen manevî bir güç, düşünceye dayanan bir sınıf yaratmak gerekir.

«Pozitif din» herhangi bir aşkın Varlığa dayanmaz; tapınacağı tek şey İnsanlık'tır. İnsanlık Yüce Varlık, yeryüzü Büyük Fetiş ve mekân Büyük Ortam'dır. Pozitif dinde, ahlâk ön planda yer alır ve şu cümleyle özetlenir: «Başkası için yaşamak». Pozitif kültün üç yanı vardır: 1. kişisel kült veya kadına (zevce, anne veya kız çocuğu) tapınma; 2. dokuz kutsamayı (sunma; alıştırma [14 yaşında]; kabul [21 yaşında]; yöneltme [28 yaşında]; evlenme; olgunluk [42 yaşında]; emeklilik [63 yaşında]; dönüşüm [ölüm]; yüce varlığa katılma [ölümden yedi yıl sonra]) kapsayan ev kültü; 3. Yüce Varlığı konu olarak alan kamusal kült. Comte, tapınağı, takvimi, tapınma kurallarını açıklamış ve din adamlığına kabul edilmenin şartlarını, rahiplerin ve yardımcılarının ücretlerini v.b. belirlemişti.

Littré ve Stuart Mill'in pozitif dini kabul etmemelerine karşılık, Comte'un ortodoks çömezleri, resmî organ olarak *Revue occidentale*'i çıkardılar ve Auguste Comte'un Paris'teki evinde Pierre Lafitte'in yönetiminde toplanmağa devam ettiler. İngiltere'de, Comte'un dinî fikirleri Richard Congreve tarafından benimsendi. Ama Congreve'in titiz ortodoksluğu, pozitivistlerden çoğunun Harrison çevresinde toplanmasına yol açtı. Brezilya'da, dinî ve ortodoks pozitivizm olağanüstü bir ilgi gördü; Brezilya cumhuriyetinde bakan olan Benjamin Constant, eğitimi Comte'un ilkelerine göre düzenlemeğe çalıştı; Miguel Lemos, ayrıntılı ve karmaşık tapınma kurallarını olduğu gibi uygulayarak İnsanlık kültünü kurdu. (L)

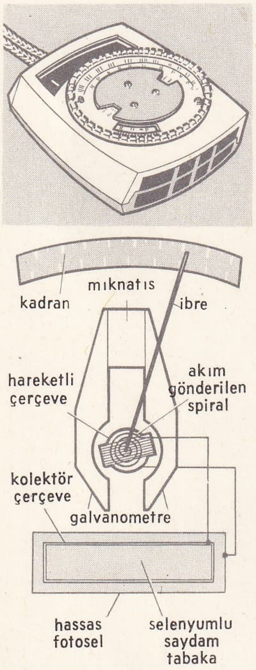

pozometre

POZNAN yeniden inşa edilen Racaynski kütüphanesi

Pozitivizmin İlmihali (*Catéchisme Positiviste*), Auguste Comte'un 1852'de yayımlanan eseri. Pozitivizmin özetini ve açıklanmasını kapsayan bu kitabı, Au. Comte felsefenin daha kolay anlaşılmasını ve yayılmasını sağlamak amacıyle yazmıştı. Kitapta şu iki altbaşlık yer alır: *Başkası için yaşamak. Aile, yurt, insanlık; ilke olarak aşk, temel olarak düzen, amaç olarak gelişim.* (→Bibliyo.) [L]

POZİTON i. (fr. *positon*). Nükl. fiz. Pozitif elektron.

— ANSİKL. *Pozitron*'un kütlesi elektronun kütlesine eşittir, fakat pozitif bir elektrik yükü taşır; bu yükün mutlak değeri elektronunkiyle aynıdır. 1930'da ingiliz Dirac tarafından varlığı anlaşılan bu taneciği 1932'de amerikalı Anderson kozmik ışınlarda keşfetti. Pozitonlar atomlarda serbest halde bulunmaz ve ortalama hayat süreleri çok kısadır; bu yüzden gözlemleri çok seyrek yapılabilir. Bir foton'un maddeleşmesiyle meydana gelir, maddenin enerjiye dönüşmesiyle de yok olurlar. Bk. MADDELEŞME. (L)

POZİTONYUM veya **POZİTRONYUM** i. (fr. *positonium* veya *positronium*). Nükl. Negatif bir elektronla bir pozitondan meydana gelen ve hidrojen atomuna benzeyen kararsız yapı.

— ANSİKL. 1953 Yılında Columbia üniversitesinde keşfedilen *pozitonyum,* yavaşlatılmış bir pozitonun bir gazın molekülleri arasında dolaşması ve moleküllerden bir elektron koparmasıyle meydana gelir. Pozitonyum iki şekilde bulunabilir: *ortopozitonyum*'da her iki taneciğin spinleri paralel ve aynı yönlüdür; *parapozitonyum*'da ise spinler paralel, fakat ters yönlüdür. Her ikisi de, gamma ışınları yayarak çok kısa bir süre içinde (orto için $1,4.10^{-7}$ saniye, para için $1,2.10^{-10}$ saniye) yok olur. Pozitonyumun halojenlere kimyasal etki yaparak hidrojen bileşiklerine benzer bileşikler verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, hidrojeninkine benzeyen optik tayfı da incelenmiştir. (L)

POZİTRON i. (fr. *positron*). Fiz. *Eşanl.* POZİTON.

POZNAN, Polonya'da şehir, voyvodalık merkezi, Büyük Polonya ovasının ortasında, Warta ırmağı kıyısında; 422 700 nüf. Üniversite. Poznan, özellikle siyaset, idare, din ve kültür alanındaki önemi sayesinde büyük bir şehir haline geldi. Ama bugün başlıca gelişme etkeni sanayidir: Poznan bu sayede eski Polonyanın Gniezno gibi öbür tarihî merkezlerini geçti. Çok süslü katedral (XV.-XVIII. yy.); XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Şehirde bütün sanayi kolları temsil edilir: metalürji (demiryolu ve tarım malzemesi), kimya, dokuma ve besin sanayii, deri işçiliği v.b. — *Poznan voyvodalığı,* 2 065 000 nüf. Poznan, yaklaşık olarak, XVIII. yy.da Polonya bölüşülürken sınırları Prusya lehine çizilen Poznan eyaletini içine alır. Bugün Polonya'nın büyük coğrafî bölgelerinden biridir. Poznan eyaleti Polonya'nın tarihî merkezidir: ilk islav halklarının meydana gelmesi ve ilk Polonya devletlerinin ortaya çıkmasıyle ilgili en önemli arkeoloji buluşları bu sınırlar içinde yapıldı. Tarım bakımından Poznan eyaleti, soğuk topraklı, sert iklimli büyük Kuzey Avrupa ovasının özelliklerini taşır: ince bakım isteyen ürünlere elverişli olmamasına karşılık, büyük ölçüde çavdar, patates ve yemlik bitki tarımına imkân verir. Ayrıca keten de yetiştirilir. Buğday tarımı yalnız güney kısımdadır. (L)

POZNAN eyaleti, eski Prusya'da (Almanya) eyalet, doğuda eskiden parçası olduğu Polonya ile sınırlıdır.

Büyük Polonya'nın temeli olan Poznan'a XVIII. yy.dan sonra almanların kütle halinde göçmesi eyaletin iktisadî gelişmesinde büyük rol oynadı. Polonya'nın parçalanmaları sırasında eyalet yavaş yavaş Prusya'ya bağlandı (1772-1793-1795). Tilsit antlaşmasından sonra Napolyon eyaletin büyük kısmını Varşova büyük düklüğüne kattı (1807). Viyana kongresiyle Poznan'ı geri alan Prusya, Posen büyük düklüğü haline getirdi (1815). Askerî vali prens Radziwill'in yönetimi sırasında Poznan oldukça muhtariyet kazandı. Yönetim ve eğitimi germenleştirme siyasetinin yanı sıra, 1830 ayaklanmasından sonra eyalet başkanı Flottwell alman kolonlar yerleştirmeğe başladı. 1843'te Posen'de, Fransa'ya göçen Polonyalılarla bağlantılı olarak Prusya Polonyası'nı ayaklandırmak ve isyanı bütün krallığa yaymak amacını güden gizli bir Merkezî komite kuruldu. Hareketin başına Mieroslavski geçti (1846); ama tutuklandı (1846) ve ölüm cezasına çarpıldı (aralık 1847); ancak hüküm infaz edilmedi. Berlin devrimi sonucunda serbest bırakılınca (mart 1848), Poznan'daki Polonya Bağımsızlık hareketinin yönetimini üstüne aldı ve bir Millî Polonya komitesi kurdu; düklüğe bağlı almanlar bu gelişmeden yana olduklarını açıkladılar (Emil Brachvogel'in bildirisi, 22 mart); ama Berlin hükûmeti Prusya'da düzeni yeniden sağladıktan sonra hareketi ezdi (mayıs 1848). Polonyalı milletvekillerinin itirazlarına rağmen Posen büyük düklüğünü Kuzey Almanya konfederasyonuna katan Bismarck, Almancayı okullarda bile mecburî dil haline getirerek ve kiliseyle uzlaşması sonucunda Ledochowiski'nin yerine Poznan başpiskoposluğuna bir alman kardinali tayin ettirerek (1886) *Kulturkampf* çerçevesi içinde Prusya siyasetini almanlaştırma hareketini yeniden ele aldı. Polonya topraklarını ele geçirmeyi de denedi (Kolonileştirme komisyonu, 1886), ama başarı sağlayamadı; Polonyalılar bu denemeye Toprak bankasını kurarak (1888) ve Almanların Polonyalılardan satın aldığı topraklardan çok daha fazlasını alman kolonlardan satın alan kredi şirketleri yaratarak karşılık verdiler. Doğu Marklıkları şirketi XX. yy.da toprak satın alışlarına yeniden başladı; Bülow ise Almancayı okullarda mecburî dil haline getiren (1901), Polonyalıların toprak satın almasını yasaklayan (1904) ve toprak sahiplerinin mülklerine elkonmasına izin veren (1908) kanunlar çıkarttı. Bu polonyalı aleyhtarı siyaseti bir yandan kilise ve soyluların, öte yandan köylülerin ve şehirlerde meydana gelen or-

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Polonya Danışma bürosu (LAROUSSE)

ta sınıfın el ele vermesi başarısızlığa uğrattı; toprakların satın alınması için şirketler kuruldu, öğrencilerin grevi gibi (1906) gösteriler yapıldı. 1918'de Poznan eyaleti silâhlı bir ayaklanma hazırladı. Poznan şehrinde toplanan diyetin seçtiği «Yüksek Halk kongresi» adı verilen geçici hükûmet 27 aralıkta Almanları Poznan'dan kovdu. Haziran 1919 Versailles antlaşmasıyle batıda dar bir arazi şeridi dışında Poznan büyük düklüğü Polonya'ya verildi. 1939'da tekrar Almanlar tarafından işgal edilen eyalet, 1945'te Oder-Neisse hattına kadar Polonya'ya geri verildi. (L)

POZOBLANCO, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cordoba ili), sierra Morena'nın kuzeyinde; 16 000 nüf. Dokumacılık. (L)

POZOLOJİ i. (yun. *posos,* ne kadar büyük ve *logos,* bilim'den fr. *posologie*). Tedavi ve farmakolojinin, ilâç dozları ile meşgul olan dalı. (İlâcın dozu, hastanın yaşına, cinsiyetine, durumuna ve ilâcın alındığı yola göre değişir.) [L]

POZOMETRE i. (fr. *posemètre*'den). Foto. Poz süresini belirlemeğe yarayan âlet. — ANSİKL. *Pozometre,* görme yoluyle değerlendirme, özel bir duyar tabakanın kararma süresini belirleme veya bir fotoselin verdiği bilgileri değerlendirme ilkesine dayanır. Âlette, emülsiyonun duyarlık derecesine ve objektifin bağıl açıklığına bağlı olarak, doğrudan doğruya pozu hesaplamağa yarayan cetveller vardır. (L)

POZÖR sıf. (fr. *poseur*). Pozcu, poz yapan: *Yalnız onlar Fransızların pozör dedikleri yapmacıklı şairlerimizle* ... (Ahmed Rasim). [M]

POZZA (Orsato), sırp-hırvat dilinde **Medo Pucic,** dalmaçyalı yazar (Ragusa 1821 - ay.y. 1882). Eski ve soylu bir ailedendi; İtalyanca öğrendi ve A. Mickiewicz'in *Büyükbabalar*'ını İtalyancaya çevirdi (1842). Sırp-hırvat dilindeki manzum eserleri (bazılarında italyan etkisi açıkça görülür: *Talijanke* [İtalyan Tarzı Şiirler], 1849) arasında bölgesel romantizmin tipik bir örneği olan *Cvijeta* (Çiçek) [1865] sayılabilir. (M)

POZZALLO, İtalya'da komün, Sicilya'da (Ragusa ili), adanın güney kıyısında; 12 500 nüf. Tarım merkezi ve balıkçı limanı. (L)

POZZO (Andrea), italyan din adamı ve ressam (Trento 1642 - Viyana 1709). Cizvit tarikatına girdi ve kendini daha çok bu tarikata bağlı kiliselerin süslemesine verdi. Lombardia'da yetişti ve 1681'de Roma'ya gitti. Göz aldatmacalı dekorlar çizdi. Bu gerçekdışı ve ustalıklı eserlerin en mükemmeli *Aziz İgnatius'un Ululuğu*'dur (1685; Roma'da Sant'Ignazio kilisesi). Badia D'Arezzo'nun kubbesini de (1703) süsledi. Modena, Torino, Mondovi ve Napoli'de çalıştı. Kuzey barokunun temsilcilerini çok etkileyen *Prospectiva Pictorum et Architectorum*'u (Resim ve Heykelde Perspektif) [1693] yazdı. Lichtenstein sarayını süslemek üzere Viyana'ya gitti ve orada Üniversite kilisesini kurdu. (L)

POZZO Dİ BORGO (Charles André), korsikalı soylu (Alate, Ajaccio yakınları 1764-Paris 1842). Yasama meclisinde milletvekiliydi. Savaş bildirisi üzerine raporu kaleme aldı (nisan 1792). Korsika belediye başkanı oldu, Paoli'nin tarafını tuttu. İngiliz kral naibinin devlet bakanlığına getirildi ve Fransızların dönüşünde onunla birlikte Londra'ya kaçtı (1796). Aleksandr'ın hizmetine girdi, Rusya sarayında Napolyon'un siyasetine karşı çıktı; bir süre gözden düştü (1807), İngiltere'ye gitti, İsveçli Bernadotte'un yanında görev aldı. Rusya'ya döndü, generalliğe yükseldi (1813). Fransız geçici hükûmetinde komiserlik yaptı (nisan 1814). Louis XVIII'e anayasayı kabul etmesini öğütledi. Viyana kongresine katıldı, sonra Rusya'nın Paris elçiliğine tayin edildi (1815-1834), Bourbon'ların saydığı bir danışmandı, onları çara yakınlaştırmağa çalıştı. Çarın Londra elçisi oldu (1834-1839). *Correspondance Diplomatique*'i (Diplomatik Mektuplaşmalar) 1897'de yayımlandı. (L)

POZZOLANA i. (şehir adı *Pozzuoli*'den [Napoli yakınları]). Isı ve ses yalıtkanlığı sebebiyle yapıda aranan trakitik akıntılara eşlik eden, yapısı petekli, tabiî olarak silisli volkanik kaya. || Soğukta ve su ile birlikte bulunduğu zaman kireçle birleşebilen silis ve alümin kapsayan silisli-alüminli tabiî veya sunî gereç: *Pozzolanalı çimentolar.* (L)

POZZUOLİ, İtalya'da şehir, Campania'da (Napoli ili), Napoli körfezi kıyısında, Misena burnu ile Nisida adası arasında; 51 300 nüf. Eskiçağda Samos'un (Sisam) kolonisi (M. Ö. 520) olan *Puteoli* (önce *Dikaiarkheia*), Cumae'nin limanıydı; İkinci Kartaca savaşında önemli rol oynadı ve M. Ö. 194'te bir roma kolonisi oldu. Tepelerin koruduğu büyük bir koy kıyısındaki limanı çok elverişliydi. Daha M. Ö. II. yy.da güney rüzgârlarına karşı bir dalgakıran (eni 16 m, boyu 372 m, fakat kesintili) ile birbirine bağlı birçok havuz yapıldı; havuzlar deniz tarafından bir çifte kemer sistemiyle korunuyordu; kemerlerin kenarında revaklar ve dükkânlar vardı. Pozzuoli doğulu tüccarların yaşadığı (dinlerini yaydılar) önemli bir ticaret ve yolcu limanıydı. Trafik bugün de işlektir. «Serapis tapınağı» denen eski bir yiyecek pazarı, Vespasianus zamanında inşa edilen amfiteatr, Augustus tapınağı ve eski köşkler (bu arada Cicero'nunki) bugüne kalmıştır. Kükürtlü topraklar çok yüksek sıcaklıkta (162°5C) buhar püskürtür. Şehirde demir sanayii yerleşmiştir. (L)

PÖCH (Rudolf), avusturyalı hekim, coğrafyacı, etnolog ve antropolog (Tarnow 1870 - İnnsbruck 1921). Viyana üniversitesinde antropoloji dersleri verdi (1919'dan sonra). Veba salgını sırasında Bombay'a giden sağlık kurulunda üyeydi. 1904 - 1906 Yılları arasında Melanezya ve Avustralya'ya geziler yaptı. Bu ülkelerden getirdiği birçok bilimsel bilgiyi Viyana müzesine verdi. Boşiman'ları incelemek için Güney Afrika'ya gitti (1907-1909). Birinci Dünya savaşında çeşitli millet ve ırklardan yedi bin tutuklunun antropolojik incelemesini yaptı. (M)

PÖÇ i. *Halk dili.* Kuyruk sokumu kemiği. (M)

PÖF ünl. (onomatope). İğrenme anlatır: *Pöf, bu balık ne pis kokuyor!* (M)

PÖLCE i. (*Pöl*'den *Pöl-ce*). Leng. Senegal ile Kamerun arasında birçok küçük pöl halkı tarafından konuşulan batı atlantik öbeğinden sudan dili.

— ANSİKL. Leng. Başlıca lehçeleri Senegal ve Batı Mali'de Pular, Futa-Calon ve Yukarı Volta'da Fufulde, Kuzey Kamerun'da Fulbere'dir. Fonetik sistemin başlıca özelliği şaklamalı *b* ile *d*'yi kapsamasıdır. Pölce'de tekil için yirmi iki, çoğul için beş isim sınıfı vardır. Sınıf işareti (bk. BANTU DİLİ) soneklidir. Tekilin kapantılı bir kökünü, genellikle çoğulda soluklu bir kök (veya tersi) karşılar (meselâ: *gor-ko,* «adam», çoğl, *wor-be; ho-re,* «baş», çoğl. *ko-e*). Aynı almaşma, fiil çekiminde de görülür: *'o feni'*, «yalan söyledi»; *'be peni,* «yalan söylediler». (L)

PÖL'LER, Batı Afrika'da halk. Dilleri Pölce olan ve Pöl'lerin iktisadî düzeninin içinde yer alan Zenci Pöl'lerle birlikte sayıları 4 500 000 kadardır. Senegal'den Çat gölünün doğusuna kadar uzanan Sudan bölgesinde dağınık olarak yaşarlar. Etnik kaynakları bilinmez; ama antropolojik özellikleri bakımından Zencilerden ve Büyük Sahra'nın göçebe beyazlarından değişik, ortalama 1,74 m boyunda, ince yüzlü, hiç bir zaman basık olmayan düz veya kemerli burunlu, ten renkleri bakır rengiyle siyah arasında değişen insanlardır. Göçebe olarak yaşayanlar yerleşik zenci köylerinin sürülerine (sığır, koyun) çobanlık yaparlar. Yerleşik düzene geçmiş olanlarda ise ırkın iyice melezleşmiş olduğu görülür. Ama asıllarını hiç bir zaman unutmamışlardır. Bugün çoğu müslüman olan Pöl'lerin batı zenci afrika tarihi ve sosyolojisi üstünde büyük etkileri olmuştur.

● *Tarih.* Pöl'lerin menşei konusunda çeşitli varsayımlar öne sürülmüştür. Kesin olarak bilinen XI. yy.da Senegal'e yerleşmiş olduklarıdır. Yüzyılın sonunda ise içlerinden bazıları doğuya doğru yer değiştirmeğe başladı. Yerleşme tarzları, XIV. yy.ın sonunda Macina'da, XVIII. yy.da Futa-Calon'da, XIII. - XVIII. yy.lar arasında Nijerya'da, XVIII. yy.da Adamaua'da hep aynı biçimde olmuştur. Geleneksel olarak hayvancılık yapan Pöl'ler, çiftçilerin sürülerine çobanlık yapmak için gelir, içlerinden bazıları yerleşik düzene geçerek bölge halkına karışır ve melez halklar ortaya çıkmasına yol açardı. Ama göçebe kalmış ve Müslümanlığı kabul etmiş olan öteki Pöl'ler kendilerini Zencilerden üstün sayarlardı. Bunlar, gerek hayat tarzı gerek ırk ve din bakımından Zencilerden farklıdırlar ve zenci boyunduruğu altında yaşamağa katlanmak istemezler; bundan dolayı da ayaklanır, bazı toprakları ve sürüleri ellerine geçirir, bu topraklar üzerinde bağımsız pöl devletleri kurarlardı. XIV. yy.ın sonunda kurulmuş olan Macina krallığı Ahmadu I (1818-1845) devrinde tamamıyle bağımsız oldu. Ama 1862'de Bani nehrinin üstündeki Saeval'de bu ülkeyi yenen Melez Fatih Hacı Ömer tarafından yıkıldı ve toprakları da 1889-1893 arasında geçen dört yıl içinde fransız hâkimiyeti altına alındı. 1694'te Futa-Calon'a giren Pöl'ler XVIII. yy.da (1725'e doğr.) burada dikkate değer bir vergi sistemi kuran ve 1725'ten beri de sürekli olarak din savaşları yapan feodal bir krallık kurdular. Bu krallık 1888 ile 1896 arasında Fransızların hâkimiyeti altına girdi. İlk Pöl'lerin daha XIII. yy.da girdikleri Nijerya'da Osman dan Fodio (1754-1810) paganlaşmış olan Pöl'lere yeniden Müslümanlığı kabul ettirdi, Havsa'ları yendi (1804) ve bir müslüman devleti kurdu. Ayaklanmalar dolayısıyle zayıf düşen bu devlet 1885'te İngilizler tarafından kolayca boyunduruk altına alındı. XVIII. yy.dan itibaren yavaş yavaş girmeğe başladıkları Adamaua'da da Zencilere boyun eğmiş olan Pöl'ler, Osman dan Fodio'nun çağrısı üzerine ayaklandılar; Osman dan Fodio harekâtın yönetimini Adama'ya bıraktı (1805) ve o da adını ölümüne kadar (1848) hüküm sürdüğü bu ülkeye verdi. Bundan sonra da, Adamaua krallığı, ülkenin Almanlarla İngilizler arasında paylaşılmasına kadar yavaş yavaş parçalandı ve avrupalıların ülkeye tam olarak elkoyması 1901'de tamamlandı. (L)

PÖLLNİTZ (Karl Ludwig, - baronu), alman yazarı (Issum, Prusya 1692-Berlin 1775). Soylu bir ailedendi, fakat meslek olarak askerliği seçti, avusturya, papalık ve ispanya ordularında hizmet gördü. Büyük Friedrich'in desteğini kazandı, Friedrich onu sarayında törenleri düzenlemekle görevlendirdi. Ardından Berlin tiyatrosunun yöneticisi oldu. Baron Pöllnitz hayatında iki defa Calvin'ciliği yaymağa çalıştıysa da ölmeden önce Roma Katolik kilisesine döndü. Eserleri nükteli ve eğlendiricidir. Bunlar arasında *Etat Abrégé de la Cour de Saxe* (Saksonya Sarayının Kısa Hikâyesi) [1734] ve *Lettres et Memoires* (Mektuplar ve Hatıralar) [1738-1740] sayılabilir. (M)

PÖLOT i. (fr. *pelote*). Spor. İçi kum doldurulmuş, cilâlı ve yağlanmış bir topla bir duvar karşısında oynanan oyun. (Karşılıklı oynanan oyunlardan daha eskidir.) || *Bask pölotu,* özellikle Basklar tarafından ve bir topla oynanan oyunların bütününe verilen ad. (L)

Pön savaşları, M. Ö. 264 ile 146 arasında Roma ile Kartaca arasındaki savaşlara verilen ad.

● *Birinci Pön savaşının M.Ö. 264'e kadarki menşeleri.* Roma, önce Campania'daki yunan siteleri, sonra da Büyük Yunanistan siteleri üstünde nüfuzunu yaydığı sırada durumu sarsılmış olan Kartaca (V. yy.), Atina'nın deniz hâkimiyetini kaybetmesi üzeri-

POZZO Dİ BORGO
Thomas Lawrence'in eseri (özel koleksiyon)

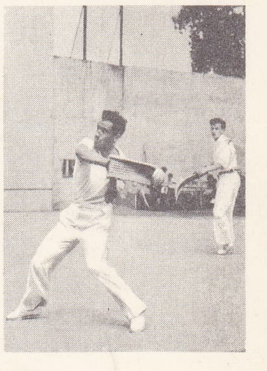

pölot

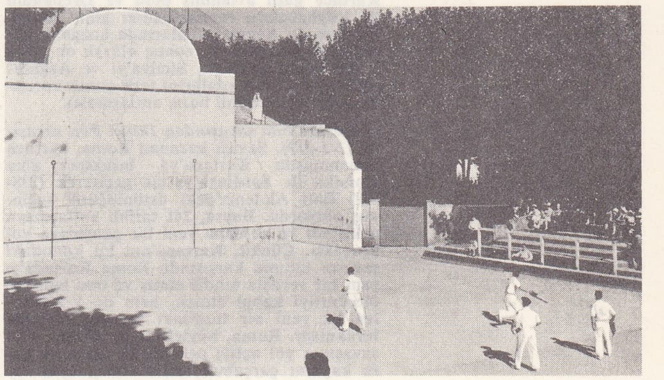

pölot

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

ne Doğu Akdeniz'in kendisine yeniden açılması ve Ptolemaios'lar yönetimindeki Mısır ile iktisadî ilişki kurması (IV. yy.) sonucunda eski dinamizmini yeniden kazanmakta idi. Himera'da uğradıkları bozgundan (480) beri Sicilya'nın batısına çekilmiş olan Kartacalılar, tahıl üretimini denetimleri altında bulundurmak amacıyle bütün adaya hâkim olmayı tasarlıyorlardı. Pyrros'un giriştiği seferin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra da Osklardan olan Mamortinus'un (osk soyundan ücretli askerler) çağrısı üzerine Messina'ya yerleştiler. Mamortinus'lar şehri kısa bir süre önce ele geçirmişlerdi. Ama burada, Romalıların müttefiki Syrakusai'li Hieron'un tehdidi altındaydılar. Syrakusai'li Hieron 269'da onları yenilgiye uğratmıştı. Kartacalıların, Messina boğazını kapatmak ve Sicilya'yı tekellerine almak tehdidinde bulunmaları Güney İtalya Yunanlılarının çıkarlarına dokunuyordu; bu durum Roma'yı da, Kartaca ile imzaladığı antlaşmalara (306 ve 279-278) rağmen, konfederasyonun sağlamlığını korumak amacıyle adaya müdahale etmek zorunda bıraktı ve Kartaca'nın tahakkümünden usanan Mamertinus'lar sayesinde Roma, M.Ö. 264'te Messina'yı işgal etti.

● *Birinci Pön savaşı (264-241)*. Messina'daki kolonilerini ve boğaz üstündeki kontrol haklarını kabul ettirmekten başka düşünceleri olmayan Romalılar Syrakusai'li Hieron ile ittifak kurduktan (263) ve Agrigento'yu ele geçirdikten (262) sonra Kartacalıları tecrit ettiler. Ama denizlere hâkim olan düşmanlarına boyun eğdirtemeyince, bütün adayı ele geçirmenin zorunlu olduğunu anladılar ve bu iş için müttefiklerine 150 gemilik ilk roma donanmasını yaptırdılar. Bu donanma 260'ta *corvus*'un (karga) sayesinde Mylae'de önemli bir deniz savaşı kazandı. Ardından, 256'da, Kartaca'ya Afrika'da saldırarak Sicilya'yı bırakmasını sağlamak amacıyle ikinci bir denemeye girişildi ve 256 yazında Eknomon'da kartaca donanmasına önemli kayıplar verdirdikten sonra 256-255'te Afrika'ya çıkan Regulus, Clupea'yı ele geçirdi, Kartaca'nın nüfuzunu sarstı (Numidia'lıların ayaklanması), ama yenildi ve Xantippus'un para ile tuttuğu yunanlı askerlere esir düştü. Öte yandan, kartaca donanmasını Hermaion burnunda bozguna uğratan roma donanması da Camarina açıklarında battı. Bunun üzerine Roma yeniden Sicilya'yı ele geçirmeğe çalıştı ve 255-254'te 220 parça gemi yaptıktan sonra Panormus'u aldı. Ama 253 yılında Lucania'da Palinurum burnundaki ikinci bir deniz kazasında bu donanma da battı. Roma bundan sonra, ancak 250 yılında yeni bir donanma ile Lilybaeum ve Drepanum'u ablukaya aldıysa da kartaca donanmasının kuşatılanlara yiyecek sağlaması ve Drepanum önünde roma gemilerinin bir kısmını batırması, bu teşebbüsün de başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Romalılar bu abluka sırasında kartaca donanmasının batırdığı gemilerden başka zararlara da uğramış ve kalan gemilerini de Camarina'da bir fırtınada kaybetmişlerdi (249). Ama Kartaca bu elverişli durumdan yararlanmayı bilemedi ve Hannon'un teşvikiyle, Afrika'yı fethe yönelerek Sicilya'da sadece Drepanum ile Lilybaeum'u savunmakla yetindi (Hamilkar Barkas'ın Heirktê ve Eryks dağlarındaki direnme hareketi). Bundan dolayı Roma, 243 yılında büyük bir çaba göstererek 200 parça gemi donatınca, Kartaca gafil avlanmış oldu ve Drepanum ile Lilybacum'u savunamadığı gibi, donanmasının da Aegates adalarında bozguna uğramasını önleyemedi; sonuç olarak on yılda 3 200 talent ödemek, Sicilya'yı ve Aegates adalarıyle Lipari adalarını terk etmek zorunda kaldı (241 tarihli barış antlaşması).

● *Birinci Pön savaşından İkinci Pön savaşına (241-219)*. Savaşı kazanan Roma, kartaca donanmasını Kartaca'ya bırakıyor, ama Korsika ile Sardinya'yı ele geçirerek (238-237) Batı Akdeniz'deki üstünlüğünü sağlamış oluyordu. Buysa, 241 tarihli antlaşmaya aykırıydı ve az daha yeni bir çatışmaya yol açacaktı. Çünkü, Kartaca'nın bu konudaki savaşçı tutumu karşısında Roma Kartaca'yı yeni bir savaşla tehdit etmiş ve onu hem bu oldubittiyi kabul etmek, hem de 1 200 talent'lik yeni bir tazminat vermek zorunda bırakmıştı. Roma, böylelikle de Birinci Pön savaşının yol açtığı pek büyük insan ve para kaybını çarçabuk telâfi etmiş, aynı zamanda da, kazandığı zafer sayesinde, zararları şüphesiz kendi zararlarından çok daha büyük olan müttefiklerin ayaklanma ihtimalini önlemiş oluyordu. Bitkin düşen ve iktisadî çöküntü içinde bulunan Kartaca ise, paralarını ödeyemediği ücretli askerlerinin başkaldırmasına göğüs germek (241-237) ve yeni gelir kaynakları bulmak zorunda kaldı. Barkas'larla birlikte, 237'den itibaren, İspanya'da yeni bir imparatorluk kurmağa kalkıştı. Bu imparatorluk, insan ve maddî kaynaklarıyle Gades (Cadiz), Hamilkar Barkas'ın kurduğu Alicante (237-229/228) ve Hasdrubal'in kurduğu Carthagen (228-221) gibi önemli üsler sayesinde Akdeniz'de yeniden hâkim olabilecekti. Önceleri, Kartaca'nın Sicilya'dan uzaklaşarak kendi çıkarı bulunmayan İspanya'ya yönelmesinden pek hoşnut olan Roma, zamanla Kartaca'nın yeniden artan gücünden tedirginlik duymağa başladı. Bunun üzerine Kartaca genişleme sınırını Ebro nehri olarak tespit etti (226 antlaşması). Bundan sonra da iki ülke arasında savaş artık kaçınılmaz bir duruma geldi: Saguntum olayı bir savaş vesilesi oldu. Roma'nın müttefiki olan ve Ebro'nun güneyinde bulunan Saguntum, 219'da Hannibal tarafından zaptedildi. O sırada İllyria'da meşgul olan Roma geç harekete geçti ve görünüşü kurtarmak için, Kartaca'ya kabulü imkânsız bir ültimatom gönderdi. Hannibal'in teslimini ve Saguntum'un da geri verilmesini isteyen bu ültimatom üzerine iki taraf arasında savaş çıktı.

● *İkinci Pön savaşı (M.Ö. 218-201)*. Savaş ilân edildiği zaman nüfusu muhtemelen Kartaca'nınkine eşit, ordusu daha kalabalık olan ve yedek kuvvetlere sahip bulunan, üstelik denizlerde de durumu üstün görünen Roma, Aemilii'lerle birlikte saldırıya geçerek, düşmanı en güçlü olduğu İspanya ve Afrika'da vurmayı düşündü. Kartaca'nın gücüne güvenen, ama donanması olmayan Hannibal ise Roma'yı İtalya'da yenilgiye uğratarak kazanacağı başarılarla Roma imparatorluğunun İtalya'daki nüfuzunu ortadan kaldırmak, böylece de İtalya yarımadasında yaşayan halkların bağımsızlık ve hürriyet isteklerini kamçılamak istiyordu. Bunun için, 218 ilkbaharında İspanya'nın savunmasını kardeşi Hasdrubal'e bırakarak, Alpler üzerinden İtalya'ya doğru yola çıktı. Bu yolculuk beş ay sürdü ve sonunda İberlerle Numidia'lılardan meydana gelen ve otuz yedi fille takviye edilmiş olan ordusu Kuzey İtalya'ya vardı. Burada kısa bir süre içinde roma konsülleri P. Cornelius Scipio ile Tiberius Sempronius Longus'a karşı kazandığı zaferler (Ticinum, Trebia, 218) sayesinde Galyalıların desteğini kazandı ve Cisalpina'yı denetimi altına aldı. 217 İlkbaharından itibaren de, Galyalılarla takviye edilmiş olan kartaca ordusu, Apenninler'i aşarak konsül Flaminius'un ordusuna bir baskın yaptı ve Trasimenus gölünün kuzey kıyısında onu bozguna uğrattı. Bu sırada, Roma'da seferberlik ilân edilmişti. Ama bir kuşatma için gerekli araç ve gereçleri olmadığı için Hannibal, Roma'ya yürümedi; buğday ve yem bakımından zengin olan Picenum ile Apulia bölgelerine geçti. Bu sırada da Roma'nın müttefiklerine hoş görünmeğe çalışarak bir yandan karşı tarafta çözülmeler yaratmağa, bir yandan da Makedonyalı Philippos V'in yardımını sağlamağa çalışıyordu. Ama karşı tarafta bir çözülme olmadı. Çünkü Hannibal'in Galyalılarla ittifakı İtalyanları korkuya düşürmüştü. Ayrıca, comice centuriate'ler tarafından diktatör seçilmiş olan Fabius Maximus Cunctator da, savaştan kaçınmakla beraber, Kartacalıların ardından ayrılmıyor, böylece de Roma'nın varlığını korumuş oluyordu. Kartacalıların İspanya ile bağları da kesilmiş durumdaydı. Çünkü Publius Cornelius Scipio'nun kumandasındaki bir roma ordusu Ebro ile Terragona nehirlerinin ağızlarını denetim altında tutuyor ve Hasdrubal'in harekete geçmesine engel oluyordu. Ama yine de, Roma senatosunun sabırsızlığı ve sanıldığına göre, senatör Paulus Aemilius'un aykırı düşüncede olmasına rağmen yeni konsül C. Terentius Varro'nun, Fabius tarafından ileri sürülen ve düşmanı oyalayarak uygun zamanı kollamaya dayanan savaş kurnazlığını doğru bulmaması, Hannibal'in 2 ağustos 216 günü Cannes muharebesinde roma ordusunu ezmesine yol açtı. Bu yenilgi sonunda Roma konfederasyonu parçalanmağa başladı. Böylece, bazı Apulia'lılar, Samnit'ler, Lucania'lılar, Bruttium'lular Capua (216 sonbaharı), sonra da Tarentum, Metapontum, Thurioi ve Herakleia (213-212) Hannibal ile birleştiler. Hannibal de, o sırada Makedonyalı Philippos V ile görüşerek, Roma'nın müttefiki Syrakusai'li Hieron'un ölümünden (215 sonu) sonra Sicilya'da da bazı destekler elde etmekteydi. Ama Roma'nın çevresindeki Etruria, Ombria ve Latium Roma'ya bağlı kaldı. Güneydeki öbür yunan siteleri ise kararsızdı. Aslında Hannibal, Güney İtalya'da abluka altında ve takviyeden yoksun (kati kuvvetler İspanya, Sicilya ve Korsika'daki savaşlarda kullanılmaktaydı) haldeydi. Romalılar bir yandan Adriyatik'e hâkim oldukları, öte yandan da İlliria'da karşısına bazı engeller çıkardıkları için (Birinci Makedonya savaşı), Hannibal, Philippos V'ten de doğrudan doğruya bir yardım göremeyecek durumdaydı. Roma'ya yürüyormuş gibi yaparak bir şaşırtma hareketine başvurmasına rağmen, 211'de Romalıların Capua'yı geri almalarını önleyemedi. İtalya'nın dışında, kartaca orduları İspanya'da son ve çok önemli bir başarı kazandıktan (211'de roma ordusunun yok edilmesi ve bu ordunun kumandanları Publius ile Cneius Cornelius Scipio'nun ölmesi) kısa bir süre sonra bütün cephelerde savunma durumuna geçmek zorunda kaldılar. Sicilya'da, Kartaca'nın yardımından yoksun kalan Syrakusai, Arkhimedes'in sağladığı mancınıklara rağmen M. Ö. 211'de konsül M. Claudius Marcellus tarafından saldırıyle ele geçirildi. İspanya'da ise, Genç Cornelius Scipio, 209 başında Carthagena'yı ele geçirdi, Ama Hasdrubal'in, Pireneler'in batı geçitlerinden kaçarak İtalya'ya geçmesini önleyemedi. Sonunda da, Hasdrubal M.Ö. 207'de, Metaureus kıyılarında C. Claudius Nero tarafından usta bir manevra ile yenilerek öldürüldü. Artık kesinlikle yalnız kalmış olan Hannibal de, Bruttium'a çekildi, 205'te Lokroi'yi terk etti ve ancak Corotone çevresinde tutunabildi. Bu durumda Romalıların ülkeye yeniden sahip olmaları kabul etmek ve 206'da İlipa'da kazandıkları zaferden sonra İspanya'nın da tamamıyle ellerine geçmesine razı olmak zorunda kaldı. Barkas imparatorluğunun yok olmasından sonra ve Hannibal'in diğer kardeşi Magon'un Liguria'da yeni bir köprübaşı kurmasına rağmen (205-203) Scipio, savaşı Afrika'da sürdürmek konusunda senatodan yetki aldı. Bunun üzerine de 204'te Afrika'ya çıktı ve Massyli'lerin kralı Syphax'a (numidialı bir başka prens) karşı Massyli'lerin kralı numidialı prens Masinissa ile birleşti ve Kartaca'nın müttefiki olan bu prensi esir aldı. Bunun üzerine, Kartaca 203 sonbaharında Magon ile Hannibal'i geri çağırmak zorunda kaldı. Sonunda, 202 sonbaharında Zama'da Hannibal'i yenen Scipio, bir barış antlaşması kabul ettirmeyi başarabildi. Bu antlaşmaya göre Kartaca, İspanya'yı geri veriyor, fillerini ve (on gemisi dışındaki) bütün donanmasını teslim ediyor, yıllık taksitler halinde elli taksitte 10 000 talent vergi ödemeyi ve roma halkının rızası olmadan hiç bir savaşa girişmemeyi taahhüt ediyordu. Bu durum, Kartaca'yı topraklarını, Syphax'ın ve Cirta şehrinin de katılmasıyle genişlemiş ve Roma ile ittifak kurmuş olan Masinissa'nın muhtemel saldırılarına karşı savunmasız bırakmış oluyordu (M.Ö. 201). Dış siyasetinde Roma'ya bağımlı duruma gelen ve elinde yalnız Afrika'daki topraklar kalmış olan Kartaca, bu durumda artık büyük devlet olmaktan çıkmış ve yerini de İspanya ile Afrika'nın hâkimi, Doğu Akdeniz'de egemen Roma'ya bırakmış oluyordu. Kuşkusu yine de yatışmamış olan Roma, Kartaca'dan, ülkesinin toplumsal yapısını değiştirmeğe çalışan Hannibal'in sürgüne gönderilmesini istedi (195) ve Afrika'da yeni bir tehlike baş gösterir göstermez bu şehrin yerle bir edilmesini kararlaştırdı.

● *Üçüncü Pön savaşı (149-146)*. 153'e doğdu, Kartaca'nın Afrika'daki topraklarında sağladığı bolluk karşısında şaşkınlığa düşen Cato korkuya kapıldı ve Kartaca'nın yıkılması gerektiği sonucuna vardı. (Sık sık, *Delenda est Carthago* [Kartaca'yı yerle bir etmek gerekir] dediği ileri sürülmektedir.) Kartaca ile Masinissa arasında sık sık çıkan çatışmaların Kartaca'yı Massinissa'-

ya karşı M.Ö. 201 tarihli antlaşmaya aykırı olarak silâhlanmak zorunda bırakması, yeni bir savaş vesilesi oldu. Bu savaş, Kartaca'nın bir afrika devleti tarafından ele geçirilerek kendi çıkarına uygun bir afrika gücü haline getirilmesinden çekinen Roma'nın işine geliyordu. Böylece 149-146 arasında Üçüncü Pön savaşı çıkmış oldu. Bu savaş sırasında Romalılar iki yıl boyunca yaptıkları sürekli saldırılardan bir sonuç alamayınca, kuşatmanın yönetimini Scipio Aemilianus'a bıraktılar. O da, ülkenin ovalık bölümünü elinde tutan kartaca birliklerini bozguna uğrattı ve Kartacalıların kıskaçtan kurtulmak amacıyle gösterdikleri kahramanca çabalara (donanmanın abluka altında bulunduğu limandan çıkmasını sağlamak için kazılan kanal) rağmen şehrin kara ve denizle bağlantısını kesti. Sonunda, Byrsa tepesi on günlük bir kuşatmadan sonra düştü ve hayatta kalan son Kartacalılar Eşmun tapınağının yıkıntıları altında can verdiler. Bundan sonra, Kartaca yerle bir edildi, toprağı lânetlendi, şehrin yeniden kurulması yasaklandı ve toprakları da senatonun kararıyle kazılan fossa regia'nın sınırları içine alındı. Böylece, Pön savaşları, birçok defa rakibini yenilgiye uğratabilecek kadar zorlamış olan Kartaca'nın, bütün çabalarına rağmen, yok edilmesiyle sonuçlanmış oluyordu. Kartaca'nın bazı önderlerinin yeteneksizliği, Barkas ve Hannon aileleri arasındaki rekabet, paralı askerlerin ordu içindeki aşırı derecede önemli rolü, İkinci Pön savaşı sırasında donanmanın şaşılacak kadar güçsüz oluşu v.b. sebepler, bu devletin, kazanması mümkün olabilecek bir savaştan yenik çıkmasına yol açmıştı.

● *Pön savaşlarının sonuçları.* Pön savaşları, Kartaca'nın yok olması dışında, birçok önemli sonuç daha doğurdu. Bu sonuçlar kısaca şöyle özetlenebilir: Roma'nın ve İtalya'nın nüfus yoğunluğunun azalması; işlenmekte olan bazı toprakların yeniden işlenmeyen toprak haline gelmesi; küçük toprak sahiplerinin elinde bulunan topraklarına, *nobilitas* tarafından düşük fiyatlarla satın alınması veya *ager publicus* topraklarının düşük ücretlerle kiralanması yoluyle geniş latifundia'lar (ağaç ve özellikle yoğun bir biçimde sığır yetiştirilmesi) kurulması ve yine bu kimselerin yabancı illerdeki kazançlı işletmelerle zenginleşmesi; bunun yanı sıra, ordulara donatım sağlayarak ve vergi toplayarak, şövalyelerin servet yapması; küçük toprak sahiplerinin de katılmasıyle şehir plebleri sayısının artması ve bu sınıfın yoksullaşması; savaş sırasında yasama görevini halk meclislerine önem vermeyerek çoğu zaman tek başına yürüten senatonun güçlenmesi, *cursus honorum*'a değer verilmemesi ve zafer kazanan generallere aşırı bir saygınlık sağlanması (meselâ Afrikalı Scipio) sonucunda roma demokrasisinin bozulması; gelenek ve göreneklerin (gösteriş merakı), dinin (Hannibal'in zafer kazanmasını önlemek amacıyle Roma'ya Cybele kültünün sokulması) ve siyasetin doğululaşması. Bu doğululaşma, yönetimini ele almayı umdukları yeni iller bulmak amacıyle senatörlerin ve haraca bağlayacakları yeni iller veya kazançlı işler peşinde koşan şövalyelerin Batı Akdeniz'de hâkim durumda olan Roma'yı, doğuda sonu belli olmayan bir yayılmaya sürüklemek istemelerinin sonucuydu. (L)

PÖPPELMANN (Matthäus Daniel), alman mimarı (Herford 1662 - Dresden 1736). 1705'ten itibaren Dresden sarayında çalıştı. Şaheseri, Dresden'de bulunan Saksonya baroğu üslûbundaki Zwinger müzesidir (1709-1719). [L]

PÖRSÜK veya **PORSUK** sıf. (*pörsümek* veya *porsumak*'tan *pörsü-k* veya *porsu-k*). Gevşeyip sarkmış, yıpranmış: *Onda artık hayat susmuş, şimdi ölüm söylüyordu. Artık onun porsuk dudaklarından sırıtan, çukur gözlerinden bakan ölümdü* (H. R. Gürpınar). [M]

PÖRSÜKLÜK veya **PORSUKLUK** i. (*pörsük* veya *porsuk*'tan *pörsük-lük* veya *porsuk-luk*). Pörsük olma hali. (M)

PÖRSÜME veya **PORSUMA** i. (*pörsümek* veya *porsumak*'tan *pörsü-me* veya *porsuma*). Pörsümek işi.

— Bot. Dokularda su bulunmadığı zaman aşağıya sarkan yaprak ve dalcıkların yumuşama hali. (Bu durumda hücrelerde şişkinlik azaldığından organların katılığı da azalır.) [L]

PÖRSÜMEK veya **PORSUMAK** geçz. f. (esk. türk. *porsumak*). Gevşeyip sarkmak. (M)

PÖSİLANDRİ i. (yun. *poikilos*, değişik, çeşitli ve *aner, andros*, erkek'den fr. *poecilandrie*). Biyol. Erkekte özellikle ikincil cinsiyet karakterlerine dayanan çokşekillilik.

— ANSİKL. *Pösilandri* en başta böceklerde ve kabuklularda görülür. İyice göze çarpan eklentileri bulunan erkekler (oryctes'lerin boynuzcukları, geyikböceğinin altçeneleri, kulağakaçanların karın kıskaçları, gelasimus cinsinden yengeçlerin kocaman kıskaçları) tam bir pösilandri gösterir. Bu gibi hayvanlardan, büyük eklentileri olan büyük erkeklerle (büyük çeşit), hemen hemen dişilere benzeyen küçük erkekleri (küçük çeşit) birbirinden ayırt etmek mümkündür. (L)

PÖSİLİTİK sıf. (yun. *poikilos*, alacalı > fr. *poecilitique*'ten). Miner. İki mineralin birleşmesiyle meydana gelen ve geniş yapraklar halinde yayılmış olanı, öbürünün küçük billûrlarını saran bir yapı için kullanılır. (L)

PÖSİLOGİNİ i. (fr. *poecilogynie*'den). Dişi hayvanlarda görülen ve esas itibarıyle ikincil cinsiyet karakterlerine dayanan çokşekillilik.

— ANSİKL. Dytiscus'un erkeğinde elitralar düz, dişisinde oluk çizgilidir. Böcek topluluğu normal erkek ve dişilerin karışımından oluşmakla beraber topluluk içinde tıpkı erkeklerinkine benzer düz elitralı dişiler de bulunur. *Pösilogini*'ye genellikle kelebeklerde ve yarımkanatlılarda rastlanır. (L)

PÖSSNECK, Almanya'da (Doğu Almanya, Gera idare bölümü) şehir, Gera'nın güneybatısında; 20 000 nüf. Makine yapımı; dokumacılık. (L)

PÖSTEKİ i. (fars. *pūst*, post'tan). Koyun veya keçi postu: *Beyaz pöstekisinin üstüne bağdaş kurmuş oturuyordu* (H. E. Adıvar). *Giydikleri de bu hayvanların pöstekileri, derileri, yünleri ve yapağıları idi* (Ziya Gökalp).

— ÇEŞ. DEY. (*Birine*) *Pösteki saydırmak*, (birini) yapılamayacak bir işle uğraştırmak, yormak. || (*Birinin*) *Pöstekisini sermek* (veya *çıkarmak*), döverek kımıldayamaz hale getirmek. || *Pöstekiyi sermek*, bir yerde uzun müddet kalmak. || *Deli pösteki sayar gibi*. Bk. DELİ. (M)

PÖTİFUR i. (fr. *petits-fours*). Pastacılık. Bir kabulde veya bir çayda verilen küçük pasta. (M)

PÖTİKARE sıf. (fr. *petit*, küçük ve *carré*, kare'den *petit-carré*). Küçük kareli (kumaş). || Bu kumaştan yapılmış: *Pötikare pantolon.* (M)

Pr, *praseodim*'in kimyasal sembolü. (L)

PRACADHİPOK veya **RAMA VII** (1893-İngiltere 1941), Siyam kralı (1925-1935), kral Şulalongkorn'un oğlu, Vaciravudh'un kardeşi ve halefi. Fransız Harp akademisinde okudu, Siyam ile Fransa arasındaki ilişkileri geliştirmeğe çalıştı (1926'da Fransa ile Siyam arasında imzalanan ticaret ve dostluk antlaşması). Çevresindeki prenslerin gerici siyasetleri, haziran 1932 hükûmet darbesi için bir bahane oldu. Bu hareket bir grup subay ve aydın tarafından düzenlenmişti. Pracadhipok, geçici bir anayasa kabul etmek zorunda kaldı. Bu anayasanın yerini sonradan 10 ocakta kabul edilen ve bugün de yürürlükte olan anayasa (1951'de değişikliğe uğradı) aldı. Kral Pracadhipok 1935'te tahtından ayrıldı. (L)

PRACAPATİ i. («efendi» veya «yaratıkların sahibi» anlamında sanskritçe k.). Brahman'cılıkta (Yeni *Brahmana*'lardan sonra) Brahman ile bir tutulan yaratıcı ilke. (Rolü sadece yaratmadır, yaratmadan sonra da özünü kaybeder ve dünya, yıl ve adakla özdeşleşir. Eski *Upanişad*'larda Puruşa ile benzerlikleri varıır.) [L]

PRACHATİCE, Çekoslovakya'da (Güney Bohemya bölgesi) şehir; 4 000 nüf. Gotik ve rönesans üslûbunda yapılar. (L)

PRACNA-PARAMİTA, Mahayana Buddha'cılığında kadın tanrı ve aynı adı taşıyan metinlerin kişileştirilişi; hint tarzında oturmuş, öğretim (*dharmaşakramudra*) işaretini yapar halde tasvir edilir. (L)

PRACNA PARAMİTA (*Üstün Erdem*), I. ve II. yy.dan kalma birçok buddha eserinin başlığı. Bu eserler bütün varlık kavramlarının ve şekillerinin boşluğunu savunur. D. T. Suzuki *Essays in Zen Buddhisus*'ta (Zen Buddha'cılığı Üstünde Denemeler) *pracna paramita*'ları incelemiş ve onlardan bazı bölümler aktarmıştır. (L)

PRAÇUABHİRİHAN veya **BRACHUABKHİRİKHAN,** Tayland'da şehir, il idare merkezi. Siyam körfezi kıyısında; 3 100 nüf. Sayfiye yeri. İnci istiridyesi avcılığı. (L)

PRADAKŞİNA i. Hindistan'da, bir anıt çevresinde, anıt sağa alınarak (Güneş yönünde) dolanma. (Dolanma ters yönde olursa [ölüm âyini] buna *prasavya* denir.) [L]

PRADEL (Pierre), fransız sanat tarihçisi ve idarecisi (Montluçon 1901). 1956'da Louvre müzesi Ortaçağ Heykeltıraşlık dairesi müdürlüğüne getirildi. Birçok eser yazdı: *Les Vitraux* (Vitraylar) [1948]; *Art au Siècle de Louis XIV* (Louis XIV. Devrinde Sanat) [1954]; *Sculptures de la Renaissance au Musée du Louvre* (Louvre Müzesindeki Rönesans Çağı Heykelleri) [1954]. (L)

PRADES, Fransa'da Pyrenées Orientales idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Têt kıyısında, Conflent'in verimli ovasında, Canigou'nun eteğinde; 6 035 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Oda müziği festivali. Yakınında Saint - Michel-de-Cuxa abeyi'nin yıkıntıları. — *İdare çevresi*, 35 794 nüf. (L)

PRADİER (Jean Jacques, **James** — denir), fransız heykeltıraşı (Cenevre 1792 - Bougival 1852). Roma ödülü kazandı (1813). École Nationale Supérieure des Beaux-Arts'da profesör oldu (1827). Louis Philippe devrinin en önemli heykeltıraşıydı. Çok sayıda eser bıraktı: Napolyon'un mezarı için on iki *Zafer*, Concorde alanında *Lille* ve *Strasbourg* heykelleri v.b. Asıl kişiliğini kadın güzelliğini gösteren eserlerde ortaya koydu: *Atalante'nin Süslenmesi* (1850, Louvre), *Pharyne*, *Üç Güzeller* v.b. (L)

PRADİLLA (Francisco), ispanyol ressamı (Villanueva de Gallego 1846 - Madrid 1921). Zaragoza'da okyanus bilgini Mariano Pescador'un yanında çalıştı. Sonra Madrid'deki San Fernando Güzel Sanatlar okulunda okudu. 1874'te Roma'da yeni kurulan İspanyol Akademisi Resim bölümüne girebilmek için burs aldı ve on yıl orada kaldı. En tanınmış tablolarından bazıları Roma'da yaptı: *Çılgın Juana, Güzel Felipe'nin Cenazesi Başında* (Madrid, Arte Moderno müzesi; eskizi Lérida müzesindedir). Bu tablo 1878'de Madrid Millî sergisinde şeref madalyasını kazandı. Paris'te açılan Milletlerarası sergide de madalyalar aldı. 1882'de Viyana'da ödül kazandı. Senato, konferans salonu için ona bir tablo ısmarladı: *Granada'nın Teslimi* (Günümüzde Siyasal Bilgiler enstitüsündedir). Roma'daki İspanyol akademisi müdürlüğüne getirildi. 1883'te bu görevden istifa ederek İspanya'ya döndü. *Magrıplının İç Çekişi* (özel koleksiyon) gibi birkaç tarihî tablosu dışında, günlük hayattan sahneler, portreler, XVIII. yy. olaylarını konu alan tablolar yaptı. (M)

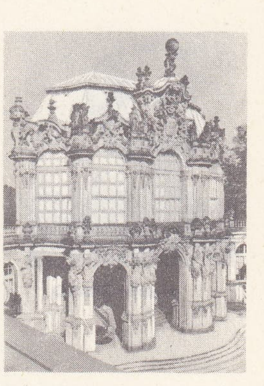

PÖPPELMANN
Dresden'de Zwinger

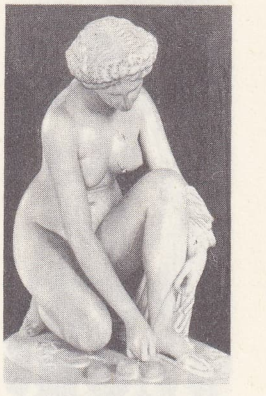

PRADİER
«Atalante'nin Süslenmesi»
Louvre müzesi, Paris

pösilogini

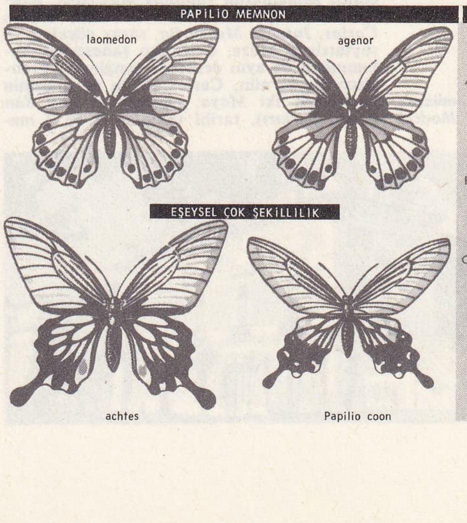

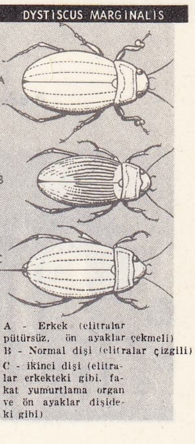

A - Erkek (elitralar pütürsüz, ön ayaklar çekmeli)
B - Normal dişi (elitralar çizgili)
C - ikinci dişi (elitralar erkekteki gibi, fakat yumurtlama organı ve ön ayaklar dişideki gibi)

Foto. Bildarchive Marburg, Ispanya Turizm bürosu (LAROUSSE)

general PRADO

praetor birlikleri roma alçak kabartması Louvre müzesi, Paris

Prado müzesi, Madrid

PRADİNES (Maurice), fransız filozofu ve psikoloğu (Glovelier, İsviçre 1874 - Paris 1958). Aix (1912-1913), Caen (1913-1918), Grenoble (1918-1919), Strasbourg (1919-1938) fakültelerinde ve Sorbonne'da (1938-1941) ders verdi. Eserleri: *Critique des Conditions de l'Action* (Eylem Şartlarının Tenkidi) [1900], *Principes de Toute Philosophie de l'Action* (Her Türlü Eylem Felsefesinin İlkeleri) [tez, 1909], *Philosophie de la Sensation* (Duyum Felsefesi) [1928-1934], *Esprit de la Religion* (Din Anlayışı) [1941], *Traité de Psychologie Générale* (Genel Psikoloji İncelemesi) [1943-1950]. (L)

PRADO (Blas DE), ispanyol ressamı (Toledo 1545'e doğr. - ay.y. 1592). Toledo'nun en ünlü ressamlarındandı. XVI. yy.ın sonlarında ün kazandı. Felipe II'nin emriyle ve onun hesabına Fas'a gitti, orada sultan ve saray mensuplarının resimlerini yapmakla görevlendirildi. Kesinlikle kendisine mal edilen tablo sayısı çok azdır. (M)

PRADO (Mariana Ignacio), perulu general ve siyaset adamı (Huànuco 1826 - Paris 1901). Cumhurbaşkanlarından Echenique'ye (1854) ve Pezet'ye (1865) karşı yapılan ayaklanmalara katıldı. Diktatör olunca (1865), Şili ile birleşti ve Japonya'ya savaş açtı. 1868'de devrildi, Şili'ye sığındı, oraya büyükelçi tayin edildikten sonra memleketine döndü, kendisini meşru yoldan cumhurbaşkanı seçtirdi (ağustos 1876). Pasifik savaşının ilk başarısızlıkları ve Pierola'nın ayaklanması onu A.B.D.'ye kaçmak zorunda bıraktı (aralık 1879). Yurduna ancak 1886'da dönebildi. (L)

PRADO (Pedro), şilili yazar (Santiago, 1886 - öl. 1952). *Revista Moderna* dergisiyle birlikte *Los Diez* (Onlar) grubunu kurdu (1915). Şair olarak *Flores de Cardo* (Dikenli Çiçek) [1908] adlı kitabıyle ün kazandı. Daha sonra *El llamado del Mundo* (Dünyanın Çağırdığı) [1913], *La Casa Abandonada* (Boş Ev) [1912], *Los Pajaros Errantes* (Göçmen Kuşlar) [1915], *Androvar* (1925), *Camino de las Oras* (Saatlerin Yolu) [1934], *Otono en las Dunas* (Kumullarda Güz) [1940], *Esta Bella Ciudad Envenenada* (Zehirlenen Bu Güzel Şehir) [1945] ve *No Mas que una Rosa* (Sadece Bir Gül) [1946] adlı eserleri yayımladı. Bu şiir kitaplarından sonra güçlü bir şiir havasının hâkim olduğu romanlar da yazdı: *La Reina de Rapa Nui* (Rapa Nui Kraliçesi) [1914]; *Un Juez Rural* (Bir Köy Hâkimi) [1924]; *Alsino* (1920); *Karez-I-Roshan* (1923, meksikalı Antonio Costra Lael ile birlikte). [M]

Prado müzesi, Madrid'de müze. Bina, mimar Juan de Villanueva'nın eseridir. 1819'da açıldı. Müzede en geniş yeri ispanyol ressamlarının eserleri tutar: primitif'lerden Bermejo, Gallego, Berruguete; rönesans sanatçılarından Morales, Pantoja de la Cruz, Coello ve özellikle El Greco, Velazquez ve Goya'nın eserler vardır. Müzede El Greco'nun, *Elini Göğsüne Koymuş Şövalye* ve *Don Rodrigo Vasquez* ile büyük bir mistikliğin izlerini taşıyan *Teslis, İsa'nın Vaftizi, Hamsin Yortusu* adlarındaki dinî kompozisyonları yer alır. Velazquez'in ise en ünlü eserleri olan *Vulcanus'un Ocakları, Breda'nın Teslimi, İplik Eğiren Kadınlar, Las Meninas* ve bir dizi portre vardır: Felipe IV'ün çeşitli zamanlarda yapılmış portreleri, *Kraliçe Mariana, Veliaht Don Fernando* ve *Don Carlos, İnfanta Margarita,* saray cüceleri ve soytarıları. Müze, Goya'nın şaheserleri bakımından da aynı derecede zengindir: Francisco Bayeu'nün, Carlos IV'ün ve ailesinin portreleri; iki *Maya,* manzaralar (*La San Isidro Kırları*), tarihî tablolar (2 ve 3 mayıs 1808 kurşuna dizme olayları) ve halılar. Prado, italyan okulunun ressamlarına da geniş yer verir: Giorgione, Tintoretto, Veronese, Tiziano, *Venüs'e Sungu, Bacchus Şenliği, Danae* ve çeşitli portreler. Flaman ressamlarından Memling, Matsys, Bosch, Jan Bruegel ve Rubens'in de eserleri vardır. Rubens'in eserleri Tiziano'nunkilerden daha büyük bir yer tutar (*Paris'in Yargısı, Adem ile Havva, Katolik Kilisesinin Zaferi, Samanyolu, Diana ve Callistous, Aşk Bahçesi*). Ayrıca, Dürer'in kendi yaptığı portresi ile Watteau'nun bir manzarasını ve bir şenlik resmini de anmak gerekir. Heykel bölümü ise, yunan, roma ve iberik kısımlarından meydana gelir. (L)

PRADOS (Emilio), ispanyol şairi (Malaga 1899 - Mexico 1962). Freiburg üniversitesinde okudu (1921), sonra bazen Madrid Öğrenci yurdunda, bazen de Malaga'da kaldı. Burada Sur matbaasını kurdu, M. Altolaguirre ile birlikte yönettiği *Litoral* dergisini yayımladı (1926-1929). 27'ler grubuna bağlı olduğunu gösteren ilk eserleri şunlardır: *Tiempo* (Zaman) [1925]; *Canciones del Farero* (1926); *Vuelta* (Dönüş) [1927]. Siyasî şiir denemeleri de yazdı. Resim ve plastik sanat kollarında da «kolaj»larıyle (yapıştırma) tanındı. İspanyol savaşından ilham alarak *Llanto Subterraneo* (Yeraltından Akan Gözyaşı Pınarı) [1936]; *Llanto de Sangre* (Kanlı Gözyaşı Pınarı) [1937] adlı eserleri yayımladı. Bu yıllarda, *Hora de Espana* adlı cumhuriyetçi dergiye katıldı. *Romancero General de la Guerra de Espana* (İspanya Savaşı Genel Şiir Antolojisi) [1937] adlı kitabın hazırlanmasında Rodriguez Monino ile birlikte çalıştı. 1939'dan sonra gittiği Mexico'da birçok eser daha yayımladı: *Memoria del Olvido* (Unutmanın Hatırası) [1940]; *Minima Muerte* (Minik Ölüm) [1942]; *Jardin Cerrado* (Kapalı Bahçe) [1946]; *Dormido en la Yerba* (Otlar Arasında Uyurken) [1953]; *Circuncision Del Sueno* (Bölünen Uyku) [1957]; *Rio Natural* (Tabiî Irmak) [1957]; *La Piedra Escrita* (Yazılı Taş) [1961]; *La Sombra Abierta* (Açık Gölge) [1961]; *Signos del Ser* (Susuzluk Belirtileri) [1962] ve *Transparençia* (Saydamlık) [1962]. Eserinin büyük bir bölümü henüz yayımlanmamıştır. Yalnız 1923'ten 1954'e kadar yazmış olduğu şiirleri *Antologia* adlı bir eserde toplandı. (M)

PRADO Y TOBAR (Diego DE) [XVI.-XVII. yy.], ispanyol haritacısı ve denizcilik uzmanı. Vaez de Torres ile birlikte savaşlara katıldı, yeni toprakların haritalarını çizdi (1606). [M]

PRADO Y UGARTECHE (Manuel), perulu siyaset adamı (Lima 1889 - Suresnes 1967). San Marcos üniversitesinde matematik profesörlüğü (1915-1919) yaptı, 1919-1921 arasında milletvekili seçildi. 1939-1945 Arasında cumhurbaşkanlığı yaptı; 1956'da yeniden başkan seçildi, ama 1962'de iktidardan düşürüldü. (L)

PRAECLAMATOR i. (*prae,* ön, ileri ve *clamare,* bağırmak'tan lat. k.). Esk. Rom. Flamen'lerin önünde yürüyen ve onların geçişleri sırasında bütün işlere ara verilmesini emreden subay. (L)

PRAED (Rosa Carolina MACKWORTH), avustralyalı kadın romancı (Bromelton, Queensland 1851 - Torquay, Devonshire 1935). 1876'dan itibaren İngiltere'de yaşadı; sayısı kırkı bulan romanlarının çoğunda gençlik hatıralarından yararlandı: *An Australian Heroine* (Avusturyalı Kadın Kahraman) [1880], *Policy and Passion* (Siyaset ve Tutku) [1881], *My Australian Girlhood* (Avustralya'da Geçen Genç Kızlığım) [1902]. (L)

PRAED (Winthrop Mackworth), ingiliz şairi (Londra 1802 - ay.y. 1839). Eton'da ve Cambridge'teki Trinity college'ta okudu. 1827'de Trinity'ye öğretim üyesi seçildi. 1829'da baroya kabul edildi. 1830-1832 Arasında St. Germans parlamentosu üyesi, 1834-1837 arasında Great Yarmouth ve 1837'den itibaren Aylesburgy parlamentosu üyesi oldu. Parlamento'da başarılı konuşmalar yapmakla beraber asıl ününü şiirlerine borçludur. Bunların bazıları (*The Red Fisherman* [Kızıl Balıkçı] ve *Sir Nicholas* gibi) Thomas Babington Macaulay ve Thomas Hood'un eserleriyle bir tutulur. Şiirleri toplu halde 1864'te, nesir denemeleri 1887'de ve siyasî şiirleri de 1888'de basıldı. (M)

PRAEDES i. çoğl. «kefil, teminat» anlamında lat. k.). Rom. huk. Roma devletinin veya sitelerin, özel kişilere verdikleri borç karşılığında aldıkları teminat. (L)

PRAENESTE. Esk. coğ. Latium'da (İtalya yarımadası) şehir, Tibur'un güneyinde. Daha M.Ö. VIII. yy.da zenginleşen şehir, M.Ö. 338'de Roma'nın müttefiki ve M. Ö. 90 da bir Roma municipium'u oldu. Genç Marius, Sulla'nın generallerinden biri tarafından burada kuşatıldı ve kendini öldürdü (M.Ö. 82); şehir askerî bir sömürge haline geldi. *Via Praenestina* (Praenestina yolu ile Roma'ya bağlanan şehir, Ortaçağda Roma'nın savunmasına yararlı bir kale haline geldi; Colonna'larla papalar arasında çekişmelere yol açtı ve 1297 ile 1436'da yıkıldı. 1630'da Barberini'lere geçti. 1849'da Garibaldi, zaferini burada kazandı. Forumu ve toprak bir kaptan çekilen tabletler üzerindeki kehanetleriyle ünlü tapınağı kuşatan dev duvarların yıkıntıları. Bugün, *Palestina.* (L)

PRAESES i. (lat. k.). Esk. Rom. Geç imparatorluk devrinde, senatör olmayan bir eyalet valisine kimi zaman verilen ad. || M. S. III. yy.dan itibaren (büyük bir ihtimalle kumanda mevkilerinden senatörleri kovan Gallienus devrinden itibaren) her türlü imparatorluk eyaleti. || Çoğl. PRAESIDES. (L)

PRAESİDİUM. Bk. PREZİDYUM.

PRAESTÖ, Danimarka'da kasaba, Praestö amt'ının idare merkezi, Sjaelland adasının güneyinde; 1 600 nüf. —*Praestö amt'ı,* 122 700 nüf. (L)

PRAETEXTA sıf. ve i. («kenar geçirilmiş elbise» anlamında lat. k.). Esk. Rom. *Praetexta toga* veya *praetexta,* yüksek görevlilerin ve ergenlik çağı ile on altı yaş arasında çocukların giydiği, erguvan rengi bordür geçirilmiş, beyaz elbise.

— Esk. ed. Konusunu millî tarihten alan latin trajedilerine, oyuncuları praetexta giydikleri için verilen ad. (Praetexta türü, Naevius, Pacuvius, Accius ve *Octavia* adlı eserinde Seneca tarafından işlendi, ama hiç bir zaman Yunanlıları taklit eden trajediler kadar başarılı olamadı.) [L]

PRAETOR i. (lat. k.). Rom. tar. Roma'da hâkimlik yapan veya Roma imparatorluğunda bir ili yöneten yüksek görevli. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Praetor birlikleri,* önce praetor, daha sonra da imparatoru muhafaza etmekle görevli askerler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. M.Ö. 367'de ihdas edilen ve hukuk davalarına bakan *praetor,* konsüllerin bazı görevlerini devralarak yüklerini hafifletmiş oluyordu. Praetorlar, Halk meclisi (*comitiae centuriatae*'ler) tarafından seçilir, pleb sınıfından olabilir, Roma'da oturur ve *şehir praetoru* adıyle anılırdı. M.Ö. 243'ten itibaren yanına yardımcı olarak, yabancılar arasındaki uyuşmazlıkları yargılamakla görevli bir gezici praetor verildi. Daha sonraları ise, ağır ceza davalarının hâkim kurullarına başkanlık etmek amacıyle illerde de praetor'luklar ihdas edildi. İmparatorluk döneminde toplam olarak on sekiz praetor vardı. Görevleri, aralarında, senato kararlarına uygun olarak ve kura ile bölüşürlerdi. Hem hâkim, hem de yasamacı olan praetor, göreve başladığı zaman, uyacağı hukuk kurallarını kapsayan bir yönetmelik (*edictum praetoris*) ilân ederdi. Praetorluk hukukunun kaynağı bu yönetmeliklerdir. Yargılama ile ilgili bu görevlerinden başka, praetor konsülün yokluğunda onun yetkilerini de alır, senatoyu toplantıya çağırır, Halk meclisine başkanlık eder, görevinden ayrıldıktan sonra da propraetor sıfatıyle bir ili yönetirdi. M.S. III. yy.da şehir valileri ve vigilia'ların yetkileri arttı, buna karşılık praetor'ların yetkileri azaldı. Bu görev, senato üyeliğine ve taşra illerinin kumandanlıklarına geçmeyi sağladığı için cursus honorum'da önemli bir dönem noktası olmuştur.

— Ask. Cumhuriyet döneminde bir generalin, İmparatorluk döneminde ise imparatorun muhafız birliği olan praetorianus birliklerinin Roma'da Quirinalis tepesinde daimî bir ordugâhı vardı (*les castra praeto-*

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

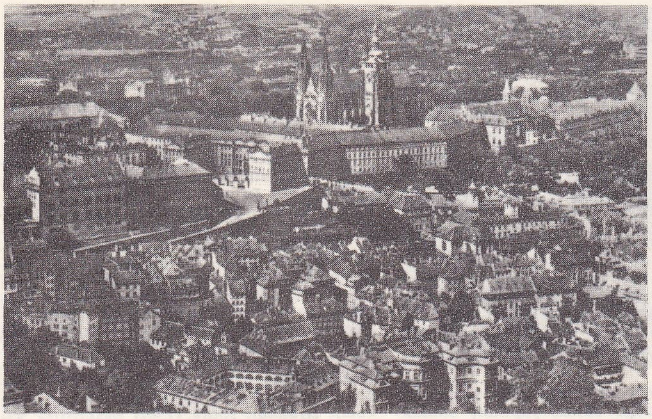

PRAG: Hradçany ile Mala Strana'dan görünüş

ria). O zamanlar bu birliğin nüfuzu pek büyüktü. Birliğin büyük ailelerin çocuklarından meydana gelen mevcudu (9, daha sonraları ise 10 bölük halinde) birkaç bin kişiyi bulurdu. Bu birlik, imparator seçiminde gitgide daha önemli bir rol oynayarak istediği kimseyi imparator ilân etmeğe veya hoşuna gitmeyen imparatoru öldürmeğe, dolgun bir *donativum* vermeyi kabul edene imparatorluk vaat etmeğe başladı. Her zaman birtakım istekleri olan ve praetorlukların güçlü başkanlarının kumandasında bulunan bu imtiyazlı birlikler sevilmezdi. Septimus Severus bu birliklerden kurtulmak isteyerek silâhlarını ellerinden aldı ve onları Roma'nın dışına sürdü. Ama daha sonra da aynı birlikleri taşralılarla yeniden kurmak zorunda kaldı. 312 Yılında Constantinus, başka bir muhafız birliği olan *protectores*'in yararına *praetorianus*'ların görevine kesin olarak son verdi. (L)

PRAETORİUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Bir ordugâhta general çadırı. || *Teşm. yol.* Valinin sarayı. || İmparator muhafız erlerinin kampı. (L)

PRAETORİUS (Franz), alman samî dilleri ve medeniyeti uzmanı (Berlin 1847-Breslau 1927). Berlin (1875-1880), Breslau (1880-1893), Halle (1893-1909), daha sonra gene Breslau (1909'dan sonra) üniversitesinde ders verdi. Eski samî yazıtları, samî dili grameri, ibranî vezni ve özellikle habeş filolojisi (*Athiopische Grammatik* [Habeş Dili Grameri], 1894) üstüne incelemeler yaptı. (M)

PRAETORİUS (Johannes P.), avusturyalı matematikçi ve astronom (Joachimstal 1537 - Altdorf, Nürnberg 1616). Dudithius piskoposu ve imparator Maximilian II tarafından himaye edildi. Avusturya ve Polonya'ya birçok yolculuk yaptı, Wittenberg (1571) ve Altdorf (1576) üniversitelerinde profesör oldu. Deneysel alandaki çalışmalarına, astronomi âletlerinin yapımıyle başladı, bunlar üstüne yazıları vardır. Öbür yazıları matematik (cebir, trigonometri) ve astronomi (takvim, kuyrukluyıldızlar, T. Brahe tarafından Kassiopia v.b.de gözlenen *bulutsu* üstüne monografi) meseleleriyle ilgilidir. *Praetorius cetveli* adı verilen özel bir gonyometre icat etti. (M)

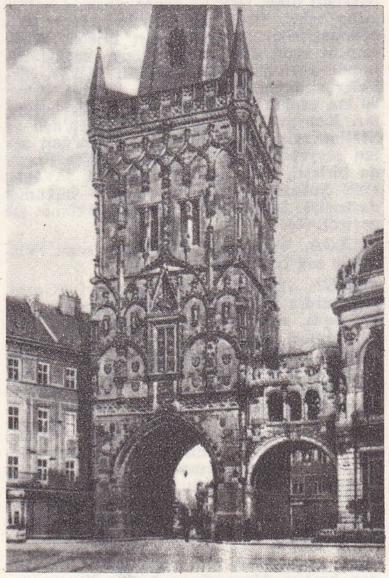

PRAG: Tozlar kulesi

PRAETORİUS (Michael), alman bestecisi ve müzik nazariyecisi (Creuzburg 1571 - Wolfenbüttel 1621). Bir protestan rahibinin oğluydu. 1585'te Frankfurt üniversitesine devam etti. Bu şehirdeki Marienkirche'nin orgcusu oldu. 1589'dan sonra Braunschweig dükünün kapellasında görev aldı, Wolfenbüttel'deki kilisenin müzik yöneticisi oldu. Beste ve müzik kuralları alanında 1605'ten 1623'e kadar birçok eser yayımladı. Müzikte, Luther Ortodoksluğunu temsil eden besteleri, XVII. yy. Almanya'sının en önemli eserleri sayılır ve italyan müziğinin çeşitli akımlarını yansıtır. Praetorius, ilk motet'lerinde Lassus'un, sonra Viadana'nın, G. Gabrieli'nin tekniğini benimsedi. Bütün eserlerinde *Liedmotete*'ye, yani ruhanî ilâhilere ve sağlam bir kontrapunto yazı tarzına bağlı kaldı. Tümü yirmi cildi bulan eserlerinin arasında en önemli olanları şunlardır: *Musae Sioniae, Musarum Sioniarum Motectae et Psalmi Latini, Missodia Sionia, Hymnodia Sionia, Eulagodia Sionia, Terpsichore, Concert-Gesang, Polyhymnia Exercitatrix, Puericinium* v.b. Dinî bestelerinin başına koyduğu nazarî giriş (*Leiturgodia Sionia Latina*), eski müzikle kilise müziği üstüne yazdığı tarihî nitelikteki *Syntagma Musicum* (1614-1615) adlı incelemenin hareket noktasıdır. (L)

PRAETURA i. (lat. *praetor*'dan). Rom. huk. Praetor'luk rütbesi, görevi. (L)

PRAEVALİTANA. Esk. coğ. Mesia diyosez'inde roma eyaleti; Diocletianus'un eyaletlerin yeniden düzenlenmesi sırasında kuruldu. Başkenti *Scodra* (bugün İşkodra) idi. (L)

PRAFA i. Genellikle üç kişi arasında ve otuz iki kâğıtlık poker destesiyle oynanan iskambil oyunu.

— ANSİKL. Kâğıtların tamamı dağıtılırken, iki *ıskartalık* ayrılır. Elinde karo yedilisi olan oyuncu «coz» der ve kozunu söyler (en değerli koz kupa'dır; sonra karo, sinek, maça gelir). Oyuncular kozu yükseltebilir veya ıskartalardan faydalanarak oyunu normal koza (kupa) çevirebilir. Diğerleri isterse oyuna girerler. Oyunu başlatanın en az altı, oyuna girenin en az iki el alması gerekir; yoksa «batmış» sayılırlar. Coz diyen olmazsa, kâğıt dağıtan ıskartalıkları açar, sağındakinden başlayarak bu kâğıtları alan olursa oyun kupa koz ile devam eder; almayanlara iki kasa ceza yazılır. Oyun başlarken oyuncular adına yirmi *kasa* yazılmıştır. Bu hesap, bazı kaideleri ve koz değerine göre tutulur. Adına yazılı kasa kalmayan ve diğerlerine borcu olmayan oyuncu kazanmış olur. (M)

PRAG, çekçe **Praha,** Çekoslovakya'nın başkenti, Bohemya'nın merkez kesiminde, Vltava kıyısında, ırmağın Elbe (Labe) ile kavuştuğu yerin yukarısında; 1 030 330 nüf. Üniversite.

● *Coğrafya ve güzel sanatlar.* Prag, Vltava vâdisindeki küçük bir çanakta, ırmağın Polabi ve asıl Labe'ye ulaşmak için boğazlara girmeden önce menderesler çizerek akışının ağırlaştığı yerde kuruldu. Kraliyet şehri olarak, Vltava'nın sol kıyısında, bir çeşit resmî şehir olan ve içinde surla çevrili büyük bir katedral (XIV. yy.da Aras'lı Mathien ve P. Parler tarafından inşa edildi; Aziz Jan Nepomuklu'nun mezarı), saray ve saraya ait askerî ve idarî yapılar bulunan Hradçany'den itibaren gelişti. Aşağıda set set kiliseler ve genellikle italyan mimarlarının eserleri olan Mala Strana semtinin sarayları sıralanır. Mala Strana, azizlerin heykelleriyle süslü Karel köprüsüyle (XIV. yy.) eski tacirler şehrine bağlanır; burada eskiden çeklerin tüccar mahalleleri, alman semti Havel ve getto yer alırdı. Şehrin ırmağın sağ kıyısındaki bu kısmı, *Stare Mesto* («eski şehir») adını taşır. Gerçekten sivil ve dinî anıtları, dar sokakları ve sık mesken adalarıyle eski bir şehrin bütün özelliklerine sahiptir. Başlıca anıtları İkinci Dünya savaşında kısmen yıkılan Belediye sarayı (mekanik saat), Havel kilisesi, Tynsky kilisesi ve eski kervansaraydır. Modern çağda dev kapılar açılan surlar eskiden Hradçany, Mala Strana ve Stare Mesto'nun meydana getirdiği bütünü çevrelerdi. Şehrin bu eski sınırı bugün kolayca göz önüne getirilebilir: nitekim Na Prikope ve Narodni Trida ana caddelerini takip eder. XVIII. yy.da, Stare Mesto'nın ötesinde, başlangıçta bir çeşit geniş panayır yeri olan büyük Vaclavkse namesti'nin (Vaclavkse meydanı) çevresinde yeni semtler kuruldu. Böylece Karl IV'ün XIV. yy.da inşa ettirdiği *Nove Mesto* («yeni şehir») gelişti. Ama bu genişlemelere rağmen Prag'ın nüfusu 1850'de ancak 150 000 kişiydi. İlk sanayi tesislerinin kurulması ortaya yoksul ve kasvetli semtlerin çıkmasına yol açtı: özellikle Vlatava'nın büyük menderesinin sağ kıyısında Karlin semtinde kısa süre içinde un fabrikaları, sepi yerleri, bira ve içki fabrikaları, iplikhane ve dokumahaneler, küçük makine atelyeleri, mobilya fabrikaları kuruldu. Aynı dönemde şehrin yukarısında, ırmağın sol kıyısında Smichov sanayi semti gelişti. Bu arada, ırmağın sağ kıyısına hâkim olan yumuşak eğimli yamaçta, Çesky Brod ve Brno yolları boyunca mesken semtleri kuruluyordu.

XX. yy. başında ve ilk Çekoslovak cumhuriyeti döneminde şehir büyük ölçüde gelişti. Gerçekten o tarihte Prag çok büyük bir sanayi şehri haline geldi: yeni kurulan fabrikalar ilk sanayi tesisleriyle oranlanamayacak kadar büyüktü. Eski şehrin aşağı kesiminde, ırmağın menderesinin içbükey kısmını kapsayan büyük bir batı-doğu çöküntüsündeki serbest alanlara el atıldı: burada

PRAG

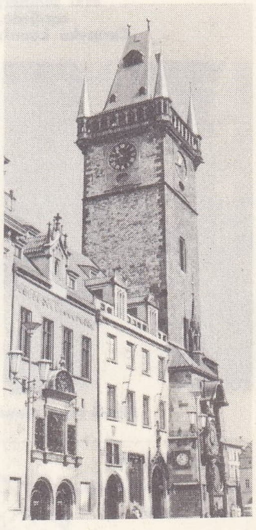

saat kulesi

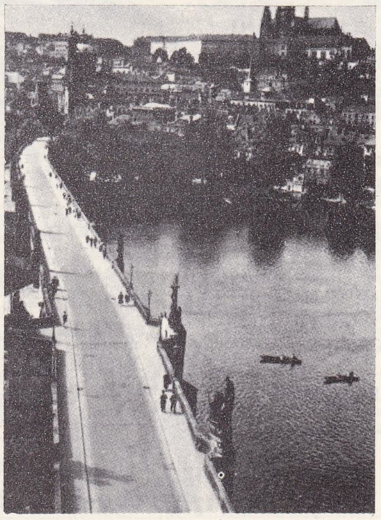

ünlü Karel köprüsü üzerinden Vltava nehrinin batı kıyısına doğru bakış

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Hétier (LAROUSSE)

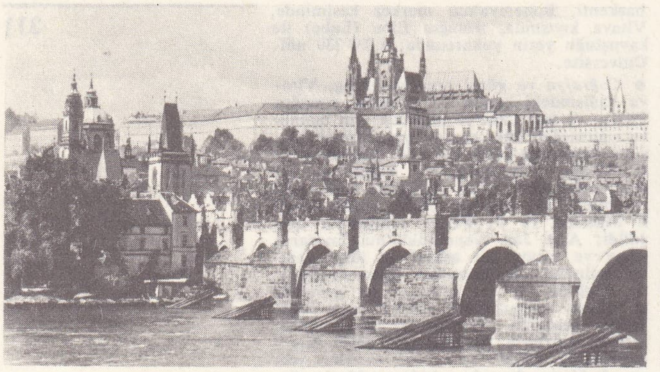

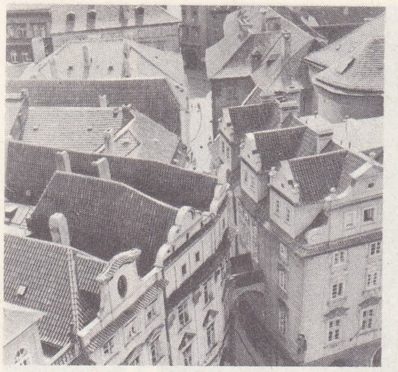

solda, Hradçany şatosu ve Karel köprüsü; sağda, eski semtler; aşağıda, Certovka kanalı

Bubeneç ve *Holeşovice* semtleri kuruldu; Vlatava'nın küçük bir kolu olan ve büyük ölçüde çamurla dolan Rokytka'nın vâdisinde *Vysoçany* ve *Hloubetin* semtleri inşa edildi. Bir yan kanalla Vltava ve Labe'ye bağlanan bir ırmak limanı (Bubeneç menderesinin alçak taraçalarının iç kısmında) düzenlenerek sanayi bögesinin ulaşım imkânları genişletildi. Sanayi bölgesi Karlin semtini genişletip, şehrin Prag çanağını sınırlayan yamaçların eteğindeki kuzey kısmını da içine alarak, büyük bir bütün meydana getirdi. Bu bölgede önemli metalürji tesisleri; vagon ve sanayi makineleri fabrikaları, otomobil ve motor fabrikaları toplandı. Bubeneç'in menderesinde ve Holeşovice'de ise kimya ve besin sanayii tesisleri yer aldı. 1921'de şehrin yeniden bağımsız bir devletin başkenti olması ve sanayinin gelişmesi nüfus artışını hızlandırdı. Nüfus 1913'e doğru yarım milyondan azken, 1936'da bir milyona yaklaştı. Bunun üzerine şehrin bütünü için bir plan yapılmaksızın, semtler çevresinde en çeşitli şehircilik ve inşaat denemelerine girişildi. Şehrin doğusu özellikle büyük yapılarla dolu semtlerden meydana gelir; bu semtler güneye doğru, Karel üniversitesinin enstitü ve laboratuvarları çevresindeki Vyşehrad'da da uzanır. Sol kıyıda, Hradçany'nin kuzeyinde XX. yy. başında yeni sanayiciler ve tacirler sınıfının oturduğu özenle yapılmış binalardan meydana gelen bir semt kuruldu; kuzeydoğuya doğru bu semtten, meşhur Prag fuarı çevresindeki orta sınıfların oturduğu semte geçilir.

Şehir büyümeğe devam etmektedir: eski şehrin batısındaki Beyaz dağa (Bila Hora) kadar tırmanan karayolları boyunca genişlemektedir. Başkent, Kobylisy'ye doğru Prag çanağının kuzey yamaçlarına da tırmanır; güneyde eski banliyöleri Libus ve Kunratice'ye ulaşır. Bugün başlıca hedefi şehir merkezinin düzenlenmesi olan bir şehir planı uygulanmaktadır.

● *Tarih.* Ticarî olduğu kadar stratejik konumu da önemli olan Prag, Prensmyl'lerin iki şatosu (Hradçany ve Vyşehrad) çevresinde, ırmağın her iki kıyısında gelişti; ırmağın geçit veren yerleri yakınında birçok tacir ve zanatçı (yahudi, italyan, fransız, ama özellikle alman) yerleşti. Bunlar daha X. yy.dan itibaren nispî muhtariyetler elde ettiler; ama Prag'ın şehir derecesine yükseltilmesini ancak şehre Nürnberg hakkını tanıyan (1232-1235) Venceslav (Vaclav) I zamanında sağlayabildiler. Bu eski şehir (Stare Mesto), Venceslav (Vaclav) I'in şansölyesi Eberhard tarafından inşa ettirilen yeni bir merkezle birleşti ve surlarla çevrildi (1253). 1257'de eski şehir halkıyle devam eden çatışmaların önünü alabilmek için Ottokar II yalnız alman kolonlar için yeni bir merkez (*Mala Strana* veya «küçük şehir») kurdu; kolonlara Magdeburg hakkı tanındı ve muhtar bir komün haline gelmeleri onaylandı (1338). XIV. yy.da birçok manastır kurulan ve çok zenginleşen Prag'ı Karl IV (1336-1378) imparatorluğun başkenti haline getirdi (1344) ve çek milliyetçiliğinin merkezi olan üniversiteyi kurdu (1348). Vyşehrad çevresindeki köylerin birleştirilmesiyle kurulan, çeklerin yerleştirildiği üçüncü bir yeni şehir de (Nove Mesto) milliyetçiliği destekliyordu. Bir süre için Çeklerin ülkeye kesinlikle hâkim olmasını sağlayan Jan Hus taraftarlarının savaşı sırasında kızışan milliyet çatışmaları, Jirji Podebrady zamanında yeniden başladı. Bununla birlikte 1518'de tek bir komün halinde birleşen şehir, Habsburg'lar zamanında, Ferdinand I'in otoritesine karşı patlak veren isyandan sonra (1547) başkentini Viyana'ya nakletmesiyle önemini kaybetti. Ömrünü Prag'da geçiren Rudolf II'nin (1583-1610) büyük ilgisi sayesinde şehir yeniden milletlerarası önemini kazandıysa da, yeni bir almanlaştırma denemesi açık bir isyana yol açtı (23 mayıs 1618). Bila Hora savaşını takip eden sert bastırma hareketiyle Prag, bir il haline getirildi. Dinî baskıdan kaçan iki bin burjuva ailesi göçtü; birçok defa yabancılar tarafından işgal edilen şehir (Saksonlar, 1631-1632; İsveçliler 1634, 1639 ve 1648), ancak XVII. yy. sonunda ve XVIII. yy.da (barok çağ) yeniden canlandı. 1558'den beri krallık şehri olan Hradçany, öbür üç siteyle eşit haklara sahip olan dördüncü bir site haline getirildi (1756). Ama Josef II, dört siteyi tek bir komün halinde birleştirdi (1784). XIX. yy.da çek köylülerinin büyük ölçüde şehre göçmesine yol açan sanayileşmenin yanı sıra Bohemya soylularının mahallî fikir hayatına gösterdikleri büyük ilgi sayesinde milliyetçi hareket yeniden canlandı. Windischgraetz'in 1548'de şiddetli bir şekilde bastırdığı milliyetçi hareketin (İslav birliği toplantısından sonra ayaklanmalar) 1861 seçimlerinde başarı göstermesi, kısa süre sonra tamamıyle Çeklerin elinde olan bir idare ve öğretim kurulmasına imkân verdi. Prusyalılar tarafından kuşatılan (1866) ve kendi adını taşıyan barıştan sonra (ağustos 1866) Prag, modernleşmeğe, sanayileşmeğe ve XX. yy.da çek milliyetçiliğini yönetmeğe devam etti. Çekoslovakya'nın bağımsızlığı burada ilân edildi (28 ekim 1918) ve 14 kasım 1918'de Habsburg'ların tanınmadığını bildiren ve Tomaş Masaryk'i Çekoslovak cumhuriyetinin başkanı ilân eden devrimci millet meclisi burada toplandı. Birinci Dünya savaşından sonra kurulan Çekoslovakya'nın başkenti olan, fikir ve sanat merkezi haline gelen şehri, Hitler'in Çekoslovakya'yı parçalamasından sonra 14 mart 1939'da Wehrmacht işgal etti. İkinci Dünya savaşı sonunda Patton kumandasındaki A.B.D. birlikleri hükûmetlerinin emri üzerine şehre 90 km uzakta olan Plzen bölgesinde durdular. Konyev kumandasında Dresden'den ve Malinovskiy kumandasında Viyana'dan gelen sovyet birlikleri 6 mayıs 1945'te Prag'da birleşti. (Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI.) 1948 Şubatında Prag'da yapılan hükûmet darbesiyle idareyi bir komünist hükûmet ele geçirdi. (L)

PRAGA, Varşova'da (Polonya) semt. Vistül'ün sağ kıyısında. (L)

PRAGA (Emilio), italyan şairi (Gorla, Lombardia 1839-Milano 1875). Önce ressamlık yaptı, sonra şiir yazmağa başladı; Hugo, Musset, Heine, Baudelaire ve özellikle italyan romantiklerden ilham alarak şiirler yazdı: *Tavolozza* (Palet) [1862], *Penombre* (Alaca Karanlık) [1864], *Fiabe e Leggende* (Masallar ve Efsaneler) [1867]. (L)

PRAGA (Marco), italyan yazarı (Milano 1862-Varese 1929), Emilio Praga'nın oğlu. Verismo romancılarının geleneğine bağlı gerçekçi piyesler yazdı: *Le Vergini* (Bakireler) [1889], *La Moglie İdeale* (İdaal Eş) [1890], *La Crisi* (Buhran) [1904], *La Porta Chiusa* (Kapaklı Kapı) [1915]. (L)

Prag antlaşması (16 aralık-1921), bir yandan başkan Masaryk ve bakan Beneş, öte yandan başkan Hainisch ve şansölye Scho-

PRAG şehir planı

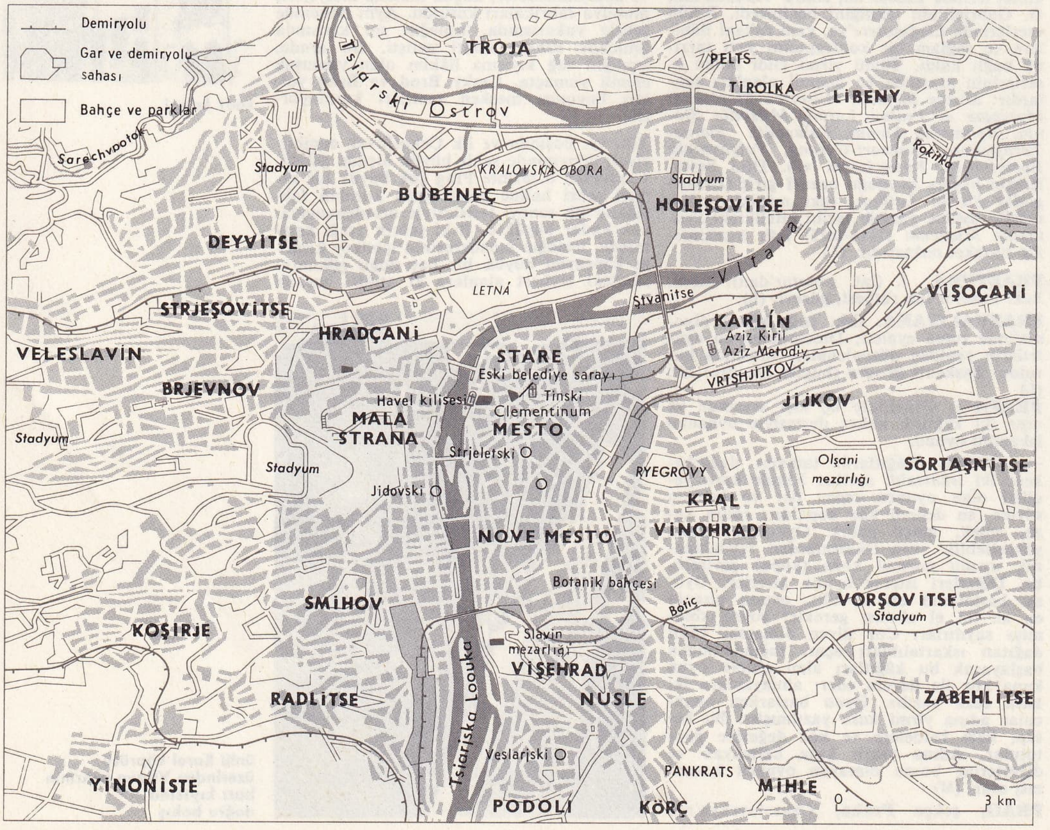

Foto. X, Hétier, Seynes-Viollet (LAROUSSE)

ber arasında imzalanan Avusturya-Çekoslovakya dostluk antlaşması. 1921 Nisanında imzalanan iktisadî sözleşmeleri onaylayan bu antlaşmada, iki ülke, Trianon ve Saint-Germain antlaşmalarına kesinlikle uymayı ve birbirlerini diplomasi açısından sürekli olarak desteklemeyi taahhüt ediyordu; ayrıca üçüncü bir ülkeyle çatışma halinde birbirlerine karşı tarafsız kalacaklardı. 1922'-de beş yıl için imzalanan bu antlaşma yenilenmedi. (L)

Prag barışı (23 ağustos 1866), Mikulov öngörüşmelerini (26 temmuz 1866) onaylayarak 1866 Avusturya-Prusya savaşına son verdi. Avusturya, Prusya'nın Almanya'nın kuzeyine hegemonyasını kabul ettirmesine (Kuzey Almanya federasyonu kurulacaktı) karışmayacaktı. Prusya Schlesvig'de bir plebisit yapma şartıyle (bu şarta sonradan uymadı) danimarka düklüklerini ilhak edebilecekti. Prag barışı sayesinde Bismarck, Alman birliği ve ülkesinin Avrupa'da üstünlük sağlaması konusunda kesin bir merhaleyi aşmış oldu. (L)

Prag Dilbilim derneği, özellikle 1929-1939 arasında Çekoslovakya'da faaliyet gösteren dernek, 1926'da iki dilbilimci grubunun karşılaşmasıyle doğdu; bu gruplardan birini çekler (Vilem Mathesius, Bohumil Trnka, Bohuslav Havranek, Jana Mukarovsky), öbürünü ruslar (N. Trubestkoy, R. Jakobson, S. Karcevski) meydana getiriyordu. İki grubun da aynı konularla ilgilenmesi, Birinci Milletlerarası İslavcılar kongresine (1929) tezler halinde sunulan ortak bir programın hazırlanmasına yol açtı. Daha sonra dernek milletlerarası bir dergi (*Prag Dilbilim Okulu Çalışmaları*) ve 1935'ten sonra da çekçe bir dergi (*Slovo a Slovesnost*) yayımladı. Prag dilbilim derneğinin başlıca özelliği, yapısalcı ilkeyi ön plana geçirmesi ve görev kavramına ağırlık vermesidir. Görev kavramı ise incelenen her unsuru teleolojik bakımdan ele alır. Prag derneği dilbilimcileri, fonoloji alanında çok başarılı sonuçlara ulaştı; ama sözdizimi, morfoloji v.b. alanında da değerli araştırmalar yaptı; aynı zamanda dilbilim ilkelerini temel alan uygulamalar üstünde çalıştı. Bu ana faaliyetin yanı sıra, aynı metotlardan yararlanarak sanat, edebiyat, toplum, âdetler, âyinler v.b. konular da ele alındı. Böylece Prag Dilbilim derneğinin çalışmaları semiyotiğin çeşitli dallarında büyük bir gelişme sağladı. (L)

PRAGER (Richard), alman astronomu (Hannover 1883-öl. 1943'e doğr.). Marburg, Göttingen ve Berlin üniversitelerinde okudu. Standart astronomi katologlarını ve bibliyografilarını biraraya topladı. (M)

Prag İslav Birliği kongresi (2-26 haziran 1848), Palacky başkanlığında toplanan ve Habsburg imparatorluğu içinde veya dışında yaşayan islavların 343 delegesini biraraya getiren kongre: delegelerin büyük çoğunluğunu çekler ve slovaklar (256) teşkil ediyordu; güney islavları, polonyalılar, ruslar (Bakunin) azınlıktaydı. Hâkimiyeti altında oldukları çeşitli hükûmetlerin teklif ettiği şartları tartışan delegeler, özellikle Frankfurt parlamentosunun tutumunu (Büyük Almanya siyaseti) protesto ettiler; çünkü Avusturya monarşisinin İslavların çoğunlukta olacağı federal bir devlet haline getirilmesini, Almanlara oranla azınlıkta olacakları bir Büyük Almanya kurulmasına tercih ediyorlardı. Palacky'yi avrupa halkları için bir bildiri hazırlamakla görevlendirdiler, fakat şehirde patlak veren devrimci kargaşalıklar (16 haziran), kongrenin dağılmasına yol açtı. (L)

Prag kongresi (4 haziran - 10 ağustos 1813), Prag'da Metternich'in aracılığı ve Napolyon'un rızasıyle toplanan, Prusya ve Fransa'nın katıldığı kongre; Napolyon, birliklerini yeniden kurmak için Kongre'nin sonucu olan (4 haziran) Pleiswitz mütarekesinden yararlanmayı ümit ediyordu. Metternich de, Napolyon'a Avusturya'nın isteklerini kabul ettirebileceğini düşünüyordu. Birçok kararsızlıktan sonra Napolyon, 13 ağustosta Metternich'e Caulaincourt aracılığıyle müttefiklerin hemen bütün şartlarını kabul ettiğini bildirdi. Bununla birlikte Metternich mütareke sona erer ermez kongrenin kapandığını açıkladı (10 ağustos gece yarısı) ve Fransa'nın Avusturya'nın aracılığını reddetmesi üzerine Prusya ve Rusya ile imzalamış olduğu (27 haziran) Reichenbach sözleşmesi gereğince Fransa'ya savaş ilân etti. (L)

PRAGMACI sıf. (yun. *pragma*'dan *pragma-cı*). Pragmacılıktan yana olan, pragmacılığı benimsemiş (kimse): *Pragmacı bir filozof.* (M)

PRAGMACILIK i. (*pragmacı*'dan *pragmacı-lık*). Fels. Pratik değeri hakikatin ölçüsü sayan agnostik ampirizm.

— ANSIKL. *Pragmacılık* terimi özellikle William James, C.S. Schiller, J. Dewey, F. Gonseth, A. Rey, E. Le Roy, M. Pradines, L. Laberthonniére ve Panini'nin savundukları bir doktrini belirtmek için kullanılır. Bilimsel pragmacılık, bir yasa veya teorinin doğruluğunu ancak o yasa veya teoriyi uygulamalarda denedikten sonra kabul eder. Ahlâkî ve dinî pragmacılık ise, metafizik bir teoriyi veya dinî bir dogmayı, o teori veya dogma ahlâk bakımından yararlı olduğu ve vicdanın gereklerine uygun düştüğü ölçüde doğru sayar; dinî dogmaları sadece, ahlâkî hayata verdikleri yön bakımından değerlendirir. Pragmacılığı tenkit edenler, bilimsel pragmacılığa karşı şu itirazı öne sürerler: bir teori, faydalı olduğu için doğru değil, doğru olduğu için faydalıdır. Metafizik, ahlâkî ve dinî pragmacılığa karşı çıkan akılcılar ise, varlıkların kaynağını ve alınyazısını hiç olmazsa görece ve kısmî olarak kavrayabileceğimizi belirtirler.

Filozof Maurice Blondel, «pragmacılık» terimini kendi eylem teorisini belirtmek için kullanmıştı; ama bu kelime James'in felsefesindeki anlamını kazanınca Blondel bu terimi kullanmaktan vaz geçti. Yine aynı şekilde, amerikalı filozof Charles Peirce de «pragmatizm» teriminin yerine *pragmatisizm* kelimesini kullandı. F. Gonsehthin pragmacılığı ise, *açılma* ve özellikle *deneye açılma* kavramına dayanır. Pragmacılık terimi, bazen birbirine tam karşıt düşünürlerin görüşleri dolayısıyle, değişik anlamlar alabilir. (L)

Pragmaticus Sanctus İustiniani (*İustinianos'un Dinî yönetmeliği*) [13 ağustos 554], İustinianos I'in İtalya'yı yeniden kuran fermanına verilen ad. Bu yirmi yedi maddelik dinî yönetmelik, Ostrogotlarla yapılan savaşlar sonunda yanıp yıkılan İtalya'ya düzen getirmek amacıyle hazırlanmıştı. Bu irade ile, zorbalara karşı, meşru mülk sahiplerine haklarını yeniden kazandırarak, ölçü ve ağırlık sistemini yenileştirerek, parayı sağlamlaştırarak, adaleti ve tahıl narhını düzene sokarak bütün Bizans devri

Devlet tiyatrosu

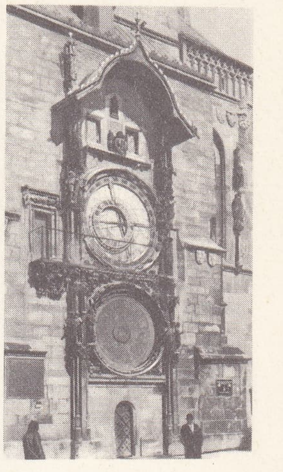

astronomik saat

PRAG'ın merkezi başlangıçtan Habsburg'ların düşüşüne kadar

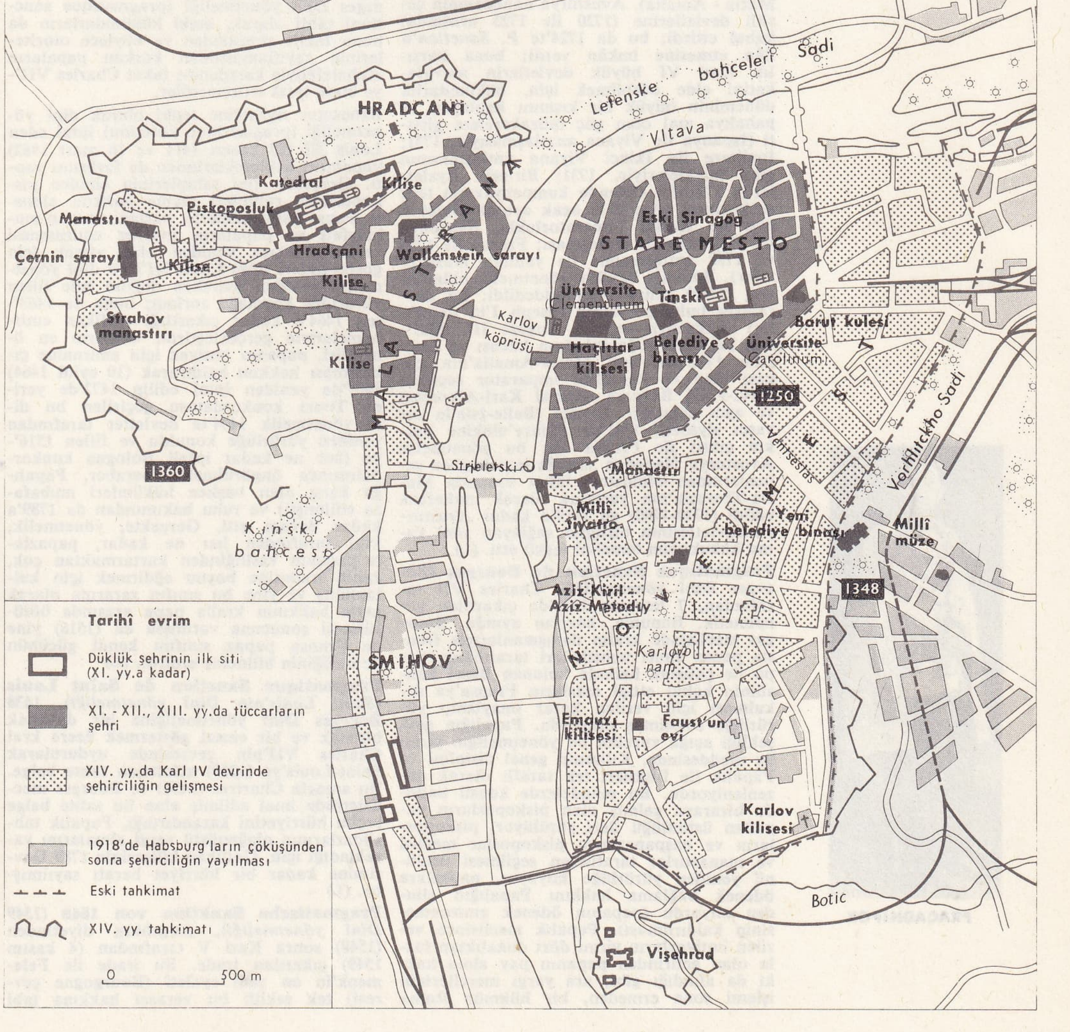

Foto. Viollet (LAROUSSE)

boyunca imparatorluk idaresinin temelini atmış oluyordu. Bundan başka Papalığı, imparatorluğun iradesine boyun eğdirdi; papa Vigilius'a Üç Ruhanî Meclis'i mahkûm ettirdi; bunun sonucu olarak bütün bir yüzyıl boyunca Milan ve Apulea piskoposluklarının katolik doktrininden ayrılmasının önüne geçilemedi. (L)

PRAGMATİK sıf. (fr. *pragmatique*). Ahl. Eylemle ilgili (soyut düşünceye ve teorik'e karşıt). *Eşanl.* PRATİK.
— Psikiyatr. *Pragmatik faaliyet,* somut ve pratik nitelik taşıyan ve kişinin, çevresine iyice bağlanmış olduğunu, gerçek duygusuna sahip olduğunu gösteren faaliyet. (Böyle bir faaliyetin kaybı veya apragmatiklik, çeşitli hastalıklarda ve özellikle, melankoli ile erken bunamada görülür.)
◆ İ. Mant. *Mantıkî pragmatik.* Bk. SEMİOTİK. (L)

Pragmatique Sanction de 1713 (*1713 Dinî yönetmeliği*), 19 nisan 1713'te germen imparatorluğu (1711'den beri) ile İspanya krallığını (1714'e kadar) otoritesi altında birleştirmiş olan Karl VI tarafından yapıldı. Bu yönetmelikle, *1703 Leopold kararı*'nı (bk. LEOPOLD I) iptal etti; bununla güttüğü amaç, Avrupa'ya karşı, Habsburg ülkesinin bölünmezliğini ve verasetini, iktidardaki imparatorun sülâlesi («Karolin» kolu) lehine teminat altına almaktı; bu kol tamamıyle kadınlardan ibaret olduğu ve daha büyük olan kolun («Josephin» kolu) tamamıyle «kadınlardan» meydana gelmiş olmasına rağmen, bu dinî yönetmelik uygulandı. Tek oğlu arşidük Leopold'un ölümü (1716) ve Maria-Theresia'nın doğuşu (1717) üzerine Karl VI bu dinî yönetmeliği büyük kolun mirasçılarına evlenmeleri sırasında (Mari - Josepha ve Maria - Amalia), Avusturya hanedanının çeşitli devletlerine (1720 ile 1723 arasında) kabul ettirdi; bu da 1724'te *P. Sanction*'u ilân etmesine imkân verdi; buna karşılık Karl VI büyük devletlerin muvafakatini elde edebilmek için, hükümdarlık döneminin büyük bir kısmını kaplayan ve pahalıya mal olan güç müzakerelere girişti (İspanya ile Viyana analtaşmasıyle, 1731; İngiltere ile İkinci Viyana antlaşmasının gizli maddeleriyle, 1731; Birleşik Eyaletler'le 1731'de; Ostende kumpanyasının terk edilmemesi için; 1732 ocak ayında Diyet'in oyu ile Kutsal imparatorlukla; Saksonya ile 1733 temmuz antlaşması; Fransa ile 1735 ve 1738 antlaşmaları ile yapılan müzakereler). Bununla birlikte yönetmelik ölümünden (1740) sonra bâtıl addedildi; bu davranışta bulunan yalnız Joseph I'in damatları (Saksonya seçicisi August III, 1721'den beri Maria-Josepha'nın kocası ve özellikle 1722'den beri Maria-Amalia'nın kocası olan ve kendisini imparator seçtiren [1742-1745] Bavyera seçicisi Karl-Albrecht) ve aynı zamanda Fransa (Belle-Isle'in savaşçı siyaseti, 1741'de Fleury'ninkine baskın çıktı) ile Prusya idi; bu yönetmelik Avusturya Hanedan savaşlarının başlıca sebeplerinden olmuştur; fakat sonunda Maria-Theresia'nın yararına olarak muhafaza edildi (1740-1780) ve 1919'a kadar Avusturya devletlerinin birliğini sağlayan yeni kamu hukukunun temelini teşkil etti. (L)

Pragmatique Sanction de Bourges (*Bourges Dinî yönetmeliği*), Charles VII tarafından, 7 temmuz 1438'de çıkartılan yönetmelik. Bununla, haziran ayında, Bourges meclisinde kralın danışmanlarıyle fransız papaz sınıfı temsilcileri tarafından, papa ile çatışma halinde bulunan Basel konsilinin kabul ettiği esasların Fransa'ya sokulması için verilen karar onaylanıp yürürlüğe sokulmuş oluyordu. Papalığın gevşekliği açığa vurulan bu yönetmeliğin yirmi üç maddesinde, Kilisenin genel disiplini ve Papalık ile ilişkileri tek taraflı olarak düzenleniyordu. Bu maddelerde konsil halinde biraraya gelmiş olan piskoposların papadan üstünlüğü ileri sürülüyor, piskoposların ve başpapazların piskoposlar meclisi ve manastırlar tarafından seçilmesi usulünü yeniden yürürlüğe koyuyor, papazlara ödenek bağlama hakkını Papalığın elinden alıyordu (papanın ödenek emirnamesinin kaldırılması). Papalık meclisince verilen imtiyazların yirmi dört dukalıktan fazla olan gelirinden papanın pay alma hakkı da alındığı gibi, arayargı mercilerinin işlemi sona ermeden, bir hükmün Roma nezdinde temyiz edilmesi prensibi de reddolunmaktaydı. Prensler için (kral ve aynı zamanda büyük fief sahipleri) sahiplerin ve piskoposların seçimine müdahale (tavsiye) hakkının kabul edilmesi de, artık, Papalığın nüfuzundan kurtulan Fransa kilisesini, laik iktidarın nüfuzu altına sokuyordu (bu da gallikanizm*in prensiplerinin ilk defa kendini açığa vuruşu oluyordu). Bourges Dinî yönetmeliği (pragmatique sanction) tabiî olarak, öteki hükümdarların da bunu taklit etmesinden ve böylece otoritelerinin zayıflamasından korkan papaların muhalefetiyle karşılandı; fakat Charles VII'ye bunu iptal ettiremediler.

Karel köprüsü ve Vltava nehrinden PRAG'ın görünüşü; arka planda; Hradçany sarayı

PRACADHİPOK

Babasının siyasetine tepki olarak dinî yönetmeliği (pragmetique sanction) iptal eden Louis XI (27 kasım 1461 ve 16 mart 1462) papaların beklediklerinden de fazlasını yaptı. Gerçekte, fief sahiplerinin elinden piskoposlarla rahipleri seçme hakkını almıştı. Fakat üniversiteler, parlamentonun muhalefeti ve papaların imtiyaz emirnamesi verme hakkını yeniden elde etmek için gösterdikleri telâş Louis XI'i bu dinî yönetmeliği yeniden hukuken değilse bile fiilen yürürlüğe koymağa zorladı; bunu da 1463'ten 1464'e kadar çıkarttığı gallikan emirnameleriyle gerçekleştirdi, bunların en önemlisi, papanın imtiyaz için emirname çıkartması hakkını kaldırarak (10 eylül 1464) 1467'de yeniden iptal edilip 1472'de yerine Tours konkordatosu geçirilen bu dinî yönetmelik 1484'te devletler tarafından yeniden yürürlüğe konuldu ve fiilen 1516'ya (her ne kadar iptali Bologna konkordatosunca öngörülmekle beraber, Papalığa karşı olan başlıca hükümleri muhafaza edilmişti) ve ruhu bakımından da 1789'a kadar devam etti. Gerçekte, yönetmelik, kral tarafından her ne kadar, papazların papanın vasiliğinden kurtarmaktan çok, kendi iradesine boyun eğdirmek için kullanılmış ve yine bu sınıfın zararına olarak tayin hakkının kralla papa arasında bölüşülmesi sonucuna varmışsa da (1516) yine de Fransa papaz sınıfını kendi gücünün ve birliğinin bilincine erdirdi. (L)

Pragmatique Sanction de Saint Louis (*Saint Louis'nin Dinî yönetmeliği*), 1438 Bourges Dinî yönetmeliğine bir dayanak bulmak ve bir emsal göstermek üzere kral Charles VII'nin çevresinde uydurularak Saint-Louis'ye (1269) atfolunan sahte belge. Bu amaçla Chartres (1450) ve Bourges meclislerinde imal edilmiş olan bu sahte belge seçim hürriyetini kazandırdığı, Papalık tahsildarlarının olağanüstü vergi almalarını yasakladığı için, Gallikan kilisesinin 1789 Devrimine kadar bir hürriyet beratı sayılmıştır. (L)

Pragmatische Sanktion von 1549 (*1549 Dinî yönetmeliği*), Augsburg diyetinden (1548) sonra Karl V tarafından (4 kasım 1549) çıkarılan irade. Bu irade ile Felemenk'in on yedi eyaleti (Bourgogne çevresi) tek şekilli bir veraset hakkına tabi kılınıyor ve fiilî olarak imparatorluk kaza yetkisinin dışına çıkartılıyordu. (L)

PRAGMATİSİZM i. (fr. *pragmaticisme*'den). Charles S. Peirce'in felsefe öğretisi. (Peirce, pratik felsefesini W. James'in pragmacılığından ayırmak için bu terimi kullandı.) [L]

PRAGMATİST i. ve sıf. (fr. *pragmatiste*). Pragmacı: *Pragmatistlere göre amelî bir faideyi intaç eden her fikir, hakikattir* (Ziya Gökalp). [M]

PRAGMATİZM i. (fr. *pragmatism*'den). Bk. PRAGMACILIK.

PRAGMATOGNOZİ i. (yun. *pragma,-atos*, cisim ve *agnosia*, cehalet'ten fr. *pragmatognosie*). Psikiyatr. Bazı psikozlarda görülen, cisimleri tanıma bozukluğu. (L)

Prag müzeleri. 1891'de mimar J. Schulz'un inşa ettiği (1891) binada MİLLİ MÜZE, BELEDİYE MÜZESİ (şehrin tarihiyle ilgili eserler), ROROLPHİNUM (eski şatoda); MODERN GALERİ. Bütün bu müzelerde ortaçağ (Detrich, Vişşy Brod, Rajhrad, Trebon), barok çağ (Şkreta, Brandl, Kapeck, Raine) çek ressamlarının eserleri, gravürcü Vaclav'ın XVII. yy.), XIX. yy. ustalarının (Mikulaş Aleş, Josef Manes), modern okulun eserleri (A. Slaviçek, E. Filla) muhafaza edilir. Avrupa okullarını Dürer, Rubens, Rembrant, XVII. ve XVIII. yy. hollanda ustaları, XIX.-XX. yy. fransız ustaları (Ingres, Delacroix, Henri Rousseau, Matisse) temsil eder. (L)

PRAHA, Bk. PRAG.

PRAHOVA, Romanya'da akarsu, Muntenia'da, Ialomita'nın kolu (sol kıyı). Vâdisi Eflak ovasını Erdel'e bağlar. (L)

PRAHRAN, Avustralya'da (Victoria ili) şehir, banliyösü olduğu Melbourne'un 5 km kadar güneydoğusunda; 59 882 nüf. (L)

PRAİA, Portekiz'e bağlı Cabo Verde takımadalarının merkezi, Sao Tiaga adasında (Rüzgâraltı adaları); 32 300 nüf. Balıkçı limanı. Turunçgiller, şekerkamışı, kahve yetiştiriciliği. (L)

PRAİPOSİTOS i. (yun. k.). Tar. *İmparator praipositos*'u, Bizans sarayının başmabeyincisi; bu görevin ilk olarak Konstantinos I tarafından ihdas edildiği sanılır. (İmparatoriçenin ev işlerini bir başka praipositos yönetirdi). [L]

PRAİRİE, A.B.D.'de ve Kanada'da geniş bölge, Büyük Göller'in batısında ve Batı Büyük Ova'nın bir kısmında uzanır. Batıda ve Mississippi'nin doğusunda sınırları oldukça belirsizdir; Prairie bölgesi yaklaşık olarak Mississippi'nin orta ve yukarı havzasını içine alır. Orijinal özellikleri, doğunun oldukça yağışlı iklimi ve batının bozkır iklimi arasında bir geçiş iklimi olan kara ikliminin sonucudur: yağışlar ağaç yetişmesine yetersiz, ama oldukça yüksek otlar (batının bozkırsı ovalarında yetişen *short grass*'a karşılık *tall grass*) yetişmesi-

Foto. B. N. (LAROUSSE)

ne yeterlidir; önemli ölçüde buğdaygilin bozuşmasıyle oluşan toprağın yıkanması azdır; ne kalkerli ne de asitli olan toprak organik maddeler bakımından çok zengindir. Praireie'nin iktisadî bütünlüğünü, topraklarin zenginliği ve oldukça düşük yağışların desteklediği tek tip tahıl tarımı sağlar. Bölge kuzeyden güneye doğru birbirine kabaca paralel üç tarım kuşağını kapsar: ilkbahar buğdayı kuşağı, mısır kuşağı, kış buğdayı kuşağı. (L)

Prairie (THE) [*Çayır*], Fenimore Cooper'ın romanı (1828). Louisiana'nın A.B.D.'ye katıldığı devirde, bölgeye yerleşmeğe gelen Amerikalıların yarı göçebe hayatını anlatır. «Çayır»da İsmael Bush ailesi, Siox'larla mücadele halindedir. Aile, İnes Cartavallos adındaki genç bir ispanyol kızını Louisiana'yı işgal etmek amacıyle gönderilen amerikan subayı Middleton ile evlendiği gün kaçırarak alıkoyar. Roman, Middleton'un genç kızı bulup kurtarma çabaları etrafında gelişir. Yazar, kaçan sevgililerin başından geçenleri ise *The Pathfinder* (İz Güden) adlı romanda anlatır. (L)

PRAİRİES ırmağı, Kanada'da (Quebec) ırmak. Ottawa'nın kollarından biri, Jesus ve Montreal adalarını ayırır; 37 km. (L)

PRAKRİT i. Sanskritçenin türediği biçime çok yakın bir biçimden türeyen ve Eski Hindistan'da konuşulan ortak dillere verilen ad.
— ANSİKL. *Prakrta* teriminin «tabiî, kullanılagelen» anlamına geldiği sanılır. Bir *prakrit*, bir konuşma ve halk dilidir ve «kusursuz» bir edebiyat dili olan Sanskritçe ile karşıtlaşır.

Başlıcaları: Ardha-Magadhi, Avanta, Magadhi, Maharaştri, Şauraseni. Buddha'cılığın kutsal dili Pali, bazı bakımlardan bir prakrit sayılabilir. Prakritler özellikle şu yönleriye Sanskritçeden ayrılır: hint-avrupa fonetik ve morfolojisini daha fazla bozmuşlardır; eski biçimleri atıp yenilerini yaratmışlardır; ayrıca hint-avrupa dillerinden gelmeyen öbür hint dillerinden aktarmalar yapmışlardır. (L)

PRAKRİTİ i. Brahma'cılıkta, olay dünyasını meydana getiren üç ilke'yi (*guna*) kendinde toplayan ebedî dayanak anlamında sanskritçe kelime. (Samkhya felsefesine göre prakriti, purusa'ya bağlı kalarak, hayatın başlamasına yol açan, ampirik ruhları yaratan ve önceden var olan bir ilkedir.) Bk. MAYA. (L)

PRAKSEAS, tartışmacı (II. yy.). Mutlakıyet taraftarıydı. Çömezleri (prakseas'çılar) ve Tertullianus'un afarozları dolayısıyle bilinir. (L)

PRAKSİLLA Sikyon'lu, yunan kadın şairi (M. Ö. VI. veya V. yy.). Kahramanlık dithyrambos'ları (*Akhilleus, Adonis*) ve şölen şarkıları yazdı. Eserlerinin ancak on mısraı günümüze kadar kalmıştır. (L)

PRAKSİNOSKOP i. (yun. *praksis*, etki ve *skopein*, incelemekten fr. *praxinoscope*). 1877'de Reynaud tarafından düşünülen ve fenakistiskopa benzeyen, fakat oniki yüzlü prizma şeklinde monte edilen aynalı bir optik denkleştirme sistemiyle donatılan ve ışık izlenimlerinin retina üzerindeki sürekliliğinden faydalanarak hareket hissi veren âlet. (L)

PRAKSİS i. (yun. *praksis*, eylem'den alm. *praxis*). Marx'cı felsefede, ister maddî olaylar (nitekim bilgi soyut bir düşünme değil, eşyaya şekil kazandıran bir eylemdir), ister sosyal yapıların ve evrimlerin temeli olan üretim araçları (nitekim felsefe, soyut bir ideoloji değildir ve sosyal temeller üzerinde bir «etki aracı» olmağa yönelir) söz konusu olsun, dünyayı değiştirmek amacını güden eylemlerin tümü. || Sartre'ın varoluşçuluğunda, varlığın, tarih içinde kendini açığa vurmasını sağlayan şey. (L)

PRAKSİTELES, yunan heykeltıraşı (Atina M.Ö. 390'a doğr. -ay.y. 330'a doğr. ?). Zengin bir ailenin çocuğuydu. 350'ye doğru, kibar fahişelerden Phryne ile ilişki kurdu, bu ilişki eserlerini büyük ölçüde etkiledi. Peloponnesos ve Asya yolculukları hakkında bilinenler ihtimal sınırlarını aşmadığından eserlerinin doğru bir kronolojisini yapmak güçtür. İlk eserinin *İçki Boşaltan Satyros* (kopyası Dresden'de) olması muhtemeldir. Bu heykelde Polykleitos'un etkisi görülürse de, biçimler daha yumuşak ve uzundur. Öbür erkek heykelleri mermerdendir (oysa V. yy.ın büyük eserleri bronzdandır); çok zaman ressam Nikias'ın boyadığı bu heykeller Praksiteles'e ve taklitçilerine has zarif, yuvarlak çizgili ve oldukça kadınsı bir delikanlı güzelliğini canlandırır:

Thespiai Eros'u (Louvre ve Parma'daki kopyalar), *Dinlenen Satyros* veya *Periboetos* (Roma [Torloina ve Capitole müzeleri], Louvre), *Apollon Sauroktonos* (Vatikan, Avignon, Louvre, Roma'da Villa Albani'deki bronz), *Lykia'lı Apollon* (Floransa, Officine müzesi), 1875'te Olympia kazılarında bulunan ve kopya olduğu sanılan *Çocuk Dionysos'u Taşıyan Hermes*. Ama sanatçının asıl ünü, sevgilisi Phryne'nin dolgun çizgilerinden ilham alarak meydana getirdiği çeşitli Afrodit tiplerinden gelir. Bu eserlerde çok belirgin bir gerçekçilik göze çarpmaktadır: *Thespiai Afrodit'i* (Arles kazılarında bulunan Venüs [Louvre], bu Afrodit'in tam bir kopyasıdır); *İstanköy Afrodit'i; Karia Aleksandreia'sı Afrodit'i* ve en ünlüsü *Knidos Afrodit'i* (bu sonuncu eser, yıkanmağa hazırlanan bir kadının göz kamaştırıcı çıplaklığını canlandırır; eserin çok sayıda kopyası vardır [Vatikan; Thermes müzesi, Roma; Floransa, Louvre, Münih; sadece başı kalanlar ise Louvre, Berlin ve Toulouse'dadır], Knidos Afrodit'inin daha sonraki heykeltıraşlar üstünde büyük etkisi oldu [Capitole Venüsü]). 346'da Atina Akropolis'i için yontulan Artemis Brauronia'nın hatırasını Gabies kazılarından gelen Diana heykeli (Louvre) yaşatmaktadır. Bu heykelin zarafeti ve Attikos'çuluk dolu uyumu ilgi çekicidir. Praksiteles'in sanatı yunan heykeltıraşlığının evrimini olduğu kadar, atike dikme taş ve toprak heykelcik sanatını da etkiledi ve *Knidos Afrodit'i* erişilmez bir ün kazandı.

Praksiteles, Skopes ile birlikte, Helenistik devrinde hızla gelişen tutkulu ve pitoresk bir anlatımcılık akımının öncüsüdür. (L)

PRAKSİTELES, M.Ö. III. yüzyılda Bergama'da Attalides'lerin anıtında çalışan atinalı heykeltıraş. (L)

PRAKSİTELES Genç, yunan heykeltıraşı (M.Ö. IV. yy. sonları), Praksiteles'in torunu (Genç Kephisodotos'un oğlu). Mantineia'da ortaya çıkarılan kabartmalı bir heykel kaidesini yaptığı sanılır (*Apollon ve Marsyas; Musa'lar*). Bu eserin üslûbu oldukça basittir; üstünde Leto'nun ve çocuklarının tasvirleri vardır. (L)

PRAKTOR i. (*prassein*, yapmak'tan). Esk. Yun. Para cezalarını toplayan atinalı yüksek görevli. (L)

PRALİN i. (aşçısı bu maddeyi bulmuş olan mareşal *Du Plessis-Praslin*'in [1598-1675] adından fr. *praline*). Badem, toz şeker ve vanilya ile yapılan bir kek, bademli kek. (L)

PRALİNLEMEK geçl. f. (*pralin*'den *pralin-le-mek*). Pralin usulüyle hazırlamak: *Çikolatayı pralinlemek*. (L)

PRAM i. (norveççe k.). Köprüsüz ve gövdesi yalı kaplaması biçiminde inşa edilmiş norveç balıkçı gemisi. (L)

PRAMANA i. (sanskritçe k.). Nyaya felsefesinde, bilgi'nin veya yargı'nın dört yolunu belirtir. || Estetik dilinde yanlışsız beden ölçülerine verilen ad. (İnsan vücudunun pramanaları ile evrenin veya kozmik bedenin pramanaları arasında karşılıklı bir bağıntı vardır.) [L]

PRAMPOLİNİ (Enrico), italyan ressamı (Modena 1894 - Roma 1955). 1912'de fütürizm hareketine katıldı, bunu takip eden yıllarda dadacılıkla ilgilendi. Daha sonra, ikinci fütürizm adı verilen akımın (bu akım İkinci Dünya savaşından sonra gelişti) başlıca temsilcilerinden biri oldu. 1925-1937 Arasında Fransa'da yaşadı, buradaki öncü gruplara (Cercle et Carré, Abstraction-Création) katıldı. İkinci Dünya savaşından sonra soyut resme yöneldi. Aynı zamanda tiyatro alanında da faaliyet gösteren Prampolini'nin özellikle Fütürist Pandomima tiyatrosu için yaptığı çalışmaları (1927-1928) önemlidir. (LM)

PRANDTAUER (Jakob), avusturyalı mimar (Stanz, Tirol 1658'e doğr. -St. Pölten, Aşağı Avusturya 1726). Başlıca eserleri: Melk'teki benediktin manastırı (avusturya barok çağı anıtlarının en büyüğü) ve şaheseri sayılan Linz yakınındaki Sankt Florian manastırı. (M)

PRANDTL (Ludwig), alman bilgini (Freising, Bavyera 1875 - Göttingen 1953). Münih Teknik yüksekokulunda öğrenciyken aynı şehrin üniversitesinde, katılardaki esneklik problemleriyle ilgili bir doktora tezi hazırladı (1899). 1901'de Hannover yüksekokulunda mekanik profesörü oldu. Sonradan çalışmalarının büyük bir bölümünü akışkanlar mekaniğine ayırdığı halde katılar mekaniğiyle ilgilenmeğe de devam etti. 1904'te Göttingen üniversitesine geçti; Kaiser-Wilhelm Akışkanlar Mekaniği enstitüsünde çalışırken, Aerodinamik Araştırmalar laboratuvarının kurulmasına katıldı. Kaiser-Wilhelm enstitüsü sonradan Max-Planck enstitüsü adını aldı ve 1947'de Prandtl bu kurumun yöneticisi oldu. Heidelberg Milletlerarası Matematik kongresinde (1904), bir akışkanın bir engel çevresindeki akışıyle ilgili olarak «sınır tabaka» kavramını ortaya attı; ayrıca uçakların kalkış mekanizmasını inceledi ve bazı özel durumlarla ilgili hesaplar yaptı. Bu devreden sonra, gazların akışı üstünde sıkışabilirliğin etkisini incelemeğe başladı (Prandtl-Meyer genleşmesi, 1907); daha sonraki çalışmalarıyle, düz, duraklı ve burgaçsız sesüstü akışkanların belirlenmesi için bir metot ortaya koydu (Prandtl-Busemann metodu, 1929). Akıntı halindeki akışkanlarda burgaç olayını inceleyerek, daha önce Reynolds'un da belirttiği gibi, sürtünme olayları ile ısı nakli arasındaki benzerliğin önemini açıkladı (1910). Sonra, Blasius'un deneysel çalışmalarını derleyerek, burgaçlı sınır tabakada hızların dağılımı kanununu ortaya koydu. Öte yandan, tükel bir akışkan içindeki sonsuz açıklıkta bir taşıyıcı kanadın hidrodinamik teorisini kurdu (1910-1920) ve bu teorinin gelişmiş şekli (1936-1937) sonradan sesaltı büyük hızlara uygulandı. Prandtl son yıllarında, özellikle dinamik meteorolojiyle ilgilendi. (L)

Prandtl sondası, havanın hızını ölçmekte kullanılan âlet. Bu âletin A ve B gibi iki basınç deliği vardır. B deliği, akışkanın basıncını veya p_0 *statik basıncı*'nı ölçmeğe yarar. Sondanın ve akışkanın birbirine göre hareketi A deliğinde bir basınç doğurur; böylece A, p_1 *toplam basıncı*'nın etkisinde kalır. Bu basınç, akışkanın V akış hızının karesiyle orantılı olan q dinamik basıncı ile p_0 basıncının toplamına eşittir:

$$q = p_1 - p_0 = \varrho \frac{V^2}{2}$$

(Bernouilli teoremi) [ϱ akışkanın özgül kütlesidir]. $p_1 - p_0$ farkı, sondayı ayrımsal bir basınçölçere, meselâ sulu veya alkollü bir manometrenin iki koluna bağlayarak ölçülür. Eğer bazı şartlara uyulursa (deliklerin uygun mesafelerde açılması, sondanın aşağı yukarı hız yönüne paralel tutulması v.b.), Prandtl sondası hızı yüzde 0,5'e yakın bir hassasiyetle verir. Bu âlet, uçaklarda rüzgârın bağılhızını tayin etmek için kullanılır. Prandtl sondasına çoğu kere *Pitot borusu* denir. Fakat aslında bu terim, sadece A deliği olan, B deliği bulunmayan sondalar için kullanılmalıdır. (L)

PRANG (Louis), alman asıllı amerikalı gravürcü ve yayımcı (Breslau, Almanya 1824 -Los Angeles, Kaliforniya 1909). 1848'de Almanya'da devrime katıldı, bu yüzden ülkesini terk etmek zorunda kaldı. 1850'de A.B.D.'ye yerleşti. Boston'da basımcılık yaptı, önce tahta, sonra, taş kalıp üstüne çalıştı, daha sonra renkli baskılar yapmağa başladı. Sanat öğretimi için geliştirdiği sistem, *prang metodu* adını taşımakta ve okullarda uygulanmaktadır. (L)

PRANGA veya **PİRANGA** i. (ital. *branca*, iki şeyi birbirine bağlayan şey'den). Huk. *Esk.* Hapishanelerde kullanılan zincirli demir: *Hasretinden prangalar eskittim / Terketmedi sevdan beni* (Ahmed Arif).
— ÇEŞ. DEY. *Pranga kaçağı*, azılı haydut. || *Prangaya vurmak*, ayağına pranga bağlamak.
— Tar. Çin'de hükümlülerin başına geçirilen delikli tablanın deliği bir biçimi olan işkence aracı.
— ANSİKL. Huk. *Esk.* 1869 Tarihli Askerî Ceza kanunu hükümlerine göre, *pranga* bazı mahkûmların bellerine bağlanarak ayaklarına takılır, böylelikle hükümlü oldukları yerden kaçmamaları sağlanırdı. Sivil hapis-

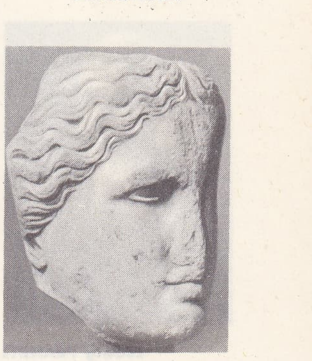

«Knidos Afroditi»nin başı
Louvre müzesi, Paris

«Apollon Sauroktonos»
Louvre müzesi, Paris

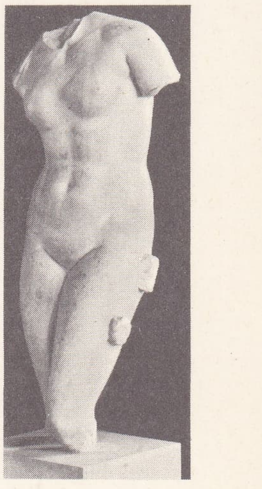

«Knidos Afroditi»
Sanat ve Tarih müzesi, Cenevre

Foto. Giraudon, Zimmer-Meylan (LAROUSSE)

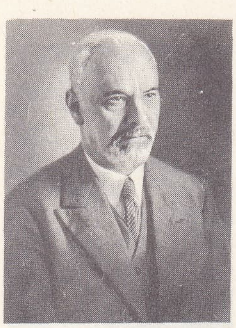

Ludwig PRANDTL

hanelerde ise bu tür, ceza disiplinini bozanlara uygulanırdı. Pranga, halkalarıyle birlikte iki okka yüz dirhem ağırlığında olurdu.

—Tar. İran'da, Çin'de v.b. uygulanmış olan bu işkence tarzı ya cezalıyı ayakta veya yatar durumda bir direk ya da parmaklığa bağlamağa yahut yer değiştirmesini önlemek amacıyle boynuna ağır bir ağaç, demir parçası geçirmeğe dayanırdı. Yürümeyi engellemek için de iki bacak bir zincirle birbirine bağlanırdı.

◆ **Prangalı** sıf. Prangaya vurulmuş: *Prangalı mahkûm.* (ML)

PRANGOS i. Kazık köklü, çokyıllık otsu bitki; kökünden çok parçalı, derin yarıklı sık yapraklar çıkar. (Doğu Akdeniz bölgelerinde yetişen kırk kadar türü bilinir. Maydanozgillerden.) [L]

PRANTL (Karl), alman botanikçisi (Münih 1849 - Breslau 1893). Breslau üniversitesinde botanik profesörü oldu. Çiçeksiz damarlı bitkiler üstüne çeşitli incelemeler yaptı. *Lehrbuch der Botanik* (Botanik Ders Kitabı) [1874] adlı bir kitap yazdı. A. Engler ile birlikte *Die Natürlichen Pflanzenfamilien*'in (Bitki Familyaları) birinci baskısını yayımladı. (M)

PRANTL (Karl VON), alman filozofu (Landsberg, Bavyera 1820-Oberstdorf, Bavyera 1888). 1847'den ölümüne kadar Münih üniversitesinde felsefe profesörlüğü yaptı. *Geschichte der Logik im Abendlande* (Batı'da Mantık Tarihi) [dört cilt, 1855-1870] adlı eseriyle tanındı. (M)

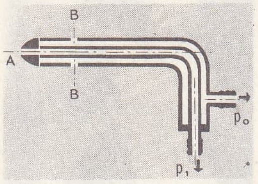

Prandtl sondası

PRAO i. Sonda adalarında kullanılan yollu, derinliği az ve denge uskundurası olan tekne. || Mali teknelerinin genel adı. (PRAV, PRAHO veya PRO da denir). [L]

PRASAD (Racendra), hintli siyaset adamı (1884 - Patna 1962). Kongre partisi genel sekreteri (1922) oldu, birkaç defa hapse atıldı. Tarım bakanı (1946-1947), Kurucu meclis başkanı (1946-1950) oldu, 1950 ile 1957'de iki kere cumhurbaşkanı seçildi. (L)

PRASAT i. (sanskritçe *prasada*'nın khmer dilindeki şekli; pali dilinde *posada*). Tapınak-kule. (L)

PRASCHNİKER (Camillo), avusturyalı arkeolog (1874-1949). Viyana üniversitesinde klasik arkeoloji profesörü, Avusturya Arkeoloji enstitüsü müdürü oldu. Topografi ve eskiçağ sanatı tarihi üstüne çalışmalar yaptı; Parthenon ve Virunum üstüne eserler yayımladı. (M)

PRASENACİT, pali dilinde **Pasenadi**, Kosala'nın efsanevî kralı, Buddha Sakyamuni'nin dostu. (L)

PRASEODİM i. (yun. *prasinos*, pırasa yeşili ve fr. *didyme*, didim fr. *praséodyme*'den). Kim. Nadir topraklar (lantanitler) grubundan maden.

— ANSİKL. *Praseodim*, atom numarası 59, atom ağırlığı Pr=140, 92 olan kimyasal elementtir. 1885'te, basit bir cisim sanılan didim'in bir praseodim ile neodim karışımı olduğunu ispatlayan Auer von Welsbach tarafından, neodim ile aynı zamanda keşfedildi. Muthmann tarafından element halinde elde edilen praseodim, soluk sarı renkte bir katıdır, 940°C'ta ergir; tuzları, çözelti halindeyken yeşil renktedir, adını da buradan almıştır. (L)

PRASİUM i. Beyaz veya pembe çiçekli ağaççık; boyu 0,50-1 m arasındadır; tarla kenarlarında ve taşlık yerlerde biter. (Ballıbabagillerden.) [L]

PRASLİN (César Gabriel DE CHOİSEUL-CHEVİGNY,— dükü), fransız siyaset adamı (Paris 1712-ay.y. 1785), Choiseul'ün amcasının oğlu. Kont Stainville'in (Choiseul) yerine Viyana büyükelçiliğine getirildi. Dışişleri bakanıyken (1761-1770) Paris antlaşması görüşmelerinde (1763) bütün yetkileri kuzenine vermek zorunda kaldı. Denizcilik bakanı oldu (1766-1770), Choiseul'ün başlattığı kalkınma hareketini sürdürdü, Brest'i tahkim etti, Krallık Piyade birliği ile Deniz Topçu birliğini kurdu (1769), Bougainville'in Pasifik yolculuğuna karar verdi (1766-1769). [L]

PRASOCURUS i. Kuzey yarımkürede, bataklıklarda şemsiye çiçekli bitkilerin üzerinde yaşayan böcek. (L)

PRASOPHYLLUM i. Yerde yetişen tek yaprak halindeki orkide; Okyanusya ve Asya'da kırk kadar türü bulunur. (L)

PRASSİNOS (Marios), yunan asıllı fransız ressamı (İstanbul 1916). Clément Serveau'nun atelyesine devam etti. Önce gerçeküstücülükten, sonra anlatımcılıktan etkilendi (1932-1949). Siyah rengin ağır bastığı bir çeşit noktalamaya dayanan üslûbu, gözlemden çok hayal gücüne ve hatıraya yer verir. Başlıca eserleri: *Provence Manzaraları* (1952); *Demetler* (1959-1960); *Büyükbabanın Portresi* (1964-1966). Ayrıca halı desenleri, kostüm ve dekorlar çizdi. Art Moderne müzesinde, Atina Resim müzesinde, Avusturya ve Amerika'nın başlıca koleksiyonlarında tabloları vardır. (L)

PRAŞAVYA i. Bk. PRADAKŞİNA.

PRAT CHACONE (Agustin Arturo), şilili deniz subayı (1848-İquique 1879). Peru-Şili savaşında bir kıyı muhafız birliği kumandanıyken, iki eski ahşap gemiyle düşmanın zırhlı firkateynine saldırdı, çatışma sırasında öldü. (L)

PRATELLA (Francesco Balilla), italyan bestecisi (Lugo 1880-Ravenna 1955). Lugo ve Ravenna Müzik liselerini yönetti; fütürist müzik tarzının önde gelen temsilcilerinden biridir (1910). Eserlerinde roma folklorundan yararlandı. XVII. ve XVIII. yy. bestecilerinin eserlerini, bu arada Crissimi'nin üç oratoryosunu yayımladı. Operalar (*Lilia*, 1905; *Fabiano*, 1939), senfonik eserler (*Per un Dramma Orchestrale*, 1938), koro eserleri ve sonatlar besteledi. (L)

Prater, Viyana'da millî park, lunaparkıyle tanınır. XV. yy.da Sarayın hayvanat bahçesiydi. 1776'da halkın istifadesine açıldı. Prater, Tuna boyunca uzanan yeşil sahalarla parklardan meydana gelir. Lunapark kesimi *Volksprater, Wurstlprater* adlarını taşır. (M)

PRATİ (Giovanni), italyan romantik şairi (Compomaggiore, Trento 1814-Roma 1884). Savoia hanedanına bağlıydı. Duygulu şiirler yazdı. Eserleri: Venedik'te gerçekten yaşanmış bir aşkı konu edinen *Edmenegarda* (1841), *Ballate* (Baladlar) [1843], *Canti Politici* (Siyasî Şarkılar) [1852], *Armando* (1864-1868), *İside* (1878). Prati, italyan romantizminin ikinci dönem şairlerindendir. (L)

PRATİGAU, retromanca **Val Pratens**, İsviçre'de (Graubünden kantonu) vâdi, Ren'in kolu Landquart tarafından sulanır. Özellikle Davos ve Klosters dolayları turizm bakımından büyük ölçüde gelişmiştir. Halk almanca konuşur. Hayvancılık. (L)

PRATİHARA, VIII. yy.da bir imparatorluk kuran gurcara klanı. X. yy. başında en parlak devrini yaşadı, sınırları Sind'den Benares'e kadar uzanmaktaydı. Ama daha XI. yy.da mahallî kabile reislerinin ayaklanması üzerine parçalanmıştı. (L)

PRATİK sıf. (lat. *practicus;* yun. *prassein*, yapmak > *praktikos*'tan fr. *pratique*). Eyleme, uygulamaya dönük olan; eylemle, uygulama ile ilgili olan: *Pratik ahlâk. Pratik İngilizce. Esk.* Tatbikî. *Yeni.* Kılgın. Kılgılı. (*Zt.* KURAMSAL. NAZARÎ.) || Amacına uygun olan, kolaylıkla uygulanabilir veya kullanılabilir: *Dünyada bundan daha pratik, daha akla uygun bir çalışma olamazdı* (A. H. Tanpınar). *Pratik bir âlet. Pratik bir tasarı. Esk.* Kabili tatbik. Amelî. || Gerçekleri iyi değerlendiren, güçlükleri kestirmeden halleden, işini bilen: *Pratik bir halk filozofu olduğunu gösteriyordu* (H. E. Adıvar). *Pratik bir adam. Pratik bir zekâsı var. Yeni.* Evirgen.

◆ İ. Bir bilim, teknik, sanat v.b. ile ilgili kuralların, ilkelerin uygulanması, eylem alanına sokulması; uygulama. || Bazı hareketlerin tekrarlanmasıyle elde edilen tecrübe. *Eşanl.* TATBİK. TATBİKAT. *Yeni.* Kılgı.

— Fels. Kant felsefesinde, ahlâkî buyruğun zorunlu ortaya çıkışı olarak düşünülen ahlâkî davranış alanı. (Bu kavram, ilke olarak hiç bir soruyu ahlâkî davranış alanındaki etkisi bakımından ele almayan soyut düşüncenin veya «spekülasyon»un karşıtıdır.) [LM]

PRATİKA i. (fr. *pratique*'ten). Denizc. *Temiz pratika*, bir gemiye sağlık muayenesi yapıldıktan sonra sağlık servisi tarafından verilen izin belgesi. (L)

Pratik Aklın Tenkidi. Bk. KRİTİK DER PRAKTİSCHEN VERNUNFT.

PRATİNAS Phlius'lu, yunan trajedi yazarı (M.Ö. V. yy.). Aiskhylos zamanında yaşadı. Otuz ikisi satirik olmak üzere elli manzum dram yazdı. Yalnız iki eserinin adı (*Karyatides* [Karyatidler], *Palaistai* [Güreşçiler]) ve bazı lirik parçaları bilinmektedir. (L)

PRATİSYEN i. (fr. *praticien*). Mesleğini uygulama yoluyle öğrenmiş olan kimse; özellikle herhangi bir alanda uzmanlık eğitimi görmemiş olan hekim. *Zt.* MÜTEHASSIS. (M)

PRATO, İtalya'da şehir, Toscana'da (Floransa ili), Arno'nun kolu olan Bisenzio ırmağı kıyısında; 111 300 nüf. Yün sanayii. Şehirde Eskiçağdan kalma güzel anıtlar vardır; İmparatorluk şatosu, XIII. ve XIV. yy.dan kalma Pretorio sarayı, A. Della Robbia, Donatello ve Michelozzo, F. Lippi'nin süslediği roman-gotik üslûbunda katedral, F.M. Datini tarafından kurulan hastahane, Santa Maria della Carceri kilisesi.

— Tar. Bir centurio'nun izleri burada eskiden bir roma kolonisi bulunduğunu ortaya koyar. Şehir Ortaçağda Alberti kontlarının kalesiydi, sonra bir cumhuriyet haline geldi (1142'den önce komün) ve ticaretiyle yün işlemeciliği sayesinde zenginleşti. 1351'de Floransa'nın eline geçmesi iktisadî bakımdan zayıflamasına yol açtı. Prato, 1512'de Cordoba'lı Raimondo kumandasındaki İspanyollar tarafından yakılıp yıkıldı. (L)

PRATOLİNİ (Vasco), italyan romancısı (Floransa 1913). Çok yoksul bir ailenin çocuğuydu, okuyabilmek için her çeşit mesleğe girdi çıktı. İlk romanı *İl Tappetto Verde* (Yeşil Halı) [1941] ve *Cronaca Familiare* (Aile Günlüğü) [1947] otobiyografik'tir. *İl Quartiere* (Mahalle) [1944], *Fakir Âşıklar* (Cronaca di Poveri Amanti) [1947], *Le Ragazze di Sanfrediano* (Sanfrediano'lu Kızlar) [1952] adlı eserlerinde güçlü bir gerçekçilikle floransa hayatının hayli geniş bir tablosunu çizmeğe çalıştı. *Un Eroe del Nostro Tempo* (Zamanımızın Bir Kahramanı) [1949] adlı eseri, faşist yönetim altında büyüyen ve faşizmin etkisiyle suç işlemeğe yönelen genç bir adamın ruh yapısını inceler. Üçlü bir serinin ilk kitabı olan *Metello*'da (1955) toscana halkının birkaç nesli kapsayan hayatını anlatır. Pratolini, çağdaş İtalya'nın sosyal ve duygusal hayatını incelemeğe devam etmektedir: *La Scialo* (Karışıklık) [1960]; *Allegoria e Derisione* (Alegori ve Acı Alay) [1966]. (L)

PRATT (Anne), ingiliz kadın botanikçi (Strood, Kent 1806-Londra 1893). Britanya bitki örtüsü üstüne yazdığı kitapları kendi resimledi. Halkın anlayabileceği bir dille yazılan, bilim açısından da sağlam olan bu kitaplar birçok kişiyi botanik çalışmalarına yöneltti. Başlıca eseri: *The Flowering Plants and Ferns of Great Britain* (Büyük Britanya'da Çiçek Açan Bitkiler ve Eğreltiotları) [beş cilt, 1855]. (L)

PRATT (Bela Lyon), amerikalı heykeltıraş (Norwich, Connecticut 1867-Boston, Massachusetts 1917). Yale Güzel Sanatlar okulunda John H. Niemeyer ve John F. Wier'den ders gördü, daha sonra Paris'te Güzel Sanatlar okuluna devam etti. 1893'te Boston Güzel Sanatlar okulunda model dersi verdi. 1901 Buffalo Pan-American sergisinde *Genç Kız Çalışması* adlı eseriyle gümüş madalya kazandı. Washington'da Kongre kitaplığının girişindeki altı heykel ve *Felsefe* heykeli, Yale'deki *Nathan Hale* heykeli, New Bedford'taki (Massachusetts) *Whalemen anıtı* başlıca eserleridir. (M)

PRATT (Charles), **Camden** kontu. Bk. CAMDEN.

PRATT (Edwin John), kanadalı ingiliz yazar (Western Bay, New Foundland 1883-Toronto 1964). Toronto üniversitesinde ders verdi, kahramanlık şiirleri yazdı: *The Titans* (Devler) [1926], *The Roosevelt and the Antinoe* (Roosevelt ve Antinoe) [1930], *The Titanic* (1935), *Brébeuf and his Brethren* (Brébeuf ve Mezhep Kardeşleri) [1940], *Dunkirk* (1941), *Towards The Last Spike* (Son Uca Doğru) [1952]. (L)

PRATT (Francis Ashbury), amerikalı mucit (Woodstock, Vermont 1827-Hartford, Connecticut 1902). 1852'de Hartford'ta makinist

Foto. *LAROUSSE*

olarak çalışmağa başladı. On iki yıl sonra Amos Whitney ile birlikte Pratt-Whitney şirketini kurarak, âletler, ateşli silâhlar ve top yapımına girişti. Ateşli silâhlarda değişebilir parçalar kullanma fikrini ortaya attı; bu sistemin uygulanması için belli milletlerarası normların kullanılmasını sağladı. Hassas dişliler yapımına yarayan dişli kesme âleti (1884) en önemli buluşudur. (M)

PRATT (John Henry), ingiliz din adamı ve geodezi bilgini (Londra 1809-Gazipur 1871). Cambridge'te okudu. Hint Adaları şirketi papazlığına getirildi (1838) ve yerölçümüne merak sardı. Kalküta'da kaldığı sırada, Himalaya'da kaydedilen anormal derecede düşük düşey sapmalarını kendi izostasi nazariyesiyle açıkladı. (L)

PRATT (Orson), amerikalı din adamı (Hartford, New York 1811-Salt Lake City, Utah 1881). 1830'da mormon'lara katıldı. 1835'te tarikatın on iki yöneticisinden biri oldu. 1874'ten ölümüne kadar tarihçi ve kilise tutanakçısı olarak çalıştı. Düzenli bir eğitim görmediği halde matematik, astronomi ve İbranîce alanında geniş bilgisi vardı. Başlıca eserleri: *New and Easy Method of Solution of the Cubic and Biquadratic Equations* (Üçüncü ve Dördüncü Dereceden Denklemlerin Çözümünde Yeni ve Kolay Metot) [1866] ve *Key to the Universe* (Evrenin Anahtarı) [1879]. (M)

PRATT (Silas Gamaliel), amerikalı piyanocu ve besteci (Addison, Vermont 1846-Pittsburgh, Pennsylvania 1916). Piyano'yu kendi kendine öğrendi, 1868'de Chicago'da bir dizi konser verdi. Çalışmalarına Berlin'de Theodor Kullak ve Franz Bendel'in yanında devam etti. Orkestra için yazdığı ilk eser *Magdalene's Lament* (Magdalena'nın Sızlanması) 1871'de Berlin'de sahneye kondu. 1875'te Franz Liszt ile çalışmak üzere Almanya'ya döndü ve *Centennial Overture* (Yüzyıl Açılışı) [1876] adlı eseriyle Berlin'de büyük başarı kazandı. 1906'da Pittsburgh'da Pratt müzik ve sanat enstitüsünü kurdu. Başlıca eserleri: *Lucille, Zenobia, The Triumph of Columbus* (Columbus'un Zaferi) ve *Ollanta* operaları; *Prodigal Son* (Müsrif Oğul) ve *Lincoln* senfonileri. Ayrıca senfonik şiirler, koro için parçalar, şarkılar ve piyano eserleri besteledi. (M)

PRATTELİN, İsviçre'de (Basel-Land kantonu) komün, Ren ovasında, Basel'in doğusunda; 9 500 nüf. Çeşitli sanayi. (L)

PRAVADİ veya **PROVADİ,** bulgarca **Provadiya,** Bulgaristan'da Şehir. Varna batısında ve Varna- Şumnu (Şumen) demiryolu üzerinde yer alır. (M)

PRAVADİ deresi, Edirne'nin Kuzeydoğusunda, Bulgaristan sınırı yakınından doğarak Lalapaşa ilçe merkezinden geçen ve Edirne'nin kuzeyinde Tunca çayına karışan akarsu; uzunluğu 40 km. (M)

PRAVAZ (Charles Gabriel), fransız ortopedi uzmanı (Le Pont-de-Beauvoisin 1791-Lyon 1853). Kendi adını taşıyan şırıngayı buldu (L)

Pravaz şırıngası, dokular içine ilâçlı eriyikler sokmağa yarayan içi boş ince bir iğnesi olan, 1 ilâ 5 sm³ kapasiteli şırınga; Charles Gabriel *Pravaz* tarafından icat edilen bu şırınga sayesinde iğne ile ilâç verilmesinin ilk uygulamaları yapılmıştır. (L)

Pravda (*Gerçek*), S.S.C.B.'de günlük gazete. Komünist partisinin merkez yayın organıdır. Petersburg işçilerinin teşebbüsüyle 5 mayıs 1912'de kurulan *Pravda*'ya Lenin hemen el koydu, yazı işleri müdürlüğünü de Molotov üzerine aldı. Gazete 1913-1917 arasında çarlık sansüründen kurtulmak amacıyle sekiz kere ad değiştirdi. 1917 Ekiminde Komünist (Bolşevik) partisinin Merkez komitesi ile Moskova komitesinin yayın organı haline geldi ve Moskova'ya taşındı. Bu dönemde en parlak devrini yaşayan gazetede Stalin, Lenin, Molotov ve Kalinin'in yazıları yayımlandı. Buharin 1937'ye kadar gazetenin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Her gün yayımlanan (ve ülkenin on altı ayrı şehrinde çıkan) tek günlük gazete olan *Pravda* toplam tirajıyle sovyet basınına geniş ölçüde hâkimdir. (L)

PRAVDİNSK, esk. **Friedland,** S.S.C.B.'de şehir, Polonya sınırı yakınında; 17 600 nüf. (L)

PRAY (György), macar tarihçisi (Ersekuyvar 1723 - Budapeşte 1801). Cizvit tarikatına girdi, birçok macar şehrinde ders verdi. Tarikatın 1773'te lağvedilmesinden sonra, Maria Theresia tarafından Macaristan'ın resmî tarihçiliğine ve 1777'de Buda'daki üniversite kütüphanesinin yöneticiliğine getirildi. Titiz bir tarihçi ve usta bir tenkitçiydi. Başlıca eserleri: *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* (Eskilerin, Hunlar, Avarlar ve Macarlarla İlgili Yıllıkları) [1761]; *Annales Regum Hungariae 997 - 1564* (997-1564 Arasındaki Macar Krallarının Yıllıkları) [1763-1770]; *Historia Regum Hungariae* (Macar Kralları Tarihi) [1801]; *Specimen Hierarchiae Hungaricae* (Macar Hiyerarşisinden Örnekler) [1776-1779]; *Epistolae Procerum Regni Hungariae* (Macar Krallığındaki Bellibaşlı Kişiler Arasındaki Yazışmalar) [1806]. (M)

PRAYS i. Uzun saçaklı kanatlı, gri renkli kelebek. (Kurtçuğu körpe sürgünlere ve meyvesine saldırdığı için zeytin ağaçlarına zararlıdır. İlmî adı *prays obellus.* Pulkanatlıların *hyponomeutidae* familyasından.) [L]

PRAZ i. (yun. *prason,* pırasa'dan fr. *prase*). Miner. Yeşil renkli kuvars çeşidi; rengi, bileşimindeki bir silikattan (aktinot) ileri gelir. (L)

PRAZEOLİT i. (yun. *prasinos,* prasa yeşili ve *lithos,* taş'tan fr. *praséolite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum, alüminyum ve demir silikat; rengi açık yeşilden koyu yeşile kadar değişir, kordiyerit'in ayrışmasıyle meydana gelir. (L)

PRAZİNİT i. (yun. *prasinos,* yeşil'den fr. *prasinite*). Klorit, epidot ve feldispattan meydana gelen, yeşilimsi renkli başkalaşmış kaya; bileşiminde çoğu zaman şist, bazen de bir miktar kireçtaşı bulunur. (L)

PRAZOPAL i. (fr. *prasopale*). Miner. Bileşiminde nikel bulunduğu için rengi yeşil olan opal çeşidi. (L)

PRAZOYİT i. (yun. *prason,* pırasa ve *eidos,* görünüş'ten fr. *prasoïde*). Soluk pırasa yeşili renginde topaz. (L)

PRE—, lat. *prae,* ön takısından gelen ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PREADAPTASYON i. (fr. *préadaptation*). Biyol. Bk. ÖNUYUM.

Preah Vihear, arkeolojik sit, Kamboç ve Tayland sınırında Cheom Ksan'ın kuzeybatısında. 1954'te Taylandlılar buradaki bir tapınağı işgal ettiler. Milletlerarası La Haye Adalet divanı 15 haziran 1962'de aldığı bir kararla tapınağı Kamboç'a verdi. Ama bu tarihten sonra silâhlı tayland kuvvetleri, özellikle 1966 ve 1967'de, sık sık hücuma geçmekten geri kalmadılar. (L)

PREAMPLİFİKATÖR i. (fr. *préamplificateur*). Elektron. Bk. ÖNYÜKSELTEÇ.

PREANGER, Cava'nın batısında (Endonezya) bölge, adanın merkezî sıradağlarıyle güney kıyısı arasında. Bu volkanik bölge topraklarının çok verimli olması birçok çiftlik kurulmasına yol açtı: Preanger İndonezya'nın en çok çay üretilen bölgesidir; ayrıca kahve de ihraç eder. Kınakına ağacı çiftliklerinden dünya kinin tüketiminin dörtte üçü elde edilir. Çay ve kınakına ekimine ayrılan 1 200 - 1 800 m yükseltideki toprakların yukarısında ve aşağısında kauçuk ağacı çiftlikleri uzanır. Halkın beslenmesinde pirinç ve mısır temel rol oynar. Dokuma sanayii. Başlıca şehirleri: *Bandung* ve *Bogor.* (L)

PREAPATANG, Mekong'un çağlayanları, Kamboç'un kuzeyinde, kuzeyde Stung Treng ile güneyde Sambor arasında. (L)

PREAULT (Auguste), fransız heykeltıraşı (Paris 1809 - ay.y. 1879). Ateşli bir romantikti. *Kıyım* adlı alçak kabartmasıyle tanındı (1834). Bu eserde duygulu bir taşkınlık göze çarpar. Başlıca eserleri Paris'tedir: Saint Gervais'deki *İsa Çarmıhta,* Luxembourg bahçesinde *Clémence İsaure.* (L)

PREBİSCH (Raul), arjantinli iktisatçı (doğ. 1901). Buenos Aires üniversitesinde iktisat okuttu (1925). Maliye bakanlığı sekreter yardımcısı, sonra Merkez bankası başkanı (1935-1943) oldu. Latin Amerika İktisat komisyonu genel sekreterliğine getirildi (1948-1962), UNCTAD'ın genel sekreterliğini yaptı (1964-1969). İleri ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki açığın önlenmesi için, hammaddelerin dünya piyasasında milletlerarası seviyede teşkilâtlandırılmasını tavsiye etti. Başlıca eserleri: *İntroduccion a Keynes* (Keynes'e Giriş) [1960]; *Hacia una Dinamica del Desarrollo Latinoamericano* (Latin Amerika'nın Gelişmesinde Dinamizme Doğru) [1963]; *Nueva Politica Comercial Para el Desarrollo* (Gelişme İçin Yeni Ticaret Siyaseti) [1969]; *Los Obstaculos del Mercado Comun Latinoamericano* (Latin Amerika Ortak Pazarının Karşılaştığı Engeller) [1967]. (M)

Préciosité, XVII. yy.ın ilk yarısında Fransa'da bazı kibar çevrelerde, duyguların dile getirilişinde ve edebî anlatımda kendini gösteren aşırı incelik hevesi.

Kelimenin tam anlamıyle *préciosité,* Fransa'da 1650'den sonra, edebî bir akım olmaktan çok, feminist hareketin bir özlemi olarak ortaya çıktı. Evlilik hayatında kadının baskı altında tutulmasına karşı çıkan préciosité, toplumsal kısıtlamalardan bağımsız, son derece güçlü ve ideal bir aşk anlayışını geliştirdi. Bu anlayış aşırı bir duygu inceliğinin ve kibarlar âleminde kadının hâkimiyetinin onaylanışı olarak kabul ediliyordu. Aynı incelik çabası, çeşitli salonlarda, nezaket kuralları ve konuşma tarzında da kendini gösterdi. Kişisel orijinallik, kelimeleri bu anlayışa uygun anlamlar vererek kullanmak, ince istiareler yapmak gibi önceleri hiç de gülünç olmayan bir tarz haline geldi. Zaten *précieuses* kelimesi de, ilk olarak 1653'te, kibar edebiyatına, romanesk tarza ve aşk şiirlerine karşı çıkan kimseler tarafından, evlerinde edebiyatçıların katıldığı toplantılar düzenleyen kadınlar ve özellikle de Mlle de Scudéry için kullanılmıştır. Urfé ile Rambouillet konağı şairleri Voiture, Malleville, Godeau'nun eserlerinden kaynak alan préciosité edebiyatı, bu kimselerin eserlerinde, italyan concetti'lerindeki sıkıcılığın, ispanyol Gongora'cılığının ve ingiliz eupheus'çuluğunun izlerini taşıyordu. Başlıca temsilcileri de, Benserade, Segrais, Sarasin, Pellisson, Ménage, Gomberville, La Calprenède ve özellikle de Mlle de Scudéry'ydi (*Le Grand Cyrus,* 1650; *Clélie,* 1654-1660). Préciosité edebiyatı çok zaman, aşırı incelik, yapmacıklı bir biçimde derinleştirilmiş bir havailik ve anlaşılmazlığa kadar varan bir anlatım özentisine düştü. Bütün bu özelliklerine rağmen, âşıkane duyguların açıklanmasındaki özenli ve ayrıntılı açıklamalarıyle başarılı da oldu. «Précieux»lerden ve «préciosité»den 1660'a kadar söz edilmiştir. Bundan sonraki tarihlerde terim çok daha az kullanıldı. Ama préciosité'ye has davranışlar ortadan kalkmadı. Öyle ki, yüzyıl sonundaki kibar çevreleri, 1655-1660 sırasının kibar çevrelerinden pek de farklı olmadı. Préciosité denince her şeyden önce bu aşırı incelik ve yapmacık dolu üslûp akla geldiği için, bazı modern yazarların (E. Rostand, J. Giraudoux) préciosité'sinden de söz edilebilir. (L)

PREDA (Mariu), romanyalı yazar (Siliştea - Gumeşti 1922). Hikâye ve romanlarında, savaş veya günlük hayat kavgasında özgürlüğünü elde etmeğe çalışan zavallı insanları anlatır. Eserleri: *Karanlık Penceleler* (1956), *Atılganlık* (1959), *Müsrifler* (1962), *Ateşler* (1963). [L]

PREDAPPİO, İtalya'da komün, Emilia'da (Forli ili), Ronco ırmağının kolu olan Rabbi kıyısında; 7 800 nüf. (L)

PREDAZZİT i. (yer adı *Predazzo*'dan [Tirol] fr. *predazzite*). Miner. Brüsit, kalsit ve hidromagnezit karışımı. (L)

PREDEAL geçidi, Erdel Alpleri'nde (Romanya) geçit, Prahova vâdileri ile Olt'un kolu Timiş'in vâdileri arasında; yüksl. 1 028 m. Bükreş, Ploeşti ve Braşov'u birbirine bağlayan kara ve denizyolu buradan geçer. Turistik merkez. (L)

PREDELLA i. («basamak» anlamında ital. k.). G. santl. Bir mihrap arkalığının alt kısmı; genellikle, sunak tablosunun ana konusunu geliştiren küçük panolara bölünmüştür. (L)

PREDETERMİNİZM i. (fr. *prédéterminisme*). Fels. Olayların, tanrı tarafından ön-

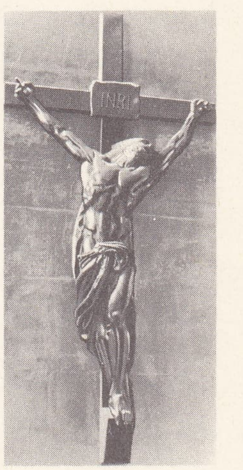

Auguste PREAULT
«İsa Çarmıhta» (1840)
Saint-Gervais kilisesi, Paris

Foto. LAROUSSE

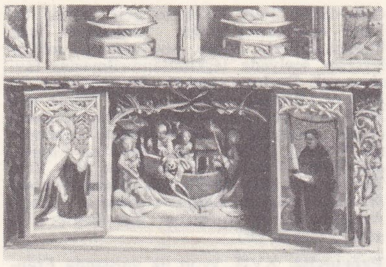

Heilbronn'da (Wurtemberg) bir mihrap arkalığının predellası

ceden belirlenmiş olduğunu ileri süren sistem. (L)

PREDİKA ve **PREDİKAT** i. (fr. *prédicat'*-dan). Gram. Yüklem.

— Modern mant. ÖNERMESEL FONKSİYON'un eşanlamı. (LM)

PREDİS (Giovanni Ambrogio DE). Bk. DE PREDİS.

PREDMOSTİ veya **PRJEDMOSTİ,** Çekoslovakya'da köy, Moravya'da, Beçva ırmağının sağ kıyısında, Prerov'un kuzeybatısında. Burada Ren çağından kalma insan fosilleri ortaya çıkarıldı. Bu kalıntılar, cromagnon ırkının bir çeşidi veya alt örneğidir. (L)

PREDNİZOLON i. (fr. *prednisolone*). Sentezle elde edilen kortikosteroyit; hidrokor-

prednizolon
veya delta 1- hidrokortizon

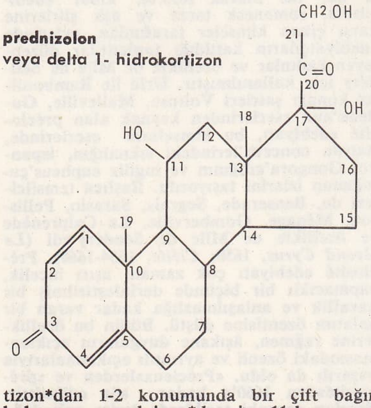

tizon*dan 1-2 konumunda bir çift bağın bulunması, prednizon*dan ise 11-konumundaki bir oksijenin yerine bir hidroksil grubunun geçmesiyle ayırt edilir. *Eşanl.* DELTA 1-HİDROKORTİZON, METAKORTANDRALON. (Prednizolon'un iltihap önleyici etkisi prednizondan daha fazla, su ve sodyumu tutma gücü daha azdır.) [L]

PREDNİZON i. (fr. *prednisone*). Kortizonun hidrojen kaybetmesiyle türeyen sentetik kortikosteroyit. *Eşanl.* DELTA 1-DEHİDROKORTİZON. (Prednizon'un etkileri, tümüyle kortizonunkine benzer; fakat prednizon daha küçük dozlarda etkilidir. Su ve sodyum metabolizmasına etkisi zayıf, iltihap önleyici etkisi kuvvetlidir.) [L]

prednizon
veya delta 1- dehidrokortizon

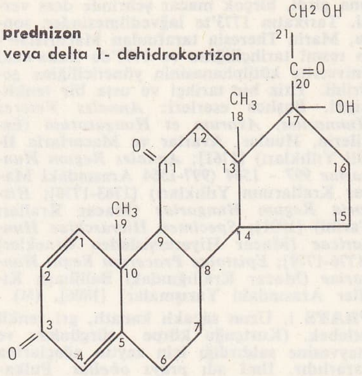

PREECE (sir William Henry), ingiliz elektrik mühendisi (Bryn Helen, Carnarvon, Galler 1834 - Penrhos, Carnarvon 1913). Royal İnstitution'da Michael Faraday'dan mezun oldu. 1853'te Elektrik ve Milletlerarası Telgraf şirketinde çalışmağa başladı, telgrafla haberleşme çalışmalarına önemli katkılarda bulundu. 1892'de bir telsiz telgraf sistemi kurdu. (M)

PREFABRİKASYON i. (fr. *préfabrication*). İnş. Önceden imal edilmiş standart elemanları belli bir plana göre birleştirerek yapı kurmağa dayanan inşaat sistemi.

— ANSİKL. İnş. *Prefabrikasyon,* İkinci Dünya savaşından sonra, bazı dallarda uzmanlaşmış işçi ihtiyacını süratle ortadan kaldırma zorunluluğundan doğan bir ekonomi fikriyle ortaya çıkmıştır. Bu sistem, planlar arasında ölçü birliğinin sağlanmasını ve yapı elemanlarının standartlaştırılmasını öngörür. Klasik yapı elemanları ile prefabrike elemanlar birlikte kullanılmışsa *kısmî prefabrikasyon,* yapının bütün elemanları prefabrike ise *tam prefabrikasyon* söz konusudur. Yapıda kullanılacak parçalar bir veya birkaç işçinin fizik gücüyle kaldırılıp kondurulabiliyorsa *hafif prefabrikasyon,* birleştirilecek parçalar ancak güçlü makinelerde taşınabiliyorsa *ağır prefabrikasyon* denir.

Uygulanan metoda göre üç çeşit prefabrikasyon vardır: parçaların doğrudan doğruya yapı üzerinde prefabrikasyonu; şantiye içinde prefabrikasyon; fabrikada prefabrikasyon.

Prefabrikasyon ya kaba durumda, ya da sıvası, kaplaması, kanalizasyon tesisatı v.b. ile bitmiş durumdadır. Bununla birlikte prefabrikasyonun etütleri çoğu zaman klasik inşaattan daha pahalı, yerleştirmesi daha masraflı ve bazı durumlarda, birleştirmesi daha az ekonomiktir. İnşaatın maliyeti, ancak prefabrike elemanların seri halde yapımıyla düşürülebilir. (L)

PREFABRİKE sıf. (fr. *préfabriqué*). Bir fabrikada seri halinde imal edilmiş ve inşaata getirilerek gereken yere takılan (malzeme). || Bu çeşit malzemelerle meydana getirilmiş (yapı). [M]

PREFERANDUM i. (lat. *praeferare,* tercih etmek'ten fr. *preferendum*). Canlıların yaşadığı ortamdaki fizik veya kimyasal bir şartın (sıcaklık, tuzluluk, iyon tepkimesi v.b.) yaşamağa en elverişli değeri veya düzeyi. (Canlı varlıklar, söz konusu şartın bu değeri gösterdiği yerlerde tercihan toplanır [veya en yüksek derecede gelişir]. Birçok bakterinin sıcaklık preferandumu 40°C dolayındadır.) [L]

PREGADO i. (ital. *pregare,* rica etmek fiilinin Venedik lehçesindeki isim-fiil biçimi). Tar. Venedik senatosunun üyesi. (Önceleri gerektiğinde toplanan pregado'lar kurulu, 1229'da sürekli bir kurul olarak «senato» adını aldı. Büyük kurul tarafından seçilirdi; 60 pregado'su, 60 yardımcı üyesi vardı. Ayrıca toplantılarında bazı görevliler de bulunurdu. Görevleri, ticaret ve deniz ulaşımını yönetmek, savaş ve barış konularında görüşmeler yapmak, kamu gelirleriyle ilgili meseleler üstünde durmak gibi işlerdi. Oturumları gizli yapılırdı.) [L]

PREGELY (İvan), sloven romancısı (doğ. S. Lucia di Tolmino 1883). *Zagnji Uparni* (Son İsyancı) [1918-1919] adlı tarihî romanında çiftçilerin derebeylerle mücadelesini dile getirdi. *Plebanus Joannes* (1919) adlı romanında ise, insanın Tanrı'ya ulaşarak bütün sıkıntılardan nasıl kurtulduğunu anlattı. (M)

PREGL (Fritz), avusturyalı kimyacı ve fizyoloji uzmanı (Laibach [bugün Ljubljana] 1869 - Graz 1930). 1913'te Graz'da fizyolojik kimya profesörü oldu. Sonra aynı şehirde Tıbbî Kimya enstitüsü yöneticiliğine getirildi. Öd asitleri, albümin'in hidroliz ürünleri ve mikroanaliz metotları üstüne çalışmalarıyle tanındı. Başlıca eseri: *Die Quantitative · Organische Mikroanalyse* (Niceliksel Organik Mikroanaliz) [1917]. 1923 Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

PREGOLLA, alm. **Pregel,** S.S.C.B.'de kıyı ırmağı, Kaliningrad bölgesinde; 125 km. Kaliningrad'da Vistül körfezine dökülür. (L)

PREGRATİT i. (*Prägrater* [Tirol] kasabasının adından fr. *prégrattite.*) Miner. Paragonit çeşidi. (L)

PREHAUSER (Gottfried), avusturyalı oyuncu ve komedi yazarı (Viyana 1699-1769). Genç yaşta sahneye çıktı ve kısa süre sonra kendi adına bir topluluk kurdu. 1725'te J.-A. Stranitzky tarafından Viyana'ya çağırıldı. Sahnede oyuna kendiliğinden komik unsurlar katan Prehauser, ünlü *Hanswurst* tipini canlardırdı. Birçok eser yazdı: *Hanswurstische Träume* (Hanswurst'un Rüyaları) [1764]; *Der Wienerische Hanswurst oder Lustige Reyse* (Viyanalı Hanswurts veya Neşeli Yolculuk) [1764]. (M)

PREHETERODONTA çoğl. i. İkiçenetli yumuşakçalar takımı veya alttakımı. (Bunların çenetlerinden her birinde iki ana diş bulunur, yan diş bulunmaz: msl. *ırmakmidyesi, anadonta.* Bu takımdaki yumuşakçalar kazıcı olmayan sifonsuz midyelerdir.) [L]

PREHİSTORİK sıf. (fr. *préhistorique*). Tarihöncesine, «tarih zamanları» adı verilen dönemden öncesine ait veya bu döneme ilgili. (M)

PREHİSTORYA i. Bk. TARİHÖNCESİ.

PREHNİT i. (albay *Prehn*'in adından fr. *prehnite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve alüminyum silikat. (L)

PREHOMİNİYEN i. (lat. *prae,* önce ve *homo,* insan'dan fr. *préhominien*). Paleont. Maymunlarla insanlar arasında, fakat insanlara daha yakın fosil primat.

— ANSİKL. Soyu tükenmiş bulunan *prehominiyen* grubunda, antropoit maymunlara ait özelliklerle (kafatası boşluğu insanınkine göre küçük, alın dar ve geriye doğru, kaş kemeri saçak şeklinde, yüz sivri uzun, çene yok v.b.) insansı karakterler (iki ayak üzerinde duruş, insansı diş düzeni, beyin hacminin fazlalığı v.b.) bibarada bulunur. Bunların eskiliği Alt pleyistosene kadar çıkar. Cava insanlarıyle pekin insanlarını, hattâ belki afrika insanlarını

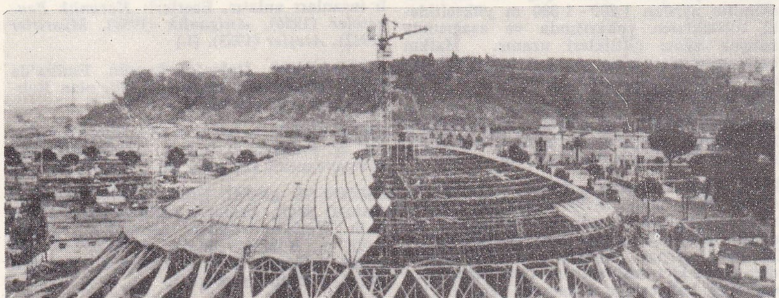

prefabrike arma ile kaplı kubbe, Roma

Foto. Heilbrom(LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

ve Mocokerto'lu çocuğu bu gruptan saymak mümkündür. (L)

PREISER (Erich), alman iktisatçısı (doğ. Gera, Thüringen 1900). Rostock (1937), Jena (1940), Heidelberg (1947) üniversitelerinde ders verdi. 1943'ten itibaren *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik* (Millî İktisat ve İstatistik Yıllığı) ve *Enzyklopädie der Rechts-und Staatswissenschaft*'ın (Hukuk ve Siyaset Ansiklopedisi) yöneticileri arasında yer aldı. Başlıca eserleri: *Grundzüge der Konjunkturtheorie* (Konjonktür Teorisinin İlkeleri) [1933]; *Gestalt und Gestaltung der Wirtschaft* (İktisadın Yapısı ve Oluşması) [1934], *Die Zukunft Unserer Wirtschaftsordnung* (İktisat Sistemimizin Geleceği) [1949], *Die Soziale Problematik der Marktwirtschaft* (Pazarlamanın Sosyal Meseleleri) [1951]. (M)

PREİSİGKE (Friedrich), alman papirologu (Magdeburg 1856 - Heidelberg 1924). Strasbourg'da (1913), sonra Berlin'de (1919) papiroloji okuttu. Özellikle papirus metinleri üstünde çalışmalar yaptı: *Berichtungsliste der Griechischen Papyrusurkunden* (Yunan Papirusları Üstüne Rapor) [1912]. (L)

PREİSLER (Jan), çek ressamı (Popovice, Beroun 1872 - Prag 1928). F. Zentşek'in öğrencisiydi. Soyut eğilimli «Manes» sanat grubunun kurucularından biri. Özellikle duvar süsleme resimleri yapan Preisler, Süsleme Sanatı okulunda ve Prag akademisinde ders verdi. (M)

PREİSOVA (Gabriela), çek kadın romancı (Kutna Hora 1862 - Prag 1946). Romanlar, Moravya, Slovakya ve Carinthie İslavlarının hayatlarını konu alan tiyatro oyunları yazdı. Ayrıca, Janaçek'in operası *Jenufa*'nın (Evlâtlık Kız) librettosunu yazdı. (L)

Preisz-Nocard basili. Vet. Tekparmaklılarda ülserli lenfanjite, atta bulaşıcı sivilceye, sığırda sivilceli deri iltihabına sebep olan mikrop; bulaşıcı koyun zatürreesinde ve kangrenli meme iltihabında da bu mikroba rastlanır. (L)

PRÉJEAN (Albert), fransız sinema oyuncusu (Paris 1898). René Clair'in gözde oyunculardandı. Başlıca filimleri: *Le Voyage Imaginaire* (Hayalî Yolculuk) [1925], *İtalyan Hasır Şapkası* (Un Chapeau de Paille d'Italie) [1927], *Paris Damları Altında* (Sous les Toits de Paris) [1930], *L'Opera de Quat' sous* (Dört Kuruşluk Opera) [1931]. Préjean, ayrıca Simenon'un romanlarından çekilmiş bir dizi filimde (1944-1945) komiser Maigret'yi canlandırdı. (L)

PREJÜJE i. (fr. *préjugé*). Önyargı, peşin hüküm. (M)

PREKAMBRİYEN sıf. ve i. (fr. *precambrien*). Jeol. Kambriyen öncesi çağ için kullanılır.
— ANSİKL. *Prekambriyen* en eski jeolojik oluşumdur. Genellikle tanınabilir fosillerden yoksun olduğu için, sadece Kambriyenin altındaki stratigrafik konumuyle belirlenebilir. (Silüryenin alt katı, İlkçağın birinci dönemi). Prekambriyen toprakların varlığı, yeryüzünün yalnız bazı bölgelerinde kesinlikle bilinir: Kanada, İskandinavya, Sibirya «kalkanları». Prekambriyen kayaların çoğu başkalaşmıştır.

Prekambriyen devri son derece uzun sürdü: yerkürenin 3 300 milyon yıldan daha uzun sürdüğü sanılan oluşum devresinden, İlkçağın başlangıcına kadar olan 500 milyon yıl. Yerkürenin başlangıçta akışkan bir halde olduğu ve ısısının çok yüksek olduğu sanılır; yüzeyi erimiş silikatlarla kaplı bir okyanustu; bu okyanusun üstünde su buharı, karbon dioksit ve amonyaktan oluşan bir atmosfer (260 atmosfer basınç) vardı. Isı 1 200-800°C'a inince yüzeysel bir kabuk katılaşmağa başladı. Isının 374°C düşmesi su buharının ansızın yoğunlaşmasına ve ilk okyanusların meydan gelmesine yol açtı. Isı düşmeğe devam ederek 100-30°C arasına inince atmosferdeki amonyak ve karbon doksidin okyanusların suyu ile birleşerek ilk canlılara hayat verdiği sanılır.

Bilinen ve pek ender rastlanan prekambriyen fosillerin hepsi deniz fosilidir ve bunlar değişik dallanmalara aittir. Prekambriyende de antrasitler vardır: suyosunu kömürlerinden meydan geldiği sanılır. Bilinen en eski fosil, tekhücreli bir su yaratıkları topluluğu olması ihtimali olan «Corycium enigmaticum»dur; 1 400 milyon yıl önceden kalmadır.

Prekambriyenin başlıca özelliği çok yoğun kıvrılmalardır. En yeni prekambriyen sıradağlar hüronyen sıradağlardır. Prekambriyende su yüzüne çıkan topraklarda bitkisiz, hayatsız çöl şartları hüküm sürdüğü sanılır. Prekambriyen devirler «eyokambriyen» denen çok şiddetli bir buzullaşma ile son bulmuştur. (L)

PRELL (Hermann), alman ressamı ve heykeltıraşı (Leipzig 1854 - Dresden, Loschwitz 1922). Dresden akademisinde (1872-1875) Theodor Gross'un, Berlin akademisinde (1876-1877) Karl Gussow'un öğrencisi oldu. İtalya'ya gitti, orada fresk tekniğini geliştirdi. Daha sonra Berlin akademisinde tarihî resim üstüne ders verdi (1892-1917). Berlin'deki Mimarlık evi için, mimarlığın gelişimini sembolleştiren bir dizi fresk yaptı (1881-1882). Hildesheim Belediye binasında, şehrin tarihini tasvir eden freskleri (1888-1892), *Eskiçağ* ve *Hıristiyanlık* adlı iki duvar resmi (Breslau müzesi) [1893-1894], en ünlü eserleri arasındadır. Prell, ayrıca Almanya'da birçok resmî bina için mozaikler yaptı. (M)

PRELLER (Friedrich), alman ressamı (Weimar 1838 - Blasewitz 1901), Friedrich **Preller**'in (1804-1878) oğlu ve öğrencisi. Dresden'deki Saray tiyatrosunda, Albertinum'da ve Meissen'deki Albrechtsburg Sarayında duvar resimleri yaptı. Eserleri Dresden ve Leipzig müzelerindedir. (L)

PRELLER (Ludwig), alman filoloğu (Hamburg 1809 - Weimar 1861). Jena'da profesör oldu, sonra Weimar kütüphanesi yöneticiliğine getirildi. Eserleri: *Griechische Mythologie* (Yunan Mitolojisi) [1854] ve *Römische Mythologie* (Roma Mitolojisi) [1858]. (L)

Prélude à l'Après-midi d'un Faune. Bk. APRÈS-MIDI D'UN FAUNE. (L')

PRELÜD i. (lat. *praeludere*, bir çalgıyı çalmağa hazırlanmak'tan fr. *prélude*). Bir eserin icrasından önce rotadan veya doğaçtan çalınan müzik parçası.
— ANSİKL. *Prelüd*, kural olarak, parçanın ton'unu, makamını belirtir. İtalyanların *intonazione*'lerine benzeyen, yaylı veya klavyeli çalgılar için yazılmış ilk prelüdleri XVI. y.ın başında Attaignant yayımladı. XVII. y.da, prelüd, L. Couperin'in, Lebègue'in ve fransız okulunun lavta, gitar, klavsen süitlerinden önce çalınırdı ve ölçülü olarak yazılmış değildi. Bu prelüdlerin ortalarında bazen birkaç ölçülük bir kontrapunto bulunurdu. Sonra prelüd, daha sağlam kurulmuş, bir ritim unsuruna bağlı, bir veya iki tema üstüne yazılmış, ya iki zamanlı veya *sinfonia* veya fransız usulü uvertür biçimini alan bir eser oldu. XVII. ve XVIII. yy. fransız operalarının çalgı riturnelleri ile Almanların dindarları ilâhi söylemeğe çağıran org müziği cümleleri de «prelüd» adıyle anılır. Bach'ın *Tam Ayarlı Klavsen*'indeki daha düzenli bazı prelüdleri sonat ile rondo'nun habercisi niteliğindedir. Bu eserler, Kutsal Teslis'ten söz etmek amacını güden ve üç ana fikir (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) üstüne kurulmuş olan *mi bemol* büyük prelüd gibi, bir veya daha çok tema üstüne yazılmıştır. Couperin'e göre, prelüd, «içinde hayal gücünün doğurduğu her şeyin notaya dönüşebileceği serbest bir beste»dir (*Art de Toucher le Clavecin* [Klavsen Çalma Sanatı]). Bununla beraber, Couperin'in bu eserinde örnek olarak verdiği altı prelüd'ün kesin bir nota düzeni içinde yazılmış olduğu görülür. Chopin, yazdığı yirmi dört prelüd'de, bir tema fikrinden hareket ederek, doğaçtan çalmak sanatıyle kurguyu birleştirdi. Mendelssohn ile C. Franck'ın biçimin baskısı altında kalmış olmalarına karşılık, Fauré, piyano için yazdığı prelüd'lerinde saf müziğin özüne varmıştır. Debussy ise müziğini bir görüntünün çevresinde somutlaştırır. Bazı operalarda, uvertür'ün yerini prelüd almıştır (*Lohengrin, Tristan, Parsifal, Penelope*). Sint-Saens, Dupré, Vierne, Messiaen gibi bazı org ve piyano ustaları, kısmen yazılı bir eser olarak ele aldıkları ve içinde kendilerini hayal güçlerinin veya özlemlerinin akışına bıraktıkları prelüd biçimini işlemeğe devam ettiler. (L)

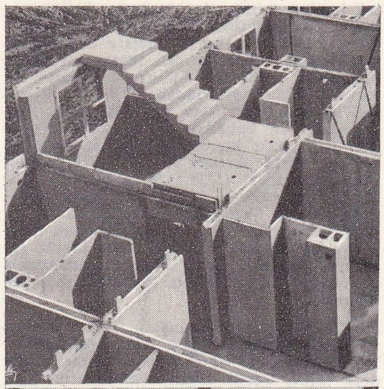

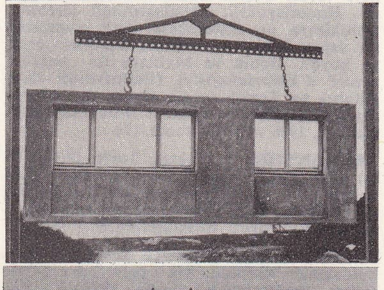

cephe elemanı

prefabrikasyon

bina montaj sırasında

Prelüdler, Liszt'in senfonik şiiri. 1848'de bestelendi, 1850'de gözden geçirildi. İlk defa 1854'te Weimar'da çalındı. Liszt, Joseph Autran'ın «Hayatımız, ilk ve kutlu notasını ölümün çaldığı, o bilinmez şarkı için, bir prelüdler dizisinden başka bir şey midir?» şeklindeki düşüncesinden ilham alarak meydana getirdiği bu eserinde, Berlioz'un programlı müzik sistemini izledi ve geniş çeşitlemelerle, şairin dile getirdiği, aşk, yanılsamalar, tabiatın tesellisi, zaferin çağrısı gibi duyguları müziğe uyguladı. (L)

PREMATÜRE sıf. (fr. *prématuré*). Tıp. Vaktinden önce doğmuş (çocuk). Bk. ERKEN *doğmuş*. (M)

PREM ÇAND, hint yazarı (Lamahi 1880 - Benares 1936). Hindu diliyle köy hayatını anlatan birçok eser (özellikle *Godon* ve *Kafan*) yazdı. (L)

PREMEDİ, arnavutça **Përmet**, Güney Arnavutluk'ta idarî bölüm merkezi kasaba; 4 200 nüf. Osmanlı devrinde Yanya vilâyetinin Ergeri sancağı içinde kaza merkeziydi. Viyosa çayı kıyısında. (M)

PREMİNGER (Otto), avusturya asıllı amerikalı sinema yöneticisi (Viyana 1906). Daha 1923'te Max Reinhardt ile çalışmağa başlamıştı. 1929'da, Viyana'da Reinhardt'ın yerine, Theater der Josefstadt'ın müdürü oldu, sonra A.B.D.'ye gitti, Broadway'de yöneticilik, Hollywood'da senaryoculuk yaptı. Sinema yöneticiliğine 1944'te başladı. Başlıca filimleri: *Kanlı Gölge* (Laura) [1944], *Muhteris Ruhlar* (Angel Face) [1952], *Ay Mavidir* (The Moon is Blue) [1953], *Dönüşü Olmayan Nehir* (River of no Return) [1954], *Carmen Jones* (1954), *Altın Kollu Adam* (The Man with the Golden Arm) [1955], *Günaydın Hüzün* (Bonjour Tristesse) [1957], *Porgy and Bess* (1959), *Anatomy of a Murder* (Bir Cinayetin Anatomisi) [1959], *Exodus* (1960), *Advise and Consent* (Öğüt ve Kabullenme) [1964], *Bunny Lake is Missing* (Bunny Lake Kayıptır) [1965]. (L)

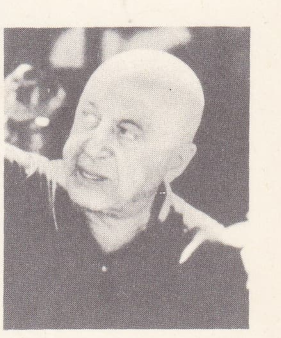

Otto PREMİNGER

PREMNA i. Talkım veya kömeç çiçekli ağaç veya ağaççık; tropikal bölgelerde yetişir; bütün sıcak bölgelerde yaygın seksenden fazla türü vardır. (Mineçiçeğigillerden.) [L]

PREMYSL, Bohemya'da efsanevî bir prens. Prenses Libuse tarafından koca olarak seçilmiş bir çiftçidir. Premysl hanedanını kurdu. (L)

PREMYSL'LER veya **PRJEMYSL'LER**,

Foto. Ellebé (LAROUSSE)

çek boylarını birleştirerek devlet haline getiren efsanevî (bk. PREMYSL) çek hanedanı. Macarlara karşı birlikte savaştıkları (Lechfeld, 955) germen imparatorlarının bağımlılığı altında bulunan Premysl'ler germen imparatorlarından ilkin kaydı hayat şartıyle (Vratislav II, 1085-1092), daha sonra da babadan oğula geçen (Ottokar I, 1198'de taç giydi) krallık unvanını aldılar. Orta Avrupa'ya bir süre hâkim olan Ottokar II (1253-1278) zamanında gücünün en yüksek derecesine çıkan hanedan, 1306'da Venceslac (Vaclav) III'ün öldürülmesiyle birlikte söndü. Hanedan tahtta kaldığı sürece, boşalan tahta kimin geçeceği hiç bir zaman düzene konamamış ve büyük derebeylerinin bağlılığı sağlanamamıştı. (L)

PRENS SABAHADDİN
(Satvet Lütfi Tozan koleksiyonu)

PRENANT (Louis Auguste), fransız hekimi ve histoloji bilgini (Lyon 1861 - Paris 1927). Nancy (1894) ve Paris (1907) fakültelerinde ders verdi. Çeşitli hücre elemanlarını buldu. Histofizyoloji, karşılaştırmalı histoloji, histokimya ve histofizikle ilgili araştırmalar yaptı. Tespit ve boyama metotları ortaya koydu. Bouin ve Maillard ile beraber *Traité d'Embriologie*'yi (Embriyoloji Ders Kitabı) ve *Traité de Cytologie et d'Histologie*'yi (Doku ve Hücre Bilim Dersleri) [iki cilt, 1906 ve 1911] yazdı. (L)

PRENANTHES i. Yüksek boylu (0,30-1,50 m) otsu bitki. (Genellikle tırmanıcı olan bu bitkinin çiçekleri menekşe veya firfiri rengindedir. Dağlık bölgelerde, nemli ormanlarda yetişir. Bileşikgillerden.) [L]

PRENDERGAST (Maurice Brazil), amerikalı ressam (Boston 1859 - New York 1924). Julian akademisinde okudu. 1898'de Paris'e giderek izlenimci çerçevesinde kendi üslûbunu buldu. Eserleri, çağdaş amerikan sanatının hareket noktasıdır (Boston, Cleveland, Detroit müzeleri, Metropolitan museum, New York Çağdaş Sanat müzesi). [L]

PRENDUŞİ (Vinçenc), arnavut yazarı (doğ. İşkodra 1885). Durazzo başpiskoposu oldu. Lirik şiirler yazdı (*Gjeth e Lule* [Yapraklar ve Çiçekler], 1925), tercümeler yaptı, geg lehçesiyle bir halk şarkıları derlemesi yayımladı. (M)

PRENESTİNİ dağları, Apennin'in kenarına bağlı yüksek kalkerli tepeler topluluğu, Roma kırlarına hâkimdir; 1 218 m. Kısa bir bitki örtüsüyle kaplı olan bu küçük kütlenin gelir kaynakları azdır; bölgede yamaçlara kurulmuş güzel manzaralı birçok köy vardır. (L)

PRENİDİN i. (fr. *prehnidine*). Kim. Formülü $NH_2 - C_6H(CH_3)_4$ olan arilamin; 64° C'ta ergir, 260°C'ta kaynar; nitroprenitol'-ün indirgenmesinden elde edilir. (L)

PRENİTİK sıf. (fr. *prehnitique*). Kim. Formülü $C_6H_2(CO_2H)_4$, $2H_2O$ olan benzentetrakarboksilik asit (1-2-3-4) için kullanılır; susuz haldeyken 237° C'ta ergir. (L)

PRENJ, yugoslavca **Prenyi,** Yugoslavya'da şistli ve kalkerli kitle, Hersek'te, üç yanını Neretva ırmağının yukarı çığırı kuşatır; *Lupoglav*'da, 2 155 m. Bölgede kır hayatı gerilemekte, fakat turizm (Baracko ve Jezero) gelişmektedir. (L)

PRENS i. (lat. *princeps*, birinci'den fr. *prince*). Hükümdar veya hükümdar ailesinden olan erkek: *Nermin Bey itiraz etti: — Nasıl prens oluyorsunuz? Ceddiniz lord imiş!* (Ömer Seyfeddin). *Oranın oteline her zaman* [...] *Avrupa aristokrasisinden, prenslerden, kont, marki ve baronlardan birkaçı davetlidirler* (F. R. Atay). || Bazı ülkelerde en yüksek soyluluk unvanı. || Bir prensliğin başında bulunan kimse: *Monaco prensi.*

Avignon festivalinde T.N.P.'nin oynadığı **«Prinz von Homburg»** (temmuz 1951) soldan sağa: Gérard Philippe, Jean Vilar, Jeanne Moreau

— Tar. Bk. ANSİKL. || Eski Roma'da birinci ve ikinci yüzyıllarda imparatora verilen ad. (Bk. PRİNCEPS.) || Derebeylik çağında yetkisini doğrudan doğruya imparatordan alan kimse. || XII. yy.dan sonra hükümdardan bu unvanı alan ve asker sınıfının bütün ayrıcalıklarından yararlanan kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Soydan prens*, iktidardaki hanedandan olan prens. (Evlenebilmesi için ailenin başı sayılan hükümdardan izin alması gerekir.) || *Vâris prens*, tahtın intikal edeceği prens, veliaht. (Çeşitli ülkelerde ayrı ayrı terimlerle [meselâ Fransa'da *Dauphin*, Almanya'da *Kronprinz*, İngiltere'de *Prince of Wales* (*Galler prensi*), İspanya'da *Asturia prensi*] anılan vâris prenslere hukukî ve malî birçok imtiyaz tanınır.) || *Konsor prensi*. Bk. KONSOR. || *Büyük prens*, Ortaçağ Rusya'sında Riyurikoviç ailesinin yaşça en büyük olan prenslerinin unvanı. (Bk. ANSİKL.) || *İmparatorluk prensi*, Eugène Louis Napoléon Bonaparte. || *Meşrulaştırılmış prensler*, Fransa krallarının, babaları tarafından evlât olarak tanınmış evlenme dışı çocukları (meselâ Louis XIV'ün Madame de Montespan'dan olan çocukları). || *Kara Prens*, İngiltere kralı Edward III'ün oğlu Galler prensi Edward'ın lakabı. || *Prensler birliği*. Bk. FÜRSTENBUND. || *Ost prensi*. Bk. OST.

— ANSİKL. Tar. Geç İmparatorluk sonunda kaybolan *prens* unvanı, Ortaçağda bir küçük devletin hükümdarını belirtmek için latince şekliyle ortaya çıktı: 774'te Beneventonun Lombardia'lı dukası Arici Pavia monarşisinin yıkılmasıyle bağımsızlığa kavuşur kavuşmaz *princeps* unvanını aldı. Ardından, Benevento prensliğinin parçalanması (IX. yy.) üzerine de, XI. - XII. yy.larda Capua ve Salerno prenslikleri kuruldu ve bunlar da Roberto Guiscardo'nun norman hanedanı tarafından ilhak edildi. Hıristiyan doğuya bu unvanı götürenler her halde Normanlardı: Antakya (Antiokheia) prensliği (1098-1268), Celile veya Teberiye prenslikleri. İtalya'da Ortaçağın sonundan itibaren prenslik unvanları çoğalmağa başladı (Roma, Napoli ve Sicilya prensleri).
Almanya'da prens (*Fürst*) önceleri; dük, markgraf, saray kontu unvanlarını alan bir görevliydi. Prenslik veraset hakkını ancak XII. yy.da kazandı. 1180'den sonra da, imparatorluk kançılarlığı, prens unvanını yalnız, doğrudan doğruya imparatora bağlı ve İmparatorluk Diyanet meclisinde (Reichstag) hazır bulunmakla yükümlü derebeylik soyluları için tanıdı. Bu kimselerin sayısı gitgide arttı ve sonunda da *Altın Mühürlü* fermanla, içlerinden yalnız yedi tanesine imparatoru seçmek hakkı tanındı. Bunun üzerine, imparatorluğun basit prensleri Reichstag'da artık İkinci curia'nın (meclisin ikinci dereceden olan topluluğu) üyelerini meydana getirdiler. XVI. yy.ın başında otuz kadar kilise prensi (başpiskoposlar, piskoposlar, başrahipler ve tarikat başkanları) ve altmış kadar laik prens vardı. Zaten geniş olan prens muhtariyeti, Vestfalya antlaşmalarından da (1648) anlaşılacağı gibi XVII. yy.da daha da arttı.
1803 İmparatorluk fermanıyle bütün dinî prenslikler laikleştirildi, nihayet 1806'da imparatorluğun kalkmasıyle birlikte Almanya'da prenslik unvanı da kullanılmaz oldu. Fransa'da Charles V *soydan prensler* sınıfını ihdas etti. Devrimin 1790'da kaldırdığı bütün unvanları Napolyon 1808'de tekrar koydu. Bütün yüksek mevkilerde bulunanlara ve birkaç mareşale prens unvanı verdi ve prenslik unvanını soyluluk unvanlarının en büyüğü saydı. Rusya'da Kiev prensi Vladimir'in (1015) çocukları prens unvanını alarak, memleketi aralarında bölüştüler. İçlerinden birini de *büyük prens* unvanıyle başa geçirdiler. Bu durum ülkenin aşırı derecede parçalanmasına yol açtığından, Moskova büyük prensleri *küçük prenslere* metbuluklarını kabul ettirerek Rusya'yı eski birliğine kavuşturdular. Korkunç İvan ve Büyük Petro gibi otokrasi peşinde koşan çarların tutmadığı prensler yavaş yavaş bütün siyasî etkilerini kaybettiler. (LM)

Prens, Macchiavelli'nin eseri. Bk. PRİNCİPE (*il*).

Prensa (LA), 1869'da Buenos Aires'te, Jose Paz tarafından kurulan günlük arjantin gazetesi. 1951'de sahipleri uzaklaştırıldı ve devletin denetimi altında yayımlanmağa başlandı. 1956 Şubatında Peron rejiminin son bulması üzerine Alberto Gainza Paz'ın yönetiminde yeniden bağımsız bir yayın organı oldu. (L)

Prens adaları, yun. **Prinkiponnesoi,** Boğaziçi'nin Marmara denizine açılan ağzının güneydoğusunda bulunan adalar topluluğu (Büyükada, Heybeliada, Burgaz adası, Kınalıada). Burası, Bizans prenslerinin yazlık veya sürgün yeriydi. Bk. ADALAR. (M)

PRENSDÖGAL i. (fr. *prince-de-galles*, Galler prensi). Teks. Genellikle yünden yapılan kare desenli kumaş. (Bu kumaşın dokunmasında genellikle siyah ve grinin çeşitli tonları gibi renklere yakın tonda iplikler kullanılır. Bu renk yaklaşımı, prensdögal kumaşlara daha soluk karolu bir görünüş verir ve bu görünüşüyle aynı ilkeye göre dokunan ekose kumaştan ayrılır; çünkü ekose kumaşlarda çeşitli ve canlı renkleri olan iplikler kullanılır.) [L]

PRENS EDWARD adaları, Hint okyanusunun güneyinde takımadalar, 46° 35′ güney enleminde, Marion adasıyle asıl Prince-Edward adasını içine alır. 1972'de Marion Dufresne tarafından bulundu. 1947'den beri Güney Afrika cumhuriyetine bağlıdır. (L)

PRENS EDWARD adası, ing. **Prince Edward Island,** Kanada'da, Saint-Laurent körfezinin güney kıyısı yakınında ada ve il, Amerika kıtasından Northumberland boğazıyle ayrılır; 5 656 km²; 107 000 nüf. Merkezi, *Charlottetown*. Kıyı eyaletlerinden biri olan ada, aralarına derin koylar sokulan ince toprak şeritleriyle birbirine bağlı üç yarımadadan meydana gelir. Geniş bir çöküntünün (*deniz havzası*) bir kısmını örten alçak bir bölgedir. İklim, okyanus iklimidir. Prens Edward, Kanada eyaletlerinin en küçüğü fakat en yoğun nüfuslusudur. Tarım, ada üretiminin yüzde 60'ını karşılar. Topraklar tahıl (yulaf), yemlik bitki, patates ve meyve ağaçları yetiştiriciliğine ayrılmıştır. Hayvancılığın (sığır, domuz, kümes hayvanı, gümüşü tilki) çok önemli olduğu adada büyük ölçüde süt üretilir. Kıyılarda balıkçılık gelişmiştir. Adanın kuzeyinde bir millî park vardır.

— Tar. Champlain'in Saint-Jean adası adını verdiği adaya, Utrecht antlaşmasından sonra ingiliz hâkimiyetinden kurtulmak isteyen Acadie'liler yerleşti. Luisbourg'un teslim olmasından sonra (1758), İngilizler tarafından işgal edilen ada, 1763'te Nova Scotia'ya bağlandı; 1769'da ayrılarak özel bir hükûmet meydana getirdi ve 1873'te Kanada konfederasyonuna katıldı. (L)

PRENSES i. (fr. *princesse*). Prens karısı veya kızı. || Hükümdar karısı. (M)

PRENSESLİK i. (*prenses*'ten *prenses-lik*). Prenses olma hali. (M)

Prens İgor (*Knyaz İgor*), Borodin'in bir prolog ile 4 perdeden meydana gelen operası. Librettosu da Borodin'e aittir. Eser yarım kalmıştı. Glazunov ve Rimskiy-Korsakov tarafından tamamlandı ve orkestra partisyonu yapıldı. Libretto, 1185 yılında Novgorod-Seversk prensi tarafından Polovets'lere (Kuman'lara) karşı girişilmiş başarısız seferin hikâyesini anlatan bir XII. yy. destanından alınmıştır. Destan türünde ve Ruslara has nitelikte olan bu eser ilk olarak 1890'da Petersburg'da temsil edildi. Sergey Diaghilev'in Rus Baleleri topluluğu 1909'da Châtelet tiyatrosundaki ilk temsilinde eserin ikinci perdesindeki bale sahnesini canlandırdı. O zamandan beri de, bu koreografik tablo, *Prens İgor*'un *Polovets Dansları* adıyle operadan bağımsız olarak temsil edilmektedir. Diaghilev'in bu gösterisinde koreografiyi Mihail Fokin, dekor ve kostümleri de ressam N. Roerich hazırlamıştı. (L)

PRENSİP i. (fr. *principe*). İlke: *Muhterem Efendiler; halkın kendi eliyle kendini idare etmesi prensibini ortaya koyan bizdik* (Atatürk). *İslâmcılar demokrasinin bütün*

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

prensiplerini Kur'an'da buluyorlardı (P. Safa). [M]

PRENSLİK i. (*prens*'ten *prens-lik*). Bir prensin yönetimindeki ülke. || Prens olma hali, prens unvanı. (L)

PRENS SABAHADDİN, türk sosyoloğu ve siyasetçisi (İstanbul 1877 - İsviçre, Neuchâtel 1948). Damat Mahmud Celâleddin Paşanın oğlu. Annesi, Sultan Abdülmecid'in kızı Seniha Sultan'dır. Saray geleneğince özel öğrenim gördü. Sonra babası ve kardeşiyle Paris'e gitti (1899). Paris'te jön türkler içinde bir grubun başına geçti. İkinci Meşrutiyetin ilânı (1908) üzerine Türkiye'ye döndü. Avrupa'da bulunduğu sürede *La Revue* dergisindeki yazılarıyle ilgi çekti. 1906-1908 Yılları arasında *Terakki* adlı aylık bir dergi çıkardı. Sosyal ve siyasî düşüncelerini *Birinci İzah, İkinci İzah* ve *Üçüncü İzah* (İttihat ve Terakki ile kendi arasındaki görüş ayrılıklarını açıklar) adları altında yayımladı. 31 Mart olayından bir süre sonra tutuklandı (1909); Mahmud Şevket ve Hurşid Paşaların araya girmeleri üzerine serbest bırakıldı. «Teşebbüsü şahsî ve ademi merkeziyet» (özel teşebbüs ve merkeze bağlı olmadan yönetim) diye adlandırdığı görüşleri yayılmağa başlayınca «Nesli Cedid kulübü» adı verilen bir ocak kuruldu. Prens Sabahaddin'in düşüncesini benimseyen gençler bu ocağın çevresinde toplandılar. Zamanla ocağın faaliyetleri siyasî bir nitelik kazanmağa başladı, bunun üzerine ocak kapatıldı (1911). Prens Sabahaddin, ademi merkeziyetçi bir görüşü savunuyor, İttihat ve Terakki'ye karşı çıkıyordu. Bu tutum ve düşüncelerine rağmen Türkiye'de liberal görüşü benimseyenlerle açıkça birleşmedi, onları üstü kapalı bir şekilde tutar göründü. İttihat ve Terakki ile bağdaşmayan düşüncelerini yazılarıyle açığa vurunca gerginlik daha da arttı. Bir ara padişaha hitaben «Tembellik ve merkeziyetçilik bizi mahvediyor» diye bir yazı yazdı. Balkan savaşının çıktığı yıllarda yazdığı bu yazı ittihatçıları büsbütün öfkelendirdi. Mahmud Şevket Paşa suikastine adı karıştı; mahkûm edildi. Bunun üzerine Paris'e kaçtı. Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine padişaha barış yapılmasını ileri süren mektuplar yazdı. Savaş bitince Türkiye'ye döndü (1919). Türkiye'de bulunduğu sürece sosyal ve siyasî görüşlerini açıklayan yazılar yayımladı. Bir süre sonra tekrar Avrupa'ya gitti (1920). Cumhuriyetin ilânından sonra Osmanlı hanedanının Türkiye'den çıkarılması üzerine bir daha yurda dönemedi, İsviçre'de yerleşti. Prens Sabahaddin, Türkiye'de Durkheim sosyolojisine karşı, kaynağını Le Play ve Edmond Demoulins'de bulan ferdiyetçi (bireyci) sosyoloji anlayışının kurucusu ve tanıtıcısı sayılır. Ona göre bir toplumun, bir devletin temelini fertler teşkil eder. Toplumu kuran, ona varlık bütünlüğü, yaşama gücü kazandıran fert olduğu için, sosyolojinin işe fertleri ele alarak başlaması gerekir. Ferdin varlık kurallarını, toplum içindeki yerini, görevlerini, fertler arasındaki karşılıklı davranışları, fertlerin birbirleri karşısındaki tutumlarını, sorumluluklarını araştırmak, açıklamak sosyolojinin görevleridir. Fert, toplum için değil, toplum fert içindir. Devlet, fertlerin ortak bir başarısı olduğu için, ferde yönelmeli ve onun varlık ilkelerine göre düzenlenmelidir. Devletin görevi ferdin mutluluğunu sağlamaktır. Toplum ve devlet ancak fertlerle açıklanabilir; devletten ferde değil, fertten devlete varılır. Fert, devletin temel taşıdır. Devlet fertleri sağlam, yetenekli, yetişkin ve başarılı oldukları ölçüde bütünlük ve süreklilik kazanır. Başta devlet olmak üzere, bütün sosyal kurumlardan önce fert vardır. Öğretim ve eğitimin amacı ferdin yetişmesi, devletin görevi ferdin güvenliğidir. Prens Sabahaddin Durkheim'in görüşlerini benimseyen, içlerinde Ziya Gökalp'in de bulunduğu ittihatçılarla anlaşamıyordu. Özellikle Paris'te bulunduğu yıllarda yazmış olduğu mektuplarda bu görüşleri savundu. Türkiye'nin kalkınmasını özel teşebbüsün geliştirilmesinde buluyordu. Ona göre üretimin düzenlenmesi, üretici güçlerin geliştirilmesi, bir tarım ülkesi olan Türkiye'de tarıma geniş ölçüde önem verilmesi gereklidir. Bunların gerçekleştirilmesi de özel teşebbüsün gelişmesine, tekelci, belli ve tek bir merkeze bağlanmama anlamına gelen ademi merkeziyetçilik anlayışının yerleştirilmesine bağlıdır. Türkiye'nin sosyal kuruluşu, eski geleneklere, ferde önem vermeyen bir anlayışa dayandığından çağdaş gelişime ayak uydurulamamaktadır. Bu yüzden, bütün toplum kurumlarında ferdiyetçi bir görüşe bağlanılmalı, yönetim düzeninde «idarî merkeziyetsizlik» ilkesi uygulanmalıdır. Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan bölgeler de İstanbul'a bağlanmaktan kurtarılmalıdır. Devletin yönetim biçimini değiştirmekle yenileşme ve reform olmaz. Reform, ancak fert hayatının gelişimini durduran, özel teşebbüsü önleyen kurumların değiştirilmesi, yenilerinin kurulmasıyle olur. Türkiye'de yapılması gereken en önemli yenilik eğitim ve öğretim düzeninde olmalı, öğretim kurumları, tüketici memur sınıfı yetiştirmekten kurtarılarak üretici eleman yetiştirebilecek bir nitelikte düzenlenmelidir. Öğretim ve eğitim, uygulamalı (pratik) bir nitelik kazanırsa, bilim hayata, üretici kurumlara yardımcı olur. Prens Sabahaddin bu görüşleriyle, Türkiye'de bilimin hayata uygulanmasını, eğitim ve öğretim kurumlarının üretici eleman yetiştirici nitelikte düzenlenmesini savunan ilk aydın oldu. Bilimde deneye, olayların açıklanışında sebep-sonuç ilkesine inanıyordu. Ona göre olayları birbirine bağlayan temel oluşumlar anlaşılırsa hem geçmiş, hem de onun bir süreci olan gelecek daha kolay kavranır.

Prens Sabahaddin'in çeşitli dergilerde çıkan yazıları biraraya toplanmadı. Basılan tek eseri: *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*'dir (1911). [→ Bibliyo.] (M)

PRENZLAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Neubrandenburg idare bölümü) şehir, Ucker gölü kıyısında; 20 000 nüf. XIV. yy.dan kalma tuğla kilise. Şeker fabrikası. Bıçkıhane. Dökümhane. Metalürji ve makine yapımı. Murat, Hohenlohe prensi kumandasındaki Prusya kolordusunu burada teslim aldı (28 ekim 1806). [L]

PREOBRAJENSKAYA (Olga), fransız uyruklu rus dansözü (Petersburg 1870 - Paris 1962). 1889'da İmparatorluk Dans okulunu bitirdi, özellikle İmparatorluk tiyatrosunun ve yabancı ülkelerin sahnelerinde geçirdiği yirmi beş yıllık dönemde, Petipa'nın balelerindeki hemen bütün klasik rollere çıktı. 1917-1921 Arasında Leningrad Devlet Bale okulunda dersler verdi. Daha sonra S.S.C.B.'den ayrılarak Paris'e yerleşti, bir dans okulu kurdu. (L)

PREOPERKÜL i. (fr. *préopercule*). Balıklarda solungaç kapağının ön parçası. (L)

PREPOL, sırpça-hırvatça **Prijepolje,** Yugoslavya'nın Bosna - Hersek bölümünde kasaba. Lim suyu kenarında. Osmanlı devrinde Taşlıca sancağına bağlı kaza merkeziydi. (M)

PREPOLİMER i. (fr. *prépolymère*). Plast. mad. Polimerleşmenin ilk basamaklarında henüz monomer durumunda olan az çok ağdalı kütle. (Molekül ağırlığı daha fazla ve çok daha sert bir ürün veren polimerleştirme işlemine devam etmeden önce, prepolimerbu şekilde kullanılabilir.) [L]

PREPOSİTİNO di Cremona, italyan asıllı ilâhiyatçı (öl. Paris 1210'a doğr.). Paris'te okudu, sonra aynı şehirde profesörlük yaptı. 1195'te Mainz din okulları müfettişi, 1206'da Paris üniversitesi kançıları oldu. En ünlü eseri *Rationale Devinorum Officiorum* (Dinî Törenlerde Akla Yakınlık), roma litürjisi tarihinin başlıca kaynağıdır. (L)

PREPUSA i. Brezilya'da yetişen, centiyangillerden otsu bitki; gövdesi yüksek ve az dallı, çiçek kısımları altılı, çanağı şişkin, tacı çan şeklindedir. (L)

PRERADOVİÇ (Petar), hırvat şairi (Grabovnica 1818 - Fahrafeld, Aşağı Avusturya 1872). Avusturya ordusunda görev aldı ve general olarak öldü. Önce Almanca eserler, sonra romantik bir idealizm ve yurtseverlik duygularıyle dolu hırvatça manzumeler yazdı. Eserleri ölümünden sonra (1873) Zagreb'de yayımlandı. (L)

PRERAFAELİZM i. (fr. *préraphaélisme*). Bk. ÖNRAFFAELLO'CULUK.

PREROMANTİK sıf. (fr. *préromantique*). Preromantizmle ilgili.

◆ İ. Preromantizm devrinin yazarı. (L)

PREROMANTİZM i. (fr. *préromantisme*). Romantizmden önce gelen ve romantizmi hazırlayan sanat ve edebiyat tarihi dönemi. (L)

PREROV veya **PRJEROV,** Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir; 25 000 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Tarım merkezi. Çeşitli sanayi (elektronik metalürji, seramik, plastik maddeler.) [L]

PRES i. (fr. *presser,* sıkıştırmak, bastırmak'tan *presse*). Mekanik veya hidrolik bir kumanda ile birbirlerine yaklaşan ve aralarına konulmuş şeyleri sıkıştırmağa yarayan iki tabladan yapılmış makine. Bk. CENDERE.

— Ciltc. Kitabın iyice sıkıştırılmasını gerektiren ciltleme işlemleri (msl. sırt geçirme) sırasında, arasına kitabın yerleştirildiği cihaz veya âletlerin tümü. || *Kenar kesme presi,* bir veya iki vida ile kumandalı ikiz iki parçadan meydana gelen ve aralarına ciltler yerleştirildikten sonra, bir kundağa bağlı bıçakla kenarları tıraş etmeğe yarayan pres. || *Renkli veya siyah baskı presi,* kâğıt veya bez cilt kapaklarını süslemek için siyah veya renkli tipo mürekkebiyle baskı yapan pres. || *Sıkıştırma presi,* kâğıtlara forsa baskı yapmağa, bağlanmış ciltlerin kırışıklık ve forsalarını düzeltmeğe, kaplama ve kapak geçirme süresince ciltleri sıkıştırmağa yarayan, tablaları vida ve volanla kumandalı ahşap veya dökme demirden pres. (Sanayide bu preslerin yerine hidrolik veya pnömatik presler kullanılır.) || *Yaldız presi,* cilt kapaklarına baskı yapmak ve yaldız vurmak için kullanılan pres. (Bazı yaldız preslerinde, yaldızlama demirlerini yeterli derecede ısıtmak için bir ısıtma düzeneği ve altın yaldız, bronz veya renkli mürekkep merdanelerinin otomatik olarak ilerlemesini sağlayan bir sistem bulunur.)

— Foto. Bk. ANSİKL.

— Kâğıtç. Basınç etkisiyle veya hem basınç, hem vakum etkisiyle kâğıdın suyunu almağa yarayan karton veya kâğıt makinesi elemanı. || *Emici pres,* biri yekpare, öbürü üstü kauçuk kaplı madenî bir kovan halindeki iki silindirden meydana gelen pres; içi boş silindirin bütün yüzeyini kaplayan delikler dışarının havasını emer: *Emici pres, hem basınç hem de vakum etkisiyle suyu alır.* || *Keçeli pres,* kâğıdın suyunu yalnız basınç yoluyle alan içi dolu iki silindirden yapılmış pres. || *Ofset presi,* kurutma tesisinin başlangıcına yerleştirilen ve kâğıdın yüzeyini yumuşatmağa yarayan iki silindirden yapılmış pres. || *Platinli pres,* kutu yapımında, karton veya kâğıdı yaprak yaprak kesmeğe yarayan pres. || *Tutkal presi,* kurutma tesisinin ortasına konan ve

PREOBRAJENSKAYA
«Beyaz Kedi» rolünde («Ormanda Uyuyan Güzel» balesi)
Bakruşin müzesi, Moskova

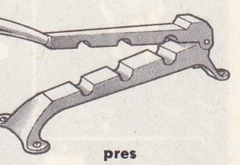

pres

presler

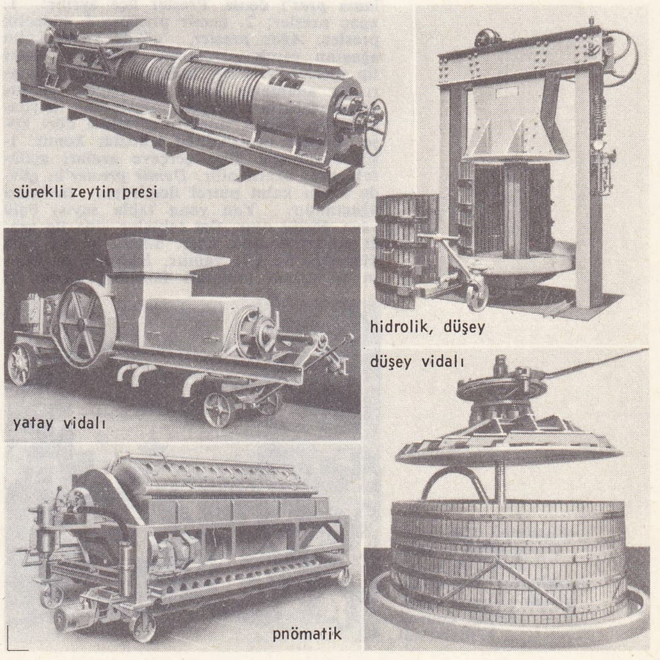

Foto. X (LAROUSSE)

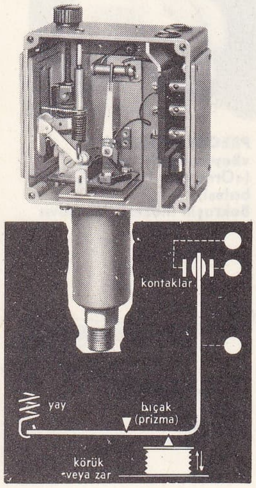

prostat

kâğıt veya kartona özel nitelikler vermek için yüzeylerini tutkallamağa yarayan iki silindirden yapılmış pres.

— Malzeme. Beton kalıbına basınçla (hidrolik pres), darbe veya titreşimle yığılan betonu tokmaklarla sıkıştırmağa yarayan makine.

— Marang. Kontrplak, kaplama veya formika gibi tabakaları iş yüzeyine tutkallamakta kullanılan baskı âleti. Bk. ANSİKL.

— Plast. mad. Plastik malzemeyle döküm yapan makine. || *Bloklu pres,* haddelenmiş bir levhadan kare şeklinde kesilen ve haddelemeden doğan anizotropiyi azaltmak için 90° çapraz olarak üst üste yerleştirilen plastik malzemeyi ısıyle yapıştırmağa yarayan pres. || *Çift pistonlu pres,* sırasıyle püskürtme, aktarma ve sıkma kuvveti uygulayacak aynı türden (hidrolik veya mekanik) veya farklı türden iki ayrı sistemle donatılmış pres. || *Püskürtme presi,* püskürtme yoluyle döküm yapan pres. || *Sıkıştırma presi,* kalıbın alt matrisine yerleştirilen kalıplanacak madde üzerine gerekli basıncı kalıbın üst matrisinin uyguladığı basit düşey pres. || *Yukarı basınçlı pres,* ana pistonu hareketli alt tablanın altında bulunan ve bu tablanın çıkış hareketiyle basınç uygulayan hidrolik pres.

— Şekercilik. *Pancar presi,* pancar küspelerinde kalan bir miktar suyu basınçla gideren âlet.

— Teknol. Kumaşları, elbise veya astarları apreleyerek güzel bir görünüş kazandırmak için, sıcakta basınç altında tutmağa yarayan ısıtıcı tablalı makine. || *Çekme presi,* madenleri art arda darbelerle veya kademeli basınçla çekmeğe yarayan pres.

— Tekst. Keten elyafının taranmasında, elyaf demetini sıkıştıran madenî plakalar. || Bazı tip trikotaj tezgâhlarında, tığ gagalarını, aşağıya inmeden önce kapatmağa yarayan mekanizma.

— Zır. sanay. Üzüm, elma, zeytin ve daha pek çok meyveyi sıkarak suyunu çıkarmağa yarayan cihaz. (Bk. ANSİKL.). || *Ot presi.* Bk. ANSİKL. || *Peynir presi,* peynircilikte, kalıba konan pıhtılaşmış sütün baskı altında süzülmesini çabuklaştırmak için kullanılan peynir cenderesi.

— ANSİKL. Foto. Fotoğrafları sert bir süpor üzerine yapıştırmağa yarayan *yapıştırma presi*'nde, sıcakta eriyen yapıştırıcıları (gomalak) kullanabilmek için bir ısıtma tertibatı bulunur.

— Marang. Marangozlukta, geniş tabakaları sıcak veya soğuk olarak tutkallamak için çeşitli tip ve büyüklükte sıkıştırma âletleri kullanılır. Genel olarak bunlara kaplama *pres*'i denir. Presler üçe ayrılır: 1. ağaç presler; 2. demir presler; 3. hidrolik presler. *Ağaç presler,* gövde kısmı kalın ağaçtan yapılmış, çerçeve şeklinde basit tip preslerdir. Üstte bulunan sıkma vidaları bir anahtarla ve el kuvvetiyle sıkılır. Sıkma tablaları parçalı kalaslardan meydana gelir. Sıkma vidalarının altına dört köşe ve pres genişliğinde takozlar konur. İşin durumuna göre çerçeve araları açılarak, pres uzatılabilir. *Demir presler*'in gövde kısmı kalın putrel demirden, tablaları ağaçtandır. Yan yana tabla sayısı üçlü veya dörtlü olur. Üst tablalar vida ile aşağı yukarı hareket eder. Sıkma işi bir vida düzeniyle ve elle yapılır. *Hidrolik presler*'in sıkıştırma tablaları fazladır; sıkma işi

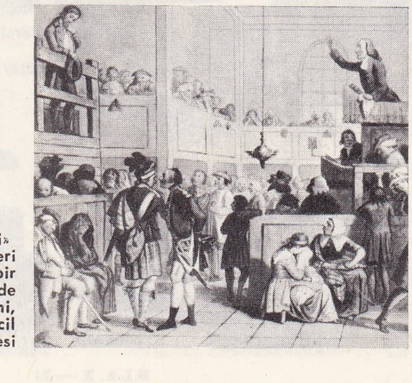

«Pişmanlık Taburesi» David Allan'ın eseri XVIII. yy.da bir presbiteryen kilisesinde günah çıkarma âyini, British Council kütüphanesi

hidrolik tertibatlarla sağlanır. Tablaları buhar veya elektrik yardımıyle 150°C'a kadar ısıtılabilir.

— Zır. sanay. Ağır bir taştan yapılmış ilk pres'e kadar inmeksizin, bugünkü preslerin ilk örneklerini saymakla yetineceğiz.

Önceleri, sıkma işlemi, bir veya iki büyük kalastan meydana gelen preslerle yapılırdı; bu kalaslar bir uçtan sıkıca bağlanır, öteki ucunda dikey olarak çekilen bir ip veya kalasın kalınlığınca uzanan bir ağaç vida bulunurdu; ip veya vida kalasın aşağıya inmesini sağlardı. Sonraları, *yatay sıkmalı* ve *düşey sıkmalı* yeni presler yapıldı; bu ikinci tipte, elle çevrilen bir çark veya bir bucurgatla ip gerilir ve sıkma gerçekleşirdi.

Günümüzdeki preslerin çalışması için büyük kuvvetlere ihtiyaç yoktur. Bunlar *sürekli* ve *aralıklı* çalışan presler olarak ikiye ayrılır. Aralıklı çalışanlar da vidalı presler, hidrolik presler ve pnömatik presler olmak üzere üç çeşittir. Küçük tesislerde çok kullanılan *düşey vidalı* presler, sıkılacak meyvelerin konduğu «tekne» denen bir gövde, düşey bir kalbur, meyveleri ezen bir tabla ve basıncı ileten bir koldan meydana gelir. Bunların meydana getirdiği bütünün üzerinde bulunan bir somun, motris gücü basınç haline dönüştürür.

Yatay vidalı preslerde iki dip tablası bulunur, ikisi de bir vidanın etrafında hareket eder ve birbirine zincirlerle bağlıdır. Tabanlardan biri tekne, ikincisi ise basınç tablası görevini yapar; bu parçalardan meydana gelen bütün, yatay bir kafes ile çevrilmiştir; küspeler buna boşaltılır. Tablalar gevşetilince, posayı dağıtan zincirler yardımıyle posa otomatik olarak bu kafesin içine dökülür. *Hidrolik pres*'in teknesi hareketli (en yaygın tip) veya sabit olabilir; sabit olanı daha az kullanışlıdır, çünkü işin sürekliliğini sağlamak için birçok (genellikle üç) tekneye ihtiyaç gösterir.

Pnömatik pres'te geniş çaplı, dayanıklı bir lastik boru bulunur; bu boru basınçlı (santimetre kare başına 7 kg) hava ile şişirilir; böylece etrafındaki ürünü, ağır ağır paslanmaz çelikten kafesin iç çeperine doğru iter ve sıkıştırır.

Yatay tekneli preslerde, tekneler iki türlüdür: üzüm sıkmak için yuvarlak ahşap tekne kullanılır; elma veya zeytin preslerinde ise küspe, ahşap kalburlarla ayrılmış bez veya kıl torbalar içerisine konulur.

Aralıklı çalışan preslerde, sıkma işlemini ağır ağır yapmak ve birçok defa tekrarlamak şartıyle, bulanık olmayan, kaliteli meyve suları çıkarılır. *Sürekli pres*'ler ise daha az insan gücü gerektirir ve daha verimlidir, fakat elde edilen meyve suyunun kalitesi düşük olur. Bu preslerin çoğunda, sonsuz bir vida veya delikli bir madenî gömlek içinde uç uca yerleştirilmiş ve ters yönlerde dönen iki vida bulunur. Bir huniyle boşaltılan meyveler bir uca gelir ve döner kanatların yardımıyle, ağır bir kapı veya ayarlanabilen koni biçiminde bir kapakla kısmen kapatılmış öbür uca doğru itilir.

● *Ot presi,* depo edilmesi veya nakledilmesi gereken kuru otların hacmini asgarîye indirmeğe, onlara düzgün bir geometrik şekil vermeğe yarar; sıkıştırılmış ot tabiî özelliğini daha iyi korur, nemi azalır, daha zor ateş alır hale gelir.

Presler sabit olarak (harman makinesinin arkasına takılmak suretiyle) veya tarlalarda (toplama makinesiyle) kullanılır. Saman veya kuru ot gelişigüzel demetler halinde presin sıkıştırma kanalının ağzına yığılır. Dönen veya gidip gelen bir piston bu maddeleri sıkıştırma kanalında balya haline getirir ve otomatik bir bağlama sistemini harekete geçirerek balyanın iple veya demir telle bağlanmasını sağlar.

Üç tip pres vardır: düşük veya orta yoğunlukta balya yapan presler balyayı bir veya iki yerinden bağlar (ip veya demir tel); yüksek yoğunlukta balya yapan presler balyayı iki yerinden bağlar (demir tel veya özel ip). Bu üç tip makineye göre balyaların yoğunluğu şöyledir: düşük yoğunlukta balya 50-75 kg/m³, orta yoğunlukta balya: 75-150 kg/m³, yüksek yoğunlukta balya 150 - 250 kg/m³. (LM)

PRÉ - SAİNT - GERVAİS (LE), Fransa'da Seine - Saint - Denis idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in doğu banliyösünde; 15 507 nüf. Sanayi merkezi: dökümhane, mutfak eşyası ve madenî mobilya yapımı, konfeksiyon, karton yapımı, besin sanayii. Ressam Caillard, Loutreuil ve Dabit'nin kurdukları topluluğa *Pré-Saint-Gervais okulu* adı verilir. (L)

PRESBİT sıf. ve i. (yun. *presbytes,* ihtiyar'dan fr. *presbyte*). Oftalmoloji. Presbitlik kusuru olan (insan veya göz). [L]

PRESBİTERİUM i. (lat. k.). Eski kiliselerde koro bölmesiyle mihrap arasındaki yer. || Kilisede âyin sırasında piskoposa yardım eden rahiplerin toplandıkları bölüm. || Aynı kiliseye bağlı rahipler grubu. || Presbiteryen kiliselerinde yönetici karma heyet. (L)

PRESBİTERYEN sıf. (ing. *presbyterian* > fr. *presbytérien*'den). Presbiteryenlikle ilgili. || i. ve sıf. Presbiteryenlikten yana olan (kimse). [L]

PRESBİTERYENLİK i. (*presbiteryen*'den *Presbiteryen-lik*), ing. **Presbyterianism.** Calvin tarafından öngörülen ve Kilisenin yönetimini protestan papazlarıyle laik kişilerden meydana gelen *presbiterium* adındaki karma bir kurula vermeyi öngören düzen.

— ANSİKL. Kelimenin dar anlamında, *presbiteryenlik* kelimesi, calvin'ci ingiliz kiliseleriyle, Brezilya presbiteryen kilisesi gibi bazı yeni kiliseler için kullanılırdı. Bu terim, bazı mahallî farklarla ve çok zaman şiddetli olan bir muhalefete rağmen, Fransa, Hollanda, İskoçya ve Kuzey Amerika kiliseleri tarafından benimsendi. İngiltere'de Presbiteryenlik Cromwell zamanına kadar muhalefetteydi. Bugün İngiliz Presbiteryen kilisesinin ancak 100 000 kadar taraftarı vardır. Buna karşılık A.B.D.'de presbiteryenlerin sayısı 4 milyonu aşar. 1877'de *Presbiteryen birliği* adıyle presbiteryen bir kiliseler birliği kuruldu. Bu birlik, 1921'de, Dünya Reform Kiliseleri birliği halini aldı. Ama sayısı 40 milyonu aşan üyelerinin hepsi de calvin'ci anlayışa tam olarak bağlı değildir. (L)

PRESBİTLİK i. (*presbit*'ten *presbit-lik*). Oftalmoloji. Yakındaki cisimleri net görememe.

— ANSİKL. *Presbitlik,* genellikle yaşlılığa bağlı olarak göz merceğinde uyum gücünün azalması, yani yakın cisimleri görmek için mercekteki içbükeyliğin yeteri kadar artmaması demektir. Bunu hipermetroplukla karıştırmamalıdır; ama bu iki bozukluğun ortak bir yanı vardır: her iki halde de yakın cisimler çıplak gözle net olarak görülemez. Presbitlik, hipermetropluk gibi dışbükey camlarla düzeltilir; fakat hipermetrop, gözüne uygun bir gözlükle her mesafedeki cismi net gördüğü halde, presbit dışbükey camlı gözlükle uzağı göremez. (L)

PRESBİYOFRENİ i. (yun. *presbys,* ihtiyar ve *phren, phrenos,* zihin'den fr. *presbyophrénie*). Psikopatol. ve Psikiyatr. Özellikle kadınlarda, çok konuşmak, masal anlatmak şeklinde beliren ihtiyarlık bunaması.

— ANSİKL. *Presbiyofreni*'nin belirtileri şunlardır: 1. ihtiyarlık bunamasının diğer şekillerine nispetle daha az belirgin zihin yetersizliği (fakat dikkat bozuklukları fazlacadır); 2. duygusallık, ahlâkî davranış, keyifli mizaç, iyimserlik; 3. önemli derecede bellek bozuklukları; 4. zaman ve yer tayininde büyük ölçüde yanılma (hasta, başından geçen olayların sırasını şaşırır ve iyi bildiği yerlerde bile yolunu kaybeder). [L]

PRESBYTERİANİSM i. Bk. PRESBİTERYENLİK.

PRESBYTHECUS i. İhtiyar görünüşlü maymun.

— ANSİKL. *Presbythecus*'lar boz renkli, ince yapılı maymunlardır; kafasındaki kıllar tepelik gibi dik durur. Hindistan'ın güney ucundaki dağlarda yaşayan *Presbythecus Johni* ve Seylan adasında yaşayan *P. cephalopterus* diye iki türü vardır. (L)

PRESCOTT (William), amerikalı tarihçi (Salem, Massachusetts 1796 - Boston 1859). Harvard'da profesörlük yaptı. Gözleri hemen hiç görmüyordu, buna rağmen ispanyol ülkelerinin tarihi üstünde araştırmalar yaptı: *History of the Reign of Ferdinand*

Foto. X (LAROUSSE)

and Isabella the Catholic (Katolik Kral Fernando ve İsabel Tarihi) [1837], *History of the Conquest of Mexico* (Meksika'nın Fethi Tarihi) [1843], *History of Conquest of Peru* (Peru'nun Fethi Tarihi) [1847]. Robertson'un *Charles V* (Karl V) adlı eserini tamamladı (1856), fakat kendi *History of the Reign of Philip II* (Felipe II Tarihi) [1855-1858] adlı eserini bitiremedi. (L)

PRESCOTTİA i. Çiçekleri başak biçiminde olan yer orkidesi; Brezilya ve Peru'da yetişir. (L)

PRESÇİ i. (*pres*'ten *pres-çi*). Pres makinesinde çalışan işçi.
— Tekst. Havlarını yatırmak için, kumaşları hidrolik presten geçiren işçi. (LM)

PRESE sıf. (fr. *presser*, sıkıştırmak'tan *pressé*). Sıkıştırılmış, sıkılmış (şey): *Prese mukavva.* (M)

PRESESYON i. (fr. *précession*). Astron. Bk. DEVİNME.

PRESİDENCİA ROQUE SAENZ PENA, Arjantin'de (Chaco ili) şehir; 23 100 nüf. (L)

PRESİDENTE PRUDENTE, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir; 54 100 nüf. Ticaret merkezi. (L)

PRESİDİO i. (lat. *praesidium*, garnizon'dan isp. k.). Eskiden İspanyolların yabancı bir kıyıda elde bulundurdukları müstahkem mevki.
— ANSİKL. Felipe II'nin Toscana *presidio*'ları (Port'Ercole, Orbetello, Porto San Stefano, Talamone, Ansedonia, Porto Longone ile Elbe adası) 1707'de Napoli krallığına, 1736'da da Napoli Bourbon'larına geçti, 1800'de Fransızlar tarafından Toscana'ya bağlandı. XV. yy. Endülüs Emevî imparatorluğunun kalıntısı olan afrika presidio'ları ise (Ceuta, Penon de Vélez, Alhucemas, Melilla, Chafarinas adaları) 1956'ya kadar İspanyol Fas'ı adıyla anıldı. (L)

PRESİPİTİN i. (fr. *précipitine*). Biyokim. Yabancı bir fizyolojik ortama şırınga edildiği zaman orada çökelmeye ve yumaklaşmaya yol açan protein maddesi. (L)

PRESİROZ i. (fr. *précirrhose*). Patol. Karaciğerde sirozdan önce görülen ve aşırı yağ birikmesi şeklinde beliren marazî hal. (Presiroz birtakım sindirim ve karaciğer belirtileriyle ortaya çıkar.) [L]

PRESİYOMETRE i. (fr. *pressiomètre*'den). Mekan. Yanmalı ve tepkili motorlarda, yüksek sıcaklıkta çok hızlı basınç değişimlerini ölçmeğe yarayan ve çalışma ilkesi, elektrik sığası değişimlerinin ölçümüne dayanan cihaz. (L)

PRESLAV, Bulgaristan'da (Şumnu idare bölümü) şehir, Batı Balkanlar'ın eteğinde; 4 100 nüf. Preslav VII. yy. - X. yy. arasında ilk bulgar hanlarının ve çarlarının başkentiydi. (L)

PRESLE (Micheline CHASSAGNE, **Micheline — denir**), fransız kadın tiyatro ve sinema oyuncusu (Paris 1922). 1938'de filim çevirmeğe başladı. G. W. Pabst'ın *Jeune Filles en Détresse* (Sıkıntıda Genç Kızlar) [1939] ve Abel Gance'ın *Paradis Perdu* (Kayıp Cennet) [1939] adlı filimleriyle tanındı. Sonra 1942'de Marcel L'Hérbier'nin *La Nuit Fantastique* (Tuhaf Gece) adlı filimin baş yıldızı oldu. Bir süre (1949-1951) Hollywood'a gitti. Öbür filimleri: *Falbalas* (J. Becker yönetiminde, 1944), 1947'de Autan - Lara yönetiminde *İçimizdeki Şeytan* (Le Diable au Corps), 1953'te J. Grémillon'un *L'Amour d'une Femme* (Bir Kadının Aşkı), 1959'da E. Molinaro'nun *Bir Yazlık Kız* (Une Fille pour l'Été), 1966'da gene aynı yönetmenin *Chasse à l'Homme* (İnsan Avı), 1966'da J. Rivette'in *Suzanne Simonine*. En iyi rolünü J. Dosey'in yönettiği *Kaderin Cilvesi* (Blind Date) filminde oynadı. (L)

PRESLEME i. (*press* > *preslemek*'ten *presle-me*). Tekst. Kumaşları basınç altında tutarak yapılan apre işlemi.
— ANSİKL. Tekst. *Presleme,* preslenecek kumaşı özel pres kartonlarıyle katlayıp aralarına buhar veya elektrikle ısıtılan özel kartonlar yerleştirildikten sonra, hidrolik preste en az 12 saat süreyle sıkıştırarak yapılır. Bu işlem, yün kumaşlara özel bir tutum verdiği gibi, daha önce yapılmış apre işlemlerinin yol açtığı kırışıklıkları da yok eder. (LM)

PRESLEY (Elvis), amerikalı şarkıcı ve sinema oyuncusu (Tupelo 1935). 1955'ten sonra Amerika'nın en ünlü *rock and roll* şarkıcısı oldu. Elde ettiği büyük başarının yanı sıra, elektrogitarla hızlı ritmi benimseyen genç şarkıcı, neslini etkiledi. Rock and roll modasının geçmeğe başlamasıyle, aşırı sahne hareketlerini bırakarak duygulu şarkılar, hattâ napoliten halk şarkılarından ilham alan melodiler söylemeğe başladı. Bunun yanı sıra, özellikle kovboy filimleri ve melodrama kaçan birçok filim çevirdi. (L)

PRESLİA i. Naneye yakın, pembe çiçekli tüysüz bitki; bataklıklarda yetişir. (Ballıbabagillerden.) [L]

PRESOSTAT i. (lat. *pressio*, basınç ve *stare*, tutmak > fr. *pressostat*'tan). İçinde basınçlı bir akışkan bulunan bir boru, bir hazne veya bir üreteç üzerine bağlanan ve akışkanın basıncını sabit tutmağa yarayan otomatik cihaz. (L)

PRESPA gölü, Makedonya'da göl; Yunanistan, Arnavutluk ve Yugoslavya sınırında; 295 km²; 853 m. yüksl. (L)

PRESPAN i. (fr. *presspahn*). Elektr. Elektroteknikte yalıtkan olarak kullanılan, vernik veya yağ emdirilmiş, kâğıttan daha az bükülgen, selülozlu malzeme. (L)

PRESSBURG, Bratislava*nın almanca adı.
— Tar. Önce bir islav kolonisi (*Brecislava*), sonra bir Bavyera şehri (*Brecislaburg*) olan Pressburg, Macarlar tarafından alındı (907); Macarlar, şehri XIII. yy.dan sonra *Pressburg* adını veren alman tüccarların akın ettiği bir hisar haline getirdiler. Mohaç meydan savaşında Türklerin zaferinden sonra (1526), Ferdinand kendini burada macar kralı ilân etti; şehir, Yohann II'nin emriyle tacın Viyana'ya nakledilmesine (1784) kadar krallığın başkenti olarak kaldı. Bununla birlikte 1835'e kadar imparatorlar Bohemya ve Macaristan kralı tacını giymek için Pressburg'daki Sankt-Martin katedraline geldiler ve şehir 1848'e kadar Millet meclisinin merkezi olmağa devam etti.
Pressburg, 1939-1945 arası, *Bratislava* adıyle Slovakya'nın başkenti oldu. (L)

Pressburg antlaşması, Napolyon ile imparator Franz II arasındaki mücadeleye son veren antlaşma (1805). Napolyon'un 2 aralık 1805'te Austerlitz'de kazandığı zaferden sonra, Talleyrand, Giulay ve Liechtenstein arasında barış görüşmeleri yapıldı ve 26 aralıkta da Almanya ve Avusturya imparatoru olarak Franz II tarafından Pressburg'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Franz II, İtalya krallığından ilhak edilmiş olan Veneto ve İstria ile Dalmaçya'nın bir kısmını Fransa'ya; Tirol, Vorarlberg ve Trentino'yu Bavyera'ya; Schwaben'deki avusturya topraklarını da Württemberg'e bırakıyordu. Franz II sadece Ferdinando di Toscana tarafından bırakılan Salzburg prensliğini; Ferdinando di Toscana da, Bavyera tarafından bırakılan Würzburg'u alıyordu. Yine aynı antlaşmaya göre, Bavyera seçicisi kral oluyor ve Württemberg dükü ile Baden büyük dükü gibi Viyana'ya bağımlılıktan kurtuluyordu. (L)

PRESSEL (Wilhelm), alman mühendisi (Stuttgart 1821 - İstanbul 1902). Demiryolu yapımıyle uğraştı ve Württemberg'de Geislinger Steige'yi yaptı (1844-1850). İsviçre'ye, sonra Avusturya'ya gitti, İnnsbruck ile Bolzano arasındaki Brenner hattının projesini çizdi ve yapımını yönetti (1862-1865). 1869'da Türkiye'ye geldi; 1872'de osmanlı demiryolları genel müdürü oldu ve Bağdat demiryollarının yapımına öncülük etti. (M)

Presses de la Cité, 1947'de Sven Nielsen tarafından kurulan fransız yayınevi. Plon, Julliard gibi yayınevleriyle Fransa, Belçika ve Kanada'da kitap dağıtımı yapan birçok kuruluşun büyük hissedarıdır. Her yıl, toplam sayısı 45 milyona varan 1 200'e yakın eser yayımlar. (L)

Presses Universitaires de France, 1921'de Fransa'da ve yabancı ülkelerde fransız kültürünü yaymak amacıyle anonim ortaklık biçiminde kurulmuş yayınevi. Bilim, tarih, felsefe konularında çeşitli kitap dizileriyle (eski Alcan kitapları) değişik konularda küçük kitaplar («Que sais-je» dizisi) yayımlar. (L)

Pressey testi, bir deneğin heyecanlılık dengesini ölçmeğe yarayan psikoloji testi. Bu testin uygulanmasında, denekten, bir kelime listesi içinden en ilgi çekici, en coşturucu, en endişe verici, ahlâka en aykırı kelimeleri seçmesi istenir. Seçmeye dayanan testlerin en eskilerinden (1921) biridir. (L)

PRESTE, Fransa'da Prats-de-Mollo-la-Preste komününde (Pyrenées Orientales idare bölgesi) ılıca merkezi, Vallespir'de. Sidik yolları hastalıklarının tedavisinde kullanılan sıcak sular. (L)

PRESTES (Luis Carlos), brezilyalı siyaset adamı (Porto Alegre 1898). Meslekten yetişme subaydı; 1924'te ayaklanan bir grubun başına geçti; Brezilya'nın güneyinden Rio de Janeiro'ya yönelen bu grubun ordu tarafından yolu kesilince Bolivya'ya sığındı. Komünizmi benimsedi ve Moskova'ya gitti, orada Komintern tarafından Latin Amerika'da komünist hareketi yönetmekle görevlendirildi. 1934'te Brezilya'ya döndü, ertesi yıl G. Vargas'a karşı bir askerî ayaklanma teşebbüsüne katıldı, fakat tutuklandı ve kırk altı yıl hapse mahkûm oldu. İkinci Dünya savaşından sonra serbest bırakıldı ve yeniden komünistlerin (bunlar o sıralarda kanun dışı ilân edilmişlerdi) başına geçti (1947). Goulart düşünce (1964) Prestes gıyaben otuz yıl hapse mahkûm edildi. (L)

PRESTİJ i. (fr. *prestige*). Etkileyen ve hayranlık uyandıran nitelik; itibar: *Üniformasını çıkararak arkasına beyaz entarisini giydiği andan itibaren bütün prestijini kaybeden ağabeyim* (R. N. Güntekin). [M]

PRESTİSSİMO zf. (ital. k.). Müz. Çok hızlı bir tempo ile. (L)

PRESTO zf. (ital. k.). Müz. Hızlı bir tempo ile.
◆ i. Gösterişli ve hızlı bir biçimde çalınması gereken müzik parçası. (L)

PRESTON, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Ribble halici kıyısında; 113 200 nüf. Eski evler. Önemli dokuma sanayii (pamuk ve sunî ipek iplikhaneleri ve dokuma fabrikaları) merkezi. Uçak yapımı. Kimya sanayii. Kâğıt fabrikaları. Cromwell, kral taraftarı iskoçyalıları burada yendi (18-20 ağustos 1648). Jakobit'ler İngilizlere burada yenildi (kasım 1715). [L]

PRESTONİA i. Sarılgan ağaççık. (Yaprakların dibinde yuvarlak talkım halinde dizili bulunan çiçeklerinin taç kısmı kızıl tüylerle kaplıdır. Meksika'da ve Tropikal Amerika'da yetişir. Zakkumgillerden.) [L]

PRESTWİCH, Manchester'in (Büyük Britanya, Lancashire) kuzeybatı banliyösünde şehir; 34 400 nüf. Dokumacılık. Sabun fabrikası. Boya fabrikası. (L)

PRESTWİCH (sir Joseph), ingiliz jeoloğu (Clapham, Surrey 1812 - Shoreham, Kent 1896). Londra'da şarap tüccarıyken jeolojiyle ilgilenmeğe başladı. Üçüncü zaman kalıntıları üstüne önemli çalışmalarda bulundu. Ayrıca tarihöncesi insanlara ait kalıntılar ortaya çıkardı (bu konu o zamanlar henüz tam bir açıklığa kavuşmuş değildi). Yeraltı suyundan, şehirlere dağıtılmak üzere, daha iyi bir su elde etme meselesi üstünde de önemle durdu. 1853'te Royal so-

Micheline PRESLE

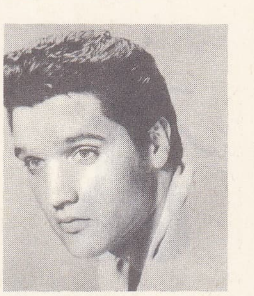
Elvis PRESLEY

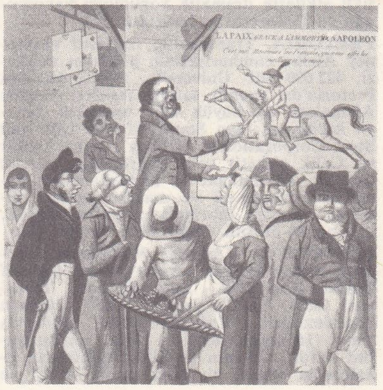
Pressburg antlaşması bir propaganda afişinde sulh habercisi olarak gösterilen Napolyon, gravür
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

PRETORİA

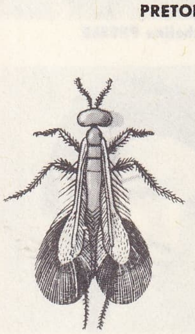

prestwichia

PREŞEREN

Jacques PRÉVERT

ciety'ye üye seçildi. 1872'de bu kuruldan çekildikten sonra Oxford Üniversitesi Jeoloji kürsüsünde profesör olmayı kabul etti (1874) ve 1888'e kadar bu görevde kaldı. En önemli eseri *Geology, Chemical, Physical and Stratigraphical*'dır (Kimyasal, Fiziksel ve Stratigrafik Jeoloji) [9 cilt, 1886-1888]. Ölümünden kısa bir süre önce (1896) «sir» unvanını aldı. (M)

PRESTWİCHİA i. Kirpikli kanatları yüzgeç yerine geçen küçük böcek. (*Prestwichia aquatica* küçük göllerde yaşar, çeşitli su böceklerinin yumurtalarının içine yumurtlar. Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

PRESTWİCK, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Ayrshire), Ayr'ın kuzeydoğusunda; 12 550 nüf. Milletlerarası hava limanı. (L)

PREŞEREN (Franc), sloven şairi (Vrba, Krain 1800-Kranj 1849). Köylü bir ailedendi. Viyana üniversitesinde okudu. 1830'da bilgin Çop'un önderliğinde gençlerin kurduğu *Krain Arısı* dergisinin kısa zamanda en başarılı yazarı oldu. Liberal düşünceleri yüzünden 1848'de işkenceye uğradı. Preşeren ilk gerçek sloven şairidir: sadece küçük bir şiir kitabı (*Poezije* [Şiirler]) bıraktı. Şair, duygularının derinliği, güçlü üslûbu ve çok çeşitli konuları işlemedeki rahatlığıyle dikkati çeker. (L)

PREŞOV, Çekoslovakya'da (Doğu Slovakya bölgesi) şehir, Torysa ırmağı kıyısında; 32 600 nüf. Şehir XII. yy.da ormancılık ve madencilik işletmesi merkezi olarak kuruldu; sanayi ve şehircilik çalışmaları hızla gelişti. (L)

PRETA i. Hindistan'da, hayaletlere ve özellikle hayatları feci bir ölümle son bulmuş insanların ruhlarına verilen ad. Mutlu olmayan bu ruhlar insanlar arasında dolaşır ve onları tedirgin ederler. (L)

PRETİ (Mattia), **il Cavalier Calabrese** denir. İtalyan ressamı ve dekoratörü (Taverna, Calabria 1613 - La Valetta, Malta 1699). Guerchino'nun öğrencisiydi. Venedik, Paris ve Flandre'ı gezdi. Caravaggio'nun etkisinde kaldı. Sant'Andrea della Valle'de, Roma'da, açık renkli resimler yaptı ve Napoli'de San Pietro a Maiella kilisesinde ışıltılı dekoratif bir bütün meydana getirdi. 1656'da Napoli genel valisi için *Veba Alegorileri* adlı tabloyu yaptı. Şölen resimleri (*Epulo, Baltazar, Abşalom*) mimarî çerçevenin genişliği bakımından Veronese'yi, ışıklı etkilerin dramatik yoğunluğu bakımından da Tintoretto'yu hatırlatır. (L)

PRETORİA, Transvaal'in başkenti ve Güney Afrika cumhuriyetinin hükûmet merkezi; 422 600 nüf. Üniversite. 1855'te kurulan Pretoria'da önemli sanayi tesisleri vardır: Afrika'nın en büyük ağır metalürji sanayii karmaşası olan South African İron and Steel Corporation'ın (Güney Afrika Demir ve Çelik şirketi) çelik fabrikaları, yüksek fırınları, dökümhane ve haddehaneleri; demiryolu malzemesi ve makine yapımı; çimento ve cam fabrikaları; kimya sanayii. Yakınında önemli demir filizi yatağı. (L)

PRETORİUS (Andries Wilhelmus Jacobus), güney afrikalı siyaset adamı (Graaff Reinet, Kap 1798 - Potchefstroom, Transvaal 1853). Natal'e yerleşti (1829), Dingaan yönetimindeki Zuluları Blood River'da yendi (16 aralık 1838) ve Natal cumhuriyetini kurdu. Ülkenin İngilizler tarafından ilhakından sonra, bir boer grubu (trek) ile Orange'a doğru yürüdü ve Boomplaats'ta yenildi (1848); ikinci bir boer grubuyle Vaal'e doğru yola çıktı ve Transvaal cumhuriyetini kurdu (bağımsızlığı 1852'de onaylandı). Pretoria şehri, ismini Pretorius'dan alır (1855). [L]

PRETORİUS (Marthinus Wessel), güney afrikalı siyaset adamı (Graaff Reinet, Kap 1819 - Potchefstroom 1901), Andries Wilhelmus Jacobus Pretorius'un oğlu. Orange ile Transvaal'in birleşmesi için çalıştıysa da başaramadı, 1860'ta Orange başkanlığından ayrılarak, Transvaal başkanlığına geçti (1863). Vaal'in kuzeyindeki elmaslı araziler konusunda Natal valisinin hakemliğine başvurdu. Boer'lerin öfkelenmesi, onu istifa etmek zorunda bıraktı (kasım 1871). 1879'da, 1877'de Natal'e ilhak edilen Transvaal'in tekrar bağımsızlığa kavuşması yolunda hazırlıklara girişti. Joubert ve Kruger ile birlikte bir triumvirlik kurdu (1880), Laing's Neck ve Majuba Hill zaferlerinden sonra Transvaal'e geniş ölçüde muhtariyet kazandırdı (1881). Bundan sonra yerini Kruger'e bıraktı. (L)

PREUSS (Hugo), alman hukukçusu ve siyaset adamı (Berlin 1860 - ay.y. 1925). Amme hukuku profesörlüğü yaptı. İçişleri bakanlığında bulundu (kasım 1918 - haziran 1919). Weimar anayasasını hazırlayanlar arasında yer aldı. (L)

PREUSS (Konrad Theodor), alman etnoloğu (Eylau 1869 - Berlin 1938). Önce Meksika'da (1905 - 1907), sonra Kolombiya'da (1913 - 1919) etnolojik seferler yönetti. Berlin müzesinin Kuzey ve Orta Amerika bölümünün başına getirildi (1920-1954). İlkel din anlayışı üstüne önemli incelemeler yaptı. (L)

PREUSS (Paul), avusturyalı dağcı (Alt Aussee, Steiermark 1886 - Dachstein dağları 1913). Doğu Alp dağlarının en dik ve tırmanılması en güç kısımlarına çıkan bir dağcı olarak tanındı. Alpler'i çoğunlukla yalnız başına tırmandı. Serbest tırmanışta uzman sayılır. Güney Mandelkogel (Dachstein) dağlarına tırmanırken öldü. (L)

PREUSSİSCHEYLAU. Bk. EYLAU.

PREVANTORYUM i. (fr. *préventif*, önleyici'den *sanatorium* örnek alınarak > *préventorium*). Vücutlarına verem mikrobu girmiş, ama henüz hastalığa yakalanmamış olan zayıf kimselerin vereme tutulmasını önlemek amacını güden sağlık kurumu. (M)

PREVELAKİS (Pantelis), yunanlı yazar ve sanat tarihi profesörü (Resmo [Rethymnon], Girit 1909). *Dominikos Theotokopulos* (1930-1941); *To Khroniko Mias Politeias* (Bir Şehrin Günlüğü) [1938]; *Ağaç* (1945); *Giritli* (1948), *Meduza Kafası* (1963) gibi tarihî incelemelerden başka bir de tiyatro oyunu yazdı: *To İphaisteio* (Volkan) [1962]. (L)

PRÉVERT (Jacques), fransız şairi (Neuilly-sur-Seine 1900). Gerçeküstücülüğün şaşırtıcı, beklenmedik benzetmelerini halk edebiyatının alaycı zekâsıyle kaynaştırdı. İlk eseri *Bifur* dergisinde yayımlandı: *Souvenirs de Famille ou l'Ange Gardien* (Aile Hatıraları ve Koruyucu Melek) [1930]. Birçok gazete ve dergide çıkan şiirlerini *Paroles* (Sözler) [1948] adlı kitapta topladı. Daha sonra *Spectacle* (Gösteri) [1951], *La Pluie et le Beau Temps* (Havadan Sudan) adlı eserleri çıktı. Ayrıca genellikle Marcel Carné'nin yönettiği filimlerin diyaloglarını hazırladı: *Drôle de Drame* (Tuhaf Oyun) [1937], *Sisler Rıhtımı* (Quai des Brumes) [1938], *Son Ümit* (Le Jour se Lève) [1939], *Les Visiteurs du Soir* (Akşam Ziyaretçileri) [1942], *Les Enfants du Paradis* (Paradideki Çocuklar) ve *Jericho* (1945), *Les Portes de la Nuit* (Gecenin Kapıları) [1946]. Şiirlerinden birçoğu Joseph Kosma tarafından bestelendi. Son olarak kendi yaptığı yapıştırma resimlerle süslediği *Fatras* (Karmakarışık) [1966] adında bir şiir kitabı yayımladı. (L)

PREVEZE, yun. **Prebeza,** Yunanistan'ın Epir bölgesinde idarî bölüm merkezi şehir; 11 200 nüf. Şehir Ambrakikos Kolpos'un (Ambrakia körfezi; Narda [Arta] veya Preveze) kuzey ağzında bir kara çıkıntısı üzerine kurulmuştur.

— Tar. Preveze Makedonya kralı Pyrros tarafından Narda körfezi ağzında kuruldu. Bulgar ve sırp akınlarıyle yıkılan Preveze, önce Venedik cumhuriyetine, sonra da Bayezid II devrinde Osmanlı devletine katıldı (1500). Uzun süre Yanya vilâyetine bağlı bir sancak merkezi oldu. Tekrar Venediklilere geçti (1685). Campo Formio antlaşması (1797) ile Fransa'ya bırakıldı. Ertesi yıl Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa tarafından alındı. Birinci Balkan savaşı sonunda imzalanan (1913) Londra barışı ile Yunanlılara bırakıldı. (M)

Preveze Deniz savaşı, Barbaros Hayreddin Paşanın kumandasındaki osmanlı donanmasıyle, Andrea Doria* kumandasındaki haçlı donanması (venedik, ceneviz, portekiz, papalık, malta donanmaları) arasında Preveze'de yapılan (28 eylül 1538) deniz savaşı. Barbaros Hayreddin Paşa, Osmanlı devleti hizmetine girerek kaptanıderya olduktan sonra Türkler ile avrupa devletleri arasındaki deniz savaşları şiddetlendi. Osmanlı donanması Balear adalarını tahrip etti (1535); Ege denizinde Venedik'in elinde bulunan adaları ele geçirdi; Girit'in pek çok kale ve köyünü yağmaladı. Bunun üzerine papa ile Carlo V'in teşvikiyle ispanya, venedik, portekiz, malta, floransa donanmaları Türklere karşı birleştiler. Meydana gelen donanmanın başına Andrea Doria getirildi. Haçlı donanması Korfu adasında toplandı; daha sonra Preveze kalesini kuşattı. Barbaros Hayreddin Paşa, Preveze düşman donanması tarafından bombalandığı sırada İstanköy (Kos) körfezindeydi. Durumu öğrenince Eğriboz (Euboia) adasında Khalkis limanına geldi. Düşman hakkında bilgi edinmek için 20 parçalık bir donanma ile Turgut Reis'i Preveze'ye gönderdi; kendi de asıl osmanlı donanması ile Modon'a girdi. Barbaros'un yaklaştığını öğrenen Andrea Doria, Preveze kuşatmasını kaldırarak Korfu'ya çekildi. Barbaros da Modon'dan ayrıldı. Venedik'in elinde olan Kefalonya (Kephallonia) adasını bombaladıktan sonra Preveze'ye geldi. Preveze kalesini tamir ettirdi ve donanmayle birlikte Narda (Arta) körfezine girdi. Bunu haber alan Andrea Doria, Korfu'dan ayrılarak Preveze'ye geldi; fakat çok dar olan Narda körfezinin ağzı, Preveze kalesinin toplarıyle korunduğundan körfeze giremedi. Bu sırada haçlı donanmasında 60 000 asker ve 308'i büyük savaş gemisi olmak üzere 600'den fazla gemi vardı. Türk donanması ise 122 savaş gemisi ve 20 000 askerden meydana geliyordu. Türk donanmasında 166, haçlı donanmasında ise 2 500 top vardı. Barbaros, gemisinde toplanan mecliste, öteki kumandanların düşüncelerine uymayarak, körfezden çıkacağını ve haçlı donanmasına saldıracağını bildirdi; ona göre, bu kadar büyük bir haçlı donanması yenilirse, Akdeniz'de Türklerin üstünlüğü uzun süre devam edebilirdi. 27 Eylül 1538'de osmanlı donanması Narda körfezinden çıktı; yarım daire şeklinde yayılarak düşman donanmasına ateş açtı. Osmanlı donanmasının bu saldırısı karşısında Andrea Doria, savaşı kabul etmedi; kendisi için daha elverişli bir durumda savaşa girmek üzere Santa Maura (Leukas) adasıyle İthake adası arasına çekildi. 28 Eylül gecesi iki donanma tekrar karşılaştı. Osmanlı donanmasının merkezine Barbaros Hayreddin Paşa, sağ kanadına Salih Reis, sol kanadına Seydi Ali Reis kumanda ediyordu. Turgut Reis de yedek donanmanın kumandanıydı. Osmanlı donanması çektiri cinsi (kürekli) gemilerden meydana geliyordu. Haçlı donanmasında ise hem kalyon, hem de kürekli gemiler vardı. Savaş boyunca haçlı donanması yelkenli gemilerle kürekli gemilerin hareketlerini düzenleyemedi. Savaşın başlangıcında kuvvetli bir güney rüzgârı türk donanmasının hareketine engel oluyordu; fakat bir süre sonra rüzgâr hafifleyince Barbaros hareketsiz kalan düşman gemilerini çevirerek uzaktan top ateşine tuttu; 128 düşman savaş gemisi ve birçok nakliye gemisi battı. Türk donanması gemi kaybetmedi; sadece yüz ölü ve 800 yaralı verdi. Barbaros'un karşısında başarılı olamayan Andrea Doria, o zamanın geleneklerine göre büyük bir şerefsizlik sayılan bir hareket yaptı: amirallik fenerini söndürerek kaçtı. Preveze yenilgisinden en çok zarar gören ülke Venedik oldu: savaştan sonra Osmanlı devletiyle yaptığı barış antlaşmasıyle Mora ve Adriya kı-

Foto. Güney Afrika Cumhuriyeti büyükelçiliği, Lipnitzki (LAROUSSE)

yılarında elinde bulunan kaleleri ve Barbaros'un ele geçirdiği Ege denizi adalarını Osmanlı devletine bıraktı; 300 000 altın da savaş tazminatı vermek zorunda kaldı. Bk. OSMANLILAR *renkli sayfası*. (→Bibliyo.) [M]

PREVEZELİ MUSTAFA PAŞA. Bk. MUSTAFA PAŞA *Prevezeli*.

PREVİTALİ (Fernando), italyan orkestra yöneticisi ve bestecisi (doğ. Adria 1907). Öğrenimini Torino konservatuvarında yaptı. 1928'den 1936'ya kadar Floransa Senfoni orkestrasının yönetimini V. Gui ile paylaştı. 1936-1953 Arasında Roma Radyo Senfoni orkestrasını yönetti. 1953'ten sonra Roma'da, Santa Cecilia akademisinde sanat yöneticisi oldu. Avrupa ve Amerika'da sayısız konser verdi. Birkaç bestesi ve müzik üstüne yazıları vardır. (M)

PRÉVOST (Constant), fransız jeoloğu (Paris 1787 - ay.y. 1856). Avusturya'da bir iplik fabrikası kurdu, sonra jeoloji dersleri vermeğe başladı. Günün meseleleriyle ilgilendi. Katastrofizm'e karşı çıktı. 1831'de Paris Bilimler fakültesinde ders verdi. *Traité de Géographie Physique* (Fizikî Coğrafya Ders Kitabı) ve *Histoire des Terrains Tertiaires* (Üçüncü Zaman Topraklarının Tarihi) adlı iki kitap yayımladı. Bu eserlerde yerkabuğunun yavaş ve sürekli olarak büzüldüğünü ileri süren bir teori ortaya attı ve dağların oluşumunu bu teoriyle açıkladı. (M)

PRÉVOST (Jean), fransız yazarı (Saint-Pierre-lès-Nemours 1901 - Sassenage yakınları, Vercors 1944). École Normale Supérieure'de okudu, genç yaşta gazeteciliğe ve edebiyat dünyasına atıldı. *Les Frères Bouquinquant* (Bouquinquant Kardeşler) [1930] ve *Sel sur la Plaie* (Derin Yara) [1934] adlı iki roman yayımladı. Felsefe, edebiyat ve tenkit eserleri yazdı: *Vie de Montaigne* (Montaigne'in Hayatı) [1926] ve amerikan medeniyeti üstüne bir taslak: *Usonie* (1939). Eserlerinden üçü ölümünden sonra yayımlandı: *Les Caractères* (Karakterler) [1948]; *La Création chez Stendhal* (Stendhal'de Yaratma) [1951] ve *Baudelaire* (1953). İkinci Dünya savaşında, direnme hareketinde önemli bir rol oynadı, Almanlar tarafından Vercors'da öldürüldü. (L)

PRÉVOST (Marcel), fransız yazarı (Paris 1862 - Vianne, Lot-et-Garonne 1941). Tütün fabrikalarında birkaç yıl mühendis olarak çalıştı, sonra istifa etti (1890). Daha önce yayımladığı üç roman (*Le Scorpion* [Akrep], 1887; *Chonchette* [1888]; *Mademoiselle Jauffre* [1889]) natüralist romana karşı psikolojik romanı savunan eserlerdi. Sonra yazdığı başlıca romanları: *Cousine Laura* (1890); *La Confession d'un Amant* (Bir Âşığın İtirafları) [1891]; *L'Automne d'une Femme* (Bir Kadının Sonbaharı) [1893]; *Les Demi-Vierges* (Sözde Kızlar) [1894]; *Notre Compagne* (Eşimiz) [1895]; *Jardin Secret* (Gizli Bahçe) [1897]; *L'Heureux Ménage* (Mutlu Çift) [1900]; *Lettre de Femmes* (Kadın Mektupları) [1892]; *Nouvelles Lettres de Femmes* (Yeni Kadın Mektupları) [1894] ve *Dernieres Lettres de Femmes* (Son Kadın Mektupları) [1897]. *Les Vierges Fortes*'ta (Tombul Bakireler) [1900] feminizmi inceledi, *Lettres à Françoise*'da (Françoise'a Mektuplar) [1902] kadınlara dostça öğütlerde bulundu. Son romanlarında çağdaş töre meseleleriyle ilgilendi. (L)

PRÉVOST DE SANSAC, Angoumois'lı aile (XI. yy.). Ailenin en büyük dalı fransızdır ve özellikle Sansac baronu ve Fransa mareşali Louis **Prévost** (Cognac 1496 - ay.y. 1576) ile tanınır.

Ailenin ingiliz dalı Nantes fermanı yürürlükten kaldırıldığı sırada ortaya çıktı. Bu dal özellikle Kanada valisi (1811-1815) sir George **Prévost** (New York 1767 - Londra 1816) tarafından temsil edilir.

Ailenin rus dalı Traversay markisi Jean Baptiste **Prévost de Sansac** (Martinik 1754 - 1834) tarafından kuruldu (1784). İsviçre'ye göç etti (1791). Katerina'nın isteğini kabul ederek Rusya'ya gitti. Rus denizciliğinin gerçek kurucusudur. Aleksandr I ve Nikolay I devrinde bahriye nazırı oldu. (L)

PRÉVOST D'EXİLES (l'abbé Antoine François), fransız yazarı (Hesdin Artois 1697 - Courteuil, Chantilly yakını 1763). Cizvitlerin yanında öğrenim gördü. Orduya katıldı (1717), yeniden cizvitlerin yanına döndü. Sonra büyük bir aşk macerası geçirdi, bunu unutmak için benediktin tarikatına girdi (1721). *Mémoires et Aventures d'un Homme de Qualité* (Soylu Bir Kişinin Hatıraları ve Serüvenleri) adlı ilk romanını yayımladı (1728). Manastırdan kaçtı, İngiltere'ye, oradan da Hollanda'ya (1729) geçti ve çeşitli serüvenlerden sonra 1734'te Fransa'ya döndü. *Manon Lescaut*'yu (Histoire du Chevalier Des Grieux et de Manon Lescaut) [1731], sonra da *Cleveland*'ı (1732-1739) yayımladı. Fransızlara İngiltere'yi tanıtmak için bir gazete çıkardı: *Pour et Contre* (Lehte ve Aleyhte) [1733-1740]. *Doyen de Killerine* (1735) adlı eserine başladı ve Conti prensinin yanında papaz olarak bulundu (1736). Bir yayın meselesinden 1741'den 1742'ye kadar yeniden Fransa'dan uzaklaşmak zorunda kaldı; Brüksel'de, Frankfurt'ta yaşadı. Elli cilt tutan romanlarından başka, Richardson'un üç eserini çevirdi. *Journal Etranger*'yi yönetti (1755). Saint-Firmin'e çekildi (1762) ve Chantilly ormanında öldü. Bir söylentiye göre, otopsi yapıldığı sırada sadece baygındı ve cerrahın neşteriyle can verdi. (L)

PRÉVOST-PARADOL (Lucien Anatole), fransız siyaset adamı ve gazetecisi (Paris 1829 - Washington 1870). Aix fakültesinde profesörlük yaptı. *Journal des Débats*'nın, *Courier du Dimanche*'ın siyaset yazarı oldu. İğneliyici üslûbu ve fikir hürriyetini savunan yazıları sayesinde napolyon'cu rejime karşı olanlar arasında büyük ün kazandı. Napoléon III'ün düşmesinden az önce imparatorun safına geçti. A.B.D.'ye elçi olarak gitti (1870). İmparatorun barışçı siyaseti konusunda teminat vermiş olduğu için, Prusya'ya savaş ilân edildiğini öğrenince intihar etti (temmuz). Başlıca eserleri: *Essais de Politique et de Littérature* (Siyaset ve Edebiyat Denemeleri) [1859-1863], *Etudes sur Les Moralistes Français* (Fransız Ahlâkçıları Üstüne İnceleme) [1865], *La France Nouvelle* (Yeni Fransa) [1868]. (L)

PREY (Claude), fransız bestecisi (Fleury-sur-Andelle 1925). Paris konservatuvarında Roland-Manuel, Olivier Messiaen, Darius Milhaud ve Jean Rivier yönetiminde çalıştı. Ses ve çalgı alanındaki kantatla oda operasında yer alan ses ve çalgı eserleri besteledi: *Le Coeur Revelateur* (Açıklayan Kalp) [1962]; *Jonas; La Noirceur du Lait* (Sütün Siyahlığı). [L]

PREY (Hermann), alman baritonu (Berlin 1929). Sanat hayatına 1952'de Viyana'da başladı. Berlin'de, Salzburg'da (1959), Milano'da, New York'ta (1960) ve *Tannhäusep* rolünde çok beğenildiği Bayreuth'te sahneye çıktı. Ayrıca, 1956'da A.B.D.'de verdiği resitallerle, kendini büyük bir lied şarkıcısı olarak kabul ettirdi. (L)

PREYER (Johann Wilhelm), alman ressamı (Rheydt, Rheinland 1803 - Düsseldorf 1889). Kusursuz br teknik ve büyük bir kesinlikle natürmortlar yaptı. — Kardeşi GUSTAV (Wermelskirchen 1801 - Münih 1839) ve oğulları PAUL (Düsseldorf 1847 - ay.y. 1931) ve EMİLİE'nin de (Düsseldorf 1849 - ay.y. 1930) manzara resimleri ve natürmortları vardır. (M)

PREYER (Wilhelm Thierry), alman fizyoloğu ve psikoloğu (Moss Side, Manchester yakınları 1841 - Wiesbaden 1897). İzlanda'da bir inceleme gezisine çıktı, elde ettiği sonuçları *Voyage en Islande* (İzlanda'ya Yolculuk) [1862] adlı kitabında yayımladı. 1865'te Bonn üniversitesinde ders verdi. 1869'da Jena'da fizyoloji profesörü oldu. 1888'de Berlin üniversitesine geçti. Özellikle, solunum, kan, görme, işitme ve çocuk fizyolojisiyle kas fiziği üstünde çalıştı. (L)

PREY VENG, Kamboç'ta şehir, Phnom Penh'in güneydoğusunda il idare merkezi; yaklş. 3 000 nüf. — *Prey Veng ili*, 360 000 nüf. Kamboç'un başlıca pirinç tarımı bölgelerindendir. (L)

PREZANTE (fr. *présenter*). [Yalnız *prezante etmek* şeklinde kullanılır] *Prezante etmek*, bir kimseyi bir başkasına veya bir topluluğa tanıtmak, takdim etmek: *Evvelâ kendimi prezante edeyim* (Ahmed Midhat). [M]

PREZERVATİF i. (fr. *préservatif*). Tıp. Cinsel ilişki sırasında zührevî bir hastalık bulaşmasını veya döllenmeyi önlemek amacıyle kullanılan kauçuk kılıf. Bk. KAPUT. (M)

Prezidyum veya **Praesidium,** S.S.C.B.'de Sovyet Yüksek meclisini yöneten kuruluşun adı. (L)

PREZİHOV VORANC (Lovro KUHAR, — denir), sloven yazarı (Kotlje 1893-Maribor 1950). Komünist fikirlerinden ötürü hapse atıldı, sonra hayatının büyük bir kısmını yabancı ülkelerde sürgünde geçirmek zorunda kaldı. *Hikâyeler, romanlar (Doderdob*, 1940), yolculuk notları ve çocuk kitapları yazdı; bu eserlerinde Yugoslavya'da, öbür yabancı ülkelerde, özellikle doğup büyüdüğü Kärnten'in sloven köylerindeki yaşayışı anlattı. Eserlerini insan psikolojisine yönelen gerçek sanat eserleri düzeyine yükseltmeyi bildi. (L)

PREZZOLİNİ (Giuseppe), italyan yazarı ve edebiyat tenkitçisi (Perugia 1882). Kafası, bütün yeni düşünce ve atılımlara açıktı. Zamanının italyan edebiyatını büyük ölçüde etkiledi. Floransa'da G. Papini ile *Leonardo* (1903-1907) ve *La Voce* (1908-1914) gruplarını kurdu ve yönetti. 1930'da, New York'taki Columbia üniversitesinde italyan edebiyatı profesörü oldu. Eserleri: *İl Sarto Spirituale* (Nükteci Terzi) [1907], *La Teoria Sindacalista* (Sendikacılık Nazariyesi) [1909], *Benedetto Croce* (1909), *La Cultura İtaliana* (İtalyan Kültürü) [1923], *Repertorio Bibliografico di Storia e della Critica della Letteratura İtaliana* (İtalyan Edebiyatının Tarih ve Tenkit Bibliyografya Listesi) [1937-1948]. Ayrıca, otobiyografik nitelikte deneme ve anlatılar: *İtaliano İnutile* (Faydasız İtalyanca) [1954], *Saper Leggere* (Okumasını Bilmek) [1956], *Dal Mio Terrazzo* (Taraçamdan) [1960], *İl Tempo della «Voce»* («Ses» Zamanı) [1961]. (L)

PRİA i. Çiçeklerde yaşayan kınkanatlı küçük böcek. (*Pria dulcamarae* yabanî yasemin üzerinde yaşar. *Nitidulidae* familyasından.) [L]

PRİAM i. Ornithoptera cinsinden kelebek türü. (L)

PRİAM, «Truvalılar*» grubundan 884 numaralı küçük gezegen; 1917'de keşfedildi. (Bk. *Küçük* GEZEGEN.) [L]

PRİAMOS. Yun. mit. Son Truva kralı, Laomedon'un oğlu ve vârisi. Herakles'in yıktığı Truva'yı yeniden kurdu ve Amazonlara Frigyalıları yendi. Zenginliği dillere destandı. Aralarında Hekabe'nin de bulunduğu karılarından elli oğlu (başlıcaları Hektor, Paris, Helenos, Deiphobos) ve birçok kızı (Kassandra, Kreusa ve Polyksene v.b.) dünyaya geldi. Truva kuşatmasında Priamos çok yaşlı olduğu için çarpışamadı. Dindardı, Paris ve Helene'yi hoş görüyordu. Hektor'un ölümüne şahit oldu, gidip Akhilleus'tan cesedini istedi. Truva'nın alınışı sırasında Neoptolemos tarafından öldürülüdü. (L)

PRİAPEİUM i. (lat. k.). Lat. ed. Priapus'un bir heykeli üzerindeki yazılar. || Priapus onuruna yazılmış şarkı. || Latin edebiyatında açık saçık bir şiir türü.

— *Priapeia* çoğl. i. Priapus onuruna düzenlenen şenlikler.

— ANSİKL. Lat. ed. Başlangıçta, *priapeium*'lar Priapus onuruna yazılmış şarkılardı. Bu adı taşıyan açık saçık şiirlerden, çeşitli ritimlerde yazılmış ve değişik yazarlara ait seksen şiiri kapsayan bir derleme kalmıştır. Vergilius, Catullus, Tibullus v.b.-ye mal edilen şiir derlemelerinde de *priapeium*'lara rastlanır. (L)

PRİAPOS. Mit. Yunanlılarda bahçeler ve bağlar tanrısı, Lapseki (Lampsakos) şehrinin hâkimi. Dionysos ile Afrodit'in oğlu olduğu söylenirdi. Kültü, adalar ile bütün Yunanistan'a ve Güney İtalya'ya yayıldı. Priapos başlangıçta toprak bereketini temsil ediyordu. Ayrı zamanda sürüleri, arıları ve balıkçıları koruyan bir kır ve deniz tanrısıydı. Malikânelerin giriş yerlerine onun bir *ithyphallos* resmi konurdu. Bu resim kötülükleri uzaklaştırır, huzuru sağlardı. Priapos Roma devrinde özellikle erkekliği ve fizikî aşkı canlandırıyordu. Tanrının tasvirlerindeki lâubali karakter ve

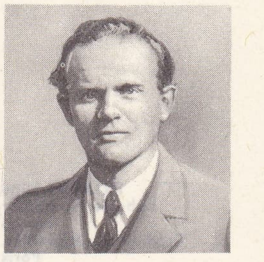

Jean PRÉVOST

rahip PRÉVOST D'EXİLES
G. de Saint-Aubin'in yaptığı sanılan desen
Carnavalet müzesi, Fransa

PRÉVOST-PARADOL

Foto. Bruckmann-Giraudon, X (LAROUSSE)

PRİAPOS kültü bahçeler ve bağlar tanrısı Cabinet des Médailles, Paris

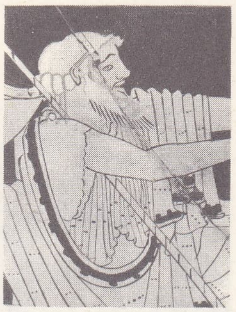

PRİAMOS Brygos'un kupası (detay) Louvre müzesi, Paris

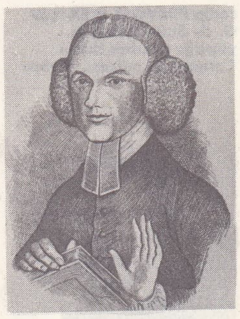

Richard PRİCE «London Magazine»den Cabinet des Estampes Paris,

Jeanne de PRİE Jacques Chéreau'nun eseri Van Loo'dan Cabinet des Estampes, Paris

müstehcen şiirler bundan gelir. İmparatorluk devrinde Priapos bir halk tiyatrosu kahramanı oldu. Alâmeti erkeklik organıydı. (L)

PRİAPULUSLAR çoğl. i. Soğuk denizlerde bulunan küçük hayvanlar sınıfı. (Bu hayvanların ağız çevresi tarak gibi dişli, vücut yüzeyi halka şeklinde çukur çizgilidir. Başlıca cinsi: *priapulus.*) [L]

PRİBİÇEVİÇ (Svetozar), yugoslav siyaset adamı (Kostajnica, Hırvatistan 1875 - Prag 1938). Büyük Sırbistan ülküsüne bağlandı. Hırvat meclisine seçildi. Yugoslavları birliğe çağıran *Rijeka Kararı*'nı kaleme aldı. (ekim 1905). Birinci Dünya savaşında Budapeşte'de hapse atıldı. Eski Habsburg imparatorluğuna bağlı Yugoslavların Sırbistan ve Karadağ Yugoslavlarıyle birleşmesine karar veren Zagreb Millî meclisinde başkan yardımcılığı yaptı. Dışişleri (1918-1920) ve 1921-1925 arasında birkaç kere millî eğitim bakanlığına getirildi; Radiç-Pasiç antlaşmasından sonra muhalefete geçti, tutuklandı, daha sonra göç etti. (L)

PRİBİLOF adaları, rusça **Pribıylov,** Bering denizinde Alaska'ya bağlı volkanik takımadalar; yaklş. 200 km²; 500 nüf. Başlıca adaları Saint-Paul ve Saint-George'dur. 1911'de talimatnameye bağlanan büyük fok avcılığı üssü. (L)

PRİBRAM, Çekoslovakya'da (Orta Bohemya bölgesi) şehir, önemli bir maden bölgesinde; 15 000 nüf. Pribram çok eski bir gümüşlü kurşun çıkarma merkezidir. Ortaçağdan kalma anıtlar. Hafif sanayi. — Yakınında Svata Hora hac merkezi (barok üslûbunda tapınak). [L]

PRİCE (Bonamy), ingiliz iktisatçısı (St. Peter's Port, Guernsey 1807 - Londra 1888). Oxford'ta Worcester kolejinde okudu. 1830-1850 Arasında *Rugby*'de yardımcı müdür olarak çalıştı. Daha sonra Londra'da ticaret ve edebiyatla uğraştı. 1868'de Oxford'da iktisat profesörü oldu. Serbest ticareti savundu. Başlıca eserleri: *The Principles of Currency* (Tedavüldeki Paranın İlkeleri) [1869]; *Curency and Banking* (Tedavüldeki Para ve Bankacılık) [1876] ve *Chapters on Practical Political Economy* (Pratik İktisat Üstüne Görüşler) [1878]. (L)

PRİCE (Julius Mendes), ingiliz gezgini (Londra-ay.y. 1924). Brüksel'de ve Paris'te Güzel Sanatlar okulunda öğrenim gördü. Sonra gazeteciliğe başladı. *Illustrated London News*'ta özel muhabirlik yaptı. 1884-1885'te Güney Afrika'daki Bechuanaland seferini gazeteci olarak izlemek için orduya yazıldı. Daha sonra Karadeniz, Sibirya'nın kuzey kutbu kıyıları ve Yenisey ırmağından geçerek Sibirya içlerine ulaşacak olan Nordenskjold yolunun keşfi için yapılan geziye katıldı. 1897'de Yunanlıların safında Türk-Yunan savaşına katıldı. 1900-1901'de Çin'e gitti. Rus-Japon savaşı sırasında (1904-1905) *Daily Telegraph*'ın savaş muhabirliğini yaptı. Birinci Dünya savaşı sırasında (1917) İtalyan hükûmetinin resmî savaş muhabiriydi. (L)

PRİCE (Leontyne), amerikalı kadın şarkıcı (Laurel, Mississippi 1927). Birkaç yıllık sanat hayatından sonra, 1952'de *Porgy and Bess* operasındaki yorumuyle in kazandı. Operanın başlıca repertuvarıyle (özellikle Mozart ve Verdi) 1954'te Chicago'da (*Aida*), Verona'da, Londra'da, Viyana'da (1958), Salzburg'da (1960) ve Metropolitan ile Scala'da v.b. sahneye çıktı. (L)

PRİCE (Richard), protestan rahibi ve ingiliz filozofu (Tynton, Galler ülkesi 1723 - Londra 1791). Vaızlar verdi ve gazetelerde yazılar yazdı, 1765'te, Londra'da Royal Society'ye girdi, iktisadî meselelerle ilgilendi ve sık sık lord Shelburne'ün, sonra Pitt'in malî danışmanlığını yaptı. Ünlü taşlamalarında, Amerika'nın bağımsızlık davasını savundu. Ona göre, ahlâk bakımından iyi ile kötü, eşyanın tanımlanmaz birer niteliğidir, bunları ancak mantığa pek yakın özel bir «yetenek» sayesinde kavrayabiliriz. Başlıca eserleri: *Letters on Materialism and Philosophical Nécessity* (Materyalizm ve Felsefî Zorunluluğu) [1778], *Observation on Civil Liberty and the Justice and Policy of the War With America* (Amerika Savaşında Halk Hürriyeti, Adalet ve Güvenlik Teşkilâtı Üstüne) [1776]. (L)

Price-Jones eğrisi, alyuvarların çaplarını ve sayılarını göstermeğe yarayan eğri. (L)

PRİCHARD (Katherine Susannah), avustralyalı romancı (Levuka, Fici 1864). *The Pioneers* (Öncüler) [1915] adlı eserinden sonra *Working Bullocks*'ta (1926) özellikle güneybatı ormanlarını, *Coonardoo*'da (1929) çöl kenarındaki bir çiftliği, üç kitaplık tarihî ve siyasî dizisinde (*The Roaring Nineties* [Altın Arayıcıları], 1946; *Golden Mines* ve *Winged Seeds*, 1950) altın bölgelerini anlattı. (L)

PRİDE (Thomas), ingiliz generali ve parlamento üyesi (öl. Nonsuch House, Surrey 1658). Cromwell ve Fairfax gibi bağımsızdı; elindeki alay ile Londra'nın işgaline katıldı (aralık 1648) ve Ordu konseyinin emri üzerine parlamentoda girişilen ünlü tasfiye hareketini yönetti. (L)

PRİE (Jeanne Agnès BERTHELOT DE PLÉNEUF, — markizi), fransız soylu kadın (Paris 1698 - Courbépine, Normandiya 1727). Torino elçisi Prie markisiyle evlendi. Fransa'ya döndü (1719), Bourbon dükünün metresi oldu. Dük 1723'te başbakan olunca, Prie, Pâris kardeşlerin kışkırtmasıyle, yönetimi fiilen eline geçirdi. Bakan, Le Blanc'ı ve Belle-Isle kontunu zimmetlerine para geçirmekle suçlayarak Bastille'e kapattırdı, kralın kızı Marie Anne Victoire'ı, kral Marie Leszczinska ile evlendirebilmek için İspanya'ya göndertti (nisan 1725). Tahıl fiyatları yükselince halkın gözünden, Fleury'ye ihanet ettiği için de Louis XV'in gözünden düştü. Memleketi Coubépine'e sürüldü (mart 1726), orada intihar etti. (L)

PRİEGO DE CORDOBA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cordoba ili), Cordoba'nın güneydoğusunda; 27 100 nüf. (L)

PRİENE, bugün. **Güllübahçe.** Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) Samsun (Mykale) dağının güney yamacında şehir. Strabon'a göre öteki adı *Kadme*'dir. Teleoneia kalesinin bulunduğu dik bir kayalığın altında yer alır. Eski yazarlar Priene'den, kara şehri olarak söz ederler. Bugün Eski Menderes tepesi adını taşıyan Akropolis'in eteğinde akan Büyük Menderes (Maiandros) ırmağının kollarından biri, eski devirlerde Naulochos limanına kadar küçük kayıklar ve çatanalar için trafiğe elverişliydi. Priene adının Yunanöncesi devre kadar indiği ve Praisos Priansos gibi Girit adalarının, Priene ile ilişkili olduğu sanılıyor. Antik belgelere göre, Priene şehrinin kurucuları İon'lar ile karışmış Thebai'lilerdi ve başlarında Peneleos'un oğlu Philotas ile Neleus'un oğlu Aipytos vardı. Şehrin kuruluşunun M.Ö. 2000'e kadar gittiği sanılır. Arkaik devre ait şehrin, bugünkü yerden daha içerilerde, Miletos'un yakınlarında kurulmuş olduğu sanılıyor.

M.Ö. 645 yıllarında Lydia krallığının başkenti Sardeis'in düşüşünden sonra Priene, Trer'lerin ve Kimmer'lerin lideri Lygdamis tarafından ele geçirildi. Ancak bu sefer, geçici bir yağma niteliğinde olduğundan kısa süre sonra şehir, istilâdan kurtuldu; sonra da Lydia kralı Ardys tarafından ele geçirildi. Priene'deki Lydia hâkimiyetinin ne kadar sürdüğü bilinmiyor. Şehrin, Kroisos devrinde de Lydia krallığının hâkimiyetinde olduğu kesindir. Herodotos ve Pausanias'a göre, Keyhüsrev'in kumandanı Media'lı Mazares M.Ö. 545 veya 544 yıllarında şehri tahrip etti ve halkını köle yaptı. İonia şehirlerinin M.Ö. 499'da Perslere isyan etmesiyle başlayan İonia ihtilâline ve M.Ö. 494'te İonia ihtilâline son veren Lade savaşına Priene de 12 gemiyle katıldı. Bu savaştan sonra Miletos, Priene ve birçok ion şehri, tapınaklar ve kutsal yerlerle birlikte yakılıp yıkıldı. M. Ö. 353'te Karia satrapı Mausolos'un ölümünden sonra Priene'nin yeniden inşa edildiği M.Ö. 334'te de Büyük İskender'in şehre geldiği sanılıyor. M.Ö. 283 veya 282 yılında Sisam (Samos) ile Priene arasında bir sınır olayı sonucunda çıkan anlaşmazlıkta Lysimakhos araya girerek iki tarafı uzlaştırdı ve Dryussa'yı Priene'lilere, Batinetis'i ise Samos'lulara verdi. M.Ö. 246'da Selefkilere ait olan şehir Laodikeia savaşı sonucunda Ptolemaios'ların eline geçtiyse de M.Ö. 196'da tekrar selefki hâkimiyetine girdi. Kısa bir süre sonra, Priene ile Samos arasında yeni bir anlaşmazlık başgösterdi. Rodosluların hakemliğiyle Priene, Karion ile Dryussa'yı elinde tuttu. M.Ö. 188'de Manlius Volso, Küçük Asya'daki ilişkileri düzenleyince, Priene ve Samos, Romalıların bağımsız müttefiki olmayı kabul etti. M.Ö. 155'te Kappadokia kralı Ariarathes V ile Bergama kralı Attalos II, Priene'ye karşı savaş açtı. M.Ö. 133'te Bergama kralı Attalos II ölünce topraklarını Roma'ya vasiyet etti ve Priene de roma hâkimiyeti altına girdi. Roma devrinde şehir sayısız savaş gördü, Augustus zamanında düzenli bir duruma geldi. Bu sıralarda Büyük Menderes ırmağının taşıdığı alüvyonlarla, deniz devamlı olarak şehirden uzaklaştığı için Priene'nin önemi de gittikçe azalıyordu. Bizans devrinde Priene, Andronikos II Palaiologos'a kadar bir piskoposluk merkeziydi. Yazılı belgeler ve arkeolojik kalıntılar, şehirde, bizans yönetimi sırasında (XIII. yy.a kadar) yerleşme olduğunu ve bu tarihten sonra tamamen terk edildiğini gösterir.

● *Arkeolojik kazılar ve araştırmalar.* Şehir ilk defa 1673'te İzmir'den gelen ingiliz tüccarları tarafından tespit edildi. 1894'te Berlin Müzeleri Eski Eserler bölümü müdürü R. Kékulé von Stradonitz ve Karl Human şehri birlikte ziyaret ederek arkeolojik bir araştırma yapmağa karar verdiler. 1895'te K. Human ilk kazıya başladıysa da, anî ölümü sonucunda kazı başkanlığına Theodor Wiegand getirildi. Bu çalışmalar 1899'da sona erdi.

Şehir, Hippodamos* planı veya «ızgara plan» adı verilen bir plana göre yapılmıştır; yollar ve caddeler düzgün ve dik bir şekilde birbirlerini keser. Athena tapınağı, agora ve resmî yapılar şehrin merkezinde yer alır. Doğu-batı yönünde uzanan 6 yol, şehri düzgün parçalara böler. Bu yollardan en önemlisi agoranın yanından geçen Batı Kapı yolu (şehrin batı surlarında bir kapıya ulaşır), kayalık bir arazinin oyulmasıyle yapılmıştır. Tiyatro yolunun, doğu ve batıda yer alan iki kapıyı birbirine bağladığı doğudaki kapının da şehrin ana kapısı olduğu sanılıyor. Bu kapıdan çıkan bir yol da Magnisa'ya (Menderes Magnesia'sı), oradan da ülkenin içlerine kadar uzanıyordu. Kapının iç tarafında bulunan ve kenarları yuvarlak duvarlar tarafından kapatılmış olan avlu, kapıyı kırarak giren düşmanı yeniden geri püskürtmek için bir tuzak vazifesini görüyordu. Güneydeki Batı kapısı da ana kapı kadar önemliydi. Doğuda, Kaynaklar kapısı adı verilen önemli bir giriş daha vardır. Şehrin kuzey-güney yönünde uzanan eksenlerinde çok eğimli yollar yer alır. Büyük bir kısmı merdivenlerden meydana gelen bu yollar şehir ulaşımını büyük ölçüde etkiliyordu. Yatay ve dikey eksenler tarafından sınırlandırılmış olan ev bloklarının (insulae) boyutları 47,20 × 35,40 m idi; her birinin üzerinde genellikle 4 ev vardı. Şehir akropolisi ve aşağı şehir arasındaki surlar kesintilidir. Yüksekte kurulmuş olan akropolisin yeri savunmaya elverişlidir. Akropolis üzerinde 10 kulenin bulunmasına karşılık, çok daha uzun olan şehir surları üzerinde 16 kule vardır. Güneyde, stadionun yakınlarında testere biçiminde olan surlar, şehrin güneyinden gelen saldırılara karşı başarılı bir şekilde savunulmasını sağlıyordu. Surlarda özellikle Bizans çağında bazı değişiklikler ve onarımlar yapıldı. Şehrin nekropolis'leri hakkında fazla bilgi yoktur. Yalnız doğudaki nekropolis'in önemli olduğu tespit edilmiştir.

Foto. LAROUSSE

PRİENE: tiyatro (M.Ö. IV. yy.), Aydın

Tapınak (Athena polias tapınağı). Şehrin en hâkim noktasında, kayalık bir teras üzerindedir. Vitruvius'a göre, ünlü mimar Pytheus tarafından yapıldı (M.Ö. IV yy.). Şehrin en önemli ve aynı zamanda en eski yapısıdır. Tapınak doğu-batı yönünde inşa edilmiş olduğundan, şehir planının bu yapının çevresinde geliştirildiği sanılıyor. Her bakımdan klasik bir yapı olan Athena tapınağı küçük asya-ion düzeninde ve 6 × 11 sütunlu peripteros planlı bir yapıdır. Uzun ve kısa taraflarındaki sütun sayısının birbiriyle oranı, klasik dor tapınağı etkisini gösterir. Tapınağın yapımı sırasında kullanılan ve esas ölçü olan «ayak» 29,4 sm'lik attike ayağıdır. Tapınak, içindeki kült tasviri ve kaidesinde bulunan sikkelere göre, Kappadokia kralı Orophernes tarafından adanmıştı. Pausanias da bu kült tasvirinden söz eder. Tespit edilen kalıntılara göre, Athena'nın heykelinin mermerden ve Nike'nin kanatlarının altın suyuna batırılmış tunçtan yapıldığı ve ünlü heykeltıraş Pheidias'ın Parthenon tapınağı için yaptığı Athena Parthenos heykelinin kopyası olduğu anlaşıldı.

Athena tapınağının dışında bir de sunak vardır; Priene'nin yeniden kuruluşu sırasında yapıldığı ve büyük Bergama sunağı tipinde olduğu sanılıyor. Athena Polias tapınağında ve sunağın baş tabanı üzerinde, roma imparatoru Augustus devrine ait, Athena ve imparator için yazılmış bir adak yazıtı vardır.

Zeus veya Asklepios kutsal alanı. Agoranın doğusunda, kare planlı, kuzey ve güneyi galerili bir alandır. Tapınak 8,50 × 13,50 m boyutlarındadır. Girişinde ion düzeninde 4 sütun vardır. Bunun dışında tapınak hakkında fazla bilgi yoktur; ilk defa M.Ö. 330'da yapımına başlandığı kabul edilir.

Demeter kutsal alanı. Demeter tapınağının M.Ö. II.yy.dan önce, doğu ucundaki sunağın ise daha geç bir devirde yapıldığı sanılır.

Mısır tanrıları kutsal alanı. Tiyatro ve Athena caddeleri arasında bir teras üzerindedir. Burada ele geçirilen III. yy.a ait yazıtlara göre alan Serapis, Osiris, İsis, Anubis ve Harpokrates gibi mısır tanrılarına adanmıştır. Bu alanda uzunluğu 14,60 m, genişliği de bunun yarısı kadar olan büyük bir sunak vardır. Alanın kuzeybatı köşesindeki propylaion ile, batı duvarı kenarındaki galerinin, daha geç devirlerde yapıldığı sanılıyor. M. Ö. III. yy.da böyle bir kutsal alanın yapılması, Ptolemaios III Euergetes'in Laodikeia savaşından sonra mısır hâkimiyetini Ege bölgesine de yaymak istemesi ve bu yüzden Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki stratejik mevkilerde yerleşmesiyle açıklanır.

Meclis binası ve Prytaneion. Meclis, agoranın kuzeydoğu köşesindeki kutsal stoanın doğu uzantısında yer alır. 20,25 × 21,06 m boyutlarındadır. Priene'nin en iyi korunmuş yapılarındandır. Binanın içinde üç tarafında çatıya doğru gittikçe yükselen oturma sıraları, tam ortada da mermerden yapılmış ve çevresi kabartmalarla süslü, dört köşe bir sunak bulunur. Bu yapının bir «ekklesia»* olması da mümkündür; fakat, Miletos'taki benzeri yapı ile karşılaştırılarak bu yapının bir «buleuterion» olduğu genellikle kabul edilir. Prytaneion'un varlığı bir yazıttan öğrenildi. Bu yapı bir roma yapısının altında kalmıştır.

Agora ve kutsal stoa. Agora, kuzeyden kutsal stoa ile sınırlandırılmıştır ve şehrin merkezinde yer alır. Şehrin planlanmasında, çıkış noktası olarak agoranın alınmış olması da mümkündür. Pausanias'ın sözünü ettiği agora, tipik bir ion agorasını gösterir. Agorayı kuzeyden sınırlayan «kutsal stoa», agorayı çevreleyen galerilerin içinde en önemlisidir. M. Ö. III. yy.da daha eski bir yapının onarımı ve genişletilmesi sonucu meydana gelmiş olduğu sanılıyor. Bir teras üzerinde bulunan stoa 116 m uzunluğundadır ve 3 basamakla çıkılır. Mimarî bakımdan burada dor ve ion biçimlerinin birbiriyle karıştırıldığı görülür. Cephedeki 49 sütunun başlıkları dor düzenindedir ve gövdeleri üzerinde 20 adet yiv vardır. İç kısımda 24 adet ion sütunu yer alır. Ön kısımdakilere göre daha aralıklı ve yüksek olan bu sütunların gövdelerinin alt kısımlarında yiv yoktur. Arkeologlara göre, sütunların üzerinde ahşap bir semerdam vardır. «Kutsal stoa» adının ilk defa Mithridates* zamanında verildiği sanılıyor.

Tiyatro. En önemli ve ilgi çekici yapıların başında gelir. M.Ö. 332-331 veya 331-330 yıllarına ait ve Apellis adına yazılmış şeref yazıtında, bir tiyatrodan söz edildiği için, Priene tiyatrosunun bu yıllar içinde yapıldığı sanılıyor. Çok düzgün bir şehir planının içine, 5 000 kişilik oturma yeri olan bir tiyatronun yerleştirilmesi vardır; fakat Priene'li mimarlar bu güçlüğü yenerek tiyatroyu agoranın kuzeyine yerleştirmişlerdir. Seyirci kademeleri bir yamacın içine oyularak yapılmıştır. Orkestra bölümü sıkıştırılmış topraktır.

Gymnasion'lar ve *Stadion.* Yukarı ve aşağı olmak üzere iki gymnasion vardır. Yukarı gymnasion, tiyatro ile meclis binası arasındadır. Buradaki araştırmalar yetersiz olduğundan bu yapılar hakkında fazla bilgi yoktur. Şehrin güneyindeki Aşağı gymnasion daha iyi bilinir. Aşağı gymnasionun sütunlu avlusu, doğu-batı uzantısında 34,35 m, kuzey-güney uzantısında 35,11 m uzunluğunda Stadion, Priene'deki öteki yapılar gibi yüzyıllar boyunca değişikliklere uğramıştır; 191 m uzunluğunda olduğu sanılıyor.

Evler. Priene'deki tapınak, tiyatro, agora v.b. yapılar çok gelişmiş olduğu halde evler çok az gelişmiştir. Şehirde ancak geç devirlere ait 4 adet peristilli ev ortaya çıkarıldı. Priene'deki evlerde *prostaslı oikos* (girişi stoalı ev) tipi yaygındır. Wiegand, bu evlerde megaron tipinin etkileri olduğunu ileri sürer. Mykenai tarihöncesi evleriyle priene evleri arasında ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir. Şehirde bugün en iyi durumda bulunan ev, tiyatro caddesinin kenarında, Athena tapınağının yanındadır. Bu ev, megaron tipi bir yapının, daha geç bir devirde, peristilli bir ev olarak değiştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Evin, yalnız kadınlara, hemen yakınındaki başka bir evin de erkeklere ait olduğu sanılıyor. Ortaya çıkarılan başka iki ev de aynı zamanda tapınak olarak kullanıldığı için ilgi çekicidir. Bu evlerden biri, ele geçirilen buluntulara göre tanrıça Kybele'ye adanmıştı. Ötekinin de «Kutsal ev» adını taşıdığı tespit edildi. Evlerin yapı malzemesi ve tekniği çok basittir. Duvarları genellikle çamur harçla tutturulmuş kırma taşlardan veya kerpiç tuğlalardan yapılmıştır. İç yüzleri alçıyle sıvanmıştır. Pencereler çok az ve belki de çok yüksektedir.

Bizans yapıları. Andronikos II Palaiologos devrine kadar bir piskoposluk merkezi olan şehirde, İsaakios I Angelos ile Aleksios III Angelos devirlerinde selçuk ve osmanlı tehlikesine karşı bazı yapılar inşa edildi. Meselâ, Zeus tapınağının yanındaki küçük şatonun bu devirde yapıldığı kabul edilir. Başka bir bizans yapısı da, tiyatronun yakınındaki 600 kişilik piskopos kilisesidir; bunun, VI. yy.da yapıldığı sanılıyor. (→Bibliyo.) [M]

PRİESTLEY (John Boynton), ingiliz yazarı (Bradford, Yorkshire 1894). Kronikçi ve edebiyat tenkitçisiydi, önce denemeleriyle tanındı, sonra romanlar yazdı: *Adam in Moonshine* (Ay Işığında Âdem) [1928]; *The Good Companions* (İyi Dostlar) [1929]; *Angel Pavement* (Melek Kaldırımı) [1930]; *The Doomsday Men* (Kıyamet Günü İnsanları) [1938]; *Jenny Villiers* (1947); *The Magicians* (Sihirbazlar) [1954]; *The Thirt-first of June* (Otuz Bir Haziran) [1961]. Ayrıca birçok tiyatro eseri yayımladı: *I Have Been Here Before* (Daha Önce Burada Bulundum) [1938]; *Bir Komiser Geldi* (An Inspector Calls) [1947]; *The Linden Tree* (Ihlamur Ağacı) [1946]; *Summerday's Dream* (Yaz Günü Rüyası) [1949]; *Saturn over the Water* (Satürn'ün Suda Yansısı) [1961]; *The Shapes of Sleep* (Uyku Biçimleri) [1962]; *Sir Michael and Sir George* (1964); *Salt is Leaving* (Salt Gidiyor) [1966]; *It's an Old Country* (Eski Bir Ülke Bu) [1967]. Bütün eserlerinde XX. yy. toplumunu oldukça sert ve alaylı yoldan tenkit eder. Ayrıca *Charles Dickens* (1961) adlı bir biyografi ile deneme ve hatıralar da yayımladı: *Literature and Western Man* (Edebiyat ve Batı İnsanı) [1960]; *Lost Empires* (Kayıp İmparatorluklar) [1965]. (L)

PRİESTLEY (Joseph), ingiliz kimyacısı, filozofu ve ilâhiyatçısı (Fieldhead, Leeds yakınları 1733 - Northumberland 1804). Bir çuha imâlatçısının oğludur, *Institutes of Natural and Revealed Religion* (Tabiî ve Vahiyle Gelen Dinin İlkeleri) adlı eserini bir papaz okulunda yazmağa başladı. Needham-Market'e (Suffolk) [1755], daha sonra Nantwich'e vaiz tayin edildi ve çocuklara fizik ve kimya öğretti. Kısa bir süre sonra, dil öğretimi için Warrington akademisine çağrıldı. Londra'da tanıştığı Franklin, 1766'da Royal socity'e girmesini sağlayan *History of Electricity* (Elektriğin Tarihi) adlı eserini yayımlaması için Priestley'i teşvik etti. Bir süre sonra Priestley Leeds'te yerleşti ve Lansdowne markisinin kütüphane memuru oldu. Önce calvin'ciydi; daha sonra Arminius'çuluğa yöneldi; ondan sonra Arius'çuluğa döndü ve sonunda üniteryen veya socianus'çu oldu. Ama yine de zulüm gören katoliklerin en etkili sözcüsüydü. 1789 Devrimini coşkunlukla karşıladı ve fransız yurttaşlığına kabul edildi. Millî meclis üyesi oldu. Hükûmetin baskısına maruz kalınca 1794'te Amerika'ya göç etti ve Philadelphia'da büyük saygıyle karşılandı. Son günlerini, Jefferson'ın himayesi altında, herkesten uzak, küçük bir çiftlikte geçirdi.

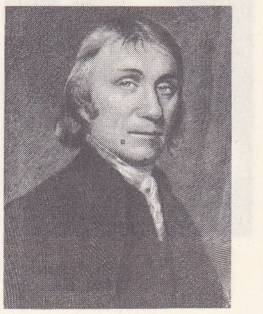

Joseph PRİESTLEY
Peter Aitken'in gravürü

Priestley her şeyden önce büyük bir kimyacıydı. *Experiments and Observations on Different Kinds Of Air* (Havanın Çeşitli Türleri Üstüne Gözlemler ve Deneyler) adlı eserini 1772'de yayımladı. Gazları civa kabında toplayarak (1773), pek çoğunu, özellikle kükürt dioksit, amonyak, karbon dioksit, silisyum flüorür gibi suda çözünenlerini ayırdı. Ayrıca kükürtlü hidrojeni, azot monoksidi ve 1783'te alkolün sıcak kil etkisiyle ayrışmasından elde edilen etileni buldu. Karbon dioksidi («sabit hava») inceledi, bitkilerin solunumunu keşfetti ve farelerin solunumuyle kirlenen havanın, bir süre yeşil bitkilerle temas edince yeniden solunuma elverişli duruma geldiğini gördü. En önemli keşfi, 1774'te bir büyüteç yardımıyle kırmızı civa oksidi veya sülüğeni güneş ışınlarıyle ısıtarak oksijeni elde etmesidir. Henry Cavendish ile birlikte hidrojeni («yanıcı hava») yakarak suyun sentezini yaptı ve böylece suyun bir bileşik olduğunu ispatladı. Ne yazık ki Lavoisier gibi, bütün bu gözlemler arasında bir ilişki kurmayı başaramadı.

PRİEUR-DUVERNOİS
Emile Giroux'nun eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Elektrostatik alanında, iletkenlerin yüzeysel olarak elektriklendiğini doğruladı (1767) ve bundan, elektrik yükleri arasındaki etki kanununun yerçekimi kanunuyle aynı olduğu sonucuna vardı. (L)

PRİETO (Joaquin), şilili general ve devlet adamı (Concepvion 1786-Valparaiso 1854). Santiago birlikleri kumandanıydı. İktidarı yeniden ele geçirmek isteyen eski diktatör Freire'yi bozguna uğrattı ve yönetimi eline aldı (1831). 1836'da yeniden seçildi, Yungay'da (1839) bolivyalı diktatör Santa Cruz'u yendi ve Şili'nin onarımına çalıştı. Görevi bittiğinde (1841) ülke bolluk ve barış içindeydi. (L)

PRİETO Y TUERO (Indalecio), ispanyol siyaset adamı (Oviedo 1883-Mexico 1962). İşçiydi, Sosyalist partiye girdi, Bilbao'da çıkan *El Liberal* gazetesini yönetti ve Devrimci komiteye katılarak cumhuriyet idaresinin kurulmasına çalıştı (nisan 1931). İç savaşta bahriye bakanlığı ve Largo Caballero kabinesinde hava bakanlığı yaptı (ekim-kasım 1936), daha sonra Negrin hükûmetinde millî savunma bakanı oldu (mayıs 1937). Göreve Güney Amerika'ya gönderildi ve franco'cular iktidarı ele geçirince İspanya'ya döndü. (L)

PRİEUR - DUVERNOİS (Claude Antoine, kont), **Prieur de la Côte - d'Or,** denir, fransız siyaset adamı (Auxonne 1763-Dijon 1832). Konvansiyon meclislerine milletvekili olarak girdi; Halk Kurtuluş komitesi üyesi

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN); W. W., Braun (LAROUSSE)

kendi portresi
Uffizi, Floransa

PRİMATİCE

«Diana sadağından bir ok çekerken»
Güzel Sanatlar okulu, Paris

general PRİM Y PRATS

(ağustos 1793-ekim 1794) oldu, bu komitede Lindet ve Carnot ile birlikte ordu meseleleriyle uğraştı. Thermidor'culara karşı Barrère ve Collot d'Herbois'yı savundu, değerli bir bilgin olduğu için tutuklanmaktan kurtuldu (mayıs 1795). Ölçü ve ağırlıklarda bir birliğe varılmasını kabul ettirdi, Bayındırlık İşleri enstitüsü ve École Centrale'in (sonradan École Polytechnique oldu) kurulmasına yardım etti (1795). Eserleri: *Art du Militaire* (Askerin Sanatı) [1793], *Nouvelle Instruction sur les Poids et Mesures et sur le Calcul Décimal* (Ağırlıklar, Ölçüler ve Ondalık Hesap Üstüne Yeni Bilgiler) [1795]. *De la Décomposition de la Lumiére en ses Eléments les plus Simples* (Işığın En Basit Elemanlarına Ayrılışı Üstüne) [1816]. (L)

PRİGORJE i. («dağ çevresinde yer alan bölge» anlamında sırp - hırvat dilinde terim). Hırvat ve slavon bölgelerindeki, killi-kumlu çökeltilerde yer yer görülen verimli kuşakları (bağlar, meyve bahçeleri, sebzecilik) belirtir. (L)

PRİJATELJ (İvan), sloven edebiyatçısı (doğ. Sodrazica, Ribnica 1875). İslav edebiyatı ve kültürü tarihçisi, Ljubljana'da islav edebiyatı dersleri verdi (1918'den sonra). Napolyon devri islav dünyası ve bazı yazarlar (L.N. Tolstoy, A.S. Puşkin, F. Preşeren v.b.) üstüne birçok çalışma yayımladı. Bunlar arasında, özellikle Reform ve Rönesans devri islav kültürüyle ilgili olanlar çok önemlidir. (M)

PRİJEDOR veya **PRİYEDOR,** Yugoslavya'da (Bosna) şehir, Sava'nın kolu olan Sana ırmağı kıyısında; 10 500 nüf. Yakınında demir madeni. Selüloz fabrikaları. Meyve konserveciliği. Seramik. (L)

PRİKASPİYSKAYA NİZMENNOST, rusça «Hazar boyu (yanı) çöküntüsü» anlamına gelen ve Hazar denizinin kuzeyinde, deniz seviyesi altındaki ovalara verilen ad. Bu çöküntüler S.S.C.B. ve Kazakistan topraklarında uzanır. (L)

PRİKAZ i. (rusça k.). Tar. Rusya'da (XVI. yy.dan tibaren) mühürdarlık. Çoğl. PRİKAZIY. (L)

PRİLLİEUX (Edouard Ernest), fransız botanikçisi (Paris 1829-Mondoubleau, Loire-et-Cher 1915). École Centrale'de fitotekni, Tarım enstitüsünde botanik okuttu. Özellikle bitkilerin asalaklardan ileri gelen hastalıklarını inceledi. (L)

PRİM i. (fr. *prime*). Huk. Sosyal Sigortalar kanununa bağlı olan işçilerin ve bunları çalıştıran işverenlerin Sosyal Sigortalar kurumuna ödemek zorunda oldukları ve ücretin belli bir yüzdesiyle ifade edien paralara verilen ad. (Sosyal sigorta primleri, ödenmesindeki zorunluluk sebebiyle özel sigorta primlerinden ayrılır. Bk. ANSİKL. ve SİGORTALAR, SOSYAL SİGORTALAR.)

— İkt. Bk. ANSİKL. || *İhracat primi*, yurt içinde üretilen bir malın veya maddenin dış ülkelere satışını kolaylaştırmak amacıyle fiyatını düşürebilmek için, bu mal veya maddeyi üreten veya ihraç edenlere verilen para. Bk. ANSİKL.

— Spor. Üstün bir randıman gösteren oyuncuları mükâfatlandırmak için verilen bir miktar para, armağan veya hediye.

— Tic. *Primler cetveli*, bir menkul kıymetin alıcı veya satıcısı olmasına göre, bir spekülatöre, elde edeceği kâr veya uğrayacağı zararı önceden gösteren cetvel.

— ANSİKL. Huk. Bugün sosyal sigorta *prim'leri* iş kazaları ve meslek hastalıklarıyle, hastalık, analık, malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları karşılığı alınır. Sosyal sigortaların son gelişmelerinden biri olan «işsizlik sigortası» henüz Türkiye'de kabul edilmemiştir. (Bk. İŞSİZLİK *sigortası*.) Prim oranları ve bunlara işçiyle işverenin katılma payı, sigorta çeşidine göre değişir. Türkiye'de genel olarak uygulanan prim tarifesi için bk. *Tablo*.

sigorta priminin cinsi	*ödeyecek kimse*		*toplam*
	işçi	işveren	
iş kazası ve meslek hastalığı		yüzde 6	yüzde 6
genel hastalık			
normal işçi	yüzde 4	yüzde 4	yüzde 8
çırak	yüzde 2	yüzde 2	yüzde 4
analık		yüzde 1	yüzde 1
maluliyet, yaşlılık ve ölüm	yüzde 5	yüzde 6	yüzde 11
maden işçisi	yüzde 6	yüzde 8	yüzde 14

TABLO

Primlere esas ücret, sigortalının her ay hak ettiği temel ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikte işçiye yapılan ödemelerle gene aynı nitelikte olmak üzere bir karar sonucu işçiye yapılan ödemelerin brüt toplamıdır. Bu tanım dışında kalan yolluklar, çocuk ve aile zammı, ölüm, doğum ve evlenme yardımlarıyle aynî yardımlar, sigorta primlerinin hesaplanmasında göz önünde tutulmaz. Primleri toplamak ve Sosyal Sigortalar kurumuna yatırmak işverene yüklenmiştir. İşverenin gerek sigortalılarla ilgili bütün sigorta işlemleri yapmak, bildirimlerde bulunmak, gerek prim borçlarını Kuruma ödemek yükümü çok ağır müeyyidelere bağlanmıştır.

Primlerle ilgili işlemler veya bildirimlerin eksik olması halinde kurum *resen ölçümleme* olarak isimlendirilen bir yola başvurur. Buna itiraz eden işveren Prim İtiraz komisyonuna başvurmalıdır. Bu itiraz on beş gün içinde ve takdir edilen primin yüzde 1'i teminat gösterilerek yapılır. Komisyonun kararına, tebliğ tarihinden itibaren bir ay içinde yetkili iş mahkemesinde itiraz etmek gerekir. İtirazda sadece takdir edilen prim miktarının gerçeğe uygun olmadığı ileri sürülebilir.

İşveren, bir ay içinde çalıştırdığı işçilerin primlerini en geç ertesi ayın sonuna kadar kuruma ödemek zorundadır. Prim gerekli sürede ödenmemişse, ilk gecikme ayı için yüzde 10, bundan sonraki her bir ay için yüzde 2 gecikme zammı uygulanır. Gecikme zamlarının tutarı temel prim borcunun yüzde 20'sini aşamaz. Gecikme zammının uygulandığı sürenin sonundan itibaren de yüzde 5 kanunî temerrüt (ödemede direnme) faizi işler. İşyeri veya işletmenin devri halinde, prim ve gecikme zammı borçlarından eski ve yeni işveren müteselsil olarak sorumludur.

— İkt. İşçi ücreti çeşitli zaman ölçülerine göre tespit edilir. Aylık, haftalık, saat başına gibi tespit edilen ücret, işçinin temel ücretidir. Eşit ücret alan işçiler arasında, sürekli olarak verimli çalışan ve kaliteli iş yapan işçinin *prim* ile ücretinin artırılması işletmeler için gereklidir. Bk. İŞÇİ *ücreti*.

● *İhracat primi*, özellikle döviz gelirinin artması amacını güder. Bu suretle, ihraç edilen mal veya maddenin dış piyasada alıcı bulması, başka ülkelerin ürünleriyle rekabet edebilmesi sağlanır. Türkiye'de, ihracatı teşvik amacıyle prim verilmesini öngören hükümler konulmuştur. Olağanüstü durumlarda uygulanan Millî Korunma kanununda, Bakanlar kurulunun her türlü ihraç ve ithal maddelerine veya içeride üretilen veya tüketilen maddelere prim verebileceği de belirtilir. (M)

PRİMA DONNA i. («birinci kadın, başkadın» anlamında ital. k.). Kadınların tiyatroda oynaması kabul edildikten sonra italyan operalarında başrole çıkan kadın şarkıcı. (Sekiz ile on yıl arası öğrenim gören prima donna'lar İtalya dışında, bütün avrupa başkentlerinde, XIX. yy.dan itibaren de Amerika'da çalışmak imkânını buldular. Kaprisleri acayiplikleriyle de ün salan prima donna'lar Benedetto Marcello'nun *Teatro alla Moda* (Modern Tiyatro; 1720'ye doğr.) adlı eserinde tasvir edilir.) [L]

PRİMATİCE (Francesco PRİMATİCCO, il— denir), italyan ressamı, heykeltıraşı ve mimarı (Bologna 1504 veya 1505-Paris 1570). İ. da İmola'nın, Bagnacavallo'nun ve Mantova'daki Te sarayı çalışmalarında yardım ettiği Giulio Romano'nun öğrencisi. Fontainebleau şatosunu süslemek için François I tarafından Fransa'ya çağrıldı. Orada yalancı mermerden tavan ve çerçeveler, alegorik resimler yaptı. Balo salonu (veya Henri II galerisi) için yaptığı kompozisyonlar, onarımlar yüzünden büyük değişikliğe uğradı. Primatice'nin maniyerist üslûbu desenlerinde daha açıkça görülür (*Saatlerin dansı*, Frankfurt), François II'nin Kırallık binaları sorumlusu oldu (1559) ve bir çeşit sanat diktatörlüğü kurdu. 1540'ta İtalya'ya yaptığı bir geziden, çok sayıda eski heykel, büst, Trajanus sütununun, *Laocoon* ve *Medici Venüsü*'nün mulajlarıyle birlikte döndü. (L)

PRİMATLAR çoğl. i. (fr. *primates*'ten). Maymunlarla insanı kapsayan memeliler takımı.

— ANSİKL. *Primatlar* genellikle tabanlarına basarak yürüyen, ağaç üstünde yaşayan, hepçil beslenen, düz tırnaklı, ayak başparmağı genellikle öteki parmaklara karşıt olan canlılardır; bunlarda diş düzeni tam, azı dişleri değirmi tümsecikli, kol-bacak kemiklerinin hepsi eklemli, gözler ve beyin çok gelişmiştir; memeler göğüste bulunur. Üç alttakıma ayrılır: *makiler* (cadımaki, maki v.b.); *maymunlar;* şimdiki ve fosil insanları da içine alan *maymunsular.* (L)

PRİMAVERA i. Bignoniaceae familyasından *Cybistax Donnell-Smithii*'den elde edilen amerika asıllı kereste (*tabebuya* da denir). [Meksika ve Guyana'da primavera denen bu keresteye Guatemala'da *palo blanko*, Salvador'da kortez denir. Oldukça sık dokulu, düz ve sarı renklidir; kolay işlenir; ince marhangozlukta ve kaplamacılıkta kullanılır. Uçak pervanesi de yapılır.] (L)

PRİMER sıf. (fr. *primaire*, ilk, birinci). Elekt. *Primer devre*, bir transformatörde veya bir indükleme bobininde, enerji kaynağından gelen akımın bağlandığı devre. (Bk. ANSİKL.) || *Primer tablo*, bir dağıtım şebekesinin, ana tablo tarafından beslenen ve birçok sekonder tabloyu besleyebilen tablosu.

— Jeol. Bk. *Birinci* ZAMAN.

— Kim. Organik bir bileşiğin formülünde, başka bir karbon atomuna tek bağla bağlanmış bir karbon atomu için kullanılır.

— ANSİKL. Elektr. Genel olarak, dağıtım şebekesinin geriliminden daha düşük gerilimli akım üreten bir sanayi veya aydınlatma transformatöründe, *primer* devrenin sargısı ince telden meydana gelir; oysa, enerji kaynağının geriliminden daha yüksek gerilimli bir akım üretecek olan indükleme bobinlerinde primer devre, daha kalın telden yapılmış bir sargıdır. Primer sargı, daima besleme şebekesine bağlanır. Segonder sargı ise daima kullanma şebekesine bağlanır. (L)

PRİMEVEROZİT i. (fr. *primevéroside*'den). Biyokim. Çuhaçiçeğigiller, fundagiller, centiyana gibi bitkilerde bulunan ve primeverozidaz adlı enzimin etkisiyle hidrolize uğrayarak özel bir glüsit veren heterozit. (L)

PRİMEVOZİDAZ i. (fr. *primevosidase*). Biyokim. Özellikle çuhaçiçeğigillerde bulunan bazı heterozitleri hidroliz ederek bir şeker (primeverozit) veren enzim. (L)

PRİMİ—, PRİMO—, lat. *primus*, birinci'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PRİMİCERİUS i. (lat. k.). Tar. Geç Roma imparatorluğu ile Bizans sarayında, en üst kademedeki bazı yüksek görevlilerin unvanı. (XI. yy.dan itibaren saray hizmetleri *büyük primicerius*'un emrindeydi.) [L]

PRİMİPİLARİS i. (*primus*, ilk, birinci ve *pilum*, mızrak'tan lat. k.). Esk. Rom. Hizmet süresi dolan primipilus. (Primipilaris'ler ayrı bir birlik [numerus] meydana getirirler, çoğu zaman da imparator tarafından yüksek bir göreve [valilik, procurator'luk gibi] tayin edilirlerdi.) [L]

PRİMİPİLUS i. Esk. Rom. Bir roma lejyonunda yüz kişilik bir bölüğün birinci eri. (Kartallı sancağı korur ve özel bir saygı görürdü.) [L]

PRİMİTİF sıf. ve i. (fr. k.). İlkel. G. santl. Özellikle XIV. ve XV. yy. italyan ressamla-

Foto. Alinari, Giraudon (*LAROUSSE*)

rını ve *teşm. yol.* Ortaçağ sonlarındaki öbür avrupalı (flaman, fransız, alman ve ispanyol) ressamları belirtmek için kullanılan terim. || Yapmacıksız üslûbu primitifleri andıran kendi kendini yetiştirmiş ressamlar için de kullanılır. (L)

PRİMİTİVİZM i. (fr. *primitivisme*). Bk. İLKELCİLİK.

PRİMO DE RİVERA (Jose Antonio). Bk. DE RİVERA (Jose Antonio).

PRİMO DE RİVERA Y ORBANEJA (Miguel). Bk. DE RİVERA Y ORBANEJA.

PRİMOENFEKSİYON i. (fr. *primo-infection*). Patol. Bir organizmanın ilk defa enfeksiyona uğraması. (Pratik olarak bu terim sadece tüberküloz enfeksiyonu için kullanılır.)

— ANSİKL. *Primoenfeksyon* terimi genel olarak tüberküloz basili bulaştıktan hemen sonra meydana çıkan belirtiler için kullanılır. Tüberküloz primoenfeksiyonu, mikrop bulaştıktan aşağı yukarı sekiz hafta sonra meydana çıkarılabilir; hiç bir belirti göstermezse, ancak tüberküline karşı alerjik tepkimelerin belirmesiyle farkına varılabilir: bu olaya *deri tepkimesinin değişimi* adı verilir; bulaşma genellikle solunum yoluyle olduğundan primoenfeksiyon daha çok akciğerlerde bulunan lokal bir lezyonun ve akciğer çevresi lenf düğümlerindeki bir tepkimenin (mikrop akciğere yerleşmişse trakeobronşit adenopatisi) işaretidir. Tüberküloz primoenfeksiyonuyle birlikte genel işaretler (ateş, genel yorgunluk, zayıflama) ve değişik klinik ve radyolojik belirtiler de görülür. Primoenfeksiyon tüberkülin deri testini yol açar: fakat mutlaka tüberküloz hastalığı yapmaz, çünkü tüberküloz ileride patolojik gelişmeler kaydetmeksizin sadece *tüberküloz - enfeksiyon* evresinde kalabilir. (L)

PRİMORJE i. Güney islav dilinde Adriya denizi kıyısını ifade eden terim. (L)

PRİMROSE (Archibald), lord **Rosebery**. Bk. ROSEBERY.

PRİMROSE (William), ingiliz viyolacısı (Glasgow 1904). E. Ysaye'den ders gördü, virtüozluğunu bütün dünyaya kabul ettirdi. Toscani'nin yönetimindeki Amerikan Radyo orkestrasının solo viyolacılığına getirildi. Bartok'un kendisine ithaf ettiği viyola konçertosunu yorumladı. (L)

Primrose birliği, ing. *Primrose League*, 1883'te sir Drummond Wolff ile lord Randolph Churchill tarafından kurulan ingiliz siyasî teşkilâtı; amacı, Muhafazakâr partinin prensiplerini ve imparatorluk idealini halk arasında yaymaktı. (L)

PRİMULA i. (lat. *primus*, birinci'nin küçültmesi). Çuhaçiçeğinin ilmî adı. (L)

PRİMÜLİN i. (fr. *primuline*). Kim. Kükürtlü boyarmadde; paratoluidin'in 250°C'a doğru kükürtle ısıtılmasından meydana gelir. Bu sülfonlanmış boyarmadde, yünü sarıya boyar, frakat elyaf üzerinde diazolanabilir ve daha sonra aminler veya fenollerle kenetlenerek değişik renk tonları verebilir.) [L]

PRİM Y PRATS (Juan), **Castillejas markisi,** ispanyol generali ve siyaset adamı (Reus 1814 - Madrid 1870). Don Carlos taraftarlarına karşı yapılan savaşta yararlık gösterdi (1833-1839), Espartero'nun mallarının istirdadına yardım etti (1843). Bu davranışı, Madrid Askerî hükûmetinin başına geçmesini ve kont payesini almasını sağladı. Narvaez'e karşı komplo kurmakla suçlandı, memleketinden göçmek zorunda kaldı. 1854 Devriminden sonra İspanya'ya döndü, Fas savaşına (1859-1860) katıldı ve marki unvanını aldı. Meksika seferi birliklerinin başına geçti, Meksika'ya karşı İspanya'nın güttüğü siyaseti açıkladı: borçlar meselesinin halli, Meksika'nın bağımsızlığına saygı (1862). Prim, başarısız birkaç komplodan sonra Topete ve Serrano ile anlaşarak kraliçe İsabel'i tahtından indirmeyi başardı (1868). Cumhuriyet yönetimini reddetti ve monarşiyi kabul eden bir anayasa çıkardı (1869). Serrano naip olunca, kendisi de başbakan oldu ve bir kral aradı: Leopold von Hohenzollern'in kabul etmemesi üzerine, duc Amedeo d'Aosta'ya başvurdu. Dük teklifi kabul etti; fakat Prim, kralın gelişinden birkaç gün önce bir suikaste kurban gitti. (L)

PRİNCE ALBERT, Kanada'da (Saskatchewan) şehir, Kuzey Saskatchewan ırmağı kıyısında; 23 500 nüf. Kereste ve deri sanayii; dokumacılık. 40 km kuzeybatısında millî park. (L)

PRİNCE OF WALES adası, Kanada Arktik takımadalarında (Kuzeybatı Toprakları) ada, Victoria ve Somerset adaları arasında. Magnetik kutup, adanın batı kıyısı yakınlarındadır. (L)

PRİNCEPS i. («birinci» anlamında lat. k.). Rom. tar. Kişiliği, askerî ve mülkî alanlardaki yararlıkları ve Roma şehrine yaptığı hizmetlerle Roma'nın siyasî hayatında büyük bir rol oynamış romalı devlet adamı. || *Teşm. yol.* Roma imparatoru (özellikle, M.S. I. ve II. yy.larda). [Bk. PRİNCİPATUS.] || *Princeps juventutis* («gençliğin hükümdarı»), imparatorun vârislerine verilen unvan. (İlk olarak, Agrippa'nın oğlu ve Augustus'un torunu Caius Sezar ile Lucius'a verildi.) || *Princeps praetorii*, legio mahkemesine bağlı olan ve idarî işlerle uğraşan centurio. || *Princeps senatus*, adı censor'lar tarafından senato albümü'nün başına yazılmış olan ve senato toplantılarında görüşünü birinci olarak açıklayan, fildişi iskemlede oturmak hakkına sahip yüksek görevli. (L)

PRİNCE RUPERT, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) liman şehri, Skeena'nın Büyük Okyanus'a döküldüğü yer yakınında; 12 000 nüf. Canadian National Railway demiryolunun son istasyonu. Deniz uçakları üssü. Balıklavalar. (L)

PRİNCE-SMİTH (John), alman iktisatçısı (Londra 1809-Berlin 1874). Prusya meclisi (1861-1866) ve Reichstag (1871-1873) üyesiydi. Alman Liberal partisini kurdu ve uzun yıllar başkanlığını yaptı. A. Smith, J.B. Say ve F. Bastiat'ın izinde yürüdü ve H. Carey'in etkisinde kaldı. Artıkdeğer kanunlarını, Ricardo'nun yıllık gelir ve Malthus'un nüfus nazariyesini reddetti, her türlü sosyal yasamaya karşı çıktı. Eserleri O. Michaelis ve K. Braun tarafından *Gesammelte Schriften* (Bütün Eserler) [3 cilt, 1877-1880] başlığı altında biraraya getirildi. (M)

Princesse de Cleves (LA), Mme. de La Fayette'in 1678'de adını açıklamadan yayımladığı romanı. Mlle. de Chartres, sevmediği halde Cleves prensiyle evlenmiştir. Ama az sonra, elinde olmadan, Henri II'nin sarayında yakışıklılığıyla herkesin başını döndüren, Nemours düküne karşı dayanılmaz bir sevgi duyar. Bunun üzerine, kesin bir karar alır, dürüstlüğüne güvendiği kocasına durumu anlatır ve ondan kendisini bu tehlikeye karşı korumasını ister. Dük karısını bağışlayacak kadar anlayışlıdır. Ama yüreğine saplanan kıskançlıktan ve yersiz şüpheler yüzünden ölüm ve ölmeden önce de karısının masum olduğunu anlar. Serbest kalan Cleves prensesi, Nemours düküyle evlenmeyi reddeder ve bir manastıra çekilerek hayatının sonuna kadar orada kalır. Bu ince eser, yayımlandığı zaman büyük yankılar uyandırmış, hele itiraf sahnesi çeşitli tartışmalara yol açmıştı. Günümüzde ise, olayının sadeliği ve üslûbunun arılığıyle modern psikolojik roman çağının ilk büyük eseri sayılır. (L)

PRİNCETON, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Trenton'un 15 km kuzey doğusunda; 12 200 nüf. 1746'da New Jersey koleji olarak kurulan, 1756'da Princeton'a nakledilen, 1896'da üniversite olan ve uzun süre «New Jersey koleji» diye bilinen özel üniversite. Üniversitede genel bir eğitim gören öğrenciler sonra yavaş yavaş on beş yüksek okulda ihtisas yaparlar. 1902-1910 Arası üniversitenin başkanı olan W. Wilson küçük topluluklar halinde eğitim sistemini ilk olarak burada başlattı. Okulun geniş bir kütüphanesi (1 250 000 cilt) ve 1889'da açılan bir ankeoloji müzesi vardır. Üniversite XX. yy.-da büyük önem kazandı; Matematik ve Fizik bölümü, dünya çapında isim yaptı; Einstein ömrünün sonuna doğru burada ders verdi. (L)

PRİNCİP (Gavrilo), sırp milliyetçisi (Grahovo, Bosna 1894-Theresienstadt, Bohemya 1918). Narodna Odbrana derneğine girdi. Arkadaşı Gavriloviç ile birlikte Saraybosna'da, arşidük veliaht Franz Ferdinand ile karısı Hohenberg düşesini öldürdü (28 haziran 1914); bu suikast, Birinci Dünya savaşına yol açan buhranı doğurdu. Yirmi yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı, hapishanede öldü. Cesedi parlak bir törenle Saraybosna'ya getirildi (22 temmuz 1920). [L]

PRİNCİPATO CİTRA, İtalya yarımadasında eski il, Campania'da, bugünkü Salerno ilinin yerinde. (L)

PRİNCİPATO ULTRA, İtalya yarımadasında eski il, Campania'da, bugünkü Benevento ve Avellino illerini içine alırdı. (L)

PRİNCİPATUS i. (lat. *princeps*, prens'ten). Roma imparatorluğunun ilk iki yüzyılındaki siyasî rejim.

— ANSİKL. Bazı tarihçiler, Octavianus (bk. AUGUSTUS) tarafından konan devlet düzenine *principatus* demektedirler. Octavius, iktidarı senato ile paylaşarak ve cumhuriyet döneminin seçimle işbaşına gelen magistratus'larını görevde bırakarak, Roma dünyasına hâkim olmuştu. Böylece bu tarihçiler, ılımlı bir monarşiyi, *dominatus* adı verilen despotluk rejiminden ayırmaktadırlar. Ilımlı monarşide *princeps*'in elindeki iktidar, ona, tahta çıktığı zaman bir *lex regia* şeklinde verilmekteydi. Commodus'a (180-192) kadar Roma imparatorlarının çoğu bu iktidarı ellerinde tutmuşlardır. *Dominatus*'a gelince, o da, ordu gücüne dayanan ve III. yy.da kesin olarak yerleşen bir rejimdi. Başka tarihçiler bu ayrımı kabul etmemekte ve her imparatoru mutlak hâkim saymaktadırlar. (L)

PRİNCİPE (İHA DO), Gine körfezinde Portekiz adası, Fernando Poo ile Sao Tome'ye hemen hemen eşit uzaklıkta; 119 km²; 4 300 nüf. 1471'de Portekizliler tarafından bulundu. İdare merkezi kuzey kıyısında *São Antonio* limanı. Kakao; kahve. (L)

PRİNCİPE (Miguel Augustin), ispanyol yazarı (Caspe 1817-Madrid 1863). Zaragoza üniversitesinde edebiyat profesörlüğü yaptı. Sonra Madrid'e gitti, baroya girdi, Millî kütüphane müdürü oldu. Komediler (*Periquillo Entre Ellas* [Kendi Aralarında Tatlı Erikler], 1844), tarihî dramlar, şiirler, hikâyeler, *La Casa de Pero Hernandez* (Pero Hernandez'in Evi) [1848] adlı bitmemiş bir roman, siyasî hicivler (*Tirios y Troyanos* [Hizipler], 1845) ve *Diccionario Poetico* (1852) adlı bir şiir lûgati yazdı. (L)

Principe [İL] (*Prens*), Machiavelli'nin San Casciano'da sürgündeyken yazdığı (1513) ve ölümünden sonra yayımlanan (1531) siyasî incelemesi. Piero de Medici'nin oğlu Urbino dükü Lorenzo'ya ithaf edilen (Lorenzo'nun belki de hiç okumadığı) bu eserde, her ikisinin de başında birer hükümdar bulunan Fransa ile İngiltere'nin toprak bütünlüklerini ve manevî birliklerini sağlamalarına karşılık, italyan cumhuriyetlerinin İtalya yarımadasının birliğini sağlamakta güçsüz kaldıkları belirtilir. Machiavelli, kendini cumhuriyetçi bir hükûmete yönelten kişisel çıkarlarını göz önünde bulundurmaz, devlet anlayışına dayanan, kanun ile ahlâkın bu anlayışa bağımlı olacağı ve bu belirli bir sonuca ulaşmak için her aracı geçerli sayan pozitif bir siyaset tasarlar. Böyle bir programı, ancak ihtiyat, bilgelik ve cesareti biraraya getirmeyi başarabilen bir «prens» (yani hükümdar) gerçekleştirebilir. Enerjik, kuvvetli ve halkı ezenlere karşı merhametsiz ve kaygısız olması gereken bu prens, toplum yararı uğruna gerekirse şiddete ve yalana başvurmaktan kaçınmamalıdır. Böylece millî bir

princepes
imparator Augustus
(Togalı)
Louvre müzesi, Paris

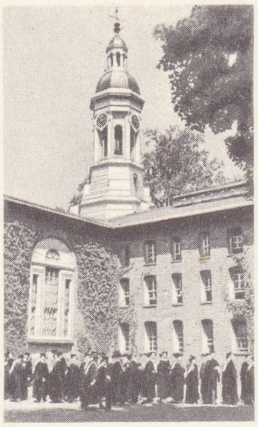

PRİNCETON
Nassau Hall

Saraybosna'da
PRİNCİP'in tutuklanması
(28 haziran 1914)
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

ordudan destek alarak italyan topraklarını savunabilecek tek güç olan halk tabakalarını kurtaracaktır. Bu açıdan bakıldığı zaman her halde en uygun «prens» tipi, sıfırdan başlayarak küçük bir modern devlet kurmâyı başaran Cesare Borgia'dır. Machiavelli, bu küçük modern devletin, birleşik İtalya'nın çekirdeğini meydana getireceğini ummuştu. (L)

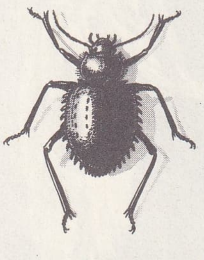

prionotheca

PRİNCİPES i. (lat. k.; *princeps*'in çoğulu). Rom. tar. İkinci safta, Hastati'lerin arkasında dövüşen Romalı lejyonerler. (L)

Principia Philosophiae. Bk. FELSEFENİN İLKELERİ.

Principles of Psychology (*Psikolojinin İlkeleri*), W. James'in 1891'de yayımlanan eseri. Yazar bu eserinde çağrışımcı ve mekanist ruhbilimi tenkit eder ve bu anlayışa karşı canlı ve sürekli bir bilinç akımını savunur. Yazara göre, önemli olan, algımızın unsurlarını bazı soyut bağıntılara göre değil de, eylemin ihtiyaçlarında toparlayan veya ayıran deneydir. Bu bağıntılar da deneyden çıkmıştır ve her doğru gibi, her gerçek gibi, bunlar da deneye bağımlıdır (pragmacılık). [L]

PRİNETTİ (Giulio), italyan siyaset adamı (Milano 1851-Roma 1908). Mühendisti, aşırı sağcı partiden milletvekili (1882) seçildi, dışişleri bakanı oldu (1901-1903). Üçlü İttifak'ı yeniledi, ama İtalyanların Fransızlara yaklaşmasına çalıştı (elçi Camille Barrère ile görüşmeler, 1902). [L]

PRİNGLE (Thomas), iskoç yazarı (Kelso yakınları 1789-Londra 1834). 1819'da erkek kardeşleriyle Güney Afrika'ya gitti. Kap kütüphanesi müdürlüğüne getirildi, iki gazete kurdu; ama valiyle aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucunda İngiltere'ye döndü (1826). İngiltere'de, köleliğe karşı çıkanların safına katıldı. *Ephemerides* (1828) ve *African Sketches* (Afrika'dan Sahneler) [1834] adlı eserlerindeki şiirleriyle Güney Afrika'nın en büyük şairi unvanını almağa hak kazandı. (L)

PRİNGLEA i. Kerguelen lahanasının ilmî adı (*Pringlea antiscorbutica*); C vitamini bakımından çok zengindir. (L)

PRİNGSHEİM (Alfred), alman matematikçisi (Ohlau, Silezya 1850-Zürich 1941). Münih üniversitesinde yirmi yıldan fazla profesörlük yaptı; özellikle karmaşık değişkenli bir fonksiyonun teorileri üstüne önemli analiz araştırmalarında bulundu. En önemli çalışmaları arasında *Vivanti teoremi* sayılabilir. (M)

PRİNGSHEİM (Fritz), alman hukukçusu (doğ. Hunern, Breslau 1882). Freiburg im Breisgau, Göttingen (1923), Freiburg (1929) üniversitelerinde ders verdi. 1938'de ırk ayırımı yüzünden kürsüden uzaklaştırılınca İngiltere'ye sığındı ve Oxford'da ders vermeğe başladı. 1946'da Freiburg'a döndü. L. Mitteis'in en seçkin öğrencilerinden biri olan Pringsheim, roma hukukundaki (İustinianos yasaları) uyarlama ve yenilikleri yunan ve hıristiyan medeniyetine bağlar. Başlıca eserleri: *Der Kauf mit Fremden Geld* (Yabancı Para İle Satın Alma) [1916], *The Greek Law of Sale* (Yunan Ticaret Kanunu) [1950], *Ausbreitung und Einfluss des Griechischen Rechtes* (Yunan Hukukunun Yayılması ve Etkileri) [1952]. (M)

PRİNGSHEİM (Nathanael), alman botanikçisi (Wziesko, Silezya 1823-Berlin 1894). Suyosunları üstüne yaptığı pek çok araştırmadan başka, klorofil ve görevleri konusunda da önemli çalışmalarda bulundu. (L)

PRİNİA i. Gri veya esmer renkli küçük ötücü kuş; göğüs kısmı açık renkli, bazen sarı veya enine çizgili olur. (Prinia'lar uzun geniş kuyruklu küçük ötleğengillerdir; Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Ötleğengillerden.) [L]

PRİNS (Pierre), fransız ressamı (Paris 1838-ay.y. 1913). Corot'nun ve 1830 ustalarının etkisinde kaldı. Manet ile yakın dostluk kurduktan sonra izlenimciliğe yöneldi. Birçok yağlıboya ve pasteli, devlet koleksiyonlarında ve çeşitli avrupa müzelerindedir. (L)

PRİNSEPİA i. Gülgillerden Asya ve Çin'de yetişen bitki. (*Prinsepia Sinensis* meyveleri yenen bir süs ağaççığıdır. *P. unitlora* ve *utilis* de süs için yetiştirilir.) [L]

Prinz von Homburg (*Homburg Prensi*), Kleist'ın oyunu (1810). Homburg prensi genç subay Friedrich İsveçlilere karşı savaşı kazanmıştır. Ama bu başarıyı Brandenburg seçicisi olan amcasının emirlerine aykırı davranmak pahasına elde ettiği için de amcası onu ölüme mahkûm eder. Hayata çok bağlı olan prens, bu karar karşısında dehşete düşer. Ama sarayın ısrarı karşısında amcası kararından dönerek prense kendi cezasını kendi seçmek hakkını tanır. Bunun üzerine Friedrich kendini tarafsızlıkla yargılayarak ölümü gerçekten hak ettiği sonucuna varır. Ama infaz yerine getirildiğini sandığı anda, kendini onu alkışlamak ve nişanlısı Natalie ile evlenme töreninde hazır bulunmak üzere toplanan saray halkının arasında bulur. Kleist bu şaheserinde, romantik tutku ile kaynağını klasik gelenekten alan bir trajedi anlayışını birleştirir. (Resmi için bk. 320. sayfa.) [L]

PRİO—, yun. *prion*, testere'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PRİODONTES i. Güney Amerika'da bulunan büyük tatu. (Dişsizler takımının tatugiller familyasından.)

— ANSİKL. *Priodontes giganteus*, ormanlarda yaşayan siyah renkli iri bir tatudur; uzunluğu 1 m'yi bulur; zırhı dört köşe pullardan meydana gelir; ön pençeleri büyük ve çengellidir. (L)

PRİONİTURUS i. Yeşil renkli küçük papağan; başlıca özelliği kuyruğundaki orta teleklerin spatül biçiminde uzun oluşudur. (Filipin ve Selebes adalarında yaşar.) [L]

PRİONİUS i. Tırtıklı kalın duyargalı, kızıl, esmer veya siyah renkli büyük böcek; kurtçuğu çeşitli ağaçların yaşlı kütüklerinde gelişir. (İlmî adı *Prionius coriarius*. Kınkanatlılardan *cerambycidae* familyasının *prionia* grubunun örnek tipi.) [L]

PRİONOPS i. Boz veya esmer renkli ötücü kuş; hafifçe kıvrık dik bir gagası, alnında değirmi bir et parçası bulunur. (Bu kuş iri vücuduyle bir dövüş horozunu andırır. Afrika'nın ekvator bölgelerinde yaşar. Kafeslerde de yetiştirilir. İki tipi bilinir: fransız ve nuremberg tipleri. Nuremberg tipinin gagası çok kıvrıktır; bu haliyle korkunç bir yırtıcı kuşu andırır. Örümcekkuşugillere yakın, *prionopidae* familyasından.) [L]

PRİONOTELUS i. Gövdesi parlak yeşil ve siyah, göğsü beyaz, karnı kırmızı tüylü kuş; dişisinin rengi daha mattır. (Küba guguk kuşu denen *Prionotelus temnurus*'un kuyruğu yaygın, kuyruk teleklerinin ucu çatallıdır. *Trogonidae* familyasından.) [L]

PRİONOTHECA i. Üzeri dikenli, siyah renkli büyük böcek; Büyük Sahra'da kumlar arasında yaşar. (İlmî adı *Prionotheca coronata*. Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) Yakın türü için bk. PİMELİA. (L)

PRİOR (Matthew), ingiliz şairi ve diplomatı (Wimborne Minster, East Dorset 1664-Wimpole, Cambridgeshire 1721). Babası marangozdu, buna rağmen Cambridge üniversitesinde okuyabildi. Lord Dorset ve Charles Montagu'nun desteğiyle Hollanda elçiliğinde bir sekreterlik görevi elde etti (1690). Ryswick görüşmelerinde büyük rol oynadı. Sonra sırasıyle İrlanda işleri devlet bakanı, Paris elçiliği sekreteri oldu (1698). 1701'de parlamentoya girdi; gümrük işlerinde çalıştı (1711), Utrecht antlaşmasında tam yetkili temsilcilerdendi (1712). Kraliçe Anne ölünce Robert Walpole kendisini Saint George şövalyesiyle gizlice anlaşmaya girişmekle suçladı ve hapsettirdi. Prior sevimli ve nükteli bir şairdi; başlıca eserleri: Dryden'in *The Hind and the Panther* (Dişi Geyik ve Pars) hikâyesine karşılık olarak yazdığı *The Story of the Country Mouse and the City Mouse* (Şehir Faresi ile Köy Faresinin Hikâyesi) [1687]; *Hymn to the Sun* (Güneş Âyini) [1644]; *Carmen Saeculare* (1700) ve açık saçık sayılabilecek masallar. (L)

PRİORİA i. Dikensiz büyük ağaç; Nikaragua, Kosta Rika, Panama ve Kolombiya'da yetişir. (Bu ağaçtan *kativo*, *kotivo* veya *trementino* denilen bir kereste elde edilir. Erguvangillerden.) [L]

PRİOSCELA i. Tropikal Amerika'da yaşayan kalın bacaklı büyük böcek. (Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

PRİPYAT, S.S.C.B.'de ırmak, Dnieper'in kolu (sağ kıyı), Beyaz Rusya'nın güneyindeki bataklıkların suyunu güçlükle akıtır; 775 km. (L)

PRİSCİANUS, latin gramercisi (Caesarea, Mauritaria'da M.S. V.-VI. yy.). İstanbul'da latince öğretmenliği yaptı. Çok sayıda eser yazdı: en önemlisi 18 kitaplık *İnstitutio de Arte Grammatica*'dır (Gramerin İlkeleri). Bu eser, Antik çağdan kalan en önemli, en tam gramer kitabıdır ve çağımızın ilk latince gramerlerine örnek olmuştur. (L)

PRİSEİT i. (fr. *pricéite*). Miner. Katı haldeki hidratlı tabiî kalsiyum borat; tebeşire benzer ve Kaliforniya'da bulunur. (L)

PRİSKOS, bizanslı general (öl. 613). Maurikios devrinde Avar'lara karşı girişilen savaşlarda yararlık gösterdi. 602'de desteklediği Phokas'ın kızıyle evlendi (607) ve valiliğe tayin edildi. Bununla beraber isyan eden Herakleios'u destekledi (610), ama Herakledios ondan çekindiği için Priskos'u bir manastıra kapattı. (L)

PRİSKOS, yunan tarihçisi (Panion, Trakya-öl. M.S. 472'ye doğr.). İstanbul'da yaşadı. Theodosius II onu elçi olarak Attilâ'nın yanına gönderdi. *Bizans İmparatorluğu ve Attilâ Tarihi* adlı bir kitap yazdı. Bu kitabın ancak birkaç parçası günümüze kalmıştır. (L)

Prisoner of Chillon (*Chillon Mahpusu*), Byron'ın şiiri (1816). Kahramanı, bir zamanlar Savoia dükünün emriyle Chillon şatosuna kapatılan Bonivard'dır. Şair ona, babasıyle iki erkek kardeşinin işkenceyle ölmesi gibi, gerçekte başından geçmeyen serüvenler anlattırarak, hayal ürünü bir kişilik kazandırdı. Fakat Byron bu unsurlardan dokunaklı bir şiir ortaya çıkarmayı başarır. Delacroix'nın, *Chillon Mahpusu*'nu canlandıran bir tablosu vardır. (L)

PRİSSE D'AVENNES (Emile), fransız bilgini, Eski Mısır medeniyeti uzmanı (Avesnes-sur-Helpe 1807-Paris 1879). Mısır ve Nübye'de yaptığı kazı ve geziler sonunda üzerinde Eski Krallık devrine ait bir ahlâk incelemesi yazılı olan ünlü papirüsü buldu. (L)

PRİSTALİN i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Üre-formaldehit reçineli plastik döküm maddesi. (L)

PRİSTİURUS i. Kedibalığıgillerden köpekbalığı. (Örnek tipi *Pristiurus melanostomus*, kuyruk yüzgecinin testere dişlerine benzeyen üst kenarıyle kedibalığından ayrılır. Boyu 1 m'den fazladır.) [L]

PRİSTURUS i. Kuzey Afrika ile Batı Asya arasındaki bölgelerde yaşayan geko. (L)

PRİŞTİNA veya **PRİŞTİNE**, Yugoslavya'da şehir, Kosovo-Metohija muhtar arazisinin merkezi; 38 900 nüf. XV. yy.dan kalma cami ve hamam.

— Tar. XIV. yy.da sırp krallarının ikametgâhı olan şehir, Osmanlılar zamanında Kosova (Üsküp) vilâyetine bağlı bir sancak merkeziydi. 1912'de Sırplar tarafından alındı ve 1915'e kadar onlarda kaldı. Bulgarların işgal ettiği şehri 1918'de müttefikler geri aldı. (L)

PRİŞVİN (Mihail Mihayloviç), sovyet yazarı (Hruşçova, Yelets, Oryol ili 1873-Leningrad 1954). 1907'de tabiatı tasvir eden bir romanla edebiyata atıldı: *V Krayu Nepugannyh Ptits* (Korkusuz Kuşlar Ülkesi) ve hayatı boyunca bu çeşit kitaplar yazmağa devam etti (*Rodniki Berendeya* [Berendey'in Kaynağı], 1926). Ayrıca birçok *Av Hikâyeleri* de (Ohotniçiye Rasskazıy) yayımladı. (L)

PRİTCHARDİA i. Fiji ve Hawaii adalarında yetişen yelpaze yapraklı palmiye. (*Pritchardia Guadichaudii*, *P. pacifica*, *P. Martii*, *P. Wrightii* v.b. ılık ülkelerde limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

PRİTHİVİ, hint yeryüzü tanrıçası. (L)

PRİTHVİRACA, Acmer Çauhan hanedanından hint prensi (öl. Tarain 1192). Savaşlardaki başarılarıyla ün salmış bir kahramandı, ülkesi hemen bütün Racputana'yı içine alıyordu. Müslüman istilâcılara karşı kendini olanca gücüyle savundu; ama bu çabası başarıyle sonuçlanmadı ve yenilerek 1192'de Muhammed Guri tarafından öldürüldü. (L)

PRİTSAK (Omelian), ukraynalı türkolog

(Ukrayna 1919). Lwow, Kiew, Berlin ve Göttingen'de islâm, iran ve türk dilleri öğrenimi yaptı. Hamburg üniversitesinde profesör oldu. Washington ve Seattle üniversitesinde bir süre ders verdi. 1964'ten beri Harvard üniversitesinde profesördür. Başlıça eserleri: *Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren* (Bulgar Prenslerinin Listesi ve Protobulgarların Dili) [1955]; *Fundamenta I'de Das Altaitürkische* (Altay Türkçesi), *Das Karatschaische und Kalkarische* (Karaçayca ve Balkarca), *Das Karaimische* (Karaimce), *Das Kiptschaikische* (Kıpçakça), *Das Neuuigurische* (Yeni Uygurca) adlı araştırmaları (1959) v.d. (L)

PRİTTWİTZ UND GAFFRON (max VON), alman generali (Bernstadt 1848-Berlin 1917). 1906'da Metz'te 16. Kolordu kumandanıydı, 1914'te, Doğu Prusya'da, Rennenkampf kumandasındaki rus ordusuna Gumbinnen'de yenilen (18-21 ağustos) 8. Ordunun başında idi. Ertesi gün yerine Hindenburg geçti. (L)

PRİVAS, Fransa'da Ardèche idare bögesinin merkezi; Paris'e 595 km uzaklıkta, Vivarais'de, Coiron kütlesinin kuzeyinde, Ouvèze'in yukarısında; 9 207 nüf. Büyük bir protestan merkezi olan şehir, 1629'da Louis XIII tarafından yıktırıldı ama yeniden kalkındı. İpek eğirme. Konfeksiyon. Madenî şilteler. Reçel ve kestane şekeri imalâtı. Bira fabrikası. —*İdare çevresi*, 95 711 nüf. (L)

PRİVAT DOZENT i. (lat. *privatim docens*, özel olarak ders veren'den). Alman ve isviçre üniversitelerinde serbest kürsü profesörü. (L)

PRİVERNO, İtalya'da komün, Latium'da (Latina ili), Pontina ovasının doğu kenarında; 11 600 nüf. Tarım merkezi. Burası Volsci'lerin eski çağdaki *Privernum* şehridir. (L)

PRİYABONİYEN sıf. ve i. (İtalya'da yer adı *Priabona*'dan fr. *priabonien*). Jeol. Güneydoğu Fransa'da Lüdiyenin karşılığı. (L)

PRİYAPİZM i. (fr. *priapisme*'den). Kamışın sürekli olarak dik ve gergin durması; bazen ağrılı olan bu hal cinsî istek olmaksızın doğar ve hiç bir zaman inzal ile sonuçlanmaz. (Priyapizm ağır bir hastalığın belirtisi olabilir.) [L]

PRİYORİT i. (fr. *priorite*). Miner. Tabiî toryum, uranyum, seryum, erbiyum ve itriyum titanoniyobat; Madagaskar'da bulunur. (L)

PRİZ i. (fr. *prendre*, almak'tan *prise*). Elektr. Ana hattın akım tellerine bağlanmış birçok kutbu olan, taşınabilir âletlerin (gece lambası, radyatör, elektrikli ev âletleri v.b.) fişini sokarak akım almağa yarayan yuva.

— Malzeme. Beton karıştırıldıktan sonra, kütlenin sertleşmeğe başladığı ana kadar çimentonun yapısında geçen kimyasal tepkimeler. (Sertleşme başlangıcına kadar geçen süreye *ilk priz*, sertleşmenin bütün kütleye yayılıp son bulması için geçen süreye *son priz* denir.) [*Eşanl.* DONMA, SERTLEŞME.] || *Priz yavaşlatıcı*, priz süresini uzatmak için alçı veya betona katılan madde.

— Oto. *Priz direkt*, ana şanzıman milinin, araya hız küçültücü dişli çifti koymaksızın, hareketi doğrudan doğruya yardımcı şanzıman miline aktardığı özel vites değiştirme düzeni: *Priz direkti bulan Louis Renault'dur.* (L)

PRİZMA i. (yun. *prizein*, biçmek > *prisma*'dan). Mat. «Taban» denilen eşit ve paralel iki çokgen ile bu tabanların karşılıklı kenarları arasında kalan paralelkenar «yüz»lerle sınırlanmış katı cisim. (Bk. ANSİKL.) || *Bir prizmanın dik kesiti*, prizmanın, yanal ayrıtlarına dik bir düzlemle kesiti. || *Dik prizma*, yanal ayrıtları taban düzlemlerine dik olan prizma. || *Düzgün prizma*, tabanları düzgün çokgenler olan dik prizma. || *Eğik prizma*, yanal ayrıtları tabanlara dik olmayan prizma. || *Kesik prizma*, prizmatik bir yüzeyi, birbirine paralel olmayan iki düzlemle keserek elde edilen cisim.

— Opt. Işık ışınlarını saptıran ve ayrıştıran saydam maddeden yapılmış üçgen prizma. Bk. ANSİKL.

— Pirotekni. *Prizma barut*, ekseni boyunca bir kanal bulunan, altı köşeli, iri taneli kara barut.

—ANSİKL. Mat. Bir *prizma*'nın ayrıtları iki çeşittir: taban çokgenlerinin kenarları veya «taban ayrıtları» ile «yanal ayrıtlar» denilen öbür ayrıtlar. Prizmalar, taban çokgenlerinin kenar sayısıyle adlandırılır: taban bir üçgense prizmaya «üçgen prizma», dörtgense «dörtgen prizma» denir v.b.

Bir *dik prizma*'nın yanal alanı, tabanının çevresiyle prizmanın yüksekliğinin çarpımına eşittir.

Bir *eğik prizma*'nın yanal alanı, dik kesit çevresiyle yanal ayrıt uzunluğunun çarpımına eşittir.

Bir prizmanın hacmi, taban alanı ile yüksekliğini veya dik kesit alanı ile yanal ayrıt uzunluğunu çarparak elde edilir.

Üçgen tabanlı bir *kesik prizma*'nın hacmi, bu prizmanın tabanlarından birini ortak taban ve öbür tabanın üç köşesini sırasıyle tepe olarak alan üç piramidin hacimleri toplamına eşittir; bu hacim, aynı zamanda, dik kesit alanını üç yanal ayrıtın uzunluklarının aritmetik ortalamasıyle çarparak da elde edilebilir.

— Opt. Optikte, bir ikidüzlemlinin iki yüzüyle sınırlanmış kırıcı ortama prizma denir. İkidüzlemlinin yüzleri, *prizmanın yüzleri*, ikidüzlemlinin ayrıtı, *kırma ayrıtı* ve ikidüzlemlinin açısı da *kırma açısı*'dır. *Asal kesit*, ayrıta dik bir düzlemle belirlenen açıdır.

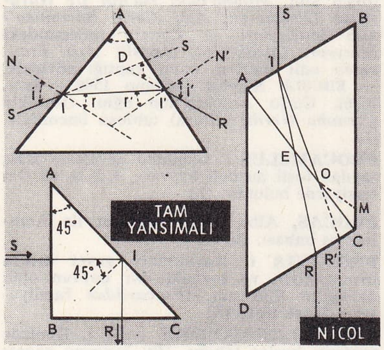

Eğer bir asal kesit içinde bulunan basit bir SI ışık ışını prizma üzerine düşerse, I I' doğrultusunda kırılır ve I' R doğrultusunda prizmadan çıkar. A kırma açısı, i ve i', r ve r' gelme ve kırılma açılarıyle ışık ışınının D sapma aşısı arasındaki dört *prizma formülü* kolayca kurulabilir:

(1) $\sin i = n \sin r$. (2) $\sin i' = n \sin r'$.
(3) $A = r + r'$. (4) $D = i + i' - A$.

Deney ve hesaplar, aynı maddeden yapılmış prizmalar ve aynı gelme açısı için sapmanın kırma açısıyle birlikte arttığını, prizmanın kırma indisi 1'den büyükse sapmanın bu indisle birlikte büyüdüğünü, açı ve cinsi verilen bir prizmada gelme açısıyle değiştiğini, gelme açısı çıkma açısına eşit olduğu zaman en küçük *Dm* değerini aldığını gösterir. En küçük sapma halinde, yukarıdaki denklemler $n = \sin \dfrac{A + Dm}{2} : \sin \dfrac{A}{2}$

bağıntısını verir; bu bağıntı, kırılma indislerini ölçmekte kullanılan bir metodun temelidir. Bir cam prizmanın bir ışık demetinin ayrıştırdığını Newton bulmuştur. (Bk. TAYF.)

Bir SI ışını, dik kesiti ikizkenar diküçgen olan bir prizmanın AB yüzü üzerine dik olarak düşerse (*tam yansıtmalı prizma*), ışın sapmadan girer, fakat AC hipotenüsüne 45°'lik bir gelme açısıyle, yani limit açıdan daha büyük bir açıyle vardığı için, IR doğrultusunda tam olarak yansır.

● *Fresnel çift prizması*. Işık ışınlarının girişim olaylarını incelemek için Fresnel, bir yanı düz, öbür yanı ise, aralarında çok geniş açı yapan iki düzlemden meydana gelmiş bir cam kullandı. Bu düzenek, tabanlarından birleştirilmiş eşit iki prizma meydana getirir; «çift prizma» denmesinin sebebi budur.

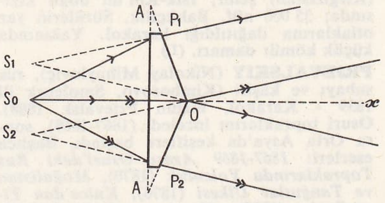

Çift prizma: So ışık kaynağı P_1 ve P_2 prizmalarında S_1 ve S_2 zahirî görüntülerini verir; görüntülerin ışınları, O_x çevresindeki boşlukta girişim yapar.

● *Nicol prizması*. Polarmayı incelemekte kullanılan bu prizma, yalnız olağanüstü ışının geçebileceği şekilde düzenlenmiş bir spattır; âdi ışın ise, kanada reçinesinden bir tabaka üzerinde tam yansımaya uğrar. Spatın asal kesiti ABCD olsun; gelen SI ışını iki kola ayrılır ve IER, IOR' ışınları paralel olarak çıkar. Bundan sonra, billûrun, asal kesite dik olarak AC boyunca kesildiğini ve iki kesik parçanın, ince bir kanada reçinesi tabakasıyle yeniden yapıştırıldığını farzedelim: uygun bir IO geliş doğrultusu altında âdi ışın, O'da tam yansıyarak M'ye gelir ve burada madenî çerçeveye çarparak durur.

● *Rochon prizması*. Bu âlet, spattan veya daha genel olarak kuvarstan yapılmış ve hipotenüsleri üst üste gelecek şekilde birleştirilmiş iki prizmadan meydana gelir. Birincisinde eksen giriş yüzeyine diktir, ikincisinde ise ayrıtlara paraleldir. Bu yüzden, asal kesitleri birbiriyle kesişir.

● *Sénarmont prizması*. Spatın ekseni, dilinim yüzleriyle aşağı yukarı 45°'lik bir açı yapar. Sénarmont prizması elde etmek için, bir spat billûru, eksenden geçen bir düzlemle asal kesite dik olarak kesilir ve parçalardan biri, öbürüyle bir dik açı yaparak birleşecek şekilde döndürülür; sonra bu çift prizma, dış yüzeyleri birbirine paralel olacak şekilde biçilir.

● *Wollaston prizması*. Rochon prizmasından tek farkı, ışığın yayılma doğrultusudur. Prizma açısının aynı değeri için, sapma açısı iki katına çıkar; fakat iki görüntü simetrik olarak yer alır ve hafifçe renklidir. (L)

PRİZMATİK sıf. (fr. *prismatique*'ten). Mat. Prizma biçiminde olan. || *Prizmatik yüzey*, bir düzlem çokgenin kenarlarına dayanarak yer değiştiren, sabit doğrultulu bir Δ doğrusunun meydana getirdiği yüzey. (L)

PRİZMATİN i. (fr. *prismatine*'den). Miner. Tabiî magnezyum ve alüminyum borosilikat. (L)

PRİZMATOİT i. (fr. *prismatoïde*'den). Mat. «Taban» denilen paralel iki çokgenle sınırlanan bütün öbür yüzleri yamuklardan veya paralelkenarlardan ya da tabanlardan biri üzerinde bir tepesi, öbürü üzerinde de karşı kenarı bulunan üçgenlerden meydana gelen çokyüzlü: *Paralel tabanlı bir kesik piramit bir prizmatoittir.*

— ANSİKL. Bir *prizmatoit*'in V hacmini hesaplamağa yarayan basit bir formül (*üç seviye formülü*) vardır: B ile B' tabanların alanları, H yüksekliki, yani tabanlar arasındaki uzaklık, S tabanlardan eşit uzaklıktaki kesitin alanı olmak üzere,

$$V = \frac{H}{6}(B + B' + 4S). \text{ [L]}$$

PRİZOGRAF i. (fr. *prise* ve yun. *graphein*, yazmak'tan fr. *prisographe*). Alçı, çimento, kireç v.b. gibi bağlayıcı malzemelerin priz (donma) hızlarını bir diyagramla veren cihaz. (L)

PRİZREN, Yugoslavya'da (Kosovo-Metohija) şehir; 25 000 nüf. Osmanlı devrinde Kosova vilâyetinde sancak merkezi. El sanatları (halı) merkezi. XVIII. yy.da camiye çevrilen XIV. yy.dan kalma kilise (XV. yy. freskleri). — Yakınında, Sveti-Arhangel manastırı (XIV. yy.). [LM]

PRİZRENLİ ZEYNELABİDİN EFENDİ. Bk. ZEYNELABİDİN EFENDİ *Prizrenli*.

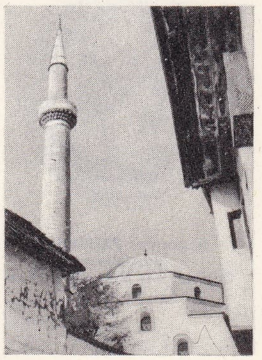

PRİZREN
cami

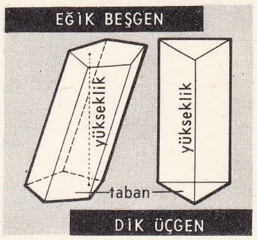

prizmalar (mat.)

Foto. LAROUSSE

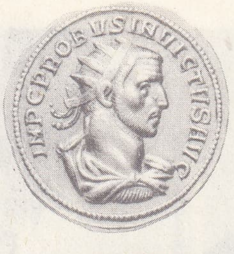

imparator **PROBUS**'un madalyonu Cabinet des Médailles, Paris

PRJEMYSL'LER. Bk. PREMYSL'LER.

PRJEVALSK, esk. **Karakol,** S.S.C.B.'de (Kırgızistan) şehir, Isık-Köl'ün doğu kıyısında; 35 000 nüf. Balıkçılık. Sürülerin yaz otlaklarına dağıtıldığı karakol. Yakınında küçük kömür damarı. (L)

PRJEVALSKİY (Nikolay Mihayloviç), rus subayı ve kâşifi (Kimborovo, Smolensk ili 1839 - Karakol, bugün Prjevalsk 1888). Osuri topraklarını inceledi (1867-1869), sonra Orta Asya'da keşiflere başladı. Başlıca eserleri: *1867-1869 Arası Osuri'deki Rus Topraklarında Yolculuk* (1870), *Moğolistan ve Tangutlar Ülkesi* (1876), *Kulca'dan Tien-Şan'a* (1879), *Hami ve Gobi Yoluyle Zayzan'dan Tibet'e* (1889), Tibet'in kuzey sınırlarının keşfini anlatan, *Kyahta'dan Sarı Nehrin Kaynaklarına* (1888). [L]

PRJİHODA (Vaşa), çek kemancısı (doğ. Vodnany 1900 - Viyana 1960). Jan Marak'ın öğrencisidir. İlk konserini 1913'te veren Prjihoda daha sonra Avrupa ve Amerika'da yaptığı turnelerde büyük başarı kazandı. (M)

PRO—, Yunancadan alınan ve «önde, üstünde, için, yerine, lehine» anlamlarında kullanılan önek. (L)

PROAİLURUS i. Hem kediye, hem miskkedisine benzer özellikler taşıyan etçil memeli hayvan; Saint-Gerand-le-Puy'de (Allier) üst oligosende fosil olarak bulunur. (Madagaskar'da yaşayan cryptoprocta bu hayvana çok benzer.) [L]

PROAKSELERİN i. (fr. *proaccelérine*). Normal plazmada bulunan ve pıhtılaşmayı çabuklaştırıcı madde. (Bu maddenin kandaki oranı azalırsa kanama belirtileri ortaya çıkar.) [L]

PROAKTİF sıf. (fr. *proactif*). Deneysel psikol. *Proaktif transfer*. Bk. TRANSFER.

PROAMNİYOS i. (fr. *proamnios*'dan). Embriyol. Bazı kuşların yumurtasında, embriyon sarıya bitişik olduğu halde, embriyon taslağının başı hizasında bulunan dış deri kıvrımı. (Orta deri buraya girince proamniyos iç amniyos kıvrımıyle birleşip karışır.) [L]

PROBA (Faltonia, Betitia), M.S. IV. yy.-da yaşamış latin kadın şair. Bir patrici ailesindendi. Hıristiyanlığı kabul etti. Eski ve Yeni Ahit üstüne manzum bir eser yazdı. (L)

PROBABİLİZM i. (fr. *probabilisme*'den). Bk. OLASICILIK.

PROBENESİT i. (fr. *probenecide*'den). Eczc. Böbreklerin çalışmasını büyük ölçüde etkileyen *(di-n-propil)-sülfamil-4 benzoik asid*'in kısa adı.

— ANSİKL. *Probenesit*, böbrek sistemini etkileyerek ürik asidin atılışını arttırır, penisilin ve P.A.S. gibi bazı maddelerin atılışını yavaşlatır. Bu özelliklerinden dolayı, probenesit damla diyatezinde ürik asidi dışarı atmak, böylece kandaki miktarını düşürmek, penisilin, P.A.S. gibi maddelere yardımcı ilâç olarak bunların dışarı atılmasını geciktirmek amacıyle kullanılır. (L)

PROBLEM i. (yun. ve lat. *problema*'dan fr. *problème*). Karşılığının bilimsel metotlarla bulunması gereken soru: *Aritmetik problemi. Fizik problemi.* || Mesele, sorun: *İnsanın menşei problemi. Onun pek çok problemi var.* || Sıf. Davranışları normal olmayan ve özel olarak eğitilmesi gereken: *Problem çocuklar.* (M)

PROBLEMATİK i. (fr. *problématique*). Belirli bir bilim veya faaliyetle ilgili problemlerin tümü.

◆ Sıf. Mant. *Problematik yargı*, Kant'ın felsefesinde yüklemle özne arasında sadece olabilirlik ilişkisini kuran yargı. (L)

PROBLEPSİS i. Üzerinde siyah halkalı, büyük, değirmi, esmer benekler bulunan beyaz veya sarımsı kelebek; Yunanistan'da ve Küçük Asya'da yaşar. (Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

PROBOLİNGO, İndonezya'da liman şehri, Cava adasında, Madura boğazı kıyısında; 64 700 nüf. Limanından kahve ve kauçuk ihraç edilir. Metalürji. Dokumacılık. Tarım ürünleri işlenmesi. Bağcılık merkezi. (L)

PROBOSCİDEA i. Firfiri benekli altın sarısı renginde ve huni şeklinde çiçekleri olan otsu bitki; Fransa'da Montpellier dolaylarında bulunur. (*Martyniaceae* familyasından.) [L]

PROBUS (Marcus Aurelius) [Sirnium 232 - ay.y. 282], Roma imparatoru (276-282). Usta bir generaldi, Afrika'da ve Mısır'da çarpıştı. Tacitus ölünce başkumandanı olduğu Doğu ordusu tarafından imparator ilân edildi. Senatonun imtiyazlarına karşı oldukça saygılı davrandı. Barbar (Burgundlar, Vandallar, Gepidler, Gotlar, Franklar) istilâsına karşı koymak için, kimi zaman savaştı, kimi zaman da barbarları imparatorluk topraklarına yerleştirdi. Toprağın işletilmesini teşvik ederek, Galya ve İspanya'da bağcılık yapılmasına izin verdi. Disiplinin sıkılığından yakınan askerleri, bir doğu seferine hazırlandığı sırada ayaklanarak onu öldürdüler. Probus, Tetrachia tapınağında tanrılaştırıldı. (L)

PROBUS (Marcus Valerius). Bk. VALERİUS.

PROCACCİNİ (Camillo), italyan ressamı (Bologna 1551'e doğr. - Milano 1629). ERCOLE **Büyük**'ün (Bologna 1515 - Milano 1595) oğlu. Bologna ile Piacenza'da, Cenova ve özellikle Milano'da birçok eser verdi: şaheseri olan *Son Yargı* San Prospero de Reggio nell'Emilia kilisesindedir. — Kardeşi CARLO ANTONİO (Bologna 1555'e doğr. - Milano 1605), manzaralar, çiçek ve portreler yaptı. — GİULİO CESARE (Bologna 1570'e doğr. - Milano 1625), öncekilerin kardeşi, daha çok Correggio'dan ilham aldı. Milano'daki *İsa'nın Üç Havarisine Görünmesi, Aziz Carlo Borroméo'nun Mucizeleri* ve Louvre müzesindeki *Meryem, Çocuk İsa, Assisili Aziz Francesco* adlı eserleri onun yaptığı söylenir. — ERCOLE **Küçük** (Milano 1596 - ay.y. 1676), Carlo Antonio'nun oğlu. Özellikle *Çarmıha Geriliş* (Brera) tablosu önemlidir. (L)

PROCAMELUS i. Bugünkü develerin atası sayılan fosil memeli hayvan; A.B.D.'de Üst tersiyerde bulunur. (L)

PROCAS, Alba kralı; Numitor ile Amulius'un babası. (L)

PROCAVİA i. Kayalıklara gayet ustaca tırmanabilen ve toynaklı bir hayvan olan daman'ın ilmî adı. (*Procaviidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PROCELLARİİFORMES çoğl. i. Denizde yaşayan kuşlar takımı. (Bu kuşların gagası genellikle düz ve tırnak gibi çengel uçludur. Gaga üst üste yığılı boynuzsu parçalardan oluşur. Burun delikleri borumsu kanallar halinde uzanarak gaganın ucunda dışarıya açılır. Genellikle hepsi mat renklidir. Deniz kuşlarının en irileri [albatroslar] ve en küçükleri [fırtına kuşları] bu takımda bulunur. Takım birçok familyaya ayrılır: *diomedeidae* [albatroslar], pelikanımsılar [dalgıç fırtına kuşları], yağmurkuşugiller [yağmurkuşları], *hydrobatidae* [fırtına kuşları].) [L]

PROCERUS i. Çok iri, ağılı böcek (uzunluğu 6 sm'yi bulur); Doğu Avrupa'da ve Küçük Asya'da yaygındır; gövdesi kalın ve pütürlü, genellikle yer yer madenî yansımalıdır. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

Process and Reality (*Evrim ve Gerçek*), Alfred North Whitehead'ın 1929'da yayımlanan eseri. Yazar bu kitabında kendi felsefe sistemini açıklar ve yeni-gerçekçilerin safında yer alarak çalışmasını, varlığın spinoza'ci ve eflatun'cu tarzda incelenmesine yöneltir. Ama eserin adından da anlaşılacağı gibi, dinamist bir metot ve görüşü benimser. O da Bergson gibi soyutlamayı reddederek sezgiye ve deneye başvurur, bazı felsefeleri (materyalizm ve mekanizm gibi) tenkit eder, varlığın çeşitli biçimleri konusunda da bazı yanlarıyle Aristoteles'çiliği andıran bir dizi inceleme yapar. (L)

PROCESSİO i. (lat. k.). Esk. Rom. *Konsüllük processio'su*, 1 ocak günü iki yeni konsülün Jupiter'e bir kurban sunmak amacıyle Capitolium'a gidiş töreni. (L)

PROCHASKA (Georg), alman anatomi ve fizyoloji bilgini (Blizkovice, Moravya 1749 - Viyana 1820). Önce Prag'da anatomi, sonra Viyana'da fizyoloji ve göz hastalıkları profesörü oldu. Eserleri arasında, *Institutiones Physiologicae Humanae* (İnsan Fizyolojisinin İlkeleri) [1805-1806] en önemlisidir. (L)

PROCHAZKA (Antonin), çek ressamı (Vazany, Moravya 1882 - Brno 1945). Önce kübizmin, sonra orfeus'çuluğun etkisinde kaldı; sonunda eskiye dönük üslûbuyle süsleme resmine yöneldi. (M)

PROCHAZKA (Arnoşt), çek edebiyat tenkitçisi (Prag 1869 - ay.y. 1925). 1894'te *Moderni Revue*'yü kurdu. Başlıca makaleleri on kitap halinde toplandı: *Meditace* (Düşünceler) [1912]; *Literarni Silhouety a Studia* (Siluetler ve Edebiyat İncelemeleri) [1912]; *Fransız Yazarları ve Öbür İncelemeler* (1912); *Razhovery s Knihami, Obrazy a Lidmi* (Kitaplar, Tablolar ve İnsanlarla Konuşma) [1916]. (L)

PROCHAZKA (Frantişek Faustin), çek bilgini (Nova-Paka 1749 - Prag 1809). *Çekçe İncil* (1804) dışında, edebî tarih kitabı yayımladı: *De Saecularibus Liberalium Artium İn Bohemia et Moravia Fatis Commentarius* (Bohemya ve Moravya'daki Libaral Sanatlar Üstüne Yorum) [1782] ve *Miscellaneen der Böhmischen und Mährischen Literatur* (Bohemya ve Moravya Edebiyatının Karışımı) [1784-1785]. Prochazka, ayrıca eski çekçe on dört metin bastırdı (1786-1787). [L]

PROCİDA (Eskiçağda **Prochyta**), Tiren denizinde küçük italyan adası, Misenos burnu ile İschia adası arasında; 10 500 nüf. Tüf ve bazaltlarla örtülü olan adada dört eski krater vardır; kıyıları genellikle çok yüksektir. Halk balıkçılık ve bağcılıkla geçinir. (L)

PROCLEMER (Anna Maria), italyan kadın oyuncu (doğ. Trento 1923). Tiyatro oyunculuğuna Roma üniversitesinde başladı, daha sonra birçok toplulukta çalıştı. 1952'de L. Squarzina ve V. Gassman tarafından yönetilen topluluğun başkadın oyuncusu oldu. 1955'te V. Gassman, sonra G. Albertazzi ile başrolleri paylaştı; birçok filimde de oynadı. (M)

PROCNİAS i. Kuşbil. Bk. ARAPONGA.

PROCRİS i. Genellikle mavi veya yeşil renkte parlak büyük kanatlı küçük kelebek. (*Procris statices*'in tırtılı kuzukulağıda, *P. pruni*'nin tırtılı frenküzümünde ve erikte, *P. ampelophagan*'ınki asmada yaşar ve asmaya zarar verir. Pulkanatlıların *zygenidae* familyasından.)

— Bot. Çiçekleri kömeç veya yumak biçiminde ağaççık veya otsu bitki; Afrika, Asya ve Okyanusya'da on beş türü yetişir. (Isırgangillerden.) [L]

PROCRUSTES i. Geceleri ortaya çıkan büyük siyah böcek; özellikle kireçli yerlerde ve bağlarda yaşar, salyangozla beslenir. (İlmî adı *Procrustes coriaceus*. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

PROCTER (Bryan Waller), daha çok **Barry Cornwall** adıyle tanınır, ingiliz şairi (Leeds 1787-Londra 1874). *Literary Gazette*'te çalıştı. 1832'de *English Songs* (İngiliz şarkıları) adlı bir kitap yayımladı. (L)

PROCTER (Henry Richard), ingiliz sanayicisi (Lowlight 1848-Newlyn, Cornwall 1927). Sepileme, özellikle kromla sepileme üstünde çok çalıştı. Kromlu sepi eriyiklerinin bazlık kavramını açıklayarak bu eriyiklerin bazlık derecesini belirlemeğe yarayan metotları kurdu. Sepiciliğe, etkin asitlik kavramını ve pH ölçümünü getirdi; sonradan bu iki kavrama dayanarak çok önemli pratik sonuçlara varıldı. Öte yandan zarların denge teorisini, jelatinin ve alt deri liflerindeki kolajen'in durumuna uygulayarak, sepileme sırasında derinin şişmesini açıklayan geçerli bir çözüm yolu buldu. (L)

Procter and Gamble, sentetik deterjan ve sabun imal eden amerikan şirketi. 1837'de kurulan bu şirket, başlangıçta cilt bakım maddeleri üstüne çalışıyordu. 1879'da, işçilerinden birinin tesadüfen bulduğu «suda batmayan sabun»la yeni bir atılım yaptı. 1890'da anonim şirket haline gelerek, XX. yy.ın ilk on yıllarında büyük bir sınaî gelişme gösterdi. 1933'ten itibaren, alman lisansıyle ilk olarak kimyasal deterjan yapımına girişti ve çalışma alanını dış ülkelerde, özellikle İngiltere, İndonezya, Filipinler, Küba ve Kanada'da genişletti. İkinci Dünya savaşının sonunda Fransa, Belçika, İsviçre, Güney Afrika, Venezuela, Kolom-

Foto. LAROUSSE

biya ve Porto Riko da şirketin pazarları arasına katıldı. 1955'te Procter and Gamble şirketi, Amerika'da satılan tuvalet sabunları ve diş macunlarının dörtte birini, çamaşır sabunlarının üçte birini, sentetik deterjanların da yarısını imal ediyordu. (L)

PROCTOR (Richard Anthony), ingiliz astronomu (Chelsea 1837 - New York 1888). Bir süre Londra Astronomi kurumu *Proceeding*'lerini kaleme aldı. Sonra AB.D.'ye gitti. Orada verdiği konferanslarla tanındı. Birçok astronomi kitabı yazdı. (L)

Proctor deneyi, bir toprağın sıkıştırılabilme derecesini anlamak için, içindeki maksimum su oranını belirlemeğe yarayan deney. Denenecek toprak örneği, dişli silindirle aynı etkiyi yapan bir tokmakla sıkıştırılır. Tokmaklamadan sonra su yüzdesi değiştirilerek, su miktarı ve toprağın yoğunluğu ölçülür. (L)

Proctor iğnesi, bir betonun sertleşmesini takip etmeğe ve içindeki su oranını belirlemeğe yarayan yay. (L)

Proctor kuralı, gelgit teorisinde çok sık kullanılan ve tedirginlik ivmesini yön ve büyüklük bakımından kolayca göstermeğe yarayan grafik çizim. (L)

PROCTOTRYPUS i. Dişilerinde karın kısmı eğri burgu şeklinde olan uzun böcek; mantar sineklerinde asalak yaşar. (Zarkanatlılardan *proctotrypidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PROCULUS, romalı hukukçu, Marcus Antistius Labeo'nun öğrencisi ve muhtemelen Neron'un çağdaşı, Labeo'nun öğretimini benimseyen hukuk okuluna adını verdi. Bk. PROCULUS'ÇU. (L)

PROCULUS (Titus İllius), romalı gasıp (Albenga-Galya 281). Lyon'lular tarafından imparator ilân edildi, Germenlerin desteğini kazanamadı ve Probus tarafından öldürüldü. (L)

PROCULUS'ÇU i. (*Proculus*'un adından *proculus-çu*). Rom. huk. Proculus'un başında bulunduğu bir hukukçular okulunun üyesi. (Bu okul birçok konuda rakibi sabinciler okulundan ayrılırdı, fakat belirli bir metodu ve ilkeleri yoktu.) [L]

PROCURATİA i. (lat. k.). Tar. Venedik procuratore'lerinin görevi ve yargı alanı.

— ***Procuratia'lar*** çoğl. i. Venedik procuratore'lerinin San Marco meydanındaki sarayları. [Eski Procuratia'lar XVI. yy.ın başından kalmadır. Scamozzi (1584-1611) tarafından inşa edilmiş olan yenileri ise meydanın karşı tarafında yer alır. Correr müzesi buradadır. Napolyon'un önayak olarak inşa ettirdiği procuratia ise meydanın üçüncü kenarındadır.] (L)

PROCURATİO i. (lat. k.). Rom. tar. Roma'da yanız şövalye sınıfından olanların getirildikleri ve nitelikleri çok çeşitli olabilen mülkî görev. (Procurator'lar tarafından idare edilen Procuratio'lar ve belirli bir düzene [bk. CURSUS HONORUM] göre derecelendirilmiş olan valilikler roma idaresinin çatısını meydana getirirdi.) [L]

PROCURATOR i. (*procurare,* bir başkasının adına imzalamak'tan lat. k.). Tar. İmparatoru temsilen illere gönderilen bazı romalı devlet memurlarının unvanı.

— ANSİKL. Rom. tar. *Procurator*'lar, imparatorun yetki vererek bazı hizmetlerin başına getirdiği şövalye sınıfından kimselerdi. Merkezî idarede, vergi ve maliye işlerinde, Yahudiye ile Mısır gibi imparatorun özel mülkünden sayılan illerde vali olarak görevlendirilirlerdi. Aldıkları yıllık ücretin miktarına göre *centenarii* (yüzbinlikler), *ducenarii* (ikiyüzbinlikler) ve *trecenarii* (üçyüzbinlikler) diye sınıflandırılmışlardı. (L)

PROCURATORE i. (ital. k.). Venedik ve Cenova cumhuriyetlerinde başlıca makamlardan birinin adı. (L)

PRODELPHINUS i. Atlas okyanusunda yaşayan uzun ağızlı, çıkık alınlı «ıslıkçı» yunus'un ilmî cins adı (*Prodelphinus euphrosius*). [L]

PROD'HOMME (Jacques Gabriel), fransız müzik bilgini ve tenkitçisi (Paris 1871 - Neuilly-sur-Seine 1956). Birçok gazete ve dergide görev aldı, 1930'dan 1940'a kadar Paris Operası kütüphanesini yönetti; Opera ve Konservatuvar müzesinin müdürü oldu. Başlıca eserleri: *Berlioz* (3 cilt, 1904); *Paganini* (1907); *Gounod* (1911); *La Jeunesse de Beethoven* (Beethoven'in Gençliği) [1921]; *Beethoven, Mozart* (1927); *Schubert* (1928); *Gossec, Gluck* (1948) v.b. (L)

PRODİGİOSUS i. Bakteriyol. Kolaylıkla boyanan küçük, kısa basil (*Bacillus prodigiosus*). [Işıktan korunmak şartıyle, her zaman kullanılan besiyerlerinin hepsinde kolaylıkla ürer, 20°C civarında ve bol havalı bir yerde ürediği zaman meydana getirdiği topluluk güzel kırmızı bir renk alır. Ekmekte, sütte, patateste görülür ve eskiden sebebi bilinmeyen kanlı ekmek (hostia) olayına sebep olur. Hastalık yapmadığı sanılmaktadır.] (L)

PRODİKOS i. (*pro,* için ve *dike,* adalet'ten yun. k.). Esk. yun. Isparta'da, erginlik yaşına gelmemiş bir kralın vasisi. || Mahkemede savunucu, avukat. (L)

PRODİKOS, yunanlı sofist (Keos adası M. Ö. V. yy.). Birçok defa Atina'ya elçi olarak gönderildi, orada verdiği konferanslarla ün ve servet kazandı. Eflatun *Protagoras* adlı diyaloğunda Prodikos'u da konuşturur. Ksenophon ise Erdem ile Kötülük arasında kalan Herakles mitos'unu ondan almıştır. Fizik öğrenimi gören Prodikos daha çok ahlâk ve üslûp hocası olarak tanınırdı. Kelimelerin yerinde kullanılmasını ve eşanlamlı kelimeleri incelemişti. (L)

PRODREMOTHERİUM i. İlkel özellikler taşıyan memeli hayvan. (Gevişgetirenlerin öncüsü olan bu hayvanlarda henüz tarak kemikleri incikle birleşmiş değildi. Quercy fosforitlerinde fosil.) [L]

PRODROMOS (Theodoros), bizanslı yazar (İstanbul 1115-1166). Çeşitli manastırlarda oldukça yoksul bir hayat sürdü. Bu sebepten kendisine *Prokhoprodromos* (Yoksul Prodromos), eserlerinin tümüne de *Prokhoprodromika* denildi. Manzum bir roman (*Ta Kata Rodanthen kai Dosiklea* [Rodanthe ve Dosiklea]), *Katomyomakhia* (Farelerle Kedinin Savaşı) gibi bürlesk şiirler ve konusunu günlük hayattan alan birçok şiir yazdı. Yazılarının en ilgi çekicisi Ioannes II Komnenos (1118-1143) ve Manuel I Komnenos (1143-1180) için Halk Yunancasıyle ve zengin bir hayal gücüyle yazdığı şiirlerdir. (L)

PRODUCTELLA i. Birinci zaman tabakalarında fosil çeşitleri bulunan productus'a yakın kolsuayaklı fosil hayvan; bu da birinci zaman tabakalarında bulunur. (L)

PRODUCTUS i. Karbonifer ve permiyen tabakalarında fosil olarak bulunan eklemli kolsuayaklı hayvan. (Productus'ların kavkısı genellikle çok büyük, çenetleri birbirinden farklı, menteşesi düzdür. İç içe kıvrımlarla kesilen ışınsal kabarık çizgilerle kaplı yüzeyinde kirpi dikeni gibi sık dikenler bulunabilir. Pek çok türü vardır. *Productidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PRODÜKSİYON i. (fr. *production*). Üretim.

— İkt. ve Petr. Bk. ÜRETİM.

— Sinc. Bir filmin meydana getirilmesi için gerekli çalışmaların tümü. Bk. YAPIM. (M)

PRODÜKTİF sıf. (fr. *productif*). Ürün veren veya kâr sağlayan. || Çok ürün veren veya çok kâr sağlayan; üretken. (M)

PRODÜKTİVİTE i. (fr. *productivité*). Verilen emeğe ve yapılan masrafa oranla üretilen miktar.

— İkt. Bk. ÜRÜN *verme gücü.* (M)

Prodüktivite merkezi (MİLLÎ), ülkedeki iş verimini artıracak tedbirleri araştırmak, bu konudaki çalışmaları teşvik etmek, ilgili kurumlar için danışma ve uygulama faaliyetlerinde bulunmak ve gerekli bilgileri yaymak amacıyle kurulmuş (24 haziran 1953), tüzel kişiliği olan kamu kurumu. Özel kuruluş kanununun tarihi 8 nisan 1965, numarası 580'dir. Kurum, Başbakanlık Yüksek Denetleme kurulu tarafından denetlenir. Merkezi Ankara'dadır. Başlıca görevleri: resmî ve özel sektör işyerlerinde verimi artıracak metotları tespit etmek, bunların uygulanma imkânlarını araştırmak ve tavsiye etmek, prodüktivite ile ilgili teknik yardım sağlamaktır. Millî Prodüktivite merkezi, aynı zamanda devlet daireleri, resmî ve özel sektör işyerleri, işçi ve işveren meslek kuruluşları, eğitim ve öğretim kurumları, üniversiteler, öteki bütün kurumlar ve yabancı ükelerde aynı amaçla kurulmuş olan kurumlarla temas ve işbirliği sağlar; millî prodüktiviteyi ölçer ve prodüktivite ile ilgili dernekler kurulmasını teşvik ederek bunlarla işbirliği yapar. Merkez teşkilâtı en üst yetki organı olan Genel kurul, Yönetim kurulu, Denetleme kurulu, Genel sekreterlik ve danışma kurullarından meydana gelir.

Gelirleri, Maliye bakanlığı bütçesine konan ödenekten, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları birliği ve bu birliğe bağlı bazı oda ve borsalar, işveren, işçi sendikaları birlikleri, Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Teşkilâtı konfederasyonundan alınan nispî aidatlardan, iktisadî devlet teşebbüsleri, katma bütçeli daireler ve bazı ortaklık, kurum, birlik ve ofislerin aidatlarından, hizmet karşılığı ücretlerden, yayın gelirleri, diğer gelirler ve bağışlardan sağlanır (M)

PRODÜKTÖR i. (fr. *producteur*). Sinc. Yapımcı.

— İkt. Bk. ÜRETİCİ.

— Sigortacılık. *Sigorta prodüktörü,* bir sigorta şirketi hesabına çalışan ve şirketten alacağı belirli bir prim karşılığında o şirket adına sigorta yapan kimse. (M)

PROEDRİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Proedros'un görevi ve unvanı. || Hâkim ve din adamlarına (bazı şehirlerde de proksenos'lara) tiyatro ve meclislerde ayrılmış özel yerlere oturma hakkı. (L)

PROEDROS i. (*pro,* ön ve *edra,* kürsü, koltuk'tan «başkan» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Bir meclisin başkanı. || Atina'da M.Ö. 378-377'den itibaren, Beşyüzler meclisinde, devletin yürütme ve yargılama yetkisini temsil eden 50 üyenin (Prytaneis) dışından seçilen ve dokuz boyun temsilcisi olan dokuz kişinin unvanı. (Proedros'ları Prytaneis'ler arasından, bir gün için devlet işlerine nezaret etme sırası gelmiş olan epistates seçerdi; bunlar sitenin kamu meselelerini tartışan Ekklesia'ya ve Beşyüzler meclisi olan Bule'ye başkanlık ederdi.)

— Bizans tar. Senato başkanı. (Bu unvan, 963'te Nikephoros II Phokas tarafından, ilk defa olmak üzere, Basileios Lekapenos'a verildi; daha XI. yy.da bütün itibarını kaybetti.) [L]

PROEKİDNE i. (fr. *proéchidné*). Yeni Gine'de yaşayan tek delikli memeli hayvanlardan zaglossus'un eski adı. (Proekidne'nin gagası eğri, kuyruğu kısa, vücudu dikenlidir; yumurtalarını karın kısmındaki bir kesede saklayıp kuluçkaya yatar.) [L]

PROENZİM i. (fr. *proenzyme*). Biyokim. Harekete geçirici bir maddenin etkisiyle enzim doğuran madde. (Proenzimleri harekete geçiren madde çoğu zaman madenî bir iyondur [kalsiyum, magnezyum, demir]; kalsiyum iyonu bir proenzim olan protrombini bir enzim olan trombin'e dönüştürür.) *Eşanl.* PRODİYASTAZ-PROFERMENT. (L)

PROEROSİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Sonbahar sürümünden önce, bereket vermesi için Demeter'e kurban sunarak yapılan Eleusis şenlikleri. (L)

PROETUS i. Küçük kabuklu, oval gövdeli trilobit; silüryen, devonyen ve karbonifer tabakalarında yaygındır. (L)

PROFAJ i. (fr. *prophage*). Bir bakteri ile ortak yaşayan, fakat anîden mikrop özelliğini tekrar bulabilen «ılımlı» bakteriyofaj. Bk. PROVİRÜS. (L)

PROFANATİO i. («tapınağın önü» anlamında *profanus*'tan lat. k.). Kilise huk. Dinî müesseselere, kutsal eşyaya karşı saygısızlık suçu.

— ANSİKL. *Kutsal eşyaya karşı profanatio*'dan maksat, kutsal kapların, dinî kıyafetlerin bayağı veya suç sayılacak işlerde kullanılması, dinî âyinler ve özellikle adak ve kurbanlar konusunda günah sayılacak eylemlerde bulunulmasıdır.

Kiliselere karşı profanatio şu hallerde söz konusu olur: bu kutsal yerler çok kan akıtılmasına yol açmış bir cinayet veya benzer şiddet fiiline sahne olmuşsa; dine aykırı veya çirkin işler için kullanılmışsa; afaroz edildiği açıklanmış ya da sapkın mez-

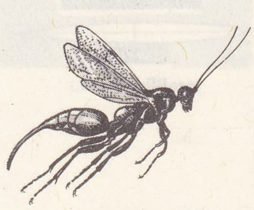

proctotrypus

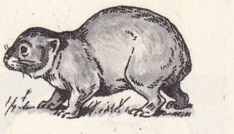

procavia

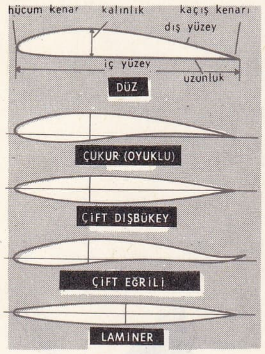

profiller (havc.)

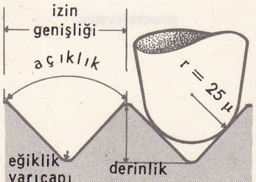

profil (elektro-akust.)

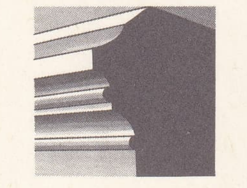
profil (mim.)

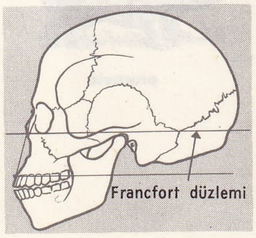

prognatizm

heplere mensup veya inanmayan biri kilise dahiline gömülürse v.b. Bu muamelelerden birine uğrayan kilise derhal kapatılmalıdır; ibadete yeniden ancak, bu günahlardan arınması için gerekli işlemler yapıldıktan sonra açılabilir. (L)

PROFAZ i. (fr. *prophase*). Biyol. Bk. İLK-EVRE.

PROFERMENT i. (fr. *proferment*'dan). Biyokim. Bk. PROENZİM.

PROFESÖR i. (fr. *professeur*). Üniversite ve yüksekokullarda en yüksek aşamada bulunan öğretim üyesi: *Muhavereleri esnasında, iki profesör, bu işi konuştular* (Vâ-Nû). || *Profesörler kurulu.* Bk. FAKÜLTE.

— ANSİKL. Eğ. *Profesör,* kanunen belli süreyi doldurmuş, bilimsel güç ve öğretim yeteneği sabit olmuş doçentler arasından (başvurma üzerine) seçilerek tayin edilir. Profesör olabilmek için şu şartlar aranır: 1. en az beş yıl üniversitelerde doçentlik yapmış olmak veya doçent unvanını kazandıktan sonra yedi yıl, uzmanlığıyle ilgili işte çalışmış olmak; 2. bilimsel değerini ve öğretim yeteneğini doçent olduktan sonraki çalışmaları ve yayımlarıyle tanıtmış olmak. Bu şartları yerine getiren doçentlere, başvurmaları üzerine, fakülte profesörler kurulunun kararı ve üniversite senatosunun onayı ile bir kadroya bağlı olmadan üniversite profesörü unvanı verilir; kadro varsa, profesör kadrosuna girer ve bu kadrodan maaş alarak profesörlere ait bütün haklardan yararlanır. Kadrosuz profesör olan kimseler maaşlarını doçentlik kadrosundan alırlar; fakat bunun dışında kadrolu profesörlerin bütün hak ve yetkilerine sahiptirler. Ancak bunun iki istisnası vardır: 1. doçent kadrosunda bulunan bir profesör rektör olamaz; 2. kürsüde kadrolu bir profesör varsa, kadrosuz profesör kürsü profesörlüğüne seçilemez.

Üniversite profesörlerinin görevleri şunlardır: 1. üniversite öğretim kurumlarında ders okutmak; 2. pratik çalışmaları, uygulama ve proje işlerini, laboratuvarları, seminerleri yönetmek; 3. bilimsel araştırmalar ve yayımlar yapmak veya yaptırmak. (M)

PROFESÖRLÜK i. (*profesör*'den *profesör-lük*). Profesörün görevi. (M)

PROFESYONEL sıf. ve i. (fr. *professionnel*). Bir işi, mesleği, amatörler gibi zevk için veya heves dolayısıyle değil de, kazanç sağlamak amacıyle yapan (kimse). *Zt.* AMATÖR.

— Spor. Maç veya gösterilere çıkmak, veya öğretici olarak çalışmak için ücret alan sporcu. (Bir spor dalında maddî kazanç karşılığında çalışan her kişi profesyonel sayılır. Ayrıca, bir sporcunun amatörlükten profesyonelliğe geçebilmesi için sporun çeşidine göre değişen daha birçok kayıt ve şart vardır.) [ML]

PROFESYONELLİK i. (*profesyonel*'den *profesyonel-lik*). Profesyonel olma hali. (M)

PROFİL i. (fr. k.). Yandan görünüş. || İnsan yüzünün yandan görünüşü: *Nevin dönüp kocasının pofiline baktı: Burnu dudaklarına sarkmıştı* (S. F. Abasıyanık).

— Dy. Bir demiryolu hattının, bütün güzergâhı boyunca karşılaşılan iniş ve çıkışlarına bağlı karakteristiği.

— Elektroakust. *Bir plağın iz profili,* kayıt yapılmamış bir plakta, izin dik kesidinin geometrik şekli. (Bu dik kesit bir ikizkenar üçgen şeklindedir ve eşit kenarlara ait tepe ile izin dip tarafı hafifçe yuvarlaktır. İzin başlıca elemanları, açıklık açısı, dip tarafın eğrilik yarıçapı, izin iki kenarı arasındaki genişlik veya derinliktir.)

— G. santl. *Eksik profil* veya *kaçma profili,* yüzden çok başın ön kısmını gösteren profil.

— Havc. Bir uçak kanadının boyuna kesiti. (Bir profilin bağıl kalınlığı, maksimum kalınlığının uzunluğuna oranıdır. Bu oran yüzde 12 veya daha fazlaysa, profil, dolayısıyle kanat kalındır. Yüzde 12 ile 9 arasında profil orta kalınlıkta, yüzde 9'dan küçükse incedir.) || *Profil kaplaması,* bir hava taşıtında, üzerinde hava akımı meydana gelen ve aerodinamik kuvvetlerin etkisinde kalan dış yapı kısmı. (Profil kaplaması vernikli bezden veya tahtadan olabileceği gibi, yapının genel direncine katılan cinsten de olabilir. Çok hızlı bazı uçaklarda kaplama ve yapı bir bütün meydana getirdiği için, çok ince olan kanatlar yekpare bir madenden yapılır.)

— Hidrol. *Irmak profili,* bir akarsuyun yatağını niteleyen, topografya kesiti. Bk. ANSİKL.

— Jeofiz. Bir arazi kesiti meydana getirmek için, uzunluğunca bir seri deprem ölçmesi yapılan, hemen hemen doğrusal çizgi.

— Jeomorfol. *Boyuna profil,* vâdi tabanı veya talveg boyunca uzanan profil. || *Enine profil,* vâdi eksenine veya ırmağın akış yönüne dikey uzanan profil.

— Marang. *Profil açmak,* bir rende yardımıyle ağaç parça üzerine kiniş açmak. (Bu işlem mekanik olarak tepsi freze tezgâhında yapılabilir.) || *Ters profil vermek,* bir parçayı, başka bir parçanın içine geçecek şekilde, ikincisine ters yönde yarmak.

— Mat. *Profil doğrusu,* bir profil düzleminde bulunan doğru. (YANAY DOĞRUSU da denir.) || *Profil düzlemi,* iki izdüşüm düzlemine, dolayısıyle yer çizgisine dik olan düzlem. *Eşanl.* YANAY DÜZLEMİ.

— Metalürji. *Profil demir,* çekme tezgâhında çekerek veya silindirli sıvama makinesinde şekil vererek elde edilen, özel profilli sabit bir kesiti olan uzun demir çubuk. (Bu terim genellikle, yüksekliği 80 ile 600 mm olan normal kirişler, yüksekliği 80 ile 400 mm arasında değişen U demirler, her boyuttan palplanşlar ve gerek doğrudan doğruya haddeden geçirerek gerek 100 mm'den büyük boyutlu I demirleri uzunlamasına yararak elde edilen T demirler için kullanılır. Anglosaksonlar, büyük köşebentleri de bu gruptan sayarlar.) [PROFİLE de denir.]

— Mim. Bir silme üzerinden alınan ve silmenin çeşitli kısımlarının birbirine göre girinti, çıkıntı ve eğikliğini gösteren enine kesit.

— Oto. İlerlemeye karşı en az direnç gösterecek şekilde düzenlenmiş özel karoseri şekli.

— Pedoloji. *Toprak profili,* toprağın bir kesitin cephesinde görünüşü: *Toprak profili, toprağın tanımlanmasını ve sınıflanmasını sağlayan temel unsurdur.* (Toprak «ufuklar» denen bazı «stratlar»dan oluşur; bunların profilde birbirini izleyişi ve fizyonomik görünüşü toprağı tanımlamayı sağlar. Toprağı tanımlamak için profilin tamamını bulmak gereklidir.)

— Teknol. Bir cismin, bir yapının veya bir zeminin düşey kesiti.

— Topogr. *Profil çıkarma,* bir arazinin profilini elde etmek için yapılan işlemler. || Bir arazinin düşey kesiti. || *Boyuna profil* veya *boykesit,* bir karayolu veya demiryolunun, bir kanalın ekseni boyunca alınan kotlanmış kesiti. || *Enine profil* veya *enkesit,* bir karayolu veya demiryolunun, bir kanalın eksenine dik doğrultuda alınan kotlu kesiti.

— ANSİKL. Hidrol. *Enine profil,* bir ırmağın yatak kesitini gösterir. Kol sayısı, her kolun eni ve derinliği, bakışımsızlıkları, dip ve eşik tümsekleriyle nitelenir. Bu kesit alüvyon ovasına genişletilince, bir genel veya küçük yatak ile bir büyük yatak ayırt etmeğe imkân verir. Yatağın gömülmesine ve akarsuyun hızına göre, aşındırma veya alüvyon bırakma gücü değişir.

Uzunlamasına profil, düşey düzlemde bir akarsuyun kaynak ve ağız arasındaki yolunu temsil eden eğriyi gösterir. Daha sert kayaçların yol açtığı çıkıntılar gösterebilir. *Denge profili,* debisi aşağı kesime doğru azalmayan ırmaklar için ideal bir uzunlamasına profildir. Kaynaktan temel seviyeye kadar devamlı olarak alçalan eğintiler, yani içbükeyliği yukarı kısma dönük parabol biçiminde bir yol çizer. Yukarı kesimdeki yükselme, düşük bir eğinti ve kaba gereçler hacmiyle orantılıdır; bu kaba gereçlerin boşaltılması için daha yüksek bir eğinti gereklidir; az bir eğinti, ince gereçlerin boşaltılmasına yettiği için aşağı kesimde debi yükten çok artar. Bu profil, ırmak yatağının en iyi şartlar altında ve en az güç sarfederek havzasının yüzeyine düşen suları akıtmasını ve aşındırmanın yarattığı gereçleri boşaltmasını sağlayacak eğintiyi gösterir. Bir ırmağın kaynağa doğru debisi ne kadar yüksek olursa, aşındırma işine kayaçların yapısı ve cinsi o kadar çok yardım eder; talveg'i ağzından ne kadar uzakta ve derin kazılırsa ve eğinti aşağı kesime doğru ne kadar alçalırsa, denge profili o kadar iç bükey olur. Belirli şartlar (temel seviye, tektonik bozukluklar, iklim şartları) altında ırmağın oyması denge profilinden öteye geçmez. Bu kavram aslında dönencelerde yağışlı bölgelerdeki ırmaklara uyar. Dönencelerarası ırmaklar, katı yükler yataklarındaki dirençli kayaları yarmağa yetmediğinden bu kayaları çağlayanlarla aşar. Üstelik öbür bölgelerde iklim değişiklikleri ve deniz seviyesinin yeni glasyoöstatik değişmeleri denge profili kavramına tamamıyle teorik bir anlam verir. (LM)

PROFİLAKSİ i. (fr. *prophylaxe*). Fizyol. ve Sağ. bil. Bk. KORUNMA.

PROFİLAKTİK sıf. (fr. *prophylactique*). Tıp. Profilaksiyle ilgili. (M)

PROFİLE i. (fr. *profilé,* profil verilmiş). Metalürji. Bk. PROFİL.

PROFİLOGRAF i. (fr. *profilographe*). Bayınd. Yol profillerini küçülterek kâğıt üzerine geçiren cihaz. (L)

PROFORMA sıf. («şekil için, şeklen» anlamında lat. *pro forma* k. lerinden). İkt. *Proforma fatura,* herhangi bir malın kesin satışından evvel fiyat ve evsafını göstermek için, satıcı veya imalâtçı işletme tarafından, almak isteyene verilen fatura. (Bu çeşit faturalar kesin alış ve satış taahhüdünü ifade etmez, teklif mektubu mahiyetindedir. Proforma olduğu fatura üzerinde belirtilir.) [LM]

PROGENEZ i. (yun. *pro,* önde ve *genesis,* oluşum > fr. *progenese*'den). Biyol. Yumurtanın döllenmesinden önce insan dölünü etkileyen çevre ve kalıtım etmenlerinin tümü. (L)

PROGENEZİK sıf. (fr. *progénésique*'den). Döllenmeden önce oluşan: *Vücut kusurlarının progenezik sebebi, yumurta oluşumundan önce gametlerde var olan sebeplerdir.* (L)

PROGENY-TEST [proceni test] i. («döl deneyi» anlamında ing. k.). Döllerinin değerine göre anaçları değerlendirme metodu. (Progeny-test, bir kısım dölleri arasından tesadüfen seçilmiş olanların ortalama niteliğine göre anaçların genotipik değerini ölçmeyi öngörür.) [L]

PROGERİA i. (yun. *pro,* önde ve *geraios,* yaşlı > fr. *progéria*'dan). Pediyatri. Yaşlı görünüşü veren bir çeşit cücelik; hormon eksikliğinden ileri gelir. (L)

PROGESTATİF sıf. ve i. (fr. *progestatif*'-ten). Gebeliğin devamını sağlamak veya hiperfolikülinleri önlemek için kullanılan progesteron benzeri maddelere denir. (L)

PROGESTERON i. (fr. *progestérone*'dan) Biyokim. Yumurtalıktaki sarı cismin salgıladığı hormon; dölyatağı mukozasını değişikliğe uğratarak döllenmiş yumurtanın yuvalanmasını ve gelişmesini kolaylaştırır. (*Eşanl.* LÜTEİN.) || *Progesteron benzerleri,* dölyatağı mukozası üzerinde progesteronunkine benzer bir etki yapan, yani çoğalmakta olan dölyatağı mukozasını, fizyolojik salgı çıkaran iç zar haline getiren maddeler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Progesteron benzerleri*'nin birçok çeşidi vardır:

1. Progesteronun kendisi ve bir Cl, F, Br halojeni veya 17'li bir alkil zinciri katılarak metillemeyle elde edilen türevleri. Progesteron'un izomerleri de (retroprogesteron) progesterona benzer. Bu maddeler gebeliği sürdürmek için kullanılır; yan tesirleri yoktur, had veya müzmin zehirlenme yapmaz; 2. *sentetik progesteron benzerleri,* nortestosteron türevleridir; sayıları son yıllarda çok artmıştır. Bu maddelerin progesteronunkine benzer etkilerinden başka östrojen'inkine benzeyen etkileri de vardır; bu etki östrojen ilâvesiyle daha da artırılır. Bu birleşme, o maddelere antigonadotrop ve yumurtlamayı önleyici bir özellik, aynı zamanda dölyatağı iç zarının devamlılığını sağlayıcı

kuvvetli bir etki kazandırır. Buna karşılık erkek hormonlarıyle olan yakınlıkları yüzünden bunlar gebelikte kullanılmaz, çünkü dişi dölütlerde erkekleşme belirtileri meydana getirir.
Bu türevler Pincus'un deneylerinden sonra (bk. HAP) yumurtlamayı önlemek, ay halini düzenlemek, dölenme ihtimalini artırmak için kullanılmağa başlandı; ilâç aralıklı tedaviyle âdet döneminin 6. gününden 25. gününe kadar verilir. İlâç alınmadığı zaman 2-4 gün sonra kanama olur; bu kanama, yumurtasız, sunî bir ay halidir. Tedavinin kesilmesinden sonra döllenme ihtimali artar; daha önce bazı âdet dönemlerinde yumurtlama olmazken bundan sonra yumurtlama meydana gelir. Gebeliği önleyici amaçla kullanılmasından ayrı olarak progestron benzerleri kadın hastalıkları alanında da devrime yol açtı. Bütün ay hali düzensizliklerinde lütein yetersizliğine bağlı kısırlıklarda, yumurtlama rahatsızlıklarında kullanılmağa başlandı. Bu ilâçlar «aralıksız tedavi» şeklinde ay halini sürekli olarak ertelemek için aylar boyunca her gün kullanılabilir. Bu şekilde bir «yalancı gebelik» hali yaratılır; bu hal andrometriyozda ve dölyatağı hipoplazisinde tavsiye edilir.
Bu maddeler hormon tedavisinde büyük gelişme sağlamakla beraber tamamen zararsız da değildir. Sık sık sindirim bozukluğu (gebeliği andıran bulantı ve kusmalar), bazen meme ağrıları meydana gelir; kiloda artış olabilir, küçük metrorajiler ortaya çıkabilir. Progesteron benzerlerinin bazı hastalarda toplardamar trombozlarını, şeker hastalığını ve yüksek tansiyonu kolaylaştırdığı sanılmaktadır. (L)

PROGLOTİS i. (yun. *pro,* ilerde ve *glottis,* küçük dil). Tenya gibi yassısolucanların her bir halkasına verilen ad. (L)

PROGNATİZM veya **PROGNATİ** i. (fr. *prognathisme* veya *prognathie*). Yandan bakıldığı zaman, alından çenenin en çıkıntılı noktasına uzanan çizginin, kafatasının yatay düzlemiyle dar açı teşkil ettiği yüz durumu. (Bu özelliği gösterenlerde [prognat] yüz, kafatasına göre öne doğru oldukça çıkıktır. Bu durum bugünkü bazı ırklarda da [Melanezya, Afrika, Avustralya v.b.] görülen bir ilkellik belirtisidir.) [L]

PROGNE i. Firfiri mavi yansımalı siyah ve büyük kırlangıç. (*Progne purpurea* yazın Kuzey Amerika'da çok yaygındır.) [L]

PROGRAM i. (fr. *programme*). Bir tören, temsil, gezi v.b.nin ayrıntılarını tespit eden ve bunları tanıtmak amacını güden basılı kâğıt: *Bir seyahat acentesi herkesin eline bir program tutuşturdu* (F. R. Atay). *Konser programı.* || Bir kimsenin tasarılarını kapsayan maddelerin bütünü: *Elverir ki iş programımız gittikçe zenginleşerek devam etsin* (R.N. Güntekin). *Halit Beyi tanımıyorsunuz da onun için... Siz zannediyorsunuz ki programla hareket eder* (A. H. Tanpınar). || Bir siyasî partinin tasarılarının genel açıklaması.

— Bilgi-işlem. *Birleştirme programı,* semboller halinde yazılmış programı ordinatörün diline çeviren program. (BİRLEŞTİRİCİ de denir.) || *İşlem programı,* sembollerle veya makine dilinde yazılan ve sonuçları kesin olarak veren program. || *Kontrol programı,* birçok işlem programının aynı anda veya art arda yapılmasını yöneten ve denetleyen program: *Kontrol programları genellikle bir işletme sisteminin parçalarıdır.* (MONİTÖR PROGRAM da denir) || *Otomatik program,* bir problemin çözümünü, sıralı elemanlar dizisi ve otomatik olarak kodlanabilecek işlemler haline getiren otomatik makine programı. || *Derleyici program,* günlük terimlerle ve basit dilde yazılmış programları, ordinatörün karmaşık ve ayrıntılı diline (makine dili) çeviren programlama sistemi (meselâ algol, cobol veya fortran sistemleri).

— Büro. Bir hesap makinesinden veya otomatik bir cihazdan istenen belirli bir işlem dizisinin yapılması için gerekli ifade, veri ve bilgilerin bütünü. Bk. ANSİKL.

— Mekan. Bk. ANSİKL.

— Öğr. Okullarda, haftanın belli günlerinde, belli saatlerde öğrencilere okutulacak dersleri gösteren cetvel: *Ders programı.*

— Psikopedagoji. *Çizgisel program.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bilgi-işlem. Hesap makinelerinde *program* kavramı, ancak makinelere güçlü hafızalar eklendikten sonra ortaya çıktı. İlk elektronik hesap makinelerinin programları, bir ek cetvelin kablo bağlantılarıyle kumanda edilen birkaç basit işlemle sınırlıydı. Bu işlemler, ya art arda okunan bütün delikli kartlar için bir bir tekrarlanıyor ya da programın elemanlarını veren kartlarla etkenleri bulunduran kartların iyi eşleştirilmesi sonucunda, kısmen programlanmış güç işlemler yapılabiliyordu; bununla birlikte işlem hızı oldukça yavaş ve imkânları sınırlıydı. Hafızalarında on binlerce veya yüz binlerce harf taşıyabilen ordinatörlerin yapılması, bu hafızalardan bazılarını kumandaların birleştirilmesine dayanan bir program imkânı sağladı. Bir etkenin okunması, bir etkenin hafızadaki bir bölümden başka bir bölüme nakli, iki etkenin toplanması veya karşılaştırılması v.b. en basit işlemleri ilgilendiren bu kumandalar, ordinatörün işlem ünitesindeki farklı elektrik devreleriyle sağlandı. Bu kumandaların hepsi birden makine dilini meydana getirir.
Demek ki bir programı yazmak, yapılacak işlemlerle ilgili kumandaların bir listesini çıkarmak ve her kumandaya gerek ünitenin veya etkenin hafızadaki yerinin adresini gerek sonucun veya işlem görmüş etkenin gideceği adresi eklemektir. Kumandalar, genellikle sayısal kodlarla belirlenmiştir; bunların tekrarlanarak kullanılması hatalara sebep olabilir; bu yüzden «semboller»le gösterilen kumandalar (meselâ toplama için ADD) hazırlanmıştır; bu kumandalar ordinatörlerde doğrudan doğruya kullanılamaz, makinenin diline çevrilmesi gerekir; bu çevirme işlemini ordinatör, yardımcı bir programla kendisi yapar. Sembol kodlar ilkesi daha genişletilerek, kendi başlarına birer alt program olan kumanda serileri hazırlanabilir ve böylece bu problem, bilimsel terimlere çok yakın uzlaşmalı bir dille makineye verilebilir: mesela kare kök alma, matematikçiler için, her seferinde tekrarlanması gerekmeyen belirli kurallara göre yapılan bir işlemdir; bir ordinatör için de durum aynıdır. Kodların sembollerle verilmesi hafıza bölgelerine de uygulanabilir; bunların adresleri sembol dilinde işlenecek bilginin adın alabilir ve böylece programın yazılması kolaylaşır; bundan dolayı, makine dilinde birleştirme programlarının rolü büyük önem kazanmıştır.
Bir ordinatörün, ancak bir *çevirme programı*'nın yardımıyle kullanılabilen sembollerle yazılmış farklı *işlem programları*'nın çalıştırılması, daha ileri bir aşamadaki *monitör program*'lara veya *kontrol programları*'na verilebilir ve böylece ordinatörle çeşitli ünitelerin kullanılışı düzenlenerek daha da basitleştirilebilir. Birbirini kontrol eden bu programların bütünü makinenin işletme sistemini meydana getirir; bu sistem de makinenin bilgi çevresinin temel elemanıdır.
Başlangıçta yapımcılar arasında ordinatörlerin performansını geliştirme bakımından yapılan rekabet, bugün programlama alanına kaymıştır.

— Büro. İşin yapılması sırasında program, aranan sonuçları elde etmek için aritmetik veya mantık işlemleri dizisini makineye verir.

Makineye ve hesapların karmaşıklığına göre, program az veya çok uzun olur; fakat, ister uzun ister kısa olsun, bir program daima şu elemanlardan kuruludur: makine tarafından okunacak verileri seçme bilgisi, gerçek bir hesap bilgisi, sonuçların kayıt şekli bilgisi ve bir sonraki problemi çözmek için ilk bilgiye dönüş bilgisi.

— Mekan. Bir takım tezgâhında, işlenecek parçaların tezgâha gelmesi, işlenmesi ve işlenmiş parçaların atılması, çoğu zaman otomatik donatımlarla yapılır. Bu en basit anlamda, insan müdahalesi yerine elektrik veya elektronik âletlerin (servomekanizmalar) kullanıldığı otomatizasyon tekniğidir. Bu âletlere, bir delikli şerit veya bir magnetik tel üzerine önceden tespit edilmiş bir program ile kumanda edilir.

— Psikopedagoji. *Çizgisel program*'da her soru karşılığında, öğrenci, cevabını evvelki doğru cevaba göre düzenler. Bu çeşit bir programda, item'ler (test soruları) kısadır, soruyu gerektiren yeni bilgilerin belirtilmesinden önce, öğrenciler, evvelki itemin doğru cevabını tekrarlamakla işe başlar ve cevabın doğru olmasının sebeplerini açıklarlar (buna «kuvvetlendirme ilkesi» denir). Sorulan soruya verilen cevap, içlerinden bir teki doğru olan birkaç mümkün cevap arasından seçilmez; cevap «meydana getirilir» (öğrenci bu cevabı ya yazmalı, ya söylemeli ya da bir öğretme makinesinde, daktilo klavyesini kullanarak yazmalıdır). İtemin tümü, öylesine yanılma payı, en azına inecek şekilde tasarlanır (eğer cevap yanlışsa, öğrenci, itemi tekrar okur: doğru cevabı bildiği için, kavradığı bir çağrışımı ezberler [şartlanma]). Öğrenci, yüzde 5 ilâ 10'a kadar hata yapıyorsa, Skinner'e göre program kötü olarak kabul edilir. Programlı öğretimde, çizgisel diye adlandırılan bu program Skinner ile okulunun çalışmaları sayesinde meydana gelmiştir ve birbirini takip eden itemlerin tek ve dereceli bir zincirlenişi esasına dayanır. (LM)

PROGRAMCI i. (*program*'dan *program-cı*). Program hazırlayan kimse: *Radyo programcıları. Televizyon programcıları.* || Tiyatro, konser v.b. de program satan veya dağıtan kimse. (M)

PROGRAMLAMA i. (*programlamak*'tan *programla-ma*). Programlamak işi.

— Bilgi-işlem. İdarî, malî, bilimsel ve istatistik problemlerin çözüm planını bir ordinatör tarafından işlenebilecek ve genellikle bir programlama çerçevesinde kurulmuş bir program meydana getirecek bilgiler serisi haline dönüştürme tekniği. || *Programlama dili,* bir ordinatörün devreleri tarafından doğrudan doğruya yürütülebilmesi için, programların çevrilmesi gereken dil. (MAKİNE DİLİ de denir.)

— İstat. *Çizgisel* (*lineer*) veya *doğrusal programlama,* çeşitli çözüm yolları olan iktisadî bir problemin çözümü için, bu yollardan en uygununu ve en verimlisini bulmağa yarayan matematik metot. (Bk. ANSİKL.) || *Bekleme* veya *kuyruk modeliyle hareket programlaması,* belirli verilerden yararlanarak hazırlanan matematiksel modelin, ihtimal kanunlarını da göz önünde tutarak çözümlenmesinde uygulanan metot. (Model için gerekli verilerde, tesadüfe bağlı değişkenler söz konusu olduğu zaman bu metot uygulanır.) [Bk. HAREKÂT *araştırması.*] || *Dinamik programlama,* önüne geçilmez tesadüfleri, iyi veya kötü ihtimalleri göz önüne alarak belirli bir çözüme varmak için uygulanacak metot. (Bellman tarafından geliştirilen bu metotta, aynı süre içinde çok basamaklı ihtimaller söz konusudur. Her basamaktaki olay, az sayıda değişkene bağlıdır. Bu metotta optimallik ilkesi, daha önce verilmiş yanlış kararların düzeltilmesini sağlar.)

— İşletmec. *Çizgisel programlama,* değişkenler ve birçok zorunluk taşıyan problemlerin matematik olarak incelenmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İstat. 1947'de A.B.D. ordusunda uygulanan *çizgisel* (veya *doğrusal*) *programlama,* George B. Dantzig, Marshall Wood v.d. tarafından geliştirildi. Özellikle iktisat ve işletme hayatında görülen kaynak kıtlığı, verimin en yüksek seviyeye çıkarılması veya ihtiyaçların fazlalığı gibi problemlerin çözümünde bu metot çok yararlı oldu.
Meselâ, A,B,C,D, gibi dört besin maddesin-

progne

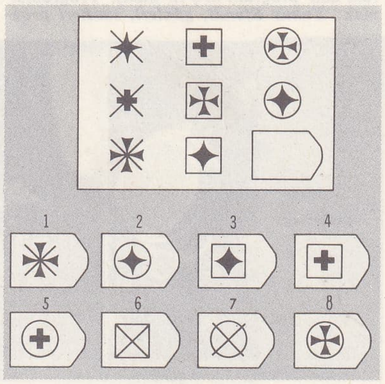

progressive matrices

otomatik projektör

projeksiyon cihazları

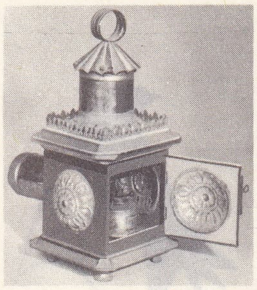

sihirli fener

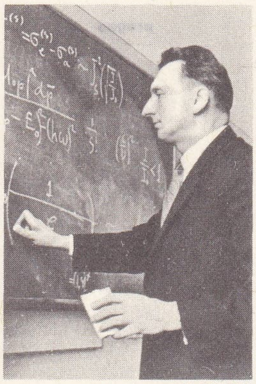

A. M. PROHOROV

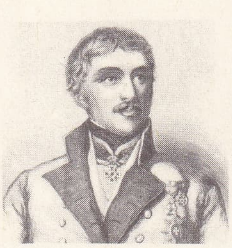

PROKESCH VON OSTEN

projektör

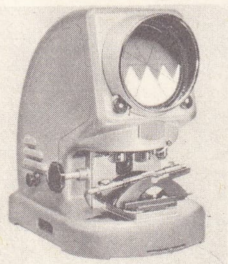

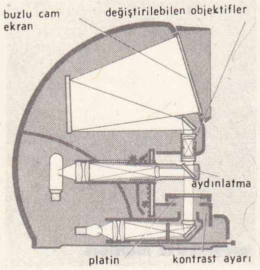

den satın alınacak miktarlar sırasıyle X_1, X_2, X_3 ve X_4 olsun. Vitamin ve kalori değerleri aşağıdaki tabloda gösterilen bu besin madelerini satın alacak kişi için minimum kalori ihtiyacı 18, vitamin ihtiyacı da 10 birim olarak kabul edilirse, bu ihtiyaçları en düşük fiyatla karşılamak problemi söz konusudur:

besin maddeleri	A	B	C	D
satın alınan miktar	X_1	X_2	X_3	X_4
kalori değeri	2	0	1	3
vitamin değeri	0	3	1	4
birim fiyatı	5	10	12	15

Satın alma değerini veya toplam maliyeti gösteren $Z=5X_1+10X_2+12X_3+15X_4$ fonksiyonuna *objektif fonksiyon* denir. Ancak, en düşük satın alma fiyatını veren bu fonksiyonda, minimum kalori ve vitamin ihtiyacını göz önünde bulundurarak bazı kısıtlamalar yapmak gerekir. Nitekim, kalori ihtiyacının minimum değeri *veri* veya *sabit* olarak kabul edildiği için, objektif fonksiyonun $2X_1+0X_2+1X_3+3X_4 \geqslant 18$ şartını doğrulaması gerekir. Yani toplam kalori miktarının 18 birime eşit veya daha büyük olması zorunludur. Aynı şekilde, toplam vitamin miktarı da 10 birime eşit veya daha büyük, yani $0X_1+3X_2+1X_3+4X_4 \geqslant 10$ olmalıdır.

Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, çizgisel programlama, objektif fonksiyon ile kısıtlama denklemlerinden meydana gelir. Değişken sayısı dörtten az olursa bu problem *grafik* ile çözülebilir. Dörtten fazla değişken varsa *simpleks** metoduna başvurulur.

— İşletmec. *Çizgisel programlama*, özellikle üretim ve yatırım meselesi gibi karmaşık meselelere optimal çözüm şekli bulmağa çalışır. Uygulanmaları, «linearite»ye ve «aditivite»ye başvurulan meselelerle sınırlıdır; aditivite'ye (eklenme hassası) göre, aynı anda birçok ürün imal edildiği fark edilirse, kazançlarla faaliyetler, her bir mamule ait kâr ve faaliyetlerin toplamının yapılmasıyle elde edilir. (L)

PROGRAMLAMAK geçl. f. (*program*'dan *program-la-mak*). Programa bağlamak, programını yapmak: *Ders saatlerini programlamak.*

— Büro. Ordinatörde veya hesap makinesinde çözülecek bir problemi, makinenin anlabileceği kodlar halinde ayırmak. (ML)

PROGRAMLAŞTIRMAK geçl. f. (*program*'dan *program-la-ş-tır-mak*). Programlamak: *Yunus Efendi, günleri, saatleri programlaştırmıştı* (Y. Z. Ortaç). [M]

PROGRAMLAYICI i. (*programlamak*'tan *proglamla-y-ıcı*). Programlamak işini yapan kimse, program düzenleyicisi.

— Büro malzemesi. Çıkış sinyalleriyle, bir programı meydana getiren çeşitli işlemler dizisinin gerçekleşmesine kumanda eden cihaz. (ML)

PROGRAMLI sıf. (*program*'dan *programlı*). Programı olan. ‖ Programa göre düzenlenmiş: *Programlı çalışma.* (M)

PROGRESO (EL), Guatemala'da şehir, Motagua vâdisinde, il merkezi; 2 450 nüf. — *El Progreso ili*, 47 700 nüf. (L)

Progressive Matrices (ing. dey.). Farklar psikol. Raven'in 1938'de hazırladığı muhakeme testi. Amacı, zihin seviyesini belirlemektir. *Genel faktör* bakımından en katıksız testlerin sözsüz testler olduğu ilkesine dayanır. (Bu testte, on ikişer problemlik beş seri şekil vardır. Denekten, ilk resimleri verilmiş bir resim serisini tamamlayacak cevabı birkaç resim arasından seçmesi istenir. Bu testin üstünlüğü çok basit bir talimata dayanması ve denekten istenen ödevlerin basitten güce doğru düzenlenmiş olmasıdır. Bu sayede, yedi yaşındaki çocuktan en gelişmiş yetişkine kadar çeşitli denekler üstünde inceleme yapılabilir. Test, deneğin örnekler arasında kıyaslama yapma ve benzetme yoluyle sonuç çıkarmayı sağlayan bir mantık metodu kurma kabiliyeti hakkında fikir verir.) [L]

PROHOROV (Aleksandr Mihayloviç), sovyet fizikçisi (Atherton, Avustralya 1916). 1923'te, ailesiyle birlikte S.S.C.B.'ye gitti ve Leningrad Devlet üniversitesinde öğrenim gördü. 1939'da Moskova Lebedev Fizik enstitüsüne araştırmacı olarak girdi ve radyoelektrik dalgalarının yayılması üstünde çalıştı. 1946'da, çizgisel olmayan salınımlar teorisi üstüne bir doktora tezi yaptı. 1947'den 1950'ye kadar Veksler'in yanında elekromagnetik ışımanın senkrotron elektronlarıyle ilgili yayımı konusunda çalıştı. 1950'de asistan oldu; 1954'te Salınımlar laboratuvarı direktörlüğüne getirilerek Hertz tayfölçümüyle ilgilendi ve yardımcıları ile birlikte, billûrlardaki magnetik rezonans olaylarını inceledi. Meslektaşı Basov ile birlikte Prohorov da, 1964 Nobel Fizik armağanını amerikalı Townes ile bölüştü. (L)

PROHYLOBATES i. Mısır'da Alt miyosende fosil olarak bulunan maymun. (Şimdiki jibonların atası sayılabilir.) [L]

PROİTOS. Yun. mit. Argolis'te Tiryns kralı. Erkek kardeşi Arhrisios tarafından devrilince Lykia kralı Iobates'e sığındı ve onun kızını aldı. Bu evlenmeden, Proitides adıyle anılan üç kızı oldu. Sonraları Tiryns'i yeniden ele geçirdi. (L)

PROİTOS'UN KIZLARI (*Proitides*). Yun. mit. Tiryns kralı Proitos'un üç kızı İphianassa, İphinoe ve Lysippe'nin ortak adı. Hera onları çıldırttı; onlar da bütün Peloponnesos'u dolaşarak çılgınlıklarını birçok kadına bulaştırdılar. Kâhin ve hekim Melampus, İphianassa ve Lysippe'yi (İphinoe ölmüştü) babalarının ülkesinin üçte ikisi karşılığında iyileştirdi. (L)

PROJE i. (fr. *projet*). Tasarı, tasarlanmış şey: *Fakat projemizi bir türlü tabik edemedik* (A.H. Tanpınar). *Senin için ve kendim için hazır projelerim var* (F. R. Atay).

— İnş. ve Bayınd. Gerek mal sahibinin arzusuna göre yapılacak bir binayı, gerek belli bir programa göre inşa edilecek bir yapı bütününü, gerek bir makine veya tesisi, plan, enkesit ve boykesit halinde gösteren çizim. ‖ *Proje hazırlamak*, bir inşaatın veya bir makinenin projesini çizmek. (LM)

PROJEKSİYON i. (fr. *projection*). Görüntüleri bir ekran üzerine yansıtma işlemi. — Geod. ve Mat. Bk. İZDÜŞÜM.

— Opt. Bir perde üzerinde meydana gelen aydınlatılmış görüntü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Opt. *Projeksiyon makineleri*, sihirli fenerden türemiştir. Bu makineler, madenî bir kutu (fener), bir kondansör ve bir objektiften meydana gelir. Madenî kutu, içinde bir ışık kaynağı bulunan bir çeşit karanlık odadır. Birleştirilmiş merceklerden meydana gelen ve projeksiyonla yansıtılacak görüntünün bütün yüzeyine ışığı düzgün olarak dağıtan kondansörün önünde, filim kasetinin gidip geldiği bir kızak bulunur. Makinenin önüne yerleştirilmiş objektif, düzgün bir yüzey üzerine (duvar veya perde), görüntüyü az veya çok büyüterek düşürür.

Fotoğrafçılık tekniği, projeksiyon makinelerinin gelişmesine büyük katkıda bulundu; çünkü eskiden sadece, üzerine elle resimler çizilip boyanmış camlar kullanılırken, bugün kasetin içine yerleştirilmiş siyah-beyaz veya renkli fotoğraf diyapozitifleri kullanılmaktadır. (L)

PROJEKTÖR i. (lat. *projicere*, ileriye fırlatmak'tan *projectum* > fr. *projecteur*). Bir kaynağın ışığını, çok şiddetli bir veya birkaç demet halinde uzağa iletmeğe yarayan âlet. *Eşanl.* IŞILDAK. Bk. ANSİKL.

— Oto. Bk. FAR. ‖ *Projektör karşılaşma huzmesi*, iki taşıtın karşılaşması halinde, projektör ışığını, projektörün eksenine dik düşey bir ekranla kesip 15° sağa saptırarak elde edilen huzme.

— ANSİKL. Uçakların gelişini izlemek, gemileri korumak, düşman kuvvetlerini aydınlatmak v.b. zorunluğu, şiddetli bir kaynaktan çıkan ışık demetini her yöne çevirebilen *projektör*'lerin kullanılmasına yol açtı. Projektörde, arka tarafı parabolik bir reflektör (gümüş kaplanmış cam, altın kaplanmış maden) vazifesi gören bir silindir vardır; bu reflektörün odağında, odak noktasının sabit kalmasını sağlamak için yatay kömürlü bir elektrik arkının ışık krateri veya çok güçlü bir akkor lamba bulunur. Âletin ön tarafı, ışığı dağıtan yollu bir camla veya farlardaki gibi büyütücü bir optik sistemle kapatılmıştır. Arklı tipten çok kuvvetli projektörlerde, bir kaş veya diyafram yardımıyle ışık geçici olarak ve tamamıyle örtülebilir. Gerektiğinde uzağa yerleştirilen bir yönetme düzeneği, reflektörün alt kısmında bulunan iki motoru çalışarak, projektörü istenilen doğrultuya çevirebilir ve hareketli bir hedefi takip edecek şekilde döndürebilir. Projektörler sabittir veya ayrıca bir elektrojen grubu taşıyan otomobillerin üzerine yerleştirilir. Bu iki tipten başka, askerlikte, belli aralıklarla yakıp söndürerek işaret vermek için, pille çalışan küçük el projektörleri kullanılır.

Ticaret filosunda da, şantiyeleri ve ayırma garlarını aydınlatmak için yine projektörlerden yararlanılır. Tiyatro sahnelerinin aydınlatılmasında, genellikle arklı veya akkor lambalı projektörler kullanılır. Bunların optik sistemlerinin önüne, renki filtrelerle donatılmış döner bir pano yerleştirilir.

Sinemada, renkli film çekimi için, özel kömür çubukları olan arklı projektörler kullanılır; fakat 3 200° K'lik (Kelvin) özel lambalarla donatılmış projektörler gittikçe gelişmektedir, çünkü bunlar arklı projektörlerden daha kullanışlıdır: çok fazla ısı yayarak sanatçıları rahatsız etmediği gibi, verdiği ışığın renk kararlılığı da daha fazladır. Aydınlatmada, «ses ve ışık» gösterilerinde, şantiyelerde, büyük barajlarda, spor sahalarında 500 ilâ 1 000 W'lık projektörler kullanılır. Aydınlatılacak yer, bol ışığa ihtiyaç gösterecek kadar büyükse, üstelik ışığı tam randımanla kullanmak gerekiyorsa özel bir tekniğe dayanan infranor projektörlere başvurulur. Bu güçlü ve etkili âlete, 3 kW'lık bir lamba gümüş kaplı parabolik bir reflektörle donatılmıştır. Lambanın akısı kontrol edilerek projektörün dibine gönderilir; burada bulunan ayarlanabilir la-

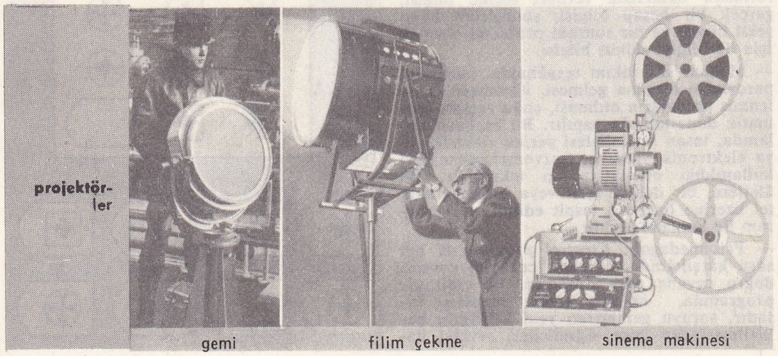

projektörler

gemi — filim çekme — sinema makinesi

Foto. X, Debrie (LAROUSSE)

meller, akıyı, istenen açıklıkta dikdörtgen kesitli bir demet haline getirir. Bu demet, aydınlatılacak yüzeyi tamamıyle kaplayabileceği için, infranor projektörlerin kullanılması çok kolay ve sağlanan verim çok yüksektir.

Taşıtlarda kullanılan projektörler, otomobillerin, bisikletlerin, lokomotiflerin önüne veya yanlarına takılan küçük farlardır. Otomobillerde kullanılan bazı projektörler istenilen yöne çevrilebilir. (L)

PROJİLİT i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Fenolformaldehit reçineli döküm maddesi. (L)

PROKAİN i. (fr. *procaïne*). Eczc. Kokain yerine kullanılan ve kokainden daha az zehirli olan paraaminobenzoildietilaminoetanol'un kısa adı.

— ANSİKL. *Prokain* iyi bir lokal anestezi maddesidir; küçük cerrahî ameliyatlarda (diş ve göz ameliyatlarında) kullanılır. Ayrıca raşianesteziyi de mümkün kılar. Damara şırınga edilerek solunum zorluklarında, astmada ve akciğer trombozlarında da kullanılır. (L)

PROKALMADİOL i. (fr. *procalmadiol*). Eczc. Metil-2n1propil-2-propandiol-1,3 dikarbamat'ın kısa adı; sinir sistemi üzerinde yatıştırıcı etkisi vardır ve teskin edici maddelerin en eskilerinden biridir. (L)

PROKAMBİYUM i. (fr. *procambium*). Bot. yeni oluşan soymuk-odun dokusu. (Bu doku ileride kök ve gövdedeki damar demetlerini meydana getirecektir.) [L]

PROKESCH VON OSTEN (Anton, kont), avusturyalı diplomat (Graz 1795-Viyana 1876). Schwarzenberg'in yaveriydi (1818); Napolyon'un seferleriyle ilgili incelemeler yayımladı; Yakındoğu'ya gönderildi ve Akkâ'daki paşa ile hıristiyanlar lehine bir antlaşma imzaladı (1889). Schönbrunn'de Reichstadt düküne bağlandı (1830-1931); dükle dost oldu ve bu yüzden Metternich tarafından görevle İtalya'ya gönderildi. Osmanlı hükümdarı ile Mehmed Ali Paşa arasında barış görüşmelerini yaptı (1833); Yunanistan (1834-1849) ve Berlin (1844-1852) büyükelçisi, Frankfurt diyetine delege (1853-1855), geçici elçi (1855-1861), sonra İstanbul büyükelçisi oldu (1861-1871). [L]

PROKHARİSTERİA i. (önek *pro*, ön ve *kharizomai*, şükrediyorum'dan yun. k.). Tanrıça Athena'ya iyiliklerine önceden teşekkür etmek için Atina'da ilkbaharda yapılan şenlikler. (L)

PROKLES. Yun. mit. Isparta'nın efsanevî kralı. Bk. PROKLES'LER. (L)

PROKLES. M.Ö. V. yy.da yaşamış para gravürcüsü. Sicilya'nın Katania ve Naksos gibi site ve kolonilerinde çalıştı. (L)

PROKLES'LER, Isparta'da iki kral hanedanından birinin üyeleri; soyun atası Prokles'tir. (Sonraları EURYPONT'LAR adını aldılar.) [L]

PROKLETİJE veya **PROKLETİYE,** Arnavutluk ile Crna Gora (Karadağ) sınırında dağlık bölge; Dzaravica'da 2 656 m. Dinar karst'ının güney ucudur. (L)

PROKLORİT i. (fr. *prochlorite*). Miner. Kloritler grubundan hidratlı tabiî magnezyum, alüminyum ve demir silikat. *Eşanl.* RİPİDOLİT. (L)

PROKLOS, yeni-eflatuncu filozof (İstanbul 412-Atina 485). İskenderiye'de gezimci filozof Olympiodoros'un derslerini izledi ve Atina'da felsefe okuttu. 40 Yaşında, Atina yeni-eflatuncu okulunun başına geçti ve Larissa'lı Domninos'un yerini aldı. Bu görevde otuz yıldan fazla kaldı. Plotinos'tan sonra, yeni-eflatuncu okulun en ünlü temsilcisidir. Proklos'un, Eflatun'un Timaios'u üstüne açıklaması çok ünlüdür. Ayrıca aynı filozofun *Parmenides, Theaitetos Kratylos, Politeia* adlı eserleri ve öbür diyalogları üstüne de açıklamaları vardır (yalnız burada adı geçen açıklamaları günümüze kadar gelmiştir). Çeşitli konular üzerine daha birçok orijinal eser vermişti. Yeni-eflatuncu metafizik hakkında günümüze ulaşan tek eser olarak bilinen *Stoikheiosis Theologike* (Teoloji Temel Bilgileri) adlı kitabı *Sebepler* adıyle bir inceleme kitabı olarak özetlendi ve yanlışlıkla Aristoteles'e mal edildi. Bu kitap Ortaçağda çok ünlüydü. Sağlığında Proklos'a bir bilge ve bir kâhin gözüyle bakılırdı. (L)

PROKLOS Aziz, yüksek rütbeli bizans rahibi (öl. 446). İstanbul patriği (434-446) oldu. Aziz Joannes Khrysostomos'un öğrencisi Nestorios ve Mopsuestia'lı Theodoros ile mücadele etti. (L)

PROKNE. Yun. mit. Atina kralı Pandion II'nin kızı. Tereus ile evlendi; kocası, kızkardeşi Philomela'yı baştan çıkarınca Prokne, Tereus'tan öç almak için ona, oğlu Hytis'i yedirdi. Tereus karısını öldürmek için kovalarken, Prokne tanrılar tarafından kırlangıç biçimine sokuldu. (L)

PROKOFYEV (İvan Prokofyeviç), rus heykeltıraşı (Petersburg 1758 - ay.y. 1828). Paris'e gitti (1779-1784) ve en güzel eserlerinden birini (*Morphéus* [1782]) orada yaptı. Başlıca eserleri: Leningrad'da (akademi) Labzin ve karısının büstleri; Kazan katedralindeki *Tunç Yılan* (alçak kabartma); Leningrad rus müzesinde *Aktaion* (1784). [L]

PROKOFYEV (Sergey Sergeyeviç), rus bestecisi (Sontsovka, Yekaterinoslav bölgesi 1891 - Moskova 1953). Dâhi çocuklardandı; daha beş yaşındayken bir dans besteledi. İlk müzik öğrenimini çok iyi piyano çalan annesinden gördü. R. Glière'in öğrencisi oldu, daha sonra Petersburg konservatuvarına devam etti ve Rimskiy-Korsakov ile Lyadov'dan beste, Yesipova'dan piyano, Nikolay Çerepnin'den orkestra yönetimi dersleri gördü. Prokofyev üstünde bu sonuncunun etkisi büyük oldu. 1917 Rus devriminden sonra yabancı ülkelere sığındı, Fransa'dan Almanya'ya, oradan da Amerika'ya geçti. 1933'te tekrar S.S.C.B.'ye döndü ve eserinin büyük kısmını orada yazdı. Eserinin özelliği, seçtiği temaların sadeliği, genellikle diyatonik olması, köşeli ve belirli ritimler seçmesi, ton gelişmelerinin paralelliğine dayanan ve kelimenin tam anlamıyle bir «eksenler kontrapuntosu» meydana getiren ses uyuşmazlıklarıdır. Bir okul yaratmamakla beraber, yeni-klasik bir besteci olan Prokofyev, senfonik müzik, oda müziği, opera ve bale müziği alanına çok şey getirdi. Operaları: *Kumarbaz* (1916-1917), *Üç Portakalın Aşkı* (1919), *Ateş Perisi* (1922-1925), *Semyan Kotko* (1939), *Manastırda Nişanlanma Töreni* (1940-1941), *Savaş ve Barış* (1941-1942), *Aslına Uygun Bir Adam* (1947-1948). Baleleri: Diaghilev'in zoru ile yazdığı *Şut*'tan (1915, 1921) başka, *Çelik Adım* (1925-1927), *Müsrif Oğul* (1929), *Borusthenes (Dnieper) Irmağında* (1930, 1932), *Romeo ve Jülyet* (1935, 1938), *Kül Kedisi* (1941, 1945), *Taştan Çiçek* (1949, 1959). Bunların dışında yedi senfonisi, beş piyano konçertosu, iki keman konçertosu, iki viyolonsel konçertosu, en tanınmışı *İskit Süiti* (1941) olan senfonik süitleri, dokuz piyano sonatı ve piyano için çeşitli parçaları, iki keman ve piyano sonatı, tek keman için bir sonatı, viyolonsel ve piyano için iki sonatı, yaylı çalgılar için iki dörtlüsü v.b. vardır. Prokofyev kantat da yazdı: *Aleksandr Nevski* (1938, aynı adı taşıyan filimden), *Barış Bekçisi* (1940); sinema için, Aleksandr Nevski'nin dışında *Teğmen Kije* (1934), *Korkunç İvan* (1944-1946) v.b. filimlerin de müziğini yazdı. Ayrıca çocuklar için bestelediği *Pyotr ve Kurt* (1936) ile *Kış Kütüğü* gibi süitleri önemlidir. (L)

Sergey PROKOFYEV

PROKONNESOS. Esk. coğ. Marmara denizinde (Propontis) küçük ada, M. Ö. 670'e doğru Miletos'lular tarafından işgal edildi. Zengin mermer ocakları bütün Eskiçağ boyunca işletilen adaya, roma devrinde *Marmara* adı verildi. (L)

PROKONSÜL i. (önek *pro* ve lat. *consul*, konsül'den *proconsul*, konsülün yerine). Rom. tar. Bir konsülün bütün yetkilerine sahip olan yüksek görevli.

— ANSİKL. Rom. tar. *Prokonsül*, görev süresini dolduran, ama bir askerî seferi tamamlaması veya bir ili yönetmesi için daha bir süre bu görevde bırakılan bir konsüldü. Sulla, konsüllüğün askerî ve sivil görevlerini birbirinden ayırdı ve askerî görevleri prokonsüllere verdi. Ama uygulamada onun bu kararı her zaman göz önünde tutulmadı. Prokonsüllük, kişisel iktidarların başlangıcı oldu. Meselâ Pompeius M. Ö. 67'de süresiz prokonsül kalmak hakkını elde etti. M.Ö. 59'da Sezar ve 23'te Augustus da aşağı yukarı aynı hakları kazandılar. İmparatorluk döneminde, senatörlük illerinin yöneticilerine, konsül olmasalar bile, «prokonsül» unvanı verilirdi. (L)

prokromozom

PROKONVERTİN i. (fr. *proconvertine*). Normal plazmada bulunan ve protrombin'in trombin'e çevrilmesi için gerekli olan madde. (Normal oranından aşağıya inmesi, kanama belirtisi meydana getirir.) [L]

PROKOP Büyük veya **Kel,** hus'çu lider (1380'e doğr.-Lipany 1434). Tabor taraftarlarının şefi olarak Zizka'nın yerine geçti (1424). 1428'den 1430'a kadar Macaristan, Silezya, Lausitz, Saksonya ve Franken üstüne yaptığı seferlerle hus'çuluğu korkulur bir ad haline getirdi. Ilımlı hus'çular, soylular ve iç savaşı durdurarak Basel *Compactata*'larını sonuçlandırmak isteyen Praglılar tarafından terk edildi. Prokop bunların üstüne yürüdü, yenildi ve Lipany'de öldürüldü. (L)

PROKOPİOS, bizanslı tarihçi (Caesarea, Filistin V. yy. sonu-İstanbul 562'ye doğr.). Belisarios'un sekreteriydi. Sonra sarayın önemli kişileri arasına girdi. Justinianus'un baş tarihçisi oldu. İmparatorluğun savaşlarını anlatan *Historikon* (Tarihle İlgili) [545-554] adlı eseri gerçeğe uygunluğu, tarafsızlığı yönünden ilgi çekicidir. *Peri Ktismaton* (Yapılar Üstüne) [560] ise, tersine yer yer aşırı övgülere kaçmakla beraber bilgi yönünden zengin bir kitaptır. Gerçeğe uygunluğu şüpheli olan *Anekdota* (Anekdotlar) veya *Mystike Historia* (Gizli Tarih) ise ilgi çekici bir yergidir. (L)

PROKOPOVİÇ (Fyofan), rus din adamı, syasetçisi, bilgini ve şairi (Kiev 1681 - Petersburg 1736). Ortodoksluktan Katolikliğe

PROME Shuve tsandaw devrinin buddha tapınağı

Foto. Associated Press (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico italiano

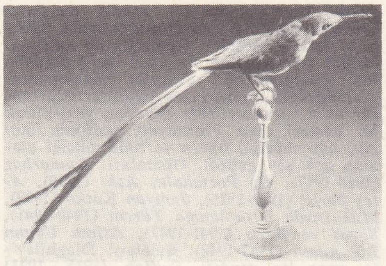

promerops

geçti (1698), Roma'ya gitti. 1701'de yeniden Ortodoksluğa döndü, Kiev Papaz okuluna öğretmen oldu. Orada, 1709'da Büyük Petro ile karşılaştı. 1716'da piskopos olarak Petersburg'a çağrıldı, 1720'de *Din Adamları Yönetmeliği*'ni hazırladı. Bu yönetmelikle Patriklik kaldırılıyor ve kendisi Sinod'un başsavcılığına getiriliyordu (1721). Eserleri: vaızlar, Büyük Petro'nun cenaze törenindeki nutuk (1725), dinî şiirler, yergiler ve birkaç trajedi (*Vladimir*, 1705). [L]

PROKOPYEVSK, S.S.C.B.'de şehir, Sibirya'da, Novokuznetsk'in kuzeybatısında; 290 000 nüf. Kuznetsk'in maden kömürü merkezi. Dokumacılık. (L)

PROKRİS. Yun. mit. Efsanevî Atina kralı Erekhtheus'un kızı ve Kephalos'un karısı. Minos'un metresiydi. Kephalos tarafından istemeyerek öldürüldü. (L)

PROKROMOZOM i. (fr. *prochromosome*). Biyol. Bazı tohumlu bitkilerde dinlenme halindeki hücre çekirdeklerinde, çekirdekçiklerden ayrı olarak göze çarpan ve boyanabilen cisim..

— ANSİKL. Kromozomlarla aynı sayıda olan *prokromozom*'lar, kromozomların bir parçası, genellikle uç kısmıdır; bunlar hücre bölünmediği zaman bünyelerini korur; prokromozomlar heterokromatinden oluşur. (L)

PROKRUSTES veya **POLYPEMON** veya **DAMASTES.** Yun. mit. Attike'li haydut. Korydallos dağında yolcuları durdurur, demir bir yatağa yatırır ve korkunç işkencelerle gövdelerini yatağın boyuna uyacak şekilde keser, kısa gelenleri de çekerek uzatırdı. Theseus tarafından aynı işkenceyle öldürüldü. (L)

PROKSENİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Proksenos'luk görevi veya unvanı. || Bir sitenin resmî konuklarına gösterilen saygı ve tanınan imtiyazlar. || Bir yabancıya gösterilen resmî konuk muamelesi. (L)

PROKSENOS i. (önek *pro*, için ve *ksenos*, yabancı'dan yun. *proksenos*). Esk. Yun. Bir sitenin resmî konuğu. || Sitesine başka bir siteden gelme yabancıları koruyan ve onlara yardım eden yurttaş. || Siteye gelen önemli konukları, site adına ağırlamakla görevli yurttaş. (L)

PROKSİMA, lat. *proxima,* Boğa* takımyıldızının kırmızı cüce yıldızı; bilinen yıldızlar arasında Güneş'e en yakın olanıdır (uzaklığı 4,15 ı. y.). [L]

PROMETHEUS ve Athena yunan sanatı Louvre müzesi, Paris

PROKTALJİ i. (yun. *proctos,* makat ve *algos,* acı'dan fr. *proctalgie*). Makatta duyulan ağrı. (L)

PROKTİT i. (fr. *proctite*). Göden iltihabı. (L)

PROKTOLOG i. (fr. *proctologue*). Proktoloji uzmanı hekim. (L)

PROKTOLOJİ i. (fr. *proctologie*). Göden ve makat hastalıklarıyle uğraşan tıp dalı. (L)

PROKUPLJE, sırpça **Prokuplye,** Yugoslavya'da (Sırbistan) şehir, Toplica ırmağı kıyısında; 11 000 nüf. Kale. (L)

PROLAGUS i. Bugünkü kuyruksuz tavşanlara yakın kemirgen memeli hayvan; Miyosenden Pleyistosene kadar fosil olarak bulunur. (L)

PROLAKTİN i. (önek *pro,* için ve lat. *lactum,* süt'ten fr. *prolactine*). İçsalgı bil. Hipofiz ön lobundan salgılanan ve sütlenmeyi kolaylaştıran hormon. (L)

PROLAMİN i. Biyokim. Glütamince zengin bitkisel holoproteitler grubu. (Mısır'daki zein, buğday ve pirinçteki gliadin, arpadaki hordein bu gruptandır.) [L]

PROLAN i. (fr. k.). İçsalgı bil. Gebe kadının kanında ve sidiğinde bulunan ve etene salgısından doğan gonadotrop hormon.

— ANSİKL. *Prolan A,* bir olgunlaşma prolanıdır, folikülin salgısına sebep olur; *prolan B* veya *lüteinizasyon prolanı,* yumurtalıkta lütein'in oluşmasına imkân verir. Bk. GONADOTROP (*hormon*). [L]

PROLAPSUS i. Patol. Bağlarının gevşemesi nedeniyle bir organ veya organ parçasının anormal şekilde sarkması, düşmesi veya çıkması.

— ANSİKL. *Prolapsus*'a en çok uğrayan organ, dölyatağıdır. Zor doğumların bir komplikasyonu olan dölyatağı prolapsusunda çoğu zaman sidik torbası ile gödenbağırsağı da dölyatağıyle birlikte dışarıya çıkar. Esas olarak cerrahî müdahale yoluyle tedavi edilir. (L)

PROLASYON i. (fr. *prolation*). Esk. müz. Sesin uzatılması. || Yarı kısa notaların değerini kısa notaya, en kısa notaların değerini de yarı kısa notaya göre belirleme tarzı. (L)

Prolegomena zu Einer Jeden Künftigen Metaphysik (*Geleceğin Metafiziğine Giriş*), Kant'ın 1783'te yayımlanan eseri. Kant, 1781'de yayımlanan *Kritik der Reinen Vernuntt* (Saf Aklın Tenkidi) adlı eserini bu kitabında özetler ve açıklar. (L)

PROLEPSİS i. («önceleme» anlamında yun. k.). Mant. Deneyin öne alınması, öncelenmesi.

— ANSİKL. Mant. Epikuros'çular aynı cinsten birçok nesnenin denenmesinden çıkan ve gelecekteki niteliklerin ve sonuçların tahminini sağlayan bir çeşit genel görüntüye *prolepsis* derlerdi. Epikuros'çulara göre, aşağı yukarı bütün bilim, tümevarımın yerini tutan bu öncelemeydi. (L)

PROLETARYA i. (fr. *proletaire*'den *proletariat*). Emekçi sınıfı. (L)

PROLETER i. (lat. *proles,* soy'dan *proletarius* > fr. *prolétaire*). Esk. Rom. En alt sınıftan, vergiden bağışık ve ancak çocuk yapabilmek bakımından yararlı sayılan yurttaş. || Bugün, emek gücünü kiraladığı veya sattığı kimsenin vereceği ücret dışında geçim kaynağı olmayan kimse.

◆ Sıf. Proleterlerle ilgili. (M)

PROLETERLEŞTİRME i. (*proleter* > *proleterleşmek* > *proleterleştirmek*'ten *proleterleştir-me*). Bağımsız bir üretici kategorisini (çiftçiler, zanaatçılar, esnaf), işgüçlerini üretim veya mübadele araçlarına sahip olanların emrine vermek zorunda bırakma.

— ANSİKL. Emekçilerin, şehirlerde yığınlar halinde toplanmasına sebep olan ve hem işçilerin hem de işverenlerin kendi aralarında rekabetine yol açan sanayi gelişimiyle birlikte, proleterlik modern sanayinin tabiî bir parçası halini aldı. Marx'a göre, sanayi ülkelerinde nüfusun gittikçe artan bir bölümü proleterleşmiş, yani yalnız emeğiyle yaşamak ve emeği sermayeyi artırdığı oranda iş bulabilmek durumunda kalmıştır. Bu proleterleşme'nin yanı sıra, gene Marx'a göre kütleler gittikçe daha fazla fakirleşecek ve bu fakirleşme, kütlelerin başkaldırmasına ve kapitalizmin ve sınıfların ortadan kalkması sürecini hızlandırmalarına yol açacaktır. Bütün XIX. yy. boyunca ve XX. yy.ın başında, sanayileşmiş büyük ülkelerdeki iktisadî gerçek, bu tahmini doğrular gibi görünmüştü.

Bu ülkelerde, emekçiler zamanla teşkilâtlandı ve böylece bilinçsiz bir proletaryanın yerini, yönetici çevrelere sözünü geçirmeyi bilen bir işçi sınıfı aldı; yöneticiler de özellikle hıristiyan kiliselerince benimsenmiş sosyal doktrinlerin etkisiyle kendilerine düşen görevi daha iyi anlamışlardı. Bunun içindir ki XX. yy. ortasında, «gelişmiş» ülkelerdeki sosyal gerçek Marx'ın ileri sürdüğü tahminden çok farklıdır. Alman marksistlerinin «Lumpenproletariat» diye adlandırdıkları ve özellikle bedenî, fikrî, zihnî ve sosyal bakımdan intibaksız kimselerden meydana gelen zümrenin dışında, bütün sosyal çevrelerin hayat seviyesinde yükselme görüldü. Aynı zamanda, daha az yorucu ve çoğunlukla ücret bakımından daha tatmin edici üçüncül iktisadî faaliyetler, birincil ve ikincil iktisadî faaliyetlerin aleyhine gelişti. Bir ülkede büyük çoğunluğun (İngiltere'de yüzde 90) ücretinden başka geliri olmaması, hiç bir zaman bu çoğunluğun proleterleştirildiği anlamına gelmez. Gerçekten de idareci kadroda bulunan birçok kimse emekçilere tanınan sosyal ve malî imtiyazlardan yararlanabilmek için ücretli statüsüne geçmeyi menfaatlerine daha uygun bulmuştur. (Hattâ millî gelirde ücretlilere düşen nispî pay artışının bu «ücretlileşme»den doğduğu ileri sürülebilir.) Ne var ki, yukarıdaki açıklamalarla çelişen iki olaydan da söz etmek gerekir: **1.** A.B.D.'de oldukça büyük sayıda işsiz bulunması. Her krizden sonra iktisadî faaliyet yeniden canlandığı zaman, işsiz sayısının azaldığı doğrudur. Ama bazı bilim adamları işsizlik azalma yüzdesinin, iktisadî faaliyetin canlanma yüzdesinden daha düşük olduğunu ve aradaki bu farkın her canlanmada biraz daha arttığını ileri sürmüşlerdir. Bu yüzden federal hükûmet «otomasyon»un bu olayı daha belirgin bir hale getirmesinden şüphelenmeğe başlamıştır; bu da sermaye birikiminin sonuçları hakkında Marx'ın ileri sürdüğü fikirleri bir dereceye kadar doğrular gibidir; **2.** üretim araçları ve zenginlikleri artmasına oranla dünya nüfusunun çok daha büyük bir hızla çoğalmasına yol açan azgelişmiş ülkelerin durumu; ortalama hayat seviyesinin yükseldiği gelişmiş ülkelerle ortalama hayat seviyesinin düştüğü azgelişmiş ülkelerin birarada yaşamaları bazı halk veya milletlerden proleter diye söz edilmesine imkân vermiştir. Gelişmiş ülkeler, Afrika'nın, Güney Amerika'nın ve Asya'nın azgelişmiş ülkelerine kısa zamanda, etkili bir yardım yapma yolunu bulamazlarsa, millî planda (Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da) yalanlanmış gibi görünen proleterleştirme ve fakirleşme teorileri, milletlerarası planda doğrulanabilir. (L)

PROLİFİKASYON i. (fr. *prolification*). Bot. İç içe çoğalan organın durumu.

— ANSİKL. Bir çiçeğin göbeğinden, her zaman görülen normal organlar yerine, yapraklı, çiçekli bir veya birçok dalcık çıkması haline *prolifikasyon* denir. (L)

PROLİGER sıf. (lat. *proles,* filiz, sürgün ve *gerere,* taşımak > fr. *proligere*'den). Cücük (tohum) taşıyan.

— Biyol. *Proliger disk,* De Graaf folikülündeki tanecikli zarın kalınlaşmış kısmı; ortasında yumurtacık bulunur.

— Dokubil. *Progliger* veya *prolifer kist,* yumurtalıkta oluşan bir çeşit epitelyum kisti; cinsiyet organlarını meydana getirecek epitelyumun aşırı çoğalmasından olur. (L)

PROLİN i. (fr. *proline*). Kim. Formülü (C_5H_8N)—CO_2H olan pirolidin-α-karboksilik asit; 203° C'ta ergir, levojir türü birçok proteinin hidrolizinde meydana gelir. (L)

PROLOG i. (yun. *prologos*'dan fr. *prologue*). Tiyat. Eskiçağda, oyunun, koronun girişinden önce gelen ve konunun açıklan-

Foto. Camera (LAROUSSE); Dictionnaire des Personnages

Herkül tarafından kurtarılan PROMETHEUS (M. Ö. II. yy.) Arkeoloji müzesi, Floransa

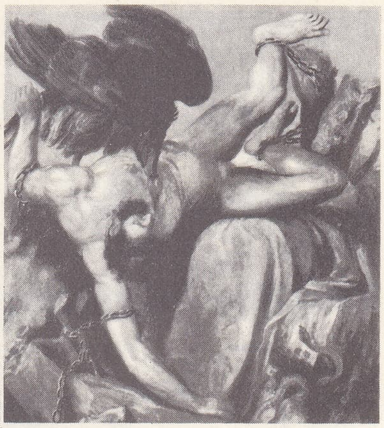

PROMETHEUS Tiziano'nun eseri Prado müzesi, Madrid

masını hazırlayan giriş bölümü. || Bugün, bir tiyatro oyunundan önce okunan ve oyunu hazırlayan küçük şiir veya nesir parçası. || Bir tiyatro oyununda, asıl olaylardan önce geçen olayların ortaya konduğu birinci bölüm.

— Müz. Lirik trajedilere giriş olarak kullanılan opera bölümü. (XVII. yy. fransız operalarında uvertürden hemen sonra gelir, temsil edilecek eserle uzaktan yakından bir ilgisi olmaksızın, hükümdarın fazilet ve başarılarını överdi [Lully'nin *Alceste* operası].)

— ANSİKL. Tiyat. Sophokles'e kadar yunan trajedisinde ve eski komedide oyunun koro girişinden önceki bölümüne *prologos* adı verilirdi. Oyunun sunulması, kişiler arasındaki konuşmalarla yapılırdı. Euripides çoğu zaman olayın dışında kalan yabancı bir kişinin aracılığıyle durumu anlatmayı, hattâ daha önceden bütün oyunun bir özetini yapmayı düşündü. Bu kişi genellikle bir tanrıydı. Bu metot önce yeni-komedi yazarları sonra da latin komik tiyatrosu tarafından benimsendi. Ortaçağda mirakl'ler ve mister'lerden önce bazan dua şeklinde prologlar okunurdu. Biçimleri sağlam bir şekilde tespit edilmiş olan klasik trajedi ve komedilerden prologlara yer verilmezdi, fakat en değişik biçimleri bile benimseyen çağdaş dramda bazen prologlar bulunabilir. (L)

PROME, Birmanya'da şehir, İravadi'nin sol kıyısında; 40.000 nüf. Birmanya'nın başlıca el sanatları merkezi (ipekçilik, lake, kuyumculuk). İlgi çekici pagodalar. Eskiçağdaki *Srikşetra* şehri olan Prome, Pyu krallığının başkentiydi. Arkeoloji bakımından önemli olan bu yerde, birçok yapı kalıntısı ve yaklaşık olarak VII. yy.dan kalma Buddha dini metinleri bulundu. (L)

Pro memoria («hafıza için» anlamında lat. k. ler). Zamanaşımına uğramış hakları hatırlatmak için diplomaside kullanılan latince formül: *İtalya kralı kendine, uzun zaman, «pro memoria», Kıbrıs ve Kudüs kralı unvanını verdi.* (L)

PROMEROPS i. Esmerimsi tüylü ötücü kuş. (Gagası uzun ve eğri, kuyruğu gövdesinin iki katına varacak derecede uzun ve yumuşak tüylüdür. Dili uzun ve fırça gibi olduğundan çiçeklerden balözü emerek beslenir. Promerops'lar Güney Afrika'da yaşayan kuşlardır. Genellikle nektaremengillerden sayılırlar. Eski kuş bilginleri bazen aynı adı uzun ve eğri gagalı başka kuşlara da verirler.) [L]

PROMETAZİN i. (fr. *prométhazine*). Eczc. Dimetilamino-metil-etil - dibenzoparatiyazin'in kısa adı; alerjik hastalıkların tedavisinde çok kullanılan sentetik bir antihistaminiktir.

— ANSİKL. *Prometazin* ayrıca sinir sistemini yatıştırıcı özelliklere sahiptir; zehirsizdir. En çok ağız yoluyle verilir, fakat göden-bağırsağı yoluyle veya damara şırınga edilmek suretiyle lokal olarak pomat ya da losyon şeklinde kullanılır. (L)

PROMETEYUM veya **PROMETYUM** i. (fr. *prométhéum*'dan). Kim. Atom numarası 61, atom ağırlığı Pm=145 olan kimyasal element; 1926'da amerikalı kimyacı B.S. Hopkins tarafından bulundu. (Nadir topraklar grubundan bir madendir; uranyum'un fisyonundan meydana gelen ürünlere benzetilir.) [PROMETİUM da denir.] *Eşanl.* İLLİNYUM. (L)

PROMETHEUS. Yun. mit. Titan. İapetos ile Klymene'nin oğlu, Atlas, Athos, Epimetheus'un kardeşi. Hesiodos, Aiskhylos ve öteki yazarlar tanrıların, özellikle Zeus'un öfkesini üstüne çekerek insanlığa nasıl hizmet ettiğini anlatırlar. Tanrılar ateşten yararlanmayı kendilerine sakladıkları için Prometheus ateşi çaldı ve içi oyuk bir bastona saklayarak insanlara getirdi. Bunun üzerine tanrılar Pandora'yı insanlara gönderdi ve Prometheus Kafkas dağının tepesinde zincire vuruldu: bir kartal sürekli olarak, onun geceleri yeniden oluşan karaciğerini kemiriyordu. Herakles kartalı öldürerek işkenceye son verdi. Bu efsane birçok değişik yoruma konu oldu. Prometheus ayrıca, insanlara medeniyeti getirecek bütün bilgileri de öğretmişti: ev yapma, hayvanları evcilleştirme, madenleri işleme, yazı, tıp, kâhinlik v.b. Hattâ, kili yoğurarak insanı yarattığı ve bir parça kutsal ateşle canlandırdığı da söyleniyordu. Küçük zanaatçıların koruyucusu olan Prometheus'un Attike'de ünü çok yaygındı.

— İkonogr. Prometheus efsanesi antik sanatta çok işlenmiştir: resimli vazolar, oymalı taşlar, kabartmalar; heykeltıraşlıkta Capitolino müzesinin bir taş mezarı, Napoli'deki başka bir taş mezar, helenistik bir heykel (Terme müzesi) Vatikan'da bir alçak kabartma sayılabilir.

— Ed. tar. Prometheus masalının görüldüğü en eski eserler, Hesiodos'un şiirleri olan *Theogonia* ve *Ezga Kai Hemerai*'dir. (İşler ve Günler). Prometheus burada hile yoluyle, Zeus'a kafa tutacak gücü kazanır ve insanlığa iyilik eder, fakat Zeus sonunda onu cezalandırır. Aiskhylos'un *Zincire* Vurulmuş Prometheus*'u (Prometheus Desmotes) tanrılar tanrısı Zeus'un nankörlüğüne kurban olur ve uğradığı haksızlığı protesto eder. Tanrıya isyan eden bu Prometheus sembolü daha sonra romantik edebiyatta işlendi: A. W. Schlegel'in *Prometheus* şiiri (1797) Prometheus'u «insan»a büyük bir inançla bağlı bir kahraman haline sokar; aynı anlayış Byron'un *Prometheus*'unda (1816) ve Shelley'in *Kurtulmuş Prometheus*'unda de görülür. André Gide, *Zincire Kötü Vurulmuş Prometheus*'ta, kahramanına başka bir sembolik anlam verir: Prometheus'un karaciğerini kemiren kartal ihtirasların, insanın zararına beslenen isteklerin ve duyguların sembolüdür. Prometheus, kartalını yiyerek dengeyi yeniden bulacaktır. (L)

Prometheus Desmotes. Bk. ZİNCİRE VURULMUŞ PROMETHEUS.

Prometheus şenlikleri. Esk. Yun. Atina'da Prometheus şerefine fener alaylarıyle yapılan yıllık şenlik. (L)

Prometheus Unbound (*Zincirleri Çözülmüş Prometheus*), Shelley'in 4 perdelik, manzum lirik dramı (1819). Prometheus, gerçeği arayan insan tutkusunun sembolüdür. Varlığımızın maddî yönünü temsil eden Jupiter'e rağmen sayısız acılar pahasına idealine ulaşmayı başarır. Periler onun yardımına koşarlar: Jupiter tahtından indirilir, yeni hayatın sembolü Demogorgon da Prometheus'un zaferi kazanmasını sağlar. (L)

Prometheus'un Yaratıkları, Salvatore Vigano'nun librettosu üstüne yazılmış iki perdelik bale. **Müzik:** Beethoven; **koreografi:** Serge Lifar; **dekorlar:** François Quelvée. Serge Lifar'ın yeniden düzenlediği bale ilk defa 30 aralık 1929'da Paris operasında oynandı. *Promotheus'un Yaratıkları*'nı bale yapmayı ilk düşünen Salvatore Vigano, müziğini Beethoven'e ısmarlayarak balesini 28 mart 1801'de Viyana'da sahneye koydu. Prometheus gökyüzünden çaldığı ateşle kendi yaratıkları olan kadını ve erkeği canlandırır. Apollon bu yaratıklara zekâ ve duygu verir. Acı çekeceklerini ve öleceklerini bildiren Ölüm'ün tuzağından Prometheus sayesinde kurtulurlar. Eserinin ilk metnine *Küçük Prometheus* adını koyan Vigano, Beethoven'ın partisyonuna, Haydn'ın *Yaratılış*'ından da parçalar ekleyerek 1813'te Scala di Milano'da baleyi yeni bir biçimde sundu. (L)

PROMETİUM i. (fr. *prométhium*). Kim. *Eşanl.* PROMETEYUM.

PROMETYUM i (fr. *prométhéum*'dan). Kim. Bk. PROMETEYUM.

PROMONTORYUM i. (lat. *promonturium*'-dan). Anat. Kulakzarında, orta kulak boşluğuna bakan iç çeperin ortasındaki küçük çıkıntı. || Bel-sağrı ekleminin, ön tarafta meydana getirdiği çıkıntı; leğendeki üst darlığın arka sınırıdır. (L)

PROMOTOR i. (fr. *promoteur*'den). Kim. Katalizör özelliği taşıyan ve ayrıca, bulunduğu ortamda bir katalizörün etkinliğini arttıran madde. (L)

PRONAOS i. (önek *pro*, ön ve yun. *naos*, tapınak). Mim. Eski yunan tapınaklarının girişinde bulunan ve sahın'dan önce gelen kısım. (BİRİNCİ REVAK da denir. Mısır tapınağında pronaos hypostylos'tan önce gelir: Karnak'ta Honsu tapınağı.) [L]

PRONATOR sıf. ve i. (lat. *pronare*, öne eğmek'ten). Anat. El sırtının öne ve içe dönme hareketini sağlayan (kas). [Başlıca pronator kaslar iki tanedir, yuvarlak pronator, dörtgen pronator.] (L)

PRONİS (Jacques), fransız sömürgecisi (La Rochelle-öl. Madagaskar 1655). 1642'den 1648'e kadar Madagaskar valiliğinde bulundu. Sonra Flacourt zamanında ikinci planda bir yönetici olarak 1650'ye kadar sömürgenin ilk günlerinde büyük bir rol oynadı. Fort-Dauphin'i kurdu. (L)

PRONOSTİK i. (fr. *pronostic*). Patol. Bir hekimin, koyduğu teşhise ve tedavi imkânlarına göre bir hastalığın gidişi, çeşitli komplikasyonları ve varacağı sonuç hakkında yaptığı tahmin. || *Pronostik belirtileri,* bir hastalığın ileride alacağı şekil hakkında tahmin yürütmeğe yarayan belirtiler. (L)

PRONOTUM i. Böceklerde göğsün, başla artgöğüs veya karın arasında kalan kısmı. (Kınkanatlılarda, zarkanatlılarda ve düzka-

PRONY Boilly'nin eseri Bibliothèque Nationale, Paris

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Anderson-Giraudon, Giraudon (LAROUSSE)

propaganda
Hür Avrupa radyosunda bir stüdyo çalışması

natlılarda pronotum sadece öngöğüsten ibarettir. Sineklerle zarkanatlılarda ve kelebeklerde bütün göğse pronotum denebilir.) [L]

PRONUBA i. Amerika'da yaşayan güve. (*Pronuba* [*Tegeticula*] *yuccasiella*'nın dişisi *Yucca filamentosa*'nın çiçektozlarını çiçekten çiçeğe taşıyarak bu bitkilerde döllenmeyi sağlar, fakat yumurtalarını da aynı çiçeklerin yumurtalığına bırakır.) [L]

PRONUNCİAMİENTO i. (isp. k.). Meşru hükûmete karşı askerî ayaklanma. (Bu kelime, özellikle, İspanya tarihi boyunca ve kuruluşlarından beri Güney Amerika cumhuriyetlerinde sık sık görülen askerî hükûmet darbelerini belirtir.) [L]

PRONY (Marie RICHE,— baronu), fransız mühendisi (Chamelet, Lyonnais 1755-Asnières, Seine 1839). Bir noterin oğluydu. École des Ponts et Chaussées'de okudu. 1791'de Fransa'nın genel kadastrosunu yapmakla görevlendirildi. Büyük Logaritma ve trigonometrik cetveller düzenleyerek daireyi dört yüz grada böldü. 1805-1812 Arasında, hidroik meselelerle ilgilendi. Dunkerque, Cenova, Ancona, La Spezia ve Venedik limanlarında değişiklikler yaptı. Po nehrinin akışını düzene soktu. Napolyon'un isteği üzerine Pontins bataklıklarının kurutulmasıyle ilgili büyük bir proje hazırladı. Kendi adıyle anılan dinamoyu icat etti. Akustikle ilgilendi, Arago ile birlikte havada sesin hızını inceledi. 1835'te âyan üyeliğine getirildi. (L)

PROOSTRAKUM i. (önek *pro*, önde ve *ostrakon*, kavkı'dan lat. *proostracum*). Bazı kafadan bacaklı yumuşakçalarda kavkının dibindeki uzantı.

— ANSİKL. *Proostrakum* pelemnitlerde bulunur; ön odanın bir çeperinin uzantısından ibaret olan bu kısım örtenek kıvrımlarınca salgılanan tabakaların kalınlaşmasından oluşur. (L)

PROPADİEN i. (fr. *propadiène*). Kim. *Eşanl.* ALLEN.

PROPAGANDA i. (lat. k.). Bir öğreti, düşünce, inanç v.b.ni başkalarına tanıtmak, benimsetmek amacını güden ve söz, yazı v.b. araçlarla gerçekleştirilen eylem: *Kahvelerde okunan bu kaside, halk arasında fesi tutanları çoğaltmakta iyi bir propaganda olmuştu* (Cahit Öztelli). *Papanın vekili mütemadiyen herif aleyhinde propaganda yapar, Selim Paşayı taciz ederdi* (H. E. Adıvar). *Seçim propagandaları.*

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Seçim propagandası*, seçimlere katılan kişilerin veya siyasî partilerin görüş veya programlarını kabul ettirebilmek ve vatandaş oylarını alabilmek için yürüttükleri çalışmalar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Siyasî propaganda*, siyasî rekabetin doğuşundan beri fiilen vardır: Demosthenes'in Philippos'a, sonra da Cicero ve Catilina'ya karşı giriştiği kampanya, bir çeşit propaganda kampanyasıydı. Ama modern siyasî propaganda, fransız devrimi sırasında ortaya çıktı. Halk yığınlarının ortaya çıkması ve düşünceyi yaymak için bulunan yeni teknikler, siyasî propagandanın etkisini geniş ölçüde yaymıştır. Eski yaşayış tarzlarının değişmesi, şehirlere yerleşme, haberleşmenin ilerlemesi, fertlerin birbirine bağlı kitleler halinde toplanmasını daha da kolaylaştırmış, gazete, afiş, el ilânları, mikrofon, radyo, fotoğraf, sinema, televizyon, yığınları etkileme imkânlarını sağlamıştır. Lenin, rus ordusundaki milyonlarca köylü askerin iki temel isteğini bir formülde toplayarak modern siyasî propagandanın öncülüğünü yapmıştır: «Toprak ve barış». S.S.C.B.'de ve sovyet rejimine uyan ülkelerde, halkı Komünist partisine bağlayan propaganda, devletin ve vatandaşların tüm faaliyetlerini etkiler. Bu propagandanın başvurduğu başlıca usuller, dış görünüşlerden, sınıf mücadelesi düzeyinde bulunan gerçeğe çıkmağa kalkışarak her olayı açıklayan «siyasî açıklama» ve ihtilâl taktiğinin bir safhasını dile getiren «slogan»dır. Hitler ile Goebbels de siyasî propagandadan geniş ölçüde yararlanmışlardı. Nazi propagandası bir yandan kan saflığını ve cinayet ile yakıp yıkmaya karşı duyulan ilkel ilgiyi yücelterek köklerini bilinçaltının en karanlık bölgelerine daldırmış, öte yandan da kalabalıkları o anki imkânlar içinde etkilemek amacıyle birbiri ardından çeşitli, hattâ çelişik temaları öne sürmüştür. Çok yönlü ve çok partili demokrasilerde ise propaganda, iktidarın olduğu kadar, siyasî partilerin ve çeşitli gerçek veya tüzel kişilerin de başvurdukları bir araçtır. Türk Anayasası, bir yandan, düşünce ve ifade hürriyetiyle düşünce ve kanaatlerin çeşitli yollarla yayılabileceğini kabul etmiş; bir yandan da, propagandanın asıl önem kazandığı ve uygulandığı alan olan seçimlerde, siyasî partilerin ve adayların propaganda faaliyetini bazı temel ilkeleriyle sınırlayarak, düzenlemesini kanuna bırakmıştır. Anayasanın, düşünce ve kanaatlerin yayılması, toplantı ve gösterilerin önceden izin alınmadan yapılabilmesi konularındaki hükümleri, vatandaşların propaganda yapabileceklerini gösterir. Kişilerin veya siyasî olmayan toplulukların da özel bir sınırlama olmadıkça, siyasî nitelikte propaganda faaliyetinde bile bulunmaları mümkündür. Anayasa, toplantı ve gösteri hürriyetini siyasî iktidarın muhtemel baskılarından kurtarmak için bir izne bağlı tutmamıştır. Siyasî iktidar ise, asıl tepkiyi siyasî nitelikte propagandaya karşı gösterir.

● *Seçim propagandası*. Türkiye'de, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi, propaganda teriminin önemli anlamı seçim konusundadır. Nitekim toplantı ve gösteri hürriyetini düzenleyen kanun, seçim zamanlarında yapılacak propaganda toplantılarını saklı (mahfuz) tutmuş, meseleyi seçim mevzuatına bırakmıştır. Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında kanun, seçim propagandasını da ayrıntılarıyle düzenlemiştir. Türkiye'de, propaganda faaliyetini sınırlayan genel ve özel hükümler vardır. Bu genel hükümler, Anayasanın, bütün hak ve hürriyetlerin kullanılmasına ilişkin 11. maddesiyle, siyasî partilerin faaliyetlerini sınırlayan 57. maddesinde yer alır. Hiç bir hak ve hürriyet, insan hak ve hürriyetlerini, Türk devletinin bütünlüğünü, cumhuriyeti ortadan kaldırmak, dil, din, ırk, sınıf ve mezhep ayırımları yaratmak amacıyle kullanılamaz ve böyle bir propaganda da yapılamaz. Siyasî partiler için de aynı yasak söz konusudur; ayrıca laikliğe aykırı siyasî parti propagandası da bir kapatma sebebidir. Anayasada yer alan özel bir sınırlama da ormanlar konusundadır. Ormanların tahribine yol açacak hiç bir siyasî propaganda yapılamaz (Anayasa md. 131). Seçim propagandasına ilişkin öteki düzenleme ve yasaklar seçimlerle ilgili kanunda yer almıştır. Bu kanuna göre, seçim propagandası, açık ve kapalı yerlerde, radyolarda yapılabilir. Ayrıca, hoparlörle, duvar ve el ilânlarıyle, basılı şeylerin dağıtımıyle propaganda yapılması da mümkündür. Propaganda, oy verme gününden 21 gün önce sabah başlar ve oy verme gününden önceki gün saat 18'de sona erer. Açık yerlerde, güneş battıktan doğuncaya kadar toplu olarak sözlü propaganda yapılamaz. Genel yollar üzerinde, mabetlerde, kamu hizmeti görülen bina ve tesislerde, seçim kurullarınca gösterilecek meydanların dışında da propaganda yasaktır. Kapalı yerlerde, yetkililere haber vermek şartıyle propaganda toplantısı yapılabilir. Ancak yine belli binalarda ve askerî yerlerde böyle toplantı yapılamaz. Seçimlere katılan siyasî partiler, oy verme gününden 15 gün önce başlamak ve 4 gün önce saat 21'de sona ermek üzere, radyolarla propaganda yapabilir. Kanun, televizyonda propaganda henüz öngörülmediği gibi, öteki propaganda araçlarından farklı olarak bağımsız adaylara radyoda propaganda imkânı tanınmamıştır. Radyo konuşmalarının birincisi 20 dakikayı, bundan sonrakiler ise günde 10 dakikayı aşamaz. Radyo propagandalarının yayın zamanlarını Yüksek Seçim kurulu tespit eder. Tespit işlemi ad çekmeyle olur. Kanun öteki propaganda araçları hakkında da çeşitli sınırlayıcı hükümler koymuştur. Propaganda yasağının bir hükmü de, seçimin başlangıç tarihinden seçim sonuçları ilân edilinceye kadar bazı törenlerin yapılmamasıdır; başbakan, bakanlar, milletvekilleri ve Cumhuriyet senatosu üyelerinin makam arabasıyle veya resmî hizmete ayrılmış araçlarla gezi yapmaları, protokol gereği karşılama ve uğurlamalar, törenler yapılması ve resmî ziyafet verilmesi yasaklanmıştır. (ML)

propaganda: ünlü ingiliz mizah dergisi «Punch»un amerikalılarla ilgili siyasî bir karikatürü

PROPAGANDACI i. (*propaganda*'dan *propaganda-cı*). Propaganda yapan kimse: *Hürriyete, meşrutiyete dair nutuk veren acemi bir propagandacı heyecanıyla coştu: — Ağalar! Yazık, hepiniz bozulmuşsunuz! dedi* (Ömer Seyfeddin). [M]

PROPAGANDACILIK i. (*propagandacı*'dan *propagandacı-lık*). Propaganda yapma işi. (M)

PROPAGANDİST i. (fr. *propagandiste*). Piyasaya yeni çıkarılmış ilâç, kitap v.b. ni gezerek tanıtan kimse: *İlâç fabrikasının propagandisti.* (M)

PROPAN i. (fr. *propane*). Kim. Doymuş hidrokarbonlar serisinin üçüncü basamağı. Bk. ANSİKL.

— Gaz sanay. *Propan gazı*, küçük işletmelerde havagazının yerine kullanılmak üzere, bir gaz yakıt meydana getiren propan hava karışımı.

— Petr. *Propan ayırıcı*, bir petrol ürününden propanı ayırmak için kullanılan tablalı sütun veya başka bir cihaz. || *Propan giderme*, bütan veya başka bir petrol ürünündeki propanı, genellikle ayrımsal damıtma işlemiyle ayırma. || *Propan gidermek*, bütan gibi bir petrol ürünündeki propanı, ürünü daha az uçucu hale getirmek için ayırmak. || *Propan tankeri*, propanın, sıvılaştırılmış petrol gazı halinde, ya normal sıcaklıkta 10 bar'lık basınç altında veya atmosfer basıncında —40° C'ta soğutulmuş olarak nakledilmesinde kullanılan gemi.

— ANSİKL. Kim. *Propan* $CH_3-CH_2-CH_3$,

Foto. Encyclopedia Britannica

âdi sıcaklıkta gaz halindedir; —189,9° C'ta katılaşır ve —45° C'ta kaynar; ham petrolde ve özellikle cracking gazlarında bulunur. Kaynama noktasının çok düşük olması, kolaylıkla sıvı olarak elde edilmesini ve basınç altında tüplere konularak ısıtma, alevli kaynak ve hamlaçla kesme işlerinde yakıt olarak kullanılmasını sağlar. (L)

PROPANAL i. (fr. *propanal*). Kim. *Eşanl.* PROPİYONİK* ALDEHİT.

PROPANOL i. (fr. *propanol*). Kim. *Eşanl.* PROPİL* ALKOL.

PROPANON i. (fr. *propanone*). Kim. *Eşanl.* ASETON.

PROPANOYİK i. (fr. *propanoïque*). Kim. *Eşanl.* PROPİYONİK* ASİT.

PROPARJİL i. (fr. *propargyle*). Kim. Formülü CH ≡ C—CH_2— olan tek değerli, üç bağlı kök. (Proparjil bromür CH≡C—CH_2Br, 83° C'ta kaynar, proparjilik alkolün fosfor tribromüre etkimesiyle elde edilir.) || *Proparjil değişimi,* değiştirme tepkimesi sırasında bir proparjil türevinden alen türevine geçilmesi. (Msl. bir organomagnezyum bileşiğinin RMg Br, proparjil bromüre CH ≡ C — CH_2 Br etkimesinden, proparjil değişimiyle bir alenik hidrokarbon R—CH = C = CH_2 elde edilir.) [L]

PROPARJİLİK sıf. (fr. *propargylique*). Kim. Asetilen sınıfı alkollerin en basiti için kullanılır: CH ≡ C—CH_2OH. *Eşanl.* PROPİNOL.

— ANSİKL. *Proparjilik alkol,* asetilenin formolle yoğunlaşmasında, bütindiol'le birlikte meydana gelir. 114° C'ta kaynayan, su ile karışabilen bir sıvıdır. (L)

PROPAROKSİTON sıf. ve i. (fr. *proparoxyton*). Leng. Vurgusu sondan üçüncü hecede olan kelime (latince *dominus* ve Almanca *Königin* kelimelerinde olduğu gibi). [L]

PROPEN i. (fr. *propène*). Kim. *Eşanl.* PROPİLEN.

PROPENAL i. (fr. *propénal*). Kim. *Eşanl.* AKROLEİN.

PROPENİL i. (fr. *propényle*).Kim. Alil'in izomeri olan CH_3 — CH = CH — formülündeki tek değerli doymamış kök. || *Propenil türevleri.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Aromatik seride, fenollerin, polifenollerin, fenollü sterlerin *propenil türevleri* önemli bir yer tutar. Bazılarına (anetol) tabiatta rastlanır. İzoögenol, izosafrol v.b. diğerleri, kendilerine tekabül eden alil bileşiklerinin izomerleşmesinden (*alil—propenil yer değiştirmesi*) elde edilir. Propenilli fenollerin yükseltgenmesiyle aldehit-fenoller, sonra asit-fenoller meydana gelir. Aldehit-fenoller parfümcülükte çok kullanılır. (L)

PROPENİLLİ sıf. (*propenil*'den *propenilli*). Kim. Bileşiminde propenil kökü bulunan maddeler için kullanılır. (L)

PROPENOİK i. (fr. *propénoique*). Kim. *Eşanl.* AKRİLİK* ASİT.

PROPENOL i. (fr. *propénol*). Kim. *Eşanl.* ALİL ALKOL. Bk. ALİLİK.

PROPERDİN i. (fr. *properdine*). Normal kan plazmasında bulunan protein. (Properdin çok kuvvetli bir bakteri öldürücüdür ve tabiî bağışıklıkta önemli bir rol oynar. Kandaki normal oranı litrede 20 mgr'dır.) [L]

PROPERGOL i. (fr. *propulsion,* itme ve yun. *ergon,* iş'den fr. *propergol*). Özitmeli bir aracın hareketini sağlayacak sıcak gazları kimyasal tepkimeyle açığa çıkaran madde.

— ANSİKL. *Propergol*'ler, büyük hacimde gaz ve büyük miktarda enerji açığa çıkararak dönüşebilen bir veya birçok maddeden meydana gelir. Tepkili motor yakıtlarından farkı, tepki için oksijene ihtiyaçları olmamasıdır. Birçok tipi ayırt edilir: bir tek maddeden (perhidrol, azot dioksit) meydana gelen *katergoller,* bir katalizör eşliğinde ısı vererek ayrışır; *monergoller,* bir yakıcı ile bir yakıtın (metanol ve metil nitrat) homogen sıvı veya katı karışımıdır; *hipergoller,* temas edince kendi kendilerine yanmağa başlayan iki maddeden (nitrik asit ve bazı anilin türevleri) meydana gelir; nihayet *litergoller,* katı bir yakıt ile sıvı bir yakıcıdan (kömür ve azot oksit) oluşur. (L)

PROPERTİUS (Sextus Aurelius) [Umbria M.Ö. 47'ye doğr.-öl. 15'e doğr.]. Babası, 41'de İç savaşlar sonunda malını mülkünü kaybetti, az sonra da öldü. Yoksul düşen genç Propertius, zengin olmak ümidiyle Roma'ya gitti. Önceleri avukatlığa heveslendi, fakat bir kadına tutulunca kendini şiire verdi, onu Cynthia adı ile ölümsüzleştirdi. Şiirleri sayesinde, Augustus ve Maecenas'tan himaye gördü, devrin gözde şairlerinin ve Ovidius'un dostluğunu kazandı. Propertius elejilerinde, İskenderiye okulu şairlerini, özellikle Kallimakhos'u taklit eder ve onların bilim kaygusunu, üslûp inceliğini benimser. Fakat, mitolojiye bir sanat değeri kazandırmasını bildi. IV. ve son kitabında Maecenas'ın öğütlerine uyarak millî eleji yazmayı denedi. (L)

PROPHTASİA. Esk. coğ. Büyük İskender'in Drangiane'deki (Secistan) Phroda veya Phra (Bugün Afganistan'da *Ferah*) şehrine verdiği ad. (L)

PROPİL—. Kim. Yapısında propil kökü bulan bileşikleri adlandırmak için kullanılan önek. (L)

PROPİL i. (fr. *propyle*). Kim. Formülü CH_3—CH_2—CH_2— olan tek değerli kök; propil alkolden hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer. || *Propil alkol,* etil alkolün yüksek homoloğu olan alkol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Propil* klorür C_3H_7Cl, propil bromür C_3H_7Br, propil iyodür C_3H_7I kendilerine tekabül eden etil türevlerinin homoloğudur. Bunlar sırayle 44° C'ta, 71° C'ta ve 102° C'ta kaynayan sıvılardır. Hidrasitlerin propil alkole etkimesiyle elde edilirler. Propil alkolün su kaybetmesinden elde edilen *propil oksit* ($C_3H_7)_2O$, 90° C'ta kaynayan bir sıvıdır. Normal propil, izopropilik alkolden türeyen *izopropil*'in $(CH_3)_2$ CH— izomeridir. İzopropil köküne birçok tabiî maddede (benzen sınıfı hidrokarbonlar [kümen, simen], fenoller [timol, karvakrol]) ve terpenlerde rastlanır. İzopropil türevlerinin kaynama noktaları propil türevlerinin kaynama noktasından daha düşüktür: klorürü 36,5° C'ta, bromürü 50° C'ta, iyodürü 89° C'ta ve oksidi 70° C'ta kaynar.

● *Propil alkol.* Formülü CH_3—CH_2—CH_2 OH olan birincil *propil alkol*'ün veya *propanol-1* ya da *etilkarbinol*'ün bir izomeri vardır: formülü CH_3—CHOH—CH_3 olan *izopropil alkol* veya *propanol-2* ya da *dimetilkarbinol.* Propil alkol Chancel tarafından küspede keşfedildi. Damıtılarak füzel yağlarından çıkarılır. Su ile karışabilen, 97° C'ta kaynayan renksiz bir sıvıdır. Yükseltgenerek propiyonik asit ve aldehit haline dönüşür. Sülfürik asit etkisiyle su kaybederek propilen verir. İzopropil alkol ikincil alkollerin en basitidir. 1855'te Berthelot tarafından propilen'in hidratlanmasıyle elde edildi. Bu metot, cracking veya kokhane gazlarından yararlanılarak sınaî hale getirildi. 83° C'ta kaynayan ve su ile karışabilen bir sıvıdır. (L)

PROPİLAMİN i. (fr. *propylamine*). Kim. Farmülü CH_3—CH_2—CH_2NH_2 olan birincil amin; 49° C'ta kaynar, amonyağın propilik eterlere veya alkali hipobromitlerin bütiramide etkimesiyle elde edilir; izopropilamin $(CH_3)_2$ CH-NH_2, 37° C'ta kaynar ve akdiken ağacında bulunur. (L)

PROPİLBENZEN i. (fr. *propylbenzène*). Kim. Benzenin homoloğu olan C_3H_7—C_6H_5 formülündeki hidrokarbon; kümenin izomeridir; 158° C'ta kaynar ve maden kömürü katranında bulunur. (Propil bromürün, gerek susuz alüminyum klorür eşliğinde benzene, gerek sodyum eşliğinde bromobenzene etkimesiyle elde edilir.) [L]

PROPİLE i. (yun. *propylaion; pro,* ön, *pyle,* kapı'dan fr. *propylée*). Esk. yun. Anıtsal kapı revakı.

— ANSİKL. *Propile*'ler genellikle büyük yunan tapınaklarının anıtsal girişini meydana getirirdi: Sunion, Olimpos ve Eleusis propileleri.

En ünlüleri mimar Mnesikles'in yaptığı Atina Akropolis'i propileleridir (M.Ö. 437-432). Bu propileler XIV. yy.da Atina dükleri tarafından tahrip edilmişti. Propileler kutsal yolun geçtiği, beş kapılı bir duvarla kesilen diktörtgen şekilli bir aralıktı. Aralığın önünde ve bitiminde dor üslûbunda yapılmış iki revak yer alıyordu. Bu revaklar sayesinde seviye farkları ustalıkla dengeleniyordu. (L)

PROPİLEN i. (fr. *propylène*). Kim. Etilen'in yüksek homoloğu olan çift bağlı hidrokarbon. *Eşanl.* PROPEN.

— ANSİKL. *Probilen* CH_3—CH=CH_2, propilik veya izopropilik alkolün su kaybetmesiyle meydana gelir. —48° C'ta kaynayan, suda az, alkolde daha çok çözünen renksiz bir gazdır. Sülfürik asit etkisiyle sulandırılınca izopropilik alkol haline dönüşür. Alüminyum klorür eşliğinde benzene katılarak kümen verir. Petrol ürünlerinin cracking veya reforming'iyle veya propan'ın hidrojen kaybetmesiyle elde edilen propilen petrokimyanın en önemli hammaddelerinden biridir; asetonun sanayideki en önemli hammaddesi zopropanol ile gliserinin hammaddesi propilen oksit, propilenden elde edilir. Katalitik polimerleşmeyle elde edilen polipropilen, deterjan sanayiini ve son zamanlarda, plastik sanayiini besler. (L)

PROPİLENDİAMİN i. (fr. *propylènediamine*). Kim. Formülü CH_3—CH(NH_2) CH_2 —NH_2 olan diamin; 199° C'ta kaynar, alkollü amonyağın propilen bromüre etkimesiyle meydana gelir. (Su ile birleşerek zor ayrışan bir hidrat meydana getirir, dağlayıcıdır.) *Eşanl.* 1-2 DİAMİNOPROPAN. (L)

PROPİLENGLİKOL i. (fr. *propylèneglycol*). Kim. Formülü CH_3—CHOH—CH_2OH olan birincil-ikincil glikol; 188° C'ta kaynar, alkol ve su ile karışabilir, hipokloröz asidin propilen ile verdiği katılma ürününün hidrolizinde meydana gelir. (L)

PROPİLİDEN i. (fr. *propylidène*). Kim. Formülü CH_3 — CH_2 — CH = olan iki değerli kök; propilden bir hidrojen atomunun çıkarılmasıyle türer. (Formülü CH_3—CH_2 —$CHCl_2$ olan propiliden klorür, probiyonik aldehidin fosfor pentaklorürle işlenmesinden elde edilir.) [L]

PROPİLİK sıf. (*propylique*). Bk. PROPİL *alkol.*

PROPİLİT i. (yun. *propylon,* giriş'ten fr. *propylite*). Miner. Kaolen, klorit, hornblend, albit, limonit, kalsit gibi mineraller oluşturarak bozunmuş porfirit. (Sıcak yeraltı sularının etkisiyle dönüşmüş olabilir.) [L]

PROPİLİTLEŞME i. (*propilit* > propilitleşmek'ten *propilitleş-me*). Porfiritlerin, propilit haline dönüşmesi. (L)

PROPİN i. (fr. *propyne*). Kim. Asetilen sınıfı hidrokarbonların CH_3 — C≡CH formülündeki ikinci basamağı. *Eşanl.* METİLASETİLEN, ALİLEN.

— ANSİKL. *Propin,* — 23° C'ta sıvılaştırılabilen bir gazdır. Genellikle, kaynar haldeki alkollü potasyum hidroksidin propilen bromüre etkimesiyle elde edilir. Alkollü gümüş nitratla beyaz, amonyaklı bakır I klorürle sarı renkli çökelti verir. (L)

PROPİNOL i. (fr. k.). Kim. *Eşanl.* PROPARJİLİK *alkol.*

PROPİNOYİK i. (fr. *propynoïque*). Kim. *Eşanl.* PROPİYOLİK *asit.*

PROPİTHECUS i. Siyah burunlu, tıknaz gövdeli, uzun ve tüylü kuyruklu madagaskar makisi; ağaçların üzerinde yaşar, meyveyle beslenir. (L)

PROPİYOİN i. (fr. *propioïne*). Kim. Formülü C_2H_5 —CO — CHOH — C_2H_5 olan keton alkol (asiloin); etil propiyonatın veya propiyonil klorürün sodyumla işlenmesinden elde edilir. (L)

PROPİYOLİK sıf. (fr. *propiolique*). Kim. İçinde üç karbon atomu bulunan bazı asetilenik bileşikler için kullanılır.

— ANSİKL. Formülü CH ≡ C — CHO olan *propiyolik aldehit* veya *propinal,* 54° C'ta kaynayan göz yaşartıcı bir sıvıdır; sodyum hidroksit etkisiyle asetilen ve sodyum formiyat halinde ayrışır. CH ≡ C — CO_2H formülündeki *propiyolik* veya *propinoik asit* potasyum asit tuzunun asetilendikarboksilik asitle ısıtılmasından meydana gelir. Bu, 144° C'ta ayrışarak kaynayan bir sıvıdır. Su, alkol ve eterde erir. Işık etkisiyle trimezik asit halinde polimerleşir. Bütün propiyolik bileşikleri patlayıcı gümüşlü türevler verir. (L)

PROPİYON i. (fr. *propione*). Kim. Bk. DİETİLKETON.

PROPİYONİK sıf. (yun. *protos*, birinci ve *pion*, yağlı'dan fr. *propionique*). Kim. Asetik asit ve buna bağlı bileşiklerin yüksek homoloğu olan bir doymuş asit için kullanılır.

— ANSİKL. Formülü CH_3—CH_2—CO_2H olan *propiyonik asit*, 1847'de Gottlieb tarafından, kamış şekerinin alkali ergimesinde keşfedildi ve Dumas tarafından adlandırıldı. İnorganik bir tuz katılarak sulu çözeltilerden ayrılan yağlı asitler serisinin ilkidir.

Propiyonik aside terde, ginkgo meyvesinde ve odunun damıtma ürünlerinde rastlanır. Kalsiyum malat ve kalsiyum laktat'ın mayalanmasında oluşur. Propil alkolün kromla yükseltgenmesi veya nitrilinin (etil siyanür) sabunlaşmasıyla elde edilir. Keskin, ekşi lahana kokusunda, su ile karışan, yağımsı bir sıvıdır. Soğutulursa katılaşır ve —22°C'ta ergir; 141°C'ta damıtılır; yoğunluğu 0,996'dır. Tuzları suda erir. Kalsiyum propiyonatın damıtılması veya katalizle su kaybetmesi *propiyon* verir.

C_2H_2—CH_2—C_2H_5 formülündeki *etil propiyonat*, zeytinyağı kokusunda, 99°C'ta kaynayan bir sıvıdır.

Propiyonik aldehit veya *propanal* CH_3—CH_2—CHO, propil alkolün kromla yükseltgenmesinden elde edilir. 49°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Hidroklorik asit etkisiyle, 169° C'ta kaynayan *parapropiyonik* aldehit ve 180°C'ta ergiyen billûrsu *metapropiyonik* aldehit halinde polimerleşir. (L)

PROPİYONİL i. (fr. *propionyle*). Kim. Formülü CH_3—CH_2—CO— olan tek değerli kök; propiyonik asitten hidroksil kökünün giderilmesiyle türer. (Havada duman çıkartan propiyonil klorür C_2H_5—COCl, 80° C'ta kaynayan bir sıvıdır.) [L]

PROPİYONİTRİL i. (fr. *propionitrile*). Kim. Formülü C_2H_5—CN olan propiyonik asit nitrili; etil iyodürün potasyum siyanürle ısıtılmasından elde edilir ve 98°C'ta kaynar. *Eşanl.* PROPANNİTRİL, ETİL SİYANÜR. (L)

PROPLİOPİTHECUS i. Fayum'da (Mısır) oligosen tabakasında bulunan fosil maymun. (Jibonların uzak atası sayılır.) [L]

PROPODİT i. (önek *pro*, ileride ve yun. *pus, podos*, ayak'tan fr. *propodite*). Onayaklı kabuklularda daktilopodit denen en uçtaki bacak parçasının hemen önünde bulunan altbacak parçası. (L)

PROPOİTİS'LER. Yun. mit. Afrodit'in tanrılığını inkâr eden Limasol'lu (Kıbrıs) genç kızlar. Afrodit'in gazabına uğrayarak, kendilerini fahişeliğe sürükleyerek önüne geçilmez cinsel isteklere kapıldılar. Sonunda da taş kesildiler. (L)

PROPOLİS i. Arıların kavak ve söğüt gibi bitkilerin tomurcuğundan topladığı yapışkan madde; arılar bununla petekleri yapıştırır, kovanın çatlaklarını tıkar. Bk. AHILGAN. (L)

PROPONTİS («[Kara] denizden önce»). Esk. coğ. Bugünkü Marmara denizinin adı. Kıyılarında birçok yunan sömürgesi vardı: Erdek yakınında harabesi bulunan Kyzikos, Marmara Ereğlisi (Perinthos), Silivri (Selymbria) v.b. (L)

«Pluto PROSERPİNA'yı Kaçırırken» le Bernin'in eseri, Borghese villası, Roma

PROPRAETOR i. (önek *pro*, için ve *praetor*'dan lat. k.). Bir eyaletin valiliğine getirilen ve praetorluk yapan romalı yüksek görevli (generallikle meslekten ayrılan bir praetor'du). [Propraetorluk, Sulla devrinde, praetorluk görevinin tabiî bir devamı haline geldi. *Legatus propraetor* terimi, İmparatorluk devrinde, praetorluktan gelmeseler bile, eyalet valilerini belirtmek için kullanıldı.] (L)

Atina Akropolis'i propile'sinin doğu yüzü

PROPRİA, Brezilya'da (Sergipe eyaleti) şehir, Sao Francisco ırmağı kıyısında; 10 315 nüf. (L)

PROPRİYOSEPTİF sıf. (fr. *proprioceptif*). Nöroloji. *Propriyoseptif duyarlık*, organların, özellikle kas, bağ, kemik gibi iç bağlantı organlarının duyarlığı; bu terim derideki dokunma duyarlığının (dıştan alıcı) ve iç-organlardaki duyarlığın (içten alıcı) karşıtıdır. (L)

PROPÜLSÖR i. (fr. *propulseur*, itici). İtme hareketi sağlayan organ veya makine.

— ANSİKL. Teknol. Pistonlu veya tepkili her uçak motoru kelimenin tam anlamıyle bir *propülsör*'dür; çünkü meydana getirdiği hava akımı bir tepki gücüyle uçağın hareketini sağlar.

Propülsörler *pervaneli* ve *tepkili* propülsörler olarak ikiye ayrılır. Pervaneli olanlara, pistonlu motorlarla türopropülsörler girer. Bunlar propülsörün ürettiği enerjiden hareket alan bir pervaneyle tepkime doğurarak etkili olur. Tepkili propülsörler ise aksine doğrudan doğruya tepki yaparak, yani yanma ürünlerini geriye doğru büyük bir hızla püskürterek uçağa hareket verir. Bu kategoriye füze motor*ları, türboreaktör*ler, statoreaktör*ler ve pülsoreaktör*ler girer. (L)

PROQUAESTOR i. (önek *pro*, için ve *quaestor*'dan lat. k.). Esk. Rom. Vali tarafından bir quaestor'un yerine tayin edilen resmî görevli. (L)

PROROCENTRACEAE çoğl. i. Kamçılılar grubundan birhücreli bitkiler familyası. (Bunlarda protoplazma iki zarla korunur; zar üzerinde enine çizgi yoktur, fakat biri uzunlamasına, diğeri enlemesine duran iki titrek tüycük vardır; hareket esnasında boylamasına olan ileriye, enlemesine olan geriye yönelir. (*Prorocentraceae* sıcak denizlerde yaşayan *dinoflagellata*'ya yakındır.) [L]

PRORODON i. Tümkirpiklilerden, yutak düzneği iyice belirgin birhücreli hayvan; tatlı sularda ve denizlerde yaşar. (L)

PROS i. Denizc. Bordasında tek denge gönderi bulunan Malezya'ya has tekne. (Pros'u aynı tipte, fakat iki gönderli olan PRAO'dan ayıran özellik tek gönderli oluşudur.) [L]

PROSCENİUM i. (önek *pro*, ileri ve yun. *skene*, sahne duvarı > *proskenion*'dan lat. k.). Esk. çağ. Bir tiyatro sahnesinin önü. || Günümüzde ÖNSAHNE'nin eşanlamlısı. (L)

PROSCRİPTİO i. (lat. k.). Esk. Rom. Hukukî formalitelere uymadan verilen mahkûmiyet kararı (ölüm, sürgün) ardından mahkûmun mallarına elkonulması. (L)

PROSEKRETİN i. (fr. *prosécrétine*). Fizyol. Onikiparmak bağırsağı mukozasının salgıladığı, kendiliğinden etkisiz madde; mideden gelen asitli kimüs ile karıştığı zaman etkili sekretin haline geçer. (L)

PROSERPİNA i. Karındanbacaklı yumuşakça (*Helicinidae* familyasının örnek tipi.) [Proserpina, az veya çok yassı, sarmal kabuklu bir kara yumuşakçasıdır; kavkısının her iki yüzünde parlak bir nasır, kolumelinde karakteristik lameller bulunur. Proserpina'lar Antiller'de ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşar.] Ayrıca bk. HELİCİNA. (L)

PROSERPİNA. Mit. Roma tarım tanrıçası ve cehennemler kraliçesi, Pluto'nun karısı. Yunan tanrıçası Persephones'in karşılığıydı. Proserpina kültü Roma'ya M. Ö. 249'da girdi. Pluto tarafından kaçırılması, latin şairi Claudianus'a üç şarkılık bir epik şiir ilham etti. Eski bir italyan tanrıçası olan Libera ile bir tutuldu.

— İkonogr. Roma Prosperina'sı özellikle kaçırılma sahnesinde tasvir edilmiştir: taş mezarlar, paralar, vazolar, Ostia'daki resim, Farnese sandığının kapağı (Napoli), daha sonra Roma'da San Pietro'nun kapılarındaki Filarete'nin kabartması, Nicolo dell'Abate, Albane, Gentileschi, Luca Giordano, Rubens, Rembrandt, Bon Boullogne; Bernini'nin Roma'daki ve Girardon'un Versailles'deki heykel grupları. (L)

PROSERPİNACA i. Orta ve Kuzey Amerika'da tatlı sularda yetişen ot. (*Halorhogacea* familyasından.) [L]

PROSİFON i. (fr. *prosiphon*). Kafadanbacaklı bazı yumuşakçalarda kör sifon kısmını kavkı boşluğuna bağlayan bağ. (L)

PROSKE (Karl), alman müzik bilgini (Gröbnig, Yukarı Silezya 1794 - Regensburg 1861). 1826'da rahip oldu, Orta Avrupa kilisesinin klasik çoksesli müziğini diriltmek amacıyle XV., XVI. ve XVII. yy. ustalarının eserlerine yer veren geniş bir antoloji (basılmış veya elyazısı 1 200'den çok eser) meydana getirdi (bu eser bugün Regensburg piskoposluğundadır). [L]

PROSKİNEM veya **PROSKYNEMA** i. («secdeye kapanma» anlamında yun. k.). Eski Mısır medeniyeti uzmanlarının bir mezar taşının başındaki yazıya verdikleri ad. (L)

PROSKYNESİS i. (*pros*, ileri ve *kynein*, öpmek'ten yun. k.). Esk. Yun. Tanrıların ve doğu krallarının (pers) önünde secdeye varma; bu usulü İskender'den sonra Yunanlılar da benimsediler. (L)

PROSLAMBANOMENOS i. (*proslambanein*, fazladan alma'tan yun. k.). Esk. müz. Yunan sisteminde en kalın telin adı; ilk tetrakord'a eklendiği için bu adı almıştır. (L)

PROSNA, Polonya'da ırmak, Warta'nın kolu (sol kıyı), Krakow Jürası'nın eteğinde doğar; 226 km. Doğuda Gory Kocie sıradağlarının çevresini dolaşır ve Büyük Polonya'nın güneyini aşar. (L)

PROSERPİNA'nın kaçırılışı roma alçak kabartması Vatikan müzesi

Foto. Encyclopedia Britannica Alinari-Giraudon. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

PROSODİ i. Bk. PROZODİ.

PROSOMA i. Zool. Örümceklerde gövdenin ön tarafıyle birlikte altı çift uzantıya tekabül eden altı somite verilen ad. (L)

Prosomoia şarkıları, melodos-şairlerin daha önce yazdıkları ezgi, ritim ve şarkıları taklit eden dinî bizans şarkılarına verilen ad. Özelliği, aynı ezgi üstüne söylenen bentler içinde bir hece simetrisi bulunmasıydı. Kilise, uyulması gereken şiir ve müzik biçimlerini tespit ettikten sonra, yani XII. yy.dan sonra bu şarkılar çoğalmağa başladı. Ancak, yeni melodilerin yaratılması ve notalanması, kilisenin sınırlamasıyle gereksiz bir hal aldığından bizans müziğinde herhangi bir yenilenme hareketi görülmedi. (L)

PROSOPİS i. Yalnız yaşayan küçük arı. (Zarkanatlıların arıgiller familyasından.)

— ANSİKL. *Prosopis*'lerin bacağında çiçektozu toplamağa yarayan fırçalar yoktur. Bunlar yuvalarını içi oyuk bitki saplarına, genellikle kuru böğürtlen saplarına veya yere kurar, kurtçuklarını beslemek için burada sıvı bal yaparlar. (L)

PROSOPİS i. Tropik ve astropik ülkelerde yetişen ağaç. (*Prosopis fuliflora* ve *P. pubescens* Güney Kaliforniya, Arizona ve Meksika'da çok kullanılan yem bitkileridir. Küstümotugillerden.) [L]

PROSPALTELLA i. Dut ağaçlarında görülen diaspis hastalığını yenmek için Amerika'dan İtalya'ya getirilen asalak zarkanatlı böcek. (İlmî adı *Prospaltella Berlesci. Chalcididae* familyasından.) [L]

PROSPECT i. («perspektif» anlamında ing. k.). Tic. Bir işletmenin müşterisi olabilecek herhangi bir kimse. (L)

PROSPEKTÜS i. (fr. *prospectus*). Bir iş, bir eser, bir mamul, genellikle de ilâç v.b. konusunda tanıtıcı bilgi veren basılı kâğıt. (M)

Prospero ile Caliban, Nurullah Ataç'ın deneme kitabı (1961). Batı medeniyetinin benimsenmesi, halkın eğitilmesi, aydınların topluma karşı görevleri v.b. konuları işler. Eserde Shakespeare'in *Fırtına* (The Tempest) adlı oyunundaki iki kahraman (Prospero ile Caliban), kültür ve medeniyet gelişmesinde iki aşamayı gösterir: Prospero aydınları, Caliban eğitilmemiş halkı temsil eder. Prospero, çoğunluğun yargılarına boyun eğmeyen kişidir; Caliban inançlara, kanılara, kurallara bağlıdır. Prospero dünün baskısından bugünü kurtarmakla görevlidir. Prospero'nun can düşmanı doğu düşüncesi, dogmatik inançlardır.

Eserde halkın eğitilmesi için önce çok iyi yetişmiş bir aydınlar topluluğu (intelligentsia) meydana getirilmesi düşüncesi savunulur. (M)

PROSPHORİANOS. Esk. coğ. Bk. BOSPORİON.

PROST (Henri), fransız şehircilik uzmanı ve mimarı (Paris 1874-1959). 1910'da Anvers şehrinin yeniden düzenlenmesini öngören bir plan yaptı. Milletlerarası bir yarışmada birincilik alan bu plan, modern şehircilik tarihinin en önemli eseri sayılır. Prost, 1913-1923 arasında Fas'a gitti ve orada Meknes, Casablanca, Rabat, Fas, Marakeş şehirlerini kurdu. 1928'den sonra Paris'e yerleşti ve bu şehir için yeni bir plan hazırladı. Metz ve Cezayir şehirlerinin nâzım planı üstünde çalıştı. Prost, 1935'te karısı ile birlikte İstanbul'a geldi. Kaldığı 16 yıllık süre içinde İstanbul'un trafik ve ulaşımı, yiyecek maddeleri temini, kapalıçarşı ve pazarları, zanaatçılığı, sanayi ve ticareti, mülkiyetin dağılımı, çeşitli mahallelerinin gelişimi, arkeolojik zenginlikleri üstüne uzun araştırmalar düzenledi. Bu hazırlık çalışmaları iki yıl (1936-1937) sürdü ve bir programın genel hatlarının ortaya çıkmasına yol açtı (İstanbul'un nâzım planı, referans planı, arkeolojik parklar, bölge planları, Ayasofya'nın genel planı). Prost, 1951'de ayrılırken, İstanbul'un ana projesinden başka, birçok desen, 8 cilt tutan 500 kadar rapor ve not bıraktı. 1957'de Şehircilik komisyonuna başkanlık etmek üzere tekrar İstanbul'a çağrıldı. Ayrıca Bursa camilerinin rölövesini yaptı. (ML)

PROSTANNA. Esk. coğ. Anadolu'da (Pisidia bölgesi) şehir. Eğridir gölünün güney kıyısındadır. Prostanna sikkelerinin üzerinde sivri bir dağ tasviri vardı. L. Robert tarafından 1946'da ortaya çıkarıldı. (M)

PROSTANTHERA i. Çiçekleri çok salgı bezli, kokulu, erkek organları mahmuzlu, gövdesi odunlu bitki. (*Prostanthera nivea* funda toprağında çok iyi yetişen güzel bir süs bitkisidir. Ballıbabagillerden.) [L]

PROSTAT i. (yun. *prostates*, önde duran'dan fr. *prostate*). Anat. Erkekte siyeğin başlangıç kısmını çepeçevre saran salgı bezi. (Bk. ANSİKL.) || *Prostat kırbacığı*, prostatın ortasından geçen kanal; yanlardan, meni keselerine bağlı iki kanalı da alarak verumontanum'a açılır. || *Prostat siyeği*, erkekte, siyeğin prostat içinden geçen başlangıç kısmı; ortasında verumontanum denen bir çıkıntı bulunur.

— Patol. *Prostat akıntısı*, Prostattan gelen marazî akıntı. || *Prostat iltihabı*, prostatta meydana gelen iltihap; doğrudan doğruya veya genellikle prostattaki bir zedelenme (adenom, böbrek taşı, sidiktorbası taşı) yüzünden ortaya çıkar.

— Ted. *Prostat ameliyatı*, prostatı çıkarmak için yapılan cerrahî müdahale. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Prostat*, dibi sidik torbasına dönük, kestane biçiminde, oldukça sert, beyazımsı bir maddedir; gelişmesi ancak erginlik çağında tamamlanır. Prostat siyeğin başlangıç kısmını sidik torbası boynuna kadar çepeçevre sarar, yani çatı kemiği kaynağının arkasında, gödenbağırsağının önünde, apışarası tabanının üzerinde bulunur. Prostat tabanının üst ve arka kısmından atmık kanalları geçer. Prostat tepesinin etrafında büzücü bir kas bulunur ve bu kas kasıldığı zaman işemeye engel olur. Prostat beyazımsı, koyu bir sıvı salgılar; atmığı meydana getiren unsurların biri de budur. Bu prostat sıvısı, siyeğe verumontanum'un yan olukları hizasında çok sayıdaki kanalla boşalır.

— Ted. *Prostat ameliyatı*'nda, prostat kanserini veya prostat iltihabını tedavi için prostatın tümü alınabilir. Çoğunlukla prostat ameliyatı terimi, halk arasında «prostat büyümesi» denen prostat adenomunun çıkarılması anlamında kullanılır. Gerçekte bu müdahale prostat adenomunun çıkarılması içindir. Müdahale çeşitli yollardan yapılabilir: sidik torbasının içinden (Freyer sidik torbası yolu), sidik torbasına dokunmadan altkarın yolundan (Mill'in çatı arkası yolu), apışarası tabanından (hemen hemen terk edilmiştir), tabiî yollardan (endoskopi yolu ile prostat çıkarılması). Bazı vakalarda sidiğin yolunu değiştirmek amacıyle önce bir sistostomi yapmak gerekir; iki zamanlı bir ameliyat olan bu müdahale artık çok seyrek uygulanmaktadır. Adenom çıkarmak için yapılan prostat ameliyatı bugün iyi dayanılabilen bir ameliyattır. Ameliyatın tehlikesi hastaların genellikle yaşlı olmalarıyle ilgilidir. (L)

PROSTATEKTOMİ i. (fr. *prostate* ve yun. *ektome*, alma, çıkarma). Bk. PROSTAT *ameliyatı*.

PROSTATES i. («önde duran» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Bazı sitelere adını veren hâkim. || Demokratik sitelerde parti başkanı. || Atina'da yerleşik yabancıların koruyucusu ve devlete karşı temsilcisi. || Romalılar'da patron'un karşılığı. (L)

PROSTEJOV, Çekoslovakya'da (Güney Moravya bölgesi) şehir, Valova ırmağı kıyısında, Brno'nun kuzeydoğusunda; 33 850 nüf. Makine sanayii (tarım makineleri), hafif sanayi, tahta işçiliği, kibrit fabrikası; dokuma (giyecek) sanayii. XVI. yy.dan kalma şato ve belediye sarayı; belediye sarayında güzel bir saat koleksiyonu vardır. (L)

PROSTELA i. (yun. *emprosthella*'dan). Önlük. (M)

PROSTEMMA i. Gövdesi genellikle siyah veya mavi, elitraları esmer ve beyaz benekli, kırmızı böcek. (Heteroptera takımının *nabidae* familyasından.) [L]

PROSTETİK sıf. (fr. *prosthétique*). Biyokim. *Prostetik küme*, karmaşık yapılı proteitleri veya protid yapısında olmayabilen (msl. glüsit) heteroproteitleri meydana getiren kimyasal küme. (Prostetik bir küme ile bir aminoasit bileşiğinin birleşmesinden özel nitelikler taşıyan bir heteroproteit meydana gelir.) [L]

PROSTHEMADERA i. Yeşil ve parlak esmer parıltılı siyah renkli ötücü kuş; boynunun ön kısmında beyaz kıvırcık tüyler bulunur; Yeni Zelanda'da yaşayan ötücü kuşların en iyi ötenlerinden biridir. (Nektaremengillerden.) [L]

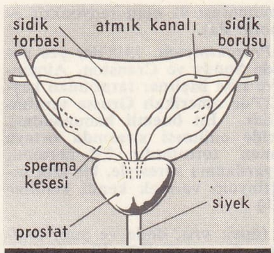

PROSTATIN ARKADAN GÖRÜNÜŞÜ

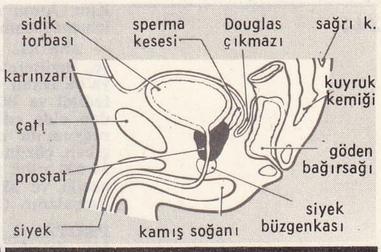

LEĞENİN ÖNDEN ARKAYA DİKİNE KESİTİ

prostat

PROSTİL i. ve sıf. (önek *pro*, önden ve yun. *stylos*, sütun'dan *prostylos*>fr. *prostyle*). Esk. mim. Ön cephesinde bir sıra sütun bulunan tapınak. (L)

PROSTİP i. (önek. *pro*, ön ve yun. *stypos*, çotuk'tan fr. *prostype*). Bot. Anatrop yumurtacıklı bitkilerde rafe ile göbekbağının birleşmesinden oluşan organ. (L)

PROTAGONİST i. Bk. BAŞAKTÖR.

PROTAGORAS, yunanlı sofist (Abdera, Trakya'nın Ege kıyısında M. Ö. 485-410'a doğr.). Uzun süre Atina'da yaşadı, Perikles ve Sokrates ile tanıştı. Sicilya'ya, Güney İtalya'ya gitti; Thurioi sitesinin kanunlarını onun koyduğu, büyük bir ün ve servete kavuştuğu söylenir. Atina'da, bir kitap yayımladığı ve bu yüzden dinsizlikle suçlandığı zaman yetmiş yaşını aşmıştı. Kaçmak zorunda kaldı, eseri şehir meydanında yakıldı. Sicilya'ya giderken bir deniz kazasında öldü. Her türde eser veren Protogoras'tan günümüze ancak bazı parçalar kalmıştır. Varlığın tekliği doktrinine karşı çıktığı *Varlık Üstüne*, agnostisizm örneği verdiği *Peri Theon* (Tanrılar Üstüne), somut tekniklere karşı ilgisini belirttiği *Güreş Üstüne* adlı incelemeleri olduğu söyleniyordu. Ona göre «bütün bilgilerimiz duyulardan gelir» ve «duyum insandan insana değişir», demek ki «insan her şeyin ölçüsüdür». Bu tarz görüşleriyle Protagoras felsefede görecilİğin, dolaylı olarak da şüpheciliğin ve öznel idealizmin başlangıcındadır. Fakat asıl öğretmek istediği, dili sistemli bir şekilde kullanarak «ikna etme sanatı» idi. (L)

Protagoras veya *Sofistler*, Eflatun'un en canlı ve sevimli diyaloglarından biri; bu eserde sofistler nükteli bir dille yerilir. Protagoras Atina'ya yeni gelmiştir. Sokrates, ona derslerini takip etmek isteyen genç bir Atinalıyı tanıtmak ister. Protagoras'ı öbür sofistlerle birarada, hayranları arasında bulur. Erdem öğretilebilir mi? Proteagoras «evet» der, ama Sokrates şüphe eder. Sofist Prodikos ve Hippias'ın da katıldığı bir tartışmada, gerçek iyi ve gerçek kötünün ne olduğunu anlamadan erdemin kavranamayacağı sonucuna varılır. Öbürleri görüşlerini değiştirirler: Sorates erdemin bir bilim olduğunu söyler, önceleri Sokrates'i tutan Protagoras bu fikri zorla kabul eder. Hâlâ Sokrtes'in etkilerini taşıyan *Protagoras* dogmacı bir felsefe anlayışından uzak olması sebebiyle Eflatun'un gençlik diyalogları arasına konabilir; ama biçiminin mükemmelliğiyle bu eser Eflatun'un gençlik döneminin son yıllarına mal edilebilir. (→ Bibliyo.) [L]

PROTAIN (Jean Constantin), fransız mimarı (Paris 1769 - 1837). Mısır Seferi Bilim ve Sanat komisyonuna katıldı (1798). Kahire enstitüsüne üye oldu ve Kléber'in öldürülmesi sırasında yaralandı. 1806'da Opera Süsleme atelyesi müdürlüğüne getirildi, sonra Versailles İmparatorluk binaları kontrolörü oldu. (L)

PROTAKTİNYUM i. (fr. *protactinium*).

Foto. LAROUSSE

Kim. Atom numarası 91 olan radyoaktif element (sembolü: Pa).

— ANSİKL. *Protaktinyum,* 1918'de, peş peşe, İngiltere'de Soddy ve Cranston, Almanya'da Hahn ve Lise Meitner tarafından keşfedildi ve 1927'de amerikalı Grosse tarafından elde edildi. En önemli hammaddesi, radyum'un elde edilmesi sırasında ortaya çıkan çözünmez tortulardır. 231 İzotopu, 34 000 yıllık yarılanma süresiyle, bir alfa taneciği ve aktinyum vererek kendi kendine parçalanır. (L)

PROTAL i. (önek *pro,* önde ve yun. *thallos,* dalcık'tan fr. *prothalle*). Bk. ÖNÇİM.

PROTALİZASYON i. (tes. edil. ad). Alüminyum ve alaşımlarını kimyasal koruma usulü.

— ANSİKL. 1930'da Boulanger tarafından bulunan ve alüminyuma uygulanan *protalizasyon,* demir için uygulanan parkerleme işlemine benzer. Sıcak, yükseltgen bir banyo yardımıyle, geçirimsiz, yüzeysel oksit tabakaları meydana getirmeğe dayanan bir işlemdir. Kaynar haldeki banyo, iki yükseltgenme değeri alabilen bir maden tuzunun bazik çözeltisidir (fosfokromat, manganat). Bu banyonun alüminyuma etkimesiyle hidrojen açığa çıkar. Hidrojen, tuzun çözünen oksidini çözünmeyen oksit halinde indirger ve bu oksit parçanın üzerine yapışarak onu korur. Bu oksit tabakası boya, vernik ve yağlı maddelere destek vazifesi görür. (L)

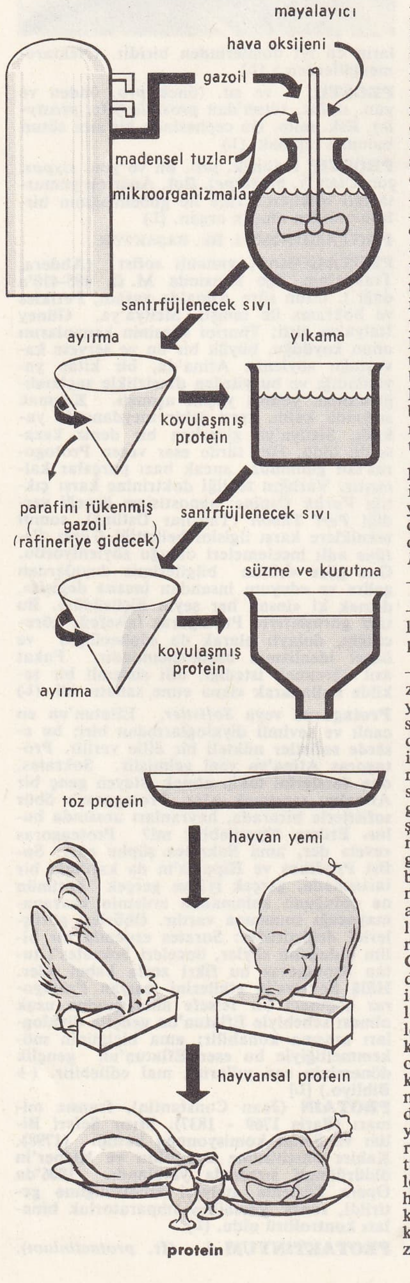

PROTAMİNLER çoğl. i. Biyokim. Basit proteidlerden oluşan holoproteidler grubu. (Protaminler hidroliz yoluyle ayrışarak kükürtsüz aminoasitler verir; özellikle bazı balıkların atmıklarında rastlanır.) [L]

PROTEA i. Güney Afrika'da ve Avustralya'da yetişen küçük ağaç veya ağaççık. (Birçok türü limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir: *Protea cynaroides* [Güney Afrika], *P. grandiflora* [Avustralya], *P. mellifera* [Güney Afrika]. *P. mellifera*'nın bol miktarda çıkardığı balözü bazen şeker yerine [şurup halinde] kullanılır. *Proteaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

PROTEACEAE çoğl. i. Bot. Güney yarımkürede yetişen, iki çenekli, üst yumurtalıklı, taçsız çiçekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. *Proteaceae* familyasındaki bitkiler dişli almaşık yapraklı ağaçlar, ağaççıklar veya otlardır. Çiçekleri başak veya salkım durumunda, çiçek kısımları dörtlü ve ikili, tohumları besidokusuzdur. Elli cins veya oymakta toplanan bir kadar türü bilinir. Bunların çoğu Avustralya ve Afrika'da, bazıları Güney Amerika'da yetişir; bir kısmı Avrupa'ya da getirilmiştir. Bunlardan şili fındığı (*Guevina avellana*), Avrupa'da da yetiştirilen küçük bir orman ağacıdır. Avustralya fındığı (*Macadamia ternifolia*) Avrupa'nın güney iklimine dayanır. «Queensland cevizi» denen meyvesinin içi çok lezzetlidir. (L)

PROTEAZ i. (fr. *protéase*). Biyokim. Protitleri bileşenlerine ayıran, özellikle proteinleri aminoasitlere parçalayan enzim. (L)

PROTECTORES çoğl. i. («koruyucular» anlamında lat. k.). Esk. Rom. Geç İmparatorluk devrinde imparatorun özel muhafız birliği. (III. yy.da ortaya çıkan ve genç soylularla eski subaylardan meydana gelen bu birlik praetorlar gibi siyasî eğilimler göstermedi. Süvarilerden kurulu bir kısım protectores'in *domestici* adını taşıdığı sanılır.) [L]

PROTEİN i. (fr. *protéine*). Biyokim. Koloidal yapıda azotlu tabiî madde; pek çok sayıda aminoasidin anhidrite dönüşmesinden oluşan bu madde holoproteit grupunu meydana getirir. Bk. PROTEİT ve PROTİT. *Eski eşanl.* ALBÜMİN.

— Petrokim. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Protein tedavisi,* önleyici veya iyileştirici olarak bir organizmaya heterojen protein maddesi verilmesi.

— ANSİKL. Petrokim. Hidrokarbürler üzerinde yetiştirilen biramayalarından besleyici *protein*'ler üretilmesi, petrol sanayiinin son buluşlarından biridir. Her ne kadar deney devresi aşılmışsa da, üretim usulünün tam işlemesi uzun zaman alacaktır. Bununla beraber, elde edilen sonuçlar, beslenme meselelerine belki de dünya çapında bir çözüm getirebilecektir. Sıvı petrol veya tabiî gaz şeklindeki hidrokarbürlerin birçoğu, canlı mikroorganizmaların gelişmesi için destek görevi yapabilir. Özellikle «candida» grubundan bazı biramayaları gazyağında bulunan parafinle beslenme niteliği taşır. B.P.'nin araştırma laboratuvalarında keşfedilen usulle, denetli sıcaklık altında, üretim ortamına konan biramayaları çok çabuk çoğalır. Gazyağı, canlı hücrenin temel elementlerinden biri olan karbonu sağlar; öteki element ise havadaki oksijendir. Mikroorganizmaların yaşaması için gerekli tamamlayıcı elementleri sağlamak için de madenî tuzlar katılır. Emülsiyon halindeki sıvı devamlı olarak alınır, santrfüjleme yoluyle protein kısmı ayrılır, parafini alınan gazyağı rafineriye geri gönderilir: parafin çok kolay donan bir madde olduğundan, soğuğa dayanma bakımından daha iyi kalitede bir ürün elde edilmiş olur. Koyulandırılmış proteinli madde daha sonra bir dizi arınma işleminden geçirilir: yıkama, santrfüjleme, hidrokarbür kalıntılarının ayıklanması ve kurutma. En sonunda, hayvan yemlerine katılabilecek cinsten, protein ve vitamince zengin bir toz elde edilir. Bu tozun özellikleri ve maliyeti balık tozununkine yakındır.

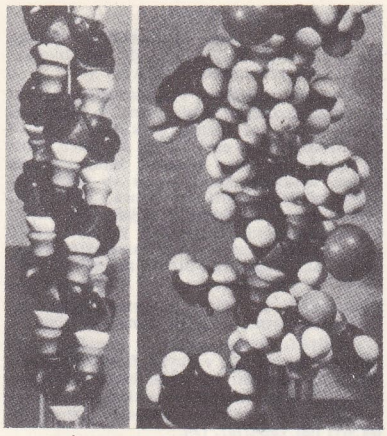

polipeptit zincirinin atom modelleri: solda, çekirdek; sağda, çekirdek ve yan tarafına bağlanan çeşitli zincirler

— Ted. *Protein tedavisi*'nin iki önemli şekli vardır: 1. *özgül protein tedavisi,* antikor meydana getirmek için kullanılır; çünkü her protein maddesi antijendir ve bunun organizmaya sokulması bir antikorun oluşumuna yol açar. Belirli bir patolojik durum meydana getiren protein maddesinin önleyici olarak şırınga edilmesi, aşıların ve anatoksinlerin kullanılmasına başlangıç olmuştur; 2. *özgül olmayan protein tedavisi,* bazı alerji belirtilerini ve bazı diskrazi hallerini tedavi etmede kullanılır.

Otohemoterapi, otoseroterapi protein tedavisinin özel şekilleridir. Süt şırınga edilmesi de protein tedavisinin bir başka şeklidir. (L)

PROTEİNAT i. (fr. *protéinate*). Eczc. *Gümüş proteinat,* gümüşün, protein maddeleriyle birleşerek meydana getirdiği gümüş koloit. (Yakıcı olmayan bir antiseptiktir.) [L]

PROTEİNLİ sıf. (*protein*'den *protein-li*). Proteini olan.

— Biyokim. *Proteinli madde,* albüminli, proteinli maddelere verilen ad.

— Bot. *Proteinli tabaka,* buğdaygillerde tohumun besidokusunda en dışta bulunan, azotlu yedek besinleri, yani alöron taneciklerini ihtiva eden tabaka. (L)

PROTEİNOGRAM i. (fr. *protéinogramme*). Fiz. ve Tıp. Proteinlerin, elektroforezle parçalandıktan sonra, yüzdelerini ve çökelme hızlarını veren eğri. (Proteinogram özellikle plazmadaki çeşitli globülinleri ayırmağa yarar.) [L]

PROTEİNÜRİ i. (fr. *protéinurie*). Sidikte protein bulunması. *Eşanl.* ALBÜMİNÜRİ.

— ANSİKL. *Proteinüri* eski «albüminüri» teriminden daha geniş anlam taşır ve herhangi bir holoproteit'in vücuttan anormal atılışını ifade eder. Atılan maddenin molekül ağırlığı 70 000'den az ise holoproteid «albümoz»u söz konusudur; holoproteit'in kanda bulunması anormal olmakla beraber sidiğe geçip karışması herhangi bir böbrek hastalığıyle ilgili değildir. Ama, buna karşılık, holoproteit'in molekül ağırlığı 70 000'den fazlaysa, normal plazma unsurlarından biri (serin [veya serum - albümin] α, β, γ globülinleri, heptaglobin v.b.) sidiğe karışıyor demektir; bunlardan birinin sidiğe karışması böbreğin çalışmasında bir bozukluk olduğunu gösterir. Bk. NEFRİT, NEFROZ. (L)

PROTEİT i. (fr. *protéide*'den). Biyokim. Polipeptitlerden daha karmaşık yapıdaki protitlerin cins adı.

— ANSİKL. *Proteit*'ler molekül ağırlığı çok yüksek maddelerdir; hidroliz yoluyle yalnız aminoasit veren holoproteitler ile heteroproteitleri kapsar; heteroproteitlerin hidrolizi yalnız aminoasitlerin değil, «prostetik gruplar» denilen protitsiz maddelerin de ortaya çıkmasını sağlar.

Proteitler ortak özellikler taşır. Bunlar,

Foto. Encyclopedia Britannica

adı	formülü	beslenme için günlük doz	adı	formülü	beslenme için günlük doz
glisin	$H-C(H)(NH_2)-COOH$	—	aspartik asit	$COOH-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	—
alanin	$CH_3C(H)(NH_2)-COOH$	—	glütamik asit	$COOH-CH_2-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	—
valin	$(CH_3)_2CH-C(H)(NH_2)-COOH$	0,8 gr	lizin	$H-C(H)(NH_2)-CH_2-CH_2-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	0,8 gr
lösin	$(CH_3)_2CH-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	1,1 gr	arginin	$NH_2-C(=NH)-N(H)-CH_2-CH_2-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	—
izolösin	$(C_2H_5)(CH_3)CH-C(H)(NH_2)-COOH$	0,7 gr	fenilalanin	$C_6H_5-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	1,1 gr
serin	$H-C(H)(OH)-C(H)(NH_2)-COOH$	—	tirozin	$HO-C_6H_4-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	—
teronin	$CH_3-C(H)(OH)-C(H)(NH_2)-COOH$	0,5 gr	histidin	$HC=C(-NH-CH=N-)-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	—
sistein	$HC(H)(SH)-C(H)(NH_2)-COOH$	—	triptafan	$C_6H_4-NH-CH=C-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	0,25 gr
metionin	$H-C(H)(SCH_3)-CH_2-C(H)(NH_2)-COOH$	1,1 gr	prolin	$CH_2-CH_2-CH_2-NH-CH-COOH$ (halka)	—

proteinler: amino asit çeşitleri

molekül ağırlığı çok yüksek, yani 36 000'-den yukarı, hattâ bunun birkaç katı olan moleküllerdir. Bu moleküllerde sürekli olarak dört element bulunur: karbon, oksijen, hidrojen, azot (yüzde 16); çoğu zaman fosfor ve kükürt de vardır. Proteitler su ile birleşince eriyerek koloidal eriyikler veya jeller verir; erime için en düşük pH derecesi 4 ve 5 arasıdır (izoelektrik nokta). Nötür tuzlar veya ağır metal tuzları proteitleri çökeltebilir. Nötür tuzlarla karıştığı ve pH derecesi izoelektrik noktaya yakın olduğu zaman, sıcağın ve maden asitlerinin etkisiyle de pıhtılaşır. Proteitler ayrıca birtakım tepkimeler gösterebilir: biüre tepkimesi, Millon tepkimesi, nihidrin tepkimesi, nitrik asitle sarıya boyanma, özgül olmayan fakat peptitli bileşenlerin kimyasal görevlerinden ileri gelen tepkimeler. Elektroforeze ve kimyasal veya enzimsel yoldan hidrolize uğradığı zaman polipeptitler ve aminoasitlere parçalanır (heteroproteit durumunda olanlarda ayrıca prostetik bir kalıntı kalır). [L]

PROTEKDİKOS i. (*protos,* birinci ve *ekdikos,* savunucu'dan yun. k.). İkinci derecedeki meselelerde İstanbul patriğinin yerini alan kilise adamı. (L)

PROTEKTORA i. (fr. *protectorat*). Huk. Bk. HIMAYE.

PROTELEİA i. (*protelein,* başlamak'tan yun. k.). Esk. Yun. Evliliğe hazırlık törenleri. (Bu törenlerde nişanlı kız Artemis'e saçından bir bukleyle birlikte çocukluğundaki oyuncakları sunardı.) [L]

PROTEOLİZ i. (*proteit* ve yun. *lyein,* erime'den fr. *protéolyse*). Biyokim. Karmaşık yapılı proteinli maddelerin çözülmesini sağlayan tepkimelerin tümü.

— ANSİKL. Protein molekülleri çok karmaşık yapılı maddelerdir; bu moleküller gene karmaşık yapılı bir sürü molekülün, yani polipeptitlerin birleşmesinden, polipeptitlerse, az sayıda aminoasitlere parçalanabilen daha basit yapılı peptitlerden oluşur. Proteoliz, proteini aminoasitlere kadar parçalayan bir sıra tepkimenin tümüne denir. Bu tepkimeler art arda yer alan enzim tepkimeleridir; her enzim özel şartlar altında kendine has gruplar üstünde etki gösterir. Proteinli maddelerin sindirimi önce proteoliz şeklinde olur; yiyeceklerle alınan karmaşık yapılı protitlerden, art arda parçalanma suretiyle aminoasitler oluşur; sonra bunlar kendi aralarında yeni birleşmeler yaparak her türün kendine has proteinli maddelerinin sentezlenmesinde görev alır. (L)

PROTEOLİZA i. (fr. *protéolysat*). Eczc. Çeşitli proteinlerin enzim etkisiyle eritilmesi sonucunda elde edilen ilâç.

— ANSİKL. *Proteoliza*'lar kısa zincirli polipeptitleri ve aminoasitleri (aspartik asit, glütamik asit, arjinin, sistin, triptofan, tirozin v.b.) kapsar. Bunlar beslenme bozukluğu, kansızlık hallerinde, et rejimini tamamlamak amacıyle ağızdan veya göden yoluyle 24 saatte 100 gr kuru maddeye tekabül eden dozlarda verilir. (L)

PROTEOZ i. (fr. *protéose*). Biyokim. Molekül ağırlığı büyük olan polipeptit tipi; peptonlar gibi proteoz da enzimlerin eksik hidrolizinden meydana gelir. (L)

PROTEROMONADALES çoğl. i. Küçük veya orta büyüklükte, kamçılı birhücreliler kapsayan küçük takım; takımdaki birhücrelilerin her birinde iki veya dört serbest kamçı bulunur; çoğalmaları da uzunlamasına ikiye bölünmek suretiyledir.

— ANSİKL. *Proteromonadales* takımındaki birhücreliler, kurbağalar, kertenkelelerin bağırsağında, kobayın, sıçanların körbağırsağında, tatlı sularda yaşayan karındanbacaklıların yumurtalarında asalak olarak bulunur. Takımın iki familyası ve sadece dört cinsi vardır. (L)

PROTEROSAURUS i. Fosil sürüngen. (İskeleti 1706'da Thuringe'de permiyen tabakasında bulunduğuna göre ele geçen en eski fosillerden biridir. Boyu 1,50 m'ye yakındır.) [L]

PROTEROTHERİUM i. Güney Amerika'da üçüncü zaman tabakalarında bulunan ve Kuzey yarımküredeki fosil atgilleri andıran toynaklı memeli hayvan. (L)

PROTESİLAOS. Yun. mit. Tesalya'lı kahraman, Truva kuşatmasında öldürülen ilk yunanlı. Daha sonraki bir efsaneye göre, karısı Laodameia'nın isteği üzerine Hermes onu birkaç saat için dünyaya indirdi; Laodameia, Protesilaos'un kolları arasında kendi canına kıydı. (L)

PROTESTAN i. (fr. *protestant*). Önceleri, Luther'ci parti tarafından, İkinci Speyer diyetinde (19 nisan 1529) sunulan «protesto» yu imzalayanları belirten kelime. (Bu terim daha sonra Roma kilisesinden ayrılarak, bütün Reformu benimseyenler için de kullanıldı.) [L]

PROTESTANLIK i. (*protestan*'dan *protestan'lık*). Reform hareketinden doğan dinî doktrin ve kiliselerin tümü.

— ANSİKL. Dört yüzyıldan beri «reformcu» veya «luther'ci» veya «anglikan» bir dogma kurmak isteyen her «protestan» ilâhiyatı, insanoğlunun kurtuluşunu doğrudan doğruya ve sadece Tanrı'nın inayet ve rahmetine bağlar. Bir hıristiyanın selâmete kavuşması hiç bir zaman dine bağlılığının, yaptığı işlerin veya erdemlerinin sonucu olamaz. Günahkâr insanın kendi gayretiyle selâmete ulaşması söz konusu değildir. Selâmet, kurtuluş, her zaman ve sadece Tanrı'nın hiç bir karşılık gözetmeden lûtfettiği inayetle gerçekleşir. Tanrı'nın bu inayetini kazanmak için insanoğlunun gösterebileceği hiç bir gayretin değeri yoktur. Fakat bu söylenenlere bakarak protestan kiliselerinin dinin icaplarına uymayı hiçe saydığı sanılmamalıdır. Tam tersine Aziz Paulus'un öğretisine bağlı olan protestan kiliseleri bu icapların yerine getirilmesini Hıristiyanlığın temel unsurlarından biri olarak görür. Tanrı'nın insandan rahmetini esirgememesi sadece onun selâmeti için dine dört elle sarılsın ve kendi uhrevî çıkarını düşünsün diye değildir. Her rahmet kendisiyle birlikte insana bir de sorumluluk yükler. İnsanoğlunu kurtaran, selâmete ulaştıran, Tanrı'nın insanı çocukları gibi sevdiğine inandıran bu rahmet, yaşanan, çalışılan, belki de acı çekilen her yerde Tanrı'daki insan sevgisinin çevreye duyurulmasını, bildirilmesini emreder. İnsanın Tanrı'ya karşı şükranı, O'nun insana karşı beslediği sevgiye olan inancı belirtmek için kardeşlerini sevmeyi ve onlara hizmet etmeyi öğreten İsa'nın yolunda giderek dinin bütün icaplarını yerine getirmek ve böylelikle de insanlığa hizmet etmek zorundadır.

İşte reformcu kiliselerin iki ana doktrini bunlardır. Bunun yanında bütün kiliselerce kabul edilen birtakım dogmalar da yer alır. Meselâ bütün reformcu kiliseler ilmihallerinde havariler «amentü»sünün açıklamasına yer verir. Bununla birlikte bütün reformcu kiliseler yukarıda belirtilen iki temel doktrin ve kilisenin ilk yıllarında ortaya atılan büyük kurallar üstünde kendi aralarında anlaşmaya varmaları, temel metinlerin yorumlanmasında ve değerlendirilmesinde çok büyük ve hatta hayatî sayılabilecek aykırılık ve anlaşmazlıkların bulunduğunu gizleyemez. Bk. REFORM, CALVİN, LUTHER, *Protestan* KİLİSE'*leri* v.b. (L)

PROTESTO i. (ital. k.). Bir şeyi haksız, yersiz, gereksiz veya usulsüz bularak reddetmek eylemi: *Vesime de, bu sözleri protesto makamında, kahkahaları kopardı* (Vâ-Nû). || Bu amaçla yapılan resmî açıklama: *Efendiler, aynı günde muhtelif vesaitle şu protestoyu gönderdim* (Atatürk). || *Protesto etmek,* itiraz etmek, reddetmek: *Hattâ yapılan haksızlıkları protesto bile etmemiş-*

protestan

Martin Luther

Jean Calvin

Guinet çiftliğinde (Fransa) 1890'da açık hava protestan vaızı

Fransa'da Protestanlığın kurucusu olan rahip Mac All Belleville'de vaız verirken (18 ağustos 1871)

Thomas Bray (1658 - 1730)

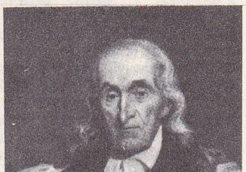

William White (1748 - 1836)

Willion A. Muhlenberg (1796 - 1877)

George D. Canmins (1822 - 1876)

Foto. X (LAROUSSE); Histoire de l'Humanité; Encyclopedia Britannica

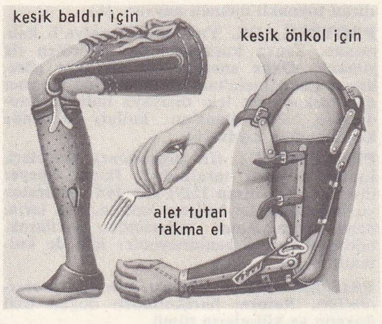

protezler

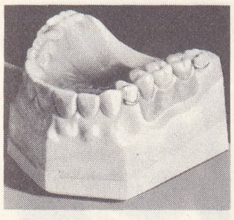

takma diş

lerdir (Atatürk). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü sessiz sedasız protesto eden* ... (A. H. Tanpınar).

— Huk. Kıymetli evrak niteliğindeki bir borç senedinin ödenmemesi halinde özel bir şekle bağlı ve belli hukukî sonuçlar doğuran bildirim. || *Protestodan bağışıklık.* Bk. ANSİKL. || *Kabul etmeme protestosu,* muhatabın bir poliçeyi kabul etmemesi halinde çekilen protesto. (Bk. ANSİKL.) || *Ödememe protestosu,* bir poliçenin ödenmemesi halinde çekilen protesto. Bk. ANSİKL.

— Spor. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Protestodan bağışıklık* (muafiyet). Gerek kabul etmeme, gerek ödememe protestosunda, protesto çekmeden bağışıklık olabilir. Bu bağışıklık halleri iradî veya kanunîdir. Keşideci, poliçenin üzerine «masrafsız iade», «frankodur», «protestosuzdur» gibi kayıtlar koymuşsa bu, poliçenin protestodan muaf tutulmuş olduğunu gösterir. Bu kayıtların poliçeden ayrı bir kâğıda yazılması geçersizdir. Ciranta veya aval verenler de bu kaydı poliçeye koyabilirler. Ancak bu durumda hamil, protesto çekmeden, sadece bu kaydı koyan ciranta veya aval verene başvurabilir. Kanunî bağışıklık hallerine gelince; önce bir poliçe kabul için ibrazdan yasaklanmış ve keşideci de iflâs etmişse, başvurma hakkının kullanılabilmesi için protesto gerekmez. Aynı durum, muhatabın iflâs etmesi halinde de söz konusudur. Bunun gibi, poliçenin ibraz edilmesine bir mücbir sebep engel olur ve veya daha fazla devam ederse, protesto çekilmesi gerekli değildir. Protestonun süresi içinde çekilmemesi, kural olarak hamilin başvurma hakkını ortadan kaldırır.

● *Kabul etmeme protestosu,* poliçenin düzenleme tarihinden, vadesine kadar geçen zaman içinde çekilebilir; kabul yerinde (muhatabın ikametgâhının bulunduğu yer) düzenlenir. Bu protestonun çekilmesi, hamili, ödememe protestosunu çekmekten kurtarır. Protesto, ayrı bir belge olarak noter tarafından düzenlenir ve poliçeye eklenir. Poliçeyi kabul etmeme protestosu çekilir. Bu protesto ile, senedin, ödeyecek muhatabın ikametgâhında kabul için ibraz edildiği ve kabul edilmediği, resmen noter aracılığıyle tespit edilir. Protestonun çekilmesiyle birlikte hamilin başvurma hakkı doğar. Kabul için ibraz halinde muhatap, poliçenin ertesi günü yeniden kabul için ibraz edilmesini isteyebilir. Bu durumda poliçe ertesi gün yeniden ibraz edilir ve durum, kabul etmeme protestosuna da yazılır. Muhatabın ikametgâhı bütün araştırmalara rağmen bulunamıyorsa, kabul etmeme protestosu, poliçe kabul için ibraz edilmeden de çekilebilir.

● *Ödememe protestosu,* ödememe halinin resmen noter aracılığıyle tespiti anlamına gelir. Bu protesto, poliçenin ödeme yerinde çekilir. Ödememe protestosunun çekilme zamanı, poliçenin vadesine göre değişiktir. Belirli bir günde veya düzenlenmesinden yahut görülmesinden itibaren belirli bir süre içinde ödenecek poliçelere ödememe protestosu, ödeme gününü takip eden iki işgünü içinde çekilir. Görüldüğünde ödenecek poliçelerdeyse, ödememe protestosunun kabul için ibraz süresi içinde çekilmesi gereklidir. Bu süre, poliçenin düzenlenmesinden itibaren bir yıldır. Bu protesto da noter tarafından düzenlenir. Kısmî ödeme halinde, bunun protestoda gösterilmesi gerekir. Muhatabın adresinin bütün araştırmalara rağmen bulunmaması halinde, ödememe protestosu, ödeme için ibraz olmadan da çekilebilir.

— Spor. Yelken yarışlarında İYRU yarış talimatına aykırı davranışlarda bulunan bir yarışçı, başka bir yarışçı tarafından protesto edilir. Yarışçı başka bir yarışçının kendisine karşı olduğu gibi, bir başka yarışçıya karşı hatalı davranışını da protesto edebilir. Protesto yapacak yarışçı sancak çarmıhına *protesto bayrağı* çeker ve talimatta da belirtilen süre içinde hakem kuruluna yazılı olarak protestosunu verir. (M)

PROTET (Léopold Auguste), fransız amirali (Saint-Servan 1808 - Şanghay 1862). Cezayir'de ve Antil adalarında hizmet gördü. 1850-1854 Arasında Senegal valiliği yaptı. Yerini Faidherbe'ye bıraktı ve Batı Afrika'daki filonun başına geçti. 5 Mayıs 1857'de Fransa adına Dakar topraklarını zaptetti, burada bir liman ile bir deniz üssü kurdu. 1860'ta amiralliğe yükseltildi ve fransız filosu başamirali olarak Çin seferine katıldı; sefer sırasında öldü. (L)

PROTEUS i. Bakteriyol. Kokuşan hayvanlarda rastlanan, çok değişik şekilli, hareketli, havaylayaşar bakteri. (L)

PROTEUS. Yun. mit. DENİZİN YAŞLI ADAMI denen deniz tanrısı. Poseidon ile karısı Amphitriten'in canavar sürülerine bakardı. Poseidon'dan, istediği zaman şekil değiştirme ve gaipten haber verme yeteneklerini elde etmişti; zorlanınca bu çareye başvururdu (Menelaos, Aristen). Üst kısmı insan, alt kısmı balık şeklinde tasvir edilirdi. (L)

PROTEZ i. (yun. *prothesis,* ekleme'den fr. *prothèse*). Cerr. Eksik bir organın yerini tutmak, bir organın sakatlığını gidermek ve mümkünse görev yapmasını sağlamak amacıyle sunî organ yapmayı öngören cerrahî dalı. (Bk. ANSİKL.) || Bu amaçla kullanılan cihaz veya parça. || *İç protez,* kemik, eklem, damar ve kalp cerrahîsinde eksik kısımları tamamlamağa veya organları yerlerinde tutmağa yarayan parçaların tümü. Bk. ANSİKL.

— Diş cerr. *Diş protezi,* dişleri tamir etmeğe, eksik dişleri tamamlamağa ve ortodontide diş kavsi üzerindeki dişleri normal yerlerine kaydırmağa yarayan protez. Bk. ANSİKL.

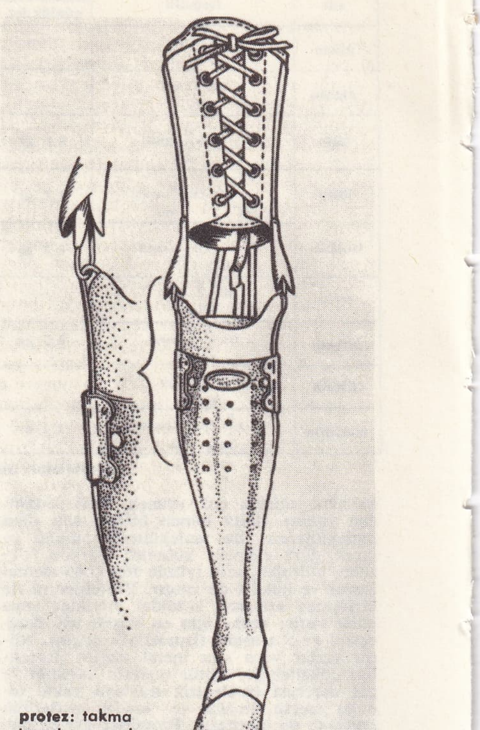

protez: takma bacak ve ayak

— ANSİKL. Cerr. Dünya savaşlarından sonra, ameliyatla kesilen kol ve bacakların yerine sunîlerinin takılması ortaya çeşitli protez meseleleri çıkardı; estetik ve görev bakımından aslına oldukça yakın sunî organlar yapmak için çeşitli çarelere başvuruldu. Bacakların yerine eklemli sunî bacaklar yapıldı; kesilme noktası ne kadar aşağıdaysa o kadar başarılı sonuçlar alındı. Kesilen kolların yerine ustaca yapılmış protezler takıldı; bu protezler sakat kimseye geniş hareket imkânı veren çengel, kıskaç, içe ve dışa dönmeyi de becerebilen yakalama-tutma aracı gibi kısımlarla donatıldı.

● *İç protezler.* Kemik parçalarını birleştirmek ve eksik kısımları tamamlamak için girişilen protezler, komşu dokuların takılan parçaları kabul veya reddetmesiyle ilgili çeşitli meseleler ortaya çıkardı. Kırıklarda öteden beri kullanılan sunî parçalar, kemik sağlamlaştıktan sonra çıkarılabildiği ve ağır sakıncalar doğurmadığı halde bir kısım sentetik maddelerle yapılan sunî protezler başlangıçta aynı sonucu vermedi. Fakat sonradan iç protez yapımı için dayanıklı ve organizmaca tahammül edilir maddeler ortaya çıkarıldı. Bunlar plastik maddeler, sentetik dokular ve madenlerdir. En çok kullanılan madenler özel çelikler ve vitalyum'dur (yüzde 65 kobalt, yüzde 25 krom, yüzde 6 molibden).

I. ORTOPEDİK PROTEZLER. Bu çeşit protezlerin en çok kullanılanı uyluk-kalça eklemi protezleridir.

Uyluk protezlerinin hepsi bugün için madenîdir. Plastik maddeler bu iş için yeteri kadar dayanıklı değildir. Bu protezlerin birçok boyda çeşitli modelleri (Moore, Judet v.b.) vardır.

Hokka çukuru protezleri, uyluk kemiği başının eklemlendiği çukurun yerini tutmak üzere hazırlanan protezlerdir; vitalyumdan yapılan ve kadeh şeklinde olan bu protezler, eski hokka çukuru oyulup içine yerleştirilir.

Tam kalça protezleri, hem uyluk kemiği başı, hem hokka çukuru yerine kullanılır; koksartroz tedavisinde ileri bir adım teşkil eder; ama bunların yerlerine konması çok nazik bir işlemdir; büyük asepsi ve kan durdurma tedbirlerine ihtiyaç gösterir. II. DAMAR PROTEZLERİ, bir atardamarın

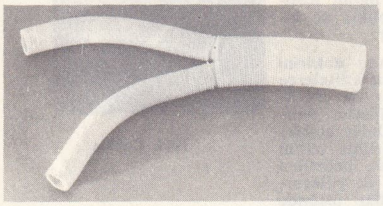

dakrondan damar **protezi** (çatallı); kalp **protezi** için plastik bilyalı kapakçık (Starr kapakçığı)

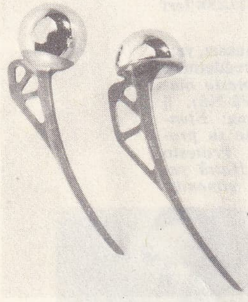

doktor Judet uyluk **protez**leri

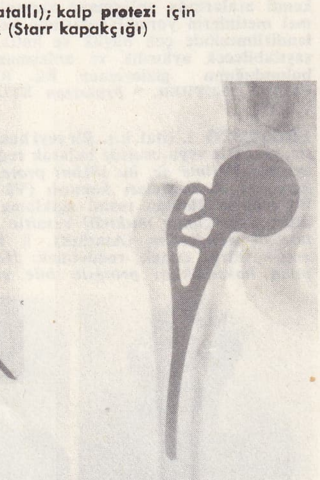

kalça **protez**inin ameliyattan sonra çekilen radyografisi

Foto. Giraudon (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

veya çeperinin yerine kullanılır. Sentetik olan bu parçalar teflon veya dakron'dan yapılır. Parçalar atardamar plastisinin tipine, yerine ve çapına göre çeşitli şekillerde imal edilir (aort kavşağı için Y veya torba şeklinde protezler). Hastaya atardamar protezi takıldıktan sonra sürekli olarak pıhtılaşmayı önleyici ilâçlar verilir. Bu tedavinin herhangi bir sebeple kesilmesi protezin tıkanmasına yol açabilir.

III. KALP PROTEZLERİ. madenî veya maden-plastik karışımı kapaklardır. Çeşitli şekilleri vardır: bazıları, açık (bugün en çok kullanılan Starr kapağı) veya kapalı (Mac Govern kapağı) bir kafes şeklindedir; kafeslerin içinde maden veya plastikten bir bilya bulunur. Öteki modeller şekil ve kan akıtma bakımından yukarıdaki modellerden ayrılır; bunlar yassıdır ve kalp içinde daha küçük bir yer tutar (Alvarez, Servelle kapakları).

Bu kapakların takılması vücut dışı kan dolaşımını ve açık kalp ameliyatını gerektirir; başarı oranı hastanın yaşına ve kalp hastalığının derecesine bağlıdır.

— Diş. cerr. *Diş protezi*'nin pek çok tekniği vardır. Bu tekniklerde maden, plastik, porselen v.b. çeşitli maddeler kullanılır. Madenler arasında özellikle altın, platin, gümüş gibi kıymetli maden alaşımları, nikel-krom-kobalt ve molibden alaşımları sayılabilir.

Protezler, protez laboratuvarlarında ya bizzat pratisyen tarafından veya genellikle «protezci» denen ve pratisyenin talimatıyle çalışan diş teknisyenleri tarafından yapılır. Laboratuvarlarda madenler için çok çeşitli döküm usulleri, plastik ve seramik maddeleri için çeşitli pişirme, sıkma ve parlatma usulleri kullanılır. Son zamanlarda, porselen hamurunun doğrudan doğruya altın alaşımları üzerinde pişirilmesi ve bir bağlayıcı yardımıyle madenle kaynaştırılması sonucu, estetik, tek parçalı ve sağlam kuronlar, köprüler yapılabilmektedir. Bu türlü protezlere «metal seramik» veya «altın seramik» protez denir.

şekli. (Ameghino'nun başka farazî şekilleri de [diprothomo, triprothomo, tetraprothomo] kapsayan bu teorisi geçerli değildir ve gerçekte yeni bir devre ait iskeletlerin yanlış bir yorumuna dayanır.) [L]

PROTİÇ (Stojan), yugoslavyalı siyaset adamı (Kruşevac 1857 - Belgrad 1923). Radikal milletvekili seçildi (1887). 1888 ve 1903 Anayasalarının hazırlanmasına katkıda bulundu. İçişleri (1903-1907 ve 1912-1914) ve maliye bakanlıklarında bulundu (1909-1912 ve 1917-1918). Yugoslavya'nın birliği konusunda Korfu bildirisine Paşiç ile katıldı (20 haziran 1917). Sırbistan, Hırvatistan ve Slovenya krallığının ilk kabinesini kurdu (aralık 1918 - ağustos 1919) ve toprak reformunu gerçekleştirdi. Yeniden hükûmet başkanı oldu (şubat-mart 1920). Hırvatlara imtiyaz verilmesini kabul etmeyen Paşiç ile ilgisini gesti. Federal programlı Bağımsız Radikal grubu kurdu ve *Radikal* dergisini çıkardı. (L)

PROTİST i. (yun. *protistos,* birinci'den fr. *protiste*). Biyol. Hem hayvanlar hem de bitkiler âleminde bulunan tek hücreli canlı varlık.

— ANSİKL. *Protist*'ler iki büyük grupta toplanır: klorofilli *protofit*'ler bitkilere yakındır; havadaki ve sudaki basit elementlerden yararlanarak kendi öz maddelerini sentezleyebilirler; *protozoa* denen protistler ise hayvanlara yakındır; bunlar aynı sentezi yapamadığından beslenebilmek için başka canlıları ve organik maddeleri yakalayıp sindirmek zorundadır. Bu protofit ve protozoa ayırımı çok nazarîdir; çünkü öyle protistler vardır ki, içinde özümleyici pigment olduğu halde, gene de yabancı cisimleri yakalayıp yutar ve hayvanlar gibi sindirir. (L)

PROTİSTOLOJİ i. (fr. *protistologie*). Birhücreli canlıları inceleyen bilim. (L)

PROTİT i. (fr. *protide*'den). Biyokim. Bütün hayvansal ve bitkisel organizmalarda bulunan, hidrolize uğrayınca aminoasitlere ayrılan ve birbirinden türeyebilen madde-

(Fleury'nin tasnifi)

Peptitler	Monopeptitler (aminoasitler)	açık zincirli kapalı zincirli	
	Polipeptitler	tabiî (karnozin, glütation v.b.) sunî	
Proteitler	Holoproteitler	Tabiî proteinler	
		Albüminler	serum albümin, ovalbümin, laktalbümin v.b.
		Değişme sonucu proteinler	pıhtılaşmış veya hidrolize uğramış proteinler
		Skleroproteinler	jelatin, elastin, keratin, sponjin
	Heteroproteitler	Kromoproteitler: hemoglobin, hemosiyanin	
		Lipoproteitler (kan plazmasında)	
		Glikoproteitler: müsin v.b.	
		Fosfoproteitler	nükleoproteitler fosfoproteitler

Protez ayrıca ölçüden kalıp çıkarma, model taslaklarını düzeltme, frezeleme gibi çok ince teknikleri gerektirir. Dişçilikle ilgili bütün kakmalar (inlay, onlay), kuronlar, kamalı dişler, sabit veya hareketli köprüler, emplantasyonlar, ortopedik dişyüz ve ortodonti aygıtları diş protezleri arasındadır. (L)

PROTEZCİ i. (*protez*'den *protez-ci*). Protez yapan kimse. || *Diş protezcisi,* diş protezleri yapan teknisyen.

— ANSİKL. *Diş protezcisi,* diş hekiminin direktifleriyle diş protezini hazırlar; protezi hastanın ağzına yerleştirip düzeltmek diş hekiminin görevidir. Diş protezciliği ya bir cerrah-dişhekimi veya stomatolojist yanında yahut belirli sayıda pratisyeni birarada çalıştıran bir diş protezi laboratuvarında öğrenilir. Bazı ülkelerde bu meslek için okullar açılmıştır. Türkiye'de bazı sakıncaları göz önüne alınarak böyle bir okul açılması düşüncesinden vaz geçilmiştir. (LM)

PROTHOMO i. (yun. *protos,* birinci ve lat. *homo,* insan'dan). Paleontoloji uzmanı Ameghino'ya göre, güney amerikalı bir *Homo Pampaeus*'un temsil ettiği ilk insan

lerin ortak adı. (Protitler grubu peptitlerle proteitleri içine alır.) [L]

PROTİUM i. Tropikal bölgelerde, özellikle Amazon havzasında yaygın her boyda doksan kadar ağaç türünü kapsayan bitki. (*Burseraceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Protium (İcica) heptaphyllum, P. Copal* ve *decandrum*'dan, Amerika'da marangozlukta ve yapı işlerinde kullanılan bir kereste elde edilir; buna Antiller'de kopal ağacı veya kırmızı zamkağacı denir. Hakikî kırmızı zamk ağacına (*Tetragastris Panamensis*) benzeyen reçineli, kaba, gevrek bir odundur.

Protium'dan «takamak» denilen reçineler (brezilya elemi'si, kanur elemisi, saintelucie elemisi, yağlı takamak, beyazımsı takamak v.b.) elde edilir. (Odun elemi ile reçine elemi'yi karıştırmamak gerekir; odun elemi, çeşitli bursera türlerinden elde edilir.) [L]

PROT(O)—, yun. *protos,* birinci'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PROTO,— önek. Bk. PROT(O)—.

— Kim. Bir elementin en düşük oranda katıldığı bir bileşimi belirtmekte kullanılan eski önek: N_2O *azot protoksit.* $FeCl_2$ *demir protoklorür.* (Günümüzde N_2O'ya *diazot monoksit,* $FeCl_2$'ye de *demir II oksit* denir.) [L]

PROTOASCALES çoğl. i. Bk. PLECTASCALES.

PROTOASCOMYCETES çoğl. i. Bot. Bk. PLECTASCALES.

PROTOBASİDİOMYCETES çoğl. i. Protobazitli mantarlar grubu. (L)

PROTOBAZİT i. (fr. *protobaside*). Bazitli mantarlara has üreme organı. (Protobazit çoğu zaman bölmeli kısa bir iplik şeklindedir; üzerinde az sayıda [genellikle dört veya sekiz] spor bulunur.) [L]

PROTOBRANCHİA çoğl. i. Denizde yaşayan iki çenetli yumuşakçalar altsınıfı (eski). [Yassı bir ayağa dayanarak sürünen bu hayvanların, karındanbacaklılarda olduğu gibi tüy şeklinde dört solungacı vardır.] (L)

PROTOCARDİA i. İkinci zaman tabakalarında bulunan fosil iki çenetli yumuşakça. (*Cardiidae* familyasından.) [L]

PROTOCERATOPS i. Dinozorlardan fosil sürüngen; Moğolistan'da üst tebeşir tabakasında bulunur. (Boyu ancak 2,50 m'yi bulur; aynı tabakada bulunan sürüngen yumurtalarının da buna ait olduğu sanılmaktadır.) [L]

PROTOCOCCALES çoğl. i. Küre veya disk biçiminde, hareketsiz, birhücreli yeşil suyosunları takımı. (Chlorophycea sınıfından.)

— ANSİKL. *Protococcales* takımı, zoosporla üreyip üremediğine göre iki alttakıma ayrılır. Zoosporlu türlere ağaç kabuklarında, kayaların, duvarların üzerinde, likenlerde ortakyaşar halde, hattâ ağaç yapraklarında endofit olarak rastlanır; bunlardan sönosit yapısında olan bazıları tatlı sularda yaşar. Zoosporsuz türlerin bellibaşlı örneğiyse chlorella'dır. (L)

PROTOCOCCUS i. Ağaçların gövdesi üzerinde yetişen yeşil suyosunu. (Protococcales takımının örnek tipi.) [L]

PROTODONATA çoğl. i. Birinci zamanda yaşamış meganeura'lar gibi bir çeşit dev kızböcekleri olan meganisoptera takımından böcekler grubuna verilen ad. (L)

PRODODORİK sıf. (fr. *protodorique*). Mim. *Protodorik düzen.* Bk. MISIR *dor düzeni.* (M)

PROTOELAM sıf. İran medeniyetinin, aşağı yukarı M. Ö. III. binyılın başına uzanan arkaik devri için kullanılır. (Piktografik veya yarım piktografik yazılı levhalar, çok renkli boyalı kaplar, hayvan biçiminde beyaz mermer vazolar, zift ve taştan yapılmış levhalar, üzerlerinde özellikle hayvanları konu alan silindir mühürler, bu devrin özellikleridir. Bazı sahnelerde hayvanlara insan şekli verilmiştir.) [L]

PROTOGENES, Karia'da (Anadolu) doğmuş (M.Ö. IV. yy.) bir yunan ressamı. Resimlerini Atina'da ve Rodos'ta yaptı. (L)

PROTOGERMANİK i. (fr. *protogermanique*). Leng. Ortak germen diline verilen ad. (L)

PROTOGİN sıf. (yun. *proto,* ilkin ve *gune,* dişi > fr. *protogyune*'den). Biyol. Dişi organı erkek organlarından önce olgunlaşan çiçeklere verilen sıfat. Bk. TEZER. [L]

PROTOGİNİ i. (fr. *protogynie*'den). Protogin çiçekli bitkilerin özelliği. (L)

PROTOHİPPUS i. Atgillerden toynaklı memeli hayvan; atın atalarından olan bu hayvanda artık yere dokunmayan yan parmaklar vardır. (Kuzey Amerika'da Üst miyosende fosil.) [L]

PROTOHİSTORİA i. İnsanlık tarihinde Tarihöncesi devirle tarihî devir arasındaki çağ.

— ANSİKL. *Protohistoria* ilk yazılı belgelerden önceki devirdir. Tarihöncesinin sınırları gibi protohistoria'nın sınırları da ülkelere göre değişir: Batı için tunç çağının başlangıcı en geride olan sınırdır; Okyanusya gibi bazı ülkeler protohistoria'yı ancak birkaç yüzyıl önce geçmişlerdir. (L)

PROTOHİTİT sıf. Anadolu'da M.Ö. III. binyıl sonları ile II. binyıl başlarında yaşayan yerli halk için kullanılır. (Hitit kültür ve dinine büyük etkisi olan Protohititlerin

protoelam sanat (özel koleksiyon) Tahran

Foto. LAROUSSE

Anadolu'ya geliş, yön ve tarihleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Alacahöyük ve Kültepe'de Protohititlere ait olduğu sanılan seramik ve madenî eserler ele geçirilmiştir). [M]

PROTOJEN sıf. (yun. *protogenes,* ilk doğan'dan fr. *protogène*). Jeol. Kırıntılı olmayan, kimyasal veya organik menşeli çökel kayalara denir. (L)

PROTOJİN i. (yun. *protogenes,* ilk doğan'dan fr. *protogine*). Yaprak biçimli mineraller, kuvars, feldispat, serisit ve klorit kapsayan, taneli, başkalaşmış iç kaya. (Protojin, tektonik hareketler etkisiyle ezilen kloritleşen bir granittir. Meselâ Mont-Blanc kütlesindeki.) [L]

PROTOKATEŞİK sıf. (fr. *protocatéchique*). Kim. Formülü $CO_2H—C_6H_3(OH)_2$ 1-3-4 olan difenol asit ve bu aside tekabül eden aldehit için kullanılır. *Eşanl.* DİHİDROKSİBENZOİK 1-3-4.

— ANSİKL. *Protokateşik asit, İllicium religiosum*'un meyvelerinde bulunur. Birçok maddenin (kateşin, piperik asit, 3-4 konumunda iki kere ornatılmış asitler) ve özellikle reçinelerin bayağı, günlük, rotang, kasnı, mürrisafi, çavşırotu, kino gibi bitkilerin alkali ergitilmesiyle meydana gelir; kino, protokateşik asidin hazırlanmasında hammadde olarak kullanılır. Sentezi, pirokateşin'in amonyum karbonatla 140°C'ta ısıtılmasına dayanır.

Protokateşik asit bir molekül su ile billûrlaşır ve susuz haldeyken, CO_2 ile pirokateşin vererek 199°C'ta ergir. İndirgen olan çözeltisi demir III klorürü yeşile boyar.

Protokateşik aldehit, asetallerinin (piperonal) veya eterlerinin (vanilin) hidroliziyle elde edilir. Kloroform ve pirokateşin'in sodyum hidroksit eşliğinde yoğunlaştırılmasıyle hazırlanır.

153°C'ta ergiyen billûrlar meydana getirir; sulu çözeltisi indirgendir ve demir III klorürü yeşile boyar. (L)

PROTOKLOROFİL i. (fr. *protochlorophylle*). Karanlıkta tutulan bitkilerin yer üstündeki organlarında oluşan ve bitki ışığa çıkarılınca klorofile dönüşen madde. (L)

PROTOKOL i. (fr. *protocole*). Bazı tören ve durumlarda uyulması zorunlu kuralların genel adı.

— Cerr. *Ameliyat protokolu,* her ameliyat için önceden ayarlanmış bir plan uyarınca operatörün birbiri ardından yaptığı hareketlerin tümü. || Yapılan işlemlerin tutanağı.

— Devl. huk. Bir antlaşmadan sonra, bazı durumları tespit etmek için benimsenen hükümler. || *Siyasî protokol,* devletlerin ilişkilerinde gözetilmesi âdet olan ve gözetilmemesi tahkir sayılabilen nezaket kurallarının tümü. Bk. ANSİKL.

— Psikol. Bir test uygulamasının tam tasviri.

—ANSİKL. Devl. huk. *Siyasî protokol,* prensip olarak hükümdarlara ve devlet başkanlarına tanınan «kraliyet şerefleri»ni kapsar. *Diplomatik protokol,* Viyana Kongresinde [1815] düzenlenmiş ve diplomatik sorumluları sınıflara ayırmış; her sınıfın içinde, itimatnamelerin sunuluş tarihine göre öncelik hakkının tespit edileceği karar altına alınmıştır. *Deniz protokolu* ise şartlara göre ve özellikle mevcut deniz kuvvetleri kumandanlarının rütbelerine göre değişen farklı sayıda top atışından ibarettir. (LM)

PROTOKSİT i. (fr. *protoxyde*). Kim. Bir elementin çeşitli oksitleri arsında, en az oksijen kapsayanına verilen eski ad: *Azot protoksit N_2O* (diazot monoksit).

— ANSİKL. Anestezi. *Azot protoksit* (bk. AZOT) anestezide ilk defa 1844'te Wells tarafından kullanılmıştır.

Azot protoksit organizmanın hiç bir dokusu için zehirli değildir; soğanilik merkezleri, hücre protoplazması, enzim faaliyetleri üstüne ne irkiltici, ne de güç düşürücü bir etki yapar. Bu durum karşısında, azot protoksidin gerçekten anestezik bir etkisi olup olmadığı şüphesi uyanmış, bu etkinin ilâç verilince meydana gelen hafif veya ağır anoksiye (sık sık rastlanır) bağlı olup olmadığı sorusu ortaya atılmıştır. Bu madde akciğer yoluyle hemen soğurulur ve ilk üç dakika içinde dışarıya atılır; beş altı dakika sonra kanda izine rastlanmaz. Hafif dozlarda koklandığı zaman meydana çıkan ruhsal değişiklikler yüzünden bu gaz Birinci Dünya savaşı sırasında savaş gazı olarak kullanılmıştır (güldürücü gaz). Anestezide tek başına kullanıldığı zaman uyanma devresinde buna benzer olaylara (gülme veya ağlama) tanık olunmaktadır.

Azot protoksit, yarı kapalı veya yarı açık devreler içinde oksijenle karışık olarak verilir. Kasların gevşemesine ihtiyaç olmadığı kısa süreli anestezi̇ler için uygundur. Daha önemli anestezilerde anestezi öncesi bir ilâçla ve başka anesteziklerle (barbitürikler v.b.) beraber kullanılır. Barbitüriklerden başka kürar ve petidinle de kullanılabilir.

Kullanılmasına engel olabilen durumlar, kalp hastalıkları, solunum yetersizlikleri, kansızlıklar veya kanamalar, şok, şeker hastalığı, asidoz gibi aslında anoksi yapan hastalıklardır. Bu hallerde anoksi'nin ağırlaşma ihtimali vardır. (L)

PROTOLAMELİBRANCHİA çoğl. i. Solungaçları tam lamel şeklinde olmayan iki çenetli yumuşakçalar altsınıfının eski adı (polydonta). [Örnek: midye, istiridye, tarak.] (L)

PROTOLİTİK sıf. (fr. *protolytique*). Kim. İki madde arasında H+ iyonları (protonlar) alışverişinden meydana gelen kimyasal tepkime için kullanılır. (Bir asidin bir baza etkimesi protolitik bir tepkimedir.) Bk. ASİTLİK - ALKALİLİK. (L)

PROTOLİZ i. (fr. *protolyse*). Kim. *Eşanl.* PROTOLİTİK *tepkime.*

PROTOMALEZYALILAR, İndonezya takımadalarının iç kısmında halk toplulukları (Borneo'da Dayak'lar, Sumatra'da Batak'lar, Celebes adalarında Alfur'lar, Filipinlerde İgorot'lar); antropolojik bakımdan özellikleri boylarının kısalığı (ortalama 1,60 m), derilerinin kahverengi, saçlarının siyah olmasıdır. (Mezosefal olan Protomalezyalıların elmacık kemikleri çıkık, dudakları kalın, burunları çoğunlukla basıktır.) [L]

PROTOME i. («ön kesit, büst» anlamında yun. k.). Arkeol. İnsan veya hayvan büstü. || Süsleyici motif olarak kullanılan geyik burnu. (L)

PROTOMERİT i. (fr. *protomérite*). Tipik gregarinler; gövdenin, epimerit ve dötomerit arasında kalan orta bölgesi. (L)

PROTOMETEK i. (yun. *protome,* büst ve *theké,* kutu, depo). Müzede, büst koleksiyonlarının bulunduğu bölme. (L)

PROTOMETRİ i. (fr. *protemétrie*). Kim. Bir asidin bir bazla nötürleştirilmesi amacıyle yapılan ve bir proton değişimiyle gerçekleştirilen doz tayin metotlarının tümü. (Bu terim, ASİT ile ALKALİ *ölçümü* kelimelerinin yerini almıştır.) [L]

PROTON i. (fr. k.). Nükl. Elektronun yüküne eşit pozitif bir yük taşıyan, hidrojen atomu çekirdeği. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Proton alma,* bir molekülün elektron çiftine bir protonun (H+) katılması.

$$H_3N: + H^+ \rightarrow NH_4^+.$$

(Meydana gelen maddeye, protonu bağlayan bileşiğin «eşlenik asidi» denir. Bir hidroksilin proton alması, suyun ayrışmasına yol açabilir:

$$R—OH + H^+ \rightarrow R—O\begin{matrix} ^{/}H^+ \\ _{\backslash}H \end{matrix} \rightarrow H_2O + R^+.)$$

alkolün
eşlenik asidi

[karbenyum iyonu]

— ANSİKL. Nükl. Bugün kabul edilen teoriye göre *proton,* bütün atom çekirdeklerinin iki bileşeninden biridir; öbür bileşen ise nötron'dur. Kütlesi, elektron kütlesinin 1 837 katıdır. Hidrojenin iyonlaştırılmasıyle veya nükleer tepkimelerle, hızlandırılmış serbest protonlar elde edilir. Bu protonlar da, çarpma sonucu atom çekirdeklerinin parçalanmasına ve elementlerinin başkalaşmasına yol açar. (L)

Proton, 1965 ve 1966'da atılan 12 tonluk Rus uydu dizisine verilen ad; Güneş'in yayınladığı kozmik ışınların ayrıntılı analizi bu uydularla sağlanabildi. (L)

PROTONEMA i. (yun. *proto* ve *nema*'dan fr. protonéma). Karayosunu sporlarından oluşan ve tomurcuklanarak bitkinin yapraklı sapını meydana getiren önçim.

— ANSİKL. *Protonema* mantar miselyumuna benzer, fakat klorofillidir; ayrıca protonemadan çıkan uzantıların bir kısmı yüzeyde kalır, bir kısmı ise toprağa dalar. (L)

PROTONÖRON i. (yun. *proto,* ilk ve *neuron,* sinir'den fr. *protoneurone*). Dokubil. Bir sinir yolu meydana getiren nöron zincirinin birinci nöronu. (Özellikle merkeze doğru giden zincirin birinci nöronu için kullanılır.) [L]

PROTOPHASMA i. Blattopterioitler grubundan böcek cinsi. (Bugünkü phasma'lara yakın olan bu böceğin fosili Commentry maden kömürü tabakalarında bulunmuştur.) [L]

PROTOPİNACEAE çoğl. i. Hepsi aynı odun yapısında olan fosil kozalaklılar grubu. (Bu odunların yapısı ve anatomik görünüşü bugün çok değişik cinsler arasında bulunan bitkilerin, özellikle araucaria'larla kozalaklılarınkini andırır. Bunlara İkinci zaman tabakalarında, özellikle jüra ve tebeşir tabakalarında bol rastlanır. Soyu tükenmiş olan bu bitkilerin, türlerin genel evrimi sırasında, bugünkü canlılardan önce yaşadığı sanılmaktadır.) [L]

PROTOPLAST i. (fr. *protoplaste*). Lipoproteik kapsülü tahrip edildiği için hastalık yapma gücünü yitiren bakteri. (L)

PROTOPLAZMA i. (yun. *protos,* birinci ve *plasma,* oluşum > fr. *protoplasma*'dan). Biyol. Canlı madde. (Terim 1839'da Purkinje tarafından ileri sürüldü.)

— ANSİKL. *Protoplazma* heterojen karmaşık bir yapı gösterir ve belli bir düzene göre yer almış kısımlardan oluşur: her kısmın kendine has bir yapısı ve hepsi arasında da sıkı bir ilişki vardır. Protoplazmanın en karakteristik bileşenleri büyük moleküllerdir; bunların çoğu da polimerdir. Onun için canlı madde büyük moleküllerin niteliklerini taşır. Protoplazma değişebilen yapıda fiziksel kimyasal bir sistemdir. Katı durumdan sıvı duruma kolayca geçer.

Protoplazmanın başlıca kimyasal bileşenleri protitler (amino asitler, polipeptitler, proteinler), yağlar (basit ve bileşik), glüsitler, madensel tuzlar ve sudur. (L)

PROTOPODİT i. (fr. *protopodite*). Eklembacaklılarda bacakların gövdeye bağlanmasını sağlayan eklem parçası. (L)

PROTOPODOCARPOXYLON i. Fosil ağaç. (Odun düzeni protopinaceae familyasının düzenine benzemekle beraber podocarpaceae familyasının da bazı özelliklerini taşır. Sadece alt tebeşir tabakalarında bulunur. (L)

PROTOPOPOV (Aleksandr Dmitriyeviç), rus siyaset adamı (1864-Petrograd 1918). Büyük toprak sahibiydi. Liberal eğilimleriyle dikkati çekti. Üçüncü ve Dördüncü duma'larda (1907-1917) milletvekili oldu. Oktobrist partiye yazıldı ve partinin sol kanadında yer aldı. Ekim 1916'da içişleri bakanı oldu. Rasputin'in aracılığıyle bu göreve getirilmesi, siyasî tutumunda tam bir değişmeye yol açtı. Stürmer ile birlikte, Almanlarla Ruslar arasında danışıklı bir barış sağlamakla suçlandı. Gerek bu şüpheler, gerek içeride sistemli olarak geliştirilen baskı siyaseti yüzünden, eski dostlarını kendinden soğuttu. Partisinden çıkarıldı. Şubat 1917'deki devrimci olaylar karşısında güçsüz kaldı. Başvurduğu polis baskısını haklı göstermek için, belki de, önce bu karışıklıkların gelişmesine göz yummuştu. Bolşevikler tarafından idam edildi. (L)

PROTORTOPTERA çoğl. i. Birinci zamanda yaşamış bazı böcekleri kapsayan takım. (Soyu tükenmiş olan bu böcekler bugünkü placoptera ve isoptera takımları arasında yer alır.) [L]

PROTOSEBASTOS i. (*protos,* birinci ve *sebastos, saygıdeğer*'den yun. k.). Bizans sarayında yüksek görevli.

— ANSİKL. *Sebastos* unvanı büyük ölçüde değerini kaybedince Aleksios I Komnenos kelimeye bir önek takarak değiştirdi ve kardeşi Adrianos'u *protosebastos* ilân etti (1091). Bu yeni unvan dış ilişkilerde de kullanıldı ve meselâ Venedik dükasına da protosebastos denildi. (L)

PROTOSPATHARİOS i. (*protos,* birinci ve

spathe, kılıç'tan yun. k.). Bizans'ta Herakleios'tan bu yana saray hiyerarşisinde yüksek mevki. (L)

PROTOSPOR i (fr. *protospore*). Biyol. Bazı küf mantarlarının (mukorlar) spor keselerinde oluşan bir çekirdekli spor. (Protospor birçok çekirdek bölünmesi geçirerek çok çekirdekli hale gelir, sonra çekirdek sayısınca yuvarlak parçalara ayrılır, her parçanın etrafı bir zarla çevrilerek bir çekirdekli sporlar oluşur; bu sporlar çimlenmeye elverişlidir.) [L]

PROTOSTOMİA çoğl. i. Zool. Sölomlu çokhücrelilerin büyük dalı; omurgasızların büyük çoğunluğunu kapsayan bu dalda halkalı solucanlar, yumuşakçalar ve eklembacaklılar yer alır. *Zt.* DEUTEROSTOMİA. (L)

PROTOSTRATOR (yun. k.). Bizans sarayında rütbe. (Protostrator, stratorların, yani saray seyislerinin başıydı. Zamanla bu rütbe, *strategos* [general] rütbesiyle eşanlamlı oldu.) [M]

PROTOTHRONOS i. (*protos*, birinci ve *thronos*, taht'tan yun. k.). Kilise tar. Bir ortodoks eyaletinin birinci piskoposu. (L)

PROTOTİP i. (fr. *prototype*). İlk tip, ilk veya en yetkin örnek.

— Teknol. Mekanik bir sistemin, bir makine veya cihazın sınaî olarak yapılmış ilk örneği. (Prototip sayesinde, mekanik sistemin, makinenin veya cihazın vasıfları denenmiş ve seri imalât gayesiyle performansları belirtilmiş olur: *Prototip yeni bir modelin performans ve emniyetini arttırmak için gerekli değişiklikleri bulmağa yarar.*) [LM]

PROTOZOA çoğl. i. Zool. Bk. BIRHÜCRELİLER.

PROTREMATA çoğl. i. Şimdi yaşayan ve fosil olarak bulunan eklemli kolsuayaklı hayvanlar; bunlarda foramen, sapçığın salgıladığı plakalarla daralarak yalancı deltidyum halini almıştır. (Başlıca cinsleri: *orthis, strophomena, leptaena, produstus, richthofenia, thecidea, pentamerus.*) [L]

PROTRİTON i. Avrupa'da permiyen tabakalarında fosil olarak bulunan branchiosaurus kurtçuğunun bir şekline eskiden verilen ad. (*Protriton petrolei* Autun permiyen şistlerinde pek çoktur. Amfibyumlar sınıfının zırhlıbaşlılar takımından.) [L]

PROTROMBİN i. (fr. *prothrombine*). Biyokim. Kalsiyum ve tromboplastinle biraraya gelince trombin veren proferment. (Trombin, fibrinojeni parçalayıp fibrin ve fibringlobülin'e çevirir ve damardan çıkan kanın pıhtılaşmasına yardım eder.)

— ANSİKL. *Protrombin* bir globülindir; sindirim sırasında bağırsaktan alınan K vitamininin etkisiyle karaciğerde oluşur. Bazı karaciğer hastalıklarında (sarılık) ve trombozun pıhtı giderici ilâçlarla tedavisinde, protrombin'in kandaki oranı azalır. Bundan ötürü, kanın pıhtılaşmasını önleyici tedavi sırasında kandaki trombin miktarının sık sık ölçülmesi ve normal plazma ile karşılaştırılması gerekir. (L)

PROTURA çoğl. i. Kanatsız, gözsüz, duyargasız küçük böcekler takımı. (Bunlarda ilk bacak çifti dokunma duyusu organıdır; bu böcekler başkalaşma da geçirmez. Yerde, gömülü taşların altında yaşar. Böceklerin en basitleri bunlardır.) [L]

PROTYUM i. (fr. *protium*). Kim. Döteryum ve trityum'dan ayırt etmek için, bazen, atom ağırlığı 1 olan hidrojene verilen ad. (L)

PROU (Maurice), fransız paleografı, nümismatı ve tarihçisi (Sens 1861-Néris 1930). École des Chartes'ta profesör ve yönetici oldu. Başlıca eserleri: *Manuel de Paléographie Latine et Française du VIe au XVIIe Siècle* (VI.-XVII. yy.lar Arasında Latin ve Fransız Paleografisi Elkitabı) [1889], *Catalogue des Monnaies Françaises de la Bibliothèque Nationale* (Millî Kütüphanedeki Fransız Paraları Kataloğu), *Recueil des Actes de Philippe I* (Philippe I Kanunları) [1908]. (L)

PROUDHON (Pierre Joseph), fransız sosyalisti (Besançon 1809-Paris 1865). Orta halli bir ailenin çocuğuydu. Öğrenimini yarıda bırakarak, bir basımevinde musahhih olarak çalışmağa başladı. 1831-1832'de Fransa'yı dolaştı. Basımcı olarak Besançon'a yerleşti; Fourier taraftarlarıyle tanıştı (1846). Sonra Paris'te yerleşti (1838) ve gazeteciliğe başladı. Geniş, fakat karmakarışık bir kültür edindi. Sosyalist çevrelerle tanıştı ve bu arada Karl Marx ile dost oldu. Fakat az sonra Marx'a cephe aldı. İlk eseri olan *Mülkiyet Nedir?* (Qu'est que la Propriété?) [1840] ile tanındı, fakat bu eserde geçen «Mülkiyet hırsızlıktır» cümlesi düşüncesini özetlemekten uzaktı. Daha sonra yayımladığı *Théorie de la Propriété* (Mülkiyet Teorisi) [1865] adlı eserinde «ortak düzenin kendiliğinden ürünü» olan modern mülkiyetin «görünüşte hukuk mantığına ve sağduyuya aykırı olarak ortaya çıktığını, fakat bunun hürriyetin zaferi, iktidara karşı çıkabilecek en büyük devrimci güç diye alınabileceğini» ileri sürdü. Daha önce *Le Peuple* (Halk) gazetesinde «Biz herkes için mülkiyet istiyoruz» diye yazmıştı. Gerçekte Proudhon anarşiye yatkın bir bireyciydi. «Anarşi bugünkü toplumların, hiyerarşik ilkel toplumların yaroluş şartıdır». Toplumsal adaletsizlikten derinden derine etkilenen yazar, çözümü kapitalist çıkarların («yabancı hukuku») «Mübadale bankası»nın karşılıksız kredisi sayesinde ortadan kaldırılmasında görüyordu. Ona göre bu sistem, iskontoyu, yani sermaye faizini ortadan kaldıracaktı. Haziran 1848'de Proudhon, Kurucu meclise milletvekili seçildi; 1849'da Halk bankasını kurdu. Bu banka, ona göre, karşılıksız kredinin mümkün olduğunu ispat edecekti. Nazarî sisteme aykırı düşmekle beraber (Halk bankasının sermayesi vardı, Mübadele bankasının ise sermayesi olmayacaktı; yüzde 2 faiz alıyor ve bu faizi yüzde 0,25'e düşürmeyi tasarlıyordu; oysa Mübadele bankası karşılıksız kredi verecekti), bu kurum çalışamadı: ödenmiş sermayesi hiç bir zaman 18 000 frangı geçmedi. Geleceğin Napoléon III'üne karşı yayımladığı iki makaleden ötürü üç yıl hapse mahkûm oluşu, Proudhon'un, uğradığı başarısızlığın iyice bilincine varmasını sağladı. Genç bir işçi kızla evlendi, iktisadî meseleleri geçici olarak bir yana bırakarak, sosyal ve siyasî meseleleri incelemeye yöneldi. Çeşitli kişisel (hastalık) ve ailevî (kızlarının ölümü) engellerden sonra, *De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise* (Devrimde ve Kilisede Adalet) [1858] adlı eserini yayımladı, yeniden üç yıl hapse mahkûm oldu; Brüksel'e sığındı. Paris'e dönünce (1862), merkeziyetçiliğe karşı koyan *Du Principe Fédératif* (Federasyon İlkesi Üstüne) [1863] adlı eserini yayımladı. Çalışmaktan çökmüş olarak üç yıl sonra öldü. Saint-Simon'cuların, Fourier'nin («çağımızın en büyük yutturmacısı»), Louis Blanc'ın («zırva formüllerle işçileri zehirledi»), Karl Marx'ın («sosyalizmin tenyası») ve komünizmin («Nuh'tan kalma saçmalık») şiddetli tenkitçisi olan Proudhon, işçi ve aydın çevrelerinde büyük bir etki yarattı. Buna karşılık, Marx, *Système des Contradictions Économiques ou la Philosophie de la Misère*'e (İktisadî Çelişkiler Sistemi veya Sefaletin Felsefesi) [1846] cevap olarak yazdığı *Felsefenin Sefaleti*'nde (Misère de la Philosophie) Proudhon'u şiddetle tenkit etti ve onu bir «küçük burjuva» olarak gösterdi. Proudhon'un sistemi, iktisadî ve sosyal planda iştirakçi, siyasî alanda federalistti. Bu sonuca ulaşmanın yolu, otorite ilkesinin yerine, sözleşme kavramını getirmektir; ona göre sözleşme, «eşit ve hür varlıkların benimseyebileceği tek ahlâkî ilişkidir». Büyük sınaî üretim üniteleri, işçilerin kendi aralarında kuracakları üretim kooperatifi veya millî atelye niteliğinde olmayan ortaklıklar haline gelecektir; üreticiler kendi aralarında maliyet fiyatı üzerinden serbestçe mal ve hizmet mübadele edeceklerdir: faizin (kredi bedava olacağı için) ve kârın ortadan kaldırılması, sınıfları birbiriyle kaynaştıracaktır («burjuva sınıfıyle proletaryayı orta sınıfta, geliriyle geçinen sınıfla, ücretiyle geçinen sınıfı da tam anlamıyle ne geliri, ne ücreti olan, fakat icat ve teşebbüs eden, değerlendiren, üreten, mübadele eden sınıf içinde eritmek»). Öbür eserleri: *Organisation du Crédit et de la Circulation* (Kredinin ve Para Tedavülünün Düzenlenmesi) [1848], *Solution du Problème Social* (Sosyal Problemin Çözümü) [1848], *Les Confessions d'un Révolutionnaire* (Bir Devrimcinin İtirafları) [1849], *L'Idée Générale de la Révolution au XIXe Siècle* (XIX. yy.da Genel Devrim Fikri) [1851], *La Guerre et la Paix* (Savaş ve Barış) [1861], *De la Capacité Politique des Classes Ouvrières* (İşçi Sınıfının Siyasî Yeteneği) [1865]. Yazışmaları (*Correspondance*) Sainte-Beuve tarafından yayımlandı. (L)

PROUDHON'CU sıf. (Pierre Joseph *Proudhon*'un adından *proudhon-cu*). Proudhon ve sistemiyle ilişkili. || İ. Proudhon sistemini benimseyen ve savunan kimse. (L)

PROUST (Adrien), fransız hekimi (İlliers 1834-Paris 1903). Sağlık bilgisi profesörlüğü yaptı (1885). Başlıca eserleri: *De l'Aphasie* (Afazi Üstüne) [1872], *Essai sur l'Hygiène Internationale, Ses Applications Contre la Peste, la Fièvre Jaune et le Cholèra Asiatique* (Milletlerarası Sağlık Tedbirleri ve Bunların Veba, Sarı Humma ve Asya Kolerasına Uygulanması Üstüne Deneme) [1873], *Le Choléra* (Kolera) [1883] (L)

PROUST (Antonin), fransız siyaset adamı (Niort 1832-Paris 1905). Gazetecilik yaptı, *Semaine Universelle*'i kurdu (1864), Gambetta'nın sekreteri oldu ve Paris'e sığınan halkın yönetimiyle görevli içişleri bakanlığına getirildi (eylül 1870-şubat 1871). Cumhuriyetçi birlik milletvekili seçildi (1876-1893), güzel sanatlar bakanlığına getirildi (1881-1882). 1892'de adı Panama olayına karıştı, mahkemeye verildi, 1893'te beraat etti. Başlıca eserleri: *Le Prince de Bismarck, sa Correspondance* (Prens Bismarck ve Mektupları) [1876], *L'Art Français 1789-1889* (1789-1889 Arasında Fransız Sanatı) [1890], *L'Art Sous la République* (Cumhuriyet Devrinde Sanat) [1891]. (L)

PROUST (Joseph Louis), fransız kimyageri (Angers 1754-1826). Bir eczacının oğluydu. Rouele'in öğrencisi oldu. Paris'te Salpêtrière hastahanesi başeczacılığına getirildi. İdrar, fosforik asit ve şap üstüne incelemeler yaptı, balonlarda seyreltik havanın yerine hidrojenin kullanılması üstünde çalıştı, ayrıca Pilâtre de Rozier ile işbirliği yaparak bir balonla uçmayı başardı (1874). İspanya'ya gitti, Segovia Topçu okulunda kimya öğretmeni oldu, Madrid'de kral Carlos IV'ün laboratuvarını yönetti; bu sırada üzümden şeker elde etti. 1806'da Fransa'ya döndü. Kıta ablukası sırasında Napolyon ona bir şeker fabrikası kurması için önemli bir para teklif etti, fakat Proust bu teklifi kabul etmedi. Kimyasal analizin kurucularından olan Proust, kaynağı ne olursa olsun, suyun bileşiminin değişmediğini ispat ederek, 1806'da, kendi adını taşıyan *belli oranlar kanunu*'nu ortaya koydu. Berthollet ile bu konuda giriştiği uzun bir tartışmada (1801-1808), kimyasal türlerin bileşiminin mutlak şekilde değişmez olduğu ilkesini savundu ve sonunda düşüncesini kabul ettirdi. (L)

PROUST (Marcel), fransız yazarı (Paris 1871-ay-y. 1922), profesör Adrien Proust ile Jeanne Weil'in oğlu. Sağlığının bozuk olmasına ve astma nöbetlerine rağmen, Marcel Proust, Condorcet lisesinde parlak bir öğrenim yaptı. Dört-beş yıl, görünüşte boş bir hayat sürdü: ama gerçekte, yazacağı eserler için malzeme topluyordu.

1896'da, taslak ve denemelerinden meydana getirdiği bir derleme yayımladı: *Les Plaisirs et les Jours* (Zevkler ve Günler). İlerde yazacağı büyük romanın başlıca temalarını taşıyan bu eserden sonra uzun bir otobiyografik roman tasarladı: *Jean Santeuil;* bu eser ancak, ölümünden sonra, 1952'de yayımlandı. Ruskin'den yaptığı tercümeler (*La Bible d'Amiens* [Amiens İncili], 1904; *Sésame et les Lys* [Susam ve Zambaklar], 1906) kendi üslûbunu bulmasına yardımcı oldu. Gerçeği istiarelerle süslemeyi ve en önemli yeri estetik unsurlara vermeyi Ruskin'den öğrenmişti.

Geçmiş Zaman Peşinde'yi (A la Recherche du Temps Perdu) 1905-1910 arasında yazmağa başladı. 1906'dan sonra toplumdan uzak kaldı, vaktini çoğunlukla yatakta, nefes darlığını giderici buğular arasında belirsiz bir hayalet gibi çalışarak geçirdi. 1911'e doğru kitabına bir yayımcı bulmağa kalktı. Zengin bir amatör yazar olarak tanındığı için bir cildin (*Swann'ların Semtinden* [Du Côte de Chez Swann], 1913) yayım masrafını ödemek zorunda kaldı. Bu sırada Birinci Dünya savaşının patlak vermesiyle kitabın yayımı ertelendi. *Nouvelle Revue Française*'in yayımcıları 1918'de ikinci cildi çıkardılar: *A l'Ombre des Jeunes Filles en Fleurs* (Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde);

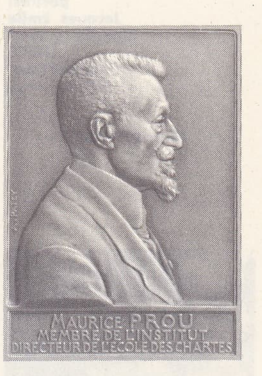

Maurice PROU
Patey'in eseri

PROUDHON
Gustave Courbet'nin eseri
Petit Palais, Paris

Joseph Louis PROUST
A. Tardieu'nün gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

portresi Jacques Emile Blanche'ın eseri (1895) (Mante-Proust koleksiyonu)

Marcel PROUST

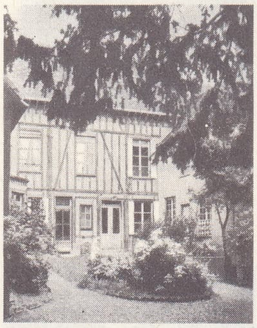

«Léonie hala»nın evi Combray ve Marcel Proust Dostları derneğinin merkezi

eser 1919'da Goncourt ödülünü kazandı.

Proust, birden bütün dünyada tanındı, fakat yakında öleceğini hissediyordu, bu yüzden eserlerini bitirmek için bütün gücüyle çalıştı. İlhamın ve derin düşüncenin ancak yalnızlıkla mümkün olduğuna inanarak, son ilişkilerini de kesti; böylece *Le Côté de Guermantes* (Guermantes'ların Semtinden) [1920] ve *Sodome et Gomorrhe* (1922) adlı romanlarını yayımladı. Öldüğünde eseri tamamlanmıştı ve son ciltleri de yayımlanabildi: *La Prisonnière* (Mahpus Kadın) [1923]; *Albertine Disparue* (Kayıp Albertine) [1925]; *Le Temps Retrouvé* (Kavuşulan Zaman) [1927]. Ayrıca, *Pastiches et Mélanges* (Nazireler ve Derlemeler) [1919], *Chroniques* (Kronikler) [1927], *Contre Sainte Beuve* (Sainte-Beuve'e Karşı) [1954] adlı uzun bir deneme ve mektupları yayımlandı.

XIX. yy.ın romanı için Balzac neyse, XX. yy.ın romanı için de Proust odur. Romanın yalnız tekniğini değil, özünü de yenilemiştir. Balzac'ın bütün ilgisi, dikkati dış dünyaya dönüktü. Proust ise, gözlemlenen olaylardan çok, olaylara bakış tarzı üstünde durdu. Bu bakımdan da, tersine bir «kopernik devrimi» yapmış sayılır. Bu devrim, insan zihnini tekrar dünyanın merkezine yerleştiren, romanı da, insan zihninde yansıyan, dolayısıyle de biçim değiştiren bir evreni anlatmakla görevlendiren bir devrimdir. Bir hasır iskemleden, çirkin bir kadından şaheser yaratan ressam gibi Proust da yaşlı bir aşçı kadını, sıradan insanları, bir taşra evini alır ve bu basit biçimlerin ötesinde, iyice bakıldığı zaman, dünyanın sırrını bulabileceğimizi söyler. Nedir bu sır? Kendi akışı içinde hayat kaybolmuş bir zamandır; zamana gerçekten kavuşmamız, zamanı bu akıştan kurtarmamız, onu ancak sonsuzlaştırmakla olabilir; sanat, insanoğluna her şeyden önce bu sonsuzluğu sağlar. (L)

PROUT (William), ingiliz kimyacısı ve hekimi (Horton 1785-Londra 1850). Fizyolojik kimya ve özellikle mide usaresinde bulunan klorhidrik asitle ilgilendi. Daha çok 1815'te ortaya attığı ünlü varsayımıyle tanındı: elementlerin atom ağırlıklarının aşağı yukarı tam sayılar olduğunu görerek bütün kimyasal elementlerin yoğunlaşmış hidrojenden ibaret olduklarını ileri sürdü. Bu varsayım, modern atom kimyasıyle bir ölçüde doğrulanmıştır. (L)

PROUVÉ (Jean), fransız mimarı (Nancy 1901), Victor Prouvé'nin oğlu. 1923'te kendi hesabına bir atelye açarak iç ve dış parmaklıklar, mağaza kepenkleri, madenî mobilya ve doğrama işleri yaptı. Le Corbusier ve Mallet-Stevens'in dikkatini çekti; Beaudouin ve Lods ile çalıştı (Clichy halkevi, Buc Hava kulübü, Fransa'da katlanmış çelik saçtan ilk perde-duvar örneği). 1944'te Nancy belediye başkanı, sonra Danışma kurulu üyesi seçildi. Yenilikten yana olan mimarlara yardım etti: Paris'te İnşaat federasyonu binası (1949), Lille Enternasyonal fuarı binası (1950-1951), Bordeaux İtfaiyeciler kışlası (1951) v.b. Özellikle Meudon'da evler yaptı (1950), standartlaştırmaya başvurmak ve hafif alaşımlar kullanmak suretiyle yapı işlerinin sanayileştirilmesinde büyük rol oynadı. Nancy'deki evi (1954), üslûbunun en belirgin yanını ortaya koyar: ana iskelet, katlanmış saçtan yapılmış açık bir kesonlar sisteminden kurulmuştur; yanları, zemine oturan beton döşeme taşlarına gömülü profillere uygun şekilde yapılmıştır; katlanmış saçtan bir kiriş, alüminyum kasalardan meydana gelen çatıyı taşır. Örtü, çelik strüktürlü ahşap panolarla sağlanmıştır. (L)

PROUVÉ (Victor), fransız ressamı, gravürcüsü, heykeltıraşı ve dekoratörü (Nancy 1858-Sétif 1943). Nancy'de Güzel Sanatlar okulunda okudu. Daha sonra burslu olarak École Nationale Supérieure des Beaux - arts'a devam etti. 1901'e kadar Paris'te yaşadı. Gençliğinde, Emile Gallé hesabına çalışıyordu. Onun yerine, Nancy okulunun yöneticiliğine seçildi. Bu okulun anlayışına uygun taslaklar hazırladı ve portre resminden ciltçiliğe, gömme süs işlerine, bronz süslemelere, mücevherciliğe kadar birçok alanda çeşitli tekniklerden yararlandı. (L)

PROUVOST (Jean), fransız işadamı (Roubaix 1885). Roubaix'de yün ticaretiyle uğraşan nüfuzlu bir ailenin çocuğuydu. *Paris - Midi* ve *Paris-Soir* gazetelerini satın aldı; 1932-1938 arasında bu iki gazetenin genel yöneticiliğini yaptı. *Paris Soir*'ın tirajını 1936'da iki milyona yükseltti. Haftalık *Match* ve kadın dergisi *Marie-Claire*'i de satın aldı. 1940'ta istihbarat bakanlığında bulundu. İkinci Dünya savaşı sonunda, günlük *Figaro*'nun Yayım Derneği Yönetim kurulu üyesi, Prouvost İplik fabrikası ve Roubaix Yün mağazası yöneticisi oldu. Haftalık *Paris-Match*'ı, sonra *Télé 7 Jours* adlı dergileri kurdu. (L)

PROVA i. (ital. k.). Bir şeyin, amacına uygun olup olmadığını anlamak için yapılan deneme: *Oyun provası. Konser provası.*

— Grav. Sanatçının çalışması sona ermeden veya erdikten sonra, kazılan levhadan elde edilen baskı. || *Numaralı provalar,* çalışmanın belirli bir durumunda, o durumdan kaç örnek basıldığını ve sıra numarasını taşıyan prova. || *Yazılı ön prova,* konuyu açıklayan yazı kazınmadan veya yazıldıktan sonra basılan prova. (Yazıdan önceki provalar tercih edilir; aralarından bazıları kenarlarında sanatçının bazı denemelerini taşıdığından, *sanatçı provası* diye adlandırılır.)

— Matbaac. Yazar veya musahhih tarafından üstünde düzeltmeler yapılan basılı metin: *İlk prova. İkinci prova.* || *El provası,* mürekkeplenmiş dizgi üzerine kâğıt koyup bir merdaneyle üzerinden geçirilerek elde edilen prova. || *Son prova,* basılacak nüsha üzerinde işaret edilen düzeltmelerin iyi yapılıp yapılmadığını, sayfa düzeni ve kenar boşluklarının iyi durumda olup olmadığını kontrol etmeğe yarayan prova.

— Müz. Bir melodi parçasını, bir ritim bölümünü, bir cümleyi veya müzik parçasının tümünü gerektiği kadar tekrarlama işlemi. || Halk önünde icra edilecek bir müzik eserini orkestra ve solocuların inceleyerek çalışmaları.

— Terz. Bir elbiseye son şeklini vermeden önce elbiseyi giyecek kişinin üzerinde yapılan düzeltme: *İlk prova. Son prova.*

— Tiyat. Bir oyunun incelenmesi ve sahneye uygulanması için yapılan ön çalışma. (Bk. ANSİKL.) || *Genel prova,* bir oyunun davetliler önünde başından sonuna kadar yapılan son provası. (Birçok batı tiyatrosunda ve bazen de Türkiye'deki tiyatrolarda tenkitçi ve profesyonel tiyatrocuların çağrıldığı bu genel prova, davetlilere oyun hakkında tam bir fikir verebilmek için düzenlenir; genel provanın ilk temsilden hattâ birkaç temsilden sonra yapıldığı olur.) [*Prova jeneral* de denir.] || *Okuma provası,* hiç bir sahne hareketi olmadan, oyuncuların oturdukları yerden yalnız metni tekrarlamaları. (*Gırgır provası* da denir.)

— ANSİKL. Tiyat. Bir eserin oyunculara okunmasından sonra her oyuncuya eserin bir nüshası verilir. *İlk prova* rollerin karşılaştırılmasından, yani esas metne göre kontrol edilmesinden ibarettir; sonra oyun fuayede okunarak ezberlenir. Yazar, yönetici, rejisör ve suflör provalara sahnede katılır. Dekor, kostüm v.b.nin kesinlikle tespit edildiği *son prova*'larda ise yazarla birlikte sahneye koyucu salonda yer alır. Bütünüyle birlikte yapılan bu provalar, aşağı yukarı seyircisiz, kapalı birer temsil niteliğindedir. (M)

PROVADİA, Bulgaristan'da şehir; 8 730 nüf. (1946'da). Stalin idare bölümünde, aynı adı taşıyan nehrin kıyısında. Tarım merkezi (şarap ve keten üretimi). Türk hâkimiyeti altında, oldukça önemli bir ticarî for oynadı. (M)

PROVANA di LEİNİ (Andrea), italyan denizcisi (Leini şatosu 1511 ? - Nice 1590). Emanuele Filiberto ile Nice savunmasına ve Karl V'in Almanya, Flandre ve Picardie savaşlarına katıldı. Cateau-Cambrésis barışından sonra dük ile birlikte İtalya'ya dönerek küçük bir savaş filosu hazırladı ve denizlerde korsan avına çıktı; İspanyolların Osmanlılara ve Barbaros'lara (Penon de Velez, 1564; Malta, 1565) karşı giriştiği birçok harekâta katıldı. İnebahtı (1571) savaşında çarpıştı ve bu savaşın hikâyesini (yazılanların en önemlisidir) kaleme aldı. Denizcilikte yeni bir tarikat kurdu; bu tarikata amiral (1573), daha sonra da Piemonte ve Nice'li soyluların kuvvetlerine kumandan oldu, ayrıca Barbaros kardeşlere karşı Kuzey Afrika kıyılarına yapılan birçok başarısız hücuma katıldı. Carlo Emanuele I tahta çıkınca başka görevler de aldı (msl. Saluzzo harekâtını yönetti). [M]

PROVEDİTORE i. (ital. *provvedere,* düzene koymak'tan). Tar. Bir eyalet (özellikle Dalmaçya ve Arnavutluk) hükûmeti tarafından kontrol işleriyle görevlendirilen Venedik cumhuriyeti memuru. (L)

PROVENCE, Fransa'da eski eyalet, coğrafi sebeplerle Venaissin ve Nice kontlukları bu eyalete bağlanırdı. Provence o şekliyle bugünkü Bouches du-Rhône, Vaucluse, Basses-Alpes, Var ve Alpes-Maritimes idare bölgelerini içine alıyordu. (*Provence-Côte d'Azur* bölgesel seçim çevresi bu idare bölgelerinin yanı sıra Hautes-Alpes ve Korsika'yı da içine alır.)

Coğrafya

Provence'ın fizikî ve beşerî özellikleri, belirli bir homogenliğin sonucudur. İklimin başlıca özelliği eyaletin her yerinde yazların kurak, kışların ise yağışlı ve oldukça yumuşak geçmesidir. Yağışların şiddetliliği ve kuraklık, Provence'a çıplak bir görünüş kazandırır. Buğday ve zeytin tarımıyle küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine dayanan geleneksel hayat tarzı bitki ve toprakların büyük ölçüde yozlaşmasına yol açmıştır. XIX. yy. sonundan itibaren yoksul bölgelerde yaşayan halkın o tarihe kadar sağlığa zararlı olan ovalara ve şehirlere göç etmesi, nüfusun dağınık kümeler halinde toplanmasına yol açtı. Eyalette yükseltiye göre iki bütün ayırt edilir: Yukarı Provence ve Aşağı Provence.

Jean PROUVÉ
Vllejuif'de okul

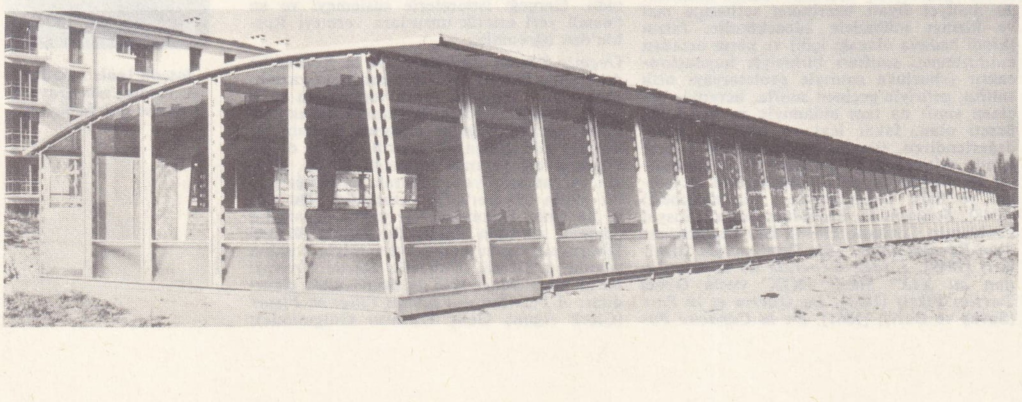

Foto. Harlingue, Blotin (LAROUSSE)

1. *Yukarı Provence,* Baronnies'den Kıyı Alpleri'ne kadar çeşitli Güney Ön Alp kütlelerini içine alır.
2. *Aşağı Provence,* İç Provence'ı meydana getiren ovalar, havzalar ve kütleler bütününden meydana gelir. Güneyde Akdeniz'e açılır ve buradaki kıyı saçağına *Provence maritime* (Kıyı Provence'ı) adı verilir. *İç Provence* üç değişik bölgeyi içine alır: a) Donzère geçitlerinin aşağı kesiminde Camargue'a kadar uzanan Aşağı Rhône ovaları; burası verimli tarım kesimleri (Vaucluse bataklık ovaları; pirinç yetiştirilen Camargue) ve ıssız alanlar (Crau, Camargue'ın güneyi) bölgesidir; b) tepeler, kalkerli sıradağlar ve havzalar bölgesi: Provence'ın bu kesimi çok karmaşık bir yapıya sahiptir; c) Eski Tiren kıtasının kalıntıları olan hersinyen Maures ve Esterel kütleleri.
Provence maritime, Rhône deltasından İtalya sınırına kadar uzanan çok çeşitli bir kıyıdan meydana gelir: doğuda büyük bir turizm bölgesi olan Côte d'Azur; batıda Toulon, Marsilya ve Berre kıyı gölü sanayi bölgeleri.

Tarih

Phokaia'lılar M. Ö. VI. yy.da Massalia'yı (Marsilya) kurdukları sırada Ligürler de Rhône'un doğusunda Akdeniz kıyısına yerleştiler; Massalia gerek doğrudan doğruya, gerek ticaret acenteleri aracılığıyle yerliler arasında yunan asıllı bir tarım (bağcılık, zeytinlikler) ve sanayiyi (çanak çömlek yapımı) yaydı. Keltler, Ligürlerle karıştılar (M.Ö. IV.-III. yy.). Galya'da bir koalisyon kurulması (125-121), Romalıları ülkeyi işgal etmeğe teşvik etti (salyen kalesi Entromont'un yıkılması; Aix'in kurulması 122); bu işgalin hedefi, İspanya'ya geçişi kolaylaştırmaktı (*via Domitia*'nın inşası). İlk Alp ötesi eyalet (*Provincia Romana*) meydana geldi ve bölgeye adını verdi: *Provence.* Sonradan *Narbonnensis* (Narbonne'un kurulması, 118) adını alan bu eyalete Tötonların yenilmesinden (Aix, 102) ve barışın sağlanmasından (90-83) sonra tüccarlar ve şövalyeler akın etti. Marsilya'ya boyun eğdirilmesinden sonra (49) Sezar emekli askerlerini Arles, Béziers ve Frejus'e yerleştirdi; Augustus da, Orange, Vienne, Avignon v.b. kolonilerini kurarak eyaletin yasasını tespit etti. Alp kesimi (Alpes-Maritimes) imparatorun yetkisi altına verildi; bölgenin geri kalan kısmı senato eyaleti haline getirildi ve bir vali ile bir meclis (her ikisi de Narbonne'da [Narbonnensis]) tarafından yönetilmeğe başlandı. İlk barbar akınlarından sonra (M.S. 250'ye doğr.) Narbonnensis ikiye bölündü; Rhône'un doğusundaki kısım (Alpes Maritimes buraya bağlıydı) Viennoise adını aldı (293-305). Yeni barbar akınları önce Viennoise'ın doğusunda ikinci bir Narbonnensis kurulmasını (381), sonra Galyalar valisinin Treves'den Arles'e çekilmesini gerektirdi. Arles, Batı imparatorluğunun devamı boyunca (395-476), Vizigotlara direndi. Batı Roma imparatorluğu yıkılınca bölgenin güneyini Vizigotlar, kuzeyini ise Burgondlar işgal ettiler. Vizigotların Vouillé'de bozguna uğramasından (507) sonra yerlerini Ostrogotlar aldı; sonra Franklar Provence'ı krallıklarına kattılar (536). Bourgogne krallığına bağlanan Provence, muhtariyetini bir ölçüde korudu; ama Araplar Septimania bölgesini işgal edince (VIII. yy.) Charles Martel Arapların tarafını tutan Provence'lılara boyun eğdirdi (736-739). Martel'in birliklerinin yakıp yıktığı Provence, Karolenjler zamanında büyük ölçüde geriledi. Verdun antlaşmasıyle (843) Lothar'a geçen eyalette, oğlu Karl ilk Provence krallığını (855-363) kurdu. Mirasçılar arasındaki on beş yıl süren mücadeleden sonra Kel Charles'ın kayınbiraderi Boson, Bourgogne ve Provence kralı seçildi (879); Boson'un ölümünden sonra birçok defa el değiştiren eyalette, 947'de Bourgogne-Provence krallığı kuruldu. Buranın hükümdarı Konrad, Arles, Apt ve Avignon'da üç kontluk kurarak yönetimi elinde topladı. Bu sayede Boson'un oğlu Guillaume, derebeylere hâkimiyetini kabul ettirerek, kıyıya yerleşmiş olan Arapları ülkeden çıkardı; şehirlerde ticaretin yeniden başlaması sayesinde burjuvazi gelişmeğe başladı. Bourgogne Provence krallığı imparatora geçene kadar (1032) Guillaume'un sülâlesi iktidarı elinde tuttu. Toprakların kadın vârisler elinde bölünmesini önlemek için 1112'de Gevaudan'lı Beauce ile evlenen Barcelona kontu Ramon Berenguer III ve Toulouse kontu Alphonse Jourdain 1125'te Provence'ı bölüştüler. Berenguer III, Rhône, Durance, Alpler ve deniz arasında kalan toprakları (kontluk), Alphonse Jourdain ise Rhône'un batısındaki kısmı (markilik) aldı. Baux derebeyleri (Baux savaşları, 1142-1162), Forcalquier kontları ve Toulouse kontlarıyle çatışan katalonyalı Provence kontları, din adamlarının desteğini sağladılar; savaşı kazanınca evlilik yoluyle Forcalquier kontluğunu ele geçirdiler (1196). Kontların Toulon'da ve Balear adalarında müslümanlarla savaştıkları sırada, doğu ticaretiyle zenginleşen burjuvalar birçok hürriyet elde ettiler. Tutumları kont Ramon Berenguer IV'ü (1209-1245) kontluğu yeniden teşkilâtlandırmağa sevketti. Berenguer IV, Provence'ı «baillie»liklere (adalet görevlisi) böldü; kendinden öncekilerin siyasetinden vaz geçti ve Fransa ile ilişki kurdu (1235'e doğr). Ölümü üzerine yerine damadı Anjou'lu Charles geçti (1246-1285); sık sık yurt dışına çıkmak zorunda kalan Charles, Provence'ta katalan asıllı bir senechal tarafından yönetilen gerçek bir merkezî hükûmet kurdu; senechal'e bir kurul yardım ediyordu; Charles iki yeni «baillie» kurdu ve Baux derebeylerinin desteklediği bir komün isyanından yararlanarak konsüllüklerin yerine «viguerie»leri (hâkim) getirdi (1251-1262). Ramon Berenguer IV'ün ustaca maliye siyasetiyle biriken bütçe fazlası, Charles I'in İtalya'da, özellikle Napoli'de (1266) bir ittifak ve fetih siyasetine girişmesine imkân verdi. Ama Sicilya katliamı (1282) ertesinde, Napoli Deniz savaşında Charles I'in bozguna uğramasından sonra, oğlu Charles II'nin (1285-1309) fidyesini ödemek için ilk Provence meclisleri toplandı (1286) ve vergi işleri düzenlendi. Provence'ın zenginliği, Sicilya'nın ve Akka'yı müslümanların almasından (1291) sonra doğu ticaretinin kaybedilmesinden, Aragon'a karşı savaştan ve korsanlardan büyük zarar gördü. Ülke o tarihte halkının üçte ikiye yakınını kaybetti. Kraliçe Jeanne I, Anjou'lunun (1343 - 1382) siyaseti, şirketlerin (1357-1358), Aragon çetelerinin (1361) ve fransız çetelerinin (1365-1369) akınları durumu daha da ağırlaştırdı. Jeanne I'in evlat edindiği (1380) Anjou'lu Louis I'in (1383-1384) ölümünden sonra dul karısı, Nice, Puget-Theniers, Lantosque

PROVENCE
Cassis ve kıyı

vâdisi ve Barcelonette'i Savoia'ya bıraktı. Vârisleri Louis II (1384-1417) ve Louis III (1417-1434), Napoli'yi yeniden ele geçirmek için giriştikleri seferler yüzünden hazineyi boşalttılar. Rene (1434-1450) Napoli'yi kesinlikle kaybetti ve barış yeniden sağlanınca Provence'ın iktisadî kalkınmasına katkıda bulundu. Yerine geçen yeğeni Maine'li Charles (öl. 1480) ölürken Provence'ı Fransa kralı Louis XI'e miras bıraktı. Fransa kralı bir barış ve birliği sağlama siyaseti güttü. Fransız-İspanyol savaşları sırasında François I'in isviçreli ve alman birlikleri, Provence'a («Valdo'culuğu» ve Luther'ciliği soktular (1545). Aix parlamentosu sapkınlığa savaş açtı ve «valdo'cular» ezildi (1545). Din savaşı sırasında katolikler «Ligue» (birlik) adı altında birleşirken protestanlar krala ve «siyasetçilere» yanaştılar (1584). Ligue başkanı Cassaulx (1591-1596), Marsilya'da zorbalığını sürdürürken vali, Provence'ın ortasına ve güneyine hâkimdi.
Aix parlamentosu, Henri IV'ün mezhep değiştirmesinden sonra tanıdı (1594). Her üç yılda bir toplanan meclisler vergi kanunları çıkarmada çekimser davrandığından, 1639'dan sonra toplanmağa çağrılmadılar; yerlerini kralın iktidarını destekleyen bir komünler genel meclisi aldı; bu mecliste Aix konsülleri, Provence'ın savunucusuydu. Bir dilekçe meclisi kurulması ve üyelerine parlamento başkanı ve danışmanı olma imkânı tanınması (1647) soyluların isyanına yol açtı; isyanı Mazarin'in Provence valiliğine tayin ettiği Merceur dükü bastırdı (1652-1653). Marsilya'ya boyun eğdirilmesinden sonra (mart 1660), Provence'ı kraliyet idaresi yönetti.
XVIII. yy.da kral birliklerinin avusturyalı istilâcıları püskürttükleri (1707-1746) ve vebanın Provence'ı kırıp geçirdiği (1720) sırada, Provence'lı korsanlar bir yağma hareketine giriştiler. Paris parlamentosu gibi Aix parlamentosu da Jansenius'çuluk lehine mücadele etti ve cizvitlerin suçlanarak sürgün edilmesinde önemli rol oynadı (1764). Maupeou tarafından kaldırılan (1771) Aix parlamentosu yeniden toplandıktan sonra (1775) siyasette ancak ikinci

PROVENCE
Arles Venüsü
Louvre müzesi, Paris

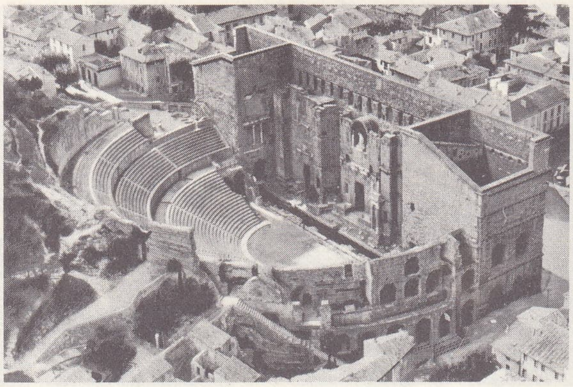

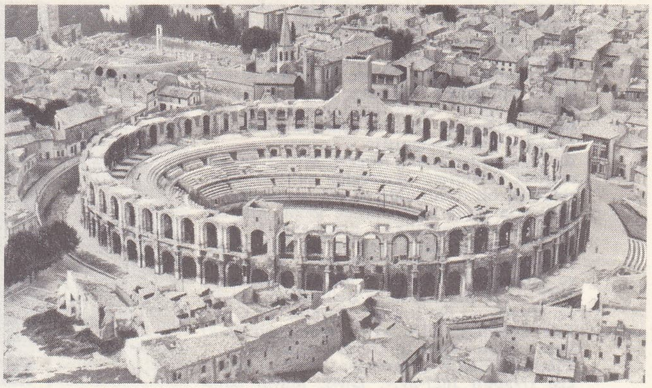

PROVENCE
solda, Orange antik tiyatrosu;
sağda, arenalar

Foto. Viollet, Neurdein, Boulonger, Yvon (LAROUSSE)

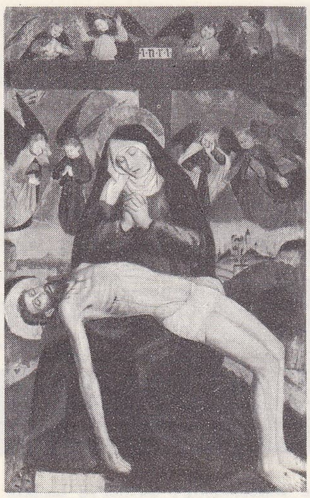

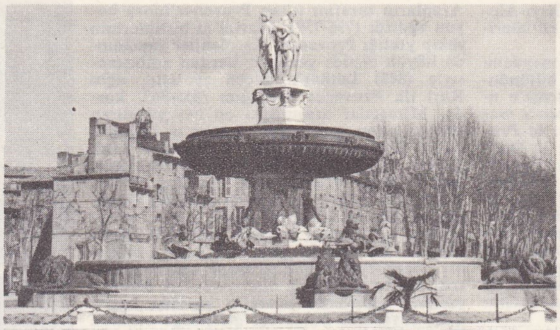

Aix - en - Provence'ta Liberation meydanında çeşme

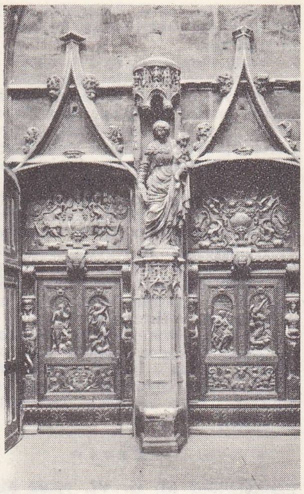

Sainp - Pierre - d'Avignon'un kapıları Antoine Volard'ın eseri

Cimiez kilisesinin triptiği Louis Brera'nın eseri (orta pano)

derecede rol oynadı. İmtiyazlılar 1770'ten itibaren Provence meclislerinin toplanmasını istediler; ama komünlerin genel meclislerine çoğunluk vermeyi ve vergilerde yeni bir dağılım yapmayı kabul etmediler. Bunun üzerine halk imtiyazlılara karşı şiddet hareketlerine girişince, imtiyazlılar muafiyetlerinden hemen vazgeçtiler. 1789 Etats generaux seçimlerinde seçilen iki Provence'lının devrimin yönetiminde kesin etkisi oldu. Aix ve Marsilya'da Mirabeau; Paris'te, Siéyes. Provence üç idare bölgesine bölündü (26 şubat-4 mart 1790): Bouches-du-Rhône, Var ve Basses-Alpes idare bölgeleri: bu bölünmeyle Provence'ın son siyasî imtiyazları da ortadan kalktı.

— Leng. *Provence dili* teriminin dilbilimde iki kullanımı vardır: geniş anlamıyle oc dili lehçeleri bütününü ve özellikle eski provence dilini veya trubadurların dilini, dar anlamıyle de bugün Eski Provence, Nice kontluğu, Venaissin kontluğu, Dauphine'nin güneyi ve Nîmes ile Uzes idare çevrelerini kapsayan toprakları üzerinde konuşulan dili belirtir. Şüphesiz bu iki anlamlılık biraz rahatsız edicidir; bazı dilbilimciler, provence dili teriminin geniş anlamını belirtmek için Oc'tan türeyen Oksitan kelimesini kullandılar; ama bu kelime de iki anlamlıdır, çünkü günümüzde oc dili lehçelerinin tümü için ortak bir dil kurmak isteyen ve trubadurların imlâsını kullanan bir grup modern yazar (özellikle languedoc lehçesiyle yazanlar) tarafından özel bir anlamda ele alınır. Dar anlamıyle provence dilinin en azından dört değişik biçimi vardır: Rhône'un her iki kıyısında konuşulan *rhône lehçesi;* Martigues ve Marsilya'dan Cannes'a ve Apt'tan Draguignan'a kadar uzanan *kıyı lehçesi; nice lehçesi* ve Forcalquer ile Castellane ve Sisteron ile Allos arasında oknuşulan *gap lehçesi;* buna Yukarı Alpler'de konuşulan *alp provence lehçesi* de eklenebilir; bir geçiş lehçesi sayılan bu lehçe, fransız-provence lehçesi özellikleri kapsayan gap lehçesinin değişik bir biçimidir. Bu lehçelerin her birinin değişik biçimleri vardır: lehçesel parçalanma çok yaygındır ama farklar yalnız fonetikte görülür; lehçelerin kelime hazinesi, morfolojisi ve sözdizimi ortaktır; yalnız, *nice* lehçesinin bu konuda ayrıcalık gösterdiği söylenebilir; çünkü 1388'de Provence'ın geri kalan bölümüyle bağlarını koparan ve bu yüzden özel bir evrim geçirerek birçok eski biçimi muhafaza eden bu lehçe, kendine has bir görünüm kazanmıştır.

Bu lehçelerden *rhône lehçesi,* Mistral ve çömezleri (Felibrige okulundan şairler) sayesinde edebiyat dili oldu ve çok zengin bir edebiyatın ifade aracı haline geldi. Mistral, Aubanel, Roumanille, J. d'Arbaud, V. Bernard'ın eserleri milletlerarası bir üne ulaştı. Provence dili, Mistral'den önce de sürekli ve çoğunlukla başarılı olarak yazılmıştı; XVI. yy.da Bellaud de la Bellaudière, XVII. ve XVIII. yy.da Brueys, Zerbin, T. Gros, J.de Cabanes, XIX. yy.da marsilyalı şarkı yazarı Victor Gelu tarafından işlendi. (L)

PROVENZALE (Francesco), italyan bestecisi (Napoli 1627-ay.y. 1704). Mario Sabino'nun öğrencisiydi. Annunziata manastırında orgculuk yaptı, yeni tarz «melodram» ile ilgilendi, ilk eseri *Cloridea*'yı 1660'ta çaldırdı. Scarlatti'nin yardımcılığını yapmak ve o bulunmadığı veya hasta olduğu günlerde yerini almak şartıyle Krallık kapellasının fahrî başkanlığına getirildi (1690). 1663'te Santa Maria di Loreto konservatuvarında öğretmenliğe başladı; gördüğü ilgi karşısında öğrencilerinin sayısını 150'de sınırlamak gerekti. 1674'te Santa Maria di Loreto konservatuvarındaki görevinden çekilerek, Pieta dei Turchini konservatuvarına geçti ve öğretmeniğini 1701'e kadar başarıyle sürdürdü. Düşünüşü ve metodu ölümünden sonra da Napoli konservatuvarlarında uzun süre ön planda yer aldı. Eserleri: *La Vittoria Fuggitiva* (1653); *Cloridea; Il Martirio de San Gennaro* (1664); *Bisalva o Vero Offendere Chi Piu s'ama* (1667); *Il Schiavo di Sua Moglie* (1671); *La Fenice d'Avila* (dinî opera, 1672); *La Colomba Ferita* (1673); *La Stellidaura Vendicata* (1674); *Chi Tal Nasce, Tal Vive, o Vero l'Alessandro Bala* (1677). (L)

PROVİDENCE, A.B.D.'de şehir, Rhode Island'ın merkezi, *Providence River* kıyısında, geniş Narragansett körfezinin kenarında; 207 500 nüf. Providence, gerek kuruluşunun eskiliği (1636), gerek özellikle anglosakson asıllı nüfusu ve uzmanlaşmış imalât sanayiiyle (metalürji ve dokuma) tipik bir New England şehridir. Başlıca sanayi ince metalürjidir (tezgâhlar, silâh yapımı, kuyumculuk, optik âletler). Tarım ve metalürji ürünleri ihraç edilen limanından New York ve Boston'a yolcu gemileri kalkar. (L)

PROVİDENİYA, S.S.C.B.'de liman, Bering boğazının güney ağzında. Deniz üssü. (L)

PROVİNCİA i. (lat. k.). Esk. Rom. İtalya dışında ele geçirilen, roma kanunlarına bağlı olan ve bir romalı vali tarafından yönetilen ülke.

— ANSİKL. Esk. Rom. *Provincia* kelimesi önce bir savaşın yükümlülüğünü, yani bir askerî kumandanlık (*imperium*) görevini, sonra, bir magistratus'a verilen her türlü işi belirtir; nihayet İtalya dışında bulunan ve roma hâkimiyetine boyun eğen topraklar için kullanılır. İlk provinca'lar, Sicilya (227), Sardinya-Korsika (227), Aşağı ve Yukarı İspanya'dır (197). Ele geçirilmiş ülke olarak provincia, askerî hükûmete bağlıdır: vali, *jus gladii* (hayat hakkı ve ölüm hakkı) ile birlikte *imperium*'u (iktidar) elde tutar. *Lex Provinciae*'yi (Provincia kanunu) muzaffer general, on senato temsilcisinin yardımıyle uygulatır ve gerekirse boşlukları valilik fermanları (*edictum*) ile doldurur. Kanun, valinin ikametgâhını, provincia'ların durumunu (hür siteler, municipes, bağlı siteler), malî yükümlülüklerini (municipes'ten toplanan gayrimenkul vergisi, *stipendium* [haraç] ve bağlı sitelerden toplanan salmalar) belirler. Bu siteler, *stipendium*'u toplamakla görevli vergi memurlarının ve valilerin fazla vergi istemelerine karşı tamamen savunmasızdır; valiler, görevlerini yürütmek için girdikleri masrafları provincia'lardan elde ederler. Başlangıçta, görevli (*konsül, praetor*) veya görevleri uzatılmış (*prokonsül, propraetor*) magistratus'lara, provincia'ları senato veriyordu. Magistratuslar da, bu provincia'ları ya uzlaşma, ya da kura yoluyle aralarında paylaşırlardı. *Lex Sempronia de Provinciis Consularibus* (123-122) konsüller arasındaki rekabeti önlemek için bunların seçiminden önce bu paylaştırma işinin yapılmasını zorunlu kılmıştı. *Lex Cornelia de Provinciis Ordinandis* (81) ile, Sulla, o güne kadar istisnaî olan görev uzatmasını, olağan bir tedbir haline getirdi. Bir askerî kumandanlığa ihtiyaç gösteren sınır provincia'larını konsüllere ayırdı, öteki provincia'ların, görev bitiminde sekiz praetor'a bölüştürülmesi işini de senatoya bıraktı. Bu praetorlar, bir yıl görevde kalırlardı. M.Ö. I. yy.ın olağanüstü kumanda görevleriyle geçersiz hale gelen bu emirname, valileri tayin işini üstüne alan Sezar çağında ortadan kalktı (M.Ö. 49). M.Ö. 27'de, Octavianus (bk.

Amsterdam sokaklarında bir polisi alaya alan provo'lar (1966)

Foto. LAROUSSE

AUGUSTUS), provincia'ları iki kategoriye ayırdı: 1. *senato provincia*'ları, genellikle Akdeniz kıyısında bulunan, barışın sağlandığı, dolayısıyla de garnizon bulundurmağa lüzum kalmayan Akdeniz kıyısındaki provincia'lardı. Ancak bir sivil iktidar sahibi olan ve M.Ö. 52'de konan *Lex Pompeia* uyarınca senato tarafından seçilen senato *prokonsül*'lerince yönetilirlerdi. *Lex Pompeia* (M.Ö. 52) bir magistratusluk (konsül'lük veya praetorluk) göreviyle bir provincia valiliğinin verilmesi arasında en az beş yıllık bir süre geçmesini şart koşardı. Uygulamak istedikleri hukuk kurallarını (*edictum provinciale*) tespit edenler, valilerdi; gerçekte, yalnız iki provincia (Afrika ile Asya) prokonsül'lerin yönetiminde, ötekiler ise sadece propraetor'ların yönetimindeydi; bunların gelir kaynakları, senato *aerarium*'unu beslerdi; 2. *imparatorluk provincia*'ları, genellikle barışın tam olarak sağlanamadığı, düşman tehdidi altında bulunan ve askerî birliklerin bulundurulmasını gerektiren bölgelerdi. Yeni toprakların eklenmesi, bazı himaye bölgelerinin provincia haline yükseltilmesi, önceden var olan bir provincia'nın birkaç vilâyete bölünmesi sonucunda (197'de Yukarı Bretagne ve Aşağı Bretagne olarak ikiye ayrılan Bretagne gibi) asker sayısı yükselmişti. Öte yandan, procurator provincia'ları da praetor (Marcus Aurelius zamanında Norique ile Retya) veya konsül (Vespasianus zamanında Kappadokia) provincia'ları haline gelebilirdi. İmparatorluk provincia'larını elinde tutan Augustus, onları, senato emrindeki *legati Augusti pro praetore*'ye veya şövalyelere (Mısır'da *praefectus*, küçük provincia'larda *procuratores*) vermişti; bunların tümü de imparator tarafından seçilir ve zora başvurmalarını önlemek için de sabit bir ücret alırlardı. Roma ve Augustus imparatorluk kültü provincia meclislerinin her yıl toplanmasını (*consilia*'lar) öngörüyor ve bu meclisler sayesinde hükûmet, valileri daha iyi denetleyebiliyordu. Caracalla zamanında (212) bütün provincia'lara site hakkının tanınması, *Pax Romana*'dan yararlanan provincia'lar ile İtalya arasında hukukî bakımdan bir fark bırakmadı. Öte yandan, senato provincia'larıyle imparatorluk provincia'ları arasında süregelen ayırım da imparatorun yani Severus Alexandrus'un bir senato provincia'sında görev alarak konsül ve praetorların listesini bizzat kendi hazırlamağa başlayınca sona erdi. III. yy.da imparator, statüleri ne olursa olsun, bütün provincia'ların valilerini kendi seçmeğe başladı ve 261'de de imparatorluk provincia'larının idaresinden senatörleri büsbütün uzaklaştırdı. Diocletianus (284-305), İtalya'yı provincia'lara böldü; senato ve imparatorluk provincia'ları ayırımını ortadan kaldırdı ve her ikisine de eşit sayıda asker gönderdi. Ayrıca sayılarını artırdı (Trajanus zamanındaki kırk iki vilâyet yerine, III, yy. sonunda yüz kadar vilâyet vardı) ve on iki diyakosluk halinde teşkilâtlandırdı. Artık sadece sivil magistratuslar haline gelmiş olan valiler veya *rectores* şu şekilde sınıflandırıldı: *spectabiles* (prokonsül); *clarissimi* (*consulares* veya *correctores*) ve *viri perfectissimi* (*praesides*). Askerî yetkiler ise, dux'lara verildi. Büyük İstilâlar devrinde (M.S. V. yy.) Roma provincia'sı ortadan kalktı. Bunun yerini kontluk, sınır vilâyeti veya dukalık aldı. Ne var ki bu terim, latin ülkelerinde Rönesans devrinde ortaya çıkacaktı. (L)

PROVİNS, Fransa'da Seine-et-Marne idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Brie'de, Nogent-sur-Seine'in kuzeybatısında; 10 587 nüf. Durteint'e hâkim yüksek bir burunda kurulan yukarı şehirde, ilgi çekici surlar (XII. - XIV. yy.) vardır. Turizm ve ticaret merkezi. —*İdare çevresi,* 80 508 nüf. (L)

PROVİRÜS i. Yerleştiği hücreyle beraber aynı hızla büyüyen bazı virüslere (msl. lizogen bakterilerin profajları) verilen ad; içinde provirüs bulunan hücre tahrip olmaz, sadece metabolizmasında bir bozukluk meydana gelir ve hücre bir kanser kaynağı olabilir. (Çeşitli etkenlerle provirüs tam virüs şekline dönebilir; bu da hücrenin hızla erimesine yol açar. Provirüsler epizomlar arasında sayılır.) [L]

PROVİTAMİN i. (fr. *provitamine*). Biyokim. Dışarıdan alınan ve organizmada vitamine dönüşen madde: *A provitamini (karoten) karaciğerde oksitlenerek A vitamini haline geçer.* (L)

PROVİVERRA i. Kreodontlardan, tilki büyüklüğünde etçil memeli hayvan; Quercy fosforitlerinde fosil olarak bulunur. (L)

PROVO sıf. ve i. (felemenkçe k.). Merkezi Amsterdam'da bulunan bir gençlik hareketine verilen ad; Hollanda'nın öteki şehirlerinde de taraftarları ve Avrupa'nın bazı merkezlerinde taklitçileri vardır. (Programı bakımından hayli kötü tanımlanan Provo hareketi [sekste serbestlik, anarşi siyaseti, barışseverlik] 1966'da Amsterdam'da özellikle krallığa karşı şiddetli bir şekilde ortaya çıktı.) || Provo hareketini benimseyen kimse. (L)

PROVO, A.B.D.'de (Utah) şehir, Utah gölünün doğu kıyısında, Salt Lake City'nin güney-güneydoğusunda; 36 000 nüf. Bir maden bölgesinin (gümüş, kurşun, bakır ve altın) ticaret merkezi. (L)

PROVOLONE i. Armut veya sucuk biçiminde, çok değişik boyda (0,450-90 kg) yumuşak kıvamlı italyan peyniri. (Yapılış tekniği kaşkaval peynirininkine benzer; tuzlu, kuru bir peynirdir; parafin veya sıvı yağla kaplanarak satılır.) [L]

PROVOST (Jan), flaman ressamı (Mons 1462 - Brugge 1526). 1493'te Anvers'te öğretmenlik yaptı, bir yıl sonra Brugge'ye yerleşti ama Quinten Matsys ile ilgisini kesmedi. XV. yy. geleneğini sürdürdü, bu arada, maniyerizmin getirdiği yenilikleri de bir ölçüde benimsedi. Başlıca eseri *Kıyamet Günü* (1525) Brugge müzesindedir. (L)

Prozess (ALM). Bk. DAVA.

PROZİMAZ i. (fr. *prozymase*). Biyokim. *Eşanl.* PROENZİM.

PROZODİ i. (yun. *pros,* göre ve *ode,* şarkı'dan fr. *prosodie*). Müz. *Müzik prozodisi,* bir müziğin sözlere veya sözlerin bir müziğe uygulanması.

— ANSİKL. Müz. *Müzik prozodisi* şu basit temele dayanır: ölçüde belirli aralıklarla tekrar edilen kuvvetli ve zayıf zamanlar vardır. Kelimelerde de kuvvetli ve zayıf heceler bulunduğuna göre, yapılacak iş kuvvetli zamanlara kuvvetli heceleri, zayıf zamanlara zayıf heceleri düşürmektir. Doğru bir müzik prozodisi elde etmek için uyulması gereken başlıca kurallar şunlardır: 1. prozodi bakımından her ölçünün ilk notası, birçok notadan meydana gelen her zamanın ilk notası ve her zaman bölümünün ilk notası kuvvetli ve vurguludur; 2. kuvvetli ve vurgulu heceleri, özellikle ölçü ve zamanların ilk notasına düşürmeğe çalışmalı; 3. sessiz ve kısa heceleri, zayıf zamanlarla ve zamanların zayıf bölümleriyle çakıştırmalı; 4. sondan bir önceki heceye daha büyük bir değer verilir veya birkaç nota düşürülürse zayıf bir hece, kuvvetli bir zaman veya ritmi bakımından kuvvetli bir nota ile denkleştirilebilir (şekil 1); 5. kuvvetli bir hece de, birkaç nota ile uzatılırsa zayıf bir notaya düşebilir (şekil 2); 6. bir ritmin, bir müzik cümlesindeki son notanın, bir mısra veya bir cümle bölümünün son hecesine düşmesi gerekir, bir sonraki mısranın ilk hecesine düşmesi yanlıştır; 7. bir kelimenin ilk hecesini son notaya düşürmekten kaçınmak gerekir. Bu son iki kurala uymakla birçok yanlış kullanım önlenebilir; 8. ritim duraklamaları ve susmalar, mısra veya kelimenin gramer anlamından doğan duraklamalarına denk düşmelidir; 9. vezin kalıplarıyle ölçünün biçimi arasında bir uygunluk olmalıdır. (L)

PROZOGRAFİ i. (fr. *prosographie*). Büyük kişilerin soy zinciriyle mesleklerini inceleyen eski tarih ve yazıtlarla ilgili yardımcı bilim. (L)

PROZOPİT i. (fr. *prosopite*). Miner. Tabiî kalsiyum ve alüminyum flüorür; Schlaggenwald'daki kalay ocaklarında bulunur. (L)

PROZOPOAGNOZİ i. (yun. *prosopon,* yüz ve *agnosia,* bilmezlik'ten fr. *prosopoagnosie*). Psikopatol. Fizyonomisine bakarak canlı nesneleri (çoğu zaman insan siluetlerini) tanıyamama. (Hasta, baktığı kimsenin belirgin bir yönünden, meselâ boyundan, yürüyüşünden, sesinden, özellikle giyinişinden yararlanarak ancak onu tanıyabilir. Mekân agnozisi [yer tanımama] çoğu zaman prozopoagnozi ile birarada görülür ve muhtemelen sağ beyin yarımküresindeki bozukluklardan ileri gelir.) [L]

PROZOPOLOG i. (fr. *prosopologue*). Prozopoloji metoduyle karakteri inceleme uzmanı. (L)

PROZOPOLOJİ i. (yun. *prosopon,* yüz ve *logos,* bilim'den fr. *prosopologie*). Yüzde, kendiliğinden meydana gelen mimiklerin incelenmesi. (Mimik veya yüz ifadesi, bu bilim dalında psişik kişiliğin belirtisi olarak kabul edilir.)

— ANSİKL. Duchenne de Boulogne ve J. Frappa tarafından ortaya atılan *prozopoloji* bilimini doktor Ermiane geliştirdi. Bu bilim, şu üç olguya dayanır: 1. yüz kaslarının kasılması, yüzde bazı «çizgi»leri değiştirirken, göz kaslarının kasılması da, duyguların belirtilmesi ve düşünme sırasında, bakışa, bazı kesin «yönler» verir (bu yönler, gözlerin nesneleri izlemesine yarayan hareketlerden bağımsızdır); 2. derinin her kasılması ve bakışın her yönü karakterin temel özelliklerinden birini ortaya çıkarır; 3. davranışın bazı genel bileşimleri. (L)

PRÖMİYER i. (fr. *première*). Tiyat. Yeni oynanmağa başlayan bir tiyatro oyununun ilk temsili: *Prömiyere gitmek.* (M)

PRÖNNERİT i. (fr. *preunnérite*). Miner. Mavi-mor renkte kübik billûrlar halindeki kalsit; bazı bademsi* volkanik kayalarda bulunur. (L)

PRUDENTİUS (Aurelius Clemens), hıristiyan latin şairi (Calahorra 348-muhtemelen İspanya'da 415'e doğr.). Honorius'un sarayında çeşitli görevler aldı, elli yaşında, Tanrı'yı övmek amacıyle kendini şiire verdi. Paganlığın son savunucusu olan Symmachus'a karşı *Contra Symmachum* adlı iki kitap yazdı. Şiir derlemelerinin başlıcalarında lirizm (*Cathemerinon,* günün çeşitli saatleri için ilâhiler; *Peristephanon,* din kurbanları için ilâhiler) ve diyalektik (*Apotheosis, Hemartigeneia*) ağır basar. Erdemlerle kötülükler arasındaki çatışmayı dile getiren *Psychomachia* ile Ortaçağda çok tutulacak olan alegorik şiir türünü yarattı. (L)

PRUD'HON (Pierre Paul), fransız ressamı (Cluny 1758-Paris 1823). Bir taş yontucusunun onuncu oğlu. Dijon'da okudu, Paris'te sanatını geliştirmek imkânını elde etti. 1784'te *Bourgogne eyaletleri Roma ödülünü* kazandı. 1785'te Roma'ya yerleşti. İtalya'da, özellikle Raffaello, Vinci ve Correggio'nun eserlerini inceledi. 1789'da Fransa'ya döndü, gravür ve süslemeler yaptı; özellikle Josephine de Beauharnais'nin konağında, Saint-Cloud sarayının bir tavanında (*Gerçeğin Yeryüzüne İnişi*), Louvre'da (*Çalışmanın Yol Gösterdiği Deha*) çalıştı. Çok sayıda portre, alegorik ve mitolojik konulu tablolar (*Psykhe'nin Kaçırılışı, Diana'nın*

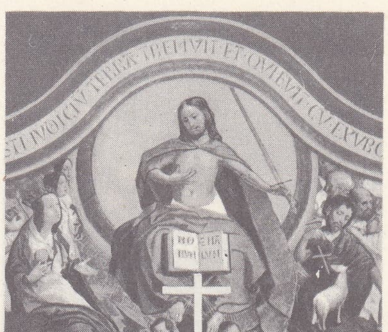

Jan **PROVOST**
«Kıyamet Günü»
(detay)
Brugge müzesi

prozodi

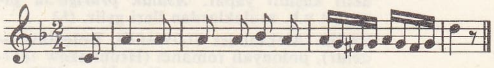

şekil 1

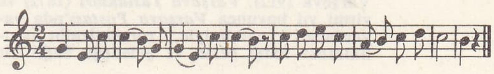

şekil 2

Foto. LAROUSSE

PRUD'HON

«Psykhe'nin Kaçırılışı»
Güzel Sanatlar müzesi,
Chartres, Fransa

Jupiter'e Yakarışı, Suçu Kovalayan Adalet ve *İntikam*) yaptı, 1817 Salonu'nda, *Astyanaks'ın Kaderine Ağlayan Andromakhe* adlı tablosunu sergiledi. Prud'hon'un maviye çalan kâğıt üzerine füzen ve tebeşirle yaptığı desenler, yağlıboya resimlerinden daha çok dayanmıştır. *Constance Mayer*'in portresi (Louvre'daki desen bölümü) şaheserlerindendir; çıplak'larının çoğundaki şehvetli güzellik, İngres'i ve Chassériau'yu haber verir. Prud'hon, romantizmin öncülerinden sayılır. (L)

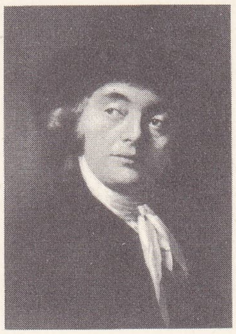

kendi eseri
Louvre müzesi, Paris

PRUDNİK. esk. alm. **Neustadt,** Polonya'da şehir, Orta Silezya'da (Opole voyvodalığı), Polonya-Çekoslavakya sınırı yakınında; 15 600 nüf. Büyük dokuma (yün) sanayii merkezi. (L)

PRUNELLİDAE çoğl. i. Ötücü kuşlar familyası; oldukça küçük boylu olan bu kuşlar ispinozgillerle karatavukgillere yakındır (örnek cinsi: *prunella*). [L]

PRUNİER (Léon), fransız eczacısı (Arras 1841-Paris 1906). Paris Yüksek Eczacılık okulunda profesörlük yaptı (1879); ilâç olarak kullanılan kimyasal maddeler üstünde birçok inceleme yazdı. *Traité sur les Médicaments Chimiques et leurs Essais* (Kimyasal İlâçlar ve Denemeleri Üstüne İnceleme) adlı bir kitabı vardır. (L)

PRUNİÉRES (Henry), fransız müzik bilgini (Paris 1886-Nanterre 1942). Romain Rolland'ın öğrencisidir. 1919'da *Revue Musicale* adlı müzik dergisini kurdu, ayrıca bu derginin faaliyetlerinden biri olan Vieux-Colombier konserlerini düzenledi (1921). 1930'da Lully'nin eserlerini yayımlamağa başladı, fakat ölümüyle bu büyük hamle yarıda kaldı. Eserleri arasında *Lulli* (1909), *La Vie et l'Oeuvre de Claudio Monteverdi* (Claudio Monteverdi'nin Hayatı ve Eserleri) [1927], *Cavalli et l'Opéra Vénitien au XVII*. (XVII. yy.da Cavalli ve Venedik Operası) [1931] sayılabilir. Ayrıca *Nouvelle Historie de la Musique* (Yeni Müzik Tarihi) [1934-1936] adlı 2 ciltlik bir eseri vardır. (L)

Boleslaw PRUS

PRUNUS i. Erik ağacının ilmî adı. (Badem, kiraz ve şeftali ağaçları da bu cinstendir; bu anlamda, Kuzey yarımkürenin bütün ılıman bölgelerinde yetişen ve meyvecilikte önemli bir yer tutan yüzden fazla türü vardır.) [L]

PRURİGO i. (lat. *prurire*, kaşınma'dan). Şiddetli kaşıntı yapan çeşitli hastalıkları ifade eden terim.

— ANSİKL. *Prurigo*'nun birçok çeşidi vardır. Özellikle çocuklarda diş çıkarma sırasında görülen *basit had prurigo* (*strofulus*), kırmızı dairelerle çevrili küçük kabarcıklarla belirir. Sadece Orta Avrupa'da görülen *Hebra prurigo'su*, genellikle birinci yaşta başlar ve on beş-yirmi yaşına kadar sürer. *Besnier prurigo'su* bir diyatez prurigo'sudur; çocuklukta sık görülür; art arda egzama ve astma krizleriyle belirir. Düğümcüklü prurigo kol ve bacaklarda yerleşen fındık büyüklüğünde papüllerdir; şiddetli kaşıntı yapar. *Asalak prurigo'su* pire, bit v.b. asalaklardan ileri gelir. (L)

PRUS (Aleksander GLOWACKİ, **Boleslaw** — denir), polonyalı romancı (Hrubieszow 1847-Varşova 1912). *Varşova Taslakları* (1872) ve yirmi yıl boyunca *Varşova Postası*'nda yayımlanan kronikleriyle, romantizmin aşırılıklarına karşı gelen ve geleneğe bağlı bir mizah ustası olarak tanındı. 1881'de bir dizi hikâye yayımladı, sonra romanlarıyle büyük başarı kazandı. Başlıca eserleri: *Placowka* (Ön Karakol) [1886], *Lalka* (Bebek) [1890], *Emancypantki* (Haklarını Elde Eden Kadınlar) [1891], *Faraon* (Firavun) [1895]. Prus ve Sienkiewicz adı, XIX. yy.ın son çeyreğinde polonya romancılığının iki önemli adıdır. (L)

PRUSA, bugün **Bursa.** Esk. coğ. Bithynia'da (Anadolu) şehir, Odrys (Nilüfer çayı) kıyısında Uludağ'ın (Mysia Olympos'u) kuzeyinde Hannibal'in öğüdüyle Prusias I tarafından, yıkılan yunan şehri Atussa'nın yerini almak üzere kuruldu. Roma imparatorluğu devrinde çok zenginleşti (Dion Khrysostomos Prusa'lıydı). [L]

PRUSİAS, üç Bithynia kralının ortak adı. — **Prusias I** *Aksak* (hük. M.Ö. 230-182). Kral Zielas'ın oğlu. Babasının ölümünden sonra tahta çıktı (M.Ö. 230).Krallığının ilk yıllarında kime karşı kazanıldığı bilinmeyen bir zafer gününü bayram ilân etti (M.Ö. 220). Bu yıllarda Byzantion şehriyle iyi ilişkiler kurdu. Polybios'a göre, Byzantion'lular Prusias I'in kendilerine yaptığı büyük hizmetler sebebiyle birçok yere onun heykellerini dikmeyi kararlaştırdılar. Fakat bu gerçekleşmedi. Prusias I bu olaya gücendi. Byzantion'lular onun düşmanlarıyle de iyi ilişkiler kurunca Rodoslularla birleşerek Byzantion'a savaş açtı. Rodoslular denizde, Prusias I karada savaşmayı kabul etti. Uzun süre devam eden savaş, Prusias I'in kiraladığı traklı askerlerle şehri kuşatıncaya kadar devam etti (M.Ö. 220 veya 219). Sonra Prusias I, Byzantion ile bir dostluk ve saldırmazlık paktı imzaladı. Ayrıca fethettiği bölgeleri karşılıksız geri vermeyi kabul etti. Birinci Makedonya savaşı sırasında Asya'da Philippos V'i destekleyerek Attalos I (Bergama kralı) ile savaştı. Prusias I ile Attalos I arasındaki savaş, onun Bergama krallığına hücumu ile başladı. Bu anî hücum karşısında şaşıran Attalos I, çareyi geri çekilmekte buldu. Savaşın sonucu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. M. Ö. 202'de Philippos V, Prusias I'in iyi niyetlerine karşılık Kios şehrini hediye etti. Strabon'a göre şehrin adı bu tarihten sonra «deniz kenarındaki Prusias» olarak değiştirildi. Bergama kralı Eumenes II'nin tahta geçtiği yıllarda Bergamalılara ait olan Phrygia Epiktetos bölgesini işgal etti, bu yüzden de Eumenes II ile savaşmak zorunda kaldı. Eski yazar Mnemon'a göre, Romalıların Küçük Asya'ya sızmalarından az evvel Prusias I, Pontos kıyısındaki Herakleia şehrine savaş açtı. İlk adımda Heraklia'lılara ait olan Kieros ve Tieion şehirlerini ele geçirdi. Bundan sonra, Herakleia şehrine hücum etti. Fakat beklemediği bir savunma ile karşılaştı ve bacağından ağır şekilde yaralandı. Bu yara yüzünden kuşatmaya son verdi. Bundan sonra da «Aksak» lakabını aldı. M.Ö. 190'da Antiokhos III'ün müttefiki oldu. Savaş süresince tarafsızlığını kısmen koruduysa da, bu savaşın sonunda imzalanan Apameia antlaşmasında, kendisinden Attalos I ve Eumenes II'den aldığı toprakları geri vermesi istendi. Prusias I bunu reddedince Bithynia krallığıyle Bergama krallığı arasında savaş başladı (M.Ö. 188). Karada ve denizde devam eden savaşlarda Prusias I'in orduları yalnız denizde başarı sağladı. Savaş, Prusias I'in anlaşmaya zorlanmasıyle sona erdi. Strabon'a göre Prusias I eline geçirdiği Phrygia Epiktetos bölgesini Bergama'ya geri vermeğe mecbur kaldı. İki krallık arasındaki bu savaşın hayli önemli olduğu, Hannibal gibi bir kişinin Bithynia kralı Prusias I'in safında savaşmış olmasından ve kral Eumenes II'nin zafer kutlama törenlerinin intizamından anlaşılır. Bu zafer, Eumenes II'nin Galatia bölgesini de eline geçirmesini sağladı. Prusias I kendi sülâlesinin en kuvvetli idarecilerinden biriydi. Öldükten sonra yerine oğlu Prusias II geçti. — **Prusias II** *Avcı* (hük. 182-149). Prusias I ile onun Makedonya kral soyundan gelen karısının oğlu. Doğum tarihi bilinmiyor. Polybius'un bildirdiğine göre, ilk evliliğini Philippos V'in kızı ve Perseus'un kızkardeşi olan Apame ile yaptı. Bu evlilikten, daha sonra kral olan Nikomedes II Epiphanes doğdu. Prusias II'nin ikinci bir kadınla daha evlendiği, bu evlilikten çocukları olduğu eski yazarlar tarafından belirtiliyorsa da bu husus çelişkilidir. Prusias II, M.Ö. 182 yılında Bergama kralı Eumenes II ile Pharnakes I arasındaki savaşta Bergama kralının yanında yer aldı. Savaş sonunda imzalanan anlaşma gereğince (M. Ö. 179), Pharnakes diğer şehirlerin yanı sıra Tieion şehrini de Eumenes II'ye geri verdi. Eumenes II de bu şehri Prusias II'ye hediye etti. Daha sonra Üçüncü Makedonya savaşı sırasında Eumenes II ile arası bozuldu ve Eumenes II'yi şikâyet etmek için Roma'ya devamlı elçiler yolladı. Böylece Bithynia ile Bergama krallıklarının arası açıldı. M.Ö. 156'da Prusias II Bergama topraklarına saldırdı. Bu savaş sırasında Bergama kralı elçisi Andranikos'u Prusias II'yi şikâyet etmesi için Roma'ya gönderdi. Bunun hemen ardından yapılan savaşta Attalos yenildi ve Bergama'ya çekildi. Prusias II Bergama'yı uzun süre kuşattıysa da bir sonuç alamayarak geri döndü. Bu sırada Anadolu'ya gelen elçiler, Roma'ya döndüklerinde, senatoya Prusias II'nin Roma senatosunun emirlerine karşı geldiğini ve kendilerini Bergama şehrinde hapsettiğini bildirdiler. Bunun üzerine senato ikinci bir heyet yollayarak Prusias II'yi Bergama krallığına savaş tazminatı ödemeğe mahkûm etti. Prusias II bunu reddedince elçiler Roma'nın bundan böyle Prusias II'yi desteklemeyeceğini ileri sürerek Bergama'ya gittiler. Senato bundan sonra üçüncü bir heyet daha yolladı. Prusias II bu defa 20 gemiyle 500 talent tutarındaki cezayı Bergama krallığına ödemeyi kabul etti. M.Ö. 149 yılında Prusias II öz oğlu Nikomedes ile yaptığı savaşta öldü. — **Prusias III,** Prusias II'nin ikinci oğlu. Prusias II'nin birinci evliliğinden olan oğlu Nikomedes adını taşıdığı için, Prusias III'ün Prusias II'nin ikinci evliliğinden olan erkek çocuklarından biri olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kral hakkında hemen hiç bir bilgi yoktur. (M)

PRUSTİT i. (J.L. *Proust*'un adından fr. *proustite*). Miner. Tabiî gümüş arsenyosülfür.

— ANSİKL. *Prustit*'in veya *arsenikli kırmızı gümüş*'ün formülü Ag_3 As S_3'tür. Billûrları frenküzümü rengindedir. Yüzde 65'i gümüştür, pirarjiritle beraber bulunur. (L)

PRUSYA, alm. **Preussen,** Kuzey Almanya'da eski devlet. Başkenti, *Berlin*. Prusya başlangıçta bir polonya dükülüğüydü (1525); Hohenzollern'lerin, Brandenburg seçici prenslerinin eline geçti (1618). Brandenburg prensleri «Prusya kralı» unvanını alınca (1701), Prusya adı bütün eyaletleri ifade etti. Kutsal imparatorluğun kaldırılmasından (1806) sonra, Prusya adı önce Germanya dışındaki topraklarına verildi, sonra bütün Prusya devleti için kullanıldı. II. Alman imparatorluğuna (*Reich*) katılan (1871) ve 1918'den sonra Weimar cumhuriyeti sınırları içinde tutulan bu siyasî birim, III. Reich'ın çökmesiyle (1945) kesinlikle ortadan kalktı.

Genel tarih

● *İlk yıllar.* Vistül ile Neman arasındaki Prusya topraklarına ilkin bir baltık halkı olan Prusyalılar veya Boruslar yerleşti; bunları Oliva rahipleri (Oliva'lı Christian, 1215'te ilk Prusya piskoposu) ve Polonyalılar boş yere hıristiyanlaştırmağa uğraştılar. Yenilen Mazovyalı Konrad, töton şövalyelerinden yardım istedi (1225). İmparator ve papanın destekledıği, alman, polonyalı, çek v.d. haçlılardan da yardım gören Tötonlar, Kulm (Chelmno) bölgesinde üslenerek güç bir fethe başladılar (1228); Prusyalıları zorla hıristiyanlaştırdılar, çoğunu kılıçtan geçirdiler ve topraklarına elkoyarak alman kolonlara dağıttılar. 1260'a doğru Mazurya gölleri dışında ülkenin hemen her yerini ele geçiren töton şövalyeleri, 1265-1295 yıllarında Prusyalıların isyanlarını kesinlikle bastırdılar. Kolonlar tahıl üretimiyle zenginleştiler; bu tahılı Danzig (Gdansk), Elbing (Elblag), Torun v.b. şehirlerin tacirleri ihraç ediyordu; şehirlerin hepsi Hansa'ya katılmış ve Magdeburg ile Lübeck yasaları uyarınca kendi kendilerini yönetme hakkını elde etmişti. Ama töton tarikatı şövalyeleriyle ilişkiler kısa süre içinde gerginleşti ve Tötonların merkezi Marienburg'a nakledildi (1309). Köylüler, soylular ve özellikle alman tacirler tarikat başkanlarını ülkeyi mutlaka

Foto. Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

hükümdarlar gibi yönetmek ve sayılarını artırmak için günden güne daha çok yabancı asker çağırmakla suçluyorlardı. Zaten töton tarikatı Brandenburg'a yaklaşmak ve tehlikeli Polonya-Litvanya birleşmesine (1386) karşı denge unsuru olmak için Pomerelya ve Danzig'i ilhak ederek (Kalisz anlaşması 1343), ve Neumark'ı satın alarak (1402) hâkimiyetini yaymıştı. Tötonlar birliği kurmak için Polonya'ya savaş açtılar, fakat 1410'da Grunwald'de (Tannenborg), «Lucertole» birliğini kuran soylu ve burjuva tebaaları (sonradan Marienwerder birliğini kurdular [1440]) tarafından savaş sırasında yüzüstü bırakılınca yenildiler. Tötonların isteğine uygun olarak imparator Friedrich, Marienwerder birliğini dağıttı (1453); bunun üzerine soylular ve şehirler, Polonya kralı Kazimierz IV'ün desteğiyle ayaklandı; Kazimierz bu ikinci savaştan sonra Doğu Prusya'nın kendisine bırakılmasını sağladı ve tarikata Polonya'nın metbuluğunu kabul ettirdi (Torun anlaşması, 1466). O tarihten sonra köylüler, şehir burjuvazisi ve toprak sahibi soylular arasındaki dayanışma çözüldüğünden Tötonlar kesinlikle gerilemeğe başladılar. Hansa'nın gücünü kaybetmesinden (XV. yy.) ve tahıl fiyatlarının yükselmesinden (XVI. yy) yararlanan soylular önce XIV. yy.daki salgın ve kıtlıklar ile XV. yy. savaşları sonucunda boş kalan toprakları ele geçirdiler; sonra köylülerin topraklarına el atarak köylüleri XVI. yy.da toprak kölesi haline getirdiler. O tarihten sonra bedava işçi çalıştıran toprak sahibi soylular tahıllarını çok düşük fiyatla, ama dolgun kârlarla Batı Avrupa'ya sattılar; hattâ üretim ve kazancı çoğaltmak için ülkeye yeniden kolon yerleştirmeğe başladılar.

● *Prusya düklüğü.* Üçüncü bir savaş (1519-1521) sonunda Töton tarikatı başkanı Brandenburg'lu Albrecht, Prusya'nın laik ve soydan geçen bir düklük haline getirilmesini sağladı; düklük doğrudan doğruya Polonya tacına bağlı bir fief'ti (Krakow, 1525). Hohenzollern sülâlesinden Brandenburg'lu Albrecht, Prusya dükü oldu (1525-1568), Luther reformunu benimsedi, tarikat başkanı unvanından vaz geçti ve tarikatın mülklerini laikleştirdi.

Albrecht devletini yeniden teşkilâtlandırmayı denedi; ama illerin yönetiminde Tötonların koyduğu taksimatı değiştirmedi. Ayrıca soylulara ve şehir burjuvazisine Lanstande'de (bu iki sosyal sınıfın denetlediği meclis) vergi miktarını tayin etmek hakkını tanıdı. Ama hükûmette yabancılara önemli yerler vermesinden hoşnut olmayan soylu ve burjuvalar, Polonya kralına başvurdular; kralın yaptığı soruşturma sonucunda subayların sayısı sınırlandı. Albrecht Friedrich (1568-1618), Polonya ve Brandenburg seçici prensi Joachim II ile yaptığı görüşmeler sonucunda hüküm süren sülâle söndüğü takdirde Prusya düklüğünün Joachim II'ye geçmesini kabul etti (1569). Joachim II (1573), Polonya düklüğünün yönetimini önce Ansbach markgrafı Georg-Friedrich'e (1577-1613), sonra Brandenburg markgraflarına verdi. Böylece seçici prens Johann Sigismund, Prusya dükü oldu (1618-1619). Düklük ve seçici prenslik kurumları resmen muhafaza edildi ve Polonya'nın desteklediği il hükûmetleri, boyun eğmeleri karşılığında, her hükümdar değişmesinde yeni yeni tavizler kopardılar; Hohenzollern'ler illeri Otuzyıl savaşına sürükleyince istekler daha da arttı. Aciz seçici prens Georg-Wilheln (1619-1640), ülkesi için İsveç Vasa'ları (Gustaf II Adolf, 1611-1632) ve Polonya arasındaki (Zygmunt III, 1587-1632) çekişmelere seyirci kaldıktan sonra, İsveç Vasa'larına katılmayı kabul etti. Bununla birlikte oğlu ve vârisi Friedrich-Wilhelm I (1640-1688), Doğu Pomeranya (Kamien piskoposluğu dahil) ile Minden, Halberstadt ve Magdeburg piskoposluklarının kendisine bırakılmasını sağladı (Vestfalya anlaşmaları, 1648); sonra Polonya-İsveç savaşına (1655-1660) katılmasına karşılık, Prusya'yı Polonya metbuluğundan kurtardı (Wehlau, 1657) ve bu düklük üstünde kendi otoritesini kabul ettirdi (Oliva, 1660). Prusya o tarihten sonra Brandenburg devletine katıldı ve bu devlete bağlı eyaletler arasında Hohenzollern'lerin rakipsiz bir hâkimiyet kurdukları tek ülke oldu.

● *Prusya devletinin doğması.* Bu başarılara rağmen yeni devletin durumu nazikti: Neman-Ren arasında çok dağınık, savaşlarla yakılıp yıkılmış ve ıssızlaşmış topraklar; Prusyalı luther'ciler ile Rheinland bölgesindeki katolikler ve calvin'ciler arasındaki çekişmeler; özellikle doğudaki Junker'lerle (soylu mülk sahipleri) toprak kölesi köylüler arasındaki sosyal gerilim. İl meclislerinin (Landstande) düzenli vergiler ödemeyi reddettiği (1662 ve 1667) Prusya'da, imtiyazlar tehlikeli ve güçlüydü. Büyük seçici prens, siyasetini kabul ettirebilmek için asker göndermek (1662) ve il meclislerine ülkenin yönetiminde görev alacak Brandenburg'lu memurların bulunmamasını kabul ettirmek zorunda kaldı. Bu sonuç ancak Friedrich - Wilhelm'in kurduğu modern ordunun desteğiyle sağlanabildi; bu ordunun bakımı için de birçok vergi kondu. İdarî reformun, memurlar kadrosunun, pazarcılığa yönelmiş bir ekonominin, yeni kurulan donanmanın (1688 de 12 gemi), Afrika Brandenburg şirketinin (merkezi Königsberg'de) ve çağrılan yabancı teknisyenlerin (1683'ten sonra fransız protestanları) güçlü bir devlet haline getirdiği Brandenburg-Prusya, bu gücünü İsveçlileri Fehrbellin'de yenip (1675) Riga'ya kadar kovalayarak (1678 sonu) ortaya koydu. Louis XIV'ü büyük seçici prense yaklaşmağa yönelten (1681 gizli antlaşması) bu askerî güç, Friedrich III'te krallığını ilân etme isteği uyandırdı. Ama bunun için imparatorun ve büyük devletlerin onayı gerekiyordu. Prusya ordusu Louis XIV'e karşı Avusturya imparatorunun emrine verildi (1689 - 1697) ve imparator, İspanya Veraset savaşına katılmasını sağlamak için Prusya hükümran düklüğünü krallık haline getirmeğe karar verdi (1700). Friedrich Königsberg'de törenlerle taç giyerek (18 ocak 1701) Friedrich I adını aldı (1701-1713) ve Fransa'ya karşı savaşa katıldı; ama İsveç'e karşı savaşta önce tarafsız kaldı (1710).

● *Prusya askerî devletinin kurulması* (*1713-1740*). «Çavuş-kral» denen Friedrich-Wilhelm I, İsveç'in Ön Pomeranya, Stettin (Szczecyn) ve Odra'nın ağızlarını kendisine bırakmasını sağladıktan (Stockholm antlaşması, 21 ocak 1720) sonra, bütün gücünü ordu ve idareye dayandırdı; orduyu devletin temel direği haline getirdi, hükümdarlığı boyunca bütün çabalarını ordu için harcadı ve ordunun bakımını şahsî gelirleriyle karşıladı. Yoksul toprak sahibi soyluların ailelerinden gelen, Kadetler okulunda parasız yetiştirilen (Berlin, 1722) subaylar, devletin en yüksek sınıfı haline geldi. Ordunun yarısı askerî kantonlardan (1665 kanton sistemi) toplanıyor, yarısını ise paralı askerler meydana getiriyordu. Bu ordu mekanizmasının büyük harcamalar gerektirmesine rağmen sıkı bir tasarruf siyaseti ve sağlam bir vergi sistemi (imtiyaz ve muafiyetlerin kaldırılması) sayesinde tasarruf yapıldı. Buna paralel olarak kral ülke içi yerleşme hareketine de hız verdi; 1709-1710 vebasının kırıp geçirdiği Prusya düklüğüne 17 000 Salzburg'lu yerleştirdi (1732). Memurlarına namusluluk ve mutlak disiplin anlayışı kazandıran Friedrich-Wilhelm'in yönetimi kusursuzdu; ülkeyi maliye, savaş ve topraklar yüce direktuvarının yardım ettiği kabinesi yardımıyle yönetiyordu ve bakanlar ancak birer yürütme görevlisiydi.

● *Prusya'nın büyük bir devlet haline gelmesi* (*1740-1786*). Prusya ordusu Friedrich II'nin elinde eşsiz bir kudret aracı oldu. Avusturya'dan Silezya'nın alınması, Berlin antlaşmasında imzalandı (1742) ve Dresden'de onaylandı (1745). Fransa, Avusturya ve Rusya'ya karşı bir kuvvet denemesi olan Yedi yıl savaşlarını Prusya büyük güçlüklere ve ağır kayıplara (kısa süre içinde yeni kolonlar getirilmesiyle telâfi edildi) rağmen kazandı (Rossbach, kasım 1757; Leuthen aralık, 1757; Hubertsburg anlaşması, 1763). Friedrich, Avusturya ve Rusya'ya kabul ettirdiği Polonya'nın ilk bölüşülmesiyle Batı Prusya veya Polonya Prusyası'nı ele geçirerek (1772) ve Prusya ile Brandenburg'u toprak bakımından birleştirerek Junker'lere iktisadî menfaatler sağladı. O tarihten sonra devamlı olarak imparatora karşı Almanya'nın meselelerine müdahale etti; imparatorun Bavyera'yı ilhak etmesini engelledi (1778-1779) ve birleşmiş alman prenslerinin (Fürstenbund) yardımıyle Almanya'da Hohenzollern'lerin yerini almağa çalıştı (1765). O tarihte 160 000-200 000 kişilik daimî bir ordusu, 55 milyonluk hazinesi, 22 milyonluk geliri vardı; üstelik çoğu XIX. yy.da Hıristiyanlığı kabul eden saray yahudilerinden de (bankacı, ordu müteahhidi v.b.) malî yardım görüyordu (bu yardım Prusya'nın 1812'de yahudilere hürriyetler tanımasını kısmen açıklar). Ama köylerde toprak köleliği rejiminin devam etmesi, şehirlerdeki katı lonca rejimi ve soyluların devlette önemli rol oynamaması sosyal gelişmeyi köstekliyordu. Friedrich II, babasının mutlakıyet idaresini daha da sağlamlaştırdı; ama rejiminin dış görünüşünü filozofça düşüncelerini uygulayarak yumuşattı: din hürriyeti, adlî reform, Prusya hukukunun derlenmesi (1774), idare ve adaletin ayrılması. Bütün dikkatini iktisadî gelişmeye toplayarak bataklıkların tarla haline getirilmesini ve iskânını, Emden ve Swinemünde limanlarının düzenlenmesini ve ticarî gelişmeyi (A.B.D. ile ticaret anlaşması, 1785) destekledi.

● *Prusya devletinin gerilemesi ve yeniden doğması* (*1786-1815*). Friedrich II'nin eseri kısa süre içinde yeğeni Friedrich -Wilhelm II'nin (1786-1797) beceriksizliği yüzünden bozuldu. İdareyi bir gözdeler kabinesine bırakan Friedrich-Wilhelm II, din ve fikir hürriyetini kaldırdı, devlet hazinesini saçıp savurdu, prusya ordularını menfaat sağlamayan serüvenlere sürükledi (Felemenk 1787, Valmy 1792) ve sonunda orduyu İngiltere'ye kiraladı. Gelir kaynakları tükenince, Fransa'ya Kuzey Almanya'nın tarafsızlaştırılmasını sağlayan Basel antlaşmasını (1795) imzaladı. O tarihten sonra eyaletlerini Polonya'nın zararına genişletmekle uğraştı (1793 ve 1795 bölüşmesi). Prusya'nın o tarihte yüzölçümü 300 000 km²'yi, nüfusu ise 8 700 000 kişiyi bulmuştu; ama ülke borç içindeydi, ordusu zayıflamıştı, idarî teşkilâtı bozulmuştu. Friedrich-Wilhelm III, gerilemenin önünü almağa çalıştı. Aşırılıkları azaltarak malî durumu düzeltti; ama yaşlı kadrolarını muhafaza ettiği orduda reform yapmadı. Fransa'ya karşı elverişli bir tutum takınması sayesinde Almanya'da birkaç toprak kazandı (1803); Napolyon, Kleve, Ansbach ve Neuchâtel'e karşılık Prusya'ya Hannover'i verdi (Schönbrunn, 15 aralık 1805). Fakat Ren konfederasyonunun kurulması Prusya'yı Rusya ile ittifaka sürükledi; Napolyon'a bir ültimatom gönderen Prusya'nın ordusu ezildi (Jena, Auerstedt, 14 ekim 1806), Berlin işgal edildi (27 ekim 1806), Tilsit antlaşmasıyle (1807) Prusya, topraklarının yarısını kaybetti; savaş tazminatlarını ödeyemeyen krallık işgal edildi ve Fransızların metbuu haline geldi. Ama barış yapılır yapılmaz, kral reformlara girişti ve Fransız devriminin yaydığı hürriyetleri tanıdı: Stein* toprak köleliğini kaldırdı (9 ekim 1807) ve köylüler kralın şahsî mülkü olarak işledikleri topraklara sahip oldular. Bu reformlar kamuoyunda önemli gelişmelere yol açtı ve 1810'da kurulan Berlin üniversitesi, Fichte'nin etkisiyle alman milliyetçiliğinin ocağı haline geldi. Scharnhorst ve Gneisenau, kadroları tasfiye ederek, talimatnameleri yeniden hazırlayarak, ordu reformuna giriştiler. Ama Stein'ın entrikalarını haber alan Napolyon, onun görevden alınmasını sağladı (1808) ve ordu mevcudunu 42 000 kişi olarak sınırladı. Bununla birlikte 1810'da Hardenberg*, Stein'ın eserini yeniden ele aldı; malî imtiyazları kaldırdı, kilisenin mallarına elkoydu, sanayi hürriyetini ilân etti, gençleri askerî eğitimden geçirerek (krümperler sistemi), orduyu çoğaltma yasağını işlemez hale soktu. Prusya, Almanya'nın ayaklanmasında kesin rol oynayacak hale gelmişti. General Yorck'un Tauroggen'de bozguna uğraması (30 aralık 1812) ayaklanmaya işaret oldu. Doğu Prusya ayaklandı; kral topyekûn seferberlik ilân ederek Fransa'ya savaş açtı (17 mart 1813). 278 000 kişilik ordusuyle Avusturya'yı koalisyona sürükledi.

Bu çaba ve fedakârlıklar Viyana kongresiyle mükâfatlandırıldı (1814-1815). Prusya yeniden kurularak Saksonya'nın kuzey yarısı, Westfalen ve Rheinland'ı aldı; bir german devleti haline gelmişti ve Almanya'nın en zengin bölgelerini içine alıyordu.

● *Almanya'da Prusya hâkimiyeti* (*1815 - 1870*). 1814'te girişilen idarî reformla krallık illere bölündü; iller de idare bölümleri ve çevrelerine ayrılıyordu. Yönetim, devlet kançılarının başkanlık ettiği bir meclisty-

PRUSIAS I
Cabinet des Médailles, Paris

Foto. LAROUSSE

PRUSYA arması

di. Prusya'nın yönetimi altında Zollverein* (1834), öbür kuzey alman devletleriyle birleşmeyi hazırladı. Bununla birlikte kralın vaat ettiği anayasa Kutsal İttifak'ın etkisiyle çıkarılmadı: üniversite derneklerine (*Burschenschalten*) kötü davranıldı. Eski prusya ailelerinden meydana gelen soylular, Friedrich II'den beri devleti yönetiyor ve yerlerini yükselmekte olan burjuvaziye çok ağır bırakıyorlardı; öyle ki, XX. yy. başında Prusya'nın gücünün iki temel direği olan ordu ve bürokrasinin kilit noktaları hâlâ soyluların elindeydi. Luther'ci kiliselerin birleşmesine ve devlet tarafından yönetilen bir kilise haline getirilmesine muhalefet eden Köln ve Poznan piskoposları tutuklandı. Daha liberal olan Friedrich Wilhelm IV (1840-1861), piskoposları serbest bıraktı ve genel af ilân etti (1844). Kamuoyunun baskısı karşısında temsilî meclise benzer bir meclis kurdu: Berlin «Birleşmiş Landtag'ı» (1847). Berlin'deki 1848 ayaklanmasından bunalınca, bir kurucu meclis topladı ve liberal bir anayasa çıkardı (1849). Ama Frankfurt parlamentosunda, Avusturya'nın dışta bırakılacağı bir Almanya'yı hâkimiyeti altına almağa cüret edemedi; Avusturya kendi ülkesinde düzeni sağladıktan sonra Friedrich'i bu yoldaki bütün denemelerinden vaz geçmek zorunda bıraktı (Olmütz, 1850). Bunun üzerine Muhafazakâr parti ile luther'ci kilisenin Prusya devletini yönetmeğe başlaması, Hıristiyanlığın halkın gözünden düşmesine ve alman birliğini gerçekleştirmeyi hedef alan *Real Politik*'in hazırlanmasına yol açtı. İki meclisten meydana gelen bir parlamento (senyörler meclisi [Herrenhaus] büyük mülk sahiplerini temsil ediyordu; ikinci meclis sınıflar sistemine göre seçiliyordu) kuran 31 Ocak 1850 Anayasasını kabul ettikten sonra Friedrich - Wilhelm IV, Avusturya'nın tutumunun etkisi altında kalarak yeniden bir tepki siyasetine döndü; fakat bir delilik buhranı geçirerek naipliği kardeşine bıraktı; kardeşi Wilhelm I adıyle hüküm sürdü (1861-1888).

Güçlü bir monarşi taraftarı olan yeni hükümdar, Roon'un 1860'ta sunduğu askerî reform projesini (üç yıl silâhlı hizmet; ihtiyat hizmeti süresinin artırılması, kadroların ve askerî bütçenin çoğaltılması) destekledi. Yeni kralın iktidara çağırdığı Bismarck, bütçenin parlamentoda oylanmasına son verdi ve dış siyaseti muhalefete aldırış etmeden yürüttü. Gücünü Düklükler savaşında denedikten sonra Avusturya'yı Sadowa'da ezdi ve 1866 seçimlerinde başarı kazandı. Prusya, Schleswig, Holstein, Hannover, Hessen seçici prensliği, Hessen-Nassau ve Frankfurt'u ilhak etti. Kuzey Almanya konfederasyonuna giren öbür devletleri kontrolu altına aldı ve güney almanya devletlerini askerî ittifaklarla kendine bağladı. 1870 Savaşı Bismarck'a alman birliğini gerçekleştirmek imkânını verdi: Prusya kralı Versailles'da (1871), Almanya imparatoru ilân edilerek taç giydi.

● *Prusya'nın sonu.* Prusya'nın son yılları krallığın askerî teşkilâtını aktardığı Almanya'nınkiyle karışır. Bismarck aynı zamanda hem imparatorluk kançıları, hem de Prusya başbakanıydı. Yeteneği ve otoritesi sayesinde, Reichstag (genel oyla seçiliyordu ve nispeten soldaydı) ile Landtag'ın (sınıflar seçim sistemi gereğince kendiliğinden muhafazakârdı) birbirine ters kararlar almasının ortaya koyduğu nazik meseleleri çözebildi. Prusya'nın, imparatorluk işlerini yöneten prusyalı personele ve kilit bölgeleri Prusya'da olan iktisadî güce dayanan önceliği, Almanya'yı Birinci Dünya savaşına sürükledi. Bu yüzden bozgun ve 1918 Devrimi en çok Prusya'ya zarar verdi; Almanya'dan ayrılan toprakların hepsi prusya toprağıydı. Sosyalistlerin etkisiyle demokratik bir anayasa çıkarıldı; bu anayasaya göre güç, meclis başkanını (sosyal demokrat Braun [1920-1932]) seçen Landtag aracılığıyla halktaydı. 1933-1935 Birleşme kanunlarıyle nasyonal sosyalizm, millet hükümranlığını yavaş yavaş Reich'a aktardı. Prusya o tarihten sonra pratikte ortadan kalktı ve 1945 çözülmesiyle kesinlikle yok oldu. Gücünü sağlayan topraklarının büyük kısmı, S.S.C.B. veya Polonya'ya verildi; gerisi Doğu ve Batı Almanya'yı meydana getiren çeşitli Lander'ler arasında bölüştürüldü (1947). Milletlerarası kontrol kurulu Prusya devletinin sembolik dağıtılmasını ilân eden bir kanun çıkarınca Prusya'nın adı bile haritalardan silindi.

Osmanlı-Prusya ilişkileri

Prusya ile Osmanlı devleti arasında diplomatik ilişkiler, XVIII. yy. başlarına kadar uzanır. 1718'de sadrazam Tevkiî Mehmed Paşa, Osmanlı devletinin Avusturya savaşlarıyle uğraştığı sırada, Prusya kralı Friedrich Wilhelm I'e bir dostluk mektubu gönderdi. 1720 Yılında Prusya kralı, Jurgowski adlı memurunu at satın almak için İstanbul'a gönderdi. 1739'da Friedrich Wilhelm, Mahmud I'e gönderdiği bir mektubunda Prusya'nın, imparatorun ordusuna asker toplamak mecburiyetinde olduğu halde iki yıldan beri bunu yapamadığını bildiriyor ve Osmanlı devletiyle Prusya arasında bir ticaret anlaşması imzalanmasını teklif ediyordu. Prusya'nın bu teklifinden bir sonuç çıkmamakla birlikte Osmanlı devletiyle Prusya krallığı arasındaki ilişkiler kesilmedi. Özellikle Yediyıl savaşları (1756-1763) başladıktan sonra ilişkiler daha da sıklaştı. Prusya kralı Friedrich II, Rusya, Avusturya ve Fransa'nın saldırısına uğrayınca Osmanlı devletiyle askerî bir anlaşma yapmak istedi. Bu amaçla, Adolf von Rexin adındaki elçisini İstanbul'a gönderdi. Prusya'nın teklifi sadrazam Ragıb Paşanın başkanlığında toplanan divan tarafından incelendi. Rusya ve Avusturya ile harbi gerektirecek bir durum olmadığı için kabul edilmedi; fakat bu ittifak teklifi kesin olarak da reddedilmedi. Elçiye verilen cevapta askerî ittifakın daha uygun bir zamana bırakılması, şimdilik bir ticaret anlaşmasıyle yetinilmesi gerektiği bildirildi.

Prusya ile bir ticaret anlaşması imzalandı (1761). Friedrich 1762'de rus çarı olan Petro III ile anlaşarak rus cephesindeki savaşlara son verdi ve Osmanlı devletiyle Avusturya'ya karşı bir anlaşma yapmak istedi. Kesin olarak barış taraftarı olan sadrazam Ragıb Paşa bunu da kabul etmedi. Ahmed Resmî Efendi bu sırada Berlin'e gönderildi (1764). Osmanlı - Avusturya - Rusya savaşları sırasında (1787-1792), Osmanlı-Prusya ittifakı için yeniden teşebbüse geçildi. Rus-Avusturya ittifakı karşısında yalnız kaldığını anlayan Prusya, hem bu iki devlete karşı kendi güvenliğini sağlamak, hem de Osmanlı devletinin kendisiyle yapacağı bir ittifakı bu iki devlete karşı bir tehdit vasıtası olarak kullanmak için, Osmanlı devletine Avusturya ve Rusya'ya karşı bir ittifak teklif etti. Bu teklif Osmanlı devleti tarafından kabul edildi. 5 Maddelik bir antlaşma meydana getirildi (1 şubat 1790). Bu antlaşma gereğince Avusturya ve Rusya, Tuna'yı geçerek nehrin güneyindeki osmanlı topraklarına saldırırsa, Prusya bu iki devlete savaş açacak, Osmanlı devleti çıkarlarına uygun bir barış yapana kadar savaşa devam edecekti. Buna karşılık Osmanlı devleti yapılacak barış antlaşmasında Avusturya'nın Lehistan'dan almış olduğu Galiçya'nın tekrar Lehlilere verilmesine çalışacaktı. Antlaşmanın ikinci maddesinde 1761 yılında imzalanmış olan ticaret anlaşmasının yürür-

PRUSYA sınırı solda, 1525-1795; sağda, 1815-1870

lükte olduğu tasdik ediliyor; Osmanlı devleti, Akdeniz'de gidip gelen prusya ticaret gemilerinin kuzey afrika korsanlarına karşı korunmasını taahhüt ediyordu. Antlaşmanın üçüncü maddesi gereğince Osmanlı devleti Avusturya ve Rusya ile barış yapmadıkça Prusya da bu iki devletle barış yapmayacaktı. Buna karşılık Prusya, Lehistan ve İsveç; Rusya ve Avusturya ile barış yapmadıkça, Osmanlı devleti de bu iki devletle barış yapamayacaktı. Antlaşmanın dördüncü maddesinde barış antlaşmasından sonra Prusya, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğüne kefil oluyor, barıştan sonra Rusya ve Avusturya, Osmanlı devletine savaş açarsa, bu iki devlete savaş açmayı taahhüt ediyordu. Yine bu maddede Fransa ve İngiltere'nin osmanlı toprakları üstünde sahip olduğu haklara Prusya'nın da sahip olması şart koşuluyordu. Prusya bu antlaşma gereğince Avusturya sınırına askerî kuvvetler gönderdi. Osmanlı devleti de Prusya'nın isteği üzerine kendisi için tehlikeli olan rus cephesine küçük birlikler göndererek asıl büyük ordusunu Avusturya sınırına sevketti. Antlaşmanın imzasından sonra Avusturya ve Prusya kralları Reichenbach'da buluşarak Avusturya ve Osmanlı devleti arasında savaştan önceki sınır üstünden barış yapılmasına karar verdiler (1790). Prusya, Osmanlı devletinin bu isteğine rağmen Rusya'ya savaş açmaktan çekindi. Selim III'ün Prusya'nın Rusya'ya savaş açmasını sağlamak amacıyle Berlin'e gönderdiği Ahmed Azmi Efendinin çalışmaları bir sonuç vermedi. Prusya, Osmanlı devletiyle olan antlaşmasını bir tehdit aracı olarak kullandı. 1793'te Avusturya ile Rusya'nın Lehistan'ı taksiminden kendisi için pay çıkardı. Baltık kıyısındaki Danzig ve Thorn limanları ile çevresindeki toprakları aldı. Selim III zamanında Osmanlı devleti Berlin'de devamlı elçilik kurdu (1793). Mahmud II yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra Prusya'dan başta Moltke olmak üzere pek çok uzman subayı yeni osmanlı ordusunun yetiştirilmesi için getirtti.

Askerî tarih

Prusya ordusunu, XVII. ve XVIII. yy.da devletlerini kurmanın tek şartı olarak gören Hohenzollern'ler meydana getirdiler. Ordunun yaratıcısı, oğluna 30 000 kişilik daimî bir ordu (alman devletleri arasında en kuvvetli ordu) miras bırakan Friedrich-Wilhelm idi (1640-1688). Ama bu orduya sonradan modern alman ordusunun benimsediği temel özellikleri, «çavuş-kral» Friedrich Wilhelm I (1713-1740) ve Friedrich II (1740-1786) kazandırdı. Friedrich I, 1733'te mecburî askerlik hizmeti (her alay belirli bir «kanton»dan toplanıyordu) koyarak ve birlikleri sert bir disiplin ve talime (drill) tabi tutarak ordunun temelini kurdu; bu arada da iktisat ve etkililik ilkeleri altında yönetimi kontrol eden sıkı bir idare (Heeresverwaltung) kuruldu. Ordu 1713'te 40 000 kişiyken, 1740'ta 83 000'e yükseldi.

Bu yüksek nitelikli araca Friedrich II, aynı zamanda hem bir devlet doktrini hem bir savaş doktrini hazırlayarak bir düşünce kazandırdı; siyaset ve stratejiyi sıkıca birbirine bağlayan bu doktrinler, daha sonra haleflerini (Bismarck, Moltke, Schlieffen, Seeckt, Hitler) aynı zekâ yapısı ve tek bir eylem isteğinde birleştirdi. 200 000 Kişiyi bulan Friedrich II'nin ordusu, zaferleri ve metotlarının yaygınlaşması (eğik düzen; prusya tarzı eğitim) sayesinde Avrupa'nın başlıca askerî gücü haline geldi.

Friedrich II'nin ölümünden sonra şaşkınlığa düşen ordu, gerileyerek Jena'da çöktü (1806) ve Tilsit barışıyle mevcudu 42 000 kişiye indirildi. Fakat bu felâket büyük bir gelişmenin başlangıcı oldu; 1807'de Ordu Reformu komisyonunun başına getirilen Scharnhorst'un hırslı yönetimi altında, bir vatansever subaylar grubu Napolyon'a karşı savaşı yeniden başlatmayı sağlayacak imkânları yaratmağa çalıştı. 1808'de Savaş bakanlığı ve Genelkurmay kuruldu; aktif birlikler altı bölgesel tümende toplanıyordu ve yedeklerin hızla silâh altına çağrılması (krümperler sistemi) sayesinde kolayca savaşa hazır hale geliyordu. Boyen'in (savaş bakanı, 1848) ve Gneisenau'nun yönetimi altında, prusya ordusu 1813-1814 kurtuluş savaşında büyük rol oynadı. 1815'ten sonra bu çabaya ara verilmeden devam edildi: eski tümenlerin yerini 8 bölgesel kolordu aldı; yalnız muhafız alayı askerleri bütün krallıktan toplanıyordu. Otuz yıla alaylar ve kolordulara tugaylar halinde dağıtılmış Landwehr ile orduyu kurmağa imkân verdi. Ama başlıca reform subayların ve kumanda heyetinin yetiştirilmesinde yapıldı. Ordu, devlet ve halk arasındaki birliği sağlam temellere dayandırmak isteyen Scharnhorst'un dileği uyarınca subaylar artık soylular arasından olduğu kadar, burjuvalardan da seçiliyordu. Okulların ve birliklerin verdiği bilgilerde Friedrich geleneği, çağın yeni değerleriyle birleştirildi ve Napolyon'un seferleri Fransa'da değil de Prusya'da inceden inceye öğrenildi. Yaratıcı düşüncenin bu yenilenmesinde başlıca ad Clausewitz'dir; Clausewitz, *Vom Kriege* (Savaş Üstüne) [1832] adlı meşhur kitabıyle bütün çağdaş askerlik düşüncesini etkiledi. Ders verdiği Harp okulu ve Grolman'ın «ordunun üst kademesinin yetiştirildiği okul» diye nitelediği Genelkurmay bu alanda kesin rol oynadı. Grolman'ın görevden ayrılmasından sonra sırasıyle Müffling (1820-1828), Krauseneck (1829-1848), Reyher (1848-1857) ve Moltke (1857-1888) tarafından yönetilen Genelkurmay ordunun fikrî hazırlanmasıyle ilgili her şeyi üstüne aldı; ordunun yönetimi Genelkurmaya (Generalstab) verildi. Doğrudan doğruya Genelkurmay başkanlığına bağlı olan üyeleri orduya tevazu (sloganları «Mehr sein als scheinen», «Göründüğünden fazla olmak» kaldı), teşebbüs ve sorumluluk anlayışından oluşan bir düşünce birliği kazandırdı; bu düşünce bütün savaşlarda kesinlikle ortaya kondu.

Bismarck iktidara geldiğinde Friedrich II'nin siyasetini yeniden ele alınca, Moltke ona ender bulunur bir yardımcı oldu. Ordu yeniden geliştirildi; bu gelişmeyi bakan olan Roon, şansölye ile parlamento arasında ciddî bir mücadeleden sonra gerçekleştirdi (1882). 1830-1848 Arası beklenileni vermemiş olan Landwehr'in birlikleri yerine orduyu mütecanis ve iyi talimli dokuz kolordu haline getiren yeni birlikler kurdu; bu arada Dreyse tüfekleri ve namlu dibinden doldurulan yivli Krupp topları sayesinde donatım da modernleştirilmişti. Bismarck bu 350 000 kişilik ordu ile isteklerini Sadowa'da (1866) Avusturya'ya kabul ettirdi. Bundan sonraki ilhaklar sonunda Prusya, kuvvetlerine üç kolordu daha ekledi ve Bismarck ile Moltke'nin kurnazlığı sayesinde 1867'de gizli askerî antlaşmalarla bir yıl önce yendiği alman devletlerinin hemen hepsini kendine bağladı. Alman devletleri 1870'te Prusya'nın emrine üç kolordu (bir Saksonya, iki Bavyera'dan) ve üç tümen (bir Hessen, bir Württemberg, bir Baden'den) verdiler. Gerek askerî bakımdan (Moltke'nin Fransa'ya karşı 500 000'den çok askerli bir ordusu vardı), gerek Prusya kumandasının önceliğini onayladığı için siyasî bakımdan, bu yardım kesin sonuç verdi. Sefer başarıyle sonuçlanınca Prusya ve Moltke'nin hâkimiyeti altında ama müttefiklerin hâlâ canlı askerî geleneklerine de saygı gösterilerek II. Reich ordusu kuruldu. 1871'de kurulan bu ordu «alman ordusu» adlı ilk ordudur. Bk. ALMANYA *Askerî tarih bölümü*. (LM)

«Büyük Friedrich ve Generalleri» J. F. Clemens'in gravürü F. H. Cunningham'dan (özel koleksiyon)

PRUSYA (BATI), alm. **Westpreussen,** eski Prusya krallığında eyalet, Pomeranya ile Vistül arasında. Merkezi, *Danzig.* Töton şövalyelerinin eline geçtiği sırada (1309) eski Pomerelya düklüğünü (Polonya) içine alıyordu. Torun antlaşmasıyle (1466) *Kraliyet Prusyası* adıyle bölge, Polonya'nın hâkimiyetine verildi; ama eyalet meclisine ve birçok imtiyazına dokunulmadığından oldukça muhtardı; şehirler germen özelliklerini kaybetmediler. Polonya'nın ilk parçalanmasından sonra (1772) Prusya krallığına katılan bölge, Batı-Prusya eyaleti haline getirildi ve bir süre (1827-1877) Doğu-Prusya ile birleştirildi. Versailles antlaşmasıyle (1919) bölge, Danzig dışında Polonya'ya verildi ve Pomerelya voyvodalığını meydana getirdi (Danzig koridoru, 1919-1939). Hitler Almanyasına katıldıktan sonra 1945'te Polonya'ya geri verildi. (L)

Napolyon I ve **PRUSYA** kraliçesi Tilsit'te (1807) Gosse'un eseri Versailles müzesi, Paris

PRUSYA (DOĞU), alm. **Östpreussen,** eski Prusya krallığında il, Neman ile Vistül arasında. Merkezi, *Königsberg.* Önceleri *Düklük Prusyası* denen (1525-1806) bölgeye 1818'de Doğu Prusya adı verildi. İkinci Dünya savaşı sırasında büyük zarar gören (1944) bölge, S.S.C.B. ile Polonya arasında paylaşıldı (Potsdam, 1945); halkın büyük kısmı Batı Almanya'ya aktarıldı. Sovyet yönetimine verilen kuzey kısmına (16 331 km²), özellikle Orta Asya'dan getirilen kolonlar yerleştirildi. Polonya yönetimindeki güney kısmı (23 489 km²) Gdansk, Olsztyn ve Bialystok voyvodalıkları arasında bölüştürüldü. (L)

Prusya dili (ESKİ), bugün konuşulmayan baltık dili.

— ANSİKL. leng. XVIII. yy.da konuşulmaz olan *eski prusya dili*, Baltık denizi kıyılarında, Vistül'ün ağzıyle Neman'ın ağzı arasında yayılmıştı. Bu dili, Elbing (XV. yy.), Simon Grunau (XVI. yy.), 1545 ve 1561'de yapılan alman kateşizm tercümeleri sayesinde tanıyoruz. (L)

PRUSYA-RHEİNLAND eyaleti, alm. **Rheinprovinz,** Prusya'da eski eyalet, 1815'te kuruldu; başlangıçta Kleve-Berg ve Aşağı-

mart 1848 ihtilâli bir işçi, kraliyet sarayına National Eigenthum (Millî Mülk) yazarken Bibliothèque Nationale, Paris

Foto. Giraudon, Neurdein (LAROUSSE)

PRUSYA ordusu üniformaları soldan sağa: Friedrich II kumbaracısı, asker (1814), asker (1870)

Ren eyaletlerini (1824'te birleştirildi) içine alıyordu. Merkezi, *Koblenz* idi. Eifel'i, şistli ren kütlesinin kuzeyini ve Ruhr'daki maden ocakları bölgesini kapsayan eyalet, Prusya'da sanayi gelişmesinin beşiği oldu. Bugün küçük bir kısmı Rheinland-Pfalz eyaletinde, büyük kısmı ise Kuzey Rheinland - Westfalen eyaletindedir. (L)

Prusya Sefaretnamesi, Mustafa III devrinde Prusya'ya geçici sefir olarak gönderilen Ahmed Resmî Efendinin yazdığı sefaretname. Mustafa III, Prusya kralı Büyük Fredrich'in elçisi Rexin'e karşılık Ahmed Resmî Efendiyi Prusya'ya gönderdi. Resmî Efendinin bir görevi de, o sırada meydana gelen Prusya - Rusya yakınlaşmasının Osmanlılar için zararlı olup olmadığını anlamaktı. Ahmed Resmî Efendi, 1763 temmuzunda İstanbul'dan yola çıktı. Romanya, Lehistan yoluyle 5 ay sonra Berlin'e vardı; 6 ay Berlin'de kaldı. İstanbul'a dönüşünde (14 temmuz 1764) padişaha sunduğu sefaretnamede elçiliği sırasında gördüklerini, Friedrich ile olan konuşmasını yazdı. Sefaretnamede, yolu üzerindeki Kalas, İbrail ve Yaş şehirlerini ve Hotin'i, lehistan şehirlerini, ticaret limanlarını, Berlin'i anlattı. Prusya'nın genişleme savaşları ve bunların sebepleri üstünde durdu. Başvekil ve kral tarafından kabulünü, kralla Potsdam'da yaptığı özel görüşmeyi, Berlin'de gördüğü tiyatro ve baloları, Prusya'nın askerî durumunu ve kurumlarını, Saksonya'nın durumunu, Friedrich'in yaptığı savaşları dile getirdi. (M)

Prusya seferleri (DOĞU). ● *Birnci Dünya savaşı.* Moltke planının direktifleri uyarınca (bk. *Birinci* DÜNYA SAVAŞI), Prittwitz'in kumanda ettiği VIII. Ordu 1914'te Doğu Prusya'yı savunmayı tek başına üstüne aldı. Kovno-Grodno cephesinden gelen karşısındaki Neman Rus ordusu (Rennenkampf) Köngsberg'e akın etmiş ve Gumbinnen ile İnsterburg'u almıştı. Bu sırada Narew ordusu (Samsonov) Allenstein'a doğru yola çıkıyordu; 22 ağustosta Prittwitz'in yerine getirilen Hindenburg, 11 alman tümeninin geri çekilmesini durdurdu ve Rennenkampf'a karşı Mazurya gölleri kıyısında direnerek (bk. MAZURYA) kuvvetlerini Samsonov üstünde topladı ve onu Tannenberg'de yendi (26-31 ağustos). Sonra Rennenkampf üstüne yürüyerek onu da Neman'ın gerisine çekilmek zorunda bıraktı (15 eylül).

● *İkinci Dünya savaşı.* Kızılordu, 18 ekim 1944'te Goldap'ta Doğu Prusya sınırına vardı. Doğu Prusya ocak 1945'te Çernyakovskiy'in birlikleri tarafından alındı (Çernyakovskiy 28 şubat 1945'te ölünce yerine Vasilevskiy getirildi); birlikler 20 ocakta Tilsit'i, 23 ocakta İnsterburg'u aldı ve şubat ayında Königsberg'i kuşattılar. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

PRUSYAT i. (fr. *prussiate*). Kim. *Eşanl.* SİYANÜR. (Ticaretteki sarı ve kırmızı potasyum prusyat, sırasıyle potasyum demir II siyanür ve potasyum demir III siyanür'dür.) [L]

PRUSZKOW, Polonya'da (Varşova voyvodalığı) şehir; 37 500 nüf. Metalürji ve kimya (otomobil ve bisiklet lastiği) sanayii. (L)

PRUSZKOWSKİ (Wiltold), polonyalı ressam (Berşad, Ukrayna 1846 - Budapeşte 1896). Münih'te ve J. Matejko'nun öğrencisi olarak Krakow'da okudu. Manzaralar ve polonya halkının günlük yaşayışıyle ilgili tablolar yaptı. (M)

PRUSZYNSKİ (Andrzej), polonyalı heykeltıraş (Varşova 1836 - ay.y. 1895). Varşova'da, sonra Roma'da okudu. Başlıca eserleri arasında Swietokrzyski kilisesi önündeki *Çarmıh Taşıyan İsa* (1859) ile Varşova'da Swiety Karol Boromej kilisesi önündeki *Meryem* heykeli sayılabilir. (M)

PRUSZYNSKİ (Ksawery), polonyalı yazar (Volitsa, Ukrayna 1907 - Hollanda 1949). İkinci Dünya savaşından önce polonyalı röportaj yazarlarının en ünlülerinden biriydi. *Droga Wiodla Przez Narwik* (Yol Narwik Boyunca Götürür) [1945], *Trzynascie Opowiesci* (On Üç Anlatı) [1946] adlı eserlerinde savaş hatıralarını anlatır. (M)

PRUT, rumence **Prutul,** esk. **Pruth,** Doğu Avrupa'da ırmak, Tuna'nın kolu (sol kıyı); 950 km. Ukrayna'da Kuzey Karpatlar'da doğan Prut, Çernovtsıy'dan geçer ve bu şehrin otuz kilometre kadar aşağısında S.S.C.B. ile Romanya arasında sınırı çizer. Leova'nın aşağısında sefere elverişlidir. (L)

Prut antlaşması, Osmanlı devleti ile Rusya arasında, Prut savaşından sonra imzalanan antlaşma (22 temmuz 1711). Rus ordusu Prut bataklıklarında kötü duruma düşünce, rus çarı Petro, mareşal Şeremetyev'in vasıtasıyle barış istedi. Baltacı Mehmed Paşa, barış yapılmasını istemeyen Kırım hanı Devlet Giray ile orduda bulunan isveç elçisi general Poniatowski'nin görüşlerine katılmadı ve çara barış görüşmelerine başlamak istediğini bildirdi. Rus delegesi Pyotr Şafirov, Baltacı Mehmed Paşanın öne sürdüğü barış şartlarını kabul ederek antlaşmayı imzaladı. Bu antlaşmaya göre: 1. Azak kalesi 1699 Karlofça antlaşmasının şartlarına uygun olarak Osmanlı devletine teslim edilecek; 2. Karlofça antlaşmasına aykırı olarak yapılan Taygan (Taganrog), Kamanke (Kammennıy Zaton), Samara (Yenikale) [bugün Kuybişev*] kaleleri yıkılacak; bu yerlere yeniden kale yapılmayacak ve Kamanke'deki bütün savaş araç ve gereçleri Osmanlılara bırakılacak; 3. Rusya, Lehistan işlerine karışmayacak; 4. Barabaş, Potkalı ve Kırım hanına bağlı Kazakların işlerine Ruslar müdahale etmeyecek (bu madde, antlaşmanın Rusça metninde yoktur); 5. Osmanlı devletinin konuğu olan İsveç kralı Karl XII'nin ülkesine dönmesine Ruslar karışmayacak ve isterlerse İsveç ile barış yapabilecekler; 6. Rusların, Osmanlı devletinde tacirlerinden başka temsilcileri bulunmayacak; 7. Osmanlı hükûmeti rus reayasını ve Ruslar da osmanlı reayasını kışkırtmayacaklar; 8. müslüman esirler Osmanlı hükûmetine geri verilecek; 9. Rusya eskiden olduğu gibi Kırım hanına vergi verecek.

Çar Petro, bu antlaşmaya uyacağını göstermek için 23 temmuzda, Pyotr Şafirov ile mareşal Şeremetyev'in oğlu Mihail Petroviç'i rehine olarak verdi. Baltacı Mehmed Paşa da antlaşmadan sonra çar Petro'ya özel olarak pirinç, kahve, ekmek ve bazı yiyecekler gönderdi.

Prut antlaşması, Ruslar için çok uygundu; oysa savaş sırasında rus ordusu yaprak ve kabuk yiyecek derecede erzaksız kalmıştı. Ayrıca Kırım hanı Devlet Giray ve İsveç elçisi Poniatovski, savaşa devam edilmesini, böylece rus ordusunun tamamen yok edilebileceğini belirtmişlerdi. Baltacı Mehmed Paşanın antlaşmayı kabul etmesi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülür. Rus çarı Petro kuşatmadan kurtulunca antlaşma şartlarına uymadı. Antlaşmaya göre daha önce Rusların eline geçen kalelerin Osmanlı devletine geri verilmesi işi üç ay içinde yapılacaktı. Azak kalesinin teslim alınması için Kaptan Paşa gönderildi. Ruslar Azak kalesini teslim etmedikleri gibi Taygan'ı da yıkmadılar. Ayrıca Lehistan ve kazak işlerine müdahaleden geri durmadılar. Gönderilen memurlar, Rusların savaş hazırlığı yaptığını bildirdiler. Padişahın da hazır bulunduğu bir toplantıda ilkbaharda savaş ilânına karar verildi ve eyaletlere hazırlık emri gönderildi. Ahmed III de Edirne'ye hareket etti. Durumun ciddîleştiğini gören rus rehinelerinin (Yedikule'de hapiste bulunan Şafirof ve Şerenetiyef'in oğlu Mihail) osmanlı devletinin dostu olan ingiliz ve felemenk elçilerine başvurdular. Elçilerin aracılığıyle rehineler Edirne'ye getirildi. Yapılan görüşmeden sonra bunların Moskova'ya gönderdikleri adamları, durumu çara bildirdiler. Sonunda Ruslar, antlaşma gereğince Azak kalesini teslim ettikleri ve Taygan ile Komanke kalelerini de yıktıkları için seferden vazgeçildi (12 nisan 1712). Böylece Prut antlaşması, imzalanmasından ancak dokuz ay sonra yürürlüğe girdi. (M)

Prut savaşı, Osmanlı devletinin Rusya'ya karşı yaptığı sefer (18 temmuz 1711). İsveç kralı Demirbaş Karl, Ruslar ile yaptığı Poltava meydan savaşında (1709) yenilince Osmanlılara sığındı. Bu durum Osmanlı imparatorluğu ile Rusya arasında siyasî anlaşmazlığa ve savaşa sebep oldu. Çar Petro İsveçlileri yendikten sonra kendisine güveni arttığı için, daha önce yapılmış olan antlaşmanın şartlarına uymadı ve İsveç kralının takibini emretti. Rus birlikleri bu takip sırasında osmanlı sınırını geçerek Aksu kıyısında bulunan 300 kadar isveç askerini esir aldılar. Rus çarı, Karl XII'nin Osmanlı devletine sığınması üzerine gönderdiği elçi aracılığıyle, krala sığınma hakkının verilmemesini istediyse de bu teklifi kabul edilmedi. Ele geçirdiği fırsatları değerlendirmek isteyen Petro, Tolstoy adlı elçisiyle 1700'de yapılan antlaşmayı yenilettirdi ve elçisi aracılığıyle sadrazam Çorlulu Ali Paşaya rüşvet vererek antlaşmaya İsveç kralının rus topraklarından geçerek ülkesine gitmesi şartını koydurdu. Sadrazam, antlaşmada böyle bir maddenin yer almasına sebep olduğu için kısa bir süre sonra azledildi.

Bütün hıristiyanların koruyucusu olduğunu ileri süren çar Petro Rus ve Rum halklarının kralı unvanını almış, para göndererek Balkanlardaki hıristiyanları ayaklandırma teşebbüslerine girişmişti. Rus çarının bu faaliyeti sonucu olarak Karadağ'da bir isyan patlak verdi. Rusların Osmanlı devleti aleyhine giriştikleri çalışmalar Eflak ve Boğdan voyvodalarının da gizlice onlarla birleşmesini sağladı. Aynı şekilde Sırbistan ve Arnavutluk'taki hıristiyan halk da Osmanlı devleti aleyhine döndü. Çar Petro'nun faaliyetlerini yakından takip eden Osmanlı devleti, Karl XII'nin geri verilmesi hakkında ültimatom alınca durumun ciddîliğini kavradı. 1710'da Ahmed III'ün de hazır bulunduğu bir toplantıda daha fazla zaman kaybedilirse Rusların saldırısına uğrama ihtimalinin olduğu belirtildi. Barış taraftarı olan Ahmed III bu durumdan sonra savaşa karar verdi. Eyaletlere savaş hazırlığına başlamaları emredilerek ordunun Edirne'de toplanacağı bildirildi. Osmanlı ordusu nisan 1711'de Edirne'den hareket etti. Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa başkumandan tayin edilerek sancağı şerifi teslim aldı. Rus çarı Petro, Boğdan ve Lehistan sınırına kuvvet yığdıktan sonra Boğdan'a girerek Yaş yoluyle Tuna kıyılarına inmek istiyordu. Tuna'yı Osmanlılardan önce tutacak olursa Osmanlı devletine isyan edecek olan Boğdan ve Eflak kuvvetlerinden de yararlanacaktı. Ayrıca Rumeli'de isyana hazırladığı hıristiyanların ayaklanmalarıyle işi kolaylaşacaktı. Çünkü çar, savaş sebebinin Osmanlı ülkesindeki hıristiyanların kurtarılması olduğunu ilân etmişti. Bu isyanların gerçekleşmesi için de Tuna'ya inmek zorundaydı. Çar Petro, prens Golçin kumandasındaki bir orduyu Podolya'ya akın yapmaları muhtemel olan Tatarlar ile Orlik Kazaklarının saldırılarından korunmak için bu bölgeye gönderdi. Ayrıca Ukrayna'yı elde tutmak için prens Romurafski kumandasında bir birlik gönderdi; kendisi de Lehistan kralı Auguste II ile görüşmek üzere Yaroslav şehrine gitti. Rus çarı Petro, başkumandan Şeremetev'e osmanlı ordusu gelmeden önce Boğdan'a girmesini bildirdi. Çar kumandasındaki büyük rus ordusu da Prut ırmağını geçerek Yaş şehrine geldi (23 haziran 1711). Osmanlı ordusu hızla ilerlediği için Eflak'ta, Ruslar tarafından daha önce hazırlanan ayaklanma başarılamadı. Bu olay üzerine toplanan rus savaş meclisinde Petro'ya Dniester ırmağının sol yakasına geçmesi teklif edildi; fakat çar bu teklifi kabul etmedi. Rus ordusunun Prut ırmağı boyunca güneye, Falcı (Falciu) ve Kalas'a (Galati) doğru yürümesini emretti. Ruslar Falcı'yı Osmanlılardan önce ele ge-

çirebilirlerse, bataklık olan bu geçit, rus ordusunun sol kolunu Tuna'ya kadar koruyacaktı. Fakat sadrazam Baltacı Mehmed Paşa, Prut ırmağının karşı kıyısına geçti. Rus öncü kuvvetleri kumandanı Yanoş'un çekilmesi üzerine serdar, osmanlı süvarilerini bunların peşinden gönderdi. Öncü kuvvetlerinin geciktiğini gören Petro yardıma koştu; onları kurtardı. Osmanlı kuvvetleri Falcı'yı Ruslardan önce alınca çarın planı bozuldu. Ordusunda erzak sıkıntısı başladı. Yapılan toplantıda rus ordusunun geri çekilmesi teklif edildi. Çar ağırlıklarını toprak altına gömerek geri dönme emrini verdi. Osmanlı atlıları Rusları kovaladı; iki taraf arasında kanlı savaşlar oldu. Sonunda Rusların çekilme yolları tıkandı. Bunun üzerine Petro, hemen bir ordugâh kurdurdu. Novi Stanilişçe'de Rusları yakalayan osmanlı ordusunda bulunan isveç generali Şepar ve elçi Poniatowski, Rusları iyice çevirerek, aç bıraktıktan sonra teslim olmağa zorlanmasını tavsiye ettiler. Fakat sadrazam Baltacı Mehmed Paşa bunu ka bul etmedi ve cepheden saldırı emrini verince şiddetli bir rus direnmesiyle karşılaştı. Üç saat savaştan sonra yeniçeriler geri çekildiler. Savaşın ikinci günü (19 temmuz 1711) yapılan yeni saldırıda da gene çok kayıp verildi. Rus askerleri de açlıktan ölmeğe başladı. Durumun kötüye gittiğini gören çar Petro; mareşal Şeremetyev aracılığıyle Baltacı Mehmed Paşaya barış teklif etti. Ancak bunu bir rus planı olarak düşünen sadrazam ateşi kesmedi. Mareşal Şeremetyev ikinci bir mektup yazarak barış isteğini tekrarladı. Bu arada, öldürüleceğini düşünen çar da rus senatosuna mektup yazarak durumunu anlattı. Mareşalin mektubunu alan Baltacı, devlet ileri gelenlerini çağırdı ve çarın teklifini görüştü. Sonra da olumlu cevap vererek ateş kestirdi ve barış görüşmelerine başladı. Bk. PRUT ANTLAŞMASI. (→ Bibliyo.) [M]

PRUTZ (Hans), alman tarihçisi (Jena 1843-Stuttgart 1929), Robert Prutz'un oğlu. Königsberg'de profesörlük yaptı (1877-1902), özellikle Ortaçağla ilgilendi. Başlıca eserleri: *Heinrich der Löwe* (Aslan Heinrich) [1865], *Kulturgeschichte der Kreuzzüge* (Haçlı Seferlerinin Tarihi) [1883], *Staatengeschichte des Abendlandes im Mittelalter* (Ortaçağda Batı Devletleri Tarihi) [1885-1887], *Preussische Geschichte* (Prusya Tarihi) [1900-1902]. (L)

PRUTZ (Robert), alman yazarı (Stettin 1816-ay.y. 1872). Zamanın siyasî olaylarına karıştı. *Das Engelchen* (Küçük Melek) [1851] adlı romanıyle tanındı; bu romanında makinenin insanı nasıl köleleştirdiğini anlattı. Aynı konuyu, yüzyılın sonlarında, Hauptmann *De Waber*'inde (Dokumacılar) yeniden ele aldı. (L)

PRUVA i. (ital. *prua*'dan). Denizc. Geminin baş kısmı, ön tarafı: *Rüzgâr bordadan değil, pupadan da değil pruva cihetinden gelip...* (Ahmed Midhat). || *Pruva direği*, geminin baş tarafındaki direğe verilen ad. (Grandi direğinden küçük, mizana direğinden büyüktür.) || *Pruva gabya borinası*, pruva direği gabya yelkeninin rüzgâr üstüne (orso'ya) çevrilmiş olan borinası. || *Pruva hattı*, gemilerin art arda gitmek üzere aldığı durum. || *Pruva hattı atışı*, hedefin önünden geçerken gemilerin art arda (pruva hattında) yaptığı atış. || *Pruva hattı rehberi*, pruva hattı düzeninde seyreden bir gemi dizisinde hattın ön ucundaki gemi. || *Esas pruva düzeni*, bir deniz kuvvetine ait gemilerin borda numarasına göre birbirlerinin dümen suyunda seyrederken aldığı düzen.

— ANSİKL. *Pruva*, gemilerin ağaçtan yapıldığı eski denizcilikte zincir bocaları, postoları, boca yatırmaları ve bunların üzerine kaplanan borda kaplamalarıyle meydana getirildi. Pruvalar eskiden gemilerin talimarlarını süsleyen bir insan heykelinde birleşen cilâlı parlak kaplamalar ve parmaklıklarla süslenirdi. Çeşitli gemi tiplerine göre çok farklı şekilleri vardı. (M)

PRÜLORAZİN i. (fr. *prulaurasine*). Kim. Mandelik nitrilin glikozidi; amigdalozit'e benzer, 121°C'ta ergir, izoamigdalozit'in hidrolizinden elde edilir ve taflan yapraklarında bulunur.

— ANSİKL. *Prülorazin*, billûrlaşmış, kokusuz ve renksiz, acı bir maddedir; suda ve alkolde çözünür, eterde çözünmez. Taflan yapraklarındaki çözünür bir mayanın (emülsin) etkisiyle ve su eşliğinde ayrışarak, hidrosiyanik asit, glikoz ve benzaldehit verir; taflandan damıtık kokulu su elde edebilmek için bu tepkime şarttır. (L)

PRÜM, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Pfalz) kasaba, Eifel kütlesinde, Trier'in kuzeybatısında; 3 000 nüf. 721'de inşa edilen benediktin abeyi'sinin (imparator Lothar II, tahttan feragat ettikten sonra buraya çekildi ve 855'te burada öldü) okulu meşhurdu. (L)

PRÜSİK sıf. (fr. *prussique*). Kim. *Eşanl.* HİDROSİYANİK.

PRYANİŞNİKOV (İllarion Mihayloviç), rus ressamı (Kaluga bölgesi 1840-Moskova 1894). Gezginler grubundandı. Köy hayatından ilham aldı. V. Makovskiy ile *Sivastopol Savunmasından Sahneler* (1854-1855) adlı bir albüm yayımladı. (L)

PRYMNESSOS veya **PRYMNESİA**. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya bölgesi) şehir. Afyon ili yakınlarında Sülün adlı yerdedir. Stephanos Byzantios, Hierokles ve Ptolemaios gibi eski yazarlar eserlerinde şehirden söz ederler. Şehrin varlığı ilk defa Sülün'de bulunan ve roma imparatoru Antoninus Pius'un şerefine düzenlenmiş bir yazıttan anlaşıldı. Şehir, 80 m yükseklikte küçük bir tepe üzerinde kurulmuştur. Tepenin doğu yamacında bulunan tiyatronun cavea'sı ile sahne kısmının 30 m kadar devam eden temelleri bugün de görülür. Esas şehrin yerleşme alanı olarak Akarçay'ın güneyindeki Afyon düzlüğü kabul edilir. Burada oldukça dik trakit bir tepe üzerinde bulunan kale, Bizans çağında yapılmıştır. Esas iskân yerinin tarihöncesi çağlara kadar gittiği tespit edildi. Akarçay'ın yakınında Tarihöncesine ait bir yerleşmeye rastlandı. Şehrin adındaki *ss*'li sonek de, Prymnessos'un M. Ö. 3000'de var olduğunu gösterir. Kalıntılarından büyük bir kısmının Afyon şehrinin yapımında kullanıldığı anlaşıldı. Eski yazarlara göre Prymnessos'lu Nikostratos adlı biri, çocukken kaçırılarak Kilikya bölgesinde yer alan Aigai şehrine satıldı; serbest bırakılınca, M. S. 37'de Olympia'daki yarışlara katıldı ve özellikle güreş yarışmalarındaki başarıları üzerine «Kilikyalı» lakabını aldı. Roma imparatorluk çağında, Antoninus Pius, Commodus, Septimus Severus ve Caracalla şehre geldiler. Septimus Severus, 195'te şehrin yöneticilerine ve halkına bir mektup yazdı. Özellikle bu imparator ve Constantinus devrinde şehre giden yollar sürekli olarak onarıldı veya yenileri yapıldı. Prymnessos, Eskiçağda önemli yolların düğüm noktasında bulunuyordu. Ramsay, buradaki bizans kalesinin Iustinianos devrinde yapıldığını ileri sürer. Yerleşmenin tarihi henüz kesinlikle tespit edilemedi; yalnız tiyatronun M. S. II. yy.a ait olduğu sanılıyor. (M)

PRYTANEİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina'da, on kabileden her birinin görevli prytan'lar meydana getirdiği zaman süresi. (L)

PRYTANEİON i. Yunan sitelerinde kamu binası: burada *prytanis*'ler, konuklar (elçiler), bazı yüksek görevliler ve şehre faydalı kişiler yemek yerlerdi. || Atina'da Prytaneion'da oturan ve başarılı katilleri yargılayan ephetes'ler mahkemesi. (L)

PRYTANİS i. (yun. k.). Esk. Yun. Birçok yunan sitesinde başhâkim. || Atina'da onda bir yıllık bir dönem için bule'nin sürekli komisyonunu meydana getiren bir kabilenin elli delegesinden (bule'nin onda biri) her birine verilen ad. (Prytanis'ler Prytanaeion'da, aralarından kura ile seçilen ve her gün yenilenen bir epistatos'un başkanlığında toplanır ve hükûmetin yürürlükteki yasalarını yerine getirirlerdi: polis kuvvetlerinin yönetilmesi, elçilerin kabulü, meclislerin toplantıya çağırılması. Görevlerinin kısa süreli olması, şüpheci Atina demokrasisi için bir garantiydi.) [L]

PRZEMYSL, Polonya'da (Rzeszow voyvodalığı) şehir, Polonya-Rusya sınırı yakınında, San ırmağının yukarı çığırında; 44 000 nüf. Tarihî bir şehir olan Przemysl'de eski anıtlar vardır: katedral, Büyük Kazimierz'in şatosunun yıkıntıları. Geleneksel (*Przemysl*, «sanayi» demektir) maden (demir ve tunç) işçiliği. Cam fabrikası. Kimya sanayii; sunî elyaf iplikçiliği ve dokumacılığı. Besin sanayii.

— Ask. tar. 1893'ten sonra tahkim edilen ve Avusturya'nın Galiçya savunmasına dayanak olan Przemysl, Birinci Dünya savaşında sert çarpışmalara sebep oldu. Daha 9 eylül 1914'te Ruslar tarafından kuşatılan garnizon, rus saldırılarına bütün kış karşı koydu. Avusturyalıların kurtulmak için yaptıkları birçok karşı hücumun başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, 22 mart 1915'te 120 000 esir ve 1 000 topla Ruslara teslim oldu. Temmuz 1915'te tekrar Almanlara geçen şehir, 1944 temmuzunda Konyev'in birlikleri tarafından işgal edildi. Bk. ALMAN-RUS SAVAŞI. (L)

PRZERWA - TETMAJER (Kazimierz). Bk. TETMAJER.

PRZESMYCKİ (Zenon), edebiyatta **Miriam** diye bilinir, polonyalı yazar (Radzyn 1861-Varşova 1944). *Zycie* (Hayat) [1887-1888] ve *Chimera* (Kuruntu) [1901-1908] adlı edebiyat dergilerinde fransız parnas'çıları ve sembolistleriyle kendi nesli arasında ilişki kurdu. Cyprian Norwid'in eserleri üstüne dikkati çekti. (L)

PRZYBOS (Julian), polonyalı şair (Gwoznica, Silezya 1901). Şiirde kapalılık görüşünü benimseyen Przybos, vezin ve kelimelerde birtakım garip oyunlara girişti ve 1925'ten sonra avangard polonya şiirinin öncüleri arasına girdi (*Sruby* 1925; *Wglab Las* [Ormanların Derinliklerinde], 1932; *Miejsce na Zlemi* [Dünyada bir Yer], 1945; *Najmniej Slow* [Sözün En Kısası], 1955), İkinci Dünya savaşından ve Polonya'nın kurtuluşundan sonra Polonya Yazarları derneği başkanı, haftalık *Odrodzenie* dergisinin yazarı, İsviçre'nin Polonya büyükelçisi (1951-1955) ve Jagiello kütüphanesi yöneticisi oldu. Şiirlerinden başka, tarihî yazılar, edebiyat ile sanat nazariyeleri üstüne makaleler de yazdı. (M)

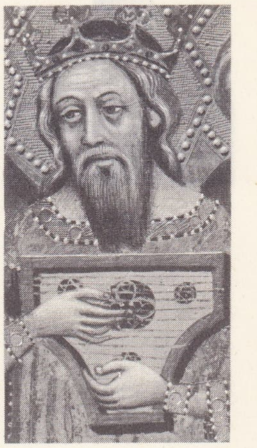

«kral David» **psalterion çalarken»** «Todos los Santos»un mihrap arkalığı (detay) Dioikesis müzesi, Barcelona

PRZYBYZEWSKİ (Stanislaw), polonyalı yazar (Lojewo, İnowroclaw 1858-Yaronty, İnowroclaw yakınları 1927). Berlin'de okudu, yüzyıl sonlarındaki alman avangard gruplarında ön planda bir yer tuttu. Almanca denemeler, mensur şiirler ve romanlar yayımlayarak edebiyata atıldı: *Totenmesse* (Ölüler Âyini) [1893]; *Vigilien* (Uyanık Geceler) [1895 ; *Homo Sapiens* (1895-1896); *De Profundis* (Derinlerden) [1896]; *Satans Kinder* (Şeytanın Oğulları) [1897]. Daha sonra bu eserleri polca'ya çevirdi. Polonya'ya dönerek, Krakow'da, 1898-1901 arasında *Zycie* (Hayat) adlı edebiyat dergisinde çalıştı. Bu dergi, Batı'nın yeni edebiyat akımlarının yayılmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Przybyzewski daha sonra polca eserler vermeğe başladı. Dekadanlığının tipik örnekleri olan bu eserler arasında özellikle dramlar (*Dla Szczescia* [Mutluluk için], 1900; *Taniec Milosci i Smierci* [Aşk ve Hayat Dansı], 1901; *Ev Sahipleri*, 1901; *Snieg* [Kar], 1903) ve romanlar (*Matka* [Ana], 1902; *Synowie Ziemi* [Toprağın Oğulları], 1904) yer alır. Biyografik eserleri ve edebiyat tenkitleri de önemlidir: *Szlakiem Duszy Polskiej* (Polonya Ruhunun İzi) [1917], *Moi Wspolczesni* (Çağdaşlarım) [1925]. (LM)

PSACASTA i. Akdeniz kıyılarında hodangiller üzerinde yaşayan böcek. (İlmî adı *Psacasta exanthematica*. Heteroptera takımının *pentatomidae* familyasından.) [L]

PSALİDOPROCNE i. Siyah veya esmer tüylü, derin çatal kuyruklu kırlangıç; erkeğinde kanatların ön kenarı çok pütürlüdür; Afrika'da yaşar. (L)

PSALMODİA i. (yun. *psalmos*, mezmur ve *ode*, şarkı'dan lat. k.). Mezmurları okuma şekli.

— ANSİKL. Müz. Süleyman peygamberin tapınağında «telli» ve «üflemeli» çalgılar melodilere eşsesle veya alt oktavdan eşlik ederken, sinagoglarda bu şarkılar eşliksiz söylenirdi. Katolik dininde dört biçim mezmur vardır:

1. *tüm solo*, basit veya süslemeli olabilir;
2. *repons*, topluluk ve yarım-koro arasında çeşitli tarzlarda bölüştürülen nakarat ve ayetleri kapsar;
3. *nöbetleşme*, aynı melodi kalıbında işlenen ayetlerin iki koro arasında bölüşülmesi;
4. *nakaratlı nöbetleşme*, her nöbetleşme'-

Foto. LAROUSSE

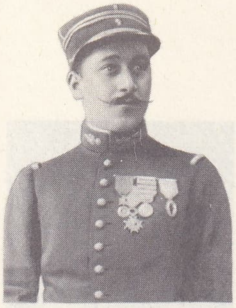

Ernest PSICHARI

Janis PSİCHARİS

den önce ve sonra *antienne* denilen basit bu nakaratın gelmesi. (L)

PSALTERİON i. (yun. k.). Yunanlılarda, mızrap yerine parmakla çalınan telli çalgı. (Üçgen biçiminde küçük bir arp olan *triqonos*, Mısır veya Suriye asıllı haç biçiminde büyük bir arp olan *sambük* ve Fenike çalgısı olan 12 telli *nablas* hep bu tür çalgılardır.) || Ortaçağda mızraplı bir çalgı: üzerinde bir veya birkaç gül bulunan içi oyuk bir ahenk tahtasından ve bu kapak boyunca, kulaklar vasıtasıyle gerilen, değişik sayıda, tek veya ikiz tellerden meydana gelir. (Bir gitar gibi tutulan psalterion Doğu'dan gelme ve cantiga'larda [XIII. yy.] rastlanan bir çalgıdır; elle çırpılarak çalınan dört, beş ikiz veya üçüz teli vardı, tellerin tümü 15 veya 16'yı bulurdu. XVI. yy.da T biçimini aldı: telleri ikişerli, üçerli olarak 13 perdelik bir ses alanını kapsardı [*Ölümün Zaferi* adlı eserde görünen psalterion gibi]; psalterion kimi zaman mızrapla, kimi zaman da Almanya'daki Hackbrett, Fransa'daki dulcimer [dülsimer] gibi tellerine iki çubukla vurularak çalınırdı. XIV. yy.ın ikinci yarısından itibaren psalterion'dan eşikiye ve klavikord doğdu.) [L]

PSALTERİUM i. (lat. *psalterium;* yun. *psalterion*). Parmaklarla çalınan ve şiirlere, mezmurlara eşlik etmeğe yarayan yaylı çalgı. (L)

PSAMİT i. (fr. *psammite*). Petrogr. Mikalı kumtaşı; mika pullarının yerleşme düzeni sayesinde psamit büyük bir yarılganlık özelliği kazanır. (Psamit, çoğunlukla kil veya marn yataklarını kapsar.) [L]

PSAMMA i. Buğdaygillerden bitki. (Kökleri yüzeye yakın yayıldığından kumullara engel olmak için kullanılır.) [L]

PSAMMETİK, Mısır'da XXVI. Sülâleden üç kralın adıdır: hanedanın kurucusu **Psammetik I** (M.Ö. 663-609), yun. *Psammetikhos,* Sais valisi prens Nekhao'nun oğlu. Rakiplerine rağmen bütün Mısır'ı hâkimiyeti altına almayı başardı. Yurtluklara ve kalelere yerleştirdiği yunanlı ve asyalı paralı askerlere dayanarak derebeylikle mücadele etti; —**Psammetik II** (M.Ö. 594 - 588), yun. *Psammis,* öncekinin torunu. Nübye'ye ve Habeşistan'a sefer yaptı; Habeşistan seferinde Nil'in beşinci çavlanına kadar ulaştığı sanılır. Ayrıca Fenike'ye diplomatik bir ziyarette bulunduğu söylenir; — **Psammetik III,** yun. *Psammenitos,* Ahmes II'nin oğlu. Altı ay hükümdarlık yaptı (M.Ö. 526-525), Pelusa savaşında tahtını kaybetti. Esir düştü ve kendisini yenen pers kralı Kambis'in emriyle öldürüldü. (L)

PSAMMETİKHOS, Korinthos tiranı (öl. Korinthos M.Ö. 582), Pesiondros'un halefi (585-582). Oligarkhikos'lar tarafından katledilmesiyle tiranlar devri son buldu. (L)

PSAMMOBİA i. Kıyı kumsallarında görülen iki çenetli yumuşakça. (Hayvanın açık ve parçalı bir örteneği, uzun ve ince sifonları, birbirine denk olmayan iki solungacı vardır. Kavkısı enlemesine uzun, ovalimsi, düz veya kıvrıktır. *Psammobiidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PSAMMOBİİDAE çoğl. i. Az veya çok uzun, arka kısmı küt kavkılı iki çenetli yumuşakçalar familyası; bunlarda kavkının tepesinden art-karın açısına kadar uzanan bir karina bulunabileceği gibi kavkının her iki ucu da küt ve tamamı karinasız olabilir. (Başlıca cinsleri: *psammobia, sanguinolaria, tagelus.* Bu yumuşakçalar hemen bütün denizlerde, genellikle kıyı kumsallarında yaşar.) [L]

PSAMMOCARCİNUS i. Kabuğu Paris dolaylarında eyosen kum tabakalarında bulunan yengeç. (L)

PSAMMODROMUS i. Pulları kiremit düzeninde dizili, kum renginde kertenkele; batı akdeniz ülkelerinde kıyı kumsal ve plajlarında yaşar. (*Lacertidae* familyasından.) [L]

PSAMMODUS i. Yüzeyi kırışık büyük yassı dişli köpekbalığı. (Avrupa ve Amerika'da karbonifer kalkerlerde pek çok bulunur.) [L]

PSAMMOMYS i. Kuzey afrika çöllerinde bulunan sıçan. (L)

PSAMMOPHİS i. Zehir dişleri ağzının arka tarafında bulunan zehirli yılan. (Afrika ve Asya'da yaşar. Oldukça büyük boylu bir çöl yılanıdır. Mat rengi, arasında yaşadığı kumla aynı görünüştedir. Suyılanıgillerden.) [L]

PSAMOM i. (yun. *psammos,* kum'dan fr. *psammome*). Patol. İçinde kireçli katı maddeler bulunan ur: *Yumurtalık psamomu. Beyin-omurilik zarları psamomu.* (L)

PSARA, türk. **İpsara,** Ege denizinin doğu kesiminde Sakız adasının 19 km batısında ada. 4 Kasım 1912'de yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Bu adanın batısında Antipsara ve Kotanisi adaları bulunur. (M)

PSARONİUS i. Karbonifer ve permiyen tabakalarında bulunan çalı görünüşündeki bazı eğreltiotu (*pecopteridae*) saplarına verilen ad. (L)

PSELAPHUS i. Kısa elitralı, kızıl sarı renkli, küçük (2-3 mm) böcek; su kıyılarında, bitki kırıntıları arasında yaşar. (İlmî adı *Pselaphus Heisei.* Kınkanatlılardan *pselaphidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PSELLOS (Mikhail), bizanslı devlet adamı ve yazar (İstanbul 1018-ay.y. 1078). Konstantinos IX Monomakhos zamanında, felsefe profesörü ve bakan olarak büyük rol oynadı. 1054'te Olympos dağında bir manastıra kapandıysa da, İsaakios I Komnenos'un tahta çıkması üzerine (1057) tekrar siyasete döndü, imparatorun ve haleflerinin danışmanı oldu. Katı yürekli bir siyaset adamı, birnci sınıf bir bilgin ve yazardı. Çeşitli konularla ilgilendi, Eflatun felsefesine yeniden itibar kazandırdı. Hümanist, tarihçi ve polemikçi olarak 225 eser yazdı. Bunlar arasında, tarihçilerce sık sık başvurulanlar 976-1077 yıllarını kapsayan *Khronographia* (Kronografi) adlı kroniği ile *Mektuplar*'dır. (L)

PSEUDA. Bk. MUSURANA.

PSEUDAELURUS i. Kediden az farklı etçil memeli hayvan; Fransa'da miyosen tabakasında fosil olarak bulunur. (L)

PSEUDAXİS i. Geyikgillerden memeli hayvan; boyu ve postuyle axis geyiğini andıran bu hayvanın her boynuzunda dört sivri dal bulunur; Japonya'da (*Pseudaxis sika*) ve Çin'in kuzeyinde yaşar. (L)

PSEUDERANTHEMUM i. Sıcak bölgelerde yetişen bitki. (Bunlar dağlarda yetişen, genellikle başak biçiminde büyük mavi veya pembe çiçekli, dibi odunsu otsu bitkiler veya çalılardır. Süs bitkisi olarak yetiştirilen başlıca türleri: *Pseuderanthemum cinnabarinum, P. lilacinum, P. malaccence. Acanthaceae* familyasından.) [L]

PSEUDOCHİRUS i. Ağaç üzerinde yaşayan, bitkiyle beslenen, gececi ve sarılgan kuyruklu keseli memeli hayvan; Avustralya ve Yeni Gine'de bulunur. (Kuskusgillerden.) [L]

PSEUDODON i. Japonya, Doğu Asya ve Malezya'da tatlı sularda yaşayan iki çenetli büyük yumuşakça. (Göl midyesine benzer, ama sağ çenetinde zayıf bir çenet dişi bulunur. Irmakmidyesigillerden.) [L]

Pseudolus veya **Aldatıcı,** Plautus'un komedisi (M.Ö. 191). Köle Pseudolus, genç efendisi Calidorus hesabına, aracı Calidorus'u aldatır. Oyunun asıl orijinalliği ve hareket getirici gücü, Scapin'in atası olan Pseudolus'un yaratıcı dehasındadır. (L)

PSEUDOMPRMA i. Tropikal bölgelerde ağaçlarda yaşayan karınca; bazı türleri akasyanın şişkin dikenlerinde yaşar. (Zarkanatlıların karıncagiller familyasından.) [L]

PSEUDOPERONOSPORA i. Peronosporales takımından mantar. (*Pseudoperonospora humuli* şerbetçiotunda, *P. Cubensis* kabakgillerde mildiyu hastalığına sebep olur.) [L]

PSEUDOPHYLLİDEA çoğl. i. Karaciğer sülükleri sınıfından yassı solucanlar takımı. (L)

PSEUDORCA i. Orca ile globicephalus arasında geçit sayılan balina. (Kalın dişli pseudorca [*Pseudorca crassidens*] düz siyah renktedir ve bütün denizlerde yaşar.) [L]

PSEUDOSCİADİUM i. Yeni Kaledonya'da yetişen bileşik yapraklı güzel ağaç. (Sarmaşıkgillerden.) [L]

PSEUDOTERPNA i. Tırtılken katırtırnağı ve sarısalkım üzerinde yaşayan yeşilimsi kanatlı kelebek. (İlmî adı *Pseudoterpna pruinata.* Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

PSEUDOTSUGA i. Kozalaklı, yassı yapraklı büyük ağaç; kozalakları sarkık durur, kozalak pulları da süreklidir. (Douglas çamı denen *Pseudotsuga Douglasii* Kayalık Dağlar'da kumsal yerlerde yetişir. Boyu 50 m'yi bulur. Gösterişli olduğu için parklarda süs ağacı olarak yetiştirilir. Süs için yetiştirilen diğer başlıca türü *colaroda douglas* çamı veya *mavi douglas* çamıdır [*P. glauca*].) [Çamgillerden.] (L)

PSİ i. Yunan alfabesinin yirmi üçüncü harfi; bir yandan *b, p* veya *ph,* öte yandan *s*'nin karşılaşması sonucu çift dudaksı (*p*) ve ıslıklı (*s*) bir ünsüzü gösterir. (Fenike alfabesinde bulunmayan bu tamamlayıcı harf, yunan alfabesine geç dönemlerde girdi.) || Sağ üst köşesine (Ψ') işaret konduğunda 700, sol alta işaret konduğunda (,ψ) ise 700 000 değerini alan yunan sayı işareti.

— Fiz. *Psi* (Ψ) *fonksiyonu. Eşanl.* DALGA FONKSİYONU. Bk. ATOM.

— Zool. Acronycta cinsinden böcek türü. (Üst kanatlarında bulunan psi harfi şeklindeki beyaz benekten dolayı bu ad verilmiştir.) [L]

PSİADİA i. Afrika'da yetişen yapışkan ağaççık; yaprakları kaba dişli veya düz kenarlı, çiçekleri demetli kömeç biçimindedir. (Bileşikgillerden.) [L]

PSİCHARİ (Ernest), fransız subayı ve yazarı (Paris 1883-Saint-Vincent-Rossignol'da düşman tarafından öldürüldü, Virton yakınları, Belçika 1914), Jean Psichari'nin oğlu. Felsefe öğrenimi yaptı. Ch. Peguy ile tanıştı, onun etkisiyle idealizme daha fazla güç kazandıran bir yol bulmağa çalıştı. Ruhî bir bunalım geçirdi, sonra bir sömürge birliğine katıldı (1903) ve Lenfant heyetiyle Kongo'ya gitti (1906). Moritanya'da uzun süre kaldı (1906-1912). Başlıca eserleri: *Appel des Armes* (Silâhların Çağrısı) [1913]; *Voyage du Centurion* (Takımın Yolculuğu) [1916'da yayımladı]. Psichari çevresindekileri eserlerinden çok kişiliğiyle etkilemiştir. (L)

PSİCHARİS (Janis), yunanlı yazar ve filolog (Odessa 1854-Paris 1929). Paris'e yerleşti, orada, Doğu Dilleri okulunda modern yunanca profesörü oldu ve yeni yunan filolojisiyle ilgili fransızca eserler yayımladı: *Essais de Grammaire Historique Néo-Grecque* (Yeni Yunanca Tarihi Gramer İncelemeleri) [1886-1889]; *Etudes de Philologie Néo-Grecque* (Yeni Yunan Filolojisi İncelemeleri) [1892]. Yazdığı çeşitli yunanca eserlerle (başlıcaları: *Yolculuğum,* 1888; *Yanniri'nin Rüyası,* 1897; *Yalnızlıkta Hayat ve Aşk,* 1904; *Çınarın Gölgesinde,* 1911) konuşulan «halk» dilinin nesirde kullanılmasını sağlayarak, yunan edebiyat akımı üstünde derin bir etki yaptı. (LM)

PSİDİUM i. Meyvesi yenen ağaççık. (Mersingillerden.)

— ANSİKL. *Psidium*'lar telek damarlı, karşıt yapraklı, tüysüz veya tüylü ağaç, ağaççık veya dip kısmı odunsu bitkilerdir. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yüz kadar türü yetişir. Yeşil meyveleri ve kabuğu peklik vericidir. En makbul türü *Psidium guayava*'dır; bu ağacın meyvesi (hint armudu) tatlı ve ferahlık vericidir; çiğ olarak yenir veya tatlısı yapılır. *P. cattleyanum* türü de geniş ölçüde yetiştirilir. (L)

PSİKANALİTİK sıf. (fr. *psychanalytique*). Psikol. Psikanalize dayanan: *Karakterin psikanalitik açıdan incelenmesi.* (L)

PSİKANALİZ i. (fr. *psychanalyse*). Nevroz durumlarının tedavisine yönelen ve her şeyden önce yapıcı yorumlara dayanan psikoterapi metodu. || *Psikanalize tabi tutmak,* psikanalizle tedavi etmek. || *Denetlemeli psikanaliz,* psikanalizcinin yetişmesinde, didaktik psikanalizden sonra gelen analiz dönemi. Yetişen psikanalizci bu dönemde, tecrübeli analizciye, bir hasta üstüne yapmış olduğu analizin hesabını verir. || *Didaktik psikanaliz,* psikanalizcilik mesleğine aday olan kişiye uygulanan psikanaliz. || *Kaba psikanaliz,* analitik ilişkiyi hesaba katmayan, malzemenin ancak sınırlı bir yanını ele alan, karşı koymaları ve aktarmaları ihmal eden yersiz yorum. (Fantasmalar üstünde yapılan bu doğrudan doğruya yorum, hem güçlü olma arzusu gibi kişisel sebep-

Foto. Manuel, X (LAROUSSE)

lere, hem de psikanaliz nazariyesinin «şeyleşmesi» gibi genel sebeplere dayanır.)

— ANSİKL. *Psikanaliz*'i bugünkü gelişimlerine kadar, tüm olarak Sigmund Freud'a borçluyuz. Freud'un klinik ve teorik çalışmaları (metapsikoloji) üç dönemde incelenir: 1. «libido» (veya çocuktaki cinsel itkilerin [içgüdüsel eğilimler] bütünü), gerçeklikle çatışır. Çocuklukta yaşanan travmalarla ciddîleşen itilmeler, nevrozluları sembolik olarak belirtilerin diliyle konuşmağa zorlar; 2. cinsel travmaların genelliği ve gerçekliği, düşlerin açıklanmasıyle ilgilendiği sıralarda Freud tarafından şüpheyle karşılandı. Freud «yaşanan geçmiş»e bağlanması gereken fantasmalar (rüyalar) üstünde özellikle duruyor ve bu yaşanan geçmişi gerçekliğin işlenişi olarak görüyordu; 3. beşerî çatışmaların «tekrarlanma otomatikliği»ni gözönünde tutan Freud, cinsel içgüdülerin karşısına, hareketsizliğe götüren güçleri veya ölüm içgüdülerini koyuyor ve psişik organın üçlü kuruluşunu açıklıyordu: «Es» (bilinçsiz itkilerin bulunduğu yer); «ben» (dış gerçeklik ve bu gerçekliğin kısmen bilinçsiz olan iç anlatımı ile itkiler arasındaki dengenin sağlandığı yer) ve «benüstü» (çocuğun ana babasıyle özdeşleşmesinden türeyen ve sansürün kaynağı olan ahlâkî ve bilinçsiz kademe). Kişiler arası çatışmalar, çocuğun çatışmalarını tekrarlar ve bunun patojen etkisi kompleksleri meydana getirir (Jung'un görüşü). Oidipus çatışması çocuğu aynı cinsten ana baba ile çatışma haline sokar; çocuk bu sırada karşıt cinse bağlanma yolundadır. Bu isteğe bağlı olan saldırganlık, suçluluk duygusuyle katmerleşir. Hem hayranlık hem nefret duyan çocuğun iki yanlı davranışı, suçluluk duygusunu açıklar. Özdeşleşmeyle çözülen bu durum, cinsel itkilerin «prejenital» düzeylerde, özellikler de «oral» ve «anal» düzeylerde dile geldiği uzun bir gelişimden sonra gerçekleşir. Freud'cu çalışmalar, bazı yakın dostlar tarafından tutku ile desteklenmiş ama öte yandan pek çok kişiyi öfkelendirmişti. Psikanaliz bütünüyle Freud'un dehasının eseridir. Aynı zamanda, bazı öğrencilerinden ayrılmasına yol açan bilimsel taviz vermezliğinin de eseridir. Bu öğrenciler arasında özellikle C.C. Jung, A. Adler ve O. Rank, apayrı görüşler ortaya attılar. Bunların tekniği ve teorileri, Freud'a dayanmak isteyen psikanalizden farklıdır. Freud'un *psikanaliz* adı altında geliştirdiği doktrinin şu özellikleri vardır: 1. psikanaliz, başka bir metotla ulaşılması imkânsız zihin süreçlerinin araştırılması usulüdür; 2. bu araştırmaya dayanan psikanaliz, nevrozların bir tedavi metodudur; 3. psikanaliz, yukarıdaki usullere göre elde edilmiş bulunan bir psikolojik bilgiler tümüdür. Bunlar, hem yeni bir ilmî disiplin, hem genel bir psikoloji, hem de bir psikapatoloji meydana getirir. Freud'un doktrini, kendisinin bu noktayı açıkça belirtmemesine rağmen, bir antropolojinin de temellerini atar. Bu antropoloji, insanlar arasındaki ilişkileri ele alır. Freud'cu psikanaliz, gözlem konusu olan iki olguyu açıklamak için harcanan bir çabadır. Bu iki olgu, aktarma ve karşı koymadır. İki olgunun dayandığı temel kavramlar ise, itilme, çocuk cinselliğinin kabul edilmesi ve ayrıca, rüyaların yorumlanması ve kullanılmasıdır. Ruh hayatını farklı kategorilerle açıklayan daha başka psikanaliz okulları da vardır. Meselâ Jung'un analitik psikolojisi özellikle, kolektif bilinçdışına ve Oidipus kompleksinin sembolik yorumuna önem verir. Bundan başka, Adler'in ferdî psikolojisi de, cinselliğin rolünü azaltarak saldırganlığın önemi üstünde durur. Psikanalizin şimdiki eğilim ve yönlerine gelince, bu açıdan, şu okulları ayırt etmek mümkündür:

— İngiliz okulunun temsilcileri Karl Abraham ve Melanie Klein'dır. Bu okul, çok daha uzak bir geçmişten gelen daha derin bir bilinçdışına ulaşmağa çalışır;

— temsilcisi Karen Horney olan görüş. Bu akım, kişi ile içinde yaşadığı çevre arasındaki gerçek çatışmalar üstünde durulması gerektiğine inanır;

— Anna Freud'un görüşü, «ben»in, gerek dış âlem gerek içgüdüsel itkilerin iç âlemiyle olan bütünleyici fonksiyonuna önem verir. Anna Freud'a göre, «ben»in, iç uyartılara tepki olarak kullandığı savunma mekanizmaları, dış âleme tepki olarak kullandığı mekanizmaların aynıdır. Fransa'da ise, Hesnard, Lacan, Lagache, Lebovici, Nacht v.b. araştırıcıların çalışmalarını saymak gerekir. İçgüdü kavramından çok, nesne ilişkisi kavramına, kişiler arası ilişkilere, bildirişmelere ve özneler arası alana gittikçe daha fazla önem verilmesi, psikanalizin evriminde görülen temel özelliklerdir.

● *Psikanalizin gelişimi.* İkinci Dünya savaşında psikanaliz, anglosakson ülkelerinde hızla yayıldı. Latin kültürünün yaygın olduğu ülkelerde ise büyük gelişme gösterdi ama S.S.C.B.'de ve halk demokrasilerinde burjuva bilim ve kültürünün ürünü olarak kabul edildiği için hoş görülmedi. Psikoterapik teknikler içinde yer alan psikanaliz, ruhsal işlevlerin ve insan davranışının açıklayıcı bilimi niteliğini kazandı. Psikiyatri kliniklerinde, yalnız nevrozlar için değil, aynı zamanda psikoz, cinsel sapıklık ve karakter dengesizliği gibi daha ciddî ruh ve akıl hastalıklarını tedavi için de kullanıldı. Burada psikanalizin sadece en önemli uygulamalarından söz edeceğiz. Ama, bütün insan bilimleri, psikanaliz teorisinin bazı varsayımlarını benimsemiştir. Psikanaliz çocuklara uygulanarak çocuktaki psikolojik hayatın başlangıcında beliren durumları, doğrudan doğruya gözlemler yardımıyle veya tedavi aracılığıyle ortaya çıkarma ve kavrama imkânını sağladı. «Nesnesel ilişki»nin (öznenin, çevresinde bulunanların iç imajıyle kurduğu ilişki) oluşması, annenin yaptığı katkının önemini ortaya koydu.

Öte yandan psikosomatikle uğraşan hekimin, duygu hayatının karışıklıklarını, işlevsel bozukluklar, hattâ en organik bozukluklar içinde tanımağa ve kavramağa çalıştığını unutmamak gerekir. Psikoloji ise, insanlar arası ilişkileri ve çatışmaları göz önüne alan dinamik perspektifler dolayısıyle büyük değişikliğe uğradı. Bu birkaç örnek, sosyoloji ve etnografi alanlarındaki modern anlayışı da etkileyen psikanalizin taşıdığı önemi açıkça göstermektedir.

● *Psikanaliz tekniği.* Psikanaliz, her şeyden önce bir tedavi metodudur. Bu metot tek ferde veya fert gruplarına uygulanan psikoterapik usullerin çoğunu etkilemiştir. Psikanalizcilerin, başlangıçta, «didaktik» denen bir psikanalizden geçmeleri gerekir. Bu onların hastaları daha iyi anlamalarını sağlar ve kendi çatışmalarını tedavi ilişkisine aktarmalarını önler. Psikanaliz tekniği, fikirlerin «hür çağrışımı» denen metodu ve özellikle karşı koymaların ve aktarmaların yorumu usulünü kullanır. «Aktarma» terimi, hastayı psikanalizciye bağlayan ilişkiler bütününü belirler. Bu ilişkiler içinde hasta, tekrarlama otomatizmi ilkesi uyarınca, çatışmalarına ve fantasmalarına yer değiştirterek bunları, analizciye yansıtır. Analizci, hoşgörü havası içinde aktarmanın gelişmesini sağlar; belirlediği karşı koymaları (çünkü hasta bağımlı durumda olmayı arzu eder) ve çağrışımla ilgili muhtevanın anlamını yorumlar. Bunu yaparken, çocuklukta yaşanmış geçmişe bağlanabilecek olan muhtevanın sinirliliğini kavratmağa çalışır. Ama, yorumlayıcı çalışma yanında, psikanalizci, sabırlı tarafsızlığıyle de etki yapar ve böylece tedavi, «düzeltici bir duygusal deney» niteliği kazanır.

Psikanaliz her şeyden önce gençlerde görülen nevrozları (isteriler, korkular ve musallat fikirler) tedavide kullanılır. Hasta çok yaşlı olduğu zaman iyi sonuç alınmaz. Çünkü bu durumda hastanın duygularını anlatma güçlüğü veya fizik bozukluklar söz konusudur. Ama cinsel bozukluk (erkeklerde iktidarsızlık, kadınlarda cinsel soğukluk) söz konusu olduğu zaman yaşlı hastaya da psikanaliz tedavisi tavsiye edilir. Sapıklık, suçluluk duygusuyle birarada bulunduğu zaman (çoğunlukla durum böyledir) psikanaliz, cinsel sapıklara ilgi çekici tarzda uygulanabilir. Psikanaliz son zamanlarda karakter nevrozlarında (rahatsız edici belirtilerden çok, sosyal, duygusal ve cinsel hayatlarını köstekleyen karakter bozuklukları gösteren kimseler), psikozlarda ve özellikle erken bunamada, psikosomatik tıpta, suç işleme hastalığında kullanıldı. Psikanaliz tedavisi hasta ve hekim açısından büyük çabaları gerekli kılar. Tedavinin ne kadar süreceği önceden kestirilemez; bazen yıllarca sürmesi mümkündür. Genellikle haftada üç ilâ altı seans yapılır. Bu seanslar, hiç değilse 45 dakika sürmelidir. (L)

Burundi'de Busumbura psikiyatri hastahanesinde tedavi edilen bir paranoyak'ın deseni

Foto. Histoire de l'Humanité

PSİKANALİZCİ sıf. (*psikanaliz*'den *psikaniz-ci*). Hastalarını psikanalizle tedavi eden hekim. || Psikanalizle uğraşan kişi: *Psikanalizci bir roman yazarı.* (L)

Psikanalize Giriş (*Vorlesungen zur Einführung in die Psychanalyse*), S. Freud'un 1916'da yayımlanan eseri. Yazar bu eserinde kendi genel teorisini hem tarihî hem de bilimsel bir biçimde açıklar; bu açıklamalarında kendisinin ve başka psikiyatrların inceledikleri vakalardan yararlanır. (L)

PSİKASTENİ i. (fr. *pyschastenie*). Psikiyatr. Saplantıların çoğunun kökünde bulunan akıl ve ruh zayıflığı.

— ANSİKL. *Psikasteni*'yi tanımlayan (1902) Pierre Janet'ye göre bu hastalığın başlıca özellikleri kararsızlık, güvensizlik, şüphecilik ve endişedir; hasta, eksiklik duygusuna kapılarak mükemmel olma çabasına girişir, bu yüzden dikkati yorulur. Bazı psikiyatrlar böyle bir hastalığın bulunduğunu kabul etmezse de hekimlerin çoğu kabul eder. Pierre Janet her insanın psikolojik etkinlik bakımından doğuştan zayıf olduğunu öne sürer; fakat bu görüş herkesçe benimsenmemektedir. (L)

PSİKEDELİK sıf. (fr. *psychedelique*). Sanrı yaratan maddeleri (L.S.D.) kullanmaktan dolayı ortaya çıkan duruma denir.

◆ i. Sanrı uyandırıcı uyuşturucu maddelere verilen ad. (L)

PSİKEDELİZM i. (fr. *psychedelisme*'den). L.S.D. gibi sanrı meydana getirici maddelerin kullanılmasıyle ortaya çıkan uyanık rüya görme hali. (L)

PSİKHOSTASİA i. (yun. k.). Mıs. mit. Ruhun değerlendirilmesi, ölümden sonra sembolik olarak yargılanması.

— ANSİKL. Anubis ile Maat tarafından Osiris ile hâkimlerinin huzuruna çıkarılan ölü, *İtiraz itirafnamesi*'ni okur, günah işlediğini inkâr ederdi; ölünün yüreği bir kefeye, tanrıça Maat'ın kalemi öbür kefeye konur, her ikisi Thot tarafından tartılırdı. Thot, bundan sonra, ölüyü Osiris'in ülkesine kabul eder veya etmezdi. *Ölüler Kitabı*, töreni anlatır. Öbür dinlerde de (mazdeizm, islâmiyet, hıristiyanlık) buna benzer değerlendirmelere rastlanır. Genellikle terazinin bir kefesine iyilikler, öbür kefesine kötülükler konur.

— İkonogr. Mısır mezar sanatından doğan, son amaçlarla ilgili bir ikonografya teması olan psikhostazi, kopt veya kappadokia freskleri aracılığıyle batı sanatına girdi. Yargı günü tartılan ruhların terazisini, Anubis'in halefi ve tanrıya en yakın melek olan Aziz Mikail tutar. Bu sahneye ortaçağ heykellerinde sık rastlanır. (L)

PSİKİYATR i. (fr. *psychiatre*'den). Psikiyatri uzmanı hekim. (L)

PSİKİYATRİ i. (fr. *psychiatrie*). Akıl has-

talıklarını inceleyen ve tedavi eden hekimlik dalı.

— ANSİKL. Uzun zaman akıl hastalarının tabiatüstü bir kuvvetin etkisi altında olduğu zannedildi ve bu hastalar zaman zaman korku veya hayranlık uyandırdı. Ortaçağda bu halleri sihirbazlık, büyücülük veya şeytanla ilgili sayarlardı. Bununla beraber akıl hastalarına insanlık duygusuyle ilk yardım eli bu çağda uzatıldı. XVII. - XVIII. yy.larda özel kurumların sayısı arttı; amaç toplum içinde yaşayamayan akıl hastalarını barındırmaktı, ama bu insanların gerçekten hasta olduğu henüz kabul edilmiyordu. Ancak 1793'te Phillippe Pinel (1745-1826) bu hastaları doktorlara teslim etti ve Salpêtriere bakımevindeki hastaları, ellerindeki, ayaklarındaki iplerden, zincirlerden kurtardı. Bu tarih psikiyatri'nin başlangıcıdır. Bundan sonra psikiyatride büyük ilerlemeler oldu. Günümüzde, beden hastalıklarıyle akıl hastalıklarını birbirinden ayıran, akıl hastalıkları Hippokrates hekimliğinin dışında tutan ikili descartes'çı görüş kabul edilmemekte, tersine beden ile ruhun ayrılmaz ve canlı bir bütün teşkil ettiği kabul edilmektedir. Psikiyatri «nevrozlar» ve «psikozlar» diye iki büyük grup hastalık kabul ederse de bunların arasında çok sayıda ara hal vardır. Hekimliğin bu kolu çeşitli psikolojik, zihnî (kabiliyet testleri, bilgi ve kişilik testleri, nakroanaliz, psikanaliz), biyolojik (lomber ponksiyon, elektroansefalografi, gazlı ansefalografi), cerrahî (vantrikülografi) araştırma yollarına başvurur; fizik tedavi (elektroşok), ilâçla tedavi (psikotrop maddeler), psikanalizle tedavi gibi her gün biraz daha geliştirilen tedavi yollarından faydalanır. Cerrahî de (psikoşirürji) akıl hastalıklarının tedavisinde yeni ümitler doğurmuştur.

● *Sosyal psikiyatri,* psikiyatrinin belirli iki alana uygulanmasıdır: 1. akıl hastalıklarına yakalanmış insanların toplum içindeki marazî davranışlarının incelenmesi (bu anlamda sosyal psikiyatri, psikiyatri semiyolojisinin alanı içine girer); 2. akıl hastalıkları sosyolojisi, yani akıl hastalıklarıyle toplum olayları arasındaki ortak ilişkilerin incelenmesi. Akıl hastalıkları sosyolojisinin amacı, sosyal şartlar içinde, akıl hastalıklarının daha sık görüldüğü durumlarda en kötü hastalık etmenlerinin ortadan kaldırılması, toplulukların akıl sağlığını koruyacak şehircilik programlarının uygulanmasıdır. (L)

PSİK(O)—, yun. *psyke,* ruh'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PSİKOANALEPTİK sıf. ve i. (yun. *psycho,* ruhsal ve *analepsis,* yeniden kuvvet kazanma'dan fr. *psychoanaleptique*). Psikofarmakoloji. Ruhsal bakımdan uyartıcı veya irkiltici etki gösteren maddelere denir.

— ANSİKL. Bellibaşlı psikoanaleptikler şunlardır:

— *uyanıklık sağlayıcı maddeler (nooanaleptikler),* uykuyu, yorgunluğu azaltır, ruhsal etkinliği çoğaltır (bu maddelerin bellibaşlıları kafein, anfetaminler ve türevleridir);

— *canlandırıcı veya bitkinliği giderici maddeler (timoanaleptikler),* yeterli miktarda verilirse melankoli belirtilerini ortadan kaldırır. (Bu maddeler de iki gruba ayrılır: monoamino oksidazı önleyenler ve iminodibenziller. Birincilerin örnek tipi iproniazyit, ikincilerinki imipramin'dir; dezipramin ise imipraminin türevidir.) [L]

PSİKODİSLEPTİK sıf. ve i. (fr. *psychodysleptique*). Psikozlara benzeyen bazı ruhsal bozukluklar meydana getirmek yoluyle zihin faaliyetini aksatan psikotrop madde. *Eşanl.* PSİKOMİMETİK.

— ANSİKL. *Psikodisleptik* maddeler kişinin hüküm verme kabiliyetinde hezeyanlı bir sapmayı ve gerçekle ilgili değerlerin takdirinde bozukluğa yol açar. Bu maddeler kişide sanrılar veya yanılsamalar, zihin karışıklıkları veya kişilik kaybı gibi olaylara sebep olur. Psikodisleptik maddelerin en iyi bilinenleri, meskalin, lizerjik asit ve türevleri (L.S.D.) ile psilosibin'dir. (L)

PSİKODİYAGNOSTİK i. (fr. *psychodiagnostic*). Mürekkep lekeleri gösterip yorumlatarak hastanın aklını muayene etme metodu. Bk. RORSCHACH TESTİ. (L)

PSİKODRAM i. (fr. *psychodrame*). Bazı ruhsal bozuklukların teşhis ve tedavisinde uygulanan psikanaliz metodu.

— ANSİKL. *Psikodram,* hastalara, belli bir tema etrafında kurulan birtakım dramatik sahneler oynatmağa dayanır; bu tema hastaların kaygılarına uygun nitelik taşır, komplekslerini dışarıya vurmalarını, sonra da bu komplekslerden kurtulmalarını kolaylaştırır. Amerikalı psikolog Moreno tarafından icat edilen bu teknik, psikoterapi hekimleri tarafından kullanılır ve sinir bozukluğu geçiren hastalara uygulanır. Sınaî psikolojide bu metodun değişik şekillerine yer verilir. Bk. MİMODRAM, SOSYODRAM. (L)

PSİKOFARMAKOLOJİ i. (fr. *psychopharmacologie*). İnsanların ilâç ve ecza etkisi altındaki davranışını inceleyen bilim dalı.

— ANSİKL. ● *Tarihçe.* Psikotrop maddeler, çok eskiden beri bilinmekle beraber, *psikofarmakoloji* oldukça yeni bir bilim dalıdır; ancak 1956'da bu adı aldı.

Psikotrop maddelerin bu özelliğinin tecrübeyle anlaşıldığı (msl. haşhaş) ilk dönem bir yana bırakılırsa, psikofarmakolojinin doğuşu XIX. yy.dan itibaren sentetik kimyanın (kafein, mate), halüsinojenlerin (hayal gördürücüler), amfetaminlerin ve başlıca bartibiiriklerin geliştirilmesi sayesinde gerçekleşti.

Psikofarmakoloji tarihinin çağdaş dönemi ağır psikozların tedavisinde etkili olan psikotrop maddelerin (bir nöroleptik olan klorpromazin [1952] ve sinir zayıflıklarına karşı kullanılan iproniazid [1957]) bulunmasıyle başlar. Şimdi araştırmalar, muhtemelen ruhsal bozuklukların kaynağı olan beyindeki biyokimya olaylarına ve bunların düzensizliğini gidermeğe yöneldi.

● *Metodoloji.* İnsanlar üstünde yapılan deneyler beklenen sonucu verdi; fakat incelenecek yeni maddenin nasıl bir etki göstereceğini hayvanlar üstünde deneyip toksikolojik ve farmakolojik tam bir dosya düzenlemeden önce bu deneyleri yapmak mümkün değildi. Yeni madde, çeşitli hayvan türlerine (yavrulayacak dişiler dahil) bir defada kuvvetli bir dozla verildiği gibi sürekli olarak da verildi; çeşitli hayatî fonksiyonlar üstündeki etkileri, iç organlarda doku ve kan muayeneleri yapılarak incelendi. Hayvanların davranışlarına bakılarak, psikotrop etkilerin ortaya çıkarılması daha zordur, çünkü hayvanlardaki davranış şekli çok çeşitli değildir, kullanılan eczaya göre pek az farklılık gösterir. Meselâ amfetaminler gibi çökkünlük giderici maddelerin de hayvanlarda çarpınmayı artırdığı görülür. Bununla beraber, hayvan ve insan üstündeki bu çeşitten etkiler arasında bazı ortak ilişkiler bulunduğu söylenebilir: hayvanlarda görülen katalepsi insanlardaki akineziye tekabül eder; insanlarda çırpınmaya sebep olan çökkünlük giderici maddeler hayvanlarda ters etki gösterir. Hayvanlar üstünde yapılan deneylere dayanılarak bazı varsayımlara ulaşılır; sonra bu varsayımlar dikkatli bir klinik inceleme ile denetlenir; aynı zamanda biyokimyacı ve hekim olan araştırmacılar, ellerindeki maddeyi kesin teşhis konan ve rahatsızlıkları açıkca belli olan hastalar üstünde dener. Az sayıda hasta üstünde yapılan bu incelemeden sonra çalışmalar daha büyük çapta sürdürülür; bu çalışmalar, kullanılan yeni maddeyle elde edilen sonuçları, daha önceden bilinen benzer maddelerle ve plasebolarla elde edilmiş sonuçlarla karşılaştırmak imkânını sağlar.

Psikotrop maddeleri tanımlama ve sınıflandırma meselesi güçlükler doğurdu. Gerçekten, kimyasal yapıya göre bir sınıflandırma hemen hemen imkânsız gibidir, çünkü birçok madde aynı ortak etkiyi gösterdiği halde kimyasal yapı bakımından çok farklıdır (çökkünlük giderici maddelerde olduğu gibi). Aynı şekilde, hayvanlar üstünde yapılan deneylerden elde edilen sonuçlara göre yapılacak bir sınıflandırmanın da çok karmaşık olduğu görüldü. Sonunda, 1957'de Delay tarafından ortaya atılan ve maddelerin insan vücudundaki etkilerine göre klinik açıdan sınıflandırılmasını öngören tekçil genel olarak kabul edildi. Bu sınıflandırma psikotrop maddeleri üçe ayırır: psikoleptikler, psikoanaleptikler ve psikodisleptikler.

● *Uygulama alanı.* Psikofarmakoloji, psikiyatriye geniş ufuklar açtı. Önce, akıl hastalıklarının tedavisine imkân verdi: en ilgi çekici etkisi psikozlular üstünde görüldü. Farmakodinamik deneylere dayanarak teşhis koyma imkânları doğurdu. Akıl hastalıklarının etyopatolojisi (psikotrop maddelerin etkilenen merkezlerin beyindeki yerlerinin tayini, şizofreninin metabolizma ve içsalgı bozukluklarıyle ilgisi) üstüne bir araştırma alanı açtı; bunlardan başka, normal durumdaki gönüllüler üstünde deneysel olarak ruhsal bozukluklar yaratma imkânı sağladı. Böylece, akıl hastalığının getirdiği bozuklukları daha iyi kavramak fırsatı elde edildi.

Çağdaş psikofarmakoloji psikiyatri kliniklerinde değişiklik yapılmasına da sebep oldu. Hastanın davranışlarını düzeltme imkânı vererek, kişisel veya toplu psikoterapi yolunu açarak, hastahanede kalma süresinin kısaltılmasına imkân verdi. (L)

PSİKOFİZİK i. (fr. *psychophysique*). Psikol. Bk. FİZİKRUHBİLİM.

PSİKOFİZYOLOJİ i. (fr. *psychophysiologie*). Fizyolojinin, psişik olgunun birçok nesnel görünümü hakkında bilgi vermesi bakımından, psikolojide yardımcı olarak kullanılması. (L)

PSİKOGALVANİK sıf. (fr. *psychogalvanique*). Deneysel psikol. *Psikogalvanik refleks,* ELEKTRODERMAL CEVAP veya TEPKİ deyiminin eşanlamlısı. (L)

PSİKOGEN sıf. (fr. *psyehogène*'den). Psikiyatr. *Psikogen etmen,* bireyin zihnî dengesini bozabilecek ruhsal sebep (ıstırap, heyecan v.b.). || *Psikogen süreç,* böyle bir etmenden doğan ve organlarda fonksiyonel belirtilere (nevroz) veya daha derin ruhsal bozukluklara (psikoz) sebep olan zihnî olaylar dizisi. (L)

PSİKOGENETİK i. (fr. *psychogénétique*'den). Çocuğun düşünce biçimlerini edinişi hakkında inceleme. Bk. GENETİK *psikoloji.* (L)

PSİKOGENEZ i. (fr. *psychogenèse*'den). Psikol. Ruhî fonksiyonların kaynak ve evriminin incelenmesi.

— Psikiyatr. Bir nevroz veya psikozun, psikogen etkenlerle bağıntılı olarak gelişmesi. (L)

PSİKOKOMAND i. (fr. *psychocommande*). Bir kimsenin, düşüncesini yoğunlaştırarak bir mekanizmayı uzaktan harekete geçirmesini sağlayan usul.

— ANSİKL. *Psikokomand*'ı ilk olarak 1962'de fransız mühendisi J. Dusailly, alfa ritimli beyin dalgalarının genişliğindeki değişmeden yararlanarak gerçekleştirdi. Duyu ve düşünce yönünden dinlenmeye geçmiş olan kişi, iradesini yoğunlaştırdığı zaman, beyin dalgalarının genişliğindeki değişme yakalanıp daha da genişletilerek bir elektromagnetik dalga jeneratörüne kumanda verir; jeneratör de bir mekanizmayı harekete geçirir. Uyanık koma halindeki bir hasta ile çevresi arasında ilinti kurmak için psikokomanddan yararlanılabilmiştir. (L)

PSİKOKRİTİK i. (fr. *psychocritique*). Ed. Yazarın bilinçdışı kişiliğinden doğduğu kabul edilen olguları ve bağıntıları, metinleri inceleyerek ortaya çıkaran edebî inceleme metodu. || Bu metodu kullanan tenkitçi.

— ANSİKL. İngiliz tenkitçisi Roger Fry'in tezleri üstünde Charles Mauron'un yürüttüğü düşüncelerden doğan bu metodun temeli, bir edebî eserin ortaya çıkış şartları üstünde etkin olan şu üç değişken grubunun ayırt edilmesine dayanır: çevre, yazarın kişiliği, dili. *Psikokritik,* ikinci değişken grubunu, yani yazarın kişiliğini tüm olarak değil kısmen ele alır. Başka bir deyişle, yazarın sadece bilinçdışı kişiliğini inceler. Demek ki, psikokritik, tanımı gereği, tüm bir tenkit kurmak iddiasında olmayan kısmî bir analizdir. Psikokritik, her şeyden önce, metindeki bilinçli düzenlemeler altında yer alan irade dışı fikir çağrışımlarını araştıran bir tekniktir.

Bu amacı gerçekleştirmek için, tenkitçi, aynı yazarın metinlerini, tıpkı Galton'un fotoğrafları gibi «üst üste koyar» ve böylece, çağrışım şebekelerini, benzetme gruplamalarını, sık sık tekrarlanan mecazlar'ı ortaya çıkarır. Bundan sonra, aynı yazarın eseri boyunca, bu ilk işlemle bulunan kalıpların

nasıl tekrarlanıp çeşitli değişmelere uğradığını araştırır. Böylece, yazarın kişisel bir iç dünyası, bir masal ve mit dünyası ortaya çıkar. Bu dünya, yazarın bilinçdışı kişiliğinin ifadesi olarak yorumlanır ve eserin incelenmesinden elde edilen sonuçlar, yazarın hayatından elde edilen verilerle karşılaştırılır. Psikanalizin serbest çağrışımlar metodundan ilham almasına rağmen psikokritik, tıbbî psikanalizle bir değildir. Çünkü psikokritik metodu kullanan tenkitçi, bir tedavici sayılamaz; incelediği kişilik her şeyden önce, metinler arasından kavradığı *edebî* bir kişiliktir. Psikokritik metot, aynı zamanda, klasik tenkitten de farklıdır; çünkü klasik tenkit, ancak ve yalnız, eserin bilinçli özünü dikkate alır. Psikokritik metot ile «tematik» denen tenkit arasında da fark vardır. Tematik tenkitte, yazarın derin kişiliği değil de, ancak kültürüne ilişkin birtakım konular ele alınır. (L)

PSİKOLAMARKİZM i. (fr. *psycholamarckisme*). Biyol. A. Pauly tarafından öne sürülen (1905) evrim nazariyesi; Darwin'ciliğe aykırı olan bu nazariyeye göre canlı varlıklarda, ruhsal bir olay olan ihtiyaç veya arzu ile bu ihtiyaca az çok tam bir şekilde cevap veren organik yapı arasında kendiliğinden bir illiyet bağı kurma niteliği vardır. Pauly'nin nazariyesi bazı bakımlardan Lamarck'ınkinden ayrılır. Bu nazariye öncelikle anatomik yapıyı tayin eden ruhsal bir sebep olarak ihtiyaç duygusuna önem vererek erekbilimi kabul eder. (L)

PSİKOLENGÜİSTİK i. (fr. *psycholinguistique*). Dille ilgili olayları psikolojik görünümleri içinde inceleyen bilim.

— ANSİKL. Saussure'den beri modern dilbilime «dil» ile «söz» arasındaki ayırım hâkimdir. *Dil,* sosyal bir grubun üyeleri arasında alınıp verilen bütün sözlü bildirilerin gücül toplamına uygun bir sistemi belirtir. *Söz,* gerçekleştirilmiş sözlü bildirilerin, yani davranışlardan doğan *dil* olguları'nın somut çokluğunu belirtir. *Dilbilim*'in konusu dil ile dilin bölümlerinin (gramer, sözlük v.b.) ve işleyiş kurallarının incelenmesidir. *Psikolengüistik*'in konusu, sözlü bildirilerin bazı görünümleriyle konuşanların ruhsal özellikleri arasında bağlar aramaktır.

● *Tarih.* Dilbilimin tarihi eskidir ama psikolengüistik bilim olarak yeni ortaya çıktı: basılan bir eserde (Osgood ve Sebeok'un terim olarak ilk defa Amerika'da 1954'te yönetiminde yayımlanan *Psycholinguistics*) kullanıldı. Bilim dalları arasında ortaklaşa bir çalışma ile yazılan eser, yapısal dilbilimin metotlu ve nazarî bilgileriyle davranış psikolojisini birleştirmeğe çalışır. Eserde bildirim nazariyesi gibi bazı dış katkıların da önemi büyük oldu. Dilbilimcilerle psikologların işbirliği, birçok güçlük yenildikten sonra sağlanabildi. İlk anlarda modern dilbilim kendi alanını biçimsel bir analiz olarak sınırladı ve dilin kullanılmasını sağlayan zihnî fonksiyonları psikologlarla tartışmayı konusu dışında saydı. Bu yüzden dilbilim, fonetik ve semantik gibi zihnî fonksiyonlarla da ilgili özel bilim dallarını bünyesine katmakta kararsızlık geçirdi. Diğer yandan bilimsel psikoloji özel söz davranışlarını, uzun zaman tanım veya deney yönünden inceledi ve dilbilim sisteminin bütününü kapsayan bir modele inmedi; onun için psikoloji, bu sistemin kullanılışıyla ilgili *tümel* edinme ve bozulma şekillerini (çocuğun dili, patolojik dil) anlamakta güçlük çekti. İki tarafın karşılaştığı bu güçlükler bilgi nazariyesi konusunda diyaloglara yol açtı ve çeşitli uygulamalardan doğan somut meseleler sonuç olarak iki bilimin kaynaşmasını ve psikolengüistiğin ortaya çıkmasını sağladı. Psikolengüistiğin bellibaşlı kurucuları arasında G.A. Miller, Osgood, Luria, Skinner ve Novrer sayılabilir.

● *Psikolengüistiğin meseleleri.* Psikolengüistiğin geniş ve durmadan da genişleyen bir alanı vardır; burada, karşılaşılan meseleler için geçici bir sınıflama söz konusudur:

1. *genel meseleler.* İnsan (erişkin ve normal) söz yeteneklerini (bir dili anlama ve konuşma yetenekleri) bir yandan aldığı bildirileri anlayarak ve yorumlayarak, bir yandan da gönderdiği bildirileri seçerek nasıl kullanır? İlkel düzeyden (fonetik) karışık sözdizimine kadar bu yeteneklerin nitelikleri tanımlanmağa ve açıklanmağa çalışılmaktadır. Bunların algı, bellek, zekâ ve bilgi süreçleriyle ilgileri incelenmekte, konuşanın, tüm kişiliğine, o andaki güdülenmelerine ve bildirişme şartlarına (karşıdaki insanları, maddî bir konuyu, bir bildirişme kanalını kapsar) bağlı olan çeşitli tip «söz davranışları» içinde, bunları nasıl kullandığı araştırılmaktadır. Bu incelemelerde: *a)* kişinin, hangi süreçlerle, konuşmaya ve konuşma unsurlarına bir «anlam» verdiği; *b)* kelimeleri birleştirme süreçleri ve «söz alışkanlıkları»; *c)* dilin bazı istatistik görünümlerinin psikolojik temelleri, özel bir dikkat konusu olmaktadır;

2. *genetik meseleler.* Her şeyden önce normal çocuğun, anadilini öğrenmesiyle ilgili meselelere önem verilir. Bir yandan, fonetik ve fonem yönünden ve morfoloji, sentaks, kelime hazinesi alanındaki edinmelerin gelişimi incelenir, bir yandan da bu çeşitli edinmeleri bütünleyen ve genel psikolojik gelişme (psikomotor, zihinsel, duygusal) «evreler»ine bağlı olan «evreler»in nitelikleri belirlenmeğe çalışılır. Araştırmalar şu yönlerde gelişmektedir: *a)* şartlandırma ve yeğinleşme süreçlerini ön plana alan ilk öğrenme psikolojisi; *b)* söz edinmelerini, simgesel güdüm ile önce somut sonra biçimsel eylem yapılarına bağlayan Piaget genetik psikolojisi. Diğer özel genetik meseleler ilk öğrenme ile ilgilidir: *a)* «ikinci dil» ve ikidillilik; *b)* okuma ve yazma; *c)* sağır çocukların dili v.b.;

3. *patolojik meseleler.* Bunlar, yapı, etyoloji ve evrim bakımından çeşitli «dil bozuklukları»yle ilgilidir. Bu bozuklukların bazıları belli ve organik sebeplere dayanmayan genel kişilik bozuklukları (basit karakter güçlüklerinden psikoza kadar gidebilen) bazıları da, işitme, boğumlama eksiklikleri veya sinir bozukluklarıyle ilgilidir (bu son hal, meselâ afaziler ve bunamalar daha çok «nörolengüistik» alanına girer). Aynı zamanda, hastaların veya çocukların dilleri gibi «normal» dil olaylarına uymayan durumlar için yapısal tanım modelleri çıkarılmağa çalışılmakta, dilbilimcilerin «normal» sistemdeki bildiri şekillerini ortaya çıkarmak için yaptıkları bu inceleme genelleştirilmektedir.

● *Uygulamalar.* Psikolengüistik daha şimdiden «normal» pedagoji, «özel» pedagoji (geri zekâlı ve sakat çocuklar), yeniden eğitme, yabancı dil öğretimi, sözlü haberleşme teknolojisi, reklam ve haberleşme işleri gibi alanlarda başarıyle uygulanmaktadır. Bu uygulamaların bazıları «uygulamalı dilbilim»'in alanına girer.

● *Komşu alanlar.* Psikolengüistiğin sınırında bulunan, ama onun kesin tanımına uymayan alanlar şunlardır: 1. konuşanların görünüş, afekt ve davranış belirteçleri olarak alınan sözlü özel bildirilerdeki *«içerik»in analizi* (bu analiz, yukarıdaki görünüş, afekt ve davranışlarla ilgili varsayımlar ortaya atan klinik psikolojisinden ve sosyal psikolojiden ayrı düşünülemez); 2. insan ve hayvanlarda *sözsüz bildiri davranışları*'nın (meselâ hareketlerle yapılanların) incelenmesi (bu *davranışları*'ın incelenmesi semiyolojiye girer; inceleme sözsüz bildirilerin *sistem*'ine uygun olmalıdır). [L]

PSİKOLEPTİK sıf. ve i. (fr. *psycholeptique*). Eczc. Ruhsal fonksiyonlar üstünde yatıştırıcı etki yapan maddelere denir: *Yatıştırıcı, uyku verici maddeler psikoleptiktir.*

— ANSİKL. *Psikoleptik* maddeler uyanıklığı veya mizacı etkilediğine göre ikiye ayrılır: 1. uyku verici maddeler, uyanıklığı azaltır; yeterli dozda alınmışsa, derhal uyku verir; ilâcın etkisi geçmedikçe insan uyanamaz; barbitürikle fenotiazin türevleri bu çeşit maddelerdendir; barbitürikler tabiî bir uyku getirmekle beraber insan istenince uykudan uyandırılabilir; 2. mizacı etkileyen psikoleptikler. Bunlar nöroleptikler ve sinir yatıştırıcı maddelerdir (müsekkinler). [L]

PSİKOLOG sıf. ve i. (fr. *psychologue*). Psikolojiyle uğraşan (kimse). || *Teşm. yol.* İnsan ruhunu iyi bilen (kimse).

— Pedag. *Okul psikoloğu,* bir öğretim kurumuna bağlı bulunan psikolog. Görevi çocukların öğretime karşı tepkilerini, okula ve sosyal çevrelere intibaklarını izlemek; çocukların karşılaşabilecekleri zorlukları kestirip ona göre tedbir almaktır. (L)

PSİKOLOJİ i. (yun. *psykhe*, ruh ve *logos*, bilim'den fr. *psychologie*). Ruhsal olgular bilimi. || Karakter: *Bir roman kahramanının psikolojisi.*

— Sosyol. *Kolektif psikoloji,* bir sosyal grubun «kolektif bilinç»iyle ilgili psikoloji. (Her şeyi bireyler arası ilişkiye indirgeyen *kişilerarası psikoloji*'den farklıdır.)

— ANSİKL. *Psikoloji* terimi, XVI. yy.da ortaya çıktı (Melanchthon). XVIII. yy.da Wolf, antropolojiyi, somatoloji ve psikoloji olmak üzere ikiye ayırdı. Psikolojiyi de iki bölümde ele aldı: ampirik psikoloji ve rasyonel psikoloji. İnsanları tanımak bakımından pratik bir değer taşıyan ve halk arasında yaygın olan ampirik psikoloji insanlık kadar eskidir. Bu pratik psiokloji edebiyatın tasviri psikolojisiyle gelişmiş ve bugün kullandığımız terimlerin çoğu bu kaynaktan çıkmıştır. Öte yandan, zihin ve bilinç problemlerine yönelen felsefe, psikolojiyi, kendine bağlı bir dal gibi ele aldı. Özellikle Bergson'un eserlerinde bu durum açıkça görülür. Ama psikoloji, XIX. yy.dan sonra ayrı bir bilim dalı haline gelerek kendiliğinden veya deneylerle yaratılabilen bilinç olgularının içebakışla incelenmesi üstünde temellendi, daha sonra da davranışların ve tavırların bilimi olmağa yöneldi. Watson'un bu anlayış içinde savunduğu teorik görüş, A.B.D.'de, «davranışçılık» adı altında, psikolojiyi bir karikatür haline getirir gibi oldu. Çünkü davranışçılık, bilinç olgularına ve iç fizyolojik süreçlere yönelmeyi kesinlikle reddediyor; sadece dış belirtilere dayanarak gözlemler yapmayı kabul ediyordu. Bugün alman «Tiefenpsychologie»si veya sezgiye önem veren ve kavrama amacını güden «derinlikler psikolojisi»de felsefe dayanmaktadır. Oysa, *karşılaştırmalı psikoloji* tabiat bilimlerine bağlanır: hayvan psikolojisi (zoolojik psikoloji), çocuk psikolojisi pedolojik psikoloji), ilkel insan psikolojisi (etnolojik psikoloji), akıl hastaları psikolojisi (patolojik psikoloji), insan tipleri psikolojisi (farklar psikolojisi), kalıtım psikolojisi (genetik psikoloji) ve «etoloji» (karakterlerin farklılık açısından incelenişi) gibi. *Deneysel psikoloji ve psikometri* araştırmaları, Fechner'in psikofizik'i ile (1860) başladı ve fizik olgularla bilinç olguları (uyartı ve duyum) arasındaki ilişkilerin incelenmesine yöneldi (Wundt'un ilk laboratuvarı 1879'da Leipzig'de, ilk fransız laboratuvarı olan Beaunis ve Binet'nin Sorbonne'daki laboratuvarı ise 1889'da açıldı). Bu araştırmalar, uygulamalara yol açan kanunların ve olguların bulunmasını sağladı. Bununla ilgili olarak deneylerin uygulanması (testler) için duyu-hareket işlevlerini ve zihnî işlemleri ölçmeğe yarayan bir metodoloji temellendirildi. Daha çok eğitim alanında kullanılan bu psikoteknik, bağlaşıklık indisleri ve faktör analizleri sayesinde deneylerin taşıdığı değerin (uygunluk, geçerlilik) istatistik bakımından denetlenmesiyle tamamlandı. İnsanın, gelişimi sırasında kendisini sosyalleştiren kolektiviteye bağlı bir organizma oluşu, davranışların nazarî ve uygulamalı incelemesinde iki ayrı alanın ortaya çıkmasına yol açtı: biyolojik alan (psikofizyoloji) ve sosyal alan (psikososyoloji). Sovyet psikolojisi, bilince büyük önem vermekle birlikte, yüksek sinir faaliyetini esas olarak ele alır; bu faaliyetin temeli Pavlov'un şartlandırma sürecidir; dil de, «ikinci bir işaret sistemi» olarak sosyal şartlanmanın sonucudur. *Bilimsel psikoloji*'nin birçok uygulama alanı vardır: 1. eğitimde, pedagoji metotlarının etkinlik bakımından incelenmesi, zekâ düzeyinin ve gelişiminin belirlenmesi, karakter bozukluklarının analizi, dil bozukluklarının düzeltilmesi; 2. sanayide, meslek seçme ve iş teşkilâtlandırılması; 3. askerlikte, acemi erlerin belli yerlerde görevlendirilmesi ve kadroların düzenlenmesi; 4. adalette, suçları önleme, mahkûmların eğitimi; 5. nöropsikiyatride, teşhise ve psikoterapiye yardım; çeşitli ilâçların ve tedavi metotlarının, özellikle ruhî cerrahlık müdahalelerinin doğurduğu etkilerin belirlenmesi. Uygulamalı psikolojiyle uğraşanlar, bir de ontoloji kanunu kurma endişesiyle dernekler ve sendikalar halinde toplanmışlardır. Böylece, eğitim psikologları, danışmanlar, sanayi psikologları ve kliniklerde çalışanlar gruplar halinde teşkilâtlandı. A.B.D.'deki Psi-

koloji derneğinin 1955'te 13 000 üyesi (profesyonel, öğretici ve araştırıcı) vardı. Bugün psikoloji biliminin başlıca alanları şunlardır: hayvan davranışları (*hayvan psikolojisi*); fizyolojik ve nörolojik incelemeler (*psikofizyoloji*); çocuktaki gelişmenin incelenmesi (*psikogenetik* [GENETİK PSİKOLOJİ]); çocuğun okul ve meslek bakımından yönlendirilmesi (*psikopedagoji*); çeşitli davranışların, sinir sistemiyle ve özellikle dil ile ilişkilerinin ele alınması (*psikolengüistik*); acı duyma, yorgunluk v.b. hallerde gösterilen çeşitli tepkilerin, kişisel performans'lar (icralar) arasındaki farkların (*farklar psikolojisi*) ve grup halindeki davranışların incelenmesi (*sosyal psikoloji*). Psikolojinin ele aldığı bu yeni alanların kavşaklarında çeşitli bilimler ortaya çıkmıştır. Bu yeni bilimler arasında en önemlilerden biri, insanın makineye, makinenin de insana uymasını inceleyen bilimdir (*ergonomi*). Psikolojiye bağlı araştırmaların başka bir kolu da, şartlanmanın incelenmesine ve çocuğun tanınmasına yönelmiştir. Bu alanda, bilgi-işlem bakımından, elektronik tekniklerin ortaya çıkmasından faydalanılmaktadır. Nitekim programlı öğretim, bu alana girer.

Pskolojik bilimlerin her biri, bir yandan, insan davranışlarında, en genel kanuna uygun olanı, öte yandan da, bu genel kanundan ayrılarak tıbbın marazî diye nitelendirdiği davranışlara dayanan özellikleri kendi inceleme hedefleri olarak ele alır. Özellikle farklar psikolojisi, zihnî yetersizlikleri (*oligofreniler*), nicelik bakımından farklı kılan yönü tespit eder. Bundan başka, *sosyal psikiyatri* de sosyal psikolojiye bağlanabilir. Nihayet, algılama, hafıza, zekâ v.b. fonksiyonların ve öğrenme, alışkanlık v.b. davranışların eskiden beri yapılan deneysel incelenmesine, bunlarla ilgili bozuklukların incelenmesi de eklenmiştir. Meselâ hafıza bozukluklarının incelenmesi, hafızanın bazı temel mekanizmalarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, bu vesileyle, yeni bir bilim dalı da doğmuştur. Bu bilim dalının amacı, bazı maddelerin davranış üstündeki etkisini sınıflamak ve ölçmektir. Bu yeni dal, *psikofarmakoloji*'dir. (→Bibliyo.) [L]

PSİKOLOJİK sıf. (yun. *psykhologikos* > fr. *psychologique*). Psikolojiyle ilgili: «*Bu hiyanetlerin fizyolojik, psikolojik sebeplerini arasak* (H. R. Gürpınar). *İşte size psikolojik bir misal; cıgaranızı yakınız, elinize dokundurunuz. Cızz... «Oh» dersiniz* (Ömer Seyfeddin) || *Psikolojik an*, herhangi bir işi görmek için elverişli olan an.

— Ask. *Psikolojik harp*, düşman askerî birliklerinin ve milletinin direnme gücünü zayıflatmak, sivil halkla silâhlı kuvvetlerin arasını açmak için düşüncelere etki yapmak suretiyle uygulanan askerî destekleme savaşı. (Bk. ANSİKL.) || *Psikolojik harp ikmal maddeleri*, psikolojik harp harekâtını yürütmek amacıyle kullanılan çeşitli ikmal maddelerine verilen ad. (Bunlar genellikle baskı ve baskıyle ilgili teksir makine ve malzemeleri, gezici radyo yayınları yapmak ve yabancı radyo yayınlarını dinlemek için gerekli olan malzeme, araçlar, tanklara ve uçaklara takılan hoparlörlerle düşman bölgeleri gerilerine broşürler atmakla görevli topçu mermileridir.)

— Psikol. *Psikolojik eğri*, bir kimseye uygulanan çeşitli testlerin sonuçlarının yazılmasıyle elde edilen eğri. (Bu puanlama metodu 1912 yılında Rossolino tarafından icat edildi.)

— ANSİKL. Ask. Düşmanın, özellikle moral gücüne yöneltilen *psikolojik harp*, düşman imkân ve kabiliyetlerini azaltmak veya yok etmek biçiminde etkisini gösterir. Bir kumandanlık sorumluluğu olan psikolojik harbin ilk hedefi, düşman birlikleri arasında karışıklık, anarşi ve sadakatsizlik yaratarak direnme gücünü zayıflatmak; son hedefi ise, düşman yenilgisini hazırlayacak düşünceleri, heyecanları, durum ve davranışları işlemek suretiyle, savaştan kaçınarak, kendi yönetimlerine karşı direnmeye sevketmektir. Psikolojik harbin başlıca birlikleri, radyo yayınları ve propaganda broşürleri atma grubu, hoparlör ve beyanname bölükleriyle idarî takviye ve propaganda bölükleridir. Bunlar, çeşitli büyük birlik kumandanları emrinde, işbirliğini sağlayacak şekilde planlanmış psikolojik harp faaliyetlerini, başkumandanlığın maksat, niyet ve direktifine göre yürütür. (ML)

PSİKOLOJİZM i. (fr. *psychologisme*). Felsefenin tümünü psikolojiye indirgeme eğilimi. || Mantıkla psikolojinin birbirine karıştırılması. || Din olgusunun psikoloji yoluyle açıklanması. (L)

PSİKOMAŞİ i. (fr. *psychomachie*). Ortaçağ hıristiyan ikonografisinde sık sık rastlanan tema. Erdemler ve kötülükler arasındaki sembolik mücadeleyi temsil eder. (L)

PSİKOMETRİ i. (fr. *psychometrie*). Psikol. Ruhî olayların incelenmesinde ölçülerin kullanılması. || Metapsişikte, bir medyumun, bir eşyaya dokunarak tanımadığı bir kimsenin kimliğini ortaya koyması.

— Farklar psikol. *Psikometri testleri*, bir kimsenin tipoloji bakımından sınıflandırılmasından çok, şu veya bu özelliğini, genel zekâsını veya kabiliyetlerini nicelendirmeğe, ölçmeğe yarayan testler. (L)

PSİKOMOTOR sıf. (fr. *psychomoteur*'den). Psikiyatr. Kaslarda ve sinir yollarında her hangi bir bozukluk olmadan, hareketlere kumanda eden iradenin zayıflamasından ileri gelen hareket bozukluğuna denir. (L)

PSİKONEVROZ i. (fr. *psychonevrose*). Psikiyatr. Tamamen nevroz çerçevesi içine girmeyen akıl hastalıklarına Bern'li Dubois tarafından verilen genel ad.

— ANSİKL. *Nevroz* ve *psikoz* kavram olarak birbirinin tersidir. Gerçekte bunlar arasında *psikonevroz* denen birçok ara hal vardır. Psikonevroz, hastalık hali bilincinin azaldığı, kişiliğin bozulduğu ve hezeyanlı yoruma yöneldiği bir nevrozdur. Meselâ hipokondrili psikonevrozda hal duygusuyle beraber zarara uğramış olma, hak arama duyguları ortaya çıkar: böyle bir gelişme gösteren hasta tehlikelidir. (L)

PSİKOPAT sıf. ve i. (fr. *psychopathe*). Psikopatik bir kişiliği olan (kimse). [L]

PSİKOPATİ i. (fr. *psychopathie*). Akıl hastalığı. (Bu terim hem psikozları, hem nevrozları kapsar.) [L]

PSİKOPATİK sıf. (fr. *psychopathique*). Psikopatol. *Psikopatik kişilik*. İçgüdü-duygu düzeninde doğuştan gelen ve erken ortaya çıkan bir anomalisi bulunan, fakat başka bir ruhsal bozukluğu olmayan patolojik kişilik tipi. (İçoluşlu psikozlar gibi psikopatik kişilik de normal kişiliğe nispetle nitelik bakımından değil, nicelik bakımından değişiklik ifade eder. Birinci planda olan karakter bozukluğunun mahiyetine göre pek çok klinik çeşidi vardır: ama hepsinin ortak yanı içtepi ile toplum dışı davranışların sık görülmesidir.) [L]

PSİKOPATOLOJİ i. (fr. *psychopathologie*). Akıl ve ruh hastalıklarını inceleyen bilim. (L)

PSİKOPATOLOJİK sıf. (fr. *psychopathologique*). Psikopatoloji ile ilgili. (L)

PSİKOPEDAGOJİ i. (fr. *psychopédagogie*). Psikolojinin pedagoji'de kullanılması.

— ANSİKL. *Psikopedagoji*, psikolojinin çeşitli dallarını ve özellikle deneysel psikolojiyi (meselâ testler, psikoteknik), davranış psikolojisini (aktif metotlar, öğrenme, el işleri) ve psikanalizi (ilk çocukluk devresi üstünde araştırmalar, komplekslerin tedavisi, toplum hayatına uymayan çocuklarla «geri kalmış» çocukların v.b. yeniden eğitilerek intibak ettirilmesi) eğitime uygular. (L)

PSİKOPOLİNEVRİT i. (fr. *psycho-polynévrite*). Zihin bulanıklığı tipinde ruhsal bozukluklarla polinevritin birleştiği sinir sistemi hastalığı. (Bazı zehirlenmelerde, özellikle alkolizmde görülür.) [L]

PSİKOSOMATİK sıf. (fr. *psychosomatique*). Tıp. ve Psikiyatr. Hem organik, hem ruhsal alanla ilgili olan: *Organik psikozlar psikosomatik hekimlik alanına girer*.

— ANSİKL. *Psikosomatik* hekimlik hastayı organizmasının tümüyle incelemeğe çalışır; konusu, bilinçli ve bilinçsiz ruhsal hayat ile organik belirtiler, yani hastalıklar arasındaki derin ilişkileri incelemektir. Psikosomatik hekimlikte, başlangıcından bugüne kadar çeşitli akımlar görülür:

— alman psikosomatik okulu, antropolojik bir hekimliğe yönelir;

— anglosakson okulu, psikanalizle davranışçılık arasında yer alır;

— rus okulu, beyin-içorganlar nazariyesine dayanarak hastalığı, uyarma veya inhibisyon belirtilerindeki dengesizliğe indirgemeğe çalışır;

— fransız okulu, hastalıkları düpedüz ruhsal bir oluşum sayar.

Psikosomatik sözü, bedenî ve ruhî ifade ve işaretlerin birleşmesinden doğan patolojik bir bütün halindeki fonksiyonel belirtiler için kullanılabilir. Olaylar uzun süreli ve düzenli bir tepki şeklindeyse psikosomatik hastalıklar söz konusudur. Yani hastanın kişisel tepkisinden ileri gelen uzun süreli patolojik belirtiler veya gerçek hastalıklar (egzama, astma, mide ülseri, verem) psikosomatiktir. Bu bakımdan hastalığı insancıl bir görüşle ele alan, ruhsal sıkıntıları ve bedenî tepkileri araştıran hekim, hastalıkların klinik belirtilerini ve insan ruhuna yön veren ruhsal olayları tam anlamıyle tanımalıdır. Hastanın psikolojik yönden ele alınışı onun tam bir biyografisini ortaya koymayı ve bireyi etkilemiş olan psikolojik, sosyal ve organik olayları tarih sırasıyle ortaya çıkarmayı öngören kesin bir tekniği gerektirir (J. Delay). Mide ve bağırsak hastalıkları alanında meselâ yutak hareketsizliği, sindirimsizlik gibi bazı rahatsızlıkların oluşumunda ruhsal etmenlerin rol oynadığı uzun zamandan beri bilinmektedir. Psikosomatik hastalıkların en tipik örneği mideonikiparmak bağırsağı ülseridir. Ruhsal etmener İkinci Dünya savaşından beri, özellikle son yıllarda büyük ölçüde araştırma konusu oldu. Ruhsal gerilimin mide mukozası üstündeki yankısı, ruhsal etmenlerle mukoza ülserleri arasındaki ilişkiler bütün bilginlerin dikkatini çekti. Fransa'da bu ilişkiler özellikle A. Lambling ve çalışma arkadaşları tarafından incelendi. Kalınbağırsak hastalıkları alanında yapılan araştırmalar hastanın psikolojik yapısıyle büyük aptese çıkması arasındaki yakın ilişkileri ortaya koydu. Meselâ bazı hallerde kabızlık veya ishal gibi bazı belirtiler nevrozların, ruhsal bakımdan olgunlaşmamanın veya psikolojik bakımdan en zayıf durumda bulunulan anın ifadesidir. Kanamalı göden koliti en tipik psikosomatik hastalıklardan biridir. Bu durumda hastalık, bireyin tümüyle olgunlaşmamış olduğunu gösterir. Onun için bu gibi hastaların tıbbî bir ekip tarafından tedavi edilmesi gerekir. Meselâ yukarıda sözü geçen hallerde, mide-bağırsak uzmanlarıyle psikiyatri uzmanları belirtilere bakarak hastalık etmeninin önemini ve belirtilerin, organizmanın psikosomatik bütünlüğüne ne dereceye kadar bağlı bulunduğunu ortaya çıkarmalıdır. Solunum yolları hastalıklarından astma bu bakımdan pek çok araştırmaya konu oldu. Astmayı psikosomatik bakımdan inceleyen bilginlere göre heyecanlar alerjenlerin gücünü artırır, hattâ astmanın belki tek sebebidir. Astma, güvensizlik duyan bireyin bir çeşit savunma aracı ve bazı hallerde, hastanın anasıyle anlaşmazlığının bir ifadesi olabilir. Bazı kalp ve kalp damarları hastalıklarında (atardamar hipertansiyonu, göğüs anjini) bedenî ve ruhî olayların birlikte oynadığı rol pek iyi bilinmektedir. Sedef hastalığı, kurdeşen, özellikle egzama gibi bir kısım deri hastalıklarında ruhsal etmenlerin oynadığı rol de aynı şekilde çok iyi bilinmektedir. Astmada olduğu gibi egzamada da «krizler», yani hastalığın gittikçe artması, hastanın ruhsal bunalımını açığa vuran belirtilerdir. Deri «koruyucu» bir unsur olduğundan, ruhsal gerilimlere karşı bireyin savunmasına yardım eder; fakat bir durum çok dramatik yaşanmışsa bu ruhsal gerilim, ifadesini deri rahatsızlıklarında bulan patolojik bir değer kazanır.

Daha başka birtakım hastalıklar da psikosomatik problemler yaratabilir: bazı kadın hastalıkları, romatizmalar, içsalgı bozuklukları, göz, burun-kulak-boğaz hastalıkları, baş ağrıları v.b. gibi. Bir bakıma denebilir ki bütün hastalıklar psikosomatiktir ve mademki bazı hastalıklar için bunu kabul ediyoruz, bütün ötekiler için de kabul etmek gerekir. Psikosomatik hekimlik bedenî belirtiler arasındaki derece farklarını ortaya çıkarmağa çalışmakta ve hastanın kişiliğinin incelenmesiyle ilgili teknikler psikiyatri ve klinik psikoloji alanındaki

ilerlemeler sayesinde birkaç yıldan beri gittikçe daha çok gelişmektedir. Fakat biraz yukarıda sözü edilen hastalıklar, bedenî ve ruhî görünüşler arasındaki bağlantıyı tespit bakımından diğerlerine göre daha belirgin ve daha tipik hastalıklardır. Bu çeşit hastalıkların tedavisi, gayet tabiî, organik bozukluklarla ruhsal bozuklukların tedavisinden ibarettir. Gevşeme psikoterapisi, uyku kürü v.b. gibi bazı psikoterapiler bu bakımdan çok etkili olabilir. Duruma göre psikoterapik tedavi, bedenî rahatsızlıkların ağırlığı karşısında sadece bir destek olabileceği gibi birinci planda bir tedavi de olabilir. (L)

PSİKOSOSYOLOJİ i. (fr. *psychosociologie*). İnsan psikolojisinin grup ve sosyal gerçek kavramıyle bağıntılı olarak incelenmesi. (Çoğunlukla SOSYAL PSİKOLOJİ denir.) [L]

PSİKOSOSYOLOJİK sıf. (fr. *psychosociologique*). Bir kişinin, belli bir grup içindeki tutumuna bağlı olaylarla ilgili olan. (L)

PSİKOŞİRÜRJİ i. (fr. *psychochirurgie*). Akıl hastalıklarının tedavisinde, beynin çalışmasını düzene sokmak amacıyle beyne cerrahî müdahalede bulunma metodu.

— ANSİKL. İlk *psikoşirürji* denemeleri 1935'te Egas Moniz'in çalışmalarıyle başlamıştır. Bugünkü tekniklere *lobotomi* veya *lökotomi* (talamusu ön alın lobuna birleştiren bağların kesilmesi) ve *topektomi* (beyin kabuğundaki bazı bölgelerin çıkarılması) gibi ameliyatlar girer: bunlara talamustaki pıhtılaşmaları da eklemek gerektir. Psikoşirürji hastanın kişiliğini değiştirdiği için uygulanıp uygulanmaması tartışma konusudur. (L)

PSİKOTEKNİK i. (fr. *psychotechnique*). Kişilerin psikolojik ve fizyolojik tepkilerini değerlendirmeğe yarayan bilimsel metotların tümü.

— ANSİKL. *Psikoteknik*, herhangi bir kimsenin bir mesleğe yöneltilmesinde veya belli bir iş için başvuran adayların seçilmesinde kullanılır. Bir yandan testler metoduna, öte yandan da karakter ve davranışın incelenmesine dayanan bu bilim dalı, hem psikofizyolojinin hem de deneysel psikolojinin sonuçlarından faydalanır. Psikoteknik, önceleri, kişilerin sadece el ile yapılan zanaatlardaki kabiliyetleri hakkında hüküm vermeğe yarıyordu; sonraları, zihnî kabiliyetlerin incelenmesine de uygulandı.

— Ask. *Psikotekniğin askerî alandaki uygulamaları*. Muvazzaf ve yedek personel kaynaklarını orduların ihtiyacına göre kısa zamanda hazırlamak için, bilimsel psikoloji metotlarını askerlik alanında ilk uygulama deneyleri, 1917'de A.B.D.'de yapıldı. Bu deneyler, aynı zamanda hem sivil ve askerî uzmanlıkların karşılaştırmalı incelenmesini, hem uzmanların meslekî niteliklerinin testlerle ortaya çıkarılmasını sağlamak, hem de askerî yetenek seviyelerini tespit etmek ve özellikle, assubayları, subayları, havacıları v.b. seçmek için, bir buçuk milyon kura erine, yetişme derecelerini değerlendiren testler uygulamayı hedef tutuyordu. Almanya'da yapılan ve savaşın çeşitli durumlarında askerin psikolojik tepkilerini incelemeyi öngören yeni deneylerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, İkinci Dünya savaşı, özellikle amerikan ve ingiliz ordularında, askerî psikoteknik servislere, büyük bir gelişme sağladı. İncelenen meseleler hemen hemen 1917'dekinin aynı oldu; ama alanları, eğitim metotlarını, daha iyi bir verim için malzemenin insana göre hazırlanmasını, savaşan taraftaki asker ve sivillerin moralinin korunmasını (Amerika'da Gallup tipi kamuoyu yoklamalarıyle) kapsayacak kadar genişledi.

● *Türkiye'de* psikoteknik çalışmaları 1945-1950 yılları arasında İ.E.T.T. işletmesinde küçük bir laboratuvarda başlatıldı. Daha sonra hastahane ve dispanserlerde (ilk defa Gureba hastahanesinde Psikiyatri kliniğine bağlı olarak) tatbik edildi. Milli Eğitim bakanlığında öğrenim psikolojisiyle ilgili olarak test ve araştırma yapan bir laboratuvar kuruldu. (LM)

PSİKOTERAPİ (fr. *psychothérapie*). Tıp. ve Psikiyatr. Hekimin hastayı etkilemek için kullandığı psikolojik araçların tümü.

— ANSİKL. Zihnî veya psikosomatik bozuklukları tedavi etmeğe yarayan *psikoterapi* teknikleri psikanalizin bütün keşiflerinden az veya çok faydalanır. Bu metotların kullanılışı bozukluğun cinsine, hastanın zihin seviyesine (içebakış, sözlü anlatım seviyesi v.b.) ve maddî imkânlarına bağlıdır.

● *Kişisel psikoterapiler*. En önemlisi psikanalizdir. Psikanalizden ilham alan psikoterapiler, aynı zamanda, transfer ile karşı transferin analizine dayanır, fakat pratik düşüncelerle veya hastanın ruhsal yapısı göz önüne alınarak, bu tedavide psikanalizin kesin kurallarına uyulmaz (seanslar daha az sayıda olur, hasta ile yüz yüze bulunan tedavi hekimi daha yumuşak davranır).

Bu tedaviler, transferleri kütlevî, dayanıksız ve çiftdeğerli olan psikozlular için, benliklerinin sağlamlaştırılması gereken psikozöncesi hastalar için ve yorumların aktüel malzeme üstüne yürütüldüğü (destek psikoterapisi) psikosomatik bozukluk hallerinde tavsiye edilir. Başka kişisel psikoterapiler de vardır: Jung psikoterapisinde esas malzemeyi rüya ile hayal gücü ürünleri meydana getirir; *arkeotip*'lerin analizini bunlar sağlar (tedavi, şahsiyeti başkalaştırma amacını taşır). Freud'un libido nazariyesini reddeden, hastayı kendi gerçek noksanlarının ve imkânlarının bilincine vardırmak amacını güden Adler psikoterapisi; yönergesizlik (bk. YÖNERGESİZ); varlıksal analiz (bk. VARLIKSAL); katarsise yol açan ve analizci için önemli bir malzeme sağlayan farmakolojik psikoterapiler; bedeni etkilemek suretiyle heyecan yatıştırmayı sağlayan gevşeme metotları. Bunların en önemlilerinden biri *otogen training*'dir. (Bk. TRAİNING.) Bu metotlar özellikle, psikosomatik veya psikomotor bozukluklarda kullanılır.

● *Kolektif psikoterapiler*. Bu tedavi metotları, uygulanılacak gruplara (kendiliğinden teşekkül etmiş veya tedavi maksadıyle meydana getirilmiş) göre değişir. *Grup psikoterapileri* son zamanlarda gelişmiştir. Esas tedavi etkeni grubun kendisidir. Birlikte bulunma hali hastaların güvenini arttırmağa, dirençlerini azaltmağa, özdeşlemeleri kolaylaştırmağa yardım eder; grubun çeşitli üyeleri arasında transfer ilişkileri kurulur. Kolektif psikoterapi çok sayıda hastayı (4-10 kişilik gruplar) aynı zamanda tedavi edebilme imkânı sağlar. Sözlü ifade, dramatik ifade olmak üzere iki metot kullanır.

a) *Sözlü ifade teknikleri*, grup psikanalizi (hastalar, bir psikanalizci huzurunda, kendi aralarında serbestçe tartışır; psikanalizci kolektif uyarmalara ve grubun o anda kendisiyle olan ilişkilerine göre yorumlar yapar) ve grup psikoterapileri olmak üzere ikiye ayrılır; grup psikoterapileri grup psikanalizine yakındır, ama özellikle aktüel bir çatışma içinde bulunan hastalara uygulanır. Bu amaçla son zamanlarda kolektif uyku kürlerine başvurulmuştur: hastalar arasındaki alışverişler ortaklaşa paylaşılan tecrübe yoluyle kolaylaştırılmıştır.

b) *Dramatik ifadeye dayanan metotlar*, özellikle, Moreno psikodramını esas alır; ancak buradaki teknik değiştirilebilir: hastalarla tedaviciler karşılıklı roller oynar, bunları değiştokuş ederler (analitik psikodram).

Kurumlarda yapılan kolektif tedaviler tabiî gruplara, meselâ bir psikiyatri servisinde bulunan hastalara uygulanır: hastanın yeniden sosyalleşmesine, gerçek'e intibak etmesine yardım eder; hastaya, sosyal değeri olan çalışmalar teklif edilir. Bu çalışmalar kurumun çerçevesi içinde yer alan bir iş (işle tedavi) olabilir; ayrıca tartışmalar, dergiler, kulüpler, toplantılar, boş zamanların kolektif düzenlenmesi v.b. de bu çalışmaların kapsamına girer. Psikiyatri servisi, artık gitgide, devamlı bir sosyoterapi haline gelmektedir. (L)

PSİKOTONİK i. ve sıf. (fr. *psychotonique*). Ruhsal alanda uyarıcı etki gösteren maddelere denir.

— ANSİKL. *Psikotonik* maddeler, kimyasal yapıları bakımından çok değişik gruplara ayrılır; genellikle faydalı veya zararlı yan tesirleri vardır. Başlıca gruplar şunlardır: bitkilerden elde edilen kafein, kokain, efedrin, striknin v.b. alkaloitler; uyandırıcı aminler serisinden sentetik aminler; izonikotinik asit türevleri; bazı madenî tuzlar (özellikle fosforlu tuzlar). Tedavi için, bu kadar değişik madde içinden her olaya uygun düşen ilâcı bulup seçmek gerekir. (L)

PSİKOTRİN i. (fr. *psychotrine*). Eczc. İpeka'nın alkaloitlerinden biri; tedavide kullanılmaz. (L)

PSİKOTROP sıf .(fr. *psychotrope*). Eczc. Ruhsal durumları (psişizm) etkileyin ilâçlara denir; bunlar psikoleptik (yatıştırıcı) veya psikotonik (uyarıcı) olabilir. (L)

PSİKOZ i. (fr. *psychose*). Psikiyatr. Genel olarak nevrozların dışında kalan bütün akıl hastalıkları. || Sosyal menşeli bir sarsıntıdan ileri gelen kolektif ruh hali: *Bir savaş psikozu yaratmak*.

— ANSİKL. *Psikoz*'un nevrozla zıtlaştığı durum şudur: hasta, düşüncelerinin gerçek olduğuna ve normal nitelik taşıdığına kesin olarak inanır; bu inanç, hastanın kişiliğinde derin bir bozukluğa işarettir. Mani, melankoli (bu iki hastalık birarada olunca manyakodepresif psikozu meydana getirir), şizofreni, yaşlılık bunaması, paranoya, en tipik psikozlardır. (L)

PSİKOZÖNCESİ bļş. i. Psikopatol. Hastanın nevrotik savunma mekanizmalarıyle hastalık sürecine karşı mücadele ettiği durumların tümü. (Hasta bu mücadele mekanizmalarını mükemmelleştirmediğinden bunlar hastalık sürecinin gitgide ilerlemesine karşı yetersiz kalır. Hasta, durumla başa çıkamaz olur; rahatsızlıkları psikotik bir yoldan gelişir. Psikozöncesi kavramı bazı psikanalizciler tarafından benimsenmiş ve özellikle şizofreni için kullanılmıştır.) [L]

PSİKROFİL sıf. (fr. *psychrophile*). Canlı varlıkların çoğunluğunun dayanabildiği sıcaklıktan (0-25° C) aşağı bir sıcaklıkta yaşayıp çoğalabilen mikroorganizmalara denir. (L)

PSİKROMETRE i. (yun. *psykhros*, soğuk ve *metron*, ölçme > fr. *psychromètre*'den). Meteorol. Kuru ve ıslak termometrelerin verilerini karşılaştırarak havanın nem durumunu belirlemeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Psikrometre*, normal bir cıvalı termometre (kuru termometre) ile civa haznesinin etrafına emdirilmiş bir muslin sarılan bir «ıslak» termometreden meydana gelir. Muslin hep nemli kalır. 1 gram suyun buharlaşması için 600 kalorilik bir ısı gerektiğine göre, ıslak termometrenin haznesine bu ısı verilir. Bu durumda ıslak termometre, kuru termometrenin sıcaklığından daha düşük bir t' sıcaklığını gösterir; buharlaşma şiddeti havanın kuruluğuna bağlı olduğu için $t - t'$ farkı hava ne kadar kuruysa o kadar büyük olacaktır. Hava neme doymuşsa muslinin suyu buharlaşmayacak ve $t = t'$ olacaktır. Demek ki $t - t'$ farkı veya *psikrometri farkı* bağıl neme göre değişir. Regnault tarafından hazırlanan cetveller, iki termometre üzerinde okunan bütün t ve t' sıcaklıkları için su buharı gerilimini ve bağıl nemi verir. (L)

PSİKROMETRİ i. (fr. *psychrométrie*). Meteorol. Havanın nem durumunu psikrometre ile belirleme. (L)

PSİLA i. Kurtçukken havuçların kökünü kemirerek büyük zararlara yol açan sinek. (İlmî adı *Psila rosae*. Sikloraf sineklerden *psilidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PSİLANDER (Gustaf VON, — baronu), isveçli amiral (Stockholm 1669-Karlskrona 1738). Kumandanı bulunduğu *Öland* gemisiyle, sekiz ingiliz kalyonuna karşı kahramanca çarpıştı, esir düştü, İngilizler tarafından büyük bir saygıyle karşılandı (1704). Serbest bırakıldı, 1715'te amiral, 1716'da Gotland valisi oldu. (L)

PSİL(O)—, yun. *psilos*, nazik'ten alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PSİLOCERAS i. Geniş göbekli, az bezekli, yassı kavkılı ammonit; bütün türleri Liyas çağına ait alt tabakalarda bulunur. (L)

PSİLOMELAN i. (fr. *psilomélane*). Miner. Hidratlı, ikişekilli tabiî manganez oksit; bileşiminde barit de bulunur. (L)

PSİLOPA i. Petrol kuyularının çevresindeki petrol birikintilerinde yaşayan sinek. (Petrol bu sinekler için hayatî önem taşır.) [*Ephydridae* familyasından.]

— ANSİKL. *Psilopa*'nın kurtçukları petrol birikintileri üzerinde yaşar; kurtçuklar bi-

psikomaşi
«Erdemlik Kötülüğü Ayağının Altında Çiğnerken» (XIV. yy.)
Strasbourg katedrali

Foto. LAROUSSE

rikintilerden pek uzaklaşamaz, çünkü örtenekleri petrolsüz kalırsa kurtçuk kurur ve ölür. Yetişkin böcekler ise, birikintilerin üzerinde değil, yakınında yaşar, çünkü ayakları sıvıya batarsa sinek kurtulamaz, tamamen batar ve boğulur. Kurtçukların, petrolde bol bulunan bakterileri ve zaman zaman da burada boğulup ölmüş kendi türünden böcekleri yiyerek beslendiği sanılmaktadır. (L)

PSİLOPHTON i. Bilinen ilk kara bitkileri arasında sayılan ve Devonyende fosil olarak bulunan lycopodiales'lerin cins adı. (L)

PSİLOPHYTALES çoğl. i. Bk. PSİLOTALES.

PSİLOPUS i. Güzel parlak yeşil renkli küçük sinek. (İlmî adı *Psilopus platypterus.* Kısaduyargalı ortoraf sineklerin *dolichopodidae* familyasından.) [L]

PSİLOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Hafif silâhlı, zırhsız ve kalkansız, ücretli piyade eri. (L)

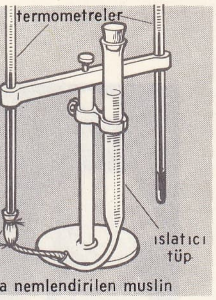

psikrometre

PSİLOSİBİN i. (fr. *psilocybine*). Meksika'da yetişen çeşitli mantarlardan çıkarılan sanrı yaratıcı madde. (Serotonine ve lizerjik aside yakın olan psilosibinin iki fazlı bir etkisi vardır: önce uyarıcı, sonra nöroleptiktir.) [L]

PSİLOSİS i. Patol. Çok inatçı tropikal ishal; çoğu zaman zayıflama ve ileri derecede kas atrofisi ile birlikte seyreder. Bk. SPRU. (L)

PSİLOTACEAE çoğl. i. Lycopodiales takımından bitki familyası; bunlarda spor keseleri kibritotlarında (kibritotu, phyloglossus) olduğu gibi tek tek değildir; *psilotum*'da ikisi, *tmesipteris*'te üçü birarada kaynaşık bir küme halindedir. (L)

PSİLOTALES veya **PSİLOPHYTALES** çoğl. i. Bazı bilginlerce yapılan sınıflandırmada, bugünkü rhyniales takımı ile psilotaceae familyasından bir kısım bitkilere verilen takım adı. (L)

PSİLOTUM i. Basit gövdeli veya çatal dallı, küçük yapraklı, çiçeksiz, çokyıllık otsu bitki; tropikal bölgelerde yetişir, bireşeyli sporlarla çoğalır. (Lycopodiales takımından *psilotaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

PSİLURUS i. Sapı ve başağı ipliğimsi olan otsu bitki; boyu 10-40 sm kadardır; çorak yerlerde yetişir. (Buğdaygillerden.) [L]

PSİŞİK sıf. (fr. *psychique*). Psikol. Bk. RUHSAL.

PSİŞİZM i. (fr. *psychisme*). Bir kimsenin psikolojik özelliklerinin tümü. (L)

PSİTHYRES i. Asalak eşekarısı. (Zarkanatlılardan arıgiller familyasının *bombinae* altfamilyasından.)

— ANSİKL. *Psithyres*'ler asalaklık dolayısıyle değişime uğramış eşekarılarıdır. Bunların dişilerinde çiçektozu toplama aygıtı olan arka bacaklar yoktur. Dişiler başka eşekarılarının yuvalarına girer, onların yumurtalarını ve yeni kurtçuklarını yok ettikten sonra oraya yumurtalarını bırakır. (L)

PSİTTACULA i. Uzun kuyruklu, yeşil tüylü küçük papağan; bunlarda türüne göre değişik renkte olan baş, siyah veya pembe bir yakalıkla çevrilidir. (*Paleornis* veya *yakalı papağan* da denen psittacula, Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde bulunur. Eskiden serçe-papağanlara da *psittacula* denirdi.) [L]

PSİTTACUS i. Asıl papağanların ilmî adı. (L)

PSİTTAKİZM i. (fr. *psittacisme*'den). İşitilen veya okunan bir sözü, anlamını kavramadan sebepsiz yere tekrarlamaya yol açan dil bozukluğu. (L)

PSİTTAK(O)—, yun. *psittakos*, papağan'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PSİTTAKOZ i. (fr. *psittacose*). Bir riketsiyadan ileri gelen kuş hastalığı; insana bulaşabilir, akciğer rahatsızlıkları ve belirgin asteni yapabilir.

— ANSİKL. Tıp. İnsan psittakoz'u, intanî, bulaşıcı, salgın bir hastalıktır; hastalığa yakalanan papağanlardan insanlara geçer. Kuluçka devresi aşağı yukarı on gündür. Belirtileri, birdenbire grip gibi başlayan tifoyu andırır. Bazen akciğerlerde komplikasyon yapar veya ikincil intanlara sebep olur. Her salgında hasta sayısı sınırlı kalır, fakat ölüm oranı yüksektir. Antibiyotikler bir dereceye kadar etki sağlar.

— Vet. Psittakoz daha papağangillerde (muhabbetkuşu, papağan v.b.) olur, fakat başka türlerde de (kanarya) görülebilir. Sindirim ve solunum bozuklukları ve asteni ile meydana çıkar; ölüm, normal sonuçtur. Görünüşte sağlam olan kuşlar virüs taşıyabilir ve hastalığı insana bulaştırabilir. Bulaşıcı hastalık olduğundan zorunlu olarak sağlık tedbirlerinin alınmasını gerektirir. (L)

PSİTTASİNİT i. (fr. *psittacinite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır ve kurşun vanadat. *E-şanl.* MOTRAMİT. (L)

PSKOV, S.S.C.B.'de (Rusya S.S.F.C.) şehir, Çudskoye (Çudsk) gölüne dökülen Velikaya'nın üstünde; 81 000 nüf. Hafif sanayi. Sepicilik.

— Tar. ve G. santl. Önce bağımsız bir prenslik olan Pskov, 1510'da Moskova prensliğine bağlandı ve onun sınır kalelerinden biri oldu. Çok güzel anıtları vardır: müstahkem surlar, arkeoloji müzesi haline getirilen bir XVI. yy. satıcısının dükkânı. Krem lin, XII. yy.dan XVI. yy.a kadar kale olarak kullanıldı; rus-bizans üslûbundaki kaleleri iyi muhafaza edilmiştir; Mirojskiy manastırında (XII. yy.) bizans freskleri vardır.

Pskov'un mimarîsi Novgorod'unkine çok yakındır. Küçük ve sevimli kiliselerinde, İvanovskiy manastırının Vaftizci Yahya kilisesinde olduğu gibi, özellikle üç apsis ve kubbe bileziği süslemelerle kaplıdır; ayrıca, bu kiliselerin çan kuleleri de (Uspenskiy kilisesi, 1467) ilgi çekicidir.

Pskov'un mimarları, 1472'de Svyatov Troitse- Sergiyevskiy manastırının yapımında çalışmak üzere Moskova'ya gittiler. Basit şekillere doğru olan eğilim XVII. yy.a kadar devam etti.

Pskov bölgesinde, 1156'da yapılan Zaveliçiye'deki Spass-Mirojskiy manastırının Preobrajenskiy katedralini ve yine Zaveliçiye'de Velikaya nehri kıyısındaki XV. yy.-dan kalma Svyatoy-Kliment kilisesini saymak gerekir. (L)

PSOA i. (yun. *psoa*, pis koku saçan). Avrupa ve Kaliforniya'da bulunan güzel böcek.

— ANSİKL. *Psoa*'lar mavi veya yeşil gövdeli, kırmızı elitralı böceklerdir. *Psoa dubia* (10 mm uzunl.) Fransa ve İtalya'da bağ çubuklarında yaşar. (Kınkanatlılardan *psoidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PSOAS i. (yun. *psoa*, bel'den). Anat. Leğende bulunan iki çift kas.

— ANSİKL. Asıl *psoas* kası, beş bel omurunun yan yüzlerinden küçük uyluk yumrusuna uzanan kalın bir kastır. Leğende kalça kasıyle birleşerek *kalça psoası*'nı meydana getirir. Kalça psoası uyluğu leğen üzerine büker.

Küçük psoas, birinci bel omurundan çıkan ince bir kastır; kasık kemiğinin üst kenarında bir kirişle son bulur. (L)

PSOCİDAE çoğl. i. Psocoptera takımından böcek familyası; psocus ile benzerlerini kapsar. (L)

PSOC(O)—, yun. *psokein,* kemirmek'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PSOCOMORPHA çoğl. i. Caecilius'larla psocus'ları kapsayan alttakım. (Psocoptera takımından.) [L]

PSOCOPTERA çoğl. i. Genellikle küçük (0,75-10 mm uzunlukta) böcekler olan psocusları kapsayan böcek takımı.

— ANSİKL. *Psocoptera* takımındaki böceklerin gözleri iri, ayakları iki veya üç parçalıdır; kanatlar karın kısmını örter; ağız parçaları öğütücüdür. Bu böcekler evlerde, taş, ağaç kabuğu veya ağaç yaprakları altında yetişen suyosunlarını ve küfleri yer. Psocoptera üç alttakıma ayrılır: evlerde bol bulunan *Atropos pulsatorium*'u içine alan *trogiomorpha;* başka bitlerle beraber kitap bitlerini de (*Liposcelis divinatorius*) içine alan *troctomorpha* ve örnek tipleri caecilius ile psocus olan *psocomorpha.* (L)

PSOCOPTEROİDEA çoğl. i. Kanatlı böceklerden heterometobol böcekler üsttakımı; üç takımı kapsar: *psocoptera, anoploura* ve *tüybitleri.* (L)

PSOCUS i. (yun. *psokein,* kemirmek'ten lat. k.). Şişkin başlı, uzun duyargalı, geniş kanatlı küçük böcek; kanatlarındaki damar düzeni çok özel bir durumdadır.

— ANSİKL. Çok hareketli ve çevik olan *psocus*'lar kuru bitkiler üzerinde yaşar; bazıları evlerde çok görülür. Örümcek ağına benzer ipeksi bir doku örer. *Psocus*'ların pek çok türü vardır; *psocus longicornis* sonbaharda meşe ağacında görülür. (L)

PSOFOMETRE i. (fr. *psophomètre*'den). Telekom. Hatlarda parazit gürültüler meydana getiren elektrik gerilimlerini ölçmek için telekomünikasyonda kullanılan âlet. (L)

PSOİTİS i. (yun. *psoa,* bel'den fr. k.). Patol. Psoas kasının iltihabı.

— ANSİKL. *Psoitis*'in sebebi, kas incinmesi, Pott hastalığı, karınzarı arkasında irin toplanması (arkaya doğru gelişen apandisit) gibi rahatsızlıklardır. Belirgin özelliği bel bölgesinde ağrı duyulması ve özellikle kasığa doğru yayılan bir apsenin meydana çıkmasıdır. (L)

PSOLUS i. Her iki yarımkürenin soğuk denizlerinde yaygın denizhıyarı. (Dokunaçları dallı olan bu hayvanın gövdesinin karın tarafı yassı, sırt ve yan tarafları iri pullarla kaplıdır. Kıta kıyılarında, bazen enginlerde bulunur.) [L]

PSOPHİİDAE çoğl. i. Tek cinsi agami (psophia) olan kuş familyası. (Bataklıkkuşları takımından.) [L]

PSOPHİS. Esk. coğ. Arkadia'da şehir, Erymanthos tepesinin eteğinde. İlk adı *Phegia* idi. Eski Afrodit Erykine tapınağı. M.Ö. 219'da Makedonyalı Philippos V tarafından Elealılardan alındı ve Akhaia birliğine katıldı. Bugün, *Tripotamo.* (L)

PSOPH(O)—, yun, *psophos,* gürültü'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PSOPHODUS i. Boynunun yan tarafında beyaz bir leke bulunan yeşilimsi siyah renkli, uzun kuyruklu kuş. (Timalayakuşugillerden.)

— ANSİKL. *Psophodus* Avustralya'da yaşar; kamçı şaklamasını andıran sesi dolayısıyle herkesçe bilinen bir kuştur; bu yüzden *arabacı kuş* da denir. (L)

PSOR i. (fr. *psore*). Patol. Organizmanın kendi ürettiği toksinlerle zehirlenmesi. (L)

PSORALEA i. Tüysü veya üçgül yapraklı ağaçsı bitki; çiçekleri beyaz veya mor renkte, başak, salkım yahut kömeç durumundadır. Meyvesi, tek taneli, çatlamaz tohumlu bir badıçtır. (Fasulyegillerden.)

— ANSİKL. *Psoralea bituminosa* Akdeniz kıyılarında yetişir; *P. glandulosa* (paraguay çayı) solucan düşürücü şuruplar veya mayalı içkiler yapmakta kullanılır. *P. esculenta* veya *picotiane,* Kuzey Amerika'da yetişir; içinde fekül bulunan yumrulu bir kene. (Uyuzböceğigillerden.) [L]

PSORANTERİ i. (fr. *psorentérie*). Patol. Bağırsak mukozası lezyonu; bağırsaktaki kapalı foliküllerin şişmesiyle meydana gelen küçük yuvarlak çıkıntı veya kesecikler biçiminde belirir. (Tifo, kolera ve dizanteride görülür.) [L]

PSOR(O)—, yun. *psora,* kesecik, uyuz'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PSOROPTES i. Sığır, koyun v.b. hayvanlarda görülen ve insan uyuzuna tıpatıp benzer deri hastalıklarına sebep olan küçük kene. (Uyuzböceğigillerden.) [L]

PSOROSPERMİA i. Çeşitli balıklarda ve memelilerde asalak yaşayan küçük organizma. (L)

PSÖDANSEFAL i. (fr. *pseudencéphale*). Beyninin yerinde damarlı bir ur bulunan ucube. (L)

PSÖDANSEFALİ i. (fr. *pseudencéphalie*). Psödansefal ucubelik. (L)

PSÖDARTROZ i. (fr. *pseudarthrose*). Kırılıp da iyi yapışmamış bir kemiğin iki parçası arasında meydana gelen yalancı eklem.

— ANSİKL. Üç çeşit *psödartroz* vardır: 1. *tel-sinovya psödartrozu,* bir kapsül ve bazen bir sinovya ile gerçek bir eklem oluşturur; 2. *telli psödartroz,* en sık görülenidir; kemiğin iki parçası arasında çok yoğun bir tel

dokusu vardır; 3. *esnek psödartroz*, kemik parçaları arasında çok geniş bir alanın bulunduğu psödartrozdur. Klinik olarak psödartrozların özelliği, iki kemik parçasının ağrı yapmaksızın birbiri üzerinde oynayabilmesidir. Psödartrozlar, genellikle kemiğin çok zarar gördüğü, büyük çapta kemik kaybı olduğu, kırığın bazı yerlerde (kol kemiği, uyluk kemiği) bulunduğu durumlarda meydana gelir. Psödartrozların tedavisi hemen her zaman cerrahî müdahaleyi ve genellikle bir kemik aşısını gerektirir. (L)

PSÖDESTEZİ i. (fr. *pseudesthésie*). Fizyol. Duyu organlarından bir tanesinin uyarılmasıyle, iki ayrı duyusal algının birlikte duyulması.

— ANSİKL. Bu duyulardan biri normaldir, belirli bir duyunun uyarılması sonucudur; fakat öbürü, ilgisi olmayan başka bir duyunun uyarılmasından ileri gelir. Meselâ işitme organının uyarılması sadece sesi duymağa değil, görme algısına da sebep olabilir; buna *renkli işitme* adı verilir. Bazen normal kişilerde ortaya çıkan bu olaylar bazı sinir hastalıklarında çok şiddetli olabilir; bu takdirde sanrıya benzetilebilir. (L)

PSÖD(O)— veya **PSEUD(O)—**, yun. *pseudes*, aldatıcı'dan alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek.

— Kim. İzomer olan, başka maddelerden türeyen veya diğer bazı bileşiklere çok benzeyen bileşikleri adlandırmakta kullanılan önek. (L)

PSÖDOADİYABATİK sıf. (fr. *pseudo-adiabatique*). Meterol. Su buharıyle doymuş havanın, tam anlamıyle adiyabatik* olmayan ısı dönüşümleri için kullanılır. Bk. SICAKLIK. (L)

PSÖDOEDRİK sıf. (fr. *pseudoédrique*). Billûrbil. Billûrlar halinde bulunan, fakat bu billûrların yüzleri, yabancı maddelerin mineral üzerine yaptığı basınç sonucu meydana gelen bir madde için kullanılır. (L)

PSÖDOFİT i. (fr. *pseudophite*). Miner. Klorit grubundan inorganik madde. (Bir penin çeşididir.) [L]

PSÖDOGAMİ i. (fr. *pseudogamie*). Bot. Yabancı bir bitkiye ait çiçektozu borusunun, yumurtacığa girerek oosfere dokunmasıyle başlayan döllenmesiz (çünkü yabancı çiçektozu oosferi döllemez) çoğalma şeklini anlatmak için Focke'un ileri sürdüğü terim. (L)

PSÖDOGRENA i. (fr. *pseudo-grenat*). Miner. Grena rengindeki saydam kuvars. (L)

PSÖDO-GRUP i. Mısır sanatında aynı duruşta iki veya üç figürü birarada gösteren heykel grubu. (Genellikle bir ölünün farklı yaşlarında tasviri olarak düşünülür.) [L]

PSÖDOİYONON i. (fr. *pseudo-ionone*). Kim. Formülü $C_{13}H_{20}O$ olan asiklik keton; 12 mm'lik civa basıncı altında 144°C'ta kaynar, stiral'in asetonla yoğunlaşmasından meydana gelir. (Derişik sülfürik asit etkisiyle, menekşe kokulu iyonon halinde çevrimselleşir.) [L]

PSÖDOKUVADRATİK sıf. (fr. *pseudo-quadratique*). Billûrbil. Billûr dokusu, kare tabanlı bir dik prizmaya benzeyen paralelyüzlerden oluşmuş bir mineral için kullanılır. (L)

PSÖDOKÜMEN i. (fr. *pseudo-cumène*). Kim. Formülü $C_6H_3(CH_3)_3$ olan trimetilbenzen 1-2-4 (veya disimetriği); kümen ile mesitilen'in izomeridir, 170°C'ta kaynar ve taşkömür katranından elde edilir. (L)

PSÖDOLİT i. (fr. *pseudolite*). Miner. Serpantin grubundan inorganik madde. (Bir talk çeşididir.) [L]

PSÖDOMER i. (fr. *pseudomère*). Kim. Kararlı bir bileşiğin çok kararsız, bazen varsayımsal izomeri; kararlı bileşiğin verdiği bazı tepkimeler bu kararsız izomerle açıklanabilir. (Enoller, ketonların veya aldehitlerin psödomerleridir.) [L]

PSÖDOMERLİK i. (*psödomer*'den *psödomer-lik*). Kim. Bir bileşik için, bir psödomerin varlığı düşünülebilen durum.

— ANSİKL. *Psödomerlik, desmotropi**'nin bir sınır durumudur. Denge halinde bulunan iki şeklin orantıları arasındaki büyük bir disimetriden ileri gelir: kesinlikle ağır basan *kararlı şekil* ve bazen tespit edilemeyecek kadar önemsiz olan *psödo şekil*. Bununla birlikte, psödo şekil kararlı şekilden daha etkinse, dengenin zorlamasıyle psödo şekil tepkime süresince yenilenir ve bileşik, sadece psödo şekil yapısındaymış gibi davranır. Uzun süre psödomerliğin, anormal tepkimelerin meydana gelmesi için gerekli bir şart olduğu düşünüldü; bugün bunun böyle olmadığı anlaşılmıştır: psödo şeklin varlığı açıkça tespit edilemediği zaman, yapacağı etkinin gerçekliği de çok şüphelidir. Demek ki psödomerlik kolay, fakat değersiz bir açıklama şeklidir. (L)

PSÖDOMİKSİ i. (fr. *pseudomixie*). Bot. Birbirine komşu *n* kromozomlu iki yaşatkan hücre arasında meydana gelen döllenme; bazı eğreltiotu önçimlerinde görülür (polystichum). [L]

PSÖDOMONOZ i. (fr. *pseudomonose*). Piliçlerde görülen ve *Pseudomonosas pyocyanea*'dan (piyosiyanik basil) ileri gelen bulaşıcı hastalık; büyümede duraklama, konjonktivit ve irinli keratitle belirir. (Bu intanla, özgünaşı ve art arda dezenfeksiyonlarla mücadele edilir.) [L]

PSÖDOMORF sıf. (fr. *pseudomorphe*). Miner. Başka bir minerale has billûr biçimini almış bir mineral için kullanılır. (L)

PSÖDOMORFİZMA i. (fr. *pseudomorphisme*'den). Miner. Bir mineralin, dış biçimi değişmeden başka bir minerale dönüşmesi. Bk. EPİJENİ. (L)

PSÖDOMORFOZ i. (fr. *pseudomorphose*). Miner. Kimyasal bileşimi değiştiği halde ilk billûr şeklini koruyan bir mineralin durumu. Bk. EPİJENİ. (L)

PSÖDONİTROL i. (fr. *pseudonitrol*). Kim. Genel formülü $(R)_2$ C (NO) NO_2 olan bileşiklerin cins adı (R, karbonlu bir köktür); psödonitroller, nitröz asidin, ikincil alkollerden elde edilen nitrolu bileşiklere etkimesiyle meydana gelir. (Organik çözücülerde mavi renkte çözünen renksiz billûrsu katılardır; ikincil alkollerin tanınmasında kullanılır.) *Eşanl.* NİTRONİTROZOALKANLAR. (L)

PSÖDOPERİYODİK sıf. (fr. *pseudo-périodique*). Fiz. Sönümlü sinüsoidal bir kanuna göre değişen bir büyüklük için kullanılır. (L)

PSÖDOPERİYOT i. (fr. *pseudo-periode*). Fiz. Sönümlü sinüsoidal bir kanuna göre değişen bir büyüklüğün, sıfır uzanımdan art arda iki geçişi arasındaki zamanın iki katı. (L)

PSÖDOSKOP i. (fr. *pseudoscope*). Opt. İçinde iki klişenin yerleri değiştirilen stereoskop; böylece kabarık yerler çukur, çukur yerler de kabarık görülür. (L)

PSÖDOSUKİYENLER çoğl. i. (fr. *pseudosuchiens*'den). Paleont. Triyas devrinde yaşamış ilkel timsahları kapsayan sürüngenler alttakımı; başlıca cinsi aetozor'dur. (L)

PSÖDOZMİ i. (fr. *pseudosmie*'den). Patol. Koku olmadığı halde koku duyma. (L)

PSUSENNES I, XXI. Sülâle (Tanis) firavunu (M.Ö. 1054'e doğr.-1009'a doğr.). Tanis'te bayındırlık işlerine önem verdi; mezarı 1951'de bu şehirde bulundu. —XXI. Sülâlenin son firavunu olan **Psusennes II** hakkında (984-950) hiç bir bilgi yoktur. (L)

PSYCHE i. Gövdesi kalın ve tüylü, duyargaları tarak gibi dişli olan kelebek. (Psyche'nin yalnız erkekleri kanatlıdır; kurtçuk şeklinde olan dişileri kundağı terk etmez. Pulkanatlıların *psychidae* familyasındandır.) [L]

Psyché, Molière, P. Corneille ve Quinault'nun serbest ölçülü, 5 perde, bir prolog ile perdearası eğlenceli trajikomik balesi; müzik: Lully (1671). *Psyché*'nin 1671'deki baskısı, prolog'u Molière'e mal eder ve Quinault'nun yalnız söylenen şarkıların sözlerini yazdığını öne sürer: ama Quinault mektubunda, prolog üstündeki hakkını açıkça ister. Metnin en büyük bölümünü Corneille yazmış ve hâlâ tazelik ve gençlik dolu bir ilhamı olduğunu göstermiştir. (L)

PSYCHİDAE çoğl. i. Psyche ile ona yakın cinsleri kapsayan pulkanatlı böcekler familyası.

— ANSİKL. *Psychidae* familyasındaki böcekler ilgi çekici kelebeklerdir; bunların kanatlı ve tüylü olan erkeği ipekböceği kelebeğine benzer, dişileri ise genellikle kurtçuk görünüşünü korur; kurtçukları gibi kendisi de ipeğimsi yuvalar içinde yaşar; böceklerin türüne göre yuvaların yapısı ve malzemesi değişik olur (çöpler, yaprak parçaları, küçük taşlar). [L]

PSKOV kremlin

PSYCHODA i. Kanatları ince kıllarla kaplı, gövdesi tüylü küçük böcek; içinde çürümüş organik maddelerin bol olduğu sularda yaşar, kurtçukları da burada gelişir. (İplik duyargalı çiftkanatlılardan *psychodidae* familyasının örnek tipi.) [L]

Psychologie Contemporaine (ESSAİS DE) [Çağdaş Psikoloji Denemeleri], P. Bourget'nin 1883'te yayımlanan ve *Nouveaux Essais de Psychologie Contemporaine* (Çağdaş Psikolojinin Yeni Denemeleri) adlı deneme dizisiyle 1886'da tamamlanan eseri. Bunların tümü yeni eklemelerle 1901'de yayımlandı. P. Bourget, Taine'in tarihî metoduna göre XIX. yy. yazarlarından bazılarını (Baudelaire, Renan, Flaubert, Taine, Stendhal, Dumas fils, Leconte de Lisle, Concourt kardeşler, Turgenyev, Amiel) inceleyerek, bu yazarların eserlerinden giderek «fransız duyarlığı»nın bellibaşlı unsurlarını belirtmeğe çalışır. Özellikle Stendhal incelemesinde amacına tam olarak ulaşır. (L)

PSYCHOTRİA i. Tropikal bölgelerde yetişen karşıt yapraklı ağaççık; salkım durumundaki çiçekleri ya yaprakların dibinde ya da dalların ucundadır; meyvesi sert kabuklu üzümsü yapıdadır. (*Psichotria emetica*'nın köklerine kara veya çizgili ipekakuana denir. Kökboyasıgillerden.) [L]

PSYCHROPOTES i. 5 000 m'ye kadar derinlerde yaşayan denizhıyarı. (Boyu 50 sm'yi bulan bu hayvanın gövdesi kalın, ön kısmı basıktır; sırt tarafında tam bir kuyruk şeklinde kocaman bir çıkıntı bulunur. Genellikle koyu mor renktedir.) [L]

PSYKHAGOGİA i. (*psykhe*, ruh ve *agogos*, yöneten'den yun. k.). Esk. Yun. Ölü ruhlarını yatıştırmak için onları çağırmaya dayanan dinî tören. || Gölgelerin sihirli bir şekilde çağrılması. (Bu anlamda PSYKHOMANTEİA ile eşanlamlıdır.) || Bir psykhagogos'un görevleri. (L)

PSYKHAGOGİKE. Esk. Yun. Psykhagogia veya ruhların çağırılmasıyle ilgisi olan. || Ruhların yönetimiyle ilgili. (L)

PSYKHAGOGOS. Yun. mit. Ruhları sevkeden. (Hermes, Apollon, Kharon, Herakles ve Peitho'nun takma adı.) [PSYKHOPOMPOS'un eşanamlısı.]

— Esk. Yun. Ruh çağırmayı meslek edinen rahip veya büyücü. (L)

PSYKHE, 1899'da Behrens tarafından keşfedilen 16 numaralı küçük gezegen; büyüklük bakımından dokuzuncudur. Çapının 272 km olduğu tahmin ediliyor. (L)

PSYKHE. Yun. mit. Ruh'un kişileşmiş şekli. Eros'un sevgilisidir; özellikle, insan ruhunun insanî aşk ve tanrısal aşk sorunları karşısındaki durumunu sembolleştirir. Psykhe'nin halk masallarına konu olan algorili hikâyesi Apuleius tarafından *Değişimler*'de (Metamorphoseon) anlatıldı ve bu masalı öbür dünyada sonsuz bir mutluluğun insanları beklediği şeklinde yorumlayan eflatuncular ve yeni eflatuncular tarafından büyük bir ilgi gördü. Apuleius'a göre, Psykhe bir kralın kızıdır. Eros, Psykhe'yi büyülü bir saraya götürür, her gece koynuna girer ve âşığının yüzünü görmeğe çalışmazsa mutluluğunun sürekli olacağını söyler. Kızkardeşleri, Psykhe'ye, âşığının bir canavar olabileceğini ima ederler. Psykhe de bir gece, kandil ışığında Eros'u seyreder. Ama Eros, üzerine bir yağ damlası düşünce uya-

psittacula

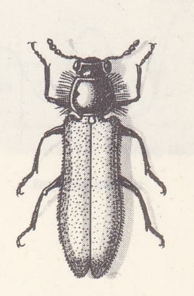

psoa

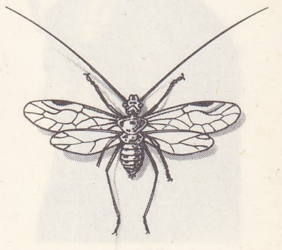

psocus

psophodus

Foto. B.I.S. (LAROUSSE)

İtisen papazı psödo-grup'u V. Sülâle Louvre müzesi, Paris

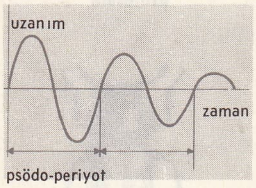

psödo-periyot

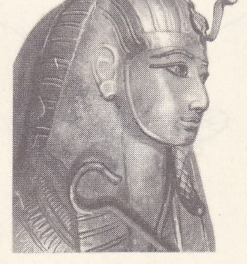

PSUSENNES I ağaç lahit XXI. Sülâle

nır, kaçar, saray da yok olur. Bunun üzerine Psykhe, güzelliğini kıskanan Afrodit'in eline düşer, bulgur ayıklamağa zorlanır, Cehenneme atılır v.b. Eros, büyülü bir uykuya dalan Psykhe'yi kurtarır ve onunla sonsuzlukta birleşir.

— İkonogr. Psykhe masalı yunan sanatçılarına ilham kaynağı oldu. Bu konuda en çok işlenen tema, M.Ö. IV. yy.'da cenaze hydrialarında pişmiş topraktan bir Tanagra heykelinde, bronzlarda, paralarda ve özellikle Capitolium müzesinin ünlü bir heykel grubunda (Kadıköy'lü [Khalkedon] Boethos'a atfedilir) rastlanan Eros ile Psykhe grubudur. Psykhe XVI. yy.dan sonra yeniden önem kazandı (Farnesine'de Raffaello'nun, ayrıca Van Dyck, Simon Vouet, Guido, Ant. Coypel, Boucher, Büyük Lagrenée ve Natoire'ın resimleri). [L]

Psykhe'nin Uykusu, Prud'hon'un tablosu (Wallace koleksiyonu, Londra). Sere serpe uzanmış Psykhe, koynunda bir aşk tanrısı, uyumaktadır. Başucuna gelen Zephyroslar onun güzelliğini hayran hayran seyrederler. (L)

PSYLLA i. Bacakları sıçramağa elverişli çok küçük ağustosböceği. (Armut psyllası [*Psylla pyri* veya *pyrisuga*] ile şimşir psyllası [*P. buxi*] Batı Avrupa'da yaygındır. Eşkanatlılardan *psyllidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PSYLLİODES i. Turpgillerle patlıcangillerde yaşayan toprak piresi. (*Psylliodes chrysocephala*, şalgam ve turpta çok görülür ve büyük zarar yapar. Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

PSYLLOS'LAR veya **PSYLLOİ**. Esk. coğ. Büyük Sirt kıyılarında (Kyrene) Nasamonlara yakın halk. Adlarını krallarından alan Psyllos'ların yılanları büyülediklerine ve yılan zehirine dayanabildiklerine inanılırdı. (L)

PSYOL, S.S.C.B.'de (Ukrayna) ırmak, Dnieper'in kolu (sol kıyı); 719 km. (L)

PSZCZYNA, esk. alm. **Pless**, Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı), Oswiecim'in batısında, Pszczynka ırmağı kıyısında; 13 100 nüf. (L)

Pt, *platin*'in kimyasal sembolü. (L)

PTAH, Mısır tanrısı; tanrıça Sekhmet ve tanrı Nefertum ile, Menfis bölgesinde tapınılan bir üçlü meydana getirdi. Başlangıçta duvarcı veya dökmeci bir tanrıydı. Ptah (Yunanlıların Hephaistos'u), genellikle başı tıraşlı, yalnız elleri görünecek şekilde mumyalanmış olarak temsil edilir. Menfis, Mısır'ın başkenti olunca bu tanrı yüce tanrı seviyesine yükseltildi ve dünyanın yaratıcısı sayıldı. Tanen, Sokar, Osiris gibi önceki tanrılarla kısa zamanda birleştirildi. Bazen korkunç, çarpık bir cüce biçiminde gösterildiği için Heredotos onu Fenikelilerin Patek tanrılarıyla karıştırdı (*Ptah-Patek*). *Menfis İlâhiyat Belgesi*'ne göre, Ptah, kendini yaratırken, uknum'ları sayılan sekiz tanrı daha yaratmıştı, bunlardan Atum onun düşüncesi, Horus kalbi, Thot da dili idi. (L)

PTAHHOTPE, Mısır'da V. Sülâlenin son dönem yüksek memurlarından ve *Özdeyişler veya Bilgiler* adlı eserin yazarı. Milâttan yirmi beş yüzyıl kadar önce yaşayan Ptahhotpe, hükümdara sadakatle hizmet etti. Yaşlanınca, hükümdar onun bir «ihtiyar değneği» yani bir yardımcı edinmesini ve hükümdarlık görevinin gerekleri konusunda kendini eğitmesini istedi, «çünkü, doğuştan bilge kimse yoktur»: bundan, gerçek bir bilgi kitabı ve görgü kılavuzu olan *Özdeyişler* doğdu. Bu, tek tanrıcı bir nitelik taşıyan Mısır'ın efendilerine olduğu kadar, onların uyruklarına da yararlı bir kitaptı. Ptahhotpe, yüz on yaşına gelince, Kahire'nin güneyinde, Sakkara köyünde, Menfis mezarlığının yakınında yaptırdığı mastaba'ya çekildi; bu yapının alçak kabartmaları, güzellikte Tî'nin ünlü mezarındaki alçak kabartmalardan geri kalmaz. (L)

PTARMAGAN i. Kuşç. İngilizce adına dayanarak bazı bilginlerin Legopus'a verdikleri ad. (L)

PTELEA i. Yaprakları nokta nokta saydam benekli büyük ağaççık. (Sedefotugillerden.)

— ANSİKL. *Ptelea*'nın demet halindeki bileşik çiçekleri küçük ve yeşilimsidir. Meyvesi ise kanatlı, tek çekirdekli ve kurudur. Kuzey Amerika'da yetişen pek çok türü bilinir. Üç yapraklı karaağaç da denen *Ptelea trifoliata*'nın çok güzel bir görünüşü vardır; tohumla çoğaltılır. *P. aptera* Kaliforniya'da yetişir; bu da bazen süs bitkisi olarak yetiştirilir, ama pek dayanıklı değildir. (L)

PTENİDİUM i. Avrupa'da yaşayan küçük kınkanatlı böcek; boyu bir milimetreden azdır; bitki kırıntıları arasında, bazen de karınca yuvalarında görülür. (*Trichopterygidae* familyasından.) [L]

PTEN(O)—, yun. *ptenos*, kanatlı, hareketli'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PTENOGLOSSA çoğl. i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar grubu (eski); bunların dişlidilinde hepsi birbirine benzeyen birçok dizi sivri diş bulunur. (msl. *scala*). [L]

PTERALOPEX i. Salomon adalarında bulunan ve kanat açıklığı 1,50 m'yi bulan meyvecil büyük yarasa. (L)

PTERANODON i. Pterodactylus soyundan, uçan sürüngen hayvan. (Şimdi fosil olan bu hayvanın kanat açıklığı 6-7 m'yi bulur. Çok uzun olan kafatasında diş yoktur. Kansas'ta tebeşir tabakalarında kemiklerine çok rastlanır.) [L]

PTERASPİS i. Gövdesi sırt ve karın plakalarından oluşma çift kalkan içinde bulunan zırhlı balık; Üst silüryen ve Devonyende bulunur. (*Pteraspidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PTERİA i. Zool. Bk. AVICULA.

PTERİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Kappadokia bölgesi) şehir. Herodotos'a göre Pteria'nın tabiî bir savunma sistemi vardı. Lydia kralı Kroisos, pers kralı Keyhüsrev'e karşı giriştiği sefer sırasında (M.Ö. 546) şehri ele geçirdi. Pteria'nın yeri hakkında fazla bilgi yoktur. Kızılırmak'ın (Halys) ağız kısmı yakınında bir yerde olduğu sanılıyor. XIX. yy.da bölgeyi gören gezginler, hitit başkenti Hattuşaş'ı (Boğazköy) Pteria sandılar. Yeri kesinlikle tespit edilmeyen şehrin adının *Patara* ve *Patrai* adlarıyle ilişkili olduğu sanılıyor. (M)

PTERİCHTHYS i. Sırf Devonyende görülen zırhlı balık. (Alt çenesi olduğu için zırhlı derililerden sayılır. Uzunluğu hiç bir zaman 20 sm'yi aşmayan gövdesi ve eklemli yüzgeçleri kemikten bir zırh içinde bulunur. Bu yüzden eskiden kabuklu hayvan sanılıyordu.) [L]

PTERİDİUM i. Eğreltiotugillerden bitki.

— ANSİKL. *Pteridium*'ların yaprakları doğrudan doğruya kenar kısımlarında dizilidir; yaprakların zarsı kenarlarından oluşma bir kılıf bunları sarar. Pteridium'lar çok arsız bitkilerdir; meşe ve çam ormanlarında tek başına bir alt bitki tabakası meydana getirebilir. Kartal eğreltiotu'nun (*Pteridium aquilinum*) yaprak sapı enlemesine kesilirse açık kanatlı kartal şekline benzeyen bir kesit göze çarpar. (L)

PTERİDİZM i. (fr. *ptéridisme*'den). Vet. Kartal eğreltiotunun (*Pteridium aquilinum*) yapraklarıyle saplarının yenmesinden meydana gelen zehirlenme.

— ANSİKL. Vet. *Pteridizm* genel olarak öldürücü bir hastalıktır. Özellikle Bretagne'da genç sığırlar çayırda otlarken veya ahırda kuru otlarla beraber kartal eğreltiotu da yer ve zehirlenir. Hastalık yüksek ateş, bağırsaklarda kanama yapar; mukoza ve deri üzerinde kan damlacıkları görülür. Etkili bir tedavi yolu yoktur. (L)

PTERİD(O)—, yun. *ptesis, pteridos*, eğreltiotu'ndan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PTERİDOSPERMAE çoğl. i. Yaprakları eğreltiotu yaprağına benzeyen ve üzerinde yumurtacıklar bulunan fosil bitkiler grubu.

— ANSİKL. Bu bitkilere Birinci zaman tabakalarında bol rastlanır. Bazılarının (lyginopteris, heterangium, medullosa) bütün kısımları (yaprak, üreme organları, anatomi) bilindiği halde, diğer bir kısmının sadece anatomisi bilinmektedir. Bir kısmının da (sphenopteris, pecopteris, aletbopteridae ve neuropteridae) üreme organlarına bitişik yaprakları bulunmuştur. Birinci zaman tabakalarında ayrıca daha başka türlerinin de pek çok tohumuna rastlanır. Bu bitkiler, maden kömürü yataklarının oluşumunda rol oynamıştır. Hepsi açık tohumlu bitkiler arasında sayılır. (L)

PTERİGİUM i. (yun. *pterygion*, küçük kanat'tan lat. k.). Balıklarda göğüs yüzgeçlerinin temel iskelet biçimi.

— ANSİKL. Yüzgeç iskeletinde üç kıkırdak parçası vardır: *ön pterigium, orta pterigium, son pterigium*. Omuz kemerine bitişik olan bu parçalar, diğer daha küçük parçalara veya kılçıklara desteklik eder. (L)

PTERİGİYON i. (yun. *ptergion*, küçük kanat). Oftalmoloji. Konjonktivanın kısmen kalınlaşması; kalınlaşan zar üçgenimsi bir kıvrım şeklindedir; üçgenin tepesi saydam tabakanın ortasına kadar çıkabilir. *Eşanl.* TIRNAKÇIK. (L)

PTERİİDAE çoğl. i. İkiçenetli yumuşakçalar familyası; biricik cinsi kuş midyesidir (*avicula* veya *pteria*). [L]

PTERİLOGRAFİ i. (fr. *ptérylographie*). Tüylerin kuş vücudunun yüzeyindeki duruşuyle meşgul olan kuşbilimi dalı. (L)

PTERİN i. (fr. *ptérine*). Kelebeklerin kanat pullarından çıkarılan ve amiplerin büyümesini kolaylaştıran boya. (Arı sütünde de bulunur.) [L]

PTERİNEA i. Birinci zaman tabakalarında, özellikle Devonyende yaygın iki çenetli yumuşakça. (*Aviculidae* familyasından.) [L]

PTERİNOXYLUS i. Amerika'da yaşayan böcek. (*Phasmidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Pterinoxylus*'ların bacakları geniş, gövdeleri çok uzun, karın kısmı kargı biçimindedir; *Pterinoxylus difformipes*'in boyu 20 sm'yi bulur. (L)

PTERİON i. Anat. Şakak, yankafa, temel ve alın kemiklerinin, kafatası kubbesinde birbirine eklendiği yer. (Eklemin tümü bir çeşit H harfi şeklinde görünür.) [L]

PTERİSANTHES i. İndonozya ve Malezya'da yetişen tırmanıcı bitki. (Çiçekliği bıçak ağzı gibi yassı, çiçeklerse bunun iki yüzüne yapışık durumdadır. *Ampelidaceae* familyasından.) [L]

PTERNİSTİS i. Esmer ve kızılın çeşitli tonlarıyle benekli kuş; turaççılkuşlarına çok benzer; onlardan farkı boynunun ön tarafının çıplak ve boyun tüylerinin çok parlak oluşudur; tropikal Afrika'da yaşar. (Sülüngillerden.) [L]

PTER(O)—, yun. *pteron*, yüzgeç, kanat'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PTEROBRANCHİATA çoğl. i. Zool. Stomokorda şubesinden, yosunhayvanı görünüşünde hayvanlar sınıfı. (Bu hayvanlar çok sıkışık koloni veya topluluklar halinde bir yere tutunarak yaşar; yalnız bir türü serbest hayat sürer. Bunlarda gövde üç bölütlüdür: *protosoma*, *mesosoma* ve *metasoma*. Sindirim organı kıvrıktır; ağız karın tarafında, anus sırt tarafında bulunur: böylece iki yanlı bir bakışım gösterir.) [L]

PTEROCARYA i. Asya ceviz ağacı. (Cevizgillerden.)

—ANSİKL. *Pterocarya*'nın meyvesi bürüm ayasından oluşma iki kanatlı bir cevizdir. *Pterocarya fraxinifolia* bazen parklarda ve bahçelerde süs ağacı olarak yetiştirilir ve daldırma usulüyle çoğaltılır. *P. stenoptera* ve *P. paliurus* da bahçelerde yetiştirilir. (L)

PTEROCELTİS i. Meyveleri kanatlı moğolistan çitlembiği. (L)

PTEROCERA i. Sıcak denizlerde yaşayan öndensolungaçlı karındanbcaklı büyük yumuşakça. (Çok gelişkin dudaklı iri kavkısında düz veya eğri, kalın parmaksı çıkıntılar bulunur. *Strombidae* familyasından.) [L]

PTEROCHROZA i. Yaşadıkları ortamda, insanı yanıltacak derecede kuru yaprağa benzeyen amerika çekirgesi (Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.) [L]

PTERODACTYLİDAE çoğl. i. Pterozorlardan sürüngenler familyası. (Örnek tipi: *pterodactylus*.) [L]

PTERODACTYLUS i. Zool. Üst jüra tabakasında fosili bulunan *pterodactylidae* familyasından kanatlı sürüngen hayvan. (Bunların büyüklüğü serçe ile kartal arasında değişiyordu. Pterodactylus'ta kuyruk kısa, gaga uzun ve sivri, dişler iridir; son derece

Foto. LAROUSSE

«Psykhe'nin Uykusu» Prud'hon'un tablosu Wallace koleksiyonu, Londra

uzun olan serçe parmağından başlayan çok geniş bir kanat zarı bulunuyordu. Derisi şüphesiz çıplaktı. Cuvier'nin tanımladığı 30

sm uzunluğundaki *Pterodactylus longirostris* Bavyera litografik şistlerinde bulunur.) [L]

PTERODON i. Dişleri şimdi Avustralya'da yaşayan keselikurdunkine benzeyen kreodont memeli hayvan. (Üst eyosen ve Oligosende fosilleri bulunur. En iyi örnekleri Quercy fosforitlerinde bulunmuştur. *Hyaenodontidae* familyasından.) [L]

PTEROGON i. Kanatları fistolu, parlak renkli, tıknaz gövdeli küçük kelebek. (Küpeçiçeğinde yaşayan *Pterogon prosperina* Batı Avrupa'da oldukça yaygındır. Pulkanatlıların *sphengidae* familyasından.) [L]

PTEROİS i. İskorpitgillerden kemikli balık. (Tropikal denizlerde yaygındır. Sırt yüzgeçleri parçalı, göğüs yüzgeçleri kanat şeklinde genişler. Bunlarla birlikte yüzeyindeki deri uzantıları balığa tuhaf bir görünüş verir. Boyu 30 sm'yi bulur.) [L]

PTEROMALUS i. Kurtçuk iken çeşitli kurtçukların gövdesinde asalak yaşayan küçük böcek. (*Pteromalus puparum*, pieridae familyasından böcekleri, *P. calandrae* buğday bitkilerini yok eder. Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

PTEROMYS i. Uçar sincap. (Güneydoğu Asya'da yaşayan bu hayvana oralarda TAGUAN denir. Kemirgenler takımının sincapgiller familyasından.) [L]

PTERONARCYS i. Perlalar grubundan büyük kuzey böceği; yetişkin iken solungaçlı olur. (Plecoptera takımından *pteronarcidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PTEROPHORUS i. Kanatları tüysü şeritler halinde parçalı olan küçük kelebek; tırtılı çitsarmaşığı üzerinde yaşar. (İlmî adı *Pterophorus monodactylus*. Pulkanatlılardan *pterophoridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PTEROPODA çoğl. i. Ayağında iki geniş kas uzantısı veya yüzgeç bulunan ve gayet iyi yüzen karındanbacaklı yumuşakçalar takımı.

— ANSİKL. Bu hayvanlarda baş ve dişlidil vardır; fakat baş az belirgindir; gözler ya yoktur, ya da boyalı basit benekler halindedir; solungaçları genellikle gövdenin arka tarafında veya örteneğin içindeki bir boşlukta (sırt veya karın tarafında) bulunur. Hepsi erdişidir. Bu takımdaki hayvanların embriyonları kavkılıdır; fakat yetişkinlerin bazısı (gymnosoma veya pterota) tamamen çıplak, diğer bir kısmı ise (thecosoma) kalkerden hafif, saydam, çoğunlukla güzel bir kavkının içinde bulunur. Özellikle arttansolungaçlı yumuşakçalara yakın olan bu hayvanlar açık denizde, enginlerde, genellikle büyük sürüler halinde yaşar; kavkıları, orta derinlikteki deniz diplerinde (Gaskonya körfezi v.b.) büyük birikintiler meydana getirir. Tersiyerde buna benzer fosil birikintileri de çoktur. (L)

PTEROPTOCHUS i. Esmer, kızıl veya siyaha yakın renkte ötücü kuş; kalın parmaklı kuvvetli bacakları vardır; kuyruğu genellikle dik durur, ötüşü çığlık şeklindedir. (Patagonya ormanlarında ve And dağlarının yükseklikleri̇nde yerde yaşar. Ötücü kuşlardan *pteroptochidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PTEROSPERMUM i. Bakışımsız yapraklı ağaççık; tropikal Asya'da yetişir; kapsül şeklindeki meyvesinde kanatlı tohumlar bulunur. (*Sterculiaceae* familyasından.) [L]

PTEROSTİCHUS i. Basık gövdeli ağılı böcek; pronotumu iplik biçiminde, duyargaları uzundur (15 mm kadar); Avrupa'nın her tarafına yaygın pek çok türü vardır; bazıları çileğe zarar verir. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

PTEROYİLGLÜTAMİK sıf. (fr. *ptéroylglutamique*). *Pteroyilglütamik asit.* FOLİK ASİT eşanlamı. Bk. VİTAMİN. (L)

PTEROZAMİTES i. Liyas ve oolitik tabakalarında bulunan fosil bitki (*cycadaceae* familyasından); yaprakları, ucu küt ve geniş yaprakçıklardan oluşur. (L)

PTEROZORLAR çoğl. i. İkinci zaman tabakalarında fosil olarak bulunan, bir tek parmağa bağlı zardan bir kanatla uçtuğu anlaşılan sürüngenler takımı.

— ANSİKL. *Pterozorlar* iri başlı sürüngenlerdi; bunlarda boyun çok uzun, gövde başa göre küçüktü; ağızlarında az veya çok diş vardı. Kemiklerinde kuşlarınki gibi hava boşlukları bulunuyordu. Bu hayvanların boyu birkaç santimetre ile birkaç metre arasında değişiyordu; kanat açıklığı 8 m'yi bulanlar vardı. Başlıca cinsleri: *rhamphorhnchus, pterodactylus*. (L)

PTERYGODES i. (yun. *pterygodes*, kanada benzeyen). Böcekbil. Pulkanatlılarda göğsün yan tarafında, kanatların çıktığı yerde bulunan parça; OMUZLUK veya TEGULA da denir.

— ANSİKL. *Pterygodes* ortagöğse bağlı bakışımlı iki parça halindedir. Pulkanatlılarla zarkanatlılarda birinci çift kanatların dip kısmını kısmen örter. (L)

PTERYGOPODİUM i. Afrika'nın ekvator bölgelerinde yetişen ağaç. (Baklagillerden.) [*Pterygopodum oxyphllum*'dan (*Oxystigma oxyphyllum* da denir) çitola denilen ve marangozlukta kullanılan bir odun elde edilir. Bu oduna Gabon'da *mbabu*, Kongo'da *kitola*, Nijerya'da *logagbola* denir.] (L)

PTERYGOTUS i. Avrupa, Amerika ve Avustralya'da silüryen ve devonyen tabakasında bulunan fosil hayvan. (*Eurypteridae* familyasından.)

— ANSİKL. *Pterygotus*, boyu 2 m'yi bulan eklemli iri bir hayvandı. Gövdesi uzun, orta kısmı şişkin, arkaya doğru dar ve kuyrukyüzgeci yassıydı; ön bacaklarında uzun fakat oldukça zayıf kıskaçlar bulunuyordu. (L)

PTİLİNİUM i. Sikloraf sineklerin alın kısmında bulunan zarsı kabarcık; kanla dolu olan kabarcık, sineğin kundaktan çıkacağı sırada iyice sivrileşerek puparium'un yırtılmasını sağlar. (L)

PTİLİNOPUS i. Yeşil tüylü, oldukça küçük güvercin; üzerinde yer yer parlak kısımlar ve sarı, pembe, kırmızı, mor v.b. çizgiler bulunur. (*Güvercin papağan* da denir. Ptilinopus Malezya yarımadasından Avustralya'ya kadar yaygındır ve meyveyle beslenir.) [L]

PTİLİNUS i. Yelpazemsi duyargalı, esmer renkli böcek. (*Ptilinus pecticornis* ve *fuscus* işlenmiş odunlarda yaşar. Kınkanatlıların *anobiidae* familyasından.) [L]

PTİLİUM i. Yarım milimetreye yakın büyüklükte küçücük böcek; bitki kırıntıları arasında, bazen çamların kabuğu altında yaşar. (Kınkanatlıların *trichopterygidae* familyasından.) [L]

PTİL(O)—, yun. *ptilon*, tüy'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

«PSYKHE ile Aşk» Capitolino müzesi, Roma bütün ve detay

PTİLOCERCUS i. Tupaia'ya yakın böcekçil memeli hayvan. (*Ptilocercus Lowi* büyük Sonda adalarında yaşar. Sıçan iriliğindedir; sıçrayarak yürür.) [L]

PTİLOGONYS i. Kanatları ve kuyruğu siyah, gövdesi gri renkli ötücü kuş; Meksika'da ve Orta Amerika'da yaşar. (*Bombycillidae* familyasından.) [L]

PTİLOLİT i. (fr. *ptilolite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum, potasyum, kalsiyum ve alüminyum silikat. (L)

PTİLONORHYNCHİDAE çoğl. i. Orta veya oldukça iri boylu, erkekleri genellikle parlak renkli ötücü kuş familyası. (Cennetkuşlarına yakın olan bu kuşlarda süs tüyleri çok gelişmemiştir; erkeklerin, çiftleşme mevsimi yaptığı yuvalar çok ilgi çekicidir; bu yuvalardan dolayı aynı kuşlara *beşik kuşları* da denir. Avustralya ve Yeni Gine'de bulunurlar.) [L]

PTİLOPACHUS i. Esmer tüylü küçük tavuk; Doğu Afrika'da kayalıklarda yaşar. (Sülüngillerden.) [L]

PTİLOPHORA i. Kelebek cinsi. (Tırtılı söğüt ve huş ağaçları üzerinde yaşarsa da, daha çok akçaağacı tercih eder. Pulkanatlıların *notodontidae* familyasından.) [L]

PTİLORHİS i. Kadifemsi siyah tüylü, oldukça büyük boylu ötücü kuş. (Koyu yeşil veya mavi madenî parıltılı pulsu tüylerden bir göğüslüğü vardır; gagası oldukça uzundur, Yeni Gine'de ve Avustralya'nın kuzeyinde yaşar.) [L]

PTİLOSTOMUS bls. i. Afrika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan siyah tüylü saksağan (*Ptilostomusafer*). [L]

PTİLOTİS i. Okyanusya bölgesinde bulunan yeşilimsi tüylü ötücü kuş; kulağının yakınında genellikle sarı bir leke bulunur. (L)

PTİLOTUS i. Dar yapraklı otsu bitki; çiçekleri genellikle dal ucunda bulunur; bürgüleri parlak ve süreklidir. (Horozibiğigillerden.) [L]

PTİNUS i. Hayvansal ve bitkisel kuru maddelerle beslenen böcek; *Ptinus fur* ve *latro* evlerde çok görülür. (Kınkanatlıların *ptinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PTİYALAGOG sıf. (yun. *ptyalon*, balgam ve *agogos*, çeken'den fr. *ptyalagogue*). Tıp. Tükürük salgısını hızlandıran. (L)

PTİYALİN i. (yun. *ptyalon*, balgam'dan fr. *ptyaline*). Biyokim. Tükürükte bulunan enzim (tükürük amilazı); çiğneme sırasında nişastanın sindirimini sağlar ve etkisi mi-

psykostasia (veya psikhostasia) «ruhun değerlendirilmesi»

ingiliz albatrı (XV. yy.) Louvre müzesi, Paris

mısır papirusu (M.Ö. VI. yy.) Louvre müzesi, Paris

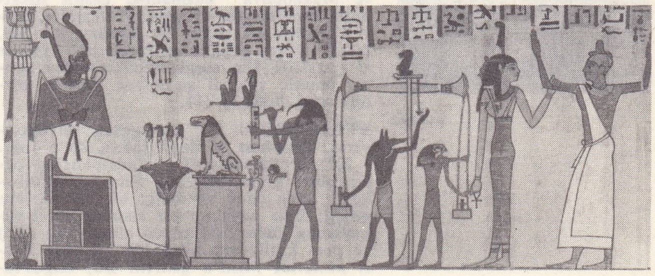

Foto. Ullstein, Olivier, Anderson-Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

PTAH
Abidos
alçak kabartması

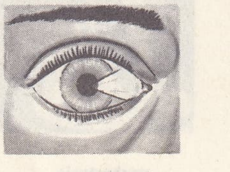

pterigiyon

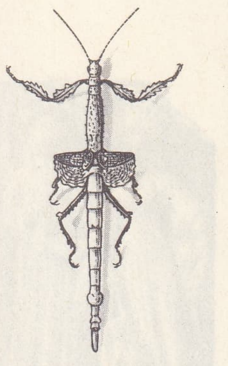

pterinoxylus

pterois

dede de devam eder. (L)

PTİYALİZM i. (yun. *ptyalismos*, bol tükürük salgısı'ndan fr. *ptyalisme*). Patol. Tükürük bezlerine yakın organlardaki rahatsızlıklarla (stomatit, farenjit), yemek borusu hastalıklarıyle, bazı zehirlenmelerle (civa zehirlenmesi) birlikte görülen veya belirli bir sebebi olmadan meydana çıkan (histeri) aşırı tükürük salgısı. (L)

PTOLEMAİOS, hanedanın başı Ptolemaios Soter'den sonra, Mısır'daki Lagidler sülâlesinden yunan kralların aldığı ad (M.Ö. 306-30). [L]

PTOLEMAİOS (öl. M.S. 40), Moritanya kralı (M.S. 23-40), Juba II ile Kleopatra Selene'nin oğlu. Romalılara bağlı kaldı, onların Takfarinas'ı yenmesine (24) yardım etti. Gösterişli bir hayat sürdü. Caligula onu Roma'ya çağırdı ve öldürttü. (L)

PTOLEMAİOS I Soter («Kurtarıcı») [Makedonya'da M.Ö. 360-283], Mısır'da yunan Lagos hanedanının kurucusu, Mısır kralı (M.Ö. 305-283), Lagos adlı bir makedonyalı soylunun oğlu. Muhafız olarak İskender ile Asya'ya gitti, bu seferin hikâyesini yazdı, sonra Philippos III Arridaios tarafından Mısır ve Libya satraplığına getirildi (323). İskender'in cesedini İskenderiye'ye (*Sema*'da) gömdürdüğü sanılır. Kendisine yardımcı (hyparkhos) tayin edilen Naukratis'li Kleomenes'i öldürttü, hâkimiyetini Kyrene'ye kadar genişletti ve Makedonya'nın fiilî hükümdarı olan ve onu Mısır'dan atmayı başaramayan (321) Perdikkas'a karşı kolaylıkla direndi. Sahra ve Nil gibi iki büyük engel sayesinde ülkesini koruyabildi, İskender'in vârisleri arasındaki çatışmaya katılmadı, onlarla anlaşma yaptı (Triparadisos, 321), Suriye'yi, Kudüs'ü (bir sabbat günü) ve az sonra Kıbrıs'ı fethetti. Kendisine sığınan Seleukos'u kabul etti ve Antigonos Monophtalmos'a karşı onunla birleşti. Antigonos Monophtalmos'un Filistin'i işgal altında tutan oğlu Demetrios'u (müstakbel Poliorketes) Gaze'de yendi (312). Sonra Anadolu ve Yunanistan şehirlerinde garnizonlar kurdu. Fakat donanması Kıbrıs'ın Salamis açıklarında anîden yenilince (306), Ptolemaios'un elinde sadece Mısır ile Kyrene kaldı. Ptolemaios, buna karşılık, kral unvanını aldı, bu unvanla birlikte de firavunların unvan ve imtiyazlarına da sahip oldu. 301'den sonra, Antigonos'a karşı kurulan bir birliğe katıldı, Koile Syria'yı (İpsos 301), Kıbrıs'ı (295-294), Kyklades üstündeki protektorayı (287'ye doğr.) geri aldı. Makedonyalı yunan göçmenlerini, İskenderiye ve Ptolemais şehirlerine, nispeten tecrit edilmiş bir topluluk halinde yerleştirdi ve helen medeniyetine bağlı bu topluluktan ordusuna asker sağlamak için yararlandı. İskenderiye'ye Serapis kültünü soktu ve hem kral-firavunun, hem Yunanlıların kurtarıcı kralının (Soter), hem de kahramanlaştırılmış İskender'in kültü olan hanedan kültünü kurdu. Başkent İskenderiye'yi güzelleştirdi ve oraya bilginlerle filozofları toplayarak bir kütüphane ve bir müze kurdu. Berenike I'den olan oğlunu tahta ortak etmişti (285); bu oğlu Ptolemaios II adıyle babasının yerini aldı. (L)

PTOLEMAİOS II Philadelphos (İstanköy [Kos] M.Ö. 309/308 - 246), Ptolemaios I Soter'in oğlu, Mısır kralı (283-246). İhtiyatlı, gösterişi seven, güçlü bir hükümdardı. Babasının itibar siyasetini kuvvetlendirdi. Mısır dışında kendisi pek faaliyet göstermedi, ama amiralleri denizleri tarayarak krallığın baskısını sürdürdüler: gerçekten de Koilesyria'da mücadele bitmemişti ve Makedonya düşmanlığı çeşitli fırsatlarda kendini gösteriyordu. Ptolemaios, galyalı ücretli askerlerin bir isyanını bastırdı. Siyasî nüfuzu güçlü olan kızkardeşi Arsinoe II (Arsinoe I'in sürgün edilmesinden sonra) onunla evlendi ve ailede şüpheli gördüklerini öldürttü. (L)

PTOLEMAİOS III Euergetes («İyilikseven»), **Tryphon** da denir (M.Ö. 280'e doğr. - 221), Ptolemaios II Philadelphos'un oğlu, Mısır kralı (246-221). Seleukos Kallinikos'a karşı uzun ve inatçı bir mücadeleye girişti; Batı Asya'nın bir kısmını Babil yakınlarına kadar hâkimiyeti altına aldı (245) ve pers krallarının götürdüğü firavun devri putlarını Mısır'a getirtti. Bu, Lagos'ların en büyük zaferi oldu. Ptolemaios, 240 sıralarında Seleukos ile barış imzaladı ve ücretli helen askerlerini Fayyum'a yerleştirebildi. Kral ve kraliçe (Berenike II), yani «Euergetes tanrılar» kültünü geliştirdi, birçok tapınak (Edfu) yaptırdı. (L)

PTOLEMAİOS IV Philopator I (M.Ö. 244'e doğr. - 203), Ptolemaios III Euergetes'in oğlu, Mısır kralı (M.Ö. 221-204/203). Düşük ahlâklı ve tembel bir adamdı, iktidar sorumluluğunu daha baştan bakanı Sosibios'a bıraktı; aile faciaları (ailesini öldürttü), Koile Syria valisi Theodotos'un ihaneti ve siyasî alandaki beceriksizlik, onun Antiokhos III Megas'ı Raphia savaşında (217) yenmesine engel olmadı; Ptolemaios, bu savaşı 20 000 fellâhtan kurulu bir yerli ordu, trakyalı ve galyalı paralı askerler sayesinde kazandı. Fakat bu millî zaferden gururlanan yerliler, papaz sınıfının desteğiyle ayaklandılar ve çetin bir gerilla savaşına giriştiler. Ptolemaios, 217'de, kendi kültüne ortak olan (*theoi Philopatores*) kızkardeşi Arsinoe III ile evlenmişti. Dionysos kültünü Mısır'da yaydı. (L)

PTOLEMAİOS V Epiphanes («Ünlü») [M.Ö. 210/209'a doğr. - 181], Ptolemaios IV Philopator'un oğlu, Mısır kralı (204/203-181). Bakan Sosibios ile Agathokles, halkın sürekli ısrarı karşısında, bir süre önce katledilen annesinin ölümünü açıklamak zorunda kalınca, Ptolemaios V, iktidara geçti. Sosibios öldü, Agathokles de İskenderiye'lilerin bir ayaklanması sırasında öldürüldü. 201 Sıralarında, Marcus Lepidus'un başkanlığındaki Romalı bir elçiler heyetini kabul etti. 200 veya 198'de Panion'da Koile Syria'yı kaybetti. 197'de ergin çağa ulaşınca Menfis'te taç giydi. Fakat Aristomenes, sonra Argos'lu Polykrates naip olarak devlet yönetiminde ona yardım ettiler. Saray erkânı sınıflar halinde teşkilâtlandı (akrabalar, ilk dostlar, dostlar v.b.). Yukarı Mısır'da ve Delta'da (Abydos, Lykopolis) yerlilerin çıkardığı isyanlar kanlı bir şekilde bastırıldı, düzen ancak 184'te sağlanabildi. Bu arada saray, geleneksel dini (Rosette taşı) destekleyerek mısırlı rahipler sınıfını kazanmağa çalışıyordu. Dış sömürgelerini yavaş yavaş fetheden Antiokhos, yine de Ptolemaios'un müttefiki olduğunu ileri sürüyordu. Antiokhos, kızı Kleopatra'yı Ptolemaios'a verdi. Kleopatra'nın gerek Koile Syria'nın ödemek zorunda olduğu vergi kalıntılarını, gerek malî gelirleri çeyiz olarak aldığı sanılıyor. Roma, Antiokhos III'e karşı savaşta, Ptolemaios V'in silâhlı müdahalesini kabul etmedi. (L)

PTOLEMAİOS VI Philometor («Annesini seven») [M.Ö. 186-Suriye 145], Ptolemaios V Epiphanes'in oğlu, Mısır kralı (M.Ö. 181-145). Uzun süre annesi Kleopatra'nın naipliği altında hüküm sürdü, kızkardeşi Kleopatra II ile evlendi (173). Mısır'ı istilâ eden Antiokhos IV tarafından hapsedildi (169). İskenderiyeliler, onun yerine Ptolemaios VII'yi kral ilân ettiler. Antiokhos, Romalıların müdahalesi üzerine çekilince (169-168) iktidarı kardeş paylaştı, sonra araları açıldı; Ptolemaios VI sürülünce (164), Roma senatosuna başvurdu ve Kıbrıs'ta oturdu; bir süre sonra o da kardeşini Kyrenaika'ya sürdü (163). Yumuşak tabiatına uygun bir uzlaşma ve şefaat siyaseti uyguladı. Birçok anıtı onarttı (Edfu, Kom, Ombo). Hükümdarlığı sırasında hadımağaların etkisi önemli ölçüde arttı. Suriye'de taht kavgalarına karıştı ve orada Aleksandros I Balas'a karşı yapılan bir çarpışmada öldü. (L)

PTOLEMAİOS VII Euergetes II (öl. M.Ö. 116), Ptolemaios VI Philometor'un kardeşi ve halefi, Mısır kralı (M.Ö. 145-116). İktidarı Ptolemaios VI ile paylaştı (169), sonra Kyrenaika'da hüküm sürdü, vârissiz öldüğü takdirde burayı Romalılara bırakmayı kabul etti. Kardeşinin ölümü üzerine, hiçbir mücadeleye lüzum kalmadan yerine geçti, dul yengesiyle (Kleopatra II) evlendi, yeğenini öldürdü, kendisine düşmanca davranan iskenderiye Yahudilerine ve bu arada daha birçok kimseye karşı kin besledi. İri yapılı oluşu yüzünden PHYSKON («Domuz sucuğu») diye anılırdı. Birçok kimseyi ölüme mahkûm etti, sürgüne yolladı ve mallarına elkoydu: birçok aydın başka yerlere gitmek üzere Müze'den ayrıldı. Ptolemaios, karısını açıkça boşamadan, 141'e doğru yeğeni (Kleopatra II'nin kızı) Kleopatra III ile evlendi. Kleopatra II, 130 sıralarında genel düşmanlıktan yararlanarak Ptolemaios'u İskenderiye'den kovmayı başardı. Ptolemaios, onun oğlu Memphites'i öldürerek öç aldı ve 129-127 arasında krallığını tekrar ele geçirdi. 124'te, uzun bir kargaşalık döneminden sonra Kleopatra II ile barıştı ve 118'de hanedan kavgasının sebep olduğu zararları karşılamak için vergileri erteleyen geniş kapsamalı bir af fermanı (Tebtunis papirosu) çıkardı. (L)

PTOLEMAİOS VIII Eupator, Ptolemaios VI'nın oğlu. Kıbrıs kralı ve bir ara babasının iktidar ortağı (M.Ö. 145'e doğr.) oldu. (L)

PTOLEMAİOS IX Apion, Ptolemaios VII'nin oğlu, Kyrene kralı (M.Ö. 117-96). Devletlerini Roma senatosuna bırakmak istedi, fakat senato bunu kabul etmedi. (L)

PTOLEMAİOS X (IX veya VIII) Soter II, LATHYROS («Nohut») denir (öl. M.Ö. 80), Mısır kralı (M.Ö. 116-107) ve (M.Ö. 88-80), Ptolemaios VII ile Kleopatra III'ün oğlu. Kleopatra tahta, küçük oğlu Ptolemaios XI Aleksandros I'i geçirmek istedi, fakat İskenderiyelilerin direnişiyle karşılaştığı için kararını ancak 107'de uygulayabildi. Ptolemaios, önce Kleopatra IV, sonra Kleopatra V ile evlenmişti. Kıbrıs'ta sürgün kaldıktan sonra 88'de kardeşinin ölümü üzerine tekrar iktidara geçti, mısırlı milliyetçilerle mücadele etmek zorunda kaldı. Teb ayaklanmıştı. Dış siyasette çatışmalardan kaçındı ve Romalılara yaranmak için elinden geleni yaptı. (L)

PTOLEMAİOS XI (X veya IX) Aleksandros I (öl. denizde M.Ö. 88), Ptolemaios X Soter II'nin kardeşi, Mısır kralı (M.Ö. 107-88). Annesinin desteğiyle kardeşinin yerine tahta geçti. 101'de annesini öldürttüğü sanılır. *Sema*'ya (İskender'in mezarı) karşı saygısız davranışı (89) yüzünden halk ve askerler ayaklandı. Mısır'dan kovulan Ptolemaios az sonra öldürüldü. (L)

PTOLEMAİOS XII (XI veya X) Aleksandros II (M.Ö. 105'e doğr. - 80), Mısır kralı (80), Ptolemaios XI Aleksandros I'in oğlu. Çocukluğu İstanköy (Kos), Pontos ve Roma'da geçti. Karısı Berenike III'ü öldürttüğü için iskenderiye halkı tarafından katledildi. (L)

PTOLEMAİOS XIII (XII veya XI) veya **Neos Dionysos; Nothos** («Piç») ve **Auletes** (yun. «Flütçü») denir (M.Ö. 95-51), Soter II'nin evlilik dışı oğlu, Mısır kralı (M.Ö. 80-58 ve 55-51). Kleopatra VI ile evlendi. Roma'nın kararlarından her zaman şüphe etti ve aralarında Pompeius da olmak üzere birçok kişinin himayesine başvurdu. Kıbrıs'ın Roma tarafından ilhak edilmesinden (58) sonra halk tarafından kovuldu ve yerine Berenike IV ile kocası Arkhelaos getirildi. (L)

PTOLEMAİOS XIV (XIII veya XII) Dionysos II (M.Ö. 61'e doğr. - 47), Mısır kralı (M.Ö. 51-47). Tahtı, kızkardeşi ve karısı Kleopatra VII ile paylaştı. Kleopatra VII'yi halk 48'de İskenderiye'den kovdu. O sırada Ptolemaios da Mısır'a sığınan Pompeius'u öldürttü. Sezar ona bir süre kendi esiriymiş gibi muamele yaptı ve gidip onun sarayına yerleşti. Ptolemaios kaçtı ve Sezar'a karşı savaşırken öldü. (L)

PTOLEMAİOS XV (XIV veya XIII) [M.Ö. 59-44], Ptolemaios XIII'ün kardeşi, Mısır kralı (M.Ö. 47-44), Kleopatra VII'nin kardeşi ve kocası. Sezar Kleopatra'yı tahta çıkarınca, Ptolemaios XV onunla iktidarı paylaştı. Karısı ile Roma'ya gitti. Sezar'ın ölümü üzerine Mısır'a dönüşlerinde kızkardeşi tarafından zehirlendiği sanılır. (L)

PTOLEMAİOS XVI (XV veya XIV) Kaisarion (M.Ö. 47-30), Sezar ile Kleopatra'nın oğlu, Mısır'ın son kralı (M.Ö. 44-30). Saltanatı annesiyle paylaştı. Actium (Aktion) Deniz savaşından sonra Octavius tarafından öldürüldü. (L)

PTOLEMAİOS (Klaudios), yunan astronomu, matematikçisi ve coğrafyacısı (Pelusion [Aşağı Mısır] M.S. 108 -Kanobos [Mısır] 168'e doğr.). Ömrünü İskenderiye'-

Foto. LAROUSSE

de geçirdiği sanılır. Dev eseri astronomiyi, matematiği en bir bölümünü, kronoloji, optik, güneş saatçiliği, coğrafya, müzik v.b.yi kapsar. En önemli eseri *Mathematike Syntaksis*'tir (Matematik Bileşim). Buna *Büyük Bileşim* de denir, fakat daha çok *Almagest* ve arapların çevirdiği adla *Kitab-al-Macisti* diye bilinir; bu eserde «Ptolemaios sistemi» denen dünya sistemi, düzlem ve küresel trigonometri üstüne bir inceleme, günlük hareketle ilgili bütün olguların açıklanışı ve hesabı yer alır. XVI. yy.da birçok defa basılan, keşifler tarihi bakımından değerli bilgiler veren, içinde o tarihte çizilmiş haritalar bulunan *Geographike Hiphegesis* de (Coğrafya Kılavuzluğu) önemlidir. Öbür eserleri: *Tetrabiblon* adlı astroloji incelemesi, yunan müziğinde kullanılan seslerin matematik teorisini açıklayan *Harmonika Biblia* (Armoni Üstüne Kitaplar) ve *Kanon Basileor* (Kronolojik Tablo veya Hükümdarlar Yasası). Ptolemaios, astronomiyle ilgili çeşitli âletler yaptı: gök küreleri ve kendi adını taşıyan astrolap (usturlap). [L]

PTOLEMAİOS Aloros'lu (öl. M.Ö. 365), Makedonya kralı (hük. M.Ö. 368-365). Amyntas'ın evlilik dışı oğlu. Kral Aleksandros II'yi öldürttü (368) ve kurbanının anası Eurydike ile evlendi. Pelopidas'ın bir saldırısına karşı koymak ve Atina'nın yardımını kabul etmek zorunda kaldı. Aleksandros II'nin küçük kardeşlerinin hâkimiyetini tanıdı, kendisi de naiplik görevini aldı. 365'te bu kardeşlerden Perdikkas III tarafından öldürüldü. (L)

PTOLEMAİOS Keraunos («Yıldırım») [M. Ö. 320'ye doğr. - 279], Makedonya kralı (M.Ö. 281-279), Ptolemaios I Soter'in ve Eurydike'nin büyük oğlu. Mirastan yoksun bırakılınca Lysimakhos'un yanına sığındı, onu prens Agathokles'ten kurtarmak görevini üstüne aldı. 281'de Seleukos Nikator'u da öldürdü. Lysimakhos'un ölümünden sonra Makedonya kralı ilân edildi. (L)

PTOLEMAİOS Philadelphos, Antonius ile Kleopatra'nın oğlu (M.Ö. 36'ya doğr. - 25'ten sonra). Anne ve babası tarafından Suriye kralı ilân edildi. Augustus'un zafer töreninde bulundu ve son günlerini Moritanya kralı olan kayınbiraderi Juba II'nin yanında geçirdi. (L)

PTOLEMAİS. Esk. coğ. Helenistik çağda, *Ptolemaios* adlı Mısır kralları tarafından veya onların onuruna kurulan şehirler. — Kirene'de liman. Ptolemaios Philadelphos tarafından kuruldu. İustinanos tarafından onartıldı. *Tolmeita* yakınında yıkıntılar. — Fenike'de Karmel dağının kuzeyinde şehir. Ptolemaios I Soter tarafından Ptolemais diye adlandırıldı. Bugün, *Akkâ.* — **Ptolemais Hermiu** («Hermias Ptolemais'i») Ptolemaios I tarafından Nil kıyısında Abydos yakınında kuruldu; Mısır'da «Lagos» hanedanına bağlı olmakla beraber yunan şehri yasalarından ve bütün yunan kuruluşlarından (gymnasion, tiyatro) yararlanan üçüncü şehirdi. Teb'de helen kültürünün merkeziydi. Bugün *El Menşiye.* — **Ptolemais Theron** («Vahşî Hayvanlar Ptolemaisi») Ptolemaios II zamanında kuruldu; fil avcılığı merkezi ve Kızıldeniz kıyısında bir liman şehriydi. Bugün *Ras-el-Debir.* — Anadolu'da (Pamphylia bölgesi) şehir. Strabon'a göre kral Ptolemaios II tarafından, kendi adı verilerek Melas ile Alanya (Korakesion) şehirleri arasında kurulmuştur. Kalıntıları bugün Şarapsu'nun batısındadır. (LM)

PTOMAİN i. (yun. *ptoma,* ceset'ten fr. *ptomaïne*). Biyokim. Ferment dekarboksilasyonu yoluyle bazı amino asitlerden oluşan ve bitkisel alkaloitlere benzeyen zehirleyici baz maddeler grubu. (Bu parçalanmayı [dekarboksilaz] sağlayan enzimler bakterilerde pek yaygın olduğundan protaminler cesetlerde [agmatin, kadaverin, pütresin] ve bazı iltihaplı durumlarda bağırsaklarda bulunur.) [L]

PTOON. Esk. coğ. Boiotia'da Kopais gölüne hâkim dağ; Apollon Ptoios kehanet yeri (bir tapınağın ve kutsal bir kaynağın yıkıntıları). [L]

PTOSİMA i. Erik, kayısı, kiraz ve diğer meyve ağaçlarında yaşayan böcek. (İlmî adı *Ptosima undecimmaculata.* Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.) [L]

PTOZ i. (yun. *ptosis,* düşme'den fr. *ptôse*). Patol. Aşkı kas ve bağlarının gevşemesi sonucunda bir organın sarkması, düşüklük. || *Genel ptoz,* bütün karın organlarının düşüklüğü.

— ANSİKL. İçorganların, özellikle böbrek, mide, kalınbağırsak, hattâ karaciğer düşüklüğünün birçok sebebi olabilir. Başlıca sebepleri şunlardır: karın çeperinin içorganları tutma yetersizliği (özellikle doğum yapmış kadında), zayıflama ve eskiden kullanılan çok sıkı korse. Ptoz'a karşı çeşitli şekillerde kemerler kullanılır. Bazen cerrahî müdahaleye başvurmak gerekir. (L)

PTT (*Posta, Telgraf ve Telefon işletmesi*'nin kısaltılmış adı), posta, telgraf ve telefon hizmetlerini yürütmek amacıyle, özel kanuna göre kurulmuş (1953), idarî muhtariyeti olan, Ulaştırma bakanlığına bağlı iktisadî devlet teşekkülü. Görevleri: açık ve kapalı mektup ve haberleşme kartlarını taşımak, dağıtmak; telli ve telsiz telefon ve telgraf hizmetlerini yapmak; her türlü basılı kâğıtları, ticaret eşyası örneklerini, küçük paketleri, fonopost maddelerini, iş kâğıtlarını, posta kolilerini, tebliğ evrakını yerine ulaştırmak; posta bonolarını, ödemeli posta maddelerini, posta ve telgraf havalelerini alıp vermek; posta çekleri, posta seyahat çekleri, posta biriktirme sandığıyle ilgili işlemleri yapmak; telsiz telefon alıcıları için ruhsatname ve milletlerarası telsizci şahadetnamesi vermek. Kuruluşun merkez teşkilâtı, genel müdürün başkanlığında iki teşkilât üyesiyle Maliye ve Ulaştırma bakanlıkları temsilcilerinden meydana gelir. Genel müdürün iki yardımcısı vardır.

Danışma birimleri: *Araştırma ve Geliştirme Kurulu başkanlığı; Tetkik Kurulu başkanlığı; Hukuk müşavirliği; Teftiş Kurulu başkanlığı; Savunma sekreterliği.* Esas birimler: posta hizmetlerinin yürütülmesi, posta cihazlarının dağılımı, yeni merkezler açılması, posta pullarının basımı, posta hatlarının tespit işlerinden sorumlu *Posta Dairesi başkanlığı;* telekomünikasyon işlerine bakan, telefon rehberlerinin hazırlanmasını sağlayan *Telgraf ve Telefon Dairesi başkanlığı;* telekomünikasyon işlerinin projelendirme, bakım yönleriyle ilgilenen *Teknik İşler Dairesi başkanlığı; Yapı İşleri Dairesi başkanlığı;* NATO altyapı kurumlarıyle uğraşan *NATO Dairesi başkanlığı.* Yardımcı birimler: *Genel sekreterlik, Personel Dairesi başkanlığı, Muhasebe ve Maliye Dairesi başkanlığı, Malzeme Dairesi başkanlığı, Sağlık Yardım Sandığı müdürlüğü.*

Teşkilâtın 16 bölge müdürlüğü (Adana, Afyon, Ankara, Balıkesir, Çankırı, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun, Sıvas, Trabzon, Van), 883 merkezi, 1 133 şubesi, 1 039 acentesi, 3 140 pul satıcılığı, 3 telefon başmüdürlüğü (Ankara, İstanbul, İzmir); 2 depo müdürlüğü (Ankara, İstanbul), 1 atelye müdürlüğü (Ankara), 1 araştırma laboratuvarı (İstanbul) vardır. (M)

PTT Gençlik Spor kulübü, Türkiye PTT teşkilâtının spor kulübü. 1954'te Ankara'da kuruldu. Bunu İstanbul ve İzmir'de kurulan PTT kulüpleri izledi. Türkiye'de bulunan bütün PTT kulüpleri sarı-siyah renkleri taşır. Ankara PTT kulübü özellikle futbol dalında büyük başarı gösterdi. 1959-1960 Ankara Mahallî Lig şampiyonluğunu, 1964 Spor-Toto Kupası şampiyonluğunu kazandı, 1971-1972 yılında İkinci lig kırmızı grupta şampiyon oldu. (M)

PTYCHİTES i. Sırf triyas tabakasında bulunan ammonit; kıvrımlarla süslü, küçük göbekli, kalın bir kıvkısı vardır. (L)

PTYCH(O)—, yun. *ptyks, ptykhos,* kıvrım'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

PTYCHODERİDAE çoğl. i. Enteropneusta takımından, kanatsı uzantıları ve karaciğer yarıkları bulunan büyük boylu hayvanlar familyası; *balanoglossus, glossobalanus* ve *ptychodera* cinslerinde toplanan otuz kadar türü vardır. (Stomocorda şubesinden.) [L]

PTYCHODUS i. Paleont. Tebeşir tabakalarında sık sık görülen köpekbalığı. (Dişleri kaldırım taşı gibi dizili, çizgili, basık, dört köşe taçlıdır. Bu bakımdan bugünkü fulyabalığına benzetilebilir.) [L]

PTYCHOGASTER i. Tam iskeleti Fransa'da oligosen tabakasında bulunan kaplumbağa. (Karakaplumbağasıgillerden.) [L]

PTYCHOPARİA i. *Olenidae* familyasından trilobit; en çok Kambriyende bulunur. (L)

PTYCHOPTERA i. Sivrisinek çeşidi. (Kurtçuğunun arka ucunda, hava deliklerinin açıldığı uzun bir borucuk bulunur; kurtçuk suyun dibinden ayrılmadan bununla soluk alır. İplik duyargalı sineklerden *ptychopteridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PTYCHOSPERMA i. Yüksek kongövdeli palmiye; tepesinde taç şeklinde, saplı ve tüysü yapraklar bulunur; çiçekleri dağınık koçan şeklinde küme kümedir. Okyanusya adalarında yetişir. (L)

PTYCHOTİS i. Çorak yerlerde biten, kazık köklü, tüysüz bitki. (Maydanozgillerden.) [L]

PTYCHOZOON i. İndonezya ve Malezya bölgesinde yaşayan geko. (*Ptychozoon homalocephalum* geniş ve yassı gövdeli bir gekodur; yan taraflarında, böğründe, kuyruğunun ucuna kadar uzayan ve paraşüt ödevi gören geniş bir deri kıvrımı bulunur.) [L]

PU i. (fars. *pūyiden,* koşmak'tan *pū*). *Esk.* Koşma. (M)

Pu, *plütonyum*'un kimyasal sembolü. (L)

PU i. Metrol. Eskiden Çin'de kullanılan, 1,79 m değerinde uzunluk ölçüsü. (M)

PUAN veya **PUVAN** i. (fr. *poin*'dan). Çeşitli sporlarda kullanılan, ölçüsü ve değeri değişken birim. (Tenis, futbol ve bokstaki puanlar arasında hiç bir karşılaştırma imkânı yoktur.) || Herhangi bir imtihanda cevaplandırılacak soruların sayı olarak değeri veya cevaplandıranın başarı değeri: *İkinci soru 10 puanlıktır. Test imtihanında 100 üzerinden 70 puan almak.* || Kumaşlardaki nokta, benek: *Kumaşın siyah puanları var.*

— Spor. *Puan almak* (veya *kazanmak*), spor karşılaşmasında başarılı oyun sonucu sayı sağlamak. || *Puan (sayı) hesabıyle yenmek,* rakibinden fazla puan alarak karşılaşmayı kazanmak.

— Terz. Beyaz nakış iğnelerinden biri. (Puan, genellikle desen yapımında kullanılır. İplik yuvarlak şekilde sarılır. Kumaşın ve desenin özelliğine göre mohime, pamukaki, çamaşır ipeği v.b. kullanılır.) [M]

PUANLAMAK veya **PUVANLAMAK** geçl. f. (*puan* veya *puvan*'dan *puan-la-mak* veya *puvan-la-mak*). [Test kâğıtlarında] Yönetilen sorulara verilen cevapları değerlendirmek, puan vermek. (M)

PUANT i. (lat. *puncta* > fr. *pointe*). Koreografi. Ayak parmaklarının ucunda dikilen ve ne topuğu ne de ayağının hiç bir kısmı yere değmeden adımlar atan kadın dansçının hareketi. || *Puant zamanı,* ayak parmağının ucunu yere değdirerek ayağın üst kısmını uzatma ve dizi germe şeklindeki dans hareketi. || *Alçak puant* veya *sıkışık puant,* ayağını uzatıp parmaklarını birbirlerine doğru sıkarak ayak bileğinin ön kısmını ileri çıkaran kadın dansçının duruşu. || *Yarım puant,* yere ayağın ön kısmını basarak, geri kalanını puanttaki gibi yere değdirmeden yukarıda tutmakla elde edilen duruş. || *Yarım puant zamanı,* vücut ağırlığını, yere basan parmaklara vererek ve ayak tabanı ile topuğu havaya kaldırarak elde edilen dans hareketi.

— ANSİKL. Koreografi. *Puant*'lar balede XIX. yy.ın başında ortaya çıktı. Bu akademik dansın Auguste Vestris devrinde eriştiği teknik gelişme, dans ayakkabısının gelişmesi sayesinde oldu. Dans ayakkabısı Direktuvar devrinde topuksuz bir sandal, sonunda da dans şosonu halini aldı. Puant üzerine ilk dikilenler 1809-1818 arasında Opéra'da çalışan fransız Goslelin ile italyan Amalia Brugnoli'dir. Fakat romantik koreografinin sembolü haline gelen puantı 1832'de Maria Taglioni Paris operasında *La Sylphide* balesinde ortaya attı. Balede erkekler hiç bir zaman puant yapmazlar. (L)

PUANTAJ veya **PUVANTAJ** i. (fr. *pointage*). Bir kimsenin var veya yok olduğunu, bir işe katılıp katılmadığını belirt-

pteroptochus

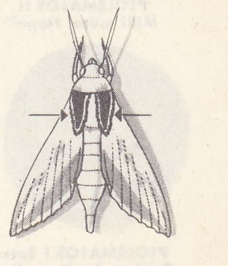

pterygodes

Lesmahago'da (İskoçya) bulunan pterygotus

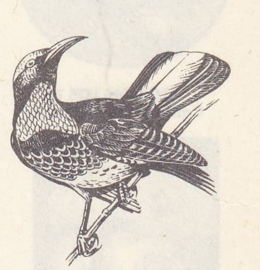

ptilorhis

Foto. LAROUSSE

PTOLEMAİOS II
Millî müze, Napoli

PTOLEMAİOS I Soter
Cabinet des Medailles, Paris

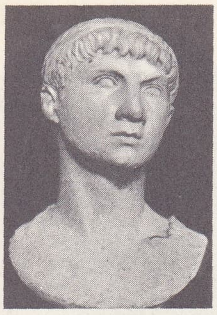

PTOLEMAİOS
Moritanya kralı
Louvre müzesi, Paris

PTOLEMAİOS III
Cabinet des Medailles, Paris

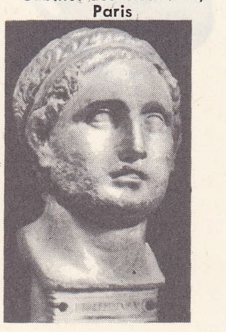

PTOLEMAİOS V Epiphanes
Napoli müzesi

mek için adının yanına konan işaret.

— Spor. Turnuva sistemiyle yapılan yarışmalarda ferdî veya takım sıralamalarında iyi ve fena puanların tespiti.

— Zootekn. Bir hayvanın değerini nokta metoduyle tayin etme işlemi. || Nokta metoduyle yapılan değerlendirmede hayvana verilen notların toplamı. || *Puantaj cetveli*, nokta metodunda göz önüne alınan nitelikleri belirten cetvel. (Irklara göre değişen bu cetvellerde ırk standardının çeşitli unsurları esas alınır.) [L]

PUANTER i. (ing. *pointer*'dan). Av köpeği ırkı.

— ANSİKL. *Puanter* kısa kıllı, zarif, düzgün vücutlu, uzun ince kuyruklu bir köpektir. Değişik renklerde olur: siyah, siyahbeyaz, benekli veya beneksiz, portakal ren-

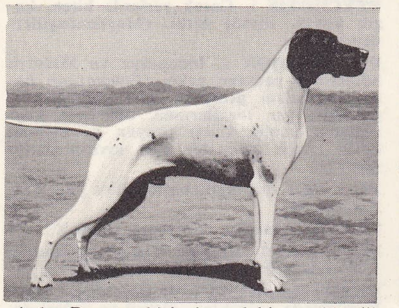

ginde. Puanter birinci sınıf bir av köpeğidir; avı sezdiği anda olduğu yerde heykel gibi hareketsiz kalır, onu ürkütmez (adı [puanter: dikilip kalan], bu özelliğinden gelir). Keskin koku alma duyusu, sürati ve durma stiliyle haklı bir ün kazanmıştır. (L)

PUANTİYİZM i. (fr. *pointillisme*). Bk. NOKTACILIK.

PUANTÖR veya **PUVANTÖR** i. (fr. *pointeur*). Görevi bir yerde liste işaretlemek olan kimse. || Büyük fabrika, işyerleri ve büyük inşaatlarda çalışan işçilerin işe geliş ve gidişini kontrol eden görevli. (Bugün fabrika ve işyerlerinde işçilerin geliş ve gidişleri kart basma ile kontrol edildiğinden, puantörler daha çok inşaat işlerinde kullanılır. İşçilerin çalışmaları günlere ayrılmış matbu defterlere puantörler tarafından işlenir.) [M]

PUANTSEŞ i. (fr. *pointe seche*, kuru kalem'den). Grav. Gravürcülerin bakır üzerine ince çizgiler çizmekte kullandıkları âlet. || Bu âletle kazılmış bakır levhadan çıkarılan prova. Bk. GRAVÜR. (L)

PUBİOTOMİ i. (fr. *pubiotomie*). Kadındoğum. Güç doğum halinde çatı kemiklerinden birini zincir şeklinde testereyle kesme ameliyatı. (L)

Publiciana (ACTIO—). Rom. huk. *İn rem* (aynî) praetor davası. Bilinmedik bir tarihte konmuş bir dava usulüdür: zilyetlik yoluyle iktisap halindeki bir malike, zilyetlik yoluyle mülkiyet iktisabı süreleri dolmuş gibi mala sahip olabilme imkânını verir. (L)

PUBLİCANUS i. (lat. *publicum*, vergi, devlet geliri'nden lat. k.). Esk. Rom. Vergi toplamakla görevli herhangi bir kimse. || Vergi toplanması veya bazı işlerin görülmesiyle görevli kesenekçi. (L)

PUBLİC-HOUSE [pablik havz] i. (ing. k.). İngiltere'de içkili yer, meyhane. (Kısaca PUB [pab] denir.) [L]

PUBLİCOLA (Publius VALERİUS). Bk. VALERİUS.

Publicus (CURCUS), Roma'da imparatorluk posta idaresi. Devlet görevlilerini ve malzemesini taşımakla yükümlü bir kamu hizmetiydi. Cumhuriyet döneminde, roma yüksek görevlileri bir yere gidecekleri zaman ulaşım araçlarını devlet sağlardı. Ayrıca bu görevlilerin yol boyunca gerekli bulduklan elkoyma işlemlerini yapmağa da hakları vardı. Augustus, imparatorluk sınırları içinde emirlerin ulaştırılmasını ve edinilen bilgilerin Roma'da toplanmasını sağlamak amacıyle askerî yollar üzerinde ilkin haberciler, daha sonraları da arabalar için konak yerleri kurdu. Atlı haberciler (*speculatores*), yolları boyunca, kendileri için hazır at bulundurulan bu konaklara (*mutationes*) uğrayarak günde birkaç kere at değiştirirlerdi.

Ayrıca, akşam menzile varınca, geceyi geçirmeleri için hazırlanmış bir barınakta (*mansio*) kalırlardı. İmparatorluk görevlilerinin (*procuratores cursus publici*) yönetiminde olan bu konak yerlerinde, çeşitli hizmetleri sağlamak amacıyle baytar, nalbant, sürücü, seyis v.b. gibi çevreden sağlanmış görevliler, hayvanların yem ihtiyacını karşılamak üzere samanlıklar bulunurdu. Her güzergâhın üzerindeki konaklama yerleri bir *praefectus vehicularum*'a (ikinci sınıf yurttaş) verilmişti. Düzenli bir biçimde çalışması denetçiler tarafından sağlanan bu idarî teşkilâtın genel yönetimini önceleri vali, IV. yy.dan itibaren de imparatorluk sarayının başgörevlisi (*magister officiorum*) sağlardı. Bütün bu hizmetlerin masrafları güzergâh üzerindeki bucaklar tarafından karşılanırdı. Personeli, malzemeyi ve hayvanları sağlayan bu bucaklardı. Septimus Severus (193-211), belediye yüksek görevlilerinin böyle ağır bir yük altında kalmasını doğru bulmayarak onları bir süre bu işten bağışık tuttu ve *cursus publicus* masraflarının devlet tarafından karşılanmasına karar verdi. Bu hizmetten parasız olarak yararlanmak hakkı devlet memurlarına ve IV. yy.dan itibaren, ellerinde vali tarafından onaylanmış özel bir belge bulunan din adamlarına verilmişti. Ama gerçekte, resmî yasaklara ve öngörülmüş olan para veya hapis gibi cezalara rağmen, *evectiones* adındaki bu belgeler, çok zaman, resmî görevi olmayan kimselere verildi. Öte yandan, bu yolcu taşıma hizmetine, kısa bir süre sonra, her biri iki çift öküzün çektiği (*angariae*) arabalarla yapılan bir mal taşıma (*clabularis cursus*) hizmeti de eklendi. (L)

PUBLİLİUS PHİLO (Quintus), romalı siyaset adamı (öl. M.Ö. 315'ten sonra). M.Ö. 339'da konsül seçldi; Latinleri yendi, diktatör tayin edildi, plebler e önemli yararlar sağlayan *leges publiliae*'yi çıkarttı. 337'de praetor, 332'de censor, 327'de konsül oldu (o sırada Napoli'yi kuşattı), 320 ve 315'te yine konsül seçildi. (L)

PUBLİLİUS SYRUS, latin şairi (Suriye'de M.Ö. I. yy.). Roma'ya köle olarak getirildi ve Domitius tarafından azat edildi. Yazdığı mimlerdeki ahlâkî vecizelerden, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında bir derleme (*Sententiae*) meydana getirildi. (L)

PUCA i. («saygı göstermek» anlamında sanskritçe k.). Kutsal tasvire tapınma. (Brahma'cılığın toplu veya tek olarak yapılan bu âyininde, bitkisel hediyeler sunulur ve kutsal tasvir süslenir. Bu âyinin kesin ve ayrıntılı kuralları vardır.) [L]

PUCCİ (Antonio), italyan yazarı (Floransa 1309'a doğr. - ay.y. 1388 ?). İlhamını halktan alan şakacı soneler ve bürlesk manzumeler yazdı. (L)

PUCCİNİ (Giacomo), italyan bestecisi (Lucca 1858 - Brüksel 1924). Müzikçi bir ailenin çocuğu. Lucca'da Müzik enstitüsünde okudu, daha sonra Milano konservatuvarına girdi. *Le Villi* (1884) ve *Edgar* (1889) adlı ilk operaları Milano'da başarıyle temsil edildi. Dünya çapında ün kazanan operaları: *Manon Lescaut* (Torino, 1896; Paris, 1900), librettosu Sardou'nun eserinden aktarılan *La Tosca* (Roma, 1900; Paris, 1903), *Madame Butterfly* (Milano, 1904), *Altın Batı'nın Kızı* (New York, 1910), *La Rondine* (Monte-Carlo, 1917), ayrıca *İl Tabarro, Suor Angelica, Gianni Schicchi* (New York, 1918; Roma, 1919) adlı operalardan meydana gelen *Le Trittico* (Üçlü Eser). *Turandot* adlı son operası Alfano tarafından tamamlandı ve 1926'da Scala di Milano'da Toscanini'nin yönetiminde temsil edildi. Sayıları bir hayli tutan bu operaların yanı sıra Puccini, bir büyük missa, bir *Capriccio sinfonico*, orkestra için iki menuetto ve oda müziği besteledi. İtalyan *reismo*'sunun temsilcisi sayılan Puccini, tiyatronun bütün inceliklerini, halkı etkilemenin çeşitli yollarını çok iyi bilir ve zaman zaman aşırılığa kaçan duygulu bir dil kullanır. (L)

PUCCİNİA i. (italyan anatomi bilgini T. *Puccini*'nin adından). Pasmantarları takımından bazitli mantar; belirli bitkilerde asalak yetişen pek çok türü vardır.

— ANSİKL. *Puccinia*'ların bazı türleri değişik konakhdır, yani üreme çevrimini ayrı iki konakta tamamlar; bir kısmı ise tek konaklıdır, hep aynı bitki üzerinde gelişir. Birçok türü tahıllarda pas hastalığına sebep olur (*Puccinia graminis*, siyah pas; *P. glumarum* sarı pas; *P. triticina*, esmer buğday pası v.b.). [L]

PUCCİTA (Vincenzo), italyan bestecisi (Civitavecchia 1778 - Milano 1861). Napoli tarzı operanın temsilcisidir. Londra ve Paris operaları hesabına eserler yazdı, ünlü şarkıcı Catalini'ye eşlik etti. (L)

PUCELLE (Jean), XIV. yy.da yaşamış fransız minyatürcüsü. Paris'te önemli bir minyatür atelyesinin şefiydi; fransız minyatürüne, kıvrık dal çizgilerinden ve küçük boy insan figürlerinden meydana gelen bir süsleme biçimi getirdi. Bu süsleme biçimi, *Breviaire de Belleville*'de (Belleville Dua Kitabı) [1343'ten önce bitirildi], *Robert Billyng'in İncili*'nde (1327) ve *Livre d'Heures du Duc de Berry*'de (Berry Dükünün Dua Kitabı) görülür. (L)

PUCHERİT i. (Saksonya'daki *Pucher* maden ocağının adından fr. *pucherite*). Miner. Tabiî bizmut vanadat. (L)

PUCHSTEİN (Otto), alman arkeoloğu (Labes, Pomeranya 1856 - Berlin 1911). Berlin'de müze müdürü olarak çalıştı (1883). Bergama sunağı kabartmalarını Berlin müzesine yerleştirdi. Başlıca eserleri: *Reisen in Kleinasien una Nordsyrien* (Anadolu ve Kuzey Suriye Gezileri) [1890, K. Humann ile], *Die Griechische Tempel in Unteritalien und Sizilien* (Güney İtalya ve Sicilya'da Yunan Tapınakları) [R. Koldewey ile 1899], *Führer durch de Ruinen von Baalbek* (Baalbek Harabeleri Rehberi) [1905]. (L)

PUCHTA (Georg Friedrich), alman hukukçusu (Kadolzburg, Fürth, Bavyera, 1798 - Berlin 1846). Erlangen, Münih (1828), Leipzig (1837) ve Berlin (1842) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Berlin'de Savigny'nin yerini aldı. Devlet danışmanı olarak yasama çalışmalarına katıldı. Alman tarih okulunun en parlak ustalarından biridir. Başlıca eserleri: *Civilistische Abhandlungen* (1823); *Das Gewohnheitsrecht* (Örf ve Âdet Hukuku) [2 cilt, 1828-1837]; *Lehrbuch der Pandekten* (Pandekta Ders Kitabı) [1838]; *Kursus der İnstitutionen* (Kurumlar Üstüne Dersler) [3 cilt, 1841-1847]; *Vorlesungen über das Heutige Römische Recht* (Bugünkü Roma Hukuku Üstüne Dersler) [2 cilt, 1847-1848]; *Kleine Schriften* (Küçük Yazılar) [1852]. (M)

PUCK, esk. alm. **Putzig**, Polonya'da (Gdansk voyvodalığı) şehir, *Puck körfezi* kıyısında; 5 100 nüf. Balıkçı limanı ve sayfiye yeri. Küçük sanayi (tarım malzemesi, gemi onarımı). [L]

Puck, Frizon'ların, Angl'lerin ve Jut'ların efsanelerinde sözü edilen muzip, ama kimseye kötülüğü dokunmayan şeytan. İngiliz hurafelerinde *Robin Goodfellow* adıyle anılır. Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'ndaki kişilerden biridir. (L)

PUCRASİA i. Oldukça büyük boylu, de-

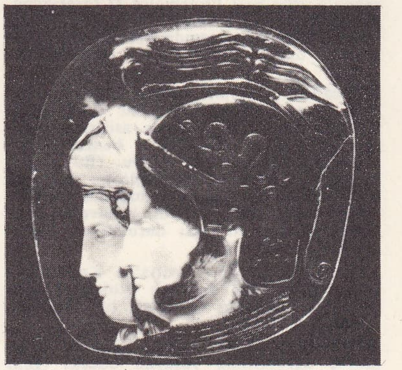

PTOLEMAİOS V

Foto. Alinari-Giraudon, Giraudon (LAROUSSE) ; Histoire de l'Humanité

PTOLEMAİOS
Klaudios

ğişik tonda karışık esmer, gri ve kızıl sarı renkli kuş; başı, yeşil yansımalı siyah tüylerle kaplıdır; başının yan tarafında beyaz bir leke, üzerinde uzun bir tepelik, gözlerinin arka kısmında iki uzun tüy demeti bulunur. (Oldukça kısa kuyruklu olan bu sülün Himalaya ve Çin dağlarında yaşar. EULOPHUS da denir.) [L]

PUÇ sıf. ve i. (fars. *pūç*). *Esk.* Boş, yararsız (şey): *Peygam-i puç-i vasl ile dilşad olur muyuz* (Koca Ragıb Paşa). || Çirkin. || İçi boş olan, kof. || *Puç-magz,* boş kafalı, akılsız: *Nümune-i sanduk-i kaza ve belâ olan puç-magz bedgüherlerin* (Kâni). [M]

PUÇONG i. Siyah çay çeşidi. (L)

PUD i. Metrol. Rusya'da kullanılan, 16,380 6 kg'a eşit kütle birimi. (L)

PUD i. (fars. *pūd*). Dokumc. *Esk.* Atkı, argaç. || *Tar u pud,* çözgü ile atkı. (M)

Puddel işlemi, dökme demiri izabe fırınında oksitleyici bir curufla temas ettirerek, karbon oranı düşük demir veya çelik elde etmeğe yarayan eski metalürji me-

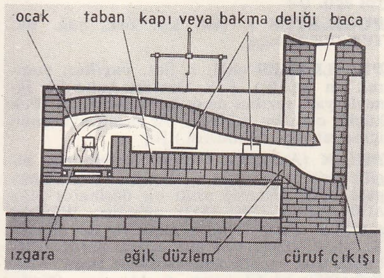

todu. *Puddling* de denilen bu işlem, 1784 yılında Henry Cort tarafından bulundu, fakat XX. yy.ın ilk yarısında yavaş yavaş kullanılmaz oldu; çünkü, saf demirin elde edilmesinde, bugünkü tekniklerden çok daha pahalıya mal oluyor, üstelik çok tecrübeli işçi gerektiriyordu. Taşkömürle ısıtılan bir izabe fırınında dökme demir, oksitleyici bir demir curufuyle birlikte ergitiliyordu. Böylece karbon gideriliyor ve öbür yabancı maddeler curuf içinde toplanıyordu; geriye kalan hamur kıvamındaki demir, dövülerek curuftan ayrılıyordu. (L)

PUDDLİNG i. (ing. k.). Metalürji. Bk. PUDDEL İŞLEMİ.

PUDİNG i. (ing. *pudding*). Mutf. Pirinçli, meyveli veya bisküvili çeşitleri olan ingiliz tatlısı.
— Jeol. Yuvarlak bir biçim almış veya köşeli yerleri yuvarlaklaşmış yassı çakıl taşlarının tabiî bir çimento ile biraraya gelmesinden oluşmuş kaya. || *Lâl renkli pudding,* Breton silüryeninin en alt tabakasında bulunan şarap tortusu rengindeki yığışım. (L)

PUDOVKİN (Vsevolod İllarionoviç), sovyet sinema yönetmeni ve oyuncusu (Penza 1893-Moskova 1953). Kimya mühendisi oldu. 1917 Devriminden sonra oyun yazarlığı, dekorculuk ve oyunculuk yaptı. Birçok filimde rol aldı. 1922'de belgesel bir filim çevirdi: *Golod! Golod! Golod!* (Açlık! Açlık! Açlık!). 1926'da yaptığı ilk büyük filmi *Ana* (Mat) Pudovkin'in şaheseri sayılır. Bu tarihten sonra birçok filim çekti: *Konyits Sankt-Peterburga* (Petersburg'un Sonu) [1927]; montaj üstüne görüşlerini uyguladığı *Cengiz Hanın Oğlu* (Potomok Çingiz Hana) [1928]; *Dezertir* (Asker Kaçağı) [1933]; *Minin ve Pojarskiy* (1939), *Suvorov* (1941); *Vasilyev ile Amerikalı Nahimov* (1947); *Hasat* (Jatva) [1953]. Oynadığı filimlerin başlıcaları, *Yaşayan Ceset* (1929) ve *Korkunç İvan*'dır (İvan Grozmy) [1945]. Pudovkin değerli bir sinema nazariyecisidir. Kuleşov'un öğrencisiydi; özellikle, bir yaratma unsuru olarak montajı inceledi. Eserlerinde her zaman insanın iç gerçeğini araştırdı, dış gerçek, görünüş ve olayları ön plana almadı. (L)

PUDRA i. (fr. *poudre*'dan). Hava şartlarının yüzü yıpratmasına, cildin daha güzel görünmesine, kırışıklıkların ve yüz derisindeki başka düzensizliklerin gizlenmesine yardımcı olmak amacıyle sürülen madensel tozlar karışımı: *Pudralar, allıklar ve düzgünlerle şıklığın gitgide arttığını...* (R.N. Güntekin).
— ANSİKL. Kozmetik. Yüze sürülen *pudra*'nın bileşimine giren başlıca maddeler, kaolen, nişasta, çinko oksit, talk, magnezyum ve çinko stearatlar, titan oksit ve kalsiyum karbonat'tır. Bazı modern pudraların bileşiminde toz halinde ipek veya selüloz vardır. Pudralar, cilde pembe, tabiî, açık, esmer bir renk vermek için laka ve aşıboyası gibi maddelerle renklendirilir. Ayrıca kokulandırılır. Günümüzde kullanılan pudraların çoğu 200 nu.lı bir kısmı ise 400 nu.lı elekten geçirilir. (ML)

PUDRALAMAK geçl. f. (*pudra*'dan *pudra-la-mak*). Pudra dökmek, sürmek: *Hakikat anneden gizleniyordu. Bunun için de, çocuğu pudralıyorlardı* (Vâ-Nû). [M]

PUDRALIK i. (*pudra*'dan *pudra-lık*). İçine pudra konan kutu. (M)

PUDRAŞEKER blş. i. Un haline getirilmiş şeker. (M)

PUDRİYER i. (fr. *poudrier*'den). Aynası ve ponponu olan ve içine makyaj pudrası konan, çantada taşınabilir küçük kutu. (M)

PUDSEY, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West-Riding) şehir; 34 800 nüf. Dokuma (yün) sanayii. (L)

PUDUHEPA, Arinna tanrıçasının büyük rahibesi, hitit kralı Hattuşil III'ün karısı (M.Ö. XIII. yy.). Mısır kraliçesi Naptera'ya yazdığı mektuplardan bazı parçalar kalmıştır. (L)

PUEBLA veya **PUEBLA DE ZARAGOZA,** esk. **Puebla de Los Angeles,** Meksika'da şehir, eyalet merkezi, Atoyac vâdisinde, Popocatepetl'in doğusunda; 309 100 nüf. Üniversite. Puebla'da sömürge döneminden kalma azulejos'larla süslü birçok barok üslûbunda kilise vardır; XVI. ve XVII. yy.dan kalma katedrali de çok süslüdür. Ticaret ve dokuma sanayii merkezi. Otomobil yapımı.
— *Puebla eyaleti,* Anahuac yaylasının doğu ve güney ucunda uzanır, güneyde rio de las Balsas'ın yukarı havzasına taşar; 1 902 000 nüf. Nüfus yoğunluğu yüksek olan eyalet toprakları, zengin bölgeleri içine alır (ılıman ve astropikal iklim ürünleri: buğday, mısır, şekerkamışı).
— Tar. Puebla, 1531-1532 arası San Domingo başpiskoposu tarafından kuruldu. Tlaxcala piskoposluğu 1550'de buraya taşındı. 1862'de Fransızlar şehri kuşattılar ama ancak 1863'teki kuşatmadan sonra alabildiler. Bk. MEKSİKA SAVAŞI. (L)

PUEBLA DE CAZALLA (LA), İspanya'da şehir, Andalucia'da (Sevilla ili), Ecija'nın güneybatısında; 11 300 nüf. (L)

PUEBLO, A.B.D.'de (Colorado) şehir, Yukarı Arkansas ırmağı kıyısında, Kayalık Dağlar'ın doğu kenarında; 91 200 nüf. Şehir bir demiryolu kavşağı (kıtaaşırı yol ile Denver'den gelen ve Kayalık Dağlar'ın kenarı boyunca uzanan kuzey-güney hattı) olması ve kömür madenlerine yakınlığı sayesinde gelişti. Dökümhaneler; demir ve demirsiz madenler (bakır, çinko, kurşun) metalürjisi. (L)

PUEBLO'LAR, A.B.D.'nin güneybatısında (New-Mexico, Colorado ve Arizona) kızılderili halk; bağımsız köyler halinde bölünen başlıca kabileleri (Hopi'ler, Zuni'ler) iki bin yıla yakın süredir birbirinin üzerinde çok katlar halinde yükselen taş evler yaparlar. Mısır yetiştirme bölgesinde yaşayan tarımcı topluluklardır; el tezgâhlarında pamuk dokur ve kıvrımlı elbiseler giyerler. Geometrik desenli çömlekleri ilgi çekicidir. Seçimle işbaşına gelen başkanlar tarafından rahip sınıfının yardımıyle yönetilen her köy, siyasî ve dinî bir birimdir. Pueblo toplumunda totemci klanlarla dinî tarikatlar birarada yaşar. (L)

PUECH (Aimé), fransız helenisti (Saint-André-de-Sangonis, Hérault 1860 - Paris 1940). Pindaros'tan bir tercüme, Demosthenes'in *Philippika* ve Homeros'un *İlyada*'sı üstündeki incelemelerinden başka, edebiyatla ilgili birçok eser yazdı: *Histoire de la Littérature Grecque Chrétienne* (Hıristiyan Yunan Edebiyt Tarihi) [1928-1930] v.b. (L)

PUECH (Denys), fransız heykeltıraşı (Gavernac, Aveyron 1854 - Paris 1942). 1884'te Roma ödülünü kazandı; 1921'den 1933'e kadar Medici villası müdürlüğünü yaptı. Resmî sanatın en gözde temsilcilerinden biriydi. Anıtlar, mezarlar ve büstler yaptı. (L)

PUECH (Henri Charles), fransız tarihçisi ve şarkiyatçısı (Montpellier 1902). Collège de France'ta profesör (1952) oldu; dinler tarihi konusunda (Mani'cilik, Katar'cılık, gnostisizm, Yahudilik v.b.) önemli çalışmalarda bulundu. (L)

PUELCHE'LER, Arjantin'in göçebe yerli halkı. Özellikle Pampa'nın güneyinde, Rio Colorado'nun kuzeyinde yaşar, ama bazen Rio Negro'ya kadar inerlerdi. Çok iyi binicidiler; at üzerinde, *bolas* adlı kementlerle, çevrelerindeki vahşî hayvanları avlarlardı. (L)

PUENTEAREAS, İspanya'da şehir, Galicia'da (Pontevedra ili), Vigo'nun güneydoğusunda; 15 000 nüf. Sayfiye yeri. (L)

PUENTEDEUME, İspanya'da şehir, Galicia'da (La Coruna ili), Betanzos ria'sı kıyısında; 8 200 nüf. Eski anıtlar. (L)

PUENTE GENİL, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cordoba ili), Genil ırmağı kıyısında; 30 500 nüf. Şekerlemecilik (ayva peltesi). [L]

PUENTE UCEDA (Luis de LA), perulu avukat ve devrimci (1920 veya 1921 - Mera Pelada 1965). A.P.R.A. de Haya de la Torre üyesiydi, sonra muhalefetçi bir hareketin başına geçti, daha sonra da İhtilâlci Sol hareketi (M.İ.R.) kurdu. 1965 Ekiminde çeteci arkadaşlarıyle çarpışırken öldürüldü. (L)

PUERARİA i. Üçüz yapraklı, salkım halinde küçük kırmızı çiçekli, genellikle uzun tırmanıcı gövdeli ağaçsı bitki.
— ANSİKL. *Pueraria*'nın, çoğu Hindistan'da yetişen on türü vardır; bunlardan *Pueraria Thunbergiana* Japonya'da yetişen çok arsız, sülüklü, sarılgan, sürüngen, çokyıllık bir bitkidir. Boyu 8-10 m'yi bulabilir. Yaprakları hayvan yemi olarak kullanılır;

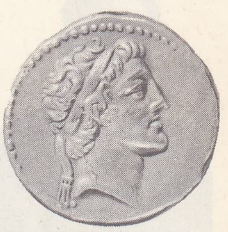

PTOLEMAİOS VI
Philometor
Cabinet des Médailles,
Paris

Klaudios
PTOLEMAİOS

publicanus
Sant'Apollinare Nuovo,
Ravenna

Foto. Dictionnaire des Auteurs; Anderson-Giraudon (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

Giacomo PUCCINI

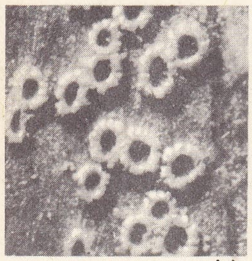

puccinia (Mahunya üzerinde)

pucrasia

Jean PUCELLE «Belleville Dua Kitabı»nın minyatürü (XVI. yy. başı) Cabinet des Estampes, Paris

haşlanarak suya bastırılan gövdesinden elde edilen ipliklerle hafif ve sağlam bez yapılır. Köklerindense mükemmel bir nişasta çıkarılır. (L)

PUERTO ARRECİFE, İspanya'ya bağlı Lanzarote (Kanarya takımadaları) adasının idare merkezi; 9 200 nüf. Balık konserveciliği. (L)

PUERTO AYACUCHO, Venezuela'da şehir, Amazon federal arazisinin (Amozonas) merkezi, Orinoco ırmağının sağ kıyısında; 7 500 nüf. (L)

PUERTO AYSEN, Şili'de şehir, Aysen ilinin idare merkezi, rio Aysen'in meydana getirdiği fiyord kıyısında; 11 100 nüf. (L)

PUERTO BARRİOS, Guatemala'da liman şehri, İzabal idare bölgesinin merkezi, Honduras körfezi kıyısında; 15 700 nüf. Muz; çiklet hammaddesi ve kahve ihracatı. Okyanuslararası demiryolunun başlangıcı. (L)

PUERTO BERRİO, Kolombiya'da (Antioquia idare bölgesi) şehir, Magdalena ırmağı kıyısında; 5 500 nüf. Irmak limanı. (L)

PUERTO CABELLO, Venezuela'da (Carabobo eyaleti) şehir, And dağlarının eteğinde, Antil denizi kıyısında; 34 400 nüf. Eski sömürge şehri. İhracat (kahve ve kakao) limanı. Besin sanayii. (L)

PUERTO CHİCO veya **PUERTO BAQUERİZO MORENO,** Galapagos adalarının (Ekvador) merkezi, San Cristobal adasının güneybatısında. (L)

PUERTO CORTES, Honduras'ta (Cortes idare bölgesi) şehir. Honduras körfezi (Antil denizi) kıyısında; 16 100 nüf. Honduras'ın başlıca limanı (muz ve kahve ihracatı). [L]

PUERTO DE LA CRUZ, İspanya'ya bağlı Tenerife adasında (Kanarya takımadaları) şehir; 12 000 nüf. Botanik bahçesi. (L)

PUERTO DE SANTA MARİA (EL), İspanya'da liman şehri, Andalucía'da (Cadiz ili), Guadalete'nin ağzı yakınında, Cadiz koyu kıyısında; 35 600 nüf. İhracat limanı (Jerez şarapları, portakal). [L]

PUERTO LA CRUZ, Venezuela'da (Anzoategui eyaleti) liman şehri, Barcelona'nın doğusunda; 8 200 nüf. Petrol rafinerileri. (L)

PUERTOLLANO, İspanya'da şehir, Castilla la Nueva'da (Ciudad Real ili), sierra Morena'nın kuzey sırtında; 53 700 nüf. Önemli maden kömürü havzası. Petrol rafinerisi. Petrokimya. (L)

PUERTO MONTT, Şili'de liman şehri, Llanquihue ilinin merkezi, orta vâdinin güney ucunda; 64 800 nüf. Turizm merkezi. (L)

PUERTO ORDAZ, Venezuela'da (Bolivar eyaleti) şehir, Orinoco ırmağı kıyısında, Ciudad Bolivar'ın aşağısında, ırmağın rio Caroni ile birleştiği yerde; 40 000 nüf. Cerro Bolivar'da çıkarılan demir filizinin boşaltma yeri. Rio Caroni'nin öbür kıyısındaki San Felix'e bir köprüyle bağlanan şehir, San Felix ile birlikte yeni Santo Tome de Guayana şehir gruplaşmasını meydana getirir. (L)

PUERTO PLATA, Dominik cumhuriyetinde şehir, kuzey kıyıda il idare merkezi; 19 100 nüf. Kuzey kıyının başlıca limanı. Besin sanayii. — *Puerto Plata ili,* 163 900 nüf. (L)

PUERTO REAL, İspanya'da liman şehri, Andalucía'da (Cadiz ili) Cadiz körfezi kıyısında, Trocadero kanalının başlangıcında; 18 100 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

PUERTO RİCO. Bk. PORTO RİKO.

PUF i. (onomatope). İçine pumuşak bir madde doldurulmuş, çevresi fabrelalı bir yastık biçiminde, arkalıksız, alçak ve ayakları görünmeyen oturacak. ‖ *Puf minderi,* yumuşak ve şişkin minder.

— Mutf. *Puf böreği.* Bk. PUFBÖREĞİ. (M)

PUF i. (onomatope). Sıkıntı anında verilen soluğu belirtir. (M)

PUFBÖREĞİ bls. i. Mutf. Mayalı hamurdan yapılan bir cins börek.

— ANSİKL. Mutf. *Pufböreği,* kıymalı veya peynirli yapılır. Un, yumurta, yağ ve tuz karışımı su ile iyice yoğrulur. Hamur bir süre dinlendirilir, yufka açılır, üzerine yağ sürülür. Rulo haline getirilen yufkalar katmerlenerek parçalara bölündükten sonra yeniden açılır. Küçük parçalara kesilir. Her parçanın içine peynir veya kıyma konduktan sonra yarım ay biçiminde katlanır ve kızartılır. (M)

PUFENDORF (Samuel, — baronu) alman hukukçu ve tarihçisi (Chemnitz, Saksonya 1632 - Berlin 1694). *Elementa Jurisprudentiae Universalis* (Evrensel Hukukun Temel İlkeleri) [1660] adlı eseriyle büyük ün kazanınca Heidelberg üniversitesi profesörlüğüne getirildi (1661) «Severinus de Monzambano» takma adıyla, 1667'de yayınladığı *De Statu İmperii Germanici* (Germen İmparatorluğunun Durumu) adlı eserinde «siyasî canavar» diye nitelediği bu devleti sert bir şekilde tenkit etti. Kovuşturmaya uğrayınca İsveç'te Lund Üniversitesi tabiî hukuk profesörlüğünü kabul etti (1670). *De İure Naturae et Gentium* (Tabiî Hukuk ve İnsanlar) adlı büyük eserini orada yazdı (1672). Bu eserde hukuku, rasyonel temeller, yani sosyal sözleşme üstüne kurdu ve barışın tabiî bir durum olduğunu ileri sürdü. İsveç'in (1677), sonra Brandenburg büyük seçicisinin (1688) vakanüvisi oldu. Grotius'un teorilerini yaydı. (L)

PUFLA veya **PUPLA** i. (yun. *pupulon,* ince tüy'den [?]). Perde ayaklılardan yumuşak ve ince tüyleri için avlanan bir ördek (İlmî adı *Somateria mollissima.*) [Bk. EIDER.] ‖ Sıf. Bu kuşun tüyleriyle doldurulmuş: *Beş altı yüz odanın her birinde pufla yatak...* (M.A. Ersoy).

— DEY. *Pufla gibi,* kaba ve yumuşak. (LM)

PUFLAMAK geçz. f. (onomatope *puf*'tan *puf-la-mak*). Puf sesi çıkararak sıkıntı veya üzüntüsünü belli etmek: *Üç genç elleriyle ağızlarını örterek pufladılar* (H. E. Adıvar). — DEY. *Oflayıp puflamak.* Bk. OFLAMAK. (M)

PUGAÇOV (Yemelyan İvanoviç), rus serüvencisi (Zimoyevskaya 1742'ye doğr.- Moskova 1775). Kazak asıllı, kendi halinde bir ailenin çocuğuydu. Katerina II'nin soylulara serfler üstünde geniş haklar tanıması üzerine çıkan kanlı bir ayaklanmanın başına geçti (1773). Don ve Ural Kazaklarıyle Volga vâdisinin başkırt halkı da bu ayaklanmaya katıldı. Pyotr III unvanını alan Pugaçov, kısa zamanda 25 000 kişilik bir ordu kurdu, Karr ile Çernışov'un düzenli ordularını yendi. Hattâ Katerina II, Moskova serflerinin bile ayaklanmasından korktu. Bu arada birtakım düzmece Pugaçov'lar türemiş ve isyan iyice yayılmıştı; gerçek Pugaçov ise, soylulara karşı katliama girişmişti. Sonunda yakalanan Pugaçov Suvorov'a teslim edildi ve Moskova'da boynu vuruldu; cesedi paramparça edildi. *Pugaçyovşçina*'yı Ruslar uzun yıllar unutamadılar. (L)

PUGELJ (Milan), sloven hikâyeci (Kandija, Novo Mesto 1883 - Ljubljana 1929). Küçük burjuvaları ve köylüleri gerçekçi bir tarzda anlattı: *Mali Ljudje* (Küçük İnsanlar) [1911], *Crni Panter* (Kara Panter) [1920]. (M)

PUGET (Pierre), fransız heykeltıraşı (Marsilya 1620-ay.y. 1694). On yedi yaşında İtalya'ya gitti, orada Pietro da Cortona'nın öğrencisi oldu; Fransa'ya döndükten sonra Toulon'a yerleşti; bu şehrin belediye sarayı için ünlü *Atlente*'lerini yonttu. Vaudreuil parkına dikilmek üzere bir *Herkül* heykeli (Rouen müzesi) siparişi aldı; Fouquet de kendisine Vaux parkı için heykeller sipariş etti. Puget, mermer blokları aramak üzere Cenova'da bulunduğu sırada, Fouquet görevinden uzaklaştırıldı; bu yüzden, *Galya Herkülü,* Colbert'in malikânesindeki Sceaux parkına kondu. Heykeltıraş yedi yıl Cenova'da kaldı, sarayları ve kiliseleri heykelleriyle süsledi. Santa Maria di Carignano kilisesindeki *Aziz Sebastianus* heykelini, dehasının tabiî bir ifadesi olan barok üslûbunda yaptı. Toulon'a dönünce krallık gemilerinin süslemeleriyle uğraştı. Son dönem eserlerinden olan *Crotona'lı Milo* ve *Perseus'un Andromede'yi Kurtarışı* (yapımı 1684'te sona erdi) adlı iki ünlü mermer heykel grubu Versailles parkına kondu (bugün Louvre'da). Marsilya'da Louis XIV'ün at üzerinde bir heykelini yapma tasarısı suya düşünce, Puget bütün gücüyle iki alçak kabartma üstünde çalışmağa başladı. Bunlardan biri Versailles şatosunu süsleyecek olan *İskender ve Diogenes* (Louvre), öteki de *Aziz Carlo Borromeo Milano'daki Veba Salgınının Sona Ermesi İçin Dua Ederken'*dir (1694, Marsilya müzesi). Puget, XVII. yüzyıl fransız sanatına aykırı düşer; dehasının şiddeti ve barokçuluğu onu çağdaşlarından ayırarak daha çok Claus Sluter'e ve Rodin'e yaklaştırır. Puget'nin resim ve mimarî (Charité kilisesinin planları) alanlarında da çalışmaları vardı. (L)

PUGET SOUND, A.B.D.'nin doğu kıyısında fiyord, Washington eyaletinde. Juan de Fuca boğazının ucunda başlar ve Olympia yakınında dar denizi kolları ve adalar labirentiyle son bulur. Dördüncü zaman buzullarının meydana getirdiği bu çökүntüyü sonradan denizin basması liman yerlerini çoğalttı. Balıkçılığın önemi ve özellikle ticaretin büyük ölçüde gelişmesi (Tacoma, Seattle) hem kıyı nüfusunun artmasına, hem de önemli sanayi tesislerinin kurulmasına yol açtı. (L)

PUGİLATUS i. (lat. k.). Esk. çağ. Bk. YUMRUK *dövüşü.*

PUGİLLARES çoğl. i. (lat. *pugillus,* yumruk'tan lat. k.). *Esk.* Üzerine kalın bir iğneyle yazı yazılan mum kaplı tabletler. (Pek küçük olan bu tabletler bir insan avucunun içine rahatça sığabilirdi.) [L]

PUGİN (Augustus Welby Northmore), ingiliz mimar ve yazarı (Londra 1812-Ramsgate 1852). Fransız asıllı bir desinatör olan AUGUSTE'ün (1762-1832) oğludur. Windsor şatosunu gotik üslûbu mobilya ile döşedi. Katoliği kabul ettikten sonra gotik üslûbunda çok sayıda anıt ve kilise yaptı. *True Principles of Christian Architecture* (Hıristiyan Mimarîsinin İlkeleri) [1841], *Glossary of Ecclesiastical Ornament* (Kilise Süslemeleri Lûgati) [1844] gibi incelemeleri de vardır. (L)

PUGLİA veya **PULYA,** İtalya yarımadasında bölge, Apennin dağıyle Adriya denizi arasında, Fortore'den Salento yarımadasının ucuna kadar uzanır; 19 300 km², 3 409 700 nüf. Beş ili içine alır: *Bari, Brindisi, Foggia, Lecce* ve *Tarento.* Bölgede birçok kesim ayırt edilir. Gargano, karst olayları bakımından zengin bir kalkerli burundur; kuzeyde iki büyük denizkulağı (Lesina ve Varano) kıyısında uzanır; büyük kısmı orman ve makilerle kaplıdır. Gargano'nun arkasında, Fortore ile Ofanto arasındaki Tavoliere, Murge'ler ve Bari toprağı, kıyıya paraleldir; Murge dağları, yükseltisi 400 - 700 m arasında değişen kalkerli kayalardan meydana gelir; aşağıda, çok verimli pliyosen kumları ve killerinden meydana gelen Bari toprağı uzanır. Salerno yarımadasında kalkerli engebeler, killi çöküntüler ve kıyı bataklıkları birbirini takip eder.

Başlıcaları Fortore ve Ofanto olan Puglia ırmakları, yazın kuruyan sel sularıdır. Tavoliere dışında (kara iklimi) bölgenin geri kalan her yerinde akdeniz iklimi hüküm sürer; yazın üç ay çok kurak geçer.

Tabiî şartlar her yerde tarım hayatına elverişli değildir ve bölge sık sık tırtıl, çekir-

Foto. Catala, J. Vincent, Bille (LAROUSSE)

ge veya köstebek akını gibi felâketlere uğrar. Yazın çoğu kavurucu olan rüzgârların yaladığı Puglia'nın nüfusu son derece kalabalıktır. Bununla beraber çaba ve çalışma sayesinde topraktan oldukça yüksek verim elde edilir ve Puglia üzüm, şarap, zeytin, yağ, tütün, badem ve incir üretiminde İtalya bölgelerinin başında gelir. Su bakımından fakir olan bölge, Abruzzi'lerden geçerek Liri'den su getiren bir su kemeri inşasıyle değerlendirilmiştir. Tavoliere'nin başlıca ürünü olan buğday, kuru tarım sistemiyle geliştirilmiş ve bu sayede İtalya'da tek tip tarımın ender örneklerinden biri haline gelmiştir. Bari toprağı, Puglia'nın en verimli ve en zengin kısmıdır; üzümü meşhurdur; alkol derecesi çok yüksek olan şarabı öbür italyan şaraplarına katılmak için kullanılır; badem hâlâ eskiden kalma usullerle yetiştirilir; ayrıca toprakların büyük kısmı zeytin ağaçlarıyle örtülüdür. Salento'nun tarım ekonomisinde bağcılık ve zeytinlikler öteden beri ağır basar; ayrıca meyveleri büyük bir ihracatı besleyen incir ağaçları ve Lecce eyaletinin temel tarımı olan tütün yetiştirilir; yemlik bitki tarımı Tarento dolaylarında gelişmektedir. Mülkiyet rejiminde de bir değişme başlamıştır; Puglia eskiden bir latifundia'lar alanıydı. Bugün büyük mülkler toprak reformunun uygulanmasından beri azalmaktadır; fakat büyük mülkiyet meselesi hâlâ çözülememiştir ve köy nüfusunun artması önemli ölçüde işsizliğe yol açar. Yerleşmede, tamamıyle köylülerden meydana gelen ve bazılarının nüfusu 60 000 kişiyi bulan merkezler ağır basar. Balıkçılık çok yaygındır, çok sayıda küçük liman vardır ve balıkçı sayısı oldukça yüksektir. Tarento istiridye ve midye tarlalarıyle meşhurdur. Puglia topraklarında italyan üretiminin yüzde 80'ini sağlayan önemli boksit yatakları bulunur (San Giovanni Rotondo); fakat geri kalan kısımda, sanayinin Bari toprağında toplanması, önemli bir ticaret merkezi Bari'nin genişlemesine sebep olmuştur. Sanayi, tarıma bağlıdır (yağ fabrikaları, un fabrikaları, makarna fabrikaları, şarap mahzenleri, tütün fabrikaları [Lecce'de]). Makine sanayii (Brindisi'de ve Tarento'da) ve petrol rafinerileri (Bari'de) gelişmiştir. Çeşitli işletmeler ve ihraç edilen tarım ürünlerinin çeşitliliği Bari'nin liman faaliyetini büyük ölçüde geliştirdi.

— Tar. Batıya doğru, Eskiçağ Apulia'sından daha dar olan bölge, uzun süre Normanların işgali altında kaldı. 1057'de Robertoil Guiscardo, Puglia dükü olarak tanındı. Siyasî muhtariyetlerini kaybeden şehirler, yavaş yavaş gerilemeğe başladı. Bununla beraber, Bari, Trani ve Brindisi limanları haçlı seferleri döneminde, insan nakli ve ticaret sayesinde çok canlıydı. Sicilya krallığının bir ili haline getirilen bölge 1861'de İtalya krallığına bağlandı. (L)

Puglia veya **Pulya seferleri,** Osmanlı imparatorluğunun Fatih Sultan Mehmed (1479) ve Kanunî Sultan Süleyman (1537) devirlerinde İtalya'nın Puglia (Pulya) bölgesine yapılan seferler. (Fatih devrinde yapılan

PUDOVKİN: N. Batalov ve V. Baranovskaya «Ana»'da (1926)

Puglia seferi için bk. OTRANTO SEFERİ.) Barbaros Hayreddin Paşanın Osmanlı devleti hizmetine girmesiyle Akdeniz meseleleri önem kazandı. Barbaros İtalya kıyılarına birçok akın yaptı ve Tunus'u ele geçirdi. Tunus daha sonra Karl V tarafından alındı. Bu savaşlar sırasında Venedik, Karl V ve Andrea Doria'ya yardım etti ve osmanlı gemilerine saldırdı. Osmanlı devleti de Venedik'e savaş açtı (1537). Ordunun başına geçen Kanunî karadan, Barbaros ve Lutfi Paşa da donanma ile denizden hareket ettiler. Lutfi Paşa Puglia'ya çıkarak birçok kaleyi ele geçirdi. Otranto kalesi teslim oldu. Osmanlı askerleri Puglia'da bir ay kalarak çevreyi yağmaladılar. Daha sonra Venedik'e ait Korfu adası kuşatıldı. (M)

PUGNANİ (Gaetano), italyan kemancısı ve bestecisi (Torino 1731 - ay.y. 1798). G. B. Somis'in öğrencisi, Torino Krallık kapellası kemancısı olduktan sonra V. L. Ciampi ile kontrapunto çalışmak üzere Roma'ya gitti. Torino'ya dönüşünde Krallık kapellasında birinci kemancı olarak işe başladı (1770) ve 1776'da orkestra genel yönetmeni, 1786'da askerî bando yönetmeni oldu. Keman virtüozu olarak Paris'e, Londra'ya (Krallık tiyatrosu, 1767, 1768) gitti, 1780'de ise öğrencisi Viotti ile birçok sanat merkezinde konserler verdi. Bestecilik alanında keman için sonat derlemeleri, duo'lar, üçlüler, beşliler ve senfoniler, bir keman konçertosu, bir orkestra süiti (*Werther*), bir oratoryo (*Betuli Liberata*), iki kantat ve sekiz opera yazdı (özellikle *Nanetta e Lubino* [Londra, 1769] ve *Achille in Sciro* [Torino, 1785]). Pugnani, kemanda tekniği sadece «ifade»nin bir aracı olarak gördü. (L)

PUGNO (Stephan Baoul), fransız piyanocusu, orgcusu ve bestecisi (Montrouge 1852 - Moşkova 1914). Paris konservatuvarına devam etti ve birçok ödül kazandı. Saint-Eugene kapellasına 1871'de yönetici oldu; 1892 ile 1901 arasında Paris konservatuvarında armoni ve piyano dersleri verdi. 1893'te, kendini virtüoz piyanocu olarak kabul ettirdi ve Chopin konserleri, ayrıca E. Ysaye ile oda müziği konserleri düzenledi. Piyano parçaları, bir oratoryo (*Lazarus'un Dirilişi*, 1879), bir bale (*Kelebekler*), on iki kadar operet besteledi ve Nadia Boulanger ile birlikte G. D'Annunzio'nun *La Citta Morta*'sına (Ölü Şehir) müzik yazdı. (L)

PUHTE sıf. (farş. *puhten*, pişmek'ten *puhte*). *Esk.* Pişmiş. || *Mec.* Olgun, tecrübeli (kimse). || *Na-puhte.* Bk. NA. || *Nan-ı puhte*, pişmiş ekmek.

◆ **Puhtegân** çoğl. i. *Esk. Mec.* Olgun kimseler.

◆ **Puhtegî** i. *Esk.* Pişkinlik. || *Mec.* Olgunluk. (M)

PUHU i. Çeşitli baykuş türlerine verilen ad.

— ANSİKL. *Büyük puhu* (*Bubo bubo*), Avrupa'da yaşayan yırtıcı gece kuşlarının en büyüğüdür; koyu kahverengi gövdesi, daha koyu benek ve çizgilerle kaplıdır; uzunluğu 0,70 m'yi bulur. Bütün Avrupa'da, Asya'da ve Kuzey Afrika'da yaşar. Benzer türleri dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunur. Küçük puhu veya cüce baykuş (*Otus scops*) bütün akdeniz ülkelerinde, Orta Rusya'da ve Orta Sibirya'ya kadar batı palearktik Asya'da yaşar. (LM)

PUİGCERDA, İspanya'da kasaba, Katalonya'da, (Gerona ili), Fransa sınırında, Cerdana'nın merkezi; 4 200 nüf. Yazlık yer. 1177'de Aragon kralı tarafından kurulan eski bir müstahkem şehir olan Puigcerda, XVII. ve XVIII. yy. savaşları sırasında önemli rol oynadı. (L)

PUİNİ (Carol), italyan şarkiyatçısı (Livorno 1839-Floransa 1924). Floransa Yüksoköğrenim enstitüsünde tarih ve doğu asya coğrafyasıyle ilgili dersler verdi (1877-1921). Tarih, din ve çin, japon, tibet coğrafyası üstüne yüzden fazla inceleme dışında, dilbilim ve filoloji çalışmaları da yaptı. Topladığı çin bronzları, eski çin ve japon kitapları Milano'daki Castello Sforzesco müzesindedir. (M)

PUİSEUX (Victor), fransız astronomu ve matematikçisi (Argenteuil 1820 - Frontenay, Jura 1883). Rennes (1841) ve Besançon (1846) Fen fakültesi matematik profesörü oldu. 1855'te Paris rasathanesi müdür yardımcılığına, 1857'den Sorbonne'da astronomi kürsüsüne getirildi. Çalışmalarının çoğu gök mekaniğiyle ilgiliyse de, Puiseux, karmaşık değişkenli cebirsel fonksiyonlar teorisinin gerçek kurucusudur (1850). — Oğlu PİERRE (Paris 1855 - Frontenay, Jura 1928), Sorbonne'da öğretim görevlisi (1880) ve Paris rasathanesi astronomu oldu (1893); 1897'de Paris Fen fakültesi gökfiziği dersleri profesörlüğüne getirildi. Ayın hareketinin yüz yıllık ivmesini ve küçük gezegenleri inceledi, sapınç sabitini belirledi. Ay'ın fotoğraf atlası ve gökyüzünün fotoğraf haritasının hazırlanmasında büyük payı vardır. (L)

PUJİNE i. (fars. *püjine*, 1 240 gr ağırlığında bir ölçü birimi). *Esk.* Kantar. (M)

PUJMANOVA (Marie), çek kadın şair ve romancı (Prag 1893 - ay.y. 1958). Lirik veya siyasî şiirler (*Verşe* [Şiirler], 1940) ve özellikle sosyal eğilimli romanlar yazdı: *Pacientka Doktora Hegla* (Doktor Hegel'in Sabrı) [1931], *Lide na Krizovatce* (Yol Kavşağında İnsanlar) [1937], *Hra s Ohnem* (Ateşle Oyun) [1947], *Zivot Proti Smrti* (Ölüme Karşı Hayat) [1952]. (L)

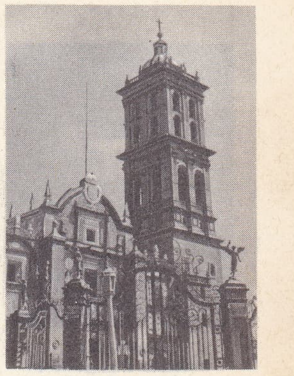

PUEBLA
katedral

von **PUFENDORFF**
J.V. Munnikhuysen'in gravürü
D. Klocker Ehrenstrehl'den
Cabinet des Estampes, Paris

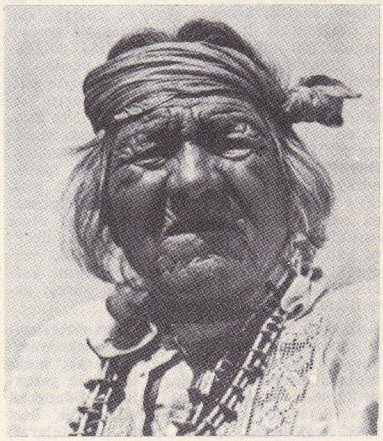

New-Mexico'lu yaşlı bir **PUEBLO** indian'ı

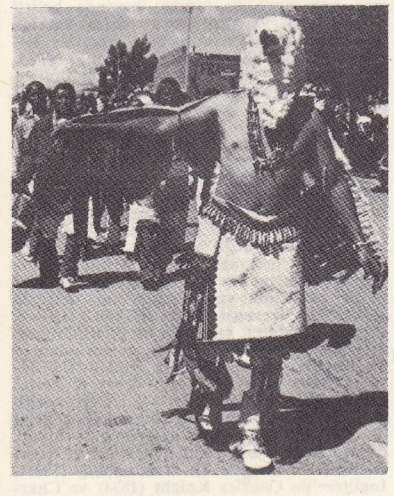

gösteri yapan bir **PUEBLO** indian'ı ▶

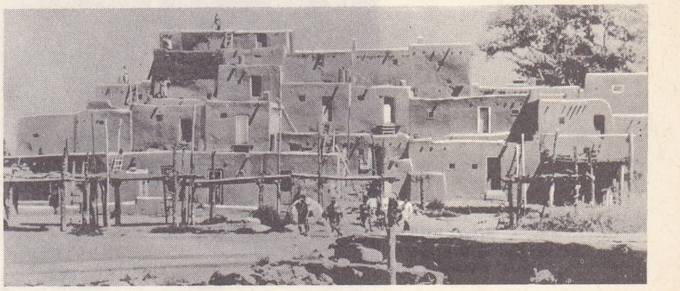

PUEBLO'LAR
New-Mexico kuzeyinde
Rio Grande vâdisinde
köy

Foto. «le Cinéma»; Viollet, Hoskins, U.S.I.S. (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

PUGAÇOV
Katerina II'yi gösteren bir tuval tablo
Tretiakov galerisi, Moskova

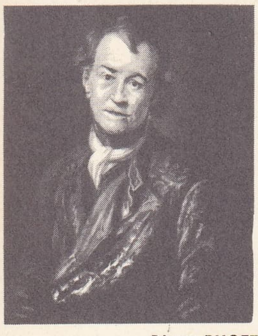

Pierre PUGET
François Puget'nin eseri
Louvre müzesi, Paris

PUJOL (Denis ABEL DE). Bk. ABEL DE PUJOL.

PUJOLS (Francesc), katalan dilinde yazan ispanyol yazarı (Barcelona 1882-Martorell 1962). *La Revista Nova* ve *Picarol* adlı dergilerde yazılar yayımladı. Şiirleri: *El Libro Que Contiene Las Poesias de Francesc Pujols* (Francesc Pujols'un Şiirleri) [1904]. Denemeleri: *La Religion y la Moral* (Din ve Ahlâk) [1921], *Critica Artistica* (Sanat Tenkidi) [1921], *La Solucion Cambo* (1931). [L]

PUKA veya **PUKE**, Kuzey Arnavutluk'ta yer, İşkodra'nın dağlık art ülkesinde; 1 780 nüf. Bakır madenleri. (Osmanlı devrinde İşkodra vilâyeti merkez sancağında bir kaza merkeziydi.) [LM]

PUKİREV (Vasiliy Vladimiroviç), rus ressamı (doğ. 1832-Moskova 1890). Konusunu günlük olaylardan alan tablolar yaptı; bu tabloların en önemli yanı, tiplerin büyük bir canlılıkla çizilmesidir. Karakterleri tipik hale getirmesiyle *Eşitsiz Evlilik* (1862) adlı eseri XIX. yy.da yapılmış, konusunu günlük hayattan alan ilk rus tablosudur ve tablo içindeki şekiller tabiî büyüklükte çizilmiştir. Bu eseri, *Bir Ressamın Stüdyosunda* (1864-1865), *Çeyizin Listeye Göre Teslimi* (1870-1871) izledi. Başlıca tabloları Moskova Tretyakov galerisindedir. (M)

PU-KOU, Çin'de (Kiang-su) şehir, Aşağı Yang-dzı-kiang kıyısında, Nankin'in karşısında. Tien-tsin'den gelen demiryolu hattının son istasyonu. Kimya sanayii. (L)

PUL i. Eskiden kullanılan akçeden küçük madenî para: *Allah'ın on pulunu bekleyedursun on kul* (N. F. Kısakürek). *Gerçi ne parası, ne pulu, ne malı, ne mülkü var* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Bir pul etmemek*, değersiz olmak. || *Bir pula satmak*, hiç önem vermemek, (birine karşı) sadakatsız davranmak: *Ben senin âşıkınım / Bir pula satma beni* (Halk türküsü). || *Para pul*. Bk. PARA.

— Bot. Üzerinde bulunduğu organa sımsıkı yapışık, şekil ve yapıca çok basit yaprakların her biri. Bk. ANSİKL.

— Böcekbil. Çiftkanatlı böceklerde kaşıkçık. || Diviklerde düşen kanatın yerinde kalan çotuk. || Kelebeklerde ufacık bir sivri nokta ile kanatların derisine tutunan çok küçük plak. (Kelebeklerin kanadında sürekli olarak «toz» görünüşünde yer alan ve onlara gerek yansıma yoluyle [kimyasal renkler], gerek ışığın enterferans oyunlarıyle [fizik renkler] çeşitli renkler veren ve renklere parlaklık kazandıran kısımlar, bu pullardır.)

— Huk. *Pul sahtekârlığı*, devlet tarafından çıkartılan kıymetli evrakın bir türü olan pulun, yetkili olmayan kişilerce basılması. (Resmî evrakta sahtekârlık suçu sayılır. [Bk. SAHTEKÂRLIK.])

— İnş. Çatı kaplama işlerinde madenî örtü elemanıyle çivi başı arasına konan küçük boyutlu çinko veya bakır parçası.

— Mim. Üst üste konmuş, düz veya hafif kabarık dairesel küçük plakalardan meydana gelen süsleme.

— Oyun. Tavla oyununda kullanılan yuvarlak küçük levha.

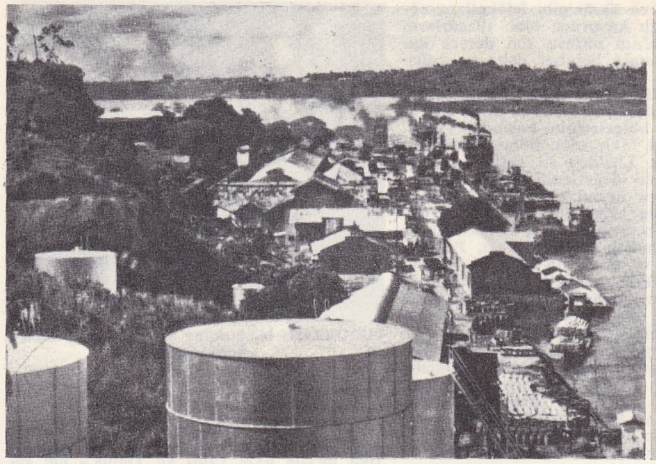

PUERTO BERRİO
limandan bir görünüş

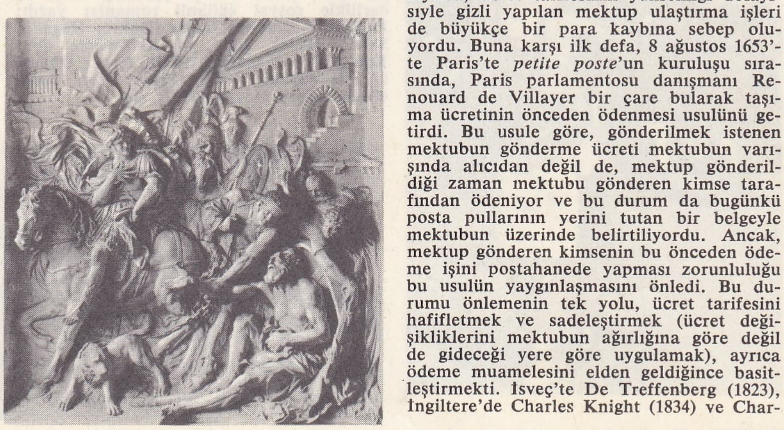

Pierre PUGET
«İskender ve Diogenes»
Louvre müzesi, Paris

— Pulc. PTT idaresi tarafından, postanın alacağı ücretleri göstermek üzere çıkarılan basılı kâğıt. (POSTA PULU da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Damga pulu*. Bk. DAMGA.

— Saatçilik. Bir mihvere desteklik etmesi için, bir kol veya duvar saatinin platinine perçinlenmiş pirinç parça.

— Sürüngenler bilimi. Bazı deniz kaplumbağalarının bağasını kaplayan ve çeşitli eşya yapımında kullanılan madde.

— Süs. santl. Ortası delik maden levhacık. (Bk. ANSİKL.) || *Pul iğnesi*, pulun deliğinden geçecek kadar küçük ve ince iğne.

— Teknol. Vida, cıvata v.b. şeylerin boynuna geçirilen ortası delik madenî levha.

— Terz. Bir kumaşın üzerine süs olarak dikilen küçük, yuvarlak, ince ve delikli, maden, jelatin, sedef v.b. parçası. (Bk. ANSİKL.) || *Pul işlemek*, bir kadın elbisesinin üzerine pullar işleyerek süslemek.

— Zool. Balıkların, sürüngenlerin ve bir kısım kuşlarla memelilerin vücudunu kaplayan boynuzsu, sert levha. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Pul*'lara köksaplarda, bazı asalak bitkilerin (canavarotu) yer üstü saplarında, soğanlarda, bileşikgillerin bürümlerinde rastlanır. Bunlar ya tomurcuklarda olduğu gibi koruyucu veya soğanlarda olduğu gibi besleyici bir görev yapabilir. Kozalaklıların meyve yapraklarına da pul denir.

— Pulc. Ortaçağdan beri, yolların güvensizliği yüzünden, ağırlık ve mesafeye göre hesaplanan gönderme ücretini mektubu alan kimsenin ödemesi âdet olmuştu. Ama bu ödeme şekli dağıtım işini güçleştiriyordu. Kendisine bir şey gönderilen kimseye kabul etmemek hakkının tanınması da mektuplaşanların birtakım hilelere başvurmalarına yol açıyordu (adres üzerinde belirli değişiklikler yaparak veya zarfın üzerine önceden kararlaştırılmış bazı işaretler koyarak parasız haberleşmeyi sağlamak gibi). Ayrıca, ücret tarifesinin yüksekliği dolayısıyle gizli yapılan mektup ulaştırma işleri de büyükçe bir para kaybına sebep oluyordu. Buna karşı ilk defa, 8 ağustos 1653'te Paris'te *petite poste*'un kuruluşu sırasında, Paris parlamentosu danışmanı Renouard de Villayer bir çare bularak taşıma ücretinin önceden ödenmesi usulünü getirdi. Bu usule göre, gönderilmek istenen mektubun gönderme ücreti mektubun varışında alıcıdan değil de, mektup gönderildiği zaman mektubu gönderen kimse tarafından ödeniyor ve bu durum da bugünkü posta pullarının yerini tutan bir belgeyle mektubun üzerinde belirtiliyordu. Ancak, mektup gönderen kimsenin bu önceden ödeme işini postahanede yapması zorunluluğu bu usulün yaygınlaşmasını önledi. Bu durumu önlemenin tek yolu, ücret tarifesini hafifletmek ve sadeleştirmek (ücret değişikliklerini mektubun ağırlığına göre değil de gideceği yere göre uygulamak), ayrıca ödeme muamelesini elden geldiğince basitleştirmekti. İsveç'te De Treffenberg (1823), İngiltere'de Charles Knight (1834) ve Charles Whiting (1837-1838), Fransa'da da Piron (1838) ile Grasset (1839) bunun için, basılı veya üzeri damgalı kâğıt veya zarflar kullanmayı tasarladılar. 1819-1836 Arasında, bu sistem özellikle, gönderme işlerini tekelinde bulunduran Sardunya krallığı tarafından bile kullanıldı. Bu ülkedeki posta idaresi, yazışmaların ulaşımını tekelinde bulundurarak, özel ulaklarla gönderdiği mektuplar için bir çeşit mektup kâğıdı satıyordu. İngiliz James Chalmers'ın denemeleri pula son biçimini verdi (1834-1838). Chalmers'ın bu buluşu, birçok tartışmadan sonra, Rowland Hill'in teklifi üzerine 1840'tan itibaren İngiltere'de kullanılmağa başlandı (10 ocakta bütün İngiltere toprakları üzerinde tek ücret uygulaması başladı; 6 mayısta da ilk posta pulu olan 1 penny'lik siyah pul çıkarıldı). Ücretin peşin ödendiğini gösteren bir belge olduğu için de, 28 ağustos 1848'den itibaren, Posta idaresi genel müdürü Etienne Arago'nun isteği üzerine, posta pulu usulünü Fransa da kabul etti. Oysa Fransa'da bu yenilik, daha önceleri, ücret indirimleri dolayısıyle hazinenin zorunlu olarak kayba uğrayacağı gerekçesiyle birkaç kere reddedilmişti. 1 Ocak 1849'da Fransa'da posta ücretleri yeniden düzenlendi.

Üzerlerinde çeşitli sayıda şekiller bulunan posta pulları, ülkeye ve çıkış tarihine göre değişen tabakalar halinde basılır. Bu pulların birbirinden kolayca ayrılmasını sağlamak için de iki pul arası dantel biçiminde delikli olur. Otomatik dağıtıcılar için tek pul dizisi veya birkaç pulluk tabakalar halinde satışa sunulan pullar da vardır. Genellikle dikdörtgen biçiminde olan posta pulu bazen kare, hattâ üçgen veya herhangi bir geometrik şekilde de yapılmış olabilir. Yüzeyi genellikle 4 ilâ 20 sm² arasında değişir. Çok zaman, pulun değeriyle birlikte yüzeyi de büyür. Ayrıca bu yüzey, seçilen konuya göre de değişir. Bazı olağanüstü durumlarda, piyasaya gerekli sayıda pul çıkarmak konusundaki güçlükler dolayısıyle veya belirli bir yerde gerekli sayıda pul bulunmaması sebebiyle pulların ikiye bölünerek değerinin yarısı hesabıyle kullanıldığı da olmuştur. 1915'te Rusya'da kalın kâğıt üzerine basılan bazı zamksız pullar para yerine piyasaya sürülmüştü. Büyük parçalar halinde gönderilen matbu evrak önceden iptal edilmiş pullarla postaya verilir ve böylece de idarenin postaya verme işlemi sırasında pul iptal etme zorunluluğu önlenmiş olur. Bu konuda 1893'te yapılan denemeler kesin bir sonuç vermedi. Ama bu usul 1920'den beri yine kullanılmaktadır. Pulların kullanım süresi genellikle sınırlı değildir.

Kullanım bakımından kolaylıkları dolayısıyle posta idareleri çok zaman, telekomünikasyon idareleriyle işbirliği yaparak, mektupların üzerindeki pulların tarifenin gerektirdiğinden eksik olması halinde ödenecek fark ücretleri konusunda, taahhütlü, özel ulak mektuplar, posta paketleri, telgraf, telefon v.b. ücretleri için de pul kullanılması yoluna gitmiştir.

● *Türkiye*'de ilk posta pulu ince kâğıt-

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Giraudon (LAROUSSE)

TÜRK PULLARI (Osmanlı ve Cumhuriyet devirleri)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) *Sıtkı Özler koleksiyonu*

ESKİ PULLAR

FRANSA 1849

ilk fransız pulu (ilk gün damgası)

FRANSA 1849

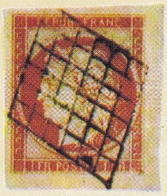

1 franklık «Cérés»

REUNİON 1852

adanın ilk pulu

FRANSA 1853
İmparatorluk

Napoléon III «terseş çift baş»lı, 1 F

BÜYÜK BRİTANYA 1901

damga pulu

BELÇİKA 1851

kral Leopold I

İSVİÇRE 1845

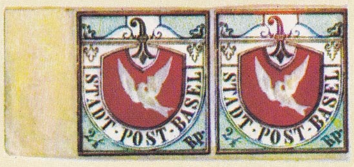

«Basel Güvercini»

İTALYA 1859

Sicilya kralı
Ferdinando

RUSYA 1889

hatalı (başaşağı kartal)

JAPONYA 1871

ejderhalar

İRAN 1878

İran aslanı

ÇİN 1878

İmparatorluk
ejderhası

FİLİPİNLER 1854

kraliçe İsabel II

BATI AVUSTRALYA
1854

siyah kuğu

ZENZİBAR 1908

sultan sarayı ve bagala

ÜMİT BURNU
1861
(ağaç üzerine gravür)

renk hataları

1 penny'nin renginde 4 pence

4 pence'in renginde 1 penny

KENYA - UGANDA 1922

(elmas sevkiyatı için kullanılmıştır)

ARJANTİN 1867

başkan Rivadavia

BUENOS AİRES 1858

Parana nehrinde
vapur

NOVA-SCOTİA 1851

kraliçe Victoria
hükümdarlığının
ilk yılında

KOLOMBİYA 1868

Antioquia eyaleti
arması

A.B.D. 1845

G. Washington
(New York posta müdürü
tarafından çıkarılmıştır)

Hepsi de nadir sayılamayacak olan bu pullar, çıkarıldıkları devri ve çıkaran memleketi temsil ettikleri için veya bazı özellikleri sebebiyle seçilmiştir.

Bu sayfa M. Ladislas Varga'nın yardımıyla hazırlanmıştır.

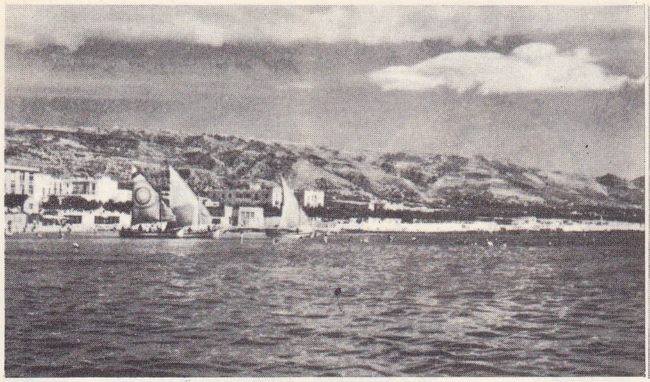

PUGLIA Sant'Angelo tepesi yakınındaki Gargano kıyısından bir görünüş

PUGLIA Locorontonda ovasındaki «truller» adı verilen köy evleri

lara basılmıştı ve üzerinde tuğra ile «Devleti Âliyyei Osmaniye» yazısı vardı. 1865'te pulun biçimi değiştirildi; tuğra çıkarıldı ve dikine bir oval zemin üzerine ayyıldız yerleştirildi; ayrıca pulun üzerine «Postai Devleti Osmaniye» yazısı kondu. 1876'da yapılan değişiklikle de bu yazı, ayın ortasına yerleştirildi ve yıldız kaldırıldı. 1892'de pulun çevresi türk motifleriyle süslendi, ortaya osmanlı arması basıldı. 1898'de Osmanlı-Yunan savaşının başarıyle sonuçlanışını kutlamak üzere altı köşeli bir pul çıkarıldı. Bu pulun üzerinde «Bilâdı Meftuha'dan Tisalya Kıt'ası Postasına Mahsustur» kaydı kondu ve tuğraya da yer verildi. İkinci Meşrutiyetin ilânı (1908) üzerine çıkarılan pulda «Hatırai Meşrutiyet» yazısı yer aldı. Bundan sonraki dönemde Sultan Reşad'ın bazı vilâyetlere yaptığı ziyaretler de pullarda sürşarjla belirtildi.

1913'e kadar çıkarılan türk pullarında resim kullanılmadı. İlk resimli posta pulu Edirne'nin düşman işgalinden kurtarılışının hatırasına ve Edirne'deki Selimiye camiinin resmiyle süslenerek Londra'da bastırıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında eski pullar sürşarjlı olarak kullanıldı; savaşın sonuna doğru (1917) tedavüle çıkarılan pullar Viyana'da bastırıldı. 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından daha önce Avrupa'da bastırılan pullar ikiye bölünerek kullanıldı; bu da ihtiyacı karşılamayınca mahakim ve devairi adliye, mahakimi şer'iye, kâtibi âdil, amele pasaportu, defteri hakanî, tiyatro, müze, Hicaz demiryolu, donanma ve maliye pullarından bir kısmı önce elle, daha sonra makineyle sürşarj edilerek posta pulu yerine kullanıldı; ihtiyaç bu yolla da karşılanamayınca İtalya'da, üzerinde «Kelimei Tevhid» yazısı bulunan pullar bastırıldı (1922). Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra 1 ocak 1924'te Lozan antlaşmasının hatırasına bastırılan ve satışa çıkarılan pullarda Atatürk'ün resmi ve «Hatırai Sulh» yazısı yer aldı.

Dünyada ilk kabartma posta pulu Türkiye'de basıldı (1968). PTT idaresince, Ankara'daki Ajans Türk kurumuna bastırılan ve anma grubundan olan bu pullarda türk çinileri desen olarak kullanıldı. Bu pullar üç türlüdür: 1. Yeşiltürbe kubbe tavan motifi; 2. İstanbul'daki Hürremsultan türbesinde bulunan kabartma bahar çiçeği motifi; 3. iznik çinisi. Aynı kurum daha sonra İstiklâl madalyasıyle madalya ve beratını birarada veren iki kabartma pul daha bastı (1968). Gene Ajans Türk'e, 1971'de Hava kuvvetlerinin 60. kuruluş yıldönümünü anma dolayısıyle pul bastırıldı.

● Pullar genel olarak üçe ayrılır: hazine pulları; posta pulları; yardım pulları.

Hazine pulları'nın hangi belgelere ne ölçüde yapıştırılacağı, ilgili kanunlarla belirtilir ve bedeli hazineye kalır. Türkiye'de hazine pullarının kullanılmasına Düyunu Umumiye tarafından ve damga resminin toplanması amacıyle 1880'de başlandı. Meşrutiyet döneminde Hicaz demiryolunun yapımına yardım için hazine pulu çıkarıldı, bunlar postada kullanılmadı. Postada kullanılan ve geliri hazineye kalan pullar: 1. evlâdı şüheda pulları (1915); 2. tayyare müdafaa pulları (1937); 3. millî müdafaa pullarıdır (1941).

Posta pulları. Türkiye'de posta pulu bastırma ve piyasaya sürme yetkisi 5584 Sayılı kn. md. 7 ile PTT Genel müdürlüğüne verildi. Genel müdürlük Postada Kullanılan Değerli Kâğıtlar yönetmeliğinde posta pullarıyle ilgili yıllık emisyon programlarının nasıl hazırlanacağını, pullara basılacak resimlerin nasıl sağlanacağını, pulların basımlarıyle ilgili kuralları, pulların teşkilâta dağıtımını, piyasaya çıkarılış zamanını satışta kalma ve geçerlik sürelerini belirtti. Aynı genel müdürlük 5584 Sayılı kn. md. 20'ye göre resmî daire ve kuruluşlarda, anma törenlerinde, bir yardım ve hizmet karşılığı görülen işlerde kullanılmak üzere üç ayrı türden pul çıkarmakla görevlendirildi. Bu pulların baskı sayısı, abonelerin ihtiyacı, serbest satış durumu, sa-

küçük puhu

puhu

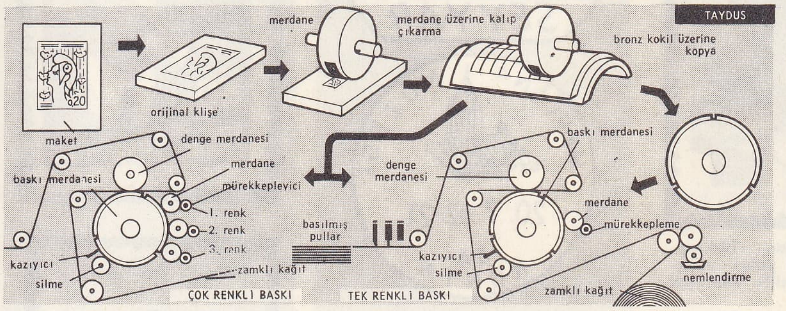

pul baskısı

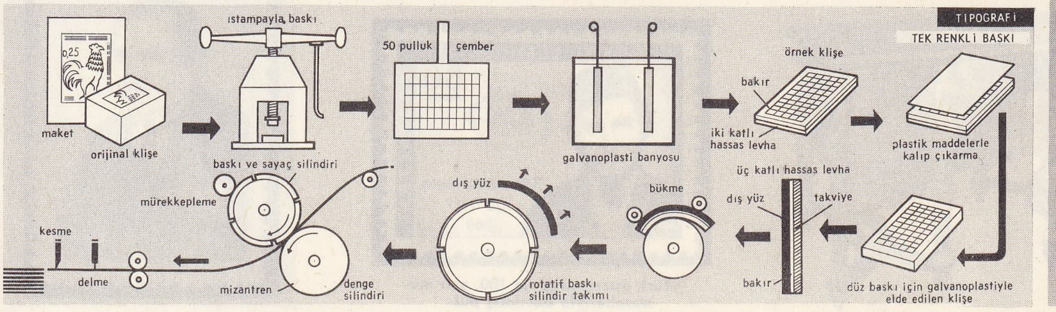

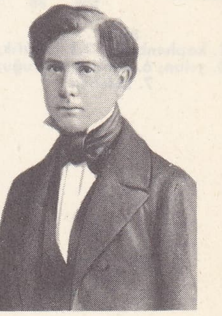

Victor PUISEUX

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; LAROUSSE

Kızanlık
81

ŞUMNU

HAYMANA

Türkiye'de pulun ilk devirlerinde kullanılmış damgalar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve bugün kullanılan özel ve turistik damgalar

portre pulları (yukarıdan aşağıya, M. Âkif Ersoy, Namık Kemal, Fatin Gökmen, Ziya Gökalp)

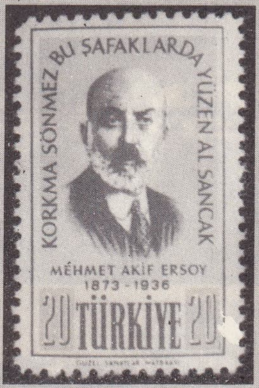

Türkiye'de postanın 100. yılı münasebetiyle basılmış pul

Türkiye'de kullanılan ilk posta pulu (1840)

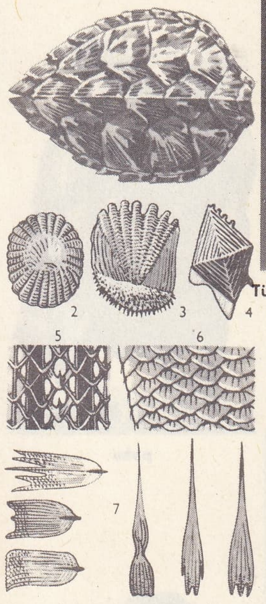

pullar:
1. kaplumbağa; 2.3.4. balık; 5. yılan; 6. kunduz kuyruğu; 7. kelebek

Kadınlar kongresinin hatıra pulu (1935)

1961'de yapılan «Türkiye'nin en güzel pulu» yarışmasında birincilik alan pul

pul süslü yazı masası
Boulle'un eseri
(özel koleksiyon)

Türk gazeteciliğinin 100. yılı münasebetiyle basılmış pul

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin 50. yılı münasebetiyle basılan pullar

Atatürk'ün ölümünün 30. yılı münasebetiyle basılan pullar

çok renkli pul örneği

solda, iki adet çok renkli pul örneği; sağda, posta pulları Türkiye III. Millî sergisi için basılmış pul

çok renkli pul örneği

tışta kalma süreleri hesaplanarak 300 000 - 600 000 arasında tespit edildi. PTT idaresinin üyesi bulunduğu Dünya Posta birliğinin (UPU) Dünya Posta sözleşmesinde ve tüzüğünün 7., 105., 173. ve 174. maddelerinde de posta pullarıyle ilgili hükümler vardır.

Yardım pulları, postada kullanılan fakat geliri ilgili derneklere giden, çeşitli tarihlerde çıkarılan pullardır. Başlıcaları: muhacirun ianesi pulları (1890); Müdafaai Milliye cemiyeti pulları (1915); Osmanlı Donanma cemiyeti pulları (1918); Kızılay şefkat pulları (1910); Türk Hava kurumu pulları (1926); Çocuk Esirgeme kurumu şefkat pulları (1928).

— Süs. santl. Zanaatçıların en çok beğendiği pul, karet kaplumbağalarının kabuklarından elde edilir. Bu kabuklar, siyah renkli ve sarı veya açık kahverengi beneklidir. Pul elde etmek için kabuk ilkin kaynar suda yumuşatılır; ardından da bakır kalıplara dökülür. Pul yapımında, XIX. yy.ın ortasından beri, yüksek basınçta birbirine eklenen yumuşatılmış parçalar da kullanılmaktadır.

PULA: arenalar

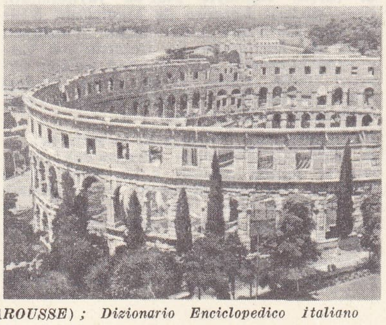

Eskiler hayvan kabuklarını ve kabuklardan elde edilen pulları çeşitli işlerde kullanırlardı. Meselâ lir'lerin gövdesi içi boş bir kabuktu. Vergilius, Ovidius ve Juvénal üzeri hayvan kabuğu pullarıyle süslenmiş döşeme eşyasından söz ederler. Bu usulün Uzakdoğu'da da bilindiği Avrupa'da XV. yy.dan itibaren portekiz denizcilerinin tanıklıkları dolayısıyle öğrenildi. Bundan sonra da Rönesans döneminin ince marangozluğu artık tümüyle bu usulü benimsedi ve tahtadan yapılmış döşeme eşyası, 1670'e doğru, pul veya (kalay ve bakır gibi) yumuşak bir madenden yapılmış gömme süslerle donatılmağa başlandı. Bu süsleme tarzı XVIII. yy.ın sonuna kadar (Jacob, Montigny, Levvaseur gibi) en ünlü ince marangozlar tarafından kullanıldı. Fransa'da İkinci İmparatorluk döneminde aynı süsleme tarzı yeniden geçerli kılınmak istendi ama pulları meydana getiren ana maddelerin zamanla pulun biçiminin değişmesine yol açması ahşap üzerine yapılan süslemelerde artık bu maddenin kullanılmaması sonucunu doğurmuştu. Bundan dolayı da, Ma-

PULA
Roma ve Augustus tapınağı

Foto. MEYDAN; Yugoslavya Turizm bürosu (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico italiano

Luigi PULCI
Ghirlandaio'nun freski
Santa Trinita,
Floransa

dagaskar'dan, Seychelles adalarından veya Venezuella'dan gelen kabukların kullanım alanı daraldı ve bu kabuklar yalnız küçük yüzeyler halinde, tütün takımı, fırça sapı, pudra kutusu kapağı, tarak ve yelpaze yapımında kullanılmağa başlandı.

— Terz. Pullar, yuvarlak, dört köşe, uzun, sivri uçlu, düz, üzeri hafifçe kabarık, tek renkli veya ortası göz göz delik olabilir ve tek sıra halinde, bir desen meydana getirecek biçimde veya bir boncuğun çevresine işlenir.

— Zool. Zooloji bilginleri derideki yassı uzantıların her çeşidine pul adını verirler. Pullar çok değişik yapıda olduğu için daima homolog organlar olmayabilir.

Balıkların pulları altderiden oluşan küçücük plaklardır; bunların oluşumunda üstderinin payı genellikle pek önemsizdir. Pulların yapısı türlere göre çok değişiktir. Köpekbalıklarında pullar plakoid şeklinde, yani diş yapısında ve biçimindedir.

Mersin balıklarında pullar ganoyittir; yani üzerleri parlak bir mine ile kaplıdır. Kemikli balıklarda pullar ince ve esnek, kenarları ya düzgün (taraksı pullar) veya değirmidir (değirmi pullar). Ayrıca balıkların pulları birbirinden bağımsız ve kiremit düzeninde dizilidir; bunların tedricî büyümelerine bakılarak balıkların yaşı tahmin edilebilir. Sürüngenlerde pullar balıklarınkinden çok farklıdır. Bunlarda pullar üstderiden oluşur ve kiremit düzeninde değildir; derinin üzerinde yüzeysel bir tabaka halinde yer alır ve zamanla birbirine bitişip kaynaşarak bir bütün olur. Bunların hepsi birden bir çeşit kılıf meydana getirir. Hayvan büyüyebilmek için bu kılıfı zaman zaman atmak zorundadır (deri değiştirme). Kertenkelelerle yılanlarda pullar çok basittir. Timsahlarla kaplumbağalarda pulların altında ayrıca altderiden oluşan kemik plakalar bulunur. Böylece tam bir dış iskelet halini alan pullar kamlumbağalarda esas iskeletle birleşerek bağayı meydana getirir. Sürüngenlerinkine tıpatıp benzeyen pullara kuşların bacaklarında rastlanır ve bu iki sınıfın ortak bir soydan geldiğini gösterir. Bazı memelilerde (pangolin, tatu) görülen bağalar da tıpkı timsahlarınkini andırır. Kelebeklere verilen *pulkanatlılar* adı, kanatlarını ince bir toz tabakası gibi örten mikroskopik pullardan dolayı verilmiştir. Bir kısım kelebeklerin madenî ebrulu, kadifemsi, yanardöner güzelim renkleri kanat pulları üzerine düşen ışığın yansıma ve enterferasyonlarından ileri gelir.

◆ Sıf. Pula benzeyen, pulu andıran. || İnce bir tabaka halinde olan. || *Pul şişe,* yeşil camdan yapılan çok ince çeperli şişe.

— Jeol. *Pul kaya,* yaprak yaprak ayrılan taşların genel adı. *Eşanl.* ŞİST.

◆ **Pul pul** blş. sıf. Pullar, küçük parçalar halinde. (LM)

PULA, ital. **Pola,** Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, İstria'nın batı kıyısında; 36 800 nüf. İkinci Dünya savaşından önce 57 000 kişi olan şehir nüfusu, italyan halkın göçmesiyle azaldı. Pula bir savaş ve ticaret limanıdır (gemi yapımı). Romalılardan kalma güzel anıtlar (arena, Herakles kapısı, Aurea kapısı, tiyatro, Roma ve Augustus tapınağı); XV. yy.dan kalma katedral; XVII. yy.dan kalma zengin eski eserler müzesi.

— Tar. Daha M.Ö. II. yy.da Romalıların eline geçen ve Augustus sömürgesi (*Pietas Julia*) haline getirilen, VI. yy.da piskoposluk, 1334'ten sonra da Venedik sömürgesi olan şehir, 1379'da Cenevizliler tarafından yıkıldı ve hemen yeniden inşa edildi. XVII. yy.da sıtma salgını yüzünden boşaltılan Pula, önce Avusturya-Macaristan'ın askerî limanı, İtalya'ya bağlanmasından sonra da (Rapallo antlaşması, 1920) bir sanayi merkezi haline geldi. 1947'de Yugoslavya'ya geçti. (L)

PULACAYO, Bolivya'da (Potosi idare bölgesi) şehir, Chichas cordillera'sının batı yamacında; 8 200 nüf. Gümüş madenleri. (L)

PULAD i. Bk. PULAT.

PULAKESİN I, Badami'nin şalukya kralı (550'ye doğr. - 566). Şalukya hanedanının gerçek kurucusudur. (L)

PULAKESİN II, Badami'nin şalukya kralı (609-642), Hindistan'ın kuzeyinden gelen saldırıları püskürttü; krallığının sınırını Narbada'ya kadar genişletti. Vengi Şalukya'ları hanedanını yendi (611'e doğr.), sonra 642'de Karnatak'ın pallava kralı tarafından bozguna uğratıldı. (L)

PULASKİ (Kazimierz), polonyalı general (Winiary, Poznan 1747 - Savannah 1779). Bar konfederasyonunun en yetenekli generallerinden biriydi. Ukrayna, Litvanya ve Büyük Polonya'da Ruslara karşı savaştı. Czestochowa savunmasından sonra, Osmanlı devletine sığındı (1772) ve 1777'de Kuzey Amerika'ya hareket etti. A.B.D.'de tuğgeneral rütbesiyle bütün süvari birlikleri kumandanlığına getirildi ve A.B.D.'nin bağımsızlık savaşında yararlık gösterdi. Savannah savaşında vuruldu. (M)

PULAT veya **PULAD** i. (fars. *pūlād*). *Esk.* Çelik: *Pulat kılıcına dayandı* (A. H. Müftüoğlu).

— DEY. *Pulat gibi,* güçlü, kuvvetli (kimse).

— Zantl. *Esk. Puladı zerefşan,* çeliği oyarak içine altın tel kakılmasıyle yapılan bir çeşit süsleme. (Silâh, zırh gibi eşya bu şekilde süslenirdi.) [M]

PULAU LAUT, İndonezya'da ada, Borneo'nun güneydoğu kıyısı yakınında; 20 700 nüf. Kömür madenleri. Kauçuk ağacı ve biber ağacı çiftlikleri. Başlıca şehri, *Kotabaru.* (L)

PULAWY, Polonya'da (Lublin voyvodalığı) şehir, Vistül'ün sağ kıyısında; 11 700 nüf. Czartoryski ailesinin eski sarayı. Lubaczow bölgesinin tabiî gazını kullanan kimya (azot) sanayii. Azotlu gübreler. (L)

PULCHELLİA i. Hafif göbekli, kabarık çizgili, düz kavkılı ammonit; alt tebeşir tabakalarında bulunur. (L)

PULCHER CLAUDİUS (Appius), Publius Claudius Pulcher'in oğlu. M.Ö. 216'da askerî tribunus oldu, Cannas savaşına katıldı, 215'te praetor, 212'de konsül oldu. Bu sıfatla Hannibal'e karşı savaştı, Capua'yı kuşatma hareketine girişti. (L)

PULCHER CLAUDİUS (Appius), aynı adı taşıyan konsülün (M.Ö. 212) torunu. M.Ö. 143'te konsül, Kuzey İtalya'da Salas'lara karşı savaştı. Tiberius Gracchus'un kayınpederiydi; 133'te Tarım kanununu uygulamakla görevli triumvir'lerden biri oldu. (L)

PULCHER CLAUDİUS (Appius) aynı adı taşıyan konsülün (M.Ö. 143) torunu, M.Ö. 54'te konsül, 53'te Kilikya'da prokonsül oldu; zimmetine para geçirmekten takibata uğradı. Pompeius'un himayesi sayesinde kurtuldu. M.Ö. 50'de aşırı derecede sert bir censor idaresi uyguladı. İyi bir hatip, hukukçu ve sanat meraklısıydı. (L)

PULCHER CLAUDİUS (Publius), Appius Claudius'un (312'de censor) oğlu. M.Ö. 249'da konsül, denizde Drepanum'da (Trapani) Kartacalılar tarafından mağlûp edildi, dinsizlikle suçlandı. Savaşta duspicium falında kullanılan kutsal tavuklar yem yemeyince «O halde su içsinler» diyerek hepsini denize attırdı. Senato kendisini davet ederek bir diktatör tayin etmesini istedi, yanlışlıkla azatlı kölelerinden birisini tayin etti ve bu sebeple ölüme mahkûm oldu. (L)

PULCİ (Luigi), italyan yazarı (Floransa 1432 - Padova 1484). Önce Laurenzo il Magnifico, sonra Roberto Sanseverino tarafından himaye edildi. 1466'da Lucrezia Tornabuoni'nin isteği üzerine *Morgante Maggiore* adlı, şövalye romanlarını alaya alan bürlesk manzumeyi yazmağa başladı (kesin biçimiyle 1481'de yayımlandı). öbür şiirleri: Lorenzo de Medici'nin *Nencia da Barberino* adlı eserini yansılayan *Beca da Dicomano* ile Lorenzo'nun turnuvada kazandığı zafer üzerine yazdığı *Giostra* (1569). Pulci, ayrıca erkek kardeşi LUCA (1431-1470) ile *Ciriffo Calvaneo* gibi daha ciddî şiirler de yazdı. (L)

PULCİNELLA, Polichinelle'in italyanca adı. Napoli'li *Pulcinella,* Fransa'daki kambur ve parlak elbiseli kukla değil, gaga burunlu, kamburu olmayan, beyaz gömlek ve pantolon giyen, yüzünde siyah yarım maske bulunan bir commedia dell'arte kişisidir. (L)

Pulcinella, 1 perdelik şarkılı bale, ilk olarak 1920'de Paris operasında Sergey Diaghilev'in Rus Bale topluluğu tarafından temsil edildi. Müziği Stravinskiy ile Pergolesi'nin, koreografisi Léonide Massine'nin, dekor ve kostümleri P. Picasso'nundur. Konu Sergey Diaghilev tarafından bir commedia dell'arte taslağından alınmıştır. Pulcinella'nın kadınlardan gördüğü ilgiyi çekemeyen bazı gençler onu öldürmeğe karar verirler. Bunu haber alan Pulcinella'nın yerine geçen bir arkadaşı darbelerin altında ölmüş taklidi yapar. Balenin sonunda, öldüğü sanılan Pulcinella'nın dirilmesi düşmanları arasında büyük bir şaşkınlık yaratır. Oyun, bir gürültü patırtı içinde, neşeli bir şekilde son bulur. (L)

PULCU i. (*pul*'dan *pul-cu*). Pul satan kimse. || Posta pulu derleyen veya derleyenlere bu pullardan satan kimse, pul koleksiyoncusu. (M)

PULCUK i. Bot. Buğdaygillerde kavuzcuklara, bileşikgillerden bazı bitkilerin kömecinde çiçeklerin arasında bulunan küçük bürgücüklere verilen genel ad. (L)

PULCULUK i. (*pulcu*'dan *pulcu-luk*). Pul koleksiyonculuğu. Biriktirilen pulların alım satımıyle uğraşma işi.

— ANSİKL. Genel olarak, posta pulları, posta maddelerinin taşıma ücretlerinin ödentisi olarak bastırılır. Bu arada pul toplamaya meraklı kimseler tarafından pul koleksiyonları yapılır. Bu koleksiyonlar zamanla büyük değer kazanır. 1847'de Moris adasında çıkarılan 1 ve 2 penny'lik pulların damgasızlarının 1971 yılında 5 milyon ve damgalılarına da 3,5 milyon frank değer biçilmesi, *pulculuk*'ta kazanca örnek olarak gösterilir.

● *Türkiye*'de pulculuk ancak 1950'den sonra başka ülkelerdeki pul koleksiyonculuğuyle mukayese edilebilecek duruma geldi. 1955'ten sonra gerçekte pulcu olmayan bazı kimselerin bu alana yatırım yapmağa başlaması üzerine PTT idaresi, abone usulünü kurdu. Pul tirajlarını yükseltti. 1958 Devalüasyonundan sonra pulcu olmayanların pul koleksiyonculuğuna ilgilerinin azaldığı görülünce tirajın düşürülmesi yoluna gidildi. 1962'de anma pullarının sürekli olarak geçerli olması kararlaştırıldı. PTT idaresi 1970'te 39 değerde 14 700 000 adet, 17 seri anma pulu ve 7 değerde 300 000 000 adet 2 seri sürekli pul, 5 değerde 50 000 000 adet bir seri resmî pul bastırarak piyasaya sürdü. Türkiye'de PTT merkezlerine abone olunarak çıkarılan pulları aksaksız olarak alma kolaylığı vardır. Pul abonesi olmak isteyen kimse bir kart doldurarak almak istediği pulun cinsini ve serisini belirtir. PTT, yeni çıkardığı pulları aboneler için bir ay saklar. Bu süre içinde abonenin almadığı pullar gişelerde satışa çıkarılır. Aboneler için pul sayısı bakımından sınırlama yoktur. Yalnız, pulun basıldığı yer, değeri, tirajı, konusu gibi ayırımlara bağlı abonelik kabul edilmez. 100 veya daha fazla seriye abone olanlar emisyon programının ilânından sonra gelen bir ay içinde kayıtlı oldukları merkeze başvurarak abone oldukları serilerin bir kısmından, başlangıçta belirttiklerinden daha fazlasını alabilirler.

Bugün Türkiye'de en eski filatelist kulübü 1948'de kurulan *İstanbul Filatelist kulübü*'dür. 1958-1960 yılları arasında ülkede filatelist kulüplerinin sayısı 25'e kadar yükseldi; fakat halen faaliyette bulunan İstanbul, Ankara, İzmir, Kadıköy ve Yeşilköy Filatelist kulüpleridir.

Türkiye'deki filatelist kulüplerinin ortak hak ve çıkarlarını korumak için bütün bu kulüplerin katılmasıyle 1958'de *Türkiye Filatelist Kulüpleri federasyonu* kurulmuştur. Bu federasyon da FİB'in (Milletlerarası Filatelist federasyonu) üyesidir. (ML)

PULFRİCH (Carl), alman fizikçisi ve optikçisi (Burscheid, Düsseldorf yakınları 1858 - Ostseebad Timmendorfer Strand 1927). Jena'da, Zeiss firmasının mühendisiydi. Bir stereokomparatör (1901), bir stereotelemetre (1908) ve bir refraktometre icat etti. (L)

Pulfrich olayı, deneğin karşısındaki bir düzlem içinde bir çubuğun yaptığı çizgisel gidip gelme hareketinin, deneğin bir gözü önüne isli bir cam yerleştirildiğinde, alın düzleminin bir önünden bir arkasından geçen eliptik bir yörünge gibi gözükmesi. (İsli cam ne kadar kalın olursa, olay

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

da o derece belirgin olur.) [L]

Pulfrich rekraktometresi, bir maddenin kırılma indisini tayin etmek için, indisi bilinen bir prizma ile bu madde arasındaki limit kırılma açısından yararlanan refraktometre. (L)

PULGAR (Hernando DEL), ispanyol tarihçisi (Madrid veya Pulgar, Toledo yakınları 1436'ya doğr. - öl. 1493). Krallık sekreteri, sonra resmî tarih yazarı oldu (1482). Eserleri: sağlam belgelere dayanan *Cronica de los Reyes Catolicos* (Katolik Krallar Kroniği) [1550'de basıldı], bir biyografi koleksiyonu olan *Los Claros Varones* (Ünlü Baronlar) ve *Letras* (Mektuplar). [L]

PULİCARİA i. Sarı çiçekli, bir veya çokyıllık otsu bitki; nemli yerlerde, hattâ bazen balçıkta bile yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

PULİCAT, Hindistan'da (Andhra Pradeş ve Madras) göl, Bengal körfezinin yanıbaşında; yaklş. 400 km². Pulicat denizden dar bir kıyı şeridiyle ayrılan tuzlu bir denizkulağıdır. (L)

PULİCİDAE çoğl. i. Pireleri, xenopsylla'ları ve benzerlerini kapsayan emici böcekler familyası. (L)

PUL-İ HUMRİ, Afganistan'da (Katagan ili) şehir, Surhab ırmağı kıyısında; 10 000 nüf. Kâbil'i, Hânâbâd'a ve Mezar-ı Şerif'e ulaştıran kervan yollarının kavşağı. Dokuma fabrikası. (L)

PULİTZER (Joseph), amerikalı gazeteci (Mako, Macaristan 1847-Charleston, Güney Karolina 1911). Göçmen olarak 1864'te A.B.D.'ye gitti. Bir süre Federal orduda görev aldı, gazetecilik ve siyaset alanlarında kısa zamanda sivrildi. 1878'de Saint-Louis'de iki gazeteyi birleştirerek *Post Dispatch*'i kurdu. 1883'te *The World* gazetesini satın aldı ve New York'un en önemli yayın organı haline getirdi. 1903'te Columbia üniversitesinde gazetecilik okulu kurulması için bir milyon dolarlık bağışta bulundu. Okulun temeli 1912'de atıldı. Öldüğü zaman yirmi milyon dolarlık bir servet bıraktı ve Pulitzer ödüllerinin kurulmasını vasiyet etti. (L)

Pulitzer ödülleri, amerikalı gazeteci Joseph Pulitzer'in kurduğu ödüllerin genel adı. 1918'den beri, Newyork Columbia Üniversitesi Gazetecilik okulu danışma kurulunun tavsiyelere uygun olarak bu üniversitenin yönetim kurulu tarafından her yıl dağıtılır. Bu ödüller on iki tanedir ve her birinin karşılığı 500 dolardır. On iki dalın her birinde yalnız bir kişiye ödül verilir. Bu dallar şunlardır: kamuya yararlı faaliyetler (ödül, yıl içinde amerikan demokrasisine en iyi hizmette bulunmuş olan gazeteye verilir); röportaj (Washington veya yabancı bir ülkedeki en başarılı muhabirin haberi); makale; karikatür; fotoğraf; roman; tiyatro; tarih; biyografi; şiir; müzik. Pulitzer ödülü kazanmış kişilerin arasında roman yazarlarından Louis Bromfield, Pearl Buck, Margaret Mitchell, John Steinbeck ve Upton Sinclair'in, oyun yazarlarından Eugene O'Neill, Marc Connelly, Robert Sherwood, Thornton Wilder, Tennessee Williams ve Arthur Miller'ın, şairlerden Edwin Arlington Robinson, Robert Frost ve W.H. Auden'ın, bestecilerden de William Schuman, Howard Hanson ve Charles E. Ives ile Virgil Thomson'un adları özellikle anılmağa değer. (L)

PULK i. (rusça *polk,* alay'dan). Kazak askerî birlikleri. (L)

PULKANATLILAR çoğl. blş. i. İnce pullarla örtülü dört kanadı, sıvıları emmek için hortum biçiminde ağzı olan, tam başkalaşmalı bütün böcekleri kapsayan böcek takımı; bunlara yaygın olarak *kelebek* denir. || *Pulkanatlılar bilimi,* böcekbiliminin pulkanatlılarla uğraşan dalı. (L)

PULKHERİA Azize, Bizans imparatoriçesi (İstanbul 399-453). Arkadios'un büyük kızı olduğu için 414-416 yıllarında kardeşi Theodosios II'nin naibesi olarak ülkeyi yönetti. Kardeşine zevce olarak seçtiği Eudoksia, kendisine rakip oldu ve imparator üstündeki nüfuzunu elinden almağa çalıştı. İmparator 450'de ölünce Pulkheria iktidarı ihtiyar bir senatör olan Markianos ile paylaştı; bu senatörle evlendi ve ona imparator unvanını verdi (450). Pulkheria dindar bir insan olarak yaşadı ve dinî sapkınlıklara karşı mücadele etti. (L)

PULKOVO tepesi, S.S.C.B.'de Leningrad'ın güneyinde tepe. Bu tepedeki S.S.C.B.'nin başlıca rasathanesinde ilgi çekici astronomi âletleri vardır. Astronomi ve bilim kütüphanesinde değerli elyazmaları (bu arada Kepler'in hemen bütün eserleri). Pulkovo tepesi Petrograd üstüne yürüyen Yudenic'in ulaştığı en son noktaydı (1919). İkinci Dünya savaşında Almanlar tarafından yıkıldı; yeniden inşa edildi ve 1954'te tekrar açıldı. (L)

PULLAMA i. (*pullamak*'tan *pullama*). Mim. Bir yapı elemanını balık pulunu andıran taş veya tahta levhacıklarla süsleme. (L)

PULLAMAK i. (*pul*'dan *pul-la-mak*). Pul yapıştırmak: *Zarfı pullamak.* || (Elbiseyi) Pullarla süslemek.

— DEY. *Allamak pullamak,* süslemek, donatmak. (M)

PULLANDIRICI sıf. (*pullamak* > *pullandırmak*'tan *pullandır-ıcı*). Patol. Pullanmayı yapan veya kolaylaştıran. (L)

PULLANMA i. (*pullanmak*'tan *pullan-ma*). Pullanmak işi.

— G. santl. Bir tablonun üzerindeki boya tabakasının pul pul veya incecik şeritler halinde kalkması. (Pullanmaya verniğin iyi olmaması veya kötü bir astarlama ya da tablonun tuvalinin ikiye katlanması yol açabilir.)

— Graf. santl. Kâğıt veya başka bir zemin üstüne mine ya da herhangi bir kıymetli taş görünüşünü veren cam veya plastik parçacıkları yapıştırmak işlemi.

— Jeomorfol. Sağlam kayanın hemen hemen eşmerkezli kabuklar halinde ufalanması. (Pullanma, daha çok kristalli tıkız kayalarda [özellikle granit] sık görülür; pullanmanın bir soğuyup bir ısınan yüzey ile, çok daha az genişleyen ve büzülen daha derindeki tabakalar arasındaki ısı farkları sonucu oluşan gerilimler sebebiyle meydana geldiği sanılır. Pullanma özellikle yarı kurak iklimlerde görülür.)

— Patol. Bir kemiğin, bir kirişin v.b. ölü kısımlarının küçük pullar halinde dökülmesi. || Dış derinin boynuzsu küçük pullar veya büyük geniş parçalar halinde dökülmesi olayı. Bk. ANSİKL.

— Seram. Pişmiş toprak veya madenî eşya üzerindeki sırın yaprak yaprak kalkması.

— ANSİKL. Patol. *Pullanma* deri için normal, önemsiz bir olaydır. Patolojik olarak pitiryasiz ve sedef hastalığı gibi bazı deri hastalıklarından başka kızıl, kızamık gibi genel, bulaşıcı ve döküntülü hastalıklarda da görülür. (L)

PULLANMAK edilg. f. (*pullamak*'tan *pul-la-n-mak*). [Mektup, evrak v.b. için] Üzerine pul yapıştırılmak. || Dönşl. f. Pul pul olmak. (M)

PULLİAT, fransız bağcılık uzmanı (Chiroubles, Rhône 1827-öl. 1896). Chiroubles'de büyük bir bağ kurdu ve çeşitli türden asma yetiştirdi. Daha sonra, Tarım Kurumunda bağcılık profesörü ve Lyon yakınındaki Ecuty Pratik Bağcılık okulu müdürü oldu. Eserleri: *Manuel du Greffeur de Vignes* (Üzüm Kütüğü Aşılayıcısının Elkitabı) [1844], *Cépages Précoces* (Erken Yetişen Bağ Çubukları) [1896]. (L)

PULLMAN veya **PULMAN** i. (George *Pullman*'ın adından). Önceleri Amerika'da, sonra İngiltere ve Avrupa'nın diğer ülkelerindeki demiryollarında kullanılan lüks vagon. (L)

PULLMAN (George Mortimer), amerikalı sanayici (Brocton, New York 1831-Chicago 1897). 1863'te Chicago'da dostlarından biri olan Ben Field ile, üst kısmında geceleyin açılabilir yataklar bulunan bir vagonun planlarını yaptı ve 1864'te ihtira beratını aldı. 1865'te iki arkadaş, aynı vagonun alt kısmında yatak şeklinde açılan bir koltuk sisteminin beratını aldılar. «Pioneer» adı verilen ilk yataklı vagon, büyük bir başarı kazandı. Pullman bu yeni vagonların yapımı için Pullman Palace Car company'yi kurdu ve otelyelerini önce New York'ta, Palmyra'da açtı. Sonraları işçilerini yerleştirmek için Chicago yakınlarında kendi adını taşıyan bir şehir kurdu. (L)

PULLOROZ i. (fr. *pullorose*). Zool. Bk. BEYAZ *sürgün.*

PULLU sıf. (*pul*'dan *pul-lu*). Üzerine pul işlenmiş: *Pullu elbise.* || Pul yapıştırılmış: *Pullu zarf.* || Pulu olan: *Pullu deri.*

— DEY. *Allı pullu.* Bk. ALLI. (L)

PULLUK i. (alm. *pflug*'dan). Zır. Toprağı sürmek için kullanılan tarım aracı. || *Derin sürme pulluğu,* toprağı derin sürerek ufalamak için kullanılan özel pulluk.

— ANSİKL. *Pulluk,* VI. yy.dan beri Orta Avrupa'da kullanılan bir araçtır. Ağır bir araç olduğundan işlenmesi güç toprakları sürmek için kullanılır; direnç ekseni çekiç ekseniyle aynı değildir, yani araç bakışımsız çalışır, bu yüzden karasabana göre daha kuvvetli bir çekim gücü gerektirir. Koşum akımında sağlanan ilerlemeler (atlara hamut takılması) pulluğun daha yaygın hale gelmesini kolaylaştırdı. Karasabandan farklı olarak pulluk toprağı daha derin işler ve yalnız bir tarafa devirir; bu araçla hem düz sürme (*döner kulaklı pulluk*), hem tahtamsı sürme (nemli topraklarda) yapılabilir (*sabit kulaklı pulluk*). *Âdi pulluk,* çatı ve işlek parçalar diye başlıca iki kısma ayrılır: çatı kısmında kol, sap, payanda ve demirselik (pulluğun taban ve ökçesini taşıyan parça) bulunur. Kol, J veya V şeklinde çelikten uzun bir parçadır; arka tarafında pulluğu yöneltmeğe yarayan sap (tutamak) bulunur; payanda ve demirselik, kolu pulluk demirine bağlayan parçalardır; pulluğun toprağa dayanıp kaymasını sağlayan ökçe ve taban bu payanda ve demirseliğe bağlıdır. Pulluktaki işlek parçalar uç demiri, bıçak, kulak, ökçe, demirselik payandası ve keskidir; uç demiri toprağı yatay olarak, bıçak ise dikey olarak kesmeğe yarar; kulak, kesilen toprak şeridini devirir; demirselik payandası kesilen toprağın koptuğu yan çepere sürtünen ve demirseliğin aşınmasını önleyen bir plakadır; ökçe pulluğun izinde dibe dayanan kısımdır; keski, kulağın önünde giderek toprağın yüzey kısmını kesip esas toprak şeridinden önce deviren eğri madenî bir parçadır.

İyi ayarlanmış tekerlekli bir pulluk, sürekli olarak sapla düzeltilmeğe ihtiyaç göstermez. Atla çekilen pulluklar bir veya iki kulaklı ve çoğunlukla saplı olur. Motorlu pulluklarda ise sap bulunmaz; bunlar bir veya çok kulaklı ve tekerleklidir; genellikle bir traktörle çekilir. Pulluklar çeşitli tiptedir: döner kulaklı pulluk her iki yönde gittiği zaman toprağı hep aynı tarafa devirme imkânı verir; aynı amaçla terazili pulluklar icat edilmiştir; bunlar ortasında değişik çapta iki tekerlek bulunan V şeklindeki bir çatının iki ucuna bağlı iki pulluk halindedir, gidiş yönüne göre sıra ile çalışır.

Traktörle çekilen bağcı pulluklarında çekim eksenine göre bakışık veya ters bakışık olarak iş gören iki pulluk yer alır; bu sayede asma diplerini doldurur veya açar. Alt pulluğunun (köstebek pulluk) kolu çok kuvvetlidir; bunlar toprağı devirmeden keser, ucunda pençeli bir bıçak bulunan pulluk demiri toprağı derinden işler, akaçlanacak suların akmasını kolaylaştırır. Diskli pulluklar, âdi pulluktan farklı olarak kulak yerinde disk bulunan pulluklardır; değirmi saç biçimindeki diskler bir mil üzerinde dönerken toprağı bıçak gibi keser ve devirir.

● *Derin sürme pulluğu,* bazen âdi pulluğa benzer, ama demiri mızrak ucu gibi sivridir; bazen de genel görünüşüyle daha çok «toprak kabartma makinesi» veya «kültivatör» denen âleti andırır; bu takdirde mızrak ucu şeklindeki üç, beş veya yedi pulluk, iki tekerlekle çekilen bir şaseye monte edilir. Aynı zamanda toprağı hem bölen, hem altüst eden derin sürme pullukları da vardır. (LM)

PULLUMEMELİGİLLER çoğl. blş. i. Dişsiz memeliler familyası; bugün yaşayan (*manis*) veya fosil (*necromanis* ve *leptomanis*) pangolinleri kapsar ve tek başına puluhayvanlar takımını (veya alttakımını) meydana getirir. (L)

PULLUYÜZGEÇLİLER çoğl. blş. i. Kıllıdişligiller familyasından, yüzgeçleri küçük pullarla örtülü *kıllı dişli balık, holacantha,*

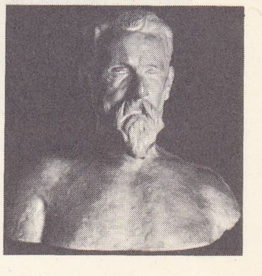

PULİTZER
Rodin'in eseri

Foto. Bernès-Marouteau (LAROUSSE)

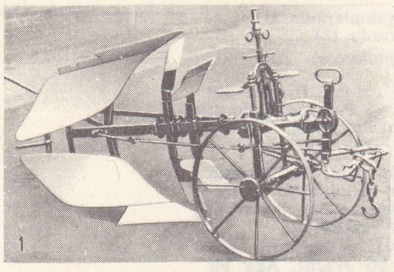

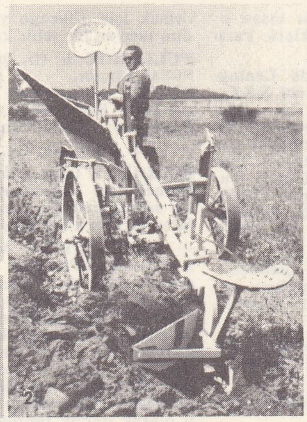

hayvanla çekilen çift kulaklı

terazi pulluk

traktörle taşınan bağ pulluğu

yukarıda: iki soklu döner

traktörle taşınan diskli

pulluklar

chelmon v.b. balıkları kapsayan balıklar grubu. (L)

PULLY, İsviçre'de (Vaud kantonu) komün, Lozan'ın doğu banliyösünde; 12 500 nüf. Beyaz şarap imalâtı. Metalürji ve kimya sanayii. (L)

PULMAN i. Bk. PULMAN.

PULMONARİA i. Mavi veya morumsu çiçekli çokyıllık otsu bitki. (Hodangillerden.)

— ANSİKL. *Pulmonaria officinalis* eskiden göğüs yumuşatıcı bir ot sayılırdı. Bugün bahçelerde çiçek tarhlarının arasını süslemek için yetiştirilir. (L)

PULOVER i. (ing. *pull-over,* üste çekilen'den). Baştan geçirilerek giyilen, kollu veya kolsuz yün örgüsü giyecek. (L)

PULPEKTOMİ i. (fr. *pulpectomie*). Diş cerr. Dişözü dokusunu kısmen veya tamamen çıkarmak amacıyle yapılan müdahale.

— ANSİKL. *Pulpektomi* için belirli bir nokta veya bölgeye ilâç şırınga edilerek yahut dişin içine arsenikli anhidrit konarak anestezi yapılır. Dişözü odacığı geniş olarak açılır. Kök kanallarına girmeden önce dişözünün taç kısmı alınır. Düz ve tırtıklı iğnelerle, ince eğelerle kanalların içi boşaltılır, genişletilir ve ilâçlı bir dolgu maddesiyle doldurulur. Tükürüğün solunum ve diş eti sızıntılarının kök kanalında enfeksiyona yol açmaması için ameliyat alanı çok iyi hazırlandıktan sonra, özel bir cerrahî usulle müdahale yapılır. Bu bakımdan tam güvenlik sağlamak için dişin etrafına pamuktan tıkaçlar yerleştirilir.

Pulpektomi basit, fakat uygulanması genellikle güç bir cerrahî müdahaledir. Çünkü, dişlerin anatomisi çok değişiktir; kanalların çapı, yönü, eğriliği cerrahî manevraları güçleştirir ve hastanın yakın ilgisini, anlayışını gerektirir. Tedavinin ilerideki sonucu, kullanılan tekniğin kusursuzluğuna bağlıdır. (L)

pulmonaria

PULPİTUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Kürsü, darağacı, tiyatro sahnesi v.b. gibi yüksekçe yer. (L)

PULQUE i. (meksika dilinde k.). Amerika'da yetişen *Agave americana* adlı bitkiden çıkarılan özsuyun mayalanmasıyle yapılan ve özellikle Meksika'da içilen içki. (L)

PULSATİLLA i. Kazık köklü, zehirli, çokyıllık otsu bitki. (Sel yatağı kenarlarında, kayalıklarda biten pek çok türü bulunur. Düğünçiçeğigillerden.) [L]

PULSU sıf. (*pul*'dan *pul-su*). Sıf. Pula benzeyen; pulu andıran.

— Bot. *Pulsu yaprak,* pula benzeyen yaprak. (L)

PULSUZ sıf. (*pul*'dan *pul-suz*). Pulu olmayan: *Pulsuz balık.* || Pul yapıştırılmamış: *Pulsuz dilekçe.* || Parası olmayan, züğürt.

— DEY. *Parasız pulsuz.* Bk. PARA. (M)

PULSZKY (Ferenc), macar siyaset adamı (Eperjes [bugün Presov] 1814-Budapeşte 1897). Milletvekili (1839), maliye bakanı (1848) ve devrimci hükûmetin dışişleri bakanı oldu. Kossuth'un peşinden sürgüne gitti, daha sonra İtalya'ya yerleşti (1860) ve Garibaldi ile birlikte savaştı (1862). Affedildikten sonra (1866) Macaristan'a döndü, müzeler ve kütüphaneler müfettişi oldu. Eserleri: *Macaristan Arkeolojisi* [1897], *Hayatım ve Çağım* [4 cilt; 1880-1882]. (L)

PULTA i. (?). Sil. *Esk.* Ucu küçük demirli ok. (Sert bir yayla ve ancak bileği kuvvetli kimselerce atılabilen bu ok, tuncu delebilecek nitelikteydi.) [L]

PULTANAEA i. Almaşık veya çepeçevre dizili basit yapraklı ağaççık; Avustralya'da yetmiş kadar türü yetişir. (Fasulyegillerden.) [L]

PULTENAY (William), **Bath** kontu. Bk. BATH.

PULU, Tiglatpileser III'ün Babil kralı olarak (M.Ö. 729) aldığı isim (Kutsal Kitap'taki PUL). [L]

PULUÇ sıf. *Esk.* Cinsel gücü bulunmayan (erkek).

◆ **Puluçluk** i. *Esk.* Puluç olma hali. (M)

PULUR. Bk. DEMİRÖZÜ.

Pulur. Arkeol. Erzurum'un güneybatısında höyük. H. Z. Koşay ve macar arkeoloğu Vary tarafından kazıldı. 17 m yükseklikteđir. Kalkolitik devir kültürüne ait dört kattan meydana gelir. Ele geçen seramiğin bir kısmı bezeklidir ve üzerleri oluk, zikzak, kafes şeklinde motiflerle süslüdür. Düz motifli bezeksiz seramiklerin hepsi siyah, kalın ve cilâlıdır. Bunlar Doğu Anadolu bölgesine has el işleridir (Kalkolitik devir); her motif bir kere kullanılmıştır. Üzerleri kabartmalarla süslü olanlar ilk defa Karaz höyüğünde ele geçirildi. Bu sebeple bu kaplara «karaz seramiği» adı verilir. (M)

Pulur veya **Sakyol.** Arkeol. Tunceli'nin Çemişkezek ilçesine bağlı Pulur köyünün kuzeybatısında höyük. H.Z. Koşay başkanlığındaki heyet tarafından ilk araştırmalara 1968'de başlandı. Yüksekliği 11 m'dir; tabiî bir tepeyle birlikte 16 m'ye varır. Höyükte tepeden itibaren 11 mimarî kat tespit edildi. I.-IV. Katlar çok harap olmuştur. V. Katta 14 odalı bir yapı ile bir silo (ekin kuyusu) çıkarıldı; VI - VII. katlarda da silolar bulundu. VIII. Yapı katında sağlam yapılarla birlikte mezara rastlandı. Yangın geçirmiş olan IX. katta idoller, X. katta bir ocak ve çevresinde öğütme taşları, hamur yaymağa yarayan leğenler v.b. eşya bulundu. Burası maden çağlarının ilk devirlerinde rastlanan bir çeşit mutfaktır. XI. Yapı katında araları bir kerpiç duvarla ayrılmış iki odada iki tapınak meydana çıkarıldı ve heykel olarak da keman biçiminde bereket tanrıçasını ve eşini temsil eden küçük idoller ele geçirildi. Bunların benzerlerine Iğdır'ın kuzeyinde rastlandı. Tapınağın benzerine Beycesultan*da XIV., XV. ve XVI. katlarda rastlanıldığı için bu yapılar Eski Bronz II devrine (M.Ö. 3700-2900) ait olabilir. Pulur'da iki çeşit seramik görülür. I.-VIII. Katlarda beyaz hamurlu, üzeri koyu kahverengi, kırmızı geometrik çizgilerle süslenmiş, çift renkli çanak çömlek bulundu. Siyah astarlı, Karaz* tipi çanak çömlekse bütün yapı katlarında vardır. Malatya Gelinciktepe'de benzerleri bulunan ve M.Ö. 3000'e ait olan bej renkli seramiğin Keban*a has yeni Hurri-Subartuların atalarına ait olup olmadığı kesin olarak bilinmez. 1969 ve 1970 yılları çalışmalarında höyüğün bütün yüzeyi ana kayaya kadar kazıldı. 1971 Çalışmalarında yine höyük alanında yer yer sondajlar yapıldı ve eski bronz çağ mezarlığı arandı. (M)

PULVİNAR i. («yastık» anlamında lat. k.). Anat. Beyinde görme yatağının arka ve dış ucundaki kabarıklık. *Eşanl.* TALAMUS ARKA UCU. (L)

PULVİNARİA i. Bağlara dadanarak ftiriyoza sebep olan böcek. (İlmî adı *Pulvinaria vitis.* Homoptera takımının *coccidae* familyasından.) [L]

PULVİNO i. («duvar yastığı» anlamında ital. k.). Bayınd. Bir kemer barajın gövdesinden, *çevresel derz* denen bir istinat yüzeyiyle ayrılan temel kütle.

— ANSİKL. İtalyan mühendisleri tarafından bulunan *pulvino*'nun barajdaki rolü, yükleri zemine dağıtan ve inşaat hesaplarını kolaylaştıran düzgün biçimli sunî bir zemin elemanı meydana getirmesidir. Üstelik çevresel derz, kaynak tarafında doğan ve yapıda çatlaklara, kırılmalara yol açan çekme gerilmelerinin kayaya iletilmesini de önler. (L)

PULYA. Bk. PUGLİA.

PULZONE (Scipione), **Gaeta'lı** denir, italyan ressamı (Gaeta 1550'den önce-Roma 1598). Roma'da Iacopino del Conte'nin öğrencisiydi. İlk portrelerinde (*Fabrizio Spada'nın Portresi,* Roma, Corsini galerisi) flaman etkisi görülür. Flaman ayrıntıcılığının izlerine *Colonna Ailesi* tablosunda da rastlanır (Roma - Colonna galerisi), *Lucrezia Cenci'nin Portresi* ile *Sebastiano del Piombo*'nun Doria galerisinde (Roma) bulunan portresindeyse, Bronzino'nun etkisi vardır. Son yıllarında Caravaggio'nun anlayışını benimseyen Pulzone'nin dinî resimleri önemsiz fakat portreleri değerlidir. (L)

PUMA i. (keşua dilinden k.). Amerika kıtasında yaygın yırtıcı memeli hayvan; KUGAR da denir. (İlmî adı *Feis concolor.* Kedigillerden.)

— ANSİKL. *Puma,* parstan biraz daha büyük, kırmızımsı, bazen boz postlu iri bir hayvandır; geceleyin pusuya yatarak avlanır. Hem Kuzey hem de Güney Amerika'da yaşar. (L)

PUMPERNİCKEL i. (alm. k.). Toz haline getirilmiş ve kepeği çıkarılmamış çavdar taneleriyle Westfalen'de yapılan kara ekmek. (L)

PUMPURS (Andrejs), leton şairi (Lieljumprava-Livonya 1841-Riga 1902). 1874'te Riga'ya yerleşti, gönüllü olarak savaşmak için Balkanlar'a gitti, askerî öğrenim gördü ve subay oldu. Pumpurs, halk arasında ünü yaygın bir şairdir. Leton halkının Eskiçağdaki romantik bir görüntüsünü çizen *Lacplesis* (Ayı Avcısı) destanı bir şaheserdir (1888). [L]

PUNA i. Peru Andları, Bolivya, Arjantin ve Şili'de enleme göre 3 000-5 000 m arasında yer alan «soğuk topraklar» katını tanımlamak için kullanılan terim. (Başlıca topografya özelliği geniş düz alanlar olan bu topraklar, kurak, soğuk ve rüzgârlıdır. Hidrografya yoksullaşmıştır ve Bolivya punası ile Atacama punasında içakışıklık hüküm sürer; iç çöküntüler [salar'lar] kuzey afrika şotlarına benzer. Çok derin olmayan toprak genellikle taşlıdır. Alçak ve

Foto. X (LAROUSSE)

Pulúr (Sakyol) höyüğünden (X.-XI. kat) bir ev

Pulur (Sakyol) höyüğü XI. katından Bereket tanrıçası ve seyyar sunaklar

seyrek olan bitki örtüsünün başlıca özelliği ağaç bulunmaması, birbirinden uzak ichu kümeleriyle bodur lloreta ve tola çalılarından meydana gelmesidir. Puna'da lama, alpaga, ve koyun yetiştiren kızılderililer yaşar.) [L]

PUNAKHA, Bhutan'da şehir, ülkenin batı kısmında. Ticaret merkezi. Bhutan'ın kışlık başkenti. (L)

Punch (THE) veya **The London Charivari** (*Pulcinella* veya *Londra Maskarası*), Mayhew ile Mark Lemon'un 1841'de kurdukları haftalık ingiliz mizah dergisi. Resim ve karikatüre de yer veren bu dergi, toplumsal düzensizliklere ve imtiyazlı durumlara karşı çıkmak amacını güdüyordu. Sonraları muhafazakâr bir eğilime yöneldi. Kadrosundaki başlıca kişiler arasında, sir John Tenniel, Richard Doyle, John Leech, Charles Keene ve Thackeray vardı. (L)

PUNCTARİALES çoğl. i. Esmer suyosunları takımı. (Bunlarda gametli bitki oldukça büyük, çoğalma izogamdır; feosporlarla çoğalır.) [L]

PUNCTUM i. Endodontidae familyasından salyangoz çeşidi. (Kavkısı yassı, göbekli, ince, pütürsüz veya üstderiden oluşma lamellerle süslüdür; hemen bütün Avrupa'da serin ve gölgelik yerlerde yaşar.) [L]

PUNÇ i. (bileşimine giren beş madde dolayısıyla, hindu dilinde *panç*, beş'ten ing. *punch*). Çay, şeker, tarçın, limon, rom v.b. damıtılmış bir alkollü içkiyle yapılan ve bu içkinin buharlaşan alkolü yakılarak kabın üstünde bir alev meydana getirildikten sonra içilen içki: — *İçilecek sıcak ne var? — Birer punç yapayım mı? — Hay Allah razı olsun... çabuk...* (Ahmed Rasim). *Adamcağızın birisi bir yere davetli imiş. Kış mevsiminde olacak ki kendisine sıcak bir şey ikram etmişler, punç...* (B. Felek).

— ANSİKL. *İngiliz punç'u*, kabuklu limon dilimlerinin üzerine bir ölçü rom, dört ölçü çok sıcak ve şekerli çay dökülerek hazırlanan punç çeşididir. *Fransız punçu* da, limon dilimleri ve çayın üzerine bir tabaka meydana getirecek biçimde ağır ağır dökülen rom veya iyi konyakla yapılır (bu rom veya konyak ateşlenir). Çaysız yapılan fransız punçu da vardır. (LM)

PUNÇ, Keşmir'in güneyinde bölge, Pir Pancal'ın batısında; doğusu Hindistan, batısı Pakistan tarafından işgal edilmiştir. (L)

PUNDOS i. Patol. Fil hastalığına benzeyen müzmin ayak hastalığı; Guatemala'da sık görülür. (L)

PUNGİTİUS i. Dikenlibalıkgillerden balık türü (*Pigosteus pungitius* veya *Pungitius platygaster*); sırt yüzgecinin önünde 6-12 ayrı diken bulunur; boyu 7 sm kadardır. (LM)

PUNİCA i. Narın ilmî cins adı. (L)

PUNO, Peru'da şehir, idare bölgesi merkezi, Titicaca gölü kıyısında; 29 400 nüf. Gölün başlıca limanı ve Cuzco ile Arequipa demiryollarının son istasyonu. — *Puno idare bölgesi,* 687 000 nüf. (L)

PUNT i. (ital. *punta*'dan). [Bir şey için] Uygun zaman, fırsat.

— DEY. *Pundunu bulmak* (veya *punduna getirmek*), bir şeyi yapmak için uygun zamanı seçmek: *Kızına biraz kaz güdelim demiş, amma, niyeti bir punduna getirip aşağı inmekmiş* (N. Araz).

— Denizc. Seyir halindeki geminin harita üzerindeki yeri. || *Punt cetveli,* tahminî pundun elemanlarını süratle hesaplamayı sağlayan cetvel. || *Punt koymak,* geminin yerini harita üstünde işaretlemek. || *Punt tayin etmek,* hesapla geminin coğrafî mevkiini tayin etmek. (Bk. ANSİKL.). || *Rasat pundu,* yıldızları gözlemleyerek tayin edilen punt. || *Tahminî punt,* geminin bulunduğu sanılan mevki.

— ANSİKL. *Punt tayini* için iki usul vardır: 1. *tahminî punt*'ta, gemi bir kıyının açığındayken, kıyıda belirgin olarak görülen (cami, kilise çan kulesi v.b.) nesnelerin pusula yardımıyle yönleri tayin edilir veya açık denizde kısa süreli seyirde, takip edilen rota açısı ve alınan mesafe tahmin edilir; 2. *rasat pundu*'nda ise astronomik gözlemlerle enlem ve boylamlar tayin edilir ve geminin yeri oldukça doğru olarak bulunabilir. Uzun süreli seyirlerde ise, her gün birçok defa rasat pundu ve iki rasat pundu arasında da tahminî punt yapılır; 3. *hareket pundu* ise, geminin kıyıyı artık gözden kaybederek uzun bir seyire başladığı anda, yapılan kerterizlerle tayin edilen punttur. Gemicilikte kullanılan yeni radyoelektrik metotlar, radyofarlar, Consol, Decca v.b. punt tayinine büyük bir yenilik getirdi. (L)

PUNT, Eski Mısır'da geniş anlamıyle Gardafui burnunun ötesindeki Somali kıyılarını ifade eden kelime. Bu burnun 160 km güneyindeki, Hafun burnunun yeri ve güney kısmındaki Hafun köyü bugün de Eski Mısırlıların iyi bildiği bu bölgenin adını taşır. Eskiçağdan beri Mısırlılar doğu afrika ürünlerini mısır ürünleriyle değiştirmek için buraya gelirlerdi. Kraliçe Haçepsut'un türbesindeki (Luksor'un karşısında) kabartmalar, Punt'a doğru yapılan bir deniz seferinin ayrıntılarını gösterir. (L)

PUNTA i. («uç» anlamında ital. k.). Mekan. Bir transmisyon milini taşıyan veya bir dönme hareketinde sabit nokta vazifesini gören makine elemanı: *Torna puntası.* (Bk. ANSİKL.) || *Puntalar ekseni,* bir torna veya taşlama tezgâhında, punta ile gezer puntayı birleştiren ideal çizgi. (Bu çizginin sabit bir doğruya, kızak yoluna paralel olması, takım tezgâhının hatasız çalışması için gerekli temel şartlardan biridir. Bu tip takım tezgâhlarının kontrolunda, bu paralelliğin olup olmadığını mutlaka araştırmak gerekir.) || *Punta yüksekliği,* tornalar veya taşlama tezgâhları gibi takım tezgâhlarında, puntalar ekseninin bankodan yüksekliği. (Punta yüksekliği, bir takım tezgâhının kalitesini gösteren temel niteliklerden biridir; çünkü, takım tezgâhında işlenebilecek en büyük parçanın boyutunu verir.) || *Gezer punta,* bir torna tezgâhında, işlenen parçaya desteklik yapan ve parça dönerken sabit kalıp, ötelenirken hareket eden punta. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Bir torna tezgâhına iki *punta* takılır; biri sabittir ve fener mili ile kumanda organlarını taşır; *gezer punta* denen öbürü, bir kızak yoluyle yöneltilerek tornanın bankosu boyunca kaydırılabilir ve istenen yere getirilince bir cıvata ile sabitleştirilir. *Divizör punta,* bir freze tezgâhında parçanın ya puntalar arasına ya da puntalar dışında bir yere bağlanmasını ve bu parçanın istenen herhangi bir açıya göre döndürülmesini sağlar. (L)

PUNTA ARENAS, Şili'de liman şehri, Macellan ilinin idare merkezi, Macellan boğazının kuzeybatı kıyısında; 46 900 nüf. Balıkçı limanı ve ticaret merkezi. Konserve (et) fabrikaları. Punta Arenas, Ushuaia (Ateş Ülkesi) köyü sayılmazsa, yerkürenin en güney şehridir. (L)

PUNTA DEL ESTE, Uruguay'da şehir. Atlas okyanusu kıyısında, Maldonado yakınında; 6 500 nüf. 17 Ağustos 1961'de Amerika Devletleri teşkilâtı (OEA) üyeleri burada «İlerleme ittifakı»nın temelini atan bir antlaşma imzaladılar. 31 Ocak 1962'de OEA dışişleri bakanlarının yaptığı toplantıda Küba teşkilâttan çıkarıldı. 12-14 Nisan 1967'de OEA devletleri başkanları başkan Johnson ile burada toplandılar; genellikle latin amerika devletleri, A.B.D.'den uzaklaşarak birbirlerine yaklaştı, Vietnam savaşında A. B.D.'ye yardım etmeğe yanaşmadı ve Latin Amerika'da yıkıcı faaliyet gösteren silâhlı kuvvetlere karşı mücadelenin tek merkezden yönetilmesi teşkilâtlandırılamadı. Ama iktisadî kararlar alındı; bu kararlar 1970'ten sonra bir ortak pazar yaratılmasını, döviz ithalini çoğaltmak için gerekli çabaları, köylerdeki hayat şartlarının modernleştirilmesini, eğitimin teşvikini, sağlık programlarının düzenlenmesini ve askerî masrafların kısıtlanmasını öngörüyordu. (L)

PUNTARENAS, Kosta Rika'da liman şehri, Nicoya körfezi (Büyük Okyanus) kıyısında, il idare merkezi; 19 400 nüf. Antil denizi kıyısında Limon'a giden demiryolunun ilk istasyonu. Turistik merkez. — *Puntaneras ili,* 155 600 nüf. (L)

PUNTAS DE MOSQUİTO («sinek işi» anlamında isp. k.ler.), XVII. ve XVIII. yy.larda, özellikle Latin Amerika'ya ihraç için, Hollanda'da yapılan bir tür dantel. Puntas de mosquito'lar «zeminsiz dantel»di ve büyük çiçekler halindeki motifleri birbirine örgüyle bağlı değildi. (L)

puma

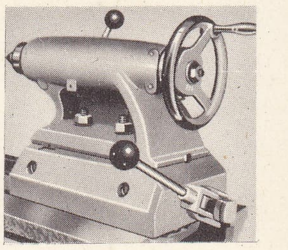

gezer punta

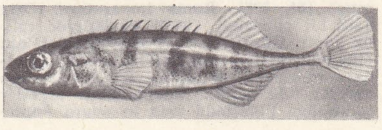

pungitus

Foto. T. Birgili (MEYDAN) ; National Park (LAROUSSE)

PUPIENUS
roma sanatı
Louvre müzesi, Paris

PUNTEL i. (ital. *puntello*'dan). Denizc. Büyük basınç altındaki yerlere konan ve kullanıldığı yere göre ad alan değişik biçimlerde destek: *Vardavale punteli.* (LM)

PUNTİLLERO i. (isp. k.). Boğa güreşinde, espada darbesiyle ölmeyen hayvanı, boyun omurlarının arasına sapladığı bir *cachetero* darbesiyle yıkan kimse. (L)

PUNTO i. (ital. k.). Matbaac. Bir kadrat*'ın on ikide biri. (Harflerin boyutlarını belirtmekte kullanılan ölçü sisteminde küçük birim olarak [kadrat büyük birim olmak üzere] kabul edilen punto, metrik sistemde, 20°C sıcaklıkta 0,376 065 mm'ye esittir. Anglo-amerikan puntosu ise, inc' in yetmiş ikide birine veya 0,351 368 mm - ye eşittir.)

— Teknol. Bir ayakkabı veya bir şapkanın ölçüsünü almak için, ayakkabıcı veya şapkacıların kullandığı mezuranın üzerinde bulunan işaretlerden her biri.

◆ **Puntolu** sıf. [...] Puntosu olan: *Gazetelerin iri puntolu başlık koyucularına yaranmaktan başka bir şey düşünmezler* (F. R. Atay). [M]

PUNTSCHART (Pau), alman hukukçusu (Klagenfurt 1867-öl. 1945). İnnsbruck (1898 -1899) ve Graz (1899-1934) üniversitelerinde ders verdi. K. von Amira'nın izinde yürüyen Puntschart, en büyük alman hukuku uzmanlarından biridir. Eski germen hukukundaki borçlarla ilgili yasaların başka milletlerin yasalarına yaptığı etkileri araştırarak eski germen hukukunda ve yürürlükte bulunan alman yasalarındaki doktrinleri inceledi. Başlıca eseri *Schuldvertrag und Treugelöbnis im Sachsischen Recht des Mittelalters* (Ortaçağ Saksonya Hukukunda Borç Sözleşmesi ve Borca Sadık Olma) [1896]. (M)

PUO'LAR, PVON'LAR veya **TOKENG-TON'LAR,** Yukarı Birmanya'da halk. Beyaz Karenlerin altgrubudur. (L)

PUPA i. (ital. *poppa*'dan). Geminin arka tarafı: *Bu cesim vapurun pupasından pruvasına kadar...* (Ahmed Midhat). || Bir teknenin kıç bodoslamasının baktığı yön. || Zf. Arkadan, arka kısımdan: *Rüzgâr pupa esiyordu.* || *Pupa etmek.* [Gemi için] Diğer bir geminin kıçına bindirmek. || *Pupa gitmek,* rüzgârı arkadan alarak gitmek. *Argo.* Dosdoğru yola çıkmak. || *Pupa işaret feneri,* yönü değiştirilebilen veya sabit, çok dar bir alanı aydınlatan ve istenildiği zaman yeşil, beyaz veya kırmızı renkli ışık verebilen pupa feneri. || *Pupa merdiveni,* bir geminin kıç tarafından aşağıya sarkıtılmış ip merdiven. || *Pupa seyri,* teknenin rüzgârı kıç bodoslamasından alarak yaptığı seyir. || *Pupadan gelmek,* bir gemiyi arkadan izlemek. || *Pupadan rüzgâr almak,* rüzgâra arkasını vermek. || *Bir geminin pupasına geçmek,* bir gemiyle dizi meydana getirecek biçimde arkasına geçmek. || *Cıvadıra pupada seyretmek,* bir başka geminin dümen suyunda seyretmek.

— ÇEŞ. DEY. *Pupa yelken,* yelkenler arkadan gelen rüzgârla şişerek, tam yolla. || *Pupa yelken gitmek,* hızla ve ardına bakmadan gitmek.

— Ask. denizc. *Pupa atışı,* geminin kıç tarafına doğru yapılan top atışı. (M)

PUPA, lat. **Puppis,** güney gökküresindeki *Argo* Gemisi* takımyıldızının alt takımlarından biri. (L)

PUPA i. («bebek» anamında lat. k.). Zool. Bütün holometabol böceklerde, kurtçuk evresiyle imago evresi arasındaki hareketsiz dinlenme evresi. (*Eşanl.* KUNDAK.) || Çiftkanatlı böceklerde kurtçuk evresinden sonra gelen kitin kılıflı krizalit evresi. (L)

PUPALAŞMA i. (*pupa*'dan *pupalaşmak* > *pupalaş-ma*). Çiftkanatlı böceklerin kurtçuklarının pupa haline dönüşmesi. (L)

PUPAZZO i. (ital. k.). Bir çeşit italyan el kuklası. (L)

PUPİENUS (Marcus Clodius — Maximus) [öl. 238], Roma imparatoru. Orta halli bir ailedendi. Çeşitli eyaletlerde valilik yaptı. Gordianus I ve Gordianus II'nin ölümünden sonra, Maximilianus'a karşı, senato tarafından Balbinius ile birlikte imparator ilân edildi. Maximilianus askerler tarafından öldürüldü ama az sonra Pupienus ile Balbinius da imparatorluk muhafız erleri tarafından vuruldular. (L)

PUPİLLA i. Vertiginidae familyasından salyangoz çeşidi. (Hayvanın dört dokunacından alttakiler çok kısadır; kavkı ağzı dıştan bir halka ile çevrilidir.) [L]

PUPİN (Michael İdvorsky), sırp asıllı amerikalı fizikçi (İdvor, Banat 1858 - New York 1935). Panchevo ve Prag'da öğrenim gördükten sonra, Amerika'ya gitmek üzere Hamburg'dan gemiye binmek için kitaplarını, saatini ve elbiselerini sattı (1874). Başlangıçta büyük güçlüklerle karşılaştıktan sonra çiftçi ailelerinin yanına yerleşti; İngilizce, Yunanca, Latince öğrendi ve Columbia üniversitesine girdi. A.B.D. vatandaşlığına geçti; okumak için Cambridge ve Berlin'e gitti; sonra yeniden Columbia üniversitesine dönerek Madencilik okulunda Elektrik Mühendisliği bölümünü yönetti (1901). Seyreltik gazlardaki elektrik olaylarını ve elektrik rezonatörlerini tanımladıktan sonra, telefon haberleşmelerinin iletilmesinde özindüklemenin etkisini inceledi ve 1899'da, kendi adını taşıyan hat kurma usulünü icat etti. Bk. PUPİNLEME. (L)

PUPİNA i. Karada yaşayan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça (*cyclophoridae* familyasından); Uzakdoğu, Filipinler, Malezya ve Avustralya'da yaşar. (L)

Pupin bobini, konuşmaların daha anlaşılır şekilde iletilmesini sağlamak için, bir telefon kablosuna belli aralıklarla yerleştirilen özindükleme bobini. Sıkıştırılmış yumuşak demir tozlarından yapılma bir çekirdekten meydana gelir; demir tanecikleri yalıtkan bir vernikle kaplıdır, bunun üzerine de yalıtılmış spiral teller sarılmıştır. (L)

PUPİNLEME i. (mühendis Michael *Pupin*'in adından). Konuşmaların daha iyi iletilmesini sağlamak için, telefon hatlarına yer yer özindükleme bobinleri yerleştirmeğe dayanan usul. (Pupinleme, uzak mesafeler arasında çok ince tellerle telefon konuşmalarının yapılabilmesini ve böylece bakırdan büyük ölçüde tasarruf edilmesini sağlamıştır.) [L]

PUPİNLİ sıf. (*Pupin*'in adından). Telekom. *Pupinli devre, pupinli hat, Pupin* bobinleriyle donatılmış telefon devresi veya hattı. (L)

PUPİPAR sıf. (fr. *pupipare*'dan). Nemf durumunda yavru yapan (böcek): *Atsinekleri pupipar sineklerdir.* (L)

PUPİPARLAR çoğl. i. Yumurtası karnında açılarak kurtçuğu karnında gelişen kısaduyargalı ortoraf çift kanatlı böcekleri kapsayan böcekler grubu. (Pupiparlar başlıca üç familyaya ayrılır: *streblidae, nycteribiidae, atsineğigiller.* Avrupa'da seyrek bulunan *streblidae* familyasındakiler, sırf yarasalarda asalak yaşayan böceklerdir.) [L]

PUPİUS PİSO (Marcus), romalı hatip (M. Ö. I. yy.) [evlât edinilme yoluyle, Calpurnia ailesinden Pupia ailesine geçti]. Prokonsül yetkisiyle İspanya'ya gönderildi. Pompeius'un yanında Mithridates ile savaştı ve 61'de konsül oldu. Cicero'ya karşı Clodius'u korudu. (L)

PUPPİS, Pupa* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [Pup]). [L]

PUR i. (fars. *pūr*). *Esk.* Oğul, erkek evlât. || *Pur-i arabî,* Muhiddin-i Arabî. || *Pur-i Âzer,* İbrahim peygamber. || *Pur-i duht,* kızkardeşin oğlu. || *Pur-i Hacer,* İsmail peygamber. || *Pur-i Meryem,* İsa peygamber. || *Pur-mend,* oğul sahibi.

◆ **Puran** çoğl. i. *Esk.* Oğullar, erkek evlâtlar. (M)

PUR i. Sıvas çevresinde çok yaygın olan jips (alçıtaşı) formasyonuna bu çevre halkının verdiği ad. (Kolay eriyen jipsli tabakalarda, bu erime sonucu meydana gelen kapalı çukurlara da pur denilir. Purlarda suların birikmesiyle meydana gelen göllere de *pur gölleri* adı verilir. Bunlardan en önemlisi Sıvas'ın doğusunda Hafik ile Zara arasındaki Tödürge [Demiryurt] gölüdür.) [M]

Purana («eski [hikâye]»), Hindistan'da, aynı plana dayanarak yazılmış otuz altı ayrı kitaba verilen ortak ad. Bunların amacı, brahma dinince, *Veda, Brahmana, Upanişad* ve başka kitapları okumak hakkından yoksun bırakılan kadınların, sudraların ve öbür kişilerin eğitimine yardımcı olmaktı. Purana'larda özellikle dünyanın yaratılışı ve tanrıların soy kütükleriyle ilgili birçok efsanevî hikâye yer alır. Hintlilere göre bu kitaplar, Veda'larla çağdaş veya çağdaş sayılabilecek bir dönemde yazılmıştır, fakat dilleri, üslûpları ve anlatılan olayların büyük bir kısmı, onların daha sonra, belki de Hıristiyanlığın yeni ortaya çıktığı devirde yazıldıkları fikrini uyandırır. Bazıları M.S. XV. yy.a aittir. İçindeki bilgiler Brahma'cılıktan çok öbür tarikatlarla ilgilidir. En ünlü Purana'lar, *Bhagamata-Purana* ile *Vişnu-Purana*'dır. (L)

PURBACH (Georg VON), avusturyalı matematikçi, astronom ve hümanist (Peurbach, Linz 1423 - Viyana 1461). Viyana'da astronomi dersleri verdi, G. Bianchini ve N. Cusano ile dostluk kurdu. Ölürken öğrencisi Regiomontanus'a Ptolomeaios'un *He Megiste* (Almagest) adlı eserinin latince baskısını tamamlama görevini verdi. Purbach yüzyıl boyunca geniş ölçüde yararlanılan matematik ve geometri inceleme kitapları yazdı, bunlar arasında, ispatlamağa lüzum görmeden hesap kuralları vermekle yetindiği *Opus Algorismi Iocondissimum* sayılabilir. *Almagest*'i örnek tutarak yazdığı *Theoricae Novae Planetarum* (Gezegenler Üstüne Yeni Teoriler) başlıklı astronomi kitabı da çok yaygındı. (M)

PURCELL, ingiliz müzikçi ailesi. —HENRY (öl. Londra 1664), Krallık kilisesine bağlı soylu kişi ve Westminster kilisesinin koro yönetmeni. —Erkek kardeşi THOMAS (öl. Londra 1682) saray orkestrasında klavsen, lavta ve şes müziği bestecisi olarak görev aldı. —HENRY (Londra 1658 veya 1659-ay.y. 1695), ünlü besteci, Henry veya Thomas Purcell'in oğlu. Çok genç yaşta, Cooke, Pelham Humfrey, John Blow ve M. Locke'un yönetimi altındaki Krallık kilisesinin müzikçileri arasına katıldı; 1677'de Locke'un ölümünden sonra, kral orkestrasının besteciliğine, 1679'da da John Blow'dan boşalan Westminster kilisesi başorgculuğuna getirildi. 1680'de evlendiği Frances dul kalıktan sonra bütün hayatını kocasının eserlerini değerlendirmeğe adadı. Genç yaşta ölen Purcell, hayatı boyunca kralın hizmetinde kalarak, saray için sahne eserleri, din ve çalgı müziği besteledi. Bunların arasında, opera ve sahne müziği olarak *A Fool's Preferment* (Bir Çılgının Yükselişi) [1688], *Dido and Aeneas* (1689?), *Dioclesian* (1690), *King Arthur* (Kral Arthur) [1691], *The Fairy Queen* (Periler Kraliçesi) [1692], *Timon of Athens* (Atinalı Timon) [1694], *The Indian Queen* (Hintli Kraliçe) [1695], *The Tempest* (Fırtına) [1695], kral Charles II ile James II ve kraliçe Mary'ye ithaf ettiği *Swifter Isis* (1681) adlı od ve kantatlar, *Fly, Bold Rebellion* (1683), *From those Serrene* (1684), *Why Are all the Muses Mute* (Dilsiz Musa'lar) [1685], *Sound the Trumpet* (Davul Sesi) [1687], *Now Does the Glorious Day Appear* (Şanlı Gün Göründü) [1689], *Arise my Muse* (1690), *Love's Goddess* (Aşk Tanrıçası) [1692], *Celebrate This Festival* (Festivali Kutlayalım) [1693], Azize Caecilia yortusu dolayısıyle yazdığı *Welcome to all Pleasures* (bütün Haylazlara Merhaba) [1685], *Hail Bright Cecilia* (1692) özellikle anılmağa değer. Ayrıca, *I was Glad, In The Midst of Life* (Hayatın Ortasında Sevinçliydim) [1682], *Morning and Evening Service* (si bemol) [Sabah ve Akşam Âyini] (1682-1683), *My Heart is Inditing* (Kalbimin Buyruğu) [1685], *They That Go Down to The Sea* (Denize Gidenler) [1685], *Te Deum ve Jubilate* (1694) gibi birçok anthem ve âyin müziği, dinî ve din dışı solo, ikili, üçlü şarkılar, «catches» lar, koro müzikleri, yaylı çalgılar için fanteziler, üç sesli on iki sonat, dört sesli on sonat, *In Nomina* adlı yedi sesli bir parça, bir «chaconne» ve bir «pavan», klavsen için *Musick's Hand Maid, Choice Collection of Lessons for the Harpischord or Spinet* adlarında iki parça ve org için de *Voluntaries* adlı bir eser besteledi. Kontrapunto tekniği ile yetişen Purcell'in özelliği millî folklara uygun bir melodi anlayışına varması ayrıca da tonal ve modal ıskalaları birlikte kullanmasıdır. Bazı ses uyuşum zorluklarını çözmeden askıda bırakması sık sık majörden minöre geçmesi e-

Foto. X (LAROUSSE)

şerlerine çağdaş müziğimizi andıran bir hava verir. —DANİEL, orgcu ve besteci (Londra 1660-ay.y. 1717), Henry'nin kardeşi; *The İndian Queen* operasının beşinci perdesi için bir «mask» yazdı ve pek önemli olmayan birçok eser besteledi. (L)

PURCELL (Edward Mills), amerikalı fizikçi (Taylorville, İllinois 1912). Öğrenimini Harvard üniversitesinde yaptı, 1938'de aynı üniversitede doktora tezini verdi; 1946'da bu üniversitenin Fizik kürsüsüne getirildi. Yıldızlararası uzayda oksijen bulunduğunu ispatlayan ilk bilginlerden biridir. Ayrıca, iyonosferin özelliklerinden yararlanarak, radyoelektrik dalgalarının yayılmasıyle ilgili yeni bir metot tasarladı ve radarın gelişmesine katkıda bulundu, atom çekirdeklerinin magnetik momentlerini belirledi ve 1952 Nobel Fizik ödülünü F. Bloch ile paylaştı. (L)

PURCELL dağları, Kanada'nın batısında sıradağlar, Kayalık Dağlar ile Selkirk arasında; en yüksek noktası 3 500 m. (L)

PURCHAS (Samuel), ingiliz yazarı (Thaxted, Essex 1575'e doğr.- öl. 1626). Canterbury başpiskopusunun kayyumluluğunu ve Ludgate'de Saint-Martin kilisesi papazlığını yaptı. İlgi çekici kitaplar yazdı: *Purchas, His Pilgrimage; or, Relations of the World and the Religins Observed in All Ages* (Purchas'ın Din Gezisi ve Her Çağda İncelediği Dinler) [1616]; *Microcosmus or the History of Man* (Microcosmus veya İnsan Tarihi) [1619]. (L)

PURDA i. (hintçe k.). Hindistan'da, gerek evlerde, gerek arabalarda kadınları erkeklerin görmesine engel olan perde. (L)

PURGA i. (rusça k.). Meteorol. Sibirya'nın bazı bölgelerinde (Taymir, Kamçatka) şiddetli ve sürekli kar fırtınası. (Purga çok şiddetli bir kar yığması olayıdır.) *Eşanl.* BURAN. (L)

PURİ, Hindistan'da (Orissa) şehir, Bengal körfezi kıyısında; 60 800 nüf. XII. yy.da yapılan Cagannath tapınağı hinduların sık sık ziyaret ettiği bir hac yeridir. (L)

Purim veya **Furim bayramı** veya **Kuralar bayramı** (fars. *purim*, kuralar), musevî bayramı. Perslerden geldiği sanılır. Musevîlerin Ahasverus devrinde, gününü Aman'ın kura çekerek tespit ettiği katliamdan nasıl kurtulduklarını anmak için düzenlenir. Arife günü oruç tutulan bayram 14 ve 15 adar'da (veya azar; yahudi takviminin altıncı ayı) kutlanır. Bu süre çinde Esther'in kitabı okunur ve Doğu Avrupa'da geleneksel olarak çeşitli eğlence ve gösteriler (çocuklar karnavalı, içki âlemleri, Aman'ın kuklasını asma töreni gibi) düzenlenirdi. (L)

PURKİNJE veya **PURKYNE** (Jan Evangelista), çek fizyoloğu (Libochovice, Bohemya 1787 - Prag 1869). Wroclaw ve Prag'da ders verdi. (L)

Purkinje etkisi, zayıf ışıkta (gece görüşü) gözün, maviye oranla kırmızı renge karşı daha az duyarlı olması şeklinde beliren etki. (L)

Purkinje görüntüleri. Fizyol. Gözün parlak yüzeylerinde yansıyan bir ışık kaynağının meydana getirdiği şekiller; bu şekiller üç tanedir: birincisi saydam tabakada, ikincisi gözbillûrunun iç, üçüncüsü dış yüzünde belirir. (L)

Purkinje hücreleri, telleri, keseciği. Dokubil. *Purkinje hücreleri,* beyincik kabuğundaki iri sinir hücreleri. (Bunlar sepet biçiminde hücrelerle çevrilidir.) || *Purkinje keseciği,* üreme keseciği veya yumurta hücre'nin çekirdeği. || *Purkinje telleri,* hayvanların çoğunda kalp karıncıklarının iç yüzünde görülen ve gelişmesi yarım kalmış küp şeklindeki hücrelerden meydana gelen teller. (L)

PURKYNE (Karel), çek ressamı ve sanat tenkitçisi (Wroclaw 1834 - Prag 1868), Jan Purkinje'nin oğlu. Prag ve Münih'te okudu, Paris'te kaldığı bir yıl içinde (1856-1857), Bohemya'nın sanatına hâkim olan alman etkisinden kendini kurtardı. Purkyne, Prag'da Shakespeare için yapılan kutlamalar için çizdiği taslaklar (1846) ve Cervantes'in *Don Kişot*'u için yaptığı resimlerle tanındı (eserleri Prag Modern Sanat galerisinde yer almaktadır). Purkyne sanat tenkitlerinde gerçekçiliği ateşli bir şekilde savundu. (M)

PURO i. («saf, halis, temiz» anlamında ital. k.den [?]). Üzerine tütün yaprağı sarılarak yapılmış, içi yaprak tütün parçaları dolu, kalın ve uzun sigara. (Bk. ANSİKL.)

— Ted. *Tıbbî puro.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Puro,* üç ayrı parçadan meydana gelir: 1. uzunlamasına kesilerek puronun boyunca konmuş yaprak tütün parçaları, *picadura* adı verilen tütün kıymıkları veya oldukça büyük parçalar halinde kıyılmış tütünden meydana gelen iç veya dolguluk; 2. içi saran ve damarları çıkarılmış yarım bir tütün yaprağından yapılmış iç sargı veya birinci sargı; 3. birinci sargının çevresine sarmal biçimde dolanmış dış sargı veya yaldızlık adındaki ince, esnek ve özel bir biçimde kesilmiş yaprak. Purolar ya elde veya düzgün olmalarını sağlamak amacıyle ağaç kalıplar kullanılarak yapılır. Günümüzde bu iş genellikle makineyle yapılır. Başlangıçta yalnız dolgu kısmını yapmak için kullanılan makineler vardı. Daha sonraları bütün puro, makinelerde yapılmağa başlandı. Bugün makineler, eski puro işçilerinin yaptığı kadar düzgün purolar imal etmektedir. En yaygın ve geleneksel puro, baş tarafı öbür ucundan daha dar ve dış sargılı olandır. Baş tarafı silindir biçimli purolar da yapılır. Puro, piyasaya çoğunlukla üzerine desenli veya yaldızlı kâğıt bilezik geçirilmiş olarak sürülür; ayrıca, dış etkenlerden zarar görmesini önlemek için selefon kâğıdıyle sarılır.

● *Türkiye'de* silindir ve kesiti dört köşe olan purolar imal edilir. Bunların, genellikle önü kalın, arka kısmı incedir. Puronun iç ve dış sargılarında kullanılan tütünler yalnız Pazar (Rize) bölgesinde yetişir. İç kısma konulan kıyılmış tütün de, çeşitli bölgelerde yetişen tütünlerin harmanlarıdır.

— Ted. *Tıbbî puro*'lar solunum hastalıklarının tedavisinde kullanılır ve bazı şifalı bitkilerden yapılır. Ayrıca bu bitkilere toz veya eriyik durumundaki bazı ilâçlar da eklenir. Hastalar tarafından içilen bu puroların içindeki yararlı maddeler, ısı etkisiyle gaz haline geçerek iyileştirici etkiler yapar. (LM)

PUROMİSİN i. (fr. *puromycine*). Farenin beynine (denizatı bölgesine) şırınga edildiği zaman, kısa bir süre için hafıza kaybına yol açan antibiyotik. (Bu antibiyotiğin, hafızayı sağlayan bazı proteinlerin sentezini durdurduğu sanılmaktadır.) [L]

Purple Heart (MİLİTARY ORDER OF THE) [*lâl rengi yürek* askerî nişanı*], 7 ağustos 1782'de Washington tarafından askerlikte yararlık gösterenleri mükâfatlandırmak amacıyle ihdas edilmiş nişan. En eski amerikan askerî nişanıdır. Bağımsızlık savaşından sonra kimseye verilmedi; fakat 1932'de savaşta yaralanan kimselere dağıtılmak üzere yeniden konuldu. Kenarları beyaz çizgili lâl rengi kurdeleyle takılır. (L)

PURPURA i. Esk. çağ. Eski Roma'da başhâkimlik. (L)

PURPURA i. (lat. *purpura;* yun. *porphyra*). Kırmızı bir boya salgılayan karındanbacaklı deniz yumuşakçası.

— ANSİKL. *Purpura*'lar orta büyüklükte, küçük başlı, kısa ve küt ayaklı, pütürlü kavkılı hayvanlardır; kavkısında dikensi kabartılar, kabarık çizgiler ve levhamsı bir kapakçık bulunur. *Purpura lapillus* çok yırtıcıdır, başka yumuşakçaların kavkısını deler ve istiridye tarlalarında büyük zararlara sebep olur. (L)

PURPURA i. Patol. Deri, mukoza veya özekdoku içindeki kılcal damarların kanaması. (Derideki purpura kırmızı bir leke halindedir ve cam basma ile kaybolmaz.)

— ANSİKL. *Purpura*'lar iki büyük gruba ayrılır: *trombositopenik purpuralar* ve *trombositopenik olmayan purpuralar.*

Trombositopenik purpura'ların başlıca özelliği kan sisteminde önemli düzensizliklerin belirmesidir: kanda pulcukların sayısı azalır, kanama süresi artar, dirsek kıvrımında morartı görülür, kan pıhtısı büzülmez, normal pıhtılaşma zamanı değişikliğe uğrar. Kanama belirtilerinden (burun, dişeti kanamaları, kan işeme) başka olayların üçte birinde dalak büyümesi görülür. Trombositopenik purpuralar kimyasal maddelerin (arsenik, benzol, sülfamit, bizmut v.b.) ve X ışınları gibi fizik etkenlerin etkisiyle birincil veya ikincil olarak, yahut kan hastalıklarından (lösemi, aplastik kansızlık, Biermer hastalığı v.b.) veya karaciğer bozukluklarından sonra ikincil olarak ortaya çıkar. Hastalık ya ikame yoluyle (tam kan veya trombosit nakli) veya iyileştirici usullerle (dalak çıkarma, A.C.T.H. veya kortizon uygulama) tedavi edilir, çoğu zaman iki metot birarada kullanılır. *Trombositopenik olmayan purpura*'larda kan muayenesinin sonuçları normaldir; yalnız, bazen dirsek kıvrımında morartı görülür. Bu purpuralardan «alerjik» denen Henoch purpurasında romatizma ağrıları, bazen mide-bağırsak bozuklukları (ishaller, kusmalar) ve ateş görülür. Mikroplu hastalıkların birçoğunda da (tifo, kızıl v.b.) purpura görülebilir; bunlarda genellikle trombositopen yoktur. Trombositopenik olmayan purpuralar C ve P vitaminleriyle ve ihtiyatlı kullanılmak şartıyle kortizonla tedavi edilir.

— Vet. *Purpura,* hayvanlarda, genellikle başka bir hastalıkla beraber, kılcal damar veya kan pulcukları bozukluğuna bağlı olarak birçok kan sızmasıyle kendini belli eder. Köpekte ve süt ineğinde karaciğer bozukluğu hallerinde, ferula veya eğreltiotu yiyen geviş getiren hayvanlarda meydana gelen bitki zehirlenmelerinde, etyolojisi belirsiz olmakla beraber sığırların bazı patolojik hallerinde de purpura görülür: charollais kan akıntısı, auvergne bağırsakderi belirtisi, kanamalı ain belirtisi. At anazarkı, zehirlenmeli ve intanî bir purpuradır. (L)

PURPURALI sıf. (*purpura*'dan *purpura-lı*). Dikenli salyangoz gibi firfiri (purpura) boya elde edilen hayvanlara verilen sıfat. (L)

PURPURAZ i. (fr. *purpurase*'dan). Basit bitkilerde ve bütün hayvanlarda, özellikle dikenli salyangozda (*murex* veya *purpura*) bulunan ve indoksilden potasyum asit sülfatı serbest bıraktırabilen enzim. *Eşanl.* FENOLSÜLFATAZ. (L)

PURPURİCENUS i. Geniş kırmızı benekli siyah ve güzel tekeböceği. (Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

PURPURİK sıf. (fr. *purpurique*'ten). Kim. Formülü $C_8H_5N_6O_5$ olan kararsız bir asit için kullanılır; yalnız tuz halinde bulunur, çünkü su ile temas edince aloksan ve üramil şeklinde ayrışır. (Purpurik asidin amonyum tuzuna mürekşit* denir.) [L]

PURPURİN i. (fr. *purpurine*'den). Kim. Kökboyasında alizarinle birlikte bulunan trihidroksiantrakinon 1-2-4.

— ANSİKL. 1826'da Robiquet ve Colin tarafından bulunan *purpurin,* alizarini de çözündüren alkol yardımıyle kökboyasından elde edilebilir. Sonra bu iki madde, purpurinin çözündüğü, alizarinin ise çözünmeden kaldığı kaynar haldeki bir şap çözeltisiyle birbirinden ayrılır. Purpurin, alizarinin manganez dioksit ve sülfürik asitle yükseltgenmesinden elde edilir. Sentezi, tribromoantrakinon'un alkali ergitilmesiyle yapılır.

Purpurin, 253°C'ta eriyen portakal rengi billûrlar meydana getirir. Suda alizarinden daha çok çözünür. Çözeltisi kırmızıdır. Alüminyum hidroksitli bir mordan üzerine uygulandığında lâl kırmızısı bir renk verir. (L)

PURPURİT i. (fr. *purpurite*'ten). Miner. Tabiî manganez ve demir fosfat; kırmızı renklidir, Haute-Vienne'de bulunur. (L)

PURPUROKSANTİN i. (fr. *purpuroxanthine*'den). Kim. Alizarin'in izomeri olan dihidroksiantrakinon 1-3; ftalik anhidrit ile rezorsin'in yoğunlaşmasından elde edilir. (L)

PURSAT, Kamboç'ta kasaba, il idare merkezi, Tonle Sap'ın güney kolu olan Stung Pursat ırmağı kıyısında; 2 000 nüf. Pirinç ve kakule ticareti. Damıtma yeri. El sanatları (mermerden, küçük Buddha heykelleri). — *Pursat ili,* 126 700 nüf.; doğuda Tonle Sap, batıda Siyam körfezi ve Tayland sınırı arasında uzanır. İlin ortasındaki Kar-

Henry PURCELL
(1658-1695)
J. Closterman'ın eseri
National Portrait gallery,
Londra

Foto. X (LAROUSSE)

Purple Heart nişanı

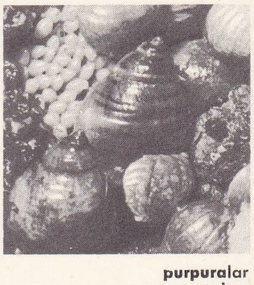

purpuralar ve yumurtaları

damam dağlarının nüfusu azdır ve sık ormanlarla kaplıdır. Kıyı ovasıyle Tonle Sap'ın kenarındaki ovada pirinç, özellikle akarsuların kenar yamaçlarında da mısır üretilir. Tutulan balıkların yarısı Kompong Şınang iline ihraç edilir. Mermer ocakları. (L)

PURUS (RİO), Güney Amerika'da ırmak, Amazon'un kolu (sağ kıyı); 3 380 km. Doğu Peru'da doğar, çığırınır büyük kısmında Brezilya'da Amazonas bölgesinde akar. (L)

PURUŞA i. («insan» anlamında sanskritçe k.). Veda dininde hayat ve ruh ilkesi olan kozmik varlık. (Önceleri evrensel bir ruhtu; daha sonra büyük Brahman tanrılarının [Brahma, Vişnu, Siva] ruhu haline geldi.) [L]

PURUŞHANDA. Esk. coğ. Orta Anadolu'da asurlu kolonlar çağında şehir. Hitit kralı Anitta'ya ait çivi yazılı metinlerde Puruşhanda'nın aynı adlı bir kral tarafından yönetildiği ve şehrin idaresini Anitta'ya bıraktığı, Neşa'ya dönerken Anitta'nın kralı yanında getirdiği yazılıdır. Yine aynı metinlerden kral Puruşhanda'nın Anitta'nın önünde, sağda oturduğu anlaşılıyor. Kesin yeri bilinmeyen Puruşhanda şehri M.Ö. 2000 yıllarının başlarında Hititlere bağlı prensler tarafından idare edilirdi: Hint-germen istilâsı sonunda Hitit ülkesi sınırları içine alındı. (M)

PURUZ i. Mal. *Esk.* Osmanlılar devrinde Rumeli'de tutulan tevzi defterine verilen ad. (Tanzimattan önce biri hıdırellezde öteki kasım ayında olmak üzere yılda iki kere tevzi defteri tutulurdu.) [M]

PURVOKERTO, İndonezya'da şehir, Cava'nın ortasında; 33 200 nüf. (L)

PUS i. (esk. türk. k.). Hafif ses. || Bazı meyvelerin üzerinde meydana gelen zamk veya sakıza benzeyen madde. || Ağaçların gövdelerinde ve dallarında oluşan yosun ve küflü kabuk. || Yaprakların üzerinde görülen ve bir örümcek ağını andıran kurt veya böcek yuvası. || İçine soğuk su konan bardağın üzerini kaplayan buğu. || [Genellikle dişi koyunlarda] Meme başlarında görülen kabuğa benzer madde.

— ANSİKL. Meteorol. Milletlerarası bir uzlaşma gereğince, görüş mesafesini kısaltan fakat 1 km'den aşağı düşürmeyen atmosfer bulanıklığına, sisten ayırt edebilmek için, *pus* denir. *Beyaz pus,* havada asıltı halinde bulunan sıvı damlacıklarından ileri gelir: olay sise benzer, fakat yoğunluğu daha azdır ve atmosfer doymamıştır.

Yoğunlaşma çekirdekleri de bazen beyaz pusa yol açabilir (şehre ve denize inen pus). Ayrıca adiyabatik genleşme de, *meltem** esince, dağların doruklarını saran puslar meydana getirir .(LM)

PUS i. (fr. *pouce,* başparmak'tan). Metrol. Bk. İNÇ.

PUSAN, japonca **Fusan,** Kore'de (Güney Kore) şehir, Kore boğazı kıyısında; 1 162 600 nüf. Kore'nin başlıca limanı olan Pusan, arabalı vapurla Şimonoseki'ye (Japonya) bağlıdır ve pirinç (yerinde işlenir), ham ipek ve soya ihraç eder. Metalürji sanayii (özellikle gemi yapımı). Dokuma ve kauçuk fabrikası. Kore savaşı sırasında (1950-1953) Pusan, birleşmiş milletler kuvvetlerinin başlıca çıkarma ve ikmal üssüydü. (L)

PUSARIK sıf. (*pusarmak*'tan *pusar-ı-k*). Puslanmış, sisli. || İ. Scrap. (M)

PUSARMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Puslanmak, puslu hale gelmek, sislenmek. (M)

PUSAT i. *Esk.* Âlet. Savaş âleti.

— Ask. *Esk.* Zırh ve benzeri korunma araçlarına verilen genel ad.

— Temş. santl. *Pusat odası,* ortaoyununda oyuncuların soyunma odalarına verilen ad. (M)

PUSATÇI i. (*pusat*'tan *pusat-çı*). *Esk.* Ortaoyununda tahta kılıç, şakşak v.b. kullanan oyuncu.

— Tar. Cenge giden askerlerin önünde raks ederek onları eğlendiren kimse. (M)

PUSATLANMAK dönşl. f. (*pusat*'tan *pusat-la-n-mak*). *Esk.* Gerekli âlet veya silâhlarla donanmak.

◆ **Pusatlandırmak** geçl. f. *Esk.* Pusatlanmasını sağlamak, teçhiz etmek. (M)

PUSATLI sıf. (*pusat*'tan *pusat-lı*). *Esk.* Pusatı olan. || Zırh giymiş, zırhlı. (M)

PUSCHKİNİA i. Arabistan'da yetiştirilen soğanlı küçük bitki. (Zambakgillerden.) [L]

PUSÇARİU (Sextil), romanyalı dilbilimci (Braşov 1877-Bran 1948). *Études de Linguistique Roumaine* (Romanya Dilbilim İncelemeleri) [1937] adlı bir eser yazdı ve *Atlas Linguistic Roman*'ın (Romanya Dilbilim Atlası) hazırlanmasında görev aldı. (L)

PUSE i. (fars. *büse*'den *püse*). *Esk.* Bk. BUSE.

PUSELİK i. (fars. *büse* > *püse* ve türk *-lik* ekinden *püse-lik*). Mus. Türk musikisinde basit makamlardan biri. Bk. BUSELİK. (M)

PUSET i. (fr. *poussette*). Hafif, kullanışlı, gerektiğinde katlanabilen çocuk arabası. (L)

PUSEY (Edward BOUVERİE, —denir), ingiliz ilâhiyatçısı (Pusey, Oxford yakınları 1800-Oxford 1882). Oxford'da Christ Church kolejine girdi (1818). 1824'te Newman ve Keble ile dost oldu; öğrenimine Almanya'da devam etti (1825-1827) ve Oxford'da ibranîce profesörlüğüne getirildi (1828), Anglikan kilisesine Reformdan önceki katolik doktrinleri yeniden getirmeyi amaç edinen ve «Pusey'cilik» de denen Oxford hareketinde etkin bir rol oynadı. Çok sayıda eser, bu arada Vatikan konsiliyle ilgili üç *Eirenicon* (Barış Kitabı) [1865-1869] yazdı. (L)

PUSHER [puşır] i. (ing. *to push,* itmek'ten ing. k.). Bayınd. Önden bir traktörle çekilen bir skraperi, çekici traktöre yardımcı olmak üzere arkasından iten ikinci traktör.

— ANSİKL. Bu usul, hafriyat sırasında yararlanılan gücü iki katına çıkarmak ve işlemin süresini büyük ölçüde kısaltmak imkânı verir. Bir toprak tesviye şantiyesinde, her makine sırayle kazı yapacağından ve ancak çalışma sırasında ikinci bir kuvvete ihtiyaç göstereceğinden, birkaç skrapere yardımcı olarak bir tek *pusher* yeterlidir. (L)

PUSH-PULL [puş-pul] sıf. ve i. (ing. *to push,* itmek ve *to pul,* çekmek'ten). Sibern. İtildiği zaman belirli bir etki yaratan, çekildiği zaman da ters etki meydana getiren bir kumanda organı için kullanılır.

— Elektron. İki elektron lambasının, etkileri karşılıklı tepkilerle dengelenecek şekilde düzenlenmiş bir montaj şekli için kullanılır. («Simetrik» denilen bu montaj, radyo alıcılarının ve alçak frekans yükselteçlerinin çıkış katlarında kullanılır; en az distorsiyonla yüksek bir güç elde edilmesini sağlar.) [L]

PUSHUM veya **PUŞUM** i. Kışın Himalayalar'da, dört bacaklı hayvanlardan birçoğunun, özellikle Tibet ve Keşmir'de yaşayan keçi, bazı köpek ve kurtların vücudunu kaplayan çok ince kıl. (L)

PUSİDE sıf. (fars. *pusiden,* çürümek'ten *puside*). *Esk.* Çürümüş, çürük. || Paslanarak çürümüş.

◆ **Pusidegî** i. *Esk.* Çürüklük. (M)

PUSLA i. Bk. PUSULA.

PUSLANMAK dönşl. f. (*pus*'tan *pus-la-n-mak*). [Hava için] Puslu bir duruma gelmek, hafif sisle kaplanmak, kapanmak. || Buğulanmak. (M)

PUSLU sıf. (*pus*'tan *pus-lu*). [Hava için] Kapalı, bulanık, hafif sisli. || Üzerinde pus olan, puslanmış.

— Res. Bir manzara resminin çevre çizgileri belirsiz, renkleri silik olan geri kısmı için kullanılan terim. (LM)

PUSMAK veya **PISMAK** geçz. f. (esk. türk. k.). Sinmek, || Bir şeyi kendine siper ederek saklanmak. || *Esk.* Ortalığı hafif sis kaplamak, puslu bir hal almak.

— Avc. [Av hayvanı için] Korunmak amacıyle çalıların veya küçük tabiî engellerin arkasına saklanmak: *Keklik pusuyor.* (ML)

PUSSORT (Henri), fransız hukukçusu (1615-Paris 1697), Danıştay üyesiydi. Yeğeni Colbert tarafından kurulan Adalet şûrasında, Fouquet'ye karşı düşmanca tutumu ile dikkati çekti (1664). Birçok komisyona başkanlık etti. «İKİNCİ COLBERT» diye anılırdı; yüksek adalet mercilerini ve derebeylik mahkemelerini şiddetle tenkit etti. Mütevellilerin mallarına elkonulmasına taraftardı. (L)

PUSTERTAL, ital. **Val Pusteria,** Doğu Alpler'de vâdi, Avusturya (Doğu Tirol) ile İtalya (Yukarı Adigo ili) arasında bölüşülmüştür. Doğusundan Drava, batısından Rienza geçer; İtalya'dan Klagenfurt ve Viyana'ya kolayca ulaşmayı sağlar. (L)

PUSU i. (esk. türk. *pusuğ*'dan). Bir düşmanı gafil avlamak için gizlenerek beklenen yer: *Bir de baktım [...] pusulardan çıkarak...* (M. A. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Pusu kurmak.* Bk. KURMAK. || *Pusuya düşürmek,* kötülük etmek üzere yolunu gizlice bekleyip ele geçirmek, yakalamak: *Aslında, iki taraf da birbirinden «Beni pusuya düşürür de temizler» diye korkuyor* (Kemal Tahir). || *Pusuya yatmak,* pusuda beklemek: *Her pencerede bir insan avcısı pusuya yatmış* (Kemal Tahir).

— Huk. Genellikle birden fazla kişi tarafından, tuzak kurmak suretiyle yapılan hırsızlık. Bk. HIRSIZLIK. SOYGUN.

— ANSİKL. Ask. *Pusu,* çete savaşlarının en çok kullanılan manevrasıdır. İkinci Dünya savaşında ve gerek Çinhindi gerek Cezayir savaşlarında taraflar birbirlerine karşı sık sık bu yola başvurdular. Pusunun başarılı olması için titiz bir hazırlık, hareket gücü yüksek ve iyi yönetilen kıtalar gereklidir. Pusu düzeni çok zaman üç kademelidir. Birinci kademe düşmanı gözaltında tutar; ikinci kademe hücum işiyle görevlendirilmiştir; üçüncü kademe de harekâtın sonunda öbür iki kademeyi toplayarak hep birlikte çekilmeyi sağlar. (LM)

PUSULA veya **PUSLA** i. (ital. *bussola,* küçük kutu'dan). Magnetik. Mıknatıslanmayan bir maddeden yapılmış, ortasında, uçları daima Yer'in magnetik kutuplarına yönelerek kuzey doğrultusunu gösteren mıknatıslanmış bir ibre bulunan kutu; ibre, bir eksen üzerinde serbestçe döner veya bükümsüz bir ipliğin ucuna asılmıştır: *Pusula, uzun deniz seferlerinin yapılabilmesine imkân verdi.* (Bk. ANSİKL.) || *Eğitim pusulası,* yatay bir eksen üzerine yerleştirilen ve magnetik eğilimi, yani bulunulan bölgedeki Yer magnetik alanının doğrultusuyle ufuk arasındaki açıyı ölçmeğe yarayan mıknatıslanmış ibre. || *Magnetik değişim pusulası,* bütün bir gün boyunca mıknatıslı ibrenin küçük oynamalarını gösteren âlet. (İbrenin oynamaları, magnetik çalkalanma günlerinde çok daha büyük olabilir.) || *Sapma pusulası,* herhangi bir yerdeki sapmayı, yani magnetik meridyenin coğrafî meridyenle yaptığı değişken açıyı ölçen klasik pusula.

— DEY. *Pusulayı şaşırmak,* güç bir durum karşısında ne yapacağını bilememek: *—Peygamberimiz kimdir? deyince, onlar da pusulayı şaşırdılar* (Ş. S. Aydemir).

— Denizc. ve Havc. Bütün doğrultuları magnetik kuzey doğrultusuna göre değerlendirmeğe yarayan âlet. (Magnetik kuzey ile gerçek kuzey veya coğrafî kuzey arasında, *sapma açısı* denilen bir açı bulunur; harita üzerinde işaretlenen bu açı yardımıyle pilot veya kaptan, uçağının veya gemisinin gidiş yönünü tayin edebilir.) [Bk. ANSİKL.] || *Pusula dolabı* veya *sehpası,* içine pusula, mıknatıs çubuklar ve pusulayı aydınlatan lambaların konulduğu silindir biçiminde dolap. (Üzerinde pusulayı su, toz v.b.den korumağa yarayan meşin bir kılıf vardır.) || *Pusula feneri,* eski pusulalarda, pusula dolabının içindeki fener. || *Pusula kartı,* pusula kadranına yapıştırılan, yüzeyi otuz iki bölüme ayrılmış yuvarlak kart. (*Pusula gülü* de denir.) || *Açıklık pusulası,* magnetik güney açısını (açıklık) belirlemek için Güneş'in veya herhangi bir gökcisminin yerini tayin eden pusula. (KERTERİZ PUSULASI da denir.) || *Cayro pusula* veya *cayroskopik pusula.* Bk. CAYROPUSULA. || *Elektronik pusula,* magnetik pusula ile otomatik pilot arasında röle görevi yapan elektronik donatım. || *El pusulası,* deniz gezintilerinde, amatör denizcilerin kerteriz yapmak için kullandığı kenarına bir sap takılmış pusula. || *Sıvılı pusula,* pusula kartının salınımlarını önlemek için, kabında su ve alkol karışımı bulunan pusula. Bk. ANSİKL.

— İda. *Esk. Pusula odası,* Şeyhülislâm dai-

Foto. LAROUSSE

resine bağlı Fetvahanedeki üç kalemden biri. (Burada fetva isteyenlerin istekleri yazılırdı; müracaat edenler, bu yazıyle odaya giderek fetvayı yazılı veya ağızdan dinlerlerdi.)

— ANSİKL. Magnetik. *Pusula,* Yer magnetik alanının doğrultusunu gösterecek şekilde yerleştirilmiş mıknatıslı bir ibreden başka bir şey değildir. Hareketli bir mıknatısla yapılmış elektromagnetik ölçü âletleri de bu adla anılır. Mıknatısın kutuplanma özelliğini ve Yer'in mıknatıs üstündeki yönlendirici etkisini ilk fark eden Çinliler oldu: M. Ö. 120 yıllarına doğru yazılmış Cung Vey lûgatinde bu olayların ifadesine rastlanır; çinli denizciler VII.-VIII. yy.larda mıknatıslı iğneyi kullandılar. Pusulanın kullanılışını Çinlilerden öğrenen Araplar da Avrupa'ya yaydılar. 1180 Yılına doğru yazılmış bir şiirde, «denizcilerin yoldaşı» çirkin kara bir taştan söz edilir. Yine o devirde yaşamış bir yazarın açıkladığına göre, bu «denizcilerin yoldaşı», yarısına kadar su dolu bir cam kap çine konmuş mıknatıslı bir iğnedir: iki saman çöpü üzerinde yüzen bu iğneye *kalamit* adı verilmiştir.

Gerçek pusulanın hikâyesi kesinlikle bilinmiyor; bununla birlikte 1294'te *Saint-Nicolas* gemisinin demirbaş defterinde *calamita cum apparitibus suis* ve bir *bussula de ligno* kaydına rastlanmıştır; bu da, pusula kelimesinin sicilya dilinden geldiğini gösterir. Rüzgârgülüyle birlikte, eksiksiz ilk pusulanın 1483'te portekizli Ferranda tarafından yapıldığı sanılır.

Eğilim pusulası. Mıknatıslanmış bir iğne, ağırlık merkezi çevresinde ve magnetik meridyen düzlemi içinde serbestçe hareket ederse, ufukla, ***eğilim açısı*** denilen bir açı yapacak şekilde bir doğrultu alır; bu açıyı ölçmeğe yarayan bütün âletlere eğilim pusulası denir. Eğilim açısını ilk gözleyen ingiliz fizikçisi Robert Norman'dır (XVI. yy.). Eğilim pusulasında mıknatıslanmış iğnenin ağırlık merkezinden bir eksen geçer; bu eksen, ayrıtları aynı yatay düzlem içinde olan iki prizma üzerine oturtulmuştur. Eğilim iğnesi magnetik meridyen düzleminin doğrultusunu verir; eğilim açısını hemen okuyabilmek için eğilim iğnesinin ekseni bu düzleme dik konuma getirilir. Fakat âlet kendi kendine yeterlidir: gerçekten, herhangi bir magnetik açıklıkta gözlemi yapılan görünür eğilim açısı i, yukarıkine dik magnetik açıklıkta okunan eğilim açısı i'' ve gerçek eğilim açısı i ile gösterilirse,

$$\cot^2 i = \cot^2 i' + \cot^2 i''$$

bağıntısı elde edilir.

Sapma pusulası. Yatay bir düzlem içinde hareket eden mıknatıslanmış bir iğnenin kuzey-güney doğrultusunu tam almadığını ilk defa sezen, belki de, Kristof Kolomb olmuştur. Bugünkü sapma pusulaları *magnetik teodolit* veya *pusulalı teodolitler* türüne girer. Bk. MAGNETOMETRE.

Topografya pusulası. Uçları taksimatlı bir çember üzerinde hareket eden mıknatıslanmış yatay iğne, dikdörtgen bir kutuya yerleştirilmiştir. Kutunun yan tarafında, taksimatlı çemberin bir çapına paralel bir dürbün veya iki düşey çizgi vardır; bu çaptan başlanarak taksimat okunur. Bu cihaz arazide köşesi ulaşılmayan bir noktada olduğu zaman bir $\widehat{BAC}$ açısını ölçmeğe yarar. Yandaki şekil, gözlemi yapılacak ve ölçülecek $\widehat{FO'G}$ ile $\widehat{DOE}$ açılarını göstermektedir: $\widehat{BAC}$ açısı bunların farkına eşittir. Haritacılıkta çok yararlı taşınabilir âletler yapılmıştır.

Elektromagnetik ölçü âletleri. Bazı elektromagnetik ölçü âletleri de *pusula* adı altında anılır. Bu âletlerde, akımın mıknatıslar üstündeki etkisi esas alınmıştır ve bu âletler özellikle akım şiddetini ölçer. Akım geçen yassı bir bobin halinde, düşey bir çerçeve düşünelim; merkezinde mıknatıslanmış yatay bir iğne bulunsun; bu çerçevenin düzlemi magnetik meridyen düzlemiyle çakışırsa, iğne denge halinde olur; fakat akım geçtiğinde, Yer'in magnetik alanına dik bir alan doğurur; birbirine dik bu iki alanın bileşke alanı etkisinde kalan iğne bir α açısı kadar sapar; α açısı ile i akım şiddeti arasında

$$Gi = B_0 \operatorname{tg}\alpha$$

bağıntısı vardır; B_0 Yer magnetik alanının yatay bileşeninin değerini, G âletin bir sabitini gösterir. Çerçeve a yarıçapında, çember biçiminde, sarım sayısı n olan bir bobinse ve iğne bunun merkezine yerleştirilmişse, hesaplar

$$G = 2\pi \times 10^{-7} \times \frac{n}{a}$$

bağıntısının bulunduğunu gösterir; bu bağıntıdan

$$i = \frac{10^7 B_0 a}{2\pi} \operatorname{tg}\alpha$$

çıkarılır.

i'nin değerini bulmak için α'nın ölçülmesi yeterlidir.

Tanjantlar pusulası, Pouillet tarafından bulunmuş ve Gaugain tarafından geliştirilmiştir. Bu âletle yukarıdaki formül doğrudan doğruya uygulanabilir. Hareketli mıknatıslı galvanometre, çok gelişmiş bir tanjantlar pusulasıdır.

— Denizc. ve Havc. Pusula, ahşap bir ayak içindeki kadrana asılı, üzeri camla kapatılmış bir kaptan meydana gelir. Bu kabın ortasında, düşey olarak yerleştirilmiş, sivri uçlu bir mil bulunur; bu milin üzerine de bir sapan oturtulmuştur. Sapan, alüminyumdan yapılmış hareketli bir halkayı taşır; halkanın üzerine bir pusula kartı yapıştırılmıştır; karta da, ipek ipliklerle, birbirine paralel birçok mıknatıslı iğneden meydana gelen magnetik bir düzenek asılır. Geminin yalpalaması ve baş vurması, pusula kartının sönümlenmesi uzun süren salınımlara sebep olur.

Sıvılı pusula, sözü edilen bu sakıncayı önler. Bu pusulanın magnetik düzeni, pusula kartının yapışık olduğu alüminyum bir diske bağlı iki büyük mıknatıstan meydana gelir. Şamandıralarla donatılan bu disk, normal pusuladaki gibi bir sapanla pusula kabının ortasındaki düşey mil üzerine yerleştirilmiştir; kabın içi, pusula kartının salınımlarını kısa sürede sönümleyen bir su ve alkol karışımıyle doldurulur. Şamandıraların görevi, mil üzerindeki sapanın mile sürtünmesini bir dereceye kadar önlemek için pusulanın ağırlığını hafifletmektir. Ahşap bir gemide bu tür pusulalar magnetik kuzeyi gösterir. Çelik gemiler Yer'in magnetik alanının şiddetini ve yönünü büyük ölçüde değiştirir; bu yüzden geminin bazı konumlarında pusulayı kullanılmaz hale getiren önemli sapmalar doğar. Onun için geminin demir kısımlarının etkisini, pusulanın çevresine uygun şekilde yerleştirilen kompansatörlerle giderme yolları aranır. (L)

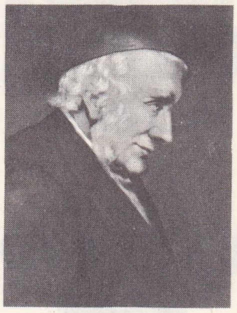

PUSEY
Rose Corder'den
Pusey House, Oxford

PUSULA veya **PUSLA** i. Üzerine kısa bir yazı yazılmış küçük kâğıt: ***İki satırlık bir pusula yazıp bırakıyor*** (N. Araz). || Üzerine alacak hesaplarının yazıldığı kâğıt (*hesap pusulası* da denir): ***Birdenbire gözünün önünde çıldırıyormuş gibi bir hiddet içinde, hesap puslasını yırttı*** (A. H. Tanpınar). [M]

PUSUR, Pakistan'da (Doğu Pakistan) akarsu; 175 km. Ganj deltasının kollarından biridir. (L)

PUSVAL i. Yemenicilerin kullandığı ölçü. (M)

PUSZTA i. («çöl» anlamında macarca k.). Pannonia havzasındaki büyük ovaya, ekilmediği zamanlar verilen ad.

— ANSİKL. XVII. y.da Osmanlılar Balkan yarımadası ve Karpatlar'a doğru çekildikleri sırada bütün macar ovası bir *puszta* idi. Yukarı Macaristan ve Slovakya'ya sığınan Macarlar yavaş yavaş ovaya yeniden yerleşerek tarımı başlattıkça, puszta'nın yerini günden güne «ekilmiş tarla» anlamına gelen *alföld* veya *föld* aldı; geleneksel puszta, tarımın geliştirilmesi daha güç olan en kurak bölgelerde, daha İkinci Dünya savaşı arifesinde bile hâlâ büyük koyun ve boynuzlu hayvan sürülerinin, atlı çobanlar yedeğinde, kum horlumları arasında dolaştığı Kuzeydoğu Macaristan'da uzun süre devam etti. İklim bu kesinde, özellikle yaz sonunda çok kurak olmakla beraber, su çok uzakta değildir: Tisza, ovanın birkaç metre aşağısında binlerce menderes çizer. Sulama çalışmaları özellikle Debrece'nin batısında, Hortobagy idare bölümünde son puszta şeritlerini de ortadan kaldırmış, geniş çeltik tarlaları meydana getirmiştir. Çok küçük alanlar dışında puszta bugün artık ancak, Avrupa'nın bu kısmında halkların yerleşmesini sağlayan büyük göçler zamanındaki bozkırın bir kalıntısıdır. Rüzgârın hareket ettirdiği toprakları tutan sunî ormanlarla kesiler kır, eskiden Batı'yı Osmanlı imparatorluğundan ayıran *no man's land*'in yerini almıştır. (L)

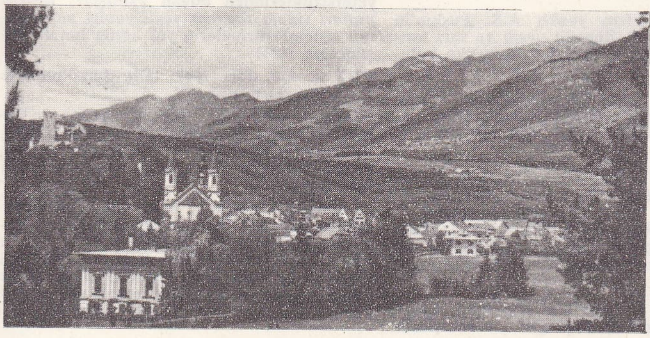

Brunico yakınlarındaki vâdi

PUSTERTAL

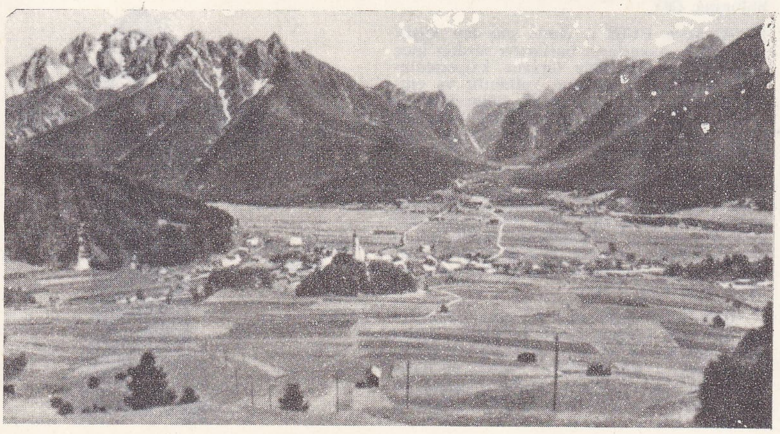

Dobbiaco ovası

Foto. Marton (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

rüzgâr güllü sıvılı

pirinç dolaplı gemi

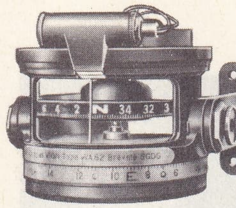
uçak

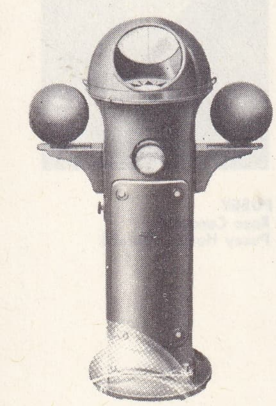
ayarlı, gemi

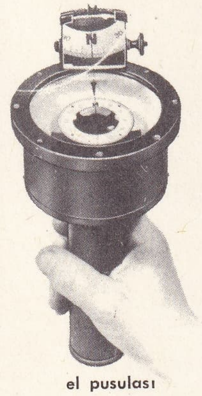
el pusulası

çeşitli pusulalar

PUŞ i. (fars. *pûşiden*'den *pûş*). *Esk.* Örtünecek şey. || Elbise. || Zırh. (M)

—PUŞ sıf. (fars. *pûşiden*'den *-pûş*). *Esk.* «örten, kaplayan, giyinmiş» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Aba-puş*. Bk. ABA. || *Âhen-puş*, zırh giyen. || *Ayb-puş*, ayıbı örten. || *Hata-puş*, yanlışı düzelten. || *Hırka-puş*, hırka giyen. || *Pa-puş* («ayağı örten»), pabuç. || *Sebz-puş*, yeşil giyen. || *Ser-puş*. Bk. SERPUŞ. || *Siyah-puş*, siyah giyen v.d. (M)

PUŞE i. (fars. *pûşe*). *Esk.* Örtü. || Perde. (M)

PUŞENDE sıf. (fars. *pûşende*). *Esk.* Örten. || Örtücü. || *Pûşende-i hata*, yanlışı, ayıbı saklayan. (M)

PUŞİDE sıf. (fars. *pûşiden*'den *pûşide*). *Esk.* Örtünmüş, örtülü: *Puşide kadınlar, bu kamer gözlü kadınlar* (Ahmed Hâşim). || İ. Örtü: *Ateşler içinde yanan alnımı Zeyni Babanın serin puşidesine dayadım* (R. N. Güntekin). || *Puşide-çeşm* («gözü kapalı»), dikkatsiz. || *Raz-puşide*, sır saklayan.

— Din. Kâbe'ye her yıl gönderilen örtü. (Her hac zamanında Kâbe'nin örtüsü yenilenirdi. Osmanlı sultanları bu amaçla Kâbe'ye örtü gönderirlerdi. Ağır kumaşlardan yapılan bu örtü üzerine Kur'an'dan ayetler sırmayle işlenirdi; rengi yeşildi. Puşide [veya *puşide-i Beyt-i Muazzam*] denen bu örtü özel bir törenle yollanırdı. [Bk. KÂBE.] Mevlânâ Celâleddin v.d. din ulularının sandukaları üzerindeki örtüye de teşmil yoluyle puşide denir.) [M]

PUŞİDENİ i. (fars. *pûşide*'den *pûşidenî*). *Esk.* Giyecek şey. || Örtü. (M)

PÛŞİŞ i. (fars. *pûşiş*). *Esk.* Örtünecek şey, örtü. (M)

PUŞKAŞ (Ferenc), macar asıllı ispanyol futbolcusu (Budapeşte 1927). Macar millî takımı kaptanlığı yaptı. Bu takım 1954 yılında Dünya kupası final maçını kaybetti. Puşkaş 1957'de Real Madrid'e geçti ve Di Stefano ile birlikte takımına Avrupa Kupa Galipleri şampiyonası maçlarında başarı kazandırdı ve bu takımda futbolu bıraktı (1960). Sol ayağını çok iyi kullanan Puşkaş, sol iç mevkiinde bir oyun kurucu ve golcü idi. Oyunculuğu bıraktıktan sonra antrenörlük yaptı ve ticaretle uğraştı. Bugün Yunanistan'ın Panathinaikos takımında antrenörlük yapan Puşkaş, takımını Avrupa Şampiyon Kulüpler şampiyonasında ikinci yaptı. (LM)

PUŞKİN, esk. **Çarskoye Selo**, 1920-1937 arası **Detskoye Selo**, S.S.C.B.'de şehir, Leningrad'ın güney banliyösünde; 50 000 nüf. Çeşitli sanayi (metalürji, kâğıt fabrikaları, dokuma sanayii, kimyasal ürünler v.b.). Bk. ÇARSKOYE SELO. (L)

PUŞKİN (Aleksandr Sergeyeviç), rus yazarı (Moskova 1799-Petersburg 1837). Babası eski soylu bir ailedendi. Annesi ise Büyük Petro'nun sarayında yaşamış olan habeş prensi Hannibal'in torunuydu. Puşkin annesi ve özellikle amcası Vasiliy Lvoviç'in sayesinde fransız edebiyatını genç yaşta tanıdı. Çarskoye Selo (bugünkü adıyle Puşkin) lisesinde okudu ve Dışişleri bakanlığında görev aldı. İlk şiirlerinde, liberal fikirleri dile getirdi. *Gavriliada* adlı manzumesinde, geleneksel kurumları ve görüşleri sert bir tenkitten geçirdi. Bundan ötürü, genç memur, çok geçmeden Besarabya'ya sürüldü. Dört yıl (1820-1824) süren bu sürgün sırasında, Yekaterinoslav'da, Kafkasya'da, Kişinev'de, Odessa'da yaşadı. Uzak yerlere gönderilmesi, onu pek etkilemedi. Çünkü edebiyat dışında bir hırsı ve tutkusu yoktu. Daha sonra, bir mektubunda, tanrı tanımaz olduğunu açıklaması yüzünden Pskov'da, Mihaylovskoye'deki malikânesinde göz altında tutuldu (1824-1826). Bu dönemde birçok eser verdi. 1814'ten itibaren çok sayıda lirik şiir yazdı. Ayrıca, yine şiir türünde birçok eser kaleme aldı: ününü yaygınlaştıran *Ruslan ve Lyudmila* (1817-1820), *Bahçisarayskiy Fontan* (Bahçesaray Çeşmesi) [1822], Byron'ın etkisinde kalarak yazdığı *Tsıyganıy* (Çingeneler) [1823-1824], şaheseri sayılan ve manzum bir roman olan *Yevgeniy Onyegin* (1823-1830). 1825'te ünlü tarihî dramı *Boris Godunov*'u yazdı. 1826'da Moskova'ya, 1827'de ise Petersburg'a dönmesine izin verildi. Büyük bir hayranlık ve saygıyle karşılanan Puşkin, liberal fikirlerinden vaz geçmediği halde iktidara karşı açıkça cephe almaktan kaçınıyordu. 1831'de, Nataliya Gonçarova ile evlendi. Hayatı, kibarlar dünyası ile Mihaylovskoye'deki sakin malikânesi arasında geçiyordu. 1833'te Rus akademisi üyeliğine seçildi. 1833'te yazdığı *Mednıy Vsadnik* (Tunç Süvari) adlı şiiri dışında yeni eserlerinin hepsi nesir türündendi. *Biyelkin'in Hikâyeler'i* (Povesti Belkina) [1830] beş hikâyeyi kapsıyordu; *Dubrovskiy* (1832) ve *Maça Kızı* da (Psikovaya Dama) [1834] birer uzun hikâyeydi. W. Scott tarzı tarihî romanın etkisinde kalarak yazdığı *Yüzbaşının Kızı* da (Kapitanskaya Doçka) [1836] aynı türdendi. 22 Ocak 1837'de, bir düelloda, Rusya hizmetinde çalışan ve daha sonra Heeckeren baronu olan fransız subayı Georges d'Anthès tarafından ağır şekilde yaralandı ve çok geçmeden öldü. Bu düello'ya sebep, d'Anthès'in, şairin karısı hakkında ileri geri konuşmasıydı. Evrensel bir zekâsı olan Puşkin, rus edebiyatına hemen her alanda, biçim kusursuzluğu, ölçü ve zevk sağlamlığı bakımından kolayca erişilmeyen örnekler kazandırdı. Puşkin, hem lirizme hem de gerçekçiliğe yöneltdiği modern rus edebiyatının kurucusu olarak kabul edilebilir. (L)

PUŞKİNİT i. (rus yazarı A.S. Puşkin'in adından). Miner. Zümrüt yeşili ve sarı tonlarda çok renkli epidot; Sverdlovsk'ta bulunur. (L)

PUŞT i. (fars. *puşt*, arka'dan). *Kaba.* Sapık erkeklerin cinsî zevkine hizmet eden ahlâksız erkek çocuk. || Pek ağır ve kaba sövgü sözü. (M)

PUŞTİ KÛH («Dağ sırtı»), İran'da (V. eyalet) sıradağlar, Zagros'un güneybatı ucunda; yaklş. 1 700 m. Sarp çıkıntılarla öbür bölgelerden ayrılan Puşti Kûh'ta hayvancılıkla geçinen bağımsız göçebeler yaşar. Sıradağların güney kenarını İran sınırı izler. (L)

PUŞTLUK i. (*puşt*'tan *puşt-luk*). *Kaba.* Puşt olma hali. || Puşt gibi davranışlarda bulunma. (M)

PUŞU veya **PUŞİ** i. (fars. *pûş*'dan *pûşi*). Kıyf. *Esk.* Askerlerin başlarına sardığı ince sarık. (Puşu, özellikle tersane kalyoncularıyle topçular tarafından kullanılır ve çıplak başa sarılırdı. Karadeniz bölgesinde oturan halkın giydiği mahallî kara kukuleta başlıkları andırırdı. Altın tellerle işlenmiş puşular da vardı.) [M]

PUŞUM i. Zool. Bk. PUSHUM.

PUT i. (fars. *büt*'ten). Bir ilâhı temsil eden ve bazı insanların taptıkları resim veya heykel: *Bu ümmet, mukaddema taştan ve ağaçtan yapma putlara tapardı* (Cevdet Paşa). *İnsanlar putlarını kendileri yaparlar* (Ş.S. Aydemir). || Haç.

— ÇEŞ. DEY. *Put gibi*, hiç kımıldamadan ve bir şey söylemeden: *Delikanlı, cevap vermeden bu sözleri put gibi dinledi* (H.R. Gürpınar). || *Put kesilmek*, sessiz ve hareketsiz bir durum almak: «*Şunu kurşuna dizin!» dedi. Donduk put kesildik!* (Kemal Tahir).

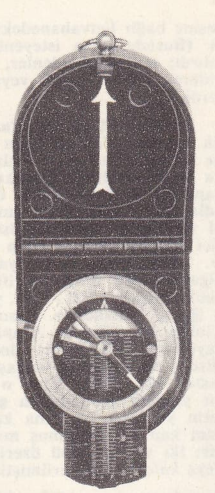
Morin yön pusulası

— ANSİKL. Arkeol. Mezopotamya'da *put*'lara M.Ö. 3000'e doğru rastlanır. Bunlar pişmiş topraktan veya taştan yapılmış küçük kaba heykellerdir. Çoğunlukla kadın heykelcikleri olan bu putların üzeri çeşitli şekillerle süslüydü. Susa'da ve İndus vâdisine kadar uzanan bölgelerde birçok put bulunmuştur. Irak'ta (Yukarı Suriye) ele geçirilen gizli putlar da aynı döneme aittir. Birkaç santimetre boyunda siyah ve beyaz kaymak taşından yapılan bu heykellerin gövdeleri az çok dikdörtgen biçimindedir; bir veya iki çift gözü vardır; Kültepe'de (Kappadokia) bulunan ve üçgen biçimli bir, iki veya üç başlı taş putların bu tipten ilham alınarak yapıldığı sanılır (M.Ö. 2200'e doğr.). Eski Ahit'te de putlardan söz edilir (Hâkimler, XVII, 3-4) ama biçimlerinin nasıl olduğu açıklanmamıştır. Bk. TANRI.

— Mant. Bacon, bu terimi, gerçek bilime zarar verebilecek bazı yanlış fikirleri belirtmek için kullanır ve şu putları ayırt eder: *kabile putları* (*idola tribus*) veya sosyal önyargılar; *mağara putları* (*idola specus*) veya eğitimden ve karakterden gelen ön yargılar; *alan putları* (*idola fori*) veya dilin yetersizliklerinden doğan yanlışlar; *tiyatro putları* (*idola theatri*) veya yanlış ve yanıltıcı sistemleştirmelerin yol açtığı hatalı düşünceler. (LM)

PUT i. Üç dört ipek telin bükülmesiyle meydana gelen iplik. (M)

PUTA i. Okçuluk. Bir ok çeşidi. (Yeleği iki karış uzunluğunda ve enliydi.) || *Puta atışı*. Bk. ANSİKL. || *Hadde putası*, yeleği, putadan daha kısa ve ensiz hafif bir ok çeşidi.

— ANSİKL. Okçuluk. *Puta atışı*. Ok yarışmaları tek tek okçular veya takımlar arasında da yapılırdı. Hedefe en çok vuran kimse veya takım birinci sayılırdı. Bu türlü atışların özel tören ve kuraları vardı. Önce hangi tarafın ok atacağını tespit etmek için kuraya başvurulurdu. Kurayı kazanan, *pu-*

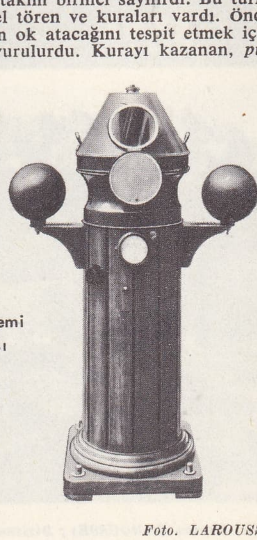
ayarlı, gemi pusulası

Foto. LAROUSSE

ta'nın karşısındaki belli yere gider, diz çöker ve gene belli sayıda ok atardı. Karşı tarafın okçuları, yayları sağ omuzlarında puta çevresinde beklerdi. Ok atışını bitirenler yaylarını sağ omuzlarına alır, putaya doğru tekbir getirerek rakip takımdan olanların yanına gider, ellerini sıkarlardı. Hedefi bulan oklar çıkarılarak meydan şeyhinin önüne bırakılırdı. Bu iş bitince, öteki takım ok atardı. Hedefe daha çok ok atmış olan takım yarışmayı kazanır ve ortaya konulan ödülü alırdı. Yarışma berabere biterse ödül ikiye bölünürdü. Puta atışında okçuların, kendi saflarının herhangi bir yerinde bulunmasının önemi yoktu; ancak kabza alan kemankeşler saflarda kıdemlerine göre yer alırlardı. Ok, tabla veya tabla zillerinden birine isabet ederse, bu vuruş sayılmazdı. Hava atışında ise nişan şartı yoktu. Rüzgâr yardımıyle ok yerini bulur veya puta oynayarak okun isabet etmesine yol açarsa, bunlar da isabet sayılmazdı. İki kişilik yarışmada, atılan okların her ikisi de isabet ederse, oku, nişanın ortasına en yakın olan, yarışmayı kazanmış sayılırdı.

— Denizc. *Puta kürek*, kürekleri ıskarmozlardan veya kürek lomborlarından geçirerek bordaya çıkardıktan sonra suya sokmayarak bordaya dikey durumda tutmak. || *Puta kürek etmek*, küreğin palasını tamamıyle suya sokarak kürek çekmek. (M)

PUTE i. (fars. *pūte*, mahzen'den). *Esk.* Puta. (M)

PUTEAL i. (*puteus*, kuyu'dan lat. k.). Esk. Rom. Kutsal bir kuyunun bileziği. || Üstüne yıldırım düşen ve bundan dolayı kutsal sayılan bir yeri çevreleyen çember. (L)

PUTEAUX, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in batı banliyösünde, Sen ırmağı kıyısında (sol kıyı), Asnières dirseğinde; 39 687 nüf. Önemli sanayi merkezi: uçak ve otomobil yapımı, metalürji (dökümevleri, kazancılık), makine yapımı, tezgâhlar, otomobil parçaları, radyo yapımı, pompalar, ecza malzemesi ve parfüm, amyant, karton v.b. (L)

PUTİGNANO, İtalya'da komün, Apulia'da (Bari ili), Murge'lerin kenarında; 19 700 nüf. Balıkçılık. (L)

PUTİNAS (Vincas), litvanyalı yazar, **Vincas Mykolaitis** takma adıyle anılır (Pilotişkisi, Mariampole 1894). Kaunas (1923) ve Vilna (1940) üniversitelerinde ders verdi. Yazarlığa 1912'de başladı. *Ziedas ir Moteris* (Çiçek ve Kadın) ve *Valdovas* (Hükümdar) gibi sembolist eserler dışında uzun bir psikolojik roman yazdı: *Altoriu Şeşely* (Mihrapların Gölgesinde) [1930]. Büyük başarı kazanan bu roman, sanat hayatına atılmak ve hayatın zevklerini tatmak için manastırı bırakan genç bir rahibin serüvenini anlatır. (M)

PUTLAŞTIRMAK geçl. f. (*put* > *putlaşmak*'tan *putlaş-tır-mak*). Put haline getirmek, tapınacak kadar değer vermek. (M)

PUTLİTZ (Gustav), alman yazarı (Retzin şatosu 1821-ay.y. 1890). Schwerin (1863 - 1867) ve Karlsruhe (1873-1889) saray tiyatrolarını yönetti. Birçok komedi (1850-1855), tarihî trajedi (*Don Juan d'Austria* [Avusturya'lı Don Juan], 1863) ve roman (*Das Frölenhaus*, 1881) yazdı. (M)

PUTNA, Romanya'da kasaba, Boğdan'da (Suceava bölgesi), sovyet sınırı yakınında; 3 000 nüf. 1466-1470 Arasında Büyük Stefan tarafından inşa ettirilen manastır (değerli belgeler). XVII. yy.dan kalma kilise; XVII., XVIII., XIX. yy.dan kalma yapılar; zengin dinî sanat müzesi. (L)

PUTNEY, Londra'nın güneybatı banliyösünde (Surrey) iskân merkezi, Thames kıyısında (sağ kıyı). Oxford ve Cambridge üniversiteleri arasındaki yelken yarışları Putney'de başlar ve Montlake'de biter. (L)

PUTNİK (Radomir), sırp generali (Kragujevac 1847-Nice 1917). 1903'te general, 1906'da harbiye bakanı oldu. Sırp ordusunu kurdu ve Balkan savaşları sırasında bu orduya kumanda etti (1912-1913); 1914'te prens Aleksandar'ın kurmay başkanı oldu; Şabac (ağustos), Valyejo (eylül) ve Rudnik (aralık) zaferlerinde büyük rol oynadı. 1915'te, yerinden kalkamayacak derecede hasta olmasına rağmen, Adriyatik'e doğru yapılan geri çekilmeyi yönetti. Sonra hizmetten ayrılmak zorunda kaldı. Kemikleri 1926'da Belgrad'a götürüldü. (L)

PUTORİA i. (lat. *putere*, pis kokmak'tan). Akdeniz bölgesinde yetişen pis kokulu ağaççık; yaprakları karşıt ve şeritsi, çiçekleri, dalların ucunda talkım halinde toplu, küçük, beyaz veya pembe olur. (Kökboyasıgillerden.) [L]

PUTORİUS FURO bļş. i. Sansargillerden, etçil memeli hayvan türü.

— ANSİKL. *Putorius furo*, gelinciğin (*P. putorius*) beyaz bir çeşidi olabilir; ondan farklı olarak postu beyaz veya sarımtırak, karın kısmı daha koyu, gözleri kırmızıdır. İlkçağ boyunca Akdeniz bölgesinde çok yaygın olan bu hayvan Yunanlılar ve Romalılar tarafından evcilleştirilmişti. Bugün de tavşan avında kullanılır, tavşanı ininde takip eder. (L)

PUTPEREST bļş. sıf. (fars. *büt* ve *perest*, tapan'dan *büt-perest* > *put-perest*). Puta tapan: *Heykeltraş, demek o zaman putperest imiş* (Yahya Kemal). *Aklı olur mu müdam mestin / İmanı olur mu putperestin?* (Fuzuli). [M]

PUTPERESTLİK i. (*putperest*'ten *putperest-lik*). Putperest olma hali, puta tapıcılık: *Hattâ Kudüs-i şerif ziyaretini dahi terk etmişlerdi. Bir aralık bu İsrail devletinde putperestlik âyini dahi zuhur etti* (Cevdet Paşa). [M]

PUTRAMENT (Jerzy), polonyalı şair ve romancı (Minsk 1910). Polonya'nın Paris elçisi oldu. *Swieta Kulo* (Ey Kutsal Kurşun) [1946] adlı savaş hikâyelerinden sonra yayımladığı *Rzeezywistosc* (Gerçek) [1947] adlı romanında öğrencilerin faşizmle mücadelesini anlattı; *Wrzesien* (Eylül) [1951] adlı kitabında Polonya'nın 1939'daki yenilgisinin sebeplerini inceledi. *Rosztaje* (Yol Ağzı) [1954] adlı romanında yeni Polonya'nın canlı bir tablosunu çizdi. Son eserleri arasında iki roman (*Damatlar* [1963], *Yaban Domuzu* [1964]), otobiyografik bir anlatı (*Yarım Yüzyıl* [1951-1965]) ve hikâye derlemeleri (*Karaçamlar* [1966]) sayılabilir. (L)

PUTREL i. (fr. *poutrelle*). İnş. Kiriş olarak kullanılan I kesitli demir malzeme. Bk. KİRİŞ. [M]

PUTRİDUM MARE, Palus Maeoticus veya Azak denizinin batı kısmı; bugün Perekop kıstağının doğusunda Sivaş denizkulağı. (L)

PUTSCH [puç] i. (alm. k.). Silâhlı siyasî ayaklanma. (L)

PUTT i. [pat] (ing. k.). Golf oyununda, topa yeşil saha üstünde *putter* ile yapılan vuruş. (L)

PUTTER [patır] (ing. k.). Bir çeşit golf sopası. (Topa vurulacak yüzü kapalıdır; topu green'de yuvarlamağa yarar. (L)

PUTTGARDEN, Batı Almanya'da (Schleswig-Holstein) köy, Fehmarn adasının kuzey kıyısında. Danimarka'ya doğru köprü başı olan yeni sunî liman. (L)

PUTTİNG [pating] i. (ing. k.). Golfte, oyunun yeşil sahada putter adlı sopa ile oynanan kısmı. (L)

PUTTKAMER (Robert VON), prusyalı siyaset adamı (Frankfurt-an-der-Oder 1828 - Karzin, Pomeranya 1900). Reichstag'da muhafazakâr milletvekili (1873) ve Silezya yüksek başkanı (1877) oldu. Prusya kültür ve eğitim bakanı olarak Falk'ın yerine geçti (1879); Kultukampf dolayısıyle patlak veren kavgaları yatıştırdı. Prusya içişleri bakanı oldu (1881-1888) ama Friedrich III tarafından gözden düşürüldü. (L)

PUTTO i. (ital. k.). Resimde veya heykeltıraşlıkta çıplak çocuk biçiminde temsil edilen aşk meleklerine verilen ad. (çoğl. PUTTİ). [L]

PUTVİNSKAS (Vlades), leton yurtseveri ve yazarı (Riga 1873-Kaunas 1929). Ülkenin yeniden bağımsızlığa kavuştuğu dönemde, gönüllü «serbest nişancılar» askerî teşkilâtını kurdu. *Giedra* (Sâkin) ve *Ne Uzmusk!* (Öldürme!) adlı hikâyeler ve çok sayıda makale yazdı. (M)

PUVAN i. Bk. PUAN.

PUVANLAMAK geçl. f. Bk. PUANLAMAK.

PUVANTAJ i. Bk. PUANTAJ.

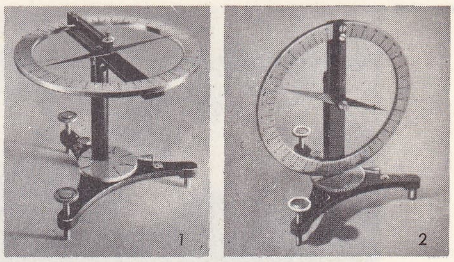

pusula
1 sapma
2 eğilim

PUVANTÖR i. (fr. *pointeur*). Bk. PUANTÖR.

PUVAR i. (fr. *poire*, armut'tan). Elle sıkıştırıldığında içindeki havayı basan, armut biçiminde, içi boş lastik top; bir püskürtücüden gelen sıvı ile havayı karıştırmağa, emici bir tüpte vakum yapmağa, bir fotoğraf makinesinin obtüratörünü açıp kapamağa yarar.

— Elektr. Bir duvara tutturulacak yerde, yalıtkan bir elektrik telinin ucuna takılan, kemikten veya fildişinden yapılmış elektrik anahtarı. (ARMUT da denir.) [LM]

Puvatya savaşı. Bk. POİTİERS SAVAŞI.

PUVİS DE CHAVANNES (Pierre), fransız ressamı (Lyon 1824-Paris 1898). Yakalandığı bir hastalık yüzünden mühendislik öğrenimini yarıda bırakarak İtalya'ya gitti; orada Rönesans ustalarının fresklerini görünce resme karşı bir ilgi duydu. Paris'e dönünce Delacroix'dan, Thomas Couture'den ders aldı. *Pieta*'sı 1850 Salon'una kabul edildi. Puvis de Chavannes, herkesten uzak yaşıyor, resimlerini çok seyrek olarak sergiliyordu. Bununla birlikte, 1859'da, Salon'a gönderdiği *Av Dönüşü* (Marsilya) adlı panosu dikkat çekti. Üslûbu yavaş yavaş olgunlaştı. 1861'de devletçe satın alınan *Savaş*, *Çalışma* ve *Dinlenme* (1863) adlı kompozisyonları gelişmesinin aşamalarını gösterir. Sanatçı, ilk büyük siparişi, Amiens müzesini yapan mimar Diet'nin aracılığıyle 1865'te aldı. Önce, ünlü *Ave Picardia Nutrix*'i yaptı. 1882'de en orijinal eserlerinden biri olan *ludus pro Patria*'yı bitirdi. Bu resimde sadeleştirilmiş bir manzara içinde, sağda ve solda duran kadın ve erkek seyircilerin önünde mızrak atma denemeleri yapan gençler canlandırılmıştır. Sanatçı gerçeğin bu tarzda idealleştirilmesine ömrü boyunca bağlı kaldı. Fresk yapmadığı halde, yağlıboya kompozisyonlar, üzerinde yer alacakları duvarlarla tam bir uyum ve ayrılmazlık halindedir. Buna örnek olarak şu eserleri sayılabilir: Lyon müzesi için *Eskiçağ Hayali* ve *Hıristiyan ilhamı*; Marsilya müzesi için *Yunan Kolonisi Marsilya* ve *Doğunun Kapısı Marsilya;* Poitiers belediye sarayı için *Arapları Yenen Charles Martel;* Rouen için *İnter artes et Naturam*. Paris'te, Sorbonne'un büyük amfiteatrıyle, Belediye sarayını süsledi ve Panthéon için de Aziz Geneviève'in hikâyesini canlandıran bir kompozisyon hazırladı. En ünlü eseri *Aziz Geneviève Paris Şehrini Korurken*'i de (1874) bu şehirde yaptı. Boston kütüphanesi için *Dehayı Alkışlayan İlham Perileri*'ni çizdi. Bu arada portreler de yaptı: *Kendi Portresi* (Floransa), *Maria Cantacuzino'nun Portresi* (1883, Lyon), *Yoksul Balıkçı* (Louvre). 1896'da prenses Cantacuzino ile evlendi; karısının ölümü yüzünden hayatının son ayları üzüntü içinde geçti. Puvis de Chavannes, zamanının resmini etkileyen bütün hareketlerin dışında kaldı. Sayıştay binasındaki fresklerine hayran olduğu Chassériau'nun aracılığıyle İngres geleneğini benimseyen sanatçı, yine de akademik ressamlar arasında yer almaz. Resmî salonla ilişkisini keserek Cociété Nationale des Beaux-Arts'ın (Millî Güzel Sanatlar derneği) kurucularına katıldı. Buna karşılık izlenimci akımı hiç bir zaman benimsemedi. Nitekim manzara resimleri Monet'den çok Corot'yu hatırlatır. Ressamın özellikle Gauguin ve Maurice Denis üstünde büyük bir etkisi olmuştur. (L)

PUY i. («dağ, tepe» anlamında fr. k.). Küçük boyutlu, koni biçiminde, püskürme maddelerinden (bunlara bazen sıvı halinde lavlar da karışır) veya katılaşmış lavlardan oluşan volkan engebelerini belirtmek için kullanılan terim. (Bunların kümeleş-

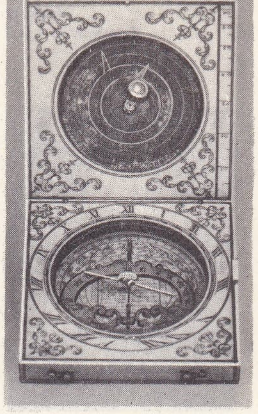

pusula

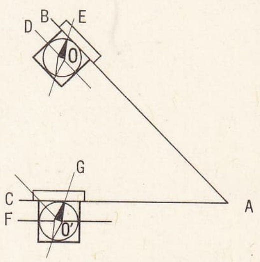

A tepesinde durma imkânı olmadığı zaman, AB ve AC doğrultularının yaptığı $\widehat{BAC}$ açısının topoğrafya veya yer ölçme pusulasıyla belirlenmesi

macar **pusztasının** tipik görünüşü

PUŞKIN Tropinin'in eseri

general **PUTNİK**

meleri, Auvergne'in özelliklerini meydana getiren, aynı addaki, çoğunlukla yüksek, volkan kütlelerini oluşturur: *Puy de Dôme, Puy de Sancy.*) [M]

PUY, Fransada komün, Haute-Loire idare bölgesinin merkezi, Velay'de, Loire'ın kolu olan Borne ırmağı kıyısında; 28 007 nüf. Velay'in eski başkenti olan Puy, verimli bir çöküntünün ortasında yer alan Puy havzasında volkanik asıllı Corneille kayasının eteğinde kurulmuştur; kuzeyde Aiguilhe tepesi (Saint-Michel kilisesi) yükselir. Bir sanayi merkezi olan komün, aynı zamanda da Ortaçağdan beri Fransa'nın başlıca dantelcilik merkezidir. Konfeksiyon ve tuhafiyecilik. Karosercilik. Besin sanayii.

— G. santl. Ortaçağda Puy'deki Kara Meryem'i birçok yabancı (özellikle ispanyol) ziyaret ederdi. Katedralin roman üslûbundaki cephesi çok renkli malzemeden yapılmıştır; orta sahın kubbelerle örtülüdür; duvarlarda roman üslûbunda freskler (*imparator Elbisesi Giymiş Aziz Mikhael*) görülür. Şehirdeki eski anıtlar arasında XIII. yy.dan kalma bir konak ve XIV. yy.dan kalma Saint-Laurent kilisesi sayılabilir. (L)

PUY (Jean), fransız ressamı (Roanne 1876-ay. y. 1960). Lyon ve daha sonra Paris (1903) Güzel Sanatlar Okulu Mimarî bölümünde okudu; Güzel Sanatlar okulunda Jean-Paul Laurens'in atelyesine devam etti ve Carriere'den ders aldı. Daha sonra «fov»larla ilişki kurdu. Renklerin nüanslı etkilerine karşı verdiği önem bakımından Bonnard ve Vuillarde ile kıyaslanabilir. Art Moderne müzesinde resimleri vardır (*Yatakta,* 1923). [L]

PUYA i. Bromeliaceae familyasından bitki; Şili ve Peru'da yetişir.

— ANSİKL. *Puya* kalın, mantarsı, dik gövdeli bir bitkidir. Yaprakları almaşık, yaprakların dibi kınlı, kenarları dikenlidir. Başak biçiminde toplu bulunan çiçekleri bürgülüdür; çiçek çanağında iki sıra üzerine dizili altı tane çanak yaprağı bulunur. Meyvesi kapsül biçimindedir. Bazı türleri bahçelerde yetiştirilir: *Puya Chilensis, P. gigas, P. caerulea.* (L)

PUYAN ve **PUYA** sıf. (fars. *püyan* ve *püyâ*). *Esk.* Koşan, hızlı yürüyen: *Göklerden emeller gibi rizan oluyor kar / Her suda hayalim gibi puyan oluyor kar* (Cenab Şahabeddin). *Ne zaman Kıble'ye dönsem dilhun Seni bir mahfede puyan görürüm* (Tevfik Fikret). [M]

Puy danteli, Fransa'da Haute-Loire'da mekik ve tığla örülen gipur dantel. Bu dantel özel bir yastık üzerinde ve özel bir iplik sarılmış mekiklerle yapılır; dantelin güzel ve düzgün olması kullanılan ipliğin kalitesine bağlıdır. Bütün iş yastığın belirli yerlerine iğnelerle tutturulan mekik işi motifleri, yine yastığın üzerine tutturulmuş desen kartonunun çizgilerine uygun olarak tığla örülen çaprazlarla birleştirmeğe dayanır. (L)

PUY DE DÔME, Fransa'da Auvergne'de (Puy-de Dôme idare bölgesi) volkanik dağ, Clermont-Ferrand'ın batısında; 1 465 m. Bir domit (bir trakit çeşidi) fırlamasından meydana gelen Puy de Dôme tepesine para ödenerek geçilen bir yolla ulaşılır; Puys sıradağlarına ve Limagne'a bakan dağın manzarası çok güzeldir. Meteoroloji rasathanesi. Rasathanenin inşası sırasında ortaya çıkarılan dağın tanrısı Mercurius adına yapılmış meşhur tapınak, merdivenli revakları, tapınağı (I. yy.dan kalma) ve çeşitli yapıları taşıyan bir taraçalar bütünüdür. İhtiyar Plinius burada Mercunus'un dev bir heykelinin bulunduğunu kaydeder. (L)

PUY DE DÔME idare bölgesi, Fransa'da idare bölgesi, Massif Central'da; 8 016 km²; 530 300 nüf. Merkezi, *Clermont-Ferrand.* İdare bölgesinin batı kısmı billûrlu *Combraille d'Auvedgne* tepelerini içine alır; bu kesimde çeşitli tarımın yanı sıra hayvancılık yapılır. Dordogne'un güneyinde *Artense* yaylasında da aynı ekonomi devam eder. Daha doğuda iki büyük yanardağ sistemi uzanır: kuzeyde *Puy de Dôme*'da 1 465 m'yi bulan *Puys sıradağları* veya *Dôme dağları,* güneyde *Puy de Sancy*'de 1886 m'ye ulaşan *Mont-Dore kütlesi.* Bu dağların hâkim olduğu yaylalarda sığır yetiştiriciliği peynir imalâtına yol açmıştır. Dağda Allier ırmağının akaçladığı verimli Limagnes ovaları uzanır: kuzeyde *Limagne de Clermont,* güneyde *Limagne de Brioude;* bu kesim verimli bir tarım (tahıl, şeker pancarı, meyve ağaçları) alanıdır. İdare bölgesinin doğu ucu yazın büyük sürülerin çıkarıldığı *Forez dağları*'nın ve *Bois Noirs kütlesi*'nin batı yamacını içine alır. Bölgede sanayi büyük ölçüde gelişmiştir: makine yapımı, dokuma sanayii, bıçakçılık (Thiers), Clermont-Ferrand'da kauçuk sanayii (otomobil lastiği yapımı). Ayrıca geleneksel el sanatları da devam etmektedir. Turizm de (ılıca merkezleri) önemli bir gelir kaynağıdır. (L)

PUYE i. (fars. *püye*). *Esk.* Koşma, hızlı yürüme. || *Puye-ger,* koşucu. (M)

PUYENDE sıf. ve i. (fars. *püyende*). *Esk.* Koşan, koşucu. (M)

PUY havzası, Massif Central'da bölge; marn ve kalkerlerle dolmuş eski bir üçüncü zaman gölü olan havzada yayılan volkanik akıntıların aşındırması sonucunda tepeler, tepecikler ve sarp kayalar (Polignac kayası, Aiguilhe tepesi, Corneille kayası v.b. meydana gelmiştir. Bölgede güneye has çeşitli tarım (bağcılık, meyve bahçeleri v.b.) yapılır; köylerin nüfus yoğunluğu yüksektir. (L)

PU Yİ, Çin'in ve daha sonra Mançurya'nın imparatoru (Pekin 1906-ayy. 1967). Babasının naipliği altında, Hsiûen-Tung adıyle, amcası Kuang-siu'dan sonra tahta çıktı. Yuan Çe-k'ai'nin zoruyle tahttan vaz geçtikten (12 şubat 1912) sonra 1924'e kadar Pekin sarayında yaşadı. Japonlar onu, önce Mançurya naibi (mart 1932) daha sonra KANG-TEH adıyle aynı ülkenin imparatoru ilân ettiler (mart 1934). Pu-yi, 1945'te sovyet kuvvetleri tarafından yakalanarak, Çin hükûmetine teslim edildi. 1949-1959 Arasında Fu-çuen'de tutuklu kaldı. Aralık 1959'da serbest bırakıldı; Pekin Botanik bahçesinde memur oldu, daha sonra, Kültür İşleri bürosunda çalıştı; tarihî araştırmalara girişti ve otobiyografisini yayımladı (1965). [L]

«Aziz Geneviève Paris Şehrini Korurken» Pantheon

CHAVANNES PUVIS DE

«Yoksul Balıkçı» Luxembourg sarayı, Paris

PUYMORENS geçidi, Fransa'da Doğu Pireneler'de geçit, Ariège vâdisiyle Cardana (İspanya) arasında; 1 915 m. Kış sporları merkezi. (L)

PUYSEGUR (Jacques François DE CHASTENET.— markisi), Fransa mareşali (Paris 1656-ay.y. 1743). Orduya girdi (1677) ve süvari albayı (1702) oldu; 1707'ye kadar tümgeneral olarak İspanya hizmetinde bulundu. Harp divanı üyeliğine getirildi (1715) ve Fransa mareşali oldu (1734). *L'Art de la Guerre par Principes et par Règles* (İlkeler ve Kurallara Göre Savaş Sanatı) [1748] adlı bir eser yazdı. (L)

PUZİNE i. (fars. *püzîne*). *Esk.* Maymun: *Bu herze-vekil-i puzine-mesil...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

PUZİŞ i. (fars. *püziş*). *Esk.* özür dileme, mazeret. || *Puziş-pezir,* mazereti kabul eden, affeden. (M)

PUZİYRKOV (Viktor Grigoryeviç), ukraynalı ressam (doğ. 1918). Bir dizi deniz tablosu yaptı: *Kayalara Çarpan Dalgalar* (1952); *Kırım Kıyılarında.* Ayrıca, Karadeniz savaşlarından ilham alarak yaptığı birçok tablo Moskova Tretyakov galerisinde yer almaktadır: *Karadeniz Gemicileri* (1947), *Stalin, Molotov Zırhlısında* (1949). [M]

PUZZLE [pazıl] i. (ing. k.). Çeşitli parçalara bölünmüş bir resmi, bu parçaları yerli yerine koyarak yeniden meydana getirmeye dayanan oyun. (L)

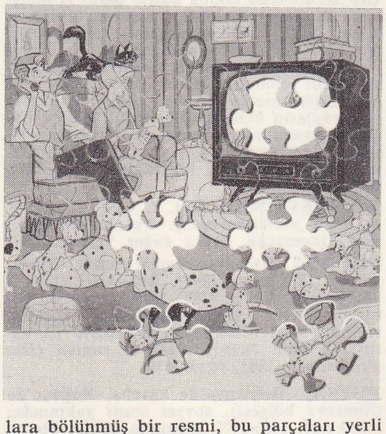

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

PÜCKLER-MUSKAU (Hermann, - prensi), alman yazarı (Muskau 1785-Cottbus yakınında Branitz şatosu 1871). 1814 Seferine subay olarak katıldı, sonra Avrupa'da ve Doğu'da seyahatler yaptı. Biri Muskau'da, diğeri Branitz'te yaptırdığı çok güzel iki park ile dikkati çekti. Edebî ününü, *Briefe Eines Verstorbenen* (Bir Ölünün Mektupları) [1830-1832] ile kazandı. (L)

PÜERİKÜLTÜR i. (fr. *puériculture*). Bk. ÇOCUK *bakımı*.

PÜF i. (onomatope). Bir ateşi söndürmek veya canlandırmak amacıyle dudaklar büzülerek dışarıya verilen nefesin meydana getirdiği ses.

— ÇEŞ. DEY. *Püf desen uçacak*, çok zayıf kimseler için kullanılır. || *Püf noktası*, bir işin en önemli ve ince noktası: *Pek doğru söylüyorsun, hem de bu işin iç yüzünü tafsilâtıyle bilmediğin halde püf noktasını buluyorsun, Davut Ağa* (R. H. Karay). [M]

PÜFKERDE sıf. (fars. *püfkerden*, üflemek'ten *püfkerde*). *Esk.* Üflenerek söndürülmüş. (M)

PÜFKÜRMEK geçl. f. (onomatope *püf*'-ten *püf-kür-mek*). [Bir şeyi] Üfleyerek püskürmek. (M)

PÜFLEMEK geçl. f. (onomatope *püf*'ten *püf-le-mek*). Bir şeyi söndürmek veya soğutmak için üflemek. (M)

PÜFTERİ i. (fars. *peftere*'den *püfteri*). *Esk.* Avcı ıslığı. (M)

PÜFÜR PÜFÜR zf. (onomatope). Rüzgârın serin ve hafif esişini anlatır. (M)

PÜL i. (fars. k.). *Esk.* Köprü: *Sülûk erbabı süratle geçer aşk-i mecazîden / Cihanda kimse menzil ittihaz etmez pül üstünde* (Beliğ). || *Pül-i Sırat*, Sırat köprüsü. (M)

PÜLEGOL i. (fr. *pulégol*). Kim. Pülegon'a tekabül eden $C_{10}H_{17}OH$ formülündeki i-kincil alkol. (L)

PÜLEGON i. (fr. *pulégone*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}O$ olan, terpen sınıfından doymamış keton; 221°C'ta kaynar, nane esansında bulunur. (Menton vererek hidrojenlenir. Permanganatla, β —metiladipuik asit ve aseton halinde yükseltgenir.) [L]

PÜLPİT i. (fr. *pulpite*). Diş. cerr. Diş özü iltihabı.

— ANSİKL. *Pülpit*, diş çürüğününün sebep olduğu bir hastalıktır. Pülpitin had evresinde görülen belirtiler klasik «diş ağrısı»nda görülen belirtilerin aynıdır: aralıklı gelen bazen yaygın şiddetli ağrılar; bütün fizik ve kimyasal etkenler bu ağrılara yol açabileceği gibi, hasta hareket halindeyken veya yatar durumdayken kendiliğinden de gelebilir. Ağrılar, refleks yoluyle, yüzün kızarmasına ve gözden yaş akmasına yol açar. Belirtiler diş özündeki doku bozukluklarının derecesine göre değişiktir. Tedavi için, çoğu zaman dişin içi temizlenip dolgu ile kapatılır. (L)

PÜLSASYON i. (fr. *pulsation*, tekrarlı vuruş'tan). Fiz. Esnek akışkanlarda görülen titreşim hareketi. || *Sinüsoidal bir olayın* (akım gerilim v.b.) *pülsasyonu*, *f* frekansının 2π katsayısıyle çarpımı:

$$\omega = 2\pi f = 2\,\frac{\pi}{T};$$ burada T, periyodu gösterir. (L)

PÜLSASYONLU sıf. (*pülsasyon*'dan *pülsasyon-lu*). Fiz. Daima aynı işareti koruyarak periyodik şekilde değişen bir büyüklük için kullanılır: *Alternatif akım redresörleri pülsasyonlu akım üretir.* (LM)

PÜLSOMETRE i. (fr. *pulsomètre*'den). Teknol. Su buharı basıncıyle çalışan ve yağlı veya ağdalı her çeşit sıvıyı emmek ve basmak için kullanılan cihaz.

— ANSİKL. İlk defa ısı enerjisini mekanik enerjiye dönüştüren *pülsometre*, buhar makinelerinin ilk örneğidir. Worcester markisi 1650'ye doğru Londra'da bir buhar çeşmesi yaptı; bir süre sonra Savery bu makineyi geliştirdi ve Cornouailles maden ocaklarında biriken suları boşaltmak için kullandı. (L)

PÜLSOREAKTÖR i. (fr. *pulsoréacteur*). Kesikli çalışan tepkili* motor; sistemdeki tek hareketli parça klapelerdir: *Almanların V 1 uçan bombası bir pülsoreaktörle donatılmıştı.*

— ANSİKL. *Pülsoreaktör*, önü kapalı, arkası açık bir tüpten meydana gelir. Ön yüzünde yalnız birkaç klape motora taze hava girmesi için açılabilir; bu klapeler, bir enjektörle gönderilen yakıtın tüp içinde yanmasından meydana gelen basınçla otomatik olarak kapanır. Basıncın etkisi altında gazlar, geriye doğru püskürtülür ve bir itme kuvveti meydana gelir. Bu püskürtme tüp içinde bir basınç düşmesi yaratarak emme klapelerinin açılmasını sağlar ve yeni bir çalışma çevrimi başlar. Bu çalışma bir gaz türbinindeki gibi sürekli değildir. Bu yüzden, bu tip uçak iticileri iki zamanlı motorlara has bir gürültüyle çalışır.

İkinci Dünya savaşından sonra Fransa'da S.N.E.C.M.A., pülsoreaktör problemiyle ilgilenerek bu türden çeşitli iticiler yapmayı başardı. Bunlarda bir tek hareketli parça yoktur ve çalışma ilkesi, havanın tüp içindeki harmonik itmeli titreşimlerine dayanır. (L)

PÜLÜMÜR, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili) ilçe merkezi; 2 714 nüf. (1970). İl merkezinin 67 km kuzeyinde, bir vâdi içinde; yüksl. 1 550 m. Elazığ'ı Erzincan'a ve Erzurum'a bağlayan yol Pülümür'den geçer. Önceleri Erzincan'a bağlıyken, Tunceli ilinin kurulması üzerine bu sonuncu ilin sınırları içine alındı. 1967'deki depremde önemli hasar gördü. — *Pülümür ilçesi* 1 505 km², 20 387 nüf. (1970). Merkez, Balpayam, Dağyolu, Kırmızıköprü ve Üçdam bucakları; 67 köy. Hayvancılık. Ziraat. (M)

PÜLVERİZATÖR i. (fr. *pulvérisateur*). Bk. PÜSKÜRTEÇ.

PÜNCÜŞK i. (fars. *bincişk*'ten). Zool. *Esk.* Serçe. (M)

PÜNEZ i. (fr. *punaise*). Raptiye: *İğne ve pünez izleriyle..* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

PÜR sıf. (fars. k.). *Esk.* «Dolu, çok, sahip» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Pür-âhenk*, çok âhenkli: *Saf, pürâhenk bir çocuk sesi sordu.* (H. Z. Uşaklıgil). || *Pür-âmal*, emellerle dolu. || *Pür-ateş*, ateş dolu. || *Pür-azamet*, çok azametli. || *Pür-bad*, çok rüzgârlı. *Mec. Kibirli.* || *Pür-bar*, yüklü. Meyvesi çok (ağaç). || *Pür-cuş*, coşku dolu: *Havada mevcelenir sanihat-ı kudsiyen / Riyah, ruhumu pürcuş eden, mekâlindir* (M.Â. Ersoy). || *Pür-çîn*, çok kırışık bükülmüş. || *Pür-feyz*, çok bol, bolluk dolu. || *Pür-dil*, yürekli, cesur. || *Pür-dilân*, cesur kimseler. || *Pür-fer*, parlak, aydınlık. || *Pür-gû*, çok konuşan: *Pür-gubar*, toz dolu: *Buhara benzetilir bir yeşil saadettir / Gülümseyen ovanın vech-i pürgubarında* (Tevfik Fikret). *Mec.* Kırılmış, çok incinmiş. || *Pür-hayal*, hulyalı. || *Pür-hayat*, hayat dolu, canlı. || *Pür-hiddet* (*pürgazap, pür-gayz* veya *pür-tehevvür*), kızgın, çok kızmış: *Sa'd ise oraya pürhiddet olarak çıka geldi* (Cevdet Paşa). || *Pür-hun*, kanlı, kan içinde: *Rastgeldiği şeye çarpıyor, yaralıyor, yaralanıyor, nihayet nefesi kesilinceye kadar müzmahil ve pürhun kalıyor* (Cenab Şahabeddin). || *Pür-huzur*, huzur içinde, huzur dolu. || *Pür-istifa*, seçilmiş, ayrılmış: *Anın için hükûmet müdafaâtı benim yazılarımın haricinde kalır, ben o bildiğiniz nezih ve püristifa can ve vicdanım ile bir teşebbüsü hayırhahîde bulunayım dedim* (Atatürk). || *Pür-maharet*, hünerli, çok usta. || *Pür-melâl* (veya *pür-teessür*), üzüntülü, sıkıntılı: *Gülzar pürmelâl ise, bülbül lâl ise* (Yahya Kemal). || *Pür-neşe*, çok neşeli, neşe dolu. || *Pür-nur*, nurlu, nur içinde: *Her yer karanlık / Pürnur o mevki* (Abdülhak Hâmid). || *Pür-sıhhat*, sıhhat dolu. || *Pür-sürud*, şarkı söyleyen, nağmeli: *Bütün bu kafile efradı pürsürud-ı sürur / Yarıp önünde duran halkı muttasıl gidiyor* (M. Â. Ersoy). || *Pür-sürur*, sevinç dolu: *Lâmia, ne kadar pürsürur, gülmek için yaratılmış* (H. Z. Uşaklıgil). || *Pür-şevk*, çok şevkli, çok heyecanlı. || *Pür-şule*, pırıl pırıl: *Zeki nazarlarının hande-i kebudiyle / Tenevvür eyleyen ecfanı sanki pürşule* (Tevfik Fikret). || *Pür-taravet*, gençlik dolu, çok taze: *Getirir gözlere âfak-ı sabah / Pürtaravet, yeni bir mey-i nigâh* (Cenab Şahabeddin). [M]

PÜRBEKİYEN sıf. ve i. (İngiltere'de yer ismi *Purbeck*'ten [Dorsetshire] fr. *Purbeckien*). Jeol. Üst portlandiyen. (L)

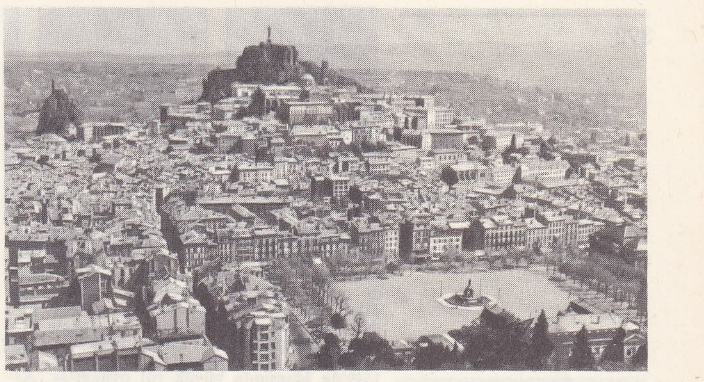

PUY
genel görünüş

PÜRÇEK sıf. Kıvrılmış, kıvrım kıvrım olmuş. || 1. Saç lülesi.

◆ **Pürçeklenmek** geçz. f. Kıvrımlı hale gelmek. || [Saç için] Lülelenmek, kıvrılmak.

◆ **Pürçekli** sıf. Saçları lüle lüle olan. (M)

PÜRÇÜK sıf. ve i. *Halk dili.* Bk. PÜRÇEK.

PÜRE i. (esk. fr. *purer*, suyunu çıkarmak için sıkmak'tan *purée*). Mutf. Sebze veya eti ezerek ve süzgeçten geçirerek elde edilen ezme. || *Patates püresi*, patatesten yapılan bir ezme. (Patates haşlandıktan sonra kabukları soyulur. Püre makinesinden geçirilir. İçine karabiber, tuz, süt, tereyağ ve et suyu eklenerek iyice ezilir.) [M]

PÜRHÜNER ALİ ÇELEBİ. Bk. AŞKÎ *Tireli*.

PÜRİK sıf. (fr. *purique*). Kim. Pürinden türeyen bazlar için kullanılır. (L)

PÜRİN i. (fr. *purine*). Formülü $C_5H_4N_4$ olan baz; 216°C'ta ergir, fosfor oksiklorürün ürik aside etkimesiyle meydana gelen trikloropürinin indirgenmesinden elde edilir.

— ANSİKL. *Pürin*, hem baz, hem asit özellikleri taşır. Ürik asit (trihidroksipürin), ksantin (dihidroksipürin), kafein (trimetildihidroksipürin), guanin (aminohidroksipürin) gibi maddelerin türediği çekirdeği meydana getirir; bu yüzden bu maddelere *pürik bazlar* adı verilir.

Pürin, tabiatta ancak pürik türevler halinde bulunur: nükleoproteitler, ürik asit v.b. (L)

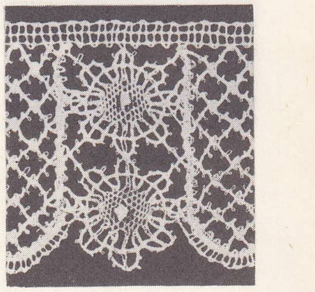

puy danteli

PÜRİTEN i. (ing. *puritan* > fr. *puritain*). Kutsal kitapları yeniden ve değişik bir anlayışla okumaya büyük önem veren ve pek çoğu Amerika'ya göç eden katı bir presbiteryen tarikatının üyesi.

— ANSİKL. ● *İngiltere'de* James I Stuart'ın Presbiteryenliğe katılmakla birlikte piskoposluğu kaldırmayı reddetmesi ve hükümdarın püritenler için hoşgörü isteyen Binler dilekçesini kabul etmemesi (Hampton Court konferansı, ocak 1604), 1610'a doğru, siyasî bir Püritenliğin doğmasına yol açtı. Bu Püritenlik, kralların tanrısal hakkına karşılık, milletin krala üstün olduğunu savunuyordu. Siyasî Püritenliğin ilâhiyat alanındaki Püritenlikle birleşmesi ingiliz devriminin belirleyen en önemli unsurlardan biridir. 1638'den itibaren püri-

PU Yİ

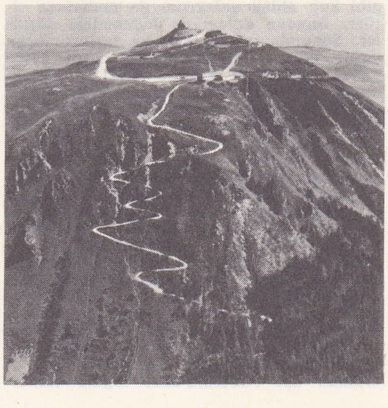

PUY DE DÔME

Foto. Lapie (LAROUSSE)

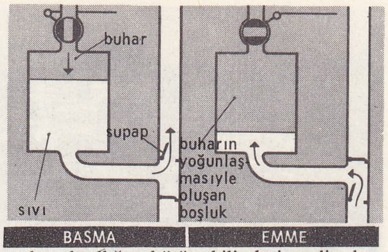

pülsometre

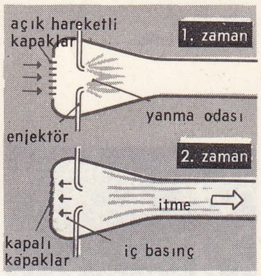

pülsoreaktör

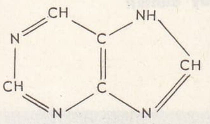

pürin

tenler, krallığın bütün kiliselerine din konusundaki her çeşit yeniliği reddetme andı olan *National Covenant*'ı habul ettirdiler. Büyük bir çoğunluğu Cromwell gibi doğu kontluklarından gelen ve Charles I'e karşı parlamento ile birlikte mücadele eden püritenler, kralın bozguna uğramasında ve 1649'da idamında büyük rol oynadılar. Ayrıca, İngiltere kilisesini İskoçya kilisesi örneğine göre yeniden düzenlemeyi de tasarladılar (Covenant, 1643). Cromwell'in iktidara gelişinden sonra hükûmeti fiilen kontrolları altına aldılar (Barebone's Parliament, 1653). Ama tecrübesiz oldukları için devleti yeniden teşkilâtlandırmayı başaramadılar; bölündüler ve 1660'ta Charles II'nin tahta geçmesiyle tekrar kurulan krallık yönetiminin baskısıyle siyaset alanından çekildiler. Ama yine de püritenlerin siyasî (parlamenter demokrasinin kurulması), toplumsal ve ahlâkî (azamî kazanç peşinde koşan kapitalist bir burjuvazinin yerleşmesi) bakımlardan İngiltere'de derin etkisi görüldü.

● *Kuzey Amerika'da.* Püritenlerin siyasî rolleri Kuzey Amerika'da çok daha uzun sürdü. Gerçekten, Anglikan kilisesinde yenilik yapmanın imkânsız olduğu kanısına varan bazı püritenler yurtlarından göç ederek yeni bir denizaşırı din topluluğu kurmayı tercih ettiler. Teorilerini uygulamak amacıyle Massachusetts kolonisini kuran bu kimselerin otuz beşi ayrı bir kilise olan Leiden kilisesindendi (Hollanda), altmış yedisi maceracıydı (*Pilgrim Fathers*). Okyanusu *Mayflower* gemisiyle geçtiler (6 eylül - 21 aralık 1520). Sonra da üstünde ileride Plymouth sömürgesinin kurulacağı bölgeye yerleşerek buradaki yerli halkla azizler azınlığı arasında kesin bir ayırım gözetmeğe çalışan bir topluluk kurdular. Bir vali, yedi yardımcısı ve bir meclisle kendi kendilerini yöneterek oy hakkını yalnız bir tarikatın üyelerine verdiler (Massachusetts halkının yüzde yirmi beşi). Bu hak da yalnız âyinde bulunanlara tanınmıştı. Ayrıca, 1635 tarihli bir kanunla âyinde bulunmak da zorunlu kılındı. Ama gelenlerin sayısının gitgide artması (1630 - 1640 arasında 20 000 kişi) ve bu püritenlerin daha önce yerleşmiş olan kolonilere zarar verecek biçimde batıya ve güneye doğru yayılmaları, din sapkını olduklarından kuşkulandıkları kimselere veya başka mezheplerden olanlara karşı hoşgörüyle davranmamaları, gitgide artan kazanç hırsı, aziz çocuklarını vaftizden muaf tutmak istemeleri, Charles II tarafından Massachusetts «şart»ının yürürlükten kaldırılması (1684) New-England'ın püriten rejimini sarstı. Bununla beraber, 1689'da çıkan Hoşgörü fermanına rağmen, püritenler dinî sapmaların peşini bırakmadıkları gibi katı ahlâk anlayışını da muhafaza ettiler. Bundan dolayı da biçimciliğe düştüler. Sonunda püritenlerin ve tarikatçıların, vaftiz edilmiş olanların hiç birini âyine kabul etmemeleri üzerine XVII. yy.ın sonunda New-England'ın dinî birliği bozuldu. Gelenekçiler, varlıklarını sürdürebilmek için, devletin belirli bir ölçüde laikleşmesini kabul etmek zorunda kaldılar. Bu laikleşme, rahiplerin elinden siyasî otoritelerinin bir kısmını alıyordu. Nihayet, 1691'de püriten kolonisi de dağıldı. Ama ortak yasaya boyun eğen püritenler uzun süre dinî özelliklerini korumayı başardılar. Ne var ki bu durum onların ilâhiyat alanında daha az dogmacı, bireysel bakımdan da daha beşerî bir anlayışa yönelmelerini önleyemedi. Fakat gene de, kongregasyonalist bir Kilise ve Devletin kongre anlayışına bağlı kaldılar ve 1750'den itibaren, Anglikan piskoposluğu ile İngiliz hükûmetine karşı çıkmağa başladılar. Bu bakımdan da, Amerika'daki ingiliz sömürgelerini bağımsızlığa yönelten 1776 devriminin hazırlanmasında büyük bir rol oynadılar. (L)

PÜRİTENLİK i. (*püriten*'den *püriten-lik*; ing. *puritanism*). Püritenlerin inancı, öğretisi. || *Mec.* Ahlâkî, siyasî konularda taassup.

— ANSİKL. Başlangıçta *Püritenlik* bir öğreti değildi, İngiltere'ye has, Kutsal Kitap'a aşırı ölçüde bağlı, alınyazısı kavramına saygılı bir inanç ve düşünüş tarzından ibaretti. XVI. ve XVII. yy.lar İngilteresi'nde halkın gerçekten benimsediği tek metin olan Kutsal Kitap'a bağlılık, onu düşüncelerinin kılavuzu sayan püriten için hayatın temel gerçeğiydi. Püriten'in dünya işlerine, sanata, tiyatroya (1642'de tiyatroları kapattırdılar) ve genellikle bütün eğlence şekillerine karşı duyduğu nefret buradan gelir; bu tutumlarının, Kutsal Kitap'ın etkisi yanında, kısmen Stuart'lara ve onların havailiğine karşı besledikleri hınçla da ilgili olduğu doğrudur. Bu duygu, püritenlik alınyazısına verdikleri önem sonucu şiddetlendi ve kendilerini, günahkâr halk kütlelerinin üstünde, bir çeşit seçkinler zümresi olarak görmelerine kolaylıkla yol açtı.

Püritenlik 1564'e doğru, Anglikan kilisesinin piskoposluğu tanımakta devam eden bazı mensuplarının, *Prayer Book*'ta hâlâ muhafaza edilen katolik unsurlara baş kaldırmasıyle ortaya çıktı. Calvin ve Zwingli'den etkilenen püritenler, özellikle Cambridge üniversitesindeki mevkilerinden faydalanarak, Elizabeth I'in saltanatı boyunca büyük rol oynadılar; özellikle katoliklerden kalma âyin kıyafetlerinin kullanılışına karşı çıktılar ve böylece «kıyafet» kavgasını başlatmış oldular. 1583'te kurulan Kilise Yüksek komisyonunun zulmüne uğrayınca, büyük topluluklar halinde Hollanda'ya, sonra A.B.D.'ye göç ettiler (bk. PÜRİTEN); ama bu arada, ingiliz toplumunun en etkili sınıflarından bazı unsurları kendi saflarına kazandılar.

Çoğunlukla presbiteryen çevrelere katılarak veya Presbiteryenliği tercih ederek, James I'in aşırı-piskoposçu anlayışına *no bishop, no king* («ne piskopos, ne kral») avazeleriyle karşı çıktılar. Püritenlik, İngiltere devriminde önemli rol oynayacak hale geldi. Böylece püritenlerin, fertleri, Kilise ile hiç bir bağı bulunmayan serbest topluluklar kurmakta serbest bırakma eğiliminde olan bir üçüncü grubu ortaya çıktı.

Püritenlik, ağırbaşlılığa değer vererek, zenginliği bir seçkinlik belirtisi sayarak, İngiltere'de kapitalist burjuvazinin oluşmasına ve parlamento rejiminin gelişmesine katkıda bulundu. Öte yandan, dinî hayatta ferdin rolüne önem vererek, alman piyetizm'i ile ingiliz metodizm'ine kaynaklık etti; sonradan, liberal Protestanlığın gelişmesinde de katkısı oldu; günümüzde Püritenlik Aşağı Kilise (*Low Church*) içinde varlığını kısmen sürdürmektedir. (L)

PÜRJ i. (fr. *purge, temizleme*'den). Teknol. *Pürj yapmak*, bir kapta veya bir boru tesisatında toplanan ve çalışmayı güçleştiren akışkanı boşaltmak: *Bir su borusuna hava ile pürj yapmak.* (*Eşanl.* BOŞALTMA.) [L]

PÜRMEÇE i. Denizc. PİRMEÇE.

PÜRNAKIL i. (fars. *pür*, dolu ve ar. *nahl*, gelin veya sünnet alayının önünde taşınan süslenmiş ağaç > *pür-nahl*'den). *Halk dili.* Meyve ve çiçekle dolu ağaç. (M)

PÜRPAYE blş. i. (fars. *pür*, çok ve *paye*, ayak'tan *pür-pāye*). Zool. *Esk.* Kırkayak. (M)

PÜRSA ve **PÜRSAN** sıf. (fars. *pursiden*, sormak'tan *pürsā* ve *pürsān*). *Esk.* Soran, soruşturan. (M)

PÜRSİŞ i. (fars. *pursīden*, sormak'tan *pürsiş*). *Esk.* Soruş, sorma. || *Pürsiş-i hâtır*, hatır sorma. (M)

PÜRTÜK i. (esk. türk. *bürtmek*, kabarmak'tan *bürt-ü-k* > *pürt-ü-k*). Herhangi bir şeyin üzerinde bulunan küçük çıkıntı, kabarcık: *Portakalın pürtükleri. Beton duvardaki pürtükler.*

◆ **Pürtük pürtük** sıf. Çok pürtüklü: *Boyası mürürü zaman ile pürtük pürtük olmuş, tokmaklı kapı...* (B. Felek). [M]

PÜRTÜKLENMEK dönşl. f. (*pürtük*'ten *pürtük-le-n-mek*). [Bir şeyin] Üzerinde pürtükler meydana gelmek. (M)

PÜRTÜKLÜ sıf. (*pürtük*'ten *pürtük-lü*). Pürtükleri olan: *Üçüncü hamurun pürtüklü damarları* (Behçet Necatigil).

— Patol. *Pürtüklü ur*, özellikle kalınbağırsakta rastlanan tüylü görünüşte ur. (Pürtüklü urların çoğu papilomdur.) [ML]

PÜRÜZ i. (esk. türk. *bürtmek*, kabarmak veya *bür*, tomurcuk, kabarcık'tan *bür-ü-z* > *pür-ü-z* veya fars. *pürz*, kumaşın havı'ndan). Bir şeyin düzgünlüğünü bozan kabarcık, ufak çıkıntı, gedik v.b. şey: *Portakalın kabuğundaki pürüzler. Ciltteki pürüzler.* || *Mec.* Engel, güçlük: *Bursa, gerçekten bizden olsaydı, Yusuf İzzet Paşa da pürüz çıkarmazdı* (Kemal Tahir). *Bu kadar pürüzü olan bir işe girmek doğru değildir.*

— DEY. *Pürüz temizlemek* (veya *ayıklamak*), bir işe engel olan şeyleri, güçlükleri ortadan kaldırmak: *Eğer pürüzü temizleyeceğiz derken ortalığı büsbütün pürüzlere boğarsak, burada hiç barınamayız* (Kemal Tahir).

◆ **Pürüzlü** sıf. Pürüzü olan: *Yalnız benim pürüzlü ve çapraşık tarz-ı beyanımı değil, Hamid'in, Fikret'in, Nazif'in üslûplarını bile beğenmeyenler vardır* (Cenab Şahabeddin). *Yahya Hoca pürüzlü şeyleri düzeltir yavaş yavaş* (Kemal Tahir).

◆ **Pürüzsüz** sıf. Pürüzü olmayan: *Pürüzsüz bir cilt.* (M)

PÜRÜZLENMEK dönşl. f. (*pürüz*'den *pürüz-le-n-mek*). Pürüzlü bir hal almak, pürüz peyda etmek. || [Ses için] Kusurlu, bozuk çıkmak, boğuklaşmak: *Osman bey heyecandan pürüzlenmiş bir sesle boğuk boğuk emretti* (Kemal Tahir). || *Mec.* Karışık ve güç bir duruma gelmek: *İşler pürüzlendi.*

◆ **Pürüzlendirmek** geçl. f. Pürüzlenmesine yol açmak. (M)

PÜSENDER i. (fars. *püsen-der*). *Esk.* Üvey oğul. (M)

PÜSER i. (fars. *püser*). *Esk.* Erkek evlât, oğul.

◆ **Püseran** çoğl. i. *Esk.* Oğullar. (M)

PÜSKÜL i. Bir ucundan bazı şeylere süs olarak takılan saçak biçimindeki iplik demeti: *Çiçekli uzun çoraplarının konçlarından renkli bağlar, püsküller dökülürdü* (Ş. S. Aydemir). || *Fes püskülü* (veya *ibiği*). Bk. FES. || *İbrişim püskül*, ibrişimle yapılan püskül. || *Kendinden püskül*, kumaşın ucuna, atkıyı veya çözgüyü sökerek yapılan püskül. || *Perde püskülü*, perdeyi açık tutmağa yarayan bağların ucuna takılan, kordonetten yapılmış püskül. || *Sırma* (veya *tel*) *püskül*, üzeri sırma ile sarılmış iplikten yapılan püskül. || *Tespih püskülü*, tespihin ucuna takılan ibrişim püskül. || *Top püskül*, eski kumaş perdelerin kenarına dikilen küçük ponponlardan yapılmış püskül.

— DEY. *Mısır püskülü gibi.* Bk. MISIR.

— Bot. Bazı tohumların ucunda bulunan tüy demeti.

— Kıyf. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kıyf. *Püskül*, ipekten, iplikten, sırma telden yapılır ve kemer, bere, fes, perde gibi yerlere ve tespihlerin ucuna takılır; üst yanı düğümlü, toplu, aşağısı dağınıktır.

Fese püskül takılması, bu başlığın Osmanlılar tarafından giyilmesiyle başladı (1832). Püskül, son biçimini alıncaya kadar birçok değişikliğe uğradı. Önceleri bükülmemiş ipekten yapılır ve böyle püsküllerin düzgün durması için taranması gerekirdi. Bu iş için bugünkü ayakkabı boyacıları gibi dolaşan ve çoğu yahudi çocukları olan, püskül tarayıcıları vardı. Daha sonraları zabit ve memur sınıfı, bükülmüş ipekten püskül kullanmağa başladı. Askerler ayrıca feslerinin tepesine *ferah* denilen madenî bir düğme takıyor, püskül buraya bağlanıyordu. Püsküllerin, biçimlerine göre değişik adları vardı; *omuz döğen, baygın, orta, mülkî, askerî*, Fes püsküllerinin renkleri genellikle mavi ve seyrek olarak da siyahtı (Rumeli yöresinde). Sadrazam Reşid Paşanın kullandığı püskül baygın

püsküldü. Tunus feslerine omuz döğen püskül takılır; bazılarının ağırlığı yarım okkayı bulurdu. Bu tür fesleri kabadayılar veya kabadayı geçinenler takardı. Püskülün yana veya öne sarkmasına ayrı ayrı anlamlar verilirdi. Kabadayılar, hovardalar, çapkınlar, külhanbeyler feslerini kaşları üstüne eğer, püskülü öne doğru sarkıtırlardı. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra bazı gençlerin feslerine püskül takmamaları toplum tarafından yadırgandı. (M)

PÜSKÜLCÜK i. (*püskül*'den *püskül-cük*). Astron. Güneş kursunun bazı tek renkli resimlerinde görülen küçük parlak bulutlar; özellikle, güneş tayfçekerinden yararlanarak güneş atmosferinin yüksek bölgelerinde çekilen resimlerde görülür. (L)

PÜSKÜLLÜ sıf. (*püskül*'den *püskül-lü*). Püskülü olan, püskül takılmış: *Önündeki kırmızı yünden püsküllü örtüde bile başka bir letafet var* (Ömer Seyfeddin).

— DEY. *Püsküllü belâ,* savuşturulması pek güç olan büyük belâ. (M)

PÜSKÜRME i. (*püskürmek*'ten *püskürme*). Püskürmek eylemi.

— Jeol. Yanardağın duman ve külle birlikte lav çıkarması. *Eşanl.* İNDİFA.

— Petr. Daha önceden basınç altında aşırı derecede ısıtılmış bir ürünün anîden genleşerek kısmen buharlaşması: *Buharlar, bir püskürme kulesinde sıvıdan ayrılır.*

◆ Sıf. Püskürme sonucu meydana gelmiş olana benzeyen: *Püskürme ben.*

— DEY. *Püskürme benli,* bir arada irili ufaklı benleri olan (kimse): *Gerdeni püskürme benli, gözleri gayet güzel* (Nedim). [ML]

PÜSKÜRMEK geçl. f. (onomatope *püs'*-ten *püs-kür-mek*). Ağızda bulunan bir sıvı veya toz halindeki bir şeyi dışarı hızla ve savurtarak çıkarmak: *Kızlar, çeşmeden su dolduruyorlar, Munise'yi kovalıyarak bu suyu üstüne püskürüyorlardı* (R. N. Güntekin). || [Volkan için] Fışkırmak: *Yanardağ lav püskürdü.* || Geçz. f. [Volkan için] İndifa etmek: *Vezüv geçen yıl gene püskürdü.*

— DEY. *Ateş püskürmek.* Bk. ATEŞ. (M)

PÜSKÜRTEÇ i. (*püskürtmek*'ten *püskürteç*). Sıvı veya toz halinde olan maddeleri püskürtmeğe yarayan âlet. *Eşanl.* PÜLVERİZATÖR ve FİKSATÖR.

— Büro. Bir resmin üstüne, görüntüyü tespit edecek bir sıvı püskürtmeğe yarayan, ince uzun iki tüpten meydana gelmiş âlet. (Aralarında bir dik açı yapacak şekilde birleştirilmiş iki tüpten birinin ucu tespit sıvısının bulunduğu şişeye batırılır, öbüründen de ağızla hava üflenerek püskürme sağlanır.)

— Ted. İlâçlı buhar veya duman püskürtmeğe yarayan aygıt. (Bk. ANSİKL.) || *Duman püskürteçi,* ilâçlı bir maddeyi çok ince zerrelerden müteşekkil bir duman haline getirebilen püskürteç. (Bu duman aerosolu andırır, ama onun kadar kalıcı değildir.)

— Zır. âlet. Böcek ve mantar öldürücü sıvı ilâçları püskürtmeğe yarayan araç. (Aracın hortumu ucunda, depodan gelen sıvı ilâcı ince zerreler halinde fışkırtan parçaya *büz* denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ted. *Püskürteç*'lerin başlıca iki tipi vardır: oda sıcaklığında çalışanlar, buharla çalışanlar. Birinciler, üst ucu ince bir delik halinde sivriltilmiş ve kıvrılmış bir cam borudan meydana gelir. Alt ucu püskürtülecek sıvının içine batırılan borunun kıvrıntılı yerinde şiddetli bir hava akımı sağlayan yuvarlak bir lastik pompa bulunur. Hava akımı tüpün dikey kısmındaki havayı dışarıya atınca burada bir boşluk meydana gelir; yükselen sıvı çok küçük tanecikler halinde tüpün sivri ucundan dağılır. *Buharlı püskürteç,* küçük bir kazandan gelen su buharını kullanır. Buhar, dibi ilâçlı bir sıvıya batırılmış bir tüpün ince ucunu yalayarak fışkırır. Bu aygıtlar akciğer keseleri veya gırtlak içine kreozot, timol v.b. değiştirici maddeler göndermek, deri (abseler), göz, burun yapmak için kullanılır.

Bir de tozları püskürten püskürteçler vardır; bunlardan lokal olarak antibiyotikleri kullanmak için yararlanılır.

— Zır. âlet. Püskürteçlerin birçok çeşidi vardır: küçük işler için insan sırtında taşınanlar; büyük araziler için yük hayvanı sırtında taşınanlar veya tekerlek üzerine monte edilenler. Birincilerde ilâç deposu sırt küfesi gibi insan sırtına askılarla tutturulur. Sağda bir kol, depo içine yerleştirilmiş emme basma tulumbayı çalıştırır. İşçi sol eliyle, ilâçlı sıvıyı buhar halinde fışkırtması için ucuna bir parça yerleştirilmiş hortumu kullanır.

Diğer püskürteçler bir traktör veya at tarafından çekilir veya taşınır. Depoları daha büyüktür, bir veya birkaç hortumu birden besler. Sıvıyı püskürtecek basıncı, tekerlekle çekilen bir pompa yardımcı bir motor veya traktör sağlar. Böylece bir-

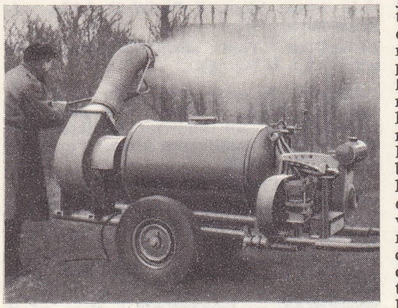

kaç sıra bitki, ağaç veya asma birden ilâçlanabilir. *Atomizör püskürteçler* ve *duman püskürteçleri,* sis halinde, çok ince tanecikli bir püskürme meydana getirir. (L)

PÜSKÜRTME i. (*püskürtmek*'ten *püskürtme*). Püskürtmek işi.

— Elektr. *Katodik püskürtme,* seyreltilmiş bir gazdan elektrik akımı geçirmeğe dayanan maden kaplama metodu. *Eşanl.* İYONOPLASTİ. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Püskürtme döküm,* ergimiş madenî kalıp içine püskürterek yapılan döküm. || *Tabanca ile püskürtme,* bir parça yüzeyinin, tabancayle ergimiş maden veya alaşım (çinko, alüminyum v.b.) püskürtülerek korunması tekniği.

— Oto. Bir motorun yanma odasına, yanmağa elverişli bir karışım meydana getirebilmek için belli oranda hava ile karıştırılmış yakıtın basınç altında gönderilmesi. (*Eşanl.* ENJEKSİYON.) [Bk. ANSİKL.] || *Direk püskürtme,* yakıtı doğrudan doğruya motorun yanma odasına püskürtme. (İÇ PÜSKÜRTME de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Endirek püskürtme,* yakıtın, motorun emme borularına püskürtülmesi. (DIŞ PÜSKÜRTME de denir.) Bk. ANSİKL.

— Zır. *Püskürtme makinesi,* bitkiler üzerine böcek ve mantar öldürücü toz püskürtmeğe yarayan makine. || *İlâç püskürtme,* hastalıklara karşı veya zararlı böcekleri yok etmek için bitkilere toz ilâç saçma işlemi (msl. *kükürt*).

— ANSİKL. Elektr. Fransa'da Houllevigue tarafından incelenen *katodik püskürtme,* kuru yoldan yapılan bir çeşit galvanoplastidir. İçindeki gaz basıncı yüzde birkaç milimetre civa basıncına kadar düşürülmüş bir cam tüpün iki elektrodu vardır. İndükleme bobini yardımıyla, bu iki elektrot arasında yüksek bir gerilim meydana getirilir. Tüpün içinde, katot ışınları halinde elektrik akımı meydana geldiği anda, tüpün katot karşısına düşen iç çeperinin yavaş yavaş bir maden tabakasıyle kaplandığı görülür. Püskürtülen bu katot ışınlarının önüne bir cisim yerleştirilirse, bunun üzerinde oldukça ince ve düz bir maden tabakası birikir. Bu usuller, girişimölçerlerde kullanılan yarı sırlı cam levhalar, fotoseller için tabakalar, çok yüksek değerli dirençler, koloidal maden eriyikleri hazırlanır.

— Oto. Emme zamanında silindire gelecek yakıt karışımını hazırlamakla görevli olan karbüratör, sayısız gelişimler geçirdiği halde birçok yönden hâlâ eksiklikleri vardır. Buharlaşma ile çalıştığı için, motor rejim sıcaklığına ulaşmadıkça verimi düşük olmaktadır. Emme borusunun soğuk havalarda ısıtılmasına rağmen, karışım genellikle homogen değildir. Çalışması, pistonun inişiyle silindir içinde meydana gelen basınç düşmesinin değerine bağlıdır. Bu basınç düşmesi motorun dönme hızına göre değiştiğinden, hiç bir düzenek, rejim ne olursa olsun hava ve yakıt oranı tam bir karışım sağlamağa yeterli değildir. Buharlaşma ile karbürasyon yerine, ya motorun yanma odasına, ya da emme supabı yakınında emme borusuna yakıt püskürtme yoluna gidilir. Böylece benzin taneciklerinin hava içinde asılı halinde bulunduğu bir aerosol elde edilir; yoğunlaşma elektrik olaylarıyle önlendiği için bu karışım uzun süre kararlı kalır. Soğuk karbürasyon yerine sıcak karbürasyon uygulanırsa yakıt karışımı daha yoğun olur; bu da hem özgül gücün arttırılmasını, hem de, vuruntu tehlikesi yaratmadan sıkıştırma oranının yükseltilmesini sağlar. Silindirler de daha iyi dolar; çünkü karbüratör memesi ortadan kalkmıştır. Püskürtülen yakıt miktarı yakıt pompasının ayarına bağlıdır; yakıt karışımı rejim ne olursa olsun sabittir.

● *Direk püskürtme,* dizel motorlarında uygulanan sistemden farklıdır. Püskürtme, sıkıştırma zamanında meydana gelir; pompanın basıncı daha düşüktür (50 bar seviyesinde); fakat belli bir sürede verilen benzin miktarı çok daha azdır; bundan dolayı, pompa ve enjektör parçalarının yapımında aranan hassasiyet maliyet fiyatının artmasına yol açar. Üstelik, pompa ve enjektör bir kurutucu etkisi yapan yakıtla süpürüldüğü için bu organların yağlanması da önemli bir meseledir.

● *Endirek püskürtme* için direk püskürtmeden daha basit bir sistem yeterlidir; ayrıca, direk püskürtmenin avantajlarından başka, yanma odasına girmeden önce gazların çalkalanması gibi bir üstünlük taşır, bu da yakıt karışımının homogenliğini arttırır. Karışımın oranı, motorun rejimine ve yüküne bağlıdır. Kalkış sırasında yakıt karışımını zenginleştirmek ve bazen yükseltiye göre oranı ayarlamak iyi sonuç verir. Yakıt beslenecek silindirlerin sayısı kadar enjektörle ve yalnız birkaç barlık bir basınçla basılır. Bu enjektörlerden her biri bir emme supabının yanına yerleştirilir; gaz karışımı, emme sırasında, homogenliğini arttıran bir ön karışmaya uğrar.

◆ Sıf. Püskürtme yoluyle yapılmış: *Püskürtme boya.*

— İnş. *Püskürtme hava ile ısıtma,* bir termik santraldan elde edilen sıcak havayı bir körük sistemiyle binaların içine gönderecek ısıtma tekniği. (Borular içinden geçen sıcak hava, özel ağızlardan binanın bütün odalarına püskürtülür.) [LM]

PÜSKÜRTMEK geçl. f. (*püskürmek*'ten *püskür-t-mek*). Hızla ve savurtarak çıkarmak: *Ağzındaki suyu püskürttü.* || Fışkırtmak: *Yanardağ ateş ve duman püskürttü.* || Kovalamak, yüzgeri etmek, dağıtmak: *Bizimkiler bir düşmanı püskürttüler mi İzmir'de alırız soluğu* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

PÜSKÜRTÜ i. (*püskürmek*'ten *püskür-tü*). Jeol. *Yeni.* Yanardağın püskürmesiyle dı-

püskürtme makinesi

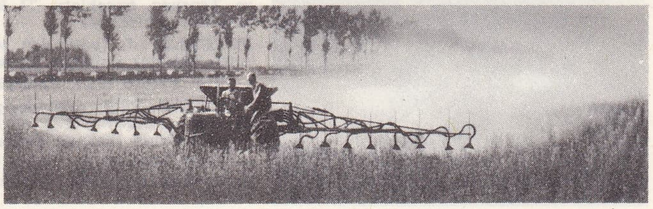

Foto. LAROUSSE

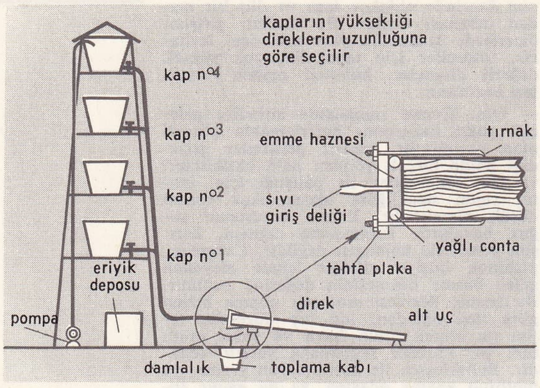

püskürtme

şarı çıkan maddelerin tümü, lav.

— Astron. *Kromosfer püskürtüleri,* Güneş kursu üzerinde ansızın beliren ve kısa sürede kaybolan çok parlak kısımlar; bu püskürtüler genellikle bir güneş leke*sinin içinde parlak bir nokta şeklinde görülür ve gerçekten Güneş'in en etkin kısmını oluşturur.

— ANSİKL. Astron. *Kromosfer püskürtüleri*'ni *lekeler* veya *fışkırmalar*'la karıştırmamak gerekir; bu püskürtüler, lokal bir sıcaklık artışına tekabül eder (ışıkküre*nin 6 000°C'lık sıcaklığına karşılık 1 milyon derece sıcaklık). Süreleri ender olarak 1 saati geçer. Bu püskürtüler, yeryüzünde genellikle iki çeşit tedirginlik yaratır: 1. radyotelgraf haberleşmelerinde, özellikle kısa dalga boylarında, kısa süreli bir tedirginlik (birkaç dakika civarında) ve magnetik elemanları sürekli olarak kaydeden cihazların kayıt çizgilerinde hafif bir çıkıntı; 2. 26 saatlik bir gecikmeden sonra anîden başlayan magnetik bir fırtına* ve kutup* ışıkları. Bu gecikme, püskürme sırasında Güneş'ten fırlayan taneciklerin Yer'e ulaşması için (yaklaşık olarak 1 500 km/sn'lik hızla) geçen süreden ileri gelir. Etkin olmayan bazı püskürtüler de vardır, bunlar tahminen, ışınların Yer'e ulaşmayan bir doğrultuda yayılmasından doğar (etkin ışın konisinin açıklığı 40° tahmin edilir).

Félix PYAT

Kromosfer püskürtüleri sırasında Güneş'ten fırlayan maddesel tanecikler, püskürtünün daha uzun süreli ve şiddetli olmasına yol açar. Görünür püskürtüler kromosfer düzeyinde meydana gelirse, maddeler Güneş tac*ının arasından fırlar ve Güneş ile Yer arasındaki mesafeden daha uzaklara kadar yayılır. Böylece Yer, çepçevre bir Güneş tacının içinde kalır; sesin hızından daha büyük bir hızla Yer'e ulaşan ve Güneş rüzgâr*ını meydana getiren bu maddelerin kütlesi çok büyüktür. Fakat yer magnetik alanı, magnetosfer* denen kapalı bir hacim meydana getirerek bu tanecikleri hemen hemen Yer yarıçapının 10 katı (yani 64 000 km) uzakta durdurduğu için, biz bu kütlelerin etkisini hissetmeyiz; zaten magnetosferin dış yüzeyi, yani magnetopoz*, Yer'i güneş rüzgârının etkilerinden koruyan bir çarpma dalga*sıyle çevrilidir. Ay'ın yüzeyinde kalın toz tabakalarının bulunmaması da güneş rüzgârından ileri gelir. Güneş rüzgârının Yer'den çok uzaklaşan astronotlara yapacağı etkiyi bugün için kestirmek imkânsızdır. Kromosfer püskürtülerinin önemini göz önünde bulunduran astronomlar, güneş* tayfçekerleriyle sürekli, Güneş gözlemleri yapılan milletlerarası bir servis kurmuşlardır. (L)

Paricutin püskürmesi (1943)

PÜSKÜRÜK sıf. (*püskürmek*'ten *püskürü-k*). Jeol. *Yeni.* Yanardağın püskürmesiyle ortaya çıkan. || *Püskürük kütle,* volkanik kütle. (M)

PÜSLÜ sıf. [Yalnız *süslü püslü* deyiminde geçer.] Bk. SÜSLÜ. (M)

PÜSÜR i. Bir şeyin can sıkıcı ve karışık ayrıntısı, pürüzü: *Yaptığı işte püsür bırakmamak.* || Bir kimsenin birlikte getirdiği, gelmesi istenilmeyen kimse: *Peşine iki püsür takıp gelmiş.*

— DEY. *Bok püsür.* Bk. BOK. (M)

PÜŞT i. (fars. *püşt*). *Esk.* Arka, sırt. (M)

PÜŞTE i. (fars. *püşte*). *Esk.* Tepe, yığın. (M)

PÜŞTER i. (fars. *püşter*). *Esk.* Sırt, arka. (M)

PÜŞTİBAN ve **PÜŞTİVAN** i. (fars. *püştiban* ve *püştivan*). *Esk.* Destek, payanda. || Sıf. Yardım eden, yardımcı. (M)

PÜŞTMAL blş. i. (fars. *püşt,* sırt ve *māl,* örten'den *püşt-māl,* arka örten). *Esk.* Peştemal. (M)

PÜŞTPA blş. i. (fars. *püşt,* sırt ve *pā,* ayak'dan *püşt-pā*). *Esk.* Ayak tabanı. || *Püştpa-zen* («taban tepen»), ayağıyle nimetini tepen; bozulup kaçan. (M)

PÜŞTVARE blş. i. (fars. *püşt,* arka ve *vāre,* yük'ten *püşt-vāre*). *Esk.* Bir sırtlık yük, bir hamal yükü. (M)

PÜTRESİN i. (fr. *putrescine*). Kim. Formülü NH_2 $(CH_2)_4$ NH_2 olan asiklik diamin; 27°C'ta ergir, 160°C'ta kaynar; cesetlerin çürümesi sırasında meydana gelir, sidik kesesinin iltihaplanması halinde dışkıda ve sidikte rastlanır. (Suda çözünür, kokusu piperidini andırır.) *Eşanl.* TETRAMETİLENDİAMİN, DİAMİNOBÜTON -1-4. (L)

PÜTTER (Johann Stephan), alman hukukçusu (Iserlohn, Westfalen 1725 - Göttingen 1807). Marburg'da, daha sonra Göttingen üniversitesinde ders verdi. XVIII. yy.ın en ünlü siyaset yazarlarındandır. Pütter, çağının hukuk çalışmalarını büyük ölçüde etkiledi. Başlıca eserleri: *Historische Entwicklung der Heutigen Staatsverfassung des Teutschen Reichs* (Almanya İmparatorluğunun Bugünkü Anayasasının Tarihsel Evrimi) [1786]; *Literatur des Teutschen Staatsrechts* (Alman Anayasası Üstüne Yazılanlar) [1776-1783]. (M)

PÜTTLİNGEN, Almanya'da (Saarland, Batı Almanya) şehir; 14 200 nüf. Maden kömürü ocakları. Makine yapımı. (L)

PÜTÜR i. (onomatope). Küçük kabarcık, çıkıntı: *Portakal üzerindeki pütürler. Eşanl.* PÜRTÜK. (L)

PÜTÜRGE, esk. **Şiro,** Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Malatya ili) ilçe merkezi kasaba; 3 730 nüf. (1970). Malatya'nın 75 km doğusunda; yüksl. 1 250 m. Sapa durumda olması, fazla gelişmesini engellemiştir. — *Pütürge ilçesi,* 1 413 km^2; 45 927 nüf. (1970). Merkez, Doğanyol ve Tepehan bucakları; 73 köy. Tahıl tarımı ve bağcılık. (M)

PÜTÜRLÜ sıf. (*pütür*'den *pütür-lü*). Üzerinde pütürler bulunan. *Eşanl.* PÜRTÜKLÜ.

— Bot. Pütürü olan: *Pütürlü salgı bezleri.*

— Dokubil. Pütür şeklinde, pütür tabiatında olan: *Pütürlü yüzey.* || *Pütürlü cisimler,* altderinin üstünde bulunan kabartılar.

— Patol. *Pütürlü ur,* yüzeyi ince kabarcıklarla kaplı ur: *Sidik torbasındaki pütürlü ur.* (L)

Vezüv'ün püskürmesi (1754)

PÜTÜR PÜTÜR sıf. (*pütür*'den) Sertleşip çatlamış: *Pütür pütür bir cilt. Pütür pütür olmak.* (M)

P.W.R. (ing. *Pressurised Water Reactor,* basınçlı su reaktörünün kısaltması), yakıt olarak zenginleştirilmiş uranyum, yavaşlatıcı, soğutucu ve reflektör olarak da âdi su kullanan ve elektrik enerjisi üreten bir çeşit reaktör; kaynamaması için âdi su sürekli basınç altında tutulur. Shippingport* santralı bu çeşit bir reaktörle donatılmıştır. Bu santrallardan bazıları taşınabilir türdendir; böylece yakıt sıkıntısı çekilen yerlere kurulabildiği gibi, gemilerin veya denizaltıların (*Nautilus*) itme sistemi olarak da kullanılır. (L)

PYANEPSİA çoğl. i. (yun. *pyanos,* bakla ve *epsein,* pişirtmek'ten yun. k.). Esk. Yun. Pyanepsion ayının (15 ekim - 15 kasım) yedisinde Apollon onuruna yapılan atina şenliği. (Şenlikte, mitoloji yazarlarına göre, Theseus'un Girit'ten dönüşünde bakla yemesini anmak için bakla bulamacı yenirdi. Pyanepsia aynı zamanda ürünlerin devşirilmesini kutlamak amacıyle yapılan bir tarım şenliğiydi ve bu şenlikte Apollon'a çevresine mevsim meyveleriyle bal, yağ ve şarap kapları asılmış zeytin veya defne dalı [*eiresione*] sunulurdu.) [L]

PYANEPSİON i. (yun. k.). Attike yılının dördüncü ayı (ekim sonu ile kasım başı arası). [L]

PYASİNA, Batı Sibirya'da (S.S.C.B.) ırmak; 800 km. *Pyasina* gölünden çıkar, kuzeye doğru akar, tundrayı aşar ve Taymir yarımadasının batısında Kùzey Buz denizine dökülür. Yukarı havzasında kömür işletmeleri ve nikel yatakları. (L)

PYAT (Félix) fransız yazarı ve siyaset adamı (Vierzon 1810 - Saint-Gratien, Seine-et-Oise 1889). Avukat oldu (1831), ama, barodan ayrıldı ve edebiyat hayatına atıldı. Edebiyatçılar derneğinin kurucuları arasına girdi. Kralcı gericilerin eseri saydığı romantizmle mücadele etti. Dramlar yazdı: *Les Deux Serruriers* (İki Çilingir) [1841]; *Le Chiffonnier de Paris* (Paris Eskicisi) [1847]. Louis Blanc'ın dostuydu. 1848 ve 1849'da montanyar milletvekili seçildi; sosyalizmin liderlerinden biri olarak kabul edildi, fakat zengin bir aileden geldiği için, Proudhon'un dediği gibi «demokrasinin aristokratı» sıfatından kurtulamadı. 13 Haziran 1849 olayına karıştığı için İsviçre'ye, sonra İngiltere'ye kaçtı. 1869'da af edildi. *Combat* gazetesini kurdu (1870) ve Seine'den milletvekili seçildi (1871); komün üyesi oldu (26 mart). Hayatını kurtarmak için İngiltere'ye kaçtı. Tekrar Fransa'ya döndükten sonra (1880), *La Commune* gazetesini çıkardı. Marsilya'dan milletvekili seçildi (1888). [L]

PYATİGORSK, S.S.C.B.'de şehir, Kafkas dağının kuzeyinde; 69 000 nüf. Kaplıca merkezi. Küçük metalürji. (L)

PYATİGORSKİY (Gregor), rus viyolonselcisi (Yekaterinoslav 1903). Berlin'de Filarmoni orkestrasının solo viyolonselcisi oldu. Dünya çapında tanınmış büyük bir virtüozdur. (L)

PYCNANTHEMUM i. Kömeç çiçekli otsu bitki; Kuzey Amerika'da yetişir. (Ballıbabagillerden.) [L]

PYCNANTHUS i. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (*Pycnanthus Angolensis* veya *P. kombo*'dan Kamerun ve Gabon'da *llomba* veya *eteng,* Fildişi Kıyısı'nda *valele* denilen bir kereste elde edilir. *Myristicaceae* familyasından.) [L]

Foto. X (LAROUSSE)

PYCNOCOMON i. Pembe veya sarı çiçekli, tüysüz (veya çok az tüylü) bitki; kumsallarda yetişir. (Tarakotugillerden.) [L]

PYCNODONTA çoğl. i. Paleont. Oval ve basık gövdeli, dişleri kaldırım taşı gibi dizili, ganoyit pullu balıklar alttakımı; *pycnodus, gyrodus, microdon, merodon* v.b. cinslerini kapsar. Liyastan Eyosene kadar fosil olarak bulunur. (L)

PYCNODUS i. Jüra ve tebeşir tabakalarında fosil olarak bulunan ganoyit pullu balık. (Pycnodonta alttakımının örnek tipi.) [L]

PYCNOGONİDA çoğl. i. Uzunluğu en çok 10 sm'yi bulan ve denizde yaşayan eklembacaklılar sınıfı. (Bu hayvanların vücudu üç kısma ayrılır: baş, göğüs, karın. Başta gözler ve zehir çengelleri bulunur, ağız hortum şeklinde ileriye doğru uzanır; göğüs serbest halkalardan oluşur ve uçları çengelli dört ilâ altı çift bacak taşır; karın ise eklemsiz ve uzantısızdır. Bu hayvanlar, kıyı bölgesinden en derin yerlere kadar bütün denizlerde yaşar; hidralarla ve süngerlerle beslenir. Pycnogonida sınıfı, altmış iki cins içinde toplanmış beş yüze yakın türü kapsayan dört takıma ayrılır.) *Eşanl.* PANTOPODA. (L)

PYCNOGONUM i. Soğuk denizlerde yosunlar arasında yaşayan çok küçük hayvan.

— ANSİKL. *Pycnogonum*'lar yuvarlak yassı gövdeli çok küçük hayvanlardır; uçlarında kuvvetli çengeller bulunan dört çift uzun bacağı vardır; karın körelmiştir. Örnek türü Kuzey denizlerinde yaşayan *Pycnogonum littorale*'dir. (L)

PYCNONOTİDAE çoğl. i. Chloropsisler grubu hariç genellikle boz veya esmer renkli ötücü kuşları kapsayan familya; bunlardan sadece chloropsisler az çok diğer renklerle karışık yeşil ve parlak renklidir. (Familyadaki kuşların bacakları zayıf, kanatları kısa, tüyleri bol ve yumuşaktır; Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşar, meyve ve böcekle beslenirler. Başlıca türleri «bülbül» ve «chloropsis» adlarıyle tanınır.) [L]

PYCNONOTUS i. Zool. Bk. ARAP *bülbülü*.

PYDNA. Esk. coğ. Makedonya'da şehir. Başlangıçta Eğribozluların (Euboia), Pieria kıyısında kurdukları bir yunan kolonisi olan (M.Ö. VII. yy. başı) Pydna'ya, Makedonya kralları göz diktiler; Aleksandros I tarafından alınan (M.Ö. V. yy) şehir, Atinalı Timotheos tarafından işgal edildi (364-363); ama İkinci Atina konfederasyonuna katılmasına rağmen Philippos II tarafından kesinlikle ilhak edildi (M.Ö. 356). (L)

Pydna savaşı, romalı konsül Paulus Aemilius'un Makedonya kralı Perseus'a karşı kazandığı zafer (M.Ö. 168) [22 haziran]. Bu zaferle, Üçüncü Makedonya savaşı kesinlikle sona erdi.

On beş günlük kısa bir harekât sonucunda, Paulus Aemilius, Perseus'u Pydna kalesinin güneyinde kurulan mevzilere çekilmeğe zorladı. 22 Haziran günü akşamüstü, romalı konsül, ârızalı arazide sıkışık düzeni bir an bozulan Makedonya alayının (phalanks) safları arasına, daha hareketli olan kendi birliklerini sokmayı başardı. Saflarının arası açılan Makedonya alayı bozguna uğradı ve makedonya süvarisinin yetişmesine vakit kalmadan kılıçtan geçirildi. Muhafızlarının çoğu ölen Perseus Semendirek'e (Samorthrake) kadar tek başına kaçmak zorunda kaldı. Pydna savaşının önemli sonuçları oldu. Phalanks tarihe karıştı, yerini taktik üstünlüğü artık tartışmasız kabul edilen legio aldı; Antigonos'lar hanedanı ortadan kalktı (Perseus tutsak olarak Roma'da öldü); bağımsızlığını kaybeden Makedonya dört ayrı yönetim bölgesine ayrıldı: bütün Doğu Roma'ya terkedilmiş oldu. (L)

PYGAERA i. Göğsünde koyu bir çizgi bulunan külrengi esmer gece kelebeği. (Pulkanatlıların *notodontidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Pygaera*'nın tırtılı, söğüt ve kavak ağaçlarında yaşar, içinde bulunduğu kıvrılmış yaprakları kemirerek beslenir. *Pygaera anachoreta* ve *P. curtula* Batı Avrupa'da yaygındır. (L)

PYGALUS i. Alt ve orta tebeşir tabakasında bulunan düzensiz denizkestanesi. (L)

PYGASTER i. Armut biçiminde, çok büyük periproktlu, bombeli, beşgen kavkılı fosil düzensiz denizkestanesi. (Jüra ve tebeşir tabakalarında bulunur.) [L]

PYGMALİON, Kıbrıs'ın efsanevî kralı. Kendi eseri olduğu sanılan fildişi bir heykele âşık oldu, bunun üzerine de Afrodit heykelini canlandırdı.

— İkonogr. Bu Eskiçağ efsanesi XVIII. yy. ressamlarından Boucher (Leningrad), Van Loo (Varşova) ve Deshayes (Tours) tarafından işlendi. Heykeltıraş Falconet de aynı konuyu bir heykel topluluğu biçiminde işledi (1763). [L]

Pygmalion, G.B. Shaw'un oyunu, 1912'de Londra'da yayımlandı ve ilk defa 1913'te Viyana'da oynandı. Efsanevî temayı oldukça geniş bir biçimde yorumlayarak ele alan Shaw'un kahramanı genç ve zengin bir fonetik uzmanıdır. Genç adam halk ağzıyle konuşan bir çiçekçi kızla karşılaşır ve ona güzel ve iyi konuşma usulünü ve görgü kurallarını öğretmeğe çalışır. Sonunda başarıya ulaşır, ama ona göre bu iş sadece bir denemedir, oysa genç kız hocasına âşık olur. Fazla hayale kapılmayan güzel Eliza, sevdiği adamın yanında, ümitsiz bir aşkla yaşamağa razı olacaktır. Bu nükte ve şefkat dolu oyun, yazarın en iyi eserlerinden biridir. (L)

PYGOCELİS i. Penguengillerden perde ayaklı kuş; Antarktika denizlerine has üç penguen türünü kapsar. (L)

PYGOPODA çoğl. i. Kuşbil. Buz dalgıçları ile ırmak dalgıçlarını kapsayan dalgıçkuşları takımının diğer adı. (L)

PYİNKADO i. Birmanya'da yetişen büyük ağaç (baklagillerden *Xylia xylocarpa*). [Koyu kırmızı-esmer odunu en çok demiryolu traversi yapımında ve yapı işlerinde kullanılır. Kabuğu deri tabaklamağa yarar.] (L)

Pykara, Hindistan'da (Madras) hidroelektrik santral, Nilgiri tepelerinde. 1932'de hizmete giren bu santral, Coimbatore, Madura ve Nagapattinam'da sanayinin gelişmesine yol açmıştır. (L)

PYLADES, Phokis'li kahraman, Oreste'in akrabası, danışmanı ve dostu, Phokis kralı Strophios'un ve Agamemnon'un kızkardeşi Anaksibia'nın oğlu. Agamemnon'un öldürenleri cezalandırması için, Orestes'e yardım etti. Onunla beraber Tauris'e gitti, orada Orestes için kendini feda etmek istedi ve onun kızkardeşi Elektra ile evlendi. — Augustus'un azat ettiği ve Bathyllus'un rakibi Kilikya'lı ünlü pandomima oyuncusu. (L)

PYLAİA çoğl. i. («kapılar» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Delphoi amphiktyonia'sı şenlikleri. (Bu şenlikler sonbaharda Thermopylai yakınlarında Amphyktyonia'nın ilk toplandığı yer olan Anthele'de, ilkbaharda da Delphoi'de yapılırdı.) [L]

PYLKÄNEN (Tauno), finlandiyalı besteci (Helsinki 1918). 1960'tan beri Helsinki operasının sanat yönetmenliğini yapmaktadır. Yedi opera, bir bale, senfonik şiirler, bir senfoni, bir viyolonsel konçertosu, yaylılar için bir dörtlü, ses için parçalar besteledi. (L)

PYLOS. Esk. coğ. Peloponnesos'ta iki şehir, biri Eleia'da (veya Elis) Ladon yakınında Elis-Olympia yolu üzerinde, öbürü Messenia'da Sphakteria adasının karşısındaydı. Messenia'daki şehir bugünkü Pylos'un kuzeybatısındaki bir tepede Epano Englianos'ta Carl W. Blegen'in 1939'da ve 1952'de yaptığı kazılarda ortaya çıkarıldı. Kazılarda birçok fresk ve binlerce tablet bulundu. 1953'te okunan bu metinlerden (saray muhasebesiyle ilgili) M.Ö. 1200'de şehri mahveden felâketten önce Pylos krallığının siyasî teşkilâtıyle ilgili bilgiler elde edildi. (L)

PYM (John), ingiliz siyaset adamı (Brymore, Somersetshire 1584 - Londra 1643). 1621'de Parlamentoda Katolikliğe ve mutlakıyetçi krallığa karşı gösterdiği sert muhalefetiyle tanındı. Buckingham ile mücadele etti. Petition of Right'ın hazırlanmasına önayak oldu (1628). Avam kamarasında ve Lordlar kamarasında muhalefetin bellibaşlı lideri oldu. Hatipliği ile Avam kamarasının milletvekillerini ve kamuoyunu arkasından sürükledi, Strafford'u ölüme mahkûm ettirdi (1641). Charles I, uzun tereddütlerden sonra onu tutuklatmak istedi (1642). Fakat Londra halkı Pym'in tarafını tuttu. Kısa zamanda iç savaş patlak verdi. Pym, parlamento taraftarlarının yönetimini elinde tuttu; kral ile müzakereleri kısa kesti. Kralcıların başarısı üzerine iskoçyalılarla birlik kurdu (1643); bu birlik Presbiteryenliği kabul etmesiyle daha da kuvvetlendi. Bazen dolambaçlı yollara başvurarak sürdürdüğü zorba yönetimi yüzünden halkın sevgisini kaybettikten kısa bir süre sonra öldü. (L)

PYNACKER (Adam). Bk. PIJNACKER.

PYONG-YANG veya **PİNG-YANG,** Kore'de şehir, Kuzey Kore'nin başkenti, Taedong ırmağı kıyısında; 940 000 nüf. Tahkim edilmiş bir savunma yerinde kurulan Pyong-yang, V. - VII. yy. arası Kokuryo krallığının, 936-1392 arası ise Koryo hanedanının başkenti olan eski bir şehirdir. Kore savaşının sebep olduğu yıkıntılardan önce burada birçok Buddha tapınağı vardı. Şehirde kömür madenlerinin yakınlığı sayesinde sanayi hızla gelişmiştir: makine yapımı, kimyasal ürünler, dokuma sanayii. (L)

PYOTR II Alekseyeviç (Petersburg 1715 - ay.y. 1730), Rusya imparatoru (1727-1730), Büyük Petro'nun torunu ve çareviç Aleksey Petroviç'in oğlu. Çariçe Katerina I'in yerine geçti. Hasta ve kararsız bir çocuktu. Ömrü, yönetime ağırlıklarını koymak isteyen büyük ailelerin çekişmeleri içinde geçti. Ölümü bile, yerine geçmek isteyen bazı soylularca istismar edildi. (L)

PYOTR III Fyodoroviç (Kiel 1728 - Peterhof [bugün Petrodvorets] yakınlarında Ropşa sarayı 1762), Rusya imparatoru (ocak-haziran 1762), Karl-Friedrich von Holstein-Gottorp ile Büyük Petro'nun torunu Anna Petrovna'nın oğlu. 4 Mart 1762'de ölen teyzesi çariçe Yelizaveta'nın yerine tahta çıktı. Pek zeki olmayan ve şöyle böyle bir eğitim görmüş bulunan bu alman prensi, rus geleneklerini az çok küçümsüyor ve Friedrich II'nin aydın istibdadına ve manevralarına yersiz bir hayranlık duyuyordu. Tahta çıkışının hemen ertesinde, Prusya'nın büyük bir bölümü rus ordularının işgali altındayken, askerlerini Silezya'dan geri çekti, sonra da Doğu Prusya ile Pomeranya'yı karşılıksız olarak Friedrich II'ye geri verdi (5 mayıs 1762 barışı); ayrıca askerî yardımda bulunacağını da vaat etti. Böylece ittifakların birdenbire Avusturya ile Fransa aleyhine dönmesine yol açtı. Bu devletler de çok geçmeden barış yapmak zorunda kaldı.

İç siyaset alanında ise, Münnich gibi sürgünde bulunan devlet adamlarını geri çağırdı, gizli şansölyeliği lâğvetti; ayrıca, ortodoks kilisesi aleyhine çalışan mezhepleri destekledi, şapelleri kapattırdı, ikonaları kırdırttı ve toprak sahibi soyluları desteklemek amacıyle kilisenin mallarına elkoydurttu; ayrıca soyluları devlet hizmetinden bağışık tuttu (17 ocak 1762 tarihli ferman) ve alkollü içki yapımı tekelini onlara verdi. Bu siyaset, kiliseden başka, senatoyu, sarayı ve İmparatorluk Muhafız birliğini de memnun etmemişti. Haris bir kimse olan karısı Sophie (Sofiya) von Anhalt-Zerbst (Yekaterina II), Pyotr III ile anlaşamıyordu (birbirlerini karşılıklı olarak aldatıyorlardı). Çar kendisini bir manastıra kapatmadan önce, Sofiya onu ortadan kaldırmak amacıyle muhalifleriyle birleşti; Orlov kardeşler ile birlik olarak muhafız alaylarını çara karşı başkaldırmağa sevketti. Tahttan çekilmek zorunda bırakılan (28 haziran - 10 temmuz 1762) çar, tutuklandı ve sonunda Aleksey Orlov tarafından öldürüldü (24 temmuz). Ne gibi şartlar altında ortadan kalktığının rus halkından gizlenmiş olması, Pugaçov'un Pyotr III adı ile ayaklanabilmesini açıklamaktadır. (L)

PYRA (İmmanuel Jakob), alman yazarı (Cottbus 1715 - Berlin 1744). Önceleri J. Gottsched'in izinde yürüdü, sonra J. Bodmer'in tarzını benimsedi. Daha çok şiirleriyle tanındı. Şiirlerinde yeni ölçü ve üslûp eğilimlerini Klopstock'un şiir sanatı motifleriyle birleştirdi (*Der Tempel der Wahren Dichtkunst* [Gerçek Şiir Sanatının Tapınağı], 1737; *Thirsis und Damons Freundschaftliche Lieder* [Thirsis ile Damon'un Dostluk Şarkıları], 1747). [M]

PYRACANTHA i. Beyaz çiçekli, kırmızı veya turuncu meyveli ağaççık. (Gülgillerden.)

«PYGMALİON ve Galateia»
Deshayes'in eseri
Tours müzesi, Fransa

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

PYLOS: içi geometrik fresklerle süslü bir banyo teknesinin çıkarılışı

John PYM
C. Glover'in gravürü
Ed. Bower'den
Cabinet des Estampes, Paris

PYONG-YANG

Kore savaşından sonra şehrin onarılması

— ANSİKL. *Pyracantha*'nın boyu 1-2 m'yi bulur; yaprakları küçük ve süreklidir. Meyve verdiği ve çok süslü olduğu için genellikle bahçelerde süs için yetiştirilir. (L)

PYRALİDAE çoğl. i. Pyralis'lerle benzerlerini kapsayan pulkanatlı böcekler familyası. (L)

PYRAMİDELLA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (*Pyramidellidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PYRAMİDELLİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Bunların, boyu eninden fazla olan kavkısında ilk sarmalar, sonraki sarmalların ekseninden başka bir eksen çevresinde dolanır. Familyanın birçok cinsi vardır.) [L]

PYRAMOS. Esk. coğ. Anadolu'da Toros dağlarını aşan ırmak. Daha eski adı, *Levkosyros*. Bugün *Ceyhan*. (L)

PYRAMOS. Yun. mit. Thisbe'nin âşığı olan genç babilli. Ovidius'un anlattığına göre, Thisbe beyaz bir dut ağacının altında Pyramos'u beklerken, ağzı kan içinde bir dişi aslanın üzerine geldiğini görür; hemen kaçmağa başlar, düşen tülünü de kızgın hayvan parçalar. O sırada çıkagelen Pyramos, sevgilisinin kanlı tülünü görür, öldüğünü sanarak hançerini kendine saplar. Sevgilisinin çığlığını duyan Thisbe koşar, ama Pyramos'un öldüğünü görünce o da cesedin yanında intihar eder. Gölgesinde bu trajik olayın geçmiş olduğu dut ağacı o günden sonra yalnız kırmızı dut vermeğe başlar ve aşkta yanılmaların sembolü olarak kalır. Daha basit olan başka bir anlatışa göre ise, Thisbe de, Pyramos da intihar eder ve tanrılar tarafından akarsu haline getirilirler.

— İkonogr. İki ünlü âşığın macerası Pompei'deki bir freske, Christine de Pisan'ın eserlerindeki (Brüksel Krallık kütüphanesi) bir minyatüre, Roma San Pietro'sunun bronz kapılarında Filarete'nin bir kabartmasına, Tintoretto (Modena), Baldung Grien (Berlin), Paul Bril (Roma) ve Poussin'in (özel koleksiyon) resimlerine ilham kaynağı oldu.

— Ed. ve Müz. Pyramos ile Thisbe'nin maceraları üstüne çeşitli şiirler ve besteler yapıldı. Fransız edebiyatında bu konu, XII. yy.da Norman diyaleğinde yazılmış bir masalda, XV. yy. tiyatro dramında, Théophile de Viau'nun bir trajedisine (*Pyrame et Thisbé* [1621]) ve lirik bir trajedide (sözleri La Serre'in, müziği Rebel ile Francoeur'ün [1726]) işlendi. İspanyol edebiyatında, 1618'de, Gongora, bir *Fabula di Piramo y Tisbe* yazdı. (L)

PYRANGA i. Tangara grubundan, oldukça küçük boylu ötücü kuş; erkeği yazın kırmızı ve siyah, erkeği ve dişisi kışın yeşilimsi olur. Göçmen olan bazı türleri Kuzey Amerika'nın soğuk bölgelerinde yuva yapar. *Tanagridae* familyasından. (L)

PYREİON i. (*pyr*, ateş'ten yun. k.). Perslerin kutsal ateşi sürekli olarak yanar durumda tuttukları yer.

— Esk. Yun. Birbirine sürtülerek ateş elde etmeğe yarayan ağaç parçaları. (L)

PYRENE. Yun. mit. Narbonne bölgesi kralı Bebryks'in kızı. Pireneler adını ondan almıştır. Herakles tarafından baştan çıkarıldı, bir yılan doğurdu, Pirene dağlarına kaçtı ve yırtıcı hayvanlara yem oldu. (L)

PYRENÉES idare bölgesi (Basses —), Fransa'nın güneybatısında idare bölgesi; 7 712 km²'ye 60 kişi). İdare merkezi, *Pau;* 3 idare çevresi (*Pau, Bayonne, Oloron-Sainte-Marie*) vardır. İdare bölgesinin güneydoğu kısmı Anie doruğunda 2 504 m'yi, Midi d'Ossau doruğundaysa 2 885 m'yi bulan Béarn Pirenelerinde uzanır. Bu kesimde biraz tarım yapılırsa da, başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır.

İdare bölgesinin batı kısmı Bask ülkesindedir: Orhy doruğunda 2 017 m'yi bulan Bask Pireneleri, Béarn'dakinden daha alçak ve daha çok parçalanmıştır. Bu kesimdeki geleneksel çeşitli tarımın (buğday, mısır, hattâ bağcılık) yerini günden güne hayvancılık almaktadır. İdare bölgesinin başlıca sanayi faaliyeti Bayonne bölgesindedir (Boucau'da metalürji, kimya ürünleri ve gübre). Béarn Pireneleri'nde hidroelektrik, Lacq'ta ise sanayileşmenin temel unsurlarından biri olan tabiî gaz elde edilir. Ayrıca bölgede uçak (Pau bölgesi) ve makine yapımı, ayakkabıcılık ve küçük dokuma sanayii gelişmiştir. (L)

PYRENÉES idare bölgesi (Hautes —), Fransa'nın güneydoğusunda idare bölgesi; 4 534 km²; 211 400 nüf. (km²'ye 46 kişi). İdare merkezi, *Tarbes;* 3 idare çevresi (*Tarbes, Argelès-Gazost, Bagnères-de-Bigorre*) vardır. İdare bölgesinin güneyi, Orta Pireneler'in bir kısmını içine alır; Batıda *Lavedan*, Pau sel suyu ile kollarının (Cauterets ve Arrens sel suları) yukarı vâdilerinde uzanır. Ortada Yukarı Adour vâdisi ve kolları pek dağlık olmayan bir bölge meydana getirir. Doğuda *Neste*'in yukarı havzası daha az nemli bir bölgedir. İdare bölgesinin kuzeybatısı geniş *Adour ovası*'nı kuzeydoğusu fundalıklarla örtülü *Lannemezan yaylası*'nı içine alır. Tarbes'da makine yapımı ile ayakkabı fabrikaları başlıca sanayi faaliyetidir. Lannemezan, Pierrefitte-Nestalas ve Soulom'da Lacq gazı sayesinde kimya sanayii, Bagnères-de-Bigorre'da dokuma sanayii gelişmiştir. Ayrıca turizm büyük bir gelir kaynağıdır (yaz ve kış sayfiyeleri, ılıca merkezleri). [L]

PYRÉNÉES ORİENTALES idare bölgesi, Fransa'da idare bölgesi; 4 144 km²; 251 200 nüf. Merkezi, *Perpignan.*

İdare bölgesinin ortasında ve kuzeyinde alüvyonlu *Roussillon* ovaları uzanır; bu ovaların en yüksek kısımlarını meydana getiren kurak topraklar (*aspres*) bugün meşhur şarapların yapıldığı bir bağcılık bölgesidir. Roussillon'un Têt ve Teche tarafından sulanan en alçak kısımları, meyve (kayısı, şeftali) bahçeleriyle örtülüdür. Roussillon, güneyde Albères dağlarıyle sınırlıdır; yükseltisi Neulos'da 1 275 m'yi bulan bu dağların denize bakan yamaçları bağlarla kaplıdır; kıyıda birkaç balıkçı ve ticaret limanı (Port-Vendres) yer alır.

Batıda idare bölgesi, Doğu Pireneler üzerinde uzanır; bu kesimde hayvancılık çok önemlidir; kuzeyde *Corbières* dağlarının ucu, bir hayvancılık ve çeşitli tarım bölgesi olan *Fenouillet* çöküntüsü yanında ansızın yükselir. İdare bölgesinin ortasında, Têt'in orta vâdisi, *Conflent*'i meydana getirir; Prades havzası meyve bahçeleriyle örtülüdür. Fransa ile İspanya arasında bölüşülmüş olan *Cerdagne ovaları*, verimli bir tarım bölgesidir. İdare bölgesinin güneyinde Canigou kütlesi Conflent'i çeşitli tarım ve hayvancılık yapılan Tech'in yukarı vâdisinden (*Vallespir*) ayırır.

İdare bölgesinde sanayi çok gelişmemiştir: Canigou'da demir filizi işletmesi, besin sanayii (içki, konserve), ayakkabıcılık, mantar işlenmesi ve dokuma atelyeleri. Turizm hızla gelişmektedir: ılıca merkezleri ve yaz sayfiyeleri. (L)

PYRENESTES i. Esmer veya siyah renkli, kırmızı benekli, küçük boylu ötücü kuş; Afrika'nın tropikal bölgelerinde yaşar. (Kuşçularda BENGALİ adıyle bilinen dokumacıkuşlardan biridir. Dokumacıkuşugillerden.) [L]

PYRENEUS. Yun. mit. Daulis (Phokis'te) kralı. Musa'lara kötülük yapmak istedi, ama onlar kanatlanıp kaçtılar. Pyreneus onları kovalarken sarayındaki kulelerin birinden aşağı düştü. (L)

PYRENOCARPEAE çoğl. i. Üreme organları küre biçiminde olan likenler oymağı. (Bu organlar olgunlaşınca ya tepedeki küçük bir delikten, ya da yırtılarak sporları etrafa saçar.) [L]

PYRENOMYCETES çoğl. i. Asklı mantarlar grubu. (Bunların başlıca özelliği üreme organlarının şişe biçiminde olmasıdır; bu organın gözeneğe benzeyen çok küçük bir ağzı vardır. Çavdarmahmuzu bu gruptandır.) [L]

PYRETOPHORUS i. Sıcak bölgelerde yaşayan ve şimdi anofeller grubundan sayılan sivrisinek. (*Pyretophorus superpictus* Kuzey Afrika'da ve Hindistan'da sıtma mikrobunu taşıyan sineklerdendir. İnceduyargalı sineklerin *culicidae* familyasından.) [L]

PYREX [payreks] i. (Coming Glass Works firmasınca tes. edil. ad). Bileşiminde çok yüksek oranda silis (yüzde 81), fazla miktarda borik asit (yüzde 12), düşük oranlarda alüminyum ve sodyum hidroksit bulunan cam. (Isıyle genleşme katsayısının anî sıcaklık değişimlerine karşı çok büyük bir direnç sağlayacak kadar düşük olması ve kimyasal tepkimelere pasif kalması, pyrex'in laboratuvarlarda ve mutfak eşyaları yapımında çok sık kullanılmasını sağlamıştır.) [L]

PYRGİ. Esk. coğ. İtalya yarımadasında şehir, Tiren denizi kıyısında. Caere'nin (bugün *Cerveteri*) limanıydı. Bir Leukothea (Mater Matuta) tapınağının bulunduğu şehir, M. Ö. II. yy.da bir roma kolonisiydi. Bugün Civitavecchia yakınında *Santa Severa.* Şehirde 1957'den beri yapılan kazılarda iki büyük tapınağın (M. Ö. VI.-V. yy.) temelleri ortaya çıkarıldı. Bu tapınaklardan birinde (üç *cellae*'li tipik bir etrüsk yapısı) atina ve syrakusai gümüş paralarıyle birçok yontulmuş ve boyanmış pişmiş toprak bulundu. (L)

PYRGOMA i. («kule» anlamında yun. k.). Tropikal bölgelerde madraporlar üzerinde yaşayan kabuklu hayvan. (L)

PYRGOMORPHA i. Güney avrupa çekirgesi. (İlmî adı *Pyrgomorpha conica.* Düzkanatlılardan *pyrgomorphidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PYRGOPHYSA i. Uzun gövdeli planorba. (İnsanlarda bilharziyoz hastalığına sebep olan solucanlara arakonaklık eder. Afrika'nın ekvator bölgelerindeki bütün tatlı sularda yaşar. Akciğerli karındanbacaklılar alt sınıfının *planorbidae* familyasından.) [L]

PYRGOS, Yunanistan'da şehir, Peloponnesos'un kuzeybatısında, Eleia (Elis) ilinin merkezi; 18 000 nüf. Rum isyanları sırasında yapılan savaşlardan zarar gördü (1825). (L)

PYRGULA i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (*Hydrobiidae* familya-

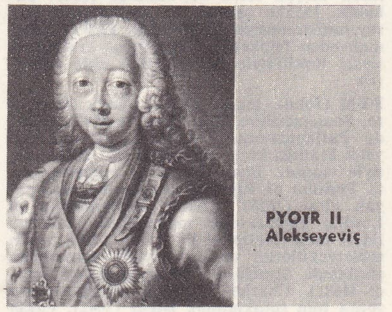

PYOTR II
Alekseyeviç

PYOTR III
Fyodoroviç

Foto. LAROUSSE

sından olan bu hayvanın kavkısı kule biçiminde, sarmalları bir veya birçok kabarık çizgi halindedir. Akdeniz dolaylarındaki bazı bölgelerde göllerde ve akarsularda yaşar.) [L]

Pyriphlegethon («ateşte yanan»). Yun. mit. Hades'te bir ırmak. Bk. PHLEGETHON. (L)

PYROCEPHALUS i. Küçük boylu ötücü kuş; erkeğinin gövdesi siyah, başı ve yüzünün alt kısmı parlak kırmızı, dişisi esmerdir. (Tek türü olan *Pyrocephalus rubinus* A.B.D.'nin güneyinden Arjantin ve Şili'ye kadar olan bölgelerde yaşar. Tirangiller familyasından.) [L]

PYROCHROA i. Yassı gövdeli, genellikle güzel kırmızı renkli böcek; tırtılı ağaçların kabuğu altında yaşar; en büyük türü *Pyrochroa coccinea*'nın boyu 15 mm'yi geçer. (Kınkanatlılardan *pyrochroidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PYROMELAENA i. Çizgili esmer tüylü, küçük boylu ötücü kuş; erkeğinin rengi, çiftleşme mevsiminde kadifemsi siyah ve parlak kırmızı olur. (Tropikal Afrika'da yaşayan pek çok türü vardır; bunlardan bazıları çeşitli adlar altında kafes kuşu olarak beslenir. (Dokumacıkuşugillerden.) [L]

PYROPHORUS i. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan kazıcı böcek. (Kınkanatlıların *elateridae* familyasından.)

— ANSİKL. *Pyrophorus*'lar kuvvetli fosforışı saçabilen, külrengi veya kızılımsı iri böceklerdir. Güney Amerika'da bunlara *kukuyos* denir. Eskiden oralarda bunların üçü dördü bir kaba konarak geceleyin fener olarak kullanılırdı. Hanımlar bunları çiçeklerle veya kolibri tüyleriyle birarada süs diye kullanırlardı. (L)

PYROSOMA i. Yüzer koloni durumunda gömlekli hayvan. (Koloni, bir ucu delik, öteki ucu kapalı içi oyuk silindir biçimindedir; içinde pek çok sayıda gömlekli hayvan bulunur; bunların her biri değişik renkte ışık çıkardığından koloninin tümü alev gibi görünür; pyrosoma'lar sıcak denizlerde ve Akdeniz'de yaşar. Salpalar sınıfının *pyrosomidea* altsınıfının örnek tipi.) [L]

PYROTHERİUM i. Patagonya'da miyosen takabasında görülen notongulata grubundan fosil memeli hayvan; hem hortumluların, hem de amblypodosların özelliklerini birarada taşır. (Bu hayvanların boyu küçük bir fil kadardı, fakat bacakları daha farklı bir yapıdaydı.) [L]

PYROTROGON i. Kuşbil. *Eşanl.* HARPACTES.

PYRRA («kızıl saçlı kadın»). Yun. mit. Epimetheus ile Pandora'nın kızı ve Deukalion'un karısı. (L)

PYRRHİDAİ. Esk. tar. Akhilleus'un oğlu Pyrros'un soyundan geldiklerini öne süren Epir krallarının unvanı. || Bazen Epir'lilere verilen ad. [L]

PYRRHULA i. Şakrak kuşunun ilmî adı. (L)

PYRRHULAUDA i. (lat. *purrhula*, şakrak kuşu ve *alauda*, tarlakuşu). Serçe-tarlakuşlarının eski adı (eremopterix). [L]

PYRRİKHE sıf. ve i. (yun. k.). Esk. Yun. Eski bir savaş dansının adı; Pyrrikhos adındaki giritli bir mitoloji kahramanı tarafından çıkarıldığı sanılır. (Silâhlı olarak yapılan bu dansta, bir çarpışmanın çeşitli safhaları flüt eşliğinde canlandırılırdı. Doris'lilerde, Gymnopaidia'lar ve Dioshuros şenliklerinde, Atina'da ise Panathena şenliklerinde yer alırdı.) [L]

PYRRON, yunan filozofu (Elis 365'e doğr. - öl. M. Ö. 275). Ressamdı. Demokritos'un öğrencisi Anaksarkhos'tan ders aldı ve onunla birlikte Büyük İskender'in seferlerine katılarak Asya'ya gitti, «gymnosophistes'ler» denen hint fakir ve düşünürlerini tanıdı. İskender'in ölümünden sonra Elis'e döndü. Pratik felsefesi, gösterişsiz yaşayışı ve sadeliğiyle herkesin hayranlığını kazandı. Elis şehri onu kendine başrahip seçti ve bir heykelini dikti. Pyrron şüpheci felsefe okulunun kurucusudur. Pyrron'culuğun özelliği, her türlü dogmaya karşı çıkması ve her çeşit düşünce ve inancı reddetmesidir. Bu tutumun kaynağını, Gorgias ve Protagoras gibi sofistlerin görüşlerinde aramak gerekir. Bu düşünürlere göre hiç bir şey kesin olarak bilinemez. Çünkü her şey, her an değişmektedir ve duyumlarımın aracılığıyle «insan her şeyin ölçüsüdür» (Protagoras). Demek ki yanılgıya düşmemek için, her türlü yargıdan kaçınmak ve her çeşit tutkuyu bir yana atarak tam bir «ataraksia» halinde yaşamak gereklidir. Olumlama da olumsuzlama da yanlıştır. Çünkü her nesne üstünde, birbirini yok eden ve birbiriyle çelişen iki düşünce ileri sürülebilir. Bu son tez ile Pyrron, diyalektiğe bağlanıyordu. Filozof, bir İskender destanından başka şey yazmadı. Düşünceleri, öğrencisi Timon'un yaptığı açıklamalar aracılığıyle tanındı. Timon, *Silloi* (Yergiler) adlı eserinde Pyrron'u övmekte ve onun düşüncelerini Arkesilaos'un olasıcılık felsefesine karşı savunmaktadır. (L)

PYRRON'CU sıf. ve i. (*Pyrron*'un adından *pyrron-cu*). Pyrron'un öğretisiyle ilgili veya bu öğretiyi benimseyen. (L)

PYRRON'CULUK (*pyrron'cu*'dan *Pyrron'cu-luk*). Pyrron ile çömezlerinin öğretisi. (L)

PYRROS. Yun. mit. Akhilleus ile Deidameia'nın oğlu Neoptolemos'a sonraları verilen ad. Akhilleus'un ölümünden sonra dövüşmek üzere Truva'ya gitti. Limni'de (Lemnos) Philoktetes'i yanına aldı. Birçok başarılı savaş verdi, Priamos ve Astyanaks'ı öldürdü. Tutsaklar arasında Andromakhe kendi payına düştü. Pyrros, Helenos ile birlikte, karayoluyle Yunanistan'a döndü ve Epir krallığını kurdu. Epir'e yerleşmesiyle ilgili efsaneler birbirinden farklıdır. Andromakhe'yi kıskanan karısı Hermione'nin kışkırtmasıyle Delphoi'de Orestes tarafından öldürüldü. (L)

PYRROS II, Epir kralı (M. ö. 318'e doğr. - Argos 272), sürgünde yaşayan Epir kralı Aiakides'in oğlu. Çocukluğunu İllyria kralı Glaukias'ın yanında geçirdi. Daha sonra Demetrios Poliorketes'in öğrencisi oldu ve onun yanında İpsos'ta savaştı (301). Epir'e döndü (297), İktidarı rakibi Neoptolemos ile paylaştı, sonra onu zehirleyerek tek başına kral oldu. İyi bir general olan Pyrros, başarısız bir siyasetçiydi. Poliorketes'e karşı Trakyalı Lysimakhos ile birleşti; 287'de Makedonya'yı onunla bölüştü ama, payını ortağına kaptırdı (284); Sicilya'yı, İtalya'yı ve Afrika'yı fethetmek hevesine kapıldı. 281 Yılı ilkbaharında, Roma'ya karşı savaşan Taras'ların yardım çağrısına uyarak İtalya'ya çıktı. 280'de, çok kanlı bir seferden sonra Herakleia'da, fillerinden ürken roma lejyonlarına karşı kesin bir zafer kazandı. Anlaşma yapmayı geciktirdi. Daha sonra Roma'ya yaklaştı, ardından Sicilya'ya geçti, Kartacalıları kaçırdı, ama haksız vergilerle halkı bezdirdi. Paralı askerler tutup İtalya'ya döndü; epirli askerleri iyice kırılmıştı. 275'te Benevento yakınında yaptığı önemsiz bir çarpışma sonunda, gemilerine binerek ayrılma kararı aldı. Daha sonra Makedonya'yı istilâ etti, Peloponnesos'a geçti; Argos'ta, bir sokak savaşında öldü. (L)

PYRSONYMPHİNA çoğl. i. Silindirimsi uzun, yassı veya iğ biçiminde birhücreli, kamçılı hayvanlar takımı; her birinde gövdeye yapışık veya serbest 4-8 kamçı bulunur; göden boşluğunda veya gödenbağırsağı çeperinde tutunarak diviklerle ortak yaşar. (L)

PYRZYCE, Polonya'da Pomeranya'da (Szczecin ili) kasaba; 4 500 nüf. (L)

PYTHAGORAS, yunan filozofu (M.Ö. VI. yy.), Yunanistan'da ve Güney İtalya'da etkisi çok yaygın bir tarikatın kurucusu. Sisam'da (Samos) doğmuş ve söylentiye göre, felsefî, dinî ve siyasî topluluklar kurmak amacıyle Sicilya'ya giderek önce Kroton'da, sonra diğer Sicilya sitelerinde bu gibi kuruluşları gerçekleştirmişti. Yazılı eser bırakmamıştır. Bir yarı tanrı, bir peygamber ve mucizeler yaratıcısı olarak tanıtılır. Çarpım tablosunu, hipotenüs teoremini ortaya atmış olduğu söylenir. Kurduğu felsefe okulu, V. yy.da Philolaos, IV. yy.da ise Arkhytas tarafından yaşatıldı ve büyük ün kazandı. Pythagoras'çılık adını alan dinî ve ilmî hareket içinde, filozofun ve felsefesini yaşatan öğrencilerinin gerçek payını ayırt etmek güçtür. Pythagoras'çılık başlangıçta birtakım dinî mezhepler halinde ortaya çıktı; bu mezheplerden olanlar, Yedi Bilgeler'inkini andıran çok basit, fakat kimine de bugün ne anlam vereceğimizi bilemediğimiz (msl. bakla yememek) kurallara uyuyorlardı. Ayrıca ruhun bilgiyle temizleneceğine ve bedenden bedene (insandan insana, insandan hayvana v.b.) geçebileceğine, yani felsefe ruh göçü teorisine inanıyorlardı. Pythagoras ahlâkı, müritleri arasında sözlü olarak öğretilir, bazı pythagoras'çı filozoflar ise, teorik çalışmalarla uğraşırlardı («matematikçiler»). Bu matematikçi filozoflar geometri, aritmetik, astronomi ve fizik alanında birçok araştırmaya giriştiler. Bu araştırmalar sonunda çok sayıda teorem ortaya atıldı. M.Ö. III. yy.da Eukleides bunları düzene koydu. Pythagoras'çılar özellikle karede köşegen ile kenarın ortak ölçülemezliğini ispatlayarak, oransal sayıların kullanılışında aşılmaz bir sınırı keşfettiler. Sayıların ve aritmetik dizilerin yapısını uzun uzun inceleyerek, meselâ «tikel sayılar»ı (yani, 6, 28, 496 gibi bölenlerinin toplamına eşit olan sayılar) tanımlamağa çalıştılar veya n kadar tek asal sayının toplamının n^2'ye eşit olduğunu gösterdiler. Astronomi alanında ise Philolaos'un teorisine uyarak dünyanın, evrenin merkezi olmadığını; güneş ve diğer gezegenlerle birlikte yeryüzünün de merkezi bir ateş etrafında döndüğünü ileri sürdüler.

Müzik teorisi yönünden de yenilikler yaratan Pythagoras, uyumların değerini, sadece, onları meydana getiren tel uzunluklarının orantıları bakımından dikkate aldı. «Pythagoras gamı» adıyle tanınan ıskala aynı isimdeki sistemde, bir oktav aralığına bir tabiî beşliler dizisini (*fa, do, sol, re, la, mi, si*) meydana getiren sesler yerleştirilerek kurulur. Fizik ve müzik eserlerinde, ancak *do* majör tonunda gösterilen Pythagoras gamı pratikte kullanılmağa elverişsiz görünürse de, aslında, modüle edilerek ve gerek yükselen diyezler dizisinden gerek alçalan bemoller dizisinden yararlanılarak bütün tonlara aktarılabilir. Telli saz icracıları Pythagoras ilkesine uyarak çalarlar. Çünkü tellerini beşliden aralıklarla akort ederler. Bundan ötürü Pythagoras gamına «kemancılar gamı» denmiş ve bu gam «piyanocular gamı» (eşit ayarlı sistem), «solfej gamı»ndan (Mercator-Holder sistemi) ve «fizikçiler gamı»ndan (Aristoksenes-Zarlino-Delezenne sistemi) ayırt edilmiştir. Bu matematik araştırmalardan başka, matematik Pythagoras'çılık, «her şey sayıdır» ilkesine dayanan bir tabiat felsefesi ortaya koydu. Bu ilke, geniş çapta bir benzetmenin sonucudur. Nasıl ki takımyıldızlar belirli bir figüre (meselâ Büyükayı) benzetilen sayılarsa, bütün varlıklar da sayıyla ifade edilebilecek birer şekildir; bu görüş sadece fizik eşya için değil, belirli bir yapısı olan her şey için geçerlidir (meselâ adaletin de, evliliğin de kendi sayıları vardı). Pythagoras'çılar, bir sazdaki uyumun tel uzunlukları arasındaki beli bir orana bağlı olması gibi, ruhun da bedenin bir uyumu olduğunu ve böylece ruh göçünün, tenleşme biçimlerini, ruhların niteliğine göre ayarladığını düşünüyorlardı Phythagoras'çılık, sistemli matematikçiliği ile, batı akılcılığının şekillenmesine katkıda bulundu. Ama sayılar konusunda benimsediği mistik görüş, Pythagoras'çılığı büyüye ve batınî felsefelere bağlıyordu.

— Ahl. *Pythagoras harfi*, yani ipsilon (γ). Pythagoras, bu harfin iki uzantısını, insanın önünde açılan iki yola, yani kötülük ve erdem yollarına benzetiyordu. (L)

Pythagoras cetveli, ilk on sayının birbiriyle çarpım sonuçlarını veren ve Pythagoras'a mal edilen çarpım cetveli. Cetvel, çift girişli bir çizelge şeklindedir. Aritmetik dizi halindeki ilk on sayı, bir yatay satır ve bir düşey sütun meydana getirecek şekilde iki kere yazılmıştır. Meselâ, 5 sayısının bulunduğu sütunla 7 sayısının bulunduğu satırın kesiştiği yere $5 \times 7 = 35$ yazılır. Bu şekilde hazırlanan cetvelde, 5 sayısının bulunduğu sütun 5'in ilk on katını, 7 sayısının bulunduğu satır ise 7'nin ilk on katını verir. (L)

PYTHAGORAS'ÇI sıf. ve i. (*Pythagoras'-*ın adından *pythagoras-çı*). Pythagoras'çılık ile ilgili veya Pythagoras'çılığı benimseyen. (L)

PYRAMOS ile **Thisbe**
XIV. yy. fransız fildişi
Bargello, Floransa

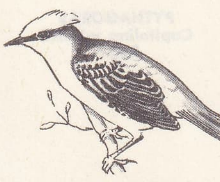

pyrocephalus

pyrrikhe dansı
yapan savaşçı,
yunan vazosu
Louvre müzesi, Paris

Foto. Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

Pythagoras cetveli

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	4	6	8	10	12	14	16	18	20
3	6	9	12	15	18	21	24	27	30
4	8	12	16	20	24	28	32	36	40
5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
6	12	18	24	30	36	42	48	54	60
7	14	21	28	35	42	49	56	63	70
8	16	24	32	40	48	56	64	72	80
9	18	27	36	45	54	63	72	81	90
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

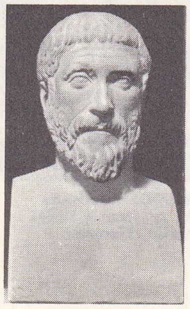

PYTHAGORAS
Capitolino müzesi, Roma

PYTHAGORAS'ÇILIK i. (*pythagoras'çı'-dan Pythagoras'çı-lık*). Pythagoras ile çömezlerinin öğretisi. (L)

Pythagoras sayıları, aralarında $a^2=b^2+c^2$ bağıntışı olan *a, b, c* sayıları. Bu bağıntı, Pythagoras teoreminin ifade ettiği bağıntının aynıdır. Pythagoras sayılarının en basit grubu, 3, 4 ve 5 rakamlarından oluşur.

$$a = m^2 + n^2$$
$$b = m^2 - n^2$$
$$c = 2\,mn$$

kabul ederek, Pythagoras sayılarının bütün grupları elde edilir. (L)

Pythagoras teoremi, Pythagoras'a mal edilen ve şu ifadeyi kapsayan teorem: «bir dik üçgende hipotenüsün karesi, dik kenarların kareleri toplamına eşittir.» (L)

PYTHEAS, yunanlı denizci ve coğrafyacı (M. Ö. IV. yy.). Marsilya'da doğdu, Kuzey denizlerinde yaptığı bir keşif gezisinde Britanya kıyılarından geçerek «Thule» adasını (İzlanda adası olabilir) keşfetti. Bu gezi ile ilgili *Ta Peri tu Okeanu* (Okyanusla İlgili Şeyler Üstüne) adlı bir eser yazdı. Başka bir eserinde de Baltık'ta, «Tanaïs» dediği nehir ağzına kadar yaptığı geziyi anlattı. Bu nehrin Vistül olması muhtemeldir. Astronomi uzmanı olarak, gnomon denilen âletle Marsilya'da, güneşin yaz dönencesindeki yüksekliğini ölçerek bu şehrin enlemini tespit etti. Ay'ın hareketi ile gelgit olayı arasındaki ilişkiyi ilk olarak o işaret etti. (L)

PYTHİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Delphoi'de Apollon adına kehanette bulunan rahibe.

— ANSİKL. Başlangıçta *pythia,* Delphoi'li genç bir bakireydi. Daha sonra, pythio sayısı üçe çıkarıldı. Bunlar nöbetleşe çalışan elli yaşından büyük rahibelerdi. Kutsal inin üstünde, dumanlar arasında üç ayaklı bir sehpaya çıkan Pythia kendinden geçer («İlâhi hezeyan»), ağzından çıkan tutarsız sözleri rahipler yorumlardı. Delphoi rahipleri Pythia sayesinde, yunan dünyasında büyük bir siyasî nüfuz kazandılar. (L)

PYTHİA i. Ellobiidae familyasından, yandan basık oval kavkılı salyangoz çeşidi; kavkısının ağzı dar ve kenarları dişlidir. (Karada yaşayan bu salyangozlar, deniz kıyısında bitki kırıntıları arasında bulunur [Hint ve Pasifik okyanusları kıyıları].) [L]

PYTHİONİKE, yunan kibar fahişesi (M. Ö. IV. yy.). Atina'da, Harpalos adında bir makedonyalı ile tanıştı ve onunla evlendi. Makedonyalı, Pythionike için biri Babil'de, öbürü de Eleusis yolunda olmak üzere iki büyük mezar yaptırdı. (L)

PYTHİUM i. Peronosporales takımından mantar. (Tohumun cücüğüne yerleşerek içinde boşluk meydana getirebilir.) [L]

PYTHON. Yun. mit. Dev yılan, Gaia'nın Tufan'dan doğan oğlu. İni, Delphoi'de Tempe kaynağı yakınındaydı. Hayvanları ve insanları öldürür, kehanetlerde bulunurdu. Apollon'un oklarıyle öldü; günahlarından temizlendikten sonra da Delphoi'de kendi kehanet tapınağını kurdu. (L)

PYTHON, makedonyalı general. Büyük İskender'in yaveriydi. Hindistan satrabı (öl. Gaza M.Ö. 312) oldu. — Bizans asıllı makedonyalı (M.Ö. IV. yy.). Makedonya'lı Phlippos tarafından Atina'ya büyükelçi olarak gönderildi (343). [L]

PYTİLİA i. Külrengi veya yeşilimsi tüylü küçük ötücü kuş; alt tarafı enine çizgili, başı, kanatları ve kuyruğu az veya çok kırmızı beneklidir. (Dokumacıkuşugillerden.)

— ANSİKL. *Pytimia*'lar küçük dokumacıkuşlardır; bir kısmı (*Pytilia melba, P. phaenicoptera*) çeşitli adlar altında kafes kuşu olarak beslenir. (L)

PYU'LAR, dilleri Tibet-Birman dilleri ile akraba olan ve M.S. ilk yüzyıllarda, İravadi havzasına yönelmiş birman göçünün öncülerini meydana getiren eski bir etnik grubun adı. Pyu'lar, havzanın güneyinde, Sriksetra (bugün Prome) şehri etrafında hindulaşmış bir krallık kurdular. Çinli tarihçilerin bu krallık hakkında verdiği bilgi III. yy.dan IX. yy.a kadar uzanır. Ölülerin küllerini saklamak için kullanılan kavanozlardan VII. yy. sonu ile VIII. yy. başında yaşamış bazı kralların sanskrit adları taşıdığı anlaşılmaktadır. Pyu'lar arasında «küçük araç» Buddha'cılığı yaygındı. (L)

PYXİDANTHERA i. Kuzey Amerika'da yetişen ve çiçek başçıkları hemen hemen tam enlemesine çatlayan, dibi odunlu bitki. (Fundagillerden.) [L]

PYXİS NAUTİCUS, Kumpas* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [Pyx]). [L]

pz, M.T.S. sisteminde basınç ölçüsü birimi olan *piez*'in sembolü. (L)

Foto. Alinari-Giraudon (*LAROUSSE*)

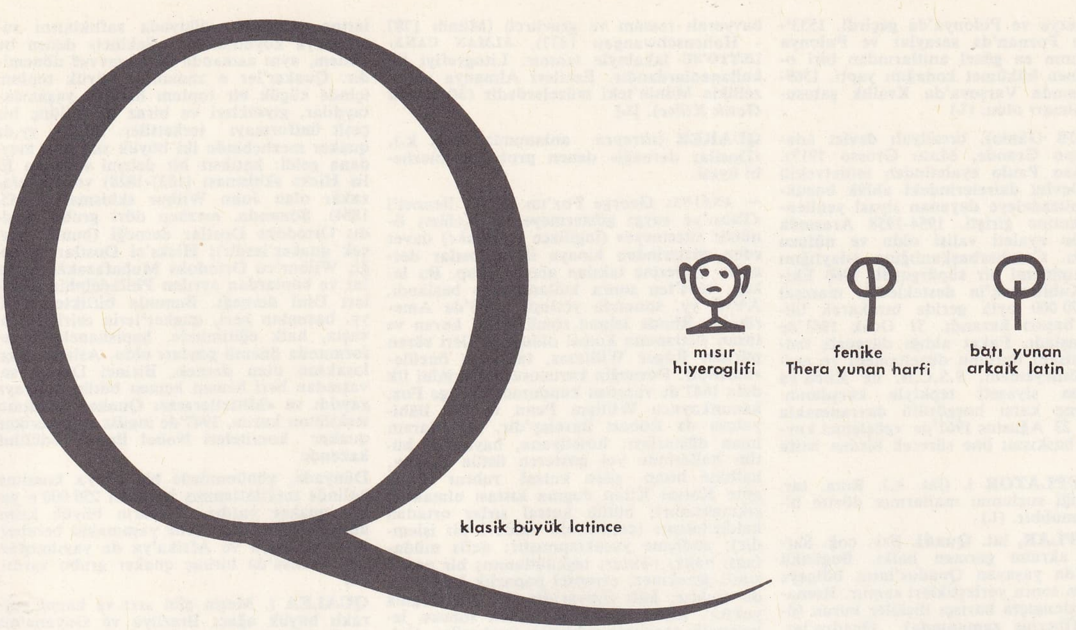

Q . Bazı alfabelerde *p* ile *r* arasında yer alan harf. || Kapantılı titreşimsiz ünsüz.

— Elektr. *Q katsayısı* (ing. *quality*, «kalite» kelimesinin kısaltması), bir bobinin aşırı gerilim katsayısına amerikalılar tarafından verilen ad. (İndükleme reaktansı ile ohm direnci arasındaki oran eşittir; $Q = \omega L/R$; burada $\omega = 2\pi f$'dir; *f* frekansı hertz cinsinden, L özindüklemesi henry cinsinden, R direnci de ohm cinsinden gösterilmiştir.)

— Mat. *Q*, pozitif ve negatif oransal sayıların cümlesini gösteren semboldür. (Oransal sayıların Q cümlesi her yerde yoğundur, fakat tam değildir.) || Q^+, pozitif oransal sayıların cümlesini gösteren semboldür.

— Metrol. *Q*, 40 milyar ton iyi cins kömürün yanmasıyle elde edilen enerji miktarına eşit olan ve iktisatta kullanılan bir enerji miktarı birimidir. (1 Q = 10^{18} B.T.U.)

— Telekom. *Q kodu*, milletlerarası telsiz konuşmalarında kullanılan ve üçer harflik bütün grupları Q harfiyle başlayan telsiz telgraf kodu: *QRA*, *«İstasyonun uzun adı nedir?»*.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi*. Harfin İbranîcedeki adı *Qof*'un anlamı «maymun»dur; bu etimoloji açıklaması gerçeğe pek az uymaktadır, ama bundan daha uygunu da ortaya konamamıştır. Yunanlılar, özellikle *[u]*, *[o]* ve bazen *ē* (η) önünde *k*'yı (*kappa* gibi) belirtmek için *qof*'u kullandılar. Bu kullanım şekli yavaş yavaş terk edildi. Latinler *q*'yü önce *C* önünde kullandıktan sonra dudaksı-artdamaksı *kw*'yi kullanmağa başladılar. Etrüsklerin bu harfi bilmediği sanılır; bununla birlikte, Latincede harfe verilen isimin (*qu*) Yunancadan aktarıldığını savunan tez pek inandırıcı değildir: Yunanlılar bu harfe *koppa* dediklerine göre eğer Latinler harfin ismini kendileri yaratmışlarsa öbür harflerde olduğu gibi *qo* veya *qé* demeleri gerekirdi; oysa Etrüsklerde *o* sesi olmadığından *qu* demeleri gerekir.

Latinceden günümüze kadar harfin geçirdiği evrim üstüne yapılacak fazla gözlem yoktur. III. yy. işlek yazılarında kuyruğun diğer birçok harfte de olduğu gibi sola yönel-diği görülür. (L)

Q-METRE i. (A.B.D.'de aşırı gerilim katsayısını belirtmek için kullanılan *Q* harfi> fr. *Q-mètre*'den). Üzerinden alternatif akım geçen bir devredeki indükleme bobininin aşırı gerilim katsayısını doğrudan doğruya okuyarak ölçen âlet. (Q-ÖLÇER de denir.) [L]

QUADRANS i. Roma as'ının üç ons değerindeki askatı. (Başlangıçta 68,25 gr değerindeydi; ağırlık ölçüleri sisteminde değeri gittikçe azalarak M.Ö. I. yy.da 3,4 gr'a kadar düştü.) [L]

QUADRELLİ (Emlio), italyan heykeltraşı (Milano 1863-ay.y. 1925). P. Calvi ve F. Barzaghi'nin öğrencisiydi. Başlıca eserleri: *Hâkim Düşünce* (Roma, Modern Sanat galerisi), *Ugo Foscolo* (Milano, Castello Sforzesco); birçok portre. Roma'daki Vittorio Emanuele anıtının süslemelerinde çalıştı. Vergilius'un dev bir heykelini yaptı (bu heykel şairin Mantova'daki mezarındadır). [L]

QUADRİ (Rolando), italyan hukukçusu (doğ. San Casciano de' Bagni 1907). 1939'dan beri üniversite profesörüdür; günümüzde Napoli'de ve ayrıca Mısır ve İskenderiye üniversitelerinde devletler hukuku okutmaktadır. Başlıca eserleri: *La Sudditanza nel Diritto İnternazionale* (Devletler Hukukunda Uyrukluk) [1939]; *La Giurisdizione degli Stati Stranieri* (Yabancı Devletlerin Yargılama Yetkisi) [1941]; *le Navi Psivate nel İnternazionale* (Devletler Hukukunda Özel Gemiler [1939] ve devletler kamu ve ceza hukukuyle sömürge hukuku üstüne ders notları. (M)

Quadrifrons («dört yüzü olan»), Romalıların dört yüzlü terminus*lara verdikleri ad. (L)

QUADRİGA i. (lat. k.). Esk. çağ. önüne dört at koşulan iki tekerlekli araba.

— ANSİKL. *Quadriga*, eskiden Doğu'da, özellikle de Yunanistan ile Roma'da kullanılırdı. Eski Yunan'da quadriga yarışları olimpiyat oyunları programında yer alır, Roma'da zafer kazanan kumandan şehre beyaz atlar koşulmuş bir quadriga ile girerdi. Arka yanı açık olan araba çeşitli süslerle donatılırdı. Ortadaki atlar arabanın okuyle birbirinden ayrılır, öbür iki at ise arabaya yalnız koşum kayışıyle bağlanırdı. (L)

QUADRİO (Francesco Saverio), italyan bilgini (Ponte, Valtelina 1695-Milano 1756). Papanın izniyle cizvit tarikatından ayrıldı. özellikle *Della Poesia İtaliana* (İtalyan Şiiri Üstüne) [G. M. Andrani takma adıyle, 1734] adlı eseriyle tanınır. Daha sonra genişleterek *Della Storia e della Ragione d'Ogni Poesia* (Her Şiirin Hikâyesi ve Sebebi Üstüne) [7 cilt, 1739-1752] adını alan bu eser, ilk dünya edebiyatı tarihi denemesidir; pek düzenli ve açık seçik olmamakla beraber günümüzde bile yararlanılan önemli belgeleri kapsar. (M)

QUADRO (Giambattista), italyan mimarı (Lugano? - öl. 1590). Bütün meslek ha-

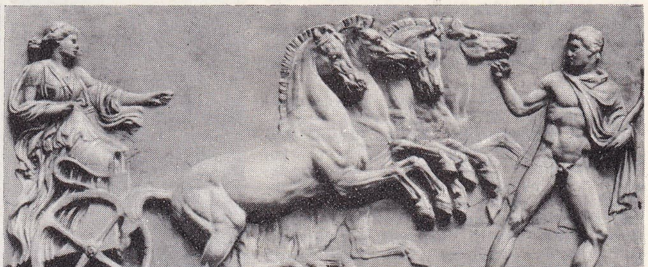

quadriga
Lizbon
müzesi

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

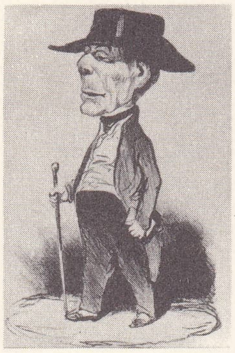

quaker
Daumier'nin eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Mary QUANT

yatını Silezya ve Polonya'da geçirdi. 1533'ten sonra Poznan'da saraylar ve Polonya Rönesansının en güzel anıtlarından biri olarak bilinen hükûmet konağını yaptı. 1569-1572 Arasında Varşova'da Krallık şatosunun başmimarı oldu. (L)

QUADROS (Jânio), brezilyalı devlet adamı (Campo Grande, Mato Grosso 1917). 1951'de Sao Paulo eyaletinden milletvekili seçildi. Devlet dairelerindeki ahlâk bozukluğuyle mücadeleye dayanan siyasî yenilenme hareketine girişti. 1954-1958 Arasında Sao Paulo eyaleti valisi oldu ve nüfuzu iyice arttı. Cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu. Amblemi bir süpürgeydi. 1960 Ekiminde, Kubitschek'in desteklediği mareşal Lott'u 170 000 oyla geride bırakarak büyük bir başarı kazandı. 31 Ocak 1961'de göreve başladı. Fakat aldığı düzensiz tedbirler, iktisadî durumu düzeltemedi ve enflasyonu önleyemedi. S.S.C.B. ile Küba'ya yakınlaşma siyaseti tepkiyle karşılandı. Komünizme karşı hoşgörülü davranmakla suçlandı. 23 Ağustos 1961'de «gözlemci kuvvetler»in baskısını öne sürerek birden istifa etti. (L)

QUADRUPLATOR i. (lat. k.). Rom. tar. İhbar ettiği suçlunun mallarının dörtte birini alan muhbir. (L)

QUADUS'LAR, lat. **Quadi**. Esk. coğ. Sarmatlarla akraba germen halkı. Bugünkü Moravya'da yaşayan Quadus'ların bölgeye Keltlerden sonra yerleştikleri sanılır. Romalılarla başlangıçta barışçı ilişkiler kuran (özellikle Tiberius zamanında) Quadus'lar, Marcus Aurelius ve Commodius zamanında Markomanların safında Romalılara karşı savaştılar. III. ve IV. yy.da çeşitli istilâcı dalgalara katıldılar. (L)

QUAESTOR i. (lat. k.). Rom. tar. Özellikle malî görevlerle yükümlü magistratus.

— ANSİKL. Başlangıçta sadece konsüllerin yardımcısı olan iki *quaestor*, konsüller tarafından, patrici sınıfından seçilirdi. Bunlar M.Ö. V. yy.da magistratus oldular ve comicia tributa'lar tarafından seçildiler. Sayıları dörde çıkarıldı ve pleb sınıfına da quaestorluğa seçilme hakkı tanındı. O tarihten sonra, suçların soruşturmasıyle ve amme hazinesinin yönetimiyle görevli iki şehir quaestor'u ile, konsüllerle birlikte orduya katılan, orduda ödemeleri yapan, aylıkları dağıtan ve ganimetten amme hazinesinin payına düşen kısmın satışını yapan iki askerî quaestor ayırt edildi. Askerî quaestor ayırt edildi. Askerî quaestor'lar, ordu kumandasında, konsüllerin yerini de tutabiliyorlardı. Yeni teşkilâtlandırılan roma deniz kuvvetlerinin yönetimi ve kıyı zabıta işleriyle yükümlü yeni donanma quaestorluğu'nun kurulması quaestor'ların sayısının sekize çıkmasına yol açtı (M.Ö. 267). Valiler nezdine, eyaletlerin malî durumunu yönetmek ve askerî quaestor'lar gibi şehir quaestor'larına hesap vermekle görevli quaestor'lar gönderilmesi kararlaştırılınca, bu görevlilerin sayısı yirmiyi buldu (M.Ö. 81). Quaestor sayısının artırılmasının bir sebebi de, bazı kimselerin senatoya girmelerini kolaylaştırmaktı; gerçekten de o tarihten itibaren quaestor'lar, cursus honorum'un gerektirdiği diğer görevlerde bulunmadan doğrudan doğruya senatoya geçebiliyorlardı. Sezar tarafından sayıları kırka yükseltilen (M.Ö. 45) quaestor'lar, Augustus tarafından tekrar yirmiye indirildi. İmparatorluk devrinde, senato tarafından seçilen quaestor'lar yetkilerini, yavaş yavaş imparatorun seçtiği memurlara kaptırdılar. Bununla birlikte eskiden aedilislerin elinde olan oyunları düzenleme yetkisi onlara verildi. Constantius tarafından ihdas edilen (M.S. 372) saray quaestor'u, senatoda ve ruhban meclisinde imparatorun sözcüsüydü. (L)

QUAGLİARELLE (Gastano), italyan kimyacısı (Salerno 1883 - Napoli 1957). F. Bottazzi'nin öğrencisiydi, 1926'da Napoli üniversitesi biyolojik kimya profesörü ve aynı üniversitenin rektörü oldu. Lincei akademisi millî üyeliğine ve senatörlüğe (1948-1953) seçildi. Canlı organizmalardaki sıvıların incelenmesi, adale fizyolojisiyle ilgili meselelerde, önemli beslenme problemlerinin ortaya konulması v.b. konularında kimyasal-fiziksel metotların uygulanmasına katkıda bulundu. (M)

QUAGLİO (Domenico, **Küçük** — denir), bavyeralı ressam ve gravürcü (Münih 1787 - Hohenschwangau 1837), ALMAN CANALETTO'SU lakabıyle tanınır. Litografiyi ilk kullananlardandır. Eserleri Almanya ve özellikle Münih'teki müzelerdedir (*Mehtapta Gotik Kilise*). [L]

QUAKER (*titreyen* anlamında ing. k.). «Dostlar derneği» denen protestan mezhebi üyesi.

— ANSİKL. George Fox'un hâkim Bennet'i «Tanrı'ya saygı göstermeye ve Kelâmı önünde titremeye» (ingilizce *to quake*) davet eden sözlerinden kinaye ile «Dostlar derneği» üyelerine takılan alaylı lakap. Bu lakap, 1654'ten sonra kullanılmağa başlandı, XVII. yy. sonunda yerleşti. 1638'de Amerika'da Rhode Island sömürgesini kuran ve insan vicdanının kutsal olduğunu ileri süren püriten Roger Williams, tarikatın öncülerindendir. Derneğin kurucusu, doktrinini ilk defa 1647'de vazeden kunduracı George Fox, kanunkoyucu William Penn ve tek ilâhiyatçısı da Robert Barclay'dir. «Dostlar»ın iman düsturları: hıristiyana, hayatının bütün hallerinde yol gösteren üstün otorite, kalbine hitap eden kutsal ruhtur (buna göre Kutsal Kitap dogma kıstası olmaktan çıkmaktadır); bütün kutsal sırlar ortadan kaldırılmıştır (communio manevî bir işlemdir); andiçme yasaklanmıştır; nefis müdafaası hakkı yoktur; teşkilâtlanmış bir papaz sınıfı gerekmez; evrensel papazlık kadınlara da açıktır; kült ihtiyarîdir, hiç bir dogma yoktur. İnsan tabiatının günah sonucu lekelendiği teorisini reddeden quaker'ler, Calvin'in takdiri ilâhi ile ilgili fikirlerini, lûtuf nazariyesini, iman sayesinde bağışlanma nazariyelerine de karşı çıkıp, sadece ibadet âdetlerini muhafaza etmişlerdir. Quaker'ler birbirlerine «sen» diye hitap eder, üstlerine şapka çıkararak selâm vermeyi ve giyeceklerinde düğme taşımayı reddederlerdi.

Quaker'ler XVII. yy.da, özellikle 1650'den itibaren büyük gelişmeler gösterdiler. İskoçya'ya yayılarak Fox'un şahsında presbiteryen kilisesine karşı geldiler. 1654-1656 Arasında ilk misyonerlerini Amerika'ya göndererek kısa zamanda Rhode Island, 1676'da Batı New Jersey, 1682'de Doğu New Jersey yönetimini ele geçirdiler. Pennsylvania toprağı 1681 şartı ile W. Penn'in mülkiyetine verildi ve quaker'lerin üssü haline geldi. Başlangıçta hem İngiltere'de, hem Amerika'da zulüm gördüler. İngiltere'de Restorasyon'dan sonra Charles II'nin Clarendon yasası ile kırbaç ve hapis cezasına çarptırıldılar. Kuzey Amerika'da boston püritenleri birçok quaker'i ölüme mahkûm ettiler (1660-1661 Boston infazları). Ancak bu zulüm çok geçmeden yatıştı. Birçok dinî okul açmalarına elverişli kültürleri, liberal anlayışları ve çalışma şevkleri sayesinde quaker'ler XVIII. yy.da refaha kavuştular, fakat barışçı olduklarından Yediyıl savaşında Fransa'ya karşı savaşmak için asker toplamayı reddettikleri gibi, Pennsylvania meclisinden de çekildiler ve böylece, bu sömürgedeki siyasî etkilerini kaybettiler. Aynı şekilde savaş aleyhtarı olduklarından 1776 Amerikan ayaklanmasında yurtseverlere katılmadılar. XVIII. yy.dan itibaren «Dostlar derneği» gerilemeğe başladı ve bu gerileme XIX. yy.'da devam etti. Quaker'ler kabuklarına çekilerek, dünyada saflıklarını savunmaya koyuldular. «Sekinci» denen bu dönem, aynı zamanda bir tasavvuf dönemidir. Quaker'ler o zamanlar büyük toplum içinde küçük bir toplum halinde yaşamaktaydılar, giydikleri ve biraz da gülünç bir çeşit üniformayı terkettiler. XIX. yy.da quaker mezhebinde iki büyük skhisma meydana geldi: katıksız bir deizmi savunan Elis Hicks skhisması (1827-1828) ve muhafazakâr olan John Wilbur skhisması (1845-1854). Sonunda, mezhep dört gruba ayrıldı: Ortodoks Dostlar derneği (bunlar gerçek quaker'lerdir); Hicks'ci Dostlar derneği; Wilbur'cu Ortodoks Muhafazakâr Dostlar ve bunlardan ayrılan Philadelphia Dostları Dinî derneği. Bununla birlikte, XIX. yy. başından beri, quaker'lerin esirlikle savaşta, halk eğitiminde, hapishanelerin reformunda önemli payları oldu. Aslında anglosakson olan dernek, Birinci Dünya savaşından beri hemen hemen bütün dünyaya yayıldı ve «Milletlerarası Quaker Yardımı» teşkilâtını kurdu. 1947'de ingiliz ve amerikan quaker komiteleri Nobel Barış ödülünü kazandı.

Dünyada, günümüzde bir dünya komitesi halinde teşkilâtlanmış bulunan 250 000'e yakın quaker vardır. Bunların büyük kısmı anglosakson ülkelerinde yaşamakla beraber, Avrupa, Asya ve Afrika'ya da yayılmışlardır. Fransa'da birkaç quaker grubu vardır. (L)

QUALEA i. Meşin gibi sert ve karşıt yapraklı büyük ağaç; Brezilya ve Guyana'nın sıcak bölgelerinde yetişir. (Qualea'nın çeşitli türlerinden [*Qualea paraensis, Q. rosea, Q. coerulea, Q. albiflora*] kereste elde edilir.) [*Vochysiaceae* familyasından.] (L)

QUANG-NAM. Bk. KUANG-NAM.

QUANG-NGAİ. Bk. KUANG-NGAY.

QUANG-TRİ. Bk. KUANG-TRİ.

QUANG TRUNG. Bk. KUANG TRUNG.

QUANG-YEN. Bk. KUANG-YEN.

QUANT (Mary), ingiliz kadın terzi (Londra 1934). 1960 Yıllarının ingiliz modasını değiştirdi ve Courrèges'den ilham alarak, mini eteği yarattı. Stili ingiliz gençlerinin gözünde hürlüğün sembolü oldu. Modellerini geniş ölçüde yaymayı başardı. (L)

QUANTZ (Johann Joachim), alman bestecisi ve flütçüsü (Oberscheden, Hannover 1697-Potsdam 1773). Bir demircinin oğluydu. Müzik öğrenimini Merseburg, Radeberg, Pirna, Dresden'de yaptı (1716), daha sonra Viyana'da Zelenka'dan ders gördü (1717). 1716'da obuacı olarak Dresden ve Varşova saray kapellalarında çalıştı. Fransız Buffardin'den flüt dersleri; bir İtalya yolculuğundan yararlanarak Fr. Gasparini'den kontrapunto dersleri aldı. Londra'dan geçerek, 1727'de Dresden'e döndü. O zamanlar tahtın vârisi olan Prusya prensi Friedrich, onu kendine flüt öğretmeni seçti, kral olduktan sonra da saray orkestrasına aldı ve saray bestecisi yaptı. Ölümüne kadar kralın hizmetinde çalışan sanatçı, kral için bir veya iki flüt için üç yüz kadar konçerto ve iki yüze yakın çe-

Giacomo QUARENGHI «Leningrad Devlet bankası»

Foto. B.N. (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico Italiano

şitli müzik eseri besteledi: sololar, üçlüler, dörtlüler. Quantz'ın sağlığında basılan eserleri: altı sonat (1734), 6 ikili (1759), flüt için beş sonat, *Neue Kirchenmelodien* (Yeni Kilise Melodileri), Gellent'in od'ları üstüne 22 melodi (1760). 1752'de hazırladığı *Anweisung die Flöte Traversiere zu Spielen* (Yan Flüt Metodu) değerli bir metot olmakla kalmaz, XVIII. yy.ın müzik estetiğini de yansıtır. Quantz'a göre bu müziğin ideali, çeşitli millî üslûplardan, özellikle italyan ve fransız üslûplarından oluşan bir «zevkler karışımı»dır. (L)

QU'APPELLE, Kanada'da (Saskatchewan ve Manitoba) ırmak, Assiniboina'nın kolu (sağ kıyı); 440 km. (L)

QUARANTİA i. (ital. k.). Venedik cumhuriyetinde, kırk üyeden kurulu üç mahkemeye verilen ad. (Yüce Meclis üyelerinden meydana gelen Yüce Meclis quarantia'sı [1179], istinaf mahkemesi yetkisine sahipti; buna XIV. yüzyılda «Ceza quarantia'sı» eklendi. Üçüncü quarantia [1492] karada geçen olaylarla ilgili davalara bakardı.) [L]

QUARARİBEA i. Çiçekleri keskin, hoş bir koku yayan ağaç; Amerika'da yetişen on beş türü vardır. (*Bombacaceae* familyasından.) [L]

QUAREGNON, Belçika'da (Hainaut, Mons idare çevresi) komün, Haine ırmağı ile Mons-Condé kanalı kıyısında, Borinage'da; 18 400 nüf. Bugün işletilmeyen maden kömürü ocakları. Termik santral. Kok fabrikaları. (L)

QUARENGHİ (Giacomo), italyan mimarı (Valle İmagna, Bergamo 1744 - Petersburg 1817). A. Palladio tarafından yetiştirildi. 1779'da Rusya'ya gitti, Katerina II'nin mimarı oldu. Petersburg'da neoklasik üslûpta, Ermitaj tiyatrosunu (1782-1785), Bilimler akademisini (1783-1787), Devlet bankasını (1783-1788), Malta Şövalyeleri kapellasını (1789-1800) v.b.ni yaptı. Petergorf'ta (bugün Petrodvorec) İngiliz sarayını ve Konser salonunu, Çarskoye Selo'da şaheseri *Aleksandr sarayı*'nı inşa etti. (M)

QUARENGHİ (Guglielmo), italyan müzikçisi (Casalmaggiore 1826-Milano 1882). Milano konservatuvarında okudu. Viyolonsel solocusu ve öğretmeni oldu. Milano katedralinde koro şefliği yaptı. Tiyatro müziği, dinî müzik ve çalgı için müzik parçaları besteledi, bir viyolonsel metodu hazırladı. (M)

QUARESMİO (Francesco), italyan şarkiyatçısı (Lodi 1583-Milano 1656). Fransisken tarikatına girdi. Kutsal Topraklar'a başkanlık etti (1618-1619). 1625'te yeniden Kudüs'e gitti. Kudüs'ten Filippo IV'e mektup yazarak İsa peygamberin mezarının müslümanların elinden kurtarılmasını istedi. Yakındoğu ve Küçük Asya'da uzun gezilere çıktı. Başlıca eseri: *Historica, Theologica et Moralis Terrae Sanctae Elucidatio* (2 cilt, 1639). [M]

QUARLES (Francis), ingiliz şairi (Romford, Essex 1592 - Londra 1644). Önce kral James I'in kızı prenses Elizabeth'in hizmetkârıydı, sonra İrlanda'da Usher başpiskoposunun sekreteri oldu (1629). 1641 Devrimi patlak verince İngiltere'ye geçti. Kutsal Kitap üstüne kafiyeli açıklamalar yaptı: *Emblems* (Semboller) [1635]. (L)

QUARONİ (Pietro), italyan diplomatı (Roma 1898). Meslek hayatına 1920'de atıldı. İtalya'da ve dış ülkelerde çeşitli görevlerde bulundukları sonra Strasa konferansına uzman olarak gönderildi (1935). Selânik'te başkonsolosluk (1935), Kâbil'de bakanlık (1936-1944) yaptı; sonra Moskova'ya büyükelçi tayin edildi (1944-1947) ve S.S.C.B. ile savaş yüzünden kesilen ilişkileri başlatmakla görevlendirildi. 1947-1958 Arasında Paris büyükelçisi oldu, sonra Bonn'a geçti. Diplomatlık hayatı üstüne ilgi çekici hatıralar yazdı. (M)

QUARTA i. («dörtte bir» anlamında lat. k.). Rom. huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Rom. huk. *Quarta* müessesesinin amacı, aşırı hürce davranışlara karşı bazı vârislerin haklarını korumaktı. Bu teşebbüs, vârise, tüm mirasın dörtte birini sağlayan Falcidia kanunuyle (M.Ö. 40) başladı. Kabul edilen bu çeyrek hakka, *Quarta legis Falcidiae* adı verildi ve bu terim, Eski Rejim boyunca kullanılageldi. *Lex Falcidia*, başka hükümlerle tamamlandı: *quarta legitime;* Vespasianus zamanında konulan ve İustinianos zamanında *Trebellianus* diye adlandırılan *quarta pegasianus* (art mirasçılara da, vasiyetname ile aynı kuralları uyguluyordu); rüştünü ispat etmemiş mülga mirasçının haklarını koruyan *quarta antonina* v.b. (L)

QUARTARİUS i. Metrol. Roma'da sıvılar için kullanılan eski hacim ölçüsü birimi. (Sextarius'un dörtte biri, yani yaklaşık olarak 0,137 litre değerindeydi.) [L]

QUARTERA i. Balear adalarında tahıl için kullanılan ve yöreye göre değeri 68 ile 72 litre arasında değişen hacim ölçüsü. (L)

Quarterly Review (THE), ingiliz siyaset ve edebiyat dergisi. 1809'da yayımcı Murray ve Walter Scott tarafından *Edinburgh Review*'e (whig) karşı tory görüşünü savunmak için kuruldu. Üstün yetenekli bir kalem tartışmacısı olan William Gifford, dergiyi 1824'e kadar yönetti. (L)

Quartier Latin, Paris'te, Sen nehrinin sol kıyısında, üniversite faaliyetinin merkezi olan kesime verilen ad. Saint- Michel bulvarının sağında ve solunda yer alan mahallelerden meydana gelir. Edebiyat, insan bilimleri, fen, hukuk, tıp ve eczacılık fakülteleri, enstitüler, birçok lise ve Paris'in en önemli kitabevleri bu bölgededir. (L)

QUARTİN i. Balear adalarında sıvılar için kullanılan, 27 litre'ye yakın hacim ölçüsü birimi. (L)

QUARTİNHO [kvartino] i. (portekizce k.). Portekiz'de eski altın para. (L)

QUARTJE [kvarti] i. Hollanda'da eskiden basılan 25 sent veya çeyrek florin değerinde gümüş para. (L)

QUARTU SANT'ELENA, İtalya'da komün, Sardinya'da (Cagliari ili), Cagliari'nin kuzeydoğusunda; 22 900 nüf. (L)

Quasimodo, V. Hugo'nun *Notre-Dame de Paris* adlı romanının kişisi. Katedralin zangoçudur; kambur, tek gözlü, sağır, koca kafalı, ağzı çarpık, yüzü siyillerle dolu olmakla birlikte çok ince ve duyguludur. (L)

QUASİMODO (Salvatore), italyan şairi (Siracusa 1901 - Napoli 1968). Yoksul bir aileden geldiği için, öğrenimini çok erken terk etmek zorunda kaldı. 1921'de Roma'da, kendi kendine Yunanca ve Latince öğrendi. Görevli olarak İtalya'da seyahat etti; sonunda Milano'ya yerleşti. Giuseppe Verdi konservatuvarında italyan edebiyatı profesörü oldu ve Milano'nun günlük bir gazetesinde tiyatro tenkitleri yazdı. Anlaşılması güç bir şairdir. Gerçeği efsane şekline sokan hayallerinin arkasında kederli bir karamsarlık sezilir. Başlıca şiir kitapları: *Acqua e Terre* (Su ve Topraklar) [1930], *Oboe Sommerso* (Batmış Obua) [1932], *Giorno Dopo Giorno* (Günler Geçtikçe) [1946], *La Vita non è Sogno* (Hayat Bir Rüya Değildir) [1949], *La Terra impareggiabile* (Eşsiz Toprak) [1958] (1959 Nobel Edebiyat armağanı). [L]

QUATREFAGES DE BRÉAU (Jean Louis Armand DE), fransız tabiat bilgini (Berthezène, Valleraugue yakınları 1810-Paris 1892). Toulouse Fen fakültesinde kimya ve zooloji okuttu. Sonra Paris'e gitti ve hayatını kalemiyle kazandı. *Sur les Caractères Zoologiques des Rongeurs* (Kemirgenlerin Zoolojik Karakterleri Üstüne) adlı bir tez yazdı. 1850'de Napoléon lisesi tabiat tarihi öğretmenliğine getirildi. 1855'te Muséum National'de anatomi ve etnoloji profesörlüğüne tayin edildi. Spiritüalist idi. İnsan soyunun bir menşeden geldiğini savundu. (L)

QUATREMÈRE (Antoine Chrysostome), **Quatremère de Quincy** diye tanınır, fransız arkeoloğu ve siyaset adamı (Paris 1755 -ay.y. 1849). Milletvekili seçildi (1791). Terör devrinde hapse atıldı. Beşyüzler meclisi üyesi oldu; 18-Fructidor'dan 18-Brumaire'e kadar sürgüne gönderildi. Tekrar milletvekili seçildi (1820-1822). Arts et Monuments public'in başına getirildi (1816), Pancoucke'un *Encyclopédie Méthodique*'i (Metodik Ansiklopedi) için bir *Dictionnaire de l'Architecture* (Mimarlık Lûgati) [1795-1825] kaleme aldı ve *Essai sur l'İdéal*'de (İdeal Üstüne Deneme) [1805] eski yunan ve latin yazarlarının taklidini savundu. Öbür eserleri: *Jupiter Olympien* (Olympos Jupiter'i) [1814] ve *Michel-Ange* (Michelangelo) [1839] (L)

QUATREMÈRE (Etienne Marc), fransız şarkiyatçısı (Paris 1782-ay.y. 1857). Bibliothèque Nationale'de görev aldı; kıptî diliyle eski mısır dilinin özdeşliğini ispat etti (*Recherches Critiques et Historiques sur la Langue et la Littérature de l'Égypte* [Mısır Dil ve Edebiyatı Üstüne Tarihî ve Eleştirel Araştırmalar], 1808). Collège de France'ta ibranî, süryanî ve kalde dilleri (1819), sonra Doğu Dilleri okulunda farsça profesörü oldu (1827), Reşidüddin'in *İran Moğolları Tarihi*'ni (1836), Makrizî'nin *Eyyubîler ve Memluk Sultanları Tarihi*'ni (1837-1845) v.b. Fransızcaya çevirdi. Kütüphanesi, Bavyera kralı tarafından satın alındı. (L)

QUATTRİNO i. (ital. k.). Bir baiocco'nun dörtte biri değerinde papalık parası. (L)

QUATTROCENTO i. («dört yüz» anlamında ital. k.). XV. yy.ı belirten italyanca kelime. (Aynı şekilde İtalyanlar XIV. yy.a *Trecento* v.b. derler.) [L]

QUATUORVİR i. (*quatuor*, dört ve *vir* adam'dan lat. k.). Roma'da, dört üyeli bir kurulun üyelerine verilen ad.

— ANSİKL. Rom. tar. Çeşitli *quatuorvir*'ler vardı: *koloni* ve *municipium quatuorvirleri* (bu bölgelerin en yüksek adalet ve emniyet görevlileriydi), «yol quatuorvirleri» (*viis purgandis*), para basımıyle görevli «para quatuorvirleri» (*auro argento aere flando feriundo*). [L]

QUAY (Jan Eduard **De**). Bk. DE QUAY.

Quasimodo
T. Johannot'nun eseri

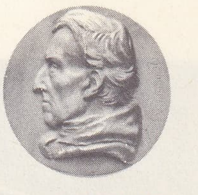

Antoine QUATREMÈRE
David d'Angers'in eseri
Carnavalet müzesi, Paris

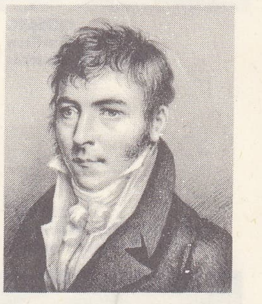

Etienne Marc QUATREMÈRE

QUEBEC
solda,
St. Laurent bölgesinde
çiftlikler;
sağda,
Shipshaw barajı

Quebec konferansı (eylül 1944)

QUEBEC, fr. **Québec,** Kanada'da şehir, Quebec eyaletinin merkezi, Saint-Charles ile Saint-Laurent'ın kavşağında; 171 000 nüf. (banliyöleriyle birlikte 310 000 nüf.). Laval üniversitesi.

Şehir, bu kesimde Diamant burnu ile (100 m yüksl.) Levis tepeleri arasında akan Saint-Laurent halicinin ağzında kuruldu. Hisarı ırmağa hâkimdir; kuzeyde Saint - Charles ırmağının kıvrımlar çizerek aktığı geniş bir çöküntü uzanır. Askerî ve idarî bir şehir olan Quebec, XVIII. yy. sonunda, limanı sayesinde bir ticaret merkezi haline geldi; ama XIX. yy.ın ikinci yarısında Montreal'in rekabetinden oldukça zarar gördü. Sanayi de aynı dönemde gelişti (dericilik, ayakkabı yapımı, konfeksiyon, kürk, makine yapımı, kâğıt fabrikaları). Limanı hâlâ canlı ve buğday trafiği önemlidir. Ama Quebec her şeyden önce bir idare, din ve fikir merkezidir. Her yıl birçok turist çeken şehir, Fransızlardan kalma anılarla doludur.

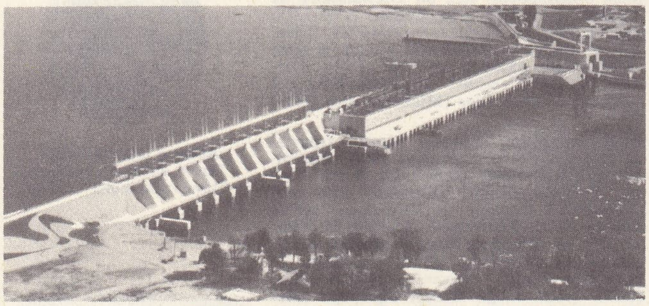

QUEBEC Carillon hidrolik santralı

— Tar. Champlain'in, yerli köyü Stadacona'nın yerinde kurduğu yerleşme merkezi bugünkü Quebec'in çekirdeğidir. Kirke kumandasındaki İngilizlerin eline geçen Quebec (1629), 1632 antlaşmasıyle, Fransa'ya geri verildi. Bir cizvit okulu (1635) ve büyük bir papaz okulu inşa edildi (1663). 1674'te bir piskoposluk kurulaması başına piskopos Laval getirildi. Quebec garnizonu'na hücum eden ingilizler (Phipps) püskürtüldüler (1690). 1759 Eylülünde Abraham ovalarında Montcalm'ın ölümünden sonra, garnizondaki 600 kişi (Ramezay'ın emrinde) teslim oldu. Paris antlaşmasıyle (1763) İngiltere'ye bırakılan şehri, James Murray (1763-1766) ve Guy Carleton gibi valiler sertliğe kaçmadan yöneterek Londra'yı ingiliz hukukunu zorla uygulamak isteğinden vaz geçirdiler. 1791'de çıkarılan bir kanunla Aşağı Kanada, Yukarı Kanada'dan ayrıldı; Quebec, Yukarı Kanada'nın merkezi olarak kaldı. Papineau'nun ayaklanmasından sonra (1837) iki eyalet Birlik kanunuyle (temmuz 1840) yeniden birleştirildi ve Kingston merkez oldu. 1864'te Quebec'te Londra konferansının kararlarını hazırlayan (aralık 1866) bir konferans toplandı; Londra konferansında şartları tespit edilen Kanada federasyonu, 1867 Kuzey Amerika anlaşmasıyle kuruldu. (L)

QUEBEC eyaleti, Kanada'nın doğusunda eyalet; 1 539 843 km²; 5 744 000 nüf. Merkezi, *Quebec;* başlıca şehri, *Montreal.*

● *Coğrafya.* Quebec eyaletinin toprakları Kanada'daki üç büyük coğrafî bütün üzerinde uzanır: *Kanada «kalkanı», Laurentides bölgesi, Apalaş bölgesi.*

Güney (Laurentides) ve doğu (Nouveau Quebec) kısmını içine aldığı Kanada «kalkanı» geniş ormanlarla kaplı ve birçok göl, çukur ve tepeciklerden meydana gelen bir labirent görünüşündedir. Laurentides bölgesi ırmağın her iki kıyısında (Saint - Laurent ülkesi, Montreal ovası) uzanan bir alçak topraklar bölgesidir. Apalaş bölgesi ise tepe çizgilerinin hâkim olduğu bir yaylalar (Gaspésie, halicin güney yaylaları, doğu kantonları) kesimidir. İklim kışın sert (Quebec'te ocak ortalaması: —12,4°C), yazın sıcaktır (Quebec'te ağustos ortalaması: 18,7°C); bol yağmur yağar (Quebec'te 1 070 mm); kar Quebec'te beş altı ay kalkmaz. Eyalet, ülkenin büyük tarım bölgelerinden biridir. Bununla birlikte toprağın ancak onda biri (Montreal ovası, Doğu kantonları, Saint-Jean gölü bölgesi, Abitibi-Temiscamingue çukuru) tarıma elverişlidir. Eyalet, zenginliğini toprakların çok eski tarihlerden beri yoğun bir şekilde değerlendirilmesine borçludur. Tarla açma işine Saint-Laurent'dan ormana doğru birbirini takip eden «rang»lar halinde başlandı. XIX. yy. ortalarında ırmağın kıyılarından çok öteye yerleşildi (Saint-Jean gölü bölgesi, Abitibi-Témiscamingue). Tarım sisteminde çeşitli tarım, küçük ve orta mülkiyet ağır basar. Fransız asıllı kanada köylüsü toprağına bağlıdır ve kendi işlediği tarlasında tahıl, yemlik bitki, sebze yetiştirir; her çiftliğin kendi bostanı ve meyve bahçesi, çoğunlukla da akçaağaç diktiği ormanı ve içinde sütçül inek, koyun ve domuz beslediği ağıl-ambarı vardır. Bunula birlikte Quebec sütçülüğe yönelmiş olduğu için tarımda yemlik bitkiler ağır basar. İdare bölümlerinde tek tip tarım yapılır. Joliette'te tütün, Orleans adasında

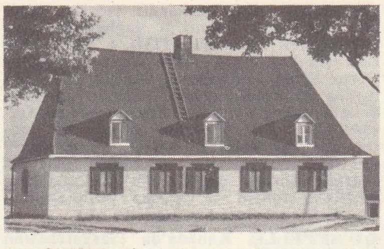

QUEBEC: Charlesbourg'da kanada evi

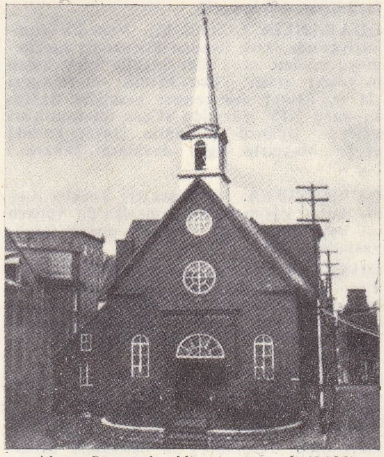

Notre-Dame des Victoires şapeli (1688)

meyve, Montreal'e doğru sebze, Napierville'de patates v.b. Balıkçılık (Gaspésie), kürk hayvanı yetiştiriciliği (gümüşü tilki, vizon), birçok bıçkıhaneye ve büyük kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikalarına hammadde sağlayan ormanlar, ek gelir kaynaklarıdır. Quebec, Ontario'dan sonra ülkenin en büyük sanayi bölgesidir. Yeraltı altın ve bakır (Noranda-Rouyn, Malartic, Val-d'Or), amyant (Asbestos, Thetford Mines v.b.), demir (Lac-Allard) bakımından zengindir; ayrıca ormanlar önemli bir gelir kaynağıdır. Üstelik Saint-Laurent suyolu ve beyaz kömür de eyaletin zenginliğini artırır. Saguenay (Ile-Maligne, Chutea-Caron, Shipshaw), Saint Laurent (Beauharnois, Les Cedres), Saint-Maurice (Shawinigan, Grand, Mere, La Tuque), Gatineau, Ottawa v.b. ırmakları üzerinde büyük hidroelektrik santralları kurulmuştur. Bu santralların ürettiği elektriğin üçte birini kâğıt hamuru ve özellikle alüminyum (Arvida, Shawinigan Falls, Beauharnois) sanayileri tüketir. Çok çeşitli olan imalât sanayii, Montreal, Doğu kantonları, Saint-Maurice, Quebec, Sague-

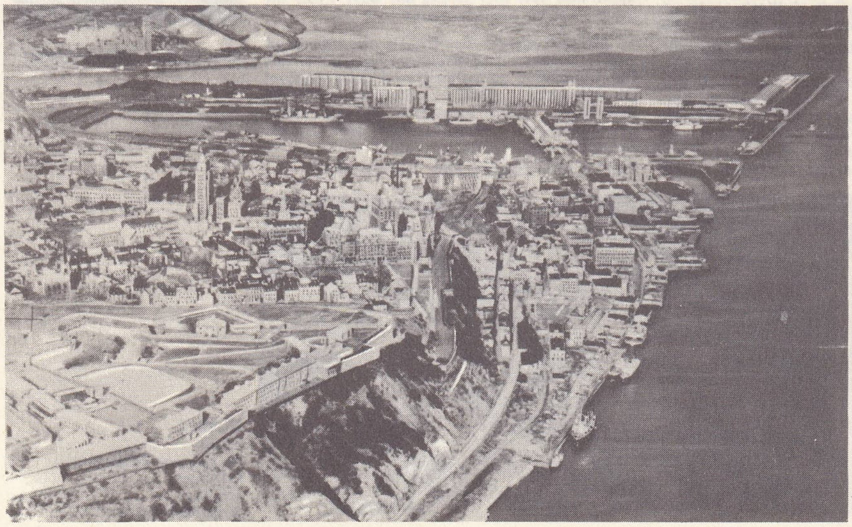

QUEBEC solda, havadan görünüşü; sağda, Frontenac şatosu

Foto. U.S.I.S., Kanada büyükelçiliği, R.C.A.F. (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

QUEBEC: 1759'da bombardımandan sonra

St. Lawrence denizyolu üzerinde St. Lambert tesviye havuzu; arkada, Montreal şehri

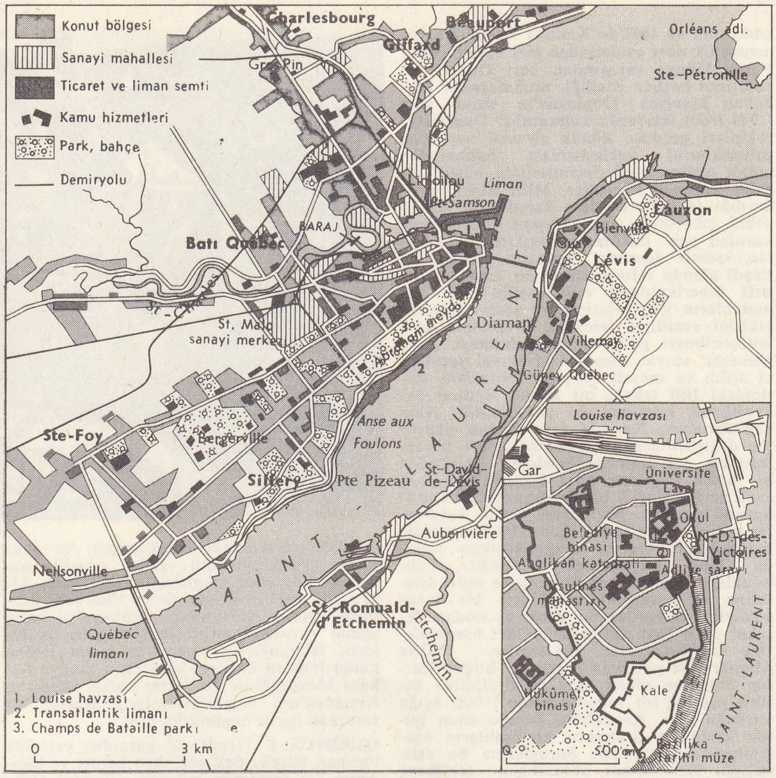

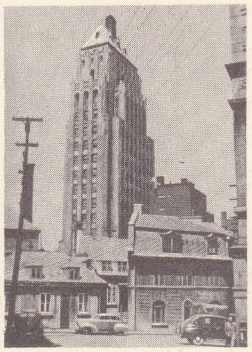

QUEBEC gökdelen ve eski evler

Gaspésie yarımadasının kuzey kıyısı

nay ve Ottawa bölgelerinde toplanmıştır. Turizm de (Laurentides, Gaspesie) önemli bir gelir kaynağıdır.

● *İktisat.* Eyaletin nüfusu 1961'den beri 500 000 kişi kadar arttı; bu artışın başlıca sebebi doğumların öltimlerden fazla olmasıdır. Toplam artışın yarısını eyalet nüfusunun yüzde 40'ından fazlasının yaşadığı Montreal çekmiştir.

1964'te Quebec değer bakımından kanada maden üretiminin yüzde 19,8'ini sağladı. Bu oldukça yüksek orana, demir filizi çıkarımı (Jeannine ve Wabush göllerindeki yataklarla Knob Lake [Schefferville] yatakları) ile altın, çinko (Mattagami gölü çevresinde) ve amyant üretimi (dünya üretiminin yarısından çoğu) sayesinde ulaşıldı. 1965 Başında Quebec, hidroelektrik alanında Kanada'nın toplam üretiminin üçte birinden fazlasını (büyük kısmı Hydro-Quebec'in kontrolu altında olan 10 000 MW) üretivordu. 1964'te Carillon santralının tamamlanmasından sonra Manicouagane ve Outardes ırmakları üzerinde girişilen çalışmalarla Quebec'in ülkedeki üstünlüğünün artması beklenmektedir. Ayrıca termik enerji de önemlidir: Sorel yakınında Tracy'de 600 MW'lık bir santral kurulmuştur.

Eyaletin kanada imalât üretimindeki payı 1964'te yüzde 29,7 iken Ontario'nunki yüzde 50 idi. Kişi başına üretim Ontario'dakinden çok azdır. Quebec'te daha çok ek değeri az olan sanayiler yerleşmiştir. Dokumacılık, kereste sanayii. Sanayinin bu yapısı hayat seviyesinin millî ortalamadan epeyce, komşu eyaletinkinden ise çok düşük olmasını açıklar. 1964'te kişi başına malî gelir Quebec'te 1 567 dolar, Ontario'da 2 113 dolardı (bütün Kanada için 1 812 dolar). Enerji elde edebilme imkânlarına (hiç olmazsa elektrik alanında, maden üretiminin önemine, Saint-Laurent denizyoluna ve ülkenin en büyük merkezinin burada olmasına rağmen giderilemeyen bu eşitsizliğin sebebinin iç yatırımların yönelimiyle ilgili olduğu ve kısa vadede değiştirilemeyeceği sanılır.

● *Tarih.* Tarihi Kanada'nınkiyle eşit olan bu büyük eyaletin sınırları 1763'te çizildi. 1791 Antlaşmasından sonra Aşağı Kanada

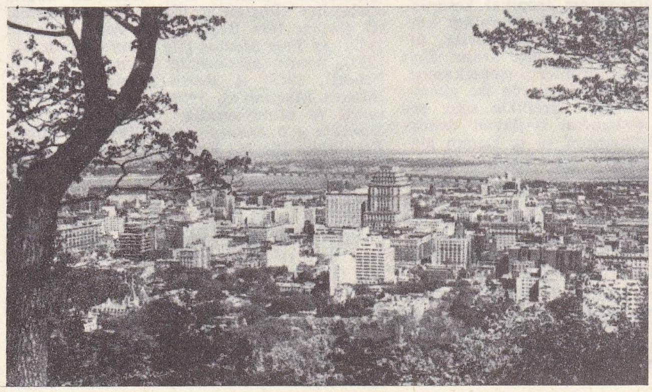

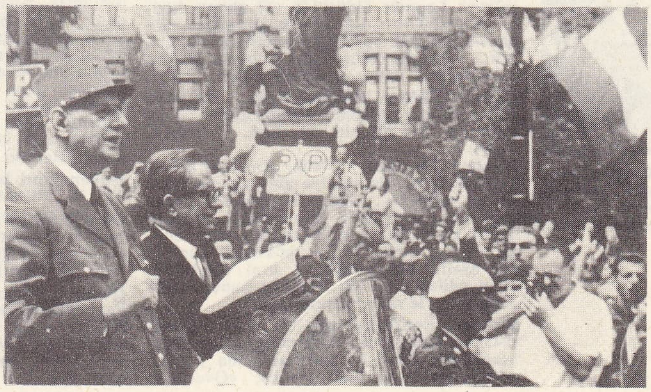

solda, Montreal'den bir görünüş; sağda, başkan Daniel Johnson ve general de Gaulle Montreal'den geçerken (temmuz 1967)

Foto. Aubert de la Rüe, Keystone (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana

adını aldı ve 1867'de Kanada konfederasyonunun ilk dört eyaletinden biri haline geldi. İkinci Dünya savaşından beri Quebec siyasetinin başlıca özelliği, muhafazakâr başbakan Maurice Duplessis'in uzun süre (1944-1960) iktidarda kalmasıdır. Duplessis'i rakipleri geçmişe dönük siyaseti ve seçim geleneklerini yozlaştırması bakımından tenkit ettiler. 1960 Seçimlerinde büyük bir zafer kazanan liberaller, Millî Birlik'in çıkardığı 44 milletvekiline karşılık 50 milletvekili çıkardılar. Jean Lesage yönetiminde kurulan yeni hükûmetin başlattığı reformlar, «sessiz devrim»i meydana getirdi: iktisadî alanda reformlardan bir kısmının hedefi Amerikalıların veya ingiliz asıllı Kanadalıların işletmelerinin ve sermayelerinin etkisini azaltmak (elektrik üretiminin devletleştirilmesi gibi) ve sanayileşmeyi geliştirmekti; sosyal alanda eski sosyal yapılara el atıldı ve meselâ Katolik kilisesinin eğitimdeki fiilî tekeli, bir Kamu Eğitimi bakanlığının kurulmasıyle yumuşatıldı. Ama kamuoyunun, Kanada federasyonu yapısının değiştirilmesini isteyen unsurları, bu reformları çok yetersiz buldular. Bunlardan bir kısmı bağımsız ama Kanada'nın öbür eyaletleriyle ilişkili bir Quebec devleti kurulmasını istediler. Bazılarıyse çeşitli kuruluşlar çerçevesinde tam bağımsızlık için savaşmaktadırlar: başlıca «bağımsızlıkçı» teşkilât Millî Bağımsızlık birliğidir. Topluluklardan bazısı ise millî kurtuluş mücadelelerine «sömürgecilik aleyhtarı» bir savaş gözüyle bakıyordu. Bu görüş açısından hareket eden bazı militanlar şiddet hareketlerine başvurulmasını öğütlediler. 1963'te Montreal'de patlayan bombalar birçok kişinin ölümüne sebep oldu. «İki dillilik» üstüne yapılan bir soruşturmanın (1965) açığa vurduğu gibi, Kanada'da kamuoyunun bütün kesimleri Fransızca konuşanların aşağılanmasına karşıdır. Soruşturma bu eşitsizliğin Kanada'nın bütünlüğünü tehlikeye düşürdüğünü açığa vurdu. Quebec ile Kanada'nın geri kalan kısmı arasındaki buhranı, 1966 seçimlerini Daniel Johnson'un yönettiği Millî Birlik partisinin kazanması (51 liberale karşılık, 55 milletvekili) daha da artırdı. Muhafazakârlar Fransızca konuşulan eyaletle Ottawa arasındaki ilişkilere, milliyetçi bir eğilim vermeğe kalkıştılar. General de Gaulle'ün Montreal Dünya sergisini ziyareti (temmuz 1967), olayların hızlanmasına yol açtı. Quebec halkının coşkunlukla karşıladığı De Gaulle, nutuklarında kaderlerine hâkim olmaları gereken «Kanadalı Fransızlar»ın hürleştirilmeleri zorunluğunu kesinlikle ortaya koydu; Montreal'de verdiği kısa nutku «Yaşasın hür Quebec» diye bağırarak bitirmesi, federal hükûmetin şiddetli tepkisiyle karşılaştı; bunun üzerine De Gaulle, Ottawa'ya yapacağı ziyareti iptal etti. O tarihten sonra Quebec ile Fransa arasında Ottawa'yı işe karıştırmadan önemli iktisadî ve kültürel anlaşmalar imzalandı.

1970 Nisanındaki eyalet seçimlerinde Millî Birlik hükûmeti yenilgiye uğradı ve seçimi Liberal parti kazandı. Partinin lideri Jean Robert Bourrassa'nın 12 mayısta göreve başlayan hükûmeti, ilk adımda kargaşalıklarla uğraşmak zorunda kaldı. Montreal'deki ingiliz ticaret ataşesi Cross (5 ekim) ve Quebec çalışma bakanı Pierre Laporte (10 ekim), Quebec Bağımsızlık hareketi mensuplarınca kaçırıldılar. Olağanüstü tedbirlere rağmen Laporte öldürüldü (17 ekim). İngiliz ataşesi Cross ise, onu kaçıranlarla mübadele edilmek suretiyle kurtarılabildi. Çalışma bakanını öldürmekle suçlanan iki kişi ise müebbet hapse mahkûm edildi. (LM)

Queen's ware
Wedgewood fayansı
XVIII. yy. başı
Victoria and Albert museum

QUEBEC idare bölümü, Doğu Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Saint-Laurent'ın sol kıyısında; 331 300 nüf. Merkezi, *Loretteville*. (L)

Quebec kanunu, 1774'te Kanada'ya uygulanan statü. Bu statüye göre Quebec eyaletinin sınırları çizildi, katoliklerin kamu işlerinde çalışmasına izin verildi, medenî hukuk alanında fransız kanunları kabul edildi, âşar tanındı ve bir hükûmet kuruldu (22 üyelik bir meclis ve kral tarafından tayin edilen bir vali). Quebec kanunu 1791 Anayasasıyle tamamlandı. (L)

Quebec konferansları, 11 - 24 ağustos 1943'te Quebec'te Churchill, Roosevelt, Mackenzie King ve Song arasında yapılan görüşmede (*Quadrant* denir), «Overlord» harekâtı (Normandiya çıkarması) ve sonradan «Dragoon» adı verilen «Anvil» harekâtı (Provence çıkarması) hazırlandı. 13-17 Eylül 1944'te Roosevelt ve Churchill arasında yapılan görüşmede, Japonya'ya karşı açılan savaşa İngilizlerin katılması kesinleşti, Almanya'da sanayinin tarım lehine kaldırılmasını öngören amerikan maliye bakanı Morgenthau'nun planı kabul edildi ve Almanya'nın Anglosaksonlarla Ruslar tarafından işgali öngörüldü. (L)

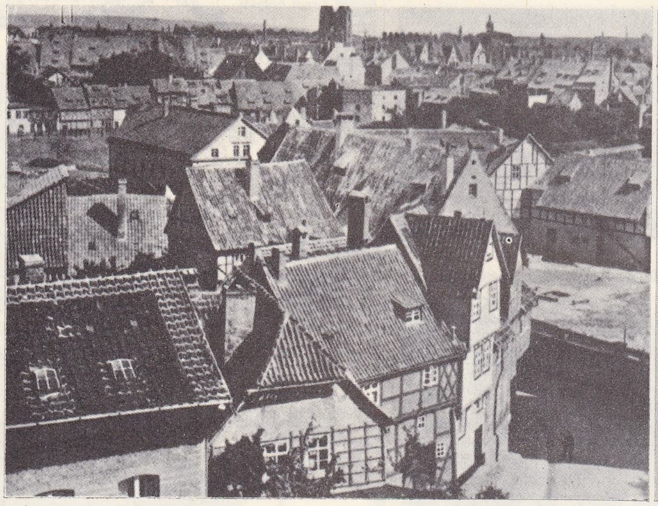

QUEDLINBURG'tan bir görünüş

QUEDİUS i. Nemli ve karanlık yerlerde barınan böcek; pek çok türü vardır ve dünyanın her tarafında bulunur. (Kınkanatlılar'ın *staphylinidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Quedius*'lar genellikle ormanlarda, bitki kırıntılarının veya yosunların arasında yaşar. Bazıları karınca yuvalarında, bazıları memeli hayvanların inlerinde barınır. (L)

QUEDLİNBURG, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) şehir, Harz'ın kuzey eteğinde; 33 100 nüf. Birçok dinî ve sivil yapı. Çiçekçilik. Metalürji sanayii, kimya ve besin sanayii.

— Tar. X. yy.da kurulan Quedlinburg, Heinrick I'in yaptırdığı bir manastırla bir şato çevresinde gelişti. Saksonya seçici prensinin koruduğu şehir, 1698'de Brandenburg'a geçti. (L)

QUEENSBERRY (James DOUGLAS, ikinci — dükü ve birinci **Douvres** dükü), iskoçyalı siyaset adamı (Sanquar Castle 1662 - öl. 1711). Becerikli ve uzağı gören bir siyasetçiydi. William IV'ün, sonra da İskoçya'da Anne'ın en iyi yardımcılarından biri oldu. James taraftarlarının iddialarını önemsemedi ve tahta vâris olarak protestanların kabul edilmesi için çalıştı, kamuoyuna aldırmayarak İngiltere ile birleşme fikrini savundu. (L)

QUEENSLAND, Avustralya'da Commonwealth üyesi devlet, Avustralya'nın kuzeydoğusunda; 1 736 000 km²; 1 569 100 nüf. Merkezi, *Brisbanei Queensland* («Kraliçe'nin toprağı»), Avustralya'nın tropikal kesimindedir. Kıyı bölgeleri ve Cordilera'nın kütleleri bol yağış alır; ama yağmurlar, ülkenin iç kısmına doğru gittikçe azalır. Kıyı ovalarında tropikal ürünler (şekerkamışı, ananas), daha çorak bölgelerde ise güneybatıda koyun, kuzeyde özellikle sığır yetiştirilir. Kıyı ovasından başlayan demiryolları tarım ürünlerinin ve iç kısmın maden filizlerinin ihracını sağlar. (L)

Queensland humması veya **Q. humması.** Tıp. Bk. HUMMA.

QUEENSTOWN, Güney Afrika cumhuriyetinde (Capetown ili) şehir, Stormberg'in eteğinde; 25 800 nüf. Tarım pazarı: yün, tahıl, hayvancılık ürünleri. (L)

Queen's ware, 1762'de J. Wedgewood'un imal ettiği basma süslemeli ince bir fayansa XVIII. yy.da Fransa ve İngiltere'de verilen ad. Bu fayanslar aynı adla Leed'de de imal edildi, ama kabartma bir resimle süslendi. (L)

QUEİPO DE LLANO RUİZ DE SARAVİA (Jose Maria). Bk. TORENO *kontu*.

QUEİPO DE LLANO Y SİERRA (Gonzalo), ispanyol generali (Tordesillas 1875 - Gambada, Sevilla yakınları 1951). İspanyol-Amerikan savaşına katıldı ve Fas'ta hizmet gördü. Cumhuriyetçi görüşleri benimsediği için Primo de Rivera'nın diktatörlüğüne karşı çıktı. Görevinden alındı; 1928'de bir ayaklanmaya kalkıştı. Paris'e sığındı ve İspanya'ya ancak 1931'de cumhuriyet kurulduğu zaman döndü; cumhurbaşkanı Alcala Zamora'nın askerî kabine şefi oldu. 1936'daki milliyetçi ayaklanmada önemli bir rol oynadı, atak bir saldırıyle Sevilla'yı ve sonra Malaga'yı zaptetti (1937). Radyo yayınlarıyle düşman üstünde psikolojik etki yaratmağa çalıştı ve bu sebeple GENERAL RADIO lakabını aldı. Daha sonra, Madrid'de kalmış olan milliyetçi elemanlarla bağıntı kurdu. İç savaştan sonra İtalya'daki İspanyol Askerî heyetini yönetti (1939-1942). [L]

QUEİROS (José Maria EÇA DE), portekizli yazar (Povoa da Varzim 1845 - Paris 1900). 1873'ten sonra diplomatik mesleğine girdi. Edindiği tecrübeleri ve yaşantılarını portekiz edebiyatında gerçekçi türün en iyi örnekleri olan romanlarında dile getirdi: *O Crime do Padre Amaro* (Amaro Babanın Cinayeti) [1875], *O Primo Basilio* (Kuzen Basilio) [1878], *A Reliquia* (1887), *Os Maias* (Mayalar) [1888], *A Cidade e as Serras* (Şehirler ve Dağlar) [1901]. (L)

QUEİROS (Pedro FERNANDES DE), portekizli denizci (Evora 1655 - Panama 1615). Mendana'nın emrinde, Salomon adalarını sömürgeleştirmek üzere 1595'te yola çıktı. Markiz adalarının bir kısmını, Mendana adalarını ve daha başka yerleri keşfetti. Mendana'nın ölümünden sonra gemileri 1596'da Manilla'ya götürdü. Yeni bir keşif gezisinde Tahiti adasını, Mallicolo adaları grubunu ve Yeni Hebrid adalarının bir kısmını keşfetti. (L)

QUEİROZ (Rachel DE), brezilyalı kadın edebiyatçı (Fortaleza 1910). Romanlarında (*O Quinze* [On Beş], 1930; *Joao Miguel*, 1932; *As Tres Marias* [Üç Meryemler İçin], 1939), tiyatro eserlerinde (*Lampiao* [Sokak Feneri], 1953; *A Beata Maria do Egito* [Mısırlı Meryem'e], 1958), denemelerinde, tarihî ve otobiyografik hikâyelerinde (*A Donzela e a Moura Torta*, 1948; *Cronicas Escolhidas* [Seçme Kronikler], 1958; *O Brasileiro Perplexo* [Kararsız Brezilyalı], 1963) brezilya halkının hayatını gerçekçi bir üslûpla anlatır. (L)

QUELEA i. Ekvator Afrika'sında bulunan küçük ötücü kuş; tüyleri benekli esmer, başı sarı ve siyah, erkeğinde ise kırmızıdır. (Başlıca türü *Quelea quelea* çok kalabalık sürüler halinde [sürüdeki kuş sayısı milyonları aşar] birarada yaşar. Taneyle beslenen bu kuşlar pirinç tarlaları için çok zararlıdır; gittikçe çoğalmaları ise çözülmesi güç çetin bir mesele halindedir.) [L]

QUELİMANE, Mozambik'te liman, Zam-

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Victoria and Albert museum (LAROUSSE)

QUEENSLAND Eachan gölü

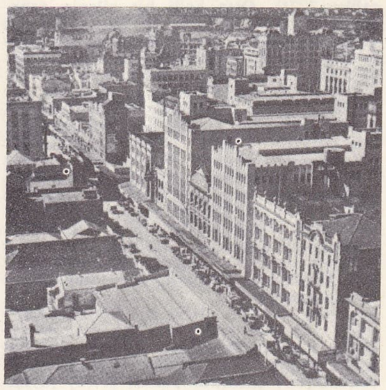

QUEENSLAND: Brisbane'in ana caddesi, Adelaide Street

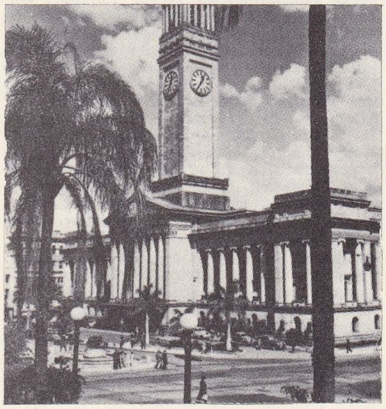

QUEENSLAND: Brisbane belediye binası

bezia idare bölümünün merkezi; 10 000 nüf. Mocuba demiryolunun son istasyonu. Pamuk, sisal ve hindistancevizi ihraç edilen eski köle ticareti limanı. (L)

QUELLİNUS veya **QUELLİN,** flaman sanatçı ailesi. Üyeleri arasında başlıca sanatçılar şunlardır: ERASMUS II, ressam (Anvers 1607-ay.y. 1678). Rubens'in yönetimi altında Anvers şehrinin süslenmesine katkıda bulundu (1635). Ustasının ölümü üzerine Anvers şehir ressamı sıfatıyle onun yerini aldı ve onun tarzında çalıştı. Kiliselerde, manastırlarda (Anvers, Brugge, Mechelen) ve müzelerde (Aachen, Anvers, Bonn, Brüksel, Caen, La Haye, Toulouse, Valenciennes, Leningrad [Ermitaj], Madrid [Prado]) birçok resmi vardır. — Kardeşi ARTUS, **Büyük** denir, heykeltıraş (Anvers 1609-1668). Roma'da François Duquesnoy'nin öğrencisiydi. Amsterdam Belediye sarayının ve Anvers'teki birçok kilisenin dekorasyonunu yaptı. Brüksel müzesinde eserleri vardır. — Kuzeni ve öğrencisi ARTUS **Küçük** denir, heykeltıraş (Saint - Trond 1625-Anvers 1700). Flandre kiliselerinde birçok mihrabın, günah çıkartma yerinin dekorasyonunu yaptı. — JAN-ERASMUS, ressam (Anvers 1634-Mechelen-1715). Erasmus II'nin oğludur; İtalya'da yaşadığı sanılır. Anvers'e dönüşünde birçok kilisede çalıştı. İmparator Leopold I ile Joseph I'in ressamı oldu. Dinî tablolarından başka, portreler de yaptı. Anvers, Dunkerque, Brüksel, Lille, Nantes, Douen müzelerinde eserleri vardır. (L)

Francesco **QUERİOLO:** «Hayal Kırıklığı», Napoli

QUELUZ, Portekiz'de (Lizbon idare bölümü) kasaba; 8 000 nüf. Eski kraliyet sarayı nın (XVII. yy.) yapıları ve bahçeleri Versailles'ı andırır; havuzlar, duvarları çinilerle süslü kanallar. (L)

QUELVÉE (François), fransız ressamı (Evreux 1884-Saint-Germain-en-Laye 1967). Dekoratif Sanatlar yüksekokulunda profesör oldu (1936-1954). Evreux Ticaret odası (1935) ve Sarah-Bernhardt tiyatrosunda (1943) duvar dekorasyonları yaptı. Art Moderne Millî müzesi, Paris Güzel Sanatlar müzesi, Evreux, Grenoble, Boston müzelerinde eserleri vardır. Ayrıca, Comédie - Française ve Opera için dekor ve kostümler yaptı. (L)

QUEMOY, çince **Kimoy,** Formoza boğazında çin adası, Hsia-men'ın doğusunda; 156 km²; 49 500 nüf. Milliyetçilerin elindeki kara parçasının en ileri karakoludur. (L)

QUENEAU (Raymond), fransız yazarı (Le Havre 1903). Paris'te felsefe okudu, sonra gerçeküstücülere katıldı. 1933'te ilk romanı *Chiendent*'ı (Ayrıkotu) yayımladı. Bunun ardından şu eserleri yazdı: *Gueule de Pierre* (Taş Ağız) [1934], *Odile* (1937), *Un Rude Hiver* (Sert Bir Kış) [1939], *Pierrot Mon Ami* (Dostum Pierot) [1942], daha sonra müzikli bir komedi haline getirilen *Loin de Rueil* (Rueil'den Uzakta) [1945], *Saint - Glinglin* (1948), *Le Dimanche de la Vie* (Hayatın Pazarı) [1952], kukla insanların dünyasını tasvir etmek için konuşma dilinden büyük çapta yararlanan *Zazie dans le Métro* (Zazie Metroda) [1959]. Queneau *Exercices de Style* (Üslûp Temrinleri) [1947], *Cent Mille Millards de Poèmes* (Yüz Bin Milyar Şiir) [1961] gibi eserlerini de dil oyunları üstüne kurmuştu. *Encyclopédie de la Pléiade*'ı yöneten Queneau, daha sonra, *Le Chien á la Mandoline* (Mandolinli Köpek) [1965], *Courir les Rues* (Sokaklarda Dolaşmak) [1967] gibi şiir kitapları; ayrıca, denemeler ve uzun hikâyeler yayımladı: *Oeuvres Complètes de Sally Mara* (Sally Mara'nın Toplu Eserleri) [1962], *Les Fleurs Bleues* (Mavi Çiçekler) [1965]. (L)

QUENSELİT [kenselit] i. (isveçli mineralog P.D. *Quensel*'in adından fr. *quensélite*). Miner. Hidratlı tabiî kurşun ve manganez oksit. (L)

QUENSTEDTİT [kenstedit] i. (alman jeolog (F.A. *Quenstedt*'in [1809-1889] adından fr. *quenstedtite*). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat; kopiyapit çeşididir. (L)

QUENTAL (Anthero Tarquinio DE), portekizli yazar (Ponta Delgada, Asor adaları 1842-ay.y. 1891). Canlılığını kaybetmiş bir romantizmin tasfiyecisi olan ve derin ruh tahlilleri yapan Quental, demokratik ve ilerici düşünceler uğrunda mücadele etti. Siyasî tezlerinin özünü, *Causas de Decadencia dos Povos Penunsulares dos Ultimos Tres Seculos* (Yarımada Halklarının Son Üç Yüzyıldaki Siyasî Gerileyişinin Sebepleri) [1871] adlı kitabında açıkladı. Ama Quental, her şeyden önce bir şairdi: *Raios de Extinta Luz* (Sönmüş Bir Işığın Işınları) [1859 -1863], *Odes Modernas* (Modern Od'lar) [1865] ve *Sonetos* (Soneler) [1890] adlı eserleri kendini intihara götüren fizik ve metafizik bir dramın birbirini izleyen yönlerini dile getirir. (L)

Quentin Durward, Walter Scott'un romanı (1823). Bourgogne'lu zengin bir ailenin vârisi olan İsabelle de Croye, istemediği biriyle evlenmekten kurtulmak için, Korkusuz Charles'ın sarayından kaçar. Fransa kralı Louis XI onu yanına alır, entrikalarına âlet eder ve «Ardenne'lerin yaban domuzu» lakabını taşıyan yırtıcı müttefiki La Marck'a peşkeş çeker. İskoçyalı muhafız Quentin Durward bu planları başarısızlığa uğratır. İsabelle Korkusuz Charles'ın sarayına döner. Charles onu, La Marck'ı öldürecek olanla evlendirmeğe karar verir. Quentin'in amcalarından biri La Marck'ı öldürür ve İsabelle ile evlenme hakkını yeğenine bırakır. Roman bütünüyle olayın geçtiği devrin sadık bir portresidir. (L)

QUENTOVİCUS. Esk. coğ. Ortaçağda liman, bugünkü Etaples bölgesinde. Merovenjler zamanında burada para basılan bir atelye vardı. 841-844'te Normanlar tarafından yağmalandı. Bugünkü *Quend* olduğu sanılır. (L)

QUELUZ

Büyük QUELLİNUS
Amsterdam belediye binasının karyatiti

Foto. *Encyclopedia Americana; Dizionario Enciclopedica italiano; Rijskmuseum Amsterdam, Sauvanaud (LAROUSSE)*

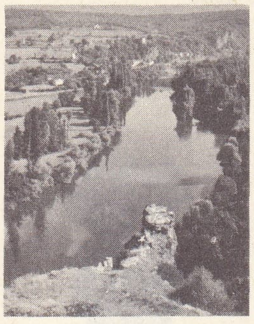

QUERCY
Saint-Cirq-Lapopie'de
Lot nehri

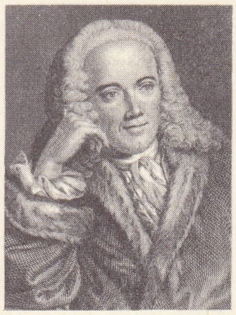

François QUESNAY
J. C. Will'in gravürü
J. Chevallier'den

François QUESNEL
«Anne de Thou»
Versailles müzesi, Paris

QUENU (Edouard), fransız cerrahı (Marquise 1852-Paris 1938). Paris fakültesinde cerrahî kliniği profesörü oldu. Rektum, karaciğer, pankreas, dalak cerrahîsi üstündeki çalışmalarıyle tanındı. (L)

QUE QUE, Zambiya'nın ortasında kasaba; 5 100 nüf. Altın ve demir madenleri. Ağır metalürji (dökme ve çelik) ve imalât metalürjisi. (L)

QUERCİA (Iacopo DELLA). Bk. İACOPO DELLA QUERCIA.

QUERCİTRON i. (lat. *quercus,* meşe ve *citron,* limon dan). Pennsylvania ve Carolina'da yetişen renkli meşenin adı. (Bu ağacın yaprakları kırışık, oval, palamutları kısa ve sapsızdır. Kabuğu pamuklu ve yünlü dokumaların kenarlarını sarıya boyamakta kullanılır.) [L]

QUERCUS i. Meşenin ilmî adı. (L)

QUERCY, Fransa'da Akitanya havzasında bölge, Massif Central'ın kenarında. Quercy *Causse*'ları ve *Aşağı Quercy* diye ikiye ayrılır. Causse'lar, Massif Central kenarında uzanan çöküntülerin yukarısında yükselen çok az nüfuslu, çorak, kalkerli yaylalardır: Lot'nun kuzeyinde Limargue'a hâkim olan Gramat Causse'u, güneyde Villefranche-de-Rouergue çöküntüsü kenarında Limogne Causse'u. Cılız otlaklar ve seyrek ormanlarla (meşe) kaplı olan yaylaların karstlı yüzey şekillerine has çöküntülerinde birçok turistik yer vardır (Padirac mağarası Rocamadour v.b.). Güneybatıda, Aveyron ile Tarn'ın alt çığırına doğru *Aşağı Quercy,* birbirine paralel vâdilerle, aşağı kesimine doğru da tepelerle ayrılan dar yaylalardan meydana gelir. Burası çeşitli tarım (buğday, mısır) ülkesidir; bağcılık önemli rol oynar. Hayvancılık da günden güne gelişmektedir.

— Tar. Halkının (*cadurci*) direnmesine rağmen Sezar tarafından fethedilen bölge, 507'de Clovis'in eline geçti. Fransa ve İngiltere arasında çekişmeye yol açan Quercy, XV. yy.da Fransa tahtına bağlandı. Şehir XVI. yy.da katoliklerle protestanlar arasındaki savaştan çok zarar gördü.

— Leng. *Quercy lehçesi,* Fransa'da Lot, Tarn-et-Garonne idare bölgelerinde ve Lot-et-Garonne'un bir bölümünde konuşulan oc dili lehçesi. (L)

QUERCYTHERİUM i. Fosil kreodontlar takımından memeli hayvan; Quercy fosforitlerinde bulunmuştur. (L)

QUERENA (Lattanzio), italyan ressamı (Clusone, Bergamo 1768-Venedik 1853). Verona ve Venedik'te D. Maggiotto'dan ders aldı; özellikle dinî resimler ve portreler yaptı. Venedik'in birçok kilisesinde (*İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi,* Aziz Giovanni ve Paolo kiliseleri; *Sacro Coure,* S. Maria Formosa kilisesi v.b.), Londra, Paris, Viyana, Berlin müzelerinde eserleri vardır. Venedik'teki San Marco'nun taç kapısı için *Kıyamet Günü* adlı mozaik kartonu Querena yapmıştır (1836). — Oğlu LUİGİ de ressamdı. Venedik'te çalıştı. Daha çok, manzara ve günlük hayattan sahneler çizdi. Venedik'te Correr müzesinde (1848 Devrimini ve Venedik'in alınışını canlandıran on bir pastel), S. Gregorio manastırında (manzaralar) v.b. eserleri vardır. (M)

QUERETERO, Meksika'da şehir, eyalet merkezi, Mexico'nun güneybatısında; 74 000 nüf. XVI. yy.dan kalma katedral. Önemli pamuk iplikhaneleri. Otomi'lerin uğraştığı opal zanaatçılığı. — *Queretaro eyaleti,* 379 200 nüf. Eyalet, özellikle kuzeyde, dağlık bölgelerde uzanır; ama güneye doğru sıcak ve verimli topraklarda tahıl ve şekerkamışı yetiştirilir. Maden kaynakları boldur; gümüş, bakır, altın, kurşun, antimon, civa v.b. Metalürji.

— Tar. Eski bir aztek şehri olan Queretaro, 1531'de İspanyollar tarafından alındı. 1810'da Hidalgo, Dominguez ve Allende'nin ayaklanması burada hazırlandı. A. B.D. ile *Guadeleoupe* Hidalgo antlaşmasının imzalandığı Meksika kongresi burada toplandı. İmparator Maximilian, Miramon ve Mejia tarafından burada kuşatıldı ve ihanete uğraması üzerine teslim olunca kurşuna dizildi (19 haziran 1867). Şehirde Carranza'nın topladığı Konvansiyon meclisi şubat 1917 Anayasasını hazırladı. (L)

guerula

QUERİDO (İsraël), hollandalı yazar (Amsterdam 1872-ay.y. 1932). Elmas işçisiydi. Edebî alanda kendi kendini yetiştirdi. Romanlar, dramlar, natüralist türde denemeler yayımladı. En güzel eseri Amsterdam halkının yaşantısını anlatan *De Jordaan* (4 cilt, 1912-1925) adlı eseridir. (L)

Querido's Uitgeversmaatschappij (Emanuel), Amsterdam'da 1915'te Emanuel Querido'nun (1871-1943) kurduğu yayınevi. Özellikle edebî yayınlar yaptı. Şubesi «Querido Verlag» (1934) sürgün alman yazarlarının eserlerini yayımladı. Queridos'un listelerinde birçok hollandalı yazarın eserleri yer alır: şairlerden G. Achterberg, H. Marsman, L. Vroman; romancılardan M. Dermoût, A. Helman, A. M. de Jong, A. Kossmann, A. Van der Veen; tarihçi ve denemecilerden J. ve A. Romein, V. E. Van Vriesland, A. H. Mulder. Yabancı yazarlardan (A. Gide, Th. Mann, H. James, F. Kafka, R. M. Rilke, Tennessee Willams) tercümeler de yayımladı. (L)

QUERİNİ (Marco di Lauro), venedikli amiral (1515-1577). Adriyatik denizinde korsanlara karşı yaptığı savaşta sivrildi. Kandiye'de danışman olarak Türklere karşı başarı kazandı. Bu arada Magosa'yı kuşatan osmanlı donanmasını yenilgiye uğrattı. Kandiye'nin denizden savunmasını düzenledi. Lepanto (İnebahtı) birliğine bağlı gemilerle Messina'da birleşerek Osmanlılara karşı kazanılan zaferde önemli rol oynadı. (M)

QUEİROLO (Francesco), italyan mimarı (Cenova 1704-Napoli 1762). Cenova'da B. Schiaffino'nun öğrencisi, Roma'da C. Rusconi'nin yardımcısıydı. Daha sonra A. Corradini ile çalışarak sanatını mükemmelleştirdi, özellikle tekniğinin inceliği çok beğenildi. Roma'da (Santa Maria Maggiore, Sant'Andrea delle Fratte) ve Napoli'de (Santa Maria della Pietà dei Sangro'daki *Hayal Kırıklığı*) eserleri vardır. (M)

QUEROL (Agustin), ispanyol heykeltıraşı (Tortosa 1860 - Madrid 1909). Barcelona'da öğrenim gördü, 1884'te Roma'ya gitti, öğrenimine orada devam etti. Dönüşünde, *Gelenek* (Çağdaş Sanat müzesi, Madrid) adlı eseriyle tanındı (1887). Canovas del Castillo'nun desteğiyle, Madrid'in en tutulan heykeltıraşı oldu, İspanya'dan olduğu kadar, İspanyol Amerikası'ndan da siparişler aldı. Heykellerinin kilden modelini hazırlamakla yetinir, bundan sonraki işi yardımcıları yapardı. Başlıca eserleri: Madrid'de, Canovas del Castillo'nun mezarı (Atocha kilisesi), Madrid Millî kütüphanesi cephesinin süslemeleri, Vigo'da Mendez Vigo ve Elduayen'in, Bilbao'da Viuda de Epalza'nın, Barcelona'da Frederic Soler'in, Cadiz'de Moret'nin, Manila'da Legazpi ve Urdaneta'nın mezarları, Montevideo'da *Garibaldi,* Parana'da *Urquiza,* Guayaquil'de *Bağımsızlık.* (M)

QUEROL (Vicente Wenceslao), ispanyol şairi (Valencia 1836 - ay.y. 1889). Başlıca eserleri: valencia lehçesiyle yazdığı ünlü *Rimas* (Kafiyeler) [1877] ve *La Fiesta de Venus* (Venüs'ün Bayramı) [1878], *Canta Epico a la Guerra de Africa* (Afrika Savaş Destanı) [1924'te basıldı]. (L)

QUEROL GAVALDA (Miguel), ispanyol bestecisi ve müzik bilgini (Ulldecona, Tarragona ili 1912). Barcelona üniversitesinde müzik tarihi dersi verdi. İspanyol Müzikoloji enstitüsünde yönetim başkanıdır (1946). İki bale, bir oratoryo (*Montserrat'da Kış,* 1936), ses müziği olarak şiirler, mezmurlar, missa'lar, madrigal'ler, yaylı çalgılar için dörtlüler, sonatlar, elli melodi besteledi. (L)

QUERULA i. Oldukça büyük boylu, siyah tüylü, kırmızı gerdanlı kuş; Tropikal Amerika'da yaşar, meyveyle beslenir. (Kotingagillerden.) [L]

QUERVAİN (Alfred DE), isviçreli coğrafyacı, meteorolog ve kâşif (Zürich 1897 - ay.y. 1927). Fizik, sismoloji ve meteoroloji okudu. Bir keşif seferi düzenleyerek, 1912'de Grönland'ı bir uçtan bir uca dolaştı. Bu sırada, buz tabakası konusunda önemli gözlemlerde bulundu. Zürich üniversitesinde dersler verdi. (L)

QUESADA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Jean ili), sierra de Cazorla'nın eteğinde; 12 200 nüf. (L)

QUESADA (Gonzalo JİMENEZ DE), ispanyol serüvencisi (Granada? 1500'e doğr. - Mariquita, Kolombiya 1579). Kanarya adaları valisi don Pedro Fernandez de Lugo'nun Yukarı Magdalena'ya doğru yaptığı sefere katıldı, Yeni Granada'nın başkenti Santa Fe de Bogota'yı kurdu (1538). [L]

QUESNAY (François), fransız hekimi ve iktisatçısı (Méré, Île-de-France 1694-Versailles 1774). Orta halli bir ailenin çocuğuydu. Paris'te başarılı bir tıp öğrenimi yaptı; Mantes'da Hôtel-Dieu'nün başcerrahı oldu, cerrah ve doğum uzmanı olarak büyük bir ün kazandı, *Observations sur les Effets de la Saignée*'yi (Kan Almanın Sonuçları Üstüne Gözlemler) [1730] yazarak o güne kadar bu konuda ileri sürülmüş tezleri çürüttü. 1736'da *Essai Physique sur l'Economie Animal*'i (Hayvansal İktisat Üstüne Fizik Deneme) yayımladı. Eczacılık akademisinin daimî sekreterliğine getirildi (1737). Mme de Pompadour'un (1749), sonra kralın (1752) hekimi oldu. Versailles şatosundaki dairesinde, iktisadî meselelerle ilgilenen Diderot, Turgot, Mirabeau markisi, Dupont de Nemours gibi saray adamları toplanırdı. *Encyclopedie* için, daha çok kişisel deneylerine dayanan «çiftçi» (1756) ve «tahıl» (1757) maddelerini yazdı. Altmış dört yaşında, başlıca eseri sayılan *Le Tableau Economique*'i (İktisadî Tablo) [1758] yayımladı. Bu eserde ortaya koyduğu görüşleri *Maximes Générales du Gouvernement Economique d'un Royaume Agricole*'de (Bir Tarım Ülkesinin İktisadî Yönetimi Üstüne Genel İlkeler) geliştirdi. Nispeten az yazmış olmasına rağmen çağdaşları ve özellikle de fizyokratlar adıyle tanınan topluluk üstünde büyük etkisi oldu. Quesnay'e göre, iktisadî düzende, kanunkoyucunun uymak zorunda olduğu tabiî yasalar vardır. Devletin üretime ve mübadeleye müdahalesi yanlıştır ve kötü sonuçlar doğurur. Toprak, zenginliğin başlıca kaynağıdır; sanayinin, zenginliklerin artmasına, insanları topraktan koparmadığı ölçüde katkısı vardır. Ticaret herhangi bir gerçek zenginlik değil, sadece bireysel, yani ortak olmayan bir kazanç sağlar (bir kimsenin kazancı, başka birinin kaybıdır). Zenginliğin ilk kaynağı toprak olduğu için, vergi yükünü yalnız toprağın taşıması gerekir. Çağdaş iktisatçılar, Quesnay'in *Tableau Economique* adındaki eserine hiç değilse tarih açısından büyük önem verirler. Quesnay bu eserinde, Harvey'in kandolaşımı konusundaki keşfini zenginliklerin dolaşımına uyguluyordu. (L)

QUESNAY DE BEAUREPAİRE (Jules), fransız hâkimi (Saumur 1838- - Vitrai sous-Laigle, Orne 1923). Paris İstinaf mahkemesi başhâkimi oldu (1889), general Boulanger'ye yüklenen suçla ilgili karşı iddianameyi hazırladı, Panama yöneticilerine karşı kovuşturma raporunu kaleme aldı (1892), yargıtay başkanı oldu (1893). Dreyfus olayının incelenmesi sırasında arkadaşlarıyle aynı fikirde olmadığından Dreyfus'ü tutanlarla mücadele etmek için görevinden ayrıldı (1899). [L]

QUESNEL, iskoçya asıllı fransız ressam ailesi. Başlıca üyeleri: FRANÇOİS, iskoçyalı James V'in ressamlarından birinin oğlu (Holyrood şatosu, Edinburgh 1543'e doğr.- Paris 1619). Mary of Lorraine ile Fransa'ya gitti, Henry III'ün ressamı oldu; yağlıboya ve karakalem portreleri yaptı: *La Force Dükü, Gabrielle d'Estrees, Anne de Thou* (Versailles); — NİCOLAS I (öl.

Foto. René-Jacques, Giraudon (LAROUSSE)

Paris 1632), François'nın kardeşi. Sarayın portre ressamı oldu. Bir *Paris Planı* yaptı. Eserleri Versailles'da ve Mans müzesindedir. (L)

QUESNEVİLLE (Gustave Augustin), fransız eczacısı ve hekimi (Paris 1810 - ay.y. 1889). Uygulamalı kimya çalışmaları yaptı. Özellikle bizmut ve tuzlarını inceledi; bizmut hidrat ve çözünen nişasta iyodür için bir hazırlama usulü buldu. 1840'ta *Revue Scientifique et Industrielle*'i (Bilimsel ve Sınaî Dergi) çıkardı; dergi değişik adlar altında 1940'a kadar yayımlandı. (L)

QUET (Jean Antone), fransız fizikçisi ve kimyacısı (Nîmes 1810 - Paris 1884). 1833'te Ecole Normale Supérieure'ü bitirdi; liselerde fizik okuttu ve genel müfettişliğe kadar yükseldi. D. Bernoulli'nin sesli borular teorisini tamamladı, eterdeki ışık titreşimlerini inceledi, asetileni saf olarak elde etti ve bakır asetilürü buldu. (L)

QUÉTELET (Adolphe), belçikalı astronom, matematikçi ve istatistikçi (Gand 1796 - Brüksel 1874). Önce Gand'da, sonra Brüksel'de matematik dersleri verdi; koniklerin düzlem kesitleri konusunda çalışmalar yaptı. Sonra Brüksel rasathanesinin yapımını yönetti ve bu kurumun ilk müdürü oldu (1828). Özellikle, olasılıklar teorisini ahlâk ve siyaset bilimlerine, ayrıca antropometriye uygulamasıyle tanınır. Başlıca eserleri: *Sur l'Homme et le Développement de ses Facultés, ou Essai de Physique Sociale* (İnsan ve Yetilerinin Gelişmesi Üstüne veya Toplumsal Fizik Denemesi) [1835], *L'Anthropométrie, ou Mesure des Différentes Facultés de l'Homme* (Antropometri veya İnsanın Çeşitli Yetilerinin Ölçülmesi) [1871]. Bu eserlerinde, insanın maddî ve manevî gelişim ve «ortalama insan» üstüne çalışmalarını açıkladı. İnsanı toplum üyesi olarak ele alan incelemelerin ilkelerini ilk ortaya koyanlardandır. Quételet, istatistik aracılığıyle, doğum oranı, maddî ve manevî gelişim, zihnî davranış ve ölüm oranıyle ilgili kanunları incelemek istiyordu. (L)

Quételet poligonu. Biyol. Bk. *Frekans* POLİGON'*u*.

QUETZAL i. Guatemala'da başlıca para birimi, üzerinde aynı addaki kuşun resmi vardır; 100 centavo değerindedir. (L)

QUEUİLLE (Henri), fransız siyaset adamı (Neuvic-d'Ussel, Correze 1884). Hekimdi. Radikal-Sosyalist partiden milletvekili seçildi (1914-1935), sonra senatör (1935-1940), tarım bakanı (1924-1925, 1926-1928, 1930, 1932-1934, 1938-1940), sağlık (1930-1931, 1934 -1935), PTT (1932) ve imar (1937-1938) bakanı oldu. 1943'te Londra'ya general de Gaulle'ün yanına gitti. Geçici Danışma meclisinde milletvekili (1944), radikal - sosyalist kesimden Corrèze milletvekili (1946-1958) seçildi, devlet (1948, 1951-1952), imar (1948), içişleri (1950-1951) bakanı, sonra başbakan yardımcısı (1952-1954) oldu. Üç defa başbakanlık görevinde bulundu (eylül 1948 - ekim 1949; haziran - temmuz 1950; mart 1951). [L]

QUEVEDO (Vasco MOUZİNHO DE), portekizli şair (Setubal XVI. yy. sonları - öl. 1630). *Alfonso el Africano* (1611) adlı destansı şiiriyle tanınır. (L)

QUEVEDO Y VİLLEGAS (Francisco GOMEZ DE), ispanyol yazarı (Madrid 1580 - Villanueva de los Infantes, Ciudad Real eyaleti 1645). Akrabaları sarayda yüksek görevlerde bulunuyordu. İlâhiyat okuduktan sonra soylular çevresine katıldı. Saray halkıyle birlikte Valladolid'de yaşadı (1601-1606), 1606-1613 arasında Madrid'de kaldı. Belki de bir düellodan sonra Sicilya kral naibi Osuna dükünün hizmetine girdi. 1613-1620 Arasında dükün siyasetini güden en faal diplomatlardan biri oldu; ama onun gözden düşmesiyle Quevedo'nun da durumu sarsıldı (1621). 1623'te yeniden göze girdi ve Olivares tarafından himaye edilerek kralın sekreterliğine getirildi; ama 1628'de ikinci defa gözden düştü. Yeniden toparlandığı bir sırada kralın, peçetesinin altında bir yergi yazısı bulması üzerine 1639'da Leon'a San Marcos manastırına sürüldü. Olivares'in gözden düşmesine kadar (1643) orada kaldı. 1648-1670 Arasında yayımlanan şiirleri en soylu ve derin konulardan en serbest ve argo bir dil kullandığı romanslara kadar çeşitlilik gösterir. *Cartas del Caballero de la Tenaza* (Şövalye de la Teneza'nın Mektupları) [1625]; *Los Suenos* (Rüyalar) [1607-1622] ve hayranlık verici eseri *La Hora de Todos* (Herkesin Saati) [1635-1636] adlı eserlerinde acımadan tenkit eden bir yergicidir. Ayrıca şaşırtıcı bir pikaro romanı yazdı: *El Buscon* veya *El Gran Tacano* (1626). Aynı zamanda, siyasî (*La Politica de Dios* [Tanrı'nın Siyaseti], 1626) ve ahlâkî (*Marcus Brutus*, 1644) eserleri yüksek bir Hıristiyanlık Stoa'cılığını ortaya koyar. Devrinin olaylarına karışan Quevedo bütün çağdaş polemiklere katıldı. (L)

QUEZALTENANGO, Guatemala'da şehir, idare bölümü merkezi, yüksek volkanik yaylaların batı kısmında; 36 200 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi (dokuma ve besin sanayii). Şehir 1902'de bir yanardağ püskürmesinden çok büyük zarar gördü. — *Quezaltenango idare bölümü*, 260 900 nüf. (L)

QUEZON (Manuel), filipinli siyaset adamı (Baler, Tayabas 1878 - Saranac Lake, New York 1944). Amerika'ya karşı baş gösteren ayaklanmaya katıldı (1899). 1905'te Tayabas eyaleti valisi, 1907'de milletvekili oldu. «Partido Nacionalista»yı kurdu ve *Jones Act*'in çıkmasını sağladı (1916). Bu metinle bağımsızlık vaat ediliyor ve bir parlamento kuruluyordu. Quezon, senato başkanı oldu (1916), Filipinler'in derece derece kurtulması yolunda mücadeleye girişti. 17 Eylül 1935'te, büyük yetki ile yeni devletin başkanlığına getirildi. 1941'de yeniden seçildi, Japonlardan kaçmak zorunda kaldı, Amerika'da geçici bir hükûmet kurdu. (L)

QUEZON CİTY, Filipinler'in merkezi, Manila'nın kuzeydoğusunda; 135 000 nüf. 1948'de kurulan Quezon City, adını Filipinler cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı Manuel Quezon'dan aldı. (L)

QUİBDO, Kolombiya'da şehir, Choco idare bölgesinin merkezi, Batı Cordillera'nın eteğinde, Atrato ırmağı kıyısında; 38 500 nüf. Altın ve platin işletmeleri. (L)

QUİCHERAT (Jules), fransız arkeoloğu (Paris 1814 - ay.y. 1882). Louis Quicherat'nın kardeşi. 1847'den sonra Ecole des Chartes'ta ders verdi; 1871-1882 Arasında bu okulun yöneticiliğini yaptı. Fransız arkeolojisine bir müspet bilim niteliği kazandırdı. Arkeolojiyle ilgili makaleleri dışında başlıca eserleri: *Procès de Condamnation et de Réhabilitation de Jeanne d'Arc* (Jeanne d'Arc'ın Mahkûmiyeti ve İtibarının İadesiyle İlgili Dava) [1841-1849], *Aperçus Nouveaux Sur l'Histoire de Jeanne d'Arc* (Jeanne d'Arc Olayı Üstüne Yeni Görüşler) [1850], *De la Formation Française des Anciens Noms de Lieu* (Fransızcada Eski Yer Adlarının Oluşumu) [1868], *Histoire du Costume en France* (Fransa'da Kıyafet Tarihi) [1875]. (L)

QUİCHERAT (Louis), fransız dilbilgini (Paris 1799 - ay.y. 1884). Başlıca eserleri: *Traite de Versification Latine* (Latin Nazmı Üstüne İnceleme) [1826], *Thesaurus Poeticus Linguae Latinae* (Latin Şiiri Hazineleri) [1836], *Dictionnaire Latin-Français* (Latince - Fransızca Lûgat) [Daveluy ile, 1844]. (L)

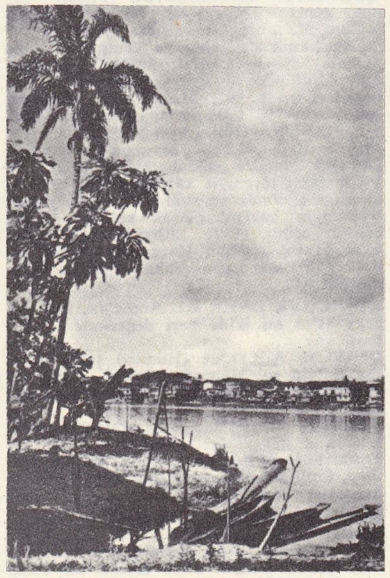

QUİBDO: şehir ve Atrato ırmağı

QUİCK-FREEZİNG [kuik frizing] i. (ing. dey.). Sebze ve meyveleri buzluklarda dondurarak muhafaza etme usulü.

— ANSİKL. Ürünler birkaç saat içinde —38° ile —35° arasında soğutulur; parafinli karton kaplara konur ve böylece bir yıldan fazla bir süre muhafaza edilebilir. Pişirilirken sebzeler doğrudan doğruya kaynar suya atılır; meyveleri ise, yemeden hemen önce kabından çıkarmalıdır. (L)

QUİCKSWOOD (Hugh GASCOYNE CECİL, birinci — baronu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1869 - Bournemouth 1956). Üçüncü Salisbury markisinin en küçük oğlu. W. Churchill ile birlikte İrlanda'nın İngiltere ile birleşmesi için mücadele etti. Yeni muhafazakâr neslin en dinamik üyelerindendi. (L)

Quick zamanı, kandaki protrombin oranının tayine yarayan metot; oksalatlı plazmaya yeniden kalsiyum ve aşırı miktarda tromboplastin ilâve edilerek pıhtılaşma zamanı ölçülür; plazmada protrombin'in yoğunluğu azaldıkça bu zaman uzar. Aslında Quick zamanı, protrombin, proakselerin prokonvertin'in karışık olarak ortalama miktarını verir. (L)

QUİDDE (Ludwig), alman siyaset adamı (Bremen 1858 - Cenevre 1941). *Deutschen Reichstagsakten* dergisinin (1899) kurucusu ve yöneticisiydi. Caligula üstüne yayımladığı bir broşürde Wilhelm II'yi tenkit etmekle suçlanarak üç ay hapse mahkûm edildi (1894). Münih'te Barış birliğini kurarak (1892) barışçı harekete katıldı ve Bavyera diyetine milletvekili seçildi (1907-1918). Weimar meclisinde milletvekili oldu (1919-1920), Hitler'e karşı çıktı ve kendi isteğiyle Almanya'dan ayrıldı. Birçok siyasî eser yazdı. (F. Buisson ile birlikte 1927 Nobel Barış ödülü.) [L]

QUİETUS (T. Fulvius), «otuz tiranlar» diye anılan Roma imparatorlarından (öl. Emesus 261). İmparator ilân edilen babası Macrianus, onu ve kardeşini imparatorluğa ortak etti (260). Quietus, imparatorluğu Perslere karşı savunmakla görevlendirildi. Palmyra prensi Odenatus tarafından esir edildi ve öldürüldü. (L)

QUİLLAJA i. Almaşık yapraklı, erkek ve dişi çiçekli ağaçsı bitki; Amerika'da yetişir. (Gülgillerden.)

— ANSİKL. Şili'de yetişen *Quillaja saponaria*'dan «panama odunu» denen bir kabuk çıkarılır. 6-8 mm kalınlıkta, kirli beyaz, kırılgan ve kıymıklı plakalar halindeki bu kabuktan tahriş edici bir toz elde edilir; içinde sapotolesin (nötür saponin) ve bir kilayik asit bulunur; hidrolize uğratılınca, sapojenin ve şekerlere ayrılır. Bu tozun kaynatılmasından elde edilen bol köpüklü sıvı kirli çamaşırları arıtmağa yarar. (L)

QUİLLARD (Pierre Antoine), fransız ressamı ve gravürcüsü (Paris 1701-Lizbon 1733). 1726'da Lizbon'a gitti. Mafra ve Alcantara kiliseleri için dinî tablolar, dükün at üzerinde bir portresini ve Muge'de Cadaval dükünün şatosu için günlük hayat sahneleri yaptı. Üslûbu yer yer Watteau'nunkini andırır. (L)

QUİLLER-COUCH (sir Arthur Thomas), ingiliz romancısı ve edebiyat tenkitçisi (Fowey, Cornwall 1863 - ay.y. 1944). «Q» adı ile birçok bölgesel roman yazdı: *Troy Town* (Truva Kenti) [1888], *The Splendid Spur* (Şahane Mahmuz) [1888]. R. L. Stevenson'ın etkisi altında kaldı ve onun *Saint Ives* (1899) adlı romanını tamamladı. Ayrıca tenkitler, ingiliz nesir ve nazım sanatı üstüne önemli antolojiler yayımladı. (L)

QUİLLİVİC (Rene), fransız heykeltıraşı, ressamı, gravürcüsü ve seramikçisi (Plouhinec 1879). Saint - Mathieu tepesine ve Fouesnant'a dikilen anıtlar yaptı. Ressam olarak özellikle deniz manzaraları yaptı. Seramik alanında ise quimper fayans sanatını canlandırdı. Özellikle Nantes ve Quimper müzelerinde eserleri vardır. (L)

QUİLMES, Buenos Aires'in güneydoğu

Henri QUEUİLLE

QUEVEDO Y VİLLEGAS
Murillo'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

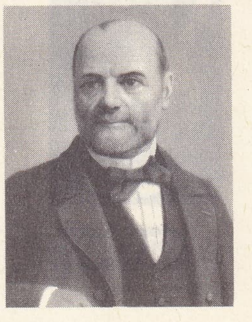

Jules QUİCHERAT

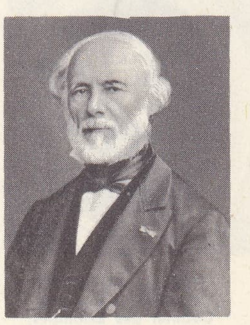

Louis QUİCHERAT

René QUİLLİVİC
«Breton»
Fouesnant'da (Finistère, Fransa) ölenler için anıt

quimper fayansı
XVIII. yy. ibriği
(özel koleksiyon)

Phillippe QUİNAULT
Edelinck'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

banliyösünde sanayi şehri; 115 100 nüf. Büyük bira fabrikası. Sunî ipek yapımı. (L)

QUİMPER, Fransa'da Finistere idare bölgesinin merkezi, Bretagne'da Odet ırmağı kıyısında; 50 670 nüf. Saint - Corentin katedrali gotik üslûbu en iyi belirten örneklerdendir. Eski evler. İki müze. Şehirde sanayi gelişmiştir: seramik, bisiklet ve motosiklet fabrikası, dokuma (işleme, konfeksiyon) ve besin (konserve, bisküvi ve reçel fabrikaları, şekercilik) sanayii, mobilya fabrikaları. — *İdare çevresi*, 265 273 nüf. (L)

Quimper fayansları, Bousquet tarafından 1690'da kurulan Quimper imalâthanesi önce rouen fayansını taklit etti; Pierre Caussy, 1743'ten itibaren bu imalâthanede breton motifli güzel fayanslar yaptı. Markası: P.C. veya C. (L)

QUİMPERLE, Fransa'da Finistere idare bölgesinde (Quimper idare çevresi) kanton merkezi, Cornuaille'da, birleşerek Laita'yı meydana getiren Isole ve Elle ırmaklarının kavşağında; 11 163 nüf. XI. yy.da kurulan ve XIX. yy.da onarılan Sainte-Croix kilisesi; Rönesanstan kalma mimber; roman üslûbunda yeraltı mezarlığı. XIV. ve XV. yy.dan kalma Saint-Michel kilisesi. Eski evler. Sigara kâğıdı fabrikası. Tarım makineleri. Sebze ve balık konserveleri. Madenî kutu fabrikası. (L)

QUİN (James), ingiliz tiyatro oyuncusu (Londra 1693 - Bath 1766). 1715'lerde Drury Lane'de sahneye çıktı. Inn Fields ve Covent Garden'da önemli rollerde oynadı. Çağdaşlarının gözünde meslektaşı Garrick ile aynı değerdeydi. (L)

QUİNARİUS i. Nümism. 5 As değerinde roma sikkesi. (Altın quinarius, Sezar zamanında basılmağa başlandı: yarım aureus değerindeydi. Yarım denarius değerindeki gümüş quinariuslar M. S. 769'dan sonra basıldı. Decius zamanında basılan tunç quinariuslar da vardı.) [L]

QUİNAULT (Philippe), fransız tiyatro yazarı (Paris 1635 - ay.y. 1688). Tiyatroya 1653'te *Les Rivales* (Rakip Kadınlar) adlı komedisiyle başladı. *Le Fantôme Amoureux* (Âşık Hayalet) [1659] adlı eserinde Calderon'u taklit etti. Romanesk trajediler yazdı: *Le Feint Alcibiade* (Sahte Alkibiades) [1658], *Agrippa* (1662), *Astarte* (1665). *La Mère Coquette* (Şuh Ana) [1665] adlı bir komedisini oynattı. 1672'den itibaren operaya yöneldi ve Lully için birçok libretto yazdı: *Alceste* (1674), *Proserpina* (1680), *Amadis de Gaule* (1684), *Roland* (1685). [L]

Quincampoix sokağı, Paris'te sokak, Law'un bankasıyle ün kazanmıştır. Ortaçağ'dan beri tuhafiye ve kuyumcu dükkânlarının bulunduğu sokak 1716-1721 arasında borsacıların merkezi oldu. Bu dönemde buradaki bütün binalarda borsa işleri yürütüldü. Law'un evi bu sokakla şimdiki Rambuteau sokağının kavşağındaydı. (L)

QUİNCEY (Thomas DE). Bk. DE QUİNCEY.

Quincey'in İtirafları (*Confessions of an English Opium-Eater*), Thomas De Quincey'nin kitabı (1821). Otobiyografik bir eserdir. Yazar afyona yavaş yavaş nasıl alıştığını ve bu alışkanlıktan nasıl kurtulduğunu anlatır. Eserin büyük başarısı yalnız Quincey'nin dile getirdiği yaşantının garipliğine değil, kitabın edebî yönüne de bağlıdır. Yazar afyonkeşin kâbus ve sanrılarını tasvir ederek edebiyata bilinçaltı alanını da açmıştır. (L)

QUİNCKE (Friedrich), alman kimyacısı (Berlin 1865 - Hannover 1934), Georg Quincke'nin oğlu. Hannover Politeknik okulunda ders verdi. Teknolojik kimya alanında (nikelkarbonil, ferropentakarbonil ve litopon'un elde edilmesi) önemli araştırmalar yaptı. (M)

QUİNCKE (Georg Hermann), alman fizikçisi (Frankfurt-an-der-Oder 1834 - Heidelberg 1924). Berlin (1865), Würzburg (1872) ve Heidelberg (1875) üniversitelerinde fizik profesörü oldu. Molekül kuvvetlerini ve bu kuvvetlerden doğan kılcallık olaylarını, ayrıca ışığın madenî yüzeylerde yansıması olayını inceledi. (L)

QUİNCKE (Heinrich), alman hekimi (Frankfurt - an - der - Oder 1842 - Frankfurt-am-Main 1922), Georg Hermann'ın kardeşi. Kendi adını taşıyan ödemi tanımladı (1882)

QUİMPER: Kereon caddesi

ve belden su alma usulünü ortaya attı (1891). [L]

Quincke hastalığı veya **ödemi.** Patol. Genel durumda herhangi bir bozukluk olmaksızın deri ve mukozalarda art arda ödemler çıkmasıyle beliren hastalık. Genellikle kısa süreli olan bu ödemler hem alerjik, hem sinirsel etkenlerden ileri gelir. Bazı vakalarda kurdeşenle art arda görülür. (L)

QUİNCTİA ailesi, alba asıllı, eski roma patrici hanedanı. Ünlü dalları: *Capitolinus'lar* (*Barbatus'lar*, daha sonra *Crispinus'lar* da dendi), *Cincinnatus* ve *Flamininuslar*. (L)

QUİNCTİUS CAPİTOLİNUS BARBATUS (Titus), romalı siyaset adamı (M. Ö. V. yy.). Birçok defa konsül oldu. Aequi'leri ve Volsci'leri yendi. Antium'u aldı ve M. Ö. 468'de zafer töreniyle karşılandı. İçte ılımlı bir siyaset izledi. (L)

QUİNCTİUS CİNCİNNATUS (Lucius), törelerinin sadeliği ve sertliğiyle ün kazanmış romalı (M. Ö 519'a doğr.). 460'ta konsüllüğe getirildiğini müjdelemeğe gelen haberciler onu tarlasında çalışır buldular. 458'de dar bir boğazda Aequi'ler tarafından kuşatılan konsül Minucius'u kurtarmak için diktatör seçildi. Konsülü kurtardı ve zafer töreniyle karşılandı. Spurius Melius ile savaşmak üzere 439'da yeniden diktatör seçildi. (L)

QUİNCTİUS FLAMİNİUS (Lucius), romalı konsül (öl. M. Ö. 170). 199'da praetor oldu. Makedonya savaşında Roma donanmasına kumanda etti ve birkaç muharebe kazandı (198-195). 192'de konsül oldu; Galya'ya bazı seferler yaptı. 184'te işlediği cinayetleri ve ahlâksızlığı yüzünden censor Cato tarafından senatodan kovuldu. (L)

QUİNCTİUS FLAMİNİNUS (Titus), romalı general (M. Ö. 229-174), Lucius Quinctius Flaminius'un kardeşi. Sağlam bir yunan kültürüne sahip ve geniş fikirli bir adamdı. 198'de konsül, 197'de prokonsül oldu, Philippos'u Kynos Kephalai'de yenerek (haziran 197) Makedonya savaşına son verdi. 196 İsthmia oyunlarında Yunanistan'ın hürriyetini ilân etti (bu hürriyet sitelerin federal bağlarına son veriyordu). Ispartalı Nabis'e müdahale etti (195) ve 194'te zafer töreniyle karşılandı. 192'de Yunanistan'a döndü ve sonraki yıllarda yunan siyasetinin hakemi olarak kaldı. 189'da censor seçildi. 183'te, Bithynia kralı Prusias'a, yanına sığınan Hannibal'i teslim etmesi için baskı yaptı. Fakat Hannibal intihar etti. (L)

QUİNCUNX i. (lat. k.). Roma'da, beş ons veya as'ın on ikide beşi değerinde bakır para. (L)

QUİNCY, A.B.D.'de (Illinois) şehir, Mississippi'nin sol kıyısında, Saint - Louis'nin yukarısında; 44 700 nüf. Sanayi merkezi. (L)

QUİNCY, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Boston'un güneyinde, Quincy Bay kıyısında; 87 400 nüf. Boston'un yükünü azaltan Quincy, özellikle bir sanayi merkezidir. Makine yapımı; tezgâhlar. (L)

QUİNCY (Josiah), amerikalı yurtsever (Boston 1744 - denizde 1775). Avukattı, 1767'den sonra ingiliz hâkimiyetine karşı yazılar yazdı, Boston bill'i üstüne bir kitap yayımladı (*Observations on the Act of Parliament, Commonly Called the Boston Port Bill*) [Genellikle Boston Port Bill Denen Parlamento Kararı Üstüne Görüşler] ve whig üyeleriyle görüşmek üzere Londra'ya gönderildi. Dönerken bir deniz kazasında öldü. (L)

QUİNDECİMVİR i. (*quindecim*, on beş ve *vir*, adam'dan). Rom. tar. Kehanet kitaplarının muhafazası ve yorumlanmasıyle görevli on beş rahipten her biri. (Quindecimvirler bir felâket olduğu zaman senatonun emriyle kehanet kitaplarına bakarlar ve günah çıkarma törenlerinin yapılmasını emrederlerdi.) [L]

QUİNDECİMVİRATUS i. Rom. tar. Quindecimvirlerin makamı. || Quindecimvir'lik görevinin uygulanması. (L)

QUİNET (Edgar), fransız tarihçisi ve siyaset adamı (Bourg-en-Bresse 1803-Paris 1875). Hıristiyanlık, Fransız devrimi, engizisyon, ültramontanizm, cizvitler ve çağdaş Fransa, İtalya ve Almanya tarihiyle ilgili çeşitli incelemeler yaptı. 1841'de College de France'ta edebiyat profesörü oldu. Din aleyhtarı ve liberal düşünceleri yüzünden 1846'da Guizot tarafından buradan uzaklaştırıldı. 1847 ve 1871'de milletvekili seçildi. Uzun süre Brüksel ve Veytaux'da (İsviçre) sürgün kaldı. Teorilerini *L'Esprit Nouveau* (Yeni Anlayış) [1874] adlı eserinde özetledi. Quinet'nin 30 cilt tutan bütün eserleri 1877 - 1882 yılları arasında yayımlandı. (M)

QUİNET (Fernand), belçikalı besteci ve orkestra yöneticisi (Charleroi 1898). Brüksel konservatuvarından viyolonsel ve armoni ödülü, *La Guerre* (Savaş) adlı kantatıyle de Roma ödülünü kazandı (1921). Sırasıyle Brüksel konservatuvarında armoni öğretmenliği, Charleroi ve Liege konservatuvarlarında yönetmenlik yaptı. Başlıca eserleri: viyola ve piyano için bir sonat, *Moralités Non Légendaires*, *Üç İbranî Şarkısı* ve orkestra için üç parça. (L)

QUİNET (Marcel), belçikalı besteci (Binche 1915). Roma ödülünü kazandı (1945). Brüksel konservatuvarında öğretmenlik yapmaktadır. Orkestra için bir *divertimento* (1945), *La Vague et le Sillon* (Dalga ve İz) adlı bir kantat (1945), üfleme çalgılar ve orkestra için bir konçertino (1961), oda müziği, klavye için müzik ve orkestra için üç parça besteledi. (L)

QUİNHON. Coğ. Bk. KUİ NON.

QUİNN (Anthony), amerikalı sinema oyuncusu (Mexico 1915). Sinemaya 1936'da küçük rollerle başladı. Adını ancak 1950'den sonra duyurabildi. Önemli filmleri, E. Kazan'ın, *Viva Zapata*'sı (1951); F. Fellini'nin, *Sonsuz Sokaklar*'ı (La Strada) [1954]; J. Delannoy'un, *Notre Dame'ın Kamburu* (Notre - Dame de Paris) [1956]; G. Cukor'un, *Heller in Pink Tights*'ı (1959); R. Nelson'un, *Requiem for a Heavy Weight*'i (1961); M. Kakoyannis'in *Zorba*'sı (1964); A. Mackendrick'in, *Jamaika'da Fırtına*'sı (High Wind in Jamaica) [1965]. (L)

QUİNOA i. Güney Amerika'da yetişen bir çeşit karabuğdayın cins adı. (Ispanakgillerden.)

— ANSİKL. *Quinoa* (*Chenopodium quinoa*) temrensi yapraklı, tıkız başak çiçekli bir bitkidir. Anayurdu Peru ve Şili'de «küçük pirinç» adıyle bilinir; besleyici tohumları için yetiştirilir. Avrupa'da yetiştirilmesi denenmiştir. (L)

QUİNONES DE BENAVENTE (Luis), ispanyol yazarı (Toledo 1589 - Madrid 1651). Küçük Ispanyol tiyatrosunun yaratıcılarındandır. *Entremeses* denen perdearası parçaları ve bugünkü *zarzuela*'nın doğmasına yol açan saynetler yazdı. (L)

QUİNQUATRİA veya **QUİNQUATRUS** i. (*quinque*, beş ve *quator*, dört'ten lat. k.). Romada Minerva şerefine ilkbaharda kutlanan ve beş gün süren (19 mart - 23 mart) bayram. || *Küçük quinquatria*'lar, Minerva şerefine haziranın on üçüncü günü kutlanan bayramdır. (L)

QUİNQUET (Antoine), fransız eczacısı (Soissons 1745 - Paris 1803). Eczacılık çalışmaları yanı sıra fizik ve meteoroloji çalışmalarını da sürdürdü. Birçok Montgolfier balonunun yapımına katıldı ve çeşitli paratöner modelleri hazırladı. Fakat özellikle *Quinquet lambaları*'nın mucidi ve ya-

Foto. Roubier, Roseman, X (LAROUSSE)

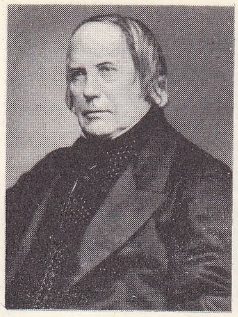

QUINET
Edgar

pımcısı olarak tanınır. Bu lambalar aslında Sèvres fabrikalarında yapılan kristal bir silindirle donatılmış Argand lambalarının geliştirilmiş şeklidir. (L)

QUİNQUEVİR i. (lat. k.). Rom. tar. Beş kişilik bir komisyonun üyesi. (Bunlar sınırlı idarî işlerle görevlendirilen küçük magistratuslardır.) [L]

QUİNTA (Claudia), romalı vesta rahibesi. Appius Claudius'un soyundandı; hayatı efsanelere konu oldu. Yaşama tarzı pek beğenilmiyordu, o da buna bir mucizeyle karşılık verdi: M.Ö. 217'de Hannibal İtalya'yı yakıp yıkıyordu; Cumae'deki kâhin kadın, Romalılara, Pessinus'tan Kybele'nin amblemi olan siyah taşı getirtmelerini öğütledi; bunu taşıyan gemi Tiber nehri kıyılarında karaya oturdu. Kâhinler gemiyi ancak bir bakirenin yerinden oynatabileceğini bildirdiler; Claudia kemerini çözerek rahatça gemiyi denize indirdi. (L)

QUİNTANA (Manuel José), ispanyol şairi ve siyaset adamı (Madrid 1772 - ay.y. 1857). Salamanca üniversitelerinde Meléndez Valdés'in öğrencisiydi, Carlos IV hükûmetindeki ahlâk bozukluğundan tiksinti duydu. *A Juan de Padilla* (1797) adlı ilâhisi, *Pelayo* (1805) adlı dramı ve *Vidas de Espanoles Celebres* (Ünlü İspanyolların Hayatı) [1807] adlı eserinin birinci cildi yurt sevgisini ve hürriyet aşkını dile getirir. 1808'de Napolyon'a ve Fransızlara ilk başkaldıranlardan biri oldu (*A Espana* adlı od'u). İstilâcılara karşı direnişi teşkilâtlandırmak için birçok nutuk söyledi, Sevilla ve Cadiz'de merkez cuntasına katıldı. Fernando VII yurda dönünce, gözden düştü, Pampeluna kalesine hapsedildi ve 1820'ye kadar orada kaldı. 1822'de, genel yöneticisi olduğu Madrid Merkezî üniversitesini açtı. Mutlakıyet idaresinin kazandığı zafer (1823), onu Estremadura'ya sığınmak zorunda bıraktı. Boş vakitlerinde, sona eren devrimi anlatan *Cartas a Lord Holland* (Hollanda'ya Mektuplar) adlı eserini yazdı. Ancak 1835'te eski ününe kavuşabildi. 1855'te, toplanan Meclisler önünde kendisine kraliçe tarafından millî şair olarak taç giydirildi. Zamanının ilk lirik şairlerinden biriydi. (L)

QUİNTANAR DE LA ORDEN, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da (Toledo ili), Mancha'da; 10 000 nüf. Kumaş fabrikası. Peynir, şarap ve rakı imalâtı. Cervantes'in *Don Kişot* romanında adı geçen birçok yer, şehrin dolaylarındadır. (L)

QUİNTANA ROO, Meksika'da arazi, Yucatan'ın doğu kısmında; 52 300 nüf. Merkezi, *Chetumal*. Cengelle kaplı, hemen hemen ıssız bir bölgedir. (L)

QUİNTENZ (Aloïs), fransız mucidi (Gengenbach 1774 - Strasbourg 1822). Strasbourg'da makinistti. 1815'e doğru ağır kütleleri tartabilen ve kolları eşit olmayan bir terazi yaptı (*Quintenz terazisi*). [L]

QUİNTERO (Serafin ve Joaquin kardeşler). Bk. ALVAREZ QUINTERO.

QUİNTİLİANUS (Marcus Fabius), romalı hatip (Calagurris Nassica [bugün Calahorra] 30'a doğr. - öl. 100'e doğr.). Babasının hatiplik yaptığı şehir Roma'da okudu. Sonra her halde Galba ile birlikte İspanya'ya döndü. Galba imparator olunca, onunla birlikte tekrar Roma'ya gitti, avukat ve profesör olarak büyük ün kazandı. Yirmi yıl süreyle, Vespasianus tarafından kurulan resmî öğretim merkezlerinde profesörlük yaptı. Domitianus'un küçük yeğenlerini yerleştirmekle görevlendirildi, uğradığı felâketlere rağmen (karısının ve küçük yaşta iki oğlunun ölümü), bu görevde canla başla çalıştı. On iki ciltlik *De İnstitutione Oratoria* (Bir Hatibin Yetişmesi Üstüne) adlı eserinde, geleceğin hatibi için bebeklikten başlayan bir eğitim programı tasarladı. Eser, edebî bakımdan olduğu kadar pedagoji bakımından da ilgi çekicidir. Quintilianus, Seneca'nın öncülüğünü yaptığı yeni edebî akımlara karşı tepki gösterdi. Uzun süredir modası geçmiş olan Cicero'yu övüyor ve ona gerçek değerini veriyordu. Fakat, Roma'daki sosyal ve siyasî gelişmelerden sonra, artık belâgatın değeri kalmadığını ve belâgat üzerine kurulu Cicero anlayışında bir eğitimin geçerli olamayacağını anlamıyordu. (L)

QUİNTİLİS i. (lat. k.). Rom. tar. Romalıların Sezar'ın takvim reformundan önce temmuz ayına verdikleri ad (Reformdan sonra *Julius*). [L]

QUİNTİLİUS, eski romalı bir aile üyelerinin taşıdığı ad; bunlardan Varus, en tanınmış dalı meydana getirdi. Appia yolu üzerindeki villalarından çok önemli kalıntılar kalmıştır. Bu villa Commodus tarafından ailenin elinden zorla alınmıştı. (L)

QUİNTİLİUS VARUS (Publius), romalı general (M. Ö. 50'ye doğr. - Teutoburg ormanı M. S. 9). 22 Yılında Akhaia'da quaestor, 16 yılında Asya'da prokonsüllük valisi, 13 yılında konsül, sonra Afrika'da prokonsül oldu. M.Ö. 4'teki yahudi ayaklanmasını bastırdı. M. S. 6'da Germania'da papalık valisi oldu: memleketi düzene sokmağa çalıştı, fakat aşırı vergiler koyması yüzünden tam anlamıyle kontrol altına alamadığı bu savaşçı halkın düşmanlığına yol açtı. Arminius adlı romalılaşmış bir germen, Teutoburg ormanında Varus ve kıtalarına yollarını şaşırttı. Varus âsi germenlerin saldırısına uğradı. Lejyon askerlerinin hepsi öldürüldü. Bu olay, Roma için unutulmaz bir yıkım oldu. (L)

QUİNTİLLA i. (isp. k.). İspanyol nazmında, sekiz heceli beş mısradan meydana gelen bent. (L)

QUİNTİLLUS (Marcus Aurelius), Roma imparatoru (öl. Aquileia 270). Kardeşi Claudius II'nin ölümü üzerine, askerleri tarafından imparator ilân edildi. Kendisine karşı Aurelianus imparator ilân edilince, Quintillus birkaç gün hüküm sürdükten sonra intihar etti. (L)

QUİNTİUS CURTİUS RUFUS, latin tarihçisi (M. S. I. yy.). *Vita Alexandri* (İskender'in Hayatı) adlı on ciltlik eserinin ilk iki cildi kayıptır. Retorikçilerin öğrencisiydi. Tarihî doğruluğu pek önemsemezdi; coğrafya bilgisi de daha çok fanteziye dayanırdı. Buna karşılık, üslûbu ve olayları hikâye biçiminde anlatışı sürükleyicidir: savaşların veya olayların genel çerçevesini tasvirde, konuşmalarda, ahlâk dersi veren açıklamalarda ve psikolojik analizlerde oldukça başarılıdır. Eserin merkezini meydana getiren İskender, ustalıkla canlandırılmıştır. Quintius, üslûp bakımından Titus-Livius'u taklit etmek isterse de yer yer Seneca'yı andırır ve tumturaklı sözler söylemekten kurtulamaz. Ama eserde ince düşüncelere ve istiarelere de rastlanır. *Vita Alexandri* Ortaçağda büyük bir başarı kazanmıştı. (L)

QUİNTON (René), fransız fizyolojisti (Chaumes-en-Brie 1867 - Paris 1925). Collège de France'ta Patolojik Fizyoloji laboratuvarında asistan olarak çalıştı. Özellikle *L'Eau de Mer, Milieu Organique* (Organik Ortam, Deniz Suyu) [1904] adlı büyük eseriyle tanındı. Bu eserde, iç ortamımızın, hayatın başlangıcı olan deniz suyunun bir devamı olduğunu gösterir ve deniz suyunun hastalıkların tedavisinde kullanılabileceği sonucuna varır. (L)

Quinton plazması, sterilize edilmiş ve damıtık su ile sulandırılarak insan plazmasının molekül konsantrasyonuna getirilmiş deniz suyu (geçişme basıncı, litrede 8 gr olan sodyum klorür eriyiğinin basıncına eşittir). Quinton plazması, atrepsik veya ishalli meme çocuklarında su ve maden tuzları dengesini yerine getirmek amacıyle kullanılır; deri altına günde 10 - 200 gr şırınga edilince çocuklar kaybettikleri suyu kazanırlar ve iştahları açılır. (L)

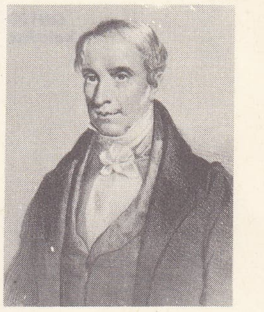

QUİNTANA
Cabinet des Estampes, Paris

QUİNTO REAL (isp. dey.). İspanyol nüfuzundaki Orta Amerika'da bulunan özel müteşebbislere tanınmış maden işletme imtiyazlarına karşılık İspanya'ya giren kıymetli madenlerden vaktiyle kraliyet idaresi tarafından alınan yüzde 20 oranındaki resmi belirten deyim. (Quinto real'i İspanya'ya getirebilmek için bir konvoy sistemi düzenlenmişti.) [L]

QUİNTUPLO i. (ital. k.). Napoli'de basılan 15 duka değerinde altın para. (L)

QUİNTUS İzmirli, yunan destan şairi (M. S. IV. yy. sonu). Sofistlerin felsefesini inceledi. Homeros'un hayranıydı. *İlyada*'nın sonuna *Ta Meth'Homeron* (Homeros'tan Sonraki Olaylar) adı altında on dört bölümlük bir manzume ekledi. (L)

Quirinale meydanı, Roma'da meydan. Dioskuros heykelleriyle süslüdür (bu heykeller Constantinus hamamlarındaki yunan eserlerinin Romalılar tarafından yapılmış birer kopyasıdır). Dikilitaş Augustus'un mezarından, havuz ise Forum'dan getirilmiştir. Meydan Quirinale sarayı önünde uzanır. (L)

Quirinale sarayı, Roma'da saray. Yapımı 1574'te Flaminio Ponzio'nun planlarına göre başladı, mimar Mascherino ve D. Fontana tarafından tamamlandı; saray, önce Maderno, sonra da Bernini ve Ferdinando Fuga tarafından genişletildi. Büyük avlusu üç taraftan kırk dört direkli bir revakla çevrilidir. Cepheyi meydana getiren dördüncü taraf, dor üslûbundadır ve bir saatle süslenmiştir. Dipteki merdiven, Melozzo da Forli'nin freskleriyle, Regia salonu Giovanni Lanfranco ve Carlo Saraceni'nin freskleriyle süslüdür. Sarayın arkasında, içinde Fuga'nın yaptığı küçük tapınağın bulunduğu geniş bahçeler uzanır. Eskiden papaların, sonra da kralın (1870) yazlık yerleri olan Quirinale bugün, cumhurbaşkanının yazlık sarayıdır. (L)

Juan QUİROGA
1831'de
Oslow'un eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Quirinale tepesi, Roma'nın tepelerinden biri, adını Mars ile eşdeğerli olan ve Romulus ile bir tutulan Sabin tanrısı Quirinus'tan aldı; tepede bir revakla çevrili çok eski bir Romulus tapınağı vardı. Servius'un semtlere bölmesinden önce *Collis* (tepe) denen Quirinale tepesi, Augustus zamanında VI. bölge haline getirildi ve *Alta Semita* adını aldı. Sallustus bahçeleri bu tepedeydi; Diocletianus ve Constantinus hamamları da burada inşa edildi. (L)

QUİRİNALİA i. (lat. k.). 17 Şubatta Quirinus şerefine düzenlenen eğlenceler. (L)

QUİRİNUS, eski roma tanrısı. Servius'a göre barışçı bir Mars idi. Eski bir tarihte

Quirinale sarayı ve meydanı

Foto. Petit, La Orden (LAROUSSE)

QUİTO
katedral

Jupiter-Mars-Quirinus üçlüsündendi. Romulus'a benzetme yoluyle «Romulus Quirinus» adı verildi. (L)

QUİRİS i. (lat. k.). Esk. Rom. Başlangıçta, silâh taşıma hakkı olan vatandaş. || Romada oturan vatandaş. (L)

QUİROGA (Horacio), uruguaylı yazar, şair, hikâyeci ve romancı (Ciudad del Salto 1878 - Buenos Aires 1937). Eserlerinin ilham kaynağı ve konuları bakımından, kimi zaman arjantinli bir yazar olarak kabul edilmiştir. Arjantin'de tabiatla iç içe yaşadı. Buraları Kipling'i hatırlatan büyük bir güç ve renklilikle dile getirdi. Yumuşak ve şiirli bir üslûpla balta girmemiş ormanların esrarını, hayvanların sessiz mücadelesini, insanların kaderini büyük bir başarıyle anlattı. Başlıca eserleri: *Los Arrecifes de Coral* (Mercan Kayalıkları) [1901], *El Crimen del Otro* (Başkasının Cinayeti) [1904], *Historia de un Amor Turbio* (Tedirgin Bir Aşkın Hikâyesi) [1908], *El Salveje* (Vahşî) [1920], *Los Cuentos de la Selva* (Ormanın Masalları) [1921], *Anaconda* (1923), *El Desierto* (Çöl) [1924], *Los Desterrados* (Sürülenler) [1926], *Pasado Amor* (Eski Aşk) [1929]. (L)

QUİROGA (Juan Facundo), arjantinli siyaset adamı (La Rioja eyaleti 1790 - Barronco Yaco, Cordoba eyaleti 1835). Macera düşkünüydü. Jujuy çevresinde bağımsız bir ülke kurdu (1820). Federalistti, Manuel Dorrego'yu Buenos Aires valiliğine getirtti (1827). Dorrego'nun idam edilmesinden sonra (1828), La Tablada (1829) ve Oncativo'da (1830) birleşme taraftarlarına yenildi, fakat çabuk toparlandı (1831). Ülkede terör yaratarak kendini Buenos Aires valisi tayin ettirdi (1834). Kuşkusuz Rosas'ın kışkırtması sonunda, kendisine TİGRE DE LLANOS («ovaların kaplanı») lakabını kazandıran taşkınlıkları yüzünden öldürüldü. Sarmento, *Facundo o Civilizacion y Barbarie en las Pampas Argentinas* (Facundo veya Arjantin Pampalarında Medeniyet ve Barbarlık) [1845] adlı eserinde, Quiroga'nın hayatını anlattı. (L)

QUİSCALUS i. Uzunluğu 45 sm'yi bulan oldukça büyük veya orta boylu kuş; tüyleri esmer veya mor, madenî yansımalı parlak siyah, kuyruğu oldukça uzundur. (Quiscalus ve benzerleri Orta Amerika ve Antiller'den Kanarya adalarına kadar yaygındır. Sarıasmagillerden.) [L]

QUİSLİNG (Vidkun), norveçli siyaset adamı (Fyredal, Telemark 1887 - Oslo 1945). Finlandiya'da askerî ataşe olarak bulundu (1918). 1921 Kıtlığında, Milletler Cemiyeti tarafından Nansen ile birlikte Rusya'nın iaşesiyle görevlendirildi. Savaş bakanlığına getirildi (1931-1933), nazi eğilimli Millî partiyi kurdu. Alman istilâsından sonra silâhsızlanma komiseri, sonra da (şubat 1942) hükûmet başkanı oldu. Kurtuluş'ta idam edildi. Adı «düşmanla işbirlikçi»liğin sembolü haline geldi. (L)

QUİSQUALİS i. Karşıt yapraklı, salkım halinde beyaz veya kırmızı çiçekli tırmanıcı ağaççık. (Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde dört türü yetişir. *Combretceae* familyasından.) [L]

QUİTA (Domingos DOS REİS), portekizli şair (Lizbon 1728 - ay.y. 1770). Soneler, idil'ler ve od'lar yazdı. Çoban şiirleri ve ağıtlarıyle Portekiz'in en başarılı şairlerinden biridir. Köy hayatını anlatan dramı (*Licoris*) ve trajedisi (*Hermione, İnes de Castro*) ile büyük başarı kazandı. (L)

QUİTO, Ekvador'un başkenti ve Pichincha ilinin idare merkezi; 355 200 nüf. Üniversite. Şehir Andlar arası bir havzada, 2 850 m yükseltide Pichincha yanardağının eteğinde yer alır. Ekvatora yakın bir enlemde olmasına rağmen yükselti iklimi yumuşatır (yıllık ortalama yaklaşık olarak 13°C'tır, yıl boyunca pek az değişir). Quito güzel bir şehirdir: Kurtuluş meydanı, çeşmeler, XVI., XVII., XVIII. yy.dan kalma kiliseler. Şehirde dokumacılık ve çeşitli hafif sanayi de gelişmiştir; besin ürünleri, mobilya, ayakkabı, plastik maddeler v.b. — *Quito havzası*, sulanabildiği zamanlar verimli bir tarım bölgesidir: patates ve tahıl tarlaları, yoncalıklar, meyve bahçeleri v.b.

— Tar. Quito daha X. yy.da bir krallık merkeziydi; Tupac Yupanqui'nin XV. yy.da İnka imparatorluğuna kattığı bu krallığı, 1525'te Atahualpa yeniden kurdu. 1533'te Sebastian de Benalcazar şehri işgal etti ve 1563'te bir *real audienica*'nın merkezi olan şehir, 1830'da Ekvador'un başkenti oldu. Üniversitesi 1788'de kurulmuştur. Şehir birçok defa depremlerle yıkıldı. (L)

QUİTTARD (Henri), fransız müzik bilgini (Clermont-Ferrand 1864 - Paris 1919). *Figaro* ve *Matin* gazetelerinde müzik tenkitçiliği yaptı. XVII. yy. müziğini inceledi ve çalışmalarını *Un Musicien Français İnconnu: H. Du Mont* (Bilinmeyen Bir Fransız Müzikçisi: H. Du Mont) [1906] adlı kitabında topladı. (L)

QUİZET (Leon Alphonse), fransız ressamı (Paris 1885-ay.y. 1955). Kendi kendini yetiştirdi. 1903'ten sonra Montmartre tepesini, Paris'in kenar mahalleleri ve banliyölerini canlandıran peyzajlar yaptı. Özellikle Paris Art Moderne müzesinde ve Cambrai müzesinde eserleri vardır. (L)

QUODLİBET i. («hoşunuza giden» anlamında lat. k.). Müzik ve edebiyatla ilgili çeşitli uyumsuz unsurları bir araya getiren hoş ve nükteli eser.

— ANSİKL. *Quodlibet*'nin XIII. yy. motet'lerinden türemiş olduğu söylenebilir. Motet yazar ve bestecileri eserlerinin arasına ustalıkla yerleştirilmiş nakaratlar kullanırlardı. Bu eğlendirici «karışımlar» Ortaçağ sonu ile Rönesans dönemi çoksesli müziğinde, özellikle Almanya'da, *Glogauer Liederbuch*'tan (1460'a doğr.) sonra tutuldu. Quodlibet'i Ludwig Senfl de kullandı. Sonunda, XVIII. yy.da J.-S. Bach da *Goldberg Çeşitlemeleri*'nin sonuç bölümünde iki halk melodisinin karışımını sundu. Öte yandan italyan frotlola bestecileri ile İtalya'da yerleşmiş hollandalı taklitçileri de (İsaak), XVI. yy.a kadar bu tarzın çok güzel örneklerini verdiler (Luca Marenzio). İspanya'da *ensalada* adını alan quodlibet'in başlıca temsilcileri, Francisco de Penalosa (öl. 1535) ile Mateo Flecha'dır. Melodilerin iç içe geçen bir kontrapunto şeklinde gelişmesi yerine birbirini izlemesine «potpuri» denir. (L)

QUİJET
«Paris'te Eski Bir Sokak»
Belediye müzesi, Cambroi

QUİTO'nun genel görünüşü

QVİGSTAD (Just Knud), norveçli eğitimci ve filolog (Lyngen 1853). Christiania üniversitesinde okudu. 1883-1909 Arasında Tromsö Yüksek Öğretmen okulu rektörü oldu. Etnografya, fin-ugur dilleri ve lapon ırkları üstüne birçok eser yayımladı. W. Konow'un başkanlığı sırasında (1909 - 1912) millî eğitim bakanı oldu. 1912'de bu görevinden ayrılarak Tromsö yüksekokulu rektörlüğüne döndü. (M)

QVİSTGAARD (J.W. von Rehling), danimarkalı minyatürcü (Orsholtgaard, Titjob eyaleti 1877). Kopenhag'daki Krallık Tarım kolejini bitirdi. Kopenhag'da, kısa bir süre Johan Rohde'nin yönetiminde öğrenim gördükten sonra, 1901'de A.B.D.'ye 1906'da Londra ve Paris'e gitti. 1909'da, kral, kraliçe ve kral âilesinin öbür üyelerinin minyatürlerini yapmak üzere, Kopenhag'a döndü. 1912'de New York'a yerleşti. 1913'te Ghent'te, 1914'te New York'ta kendi eserleri için özel sergiler açıldı. Qvistgaard'ın en ünlü eserleri arasında, Theodore Roosevelt'in yağlıboya portresi ve birçok minyatür sayılabilir. (M)

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

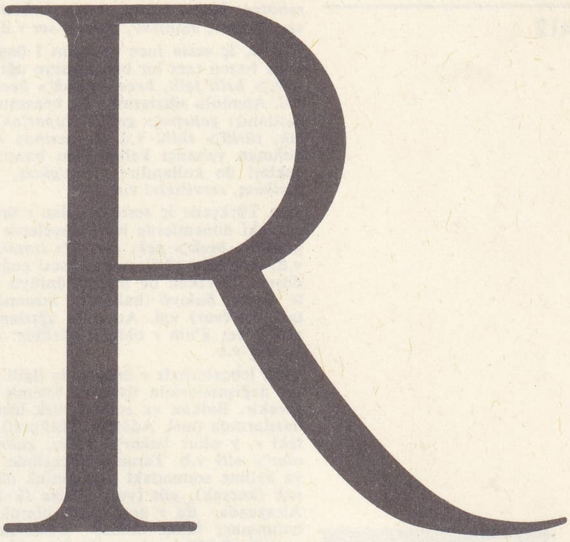

R i. Türk alfabesinin yirmi birinci, osmanlı alfabesinin on ikinci harfi; *re, ra.* || Sızmalı, titreşimli diş ünsüzü. || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 20'yi (veya 21'i) gösterir. || Ebced hesabında *re* 200 sayısının karşılığıdır.

— Esk. Rom. Romen sayılarında **R** *seksen*'i, üstüne bir çizgi çizildiğinde *seksen bin*'i ifade ederdi.

— Fiz. **R,** tükel gazların formülünde molekül sabitini gösterir. (Tükel gazların pv=RT formülünde v, p basıncı altında, T mutlak sıcaklığında bir molekül-gramın kapladığı hacimdir. R bütün gazlar için aynı değeri taşıyan tükel gaz sabitidir. Litre-atmosfer sisteminde R=0, 082 07, C.G.S. sisteminde R=8, 315 6 $\times$ 10^7'dir.)

— Kim. **R,** tek değerli, herhangi bir karbonlu kökü gösteren semboldür. (Bu sembol, yalnız *alkil kökleri* için, yani ROH'ın bir *alkol*'ü gösterdiği durumlarda kullanılır; bir *fenol kökü* ise Ar sembolüyle, yani Ar OH'ın bir *fenol*'ü gösterdiği durumlarda kullanılır. Kök, birleşme değerini, doymamış bir karbon atomu üzerinde taşıyorsa, kökü açık olarak yazmak gerekir

[msl. R(R')C=C(R")—, R—C≡C—].

Nihayet, R, *bir* veya *iki değerli* bir kökü *asla* göstermez; R(R') C=, R—C≡ şeklinde yazmak gerekir.)

— Mat. **R,** pozitif ve negatif gerçek sayıların cümlesini gösteren semboldür. (R cümlesi toplama ve çıkarma için bir tam cisimdir.) || **R** , pozitif gerçek sayılar cümlesini gösteren semboldür.

— Metrol. **R,** X veya γ ışıma miktarı birimi olan *röntgen*'in sembolüdür.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* Harfin Fenikecedeki ismi *rōš* Yunancada muhafaza edildi: *rhô.* Anlamı: baş (profilden). Klasik latin biçimi, Batı Yunancadan gelir ve bazı italyot lehçelerinde de bulunur. İtalya'daki öbür dil veya lehçelerin çoğu (Etrüskçe dahil), Klasik Yunancadaki gibi önünde bacak bulunmayan bir biçim kullandı; Latince, bir süre iki biçim arasında kararsız kaldı. Gotik yazılarda *R*'nin yeni bir biçimi (yuvarlak *R*) önce *o*'dan, daha sonra bütün karınlı harflerden sonra (*b,d,p* ve hattâ *a*) kullanılmağa başlandı. Karolenj küçük harfinde eski bir bağlama şekli görülür. Küçük harf yazılmış bir metinde kelime sonunda büyük harf *R*'ye rastlanması hiç de yadırgatıcı değildir. Bu duruma IX.-XIII. yy.lar arasında özellikle satır veya sayfa sonunda çok sık rastlanır.

Göktürk (orhon) alfabesinde iki çeşit *r* harfi kullanılmıştır: (*a*) *r*, (*e*) *r*. Uygur ve mani alfabelerinde birer tane *r* harfi yer almıştır. Türk brahmi yazısında *ra* hecesi işaretinin yanında bir de hece sonu *r* işareti vardır. Sogd yazısında *r* sesi bir işaretle temsil edilmiştir. Passe-pa yazısında hece değerleri farklı (moğolca *ra,* çince *lo*), bir işaret görülür. Arap harflerini kullanan osmanlı alfabesinde *r* on ikinci sırayı alır. Türkiye Türkçesinin latin harfli alfabesinde bir *r* harfi vardır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *R* sesi, sızmalı, titreşimli bir diş ünsüzüdür. Türkçede ön seste *r* sesi bulunmaz; sadece birkaç yansımada (ses taklidi) görülür: *rap rap* gibi. Türkçeye giren yabancı kelimelerden *r*'li örnekler çoktur: *rab, radyo, recep, rimel, roket, romen, Rumeli, rüştiye, rüzgâr* v.d. *R* ön sesli yabancı kelimelerin, özellikle anadolu ağızlarında, ön türeme bir ünlü aldığı görülür: *rakı> ırakı, ramazan> ıramazan, rençber> irençper (ireçper), ruspi> orospu, rôka>öreke, rum>urum* v.d. *R* ünsüzü, hem türkçe, hem de yabancı kelimelerde iç ve son seste bulunabilir: *arkadaş, barınak, diri, irkilmek; gelir, gider, var, yazar* v.d.; *âhiret, arsenik, cüretkâr, klorofil, mert, mü-*

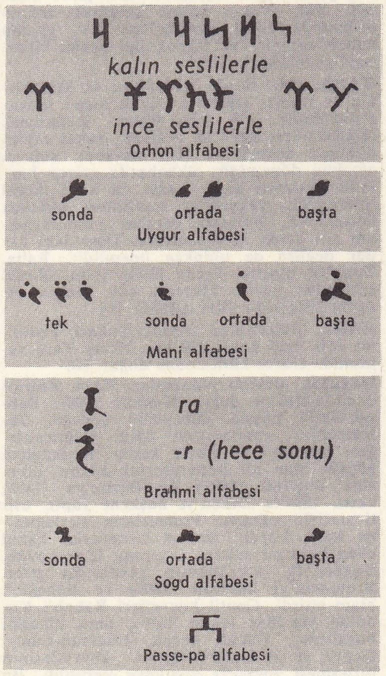

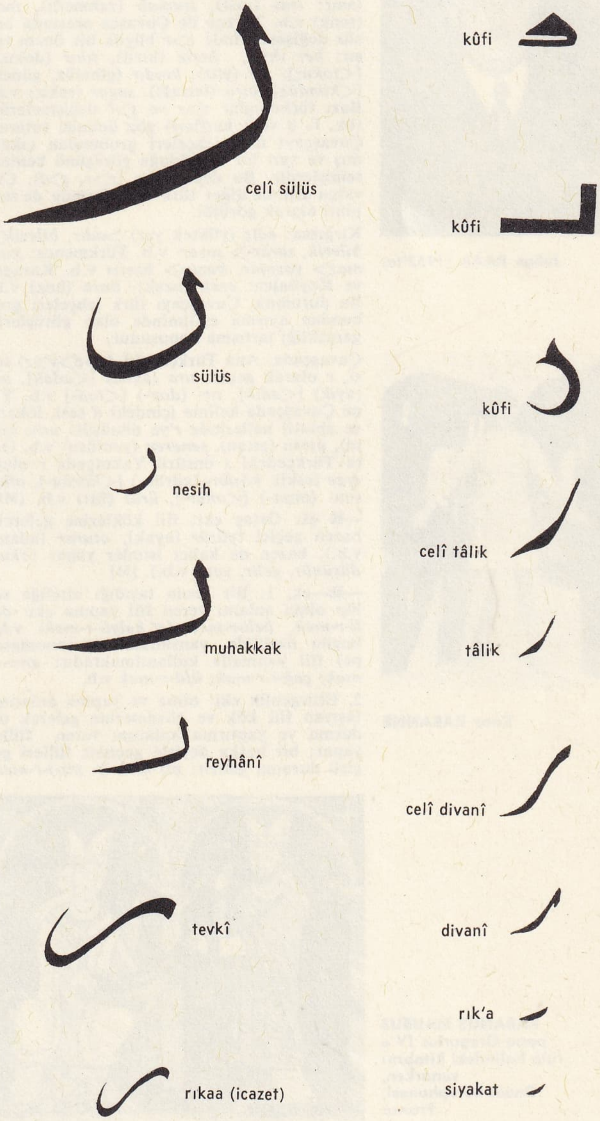

rebbiye; hazır, hüner, inkâr, kalantor, kanser, konser, manikür, parter, ser v.d.

R sesi, iç seste ince ve kalın *l* ünsüzünden önce bazen tam bir benzeşmeye uğrar: *kerli ferli> kelli felli, becerleşmek> becelleşmek* v.d. Anadolu ağızlarında bu benzeşmeye çok rastlanır: *gelirler> gelillē, toparlak> topallak, türlü> tüllü* v.d. İç sesinde *r* ünsüzü bulunan yabancı kelimelerin bazen *l*'li örnekleri de kullanılır: *güreş/güleş, merhem/melhem, servi/selvi* v.d.

Ana Türkçede iç seste görülen *r* ünsüzünün sonraki dönemlerde bazı lehçelerde düştüğü görülür: *berk> pek, ermek> irmek> imek,* v.d. Anadolu ağızlarında *r* sesi çoğu zaman düşer; düşerken de önceki ünlüyü genellikle uzatır: *bakıyō* (bakıyor), *insannā* (insanlar), *vā* (var) v.d. Anadolu ağızlarında bazen iç ses *ğ*'nin *r* olduğu görülür: *bağdaş> bardaş* v.b.

Türk lehçelerinde *r* ünsüzüyle ilgili birtakım ses değişmelerinin üstünde önemle durmak gerekir. Balkan ve rumeli türk lehçelerinin bazılarında (msl. Adakale Türkçesi) son sesteki *r, y* olur: *bakar> bakiy, gelir> geliy, olur> oliy* v.b. Tarançı lehçesinde hece veya kelime sonundaki *r* çoğunluk düşer: *kōsuk* (kursak), *yūt* (yurt), *kāga* (karga) v.d. Altaycada da *r* sesi genel olarak önseste bulunmaz; fakat birkaç kelimede önsese geçtiği görülür: *rak* (uzak) [<*ırak*], *rıs* (kut, uğur) [<*ırıs*] v.d. Kırgızcada *r* ile başlayan yabancı kelimeler, bir ön türemeyle karşılanır: *ıras* (rast), *ıramalı* (rahmetli), *ıran* (renk) v.b. Türkçe ile Çuvaşça arasında ünsüz değişmelerinde *z>r* büyük bir önem taşır: *her* (kız), *herle* (kızıl), *tıhır* (dokuz) [<*tokuz*], *ser* (yüz), *kındır* (gündüz, güneş) [<*kündüz*], *pıru* (buzağı), *sagar* (sekiz) v.d. Bazı türkologlar *z>r* ve *ş>l* değişmelerini (bk. L, Ş ve Z harfleri) göz önünde tutarak Çuvaşçayı türk lehçeleri grubundan çıkarmış ve ayrı bir dil olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu değişmeler (*z>r, ş>l*), Çuvaşça dışında diğer türk lehçelerinde de serpinti olarak görülür.

Kırgızca: *ediz* (yüksek yer) *>adır, bilezik> bilerik, sarar-> sazar-* v.b. Türkmence: *yazmaz> yazmar, bazısı> barızı* v.b. Karagas ve Koybalca: *erak* (uzak), *bora* (boz) v.b. Bu durumda, Çuvaşçayı türk lehçeleri grubundan ayırma eğiliminde olan görüşlerin gerçekliği tartışma konusudur.

Çuvaşçada, Ana Türkçedeki d(>*d*>*y*>*z*) sesi, *r* olarak geçer: *ura* (ayak) [<*adak*], *urı* (ayık) [<*adık*], *tır-* (*doy-*) [<*tod-*] v.b. Yine Çuvaşçada kelime içindeki *d* sesi, lokatif ve ablatif hallerinde *r*'ye dönüşür: *utra* (atta), *utran* (attan), *seneren* (yeniden) v.b. Orta Türkçedeki *s* ünsüzü Yakutçada *r* olur: *erge* (eski), *kösün-* (görün-) [<*körün-*], *oñosun-* (onar-) [<*oñar-*], *ürüt* (üst) v.b. (ML)

—**R** ek. Ortaç eki; fiil köklerine gelerek, bazen geçici (*yürür* [ayak], *oturur* [adam] v.b.), bazen de kalıcı isimler yapar (*okur, düşünür, gelir, yatır* v.b.). [M]

—**R**—ek. 1. Bir ismin taşıdığı niteliğe sahip olma anlamı veren fiil yapma eki: *deli-r-mek, beli-r-mek* (< *belgü-r-mek*) v.b., bugün özellikle, yansımalardan (onomatope) fiil yapmada kullanılmaktadır: *an-ı-r-mak; çağ-ı-r-mak; üfü-r-mek* v.b.

2. Ettirgenlik eki· olma ve yapma anlatımı taşıyan fiil kök ve gövdelerine gelerek oldurma ve yaptırma anlatımı veren fiiller yapar; bir başka deyişle geçişsiz fiilleri geçişli duruma getirir: *piş-mek > piş-i-r-mek; düş-mek > düş-ü-r-mek; yat-mak > yat-ı-r-mak* v.b. (M)

RA i. (ar. k.). *Esk.* «R» harfinin adı. || Rebiülevvel ayını belirtmek için kullanılır. || *Ra-yı mühmele*, «r» harfi. (M)

Ra, *radyum*'un kimyasal sembolü. (L)

RA, mısır tanrısı. Bk. RE.

RAAB. Coğ. Bk. RABA.

RAAB (Julius), avusturyalı siyaset adamı (Sankt Pölten 1891 - Viyana 1964). Avusturya Diyet meclisi üyesi (1927), çalışma ve ulaştırma bakanı (1938), 1945'te yeniden milletvekili, 1953'te şansölye oldu. 10 Mayıs 1959 yasama seçimlerinden sonra hükûmet kurmakta zorluk çekti. 14 Temmuzda kurulan Raab kabinesi, iki sosyalistin (şansölye yardımcısı Bruno Pittermann ile dışişleri bakanı Bruno Kreisky) hâkim olduğu iki partili bir koalisyon kabinesiydi. Raab, 1945'ten beri sürdürdüğü Halkçı parti başkanlığından 1960'ta ayrıldı, yerine Alfons Gorbach'a bıraktı. Şansölyelikten istifa edince aynı göreve yine Gorbach getirildi (11 nisan 1961). [L]

Julius RAAB (1953'te)

RAABE (Josef), alman ressamı ve mimarı (Deutsch - Wartenberg 1780 - Breslau 1846). Çok beğenilen minyatür portreler (*Goethe, Wieland* v.b.) ve mimarî tablolar çizdi. Eserleri Weimar (Goethe müzesi), Münih v.b.'dedir. (M)

RAABE (Joseph Ludwig), alman matematikçisi (Brody, Galiçya 1801 - Zürich 1859). Zürich üniversitesinde ve Politeknik okulunda ders verdi. Sonsuzküçükler hesabıyle ilgili çeşitli çalışmalar yaptı ve bazı astronomi problemlerini inceledi (gezegenlerin ağırlık merkezinin kayması). Pozitif terimli bir $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ serisi için, bir *yakınsama ölçütü* ortaya attı: eğer $n\left(\frac{a_n}{a_{n+1}}-1\right)$, $h > 1$ olan bir sayıdan daha büyük bir değer alıyorsa seri yakınsaktır; aynı ifade 1'e eşit veya 1'den küçük bir değer alıyorsa seri ıraksaktır. (M)

RAABE (Peter), alman orkestra şefi ve müzik bilgini (Frankfurt-an-der-Oder 1872-Weimar 1945). Berlin'de okudu. Birçok eser yayımladı; bunların arasında Liszt'in iki ciltlik biyografisi sayılabilir. 1935-1945 Arasında *Reichsmusikkammer* (İmparatorluk orkestrası) şefliğinde bulundu. (M)

RAABE (Wilhelm), alman yazarı (Eschershausen, Braunschweig, 1831-Braunschweig 1910). JACOB CORVİNUS takma adıyle yayımladığı ilk romanı *Die Chronik der Sperlinsgasse* (Sperling Sokağı Kroniği) [1857] büyük ilgi gördü. Asıl adıyle yayımladığı ikinci eseri *Die Leute aus dem Walde* (Vâdideki İnsanlar) [1863] Goethe'nin *Wilhelm Meister*'inden ilham alınarak yazılmış sembolik bir romandır. Yazar, daha sonra, konusunu özellikle sıradan insanların hayatından ve onların göze çarpmayan günlük kahramanlıklarından alan romanlar ve küçük hikâyeler dizisine başladı. Bunlarda bazen, üçleme roman *Aç Papaz* (Der Hungerpastor) [1864], *Abu elfan* (1868) ve *Schüdderump*'ta (1870) olduğu gibi ağırbaşlı bir anlatım, bazen *Deutscher Mondschein* (Almanya'da Ay Işığı) [1873-1875] veya *Horacker*'de (1876) görüldüğü gibi duygulu bir nüktecilik, bazen de *Stopfkuchen*'de (1891) olduğu gibi, bireyin kaderini doğuran insan ruhunun derinliklerine doğru yöneliş göze çarpar. Raabe'in *Des Reiches Krone* (İmparatorluk Tacı) [1873] gibi tarihî hikâyeleri de vardır. (L)

RAAD i. ve sıf. (ar. *ri͑det*, titreme, hareket etme'den *ra͑ād*). *Esk.* Çok konuşan (kimse), geveze.

-- Zool. *Esk.* Çarpan balığı. (İlmî adı *Malapterurus electricus.*)

RAAFF (Anton), alman tenoru (Gelsdorf 1714-Münih 1797). Münih ve Bologna'da Antonio Bernacchi'den ders gördü. Özellikle italyan operalarını yorumlayarak ün kazandı. Mozart, *İdomeneo* rolünü Raaff için yazmıştı. (M)

RAAHE, isveççe **Brahestad,** Finlandiya'da (Oulu ili) liman şehri, Botten körfezi kıyısında; 4 700 nüf. 1649'da kuruldu. Öğretim merkezi. (L)

RAALFE (Albert van), hollandalı orkestra şefi (doğ. Amsterdam 1890). Köln konservatuvarını bitirdi (1909). Birçok avrupa şehrinde orkestra şefliği yaptı. Alman işgali sırasında toplama kampına atıldı. 1945'te Hilversum radyosu orkestra yöneticiliğine tayin edildi ve bu orkestrayı Hollanda'nın en önemli orkestralarından biri haline getirdi. (M)

RAB i. (ar. *rabb*). Tanrı. || *Esk.* Sahip, efendi. || *Rabbü'd-dar*, ev sahibi. || *Rabbü'l-âlemin* («kâinatın efendisi»), Tanrı: *Allah birdir Peygamber hak / Rabbülâlemin dir mutlak* (Âşık Veysel). || *Rabbü'l-mal*, mal sahibi, sermayesi olan kişi. || *Yâ rab!*, «Tanrım!» anlamına kullanılan söz.

— Huk. *Esk. Rabbül mal*, bir tarafın emek, öteki tarafın sermaye ortaya koyarak kurdukları şirketlerde sermayc sahibi olan ortağa verilen ad.

— Tasav. *Rabbül erbab*, mutasavvıfların Allah kavramına verdikleri karşılık. («Efendilerin efendisi» anlamına gelen bu deyim tasavvufta «Allah» kelimesi yerine söylenir. Tanrı'ya duyulan saygıdan dolayı Allah sözü genellikle söylenmez.)

— ANSİKL. Din. İslâm dininin doğuşundan önce Araplar taptıkları putlara *rab* adını verirlerdi. Kâbe'de asılı duran bütün putlara da rab denirdi. «Çok büyük, çok yüce» anlamında kullanılan bu kavram zamanla değişti. İslâm dininin ortaya çıkışından sonra Allah'ın adlarından biri oldu. Kur'an'da rab sözü hem Allah, hem de efendi, bir yerin yöneticisi anlamına gelir, «Şu Beytin (Kâbe'nin) Rabbine ibadet etsinler» (Kureyş, 3). Burada. daha çok sahip, efendi karşılığı olarak kullanılan rab kavramı, «Rabbinin nimeti dolayısıyle bir mecnun değilsin» (Kalem, 2) ayetinde Allah anlamına gelir. Gene Kur'an'ın birçok ayetinde geçen «Rabbülâlemin» deyimi de «âlemlerin yöneticisi, efendisi, hâkimi» anlamlarına gelir. «De ki, insanların Rabbine sığınırım» (Nâs, 1), «De ki, sabahın Rabbine sığınırım» (Felâk, 1), «O halde Rabbin için namaz kıl» (Kevser, 2) ayetlerinde geçen rab kelimesi Allah karşılığıdır. Bugün, bütün müslümanlar arasında, rab sözü, Allah anlamına kullanılır. Kelimenin islâm dininden önceki anlamı unutulmuştur.

◆ **Rabbim** ünl. «Tanrım!» anlamında kullanılır. (M)

RAB, ital. **Arbe,** Adriya denizinde yugoslav adası, Velebit'in karşısında 92.4 km²; 7 200 nüf. Bağcılık. Zeytinlikler. Balıkçılık. Büyük turizm merkezi (yılda 20 000 turist gelir). Batı kıyısında *Rab* şehri 2 800 nüf. XII. yy.dan kalma katedral; roman üslûbunda güzel çan kulesi; XV. yy.dan kalma saraylar ve birçok ilgi çekici kilise. Sayfiye merkezi. (L)

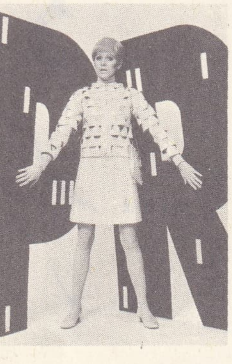

Raco RABANNE

RABA, alm. **Raab,** Avusturya ve Macaristan'da ırmak, çığırının büyük kısmı Macaristan'dadır; 398 km. Raba, Steiermark Alpleri'nden iner; az beslenir, fakat rejimi oldukça düzenlidir. Kış mevsimi, suların alçalma dönemidir; ilkbaharda eriyen karlarla beslenen akışı, yazın da kara iklimi rejimindeki yağmurlar tarafından oldukça desteklenir. Bununla beraber buharlaşmanın yol açtığı akış azalması Tisza'daki kadar değilse de oldukça önemlidir. Raba, Tuna'ya ulaştığı yerde Győr (alm. Raab) şehrinden geçer. Havzası çok zengin bir tarım bölgesidir (Kis Alföld). [L]

RABA, Polonya'da ırmak, Yukarı Vistül'ün kolu (sağ kıyı); 138 km. Nowy Targ yakınında Gorce kütlesinden doğar. (L)

RABANUS MAURUS papa Gregorius IV'e rulo halindeki kitabını sunarken, Douai kütüphanesi, Fransa

RABAH, afrikalı hükümdar, **Kara Sultan** denir (1846'ya doğr.- Kusseri 1900), Bahral-Gazel paşası Zübeyir'in çocuğu, Süleyman'ın sütannesinin oğlu. Bağımsızlığını elde etti ve Çad'a kadar, başlangıçta göçebe olan bir imparatorluk kurdu, ülkesine Bagirmi (1892) ile Bornu'yu (1893) kattı. 1894'te Dikoa'yı başkent yaptı, esir ticaretiyle uğraştı. Fransızların ilerlemesine karşı koydu, fransız himayesini kabul eden Bagirmi sultanı Gaurang II'yi kovdu, Togbao'da, bu prensin yardımına gelen Bretonnet'yi öldürdü (1899) ve Béhagle'i idam ettirdi. Gentil kuvvetleri Rabah'ı Kuno'da yendiler (ekim 1899), ama ülkesini boşalttılar. Rabah ancak Foureau-Lamy, Gentil ve Joalland-Meynier kuvvetlerinin birleşmesi sonunda yenilgiye uğratıldı. Bu

Foto. Giraudon, Keystone (LAROUSSE)

birlikler Kusseri'de zafer kazandı, Kara Sultan öldürüldü (22 nisan 1900). Oğlu Fadl Allah da ele geçirilerek Gujba'da öldürüldü (13 ağustos 1901). [L]

RABANNE (Paco), ispanyol terzisi (Pasajes 1917). Mimardı, moda ile uğraşmağa başlamadan önce süs eşyaları yaptı. Moda alanında o zamana kadar hiç kullanılmamış maddeleri (kâğıt, plastik, maden v.b.) kullandı. Ona göre, günümüzün modası artık medeniyetimize ayak uyduramamaktadır ve gerek malzeme, gerek biçim bakımından geçmişle ilişkilerini kesmek zorundadır. (L)

RABANUS MAURUS (veya **HRABANUS MAURUS**), alman yazarı (Mainz 780'e doğr. -Winkel, Rheinland 856). Fulda manastırında yetişti. Alcuin'in yönetiminde öğrenim yapmak üzere Tours'a gönderildi (802). Rahip (814), Fulda piskoposluk müfettişi (815), başpapaz (822) oldu; 842'de istifa etti, fakat Leo IV kendisine Mainz başpiskoposluğunu kabul ettirdi (847). Almanlar onu ülkelerinde ilâhiyatın kurucusu (*praeceptor Germaniae*) sayarlar. Rabanus Maurus, önemli bir fikir adamı olduğu kadar değerli bir siyaset adamıydı da. Dindar Louis'nin, sonra Lothar'ın, daha sonra Germen Ludwig'in danışmanı oldu. Onun zamanında Fulda manastırı Almanya'da misyonerlerin faaliyet merkezi haline geldi. Rabanus Maurus'un, Kutsal Kitap üstüne yorumları, incelemeleri (*De Institutione Clericorum* [Kilise Kurumları], 1819), din sohbetleri, bir ansiklopedisi (*De Rerum Naturis* [Tabiat Bilgisi], 842-847), bir *Martyrologia*'sı (Din Şehitleri Kitabı), tövbe duaları, şiirleri ve ilgi çekici mektupları vardır. (L)

RABASA (Emilio), meksikalı romancı ve hukukçu (Ocozocoautla, Chiapas 1856-Mexico City 1878). Oaxa'da hukuk okudu, 1878'de mezun oldu. **Sancho Polo** takma adıyle, XIX yy.ın ilk yarısındaki taşra hayatını canlı ve hoş bir biçimde, zaman zaman da etkileyici bir gerçekçilikle anlatan bir dizi roman yazdı: *La Bola* (yalan [1887]; *La Gran Ciencia* (Büyük Bilim) [1887]; *El Cuarto Poder* (Dördüncü Güç) [1888]; *Moneda Falsa* (Sahte Para) [1888]. Gençliğinden beri siyasetle ilgilendi, milletvekili, hâkim, vali ve senatör oldu. Ayrıca, anayasa hukukunda uzman olduğunu gösteren *El Articulo XIV de la Constitucion* (Anayasanın XIV. Maddesi) [1907] ve *La Constitucion y la Dictadura* (Anayasa ve Diktatörlük) [1912] adlı eserleri yazdı. Rabasa sayesinde, Jose Joaquin Fernandez de Lizardi'nin kurduğu, gerçekçi «*pikaresk*» roman türü Mexico'da yeniden hayat buldu. (M)

RABAT, Fas'ta şehir, ülkenin idarî başkenti, Atlas okyanusu kıyısında, Bu Regreg'in ağzının sol kıyısında, Sale'nin karşısında 227 500 nüf. Bir tepenin eteğinde uzanan eski şehirde bugün halkın ancak üçte biri yaşar. Yeni şehir, güneybatıya doğru gelişmiştir. «Yeni şehrin» yeni semtleri ve **Habbu,** Akkari, Yakup el-Mansur «siteleri» ile gecekondu semtleri nüfusun büyük kısmını toplar. —*Rabat ili*, vad Sebu'nun alçak ovalarında ve Meseta'nın bir kısmında uzanır; 1 156 000 nüf.

— Tar. Muvahhidler hanedanı kurucusu Abdülmümin tarafından kuruldu (1150). Abdülmümin İspanya'ya cihada gidecek orduları için burada bir ordugâh kurdu ve şehri daha da geliştirerek *Mehdiye* adını verdi. Kendisi İspanya'ya hareket etmeğe hazırlandığı sırada burada öldü. Bu hanedanın Yakup el-Mansur zamanında şehir büyüdü. 1195'te Alarcos'ta Castilla kralı Alfons VIII'e karşı kazandıkları zaferin hatırasına bu şehre *Ribatülfeth* adı verildi; şehir, bir surla çevrildi. Yakup el-Mansur burada büyük bir cami yapımına başladı; 16 kapısı, 3 avlusu ve 200'den fazla sütuna dayanan cemaat ve ibadet yeri olan cami, islâm dünyasının en büyük dinî yapılarındandır. Caminin minaresi ve külâh kısmı yarım kalmıştır. Şehir 1248'de Marunilerin eline geçince basit bir askerî bölge oldu. İspanya'dan çıkarılan (1610) ve Morisko adı ile anılan fasl ispanyol sürgünlerinin toplandığı bir merkez haline geldi. Bunların başlattığı korsanlık hareketi sonucu Rabat, kısa zamanda küçük bir deniz cumhuriyetinin merkezi oldu. Burada korsanlığı teşkilâtlandıran ve gemi yapımına başlayan hükümdar Filâli Sultan Seyyidi Muhammed bin Abdullah devrinde, bir fransız donanması Rabat'ı bombaladı (1765). Böylece Rabat Deniz cumhuriyeti yıkıldı. XX. yy.da şehir önemini kaybetti ve 1911'de Fransızlar tarafından işgal edildi.

Fransız sömürge idaresinin kurulmasından sonra Rabat, Fas sultanlarının sürekli oturduğu yer oldu. Şehir gelişti. Demiryollarıyle güneyde Casablanca ve Marakeş, kuzeyde Tanca, doğuda Fas ve Cezayir'e bağlandı. Fas sultanlığının bağımsızlığına kavuşmasından (1956) sonra Rabat, bu yeni devletin merkezi oldu.

Şehir asıl halkın yaşadığı *Hazeriye* ile Şerif devleti sultanlarının oturduğu *Mahzeniye* olmak üzere iki kısımdır. Rabat'ta XVIII. yy.ın ikinci yarısından kalma *Cami üs-Sünne* Mevlay Süleyman'ın yaptırdığı cami ile Marunilere ait türbeler ve tarihî kapılar vardır. (ML)

RABAUD (Henri), fransız bestecisi (Paris 1873-ay.y. 1949). 1894'te Roma büyük ödülünü kazandı. Roma'da bestelediği üç esere (ikinci *mi* minör senfoni; Lenau'nun *Faust*'undan aldığı *La Procession Nocturne* [Gece Alayı], 1899; *Eyyub* oratoryosu), *İki Rus Şarkısı Üstüne Divertimento*'yu, *Eyyub'un İkinci Kitabı Üstüne Şiir*'i (1905) eklemek gerekir. Münih ve Bayreuth'e gitti, Wagner'den etkilenerek tiyatro için eserler yazmağa yöneldi: *La Fille de Rolland* (Rolland'ın kızı) [1904], *Marouf, Savetier du Caire* (Kahireli Kunduracı Maruf) [1914], *L'Appel de la Mer* (Denizin Çağırısı) [1924], *Rolande et le Mauvais Garçon* (Rolande ve Bıçkın) [1949]. Ayrıca oda müziği, melodiler, bir *XVI. yy. İngiliz Suiti*, piyano ve orkestra için *Prelüd* ve *Toccata* v.b. besteledi. 1908-1918 Arasında Paris operasının orkestrasını yönetti. 1920-1941 Arasında da Paris konservatuvarında G. Fauré'den boşalan müdürlük görevini üstüne aldı. (L)

RABAUL, Bismarck takımadalarının başlı-

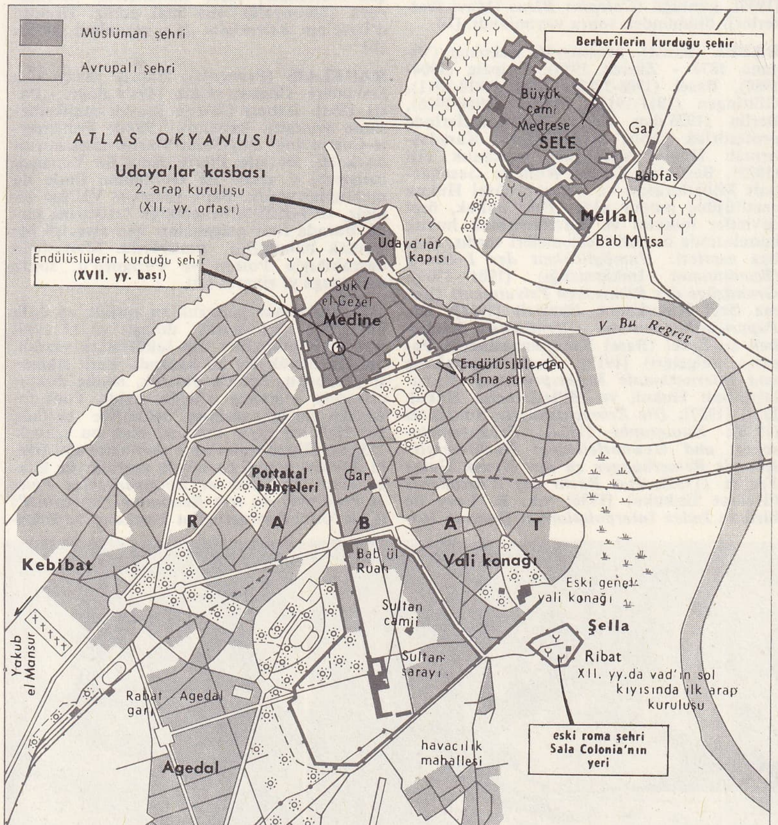

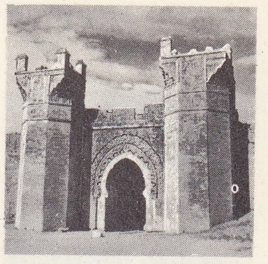

Şella kapısı (XIV. yy.)

RABAT

Hasan kulesi (XII. yy.)

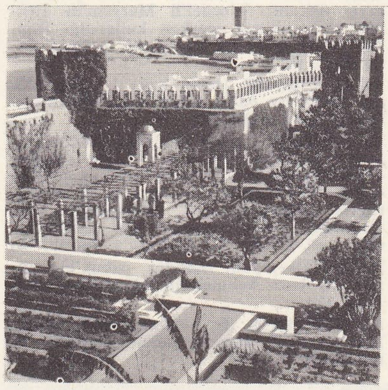

Udaya bahçesi

şehir planı

kral sarayı ve mişver

Foto. Fas Turizm bürosu, Bernard Rouget (LAROUSSE)

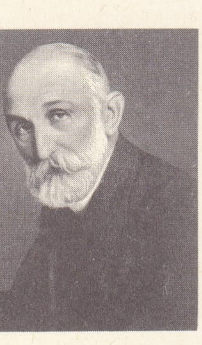

Henri RABAUD 1941'de

RABEARİVELO

RABEMANANJARA

ca limanı, bu adaların eski başkenti, New Britain'in kuzey ucunda.

— Ask. tar. Yeni Gine ile Salomon adalarına giden denizyoluna hâkim Rabaul'u Japonlar 23 ocak 1942'de işgal ettiler ve hemen güçlü bir hava üssü haline getirdiler. New Britanin'in Amerikalılar tarafından yeniden işgali sırasında 50 000 Japon Rabaul'de direndi. (L)

RABBANÎ sıf. (ar. *rabb* > *rabban*'dan *rabbanî*). *Esk.* Tanrı'ya ait, Tanrı'dan gelen. (*Zt.* ŞEYTANÎ.) || Gönlünü Tanrı'ya vermiş, Tanrı'ya ulaşmış.

— Din. *Aşâi Rabbanî,* hıristiyanların kudas âyininde yedikleri, şarap ve ekmekten ibaret yemek, bu âyinde okunan dua.

◆ **Rabbaniye** sıf. Esk. Rabbanî'nin dişili. || *Mukadderat-ı rabbaniye,* Tanrı'nın takdir ettiği şeyler. (M)

RABBANİYUN çoğl. i. (ar. *rabbânî*'den *rabbaniyyûn*). Tasav. Kendilerini tamamıyle Tanrı'ya vermiş olan kimseler. (M)

RABBAT çoğl. i. (ar. *rabb,* sahip'ten *rabbât*). *Esk.* Evli erkekler, kadınların kocaları. || *Rabbat-ül-hical,* güveyiler. (M)

RABBATH AMMON. Esk. coğ. İsrail krallığı zamanında Ammonluların başkenti. Bugün, *Amman.* (L)

RABBATH MOAB. Esk. coğ. Moab ülkesinde şehir, Roma devrinde *Areopolis* adıyle biraz önem kazandı. Kalıntıları Ürdün'de, *Rabba*'dadır. (L)

RABBE i. (ar. *rabbâ,* çocuk yetiştirme'ten *râbbe*). *Esk.* Üvey ana. (M)

RABBENA i. (ar. *rabb* ve *nâ*'dan *rabbenâ,* Tanrımız). *Esk.* Tanrı.

— ÇEŞ. DEY. *Rabbena hakkı için,* yemin olarak kullanılan söz: *Vay yüzbaşım, vay Cemil abi... dinim rabbena hakkıyçin demincek aklıma geldin* (Kemal Tahir). || *Rabbena, hep bana,* «her şey hep benim olsun» anlamında bencil kimselerin davranışlarını belirtmek için kullanılır. (M)

RABBÎ i. (ar. *rabb* > *rabbî,* «Tanrımız»-dan). *Esk.* Tanrı. || *Ya Rabbi!,* ümitsizlik, şaşma, acındırma şükran, sevinç v.b. duygularda Tanrı'ya sesleniş olarak kullanılır. (M)

RABBİ i. («büyüğüm», daha sonraları «ustam» anlamında ibranîce k.). İsa devrinde musevî kilise babalarına verilen şeref ve saygı unvanı. (Mecdel'li Meryem'in dirilmiş İsa'ya hitap ederken kullandığı *Rabbuni* sözü daha da büyük bir saygıyı ifade eder.) [L]

RABBİT-BOOK [rebit buk] i. (ing. *rabbit,* tavşan ve *book,* kitap'tan). Tavşan ırklarının soy kütüğü. (L)

RABBULAS, yunanlı ilâhiyatçı (Beroia yakınları [Halep] 380'e doğr. - Urfa [Edessa] 436). Baalbek yakınlarında inzivaya çekildi. 412'de Edessa piskoposu seçildi ve Nesturîlerle mücadele etti. Meryemana için *İlâhiler*'i, kutsal ekmeğin din törenlerindeki yeri üstüne bir *Mektup*'u vardır. (L)

RABD(O)—, yun. *rhabdos,* çubuk'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

RABDOFAN i. (fr. *rhabdophane*). Miner. Hidratlı tabiî itriyum, lantan, erbiyum ve neodim fosfat. (L)

RABDOLİT i. (fr. *rhabdolite*). Takma yaka düğmesi biçiminde kalker parçası. (Bazı kalker yataklarında çok görülen bu cisimlerin, birhücreli kamçılı bitkilerin taşlaşmasından oluştuğu sanılmaktadır.) [L]

RABDOLOJİ i. (önek *rabdo* ve yun. *logos,* hesap'tan fr. *rabdologie*). Bk. DEĞNEK *hesabı.*

RABDOMİYOM i. (fr. *rhabdomyome*). Patol. Çizgili kaslarda oluşan tehlikesiz ur. (Bu hastalığın seyrek oluşu belki de çizgili kas telinin ileri derecede farklılaşmasıyle ilgilidir, çünkü ileri derecede farklılaşma her çeşit hücre çoğalmasını engeller.) [L]

RABE (Paul), alman kimyacısı (Hoym, Anhalt 1869 - Hamburg 1952). C. Knorr'un öğrencisiydi. Hamburg üniversitesinde ecza kimyası okuttu. Organik kimya alanında yaptığı birçok araştırma ile tanındı (kınakına alkaloidlerinin kısmî ve tüm sentezleri v.b.). [M]

RABEARİVELO (Jean-Joseph), madagaskarlı şair ve yazar (Tananarive 1903-ay.y. 1937). On üç yaşında, genel kültürünü ve edebiyat bilgisini tek başına geliştirmek amacıyle öğrenimini yarıda bıraktı. Hova dilini öğrendi; ayrıca fransızca ve ispanyolca da yazmağa başladı. Klasik türdeki eserlerden (*La Coupe de Cendres* [Küllerden Kadeh], 1924) sonra geleneksel nazım ölçüsünü bıraktı ve serbest nazım tarzını seçerek avrupa kültürünün mitleriyle ülkesinin geleneksel temalarını birleştirdi: *Presque Songes* (Düş gibi) [1934], *Chants pour Abeone,* Abéone İçin Şarkılar) [1934]. Sahne için, korolu bir kantat şeklinde, *İmaitsoanala, Fille d'Oiseau* (İmaitsoanala, Kuşun Kızı) adlı bir eser yazdı; ama güç hayat şartlarına ve kızı Voahangy'nin ölümüne dayanamayarak intihar etti. Bir romanı (*L'Aube Rouge* [Kızıl Tanyeri]), bir şiir derlemesi (*Trèfles* [Yoncalar]), bir madagaskar şiiri antolojisi, *Vieilles Chansons des Pays d'İmérina* (İmerina Ülkelerinden Eski Şarkılar) [1939], günlüğü (*Calepins Bleus* [Mavi Defterler]) ölümünden sonra yayımlandı. (L)

RABEL (Ernst), avusturyalı hukukçu (Viyana 1874 - Zürich 1955). Leipzig (1904-1960), Basel (1906-1910), Kiel (1910-1911), Göttingen (1911-1916), Münih (1916-1926), Berlin (1926'dan sonra) üniversitelerinde profesörlük yaptı; Milletlerarası Karşılaştırmalı Hukuk derneğine başkanlık etti (1925). Berlin'de Kaiser Wilhelm Gesellachaft Milletlerarası ve Yabancı Özel Hukuk enstitüsüne müdür oldu. Eski hukuk, özel devletler hukuku ve karşılaştırmalı hukuk konularında önemli incelemeleri vardır. Başlıca eserleri: *Unmöglichkeit der Leistung* (Randımanın İmkânsızlığı) [1904 - 1909]; *Grundzüge des Römischen Privatrechts* (Roma Özel Hukukunun İlkeleri) [1914]; *Die Papyrusurkunden der Öffentlichen Bibliothek zu Basel* (Basel Kütüphanesindeki Papirus Belgeleri) [1917]; *Rechtsverglechung und İnternationale Rechtsprechung* (Karşılaştırmalı Hukuk ve Milletlerarası Hukuk Dili) [1927]; *Die Erbrechtsheorie Bonfantes* (1930); *Katagraphe* (1934); *Erbengemeinschaft und Gewährleistung: Rechtsvergleichende Bemerkungen zu den Neuen Gaius Fragm.* (1935); *Das Recht des Warenkaufs* (Ticaret Hukuku) [1936] v.b. E. Levy ile birlikte *İndex İnterpolationum Quae in İustiniani Digestis İnesse Dicuntur*'u hazırladı. (M)

Daniel RABEL: Honoré d'Urfé'nin «Astrée»si için illüstrasyon Cabinet des Estampes, Paris

RABEL (Jean), fransız ressamı ve gravürcüsü (Beauvais 1545'e doğr. - Paris 1603). *François I, Henri III, Henri IV, Üç Coligny Kardeşler, Jean d'Albret, Mary Stuart, Catherine de Médicis* ve İngiltere kraliçesi *Elizabeth*'in gravürlerini yaptı. Gilles Corrozet'nin *Antiquités de Paris* (Paris'in Eski Eserleri) adlı eserini resimledi (1588). — Oğlu DANİEL (Paris 1578'e doğr. - ay.y. 1637), Marie Médicis tarafından İspanya'ya giderek Anne d'Autriche'in portresini yapmakla görevlendirildi. Çiçekleri (Bitki Bahçesi kütüphanesi, Paris), modayı veya bale figürlerini (*Le Ballet de la Douairiere du Billebahaut* (Billebahaut Kibar Dulunun Balesi], Louvre ve Bibliotheque Nationale, 1626) canlandıran desenler veya suluboyalar ona mal edilir. Honoré d'Urfé'nin *Astree*'sini de o resimledi (1633). [L]

RABELAİS (François), fransız yazarı (La Deviniere, Chinon yakını 1494'e doğr. - Paris 1553). Babası Chinon krallık mahkemesinde avukattı. Rabelais, 1520'de Fontenay-le-Comte'daki Puy-Saint-Martin manastırında kaldı. Burada Pierre Amy ile Yunanca çalışıyor, o arada da Guillaume Bude ile mektuplaşıyordu. Papa Clemens VII'nin izniyle, 1524-1525'te benedikten tarikatına girdi. Burada fikir çalışmaları için elverişli bir sığınak bulacağını umuyordu. Manastırın başrahibiyle Poitou ve Périgord'u, sonra da Ligugé'yi ziyaret etti.

1527 Başlarında papazlıktan ayrıldı, en ünlü üniversite şehirlerini dolaştı ve 17 eylül 1530'da Montpellier Tıp fakültesine yazıldı, burada büyük bir ün kazandı. Para sıkıntısı yüzünden, Lyon'a giderek, henüz doktor unvanını almamış olduğu halde Pont-du-Rhône hastahanesinde hekimliğe başladı. Bir fikir ve yayın merkezi olan bu şehirde 1532'de Hippokrates'in *Aphorismoi*'sini (Özlü Sözler), sonra da büyük eserinin ilk kitabı olan *Horribles et Epouvantables Faits et Prouesses du tres Renommé Pantagruel*'i (Çok Ünlü Pantagruel'in Korkunç ve Ürkü-

RABELAİS
fransız okulu
Versailles müzesi, Paris

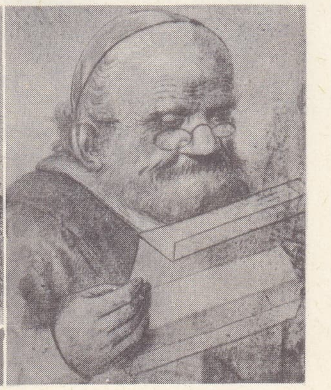

«Pantagruel» için Gustave Doré'nin illüstrasyonu, Cabinet des Estampes, Paris; sağda, Lagneau'nun yaptığı sanılan portre, Carnavalet müzesi, Paris

Foto. Bulloz, Manuel (LAROUSSE)

tücü Marifetleri ve Kahramanlıkları), yayımladı. Yeni koruyucusu Paris piskoposu ve diplomat Jean du Bellay, Roma'ya görevli giderken Rabelais'yi de hekim olarak yanında götürdü. Rabelais, Lyon'a dönüşünde, *Pantagruel*'in gördüğü ilgiden cesaret alarak, ekim 1534'te *Vie İnestimable du Grand Gargantua, Pére de Pantagruel*'i (Pantagruel'in Babası Koca Gargantua'nın Paha Biçilmez Hayatı) çıkardı. 1535'te Lyon'dan ayrılarak Jean du Bellay ile yeniden İtalya'ya gitti fakat bu arada Lyon'daki görevine son verilmişti; kardinal Saint-Maur- les -Fossés Piskoposluk meclisinde ona bir üyelik maaşı bağladı.

Bundan sonraki on yılını (1536-1546) Rabelais hekimlik yaparak ve maceralı bir hayat sürerek geçirdi. 1597'de Montpellier'de doktor unvanını aldı, sonra kralın çevresine kabul edildi ve resmî bir şahsiyet oldu. Kardinalin kardeşi Guillaume du Bellay, Piemonte'ye gittiği sırada (1540), Rabelais hekim olarak onun yanında bulundu. Langey senyörünün ölümünden sonra, Krallık divanına danışman tayin edildi ve Poitou'ya yerleşti. 1546 Başlarında *Tiers Livre des Faicts et Dicte Héroiques du Noble Pantagruel*'i (Asil Pantagruel'in Kahramanca İşleri ve Sözlerinin Üçüncü Kitabı) Navarra kraliçesi Marguerite'e armağan etti. Sorbonne, bu kitabın «çeşitli sapık görüşlerle dolu» olduğunu öne sürdü ve önceki eserleri gibi bu eserini de suçladı. Rabelais, Metz'e kaçarak, yeni bir görevle Roma'ya gönderilen Jean du Bellay'ye katıldı. Lyon'dan geçerken *Quart Livre de Pantagruel*'i (Pantagruel'in Dördüncü Kitabı) yayımlattı (1548). Bu eserin devamı ancak 1552'de çıktı. Rabelais, hayatının son iki yılında, Du Bellay'nin koruyuculuğu sayesinde Meudon'da papazlık yaptı. Bu neşeli papaz, vaktinin çoğunu Paris'te geçiriyor ve sık sık «sağlık cenneti» adını verdiği Saint-Maur-les-Fossés'ye gidiyordu. Ölümünden dokuz yıl sonra, *Cinquieme Livre de Pantagruel*'in (Pantagruel'in Beşinci Kitabı) ilk bölümleri *L'Isle Sonantc* adıyle yayımlandı. Bu eserin tamamı 1564'te Lyon'da çıkmıştı. Yazarın ölümünden sonra yayımlanan bu kitabın gerçekliği üstünde şüpheler belirdi. Ancak eser, Rabelais'ye maledilebilecek bir çaptadır. Ronsard, Rabelais'yi kendini içkiye vermiş ayyaş olarak tanıtır. Hakkında söylenenler, onun gerçek kişiliğini uzun süre gölgelemiştir. Rabelais XVII. ve XVIII. yy.da da okunmuştur. Oysa o sıralarda rönesans eserleri gerektiği gibi değerlendirilmiyordu. Bundan ötürü bu çağlarda Rabelais'nin sadece açık saçık anlatımına önem verildi. Onu «fransız edebiyatının yaratıcısı» sayarak gerçek yerine oturtan Chateaubriand'dır. Rabelais'de, XVI. yy.ın ilk yarısındaki hümanistlere özgü, doymak bilmeyen bir öğrenme isteği vardı. *Gargantua*'sı ve *Pantagruel*'i zamanın bütün büyük meselelerini alaycı bir biçimde dile getirmek için kullandığı birer araçtır. Rabelais, okurundan, eserindeki «özlü ilik»i çıkarmasını ve fanteziler ardındaki derin düşünceye varmasını bekler. Bu düşüncenin temel özelliği, ortaçağ zihniyetine karşı bir tepki olmasıdır: Rabelais, Hıristiyanlığın insan bedenini hor görmesinden ve bâtıl inançlardan nefret eder, eserinin her satırında insan yaratılışına ve insanlığı ileri götürecek olan bilime inancını belirtir. Kiliseye, skolastiğe, geleneksel eğitim metotlarına saygısızlığı reformların bir an önce uygulanmasını istemesindendir; ustası saydığı Erasmus gibi, Rabelais'yi de hiç bir kilise tutmamış, katoliklerce protestan dostu, protestanlarca da dinsiz sayılmıştı. Gerçekte Rabelais, hiç bir kapıya kul olamayacak kadar düşünce hürriyetine bağlıdır: insanoğlunun türlü çılgınlıklarını hoş görmek ve derin bir iç huzura kavuşmak için başvurulacak tek kaynak onca akıldı. Kahkaha, onun elinde, hayal kırıklığının tek ilâcı olmuş, Thélème manastırının alınlığına yazdığı vecizeyle de, sağduyuya beslediği güveni belirtmişti.

Hikâyeci olarak Rabelais, her şeyden önce eşsiz bir usta, eşine az rastlanır bir kelime cambazıdır; ele aldığı her tipi canlandırmayı, gözümüzün önünden gitmeyecek ayrıntıları bulup yerine oturtmayı bilir. Güldürme sanatının bütün inceliklerinden, bütün imkânlarından yararlanmakta ustadır: hele önsözlerinde ve halk hikâyelerindeki kelime cümbüşü insanı âdeta sarhoş eder. Çağının toplumunu, bıyık altından gülerek gözümüzün önüne seriverir ve ölümsüz tipler yaratır (Panurge, Picrochole, Bridoie v.b.). Hicvinde kin değil, candan bir kahkaha, ince bir mizah ve coşkun bir neşe vardır. Bunca zamandır bunca insanı büyüleyebilmesinin sırrını, gerçek ile hayali, kaba saba şakalar ile en ince mizahı bağdaştırmasında aramalıdır. Öyle ki, onun deyimiyle «şayak takımı» da, «en seçkin aydınları» da bu eserde aradıklarını bulabilirler. (L)

RABEMANANJARA (Jacques), madagaskarlı yazar (Maroantsetra, Tamatave ili 1913). Dedesinden atalarının dinini ve Betsimisaraka'ların efsanelerini öğrendi. Önce Sainte-Marie adasında, ardından Tananarive'de dinî okulda öğrenim gördü. Sonra idarî işlerde görev aldı. Fransa'ya bir gezi sırasında Paris'e yerleşti (1939-1945). Memleketine dönünce, oradan Fransız Millî meclisine milletvekili seçildi. «Madagaskar'ı Kalkındırma Demokratik hareketi' nin ilk genel sekreteri oldu. Mart 1947 ayaklanmasının kışkırtıcısı olarak suçlandı. Müebbet küreğe mahkûm edilerek on yıl süreyle Tananarive'de, sonra Marsilya'da hapiste kaldı. 1956 genel affıyle serbest kalınca dostu Alioune Diop ile *Presence Africaine*'in idaresinde çalıştı. Madagaskar'ın bağımsızlığının tanınmasından sonra 1960'ta yurduna döndü milletvekili seçildi, iktisat (1960-1965) ve tarım bakanlığı (1965-1967) yaptı. 1967'de dışişleri bakanı oldu. Şiirlerinde (*Sur les Marches du Soir* [Gecenin Basamaklarında], 1942; *Antsa* [1948]; *Lamba* [1956]; *Antidote* [1961]), denemelerinde (*Temoignage Malgache et Colonialisme* [Madagaskar Tanıklıkları ve Sömürgecilik], 1956; *Nationalisme et Problemes Malgaches* [Milliyetçilik ve Madagaskar'ın Sorunları], 1958 ve oyunlarında (*Les Boutriers de l'Aurore* [Şafak Gemicileri], 1957; *Agapes des Dieux ou Tritriva* [Tanrıların Yemeği veya Tritriva], 1962) ülkesinin ve yurdunun hürriyet özlemini dile getirdi. (L)

RABENER (Gottlieb Wilhelm), alman yazarı (Wachau, Leipzig yakınları 1714 - Dresden 1771). ALMAN SWİFT'i diye tanındı. *Satiren* (Yergiler) [1751-1755] ile zamanında büyük bir üne kavuştu. Sık sık yeniden basılan bu eserde, soylu ve burjuva sınıflarından bazı tiplerle alay eder. (L)

RABENHORST (Gottlob Ludwig), botanikçi (Treuenbrietzen 1806 - Meisen 1881). Çiçeksiz bitkilerle ilgili eserleri büyük önem taşır: *Deutschlands Kryptogamenflora* (Almanya'daki Çiçeksiz Bitkiler) [1844-1853]; *Flora Europaea Algarum* (Avrupa'daki Suyosunları) [1864 - 1868]; *Kryptogamenflora von Sachsen* (Saksonya'daki Çiçeksiz Bitkiler) [1863-1870]. (M)

RABIH sıf. Bk. RABIH.

RABIT veya **RAPT** veya **RABT** i. (ar. *rabt*). Bağlama, bitiştirme, iliştirme: *Bilecik livasının merkeze raptile bütün Hüdavendigâr vilayeti dahilinde...* (Atatürk). *Bir münasip bedele raptı Şerik'e teklif olundukta bin dirhem istedi* (Cevdet Paşa). || *Esk.* Yalnız bir şeye bağlanma. || *Zabt ü rapt.* Bk. ZAPTURAPT.

— Ed. *Esk.* Cümleleri gerekli edatlarla birbirine düzenli şekilde bağlama.

— Gram. *Esk.* *Rabıt edatı* (veya *edatı rabt*). Bk. BAĞLAMA. || *Rabıt sigası.* Bk. ULAÇ. GERUNDİUM.

◆ **Rabtî** sıf. *Esk.* Bağ veya bağlama ile ilgili.

◆ **Rabtiye** sıf. *Esk.* Rabtî'nin dişili. (M)

RÂBIT sıf. (ar. *rabt*'dan *rābıṭ*). *Esk.* Bağlayan, bitiştiren. || Dünya işlerinden elini çekmiş olan. (M)

RABITA i. (ar. *rābıṭ*'tan *rābıṭa*). İlgi, bağ, alâka, münasebet: *Seninle rabıtamız hoş bir itilâf işte / Fakat bu rabıta hâli mi ruhu ezmekten* (Tevfik Fikret). *Aile düşünceleri, akrabalık rabıtaları, bilhassa kadınlar arasında şiddetle gözetilen meselelerdendi* (Sabahattin Ali). || Bağlılık, tutarlılık. || — *Esk.* İki şeyi birbirine bağlayan ip v.b. nesne: *Bütün muhtelif çiçekleri bir rabıta ile toplu bir demet şeklinde bağlayan...* (H. Z. Uşaklıgil). || Nizam, tertip: *Çamlıbel sanki şehir: Zabıta yok, rabıta yok / Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vasıta yok* (M.Â. Ersoy). *Sonraları şark ve garpta büyük büyük vak'alar zuhura geldi, nice devlet ve milletlerin rabıtaları bozuldu* (Cevdet Paşa). || *Rabıta-bend*, bağlayan.

— Gram. *Esk.* Cümleleri birbirine bağlayan edat. Bk. BAĞLAMA.

— Tasav. Tarikatta dervişin şeyhe bağlanması. (Mutasavvıflar arasında bu kavram, «kendini bir bütünlük içinde, mürşide teslim etme» anlamına da gelir.) [M]

RABITALI sıf. (*rabıta*'dan *rabıta-lı*). Tertipli, düzgün: *Rabıtalı bir konuşma.* || Ağırbaşlı, sözünü, işini bilir: *Yahu, herkes ne rabıtalı hizmetçiler buluyor, diye kendi kendime düşündüm* (B. Felek). [M]

RABITASIZ sıf. (*rabıta*'dan *rabıta-sız*). Tertipsiz, düzensiz: *Rabıtasız sözler.* || Ağırbaşlı olmayan, yol yordam bilmez: *Rabıtasız kimse.* || Zf. Birbirine bağlı olmadan, saçma sapan: *Rabıtasız konuşuyor ve sözleriyle daha ziyade Salahattin beyin zihnini karıştırıyordu* (Sabahattin Ali).

◆ **Rabıtasızlık** i. Rabıtasız olma hali, düzensiz iş. (M)

RABİ sıf. (ar. *erba'a*, dört'ten *rabi'*). *Esk.* Dördüncü. || *Rabi-i aşer*, on dördüncü. (M)

RABİ sıf. ve i. (hintçe *rabī*, ilkbahar). Hindistan'da ilkbahar ürünü. (L)

RABİ (Isaac Isidor), amerikalı fizikçi (Rymanow, Galiçya 1898). Columbia, Münih, Kopenhag, Hamburg, Leipzig ve Zürich üniversitelerinde okudu. 1929'da Columbia üniversitesine asistan, sonra da profesör oldu. Daha çok spinler ile atom çekirdeğinin elektrik ve magnetik özellikleri üstünde çalıştı 1944 Nobel Fizik ödülünü kazandı (L)

RABİA sıf. (*rābi'*'den *rābi'a*). *Esk.* Dördüncü.

◆ **i.** *Esk.* Salisenin altmışta biri: *Devrinin en mühim saatçisi. Hattâ Graham'dan evvel rabia hesaplarını bulmuş diyorlar* (A. H. Tanpınar). || Kadın adı.

— Teşk. tar. Tanzimattan sonraki sivil rütbelerden yukarıdan aşağıya dördüncüsü.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Rabia*, «dördüncü rütbe» anlamına gelir ve «rabia rütbesi» şeklinde kullanılıp söylenirdi. Hâmise rütbesinden büyük, saliseden küçüktü. Askerî rütbelerden yüzbaşının karşılığıydı. Öteki rütbelerle birlikte ihdas edildi. Sonradan memuriyetle ilgisi kaldırılarak yalnız rütbe olarak verilmeğe başlandı; özel nişanı da sahiplerinden geri alındı (1851). Bu rütbeden olanlar resmî günlerde özel, sırmalı bir elbise giyer, kılıç takarlardı. Ancak, protokola girmezlerdi. Kendileri için «fütüvvetlü» lakabı kullanılır, okumuşlarına «efendi», okumamışlarına «ağa» diye hitap edilirdi. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra öteki rütbelerle birlikte rabia da kaldırıldı. (M)

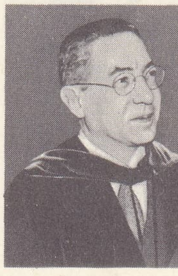

İsaac İsidor RABI

Rabia, Halide Edip Adıvar'ın *Sineklibakkal* romanının kadın kahramanı. İstanbul'un yoksul mahallelerinden Sineklibakkal'da yaşayan Rabia, bakkal ve ortaoyunu sanatçısı Tevfik'in kızıdır. Annesiyle babası ayrıldığı için, mahalle imamı büyükbabası tarafından yetiştirilir. Sesi güzel olan Rabia hafız ve mevlitçi olur. Abdülhamid II'nin zaptiye nazırı Selim Paşa ile karısı Sabiha Hanımın himayesini görür; onların konağında alaturka musiki dersi alır. Paşanın oğlu Hilmi ile Tevfik, «genç türkler»in istibdat yönetimine karşı giriştikleri çalışmalardan dolayı Şam'a sürüldükten sonra Rabia babasının dükkânını işletir. Selim Paşanın konağında Hilmi'ye piyano dersi veren, daha sonra da islâm dinine girerek Osman adını alan italyan Peregrini ile evlenir. Meşrutiyet'in ilânı üzerine sürgünden dönen babası, eşi ve yeni doğan çocuğuyle mutluluk içinde yaşar.

Benjamin RABIER'nin deseni

Rabia, yerli hayatın ve göreneklerin ayrıntılarıyle canlandırıldığı eserde türk ve islâm dünyasının değerlerini temsil eder. Peregrini ile evlenmesi, Batı'nın aklıyle Doğu'nun iç zenginliğinin sentezine işaret sayılır. (M)

RABİA ADEVİYE Kaysiye, arap kadın şairi ve mutasavvıfı (?, 713 - Basra 801). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Çocukluğunda çalındığı veya cariye olarak

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

«la Rabouilleuse»
Ch. Huard'ın illüstrasyonu
(Flore Brazier
ve Maxime Gillet)

RACAN
XVII. yy. gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

Mll RACHEL
Devéria'nın eseri
Comédie-Française
tiyatrosu

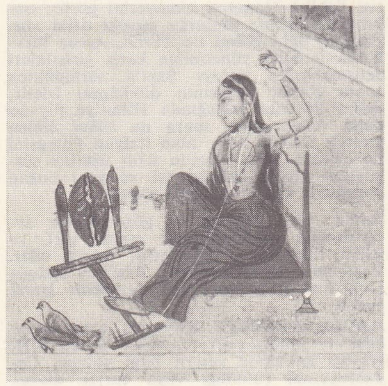

RACASTHAN
«Yün Eğiren Kadın»
minyatür (XVIII. yy. sonu)

satıldığı söylenir. Azat edildikten sonra dünya işlerinden el çekerek kendini tasavvufa verdi. Basra'da yerleşti. Kısa bir süre içinde çevresinde büyük bir kalabalık toplandı. Kendine inananlar arasında Malik bin Dinar, Zahid Rebah el-Kays, hadis ravisi Süfyan el-Savri ve Sufî Şakik el-Belhî vardı. İnsanın, içine kapanmakla Tanrı sırrına ulaşacağı görüşünü savunurdu. Ona göre bütün varlık türleri Tanrı'da birliğe ulaşır. Var olan yalnız Tanrı'dır. Evren ve kapsadığı varlık türleri Tanrı'nın değişik nitelikler içinde görünüş alanına çıkmasıdır. Tanrı'ya varmanın tek yolu sevgidir. Rabia, islâm tarihinde insanın dünya işlerinden el çekerek içine kapanmasıyle olgunlaşacağına inanan ilk sofidir. İnançlarını dile getiren, tasavvuf konularını ustalıkla işleyen şiirleri vardır. Kendinden sonra gelen ve içe kapanmayı ilke edinen şairleri etkiledi. Eski mecmualarda dağınık bir durumda olan şiirleri sonradan biraraya toplandı. Rabia üstünde doğu ve batı araştırıcıları tarafından yapılan yorumlar ve çalışmalar vardır. (M)

RABİA GÜLNÛŞ. Bk. GÜLNÛŞ SULTAN.

RABİA HATUN. Bk. BÂLÂ HATUN.

RABİAN zf. (ar. *rābiʿ*'den *rābiʿan*). *Esk.* Dördüncü olarak: *Rabian; mukadderatı memleket hakkında endişeaver kararlar verildiğinden bahsolunmak suretiyle...* (Atatürk). [M]

Rabida (LA), fransisken manastırı, XV. yy.da Huelva'nın (Andalucia) 5 km yakınında kuruldu, Kristof Kolomb 1484'te burada konuk olarak kalmıştı. Kolomb'un batı seferine çıkacağını öğrenen başrahip Juan Perez de Marchena, ona yardım ederek başarıya ulaşmasını kolaylaştırdı. Yola çıkmadan bir gün önce, 2 ağustos 1492'de, Kolomb ile arkadaşları burada âyine katıldı. Manastır binalarının büyük bir kısmı XV. yy.dan kalmadır. (L)

RABİE (Jan Sebastian), afrikaanca yazan güney afrikalı yazar. (George, Kap ili 1920). Sartre ve Camus'yü çevirdi. Sosyal konuları işleyen romanlar yazdı (*Ons die Afgod*, 1958; *Bolandia*, 1964). [L]

RABİER (Benjamin), fransız karikatürcüsü (La Roche-sur-Yon 1869 - Faverolle, İndre 1939). Resimli hikâyeleri özellikle genç okurlar arasında büyük ilgi gördü. Hikâye kahramanları çoğunlukla güleç yüzlü hayvanlardı. Rabier, La Fontaine'in hikâyelerini resimlendirdi, birçok albüm çıkardı. Başlıcaları: *Tintin Lutin* (Cin Tintin) [1891], *Caramel, Histoire d'un Singe* (Caramel, Bir Maymunun Hikâyesi) [1904], *Les Animaux en Liberte* (Hürriyet İçindeki Hayvanlar) [1910], *Le Fond du Sac* (Çuvalın Dibi) [1921]. (L)

RABİH veya **RABIH** sıf. (ar. *ribḥ*'ten *rābiḥ* veya *rābıḥ*). *Esk.* Kazanç sağlayan. || (Ticarette) Kazanan.

◆ **Rabiha** veya **rabıha** sıf. Rabih'in dişili. || 1. *Esk.* Kazançlı iş, kârlı ticaret. (M)

RABİRİUS (Caius), romalı şövalye (M.Ö. I. yy.). Aristokrasi taraflısıydı. 63'te halkın itibarını arttırmayı ve pleb tribunusluğunu desteklemeyi arzulayan Sezar'ın kışkırtmasıyle, 100'de işlenen L. Apuleius Saturninus cinayetine katılmakla suçlandı. Mahkûm edildi, halk karşısında, yargıtayda Hortensius ile Cicero tarafından savunuldu (M. V. 63) ve son anda praetor Metellus sayesinde affedildi. Cicero'nun savunması günümüze kadar gelmiştir (*Pro Rabirio*). [L]

RABİT sıf. (ar. *rabṭ*'tan *rabıṭ*). *Esk.* Bağlanmış, sıkı sıkıya bağlı. (M)

RABKA, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Raba ırmağı kıyısında, dağlık ve ormanlık bölgede; 8 800 nüf. İklimi sağlığa yararlı merkez. Tuzla içmeleri. (L)

RABL (Carl), avusturyalı anatomi uzmanı (Wels, Yukarı Avusturya 1853 - Leipzig 1917). Viyana (1885-1886), Prag (1886-1904) ve Leipzig üniversitelerinde profesörlük yaptı. Anatomi ve embriyoloji üstüne önemli araştırmaları vardır. (M)

RABNİTZ, Avusturya ve Macaristan'da ırmak, Raba'nın kolu; 200 km. Aşağı Avusturya'dan doğar, biraz sonra Avusturya'ya girer, Fertö veya Neusiedl gölünün ayağını alır ve Györ yakınlarında Raba'ya kavuşur. (L)

RABOU (Charles), fransız yazarı (Paris 1803 - ay.y. 1871). Balzac'ın dostuydu; onunla birlikte çalıştı. Balzac, ölmeden önce, Rabou'yu yarım kalmış romanlarını tamamlamakla görevlendirdi: *Le Député d'Arcis* (Arcis Milletvekili) [1854], *Le Comte de Sallenave* (Sallenave Kontu) [1855], *La Famille Beauvisage* (Beauvisage Ailesi) [1855], *Les Petits Bourgeois de Paris* (Parisli Küçük Burjuvalar) [1856-1857]. (L)

Rabouilleuse (LA) *ou le Ménage de Garçon* (Bulanık Suda Avlanan Kız veya Bekâr Evi). H. de Balzac'ın romanı (1842) [*Scènes de la Vie de Province: les Célibataires*] (Taşra Hayatından Sahneler: Bekârlar). Dul Agathe Bridau'nun iki oğlu vardır, bunlardan biri yarım maaşla emekliye ayrılmış bir yarbay olan Philippe'tir. Ayrıca bir de İssoudun'da yaşayan çok zengin kardeşi vardır. J.J. Rouget adındaki bu kardeş hem hizmetçisi, hem metresi olan la Rabouilleuse (uzun zaman balıkçıların hizmetinde suları karıştırma görevi yaptığından «Karıştırıcı» adını almıştır) adlı bir kadının eline kalmıştır. Hizmetçi, çok sevdiği dostu Maxime Gillet ile işbirliği yaparak yaşlı bekârın mirasına konmak hevesine kapılır. İssoudoun'da yaşamağa mecbur edilen Philippe, bekâr amcasının evini bir düzene sokar, Maxime'i de bir düelloda öldürür. Flore'u amcasıyle evlenmeğe zorlar. Aşırı davranışlara ittiği amcasının ölümünü çabuklaştırır. Sonra Flore ile evlenir, kadını sefahat hayatına sürükler ve ölüme terk eder. Böylece dayısının servetini ele geçirerek zengin olur. Bu romanda, yarım aylıkla görevden uzaklaştırılmış insanların; amaçlarına ulaşmak için her şeyi yapmayı göze almış «işsizlik şövalyeleri»nin büyük bir kalabalık teşkil ettikleri Restorasyon devrindeki taşra hayatı başarıyle canlandırılmıştır. E. Fabre bu romandan bir oyun (1903), Lous Daquin de bir filim yaptı (1960). [L]

RABT i. Bk. RABIT.

RABTİYE i. Bk. RAPTİYE.

RABUT (Charles), fransız mühendisi (Paris 1852-ay.y. 1925). Bayındırlık bakanlığına girdi, Mühendislik okulunda profesörlük yaptı (1896-1912), 1912'de bayındırlık başmüfettişi oldu. Köprü inşaatında, hiç değilse bazı kısımlarının yapımında ve özellikle, köprülere uygulanan kontrol işlemlerinde yenilikler yaptı. Bu kontrol işlemlerinde kullanılmak üzere, parçaların basınç altında uzamasını kontrol edebilen bir âlet ve yine parçaların birbirlerine göre ötelenme ve dönme hareketlerini gösteren bir kayıt cihazı tasarladı. Böylece, herhangi bir inşaatın temel elemanlarını «dinleyerek», hangi parçalara destek vurmak gerektiğini ortaya koyan usulü buldu. Hesaplarla varılan sonuçları, laboratuvar deneyleriyle maketler üstünde kontrol eden ilk o oldu. 1902'de, betonarmenin şekil değiştirme kanunlarını, bu şekil değişikliklerinin hesaplanmasını ve betonarmenin kullanış kurallarını açıklayarak, yapı sanatında gerçek bir devrim yaptı. İnşaatta, sünger taşı, curuf v.b.'den yapılmış hafif betonların ve köprü ayaklarında, kulelerde borulu betonun kullanılmasını sağladı.

Ayrıca, hidrolik konusunda bazı çalışmalar, dönüşümler teorisi üstüne araştırmalar yaptı ve eşzamanlı bir denklemler sistemi için bir çözüm metodu buldu. (L)

RABUTİN (Roger DE). Bk. BUSSY.

RAC i. (fars. *rāc*). Anat. *Esk.* Mide. (M)

RACA i. (sanskritçe k.). Kral. (Veda geleneğine göre, soylu bir kişi ya da tam bir kshatriya'dır ve racasuya âyininde kutsandı. Askerî ve dinî önderdir. Dinî kişiliği dolayısıyle tanrıların kralı İndra'nın eşiti veya cisimleşmiş karşılığı sayılır. Tahta seçilmiş veya tahtın vârisi olarak adaletin yöneticisidir.) || Moğol imparatorlarına bağımlı hükümdar. || Delhi hükümdarlarına bağımlı, tımar sahibi müslüman. || İngiliz işgali altındaki Hindistan'ın krala bağımlı büyük derebeyi. Bk. MİHRACE. (L)

RACAGRİA. Esk. coğ. Magadha'nın merkezi, Buddha Sakyamuni devrinde kral Bimbisara burada hüküm sürdü (M.Ö. VI. yy.). Büyük sur duvarlarının ortaya çıkarıldığı daha eski bir şehir üzerinde kurulmuş olan Racagriha, Kuşana'lar (II. yy.) ve Gupta'lar devrinde güzelleştirildi. Sıcak su kaynakları ve modern tapınak. Bugün, *Racgir*. (L)

RACALMUTO, İtalya'da komün, Sicilya'da (Agrigento ili), Agrigento'nun kuzeydoğusunda; 11 300 nüf. Kükürt ve kaya tuzu ocakları. (L)

RACAMUNDRİ, Hindistan'da (Madras) şehir, Godavari ırmağı kıyısında, deltanın başında; 130 000 nüf. Godavari boğazlarının çıkışındaki bir baraj, bölgenin sulanmasını sağlar ve bir hidroelektrik santralı besler; santral önce bir alüminyum fabrikasının, sonra da kâğıt fabrikalarının kurulmasına imkân vermiştir. Liman, yukarı kesimdeki ormanlardan Godavari ırmağına salınan tek ve sal ağacı kerestelerini ihraç eder. Racamundri, telugu dili konuşan halkların başlıca merkezidir. (L)

RACAN (Honorat de BUEİL, — senyörü), fransız şairi (Champmarin şatosu, Aubigné 1589 - Paris 1670). Soylu bir ailedendi. 1605'te Malherbe ile tanıştı. Malherbe onun hem dostu, hem de öğretmeni oldu. Subay olarak birkaç sefere katıldıktan sonra genç yaşta Touraine'deki şatosuna çekildi. Buradan sadece Paris'teki dostlarını görmek ve üyesi olduğu (1634) Fransız akademisinin toplantılarında bulunmak için çıkardı. Racan'ın şiirleri ince ve duyguludur. 1618'e doğru yazdığı *Stances sur la Retraite* (Yalnızlık Üstüne Dörtlükler) en önemli eseridir. *Bergeries* (Kır Şiirleri) adlı pastoralindeki diyalog, sevimli alaycılığı ile dikkati çeker. (L)

RACARACA, Çola hükümdarı (985-1014), Çola krallığını büyük bir imparatorluk haline getirdi. Pandya ülkesini, Seylan'ı (1005'e doğr.) ve Çalukya imparatorluğunun güneyini topraklarına kattı. (L)

RACASANAGARA. Bk. HAYAM VURUK.

RACASTHAN («prensler ülkesi» anlamında sanskritçe k.). Hindistan'da eyalet; batıda Tar çölü, doğuda Dekkan yaylaları üzerinde uzanır; 343 000 km²; 20 146 000 nüf. Merkezi, *Caypur*. Racasthan 1949'dan beri racput prensliklerinin çoğunu (Racasthan birliği adının da belirttiği gibi; 19 devlet) ve eski Acmer devletinin topraklarını içine alır. Bu şehirlerin çoğu savunmaya elverişli yerlerde kurulmuştur; surlarla çevrili olmaları veya kalelerin eteğinde bulunmaları, çöllerin, Ganj ovasının ve Dekkan'ın sınırlarında önemli bir stratejik yeri elde tutan racput prenslerinin askerî rolünü hatırlatır. Bu kurak bölgelerde buğday, darı ve pamuk tarımı verimlidir. Bozkırlarda göçebeler büyük deve, koyun ve keçi sürüleri otlatır. Yün iplikçiliği ve dokumacılığı başlıca sanayi faaliyetidir.

— G. santl. Racasthan'da birçok minyatür okulu (bu arada Caypur ve Bundela okulları) gelişmiştir. (L)

RACASTHANİ i. Leng. Avanta dilinden hint-arî dili; Racasthan eyaletinde ve Madhya Prades'in batı kesiminde yaklaşık olarak 18 milyon kişi tarafından konuşulur. (Başlıca lehçeleri: malvi, harauti, dhundari ve hirvati.) [L]

RACBANGŞİ i. Leng. Yaklaşık olarak 4 500 000 kişi tarafından konuşulan bengal lehçesi. (L)

RACER [reysır] i. (ing. *to race*, hızlı koş-

Foto. LAROUSSE

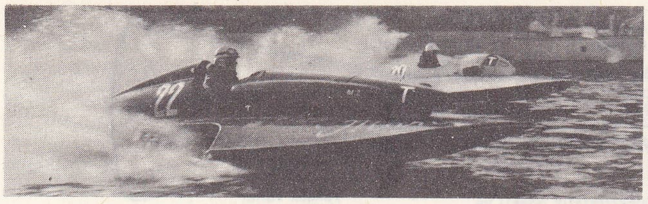
racer

mak'tan). Yarışlar için özel olarak yapılmış, silindir hacmi küçük araba. || Motorlu hızlı sandal. || *Teşm. yol.* Yarışlar için hazırlanmış yelkenli veya motorlu yat. || *Okyanus raceri,* uzun mesafe yarış yatı. (L)

RACHEL (Elisabeth Rachel FELIK, Mlle— denir), fransız trajedi oyuncusu (Mompf, Aargau kantonu, İsviçre 1821 - Fransa 1858). Paris konservatuvarında okudu, ilk defa 17 haziran 1838'de *Horace*'taki Camille rolüyle Théâtre Français'ye girdi. Bundan sonra, Racine'in (Emilie, Hermione, Monime, Roxane, Esther, Pauline, Chimene, Phedre, Berenice, Athalie), Ponsard'ın (Lucrece), Scribe ve Legouvé'nin (Adrienne Lecouvreur), V. Hugo'nun (*Angelo*'da La Tisbe) eserlerinde rol aldı, oynadığı her rolde başarı kazandı ve çağının en ünlü aktrisi oldu. (L)

RACHETTE (Dominique), fransız heykeltıraşı (Valençay veya Kopenhag 1744 - Petersburg 1809). Kopenhag ve Paris akademilerine devam etti. 1779'da Petersburg'a yerleşti. Krallık Porselen fabrikasında çalıştı. Eserleri *Gürleyen Jüpiter* adlı heykeli, *Büyük Petro*'nun, matematikçi *Euler*'-in, prens *Bezborodko* ile prens *Demidov*'un büstleri (Ermitaj). [L]

RACH GİA, Vietnam'da (Güney Vietnam) liman şehri, Kien Giang ilinin merkezi, Siyam körfezine bağlı olan *Rach Gia* koyu kıyısında; 38 800 nüf. Balmumu ve balık ihraç edilen kabotaj limanı. (L)

RACHİGLOSSA çoğl. i. Denizde yaşayan, önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar alttakımı; uzun bir hortumu bulunan bu hayvanlarda dişlidilin üzerinde enlemesine iki veya üç sıra diş bulunur. (Taraksolungaçlılar veya monotocarda takımından. Bunların hepsi sifon ağızlı olduğu halde siphonostoma takımından değildir.) [L]

RACHİLDE (Marguerite EYMERY, Madam Alfred VALETTE — denir), fransız kadın yazar (Chateau-l'Evêque, Dordogne 1860 - Paris 1953). Adı sembolizmin ve *Mercure de France* dergisinin tarihine bağlıdır. Bu derginin yöneticisi Alfred Valette ile evlendi. Birçok roman, deneme ve az rastlanılır ruh halleri konusunda incelemeler yayımladı. Başlıca eserleri: *Monsieur Venus* (Bay Venüs) [1889]; *Les Hors-Nature* (Tabiat Dışı'lar) [1897]; *Le Meneur de Louves* (Kurt Sürücüsü) [1905]; *Le Tour d'Amour* (Aşk Kulesi) [1914]; *Le Grand Seigneur* (Büyük Senyör) [1922]; *Alfred Jarry ou le Surmâle des Lettres* (Alfred Jarry veya Edebiyatın Üstün Erkeği) [1928]; *Mon Etrange Plaisir* (Garip Zevkim) [1934]; *Face a la Peur* (Korkuyle Karşı Karşıya) [1942]. (L)

RACHİMBOURG veya **RACHİNBURGEN** i. Tar. Franklarda mahkeme jürisi üyeliği yapan hür insan.

— ANSİKL. *Rachimbourg*'lar mecliste oturrurlardı (oysa topluluğa katılan öbür kişiler ayakta dururlardı). En az yedi kişi olurlardı. Uygulanacak yasayı ve özellikle delil şekillerini gösterirlerdi. Charlemagne bunların yerine görevleri sürekli olan scabini'leri (kont yardımcıları) getirdi. (L)

RACİ sıf. (ar. *reca*'dan *raci*). *Esk.* Yalvaran, rica eden. || İsteyen, ümidi olan. || İ. Erkek adı.

◆ **Raciyane** zf. *Esk.* Yalvarırcasına. (M)

RACİ sıf. (ar. *rücûᶜ*'dan *raciᶜ*). *Esk.* Geri dönen, ricat eden. || Dokunan, ilgilendiren, dayanan: *Şüphesiz ki bu küfür en ziyade padişaha ve onun etrafındaki büyüklere raci idi* (H.E. Adıvar). *Hem o husran-ı müebbetteki mesuliyet / Mütefekkirlere raci kalacaktır elbet* (M. Â. Ersoy).

— Gram. *Esk.* Şahıs zamirinin gösterdiği (kimse). [M]

RACİBORZ, esk. alm. **Ratibor,** Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Opole voyvodalığı), Oder ırmağı kıyısında; ırmak üzerinde seferin başlangıç noktasıdır; 37 000 nüf. Metalürji; demiryolu malzemesi; kimyasal ürünler; deri işçiliği; kâğıt fabrikaları; besin sanayii. 1283-1532 Arasında şehir Bohemya imparatorluğuna bağlı *Raciborz prensliği*'nin başkenti oldu. 1532'de Avusturya'ya bağlandı; 1742'de Prusya, sonra Almanya topraklarına katıldı, Versailles antlaşmasıyle (1919) Çekoslovakya'ya geçti: 1921'de Yukarı Silezya'nın yaptığı bir plebisit sonucu Polonya'ya bırakıldı. (LM)

RACİF sıf. (ar. *recf*'den *racif*). *Esk.* Titreten (humma, sıtma v.b.). [M]

RACİFE i. (ar. *recf*'ten *râcife*). *Esk.* Kıyamet günü üflenecek olan «sur»un ilk ötüşü. (M)

RACİH sıf. (ar. *rüchan*'dan *racih*). *Esk.* Diğerlerinden önde olan, üstün.

◆ İ. Huk. *Esk.* Delillerin tercihinde, delili daha üstün olan taraf. || *Racihi mercuh,* bürhan ve delillerin üstünlük esasları. (M)

RACİL sıf. ve i. (ar. *ricl*'den *racil*). *Esk.* Yaya yürüyen. || *Mec.* Bilgisiz.

— Tar. Müslümanlar arasında savaşa yaya olarak katılan er. (Deve, katır, merkep gibi hayvanlara binerek savaşa katılanlar da racil sayılır ve yaya erlerinkine eşit ganimet payı alırlardı.)

◆ **Racilen** zf. *Esk.* Yaya olarak, yürüyerek. (M)

RACİNE, A.B.D.'de (Wisconsin) şehir, Michigan gölünün batı kıyısında; Chicago ile Milwaukee arasında; 89 100 nüf. Limanından art ülkenin ürünleri, özellikle de tahıl ihraç edilir. Wisconsin ırmaklarından elde edilen hidroelektrik enerji, sanayiyi besler: imalât sanayii (vagon ve makine yapımı) ve deri sanayii. (L)

RACİNE (Jean), fransız trajedi yazarı (La Ferte-Milon 1639 - Paris 1699). Anne ve babasını çok küçük yaşta kaybeden Racine Port-Royal rahibeleri tarafından yetiştirildi. 1658'de Harcourt kolejinde felsefe öğrenimine başladı. Bu arada şiirler de yazıyordu; 1660'ta yayımlanan *La Nymphe de la Seine* (Sen Nehrinin Perisi) çok beğenildi. 1660 ve 1661'de *Amasie* ve *Les Amours d'Ovide* (Ovidius'un Aşkları) adlı iki trajedi yazdı (oynanmayan bu eserler kaybolmuştur). Rahip olmayı tasarlıyordu. Bir ruhanî ödenek ve mevki elde edebilmek için Uzes'e (kasım 1661) gitti fakat hayal kırıklığına uğrayarak 1662 sonlarında veya 1663'ün başında Paris'e döndü. Yeniden tiyatroya yöneldi, fakat ilk piyesi *Thebaide* (haziran 1664) pek tutulmadı. Ama *Alexandre* (İskender) [aralık 1665] oyunuyle zamanının başta gelen yazarları arasında yer aldı, 1667'den itibaren de büyük eserlerini vermeğe başladı: *Andromaque* (1667), *Les Plaideurs* (Davacılar) [1668]; *Britannicus* (1669); *Bérénice* (1670), *Bajazet* (Bayezid) [1672]; *Mithridate* (1673); *İphigénie* (1674); *Phèdre* (1677). Bunların hepsi aynı başarıya ulaşamadı. Özellikle *Britannicus* üstüne çeşitli yorumlar yapıldı. Ama gene de Racine, kamuoyunca zamanının en büyük trajedi yazarı olarak kabul edildi. Onun dehasını kabul etmek istemeyenler yalnız Corneille taraftarlarıydı. Saray ise Racine'i tutuyordu. 1677'de, Racine'in artık trajedi yazmayacağını duyan halk çok şaşırdı. Bu kararın birçok sebebi vardı. Louis XIV, Racine'i Saray'ın resmî tarihçiliğine tayin etmişti; bu resmî görev, şairlikle bağdaşamazdı. Öte yandan, 1665'ten beri Port-Royal ile arası bozuk olan Racine, kendisini yetiştirenlerin sert ilkelerine dönmüştü. Bir de *Phedre*'e karşı yöneltilmiş saldırılar Racine'i hayli üzmüştü. Hoş karşılanmamış olmasına rağmen *Phèdre,* kısa zamanda başarıya ulaştı. Mayıs 1677'de Racine evlendi ve böylece hayatında yeni bir dönem başladı.

Jean RACINE
1674'te
F. de Troy'un eseri
Langres müzesi

On iki yıl sonra tekrar tiyatroya döndü. Mme de Maintenon'un isteği üzerine, Saint-Cyr okulu yatılı kız öğrencileri için *Esther*'i (1689) ve *Athalie*'yi (1691) yazdı. Tiyatroya düşman olan sofular Mme de Maintenon'a baskı yaparak bu oyunu oynattırmadılar. Provalar durduruldu, Racine de bundan böyle dinî trajediler yazmaktan vaz geçti. Artık koyu bir hıristiyan gibi yaşamağa başlayan yazar yalnız çocuklarının eğitimiyle ilgilendi. Louis XIV ona yakınlık gösteriyordu. Ama şair, Port-Royal'e bağlılığını saklamıyordu. Büsbütün gözden düşmemişti ama itibarı azalmıştı. 1698'de hastalandı ve 21 nisan 1699'da öldü.

RACHİLDE

Tiyatro eserleri, bütünüyle ele alındığında Racine'in, Corneille ile Quinault arasında kendine özel bir yol bulmak çabasında olduğu görülür. Corneille 1660'tan sonra, aşkın hür ve kahramanca bir duygu olarak ikinci plana atıldığı, buna karşılık ahlâkî ve siyasî düşüncenin ağır bastığı bir trajedi anlayışını benimsemişti. Buna karşılık Quinault, duygusal olmayan her çabayı küçümsüyor, aşkı karşı konulmaz, akıl dışı, coşkun ama kısır bir tutku sayıyordu. Racine ise tutkuyu, insanları cinayete ve ölüme kadar sürükleyen bir şer kuvveti olarak görür. Öte yandan, trajedilerinde diyaloğu Corneille veya Quinault gibi ele almaz. Corneille diyaloğuna ahlâkî özdeyişler, manevî hayatla ilgili genel gerçekler, serpiştirmeğe meraklıdır. Quinault'nun trajedileri aşk üstüne söylenmiş vecizelerle süslüdür. Racine'in diyaloğu ise, kişilerin birbirlerini yumuşatmağa veya yararlanmağa çalıştıkları bir çeşit karşılıklı çalışmadır.

Racine trajedisinin bu genel niteliklerine, *Andromaque*'tan *Phèdre*'e kadarki eserlerinde belirli bir şekilde gelişen özellikleri de eklemek gerekir. Başlangıçta, yunan etkisinden çok latin etkisi altındadır. *Andromaque*'ın konusunu Euripides'den değil Vergilius'tan almıştır. *Britannicus* ile *Bérénice*'i yazdığında trajedi anlayışı Corneille'inkinden pek farklı değildi. Fakat *Mithridate* ile başlayan bir gelişme, *İphigénie*'-de daha da belirgin bir hale geldi ve *Phèdre*'de tam bir olgunluğa ulaştı. Racine yunan trajedisine döndü ve tanrıların hükmettiği kutsal dram havasını buldu. Tenkitçiler her zaman Racine'in sanatındaki olgunluğa, klasik trajedi kurallarına uymaktaki rahatlığına ve en ufak bir yanlışa bile düşmeyişindeki ustalığına hayran olmuşlardır. (L)

Port-Royal
des Champs,
RACINE'in yolu

RACİNE (Louis) [Paris 1692 - ay.y. 1763], Jean Racine'in küçük oğlu. Rollin'in öğrencisiydi. Dörder türküden kurulu *La Grâce* (Tanrı'nın Lutfu) [1720] ve *La Religion* (Din) adlı Jansenius'culuk etkisinde yazdığı şiirleri, Voltaire ve J.-B. Rousseau tarafından övülmesine rağmen pek başarılı değildir. *Od*'lar ve *Mektuplar*'dan başka babasının hayatı üstüne *Mémoires*'ı (Hatıralar) Milton'un *Kayıp Cennet'inin* (The Paradise Lost) mensur tercümesini ve *Réflexions sur la Poesie*'yi (Şiir Üstüne Düşünceler) [1742] yayımladı. (L)

Raci ve Maune kuyusu olayları, medineli müslümanlara karşı, müşrik arap kabi-

Foto. Jammaron, Giraudon (LAROUSSE)

RADAMA II
1862'de
Hussenot'nun eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

lelerinin düzenlediği iki suikast olayına verilen ad. *Raci olayı* hicretin dördüncü yılının sefer ayında (temmuz 625) meydana geldi. Adal ve Kare kabilelerinin ilerigelenlerinden bazıları Uhud savaşından kısa bir süre sonra Medine'ye gelerek Hz. Muhammed'den, kendilerine İslâmiyeti öğretecek kimseler göndermesini istediler. Hz. Muhammed'in gönderdiği on kişi Mekke yakınında Raci denilen yerde tuzağa düşürüldü. Çarpışmada yedisi öldürüldü; üçü de kurtuluş akçesi karşılığı hayatlarını bağışlamağa söz veren Huzeyl kabile mensuplarına teslim edildi. Mekke'ye doğru yola çıkarılan üç müslüman esirden biri yolda kaçmağa çalıştıysa da başaramadı, öldürüldü. Öteki iki müslüman esir Mekke'ye götürülerek Mekke'li müşriklerin elinde bulunan Huzeyl'li iki esirle değiştirildi. Mekke'li müşrikler, bu iki müslüman esiri çeşitli işkencelerle öldürdüler. Bundan çok kısa bir süre sonra *Maune kuyusu* olayı meydana geldi. Kilab kabilesinden Ebu Bera, Medine'ye gelerek Hz. Muhammed'den kendilerine İslâmiyeti öğretecek kimselerin gönderilmesini istedi. Hz. Muhammed önce tereddüt ettiyse de Ebu Bera'nın kesin teminat vermesi üzerine razı oldu. Fakat gönderilen kırk (veya yetmiş) kişilik topluluk Maune kuyusu yakınında Amr bin Tufeyl başkanlığındaki Amr kabilesinin saldırısına uğradı. Çarpışma sonucu müslümanlardan yalnız Amr bin Ümeyye adlı bir sahabe kurtulabildi. (M)

RACKOT, Hindistan'da (Gucerat) şehir, Kathiavar yarımadasında; 201 700 nüf. Tarım pazarı. Metalürji ve kimya sanayii. (L)

RACMAHAL dağları, Hindistan'da tabiî bölge, Bihar'ın doğu kısmında, Ganj'ın güneyinde (yüksl. 620 m). Ormanlarla kaplı bazaltlı Gondvana kütlelerini ülkenin öbür kısımlarından ayıran derin vâdiler, manda yetiştiriciliğiyle geçinen Santal kabilelerinin ve yamaçlardaki taraçalarda tarım yapan Paharilerin bağımsızlıklarını uzun süre korumalarına imkân verdi. (L)

RACON i. (ital. *ragione*, akıl yürütme, düşünme'den). *Argo.* Âdet, usul, yol yordam: *Osman Ağa, yeni yetme tayıncıların delikanlı raconlarını bozduklarından yakındı* (Kemal Tahir). *Böyle üç dört gün diz parça parça yatıp üstelik topallamak da bir racondur* (Ahmed Rasim). || Gösteriş.

— DEY. *Racon kesmek,* düşünerek hüküm vermek. Gösteriş yapmak. (M)

RACON [reykın] i. (*RAdar* ve ing. *beaCON*, fener, şamandıra'dan). Radyotek. Denizcilikte telsizle seyir sırasında kullanılan kumandalı işaret şamandırası. (L)

RACOVİTA (Emil), romanyalı biyoloji bilgini (Yaş 1868-Bükreş 1947). Paris'te hukuk ve fen fakültelerinden mezun oldu. Yirmi yıl Banyuls-sur-Mer'deki Arago laboratuvarında müdür yardımcılığı yaptı. E.A. Martel'in yazılarını okuduktan ve Mallorca mağaralarının birindeki yer altı suyunda küçük kabuklu bir hayvan bulduktan sonra deniz bilim ve deniz favnası ile ilgili çalışmalarından vaz geçerek 1904'ten itibaren mağara hayvanlarını incelemeğe başladı. Az sonra, o sıralarda mağaracıl kınkanatlıları incelemeğe başlayan René Jeannel ile birlikte çalıştı. 1907'de *Biyospeleoloji Sorunları Üstüne Denemeler*'i yayımladı. Bu eserle biyospeleoloji'nin temellerini attı. Mağaracıl canlılarla ilgili ilk dergiyi Jeannel ile birlikte kurdu. Racovita, eşbacaklı kabukluların incelenmesi alanında uzmanlaştı. Banyuls, mağara favnasının incelendiği milletlerarası bir merkez haline geldi. 1920'de Banyuls'tan ayrılarak anayurduna gitti ve Cluj'da ilk speleoloji enstitüsünü kurarak müdür yardımcılığını Jeannel'e verdi. Bu iki biyoloji bilgini isviçreli P.A. Chappuis ile birleşerek Romanya ve Balkan yarımadasındaki mağaraları incelediler. Racovita, mağaralardaki hayat şartlarını, bu şartların canlılar üzerindeki etkilerini, yer altında yaşayan organizmaların evrim şekillerini, üremelerini, yeryüzündeki dağılışını ve zoolojideki sistematik yerini belirleyen ilk bilgindir. (L)

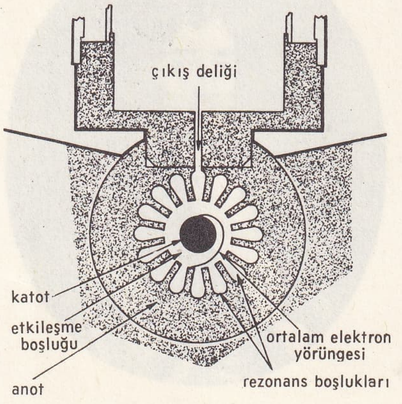

radar
magnetron boşluğunun enine kesiti

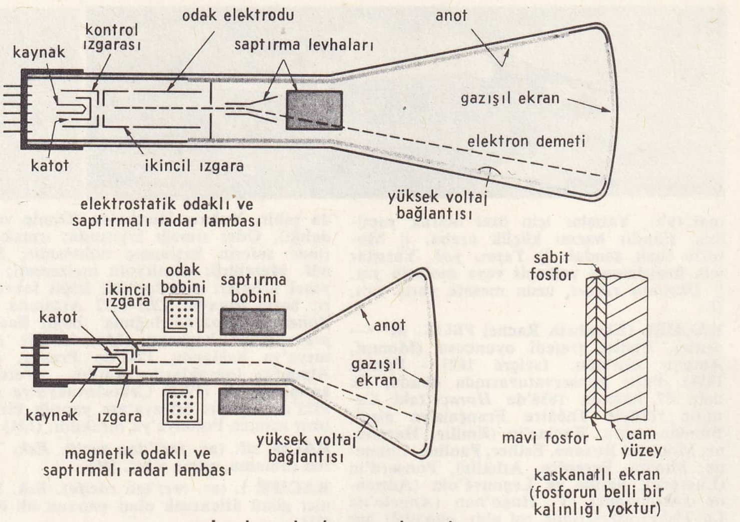

radar: katot lambasının elemanları

RACPUTANA, Hindistan'da Racputların oturduğu bölge. Bölgeye M.S. VII. yy.da yerleşen Racputları XI. -XVI. yy. arası müslümanlar ülkenin yüksek kısımlarına püskürttüler. XVIII. yy.da Mahratların istilâ ettiği Racputana, 1817'de bir ingiliz himayesi haline geldi. Birçok devlete bölünen bölge, 1949'da bütünüyle Racastan'a katıldı. Racputana'nın uzun sanat geçmişi Paleolitik çağda başlar; bölge sanatı özellikle moğol üslûbunun, minyatür okullarının (XVI. -XX. yy), özellikle de Racasthan (merkezi Caypur) ve «Dağlar» veya pahari üslûbunun (Kangra, Tehri-Garhval v.b.) etkisi altında kaldı. (L)

RACPUTLAR, Hindistan'da eski Kşatriya*lar soyundan geldiği ileri sürülen bir topluluk. Brahman dinine bağlı, soylu ve savaşçı bir sınıf meydana getiren Racputlar, yabancı (Çauhan, Çalukya, Gurcara v.d.) ve yerli (Raştrakuta, Racputana v.d.) gruplara ayrılır. Destanlara göre Racputlar üç bölümden meydana gelir: Suracbansi (Güneş ırkı), Çandrabansi (Ay ırkı), Agni Kula (Ateş grubu). Agni Kula Racputlarının Güney Racputana'da, Ebu dağı çevresinde Ateş çukuru adı verilen bölgede meydana geldikleri kabul edilir. Yabancı Racputların Gurcara Pratihara yönetiminde Kanavc'ı ele geçirerek 800 yıllarında Kuzey Hindistan'a hâkim oldukları ileri sürülmektedir. Eski Hindistan'da Kşatriyaların ortadan kalkmasından sonra Orta Asya'dan gelen akınlar sonunda Yüeh-çi, Huna gibi yabancı topluluklar hindulaşarak Racput unvanıyle Kşatriyaların yerini aldı. Sonradan yerli kabilelerin başkanlarına da bu ad verildi. Gurcara Pratiharaların Hindistan'da en büyük kuvveti meydana getirdiği dönem, Racput devletlerinin kendi aralarındaki şiddetli mücadelelerle geçti. Bu karışıklık müslümanların Hindistan'ı ele geçirmesini kolaylaştırdı. Muhammed Guri zamanında Racput sülâleleri etkisiz duruma getirildi. Delhi ve Kanavc'dan sürülen Racputlar, Racputana'da bir kuvvet meydana getirerek islâm akınlarına karşı mücadele ettiler. Fakat Delhi sultanlarıyle birlikte Gucerat ve Malva gibi bağımsız islâm devletlerinin baskısıyle karşılaştılar. Babur'un istilâsından (1527) önce Kuzey Hindistan'da bir Racput devleti kurulmuştu. Evrengzib zamanında hâkimiyetlerine tamamen son verilen Racputlar XIX. yy. başında ingiliz himayesine girdi. 1931'de sayıları 10 milyon kadardı. Bugün Hindistan'ın bazı kesimlerinde Müslümanlığı kabul etmişlerdir. (M)

RACQUET, XVII. yy.da Paris'te yaşamış orgcu ailesi: — CHARLES (Paris 1590 - ay.y. 1644), Almanya'ya yolculuk yaptı ve devrin müzik alanındaki seçkin kişileriyle, özellikle P. Mersenne ile dostluk kurdu. Birçok lavtacı ve bu arada Denis Gaultier'yi yetiştirdi. Mersenne'in kitabında yer alan ünlü eserleri: *Duo Biçiminde On iki Mezmur Ayet* (1636) ve *Org Üstünde Neler Yapılabileceğini Gösteren Örnek Fantezi;* —JEAN (Paris 1633-ay.y. 1689), öncekinin büyük oğlu. Babasının görevlerini devraldı ve Cité'deki Madeleine kilisesi ile Saint-Symphorien kilisesinin orgcusu oldu. (L)

RACŞAHİ, Doğu Pakistan'da şehir, Ganj'ın sol kıyısında; 56 900 nüf. Ticaret merkezi. Üniversite. —*Racşahi ili,* 14 064 000 nüf. (nüfus yoğunluğu burada kilometre kareye 247 kişiyi bulur). [L]

RACZKİEWİCZ (Wladyslaw), polonyalı avukat ve siyaset adamı (Minsk yakınları 1885-Ruthin, Galler ülkesi 1947). 1921-1935 Arasında 4 defa içişleri bakanlığına getirildi, senato mareşali seçildi (1930-1935), önce Angers'de (1939), sonra da Londra'da (1940) sürgündeki polonyalılarca kurulan Polonya cumhuriyetinin başkanı oldu. (L)

RACZYNSKİ (Athanasius), polonyalı diplomat ve sanat tarihçisi (Poznan 1788-Berlin 1874), Edward Raczynski'nin kardeşi. Kopenhag, Lizbon ve Madrid'de Prusya elçisi olarak bulundu. Berlin'de, topladığı sanat eserlerinden meydana gelen bir koleksiyonu vardı. (L)

RACZYNSKİ (Edward, — kontu), polonyalı tarihçi, bilim ve sanat koruyucusu (Poznan 1786-Rogalin 1845). Servetinin bir kısmını araştırmalara ve tarihî yayınlara harcadı. Özellikle, kral Jan III Sobieski'nin karısına mektuplarını, prens Jozef Poniatowski'nin mektuplarını, *Kraliçe Marie-Louise'in Defteri*'ni ve Pasek'in *Pamietniki*'sini (Hatıralar) yayımladı. 1829'da Poznan'da Raczyinski kütüphanesini kurdu. (L)

RAÇİBORSKİ (Marjan), polonyalı botanikçi (Brzostowa, Sandomierz 1863-Zakopane 1917). Botaniğin hemen bütün dallarında bilimsel çalışmalar yaptı: sistematik, biyocoğrafya, paleobotanik, morfoloji ve bitki fizyolojisi v.b. ile uğraştı. (M)

RAÇKİ (Franjo), hırvat tarihçisi (Fuzine, Rijeka yakınları 1828-Zagreb 1894). Kendisini San Gerolamo kolejini yönetmek üzere Roma'ya yollayan (1857-1860) Strossma-

Foto. LAROUSSE

radar

yer'in yardımcısıydı. Hırvat diyetinde milletvekili ve Millî partinin şefi oldu. Yugoslav akademisinin kurucusudur. Özellikle hırvat kaynaklarını ve Aziz Kiril ve Metodiy'in eserlerini inceledi. (L)

RAD sıf. (fars. *rād*). *Esk.* Eli açık, cömert. || Değerli, üstün (kişi). [M]

RAD sıf. (ar. *redd*'den *rādd*). *Esk.* Geri çeviren, reddeden. (M)

RAD i. (ar. *ra'd*). *Esk.* Gök gürlemesi: *Derin gurrende aks-i savletiyle rad-i hevl-âver / Kımıldar bir siyah ejder gibi âguş-ı vâdide* (Tevfik Fikret). *Yetimin âhını yağmur duası zannetme / O sayha, rad-ı kazadır ki gönderir ademe* (M. Â. Ersoy). || *Rad ü berk*, gök gürlemesi ve şimşek: *Ol kadar hayret-efza şeyler gösterdiler ki, kaabil-i tabir değil. Ve rad ü berk gösterdiler ki, hele görülmedikçe itimat olunmayacaktır* (Yirmisekiz Çelebi). [M]

RAD i. (fr. k.). Nükl. Bir cisim tarafından soğurulan ışımanın dozunu ölçmeğe yarayan birim. (İyonlaştırıcı ışımanın türü ne olursa olsun, bunun etkisindeki cismin bir gramının soğurduğu 100 erg'lik bir enerjiye eşittir ve yalnız havaya uygulanabilen röntgen'e karşılık rad, herhangi bir dokuya uygulanabilir.) [L]

RADA i. («görüşme meclisi» anlamında islavca k.). Kazaklarda halk meclisi. || Polonya'da hükûmet konseyi. || Ukrayna'da siyasî meclis. || İvan IV devrinde Moskova'da krallık divanı.

— ANSİKL. Polonya'da 1775-1789 arasında bir *daimî rada,* XIX. ve XX. yy.ların çeşitli dönemlerinde ise bir *devlet rada*'sı vardı. 1916-1918 Arasında ülkeyi bir *naiplik rada*'sı yönetti. Ukrayna'da, 1654'te Pereyaslav-Hmelnitskiy'de toplanan bir rada, Ukrayna'nın Rusya ile birleşmesini onayladı. Nikolay II'nin tahttan çekilmesinden sonra toplanan bir başka rada da alman siyasî yörüngesinde bağımsız bir Ukrayna devleti kurulmasını kararlaştırdı, ama bu devlet Almanlar tarafından kısa zamanda ortadan kaldırıldı. (L)

RADAGAİS, germen şefi (öl. 406). 405'te Yukarı Tuna'da barbarlardan (Ostrogotlar, Alamanlar v.b.) bir ordu topladı ve İtalya'yı istilâ etti. Floransa yakınında Stilicho tarafından kuşatıldı. Ordusuyle birlikte imha edildi (23 ağustos 406). [L]

RADAMA I (1791-1828). Andrianampoinimerina'nın küçük oğlu. Babası İmerina'yı fethetmiş ama avrupalılarla teması önlemek için kıyılardan uzak kalmıştı. Radama ise İngilizlerin desteğiyle ülkesini genişletti. Doğu Kıyı'yı ve Fort Dauphin'i hâkimiyeti altına aldı, protestan misyonerleri kabul etti ve devletini modernleştirmeğe çalıştı. (L)

RADAMA II (1830-1863), Madagaskar kralı (1861-1863). Kraliçe Ranavalona I'in oğlu prens RATOKO annesinin sert davranışlarını yumuşatmağa çalıştı. Radama II adıyle kral olunca İmerina'yı tekrar avrupalılara açtı ve madagaskarlı hıristiyanlara yapılan zulümleri durdurdu. Ama giriştiği reform hareketlerinin yaşlı Hovas'lar tarafından tepkiyle karşılanması ve danışmanlarının tedbirsizlikleri bir komploya yol açtı ve Radama II öldürüldü. Bir rivayete göre ise yaralandıktan sonra kırk yıl yaşamıştır. (L)

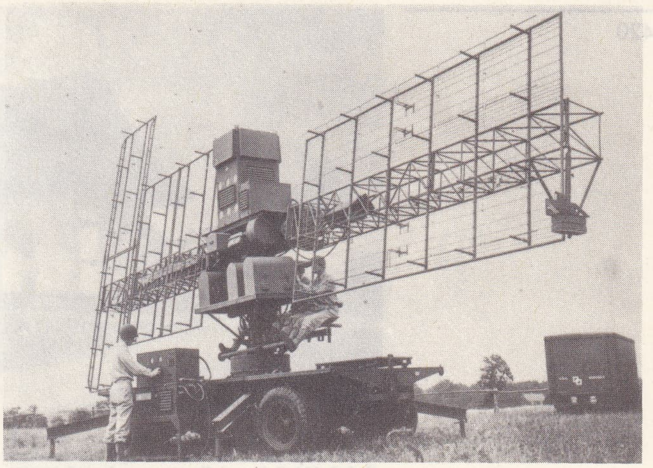

radar

RADAMANTHYS. Yun. mit. Giritli kahraman. Zeus ile Europe'nin oğlu ve Minos'un kardeşi. Akıllı ve âdildi (bir Girit kanunu yapmıştı; bu yüzden, ölümünden sonra, Minos ve Aiakos ile birlikte, Cehennem hâkimliğine getirildi. (L)

RADAMES. Bk. GADAMES.

RADANSA i. (ital. *radancia*'dan). Denizc. Matafyonların veya halat çımalarına yapılan küçük kasaların içine yerleştirilen demirden veya pirinçten, dış tarafı oluklu halka. || *Çifte radansa,* birbirine geçirilmiş iki radansa. (ML)

RADAR i. (ing. *RAdio Detection And Ranging*'in kısaltması). Elektron. Radyoelektrik dalgalarının bir engel üzerine çarpıp geri dönmesiyle o engelin konumunu ve uzaklığını belirleyen cihaz. (Bk. ANSİKL.) || *Gözetleme radarı,* hava savunması için karaya yerleştirilmiş radar. (Bk. ANSİKL.) || *Topçu* veya *atış radarı,* elektronik bir hesaplayıcı ile birleşmiş olan ve topçu atışlarını düzenlemeğe yarayan radar. Bk. ANSİKL.

radarlar

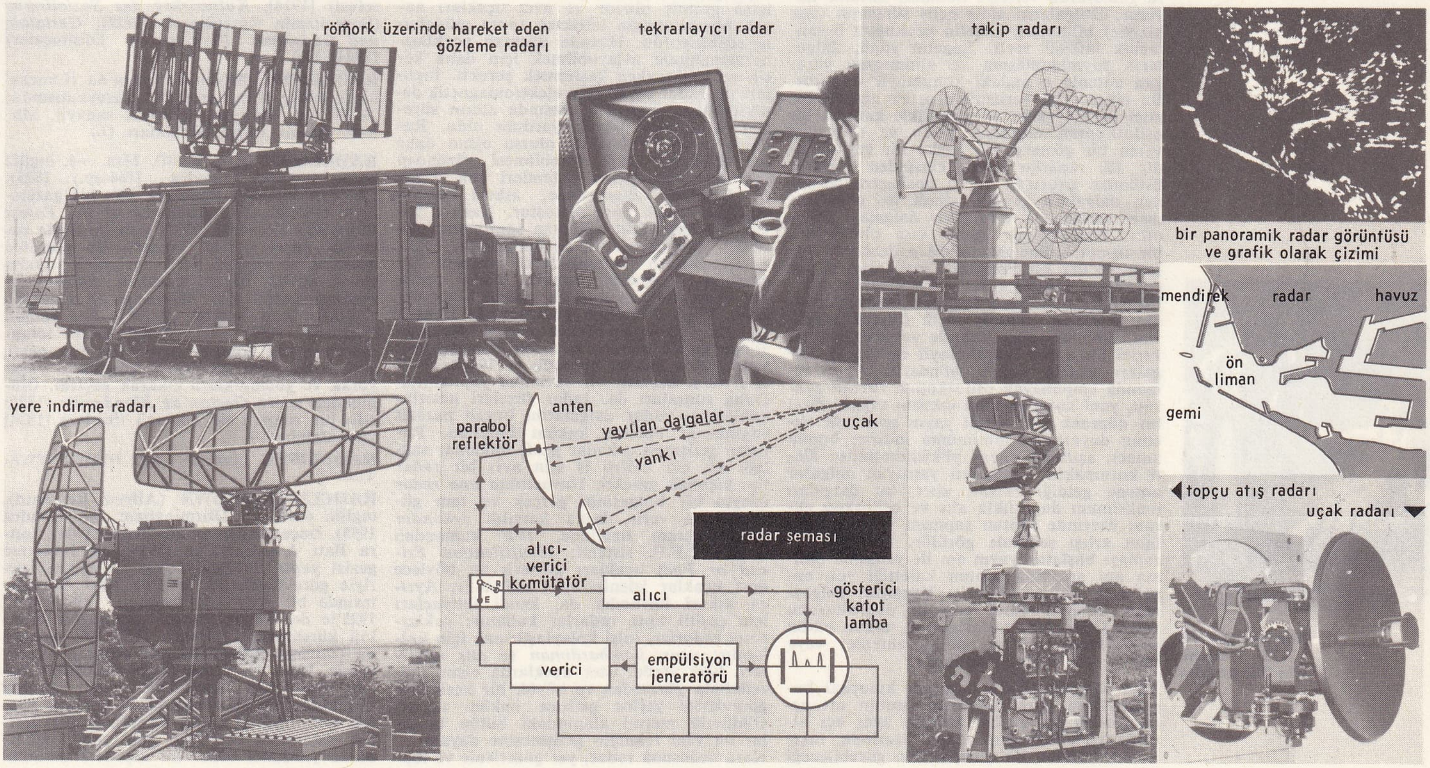

römork üzerinde hareket eden gözleme radarı

tekrarlayıcı radar

takip radarı

bir panoramik radar görüntüsü ve grafik olarak çizimi

yere indirme radarı

topçu atış radarı

uçak radarı

Foto. Bouillot-C.S.F., C.F.T.H., S.C.A., U.S.İ.S. (LAROUSSE)

RADAUTİ
S. Nicola
kilisesi
(XIV.yy.)

— ANSİKL. ● *Tarihçe. Radar'*ın ilkesini daha 1911'de amerikalı Hugo Gernsback *Ralph 124 C 41 +* adlı romanında anlatmıştı. 1928'de Pierre David, uçakların yerini bulmak için bir elektromagnetik sistem, projesi hazırladı ve bunu 1934'te Bourget'de başarıyle uyguladı. Bu âletler, 5 000 m yükseltiye kadar geçen bütün uçakları haber veriyordu. Başka bir fransız araştırmacısı, Maurice Ponte, 1930'da çok yüksek frekansta kuvvetli elektrik titreşimleri yayınlayan ve çok kısa dalga üreten, radarın ana parçası magnetron*u buldu. Henri Gutton ile işbirliği yaparak, elektromagnetik deteksiyon cihazlarını geliştirdi; bu âletlerden biri, 1935'te, bir engelin yaklaştığını bildirerek çarpışmayı önlemek için *Normandie* gemisine yerleştirildi. İkinci Dünya savaşı başında Watson - Watt yönetiminde ingiliz teknisyenleri, radar tekniğini daha geliştirerek düşman uçaklarını tespit etme amacı güden birçok istasyon kurdular. Bu merkezler, İngiltere muharebesinde kesin bir rol oynadı. Savaştan sonra radar, denizcilik ve havacılık alanlarında yaygınlaştı.

● *Tasvir.* Radar, çok dar ve çok kısa süreli bir demet halinde yayınlanan radyoelektrik dalgaların engele çarptıktan sonra yansıyarak vericiye dönmesi ilkesine dayanır. Dalgaların gidiş geliş süresinin (ışık hızıyle) bilinmesi, engelin uzaklığını hesaplamak imkânı verir. Engelin yönü, dalgaların yayınlanmasına ve alınmasına yarayan antenin o andaki konumuyle anlaşılır. Bu cihaz, yön verilebilen ortak antenli bir alıcı ile bir verici ve genellikle katodik bir osiloskoptan meydana gelen ve sonuçları veren bir göstergeden başka bir şey değildir. İlk radarlar metre cinsinden dalgalar üstünden çalışırdı; sonra desimetre cinsinden dalgalara geçildi, şimdi ise çoğu zaman santimetre cinsinden dalgalar kullanılır. Dalgalar ne kadar kısa olursa dar bir demet haline getirilmesi o derece kolaylaşır ve dar bir yansıtma yüzü olan küçük engellerin bulunmasına daha elverişli olur. Dalgalar, çok kısa zamanlı (mikrosaniyenin kesri) ve yüksek güçlü (birçok megawat) empülsiyonlar halinde yayınlanır. Yön verici bir anten (paraboloyit reflektör) dalgaları engele doğru gönderir. Aynı zamanda empülsiyon osiloskopun zaman ayarını, yani katot ışınının çıkışını sağlar. Özel bir düzenek kısa süreli yayın sırasında alıcının duyarlığını minimuma indirir; bunun amacı, aşırı bir enerji yüklenmesinden âleti korumaktır. Engelden yansıyan dalgalar antene geldiği zaman alıcı, bu dalgaları maksimum duyarlıkla alır ve osiloskop ekranı üzerinde spotun sapması veya parlaklığın artışı şeklinde görülür. Ekranda taramayı başlatan yayın anı ile yankının alınma anı arasında spotun katettiği yol, engelin uzaklığını gösterir. Yansıyan dalgayı alan antenin yönü engelin doğrultusunu verir. Gözetleme radarlarında, ufkun bütün azimutlarını tarayan dönel antenler veya büyük açılı antenler kullanılır.

Ann RADCLİFFE
«The İtalian»
için illüstrasyon

Eğer katodik tüpün taraması kutupsal koordinatlara göre oluyorsa, spotun art arda çizdiği yarıçaplar antenle aynı açı altında yöneldiğinden, ekran üzerinde, merkezde bulunan bir gözlemcinin görebileceği bütün engeller ortaya çıkar. Ekran merkezine göre uzaklıklar, engelin radara olan gerçek uzaklığına tekabül eder. Bu tür cihazlar havaalanlarında kullanılır.

● *Bellibaşlı kullanımları.* Radarlar en kesif siste bile gemilerin çarpışmalarını önler, doğrudan doğruya görüş olmadan, liman ve dar kanalların girişlerinde manevra yapma imkânı verir.

Radarlar aynı zamanda hava trafiğinin kontrol ve düzenlenmesinde kullanılan başlıca araçtır. Havaalanına yerleştirilen radarlar uçakları belli bir arazide yüzlerce kilometre uzaklıklara kadar (bölgesel kontrol) inişe geçerken veya kalkerken (yaklaşma kontrolu) kontrol eder. Radarların düz hat olarak ulaşabileceği yayın alanı çok büyüktür. Ay'ın ve sonra da Mars gezegeninin incelenmesinde başarıyle kullanıldı. Ancak bunun için, yayımda çok yüksek bir güç, zayıf yankıları alışta da büyük bir duyarlık gerekmiştir.

● *Askerî uygulamalar.* Radarın hava savunmasında kullanılması İkinci Dünya savaşında başladı. Bombardıman uçaklarının gittikçe artan hızı karşısında, alarm vermede geç kalınıyor ve hava savunması etkisini kaybediyordu; düşman uçakları sesle veya gözle keşfedildiği zaman genellikle iş işten geçmiş oluyor ve avcı uçakları ancak bombardıman bittikten sonra müdahale edebiliyordu. Havada düşman uçaklarını zamanında avlayabilmek için daha kesin ve uzaktayken keşfetmek gerekti. İngiltere'de radar adını alan elektromagnetik deteksiyonun, 1939-1940 arasında alarm süresini kısaltmada büyük yardımı oldu. Radarın, hava şartları ne olursa olsun daha iyi ve daha uzağı görebilmesi yüzünden eski hava gözetleme sistemleri çok değişti. Radarın gelişmesinde, askerî uygulamaların büyük payı olmuştur. Radara büyük bir hassasiyet sağlayan santimetre cinsinden dalgaların 1942'de bulunması, 1943'te Almanların Atlantik'teki denizaltı hücumunu sonuçsuz bıraktı; çünkü periskop ve snorkeller artık görülebiliyordu. Aynı dalga demetinin yankısındaki frekans farkının (Doppler-Fizeau etkisi) ölçülmesi sonucunda hareket eden bir cismin hızını tespit etme imkânı bulundu ve 1944'te V1'lere karşı başarılı bir savunma yapılabildi. Daha sonraları da, radar füzeleri hazırlanabildi ve radar dalgalarını bozan parazit yayınlarını önleme imkânı bulundu. Radarın gelişmesi o kadar geniş imkânlar sağladı ki, her belirli iş için ayrı bir radar tipi yapmak gerekti. Havacılıkta *ana radar* uzayın bir bölgesinin gerçek ve tam görüntüsünü verir, buna karşılık *sekonder radar*, ekranı üzerinde, İFF kumandalı (ingiliz İ.F.F. sistemi: *İdentification Friend or Foe*) uçakları gösterir ve böylece dost uçaklar izlenip ayırt edilebilir. Ayrıca askerî havacılık da, kendi ihtiyaçları için çeşitli tipte radarlar kullanır; *yaklaştırıcı radarlar*, inişi kolaylaştırmak için kullanılır; *uçuş, bombardıman ve atış radarları*, ister yerde, ister uçaklarda olsun mürettebata görmeden ve büyük bir kesinlikle görevlerini yerine getirme imkânı sağlar. Güdümlü mermi alanındaki bütün buluşlar bu yeni tekniğin gelişmesine dayanır. Kara ordusuna radar, yer gözetleme ve topçu radarlarının yapımıyle girmiştir; 1962'de *yer gözetleme radarları*, 30 ile 40 km arasında hareketli engelleri (taşıt, insan topluluğu) tespit etme imkânı vermiştir. *Topçu radarları* (tip AN/MPQ 10 veya Cotal) düşman topçusunun yerini tespit eder ve kendi topçusunun mermi yörüngelerini izleyerek atışları düzenler. Bununla birlikte, radarlar ancak 20°'lik bir atış açısından sonra etkili olabildiği için, daha çok merminin yükseliş yörüngesini tespit ederek havan toplarının mevzilerini bulmada kullanılır. Uçaksavar topçu radarları, hedefi, sürekli olarak nişangâhta tutup izler ve topçuya yalnız mermi sürüp ateşleme görevi kalır.

Radarın başarısı sürekli çalışmasına (her mevsimde gece ve gündüz) ve teorik olarak etkili olduğu alanın sonsuzluğuna dayanır. Bununla birlikte bugüne kadar radarın engelleri aşmasına, yani dolaysız görüşten kurtulmasına imkân bulunamadığı için, radarın burada kullanım alanı çok dardır ve alçaktan uçan uçaklara karşı etkisi yoktur. Meselâ 1961'de bir amerikan F 104 avcı uçağı radarlar tarafından görülmeden Amerika'yı boydan boya geçebilmiştir. (L)

RADARCI i. (*radar'*dan *radar-cı*). Radyoelektrik alanında geniş bilgisi olan, bir radarı kullanmak, bakım ve tamirini yapmakla görevli uzman. (L)

RADAUTİ, alm. **Radautz**, Romanya'da şehir, Bucovina'da (Suceava bölgesi), Sovyet Bukovina'sı sınırı yakınında; 14 500 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. Bıçkıhaneler. Sepi yerleri. Damıtma yerleri. Bira fabrikaları. (L)

RADAY (Gedeon), macar şairi (Ludany 1713-Pécel 1792). Gellert'in ve bazı italyan şairlerinin eserlerini macarcaya çevirdi, *Zrinyi Destanı'*nı yazdı. (L)

RADBRUCH (Gustav), alman hukuk bilgini (Lübeck 1878-Heidelberg 1949). Birinci Dünya savaşından sonra siyasî hayata atıldı; Wirth ve Stresamann hükûmetlerinde Sosyalist partiden adalet bakanı oldu; ama özellikle hukukla ilgili konular ve hukuk felsefesi üstüne incelemeler yaptı; Heidelberg (1910), Königsberg (1914), Kiel ve tekrar Heidelberg (1926) üniversitelerinde ders verdi; 1933'te nazi aleyhtarı davranışları yüzünden profesörlükten uzaklaştırıldı. Başlıca eserleri: *Rechtsphilosophie* (Hukuk Felsefesi) [1914], *Kulturlehre des Sozialismus* (Sosyalizmin Öğretilmesi) [1922], *Gestalten und Gedanken* (Şekiller ve Düşünceler) [1944]. (M)

RADCLİFFE, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Manchester'in kuzeybatısında; 26 700 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. Makine yapımı. Kâğıt fabrikaları. (L)

RADCLİFFE (Ann WARD, Mrs. —), ingiliz kadın romancı (Londra 1764-y.y. 1823). 1787'den William Radcliffe adlı bir gazeteciyle evlendi. *The Romance of the Forest* (Ormanın Romanı) [1791] adlı kitabıyle usta bir yazar olarak tanındı. Bu eserinde korkunç ve şaşırtıcı bir olayı anlatır. Daha sonra büyük başarı kazanan cinayet romanları yazdı: *The Mysteries of Udolpho* (Udolpho'nun Esrarı) [1794]; *The İtalian* (İtalyan) [1797]. Mrs. Radcliffe bu kitaplardan sonra roman yazmaktan vaz geçti, geri kalan ömrünü kendi köşesinde yaşayarak ve yolculuklara çıkarak geçirdi. Ölümünden sonra *Gaston de Blondeville* (1826) adlı bir romanı ile *Poems'*i (Şiirler) [1834] yayımlandı. (L)

RADCLİFFE (James). Bk. DERWENTWATER.

RADCLİFFE-BROWN (Alfred Reginald), ingiliz etnoloğu (Birmingham 1881-Londra 1955). Önce Andaman adalarına (1906), sonra Batı Avustralya'ya (1910) bir inceleme gezisi yaptı. 1916'da Tonga'da eğitim işleriyle görevlendirildi. 1921'de Kap üniversitesinde bir sosyal antropoloji kürsüsünü, 1925'te de Sidney üniversitesinde bir etnoloji kürsüsüsünü yönetti. 1931-1937 Arasında Chicago üniversitesinde etnoloji kürsüsünde, 1937-1946 arasında ise Oxford'ta sosyal antropoloji kürsüsünde çalıştı. Arkaik toplumlardaki akrabalık incelemelerine yaptığı çok önemli katkı, akrabalık ilişkilerinin sistematik özelliğini gün ışığına çıkarmada yardımcı oldu. Bu ilişkileri tanımla-

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE

makla yetinmedi, aynı zamanda bunları tasnif ve tahlil etti; ayrıca bunların toplum düzeniyle sıkı bağıntısını da belirtti ve böylelikle o zamana kadar hüküm süren totemizm görüşü de alt üst oldu. Başlıca eserleri: *The Andaman Islanders* (Andaman Adasında Yaşayanlar) [1922]; *Social Organisation of Australian Tribes* (Avustralya Kabilelerinde Toplum Düzeni) [1931]; *Structure and Function in Primitive Society* (İlkel Toplumların Yapısı ve İşleyişi) [1957]; *Method in Social Anthropology* (Sosyal Antropolojide Metot) [1958]; son iki eser yazarın ölümünden sonra yayımlandı. (L)

RADDE i. (ar. *redd* > *rādde*). Mertebe, kerte, derece: *Âdeta bayılma raddelerine gelmişti biçare* (Vâ-Nû). *Ve çığlıklar yürek parçalayıcı bir raddeye çıkıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Tahmin edilen zaman veya miktar: *O vakit Attab'ın sinni yirmi raddesinde idi* (Cevdet Paşa). *Saat altı buçuk raddelerinde Edirne kasabasının...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

RADEBERG, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, 16 600 nüf. XVI. yy.dan kalma saray. Cam fabrikası; minecilik. Mobilya ve makine yapımı. Metalürji. (L)

RADEBEUL, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, Dresden'in sanayi banliyösünde; 42 400 nüf. Kimya ve besin sanayii. Deri. Tütün. Makine ve elektrik malzemesi yapımı. (L)

RADEGUND Azize, Frankların kraliçesi (Thüringen 520 - Poitiers 587). Soissons kralı Chlothar I tarafından öldürülen bir Thüringen kralının kızıdır. Chlothar I onu sarayına götürerek okuttu, vaftiz ettirdi, 538'de de nikâhladı. Fakat kocası bu sefer de kardeşini öldürünce, Radegund saraydan ayrıldı. Poitiers'ye yerleşerek orada Sainte-Croix manastırını kurdu. Yaşlılığında, halktan büyük saygı gördü. İtiraflarını dinleyen rahip Venantius Fortunatus tarafından yazılmağa başlanan biyografisini bir Sainte-Croix rahibesi tamamladı. (L)

RADEK (Karl SOBELSHON, **Karl** — denir), sovyet siyaset adamı ve gazetecisi (Lwow 1885 — öl. 1939). Çok genç yaşta Polonya'daki ihtilâlci muhalefet hareketine katıldı. Sosyalist olarak bütün barışçı kongrelerde, özellikle İsviçre'deki kongrelerde (1915-1916) bulundu. Lenin ile birlikte Rusya'ya döndü (1917). 1919'da alman marksistleriyle ilişki kurmak gerekçesiyle Almanya'dan çıkarıldı. Komünist Partisi Merkez komitesi ve Komintern prezidyumunun üyesi oldu (1924). Troçki'cilikle suçlanarak partiden çıkarıldı (1927). Tobolsk'a sürüldü. 1929'da affedildi, *İzvestiya*'nın yazı işleri müdürlüğüne getirildi, fakat Stalin'in giriştiği temizlik sırasında (1936-1937) on yıl hapse mahkûm oldu (1937). Buna rağmen, Tuhaçevskiy ve öteki generalleri suçladığı için 1941'de affedildi. (L)

RADELCHİ (öl. 853), Benevento dukası (840-853). Dukalığın hazinedarıydı. Sigardo'nun öldürülmesinden (839) sonra onun halefi seçildi. Capua prensi Landolfo'nun yardımıyle Salerno prensi ilân edilen Sigardo'nun kardeşi Siconulfo, İtalya kralı Ludovico II'nin hakemliğiyle Radelchi'yi eski Benevento dukalığının yarısını kendisine bırakmağa zorladı. Bu çatışma sırasında Radelchi ve Siconulfo, Arapları yardıma çağırdılar. (L)

RADER (Matthöus), alman bilgini (İnnichen 1561-Münih 1634). Cizvit tarikatına girdi (1581). Yunan-latin edebiyatı filolojisi ve tarihi üstüne yazdığı incelemeleriyle yüzyılın en ünlü filologları arasında yer aldı. Klasik metinlerin yeni baskılarını yayımladı, azizlerin hayatıyle ilgili incelemeler yazdı (*Viridarium Sanctorum*, 3 cilt, 1604-1612) ve tarihî araştırmalar yaptı. (L)

RADERMACHERA veya **RADERMACHİA** i. Asya'da yetişen süs bitkisi. (Başlıca türleri: *Radermachera pentandra, R. sinica. Bignoniaceae* familyasından.) [L]

RADESCU (Nicolae), romanyalı general ve siyaset adamı (Calimaneşti 1876-New York 1953). Kral Carol II'nin diktatörlüğüne (1933-1940) ve alman-rumen ittifakına karşı mücadele etti. Bu yüzden Almanlar tarafından tutuklandı. Sovyet birliklerinin Romanya'ya girmesinden önce kral Mihai tarafından başbakanlığa getirildi (şubat 1945). Sonra istifa etmek zorunda kaldı. A.B.D.'ye gitti (1947), orada Hür Romanya birliğini yönetti. (L)

RADET (Georges), fransız tarihçisi (Chesley, Aube 1859 - Saint Morillon, Gironde 1940). Fustel de Coulanges'ın öğrencisiydi. Atina enstitüsü üyesi (1884-1887), daha sonra Bordeaux üniversitesinde profesör oldu (1888-1934). *Revue des Etudes Anciennes*'i (1889) kurdu. Özellikle helenistik devrin tarihçisi olarak *Alexandre le Grand* (Büyük İskender) [1931] ve *Notes Critiques sur l'Histoire d'Alexandre* (İskender Tarihi Üstüne Tenkit Notları) [1925-1933] adlı iki eser yazdı. (L)

RADETSKİY (Fyodor Fyodoroviç), rus generali (Kazan 1820 - Odessa 1896). İstihkâm subayıydı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında kolordu kumandanlığı yaptı. Balkan geçitlerine doğru hareket ederek Şipka geçitini Süleyman Paşaya karşı savundu. Plevne'nin Rusların eline geçmesinden sonra ferik Veysel Paşa kumandasında Şıpka'yı savunan osmanlı kolordusunu kuşattı. Osmanlı başkumandanı Süleyman Paşanın Edirne ile bağlantısını kesti ve bu şehrin Rusların eline geçmesini sağladı. (LM)

RADETZKY VON RADETZ (Joseph, — kontu), avusturyalı feldmareşal (Trzebnitz, Bohemya 1766 - Milano 1858). 1784'te imparatorluk ordusuna girdi. Türklere (1788-1789) ve Fransızlara karşı (1792-1815) savaştı. İtalya'daki Avusturya İşgal ordusunun başkumandanı oldu (1831), 1848'de italyan ihtilâlini bastırdı. Bir ayaklanma sonunda Milano'dan atıldı, fakat birkaç ay sonra, muzaffer olarak aynı şehre döndü. Sardinyalıları Custozza (1848) ve Novara'da (1849) yenilgiye uğrattı. Meslek hayatını Lombardia-Venedik krallığı genel valisi ve askerî kumandanı olarak tamamladı. Brescia, Venedik ve Milano ayaklanmalarını bastırdı. 1850'de Prusya ile Avusturya arasında çıkmak üzere olan savaşı önlemek için aracılık yaptı. 1857'de emekliye ayrıldı. (L)

RADFORD (Arthur), amerikalı amiral (Chicago 1898). On altı yaşında Annapolis Deniz Harp okuluna girdi, daha 1920'de uçak gemilerinde ihtisas yaptı. Bu tip gemilerin en kuvvetli savunucularından biri oldu. 1943'te Pasifik'te bir uçak gemileri filosu kumandanlığı yaptı ve japon filosunun yok edilmesinde büyük payı oldu. Savaştan sonra, deniz ve hava kuvvetlerinin yönetimiyle ilgili mücadeleye bütün gücüyle katıldı. 1949'da Pasifik donanması kumandanı olarak Kore savaşında önemli bir rol oynadı. Bradley'den sonra, Amerikan Genelkurmay Başkanları komitesinin başına getirildi (1953 -1957). [L]

RADH i. (ar. *radh*). *Esk.* Çok az şey verme, verilen az şey.

— Huk. *Esk.* Savaşa katılan kadınlara, çocuklara, köle ve zimmîlere, ganimetten verilen pay. (Radh sahiplerine *ehli radh* denir. Ehli radhın savaşa katılmak zorunluğu olmadığı için radhın miktarı savaşçı müslüman erkeklerin ganimet payından azdır. Radhın miktarını hükümdar tayin eder.) [M]

RADHA. Mit. Tanrı Krişna'nın sevgilisi olan çoban kızı. Hint edebiyat ve sanatında da adı sık sık geçer. (L)

RADHAKRİŞNAN (Sarvepalli), hintli siyaset adamı (Tiruttani, Madras 1888). Madras'ta felsefe profesörlüğü yaptı. Oxford'da, Karşılaştırmalı Din Tarihi kürsüsüne getirildi (1926). Hindistan'a dönüşünde Kalküta'da öğretime devam etti (1930). Sonra yine Oxford'a (1936) gitti, Doğu Dilleri kürsüsü profesörlüğüne tayin edildi. Benares üniversitesi rektörü (1939) oldu, Unesco'da Hint delegasyonunu yönetti (1946-1952). Sovyet Rusya elçiliği yaptı (1949-1951), 1952'de Hindistan cumhurbaşkanı yardımcısı, 1962'de cumhurbaşkanı oldu. Tagor ve Gandhi'nin düşüncelerine yakın olan görüşlerini *The Hindu View of Life* (Hinduların Hayat Görüşü) [1927], *Religion and Society* (Din ve Toplum) [1947], *East and West* (Doğu ve Batı) [1956] adlı eserlerinde dile getirdi. 1967'ye kadar cumhurbaşkanlığı görevinde bulundu. (L)

RADİ veya **RAZİ** i. (ar. *reddᶜ*'dan *radīᶜ*, *razīᶜ*). *Esk.* Meme emen çocuk. || Sütkardeş. (M)

RADİ (Lorenzo), italyan cam ustası (Murano, Venedik 1803-ay.y. 1874). Mozaik renkleri üstünde araştırmalar yaptı ve eski teknikleri geliştirdi. A. Salviati ile birlikte çalıştı. Venedik mozaikçiliğinin XIX. yy.ın ikinci yarısında yaptığı hamlede Radi'nin büyük payı vardır. (M)

RADİCATİ (Felice Alessandro), italyan kemancısı (Torino 1778-Viyana 1823), Pugnani'nin öğrencisi. 1815'te Bologna'da orkestra şefi oldu. Birinci sınıf bir virtüözdu. Yaylılar için dörtlüler ve beşliler besteledi. (L)

RADİCE (Attilia), italyan kadın dansçı, koreograf ve pedagog (Taranto 1914). Milano'da Scala Dans okuluna girerek (1922) E. Cecchetti ile çalıştı. Scala'da birinci dansöz (1932) ve yıldız dansöz (1935) oldu, bütün klasik repertuvarda ve Aurel Millos'un başlıca balelerinde (*Antiche Danze ed Arie* [Eski Danslar ve Parçalar], *Petruşka, Le Creature di Prometeo* [Prometheus'un Yaratıkları], *Orpheus* v.b.) oynadı. 1957'den beri yönettiği Roma Operası Dans okulundaki öğrencilerine, ustası E. Cecchetti'nin öğretisini aktarmağa çalışmaktadır. (L)

RADİÇ (Ante), hırvat siyaset adamı ve gazetecisi (Trebarjevo 1868-Zagreb 1919). Kardeşi Stjepan ile Köylü Hırvat partisini kurdu. (M)

RADİÇ (Stjepan), hırvat siyaset adamı (Trebarjevo Desno 1871-Zagreb 1928). Milliyetçi militandı, 1895'te bir macar bayrağını yakmakla suçlanarak hapse atıldı. 1902'de *Narodna Misao* (Millî Düşünce) gazetesini ve 1904'te Hırvat Köylü partisini kurdu. 1910'da milletvekili seçildi, ama 1911-1912 arasında hapiste kaldı. Sırbistan ile birleşmeye karşı olduğu için yeniden hapse atıldı (1919-1920). Kasım 1920 seçimleri sırasında serbest bırakıldı, partisine bağlı milletvekillerinin Belgrad'a gitmelerine engel oldu ve Hırvatların bağımsızlık davasını savunmak için Avrupa'yı dolaştı. 1923'te yeniden hapse atıldı. İtalyanların emellerine karşı Aleksandr I'in safına geçti ve eğitim bakanlığına getirildi (1925-1926). Tekrar muhalefete geçti, meclisté, yeğeni Pavel Radiç ile birlikte Karadağ milletvekili Punis-Raçiç tarafından ağır şekilde yaralandı (20 haziran 1928). Birkaç hafta sonra öldü. (L)

RADİÇEVİÇ (Branko), sırp şairi (Brod 1824-Viyana 1853). Viyana'da hukuk okudu, 1850'de Tıp fakültesine girdi. 1847'de, Viyana'da şiirlerini (*Pesme* [Şiirler]) iki kitap hâlinde yayımladı. 1851'de bu kitabın ikinci baskısı yapıldı. Üçüncü bir kitap, ölümünden sonra 1862'de yayımlandı. Romantik bir şair olan Radiçeviç, Vuk Karadziç'in dil reformu konusundaki düşüncelerini benimsedi. (L)

RADİESTEZİ i. (lat. *radius*, ışın ve yun. *aisthesis*, duyu'dan fr. *radiesthesie*). Çeşitli cisimlerden yayılan ışımayı alabilme yeteneği; bazı kimselerde görülen bu yeteneğin ne olduğu henüz kesinlikle anlaşılamamıştır. (L)

— ANSİKL. Eskiden bir fındık dalı veya bir sarkaç yardımıyle sadece yeraltı sularını bulmak için kullanılan radiestezi, şimdi çeşitli nesneleri aramak için başvurulan bir yoldur. Bu usulü meslek edinenler sarkacı vücudun çeşitli kısımlarına yaklaştırıp dolaştırarak hastalıkların yerini ve türünü ortaya çıkarabileceklerini iddia eder; hattâ bazıları, sarkacı hastaya ait bir nesnenin (resim, saç tutamı v.b.) yakınına koyarak da aynı sonuca ulaştıklarını söylerler. (L)

RADİFE i. (ar. *redf*'ten *rādife*). *Esk.* Kıyamet günü çalınacak olan ikinci sur. || Kadın adı. (M)

RADİGUET (Raymond), fransız yazarı (Saint-Haur-des-Fossés 1903 - Paris 1923). Ünlü sanatçıların, tanınmış kimselerin devam ettiği «Boeuf sur le toit» kahvesinin gediklilerindendi. Kübizmi benimseyen edebiyat çevrelerinde yetişmiş olmasına rağmen, Jean Cocteau'nun ve basımcı Bernard Grasset'nin desteğiyle yayımladığı ilk romanı *İçimizdeki Şeytan*'da (La Diable au Corps) [1923] klasik ölçülere bağlı kaldı. Ölümünden sonra basılan ikinci romanı *Le Bal du Comte d'Orgel*'de de (Orgel Kontunun Ba-

Azize RADEGUND
Châteaudun şatosu şapeli

Karl RADEK

RADETZKY VON RADETZ

Foto. X, Sague (LAROUSSE)

losu) [1924] aynı temiz, duru üslûp, insan psikolojisinin ayrıntılarını incelemede aynı derin ve aydınlık tahlil gücü görülür. (L)

RADİKAL sıf. (fr. *radical*). Köklü, kesin: *Millî iktisat yolunda kat'i ve radikal adımlar atarken...* (Atatürk). *Adlî teşkilâtımızda ve kanunlarımızda radikal bir inkılâp isteyenler de yalnız garpçılardı* (P. Safa). *Oralarda tesadüf ettiğim bir genç doktor bana [...] radikal bir mücadele planı izah etti* (R. N. Güntekin).

◆ Sıf. ve i. Radikalizmden yana olan (kimse): *Nasıl radikal olmak lâzım. «Ya hep, ya hiç!» dediğime bir kere daha hak veriyorsun ya!* (R. N. Güntekin).

— Siyaset. Bir radikal partinin ve özellikle, cumhuriyetçi radikal ve radikal sosyalist partinin üyesi. (ML)

Radikal Avam fırkası, türk siyasî partisi. Emin Âli, Mevlânzade Rıfat, Mehmed Faik, *Müdafaa* **gazetesi** sahibi Ragıp, ve Mazlum Beyler tarafından İstanbul'da kuruldu (5 kasım 1918). Amacı, osmanlıcılık ve milliyetçilik prensiplerini uzlaştırmaktı. Mütareke yıllarındaki (1919) olaylar yüzünden çalışamadı ve kapandı. (M)

RADİGUET
Lucien Daudet'nin eseri

RADİKALİZM i. (ing. *radicalism*'den). Siyaset. Büyük Britanya'da ve bazı ülkelerde, geçmişteki kurumlardan tamamıyle kurtulmak amacını güdenlerin düşünce tarzını ve öğretisini belirten terim. Bk. ANSİKL.

— Fels. Bilgi alanındaki çağrışımcılıkla iktisat ve siyaset alanındaki liberalizmi kaynaştıran felsefî, siyasî ve iktisadî öğretilerin genel adı. (Özellikle, Bentham, James ve J. Stuart Mill tarafından temsil edilir.)

— ANSİKL. Siyaset. ● *Büyük Britanya*'da, «radikal» sıfatı whig'ler, sonra da onların yerini alan liberaller arasında en kararlı reformcuları belirtmek için kullanıldı. Terim, aralarında, kurulu düzene ve özellikle monarşi ile kiliseye karşı belirli bir düşmanlıktan başka hiç bir ortak yan bulunmayan çeşitli eğilimleri karşılar. İlk *radikalizm,* George III devrinde onun otoriter siyasetine tepki olarak Wilkes meselesi sırasında ortaya çıktı. Amerika savaşı patlak verince, ayaklanan kolonları tutan radikaller Cartwright'ın çevresinde toplanarak, bir parlamento reformunun gerekliliği üstünde ısrarla durmağa başladılar. Fransız devrimi, Paine'in yazılarıyle desteklenen ve Fox tarafından hoşgörüyle izlenen yeni bir hareketin doğmasına yol açtı. Artık sosyal kaygıları da yansıtan siyasî talepler daha şiddetlendi ve hükûmetin sert tepkilerine yol açtı (1795). 1815'ten sonra, Birleşik krallığın yeni şartlara ayak uyduramayışı yüzünden içine düştüğü buhran, radikalizmi yeniden canlandırdı. Bentham'ın çırakları olan faydacı filozofların etkisi altında radikalizm yepyeni bir şekil aldı. Liberal burjuvazinin ön saflarında bulunan radikaller, seçim reformu için canlabaşla çalıştılar ve sonunda istediklerini elde ettiler (1832). Ama 1834 tarihli Yoksullar Hakkındaki kanunun hazırlanmasına katılmaları ve çartizme karşı çekimser davranışları onları halkın gözünden düşürdü. Radikalizm, 1867 seçim reformu sırasında, tekrar ortaya çıktı ve bu tarihten itibaren halka gitgide daha çok dönük bir nitelik kazandı. Bundan dolayı, 1874 ile 1892'de Avam kamarasına seçilen *trade-unions* (sendika) üyeleri, kendilerini «radikal» olarak adlandırdılar. Victoria çağı sonundaki bu radikalizmin sözcülüğünü J. Chamberlain yaptı ve emperyalist «mesihçilik» inanışıyle modası geçmiş sayılan iktisadî liberalizme karşı duyduğu küçümsemeyi bu akıma aşıladı. Bir yandan siyasî reformların tamamlanması, öte yandan bir sosyalist partinin kurulması, XX. yy. başlarında radikalizmin ortadan kalkmasına yol açtı.

radikalizm
soldan sağa:
Daladier,
Mendès-France,
Monnerville,
Émile Roche

● *Birleşik Amerika'da,* radikalizm terimi, çeşitli siyasî aşırılıkları belirtmek için kullanıldı: böylece köleleri hürriyete kavuşturma işinde Lincoln'u pek ılımlı bularak köklü tedbirler yoluyle «Güneyin yeniden kurulması» amacını güden ve köleliğin kaldırılmasından yana olan Blaine, Stevens, Sumner gibi kimselere (bunlar kuzeydoğu sanayicilerinin temsilcileriydi) ve kuzeydoğu kapitalizmine karşı çıkan tarımsal ve sosyal reform taraftarlarının hepsine «radikal» dendi.

● *İsviçre'de,* katolik kilisesinin siyaset alanında ağır basmak istemesine karşı çıkan Radikal parti, 1830'dan sonra gelişti; merkeziyetçiliğe yönelen 1848 ve 1874 Anayasa reformlarının hazırlanmasına yardımcı oldu ve Millî mecliste çok uzun bir süre mutlak çoğunluğu elinde tuttu.

● *Fransa'da,* «radikal» sözü Louis Philippe zamanında ortaya çıktı ve Ledru-Rollin'in çevresinde toplanan cumhuriyetçileri (1834) belirtmek için kullanıldı. Radikal hareketin başlıca hedefi, Fransız devrimi mirasını tam anlamıyle geliştirmek, laikliği ve kişi haklarını garantileyen bir demokratik cumhuriyet kurmak ve sosyalist tipte bir planlamayı gerçekleştirmekti. Sivrilmiş kişiler (Gambetta, Clemenceau, Pelletan), bu akım çevresinde toplanarak, parlamento grupları meydana getirdiler.

İlk tutarlı radikal kabine ancak birkaç ay (1895-1896) dayanabildi. Dreyfus olayının yarattığı kargaşalık ve çeşitli cumhuriyetçi ve radikal kişilerin yeniden gruplaşması, Radikal Cumhuriyetçi ve Radikal Sosyalist partinin kurulmasına yol açtı. Bu teşkilât daha çok, Radikal parti olarak tanındı (1901). Bu tarihten Birinci Dünya savaşına kadar Radikal parti ülkenin en önemli partisiydi. 1902 ile 1914 arasında çeşitli hükûmetlerin yönetimini üstüne aldı.

Sosyalist parti yüzünden işçi sınıfının desteğini kaybeden Radikal parti, gitgide «orta»ya kaydı. Partinin getirdiği başlıca yenilikler laik bir öğretimin gerçekleştirilmesi ve devletle kilisenin birbirinden ayrılması olmuştu (1905). Birinci Dünya savaşından sonra sola doğru bir dönüş yapan Radikal parti, çeşitli koalisyonların vaz geçilmez bir unsuru haline geldi.

Sol kanatları yönetememesi üzerine (1924-1926), 1932'den sonra yeniden teşkilâtlandırılan ve Halk cephesinin sağ kanadını meydana getiren parti (1936-1938) ılımlılarla birlikte hükûmette tekrar görev almayı başardı (1938-1940). Vichy rejimi sırasında bölünen radikaller, III. Cumhuriyetin kurumlarına bağlı olduklarını açıkladılar; ama kamuoyu 1940 bozgununun sorumluluğunu III. Cumhuriyete yüklediği için 1945 seçimlerinde büyük kayıplara uğradılar. Ortanın solundaki partilerle bağlarını yeniden kuran radikal parti, 1948'den itibaren «üçüncü kuvvet» haline geldi ve kiliseye karşı takındığı sert tavırdan vaz geçmek zorunda kaldı. Partiyi ılımlı bir yönetim altında (E. Faure) ya da solcu bir doğrultuda (Mendes - France) gençleştirme hareketi başarısızlıkla sonuçlandı. General de Gaulle'ün başa geçmesiyle bir kere daha bölünen parti, F. Gaillard ve M. Faure gibi radikalizmin liberal yanına daha çok bağlı olan kişilerin eline geçti.

● *İspanya'da,* liberalizmin belirmesiyle, radikalizme benzeyen görüşler de ortaya çıkmıştı. Ama «radikal» teriminin tam anlamıyle belli gruplara verilmesi ancak 1868 ile 1874 arası dönemde gerçekleşti. XIX. yy.ın ortalarından itibaren, Demokrat partinin ortaya çıkmasıyle, radikalizmin hedefleri (demokratik kurumlara bağlılık, kişisel hürriyetlerin garanti altına alınması, genel seçim, cumhuriyetçi formüllerin ortaya konması, sosyalist tipte bir planlamanın gerçekleştirilmesi) bizzat bu parti ve ilericilerin sol kanatları tarafından savunuldu.

1868 Devrimiyle bu terim, ispanyol siyasî hayatına yerleşti ve Prim tarafından, kraliyetçi demokratları tanımlamak için kullanıldı. Ama bir radikal parti ancak Amadeo I'in krallığı sırasında kurulabildi. 1872 Seçimlerinden önce, Ruiz Zorrilla, Radikal (veya Demokrat Radikal) partiyi, kendi taraftarlarını ve eski demokratları biraraya getirerek kurdu. Eski demokratlar arasında Marcos ve Rivero gibi kişiler vardı. Bunlar cumhuriyetçi görüşleri savunuyorlardı. Ağustos 1872 seçimleri sonucunda radikaller ezici bir çoğunluk sağladılar ve Martos'un liderliğinde, parlamento mücadelelerine etkili bir biçimde katıldılar. Daha sonra cumhuriyetçi rejimden yavaş yavaş ayrılarak muhafazakâr güçlerle aynı paralele geldiler. Ama XIX. yy. sonlarından itibaren, yeniden toparlanmağa çalıştılar.

Lerroux'nun kişiliğine sıkı sıkıya bağlı bir radikal partinin kurulması ancak 1908'de mümkün oldu. Onun yönetimi altında, Radikal parti, küçük burjuvalarla bir kısım proletarya tarafından desteklendi. Daha sonra, halk kütlelerinin gözünden düştü ve radikaller, işçi sınıfını etkileri altına alma niyetinden vaz geçerek kütleleri etkilemeyen fesatçı ve tertipçi bir siyaset güttüler. Siyasetlerini, kişi hürriyetlerinin savunulması, devletin kiliseden ayrılması, laik eğitim sisteminin gerçekleştirilmesi, küçük toprak sahiplerinin ve şehirde yaşayan orta sınıfı savunacak tedbirlerin alınması gibi ilkelere dayandırmışlardı. Diktatörlük sırasında, parti çeşitli başkaldırma teşebbüslerine katıldı ve San Sebastian antlaşmasının imzalanmasında önemli bir rol oynadı. 1929'da, Radikal Sosyalist partinin kurulmasıyle, Radikal parti içinde bir bölünme oldu. Radikaller haziran 1931 seçimlerinde büyük başarı elde ettiler ve sosyalistlerden sonra ikinci önemli parti durumuna geçtiler.

Sosyalistlerle solcu cumhuriyetçiler birleşerek Sol bloku meydana getirdikleri zaman Lerroux ve partisi sağa doğru keskin bir dönüş yaptı. 1933 Seçimlerinde Radikal parti çoğunluğu sağladı ve 1933 ile 1935 arasında hükûmetin başına geçti. Lerroux ile radikaller, gittikçe daha gerici bir tutumu benimsediler (toprak karşı reformu, kilise siyaseti, seçim sistemini yeni baştan düzenlemeğe teşebbüs) ve bundan ötürü partinin prestijini kaybetmesine sebep oldular. Parti de bu yüzden yıkıldı. Bu yıkılış, karaborsa ve Nombela skandallarının ortaya çıkmasıyle kesinleşti. Çünkü bunlara karışmış kimselerin çoğunluğu, Radikal partinin ilerigelenleriydi. Martinez Barrio yönetiminde partiden ayrılan bir grup bu kargaşalıktan sıyrılabilmiş, şubat 1936 seçimlerinde, «Union Republicana» (Cumhuriyetçi birlik) adı altında 39 milletvekili çıkarmıştı. Bu olaylar sonunda Radikal parti fiilen ortadan kalkmış oldu.

● *Latin Amerika'da* radikalizm taraftarı siyasî toplulukların teşkilâtlandırılması, XX.yy.ın sonuna rastlar ve liberalizmin muhafazakâr eğilimlerine tepki olarak kendini gösterir.

Şili Radikal partisi, 1888'de bu ad altında teşkilâtlandırıldı. Bu parti, 1857'de muhafazakârlarla birleşmeye karşı olan liberal bir grubun bölünmesinden doğmuş ve art arda gelen liberal koalisyonların bir unsuru olmuştu. Alessandri'nin sağcı siyaseti (1920-1924) ve daha da solda yer alarak orta sınıfın desteğini kazanan teşkilâtların (Demokrat parti) ortaya çıkması, radikallerin siyasetlerinde bir dönüş yapmalarına yol açtı. Böylece radikaller, işçi partilerinin halk cephesi çizgisine yaklaşmışlardı. Bu siyaset, Aguirre Cerda'yı cumhurbaşkanlığına getirdi. Fakat partinin yeni siyaseti sağ kanat tarafından hiç bir şekilde kabul edilmemişti. Bu durum 1941'de, iktidarın sağ kanat adayı Juan Antonio Rios'a geçmesine yol açtı. Rios'un cumhurbaşkanlığından itibaren ve özellikle halefi Gonzales Videla (o da radikal bir sağcıydı) devrinde (1946-1951) halk cephesi rejimi yozlaşarak yeni muhafazakâr bir tutum benimsedi ve Amerika'nın desteklediği soğuk harp siyasetinden yana çıktı. Ama sonunda halk cephesi parçalandı ve cepheyi meydana getiren partiler kanun dışı ilân edildi.

Şili radikalizmi bundan sonra kendini bir merkez gruplaşması olarak tanıtmak istedi. Ama başarılı olamadı. Halk üstündeki etkisini yavaş yavaş kaybederek sonunda fırsatçı bir siyaset takip etti. Bundan ötürü, 1964'te Frei'nin Hıristiyan-Demokrat partisini, 1970'te de Allende'nin Sosyalist partisini destekledi. Arjantin'deki Medenî Radikal

Foto. X, A.İ. (LAROUSSE)

birlik, 1891'de kuruldu ve 1916'da Yrigoyen'in seçilmesiyle iktidarı ele geçirdi. İleri sürdüğü siyasî reform programı sayesinde halk kitlelerinin desteğini kazandı. Partinin tutarlı olmayan yapısı, yani bir yandan Buenos Aires orta sınıfının etkisi, öte yandan oligarşik grup liderlerinin hâkimiyetindeki bir kadro tarafından yönetilmesi, Yrigoyen'in arjantin siyasî bünyesinde gerçek bir değişiklik yapabilmesini engelledi. Buna karşılık, radikalizmin muhafazakâr tabanı, 1919'daki «kanlı hafta» ve patagonyalı rençberlerin 1921'deki grevi gibi olaylar dolayısıyle kendini açığa vurmuş ve ağır bastırma tedbirlerinin alınmasına yol açmıştı. Alvear'ın cumhurbaşkanlığı sırasında, kişileri putlaştırmağa karşı olanlar, oligarşiye daha yakın kanatları biraraya topladı. Bundan kuvvet alan grup, Yrigoyen'den ayrıldı ve onu aşırı demagojiyle suçladı. Bu ayrılmadan en fazla Yrigoyen faydalandı; 1928 seçimlerinde kendini tam bir halk tarafları olarak ileri sürdü ve adaylığını koydu.

Ancak, 1930'daki askerî darbe Yrigoyen taraftarlarının bu sola dönüşlerini boşa çıkardı. Bir süre taraf tutmayan yrigoyen'-ciler (1930-1934 arası) parlamento muhalefet grubu olarak yeni rejime katılma kararı aldılar. Peron devrinde, radikalizm etkisini daha da kaybetti. Yeni bölünmeler ortaya çıktı. Halkçı radikallerle görünürde daha solda olan uzlaşmaz radikaller birbirinden ayrıldı.

Bunlardan ikinci grup Frondizi vasıtasıyle peron'cu kütleleri kendine çekmeğe çalıştı. Bu arada sanayi burjuvazisiyle A.B.D. kapitalizminin desteğini kazanmayı da amaç edindi. Frondizi, 1963'te, uzlaşmaz radikalizmi terk ederek *Movimiento de Integracion y Desarrollo*'yu (Birleşme ve Gelişme Hareketi) kurdu. (ML)

RADİKALSOSYALİST sıf. (fr. *radical-socialiste*). Radikalsosyalizmle ilgili.

◆ i. Radikalsosyalist parti üyesi. (L)

RADİKALSOSYALİZM i. (fr. *radical-socialisme*). Radikalsosyalistlerin doktrini. Bk. RADİKALİZM. (L)

RADİKOTOMİ i. (fr. *radicotomie*). Omurilik sinir köklerinin kesilmesi. (Arka radikotomi, yani arkada bulunan duyu siniri köklerinin kesilmesi, bazı ağrıları hafifletmek için kullanılır.) [L]

RADİKÜLALJİ i. (fr. *radiculalgie*). Patol. Beyin ve omurilik sinir köklerinin iltihaplanmasından ileri gelen ve zaman zaman şiddetlenen sürekli ağrı. (L)

RADİKÜLİT i. (fr. *radiculite*). Nörol. Beyin veya omurilik sinir köklerinin iltihaplanması; bir baskıdan veya bir intandan ileri gelebilir. (L)

RADİMİÇİ. Esk. tar. Dnieper ile Desna arasında yaşayan ve tarımcılık, hayvancılık, arıcılık ve avcılıkla geçinen doğu İslavlar kabilesi. IX. yy.da ülkeleri Rus devletinin sınırları içine alındı. Adları en son 1169 yıllıklarında geçmiştir. (L)

RADİOLA i. (lat. k.) Denizkestanelerindeki «diken» denen uzantıların bilimsel adı. (L)

RADİOLA i. (lat. *radius*, ışın'ın küçülmüş şekli). İplik gibi ince saplı (en çok 10 sm uzunl.), tüysüz küçük bitki; nemli kumsallarda yetişir. (*Linaceae* familyasından.) [L]

RADİOLİTES i. Paleont. Rudistesgillerden iki çenetli yumuşakça. (Bu yumuşakça fosil güney ülkelerinde üst tebeşir tabakalarında çok yaygındır; buralarda fosil resifler meydana getirir.) [L]

RADİŞÇEV (Aleksandr Nikolayeviç), rus yazarı (Moskova yakınları 1749-Petersburg 1802). Gümrük memuruydu (1771-1790). *Volnost* (Hürriyet) [1783] ve *Puteşestviye iz Petersburga v Moskvu* (Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat) [1790] adlı eserleriyle tanındı. Şekil bakımından Sterne'i örnek alan bu eserinde, fransız felsefî düşüncesine hayranlığını belirtiyor ve rus mutlakıyetçiliğini tenkit ediyordu. Bu kitap, Katerina II'nin emriyle yaktırıldı, yazar Sibirya'ya sürüldü, 1796'da Pavel I tarafından geri çağırıldı ve Aleksandr I tarafından 1801'de Yasama komisyonu üyeliğine getirildi. Ertesi yıl bilinmeyen sebeplerden kendini zehirledi. Öbür eserleri: *Pismo o Kitayskom Torge* (Çin Ticareti Üstüne Mektup) ve *O Çeloveke, o ego Smertnosti i Bessmertnosti* (İnsan, Ölüm ve Ölümsüzlük Üstüne Düşünceler). [L]

RADİUM HİLL, Avustralya'da (Güney Avustralya) yer, Adelaide'nin kuzeydoğusunda. Uranyum madeni işletmesi ve arıtılması. (L)

RADİUS i. Anat. Bk. DÖNER *kemik*.

RADİX i. Limneidae familyasından, akciğerli, karındanbacaklı önemli bir yumuşakça alt cinsi; çok değişik şekillerde bulunan türlerine dünyanın ılıman ve astropikal bölgelerinde tatlı sularda rastlanır. (L)

RADİYE ünl. (ar. *rıżā*'dan *raḍiye*). *Esk.* «Razı olsun!» anlamında kullanılır. || *Radiy-allahü anh*, «Allah ondan razı olsun» anlamında dua sözü olarak kulanılır: *Bir gün Hazreti Ömer radiyallahu anh, Habba'a müşriklerden çektiği eziyetleri sual ettikte arkasını açıp gösterdi* (Cevdet Paşa). [M]

RADKİEWCZ (Stanislaw), polonyalı siyaset adamı (doğ. 1903). Bir çiftçi ailesinin çocuğuydu. İkinci Dünya savaşından önce S.S.C.B.'ye gitti; dönüşünde Lublin komitesinde millî güvenlik bakanı, sonraki kabinelerde de savunma bakanı oldu (1944). 1954'te Devlet Tarım kurumları bakanlığına getirildi. Nisan 1956'da meydana gelen siyasî olaylar üzerine istifa etti. Aralık 1954'e kadar Polonya Siyasî Polis teşkilâtının başında bulundu, binlerce kişiyi, bu arada da Gomulka'yı tutuklattı. (M)

RADL (Emanuel), çekoslovakyalı tabiat bilgini ve filozofu (doğ. Pyşely 1873-öl. 1952). Prag'da Karel üniversitesinde tabiat felsefesi okuttu (1919'dan sonra). Omurgalıların ve omurgasızların duyu organları üstüne fizyolojik ve anatomik araştırmalar yaptı ve sinir sistemiyle ilgili bir nazariye ortaya attı. Ayrıca tarihi, felsefî çalışmalar da yaptı ve vitalistler arasında önemli bir yer tuttu. Eserleri: *Zur Geschichte der Biologie Von Linne bis Darwin* (Linnaeus'-tan Darwin'e Kadar Biyoloji Tarihi Üstüne) [1915], *O Naşi Nyneişi Filosofii* (Çağdaş Felsefe Üstüne) [1922], *O Smyslu Naşich Dejin* (Tarihimizin Anlâmı Üstüne) [1925], *Narodnost Jako Problem Vedicky* (Bilimsel Mesele Olarak Milliyet) [1929]. (L)

RADLKOFER (Ludwig Jacob Timotheus), alman botanikçisi (Münih 1829 - ay.y. 1927). 1859'dan sonra Münih üniversitesinde botanik okutmağa başladı. 1908'de Münih Botanik müzesine müdür oldu. Embriyoloji ve sistematik problemleri, fundalık sistematiğinin anatomik özellikleri üstünde çalıştı. En önemli eseri: *Der Befruchtungsvorgang im Pflanzenreich* (Bitkiler Dünyasında Döllenme Olayı) [1857]. (M)

RADLOFF veya **RADLOV** (Friedrich Wilhelm), alman asıllı rus türkoloğu (Berlin 1837-Petrograd 1918). Berlin üniversitesini bitirdi; Jena üniversitesine sunduğu *Über den Einfluss der Religion auf die Völker Asiens* (Asya Halklarında Dinin Etkisi Üstüne) [1858] adlı teziyle felsefe doktoru oldu. Sonra Petersburg'a gitti; Batı Sibirya'daki Barnaul şehrinde Yüksek Madencilik mektebinde almanca ve latince dersleri verdi; 1859-1871 arasında kışları öğretmenlik yaptı; yazları dil, tarih ve etnografya malzemesi toplamak üzere Sibirya ve Türkistan'da yaşayan türk boyları arasında geziler düzenledi. Barnaul'dan Petersburg'a döndü. Halk okulları üstünde araştırma yapmak amacıyle Batı Avrupa'ya gitti. Kazan bölgesinde Tatar, Başkırt ve Kazan mektepleri müfettişliğiyle görevlendirildi. Kazan'da kaldığı (1872-1883) özellikle pedagoji, felsefe ve genel lengüistik üstünde çalışmalar yaptı. Petersburg İlimler akademisinin Tarih ve Eski Eserler bölümüne üye seçildi (1873). Petersburg akademisi tarafından Orhon bölgesindeki arkeolojik bulunuları incelemek üzere kurulan heyetin başına getirildi (1891); daha sonra Turfan'a (1898) ve etnografya müzelerinde inceleme yapmak amacıyle Batı Avrupa'ya gitti (1907). Son yıllarında Orta Asya türk boylarının tarihi, etnografyası, dili, folkloruyle ilgili yoğun çalışmalar yapan W. Radloff, aynı zamanda Türkçenin hemen her tarihsel dönemine ait yazma eserler üzerinde de durdu; bu eserleri bilim dünyasına tanıttı. Başlıca eserleri: *Propen der Volksliteratur der Türkischen Stamme* (Türk Boylarının Halk Edebiyatı Denemeleri) [X. cilt, 1866-1910]; *Vergleichende Grammatik der Nördlichen Türkosprachen, I Phonetik* (Kuzey Türk Dilleri Karşılaştırmalı Grameri, I Fonetik) [1882]; *Sibirya'dan* (Aus Sibirien) [1884]; *Das Türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus* (Codex Cumanicus'taki Türk Dili Malzemesi) [1887]; *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun* (Balasagun'lu Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i) [2 bölüm, 1891-1910]; *Versuch eines Wörterbuches des Türk-Dialekte* (Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi) [4 cilt, 1893-1911, yeni basımı: 1963]; *Drevnetyurkskiye Nadpis v Bongolii* (Moğolların Eski Türkçe Yazıtları) [3 cilt, 1894-1899]; *Uigurishe Sprachdenkmaler* (Uygur Dili Ürünleri) [1928]. (M)

Wilhelm RADLOFF

RADNAİ (Miklos), macar müzikçisi (Budapeşte 1892-ay.y. 1935). Budapeşte Müzik akademisinde okudu. 1919'da aynı akademide ders vermeğe başladı; 1925'te Budapeşte operası orkestra şefliğine getirildi. Tiyatro, koro ve oda müziği parçaları besteledi. (M)

RADNORSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü. Galler ülkesinin ortasında; yüzölç. 1 219 km², 18 40 nüf. Yönetim merkezi: Llandrindod Wells. (LM)

RADNOTİ (Miklos), macar şairi (Budapeşte 1909-Abda 1944). İlk şiirlerinde tabiatı, kır hayatını anlattı (*Ujhold* [Yeni Ay], 1930). Fakat faşizmin güçlenmesi karşısında, demokrasi ülküsünü ve ölüme karşı duyduğu dehşeti dile getirdi (*Jarkalj Csak Halalraitet* [Yürü, İdam Mahkûmu], 1936; *Valogatott Költemenyei* [Seçme Şiirler]). Hitler rejiminin kurbanı olarak bir imha kampında öldü. (L)

RADO (Aladar), macar müzikçisi (Budapeşte 1882-Boljevci, Sırbistan 1914). Budapeşte Müzik akademisinde okudu. Birinci Dünya savaşında öldü. Birçok tiyatro, koro, orkestra ve oda müziği besteledi. (M)

RADO (Antal), macar edebiyat tarihçisi ve şairi (doğ. Mor 1862). Uzun süre İtalya'da yaşadı ve italyan edebiyatıyle ilgili birçok eser yazdı: *Az Olasz Irodalom Törtenete* (İtalyan Edebiyatı Tarihi) [2 cilt, 1896], *Goldoni és Alfieri* (1897), *Dante* (1907). Ayrıca *Romai Ritmusok* (Roma Ritimleri) [1906] adlı bir şiir kitabı yayımladı. (M)

RADO (Şevket), türk yazarı (Radovişte [Yugoslavya] 1913). İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. Ankara Hukuk fakültesini bitirdi (1936). *Son Posta* (1933) ve *Akşam* (1934) gazetelerinin Ankara muhabirliği, fıkra yazarlığı (1937), İstanbul'da bazı liselerde sosyoloji öğretmenliği yaptı. *Resimli Hayat* dergisini yönetti. 1956'dan bu yana *Hayat* yayınlarını yönetti. Uzun süre İstanbul radyosunda sohbet konuşmaları yaptı. Eserleri: *Eşref Saat* (1956); *Ümit Dünyası* (1957); *Hayat Böyledir* (1962); *Aile Sohbetleri* (1962); 50. *Yılında Sovyet Rusya* (Gezi notları, 1968); *Kördüğüm ve Ötekiler* (şiirler, 1970). [M]

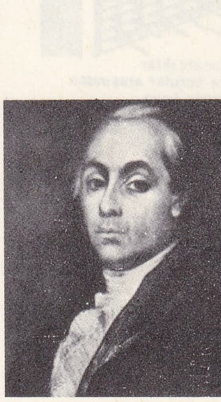

A. RADİŞÇEV

RADOANO veya **RADOVANO,** dalmaçyalı heykeltıraş (XIII. yy.). 1240'ta Trogir katedralinin kapı kabartmalarını yaptı. Bu eser, lombard ve bizans etkisi ile Venedik'-te San Marco kilisesinin kapı kemerindeki zarif üslûbun güzel bir uyuşumudur. (M)

RADOLFZELL, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Konstanz (Untersee) gölü kıyısında; 11 000 nüf. Şehirde Ortaçağdan kalma birçok kalıntı vardır: gotik üslûbunda kilise, sur kalıntıları. Tuhafiyecilik. Besin sanayii. (L)

RADOM i. (ing. *ra[dar]* ve *dome*, kubbe'-den *radome*). Radyotek. Bir radar antenini kötü hava şartlarına karşı koruyan ve radyo dalgalarını geçiren yalıtkan bir maddeden yapılmış kubbe. (L)

RADOM, Polonya'da (Kielce voyvodalığı) şehir, Radomka'nın kolu olan Mleczna ırmağı kıyısında; 147 100 nüf. Gotik üslûbunda kiliseler. Metalürji (dökümhaneler). Kimyasal maddeler. Makine ve elektrik malzemesi yapımı. Ayakkabı imalâtı. Dokumacılık (keten). Sepi yerleri.

— Tar. Elverişli bir stratejik ve ticarî bir

Foto. LAROUSSE; Dictionnaire des Auteurs

RADOSLAVOV, 1886'da «Illustration»dan

radyatör (oto.)

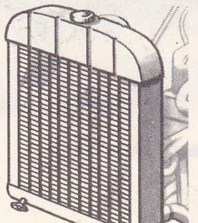

borular içinde dolaşan su

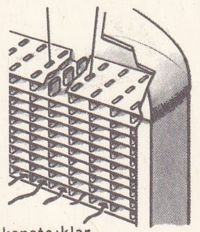

kanatçıklar ile borular arasından geçen hava

yerde kurulmuş olan Radom'un tarihi XII. yy.a kadar çıkar: 1401'de Radom birliğinin veya paktının 1767'de Radom konfederasyonu*nun merkeziydi. Üçüncü Lehistan paylaşmasıyle, 1795'te Avusturya'ya, 1815'ten itibaren de Rusya'ya geçti. 1918'de Bağımsız Polonya topraklarına katıldı. (LM)

Radom birliği, Litvanya ve Polonya'yı birleştiren antlaşma; antlaşmayı Litvanya Vilnius'da 18 ocak 1401'de, Polonya da aynı yılın 11 martında onayladı. (L)

Radom konfederasyonu, 1767'de, Polonya milletinin hürriyetini korumak isteyen binlerce polonya soylusunu biraraya getiren konfederasyon. Hukuken prens K.S. Radziwill'in başkanlığında toplanan bu konfederasyonu aslında Rusya'nın Polonya elçisi N. Repnin yönetti ve machiavelli'ci davranışlarıyle konfederasyonu, ülkenin Rusya'nın kölesi haline gelmesi yolunda âlet olarak kullandı. (L)

RADOMSKO, Polonya'da (Lodz voyvodalığı) şehir, Radomka ırmağı kıyısında; 29 500 nüf. Demir dökümhanesi. Mobilya fabrikaları. (L)

RADON i. (fr. k.). Kim. Soy gazlar grubundan sonuncu element.

— ANSIKL. *Radon,* atom numarası 86, atom ağırlığı Rn=222 olan kimyasal elementtir. 1899'da Rutherford ve Owens, radyoaktif maddelerin ışınımlarla birlikte bir de gaz yaydığını farkettiler. Radyoaktif toryum serisinde bulunduğu için bu gaza *toryum emanasyonu* veya kısaca *emanasyon**, daha sonra da *toron* adı verildi. 1900'de Dorn radyum emanasyonunu, kısa bir süre sonra da Giesel ile Debiern aktinyum emanasyonunu keşfetti; radyum emanasyonuna *radon,* aktinyum emanasyonuna da *aktinon* dendi. Gerçekte bu üç madde de 86 atom numaralı elementtir ve hepsi birbirinin izotopudur; 1923'ten itibaren asıl elemente radon denilmesi kararlaştırıldı. Bu üç izotop arasında, kütle numarası 219 olan aktinon, 3,92 saniyelik bir periyotla alfa ışınları yayarak bozunur ve polonyum 215 verir. Kütle numarası 220 olan toron da, 54,5 saniyelik bir periyotla alfa ışınları yayarak polonyum 216'ya dönüşür. Kütle numarası 222 olan radon ise 3,82 günlük bir periyotla polonyum 218 verir.

Radon, radyum tuzunun su ile işlenmesinden, hidrojen ve oksijenle karışım halinde elde edilir ve boru yardımıyle sıvı hava içinden geçirilerek karışımdan ayrılır: —62° C'ta kaynayan radon —190°C'taki sıvı havadan geçerken sıvılaşır ve boru içinde toplanır. Radon, tıpta kanserli dokuların tedavisinde kullanılır; tüp içinde dokulara yerleştirilen radon, yaydığı alfa ışınlarıyle kanserli hücreyi yok eder; meydana gelen polonyum 218, katı olduğu için tüp çeperine yapışarak dokulara yayılmaz. (L)

radyasyon meyve sineklerine genetik değişimler, radyoaktif fosfor alan erkek sineklerden türeyen bu sineklerin kanatları anormaldir

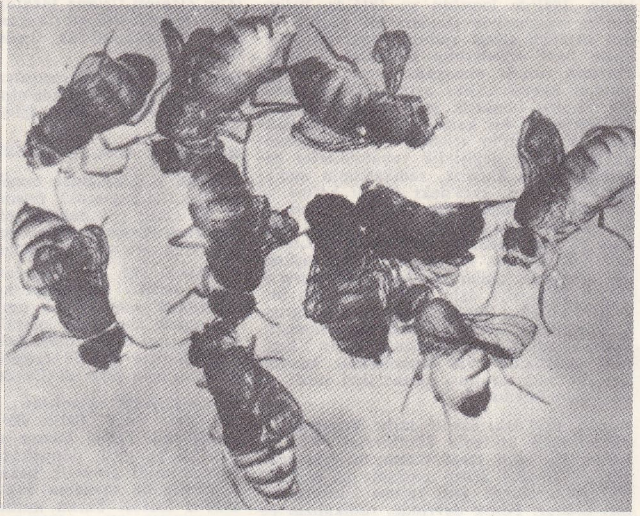

RADON (Johann), alman matematikçisi (Decin, Bohemya 1887). Hamburg (1919), Greifswald (1922), Erlangen (1925), Breslau (1928) üniversitelerinde ders verdi. Gerçek fonksiyonların teorileri, değişken hesapları, diferansiyel geometri üstünde çalışmalar yaptı. (M)

RADOSLAVOV (Vasil), bulgar siyaset adamı (Lofça 1854-Berlin 1929). Liberal milletvekili (1880), adalet bakanı (1884 - 1886), başbakan (1886), içişleri bakanı (1899 -1900) oldu, Nasyonal-Liberal partiyi kurdu. Bükreş barışının ertesinde (10 ağustos 1913) Danev'in yerine başbakanlığa getirildi, merkezî imparatorluklara yaklaştı. Büyük bir alman dostuydu. Mart 1914 seçimlerini kazandı ve Rusların baskısına rağmen, kral Ferdinand'ın desteğiyle iktidarda kaldı. Radoslavov, 1915'te merkezî imparatorluklarla ittifak yaptıysa da, onlarla Dobruca meselesinde anlaşmazlığa düşünce yerini Malinov'a bıraktı (haziran 1918), yenilgiden sonra Almanya'da yaşadı ve gıyaben müebbet hapse mahkûm oldu (1923). 1928'de cezası affedildi. (L)

RADOUX (Jean Théodore), belçikalı besteci (Liège 1835-ay.y. 1911). Liège konservatuvarında Daussoigne-Méhul'den ders gördü, bir yandan besteye çalışırken öte yandan fagot dersleri verdi. 1859'da *Serseri Yahudi* adlı kantat'ı ile Roma Birinci ödülünü aldı, 1872'de Liège konservatuvarının yönetmenliğine getirildi. Tiyatro müziği (*Le Béarnais* [Béarn'lı Adam], 1868; *La Coupe Enchantee* [Sihirli Çanak], 1871; *Andre Doria* [Andrea Doria]), lirik şiirler (*Cain* [Kabil]; *Patria* [Vatna]), bir senfonik şiir (*Godefroy de Bouillon*), birçok kantat besteledi ve *Henri Vieuxtemps, Sa Vie et Ses Oeuvres* (Henri Vieuxtemps, Hayatı ve Eserleri) [1861] adlı bir kitap yazdı. — Oğlu CHARLES (Liège 1877-ay.y. 1952), Liège konservatuvarında okudu, 1907'de Roma Büyük ödülünü kazandı. Liège konservatuvarında armoni öğretmenliği yaptı, Belçika müzik okulları müfettişliğine ve Liège'de Gretry müzesi yönetmenliğine getirildi; bir opera (*Oudelette,* 1912), bir senfoni (*Halewyn'in Şarkısı*), *Visions d'Italie* (İtalya'dan Görüntüler), koro eserleri, çalgı ve ses parçaları besteledi. (L)

RADOVANO. Bk. RADOANO.

RADOVİÇ (Andrija), yugoslav siyaset adamı (Martiniçi, Karadağ 1872-Belgrad 1947). Torino Askerî akademisinde okudu. Karadağ Milliyetçi partisine girdi. 1906'da maliye bakanı oldu. 1907'de meclis başkanlığına seçilince, prens Nikola ile anlaşmazlığa düştü ve yurt dışına kaçtı. Aynı yıl Çetine'ye döndü ve 16 yıl hapse mahkûm edildi. Affedildikten (1913) sonra, yeniden maliye bakanı (1915) ve meclis başkanı oldu. Kral Nikola ile ilişkilerini kesti ve Karadağ'ın Yugoslavya'ya verilmesine çalıştı. 1919-1920 Barış konferansında Güney İslavlarını temsil etti. (M)

RADOWİTZ (Joseph Maria VON), macar asıllı prusyalı general (Blankenburg 1797 - Berlin 1853). Westfalen ordusuna girdi (1812), sonra prusya ordusuna geçti (1823). Friedrich-Wilhelm IV'ün gözde adamı oldu. Frankfurt parlamentosuna sağcı milletvekili seçildi (1848). Önceleri Avusturya ile tam birleşmeden yanaydı, sonra kralı sınırlı bir birleşmeye teşvik etti (1849). Dışişleri bakanı oldu (eylül-kasım 1850). Avusturya'ya karşıkoyma siyasetini gerçekleştiremeden görevinden ayrıldı. Siyaseti, ancak Olmütz gerileyişinden sonra başarı kazandı. Radowitz, 1852'de askerî okullar genel müfettişi oldu. —Oğlu JOSEPH MARIA (Frankfurt-am-Main 1839-Berlin 1912). Türkiye'de (1882), sonra Madrid'de (1892-1908) büyükelçilik yaptı. El-Cezire konferansına katıldı (1906), burada Fransız tezlerine karşı çıktı. (L)

RADSTADT, Avusturya'da (Salzburg ili) kasaba, Enns ırmağı kıyısında, Niedere - Tauern dağlarının kuzey eteğinde; 3 400 nüf. Turizm ve kış sporları merkezi. (L)

Rad suresi, *Kur'an*'ın XIII. suresi. 43 Ayettir. Kur'an yorumcuları, surenin Mekke veya Medine'de indiği konusunda değişik görüşler ileri sürerler. Bu surede, Allah'ın kudreti çeşitli örneklerle anlatılır, Allah'a ve peygamberlerine inananlara mükâfat olarak verilecek cennetin parlak tasvirleri yapılır, inançsız kimselerin ahret günü acı bir şekilde cezalandırılacakları belirtilir. (M)

RADU I, Eflak voyvodası (1377-1385). Nicolae'nin oğlu ve Vlaicu'nun kardeşi. Ma-

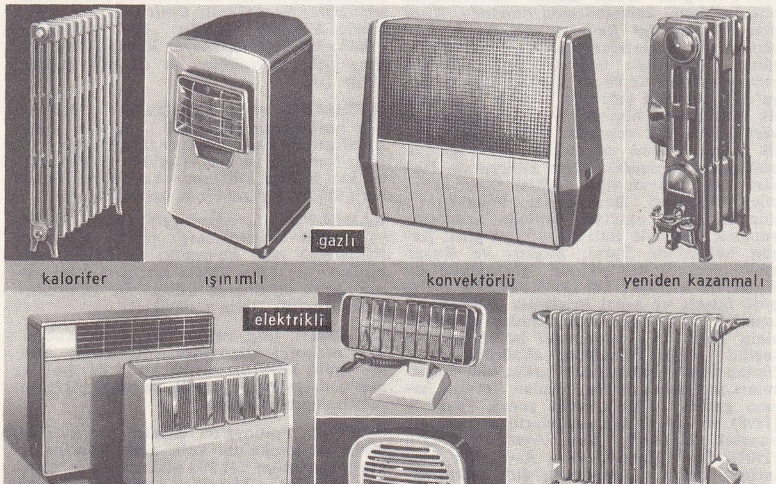

radyatörler

Foto. Encyclopedia Britannica; LAROUSSE

carlarla yaptığı mücadeleler sonunda Turnu-Severin ve Fagaraş'ı kaybetti. Türklerden kaçan bulgar ve sırp papazlarını korudu. Zamanında memleketin kültür hayatının temelleri kuvvetlendirildi. Radu I'in oğlu Mircea Cel Batran (1386-1418), Eflak voyvodalarının en büyüklerinden biri oldu. (M)

RADU II Kel, rumence **Pleşuvul,** Eflak voyvodası (1422-1427). Mircea'nın oğlu Mihail (1418-1420) ile yeğeni Dan II arasındaki savaşlarda Osmanlılar tarafını tuttu. Nitekim Murad II'nin desteğiyle Dan II'nin yerine tahta geçti; daha sonra Dan II, Szigsmond'un desteğiyle Radu II'yi yendi. (M)

RADU III Cel Frumos («güzel»), Eflak voyvodası (1462-1474). Vlad II Dracul'un (1449 - 1456) oğlu ve osmanlı tarihlerinde Kazıklı Voyvoda diye anılan Vlad III Çepeş'in (Tepeş) [1456-1462] kardeşi. Vlad III Transilvanya'ya (Erdel) çekilince, Fatih Sultan Mehmed'e bağlı olarak, onun yerine Eflak voyvodası oldu; Osmanlılarla savaş halinde olan Boğdan voyvodası Stefan Cel Mare ile mücadele etti ve hayatının sonuna kadar Osmanlılara sadık kalarak vergisini ödedi. (M)

RADU IV Cel Mare («büyük»), Eflak voyvodası (1495-1508). Her yıl Türklere ödemesi gereken ağır vergiye rağmen ülkesinin güçlenmesi ve imarı için çalıştı. Fener patriği Nifon'un yardımıyle dinî cemaati teşkilâtlandırdı ve matbaayı kurdu; bu dinî ve harsî faaliyeti sonunda Büyük (Cel Mare) lakabı verildi. Bayezid II tarafından takdir edildi. (M)

RADU V Badica, Eflak voyvodası (1521-1524). Radu Cel Mare'nin oğlu. Uzun süre Radu dela Afumati ile voyvodalık için mücadele etti ve sonunda Türkler tarafından öldürülerek Radu VI dela Afumati tek başına kaldı. (M)

RADU VI dela Afumati, Eflak voyvodası (1521-1529). Radu Cel Mare'nin (Büyük) evlilik dışı çocuğu. Tahta geçmeden önce vârisleriyle mücadele etti. Voyvodalığı Radu V'in öldürülmesinden sonra tanındı. Osmanlı hâkimiyetine karşı isyan etti; 20 defa savaşa girdi; fakat sonunda Osmanlılara boyun eğdi; sadakat yemini etti. Fakat 1526'da macar kralı Lajos II ile anlaştı. Bu yüzden Mohaç seferine (1526) katılmadı. (M)

RADU VII Paisie, Eflak voyvodası, Radu Cel Mare'nin oğlu. Bir süre papazlık yaptı, sonra voyvoda oldu (1535-1545). Voyvodalığı sırasında Tuna'nın limanı olan Braila (İbrail) civarındaki bütün arazi Eflak'tan ayrılarak Osmanlı devletine katıldı (1540). 1545'te Türkler tarafından hapsedildi. Mısır'a sürüldü ve orada öldü. (M)

RADULESCU. Bk. ELİADE-RADULESCU.

RADULESCU-MOTRU (Constantin), romanyalı filozof (Butoeşti, Mehedinti 1868-öl. 1957). Bükreş üniversitesinde ders verdi; *Studii Filosofice* (Felsefe İncelemeleri) adlı dergiyi yönetti (1897); uzun süre, bilimsel felsefe akımlarını Romanya'da yaymağa çalıştı. Kant'ın felsefesini tenkit ederken W. Wundt'un felsefesinin çeşitli yönlerinden yararlandı. Başlıca eserleri: *Zur Entwicklung von Knats Theorie der Naturcausalitat* (Kant'da Tabiatın Nedensellik Nazariyesinin Gelişmesi Üstüne) [1893], *Personalismul Energetic* (Enerjik Kişilik) [1912], *Puterea Sufleteasca* (Tanrısal Güç) [1908], *Elemente de Metafizica* (Metafiziğin Unsurları) [1912], *Curs de Psihologie* (Psikoloji Dersleri) [2. baskı, 1929]. (M)

RADULFE. Bk. FRECULFE.

RADU MIHNEA, Eflak (1601-1602, 1611 - 1616 ve 1620-1623) ve Boğdan (1618-1619 ve 1623-1626) voyvodası. Venedik'te okudu. Mihaiu-Viteazul'un ölümünden sonra, Osmanlılar tarafından voyvoda seçildi; fakat Simion Movila ve Radu Şerban ile mücadele etmek zorunda kaldığından voyvodalık tahtına ancak 1611'de geçebildi. Erdel prensleriyle dostça ilişkiler kurdu; Osmanlılar ile Polonyalıların arası açılınca (1616) Boğdan'a geçti; fakat bir hıristiyan millete karşı savaşmağa yanaşmayarak istifa etti ve Eflâk'a döndü (1620). Eflak'ı oğluna bırakarak (1623) etrafında birçok istanbul rumuyle birlikte Boğdan'a geldi. Rumlar, zamanla memleketin iç işlerine karışmağa başladılar; Radu 1626'ya kadar bu iki voyvodalığı elinde tuttu. Eflak ve Boğdan'da birçok yer yunan manastırlarına vakfedildi. Zamanla yabancı unsurlara karşı isyanlar başladı. (M)

RADU Şerban, Eflak voyvodası (1602-1610 ve 1611). Avusturyalıların yardımıyle Simion Movilla'nın yerine voyvoda oldu. Önce Habsburg'ların taraftarı olarak Mihaiu Viteazul'ün (1593-1601) siyasetini sürdürdü; bir Boğdan voyvodasıyle gelen Kırımlıları yendi. Avusturya imparatorluğu adına Erdel'e (Transilvanya) girdi ve iki galibiyet kazandı. Türklerin desteğini sağladı ve türk yönetimini kabul etti. Fakat Erdel prensi Bathory, Radu'yu Eflak'tan kovdu (1610). Şerban daha sonra yeniden voyvodalığın başına geçtiyse de Bathory'nin Türklerin ve Tatarların ortak kuvvetlerinin yardımıyle Eflak'tan çıkarıldı, Polonya'ya, sonra da Viyana'ya sığındı (1611). [M]

RADYAL sıf. (fr. *radial*). Fiz. Yarıçap doğrultusuna yönelen: *Radyal hız.* || *Radyal alan,* doğrusal kuvvet çizgileri, eşmerkezli kürelere veya eşeksenli dönel silindirlere dik olan vektör alanı. (L)

RADYAMETRE i. (fr. *radiamètre*'den). Fiz. Alfa, beta ve gamma çekirdek ışımalarının şiddetini ölçmeğe yarayan ve sonuçları doğrudan doğruya okunabilecek şekilde veren âlet. *Eşanl.* IŞIMAÖLÇER.

RADYAN i. (lat. *radius,* yarıçap'tan fr. *radian*). Metrol. Açı ölçüsü birimi (sembolü: rd); tepesi bir dairenin merkezinde olan ve bu dairenin çember üzerinde, dairenin yarıçapı uzunluğunda bir yay ayıran açıya eşittir. || Bir radyanlık bir merkez açının çember üzerinde ayırdığı yay: *Yarıçapı 1 olan bir çemberin uzunluğu 2 π radyandır.* || *Saniyede radyan,* bir eksen etrafında bir saniyede 1 radyanlık bir dönme hareketi yapan hareketli bir cismin düzgün açısal hızına eşit açısal hız birimi (sembolü: rd/sn). [L]

RADYAN i. (fr. *radiant,* ışıldayan'dan). Astron. *Radyan noktası.* Bk. SAÇILMA *noktası.*

RADYASYON i. (fr. *radiation*). Fiz. Bk. IŞINIM.
— Dermatoloji. *Radyasyon epidermiti,* iyonlaştırıcı ışınların (X ışınları, radyoaktif cisimler) etkisiyle deride meydana gelen sınırlı lezyon.
— Ted. *Radyasyon bağışıklığı,* bir canlı dokunun X ışınlarına alışması; bu bağışıklık sayesinde doku yeni ışınlara karşı az duyarlı veya duyarsız hale gelir. (L)

RADYATİF sıf. (fr. *radiatif*). Nükl. fiz. Bk. IŞINSAL.

RADYATÖR i. (lat. *radius,* ışın'dan fr. *radiateur*). Oto. Motorun soğutma organı; motordan gelen sıcak su, içinden geçen havaya ısısını aktararak soğur. (Bk. ANSİKL.) || *Radyatör kılıfı,* bir otomobil radyatörünü soğuktan koruyan örtü.
— Termik. Bir akaryakıtın yanmasından veya sıcak bir akışkandan aldığı ısının önemli bir kısmını ışıma yoluyle ileten ısıtma cihazı. || *Radyatör peteği,* radyatörün merkez kısmını meydana getiren boru ve kanatçıkların tümü. (*Eşanl.* RADYATÖR BLOKU.) || *Elektrikli radyatör,* elektrik akımıyle ısıtılan bir direnci ısı kaynağı olarak kullanan ısıtma cihazı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Oto. *Radyatör* «arı peteği» biçiminde birbirine dik boru şebekesinden meydana gelir ve soğutma yüzeyini artırmak için kanatçıklarla donatılır. Bu borular bir boşaltma musluğu ve bir taşma ağzı bulunan iki hazneye kanakla bağlanır. Su, borulardan geçerken bir vantilatörün de yardımıyle ısısını çabucak kaybeder. Radyatör otomobile esnek olarak monte edilir ve bir kafesle korunur.
— Termik Radyatörler dökme demir, çelik veya alüminyumdan yapılır. Dökme demir radyatörler genellikle «nipel» denilen bağlantı parçalarıyle uçlarından birleştirilmiş, sökülebilir elemanlardan meydana gelir. Bu radyatörler ya kendi ayakları üzerinde durur ya da duvara tutturulmuş mesnetler üzerine oturtulur.
Gazlı radyatör'lerin daima bir boşaltma

radyo yayını sesin alınışı (dolaysız kayıt ve ayrımlı kayıt) ve yayın

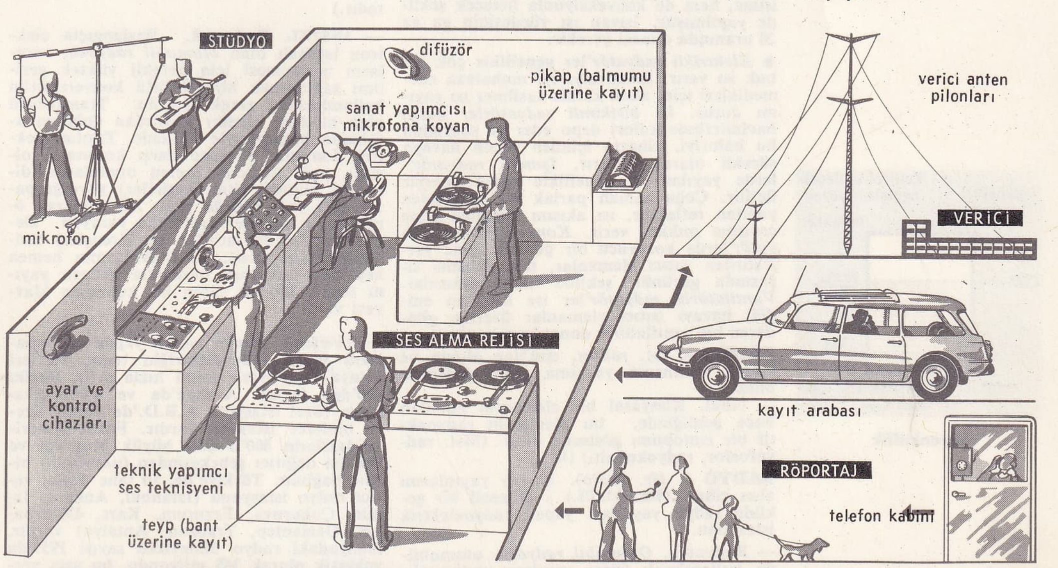

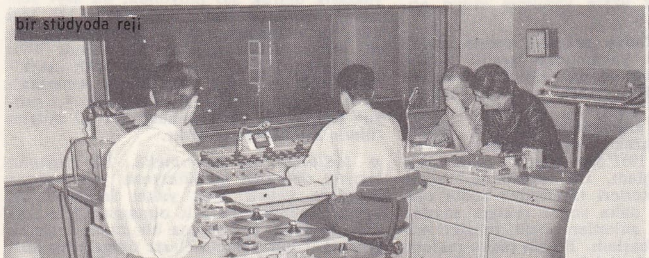
bir stüdyoda reji

bir röportaj arabasının içi

Foto. LAROUSSE

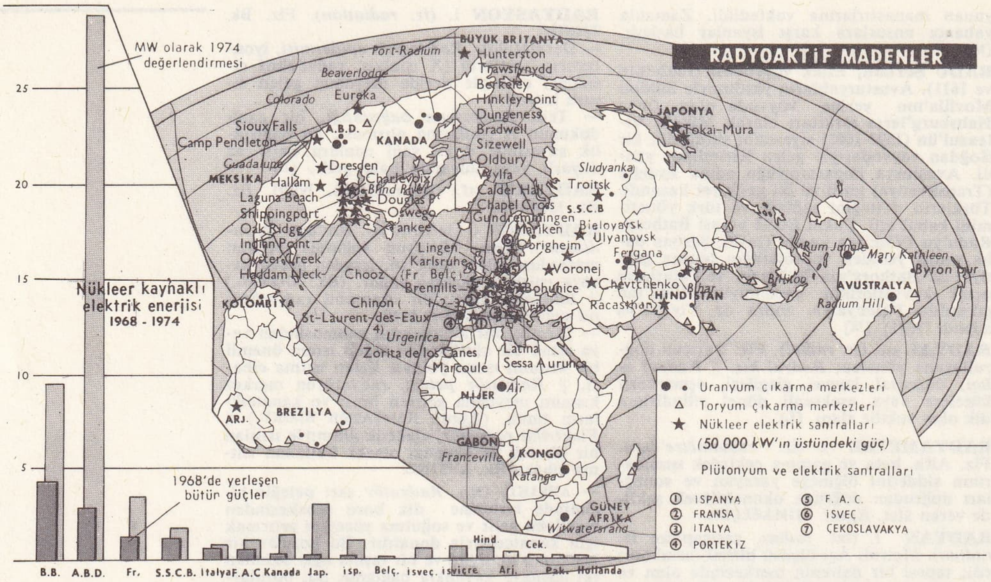

radyoaktiflik

memesi ve ateşleme memesiyle donatılması gerekir; dökme demir veya saçtan yapılabi-bilir.
Saatte 1 400 mth'lik etkin güçten yukarısı için, bir debi regülatörüne ihtiyaç gösterir. *Işımalı radyatör* çoğu zaman gaz brülörleriyle akkor hale getirilmiş ısıya dayanıklı bir maddeden yapılan bir yayıcı taşır. Işıyan enerji, hemen hemen daima parlak madenî bir reflektörle toparlanır. *Konveksiyonlu radyatör*'ler, çeperlerine değecek havayı ısıtacak şekilde tasarlanmıştır. Işımalı ve konveksiyonlu radyatörler ise, ısıyı hem ışıma, hem de konveksiyonla iletecek şekilde yapılmıştır. Işıyan ısı yüzdesinin en az 20 oranında olması gerekir.

● *Elektrikli radyatör*'ler genellikle çok çabuk ısı verir; fakat ısıyı iyi muhafaza edemedikleri için, akım kesilir kesilmez ısı yayımı durur. *Isı birikimli radyatörler* kendi hacimlerinde kalori depo eder ve sonradan bu kaloriyi, cihazın içinden geçen havaya sürekli olarak aktarır. *Işımalı radyatör*'lerde yayılan ısı genellikle ışıma yoluyle iletilir. Çoğu zaman parlak bir madenden yapılan reflektör, ısı akısını istenilen yöne çevirme imkânı verir. *Konveksiyonlu radyatör*'lerde koruyucu bir gömlek içine yerleştirilen ısıtıcı elemanlar, tam çalışma sırasında görünür şekilde akkorlaşmazlar. *Vantilatörlü radyatör*'ler ise arkadan emdiği havayı ısıtıcı elemanlar üzerine gönderen bir vantilatörle donatılmıştır. (L)

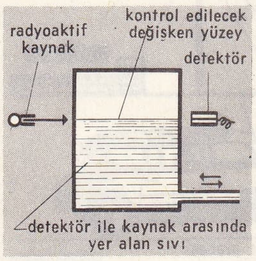

radyoaktiflik

RADYO—, lat. *radius,* ışın'dan alınan ve birçok kelimenin yapısına giren değişmez önek.
— Nükl. Kimyasal bir elementin adından önce geldiğinde, bu elementin radyoaktif bir izotopunu gösteren önek. (Msl. radyofosfor, radyokobalt.) [L]

RADYO i. (fr. *radio*). Radyo yayınlarını alıcı cihaz. (Bk. ALICI.) || Düzenli bir şekilde radyo yayınları yapan radyoelektrik istasyonu.

— Radyotek. *Otomobil radyosu,* otomobilde kullanılmak üzere yapılmış radyo alıcısı. Bk. ANSİKL.

— Telekom. *Radyo gazetesi,* radyo vericileri tarafından yayımlanan çeşitli haber, yorum ve makalelerin tümü. || *Radyo muhabiri,* radyo haber ve röportajlarını hazırlayan gazeteci. || *Radyo reklamı,* radyolar aracılığıyle söz ve müzikten faydalanılarak yapılan reklam. (Türkiye radyoları 1951'den itibaren reklam yayımlamağa başladı. İlk reklamlar, radyonun kendi spikerleri tarafından sözlü olarak yapılırken daha sonra reklam saatleri ayrıldı; reklam şirketleri sözlü, müzikli reklam yayımına başladı. Bugün radyo reklamlarının ilgi çekmesi için söz ve müziğin yanı sıra yarışmalara, eğlence programlarına, skeçlere v.b. yer verilmektedir.) || *Radyo röportajı,* radyo ile yayımlanan röportaj. || *Radyo yayını,* radyo alıcısı bulunanlar için, Hertz dalgalarıyle haber, konferans, konser, sanat, edebiyat, bilim v.b. programların nakli. (Bk. ANSİKL.) || *İl radyosu,* ancak yayımın yapıldığı ilde dinlenebilecek güçteki radyo istasyonu; bu istasyonun yayımı. (Türkiye'de büyük şehirlerde il radyoları asıl radyo istasyonlarının yanı sıra yayın yapar ve programlarında yalnız batı müziğine yer verir. Bu yayınlar «ikinci program» adıyle anılmaktadır. Antalya, Kars, Van, Gaziantep, Trabzon, Diyarbakır il radyolarının programlarında her türlü söz ve müzik programı yer almaktadır.)

— ANSİKL. Radyotek. Başlangıçta elektron lambalı olan *otomobil radyosu,* anotların beslenmesi için gerekli yüksek gerilimi sağlayacak bir vibrörlü konvertisörün kullanılmasını gerektiriyordu. Transistörlü olan modern alıcılar doğrudan doğruya arabanın bataryasıyle beslenir. Taşıtın elektrik donatımı parazite karşı korunmuş olmalı, yani kıvılcım üreten organların (dinamo, bujiler, akım kesiciler) yaydığı parazitleri yok etmeğe veya hiç olmazsa önemli bir şekilde azaltmağa yarayan elemanlar (kondansatörler ve dirençler) kullanılmalıdır. Otomobil radyolarının hemen hepsinde, bir tuşa basmakla istenen yayını seçme imkânı veren bir kumanda klavyesi vardır.

— Telekom. *Radyo yayını* yapan istasyonların sayısı radyoelektriğin temel ilkeleri ortaya konduktan sonra hızla arttı. Bugün 400'den fazlası Avrupa'da ve 4 000 civarında (özel istasyon) A.B.D.'de olmak üzere binlerce istasyon vardır. Fakat Amerika'dakilerin 800'ü dört büyük program ve reklâm dağıtıcı şebekesinden (*networks*) birine bağlıdır. Türkiye'de, 10 tane devlet verici radyo istasyonu (İstanbul, Ankara, İzmir, Çukurova, Erzurum, Kars, Diyarbakır, Gaziantep, Trabzon, Antalya) vardır. Dünyadaki radyo dinleyicisi sayısı 1959'da yaklaşık olarak 365 milyondu, bu sayı yeryüzü ölçüsünde her 1 000 kişide 127 kişi gibi bir ortalama verir. Kuzey Amerika 183 milyonla birinci sırayı alır (binde 707); Avrupa'da 133 milyon (binde 211); Asya'da 28 milyon (binde 17); Güney Amerika'da 13 milyon (binde 95); Afrika'da 4,5 milyon (binde 19) ve Okyanusya'da 3,7 milyon (binde 23) dinleyici vardır.

● *Milletlerarası yönetmelik.* Bir yayında taşıyıcı dalganın modülasyonu yan bantlar meydana getirir. Çok yakın frekanslı bir yayın yüzünden parazit olmaması için frekans tayfında her yayına bir kanal ayırmak gerekir. Öbür yandan Hertz dalgalarını kullanan yalnız radyo yayınları değildir. Başlıca kamu hizmetleri (havacılık, denizcilik) alanında telsiz telgraf ve telsiz telefon için de frekans tayfında bantlar ayırmak gerekir. Bu amaçla 1947'de Atlantic City'de imzalanan Milletlerarası Telekomünikasyon antlaşmasıyle bazı kurallar tespit edilmiştir.

Radyo yayını için ayrılan frekans bantları, uzun dalga için 150-285 kHz (1 050 - 2 000 m arası), orta dalga için de 525 - 1 605 kHz'tir (187-560 m arası). Kısa dalgada ise, 2 300 kHz'lik frekans bandıyle eski bantlardan yüzde 33 oranında fazla olmasına rağmen ancak 180 kanala yer verilebilmektedir. Bütün dünyadaki kısa dalga yayınlarıyle ilgili kanalları çeşitli milletler arasında dağıtmakla görevli Meksiko konferansı çok karışık teorik bir plan kararlaştırarak 10 nisan 1949'dan sona ermiştir. Yayın alanı sınırlı olan uzun ve orta dalgaların çeşitli ülkeler arasında dağılımı için, dünya bağımsız bölgelere bölündü. Avrupa bölgesi, Greenwich'in batısında 10., doğusunda 40. meridyen ve güneyde 30. kuzey paraleliyle sınırlandı. Bu bölge için Kopenhag'da 1948'de 25 hazirandan 16 eylüle kadar toplanan Avrupa Radyo Yayını konferansı 15 mart 1950'de yürürlüğe giren frekans (veya dalga boyu) dağılım planını tespit etti. Uzun dalgada, 18 kanala 21 istasyon yerleştirildi. Buna karşılık ortak dalgaların kullanılması (millî veya milletlerarası) ve senkron çalışan millî şebekelerde ortak dalgalardan yararlanılması sayesinde, 121 orta dalga kanalına 300'den fazla istasyon yerleştirilebildi. Bu planın birçok üstünlüğü vardır. Bir yandan istasyonların birbirine karışmasını büyük ölçüde önler, öte yandan aralarında yeterince frekans farkı bulunan bölge radyo vericilerinin aynı binada çalışmasını sağlayarak kuruluş ve işletme giderlerini azaltır.

● *Programlar.* Radyo yayın programlarında, her tür müzik, konuşmalar, haberler, röportajlar, eğlenceler, tiyatro oyunları (bunların bazıları özel olarak radyo için hazırlnamıştır), eğitim ve büyük bir gelir kaynağı olan reklamlar yer alır.

Eskiden genellikle canlı yayın yapılırken bugün hemen hemen bütün programlar plak ve banda kaydedildikten sonra yayımlanır.

Radyo ile müzik yayını. Doğrudan doğruya veya plak ve banda alınarak yapılan müzik yayınları, ülkelere göre bütün yayınların yüzde 50 ilâ 75'ini tutar. İstanbul radyosunun on iki devamlı hafif batı müziği orkestrası vardır; ayrıca Şehir orkestrası ve Küçük orkestranın klasik batı müziği yayınlarına yer verilir. Radyo arşivinde ise, çeşitli plak ve bantlardan başka, türk halk musikisinden derlenmiş bir koleksiyon bulunur. (LM)

RADYOAKTİF sıf. (fr. *radio-actif*). Nükl. Radyoaktifliği olan. || *Radyoaktif artıklar.* Bk. ARTIK. || *Radyoaktif denge.* Bk. DENGE. || *Radyoaktif element,* radyoktiflik özelliği taşıyan kimyasal element. (*Eşanl.* RADYOELEMENT.) [Bk. ANSİKL.] || *Radyoaktif seri.* Bk. RADYOAKTİFLİK.

— Miner. *Radyoaktif cevherler.* Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Radyoaktif belirtici,* bir cisme çok az miktarda katıldığında, bu cismin dönüşümlerini veya yer değişimlerini izlemeğe imkân veren radyoaktif izotop. Bk. ANSİKL.

— Tıbbî fiz. *Radyoaktif işaretleme,* incelenen bir molekülün akibetini görebilmek amacıyle o molekülün bir atomunu izotopuyle değiştirme işlemi.

— ANSİKL. Nükl. *Radyoaktif element*'ler, kendiliğinden hızla veya yavaş yavaş parçalanarak yapı değiştiren kararsız atomlardan meydana gelir. Çekirdekleri, duruma göre, negatif veya pozitif elektronlar (beta radyoaktiflik), ya da helyum çekirdekleri (alfa radyoaktiflik) yayar. Birinci durumda element, periyodik sınıflandırmanın bir hanesinden hemen bitişik hanesine geçer; ikinci durumda iki hane atlar. Radyoaktif elementler çoğu zaman gamma ışınları da yayarlar.

Bazı radyoaktif elementlere tabiatta rastlanır; bunlar, kendiliğinden başkalaşıma uğrayarak birbirinden türeyen dört basit cisim grubu meydana getirir: her üçü de kurşuna dönüşerek kararlı hale geçen uranyum, toryum ve aktinyum grupları ile bizmuta dönüşerek kararlı olan neptünyum grubu F. ve İ. Joliot-Curie'ler, 1934'te, kararlı atomları cisimcik bombardımanına tutarak, bilinen e-

lementlerin kararsız izotopları olan sunî radyoaktif elementleri elde etmeyi başardılar. Bugün tedavi uygulamalarında radyumun yerini alabilen ve radyoaktif gösterge olarak kullanılan yüzlerce sunî radyoaktif element vardır. Bk. RADYOAKTİFLİK.

— Miner. *Radyoaktif cevher*'ler iki grupta toplanır: *uranyum* ve *toryum* grupları. Uranyum grubuna giren başlıca cevherler şunlardır: pekblend, uraninit ve davidit; daha ender rastlanan cevherler ise, karnotit, tüyamanit, torbernit, otünit, uranofan ve şrökingerit'tir. Uranyum cevherleri, fosfatlar ve altın cevherleriyle birleşmiş halde de bulunabilir. Pekblend aynı zamanda bir *radyum* cevheridir. Toryum'un en önemli cevheri ise monazit'tir.

— Teknol. *Radyoaktif belirtici*'lerin kullanılması, bir yayılma olayı sırasında bir madenin başka bir maden içindeki dağılımını kolaylıkla inceleme imkânı verir. Bu inceleme, bir maden örneğinin bir yüzüne, ışımaya tutularak radyoaktif hale getirilmiş başka bir maden tabakası yaymağa dayanır; bu izotopun, zamana ve sıcaklığa bağlı olarak öteki madene işleme miktarı, bu madenden ince tabakalar alıp radyoaktifliğini bir sayaçla tespit ederek ölçülür. (L)

RADYOAKTİFLEŞTİRME i. (*radyoaktif* > *radyoaktifleştirmek*'ten *radyoaktifleştirme*). Ted. Bir dokuya, radyoaktif bir madde, meselâ bir radyum tuzu şırınga ederek radyoaktif ışınımlar verme eylemi. (L)

RADYOAKTİFLİK i. (*radyoaktif*'ten *radyoaktif-lik*). Nükl. Bir atom çekirdeğinin, tanecikler veya elektromagnetik ışımalar yayarak kendiliğinden parçalanması. (RADYOAKTİVİTE de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Radyoaktiflik sabiti*, radyoaktif bir elementin kütlesinin bir saniyede parçalanabilen kesri.

— ANSİKL. Nükl. *Radyoaktiflik* olayını ilk defa 1896 yılında, H. Becquerel uranyumda keşfetti. Tabiatta, kendiliğinden radyoaktif olan bazı ağır çekirdekli elementler vardır. Bunlar dört grupta toplanır:

1. *radyum ailesi (grubu)*; bu grup uranyum 238 ile başlar ve art arda parçalanmalarla bu çekirdek, kararlı olan kurşun 206 haline dönüşür;

2. *aktinyum serisi;* bu seri uranyum 235 ile başlar, kurşun 207'ye dönüşerek biter;

3. *toryum serisi*, toryum 232 ile başlar, kurşun 208 ile son bulur;

4. *neptünyum serisi*, neptünyum 237'den başlar bizmut 209'a dönüşerek biter.

Bu serilerde, radyoaktifliğin çeşitli tipleriyle karşılaşılır:

1. *alfa* (α) *radyoaktiflik*, iki nötron ve iki protondan meydana gelen bir helyum çekirdeği yaymaktır. (Meselâ: $_{92}U^{238} \rightarrow {}_{90}Th^{234} + \alpha$.) Bu radyoaktiflikte çekirdeğin yükü, iki birim oranında eksilir;

2. *beta* (β) *radyoaktiflik*, bir pozitif ve negatif elektron yayımıdır. (Meselâ: $_{90}Th^{234} \rightarrow {}_{91}Pa^{234} + \beta$.) Bu radyoaktiflikte, elektron eksi yüklü ise çekirdek yükü bir birim artar, artı yüklü ise bir birim azalır;

3. *gamma* (γ) *radyoaktiflik*, bir çekirdeği uyarılmış bir halden, daha az uyarılmış veya kararlı hale getiren elektromagnetik bir ışınım kuvantumunun yayımıdır. Radyoaktif dönüşümler az veya çok hızlı olur. Göz önüne alınan element çekirdeğinin yarısının parçalanması için gerekli süreye «periyot» denir. Dış etkenlerin hiç birine bağlı değilmiş gibi görünen bu periyot çekirdekten çekirdeğe çok değişir. Bir saniyenin milyarda birinin binde biri (10^{-12} saniye) kadar süren periyotlar olduğu gibi 10^{17} yıla ulaşanlar da vardır. Nükleer tepkimelerde, tabiatta bulunmayan radyoaktif çekirdekler elde edilebilir. Joliot tarafından keşfedilen bu olaya *sunî radyoaktiflik* denir; tıpta ve metalürjide kullanılan bütün radyoaktif izotoplar bu buluştan sonra elde edilebilmiştir.

● *Radyoaktifliğin uygulamaları.* Radyoaktiflik hemen hemen bütün bilimsel ve teknik alanlarda geniş bir uygulama alanı bulur. Radyoaktif izotopların nükleer tepkimelerinden tekniğin birçok dalında kontrol aracı olarak faydalanılır; bu kontrolda, özellikle radyoaktif bir elementin radyoaktif olmayan bütün izotoplarıyla aynı kimsal özellikler göstermesinden yararlanılır. Bu özellikler belli atom gruplarının etiketlenmesine imkân vermiştir: böylece belli sayıda radyoaktif atom taşıyan moleküllere «etiketlenmiş molekül» adı verilir. Burada radyoaktifliğin değişik bilim dallarındaki birkaç uygulamasından söz edeceğiz.

a) *Kimyada uygulamalar.* «Işınım kimyası» adı altında yeni bir kimya dalı gelişmiştir. Bu dalın konusu ışıma altında gelişen yeni kimyasal tepkimelerin incelenmesidir. Böylece klasik kimyada bilinmeyen yüksek polimerler elde edilmiştir. Bu işlemlerde kobalt 60 gibi radyoaktiflik derecesi çok yüksek kaynaklar kullanılır.

b) *Biyoloji ve tarımdaki uygulamalar.* Radyoaktiflik en geniş uygulamasını bu alanda bulur.
Etiketlenmiş moleküllerden metabolizmaların incelenmesinde yararlanılır. Bir bitkiye, içinde düşük oranda karbon 14 radyoaktif izotopu bulunan karbon dioksit solunumu yaptırıldığında, bitkinin bünyesinde karbon izlenebilir.

Radyoaktif ışınımlar canlı hücreler üstünde çok büyük etkiler yapar; bu hücreleri önce değişikliğe uğratır; sonra da öldürür. İnsan için çok zararlı olan bu etkiler tarımda yararlı sonuçlar verir. Böylece bu ışınımların etkisiyle değişime uğratılarak çok çabuk olgunlaşan yeni bir domates türü üretilmiştir. Bu yolla, iskandinav ülkelerinde domates ekimi çok geniş ölçüde geliştirilmiştir.

c) *Tıbbî uygulamalar.* Biyolojideki uygulamasıyle aynı ilkeye dayanır. Işınımla hücrelerin yok edilmesi kanser ve tümör tedavisinde bir metot haline gelmiştir; bu amaçla, uzun süredir X ışınları kullanılıyor. Fakat radyoaktif izotopların kullanılması bu metodun alanını çok genişletti. Hastalığın durumuna göre mevziî bir uygulama (meselâ enjeksiyonla) yapılabileceği gibi bir dış ışınım kaynağı da (kobalt «bombası») kullanılabilir. Kobalt 60, fosfor 32, iyot 131 ve altın 198 tıpta en çok kullanılan izotoplardır. Bk. ALFATERAPİ, BETATERAPİ, RADYUM *tedavisi*. RADYOBİYOLOJİ, RADYOTERAPİ.

ç) *Metalürjideki uygulamalar.* Radyoaktif izotoplardan, çeliğin kalıpta katılaşmasını metalürjik tepkimelerin kinetiğini v.b. incelemekte yararlanılır. Radyoaktif izotoplarla metallerin yayılması kolayca incelenir; meselâ bir alaşımda bir metalin dağılımı filme alınabilir. Çok yoğun kobalt 60 kaynakları kullanılarak, büyük madenî parçaların radyografisi yapılıp hatalar bulunabilir.

d) *Sanayideki çeşitli uygulamalar.* Sıvıların seviyelerini ölçme âletleri, viskozimetreler gibi, ışınımın özelliklerinden yararlanan birçok cihaz yapılmıştır. Bir seviye kontrol âleti saydam olmayan kapalı bir kaptaki sıvının seviyesini belirlemeğe yarar.

Ayrıca bu ışınımlardan, seri halinde yapılan yassı parçaların kalınlıklarını ölçmede yaygın şekilde faydalanılır (bunun için parça ışınım kaynağıyle detektör arasına konur ve kalınlığın fonksiyonu olarak soğurulan ışınım miktarı ölçülür).

e) *Öbür uygulamalar.* Radyoaktiflik aynı zamanda tarih ve jeolojide de kullanılır. Ahşap eşyanın veya kumaşların yapıldığı tarih, taşıdıkları karbon 14 miktarı tespit edilerek oldukça kesin bir şekilde bulunabilir. Bu usul, eski medeniyetlerin incelenmesinde büyük yararlar sağlar. (L)

RADYOAKTİVİTE i. (fr. *radio-activité*). Nükl. Bk. RADYOAKTİFLİK.

RADYOALTİMETRE i. (fr. *radioaltimètre*'den). Uçak ile yer arasındaki düşey mesafeyi doğru ve sürekli olarak, doğrudan doğruya okunacak şekilde tayin eden âlet. (Yükselti seçici bir düzen, +10 m veya +50 m arasında istenen yükseltide uçuşu sağlar.)

— ANSİKL. *Radyoaltimetre*'ler iki grupta sınıflandırılabilir. Birinci grupta, radar*lar gibi, uçaktan yayılan Hertz dalgalarının yerden yansıyarak geri dönmesine kadar geçen zamana bağlı olarak yüksekliği ölçen âletler bulunur. İkinci grupta, frekans modülasyonlu radyoaltimetreler bulunur. Bu âletler, yayımlanan dalgaların frekansını periyodik şekilde değiştirerek, yayımlanan dalga ile yerden yansıyan dalganın frekansları arasındaki farkı (bu frekans farkı vuruntu olayıyle anlaşılır) ölçer. (L)

RADYOASTRONOMİ i. (fr. *radio-astronomie*). Evrenin, birkaç milimetreden aşağı yukarı 20 m'ye kadar uzanan dalga boyları bölgesinde, yani görülebilir ışımaların çok daha ötesinde gözlemlenmesini konu alan bilim.

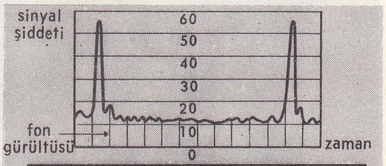

kuğu takımyıldızında Nançay'daki büyük girişimölçerle gözlenen radyokaynak

— ANSİKL. Büyük dalga boyları üzerinden yapılan *radyoastronomi* gözlemleri, yer atmosferindeki bulutlar tarafından pek az engellendiği, yıldızlararası maddelerden yayılan bulutsular tarafından hiç engellenmediği için, hem gündüz, hem gece çok elverişli şartlar altında gerçekleştirilebilir. Yıldızlararası bulutsular, yoğunluklarının çok az (santimetre küpte 1 ilâ 3 atom; bu atomların büyük bir kısmı da, klasik tayfölçümü metotlarıyle anlaşılmayan nötür hidrojen atomlarıdır) olmasına rağmen, yıldızlar üstünde yapılan kadir ve tayf gözlemlerini bozar. «Astronominin 1 numaralı düşmanı» diye adlandırılmaları da bu yüzdendir. Oysa, Hertz cinsinden dalgalar bu bulutsuların arasından geçmekle kalmaz, ayrıca bulutsuların varlığını da haber verir; bulutsuları meydana getiren nötür hidrojen atomları, 21,105 sm'lik dalga boyuna tekabül eden çok ender, çok kısa sürede ve çok çabuk kaybolan, ancak modern radyoteleskop*larla meydana çıkarılabilen çok belirsiz bir iç geçiş*e konu olur. Hattâ bu geçişlerin gözlemlendiği dalga boyları büyük bir kesinlikle gözlemlenebilir: gözlem değeri ile teorik değer arasındaki fark, gözlemlenen bulutun radyal hızını verir; buradan da bulutun uzaydaki konumu bulunur (Gökada'nın dönme şartları bugün çok iyi bilinmektedir). Böylece, Gökada'mızın bu bulutsuları taşıyan kollarının ilk haritası çizilebildi. Radyoastronomide kullanılabilecek dalga boyları, bir yandan 6 ilâ 8 mm genişliğinde su buharı ve oksijen soğurma* şeritlerinin bulunması, öte yandan yer atmosferinin çok yüksek kısımlarında iyonosfer*i meydana getiren birçok iyonlaşmış tabakanın bulunmasıyle sınırlanmıştır. Elektromagnetik dalgaların iyonlaşmış bir atmosferde kırılma şartları, Eccles tarafından incelendi, bu astronom, gelen dalgaların bir sınır frekansı olduğunu ve bu frekansın altında tam yansıma*nın meydana geldiğini ispatladı. Bu sınır frekans, geçilen ortamır elektron yoğunluğuyle (birim hacimdeki elektron sayısı) orantılıdır. Böylece, iyonosfer için 15 MHz'lik (dalga boyu 20 m) bir sınır frekans elde edildi. Bu değerin ötesinde iyonosfer soğurucu olur.

Bu özellik, bütün iyonlaşmış atmosfer ve özellikle Güneş'i çevreleyen çeşitli tabakalar (ışıkküre*, alçak ve yüksek atmosfer*, Güneş tacının iç ve dış kısmı) için geçerlidir. Bunlardan her birinin ayrı bir sınır frekansı vardır. Kirchhoff* ilkesine göre bir gaz tabakası ancak soğurabileceği ışınımları yayabilir. Demek ki bu tabakalardan her birinin azalan elektron yoğunluğuna, artan kritik dalga boyları tekabül eder. Böylece radyoastronomi, Güneş'i çevreleyen çeşitli tabakaların «derinliğine keşfi» için çok yararlı bir çare bulmuş olur: santimetre cinsinden dalgalar ışıkküreye tekabül ettiğine göre, dekametre cinsinden dalgalar da Güneş'in dış tacına tekabül eder. Bu iki sınır arasında, çeşitli yeryüzü olaylarına (radyotelegraf dalgalarının yayılması, magnetik fırtınalar, kutup ışıkları v.b.) çok büyük etki yapan ve çok çeşitli tipleri bulunan farklı Güneş püskürtü*leri (Doppler*-Fizeau olayıyle hızları ölçülerek) izlenebilir.

Buna karşılık, alıcı âletlerin ayırma* gücü, alınan ışınımların dalga uzunluğuyle ters orantılı olduğu için, büyük dalga boylarının kullanılması önemli sakıncalar doğurur. Demek ki, optik dalga boyları ile Hertz dalga boyları arasında, bir milyon basamağından bir katsayı vardır. Bu duruma uygun âletler yapılamayacağına göre, gözlem için, bir kilometreden daha fazla aralıklarla dizilmiş

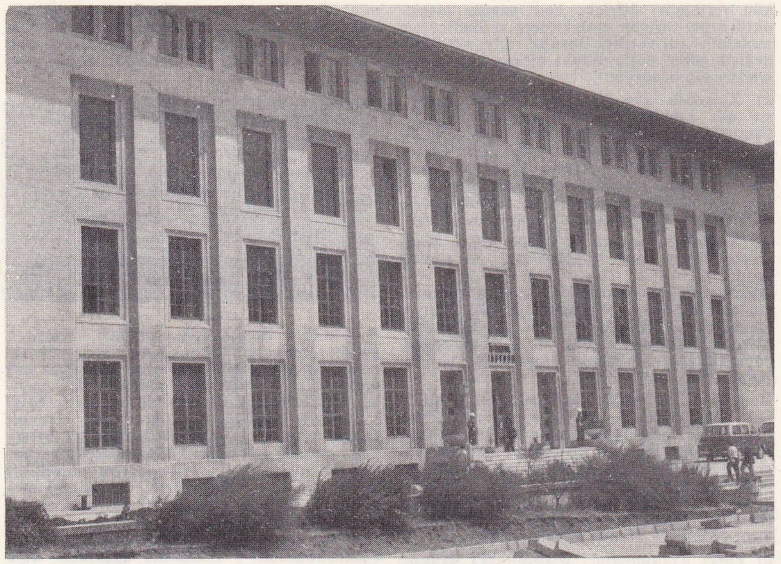

İstanbul radyoevi

birçok alıcıyla uygulanan girişim metoduna başvurulur. Böyle bir sitemin ayırma gücü (gözlenen dalga boylarına göre değişir) çapı, iki uç alıcı arasındaki uzaklık kadar olan bir tek alıcı âletin ayırma gücüne eşittir. Fakat normal olarak böyle bir sistemin yararlı alıcı yüzeyi, hiç bir zaman basit âletlerin yüzeyleri toplamına eşit değildir. Bk. RADYOTELESKOP.

Evrenden gelen Hertz dalgaları için birçok yayın mekanizması vardır. Çoğu zaman verici cismin yüzeyindeki taneciklerin çalkantısından ve bu taneciklerin birbirine çarpmasından meydana gelen «ısı dalgaları» söz konusudur. Rayleigh*ın bulduğu klasik bir fizik formülü, bu durumda verici yüzeyin sıcaklığını, yayının alındığı dalga boyuna bağlı olarak ve alma şiddetini gözönünde bulundurarak hesaplama imkânı verir: bu da radyoastronomi gözlemlerinin optik gözlemlere bir üstünlüğüdür.

Isı dalgalarına dayanmayan yayın şekilleri arasında şunlar sayılabilir: 1. daha yukarıda sözünü ettiğimiz nötür hidrojen atomlarının yaydığı şeritlerin ve 21,105 sm'ye eşit dalga boylarının gözlenmesi; 2. oldukça şiddetli bir magnetik alandan geçen ve bu alanın kuvvet çizgileri etrafında helis şeklinde dolanan elektron fışkırmalarının yarattığı «cayromagnetik» yayın; 3. hızı, ışık hızının belli bir kesrine kadar varan elektronlar tarafından, benzer durumlarda «senkrotron etkisiyle» yaratılan yayınlar v.b.

Günlük hareket sonucu bir radyokaynak* batıdan doğuya doğru kayarken, sabit bir girişimölçerden alınan işaretler, bütün alıcı âletlerde karşılaşılan fon gürültüsüyle aynı cinstendir. Büyük girişimölçerlerin ve bazı hassas alıcıların kullanılması, bu işaretlerin çok büyütülmesini ve fon gürültüsünden ayrılmasını sağlar. (L)

RADYOBEYKIN i. (ing. *radio beacon*'-dan). Havc. Radyo dalgalarıyle işaretleşmede kullanılan ve daha kolay anlaşabilmek için gereğinde kodlu işaretler yayabilen yönlendirilmiş bir dalga vericisinden meydana gelen radyoelektrik cihaz. (L)

RADYOBİYOLOJİ i. (fr. *radiobiologie*). X ışınlarının canlı dokular üstündeki etkisini inceleyen bilim.

— ANSİKL. X ışınlarının etkisi, uygulanan doza ve ışın gönderilen hücrenin özelliklerine bağlıdır. X ışınları zayıf dozda uyarıcı, orta dozda güç düşürücü, yüksek dozda ise tahrip edici bir etki yapar. Radyofizyoloji, uygulanan dozun miktarına ve ışınlanan hücrenin ışınduyarlığına dayanır. Bergonié ve Tribondeau 1906'da, hücre ışınduyarlığının kanunlarını ortaya çıkardılar. X ışınlarının canlı hücreler üstündeki etkisi, bu hücrelerin üreme etkinliği ne kadar büyük, bölünme zamanı ne kadar uzak, fonksiyonları ne kadar az belirginse o kadar şiddetlidir. Bir dokunun hücrelerini yeteri kadar etkilemek için hücrelerdeki ışınduyarlığın en yüksek zamanını seçmek, X ışınlarının dozunu ve süresini iyi ayarlamak gerektir.

X ışınları bakteriler üstünde az etki gösterir. İnsanda ışınlara karşı en duyarlı dokular, kan yapıcı organlar, cinsel hücreler ve derideki büyütken hücrelerdir. X ışını alan örteneklerdeki en hafif tepkime eritem, yani kızarıklıktır. Bu kızarıklığa dayanarak bazı alman bilginleri bir X ışınım birimi yaratmak istemişlerdir: H.E.D. (*Haut* [Almancada deri] - *Erytheme - Dosis*). X ışınlarının diğer etkileri şunlardır: deride kılların dökülmesi, nebde bırakmadan iyileşen radyoepidermit, röntgen mütehassıslarında görülen müzmin radyodermit (müzmin radyodermit kansere dönüşebilir). Nihayet yüksek dozda filtre edilmemiş X ışınları, fiske, ülser, kas ve kemik bozuklukları yapar; radyonekroz lezyonları çoğu zaman mikropludur ve senelerce sürdükten sonra derin nebdeler ve telanjiyektaziler bırakarak iyileşir. (L)

RADYOCU i. (*radyo*'dan *radyo-cu*). Radyo onaran veya satan kimse. || *Amatör radyocu*, zevki için radyo alıcısı veya vericisi yapan, bu âletlerle haberleşen kimse. (M)

RADYODERMİT i. (fr. *radiodermite*). Patol. X ışınlarından veya radyoaktif maddelerin etkisinden ileri gelen deri lezyonu. Bk. RADYOBİYOLOJİ. (L)

RADYODİYAGNOSTİK i. (fr. *radiodiagnostic*). Tıp. X ışınlarının tıbbî teşhis için kullanılması.

— ANSİKL. *Radyodiyagnostik*, X ışınlarının organik dokular tarafından eşit miktarda soğurulmaması esasına dayanır. Bu eşitsizlik radyolojik gölgeler meydana getirir. Bu gölgeler ya flüorışıl bir ekran üzerine (radyoskopi) veya gümüş tuzları sürülmüş bir fotoğraf filmi üzerine (radyografi) düşürülerek izlenir. Eğer incelenecek doku ile etrafındaki dokular X ışınlarını aynı derecede soğuruyorsa, bu ışınları az geçiren maddeler yardımıyle dokular arasında farklılık meydana getirir. (Bk. RADYOGRAFİ.) [L]

RADYOELEKTRİK i. (fr. *radio-electrique*). Radyotek. Bk. YÜKSEK *frekans tekniği*.

RADYOELEMENT i. (fr. *radio-element*). Nükl. Bk. RADYOAKTİF *element*.

RADYOEVİ bls. i. Radyo yayını yapılan bina: *Ankara radyoevi. İstanbul radyoevi.* (M)

RADYOFAR i. (fr. *radiophare*). Radyotek. Yerde kurulmuş sabit telsiz istasyonu; bu istasyonun yayınları sayesinde hareketli bir istasyon, radyogonyometre kullanarak, bulunduğu yeri veya doğrultusunu radyofara göre belirleyebilir.

— ANSİKL. Gonyometrik bir çerçeve antenle donatılmış bir gemi, yöneltilmemiş antenler üzerinden yayın yapan sabit yer istasyonlarının sinyallerini kaydederek (bk. RADYOGONYOMETRE) yerini bulabilir. Karadan yapılan yöneltilmiş bir yayının normal yollarla bir gemiden alınması da yaklaşık olarak yer tayinine yarayabilir. O zaman *radyofar*'da, gül biçiminde yerleştirilmiş yöneltilmeli yatay antenler sistemi kullanılabilir: bu antenlerin her birinden belirli bir işaret yayımlanır, gemiden alınan en şiddetli işaret gemi ile radyofarı birleştiren çizginin doğrultusunu verir; radyofarda ayrıca, düzgün bir hızla sürekli işaret yayımlayan döner çerçeve antenden de (Blondel sistemi) yararlanılabilir: çerçeve anten kuzey-güney doğrultusundayken yer istasyonu bir çağrı işareti gönderir; gemide, bu işaretin duyulduğu ve artık duyulmaz olduğu anlar kaydedilir; radyofarın dönme hızı belli olduğundan, telsizci radyofarın doğrultusunu bulabilir. Aynı işlemi ikinci bir radyofarla tekrarlayarak, bir harita üzerinde çizilen üçgenler yardımıyle geminin yerini tespit eder. (L)

RADYOFECİR bls. i. Jeofiz. Optik usullerle varlığı anlaşılamayan, yalnız radar demetlerinin yansımasıyle açığa çıkarılabilen kutup fecri. Bk. FECİR. (L)

RADYOFİZİK sıf. (fr. *radiophysique*). Yüksek frekans tekniğiyle ilgili bir fizik olayı için kullanılır.

◆ İ. Bu olayların genel olarak incelenmesi: *Milletlerarası Radyo Bilimler birliği bir radyofizik komisyonu kurdu.* (L)

RADYOFİZYOLOJİ i. (fr. *radiophysiologie*). Tıp. Bk. RADYOBİYOLOJİ.

RADYOFONİ i. (fr. *radiophonie*). Radyotek. Elektromagnetik dalgaların özelliklerinden yararlanarak sesleri ileten sistem.

— ANSİKL. Haberleri Morse işaretleriyle iletenden telsiz telgrafa karşılık *radyofoni*, insan sesini veya çeşitli çalgı âletlerinin seslerini Hertz dalgalarıyle iletmeğe yarar. Radyofoni, iki kişi arasındaki karşılıklı konuşma için kullanılırsa *telsiz telefon* terimini kulanmak daha uygundur. Bir vericiden yayımlanan sesleri birçok alıcıya iletmek için kullanılırsa, *radyo yayını* söz konusu olur. Yukarıdaki bütün bu hallerde, yüksek frekans tekniğinin alışılmış usullerine başvurulur. (L)

RADYOFONİK sıf. (fr. *radiophonique*). Radyo yayınıyle ilgili. || *Radyofonik oyun*, radyo yayınları için özel olarak düzenlenmiş oyun. (Bk. ANSİKL.) || *Radyofonik ses*, radyoda konuşma yapmak için elverişli ses.

— ANSİKL. *Radyofonik oyun*'da kişilerin hareketleri ancak konuşmalarından anlaşılır. Ayrıca müzik, ses, efekt gibi unsurlar da kullanılabilir. İç spiker, söz, müzik ve çeşitli seslerle ifade edilemeyen durumları, dinleyicilere anlatır.

Türkiye'de ilk radyofonik oyunlar 1938'den itibaren Radyo Temsil kolu tarafından Ankara radyosunda oynandı. Temsil kolu şefi Ekrem Reşit Rey idi. Her cuma akşamı yapılan canlı yayın programlarında, önceleri tercüme ve adapte, sonraları da telif oyunlara yer verildi. Temsil kolunun kadrosunda yer alan oyunculardan başlıcaları şunlardı: Kemal Tözem, Vahi Öz, İbrahim Delideniz, Kadriye Tuna, Reşat Altay, Muhip Arcıman, Saime Arcıman. Daha sonraları Ayşe Abla (Neriman Hızır) tarafından yönetilen Radyo Çocuk kulübünün programlarında radyofonik çocuk oyunlarına yer verildi. İstanbul radyosu da kuruluşundan (1949) itibaren radyofonik oyun yayımına başladı. Bugün TRT programlarında radyofonik oyunlar geniş yer tutar. (M)

RADYOFOSFOR i. (*radiophosphore*). Nükl. Fosfor*un 32 kütle numaralı radyoaktif izotopu. (L)

RADYOFOTO bls. i. Telekom. Fotoğraf, yazı, desen gibi sabit görüntülerin radyo dalgalarıyle uzaktan iletilmesini sağlayan sistem. (Bk. TELEFOTO.) || Bir radyofoto sistemiyle iletilen fotoğraf. (M)

RADYOFREKANS i. (fr. *radiofrequence*). Radyo dalgaları alanında kullanılan ve moleküllerde çok zayıf geçişlere tekabül eden frekans. (Spektroskopi bugün radyofrekanslar alanına da girmiştir.) *Eşanl.* YÜKSEK FREKANS. (L)

RADYOGONYOMETRE i. (fr. *radiogoniomètre*'den). Radyotek. Radyo dalgalarından yararlanarak bir uçağa veya bir gemiye bu-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

lunduğu yeri bildiren âlet.

— ANSİKL. *Radyogonyometre,* düşey ekseni etrafında dönebilen bir çerçeve antenden (kapalı devre halinde anten) meydana gelir. Yerdeki bir verici istasyondan, yani «radyofar»dan alınan işaretin şiddeti radyogonyometrenin yönüne göre değişir. Alınan işaretin maksimum veya minimum olduğu an tespit edilerek radyofarın doğrultusu (180°'lik bir belirsizlikle) bulunabilir. Aynı şekilde üç radyofarın işaretlerini değerlendirerek, gemi veya uçak, «hata üçgeni» denen, boyutları sınırlı bir üçgenin içine düşer. Uçak, üç ayrı istasyondan her birine göre konumunu telsizle sorarak da yerini bulabilir. (L)

RADYOGONYOMETRİ i. (fr. *radiogoniométrie*). Verici bir telsiz istasyonunun yerini ve doğrultusunu bulma. || Radyogonyometre kullanarak seyretme usulü.

— ANSİKL. 1901 Yılında André Blondel, çerçeve antenin yönlendirilmiş yayın yapma veya alma özelliğinden yararlanmayı düşündü; bu uygulamanın teorisini yaptıktan sonra, general Ferrié ile birlikte, çerçeve antenin yöneltici özelliklerini ve normal antenden daha zayıf olan alıcı niteliğini deneylerle doğruladı.

Marconi'nin deneyleri (1903) sonunda «yöneltilmiş antenli» radyogonyometreler yapıldı: bu antenler, merkezî bir toprak hattının çevresinde, birbirinden eşit uzaklıktaki yarıçaplar doğrultusunda yerleştirilmiştir; döner bir komütatör her anteni sıra ile bağlar; alıcıya en kuvvetli şekilde veren anten belirlenerek, verici isyasyonun doğrultusu yaklaşık olarak bulunur.

Alıcı niteliği yüksek çerçeve antenle ilk *radyogonyometri* deneyleri, 1907'de E. Bellini tarafından, marttan mayısa kadar, Dieppe, Le Havre ve Barfleur arasında yapıldı. Fakat radyogonyometrinin aktif bir döneme girmesi, özellikle Birinci Dünya savaşı yıllarına rastlar. Bir vericinin yerini ve doğrultusunu radyogonyometreyle tespit etmek için, kulaklıktaki ses şiddeti sıfır veya minimum oluncaya kadar çerçeveyi döndürmek yeterlidir: bu konumda, çerçeve düzlemine indirilen dikme aranan doğrultuyu verir. Bununla birlikte, vericinin doğrultusunda yine de 180°'lik bir belirsizlik söz konusudur. Şüpheyi kaldırmak için, aynı anda hem çerçeve anteni, hem de yöneltmesiz bir anteni dalga kolektörü olarak kullanarak bir ölçme daha yapılır. Çerçeve ve antenin birleşik diyagramı bakışımsızdır ve bu diyagramdan yararlanarak, birbirine zıt iki doğrultu arasında kesin bir seçime varılabilir. Radyogonyometri tesisleri, gemi veya uçakta olduğu gibi, karada sabit istasyonlar halinde de kurulabilir. Ayrıca, gizli verici istasyonların tespiti için otomobillere yerleştirilmiş radyogonyometri tesisleri de vardır. Hava ve deniz trafiğinde, özellikle kapalı havalarda (sis, gece v.b.) önemli yararlar sağlayan radyogonyometri, radar*ın bulunmasından sonra ikinci plana düşmüştür. (L)

RADYOGONYOMETRİK sıf. (fr. *radiogoniométrique*). Havc. ve Denizc. *Radyogonyometrik çerçeve,* uçak veya gemi üzerine yerleştirilen, yerden yapılan radyogonyometrik yayınları alan ve bunların yönünü belirten halka biçimindeki devrelerin bütünü. Bk. RADYOGONYOMETRİ.

RADYO GÖKBİLİMİ i. Bk. RADYOASTRONOMİ.

RADYOGRAFİ i. (fr. *radiographie*). Yalnız X ışınlarını geçiren bir kutudaki hassas bir film üzerinde X ışınlarının iz bırakması ve bu özellikten faydalanılarak resim çekme. (Bu iş için kullanılan kutu alüminyum gibi hafif bir madenden yapılır.)

— Sanay. Bk. RADYOMETALOGRAFİ.

— ANSİKL. Tıp. *Radyografi* için kullanılan röntgen filmi, genellikle X ışınlarının etkisiyle fluorışıl hale gelen iki levha arasına yerleştirilir. Bu levhalar X ışınlarının etkisini fazlasıyle artırır ve poz süresinin kısaltılmasını sağlar. Radyografi, akciğer hava peteklerinde bulunan havanın sağladığı kontrast sayesinde, özel bir hazırlığa ihtiyaç göstermeden göğsün ve kalbin görüntülerini verir. Kalsiyumla yüklü olan iskelet radyografide çok iyi belirir; içinde fazlaca kalsiyum tuzu bulunan anormal oluşumlar da (böbrek ve safra taşı, kireçlenmiş lenf düğümü, fibrom v.b.) çok iyi görülür. Organizmaya giren ve bileşiminde ağır bir maden bulunan yabancı cisimler de radyografilerde hemen seçilir. Sindirim kanalı, böbrek, safra kesesi, dölyatağı, kalp ve damar gibi içorganların radyografide görünebilmesi için, sunî olarak, saydam olmayan bir maddeyle doldurulması gerekir. Sindirim kanalı için baryum sülfat, öteki organlar içinse, ağız veya şırınga yoluyle verilen iyotlu maddeler kullanılır. İçinde boşluk bulunan bazı organlar, gaz (azot) şırınga edilerek görünür hale getirilir; gaz, bu organları çevredeki dokulara göre daha saydam hale getirir. Eklem ve beyin radyografileri bu şekilde yapılır.

Diş radyografisi 3×4 sm büyüklüğündeki bir filimle yapılır. Filim, muayene edilecek dişin veya bölgenin arkasına yerleştirilir; X ışını kaynağı dıştadır. Buna «ağız içi» metodu denir. Daha geniş veya ulaşılması imkânsız alanları muayene edebilmek için ağız boşluğunun dışına daha büyük boyutlu bir filim konabilir; buna da «ağız dışı» radyografi metodu denir.

— G. santl. Resim alanında kullanılan *radyografi,* resimdeki eski izleri, resme eklenmiş olan kısımları ortaya çıkarır ve resmin eskiliği veya sahteliği konusunda kesin bir karara varmayı sağlar. (L)

RADYOGRAM i. (fr. *radiogramme*). Kâğıt üzerine basılmış radyografi negatifi. || Billûrsu bir lamdan geçerken kırınıma uğrayan X ışınlarıyle bir fotoğraf camı üzerinde elde edilen diyagram. (Bu diyagram, atomların billûr içindeki dizilişini belirlemeğe yarar.) [L]

RADYOGÜNEŞ blş. i. Astron. Radyoastronomi* metotlarıyle, yani santimetre desimetre ve hattâ metre cinsinden dalga boylarıyle Güneş üzerinde yapılan gözlemlerden elde edilen Güneş görüntüsü. (L)

RADYOİNDİKATÖR i. (fr. *radio-indicateur*'den). Nükl. Bk. *Radyoaktif* GÖSTERGE.

RADYOİYOT i. (fr. *radio-iode*). İyot'un radyoaktif izotopu. (Başlıca iki izotopu, 1,7 milyar yıllık bir periyotla parçalanan beta radyoaktif iyot 129 ve 8,1 günlük bir periyotla parçalanan beta radyoaktif iyot 131'dir.) [L]

RADYOİZOTOP i. (fr. *radio-isotope*). Nükl. Tabiî bir elementin radyoaktif izotopu. Bk. *Radyoaktif* GÖSTERGE. (L)

RADYOKARBON i. (fr. *radiocarbone*). Bk. KARBON.

RADYOKAYNAK blş. i. Astron. Radyoastronomi* usulleriyle kolayca alınabilen bir dalga yayımının kaynağı olan gökyüzü noktası. (L)

RADYOKİMYA i. (fr. *radiochimie*'den). Radyoaktifliğe bağlı kimya olaylarının incelenmesi.

— ANSİKL. Kim. Nasıl ki ışık, «fotokimyasal» denen bazı tepkimeleri başlatabiliyorsa, radyoaktif maddelerin ve tanecik hızlandırıcılarının yaydığı çeşitli ışımalar da molekülleri uyararak tepkimeler vermeğe elverişli hale getirir ve kimyacıya geniş bir çalışma alanı sağlar. Bu amaçla *radyokimya* alanında, atom pillerinin verdiği radyoaktif kalıntılardan yararlanılabilir. En etkin olanlar beta ve gamma ışınlarıdır; bunlar, zincirleme tepkimelerin başlamasında rol oynar.

Bu taneciklerin, bilinen kimyasal madde molekülleriyle çarpışma ihtimali zayıf olduğu için, böyle bir işlemin verimi de düşük olacaktır. Fakat büyük moleküler (elastomerler, plastikler, sentetik elyaf) alanında durum başkadır. Bu tür maddelerin ışınımlara tutulması, maddenin özelliklerinde olumlu değişiklikler yapar, çünkü molekül zincirlerinin birbirine kaynaması maddenin yapısında bir ağ dokusu meydana getirir, bu da kaynama noktasının yükselmesini ve kopmaya karşı direncin artmasını sağlar. Plastik maddelere uygulanan «aşı» işlemiyle, büyük moleküllü çeşitli maddeler aynı şekilde birbirine kaynatılabilir. Bir maddenin yüzeyinde uygulanan bu işlem, maddenin özelliklerini değiştirir. Böylece, meselâ pamuk ipliği daha az su emecek hale getirilir veya otomobil lastiği yapımında, kauçuğun beze yapışma niteliği arttırılabilir. (L)

RADYOKOBALT i. (fr. *radiocobalt*). Kobalt'ın radyoaktif izotopu. (L)

RADYOKOMÜNİKASYON i. (fr. *radiocommunication*). Bk. TELSİZ *haberleşme.*

RADYOKONTROL blş. i. (önek *radyo* ve *kontrol*'dan). Radyotek. *Radyokontrol cihazı,* doğru ve alternatif akım gerilimlerini, şiddetlerini ve ayrıca dirençleri ölçmek için radyo teknisyenlerinin kullandığı ölçü âleti.

— ANSİKL. Bir *radyokontrol cihazı,* elektrik teknisyenlerinin kullandığı kontrol âletinden, temel elemanı olan galvanometresinin yüksek duyarlığıyle ayrılır. Bu özelliğinden dolayı, elektronik lamba ve transistörlerdeki gibi zayıf akım şiddetlerini ölçmede kullanılır. Ayrıca voltmetre gibi kullanıldığında, yüksek bir iç direnç gösterir (volt başına 10 000 ohm veya daha yüksek); böylece ölçme, yüksek dirençli devrelerde akımların dağılımını pek bozmaz. (L)

RADYOLARİT i. Jeol. (fr. *radiolarite*). Bileşimindeki niteleyici elemanı ışınlıların iskeletleri olan silisli tortul kaya: *Akik bir radyolaritdir.* (L)

RADYOLİZ i. (fr. *radiolyse*). Kim. Kimyasal maddelerin iyonlaştırıcı ışınımlar etkisiyle ayrışması.

— ANSİKL. *Radyoliz,* moleküllerin veya atomların sadece uyarılmasına imkân veren fotokimyadan ayrı bir kavramdır. Kullanılan iyonlaştırıcı ışınımlar bazen tanecik hızlandırıcıları tarafından sağlanırsa da, daha çok radyoaktif elementlerin yaydığı alfa, beta veya gamma ışınları kullanılır. Bu ışınların yol açtığı dönüşümler, ara iyonların oluşumu ve elektronların açığa çıkması şeklinde kendini gösterir. Böylece, suyun iyonlaştırıcı ışınımların etkisinde bırakılmasıyle, oksijen, hidrojen ve oksijenli su meydana gelir. (L)

RADYOLOG i. (fr. *radologue*). Radyoloji uzmanlaşmış doktor. (L)

RADYOLOJİ i. (fr. *radiologie*). Fiz. X ışınlarını, bu ışınların üretilmesinde ve kullanılmasında yararlanılan malzemleri ve uygulama alanlarını inceleyen fizik dalı.

— ANSİKL. *Radyoloji* âletleri, kullanıldıkları alana göre sınıflandırılır. *Röntgen cihazları*'nda X ışınları tıbbî muayene için kullanılır ve uygulanan gerilimler genellikle 50 ile 125 kV arasındadır. *Radyografi âletleri,* incelenen konunun fotoğrafla kaydını yapar; akım genellikle 1 000 mA'den küçüktür ve X ışınlarının her yayımı birkaç saniyeden daha az sürer. *Radyoskopi âletleri,* görüntülerin flüorışıl bir ekran üzerinde doğrudan doğruya incelenmesini sağlar, akım genellikle 2 ile 5 mA arasında değişir. *Sınaî ve bilimsel radyoloji cihazları,* X ışınlarıyle kontrol ve incelemeler yapmağa yarar: radyometalografi, radyomigrografi v.b. *Radyoterapi cihazları,* hastaların X ışınlarıyle tedavi edilmesi amacını güder. Bir radyoloji cihazında, X ışınları üreticisi, uygulama âletleri ve X ışınlarından koruma parçaları vardır. (L)

RADYOMANOMETRİ i. (fr. *radiomanométrie*). Radyoloji yardımıyle organların, sıvı keselerinin ve damarların içindeki basıncı ölçerek teşhis koyma usulü. (L)

RADYOMETALOGRAFİ i. (fr. *radiométallographie*). Madenî parçaların bileşimini veya yapısını bozmadan incelemeğe yarayan radyografi.

— ANSİKL. Tıbbî radyografi ile aynı fizik ilkeler üstüne kurulan *radyometalografi,* gerek kimyasal bileşim değişikliklerini, gerek madenin iç yapısındaki kusurları meydana çıkarmak için, madenî bir parçanın çeşitli kısımlarının X ışınlarını farklı şekilde soğurması özelliğinden yararlanır. Özellikle X ışınımlarını daha az soğurarak filim üzerinde normal bölgelerden daha koyu lekeler halinde görülen boşlukların ve az yoğun kısımların belirlenmesini sağlar. Aynı şekilde, parçaya karışmış bulunan ve soğurma katsayısı parçanın yapıldığı madenden farklı olan yabancı maddeler de filim üzerinde daha açık veya daha koyu lekeler halinde görülür. Ayrıca radyometalografi sayesinde, bakır alaşımlarındaki bazı bileşenlerin veya madenlerin (soğurma gücü yüksek

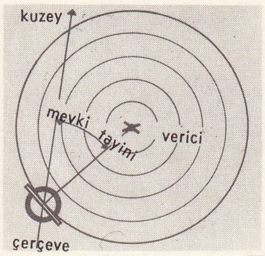

radyogonyometri

olan kurşun gibi) yapısal ve kimyasal bakımdan homogen olup olmadıklarını denetlemek kolaylaşır.

Sanayide, radyometalografinin uygulama alanı çok geniştir; kaynağın kalitesini, döküm parçalarının sıkılığını kontrol etmek, demir döküm parçalarındaki kusurları ve yabancı maddeleri meydana çıkarmak, montajdan sonra hassas birleştirmeleri denetlemek v.b. için kullanılır. Bazı uygulamalarda (kalın, ağır, yanına varılamayan parçalar), X ışınlarıyle radyometalografinin yerini gammagrafi* alır. (L)

RADYOMETRE i. (fr. *radiomètre*'den). Fiz. Bk. IŞINÖLÇER.

RADYOMETRİ i. (fr. *radiométrie*). Fiz. Işıma şiddetinin ölçümü. (L)

RADYOMETRİK sıf. (fr. *radiométrique*). Radyometri ile ilgili olan.

— Astron. *Bir yıldızın radyometrik kadiri,* morötesinden kızılaltına kadar tayfın bütün ışınımı düşürülünce salınır, hattâ sürekli bir cihaz kullanarak, bir yıldız için elde edilen görünür kadirin değeri. (L)

RADYOMİKROMETRE i. (fr. *radiomicromètre*'den). Fiz. Çok zayıf ısı ışınımlarını ölçmeğe yarayan termoelektrik âlet.

— ANSİKL. Vernon-Boys *radyomikrometre*'si, haç şeklinde bir termoelektrik pilden meydana gelir, haçın bizmuttan yapılmış dört kolu, antimondan bir göbek üzerine kaynatılmış ve haç düzlemine paralel bir halkaya bakır tellerle bağlanmıştır. Sürekli bir mıknatısın kutupları arasındaki bir mil üzerine yerleştirilen bu termoelektrik devre, haçın kollarından biri üzerine bir ısı ışınımı düşürülünce salınır, hattâ sürekli bir dönme hareketi bile yapabilir. Bu âletle en küçük bir sıcaklık farkı tespit edilebilir. (L)

RADYOMİMETİK sıf. (fr. *radiomimétique*). Biyol. *Radyomimetik madde,* radyoaktif ışınların sebep olduğu değişimlere veya benzeri bozukluklara yol açabilen madde. (Formaldehit, akriflavin, iperit, sülfamitler radyomimetik maddelerdir.) [L]

RADYONEKROZ i. (fr. *radionécrose*). Dokuların X ışınlarıyle tahrip olması. (L)

RADYONÜKLİT veya **RADYONÜKLEİT** i. (fr. *radionuclide* veya *radionucléide*). Nükl. Radyoaktif nükleit*. (L)

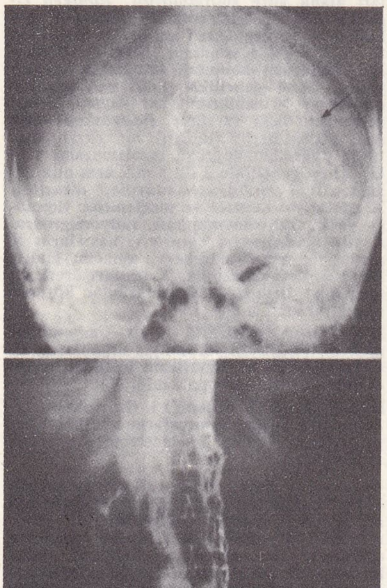

radyoloji: X ışınlarının teşhiste kullanılması: yukarıda, beynin sol yarımyuvarında basınç yapan kan pıhtısı; aşağıda, Hodgkin hastalığı yüzünden karın toplardamarının kısmen tıkanması (X ışınları ana toplardamara basınç yapan ve kanı omurganın sol tarafındaki küçük toplardamar ağına [belden yukarı çıkan sol toplardamar] iten genişlemiş lenf bezlerini gösterir)

RADYOPATOLOJİ i. (fr. *radiopathologie*). X ışınlarından veya radyoaktif maddelerden ileri gelen kazaları inceleyen bilim dalı. (L)

RADYOPELVİMETRİ i. (fr. *radiopelvimétrie*). Özel bir teknikle çekilen röntgen filimleri yardımıyle leğen çaplarının ölçülmesi (doğum hekimliği için önemlidir). [L]

RADYOPUSULA bls. i. Havc. Kapalı devre halinde bir antenin (çerçeve anten) yönetilmesiyle «homing*» denilen işlemi yaparak, verici bir istasyonla (veya bir radyofarla) bağlantıyı kesmemeğe yarayan uçak radyogonyometresi.

— ANSİKL. *Radyopusula,* sarımlarının düzlemi vericinin yönüne döndürüldüğü zaman maksimum enerjiyi toplayan dalga kolektör bobini durumundaki çerçeve* antenin yöneltilme özelliğine dayanır. Radyopusuladaki bir düzen, çerçeve anteni sürekli olarak bir vericiye doğru yöneltip, uçağın ekseni ile vericinin yeri arasındaki açıyı gösterir. (L)

RADYOROTA blş. i. Yöneltilmiş dalgalar yardımıyle yolcu uçaklarına yol gösteren radyofarlarla çizilmiş havayolu. (Bütün havayollarının gidiş-geliş yolları üzerinde, kılavuz radyofarlar, radyogonyometri postaları ve kılavuz donanımlar bulunur. Bunlar uçağa bulunduğu mevkiyi doğru olarak bildirir.) [L]

RADYOSİNEMATOGRAFİ i. (fr. *radiocinématographie*). Radyolojik teşhiste sinemanın kullanılmasına yer veren usul.

— ANSİKL. Radyografi ile bir organın ancak bir anlık çalışması tespit edilebilir. *Radyosinematografi* ise bir organın bütün hareketlerini inceleme imkânını verir. Radyosinematografinin pratik alanda uygulanabilmesi parlaklık amplifikatörünün kullanılması sayesinde mümkün olmuştur. Bu usul, yemekborusu, mide, onikiparmak bağırsağı, safra yolları, böbrek ve kalp bozukluklarının muayenesinde değerli bilgiler elde etmeyi sağlar. (L)

RADYOSKOPİ i. (fr. *radioscopie*). Fluoresan bir ekran yardımıyle bir organ veya cismin X ışınlarıyle muayenesi.

— ANSİKL. Tıp. *Radyoskopi,* baryum platinosiyanür veya tungstenle fluoresan hale getirilmiş bir ekran üzerinde X ışınlarının meydana getirdiği gölgelerin incelenmesidir. Radyoskopi, bütün vücudun süratle muayenesini, her duruş şeklinde ve her açıdan organların incelenmesini sağlar. Çoğu zaman bunu radyografilerle tamamlamak gerektir; radyografi daha ayrıntılı bilgiler verir ve zaman zaman yapılacak başka muayeneler için faydalı döküman sağlar. Buna karşılık radyoskopi «dinamik» bir muayenedir; radyografi sabit bir görüntü verirken, radyoskopi organların (kalp, akciğer, v.b.) hareketleri hakkında bilgi verir. Bk. RADYODİYAGNOSTİK. (L)

RADYOSODYUM i. (fr. *radiosodium*). Nükl. Sodyumun 24 kütle numaralı radyoaktif izotopu. (Sodyum 24, 15 saatlik bir periyotla beta ışınları vererek parçalanır. Böylece gamma ışınları yayan uyarılmış magnezyum 24 çekirdeği haline dönüşür. Bundan, radyoaktif çizici veya radyoaktif kaynak olarak yararlanılır. Radyosodyum, tabiî sodyum 23'ü nötron akışına tutarak elde edilir.) [L]

RADYOSONDA i. (fr. *radiosonde*'dan). Meteorol. Bir balonla taşınan ve 0 ile 30 km yükseltideki havanın nemlilik, basınç ve sıcaklık değerlerini yerdeki bir istasyona radyo dalgalarıyle ileten otomatik cihaz.

— ANSİKL. *Radyosonda,* 1927 yılında fransız R. Bureau tarafından icat edildi. Cihazın başlıca elemanları, çift madenî şeritli bir termometre, bir barometre kapsülü ve saçlı bir higrometredir. Bu üç âlet, çok kısa dalga üzerinden sürekli yayın yapan bir vericinin işaretlerini keser. Gerçekten de her âlet bir ibreyi hareket ettirir; bu üç ibre aynı düzlem üzerindedir ve herbiri sabit bir işaretle birbirinden ayrılmıştır. Her ibre ve her işaret, saat ibrelerinin yönünde dönen hareketli bir kolun kendilerine dokunmasıyle elektrik kontağını keser. Böylece vericinin yayını düzenli (işaretler tarafından) ve düzensiz olarak (ibreler tarafından) kesilir ve bu kesilmeler yerdeki kayıt şeridi üzerinde belirir. Daha önceden yapılmış bir ölçeğe göre bu kayıtlar çözümlenebilir. Balon, yörüngesinin en üst noktasında patladığı zaman, radyosonda, br paraşüt yardımıyle yere iner. (L)

RADYOSONDAJ i. (fr. *radiosondage*). Atmosferin radyosonda* yardımıyle düşey olarak incelenmesi. (L)

RADYOSTEREOSKOPİ i. (fr. *radiostéréoscopie*). Ekran üzerinde kabartma hissi vermek için yan yana iki X ışını ampülü kullanan radyoskopi usulü. (L)

RADYOSTRONSİYUM i. (fr. *radiostrontium*). Nükl. Stronsiyum'un radyoaktif izotopu. (Stronsiyum'un, stronsiyum 89 ve stronsiyum 90 olmak üzere iki radyoaktif atomu vardır. İkisi de radyoaktif beta'lardır; fakat birincisinin periyodu 51 gün, ikincisinin periyodu ise 28 yıl sürer. Bu sonuncusu, nükler reaktörlerde ve atom bombalarındaki fisyon olayı sırasında önemli miktarlarda meydana gelir. Bitkiler tarafından kolaylıkla tutulan bu atom, kemik dokuları içinde birikebilir ve büyük tehlike yaratır.) Bk. STRONSİYUM. (L)

RADYOTAYFÇEKER blş. i. Astron. Radyoastronomi*de, her an yayınların tayfını çekmekte kullanılan âlet. (L)

RADYOTELEFON i. (fr. *radiotéléphonie*'-den). Bk. TELSİZ *telefon.*

RADYOTELESKOP i. (fr. *radiotélescope*). Radyoastronomi*de kullanılan ve alınan dalgaları madenî kafesli, parabolik bir ayna ile odaklaştıran alıcı cihaz; aynanın odağına, her iki parçası kaydedici bir alıcıya bağlanan «dipol*» tipinden basit bir anten yerleştirilmiştir.

— ANSİKL. Hertz cinsinden dalga boyları üstünde gözlem yapan âletlerin ayırma gücü çok zayıf olduğu için, bütün doğrultularda gözlem yapabilen, mümkün olduğu kadar büyük parabolik aynalar yapma yoluna gidildi. Manchester yakınlarındaki Jodrell Bank teleskopunun çapı 76 metredir. Avustralya'daki Parkes teleskopunun boyutları ise bundan biraz daha küçüktür. Bu tip cihazlar, aynı zamanda yapma uyduların radyo dalgalarıyle gözlemlenmesinde de kullanılabilir. Başka bir metot da, hepsi eşit çizgilerle merkezî bir alıcıya bağlanmış ortaya boyutlardaki birçok *radyoteleskop*'u arazi üzerinde, doğu-batı doğrultusunda sıralamağa dayanır. Böyle bir sistemle girişimölçümüne dayanan veya bir optik şebekenin gözlemlerine benzeyen gözlemler yapılabilir. Bir radyokaynağın konumunu açılım* halinde verebilen bu sistemin, yükselim* halinde gözlemler yapılabilmesi, genellikle daha önemsiz ikinci bir sistemle tamamlanması gerekir. Sistemin ayırma gücü, iki uç aynayı ayıran uzaklığa ve alıcının ayar edildiği dalga boyuna bağlıdır. (L)

Radyo Televizyon kurumu (TÜRKİYE). Bk. TRT.

RADYOTELGRAF i. (fr. *radiotélégraphie*'-den). Bk. TELSİZ *telgraf.*

RADYOTERAPİ i. (fr. *radiothérapie*). X ışınlarının biyolojik etkisine dayanan tedavi usulü. (*Eşanl.* RÖNTGEN TEDAVİSİ). || *Temasla radyoterapi,* organların veya tabiî boşlukların yüzeysel lezyonlarına X ışınlarının uygulanması.

— ANSİKL. Tıpta ışınların gerek tahrip edici etkisinden (hücre eritici etki), gerek canlı dokular üstündeki değiştirici etkisinden yararlanılır:

1. *tahrip edici etki,* yan yana bulunan hasta dokularla korunması gereken sağlam dokular arasındaki duyarlık eşitsizliğine dayanır. Yeni oluşan bir dokunun (kanser) duyarlığı, doku tipine, hücresel bölünme etkinliğine (çoğalma göstergesi), yakındaki bağdokusunun durumuna göre değişir. Daha önce yapılan ışınlama, ışınduyarlığı hafifletir veya tamamen yok eder. Pratik olarak, yakınındaki organlara ve deriye zarar vermeden bir uru tahrip etmek için:

a. tüpün ucu deriden yeterli derecede uzak tutulmalıdır (en az 50-60 sm); **b.** keskin bir ışıma yani en az 200 kV'luk bir gerilim altında yayımlanan ışınlar kullanılmalıdır; **c.** en çok soğurulan ışınları gidermek için ışınlar bakır gibi bir metalle süzülmelidir; **ç.** ışın demetleri tedavi edilecek organın seviyesinde derinde çaprazlama kesiştiğinden, küçük yüzeyli giriş kapıları kullanıl-

Foto. Encyclopedia Britannica

RADYOSKOPİ

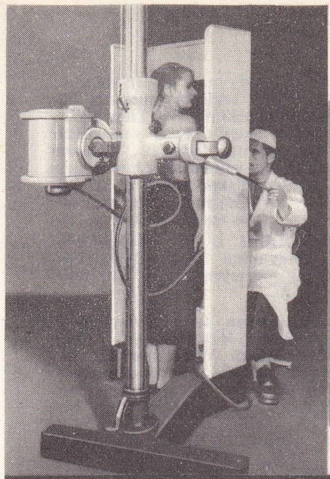

radyoskopi muayenesi

ameliyatları televizyonla gösteren aygıt

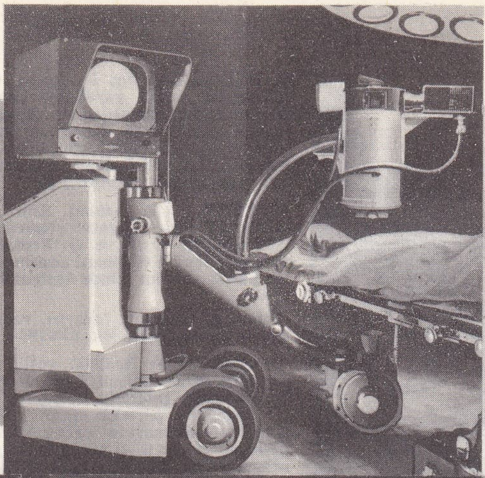

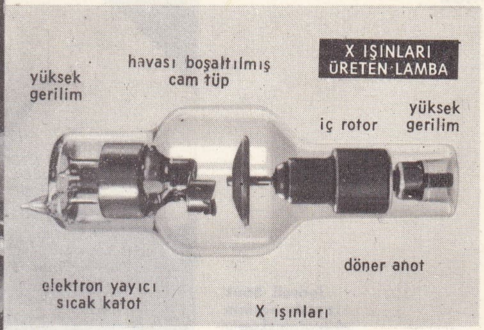

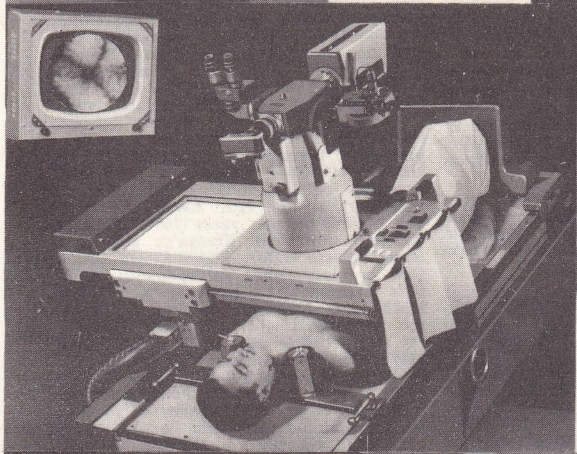

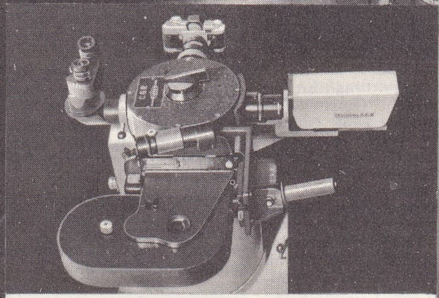

RADYOGRAFİ

parlaklık yükselteci

fotoğraf veya filim çeken, televizyonlu veya binoküler radyoskopi cihazı

muayene masası üzerinde radyografi

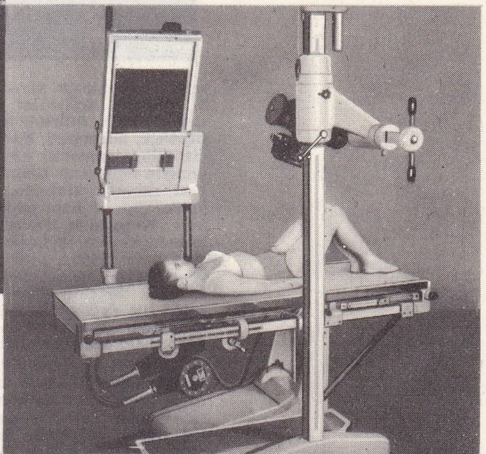

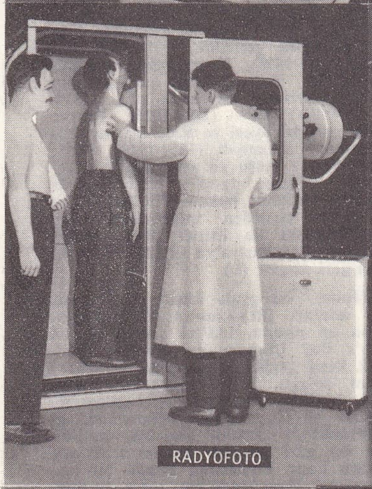

RADYOFOTO

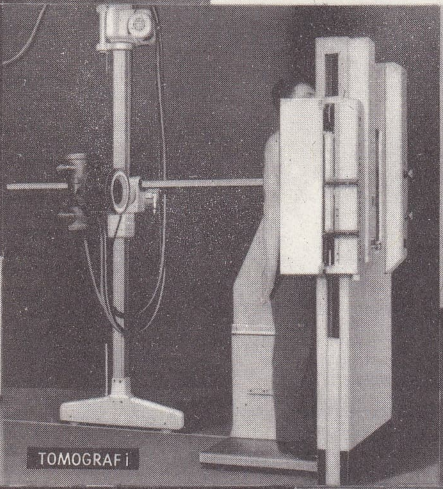

TOMOGRAFİ

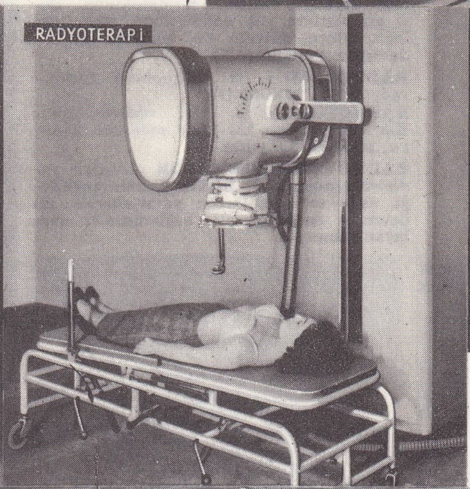

RADYOTERAPİ

çeşitli lokalizatör modelleri

tedavi

DİŞ RADYOGRAFİSİ

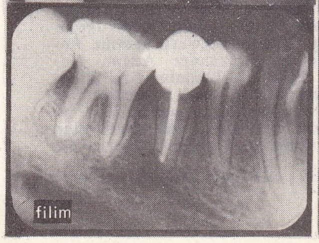

filim

BİR TABLONUN RADYOGRAFİYLE İNCELENMESİ

resmin altında başka bir tablonun bulunduğunu ortaya çıkaran kısmî radyografi : «Genç adam portresi» (Rambrandt, Louvre).

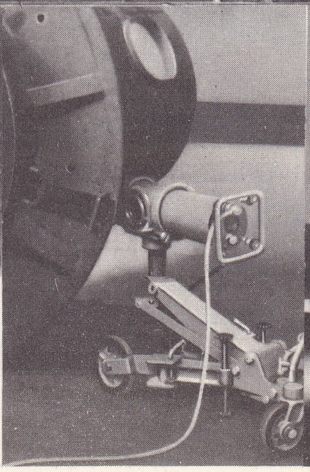

RADYOMETALOGRAFİ

sınaî radyografi merkezi

çıkıntı yapan bir kaynağın radyografisi

görüntü kalitesinin değerlendirme dizisi

çıkıntı

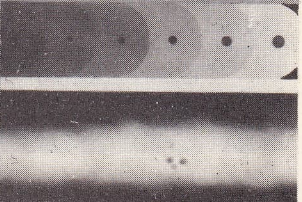

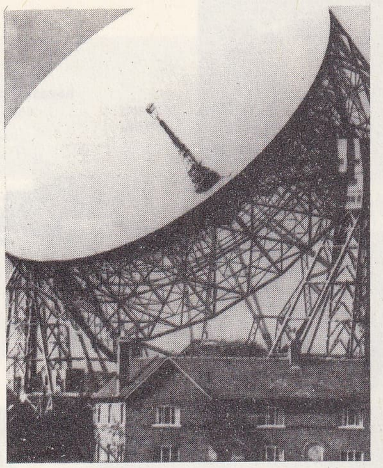

Jodrell Bank rasathanesinin radyoteleskop'u

malı ve bunların sayısı çoğaltılmalıdır; **2.** *ışınların değiştirici etkisi* (fonksiyonel radyoterapi), iltihaplı hallerde (kan çıbanı, şirpençe, adenopati, burun, boğaz ve bademcik iltihaplanmaları v.b.), yaşatkan sinir sistemiyle ilgili bazı hastalıklarda, bazı içsalgı bezi rahatsızlıklarında, eklem ağrıları, siyatik, sinir iltihabı gibi hastalıklarda kullanılır. Kullanılan teknik tahrip edici radyoterapidekinden tamamen farklıdır: bu tedavide hafif dozlar, orta gerilim, hafif süzme ve az seans esastır. Bazı lezyonlar (lösemi, özellikle miyeloit lösemi) habis olmakla beraber hiç değilse ilk ışınlamalara karşı çok duyarlıdır. Bu durumda tedavi hem tahrip edici, hem değiştirici tekniklerle yapılır.

● *Temasla radyoterapi* (Chaoul), toprağa bağlı uzun bir anodu bulunan özel bir araçla uygulanır. Kullanılan ışınlar çok derine gitmez, fakat şiddetlidir (60 ilâ 90 kV). Uygulama doğrudan doğruya lezyona temas suretiyle olur: dermatolojide, deri şişliklerinin yok edilmesinde, ağız boşluğu, göden, dölyolu v.b. kanserlerinin tedavişinde kullanılır. (L)

RADYOTOMİ i. (fr. *radiotomie*). Elekroradyol. Bk. TOMOGRAFİ.

RADYOTORUM i. (fr. *radiothorium*). Kim. Toryum'un 228 kütle numaralı izotopu; periyodu 1,9 yıldır. (L)

RADYOTRANSFORMATÖR i. (fr. *radiotransformateur*). Elektr. Demir çekirdeği olmayan bobinlerden yararlanarak, iki devrenin indüklemeyle bağlanmasını sağlayan cihaz. (L)

radyoteleskop

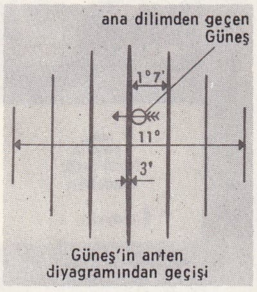

Güneş'in anten diyagramından geçişi

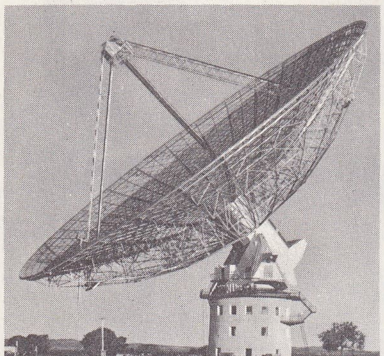

Parkes radyoteleskopu (New South Walles, güney Avustralya)

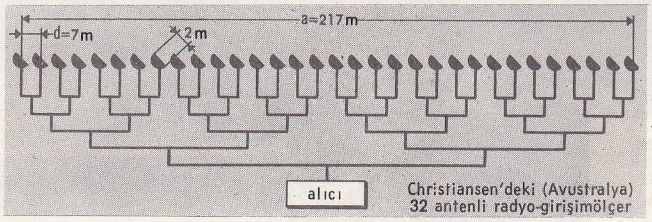

Christiansen'deki (Avustralya) 32 antenli radyo-girişimölçer

RADYOYILDIZ blş. i. Astron. Gözle görülemeyen, ancak yaydıkları Hertz dalgalarıyle varlığı anlaşılabilen gökcisimlerine verilen ad. (Bugün daha çok RADYOKAYNAK deyimi kullanılır, çünkü bu gökcisimlerinin çoğu yıldız değil, gökada bulutsuları veya dış gökadalardır.) [L]

RADYUM i. (fr. *radium*). Kim. Atom numarası 88 olan kimyasal element; 1898'de, P. Curie, M. Curie ve G. Bemont tarafından, pekblendin işlenmesi sırasında elde edilen baritli tortular içinde keşfedildi. Bk. ANSİKL.

— Radyol. *Radyum tedavisi,* radyumun tedavide kullanılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Radyum,* çeşitli cevherlerden elde edilir: bohemya pekblendi, colorado karnotiti (hidratlı potasyum ve üranil çift vanadatı), portekiz uraniti gibi bu çeşitli cevherlerde radyum oranı çok düşüktür ve cevherin birkaç tonu ancak birkaç desigram radyum verir. Özellikle karnotit'in işlenmesi sırasında, bir baryum ve radyum klorür karışımı elde edilir; bu klorürler ayrımsal billûrlaştırılma ile birbirlerinden ayrılır.

Metal radyum (sembolü Ra), 1910'da Marie Curie ve A. Debierne tarafından, radyum klorürün elektrolizinden elde edildi. 700°C'ta erir, soğukta suyu ayrıştırır; görünüşü ve özellikleriyle baryuma benzer, atom ağırlığı 226,05'tir. En çok kullanılan tuzu radyum klorürdür $RaCl_2, 2H_2O$.

Radyum, atom yapısında bozunma gösteren bir enerji miktarı açığa çıkararak meydana de helyum ve radon'un açığa çıkmasıyle meydana gelir. Radyum bozunması alttaki şema ile gösterilebilir:

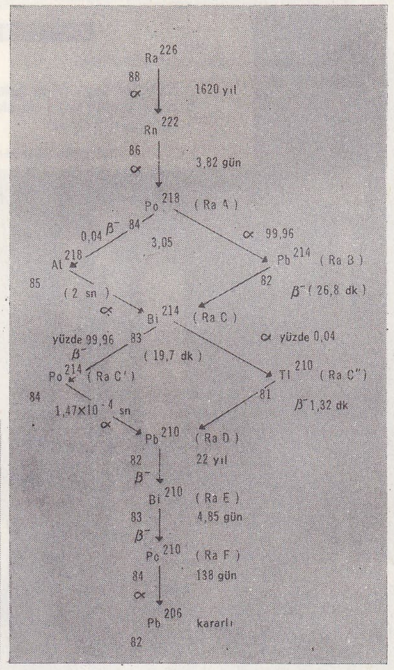

Art arda gelen radyoaktifliği gösteren bu tabloda değişik çekirdeklerin ortalama bölünme süresi belirtilmiştir. Parantez içinde de bu çekirdeklerin eski adları (radyum A, ...) konmuştur. Radyum dönüşümleri büyük bir enerji miktarı açığa çıkararak meydana gelir; 1 gr radyum için, bu enerji miktarı, 340 kg kömürün yakılmasıyle meydana gelen ısıya eşittir. Yayılan α,β ve γ ışınımları karmaşıktır; gazları iyonlaştırma, fotoğraf plaklarını etkileme, flüorışı meydana getirme özellikleri gösterir. Ayrıca bakterileri öldürür ve hücreleri yok eder; bu yüzden de tedavide çeşitli uygulamaları vardır (radyum tedavisi).

— Radyol. *Radyum tedavisi*'nde platin ve altın filtresinden süzülmüş ışınlar kullanılır (gamma tedavisi); bunların tedavi etkisi X ışınlarınınkine benzer. Tedavi içeriden veya dışarıdan olabilir: iç tedavide dokuların içine radyumlu iğneler batırılır veya vücudun tabiî boşluklarına radyumlu tüpler sokulur. Dış tedavide, tedavi edilecek bölgenin yakınına, bölgenin dış şekline göre kalıplanmış bir aygıt içinde radyumlu tüpler yerleştirilir (deri üstünden radyum tedavisi). Radyum tedavisi uzaktan da yapılabilir; bunun için bir miktar radyum (birkaç gram) delikli bir kurşun kaba konur (Regaud ve Ferroux aygıtı) ve delikten çıkan ışınlar kullanılır. (L)

RADYUMBİYOLOJİ i. (fr. *radiumbiologie*). Biyol. Radyumun hayat olayları üstündeki etkisini inceleyen bilim. Bk. RADYOBİYOLOJİ. (L)

RADZİWİLL, litvanya asıllı polonyalı aile. Başlıca üyeleri: MİKOLAJ (öl. 1466), Litvanya büyük dükü Wladislaw ile birlikte vaftiz edildi (1386). Grodno starostu idi. Grunwald'de töton şövalyelerine karşı savaştı (temmuz 1410); —MİKOLAJ, *Amor Poloniae* denir (1470-1522), Wilno pfaltz'ı ve Litvanya şansölyesi, Kutsal İmparatorluk prensi (1515). —JERZY, litvanya atamanı (1480-1541), Ruslara karşı giriştiği hareketler üzerine mareşalliğe yükseltildi; —BARBARA (1520-1551), öncekinin kızı, voyvoda Gasztold'un dul karısı. Polonya kralı Zygmunt August ile evlendi (1547); —MİKOLAJ *Rudy* («kızıl») [1512-1588], Protestanlığı kabul etti. Moskovalıları yenilgiye uğrattı; —MİKOLAJ *Czarny* («kara») [1515-1565], imparator tarafından Nieswiez prensliğine tayin edildi, İncil'i Lehçeye çevirtti; —MİKOLAJ KRZYSZTOF (1549-1816), öncekinin oğlu. Katolikliğe döndü. Kutsal toprakları ziyaret etti. *Kudüs Yolculuğu* adlı Latince bir eser yazdı (1601), Henri de Valois'yı destekledi. Fransa'ya giderek onunla buluştu (1573); —JANUSZ (1579-1620), 1606 Ayaklanmasında Zebrzydowski ile birlikte Zygmunt III'e karşı geldi; —JANUSZ (1612-1655), Litvanya atamanı. Litvanya'nın muhtariyeti için İsveç kralı Karl-Gustaf ile mücadele etti; —BOGUSLAW (1620-1669), Otuzyıl savaşlarına İsveçlilerin safında katıldı; —KAROL STANİSLAW (1734-1790), Litvanya valisiydi. Poniatowski'lerle mücadele ettiği ve Stanislaw II'ye karşı Radom* konfederasyonunu hazırladığı için mallarına elkondu; —ANTONİ HENRYK (1775-1883), Friedrich II'nin yeğeni. Hohenzollern'lerden bir kadınla evlendiği için Poznan valiliğine getirildi. —MİCHAL HİERONİM (1778-1850), Kosciuszko ayaklanmasına katıldı, Ruslara karşı çarpışan polonya kuvvetlerine kumanda etti (1830-1831); —FERDYNAND (1834-1926), Prusya Senyörler meclisi üyesi ve Reichstag'da Polonya grubu başkanıydı (1874-1918); —JANUSZ KSAWERY (1880-Varşova 1967), öncekinin oğlu, alman taraftarı Steczkowski kabinesinde dışişleri bakanı (1917-1918) ve Muhafazakâr partiden milletvekili oldu (1926). Pilsudski ile ittifak yaptı. İkinci Dünya savaşında Rusya'ya sürüldü. 1946'da yurduna geri döndü. (L)

RAE (John), iskoçyalı kâşif (Stromness, Orkney adaları 1813-Londra 1893). Edinburgh'da tıp okudu. 1833'te cerrah olarak Hudson's Bay Company'ye katıldı. 1846'daki ilk keşif gezisinde Amerika'nın kuzey kıyılarını dolaştı. Daha sonra Londra'ya gitti ve 1847'de sir John Richardson'ın, Mackenzie ve Coppermine bölgesinde, sir John Franklin'i arama gezisine katıldı. 1851'de iki gezi yönetti. Bunların ilkinde Wollaston Land kıyılarının büyük bir kısmını keşfetti. İkincisinde ise, sekiz ay içinde 8 045 km'den fazla yol alarak Victoria adası kıyılarının birçok kısmını keşfetti. 1853-1854 Arasında yeni bir geziyi yönetti ve Franklin'e ait ilk izleri keşfetti. Rae ayrıca King William kara parçasının bir ada olduğunu ispatladı. (M)

RAEBURN (sir Henry), ingiliz ressamı (Stockbridge, Edinburgh yakınları 1756-Edinburgh 1823). Önce minyatür yapmayı ve kuyumculuğu öğrendi. 1778'de Londra'ya gitti ve J. Reynolds'ın öğütlerine uyarak İtalya'ya geçti. Edinburgh'a dönünce (1787) kralın İskoçya ressamı unvanını aldı. Birçok portre yaptı (Walter Scott, Henry Mackenzie, Dugald Stewart, müdür Robertson, Newton, Alexander Adam, Robert Hay of Spot). Üslûbunun özellikleri, gölge-ışık karşıtlıkları, parlak kırmızı ve siyah tonlar ve vücutların genişliğidir; bu özellikleri daha çok sayısı pek fazla olan erkek figürlerinde göze çarpar. Eserlerinin

Foto. Histoire de l'Humanité; Australian News (LAROUSSE)

tional Portrait gallery'dedir. *Greenwich'te Sakat Bir Denizci* ile *Anna More* adlı tabloları Louvre müzesindedir. (L)

RAEDER (Erich), alman amirali (Wandsbeck, Hamburg yakınları 1876-Kiel 1960). 1897'de deniz kuvvetlerine girdi. Kral Wilhelm II'nin *Hohenzollern* yatında görev aldı. Jutland deniz savaşında (31 mayıs 1916) yararlık gösterdi. 1922'de Donanma bakanlığı müfettişi oldu. Kuzey Deniz kumandanlığına tayin edildi. 1935'te deniz kuvvetleri başkumandanı oldu. Hitler tarafından «Büyük Reich'in büyük amiralliği»ne getirildi. Otoritesi ve yeteneği sayesinde donanmayı siyasî tutkuların dışında tutmayı ve moral birliğini kurmayı başardı. 1940'ta İngiltere'nin istilâsı fikrine karşı çıktı, Hitler'in deniz savaşının yalnız denizaltılarla sürdürme fikrini kabul etmedi. Bu olay 1943'te Raeder'in istifasına ve yerine amiral Dönitz'in getirilmesine yol açtı. Savaş suçlularını yargılayan müttefik devletlerin kurduğu Nürnberg mahkemesinde 1946'da müebbet hapse mahkûm oldu. Spandau cezaevine kapatıldı. 1955'te müttefikler tarafından serbest bırakıldı ve Lippstadt'a çekildi. Birçok kitap (*Der Kreuzerkrieg in den Auslandischen Gewassern* [Yabancı Karasularında Kruvazör Savaşı], 1922) ve hatıralar (*Mein Leben* [Hayatım] 1956) yayımladı. (L)

RAEMAEKERS (Louis), hollandalı ressam (Roermond 1869-Scheveningen 1956). Özellikle Amsterdam'ın *Telegraf* gazetesinde, daha sonra Fransa'da Birinci Dünya savaşında yayımlanan ve müttefiklerin tarafını tutan yergili resimleri beğenildi. Yayımladığı albümler: *Tarih Önünde* (1918), *Karikatürlerle Savaş Tarihi* (1919). [L]

RAEREN, Belçika'da (Liège ili, Verviers idare çevresi) komün, Ardennes'de, Almanya sınırında, Verviers'nin kuzeydoğusunda; 3 300 nüf. Orman işletmesi. Hayvancılık.

— Arkeol. Raeren XVI. ve XVII. yy.da çok önemli bir seramik merkeziydi. Seramikleri kahverengi, gri-mavi veya manganez moru renginde kumtaşındandır, çoğunlukla kalaya monte edilmiştir, üzerlerinde, portreler, yazılar, armalar ve Kutsal Kitap'tan sahneler vardır. (L)

RAETİA veya **RHAETİA**. Esk. coğ. Orta Alpler'de bölge, Ren, İnn ve Adigo'nun yukarı vâdileri çevresinde (bugün Graubünden, Tyrol, Lombardia) uzanır. Kısmen kelt asıllı olan savaşçı halk topluluklarının yerleştiği bölgeyi, Romalılar Augustus zamanında aldılar; toprakların fethi, Tiberius ve Drusus zamanında tamamlandı (M.Ö. 15). Procurator eyaleti haline getirilen Retia, kısa süre sonra Vindelici'yi içine aldı. Geri kalan bölge, kereste, post ve şarap üretiyordu. Başlıca kasaba veya kaleler şunlardı: *Tridentum* (Trente), *Castra Regina* (Regensburg), *Castra Batava* (Passau), *Brigantium* (Bregenz). Aşağı İmparatorluk zamanında Raetia iki eyalete bölündü: *Rhaetia Prima* (merkezi, *Curia* [Chur]) ve eski Vindelicia olan *Rhaetia Secunda* (merkezi *Augusta Vindelicorum* [Augsburg]). Barbar akınları yüzünden V. yy.da ıssızlaşan bölgeyi Büyük Theodorich bir ostrogot dükünün yetkisine verdi; Theodorich'in ölümünden sonra Bavyeralıların eline geçen Raetia, sonra Chur piskoposuna bağlandı (VIII. yy.), Schwaben düklüğüne geçti ve kısa süre içinde germenleştirildi. (L)

RAETİA Alpleri, Orta Alpler'in Splügen boğazı ile Avusturya, İsviçre ve İtalya sınırlarının kavuştuğu nokta arasındaki kısmı; yaklaşık olarak Graubünden kantonuyle sınırındaki italyan bölgelerini ve Albula, Bernina ve Ortler kütlelerini içine alır. (L)

RAF i. (fars. *ref*'ten). Bir dolaba, kitaplığa v.b. bir yere paralel olarak yerleştirilen ve çeşitli katlar meydana getirmeğe yarayan tahta veya madenî levhaların her biri: *Duvarda eski ocaklar kadar geniş bir oyuk / İçinde camlı dolap var ya, raflarında ne yok!* (M.A. Ersoy). || Üzerine çeşitli eşya koymak için duvar veya duvar köşesine çakılmış tahta v.b. levha: *Salonun köşesindeki rafın üstünde kenarları müzehheb bir çerçeve içinde güzel bir rik'a, merhum Namık Kemal'in Vaveylâ'sı yazılmış duruyordu* (A. H. Müftüoğlu).

— DEY. (Bir şeyi) *Rafa koymak* (veya *kaldırmak*), bir şeyi ihmal etmek, üstünde durmamak, unutmak.

— Mobl. *Sürgülü raf*, bir mobilyanın yan tarafında uzanan hareketli küçük tabla. (ML)

RAFA, Mısır'da (Sina idare bölümü) yer, Akdeniz kıyısında. Burası Eskiçağdaki *Rapheia* şehridir. (L)

RAFADAN zf. (ar. *rüfedân*'dan). [Yumurta için] Kabuğuyle birlikte kaynar suda kısa bir süre haşlanarak: *Rafadan pişirmek.*

◆ Sıf. Bu şekilde pişmiş (yumurta). [M]

RAFAEL. Bk. RAFFAELLO.

RAFAEL (ibranîce «Tanrı şifa verir» anlamına gelen bir sözden), Kutsal Kitap'ta sözü edilen başlıca meleklerden biri. Adı Tobias Kitabı'nda yedi defa geçer. Bu kitapta, genç Tobias'ın Ragea'ya yaptığı bir gezide Rafael'in ona eşlik etmek için insan şekline girdiği anlatılır. Katolik ilâhiyatçıları Rafael'i başmelek sayar. Tobias Kitabı'nda (XII, 15) Rafael kendini şu şekilde takdim eder: «Ben Rafael, Tanrı'nın huzurundaki yedi melekten biriyim.»

— İkonogr. Rafael genç Tobias'a rehberlik ederken ve onu kurtarırken, eczacıların koruyucusu olarak da elinde zehir ve ilâç kabıyle temsil edilir. Venedik'te Dukalar sarayındaki bir kabartmada (XIV. yy.), Pollaiolo, Carotto, Raffaello, Domenichino, Murillo, Rembrandt ve Salvator Rosa'nın tablosunda görülür. Bk. TOBİAS. (L)

RAFAELA, Arjantin'de (Santa Fe ili) şehir, Santa Fe'nin kuzeybatısında; 23 700 nüf. Demiryolu ve sanayi (besin sanayii) merkezi. (L)

RAFANİ i. (fr. *raphanie*). Patol. Çavdarmahmuzu zehirlenmesinin çırpınmalı şekli. (İçinde *Raphanus raphanistrum* tohumları bulunan buğday un veya ekmeğinin yenmesinden ileri geldiği sanılmaktadır.) [L]

RAFE i. (yun. *raphe*, dikiş). Anat. Derideki veya aponevrozlardaki dikişe benzeyen bazı çizgilere verilen ad. (Meselâ erbezi torbaları ile apışarasını ikiye bölen rafe.)

— Bot. Anatrop yumurtacıklarda göbekbağının yumurtacığa yapışık olan kısmı. || Diyatomelerde çenetlerin içinde bulunan uzunlamasına bezek. (L)

RAFF (Joachim), alman bestecisi (Lachen, İsviçre 1822-Frankfurt-am-Main 1882). 1877'de Frankfurt'ta, Hoch konservatuvarının müdürü oldu. Senfoniler ve keman için bir *Kavatin* besteledi. (L)

RAFFADALİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Agrigento ili), Agrigento'nun kuzeybatısında; 12 600 nüf. Tarım merkezi. (L)

RAFFAELLİ (Jean François), fransız ressamı (Paris 1850-ay.y. 1924). Başlangıçta küçük burjuvazinin gülünç yönlerini işledi (1870), sonra Paris ve banliyösünden peyzajlar çizdi (1879'dan itibaren). En tanınmış eseri *Georges Clemenceau 1885'te, Paris'te Fernando Sirkinde bir Seçim Toplantısında* (Versailles müzesi) adlı büyük portresidir. Tek renkle çalışması ve halka hitap etmesiyle resimde natüralizmin temsilcisidir. (L)

RAFFAELLİNO DEL GARBO, italyan ressamı (Floransa 1470'e doğr.-öl. 1525'e doğr.). Vasari, üslûp yönünden uyuşmayan çeşitli eserleri Raffaellino'ya mal eder; bu arada tenkitçiler, bu eserlerden bir kısmının aynı adı taşıyan başka bir sanatçı tarafından yapıldığını ileri sürmüşlerdir: *Raffaellino de' Carli* (veya *Capponi* veya *da Firenze*). İl Vasari, Raffaellino del Garbo'nun, Filippino Lippi'nin izinde yürüdüğünü ve F. Lippi ile işbirliği yaptığını söyler. Raffaellino'nun *Diriliş* (Uffizi'de) ve *Falcı Kadınlar* (Roma'daki Santa Maria kilisesinin Carafa mihrabında, Minerva'nın üstünde) adlı tabloları Filippino üslûbundadır. Oysa, Raffaellino de Carli'ye mal edilen tablolar, Verrocchio, Ghirlandaio ve Degli Umbri'nin etkisinde kalmış bir sanatçıyı ortaya koyar; bu tablolar arasında: *Meryem Azizler Arasında* (Uffizi'de, 1500); Siena yakınında Santa Maria degli Angeli'de bir tablo (1502); Floransa'da Santo Spirito'daki mihrap arkalığı (1505) vardır. (M)

RAFFAELLO (SANTİ veya SANZİO, — denir), italyan ressamı ve mimarı (Urbino 1483 - Roma 1520). İlk resim derslerini babası Giovanni Santi'den aldı. Babası ölünce (1494), o sıralar Fr. Francia ile birlikte çalışan Timoteo Viti'nin atelyesine girdi. Daha sonra, 1499'a kadar Perugia'da İl Perugino'nun atelyesinde çalıştı. İl Perugino'nun hocalığı Raffaello'nun gelişmesinde başlıca etken oldu. Genç yaşına rağmen Raffaello, çıraktan çok bir usta olarak kabul ediliyor, önemli iş teklifleri alıyordu; 1500'de Evangelista di Pian di Meleto ile birlikte Città di Castello'da Sant'Agostino kilisesinin mihrap arkalığını yaptı. Bu eserin, aynı şehrin pinakotek'indeki bir kopyasıyle, ikisi Napoli'deki Capodimonte müzesinde, biri de Brescia'da Tosio Martinengo pinakotek'inde olmak üzere üç parçası günümüze kalmıştır. Raffaello'nun ilk dönemi hakkında en iyi fikir verebilecek eserleri *Şövalyenin Rüyası* (National gallery, Londra) ile *Üç Güzeller*'dir (Condé müzesi, Chantilly). Her ikisinde de sarı tonlar, sade, dengeli bir düzenleme ve geniş manzaralar hâkimdir. Louvre müzesindeki, *Aziz Mikael* ve *Aziz Georgius* çift kanatlı tablosunda olduğu gibi, bu tablolarında da, Raffaello'nun sanatında gitgide daha belirgin bir hal alan mekânla kompozisyon arasındaki uyum göze çarpar. Raffaello Vatikan müzesindeki *Taç Giyme* tablosunda (basit geometrik figürlerde kolayca görüleceği gibi) kompozisyon üstünde titizlikle çalışarak renklere ışıklı bir yoğunluk ve ustasında olmayan bir canlılık getirerek İl Perugino'nun tekniğini aşar. Ayrıca *Çarmıha Geriliş* (National gallery, Londra), *Meryem ve Azizler* (Berlin) ve *Kurtarıcı İsa*'da da (Brescia) İl Perugino'nun etkisi sezilirse de Raffaello'nun yeni belirmeğe başlayan kişiliğini gölgelemez. *Kutsal Bakire'nin Evlenmesi*'nde (Brera, 1504) ise mekânın, kompozisyon ritmi ve renk parlaklığıyle birleşmesi, İl Perugino'da rastlanılmayan bir özelliktir. Raffaello bu ünlü ve büyük tablosunu bitirdiğinde yirmi yaşındaydı. Hemen sonra Floransa'ya gitti (1504-1508). Bir yandan sanatını olgunlaştırıyor, öte yandan da floransa resim sanatının getirdiği yenilik ve heyecan dolu havayı tadıyor, Leonardo da Vinci'nin renk tekniğini inceliyordu. Leonardo'dan canlı varlıkları kendi düzenleri içinde duymağa ve bir kompozisyonda yalnız figürleri değil, aynı zamanda çevresinde havanın dolaştığı canlı varlıkların aralarındaki ilişkileri de incelemeyi öğrendi. Michelangelo da, dramatik üslûbu, yapıcı kuvveti, anlatım ve hareket yeteneği, eskiçağı canlandırma gücüyle Raffaello'yu büyüledi. Bu etkiler, özellikle *Çarmıhtan İndiriliş*'te (Galleria Borghese, Roma, 1507) açıkça görülür. Floransa'da Raffaello'nun en yakın dostu sanatçı rahip Bartolomeo idi. Daha yaşlı olan Bartolomeo da, sanatta hızlı ve kesin değişikliklerin oluştuğu bu dönemde, klasik denge ülküsünün peşindeydi. Colonna mihrap arkalığı (Metropolitan museum, New York), Ansidei mihrap arkalığı (National gallery, Londra), *Madonna Northbrook* (Londra) ve *Aziz Georgius* (Ermitaj) gitgide Floransa resim okuluna yaklaşan eserlerdir. Meselâ, Leonardo'nun etkisi, ilk Floransa dönemine ait bir dizi portrede (Urbino Dukalık sarayı) ve ünlü *Madonna del Granduca*'da (Galleria Pitti) daha gözle görülür bir hal alır; rahip Bartolomeo'nun üslûbuna yakın, piramit biçiminde düzenlenmiş eserlerin en gelişmiş örnekleri arasında *Madonna del Belvedere* (Kunsthistorisches museum, Viyana), *Madonna del Cardellino* (Uffizi), *Güzel Bahçıvan* (Louvre) v.b. sayılabilir. Açık havada resmettiği Meryem'leriyle, Raffaello eski dinî temanın en tipik örneklerinden birini vererek yüzyıllar boyunca, gerek sanat gerek din yönünden kendini ideal olarak kabul ettirdi; figür gruplarının işlenişinde Michelangelo ile ortak noktaların bulunmasına ve kişilerin birbirleriyle bağlantılarında kısmen Leonardo'nun etkisi görülmesine rağmen, bu tablolar kişisel özellikten yoksun değildir: hepsinde de sakin, düşünceli bir hal, ilgi çekici ayrıntılar, yuvarlak biçimlerin huzuru hâkimdir. Raffaello'nun aynı dönemde yaptığı öbür eserler şunlardır: *Doni Çifti* ve *Hamile Kadın* (Pitti), *Orléans Bakiresi* (Chantilly), *Kutsal Aile* (Bridgewater, Londra), *Azize Caterina* (National gallery, Londra), *Madonna Esterhazy* (Budapeşte), *Madonna Canigiani* (Münih), *Meryem Tahtta* (Pitti, Floransa) v.b. Tamamlanamayan bu sonuncu eserde Meryem ve Çocuk İsa, tab-

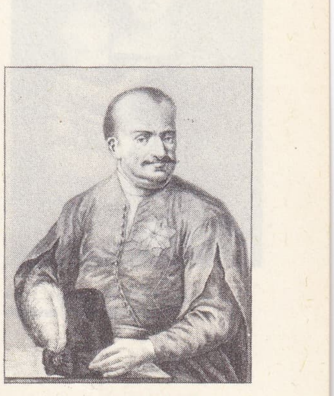

prens **Karol RADZİWİLL**
Northnagel'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

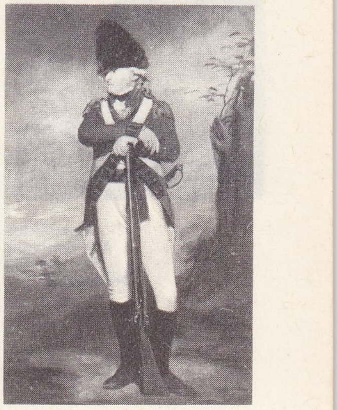

RAEBURN
Robert Hay of Spot, Louvre müzesi, Paris

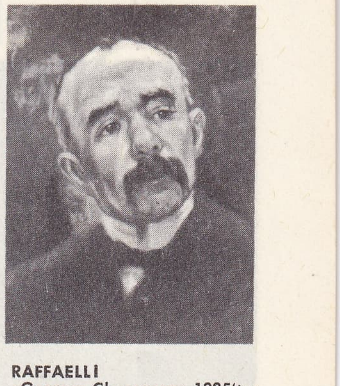

RAFFAELLİ
«Georges Clemenceau 1885'te» (detay)

«Meryem ve Çocuk İsa» Pitti sarayı, Floransa

RAFFAELLO

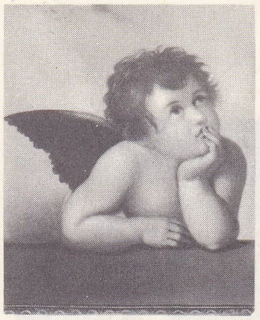

«Aziz Sixtus Meryemi»nin bir meleği, Dresden müzesi

loda hareket halinde görülen diğer kişiler tarafından, azizlerle çevrili yüksek bir tahta çıkarılmıştır. Azizlerin her biri kişiliği belirecek şekilde resmedilmiştir; tahtı taşıyan melekler heykelsi bir görünüm içindedirler; sahneyi tamamlayan giriş kapısının yarım daire şeklindeki kısmı da son derece gösterişlidir.

Raffaello, papa Julius II tarafından çağrılarak 1511'de Roma'ya gitti, papanın Vatikan'daki yeni dairelerine fresk yapmakla görevlendirildi. Böylelikle, Andrea Mantegna ile Piero della Francesca'nın eserlerinin bulunduğu (bugün kaybolmuştur) daha eski bölümler yıkılıyordu. Raffaello, 1511'de tamamladığı İmza odasının (Stanza Della Segnatura) süslemeleriyle işe başladı: *Kutsal Tartışma, Parnassos, Atina Okulu, Üç Erdem* ve tavandaki bilim ve sanatları konu alan alegorik figürler. Geniş kompozisyonlu bu fresklerde Michelangelo'nun huzursuz ve acı çeken insanlarına karşıt, sakin ve rahat figürler yaptı. 1510'da Agostino Chigi tarafından, Farnesina sarayına Galatea efsanesini canlandıran freskler yapmakla görevlendirildi. Burada B. Peruzzi, Sodoma ve Sebastiano del Piombo ile tanıştı. Raffaello'nun, *Galatea* konusunda B. Castiglione'ye yazdığı mektup onun estetik idealleri üstüne önemli bir belgedir. Sanatçı bu mektupta, gerçek bir modeli izlemediğini ve Praksiteles'in yaptığı gibi, çeşitli modellerden de ayrıntılar almadığını öne sürer ve önceden var olan bir güzellik idealine ulaşmak istediğini belirtir. Raffaello'nun renk ve ışık karşıtlığıyle iman gücü yönünden etkileyici olan *Madonna di Foligno* (Vatikan pinakotek'i) ve *Madonna di Casa d'Alba* (National gallery, Washington) adlı eserleri aşağı yukarı aynı döneme rastlar. İkinci Stanza'nın fresklerinde (*Eliodoro'nun Kovulması, Bolsena Âyini, Aziz Petrus'un Kurtuluşu, Büyük Leo'nun Attilâ ile Karşılaşması*) [1511-1514], Sebastiano del Piombo'nun etkisiyle Raffaello rengi ön plana aldı, mimarî tarzındaki süslemelerde ışık ve gölgelere geniş yer verdi (özellikle *Aziz Petrus'un Kurtuluşu* sahnesinde, ışığın üç kaynaktan gelmesi). Çağdaşlarının portreleri de (*Peçeli Kadın*, Pitti; *Baldassare Castiglione*, Louvre) Raffaello'nun bir renk sanatçısı olduğunu ortaya koyar; Floransa dönemine kıyasla, portrelerin ağırlık noktası artık genel atmosfere değil, modelin derinleştirilmesine bağlıdır. Rafafello bu arada, Michelangelo'nun Sistina şapelindeki peygamberlerinden ilham alarak, Sant'Agostino kilisesindeki *İşaya* freskini yaptı. *Meryem Sandalyede, Hezekiyel'e Kutsal Hayalin Görünmesi* (Floransa, Pitti) ve *Julius II* de (Uffizi) aynı döneme rastlar.

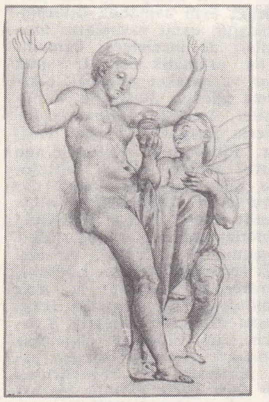

«Psykhe ile Venüs» Louvre müzesi, Paris

Raffaello, Leo X'un papalığı sırasında da yorulmak bilmeden çalıştı. 1514-1517 arasında, Stanza'nın *Borgo Yangını* süslemesini yaptı. Bu süslemede yardımcılarının geniş ölçüdeki müdahalelerini de belirtmek gerekir. Raffaello yoğun bir dramatik etki yaratma çabasındaydı: Michelangelo ile rekabet edercesine heykelsi figürler üstünde çalışması, perspektifleri karmaşıklığa götürmesi, bugün *manierismo* dediğimiz tarzın bilincinde olduğunu gösterir. 1515'te Bologna'daki San Giovanni in Monte'ye *Azize Cecilia* mihrap arkalığını (bugün pinakotek) yaptı. Aynı yıl, Roma'daki Santa Maria del Popolo kilisesinin Chigi şapeline gezegenleri tasvir eden mozaikler yaptı. Raffaello burada resimlerinde olduğu kadar önemli yapılarında da göze çarpan düzenli ritmiyle dikkati çeker. *Stanza'da Yangın*'ı bitirdikten sonra, Farnesina sarayının bir salonunda *Psykhe* efsanesini canlandırdı (1517). 1518, Raffaello sanatının son dönemidir: öğrencileriyle birlikte Vatikan lojmanlarının süslemesine başladı. 1519'da tamamladığı bu süslemelerde «grotesk»lerin arkeolojik motiflerini yeniden yaşattı. 1518'de Leo X'u Ludovico de «Rossi ve Giulio de» Medici arasında gösteren portresi belki de son çağının en iyi eseridir. Villa Madama'nın yapımını üstüne aldı, ayrıca 1518'de başladığı, fakat tamamlayamadan öldüğü *Ölümünden Sonra İsa'nın Üç Havarisine Görünmesi* adlı son eserini öğrencisi Giulio Romano bitirdi. Son devrinde, ritimlerindeki zariflik kayboldu. Figür kitleleri yoğunlaştı, ışık - gölge oyunları ağırlaştı ve hareketler donuklaştı. Çağının bütün büyük sanatçıları gibi çok yönlü olan Raffaello önemli mimarî eserler de verdi. Bramante'nin ölümü üzerine 1514'te San Pietro'nun mimarlığına getirildi, Loggia galerisini tamamladı, Esquilino mağaralarında bulunan figürler ve Tekvin'i anlatan küçük panolarla burayı süsledi (bu seriye «Raffaello'nun Kutsal Kitabı» denir). 1509'da, merkezî planlı Sant'Eligio degli Orefici kilisesinin projesini hazırlamıştı. Santa Maria del Popolo'daki Chigi kilisesini de yunan haçı biçiminde tasarladı. XVII. yy.da yıkılan Branconio dell'Aquila sarayının balkon ve nişlerle süslü cephesi de başlı başına bir şaheserdir (bu saray hakkındaki bilgimizi Parmesan'ın bir desenine borçluyuz [Louvre]). Raffaello'nun öteki mimarî çalışmaları arasında, G. F. Da Sangallo tarafından gerçekleştirilen, Floransa'daki Pandolfini sarayının projesi ve Eskiçağın «domus aurea» mimarîsine dayanan Roma'daki Villa Madama sayılabilir. Raffaello'nun sanatı, hümanist Bibbiena, şair Tebaldeo ve Ariosto, sanat koruyucusu Agostino Chigi gibi çağının aydın amatörleri arasında büyük bir hayranlık uyandırdı. Ölçülü bir zarafete ve sağlam bir dengeye dayanan dehası, bütün sanat dallarını yüzyıllardan beri etkilemektedir. (ML)

RAFFAELLO da Montelupo (Raffaele SINIBALDI, — denir), italyan heykeltıraşı (Montelupo, Floransa 1505'e doğr.- Roma 1566'ya doğr.). Michelangelo'nun çırağıydı. Julius II'nin mezarı için iki heykel yaptı, Loreto'da Sansovino ile birlikte çalıştı. (L)

RAFFLES (sir Thomas Stamford), ingiliz yöneticisi (Port Morant açıkları, Jamaika, 1781-Londra yakınları 1826). Doğu Hindistan kumpanyasının sekreteriydi, Malakka sömürgesinin elde tutulması, 1811'de Cava'nın ve 1819'da Singapur'un fethedilmesi onun etkisiyle olmuştur. Mükemmel bir yönetici olan Raffles aynı zamanda bir dilbilimciydi. (L)

RAFFLESIA i. (sir Thomas Stamford *Raffles*'in adından). Büyütken dokusu son derece az olan, klorofilsiz asalak bitki; Malezya takımadalarında, ağaçların köklerinde asalak yaşar. (Rafflesia Arnoldi'nin çiçeği yaklaşık olarak 30 sm çapındadır ve kadavra gibi kokar. Bitkinin yaşama tarzı mantarlarınkine benzer. Aristolochiales takımından *rafflesiaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

RAFFY (Jean), **Acem Raffy** denir, iran asıllı fransız ressamı (Paris 1920). Kendi kendini yetiştirdi. Desenlerindeki kesinlik, renk ahengindeki incelik ve Doğu'yu andıran şiir havası (insanlarla bezenmiş köy veya Paris manzaraları) sanatının başlıca özellikleridir. Eserleri Paris Art Moderne müzesiyle Philadelphia müzesindedir. (L)

RAFIZ sıf. (ar. *rafż*'dan *rāfiż*). *Esk.* Bırakan, koyuveren. (M)

RAFIZA i. (ar. *rāfiż*'dan *rāfiża*). Halife Ali'ye ve çocuklarına karşı aşırı sevgi gösteren şiî kolu.

— ANSİKL. Bu kolun inançlarına göre, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, imamlık (halifelik) hakkı Ali'nindi. Ancak, Ebubekir ve onun ardından gelenler Ali'nin hakkını yediler. Bu olay üzerine müslümanlar arasında Ali'yi seven ve onun hakkını aramayı amaç edinen yeni mezhepler doğdu. Bk. RAFIZÎLİK. (M)

RAFIZÎ i. (ar. *rafż*'dan *rāfiż* > *rāfiżî*). Din. Rafızîlik görüşünü benimsemiş olan kimse.

— ANSİKL. Önceleri halife Ebubekir ve Ömer'in imamlığını kabul etmeyen, onlara karşı çıkan kimselere *rafızî* deniyordu. Sonraki çağlarda bütün şiîlere bu ad verilmeğe başlandı. Özellikle Osmanlılar, İranlıları bu adla anarlardı. Rafızî, geniş anlamda sünnî mezhebinin din anlayışını, kurallarını benimsemeyen, Hz. Muhammed'den sonra yerine Ali'nin geçmesi gerektiğini ileri süren kimsedir. Rafızîler'in bir kısmı Ali'nin Tanrı olduğuna, ölmediğine, tekrar Dünya'ya gelerek insanları kurtaracağına, yeryüzüne adalet dağıtacağına inanırlar.

kendi eseri, Uffizi, Floransa; sağda, «Güzel Bahçıvan», L. müzesi, Paris

A. Doni, Uffizi, Floransa; solda, «Aziz Sixtus Meryemi» Dresden müzesi

Foto. Anderson-Giraudon, Alinari-Giraudon, Hanfstaengl-Giraudon, Giraudon (LAROUSSE)

RAFFAELLO
solda, «Dövüşen Figürler» karakalem Accademia, Venedik; ortada, «Meryem'in Evlenmesi» (1501) Brera pinakoteği, Milano; sağda, «Galatea» Farnesina sarayı, Roma

◆ **Rafıziyun** çoğl. i. *Esk.* Rafızîlik taraftarı olan kimseler. (M)

RAFIZÎLİK i. (*Rafızî*'den *Rafızî-lik*). Din. Ebubekir ile Ömer'in halifeliklerini kabul etmeyen şiî kolu.

— ANSİKL. *Rafızîlik,* VII. yy. ortalarında yahudi asıllı İbni Sebe tarafından kurulan, halife Ali ve evlâdına aşırı ölçüde bağlanan, sünnî mezhebinin bütün görüşlerine karşı çıkan bir inançtır. Genellikle şiî mezhebinin fırkalarından biri sayılır. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan halifelik meselesi müslümanlar arasında birtakım anlaşmazlıkların doğmasına yol açtı. Bazısı Ali'nin halife olması gerektiğini, Hz. Muhammed'in sağlığında onu kendisine halife olarak seçtiğini ileri sürdü. Müslümanların çoğu, özellikle Ebubekir'i tutanlar bu görüşe karşı çıktıkları için Ali halife olamadı. Halifelik makamına sırayle Ebubekir, Ömer ve Osman geçti. Ali, ancak onların ölümünden sonra halife olabildi. Bu yüzden, anlaşmazlık büyüdü. Ali'yi tutanlar Ebubekir, Ömer, Osman ve Muaviye'ye karşı direnişe geçtiler. Halifelik konusundaki anlaşmazlığı din anlayışına bağlayan İbni Sebe sonradan Rafızîlik diye anılan görüşlerini üç noktada topladı: **1.** Hz. Muhammed bir peygamber olduğuna göre ölmemiştir. O da İsa peygamber gibi günün birinde tekrar yeryüzüne gelecektir. Buna inanmayanlar, Kur'an'ın gerçek anlamını kavrayamayanlardır. Kur'an'ın biri zahirî (görünüşte), biri de batınî (içrek) olmak üzere iki anlamı vardır. Onun görünüşteki anlamına bağlananlar, özünü bilmedikleri için, bu gerçeği anlayamamışlardır. Ebubekir, Ömer, Osman ve Muaviye Ali'nin hakkını yediler. Hz. Muhammed'in yolundan ayrıldılar. Ali ölmedi, tekrar dünyaya dönecek, insanlara adalet dağıtacak, Allah'ın yolunu gösterecektir; **2.** her peygamberin bir vasisi vardır. Hz. Muhammed'in vasisi de Ebu Talib'in oğlu Ali'dir. Hz. Muhammed'den sonra müslümanların başına geçmek, onları yönetmek görevi Ali'nindir. İmamlık hakkını Ali'nin elinden alanlar, islâm dinine göre büyük zalimlerdir. Ali'nin hakkını ilk defa inkâr eden Ebubekir, sonra sıra ile Ömer, Osman ve Muaviye'dir; **3.** Allah, Ali ve evlâdında görünüş alanına çıktı. Onların özünde Allah'ın bir *cüz*'ü saklıdır (hulûl). Bu yüzden Ali, belli bir anlamda Allah'dır. Allah, Ali'nin kişiliğinde göründü, onun dilinden konuştu. Öyleyse Ali'ye inanmak Allah'a iman etmek; Allah'a inanmak Ali'ye iman etmektir.

İbni Sebe'nin bu düşünceleri kısa bir süre içinde geniş bir çevreye yayıldı, özellikle İranlılar tarafından kolaylıkla benimsendi. Bu inanca bağlananların kimi Ali'yi bir ilâh, kimi de Nebiyyi nâtık (konuşan peygamber, yeniden ortaya çıkan bir resul) olarak kabul ettiler. Her iki görüşe göre Ali'ye itaat etmek bir din borcudur, bir tanrısal buyruktur. Ali'ye inanmayan, onun izinden yürümeyen müslüman değildir, din açısından suçludur. Rafızîliğe göre Kur'an, görünüş bakımından bir kabuktur; gerçek, bu kabuğun içinde gizlidir. Namaz, zekât gibi din görevlerinin amacı Hz. Muhammed ile Ali'yi sevmektir. Hz. Muhammed ile Ali'yi candan sevenler namaz kılmış, zekât vermiş sayılır. İslâm dininde muharremat* adı verilen yasaklar Ebubekir ile Ömer'in yolundan gitmek, batıniye mezhebinden olanlara karşı çıkmak, direnmek demektir. Sünnî mezhebine aşırı ölçüde bağlı kalan bazı islâm bilginleri, Rafızîliğin islâm birliğini parçalamak için ortaya atılan siyasî bir görüş olduğunu ileri sürerler; fakat Rafızîlik, daha çok, eski iran dinî inançlarının islâm dini ilkeleriyle kaynaştırılması sonucu doğdu. Bu yüzden, İslâmlığa karşı siyasî değil, dinî bir direniş, karşı çıkış niteliğindedir. (→ Bibliyo.) [M]

RAFİ sıf. (ar. *refʿ*'ten *rāfiʿ*). *Esk.* Yükselten, yukarıya kaldıran. || Tanrı'nın sıfatlarından biri. || İ. Erkek adı.

— Anat. *Esk.* Gözkapağı v.b. organları yukarıya kaldırmağa yarayan (kas, sinir v.b.). [M]

RAFİA i. (ar. *refʿ*'ten *rāfiʿa*). *Esk.* Her çeşit destek ve yükselmeğe yarayan ayaklık. || Kadın adı.

— Anat. *Esk.* Kaldırıcı kas veya sinir. Bk. RAFİ. (M)

RAFİGRAF i. (fr. *raphigraphe*). Körlerin okuyabilmesi için, alfabe harflerini kabartmalı olarak çizmeğe yarayan iğneli klavye. (L)

RAFİH sıf. (ar. *refāh*'tan *rāfih*). *Esk.* Varlık ve rahat içinde yaşayan.

◆ **Rafihen** zf. *Esk.* Varlıklı ve rahat olarak. (M)

RAFİNAJ i. (fr. *raffinage,* arıtma). Kâğıtç. Kâğıt hamuruna uygulanan son işlem. || Hamura, kâğıt haline gelebilmesi için gerekli fiziksel özellikleri kazandırma işlemi. (*Rafinaj* çok karmaşık bir işlemdir. Kâğıt tabakalarının yapımı sırasında, liflerin birbirine iyice geçmesi için lif yüzeyinin durum ve yapısı değiştirilir. Bu işlem değişik cihazlarda yapılır.)

— Petr. Petrol ürünlerini (yakıt, yağlayıcı v.b.) üretme usullerinin tümü. || Bu usullerden herhangi biri. *Eşanl.* TASFİYE. Bk. ANSİKL.

— Şekercilik. Şekere, yeniden eritme, berraklaştırma ve renk giderme işlemlerinin uygulanması.

— ANSİKL. Petr. Dönüşüm sanayilerinin en önemlilerinden biri haline gelen petrol *rafinaj*'ı, herhangi bir ham petrolün bileşimindeki bütün ürünlerin elde edilmesini sağlar.

Ayrımsal damıtma işlemi üstüne kurulan ilk usuller serisinde, karmaşık hidrokarbon karışımı temel ürünlerine ayrılır. Daha sonra ikinci bir üretim usulüyle, bu ürünlerin nitelikleri ıslah edilerek saflaştırılır. Nihayet, sentez yoluyle yeni maddeler veya tabiî halde ender olarak bulunan maddeler elde edilir.

● *Beyaz ürünlerin rafinajı.* Rafineriye tanker veya pipe-line ile getirilen ham petrolde tuzlu su vardır; bu tuzlu su, stok haznelerinde durultularak veya kimyasal ya da elektrostatik bir işlemle giderilir.

Rafinajın temel işlemlerinden ilki ham petrolün damıtılmasıdır (topping). İşlem, tablalı sütunlarda yapılır, ham petrol kısmen buharlaşarak ayrılır ve sırasıyle gaz, kaba benzin*, nafta veya ağır benzin, gazyağı, iki ayrı kalitede gazoil ve fuel-oil denilen bir artık ürün verir.

Kaba benzinde, propan ve bütan gibi hafif hidrokarbonlar vardır ve bu hidrokarbonlar *dengeleme* denen yeni bir damıtma işlemiyle ayrılır. Damıtma ve cracking benzinlerinde, kokuları ve aşındırıcı etkileri sebebiyle istenmeyen kükürtlü bileşikler (merkaptanlar gibi) bulunur. Bu maddeler bir ayıraçla (sodyum plombit, bakır klorür v.b.) nötürleştirilir veya solutizer* katılmış sodyum hidroksitle ortamdan çıkarılır: bu, benzinleri yumuşatma işlemidir.

Nafta'nın ve hattâ bazı ham petrollerden elde edilen kaba benzinin oktan indisi, modern motorlarda yakıt olarak kullanılmayacak kadar düşüktür ve bunlar reforming* işlemiyle ıslah edilir. Bu usulde, izoparafin ve olefin oranını arttırarak bazı molekülleri farklı bir şekilde ayrıştırmak ve birleştirmek için sıcaklık ve basınç etkisinden faydalanılır. İşlem platin eşliğinde yapılırsa, oktan indisi çok yüksek olan benzen gibi aromatikler elde edilir. Bu katalitik reforming, kükürtsüz bir benzin ve hidrojen bakımından zengin bir gaz meydana getirir.

Gazyağının ana maddesi olan kerozen'de genellikle kötü kokan kükürtlü ürünler ve gazyağını isli yapan aromatikler bulunur; bu aromatikler, kükürt dioksit gibi bir eritici yardımıyle giderilir (Edeleanu usulü).

Kükürt oranı çok yüksek ham petrollerden damıtılarak elde edilen gazoil'in dizel motorlarında yakıt olarak kullanılmadan önce işlenmesi gerekir. Rafinerilerde, katalitik reforming'den elde edilen hidrojen kullanıldığı zaman, bu işleme hidrojenle kükürt giderme denir.

Cracking*, sıvı yakıt oranını azaltarak benzin oranını piyasanın ihtiyacına göre arttırmak imkânı veren mükemmel bir usuldür; 500°C'tan itibaren, ağır hidrokarbonlar basınç veya katalizör etkisiyle ayrılır.

● *Gazların işlenmesi.* Bu amaçla yapılan ilk işlemde, gazlar sıvılaştırma ve soğurma ile ayrılır ve fırınların ısıtılmasında kullanılan en hafif gazlar tasfiye edilir. Daha sonra, polimerleşme ünitelerinde, propilen ve bütilen gibi gaz halindeki olefin sınıfı hidrokarbonlar uygun bir katalizör etkisiyle yeniden birleştirilerek yüksek kaliteli bir benzin

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana; Dizinario Enciclopedico italiano

sir Thomas RAFFLES
Mosses'dan
Cabinet des Estampes,
Paris

elde edilir. Alkilasyonla (izooktan sentezi) elde edilen izooktan, nazarî olarak, oktan indisi 100 olan bir benzindir. Bir asidi katalizör gibi kullanarak, özellikle cracking gazlarında bulunan izobütilen, daha çok damıtma gazlarında bulunan izobütanla birleştirilir. Bu tepkimelere katılmayan hidrokarbonlar sıvılaştırılmış gazlar halinde toplanır ve basınç altında tüplere konularak, bütan ve propan gazı halinde piyasaya sürülür.

● *Benzinlerin hazırlanması.* İstenilen oktan indisini ve uçuculuğu elde etmek için temel benzinler (kaba benzin, cracking ve reforming benzini, polimerler, alkilat) belli oranlarda karıştırılarak ve kurşun tetraetil (oktan indisini arttırmak için), tortu ve renk önleyici maddeler katılarak değişik kaliteli yakıtlar elde edilir.

● *Yağların rafinajı.* Petrol yağları genellikle özel ham petrollerden üretilir. Bu amaçla birinci damıtma tortusu fırınlarda ısıtılır ve güçlü bir vakum altındaki bir veya birkaç tablalı sütunda ayrımsal damıtma işleminden geçirilir. Yağların, üç veya dört kere çekilerek elde edilen hammaddesine «damıtma ürünleri» denir ve viskoziteleri en hafiflerinden en ağırlarına kadar gittikçe artar. Bu indirgeme veya vakum altında damıtma sonunda, normal bir sıcaklıkta sertleşen bir tortu elde edilir. Damıtma ürünlerinde giderilmesi gereken çeşitli maddeler vardır: parafin (düşük sıcaklıklarda yağın akışkan olarak kalması isteniyorsa, tasfiye edilmesi gerekir), aromatikler, yağın viskozite indisini düşüren, yani sıcaklık etkisiyle çok farklı viskozite değişikliklerine yol açan kararsız bileşikler. Demek ki her damıtma ürünü, fürfürol veya fenol gibi bir eriticinin etkisine bırakılır ve bu etkiyle iki faza ayrılır: birincisi işlenmiş yağ, öbürü de, fuel-oillere katılan veya petrokimyada kullanılan aromatik ve ağır bir alt üründür. Daha sonra, metiletilketon veya propan gibi bir eritici yardımıyle parafini giderilir ve billûrlar, işlenmiş yağ — 10° C veya — 20° C'a doğru soğutulunca ayrılır. Vakum altındaki döner tamburlarda, sürekli süzme işleminden sonra, parafini giderilmiş bir yağ ile yumuşak yağımsı bir parafin veya «gaç» elde edilir. Son işlem, ağır reçinelerin özel topraklarla yüze soğurulduğu renk giderme işlemidir: uygun bir sıcaklığa kadar ısıtılan yağ hemen toprakla karıştırılır ve «precoat» tipi bir tamburdan süzülür. Son zamanlarda, bazı yağlayıcılar için toprakla işleme yerine katalitik hidrojenleme işlemi uygulanır.

Vakum altında damıtma ile bitümlü bir artık ürün elde edilir ve asfaltı tasfiye edilerek bu üründen yararlanılır: propan gibi bir eritici etkisiyle asfalt çökelir ve geriye asfaltı giderilmiş bir yağ kalır. Bu yağın cracking işleminden veya damıtma ürünlerine uygulanan rafinaj işlemlerinden geçirilmesiyle ağır yağlama yağı veya «bright stock» elde edilir. Nihayet damıtma ürünleriyle bright stock karıştırılır ve istenilen viskozitede ince yağlar elde edilir; bunlara, kullanılacakları yere göre bazı katkı maddeleri eklenir.

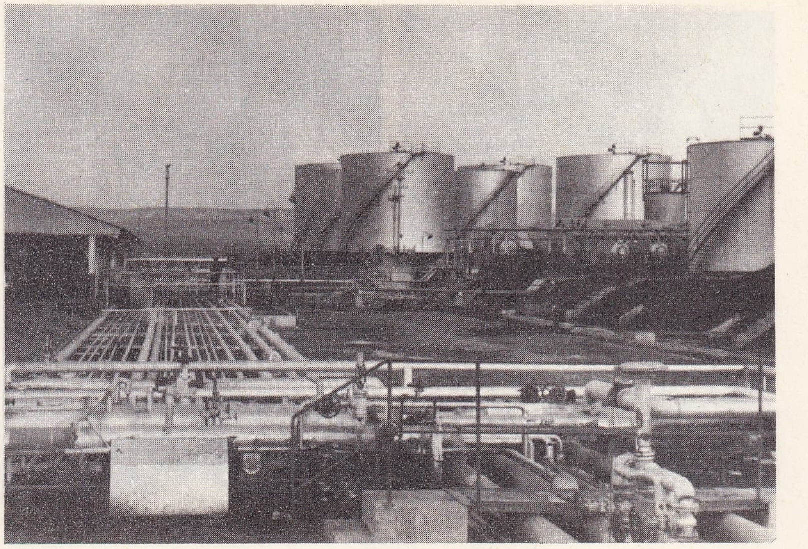

Batman rafinerisi

● *Özel imalâtlar.* Büyük fabrikalarda birbirinden farklı yüzlerce ürün imal edilir. Ayrımsal damıtma ve kimyasal temizleme tesisleri özel benzinlerin ikinci defa damıtılması için gereklidir. Petrokimya her ne kadar rafinaja bağlıysa da, gene de başlıbaşına bir sanayidir.

Rafinaj sanayii ve petrokimya, yakıt ve kimyasal madde ihtiyaçlarının her on yılda iki misline çıkması sebebiyle günümüzde çok hızlı bir gelişme temposu göstermektedir. Kömür azalmakta, nükleer enerji ise şimdilik bu ihtiyaçların çok az bir kısmını karşılamakta olduğuna göre, bunlar ancak petrol ve tabiî gazlar tarafından karşılanabilir; bu yüzden, bu maddelerin yüzyılın sonuna kadar yüzde 15 oranında bir artış göstermesi gerekir. Halen Avrupa'da inşa edilen rafineriler şu işlemleri yapabilmek üzere tasarlanmıştır: ham petrolün atmosfer basıncında damıtılması, benzinlerin hidrojenle işlenmesi, yanıcı gazlardan kükürdün çıkarılması, benzinlerin katalitik reforming*i, gazoillerdeki ve kerozendeki kükürtün hidrojenle giderilmesi atmosfer basıncında biriken tortuların bitüm üretmek için vakum altında damıtılması. Bazı büyük rafineriler ayrıca parafinler, yağlama yağları, balmumu ve özel eriticiler üretir. Bu basitleştirilmiş şema genellikle her türlü ham petrolün işlenmesine yeterlidir. Bununla birlikte, bazen benzin randımanını artırmak için bazı ek usullere başvurmak gerekir. Uygulanan başlıca usuller şunlardır: alkilasyon* (çok pahalı olan bu metot A.B.D. dışında uygulanmaz ve damıtma ile cracking ürünü olan sıvı gazlardan oktan indisi yüksek yakıtlar elde etmeğe yarar); benzinlerin, gazoillerden veya diğer ağır damıtma ürünlerinden itibaren elde edildiği katalitik cracking; ağır fuellerin daha az ağdalı fuellere dönüştürüldüğü visbreaking*; ortamda hidrojen bulunması sebebiyle, daha ağır herhangi bir petrol ürününün benzin haline dönüştürüldüğü, çok yeni bir usul olan hidrocracking*; düz molekülü bir hidrokarbonun, dallı zincirli bir hidrokarbon haline dönüştürüldüğü ve böylece yakıtların oktan indisinin büyük ölçüde ıslah edildiği izomerleşme*; artık ürünlerin kullanıldığı ve cracking ilşeminden geçirilen ağır gazoil tipi damıtma ürünlerinin elde edildiği vakum altında damıtma; vakum altında damıtma artıklarının işlendiği ve yağlama yağlarının veya cracking işleminden geçirilen yağların hammaddelerinin elde edildiği propanla asfalt giderme işlemi. Katalitik reforming, benzinlerin oktan indisini iktisadî bir şekilde yükselterek ve rafinajcılara, uzun bir süreden beri ihtiyaç duydukları hidrojeni düşük bir fiyatla sağlayarak, rafinaj tekniklerinde gerçek bir devrim yaptı. Katalizör olarak kullanılan platinin alüminyum oksitten bir destek üzerine çökeltildiği reforming işleminde, bazı naften sınıfı hidrokarbonlar, aşağıdaki örneğe göre

$$C_6H_{12} \rightarrow C_6H_6 + 3H_2$$

sikloheksan benzen hidrojen

hidrojen açığa çıkararak aromatik hidrokarbonlara dönüşür. Böylece elde edilen önemli miktardaki hidrojen (orta büyüklükteki bir rafineride, günde 10 ton), on yıldan beri uygulanan birçok yeni hidrojenleme usulünün geliştirilmesini sağladı: kükürt giderme ve cracking usulleri. İşlenecek üründeki kükürtlü bileşiklerin kükürdü, kükürtlü hidrojen şeklinde ayrılır ve Claus yükseltgeme metoduyle dönüştürülür: $H_2S + {}^1/_2\ O_2 \rightarrow$

petrolün rafinajı

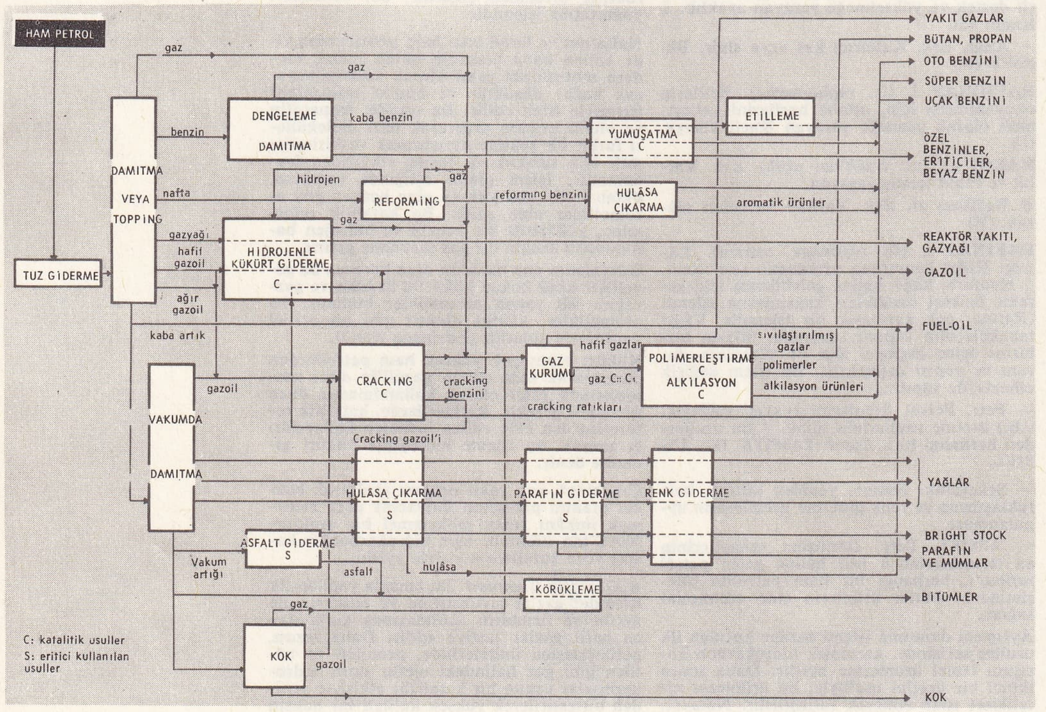

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

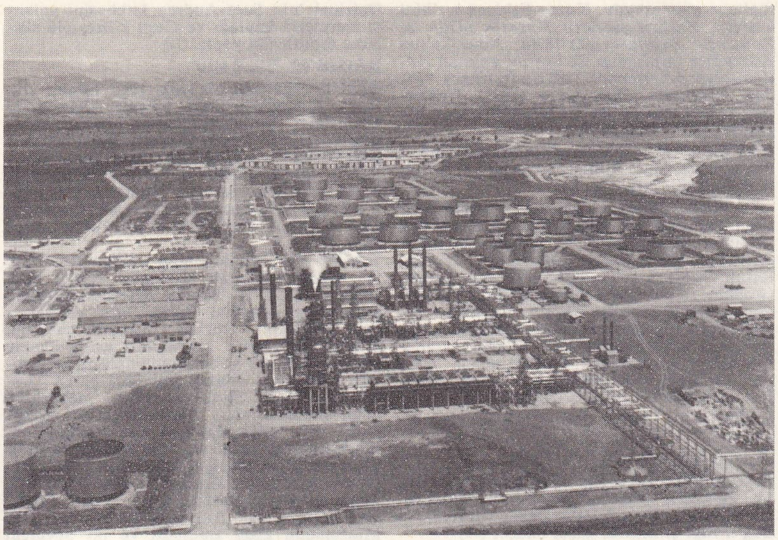

Ataş rafinerisi (Mersin)

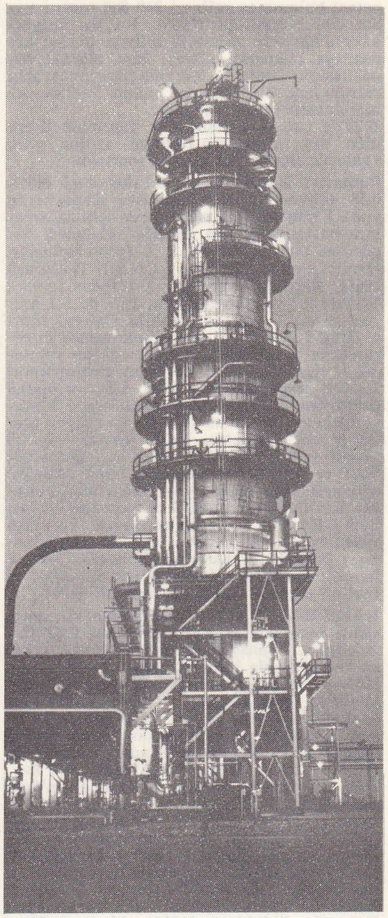

Ataş rafinerisinde bir kule (Mersin)

$S + H_2O$. Toplanan kükürt ısıtılmış bir depoda stok edilir ve genellikle sıvı halde, kamyonlarla tüketiciye gönderilir. Kükürtün giderilmesi, sağlık bakımından çok önemlidir. (Baca ve egzos dumanları v.b.) [L]

RAFİNE sıf. (fr. *raffiné*). Rafinaj* işleminden geçirilerek arıtılmış: *Rafine benzin. Rafine şeker.* || *Rafine etmek,* ham petrolü işlenmiş ürün haline getirmek. || Herhangi bir petrol ürününü dönüştürmek, parçalamak veya arıtmak amacıyle rafinaj işleminden geçirmek. (LM)

RAFİNERİ i. (fr. *raffinerie*). Bazı maddelerin rafine edildiği kuruluş.

— Petr. Ham petrolün işlenmiş ürün (benzinler, gazoiller, fuel-oiller, yağlar, bitümler, sıvılaştırılmış gazlar v.b.) haline dönüştürüldüğü fabrika. *Eşanl.* TASFİYEHANE. Bk. ANSİKL.

— Şekercilik. Şeker fabrikaları tarafından üretilen ham şekerlerin saflaştırıldığı, yeniden eritildiği, duruItulduğu, renk giderme işleminden geçirilip yeniden billûrlaştırıldığı fabrika. (Elde edilen rafine şeker ya toz ya da kesme şeker halinde satılır.)

— ANSİKL. Petr. Bir rafinerinin ana bölümü, ayrımsal damıtma, dönüşüm işlemlerinin yapıldığı ve ürünlerin saflaştırıldığı *rafinaj* üniteleri*'nden meydana gelir. Bu ünitelerin her biri birbirinden bağımsız olarak çalışır ve ayrı işlemler yapar: ana cihaz (reaktör veya tablalı sütun) çevresinde, fırınlar, ısı değiştiriciler ve ürünlerin ayrıldığı çeşitli depolar toplanmıştır; bütün bu âletler borularla birbirine bağlanır, akışkan da, pompalar ve kompresörler yardımıyle borular içinde dolaşır. Personel, kumanda cihazlarının ve otomatik âletlerin bulunduğu kontrol odasında çalışır.

Ham petrol rafinerilere, ya doğrudan doğruya üretim kuyularından ya da tankerlerin ürünlerini boşalttığı petrol limanlarından pipe-line'larla getirilir. Bir rafineride, genellikle birkaç haftalık ihtiyacı kaşılayacak büyük kapasiteli stoklama depolarının bulunması gerekir; bu depolar sadece ham petrol için değil, işleme sırasında elde edilen ara ürünleri ve bekletilecek işlenmiş ürünleri stoklamak için de kullanılır. İşlenmiş ürünler, tankerler, sarnıçlı vagonlar ve pipe-line'lar aracılığıyle dağıtım depolarına ve ürünün akaryakıt gemilerine yüklendiği en yakın deniz ve nehir limanlarına gönderilir. Bir rafineride, bol miktarda elektrik (özellikle pompaları çalıştırmak için), buhar (ağdalı ürün depolarını ısıtmak için), soğutma suyu (kondansörler için), sıkıştırılmış hava (havalı cihazlar için) harcanır: bu akışkanlar genellikle fabrikanın enerji santralında üretilir. Öte yandan, petrol ürünlerinin tutuşma ihtimali ve hidrokarbon yangınlarını söndürmekte çok güçlük çekilmesi, büyük ölçüde güvenlik tedbirlerinin alınmasını gerektirir.

Eskiden petrol alanları azdı ve rafinaj, üretim yerinde yapılıyordu (Pennsylvania, Kafkasya, Romanya, İran). Tüketimin gelişmesi ve dünyanın her tarafında petrol yataklarının bulunmasıyle birlikte, fabrikalar, inşaatın ve işletmenin çok kolay yapıldığı ve işlenmiş ürünlerin doğrudan doğruya dağıtıldığı sanayi ülkelerinde kurulmağa başlandı. ● *Türkiye'de* ilk rafineri, Raman'da petrol bulunmasından sonra, deneme niteliğinde, Raman'ın Maymune boğazında kuruldu (1945). Gemi kazanlarından yararlanılarak meydana getirilen tesisin kapasitesi 10 ton kadardı. Bölgenin başka yerlerinde de petrol bulununca tesisin kullanılabilir kısımları Batman'a nakledilerek istasyon karşısında, yılda 200 000 ton kapasiteli yeni bir rafineri kuruldu (1948).
Bu tarihe kadar M.T.A.'ya ait olan petrol varlıklarıyle birlikte Batman rafinerisi de T.P.A.O.'ya devredildi (1954). Garzan'da

Dunkerque rafinerisi

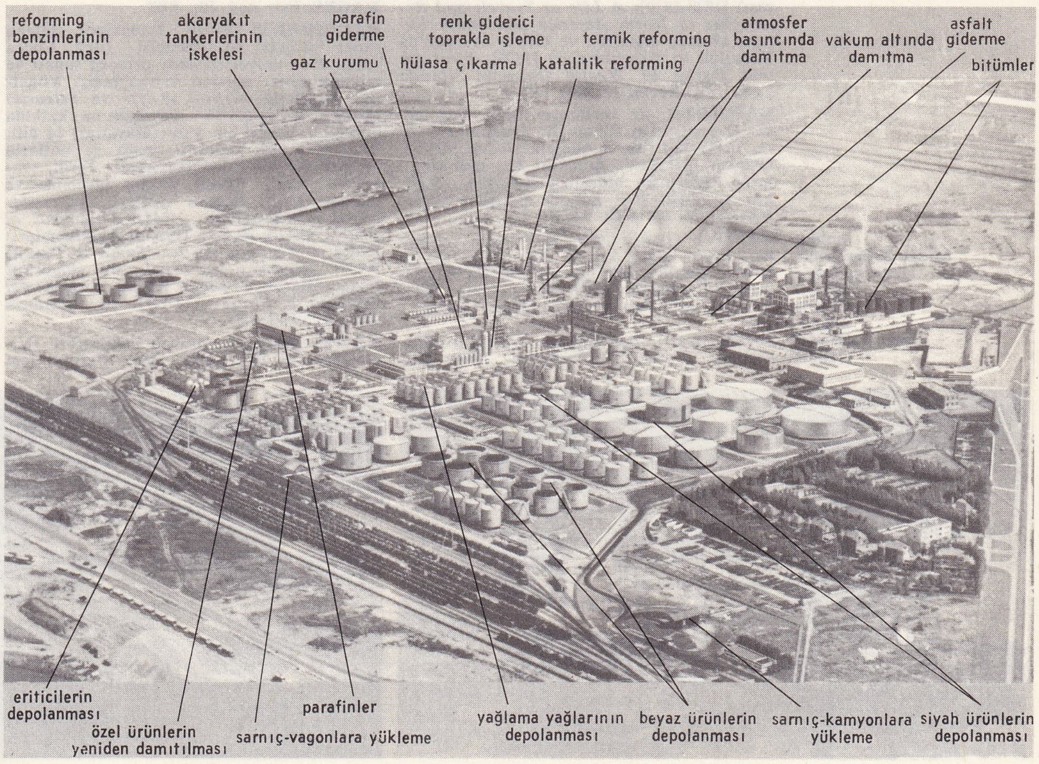

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; Durandaud (LAROUSSE)

petrol bulununca rafineri 330 000 ton/yıl kapasiteye yükseltildi (1955). Bu da ihtiyacı karşılamayınca tesis 0,58 milyon ton/yıl kapasiteye çıkartıldı (1961). Son olarak, kapasitesinin 1 milyon ton/yıla çıkarılması için çalışmalara başlandı ve bunun 1972'de tamamlanması programlandı.
1972'de çalışır durumda ve yapılmak üzere olan beş rafinerinin toplam arıtma gücü yaklaşık olarak 14,1 milyon ton/yıldı.

Bunlar: 1. *Batman rafinerisi* (kuruluşu 1955), 0,58 milyon ton/yıl kapasite. Kapasitenin yılda 1 milyon tona çıkarılması için çalışmalara başlandı ve işin 1972'de bitirilmesi öngörüldü (sahibi T.P.A.O.); 2. *İpraş rafinerisi* (İzmit Petrol Rafinerisi A.Ş.) [kuruluşu 1961], kuruluş kapasitesi 1 milyon ton/yıl, 1967'de 2,2 milyon ton/yıla, 1971'de 5,5 milyon ton/yıla çıkarıldı. Sahibi Caltex. Mart 1972'de T.P.A.O.'ya devri mukavelede öngörüldü ve bu tarihte devir hazırlıkları yapılarak 12 mart 1972'de devir işlemi tamamlandı; 3. *Ataş* (Anadolu Petrolleri A.Ş.) *rafinerisi* (kuruluşu 1962), kuruluş kapasitesi 3,2 milyon ton/yıl. Kapasite 1969'da 4,4 milyon ton/yıl olarak arttırıldı. Yeri, Mersin. Sahibi Mobil (en büyük hissedar v. işletmeci), Shell ve British Petroleum; 4. *İzmir* (Aliağa) *rafinerisi* (kuruluşu 1966), halen inşa halinde. Kuruluş kapasitesi 3 milyon ton/yıl (sahibi T.P.A.O.); 5. *Ersan rafinerisi* (kuruluşu 1968), halen inşa halinde. 1972'de tamamlanması öngörüldü. Kuruluş kapasitesi 200 bin ton/yıl. Tesis, ağır petrol işleyerek asfalt ve fuel-oil üretecek şekilde planlandı. (LM)

Madagaskar'da rafyalar

RAFİNESQUE (Constantine Samuel), amerikalı botanikçi (Galata, İstanbul 1783-Philadelphia, Pennsylvania 1840). Pennsylvania ve Delaware'de botanik araştırmaları yaptı. 1805'te topladığı botanik örnekleriyle Palermo'ya (Sicilya) gitti ve 1851'e kadar orada kaldı. 1815'te, A.B.D.'ye doğru yol alırken, içinde bulunduğu geminin Long İsland açıklarındaki Fisher adasında, kazaya uğraması sonucu yirmi yıllık koleksiyonu kayboldu. A.B.D.'ye yerleşti ve Lexing'ton'daki (Kentucky) Transylvania üniversitesinde botanik profesörü oldu (1818-1826). Geniş kültürlü bir insandı, fakat durmadan yenilik arama arzusu çalışmalarında karışıklıklar yarattı ve sık sık yanlışlıklara düştü. Başlıca eserleri: *Ancient History or Annals of Kentucky* (Kentucky'nin Eski Tarihi veya Kentucky Yıllıkları) [1824]; *Medical Flora of the United States* (A.B.D.'nin Tıp Florası) [1828-1830]; *A Life of Travels and Researches in North America and South Europe* (Kuzey Amerika ve Güney Avrupa'da Yolculuk ve Araştırmalar) [1836], *Pleasures and Duties of Wealth* (Servetin Verdiği Zevk ve Görevleri) [1840]. (M)

RAFİNOZ i. (fr. *raffinose*). Kim. Formülü $C_{18} H_{32} O_{16}$ olan triholozit; avustralya kudret helvasının temel bileşenlerinden biridir. (Pancar melasında bulunur; beş mol su alarak billûrlaşır, hidrolizle *d*-früktoz, *d*-glikoz ve *d*-galaktoz halinde ayrışır.) *Eşanl.* MELİTROZ, MELİTRİOZ. (L)

RAFİT i. (yun. *raphis*, iğne'den fr. *raphide*). Biyol. Bazı hayvan veya bitki hücrelerinde görülen billûrsu ince iğnecikler demeti. (Birçenekli bitkilerden çoğunun hücrelerinde kalsiyum oksalat rafitleri bulunur.) [L]

RAFN (Carl), danimarkalı arkeolog (Brahesborg, Fionia 1795-Kopenhag 1864). Kütüphane memuruydu, Kuzey Eskiçağ tarihini keşfetti. Başlıca eserleri: *Kuzeyin Mitik ve Romantik Sagaları* (1821-1826); Amerika'nın Kuzeyliler tarafından ilk keşfini anlatan *Antiquitates Americanae* (1837); fransızca yazdığı *Antiquités Americanae* (1837); fransızca yazdığı *Antiquités Russes* (Rusya'da Eskiçağ) [1850-1858]. (L)

RAFYA i. (Madagaskar dilinden k.). Lifleri dokuma işlerinde kullanılan palmiye. || Aynı palmiyenin lifi.

— ANSİKL. *Rafya* (*raphia*) iri gövdeli, çok uzun yapraklı bir ağaçtır. Çiçekleri büyük koçanlar halinde olur. Afrika ve Amerika'da yetişen yirmi kadar türü vardır. Yapraklarının boyu 5 m'yi bulan saz rafyasından (*Raphia ruffa*) elde edilen liflerle ip, kordon ve örme mobilya yapılır. Rafyadan yapılan ipler ağaç aşılarını bağlamağa yarar. Tropikal Afrika'da yetişen (*Raphia vinifera*) şarap rafyasından mayalanmağa elverişli bir özsu elde edilir; bu sıvının mayalanmışına «rafya şarabı» denir. (L)

RAFZ i. (ar. *rafż*). *Esk*. Bırakma, terk etme.

— Din. Rafızîlik. (M)

RAG i. (fars. *rāğ*). *Esk*. Dağ eteği. || Çayırlık, çimenlik: *Mukim-i rag ol ey gönül füyuz-ı nevbaharı gör* (Recaizade Ekrem). || *Bağ ü rag*, çimenlik, güzel bahçe. (M)

RAGA i. Bir şiir teması (*rasaraca*) üstüne bestelenmiş bir melodi makamını belirten sanskritçe kelime. (*Raga*'lar belirli saatlerde ve her makam için özel olarak seçilmiş çalgılarla çalınır. Bu makamların şekil olarak da [*ragini*] belli bir düzenleri vardır.) [L]

RAGÂ. Esk. eoğ. Bk. REY.

RAGAD i. (yun. *ragas*, çatlak'tan fr. *rhagade*). Burun, dudak ve şerçteki birleşeklerde görülen uzun çatlak şeklinde yara. (Muhtemelen bazı vitaminlerin [C vitamini veya B grubu vitaminleri] yokluğundan ileri gelir. Gümüş nitrat, peru belsemi sürülerek ve C, B, PP vitaminleri kullanılarak tedavi edilir.) [L]

RAGAİB i. Bk. REGAİP.

Ragamala, kırk iki müzik makamını (*raga*) kapsayan ve Hindistan'da çok tanınan bir derleme. Bk. RAGA ve RAGİNİ. (L)

RAGEİA. Esk. coğ. Bk. REY.

RAGENFRİED. Bk. RAİNFROİ.

RAGES. Esk. coğ. Bk. REY.

RAGGHİANTİ (Carlo Ludovico), italyan sanat tarihçisi ve tenkitçisi (doğ. Lucca 1910). Pisa üniversitesinde ortaçağ sanatı ve modern sanat dersleri vermektedir. Yönettiği dergilerle (*Critica d'Arte* ve *Selearte*) tarihî araştırmaların yayılmasına katkıda bulundu. Vasari'nin *Vite* (Hayatlar) [4 cilt, 1942-1944] adlı eserinin önsöz ve notlarla birlikte bir baskısını yayımladı. Tarih, tenkit ve estetik üstüne birçok inceleme ve makale yazdı. Önemli eserleri: *İmpressionismo* (İzlenimcilik) [1944]; *Commenti di Critica d'Arte* (Sanat Tenkidi Açıklamaları) [1946]; *L'Arte e la Critica* (Sanat ve Tenkit) [1950]; *Cinema, Arte Figurativa* (Figüratif Sanat Olarak Sinema) [1952]; *Pittura del Dugento a Firenze* (XIII. yy. Floransa Resmi) [1954]. (M)

RAGGİ (Antonio), italyan dekoratörü (Vico Moresto 1624-Roma 1686). Bernini için Quirinale'nin Sant-Andrea kubbesini yalancı mermerle kapladı ve Gesu kilisesinin süsleme motiflerini yaptı. (L)

RAGIB sıf. Bk. RAGIP.

RAGIB EFENDİ Âmidî, türk bilgini (öl. 1847). Diyarbakır'lıdır. Küçük Ahmedzade Ebu Bekir Âmidî Efendinin torunu. Medrese öğrenimi gördü. Hayatı, memleketinde ders vermek ve kitap yazmakla geçti. Eserleri: *Risale fi Tahkiki't Tarih* (Tarih Araştırması Üstüne Risale); *Risale-fi Tesbihati't-Tuyur* (Kuşların Tanrı'yı Anmaları Üstüne Risale); *Vesiletü'l Vahy* (Vahy Vesilesi). [M]

RAGIB ISFAHANÎ, arap ilâhiyatçısı (XII. yy. başları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Nasıl ve nerede öğrenim gördüğü bilinmiyor. Bugüne kalan bazı eserlerinden, özellikle Kur'an üstünde çalıştığı, Kur'an'daki bazı kavramları geniş ölçüde yorumladığı, dil konularında çalışmalar yaptığı anlaşılıyor. Sünnîliğini ileri süren kaynaklar olduğu gibi, mutezile mezhebine bağlı bulunduğunu söyleyenler de vardır. Daha çok tefsir alanında eser verdi. Kendinden sonra gelen ve aynı konularda çalışanlar üstünde geniş etkiler yaptı. Bazı kitapları kayboldu. Eserleri: *Mukaddimat-ül-Tefsir* (Tefsirin Başlangıçları; *Kitab Tafsil-ül-Neş'eteyn ve Tahsil-ül-Saadeteyn* (İki Mutluluğun Elde Edilmesi ve iki Sevincin Açıklanması Kitabı); *Muhadarat-ül-Udebâ ve Muhaverâtü'ş-Şuara ve'l-Bulaga* (Ediplerin Konuşmaları, Şairlerin ve Söz Ustalarının Söyleşmeleri); *Kitabı Müfredât Elfazü'l Kur'an* (Kur'an Sözlerinin Tek Tek Açıklanışı Kitabı). [M]

RAGIB PAŞA Ferik, türk bilgini (Kütahya, ? - İstanbul 1916). Harbiyeyi bitirdi. Askerî okullarda öğretmenlik yaptı. Eserleri: *Miftah-ül-Hendese* (Geometri Anahtarı); *Cebri Âdi* (Basit Cebir); *Cebri Alâ* (Yüksek Cebir); *İlmi Hey'et* (Astronomi). [M]

RAGIB PAŞA Koca, türk devlet adamı ve şairi (İstanbul 1699-ay.y. 1763). Defterhane kâtiplerinden Şevki Mustafa Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü, Defterhane kalemine devam etti. İran savaşları sırasında alınan toprakların deftere kaydı işi için Revan valisi Ârifî Paşanın mektupçusu oldu (1724). Tebriz seraskeri Köprülüzade Abdullah Paşa ile Hekimoğlu Ali Paşanın hizmetinde bulundu. Bir yıl Revan defterdarlığı yaptıktan sonra, İstanbul'a döndü (1729). Riyaset vekâleti payesiyle, Hemedan eyaletinin tımar ve zeametini yeniden düzenlemeğe gitti. 1730'da defterdarlık göreviyle Bağdat'a gönderildi. İran savaşı sırasında Nadir Şah ile yapılan görüşmelere delege olarak katıldı. 1733'te Nadir Şah'ın Bağdat'ı kuşatmasından sonra, İstanbul'a çağırılarak, maliye tezkireciliğine getirildi. Erzurum seraskeri Ahmed Paşanın yanına ordu defterdarı ve reisülküttap vekili olarak verildi (1736). Nadir Şah tarafından İstanbul'a gönderilen elçilerle yapılacak görüşmelere katılmak üzere, İstanbul'a çağırıldı. Cizye muhasebeciliğiyle görevlendirildi. Sadrazam mektupçuluğu makamına yükseltilerek, Avusturya ve Rusya delegeleriyle yapılacak görüşmeler için reisülküttap Mustafa Efendinin başkanlığındaki heyetle Nemirove'ye (Nemirov) gönderildi. Belgrad seferi ve antlaşması (1739) sıralarında büyük yararlığı görülen Ragıb Efendi, 1741 şubatında reisülküttaplığa yükseltildi. 1744'te, vezirlik payesiyle Mısır vali-

solda, Aliağa rafinerisinin kükürt giderme üniteleri (İzmir); sağda, İpraş rafinerisi (İzmit)

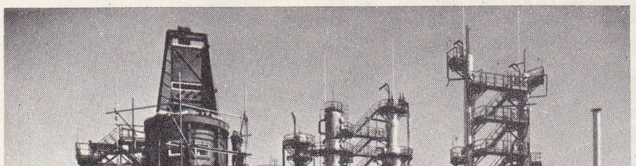

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

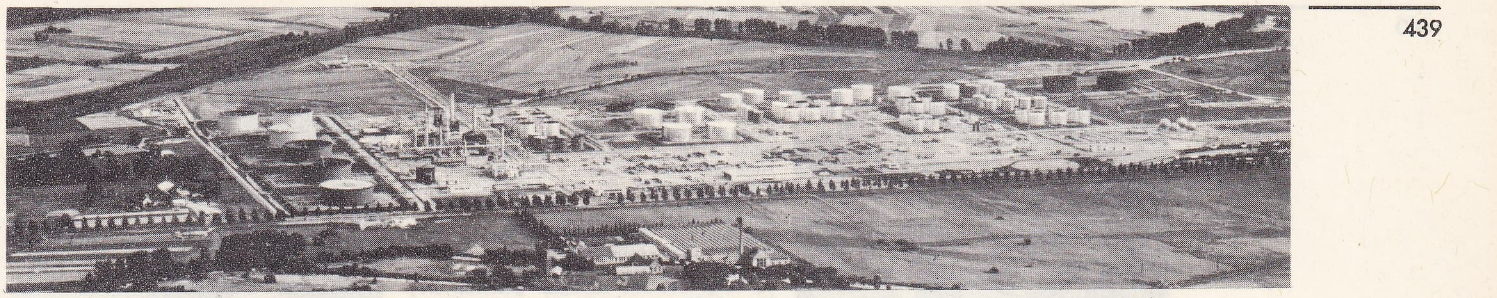

Dunkerque rafinerisinin genel görünüşü

liğine gönderildi. 5 Yıl kadar süren bu görevi sırasında, kölemen beylerini ortadan kaldırarak, ülkede bir süre güvenliği sağladı. 1748'de, kubbe vezirliği ve nişancılıkla İstanbul'a çağrıldı, daha yoldayken, kendisine aydın muhassıllığı, malikâne olarak verildi. Sayda, Rıkka ve Halep valiliklerinde bulundu. Şam valiliğine tayin edilmesinden birkaç gün sonra, İstanbul'a gelerek sadrazam oldu; kendisi için tehlikeli olabilecek kişileri İstanbul'dan uzaklaştırdı. Hayatının sonuna kadar sadrazamlıkta kaldı. Ragıb Paşa, yabancı devletlere karşı başarılı bir barış siyaseti güttü. Avusturya, Fransa ve Rusya'nın saldırılarına uğrayan Prusya kralı Friedrich II, Osmanlı devletinin askerî yardımını kazanmağa çalıştı. Fakat Ragıb Paşa, askerî anlaşma yerine bir ticaret antlaşması imzalamakla yetindi (29 mart 1761). Bir yandan da, Avusturya'yı baskı altında tuttu. Ragıb Paşanın divan edebiyatı geleneğini sürdüren şiirleri, mensur yazıları, bilimsel makaleleri vardır. Çoğu gazel türünde olan şiirleri tasavvuf ve felsefe konularını işler. Dili bazen ağır ve ağdalı, bazen kolay anlaşılır niteliktedir. Gazellerinde halk deyimleri, atasözleri, özdeyişleri geniş yer tutar. Bazı beyit ve mısraları atasözleri arasına girdi. Şiirde, bazen divan edebiyatı geleneği dışına çıkarak, tasvir ve anlatımdan çok, anlama ve mantık kurallarına göre düşünmeye önem verir. Bilim konularını işleyen mensur yazılarının çoğu çağının anlayışına uygun olarak Arapçadır. Bazı yazıları devlet işleriyle ilgilidir. Eserleri: *Telhisat* (Özetlemeler); *Fethiye-i Belgrad* (Belgrad'ın Alınışı); *Münşeat* (Mektuplar); *Sefinetül-Ragıb* (Ragıb'ın Gemisi); *Divan*. (→ Bibliyo.) [M]

RAGIB PAŞA Sarıca, Eğribozlu, türk devlet adamı (1857-1920). Küçük yaşta İstanbul'a geldi, Galatasaray Sultanîsi ve Mülkiye mektebini bitirdi. Saraya mabeyinci oldu. Kısa zamanda padişahın güvenini kazandı, İkinci Meşrutiyete kadar (1908) bu görevde kaldı, vezirliğe yükseldi. Sarayda büyük nüfuzu vardı. Halil Rıfat Paşanın sadrazamlığa, Tevfik Paşanın hariciye nazırlığına getirilişinde etkili oldu. Devlet işlerinin yanı sıra ticaret ve madencilikle uğraştı; büyük servet sahibi oldu. Umurca Rakı fabrikasını kurdu. İstanbul'da Afrika, Rumeli ve Anadolu hanlarını, Anadolu yakasındaki Ragıppaşa köşkünü yaptırdı. Meşrutiyetten sonra rütbeleri alınarak Midilli'ye sürüldü. (M)

RAGINI i. (sanskritçe k.). Hem bir melodi tarzına (*raga*), hem de bir şiir temasına (*râsaraca*) uygun düşen resim teması. (Bu resimleme tarzı özellikle racput resmi ve *pahari* grubu [dağlar grubu] okulları tarafından benimsendi.) [L]

RAGIP veya **RAGIB** sıf. (ar. *rağbet*'ten *râğıb*). *Esk.* Arzusu olan, istekli, rağbet eden: *Ona ragıp olup da onun için müdafaa edenin değildir, ona küçüklük gösterenindir* (Cevdet Paşa). *Katı gönlün neden bu zulm ile bidada ragıptır / Güzeller sen gibi olmaz cefa senden ne vaciptir* (Fuzuli). || İ. Erkek adı.

◆ **Ragıbe** sıf. *Esk.* Ragıb'ın dişili. || İ. Kadın adı. (M)

Ragıppaşa kütüphanesi, İstanbul'da Lâleli semtinde kütüphane. Koca Ragıb Paşa tarafından sıbyan mektebi ve kütüphane olarak yaptırıldı (1763). Binanın girişinin üzerinde bulunan sıbyan mektebi, bugün çocuk kütüphanesidir. Girişten sonra bir ön avlu, bu avlunun sağında çeşme, solunda Ragıb Paşa ve yakınlarının mezarları vardır. Avlunun güneyinde merdivenle çıkılan bir önkapıdan sonra eskiden mescit olarak kullanılan (bugün kütüphane memurlarının oturduğu) bölüme, buradan da kütüphaneye geçilir. Kütüphane, kenarları 14 m olan kare bir yapıdır. Duvarları XVIII. yy. üslûbu çinilerle kaplıdır. Bu çinilerin üst kısmı mermer üzerine sülüs yazıyle süslüdür. 9 Kubbeyle örtülü olan kütüphanede büyük kubbenin altında süslü tunç parmaklıklarla çevrili kitap dolapları sıralanır. Bunun çevresinde okuyucu yerleri vardır. Kütüphanede Ragıb Paşa vakfı kitaplardan başka, bazı küçük kütüphanelerden aktarılan eserler de vardır. Binada Ragıppaşa kütüphanesi kitapları 1 513, Yahyatevfik medresesi kitapları 207, Musalla medresesi kitapları 172, yeni eserler 3 387 olmak üzere toplam 5 726 kitap vardır. Kütüphanenin halk servisi halka 15 günlüğüne kitap verir. Çocuk kütüphanesi olan kısım 1 büyük, 6 küçük tonoz biçimli yedi kubbeyle örtülüdür. Bina 1954'e kadar okul olarak kullanıldı; sonra çocuk kütüphanesi oldu. Çocuk kütüphanesi, çocuklara 1 haftalığına evlerine götürmek için kitap verir. (M)

RAGİBE i. (ar. *rağbet*'den *rağîbe*). *Esk.* Rağbet olunan, çok istenilen şey. || Bol hediye, ihsan. (M)

RAGİF i. (ar. *rağf*'tan *rağîf*). *Esk.* Yufka, pide. (M)

RAGİT i. (fr. *rhagite*'den). Miner. Hidratlı tabiî bizmut arsenyat. (L)

RAGLAN veya **REGLAN** i. (lord *Raglan*'ın adından fr. k.). 1855'te Kırım savaşından sonra çok moda olan pelerin biçiminde palto. || Kolları yakadan inen palto.

◆ Sıf. Omuzlardan geçerek boyuna kadar uzanan kollara denir. (L)

RAGLAN (lord Fitzroy James Henry SOMERSET, — baronu), ingiliz feldmareşali (Badminton 1788-Sivastopol önünde 1855). 1804'te orduya girdi, 1804-1811 arasında Portekiz'de Wellesley'in yaverliğini yaptı. 1814'e kadar İspanya'da Wellington'ın yanında, 1815'te Waterloo'da savaştı, burada bir kolunu kaybetti. Daha sonra Paris'te (1815-1818), Verona'da (1822), İspanya'da (1823) ve Petersburg'da (1826) çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. Wellington'ın yerine geçti (1852), Kırım seferinde ingiliz kuvvetlerine kumanda etti (1854), koleradan öldü. (L)

RAGLANİT i. (*Raglan* yer adından [Kanada] fr. *raglanite*). Miner. Korindonlu ve nefelinli siyenit çeşidi. (L)

RAGNAR Lodbrok veya **REGNARD Lodbrog** («Kürk donlu»), danimarkalı şef (IX. yy.). 845'te vikingleriyle birlikte yüz yirmi parça geminin başında Fransa'ya gitti, Sen nehrine girdi, Paris'i yakıp yıktı. Korsanlıklarını İspanya ve İngiltere'de de sürdürdü. (L)

Ragna Rokkr veya **Ragnarok** (*ragna rok*, «tanrıların son kaderi»), izlanda asıllı iskandinav kozmogoni efsanesi. Kuzeylilerin, dünyanın sonu hakkındaki inançlarını gösterir. *Edda* ile kelt ve pers mitolojileriyle bazı benzerlikleri vardır. Voluspa'ya göre, Loki, tanrılar âleminin muhafızı Hennard'ı elde eder ve yarı tanrılar ile başkanı bulunduğu kötü ruhlarla birlikte, tanrılara saldırır: kurt Fenris, Surt ve yılan Midgar, Odin'i, Freyr'i ve Thor'u öldürürler, Güneş söner, dünya denize gömülür, tanrılarla insanlar yok olur ve gökten yıldızlar düşer. Fakat Dünya tekrar su yüzüne çıkar ve hayat yeniden doğar. Bu efsanede hıristiyan geleneklerinin etkisi görülür. (L)

RAGNİSCO (Pietro), italyan felsefe tarihçisi (Pozzuoli 1830-Roma 1920). Palermo, Padova ve Roma üniversitelerinde ders verdi. Başlıca eserleri: *Storia Critica delle Categorie dai Primordi della Filosofia Greca Fino a Hegel* (Yunan Felsefesinin Başlangıcından Hegel'e Kadar Kategorilerin Tenkitli Tarihi) [2 cilt, 1871]; *Il Principio di Contraddizione* (Çelişme İlkesi) [1883]. Ayrıca Kant, Schopenhauer, Nicoletto Vernia, G. Zabarella v.b. üstüne incelemeler yayımladı. (M)

RAGOZİNA veya **RAGOJİNA** (Zenaida Alekseyevna), rus asıllı amerikalı kadın yazar (Rusya 1835-öl. ?). Birçok yolculuktan sonra 1874'te A.B.D.'ye yerleşti. Buradaki ünlü edebiyat derneklerinin üyesi oldu. Eserleri: *The Story of Chaldea* (Kalde Tarihi) [1886]; *The Story of Assyria* (Asur Tarihi) [1887]; *The Story of Media, Babylon and Persia* (Media, Babil ve İran'ın Tarihi) [1888]; *Siegfried, the Hero of the Netherlands* (Hollanda Kahramanı Siegfried) [1898]; *Roland, the Paladin of France* (Fransız Soylusu Roland) [1898]; *Salammbô, the Maid of Carthage* (Kartacalı Genç Kız Salammbô) [1899]. (M)

RAGTİME [regtaym] (ing.-amerikanca k.). XIX. yy.ın sonlarında amerikan zenci folkloruna Beyazların dans havalarını karıştıran senkoplu bir müzik tarzına, daha sonra da bu müzik tarzından türeyen piyano ve hattâ orkestra üslûbuna verilen ad. (Caz müziği büyük ölçüde ragtime'dan gelmedir.) [L]

RAGUBA, Libya'da (Sirenaik) petrol işletme merkezi, boru hattıyle bağlı olduğu Zelten yatağının batısında. Yılda 2 milyon ton petrol üretilir. (L)

RAGUEL, Midyanlı Yetro'nun öbür adı. — Naftalî kabilesinden bir israillinin adı. Kızı Sara, genç Tobias ile evlendi. (L)

RAGUENET (rahip François), fransız müzik tenkitçisi (Rouen 1660-Paris 1722). Kardinal Bouillon'un Roma yolculuğuna katıldı (1698), italyan müziğine hayran kaldı. 1702'de Paris'e dönünce, *Parallèle des İtaliens et des Français en ce qui Regarde la Musique et les Opéras* (Müzik ve Opera Bakımından İtalyanlarla Fransızları Karşılaştırma) adlı bir kitap yayımladı; kitap, fransız müziğini tutanlar arasında büyük öfke uyandırdı. Raguenet *Défense du «Parallèle des İtaliens et des Français»* («İtalyanlarla Fransızların Karşılaştırma» sının Savunması) [1705] ile karşılık verdi. Böylece fransız müziğini tutanlarla italyan müziğini tutanlar arasında çatışmalar başlamış oldu. (L)

RAGUET (Condy), amerikalı iktisatçı (Philadelphia, Pennsylvania 1784-ay.y. 1842). Pennsylvania üniversitesinde hukuk okuduktan sonra ticaret hayatına atıldı. Kısa zamanda büyük servete kavuştu ve günün ticarî olaylarında önemli bir rol oynadı. 1815'te Yasama meclisine üye seçildi. 1822'de Rio de Janeiro'da, A.B.D. konsolosluğuna getirildi. 1825'te Brezilya'da maslahatgüzar oldu ve 1827'ye kadar bu görevde kaldı. A.B.D.'ye döndükten sonra, serbest ticaret doktrinlerini yayan birçok gazete yayımladı: *The Free Trade Advocate* (1829); *Examiner* (1834-1835); *The Financial Register* (Malî Kayıtlar) [1837-1839] v.b. Ayrıca, Santo Domino ile ilgili iki küçük kitap ve *Principles of Free Trade* (Serbest Ticaretin İlkeleri) [1835]; *On Currency and Banking* (Tedavüldeki Paralar ve Bankacılık Üstüne) [1839] v.b. eserler de yayımladı. (M)

RAGUİN (Eugène), fransız jeoloğu (Paris 1900). Paris Maden okulunda profesörlük

Foto. B.N. (LAROUSSE)

RAGUSA

yaptı, Jeoloji Harita dairesi müdürü ve Fransız Jeokimya derneğinin ilk başkanı oldu. Başlıca eserleri: *Géologie Appliquée* (Uygulamalı Jeoloji) [1934]; *Géologie du Granite* (Granitin Jeolojisi) [1946]. (L)

RAGUSA, İtalya'da şehir, Sicilya'da, il idare merkezi, Irminio vâdisine hâkim bir tepe üzerinde; 57 300 nüf. Şehir iki ayrı çekirdekten meydana gelir: daha eski olan *Ragusa İbla*'da XVIII. yy.dan kalma saraylar ve kiliseler vardır; daha aşağıda olan bu eski şehir, çok büyük bir merdivenle düzgün planlı modern şehre (XVIII. yy.-dan kalma katedral) bağlıdır. Ragusa önemli bir tarım pazarıdır; petrol rafinerisi, — *Ragusa ili*, 247 200 nüf. Özellikle tepelerden meydana gelen şehir, Sicilya'nın güneydoğu kısmında, Akdeniz kıyısında uzanır. Kıyı ovası bağlar ve turunçgil bahçeleriyle kaplıdır. İç kısımdaki tepelerde hayvancılık yapılır. Petrol yatakları işletmesi. (L)

RAGUSA, Dalmaçya kıyısında eski cumhuriyet.

● *Tarih.* Ragusa, yunan şehri Epidauros'un Adriya denizinde, Dalmaçya kıyısı yakınında kurduğu koloniden doğdu. Roma dünyasına katılan ve uzun süre Batı Roma imparatorluğuna bağlı olarak yaşayan Ragusa, on iki yüzyıl boyunca Doğu dünyasının kenarında kurulmuş, deniz ticaretiyle uğraşan bir latin şehri olarak kaldı. Bizans imparatorluğunun gücünün devam ettiği ve Güney İtalya'ya hâkim olduğu süre boyunca Ragusa da Venedik gibi ona bağlıydı. Şehir 1000'de Bizans imparatorluğu sınırları içinde kalmağa devam etmekle beraber Venedik dukasının idarî hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Sonra, Venedik 1204'te Bizans imparatorluğunun deniz parçasını ele geçirince, sırp tehlikesine karşı yunan desteğinden yoksun kalan Ragusa kendiliğinden Venedik'e teslim oldu (1205). Venedik Ragusa'ya dukayı temsil eden bir kont yerleştirdi ve şehirde kurumları kendisininkini örnek alan aristokratik bir komün meclisi kurdu. Ama macarların baskısı Ragusa'yı macar kralının otoritesini kabul etmek zorunda bıraktı (1358). 1403'te patriciilerinin akıllıca ve ustaca siyaseti, Ragusa'nın Venedik boyunduruğu altına düşmeksizin bağımsızlığını kazanmasına yol açtı. Balkanlar'ın deniz kapılarından biri olan Ragusa, Osmanlıların Akdeniz doğusunu ve Balkanlar'ı fethettikleri sırada kazanılan bu bağımsızlık sayesinde Floransa ve Barcelona'nın ticaret acentaları kurdukları bir yer haline geldi. Şehir zaten uzun süreden beri Balkanlar'da köle ticaretini ve tuz ticaretini kontrol altında tutan büyük bir ticaret yeriydi. Daha XIV. yy. sonunda gümüş üretimiyle ilgilenen Ragusa tüccarları, maden ülkelerinde (Bosna ve Sırbistan) koloniler kurmuşlar ve Batı Avrupa'ya gümüş sevkiyatı tekelini ele geçirmişlerdi; sonradan bakır, kurşun ve XV. yy.da bulunan (1420'ye doğru) yeni maden filizlerinin (özellikle 1430'dan sonra işletilen zencefre) ticaretini de ele geçirdiler. Şehir bu sayede XV. yy.da büyük ölçüde zenginleşti, edebiyat ve sanat gelişti.

Osmanlıların Macarlara karşı Mohaç zaferinden (1526) sonra, Ragusa osmanlı padişahının otoritesini kabul etmek ve her yıl vergi ödemek akıllığını gösterdi. Böylece, XIII. yy.a kadar Venedik'in Bizans imparatorluğu sınırında yaşadığı gibi, Osmanlı imparatorluğunun sınırında yaşamağa başlayan Ragusa, Akdeniz kıyısındaki hıristiyan ve müslüman ülkelerin aracısı haline geldi. Avrupa'nın en büyük filolarından birini kurdu ve gemilerini gerek Atlas okyanusunda gerek Akdeniz'de çalıştırılmak üzere her isteyene kiraladı. Böylece XVI. ve XVIII. yy.da, yeni bir burjuvazinin gelişmesine rağmen aristokratların hâkim olduğu bir rejim altında en parlak dönemini yaşadı.

Ama şehri hemen tamamıyle yıkan ve halkın yarısından çoğunun ölmesine yol açan 6 nisan 1667 depremi kesin bir darbe oldu. O tarihten sonra şehirde islav unsurların nüfuzu günden güne arttı ve Ragusa fiilî bağımsızlığını muhafaza etmesine rağmen bir şehir cumhuriyeti olarak büyük kara devletleri dünyasında çağ dışı bir hal aldı. 1806'da Fransızlarla Ruslar arasında kalınca Napolyon'un Fransız - İtalyanlarına teslim oldu; Ragusa dükü mareşal Marmon 1808'de şehrin hükûmetini ve senatosunu dağıttı, şehri önce Fransa'nın işgal ettiği Venedik'in Dalmaçya topraklarına bağladı, sonra da İllyria eyaletlerine kattı (1809). Viyana antlaşmasında (1815) şehri alan Avusturya 1918'e kadar muhafaza etti. Ragusa o tarihte islavca *Dubrovnik** adıyle, yeni kurulan Yugoslavya'ya katıldı.

● *Edebiyat ve bilimler.* Komşu İtalya'da parlak bir şekilde gelişen hümanizm, dalmaçya şehirlerinde de yayıldı ve bu şehirlerde, Şişgoriç (Georgius Sisgoreus) [1440-1509] ve Crijeviç (Cerva) [1460'a doğr. - 1520] gibi meşhur hümanistler yetişti; islavca edebiyat ise özellikle Ragusa'da büyük ölçüde gelişti. İtalyan edebiyatı etkisi kalmış olan ragusa edebiyatında devrin bütün önemli tarzlarına rastlanır. XV. yy.da Sisko Mençetiç (1457-1527) ve Dzore Drziç (1451-1501) trubadur üslûbunda aşk şiirleri yazdılar. XVI. yy.da Ragusa, Güney İslavlarının gerçek fikir merkezi haline geldi. Trajedi ve felsefî şiirin temsilcisi verimli yazar Mavro Vetranoviç'tir (1482-1576). Komediyi Marin Drziç (1507-1567) doruğuna ulaştırdı: gerçek bir rönesans adamı olan Drziç eserlerinde zengin bir dille ve yer yer halk ağzıyle coşkun bir yaşama sevincini dile getirdi. XVI. yy. sonunda aşk şiirinde Petrarca ve Bembo tarzında yeni bir gelişme oldu: bu tarzın en orijinal temsilcisi Dominko Zlatariç'tir (1550'ye doğr. - 1609). Karşı Reform Ragusa'da çok değişik bir atmosfer yarattı: aşk şiirinin ve komedinin yerini, dinî veya yurtsever edebiyat aldı. Bu yeni akımın XVII. yy. başında en etkili temsilcisi İvan Gunduliç'ti (1589-1638). Yeni denizyollarının keşfi Venedik gibi Ragusa'ya da öldürücü bir darbe indirdi. O tarihten sonra yavaş yavaş sönen ragusa edebiyatı, cumhuriyetin 1805'te yıkılmasından sonra hırvat edebiyatıyle karıştı. Hırvat edebiyatının başlıca ragusalı yazarları Medo Puçiç (1821-1882) ve İvo Vojnoviç'tir (1857-1929). Ragusa başlıca edebiyat merkeziyse de, öbür dalmaçya şehirlerinde de değerli yazarlar yetişti: meşhur hümanist Maruliç (1460-1524) Split'li, ilk kır romanı (*Dağ*) yazarı Petar Zoraniç, Zadar'lı, ilk dindışı dram (*Köle*) yazarı Hanibal Luciç (1485-1533) ve Petar Hektoroviç (1486-1572) Hvar adasındandı.

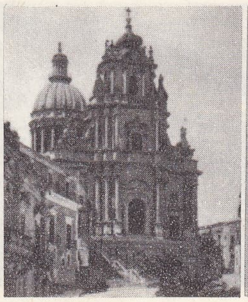

RAGUSA
katedral

Ragusa cumhuriyetinde birçok bilgin de yetişti: XV. yy.da latince ilk ticaret nazariyesini yayımlayan ragusalı Georgi, cebiri geometriye ilk olarak uygulayan Getaldiç, «mizaç»lara aşırı önem verilmesine ilk karşı çıkan hekim Baglivi (1688-1707), büyük matematikçi Boşkoviç (öl. 1787), *İmperium Orientale*'nin yazarı Banduri (1670 - Paris 1743). [L]

RAĞBET i. (ar. *rağbet*). İstek, arzu: *O vücut şişman ve narinden hoşlanan iki nevi zevk sahibinin de rağbetini çekebilir* (H. R. Gürpınar). *Vapur doldukça doldu. Hava sert olmasına rağmen güverteye rağbet fazla* (B. Felek). || Beğenme, itibar: *Haftanın bir gecesinde yalnız kadınlara oynayacak kadar mahallede rağbet kazandı* (H. E. Adıvar). || *Rağbet etmek* (veya *eylemek*), istemek, istekli görünmek, beğenmek: *Binaenaleyh kimse ona karşı varmağa rağbet etmedi* (Cevdet Paşa).

— DEY. *Rağbet bulmak* (veya *görmek*), istenmek, arzu edilmek, beğenilmek: *Bazı rağbet bulmuş şarkılarda bu gezilen yerlerin, mahallelerin, Kalender, Göksu gibi isimleri geçerdi* (A. Ş. Hisar). *Rağbet görmek ille değer mi gösterir? diyeceksiniz* (N. Ataç).

— *Esk. Rağbet-i umumiye*, herkes, bütün halk tarafından istenme, beğenilme.

◆ **Rağbeten** zf. *Esk.* Rağbet ederek, isterek. (M)

RAĞBETLİ sıf. (*rağbet*'den *rağbet-li*). Rağbet gören.

◆ **İ.** Teşk. tar. Rütbesiz gayri müslimlere verilen unvan. (M)

RAĞBETSİZ sıf. (*rağbet*'ten *rağbet-siz*). İsteksiz, arzu etmeyen. || Rağbet edilmeyen, makbul olmayan.

◆ **Rağbetsizlik** i. İsteksizlik, arzu etmeme. || İtibarda olmama, makbul tutulmama. (M)

RAĞM i. (ar. *rağm*). *Esk.* İnadına hareket, zıt davranış. || [...] *nın rağmına*, «[...] ya inat olsun diye» anlamında kullanılır. || *Alâ-rağm-il-âdû*, düşmana inat, düşmanın zıttına. (M)

RAĞMEN edat (ar. *rağm*'dan *rağmen*). Bir kimsenin isteğine karşı olarak; inadına, zıddına: *Cemal Paşa'ya rağmen, okulun içindeki kiliseyi olduğu gibi saklamaya muvaffak oldu* (F. R. Atay). || Herhangi bir engel veya aykırı durum karşısında duraksamayarak: *Bu ayrılık dakikasının, bir bulut gibi üstüme çöken ağırlığına rağmen gülümsemekten kendimi alamadım* (R. N. Güntekin). *Buna rağmen, oraya giden Türkler: — Yine yaşasın İstanbul! dediler* (Vâ - Nû). *Bu düşüncelere rağmen, genç kız, annesiyle birlikte gezmekte devam ediyordu* (Sabahattin Ali). || «Olduğu halde, yine de» anlamında: *Ama o, sıhhatli yanaklarına, beyaz dişlerine, kırmızı bıyıklarına, kumral saçlarına rağmen çirkindi* (S. F. Abasıyanık). [M]

RAH veya **REH** i. (fars. *râh, reh*). *Esk.*

RAGUSA'dan
bir görünüş

Foto. Popper-Atlas-Photo (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

Yol: *Bu yol, bu sine-i vahşette gizlenen reh-i nur* (Tevfik Fikret). || *Mec.* Sistem, tarz, usul. || *Rah-âverde* (veya *reh-âverde*), yolcunun getirdiği hediye. || *Rah-ber* (veya *reh-ber*). Bk. REHBER. || *Rah-dan* (veya *reh-dan*), yol bilen. || *Rah-neverd* (veya *reh-neverd*), yola çıkan, yolcu: *O rehneverd-i sebükrev ki gelse reftare / Ne saika yetişir gerdine ne berk ü bad* (Nef'î). || *Rah-nişin* (veya *reh-nişin*). Bk. REHNİŞİN. || *Rah-nüma* (veya *reh-nüma*). Bk. REHNÜMA. || *Rah-peyma* (veya *reh-peyma*), yol ölçen, yol ölçücü. || *Rah-peymayî* (veya *reh-peymayî*), yolculuk etme. || *Rah-rev* (veya *reh-rev*). Bk. REHREV. || *Rah-revan* (veya *reh-revan*). Bk. REHREVAN. || *Rah-var* (veya *reh-var*). Bk. RAHVAR. || *Rah-yab* (veya *reh-yab*), yolunu bulan, gideceği yere ulaşan. || *Rah-zen* (veya *reh-zen*). Bk. REHZEN. || *Rah-ı adem* (veya *reh-i adem*, *rah-ı fena* veya *reh-i fena*), yokluk, ölüm. || *Rah-ı aşk* (veya *reh-i aşk*), aşk yolu. || *Rah-ı beka* (veya *reh-i beka*), ölümsüzlük yolu. || *Rah-ı birah* (veya *reh-i birah*), dağ geçidi, düzensiz yol. || *Rah-ı cennet* (veya *reh-i cennet*), cennete giden yol. || *Rah-ı güldar* (veya *reh-i güldar*), dünya. Zaman. Hayat. || *Rah-ı güriz* (veya *reh-i güriz*), kaçış yolu. || *Rah-ı Hak* (veya *reh-i Hak*), Tanrı yolu. || *Rah-ı kehkeşan* (veya *reh-i kehkeşan*), samanyolu. || *Rah-ı kûfte* (veya *reh-i kûfte*), geçilmiş, ezilmiş yol. || *Rah-ı kûr* (veya *reh-i kur*), insan ayağı basmamış, geçilmemiş yol. || *Rah-ı mihr-i talat* (veya *reh-i mihr-i talat*), güzellik güneşinin yolu. || *Rah-ı narefte* (veya *reh-i narefte*), gidilmemiş yol. || *Rah-ı rast* (veya *reh-i rast*) veya *rah-ı savab* (veya *reh-i savab*), doğru yol. || *Rah-ı sengsar* (veya *reh-i sengsar*), taşlık yol: *Yine zevrak-ı derunum kırılıp kenara düştü / Dayanır mı şişedir bu reh-i sengsare düştü* (Şeyh Galib). || *Rah-ı şah* (veya *reh-i şah* veya *şah-rah*) anayol, büyük cadde. || *Rah-ı vatan* (veya *reh-i vatan*), vatan yolu; vatan uğruna. || *Esna-yı rah*, yolda, giderken: *Esna-yı rahda Zü'l Kelâ ile buluşup Mercü'r-Rum nam mevkiye kondular* (Cevdet Paşa). || *Harcı rah.* Bk. HARCIRAH. || *Hem-rah.* Bk. HEM. (M)

RAH i. (ar. *rāḥ*). *Esk.* Şarap. (M)

RAHA i. (ar. *raḥā*). *Esk.* Değirmen. || *Feres-ür-raha*, değirmen beygiri. (M)

RAHAB, Kutsal Kitap'a göre, Yoşua'nın, şehri tanımak üzere gönderdiği öncüleri Eriha'da barındıran ve saklayan Kenan'lı kadın. Şehrin alınmasından sonra İsrailliler tarafından hayatı bağışlandı. İncil yazarı Aziz Matta, Rahab'ın, Booz'un annesi olduğunu söyler ve onu İsa'nın atalarından sayar. (L)

RAHAD, Sudan'da ırmak, Sennar'ın aşağısında kavuştuğu Mavi Nil'in kolu (sağ kıyı); Habeşistan kütlesinin batı yamaçlarında doğar; yaklş. 800 km. (L)

RAHAL i. (ar. *raḥal*). *Esk.* Palan, semer. || Menzil, konak. (M)

RAHAMUT i. (ar. *raḥmet*'ten *raḥamūt*). *Esk.* Aşırı merhamet. (M)

RAHARO (öl. 1870'ten sonra), madagaskarlı bakan (1852-1865 arasında). Hovas eşrafının temsilcisiydi; ingiliz misyonerlerin ülkeye sızmasına göz yumdu; Radama II'nin öldürülmesine önayak olanlardandır. (L)

RAHAT i. (ar. *rāḥat*). Üzüntüsü, sıkıntısı, tedirginliği olmama hali: *Adam oğluna bu yer yüzünde rahat var mı?* (M. Ş. Esendal). || Sıf. Üzüntüsü, sıkıntısı, tedirginliği olmayan: *Bir dakika kalbimiz rahat değil. Ufak bir gürültü bizi korkutuyor* (Ömer Seyfeddin). *Artık eskisi gibi mesut ve rahattılar* (N. Araz). || Sıkıntı veya yorgunluk duyurmayan, çaba gerektirmeyen: *O, benim vücudumun bir parçası gibi oldu. Daha rahat bir yatakta asla uyuyamıyorum* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Elime geçen para malûm. Rahat bir odam yok* (R.N. Güntekin). || Gamsız, aldırmaz. Davranışlarında serbest olan. || *Rahat etmek*, ferahlamak, dinlenmek, rahatlık bulmak: *Birkaç saat ileride geniş bir hurmalığın içinde tam otuz saat rahat ettik* (F.R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Rahat batmak. Teklz.* İyi bir durumda iken yok yere bu durumu elden kaçıranlar için kullanılır. || *Rahat döşeği*, ölünün kaldırılıncaya kadar içinde yatırıldığı yatak. (Bir kimsenin öldüğü yeri anlatırken deniz, savaş meydanı v.b. yerlerin karşıtı olarak evindeki yatağını ve dolayısıyle evini anlatır.) || *Rahat (dur!)*, hazır ol durumunda bulunanlara oldukları yerde serbest bir durum almaları için verilen kumanda. || *Rahat durmak*, yaramazlık etmemek. Kımıldamamak. || *Rahat vermemek* (veya *bırakmamak*), huzursuz, tedirgin etmek: *Sağolsun, yaramaz kız rahat vermiyor ki* (R. N. Güntekin). *Korkarım, beni âhirette de rahat bırakmıyacaksın* (Namık Kemal). || *Rahat yüzü görmemek*, bir türlü huzura kavuşamamak: *Memleket felâketten kurtulamadı. Halk rahat yüzü görmedi. Hükümdarlar birbiri ardınca öldüler* (Göç Destanı). || *Rahatına bakmak*, yalnız kendi rahatını gözetmek.

— *Esk. Rahat-nişin*, rahat ve huzur içinde yaşayan.

◆ **Rahat rahat** zf. Kolaylıkla, rahatlık içinde, zorlamadan: *Yatağı dinledi. Rabia rahat rahat nefes alıyor. Belli ki korkulu rüya görmeden uyuyor* (H. E. Adıvar). *Nevin artık etrafına rahat rahat bakabiliyordu* (S. F. Abasıyanık). [M]

RAHATFEZA bls. i. (ar. *rāḥat* ve fars. *-fezā*'dan *rāḥat-fezā*, rahat arttıran). Mus. Türk musikisinde birleşik makam. (*Hicazı muhalif* veya *hicazaşiran* da denir.)

— ANSİKL. Mus. *Rahatfeza* makamı, hicaz ailesi makamlarından biriyle hicaz, uzzal veya hümayun makamıyle aşiran perdesindeki hüseynî beşlisinden meydana gelir. Seyri inicidir. Güçlüleri birinci derecede düğâh-*la*, ikinci derecede neva-*re*'dir. Önce hicaz, uzzal veya hümayun makamının dizisinde gezinildikten sonra durak perdesi olan düğâh-*re*'ye gelinir ve bundan sonra aşiran perdesindeki hüseynî beşlisiyle karar verilir. Arada başka geçki yapılmasına engel yoktur. Donanıma hicaz ailesi makamlarının işaretleri olan *si* bakıye bemolü (♭) ile *fa* ve *do* bakıye diyezi (♯) [hümayun'da *fa* bekar] konur. Aşiranda hüseynî beşlisiyle karar verirken *si* ve *do* bekar (♮) yapılır. Bu makama örnek olarak H.S. Arel'in *Âyin-i Şerif*'i, *Durak*'ı, iki *İlâhi*'si ve *Saz Semaisi*, İsmet Ağa'nın *Fâhte Peşrev*'i ve *Saz Semaisi*, Şakir Paşa'nın *Düyek Peşrev'i* (üç hane), Zekaî Dede'nin *Çember ve Fer* besteleriyle *Aksak* ve *Nakış Yürük Semai*'lerinden mürekkep faslı gösterilebilir. (M)

RAHATLAMAK geçz. f. (*rahat*'tan *rahat-la-mak*). Rahatsızlık veren bir durumun ortadan kalkması veya azalmasıyle rahata kavuşmak, sükûnet bulmak: *Cemil teyzesinin gitmesiyle biraz rahatlayarak Neriman'ı sedire götürdü* (Kemal Tahir). — *Vakti anlamak için cevabını alınca rahatladı...* (B. Felek). [M]

RAHATLIK i. (*rahat*'tan *rahat-lık*). Üzüntüsüz, sıkıntısız olma hali: *Çocukken gazetelerde 40 yaşlarında bir adamın ölüm haberini okurken, rahatlık duyardım. O yaşa kadar daha önümde 21 yıl var!* (F. R. Atay). *Serbestliği Cemil'in utangaçlığını çabuk dağıtmış, bu rahatlık biraz da, en küçük alış veriş ihtimalinin imkânsızlığından gelmişti* (Kemal Tahir). || Yorgunluk ve sıkıntı vermeme, uygun olma hali: *Bu kanapedeki rahatlık öbürlerinde yok.*

— DEY. *Allah rahatlık versin!*, iyi uykular dilemek için kullanılır: *Öyleyse Allah rahatlık versin! — Sana da...* (Ömer Seyfeddin). [M]

RAHATSIZ sıf. (*rahat*'tan *rahat-sız*). Rahat olmayan, huzursuz, endişeli: *Halbuki asıl onun yanında rahatsızdım* (A. H. Tanpınar). || Rahat kullanılmayan, uygun olmayan, sıkıntı veren: *Rahatsız bir yatak. Rahatsız bir ayakkabı.* || Keyifsiz, hasta: *Yoksa fena bir şey mi oldu? Nebil rahatsız mı? Doğruyu söyleyin, Davut Ağa!* (R. H. Karay). — *Geçmiş olsun! Rahatsız mısın? dedim* (B. Felek). || *Rahatsız etmek*, birinin rahatını bozmak, huzurunu kaçırmak: *Kendi keyfimiz için birçoklarını, en sevdiklerimizi rahatsız etmeğe hakkımız yok* (S. F. Abasıyanık). *Bir daha artık hiçbir hoca, ne derste, ne de imtihanda, beni nafile suallerle rahatsız etmeğe cesaret edemeyecektir* (R. N. Güntekin). || *Rahatsız olmak*, rahatı bozulmak, keyfi kaçmak: *Nuri Efendi, rahatsız olmuştu* (M. Ş. Esendal). *Havasız odada rahatsız oldu.* (M)

RAHATSIZLANMAK dönşl. f. (*rahatsız*'dan *rahatsız-la-n-mak*). Hastalanmak, sağlık durumu bozulmak. (M)

RAHATSIZLAŞMAK dönşl. f. (*rahatsız*'dan *rahatsız-la-ş-mak*). Rahatsızlanmak. (M)

RAHATSIZLIK i. (*rahatsız*'dan *rahatsızlık*). Huzursuzluk, tedirginlik: — *Buna da şükür! Üsküdar'da, Kadıköy'de soğuk su bile yok, sözünü işiterek rahatsızlığımıza alışıyor, ısınıyoruz* (B. Felek). *Eksik olmayınız, size de rahatsızlık oldu...* (M. Ş. Esendal). || Hastalık: *Şayet, o vakte kadar rahatsızlığınız geçmezse...* (Namık Kemal). [M]

RAHATÜLERVAH bls. i. (ar. *rāḥat* ve *ervāḥ*'tan *rāḥat-ül-ervāḥ*, ruhların rahatı). Mus. Türk musikisinde birleşik makam.

— ANSİKL. Mus. *Rahatülervah*, hicaz ailesi makamlarından biriyle (hicaz, hümayun veya uzzal makamıyle) ırak makamının birleşmesinden meydana gelir. Seyri inicidir. Hicaz ailesi makamlarında gezinildikten sonra ırak dizisine geçilerek ırak perdesinde karar verilir. Arada başka geçkiler yapılmasına engel yoktur. Güçlüleri birinci derecede düğâh-*la* ile ikinci derecede neva *re*'dir. Donanıma *si* bakıye bemolü (♭), *fa* bakıye diyezi (♯) ve *do* bakıye diyezi (♯) işaretleri konur.

Bu makama örnek olarak H. S. Arel'in *Âyini Şerif*'i ve *Durak*'ı, Ahmed Hüsameddin Dede'nin *Âyin-i Şerif*'i; Bayezid II'nin *Çifte Düyek Peşrev*'i, Ahmed Ağa'nın *Darbeyn Peşrev*'i ve *Saz Semaisi*, A. A. Konuk'un *Hecez ve Darb-ı Türkî Beste*'leriyle *Aksak ve Yürük Semai*'lerden mürekkep faslı gösterilebilir.

Bu makam en eski birleşimlerden olmakla beraber son yüzyıllarda az kullanılmıştır. (M)

RAHAVET i. Bk. REHAVET.

RAHBA i. (ar. *raḥbe*, yer'den). Magrıp'ta, ortasında güreş karşılaşmaları yapılan yer. || Güreş. (Murabıtların bayramlarında bir ermişin türbesi ziyaret edilir, halk eğlenceleri düzenlenir; güreşler, at koşuları yapılır ve başlıca yemeği kuskus olan şölenler verilir.) [L]

RAHBE, bugün **El-Meyadin**, Suriye'de Fırat'ın sağ kıyısında şehir. Halife Memun zamanında (813-833) Malik bin Tavk bin Attabül Taglibî tarafından kuruldu. Onun ölümünden sonra (874), İbni Ebül Sac şehre hâkim oldu (833). 928'de şehir Karmatîlerden Ebu Tahir tarafından alındı, halk öldürüldü. Sonraki yıllarda meydana gelen savaşlar abbasî kumandanlarından Âdil'in Bağdat'tan gelerek şehri ele geçirmesiyle sona erdi. Hamdanîlerden Nâsırüddevle zamanında Taglibîlerden Ceman, Rahbe'de isyan etti. Karışıklıklara son vermek için Ceman Rahbe'den çıkarıldı ve öldürüldü. Nâsırüddevle'nin ölümünden sonra (968) şehir oğlu Ebu Talib'e kaldı. 978'de Büveyhoğullarından Adududdevle'nin eline geçti. 1009'da Hafaci tarafından alındı. Hafaci'nin Mısır fatımîlerinden Hakim'in ordusuna yenilmesi üzerine şehir Mısırlıların eline geçti. Daha sonra da Selçuklular şehre hâkim oldular. Melikşah, şehri, yakınındaki Harran, Saruc, Rakka ve Habur şehirleriyle birlikte ıkta (dirlik) olarak Muhammed bin Şerefüddevle'ye verdi (1086). 1096'da Hilla hâkimi Kürboğa, şehri ele geçirdi ve yağmaladı. Kürboğa'nın ölümü üzerine Rahbe, Alparslan'ın kumandanlarından Kaymaz'ın yönetimine geçti (1103). Sonra Şam sultanı, Rahbe'yi aldı ve şehre Muhammed bin Sebbakül Şeybanî'yi vali tayin etti. 1107'de İmadeddin Zengi'nin kumandanı Çavlı, sonra da Zengi'nin oğlu Kutbeddin şehri işgal etti (1150). 1157'de meydana gelen büyük bir depremden zarar gören Rahbe, Nureddin Zengi tarafından Selâhaddin Eyyubî'nin amcası Şirkuh'a verildi (1164). Hemen hemen boşalmış olan şehrin yönetimini Yusuf bin Mellah'a bırakan Şirkuh, Fırat'a 5 km uzaklıkta bir yerde bir hisarla Rahbeül Cedide şehrini kurdu. Bu yeni Rahbe şehri, Suriye ile Irak arasında önemli bir kervan konak yeri durumundaydı. Şehir, uzun süre Şirkuh ailesinin elinde kaldı.

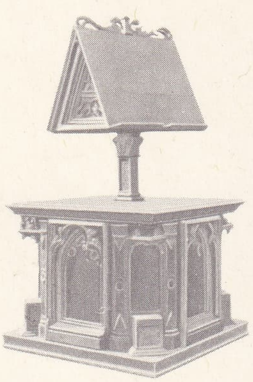

Brou (Fransa) kilisesinin rahlesi

Sultan Baybars 1264'te buraya bir mısırlı vali tayin etti. Moğollar Olcaytu zamanında Rahbe'yi kuşattılar (1313), fakat alamadılar. 1320'de tahrip edilen şehir 1331'de Fırat'ın taşan suları altında kaldı. (M)

RAHBECK (Knud Lyhne), danimarkalı yazar (Kopenhag 1760 - ay.y. 1830). Almanya'ya ve Fransa'ya yaptığı bir yolculuktan sonra, Kopenhag'a döndü ve orada Pram ile birlikte *Minerva* ve *Den Danske Tilskuer* dergilerini yönetti. Üniversitede estetik profesörlüğü yaptı (1790-1799). Çok sayıda eser yayımladı. Karısı Kamma ile birlikte, danimarkalı preromantik ve romantik genç yazarları biraraya getirdi. (L)

RAHDAR bls. i. (fars. *rāh* ve *-dār*'dan *rāhdār*). *Esk.* Geçit bekçisi, kolcu. || Gümrükçü. (M)

RAHE i. (ar. *rāḥe*). *Esk.* Avuç içi, el ayası. (M)

RAHEL («koyun» anlamında ibranîce k.), Laban'ın kızı ve Yakub peygamberin karısı. *Tekvin*'e göre Yakub, amcasının kızı Rahel'in güzelliğine vurularak onu Laban'dan ister. Laban kızını Yakub'a vermek için, onun yedi yıl kendisine hizmet etmesini şart koşar. Bu süre dolduğu zaman Laban Yakub'a Rahel'in kızkardeşi Lea'yı verir ve böylece, Yakub Rahel ile de evlenebilmek üzere yedi yıl daha Laban'ın hizmetinde kalır. Yakub nihayet Laban'dan ayrılarak Kenan'a dönmeyi başardığı zaman, Rahel babasının putlarını beraberinde götürür ve saklar. Rahel'in Yakub'dan iki çocuğu olur: Yusuf ve Bünyamin. Rahel, Bünyamin'i dünyaya getirirken ölür. Yakub karısını Beytüllahm yakınlarında toprağa verir. (L)

RAHEL (ER), Cezayir'de (Oran idare bölgesi, Ayn-Temuşent idare çevresi) komün, Oran sebha'sı yakınında; 7 700 nüf. Tarım ve bağcılık merkezi. Yağ fabrikaları. (L)

RAHÎ sıf. (fars. *rāh* ve ar. *-î*, aidiyet eki'nden *rāhî*). *Esk.* Yol ile ilgili. || Seyahata ait. (M)

RAHÎ sıf. (ar. *rāḥat*'tan *rāḥî*). *Esk.* [Binek hayvanı için] Rahat yürüyüşlü. || Sakin, rahat, kolay. (M)

RAHİB i. Bk. RAHİP.

RAHİB sıf. (ar. *raḥb*'dan *raḥib*). *Esk.* Geniş, enli. || Bol. || *Rahîb-ür-rahe*, eliaçık, cömert. (M)

RAHİBE i. (ar. *rāhib*'den *rāhibe*). Yasası kilise tarafından onaylanmış bir hıristiyan tarikatından olan kadın, kadın rahip: *Osman, onun ince, pembe yüzünü bu siyah katların arasında bir rahibeye benzetti* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Rahibe gibi*, kapalı bir hayat yaşayan, süslenmeyen kadınlar için söylenir. (M)

RAHİBELİK i. (*rahibe*'den *rahibe-lik*). Rahibenin yaptığı iş. (M)

RAHİK i. (ar. *raḥîk*). *Esk.* Koyu kızıl renkli, kokulu, duru şarap: *Rahikler sunulur gevherîn kadehlerle / Ümitler verilir işve-i mükerrerle* (Tevfik Fikret). [M]

RAHÎKÎ Yusuf, türk şairi (İstanbul, ? - ay.y. 1546). Yeniçeri ocağından yetişti. İşlediği bir suç yüzünden ulûfesi kesildi. Bunun üzerine, Mahmutpaşa çarşısında dükkân açarak aktarlıkla geçimini sağladı. Bazı eski mecmualarda divan geleneğini sürdüren şiirleri vardır. (M)

RAHİL i. (ar. *rıḥlet*'ten *raḥîl*). *Esk.* Göç, göçme. || *Kûs-i rahil* («göç davulu»), ölüm: *Ahir çalındı kûs-i rahil ettin irtihal / Evvel konağın oldu cinan bustanları* (Baki). [M]

RÂHİL sıf. (ar. *rıḥlet*'ten *rāḥil*). *Esk.* Göç eden, göçen. || Ölen. (M)

RAHİLE i. (ar. *rıḥlet*'ten *rāḥile*). *Esk.* Deve v.b. yük hayvanı. || Kervan, yolcu kervanı. || *Rahile-zen*, yük hayvanını süren kimse. (M)

RAHİM sıf. (ar. *raḥmet*'ten *raḥîm*). *Esk.* Çok merhametli, koruyan, acıyan: *Eski konakların hemen hemen faziletli, cömert, rahim, şefik, zarif, kibar, temiz bey ve paşalarından riyakârlar [...] istifade ettiler* (S.F. Abasıyanık). *Ne kadar merhametli, ne kadar rahim ve kerim olduğunu kullarına ilân ederim* (N. Araz). || Tanrı'nın sıfatlarından biri. || İ. Erkek adı.

◆ **Rahimane** zf. *Esk.* Acıyarak, merhamet edene yaraşır biçimde: *Acı tesiri düşünerek yüzüne rahimane bakmaya başlayan...* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Rahime** sıf. Rahim'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

RÂHİM sıf. (ar. *raḥm*'dan *rāḥim*). *Esk.* Acıyan, merhamet eden.

— Din. Allah'ın isimlerinden (*esmaı hüsna*) biri. (*Kur'an*'ın birçok ayetinde geçen râhim ismi «âhirette yalnız iman edenleri esirgeyen» anlamına gelir.)

◆ **Râhimin** veya **râhimun** çoğl. i. *Esk.* Merhametli, acıyan kimseler. || *Erham-er-râhimin*, «merhametlilerin en merhametlisi» anlamında Tanrı'nın sıfatlarındandır. (M)

RAHİM ve **RAHİME** i. (ar. *raḥāmet*, yumuşaklık'tan *raḥîm* ve *rahîme*). *Esk.* Sesi tatlı ve yumuşak olan kız. (M)

RAHİM veya **RAHM** i. (ar. *rahm*). Dölyatağı: *Geleli dünyaya rahm-i maderden / Gönül şad olmadı gamdan kederden* (Dertli). || *Esk.* Anne tarafından akrabalık, yakınlık. || *Sıla-yı rahim*, memleketine dönme, akrabalarına kavuşma.

— DEY. *Ana rahmine* (veya *karnına*) *düşmek*. Bk. ANA.

— Anat. *Rahim atardamarı*, altkarın atardamarının bir dalı. (Kıstak hizasında rahme ulaşır; birçok kol vererek rahmin yan yüzünde ilerler sonra içeriden dışarıya doğru yönelerek yumurtalığın alt ucuna ulaşır; geniş bağın dibinde sidik borusuyle çaprazlaşır [ameliyat bakımından önemli bir nokta].) || *Rahim damar ağı*, rahmin yan taraflarında bulunan toplardamar ağı. || *Rahim sinir ağı*, altkarın sinir ağına bağlı sinir topluluğu.

— Kadın-doğum. *Rahim küçüklüğü*, rahmin şekil bakımından normal, fakat hacim bakımından küçük olması. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Bk. DÖLYATAĞI.

— ANSİKL. *Rahim küçüklüğü* doğuştan gelen bir anormalliktir. Küçük rahmin çocuk rahminden farkı, sadece morfolojik bakımdan yetişkin rahim özelliği taşımasıdır. Rahim küçüklüğü klinik muayene, histerometri ve histerografiyle anlaşılır. Genç kızlarda aybaşı yokluğu, aybaşı gecikmesi ve dölyatağı kanaması gibi bozukluklara, gebelerde düşüklere sebep olur. Düşükler gittikçe gebeliğin sonlarına doğru başlar. Her gebelik dölyatağı kaslarının gelişmesini biraz daha kolaylaştırdığından peş peşe birkaç defa düşük olduktan sonra kadın çocuğunu normal doğurabilir. Rahim küçüklüğünün üst üste gebelikle iyileşmesi göz önüne alınarak, rahmi küçük kadınlara, sekiz-on iki hafta süre ile ve aralıksız olarak sentetik progestatifler verilir. Bu tedavi rahmin hacmini bir kat artırarak normal gebeliğe imkân verir.

◆ **Rahimî** sıf. Anat. *Esk.* Rahimle ilgili. (LM)

RAHİME ünl. (ar. *raḥmet*'ten *raḥime*). *Esk.* «Rahmet eylesin» anlamında kullanılan dua sözü. (M)

RAHİME PERESTÛ KADIN, sultan Abdülmecid'in karısı (XIX. yy.). Çocuğu olmadı. 1853'te ölen Tirimüjgân Kadının öksüz bıraktığı Abdülhamid ile 1845'te ölen Düzdidil Kadının öksüz bıraktığı Cemile Sultanı büyüttü. Abdülhamid, padişah olunca valide sultan oldu. Abdülmecid'in kendisine hediye ettiği konak Meclisi Mebusan reisi Ahmed Rıza Beye verildi. (M)

RAHİN sıf. (ar. *rehn*'den *rāhin*). Huk. *Esk.* Malını rehine koyan (kimse). || *Rahin-i müsteir*, ödünç aldığı malı rehine koyan (kimse).

◆ **Rahine** sıf. *Esk.* Rahin'in dişili. (M)

RAHİP veya **RAHİB** i. (ar. *rehb*'den *rahib*). Yasası kilise tarafından onaylanmış bir hıristiyan tarikatından olan erkek, karabaş: *O, şimdi başı önünde, yüzü huşu içinde, günahlarına tövbe eden bir rahibe benzemişti* (H. E. Adıvar.) || Bazı dinlerde din adamı: *Budist, mecusî rahibi.*

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, hıristiyan dinî reislerine *rahip* denir. Bu kavram, islâm dininin doğuşundan önceki çağlarda, özellikle Cahiliye devrinde de vardı. Bu dönemin şairleri, rahip kelimesini gölde giden yolcular, geceleri konaklama yeri hazırlayan kimseler için kullanıyorlardı. Rahipler gece uzaktan gelen yolcuların görebilmesi için çadışlarının önüne lamba asarlar, böylece onların bir konaklama yeri olduğunu ifade ederlerdi. İslâm dininin ortaya çıkışından sonra kelimenin anlamı değişti. Rahip yalnız hıristiyan dini görevlileri için kullanılmağa başlandı. *Kur'an*'da hıristiyanların, müslümanlara olan yakınlıklarından, dostluklarından, bunları rahiplerin sağladıklarından söz edilir, rahipler övülür (Maide, 82). Bu övme rahiplerin kendilerini Tanrı'ya adamalarından, dünya işlerinden, gösterişten el çekerek ibadete vermelerinden dolayıdır. Rahip sözü hadislerde, kıssalarda anıldığı gibi islâm edebiyatında da geçer. Rahip sözü, islâm dini dışında kalan bütün tektanrıcı ve çoktanrıcı din görevlileri için de kullanılır. Buddha, mecusî dinlerinde törenleri yöneten görevlilere de rahip denir. Eski Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Roma milletlerinde tapınaklarda görevi olan, din işlerine bakan kimselere Müslümanlığın değişmesinden sonra rahip adı verildi.

◆ **Rahiban** çoğl. i. *Esk.* Rahipler. (M)

RAHİP FREW, mütareke sırasında propaganda yapmak amacıyle İstanbul'da bulunan ingiliz ajanı. İstanbul'da kurulan İngiliz* Muhipleri cemiyetinin işlerine ve faaliyetlerine katıldı; özellikle cemiyetin üyesi olan Said Molla, Kiraz Hamdi gibi kimselere para ve yardım sağlayarak ingiliz himayesi taraftarlığının yayılmasını sağladı. Atatürk'ün *Nutuk*'unda belirttiği gibi cemiyetin reisiydi. (M)

RAHİPLİK i. (*rahip*'ten *rahip-lik*). Rahip olma hali. || Rahibin yaptığı iş. (M)

Rahip Mouret'nin Günahı (*La Faute de l'Abbe Mouret*), Emile Zola'nın romanı. *Rougon-Macquart*'ların beşinci cildi (1875). Mistik coşkunlukla bitkin düşen rahip Mouret bir beyin hummasından ansızın yatağa düşer. İyileşir ama inancı yok olmuş gibidir. Albine adında genç bir kıza büyük bir şehvetle bağlanır. Ama pişmanlık duymağa başlar. Albine'i terk eder. Manastıra dönünce, arzularını yenmek için çırpınır. (→ Bibliyo.) [L]

RAHİS sıf. (ar. *ruḫṣ*, ucuzluk'tan *raḫîṣ*). *Esk.* Ehven, ucuz: *Size rahs ise de eşk-i çeşm ü cevher-i can / Nasıl denir ki sizin âb ü daneniz vardır?* (Recaizade Ekrem). || [Giyecek için] Yumuşak. || [ölüm için] Ansızın gelen, birdenbire. || *Mevt-i rahis*, anî ölüm.

◆ **Rahise** sıf. *Esk.* Rahis'in dişili. (M)

RÂHİYE i. (ar. *rāhiye*). *Esk.* Zool. Bal arısı. (M)

RÂHİYE i. (fars. *rāh*, yol'dan osmanlıca *rāhiyye*). *Esk.* Yolluk. || *Masarif-i rahiye*, yol harçlığı. (M)

RAHL i. (ar. *raḥl*). *Esk.* Palan. Semer. || Yolda lâzım olan eşya. || *Şedd-i rahl*, yolcu olma. (M)

RAHL (Karl), avusturyalı ressam ve oymacı (Viyana 1812 - ay.y. 1865). Oymacı Karl Heinrich'in (1779-1843) oğludur. Viyana akademisinde yetişti; sanatını Münih'te geliştirdi. 1836'dan sonra Roma'ya gitti, daha sonra Viyana'ya yerleşti ve Viyana akademisinde ders verdi (1850). Çevresini büyük ölçüde etkiledi. Viyana'daki kilise ve saraylarda birçok freski, alman müzelerinde tuval üzerine yaptığı resimleri vardır. Rahl aynı zamanda bir portre ressamıydı. (M)

RAHLE i. (ar. *raḥle*). Üzerinde kitap okunan veya yazı yazılan, bazıları açılır kapanır, alçak, küçük masa: *Bu sırada Ali, odanın öbür ucunda yere diz çökmüş, önünde küçük bir rahle, beş numara bir lambanın ışığı altında, veresiye defterlerini temize çekiyordu* (Sabahattin Ali). *Sandukanın etrafındaki rahleler üstünde açık duran birkaç Kur'an-ı Kerim'i o mübarek ruhun açılmış kanatları sandı* (A. H. Müftüoğlu). || *Esk. Rahle-i tedris*, ders masası.

— DEY. (*Birinin*) *Rahlei tedrisinde*, yetişme ve düşünce bakımından «o kimsenin etkisinde» anlamında kullanılır.

— ANSİKL. Zantl. Yanındaki ayakları oymalı, kenar pervazları ve üzeri düz tahta sehpa veya sıra biçiminde olan *rahle*, türk el sanatlarının önemli ürünlerinden biridir.

Foto. LAROUSSE

Selçuklular zamanında tahtadan ve oymalı olarak yapılırdı. Müslümanlığı kabul eden ülkeler arasında rahle yapımını en çok geliştiren Osmanlılardır. Osmanlılar zamanında malzeme olarak değerli ağaçlar (ceviz, maun) kullanılır, rahlelerin üzeri sedef, kemik kakmalarla süslenirdi. Ödağacından yapılanları, üzerlerinde ayetler, hadisler yazılı olanları, tuğra işlemelileri vardı. Medreselerde, mekteplerde, cami, mescit gibi yerlerde çok kullanılırdı. Sabit veya X harfi şeklinde, katlanabilen iki türü vardır. Rahle, bugün de camilerde kullanılır. (M)

RAHM i. Bk. RAHİM.

RAHM i. (ar. *raḥm*). *Esk.* Acıma, merhamet. (M)

RAHMAN sıf. ve i. (ar. *raḥm* ve *raḥmet'-ten raḥmān*). Din. (Kullarına merhamet eden) Tanrı. (*Kur'an*'ın birçok ayetinde anılan Rahman adı, esmai hüsna [Tanrı'nın güzel adları] arasındadır. Tanrı'nın iman eden ve etmeyen herkesi koruyup esirgediğini belirtir.) [M]

RAHMANÎ sıf. (ar. *raḥmān*'dan *raḥmānî*). *Esk.* Tanrı'ya ait, tanrısal: *Bir «Son taam» kompozisyonunun İsa'nın rahmanî başı etrafında kuruluşu gibi* (A. H. Tanpınar). *Ümmühan Hatunun rüyası rahmanîydi* (N. Araz). *Zt.* ŞEYTANÎ. (M)

RAHMANİ (İgnace Ephrem II), suriyeli katolik yüksek rahip (Musul 1848 - Kahire 1929). 1873'te papaz, 1887'de Urfa başpiskoposu, 1894'te Halep başpiskoposu, 1898'de, Beyrut'ta oturan Antakya patriği oldu. Birçok eseri günümüze kadar gelmiştir, özellikle: *Les Liturgies Orientales et Occidentales Etudiées Séparément et Comparées Entre Elles* (Ayrı Ayrı İncelenmiş ve Birbirleriyle Karşılaştırılmış Doğu ve Batı Resmî Âyinler ve Duaları) [1929]. (L)

RAHMANİNOV (Sergey Vasilyeviç), rus besteci ve piyanocusu (Novgorod 1873 - Beverly Hills 1943). Moskova konservatuvarında yetişti, bir süre öğretmenleri Arenskiy ve Taneyev'in etkisinde kaldı, sonra, Çaykovski'ye bağlandı. Batı müziği ve rus folklorundan ilhamlanan besteleri ile XX. yy.ın en büyük bestecileri arasında yer alır. Eserleri: *Aleko* (1892), *Cüzamlı Süvari* (1904-1905), *Francesca da Rimini* adlı operalar; üç senfoni ve senfonik şiirler (*Yalıyar*, 1893; *Ölüm Adası*, 1907); piyano ve orkestra için dört konçerto; bir üçlü; viyolonsel ve piyano için bir sonat; piyano için birçok parça (*Müzik Anları*, *Prelüd'ler*); ayrıca yetmiş dokuz melodi. (L)

RAHMANİYE i. (Muhammed bin *Abdurrahman*'ın adından ar. *raḥmāniyye*). Tasav. Halvetiye tarikatının bir kolu.

— ANSİKL. Tasav. Cezayir bölgesinde yaygın olan *rahmaniye* tarikatını Muhammed bin Abdurrahman (öl. 1794) kurdu. Siyasî hareketlere ve Fransızlara karşı yapılan isyanlara da karışan tarikat mensupları XIX. yy. sonlarına kadar, Cezayir'de, büyük bir siyasî güç olarak kaldılar. Son rahmaniye şeyhlerinden İbnülhaddad'ı kesin bir yenilgiye uğratan fransız generali Saussier, rahmanîlerin Cezayir'deki üstünlüklerine son verdi. Tarikat zikir esasına dayanır. Önce *lâilâhe illallah* kelimelerini belirli sayıda tekrarlayan mürit, bir süre sonra kendisine şeyh tarafından sırayle öğretilen Allah, Hüve, Hakk, Hayy, Kayyum, Kahhar gibi Tanrı adlarını belli sayıda tekrarlar. [M]

RAHMANİYUN çoğl. i. (ar. *raḥmanî*'den *raḥmaniyyūn*). Tasav. Tanrı sırrına ererek gaipten haber getirenler.

— ANSİKL. Belli zamanlarda ortaya çıkan, daha çok insanlara doğru yol göstermek ve onları din konusunda aydınlatmak için Tanrı tarafından görevlendirildiklerine inanılan *rahmaniyun*'a, *ibni vaki*, *bediüzzaman* gibi adlar da verilir. Bunlar, Tanrı ile insanlar arasında aracı durumundadır. Kimsenin göremediği olayları görür, duyamadığı gizli sesleri duyarlar. Evliyadan sayılan rahmaniyun, zaman ve mekânla sınırlı değildir. Tanrı'nın onlara bağışladığı özel yetenekleri yüzünden aklın alamadığı uzaklıklardan gelen sesleri duyar, ülkeler ötesi olayları görürler. Bunlar, ortaya çıktıkları çağda, Tanrı'nın ne yapmak istediğini bildirmekle görevli sayılırlar. Bazı yorumculara göre rahmaniyun, din kullarına, tanrı buyruklarına uyulmadığı zamanda, insanları uyarmak, büyük yıkımlardan kurtarmak için ortaya çıkar. Bazı söylentilere göre bunlar her çağda önce üç kişi olarak zuhur ederler. Bunların kim oldukları halk tarafından pek bilinmez, sözleri aklın kuralları dışına çıktığı için efsane sanılır. Rahmaniyuna karşı duyulan inanç, eski çoktanrıcı dinlerden kalmadır. Sonradan Musevîlik ve Hıristiyanlığa, daha sonra da Müslümanlığa geçti. (M)

RAHMET i. (ar. *raḥmet*). Merhamet etme, acıma. || *Halk dili.* Yağmur: *Yüzüne birkaç damla su değdi, önce rahmet düşüyor sandı* (N. Araz). *Bulut âsumana ağar / Yerlere rahmet yağar* (Kuloğlu). || *Esk.* Hz. Muhammed. || Kur'anı Kerim.

— ÇEŞ. DEY. *Rahmet okumak*, Tanrı'nın merhamet ve lûtfu için dua etmek. Bir şeyin kaybı için üzülmek. || *Rahmet okumamak*, iyiliği için çalışmamak. || *Rahmet okutmak*, kötü bir kimseden daha da kötü çıkmak: *Gelen müdür eskisine rahmet okuttu.* || *Rahmet olsun canına. Halk dili.* «Allah rahmet eylesin» anlamında kullanılır. || *Rahmeti rahmana kavuşmak*, ölmek. || *Allah* (*Mevlâ*) *rahmet eylesin* (*eyleye*), «Tanrı merhametini onun üzerinden eksik etmesin» anlamında ölen bir kimsenin ardından söylenir: *Mahmut beye Allah rahmet eyleye. Ama bir haber daha var* (S. Kocagöz). || *Allah'ın* (*Hakk'ın*) *rahmetine kavuşmak* (*ulaşmak* veya *ermek*), ölmek: *Devrinin en büyük evliyası olarak Hak rahmetine erdiği zaman, kendisini rüyada görenler ona soracaklardı* (N. Araz).

— *Esk. Rahmet-i Huda*, Tanrı'nın merhameti. || *Rahmet-ul-lahi aleyh*, Tanrı'nın rahmeti onunla olsun.

— Din. Tanrı'nın insanlara olağanüstü yardımı. Darda kalanları, yıkıma uğrayanları kurtarması.

— ANSİKL. Din. İslâm inançlarına göre «gufran» da denen *rahmet*, Tanrı'nın sevdiği kullarına karşı yüce bir yardımı anlamına gelir. Tanrı, dara düşen, yıkıma uğrayan, kendisine sığınan müminlere yardım eder. İşledikleri suçlardan dolayı pişmanlık duyanları, tövbe edenleri bağışlar. Rahmet, insanların, iradesi dışındadır, yalnız Tanrı isteğine bağlıdır. Tanrı, ancak dilediğine rahmet gönderir. İnsan, her istedikçe, Tanrı'nın rahmeti yetişmez. İslâm dininde rahmet, maddî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Maddî rahmet, dünya işleriyle, geçimle, yiyecekle, içecekle, insan hayatına yönelen rahatlıkla ilgilidir. Manevî rahmet, imana, âhiret işlerine, cennet mutluluğuna dayanır. Rahmet bazen insanlar tarafından bilinemeyen, tanrısal bir amaçla da olur. Bazı yorumcular, büyük velileri, ermişleri Tanrı'nın insan topluluklarına gönderdiği birer rahmet sebebi olarak nitelerler. Bu velilerin kimler olduğu halk tarafından kesinlikle bilinmez. Bunlar halk arasında yaşayan gayb erleridir. *Kur'an*'ın birçok yerinde Tanrı'nın, dilediği zaman kimlere rahmet indireceği bildirilir. Gene islâm inançlarına göre *Kur'an* ve Hz. Muhammed, Tanrı tarafından âlemlere bir rahmet olarak (rahmeten bil âlemîn) gönderildi. Tanrı yolunda giden müminler için en büyük rahmet *Kur'an* ve Hz. Muhammed'dir.

● *Hıristiyanlıkta* da rahmet veya gufran kavramı vardır. Hıristiyan dininde yedisi maddî, yedisi manevî olmak üzere on dört türlü rahmet vardır. Bunlar da yedi kısma ayrılmıştır: ihtiyacı olanlara yiyecek ve içecek vermek, kimsesizlere giyecek vermek, hastalara bakmak, tutsakları satın almak, tutukluları ziyaret etmek, fakirlerle yolcuları barındırmak, ölüleri gömmek; cahilleri okutmak, günahkârları doğru yola sokmak, kederlileri avutmak, ihtiyacı olanlara öğüt vermek, başkalarının hatalarına katlanmak, düşmanlarını affetmek, ölüler ve yaşayanlar için dua etmek. (M)

RAHMETLİ sıf. (*rahmet*'ten *rahmet-li*). «Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş» anlamında ölmüş kimseleri saygıyle anarken kullanılır: *Aileden kimse bulunmadığı için yanına gömüleceği rahmetli zevcinin mezarı güç bulunmuş, geç kazılmış, araya bir yığın gecikme ve uygunsuzluk girmişti* (A. H. Tanpınar).

◆ İ. Ölmüş bir kimsenin adı yerine kullanılır: *Rahmetli, kalabalığın çeşidine de meraklı idi* (F. R. Atay). [M]

RAHMETLİK sıf. ve i. (*rahmet*'ten *rahmetlik*) Rahmetli: *Arif Beyin rahmetlik babası İstanbul'a göçtüğünden çiftliğe Rıdvan Bey bakardı* (Kemal Tahir). [M]

RAHMETMEK geçl. blş. f. (ar. *raḥm* ve türk. *etmek*'ten). Merhamet etmek, acımak: *Böyle mi rahmedecek âşık-ı âvaresine?* (Ahmed Rasim). *Buna kıyan hançer nerede? O hançer olmasa, belki ecel rahmederdi de gül bedenine dokunamazdı* (Namık Kemal). [M]

RAHMÎ sıf. (ar. *raḥm*'dan *raḥmî*). *Esk.* Merhametle ilgili. || İ. [*Rahmi* olarak] Erkek adı.

◆ **Rahmiye** sıf. *Esk.* Rahmi'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

RAHMANİNOV

RAHMİ BEY, türk bestecisi (İstanbul 1865 - ay.y. 1924). Mektebi Mülkiyeyi bitirdi. Devlet hizmetine girdi. Bir süre Şûrayı Devlette görev aldı. Azınlık okullarında edebiyat öğretmenliği yaptı. Dârülelhan* (İstanbul konservatuvarı) müdürlüğüne getirildi. Rahmi Bey, türk müziğini gerilemekte olduğu bir dönemde sağlam teknik ve metotlarla geliştirmeğe çalışanlardan biri sayılır. 34 Kadar eseri vardır. (M)

RAHMİ BEY. Bk. MEHMED RAHMİ BEY.

RAHMİ Bursalı, Pir Mehmed Çelebi de denir, türk şairi (Bursa 1514-ay.y. 1567). Medrese öğrenimi gördü. Bursa Yenişehir'inde müderrislik görevinde bulundu. İran ve arap edebiyatı üstünde çalıştı. Özellikle iran şiirini inceledi. Tasavvuf konularını işledi. Kendinden önce gelen şairlerin, özellikle iran şairi Molla Cami ile türk şairi Yahya Beyin etkisi altında kaldı. Daha çok gazel türünde başarı gösteren Rahmi'nin şiirlerinde tasavvuf kavramları geniş bir yer tutar. Dili çağına göre akıcı ve açıktır. Eserleri: *Terceme-i Tuhfetü'l-Ahrar* («İyi Düşünenlerin Armağanı»nın Tercümesi); Molla Cami'nin ve iran şairi Hilâli'nin *Şah-ü Geda* (Sultan ile Fakir) adlı eserini *Şah-ü Derviş* adı altında birçok eklemelerle manzum olarak türkçeye çevirdi. (M)

RAHMİ EFENDİ, türk şairi (Harput 1802 - ay.y. 1884). Harput'ta müftü Ahmed Efendinin derslerine devam etti. Antep'e giderek Küçük Hafız Necib ve Faik Efendilerden ders aldı. Yeniçeri ayaklanmaları üzerine Kayseri'ye geçti. Burada çeşitli hocalardan ders gördükten sonra Kasım Efendiden icazet alarak Harput'a döndü (1826). Nizip savaşına katıldı. Divan edebiyatı geleneğini sürdüren Rahmi Beyin şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

RAHMİ EFENDİ Eğinli, türk fıkıhçısı (Eğin, ? - İstanbul 1909). Öğrenim için İstanbul'a geldi. Mektebi Nüvvab'a müdür oldu. Fıkıh alanında çalıştı. Eserleri: *Enmüzecü'l-Fıkıh* (Fıkıh Örneği); *Usaretü'l-Fünun* (Fenlerin Özleri); *Devhatü'l Anâdil alâ Tuhfetü'l Avamil* (İş Görenlerin Ar-

Bursalı RAHMİ
minyatür

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

mağanı Üstüne Bülbüllerin Yücesinin Söylediği); *Tercüme-i Mir'at* (Mir'at [Ayna] Tercümesi). [M]

RAHMİ MUSTAFA EFENDİ. Bk. MUSTAFA RAHMİ EFENDİ *Kırımlı*.

RAHN (Rudolf von), alman diplomatı (doğ. Ulm 1900). 1928'den sonra dışişleri bakanlığında çalışmağa başladı ve 1931'de Ankara büyükelçiliğine ataşe olarak getirildi. Lizbon (1938) ve Paris'te (1940) elçilik müşaviri oldu. Vichy hükûmetiyle Almanya arasındaki ilişkileri düzenlemekle görevlendirildi, Tunus'ta görev aldı (1942). 25 Temmuz 1943'ten sonra İtalya-Almanya arasındaki ilişkileri düzenledi. 8 Aralıkta İtalya'ya büyükelçi olarak gitti. 1950'de hatıralarını yayımladı. (M)

RAHNAME blş. i. (fars. *rāh* ve *nāme*'den *rāh-nāme*). *Esk.* Yolları gösteren kâğıt, harita. (M)

RAHNE i. (fars. *rahne*). Yıkılarak veya oyularak açılmış delik, gedik: *Kapanmak üzere iken başka rahneler çıktı / Ayakta kalması lâzım ne varsa hep yıktı* (M. Â. Ersoy). *Kalbinde en büyük yarelerden büyük, derin / Bir rahne açtı, çöktü yiğit gavr-ı nekbete* (Tevfik Fikret). || *Mec.* Zarar.

— Denizc. *Esk.* Gemilerin borda veya su kesimlerinin altında mermi isabeti veya başka bir sebeple açılan yara, delik.

◆ **Rahnedar** sıf. *Esk.* Deliği, gediği olan. || *Mec.* Zarara, ziyana uğramış: *Bu halin kendilerinin haysiyetini ve devletin istiklâlini çoktan rahnedar eylemiş olduğunu fark etmek istemiyorlar* (Atatürk).

◆ **Rahnegir** sıf. *Esk.* Gedik, delik açılmış. (M)

RAHNER (Karl), alman katolik ilâhiyatçı (Freiburg-im-Breisgau 1904). Cizvit tarikatına girdi. 1949'dan itibaren İnnsbruck, sonra da Münih üniversitesinde dogma tarihi okuttu. *Geist in Weit* (Dünya'da Ruh) [1939], *Schriften zur Theologie* (Dinî Yazılar) [1959-1967] adlı eserleri, İkinci Vatikan konsilinde ağır basan düşüncelerin olgunlaşmasını sağladı. 1965'te Reuchlin ödülünü aldı. (L)

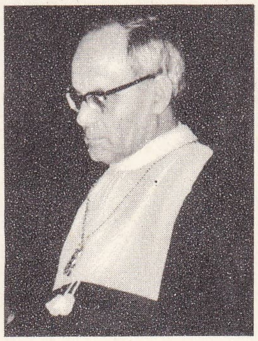

Karl RAHNER

RAHŞ i. (fars. *rahş*). *Esk.* Hızlı giden güzel at: *Bugün rahş-ı taliin / Birden sukutu böyle haziz-i mezellete* (Tevfik Fikret). || Parlaklık, ışıltı. || Gökkuşağı. || Zaloğlu Rüstem'in atının adı. || *Rahş-i bahar*, baharın bulut, yağmur getiren rüzgârı. || *Rahş-i gayret*, hevesle, gayretlenme. || *Rahş-ı hurşid*, güneş ışığı. || *Rahş-ı saba-reftar*, çok hızlı giden at. (M)

RAHŞAN veya **RAHŞA** sıf. (fars. *rahşiden*'den *rahşān* ve *rahşā*). *Esk.* Parlak, pırıltılı: *Karıştı leyl-i müsibet leyâl-i nisyana/ Açıldı gözlerimiz bir sabah-ı rahşana* (Tevfik Fikret). || İ. Kadın adı. || *Necm-i rahşan*, parlak yıldız. (M)

RAHŞENDE sıf. (fars. *rahşiden*'den *rahşende*). *Esk.* Parlak, pırıldayan. (M)

RAHŞİŞ i. (fars. *rahşiden*'den *rahşiş*). *Esk.* Parlaklık, parlayış: *Mücahidin-i dinin hande-i istihza-yı rahşiş-i tig-ü tüfengiyle* (Namık Kemal). [M]

RAHŞİYE i. (fars. *rahş* ve ar. *-iyye*'den osmanlıca *rahşiyye*). Ed. *Esk.* Atlar için yazılan kaside veya mersiyelere verilen ad. (Divan edebiyatında bu konunun en başarılı örneklerini Nef'i verdi. Bu tür kasidelerde mübalağanın en aşırısı olan iğrak sanatına başvurulurdu.) Bk. İĞRAK. (M)

RAHT i. (fars. *raht*). *Esk.* At takımı. || Yolculukta gerekli olan şeylerin tümü. || Ev eşyası. || Kapı ve pencere kenarına takılan menteşe takımı. || *Raht-ı arus*, gelin eşyası. || *Raht-ı hab*, yatak elbisesi. || *Raht-ı hestî* bir kimsenin varlığı, mevcudiyeti.

— Teşk. tar. *Raht hazinedarı*, has ahırda süslemeli ve değerli eğer takımlarının korunduğu raht hazinesinin sorumlusu. (Takımların düzgün bir defteri tutulur, defterin bir örneği de Defterdarlık başmuhasebesinde bulunurdu. Hazinedar değiştikçe raht hazinesindeki malların sayımı bu deftere göre yapılırdı.) || *Raht hazinesi*, osmanlı saraylarında değerli eğer takımlarının saklandığı yer. (Burası mührü hümayun ile mühürlenirdi). || *Raht kâtibi*, raht hazinesindeki eşyanın kaydını tutmakla görevli memur. || *Rahtı divanî*, divan günlerinde, devlet ileri gelenlerinin atlarına vurulan eyer takımları. || *Rahtı hümayun*, padişahların bindiği ata vurulan mücevherli eğer takımı. (M)

RAHT veya **REHT** i. (ar. *raht* veya *reht*). *Esk.* Kalabalık. || Aile, soy sop. || Kabile. (M)

RAHTLAMAK geçl. f. (*raht*'tan *raht-lamak*). *Esk.* Ata eyer vurmak. (M)

RAHTVAN blş. i. (fars. *raht* ve *-vān*'dan *raht-vān*). *Esk.* Eyer örtüsünün sırmalı kolanı.

— Teşk. tar. *Rahtvan ağası*, imrahor başı.|| *Rahtvanı evvel* veya *rahtvanı has*, padişahın mücevherli eyer takımlarına bakanların reisi. || *Rahtvanı sani*, padişahın mücevherli eyer takımlarına bakanlardan ikinci dereceli memur. (M)

RAHU, Brahman mitolojisinde Ay'ı veya Güneş'i yutarak Ay ve Güneş tutulmasına yol açan şeytan. Vişnu, tanrıların yiyeceğini (*armita*) çaldığı için onu cezalandırır ve vücudunu ikiye böler: başın adı Rahu olarak kaldı, kuyruk ise Ketu adını aldı. Alt çenesi olmayan, iki yanında birer kol bulunan bir baş şeklinde temsil edilir. (L)

RAHV sıf. (ar. *rahv*). *Esk.* Gevşek, yumuşak. (M)

RAHVA düzü, Doğu Anadolu bölgesinde, Nemrut dağıyle daha güneydeki dağlık kütle arasında kalan düzlük. Van gölü kıyısındaki Tatvan'ı Bitlis'e bağlayan karayolu ve Tatvan-Muş demiryolu buradan geçer. Adı geçen demiryolunun bu düzlük üzerinde yer alan istasyonuna da *Rahova* adı verilmiştir. (M)

RAHVAN i. (fars. *rahvār*'dan *rahvān*). Binic. Koşarken bir yandaki iki bacağını aynı zamanda atan dört bacaklı hayvanların koşma tarzı (şimdi binicilikte makbul sayılmayan rahvan, sarsıntısı yumuşak olduğu için eskiden bazı hizmetler için makbul sayılırdı): *Hecin üstünde kısa rahvan en rahat yürüyüştür* (F. R. Atay). *Ayı, zürafa, deve ve bazı atlar rahvandır*. || Sıf. Bir şekilde yürüyen (binek hayvanı): *Medrese kapısında rahvan bir katır üstünde, saltanatla bir müderris çıktı* (N. Araz). || Zf. [Binek hayvanı için] Biniciyi sarsmadan giderek. (M)

RAHVAR veya **REHVAR** blş. i. ve sıf. (fars. *rāh-vār* veya *reh-vār*). *Esk.* Biniciyi sarsmayan binek hayvanı yürüyüşü. || Bu şekilde giden binek hayvanı. Bk. RAHVAN. (M)

RAİ sıf. (ar. *rü'yet*'ten *rā'i*). *Esk.* Gören, görücü. (M)

RÂİ i. (ar. *ra'y*'dan *rā'i*). *Esk.* Sürü otlatan kimse, çoban. || *Teşm. yol.* Bir memleketi yöneten kimse, yönetici.

◆ Sıf. Ed. *Esk.* Kır hayatını anlatan, pastoral (şiir).

◆ **Râiyane** sıf. ve zf. *Esk.* Çobanlara ait, çoban gibi. || *Eşarı râiyane*, çobansı pastoral şiirler.

◆ **Râiye** sıf. Râi'nin dişili. || *Eşarı râiye*, pastoral şiirler. (M)

RAİ sıf. (ar. *ra*'dan *rā'i*). *Esk.* «R» harfi ile ilgili.

◆ **Raiye** sıf. *Esk.* Rai'nin dişili. || *Kasdie-i raiye*, «r» harfli kaside. (M)

RAİATEA, Cemiyet adalarından (Fransız Polinezyası) biri, Rüzgâraltı adalarının en büyüğü; 192 km²; 4 900 nüf. Merkezi, *Uturoa*. Bu ada yükseltisi 1 000 m'yi aşan volkanik dağlardan meydana gelir; Maori'lerin eski dinî merkezidir. Hindistancevizi yetiştiriciliği. (L)

RAİB sıf. (ar. *ru'b*, korku'dan *ra'ib*). *Esk.* Korkmuş. (M)

RÂİB sıf. (ar. *ra'b*, büyü'den *rā'ib*). *Esk.* Gözbağcı, hokkabaz. || Büyücü. (M)

RAİBOLİNİ. Bk. FRANCIA.

RAİC i. Bk. RAYIÇ

RAİD sıf. (ar. *ra'd*'dan *rā'id*). *Esk.* [Gök için] Gürleyen. || Gök gürlemesine benzer ses çıkaran. (M)

RAİF sıf. (ar. *re'fet*'ten *rā'if*). *Esk.* Merhamet eden, acıyan. || İ. Erkek adı.

◆ **Raife** sıf. *Esk.* Raif'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

Raifağa camii, İstanbul'da, Maçka semtinde, Kâğıthane caddesinde cami. Mehmed Raif Ağa tarafından yaptırıldı (1876). Sultan Abdülhamid II tarafından onartıldı (1891). Fevkanî biçimde olan binanın duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Minaresi taştan ve külâhın çevresi geniş saçaklıdır. (M)

RAİF EFENDİ İstanbullu, türk mutasavvıfı (İstanbul, ?-ay.y. 1891). Öğrenimini İstanbul'da yaptı. Nakşibendî tarikatına girdi. Eserleri: *Şemail-i Şerife Tercümesi; Mekasıdü't-Talibin* (Tanrıdan Yardım İsteyenlerin Niyetleri); *Mizanü's-Sülûk* (Tarikata Girme Ölçüsü); *Adabü'l-Mescidî ve'l-Cami* (Cami ve Mescit Kuralları). [M]

RAİFFEİSEN (Friedrich Wilhelm), alman maliyecisi (Hamm an der Sieg 1818-Neuwied 1888). Çeşitli kasabaların belediye başkanlığında bulundu. Küçük çiftçilerin karşılaştıkları zorlukları yakından gördü ve ilk tarım kredi yardımlaşma kurumlarını kurdu. (L)

RAİF İSMAİL PAŞA, türk devlet adamı (? 1725-Lefkoşe 1785). Malatyalı İbrahim Paşanın oğlu. Reisülküttaplık (1774-1776) ve vezirlik rütbesiyle Mısır, Konya ve Mora valiliklerinde bulundu. Belgrad muhafızı oldu. 1785'te Abdülhamid I'i tahttan indirerek şehzade Selim'i (Selim III) tahta çıkarmağa teşebbüsle suçlanan Halil Hamid Paşa ile birlikte Lefkoşe'ye sürüldü ve orada idam edildi. (M)

RAİF MEHMED BEY, türk şairi (öl. İstanbul 1847). Kastamonulu şair reisülküttap Ârif Efendinin oğlu. Sadaret Mektubî Kalemine çalıştıktan sonra ilmiye sınıfına girdi. Üsküdar (1823), Edirne (1829) mevleviyetine tayin edildi. Mekkei Mükerreme ve İstanbul payesi verildi (1836). İki defa İstanbul kadılığına getirildi (1837 ve 1839). Anadolu payesini aldı (1841). Anadolu kazaskeri oldu (1843). Kendi el yazısıyle iki şiir mecmuası vardır. (M)

RAİF PAŞA Köse (Mehmed,— denir), türk devlet adamı (Girit 1836-İstanbul 1911). Girit meclis reisi İbrahim Edhem Efendinin oğlu. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek ilk öğrenimini Mektebi İrfan'da yaptı. Seraskerlik dairesine kâtip oldu. Midhat Paşa Tuna valiliğine giderken onu evrak müdürü olarak götürdü. Midhat Paşa Bağdat valiliğine getirilince Raif Efendi de vali muavini oldu. Midhat Paşanın sadrazamlığında Babıâli evrak müdürlüğüne getirildi. Rodos, Kıbrıs ve Beyrut mutasarrıflıklarında bulundu. Midhat Paşa, Abdülhamid II tarafından İstanbul'dan uzaklaştırıldığı zaman Raif Efendi başkentte bırakıldı; padişah tarafından kendisine rütbe ve nişanlar verildi. Ticaret, ziraat ve nafıa nazırlığı (1881) yaptı. Vezir rütbesiyle paşa oldu (1882). Adana, Musul ve Beyrut valiliklerinde bulundu. Rüsumat eminliğine (1888), ikinci defa ticaret ve ziraat nazırlığına getirildi (1889). İkinci defa rüsumat emini oldu (1892). Halep valiliğine gönderilerek beş yıl bu görevde kaldı. Azledildi ve Halep'te sürgün kalması saray tarafından karar altına alındı; fakat bazı aracılarla bunu önledi, İstanbul'a döndü. Bir süre sonra teçhizatı askeriye nazırlığı, Şûrayı Devlet reisliği ve üçüncü defa rüsumat eminliği yaptı. Âyan üyesi seçildi; Şûrayı Devlet reisi oldu. (M)

RAİK sıf. (ar. *revk*'ten *rā'ik*). *Esk.* Halis, saf. || İ. Erkek adı. || *Leben-i raik*, saf süt.

◆ **Raika** sıf. *Esk.* Raik'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

RAİLLİET (Louis Alcide), fransız veteriner (La Neuville-Lés-Wasigny, Ardennes 1852-Saint-Germain-sur-Morin, Seine-en-Marne 1930). Alfort Veteriner okulunda öğretmenlik yaptı, ünlü bir helmintoloji uzmanı ve tabiat bilgini olan Railliet ayrıca parazitolojinin kurucularındandır. Asalak hastalıkları üstüne eserleri ve bir Alfort okulu tarihi vardır. (L)

RAİMBAUT de Vaqueiras, Provence'lı trubadur (Vacqueyras 1155'e doğr.-öl. 1210'a doğr.). 20 Kadar aşk şarkısıyle 1202 Haçlı seferini anlatan birkaç sirventes'i günümüze kadar gelebilmiştir. (L)

RAİMBAUT d'Orange, Provence'lı saz şairi (1146'ya doğr.-1173'e doğr.). Omelas senyörü (Lodeva eyaletinde) Guillaume'un oğlu. Düşünceyi en garip üslûp oyunları ve nazım biçimleriyle belirtmeyi amaç edinen

Foto. LAROUSSE

trobar clus'u ilk benimseyenlerdendi. Rimbaut'un günümüze yalnız otuz beş kadar şiiri ulaşmıştır. (L)

Raimiste belirtileri. Nörol. Organik hemiplejide görülen olaylar: 1. kolda: koma halinde veya yumuşak hemiplejide önkol dikine kaldırılırsa, hasta taraftaki el, önkolla 130°-140°'lik bir açı yapar, oysa bu açı sağlam tarafta çok daha geniştir; 2. bacakta: hastadan sırtüstü yatarken sağlam bacağını hasta bacağına yaklaştırıp uzaklaştırması istenir ve sağlam bacak tutulup hareketine engel olunursa istenen hareketi hasta bacağın yaptığı görülür. (L)

RAİMOND I (öl. 864'e doğr.), Toulouse kontu (852-864). Toulouse ve Rouergue kontluklarında kardeşi Frédelon'un yerine geçti. Kel Charles, Akitanya kralı Pépin II'ye karşı savaşında Raimond I'in kendisine yaptığı yardıma karşılık ona Quercy'yi de verdi (849). [L]

RAİMOND I, Trablus kontu (Tarsus'ta) [1102-1105]. Bk. RAİMOND IV, Toulouse kontu. (L)

RAİMOND I DE POİTİERS (1099-1100'e doğr.-Fons Murez 1149), Antakya prensi (1136-1149), Akitanya dükü Guillaume IX'un ikinci oğlu. Kudüs kralı (1131-1143) Foulques d'Anjou tarafından Antakya prensliğini savunmak üzere Suriye'ye çağrıldı, prensliğin vârisi Constance ile evlendi (1136), fakat ölen prensten dul kalan Alix ile Raoul de Domfront'un muhalefetiyle karşılaştı. Önce Ermeniyen kralı Levon I'in saldırılarına karşı mücadeleye girişti, Adana ve Misis şehirlerini geri aldı, fakat tehdit karşısında, Bizans imparatoru İoannes II Komnenos'un metbuluğunu kabul etti ve onunla birlikte Türklere karşı açılan haçlı seferine katıldı (1138). Bozgunla sonuçlanan bu seferden dönünce İoannes II Raimond'dan bu defa da Antakya kalesinin teslimini istedi; bu sırada patlak veren bir ayaklanma, imparatorun projesini suya düşürdü, fakat Bizans'ın yeni bir saldırıya geçmesini de önleyemedi (1142). İoannes II'nin ölümünden sonra da bizans boyunduruğunu kıramayan Raimond, Manuel I Komnenos'a boyun eğmek zorunda kaldı (1145). Jocelin de Courtenay ile arası açıldığı için atabek Zengi'nin Edessa'yı (Urfa) almasına göz yummuştu (1144). Hatasını anlayınca, İkinci Haçlı seferinin başkumandanı olan yeğeni Louis VII'yi Halep müslüman devleti üzerine yürümeğe ikna etmek istedi, ama sözünü geçiremedi. Alienor d'Aquitaine'e karşı tutumu hükümdarların ayrılmalarına yol açtı. Nureddin, Raimond de Poitiers'yi Fons Murez'de yenerek öldürdü (1149). [L]

RAİMOND II (860'a doğr.-923). Toulouse kontu (918-923). Eudes'in oğlu ve vârisi, Basit Charles'ı destekleyerek Karolenj'lere sadık kaldı. Auvergne kontu Guillaume II'nin yardımıyle Normanlara ve Macarlara karşı başarıyle mücadele etti. (L)

RAİMOND II (öl. Trablusşam yakınları 1152). Trablus kontu (1137-1152). Pons'un oğlu ve vârisi, önce Halep atabeki Zengi ile savaştı. Mountferrand kalesinin önünde esir düştü (1137). Serbest bırakıldıktan sonra, kontluğu elinden almak için gelen Toulouse kontu Alphonse I Jourdain ile çarpıştı, fakat Jourdain'in zehirlenerek ölmesi (1148) üzerine kurtuldu. Şövalyeler karakını (Krak des Chevaliers) Hospitaliers tarikatına veren (1142) Raimond II de esrarengiz bir şekilde öldü. (L)

RAİMOND III (1140'a doğr.-1187), Trablusşam kontu (1152-1187). Evlendikten sonra Taberiye ve Celile senyörü oldu (1174-1187), Kısa süren bir naiplikten sonra rüşte eren Raimond III, frank devletlerine karşı büyük bir saldırıya girişen (1164-1172) Nureddin Mahmud'a esir düştü. Baudouin IV (1174-1176) ile Baudouin V'in (1185-1186) reşit olmalarından önce iki kere Kudüs krallığı naipliğini yaptı. İslâm dünyasını iyi tanıyan Raimond III, Baudouin V'in en gözde akıl hocasıydı; onu, Mısır ile Şam'ın hâkimi Salâhaddin'in Frank devletlerini (1174-1183) büsbütün kuşatmasını önlemek için, Nureddin Mahmud'un genç oğlunun hüküm sürdüğü Halep'i savunmağa teşvik etti. Sonunda Halep'e de hâkim olan Salâhaddin (1183) ile Kudüs krallığı adına bir mütareke imzaladı. Baudouin V'in vakitsiz ölümü üzerine, ortaya bir veraset meselesi çıktı. Raimond III krallığı ele geçirmek için entrika çeviriyordu, fakat Kudüs kraliçesi Sibylle, tahtı ikinci kocası Gui de Lusignan'a verdi (1186). O da, Raimond III'ün uyarısına aldırış etmeyerek, Salâhaddin'e karşı savaşa girişti, fakat bu savaş Hattin bozgunu (1187) ile sonuçlandı. Raimond III çocuksuz öldüğü için, Antakya hanedanından Bohémond IV, Trablusşam kontluğunu miras yoluyle elde etti. (L)

RAİMOND III Pons (900'e doğr.-950-951'e doğr.), Toulouse kontu (923-950'ye doğr.). Raimond II'nin oğlu ve vârisi, 924'te Provance ile Languedoc'u istilâ eden Macarları püskürttü, Gothie (eski Septimania) markiliğini ilhak etti. Carcassonne, Albigeois, Rouergue ve Quercy kontlukları üstündeki hâkimiyetini sürdürdü ve ileride Languedoc adını alacak olan yerde fiilen otoritesini kurdu. Böylelikle gelecekteki Toulouse devletinin coğrafî temellerini attı ve 936'da Guillaume III ile ortaklaşa olarak Akitanya dükü adını kullandı. Fakat 932'de topraklarının bütünüyle kral Raoul'e bağlandı. (L)

RAİMOND IV, Antakya hanedanından (öl. 1189). Trablusşam kontu (1197-1189), Trablusşam kontu Raimond III'ün vaftiz oğlu ve vârisi, kardeşi Bohemond IV tarafından iktidardan uzaklaştırıldı. (L)

RAİMOND IV, Raimond de Saint-Gilles denir (Toulouse 1042-Trablus 1105), Toulouse kontu (1093-1105). Daha Saint-Gilles kontu olduğu sıralarda ona, kuzini Berthe'ten Rouergue, Nîmes ve Narbonne kontluklarıyle Gothiya markiliği (1065) miras kaldı; topraklarına Gévaudan, Agde, Béziers'i ve Uzès ülkesini de kattı; kendi kızını Raimond'un lehine mirastan yoksun bırakan erkek kardeşi Guillaume IV ölünce Toulouse kontu oldu. Toulouse devleti böylece kesin toprak bütünlüğünü kazandı. Fakat, İspanya'da müslümanlığa karşı yapılan bir sefere (Tudela önünde başarısızlığa uğradı, 1087) katıldıktan sonra, Urbanus II'nin çağrısına (Clermon konsili 1095) ilk cevap veren o oldu. Bir daha Batı'ya dönmemeğe ant içtiği için Toulouse kontluğunu oğlu Berttrand'a bıraktı. Güney Fransızları ordusunun kumandanı olan Raimond IV, Provence'tan ayrıldı (ekim 1096) ve papalık orta elçisi Ademar de Monteil ile birlikte Kuzey İtalya, Dalmaçya kıyısı ve Makedonya üzerinden İstanbul'a geldi (nisan sonu, 1097). Haçlılar içinde yalnız Raimond, Aleksios I Komnenos'a vasallık yemininde bulunmayı reddetti. İznik (Nikaia) [haziran 1097], Eskişehir (Doryleion) [temmuz 1097] ve Antakya (Antiokheia) [haziran 1098] kuşatmalarında ve çatışmalarında önemli payı oldu. Antakya'da, Musul Atabeki tarafından öbür haçlılarla birlikte kuşatılan Raimond de Saint-Gilles, şehrin kurtuluşunda kesin bir rol oynamak ve şehri elde etmek için (1098), Provence'lı bir köylü olan Pierre Barthélemy'nin «kutsal mızrak»ı bulmasından yararlandı. Fakat, çetin bir tartışmadan sonra, Sicilyalı Bohémond bunu ele geçirdi. Buna kızan Raimond, Bizans imparatoruna yanaştı ve Kudüs'e yürümek isteyen haçlılar kitlesinin başına geçmeden önce, Trablus emîrliğine karşı birçok sefere girişti (1098 sonu-1099 nisanı). Şehrin alınmasında yardımı dokundu (temmuz 1099), fakat Godefroi de Bouillon'un lehine, İsa Peygamber'in mezar emeninliğinden uzaklaştırıldı. Raimond de Saint-Gilles, Askalon önünde G. de Bouillon'a yardım ettikten sonra, İstanbul'a gitti ve Lombard'lardan kurulu yardımcı kuvvetlerin başına geçti, fakat Ankara (Ankyra) ile Amasya arasında yenildi (temmuz-ağustos 1101). Tancrède'in esiri oldu (1102), kaçtı ve Cenova filolarının desteğiyle Tarsus'u (nisan 1102) ve Gibelet'yi (1104) aldı, fakat Trablus kuşatmasında (1105) öldü. Ama ölmeden önce, evlilik dışı oğlu Bertrand'ın gelecekte kesinlikle kuracağı (1109-1112) Trablus kontluğunun temellerini atmış bulunuyordu. (L)

RAİMOND V (1134-Nîmes 1194), Toulouse kontu (1148-1194), ürdünlü Alphonse I'in oğlu ve halefi. Kendinden öncekilerin tersine, eyaletlerini yönetmek için Batı'da kaldı. Vasallarını saraya hizmet etmeğe zorlayarak ve onlara karşı Toulouse'da konsüllük rejimini tanıdığı (1152 ve 1175 yasaları) burjuvaziye dayanarak, eyaletleri arasında birliği sağlamlaştırdı. Trencavel'lere ve on yıl süren bir savaştan (1153-1163) sonra Montpellier senyörü Guilhelm'e metbuluğunu kabul ettirdi; böylece Katalan tehdidi bertaraf edildi. Buna karşılık İngiltere kralı Henry II'yi tanımak ve müttefiki Fransa kralına bağlı kalmak zorunda bırakıldı. (L)

RAIMOND I
Louis VI'yı (Şişman Louis) Antioche'da karşılarken
tezhip sanatı (1490)
Bibliothèque Nationale, Paris

RAİMOND VI (1156-Toulouse 1222), Toulouse kontu (1194-1222), Raimond V'in oğlu ve halefi Plantagenêt'lerle mücadele etti; ama sonunda, dördüncü karısı olan, Aslan Yürekli Richard'ın kızkardeşi Jeanne'ın drahoması Agenais ile Quercy üzerinde bu hanedanın metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı (1196). Burjuvazinin ve başlıca tabileri olan Foix kontu ile Beziers vikontunun Albililere geçmesi üzerine, kendisi din sapkını olmamakla birlikte sapkınları tuttu. Papa İnnocentius III tarafından afaroz edildi ve papanın orta elçisi Pierre de Castelnau'nun Toulouse kontuna bağlı subaylardan biri tarafından öldürülmesi üzerine (ocak 1208), papa ona karşı bir haçlı seferi düzenledi. Albililere karşı, Simon de Monfort ile papalık elçilerinin yönetiminde bir haçlı seferi başladı. Raimond VI eyaletlerini muhafaza edebilmek için direnmeye geçti. Ama papa tarafından bir kere daha kötü durumda bırakıldı (ocak 1211). Müttefiki Aragon kralı Pedro II'nin bozguna uğraması ve ölümü Toulouse'un iki yıl süren bir kuşatmadan (1213-1215) sonra düşmesine yol açtı ve Raimond VI'yı bütün topraklarını papaya bırakarak İngiltere'ye çekilmek zorunda bıraktı (1215). Bunun üzerine Dördüncü Laterano konsili Toulouse kontları hanedanına ait malların Simon de Montfort'a devrini kararlaştırdı (1215). Raimond VI, bir ayaklanma sırasında başkentini yeniden ele geçirdi ve çeşitli saldırılara rağmen şehri elinde tutmayı başardı. 1218'de Simon de Montfort şehri almağa çalışırken öldü. Ardından, oğlu Amaury de Montfort ve 1219'da kralın oğlu Louis de başarısızlığa uğradılar ve bu durum Raimond VI'nın topraklarının hemen hemen hepsini geri almasını sağladı. (L)

RAİMOND VII (Beaucaire 1197-Millau 1249), Toulouse kontu (1222-1249). Raimond VI'nın oğlu ve halefi. Toulouse devletini yeniden kurmağa çalıştı. Amaury de Montfort'u son sığınağı olan Carcasson'dan kovdu (1224) ve Katar'lara yapılan zulme fiilen son verdi. Din sapkınlığı yeniden arttığı için papa Honorius VIII, tarafından afaroz edildi. Oysa Raimond VII papaya boyun eğmiş olduğunu bildirmişti. Papa bu olayın hemen ardından, Louis VIII'i papalık elçisi Romano di Sant'Angelo'nun hazırladığı yeni bir haçlı seferine sürükledi. Avignon kuşatıldı ve teslim oldu (haziran-eylül 1226); Languedoc krala boyun eğdiğini bildirdi. Toulouse bölgesi yakılıp yıkıldığı için Raimond VII, eyaletlerinin Akdeniz bölümü (Carcassonne, Béziers, Agde, Nîmes) ile Tarn'ın güneyindeki Albigeois'yı Fransa kralına bırakmak zorunda kaldı. Ama Toulouse bölgesini, Rouergue'i, Quercy'yi ve Albigeois'nın bir kısmını muhafaza ediyordu. Ayrıca tek kızı Jeanne'ın Louis IX'un kardeşi Alphonse de Poitiers ile evlenmesine de rıza gösteriyordu. Bu, Toulouse kontluğunun kesinlikle krallık mülkü içine alınmasını hazırlayan bir olaydı (Meaux-Paris antlaşması 1229).

Louis IX ve Kilise, din sapkınlığıyle mücadele etmek amacıyle, Raimond VII'yi, Tou-

Foto. B.N. (LAROUSSE)

louse üniversitesini kurmak (1229), Katar'ların kovuşturulmasını sağlayan ve toprakları üstünde dominiken engizisyoncuların adlî faaliyet göstermesine izin veren yasalar kabul etmek zorunda bıraktılar. Bunun üzerine papa Gregorius IX'dan Venaissin kontluğunun yeniden kurulması iznini alan (1234) Raimond VII, İngiltere kralı Henry III ile ittifak yaparak topraklarının Capet'ler tarafından yutulmasını önlemeğe çalıştı (1242). Henry III Narbonne'u geri aldı; ama İngilizlerin geri çekilmesinden sonra Raimond VII boyun eğmek (ekim 1242) ve kontluğun bağımsızlığına fiilen son veren Lorris antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (1243). [L]

RAİMU
«L'Homme au Chapeau Rond» adlı filimde

RAİMOND Aguilers'li, fransız vakanüvisi (XI. yy. - XII. yy. başı), Puy Piskoposluk meclisi üyesi ve Saint - Gilles'li Raimond IV'ün kilise papazı. Birinci Haçlı seferinin ana kaynaklarından biri olan *Historia Francorum Qui Ceperunt Hierusalem* adlı eserinde, Birinci Haçlı seferi sırasında Toulouse kontunun kumandasındaki ordunun ilerleyişini, savaşlarını, karşılaştığı güçlükleri ve yarattığı mucizeleri anlatır. (L)

RAİMOND BERENGER I, Provence kontu. ,bk. RAMON BERENGUER IV, Barcelona kontu. (L)

RAİMOND BERENGER II Yaşlı, Provence kontu. Bk. RAMON BERENGUER IV, Barcelona kontu. (L)

RAİMOND BERENGER III (öl. 1166), Provence kontu (1144-1166). Reşit olmadan önce Provence'ı vasisi olan amcası yönetti (bk. RAMON BERENGUER IV, Barcelona kontu) ve Baux senyörleriyle mücadele etti (1142-1162). 1163'te, Raimond Berenger III, Friedrich I Barbarossa'dan kont unvanı aldı. (L)

RAİMOND BERENGER IV veya **V** (1198 - 1245), Provence kontu (1209-1245). Alphonse I'in (1196-1209) oğlu ve halefi. Vasisi, amcası Aragon kralı Pedro II idi. Çevresine, danışman olarak önemli kişiler topladı. Bunların en ünlüsü Katalonyalı Romeo de Villauneva idi. Reşit olmadan önceki yıllarında (1198-1219) karışıklık çıkaran senyörlerin nüfuzunu ortadan kaldırdı ve şehir isyanlarını önledi. Marsilya'yı hâkimiyeti altına aldı (1243). Topraklarında sağlam bir idarî yapı kurdu. Kontluk otoritesini, tutarlı ve sağlam bir teşkilâta dayandırdı. Kızlarının (Marguerite, Eléonore, Sanche ve Béatrice) Batı'daki büyük hükümdarlarla evlenmesi siyasî başarısının delilidir. Sarayı, özellikle trubadurların barındığı bir sanat merkeziydi. (L)

RAİMON de Miraval, Languedoc'lu saz şairi, Aragon kralı Pedro II ile Toulouse kontu Raimond VI tarafından himaye edildi. Günümüze hemen hemen hepsi de aşk türküsü olan kırk beş parçası kalmıştır. (L)

Ferdinand RAIMUND

RAİMONDİ (Antonio), italyan gezgini ve bilim adamı (Milano 1826 - San Pedro de Facasmayo, Peru 1890). Roma cumhuriyeti aleyhinde gösterdiği faaliyet yüzünden İtalya'yı terk etmek zorunda kaldı ve Peru'ya yerleşti. Orada tabiat bilgisi dersleri verdi (1851). Daha sonra, özellikle Kuzey Peru ve Bolivya'da And dağlarının keşfedilmemiş yerlerine geziler yaptı, Peru'nun bir haritasını hazırladı; ayrıca, topladığı çeşitli belgelerle Peru'nun tabiat şartlarını anlatan bir eser (*El Peru* [3 cilt, 1874-1879]) yazdı. (M)

RAİMONDİ (Gianni), italyan tenoru (Bologna 1923). İlk olarak 1947'de Bologna'da, 1953'te Londra'da, 1955'te de Scala'ya girerek Maria Callas'ın yanında *Traviata*'da oynadı. Daha sonra, Viyana'da ve New York Metropolitan'ında (1965) özellikle italyan romantik operalarındaki rolleriyle başarılı oldu. (L)

RAİMONDİ (Giuseppe), italyan yazarı (doğ. Bologna 1898). *Ronda* dergisi birçok özelliğini Raimondi'nin 1918'de kurduğu edebiyat dergisi *La Raccolta*'dan aldı (Raimondi, daha sonra Ronda'nın en genç elemanı oldu). Bu derginin yeni-klasik zevki Raimondi'yi sürekli olarak etkiledi; bu durum derginin bütün sayfa düzeninde, bütün yazılarında, denemelerinde açıkça görülür. *Notizia su Baudelaire* (Beandelaire Üstüne Tanıtma Yazısı) [1924]; *Galileo Ovvero dell'Aria* (Galileo veya Hava Üstüne) [1926]; *Domenico Giordani* (1928), *Testa o Croce* (Yazı mı Tura mı?) [1923], *Il Cartesiano Signor Teste* (Descartes'çı Bay Teste) [1928]; *Magalotti* (1929); *Giornale Ossia Taccuino* (Gazete veya Cep Defteri) [1942], *Anni di Bologna* (Bologna'lı Anni) [1946]. Raimondi daha sonra başarılı hikâyeler yazmağa başladı, devrin toplumsal ve siyasî olaylarını dikkatle izledi ve bu izlenimlere bir zanaatkâr oğlu olarak kendi çalışmalarından edindiği deneyleri de katarak gerçekçi bir şekilde hayatını anlattı: *Giusseppe in İtalia* (Giuseppe İtalya'da) [1949]; en iyi eseri *Notizie dall'Emilia* (Emilia'dan Haberler) [1954]; *Mignon* (1955). Sanat tenkitçiliği yaptı, ayrıca *De Pisis* (1954) üstüne bir araştırma, edebiyat ve sanat hayatıyle ilgili bir hatıra kitabı (*La Valigia della India* [Hindistan Bavulu], 1955) yayımladı. (L)

RAİMONDİ (Ignazio), italyan kemancı ve bestecisi (Napoli 1735'e doğr. - Londra 1813). Barbella'nın öğrencisidir. San Carlo'da kemancılık yaptı (1759-1762), sonra *Telemakhos'un Serüvenleri* adlı taklitli senfonisinin icra edildiği ve eserlerinin pek çoğunun basıldığı Amsterdam'a yerleştiği sanılır. Başlıca eserleri: *Keman, Viyola ve Viyolonsel İçin Üç Üçlü, Üç Keman Konçertosu, Yaylılar İçin Altı Dörtlü, Keman ve Bas İçin Altı Sonat, Eşlikli Klavsen veya Piyano-forte, Keman ve Viyolonsel Parçaları.* (L)

RAİMONDİ (Marcantonio), italyan gravürcüsü (Bologna 1480'e doğr. - ay.y. 1534'e doğr.). Ressam Francia'nın kardeşine ait kuyumcu atelyesinde çalıştı. Albrecht Dürer'in bazı gravürlerini gördükten sonra gravüre heveslendi, bu gravürlerin taklitlerini yaptığı için Venedik senatosu tarafından mahkûm edildi (1510). Daha sonra Raffaello'nun gravürcüsü oldu, onun resimlerini Avrupa'da yaydı. (L)

RAİMONDİ (Pietro), italyan bestecisi (Roma 1786 - ay.y. 1853). Napoli'de kralın tiyatrolarında müdürlük yaptı (1824-1832), hayatının son yıllarında Roma'da San Pietro kapellasının yöneticisi oldu. Altmıştan çok opera, yirmi bir bale, pek çok din müziği besteledi. (L)

RAİMONDİNO DE LİUCCİ. Bk. MONDİNO DEİ LIUZZI.

RAİMOND ROUPEN (öl. 1219), Antakya latin prensi (1216-1219), Bohemond III'ün torunu, Ermeniye kralı Levon II'nin küçük yeğeni. Antakya prensliğinin meşru vârisiydi; ama tahtını, Antakya'daki yunanlı cemaatlerin desteklediği amcası Bohemond IV'e (1201) kaptırdı. Şehirdeki latin patriğinin ve Levon II'nin desteği ile geçici olarak yeniden Antakya'ya yerleşebildi (1216 -1219). [L]

RAİMON Vidal, XIII. yy.ın ilk yarısında yaşamış katalonyalı şair. Provence dilinde üç hikâye yazdı. Bunlar bu türün en eski örnekleridir. (L)

RAİMU (Jules MURAİRE, — denir), fransız oyuncusu (Toulon 1883-Paris 1946). İlkin müzikholde, 1914'ten önce tiyatro ve sinemada oynadı, büyük başarısını Marcel Pagnol'ün *Marius*'undaki oyunuyle elde etti (1929). Alışılmışın dışına çıkması, rollerini yapmacığa kaçmadan «duyarak» oynaması büyük bir ilgiyle karşılandı. 1943-1946 Arasında Comédie-Française'de çalıştı. Bazı sessiz filmler çevirdi, sinemadaki başarısını da gene *Marius*'taki César rolüyle kazandı. Başlıca filimleri: *Marius* (1931); *Fanny, Les Gaîtés de l'Escadron* (Bölüğün Eğlencesi) [1932]; *César* (1936); *Gribouille* (Dengesiz) [1937]; *L'Etrange M. Victor* (Garip M. Victor) [1938]; *La Femme du Boulanger* (Ekmekçinin Karısı) [1939]; *Les Inconnus dans la Maison* (Evdeki Yabancılar) [1942]; *L'Homme au Chapeau Rond* (Yuvarlak Şapkalı Adam) [1946]. (L)

RAİMUND (Ferdinand RAİMANN, — denir), avusturyalı oyun yazarı (Viyana 1790 - Pottenstein, Bavyera 1836). Viyana'da tiyatro oyuncusu ve yöneticisi oldu, çoğunlukla Grillparzer'den ilham alan birçok oyun yazdı. Pottenstein'daki malikânesinde intihar etti. Başlıca eserleri: *Der Alpenkönig und der Menschenfeind* (Alpler Kralı ve İnsan Düşmanı) [1828]; *Der Verschwender* (Savurgan) [1833]; bu kötümser eserlerde fars'ın güldürücü yanıyle şiirdeki inceliği bağdaştırdı. *Das Mädchen aus der Feenwelt oder der Bauer als Millionär* (Periler Dünyasının Kızı veya Milyoner Köylü) [1826] adlı eseri de önemlidir. (L)

RAİNALD Dassel'li, alman yüksek rahibi ve siyaset adamı (1120'ye doğr. - Roma yakınları 1167). Hildesheim (1148) ve Münster (1154) kumandanı oldu, 1156'da imparatorluk şansölyeliğine, 1159'da Köln başpiskoposluğuna getirildi. Kiliseden çok orduya bağlıydı, ruhban sınıfı ile imparatorluk arasındaki kavgaya Friederich Barbarossa'nın danışmanı olarak katıldı. Besançon diyetinde çıkan şiddetli bir anlaşmazlık (1157) onu kardinal Roland (müstakbel Alexander III) ile karşı karşıya getirdi. Rainald Roncaglia diyetini (1158) hazırladı. 1163'te afaroz edilince Kuzey ve Orta İtalya'ya imparatorluk casusları yerleştirerek Alexander III'e karşı İngiltere kralı Henry II'yi ve imparatoru kışkırtmağa çalıştı. Victor IV'ün ölümü üzerine antipapa Pascalis III'ü seçtirdi, 1167'de Friedrich Barbarossa ile İtalya'ya gitti ve Monte Porzio'da Romalıları yenilgiye uğratan (1167) birliklerin başına geçti, az sonra öldü. (L)

RAİNALDİ (Girolamo), italyan mimarı (Roma 1570 - 1655), ressam ve mimar ADRİANO'nun (öl. Roma 1597) oğlu. Montelto'da mimarlık okudu, öğretmeni Domenico Fontana tarafından Sixtus Quintus için bir kilise yapmakla görevlendirildi. Sixtus Quintus da Senato sarayının tamamlanmasını ona bıraktı. — Oğlu, CARLO (Roma 1611 - 1691), Bernini'nin öğrencisi idi. Roma'da ikiz Santa Maria dei Miracoli ve Santa Maria in Montesanto kiliselerini yaptı (1662). Bernini'nin büyük bir projesinden ilham alarak Santa-Maria-Maggiore'nin mihrabını inşa etti. (L)

RAİNBOW gölü, Kanada'da, Alberta'nın kuzeyinde göl. Petrol yatağı. (L)

RAİNCY, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde idare çevresi merkezi; 15 267 nüf. Auguste Perret'nin yaptığı ilgi çekici modern kilise (1923). Maurice Denis'nin yaptığı vitraylar. Makine yapımı. Tuhafiyecilik. Amyant sanayii. — *İdare çevresi,* 276 259 nüf. (L)

RAİNER (Friedrich), avusturyalı siyaset adamı (Sankt Veit, Karnten 1903 - Belgrad 1947). Daha 1930'da naziliği benimsedi, Anschluss'tan sonra Salzburg Gauleiter'liğine (1938), daha sonra Reich'ın ikinci başkanlığına getirildi (1940). 1943'te, «Adriya denizi kıyı bölgesi» yüksek komiseri oldu ve bu bölgede, özellikle çetecilere karşı giriştiği katliamla tanındı. Yugoslav mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi. (M)

RAİNER (Luise), avusturyalı kadın oyuncu (doğ. Viyana 1912). Genç yaşta Düsseldorf'ta sahneye çıktı (1928). İki yıl Viyana'da M. Reinhardt ile oynadı. 1935'te A.B.D.'ye giderek tiyatro ve sinema alanında çalışmağa başladı. Çevirdiği filimlerin başlıcaları: *The Great Ziegfeld* (1936), *The Good Earth* (1937), *Big City* (1937), *The Toy Wife* (1938), *Hostages* (1944). Rainer, ilk iki oskar ödülünü kazandı (1937 ve 1938). [M]

RAİNFROİ veya **RAGENFRİED** (öl. Angers 731), Neustria sarayının kâhyası (715 - 719). Pépin de Herstal'in ölümü üzerine Neustria'yı ayaklandırdı (Neustria'yı Pepin daha önce Austrasia'ya bağlamıştı). Austrasia'lıları yenilgiye uğrattı, kendini kral yardımcısı ilân ettirdi. Frizonların dükiine bağlandı, Childérich II'nin oğlu Childérich III'ü kral ilân ettirdi, Charles Martel tarafından yenilgiye uğratıldı. (L)

RAİNHİLL, İngiltere'de Liverpool-Manchester demiryolu hattı üzerinde küçük köy; 1829'da, bir lokomotif tipinin başarısıyle sonuçlanan ünlü bir yarışa sahne oldu. Dört lokomotifin katıldığı *Rainhill yarışı*'nı, George ve Robert Stephenson ile Henry Booth'un yaptığı «Rocket» adlı lokomotif kazandı. Kazanı borulu tipten olan ve bacadan çıkan buharlarla çekimi güçlendirilen «Rocket», sonradan bütün buharlı lokomotifler için örnek tip olarak kabul edildi. (L)

RAİNİER III (Monaco, 1923), Monaco prensi (1950). Polignac kontu Pierre ile Valentine düşesi Charlotte'un oğludur. Annesinin tahttan feragati üzerine dedesi Louis II'nin yerine Monaco prensi oldu. 1956'da amerikalı sinema oyuncusu Grace Kelly ile evlendi. (L)

RAİNİER (Priaulx), güney afrika asıllı ingiliz kadın besteci (Howick, Natal 1903).

Foto. Keystone (LAROUSSE)

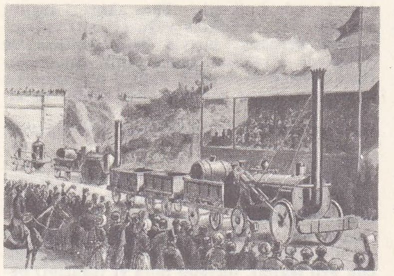

RAİNHİLL: «Rocket»in zaferi

N. Boulanger'nin öğrencisiydi; Londra Müzik akademisinde ders verdi (1942). Başlıca eserleri: bir oda senfonisi, bir bale süiti (1951), orkestra için *Phala-Phala* (1961), bir requiem ve oda müziği besteleri. (L)

RAİNİER dağı, A.B.D.'de (Washington eyaleti) volkanik doruk, Cascades sıradağlarında, Tacoma'nın güneydoğusunda; 4 391 m. Rainier birçok buzulu kapsayan bir millî parkın ortasındadır.

— Dağc. Doruğa ilk olarak 17 ağustos 1870'te G. H. Stevens ve Van Trump tırmandılar. Çok zor olan kuzey yamaçtan, 1935'te O. Daiber, A. Campbell ve W. H. Borrow, gene uzun ve zor olan batı sırttan 26-29 ağustos 1938'de D. W. Woods, A. Campbell ve L. Boyer çıktılar. (L)

RAİNİLAİARİVONY, madagaskarlı siyaset adamı (1828 - Cezayir 1896). 1865'te kardeşi Raharo'nun yerine geçti ve birbiri ardı sıra evlendiği Rasoherina, Ranavalona II ve Ranavalona III adlarındaki kraliçelerin devirlerinde, Madagaskar devletini yönetti. Önemli reformlar yaptı (1868 ve 1881 kanunları); Fransa ile İngiltere'yi birbirine düşürerek ülkesinin bağımsızlığını sağlamağa çalıştı. İngiliz misyonerlerine yaklaştı, Protestanlığı devletin resmî dini olarak kabul etti. Fransa'nın 1883-1885 seferi sonunda kabul ettirdiği himaye rejimine karşı koymağa çalıştı, fakat 1894-1895 seferinde Madagaskar fransız birliklerinin istilâsına uğrayınca Cezayir'e sürüldü. (L)

RAİNİS (Janis PLİEKSANS, — denir), letonyalı şair (Tadenava, Courlande 1865 - Riga 1929). Petersburg'da hukuk okudu, *Dienas Lapa* (Günlük Yaprak) gazetesini kurdu (1891). Devrimci sosyalist görüşleri yüzünden Rusya'ya sürüldü (1897). 1903'te sürgünden döndü ve *Mavi Gecenin Uzak Yankıları* adlı şiir kitabını yayımladı; kısa zamanda millî şair sayıldı. 1906-1920 Arasında İsviçre'de kaldı, yeni şiirler (*Başlangıç ve Son* [1913]) ve iki büyük sembolist dram (*Altın At* [1901], *Ateş ve Gece*, [1911]) yazdı. Bağımsızlığına kavuşan ülkesine dönünce millî eğitim bakanlığına getirildi. Kısa bir süre sonra istifa etti, 1919'da *Yusuf ve Kardeşleri* adlı eserinin yayımlanmasından sonra edebiyatı bıraktı. (L)

Rains Came (THE) [*Yağmurlar Gelince*], Louis Bromfield'in romanı (1937). Yazar, bu eseri Hindistan'a yaptığı bir yolculuk sırasında tasarladı. Gerçekçilikle egzotizmi ustaca birleştirdiği bu romanda Rançipur şehrinin insanlarını ve özellikle de hint halkına karışmadan yaşayan ilgi çekici bir ingiliz topluluğunu anlatır. Bir barajın yıkılması ve bu arada çıkan bir salgın, şehri felâkete sürükler. Bütün bu olaylar basit görünüşlü insanların ne kadar büyük fedakârlıklara katlanabileceğini ortaya çıkarır. (L)

RAİPUR veya **RACPUR**, Hindistan (Madhya Prades) şehir. Nagpur'un 260 km doğusunda; 146 700 nüf. Chattisgarh'ın başlıca şehri olan Raipur, pirinç ve kereste ticareti merkezidir. Bıçkıhaneler. Makine yapımı. Şehir, bölgeyi Vişakhapatnam'a bağlayan demiryolunun döşenmesiyle (1932) gelişti. (L)

RAİS veya **RAYS** veya **RETZ** (Gilles DE), fransız mareşali (1400'e doğr.-Nantes 1440). 1427'de Charles VII'nin davasını benimsedi, Jeanne d'Arc'ın silâh arkadaşı oldu, 1429'da Fransa mareşalliğine tayin edildi. 1435'e doğru topraklarına (özellikle Tiffauges) çekildi, tek başına yaşamağa başladı ve büyük servetini saçıp savurdu. Gösterişe ve paraya düşkündü. Bu yüzden simya ve büyücülükle uğraştı, kendini içkiye ve sefahate verdi. Çevresine çeşitli ülkelerden gelen büyücüleri topladı. Bu işlerle uğraşırken, tahminlere göre, 140 ilâ 300 çocuğun ölümüne yol açtı. Kişiliği hakkında, halk arasında itham edici söylentiler yayılınca, Bretagne dükü tarafından mahkemeye verildi. Mahkûm edildi ve pişmanlık getirdikten sonra boğduruldu. Yanlış olarak, Mavi Sakal efsanesinin kahramanı sanılır. (L)

RAİS (Karel), çekoslovak yazarı (Lazne Belohrad 1859 - Prag 1926). Özellikle gerçekçi roman türünde başarı kazandı. Bu romanlarda, modern hayatın, basit köy hayatında yarattığı sarsıntıları dile getirdi: *İt Üzümü* (1892); *Rodiçe a Deti* (Ana Babalar ve Çocuklar) [1893]; *Sıkıntı* (1895); *Pantata Bezouşek* (Efendimiz Bezouşek) [1897]; *Biraz Funda* (1920). Karel Rais romanlarında çek milliyetçiliğinin adsız kahramanlarına da yer verdi: *Zapadli Vlastenci* (Unutulmuş Yurttaşlar) [1894]; *Zapad* (Batan Güneş) [1899]; *O Ztracenem Şevci* (Kayıp Kunduracı) [1920]. (L)

RAİSA (Rosa BURSTEİN, **Rosa** — denir), polonya asıllı amerikalı kadın şarkıcı (Bialystok 1893 - Los Angeles 1963). İtalya'da müzik öğrenimi gördü. Sahneye ilk olarak 1913'te Parma'da çıktı. Daha sonra Paris'te (1914), Chicago'da, Buenos Aires'te temsiller verdi. 1916'da Scala'ya girdi; orada *Neron* (1924) ve *Turandot*'ta (1926) oynadı. Opera şarkıcısı olarak, soprano sesinin duruluğu ve esnekliğiyle tanınmıştı. Chicago'ya yerleşti ve ölümüne kadar orada ders verdi. (L)

RAİSİN Büyük (Jacques), fransız oyuncusu, dram yazarı ve müzikçisi (Chaorce, Champagne 1653 - Paris 1702). Babası ve kardeşleriyle birlikte Paris'te «Petits Comédieus Dauphius» topluluğunu kurdu. 1684 -1694 Arasında Comédie-Française'de çalıştı. Bu tiyatroda dört eseri temsil edildi. Bunların en ünlüsü *Le Faux Gascon*'dur (Sahte Gaskonyalı) [1688]. — Erkek kardeşi JEAN - BAPTİSTE. *Küçük Raisin* denir (Troyes 1655'e doğr. - öl. 1693), Hôtel de Bourgogne ve Guenegaud tiyatrolarında çalıştı. (L)

RAİSMES, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Valenciennes idare çevresi) komün, kömür havzasında (Valenciennes grubu), Valenciennes'in kuzeybatısında; 18 737 nüf. Maden kömürü. Metalürji sanayii. Demiryolu ve madencilik malzemesi. Dökümhaneler. Kazancılık. Makine yapımı. Zincir fabrikaları. (L)

RAİSON (André), fransız orgcusu (XVII. yy.ın ilk yarısı-Paris 1719). Sainte-Geneviève kilisesinde orgculuk yaptı (1666-1718). Orgla ilgili iki eser yazdı. Bu eserlerin birincisinde «kilise müziğinin bütün ses perdeleri için yeterli» beş *missa* ile bir *magnificat;* ikincisinde de bir uvertür, bir *allemande* ve çeşitli noel şarkıları vardır. (L)

RAİŞ sıf. (ar. *rā'*'dan *rā'iş*). Huk. *Esk.* Rüşvet verenle (raşi) alan (mürteşi) arasında aracılık eden (kimse). [Raiş, raşi veya mürteşiden hangisi hesabına aracılık ediyorsa onunla aynı cezaya çarptırılırdı.]

◆ **Raişe** sıf. Huk. *Esk.* Raiş'in dişili. (L)

RAİYE veya **RAİYET** i. (ar. *ra'y*'dan *ra'iyye* veya *ra'iyyet*). *Esk.* Sürü, otlayan hayvan sürüsü.

— Huk. *Esk.* Başkasının yönetimi altında bulunan kimse, halk. (Raiye, velâyeti ammeyi haiz veliyülemrin idaresi altındaydı. Savaşa katılır, vergi verir, karşılığında da kamu güvenliğinden ve hizmetlerinden yararlanırdı.)

◆ **Raiyetperver** bls. sıf. *Esk.* [Hükümdar için] Halkına iyi bakan.

◆ **Raiyetperverane** zf. *Esk.* Âdil bir hükümdara yakışacak şekilde. (M)

RAİZ veya **RAYİZ** sıf. (ar. *rā'iż* veya *rā-yiż*). *Esk.* Kızmış, öfkeli (kimse). [M]

RAİZMAN (Yuliy Yakoleviç), sovyet sinema yönetmeni (Moskova 1903). Başlıca filimleri: *Zemlya Jajdyot* (Toprak Susadı) [1931], *Son Gece* (1936), *Sürülü Topraklar* (1940), *Berlin* (1945-1946), *Altın Yıldızlı Şövalye* (1950), *Hayat Dersi* (1955), *Komünist* (1957). [L]

RAJAÇIÇ (Yosip), sırp patriği (Lucani, Hırvatistan 1785 - Karlofça 1861). 1810'da keşiş, 1829'da Dalmaçya piskoposu, 1834'te Vrsac piskoposu, 1842'de Karlofça metropoliti oldu. 1848 Devriminde 12 mayısta Millî sabor'u topladı. Bu mecliste Rajaçiç'a «Sırp patriği ve bütün İliryа patriği» unvanı verildi ve Macaristanda Sırp Voyvodalığı kurulması kararlaştırıldı. Bu kararlar, 15 aralıkta Franz Joseph tarafından onaylandı. Hareket Macar isyancılarının direnişi ile karşılaştı fakat imparator voyvodalığı 1861'e kadar devam ettirdi. (L)

Carlo RAİNALDİ
Roma'da ikiz kiliseler

RAJANG, Borneo adasında ırmak, Saravak arazisini sular ve geniş bir delta ile Çin denizine ulaşır; 660 km. Sibu'ya kadar açık deniz gemilerinin girmesine elverişlidir. (L)

RAJANİA i. Köksapı yenen tırmanıcı bitki. (*Dioscoraceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Rajania*'lar yumru köksaplı, tırmanıcı ve sarılgan gövdeli bitkilerdir; genellikle yürek biçiminde olan yaprakları almaşık dizilidir ve yaprak damarları az veya çok dallıdır. Çiçekler yaprakların dibinde toplu başak halinde ve ikievciklidir. Meyvesi kapsül biçimindedir. Orta Amerika ve Antiller'de on kadar türü yetişir. Nişastalı olduğu için köksapları ignam gibi yenir. Başlıca türü: *Rajania pleioneura*. (L)

RAJEWSKY (Boris), alman fizikçisi (doğ. Çigirin, Ukrayna 1893). Frankfurt-am-Main Üniversitesi Tıp fakültesinde biyofizik ve fizik okuttu (1934); aynı şehirde Max Planck enstitüsünün başına getirildi. Işınımların tedavi edici özellikleri ve dozu üstüne araştırmalar yaptı. (M)

RAJK (Laszlo), macar siyaset adamı (Szekelyudvarhely [Odorhei], Transilvanya 1909 -Budapeşte 1949). Komünist partisi üyesiydi; hapse atıldı (1932-1933), İspanya'da enternasyonal birlikler safında çarpıştı. 1939-1941 Arasında Fransa'da enterne edildi; 1941'de gizlice yurduna döndü. 1941-1944 Arasında hapiste kaldı. Aralık 1944'te Almanya'ya götürüldü, mayıs 1945'te Macaristan'a döndü. Macar Emekçi partisinin genel sekreter yardımcılığını yaptı, içişleri (1946-1948) ve dışişleri bakanı (1948-haziran 1949) oldu. Devlet aleyhinde komplo yapmakla suçlanarak idam edildi. 1955'te itibarı iade edildi. (L)

RAJNA (Pio), italyan tenkitçisi ve profesörü (Sondrio 1847-Floransa 1930). Floransa üniversitesinde ders verdi ve «şövalye şiiri»nin menşeleri üstüne önemli eserler yazdı: *Ricerche İntorno ai «Reali di Francia»* (Fransız Kralları Üstüne Araştırmalar) [1876], *Le Fonti dell «Orlando Furioso»* («Çılgın Orlando»nun Kaynakları) [1876], *Le Origini dell'Epopea Francese* (Fransız Destanının Menşeleri) [1884]. (L)

RAJNİS (Jozsef), macar cizviti, şairi ve dilbilimcisi (Köszeg 1741-Keszthely 1812). Baroti Szabo ve Revai ile birlikte macar şiirindeki latinleştirme okulunun öncüsü oldu. Bu okul kafiyeyi ortadan kaldırıyor ve eski ölçüleri taklit ediyordu. Rajnis, *Magyar Helikonra Vezerlö Kalauz*'inde (Macar Helikon Rehberi) [1781] yeni nazım şeklinin kurallarını açıkladı ve Vergilius'un eserlerinden orijinal vezniyle tercümeler yaptı. (L)

—RAK, —REK ek. Çokluk anlatımı taşıyan bir karşılaştırma eki; bugün işlekliği

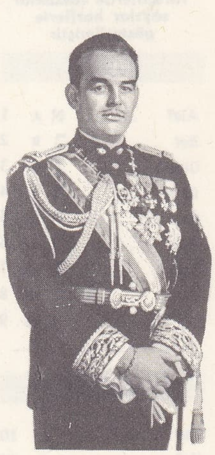

RAİNİER III

RAİNİLAİARİVONY

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

Laszlo RAJK

İbranîlerde rakamlar sayılar harflerle gösterilmiştir

BİRİM			
Alef	א	A	1
Bet	ב	B	2
Gimel	ג	G	3
Dalet	ד	D	4
He	ה	H	5
Vav	ו	V	6
Zain	ז	Z	7
Het	ח	KH	8
Tet	ט	TS	9

ONDALIK			
Yod	י	I	10
Kaf	כ	C	20
Lamed	ל	L	30
Mem	מ	M	40
Nun	נ	N	50
Sameh	ס	S	60
Ain	ע	Ö	70
Fe	פ	PH	80
Tsade	צ	TS	90

YÜZDELİK			
Kaf	ק	Q	100
Reş	ר	R	200
Şin	ש	SCH	300
Tau	ת	TH	400
Son Kaf	ך	C	500
Son Mem	ם	M	600
Son Nun	ן	N	700
Son Fe	ף	PH	800
Son Tsade	ץ	TS	900

rakamlama

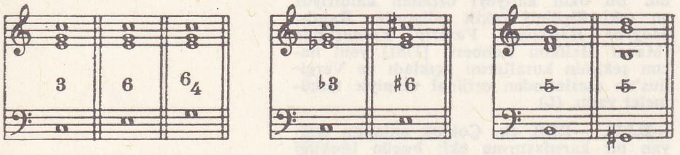

azalmış ve görevi de değişmiştir: *Ufarak* (<*ufak-rak*); *küçü-rek* (<*küçük-rek*); *aşağı-rak* v.b. örneklerde görüldüğü gibi ek, bir benzerlik anlatımı verir. (M)

RAK i. (ar. *raķķ*). *Esk.* Üzerine yazı yazılan tabaklanmış ceylan derisi. || Beyaz sayfa. (M)

RAKABAT çoğl. i. (ar. *raķabe*'den *raķabāt*). *Esk.* Boyunlar, gerdanlar. || Köleler, cariyeler. (M)

RAKABE i. (ar. *raķabe*). *Esk.* Boyun, gerdan. || Köle, cariye. || *Mec.* Bir şeye malik olabilme hakkı. || *Fekk-i rakabe* (veya *itak-ı rakabe*), köle veya cariyeyi azat etme.

— Huk. *Esk.* Temlik ve temellükü mümkün olan malların aynı ve zatı.

— ANSİKL. *Rakabe*, bugün kuru mülkiyet veya çıplak mülkiyet olarak anlatılan kavramı belirleyen bir terimdir. Rakabe, özellikle arazi bakımından önemlidir. Arazi üstünde mülkü aynî yani rakabe veya çıplak mülkiyete sahip bulunan kimse, arazisini dilediği gibi kullanabilir, gereğinde yakabilir, yıkabilir. Arazi kanununa göre rakabesi devletin olan topraklar üstünde devletin hakkı, bir mülkiyet hakkı değildir. Devlet bunlar üstünde, dilediği gibi tasarruf edemez. (M)

RAKABET i. Bk. REKABET.

RAKABÎ sıf. (ar. *raķabe*'den *raķabî*). Anat. *Esk.* Boyunla ilgili. (M)

RAKADAN i. (ar. *raķadān*). *Esk.* Oynama, atlayıp sıçrama. (M)

RAKAM i. (ar. *raķam*). Sayıları göstermeğe yarayan işaretlerin genel adı: *Romen rakamları.* (Bk. ANSİKL. *Mat. bölümü.*) || Bu işaretlerle yazılan sayı: *Bu rakamlar uzayın büyüklüğü hakkında bize bir fikir vermektedir. Deprem bölgesinden alınan son rakamlar.* || Miktar, nicelik. || *Astronomik rakam*, son derece büyük rakam.

— *Esk.* Yazı yazma. || Hesap bilgisi ve kurallarının genel adı. || *Rakam dökmek*, hesap etmek, hesaplamak. || *Rakam-keş*, rakam yazan. || *Rakam-pezir*, rakam haline getirilebilir. || *Rakam-zede*, yazıya geçirilmiş. || *Rakam-zen*, yazan.

— Müz. Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *Rakam tanıyamama*, aritmetik işaretlerini ve sayıları tanıyamama hastalığı; bu çeşit hastalar işaret ve sayıları resim gibi görür. (Bozukluğun sebebi, artkafa ve yankafa bölgelerindeki lezyonlardır. Çoğu zaman konuşma bozukluklarıyle birlikte görülür.)

— ANSİKL. Mat. Sayıları basit olarak gösterebilmek için genellikle kabul edilen sembol niteliğindeki *rakam*'lara, *arap rakamları* denir; ancak böyle denmesinin sebebi, bu rakamları bugünkü şekliyle Araplardan almış olmamız değil, kullandığımız sayılama sisteminin Araplardan bize geçmiş olmasıdır. Gerçekten de, ilk on rakamın: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,0'ın kaynağı bugüne kadar ortaya atılan en akıllıca hipotezlere rağmen hâlâ gizli kalmıştır. X. yy.da papa Sylvestre II (Gerbert d'Aurillac) tarafından Avrupa'ya tanıtılan bu rakamlar, bütün avrupa ülkelerince aynı anda benimsenmemiş ve bütün yazı biçimlerine uyabilmesi için şekilleri çoğu zaman değiştirilmiştir.

İbranîlerde sayılar harflerle gösterilir ve yan yana iki harften sağda bulunanı en büyük değeri ifade ederdi. Binler, on binler ve yüz binleri göstermek için de, üstüne iki nokta koyarak yine aynı harfler kullanılırdı. (Bu sayılama sisteminin yandaki kısaltılmış tablosuna bakınız.)

Yunanlılar da buna benzer bir sistem kullanıyorlardı; fakat fark olarak, bu sistemde büyük rakamlar küçük rakamların soluna getiriliyordu. Yunanlıların kullandığı başlıca semboller şunlardır:

BİRLER		ONLAR		YÜZLER		BİN	
1	ά	10	ι'	100	ρ'	1 000	͵α
2	β'	20	ϰ'	200	σ'	2 000	͵β
3	γ'	30	λ'	300	τ'	3 000	γ'
4	δ'	40	μ'	400	υ'	4 000	͵δ
5	ε'	50	ν'	500	φ'	5 000	͵ε
6	ϛ'	60	ξ'	600	χ'	6 000	͵ϛ
7	ζ'	70	ο'	700	ψ'	7 000	͵ζ
8	ὴ'	80	π'	800	ω'	8 000	͵η
9	θ'	90	ϟ'	900	ϡ'	9 000	͵θ

Bununla birlikte, yunan sisteminde tam bir uyuşma yoktu: on binler çok çeşitli şekillerde yazılabiliyor, bazen romen sistemindeki gibi büyük harfler kullanılıyordu. İç içe yazılmış harfler çarpmayı gösteriyordu; meselâ:

$$\mathrm{I_{M}I} = 10\,000 \times 100 = 1\,000\,000$$

çünkü, Yunanlılar

H (veya F) [ἑκατόν için Ηεκατόν veya Fεκατόν] = 100
M (μυριοι) = 10 000.

olarak kabul ediyorlardı.

Romalıların da, bazı büyük harflerden yararlanan kullanışsız bir sayılama sistemi vardı. Bu sistemin başlıca harfleri şunlardır:

I = 1	C = 100
V = 5	D (IƆ) = 500
X = 10	M (CIƆ) = 1 000
L = 50	

Bugün bile bazı özel durumlarda kullanılan romen sitemi zamanla bir parça değiştirilmiştir ve iki temel ilkeye dayanır: 1. kendinden daha yüksek veya eşit değerde bir harfin sağına konan her harfin değeri soldakine eklenir; 2. kendisinden daha büyük değerdeki bir harfin soluna konan harfin değeri sağdaki harfin değerinden çıkarılır. Meselâ: 46=50 — 10 + 5 + 1=XLVI.

Doğu Arap rakamları

Batı Arap rakamları

XII. yy. rakamları

XIII. yy. rakamları

— Müz. Rakamların müzikte birçok görevi vardır. Meselâ ölçüleri, piyano ile telli çalgılarda da her nota için hangi parmağın kullanılması gerektiğini göstermeğe yarar. J.-J. Rousseau'nunki gibi bazı notalama sistemlerinde de notaların yerine rakam kullanılmıştır. Rakam, bundan başka, rakamlı baslarda akort'u, yani armoniyi meydana getiren notaların her birini belirtir.

Parmak işaretlerindeyse, 1 rakamı piyanoda baş parmağı, kemanda da, bu parmak kullanılmadığı için, işaret parmağını gösterir.

Armonide rakam kullanma daha karmaşık bir iştir ve akort'ları rakamlamağa, yani rakamlı bas kurmağa yaradığı için *rakamlama* adıyle anılır.

◆ **Rakamî** sıf. *Esk.* Rakamla ilgili, rakama ait.

◆ **Rakamlı** sıf. İçinde rakam bulunan, rakamı olan: *Üç rakamlı sayılar. Beş rakamlı sayılar.* (LM)

RAKAMLAMA i. (*rakamlamak*'tan *rakam-la-ma*). Bas notalarının üstüne, her nota ile kurulacak akortu belirlemek için konulan rakamların tümü.

— ANSİKL. Müz. Eskiden akortlar tam olarak dizeğin üzerine yazılmaz, icracıların gerçekleştireceği akortlar temel notanın üst kısmına yerleştirilen rakamlarla belirtilirdi. Bugün için bu rakamlar sadece nazarî ders kitaplarında kullanılır. Tüm akort 3 (üçlü), 5 (beşli) veya 8 (oktav veya sekizli) rakamlarının herhangi biriyle belirtilebilirse de daha çok 3 rakamı tercih edilir. Bunun birinci çevrimi olan altılı akortu 6 rakamı ile gösterilir; ikinci çevrimi olan dörtlü ve altılı akortu ise $\begin{smallmatrix}4\\6\end{smallmatrix}$ rakamları üst üste konarak belirtilir.

Akortun notalarından biri değişime uğrayacak olursa, onu belirten rakamın önüne değişim işaretini koymak gerekir.

Çizgili bir rakam, temsil ettiği aralığın eksik olduğunu gösterir; rakamdan önceki küçük artı işareti, duygun nota'yı (sansibl) belirler. Dört sesli akortlarda, yedili dominant akortu şu şekilde rakamlanır: $\begin{smallmatrix}7\\+\end{smallmatrix}$; çarpı işareti, üçlünün duygun nota olduğunu gösterir. Bu akortun birinci çevimi olan altılı ve eksik beşli akort $\begin{smallmatrix}6\\5\end{smallmatrix}$ şeklinde, ikinci çevrimi olan duygun altılı +6 şeklinde, triton'u meydana getiren üçüncü çevrimi ise +4 şeklinde belirtilir. İstisnaî olarak, yedili dominant akortu tonik'in üzerine gelirse artı işareti 7'nin altına değil önüne konulur: +7; bundan maksat, akorttaki duygun notanın bas'ın yedilisi haline geldiğini belirtmekdir. (L)

RAKAMLAMAK geçl. f. (*rakam*'dan *rakam-la-mak*). Müz. Bir bası rakamlamak, bas notalarının üstüne akortları belirten rakamları koymak. (L)

RA-KAN i. ARHANT'ın japoncadaki eşanlamlısı. Buddha dininde yetkin ermişliğe ulaşmış kişinin unvanı. (L)

RAKAPOŞİ, Karakurum'da doruk, İndus'un kıvrımının yanıbaşında; 7 790 m. Doruğa birçok denemeden sonra ilk olarak ancak 25 haziran 1958'de ingiliz-pakistan silâhlı kuvvetlerinden bir heyetin üyesi olan M.E.B. Banks ve T. Patey tırmandılar. (L)

RAKÇIN i. Bk. ARAKÇIN.

RAKD i. (ar. *raķd*). *Esk.* Uyku, uyuma. || Sıkıntı, uyuşukluk. (M)

RAKDE i. (ar. *raķd*'dan *raķde*). *Esk.* Uyku, uyuma. (M)

RAKET i. (ortaçağ lat. *rasceta*'dan [manus] fr. *raquette*). Spor. Genellikle dişbudaktan, içine kuzu bağırsağından teller gerilmiş ve badminton, pom ve özellikle de tenis oynamak için kullanılan beyzî ve saplı çerçeve. (*Pingpong raketi*, üstü kauçuk veya mantar kaplı kontrplaktandır.)

— Etnogr. Kar üzerinde, ayak kara batmadan yürümeğe imkân veren, genellikle kenarlı bir çeşit geniş taban. (Raketler çeşitli şekillerde olabilir: yuvarlak, nal biçimi, dörtgen, elips biçimi, içi dolu olabileceği gibi kafes biçiminde de yapılır. Amerika'nın arktik bölgelerinde, tahtadan ve eğri bir çerçeve içine bazen pek sık örülmüş bir kafes yerleştirilerek bir çeşit raket yapılır.)

— Saatçilik. Aralarında bir eşapmanın tabla spiralinin geçtiği iki kancası olan ve eşapmanı ayarlamağa yarayan parça. || *Raket dişlisi*, bir saatin çalışmasını ayarlamağa yarayan dişli çark. (LM)

RAKI i. (ar. *ʿaraķ*>*ʿaraķî*'den). Üzüm, erik, elma, incir gibi meyvelerin alkolle mayalanarak damıtılmasıyle elde edilen ve içine koku vermek için anason, sakız v.b. katılan içki: *Küçük bir testi içinde gelen rakıdan birazını bir toprak tasa dökerek içti* (Sabahattin Ali). *Gradosu yüksek Zahle rakısını, birbiri üstüne acele acele mezelere aldırmayarak içtiğimden dolayı epeyce çarpmıştı* (R. H. Karay). || *Rakı çekmek*, rakıyı imbikten geçirerek süzmek: *Ne Şam semasını yalel'le dolduran şarkı / Ne Zahle'nin üzümünden çekilmiş eski rakı / Felekten özlediğim zevki verdiler, heyhat* (Yahya Kemal). || *Rakı kadehi*, rakı içmekte kullanılan küçük kadeh. || *Rakı masası*, rakı içilen yemek, rakı sofrası. || *Rakı mezesi*, rakı içilirken yenilen çeşitli özel yemek ve yiyeceklerin genel adı. || *Rakı şişesi*, içine rakı konulmuş şişe. || *Ardıç rakısı*, tahıldan yapılan ve ardıçla kokulandırılan rakı. || *Düz rakı*, üzüm cibresinden çıkarılan rakı. || *Saman rakısı*, kaba çekilmiş, âdi rakı.

Foto. LAROUSSE

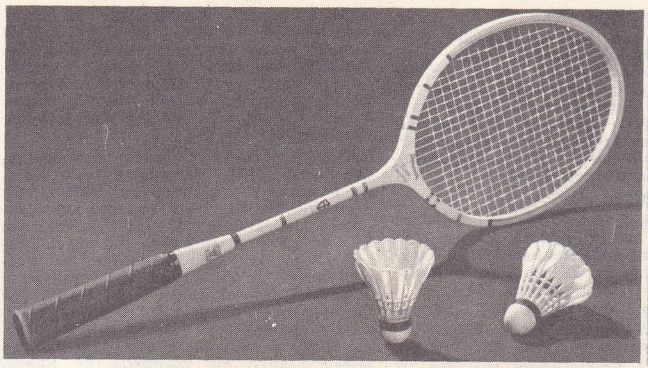

badminton

tenis

pom oyunu

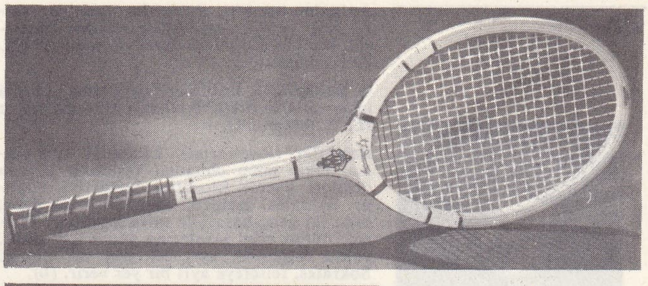

ping - pong

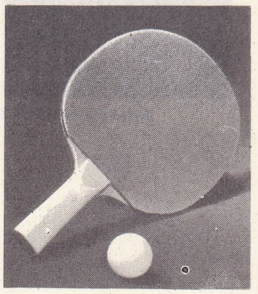

raketler

— DEY. *Rakı âlemi,* rakı içilerek yapılan eğlenti.

— ANSİKL. İçk. sanay. Kuru üzümden alınan özsu, maya etkisiyle fermantasyondan geçirilir, buna anason eklenilerek *rakı* elde edilir. Bu amaçla kuru üzüm önce kıyılır, sonra değirmenden geçirilerek ezilir ve imbikten geçirme devresinde buna yüzde 5-6 oranında «çeşme» cinsi veya yüzde 7-8 oranında «tefenni» cinsi yahut yüzde 8-9 oranında «elmalı» cinsi anason tohumu katılır. Rakının özellik verici maddesini ve kokusunu sağlayan anason cinsleri arasında en iyisi Çeşme'de yetişendir. Bu cins anason daha çok, pahalı rakılarda kullanılır. Bu usulle yaklaşık olarak bir buçuk kilo kuru üzümden bir litre rakı alınır. Rakının alkol derecesi 45 - 50 arasında değişir. Rakı, özellikle Türklerin millî içkisi sayılmakla birlikte, dinî etkilerle bunun resmî olarak üretimi geç tarihlerde başladı. İstanbul'da yabancı sermaye tarafından kurulan Bomonti-Nektar şirketi, 1912'de Aydın'da bir bira fabrikası ve aynı yıl İzmir'de Halkapınar'da da bir rakı fabrikası açtı. 1922'de bir özel teşebbüs tarafından tekel hesabına Paşabahçe'de (İstanbul) ispirto ve ispirtolu içkiler fabrikası kuruldu. İşletme güçlükleri yüzünden Tekel idaresi müskirat tekelini bir polonya firmasına bıraktı (1926). Firma bu işi bir süre yürüttükten sonra işletmeye açtığı bütün kurumları tekel idaresine sattı (1929). Tekel, ispirtolu içki üretimini üstüne aldıktan sonra Diyarbakır'da (1931) ve Gaziantep'te (1933) birer rakı imalâthanesi kurdu; Aydın bira fabrikasını satın alarak (1940) burada da rakı üretimine başladı (1941). Tekel idaresinin elinde toplanan bu kurumlarla rakı, içim tadı bakımından çeşitlendirildi; bir yandan da üretim arttırılarak 1967'de 14 705 000 litre, 1971'de de 18 000 000 litreye ulaşıldı; 1975 için öngörülen üretim 23 000 000 litre olarak tespit edildi. (M)

RAKIB sıf. (ar. *raḳb, rıḳbet* ve *rüḳūb*, gözetleme'den *rāḳıb*). *Esk.* Koruyan, gözeten. || Bekleyen. || İ. Erkek adı.

◆ **Rakıbe** sıf. *Esk.* Rakıb'ın dişili. || İ. Kadın adı. (M)

RAKIM i. (ar. *raḳam*'dan *rāḳım*). Bir yerin denizden yüksekliği. (Bk. KOT.) || Erkek adı.

— Mat. *Esk.* Bir noktanın bir düzeyin hizasından yükseklik derecesi.

◆ Sıf. *Esk.* Yazan, rakamlayan. || *Rakım-ı huruf* (veya *rakım-ül huruf*), eski yazarların tevazu için, kendilerinden bahsederken kullandıkları sıfat. (M)

ping - pong, tenis ve kar raketleri

RAKIM (Mustafa), türk hattatı (Ünye 1787 - İstanbul 1825). Medrese öğrenimi gördü. İstanbul'a gelince Derviş Ali ve İsmail Zühdü Efendiden sülüs ve nesih yazısı öğrendi. Resim üstünde çalıştı. Reisülküttap Ratib Efendi aracılığıyle Sultan Selim III'e takdim edildi. Padişahın resmini yaptı; bunun üzerine müderrislik payesini aldı. Sonra sikkei hümayun ressamlığına getirildi; padişahın tuğrasını yapmakla görevlendirildi. Sultan Mahmud'a şehzadeliği zamanında yazı hocalığı yaptı. Anadolu kazaskeri payesine kadar yükseldi. Sülüs, nesih ve tâlik yazıda eskilerin yolunda yürüdü; fakat, celî sülüs ve tuğra'da kendinden önce gelen hattatları geçti. Tophane'de (İstanbul) Nusretiye camiinin içindeki Nebe suresiyle Fatih'te sultan Mahmud'un annesinin türbesinin kitabesi ve içindeki yazılar celî sülüsteki başarılı örneklerdir. Gülhane parkı karşısında sokak içinde bulunan çeşmenin kitabesi Rakım Efendinindir. (M)

RAKIM EFENDİ (İbrahim), türk şairi (Bursa, ? - ay.y. 1749). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Eski şiir mecmualarında bulunan gazellerinden, daha çok din konularında çalıştığı anlaşılıyor. Bursa'da Ali paşa camii imamı ve Bursa mahkemesi ikinci kâtibiydi. (M)

RAKIM EFENDİ Küçük, türk hattatı (öl. İstanbul 1867). Hattat Haşim Efendiden sülüs ve nesih yazı üslûplarını öğrendi. Kâtiplik görevlerinde bulundu, matbaalarda çalıştı. 5 Şifai Şerif ve birçok delâil* yazdı. (M)

RAKIM MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1770). Defterdar İbrahim Efendinin oğlu. İstanbul baruthanesi nazırı, mefkufatçı (1735), Tophane nazırı (1739), Anadolu muhasebecisi, Erzurum ordusu defterdarı (1744), defter emini (1747), tersane emini (1750), şehremini (1751), yeniçeri kâtibi oldu (1760). Vezirlik rütbesiyle Mısır valiliğine (1767) tayin edildi. 1768'de görevinden azledildi; aynı yıl Cidde valisi oldu. (M)

RAKİ sıf. (ar. *rükūʿ*'dan *rākiʿ*). *Esk.* Rükû eden, eğilen: *Ben de zatın gibi cami cami / Dolaşıp Halik'a oldum raki* (Tevfik Fikret).

◆ **Rakian** zf. *Esk.* İki büklüm eğilerek.

◆ **Rakiane** zf. *Esk.* Rükû edercesine, iki büklüm bir şekilde. (M)

RAKİB sıf. ve i. Bk. RAKİP.

RÂKİB sıf. (ar. *rükūb*'dan *rākib*). *Esk.* Binek hayvanına binmiş olan, binici. || Bir taşıta binmiş olan.

◆ **Râkiben** zf. *Esk.* Binmiş olarak, binerek: *Vali Salim Paşa ile Polis Müdürü Fuat Beyin bu gece bir ecnebî otomobiline râkiben Bulgar işgali altında bulunan Karaağaç'a firar ettikleri maruzdur* (Atatürk). [M]

RAKİÇ (Milan), sırp şairi (Belgrad 1876 - Zagreb 1938). Çeşitli Avrupa ülkelerinde elçi olarak bulundu, fransız şiirinin (Verlaine, Baudelaire) etkisinde kaldı. Az sayıdaki eserleri sırp şiirinin gelişmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Çağının karamsarlığından ilham alan şiiri, tam bir olgunluk ve duru ifade örneğidir. (L)

RAKİD sıf. (ar. *rüküd*'dan *rākid*). *Esk.* Durgun, kıpırtısız: *Civarda rakid sular yahud gübreli tarlalar olmalı* (Cenab Şahabeddin). *Saf ü rakid / Hani akşamki tegayyür, heyecan* (Tevfik Fikret). || *Ma-i rakid,* durgun su.

◆ **Rakide** sıf. *Esk.* Rakid'in dişili. || *Miyah-ı rakide,* durgun sular. (M)

RAKİK sıf. (ar. *riḳḳat*'ten *raḳiḳ*). *Esk.* İnce, nazik: *Kırıldı işte bugün bir rakik kâse gibi / O taşla mahfaza-yı hatırat-ı masumem* (Tevfik Fikret). *Bu soluk mevsim-i küdüretten / Dağılır bir veda-ı bikelimat / Pak hayalî, rakik bir «heyhat!»* (Cenab Şahabeddin). || *Mec.* Yufka yürekli. || *Rakik-ül-kalb,* yufka yürekli. || *Rakik ü nizar,* ince ve zayıf.

◆ İ. Huk. *Esk.* Cariye veya köleye verilen ad. (Cariye veya köleye kişilikleri kaytlandığı veya kişiliklerini kaybetmiş oldukları için, rakik de denirdi. Ancak, savaş esiri rakikler mülk edinilebilirdi. (M)

RAKİKA sıf. (ar. *raḳiḳ*'ten *raḳiḳa*). *Esk.* İnce, nazik.

— Anat. *Esk. Em'ayı rakika,* ince bağırsaklar. (M)

RAKİKA i. (ar. *riḳḳat*'ten *raḳiḳa*). Tasav. İnsanın gönlünde sevinç uyandıran söz veya görünüş. («Ruhanî latife» anlamına gelir. Mutasavvıflara göre, Hak'tan halka ulaşan ve nefsin yumuşamasını sağlayan şeydir.) [M]

RAKİM i. (ar. *raḳam*'dan *raḳim*). *Esk.* Üzerine yazı yazacak şey. || Kitap, yazı v.b. (M)

RAKİME i. (ar. *raḳam*'dan *raḳime*). *Esk.* Yazılmış kâğıt, mektup v.b.: *İtare-i rakimeye tereddüt üzre cüret ettim* (Recaizade Ekrem). || *Hâmil-i rakime,* mektup getiren. (M)

RAKİP veya **RAKİB** sıf. ve i. (ar. *reḳābet*'ten *raḳib*). Herhangi bir işte, bir yarışta, birbirini geçmeğe çalışan, aynı şeyi elde etmek için uğraşan (kimselerden her biri): *Rabia'nın kalbinde onun tek rakibi Vehbi Dede'nin tesiri idi* (H. E. Adıvar). *Lâkin atpazarlarında daima karşısına çıkan bir rakibi vardı* (Ömer Seyfeddin). || *—Esk.* Aynı kadını seven (erkeklerden her biri): *Rakip değilim ki aranı bozam / Yadlara düğmeni çöz uğrun uğrun* (Karacaoğlan). *Hem bana artık rakip gözüyle bakma. Ben Matmazel Anjel'in üzerine çoktan su içtim* (H. R. Gürpınar). || Bekçi. || (Görüp gözeten) Tanrı. || *Rakip olmak,* aynı şeyi veya kimseyi elde etmek için bir başkasıyle yarışmak: *Karac'oğlan söyler biz de varalım / Kimler rakip olmuş biz de görelim* (Karacaoğlan).

— DEY. *Rakip çıkmak,* rakip olarak ortaya çıkmak.

◆ **Rakiban** çoğl. i. *Esk.* Rakipler.

◆ **Rakibe** sıf. ve i. Birbirine rakip olan ka-

RAKİÇ

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

Ferenç II RAKOÇI

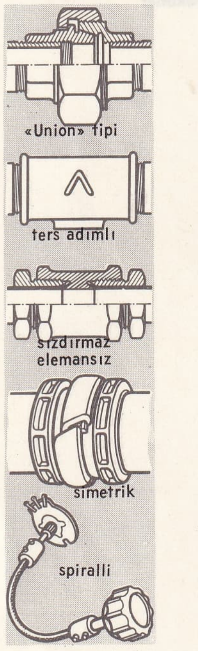

rakorlar

dınlardan her biri: *Bu iki kız onun nazarında birer rakibe, onu böyle elinden ümitlerini ala ala öldürecek birer düşman idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Rakiplik** i. Birbirine rakip olma: *Çünkü iyiler onlarla rakiplik etmeğe tenezzül etmez* (F. R. Atay). [M]

Rakipler (*Anterastai*), Eflatun'a mal edilen, fakat onun olmadığı kesinlikle bilinen diyalog. Eserde filozofun özellikleri anlatılır. Sokrates, gramerci Dion'un evine girer; evde iki genç hararetle tartışmaktadır. Filozof, bütün bilgi alanlarına yönelmeli midir, yoksa felsefenin ayrı bir yeri mi vardır? Sokrates, felsefeye ayrı bir yer verir. (L)

RAKİTİN (Nikolay Vasilev), bulgar şairi (Licene, Filibe yakınları 1885 - Sofya yakınları 1934). Çağdaş bulgar şiirinde gerçekçiliğin temsilcisidir. Kolay bir anlatımla günlük hayatı konu edinen lirik şiirler yazdı. Şiir kitapları içinde, özellikle *Tsvetya ot Moite Gradini* (Bahçelerimin Çiçekleri) [1925] anılmağa değer. (M)

RAKKA i. (ar. *rukye*'den *rakkā*). *Esk.* Usta büyücü. (M)

RAKKA, Esk. **Kallinikon,** Suriye'de (Hasek ili) şehir, Fırat yakınında ırmağın Balık ile kavuştuğu yerin yukarısında; 7 100 nüf. önemli yıkıntılar (IX. yy.dan kalma saray). Yakınında petrol yatakları.

● *Tarih.* Rakka Selefkilerden Kallinikos II tarafından kuruldu. İmparator Julianus zamanında önemli bir ticaret merkeziydi. Justinianus 529'da İranlılar ile ticaretin Nisibis Kallinikon Rakka ve Artaksata (Erivan yakınında) sınır şehirlerinden yapılmasını kararlaştırdı. Hüsrev I, Suriye'ye yaptığı üçüncü seferinde şehri aldı ve onardı. Rakka, 640'ta Sad bin ebi Vakkas'ın El-Cezire'nin fethiyle görevlendirdiği İyaz bin Ganm tarafından barış yoluyle alındı. Ali, Büyük Sıffın savaşına Rakka'dan hareket etti. Halife Mansur 772'de Rakka'nın yanında yeni bir şehir yaptırdı ve buraya Horasanlıları yerleştirdi. Şehrin onarım işini veliaht Mehdî'ye verdi. Mehdî, şehri bir at nalı biçiminde yaptırdı; su getirmek için iki büyük kanal açtırdı ve *Refika* adını verdi. Ancak yavaş yavaş terk edilen eski Rakka'nın adı buraya da verildi. Refika'nın zamanla genişlemesi iki komşu şehri bir şehir haline getirdi ve her ikisine *Rakkatan* dendi. Memun zamanında her iki şehrin arasına sur yapıldı (816). Bir ara halife Harun-ür-Reşid'in başkenti oldu. Abbasîlerin zayıflama devrinde Suriye'de kurulan devletlerin eline geçti. Moğol istilâsına uğradı. Büyük Selçukluların, sonra Suriye Selçukluları ve Memlûklüların eline geçti. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlılar tarafından alındı (1517). Osmanlılar Rakka ve çevresini bir eyalet haline getirdiler. Rakka bu eyaletin merkez sancağı oldu. Tımar, zeamet ve has sistemi kuruldu. Zeamet ve tımar sahipleri 1 100 kılıçtı; sefer zamanında cebel'leriyle 2 500 kişilik bir kuvvet meydana getiriyorlardı. Sonra şehre Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa hâkim oldu. Mısır kuvvetleri Suriye'yi terk edince Osmanlı devletine geçti. Tanzimat devrinde yapılan idarî düzenlemede Halep eyaletine bağlı bir sancak oldu. (M)

RAKKADE, İfrikiye aglebî emîrlerinin merkez şehri; Kayrevan'ın güneyinde.

— Tar. Rakkade, aglebî soyunun yedinci emîri İbrahim II tarafından kuruldu. Uykusuzluktan şikâyetçi olan İbrahim II, hekiminin öğüdüne uyarak bir geziye çıktı ve kırda bir yerde uykuya daldı. Sonra orada Rakkade («uyutan») adıyle bir şehir ve Kasrülfeth denilen bir saray yaptırdı. İbrahim II eski merkezi olan Abbasiye'den bu yeni şehre taşındı. İbrahim II'den sonra gelen emîrler zamanında şehir büyüdü. Kasrülfeth'ten başka, Kasrülbahr, Kasrülsahn, Kasrülmuhtar ve Kasrıbağdat gibi saraylar, birçok cami, hamam, kervansaray ve pazar (sûk) yapıldı. Aglebî emîrlerinin sonuncusu olan Ziyadetullah III, Rakkade'nin çevresini sağlam bir surla çevirdi. Ancak şiîlerin yaklaşması üzerine şehri terk etti. Daha sonra Rakkade harabe haline geldi. 953'te halife Muizz, Rakkade'yi tamamen ortadan kaldırmak için toprağının sürülmesini emretti. Sadece bahçelere dokunulmadı. Bugün şehirde Aglebîler devrinden kalma eserlerin izlerine rastlanır. (M)

RAKKAS i. (ar. *rakṣ*'tan *rakkāṣ*). Sarkaç: *Artık Osman ona bu arapça ayetlerin manalarını sormuyor. Kızın sesinde saat rakkası gibi vuran âhenge hayran* (H. E. Adıvar). *O gecenin sessizliği içinde rakkasın çıkardığı o muntazam «tak tuk»lar gündüzünkinden birkaç derece daha büyümüş gibi işitiliyordu* (H. R. Gürpınar). || *Esk.* Dans eden erkek, köçek.

— Fiz. *Esk.* Sarkaç. (M)

RAKKASE i. (ar. *rakkāṣ*'tan *rakkāṣe*). Raks etmeyi meslek edinmiş kadın: *Dikkatli gözler bu rakkase heyetiyle beraber oynayan omuzların birbirlerinin uygunluğundan şaşırır* (Ahmed Rasim). [M]

RAKLET veya **RAKLE** i. (fr. *raclette*). Camc. Cam dökümünde, cam yüzeyini temizlemeğe yarayan çok sert tahtadan yapılmış mala. || Camı fırında yaymağa yarayan, sert odundan yapılmış küp. || Camı kesmeğe yarayan elmasın çelik sapı.

— Matbaac. Helyo baskı formalarının üzerindeki mürekkebi silen ve sadece oyulmuş kısımları mürekkepli bırakan ince çelik lama.

— Tekst. Oyma desenli baskı silindirlerinde, silindire bütün genişliğince dayanarak, desen oyuklarına doldurulan hamur halindeki boyanın silindir yüzeyine taşmasını önleyen ve yalnız çukur kısımlarda boya kalmasını sağlayan, yassı madenî çubuk. (L)

RAKOCZİ veya **RAKOCZY.** Bk. RAKOÇİ.

Rakoczi marşı, XIX. yy. başlarında çıkan macar marşı. Motiflerini Ferenc II Rakoczi ayaklanması sırasında söylenen *Rakoczi şarkısı*'ndan ve isyancı birliklerinin boru seslerinden aldığı sanılır. Bugünkü biçimini, çigan müzikçisi Janos Bihari, Scholl ve Berlioz'un uyarlamalarından (1846) almıştır. Bu marş Liszt'in *XV. Rapsodi*'sinde de yer alır. (L)

RAKOÇİ (Sigismond), macarca **Zsigmond Rakoczi,** Erdel prensi (1544-1608). Avusturya'nın baskısıyle prens seçildi (1606), ama Babıâli tarafından kabul edilmedi. Avusturya'ya karşı gelen Erdellilerin Babıâli'ye müracaatı üzerine görevinden çekildi ve yerine Gabor Bathory seçildi (1608). [M]

RAKOÇİ Ferenc I, macarca **Rakoczy,** Erdel prensi (1645 - Makovica 1676). Gyorgy II Rakoçi ile Zsofia Bathory'nin oğlu. Annesiyle Macaristan'a çekildi (1660). Katolikliği kabul etti ve Hırvatistan beyinin kızı İlona Zrinyi (Zrinska) ile evlendi (1666). Kont Vesselenyi'nin ayaklanmasına katıldı, ama annesinin araya girmesiyle affedildi. (M)

RAKOÇİ Ferenc II, macarca **Rakoczy,** Erdel kralı (Borsi 1676 - Rodosçuk, Tekirdağ 1735). Ferenc I Rakoçi'nin oğlu. Üvey babası kont İmre Thököly tarafından yetiştirildi. Rehin olarak gönderildiği Avusturya'da cizvitlerin öğrencisi oldu. 1697'de kendisine imparatorluk prensi unvanı verildi. Villars ile görüsmelere giriştiği (1700) sırada ihanete uğrayarak Wiener-Neustadt'ta hapsedildi (1701). Polonya'ya kaçtıktan sonra, ayaklanan macarların çağrısına uydu (1703), memleketin büyük kısmını zaptetti ve macar tarikatları konfederasyonu prensliğine seçildi (1705). Habsburg'ların hükümdarlığına son verildiğini ve Macaristan'ın bağımsızlığını ilân etti (1707). Fransa ve Rusya ile ittifak kurdu, Osmanlı devletinden yardım istedi. Ama köleleri azat edeceğine söz verdiği için kendisine düşman olan asiller tarafından yalnız bırakıldı. Trencsen'de (Ternçin) yenilgiye uğrayarak (1708), Büyük Petro'dan yardım istemek üzere Polonya'ya gitti (1711). Yokluğunda, generali Sandor Karolyi, imparatorla barış antlaşmasını imzaladı. Bunun ardından Ferenc II'nin mülklerine elkondu. Bunun üzerine Ferenc II Fransa'ya gitti (1713). Osmanlı - Avusturya savaşı (1716-1718) başlayınca Türkiye'ye davet edildi ve kendisine Erdel krallığı verildi (1716). Pasarofça antlaşmasında Avusturyalılar Fereņç II'nin kendilerine teslim edilmesini istedilerse de Osmanlı devleti onların bu teklifini kabul etmedi. Önceleri Boğaziçi'nde (Yeniköy), daha sonra da Tekirdağ'da (Rodosçuk) oturdu. Tercüman olarak İbrahim Müteferrika'nın hizmetine verildi. — Oğlu JOZSEF RAKOÇİ (1700-1738), 1737'de Osmanlı devleti tarafından Erdel kralı ilân edildi. Osmanlılarla birlik olarak Avusturyalılara karşı savaştı (1736-1738). Savaş sırasında Rusçuk'un (bugün Ruse) Çernova (bugün Çervena Voda) köyünde kışladığı sırada öldü (1738). [M]

RAKOÇİ György I, macarca **Rakoczy,** Erdel kralı (1593 - Sarospatak 1648). Bethlen İstvan'ın yerine Erdel kralı oldu (1630). Avusturya ile Kassa antlaşmasını imzalayarak Bethlen Gabor (1613-1629) döneminden beri devam eden savaşlara son verdi. Murad IV'ten krallığını onaylayan bir ahitname aldı (1630). Tamışvar (Timişoara) beylerbeyi Murad Paşanın da desteklediği Moreş Szekely'nin isyanını bastırdı. 1636'da Budin beylerbeyi Nasuhpaşazade Hüseyin Paşanın yardımıyle eski kral Bethlen İstvan krallığı ele geçirdiyse de Rakoçi aynı yıl Bethlen'in yerine tekrar kral oldu. 1642'de oğlunu kendine halef ve krallığa ortak yaptı ve Babıâli'den bir ferman aldı. Krallığının son zamanlarında İsveç ve Fransa ile anlaşarak Avusturya'ya karşı savaştı. Avusturya ile Linz antlaşmasını yaptı. Bu antlaşma ile Avusturyalıların eline geçmiş olan Erdel kaleleri geri verildi ve Macaristan'da protestanlara din hürriyeti tanındı. (M)

RAKOÇİ György II, macarca **Rakoczy,** Erdel kralı (Sarospatak 1621 - Varad 1660). György I Rakoçi'nin oğlu. Babasının sağlığında veliaht ve krallığa ortak oldu (1642). Babasının ölümü üzerine Erdel kralı oldu (1648). *Approbatae Constitutiones Transylvaniae* adlı bir kanunlar dergisi yayımladı. Rumenlerin mezheplerini değiştirmeleri için baskı yaptı. Lehistan'ı ele geçirmek için İsveç kralı Adolf'un yardımıyle bu ülkeye saldırdı. Yapılan savaşta yenilince Lehlere 1 200 000 florin tazminat ödemeyi kabul etti. Babıâli bu harekete taraftar olmadığından Kırım hanı Mehmed Giray IV Erdel'i yağmaladığı gibi, Kemeny Janos kumandasındaki bir erdel ordusunu yendi. Erdel Diyet meclisi tarafından krallıktan uzaklaştırıldı ve yerine Ferenc I geçirildi. Babıâli tarafından görevinden alınan Eflak ve Boğdan voyvodalarını himaye etti. Köprülü Mehmed Paşanın başında bulunduğu bir osmanlı ordusu Erdel'e girdi (1658). György II Macaristan'a kaçtı. Barcsay Akaş Erdel krallığına getirildi. György II, Avusturyalıların yardımıyle Osmanlılara karşı savaşmağa devam etti. Seydi Ahmed Paşanın Varad kalesini kuşattığı sırada yaralandı ve kısa bir süre sonra öldü (1660). [M]

RAKOR i. (fr. *raccord*). Teknol. İki boruyu, iki birleştirme parçasını veya bir boru ile bir birleştirme parçasını kaçak yapmayacak şekilde birleştirmeğe yarayan dökme demir, çelik veya seramik parça. || *Teşm. yol.* İki borunun veya bir besleme şebekesi ile içinde akışkan dolaşan herhangi bir organın bağlantısını sağlayan, herhangi bir maddeden (kauçuk, bakır v.b.) yapılmış kısa boru. || *Rakor çıkıntısı,* uçlarına diş çekilmiş iki boruyu birleştirmeğe yarayan, silindir biçiminde ters hatveli somun. || *Redüksiyon rakoru,* farklı çaplarda iki elemanı birleştirmeğe yarayan, aynı bir gövde üzerine takılmış farklı boyutta iki yarım rakordan meydana gelen parça. || *«Union» rakor,* her ikisi de dişi, her ikisi de erkek veya biri dişi biri erkek iki boru rakordan meydana gelen ve birinin üzerine vidalanıp diğerini bir dayanma kertiğiyle çeken halka somunla birleştirilmiş, kolayca çıkarılabilir parça. (L)

RAKORDMAN i. (fr. *raccordement,* birleştirme). Dy. *Parabolik rakordman,* bir demiryolu hattında, düz çizgi halinde uzanan bir bölüm ile dairesel çizgili bir bölüm arasında kalan kısım; deverin derece derece artmasını sağlamak için bu kısmın eğriliği sürekli ve çizgisel bir değişim gösterir: *En çok kullanılan rakordman* $y-ax^3$ *denklemiyle belirtilen kübik parabol'dür.* (L)

RAKOSİ (Jenö), macar gazetecisi ve yazarı (Acsad 1842-Budapeşte 1929). XIX. yy. sonlarında macar tiyatrosunda görülen yeni romantik akımların öncüsü oldu. Muhafazakâr bir gazete olan *Budapeşti Hirlap*'ı (1881) kurdu. (L)

RAKOSİ (Matyas), macar siyaset adamı

Foto. LAROUSSE

rali çıkışı

(Ada 1892-Moskova 1963). Sosyal-demokrat parti üyesiydi (1919); Macaristan Sovyet Cumhuriyeti Ticaret bakanlığı halk komiseri yardımcısı oldu (1919); Avusturya'ya, oradan Moskovaya göç etti. Komintern de sekreterlik görevi aldı (1921-1924); gizli komünist partisi teşkilâtını yönetmek üzere Macaristana döndü (aralık 1924). Önce 1925-te, sonra da 1919'daki faaliyetlerinden ötürü 1933'te tutuklandı ve mahkûm edildi. 1940'ta serbest bırakılınca Sovyetler birliğine gitti ve 1945 ocak ayında sovyet birliklerinin macaristana girmesi üzerine tekrar yurduna döndü. Macar Komünist partisinin genel sekreteri, Konsey ikinci başkanı (1945) ve Macar İşçi partisinin genel sekreteri oldu (1948). Halk demokrasisi rejimi ve halk cephesi kurucularından biridir. 1952 Ağustosundan 1953 temmuzuna kadar başbakanlık yaptı ve 1953'ten itibaren Macar İşçi partisinin birinci sekreterliğinde bulundu. 1956 Temmuzunda birinci sekreterlik görevinden alındı ve Sovyetler birliğine gitti. 1962'de Macar Sosyalist İşçi partisinden çıkarıldı. (L)

RAKOSİ (Viktor), macar yazarı (Ukk 1860-Budapeşte 1923). Alaylı ve nükteli yazıları (*Humoreszkek*, 1897; *Ujabb Humoreszkek*, 1897) büyük ilgi ile karşılandı. Gençlik için yazdığı hikâyeler (*Elnemult Harangok* [Çanların Susacağı Gün], 1905; *Hös Fiuk* [Kahraman Çocuklar], 1899) bugün bile okunur. *Aranylakodalom* (Altın Balayı) [1898] adlı oyunu sahnelerde uzun süre oynandı. (M)

Ege ralisinde bir arabanın viraj alışı

RAKOTİS. Esk. coğ. Mısır'da kasaba, Maryut gölünü Akdeniz'den ayıran kum kancası kıyısında. Büyük İskender'in kurduğu İskenderiye'ye katıldı. (L)

RAKOTO. Bk. RADAMA II.

RAKOVNİK, Çekoslovakya'da (Orta Bohemya bölgesi) şehir, Prag'ın batısında; 11 000 nüf. Gotik üslûpta katedral. Seramik, sabun ve bira fabrikaları. (L)

RAKOVSKİ (Georgi), bulgar yazarı ve milliyetçisi (Kotel 1821-Bükreş yakınları 1867). Siyasî hürriyetleri savundu. Kısmen fransızca yayımlanan *Le Cygne du Danube* adlı gazetesi ve *Gorski Pıtnik* (Ormandaki Yolcu) [1858] adlı şiiri ile büyük etki yaptı. Coşkun millî duygularla dolu olan bu romantik şiirde hayduk'ların ülküsünü övdü. Ölüme mahkûm edildi, Marsilya'ya göç etti. Sırbistan'da Hür Bulgar birliğini kurdu. Son yıllarını Romanya'da geçirdi, oradaki bulgar göçmenlerin liderliğini yaptı. (L)

RAKOVSKİ (Kristian Georgiyeviç), bulgar asıllı sovyet siyaset adamı (Kotel 1873 - S.S.C.B. toplama kampında 1941 veya 1953). İkinci Balkan savaşından (1913) sonra Romanya'ya yerleşti; Fransa'da tıp okudu. Romanya'ya dönünce Sosyalist partiye yeni bir düzen verdi ve 1916'da tutuklandı. Şubat devriminden sonra serbest bırakıldı; bolşevik lideri oldu ve Ukrayna Halk Komiserleri konseyi başkanlığına getirildi (1919). S.S.C.B.'yi Londra'da (1923-1925) ve Paris'te (1925-1927) temsil etti; daha sonra partiden çıkarıldı (1927) ve troçki'ci olduğu iddiası ile Sovyet Orta Asyası'na sürüldü. 1934'te yeniden partiye kabul edildiyse de, 1938'de tekrar kürek cezasına çarptırıldı. (L)

RAKOW, Polonya'da (Kielce voyvodalığı) kasaba. XVI. ve XVII. yy.da şehri başlıca merkezleri haline getiren Socinici'ler burada kendi okullarını ve basımevlerini kurdular. (L)

RAKS i. (ar. *raķṣ*). *Esk.* Dans etme, oyun, oynama: *Şimdi el ele, yan yana dünyanın en acaip ve korkunç raksını yapıyorlardı* (A. H. Tanpınar). *Şiirini, musikisini dinleyerek, raksını oyunlarını seyretmek* (Ziya Gökalp). *Zil, şal ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı* (Yahya Kemal). || *Raks etmek,* dans etmek, oynamak: *Bu kadınları, ben düğünlerde raks ederken de görmüştüm* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Raks-âver,* oynatıcı: *Beş on ateş kayığında gayet mürettep ahenk takımları raksaver besteler, şevkefza şarkılar, tahammülçâk taksimlerle...* (Nabizade Nazım). || *Raks-künan,* raks ederek, oynaya oynaya. || *Raks-ı mükerrer,* tekrar tekrar yapılan raks.

— Mus. Türk musikisinde büyük usullerden biri (*Bektaşî raksı* da denir). [Bk. ANSİKL.] || *Raks aksağı,* türk musikisinde bir küçük usul. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Esk.* Vücudun bir yerini daimî hareket ettiren hastalık.

— ANSİKL. *Raks,* 16 zamanlı ve 6 vuruşludur. İk türk aksağıyle bir sofyan ve bir nim-sofyan'dan meydana gelmiştir. Vuruşu: düm (iki zaman kavi), te (1 zayıf), kâ (2 nim kavi), düm (2 kavi), te (1 zayıf), kâ (2 nim kavi), düm (2 nim kavi), tek (2 kavi), te (1 nim kavi), ke (1 zayıf). Bu usul son vuruşun fazlalığıyle bektaşî raksanından ayrılır. Bektaşî nefeslerinde görülen bu usulün bektaşî musikisine ait olduğu anlaşılıyor.

● *Raks aksağı,* 9 zamanlı 4 vuruşludur. Bir türk aksağı ile bir sofyandan meydana gelmiştir. Vuruşu: düm (2 zaman kavi), tek (3 kavi), düm (2 kavi), tek (2 zayıf). Eskiden bu usulde oyun (raks) havaları bestelendiği biliniyor; fakat bugüne kalmış örneği yoktur. Bu usulde tek ve ünlü şarkı örneği Mustafa Çavuş'un hisar-buselik «Dök Zülfünü Meydane Gel» şarkısıdır. (M)

Matyas RAKOSİ 1953'te

RAKSAN sıf. (ar. *raķṣ*'tan *raķṣān*). *Esk.* Oynayan, raks eden: *Raksan oluyor cünbüş-i dûşiyle anasır / Gûya ki bütün sadr-ı zemin pür-galeyandır* (M. Â. Ersoy). *Lerzan ü perişan dönüyor. Bir şeb-i sâfi / Tenvir ediyor sanki bir âvize-i raksan* (Tevfik Fikret).

— Mus. Türk musikisinde küçük usullerden biri. (On beş zamanlı ve on vuruşludur; 1 semai, 1 aksak-semai ve nim-sofyandan meydana gelmiştir. Vuruşu: düm [1 zaman kavi], tek [1 zaman nim kavi], tek [1 zayıf], düm [2 kavi], te [1 zayıf], kâ [2 nim kavi], düm [2 kavi], tek [2 kavi], te [1 zayıf], kâ [2 kavi].) [M]

RAKŞASA veya **RAKŞAS,** Veda geleneğinde tanrılar ve insanların düşmanı olan şeytan. (Başlangıçta, su şeytanları oldukları sanılan rakşasa'lar, gece dolaşır, süt içer, et yerler. Çeşitli biçimlere girerler, ama daha çok hayvan şeklindedirler. Kurban törenlerini bozar ve yaşayanlara azap verirler. Şefleri, dev Ravana ve başlıca düşmanları Rama'dır.) [L]

RAKTA i. (ar. *erkaṭ*'tan *rakṭā*). *Esk.* Alacalı dişi hayvan.

— Ed. *Esk.* Bir harfi noktalı, bir harfi noktasız kelimelerle düzenlenmiş yazı. (M)

sir Walter RALEİGH

RAKU i. İlk defa Kyoto'da, Çociro (1515-1591) tarafından yapılan ve yapımı günümüze kadar devam eden, kurşunlu sırla kaplı siyah çömlek; pişimi alçak derecede (800°C) yapılır. (L)

RAKURSİ i. (fr. *raccourci*). Koregrafi. Havaya kalkık bacağı, ayak parmakları yere basan ayağın kaval kemiğine veya diz arkasına gelecek biçimde bükmeye dayanan dans hareketi.

— Res. Bk. KISALTIM. (L)

RALANTİ veya **RÖLANTİ** i. (fr. *ralentir,* yavaşlatmak'tan *ralenti*). Oto. Bir motorun en düşük çalışma rejimi: *Ralanti, karbüratöre monte edilmiş düşük debili yardımcı bir jiklörle sağlanır.* || *Ralanti ayarı,* motora gerekli olan düşük deviri sağlamak için yakıt karışımının ayarlanması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Normal çalışma rejiminden yavaşlama rejimine geçerken motorun stop etmemesi, yani her an hızlanabilecek şekilde *ralanti*'de çalışması için *ralanti ayarı* gereklidir. Bunun için motor çalıştırılarak ısıtılır, sonra gaz kelebeğinin kumanda levyesi üzerindeki ayar vidası hafifçe sıkılarak motora biraz hız verilir. Motor çalışma halindeyken ralanti ayar vidası sonuna kadar sıkıştırıldıktan sonra 1,5 devir kadar döndürülerek gevşetilir. İyi bir ralanti rejimi için, gerek gaz kelebeğinin gerek ralanti ayar vidalarının yavaş yavaş gevşetilmesi gerekir. Motor ralantide çalışırken gaz pedalına basılıp bırakıldığında motor hızında bir değişme olmazsa, ralanti ayarı sağlanmış demektir. (M)

RALEİGH, A.B.D.'de şehir, Kuzey Carolina'nın merkezi, Piedmont ile kıyı ovasının birleştiği noktada; 93 900 nüf. Kolayca elektrik elde edilmesi (Fall Line üzerindeki barajlar) ve eskiden düşük ücretle çalıştırılan işçilerin çok sayıda olması, şehirde sanayinin gelişmesine yol açtı: pamuk ve

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

kötü tanrıları yenen Rama ve kardeşi Lakşmana (Cava sanatı)

RAMADİER Frank Dvorak'ın eseri

RAMAKRİŞNA

yaşadığı oda

yün sanayii imalât metalürjisi. Nükleer araştırma merkezi. (L)

RALEİGH (sir Walter), ingiliz saray adamı, denizcisi ve yazarı (Hayes, Devon 1552'ye doğr. - Londra 1618). Fransız calvin'ciileriyle birlikte savaştı (1569), sonra üvey kardeşi Gilbert ile deniz serüvenlerine atıldı. 1580'de Leicester'in hizmetine girdi ve İrlanda'da çarpıştı. Sarayda, sevimliliği ve çekiciliğiyle kraliçenin gözüne girdi. Kraliçe, Raleigh'in büyük bir siyasî etki kazanmasına fırsat vermedi, ama ona birçok armağan bağışladı (kârlı ticaret tekelleri, İngiltere ve İrlanda'da geniş topraklar). Raleigh usta bir yönetici olduğunu ortaya koydu. 1584'te kuzey Amerika kıyılarını keşfetmek amacını güden bir deniz seferini malî bakımdan destekledi; 1585'te bir başka seferi yönetti ve Roanoke adasında bir ticaret kolonisi kurarak buraya «Virginia» adını verdi. Koloni kurma denemesi başarıya ulaşmadı ama İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki hâkimiyetinin başlangıcı oldu. Ayrıca Raleigh, bu adalardan yeni bitkiler (patates, tütün) getirdi.

1587'den itibaren rakibi Essex yüzünden etkisini kaybeder gibi oldu ve saraydaki durumu sarsıldı. 1595'te denizcilik faaliyetlerine yeniden girişti; Guyano bölgesini inceledi (buranın Eldorado olduğunu sanıyordu) ve 1596'da Cadiz seferine katıldı. 1603'te İngiltere tahtına James I'in çıkması, Raleigh'in gözden düşmesine yol açtı. Haksız yere krala karşı entrikalara girişmekle suçlandı; ölüm cezasına çarptırıldı, cezası müebbed hapse çevrildi ve 1616'ya kadar Londra kulesinde tutuklu kaldı. Bu tarihte, İspanya ile hiç bir çatışmaya yol açmamak şartıyle, Orinoco'ya yapılacak bir seferi yönetmesi için serbest bırakıldı. Ama sefer başarısızlıkla sonuçlandı; Raleigh elde edileceği umulan altını bulamadı ve ispanyol kolonlarıyle çatıştı. Bu yüzden İngiltere'ye dönünce tutuklandı, ispanyol elçisi Gondomar'ın ısrarı üzerine ve 1603 kararnamesi gereğince boynu vuruldu. Kral ile İspanyolların bu düşmanlığı, o güne kadar küstahlığı ve zalimliği yüzünden sevilmeyen Raleigh'in halk tarafından tutulmasına yol açtı. Serüven düşkünü bir seylu, büyük bir senyör, değerli ve zeki bir yazar (seyahat notları *History of the World* [Dünya Tarihi], şiirler) olan bu garip, coşkun ve şüpheci şahsiyet, Elizabeth devri Rönesansının kusursuz bir örneğidir. (L)

RALİ veya **RALLİ** i. (ing. *rally*). Yarışmacıların, yaya olarak veya otomobille (*otomobil ralisi*), çoğu zaman ayrı ayrı güzergâhları izleyerek ve bazı kurallara uyarak belirli bir yere varmalarına dayanan spor karşılaşması. (L)

RALİK adaları, Marshall takımadalarının batı kısmındaki adalar. (L)

RALLENTENDO zf. («ağırlaştırarak» anlamında ital. k.). Müz. Ritmin gittikçe daha ağırlaştırılacağını belirtmek için kullanılır. (L)

RALLİ i. Bk. RALİ.

RALLİFORMES çoğl. i. Ayakları hem kuru yerlerde, hem bataklıklarda yürümeğe elverişli, koyu renkli, değişik boyda kuşlar takımı. (Dış görünüşlerindeki farklara rağmen bu takımdaki kuşların birçok ortak özelliği vardır; yavruları tüylü doğar ve yumurtadan çıkar çıkmaz yuvadan ayrılır. Takımdaki başlıca familyalar: sutavuğugiller [sutavuğu, angıt], turnagiller [turna], toygiller [toy].) [L]

RALLİS (Dimitrios), yunanlı siyaset adamı (Atina 1844 - ay.y. 1921). Kharilaos Trikupis'in partisinden milletvekili (1872) seçildi. Eğitim (1875), adalet (1882) ve içişleri bakanlığına (1893) getirildi, başbakan oldu (1897; 1901-1903 ve 1905-1909). Birinci Dünya savaşında Venizelos'a karşı kral Konstantinos'un siyasetini destekledi; tekrar iktidara gelince (kasım 1920 - şubat 1921) krallığın yeniden etkili olmasını sağladı. (L)

RALLİS (Theodoros), yunan ressamı (İstanbul 1852 - Paris 1909). Paris'te çalıştı. Konusunu yunan toplumundan ve en çok dinî sahnelerden alan resimleri: *Uyuyan Çoban Kızı, Selâm, Meryem, Megaralı Kadın Kilisede, Bagia Yortusu, Tutuklu, Hamamda.* Salonlarda büyük başarı kazandı. Eserleri Atina Resim müzesindedir. (LM)

RALSTONİT i. (amerikalı J. G. *Ralston*'un adından fr. *ralstonite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum, magnezyum ve alüminyum flüorür. (L)

RAM sıf. (fars. *rām*, boyun eğen'den). [Yalnız *ram etmek* ve *ram olmak* şeklinde kullanılır] *Ram etmek,* boyun eğdirmek, itaat ettirmek: *Her yerden o, hem aynı güzellikle göründü / Sandım bu biten gün beni ram ettiği gündü* (Yahya Kemal). *Avrat gibi mağlub-ı heva olma er ol er / Nefsin seni ram etmeye, sen nefsini ram et* (Ziya Paşa). || *Ram olmak,* buyruk altına girmek, itaat etmek, mağlup olmak: *Bunlar bir bakışta uysal, fakat hakikatte hiç bir şeye ram olmayan âsi, hattâ hoyrat insanlardır* (Ş. S. Aydemir). *Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete ram ol / Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol* (M. Â. Ersoy).

— Tasav. İnsanın bütün varlığıyle Tanrı'ya bağlanması, Tanrı dışında bütün varlık türlerinden sıyrılması. (Mutasavvıflar *ram* sözünü, dervişin bütün gönlüyle şeyhine bağlanması anlamında da kullanırlar.) [M]

RAM i. («koç» anlamında ing. k.). Ayrılık savaşında *Merrimac* gibi bazı amerikan gemilerine takılan madenî mahmuz. || *Teşm. yol.* O devrin mahmuzlu savaş gemisi. (L)

RAM i. (hollandaca *rame*, şasi, çerçeve). Kumaşların aprelenmesinde kullanılan makine.

— ANSİKL. *Ram,* temel olarak, aralıkları kurutulacak kumaşın enine göre ayarlanabilen, üzerlerinde kumaş kenarlarını tutturmak için pensler veya iğneli çubuklar bulunan birbirine paralel iki sonsuz zincirden meydana gelir. Yıkama işleminden geçen kumaşların kenarları bu penslere tutturularak veya çubukların iğnelerine geçirilerek, zincirlerin dönmesiyle ısıtılmış soba içine gönderilir ve kurutulur. Özellikle yünlü kumaşların kurutulmasında kullanılan ram, ayrıca pamuklu kumaşların merserizelenmesinde de kullanılabilir (merserizeleme ramı). [L]

RAMA. Hint mit. Tanrı Vişnu'nun yedinci cisimleşmesi (*avatara*) ve Ramayana*' kahramanı. Dindar ve cesur bir savaşçı olan Rama, elinde yay, ok, sadak ve kılıç olarak tasvir edilir. Yanında, karısı Sita, kardeşi Lakşmana ve maymun Hanumant vardır. Rama kültü bütün brahma Hindistan'ında çok yaygındır. (L)

RAMA. Esk. coğ. Bünyamin kabilesinin yaşadığı yer, Efraim sınırı yakınında müstahkem mevki, Kudüs'e 9 km uzakta. Bugün, *Ramallah.*

— Efraim toprağında yer. Samuel burada gömülüdür. (L)

RAMA, Siyam krallarının, özellikle de 1872'de general Çao Phya Çakri'nin kurduğu hanedandan gelen kralların unvanı. Ondan önce gelenlerin bu unvanı almasına karar veren Vaciravud'dur (Rama VI): RAMA I, 1782'den 1809'a kadar Çao Phya Çakri adıyle hükümdarlık yaptı (ölümünden sonra Phra Phutta Yot Fa Çulalok adını aldı); RAMA II (Phra Phutta Loet La Nophalai), 1809'dan 1924'e kadar kral; RAMA III (Phra Nang Klao), 1824'ten 1851'e kadar kral; RAMA IV (Mongkut), 1851'den 1868'e kadar kral; RAMA V (Çulalongkorn), 1868'den 1910'a kadar kral; RAMA VI (Vaciravudh), 1910'dan 1925'e kadar kral; RAMA VII (Pracadhipok), 1925'ten 1935'e kadar kral. (L)

RAMA IV. Bk. MONGKUT.

RÂMA V. Bk. ÇULALONGKORN (Paramindr Maha).

RAMA VII. Bk. PRAÇUABHİRİAN.

RAMAD i. (ar. *remād*, kül'den). Zantl. *Esk.* Altın dövülürken tirşe*nin kenarından dışarıya taşan parçalara verilen ad. (M)

RAMADİER (Paul), fransız siyaset adamı (La Rochelle 1888 - Rodez 1961). Sosyalist milletvekili (1928), Sosyalist ve Cumhuriyetçi birliğin milletvekili (1933) ve çalışma bakanı (1938) oldu. Vichy'de, yetkilerin mareşal Petain'e verilmesi aleyhine oy kullandı (10 temmuz 1940). Danışma meclisi üyeliğine ve kıtlık sırasında beslenme bakanlığına (kasım 1944 - mayıs 1945) getirildi. Sosyalist milletvekili seçildi, başbakanlık yaptı (ocak-kasım 1947). Devlet bakanı (temmuz 1948) ve millî savunma bakanı (eylül 1948 - ekim 1949) oldu. Milletlerarası Çalışma bürosu yönetim kuruluna başkanlık etti (1952-1955). 1956'da parlamentoya döndü, maliye bakanlığına getirildi (şubat 1956 - mayıs 1957). [L]

RAMAJ i. (fr. *ramage*). Tekst. Yıkanmış kumaşları, bütün top boyunca aynı gerginlikte ve eşit ende kurutma işlemi. (Larous iş-

Foto. LAROUSSE

lem, *ram** denilen ayarlı kurutma sobalarında yapılır.) [LM]

RAMAK i. (ar. *ramaḳ*). [Yalnız *ramak kalmak* şeklinde kullanılır]. *Ramak kalmak*, (bir şeyin olmasına) pek az bir şey kalmak: *Amca Bey, Sadri, Şem'i, Anjel ile olan aşk maceraları hem gülünç, hem feci bir netice almaya ramak kalan bu üç aldatılmış âşık* ... (H. R. Gürpınar). *Hattâ bir defa el bile kaldırmasına ramak kaldı. Bana, Babasına* (H. E. Adıvar). || —*Esk.* Ancak nefes alabilecek kadar vücutta kalmış canlılık belirtisi, hayat kalıntısı. || *Sedd-i ramak*, ölmeyecek kadar az şeyle geçinme. (M)

RAMA KHAMHENG, siyam kralığı Sukhothai'nin kralı (XIII. yy. sonu - XIV. yy. başı). Siyam tarihinin büyük kişilerinden biridir. Sukhothai krallığının kurucusu olan birinci kralın küçük oğlu; krallığını büyük ölçüde genişletti ama ölümünden sonra krallık geriledi. Ülkesine çinli seramikçiler getirtti. Siyam diline khmer yazısını uyguladı. Siyam diliyle yazılı en eski metin onun devrinden kalmadır (1292). Bu, bir sütun üzerinde bulunan ve kralın biyografisini, başkentin ve burada oturanların benimsediği törelerin tasvirini ve kralın yaptığı fetihlerin dökümünü kapsayan bir yazıtır. (L)

RAMA köprüsü. Bk. ADAM.

RAMAKRİŞNA (GADADHARA ÇATTOPADHYAYA. — denir), hintli brahman (Karmapukar 1834 - Kalküta yakınları 1886). Kültürsüz olmakla beraber, dünyadan el etek çekerek çile doldurduğu ve vecde geldiği için çevresine birçok çömez topladı. Vaazlarında, Sankara'nın Vedanta'sını açıklayarak yaymağa çalıştı. Konuşmalarında uzlaştırıcı bir inancın temellerini attı; halefi Vivekananda, bu inanca dayanan bir çeşit Evrensel kilise kurmak istedi. (L)

Ramakrişna'nın öğretisi, bengalli bilge Ramakrişna'nın (1834-1886) 1 625 düşüncesini biraraya getiren derleme. Hinduların çoğu, Ramakrişna'yı Vişnu'nun tenleşmesi olarak kabul eder. (L)

RAMALHO (Antonio), portekizli ressam (Barquerios 1859-Figueira de Foz 1916). Lizbon'da okudu. Paris'te A. Cabanel ile birlikte çalışarak sanatını geliştirdi. Manzaralar ve portreler çizdi. Ramalho «Aslan grubu»nun kurucularındandır; bu grup adını Ramalho ile arkadaşlarının toplandıkları kahvenin adından almıştır. (M)

RAMALLAH, Ürdün'de (Kudüs ili) şehir. Kudüs'ün kuzeyinde; 17 000 nüf. (L)

RAMAN, Anadolu'da petrol bölgesi. Güneydoğu Anadolu'da, Diyarbakır - Mardin yöresinde Raman dağının (yüksl. 1 228 m) petrol bölgesinde ilk jeolojik araştırmalara 1937'de başlandı ve 20.IV.1940'ta Meymune boğazında açılan *Raman 1* kuyusunda 1 048 m derinlikte petrole rastlandı. Daha sonra açılan *Raman 2, Raman 3* ve *Raman 6* kuyularından sonuç alınamadı. 1945'te açılması bitirilen *Raman 8* kuyusu 1 361 m'de, günde 28 t ham petrol verdi; bu miktar, asitleme işlemleriyle günde 70 tona çıkarıldı. Daha sonra bırakılan bu kuyuya *Eski emektar* adı verildi. Bölgenin çeşitli yerlerinde yeni kuyular açıldı. 1950'de *Raman 12* kuyusunda günde 100 tonluk bir seviyeye ulaşıldı. 1954'e kadar M.T.A. tarafından yürütülen bu çalışmalar bu tarihte, yeni kurulan Türkiye Petrolleri Anonim ortaklığına verildi. 1946'da M.T.A.'nın 544 t olan Raman bölgesindeki üretimi, 1955'te 178 596 t'a yükseldi. T. P. A. O. 1956'da 278 467 t'luk bir rekor seviyeye ulaştıktan sonra daha aşağı seviyelerde üretime devam edildi: 1960'ta 189 972 t; 1970'te 146 157 t. (M)

RAMAN (sir ÇANDRASEKARA VENKATA), hintli fizikçi (Triçinopoly 1888). Önce maliye memurluğu yaptı (1907), sonra Kalküta üniversitesi fizik profesörü (1915) ve Bangalor'daki Indian Institute of Science'ın (Hindistan Bilim enstitüsü) fizik bölümünün yöneticisi oldu. 1928'de, kendi adını taşıyan etkiyi keşfetti. (1930 Nobel Fizik ödülü.) [L]

RAMANANDA, bir dinî tarikatın kurucusu (XV. yy.); bu tarikat, Rama halinde cisimleşmiş şekliyle Vişnu'ya tapar ve bütün insanların eşit olduklarını öne sürerdi. (L)

RAMAN dağı, Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Beşiri kasabasının (Siirt) güneyinde dağ; yüksl. 1 228 m. Türkiye'de ilk petrol kuyusu açılan yer olarak önem taşır. (M)

Raman etkisi, ışığın saydam ortamlarda dağılması sırasında meydana gelen ikincil etki. 1928'de, hintli fizikçi Raman tarafından keşfedildi: f_0 frekansta tekrenkli bir ışıkla aydınlatılan saydam ve sıvı haldeki bir kimyasal madde, uyarıcı ışınımdan başka, frekansları f_1, f_2, ... (f_0'dan büyük) ve f_1', f_2' ...... (f_0'dan küçük) olan iki ışınım kümesi yayar; bu ışınımlar arasında:

$$f_1 - f_0 = f_0 - f_1', \; f_2 - f_0 = f_0 - f_2'$$

v.b. bağıntıları vardır; bu farklar f_0'a, yani uyarıcı ışınıma ve sıcaklığa bağlı değildir, doğrudan doğruya incelenen kimyasal maddenin niteliğine bağlıdır. Bu ışınım kümelerinden herhangi biri, maddenin Raman tayfını meydana getirir; bu tayf, molekülü meydana getiren atomların yapısına, yerleşme düzenlerine ve atomlar arasındaki bağların şekline bağlıdır. Raman tayfının incelenmesi, özellikle organik kimyada, moleküllerin yapısı hakkında değerli bilgiler sağlar; karışımların incelenmesinde de bu tayftan yararlanılabilir. Raman tayflarının elde edilebilmesi için, ayırma gücü yüksek bir spektroskop kullanmak ve poz süresini oldukça uzun tutmak gerekir. (L)

RAMANUCA, hint filozofu (öl. 1137'ye doğr.). Çrirangam'da ders verdi ve belki de Keşmir'e kadar yolculuk etti. İnsan ruhunun bireyliği üstünde durarak Vedanta'yı yorumladı. Vişnu kültü üstüne birçok eseri vardır; bu eserlerde tapınmayı veya murakabeyi (*bhakti*) öğütler. (L)

RAMAPİTHECUS i. Hindistan'da bulunan ve miyosen sonlarına ait olması muhtemel prehominiyen insan fosili. (Fosilin üstünde yapılan incelemeler insan-maymun ayırımının en az 14 milyon yıl önce başladığını göstermektedir. Bu fosilin Pleyistosen devrinde yaşamış insangillerin atası sayılması paleoantropolojinin yakın zamandaki en önemli buluşlarından biridir.) [L]

RAMAT GAN, İsrail devletinde şehir, Tel-Aviv'in banliyösünde; 95 800 nüf. 1921'de kurulan turizm ve kültür merkezi. Çeşitli sanayi: besin sanayii (çikolata, meyve suyu ve konservesi), küçük metalürji (elektrik malzemesi ve saatçilik), dokuma sanayii, ecza malzemesi. (L)

Ramayana, çeşitli devirlerde değişik dillerde yazılmış kutsal hint destanlarının genel adı.

Ortak konu, kardeşleri Lakşmana, Bharata ve Satrughna ile birlikte tanrı Vişnu'nun yedinci tenleşmesini temsil eden Ayudhya kralı Rama'nın hayatıdır. Belli başlı diğer kişiler, Toprak tanrıçanın kızı ve Rama'nın karısı Sita, maymun tanrı Hanumant, Lanka kralı ve Rama'nın düşmanı Ravana'dır. Rama, bir saray entrikası sonunda, babası Dasaratha tarafından sürgün edilmiştir. Sita ise Ravana tarafından baştan çıkarılır. Korkunç bir savaştan sonra, maymunlarla ayıların yardım ettiği Rama, Ravana'yı öldürür, Sita'yı geri alır ve Bharata'nın kendisine saygı ve sevgi ile muhafaza ettiği tahta yeniden çıkar. Bütün bu şiirlerin, tarihî, efsanevî, ahlâkî, dinî, kozmogonik, felsefî, metafizik ve yogilikle ilintili ve birbirine paralel birçok anlamı vardır. Bunların çok azı batı dillerine çevrilmiştir: H. Fauche (1854-1858) ve A. Roussel, Valmiki'nin sanskritçesini (M.Ö. V. yy.) fransızcaya çevirdiler (1903-1909). Tulsidas'ın hinducası *Kalyana Kalpataru*'da (1949-1951) ingilizceye; yazarı bilinmeyen sanskritçe *Adhyatma* (XIV. yy.) L. B. Nath tarafından yine aynı dile çevrildi (1913). Çevrilmemiş olan diğerleri arasında Kamban'ın tamul dilindeki (XI. yy.), Krittibaş'ın bengal dilindeki (XIV. yy.), Eluttaçehan'ın malayalam dilindeki, Ekanath'ın marathi dilindeki (XV. yy.) ve Pampa'nın kanara dilindeki şiirleri sayılabilir. (L)

RAMAZAN i. (ar. *ramażān*). Arabî ayların dokuzuncusu, oruç tutulan ay; «üç aylar»dan sonuncusu: *Bu sene Ramazan ayında oruç tutmak farz oldu ve hilâli Ramazanda Bedir gazası vuku buldu* (Cevdet Paşa). *Günde beş vakit namaz, ramazanlarda iftar, sahur, her türlü ibadet saatle idi* (A. H. Tanpınar). || Erkek adı.

— DEY. *Ramazan* (veya *oruç*) *keyfi*, oruç tutulduğu zaman açlığın verdiği sinirlilik hali.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Folk. Bk. ANSİKL. || *Ramazan mânileri*, ramazanda genellikle mahalle bekçilerinin sahur vakti davulla evlerin önünde söyledikleri mâniler. (Ramazan geceleri evlerde düzenlenen toplantılarda da karşılıklı mâniler söylenirdi. Birer dörtlük niteliğinde olan bu mânilerin bazıları eğlenceli, bazıları da aşk konularıyle ilgili olurdu.)

— Mal. Esk. *Ramazan tahvilâtı*, Osmanlı imparatorluğu devrinde ramazan ayında çıkarıldığı için bu adla anılan bir devlet tahvili. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Genellikle şehr (ay) kelimesiyle birlikte *şehr-i ramazan* şeklinde

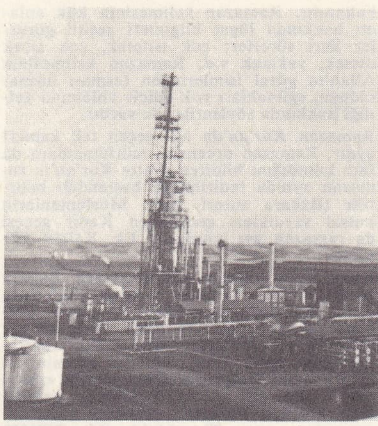

RAMAN
petrol rafinerisi

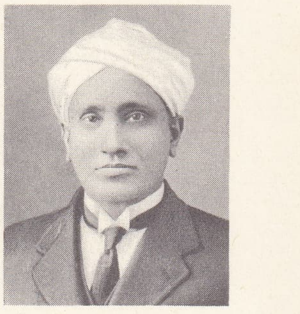

RAMAN

Ramayana: Valin ve Sougriva adlı maymunların kavgası, Cava'da Prambanan alçak kabartması

ramazan

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

kullanılır. Ramazan kelimesinin kök anlamı hakkında lûgat bilginleri çeşitli görüşler ileri sürerler; çok ısıtmak, çok sıcak olmak, yakmak v.d. Ramazan kelimesinin Allah'ın güzel isimlerinden (esma-ı hüsna) olduğu, «günahları yok edici» anlamına geldiği hakkında söylentiler de vardır.

Ramazan *Kur'an*'da adı geçen tek kamerî aydır. Ramazan orucunun müslümanlara da farz kılındığını bildiren ayette Kur'an'ın ramazan ayında indirilmeğe başlandığı belirtilir (Bakara suresi, 185). Müslümanların kutsal saydıkları gecelerden Kadir gecesi de ramazan ayı içindedir. Bk. KADIR GECESİ.

Hicretin 2. yılında müslümanlara Bakara suresinin 183. ayetiyle ramazan süresince oruç tutmaları emredildi. Ramazan orucuna şaban ayının son günü, ramazan ayı hilâlinin görülmesiyle (rüyet-i hilâl) başlanır. Ramazanda oruç, belli bir sürenin sonunda açılır. Oruçtan sonraki yemeğe «iftar» adı verilir. (Bk. İFTAR.) Günlük namazların yanında Ramazan süresince yatsı namazından sonra 20 rekâtlık (bk. REKÂT) teravih namazı kılınır. (Bk. TERAVİH.) Ramazan ayı bazen 29 gün, bazen 30 gün olur ve şevval ayının hilâlinin görünmesiyle sona erer.

— Folk. Eskiden ramazan arefesinde İstanbul'un yüksek yerlerinde, minare şerefelerinde ramazan hilâlinin doğması beklenirdi. (Bk. *Ramazan* HİLÂL'*i*.) Hilâli görenlerden iki kişi, aralarında varlığını farz ettikleri bir alacak davasını kadıya arz ederlerdi. Alacaklı, kadıya: «Efendim bu adam geçen yıl benden su kadar kuruş borç almıştı ve gelecek sene ramazan hilâli görülür görülmez ödeyeceğine söz vermişti» derdi. Kadı da borçlu olduğu farz edilen kimseye bunun doğru olup olmadığını sorar, borçlu «Evet efendim doğrudur, yalnız ramazan hilâlinin görüldüğünü ispat etsin» deyince kadı, alacaklıdan şahitlerini getirmesini isterdi. O da ramazan hilâlini görenleri kadının huzuruna çıkartıp, hilâli gördüklerini söylemelerini isterdi. Şahitler hilâli gördüklerini bildirince ramazan ayının girdiği ispat edilmiş olurdu. Ramazanın girdiğini ispat edenlere belirli bir ücret verilirdi. Ramazanın geldiği halka davullar çalınarak, minarelerde kandiller yakılarak duyurulurdu. Ramazanın ilk günü devlet daireleri tatil olur, diğer günlerde de iş saatleri azaltılırdı.

Ramazan süresince devlet ileri gelenlerinin, zenginlerin konaklarında herkese açık iftar sofraları kurulurdu. Devlet büyükleri arasında da iftar davetleri olurdu. Bu iftarlarda yemekten sonra davetlilere kıymetli hediyeler veya para (*diş kirası*) verilirdi.

Akraba ve dostlar arasında ramazanın ilk haftasında davetsiz iftara gitmek bir nezaket ve hürmet sayılırdı.

İftardan sonra camilerde, zengin konaklarında teravih namazı kılınırdı. Teravihten çıkan halk, çeşitli eğlence yerlerine dağılırdı. Sohbet etmek isteyenler kahvelere, saz şairlerini dinlemek isteyenler İstanbul'da Çemberlitaş'ta Tavukpazarı yakınındaki semaî kahvelerine, kukla, karagöz, ortaoyunu seyretmek isteyenler de Şehzadebaşı'nda Direklerarası'na giderlerdi. Bu eğlenceler sahur vakti yaklaşana kadar devam ederdi. Sahur vaktini de mahalle bekçileri, davul çalarak, çeşitli mâniler söyleyerek ilân ederdi. Ramazan süresince büyük camilerin minareleri arasına mahya* denilen ışıklı yazılar yazılırdı.

— Mal. *Esk. Ramazan tahvilâtı.* Osmanlı devletinde iç ve dış borçların faiz ve resülmal ödemeleri beş yıl süreyle yarıya indirildi, ikinci yarısının yüzde 5 faizli tahvillerle ödeneceği konusunda da ayrı bir karar alındı. 25 Milyon lira tutarındaki bu tahviller 30 ramazan 1292 (1875) tarihli bir kanunla çıkartıldı. Ramazan tahvilâtı, Osmanlı devletinin içte ve dışta malî itibarını sarstı ve Düyunı* Umumiye idaresinin kurulmasına yol açtı. Bu yüzden kanunun çıktığı yıl sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa ağır tenkitlere uğradı.

— Tar. Ramazan ayı içinde meydana gelen tarihî olaylar islâm tarihçilerine göre şunlardır: *6 Ramazan,* halife Ali'nin oğlu Hüseyin'in doğumu; *10 Ramazan,* Hz. Muhammed'in zevcesi Hatice'nin ölümü; *17 Ramazan,* Bedir savaşı; *19 Ramazan,* Mekke'nin fethi; *21 Ramazan,* halife Ali'nin ve imam Ali Rıza'nın ölüm günü; *22 Ramazan,* halife Ali'nin doğumu. (→ Bibliyo.) [M]

RAMAZAN bayramı, müslümanların oruç ayı olan ramazanın bitiminde 3 gün kutlanan bayram.

Ramazan bayramı, Hicretin ikinci yılından sonra kutlanmağa başlandı. Bu bayramda yapılması gereken bütün törenler ve ibadetler (bayram namazı) Hz. Muhammed tarafından düzenlendi. İlk Ramazan bayramı ile ilgili işlemler de onun tarafından yapıldı. Bayram, ramazan ayının son günü olan arefeden sonra başlar ve üç gün sürer. Bu süre içinde bütün resmî kurumlar tatile girer. Sabah ezanınından sonra bayram namazı kılınır. Bayram namazını yalnız erkekler kılar. Namazın bitmesiyle bayrama girilir. Ramazan bayramının üç ayrı özelliği vardır: 1. müslümanlar zekât görevini bu bayramda yerine getirir; 2. müslümanlar arasında karşılıklı görüşme, barışma ve birbirini ziyaret etme ve hediyeleşme adettir; 3. müslümanlar bu bayramda, özellikle bayram namazından sonra yakınlarının kabirlerini ziyaret ederler. Ramazan bayramı oruç süresinin bitmesi dolayısıyle yapılan bir tören niteliğindedir. Bu bayramda, ziyaretçilere şeker sunmak töresi yerleşmiş bir gelenek olduğu için bayrama, Şeker bayramı da denir. Ramazan ayında olduğu gibi, Ramazan bayramında da yoksullara yardım etmek; hastaları, kimsesizleri, çocukları sevindirmek; sadaka ve zekât vermek gereklidir. Bayramın önemli özelliklerinden biri de büyüklerin küçüklere hediyeler vermesi, hiç değilse bir mendil armağan ederek gönül almasıdır. Yaş bakımından küçük olanların, büyükleri ziyaret etmeleri gereklidir. Ramazan ayında geceleri aydınlatılan ibadet yerleri, bayram süresince de aydınlatılır. Ramazanın son haftasında bayrama hazırlık olarak evler temizlenir, bayramlık elbiseler dikilir. Anadolu köylerinde, Ramazan bayramında şenlikler düzenlenir; davul, zurna, kemençe gibi yerli çalgılar çalınır, halk oyunları oynanır. Bazı yerlerde bayramda yoksullara yemek yedirilir. Şehirlerde, özellikle askerî birliklerin bulunduğu bölgelerde bayramın gelişi topla bildirilir; bayram günlerinin belli saatlerinde (genellikle namaz vakitleri) top atılır. Bayram yerlerinde çocuklar için salıncaklar, atlıkarıncalar v.b. eğlenceleriyle lunaparklar kurulur. Bazı Anadolu kasabalarında, halk tarafından gece eğlenceleri, küçük fener alayları düzenlenir. Osmanlı imparatorluğunda, devlet düzeni, islâm dini kurallarına dayandığı için Ramazan bayramı da resmî bir bayram olarak kutlanırdı. Geceleri fener alayları, şenlikler düzenlenir, geçit törenleri yapılırdı. Devlet büyükleri rütbe sırasına göre padişahın huzuruna çıkar ve bayram tebriklerini bildirirlerdi. Cumhuriyetin ilânından sonra (1923) Ramazan bayramı resmî bayramlar arasına sokulmadı, ama bayram günleri resmî tatil olarak kabul edildi. Bir dinî bayram olarak kaldı. Bugün, şeriata göre yönetilen bazı islâm ülkelerinde Ramazan bayramı devletin resmî bayramı olarak kutlanır. (M)

RAMAZAN BEY, Ramazanoğulları beyliğinin kurucusu (XIV. yy.). Elbistan emîri Karaca Beyin yerine Çukurova'daki türkmen aşiretlerine bey tayin edildi (1352). Bk. RAMAZANOĞULLARI. (M)

RAMAZAN EFENDİ, türk devlet adamı (XVII. yy.). Yeniçeri kâtibi ve başdefterdar oldu (1688). Başdefterdarlıktan azlinden sonra memleketi olan Hacıoğlupazarı'na sürüldü; sonra affedilerek tekrar İstanbul'a geldi. (M)

Ramazanefendi camii (veya **Bezirgânbaşı camii** veya **Hüsrevçelebi camii**), İstanbul'da, Kocamustafapaşa semtinde, Ramazanefendi sokağında cami. Mimar Sinan'ın eseridir. Bezirgânbaşı Hacı Hüsrev Çelebi tarafından yaptırıldı (1585). Binanın planı dikdörtgendir. Duvarları kesme taş ve tuğladan, çatısı ahşap, minaresi taştandır. Şadırvanın mermer şebekeleri ilgi çekicidir. Caminin duvarları XVI. yy.ın ikinci yarısına ait güzel çinilerle süslüdür. Caminin haziresinde bulunan zaviyenin ilk şeyhi Ramazan Efendi olduğundan cami bu adla anılır. (M)

RAMAZANİYE i. (ar. *ramażān*'dan *ramażāniyye*). Ed. *Esk.* Ramazan ayı münasebetiyle padişaha veya diğer devlet büyüklerine sunulan kasidelere verilen ad.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Ramazan ayının gelmesi dolayısıyle devlet büyüklerine, zamanın ileri gelenlerine, zenginlere kaside sunma geleneği vardı. Divan şairleri *ramazaniye* adı verilen kasidelerini daha çok caize almak amacıyle yazarlardı. Ramazaniyelerde önce ramazan ayının nitelikleri, erdemleri, islâm dinindeki yeri, özellikleri anlatılır, bu arada kaside sunulan kimseyi öven beyitler araya sıkıştırılırdı. İran edebiyatında ramazaniye yoktur. Arap edebiyatında, Abbasîler ve Emevîler devrinde yazılan bazı örneklerine rastlanır. Bu tür en çok türk divan edebiyatında gelişmiştir. (M)

RAMAZANİYE i. (*Ramazan* Mahfi'nin adından *Ramażāniyye*). Tasav. Halvetiye tarikatına bağlı Ahmediyenin bir kolu (XVII. yy. başlarında Ramazan Mahfî Efendi tarafından kuruldu. Halvetiye inançları dışında bir görüşü yoktur. Zikr ve törene geniş yer verir.) [M]

RAMAZANİYELİK i. (ar. *ramażāniyye*'den osmanlıca *ramażāniye-lik*). *Esk.* Ramazanda iftar ve sahur sofralarında yemek için önceden toplu olarak alınan yiyecekler: *Ramazan yaklaşırken yakın dostları konağına ramazaniyelik gönderirlerdi. Yağ, şeker, pirinç, güllaç* (Y. Z. Ortaç). [M]

RAMAZANLIK sıf. ve i. (*ramazan*'dan *ramazan-lık*). Ramazan için alınmış veya saklanmış (yiyecek). [M]

RAMAZAN MAHFİ EFENDİ, Halvetiye tarikatının bir kolu olan ramazaniye tarikatının kurucusu (Afyon ? - İstanbul 1616). Öğrenimini Afyon'da yaptıktan sonra İstanbul'a geldi. Bütün ömrünü Kocamustafapaşa'daki dergâhında müritlerini eğitmekle geçirdi. *Mahfî* mahlasıyle yazdığı ve tasavvuf konularını işleyen bazı ilâhileri vardır. (M)

RAMAZANOĞLU AHMED MUHTAR PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1863). Defterdarlık Mektupçu kaleminde memurluğa başladı. Feshane müdürlüğü, Meclisi Vâlâ üyeliği, serasker mektupçuluğu yaptı. Viyana elçisi oldu (1843). İki defa Tophane, üç defa Maliye nazırlığı yaptı. Hazinei Hassa nazırlığında da bulundu. (M)

RAMAZANOĞULLARI, Adana bölgesinde hüküm sürmüş olan bir türk beyliği. Ramazanoğullarının bağlı olduğu Üçok Türkmenleri moğol saldırısı sırasında Anadolu'ya geldiler. Anadolu'nun moğol hâkimiyetine geçmesi üzerine Memlûk devleti topraklarına geçtiler. Sultan Baybars (1261-1277) onları Çukurova'dan Gazze'ye kadar uzanan bölgede yerleştirdi ve beylerine dirlikler verdi. Ramazanoğulları, Üçok Türkmenlerinin yüreğir boyuna bağlıydı. Yüreğirlerin kışlakları, Adana'nın güneyinde Seyhan ve Ceyhan ırmakları arasındaydı. Ramazanoğulları beyliği bu türkmenlerin beylerinden olan Ramazan Bey tarafından kuruldu. Ramazan Bey 1352'de Memlûklar tarafından Dulkadıroğlu Karaca Beyin yerine Elbistan emîri tayin edildi. Türkmenlerin emîrliği de ona verildi. Ramazan Beyden sonra yerine oğlu İbrahim Bey geçti. Sarimeddin unvanını alan İbrahim Bey Adana naibi oldu ve Sis'i Memlûklardan almak için Dulkadıroğlu Halil Bey ile birleşti (1376). Yapılan savaşta Türkmenler yenildiyse de ikinci bir savaşta Memlûkları yenmeyi başardılar; sonra Memlûklara karşı Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ile birleştiler. İbrahim Beyden sonra yerine kardeşi Ahmed Bey geçti. Beyliğinin ilk zamanlarında Memlûklarla dostluk ilişkileri kurdu. Halep valisi Timurtaş'ın isteği üzerine Halep'e saldıran arap emîri Nueyr'i yenerek Halep'i kurtardı (1401). Kızını memlûk sultanı Ferec'e verdi. Tarsus'u Karamanoğullarından alarak burada hutbeyi memlûk sultanı Melikül Müeyyed adına okuttu (1415). Ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim Bey geçti. İbrahim Bey Tarsus'u geri almak isteyen Karamanoğlu ile birleştiğinden memlûk sultanı Melikül Müeyyed tarafından beylikten indirilerek yerine kardeşi Hamza Bey getirildi (1418); fakat Adana, İbrahim Beyin elinde kaldı. İbrahim Bey daha sonra Kahire'de öldürüldü (1427). Bundan sonra Çukurova, memlûk valileri tarafından yönetilmeğe başlandı ve Ramazanoğulları beyliği eski önemini kaybetti. Ramazanoğullarının başına geçen Uylük ve Dündar Bey

gibi beyler Memlûklara sadık kaldılar; onlara dulkadıroğlu beyi Şehsuvar ile yaptıkları mücadelede yardım ettiler. Ramazanoğulları, osmanlı-memlûk savaşlarında da Memlûkların tarafını tuttular. Ramazanoğlu Ömer, Adana'yı ele geçiren Osmanlılara esir düştü (1485). Mısır'ın ve Suriye'nin Osmanlı devletinin eline geçmesinden sonra Ramazanoğulları beyliği Osmanlılara bağlandı. Bu aileden Pirî Bey, Osmanlı devleti hizmetine geçti ve Şam beylerbeyliğine kadar yükseldi; bu görevde öldü (1569). İbrahim Bey, Sis sancakbeyi oldu. Kubad Bey Karaman, İçel, Aclun, Trabzon sancakbeyi ve Basra beylerbeyi oldu; 1554'te öldü. (→ Bibliyo.) [M]

RAMAZAN PAŞA Lala, osmanlı başdefterdarı (öl. Kuma 1595). Kara Üveys Paşanın kardeşi. Halep defterdarı ve iki defa başdefterdar oldu (1587-1588). Daha sonra Mehmed III'ün lalası ve Karaman valisi oldu. (M)

RAMAZANZADE AHMED ÇELEBİ, türk bilgini (öl. Şam 1578). Ramazanzade Mehmed Paşanın oğlu. Mekke kadısı oldu. Eserleri: *Sure-i Araf'a Kadar Irab-ı Kur'an* (Araf Suresine Kadar Kur'an Üstünde İnceleme); *Talikat-ı Aliyül Beyzavî* (Aliyül Beyzavî'nin «Talikatı» [Açıklamalar]); *Haşiye-yi Şerh-i Miftâh* («Miftah Yorumu»na Ek); *Haşiye-yi Şerhi Mevâkıf* («Mevakıf Yorumu»na Ek). [M]

RAMAZANZADE MEHMED PAŞA Çelebi, Küçük, Nişancı, osmanlı devlet adamı ve yazarı (öl. İstanbul 1571). Divanı Hümayun kalemine girdi, divan kâtibi, defter emini ve reisülküttap oldu (1554). Mora'nın tahriri işiyle görevlendirildi. Bu işte gösterdiği başarıdan dolayı nişancı oldu (1558). Fakat bir süre sonra reisülküttaplıktan alınarak tekrar defter eminliğine getirildi. Halep defterdarı ve tekrar nişancı oldu. Eseri: *Siyar-i Enbiya-yı İzam ve Ahval-i Hulefa-yı Kiram ve Menakıb-ı Âl-i Osman* (Büyük Peygamberlerin Hayatı ve Büyük Halifelerin Ahvali ve Osmanlı Hanedanının Menkıbeleri). [M]

RAMAZZİNİ (Bernardino), italyan hekimi (Carpi 1633 - Padova 1714). Padova üniversitesinde profesördü; *De Morbis Artificum* (1713) adlı eserinde, iş kazalarının önemini, alınacak bazı sağlık ve güvenlik tedbirlerini belirterek bu alanda öncülük yaptı. (L)

RAMBAUD (Alfred), fransız tarihçisi (Besançon 1842 - Paris 1905). Jules Ferry'nin özel kalem müdürü (1879), Sorbonne'da profesör (1881), senatör (1895-1903), millî eğitim ve güzel sanatlar bakanı (1896) oldu. E. Lavisse ile beraber (1893) *Histoire générale du IV*^{e} *Siècle à nos Jours'u* (IV. yy.dan Günümüze Kadar Genel Tarih) hazırladı. Konstantinos Porphyrogènetos hakkındaki tezinden (1870) sonra çağdaş tarihle ilgilenmeğe başladı: *Les Français sur le Rhin* (Fransızlar Ren Kıyılarında) [1873], *Histoire de Russie* (Rusya Tarihi) [1877], *La Révolution Française et l'Aristocratie Russe* (Fransız İhtilâli ve Rus Aristokrasisi) [1878]. (L)

RAMBERT (Eugène), isviçreli yazar (Sales, Vaux kantonu 1830 - Lozan 1886). Eserlerini fransızca yazdı. Necker ailesinde özel öğretmen olarak çalıştı. Zürich Teknik okulunda (1860-1881), sonra Lozan akademisinde (1881-1886) fransız edebiyatı profesörü oldu. Şiirlerinden başka şu eserleri vardır: *Les Alpes Suisses* (İsviçre Alpleri) [5 cilt, 1865-1875], *Ecrivains Nationaux* (Millî Yazarlar) [1874], *Alexandre Vinet* (1875), *Alexandre Caleme* (1884). [L]

RAMBERT (Myriam RAMBERG, **Marie** — denir), polonya asıllı ingiliz kadın dansçı ve bale yöneticisi (Varşova 1888). Jaques-Dalcroze ile çalıştı. Hellerau'daki (Dresden yakını) enstitüsünde ders verdi. Paris'te Enrico Cecchetti ile klasik baleye çalıştı ve *Bahar Âyini* koreografisine emeği geçti. 1920'de Londra'da bir okul açtı; L. Massine, F. Ashton gibi sanatçılar bu okulda yetiştiler. 1930'da Ballet Club'ı, 1935'te Rambert balesini kurdu. Sanat faaliyetinin merkezi Ninette De Valois'nın hazırladığı ilk balelerin oynatıldığı Londra'daki Mercury Theatre'dır. (L)

RAMBLE i. (fr. *remblayer*, malzemeyle doldurmak'tan *remblai*). Mad. oc. *Ramble makinesi*, doldurma* işleminde kullanılan makine.

— ANSİKL. Pnomatik *ramble makinesi*, üst tarafından dolgu malzemesinin yüklendiği bir hazneden meydana gelir; bu haznenin içinde bulunan ve bir motorla döndürülen petekli çark, dolgu malzemesini düzenli bir şekilde 150-200 mm çapında bir boru şebekesine boşaltır; borulara, basıncı 1/2 ile 2 kg arasında değişen sıkıştırılmış hava üflenir. Nakliye mesafesi birkaç yüz metre kadardır; ramble makinesi bir kazı alanının ana galerisine veya bu galerinin ucundaki kuyuya yerleştirilir. Böyle bir makine, saatte 30 ile 130 m^{3} malzeme basar. (L)

RAMBOSSON (Yvanhoé), fransız şairi ve sanat tenkitçisi (Berny, Seine 1872 - Paris 1943). Çeşitli şiir kitapları (*Le Verger Doré* [Yaldızlı Meyve Bahçesi, 1895]; *Le Coeur Emu* [Üzgün Gönül, 1905]), monografiler (*Jules Valadon* [1897], Falguière) ve bir *Histoire des İnstruments de Musique* (Müzik Âletleri Tarihi) [1898] yazdı. (L)

RAMBOUİLLET, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde idare çevresi merkezi, la Beauce'un kuzeyinde; 12 593 nüf. Şehir bir şato yakınında ve büyük bir ormanın ortasında gelişti; Paris bölgesinin en büyük sayfiye merkezlerinden biridir. (L)

RAMBOUİLLET (Catherine DE VIVONNE, — markizi) [Roma 1588-Paris 1665], Fransa'nın Roma büyükelçisi Jean de Vivonne'un ve Giulia Savelli'nin kızı. 1600'de Rambouillet markizi Charles d'Angennes ile evlendi. Bu evlilikten yedi çocuğu oldu. Çocuklarının altısı kızdı ve aralarında Montausier düşesi Julie (1607-1671) ile doğuştan kambur olan ve 1645'te Nördlingen'de öldürülen Léon Pompée (Pisany markisi) adlı oğlu da vardı. Şairlerin «Arthénice» lakabını taktığı Madame de Rambouillet, XVII. yy.ın en ünlü kadınlarından biriydi. Salonunun, Fransa'daki sosyete hayatı üstünde büyük etkisi oldu. (L)

Rambouillet (HÖTEL DE), Paris'te, Saint-Thomas-du-Louvre sokağındaki konak. Rambouillet markizinin planlarına göre inşa edildi. Rambouillet markizi, burada 1610'dan itibaren, yeni görgü kurallarını ve edebiyat anlayışını yaymağa çalışan kibar insanları topladı. Bu topluluğun en parlak dönemi 1630-1645 yıllarına rastlar. Corneille *Polyeucte'u* bu konakta okudu ve Bossuet ilk vaazını burada verdi; *Guirlande de Julie* de burada hazırlandı. (M)

RAMEAU (Claude), fransız orgcu, klavsenci ve besteci (Dijon 1690 - Autun 1761). Jean-Philippe Rameau'nun kardeşi. Babasından başlayan ve kısa bir süre kardeşinin görevlendirildiği Dijon'daki Notre-Dame kilisesi orgculuğuna getirildi; asker olmak için Dijon'dan ayrıldı fakat orduda çok kalamadı. Dönüşünde Saint-Bénigne manastırının orgcusu oldu; bir müzik okulu kurdu ve 1738'e kadar bu kurumun başında kaldı. Veliahtın doğuşu şerefine bestelediği senfoni kaybolmuştur. Elde bulunan tek eseri, bas ses için yazdığı *Buveur Amoureux* (Âşık İçkici) adlı kısa kantat'tır. (L)

RAMEAU (Jean-François), fransız orgcu ve bestecisi (Dijon 1716-1767). Claude Rameau'nun büyük oğlu. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Diderot, *Rameau'nun Yeğeni* (Neveu de Rameau) eserinin kahramanına model olarak Jean-François Rameau'yu seçmiştir. (L)

RAMEAU (Jean-Philippe), fransız bestecisi (Dijon 1683-Paris 1764). İlk müzik derslerini babasından aldı. Dijon Notre-Dame kilisesinin orgcusu oldu: Milano'ya yaptığı kısa bir yolculuktan (1701) sonra 1702'de Clermont-Ferrand'da, 1705'te de Paris kiliselerinde orgculuk yaptı. 1706'da *Birinci Klavsen Parçaları Kitabı*'nı yayımladı. Sırasıyle Dijon'da (1708), Lyon'da (1713) ve yeniden Clermont-Ferrand'da (1713) orgculuk yaptı ve 1722'ye kadar orada kaldı. Aynı yıl *Traité d'Harmonie* (Armoni İncelemesi) adlı kitabını yayımladı. 1723'te Paris'e döndü, *İkinci Klavsen Parçaları*'nı (1724) yayımladı ve birkaç vodville tiyatro çalışmalarına başladı. 1732'de Sainte - Croix-de-la-Bretonnerie'de, 1736'da da Cizvit kolejinde orgculuk yaptı. Vergi kesenekçilerinden La Pouplinière'in müzik işlerini yönetti, bu sayede Kraliyet Müzik akademisine girebildi. 1733'te lirik trajedisi *Hippolyte et Aricie* Paris operasında temsil edildi ama tam bir başarı kazanamadı. Buna karşılık *Les İndes Galantes* (1735), *Castor et Pollux* (1737) ve özellikle *Dardanus* (1739) büyük ilgi gördü. *Génération Harmonique* (Armoni Üretmeleri) adlı kitabının yayımlanması ve bir bestecilik okulu açması Rameau'nun şöhretini bir kat daha artırdı, 1745'te saray müzikçiliğine getirildi. Artık fransız müziğinin en büyük temsilcisi olarak kabul edilen Rameau, Bouffon'lar çatışmasının başlamasıyle italyan müziği taraftarlarının saldırısına uğradı (1752-1754). *Observations sur Notre İnstinct Pour la Musique* (Müzik İçgüdümüz Üstüne Düşünceler) [1754] adlı yazısını yayımlayarak kendisi için ileri sürülen iddiaları çürüttü. 1754'ten sonra ancak saray için bazı küçük parçalar besteledi. Sondan bir önceki operası *Paladins* ancak birkaç kere temsil edildi. Buna karşılık ilk operalarının yeni temsilleri gerçek birer zafer oldu. *Abaris ou les Boréades* adlı son operası sahneye konulmadan az önce öldü.

Rameau'nun çok sayıdaki eserlerinin en önemli ve en ilgi çekici kısmı otuz üç tiyatro eseridir (lirik trajediler, opera-bale'ler, komedi-bale'ler v.b.); bu eserlerde müzikçinin dramatik dehası ve yenilikçi yetenekleri açıkça görülür. Yaptığı en önemli yenilikler, recitativo'ların ve aryaların biçimini metnin gereklerine bağımlı kılmak ve gereksiz süslemelerin bir yana bırakılarak danslarla divertimento'lara da anlatımcı bir değer, bir güç kazandırmaktır. Çalgı alanında Rameau orkestrada anarmoniyi ve yaylı çalgılarda çift tel ile pizzicato'yu kullanan ilk bestecidir. Klavsen alanında (dört büyük derleme) getirdiği yenilikler hem anlatım hem de teknik yönden orijinaldir. Füg biçimini kullanan motetleri ses yönünden çok zengindir. Din dışı kantatları çağının geleneklerine daha uygundur. Nazarî eserleri, özellikle akortların oluşması (üçlülerin temel bir bas üstünde üst üste gelmesiyle) ve çevirme ilkesiyle ilgili görüşleri ayrı bir önem taşır. Bunlar uyum teorisine yeni bir yön kazandırmıştır. (ML)

RAMEAU (Lazare), fransız bestecisi ve orgcusu (Autun 1757-Mâcon 1794), Jean-François Rameau'nun küçük üvey kardeşi. Paris'te Eu kontunun Sceaux'daki kapellasında orgculuk yaptı. Başarılı bir yarışmadan sonra Etampes'ta Notre-Dame ve Sainte-Croix kiliselerinin orgculuğuna getirildi. Daha sonra sırasıyle Montfort-l'Amaury, Bordeaux, Pithiviers, Dijon Sainté-Chapelle'inde ve son olarak Macôn'da Saint-Vincent kilisesinde çalıştığı (1783) bilinir. *«Ad Libitum» Keman Eşliğinde Klavsen veya Piyano İçin Üç Sonatlık Bir Derleme*'si vardır (1787). [L]

RAMEAU (Pierre), fransız dans hocası (XVIII. yy.). Fransız sarayında dans hocalığı, ispanya kraliçesinin maiyetinde bulunan gençlerden kurulu balenin yöneticiliğini yaptı. 1725'te resimlerini ve taslaklarını kendi eliyle çizdiği *Maître á Danser* (Dans Hocası) adlı bir kitap yazdı. (L)

Rameau'nun Yeğeni (*Le Neveu de Rameau*), Diderot'un eseri. Diyalog şeklinde yazılmış olan, hem hicive, hem de romana benzeyen bu kitap, 1762'ye doğru kaleme alındı. 1773'te gözden geçirildi ama yayımlanmadı. 1805'te bir kopyadan yararlanan Goethe tarafından Almancaya çevrildi; Briére 1821'de eseri yeniden Fransızcaya çevirdi. Eserin orijinal elyazması, Paris'te eski kitapçılarda bulunmuş ve bilgin Monval tarafından 1891'de yayımlanmıştır. Satranç o-

RAMBOUILLET markizi

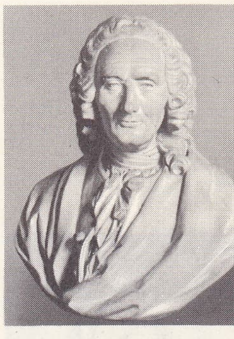

Jean-Philippe RAMEAU
Caffieri'nin yaptığı sanılan büstü, Sainte-Geneviéve kütüphanesi, Paris

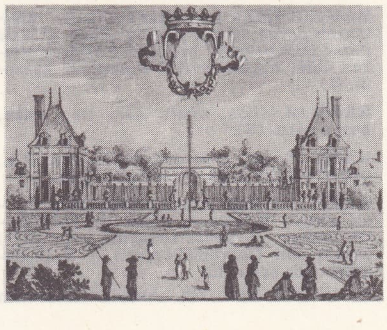

Rambouillet oteli
Silvestre'in gravürü
Carnavalet müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

«Rameau'nun Yeğeni» Régence kahvesinde A. Hirsch'in deseninden F. Dubouchet'nin gravürü (1835)

yuncularının buluştuğu «Café'de la Régence»ta eserin müzikisi ve aylak kahramanı, hamisi tarafından nasıl kovulduğunu Diderot'ya anlatır. Yazar bu tema üstünde hicivli, pedagojik, felsefî ve edebî çeşitlemeler yapar. Piron, Cazotte ve Mercier'nin tasvir ettikleri gerçek bir kimse olan bu kahraman aracılığıyle, Diderot kendi tenkitçi fikirlerini açıklar ve *Encyclopédie* düşmanlarına şiddetle hücum eder. (→ Bibliyo.) [L]

RAMÉE (LA). Bk. RAMUS.

RAMEK (Rudolf), avusturyalı siyaset adamı (Teschen 1881-Viyana 1941). Avukat ve Sosyal - Hıristiyan parti üyesi, Avusturya Millî meclisinde vekil (1919), Renner hükûmetinde (1919-1920) adalet bakanlığı ikinci sekreteri (1919-1920), Maryr'ın ikinci hükûmetinde içişleri bakanı (1921), Büyük Almanlar ile yapılan koalisyon hükûmetinde federal şansölye (1924-1926) oldu; devlet memurlarının grev tehditleri üzerine istifa etti. 1930'dan sonra Avusturya Millî meclisi başkan yardımcılığına getirildi ve 1934'te meclisin son toplantısını yönetti. (M)

«Rameau'nun Yeğeni» 1821 baskısı Bibliothèque Nationale, Paris

RAMESES. Bk. RAMSES.

Ramesseum veya **Ramesseion,** Mısır'da Ramses II'nin tapınak mezarı (XIX. Sülâle). Teb'de Nil'in sol kıyısındadır. Kalıntılarından, üç sahınlı hipostil salonunun ne kadar büyük ve gösterişli olduğu anlaşılmaktadır. Kapıkulenin günümüzde ayakta kalan iç duvarında, kralın Hititlerle yaptığı Kadeş muharebesini canlandıran büyük boyda bir resim yer alır. Tapınağın arkasında, sur duvarının içinde, tuğladan yapılmış tonozlu ambarlar, yeraltı mezarlığının yapımında çalışan işçilere ücret olarak verilen tahılın buralara konduğunu düşündürmektedir. (L)

Ramesseum

RAMESVARAM, Palk boğazında mercan adası, Hindistan ile Seylan arasında, Hindistan'a (Madras eyaleti) bağlıdır; 20 000 nüf. Canlı balıkçılık (sardalya, inci istiridyesi). İdare merkezi, kuzey kıyıda Ramesvaram; 5 800 nüf. Hac merkezi. (L)

RAMGOOLAM (sir Seewoosagur), moritanyalı devlet adamı; 1900'de doğdu. 1958'de Port-Louis belediye başkanı, 1961'de başbakan oldu. 7 Ağustos 1967 seçimlerini kazandı. (L)

RAMÎ sıf. (fars. *râmî*). *Esk.* İtaat eden, boyun eğen. (M)

RAMÎ sıf. (ar. *remy*'den *râmî*). *Esk.* (Ok, mermi v.b.ni) Atan, atma işini yapan. (M)

RAMÎ i. Değerli tekstil bitkilerinden Çin'de yetişen *Boehmeria nivea* ile Malezya'da yetişen *B. tenacissima*'nın (*B. utilis*) yaygın adı. (Isırgangillerden.) || Aynı bitkiden elde edilen lif.

— ANSIKL. *Ramı lifi,* sanayide kullanılan tekstil liflerinin en uzun, dayanıklı ve en parlak olanıdır. Bu lif bitkinin sapını çevreleyen esnek soymuk tabakası içinde bulunur. Lif ayırma ve arıtma makinelerindeki son gelişmeler sayesinde rami sanayii yeni bir hız kazandı; rami Avrupa'ya Vietnam, Çin, Sonda adaları ve Japonya'dan gelir; keten dokumalarla rekabet edebilecek bez ve dokumaların, dikiş ipliklerinin yapımında kullanılır; ramiden yapılan dikiş iplikleri çok dayanıklıdır. Hammadde sağlamaktaki güçlükler yüzünden bu sanayinin gelişmesi bazen engellere uğrar. (L)

RAMİ, İstanbul'da Eyüp ilçesi içinde, Eyüp'ün doğusundaki yüksek düzlükler üzerinde bucak merkezi; 19 851 nüf. (1965). Bucak, adını XVIII. yy.da burada bulunan Rami çiftliğinden aldı. Selim III devrinde buraya Rami kışlası yapıldı. Bugün Rami'de birçok işyeri, yapım ve onarım atelyeleriyle daha çok işçilerin yerleşmiş olduğu meskenler vardır. (M)

RÂMÎ (Rıza), türk şairi (Üsküdar 1866 ? - ay. y. 1921). Genç yaşında bektaşî tarikatına girdi. Şair Nafi Baba'dan el aldı. Arabacılık, tulumbacılık ve kalaycılık yaptı. Kalaycı Rıza Efendi diye de tanınırdı. Son görevi Bandırma rüsumat memurluğuydu. Şiirlerini kolay ve açık bir dille söylerdi. Birçok *nefes*'i vardır. (M)

RAMİH sıf. (ar. *rumḥ*, mızrak'tan *râmiḥ*). *Esk.* Mızrak veya süngü batıran.

— Astron. *Esk. Semak-ı ramih,* Sığırtmaç takımyıldızının en baştaki yıldızı. (M)

RAMİ HASAN bin MUHAMMED ŞERAFEDDİN, iranlı yazar (XIV. yy. ikinci yarısı). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Şair Evhadî Meragi (öl. 1337) ile çağdaş olması ve Hasan bin Mahmud Kâşi'den (öl. 1300?) üstat olarak söz etmesi yüzünden XIV. yy.ın ikinci yarısında yaşadığı sanılıyor. Azerbaycan celâyirlilerinden Ebül Feth Üveys Bahadur'a sunduğu *Enisü'l-Uşşak* (Aşıkların Yoldaşı) adlı eseriyle tanınır. Öteki eserleri: Reşidüddin Vatvat'ın *Hadaik'ül Sihr* adlı eserine yazdığı *Hakaik ül Hadaik* (Bahçelerin Gerçekleri) adlı şerh; *Sanayi'ül Bedayi* (Güzel Sanatlar). Eserleri içinde yalnız *Enisül Uşşak* bugüne kaldı. (M)

RAMİ KADIN, Mahmud I'in karısı (öl. 1780). Beşiktaş'ta mektep, sebil ve çeşme yaptırdı. (M)

RAMİ MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA (Rami).

RAMİN (Günther), alman orgcu, orkestra yöneticisi ve koro şefi (Karlsruhe 1898-Leipzig 1956). Leipzig'de Thomaskirche'nin orgculuğunu yaptı, aynı kilisede kantor oldu (1940); Leipzig Gewandhavs korosunun başına geçti (1945). [L]

RAMİRİT i. (fr. *ramirite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır, çinko ve kurşun vanadat; bir desklozit çeşididir. (L)

RAMİRO I (791'e doğr.-Oviedo 850), Asturias kralı (842-850). Amcasının oğlu Alfonso II'nin yerine geçti, rakipleri Nepociano ve Aldroito kontlarını yendi. La Corogne yakınlarına çıkartma yapmış olan Normand'ları püskürttü (844'e doğr). Ayrıca, Abdürrahman II ve oğulları tarafından yönetilen müslümanlarla da savaştı; müslümanlar, eyaletlerini iki kere istilâ ettiler (Leon'un kuşatılması ve alınması [846], Alava seferi [848]). [L]

RAMİRO I (1000'e doğr.-Graus yakını 1063), Aragon'un ilk kralı (1035-1063). Navarra kralı Sancho III el Mayor'un evlilik dışı oğlu. Kardeşi Gonzalo'nun ölümü (1045) üzerine Sobrarbe ve Ribagorza kontluklarını kendi kontluğuna katarak burayı bir Aragon krallığı haline getirdi (1035); bundan sonra Pallers'ı ilhak etti. Buna karşılık, topraklarından bir kısmını (Tafalla, 1043) elinden almak istediği öbür kardeşi Navarra kralı Garcia IV Sanchez III tarafından yenilgiye uğratıldı ve bu toprakları ancak Sanchez ölünce, 1054'te ele geçirdi. Müslümanlara karşı mücadeleye girişti, ama birçok başarıdan sonra Zaragoza emîri El-Muktedir'in elindeki Graus'u kuşatırken öldürüldü. (L)

RAMİRO II (öl. Leon 950 veya 951), Leon kralı (931-950 veya 951) Ordono II'nin oğlu. Ramiro II, kendisi lehine tahttan feragat ettikten sonra kararından dönen kardeşi Alfonso'yu hapsettirip gözlerini oydurdu (932). Müslümanlarla sürekli olarak savaştı. Emevîlere karşı ayaklanmış olan Toledolulara yardım etmeğe çalıştı ama yenilgiye uğradı. Santarem ve Zaragoza'daki müslüman emîrlerine geçici olarak metbuluğunu kabul ettirdi (937). Castilla kontu Fernan Gonzalez'in ve Navarra naibesi Toda'nın yardımıyle, halife Abdurrahman III'ü, Simancas çukurunda yenilgiye uğrattı (ağustos 939). Bunun üzerine Tormes vâdisini yeniden iskân edebildi. Bu başarı dolayısıyle Batıda ün kazandı, ama Castilla'nın ittifaktan vaz geçmesi Ramiro II'yi zayıf düşürdü; son bir zafer kazanmasına rağmen (Talavera, 949'a doğr), Abdurrahman III'ün akınlarını (944, 947, 948 veya 949, 950) önleyemedi. Ramiro II, Leon krallığı yararına Castilla ile Leon'un birleşmesini hazırlamıştır. (L)

RAMİRO II, el Morje denir (1094'e doğr.-San Pedro el Viejo manastırı, Huesca 1154), Aragon kralı (1134-1137). Sancho I Ramirez'in üçüncü oğlu. Tarikata girdi; önce Sahagun rahibi, sonra Burgos, Pamplona, Roda ve Barbastro piskoposu oldu. Kardeşi Alfonso I el Batallador'un (Savaşçı) ölümü (1134) üzerine Jaca meclisi tarafından kral seçildi. Navarra'lılar, Ramiro de Navarra'nın oğlu Garcia V Ramirez'i kral seçmiş olduklarından iki hükümdar birbiriyle mücadeleye girişti. Böylece, Alfonso VII de, Aragon'u ve başkenti Zaragoza'yı işgal etmek fırsatını buldu. Çetin bir mücadeleden sonra eyaletlerini yeniden ele geçiren ve Agnes de Poitiers ile evlenmek için Papalıktan izin alan Ramiro II, 1137'de henüz iki yaşında olan kızı Petronila'yı, Barcelona kontu Ramon Berenguer IV ile evlendirme pazarlığına girişti. Krallıktan vaz geçerek Huesca'daki San Pedro ela Viejo manastırına çekilmesini mümkün kılan karar, krallık ile kontluk arasında bir birlik yarattı ve Aragon'un Akdeniz'e yönelmesini sağladı. (L)

RAMİRO III (926'ye doğr.-Destriana, Astorga yakınında 984'e doğr.), Leon kralı (965 veya 966-984'e doğr.). Leon kralı Sancho I'in oğlu. Babasının yerine geçti. Önce, halası rahibe Elvira'nın naipliğinde krallık etti. Ama Leonlu senyörler bu kadının otoritesini kabul etmeyerek Kurtuba'nın metbuluğunu tercih ettiler. Öte yandan Norman'lar da kıyıları yakıp yıkmışlardı. Bu sırada Castilla kontu Garcia I Fernandez'in kuvvetleriyle birleşen Ramiro III'ün birlikleri Gomaz yakınında (975) El-Hakim II'nin generali Rhalib tarafından yenilgiye uğratıldı. 981'de de Muhammed bin Ebu Emîr'in birlikleri tarafından Zamora'da kuşatılan Ramiro III Castilla'lılar ve Novarra'lılar ile birleşti ama müttefikleriyle birlikte Rueda'da yenildi (ağustos) ve Simancas'ı düşmana kaptırdı. Savaştan galip çıkan Ebu Emîr **El-Mansur** lakabını aldı. Bu sırada, Ramiro III'ün tâbileri de ayaklandılar ve kuzeni Ordono III'ün oğlu Vermudo II'yi kral olarak tanıdılar (982). İki yıl süren bir savaştan sonra Ramiro III başkenti elden çıkararak Astorga'ya sığındı. (L)

RAMİ SADULLAH PAŞA. Bk. SADULLAH PAŞA.

RAMİŞ i. (fars. *râmiş*). *Esk.* Dinlenme, istirahat. || Oyun, eğlence. || Müzik.

◆ **Ramişgâh** bİş. i. *Esk.* Dinlenme yeri.

◆ **Ramişger** bİş. sıf. ve i. *Esk.* Saz çalan, çalgıcı.

◆ **Ramisgerî** bİş. i. *Esk.* Çalgıcılık. (M)

RAMİZ. Bk. GÖKÇE (Ramiz).

RAMİZ EFENDİ (Hüseyin), türk şairi ve tezkirecisi (1718-1784). Azizzade Mustafa Naim Efendinin oğlu. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Kadılık mesleğine girdi. Bazı kaynaklar, zamanının ünlü bilginlerinden olduğunu belirtir. Ramiz Efendi, şairlerin hayatlarını konu edinen çalışmalar yaptı ve çağının edebiyat geleneğini sürdüren şiirler yazdı. Kendi zamanına kadar gelen dört yüz kadar türk şairinin hayatını kapsayan *Tezkirei Şuara*'sı (Şairler Tezkiresi) daha önceki şuara tezkiresi yazarlarından Salim Efendinin *Tezkire-i Salim* adlı eserine bir zeyl (ek) niteliğindedir. Ancak, Ramiz Efendinin eserindeki biyografilerin bazısı eksik ve yarımdır. Ramiz Efendi, oldukça düzensiz bir dille yazdığı eserini çağının tanınmış bilginlerinden Müstakimzade Sadeddin Efendiye sundu. Sadeddin Efendi, eserin birçok yerini, sayfa kıyılarına ekler yaparak

Foto. Dictionnaire des Personnages; LAROUSSE

düzeltti. Ramiz Efendinin eseri türk edebiyatı tarihi üstünde çalışanlar için bugün de başvurulan ana kaynaklardan biri oldu. Kendisinden sonra gelen tezkire yazarları bu eseri örnek aldılar. Ramiz Efendinin bir de *Divan*'ı vardır. (M)

RAMLE, İsrail devletinde şehir, Şefela ovasında, Tel-Aviv - Kudüs yoluyle Necef'e giden kuzey yolunun kavşağında; 23 000 nüf. Şehir 1948'de çok zarar gördü. Ülkeden göçmeyen arap azınlığına bulgar ve romen göçmenleri eklendi.

— Tar. 716'da Araplar tarafından kurulan şehri haçlılar alarak bir piskoposluk (Lydda ve Ramle piskoposluğu) kurdular. (L)

RAMLER (Karl Wilhelm), alman şairi (Kolberg 1725-Berlin 1798). Kadeler akademisinde profesördü; Berlin'de Millî tiyatroyu yönetti. Klasik üslûpta yazdığı odları ve kantatları *Lyrische Gedichte* (Lirik Şiirler) [1772] adlı eserinde topladı. (L)

RAMMELSBERG (Karl Friedrich), alman kimyacısı ve mineraloji uzmanı (Berlin 1813-Grosslichterfelde, Berlin yakınları 1899). 1845'te Berlin üniversitesinde profesör oldu, sonra aynı üniversitenin kimya laboratuvarı yöneticiliğine getirildi. Oksit sülfür ve silikat şeklindeki anorganik maddeler üzerine birçok araştırma yaptı, mineraloji ve billûrbilim ile ilgili eserler yayımladı. (L)

RAMMELSBERGİT i. (K. F. *Rammelsberg*'in adı > fr. *rammelsbergite*'ten). Miner. Formülü $NiAs_2$ olan tabiî nikel arsenyür. (L)

RAM MOHAN ROY, hintli reformcu (Radhanagara, Burdvan eyaleti [Bengal] 1774-Bristol 1883). Brahmanlar çevresinde yetişmiş olmakla beraber, genç yaşta hint mitolojisine karşı tiksinti ve Hıristiyanlığa karşı yakınlık duydu. İngiliz parlamentosunu etkileyerek, dul kalan kadınların ölü kocalarıyle birlikte yakılmasını önledi. Dinin o günkü şekline karşı cesurca mücadele etti. Geniş bilgisi ile Veda, Upanişad ve Cedanta'ya dayanarak, bu mücadelede hindu dininin temeline ve kastlara saldırmaktan özellikle kaçındı. 1830'da dinî, sosyal, ahlâkî ve hümanist bir nitelik taşıyan Brahmo Samac derneğini kurdu. 1830 Yılında raca unvanını aldı ve görevle İngiltere'ye gönderildi. (L)

RAMNES veya **RAMNENSES.** Rom. tar. Roma'nın ilk üç boyundan biri. Öbür boyları Sabinler (Titienses) ve Etrüsklerdir (Luceres). — Bu boydan toplanmış altı yüz kişiden meydana gelen ve her biri yüzer kişilik altı birlik için de bu ad kullanılırdı. (L)

RAMNİTOL veya **RAMNİT** i. (fr. *rhamnitol* veya *rhamnite*). Kim. Ramnoz'un hidrojenlenmesiyle türeyen alkol (metilpentit). [L]

RAMN(O)—, yun. *ramnos,* akdiken'den alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

RAMNOZ i. (fr. *rhamnose*). Kim. Formülü $CH_3(CHOH)_4CHO$, H_2O olan şeker (metilpentoz); susuz halde 124° C'a doğru erir; tabiî ozitlerinin (kersetin, hesperidin) ayrışmasıyle meydana gelir. (Derişik sülfürik asit etkisiyle metil fürfürale dönüşür.) [L]

RAMNOZİT i. (fr. *rhamnoside*). Kim. Ramnoz'un ozitlerine verilen genel ad; bu ozitlerin hidroliziyle ramnoz* elde edilir. (L)

RAMNUS. Esk. coğ. Attike'de demos, Aiantis kabilesinin mülkü. Adını, Euripos'a hâkim kayalık burunda çok bol yetişen dikenli fundalardan (ramnos) alır. Nemesis tapınağının (M.Ö. V. yy.), küçük Themis tapınağının (M. Ö. VI. yy.) kalıntıları. Themis tapınağının çevresinde 1890'da yapılan kazılarda bulunan bir ephebos heykeli, taştan iki koltuk ve Khairestratos (M.Ö. 300'e doğr.) imzasını taşıyan dev bir Themis heykeli Atina müzesindedir. Bir tepe üzerinde, Akropolis'in yıkıntıları. (L)

RAMOLİNO (Maria Letizia). Bk. BONAPARTE.

RAMOMA, Ranavalona-Mancaka II'nin öbür adı. (L)

RAMON (Gaston), fransız veterineri ve biyoloji bilgini (Bellechaume, Yonne 1886-Garches 1963). Veteriner okulunu bitirdikten sonra Pasteur enstitüsü müdürü oldu. Mikrop toksinleri konusunda yaptığı araştırmalarla tanındı. Birçok toksini (difteri, tetanoz, stafilokok) «anatoksin» denilen yeni maddelere dönüştürdü. Bir karışımdaki toksin ve anatoksin miktarını belirlemeğe yarayan değerli bir metot (flokülasyon metodu) buldu. Hayvanlardan yararlanarak tedavi edici serumları (difteri, tetanoz v.b.) elde etme usulünü geliştirdi. Bazı karma aşılar da (difteri, tetanoz, tifo, poratifo) onun çalışmaları sayesinde elde edildi. (L)

RAMONAS (Vincas), litvanyalı yazar (doğ. 1905). Gerçekçi ve izlenimci bir hikâye kitabı ile edebiyat hayatına atıldı: *Dailininkas Rauba* (Sanatçı Rauba) [1934]. Romanları arasında, özellikle, Sovyetler'in Litvanya'ya gelişini anlatan *Kryziali* (Haçlar) [1947] anılmağa değer. (M)

RAMON BERENGUER II (1053'e doğr. — 1082), Barcelona kontu (1076-1082); **Kıtık kafa** lakabıyle tanınır. Murcia'ya karşı giriştiği bir seferde yararlık gösterdi. 1076'dan beri kendisiyle birlikte hükümdarlık eden ve hükümdarlığı 1096'ya kadar süren ikiz kardeşi Berenguer Ramon II tarafından öldürüldüğü sanılır. (L)

RAMON BERENGUER III (1082'ye doğr. - 1131), Barcelona Kontu (1096-1131) ve Provence kontu (Raimond Berenger I) [1112 /1113-1131] oldu. Amcası Berenguer Ramon II'nin vârisiydi (1096), Murabıtları uzaklaştırmayı (1114'te Barcelona kapılarında durdurulan saldırı) ve Torragona din merkezini kurarak babasının fethettiği yerleri, yeniden iskân etmeyi başardı. Kuzey İspanya'da huzuru ve Akdeniz'deki ticaretin güvenliğini sağlamak için islâm denizcilerinin üssü olan İbiza (1114) ve Mallorca (1115-1116) adalarını işgal etti. Ayrıca İtalyan devletlerini müslüman aleyhtarı bir koalisyona sürüklemeğe de teşebbüs etti (Cenova ile Pisa'yı ziyaret, papaya büyükelçi gönderme [1117]). Puglia dükü Puggero II ve Cenova ile ittifak antlaşmaları (1127) yaptı. Besalu (1111), Cerdana (1117), Ampurdan (1123), Provence, Gevaudan, Rouergue ve Millau kontluklarını ilhak ederek devletinin sınırlarını Pireneler'in iki yanına yaydı. Bu son fetihlerini, Provence ve Gevaudan kontesi Gerberge'in kızı Douce ile evlendikten sonra gerçekleştirdi (1112). 1125'te Provence-Barcelona (Batı'da Rhône, Kuzey'de Durance ile sınırlı) ve Provence-Toulouse kontluklarına ait toprakların bölünmesini kabul eden ve Avignon ile çevresine dokunmayan bir antlaşma imzaladı. Böylece birinci Katalan imparatorluğunun temellerini atmış oldu. (L)

RAMON BERENGUER IV (1115'e doğr. — Borgo San Dalmazzo, Piemonte 1162), Barcelona kontu (1131-1162), Aragon prensi (1137-1162) ve Provence'ın vasi kontu (1144-1162). Ramiro II'nin kızı Petronila de Aragon ile evlenerek (1137'den beri tasarlanan bu evlilik ancak 1151'de gerçekleşti) Aragon ile Katalonya'yı birleştirdi. Ramiro II'nin çekilmesinden (1137) sonra, Aragon prensi unvanı ile Aragon kırallığını yönetti ve rahip-kralın askerî tarikatlere tanıdığı kraliyet haklarını toprak bağışları yaparak geri aldı (1143). Castilla'lı Alfonso VII'yi Almeria fethinde (1147) destekleyerek Tortosa (1148) ve Lerida'yı (1149) geri aldı ve Katalan dağlarındaki son müslümanları uzaklaştırdı (1154). Kardeşi Berenguer Ramon'un ölümü (1144) üstüne Provence'ı Raimond Berenger II (1144-1162) adıyle ve Toulouse kontları ile Baux senyörlerinin (1142-1162) hak iddialarına karşı yeğeni Raimond Berenger III'ün vasisi olarak yönetti. İmparator Friedrich I Barbarossa'nın kontluk üstündeki metbuluğunu kabul etti, ama kontluğun ailesinde kalmasını şart koştu. (L)

RAMON BERENGUER el Viejo I («ihtiyar») [1024'e doğr. - 1076], Barcelona kontu (1035-1076). Rodrigo Diaz'ın (el Cid) kızlarından biriyle evlendi; hıristiyanların giriştiği yeniden fetih hareketine katıldı, topraklarını Aşağı Ebro ırmağı yönünde genişletti, Ampurdan ve Pallars kontlarına metbuluğunu kabul ettirdi; aralarında Zaragoza hükümdarı da bulunan birçok müslüman prensini haraca bağladı. Akrabalık bağlarından yararlanarak Languedoc'a hâkim oldu. Beziers, Narbonne ve Carcassonne kontlarına metbuluğunu kabul ettirdi. Avrupa'nın ilk feodal yasası olan *Usatges*'i (Barcelona töreleri) yazdırdı. İkinci karısının, ilk evliliğinden olan oğlu Pedro Ramon tarafından öldürülmesi (1071) ve iki oğlunu birbirine düşüren amansız rekabet yüzünden son yılları sıkıntı içinde geçti. (L)

RAMON BORRELL (öl. 1018), Barcelona kontu (992-1018). Müslümanlara karşı papalığın yardımını istedi, İspanya'da müslümanlar arasında çıkan çekişmelere ve özellikle Süleyman bin el-Hakim'e karşı Kurtuba prensi Muhammed el-Mehdî'yi destekledi ve onun zaferi kazanmasına yardım etti, ama müttefiğinin bozguna uğraması üzerine ordusu Cordoba'yı yağma etti. (1010). [L]

RAMOND (Louis), fransız hekimi (Paris 1879-ay.y. 1952). Sporotrikoz, *Sporotrichum Beurmanni* (1902), ilkel akciğer plevra tüberkülozu ve tüberküloz menenjitleri üstüne incelemeler yaptı. *Conférences de Clinique Médicale Pratique* (Pratik İç Hastalıkları Kliniği Konferansları) adı altında toplanan dersleri, XX. yy.ın ilk yarısındaki klinik öğretiminde ne kadar büyük bir açıklık ve kesinliğe varıldığını gösterir. (L)

RAMONDİA veya **RAMONDA** i. (*Ramond* de Carbonnières'in adından). Büyük bir sap ucunda 3 - 4 sm büyüklükte mor çiçekleri olan otsu bitki. (*Gesneriaceae* familyasından.)

— ANSIKL. *Ramondia*'lar, rozet şeklinde dizili, kalın, tüysü yapraklı otsu bitkilerdir; taç kısmı çan biçiminde olan çiçekleri 5 - 6 sm uzunluğunda bir sapın ucunda toplu bulunur. Hepsi de serin ve nemli bahçelerde yetiştirilen pek çok türü vardır. *Ramondia natalia*'nın çiçekleri mavimsi, *R. Pyreneensis*'inki parlak mor renktedir. (L)

rami

RAMON Y CAJAL (Santiago). Bk. CAJAL (Santiago RAMON Y).

RAMORİNO (Gerolamo), italyan generali (Cenova 1792 - Torino 1849). 1807'de La Flèche askerî okulunu bitirdi. İmparatorluk devrinin bütün savaşlarına katıldı ve Waterloo'da albay rütbesiyle görev aldı. Daha sonra İtalya (1821) ve Polonya (1831) ayaklanmalarına katıldı; Mazzini ile birlikte bir gizli dernek kurdu. 1848 ve 1849 savaşlarına katıldı. Novara'dan sonra ihanetle suçlandı; bir harp divanı tarafından mahkûm ve idam edildi. (L)

RAMOS (Graciliano), brezilyalı romancı (Quebrangulo, Alagoas 1892-Rio de Janeiro 1952). Verimli bir yazardı; birçok eser bıraktı: *Angustia* (Acı), *İnfancia* (Çocukluk), *Memorias do Cárcere* (Hücre Anıları) [L]

RAMOS (Joao DE DEUS). Bk. DEUS RAMOS.

RAMOS (Jose Antonio), kübalı yazar (Havana 1885 -ay.y. 1946). 1911'de diplomat oluncaya kadar dergilerde çalıştı. 1932'de, Machado'nun zulmüne uğrayınca, Meksika'ya sığındı ve altı yıl sonra Küba'ya Millî kütüphanenin yönetimini üstüne aldı. Oyun, roman ve denemelerinde ülkesinin siyasî ve sosyal meseleleriyle yakından ilgilendi. Tiyatro çalışmalarında İbsen ile Hauptmann'ın etkisi görülür: *Almas Rebeldes* (Âsi Ruhlar) [1906], *Satanas* (Şeytan) [1913], *Caliban Rex* (Kral Caliban) [1914], *El Hombre Fuerte* (Kuvvetli Adam) [1915], *Tembladera* (Titreme) [1918], *En las Manos de Dios* (Allaha Emanet) [1933], *La Leyenda de las Estrellas* (Yıldızlar Efsanesi) [1935]. Romanları: *Las İmpurezas de la Realidad* (Hakikatin Çirkinlikleri [1929] ve *Caniqui* (İnce Bez) [1930]. (L)

RAMOS CARRİON (Miguel), ispanyol tiyatro adamı (Zamora 1845 — Madrid 1915). 1866'dan sonra yazmağa başladı. Çok sayıdaki komedilerinin başlıcaları: *Cada loco con su tema* (Her Deliye Kendi Zırvası) [1874], *Los Senoritos* (Küçük Beyler) [1874] *La Bruja* (Cadı) [1887]. Müziğini Chapi'nin yazdığı *La Tempestad* (Curcuna); Chueca'nın müzklendirdiği *El Chaleco Blanco* (Beyaz Yelek) [1890] ve özellikle *Agua, Azucarillos y Aguardiente* (Su, Kesme Şeker ve Konyak) [1897], Madrid geleneklerini yansıtan müzikli komedilerdir. (M)

RAMOTH-GALAAD. Esk. coğ. Damaskene'de (Suriye) şehir, İsrail kralı Ahat, şehri Şam kralı Ben Hadad'dan almağa çalıştı, ama başaramadı (M.Ö. 853). Yehu peygamber Elişa'nın buyruğuyle burada İsrail kralı olarak taç giydi (M.Ö. 841'e doğru). [L]

RAMP i. (fr. *rampe*). Tiyat. Sahne zemi-

ninin seyirciye en yakın kısmında, soldan sağa sahne boyunca uzanan yüksekçe kısım. (İç tarafında ramp ışıkları yer alır. Ramp, hem bu ışık dizisini seyircinin gözünden uzak tutmak, hem de ışığı sahneye yansıtmak amacıyle yapılmıştır.) || *Ramp ışığına çıkmak,* (bir tiyatro eseri için) sahneye konmak. || *Ramp ışıkları,* ramp'ın iç tarafında dizi halinde ışık veren düzenek. (Günümüzün sahne düzeninde genellikle kaldırılmıştır. Aydınlatma, ışıldaklarla yapılır.) [M]

RAM MOHAN ROY
Cabinet des Estampes, Paris

RAMPA i. (ital k.). Bayınd. Bir arazinin, bir karayolunun, bir demiryolu hattının v.b., yatay doğrultuya göre eğimli olan kısmı. (Bk. ANSİKL.) || *Çekme rampası,* su altına doğru hafif bir eğimle inen dolgu toprak. || *Giriş rampası,* bir inşaata, bir rıhtıma v.b.ye giden eğimli yol.

— ÇEŞ. DEY. *Rampa etmek. Argo.* Davet edilmediği halde, birinin içki masasına oturmak.

— Dy. Bir vagonu raya sokmak veya raydan çıkarmak için kullanılan âlet. || *Ayırma rampası,* bir garın dışında, hatların çeşitli yönlere ayrıldığı yol ağının başlangıcında bulunan ve bağlantı takımları daha önceden çözülmüş trenlerin itilerek ayrılmasına yarayan iki tarafı eğimli yol. (Ağır ağır itilen vagonlar, ayırma rampasından aşağıya doğru inerken, birbirlerinden uzaklaşmak ve makasların yardımıyle değişik hatlara girmek için gerekli hızı kazanmış olur.) || *Yanaşma rampası,* vagonların, yüklenecek eşyaya kolayca yanaşabilmesi için iki ambar hattının arasına yapılan yüksek set. || *Yükleme rampası,* arabaları vagonlara kolaylıkla yüklemek için, demiryolundan daha yüksek yapılmış platform.

— Denizc. *Esk.* Kızaklara yerleştirilen takozları birbirine kenetlemeyi sağlayan uçları eğri ve çiviye benzeyen sivri demir. || Bir teknenin yanaşmasına elverişli olmayan kıyı ile teknenin bağlantısını sağlayan iskele, duba veya sal. || *Rampa alma,* yelkenli bir savaş gemisinin, savaşmak için başka bir tekneyle borda bordaya gelmesi. || *Rampa baltası,* rampacıların kullandıkları iki yüzlü, kısa saplı bir çeşit balta. (Bu silâhlar rampacıların bellerindeki palaskalara asılı dururdu.) || *Rampa etme,* bir teknenin başka bir tekneye veya rıhtıma yanaşması. || *Rampa harbesi,* yelkenli savaş gemilerinde borda bordaya yapılan savaşlarda, bumbaları gözetlemekle görevli deniz erlerinin kullandığı silâh. (Üç köşeli, çelik namlulu ve ağaç saplı bir süngü biçimindeydi.)

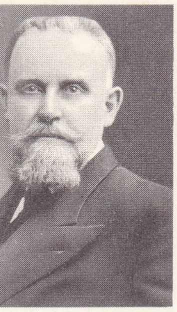

Gaston RAMON

— Havc. Bir pisti aydınlatmak için yerleştirilmiş projektörler dizisi.

— Mad. oc. Hava dönüş kuyusunu ana vantilatöre bağlayan eğik galeri.

— Mekan. Üzerine mekanik bir düzenek veya bir gale takılan eğik kısım.

— Petr. *Yükleme rampası,* tankerlerin ve sarnıç vagonların esnek borularla bağlanarak akaryakıt yüklendiği doldurma kolektörü.

— Sil. *Fırlatma rampası,* bazı özitmeli mermilerin veya özel silâhların fırlatılmasını sağlayan ve eğik düzlem halinde bir gövdeden meydana gelen düzenek: *Füze rampası.* Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bağlantı elemanı olarak kullanılan, ucu eğik madenî parça.

— ANSİKL. Bayınd. *Rampa*'ların yarattığı büyük dirençleri pratikte mümkün olduğu kadar azaltma yoluna gidildi. Bunun için, rampanın uzandığı alan genişletilerek, eğim hafifletildi. Dağlık ülkelerde, yollara spiral veya salyangoz şeklinde kıvrımlar verildi. Demiryollarında, rampaların eğimi en çok 8 ile 15 mm/m arasında değişir; fakat dağlar üzerinden geçen hatlarda 50 ve özel durumlarda 90 mm/m'ye kadar ulaşır. «Kremayerli» denen ve merkezî bir ray üzerinde çalışan özel lokomotifler, genellikle 70 mm/m'yi aşan rampalarda kullanılır.

— Sil. Kalkış sırasında tepki kuvvetlerinin doğmaması, özitmeli* mermilerin temel özelliğidir; bu yüzden, bu mermilerin fırlatılması için ateşli silâhlar gerekmez, yalnız basit bir destek mermileri hedefe doğru yöneltir. Bununla birlikte, yeri terketmezden önce büyük bir hız verilmesi gereken V1*ler, *fırlatma rampası* denilen beton pistler üzerinden hareketli şaryolarla fırlatılırdı. Bugün de özel silâhların, füzelerin çoğu rampalar yardımıyle fırlatılır. (LM)

RAMPACI i. (*rampa*'dan *rampa-cı*). Denizc. tar. Denizde borda bordaya savaşıldığı devirde güvertede karşı gemiden gelecek saldırıları önlemekle görevli deniz askeri. (M)

RAMPAL (Jean-Pierre), fransız flütçüsü (Marsilya 1922). Müzik öğrenimine babası Joseph Rampal ile başladı, sonra Paris konservatuvarını bitirerek bir birincilik ödülünü aldı. 1945'ten sonra dünyaca tanındı. Rampal, günümüzün en büyük flütçüleri arasında yer alır. XVII. ve XVIII. yy. klasik repertuvarının önemli bir bölümü onun sayesinde yeniden değerlendirilmiştir. (L)

RAMPOLDİ (Giovanni Battista), italyan şarkiyatçısı (Uboldo, Milano 1761-Milano 1836). Doğu ülkelerini gezdi; Milano'da gümrük idaresinde çalıştı. Öğretici, coğrafî, tarihî birçok derleme dışında, *Annali Musulmani* (İslâm Yıllığı) [12 cilt, 1822-1826] adlı bir eser yazdı. B. d'Herbolot'nun *Bibliotheque Orientale*'ine (Doğu Kütüphanesi) dayanan bu eser, islâm devletleri tarihi üstüne ilk büyük çalışmadır. (L)

RAMPSİNİTOS, Mısır'ın efsanevî firavunu. Maceraları Herodotos tarafından derlenmiştir. Rampsinitos'un servetini çalan hırsıza kızını nasıl yamadığını ve Demeter ile nasıl barbut oynadığını anlatan hikâyeler en güzelleridir. (M)

RAMPUR, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir, Delhi'nin doğusunda; 135 600 nüf. Pamuk, kimyasal madde ve elektrik malzemesi fabrikaları.

● *Tarih.* Hindistan'da müslüman hâkimiyetinin kurulmasından sonra Rohilkhand'a göç eden Afganlılar ile Patanlar, burada zamanla kuvvetlendiler. Kuzey Hindistan'da XV. yy.ın ikinci yarısında Lûdilerin Şir Şahlar devrinde de Surların yönetiminde hâkimiyet kurdular. Evrengzib'in ölümünden sonra dağılan Hint-Türk imparatorluğunun yerine birçok afgan idarî bölgesi kuruldu. Bu sırada ünlü kumandanları Davud Han idi. Onun evlâtlığı Ali Muhammed Han, ücretli askerleriyle kuvvetini artırdı. Bir süre sonra da bağlı bulunduğu İran hükümdarı Nadir Şaha vergi ödememeğe başladı. Ali Muhammed'in kuvvetlenmesini kendisi için tehlikeli gören Üz hâkimi Safder Ceng'in de kışkırttığı Nadir Şah, Rohilkhand üstüne yürüdü; Ali Muhammed esir alındı. Bir süre sonra affedilerek ülkesine döndü (1748). Ölümünden sonra oğulları küçük oldukları için devletin yönetimi, Hafız Rahmet Han ile Dundi Han adlı iki kumandanın eline geçti. Onların zamanında çıkan karışıklıklar devletin durumunu sarstı. Rohilkhand'a saldıran (1771) Maratalara karşılık Üz nevvabı (vezir) Şücaüddevle'den yardım isteyen Hafız Rahmet Han, bu yardıma karşılık ona 40 lak (4 milyon) rupi vermeyi kabul etti; fakat parayı ödemedi. Şücaüddevle, Hindistan valisi ingiliz Warren Hastings'ten yardım alarak Rohillalar üstüne yürüdü ve onları yenerek, Rampur'u ele geçirdi. Bu savaşta Hafız Rahmet Han öldü. Rohillaların başına geçen Ali Muhammed Hanın oğlu Feyzullah Han, Şücaüddevle ile yaptığı anlaşmaya göre Rampur ve öteki bölgeleri içine alan bir dirlik elde etti. Şücaüddevle'nin ölümünden (1775) sonra yerine oğlu Asavüddevle geldi. Rohilkhand 1801'de İngilizlerin eline geçti. (M)

RAMSAUER (Carl Wilhelm), alman fizikçisi (Osternburg 1879-Berlin 1955). 1921'den itibaren Danzig Politeknik okulunda fizik okuttu; 1928'den sonra A.E.G. Fabrikaları Araştırma enstitüsüne müdür oldu; 1931'den sonra ise Berlin Teknik Yüksekokulu profesörlüğüne getirildi. Termoiyonik etkiler, radyoaktivite meseleleri, atom ve molekül fiziği, gazların iyonlaşması v.b. üstüne araştırmalar yaptı. (M)

RAMSAY (Allan), iskoçyalı şair (Leadhills, Lanarkhills, Lanarkshire 1686-Edinburgh 1758). Hayata berber olarak atıldı, İskoçya'da ilk seyyar kütüphaneyi kurduktan sonra 1726'da bir kitabevi satın aldı. İngiliz ve iskoç şarkıları derlemesi *Tea Table Miscellany*'yi (Çay Masasından Seçmeler) [1724-1727] ve eski iskoç şiiri derlemesi *The Ever Green*'i (Çam) [1724-1727] yayımladı. Pastoral şiiri *The Gentle Shepherd*'da (Nazik Çoban) [1725], samimî bir tabiat sevgisi görülür. (L)

RAMSAY (Allan), ingiliz ressamı (Edinburgh 1713-Dever 1784). George III'ün sarayında ressamdı; başarılı portreler yaptı: *Jean-Jacques Rousseau* (Edinburgh Millî galerisi), *George III* (Londra, National Portrait gallery), *Kraliçe Charlotte* (Louvre). [L]

RAMSAY (James), birinci **Dalhousie markisi.** Bk. DALHOUSİE.

RAMSAY (sir Bertram Home), ingiliz amirali (Middlesex, Hampton Court 1833-Fransa 1945). Parlak bir meslek hayatından sonra 1938'de Anavatan donanması kurmay başkanıyken kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. 1939'da, savaşın başlamasından kısa bir süre önce yeniden hizmete çağırıldı; Dover boğazının savunmasıyle görevlendirildi ve Dunkerque'in tahliyesini yönetti. Müttefiklerin 1942 Kuzey Afrika çıkarması sırasında, akdeniz ingiliz donanması kumandanı amiral Cunningham'ın yardımcısıydı. Ertesi yıl Normandiya çıkarmasını yapacak deniz kuvvetlerinin kumandanlığına tayin edildiyse de çok geçmeden bir uçak kazasında öldü. (L)

RAMSAY (sir William), ingiliz kimyacısı (Glasgow 1852-Hingh Wycombe, Bucks 1916). Bristol (1880), daha sonra Londra üniversitesinde (1887) profesör oldu ve 1879'da Borwn hareketini moleküller arasındaki çarpışmalarla açıkladı. 1894'te lord Raleigh ile birlikte, havada argon ve 1895'-te Cleve ile işbirliği yaparak kleveit'te helyum bulunduğunu keşfetti. 1898'de de Travers ile birlikte havadaki öbür nadir gazları buldu. 1904'te, Soddy ile beraber çalışarak, radyum'un parçalanma ürünleri olarak radon ve helyum'u elde etti. Aynı yıl Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

RAMSDEN (Jesse), ingiliz mekanikçisi (Salterhebble, Yorkshire 1735-Brighton 1800). Önce gravür üstünde çalıştı, daha sonra fizik ve optik âletlerin yapımıyle ilgilendi. 1768'de, cam tablalı bir elektrostatik makine tasarısı hazırladı; dürbünler, mikrometreler, dereceli daireler yaptı. Teodoliti ve dürbünlerin büyütme gücünü ölçmek için dinametreyi icat etti. Geodezi cetvellerini hazırlamak amacıyle madenlerin genleşmesi üstünde incelemeler yaptı. (L)

RAMSES veya **RAMESES,** XIX. ve XX. hanedanlardan on bir firavuna verilen eski mısır dilindeki **Ramassu** («tanrı Re tarafından yaratıldı») adının yunanca yazılışı, — **Ramses I** (M.Ö. 1314-1312), önce kral Horemheb'in bakanıydı; onun yerini alarak XIX. hanedanı kurdu. —**Ramses II** *Meiamun* (M.Ö. 1301'e doğr. - 1235'e doğr.), Ramses I'in torunu. İktidara kendisini ortak eden Sethi I'in (yun. Sethon) oğludur. Pek çok karısı, oğlu ve kızı vardı. Hititlerden Suriye'yi almağa çalıştı; savaş birkaç defa lehine ve aleyhine döndü. Ramses yararlık gösterdiği Kadeş savaşı sayesinde, mısır edebiyatının en güzel eserlerinden biri olan *Kadeş Şiiri*'nde, halkın koruyucusu olan kutsal kralın gerekliliğini resmen hatırlatmak imkânını buldu. Savaştan sonra, Hattuşili ile imzalanan antlaşma gereğince daha önceki duruma dönüldü. Bayındırlık konusunda büyük faaliyet gösteren Ramses II, devâsa heykellerin sayısını artırdı, Aşağı Nübye'de kaya içine oyulmuş Ebu Simbel'i ve diğer beş tapınağı; Teb'de Ramesseum veya Ramesseion ile Luksor'un ön avlusunu ve sayıları inanılmayacak kadar çok olan diğer tapınakları yaptırdı, yazıtlar hazırlattı. Bunlar özellikle, başkent «Pi-Ramses»in (bk. TANİS) bulunduğu Delta'dadır. Krallar Vâdisi'nde bulunan ve yıkıntı haline gelmiş olan büyük mezarını ziyaret bugün yasaklanmıştır. Yunanlılar tarafından nakledilen eski söylentilerde OSYMANDYAS adı ile tanınır ve bazen Senusret III ile karıştırılır. Bazı tarihçiler «musevî göçü»nün (exodus) onun hükümdarlığı sırasında gerçekleştiğine inanırlar. —**Ramses III** (M.Ö. 1198'e doğr. - 1166), Sethnakh'ın oğlu. XX. hanedanın ikinci firavunudur. Libya boylarının ve «deniz halklarının» istilâlarını durdurdu. Bu «deniz halkları» arasında, Filistinlilerin dahil olduğu Anadolu ve Ege halkları da vardı. Ramses III, Filistin'de Mısır etkisini yeniden kurdu. Birçok komployа karşı koydu; öldürüldüğü sanılmak-

Foto. LAROUSSE

tadır. Anıtlarının başlıcaları büyük Medinet Habu tapınağı ile Krallar Vâdisi'ndeki mezarıdır. — Son Ramses'ler, yani **Ramses IV** ile **Ramses XI** arasında yer alan hükümdarlar hakkında hemen hiç birşey bilinmez. Bunlar XX. hanedanın sonunu (M.Ö. 1166'-dan 1085'e kadar) meydana getirirler. Bu kıralların devrinde Mısır'ın imparatorluk gücü yavaş yavaş geriledi; içeride siyasî ve sosyal bir anarşi başladı (Teb plebleri tarafından eski kral mezarlarının yağma edilmesi). Bu hükümdarlar, Krallar Vâdisi'nde kendilerine mezarlar yaptırdılar. Ramses IX'un mezarı, günümüze kadar iyi bir şekilde muhafaza edilmiştir. (L)

RAMSEY (Arthur Michael), anglikan başpapazı (Cambridge 1904). Cambridge üniversitesinde okudu. 1929'da papaz oldu. 1940'ta Durham, 1950'de de Cambridge üniversitesinde ilâhiyat profesörlüğü yaptı. 1952'de Durham piskoposu, dört yıl sonra da York başpiskoposu oldu. 1961'de Conterbury başpiskoposluğuna ve İngiltere yargıç başpapazlığına getirildi. Başlıca eserleri: *The Gospel and the Catholic Church* (İncil ve Katolik Kilisesi) [1936], *Introducing the Christian Faith* (Hıristiyan İnancına Giriş) [1961]. (L)

RAMSEY (William of), ingiliz mimarı (öl. 1349). Londra'daki Saint Paul katedralinin büyük salonunu ve manastırını yaptı, Lichfield katedralinin koro yerini (1337) yaptı. Windsor'da Dizbağı tarikatı şapelinin ilk planı da muhtemelen onun eseridir. Düşey üslûbu ilk uygulayanlardandır. (L)

RAMSGATE, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Kuzey denizi kıyısında Forenland burnunun güneyinde; 36 900 nüf. Balıkçılık limanı ve yatçılık merkezi. Sayfiye yeri. (L)

RAMSTEDT (Gustaf John), finli türkolog (1873-1950). Fin-ugur dilleri üstünde çalıştı. Altay dillerinin karşılaştırmalı grameriyle moğol dilinin gramerini yazdı. Başlıca eserleri: *Über die Konjugation des Khalkha-Mongolischen* (Halha- Moğolcanın Fiil Çekimi Üstüne) [1902]; *Kalmükische Sprachproben I, Kalmükische Märchen* (Kalmukça Dil Malzemesi I, Kalmukça Masallar) [1909]; *Kalmükisches Wörterbuch* (Kalmukça Sözlük) [1935]; *A Korean Grammar* (Kore Dili Grameri) [1939]; *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft I. Lautlehre, II. Formenlehre* (Altay Dilbilimine Giriş, I. Sesbilgisi, II. Şekil bilgisi) [1951]. (M)

RAMULARIA i. Basit mantar cinsi. (Birçok türü bitkilere [enginar, pancar, çilek, menekşe, çuhaçiçeği, nergis] dadanır ve genellikle yaprakların üzerinde lekelere sebep olur.) [L]

RAMUS (Pierre DE LA RAMÉE, daha çok latince — adıyle tanınır), fransız hümanisti, matematikçisi ve filozofu (Cuts, Vermandois 1515-Paris 1572). İflâs etmiş bir kişizadenin oğluydu; gündüzleri Navarre kolejinde uşaklık ederek, geceleri de okuyarak edebiyat doktoru oldu. Aristoteles'i yeren iki eser yazdı: *Dialecticae Partitiones* ve *Aristotelicae Animadversiones* (1543). Sorbonne, bu eserlere tepki gösterdi ve kral konseyi Ramus'u mahkûm etti. Ama 1545'-te Presles kolejinin başkanı ona kendi yerine geçmesini teklif etti; 1547'de Henri II Sorbonne'un kararını geçersiz saydı ve Ramus 1551'de Lorraine kardinali sayesinde krallık kolejinde (Collège de France) kürsü sahibi oldu. Böylece Collège de France'a tayin edilen ilk matematik profesörü oluyordu. Poissy kolokyumundan sonra (1561) Ramus, reform hareketine katıldı ve kürsüsünden ayrılmak zorunda kaldı. Amboise barışının ardından görevine döndü (1563-1567). 1568'de Almanya'ya bir yolculuk yaptı. Saint-Germain barışından (1570) sonra Paris'e döndü. Düşmanı Charpentier'nin kiralık kaatilleri tarafından, Saint-Barthélemy katliamı sırasında Presles kolejinde öldürüldü. (L)

RAMUSİO (Giovanbattista), italyan coğrafyacısı, bilgini ve devlet adamı (Treviso 1485-Padova 1557). 1515'ten itibaren Venedik şatosu sekreteri, 1533'te Onlar meclisi sekreteri oldu ve birçok ülkede elçilik yaptı. Yolculuklarını anlatan değerli bir kitap yayımladı: *Delle Navigationi et Viaggi* (Denizcilik ve Seyahatler Üstüne) [1550-1559]. (L)

RAMUZ (Charles Ferdinand), fransızca yazan isviçreli yazar (Cully, Vaud kantonu 1878 - Pully, Lozan yakını 1947). 1902'den 1914'e kadar Paris'te yaşadı; sonra İsveç'e döndü ve oraya yerleşti. 1914'te kurulan *Cahiers Vaudois*'ya yazılar yazdı; bir süre sonra Stravinskiy ile birlikte çalıştı. *Le Petit Village* (Küçük Köy) [1903], *Chansons* (Şarkılar) [1914] gibi şiir kitapları, *Raison d'Être* (Varolma Nedeni) [1914], *Le Grand Printemps* (Büyük İlkbahar) [1917], *Chant de Notre Rhône* (Rhône'umuzun Türküsü) [1920], *Salutation Paysanne* (Köylü Selâmı) [1921] gibi lirik nesirleri; *Aline* (1905), *Vie de Samuel Belet* (Samuel Belet'nin Hayatı) [1913], *Le Règne de l'Esprit Malin* (Kötü Ruhun Hükümranlığı) [1917], *La Guérison des Maladies* (Hastalıkların İyileştirilmesi) [1917], *Terre du Ciel* (Gögün Toprağı) [1918], *Les Signes Parmi Nous* (Aramızdaki İşaretler) [1919], *Présence de la Mort* (Ölümün Varlığı) [1923], *La Grande Peur dans la Montagne* (Dağda Büyük Korku) [1926] gibi hikâyeleri; *Questions* (Sorular) [1935], *Paris, Notes d'un Vaudois* (Paris, Bir Vaud'lunun Notları) [1939] gibi denemeleri vardır. Yirmi ciltlik *Ouvres Complete*'inden (*Toplu Eserler*) [1941] sonra Ramuz, *Journal*'ini (Günlük) yayımladı (1945). Ramuz klasik gelenekten ayrılarak eserlerini kendi konuşma diliyle yazdı. Bu dil bazen çetrefil ve kaba bir dildi. Fakat Ramuz, Peguy ve Claudel gibi en yalın ve sade araçlarla güçlü bir şiir yaratmayı bildi. (L)

—RAN sıf. (fars. *rânden*, sürmek'ten *-rân*). *Esk.* «Süren, sevkeden, oynayan, icra eden» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Esbran*, at süren. || *Hâme-ran*, kalem oynatan. || *Hüküm-ran*. Bk. HÜKÜMRAN. || *Kâmran*. Bk. KÂMRAN. (M)

RAN i. (fars. *rân*). Anat. *Esk.* Uyluk. (M)

RAN («kaçırıcı kadın»). İskandinav mit. Okyanus tanrısı Aegir'in karısı. Elindeki ağla denizcileri yakalar, okyanustaki evine götürürdü. (L)

RAN (Nâzım Hikmet), türk şairi (Selânik 1902-Moskova 1963). Matbuat Umum müdürlüğü ve Hamburg konsolosluğu yapmış olan Hikmet Nâzım Beyin oğlu, şair ve mevlevî Nâzım Paşanın torunu. Göztepe'de Taşmektep'te, bir süre Galatasaray lisesinde okudu. Nişantaşı Numune mektebinden Heybeliada Bahriye mektebine geçti. Beş yıl sonra, hastalanınca okuldan ve askerlikten ayrıldı. Kurtuluş savaşı sırasında Anadolu'ya geçti (1920). Bir süre Bolu'da öğretmenlik yaptı. Sonra, İnebolu yoluyle Rusya'ya geçti. Moskova üniversitesinde sosyoloji ve ekonomi öğrenimi yaptı. 1928 Yılında Türkiye'ye döndü. 1931-1936 Yılları arasında çeşitli gazete ve dergilerde çalıştı. 1938 Yılında Harp okulunda komünizm propagandası yapmak suçuyle tutuklandı ve 28 yıl 4 ay hapse mahkûm oldu.

1950 Temmuzunda çıkan af kanunundan yararlandı, hapisten çıktı. Resmî makamlardan habersiz olarak Türkiye'yi terk etti. Rusya'ya gitti. Türkiye aleyhinde faaliyette bulunma gerekçesiyle 15 ağustos 1951 tarihli *Resmî Gazete*'de türk vatandaşlığından çıkarıldığı ilân edildi. Polonya tabiiyetine girdi ve *Borzecki* soyadını aldı. *Lehistan Mektubu* adlı şiirinde dedelerinden birinin Polonya'dan geldiğini, onun da kendisi gibi ihtilâlci olduğunu ve bu dedesiyle övündüğünü anlatması bu olaya bağlanabilir. Bundan sonraki yılları Sofya, Varşova, Moskova'da geçti.

İlk şiirleri *Alemdar* gazetesinde *Yarın* dergisinde ve Celâl Sahir Erozan'ın aylık şiir dergilerinde yayımlandı. Moskova'ya ilk gidişinden sonra yazdığı şiirlerde hece veznini, öLçülü, kafiyeli şiir tarzını bıraktı. Rusya'da sıkı bir komünist terbiyesi gören şair *19 Yaşım* başlıklı şiirinde bu yıllarını anlatır ve «24 saatte 24 saat Lenin / 24 saat Marks, 24 saat Engels» sözleriyle kendisine öğretilen doktrinin niteliğini ve yoğunluğunu belirtir. Yine kendi deyimiyle «beyninin kıvrımlarına kadar materyalist» olan Nâzım, bu ilk gençlik yıllarında aldığı fikrî telkini, ömrü boyunca muhafaza etti. 1920'lerin Rusya'sında kendisini tamamıyle Komünist partisinin emrine verdi. O sırada Rus Komünist partisi bütün sanatçıları, işçilere marksist-leninist dünya görüşünü telkin etmek için seferber etmişti. Komünist şairler yazdıkları şiirleri fabrikalarda işçilere okuyorlardı. Nâzım Hikmet de bu yolda

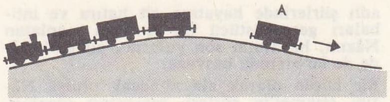

ayırma rampası (dy.)

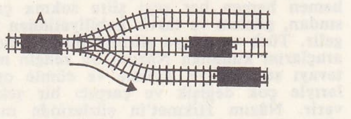

şiirler yazdı. İşçinin seviyesine ve zevkine hitap eden bu şiirler, çok hareketli ve gürültülü bir hitabet edası taşır. 1909'da ortaya çıkan ve niteliği bakımından ihtilâlci olan fütürizm, Rusya'da Mayakovskiy tarafından yüksek bir sanat seviyesine çıkarılmış bulunuyordu. Nâzım Hikmet onun ve diğer rus şairlerinin kendi dillerinde yaptıklarını Türkçeye uyguladı. 1928 Yılında Türkiye'ye dönünce, şiirlerini 1938 yılına kadar *Resimli Ay* dergisinde yayımladı, birkaç şiir kitabı çıkardı. Nâzım'ın bu yıllara ait şiirleri şekil bakımından fütürist, muhteva bakımından ideolojiktir. Şair, fikirlerini ifade ederken bol bol fantastik hayallere de başvurur. Sosyalizm ile sanayileşmeyi bir tutan Nâzım, makineyi yüceltir ve insanı makineye uydurmağa çalışır. *Trrrum trrrum trrrum/trak tiki tak/Makinalaşmak istiyorum* mısraları bu düşünceyi özetler. Nâzım'ın bu yıllarda yazdığı şiirlerde sanayi sahasından alınma hayaller büyük bir yer tutar. Şiirlerden çoğuna mekanik sesleri taklit eden bir gürültü hâkimdir. Geniş türk okuyucusu komünizmi reddetmekle birlikte, şekil bakımından çok yeni, sanayileşme ideali ile kendi istek ve hayallerine cevap veren bu şiirleri sevmiştir. Nâzım'dan önce Tevfik Fikret, Mehmed Âkif ve Mehmed Emin, çağdaş medeniyeti öven, sosyal muhtevalı şiirler yazmışlardı.

Nâzım, türk edebiyatında esasen var olan bu akıma, fütürist bir şekil, marksist ve leninist bir muhteva verdi. Daha önce Ahmed Hâşim'in aruz ile denediği serbest müstezat tarzını heceye uyguladı. 1938'den başlayarak hapishanede, kalabalıktan uzak kalan ve kendine dönen Nâzım'ın şiirlerinde ton, muhteva ve üslûp bakımından büyük bir değişiklik oldu. Daha önceki şiirlerine hâkim olan ve makine gürültüsünü hatırlatan çok sesli ve çok hareketli üslûbun yerini yumuşak bir ifade tarzı, ideolojinin yerini şahsî günlük yaşantılar ve özlemler aldı. Nâzım Hikmet'in bu devreye ait şiirlerinde hapishane hayatının zarurî kıldığı hareketsizlik ve içe dönüş kadar, Orhan Veli ve arkadaşlarının İkinci Dünya savaşı yıllarında vücuda getirdikleri düz, sade, günlük yaşantı şiirlerinin de etkisi vardır. Şiirde ses ve benzetmeyi reddeden Orhan Veli, Nâzım'ın daha önceki şiirlerinin başlıca özelliğini teşkil eden gürültülü retoriği öldürmüştür, denilebilir. 1950 Yılından sonra Nâzım Hikmet, Moskova'da tekrar komünist âlemin gürültülü ve gürültücü havasına daldı. Türkiye'de Bursa hapishanesinde kazandığı lirik üslûbu kaybetti. Bu yıllarda A.B.D.'ye karşı dünya çapında ideolojik bir savaşa giren Sovyet Rusya, büyük şöhret kazanan Nâzım Hikmet'i dünyanın çeşitli ülkelerine propagandacı olarak yolladı. Nâzım'ın 1951 yılından sonra yazmış olduğu şiirlerden çoğu Parti'nin emriyle ve onun hoşuna gitmek için yazılmış propaganda şiirlerinden ibaret kaldı. 1960 Yılında Moskova'da yazdığı bir şiirde kendisinin Rusya'ya ne kadar bağlı olduğunu belirtmek için «Lenin, diyorum da, Vladimir İlic Lenin, diyorum ve 40 yıldır onun peşince parti biletimle gidiyorum» demek ihtiyacını duyar. Nâzım, bu döneme ait fazla ideolojik şiirleri yanında çeşitli ülkelere yaptığı yolculuk izlenimlerini ve Türkiye'ye ait hatıralarını anlatan lirik şiirler de yazdı. Annesi bir ressam olan Nâzım'da kuvvetli bir görme ve gördüğünü kaydetme duygusu vardı. Seyahat intibalarında Nâzım'ın bu kabiliyeti açıkça görülür. 1941 Yılında Bursa hapishanesinde yazdığı çok uzun *Memleketimden İnsan Manzaraları*

rampa

Nâzım Hikmet RAN

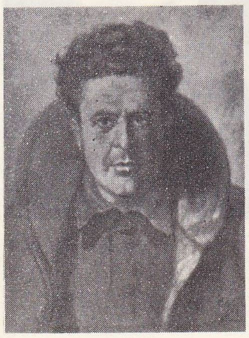

annesi tarafından 1942'de hapishanede yapılmış yağlıboya portresi («Bu Dünyadan Nâzım Geçti» adlı kitaptan)

(«Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar» adlı kitaptan)

Foto. MEYDAN

sir William RAMSAY

Michael RAMSEY

adlı şiirlerinde hayatına ait hatıra ve intibaları gerçeküstücü bir metotla anlatan Nâzım, hayatının son yıllarına ait şiirlerinde de bu metoda başvurur.

Bir bütün olarak ele alınacak olursa Nâzım Hikmet'in şiirleri, marksizm ideolojisinin emrinde olmakla beraber, şekil ve muhteva bakımından çok zengindir. Bu zenginlik basit ve basmakalıp olan ideolojik sistemden değil, şairin yaratma gücünden, dünyayı bütün duyu organlarıyle kavrama, hemen hemen her şeyi şiire sokma çabasından, gözlem ve tasvir kabiliyetinden ileri gelir. Türk ve dünya şiirinin bütün anlatım araçlarını kullanan Nâzım, bu zengin muhtevayı ses, kafiye, kelime ve cümle oyunlarıyle çok değişik ve çarpıcı bir şekilde verir. Nâzım Hikmet'in şiirlerinde marksizm ve materyalizm bir tür din haline gelmiştir. Bir şiirinde kendisinden bahsederken «tepeden tırnağa iman» sözlerini kullanır. «Hâfız-ı Kapital» olmak istediğini belirtir. Başka bir şiirinde tıpkı mistikler gibi Tanrı'nın her yerde «toprakta, taşta, tunçta, tuvalde, çelikte ve plastikte» tecelli ettiğini söyler. Onu dindar mistiklerden ayıran taraf, maddeyi reddedecek yerde ona tapmasıdır.

Şiir kitapları: *835 Satır* (1929); *Jokond ile Si-Ya-u* (1929); *Varan 3* (1930); *1 + 1 = 1* (1930); *Sesini Kaybeden Şehir* (1931); *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* (1931); *Gece Gelen Telgraf* (1932); *Taranta Babu'ya Mektuplar* (1935); *Portreler* (1935); *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı* (1936); *Saat 21-22 Şiirleri* (1965); *Kurtuluş Savaşı Destanı* (1965); *Şu 1941 Yılında* («Memleketimden İnsan Manzaraları»nın 3. kitabı) [1965]; *Dört Hapishaneden* (1966); *Rubailer* (1966); *Yeni Şiirler* (1966); *Memleketimden İnsan Manzaraları* (ilk bölüm) [1966]; *Memleketimden İnsan Manzaraları* (1966-1967); *Kuvayı Milliye* (1968). Oyunları: *Kafatası* (1932); *Bir Ölü Evi* (veya *Merhumun Hanesi*) [1932]; *Unutulan Adam* (1935); *Ferhad ile Şirin* (1965); *Sabahat* (1965); *İnek* (1965); *Ocak Başında Yolcu* (iki oyun birarada) [1966]; *Yusuf ile Menofis* (1967); Romanları: *Kan Konuşmaz* (1965); *Yeşil Elmalar* (yedi yazardan derleme) [1965]; *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim* (1967); Fıkraları: *İt Ürür, Kervan Yürür* (Orhan Selim adıyle gazetelerde yazdığı yazılar) [1965]. Masal kitabı: *Sevdalı Bulut* (1968). [M]

RANA sıf. (ar. *raʿn* > *erʿan*'dan *raʿnā*, akılsız, düşüncesizce konuşan kadın). *Esk.* Çok güzel, latif, hoş: *Bana anlatma o rana dini / Bilirim ben de senin bildiğini* (Tevfik Fikret). *Her âşık eder bilder-i ranaya perestiş* (Cenab Şahabeddin). || İ. Kadın ve erkek adı.

◆ Zf. *Esk.* Pek iyi, âlâ: *Eyyam-ı fitnenin nasıl muhataralı ve dehşetli vakitler olduğu ve bu vaka ile rana malûm olur* (Cevdet Paşa). [M]

RANALES çoğl. i. Bot. Bk. DÜĞÜNÇİÇEKLERİ.

RANATRA i. Tatlı sularda bitkilerin üzerinde yaşayan etçil böcek. (Heteroptera takımının *nepidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Ranatra* çok uzun gövdelidir; karın kısmının sonunda ince uzun iki tel bulunur; bataklıklarda dip çamurlarında yaşar ve oralardaki su böceklerini avlayarak beslenir. Avrupa'da bulunan tek türü *Ranatra linearis*'tir. (L)

RANAVALONA I (1790'a doğr. - Tananarive 1861), Madagaskar kraliçesi (1828-1861). Radama I'in karısıydı; ondan sonra tahta çıktı, başbakan Rainiharo ile evlendi. Yabancı nüfuzuna karşı savaş açtı, misyonerlere baskı yaptı; bu yüzden Fransa Tintingue'i işgal etti (1829) ve İngiltere ile Fransa Tamatave'i bombaladı (1845). Ranavalona, Merina'ların adayı işgal etmesini ve etkin bir yönetimi kurmasını sağlamağa çalıştı. Rainiharo'nun ölümünden (1852) sonra oğlu Raharo misyonerlerin geri gelmesine izin verdi. Bunlar arasında bulunan ingiliz Ellis, kraliçeyi kışkırtarak fransız tacirlerinden Laborde ve Lastelle'e zorluk çıkarttı. Veliaht Rakoto (sonradan Radama II. adını aldı) ile Fransızların bir komplo hazırladıklarını Ellis'ten öğrenen Ranavalona I bütün Avrupalıları sınır dışı ederek (1857) birçok hıristiyanı öldürttü. (L)

RAMSES II'nin savaş arabaları Kadeş savaşında Hititler'e saldırırken Ramesseum'un alçak kabartması

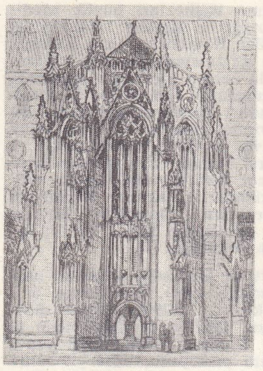
V. of RAMSEY eski Saint-Paul (Londra) katedrali avlusunun kapısı, Süsleme Sanatları kütüphanesi, Paris

RAMSES III birbirlerine bağlı üç sıra filistinli esir dizisini arkasından sürüklerken, Medinet Habu tapınağının detayı

RAMSES III Medinet Habu tapınağının alçak kabartması

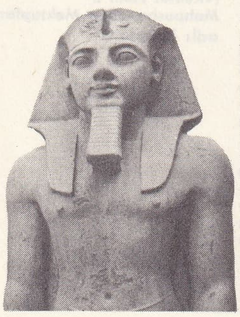
RAMSES II Luksor'daki devasa heykel (detay)

alçak kabartması (detay)
RAMSES IV Honsu tapınağı

RANAVALONA II (öl. 1883), Madagaskar kraliçesi (1868-1883). Radama II'nin ikinci karısı. Rasoherina'nın yerine geçti (1868), başbakan Rainilaiarivony ile evlendi ve onunla birlikte Protestanlığı kabul etti (1869). Hükümdarlığı sırasındaki başlıca olaylar şunlardır: İngiltere ve Fransa'ya ticaret serbestliği tanınması karşılığında kraliçeye Batı Sakalav'ların dışında bütün adaya hâkim olma hakkını sağlayan antlaşmaların imzalanması; liberal reformlar (birden fazla kadınla evlenmenin ve içkinin yasaklanması, hafta tatili); merkezîleştirme siyaseti, öğretimin ve ordunun teşkilâtlandırılması. Laborde'un (öl. 1878) vârislerine düşen mirasın verilmemesi ve yabancıların toprak sahibi olmalarını yasak eden mart 1881 tarihli kanunun çıkarılması üzerine, Fransa, adayı ablukaya aldı. 1883 Mayısında da amiral Pierre, Majunga'yı ve sonra da Tamatave'ı işgal etti; kraliçe temmuz ayında öldü. (L)

RANAVALONA III (1862 - Cezayir 1917), Madagaskar kraliçesi (1883 - 1897). Ranavalona II'nin kuzinidir. Prens Ratrima'dan dul kalınca tahta çıktı (1883) ve daha önceki iki kraliçeden dul kalmış olan başbakan Rainilaiarivony ile evlendi. Fransız donanmasının ablukasından sonra imzaladığı antlaşma ile Diégo-Suarez limanını ve dış siyasetinin yönetimini Fransa'ya bıraktı (17 aralık 1885). Antlaşmanın uygulanmasında gösterilen kötüniyet, Fransa'nın 1895 seferine ve asker göndererek ülkede himaye idaresi kurmasına yol açtı (eylül). Himaye yönetiminin sömürge yönetimi haline getirilmesinden sonra çıkan ayaklanma üzerine Gallieni'nin tahttan indirdiği kraliçe (şubat 1897) önce Réunion'a, sonra da Cezayir'e sürüldü. (L)

RANC (Jean), fransız ressamı (Montpellier 1674 - Madrid 1735). Hyacinthe Rigaud'nun yeğeni. 1724 - 1735 Arasında İspanya kralı Felipe V'in ressamı oldu. Hizmetkârının ihmali, Madrid'deki Alkazar sarayının eski kiralık dairesinde yangın çıkmasına yol açtı (1734). Belli başlı eserleri Prado müzesindedir. (L)

RANCAGUA, Orta Şili'de şehir, O'Higgins ilinin merkezi, orta vâdide; 40 000 nüf. Ticaret merkezi. Bölgede önemli bakır madeni. (L)

RANCE (LA), Fransa'da Bretagne'da kıyı ırmağı, Manş denizine dökülür. 100 km. La Rance, Méné dağlarından çıkar ve Dinan'dan geçer, Dinan'da başlayan uzun

RAMUS C. van Sichem'in eseri Cabinet des Estampes, Paris

Foto. *Histoire de l'Humanité; LAROUSSE*

halicinin (ria) kıyısında Saint-Servan ve Saint Malo limanları kurulmuştur. (L)

RANCH [renç] veya **RANCHO** i. (ing. - amerikanca veya isp. k.). Amerikan çiftliği. (Ortasında insanların durması için bir ev, çevresinde hayvan yetiştirmek için geniş çayırlar bulunur.) [L]

RANCİT SİNGH, Sikh imparatorluğunun kurucusu (Pencap 1780 - öl. 1839). Babası Maha Singh'in ölümünden sonra (1792) Sikh konfederasyonuna bağlı bir kolun başına geçti; Lahor (1799) ve Amritsar'ı ilhak etti (1802). Güneydeki Sutlec arazisini işgal etmeğe kalkınca İngiltere'nin bu bölgedeki hak iddialarıyle karşılaştı ve teşebbüsünden vaz geçti (Amritsar antlaşması, 1809). Avrupalı uzmanlardan yararlanarak modern bir ordu kurdu. Bu ordu sayesinde topraklarını, Keşmir'i de içine alacak şekilde genişletti (1823). Kendisini Afganlılara karşı koruyan İngiltere'ye yardım etti. (L)

RANÇİ, Hindistan'da şehir, Bihar'ın yazlık başkenti, Çota Nagpur'da; 139 400 nüf. Ağır metalürji. Lake sanayii. İpekböcekçiliği merkezi. (L)

RAND i. Güney Afrika cumhuriyetinin parası. || Tristan da Cunha adasının parası. (L)

RAND, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) madencilik markezi WITWATERSRAND'ın kısaltılmış adı. (L)

RANDA i. (ital. k.). Denizc. *Esk.* Bir yelkenli gemide, en geride bulunan düzensiz yamuk biçimindeki yan yelken. (Genellikle, yarım serenler üzerine açılan yelkenler de bu adı taşır, fakat bunlar türüne göre ayrı ayrı adlar alır.) [RANDA YELKENİ de denir]. || *Randa bumbası,* üç direkli yelken gemisinde, yarım ay biçiminde bir çatalla grandi direğine takılan ve yatay durumda geriye doğru uzanarak «dikvento» denilen iplerle direğin hemen dibine yerleştirilen seren. (Bk. ANSİKL.) || *Randa istingası,* cunda, çatal, bel, etek adlarını taşıyan ve randa yelkenini boğup sarmak için kullanılan selviçeler.

— ANSİKL. Brigantin yelkeni *randa bumbası*'na sarılır; bumba «orsa pupa palangası» denilen palanga ile sağa sola yöneltilir, yelken açılmadığı zaman da yarım ay biçiminde bir çatal üzerine oturtulur. Serenli veya yamuk dörtgen biçiminde yelken açan gemilerde bumba yelkenin alt yakasındadır ve ucunda her tarafa dönmesini sağlayan direğe dayalı bir çatal veya kilit vardır. Bu tür serene *altaboşo sereni* de denir. (ML)

RANDA (Antonin), çek hukukçusu (Bystrice na Uhlave, Klatovy 1834-Dobrichovice, Prag 1914). Prag üniversitesinde profesörlük yaptı (1862-1904). Siyasî hayata atıldı. Özellikle karşılaştırmalı hukuk konusunda önemli çalışmalar yaptı. Almanca olarak yazdığı eserler: *Der Besitz Nach Österreichische Rechte* (Avusturya Hukukunda Milliyet) [1864]; *Die Schadenersatzpflicht Nach österrichsche Rechte mit Bedachtnahme Auf Ausländischen Gesetzgebungen* (Yabancı Ülke Kanunları ve Avusturya Hukukunda Tazminat Yükümlülüğü) [1907]. (M)

RANDAZZO, İtalya'da komün, Sicilya'da (Catania ili), Alcantara vâdisinde, Etna'nın eteğinde 12 700 nüf. Tamamı siyah lavlardan inşa edilmiş olan şehir Peloritani ve Etna dağları arasındaki geçide hâkim olduğu için İkinci Dünya savaşında çok zarar gördü. Fakat hâlâ Ortaçağ havasını muhafaza eder: roman ve gotik üslûbunda Santa-Maria kilisesi (XIII. yy.) San Martino kilisesinde XIV. yy.dan kalma çan kulesi. Randazzo bir tarım pazarıdır. Besin sanayii. (L)

RANDERS, Danimarka'da şehir, *Randers amt*'ının (idare bölgesi) merkezi, Jutland'ın doğu kısmında *Randers fiyordu* kıyısında; 41 900 nüf. Gotik üslûbunda kilise. Ticaret limanı. Besin sanayii (füme som balığı, bira fabrikaları). Eldivencilik. Ayakkabı yapımı. —*Randers idare bölgesi,* 170 800 nüf. (L)

RANDEVU i. (fr. *rendez-vous*). Aynı saatte ve aynı yerde olmağa karar veren iki veya daha çok kişi arasındaki buluşma: *Şayet Fazıl, genç metresinin o gün randevuya niçin gelmediğini bilseydi, kaçırdığı fırsatın büyüklüğüne daha fazla acınırdı* (Vâ-Nû). *Randevuları saat on birdeydi. Saat de neredeyse on bire geliyordu* (S.F. Abasıyanık). || Buluşulacak yer: *Randevuya erken gelmek.* || *Randevu evi.* Bk. RANDEVUEVİ.

— ÇEŞ. DEY. *Randevu almak,* bir kimseden belli bir saatte belli bir yerde buluşmak için söz almak: *«İstanbul kokuyorsun» diye üstümü başımı koklamağa kalkmış, gece için randevu almadan yakamı bırakmamıştı* (R.N. Güntekin). || *Randevu vermek,* belli bir saatte belli bir yerde buluşmak için birine söz vermek. (M)

RANDEVUCU sıf. ve i. (*randevu*'dan *randevu-cu*). Randevuevi işleten (kimse). [M]

RANDEVUCULUK i. (*randevucu*'dan *randevucu-luk*). Randevucunun yaptığı iş. (M)

RANDEVUEVİ bls. i. Gizli fuhuş amacıyle işletilen ev.

— Huk. Bk. GENELEV. (M)

RANDFONTEİN, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir, Witwatersrand'da, Johannesburg'un batısında; 34 600 nüf. Altın filizinden atom filizi çıkarımı. (L)

RANDIMAN i. (fr. *rendement*'dan). Verim: *Bu gibi işlerde en doğrusu randımanı sağlamaktır* (A. H. Tanpınar). *Araştırmalar kalkınma planları, istihsali artırmak, randımanları yükseltmek, tekniğe sahip olmak v.s.* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Randımanlı** sıf. Verimli: *Randımanlı bir çalışma.*

◆ **Randımansız** sıf. Verimsiz. (M)

RANDİA i. (ing. eczacısı J. *Rand*'ın adından). Gardenia'ya yakın bitki; bütün tropikal bölgelerde yüzden fazla türü vardır. (Bunlar beyaz veya sarı çiçekli ağaç veya ağaççıklardır; çiçekleri yaprakların koltuğunda demet halinde bulunur. Meyvesi az veya çok etli ve çok tanelidir. Bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Kökboyasıgillerden.) [L]

RANDİT i. (amerikalı kimyacı T.O. *Rand*'ın adından fr. *randite*). Miner. Hidratlı tabiî uranyum ve kalsiyum karbonat. (L)

RANDOİN (Lucie), biyoloji ve sağlık uzmanı fransız kadın bilgin (Boeurs-en-Othe, Yonne 1888-Paris 1960), Albert Dastre'ın öğrencisi. Önce çeşitli hayvan türlerinin kanındaki şekerleri inceledi, sonra araştırmalarını vitaminlere yöneltti, beslenmede denge ve dengesizlik kavramlarını ortaya koydu. 1942'de Besin Sağlığı Bilimsel enstitüsü müdürlüğüne getirildi. Besinlerin sağlık bakımından ıslahı ve diyetetiğin geliştirilmesinde büyük payı oldu. (L)

RANDOLPH (Asa Philip), amerikalı işçi lideri (Crescent City, Florida 1889). Metodizm mezhebine bağlı bir rahibin oğlu. 1917'de radikal bir zenci gazetesi olan *Messenger*'ı (Haberci) yayımladı: bu gazetede zencileri işçi birliklerine katılmağa çağırıyor, beyaz ve zenci işçiler arasında dayanışma kurulmasını istiyordu. 1930'larda, zenci, liberal ve işçi gruplarının koalisyonundan meydana gelen Ulusal Zenci kongresinin başkanlığını yaptı. 1941'de, sanayiciler, zencilerin yurt savunmasında çalıştırılmasını reddedince, Randolph, protesto amacıyle Washington üstüne kitle halinde bir yürüyüş düzenledi. 1947'de de silâhlı kuvvetlerde ırk ayrılığını önlemek amacıyle düzenlenen hareketin başına geçti. Amerikan İşçi federasyonu (AFL - C.İ.O.) başkan yardımcılığına getirildi (1957). 1963'te, Washington üstüne kitle halinde İş ve Özgürlük yürüyüşünü yönetti. Bu, A.B.D. tarihinde o güne kadar yapılan en büyük yürüyüştü. 1966'da medenî haklar üstüne düzenlenen Beyaz Saray konferansı fahrî başkanlığına seçildi. «Kara iktidar» (Black Power) görüşüne karşı çıkarak, bazı zenci liderleriyle bunu belirten bir bildiri yayımladı (1967). [LM]

RANDOLPH (Thomas), ingiliz diplomatı (Badlesmere, Kent 1523 - Londra 1590). Protestandı, Mary Tudor zamanında Fransa'ya sığındı, İskoçya ve Rusya'da kraliçe Elizabeth'in temsilcisi oldu (1568). Rusya'dan ingiliz tacirleri için bazı imtiyazlar kopardı. (L)

RANDSTAD HOLLAND, Hollanda'da, Amsterdam, Utrecht, Rotterdam ve La Haye şehirleriyle sınırlı bölgeye verilen ad; ülkenin yönetim, ticaret ve sanayi faliyetlerinin büyük kısmı burada toplanır, 2 000 km²'den az olan Randstad Holland'ın nüfusu 4 milyonu aşar. (L)

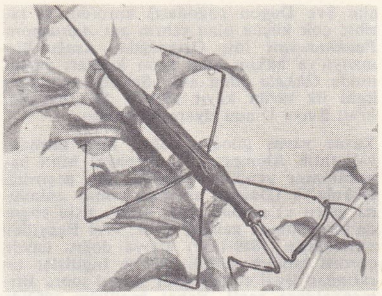

ranatra

RANELLA i. Bursidae familyasından önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça altcinsi; sıcak ve ılık denizlerde yaygındır; eyosen tabakalarında fosil olarak bulunur. (L)

RANGABİS (Aleksandros Rizos), yunanlı siyaset adamı ve yazar (İstanbul 1810-Atina 1892). Atina üniversitesinde arkeoloji profesörlüğü yaptı. Dışişleri bakanı oldu (1856). Paris ve Berlin elçiliklerinde bulundu. Modern Yunanistan'a, Eski Yunancaya yakın edebî bir dil kazandırmağa çalışan yazarlardandır. Başlıca eserleri: *Historia tis Arkhaias Kallitekhnias* (İlkçağ Güzel Sanatlar Tarihi) [1866]; *Syllogi ton Hellinikon Arkhaiotiton* (İlkçağ Helen Eserleri Derlemesi) [1842], *Politikai Arkhaiotites* (Siyasetle İlgili İlkçağ Eserleri) [1866]. (L)

Ranger, Ay'ın incelenmesi için 1961'de amerikalılar tarafından fırlatılmağa başlanan bir dizi uzay sondalarına verilen ad. İlk atılanlar başarılı olamadı, ancak 28 temmuz 1964'te fırlatılan «Ranger VII» istenen sonuca ulaşabildi. Bu araç, Ay'ın yüzeyine çarpıp öncekiler gibi parçalanmadan önce, bir dizi ilgi çekici fotoğraf yolladı. Bu başarıyı, 1965'te Ranger VIII ve Ranger IX'un atılışları takip etti. Bunlar, Ay'ın daha başka özelliklerini meydana çıkarmak için atılan «Surveyor» ve «Lunar Orbiter» uydularının öncüleri oldu. (L)

RANGONİ (Cristoforo), italyan mimarı (Piacenza XVII. yy.). Piacenza Belediye sarayının tiyatrosunu yaptı (1646). Tiyatronun binlerce seyirci alan salonu, süslemelerinin zenginliğiyle dikkati çeker (yalancı mermerden dor sütunları, yaldızlı kornişler). Bu tiyatronun, bükülmez bir perdesi ve önemli sahne tertibatı vardı. (L)

RANGOON, Birmanya'nın başkenti ve Pegu idare bölümünün merkezi, Rangoon ırmağı kıyısında, Martaban körfezine 34 km uzaklıkta; 737 000 nüf. Ülkenin en büyük şehri ve başlıca limanı olan Rangoon, Birmanya demiryolu ağının merkezidir. Tersaneler; bıçkıhaneler; çeltik fabrikaları.

● *Tarih.* Modern şehrin gerisinde pirinç tarlaları ve mangrov bataklıklarıyle örtülü geniş deltanın tek tepesi yükselir. Daha Tarihöncesinde yerleşilen şehirde M.S. ilk yüzyıllarda önemli bir buddha tapınağı (bu-

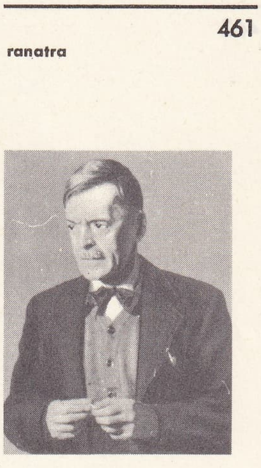

C.F. RAMUZ

RANAVALONA III

RANGOON
Skwe Dagon büyük pagodası, (aşağıda) girişindeki efsanevî hayvan figürü (yüksl. 18 m)

Foto. LAROUSSE

gün Şve Dagon pagodası) kuruldu. O tarihte çok küçük olan şehrin adı *Asitnagora Paukkaravati* idi; Ortaçağda, Aşağı Birmanya'ya hâkim olan Mon kralları zamanında *Okkala* adını aldı. Şehrin geçmişiyle ilgili ilk tarihî kayıt 1372'de Hanthavaddi kralı Binya U'nun ziyaretini anlatır.

Yavaş yavaş güneye doğru inen birmanyalı fatih Alompra (Alaungpaya) Mon hanedanının yendi ve 1755'te ele geçirdiği Okkala'ya (Dagon) «savaşın sonu» anlamına gelen «*Yangon*» adını verdi. Eski pagoda'nın yanında gelişen şehir, kral Bagyidav zamanında (1819-1837) kıyıya doğru kaydı, çevresi tahkim edildi. 1824'te İngilizler tarafından işgal edilen şehir iki yıl sonra Birmanyalılara geçti. Fakat İngilizler 1852'de burayı yeniden ele geçirdiler ve 90 yıl süreyle hâkimiyetleri altında tuttular. Rangoon'daki bütün eski evler bambudandı; İngilizler Asya'da hiç rastlanmayan, düzgün planlı, sokakları birbirini dik açılarla kesen modern bir şehir kurdular; büyük blok apartmanlar inşa ettiler; anacaddeleri Sule Pagoda'sına bağladılar. Ticarî bir antrepo ve ingiliz idaresinin merkezi haline gelen yeni şehir hızla gelişti: 1871'de Birmanya kralı Mandalay'dan Şve Dgon Pagoda'sına altın bir *hti* (şemsiye-taç) yolladı. 1882'den sonra Belediye meclisinin üçte ikisi seçimle işbaşına gelmeğe başladı. 1922'de çıkan Belediye kanunu ile Ragoon muhtar bir şehir haline geldi.

XIX. yy.ın sonuna doğru Rangoon'un etnik yapısında büyük bir değişiklik oldu. Hint sermayelerinin ve işçilerinin şehre akın etmesiyle yerli halk ancak varoşlarda tutunabildi. Zenginlik ve bereket yılları olan 1920'lerde hintli akını en yüksek noktasına ulaştı. 1931 Sayımına göre 400 415 kişi olan toplam nüfusun (şehir sınırları içinde) 212 929'u hintliydi. Bu arada şehirde çeşitli kurumlar gelişti. 1920'de kurulan Rangoon üniversitesine İnya yakınındaki kırlık bölgede 1 600 km²'lik bir alan eklendi. Önce Üniversite koleji ile Judson koleji sonra mühendislik, tıp ve öğretmen okulları inşa edildi.

Gelişme dönemini bir durgunluk ve sanayide huzursuzluk dönemi izledi. 1931'de hint aleyhtarı birçok kanlı ayaklanma patlak verdi. 1942 Martında Rangoon Japonların eline geçince hintlilerin çoğu kaçtı ve geri dönmedi. İkinci Dünya savaşında müttefikler tarafından bombalanan şehrin deniz cephesinde büyük yıkıntılar oldu. 3 Mayıs 1945'te geri dönen ingiliz-hint birlikleri harap bir şehirle karşılaştılar: yıkılan dokları eski haline getirmek için büyük çaba sarfedildi. 1947'de savaş öncesinde yüklenen mal oranının ancak yüzde 40'ına ulaşılabildi.

● *Bağımsızlık sonrası.* 1948'de Birmanya'nın bağımsızlığa kavuşmasından sonra ülkede birçok ayaklanma oldu; hattâ Rangoon bir süre için hükûmet denetimindeki tek şehirdi. 1950'ye kadar gerilemeğe devam eden ticaret o tarihten sonra kalkındıysa da şehir eski ticarî önemini kazanamadı. Bunun sebeplerinden biri kıyı sularının taraklanmaması ve ırmakların bakımsızlığıdır. Nitekim büyük gemiler Rangoon ırmağına giremez. Hükûmet sosyalist ilkelere uygun millî bir kalkınma siyaseti uygulamaktadır; bu kalkınma programı başkent çevresinde yoğunlaşmıştır. Devlet yatırımıyle kurulan iki dokuma, bir çelik, bir de ecza fabrikası henüz masrafını çıkarmamıştır. Bu arada yakılıp yıkılan bölgeden göçenler, şehir nüfusunu büyük ölçüde artırdı. 1958 Eylül-ekiminde yapılan hükûmet darbesiyle Birmanya'da ordu yönetime elkoydu. Aynı yılın aralığında şehir muhtariyetine son verildi ve albay Tun Şeyn şehir yöneticiliğine tayin edildi. Tun Şeyn'in başkanlığında şehri temizlemek ve göçmenleri şehir sınırları dışındaki yeni yerleşme bölgelerine aktarmak için büyük çabalar harcandı. 1962'de ordu yeniden yönetime elkoyunca, tek protesto üniversite öğrencilerinden geldi. Öğrenci gösterileri, aynı yılın temmuz ayında 17 öğrencinin vurulması ve Öğrenciler Birliği binasının yıkılmasıyle bastırıldı. Şehirde 1967 haziranında çin aleyhtarı kanlı gösteriler yapıldı; birçok çinli öldürüldü. Çin elçiliğine ve çinlilere ait evler ve dükkânlara saldırılar oldu. (M)

RANGSTRÖM (Ture), isveçli besteci (Stockholm 1884 - ay.y. 1947). Kendi kendini yetiştirdi. Fikir bakımından August Strindberg'in etkisinde kaldı. Değişik ve fantezi dolu üslûbu herhangi bir okula bağlanamaz. Besteleri: üç opera (en önemlisi, konusunu Strindberg'den aldığı *Kronbruden*), elliden fazlası orkestralı olmak üzere ik yüz kadar melodi, dört senfoni, süit'ler, yaylılar için bir *Livertimento Elegiaco*, bir yaylı çalgılar için dörtlü, keman için süit'ler v.b. Ayrıca müzik üstüne makaleler ve kitaplar yazdı. (L)

randa yelkeni

RANİ i. Hindistan'da kraliçe veya prenses; raca karısı. (L)

RANİERİ (Antonio), italyan yazarı (Napoli 1806-ay.y. 1888). 1831-1837 Arasında, daha çok Leopardi ile olan dostluğu dolayısıyle tanındı. Ama, çok sonraları yayımladığı bir hatıra kitabında (*Sette Anni di Sodalizio con G. Leopardi* [G. Leopardi ile Yedi Yıl], 1880) bu dostluktaki rolünü hoş olmayan bir tarzda övdü. *Ginevra o L'Orfanella della Nunziata* (Ginevra veya Nunziata'lı Öksüz Kız) [1839] adlı romanında, Napoli'deki yoksul çocuklar yurdunda yetişen fakir bir kızın hazin hikâyesini anlattı. Yazarın kovuşturulmasına yol açan bu eser, uzaktan uzağa verismo okulunu müjdeler. (L)

RANİGANC, Hindistan'da (Batı Bengal), şehir, Damodar vâdisinde, Asansol'un güneydoğusunda; 30 100 nüf. 1774'ten beri kömür çıkarılan Ranigane'ın, Damodar'ın kalkınmasında büyük payı oldu. Demir filizinde demir yüzdesinin çok düşük olmasına rağmen kömür ve demir madenlerinin yan yana olması ağır sanayinin gelişmesine yol açtı. Şehirde başka sanayi kolları da gelişmiştir (kimyasal ürünler, cam fabrikaları, kâğıt fabrikaları, çimento fabrikaları). [L]

RANİNA i. Tropikal denizlerde ve derin kıyı bölgelerinde yaşayan yengeç. (*Raninidae* familyasının örnek tipi.) [L]

RANJİNA (Dinko), hırvat şairi (Ragusa, Dalmaçya 1536-ay.y. 1607). Uzun yıllar Messina ve Floransa'da yaşadı, ticaret ve edebiyatla uğraştı. Petrarca'yı örnekseyerek İtalyanca ve Hırvatça lirik şiirler yazdı: *Pjesni Razlike* (Çeşitli Şiirler) [1563], *Diversi Eccellenti Autori* (Çeşitli Mükemmel yazarlar), *Rime Scelte* (Seçme Mısralar.) [M]

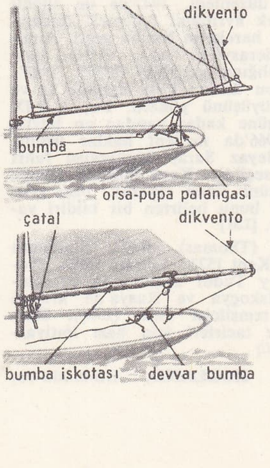

randa bumbası (denizc.)

RANK (Joseph), avusturyalı yazar (Friedrichsthal, Bohemya ormanı 1816-Hietzing, Viyana 1896). Sansürle başı derde girince Viyana'yı terk etti. Strasbourg'a, Prag'a, oradan da Dresden'e gitti. 1848'de Frankfurt parlamentosuna seçildi ve ılımlı sol kanatla mücadele etti. Kır hayatını anlatan gerçekçi hikâyeleriyle tanındı: *Aus dem Böhmerwalde* (Bohemya Ormanlarından) [1842], *Neue Erzählungen aus dem Böhmerwalde* (Bohemya Ormanlarından Yeni Hikâyeler) [1847]. Romanlarından en ünlüsü *Achtspännig*'dir (1857). Rank, L. Anzengruber ile birlikte, *Die Heimat* dergisini yönetti. (M)

Rank (GROUPE JOSEPH ARTHUR), ingiliz sinema sanayiinin yarıdan çoğunu ve hemen bütün donatımını kontrol eden derneklerin tümü. Öğretici filimlerden sonra (Manorfield İnvestments Ltd.), J. Arthur Rank (doğ. 1888), 1935'te büyük prodüksiyonlar yapmağa başladı ve General Film Distributors Ltd.'i (G.F.D.), daha sonra General Cinema Finance corporation'u kurdu. Ayrıca Amerikan Ünivérsal şirketinin yüzde otuzunu satın alarak, bu şirketin filimlerini İngiltere'de dağıttı. 1937'de Gaumont British Pictures corporation'un dağıtımını ele geçirdi. 1940'ta 700 sinema salonuna sahipti; teknik yönden bağımsız, fakat malî yönden bağımlı filim yapımcılarını toplayarak İndependent Producers Ltd.'i kurdu. 1945'ten beri ingiliz filimciliğinin yatırımları, Production Facilities Films Ltd. sayesinde yüzde yüz Rank topluluğu tarafından yapılır. Rank, bu yatırımlar dışında, filim yapımı için gerekli araçların yüzde doksanını ve İngiltere'deki sinema salonlarının donatımını sağlamaktadır. (L)

RANK (Otto), avusturyalı psikanalizci (Viyana (1884-New York 1939). Freud'un en iyi öğrencilerindendi. Bazı teorileri, özellikle nevrozun oluşum sebeplerinin başlıca kaynağı olan «doğum travması» ile ilgili teorileri, freud'cu doktrinde yer almaz. Psikanaliz ölçütlerini efsane ve folklor incelemelerine uyguladı. Başlıca eserleri: *Der Künstler* (Sanatçı) [1907]; *Das Inzestmotiv in Dichtung und Sage* (Şiir ve Efsanede Mahrem Zinası) [1919]; *Psychoanalystiche Beiträge zur Mythenforschung* (Mitoloji Araştırmalarına Psikanaliz Katkılar) [1919]; *Das Trouma der Geburt* (Doğum Travması) [1924]. (M)

RANKE (Johannes), alman antropoloğu (Thurnau, Yukarı Franken 1836-Münih 1916). 1886'da Münih'te ilk antropoloji kürsüsünü kurdu (bu kürsü uzun yıllar Almanya'da tek antropoloji kürsüsü olarak kaldı.) Özellikle bavyera halkının antropolojisi üstünde çalıştı (*Beiträge zur Physischen Antropologie der Bayern* [Bavyera Fiziksel Antropolojisine Katkılar], 1892-1895). En büyük eseri *Der Mensch* (İnsan) [1886] ile tanındı ve antropolojinin bütün Almanya'da yayılmasına önayak oldu. Ayrıca, *Archiv für Anthropologie* dergisini yönetti. (M)

RANKE (Leopold VON), alman tarihçisi (Wiehe, Thüringen 1795-Berlin 1886). Berlin'de profesörlük yaptı (1825-1871), resmî tarih yazarlığına getirildi (1841). Venedik kütüphanesi belgelerinden yararlanarak *Geschichte der Germanischen und Romanischen Völker 1494 bis 1535* (1494-1535 Arasında Germen ve Latin Halklarının Tarihi) [1824], *Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert* (XVI. ve XVII. yy.larda Osmanlılar ve İspanya Krallığı) [1827], *Die Römische Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16. und. 17. Jahrhundert* (Roma Papaları, Kiliseleri, XVI. ve XVII. yy.larda Papalık Devleti) [1834] adlı eserleri yazdı. Öbür eserleri: *Deutsche Geschicte im Zeitaller der Reformation* (Reform Çağında Alman Tarihi) [1839-1847], *Die Serbische Revolution* (Sırp İsyanı) [1829], *Serbien und die Türkei im 19. Jahrhundert* (XIX. yy.da Sırbistan ve Türkiye) [1879]. 1875'te başladığı *Weltgeschichte* (Dünya Tarihi) adlı eserini bitiremedi. Modern tarih anlayışı onunla olgunluğa ve metot sağlamlığına kavuştu denebilir. (L)

RANKER i. (ing. k.). Pedol. Silisli ana

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

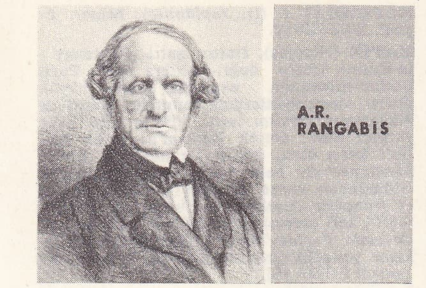

A.R. RANGABIS

kaya üzerinde yer alan, genellikle, humuslu genç toprak. (Rankerler kesitinde düzeyler yoktur. Çok yüzeysel olan ranker, çoğunlukla, yüksek dağ bölgelerinin özelliğidir.) [L]

RANKİ (György), macar bestecisi (Budapeşte 1907). Bestelerinde folklor ve cazdan etkilendi. Komik tarzda bir opera, bir bale, kantat'lar, orkestra eserleri, sonatlar, oda müziği besteledi. (L)

RANKİNE (William John Macquorn), iskoçyalı mühendis ve fizikçi (Edinburgh 1820-Glasgow 1872). Demiryolları yaptı, 1835'te Glasgow üniversitesinde mekanik profesörü oldu. Termodinamikte «enerji» terimini ileri sürdü, mekanikte potansiyel enerjiyle kinetik enerji arasındaki farkı ortaya koydu ve bu sayede enerjetiği kurdu. Dalgaların hareketi, pervaneler, buhar makinesi, esneklik teorisi, sürtmenlerin etkisi üstünde incelemeler yaptı. (L)

RANKL (Karl), alman müzikçisi (doğ. Gaden 1898), A. Schönberg ve A. Webern'in öğrencisiydi. Sırasıyle Viyana, Berlin, Wiesbaden, Graz, Prag ve Londra'da orkestra şefliği yaptı. Londra'da, 1946-1951 arasında Covent Garden'i yönetti. Oda müziği ve senfonik kompozisyonlarından başka bir de operası vardır: *Deirdre of the Sorrows* (1951). [M]

RANKOVİÇ (Aleksandar), yugoslav siyaset adamı (doğ. 1909). Komünist partisi militanlarındandı. 1929-1935 Arasında hapis yattı. 1941'de Gestapo tarafından tutuklandı. Tito ile birlikte düşmana karşı savaştı. 1946-1953 Arasında içişleri bakanı oldu. U. D.B.A. (Devlet Güvenliği müdürlüğü) gizli polis teşkilâtının başına getirildi. Federal hükûmet başkan yardımcısı oldu. Sovyetler'in Macaristan'a müdahalesini kınadı (1957), sovyet siyasetini şiddetle tenkit etti. 1963-1966 Arasında cumhurbaşkanı yardımcılığında bulundu. 4 Temmuz 1966'da görevinden alındı. 4 Ekimde de Yugoslav Komünist partisinden çıkarıldı. (L)

RANKOVİÇ (Svetolik), sırp yazarı (Moştanica 1863-Belgrad 1899). Gerçekçi bir yazardı. Küçük hikâyeler ve üç roman yazdı: *Gorski Tsar* (Dağlar Kralı) [1897], *Seoska Uçitelyitsa* (Köy Öğretmeni) [1898] ve ölümünden sonra yayımlanan *Poruşeni İdeali* (Yıkılmış Ülküler) [1900]. Bu romanlarında kötümser bir üslûpla o zamanki Sırbistan'ı anlattı. (L)

RANGOON
ülkenin en önemli budist tapınağı

RANSART, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) komün; 10 500 nüf. Kömür ocakları. Kimya ve metalürji sanayii. (L)

RANSENYÖMAN i. (fr. *renseignement*). Bilgi, danışma, istihbarat. (M)

RANSOMİT i. (amerikalı jeolog F.L. *Ransome*'un adından fr. *ransomite*). Miner Hidratlı tabiî demir ve bakır sülfat. (L)

RANT i. (fr. *rente*). İkt. Bir işe yatırılmış paranın veya kiraya verilmiş toprağın belirli bir süre içinde sağladığı gelir. || *Şibih* (veya *yarı*) *rant*, arzla talep arasındaki kısa süreli bir uyuşmazlıktan doğan arz esneksizliğinin doğurduğu rant. (Yarı rant yeteri kadar ürün, alıcı, işçi olmadığı zaman meydana gelir.)

— ANSİKL. Alanı başlangıçta dar olan *rant* kavramı genişlemekten geri kalmadı. Ricardo'dan (1772 - 1823) önceki yazarlar, rantla kirayı karıştırıyorlardı. Çiftlik kirası toprağın rantı, başka bir deyişle toprağın kullanımına ödenen ücretti. Toprak (gayrımenkul) rantı hakkındaki ünlü teoriyi Ricardo ortaya koydu. Ricardo, tarımda, azalan verim kanununa dayanıyordu ve ona göre en iyi topraklar en önce ekime ayrılıyordu. Ayrıca, tam rekabetin geçerli olduğu bir piyasada ürün belirli bir anda ve belirli bir ürün için, talebin karşılanması bakımından gerekli olan en az verimli toprakların en azından üretim maliyetine eşit, sadece bir tek fiyatın bulunabileceği ilkesini kabul etti.

Ricardo'nun iddiasına göre, verimsiz topraklara oranla üretim maliyetleri daha düşük olan en verimli topraklar, bir «rant» sağlayacaktır. Bu rant, tabiatın bir lutfu, bedavadan bir gelirdir; arz ve talebin genel şartlarının bir sonucudur. Fiyat teşekkülüne, üretim maliyetine girmez; verimli topraklara sahip olanların daha az verimli topraklar üzerindeki yüksek maliyetlerden ötürü elde ettikleri bir kazançtır. Şu halde bu, diferansiyel bir gelirdir; duruma, şartların değişkenliğine bağlı ve bunu elde edenin gayretiyle ilişkisi bulunmayan bir fazlalıktır. Ricardo'ya göre, mal sahibi, «toprağın öteden beri sahip bulunduğu ve ortadan kaldırılması imkânsız niteliklerinin» bir mükâfatı olarak bu rantı elde eder. Rant, ihtiyaçlara oranla, verimli toprakların azlığının sonucudur.

Ricardo'nun teorik analizi, rant fikrini iyice aydınlattı. Madem ki rant, arz ve talep hareketinin bir sonucudur; madem ki bir faktörün fiyatına oranla arzındaki esneksizlik (elastikiyetsizlik) durumuna bağlanabilir, o halde, tarım alanına has bir olay değildir ve gelir sağlanabilecek tüm alanlarda bu olaya rastlanabilir. Şu halde, rant kavramı, elastikiyetsizliğe bağlı bir gelir fazlalığı, bir fazladan kazanç gibi görünmektedir. Bu elastikiyet, toprak veya bir sanatçının yetenekleri gibi bazı faktörlerin az üretilebilirliğine bağlanabileceği gibi, belirli bir süre içinde arzın taleple uyuşmazlığına da tabi olabilir. Bu son durumda, az süreli bu rantlara «yarı rant» gözüyle bakılmıştır. Bunlar, üretim faktörlerinin geçici bir tam kullanma durumuyle ilişkili olabilir. Meselâ, bir bölgede belirli bir devrede el emeği az ise, öteki yerlerdekilerden daha iyi ücret alan bu bölge işçileri, sözü geçen azlık sonucu, bir ek gelirden yani bir *yarı rant*'tan faydalanacaklardır.

Rant ve daha çok yarı rant kavramı, öznel olayları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Böylece, üretim malları piyasasında, satış anında, satıcı veya alıcının psikolojik bir durumu sonucu olan «satıcı rantları» veya «alıcı rantları»na rastlanması mümkündür. Meselâ bir satıcı, beheri 1 000 kuruş olan bir mamulü piyasaya vermek umudundadır ve piyasa fiyatı da o sırada 1 100 kuruştur. Burada, tatmin edici kazanç, yani yarı rant 100 kuruştur. Hizmetler piyasasında, kredi alan veya veren, iş arz eden veya isteyen kimseler, bunu umduklarından daha kârlı fiyatla yapabilirler ve umdukları bu fiyatlara oranla, bir yarı ranttan faydalanırlar. Sunî azlık (nedret) durumları, üreticiler veya satıcılar arasındaki anlaşmalarla yahut tekellerin varlığı sebebiyle yaratılabilir. Bu durumlardan faydalananlar için, yarı rantlar veya *yapı rantları* doğar ki, bunları, şartlara bağlı olan ve yukarıda açıklanan rantlarından ayırt etmek gerekir. (L)

RANTA (Sulho Veikko), finlandiyalı besteci (Peräseinajoki 1901-Helsinki 1960). Helsinki'de Sibelius akademisinde ders verdi, ayrıca müzik tenkitleri yazdı. Eserleri: dört senfoni, bir senfonik şiir (*Kuzey Manzaraları*, 1933), birçok kantat, bir mezmur, dörtlüler, sonatlar v.b. (L)

RANTABİLİTE i. (fr. *rentabilité*). İkt. Belirli bir süre içinde kullanılan kapital ile aynı süre içinde elde edilen safî kâr arasındaki oran. || *Rantabilite hesapları*, işletmenin rantabilite bakımından durumunu ortaya koyan hesap. (Rantabilite hesaplarını yapabilmek için kullanılan esas rakam ve kıymetler, bilançodan, kâr ve zarar hesaplarından elde edilir.) [M]

RANTABL sıf. (fr. *rentable*). Gelirli, kâr getiren; verimli. (M)

RANTİYE i. (fr. *rentier*). Mülkünün geliriyle yaşayan kimse. (M)

RANTZAU (Henrik), danimarkalı devlet adamı (Steinburg, Holstein 1526-öl. 1598). Johan Rantzau'nun oğlu. Schleswig-Holstein valisi oldu (1556-1598); usta bir siyaset adamıydı, ilim ve sanatları korudu. *Cilicius Cimber* takma adıyle Dithmarschen savaşı üzerine Latince bir şiir yazdı. (M)

RANTZAU (Johan, — kontu), danimarkalı general (Steinburg, Holstein 1492-Breitenburg 1565). Holstein dükü Friedrich'i, Danimarkalıların teklif ettikleri tahtı kabule teşvik etti (1523). Ülkeyi hükmü altına aldı (Kopenhag kuşatması), âsilerle savaşan Christian III'e yardım etti, Speyer barışının görüşmelerini yaptı (1544). Schleswig ve Holstein valisi oldu, kilise reformunun yerleşmesine çalıştı. 1559'da, Dithmarschen'i fethetmek amacıyle orduların başına geçti. (L)

RANUNCULUS i. Düğünçiçeğinin ilmî adı. (L)

RANVERSMAN i. (*çevirim* anlamında fr. *renversement*). Müz. *Bir aralık, akort ya da motifin ranversmanı*, aralıktaki seslerin konumunda, kalın seslerin ince, ince seslerin de kalın olmasını sağlayacak biçimde değişiklik yapmak işlemi. (Bk. ANSİKL.) || Lavta yapımcılığında, kemanın sap kısmına âletin gövdesine göre verilen eğim. (Bu eğim, köprünün yüksekliğini ayarlar; böylece de armoni kapağının üstündeki tellerin gerilimi değişir; bu da ötümlülükte daha az ya da çok bir şiddet ve sertlik sağlar.)

— ANSİKL. Müz. Yalnız basit aralıkların *ranversman*'ı yapılabilir. Bu, kalın sesin yerine ince ses, ince sesin yerine de kalın ses konarak yapılan bir işlemdir. *Bir akortun ranversmanı*'nda, akortun basso sesi yerine akortu kuran seslerden biri konur; ancak konan bu notanın temel ses olmaması gerekir. Bu şekilde, akortun içinde kaç ses varsa o sayıdan bir eksik sayıda ranversman yapılabilir. Bir *motifin ranversmanı*, taklit kavramına yakın bir anlam taşır ve bu ranversman aralıklar altüst edilerek sağlanan yön değişikliğiyle yapılabileceği gibi ters ilerleyiş yoluyle de elde edilebilir. (L)

RANVİER (Louis Antoine), fransız histoloji bilgini (Lyon 1835-Vendranges, Loire 1922). 1875'te histoloji laboratuvarı müdürü oldu. Collège de France'ta profesörlük yaptı. Dr. Cornil ile birlikte birçok anatomi ve histoloji ders ve el kitabı yayımladı. (L)

RANZA i. Gemi, tren, kışla v.b. yerlerde, üst üste yapılan yatak yerleri: *Munise, kamaranın ranzasında uyuyor* (R. N. Güntekin). *Hapishane ranzası*. (M)

RANZOLİ (Cesare), italyan filozofu (Mantova 1876-Cenova 1926). Messina (1918-1922) ve Cenova (1922-1926) üniversitelerinde ders verdi. En önemli eseri: *Dizionario di Scienze Filosofiche*'dir (Felsefe Bilimleri Lûgati) [1905]. Ölümünden sonra yayımlanan *Il Realismo Puro* (Saf Gerçekçilik) [1932] ise yazarın gerçekçilik anlayışını en eksiksiz yansıtan kitabıdır. (M)

RANZONİ (Daniele), italyan ressamı (İntra 1843-ay.y. 1889). İyi bir portre ressamıydı. Ölümünden sonra eserleri genç italyan

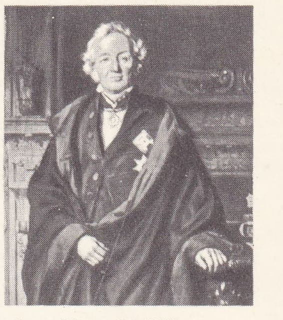

Leopold von RANKE
Schrader'in eseri
Berlin müzesi

Aleksandar RANKOVİÇ

okulu tarafından gün ışığına çıkarıldı (1930). Ranzoni, Milano ve Torino akademilerinde yetişti, Milano'ya yerleşti (1869) ve 1877-1879 arasında Londra'da oturdu. Başlıca eserleri, İntra müzesindedir. (L)

RAOUL veya **RODOLPHE de Bourgogne** (öl. Auxerre 936), Bourgogne dükü (921 -923), Fransa kralı (923-936). Fransa dükü Robert I'in damadıydı. Onun ölümü üzerine kral seçildi (923). Yendiği Normanlarla 924'te pek şerefli olmayan bir barış yaptı, fakat akınlarını gene de durduramadı. 930'da Normanları tekrar yendi, böylece itibarını sağlamlaştırdı ve isyanları bastırdı. (L)

RAOUL GLABER. Bk. GLABER.

RAOULT (François Marie), fransız kimyacısı ve fizikçisi (Fournes-en-Veppes, Nord 1830-Grenoble 1901). Kriyometri, ebüliyoskopi ve tonometri'yi buldu. 1882'de seyreltik çözeltilere ilişkin kanunları ortaya attı. Pillerin elektromotor kuvvetleri üstündeki çalışmaları da anılmağa değer. (L)

RAOUSSET-BOULBON (Gastin RAOUX, — kontu), fransız serüvencisi (Avignon 1817-Guaymas, Meksika 1854). *De la Colonisation en Algerie* (Cezayir'de Sömürgeleştirme Hareketi Üstüne) [1847] adlı bir eser yayımladı. San Francisco'ya gitti. La Sonora'daki madenleri işletmek için bir ortaklık kurdu. Meksika hükûmeti bu madenin imtiyazını rakip bir ortaklığa verince, Meksika'ya cephe aldı. General Blanco'ya bir süre meydan okudu, sonunda yakalanarak kurşuna dizildi. (L)

RAOUX (Jean), fransız ressamı (Montpellier 1677-Paris 1734). Ranc ve Bon Boullongne'un öğrencisiydi. 1704'te İtalya'ya gitti, üç yıl Roma'da, iki yıl da Venedik'de kaldı. 1714'te Paris'e dönüşünde, çeşitli fanteziler yaptı (kapı alınlıkları, masal kompozisyonları, tarihî portreler). Bir İngiltere gezisi dönüşünde, rahibe, su perisi, ilham perisi kılığında tiyatro oyuncularının, Ceres, Venüs, Diana, Pomone kılığında saraylı kadınların resmini yaptı. Eserleri Louvre, Versailles ve eyalet müzelerindedir. (L)

RAPACKİ (Adam), polonyalı siyaset adamı (doğ. 1909), Komünist partisi militanlarındandı. Partinin yürütme komitesi üyesi oldu (1946-1948). Millî eğitim (1950) ve dış işleri (1956) bakanlığı yaptı. Orta Avrupa'nın atom silâhlarından arınmasını öngören bir tasarı hazırladı. «Rapacki planı» adı verilen bu tasarı, İngiltere ve Amerika tarafından kabul edilmedi (mayıs 1958). 22 Aralık 1968'de dışişleri bakanlığından istifa etti. (L)

RAPAKİVİ i. (fr. *rapakiwi*). Finandiya'da bulunan hornblendli ve biyotitli perfiroyit granit. (Rapakivinin başlıca özelliği, içinde çoğunlukla beyaz veya yeşil oligoklazlar bulunan yumurta biçimli pembe ortoz kapsamasıdır.) [L]

RAPALLO, İtalya'da şehir, Ligaria'da (Cenova ili), Rapallo körfezi kıyısında, Riviera di Levante'de; 20 600 nüf. Önemli sayfiye yeri. Dantel sanayii. Özel çelikler.

— Tar. Cenovalılar burada Pietro Loredano kumandasındaki Venedik kuvvetlerine yenildiler (1431). Louis d'Orléans, Napolileri burada yendi (1494). Şehir Preveze zaferinden sonra devam eden deniz savaşları sırasında Turgut Reis tarafından yağmalandı (1539). [L]

Rapallo antlaşmaları, Rapallo'da imzalanan iki antlaşmanın adı. 12 Kasım 1920 antlaşması, İtalya ile Yugoslavya arasında imzalandı. İtalya Zara (Zadar) ve Cherso (Cres), Lussino (Loşinj), Lagosta (Lastovo) adaları ve Pelagosa (Pelagruz) dışında Dalmaçya'dan vaz geçti; Rijeka hür devlet haline geldi.

● 16 Nisan 1922 antlaşması Almanya ve Rusya arasında imzalandı. Cenova konferansı sırasında Rathenau ve Çiçerin'in imzaladığı bu antlaşma ile iki ülke, karşılıklı savaş borçlarından vaz geçti, diplomatik ilişkileri yeniden kurdu, üçüncü bir devletle anlaşmazlık çıkması halinde birbirlerine tarafsızlık vaat etti ve gümrükte birbirine öncelik tanıdı. Almanya Sovyetler tarafından devletleştirilen işletmeler üstünde hak iddiasından vaz geçti. Gizli bir antlaşma, alman subaylarının Rusya'ya giderek Versailles antlaşmasının yasakladığı silâhları öğrenmelerine imkân verdi. Bu antlaşmayı Ruslar «sağlık kordonu»nun siyasî yönden kopması saydılar. (L)

Rapallo konferansı, Caporetto bozgunundan sonra fransız, ingiliz ve italyan generalleri ve bakanları arasında 6 ve 7 kasım 1917'de Rapello'da toplanan konferans. Temsilciler tek sorumlu olarak kalan başkumandanların tasarılarını bağdaştırmak için Versailles'da toplanacak bir yüksek savaş konseyi kurdular. Her ülkeden iki üyenin katıldığı bu konseye bir kurmay heyeti yardımcı oluyordu. Konferansı ayın 8'inde yapılan Peschiera konferansı izledi. (L)

RAPANA i. Murex'e yakın karındanbacaklı yumuşakça. (Hayvanın ayağı çok geniş, silindir oldukça uzundur; kavkısı, göbekli, yuvarlak ve yarım-oval kapakçıklıdır. Bütün türleri Hint okyanusunda ve Çin denizlerinde yaşar; Üst tebeşirde [Hindistan] ve Miyosende [Kuzey Amerika] fosil olarak bulunur.) [L]

RAPANEA i. Myrsinaceae familyasından, sıcak bölgelerde yüz elliye yakın türü bulunan bitki. (*Rapanea Guianensis*'ten marangozluk ve doğramacılıkta kullanılan sarı-esmer bir kereste elde edilir [Arjantin'de *kanelon*, Brezilya'da *kaporokoka]*; Doğu Afrika'da yetişen *R. rhododendroides*'ten ince marangozlukta ve âlet sapı yapımında kullanılan ve *mugayta* veya *mlimangombe* denilen bir kereste elde edilir; Güney Afrika'da yetişen *R. melanophleos* ile Doğu Avustralya'da yetişen *R. variabilis*'ten de çeşitli şekilde yararlanılan odunlar elde edilir. (L)

RAPEL i. (fr. *rappelle,* geri çağırma'dan). Ted. *Rapel enjeksiyonu,* bir aşı yapıldıktan belirli bir süre sonra aynı aşıdan uygun bir dozun yeniden şırınga edilmesi; rapel, aşının yapıldığı hastalığa karşı bağışıklığı kuvvetlendirmeğe ve uzatmağa yarar. (L)

RAPHAEL (Günter), alman bestecisi (Berlin 1903-Herford 1960). Leipzig, Duisburg, Köln, Mainz konservatuvarında ders verdi. Bach'ın, Händel'in ve Reger'nin eserlerini yeniden bastırdı. Beş senfoni (1926-1953), konçertolar (keman, org, saksofon, füt), bir requiem, bir *Te Deum,* oda müziği besteledi. (L)

RAPHANUS i. Turpun bilimsel adı. (L)

RAPHİ—, yunanca *raphis,* iğne'den gelen ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

RAPHİA ve **RAPİHİU.** Esk. coğ. Filistin'de şehir, Gazze'nin güneyinde. Asur kralı Sargon II, Mısırlıları ve Gazze kralını (M.Ö. 720), Ptolemaios IV de Suriye kralı Antiokhos III'ü burada yendi (M.Ö. 217). Bugün, *Rafa.* (L)

RAPHİCERUS i. Kızılımsı külrenginde, 55 sm yüksekliğinde antilop. (*Raphicerinae* ve *neotraginae* altfamilyasının örnek tipi.) [*Raphicerus campestris* Güney Afrika'da yaşayan, Boerlerin «steinbok» dedikleri kara kulaklı antiloptur. *R. Melanotis* ise Transvaal ve Tanganyika'da yaşayan grijsbok'tur.] (L)

RAPHİDİA i. Yassı, söbe veya dört köşe başlı, ince uzun öngöğüslü, tuhaf görünüşlü böcek; dişisinin ardında bir burgu bulunur. (Bu böceklerin kurtçukları da, yetişkinleri gibi etçildir; hepsi ağaç kabuklarındaki yarıklarda yaşar; yetişkinleri pek seyrek uçar, ama uçuşu çok hızlıdır. Raphidia, yalnız *raphidiidae* familyasının değil, sadece bu familyayı kapsayan küçük raphidioptera takımının da örnek tipidir.) [L]

RAPHİDİOPTERA çoğl. i. Megaloptera ve planipenna takımları arasındaki, dar gövdeli, uzun ve saydam kanatlı, küçük boylu (15-20 mm) nevropteroyitleri kapsayan böcek takımı. (Etçil ve çevik olan bu böcekler kuzey yarımküre ormanlarında ağaçların üzerinde yaşar. Tek familyası *raphidiidae* familyasıdır.) Bk. RAPHİDİA. (L)

RAPHİOLEPİS i. Hindistan ve Japonya'da yetişen ağaççık; akdikene benzer ve portakal bahçelerinde yetiştirilir. (Gülgillerden.) [L]

RAPİDOLİT i. (fr. *rapidolite*). Miner. *Eşanl.* WERNERİT.

RAPİN (Nicolas), fransız şairi (Fontenay-le-Comte 1535'e doğr.-Poitiers 1608). Paris parlamentosunda avukattı, sonra büyük devlet memuriyetlerinde bulundu. Henri de Navarre'ın tarafını tuttu. 1594'te Ağır Ceza yargıcı oldu. Gerek Reform'a, gerek Birlik'e karşı olan, dürüst bir hâkimdi. *Satire Menippee*'nin belli başlı yazarlarındandır. Ölümünden sonra dostları *Oeuvres latines et françaíse* (Latince ve Fransızca Eserler) [1610] adlı eserini yayımladılar. Ariosto'nun *Orlando Furioso*'sunu (Çılgın Orlando) sekizer mısralık kıtalar halinde Fransızcaya çevirdi (1579). [L]

RAPİSARDİ (Mario), italyan şairi (Catania 1844-ay.y. 1912). Eserleri arasında toplumsal ve felsefî konulu şiirler önemli bir yer tutar. Rapisardi, Carducci'nin rakibiydi, onunla yankılar yapan tartışmalara girişti. Eserleri arasında, *Palingenesi* (1868), *Ricordanze* (Hatıralar) [1872], *Lucifero* (1877), *Giobbe* (Eyyub) [1884], *Poesie Religiose* (Dinî Şiirler) [1887], *Epigrammi* (Epigramlar) [1888], *Poemetii* (Küçük Şiirler) [1885-1907], *Atlantide* (1894) vardır. (L)

RAPİSTRUM i. Az veya çok soluk sarı çiçekli otsu bitki: tarlalarda, şevlerde v.b.de biten çok değişik çeşitleri vardır. (Turpgillerden.) [L]

RAPONDİ (Dino), italyan bankacısı (Luca 1350'den önce - Brugge 1414 veya 1415). Paris'te, Montpellier'de ve Brugge'de bankaları vardı. Charles VI sarayının bankeri (aynı zamanda saraya kıymetli kumaş ve mücevher satıyordu), Yiğit Philippe'in danışmanı ve başsofracısı oldu. Nicopolis'te Türklere esir düşen (1356) Yiğit Philippe'in oğlu Korkusuz Jean'ın kurtarılması için gereken fidyeyi ödedi. Rapondi'nin adı daha sonra Louis d'Orléans'ın öldürülmesi olayına karıştı (1407). Çok zengin olan Rapondi, güzel konaklar yaptırmıştı. (L)

RAPOR i. (fr. *rapport*). Bir görev, iş, durum v.b. hakkında, o görevi, işi incelemek veya o durumu tespit etmekle görevlendirilen kimse tarafından hazırlanmış, yazılı açıklama veya görüşler: *Komisyon her sene cemiyet-i akvama rapor verecektir* (Atatürk). *Erkânıharbiyesinden rapor bekleyen kumandan gibi* (H. E. Adıvar).

— Denizc. *Deniz raporu,* bir gemi kaptanının, içine seyir sırasında çıkmış olan olayları yazdığı ve kanunî bir makam önünde birçok kişi tarafından doğrulanan rapor.

— Huk. *Bilirkişi raporu,* bir hukukî ihtilâf dolayısıyle bilgi ve ihtisaslarına başvurulan bilirkişilerin rey ve mütalâalarını gösteren yazılı belge.

— Meteorol. *Hava raporu,* hava tahminlerini kapsayan bülten. Bk. HAVA *tahmini.*

— Tıp. Hastanın teşhisini ve durumunun gerektirdiği istirahat, tedavi v.b.nin tıbbî dille, açıkça gösterilmesi. (Rapor, bir doktor veya kurul tarafından verilir.) [ML]

RAPORLU sıf. ve i. (*rapor*'dan *rapor-lu*). Raporu olan. || Rahatsızlık veya hastalık sebebiyle rapor alarak işine devam etmeyen. || *Halk dili.* Ruh sağlığının bozuk olduğunu bildiren raporu olan, kaçık. (M)

RAPORTÖR i. (fr. *rapporteur*). Bir davanın, bir işin durumunu, bir komisyonun bir tasarı üstündeki görüşünü açıklamakla görevli kimse: *Ben bu komisyonun raportörü oldum* (Ş. S. Aydemir). *Eşanl.* SÖZCÜ.

— Metrol. Bk. İLETKİ.

◆ **Raportörlük** i. Sözcülük. (M)

RAPP (George), «Harmony» mezhebinin kurucusu (Herrenberg yakınları, Württemberg 1757-New Economy, Pennsylvania 1847). Piyetist mezhebine bağlı basit bir köylü idi. İlkel Hıristiyanlıktan ilham alarak dinî ve sosyal bir topluluk kurmayı düşündü. A.B.D.'ye göç etti (1803). 1810'larda, Wabash kıyısında, «New Harmony» adı verilen koloniyi kurdu. Bu koloniyi çalıştırdıktan sonra, 1825'te Robert Owen'e sattı. Ohio kıyılarına giderek «New Economy» adlı yeni bir koloni kurdu. Fakat XX. yy. başlarında hiç bir müridi kalmadı. (L)

RAPP (Jean,—kontu), fransız generali (Colmar 1772-Rheinweler, Baden 1821). Desaix'nin yaveriydi (1796-1800), Konsüllük Muhafız

birliğindeki memlûklara kumanda etti (1801). 1805'te Atlı Humbaracılar Muhafız birliğinin kumandan yardımcısı oldu. Austerlitz'te prens Repnin'i esir aldı. Danzig valisi (1807) oldu, 1809'da kont unvanını aldı. Fakat imparatorun boşanmasına karşı çıktığı için Danzig'e sürüldü. Moskova ve Berezina savaşlarında yararlık gösterdi (1812). Sonra Danzig'i savundu (ocak 1813-ocak 1814). Rusya'da esir düştü. 1814'te memleketine döndü. Önce Yüzgün döneminde Bourbon'ların safında yer aldı, sonra Napolyon'a katıldı. Ren ordusuna kumanda etti. Bu ordu ile Strasbourg'ta düşman tarafından çevrildi. Wildenstein'daki (İsviçre) şatosunda bir süre yaşadıktan sonra Fransa'ya döndü (1817), Yüksek meclis üyesi (1819) ve saray mabeyincisi (1820) oldu. (L)

RAPPAPORT (Emil Stanislaw), polonyalı hukukçu (Varşova 1877-Lodz 1965). Avukatlık, profesörlük ve hâkimlik yaptı. Yüksek mahkeme hâkimliğine getirildi. 1927'de çeşitli devletlerin ceza hukuklarında bir birlik sağlamak amacıyle Varşova'da toplanan ilk milletlerarası konferansa başkanlık etti. (L)

RAPPE [rep] i. İsviçre parası; İsviçre frankının yüzde biri değerindedir. (M)

RAPPERSWİL, İsviçre'de (Sankt - Gallen kantonu) şehir, Zürich gölü kıyısında; 7 600 nüf. XIV. yy.dan kalma şato; XV. yy.dan kalma belediye sarayı. Metalürji. Kâğıt fabrikası. Kimya sanayii. Deri işçiliği. (L)

RAP RAP zf. (onomatope). Bir birliğin, yürüyüş düzenine girmiş bir topluluğun uygun adım yürürken çıkardığı ayak seslerini belirtir: *Boynunu kolalanmış gibi dik tutar, daimî bir taburun pişvası gibi rap rap yürür; hayatı inkıtasız bir geçit resmi telâkki eder* (Cenab Şahabeddin). [M]

RAPS [reps] çoğl. i. (ing. k.) Giz. ilm. Metapsişikte, ispirtizmacının veya medyumun haberleşmesini sağlayan vuruşlar. (L)

RAPSODİ i. (yun. *rhapsodia*'dan fr. *rhapsodie*). İlkçağ Yunanistan'ında, manzum bir parçanın ve özellikle bir epik şiirin okunması. || Kısa bir tema üstüne yazılmış epik şiir. || İçinde Homeros'un şiirlerindeki olaylardan birini işleyen şarkı veya parça.

— Müz. Belirli bir millî veya bölgesel müzikten alınmış temalardan, irticalî beste usullerinden veya bir çalgının özelliklerinden yararlanan müzik parçası.

— ANSİKL. Müz. *Rapsodi* terimini, ilk olarak XIX. yy.ın başında usta çalgıcı Tomaşek kullandı. Liszt'in macar (daha doğrusu çigan) rapsodileri, çigan müziğinin anlatım tarzını (kendine has gam'lar, aralıklar ve ritimler, çardaş'larda *lassu*'lar ile *friska*'ların birbirini izlemesi) kullanan epik eserlerdir. Liszt'in ayrıca bir *İspanyol Rapsodisi* de vardır. Liszt'ten sonra, rapsodi, folklor unsurlarının serbestçe işlendiği bir fantezi olarak kaldı. Sadece Brahms ile Debussy (klarnet için rapsodi) bu çerçevenin dışına çıkabildiler. Başlıca rapsodi bestecileri arasında şu adlar özellikle anılmağa değer: Lalo (*Norveç Rapsodisi*), Dvorak (*İslav Rapsodileri*), Saint-Saëns (*Auvergne Rapsodisi*), Ropartz (*Breton Rapsodisi*), Gershvin (*Rhapsodie in Bluc*), Ravel (*İspanyol Rapsodisi*) ve Bartok (keman için iki rapsodi). [L]

RAPSODİK sıf. (fr. *rhapsodique*). Rapsodiyle ilgili veya rapsodi niteliğinde olan. (M)

RAPT i. Bk. RABIT.

RAPTETMEK geçl. f. (ar. *rabṭ*, bağlama ve türk. *etmek* > *rabt-etmek*'ten). Bir yere iliştirmek, tutturmak. || *Mec.* Bağlamak: *Yine, bu hükümdarlardan biri, bütün islâm âlemini bir noktaya raptederek sevk ve idare etmeyi düşündü* (Atatürk). *Arkadaşımın elini sıkacağımdan dolayı duyduğum memnuniyeti, onun hayatını raptettiği kadının bir daha karşısında kalmak azabı izale etti* (A.H. Müftüoğlu).

◆ **Raptedilmek** edilg. f. Bağlanmak, iliştirilmek: *İzmit'te bulunan I'inci fırka, İstanbul'daki 25.inci kolorduya raptedilmişti* (Atatürk). [M]

RAPTİYE veya **RABTİYE** i. (ar. *rabṭ*'tan *rabṭiyye*). Yüzeyi düz ve geniş başlı kısa bir çivi görünüşünde, kâğıt veya karton gibi şeyleri bir yere tutturmak için kullanılan araç. (M)

RAPTİYELEMEK geçl. f. (*raptiye*'den *raptiye-le-mek*). Raptiye ile tutturmak. (M)

RAPUNCULUS i. Bot. *Eşanl.* PHYTEUMA.

RAPUTİA i. Güney Amerika'da yetişen küçük ağaç. (*Raputia magnifica*'dan *arapoka* denen ve Brezilya'da kullanılan sarımsı bir kereste elde edilir. Kökboyasıgillerden.) [L]

RAREŞ (Petru). Bk. PETRU RAREŞ.

RAROTONGA, Polinezya'da Cook takımadalarında ada, 1901'den beri Yeni Zelanda'ya bağlıdır; 81 km²; 5 500 nüf. Takımadaların idare merkezi *Avarua* buradadır. (L)

RASA i. Hint estetiğinin altı kuralından (*sadanga*) biri olan ve «zevkin özü» anlamına gelen sanskritçe kelime. (L)

RASAD i. Bk. RASAT.

RASADHANE blş. i. Bk. RASATHANE.

RASAF ve **RASAFE** i. (ar. *raṣaf, raṣafe*). *Esk.* Döşenmiş kaldırım. || Kaldırım taşı. (M)

RASAFET i. (ar. *raṣâfet*). *Esk.* Dayanıklılık, sağlamlık. *Eşanl.* RASANET. (M)

RASANEN (Martti), finli türkolog (1893), Çuvaşça ve Tatarca üstüne araştırmalar yaptı. Anadolu'da dolaşarak çeşitli ağızlarla ilgili dil malzemesi topladı. Başlıca eserleri: *Türkische Sprach Proben aus Mittel-Anatolien* (*I. Sıvas, II. Yozgat, III. Adana-Kayseri-Kırşehir-Çankırı - Afyon, IV. Konya*) [Anadolu'dan Derlenen Dil Malzemeleri, [1933]; *Materialien zur Lautgeschihte der Türkischen Sprachen* (Türk Dillerinin Ses Bilgisi Tarihi İçin Malzemeler) [1949]; *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen* (Türk Dillerinin Şekil Bilgisi İçin Malzemeler) [1957]. (M)

RASANET veya **RESANET** i. (ar. *raṣânet* veya *reṣânet*). *Esk.* Sağlam, dayanıklı olma, metanet: *Kabine iskat edildi, Vahdet-i milliye kesb-i rasanet etti* (Atatürk). *Çünki en ziyade rasanet-i ma'muriyetle maruf kişverleri bile...* (Namık Kemal).

◆ **Rasanetli** veya **resanetli** sıf. *Esk.* Dayanıklı, sağlam. (M)

RASARACA i. (sanskrit dilinde k.). Şiir teması; Racputların resim albümlerinde de görülür. (L)

RASAS veya **RESAS** i. (ar. *raṣṣ*, vernikleme'den *raṣâṣ, reṣâṣ*). Kim. *Esk.* Kurşun. || Kalay. || *Rasas-ı ebyaz*, beyaz kalay. || *Rasas-ı esved*, kurşunlu kalay. || *Rasas-ı müzab*, eritilmiş kalay.

◆ **Rasasî** sıf. *Esk.* Rengi kurşun rengi gibi olan, kurşunî. || İ. Kalaycı, kalay yapan kimse. (M)

RASAT veya **RASAD** i. (ar. *raṣad*, gözleme, bekleme, pusu kurma). *Esk.* Gökcisimlerini özel dürbünlerle seyretme: *Rasatlarımı size mektupla sunarım inşallah* (H. R. Gürpınar). [Bk. GÖZLEM.] || Gökcisimlerini seyretmeğe yarayan özel âlet.

— Denizc. *Rasatla bulunan mevki*, geminin bu amaçla yapılan astronomik gözlem ve hesapların sonucu olarak bulunan coğrafi mevki. (*Tahminî mevki* ise, geminin hızının, güzergâhının ve yönünün ölçülmesinin sonucudur.)

◆ **Rasadgâh** blş. i. *Esk.* Gözlemevi, rasathane. || Gözetleme, pusu yeri.

◆ **Rasadi** sıf. *Esk.* Gözlemle ilgili. (ML)

RASATHANE veya **RASADHANE** blş. i. (ar. *raṣad*, gözleme ve fars. *ḫâne*, ev'den *raṣâd-ḫâne*). *Esk.* Astronomi veya meteoroloji gözlemlerine uygun şekilde tasarlanmış ve donatılmış yapı: *Rasathaneler nasıl gökleri ve yıldızları temaşa için havaya uzanmış bir ten gözü ise...* (H.R. Gürpınar). *Rasathaneler de her gün haber veriyorlar* (B. Felek). *Eşanl.* GÖZLEMEVİ.

— ANSİKL. Astron. Gök olaylarını incelemek için ayrılan *rasathane*'lerin eski çağlarda kurulduğu sanılır: Babil'deki Belus kulesi, Mısır'daki Osimandias mezarı. Eratosthenes'in kurduğu İskenderiye rasathanesi V. yy.a kadar çalışıyordu. Araplar, Hintliler ve Çinliler de erken çağlarda bu tür binalar yapmışlardı.

Avrupa'da, bir prens tarafından kurulan ilk rasathane Kassel'de Hessen landgrafı Wilhelm IV tarafından yaptırıldı (1561) ve 1593'te kapatıldı. 1576'da, Tycho-Brahe, Elseneur ile Kopenhag arasındaki Hven adasında Uranienborg rasathanesini kurdu. Bu tarihten itibaren de Avrupa'nın bütün bellibaşlı şehirlerinde rasathaneler yapılmağa başladı.

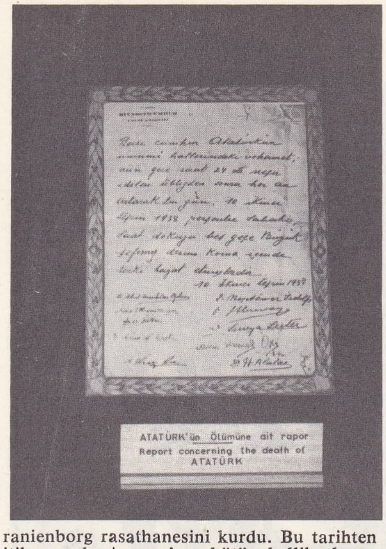

rapor

Astronomi incelemeleri Almanya, İngiltere, Rusya, İtalya'da ve özellikle de özel bağışlar sayesinde A.B.D.'de büyük bir önem kazandı. Bütün büyük devletlerin resmî rasathaneleri vardır. Ayrıca çok sayıda özel rasathane de bulunur. Çağımızda gök incelemeleri fotoğrafçılık ve tayf ölçümünün büyük çapta uygulanması yüzünden rasathane kurulacak yerlerde atmosfer şartlarının ve hava berraklığının çok iyi olmasına dikkat edilir. En gelişmiş ve güçlü donatım A.B.D. rasathanelerindedir. Kaliforniya'daki Mont-Wilson rasathanesinde teleskop aynasının çapı 2,50 m'dir; Chicago'da Yerkes rasathanesindeki dürbünün objektifi 1 metre çapındadır.

Rasathane çalışmaları. Yıldızların gök koordinatlarının kesin olarak belirlenmesi, büyük rasathanelerin günlük işlerindendir. Bu gözlemler için özellikle *meridyen âletleri* denen, bir tek dönme eksenli ve mümkün olduğu kadar dengeli âletlerden yararlanılır; meridyen âletleri, dürbünün dereceli bir daireyi harekete geçirmesiyle iki koordinatı aynı zamanda verir. Bu tür gözlemler, çoğu zaman «meridyen servisi» denen bir servis tarafından yapılır. Bundan başka, her büyük rasathanede, astronomi saatleri ve radyotelgraf alıcı cihazlarıyle donatılmış bir saat servisi, gökyüzünün fotoğraf haritasını hazırlamak üzere bir fotoğraf servisi (1880'de yapılmağa başlanan bu harita milletlerarası bir teşebbüstür ve sık sık gözden geçirilerek düzeltilir) ve nihayet önemi son otuz yılda gitgide daha çok artan bir astrofizik servisi vardır. Bazı rasathaneler, Güneş gözlemlerinde veya gezegen ve kuyrukluyıldız gözlemlerinde uzmanlaşmıştır.

Meteroloji gözlemleri astronomi servislerinden bağımsız rasathanelerde yapılır.

● İslâm dünyasında kısa süreli bazı özel çalışmalar için geçici rasat (gözlem) yerleri kuruldu; ayrıca, zamanı belirtmeğe yarayan muvakkıthaneler de vardı. Bu bakımdan ilk yüzyıllarda rasathane ile geçici rasat yerleri arasında kesin bir ayırım yapmak güçtür. Her rasathanenin, bilimsel ve yönetim işlerine bakan görevlileri, gözlem araçları ve kütüphanesi vardı. Bu bakımdan rasathaneler, akademik niteliği olan birer öğretim kurumu sayılırdı. İslâm rasathaneleri hükümdarların veya devlet adamlarının desteğiyle kurulan devlet kurumlarıdır. Her rasathanenin çalışma programı otuz yıllık bir süre içindi; âletlerin saklanması ve bakımları için sınırlamalar ve hükümdarların her zaman rasathaneye karşı ilgi duymamaları islâm rasathanelerinin gelişmesini kısıtlardı. Özel rasathaneler daha uzun ömürlü ve verimli oldu. İslâm rasathanelerinin kuruluşunda, hükümdarların astrolojiye karşı ilgisinin ve günlük ve gelecekle ilgili tedbirlerin alınmasında yıldızların güvenilir birer kılavuz sayılmalarının da önemi vardı. İslâm rasathaneleri ger-

Foto. MEYDAN

rasathane

çekte birer astrolojik çalışma kurumu değil, bilimsel niteliği olan kuruluşlardı. Bu bilim dalının adı heyet*ti ve heyet (astronomi) yardımıyle birtakım matematik hesaplara dayanan gök cetvelleri (zîc'ler) düzenlenir ve takvimler hazırlanırdı. Çağına göre gelişmiş bir nitelik taşıyan rasat araçlarıyle yapılan ilk gözlemler, IX. yy.ın başlangıç yıllarında Cündişapur'da (Güneybatı İran) yapıldı. Ahmed Nihavendî, *Zîc el-Muştemil* (Gezegenlerin Hareketini Kapsayan Zayiçe) adlı eserini düzenlerken bu rasatlardan yararlandı. İslâm astronomisinin en parlak dönemi abbasî halifesi Memun (813-833) devridir. Bağdat'ta Eş Şemmasiye mahallesinde bulunan rasathanede halifenin astronomları, Yahya bin Ebi Mansur'un (öl. 830) emrinde, gökcisimlerinin hareketlerini sürekli olarak gözetlerlerdi. Bunlar, *El Macisti**de belirtilen eğim, gece-gündüz eşitliği, şemsî yılın güneş süresi gibi konuları da incelediler. Şam'ın 3-4 km kuzeyinde Kasiyan dağı üzerinde, aynı halifenin başka bir rasathanesinde yapılan gözlemlerden de yararlanarak *Zîc el-Mumtahan* (Denenmiş Zayiçe) düzenlediler. 850'den 870'e kadar Musa bin Şakir'in oğullarından Muhammed ve Ahmed, Bağdat'ın Dicle üzerinde Babüttak'ta bulunan evlerinde kurdukları rasathanede düzenli gözlemler yaptılar. Ebu Hanife Ahmed Dinaverî (öl. 895), 850'de heyet rasatları yapmak için Isfahan'da oturdu; gözlemlerini *Kitab-ür-Rasad* adındaki eserinde topladı. Battâni 887-918 yıllarında Fırat üzerindeki Rakka'da çok önemli rasat çalışmaları yaptı. Sabit bin Kurra, Güneşin hareketlerini yeniden incelemek için eskilerin rasatlarından yararlandı. Amâcûr ailesinden üç veya dört kişinin 885-933 yılları arasında rasat yaptıkları biliniyor. Büveyhîlerden Rüknüddevle adına Rey şehrinde Vezir Ebul Fazl bin el-Amid tarafından 950'de, tutulma yüzeyinin eğimi ölçtürüldü. Ebul Fazl Hereреî, Ebu Cafer Habini gibi astronomlar güneş tutulmasıyle ilgili gözlemler yaptılar. Yine Büveyhîlerden Adudevle için, Abdurrahman Sûfî ve başka astronomlar tarafından Şiraz'da rasatlar yapıldı. Ebul Vefa Buzcani, Bağdat'ta bir süre önemli rasatlar yaptı (975). İbnülalâm'ın 982'de yaptığı rasatlar Adududdevle tarafından desteklendi. Bağdat'ta büveyhî hükümdarı Şerefüddevle (982-989) adına bir rasathane kuruldu. Ebu Muhammed Hucendî 994'te Büveyhîlerden Fahrüddevle için Rey şehrinde *süds-i fahrî* (sekstant) adlı bir âletin yardımıyle tutulma düzlemi eğimini tayin etti. X. yy.ın sonunda büveyhî melikleri kendi saraylarında birer rasathane kurarak Abdurrahman Sûfî, İbnülalâm, Ebul Vefa gibi astronomları orada topladılar. İbni Sina, Alâüddevle adına Hemedan'da başka bir rasathane kurdu (1025).

Mısır'da astronomi gözlemleri fatımî halifelerinden Aziz (öl. 996) devrinde başladı. Onun Kahire'de kurduğu rasathaneye halife Hakim de yardımda bulundu. İbni Yunus (öl. 1009) *Zîc el-Hakimî* (Hakimî'nin Zayiçesi) adlı eserine kaynak olan rasatlarını 977'den 1008'e kadar orada yaptı. Memun devri rasathanelerinde, rasat âletleri, özel çalışma yeri ve bir bilimsel kurul vardı. İslâm ülkelerinde, ramazan ayının başlangıç ve bitiminin hesaplanmasında ilk hilâli gözlemeye dayanan çalışmalar buralarda yapılırdı. Dinî günlerin ve namaz vakitlerinin tayininde, kıble yönünün tespitinde yararları dolayısıyle, astronomiye ayrı bir önem verildi. Memun devrinde kurulan ilk rasathanelerin çalışma programları yalnız güneş ve ay rasatlarını kapsıyordu. Şemmasiye'deki gözlemlerden alınan olumlu sonuçlara dayanılarak Kalsiyum rasathanesi kuruldu. Şerefüddevle rasathanesinde bütün gezegenlerin rasadını kapsayan geniş bir çalışma programı vardı. Burada çalışan astronomlar arasında Ebu Sehl Kûhî, Ebül Vefa Buzcânî bulunuyordu. Hemedan'da İbni Sina tarafından kurulan rasathanede ölçü duyarlığını sağlamak için mikrometreye benzer bir aracın kullanıldığı biliniyor. 1075'te Isfahan'da kurulan Melikşah rasathanesinde çalışma programının 30 yıl sürmesi gerektiğini gösteren belgeler vardır. Bütün gezegen gözlemlerinin rasathane çalışma programına alınması, rasathanenin çalışma süresini uzatmak bakımından bir aşamadır. Melikşah adına düzenlenen *celâlî takvimi*'nin de bu rasathanede yapıldığı sanılıyor. Bu kurumda Ömer Hayyam, Ebu Muzaffer İsfizarî, Meymun bin Necile, Vasıtî gibi bilginler çalıştı. 1118'den sonra astronom Hazinî, Sultan Sencer namına *Zîc-es-Sencerî*'yi (Sencer'in Zayiçesi) hazırladı. Bundan sonra Efdal ve Memun Bataihi adlı iki fatımî veziri tarafından 1120-1125 yılları arasında Kahire'de bir rasathane kuruldu. Ebul Kasım Usturlabî 1130'da Bağdat'taki selçuklu sarayında gözlemler yaptı. XI. yy.da Tuleytule'de (Toledo) Ebu İbrahim Zerkal ile arkadaşlarının önemli rasatlar yaptıkları biliniyor; bu rasatlar Seyid Endülusî'nin yaptığı rasatların bir devamı niteliğindedir. İbni Bacce de (öl. 1139) kendi evinin damında bazı rasatlar yaptı. 1325'te Yezd şehrinde Rükneddin Ahmed bin Nizamel-Huseynî adında biri tarafından *Rasad-ı Vaktü'l-Hüseynî* adı verilen rasathane kuruldu. XIV. yy.da İbnî Şatır'ın (öl. 1879) Şam'daki özel rasathanesi de önemlidir.

1272'de Kırşehir'de kurulan Cacabey medresesinde ve Kütahya'nın Vacidiye medresesinde özellikle XIV. yy.ın ilk yarısında gözlemler yapıldığı veya astronomi dersleri verildiği biliniyor. 1300'de Gazan Han, Tebriz'de, 1420'de Uluğ Bey Semerkand'da birer rasathane kurdular: Uzakdoğu'da geliştirilen astronomi çalışmaları Selçuklular tarafından islâm dünyasına aktarıldı. Uzakdoğu etkisi, selçuklu sanat eserlerinde görülen tutulma düzlemi burçlarının resimlerinde göze çarpar. Astronomi alanında en önemli aşama İlhanlılar devrindedir. 1259'da kurulan Maraga rasathanesi islâm rasathanelerinin gelişmesinde etkili oldu. İlhanlı hükümdarı Hulâgu'nun yanında bulunan ünlü astronom Nasirüddin Tusî, yeni gözlemler yapılması gerektiğini hükümdara bildirdi. O zamanlar, bazı çevrelerde yıldızları gözleyerek gelecekteki olayları önceden görme inancına dayanan astroloji (ilmi nücum) ile astronomi arasında benzerlikler bulunduğuna inanılıyor-

İstanbul **rasathanesi** ve Takiyüddin bin Mehmed, («Alât-ı Rasadiye li Zîc-i Şahinşahiye» adlı kitaptan) Topkapı Müzesi Kütüphanesi Hazine bölümü

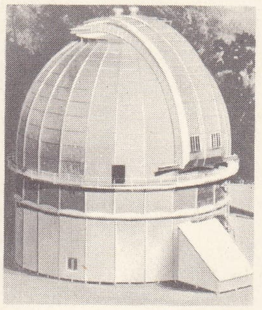

Mont-Wilson

rasathaneler

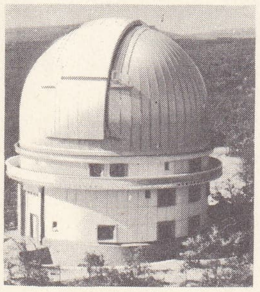

Saint-Michel-de-Provence

Mt. Hamilton (Kaliforniya, A.B.D.) dağında Lick **rasathanesi** (bitişi: 1887-1888)

Foto. MEYDAN; LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

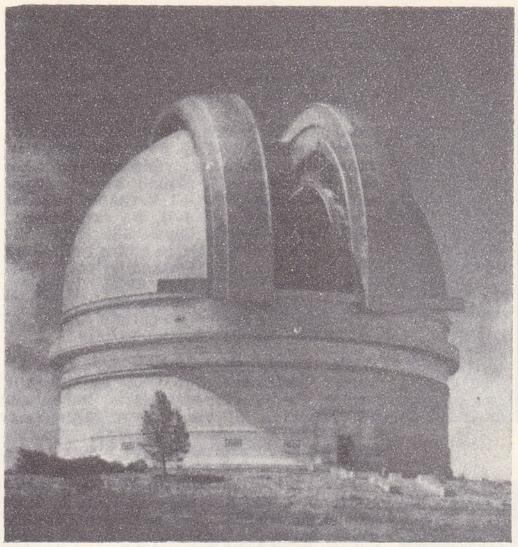

Palomar **rasathanesi** Mt. Palomar, Kaliforniya, A.B.D.

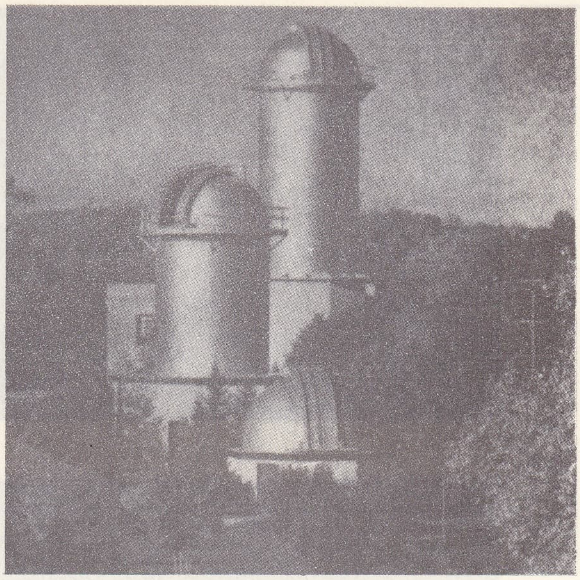

Pontiac (Michigan, A.B.D.) yakınında, Michigan üniversitesinin McMath-Hulbert **rasathanesi**

du. İlhanlı hükümdarı Hulâgu Han da astronomiyle astroloji arasında bir yakınlık bulunduğu kanısındaydı. Bu amaçla Nasırüddin Tusî'nin rasathanesi âletlerle donatıldı. Burada, gözlem âletleri ve astronomiye ait her türlü araç, zayiçe, takvim, usturlap, yükseklik ölçme âletleri, yıldızların ve burçların durumlarını gösteren âletler ve mücessem küre vardı. Bu kurum, gerek âletlerinin zenginliği, gerek içinde çalışan bilim adamlarının sayısı ve seçkinliği bakımından, büyük önem taşırdı. İsmailîlerden kalan çok zengin bir kütüphanesi olan bu kurumun 45 yıl çalıştığı biliniyor. Nasrüddin bu rasathanede hükümdar adına *Zîc-i Hânî*'yi (veya *Zîc-i İlhânî*) [İlhanlı Zayiçesi] düzenledi. Bu eserde Kûşiyâr, Fahir, Âlâî, Şâhî, Battânî zîclerinde bulunmayan birtakım cetveller vardır. Ayrıca onların yanlışlarını da düzeltmektedir. Hulâgu ölünce *Zîc-i İlhânî*, onun yerine geçen Abaka'ya adandı. Müeyyedüddin Urzî, Fahreddin Meragî, Fahreddin Ahlatî, Necmeddin Kazvinî gibi çağın tanımış matematik ve astronomi bilginleri de rasat işlerinde Nasirüddin'e yardım ettiler. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Asılüddin rasathane müdürlüğüne getirildi. Bu rasathanede çalışan biri Çinli olmak üzere 15 bilim adamı hakkında bilgiler vardır. Gazan Han tarafından Tebriz'de *Ebvabül-Birr* (Güzellik Kapıları) adlı bir yerde ikinci bir rasathane kuruldu; fakat bu rasathanedeki çalışmalar hakkında fazla bilgi yoktur. Yalnız Ebvabül Birr'in vakfiyesinde belirtildiğine göre, bu rasathanenin de vakıf gelirlerinden yararlandığı, bir rasathaneden çok astronomiyle ilgili öğretim yapan bir kurum olduğu sanılıyor. Meraga ve

Pasadena (Kaliforniya, A.B.D.) yakınında Mt. Wilson **rasathanesi** (tesisi: 1904-1905)

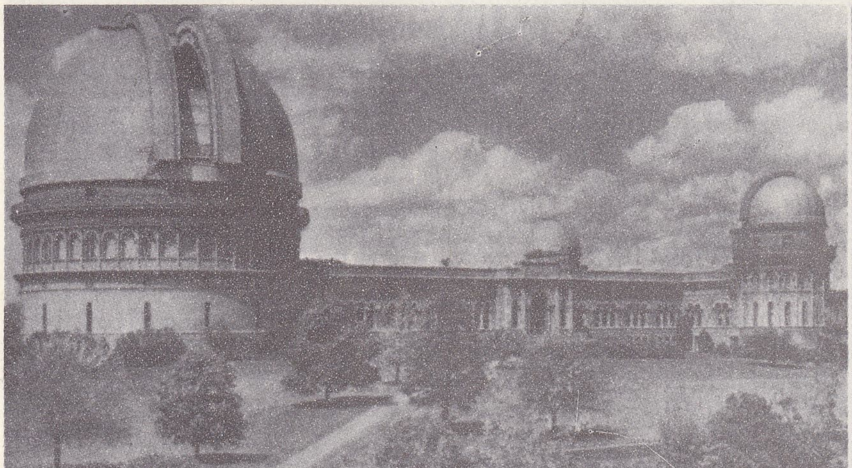

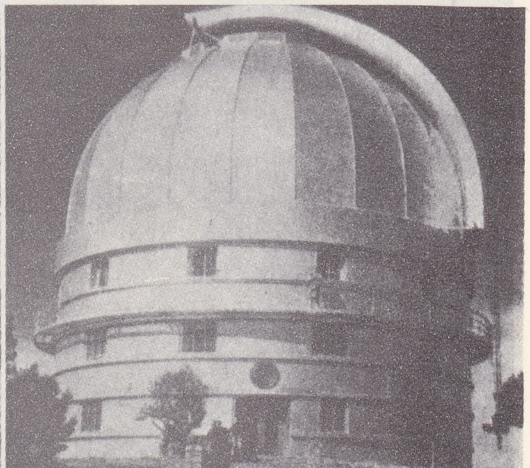

solda, Chicago üniversitesinin Yerkes **rasathanesi** (Williams Bay, (Wisconcin, A.B.D., bitişi: 1897); sağda, W.J. McDonald **rasathanesi** Mt. Locke, Texas, A.B.D. (tesisi: 1939)

Foto. Encyclopedia Britannica

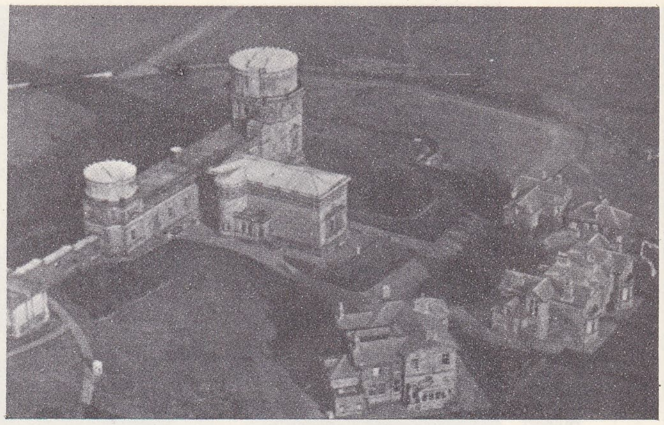

St. Michel (Fransa) yakınında **rasathane** binaları

Gazan Han rasathaneleri aracılığıyle islâm dünyası ve Uzakdoğu arasında astronomi alanında yakınlaşmalar oldu. XV. yy.da kurulan Semerkand rasathanesi de önemli bir kurumdur. Bu rasathane, özellikle, meridyen âletinin büyüklüğü, 30 yıl kadar süren çalışmaları ve Uluğ Beyin yönetimi altında bulunuşuyle tanınır. Uluğ Bey, eski zayiçeleri düzeltmekle kalmadı; yıldızları doğrudan doğruya gözledi. Önsözünü kendi yazdığı yeni bir zayiçe (*Fihrist-i Kevakib* [Yıldızlar Fihristi]) hazırlattı (1449). Bu rasathanede, Uluğ Beyden başka, Gıyaseddin Kâşî, Kadızade Rumî ve Ali Kuşçu gibi o çağın ünlü astronomları çalıştı. *Baburname*'de, bu rasathane binasının üç katlı olduğu belirtilir. Yıldızların hareketlerini gözlemek için kullanılan başlıca gözlem âletlerinin saklandıkları bölüm, yer altında bulunuyordu.

1575'te Murad III, Tophane tepesinde *İstanbul rasathanesi*'ni yaptırdı. Başında astronom Takiyüddin Mehmed'in bulunduğu bu rasathanede 15 bilim adamı çalışıyordu. Takiyüddin'in gözlemler yaparak, zayiçeler düzenlediği bu rasathane 1580 sonunda şeyhülislâmın işe karışmasıyle yıktırıldı. Şeyhülislâm Kadızade, Murad III'e bir mektup göndererek «rasat icrasının, eflâkin sırlarını öğrenmeğe teşebbüs mahiyetinde bir küstahlık olduğunu» ve «rasathane tesis eden devletlerin zeval bulduğunu» bildirmesi üzerine hurafelere çabuk inanan hükümdar, 1580'de Kılıç Ali Paşaya bir ferman göndererek bu rasathaneyi yıktırdı.

İslâm geleneğinin devamı olarak Mihrace Cay Sing tarafından 1728 - 1734 yılları arasında Caybur, Delhi, Benares, Ocayın ve Mathura şehirlerinde Muhammed Şah adına rasathaneler kuruldu. Bunların kuruluşunda eski hint ve avrupa etkisi açıkça görülür. Türkiye'de modern rasathane Fatin Hoca (Gökmen) tarafından kuruldu (1911). Kandilli'de olan bu rasathane bugün de Türkiye'nin tam teşekküllü rasathanesidir (bk. KANDİLLİ RASATHANESİ.) Cumhuriyet'in ilânından sonra üniversitelerin açılmasıyle İstanbul, Ankara ve İzmir'de fen fakültelerine bağlı rasathaneler kuruldu. Erzurum üniversitesinde de fen fakültesine bağlı bir rasathanenin açılması için çalışmalar yapılmaktadır. (ML)

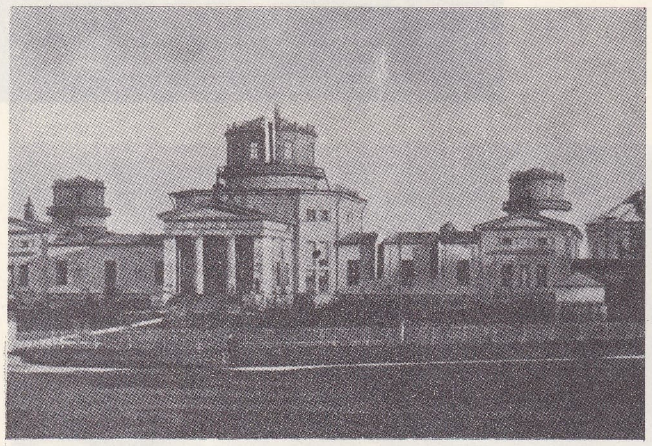

Pulkova **rasathanesi** Leningrad (S.S.C.B.)

La Plata **rasathanesi** La Plata, Arjantin

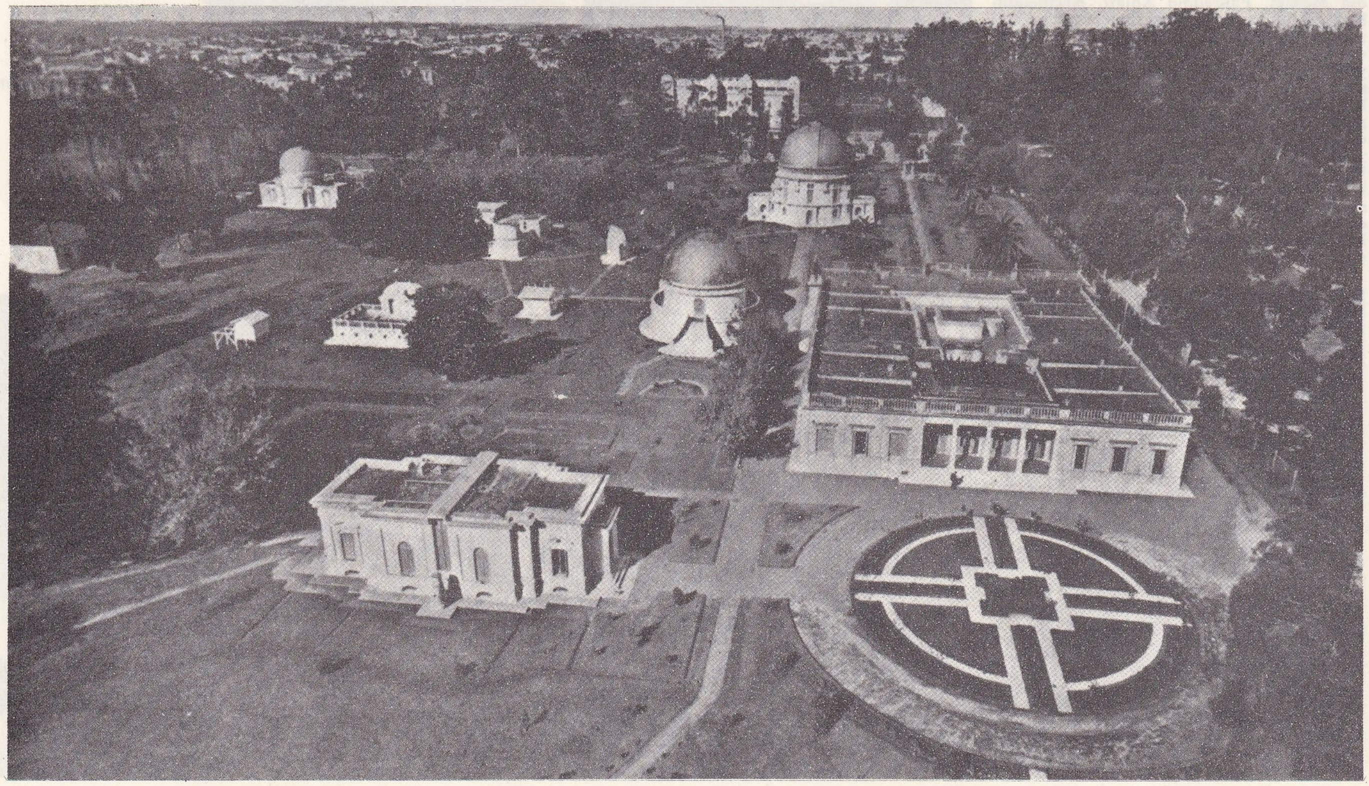

Foto. *Encyclopedia Britannica*

RASCHIG (Friedrich August), alman kimyacısı (Brandenburg 1863-Duisburg 1928). Berlin Üniversitesi Kimya laboratuvarında asistan (1885), Ludwigshaven'deki Badische Anilin und Soda Fabrik'te kimyacı olarak çalıştı (1887), fenol imal eden bir fabrika kurdu. Adını taşıyan soğurma cihazını icat etti. (L)

Raschig halkaları, bir damıtma veya soğurma sütununa takılan ve çıkan gaz akımı ile inen sıvı akımı arasında büyük bir temas yüzeyi sağlamağa yarayan madenden veya kumtaşından yapılmış küçük silindirler. Sülfürik asit fabrikalarındaki Glover ve Gay -Lussac kuleleri bu halklarla donatılmıştır. (L)

RAS EL VAD, fr. **Tocqueville,** Cezayir'de (Setif idare bölgesi, Burc-bu-Arraric idare çevresi) komün; 12 306 nüf. Tarım merkezi. Fosfatlar. (L)

RASEMİK i. (lat. *racemus,* üzüm salkımı'ndan, fr. *racémique*). Kim. Optik bakımdan birbirinin zıttı olan iki maddenin eşit molekküllerde karışımından meydana gelen ve polarılmış ışığı etkilemeyen madde.

◆ Sıf. Bu maddelerin ilk örneği olan tartarik asidin bir türü için kullanılır.

— ANSİKL. Kim. Eşit moleküllü iki enantiyomorf çözelti billûrlaştırıldığı zaman, sıcaklık şartlarına göre ya iki biçimden billûrların yan yana gelmesi (bu durumda, billûrların feçetaları hemiedriktir) ya da çift bileşimli ve holoedrik olan rasemik elde edilir. Rasemiğin çözelti halinde bulunduğu ispat edilememiştir. Etkin olmayan maddelerden yapılan kimyasal sentez, etkin olmayan maddeler verir. Bunun içindir ki, ortaya çıkan bileşiğin enantiyomorfizme elverişli bir özellik gösterdiği her durumda, bu yolla rasemikler elde edilir; bu rasemikler iki yolla ikiye ayrışabilir: 1. şekillerden birini yok eden küflerin etkisi; 2. optik bakımdan etkin bir cisim ile iki izomerin bileşmesi; bu bileşme, bu şekilde oluşan iki madde arasındaki çözünülebilirlik farklarına dayanır. (L)

RASEMİKLEŞME i. (*rasemik*'ten *rasemikleşmek* > *rasemikleş-me*). Kim. Optik bakımdan etkin bir maddenin, bazı etkiler altında, rasemik şekline dönüşmesi. (L)

RAS GARİB, Mısır'da (Kızıldeniz idare bölümü) şehir; Kızıldeniz kıyısında; 3 800 nüf. Mısır'daki en verimli petrol yataklarından biri buradadır. —Yakınındaki *Cebel Garib,* Arabistan sıradağlarına bağlı bir kütledir (1 750 m). [L]

RASGELE blş. sıf. (*rast gelmek* > *rast gel-e*'den). Üstünde durulmayan, herhangi bir: *Kâmran Bey, onun için rastgele bir macera değildir. Onunla evlenmeği umuyordu* (R.N. Güntekin). *Odanın rasgele iki köşesine birer kurşun daha sıktı* (Sabahattin Ai). || Zf. Seçmeden, önüne ne gelirse, gelişigüzel: *Madem ki bana inanmak istemiyorsunuz rasgele bunlardan birine girip sorun* (R. N. Güntekin). *Yolda rasgele düşünüyordu: Hilmi Beyin bağına gitmeli, fakat ya Şakir orda ise* (Sabahattin Ali).

◆ Ünl. «İşiniz istediğiniz gibi gitsin» anlamında kullanılan iyi dilek sözü. (Genellikle, ava ve balığa çıkan kimselere söylenir.) [M]

RASGELİŞ i. Bk. RASTGELİŞ.

RASGELMEK geçl. blş. f. Bk. RAST *gelmek.*

◆ **Rasgelinmek** geçz. blş. f. Bk. RAST *gelinmek.*

RASH [reş] i. («döküntü» anlamında ing. k.). Tıp. Kızıl, kızamık veya yılancık döküntülerine benzeyen, ama hastalığın diğer belirtilerini göstermeyen ve kısa süren döküntü. (Rash, birçok intanî hastalığın başlangıcında, bazı zehirlenmelerde görülür; çiçek aşısının normal ve iyi bir belirtisidir.) [L]

RASIT veya **RASID** sıf ve i. (ar. *raṣad*'dan *rāṣıd*). *Esk.* Gökcisimlerini gözleyen (kimse). || Gözetleyen. || Gözcü, nöbetçi.

◆ **Rasıdan** çoğl. i. *Esk.* Rasat yapanlar. || Gözetleyenler. (M)

RASİ sıf. (ar. *raṣā* veya *reṣā*'dan *rāṣī*). *Esk.* Sabit duran, kımıldamayan. || [Gemi için] Demir atmış, hareket etmeyen. (M)

RASİA i. (ar. *reṣāʿ,* süsleme'den *raṣīʿa*). *Esk.* Süs için çakılmış metal çivi. || Metal çivilerle yapılmış süs. || Kabara. (M)

RASİB sıf. (ar. *rüsūb*'dan *rāsib*). *Esk.* Tortulaşan, tortu gibi dibe çöken. || İ. Bir sıvının dibe çöken tortusu.

◆ **Rasibe** sıf. *Esk.* Rasib'in dişili. || *Ecsam-ı rasibe,* tortulaşan cisimler. (M)

RASİF sıf. (ar. *raṣef*'ten *raṣīf*). *Esk.* Dayanıklı, sağlam. || İ. Denizde, su yüzüne yükselmiş kaya. || Taş rıhtım veya temel. (M)

RASİH sıf. (ar. *rüsūḫ*'tan *rāsiḫ*). *Esk.* Kuvvetli, sağlam. || Bir ilimde (özellikle din bilgisinde) çok derinleşmiş olan. || İ. Erkek adı.

◆ **Rasihin** ve **rasihun** çoğl. i. *Esk.* Kuvvetli, sağlam olanlar. || Din bilginleri: *Ulema-yı rasihinden ve fudalâ-yı eshab-ı güzinden idi* (Cevdet Paşa). [M]

RASİH BEY, türk matematikçisi (öl. İstanbul 1911). Rizelidir. Harbiyeden yetişti. Deniz Harp okulunda ve Dârüşşafaka'da öğretmenlik yaptı. Eserleri: *Usuli Hendese* (Geometri); *Hendese-i Resmiye* (Tasarı Geometri); *Harita-i Bahriye Ahzı* (Deniz Haritalarının Hazırlanışı). [M]

RASİH BEY (Ahmed — denir), türk şairi (Balıkesir ?-? 1776). Fatih devri kumandanlarından, Zaganos Paşa soyundan geldiği söylenir. Hayatı hakında yeterli bilgi yoktur. Rasih şiire çağının dil ve söyleyiş özelliklerini sokan, ince hayallere, akıcı anlatıma önem veren bir şairdi. Gazellerinde halk deyimleri geniş bir yer tutar. Daha çok aşk konularını işler. 130 Yıl yaşadığı söylenir. Çağdaşları arasında en çok Nedim'i etkiledi. Bazı gazellerine, XIX. yy. sonlarına kadar gelen ve divan geleneğini sürdüren şairler tarafından nazireler yazıldı. Eserleri: *Divan; Bülgat-ül-Ahbab* (Dostların En İyisi). [M]

RASİM sıf. (ar. *resm*'den *rāsim*). *Esk.* Resim yapan. || İ. Erkek adı.

◆ **Rasime** sıf. *Esk.* Rasim'in dişili. || Kadın adı. (M)

RASİME i. (ar. *resm*'den *rāsime*). *Esk.* Töre, âdet. || Merasim, tören. (M)

RASİM EFENDİ (Ebubekir), türk devlet adamı (XVIII. yy.). Darphane nazırı ve reisülküttap oldu (1757). Daha sonra Halep ve Mısır valiliklerinde bulundu. (M)

RASİM EFENDİ Fodlacızade (Ahmed — denir), türk şairi (İstanbul 1766-ay.y. 1853). Üsküdar'da Valideatik medresesi müderrislerinden Hoca Emin Efendiden öğrenim gördü. Sadaret mektubî kaleminde çalıştı, Reisülküttap mühürdarlığında bulundu; oradan emekliye ayrıldı. Şiirleri tasavvuf üstünedir. Eserleri: *Divan* (1855); *Nesayihi Şer'iye ve Mevize* (Şer'î Öğütler ve Vaizler) [manzum risale, 1898]; *Keramatı Evliya* (Velilerin Kerametleri); *Muhasebe-i Nefs* (Nefisle Hesaplaşma); *Tefsir-i Tıbyan Tercümesi.* (M)

RASİM EFENDİ Hafız (Mehmed), türk hattatı (Trabzon 1842-İstanbul 1885). Hattat Hafız Hasan Rüştü Efendinin oğlu. Babasından hat dersi aldı. İstanbul'a geldikten sonra darphaneye memur oldu. Bayezid camiinde ders verdi. İstanbul'da Altunizade camiinin mihrap ve kapısı üzerindeki yazılar onundur. (M)

Rasimpaşa camii, İstanbul'da Kadıköy semtinde, Rasimpaşa mahallesinde cami. Abdülhamid II devri bahriye nazırlarından Rasim Paşa tarafından yaptırıldı. (XIX. yy. sonu). Binanın duvarları ve minaresi kâgir, çatısı ahşaptır. Ahşap olan son cemaat yeri 1917'de yapıldı. (M)

RASİN sıf. (ar. *raṣānet*'den *raṣīn*). *Esk.* Dayanıklı, sağlam: *Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese elbette rasin olur* (Atatürk). *Bizim sevgili neferlerimizden birine baktığım zaman, titremek şanından olmayan bir dağ parçası, rasin ve giran bır çelik külçesi aklıma gelir* (Cenab Şahabeddin). [M]

RASİST sıf. ve i. (fr. *raciste*). Irkçı. (M)

RASİYE i. (ar. *resā* > *rāsiye,* hareketsiz'den). *Esk.* Büyük dağ. (M)

RASİZM i. (fr. *racisme*'den). Irkçılık. (M)

RASK (Rasmus Kristian), danimarkalı dil uzmanı (Bröndekilde, Odense yakınları 1787 -Kopenhag 1832). 1812'de İsveç ve Norveç'i dolaştı; 1813'te İzlanda'ya gitti ve orada *İzlanda Dilinin Menşeleri* (1818) adlı bir eser yazdı. Hindistan'a yaptığı gezide, çok sayıda iran ve buddha elyazması topladı. Bopp ile aynı zamanda, ama ondan ayrı olarak, german dilleriyle Yunanca, Latince ve baltıkislav dili arasındaki akrabalığı buldu ve bu buluşunu *Eski Kuzey Dili Üstüne Araştırmalar* (1818) adlı eserde ortaya koydu. (L)

RASKOL i. («din sapkını» anlamında rusça k.). Tar. Rus patriği Nikon'un reformlarına karşı çıkan dinî hareket. (L)

RASKOLNİK i. (*raskol,* din sapkını'ndan rusça k.). Tar. Ortodoks kilisesinde 1654'te patrik Nikon tarafından gerçekleştirilen reformları (yanlışlar veya ihmaller sonucu anlamı bozulmuş Kutsal Kitap metinlerinin düzeltilmesi ve dinî törenlerde usul ve sıra konularında reform) dinin aslına aykırı bulan ve muhalefet eden ruslar.

— ANSİKL. *Raskolnik*'ler Nikon'un reformlarını millî inançlar için bir tehdit ve batı etkisinin bir belirtisi saydılar. Bu konuda Nikon'un başlıca hasımlarından biri papaz Avvakum'du (öl. 1681). Avvakum'un taraftarları dinî törenlerde eski usul ve sırayı savundular ve iki parmakla haç çıkarmayı reddetmek (yeni usul üç parmakla haç çıkarmaktı) veya buna benzer usul değişikliklerine boyun eğmektense işkenceyi tercih ettiler. Raskolnik'ler, genellikle, medeniyetçi yeniliklere karşı millî geleneklerin savunucusuydular. Birçoğu Sibirya'da kolon haline geldi. Raskolnik'ler, çeşitli tarikatlara bölündü. Bu tarikatların arasında en önemlisi, 1860'ta resmen tanınmış olan *popovets*'lerdir (papazcılar). [L]

RASKUPORİS, M.Ö. I. yy. ve M.S. I. yy.-da hüküm süren birçok Trakya hükümdarının adı. (L)

RASLAMAK geçl. f. Bk. RASTLAMAK.

RASLANMAK geçz. f. Bk. RASTLANMAK.

RASLANTI i. Bk. RASTLANTI.

RASLAŞMAK ortaklş. f. Bk. RASTLAŞMAK.

RASMUSSEN (Gustav), danimarkalı siyaset adamı (Odense 1895-Kopenhag 1953). Danimarka'nın Londra elçiliğinde müşavir (1939), İtalya'da büyükelçi olarak (1945) bulundu. 1945-1950 Arasında dışişleri bakanlığı yaptı, 1951'de yeniden Roma büyükelçiliğine tayin edildi. (M)

RASMUSSEN (Knud), danimarkalı kutup kâşifi (Jakobshavn 1879-Kopenhag 1933). Mylius-Erichsen'in seferine katıldı, sonra Grönland'ın kuzeyinde bir etnografya seferine başkanlık etti (1906-1908). 1912'den itibaren Thula istasyonundan hareket ederek, aynı yollardan Amerikan Arktiğine yapılan beş seferi düzenledi veya yönetti. Araştırmalarını Bering boğazına kadar ilerletti. Kuzey Amerika Eskimolarının yaşayış ve medeniyetlerini inceledi. (L)

Rasmussen anevrizması. Patol. Tüberküloz kavernleri içinde, akciğer atardamarı dallarında bulunan anevrizmalar. Bunların çatlaması fazlaca kan tükürmeye yol açar. (Hastalığın adı danimarkalı hekim F. *Rasmussen*'den [1834-1877] gelir.) [L]

RASOHERİNA veya **RABOUDA** (öl. 1868), Madagaskar kraliçesi (1863-1868), Radama II'nin karısı. Kocasının ölümünden sonra «Rasoherina» adıyle kraliçe ilân edildi. Rainilaiarivony ile evlendi ve yönetimi ona bıraktı. Bir pagan hareketini tam zamanında önledi. Fransa ve İngiltere ile iyi ilişkiler kurdu. (L)

RASONYİ (Laszlo), macar türkoloğu (Liptoszentmiklos, Macaristan 1899). Budapeşte ve Berlin üniversitelerinde öğrenim gördü. Macar İlim Akademisi kütüphanesinde görev aldı (1921). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesinde açılan Hungaroloji kürsüsü profesörlüğü yaptı (1935-1942). Macaristan'daki Kolozvar üniversitesinin türkoloji profesörlüğüne getirildi; bu üniversitede bir türkoloji enstitüsü kurdu (1942-1944). İkinci Dünya savaşı sırasında Budapeşte'ye, sonra Avusturya'daki Badgastein'e, daha sonra Feffernitz'e göç etti (1944). 1946'da Budapeşte'ye döndü. Balkan enstitüsünde (1947-1949), Macar İlim Akademisi kütüphanesinde görev aldı. Şarkiyat enstitüsünü kurdu. 1963'te Ankara'daki eski görevine çağrıldı ve bir süre burada çalıştı. Macar-türk kavimlerinin ilişkileri, türk kavimleri ve özellikle türk kişi adları üzerindeki çalışmalarıyle ün yaptı. Başlıca eserleri: *Macar Arkeolojisin-*

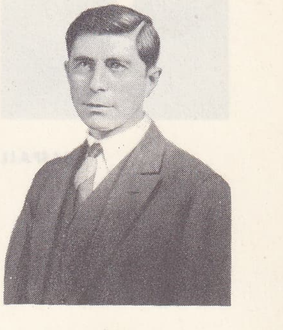

RASMUSSEN

Foto. N.Y.T. (LAROUSSE)

de Hunlar, Avarlar ve Macarlar (1938); *Dünya Tarihinde Türklük* (1942; ikinci basımı 1971'de *Tarihte Türklük* adıyle); *Macarlar ve Türkler* (1944); *Finler ve Ruslar* (Naci Tuğrul adıyle, 1959); *Histoire des Petchenèques, Ouzes et Comans* (Kumanlar, Oğuzlar ve Peçeneklerin Tarihi) [Fundamenta III, 1970]. (M)

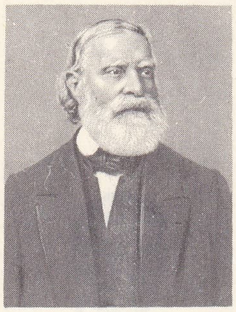
RASPAIL

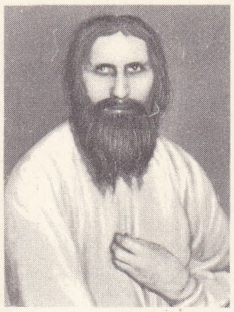
RASPUTİN

RASPA i. (ital. k.). Demir veya tahta bir zeminin üstündeki boyaları çıkarmakta, bir saç levhanın paslarını kazımakta kullanılan el âleti. || *Raspa etmek*, bu âletle boyaları veya pasları kazımak.

— Denizc. Güverte, karina gibi yerlerin üzerini kazımakta kullanılan, bir sapa takılmış, üçgen biçiminde, kenarları keskin madenî levha. || *Raspa taşı*, gemilerin güvertelerini temizlemekte kullanılan sünger görünüşünde yumuşak taş.

— Kunduracılık. «Ağaç çivili» ayakkabı yapımında, tabana çakılan ağaç çivileri tıraşlamağa yarayan kunduracı âleti.

— Mekan. İşlenmiş bir yüzeyin pürüzlerini gidermeğe yarayan, su verilmiş ekstra-sert kromlu çelikten yapılmış ve kenarları hafifçe yuvarlatılmış yassı el âleti: *Raspa, çok ince bir biley taşında bilenir.* || *Boru raspası*, bir kazanın borularında birikmiş kurumları (duman borularında) veya kireç tortularını (su borularında) temizlemek için, boruların içini kazımağa yarayan âlet. || *Çapak raspası*, madenlerin çapaklarını temizlemekte kullanılan âlet. (Dikdörtgen biçiminde, kılağısız bir çeşit raspadır.) [LM]

RASPAİL (François Vincent), fransız siyaset ve bilim adamı (Carpentras, Vaucluse 1794-Arcueil, Paris 1878). Cumhuriyetçi fikirleri benimsedi; Babylone sokağındaki bir kışlanın ele geçirilmesi sırasında yaralandı (temmuz 1830). Kendisine nişan verildi, ama kralın teklif ettiği fahrî görevleri kabul etmedi. Tersine cumhuriyetçi kuruluşları destekledi ve hattâ bu tür kuruluşlardan biri olan Halk Dostları derneğinin başkanı oldu. Fakat derneğinin ileri gelenleriyle birlikte tutuklanarak mahkûm edildi (1832). Bundan sonra hayatının büyük bir kısmını hapiste veya sürgünde geçirdi, ama yine de siyasî ve bilimsel çalışmalarını sürdürmeyi başardı. 25 Şubat 1848'de Paris'te Belediye sarayında cumhuriyeti ilk olarak o ilân etti; *Ami du Peuple* gazetesini kurdu. Geçici hükûmeti, siyasî ve sosyal meselelerle yeterince uğraşmamakla suçladı. 1849 Nisan'ında, 15 mayıs 1848 olaylarına katıldığı için altı yıl hapse mahkûm edildi; bu mahkûmiyeti sürgüne çevrildi ve Belçika'ya yerleşti. 1859'da affa uğradı, 1863'te Fransa'ya döndü ve cumhuriyetçi milletvekili seçildi (1869-1870; 1876-1878). Kimya ve tıpla ilgilendi ve bu konularda halkın anlıyabileceği dilde birçok eser yayımladı: *Le Médecin des Familles* (Ailelerin Hekimi) [1843], *Manuel de la Santé* (Sağlık El Kitabı) [1846]. (L)

RASPALAMA i. (*raspalamak*'tan *raspalama*). Mekan. Bir kızak yolu veya hassas bir birleştirme yüzeyi meydana getiren bir düzlem yüzeye veya içinde millerin döndüğü yatakların iç yüzeyine uygulanan bitirme işlemi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. *Raspalama* uzun ve pahalı bir işlemdir. Kaldırılan talaşların kalınlığı mikron* cinsindendir. 0,01 mm kalınlıkta bir talaş kaldırmak için, desimetre kare başına altı ile otuz dakika kadar çalışmak gerekir; ayrıca, işlenecek parçalara raspalamadan önce uygulanan vargelleme*, frezeleme* veya tornalama* sınırları da daraltılmalıdır. Raspalama, ya bir raspa yardımıyle elde veya bir rayba yardımıyle makinede yapılır. Raspalamanın yerine ince bir taşlama* işlemi uygulamak yoluna gidildi; fakat raspalama çok hassas yüzeyler verdiği gibi, bu yüzeylerin sürtünme niteliğini de yükseltir. Bu yüzden, hassas işlemlerde de raspalama çok kullanılan bir metottur. (L)

RASPALAMAK geçl. f. (*raspa*'dan *raspa-la-mak*). Teknol. Bir başka yüzeyle tam olarak temasını sağlamak için, düzlem bir yüzeyi raspa ile düzeltmek. (L)

RASPE (Rudolf Erich), alman yazarı (Hannover 1737-Muckross, İrlanda 1794). Arkeolog ve gazeteciydi. Zimmetine para geçirmekle suçlanınca İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. Özellikle, Münchhausen baronu için ingilizce yazdığı küçük fıkralarla tanındı (1785). Almancaya da çevrilen bu küçük kitap, Münchhausen baronu efsanesini halka tanıtmakla büyük rol oynadı. (L)

RASPİ i. Parsi'lerin tapınağında ikinci rahip. (L)

RASPİT i. (avusturalyalı mühendis *Rasp*'ın adından fr. *raspite*). Miner. Tabiî kurşun tungstat; monoklinik sistemde billûrlaşır. (L)

RASPUTİN (Grigoriy Yefimoviç), rus maceracısı (Pokrovskoye, Tobolsk yakınları 1872-Petrograd 1916). Okuma yazma bilmeyen bu köylü asıllı keşiş, keramet sahibi olarak tanınması ve çevirdiği entrikalar sayesinde, 1905'ten itibaren çariçe Aleksandra Fyodorovna'nın güvenini kazandı. Daha 1907'de, çariçenin etkisi altında olan güçsüz Nikolay II, bu sefih adama körükörüne bağlandı. Gerek Nikolay, gerek çariçe, Rasputin'e, hemofiliye yakalanan çareviç Aleksey'in kurtarıcısı gözüyle bakıyorlardı. Bu durumdan yararlanan Rasputin, kendine düşman olanları saraydan attırmak ve onların yerine para karşılığında himayesi altına aldığı kimseleri getirmek için hükümdarların halkla bütün ilişkilerini kesti. Birinci Dünya savaşı başlarında Rusya'nın içine düştüğü nazik durum, şubat 1916'da Stürmer'i meclis başkanlığına zorla kabul ettiren Rasputin'in, hükümdarlar üstündeki vesayetini dayanılmaz hale soktu. Rasputin'in bu müdahalesi, Duma başkanı Rodzyanko, saray mareşali Voyeykov ve ana imparatoriçe tarafından resmen açıklandı. Nikolay II, Rasputin'e olan güvenini hâlâ kaybetmemişti. Rasputin çarın iki akrabası (prens Yusupov ve büyük dük Dmitriy) ve bir sağcı milletvekili (Purişkeviç) tarafından öldürüldü. (L)

RASPUTİTSA i. («yolların sefere açık olmadığı mevsim» anlamında rusça k.). Doğu Avrupa'da buzların çözüldüğü ve bazen sonbaharda geçici sıcakların ilk karları erittiği sırada toprakların sularla karışması. (Bu durumda yollar çamurdan geçilmez hale gelir.) [L]

RASSAD sıf. (ar. *raşad*'dan *raşşād*). *Esk.* Rasat yapan, gözleyen (kimse). || Gözetleyen, gözcü. (M)

RASSE (François), belçikalı besteci ve orkestra yöneticisi (Helchin, Batı Flandre 1873-Brüksel 1955). Brüksel konservatuvarını, kendi bestesi *Concertstück*'ü çalarak birincilikle bitirdi; sırasıyle Monnaie tiyatrosunda (Brüksel), Toulouse'un Capitole tiyatrosunda, Amsterdam operasında orkestra şefliği yaptı, Schaerbeek Müzik okulunu ve Liège konservatuvarını yönetti (1925). Brüksel konservatuvarında ayrıca çalgı notası okuma ve aktarım dersleri verdi. Besteleri: *Şövalye'nin Efsanesi* (kantat), *Deidamia* (1906), *Rahibe Beatrice* operaları, bir romantik senfoni, bir melodik senfoni, keman için bir konçerto, *Bir Hayat* adlı süit. (L)

RASSENKREİS i. (alm. k.). Aynı coğrafî türe bağlı alt türlerin tümü (terimi 1929'da Rensch ortaya atmıştır). [L]

RASSES yaylası, İsviçre'de Vaud kantonunda yayla. Yükselti ve kış sporları merkezi. (L)

RAS ŞAMRA, Suriye'de arkeolojik yer, Lazkiye'nin kuzeyinde. Bk. UGARİT, UGARİTLİ ve FENİKELİ. (L)

RAST sıf. (fars. *rāst*). *Esk.* Doğru, düz. || Sağ (taraf). || İ. Doğruluk, dürüstlük. || Doğru söz. || Doğru, güvenilir adam. || Uygunluk. || *Rast-bîn*, doğruyu gören. || *Rast-gû*, her zaman doğruyu söyleyen. || *Rast-gûyan*, doğru sözlü kimseler. || *Rast-gûyî*, doğru sözlülük, dürüstlük. || *Rast-kâr*, doğru iş gören, güvenilir, dürüst. || *Çep ü rast*, sol ve sağ. || *Rah-ı rast*, doğru yol.

— Mus. Türk musikisinde orta sekizlide 15. perde. || Türk musikisinin basit makamlarından biri. (Bk. ANSİKL.) || *Rast acem*, türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur). || *Rast beşlisi*, türk musikisinde dizi meydana getirmeğe yarayan tam beşlilerden dördüncüsü. (Pestten tize doğru «tanini-küçük mücennep-büyük mücennep-tanini» aralıklarından meydana gelmiştir. Pestten tize işaretle ifadesi T K S T şeklindedir.) || *Rast dörtlüsü*, türk musikisinde dizi meydana getirmeğe yarayan tam dörtlülerden dördüncüsü. (Pestten tize «tanini-büyük mücennep-küçük mücennep» aralıklarından meydana gelmiştir. Pestten tize işaretle ifadesi T K S şeklindedir.) || *Rast gerdaniye*, türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Rast geveşt*, türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Rastı cedid*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Rast kürdî*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Rast mahur*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Rast maye*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Rast nevruz*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Rast selmek*. Bk. RASTSELMEK. || *Rast şehnaz*. Bk. RASTŞEHNAZ. || *Rastta uşşak*, türk musikisinde beş numaralı basit bir makam olan uşşak makamının bir perde pestte şeddi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dört numaralı basit bir makam olan *rast*, rast beşlisiye tiz tarafına eklenmiş bir rast dörtlüsünden meydana gelmiştir. Seyri çıkıcıdır. Dizinin aralıkları pestten tize T K S T — T K S düzenindedir. Beşliyle dörtlünün birleştiği beşinci derece güçlü görevi yapar. Makamın asıl yeri ve durağı rast perdesidir. Bu duruma göre güçlü *neva-re*'dir. Donanıma *si* koma bemolü (d) ile *fa* bakıye diyezi (‡) işaretleri konur. Dizide 8 tane nisebi şerife vardır. Dolayısıyle makam mülâyimdir. Dizideki sesler pestten tize, rast, dügâh, çargâh, nevâ, hüseynî, evc ve gerdaniye perdeleridir. Türk musikisinde bu makamdan yapılmış birçok eser vardır. Bu makama örnek olarak: Itrî'nin *Darb-ı Türkî Naat'ı*, Asım Beyin *Devr-i Kebir Peşrev'i*, Gazi Giray'ın, Kantemiroğlu'nun ve Benli Hasan Ağa'nın *saz semaileri;* Dede Efendinin *Ağır Düyek Kâr-ı Nev'i*, Zaharya'nın *Ağır Çember'i*, Zekâi Dedenin *Zencir Beste*'leri ve *Sengin*'i; Suphi Ziya Özbekkan ve Lemi Atlı'nın şarkıları gösterilebilir.

● *Rastı cedid*. Selim III tarafından düzenlendiği sanılıyor. Yegâh'ta hicaz ile rast dizisinden meydana gelmiştir. Güçlüleri birinci derecede neva-*re*, ikinci derecede evc-*fa* diyez perdeleridir. Donanıma rast işaretleri olan *si* koma bemolü (d) ile *fa* bakıye diyezi (‡) konulur. Yegâhta hicazın işaretleri olan *mi* bakıye bemolü (b) nota içinde gösterilir. öteki iki arıza ortaktır. Bu makama örnek olarak: Yusuf Dedenin *Saz Semai*'si, Selim III'ün *Hafif Beste*'si ve *Yürük Semai*'si, Dede Efendinin *Çember Beste*'si ile *Sengin* ve *Yürük Semai*'leri, Hamamizade Osman Beyin *İlâhi*'si gösterilebilir.

● *Rast kürdî*, 50 yıl kadar önce Kemanî Serkiz Efendi tarafından düzenlenmiştir. Rast dizisine kürdî dörtlüsünün eklenmesinden meydana gelir. Seyri, rast dizisinde gezinildikten sonra kürdî dörtlüsüyle dügâh *la* perdesinde kalır. Güçlüleri 1. derecede rastın durağı olan rast-*sol*, 2. derecede yine rastın güçlüsü olan neva-*re*'dir Donanıma, rast işaretleri olan *si* koma bemolü (d) ile *si* küçük mücennep bemolü (b) konulur. Bu makama örnek olarak Kemanî Serkis'in *Peşrev*'i gösterilir.

● *Rast mahur*, rast ile mahur makamlarının birleşmesinden meydana gelmiştir. Seyri her iki makam dizilerinde karışık olarak gezinildikten sonra mahur ile rast-*sol* perdesinde kalır. Güçlüsü, her iki makamın da güçlüsü olan neva-*re*'dir. Donanıma mahur işareti olan *fa* küçük mücennep diyezi (‡) konur. Rastta *si* koma bemolü (d) *fa* bekar (♮) ve *fa* bakıye diyezi (‡) kullanılır.

● *Rast maye*, uşşak, segâh ile rasttan meydana gelmiştir. Seyri, maye gösterdikten sonra rast makamıyle rast-*sol* perdesinde

Foto. Neurdein (LAROUSSE)

kalır. Güçlüsü, maye makamını oluşturan segâh ve uşşak makamlarıyle rast makamlarının ortak güçlüsü olan neva-*re*'dir. Donanıma rastın işaretleri olan *si* koma bemolü (ᑯ) ile *fa* bakıye diyezi (♯) konulur. Mayenin işaretleri nota içinde kullanılır. Bu makama örnek olarak bir *Bektaşî Nefesi* ile A. A. Konuk'un «Kâr'ı Nâtık»ının 6 numaralı *Devr-i Revan* parçası gösterilebilir.

● *Rastta uşşak.* Durağı rast-*sol,* güçlüsü dördüncü derece olan, çargâh-*do*'dur. Donamına *la* koma bemolü (ᑯ) ile *si* ve *mi* küçük mücennep bemolleri (♭) konulur. Orta sekizlideki sesleri pestten tize doğru, rast, dik zengûle, kürdî, çargâh, neva, nimhisar, acem ve gerdaniye düzenindedir. Dizi çıkıcıdır. Nisebi şerife adedi uşşak dizisinde olduğu gibi sekizdir. Bu yüzden dizi mülâyimdir. Bu makamda Fahri Kopuz'un bir *Düyek Şarkı*'sı vardır.

◆ **Rastan** çoğl. i. *Esk.* Doğru, dürüst kimseler. || Haklı olanlar.

● **Rastî** i. *Esk.* Doğruluk, dürüstlük. || Haklı oluş. || Gerçeklik. (M)

RAST i. (fars. *rāst*). Rastlama, tesadüf. || Uygunluk, başarı. || *Rast gelinmek,* (herhangi bir kimse için) rast gelmek, karşılaşmak: ***Fakat gülüşü alaycı mıydı? Yoksa sadece bir tanıdığa beklenmeyen bir anda rast gelindiği vakitki gülüşlerden biri miydi?*** (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Rast gelmek,* ummadığı halde karşılaşmak, tesadüf etmek: ***Ağabeyim şimdi burada idi. Gideli beş dakika oldu, rast gelemedin mi?*** (Ahmed Rasim). ***Raif Beye rast geldi, konuşarak yürümeğe başladılar*** (M.Ş. Esendal). ***Bir geyik sürüsüne rast geldiler*** (A.H. Müftüoğlu). Payına düşmek: ***En büyük parça bana rast geldi.*** Ulaşmak, isabet etmek: ***Attığı kurşun hayvana rast gelmedi.*** (*Eşanl.* RASTLAMAK.) || *Rast getirmek,* aranan bir şeyi veya kimseyi tesadüfen bulmak. Bir kolayını bulmak: ***O sırada Abdullah İbni Zübeyr, Cırcır'ı rast getirip öldürdü ve bahse konulan kızını esir etti*** (Cevdet Paşa). Kollamak: ***İyi zamanını rast getirirsen olur.*** İsabet etmesini, ulaşmasını sağlamak: ***Attığı oku rast getiremedi.*** || *Rast gitmek,* (iş, olay v.b. için) uygun gitmek, istenildiği gibi olmak: ***Sizin anlayacağınız, işimiz rast gitmeğe başladı*** (B. Felek). [M]

RASTATT, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Murg ırmağı kıyısında; 24 000 nüf. Yapımına 1697'de başlanan şato. Kereste ve mobilya sanayii. Bira fabrikası. Makine yapımı. Elektronik fabrikası.

— Tar. Fransızların yaktığı (1689) Rastatt, markgraf Badenli Ludwig-Wilhelm tarafından yeniden inşa ettirildikten sonra 1771'e kadar başkent olarak kaldı. Moreau, arşidük Karl'ı burada yendi (temmuz 1796). Bir hisar haline getirilen (1840-1892) şehir konfederasyon'a karşı ayaklanan Badenlileri yenen prusya birliklerinin eline geçti. (L)

Rastatt antlaşması, 6 mart 1714'te prens Egon ile Villars arasında imzalanan antlaşma. Bu antlaşma ile Alsace bölgesi Strasbourg ve Landau ile birlikte Louis XIV'e bırakıldı. İmparator Charles VI, Fransa'nın müttefiki olan prenslere devletlerini ve unvanlarını geri verdi; Napoli'yi, Milanese'yi, İspanyol Felemenki'ni, Menin, İeper ve Furnes'i aldı; Utrecht antlaşmasıyle Bavyera seçici prensine vaat edilmiş olmasına rağmen Sardinya'yı muhafaza etti. Bu antlaşma, imparatorluğun geleneklerine göre latince değil, fransızca olarak kaleme alındı; böylece Fransızca diplomatik dil olarak yerleşti. Bk. *İspanya* VERASET SAVAŞI. (L)

Rastatt kongresi, Campoformio antlaşmasının öngördüğü kongre. Ren'in sol kıyısındaki mülklerini kaybeden prenslere verilecek tazminatları tespit etmek için toplandı. Açılış tarihi 16 kasım 1797 olarak tasarlanmıştı, ama birçok delege bu tarihten sonra geldi. Avusturya'nın İtalya'da layikleştirilen kilise prensliklerine karşılık papa için tavizler istemesi, müzakereleri uzattıkça uzattı. Görüşmeler İkinci Koalisyondan sonra bile sürdü. Bu devrede Direktuvar hükûmeti delegelerini geri çağırınca, yanlarında Fransa ve Prusya arasındaki anlaşmalarla ilgili kâğıtlar bulacağını uman Avusturya, fransız elçilerini şehir kapılarında süvarilere kılıçtan geçirtti (28 nisan 1799): Bonnier ve Roberjot öldürüldü. Debry ağır yaralandı. Suikast fransız kamuoyunu yabancılara karşı ayaklandırdı. (L)

Rastatt kongresi
fransız temsilcilerin katli (1799)
Carnavalet müzesi, Paris

RASTENBURG, Ketrzyn'in almanca adı, Polonya'da (Olsztyn) eski Doğu Prusya'da, Olsztyn'in kuzeydoğusunda. Alman-Sovyet savaşı sırasında Hitler'in karargâhı burada, «Kurt ini» denen yerde kuruldu. 20 Temmuz 1944'te albay Von Stauffenberg burada Hitler'e bir suikast hazırladı. (L)

RAS TENNURE, Suudî Arabistan'da liman şehri, Ahsa'da, İran körfezi kıyısında; 6 000 nüf. Limanında Suudî Arabistan petrollerinin beşte birini tasfiye eden bir rafineriden gelen benzin ihraç edilir. Petrol boru hattı ile Zahran'dan, Ebkayk'tan ve Katif'ten sevkedilir. (L)

RASTGERDANİYE blş. i. (fars. *rāst* ve *gerdān*'dan osmanlıca *rāst-gerdāniyye*). Mus. *Esk.* Türk musikisinin altı yüzyıllık bileşik makamı. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

RASTGEVEŞT blş. i. (fars. *rāst-gevešt*). Mus. *Esk.* Türk musikisinin altı yüzyıllık bileşik makamı. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

RASTIK i. (fars. *rāsuht,* rastık taşı'ndan). Kozmetik. Kadınların kaşlarını ve saçlarını boyamakta kullandıkları siyah boya: ***Bir baş örtüsüyle köşede oturan hanım, şişman, esmer, kaşlarına bir parmak enliliğinde rastıklar sürmüştü*** (Samipaşazade Sezai). || *Rastık çekmek,* rastık sürmek: ***Kaşlarına rastık çeker ve ellerine kına yakar*** (Y. K. Karaosmanoğlu). [Bk. ANSİKL.] || *Rastık mürekkep,* sabit mürekkep. || *Rastık taşı,* antimon.

— Bot. Tohumsuz bitkilerde görülen mantar hastalığı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kozmetik. *Rastık* kaş ve saçlara sürülür, kına ile karıştırılınca kahverengi olur. Antimon tozundan yapılan bu boya, günümüzde de Anadolu'da genellikle köylerde kullanılır.

— Bot. *Rastık hastalığı*'na perisporiaceae familyasından asklı mantarlar sebep olur. Bunlar, bitkilerin yaprakları üzerinde siyah bir toz tabakası meydana getirir ve yaprak bitlerinin ısırdığı yerde bıraktığı ballı madde ile beslenir. Rastık hastlığından korunmak için, yaprak bitkilerine karşı nikotinli ilâçlar veya suda çalkanmış yağ emülsiyonları kullanılır. (ML)

RASTKO, sırp prensi Stefan Nemanya'nın oğlu. Keşiş olunca SAVA adını aldı. (L)

RASTLAMAK veya **RASLAMAK** geçl. f. (*rast*'tan *rast-la-mak, ras-la-mak*). Bir kimse ile karşı karşıya gelmek, karşılaşmak: ***Her dönüşünde bir tanıdığa rastlıyor ve gülmekten katıla katıla selâmlaşıyorduk*** (A.H. Tanpınar). ***Aşağıçarşı'dan geçerken uzun zamandan beri görmediği Hacı Rifat'ın İhsan'a rastladı ve ondan akıl sordu*** (Sabahattin Ali). || Tanımak, tanışmak: ***Nihayet bir gün Batum'da ve ilk rastladığım Türk kızıyle evlendim*** (Ş.S. Aydemir). || Aynı sıraya, bir hizaya gelmek: ***Başını omuzuma koydu, ağzı boynuma rastlıyordu*** (R.H. Karay). ***Ve tam benim baş ucuma rastlayan köşede...*** (A.H. Tanpınar). || İsabet etmek, ulaşmak: ***Atılan taş ona rastladı.*** || Karşılamak, tesadüf etmek: ***Buna karşılık halk edebiyatı, kuruluşundan, yani ilk metinlerine rastladığımız çağdan beri yaşayan halkın malı olarak bugüne kadar gelmiştir*** (A. Gölpınarlı). ***Eşyanın konusunda ve kullanılışında taklit acemiliğine rastlamışsınızdır*** (F. R. Atay). ***Salataya alışanı da olurmuş, ama ben rastlamadım*** (N. Ataç). *Eşanl.* RAST *gelmek.* (M)

RASTLANMAK veya **RASLANMAK** geçz. f. (*rastlamak* veya *raslamak*'tan *rastla-n-mak* veya *rasla-n-mak*). Karşılaşmak, tesadüf edilmek: ***Bu renge cenupta ve Asya'da rastlanmaz*** (R. H. Karay). [M]

RASTLANTI veya **RASLANTI** i. (*rastlamak* veya *raslamak*'tan *rastla-n-tı* veya *rasla-n-tı*). *Yeni.* Önceden kararlaştırılmamış olduğu halde karşılaşmak, rastlamak eylemi, karşılaşma; iki olayın aynı zamana düşmesi: ***Onlar aslında subayı değil, askerliği sevmiyorlar. Hepsinin asker kaçağı olması rastlantı değil*** (Kemal Tahir). *Eşanl.* TESADÜF. (M)

RASTLANTILI sıf. (*rastlantı*'dan *rastlantı-lı*). Mat. *Rastlantılı büyüklük,* ihtimaller hesabında, her birine bir ihtimal bağlanmış bulunan belli sayıda değerler alabilen büyüklük. (RASTLANTILI DEĞİŞKEN de denir.) [L]

RASTLAŞMA veya **RASLAŞMA** i. (*rastlaşmak* veya *raslaşmak*'tan *rastlaş-ma* veya *raslaş-ma*). Rastlaşmak eylemi. || Birbirine tesadüf etme. || Aynı yerde karşılaşma, üst üste gelme: ***Gerçek hürriyetçilikle, toptan insan öldürmenin ilintisi olabilir mi hiç? Raslaşma dediğimiz maskaralığın sefil oyunlarından biri değil de nedir bu?*** (Kemal Tahir).

— Leng. Aynı cümle veya kuruluşta yer alan iki farklı dil unsuru arasındaki bağıntı. (Bu unsurlar, tek tek *morfemler* veya morfem sınıfları [kategoriler] veya morfem dizileri olabilir. *Çocuk topa vurdu* cümlesinde *çocuk, top, vur* v.b. morfemler arasında rastlaşma vardır; bu cümlenin bir örneği olduğu geçişli cümlelerde İ [isim], F_g [geçişli fiil] ve İ [isim] arasında rastlaşma söz konusudur.)

— ANSİKL. *Rastlaşma* kavramının tasviri dilbilimde önemli bir yeri vardır. Unsurlar arasındaki rastlaşmaların düzenliliği bir dilin yapısını tasvir etmeğe ve özellikle dil unsurları arasındaki çeşitli bağıntı tiplerini tanımlamağa yarar. Meselâ birbirine uymama bağıntısı (paradigma* bağıntısı kavramına çok yakındır) hiç bir zaman rastlaşmayacak unsurlar arasındaki bağıntı olarak tanımlanacaktır. Unsurların kategorileri veya sınıfları arasındaki rastlaşma bağıntıları farklı cümle veya yapıları tanımlamağa yarar, tek tek rastlaşmalar, çok önemlidir ve Harris bu rastlaşmalar sayesinde dönüşüm kavramını tanımlar. Bir cümle tipini ele alalım (meselâ $İ_1$ F_g $İ_2$ cümlesi); bu tip cümlede herhangi bir fiil morfemiyle rastlaşan herhangi bir isim morfemi bulunmaz: meselâ, *çocuk topa vuruyor* veya *Ahmet kitabı seviyor* gramer kurallarına uygun, *kitap Ahmet'i seviyor* ise uygun değildir; şu halde, tek tek rastlaşmaların (*çocuk, top-,vur-; Ahmet, kitap-, sev-*) «yapısal bir formülün ($İ_1$ F_g $İ_2$) geçerliliğini sağlayan değerler» (Harris) olduğu söylenebilir. Formülleri, tek tek morfemlerin benzer rastlaşmaları tarafından sağlanan iki cümle arasında bir rastlaşma bağıntısı varsa, bu iki cümle tipine «birbirine dönüşebilen cümleler» denir; meselâ etken ve edilgen fiilli cümleler: *kitap Ahmet tarafından seviliyor; topa çocuk tarafından vuruldu* (fiili etken cümlenin formülünü sağlayan morfemler edilgen fiilli cümlenin de formülünü sağlar). Rastlaşma kavramı Z. S. Harris tarafından olduğu kadar J. A. Fodor ve J. J. Katz tarafından da incelenmiştir. (LM)

RASTLAŞMAK veya **RASLAŞMAK** ortaklş. f. (*rastlamak* veya *raslamak*'tan *rastla-ş-mak* veya *rasla-ş-mak*). Birbiriyle karşılaşmak, birbirine tesadüf etmek: ***Bunca zamandır aynı apartmandayız, hiç rastlaşmadık.*** || [Olay v.b. için] Aynı zamanda meydana gelmek. (M)

RASTLATMAK veya **RASLATMAK** geçl. f. (*rastlamak* veya *raslamak*'tan *rast-la-t-mak* veya *rasla-t-mak*). Rastlamasını sağlamak. (M)

RASTNEVRUZ blş. i. (fars. *rāst-nevrūz*).

Foto. LAROUSSE

Mus. *Esk.* Türk musikisinin altı yüzyıllık bileşik makamı. Bugüne kalan örneği yoktur. (M)

RASTRELLİ (Bartolomeo Carlo, — kontu), italyan heykeltıraşı (Floransa 1675'e doğr. - Petersburg 1744). 1700'e doğru Paris'e yerleşti, 1716'da Petersburg'a davet edildi ve Büyük Petro'nun emrinde çalıştı. Başlıca eserleri: Leningrad'da Mühendisler meydanında Büyük Petro'nun atlı heykeli, imparatoriçe Anna İvanovna'nın heykeli, prens Meşikov'un (Rus müzesi) ve Büyük Petro'nun (Ermitaj) heykelleri. (L)

RASTRELLİ (Bartolomeo Francesco), italyan mimarı (Paris 1700'e doğr.-Petersburg 1771), Carlo Rastrelli'nin oğlu. Rusya'da barok ve rokoko üslûbundaki mimarînin en başarılı temsilcisidir. Özellikle Petersburg'daki Kışlık sarayı, Smolny enstitüsünü, Çarskoye Selo'daki (Puşkin) yazlık sarayı, Kiev'deki Svyatoy Andrey kilisesini yaptı. (L)

RASTSELMEK bls. i. (fars. *rāst-selmek*). Mus. *Esk.* Türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamı. (M)

RASTŞEHNAZ bls. i. (fars. *rāst-şehnāz*). Mus. *Esk.* Türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamı. Bugüne kalan örneği yoktur. (M)

RASUHT i. (fars. *rāsuht*). *Esk.* Rastık. (M)

RASYONALİST sıf. (fr. *rationaliste*). Akılcılıkla ilgili: *Rasyonalist teori.*

◆ İ. Rasyonalizm'den yana olan kimse (M)

RASYONALİZASYON i. (fr. *rationalisation*). Bir teknik kuruluşun daha iyi çalışabilmesini sağlayacak tedbirleri alma. (Sanayide rasyonalizasyon'un amacı maliyeti düşürmek, verimi çoğaltmak veya üretimin kalitesini ıslah etmektir.) [L]

RASYONALİZM i. (fr. *rasyonalisme*'den). Sadece akla dayanan bir şeyin özelliği. || Vahye dayanan sistemlere karşıt olarak akla dayanan sistem. || Ampirizme karşıt olarak, ilk fikirlerin kaynağını akılda bulan sistem. *Eşanl.* AKILCILIK.

— Mim. ve Süs. santl. Bir binanın veya bir nesnenin kullanım amacına tam olarak uyması gerektiğini ve güzelliğin bu uygunluktan doğduğunu ileri süren öğreti. (XX. yy.ın başlarında, «modern üslûp»a bir tepki olarak ortaya çıkan ve Charles Plumet, Süe ve Huillard gibi mimarlar tarafından benimsenen fonksiyonalizmden, geleneksel malzemeleri kullanmayı engellememesi ve ılımlı bir süsleme sistemini benimsemesi bakımından ayrılır.)

— Psikopatol. *Marazî rasyonalizm*, şizofreninin temel özelliğini meydana getiren düşünce şekli. Akla aykırı düşüncelere dayanan marazî rasyonalizm, pratik veya sosyal gerçekten kopmuş ve içine kapanmış bir düşünce sürecidir. (Marazî rasyonalizm, saçma akılyürütmelere yol açar, çünkü bunlar somut temelden yoksundur.)

— ANSİKL. Fels. Ampirizme karşıt bir sistem olan *rasyonalizm*'e göre, «neden» ve «cevher» gibi fikirler, «bilginin yönetici ilkeleri» diye adlandırılan yargılar, ya doğuştan gelir ya da zihin tarafından kurulmuştur. Bunlar, sadece deneyin verilerinden türemiş olamaz. Eflatun, Descartes, Leibniz, Kant ve yeni-eleştirici okul, ayrı ayrı biçimler içinde, bilgi üzerine rasyonalist bir teori kurmuşlardır.

İradî faaliyetimizin dayandığı ilkelerin akıldan türediğini, *a priori* olduğunu ve faydacı düşüncelerden doğmadığını ileri süren öğretiye de *ahlâkî rasyonalizm* denir. Bu durumda, rasyonalizm, hazcılığın ve faydacılığın karşıtıdır. *Dinî rasyonalizm* ise, imanla ilgili bütün hakikatlerin ölçütü olarak kişisel düşüncenin kabul edilmesidir.

Bu görüş, iman hakikatlerini, düşünceyle aydınlatılması gereken karanlık duygulara benzetir. Ortaçağdaki *fides quaerens intellectum* diye adlandırılan ve daha sonra Malebranche felsefesinde ortaya çıkan öğreti bunun bir örneğidir. (Dinî rasyonalizm, mistisizmin karşıtıdır.)

Pythagoras ve Leibniz'in estetik akılcılığı ise, her estetik duyguda, açıkça kavranmamış matematik ilişkiler görür. Öte yandan, açık felsefe, rasyonalizm ile ampirizm karşıtlığını aşar. (L)

RASYONEL sıf. (fr. *rationnel*). Sırf akla dayanan, ussal, ölçülü, hesaplı: *Rasyonel ve tam verimli bir çalışma, yalnız iktisadî, ticarî ve sınaî memleketlere mahsus bir zaruret değildir* (F. R. Atay). || Ampirik hiç bir yanı bulunmayan, çıkarsama ürünü olan. || Akla veya iyi bir metoda uygun olan.

— Elektr. *Rasyonel sitem*, M.K.S.A. Giorgi birim sisteminde kullanılan elektrostatik ve elektromagnetizma formüllerinin tümü.

— Mat. *Rasyonel sayı.* Bk. ORANSAL *sayı.*

— ANSİKL. Elektr. Coulomb kanunu boşlukta $f = \frac{1}{4\pi\varepsilon_0}\frac{qq'}{r^2}$ formülüyle ifade ediliyorsa, elektrostatik formülleri *rasyonel* sistemdendir denir. Boşluktaki Laplace kuvvetini veren formül $df = \frac{\mu_0}{4\pi} Idl$ şeklinde yazılıyorsa, elektromagnetizma formülleri de rasyonel sisteme girer. Bu sistemin, yukarıdaki ifadelerden çıkarılan temel formüllerinde, 4π çarpanı kaldırılarak sadeleştirme yapılmıştı. Üstelik π sayısı, yalnız bir silindir veya küre simetrisi gösteren olaylarda kullanılır. (LM)

RASYONELLEŞTİRME i. (*rasyonel*'den *rasyonelleştirmek* > *rasyonelleştir-me*). Teknik bir organizasyonu daha iyi işlemesini sağlamak amacıyle mükemmelleştirmek. (Sanayide rasyonelleştirmenin amacı, fiyatları düşürmek, niceliği artırmak veya ürünlerin kalitesini daha iyi duruma getirmektir.) [L]

RASYONİT i. (fr. *rationite*). Boğucu buharlar yayan sülfürik klorhidrin ve metil sülfat karışımı. (L)

RAŞA, Yugoslavya'da (Hırvatistan) liman şehri, Doğu İstria'da. Maden kömürü çıkarma merkezi. Termik santral. (L)

RAŞAN sıf. (ar. *raʿş* ve *raʿşe*'den *raʿşān*). *Esk.* Titreyen, titrek: *Ey darbe-i bâda karşı, ra'şan / İnşaad-ı enin eden nihalân* (M. Â. Ersoy). *Etmekte ra'şan ra'şan ibadet* (Tevfik Fikret). [M]

RAŞE i. (ar. *raʿş*'tan *raʿşe*). *Esk.* Titreyiş, titreme, ürperiş: *İkmal edemiyordu, kendi sesinde öyle bir şey fark etmişti ki soğuk bir raşe ile vücudunu titretiyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Dışarda fırtına gittikçe pürgazap, cûşan / Bir ihtilâc ile etrafa raşeler vererek / Uğulduyordu...* (Tevfik Fikret). || *Raşe-âver* (veya *raşe-ver*), titreten, titretici. || *Raşe-dar*, titreyen, ürkmüş: *Onu kim dest-i raşe-dariyle / Çalıyor, perde perde inletiyor / Onu kim böyle gamla söyletiyor* (Cenab Şahabeddin). || *Raşe-i dest*, el titremesi. || *Raşe-nâk*, titreyen, titrek: *Şehit olan çavuşun dest-i raşe-nâkinden* (Tevfik Fikret). [M]

RAŞELENMEK geçz. f. (*raşe*'den *raşe-le-nmek*). *Esk.* Titremek, ürpermek: *Sünbülî bir hava ki mest-i rükûd / Duruyorken mühit-i nâmahdud / Acı bir hisle sanki raşelenir* (Tevfik Fikret). [M]

RAŞİ sıf. (ar. *rüşvet*'ten *rāşī*). *Esk.* Rüşvet veren (kimse). [M]

RAŞİALJİ i. (yun. *rakhis*, omurga ve *algos*, ağrı'dan fr. *rachialgie*). Patol. Omurganın herhangi bir noktasındaki ağrı. (Pratikte bu terim özellikle omurga bölgesinde duyulan yaygın ağrıları ifade eder. Menenjitten ileri gelen raşialji fazlasıyle ıstırap verir.) [L]

RAŞİANESTEZİ veya **RAŞİANALJEZİ** i. (fr. *rachianesthésie* veya *rachianalgésie*). Omurga kanalına, doğrudan doğruya omurilliği ve omurilik sinir köklerini etkileyen ve hemen alttaki kısımlarda anestezi sağlayan bir madde şırınga edilmesini öngören kısmî aneztezi metodu.

— ANSİKL. *Raşianestezi*'yi 1894'te Corning (A.B.D.) buldu; bu metotla verilen anestezi maddesi, doğrudan doğruya sinir köklerinin sertzar içindeki kısmını (bk. BEYİN *omurilik zarı*) etkiler. Anestezi, fizyolojik olarak duyum ve hareket sinirlerini uyuşturduğu gibi, yaşatkan sinir sistemini de uyuşturur. Parasempatik sinirlere etkisi önemsizdir (sadece leğen parasempatiğinin kuyruk sokumu kısmını etkiler), sempatik sinir sistemini ise şiddetli bir şekilde etkiler (böbreküstü bezlerini kontrol eden bütün splanknik sinirleri ilgilendirir). Raşianestezi için çeşitli teknikler ortaya atılmıştır; fakat hepsinde bir ön hazırlığa ihtiyaç vardır, ancak ondan sonra bel ponksiyonu yapılarak uyuşturucu madde (prokain, tetrakain, linyokain) omurga kanalına şırınga edilir. Uyuşturucu maddenin omuriliğin çeşitli tabaklarına dağılması, kullanılan eriyik yoğunluğunun beyin omurilik sıvısı yoğunluğuna olan orantısına bağlıdır. Meselâ alt kökler etki yapmak için özgül ağırlığı büyük, üst kökler için özgül ağırlığı küçük olan eriyikler kullanılır. Raşianestezi'nin kullanıldığı önemli durumlara had veya müzmin akciğer hastalıklarının (astma, skleroz, amfizem) gerektirdiği ameliyatlar; kusma tehlikesi yaratan ameliyatlar (delinmiş mide ülseri meliyatı); leğen içi organlarda veya bağırsaklar üstün de yapılacak ameliyatlar (kadın hastalıkları, üroloji) ve nihayet genel anestezi yapılmasında sakınca bulunan kimseler meselâ çok şişmanlara, şeker hastalarına, kalp hastalarına yapılacak ameliyatlar. Bunlarda özellikle kan basıncının düşmesi dikkatle kontrol edilmelidir. (L)

Carlo RASTRELLİ: Büyük Petro'nun büstü, Ermitaj müzesi

RAŞİD sıf. Bk. RAŞIT.

RAŞİD (Ali), türk yazarı (Kandiye 1858 - ay.y. 1918). Rüştiyede okudu. Sonra özel olarak *Buhârî Şerif*, aruz, beyan, coğrafya, geometri, logaritma öğrendi. 1872'de Kandiye Hukuk mahkemesinde, sonra tahrirat kalemlerinde bulundu. 1883'te, Trabzon Mektubî kalemi mümeyyizliğine, 1900'de Konya mektupçuluğuna getirildi. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra dahiliye mektupçusu oldu. Eserleri: *Terkib-i Bend, Safaül-Kulûb* (Gönüllerin Safası), *Numune-i Hikmet* (Bilgelik Örneği). [M]

RAŞİD AHMED PAŞA Ferik, Hacı, türk tarihçisi (öl. Bandırma 1891). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Medrese öğrenimi gördüğü, daha çok tarih ve astronomi alanlarında çalıştığı eserlerinin incelenmesinden anlaşılıyor. Bir ara Yemen valisi oldu. Bu görevde bulunduğu sırada Yemen'de 1680-1844 yılları arasında geçen olaylarla ilgili belgeleri topladı. Eserleri: *Yemen ve Sana Tarihi; Kubbe-i Semaya Bir Nazar* (Gök Kubbeye Bir Bakış); *Terceme-i Nasâyıh-ı Abdullah Ensarî* (Abdulah Ensarî'nin Öğütlerini Tercüme). [M]

RAŞİD BEY Giritli, türk devlet adamı (Kandiye 1858-İstanbul 1918). Giritlizade İsmail Efendinin oğlu. İlköğrenimini Girit'te yaptı. Rumca, Arapça ve Farsca öğrendi. Küçük memuriyetlerde bulundu. Sırrı Paşa tarafından Mektupçu kalemi mümeyyizi olarak Kastamonu ve Trabzon'a gönderildi. Konya mektupçusu oldu (1900). Konya valisi Ferid Paşa sadrazam olunca Raşid Beyi rüsumiye azası sıfatıyle kendi özel yazılarını yazdırmak üzere özel kâtipliğine aldı. 1908'de Antalya mutasarrıfı, aynı yıl, dahiliye mektupçusu oldu; Çanakkale mutasarrıflığına tayin edildi (1911). Bu son görevinden azledilince Büyükçekmece'ye yerleşti ve orada öldü. (M)

RAŞİD BİLLAH (Ebu Cafer Mansur), abbasî halifesi (1107-1138). Mustarşid tarafından veliaht ilân edildi (1119). Halife oldu (1135). Selçuklu sultanı Mesud bin Muhammed, kendisinden 400 000 dinar istedi; bu isteği kabul edilmeyince halifenin sarayını yağmalattı. Bu olay, sultanla emîrlerinin arasını açtı; yeğeni Davud bin Mahmud ve Musul atabeki İmadeddin Zengi halifeyle birleşti. Davud, Bağdat'ta sultan ilân edildi. Sultan Mesud da Dicle ırmağının bütün sol kıyısını işgal etti. Halife, Imadeddin

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

Zengi ile birlikte Musul'a çekildi. Mesud, Bağdat'ta kaldı ve fakihlerden bir kurul toplayarak Raşid'i halifelikten indirdi; yerine amcası Ebu Abdullah Muhammed el-Muktefi II halife ilân edildi. Mesud bir süre sonra öldürüldü. (M)

RAŞİD EFENDİ (Ahmed, — denir), türk şairi (İstanbul 1844-?). Sıbyan ve Rüştiye mekteplerinde okuduktan sonra, Beyazıt camiinde derslere devam etti. Fıkıh konusunda çalıştı. 1875'te niyabet mesleğine girdi. Malkara naipliğinden sonra, İdarei Eytam meclisi üyesi oldu. Eseri: *Pendname-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi* (Lokman Hekim'in Öğüt Kitabının Manzum Tercümesi) [1908]. Ayrıca şiirleri ve gazelleri vardır. (M)

RAŞİD EFENDİ (Mehmed), türk devlet adamı (Kayseri 1753-ay.y. 1789). İlköğrenimini Kayseri'de yaptı. İstanbul'a geldi; beylikçi kesedarı (1774), beylikçi (1780), Sadrıâli mektupçusu (1783), reisülküttap (1787), reis vekili (1788), çavuşbaşı (1791), reisülküttap (1792) [II. defa] defter emini (1794), tersane emini (1795), reisülküttap (III. defa) oldu (1797). Abdülhamid I'in emriyle 1783-1794 yılları arasında bulunduğu görevlere ek olarak Matbahı Âmire'de de görev aldı. Kayseri'de kendi adına bir kütüphane yaptırdı. (M)

RAŞİD EFENDİ (Mehmed Ali), türk yazarı (öl. 1895). Maarif mektupçuluğunda bulundu. Eserleri: *Tevârih-i Enbiya ve İrşadü'l Ezkiya* (Peygamberler Tarihi ve Zeki İnsanların İrşadları); *Tarih-i Enbiya* (Peygamberler Tarihi). [M]

RAŞİD İBRAHİM EFENDİ, türk şairi (İstanbul 1812-ay.y. 1892). Cami derslerine devam etti. 1831'de Baş Muhasebe kalemine girdi. Mahmud Nedim Bey tarafından önce divan kâtibi olarak alındı, sonra Devâi (Adliye) nezaretinde kesedar muavinliğine getirildi. Maliye nazırı Muhtar Paşanın mühürdarlığında bulundu. 1882'de Mahmud Nedim Paşanın Dahiliye nazırlığı sırasında Kastamonu, Trablusgarp kapı kethüdalıklarına getirildi. Bir *Divançe*'si vardır. (M)

RAŞİDİYE i. (Ahmed bin Yusuf *Raşidî*'nin adından ar. *râşidiyye*). Tasav. Şazeliye tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. *Raşidiye*, XVI. yy. başlarında Ahmed bin Yusuf Raşidî tarafından kuruldu. Sünnî inançlarını benimser. Hanefî mezhebinin koyduğu fıkıh ilkelerinin uygulanmasını ister. Beş vakit namaz dışında zikrin gerekli olduğuna inanır. Raşidîler cuma ve perşembe günleri tekkelerinde toplanır, toplu olarak zikrederler. Zikirlerine *devran* denir. Bütün zikirleri toplu olarak yapılır. Raşidiyenin en çok tutunduğu yer Anadolu'dur. (M)

RAŞİD MEHMED, türk tarihçisi ve şairi (İstanbul, ?-ay.y. 1735). Medrese öğrenimini bitirdikten (1693), sonra Hacıilyas medresesine tayin edildi (1704). Oradan Ambergazi medresesine (1711) ve sonra Halilpaşa medresesine geçti. Sadrazam Ali Paşa tarafından vakanüvislikle görevlendirildi (1714), Ahmed III'ün tahta çıkışından sonra meydana gelen olayları yazmağa başladı. Mora ve Varadin seferlerine vakanüvis olarak katıldı. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa kendisinden *Naima Tarihi*'ni, yazarının kaldığı yerden yazmasını istedi. Raşid efendi bu isteğe uyarak 1723'e kadar meydana gelen olayları yazdı. Bayrampaşa, iki yıl sonra da Ayasofya medresesi müderrisliğine tayin edildi. Daha sonra Süleymaniye medresesi müderrisliğine getirildi ve bu göreve ek olarak haremeyn müfettişliği verildi (1723). Aynı yıl Halep kadılığına tayin edildi. İran'a elçi olarak gönderildi. Rumeli beylerbeyi payesi verildi (1728). Dönüşünde Zülâli Hasan Efendinin yerine İstanbul kadılığına geldi (1729). Patrona Halil isyanından sonra İstanköy'e, sonra Bursa'ya, oradan da Limni adasına sürüldü (1731). Üç yıl sürgünde kaldıktan sonra hiç bir siyasî faaliyete katılmamak şartıyle affedildi. Hekimoğlu Ali Paşanın sadrazamlığı sırasında Anadolu kazaskerliğine getirildi (1734) ve bu görevdeyken öldü. Eserleri: *Münşeât* (Nesirler); *Sıhhatâbâd* (Sağlık Ülkesi); *Divan; Vekayiname* (Olaylar Kitabı). [→ Bibliyo.] (M)

RAŞİD PAŞA (Mehmed), türk devlet adamı (öl. 1876). Hariciye nazırlığı yaptı. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü üzerine Bâbı Fetvada yapılan tartışmada meşrutiyeti savundu. Mithatpaşa konağında meydana gelen Çerkes Hasan olayı sırasında önce korkudan bayıldı; sonra Çerkes Hasan tarafından öldürüldü. (M)

RAŞİD PAŞA (Mehmed), türk deniz kumandanı (İstanbul 1856 - ay.y. 1908). Deniz miralayı Ahmed Rahmi Beyin oğlu. Heybeliada Deniz mektebini bitirdi. Londra deniz ataşeliği yaptı. Bahriye mektebi nazırlığı, ferik rütbesiyle donanma erkânıharbiye reisliği görevlerinde bulundu. La Haye Barış konferansında türk delegesi oldu. Meşrutiyetten sonra Şûrayı Bahriye reisliğine getirildi (1908); bu görevdeyken öldü. (M)

RAŞİT PAŞA İştraker, türk kumandanı (Prusya 1831 - İstanbul 1889). Prusya asıllıdır. Kırım savaşları sırasında ingiliz ordusuyle birlikte Türkiye'ye geldi. Kırım savaşı bitince ülkesine dönmedi; binbaşı rütbesiyle topçu muallimi olarak Türkiye'de kaldı. Ferik rütbesine kadar yükseldi. (M)

RAŞİD TAHSİN Doktor, türk hekimi (?, 1870 - İstanbul 1936). Askerî tıbbiyeyi hekim yüzbaşı olarak bitirdi (1891). Berlin'de akıl ve sinir hastalıkları üstünde ihtisas yaptı. Dönüşünde Askerî tıbbiyeye öğretmen oldu. Miralaylığa kadar yükseldikten sonra emekliye ayrıldı. Dârülfünunda 1932'ye kadar 39 yıl hocalık yaptı. Mesleğiyle ilgili bazı çalışmaları vardır. (M)

RAŞİDÜDDİN SİNAN, ismailî reisi (Basra, ? - Masyaf 1195). İsmailî mezhebini kabul ettikten sonra, ismailîlerin merkezi Alamut'a gitti, orada özel eğitim gördü. 1163'te Suriye'deki ismailîlerin başına getirildi. Ölünceye kadar bu görevde kaldı. Cemaatı arasında daha çok Şeyhülcebel diye tanındı. Aldığı tedbirlerle ismailîleri Haçlılara, özellikle Salâhaddin Eyyubî'ye karşı başarıyle korudu. Kurduğu fedai teşkilâtıyle de siyasî rakiplerini ortadan kaldırdı. (M)

RAŞİN (Alois), çekoslovakyalı siyaset adamı (Nichanice, Bohemya 1867-Prag 1923). 1911'de Reichsrat'ta *Genç Çekler*'in temsilciliğini yaptı; Yeni Çekoslovakya'nın ilk maliye bakanı oldu (1918-1919) ve iyi bir malî teşkilât kurmayı ve özellikle çekoslovak parasını, değeri düşük avusturya parasından ayırarak istikrarlı bir hale getirmeyi başardı. Yeniden maliye bakanlığında görev aldıktan (ekim 1922) birkaç ay sonra aşırı solun hazırladığı bir suikaste kurban gitti. (M)

RAŞİT veya **RAŞİD** sıf. (ar. *rüşd*'den *râşid*). *Esk.* Olgun, akıllı, erişkin (kimse). || Doğru yolda giden. || Hak dinini kabul etmiş olan. || İ. Erkek adı.

◆ **Raşidin** ve **raşidun** çoğl. i. *Esk.* Akıllı, olgun kimseler. || Doğru yolda gidenler. || Hak dinini kabul etmiş olan kimseler. || *Hulefa-yı raşidin*. Bk. HULEFA. (M)

Raşitefendi kütüphanesi, Kayseri'de Reisülküttap Raşid Efendi tarafından kurulan (1796) kütüphane. Ulucami'nin batı duvarına bitişik küçük bir yapıdır. Üç basamakla çıkılan giriş kapısı, üzeri beşik tonozla örtülü uzunca bir koridora açılır. Okuma salonu kubbeyle örtülüdür. Giriş koridorunun sonuna doğru yer alan sağdaki kapı camiye, soldaki kapı okuma salonuna açılır. Pencere aralarında tahtadan gömme dolaplar yer alır. Bunların ve pencerelerin üzerine gelen kısımlar renkli duvar nakışlarıyle süslüdür. Dış cephe kesme taştandır. Osmanlı imparatorluğu devrinde Anadolu'da açılan kütüphanelerin en büyük ve en önemlilerinden biridir. (M)

RAŞİTİK sıf. (fr. *rachitique*). Raşitizmle ilgili. || Raşitizme tutulmuş: *Raşitik bir hasta*. (M)

RAŞİTİZM i. (fr. *rachitisme*'den). Patol. Fosfor ve kalsiyum metabolizmasındaki bir bozukluktan ileri gelen ve çocuklarda, omurga, kol ve bacak kemiklerinde şekil bozukluğuna sebep olan kemik hastalığı.

— ANSİKL. **Patol.** *Raşitizm*, genellikle çocuk dünyaya geldikten sonra birinci yaşta baş gösterir. İştah azalır, çocuk zayıflar, etler gevşektir, biraz canlı hareketler güçlükle yapılır; sonra, hastalığın esasını meydana getiren kemik bozuklukları ortaya çıkar; kaburgalar tespih görünüşü alır, göğüs yandan yassılaşır (tavuk göğsü), kemik uçları şişer ve kemikler eğrilir (özellikle bacaklarda), dişlerin ve kafatasının kemikleşmesi gecikir, kafatası irileşir ve çoğu zaman karın büyür.

Raşomon'dan bir sahne

Eskiden raşitizm kötü beslenmekten (sindiremeyecek kadar çok yemek veya sindirimi güç besinler almak) ileri gelen bir beslenme hastalığı sayılırdı. Şimdi bu hastalığın, kalsiyumun kemik dokusuna iyice bağlanmasını engelleyen, fosforkalsiyum metabolizmasındaki bir bozukluktan ileri geldiği bilinmektedir. Bozukluk iki etmenden ileri gelir: organizmada D vitamini oluşumunu engelleyen güneşsizlik ve beslenmede madenî madde dengesizliği (dengesiz rejim veya sindirim bozuklukları). Demek ki raşitizm D vitamini eksikliğinden ileri gelir fakat burada söz konusu olan vitamin eksikliği vitaminsizliğin tamamen özel bir asidir. Raşitizm ikinci çocukluk çağında kendiliğinden durur, fakat kemiklerde önemli şekil bozuklukları bırakabilir.

Tedavi, çocuğa düzgün ve dengeli bir beslenme, elden geldiği kadar iyi sağlık şartları, özellikle açıkhava ve güneş sağlamakla olur. Raşitizm devam ederken, morötesi ışınlara ve D vitaminine baş vurmak gerekir.

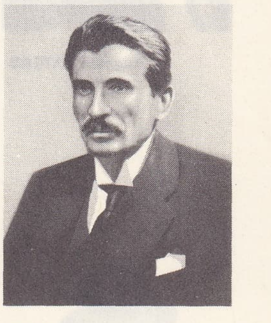
RATAJ

— Vet. *Raşitizm* hayvan yavrularında, özellikle köpekte sık görülür. Besinlerdeki fosfor-kalsiyum dengesizliği, vitamin eksikliği, raşitizme yol açan sebeplerdir. Bu hastalık kemiklerin genel veya kısmî bozukluğuyle belirir. Raşitizme özgü düğüm şeklindeki şişkinler özellikle ön bacaklarda görülür.

Raşitizm sadece bu şişkinliklerden ibaret kalabilir, uygun bir rejim ve tedaviyle kaybolabilir. Ama bu şişkinliklere bir de kemiklerin kasılması eklenirse köpek kısa bacaklı kalır. (Base denilen köpek ırkı bu şekilde ortaya çıkmıştır.)

Buldok ırkında görülen kalın çene de raşitizmin bir çeşididir. Raşitizm, fosfor-kalsiyum dengesizliği, A ve D vitaminleri verilerek, içinde bol miktarda madenî madde bulunan besinler yedirilerek tedavi edilebilir; fakat kemiklerdeki şekil bozukluğu öylece çoğu zaman kalır. (L)

RAŞİTOM i. (yun. *rakhis*, omurga ve *tome*, kesmek'ten fr. *rachitome*). Anat. Omurga kanalına ulaşmak için yapılan ameliyatlarda omurların arka kemerini kesmek için kullanılan âlet. (L)

RAŞKA, Yugoslavya'da bölge; Karadağ, Bosna ve Sırbistan sınırında. Derin vâdilerle oyulmuş billûriu ve kalkerli yüksek yaylalardan (100-2 000 m yükseklikte) meydana gelir. Türk işgali altında canlı bir hayvancılık merkezi, aynı zamanda da Bosna, Makedonya, Sırbistan ve Adriya denizi arasında bir geçit yoluydu. Raşka'nın bir kısmı, Berlin kongresinden sonra Yeni Pazar sancağı haline getirildi. Bu dağlar bugün ıssızlaşmış ve halk vâdilere ve çevredeki havzalara göçmüştür. —*Raşka kasabası*, *Raşka* ırmağıyle İbar'ın kavuştuğu yerde; 2 000 nüf. (L)

Raşomon, japon filmi, 1951'de Kurosawa Akira tarafından çevrildi. Aynı olayın dört hikâyesini biraraya getiren değişik bir eserdir; bu dört hikâyenin her biri bir başka kişi tarafından anlatılır. Eski japon geleneklerine uyarlanan bu Pirandello'ya has tiyatro tekniği japon sinemasının en ilgi çekici eserlerinden birinin doğmasına yol açmıştır. (L)

RAŞTRAKUTA, Dekkan'da 750-973 arasında Çalukya'ların yerine geçen bir hint hanedanının adı. Dravid üslûbunda birçok güzel anıt onlarının eseridir. (L)

RAT adaları, Aleut takımadalarında ada-

Foto. LAROUSSE

Auguste RATEAU

Walther RATHENAU

lar. Başlıcaları, *Amchitka* ve *Kiska*. (L)

RATAJ (Maciej), polonyalı siyaset adamı (1884 - Polmiry, Varşova yakınları 1940). Köylü partisi lideriydi. Millî Eğitim bakanı (1921 - 1922), Diyet meclisi başkanı (1922 - 1928) oldu. Pilsudski'nin hükûmet darbesinden sonra (1926) birkaç hafta cumhurbaşkanlığı yaptı. Polonya'nın işgal edildiği ilk günlerde Almanlar tarafından kurşuna dizildi. (L)

RATAK adaları, Marshall adalarının doğu kısmındaki adalar. (L)

RATAN bin KİRBAL, hindistanlı veli (XIII. yy.). Bir masal niteliğine bürünen hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Bu konudaki söylentiler birbirini tutmaz. 700 Yıl yaşadığına bile inananlar vardır. Bhatinda şehrinin yakınlarındaki Hacci Ratan adlı yerde bu veli adına yaptırılan bir cami, türbe ve ziyaret yeri vardır. Burası müslümanlar ve hindular tarafından ziyaret edilir. (M)

RATANET i. (ar. *raṭānet*). *Esk.* Arapça dışında bir dille konuşma. (M)

RATANHİA i. («toprağın altında uzanan bitki» anlamında peru dilinde k.). Amerika'da yetişen birçok krameria (baklagillerden) türüne verilen ad. (*Peru ratanhia*'sı [*Krameria triandra*], *Savanil* veya *Yeni Granada ratanhia*'sı [*K. ixina* veya *K. tomentosa*], *Brezilya* veya *Para ratanhia*'sı [*K. argentea*] bunlar arasında sayılabilir.)

— ANSİKL. Eczc. *Krameria triandra*'nın kökü toz halinde kullanılır. İçindeki tanen yüzünden peklik verici özelliği olan ratanhia, ishale karşı şurup halinde, basura karşı pomat veya fitil olarak da kullanılır. (L)

RATB sıf. (ar. *raṭb*). *Esk.* [Bitki için] Taze, yeşil. || *Mec.* Yumuşak. || *Ratb ü yabis* («kurudan yaştan»), münasebetli münasebetsiz. || *Ratb-ül-lisan* («dilde tazelik, yumuşaklık»), güzel ve yeni sözler söyleme. || *Meyve-i ratb*, yaş meyve. (M)

RATCHİS veya **RACHİ** (702'ye doğr. - 760'a doğr.), lombard kralı (744-749). Friuli düküydü. Lombard kralı olarak Liutprando'nun yerini aldı. Bizans'a karşı savaşı yeniden başlattı, Perugia'yı kuşattı, fakat papanın isteği üzerine kuşatmayı kaldırdı (749). Papanın telkini ve kendisinden daha ateşli milliyetçilerin baskısı altında, kardeşi Aistolfo lehine istifa etti (749). Montecassino benedikten manastırına çekildi. Aistolfo'nun ölümü (756) üzerine yeniden tahta çıkmağa çalıştıysa da başaramadı. (L)

RATDOLT (Erhard), alman basımcısı (Augsburg 1443'e doğr. - ay.y. 1528). 1477'de Venedik'e yerleşti ve 1486'ya kadar orada çalıştı. Pek çok astronomi kitabı yayımladı. Sonra Augsburg'a döndü. İlk defa, kitap sayfalarını tahta üzerine yontulmuş dekoratif çerçevelerle süsledi. (L)

RATE sıf. ve i. (fr. *raté*). Yeteneksizlik, şanssızlık veya işindeki düzensizlik yüzünden belirli bir meslekte başarıya ulaşamamış kimse: *O da benim gibi bir rate idi* (R. N. Güntekin). [M]

RATEAU (Aguste), fransız mühendisi (Royan 1863-Neuilly-sur-Seine 1930). Akışkanların (hava, su, buhar) motris gücü ve bu akışkanların itme gücünden yararlanan, «türbo-makine» adını verdiği makinelerle ilgilendi. Çalışmalarının tümünü *Traité des Turbomachines* (Türbo - makineler Üstüne İnceleme) [1898-1900] adlı eserinde topladı. 1900'den itibaren buhar türbinlerinin çalışmasını inceleyerek, buharın tam genleşmesini sağlayacak bir boru profili ortaya attı. 1901'de, kendi adını taşıyan çok hücreli etki türbinini keşfetti. Ayrıca, kademeli çarklı bir çeşit türbokompresör, yüksek debili santrifüj tulumbalar, maden ocaklarının havalandırılması için özel vantilatörler yaptı. Türbinlerin küçük basınç düşmeleriyle çalışabilmesi özelliğine dayanarak, bir fabrikadaki bütün makinelerin egzos dumanlarını bir akümülatörde toplamayı ve bu artık enerjiyle «karmaşık türbin» denen düşük basınç türbinlerini çalıştırmayı düşündü; böylece özellikle maden işletmelerinde büyük bir tasarruf sağladı. Sayısız buluşları arasında özellikle bir türbokompresör çok önemlidir; uçak motorunun egzos gazlarıyle çalışan cihaz motora basınçlı hava basar ve böylece yükseltide hava basıncının azalması sonucu motor gücünün düşmesini önler. Bu yeni teknik ilk defa Birinci Dünya savaşında uygulandı; sonra, özellikle denizcilikte itme ve demiryollarında çekme gücü veren içten yanmalı motorlarda kullanıldı. (L)

Rateau türbini, kademeli buharlı etki türbini. (L)

RATGEB (Jerg), alman ressamı (Schwäbisch Gmünd 1480'e doğr. - Pforzheim 1526). Stuttgart'ta yerleşti, Main bölgesinde çalıştı ve sanıldığına göre Grünewald ile tanıştı. Başlıca eseri *Herrenberg Mihrap Arkalığı*'dır (1519). Bu mihrap arkalığında *Çile Sahneleri* yorum değişikliği ve renk canlılığıyla dikkati çeker (Stuttgart müzesi). Ratgeb, köylüler isyanına katılmakla suçlandı, kol ve bacakları atlara bağlanıp çektirilerek parçalandı. (L)

RATH (Gerhard von), alman mineraloji bilgini ve jeoloğu (Duisburg 1830 - Koblenz 1888). Bonn üniversitesi maden müzesi müdürü oldu ve mineraloji okuttu (1872'den sonra). İnceleme amacıyle birçok gezi yaptı ve bu geziler üzerine çok ilgi çekici yazılar kaleme aldı. İtalya ile ilgili yazılarını *Fragment aus İtalien* (İtalya'dan Parçalar) adlı kitapta topladı. Maden ve özellikle billûrun yapısı üstüne birçok inceleme yaptı ve çeşitli madenler keşfetti. «Rathit» madeni, ismini bu bilginin adından alır. (M)

RATHA i. «İki veya dört tekerlekli araba» anlamında sanskritçe kelime. (Hindistan'ın güneyinde, tanrıların taşıtları olarak düşünülmüş bazı tapınaklara da aynı ad verilir.) [L]

RATHAUS (Karol), polonya asıllı amerikalı besteci (Tarnopol, Avusturya - Macaristan [bugün Ternopol, S.S.C.B.] 1895 - New York 1954). Viyana Müzik akademisinde okudu. Birinci Dünya savaşında avusturya ordusunda hizmet gördükten sonra, 1922'de Viyana üniversitesinde tarih doktorasını verdi. Daha sonraki 10 yılını Berlin'de geçirdi, burada birçok eser besteledi ve çaldırdı. 1932-1934 Arasında Paris'te ve 1934-1938 arasında da Londra'da yaşadı. 1938'de A.B.D.'ye gitti, 1940'ta Queens college'a girdi ve ölümüne kadar beste dersleri verdi. 1953'te Metropolitan operası tarafından *Boris Godunov*'un orkestrasyonunu yeniden düzenlemekle görevlendirildi. Eserleri arasında bir opera (*Fremde Erde* [Yabancı Toprak]), baleler, oyunlar için fon müziği, filim müziği, orkestra ve koro için besteler, oda müziği, şarkı ve piyano parçaları yer alır. (M)

RATHENAU (Emil), alman mühendisi ve sanayicisi (Berlin 1838 - ay.y. 1915). Fransız - Rus savaşından sonra alman sanayiinin gelişmesinde büyük rol oynadı. Sanayide, deniz motorlarından mutfak eşyası ve elektrik malzemesine kadar her çeşit mekanik araç imal etti. Sanayi alanında özellikle organizatörlüğü ve yeni buluşlarıyle dikkati çekti. Daha 1876'da hükûmetin engellemelerine rağmen Berlin'e telefon tesisleri yapmağa çalıştı. 1882'de Edison'un icatlarının patentlerini aldı ve bir araştırma merkezi kurdu; bu araştırma merkezi daha sonra ünlü *Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft* (A.E.G.) adını aldı. (M)

RATHENAU (Walther), alman siyaset adamı (Berlin 1867 - ay.y. 1922), A.E.G. şirketi müdürü Emil Rathenau'nun oğlu. Sonradan babasının yerine geçti. Birinci Dünya savaşında Hammaddeler ofisine başkan, kalkınma bakanı (mayıs-ekim 1921) oldu ve Loucheur ile, tazminatların kısmen aynî olarak ödenmesiyle ilgili Wiesbaden anlaşmasını görüştü. 31 Ocak 1922'de dışişleri bakanlığına getirildi, Cenova konferansında (nisan-mayıs) Almanya'yı temsil etti ve Çiçerin ile Rapallo antlaşmasını imzaladı. Müttefiklerle tekrar iktisadî ilişkiler kurulmasını salık veren ve sanayide sosyalizasyonu gerçekleştirmek isteyen bu büyük yahudi sanayici, milliyetçilerin ve yahudi aleyhtarlarının düşmanlığını üstüne çekti. Meçhul kimseler tarafından öldürüldü. (L)

RATHENOW, Almanya'da (Doğu Almanya, Potsdam idare bölümü) şehir, Havel ırmağı kıyısında; 29 400 nüf. Hassas âletler. Optik. (L)

RATHGEBER (Valentin), alman müzikçisi (Oberelsback 1682-Banz 1750). Dinî (katolik) ve çalgı müziği parçaları besteledi. Eserleri 1723-1743 yılları arasında yayımlandı. (M)

RATHKE (Martin Heinrich), alman anatomi bilgini (Danzig 1793 - Königsberg 1860). Önce Dorpat üniversitesinde patoloji ve fizyoloji okuttu. Sonra K. E. von Baer'in yerine Königsberg üniversitesinde anatomi ve zooloji profesörü oldu. 1825'te memelilerin ve kuşların dölütlerinde balıkların solungaçlarını andıran bazı organ yapılarına rastladı. Bu buluş, tabiat felsefecilerinin düşüncelerini çürütmekte, K. E. von Baer'in biyogenetik kanununu doğrulamaktaydı. (L)

RATIK sıf. (ar. *retḳ*'ten *rātıḳ*). *Esk.* Bir şeydeki yırtığı tamir eden, yarığı birleştiren. (M)

RATİP veya **RATİP** veya **RATIB** sıf. (ar. *ruṭūbet*'ten *rāṭıb*). *Esk.* Rutubetli, nemli: *Açık pencereden süzülen gecenin ratip havasını duymak için başını duvara dayadı* (H. Z. Uşaklıgil).

— Dil bil. Kelime Osmanlıca'da yapılmıştır. (M)

RATİB sıf. (ar. *ruṭūbet*'ten *raṭıb*). *Esk.* Islak, nemli: *Yolun lika-yi ratibinde, muhteriz dolaşır* (Tevfik Fikret). || Taze, yeşil. (M)

RATİB sıf. (ar. *reteb*'den *rātib*). *Esk.* Sıralayan, tertip eden. || Sabit, sağlam, yerleşmiş. || Günlük olarak ayrılan (yiyecek). || İ. Erkek adı.

RATİBE i. (ar. *reteb*'den *rātibe*). *Esk.* Maaş. || Tayin, vazife. || İ. Kadın adı. || *Râtibe-har*, maaş alan. (M)

RATİB EFENDİ (Ebubekir), türk devlet adamı (Tosya 1747-Rodos 1798). Amedî odasına girdi. Selim III'ün şehzadeliğinde ona yazı hocalığı yaptı. Selim III'ün Fransa kralıyle mektuplaşmasını sağladı. Ziştovi (bugün Svištov) barışından sonra Avusturya'ya elçi olarak gönderildi (1791). Avusturya'nın askerî, sosyal ve iktisadî kurumlarını inceleyerek görüşlerini padişaha bir sefaretname şeklinde sundu. Viyana dönüşünden sonra reisülküttap oldu (1792). Fransa'dan uzman subaylar getirtti. Fransızların Mısır'a saldırısı üzerine Rodos'a sürüldü ve orada boğduruldu. (M)

RATİBOR, Raciborz'un almancası. (L)

RATİB PAŞA (Ahmed). Bk. AHMED RATİB PAŞA.

RATİKON, Alpler'de kütle, Graubünden kantonunu (İsviçre) Vorarlberg bölgesinden (Avusturya) ayırır. *Scesaplana*'da (2 969 m) en yüksek noktasına ulaşan dorukları, Landquart vâdisiyle İll vâdisi arasında yükselir; ırmakların her ikisi de, Konstanz gölünün yukarısında, Ren vâdisine açılır. (L)

RATİNAJ i. (fr. *ratine*, kıvırcık tüylü'den *ratinage*). Tekst. Özellikle şardonlanarak havlandırılmış yün kumaşların havlarına kıvırcık görünüm kazandırmak için uygulanan bükme işlemi. (Bu işlemle, siyah yün kumaşlardan astragan taklidi kürkler yapılabilir.) [LM]

RATİNE i. (fr. *ratiner*, kumaşın tüylerini kıvırmak'tan). Teskt. *Ratine makinesi*, kumaşların havlarını kıvırmağa yarayan makine. (Bk. ANSİKL.) || *Ratine tablası*, yün kumaşların ratinajında kullanılan makinenin ovalama tablası.

— ANSİKL. *Ratine makinesi*, genel olarak, üst üste yerleştirilmiş iki tabladan meydana gelir. Ratine edilecek kumaş, alttaki tablanın üzerine, hav uçları yukarı gelecek şekilde yerleştirilir; üst tabla onun üzerine oturtulur ve makine harekete geçirilerek üst tablaya bir ovalama hareketi verilir. Böylece, kumaş üzerindeki havlar kıvrılarak özel bir görünüş kazanır. Kürk taklitleri de bu işlemle hazırlanır. (LM)

RATİNEC i. (ar. *rātınec*). *Esk.* Çamsakızı, reçine. (M)

RATİNECİYAT çoğl. i. (ar. *rātınec*'den *rātineciyyāt*). Kim. *Esk.* Reçine türünden olan şeyler. (M)

RATİNECİYE i. (ar. *rātınec*'den *rātneciyye*). Bot. *Esk.* Sakızlı ağaçlar türü. (M)

RATİNG [reyking] i. (ing. k.). Yatları dört sınıfa ayırmağa yarayan ve metre veya ayak cinsinden ifade edilen rakam.

— ANSİKL. *Rating*, uygulanması oldukça kolay bir formülle bulunur, çünkü ölçüler yüzen bir yat üzerinde alınabilir. Rating, kazanılan *zaman katsayısı*'nı hesaplamağa

Foto. Schall, Rol (*LAROUSSE*)

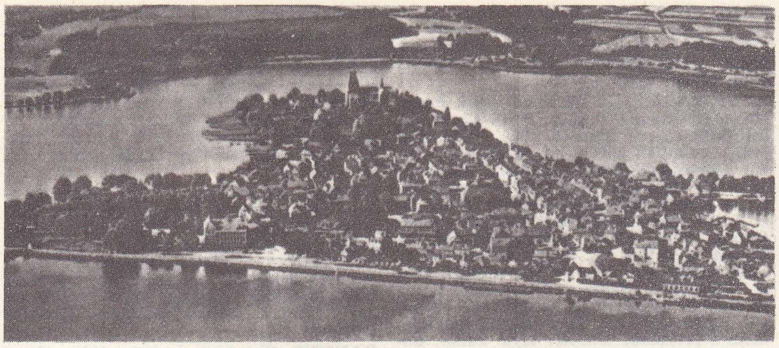

RATZEBURG'un havadan görünüşü

yarar; bu katsayı, yarışçıların şanslarını eşitlemek için her yata uygulanacak handikapları verir. (L)

RATİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'da; 30 800 nüf. Cam ve seramik fabrikası. Kâğıt fabrikası. Dokuma sanayii. Makine ve elektrik yapımı. (L)

RATİO [reyşio] i. (Latinceden İngilizceye geçmiş k.). Muhas. ve İşletmec. İki niceliğin oranından meydana gelen indis. («Ratio» terimi, genellikle, işletme idaresinde, bilançoların incelenmesinde ve aynı konuda çalışan işletmelerin mukayesesinde kullanılır.) [L]

RATİO-DELAY [reyşiodiley] i. (ing. dey.). İşletmec. Anlık gözlemler yapma tekniği. (M)

RATİONALİS i. (*ratio,* hesap'tan lat. k.). Esk. Rom. Yönetici ve özellikle malî yönetici. (Erken İmparatorluk'ta aynı anlamda, *rationibus* terimi de kullanılıyordu.) || *Rationalis rei privatae* (kelime anlamı, «özel servetle ilgili olan»), saray mallarının yöneticisi. (L)

RATİP sıf. Bk. RÂTIP.

RATİT i. (alman jeolog G. von *Rath*'ın [1830-1888] adından fr. *rathite*). Miner. Antimonlu tabiî kurşun arsenyosülfür. (L)

RATKE (Wolfgang), alman eğitimcisi (Wilster, Holstein 1571 - Rudolfstad veya Erfurt 1635). Kendi kendini yetiştirdi. Almanya'ya «ortak bir dil, ortak bir ordu, ortak bir din» kazandıracak bir eğitim reformunu savundu (1612 Frankfurt diyetinin tutanaklarında bu reformdan söz edilmektedir). Ratke, düşünürlerle siyaset adamlarının sevgisini kazandıktan sonra Anhalt-Köthen prensi Ludwig'den, bir okul açmak (1618) ve Magdeburg şehri okullarında metodunu uygulamak (1621) için izin aldı. Ama bütün çalışmaları başarısızlıkla sonuçlandı. Başlıca eserleri: *Gründlicher und Beständiger Bericht* (Doğru ve Gerçek Rapor); Hellwig ve Junge tarafından 1613'te yayımlanan *Kurzer Bericht über die Lehrkunst Ratke's* (Ratke'nin Öğretim Sistemi Üstüne Kısa Rapor); Graner ve başkaları tarafından yayımlanan *Bericht von der Didactica oder Lehrkunst von Ratke* (Didaktica veya Ratke'nin Öğretim Sistemi Üstüne Rapor) [1913]; *Introductio Generalis; Ratichianorum Praxis et Methodi Delineatio* (Genel Giriş: Ratke'nin Pratik Çalışma ve Metot Denemeleri) [G. Rhenius tarafından *Methodus İnstitutionis Nova Quadruplex* adlı eserine eklendi, 1617]. Tabiî metodun yaratıcısı olan Ratke, Comenio ve J.-B. Basedow'u etkiledi. (M)

RATL i. Bk. RITL.

RATNA i. (bir mücevheri, değerli bir taşı belirtmek için kullanılan sanskritçe k.). Buddha'cılıkta, «üç değerli şey» anlamındaki *Triratna*'nın sembolü; bu üç değerli şey, Buddha, Yasa ve Topluluk'tur. (L)

RATNAPURA, Seylan'da şehir, il idare merkezi; 12 400 nüf. Değerli taşlar şehri Ratnapura'da safir, beril, yakut çıkarılır ve ihraç edilir. (L)

RATTAZZİ (Urbano, — kontu), italyan siyaset adamı (Alessandria 1808-Frosinone 1873). Avukattı. Hukuk profesörü oldu. Torino parlamentosuna seçildi (1848), burada Merkez solu yönetti. Eğitim ve adalet bakanlığı yaptı ve hükûmeti Avusturya ile mütarekeyi bozmağa teşvik etti (mart 1849). Meclis başkanı (1852) olarak Cavour'a Connubio* koalisyonu içinde Merkez solun desteğini sağladı. Adalet bakanı oldu (1853). İçişleri bakanıyken (1855-1858) Cavour ile bozuştu. La Marmora kabinesinde yeniden görev aldı (1859-1860). Başbakan olunca (mart-aralık 1862) Garibaldi'yi Güney İtalya'da harekete geçmeğe teşvik etti ve onun Aspromonted'e esir düşmesi üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Ricasoli'nin yerini aldı (nisan-ekim 1867). Garibaldi'yi tekrar Roma'ya karşı kışkırttı ve Mentana savaşı arifesinde çekildi. (L)

RATTİGAN (Terence Mervyn), ingiliz oyun yazarı (Londra 1911). Oxford'da okudu, sonra Londra'ya gitti, *French Without Tears* (Gözleri Yaşsız Fransızlar) [1936] adlı farsıyle büyük başarı kazandı. İkinci Dünya savaşında yazdığı romantik savaş dramı *Flare Path* (Işıklı Yol) [1942] ve *While the Sun Shines* (Güneş Işıldarken) [1943] adlı komedisi Londra'da büyük ilgi gördü. Öbür eserleri: *Love in İdleness* (Aylaklıkta Aşk) [1944], *Sonuna Kadar* (The Winslow Boy) [1946], *The Browning Version* (Browning Tercümesi) [1948], *Derin Mavi Deniz* (The Deep Blue Sea) [1952], *Ayrı Masalar* (Separate Tables) [1954], *Uyuyan Prens* (The Sleeping Prince) [1954]. (L)

RATTLER [retler] i. (ing. k.). Malzeme. Tuğlaların darbeye ve sürtünmeyle aşınmaya karşı dayanıklılığını denemeğe yarayan tambur. (L)

RATTVİK, İsveç'te (Dalarna) kasaba, Siljan gölü kıyısında; 1 400 nüf. Turizm ve kış sporları merkezi. XIV. yy.dan kalma kilise. Müzeler. (L)

RATU i. (zend dilinde k.). Mazda dininde yüce varlık. Hürmüz'ün, Ahriman'a karşı yaptığı savaşta durmadan yarattığı varlıklardan kurulu sınıfı yönetir. (L)

RATZEBURG, Almanya'da eski prenslik, Mecklenburg-Strelitz büyük düklüğüne bağlıydı, bu büyük düklükle Lauenberg düklüğü ve Lübeck arazisi arasında; 382 km². Merkezi, *Schönberg* idi. (L)

RATZEBURG, Almanyad'a (Batı Almanya, Schleswig-Holstein) şehir, Ratzebürger See'deki bir adada; 14 000 nüf. Aslan Heinrich'in emriyle inşa edilen tuğla katedral (XII.-XIII. yy.). [L]

RATZEL (Friedrich), alman coğrafyacısı (Karlsruhe 1844-Ammerland 1904). 1876'da coğrafya doçenti, sonra Münih üniversitesinde profesör oldu, daha sonra Leipzig (1886) üniversitesinde ders verdi. Antropocoğrafyanın kurucusudur. Coğrafî ortamla devlet sistemi arasındaki ilişkileri göstermeğe çalıştı; beşerî olayların yayılma alanlarını araştırmak ve bu alanları yeryüzü organizmasını meydana getiren şeylerden sunî bir şekilde ayırmamak gereği üstünde durdu. Bazı halkları genişlemeğe ve hâkimiyet kurmağa sürükleyen «mekan duygusu»nu tanımlamağa çalıştı. Başlıca eserleri: *Anthropogeographie* (Antropo-Coğrafya) [1882-1891], *Völkerkunde* (Sosyoloji) [1885-1888]; *Politische Geographie* (Siyasî Coğrafya) [1897], *Die Erde und das Leben* (Toprak ve Hayat) [1901 -1902]. Makalelerini *Kleine Schriften* (Kısa Yazılar) [2 cilt, 1906] adı altında topladı. (L)

RATZENHOFER (Gustav), avusturyalı sosyolog (Viyana 1842-Amerika dönüşü, gemide 1904). Hayatı orduda geçti. General rütbesine kadar yükseldi. Birçok taktik eseri yayımladı, fakat daha çok sosyal felsefe konusundaki eserleriyle tanınır: *Wesen und Zweck der Politik* (Siyasetin Özü ve Amacı) [1893], *Soziologie* (Sosyoloji) [1898], *Pozitif Monizm* (1899), *Positive Ethik* (Pozitif Etik) [1901], *Zekânın Tenkidi* (1902). Sosyoloji teorisi, «insan çıkarları»na bağlanabilecek temel sosyal güçlere dayanır. Bu «çıkarlar»ın temelinde bireysel varolma ve türün korunması istekleri yer alır. Savaş, sanayi ve ticaret bu istekleri tatmin etme araçlarıdır ve «çıkarların uyumlu bir şekilde tatmini» sosyal gelişmenin amacıdır. Sosyal kanunlar, tabiî kanunların «değişik şekillerinden» başka bir şey değildir. (L)

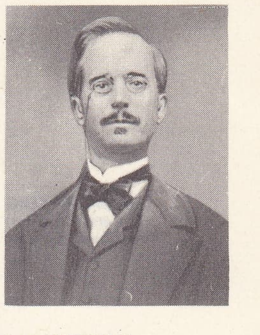

kont **RATTAZZİ**

RAU (Charles), amerikalı arkeolog (Verviers, Belçika 1825-Philadelphia, Pennsylvania 1887). 1848'de A.B.D.'ye giderek birkaç yıl Midwest'te ders verdi. 1875'ten ölümüne kadar A.B.D. Millî müzesinin (Smithsonian enstitüsünün bir bölümü) müdürlüğünde bulundu. Titiz ve metotlu çalışan bir bilgindi, Amerika'nın en önde gelen arkeoloğu olarak ün sağladı. Yerli teknoloji çalışmalarının önemini belirterek antropoloji araştırmalarını geniş ölçüde etkiledi. Eserleri: *Early Man in Europe* (Avrupa'daki İlk İnsanlar) [1876] ve *Prehistoric Fishing in Europe and North America* (Avrupa ve Kuzey Amerika'da Tarihöncesi Balık Avları) [1885]. 1859-1882 Arasındaki yazıları, 1882'de, *Proceedings of the United States National Museum*'un (A.B.D. Millî Müzesi Yayımları) 4. cildinde yayımlandı. (M)

RAU (Karl Heinrich), alman iktisatçısı (Erlangen 1792-Heidelberg 1870). *Lehrbuch der Politischen Ekonomie* (İktisat Üzerine Ders Kitabı) [1826-1837] adlı eseriyle Almanya'da iktisadın kurucusu olarak tanındı. (L)

RAUBAZİN i. (fr. *raubasine*). Eczc. *Rauwolfia serpentina* bitkisinin alkaloitlerinden biri; sempatolitik etkisi vardır. (Adrenalin ve noradrenalin'in tansiyon yükseltici etkisini tersine çevirir; onun için gayet iyi bir damar genişleticidir; tansiyon düşürücü olarak ve arteritlerin tedavisinde kullanılır.) [L]

RAUBER (August), alman anatomi bilgini (Obermoschel, Pfalz 1841-Dorpat 1917). Basel (1872), Leipzig (1873) ve Dorpat'ta (1886) ders verdi. Anatomi, embriyoloji ve antropoloji üstüne araştırmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Urgeschichte des Menschen* (İnsanlığın İlkçağ Tarihi) [1884], *Lehrbuch der Anatomie* (Anatomi Ders Kitabı) [2 cilt, 1870-1872]. (M)

Rauber tabakası. Embriyol. Bölütlenmenin başlangıcında, döllenmiş yumurtanın çevresinde beliren deri hücreleri tabakası. Alman anatomi bilgini August *Rauber*'in (1841-1917) adıyle anılır. (L)

RAUCH, Alsace'lı orgcu ailesi. JEAN-GEORGES (Soultz, ?-Strasbourg 1710), Augsburg'da, sonra Strasbourg'da orgculuk (1687) yaptı; Strasbourg'da, Sébastien de Brossard'ın kapella yöneticisi olduğu sırada orgcubaşıydı. Eserleri: 2 ilâ 8 sesli *Novae Sirenes Sacrae Harmoniae* (1687), *Harmonicus Missarum Concentus* (orkestra ve orgla çalınan, konçerto biçiminde 4-8 sesli üç missa; onları izleyen bir *Cantate Domino* ve bir *Domine, Salvum Fac Regem*), on iki sonat (*Cithara Orphei*). — Oğlu MICHEL JOSEPH (öl. Strasbourg 1738), Paris'te bir süre çalıştıktan sonra katedralde babasının yerine geçmek üzere Strasbourg'a döndü ve orada

Christian RAUCH
Charlottenburg'da Prusya kraliçesi Louisa'nın mezarı

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Titzenthaler (LAROUSSE)

RAUSCHENBERG «Tracer» (İzlenim) Sonnabend galerisi

Silbermann orgunu ilk defa o çaldı. —JEAN -GEORGES II (Strasbourg 1702-ay.y. 1779), Michel Joseph'in erkek kardeşi; papaz ve katedralin orgcusu oldu (1738-1779). — JEAN -BASPTISTE, Jean-Georges'un yeğeni. Onun yerini aldı. 1796'ya kadar Strasbourg katedralinin orgculuğunu yaptı. (L)

RAUCH (Christian Daniel), alman heykeltıraşı (Arolsen 1777-Dresden 1857). Heykelcilik öğrenimini yaptıktan sonra, Prusya kraliçesi Luise'nin hizmetine uşak olarak girdi. 1804-1811, 1812-1815 ve 1816-1818 arasında İtalya'da oturdu ve orada heykeltıraş Thorvaldsen ile dostluk kurdu. Guillaume de Humboldt'un yardımı sayesinde Berlin'de büyük ilgi gördü. Özellikle Prusya ve Bavyera'da pek çok eseri vardır: kraliçe Luise ile Prusya kralı Friedrich-Wilhelm III'ün mezarları (Charlottenburg antıkabiri), Berlin'de Büyük Friedrich'in (1851) ve Petersburg'da Aleksandr I'in atlı heykelleri. (L)

RAUCHMİLLER (Matthias), avusturyalı heykeltıraş, fildişi yontucusu, ressam ve mimar (Radolfzell, Baden 1645-Viyana 1686). Flaman etkisinde kalan Rauchmiller, barok çağın son dönem plastik sanat anlayışının başta gelen temsilcilerindendir. Heykelleri Mainz, Breslau v.b.de, fildişi işleri Viyana, Münih v.b.de saklanmaktadır. Kabartmaları Viyana'daki dominiken kilisesinde ve Passau katedralinde bulunur. (M)

RAUDİİ CAMPİ. Esk. coğ. Gallia Cisalpina'da ova. Marius, Kimbrileri burada yendi (*Verceil zaferi* denir, M.Ö. 101). [L]

RAUF BEY. Bk. MEHMED RAUF.

RAUF BEY (Mehmed, — denir), türk yazarı (öl. İstanbul 1919). Mülkiye mektebini bitirdi. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra çeşitli dergilerde ve özellikle başyazarlığını yaptığı aylık *Resimli Kitap* dergisinde makale, şiir ve oyunları yayımlandı. Aynı zamanda Dârülfünunda batı edebiyatı hocalığı yaptı. Eserleri gazete ve dergilerde tefrika edildi. Eserleri: *Nikâhta Keramet* (Oyun); *Pervane* (oyun); *Ateşle Barut Arasında* (oyun); *Titaje* (oyun, Raif Necdet Kestelli ile birlikte); *Yunanı Kadim Tarih-i Edebiyatı* (Eski Yunan Edebiyat Tarihi); *Musavver Tarih-i İslâm* (Resimli İslâm Tarihi) [İngilizceden tercüme]. (M)

RAUFÎ EFENDİ, Seyid Ahmed, halvetî tarikatı kollarından Raufiyenin kurucusu (İstanbul 1652 - ay.y. 1757). Üsküdar Ayinişah Sinanpaşa camiinde imamlık yaptı. Şeyh Köstendilli Ali Alâeddin Efendiden el aldı. Sonra kendi adıyle anılan tarikatı kurdu. Tekkesi Üsküdar Doğancılar semtindeydi. Osman III birkaç defa kendisini ziyaret etti. Raufî Efendi, tasavvuf konuları dışında şiirlerle de ilgilenirdi. Eserleri: bütün şiirlerinin toplandığı *Divan*, *Kürretü'l Uyun* (Gözlerin Işığı); *Mecalis* (Toplantılar). [M]

RAUFİYE i. (Seyid Ahmed *Raufî*'nin adından ar. *ra'ûfiyye*). Tasav. Seyid Ahmed Raufî'nin kurduğu tarikat (XVIII. yy. ortaları). [Halvetiyeye bağlı Ramazaniyenin bir koludur. Halvetîliğin bütün inanç ve törenlerini benimser. Zikir ve devire çok önem verir. Zikirleri daha çok yüksek sesle (cehri) yapılırdı.] (M)

RAUF PAŞA (Şerif Mehmed), türk devlet adamı (İstanbul 1838-ay.y. 1923). Bosna valisi Osman Şerif Paşanın oğlu. Öğrenimini özel hocalardan gördü, iki yıl Paris'te okudu. Dönüşünde Babıâli Tercüme kaleminde devlet hizmetine girdi. Çeşitli kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulundu. Uzun süre Kudüs mutasarrıfı olarak kaldıktan sonra Beyrut, Bitlis, Elazığ, Suriye, Erzurum ve Selânik'te valilik ve ikinci Meşrutiyet'ten sonra birkaç gün İstanbul şehreminliği yaptı. Daha sonra Halep ve İzmir valiliklerine gönderildi. Tevfik Paşa kabinesinde on beş gün kadar dahiliye nazırlığında bulundu. Mısır'a fevkalâde komiser tayin edildi. Buradan dönüşünde Şûrayı Devlete, daha sonra Âyan meclisine başkan oldu. (M)

RAUF YEKTA BEY, türk müzikoloğu, bestecisi ve neyzen (İstanbul 1871 - ay.y. 1935). Ahmed Arif Beyin oğlu. Mahmudiye rüştiyesi ve Lisan mektebini bitirdi. Zekâi Dede'den musiki, Salih Zeki'den fizik dersleri aldı. Tambur ve ney çalmakta ustaydı. Babıâli kalemlerinde çalıştı. Divanı Hümayun beylikçi muavinliğinden emekliye ayrıldı. İstanbul konservatuvarı kurulmadan önce Dârülelhan adını taşıyan musiki okulunda alaturka musikisi nazariyatı ve tarihi dersi verdi. Ney öğretmenliği yaptı. Konservatuvarda öğretmen olarak çalıştı. Burada Alaturka şubesi kaldırıldıktan sonra kurulan Eski Eserleri Tasnif ve Tespit heyeti başkanlığında görev aldı. Konservatuvarda bir kütüphane kurulmasını sağladı. *Şehbal* dergisi ve *İkdam* gazetesinde musikiyle ilgili birçok yazısı yayımlandı. Doğu musiki tarihi ve türk musikisi nazariyatıyle ilgili olarak küçük risaleler çıkardı. Bunlardan ancak Zekâi Dede, İsmail Dede Efendi ve Hoca Abdülkadir Meragî ile ilgili olanlar yayımlanabildi (1900). Rauf Yekta Bey Yenikapı mevlevîhanesinin son neyzenbaşısıydı. Bestelediği eserler arasında *Yegâh Mevlevî Âyini; Tahir Buselik Kâr*'ı, dört *Peşrev*'i, dört *Saz Semaisi; Nakış Beste*'si; üç *Ağır Semai*'si, bir *ilâhî*'si bir *Tekbir*'i; dört *Marş*'ı, bir *Fantezi*'si ve dört *Şarkı*'sı bugüne kalmıştır. (M)

RAUGEL (Felix), fransız orkestra yöneticisi ve müzik bilgini (Saint-Quentin 1881). V. d'Indy, Albert Roussel ve Henri Libert'den ders gördü. Sırasıyle, Saint-Eustache (1910-1928). Saint-Honoré-d'Eylau (1928-1940) kiliselerinde kapella yöneticiliği, Fransız radyosunda koro şefliği (1934-1947), Händel derneğinde (1909-1914), Reims Filarmoni derneğinde orkestra yöneticiliği yaptı. «Musicieus Célèbres» adlı yayını yönetti. Bu seride *Orgcular* (1923), *Palestrina* (1930) adlı eserleri çıktı. Ayrıca, *Koro Şarkısı* (1948), *Oratoryo* (1949) adlı kitaplarla org tarihi üstüne eserler, XVI., XVII. yy. bestecilerinin org parçalarından meydana gelen üç derleme, Buxtehude, Lully, Steffani, Brossard, Delalande'ın vokal eserlerini yayımladı. (L)

RAUGRAF i. Ortaçağ'da Raumburg senyörlerinin unvanı. (1658'de saray kontu Karl Ludwig de bu unvanı aldı.) [L]

RAUH (Frédéric), fransız filozofu ve ahlâkçısı (İsère, Saint Martin-le-Vinoux, İsère 1861-Paris 1909). Edebiyat doktoru oldu (1890). Toulouse Edebiyat fakültesine profesör, École Normale'e ve Paris Edebiyat fakültesine öğretim görevlisi tayin edildi. Başlıca eserleri: *Essai sur le Fondement Métaphysique de la Morale* (Ahlâkın Metafizik Temeli Konusunda Deneme) [1890]; *De la Méthode dans a Psychologie des Sentiments* (Duygular Psikolojisinde Metot Üstüne) [1898]; *Psychologie Appliquée à l'Education* (Eğitime Uygulanan Psikoloji) [1900, G. Révalut d'Allonnes ile birlikte]; *Expérience Morale* (Ahlâkî Deney) [1903]. Rauh'a göre, sosyoloji ile törelerin metafiziği arasında, pozitif ve bilimsel bir ahlâka yer vardır. (L)

RAUHE ALP («çetin dağ»), Schwaben Jüra'sına verilen ad. (L)

RAULİ i. *Nothofagus procera*'dan elde edilen, Amerika kaynaklı ticarî kereste. (Rauli, pembe- kırmızı renkli, ince, sert, az damarlı, sağlam bir odundur. Marangozlukta, doğramacılıkta, gemi inşaatında, mobilya ve parke yapımında kullanılır.) [L]

Raulin sıvısı. Biyol. Küf elde etmede kullanılan sıvı kültür ortamı. (Raulin sıvısı, içinde azot, fosfor ve çok az miktarda metal [demir, manganez, magnezyum, çinko] bulunan ekşi, şekerli bir eriyiktir. Bu sıvı sayesinde klorofilsiz bitkiler topraksız yetiştirilebilir; çünkü bitkilerin muhtaç olduğu çeşitli maddeleri gerektiği oranda sağlar.) [L]

RAUMA, Finlandiya'da (Turku-Pori ili) liman şehri, Botten körfezi kıyısında, Turku'nun kuzeybatısında; 21 200 nüf. Ortaçağdan beri önemli bir kereste ticareti merkezi olan şehir, eski sokaklarını birkaç anıtı ve dantelcilik geleneklerini muhafaza eder. Metalürji. Kereste, kâğıt ve deri sanayii. Plastik madde fabrikası. Cephane fabrikası. (L)

RAUMER (Friedrich Ludwig VON), alman tarihçisi (Wörlitz, Dessau yakınları 1781 - Berlin 1873). Breslau'da siyasal bilgiler profesörlüğü yaptı (1811). *Geschichte der Hohenstaufen* (Hohenstaufen'lar Tarihi) [1823] adlı bir eser yayımladı. Sonra Berlin'de profesör oldu ve *Geschichte Europas seit Ende des 15. Jahrhundert*'i (XV. yy.ın Sonuna Kadar Avrupa Tarihi) [1832]. yazdı. (L)

RAUMER (Karl Georg), alman pedagoğu ve jeoloğu (Wörlitz, Dessau 1783 - Erlangen 1865). Göttingen ve Halle'de hukuk, Freiberg ve Paris'te (1808) jeoloji okudu. Fichte'nin *Reden an die Deutsche Nation* (Alman Milletine Nutuklar) kitabını inceleyerek alman milletinin yeniden doğuşuyle ilgili düşünceleri şekillendirdi ve 1809'da Pestalozzi'nin metodunu daha yakından derinleştirmek için Yverdon'a gitti, ama memnun kalmayarak kısa süre sonra buradan ayrıldı. 1811'de Breslau üniversitesine mineraloji profesörü tayin edildi; 1819'da liberal düşünceleri yüzünden güçlüklerle karşılaşınca Halle üniversitesine geçti. Soruşturmalar devam ederken 1923'te istifa etti ve Nürnberg'de Dittemar enstitüsüne yardımcı müdür oldu. 1827'de Erlangen'e jeoloji profesörlüğüne getirildi ve ölümüne kadar bu görevde kaldı (Erlangen'de pedagoji dersleri de verdi). Başlıca eseri: *Geschichte der Pädagogik* (Pedagoji Tarihi) [4 cilt, 1843-1854]. (M)

RAUMER (Rudolf VON), alman dilbilimcisi (Breslau 1815 - Erlangen 1876). En ilgi çekici eseri *Geschichte der Germanischen Philologie*'dir (Germen Filolojisi Tarihi) [1870]. (L)

RAUNT veya **RAVNT** i. (ing. *round*'dan). Spor. Bir boks karşılaşmasında devrelerin her biri. (Her raunt üç dakikadır. Amatör boks maçları üç, profesyonel boks maçları ise dört, altı, sekiz, on, on iki veya on beş raunt sürer.) [L]

RAUPACH (Ernst), alman tiyatro yazarı (Staupitz, Silezya 1784 - Berlin 1852). Rusya'da profesörlük yaptı, sonra Berlin'e yerleşti (1824). Krallık tiyatrosu için yüz yirmi oyun yazdı. Konularının çoğunu tarihten alan bu eserlerin on altısı Hohenstaufen hanedanıyle ilgilidir. (L)

RAUPP (Karl), alman ressamı (Darmstadt 1837 - Münih 1918). Darmstadt, Frankfurt ve Münih'te eğitim gördü; Piloty'nin öğrencisi oldu, daha çok manzara resimleri yaptı; 1868-1879 arasında Nürnberg'de, 1880 - 1914 arasında da Münih akademisinde ders verdi. Sanat üstüne yazılar yazdı. (M)

RAURİCA'LAR. Esk. coğ. Roma Galya'sında halk, Yukarı Ren bölgesinde yerleşmişti. Merkezi *Augusta Rauracorum* şehriydi. (L)

RAURİCH (Nicolas), ispanyol ressamı (Barcelona 1871 - ay.y. 1945). Barcelona Güzel Sanatlar okulunu bitirdi. Antonio Caba, Luis Rigalt ve Eliseo Meifrén'in öğrencisiydi. İtalya, Fransa ve Almanya'ya yolculuklar yaptı. 1897'de Madrid'deki millî sergide *Nemi Bataklıkları* adlı peyzajıyle (Castrelos müzesi, Vigo) gümüş madalya kazandı. Birçok millî ve milletlerarası sergiye katıldı (Puerto Rico [1898], Atina [1903], Meksika [1910]). Tablolarında kuvvetli renk kompozisyonları, sert kontrastlar, ışık oyunları ağır basar. İlk devirlerinde İtalya, Fransa ve İspanya'dan, daha sonraki dönemlerinde de Katalonya'dan manzaralar (Gava, Pireneler, Sau Pol de

Foto. LAROUSSE

Mar v.b.) çizdi. Eserleri Madrid Çağdaş Sanat ve Barcelona Modern Sanat müzelerindedir. (M)

RAUSCHENBERG (Robert), amerikalı ressam (Port Arthur 1925). Kansas City Güzel sanatlar enstitüsüne girdi, sonra Paris'e gitti ve Julian akademisine devam etti; New York'ta geometrik soyutlama ile uğraştı. Kansas City'de vitrin süslemesinde çalışırken, gerçek eşyalarla kompozisyon yapmağa merak sardı. İlk defa 1951'de New York'ta sergi açtı. Düzenlemelerinde, çok çeşitli unsurları (şişeler, oto lastikleri, hurdalar, samanla doldurulmuş hayvanlar, çalar saatler) biraraya getirir. Pop'art'ın en karakteristik temsilcisi olan Rauschenberg iki yılda bir yapılan Venedik yarışmasında büyük ödülü aldı (1964). Çağdaş sanat koleksiyonlarının çoğunda eserleri vardır. (L)

RAUWOLFİA i. Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaç veya ağaçcık; çiçeğinin taç kısmı huruşuktur. (Zakkumgillerden.)

— ANSİKL. Eczc. *Rauwolfia serpentina*'nın kökü ve köksapı Hindistan'da halk arasında ateş düşürücü, âdet getirici, ishal durdurucu, böcek ve yılan sokmasını iyileştirici olarak kullanılır. Modern tedavide ise bu bitkinin yatıştırıcı ve tansiyon düşürücü niteliklerinden yararlanılır; bu nitelikler bitkinin taşıdığı on kadar alkaloitten ileri gelir; bu alkaloitlerin en iyi bilinenleri rezerpin ile raubazin'dir. (L)

RAVAİLLAC (François), fransız suikastçisi (Touvra, Charente 1578 - Paris 1610). İlkokul öğretmeniydi. Sonra citeaux rahipleri manastırına girdi, garip hareketleri yüzünden buradan kovuldu. Kralın öldürülmesini haklı gösteren yazıların etkisiyle Paris'e gitti. Avusturya ile ilişkisini kesmeğe hazırlanan Henri IV'ü öldürmek için bir bıçak çaldı. Günah çıkardıktan sonra Ferronnerie sokağından Arsenal'e giden kralın arabasını takip etti. Yolu tıkayan arabanın sebep olduğu karışıklıktan yararlandı, krala hücum ederek bıçağını göğsünün yan tarafına iki defa sapladı; kral o anda öldü. Başkan Harlay'ın yönettiği davalarda Ravaillac suç ortakları olmadığını söyledi. Bunu iskenceler yapılırken de tekrarladı. Tek başına hareket ettiğine ant içtikten sonra papaz tarafından günahları çıkarıldı. Kollarından ve ayaklarından atlara bağlanıp parçalatıldı (27 mayıs). [L]

RAVAİSSON-MOLLİEN (Félix LACHER), fransız filozofu ve arkeoloğu (Namur 1813 - Paris 1900). 1837'de *Essai sur la Métaphysique d'Aristote* (Aristoteles'in Metafiziği Üstüne bir Deneme) adlı eseri için Michelet ile birlikte Berlin Manevî bilimler akademisi ödülünü kazandı. Bu denemeyi ikinci bir ciltle tamamlayarak 1846'da yayımladı. 1838'de doktor ve Rennes fakültesine profesör, 1859-1888 arasında yüksek öğretim genel müfettişi oldu. Başlıca eserleri: *L'Habitude* (Alışkanlık) [1839] adlı tezi (bu tez bütün bir Aristoteles metafiziğini kapsar); *Rapport sur le Stoïcisme* (Stoisizm Üzerine Açıklama) [1868]; bir arkeoloji eseri: *la Vénus de Milo* (Milo Venüs'ü) [1871]; *Morale et Métaphysique* (Ahlâk ve Metafizik) [1893]. [L]

RAVALPİNDİ Batı Pakistan'da (Pencap) şehir, Himalaya dağeteğinde İndus'un doğusunda; 404 300 nüf. Pakistan ordusunun genel karargâh merkezi olan Ravalpindi, İndus ovasını Himalaya'ya bağlayan karayolların ve kervan yollarını kontrol altında tutan çok önemli bir askerî şehirdir. Sanayi büyük ölçüde gelişmektedir: demir-çelik fabrikası, makine yapımı, elektrik malzemesi, dokuma sanayii. Attok ile Cihlam bölgesini Ravalpindi'ye bağlayan petrol boruları, kimya sanayiinin kalkınmasını destekleyen bir petrol rafinerisini besler. Şehrin Keşmir ile ticareti canlıdır. Havaalanı yakınında eski Taksila'nın yıkıntıları.

— Tar. Sikhî birlikleri, 1849'da Gucerat savaşından sonra burada teslim oldu. Afganistan'ın bağımsızlık antlaşmasını İngilizler 1919'da burada imzaladılar. (L)

RAVANA *Rakşasa*'lara hükmeden ve maceraları *Ramayana*'da anlatılan kötü dev. Dillere destan Lanka (Seylan) şehrinin ortasında ihtişamlı bir sarayda yaşardı ve uçan bir arabası vardı. Rama'nın karısı Sita'yı kaçırdı ve Rama'nın müttefiki olan maymunlar ordusunun saldırısına karşı koymak zorunda kaldı. Rama tarafından öldürüldü ve ölümü Rakşasa'ların bozguna uğramasına yol açtı. On başlı ve yirmi kollu olarak temsil edilir. *Ramayana*'nın bir başka nüshasında da (VII. kitap) üzerinde Siva ile Parvati'nin hüküm sürdükleri Kailasa dağının dengesini bozmağa çalışır. (L)

Ravanitsa manastırı, Yugoslavya'da Cuprija (Sırbistan) yakınlarında XIV. yy.da kurulan manastır. (L)

RAVANUSA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Agrigento ili), Salso ırmağı kıyısında (sağ kıyı); 15 000 nüf. Kükürt ve kaya tuzu işletmeleri. (L)

RAVA-RUSSKAYA S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Lvov'un kuzeyinde; sırasıyle 1792'de Avusturya'ya, 1919'da Polonya'ya, 1945'te Rusya'ya geçti.

— Tar. Şehri 14 eylül 1914'te Brusilov, avusturya-macaristan kuvvetlerinden aldı. Lvov'u kuzeybatı cephesinden koruyan savunma teşkilâtı, 1916'da 16-22 haziran arası Mackensen'ın saldırılarına karşı koydu. İkinci Dünya savaşında Almanlar Rava-Russkaya yakınlarında savaş esirleri için bir misilleme kampı kurdular. (L)

RAVEL (Maurice), fransız bestecisi (Ciboure 1875-Paris 1937). Paris konservatuvarında Anthiome, Ch.de Bériot, Pessard, Gédalge ve Fauré'nin öğrencisiydi. Katıldığı birçok yarışma arasında yalnızca Roma ikincilik ödülünü kazandı. Daha çok Paris'te yaşadı. Birinci Dünya savaşında asker oldu. 1920'de Montford-l'Amaury'de yerleşti, Avrupa ve Amerika'yı dolaştı (1928). 1933'e doğru bir beyin kanaması geçirdi, son çare olarak ameliyata başvurulduysa da kurtarılamadı. Doğuştan müzikçi olan Ravel benimsediği her tarzda ustalığını ortaya koydu; bu arada, en orijinal ifadesi çalgı müziği alanında belirdi. Ravel, Wagner hayranlığına kapılmadı, Bayreuth'deki çeşitli tartışmalara da hiç katılmadı. *Habanera* adlı eseriyle daha 1895'te gerçek kişiliğini bulduğunu ortaya koydu. Chabrier gibi, melodi çizgisine ve akorların uyuşumlu bir şekilde birbirini izlemesine dikkat ederek eski fransız klavsencilerinin ve lavtacılarının geleneğini sürdürdü. En katı akademiciliği, en aşırı cüretlerle birleştirerek her türlü taklitten uzak kaldı. Ravel Chabrier ve Rus bestecilerinden çok Saint-Saëns, hattâ Liszt'e yakındır. Bütün sanatına hâkim olan melodi anlayışı onu makam düzenini kullanmağa yöneltti. Müzik dili alanında gösterdiği cüret ve buluşlara, lirik ve senfonik eserlerinden çok önce, piyano eserlerinde rastlanır. *Habanera, Noctuelles (Miroirs), Gaspard de la Nuit, Les Valses Nobles et Sentimentales* (Soylu ve Duygulu Valsler) bu yolda birer aşamadır. Ravel'in yaratıcı gücü hiç bir zaman teknik düzeniyle bozulmadı. Ravel'in ses için yazdığı eserler, ayrı ayrı yayımlanmış 22 melodi ve derlemelerden meydana gelir: şarkı ve orkestra için *Şehrazat* (Tristan Klingsor, 1903), *Histoires Naturelles* (J. Renard, 1906), *Stéphane Mallarmé'nin Üç Şiiri* (orkestra ve şarkı için, 1913), *Madagaskar Şarkıları* (ses ve çalgılar için, Parny, 1925, 1926), *Don Kişot Dulcinea'da* (P. Morand, 1932). Bunlara üç uyumlu melodi derlemesini (*Beş Yunan Halk Melodisi* [1907], *Dört Halk Şarkısı* [1910], *İki İbranî Melodisi* [1914] ve a cappella karışık koro için *Üç Şarkı*'yı [M. Ravel, 1915]) eklemek gerekir. Çalgı için bestelediği eserler: piyano için, *Habanera* (iki piyano için, 1895), *Menuet Antique* (1895), *Pavane pour une Infante Défunte* (Ölmüş Bir İnfanta İçin Pavan) [1899], *Jeux d'Eaux* (Fıskıyeler) [1901], *Sonatine* (1905), *Miroirs* (1905), *Ma Mère l'Oye* (dört elle piyano için, 1908), *Gaspard de la Nuit* (1908), *Valses Nobles et Sentimentales* (1911), *Le Tombeau de Couperin* (Couperin'in Mezarı) [1917], iki piyano konçertosu (1931) [ikincisi yalnız *sol* içindir].

Oda müziği alanındaki eserleri: yaylı çalgılar için *fa*'lı dörtlü (1902-1903), *İntroduction et Allegro* (flüt, klarinet ve yaylı çalgılar eşliğinde arp için, 1905-1906), piyano, keman ve viyolonsel için *la* üçlüsü (1914), iki sonat, keman ve piyano için bir rapsodi, *Çigan* (1924); senfonik müziği: *İspanyol Rapsodisi* (orkestra için, 1907), *Vals* (1919-1920), *Bolero* (1928).

Tiyatro eserleri, lirik tiyatro (*L'Heure Espagnole* [Franc-Nohain], 1907; *l'Enfant et les Sortilèges* [Çocuk ve Büyücüler], Colette 1920-1925) ve baleler (*Daphnis ve Chloé* [1909-1912] ve dört elle piyanonun orkestra aktarması olan *Ma Mère l'Oye* [1912]) olmak üzere iki bölüme ayrılır. (L)

RAVELLO, İtalya'da komün, Campania'da (Salerno ili), Amalfi kıyısına 315 m'den hâkimdir; 2 600 nüf. XI. yy.da inşa edilen şehrin anıtlarında arap ve norman etkileri görülür; katedral (XI. yy.), çan kulesi (XIII. yy.), çiniler, San Giovanni del Toro (XII. yy.), Rufolo sarayı (XIII. yy.), güzel bahçeler ortasında kurulmuş ilgi çekici bir bütün meydana getirir. Salerno körfezine bakan komünün manzarası çok güzeldir. (L)

RAVENALA i. (madagaskar dilinde k.). Biri Güney Amerika'da, öteki Madagaskar'da yetişen ve muz ağacına benzeyen iki ağacın cins adı. (*Ravenala Madagascariensis*'e Madagaskar'da «yolcu ağacı» da denir; çünkü bunun yapraklarının dip kısmında su vardır, ihtiyaç halinde yolcu bununla susuzluğunu giderir. Muzgillerden.) [L]

RAVEND i. Bk. RAVENT.

RAVENDÎ Ebül HÜSEYİN bin YAHYA, arap filozofu (öl. 910). Hayatıyle ilgili yeterli bilgi yoktur. Mutezile mezhebinin bellibaşlı düşünürlerinden biridir. Çağında, sünnî inançlarını benimseyen bilgin ve filozoflara karşı giriştiği tartışmalar yüzünden dinsizlikle suçlandı. Bugüne kalan eserlerinin incelenmesinden ilkçağ yunan felsefesini, atomcuları, eski iran kültürünü iyi bildiği, kendinden önce gelen filozofları okuduğu anlaşılıyor.

Ravendî, önce şiî inançlarını savundu, şiî kelâmı üstünde geniş ölçüde çalışmalar yaptı. Rafızî düşünürlerinden Ebu İsa el-Varrak'ın etkisiyle bütün tektanrıcı dinlere karşı çıktı. İslâm dünyasında, bütün düşüncelerin akıl ölçülerine uyma gereğini ileri süren, aklın ilkeleri dışında genel geçerliği olan bir hakikat ölçüsü tanımayan filozofların başında gelir. Bu bakımdan, islâm akılcılığının kurucularından biridir. Ona göre, aklın dışında bir gerçek yoktur. Doğru düşünmenin, gerçeği kavramanın tek kuralı akıl yoludur. Akılla bağdaşmayan bütün inançlar, dinler ve düşünceler gerçek dışıdır, birer yanılmadır. İnsanda, insanüstü bir başarı, akıl dışı bir yetenek, tanrısal bir güç de yoktur. Tektanrıcı, çoktanrıcı bütün dinlerin ileri sürdüğü düşünceler akıl ilkelerine uyma-

«RAVAİLLAC»
Ch. von Sichem'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

RAVAİSSON-MOLLİEN

Maurice RAVEL

RAVELLO ve Amalfi kıyısı

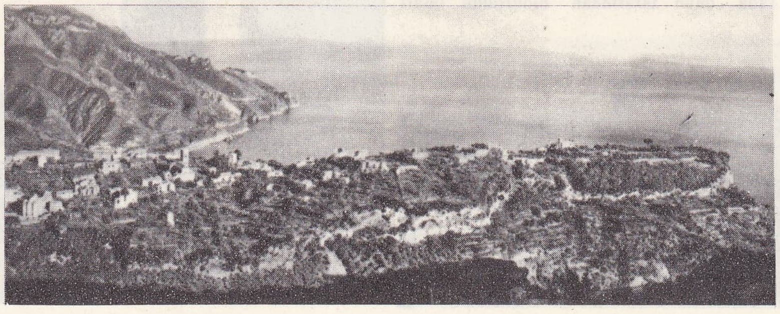

RAVELLO Rufolo sarayı

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico İtaliano

ravenala Madagascariensis

ravend (veya ravent)

Sant Apollinare Nuovo

dığı için doğru değildir. Mucize, derin düşe dalmadır, bir sapıtmadır. Bütün peygamberler de birer insandır. Onların insanüstü bir güçleri, başarıları yoktur. Peygamberlerin gösterdiği söylenen mucizeler birer uydurmadır. Peygamberlik büyücülük ve gözbağcılıkla aynıdır. Bütün bilgilerin kaynağı deney, ölçüsü akıldır. Ölümden sonra dirilme, yoktan var edilme diye bir gerçek yoktur. İnsan yaşadığı sürece vardır. Ravendî, kendinden sonra gelen birçok düşünürü, islâm bilginini etkiledi. Özellikle tabiatçı ve maddeci islâm filozoflarına ışık tuttu. İmanı akıldan üstün gören, evrenin yoktan var edildiğini, ölümden sonra dirilmenin kesin ve gerçek olduğunu ileri süren düşünürler tarafından ağır saldırılara uğradı. Özellikle *Kur'an*'a karşı çıkışı, onun ileri sürdüğü düşüncelerin akılla bağdaşmadığı için gerçek olmayışını savunuşu geniş yankılar yaptı. Eserleri: *Kitabü'l-Fazihatü'l-Mutezile* (Mutezilenin Kötülükleri Kitabı); *Kitabü'd-Dâmiğ* (Yergi Kitabı); *Kitabü'z-Zümürrüd* (Zümrüd Kitabı). [→ Bibliyo.] (M)

RAVENDİYE i. (fars. *rävend*'den osmanlıca *rävendiyye*). Bot. *Esk.* Karabuğdaygiller. (M)

RAVENDİYE i. (Ebül Hüseyin *Ravendî*'nin adından ar. *ravendiyye*). Maddeci islâm filozofu Ravendî'nin öğretisine verilen ad. (IX.yy. sonlarında gelişmeğe başlayan bu öğreti islâm dinince ileri sürülen inanç ve ilkelere karşı çıktığı için dinsizlikle suçlandı. Ravendiyeye göre bilginin kaynağı duyulardır. İnsan aklıyle bağdaşmayan bir inanç ve düşünce gerçek değildir. İnsan için ölçü akıldır. Ravendiye daha çok Horasan yörelerinde tutundu.) [M]

RAVENEA i. Komor adalarında yetişen çok küçük palmiye. (Limonluklarda süs için yetiştirilir.) [L]

RAVENNA, İtalya'da şehir, Emilia'da, il idare merkezi, Adriya denizi yakınında; 115 500 nüf. Eskiden zengin bir deniz ticaret merkezi olan Ravenna, denize uzaklığı yüzünden önemini kaybetti. Şeker rafinerileri. Dokumacılık (jüt). Petrol rafinerileri; kimya sanayii (gübre). Tabiî gaz işletmesi. Corsini kanal-limanı oldukça canlıdır. — Yakınında, deniz kıyısında *Marina di Ravenna* şehrin sayfiye merkezidir; buraya Dante ve Byron'ın şiirlerinde dile getirdikleri San Vitale çam ormanından geçerek ulaşılır. —*Ravenna ili*, 329 600 nüf. Lamone ırmağı boyunca, Apennin dağlarının kenarında ve Adriya denizi kıyısındaki alçak ovalarda uzanır. Gelir kaynakları tarıma dayanır: ovada tahıl ve kenevir; dağlık bölgede üzüm ve mısır. Sanayi faaliyeti tarıma bağlıdır (şeker rafinerileri, gübre fabrikaları). Tuzlu bataklıklar.

● *Tarih.* Umbria'lıların kurduğu Ravenna, III. yy.da Roma ile ittifak yaptı; Romalılar Ariminum yolu üzerindeki şehrin stratejik konumundan yararlandılar.

Rubico ırmağının aşılmasından önce Sezar'ın genel karargâhı (M.Ö. 53-50) olan şehrin bir ön limanı vardı: Roma imparatorluğunun iki büyük donanmasından birinin demirli olduğu *Classis* (*Fossa Augusta*). Şehir M.S. II. yy.da Flaminia'nın, IV. yy.da da Emilia'nın başkenti oldu. 402'de imparator Honorius, Ravenna'yı bataklıklarla çevrili olması ve Doğu ile deniz bağlantılarının kolaylığı sebebiyle Batı Roma imparatorluğunun merkezi haline getirdi; Stilicho'yu bu şehirde idam ettirdi (408). Çok uzun bir kuşatmadan sonra Odoaker şehri Ostrogot kralı Theodorich'e teslim etti (şubat 493) ve bir ziyafet sırasında burada onun tarafından öldürtüldü (mart

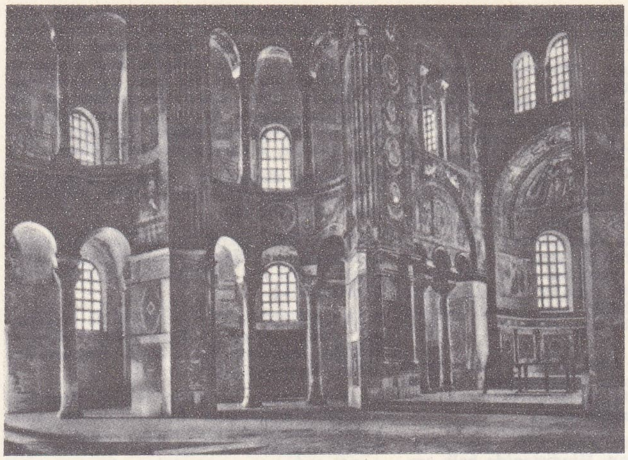

RAVENNA
S. Vitale bazilikasının içi

493). Ostrogotlar devrinde hükümdarın ikamet merkezi olan şehir Belisarius'un bizans orduları tarafından işgal edildi (mayıs 540) ve İtalya eyaletinin başkenti haline getirildi. İmparatorluk başkenti olduğu için papanın otoritesinden kurtulduğunu iddia eden ve «Trescapitali» kavgasına katılan Ravenna, Lombardia'nın tehdidi karşısında Roma'nın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı (568), fakat, 595'e kadar pallium'dan geniş ölçüde yararlanmak istedi; Bizans imparatoru Mauricius şehrin savunmasını 584'ten sonra devamlı olarak şehirde oturan bir eksark'a (*patricius et exarchus*) verdi. Eksarklığı içten ve dıştan kemiren karışıklıklardan yararlanan Ravenna piskoposu, imparator Konstantos'tan hürriyet fermanı aldı (663); ama fermanı Konstantinos'un yerine geçen Konstantinos IV iptal etti (681). Şehir sonradan İstanbul patriğinin eşitlik iddialarına karşı papa Sergius I'i desteklediği için (şehir milislerinin ayaklanması; VII. yy. sonu), özelikle de bir gasıpı tanıdığı (695-705) için İustinianos'un emriyle Sicilya kumandanı tarafından yağmalandı (709 veya 710); bunun üzerine yeni eksark İoannes Rizokopos, 710) öldürüldü ve şehir bağımsız bir devlet halinde teşkilâtlandı; imparator Philippikos Vartan'a boyun eğdikten sonra (712) bile milis kuvvetini muhafaza etti. Classis'in Liutprando tarafından geçici olarak işgaliyle bir başına kalan Ravenna'yı bu Lombard kralı üç yıl süreyle kuşattı ve halefi Aistolf aldı (751).

Bunun üzerine Kısa Pépin, şehri papaya vermeyi kararlaştırarak (754 ve 756) Aistolf'u şehri ve eksarklığı terk etmek zorunda bıraktı. Bologna'nın gelişmesinden önce roma hukuku eğitim merkezi olan Ravenna, İtalya krallığına geçti (889). Uzun süre, şehirde Germania krallarına sadık kaldıktan sonra aristokratik bir şehir haline geldi (XII. yy.) ve imparatorluklara karşı Romagna ve Marche şehirleri birliğini kurdu (1198). Friedrich II tarafından işgal edildikten (1240) sonra Polenta'ların derebeylik yönetimine boyun eğdi (1275-1441). Kanalların kumla dolması limanının gerilemesine yol açtı. XIII. yy.da Venediklilerin iktisadî kontrolu altına giren şehir, 1449-1509 arası Venedikliler tarafından işgal edildi, sonra Papalığa geri verildi. 1512 Savaşı sırasında yağmalanan şehir, sıtma salgını sonucunda ıssızlaştı. Fransızların 1797'de papadan aldıkları Ravenna, Csalpina cumhuriyetine (1792), İtalya cumhuriyetine (1802) ve İtalya krallığına (1805) katıldı, 1815'te papaya geri verildi. 1859 Haziranında ayaklandı ve bir referandum sonucunda Piemonte'ye katıldı (mart 1860).

● *Güzel sanatlar.* Ravenna'da bir amfiteatr, surlar ve bir *porta Aurea* (Claudius zamanından) ve Trajanus zamanından kalma bir su kemeri vardır. Müzede birçok roma kabartması bulunur. Şehirde ayrıca Bizanslılardan kalma birçok anıt vardır: 424'te Gala Placidia tarafından yaptırılan ve XI., XIII. ve XIV. yy.da (Giotto'nun duvar resimleri) onarılan San Giovanni Evangelista kilisesi, Sant'Agorta Maggiore kilisesi (V. yy.), eski bir roma hamamı olan ve V. yy.da yenilenen San Giovanni in Fonte vaftiz yeri (X. yy.dan kalma silindir biçimi kule), VI. yy.dan kalma kabartma çinilerle kaplı sekizgen planlı bir yapı olan San Vitale bazilikası, Dello Spirito Santo kilisesi ve Ari'ler vaftiz yeri, IX. yy.dan kalma San Francesco çan kulesi ve eğik «torre del Publico». Şehrin dışında da anıtlar vardır: Theodorich'in inşa ettirdiği Sant'Opollinare Nuovo (V. yy.dan kalma çiniler). «Palazzo teodorico» sarayı; yekpare taştan kubbesi olan «Rotonda» veya Theodorich'in mezarı (520), XI. yy.dan kalma Santa Maria in Porto Fuori (Giotto okulunun freskleri), 594'te inşa edilen, XII. yy. dan kalma birçok çini kapsayan üç sahınlı Sant'Apollinare in Classe kilisesi, Palazzo Comunale (XV. yy.), 1483'te Pietro Solari'nin tamamladığı Dante'nin mezarı, XVIII. yy.dan kalma katedral, Eski Eserler müzesi (Galla Placidia'nın mezarı). Güzel Sanatlar akademisi (*Madonna*'lar). Classense kütüphanesi. (L)

Ravenna eksarklığı. Tar. coğ. Bizans İtalyası'nda eyalet. Lombard istilâsının (Spole-

RAVENNA
genel görünüşü

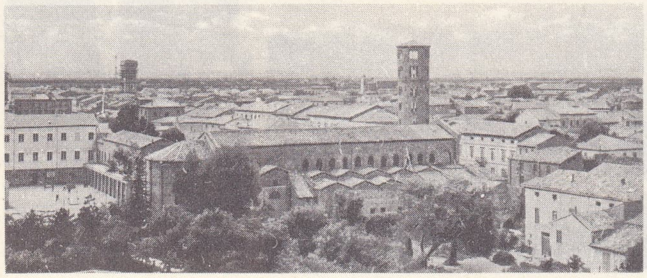

RAVENNA
S. Apollinaire in Classe bazilikası

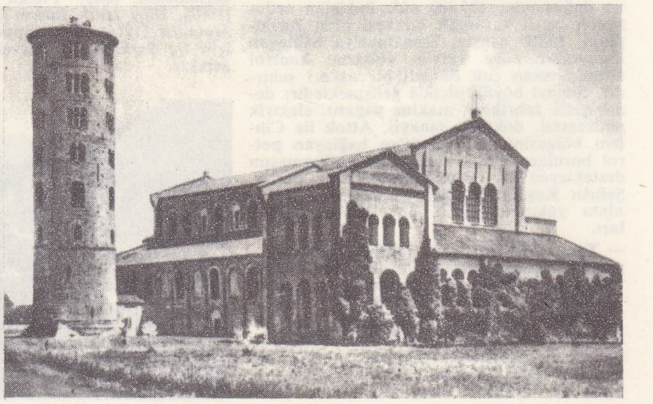

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

RAVENSBURG şehirden ve Blaserturm'dan görünüş

to dukası Faroald, 579'da Classis'i işgal etti) İtalya ve Ravenna'yı tehdit etmesi üzerine, imparator Maurikios askerî kuvvetlerini ve sivil güçleri, temsilcisi olan eksark veya «*patricius et exarchus Italiae*»-nin yönetimi altında imparatorluğun eski başkentinde toplamağa karar verdi (584). «Yarımada»da Bizans'ın barınağı olan, Flaminia yoluyle papanın ikametgâhı Roma dukalığına bağlanan ve İtalya'daki bizans eyaletleri İstria, Batı Venetia, Ravenna, Pentapolis, Cenova, Roma ve Napoli'yi biraraya toplayan eksarklığın görevi, güneydeki topraklarından (Spoleto ve Benevento dukalıkları) ayırdığı Lombardia krallarıyle savaşmaktı. Franklardan kısmen gereksiz yardımlar isteyen (584, 585, 588 ve 590 saldırıları), Doğu'dan gelen takviyeleri ise daha başarılı şekilde kullanan eksarklar (Smaragdos [585-589] ve Romanos [589-593], Classis'i geri alarak (589) ve Roma yolunu (via Flaminia) temizleyerek Ravenna üstündeki tehdidi kaldırdılar; fakat Lombard'ların İstria ile kıyı bağlantılarını kesmelerine engel olamadılar. Gerek malî (ücretleri ödenmeyen askerler 615'e doğru eksark Ioannes'i öldürdüler), gerek kişisel (619'da eksark Eleutherios'un imparatora karşı başlattığı ayaklanmayı bizanslı kuvvetler bastırdı; manastır sicilleri muhafızı Maurikios'un isyanını 642 yılında eksark İsaakios Roma'da bastırdı) iç karışıklıklar eksarklığı zaten zayıflatmıştı. Fakat en ciddî meseleler dinî meselelerdi: monotelizm'i suçlayan papa Martinus I'i, imparator tutuklatmak istedi, eksark Olympos bu emre karşı geldi, hattâ bağımsızlığını ilân etti (649-651), fakat Sicilya'da Sarazenler tarafından öldürüldü. Yeni eksark Theodoros Kalliopas 653'te Roma'ya gönderildi ve monotelizm aleyhinde olan Maksimos Homologetes'i, kaçmış bulunduğu Roma'dan İstanbul'a getirdi. Lombard tehlikesine karşı papa ile eksarkın işbirliği yapmalarını engelleyen bu kavgaları Ravenna'nın, kendisine tanınan hakların İstanbul patriğine de tanınmasını kabul etmeyen papa Sergius I'i desteklemesi daha da şiddetlendirdi. Şehrin bir gasıbı on yıl süreyle (695-705) tanımasına da kızan imparator Iustinianos II misillemeler yaptı (709 veya 710); bunun üzerine eksarklığın isyanı (710-712), imparator Philippikos Bardanes'i şehir milislerinin dağıtılmamasını kabul etmek zorunda bıraktı. İmparatorun ikonalar aleyhindeki kararnamelerinin yol açtığı ayaklanma sonunda (727), imparator Leon III İsauria'lı, eksarklık sınırlarını Apenninler'in kuzeyindeki bölgeye geriletti (731-732); fakat eksarklık ansızın Liutprand'a teslim olan başkentini ve Lombard kralı Aistolf'un işgaliyle bağımsızlığını kaybetti (751). Durumu tehlikeye düşen papa Stephanus II'nin, Kısa Pépin'den yardım istemesi (754, Ponthion görüşmesi), üzerine Pépin, Aistolf'u eksarklığı geri vermek zorunda bıraktı (756) ve imparatorun itirazlarına rağmen yönetimi papaya verdi; Roma kilisesinin toprak gücünün temeli olan bu bağış, Charlemagne tarafından da onaylandı (774). Fakat Ravenna eksarklığı papaya resmen ancak 1278'de imparator Habsburg'lu Rodolph tarafından bırakıldı. (ML)

Ravenna muharebesi, ordusu germen imparatorluğu ve Ferrara dükalığı birliklerinin katılmasıyle büyüyen Gaston de Foix kumandasında fransız ordusunun ispanya ve papalık askerlerinden meydana gelen orduya karşı kazandığı zafer (11 nisan 1512). Fransız ordusunun genç kumandanı bu savaşta düşmanlarını yok etmeyi veya dağıtmayı başardı, fakat savaş sırasında öldü. (L)

RAVENSARA i. Madagaskar'da yetişen tarçın-zencefil ağacı. (Defnegillerden.)

— ANSİKL. *Ravensara* almaşık, uzun yapraklı, çok dallı büyük bir ağaçtır; çiçekleri dalların ucunda talkım halinde bulunur; meyvesi zeytin biçimdedir, içinde zencefil tadında iri ve köşeli bir iç çekirdek vardır. Hepsi Madagaskar'da yetişen ona yakın türü vardır; bunların birinden tavolo denilen ve marangozlukta kullanılan bir kereste elde edilir. (L)

RAVENSBERG, Vestfalya'da eski alman kontluğu, Bielefeld dolaylarında. 1346'da Julich kontlarına, 1666'da Brandenburg seçici prenslerine geçti. (L)

RAVENSBRÜCK, Mecklemburg'da yer, Berlin'e 80 km uzaklıkta. 1934'te burada, Himmler'in özel bir malikânesinde kadınlar için bir toplama kampı kuruldu. Her ülkeden 115 000 sürgün, komandolarda çalışmaya gitmeden veya Jugendlager'de («gençlik kampı») öldürülmeden önce bu kamptan geçtiler. Polonyalı kadınlar («tavşanlar») üstünde tıbbî denemeler yapıldı. 10 000 Fransız sürgün kadından sadece 3 000'i (300'ü İsveç yoluyle), kont Bernadotte'un milletlerarası Kızıl Haç adına yaptığı teşebbüsler sonucunda vatanlarına dönebildi. (L)

RAVENSBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Baden Württemberg) şehir, Konstanz gölünün kuzeyinde; 29 300 nüf. Dokuma sanayii (pamuk, konfeksiyon); metalürji (makine); besin sanayii. Ortaçağda imparatorluk şehri olan Ravensburg'da, o dönemden kalma kuleler ve kapılar vardır. Pfarrkirche Unserer Lieben Frau kilisesinde meşhur Madonna. (L)

RAVENT veya **RAVEND** i. (fars. *rävend*). Bot. Etli kaba gövdeli, büyük yapraklı, çokyıllık otsu bitki. (İlmî adı *rheum*. Karabuğdaygillerden.)

— ANSİKL. *Ravent*'in bazı türleri (*Rheum compactum, undulatum* v.b) süs bitkisi olarak yetiştirilir. Fakat sebze olarak yetiştirilen türleri de vardır; yeni filiz ve sürgünlerle üretilir. Ravent'in yaprak saplarından reçel ve ezme yapılır.

— Eczc. Ravent, içindeki antrasen türevi heterozitlerden (antraglükozitler) dolayı iç yumuşatıcı nitelikler taşır; ayrıca içinde tanen bulunduğu için peklik verici ve kuvvetlendiricidir. (L)

RAVESTEYN. Bk. VAN RAVESTEYN

RAVİ sıf. ve i. (ar. *rivâyet*'ten *râvî*). *Esk.* Rivayet eden, anlatan, şiir, hikâye v.b. nakleden (kimse): *Mezarına nur indiğini gören raviler bunu gezdikleri her yerde söyleyip yaymışlardır* (N. Araz). || *Ravi-i kıssa,* hikâye anlatan.

— Din. Bir hadisi belge göstererek nakledenler. (*Nâkil* de denir.)

◆ **Raviyan** çoğl. i. *Esk.* Rivayet edenler, hikâye anlatan kimseler. || *Raviyan-ı ahbar,* haberleri veren kimseler. (M)

RAVİ, Hindistan'da ve Batı Pakistan'da ırmak, Pencap'ın «beş ırmağından» biri, Çenab'ın koludur (sol kıyı); yaklş. 125 km. Himaçal Pradeş'te (Hindistan) Pir Pancal'ın doğu kısmında doğan ırmak, batıya doğru akar, Keşmir sınırına ulaşır, sonra Pencap ovalarını aşar. Hindistan-Pakistan sınırını çizdikten sonra, Lahore'nun kuzeyinde Pakistan'a girer ve Multan'ın yukarısında Çenab'a ulaşır. Suları pek çok sulama kanalını besler. Eskiçağda, *Hydraotes.* (L)

RAVİOLİ i. (ital. k.). İçinde baharatlı ince kıyma veya ıspanak, nane, kekik v.b. bulunan ve üzerine rendelenmiş peynirle özel bir salça dökülerek yenen küçük dört köşe hamur parçaları biçiminde yemek. (L)

RAVLI, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü Ankara ili, Çubuk ilçesi) bucak; 8 501 nüf. (1965); 19 köy.

— *Bucak merkezi.* (*Yeni. Akyurt*), 1 031 nüf. (1965). Ankara-Kalecik-Çankırı yolu üzerinde; yüksl. 1 050 m. (M)

RAVNT i. Bk. RAUNT.

RAVZA i. (ar. *ravża*). *Esk.* Bol ağaçlıklı ve çiçekli bahçe: *Muazzam ve mamur bir ravza-yı dilküşa içinde...* (Recaizade Ekrem). || Cennet. || Azizlerin mezarı: *Merdan-ı sühandanı ziyaret edip andan / Adab ile var ravza-yı Ruhî'ye selâm et* (Ziya Paşa). || *Ravza-yı Mutahhara* (veya *Nebi*), Hz. Muhammed'in mezarı: *Git vatan! Kâbe'de siyaha bürün / Bir kolun ravza-yı Nebi'ye uzat / Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at* (Namık Kemal).

— Folk. Din. *Ravzai Rıdvan,* halk arasında «cennet» anlamına kullanılan bir deyim.

— Mus. Telli bir saz. (Çartar'ı andırırdı. Beş teli vardı. Bazı kaynaklar bu sazın, Arapkirli Şükrullah Bey tarafından bulunduğunu bildirir.)

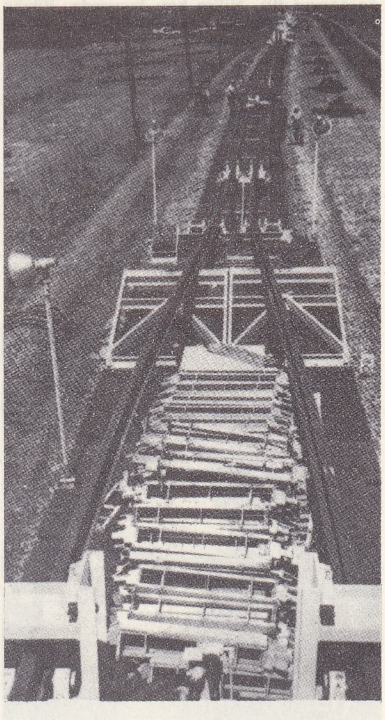

eski rayların çıkarılıp yenilerinin döşenmesi

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Britannica

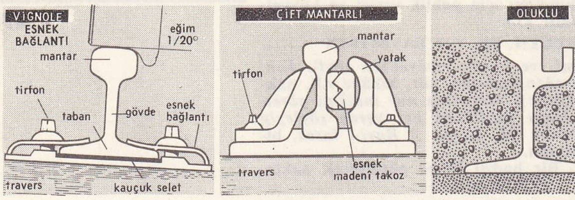

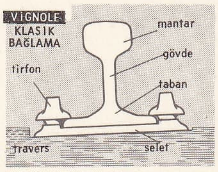

raylar

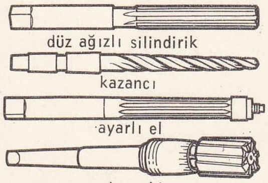

raybalar

◆ **Ravzat** çoğl. i. *Esk.* Bahçeler. (M)

RAVZA, Nil nehri yatağında bulunan bir ada. Nil nehrinin sağ sahilinden Haliç adlı dar bir kanalla ayrılır. Abbasî halifesi Müstain zamanında (862-866) adanın güneybatı sahillerinde Nil nehrinin ölçülmesi için gerekli tesislerle (mikyas), donanma yapımı için bir tersane kuruldu. Ada tehlikeli zamanlarda, Babelyun kalesi ile adayı bağlayan ve dubalardan meydana getirilen köprünün tahribiyle valiler ve hükümdarlar için, emniyetli bir yer olarak kullanılırdı. Nitekim Mısır'ın Araplar tarafından fethi sırasında Mısır valisi Mukavkas hürriyetini sağlamak üzere Araplarla görüşmelerde bulunmak istediği zaman bu köprüyü tahrip ederek adaya sığındı. Adanın bu özelliğinden dolayı Ahmed bin Tolun (835-884) bir kale yaptırdı. Eyyubî hükümdarı Meliküssalih bu kaleyi daha da büyüttü. Ada asıl önemini, müstahkem bir mevki olarak Bahriye* Memlûkları devrinde kazandı. Memlûklar, adanın sahilleri boyunca surlar inşa ettiler, tahkimatını kuvvetlendirdiler. Ayrıca hükümdarların oturmaları için zengin malikâneler, köşkler, bir cami ve medrese yapıldı. Osmanlılar da Ravza'ya gereken önemi verdiler. Selim I adayı emin bir oturma yeri olarak gördü. Mısır fethi tamamlanınca, mikyasın üzerine bir kubbe ve onun üstüne de bir köşk yapıldı. Mısır ilerigelenleri ve halkı Selim I'e orada biat ettiler. Mısır'daki osmanlı valisi ve askerleri Kahire'de oturmağa başladıklarından Ravza terk edildi. Zamanla istihkâmlar harap oldu, eski güzellik ve bakımı kalmadı. Ada, hırsız ve eşkıya için bir sığınak durumuna geldi. Bundan sonra Mehmed Ali Paşa devrine kadar ada ile fazla ilgilenen olmadı. İbrahim Paşa Ravza'da büyük bahçeler yaptırdı. Yeni binalar inşa ettirdi. Kahire'ye iki, Gize'ye bir köprü ile bağlandı. Ravza'da meşhur bir nilölçer vardır. (M)

RAVZA, Mısır'da kasaba, Yukarı Mısır'da (Asyut ili), Nil'in batı kıyısında, Büyük Hermopolis (bugün Aşmuneyn) ve Antinoe yıkıntıları yakınında. (L)

Ravzatü'l-Ebrar (*Erdemli Kişiler Bahçesi*), Mehmed IV devri şeyhülislâmlarından Karaçelebizade Abdülaziz Efendinin (1591-1658) eseri. Genel osmanlı tarihi niteliğinde, Âdem'den Mehmed IV'ün tahta çıkış (1648) tarihine kadar gelen olayları konu edinir. 4 Fasıl (bölüm) ve 2 tekmileden (kesim) meydana gelir: 1. fasıl peygamberleri, 2. fasıl Hz. Muhammed'i, 3. fasıl dört halife devri, emevî, abbasî ve islâm devletlerini, 4. fasıl Osmanlıları konu edinir. Bu bölüm, olayları, padişah sırasına göre anlatır. Üslûbu ağdalıdır. Eser Mısır'da basıldı (1868). [M]

Nicholas RAY
«Dişi Kartal»dan
bir sahne

RAVZ el -FARAC, Kahire'de (Mısır) semt, Nil'in sağ kıyısında şehrin en kuzey semtidir. Irmak limanı. (L)

RAWDON-HASTINGS (Francis), birinci **Hastings** markisi ve ikinci **Moira** kontu, ingiliz generali ve sömürge yöneticisi (County Down, İrlanda 1754-Napoli 1826). Amerikan bağımsızlık savaşına katıldıktan sonra yurda döndü ve Galler prensinin güvenilir adamı oldu, sonra, Hindistan'a genel vali tayin edildi (1813-1823). Orada Gurkha'lara (1814-1816) ve Mahrat'lara karşı (1817-1818) başarı ile savaştı. (L)

RAWLINGS (Kinnan, **Marjorie** — denir), amerikalı kadın romancı (Washington 1895-St. Augustine, Florida 1953). 1918'de Wisconsin üniversitesini bitirdi, sonra on yıl gazetecilik yaptı. 1908'de gazeteciliği bıraktı, kendini çiftçiliğe ve yazarlığa verdi. 1931'de *Jacob's Ladder* (Yakub'un Merdiveni) adlı hikâyesiyle *Scribner's Magazine* hikâye yarışmasını kazandı. İki yıl sonra *Gal Young Un* adlı eseriyle O. Henry kısa hikâye ödülünü aldı. Romanları: *South Moon Under* (Güney Ay'ı Altında) [1933], Pulitzer ödülünü kazanan *The Yearling* (Bir Yaşındaki Bebek) [1938], *Golden Apples* (Altın Elmalar) [1935], *The Sojourner* (Misafir) [1953]. (M)

RAWLINSON OF TRENT (Henry SEYMOUR, — baronu), ingiliz generali (Knoyle 1864-Delhi 1925). Birmanya (1886), Mısır (1898) ve Boer (1899) savaşlarına katıldı. 1910'dan 1914'e kadar Kurmay okulunu yönetti. 1916-1918 arasında IV. İngiliz ordusunun kumandanlığını yaptı. Bu arada Plumer'den sonra kısa bir süre (1917'de) II. Ordunun başına geçti. Müttefik Yüksek Harp konseyi ingiliz temsilciliğine getirildi. Ağustos 1918'de Foch'un yaptığı karşı saldırılar sırasında önemli bir rol oynadı. Arhangelsk ve Murmansk'a görevle gittikten sonra, Hindistan ordusu başkumandanlığına getirildi (1920-1925). [L]

RAWLINSOW (sir Henry CRESWICKE), ingiliz şarkiyatçısı (Chadlington, Oxfordshire 1810-Londra 1895). Doğu Hint kumpanyasında görev aldı (1827-1833). İran'a gönderildi, şahın ordusuna yeni bir düzen vermeğe çalıştı. Kandehar'da, sonra Bağdat'ta siyasî görev aldı. Behistun çiviyazısı yazıtlarını çözdü. Ninova ve Babil'deki asur yazıtlarını inceledi. 1856'da Hindistan konsei üyeliğine getirildi. Başlıca eseri: *A Commantary on the Cuneiform Inscriptions of Babylonia and Assyria* (Babil ve Asur Çiviyazıları Üstüne Bir Açımlama) [1850]. (L)

RAWSTHORNE (Alan), ingiliz bestecisi (Haslingden 1905). Başlıca eserleri: iki piyano *Konçerto*'su (1939-1942), orkestra için *Senfonik Etütler* (1938), piyano için *Bagatel'ler*, yaylılar için bir *Konçerto* (1949), bir *Senfoni* (1950), bir viyolonsel konçertosu, yaylı çalgılar için bir *Tema ve Çeşitlemeler*, bir oda kantatı (1953), melodiler. (L)

RAWTENSTALL, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Rochdale'in kuzeyinde; 23 860 nüf. Dokuma sanayii. Ayakabı yapımı. (L)

RAXALPE, Avusturya Ön Alpleri'nde kalkerli kütle, binişmiş triyas tabakalarından meydana gelir. Semmering boğazına (yüksl. 2 009 m) hâkimdir. Bir miyosen aşınma alanından başlayarak gelişen bir alp «causse»una benzer. Billûrlu Alpler'deki kuvars çakıllarının dolinlerde ve lapyelerde muhafaza edilmesi, Dağ Alpleri'ndeki geniş ve düzleşmiş şekiller sistemine *rax* adı verilmesine (alman yazarlarınca *Raxlandschaft*) yol açmıştır. (L)

RAY i. (ar. *re'y*'den fars. *rāy*). *Esk.* «Fikir, rey» anlamında bileşik kelimeler yapar. || *Bed-ray*, kötü fikirli. || *Hod-ray*, kendi dediğinden vaz geçmeyen. || *Tire-ray*, karanlık fikirli v.b. (M)

RAY i. (ar. *ra'y*). *Esk.* Sürüyü otlatma, gütme. || [Sürü için] Otlama. || *Mec.* Teslim olma, tabiiyet altına girme. (M)

RAY i. (ing. *rail*, çubuk, parmaklık). Dy. Demiryolu taşıtlarının çeneli tekerlekleri için yuvarlanma ve yönelme yolu meydana getiren, haddelenmiş profile çelik. (Bk. ANSİKL.) || *Ray aktarması*, tekerlek çenelerinin sürtmesiyle aşınan ray mantarı yanağının dışa bakan kısmını yolun iç tarafına getirmek için, karşılıklı iki rayın yerlerini değiştirme. (Bu işlem rayları döndürmeden yapılabileceği gibi, bir tek rayı döndürüp, uçlarını ters yönde çevirmekle de yapılabilir.) || *Ray mantarı*. Bk. MANTAR. || *Karşı* (veya *iç*) *ray*, makaslarda, hemzemin geçitlerde v.b. tekerlek çenelerine yön vermek veya iç yanı taşla, mıcırla kaplı bir hatta oluk genişliğini korumak üzere demiryolunun iç kısmına yerleştirilen ray. || *Oluklu ray*, yuvarlanma yolu boyunca, tekerlek çenelerinin geçmesine elverişli bir oluğu bulunan ray. || *Yaslanma rayı*, üzerine makas lamasının dayandığı ray.

— ÇEŞ. DEY. *Raya* (veya *rayına*) *girmek*, bir işin, girişimin düzene sokulduğunu, iyi bir duruma getirildiğini belirtmek için kullanılır. || *Raya* (veya *rayına*) *oturtmak* (veya *sokmak*), [bir işi, girişimi] iyi ve düzenli bir şekilde yürüyecek duruma getirmek. || *Raydan* (veya *rayından*) *çıkmak*, düzeni bozulmak, alt üst olmak.

— Teknol. Bir öteleme hareketine kılavuzluk eden madenî profile çubuk.

— ANSİKL. Dy. *Ray* profili, ya kolları simetrik bir çift T şeklindedir (çift mantarlı ray), ya da alt tarafı bir taban, üst tarafı bir tek mantar şeklinde yapılmıştır (*Vignole rayı*). Tirfon, krampon veya yataklar yardımıyle ahşap traversler üzerine sıkıca bağlanan ray çubuklarının uzunluğu gittikçe arttırılarak normal döşemede 6 m'den 12 m'ye, sonra 18 m'ye ve nihayet 24 m'ye ulaşmıştır; böylece sıcaklığa bağlı uzunluk değişimlerini karşılayabilmek için öteden beri zorunlu kabul edilen contaların, yani ek yerlerinin sayısını azaltmak* yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte ray çeliklerinin yüksek kaliteli olması ve sık döşenmiş traverslerden meydana gelen sağlam yol armatürü ile balastlar sayesinde bugün kaynakla birleştirilmiş çok uzun rayların (800 m'ye kadar) döşenmesi mümkün olabilmiştir. Ancak, çok yüksek ve çok düşük sıcaklık derecelerinde ray mutlaka zorlama ve gerilme kuvvetlerinin etkisinde kalır. Bütün raylarda, üzerinde tekerleklerin yuvarlanacağı mantar yüzeyi, tekerlek bandajına mümkün olduğu kadar iyi oturacak şekilde hesaplanmalıdır. Düz bir hat şeklinde uzanan yollarda, tekerlek bandajının konikliğine uyabilmesi için mantarın üst yüzüne 1/20 oranında bir eğim verilir. Dönemeçlerde, yolun bütün yatay doğrultuya göre belli bir eğimle döşenir (dever'ler). Raylar, yarı mamûl çelik çubukların bir hadde* dizisinin silindirleri arasında geçirilmesiyle yapılır. Ray tipleri çok çeşitli olmakla birlikte, hepsi bellibaşlı iki klasik grupta toplanabilir: çift mantarlı ray ve Vignole rayı. Karayoluna taşmaması gereken tramvay raylarında ise bir oluk bulunur (Broca rayı).

İlk demiryollarının döşenmesi sırasında önce köşebent, sonra mantarlı çubuklar şeklinde hazırlanan raylar âdi demirden yapılıyordu; o zaman için demir, ray yapımında gerekli olan yumuşaklık ve aşınmaya karşı direnç bakımından bütün malzemelerden daha üstündü.

Önceleri, İngiltere'de olduğu gibi taş destekler, sonra traversler üzerine oturtulan raylar, dayanma sürelerini uzatmak için çelikten yapılmağa başladı.

Satyacit RAY
«Apu Sansar»dan bir sahne

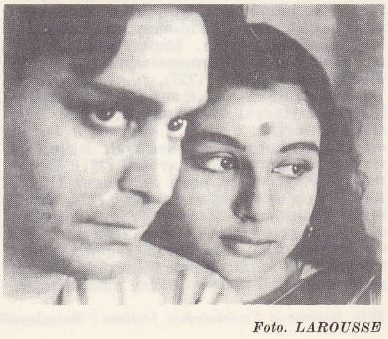

Foto. LAROUSSE

Modern demiryollarında raylar kauçuk seletler üzerine döşenir. Bugün kullanılan yalnız Vignole tipi raydır. Traversler ise çelikten veya betondan yapılır. (L)

RAY veya **WRAY**, lat. **Raius,** ingiliz tabiat bilgini (Black-Notley, Essex 1627-ay. y. 1705). Babası demirciydi. Yirmi üç yaşında yunanca profesörü olan Ray, bir yandan da botanik öğrenimine devam etti. 1660'ta bir bitki kataloğu yayımladı: *Catalogus Plantarum circa Cantabrigiam Nascentium*. Anglikan papazı oldu. Sonra Willoughby ile birlikte Avrupa'da ve Akdeniz kıyılarında bilimsel inceleme gezilerine çıktı. Büyük eseri *Methodus Plantarum Nova* (1682) için malzeme topladı. Bu eserinde bir çeneklilerle iki çeneklileri kesinlikle birbirinden ayırdı. *Historia Platarum* (Bitkilerin Tarihi) adlı eseri de (1686-1704) anılmağa değer. Ray, Willoughby'ın adıyle yayımlanan *Synopsis Methodica Animalium Quadrupedum et Serpentini Generis* (1693) ve *Synopsis Methodica Avium et Piscium* adlı iki eseriyle ingiliz zooloji biliminin kurucularından sayılır. Coğrafya alanında, akarsuların toprağı aşındırmasını ve denizlerin karalara doğru yürümesini inceledikten sonra dünyanın eninde sonunda eriyeceği görüşünü savundu; bu bakımdan kötümser eğilimin öncülerindendir. (L)

RAY (Raymond Nicholas KİENZLE, **Nicholas** — denir), amerikalı filim yönetmeni (La Crosse, Wisconsin 1911). Bir süre radyoda çalıştı. Sonra Broadway'de birçok piyesi sahneye koydu. 1948'de *Dönülemeyen Yol* (They Live by Night) adlı ilk filmini çevirdi. Öbür filimleri: *Dişi Kartal* (Johnny Guitar) [1953]; *Âsi Gençlik* (Rebel Without a Cause) [1955]; *Tehlikeli Arzular* (Bigger Than Life) [1956]; *Party Girl* (1959); *Vahşî Masumlar* (The Savage Innocents) [1960]; *İsa'nın Hayatı* (King of Kings) [1961]; *Pekin'de 55 Gün* (Fifty Five Days at Pekin) [1963]. (L)

RAY (Satyacit), hintli filim yönetmeni (Kalküta 1921). Ressam ve yayınevi sahibiydi, sinemaya 1952'de başladı. Bengali sinemasının geleneğini, çağdaş sanat estetiği ve insan sevgisiyle bağdaştırdı. En ünlü filmi, Bibhuti Bhusan Banerjee'nin otobiyografik romanından uyarladığı bir üçlü'dür: *Pather Panchali* (Pançali Baba) [1955]; *Aparacito* (Yenilmez) [1957]; *Apu Sansar* (Apu'nun Dünyası) [1958]. Ayrıca, *Paraş Patar* (Sihirli Taş) [1958], *Devi* (Tanrıça) [1961], *Mahanagar* (Büyük Şehir) [1963], *Kapurus* (Korkak Adam) [1965] adlı filimlerin yönetmenliğini yaptı. (L)

RAYAT çoğl. i. (ar. *rāyet*'ten *rāyāt*). *Esk.* Bayraklar, sancaklar: *Sema-peyma iken rayatımız tuttun zelil ettin / Mefahir bekleyen âbâdan evlâdı hacil ettin* (M. Â. Ersoy). [M]

RAYBA i. (ing. *toream,* bir deliği genişletmek'ten *reamer* > *rayma* > *rayba*). Mekan. Çevresindeki kesici ağızlar yardımıyle bir deliği genişletmeğe yarayan, konik silndir biçiminde âlet. || *Ayarlı rayba,* mafsallı bir sistemle fener miline bağlanan silindir biçiminde bir gövdeye takılmış bir bıçaktan meydana gelen rayba; fener mili ile işlenecek parçanın eksenleri çakışmasa bile, mafsallı sistem bıçağın raybalanacak parça içine girmesini sağlar.

— ANSİKL. Mekan. *Rayba,* genel olarak elle kullanılan bir âlettir. Bir deliğin çapını genişletmek için, art arda iki rayba kullanılır. Hafifçe konik olan ilki, yani *kaba paso raybası,* büyük miktarda talaş kaldırarak deliğin taşkın kısımlarını ve pürüzlerini düzeltir. İkincisi veya *ince paso raybası,* tam bir silindir biçiminde, perdahlı ve istenen çapta bir delik yüzeyi meydana getirecek şekilde çok az talaş kaldırır. Çap kontrolu yapabilmek için, raybanın düz veya helis biçimindeki kesici ağızları daima çift sayıdadır. Büyük çaplı bazı raybalar takma bacaklıdır ve ayarlanabilir.

Rayba, önce 800°C'a kadar tavlanmış, sonra 220°C'ta menevişlenmiş çelikten yapılır. Tavlanmadan sonra meydan gelebilecek çarpılmaları düzeltmek için raybanın taşlanması gerekir. Rayba bir kesme takımıdır ve taban yüzünün sürtmesini önlemek için, dişlerine belli bir taban açısı verilmelidir. Bileme sırasında çapının değişmemesi için kesici ağzın arka tarafında küçük bir kısım silindir biçiminde bırakılır ve yalnız dişlerin kesme yüzü (ön yüzü) biley taşına tutulur. (L)

RAYBALAMAK geçl. f. (*rayba*'dan *ray-ba-la-mak*). Mekan. Aşınmadan ileri gelen ovallığı gidermek için, bir silindirin çapını büyütmek. (RAYBA SALMAK da denir.) [L]

RAYBOND i. (ing. *rail,* ray ve *bond,* bağ'dan *railbond*). Dy. İki ray parçası arasında dirençsiz bir elektrik bağlantısı kurmak için kaynakla birleştirilen bağlantı elemanı. || *Raybond takmak,* elektrikli cer sisteminde, dönüş akımının ve otomatik blok akımının geçmesi için hattın devamlılığını sağlamak üzere raylara elektrik bağlantılarının veya *raybondlar*'ın kaynatılması. (L)

RAYÇEV (Georgi), bulgar yazarı (Zemlen, Stara Zagora 1882-öl. 1947). Romanlar (*Pesen na Gorata* [Ormanın Şarkısı], 1928; *Gospodina s Momiçeto* [Bay ve Genç Kız], 1937), bir tiyatro eseri (*Elenovo Tsarstvo* [Geyikler Ülkesi], 1937) ve hikâyeler (*Veseli Razkazi* [Neşeli Hikâyeler], 1918; *Tsaritsa Neranza* [Kraliçe Neranza], 1920) yazdı. (M)

RAYEGÂN sıf. Bk. RAYGÂN.

RAYET i. (ar. *rāyet*). *Esk.* Bayrak, sancak: *Bir millet, nefsini vatan muhabbetinden ayırırsa, çok zaman geçmez, elbette vatanını o muhabbetle melûf olanların rayet-i istilâsı altında görür* (Namık Kemal). *Fikr ordusuyuz, meşal-i irfanla mücehhez / Âyat-ı hakikat okunur rayetimizde* (Tevfik Fikret). [M]

RAYET (Georges), fransız astronomu (Bordeaux 1839 - Floirac, Bordeaux yakınları 1906). Paris rasathanesi müdürüydü (1863). Marsilya, sonra Bordeaux Fen fakültelerinde astronomi dersleri verdi. Floirac rasathanesini kurdu ve yönetti (1879-1906). C. Wolf ile birlikte, Kuğu takımyıldızında, birbirine çok yakın üç küçük yıldız buldu. Bu yıldızlara *Wolf-Rayet* yıldızları denir. (L)

RAYET (Jacqueline), fransız kadın dansçı (Paris 1936). 1946'da Paris operasına girdi, 1956'da birinci dansçı oldu, 1961'de *Giselle*'in yeni temsilinde yıldız dansçılığa yükseldi. Birçok opera temsilinde oynadı (*Hop-Frog,* 1953; *Turangalia,* 1960; *Webern Opus 5,* 1966 v.b.). Dış ülkelerde de tanındı. (L)

RAYET (Oliver), fransız arkeoloğu (Cairou, Lot 1848 - Paris 1887). Miletos ve Didymeion'de kazılar yaptı ve Tanagra seramiklerini tanıttı. Başlıca eserleri: *L'Architecture Ionique en Ionie* (İonia'da İon Mimarîsi) [1877], *Milet et le Golfe Latmique* (Miletos ve Latmos Körfezi) [1877-1885], *Monuments de l'Art Antique* (Antik Sanat Anıtları) [1879-1883]. (L)

RAYGÂN veya **RAYEGÂN** sıf. (fars. *rāy,* yol ve *-gān* eki'nden *rāy-gān, rāye-gān*). *Esk.* Bedava. || Çok ucuz. || Bol bulunan. || Değeri olmayan: *Ol nazm ki sence rayegândır / Bir diğere hoş gelir cihandır* (Ziya Paşa). [M]

RAYİÇ veya **RAİC** i. (ar. *revāc*'dan *rā'ic* > *rāyiç*). *Esk.* Bir malın satış ve sürüm değeri. || Sıf. Sürümü olan, geçerli. || *Raic-i mal,* bir malın değeri. || *Raic-i vakt,* bir malın halihazırdaki değeri.

— İda. *Esk. Rayiç zahiresi,* devletçe savaş ve başka sebepler yüzünden belli bir miktar fiyatla çiftçilerden satın alınan tahıl.

— İkt. *Rayiç fiyat,* bir malın piyasa fiyatı. || *Rayiç kira,* belirli bir yerde, belirli türdeki gayrımenkullerin emsal kirası. Bk. KİRA. (ML)

RAYİÇ (Jovan), sırp tarihçisi (Sremski Karlovci 1726 - Kovilj manastırı 1801). 1772'de keşiş oldu. Ortaçağ sırp tarihiyle ilgili eserler yazdı: *Sırbistan ve Bosna Tarihi* (1793), *Birçok İslav Halkının Özellikle Bulgarların, Hırvatların ve Sırpların Tarihi* (4 cilt, 1794-1795). [L]

RAYİÇİÇ (Stanoylo), sırp bestecisi (Belgrad 1910). Belgrad Müzik akademisinde öğretmenlik yaptı. Bir opera (*Simonida,* 1957), bir bale, beş senfoni (1935-1959), uvertürler, senfonik şiirler, keman, viyolonsel, piyano için birçok konçerto, oda müziği, sonatlar besteledi. (L)

RAYİHA i. (ar. *rā'iḥa* > *rāyiḥa*). *Esk.* Güzel, hoşa giden koku: *İstemem artık ışık, rayiha, renk âlemini / Koklamam yosma karanfille güzel yasemini* (Yahya Kemal). *Henüz sulanmış bahçeden toprak kokusuyle karışık çiçek rayihaları odanın beyaz leylak kokularıyle meşbu havasını serinlendirdi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Rayiha-dar,* kokulu, güzel kokan: *Hava-yı rayiha-darında lerze-bahş-ı derun / Remide bir ahenk* (Tevfik Fikret). || *Rayiha-nisar,* koku saçan.

◆ **Rayihalı** sıf. *Esk.* Güzel kokulu: *Derken saçlarının turunç kabuğu rengi benliğimi sardı, bu güneşte ısınmış rayihalı renk içinde hatırlama kudretim eridi* (R. H. Karay). [M]

RAYİZ sıf. Bk. RAİZ.

RAYLEİGH (John William STRUTT, üçüncü —baronu), ingiliz fizikçisi (Langford Grove 1842-Witham, Essex 1919). Cambridge üniversitesinde okudu. 1879'da, Maxwell'den sonra aynı üniversitenin fizik profesörü oldu ve 1887'ye kadar bu görevde kaldı. O tarihte, Tyndall'den boşalan Tabiat Felsefesi kürsüsünü yönetmek için Londra Krallık enstitüsüne çağrıldı. 1905'te Royal Society başkanlığına, 1908'de Cambridge üniversitesi şansölyeliğine, 1910'da da Paris Bilimler akademisi yabancı üyeliğine seçildi. Lord Rayleigh, fiziğin bütün dallarında ilgi çekici eserler verdi. Tek moleküllü ince elektron tabakalarını inceleyerek, bazı moleküllerin boyutlarını belirledi ve Avogadro sayısının değerini hesapladı (1892). Sıvıların yüzeyindeki duraklı dalgaları, ince lamların titreşimini, kılcallık olayını ve yüzey gerilimlerini inceledi. Gazların yoğunluklarını kesinlikle belirledikten sonra, Ramsay ile birlikte argon'u keşfetti. Işığın dağılması ve gökyüzünün rengi üstüne yaptığı ünlü araştırmaları da anılmağa değer. Lord Rayleigh'ın kaleme aldığı monografiler, Cambridge üniversitesinin yayımladığı «Scientific Papers»ta çıktı (1904 Nobel Fizik ödülü). [L]

RAYMİ i. («dans» anlamında peru dilinde k.). Eski Peruluların, dinî bayramlarına ve özellikle 21 haziranda kış dönencesinde Cuzco'da kutlanan bayrama verdikleri ad. (Tören dokuz gün sürerdi.) [L]

RAYMOND (Fulgence), fransız hekimi (Saint-Christophe 1842 - Planche şatosu, Vienne 1910). 1878'de hastahaneler hekimi, 1880'de agreje profesör ve hocası Charcot'nun ölümünden sonra da Sinir Hastalıkları kliniği profesörü oldu. Özellikle sinir ve akıl hastalıkları üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *Études Anatomiques, Physiologiques et Cliniques de l'Hémichorée, de l'Hémianesthésie et des Tremblements Symptomatiques* (Hemikore, Hemianestezi ve Belirti Titremeleri Üstüne Anatomik, Fizyolojik ve Klinik İncelemeler) [1874], *Atrophies Musculaires et Maladies Amyotrophiques* (Kas Atrofileri ve Amyotrofik Hastalıklar) [1889], *Clinique des Maladies du Système Nerveux* (Sinir Sistemi Hastalıkları Kliniği) [1894-1903]. (L)

Raymond-Cestan belirtisi, halkamsı tümseğin arka kısmında meydana gelen bir lezyona bağlı çapraz hemipleji çeşidi. Hastalık gözlerin yana doğru hareketlerinde felç, vücutta lezyonun karşı tarafında hafif felç, duyu ve beyincik bozukluklarıyle belirir. (L)

RAYMONDİT i. (fr. *raimondite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat; Saksonya'da bulunur. (L)

RAYNAL (Guillaume), fransız tarihçisi ve filozofu (Saint-Geniez d'Olt 1713 - Paris 1796). Rahip oldu, sonra felsefe ve tarihe merak sarınca rahiplikten ayrıldı. Helvetius, d'Holbach ve Mme Geoffrin'in salonlarına devam etti. *Histoire du Stathoudérat* (Stathouder'liğin Tarihi) [1748], *Histoire du Parlement d'Angleterre* (İngiltere Parlamentosunun Tarihi) [1748] adlı eserleri yayımladı. Büyük eseri *Histoire Philosophique et Politique des Établissement et du Commerce des Européens dans les deux Indes* (İki Hindistan'da Avrupalıların Kurum ve Ticaretinin Felsefî ve Siyasî Tarihçesi) [1770'te gizlice yayımlandı] Sömürgeci devletlerin siyasetine, rahipler sınıfına, Engizisyona karşı çıktı. Bir yandan eseri yasaklanırken, bir yandan da hakkında parlamento tarafından tutuklama kararı alınan rahip Raynal, önce Friedrich II'nin, sonra Katerina II'nin yanına kaçtı. 1787'de Fransa'ya dönme izni aldı ve Toulon'a, Malouet'nin yanına yerleşti. États généraux'ya seçildi, fakat yaşı çok ileri olduğu için, Malouet lehine milletvekilli-

RAYLEİGH

Foto. X (LAROUSSE)

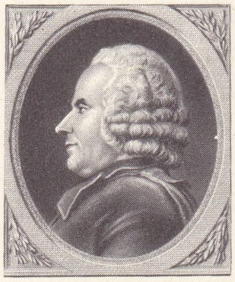

Guillaume RAYNAL

«Felsefe Tarihi» için Moreau le Jeune'den kapak

ğinden çekildi. 31 Mayıs 1791'de Meclis'e bir mektup yazarak devrimci şiddet hareketlerini kınadı. Terör günlerinde saklandı, 1795'te Enstitü üyesi oldu, fakat göreve başlayamadan öldü. (L)

RAYNAL (Paul), fransız tiyatro yazarı (Narbonne 1885). *Le Maître de son Coeur* (Kalbinin Efendisi) [1920], *Au Soleil de l'Instinct* (İçgüdünün Güneşinde) [1932] gibi psikolojik dramlardan başka, Birinci Dünya savaşının askerler ve siviller arasında yarattığı ahlâk meselelerini cesaretle ele alan oyunlar yazdı: *Le Tombeau sous l'Arc de Triomphe* (Zafer Anıtı'nın Altındaki Mezar) [1924], *La Francerie* (1933), *Le Matériel Humain* (İnsan Malzemesi) [1948]. Eserleri, tartışmalara yol açtı. İki tarihî dramı vardır: *Napoléon Unique* (Tek Napolyon) [1937], *A Souffert sous Ponce-Pilate* (Pontius Pilatus Zamanında Acı Çekti) [1939]. (L)

RAYNAUD (Ernest), fransız şairi (Paris 1864 - ay.y. 1936). Edebiyat hayatına dekadan'ların estetiğine uygun olan *Le Signe* (İşaret) adlı kitabıyle atıldı (1877). 1891'de roman okulunun kuruluşuna katıldı. 1900'de *Sagittaire* dergisini yayımladı. En iyi şiirlerini *La Couronne des Jours* (Günlerin Tacı) [1905] adlı kitabında topladı. *La Mêlée Symboliste* (Sembolist Çatışma) [1918, 1921, 1925] adlı edebî hatıraları kayda değer. (L)

Raynaud hastalığı, bir veya birkaç parmakta kan dolaşımının geçici olarak durmasından meydana gelen hastalık. Bu hal, bir veya birkaç parmağın son boğumlarında ölü parmağını andırır bir soluklukla belirir. Tam bir lokal senkop olan bu hal normale dönerken önce şiddetli bir kırmızılık, bazen morarma (siyanoz devresi), lokal ısının artması ve yanma duyumu görülür. Soğukla temas hastalığı azdırır; genellikle iyiye doğru giden bu hastalık, bazen yavaş yavaş birçok el ve ayak parmağına yayılabilir ve çok nadir vakalarda sınırlı bir kangrene yol açabilir. Lezyonlar genellikle bakışıktır. Hastalık, fransız hekimi Maurice *Raynaud*'nun (1834-1881) adıyle anılır. (L)

RAYNE (Michel), fransız dansçısı, bale yöneticisi ve koreografı (Vincenne 1924). Monte-Carlo operasından ve Cuevas markisinin büyük balesinden yıldız dansçı olarak Paris operasına geçti, 1962'de Opera-Comique'in bale yöneticisi oldu. Koreograf olarak *Reflets* (Yansımalar) [1963] balesini düzenledi, Rameau'nun *Zoroastre* operabale'sini (1964) ve *Fındıkkıran*'ın kısaltılmamış düzenlemesini sahneledi (1965). [L]

RAYNOV (Nikolay), bulgar yazarı (Kesarevo, Tırnovo yakınları 1889 - Sofya 1954). Başlıca eserleri: *Bogomilski Legendi* (Bogomil Efsaneleri) [1912], *Videniya iz Drevna Bılgariya* (Eski Bulgaristan'dan Görüntüler) [1918], *Oçite na Arabiya* (Arabistan'ın Gözleri) [1918], *Mejdu Pustinyata i Jivota* (Çöl ile Hayat Arasında) [1918]. Eserlerinde eski efsaneleri canlandırdı. (L)

RAYS (Gilles DE). Bk. RAIS.

RAYSKİ (Louis Ferdinand VON), alman ressamı (Pegau, Saksonya 1806 - Dresden 1890). Subaydı. 1835'te Paris'e gitti ve Delacroix'nın eserlerini inceledi. 1839'dan sonra daha çok Dresden'de yaşadı. Özellikle sakson soylularının portrelerini yaptı. Üslûbu çağdaş alman resminin genel havasından büyük ölçüde ayrılır ve XVII. yy. hollandalı ressamlarınkine yaklaşır. Eserleri Dresden (Galeri) ve Berlin'dedir (Millî galeri). [M]

RAZ i. (fars. *rāz*). *Esk.* Sır, gizli tutulan şey: *Rükûd-ı sayede açıkça raz-ı çeşmi-i kamer / Havuzlarında açar deste deste nilüfer* (Ahmed Hâşim). *Kalsın o dîdelerdeki raz-ı emel nihan / Gönlüm diler ki ruh-ı leyâl anlaşılmasın* (Tevfik Fikret). || *Razâmiz*, esrarlı. || *Raz-aşina*, bir sırrı bilen. || *Raz-ban*, sırdaş. || *Raz-dan*, sırra ortak, dost: *Ey şair-i raz-dan-ı mülhem / Ben razına olmasam da mahrem* (M. Â. Ersoy). ||*Raz-dar*, sır tutan. || *Raz-puş*, sır gizleyen. || *Raz-ı derun*, içteki sır. || *Raz-ı nihan*, saklanmış sır. || *İfşa-yı raz*, sırrı açığa vurma. || *Keşf-i raz*, sırrı anlama. || *Ketm-i raz*, sırrı saklama.

— Tasav. Gönülde gizli tutulan düşünce.

— ANSİKL. Tasav. Tasavvuf inançlarına göre Tanrı, insan gönlünde nur (ışık) olarak ortaya çıkar. Kendini Tanrı'ya adayan, onun dışında bir varlık tanımayan kimse bu nur ile görür, başkaları için *raz* (gizli) olan ne varsa onda açıklık ve seçiklik kazanır. Tanrı sırrına eren, onun nuruyle dolan bir gönül için gizlilik görünüştedir. İçinde bulunulan evren, gönül gözüyle göremeyen, yalnız görünüşle yetinen için raz ülkesidir. Tanrı nuruyle bakan kimse için böyle bir durum yoktur. Bazı mutasavvıflar, razın, âlemi kaplayan bir perde olduğunu ileri sürerler. Onlara göre veliler (ermişler) bu perdeyi (razı) kaldıranlardır. Âlem, raz (gizlilik) ile doludur. «İrfan» denen gönül bilgisini kazananlar bu razları derece derece kavrar, sonra insan için büyük sır (raz) olan Tanrı'ya ulaşırlar. Bazı mutasavvıflar da Kur'an'ın raz perdeleriyle örtülü olduğunu, ondaki kelimelerin birer sembol niteliği taşıdığını, hakikatin gizli kaldığını söylerler. Bunlara göre razın kavranması, insanın bir bütünlük içinde kendisini Tanrı'ya vermesine, madde dünyasından, duyulur varlıklardan yüz çevirmesine bağlıdır. İslâm edebiyatında razla ilgili birçok eser yazıldı, yorumlar yapıldı. Bunlar arasında en önemlisi Mahmud Selüsterî'nin *Gülşen-i Raz* (Sırrın Gül Bahçesi) adlı eseridir. (M)

RAZA veya **REDÂ** veya **REZÂ** veya **RİZÂ** i. (ar. *red*'den *rażā*, *reḍā*, *reżā*, *rıżā*). *Esk.* Süt emme.

— Din. Evlenmeğe engel bir akrabalık meydana getiren emzirme.

— ANSİKL. *Kur'an*'da evlenmeleri yasak edilen akrabalar arasında süt anneler ve süt kardeşler sayılır (Nisa suresi, XXIII). Bir hadiste de «nesep yönünden evlenmeleri yasak olan kimselerin süt yönünden de evlenmelerinin yasak olduğu» bildirilerek *raza*'dan meydana gelen yasaklamanın sınırı belirtilir.

Süt akrabalığının meydana gelmesi için gerekli emzirme miktarı ve zamanı konusunda din bilginleri değişik görüşler ileri sürerler. Bazılarına göre birkaç yudum emmek yeterlidir. Karşı görüşü savunanlara göre de doyana kadar emmek gerekir. Çocukta süt akrabalığının meydana geleceği zaman hakkında da 2 yaş, 2,5 yaş, 7 yaş gibi değişik görüşler vardır. Hanefî mezhebine göre süt akrabalığının meydana gelmesi için çocuk, sütü en az 2,5 yaşına kadar emmelidir. Emilen süt miktarının bir önemi yoktur. Çocuğun bu süre içinde bir kere emmesi bile süt kardeşliğini meydana getirir. (M)

RAZAFİNDRAHETY. Bk. RANAVALONA III.

RAZAKI i. (ar. *rāziḳī*'den). İri, uzun taneli ve kalın kabuklu üzüm cinsi. (M)

RAZ burnu, bretonca **beg ar Raz**, Fransa'da Bretagne kıyılarında granitli burun; Cornouaille'in kuzey ucudur, güneyde Trépassés koyunu sınırlar. Bu burun uzun ve yüksek bir çıkıntıdır: parçalanmış kayaların dalgalı ve köpüklü deniz döver. Burunun uzantısı olan sığ kayalardan birinde Vieille deniz feneri vardır. (L)

RAZELM gölü, Romanya'da denizkulağı, Tuna deltasının güneyinde. Delta lipovan'ları burada büyük ölçüde balık avlarlar. (L)

RAZGRAD, Bulgaristand'a şehir, idare bölümü merkezi, Beyaz Lom ırmağı kıyısında, Rusçuk-Varna yolu üzerinde; 18 400 nüf. Buğday, mısır ve tütün üretilen bir bölgenin ortasında bulunan şehir, Bulgaristan Türklerinin başlıca yerleşme merkezlerinden biridir. Kimya ve ilâç sanayii. Porselen fabrikası. Camcılık. — Razgrad idare bölümü, 2 629 km²; 198 500 nüf. (LM)

Razgrad hadisesi, İstanbul'da meydana gelen öğrenci olayı (20 nisan 1933). Bulgaristan'da Türklerin yaşadığı Razgrad kasabasındaki türk mezarlığı, Rodna Zaştita (Vatan Savunması) adlı bir kuruluşa bağlı Bulgarlar tarafından tahrip edildi (17 nisan 1933). Olay, kısa süre içinde Türkiye'de duyuldu. Gençler, M.T.T.B.'nin yöneteceği bir protesto mitinginin hazırlığına giriştiler. Ancak miting müracaatı resmî makamlarca kabul edilmedi. Bir grup genç Bulgar konsolosluğunun önünde toplandı (nisan 1933). Çoğunluğu dârülfünun öğrencisi olan toplulukta M.T.T.B. başkanı Tevfik İleri, Cihat Baban, Lebit Yurtoğlu vardı. Konsolosluk önünde Tevfik İleri'nin yaptığı konuşmadan sonra öğrenciler Feriköy'deki Bulgar mezarlığına yürüyerek, buraya bir çelenk bıraktılar. Resmî makamlar, olaya adı karışan 80 kadar öğrenciyi gözaltına aldı. Bunlardan 23'ü tutuklandı. Altı gün sonra serbest bırakılan öğrenciler, yargılanmaları sonucu aftan yaralandılar. (M)

RAZI sıf. (ar. *rāżī*'den). Kabul eden, itiraz etmeyen: *Biz sadece evden çocuğumuzu ve şahsımıza ait eşyayı alıp çıkmağa çoktan razıydık. Nitekim öyle yaptık* (A. H. Tanpınar). *Hafız İsmail kâfirlerin Cennete girmelerine razı değil* (M. Ş. Esendal). *Dur bakalım, evlenecekler mi? Dur bakalım konsolos razı mı?* (S. F. Abasıyanık). || *Razı etmek*, kabul ettirmek: *Fakat kızını bir arabacı karısı yapmaya Şahinde'yi razı edemezdi ve bunu kendisi de pek istemiyordu* (Sabahattin Ali). || *Razı olmak*, kabul etmek: *Munise'yi bana vermeğe razı oluyordu. Fakat ona çok acıdığını hissettim* (R. N. Güntekin). *Nihayet razı oldu ama bir şartla, şayet mızıkçılık edip de parayı vermeyecek olursam, o da yapacağını biliyordu* (Orhan Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Razı gelmek*, kabul etmek, izin vermek || *Gönlü razı gelmek* (veya *olmak*), içinden gelerek istemek: *Bak haa. Bizde zorla iş yok... Gönlün razı gelmezse, kendin bilirsin* (Kemal Tahir). || *Allah razı olsun.* Bk. ALLAH. (M)

RAZIK sıf. (ar. *rızḳ*'tan *rāzıḳ*). *Esk.* Rızk veren, besleyen. || *Razık-ı hakikî*, Tanrı. (M)

RAZÎ i. Bk. RADÎ.

RAZÎ sıf. (ar. *rıżā*'dan *rāżī*). *Esk.* Razı: *Her cevrine razileriz ey şah-ı melâhat / Bizler ki kuluz mutasım-ı bab-ı rızayız* (Ziya Paşa). || İ. Erkek adı.

◆ **Raziye** sıf. *Esk.* Razî'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

RÂZÎ sıf. (*Rey* şehrinin adından ar. *rāzī*). *Esk.* İran'daki Rey şehrinden olan, reyli (M)

RAZÎ, müslüman tarihçiler yetiştiren endülüslü bir ailenin adı. Tahran yakınında Rey asıllıdır. — MUHAMMED BIN MUSA BIN BEŞIR, arap tarihçisi (Rey-Elvira 886). Öğrenimini doğduğu yerde gördü. Sonradan ticaret yapmak amacıyle Kurtuba'ya yerleşti (864). Emevî emîrlerinden Muhammed bin Abdurrahman tarafından İspanya'da bazı resmî görevlere getirildi. Elvira'da elçilik yaptı. Arap dili ve kültürü üstünde geniş ölçüde çalışmaları vardır. Eserlerinin çoğu kayboldu. Zamanında başkaları tarafından yazılan kitaplarda ondan aktarılan parçalar vardır. Muhammed bin Musa, daha çok İspanya'nın müslüman tarafından alınışı ve oraya göçen müslüman kabilelerin hayatlarını anlatan *Kitab-ür Râyat* (Bayraklar Kitabı) adlı küçük eseriyle ün kazandı. Bu risalenin bugün avrupa kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır. — AHMED BIN MUHAMMED (Kurtuba, ? 888-ay.y. 955). Muhammed bin Musa'nın oğlu. Ahmed bin Halid ve Kasım bin Asbag gibi çağının bilginlerinden ders gördü. Daha çok ispanya tarihi üstünde çalıştı. Babası gibi, o da İspanya'da yerleşen arap kabilelerini, yaşayışlarını inceledi. *Tarih Muluk-ül-Endelus* (Endülüs Melikleri Tarihi), *Kitab fi Sıfat-il-Kurtuba* (Kurtuba'nın Nitelikleri Üstüne Kitap) ve İspanya Araplarının nesepleri üstüne *Kitab-ül-istiâb* (Tarih Konularını Kapsayan Kitap) adlı kitapları yazdığı hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda belirtilir. — İSA BIN AHMED BIN MUHAMMED (X. yy. sonları). Ahmed bin Muhammed'in oğlu. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kurtuba sarayında hâciblik görevinde bulundu. Saray hâciblerinin hayatlarını, görevlerini anlatan *Kitab-ül-Hücab li-l-Hülefa bi'l-Endelus* (Endülüs Halifelerinin Hâcibleri Hakkında Kitap) adlı bir eseri vardır. (M)

RAZÎ (Ebubekir Zekeriya), ilanlı bilgin ve filozof (Rey 841 - ? 926). Önceleri musiki alanında çalıştı. Bağdat'a gitti; orada zamanın ünlü bilginlerinden Ali bin Sehl bin Rabban'dan tıp öğremi gördü. Rey hastahanesi başhekimliğine, sonra Bağdat hastahanesi başhekimliğine getirildi. Doğu ülkelerinde geziye çıktı. Samanî hükümdarı Mansur bin İshak tarafından saraya alındı. Hippokrates ve Galenos üstünde çalıştı. İran, hint ve yunan felsefesini, özel-

Foto. X (LAROUSSE)

likle Pythagoras ve Thales'i öğrendi. Anaksagoras ve Empedokles üstünde araştırmalar yaptı. *Tabiiyun* denen tabiatçı filozofların görüşlerini benimsedi. Tıp ve kimya alanında deneye ve gözleme önem verdi. İslâm düşüncesinin ilk görgücü (ampirist) filozoflarından biri olan Razî'ye göre insan bilgisinin kaynağı duyulardır. Gerçek olan madde âlemidir. Ruh ile Tanrı evrenin dışındadır. Varlık bütününde beş sonsuz (ezelî) ilke vardır: 1. Tanrı; 2. boşluk (mutlak mekân); 3. süre (mutlak zaman); 4. ruh (ışık, aydınlık); 5. madde (karanlık). Razî felsefesinde iran inançlarının ışık ve karanlık anlayışı vardır. O, bu iki ilkeyi biraz değiştirerek yunan düşüncesindeki ruh ve madde niteliğinde birer ilke olarak benimser. Razî'ye göre insan aklı iyi ile kötüyü, Tanrı ile ilgili nitelikleri bilir. Akıl, evren işlerinin düzene konulmasında olduğu gibi bu konuda da yeterlidir. Ondan başka bir ilke gerekmez. Halkın uyarılması için, üstün yetenekli kimselerin varlığı pek gerekli değildir. Peygamberlerin sözleri, düşünceleri birbiriyle çelişme halinde olduğundan akıl ilkeleriyle bağdaşmaz. Felsefe araştırmalarında tümevarım (el-istikra) metodunu benimseyen Razî'nin bütün görüşleri tabiat olaylarına, tabiat denen varlık bütününün tanınmasına, incelenmesine dayanır. Bütün yaratıkların başlangıcı salt ışıktır (nur). Madde (heyula) ile ışık ve nefs onunla vardır. Ruhanî denen basit tözler (cevherler) ondan çıkar. İnsanın ruhsal varlığı ondan doğar. Ruhun kaynağı «ruhanî heyula» denen bu ilk ve salt nur'dur (ışık).

Razî, felsefe dışında fizik (ışığın kırılması) ve kimya ile de (basit cisimler) ilgilendi; bu konularda çalışmalar, araştırmalar yaptı. Felsefeyle deney bilimleri arasında kesin bir bağlantının bulunması gerektiğini savundu. Ölümünden sonra birçok islâm ve avrupa bilginini ve filozofunu etkiledi. Eserleri: *Kitab fi't-Tıbbi'r-Ruhânî* (Manevî Hekimlik Kitabı); *El-Havî* (Kuşatan); *El-İlm-ül-İlâhi* (Tanrı Bilgisi). [M]

RAZÎ (Emin Ahmed, — denir), iranlı tezkire yazarı (XVI. yy. sonları). İran'ın Rey şehrinden. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Şah Tahmasb tarafından Rey ili kelanterliğine (sınır komiserliği) getirilen babası aracılığıyla çağın ünlü bilginlerini tanıdı; onların özel toplantılarına katıldı. Her ülkenin en ünlü kişilerini biraraya getiren bir eser hazırladı. 1594'te bitirdiği bu eser *Heft İklim* (Yedi Ülke) adını taşır. Kitapta yer alan bütün biyografiler, o zamanın coğrafya anlayışına göre yedi iklime ayrılır. Razî, önce her iklimin özelliğini, tarihini, coğrafyasını, sonra o iklimden (ülkeden) gelen şairleri, şeyhleri, bilginleri tarih sırasına göre anlatır. *Heft İklim*, sonraki çağlarda, biyografi üstünde çalışanlar tarafından başvurulan kaynak eserlerden biridir (M)

RAZÎ (Fahreddin Ebu Abdullah Muhammed), arap kelâm bilgini (Rey 1149, Herat 1209). Hatip Ziyaeddin Ömer'in oğlu, Rey'de ve Meraga'da çağının ünlü hocalarından ders aldı. Harizm'e giderek burada yaygın olan mutezile akımına karşı savaştı. Bir süre sonra buradan ayrılmak zorunda kaldı. Buhara ve Semerkand'a gitti. Gazne ve Hindistan'da çalıştı (1185). Sonra gurî sultanlarının ve Harizmşah Alâeddin'in yanında Herat'a yerleşti. Burada ders verdi. Kendi adına bir medrese kuruldu. Fakat kardeşi Rükneddin'in de içinde bulunduğu çok sayıda düşmanı vardı. Kerramîlerin kışkırtmalarıyle zehirlettirildi. Eserleri: İbni Sina'nın *El-İşaret* adlı kitabının şerhi olan *Şerh-ül-İşaret* (İşaret Şerhi); *El-Mebahis* (Üstünde Durulan Konular); *El-Maşrikiye* (Güneşin Doğuşuyle İlgili Eser); *Münazarat-ül-Alme Fahreddin* (Bilgin Fahreddin'in Tartışmaları); *Kitab Muhassal Efhar-ül-Mutekaddimin ve'l-Muteahhirin* (Önce ve Sonra Gelenlerin Övünme Kitabı); *Menakıb-ül-İmam el-Şafiî* (İmam Şafiî'nin Menkıbeleri). [M]

RAZÎ BİLLAH (Ebül Abbas Muhammed), abbasî halifesi (909-940). El Muktedir'in oğlu. Babası öldürülünce tahta geçen Kahir tarafından hapse attırıldı. Kahir'den sonra tahta geçti (934). Devletin yönetimini veziri İbni Mukle'ye bıraktı, Mukle'den sonra da devletin yönetimiyle Basra valisi Muhammed bin Râik'i görevlendirdi. Halifeliği, vezirlerle emîrler arasında mücadeleler, malî güçlükler ve dış düşmanlara karşı savaşlarla geçti. Musul valisi Nasirüdevle'ye, Hamdanîlere, Büveyhîlere ve Bizanslılara karşı seferler yapıldı. Mısır'da İhşidîler devleti kurulunca bu ülke, Abbasîlerin elinden çıktı. (M)

RAZİLLY (Isaac DE), fransız sömürgecisi (Chinon yakınları 1587-La Heve, Acadie, 1635). Hıristiyan esirlerin serbest bırakılmasını Salé korsanlarıyle görüşmekle görevlendirildi, hapse atıldı (1624), sonra tahliye edildi. Richelieu'ye, Fas'ta ticaret ve din serbestisinin tanınmasını sağlayan bir sefer teklif etti (1629-1630). 1626 Tarihli bir muhtırada kardinale «bütün okyanuslar için bir ticaret kumpanyası» kurulmasını telkin etti, Saint-Germain (1632) antlaşmasıyle geri verilen Acadie'yi tekrar işgale gönderildi ve oraya vali tayin edildi; çiftçi göndermek için Compagnie de la Nouvelle France'ı kurdu. Nicolas Denys'nin, Menou d'Aulnay'in ve bazı rahiplerin yardımlarıyle, sömürgeleştirme işini, memleketi derebeyliklere, derebeylikleri de otuzar hektarlık çiftliklere bölerek, Saint-Laurent sahillerine kadar geliştirdi. Port-Royal'in yerine La Hève limanını kurdu. (L)

RAZİN (Stepan Timofeyeviç, **Stenka** — denir), kazak şefi (Zimoveyskaya, Don kıyısı 1630'a doğr.-Moskova 1671), Rusya'da 1667-1670 köylü isyanının kahramanı. 1667 İlkbaharında Volga ırmağına doğru kölelikten kaçan köylülerinin de katılmasıyle sayıları hızla artan Kazakların başına geçti, Volga'da seyreden gemileri ele geçirdi. Hazar denizinde korsanlık yaptı ve İran'a giden kervanları soydu. Razin'in halk tarafından çok sevildiğini gören çar, ganimetlerin bir kısmını geri vermesi şartiyle onu affetti. Ama, gitgide büyüyen ordusunu meşgul etmek için Razin 1670'te yeni bir sefer açmak zorunda kaldı. Volga'yı aştı ve Tsaritsin, Astrahan ve Saratov'u aldı. Yaklaştığı her yerde, halk devlete karşı ayaklanıyordu. Köylüler mal sahiplerini kılıçtan geçirdiler. Razin, Moskova bölgesini tehdit etti, ama Simbirsk önünde yenildi, Don kıyısına kaçtı. «Eski Kazak» soyluları tarafından ele verildi ve paramparça edildi. Razin birçok rus halk şarkısına ilham kaynağı oldu. (L)

RAZİYANE i. (fars. *rāziyāne*). Bot. *Esk.* Dereotu cinsinden kokulu bir ot. (İlmî adı: *Foeniculum dulce*). Bk. REZENE. (M)

RAZİYANEC i. (ar. *rāziyanec*). Bot. *Esk.* Raziyane. (M)

RAZİYE, Delhi türk sultanı (öl. 1240). Delhi sultanı İltutmuş'un kızı. Babasının sağlığında veliaht oldu. İltutmuş'un ölümü üzerine tahta oğlu Rükneddin geçti. Devleti Rükneddin'in annesi Şah Terken yönetti. Şah Terken'in zorba idaresine dayanamayan halk isyan etti. Ordunun bir kısmının da desteğiyle Raziye, sultan ilân edildi (1236). Kendine karşı olan vezir Nizamülmülk Muhammed Cüneydî'yi görevinden uzaklaştırdı; yerine hoca Muhazzibeddin Hüseyin'i vezir tayin etti. Ordunun başına da Kutlughan unvaniyle Melik Seyfeddin'i geçirdi. Emîri hâcibliğe İhtiyarüddin Ay Tigin'i ve imrahorluğa da habeş asıllı Melik Cemaleddin Yakut'u tayin etti. Raziye'nin habeş imrahora gösterdiği hoşgörülü davranışlar, saraydaki türk emîrleri tarafından iyi karşılanmadı. Çıkan isyan sonunda Cemaleddin öldürüldü. Raziye hapsedildi. Raziye'nin yerine üvey kardeşi Behram Şah tahta çıktı. Raziye'nin korunmasıyle görevlendirilen Bhatinda valisi Melik İhtiyarüddin Altuniye, Raziye tarafına geçti ve onunla evlenerek Delhi üstüne yürüdü. Kaythal yakınında yenildi; yakalanınca Raziye ile birlikte idam edildi. (M)

RAZLIK, bulgarca **Razlog**, Batı Bulgaristan'da kasaba, Rila ve Pirin dağları arasında. Madencilik, tahta işleri. (M)

RAZON veya **RASON**, iki Şam kralının adı: RAZON I, israil boyunduruğunu sarstıktan sonra, M.Ö. X. yy. ortalarında kral oldu; RAZON II, M.Ö. 738-732 arasında kraldı, İsrail kralı Pekah ile birleşerek Yahuda kralına karşı sefer açtı, ülkeyi yakıp yıktı. Tiglatpileser III araya girdi, Suriye'yi istilâ etti ve Razon'u öldürttü. (L)

RAZTSVETNİKOV (Asen), bulgar lirik şairi (Draganovo 1887-Sofya 1951). Önceleri devrimci ve toplumcu konulardan ilham alan (*Jertveni Kladi* [Kurbanlıklar], 1925) şair, sonraları inzivaya çekilerek melodili mısralarla bulgar hayatını anlatmağa başladı: *Planinski Veçeri* (Dağ Geceleri) [1934]; *Stihotvoreniya* (Şiirler) [1945]. Bir tiyatro eseri (*Podviget* [Savaş Başarısı], 1946) yazdı. Ayrıca İngilizce, Fransızca ve Almancadan tercümeler yaptı. (M)

RAZUMOVSKİY (Aleksey Grigoryeviç), rus saray adamı (Çernigov, Ukrayna 1709-Petersburg 1771). İmparatorluk şapelinde kantordu, Büyük Petro'nun kızı Yelizaveta'nın dikkatini çekti. Razumovskiy Yelizaveta'ya çariçe olması için yardım etti. Mabeyinci, kont ve tümgeneral olan Razumovskiy siyasete karışmak istemedi. — Erkek kardeşi KİRİLL (1728-Baturin 1803), Yelizaveta'nın yeğenlerinden biriyle evlendi, kont unvanını aldı, yirmi iki yaşında Petersburg Bilimler akademisi başkanlığına getirildi; son Ukrayna atamanı oldu (1750-1764). [L]

RAZUMOVSKİY (Andrey Kirilloviç, — prensi), rus diplomatı ve sanatseveri (Petersburg 1752-Viyana 1836). Viyana'da, İtalya'da, sonra gene Viyana'da (1801) büyükelçi oldu; Mozart ile tanıştı, Haydn'ın etkisiyle oda müziğine merak sardı. 1808'de bir dörtlü düzenledi; Beethoven opus 59 üç dörtlüsünü bu topluluk için yazmıştır. (L)

Stepan RAZIN
XVIII. yy. gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

RAZUS (Martin), slovak yazarı (Vrbica 1888-Brezno 1937). Şiir derlemeleri yayımladı: *Z Tichych a Burnych Chvil* (Durgun ve Fırtınalı Anlar) [1917]; *To Je Vojna* (Savaş Bu) [1919]; *Hoj Zem Draha* (Ey Sevgili Ülkem) [1919]; *Kamen na Medzi* (Çizgi Üstünde Taş) [1925]; *Stretnutie* (Karşılaşma) [1937]. Özellikle tarihî ve otobiyografik romanlar yazdı: *Svety* (Dünyalar) [1929]; *Julia* (1930); *Maroşko* (1932); *Krçmarsky Kral* (Kabare Kralı) [1935]; *Odkaz Mrtvych* (Ölülerin Vasiyeti) [1936]. (L)

RAZZAZ (Münif el—), ürdünlü siyaset adamı (doğ. 1919). 1956'da Baas'ın ürdün şubesi sekreteriydi. Eflâk'ın yerine, partinin araplararası genel kumandanlık sekreteri oldu (mayıs 1965). Suriye'nin sola kaymasına karşı çıkarak Baas'ın Suriye'deki yönetimini dağıttı (aralık 1965), Zuvayyin hükûmetini istifaya zorladı (1965). Fakat yenibaas'çıların hükûmet darbesinden (şubat 1966) sonra hapsedildi ve yerini araplararası bir yönetim kuruluna bıraktı. (L)

Rb, *rubidyum*'un kimyasal sembolü. (L)

RCD turnuvası (*Reorganisation Center of Development*'ın kısaltılması), Cento antlaşması içinde Türkiye, İran ve Pakistan arasında spor alanında düzenlenmiş turnuvalar. Bugüne kadar yalnız futbol, basketbol dallarında yapıldı. İlk turnuva 1967'de futbolda düzenlendi. Pakistan'ın Dakka şehrinde yapılan bu ilk turnuvada Pakistan'ı 7-4, İran'ı 1-0 yenen Türk Millî takımı şampiyonluğu kazandı. İkinci defa 1969'da Ankara'da düzenlenen turnuvada da Pakistan'ı 4-2, İran'ı ise 4-0 yenen Türk Millî takımı tekrar şampiyon oldu.

Basketbol turnuvası 1967'de İran'ın Tahran şehrinde yapıldı. Bu turnuvada Pakistan'ı 102-63, İran'ı da 77-65 yenen Türk Millî takımı şampiyonluğu kazandı. (M)

RAZZAZ

rd, açı birimi *radyan*'ın sembolü. (L)

RE i. Latin halklarının terimlemesine göre *do* diatonik dizisinin ikinci notası. (XII. - XIII. yy.ların bazı polifonilerinde *re* [D] anahtarı kullanılmıştır.

— Mus. Türk musikisi dizisinde 5. perde. (*Re*, pest sekizlide kaba yegâh, orta sekizlide yegâh, tiz sekizlide neva, en tiz sekizlide tiz neva perdelerine karşılık olan, tampere batı dizisinin *do* majör dizisindeki ikinci sesidir.) [L]

RE i. (yun. *reos*, akım'dan fr. *rhé*). Fiz. C. G.S. sisteminde, poise'ın tersine eşit akışkanlık birimi. (L)

RE, *renyum*'un kimyasal sembolü. (L)

RE (kelime sonu hariç, terkip halinde *Ra*), Eski Mısırlılarda güneş tanrısı. Yürürken veya tahta oturmuş olarak temsil edilir. Başında bir kurs vardır. Ayrıca, domuzlan böceği ve sabah güneşi biçiminde de («akşam güneşi» Atum'a karşılık) canlandırılmış ve KHEPRİ adını almıştır. Daha sonra Horus ile özdeş kılınan tanrı Re, Doğu'dan başlayarak, tanrısal Nil'in üstünde yirmi dört

Foto. LAROUSSE

RE adası
Campani kapısı
Vauban tahkimatı

RE
Louvre müzesi,
Paris

saatlik bir yolculuk yapardı. Biri gündüz, biri gece için iki sandalı vardı. Gündüz yılan Apopi ile mücadele eder, gece ölür, ölüsü karanlıklar bölgesinden geçerek yeniden Doğu'dan doğardı. Re ilk firavun olarak kabul edilirdi. Bir inanışa göre insanlar Re'yi tahttan indirmek istemişler, bunun üzerine o da insanları tanrıça Sekhmet'e öldürtmüş, ama hayatta kalanları bağışlamıştı. (L)

REA i. Satürn*ün beşinci uydusu; 1672'de Jean Dominique Cassini tarafından keşfedildi. (L)

REA. Yun. mit. Uranos ile Gaia'nın kızı ve Kronos'un karısı. Kronos kendi çocuklarını yerdi. Zeus doğduğu zaman, Rea, Gaia'nın yardımıyle Girit'e kaçtı ve kocasına kundak bezine sarılı bir taş vererek çocuğu kurtardı. Rea, Zeus'u Amaltheia'ya emanet etti. (L)

REA (Domenico), italyan yazarı (Napoli 1921). Napoli'de günlük hayatın en alışılagelmiş yönlerini anlatan hikâyelerinde (*Spaccanapoli*, 1947; *Le Formicole Rosse* [Kırmızı Karıncalar], 1948; *Ritratto di Maggio* [Mayıs'ın Resmi], 1953; *Gesû, Fate Luce* [Isa, Işık Yarat], 1950; *Quel che Vide Cummeo* [Cummeo'yu Gören Biri], 1955), dramatik ve mizahî tasvirlerde, geniş hayal gücü ve canlı bir gerçekçilikle, barok sanat anlayışına uygun olarak kişileri, olayları ve toplumsal çevreleri açık ve ustalıklı bir şekilde kaynaştırır. (M)

READ (Gardner), amerikalı besteci (Evanston 1913). Pizzetti, Sibelius ve Copland'ın öğrencisi oldu. Kansas City'de, Cleveland'da, Boston'da öğretmenlik yaptı. Dört senfoni (1936-1958), süit'ler, senfonik şiirler, çeşitli oda müziği parçaları, bir viyolonsel konçertosu (1945), kantat'lar (*Peygamber, Semarkant*) besteledi. (L)

READ (Nathan), amerikalı mucit (Warren, Worcester idare bölümü 1759-Belfast yakınları, Maine 1849). 1781'de Harvard üniversitesini bitirdi. 1795'te birkaç arkadaşıyle birlikte Salem Demir dökümhanesini kurdu. 1788'de buharlı deniz araçlarına merak sardı ve bir kazan yapmağa girişti. Bu kazanın küçük, hafif ve sağlam olmasına dikkat etti. 1788 veya 1789'da «taşınabilir ocak kazanı»nın hazırlıklarına başladı. Buharlı taşıtlar ve istimbotlarda kullanılmak üzere yaptığı bu kazanın patentini 1791'de aldı. 1789'da bir istimbot yapmıştı. Yan çarklarla ve elle çalıştırılan bir kolla donatılmış olan bu tekneyi ilk denediği zaman, teknelerin ilerlemesi için buhar uygulama metodunun başarılı olduğunu gördü. Bu arada, çok borulu dikey ocak kazanını icat etti. Bu kazandan uzun zaman standart biçim olarak yararlanıldı. (L)

READ (sir Herbert Edward), ingiliz tenkitçisi ve şairi (Muscoates Grange, Kirbymooreside, Yorkshire 1893-Molton yakınları, Yorkshire 1968). Leeds üniversitesinde okudu ama Birinci Dünya savaşı çıkınca öğrenimi yarıda kaldı. Yorkshire alayında yüzbaşı rütbesiyle hizmet gördü. Read, *Naked Warriors* (Silâhsız Savaşçılar) [1919] adlı şiirlerinde modern savaşın korkunç yanlarını gözler önüne serer. 1933-1939 Arasında *Burlington Magazine*'i yayımladı. Çağdaş şiir anlatımının tek samimî ve elverişli biçimi saydığı serbest vezinden yanaydı. Kendi tenkitçi görüşünü klasisizmle romantizmin hümanizmde uzlaşması şeklinde tanımladı. Son eserlerinden bazıları: *The Philosophy of Modern Art* (Modern Sanat Felsefesi) [1952]; *Tenth Muse* (Onuncu Musa) [1959]; *Third Realm of Education* (Eğitimin Üçüncü Ülkesi) [1900] ve *A Letter To A Young Artist* (Genç Bir Sanatçıya Mektup) [1962]. (M)

READ (Thomas Buchanan), amerikalı şair ve ressam (Chaster idare bölümü, Pennsylvania 1822-New York 1872). Babası çiftçiydi. Okula çok az devam edebildi ve gençliğinin büyük bir kısmını Philadelphia, Cincinnati, New York ve Boston'da geçirdi. Zaman buldukça, portreler çizdi, şiirler yazdı. Bunun yanı sıra geçinmek için tabelâ ressamlığı, puro yapımı, oyunculuk gibi işlerde çalıştı. İlk şiirleri 1843-1844 arasında, *Boston Courier*'de yer aldı. Daha sonra *Paul Reading* adlı devrimci hikâye (1845) ve *Poems*'i (Şiirler) [1846], Philadelphia'da *The Female Poets of America*'yı (Amerika'nın Kadın Şairleri) [1848] ve *Lays and Ballads*'ı (Şiirler ve Baladlar) [1849] yayımladı. 1850'de Avrupa'ya gitti ve Roma'da yaşayan amerikalı sanatçıların çevresine girdi. Bu şehirde resim konusunda ciddî bir şekilde çalışma fırsatını elde etti ve Amerika'ya yaptığı bazı gezilerin dışında, ömrünün sonuna kadar burada kaldı. *Beyaz Hayalet, Kaybolmuş Pleiad, Beytüllahm Yıldızı, Sheridan ve Atı* gibi tabloları çok beğenildi. Mr. Browning'in, eski Napoli kraliçesinin, Henry W. Longfellow'un ve Longfellow'un çocuklarının portrelerini yaptı. George Peabody'nin portresi Baltimore enstitüsündedir. General Sheridan'ın büstünü hayatının son yıllarında yaptı. Şair olarak, özellikle hatip ve oyuncu James E. Murdock için yazdığı dokunaklı *Sheridans's Ride* (Sheridan'ın Ata Binişi) ve son derece ahenkli lirik şiiri *Drifting* (Sürükleniş) ile dikkati çeker. Şiir kitapları: *The New Pastoral* (Yeni Pastoral) [1855]; *Sylvia or the Last Shepherd* (Sylvia veya Son Çoban) [1857]; *The Vagoner of the Alleghanies* (Alleghanie'lerin Arabacısı). Toplu şiirleri 1882'de yayımlandı. (L)

READAPTASYON i. (fr. *réadaptation*). Ted. Nekahat halindeki bir hastanın yavaş yavaş normal faaliyete dönmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Fonksiyonel readaptasyon*, bir yaralı veya hastanın yeniden aile, toplum içine girebilmesi ve meslekî bakımdan yeniden yararlı hale gelebilmesi için alınan tedbirlerin tümü.

— ANSİKL. Ted. Vücutta dışarıyle ilişkiyi sağlayan organlarla (sinir sistemi, kaslar, kemikler ve eklemler) ilgili bazı yaralanmalardan sonra bedenî ve meslekî *readaptasyon*'a ihtiyaç vardır; biraz farklı olmakla beraber verem, çocuk felci, sinir veya akıl hastalığı gibi uzun süren bazı hastalıklardan, ur tedavisinden sonra da readaptasyon gereklidir. Her ne şekilde olursa olsun, readaptasyon hastanın yavaş yavaş eski hayat tarzına dönmesini, özellikle yatma ve kalkma saatleri, beslenme şekli, genel beden hareketleriyle ilgili alışkanlıkları yeniden kazanmasını, aynı zamanda, yara şekillerinin masajla, kineziterapiyle, çeşitli fizik tedavilerle giderilmesini öngörür. Ruhî durumun rolü çok önemlidir; imkân nispetinde iyi bir readaptasyon ancak hastada sarsılmaz bir iyileşme iradesiyle mümkün olur.

Duruma göre, readaptasyon sonunda hasta kısa veya uzun bir alıştırma devresi geçirerek ya eski mesleğine ve eski işine döner ya da eski mesleği için gerekli yetenekler, geçirdiği hastalık sebebiyle yok olmuşsa, yeni bir meslek edinir.

● *Fonksiyonel readaptasyon*, tıbbî araçlarla, psikolojik usullerle, kasları işe ve çaba harcamaya yeniden alıştırmakla sağlanır. Bu readaptasyon tıbbî ve cerrahî tedavi tamamlandıktan ve vücut gerekli hareketlere yeniden alıştırıldıktan sonra, fakat işe başlamadan önce yapılır. Fonksiyonel readaptasyon için hastalar hareket ve iş yeteneklerine göre bir işe konmalı ve yaptıkları hareketler tıbbî bir kurul tarafından kontrol edilmelidir. Bu alıştırmadan sonra hasta kesin olarak günlük hayatına dönebilir. (L)

RE adası, Fransa'da ada, Atlas okyanusu (Charente-Maritime) kıyısında, Breton boğazı ile Antioche boğazı arasında; 9 682 nüf. 28 km uzunluğunda olan ve Aunis kıyısından La Pallice ile Sablanceaux burnu arasında 2,5 km'lik bir boğazla ayrılan bu alçak ada, mendireklerin koruduğu dar bir kıstakla birbirine bağlanan farklı büyüklükte iki kısımdan meydana gelir. Adanın, güneybatısında «vahşi» denen düz, barınmağa elverişsiz, kumlar arasında yer yer küçük yalıyarların yükseldiği bir sahil uzanır. Kuzeydoğu kıyısı ise tersine çok girintili çıkıntılıdır. Dolayısıyle adanın genişliği yer yer çok değişir: genellikle 3-5 km arasında olan bu genişlik, meselâ Martray kıstağında 70 m'ye iner.

Adada tarım önemli rol oynar (tahıl, turfandacılık, kuşkonmaz, bağcılık). Balıkçılık ikinci derecede önemlidir; fakat adanın kuzeybatısındaki geniş körfezde büyük istiridye parkları vardır. Aynı kesimde büyük tuzlalar da işletilir. Kuzeydoğuda tuz ve şarap ticareti yapılan birkaç liman yer alır; La Flotte, Ars ve özellikle, başlıca ticaret merkezi olan Saint-Martin limanları. (L)

READE (Charles), ingiliz yazarı (Ipsden, Oxfordshire 1814 - Londra 1884). Avukattı; Tom Taylor ile birlikte oyunlar yazdı, özellikle *Masks and Faces* (Maskeler ve Yüzler) [1852] ile ilgi çekti. Bir süre Strand Theatre'ı yönetti, sonra edebiyata yöneldi, romanlar ve hikâyeler yayımladı: cezaların infaz usullerini tenkit eden *It's Never Too Late to Mend* (Zararın Neresinden Dönülse Kârdır) [1856], tarihî roman *The Cloister and the Hearth* (Manastır ve Yürek) [1861], *Hard Cash* (Peşin Para) [1863], *Griffith Gaunt* (1866), *A Terrible Temptation* (1871). Sistemli bir gerçekçiydi ve Zola gibi belge toplardı (Zola'nın *L'Assommoir*'ını 1879'da ingiliz sahnesine uyguladı). Bu çalışmaları için özellikle gazetelerden ve mahkeme kayıtlarından yararlandı. (L)

Reader's Digest, 1922'de New York yakınındaki Pleasantville'de De Witte-Lila Bell Wallace çifti tarafından kurulmuş amerikan yayım ortaklığı. Dünya basınında çıkan makalelerin özetlenmiş derlemelerini yayımlayan, *Reader's Digest* adında aylık bir dergisi vardır. 1929'da bu derginin tirajı 109 000'di ve yalnız Amerika'da satılıyordu. 1939'da İngiltere'de, 1940'ta ise İspanya ve Portekiz'de de satılmağa başlandı. 1945'ten sonra, A.B.D.'de 11 milyon basılan *Reader's Digest*'in yabancı ülkelerdeki çeşitli baskılarının sayısı otuz bire çıktı ve bu baskıların toplam tirajı 7 500 000'e yükseldi. Bunların arasında en önemlisi, 1947'den beri çıkan fransızca *Sélection*'dur. (L)

READİNG, Büyük Britanya'da şehir, Berkshire'in merkezi, Chiltern Hills'in güneyinde, Kennet ırmağı kıyısında; 119 870 nüf. Üniversite. 1121'de kurulan bir benediktin manastırının yıkıntıları. Besin sanayii (bira ve bisküvi fabrikaları). Madenî kutular. Makine yapımı. (L)

READİNG, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Schuylkill ırmağı kıyısında, Apalaş dağları ile kütleyi dağeteğinden (Piedmont) ayıran çöküntünün bitişiği yerde; 98 200 nüf. Şehri Pennsylvania antrasit havzasına bağlayan birçok demiryolunun döşenmesi, çeşitli sanayi kollarının yerleşmesine imkân vermiştir; demir-çelik fabrikası, makine yapımı, kimya sanayii, cam fabrikaları. (L)

READİNG (Rufus ISAACS, birinci — markisi), ingiliz siyaset adamı (Londra 1860 - ay.y. 1935). Hindistan genel valiliğinde bulundu (1921-1926). Bu dönem, Ali kardeşlerin, özellikle de Gandi'nin canlandırdığı hint milliyetçiliğinin ortaya çıktığı karışık bir dönemdir. (L)

REAGAN (Ronald Wilson), amerikalı sinema oyuncusu ve siyaset adamı (Tampico, Illinois 1911). Elliye yakın filim çevirdi (1937-1942 ve 1945-1964), Hollywood'daki oyuncuların en güçlü sendikası olan *Screen Actors Guild*'in başkanlığını yaptı (1947-1952 ve 1959-1960). John Birch society ile yakın dostluk kurdu. Kasım 1966'da Kaliforniya valisi seçildi. (L)

REAJİN i. (fr. *réagine*). Serolojik bir tepkime ile meydana çıkartılan antikor: *Frengi reajini*. (*Eşanl.* DUYGUNLAŞTIRICI.) [L]

REAKSİYON i. (fr. *réaction*). Tepki: *Mütarekeyi imzalayan İzzet Paşa kabinesinden sonra, Büyük Harbe giren İttihad ve Terakki'ye karşı siyasî bir reaksiyon olarak Hürriyet ve İtilâf partisi iktidara gelmişti* (P. Safa). *Uzayan ve cıvıklaşan bir harbin melankolisi içinde subayların reaksiyonları ise, o zaman çeşitliydi* (Ş. S. Aydemir).

— Kim. Bk. TEPKİME. (M)

REAKTANS i. (fr. *réactance*). Elektr. ve Radyotek. Belirli periyotta bir alternatif akım için bir devrenin empedansını belirlemek üzere, bu devrenin direncine eklenen miktar. (Pülsasyonu ω olan bir alternatif akım için magnetik indüklemesi L ve sığası C olan bir devrede, reaktansın değeri $L\omega - \frac{1}{C\omega}$'dır.) || *Reaktans bobini*, alternatif akımla beslenen bir devrenin akım şiddetini ferromagnetik bir çekirdek yardımıyle değiştirmek için bu devreye yerleştirilen, magnetik indükleme gücü yüksek bobin. (L)

REAKTİF i. (fr. *réactif*). Kim. Bk. AYIRAÇ.

◆ Sıf. Bk. TEPKIN. (M)

REAKTİFLİK i. (*reaktif*'ten *reaktif-lik*).

Foto. T.C.F. (LAROUSSE)

Kim bir maddenin kolayca tepkimeye girme yatkınlığı.

— Nükl. Zincirleme bir fisyon tepkimesi sırasında yayılan nötron sayısının artması.

— Sibern. Ayarlı bir sistemde, bir kanalın geri besleme sinyallerini iletme kabiliyeti. (L)

REAKTİVASYON i. (fr. *réactivation*). Ted. Kaybolmuş belirtileri veya özellikleri tekrar ortaya çıkarmak amacıyle uygulanan usul.

— ANSİKL. Tedavide iki *reaktivasyon* usulü uygulanır: 1. *bir hastalığın reaktivasyonu:* meselâ Wassermann tepkimesi artık pozitif olmayan eski bir frengiliye penisilin şırınga edilirse tepkime tekrar pozitif olabilir; 2. *bir serumun reaktivasyonu,* eskimiş bir serum üzerine bir damla taze serum ilâve edip ona eski özelliklerini kazandırma usulü. (L)

REAKTOJEN i. (fr. *réactogene*). Patol. ve Ted. Organizmada bir aşırı duyarlık meydana getiren ilâç veya besin maddesi. (L)

REAKTÖR i. (fr. *réacteur*). Havc. Yakıt olarak çevre havayı kullanan ve pervanelerin yardımı olmaksızın doğrudan doğruya tepki* ile çalışan, iki ucu açık boru biçiminde itici. Bk. TEPKİLİ, PÜLSOREAKTÖR, STATOREAKTÖR, TÜRBOREAKTÖR.

— Nükl. İçinde, fisyona uğrayarak (bk. ATOM), enerji üreten zincirleme bir tepkime verebilecek bir madde bulunan cihaz. (*Eşanl. Atom* PİL*i.) [Bk. ANSİKL.] || *Havuzlu reaktör,* içinde, fisyona uğrayacak maddenin daldırıldığı, hem soğutucu akışkan, hem de biyolojik koruyucu görevi yapan sıvı bir yavaşlatıcı (su veya ağır su) bulunan nükleer reaktör.

— Petr. Cracking, reforming, alkiliasyon v.b. tepkimelerinin yapıldığı cihaz; içinde bir katalizör bulunan ve basınç altında tutulan silindir biçiminde bir hazneden meydana gelir.

— ANSİKL. Nükl. ● *İlke ve çalışma.* Bir *reaktör*'ün veya atom pilinin temel elemanları şunlardır:

1. *yakıt;* bileşiminde, kozmik kaynaklı nötronların reaktörde ilk tepkimeleri doğurabilmesi için, kolayca fisyona uğrayan bir madde bulunmalıdır. Kolayca fisyona uğradığı bilinen elementler şunlardır: uranyum 235 ($^{235}_{92}U$), tabiî uranyumda çok az miktarda (140 gr'da 1 gr) bulunan bu izotop, kütle spektrografıyle izotop ayırma sırasında veya uranyum flüorür gazların yayınmasıyle elde edilebilir; uranyum 233, bir pilde toryum 232'yi nötronlarla bombardımana tutarak elde edilir; plütonyum 239 ($^{239}_{94}Pu$) tabiî uranyumun temel bileşeni olan bu izotop, pillerde uranyum 238'in ($^{238}_{92}U$) nötronlarla bombardımana tutulmasından elde edilir.

Demek ki reaktör yakıtlar, tabiî uranyum (tabiî uranyumlu bir pil veya primer pil, hem enerji, hem de fisyona uğrayabilen bir yakıt $^{239}_{94}Pu$ üretir), $^{235}_{92}U$ izotopu halinde zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyum'dur;

2. *yavaşlatıcı* (veya *moderatör*); nötronları atom çekirdeklerine çarptırarak, hızları ortamın sıcaklığına tekabül eden termik çalkalanma hızına eşit oluncaya kadar yavaşlatmağa ve böylece fisyonu meydana getirebilecek *ısıl nötronlar* haline dönüştürmeğe yarar. Yavaşlatıcı, hafif çekirdekli elementlerden meydana gelmelidir; çünkü ağır bir çekirdeğe çarpan bir nötronun hızı değişmez. Ayrıca, çarpmalar nötronların soğurulmasına yol açmamalıdır. Meselâ su, nötronları soğursaydı iyi bir yavaşlatıcı olurdu: bu bakımdan, ancak zenginleştirilmiş uranyumla çalışan reaktörlerde kullanılabilir. Ağır su ise, tabiî uranyumla çalışan reaktörler için çok uygundur. Ağır sudan daha az etkili olan grafitin tek üstünlüğü bol miktarda üretilebilmesidir. Glüsin ve difenil de iyi birer yavaşlatıcı olabilir;

3. *soğutucu akışkan;* ısının işe dönüşümünde yüksek bir verim sağlayabilmek için, yüksek sıcaklıklarda meydana gelen kalorileri mümkün olduğu kadar atmağa yarar. Su, ısı alışverişinde çok iyi bir etken olmakla beraber soğurucudur; ağır su, tabiî uranyumla çalışan reaktörlerde basınç altında kullanılır. Soğutucu, akışkan bir gaz, meselâ karbon dioksit olabilir; bu gaz, ısı alışverişinde pek iyi bir etken değildir, fakat nötronları soğurmaz; soğutucu olarak, yüksek basınç altında helyum da kullanılabilir, ama pahalıdır. Nihayet, ısı alışverişinde çok güçlü etkenler olan sodyum, potasyum gibi ergimiş madenlerden de yararlanılabilir, fakat bunlar da dolaşım borularını aşındırır.

● *Tabiî uranyumla çalışan bir reaktörün şeması.* İçinde ağır su bulunan alüminyumdan bir küvet içine, düşey olarak asılmış uranyum çubukları yerleştirilmiştir; bu çubukların her biri birçok eşmerkezli alüminyum boru ile çevrilidir; borularda, açığa çıkan kalorileri sıcaklık değiştiricisine ileten sıkıştırılmış gaz dolaşır. Alüminyum küvet, *reflektör* rolü oynayan bir grafit tabakasıyle çevrilmiştir; bu tabaka, tepkime ortamından kaçmağa çalışan nötronları yeniden içeriye doğru fırlatır; böylece, fisyona uğrayan maddenin kütlesindeki azalmanın önüne geçilir. Pilin içine az veya çok daldırılan kadmiyum çubuklar nötronları soğurur ve tepkimenin gidişini, dolayısıyle pilin gücünü ayarlar.

Reflektör, grafitte meydana gelen ısıyı boşaltan dökme demirden bir gömlekle ve zararlı ışımaları soğuran bir beton blokuyle çevrilidir. Şiddetli ışımalara tutulacak maddeler, yan taraftaki bir kanaldan pilin içine sokulur.

● *Reaktörlerin kullanılması.* Reaktörler, fisyona uğrayabilen maddeler (plütonyum, uranyum), bol miktarda radyoaktif izotop ve ısı enerjisi üretmekte kullanılır; bu ısı enerjisi, bir buhar (gemilerin itilmesi) veya gaz (uçakların itilmesi) türbiniyle mekanik enerjiye dönüştürülebildiği gibi, sırasında elektrik enerjisine de dönüştürülebilir.

● *Geleceğin pilleri.* Bugün, *termonükleer reaktör*'lerin yapımı tasarı halindedir; bu reaktör, iki döteryum çekirdeğinin senteziyle bir helyum çekirdeği üretecek ve böylece kütleyi binde 1 oranında küçültecek çok yüksek enerji açığa çıkarabilecektir. Böyle bir tepkime, ancak bir noktadaki sıcaklık çok yüksek olduğu zaman sağlanabilir; sonra bu sıcaklık yakıt kütlesinin içinde yayılır.

Ayrıca, sıvı hidrojenden bir μ- mezonlar demeti geçirerek *mezon hidrojeni*'nin elde edilebileceği de düşünülmektedir; bu mezon hidrojeni bir nötron gibi davranacak ve bir döteryum atomunun bombardımanıyle 5 MeV'luk bir enerji açığa çıkararak bir helyum 3 atomu verebilecektir. (L)

REAL i. Eskiden birçok ülkede, özellikle latin ülkelerinde kullanılan para birimi. (Eski Guatemala siteminde real, temel para birimi Peso'nun sekizde biri değerindeydi.) [RİAL de denir.]

— ANSİKL. Altın ispanyol parası *real,* ilk defa Castilla kralı Zalim Pedro (1350-1369) tarafından bastırıldı. 1364 Kanunuyle real'in değeri pezeta'nın dörtte biri olarak kabul edildi. İspanya'da real bugün de geçerlidir. Lizbon'da da aynı ad altında bir portekiz parası (1367-1383) basılmıştır. (L)

REAL (Pierre François, — kontu), fransız siyaset adamı (Chatou, Paris 1757 - Paris 1834). Paris komününün ilk savcı yardımcısı oldu, «sankülotlar»ın cepheye gönderilmesini sağlamak üzere Konvansiyon'a bir heyet yolladı ve bu davranışı, kitle ayaklanmasıyle ilgili 23 ağustos 1793 kararına yol açtı. Real, Danton'un dostuydu. Hapse atıldı (nisan - temmuz 1794), sonra Méhée ile *Journal des Patriotes de 1789* (1789 Yurtseverleri Gazetesi) adlı gazeteyi yönetti (1795-1796). Direktuvar komiseri (1799), devlet danışmanı (1800) ve Fouché'nin yardımcısı (şubat 1804) oldu. Cadoudal komplosunu ortaya çıkardı ve bununla ilgili iddianameyi hazırladı. Napolyon tarafından Vincennes'de Enghien dükünün sorgusunu yapmakla görevlendirildi, fakat oraya dükün idamından sonra vardı. Bu yüzden kralcılar onu suçladılar. Kont Réal (1808) Yüzgün sırasında polis müdürü oldu. (L)

Real-Enzyklopädie der Klassischen Altertumswissenschaft (*Klasik İlkçağın Gerçek Ansiklopedisi*), İlkçağ ile ilgili filoloji, tarih, coğrafya ve arkeoloji ansiklopedisi. Birinci basımı 1839-1852 arasında A. Pauly tarafından yapıldı. 1894'ten itibaren, ilkin G. Wissowa'nın («Pauly-Wissowa» adıyle de anılması bundan dolayıdır) sonra, W. Kroll, K. Mittelhaus ve K. Ziegler'in yönetiminde baştan başa gözden geçirildi. Bu ansiklopedi, zengin ve sağlam kaynaklara dayanan temel bir danışma eseridir. (L)

REALGAR i. (ar. *rech,* toz ve *ğār,* mağara > *rech-iil-ğār,* mağara tozu'ndan isp. *rejalgar* > fr. *réalgar*). Miner. Tabiî arsenik sülfür; en önemli arsenik cevheridir. (Formülü AsS olan realgar, kırmızı renkli monoklinik prizmalar halinde billûrlaşır. Transilvanya'da damarlar içinde, orpiment'le karışmış katı kütleler halinde bulunur.) *Eşanl.* KIRMIZI ZIRNIK. (L)

REALİA i. Yeni Zelanda'da karada yaşayan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (Az çok kulemsi ve göbekli [göbek çevresinde bir de karina bulunur], kavkı ağzı çift kat peristomlu ve boynuzsu maddeden ince kapaklı bir yumuşakçadır. *Realidae* familyasının örnek tipi.) [L]

REALİST sıf. (fr. *réaliste*). Gerçekçi: *Lâkin o, dar, sert ve realist köylü mantığıyle bu sergüzeştin mânâsını anlayabilecek mi?* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Araya menfaatlerimiz girmeyince hadiseleri [...] daha realist bir gözle görmeğe [...] ve yorumlamağa başlarız* (A. H. Tanpınar).

◆ Sıf. ve i. Ed. ve G. santl. Gerçekçilik akımından yana olan: *Akif, Mahalle kahvesi ile, Küfesi ile, Seyfi Babası ile ve bunlara benzer manzumeleriyle bir realist şairdir* (Y. Z. Ortaç). *Fransız realistleri.* (M)

REALİTE i. (fr. *réalité*). Gerçek: *Zamanla belki realite ile hayal taraflarını birbirlerinden ayırt ederek gerçeği bulabileceğim* (R. H. Karay). *Çünkü bu fikir yaşayan iki büyük realiteye dayanıyordu, halanıza ve size! Siz kabul edildikten sonra mesele baştan halledilmişti* (A. H. Tanpınar). *Onlar o kadar canlı birer realite idiler ki* (H. E. Adıvar). || Gerçeklik. (M)

REALİZM i. (fr. *réalisme*). Bk. GERÇEKÇİLİK.

REANİMASYON i. (fr. *réanimation*). Ted. Had ve ağır hastalık hallerinde, suyuk ve fonksiyonlardaki dengeyi normale döndürmek amacıyle başvurulan fizik, kimyasal ve biyolojik yolların tümü.

— ANSİKL. *Cerrahî reanimasyon,* ameliyat geçirecek hastaya uygulanır; yani sistemli olarak ameliyattan önce, ameliyat esnasında ve ameliyattan sonra bazı tedbirlerin alınmasını öngörür.

Ameliyattan önce gerekli muayeneler yapılır ve bakım şartları yerine getirilir.

Ameliyat sırasında anesteziye, dolaşım ve solunumun düzgün olmasına sıkı bir şekilde dikkat edilir; ayrıca hastanın perfüzyonla, gereğinde kan nakliyle sürekli ola-

reaktör: bk. renkli MOTOR tablosu cilt: 9; sayfa: 2-3

reaktörler (nükl. fiz.)

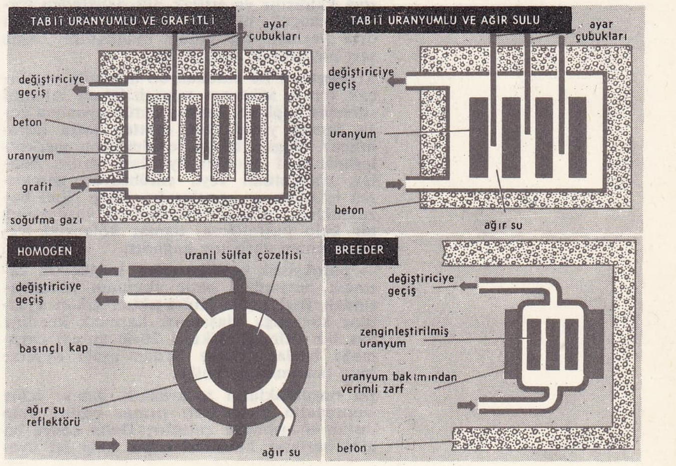

Foto. LAROUSSE

rak biyolojik dengesini sağlamak meselesi ortaya çıkabilir. Birkaç dakikadan fazla sürecek her ameliyat için sistemli olarak damar içi bir perfüzyon takılır; damla damla verilen serumun içine, ihtiyaca göre anestezikler, kürarlayıcılar, gangliyoplejikler ve analeptikler katılır. Kan nakilleri, ancak hastanın kan kaybı belirli bir hacmi aştığı, ameliyat bölgesinin veya doğrudan doğruya ameliyat şeklinin gerektirdiği hallerde yapılır. Ameliyat süresince yapılan bu bakım hastadaki fizyopatolojik değişiklikleri ortaya çıkarır ve anestezi hekiminin alacağı tedbirlere ışık tutar.

Ameliyattan sonraki bakım, gerekli bazı hareketleri ve küçük tedbirleri kapsar; ama bunların zamanında yerine getirilmesi şarttır. Hastanın yatağa yatırılması, odanın ısı derecesinin ayarlanması, yeterli oksijen verilmesi, uyanmanın kontrolu yapılacak ilk işlerdir; bundan sonra nabız, ateş ve tansiyon kontrolları gelir ve bu sayede şok, kanama, tromboz, kalp ve akciğer komplikasyonları gibi sakıncaları önleme imkânı doğar.

Bununla beraber ameliyatların çoğu, anestezi ve reanimasyon hekiminin son derece dikkatli olmasını gerektirir; bu sayede ameliyat sonrası bakımı kolaylaştırır. Bazı büyük ve ağır ameliyatlarda ise reanimasyonun bütün imkânları ortaya konur ve bazen hasta tam anlamıyle yeniden diriltiliş.

Suda veya havasızlıktan boğulmuş, zehirlenmiş, sinirsel ve intanî sebeplerle komaya girmiş hastaların tıbbî reanimasyonunda cerrahî animasyonun metotlarına benzer metotlar kullanılır; sunî solunum, perfüzyon, kan değiştirme v.b. usuller uygulanır; bu arada hastalığın sebeplerini ortadan kaldırıcı ilâçlar (antibiyotikler, zehir gidericiler) verilir.

Reanimasyonun asıl amacı had solunum yetersizliği, kalp ritmindeki ve kan hacmindeki bozuklukları tedavi etmektir.

Had solunum yetersizlikleri şu sebeplerden ileri gelebilir:

— mekanik lezyonlar (kaburga kırıkları, soluk borusu ve bronşlardaki yabancı cisimler, plevra ve akciğerlerdeki yaralar, plevrada sıvı veya gaz toplanması);

— bazı hastalıklar (tetanoz, çocuk felci) ve bazı zehirlenmeler sırasında görülen solunum kasları felçleri;

— solunum merkezlerinin zedelenmesi (elektrik çarpması, zehirlenme). Solunum yetersizliğinin sebebi ne olursa olsun reanimasyon iki esas harekete dayanır: üst solunum yollarını tıkanıklıktan kurtarmak için trakeotomi veya trakea entübasyonu uygulamak ve hastaya sunî solunum yaptırmak. Trakeotomi lokal veya genel anestezi altında yapılır. Bu ameliyat soluk borusunun ilk iki kıkırdağının ön çeperini kesmeğe, açılan delikten soluk borusu içine kauçuktan (Sjöberg kanülü) veya madenden (Krishaber kanülü) bir kanül sokmağa dayanır.

Trakea entübasyonu da lokal veya genel anestezi altında uygulanır. Önce bir larengoskop'un ucu ile gırtlak kapağı yukarıya kaldırılır ve gırtlak dili deliğinden içeriye kauçuk bir tüp sokulur. Bu tüpün orta yerinde bir balon bulunabilir. Ağız sert bir kanülle açık tutulur.

Trakeotomi ile entübasyon arasında yapılacak tercih solunum yetersizliğinin tahminî süresine bağlıdır. Trakea entübasyonuna çoğu zaman yirmi dört saatten fazla dayanılmaz. Bugün bütün reanimasyon merkezlerinde sunî solunum aygıtları vardır. Bunlar, trakeotomi veya entübasyon gerektiren iç solunum aygıtlarıdır. Kalp ritmi bozuklukları, bilinen veya farkına varılmamış bir kalp hastalığına, damar kolapsına veya solunum darlığına bağlıdır;

— paroksistik bradikardiler, kulakçıkla karıncık arasındaki sinir akımının tıkanmasından ileri gelir. Kulakçıktan çıkan uyartılar karıncığa ulaşamaz; karıncık kendine has bir ritim (dakikada 20-40 vuruş) çarpmağa başlar. Vuruş 30'dan aşağı düşerse kalp tamamen durabilir.

Bu bozuklukların tedavisinde damar içine izoprenalin klorhidratı şırınga edilir; kalp dıştan uyarılmağa çalışılır. Daha sonra bu gibi hastalar kendilerine bir kalp içi uyarıcı (pace-maker) takılmak üzere cerraha gönderilebilir;

— paroksistik taşikardiler, tedricî bir şekilde başlar ve ağır bir kalp bozukluğu bulunduğunu gösterir. Bu taşikardilerin en iyi tedavisi elektrik şokudur; şok, hastanın durumuna, vakanın âcil olmasına göre genel anestezi altında veya anestezi yapılmadan uygulanır. Yuvarlak iki elektrot göğüs üzerine yerleştirilir. Elektrik akımı, bir kondansatör deşarjından veya 50 frekanslı bir alternatif akımdan alınır. Şok süresinde hasta elektronik bir cihazla kontrol altında tutulur. Bu cihaz elektrokardiyogramın değişikliklerini takip ederek bir kalp durması veya fibrilasyon halinde kalbi yeniden harekete geçirir. Elektrik şokundan daha iyi sonuç almak için bazen damar içine prokainamid veya ajmalin şırıngaları tavsiye edilir;

— kalp durması, büyük atardamarlarda nabzın kaybolması ve dinlemede kalp seslerinin duyulmayışı şeklinde tarif edilir. Görünüşte hasta ölü gibidir, ama kalp çok yavaş ve etkisiz olarak atmağa devam eder. Bu durum çok âcildir, çünkü kalp durması dört dakikayı aşarsa beyinde tamiri imkânsız lezyonlar meydana gelir. Hemen kalbe dıştan masaj yapılmağa ve aynı zamanda akciğerlere hava verilmeğe başlanır. Reanimasyon merkezlerinde kalp, dıştan masaj yerine, dıştan veya sondalama ile içten verilen bir elektrik akımıyle canlandırılmağa çalışılır.

● *Kan hacmi bozuklukları.* Burada sadece had bir kanama veya bir şoktan ileri gelen kansızlıklar söz konusudur. Had bir kanama karşısında yapılacak cerrahî müdahalelerle (penslerle, bağlama veya bastırmakla kanı durdurma) beraber, kaybedilen kanın âcil olarak hastaya dışarıdan verilmesi düşünülmelidir. Reanimasyonu yapan hekimin ilk hareketi acele olarak kan verilebilecek çapta bir toplardamar bulmak, buraya iğneyle veya trokarla girmektir. Hastanın kan grubu tespit edildikten sonra aynı grup ve Rh'tan kan nakli yapılmalıdır; birinci şişe kan genel vericinin (0 Rh—) kanından olabilir. Kan bulunmadığı zaman ve özellikle şok hallerinde hastaya plazma vermek gerektir, çünkü şok damar çeperlerinden dışarıya plazma sızmasına, yani plazma'nın eksilmesine sebep olmuştur. Plazma yerine geçen maddeler reanimasyonda büyük faydalar sağlar; bu maddeler, böbreklerden atılması yavaş olan büyük moleküllü protein eriyikleridir. Plazma ve onun yerine geçen maddelerin içinde kanın şekilli elemanları yoktur, fakat bu maddeler damar sistemi içinde kalan hemoglobinin taşınmasına yardım eder. Çeşitli eriyikler ve bunların arasında özellikle yüzde 10-15'lik hipertonik glikoz serumları kısa bir zaman için kan kitlesinin eksiğini tamamlar, fakat böbrekten çabuk olarak dışarıya atılır. Bir yandan kan hacmi yerine getirilirken, bir yandan da kalp-damar kolapsı önlenmeğe çalışılmalıdır. Bu amaçla kamfre yağı, kafein, neosinefrin gibi kalp-damar analeptikleri sık sık kullanılır. Son zamanlarda metaraminol bitartarat, izoprenalin gibi kuvvetli ilâçlar bulunmuştur. Bu ilâçlar kullanılırken atardamar basıncı, toplardamar basıncı ve elektrokardiyogram devamlı olarak kontrol edilir. Böyle bir kontrol ise ancak reanimasyon merkezlerinde mümkündür. En kuvvetli analeptik ilâçlardan biri böbreküstü hormonudur. Hidrokortizon tuzlarıyle bunların damar içine şırınga edilebilen türevlerinin etkileri de kuvvetlidir. Bazı vakalarda fenotiyazin veya kloropromazin türevleri kullanılarak bir nöropleji meydana getirmek faydalı olabilir. (L)

REASÜRANS i. (fr. *réassurance*). Sigortacılık. Sigortacının, yaptığı sigorta sözleşmelerinin tehlikelerini kısmen veya tamamen bir başka sigortacıya devredebilmesi için kurulan ikinci (mükerrer) sigorta.

— ANSİKL. Huk. *Reasürans* bir çeşit mesuliyet sigortası niteliğindedir. Çoğunlukla sigortacıyle reasürans şirketi arasında bir anlaşma (traité) yapılarak sigortacının bütün sigorta işlemlerinden doğan tehlikelerin yeniden sigorta ettirilmesi yolu seçilir. Bununla beraber münferit reasürans yolu da kapanmış değildir.

Türkiye'de Bakanlar kurulu faaliyette bulunan sigorta şirketlerini, kurduklari sigorta sözleşmelerinin kapsadığı miktarlar üstünden reasüransa tabi tutmağa yetkilidir. Bakanlar kurulunun bu yetkisi 7397 sayılı Sigorta Şirketlerinin Murakabesi Hakkında kn. md. 59'dan doğar. Daha önce de 1160 sayılı Mükerrer Sigorta İnhisarı Hakkında kanun çıkarılmıştı. Bu kanun çerçevesinde 1929 yılında Bakanlar kurulu kararıyle Maliye bakanlığı ve İş Bankası Anonim şirketi arasında bir reasürans şirketi kurulması ve reasürans tekelinin bu şirkete tanınması konusunda anlaşma yapıldı. Millî* Reasürans Türk Anonim şirketi bu anlaşmaya dayanarak kuruldu.

O tarihten itibaren Bakanlar kurulu kararıyle on beş veya on yıllık sürelerle reasürans tekeli süresi uzatılmaktadır. Reasürans hadleri Ticaret bakanlığı tarafından hazırlanan cetvellerde gösterilir. Türkiye'deki sigorta şirketleri gerek Mükerrer Sigorta İnhisarı Hakkında kanun ve gerek Sigorta Şirketlerinin Murakabesi Hakkında kanuna göre Millî Reasürans T.A.Ş.'nin inhisarına girmeyen sigortalarını daha çok yabancı reasürans şirketlerine sigorta ettirmektedir. Bu tür yabancı reasürans şirketlerinin anonim şirket halinde kurulmuş olması, en az bir milyon lira ödenmiş sermayeleri bulunması ve sigorta şirketlerinde aranan nitelikleri taşıması gerekir.

Türkiye'de reasürans şirketleri hem prim ve riske aynı ölçüde *katılma* usulünü, hem de sadece riskin bir bölümünü *paylaşma* usulünü uygular. (M)

REATTU (Jacques), fransız ressamı (Arles 1760 - ay.y. 1833). 1791'de Roma ödülünü kazandı. 1793'te Marsilya'ya gitti, burada Grand-Théâtre'ın süslemelerini yaptı (1818). Beaucaire kilisesini *Aziz Paulus'un Hayat Hikâyesi* adlı tablolarla süsledi (1828). 1822'de, Arles'da, Saint-Gilles manastırını satın aldı ve bu manastırı, koleksiyonları ve eserleriyle birlikte doğduğu şehre bıraktı, 1868'den beri bu manastır «Réattu müzesi»nin taşımaktadır. (L)

REAU (Louis), fransız sanat tarihçisi (Poitiers 1881 - Paris 1961). Nancy (1908-1911) ve Paris (1938-1951) fakültelerinde sanat tarihi okuttu. Başlıca eserleri: *Histoire de l'Expansion de l'Art Français* (Fransız Sanatının Yayılış Tarihi) [1924-1933], *Histoire de la Peinture Française au XVIII. s.* (XVIII. yy.da Fransız Resim Tarihi) [1925], *L'Europe Française au Siècle des Lumières* (Aydınlık Çağında Fransız Avrupası) [1938], *L'Art Russe* (Rus Sanatı) [1946], *L'Art Roumain* (Rumen Sanatı) [1946], *La Rayonnement de Paris au XVIIIe Siècle et l'Histoire de la Peinture au Moyen Age: Miniature* (XVIII. yy.da Kültür Merkezi Paris ve Ortaçağda Resim Tarihi: Minyatür) [1946], *Encyclopédie de l'Art* (Sanat Ansiklopedisi) [1951], *İconographie de l'Art Chrétien* (Hıristiyan Sanatının İkonografyası) [1955]. (L)

RÉAUMUR (René Antoine FERCHAULT DE), fransız fizikçisi ve tabiat bilgini (La Rochelle 1683 - Saint-Julien du-Terroux 1757). Daha yirmi yaşındayken birçok geometri incelemesi yayımladı. Çok geçmeden Bilimler akademisi tarafından *Description des Divers Arts et Métiers* (Çeşitli Sanatların ve Mesleklerin Tasviri) adlı yayımı yönetmekle görevlendirildi. 1730'a doğru yaptığı ve 0-80 dereceye bölünmüş alkollü termometreyle adını duyurdu. Demir alaşımlarıyle ilgili araştırmaları daha önemlidir: dökme demiri, maden veya oksit halinde demir katarak, çelik haline dönüştürmeyi başardı; *L'Art de Convertir le Fer Forgé en Acier et l'Art d'Adoucir le Fer Fondu* (Dövme Demiri Çeliğe Dönüştürme ve Ergimiş Demiri Sertleştirme Sanatı) [1722] adlı eserinde çeliğin semantasyonunu ve tavlanmasını inceledi. Madenlerin tel haline gelebilme özellikleri, kablo tellerinin direnci ve demirin mıknatıslanması üstünde çalıştı. 1722'de, madenlerin bileşiminin incelemek için mikroskoptan yararlanmayı öne sürdü ve böylece metalografinin temelini attı. «Réaumur porseleni» adıyle bilinen buzlu camı keşfetti. Tabiat bilimleriyle de ilgilendi ve ilk olarak omurgasızların yaşama şartlarını inceledi. *Mémoires Pour Servir à l'Histoire des Insectes* (Böcekler Tarihi İçin Yardımcı İncelemeler) [1734-1742] adlı eseri büyük bir önem

taşır. Bu çalışmaları dolayısıyle ona XVIII. YÜZYIL PLINIUS'U adı verildi. Başlıca eserleri: *Examen de la Soie des Araignées* (Örümcek Ağlarının İncelenmesi) [1710], *Sur l'Art de Faire Éclore et d'Élever en Toute Saison des Oiseaux Domestiques* (Her Mevsimde Evcil Kuşları Üretme ve Bakım Sanatı Üstüne) [1749]. (L)

REAYA çoğl. i. (ar. *ra'iyye*'den *re'āyā*, otlatılan hayvan sürüsü). *Esk.* Bir hükümdarın yönetimi altında bulunan halk: *Gadrede reayasına vali-i eyalet / Dünyada ve ukbada ne zillet, ne rezalet!* (Ziya Paşa). *Padişah Allah'ın vekili olarak bu toprakları reayasına kiracı gibi vermiştir* (Kemal Tahir). || Osmanlı imparatorluğunda müslüman olmayan tebaa: *Hıristiyanlar Osmanlı devrinde gerçi reaya muamelesi görmekten şikâyetçidirler* (F.R. Atay). || *Teşm. yol.* Hıristiyan (*Zt.* BERAYA.) || *Terfih-i reaya*, tebaanın refahını sağlama.

— ANSİKL. Teşk. tar. Başlangıçta, Osmanlı devletinin yönetimi altında bulunan müslüman ve hıristiyan, bütün halk topluluklarına, yönetilen, hükûmete bağlı olan topluluk anlamında *reaya* deniyordu. Sonraları halk, müslim ve gayrı müslim diye ayrılınca, gayri müslim adı altında toplanan bütün tebaaya reaya adı verildi. İslâm dininin doğuşundan bir süre sonra, *cizye* denen özel bir vergi vermekle görevli olan ve islâm dininden başka bir dine bağlı bulunanlara *ehli* zimmet* veya *zimmî* denmeğe başlandı. Gayri müslim olan bu topluluğun verdiği vergiye karşılık bütün haklarının, can, mal ve mesken güvenliğinin sağlanması devlete bırakılıyordu. Devlet ödedikleri vergiden dolayı, yönetimi altında bulunan bütün gayri müslimlerin hayatını korumakla görevliydi. İslâm devletinin yönetimi altında bulunan gayri müslimlerle cizye karşılığı ilk anlaşmayı Hz. Muhammed yaptı. Bu anlaşma gereğince devlet, reayanın (gayri müslimlerin) bütün haklarını koruyacak; onların can, mal, ırz ve mesken güvenliğini sağlayacak; inançlarında, ibadetlerinde onları serbest bırakacak; buna karşılık onlar da devlete cizye vereceklerdi. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, Dört Halife ve daha sonra Halid bin Velid devrinde, gayri müslimlerle (reaya) yeni anlaşmalar yapıldı. Hz. Muhammed'in koyduğu anlaşma hükümleri yürürlükte kaldı ve duruma göre bunlara bazı yeni maddeler eklendi. Yeni alınan ülkelerdeki gayri müslimlere ve onların rahiplerine iyi davranıldı; inançlarına, geleneklerine, ibadetlerine, sanat, ticaret yapmalarına engel olunmadı; yalnız, verecekleri cizyenin zamanı, miktarı belirtildi, bununla ilgili anlaşmalar yapıldı. Savaşla girilen bir gayri müslim ülkesindeki halk barış isterse onlarla anlaşma yapılır, alınacak vergi (cizye) bir hükme bağlandıktan sonra gayri müslimler devletin yönetimi altına girerdi. Vergiler, reayanın sayısına ve malî durumuna göre düzenlenirdi. Vergiyle ilgili anlaşmalarda gayri müslimlerin devlet tarafından her türlü saldırı ve haksızlığa karşı korunma gerekçesi özel bir madde olarak yer alırdı. Cizyeyi vermeyen gayri müslimler, islâm devleti tarafından korunmaz, hayat ve malları güven altına alınmazdı. Hz. Muhammed'in kurduğu bir gelenek gereğince yeni ele geçirilen bir gayri müslim ülkesinde halka, önce anlaşma yapmak için üç şart gösterilirdi. Bunlar: Müslümanlığı, savaşı veya cizyeyi kabul etmekti. Müslümanlığı kabul edenler cizye vermezlerdi. Savaşı kabul edenler savaş kurallarına göre işlem görürdü. Cizye denen özel vergi ödemeyi kabullenenler de devletin yönetimi altına girer, reaya sayılırdı. Cizye vermeyen gayri müslimlerin hayatları, mal ve mesken güvenliği devlet tarafından sağlanmazdı. Buna karşılık, müslümanlar yapılan anlaşmaların gereğini yerine getirmezlerse reaya da vergi vermezdi. Halife Ömer devrinde, reayadan alınan vergi belli bir düzene konuldu, bazı kurallara bağlandı. Buna göre, zenginler her yıl 48, orta durumda olanlar 24, yoksullar ise 12 dirhem gümüş cizye vermekle yükümlüydü. Ancak, bu miktarlar da dondurulmadı; devrin şartlarına göre, karşılıklı anlaşmalarla değiştirildi. Halifelik Emevîlere geçtikten sonra, devletle reaya arasındaki ilişkiler eskisi gibi sürdürüldü. Ancak, devlet giderlerinin çokluğu ileri sürülerek, bazen cizyenin artırıldığı, ağırlaştırıldığı oldu. Bunun üzerine, reaya ile devlet yöneticileri ve hâkim sınıflar arasında bazı geçimsizlikler ortaya çıktı. Reaya, emevî halifelerinin aşırı masraflarından, gereksiz giderlerinden yakınmağa, Hz. Muhammed ve Dört Halifenin yolundan gidilmediğini ileri sürmeğe başladı. Bütün bunlara karşılık, önemli ve devlet düzenini sarsıcı bir olay çıkarmadıkları sürece reayaya fazla baskı yapılmadı. Emevîler, reayadan yalnız cizye almakla yetinmediler; onlara devlet işlerinde resmî görevler de verdiler. Hesap ve yazı işleri bilen gayri müslimler Divanda görev alırlardı. Bu durum, devletle reaya, özellikle müslümanlarla gayri müslimler arasında bir yakınlaşmanın, devlet düzeninde eşit işlem görmenin açık bir belirtisi sayılıyordu. Bu yüzden, devlet dairelerinde görev almak için, reaya çocukları arasında hesap, yazı ve tercüme işlerini görebilecek nitelikte bir eğitim ve öğretim düzeni uygulanıyordu. Bunun sonucu, Emevîler devrinde birçok gayri müslim yazar, bilgin, hekim yetişti. Abbasîler devrinde de reaya ve müslümanlar arasındaki ilişkiler eskisi gibi sürdürüldü. Hz. Muhammed ve Dört Halife devrinde kurulan geleneğe uyuldu. Cizye, onların düzenlediği şartlar altında toplandı. Bazen, devletin giderlerindeki durum gereğince, cizyenin miktarında değişiklikler yapıldı. Abbasîler devrinde ve onlardan sonra gelişen müslüman fetihleri sonucu reayanın sayısı çoğaldı. Alınan uzak ülkelerde reaya ile müslümanlar, özellikle devlet yöneticileri arasında yeni yeni cizye anlaşmaları yapıldı. İran, Mısır, Kuzey Afrika, İspanya gibi ülkelerde kurulan islâm devletleri bu vergi usulünü sürdürdü; reaya ve müslüman halk ilişkilerini devrin ihtiyaçlarına göre düzenledi.

Anadolu, Selçuklular tarafından alındıktan sonra islâm devletlerinde uygulanan vergi usulü aşağı yukarı olduğu gibi benimsendi. Reaya, vergisini ödediği sürece, bütün din ve dünya işlerinde bağımsız bırakıldı. Onların özel yaşayışlarına, öğretim ve eğitimlerine, ibadetlerine, gelenek ve göreneklerine dokunulmadı.

Osmanlı devletinde de, cizye usulü olduğu gibi bırakıldı. Yeni alınan ülkelerde islâm dinini kabul etmeyenler vergiye bağlanarak yerlerinde bırakıldı. Bunların mal, can ve mesken dokunulmazlıkları, inanç ve ibadet bağımsızlıkları devlet tarafından güven altına alındı. Osmanlı devletinin tebaası durumunda olan reaya askere alınmıyordu. Reaya ile müslümanlar arasında, hukuk yönünden ayrılık yoktu. Bütün ayrılık, reayadan alınan cizye idi. Osmanlı devletinde, zaman zaman, reayadan *avarız** akçesi denen özel bir vergi daha alınırdı. Öşür, değirmen vergisi, ağnam v.b. vergiler konusunda müslümanlarla reaya sınıfı eşit işlem görürdü. Reayadan alınan cizye, Halife Ömer devrinde olduğu gibi, *edna* (düşük), *evsat* (orta), *alâ* (yüksek), diye üçe ayrılırdı. Edna, yoksullardan, evsat, malî durumu orta derecede olanlardan, alâ ise zenginlerden alınırdı. Osmanlı devletinde, bazı padişahlar, zaman zaman bazı yeni vergiler koydular. Savaş sırasında, savaş giderlerinin, ordu masraflarının çoğalması üzerine Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman avarız akçesi toplamayı belli bir kurala bağladılar. Önceleri geçici nitelikte olan bu vergi sonraları emlâk vergilerine eklenerek sabit bir vergi durumuna getirildi. Reayadan, yapım işlerinde çalıştırmak yoluyle yararlanıldığı gibi, Yeniçeri ocağına asker yetiştirmek amacıyle özel bir eğitim ve öğretimden geçirilmek üzere çocuklar da alınırdı. Ayrıca, bunlar arasından isteyerek sipahi olanlar, köprü yapımında çalıştırılanlar, ordunun ulaştırma işlerinde görev alanlar da vardı. Yeniçeri ocağına alınan reaya çocukları islâm dini kurallarına göre eğitim ve öğretim görür; içlerinden yetenekli olanlar devlet ve ordu görevlerinde en yüksek basamaklara kadar çıkarlardı. Ayrıca kürekçilik, yol onarımı gibi işlerde çalışanlar vergi ödemekten kurtulur, gündelik de alırlardı. Divanda saklanan reaya defterleri otuz yılda bir «tahrir» yapılarak tutulur, sonra hükûmet merkezine gönderilirdi. Bir süre, Yavuz Sultan Selim, reayadan «peksimet bahası» olarak avarız akçesi topladı. Bunu toplarken de, vergi ödemekle görevli kimselerin malî durumlarının göz önünde tutulmasını, ödeyemeyecekleri bir miktarın toplanması yoluna gidilmemesini buyurdu. Osmanlı devletinde, reayadan hizmeti görülenlere tımar verilir, bu tımarı kazanmak isteyenler sipahi yazılır, böylece vergiden kurtulurlardı. Yalnız, reayadan olan herkes, istediği zaman sipahi olamaz, tımar alamazdı. Bu konuda uygulanan bazı kurallar vardı. Atadan, babadan devlete hizmeti geçmiş olanlar seçilirdi. Bu usul, vergi vermekten kurtulmak için, herkesin sipahi yazılması sonucu devlet hazinesinin gelir kaynaklarından yoksun kalmasını önlemek içindi. Kanunî Sultan Süleyman, özel bir kanunla reayadan alınması gereken vergileri sınıflandırdı. Sonra Ahmed I tarafından yeniden düzenlenen ve uygulanan *Reaya kanunu* uzun zaman yürürlükte kaldı. Osmanlı devletinin iç kurumlarında, yönetim düzeninde görülen sarsıntılar sonucu, reaya ile olan ilişkilerde de bazı aksaklıklar ortaya çıktı. Reayadan vergi toplamakla görevli kimseler, bazen aşırı davranışlarda bulundular; reayadan fazla vergi alma yoluna giderek, devletle reaya arasındaki bağların gevşemesine, birtakım geçimsizliklerin doğmasına yol açtılar. Özellikle Murad III devrinde içkilerden vergi alınma yoluna gidilince reaya, durumundan yakınmağa başladı. Çünkü Osmanlı devletinde, içkiyi yapan ve satanlar, daha çok reayadan olan gayri müslimlerdi. Reaya, Murad III'ün içkiden ayrı bir vergi alınmamasını ve bunun cizyeye eklenmesini istedi. Bunun üzerine yeni bir kanunla reayaya uygulanan vergi, zenginden 45, orta durumda olanlardan 30, yoksullardan 15 akçe olarak düzenlendi. Bu yeni vergi, bölgelerin durumuna göre de değişiyordu. Reayadan alınan bu cizye, sonraları *bedel-i askerî* adını aldı. Tanzimat döneminde de reaya, eski durumunu korudu. Müslümanlarla reaya arasındaki ayrılıklar devletin koyduğu bazı kanunlarla sürdürüldü. Ancak, İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra, reayadan da asker alınmağa başlandı. Bunun sonucu olarak bedeli askerî adı verilen cizye de kaldırıldı. Reaya ile müslüman halk arasında ayrılık zaman zaman yumuşadı; bütün devlet dairelerinde, okullarda, askerlikte reayadan olanlarla müslümanlara eşit işlem yapılma gereği konuldu.

Fatih Sultan Mehmed tarafından, Osmanlı devleti sınırları içinde reayaya tanınan bütün haklar İkinci Meşrutiyete kadar sürdü. Bu uzun dönem içinde reaya, din, eğitim, öğretim, ibadet ve geleneklerinde serbest bırakıldı. Osmanlı bilim kurumlarının yanı sıra, reayanın da geliştirdiği özel öğretim ve eğitim kuruluşları vardı. Buralarda da deneysel bilimler alanında, özellikle tıp, kimya ve matematikten birçok bilgin araştırıcı yetişti. Sanatlarda, özellikle mimaride başarılı sanatçılar yetişti. Tanzimat'tan sonra açılan osmanlı öğretim kurumlarının çoğunda reaya çocukları, daha çok yabancı dil ve deneysel bilimlerle ilgili derslerde öğretmenlik görevlerine getirildi. Bunlara elçiliklerde, saraylarda tercümanlık, yabancı devletler nezdinde elçilik görevleri verildi. Askerlik alanında yapılan yeniliklerde reayadan yetişen uzmanlardan da faydalanıldı. Reaya, başlangıçtan beri kendisine tanınan haklara dayanarak, Osmanlı devleti sınırları içinde özel din okulları, öğretim kurumları, ibadethaneler açtı. Tanzimat'tan sonra azınlıklar kendi dillerinde öğretim ve eğitim yapan, ilkokuldan liseye kadar, özel okullar açtılar. Bunlar arasında fransızca, ingilizce, almanca, italyanca, rumca, ibranîce, ermenice öğretim yapan özel okullar vardır. Reaya, devletle olan ilişkilerinde, kamu düzeninde genel yasalara, din ve inançlarıyle ilgili konularda ise bağlı bulundukları din kurumlarının koyduğu özel kanunlara uymak zorundaydı. Tanzimat'tan sonra reayaya tanınan yeni haklar, İkinci Meşrutiyette genişletildi ve bu haklara yenileri eklendi. Bu yeni haklar, 1912'de reaya tarafından kötüye kullanıldı. Osmanlı devletinin paylaşılmasını öngören bazı avrupa devletleri ve onların Türkiye'deki temsilcileri, reayanın haksızlıklara uğradığını, haklarının avrupa devletlerince korunması gereğini ileri sürdüler. Bu sebeple Osmanlı devletinin iç işlerine karışmağa başladılar. Birinci Dünya savaşında reaya, Osmanlı devleti içinde daha ge-

RÉAUMUR
Simonneau'nun gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

rebap
(«Türkische Gewänder» adlı kitaptan)

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; MEYDAN

RECAIZADE MAHMUD EKREM'in «Araba Sevdası» romanından bir sahne («Servetifünun» adlı mecmuadan)

niş ölçüde bölücü çalışmalara girişti; devletin genel düzenini sarsıcı, bölücü birtakım haklar istedi. Savaş yılları süresince de Osmanlılar aleyhinde çalıştı. İzmir ve İstanbul illerinde, Karadeniz kıyılarında devletin bütünlüğünü yıkıcı eylemlere girişti. Reaya arasında bağımsızlık isteyenler, Osmanlı devleti toprakları üstünde, özellikle Anadolu'da ayrı birer devlet kurmak için gizli gizli çalışanlar oldu. Birinci Dünya savaşından sonra Türkiye cumhuriyeti kurulunca (1923) Türkiye toprakları üzerinde bulunan bütün insanlar, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak kabul edildi. Osmanlı imparatorluğunun baştan beri, kendi toprakları üstünde ayrı bir topluluk olarak koruduğu reaya ile müslümanlar arasındaki ayrılık ortadan kaldırıldı. Türkiye cumhuriyeti uyrukluğunda olan bütün yurttaşlar kanun karşısında, vergi düzeninde, öğretim, eğitim ve din kurumlarında, askerlik alanında, adliye işlerinde eşitliğe kavuşturuldu; özel imtiyazlar ortadan kaldırıldı. (→ Bibliyo.) [M]

RECAIZADE MAHMUD EKREM («Servetifünun» adlı mecmuadan)

REB i. (ar. *rebʿ*). *Esk.* Baharda oturulan bahçeli ev. || Barınak. (M)

REBAP veya **REBAB** i. (fars. ve ar. *rebāb*). *Esk.* Gövdesi hindistancevizi kabuğundan yapılmış, uzun saplı saz: *Mevlânâ, rebap dinlemeyi seviyor ve bid'at addetmiyor ya* [...] *mesele orada* (N. Araz). || *Rebab-zen*, rebap çalan kimse.

— ANSİKL. Mus. *Rebap* adı ilk olarak Câhiz'in (öl. 869) *Mecmuatür-Resail* adlı eserinde geçer. Bir endülüs efsanesine göre rebap, İberik yarımadasında yapıldı. Araplar rebabı İranlılardan aldıklarını söylerler. İran'da mızrap veya elle çalınan rebap, Araplara geçince yayla çalınmağa başlandı. Yedi türlü rebap vardır: 1. *müstatil rebap*, dikdörtgene yakın «Y» biçiminde ağaç bir çerçevedir. Üst ve alt yüzlerine ince bir deri gerilir. Ağaçtan ve silindir biçimli, boynu demirden ayağı vardır. Bir veya iki teli bulunur; 2. *yuvarlak rebap*, yuvarlak ağaç bir kasnaktır. Üst yüzü, bazen de alt yüzü ince bir deriyle kaplıdır. Ayağı yoktur. Bir tellidir; 3. *kayık biçimi rebap*, kayık biçiminde oyulan bir ağaç parçasıdır ve yalnız Magrıp'ta kullanılır. Oyuk bölümün üstü ince bir deriyle kaplıdır. Genellikle iki tellidir; 4. *armut biçimi rebap* hakkında yeterli bilgi yoktur. Üç telliydi; 5. *yarım küre rebap*, gövdesi yarım küre biçimindedir. Ağaçtan, hindistancevizinden veya kantar kapağından yapılır. Açık bölümün üzerine ince bir deri gerilir. Demirden bir ayağı olduğu gibi, ayaksız da olabilir. Boynu silindir biçiminde bir ağaçtandır. İki tellidir. *Kemençe* veya *şişak* adları da verilir; 6. *tambur rebabı*, tambur biçimindedir. Beş tellidir, ayrıca birkaç ahenk teli vardır. Bazılarının gövdesinin altında bir tavus resmi bulunur. Genellikle Hindistan'da kullanılır; 7. *açık gövdeli rebap*, Ortadoğu'da genellikle halkın kullandığı bir türdür. Türkmenistan'da kullanılan kopuza benzer. İki teli vardır, gövde yüzünün üstü açıktır.

◆ **Rebabî** sıf. *Esk.* Rebapla ilgili. || Lirik. || Rebap çalan veya yapan kimse. (M)

Rebecca Riots, 1843'te Galler ülkesini karıştıran olaylara verilen ad. Kışkırtıcıların çoğu kadın kılığına girmiş olduğu için başkanları «Rebecca» adını almıştı. Ayaklanmanın sebebi, köylülerin sefaleti, «Poor Laws» (Yoksullar kanunu) reformu ve workhouse'ların (işevleri) kurulmasıydı. (L)

REBECQUE (Benjamin CONSTANT DE). Bk. CONSTANT DE REBECQUE.

REBEKA, İshak peygamberin karısı, İbrahim'in yeğeni Betuel'in kızı; Mezopotamya'da yaşıyordu. Peygamberin oğlu İshak için bir eş aramağa gönderdiği Eliyezer, Rebeka ile bir kuyu başında karşılaştı ve efendisi adına ona hediyeler verdi. Rebeka, Eliyezer'i babasının evine götürdü ve babasının izniyle Kenan'a giderek İshak ile evlendi. İshak'tan Esav ve Yakub adlarında iki oğlu oldu. İshak yaşlanıp gözleri görmez olunca, Rebeka bir hileye başvurarak Yakub'a kılık değiştirtti ve peygamberin, Esav yerine onu takdis etmesini sağladı. Rebeka, Hebron'da Makpela mağarasına gömüldü. (L)

REBEL, bütün üyeleri saray kapellasında çalışan fransız müzikçi ailesi (XVII. ve XVIII. yy.). En ünlü üyeleri: JEAN FERRY (Paris 1661-ay.y. 1747). Babası Jean'ın ve Lully'nin eğitimi altında yetişti. Couperin'den sonraki ilk fransız sonat bestecileri arasında yer aldı. 1700'de Paris operasına girdi, önce küçük koroyu çalıştırmakla işe başladı, 1717'de orkestranın başına geçti. Kapellanın senfoniciliğine getirildi. Koreografili senfonileri başarı kazandı; çalgı için yazdığı eserler: *Keman Parçaları* (1705), *Kapris* (1711), *Boutade* (1712), *Dans'ın Tipleri* (1715), *Dans Tanrıçası* (1720), *Kır Zevkleri* (1734), *Hava, Ateş, Toprak, Su* (1737); — FRANÇOİS, besteci (Paris 1701-ay.y. 1775), Jean Ferry'nin oğlu. 1714'ten sonra Paris operasında çalışmağa başladı, 1726'da Concert Spirituel'de Francoeur ile birlikte keman düo'ları icra etti; Operanın yöneticisi oldu, 1749'da kralın müzik işleri yöneticiliğine getirildi. Francoeur'ün yardımıyle otuzdan çok oyun sahneledi: *Dardanus, Les İndes Galantes* v.b. Bir *Te Deum* ve bir *De Profundis* besteledi. (L)

REBELO (Joao Lourenço veya Joao Soares), portekizli besteci (Caminha 1609-Apelaçao, Lizbon yakınları 1661). Vila Vicosa polifonik okulunda okudu. Sonradan Joao IV adıyle tahta çıkan prens Joao'nun sınıf arkadaşıydı. Kral tarafından saray kapellası yönetciliğine getirildi; hayatı boyunca birçok şeref payesi aldı; eserleri prens tarafından Roma'da bastırıldı. Rebelo, portekiz barok döneminin en ilgi çekici polifoniklerindendir. (L)

REBER (Napoléon Henri), fransız bestecisi (Mulhouse 1807-Paris 1880). Paris konservatuvarında armoni, sonra beste dersleri verdi (1862), bir *Traité d'Harmonie* (Armoni Ders Kitabı) yazdı. (L)

REBHAN von ASPENBRUCK (Georg), avusturyalı mühendis (Viyana 1824-ay.y. 1892). Berlin'de, E. Winkler'den sonra yapı mekaniği dersleri verdi. Özellikle, toprakların basıncı ve istinat duvarlarınn sağlamlığı üstüne yaptığı araştırmalarıyle tanınır. (M)

REBİ i. (ar. *rebiʿ*). *Esk.* Bahar mevsimi. (Genellikle ilkbahar). || *Rebi-i evvel* (veya *rebi-ül-evvel*). Bk. REBİYÜLEVVEL. || *Rebi-i sani* (*rabi-üs-sani* veya *rebi-ül-ahir*). Bk. REBİYÜLAHİR. || *Ebu-r-rebi*, çavuşkuşu.

— Astron. *Esk.* *Noktai rebi*, ilkbahar noktası.

◆ **Rebiî** sıf. *Esk.* Baharla ilgili: *Bu camehâb-ı rebiîde bir ten-i şirin* (Tevfik Fikret). || İ. Erkek adı. (L)

REBİB i. (ar. *rebb*'den *rebib*). *Esk.* Üvey oğul.

◆ **Rebibe** i. *Esk.* Üvey kız. || Dadı. (M)

REBİ BİN YUNUS, arap devlet adamı (Medine 730 - Bağdat 786). Halife Osman bin Affan'ın azatlı kölesi olan Harisül Haffar'ın azatlı kölesiydi. Ziyad bin Abdullah tarafından satın alınarak ilk abbasî halifesi Ebül Abbas Seffah'a hediye edildi. Ayrıca abbasî halifeleri Mansur, Mehdî ve Hadî'ye hizmet etti. Yaptığı hizmetlerden dolayı halife Mansur tarafından hâcibliğe tayin edildi. Sonra Eyyubul Mevribâni'nin yerine vezir oldu. Boş kalan hâciblik makamına da, Yunus'un oğlu Fadl bin Rebi getirildi. Mansur, yeni kurulan ve dört mahalleye ayrılan Bağdat şehrinin bir mahallesini Rebi'ye verdi. Bu mahalleye *Katiatür Rebi* adı verildi. Halife Mehdî devrinde (774-785) kendisine rakip olan vezir Abdullah bin Ebi Ubeydullah ile arası açıldı. Onun aleyhine çalışması, halife tarafından iyi karşılanmadı ve gözden düştü. Bir süre sonra tekrar hâcib oldu. Halife Hadi'nin başa geçişi sırasında da (785) halifenin divan kâtipliğine getirildi; fakat, ölümüne kadar bir daha vezir olamadı. (M)

REBİBÜDDEVLE (Ebu Mansur Muhammed Hemedanî), selçuklu veziri (öl. ?, 1119). Halife Kaim Biemrillah ve Muktedi Biemrillah devrinde vezirlik yapan Zahirüddin Ebu Şuca'nın oğlu. Bağdat'ta babasının yanında eğitim gördü; onun, hac için Bağdat'tan ayrılması üzerine (1088) nakibülnükeba Tarrad bin Zeynebî ile birlikte babasına vekâlet ederek devletin yönetimine katıldı. Fahrülmülk'ün (Nizamülmülk'ün oğlu) kızıyle evlendi. Halife Mustazhir tarafından vezirliğe getirildi. Selçuklu sultanı Gıyaseddin Muhammed tarafından Hatirülmülk'ün yerine vezir tayin edildi (1118). Gıyaseddin'in ölümünden sonra sultan olan Mugisüddin Mahmud devrinde de vezirliği devam etti. (M)

REBİİYE i. (ar. *rebiʿ*den *rebiʿiyye*). Kışın sonunda yapılan ekim.

— Bot. *Esk.* Çuhaçiçeğigiller.

— Ed. *Esk.* İlkbahar için yazılmış kaside. *Eşanl.* BAHARİYE. (M)

Rebi Reşidî, ilhanlı veziri Reşidüddin Tabip'in Tebriz'in doğusunda Mihran-Rud'un yukarı tarafında kurduğu mahalle. Reşidüddin önceleri boş olan bu sahada 30 000 ev, 1 500 dükkân, 24 kervansaray, pek çok hamam, bağ, bostan ve bahçeler, kâğıt, boya, yün iplik boyama fabrikaları, darphane, 200 kişilik bir dârülhuffaz, ayrıca bilginler ve öğrencilerin oturabilmesi için mahalleler kurdu. Dârüşşifalar yaptırarak Hindistan, Çin, Mısır ve Şam'dan 50 kadar tanınmış tıp bilgini getirtti. Öğrencilerin parasız öğrenimini Bizanslılardan ve Hindistan'dan aldığı cizyeden, Şiraz, Basra ve Vasıt gibi şehirlerdeki özel vakıflardan sağladı. Sonradan bu mahallenin çevresinde yine Reşidüddin'in teşebbüsüyle bir frenk köyü kuruldu. Burada yerleşen frenk bilginleri, Reşidüddin tarafından başlatılan dünya tarihini yazma işine katıldılar. (M)

REBİYÜLAHİR blş. i. (ar. *rebiʿ*, bahar ve *āhır*, son'dan *rebiʿ-ül-āhır*). Takvim. *Esk.* Kamerî (ay) takvime göre arabî ayların dördüncüsü (*rebiüssani* de denir.) [Öteki arabî aylar gibi *rebiyülahir* de yılın her mevsimine gelebilirdi. Eski belgelerde rebiyülahr «ra harfleriyle = ار» ile belirtilir.] (M)

REBİYÜLEVVEL blş. i. (ar. *rebiʿ*, bahar ve *evvel*, ilk'ten. *rebiʿ-ül-evvel*). Takvim. *Esk.* Kamerî takvime göre arabî ayların üçüncüsü. (Hz. Muhammed bu ayda doğduğu için müslümanlarca kutsal sayılır. Bu ayda müslümanlar tarafından mevlit okutulur. Rebiyülevvel eski belgelerde «r= ر» ile belirtilir. (M)

REBKA, Kuzey Tunus'ta ova, Mecerda çayı tarafından aşılır. Başlıca şehri, *Gardimav.* (L)

RE-BOP i. (ing. k.). Müz. Bk. BOP.

REBORA (Clemente), italyan şairi (Milano 1885-Stresa 1957). Milano'da edebiyat öğretmenliği yaptı; *La Voce, Riviera Ligure* ve başka dergilerde çalıştı. İç çekişmelere yol açan ahlâk anlayışı ve daha ilk şiirlerinde (*Frammenti Lirici* [Lirik Parçalar], 1913) ortaya çıkan mutlak tutkusu Rebora'nın ruhsal bunalımlara düşmesine (*Canti Anonimi* [Yazarı Bilinmeyen Şarkılar], 1922) ve dine bağlanmasına sebep oldu. 1931'de Domodossola'daki Rosmini manastırına çekildi, 1936'da papaz oldu. Bu tarihten sonra çok az şiir yazdı: *Via Crucis* (1955); *Curriculum Vitae* (1955); *Gesu il Fedele* (Mümin İsa) [1956]; *Canti dell'İnfermità* (Sakatlık Şarkıları) [1957]. Bu şiirler şairin Tanrı ile yaptığı birer sohbettir. Rebora, gençliğinde Andreyev, Tolstoy ve Gogol'den mükemmel tercümeler yapmıştı. Gençlik şiirleri, daha sonra yazdıklarıyle birlikte, kardeşi Piero tarafından *Le Poesie* (Şiirler) [1947] adı altında derlendi. (M)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

REBOUD (Paul), fransız iktisatçısı (1864 - Grenoble 1954). Grenoble Hukuk fakültesinin dekanı oldu. *Précis d'Économie Politique* (İktisat Elkitabı) adlı bir eseri vardır. (L)

REBREANU (Liviu), romanyalı romancı (Tarlişina, Transilvanya 1885-Piteşti 1944). Köylü törelerini tasvir etti. *Ion*'da (1921) adlı eserinde bir köylüdeki toprak tutkusunu dile getirdi. Birinci Dünya savaşının acıklı hikâyesni anlatan *Asılmışlar Ormanı* (Padurea Spanzuratilor) [1922] ile 1907 isyanını anlatan *Rascoala* (Ayaklanma) [1933] adlı romanları ünlüdür. (L)

REBUBÎ sıf. (ar. *rabb* > *rebūb*'dan *rebūbî*). *Esk.* Tanrı'ya ait, ilâhî. || *İlm-i rebubî*, ilham yoluyle öğrenilen ilim. (M)

REBULL (Juan), ispanyol heykeltıraşı (Reus 1899). Heykel çalışmalarına doğduğu şehirde başladı. Barcelona'da belediyenin verdiği bursla okudu, Arturo Carbonell ile Antonio Alsina'nın öğrencisi oldu. 1918'de *Los Evolucionistas* (Evrimciler) grubunu kurdu, çeşitli sergilere katıldı. Barcelona Sanatseverler derneğinden sağladığı bursla Fransa ve İngiltere'ye gitti. 1931'de, Vilanueva ve Geltru bölgelerinden milletvekili seçildi, sonra Müzeler kurumunda görev aldı. 1935'te, ressam İgnacio Mallol ile Escuela-Taller Tarragona adlı bir okul açtı. Bu sırada, Barcelona sergisinde, *Çocuk Başı* adlı eseriyle heykelde birincilik kazandı. 1939'da İspanya'dan ayrıldı; Fransa, İngiltere ve A.B.D.'de yaşadı. 1948'de İspanya'ya döndü, 1951'de Madrid'de açılan Birinci İspanyol-Amerikan Sanat bienalinde heykelcilik alanındaki büyük ödülü aldı; bir ara Barcelona Güzel Sanatlar yüksekokulunda Heykel Atelyesi kürsüsünde çalıştı. (M)

REBUN i. (ar. *rebn*'den *rebūn*). *Esk.* Pey olarak verilen para. (M)

Rebus sic stantibus şartı («işler, bugünkü durumda olmak kaydıyle» anlamında lat. dey.). Devl. huk. Süresi belirsiz bütün antlaşmalar için zımnen geçerli şart; bir antlaşmanın yapılmasına yol açan durumların değişmesi dolayısıyle, antlaşma yeni durumlara uymayınca, bu antlaşmanın tek taraflı olarak veya daha çok akid tarafların anlaşmasıyle değiştirilmesine veya iptaline imkân verir. (L)

REC i. (ar. k.). *Esk.* Sallama, sarsma. || Sarsılma, sallanma. (M)

REC i. (ar. *rec*ᶜ). *Esk.* Geri çevirme, döndürme. (M)

RECA i. (ar. *rec*ᶜ'den *rec*ᶜ*a*). *Esk.* Öldükten sonra dirilme.

◆ **Recaat** çoğl. i. *Esk.* Öldükten sonra dirilmeler. (M)

RECA i. (ar. *recā*). *Esk.* Umut, umma. || Dilek. || Yalvarma. (Bk. RİCA.) || *Münkati-ür-reca*, ümidi kesilmiş.

◆ **Recaî** sıf. *Esk.* Ümitle ilgili. || Yalvarmaya ait. || İ. Erkek adı. (M)

RECAİ MEHMED EFENDİ, türk şair ve devlet adamı (İstanbul, Sütlüce 1803-ay.y. 1874). Özel öğrenim gördü, Beyazıt'ta cami derslerine devam etti. Daha sonra Defterdar, Mehtubî ve Divanı Hümayun kalemlerinde öğrenim görerek icazet aldı. Cizye Muhassıllığı kâtibi, sonra Halil Rifat Paşanın divan kâtibi oldu. Bir süre bu görevlerde bulunduktan sonra rütbesi yükseltildi. Maarif meclisi azalığına getirildi. Takvimhanı nazırı oldu. Divan edebiyatı geleneğini sürdüren şiirleri eski mecmualarda dağınık bir durumdadır. (M)

RECAİ MEHMED EMİN EFENDİ, türk devlet adamı (?, 1719- İstanbul 1780). Kethüda kalemine girdi. Ebubekir Paşanın divan kâtibi olarak Cidde'de bulundu. İstanbul'a dönünce ikinci tezkireci (1756) ve birinci tezkireci oldu. Reisülküttaplığa getirildi (1761, 1767). Çavuşbaşı (1763), aynı yıl sadaret kethüdası, tersane emini (1765 - 1767), arpa emini (1767), reisülküttap vekili (1774), Rikab çavuşbaşısı, ikinci defa sadaret kethüdası, nişancı (1776), defteremini oldu (1778). [M]

Recaimehmetefendi sebil ve çeşmesi, İstanbul'da Vefa'da sebil ve çeşme. Recai Mehmed Efendi tarafından yaptırıldı (1775). Yerden 0,75 m yükseklikte mermer kaplama duvar üzerinde sütunlar ve bunların aralarında tunç şebekeler vardır. Şebekelerin üzerinde kitabeler yer alır. Rokoko üslûbundadır. (M)

RECAİZADE CELÂL BEY, türk yazarı (İstanbul 1838 - ay.y. 1882). Takvimhane nazırı Recai Mehmed Efendinin oğlu, Recaizade Mahmud Ekrem'in ağabeyi. Babıâli Tercüme odasından yetişti. Petersburg sefareti başkâtipliğinde, Kastamonu ve Aydın mektupçuluklarında bulundu. Daha çok yergi ve mizaha kaçan bir anlatışı vardır. Eseri: *Hayal-i Celâl* (hikâye). Şiirleri dergilerde dağınık bir durumdadır. (M)

RECAİZADE MAHMUD EKREM, türk şairi ve yazarı (İstanbul 1847-ay.y. 1914). Tanzimat devri yazar ve bilginlerinden Takvimhane nazırı ve Meclisi Vâlâ üyesi Recai Efendinin oğlu, Ercüment Ekrem Talu'nun babası. Beyazıt rüştiyesi ile Mektebi İrfaniye'yi bitirdi. Harbiye idadîsine girdi (1858); sağlığı bozulduğu ve matematikten çok edebiyata ilgi duyduğu için bu okuldan ayrıldı. Hariciye Nezareti Mektubî kalemine girdi (1862). Vergi İdarei Umumiye kaleminde (1866), Esham Muhasebei Mühimme odasında çalıştı. Şûrayı Devlet'te muavin (1868) oldu; Nafıa (1869) ve Tanzimat (1872) dairelerinde görev aldı. Tanzimat dairesi başmuavini oldu (1873). Şûrayı Devlet üyeliğine getirildi (1877). Galatasaray sultanîsi ve Mülkiye mektebinde edebiyat öğretmenliği yaptı (1880-1887). Temyiz Mahkemesi üyeliği ve Tanzimat dairesi reisliğinde (1898) bulundu. Trablusgarp'a italyan saldırısını önlemek için inceleme yapmak üzere gönderilen kurula katıldı. Evkaf ve Maarif nazırlıkları yaptı (1908). Âyan üyeliğinde bulundu (1908-1914).

Edebiyatla ilgili çalışmalarına divan edebiyatı yolunda şiirler yazarak başladı. Namık Kemal ile tanışması sanat anlayışında yenileşme imkânı yarattı. Namık Kemal Avrupa'ya gittikten sonra onun yerine *Tasvir-i Efkâr*'a makaleler yazdı (1867). Şûrayı Devlet'te muavinlik görevi alınca gazeteciliği bıraktı (1868).

İlk şiir kitabı *Nağme-i Seher'i* (Seher Nağmesi) 1871'de yayımladı. İki yıl sonra *Yadigâr-ı Şebab* (Gençlik Yadigârı) adlı şiir kitabı çıktı. 1890'da *Zemzeme* (Tatlı Sesler) adını taşıyan şiir kitaplarını birbirini izleyen ciltler halinde çıkarmağa başladı (I. kısım: 1883; II. kısım: 1884; III. kısım: 1885). *III. Zemzeme* ve *Takdir-i Elhan* (Nağmelerin Değerlendirilmesi) [1886] çıktığı zaman, eski edebiyat anlayışını savunanlarla giriştiği tartışmalar, geniş yankılar uyandırdı ve ancak hükûmetin işe karışmasıyle kapatıldı. Recaizade Ekrem'in bu sıralarda yayımladığı tenkit yazıları bilgi ve akılla temellenmesi, gerçeğin araştırılmasını amaç edinmesiyle dikkati çekti.

Recaizade Ekrem, 1886'da *Servetifünun** dergisi çevresinde toplanan Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin, Halit Ziya (Uşaklıgil) gibi çağının genç yazarlarını destekleyerek biçim ve öz bakımından batı edebiyatı anlayışına bağlanan Edebiyatı* Cedide hareketinin gelişmesine yardımcı oldu. Konuşma dilinden uzaklaşan ve titizlikle seçilmiş bir kelime kadrosunu, tabiat manzaraları ve hüzünlü duyguların özenli bir işçilikle anlatılmasında kullanan *Zemzeme I - III*'teki şiirleri, edebiyatı cedide şiirinin etkilendiği kaynakların başında gelir.

Recaizade Ekrem, şiirleri ve tenkit yazılarıyle divan şiiri geleneğinin ve doğu-islâm düşüncesine bağlı eski edebiyat anlayışının bütünüyle değişmesini sağladı. Şiirin şekil bakımından gelişimine imkân hazırladı. Divan şiirinde olduğu gibi, yazılışı birbirine benzeyen kelimelerin değil, ancak sesi benzeyen kelimelerin kafiye yapabileceğini, başka bir deyişle kafiyenin göz için değil kulak için olduğunu edebiyat dünyasına benimsetti. Şiirlerinde tabiat ve sevgiye yer verdi. Metafizik meselelerle ilgili olarak ölüm teması (*Yakacıkta Bir Mezarlık Âlemi, Tahassür, Ah Nejad* v.d. şiirleri) üstünde geniş ölçüde durdu.

Tefekkür (1888), *Pejmürde* (1894), *Nejad Ekrem* (genç yaşta ölen oğlu için yazılmıştır) [1914] kitaplarındaki mensur şiirleriyle nesir dilinin gelişmesine yardımcı oldu.

Muhsin Bey yahut Şairliğin Hazin Bir Neticesi (1889) adlı eserinden başlayarak roman alanında da çalışmalar yaptı. Bu türdeki en başarılı eseri batı medeniyetinin eksik kavranmasını ve yalnız biçim yönünden taklidini yeren *Araba Sevdası*'dır (1889).

Konularını bir fransız hikâyesinden (*Afife Anjelik* [1870]), bir fransız romanından (*Atala* [1873]), bir masaldan (*Çok Bilen Çok Yanılır* [1914]) alan oyunları da vardır.

Edebiyat tarihi ve tenkit alanındaki çalışmaları arasında bazı şairlerin hayatlarını ve sanatlarının özelliklerini anlatan *Kudemadan Birkaç Şair* (1889), genç yazarların kitaplarına yazdığı sunuş yazılarını toplayan *Takrizat* (Övgüler) [1898], yeni edebiyat anlayışının ilkelerini tanıtan edebiyat bilgileri kitabı *Talim-i Edebiyat* (1882) yer alır.

Fransızcadan manzum ve mensur bazı tercümelerini *Naçiz* (Değersiz) [1885] adı altında yayımladı. Chateaubriand'ın *Atala*'sını (1871) ve Silvio Pellico'nun hatıralarını anlatan eserini de (*Meprizon Tercümesi*) [1875] Türkçeye çevirdi. (→ Bibliyo.) [M]

RECALDE (Facundo), paraguaylı yazar (doğ. 1896). FA-RE takma adıyle tenkit ve yergiler yazdı. Kişileri ve kurumları hedef alan bu yazıları yüzünden sınır dışı edildi (1937-1947). Başlıca eserleri: *Virutas Celestes* (Gök Kıymıkları) [1931] adlı şiir kitabı; *El Juguete Roto* (Kırık Oyuncak) ve *El No de los Ninos* (Çocukların Hayır Demesi) adlı oyunları; *El Paraguay en Cifras* (Rakamlarla Paraguay) adlı iktisat incelemesi. (M)

RECALL [rikol] i. («fesih, iptal» anlamında ing. k.). Seçimle işbaşına getirilmiş bir memurun veya bir temsilcinin halk tarafından azledilmesi; A.B.D.'nin on iki eyaletinde ve birçok belediyesinde uygulanan usul: *Seçilmiş bir kişi, vekâleti süresince ancak bir defa recall olunabilir.* (Bu usul, bir dilekçeyle yürürlüğe konur; dilekçe yeterince imza toplarsa [yerine göre, yüzde 10 ile 35 arası] yeni bir seçime gidilir ve recall konusu olan memur veya temsilci bu seçimde adaylığını koyabilir.) [L]

RÉCAMIER (Julie BERNARD, **Madame**—), fransız soylu kadını (Lyon 1777-Paris 1849). Lyon'da bankacı olan babası, 1784'te bakan Calonne'un himayesiyle Paris'e yerleşti. Madame Récamier 1793'te kendinden çok yaşlı olan bankacı Récamier ile evlendi. Kocası 1798'de Necker konağını satın alınca, Madame Récamier, Madame de Staël ile tanıştı. Konsüllük devrinde çevresinde sayıları gitgide artan bir hayranlar topluluğu meydana geldi. Bu topluluğun en önemli kişileri, Adrien ve Mathieu de Montmorency, Lucien Bonaparte, Moreau ve Bernadotte'tu. Çok güzel bir kadın olan Madame Récamier, kendisine âşık etiği kimselerin fazla ileri gitmelerine izin vermez, ama cesaretlerini de büsbütün kırmazdı. Kocasının işleri ters gidince Coppet'ye, Madame de Staël'in yanına çekildi. Orada tanıştığı Prusya prensi August'u elde etmeyi başardı. Boşanmağa kalktı, kocası önce razı oldu, sonra vaz geçti. Kendisini muhaliflere yakın olmakla suçlayan imparator tarafından Paris'ten sürülünce, kocasının ailesine sığındı. 1814-1815'te Benjamin Constant ile yakınlık kurdu. Restorasyon'un başlarında kocası ikinci defa büyük para kaybına uğradı; bunun üzerine Madame Récamier Abbaye-aux-Bois'ya çekildi (1819) ve Chateaubriand ile ilişki kurdu. Ballanche ve Jean-Jacques Ampère gibi yakın dostlarının devam ettiği salonunu Chateaubriand'a tapılan bir mabet haline getirdi. *Souvenirs* (Hatıralar) ve *Correspondances*'ını (Yazışmalar) yeğeni Amélie Cyyoct (Madame Charles Lenormant) yayımladı (1859). [L]

RECANATİ, İtalya'da komün, Marche'de (Macerata ili), Potenza yakınında; 17 700 nüf. Bir tepe üzerinde kurulan şehir, kıyı ovasına hâkimdir. Tarım (buğday, şarap) pazarı. İpek sanayii. (L)

RECAREDO I (öl. Toledo 601), vizigot kralı (586-601). Babası Leovigildo'nun yerine geçti. Sevilla başpiskoposu Aziz Leandro'nun etkisiyle Arianus'çuluktan vazgeçerek katolik oldu (Toledo konsili, 589). Arianus'çuların ve asillerin isyanlarını bastırdı. Vaskon istilâsını püskürttü, Carcassonne'u geri aldı ve Bizans imparatorluğuyle bir anlaşma yaptı. (L)

RECEB i. Bk. RECEP.

RECEB ÇELEBİ Çömlekçizade, türk bestecisi (İstanbul, ? - Akdeniz'de bir ada 1701). Saray Fasıl heyetinde çalıştı. Birçok

Madame RÉCAMİER
David'in eseri

eser besteledi. Notaları bugüne gelen bazı eserleri: *Devr-i Kebir Acemaşiran Peşrev*, nim devir usullerinde iki bayatî beste, *Devr-i Hindî Çargâh Beste*, saba aksak ve yürük semailer, *Buselik Aksak Semai*, *Uşşak Nakış Yürük Semai*. (M)

RECEBİYYUN i. (ar. *receb*'den *recebiyyun*). Tasav. Ricalullah hakkında kullanılan bir deyim. (Mutasavvıflara göre her yüzyılda sayıları kırk olan *recebiyyun*, Recep ayında kendilerinde olağanüstü bir hal sezerler ve recep ayı süresince Allah'ın izniyle gaybı bilirler, çeşitli keşiflerde [keşfiyat] bulunurlar.) [M]

RECEB PAŞA, türk kumandanı (Debre 1842-İstanbul 1908). Öğrenimini Harbiye mektebinde tamamladı (1863). Paşa oldu (1867). Osmanlı-Rus savaşında (1877-1878) Hersek fırkasında, bir yıl sonra ferit rütbesiyle Orhaniye fırkasında savaştı. Müşirliğe yükselerek Selânik ve Kosova kumandanlığına getirildi. V. (1889) ve VI. Ordu müşiri oldu (1890). Trablusgarp fırkası kumandanlığı ve Vali vekilliği göreviyle Trablusgarp'a sürgüne yollandı (1896). İkinci Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a döndü (1908). Harbiye nazırlığına getirildi. Bu göreve başladıktan üç gün sonra öldü. (M)

RECEB PAŞA Topal, türk devlet adamı, (Bosna,?-İstanbul 1632). Sarayda Bostancı ocağından yetişti, bostancıbaşı oldu. Damla hastalığından dolayı bu görevinden ayrıldı. Sonra Ahmed I'in kızlarından Gevherhan Sultan ile evlendi. Osman II devrinde kaptanıderya oldu (1622). Karadeniz'de kazak korsanlarına karşı girişilen deniz savaşında başarı kazandı (1625). Aynı yıl sadaret kaymakamı oldu. Murad IV devrinde yeniçerilerle işbirliği yaparak bir ayaklanma düzenledi (1632). Ayaklanma sonucu birçok devlet adamı ve sadrazam Hafız Ahmed Paşa, padişahın gözü önünde öldürüldü. Murad IV istemediği halde Receb Paşayı sadrazam yaptı, üç ay sonra padişahın emriyle zülüflü baltacılara öldürtüldü. (M)

RECEC i. (ar. *Rebîʿ-ül-âhir*, *Cumâd - el-ûlâ*, *Cumad-el- âhire* kelimelerinin baş harflerinden *recec*). Teşk. tar. Yeniçerilere ödenen üçaylıkların ikincisi. (M)

RECEFAN i. (ar. *recf*'ten *recefân*). *Esk.* Sarsılma, şiddetli sallanma. || Gürüldeme, gürültü yapma.

— Tıp. *Esk.* Bir organın sarsılması. || *Recefanı dimağ*, beyin sarsılmasından ileri gelen hastalık. (M)

RECEP veya **RECEB** i. (ar. *receb*, heybetli, gösterişli). *Esk.* Arabî ayların yedincisi, kutsal ayların ilki. || Erkek adı. || *Receb-ül-ferd*, recep ayı.

◆ **Receban** çoğl. i. *Esk.* Recep ile şaban ayları. (M)

RECEPTACULİTES i. Birinci zaman tabakalarında bulunan kadeh biçimindeki cisimlere verilen ad; bunların ne olduğu hâlâ tartışma konusudur. (Genellikle sünger oldukları sanılmaktadır.) [L]

RECEPTUM i. («makbuz» anlamında lta. k.). Rom. huk. *Edictum perpetuum*, «akit olmaksızın, bir kişinin bir başkasına karşı borç altına girdiği hal» demek olan receptum'ları üç grupta toplamıştır: *receptum argentarii*'de banker, başkasının borcunu ödemeyi taahhüt eder; *receptum nautarum et cauponum*'da nakliyeciler ve hancılar, hiç bir kusurları olmasa bile, emanet olarak aldıkları eşyanın muhafazasından sorumlu tutulurlar; *receptum arbitri* ise, uzlaşma sonucu, bir hakem seçilmesinden meydana gelirdi. (L)

RECESSUS, i. (lat. k.). Diplom. Eski germen Diyet'inde görüşmelerin tutanağı. || Hansa birliğinin çıkardığı emirname. (L)

RECESVİNTO (öl. Gerticos, Valladolid 672), vizigot kralı (649-672). Babası Chindasvinto tarafından tahta ortak edildi ve 653'ten sonra tek başına hüküm sürdü. Bunun üzerine, sekizinci Toledo konsili kral seçme hakkının yüksek rütbeli papazlara ve devlet büyüklerine ait olmasını kararlaştırdı. *Liber Judicum* (Hukuk Kitabı) [654] adlı eserin Recesvinto'ya ait olduğu sanılır. (L)

RECEZ i. (ar. *recez*). Ed. *Esk.* Aruz vezninin bahirlerinden biri. || Recez bahrinde ve kaside tarzında şiir.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Arap şiirinde 6 *müstef'ilün*'den meydana gelen şekli yaygındı. Genellikle kahramanlık şiirlerinin yazılmasında kullanıldı. *Müfteilün* tef'ilesine yer veren şekilleri de vardı. Türk edebiyatında 8 *tef'ile*'li şekli Nef'i'nin *Bahariye*'sinde görülür. Çoğunlukla musammatlarda kullanılan recez bahrinin *müstef'ilün ve müfteilün* tef'ilelerinden meydana gelen şekline Edebiyat Cedide şairleri ilgi gösterdi. (M)

RECFE i. (ar. *recf*, titreme'den *recfe*). *Esk.* Deprem. || *Amudî recfe*, aşağıdan yukarıya vuran deprem. || *Ufkî recfe*, yandan sallayan deprem. (M)

RECHBERG UND ROTHENLÖWEN (Johann Bernhard, kont), avusturyalı diplomat (Regensburg 1806-Kettenhof, Viyana yakınları 1899). Metternich tarafından Stockholm (1841) ve Rio de Janeiro'ya (1843) gönderildi. İstanbul'da geçici elçi (1851), Milano'da Radetzky'nin yardımcısı (1853), Frankfurt diyetinde delege (1855) oldu ve Bismarck ile anlaşmazlığa düştü. Buol-Schauenstein'ın yerine mayıs 1859'da dışişleri bakanı oldu, bu görevi 1859-1860 arasında fiilen yürüttü. İmparatoru Fransa ile barışa teşvik etti, Bach'ın yerine Goluchowski'yi getirdi ve şubat 1861'de Macarlarla müzakerelere girişti. Düklükler savaşı sırasında Prusya ile anlaşmayı kabul etti. Fakat Bismarck ile bir ticaret antlaşması yapamadığı için yerine Mensdorff getirildi (ekim 1864). [L]

RECİFE, esk. **Pernambuco** (fr. *Pernambouc*) veya **Fernambuco**, Brezilya'nın kuzeydoğusunda şehir, Pernambuco eyaletinin merkezi; 788 600 nüf. Şehir 1548'de Atlas okyanusu kıyısında, Capibaribe ve Beberibe ırmaklarının denize döküldüğü alüvyonlu ovada, az çok kurutulmuş, yer yer ırmak kollarıyle yarılı, günlük gelgitlerin örttüğü topraklarda kuruldu. En büyük üç adada şehrin başlıca üç semti yer alır: şehre adını veren *Recife adası* limanın kurulduğu adadır; merkez semti, *Santo Antonio adası*'ndadır; *Boa Vista adası* ise üçüncü semti kapsar. Recife, güzel Boa Viagem kumsalıyle güneye, Apipucos semtiyle de iç kısma doğru uzanır; kuzeyde ise eyaletin eski başkenti Olinda'ya ulaşmıştır.

● *Tarih.* Başlangıçtaki küçük portekiz tesisini XVII. yy.da, limandan yararlanmak isteyen Hollandalılar tahkim ettiler. Şehirde o dönemden kalma birkaç katlı ve görünüşte portekiz evlerinden çok flaman evlerini andıran evler vardır. Hollandalıların şehir yakınındaki Guararapes tepesinde yenilmesinden sonra (1645), Portekizliler Recife limanını denizden ulaşılması daha güç olan Olinda'ya tercih ettiler. XVII. yy.da ve XVIII. yy.ın büyük kısmında Recife, Brezilya'nın doğu ucunda ve verimli şekerkamışı tarlalarının yakınında bulunmanın sağladığı üstünlüklerden yararlandı, kısa zamanda büyük bir çiftçi ve tacir şehri haline geldi. Ama XVIII. yy.da şeker ihracatının azalmasıyle gerilemeğe başladı; o dönemden sömürge üslûbunda eski evler ve birkaç güzel kilise (barok üslûbunda) kalmıştır. Bugünkü zenci azınlığın atalan şekerkamışı zamanında getirilen zenci kölelerdir. Recife demir ve karayolları ile kabotajı sayesinde bugün de bir ticaret merkezidir. Ayrıca birkaç sanayi tesisi de kurulmuştur. Kuzeydoğu bölgesinin başkenti olan şehre, kuraklıktan kaçan iç ülke halkı akın eder ve derme çatma kulübelere (mocambolar) yerleşir. Şehir nüfus yoğunluğu bakımından batı medeniyetinin ekvator enlemlerindeki en büyük şehridir. Limanından tropikal ürünler (şeker, tütün, ananas, kakao, pamuk) ihraç edilir, makine ve mamul maddeler alınır. (L)

RECİL sıf. (ar. *recl*'den *recil*). *Esk.* Çok yürüyen (kimse). [M]

RECİM veya **RECM** i. (ar. *recm*). *Esk.* Taşlama, taşa tutma. || Atılan taş. || Lânetleme.

— Huk. *esk.* Zina eden erkek veya kadının suçu, dört (erkek) görgü tanığının beyanlarıyle kesin olarak ortaya çıktıktan sonra, taşlayarak öldürme cezası.

— ANSİKL. *Recim* cezasına çarptırılan kadınsa göğsüne kadar yere gömülür, erkekse ayakta tutulur, avuca sığacak büyüklükte taşlarla taşlanarak öldürülür. Bu işin bir meydanda ve halkın gözü önünde yapılır. Zina ikrar ile belirlenmişse ilk taşı hükmü veren hâkim atar; tanıkların beyanlarıyle belirlenmişse suçluyu ilk defa tanıklar taşlar, sonra bunlara halk da katılır. Tanıklardan herhangi biri bu taşlamaya katılmazsa yalan yere tanıklık ettiği anlaşılır ve derhal cezanın uygulanması durdurulur. Bu yüzden recmin tanıklar önünde uygulanması zorunludur. Hastalığı yüzünden taş atacak gücü olmayan tanık yerine, bu işi onun önünde hâkim yapar. Suçlu öldürüldükten sonra normal cenaze töreni yapılır; çünkü zina suçunu işleyen kimse Müslümanlıktan çıkmış değildir. Recim cezasını hüküm veren hâkim uygular. Hâkim ölmüş veya istifa etmişse recim, halefi tarafından uygulanamaz. Cezanın uygulanması başka bir hâkimden talimat (*kitabülkazi*) ile de istenemez.

◆ Sıf. *Esk.* Taşlanmış, taşlanarak öldürülmüş. || [Şeytan için] Taşlanarak kovulmuş, lânetlenmiş. (M)

RECİTATİVO i. (ital. k.). İnşad biçiminde okunan şarkı (Melodisinde ve serbest ritminde, kelimelerin alışılmış vurgularına ve cümlelerin konuşma dilindeki söyleniş tarzına elden geldiğince, uyulmağa çalışılır.)

— ANSİKL. Doğu yahudi topluluklarından miras kalan *recitativo* kilise şarkılarının temelidir. İncillerden, Mektuplardan ve Kutsal Kitap'tan alınmış parçaların şarkılı olarak okunmasıdır. Recto tono adı verilen ve ses oyunları yapmadan okumaya dayanan tarzın yanı sıra iki çeşit kilise *recitativo*'su vardır: 1. hemen hemen *recto tono* biçiminde söylenen, ama metnin her ana bölümünde, sözlerin anlamını büyüten bir kadansın yer aldığı solo şarkı; 2. biçim bakımından çok serbest söylenen, ama metnin anlatmak istediklerini çeşitli ses oyunlarıyle izleyerek belirten şarkı. Recitativo, din dışı müziğe (*camerata de Bardi*) XVI. yy.da Floransa'da girdi ve gerek yeni *stile representativo*'nun (Cavalieri ve Peri), gerek operanın (Monteverdi) temel unsuru oldu. İlkin sürekli basın yanı sıra bir kaç lavta veya klavsen akortla desteklenen, sonraları çalgıların da katılmasıyle, dolgunlaşan recitativo'nun melodi formülleri, daha zengin bir müzik anlayışıyle işlenmeğe ve daha ahenkli hale gelmeğe başlandı. Lully ile Rameau'ya göre, tragedya inşadı ile şarkı arasında yer alan *recitativo* İtalya'da, opera aryalarını veya koro bölümlerini özellikle anlatma yoluyle birbirine bağlamayı amaç edinen bir unsur oldu. XVII. yy.da, oda ve kilise müziğinde olduğu gibi oratoryo ve operada da yeni birçok *recitativo* biçimi türedi: Mozart ile Rossini'nin kullandıkları, kalıplaşmış ve müzik bakımından zayıf, konuşma diline yakın ve bir klavsenle desteklenen *recitativo secco* ve orkestra ile söylenen *recitativo accompagnato*. Önce Venedik operalarında görülen recitativo accompagnato, uzun bir dramatik monolog biçimindeydi ve 1730'a doğru büyük bir gelişme gösterdi. Arya ile recitativo arası bir tarz olan *arioso* da bu tarza bağlanabilir; ama *recitativo accompagnato*'dan daha ölçülü, daha melodilidir ve irticale daha az yer verir. Geleneksel bir recitativo'nun içinde, ya bir havayı hazırlamak için ya da doğrudan doğruya bir hava olarak kullanılabilir. Wagner, Musorgskiy, Debussy ve A. Berg bir dramın bütün unsurlarını kaynaştırarak, *recitativo* ile *arya* ve *arioso* arasındaki sınırları kaldırdılar. Stravinski ya yalnız arya'yı (*Mavra*, *Kral Oidipus*) ya da aryalar arasına yerleştirdiği geleneksel recitativoyu (*The Rake's Progress*) kullanmıştır. A. Schonberg ise, *Gurre Lieder* ve *Pierrot Lunaire*'de, bir çeşit müzikli konuşma tarzı olan bir *recitativo*'yu seçer (*Sprechgesang*), Beethoven, Berlioz ve Hindemith de, calgı müziği için bestelenmiş eserlerinde bazen *recitativo*'dan yararlanmışlardır. (L)

RECKE (Elisabeth, von der), alman kadın yazar (Schönburg şatosu, Kurland 1756 - Dresden 1833). Bir kısmı A. Hiller tarafından müziklenen şiirlerinden (*Geistliche Lieder* [Ruhanî Şarkılar], 1780; *Elisens Geistliche Lieder* [Elisa'nın Ruhanî Şarkıları], 1783; *Gedichte* [Şiirler], 1805; *Geistliche Lieder* [Ruhanî Şarkılar], 1833) çok, günlükleriyle (*Aufzeichnungen, Tagebücher und Briefe* [Karalamalar, Günceler ve Mektuplar], 1900-1902'de yayımlandı; *Mein Journal* [Güncem], 1927'de) tanındı. 1787'de yayımladığı *Nachricht von des Berühmten Cagliostro Aufenthalt in Mitau* (Ünlü Cag-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

liostro'nun Mitau'daki Günleri Üstüne Rapor) adlı eseri bütün Avrupa'da yankılar uyandırdı. Bu eser, çevirdiği dolaplarla Recke'nin Mitau'da göz altına alınmasına yol açan il Cagliostro'nun foyalarını meydana çıkardı. (M)

RECKE (Ernst von der), danimarkalı yazar (Kopenhag 1848-öl. 1933). En başarılı tiyatro eseri *Bertran de Born*'dur (1873). Lirik şiirleri arasında *Digte* (Şiirler) ve *Nye Digte* (Yeni Şiirler) adlı kitapları ilgi çekicidir. Ayrıca, vezinlerle ilgili incelemeler de yaptı: *Principerne for den Danske Versekunst* (Danimarka Şiir Sanatının İlkeleri) [1881]. (M)

RECKLİNGHAUSEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Ruhr havzasında; 130 400 nüf. Yedi yüzyıllık eski kilisenin hâkim olduğu eski karolenj kasabası ve hansa şehri Recklinghausen, Ortaçağda kumaşları ve züccaciye eşyasıyle meşhurdu. Bugün önemli bir kömür ve sanayi merkezidir (makine yapımı, dokuma ve kimya sanayii). Bölgesel bir rol oynayan şehrin Ren - Herme kanalı kıyısında çok işlek bir limanı vardır. (L)

RECKLİNGHAUSEN (Friedrich Daniel), alman patolojik anatomi uzmanı (Gütersloh, Westfalen 1833 - Strasbourg 1910). Königsberg (1865), Würzburg (1866) ve Strasbourg'da (1872) patolojik anatomi dersleri verdi. Hastalıklı bünyeler üstüne incelemeler yaptı. Başlıca eserleri: *Über die Multiplen Fibrome der Haut und ihre Beziehung zu den Multiplen Neuronen* (1882), *Demonstration von Knocken mit Mumor Bildender Ostitis Deformans* (1889). [M]

Recklinghausen hastalığı. Deri altında çok sayıda fibrom, damar karsinomu ve deride renkli lekeler halinde beliren genelleşmiş nörofibromatoz. Bazen göğüs ve kafatası içinde derin nörinomlar bulunur; bunlar, nadir de olsa, baskı yaparak veya zararlı bir gelişme göstererek tehlikeli olabilir. Hastalığın adı, alman hekimi F. D. *Recklinghausen*'den (1833-1910) gelir. (L)

RECLUS (Elisée), fransız coğrafyacısı (Sainte-Foy-la-Grande 1830 - Thourout, Brugge yakınları 1905). Cumhuriyetçi düşünceleri yüzünden 1851'de Fransa'dan ayrılmak zorunda kaldı, Avrupa'da gezdi, bir süre için Amerika'ya gitti, Paris'e dönünce (1857), *La Terre, Description des Phénomènes de la Vie de Globe* (Yeryüzü, Yerküredeki Hayat Olaylarının Tasviri) [1867-1868] adlı iki ciltlik eserini yayımladı. Enternasyonal'e girdi. Komün'e katıldığı için sürgün edildi. Yurt dışında *Geographie Universelle* (Evrensel Coğrafya) [1875-1894] adlı büyük eserini yazmağa başladı; bu eser sayesinde 1892'de yeni Brüksel üniversitesinde profesör oldu. Başlıca eserleri: *Afrique Australe* (Güney Afrika) [1901], kardeşi Onésime ile birlikte yazdığı *L'Empire du Milieu* (1902), *Homme et la Terre* (İnsan ve Toprak) [1905-1908]. — Büyük kardeşi ELİE, fransız yazarı (Sainte-Foy-la-Grande 1827 - Brüksel 1904), 1848 cumhuriyetçi hareketine katıldı; iki defa sürgün edildi. Kardeşi Elisée Reclus'nün yazdığı kitaplara katkısı oldu. Başlıca eseri: *Les Primitifs, Études d'Ethnologie Comparée* (İlk İnsanlar, Karşıtlaştırmalı Etnoloji İncelemeleri) [1855]. — ONÉSİME, fransız coğrafyacısı (Orthez 1837 - Paris 1916), öncekilerin kardeşi. Afrika ve Avrupa'nın birçok yerini dolaştı. Başlıca eserleri: *La France et ses Colonies* (Fransa ve Sömürgeleri) [1886-1889]; 1910-1914'te *Nouvelle Géographie Universelle Bong* (Yeni Bong Dünya Coğrafyası) [1910-1914]. — ARAMAND (Orthez 1843 - Sainte-Foy-la-Grande 1927); öncekilerin kardeşi, Orta Amerika'yı dolaştı ve yolculuk hatıralarını yayımladı. — PAUL. fransız hekimi, öncekilerin kardeşi (Orthez 1847 - Paris 1914). Tüberküloz ve husye sifilisi üstüne incelemeler (*Maladie Kystique de la Mamelle* [Memede Kist Hastalığı]) yayımladı ve lokal anestezi üstüne eserler verdi. (L)

Reclus hastalığı, her iki memede çok sayıda küçük kistin meydana gelmesi. (Değişik hacimde olan kistlerden bazıları şırınga edilmiş mum birikintisi izlenimini verir. Küçük ve çok sert olan kistler ellendiği zaman insana kurşun parçacıkları gibi gelir. Bütün meme distrofilerinde olduğu gibi, Reclus hastalığı da genellikle tehlikesizdir, fakat memelerin cerrahî ameliyatla alınmasını gerektirebilir. (L)

RECLUZİA i. Enginlerde yaşayan önden solungaçlı, karından bacaklı yumuşakça. (Kavkısı ince, uzunca ve oldukça uzun sarımlıdır; hayvanın, janthinalarınkine benzer bir yüzdürücü organı vardır. Hint ve Pasifik okyanuslarında yaşar.) [L]

RECM i. Bk. RECİM.

RECMETMEK geçl. f. (ar. *recm* ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Taşlamak, taşa tutmak: *«Sen fena bir iş işlemişsin» deyip hemen onu recmetmek üzere ellerine taş aldılar* (Cevdet Paşa). [M]

RECOARO TERME, İtalya'da komün, Veneto'da (Vicenza ili), Agno'nun yukarı vâdisinde; 8 600 nüf. Ilıca merkezi (karbonatlı, sülfatlı ve demirli kaynaklar). [L]

Reconquista, hıristiyanların, müslümanların elindeki İspanya'yı yeniden fethetmelerini belirtmek için tarihçilerin kullandığı ispanyolca kelime. Reconquista başlangıçta çok yavaş gelişti. Daha sonraları, her mevsimde tekrarlanan ve değişik sonuçlar veren akınlar (algarada*) halini aldı. (Bu arada, meselâ 1064'te, Barbastro'ya kadar başarıyle ilerleyen bir akıncı birliği, yağmadan ve şehrin hareminde geçirdikleri eğlenceli saatlerden sonra baskına uğrayarak öldürüldüler.) Bütün bu çabalar hıristiyanların sürekli olarak savaşa hazır durumda bulunmasını ve henüz birbirinden kopamamış hıristiyan krallıklarında erken sayılabilecek bir millî bilincin uyanmasını gerektiriyordu. Reconquista, bu hıristiyan ülkeleriyle Avrupa'nın öbür krallıkları arasında bir bağ kurulmasına da yaradı. Hıristiyanlık dünyasının uç eyaleti olan İberik yarımadası, Fransa'nın dört yanından koşup gelen şövalyelerle doldu: Charlemagne'ın şövalyeleri, ispanya ordularına katılan Franklar ve XI. yy.da düzenlenen fransız haçlı seferlerinin kumandanları (Gui Geoffroi, Guillaume de Montreuil). Rahipler de yardımda bulundular. Bunlar, Compostela yoluyle gelerek manastırlarını Aragon ve Castilla'da kuran ve yeniden ele geçirilen şehirlere piskopos sağlayan Cluny rahipleriydi (XII. yy.da yerlerini Citeaux rahiplerine bıraktılar). XII.yy.da ortaya millî askerî tarikatlar da çıktı: sayıları çok az olduğu için Calatrava'yı terk eden Templier tarikatı rahiplerinin yerine burayı korumak amacıyle kurulan calatrava tarikatı; önceleri hacıların korunması için kurulmuş olan santiago tarikatı ve alcantara tarikatı gibi. Bu arada, İberik yarımadasındaki müslümanların durumu da fetihçiler için elverişli bir ortam yaratmıştı. Kurtuba halifeliğinin parçalanmasıyle (1031) ortaya çıkan ve çok zaman birbirleriyle çekişen Taifes müslüman hükümdarlıklarının kuvvetleri bu çekişmeler yüzünden dağılıyordu. Toledo ve Badajoz hükümdarlıkları Sevilla krallığıyle mücadele etmek zorunda oldukları için kuvvetlerini biraraya getirerek hıristiyanlara tam manasıyle karşı koyacak değillerdi. Hıristiyan prensleri, bu krallıklardan birini diğerine karşı destekleyerek aralarındaki anlaşmazlıkları körüklüyor, kimine metbuluklarını kabul ettiriyor, kiminden de haraç alıyorlardı. Reconquista'yı, Fransa'ya yaklaşmış ve bir başına kalmış olan Navarra'dan (Calahorra'nın alınması [1045]) çok Aragon'un ve özellikle Castilla'nın eseri saymak gerekir (Toledo krallının [1062] ve Sevilla'nın baş eğmesi [1063]). Fernando I, Valencia'ya 1065'te ulaştı ve hemen geri çekilmek zorunda kaldı. Alfonso VI Toledo'yu 1085'te yılarca süren bir savaş sonunda ele geçirdi. İspanya müslümanlarının kötü durumu, Fas'tan gelen Murabıtların müdahalesiyle (Yusuf bin Taşfin, 1086) yeniden, düzeldi: Murabıtlar Sagrajas'ta (Zalaca) Alfonso VI'yı yendiler. Hıristiyan orduları, büyük bir düzensizlik içinde geri çekilerek ancak Fransa'dan yeni takviyelerin gelmesiyle toparlanabildi. Bundan sonra akınlar yeniden başladı ve Elcid 1094'te Valencia'ya kadar ilerledi. Murabıt saldırısı devam etti ve hattâ 1114'te Barcelona'yı bile tehlikeli duruma düşürdü. Ama Murabıtlar savaş güçlerini çok kısa bir sürede tükettikleri için bu başarıların arkası gelmedi. XII. yy.ın ortasında yarımada yeniden fethedilmek üzere gibiydi. Muvahhidlerin gelişi ülkenin tümüyle hıristiyanların eline geçmesini yeniden geciktirdi. XIII. yy.ın başında ise, Castilla ile Aragon'un tam bir anlaşmaya varmaları ve Leon birlikleri dışında bütün ordularının birleşmesi kesin sonuç veren Las Navas de Tolosa çarpışmasına (1212) yol açtı. 1238'de Jaime I'de Aragon, Balear adaları ile Valencia'yı aldı: Castilla'lı Fernando III 1236'da Cordoba'yı, 1246'da Jaen'i, 1248'de de Sevilla'yı işgal etti. 1249'da Portekiz Algarva'yı ilhak etti. Bundan sonra, 1492'de Granada krallığının düşüşüyle Reconquista son buldu. Ama bu olay, arkasında, İberik yarımadasında varlığını uzun zaman sürdürecek izler bırakacaktı: tarikat mülklerinin yol açtığı latifundia meseleleri, kuzey ile güney arasındaki çıkar farkları ve değişik ruh hali, güneydeki halk geleneklerinde görülen islâmî kalıntılar ve ispanyol ruhunun sürekli bir özelliği olmamasına rağmen, iç çekişmeler olduğu kadar denizaşırı fetihlere de yol açan bir haçlı zihniyeti. (L)

RECORDE (Robert), ingiliz matematikçisi (Tenby 1510'a doğr. - Londra 1558). Oxford'da, daha sonra Londra'da profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *The Ground of Artes* (Sanatların Temeli) [1540], *Pathwaye to Knowledge* (Bilime Giden Dar Yol) [1551], *The Whetstone of Witte* (Bilginin Bileytaşı) [1557]. Bir cebir kitabı olan bu sonuncu eserde, kök alma, oran dışı sayılarla hesap öğretilmekte, + ve — işaretleri kullanılmakta, ayrıca, basılı bir eserde ilk defa olarak, eşitliği göstermek için = işaretinden yararlanılmaktadır. (L)

RECORDER [rikordır] i. (ing. k.). Elektron. Kaydedici; kayıt cihazı.

— Telekom. Bk. *Kaydedici*. SİFON (L)

RECORDİNG [rikording] i. (ing. k.). Sesin elektromagnetik kaydı. (L)

RECS ve **RECSE** i. (ar. *recs* ve *recse*). *Esk.* Gökgürültüsünü andırır ses. || Göğün şiddetle gürlemesi. (M)

Recto tono. Lat. dey. Ses tonunda, inşatta olduğu gibi iniş çıkışlar yapmadan, bir tek nota üstünde, düz çizgi halinde sözsüz şarkı söylemek için kullanılır. (Ritimleri, yalnız duraklardan önce gelen hecelerin vurgulanması veya o hecelerde yapılan gecikmeler belirtir ve arada müzikle ilgili bir ses oyunu yapılmaz.) [L]

RECUAY, Peru'nun kuzeyinde And'lar bölgesinde eski bir medeniyet (M. S. 400 - 1000 arası). Burada ortaya çıkarılan çömleklerde chavin kültürünün etkisi görülür (insan biçimli çok sayıda vazo, kedi tasvirleri). Süsleme sanatı pek gelişmemiştir. Efrizler oldukça basittir. Bu medeniyetten günümüze birtakım savaşçı ve kedi heykelleri kalmıştır. (L)

RECUPERATOR i. (*recuperatio*, tarafların talebi'nden lat. k.). Rom. huk. Hakem (Recuperator'lar her dava için, praetor tarafından, ilgililerin ret hakkı mahfuz kalmak üzere, kura ile tek sayıda seçilirlerdi. Önceleri Romalılarla yabancılar arasındaki davalarda karar vermekle görevlendirilmişlerdi. Bazı davaların [*injuria, rapina,* hacir altına alma davaları] tek hâkim yerine neden recuperator'lara verildiği belli değildir. Bu terim, eyalet ve belediye hâkimlerini belirtmek için de kullanılmıştır.) [L]

RECÜL i. (ar. *recül*). *Esk.* Yetişkin, olgun erkek. || Bir işin ehli olan kimse: *İşin recülleri kimlerse çıksın orta yere / Ne var, ne yok bilelim, hiç değilse bir kere* (M. Â. Ersoy). || *Recül-i devlet*, devletin ilerigelenlerinden her biri: *Bu cümlenin sulh komisyonu âzasından bir recül-i devlet tarafından sarf edilmiş bulunması cidden teemmül ve istiğraba şayan idi* (Atatürk).

— Tasav. *Recülü hassa*, tanrısal yeteneklerle donandığı sanılan kimseler. (Bunların adlarının Âdem'in kalbi üzerinde görüldüğü ve kendilerinin de onun vârisi oldukları söylenir.) [M]

RECÜLİYET i. (ar. *recül*'den *recüliyyet*). *Esk.* Erkeklik, erkek olma: *Ta şu kadar çocuk iken vakar-ı recüliyete muhalif gördüğü ...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

REÇEL i. (fars. *riçāl*'den). Mutf. Meyveleri şekerle kaynatarak hazırlanan tatlı: *Bu hal biraz daha devam ederse mutfaktan peynir, reçel ve saire gelmesinden de korkmağa başlamıştım* (R. N. Güntekin). *Vişne reçeli.*

— ANSİKL. Mutf. *Reçel* üç şekilde yapılır: 1. meyveler, koyuca bir şurup içine atılarak pişirilir: kayısı, elma, armut, ayva,

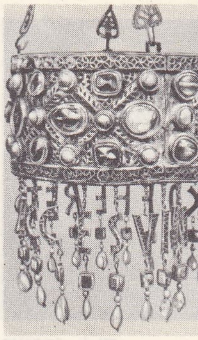

RECESVİNTO'nun tacı Arkeoloji müzesi, Madrid

RECHBERG UND ROTHENLÖWEN

barok kilise (1653)

RECIFE

Massan köprüsü ve şehrin merkezi

Foto. Giraudon, Viollet (LAROUSSE)

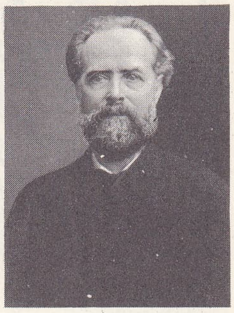

Elisée RECLUS

Onésime RECLUS

Paul RECLUS

Reconquista «Granada'nın Alınışı» Felipe Biguerny mihrap arkalığının detayı Granada katedrali

incir, mandalina, portakal, üzüm, karpuz kabuğu, patlıcan ve kabak reçeli gibi; 2. meyvelerin arasına tabakalar halinde şeker konulur ve bir gece bekletildikten sonra pişirilir: çilek, vişne, erik, şeftali, ahududu, böğürtlen, gül reçeli gibi; 3. usulde reçel, meyveye şekeri ve suyu konduktan sonra güneşte bekletilerek yapılır. Reçel yapımında çay şekeri (sakkaroz) kullanılır. Ticarette glikoz şekeriyle de reçel yapılır. 1 kg glikoz, 750 gr toz şeker yerine geçer; glikozdan yapılan reçel daha ucuz olur. Reçel şurubunun ileride kristalleşerek şekerlenmemesi için, her kilo şeker için 1 gr limon tuzu vey limon suyu katılması gerekir. Bu işleme *kestirme* denir. Reçel pişerken üzerinde biriken köpük atılır. Tam kıvamında pişirilen reçeldeki şeker ölçüsü yüzde 68 olmalıdır. Bundan fazla olursa reçellerde şekerlenme görülür. Şeker ölçüsü refraktometreyle anlaşılır. Reçelin pişme kıvamı da 104°-105°C olmalıdır. Reçel ateşten alınmadan 1 - 2 dakika önce limonu sıkılmalıdır. Reçel yaparken şeker ölçüsü meyveye göre ayaklanır. Genellikle 1 şeker 1/2 litre su ile kaynatılır. Sert meyveler önce haşlanır. Sonra şuruba atılır ve meyvenin suyu şurubu sulandıracağı için, tencerenin ağzı açık olarak kaynatılır.

Reçeller âdi kavanoz, sırlı çömlek ve teneke kutulara konularak saklanır. Reçellerin üst kısmına, hava ile teması kesmek için, alkole batırılmış parşömen kâğıdı, eritilmiş parafin veya balmumu konur; kaplar, kuru, serince ve havadar yerlerde saklanır. (M)

REÇELLİK sıf. (*reçel*'den *reçel-lik*). Reçel yapmak için elverişli (meyve v.b.): *Reçellik kayısı.* (M)

REÇETE i. (ital. *ricetta*, tarife'den). Üzerinde doktorun hastası için gerekli gördüğü ilâçlarla bunların kullanış tarzları yazılı olan kâğıt: *Bizim peder hekimin reçetesinde konyak yazılı olduğunun farkına varır varmaz ilâcı içmedi idi* (Ahmed Rasim). [Bk. ANSİKL.] || *Mec.* Yol, yöntem, çare.

— Mutf. *Mutfak reçetesi*, bir yemeğin hazırlanmasında kullanılacak maddeleri ve miktarları belirten liste.

— ANSİKL. Tıp. *Reçete*'de üç tavsiye bulunur: 1. perhiz; 2. bakım ve fizik tedavi; 3. ilâçlar. Reçete mürekkeple yazılmalı ve okunaklı olmalıdır. Eğer zehirli (A tablosu), zehirli-uyuşturucu (B tablosu), tehlikeli ve ayrı konulması gereken ilâçlar (C tablosu) yazılıysa, reçetede hekimin adıyle adresinin bulunması mecburîdir. Reçetede üç kısım vardır: 1. verilen ilâcın cinsi ve doz; 2. ilâcın hazırlanma tarzı; 3. ilâcı kullanmak şekline ilişkin tavsiyeler. A,B,C tablolarındaki ilâçlardan verilmişse, hekimin yazdığı kullanma şekline uymak zorunludur. Bazı ülkelerde hekimler reçetelerini latince yazarlar. Her reçetenin tarih ve imza taşıması gerekir. (L)

REÇİNE i. (ital. *resina*'dan). Katı veya yarı akışkan, saydam, kolay ergiyen, suda çözünmeyen, billûrlaşmağa elverişsiz veya az elverişli organik madde. (Bk. ANSİKL. *Kim. bölümü.*) || *Reçine sakızı*, tabiî veya sunî terlemeyle elde edilen tabiî reçine ve zamk karışımı. (KEDİ BALI da denir.) [Reçine sakızları, genellikle sıcak bölge bitkilerinden, özellikle de maydanozgiller veya sakızağacıgillerden üretilir.] || *Petrol reçinesi*, petrolde bulunan koyu renkli, yarı katı maddeler grubu; karmaşık yapıları, iki ağır hidrokarbon molekülünün oksijen alarak yoğunlaşmasından meydana gelir. || *Sunî* veya *sentetik reçine*, kimyasal yolla elde edilen reçine; sonsuz polimerleşme veya polikondansasyonla meydana gelen makromoleküllü bir maddedir. || *Tabiî reçine*, bitki veya fosilden elde edilen reçine.

— Bot. *Reçine keseleri*, bir kısım açıktohumlu bitkilerle benzerlerinde bulunan ve reçineli maddelerin birikmesine yarayan küçük keseler.

— Eczc. *Kokulu reçine*, bazı bitkilerde bir esans ile bu esansın oksitlenmesinden oluşan reçinenin tabiî karışımı; damıtma ile, sıvı yağ ve katı reçine halinde iki kısma ayrılır: *Terementi, bir kokulu reçinedir.* Bk. ANSİKL.

— Foto. *Işığa duyarlı reçineler.* Bk. ANSİKL.

— Miner. *Fosil reçine*, oksijenli tabiî hidrokarbon; başlıca türleri şunlardır: kopalin, ösmit, tasmanit, süksin veya kehribar, hartit, ambrit, piropisit, retinasfalt, valkovit v.b.

— Ormanc. *Reçine alma*, çamın gövdesine çentikler açarak reçine akmasını sağlamak. || *Reçine kabı*, çam ağaçlarından akan reçineyi toplamak için kullanılan kap. || *Reçine toplanması.* Bk. ÇENTİKLEME.

— Plast. mad. *Fenoksi reçinesi*, epiklorhidrin ile bisfenol A'nın, epoksitli gruplarin oluşmasını önleyecek şartlarda yoğunlaştırılmasından elde edilen reçine. Bk. ANSİKL.

— Ted. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eczc. *Kokulu reçine*'ler bitkiden ya tabiî olarak veya açılan çentiklerden sızar. Bu sızıntının örnek tipi terementidir. Kokulu reçine, reçine ile terpenik bir uçucu yağın karışımıdır. Az çok yumuşak bir kıvamdadır, fakat zamanla, içinde bulunduğu kabın şeklini alır. Polarize ışığa etkilidir. Kokulu reçine çeşitli bitki familyalarından elde edilir: kozalaklılar (terementi), sakızağacıgiller (sakız, mekke terementisi), baklagiller (kopahu) v.b.

— Foto. *Işığa duyarlı reçineler.* «Foto-polimer» denen plastik maddeler, maden, cam, seramik, mine v.b.nin yüzeylerini ışığa duyarlı hale getirmeyi sağlar. Pnömatik bir şasi içinde sımsıkı temas halinde tutulan bir fotoğraf klişesi üzerine morötesi ışınlar gönderdikten sonra, çok basit işlemlerle, asitle kimyasal oyma veya fırında emaylama yapılabilir. Görüntüler sabit olduğu gibi asitlere ve yüksek sıcaklıklara da dayanıklıdır.

— Kim. Reçinelerin, esansların oksitlenmesiyle meydana geldiği sanılır; birleşiminde, suda erimeyen ve alkolde eriyen terpen türevleri, yağlar ve organik eriticiler vardır. Reçine tabiî olarak kozalaklılardan ve terebinthaceae familyası bitkilerinden elde edilir. Tedavide merhemlerin sanayide birçok boya ve verniğin birleşimine girer. Sanayide kullanılan bellibaşlı iki reçine tipi, kolofan ve kopaldır; kolofan çam ağacının sakızıdır, terebentinin bileşiminde dörtte üç oranda bulunur; kopal, sıcak ülkelerde yetişen çeşitli bitkilerin sakızıdır ve sert kopal (zengibar, madagaskar kopalı), yarı sert kopal (kongo, manilla kopalı, kauri), yumuşak kopal (dammar, elemi, takamak, sandarak, akroit, gomalak) olmak üzere üçe ayrılır. Bunlar Alkol esterleri ve molekül ağırlığı yüksek reçine asitlerinin karışımından ve terpenik seriye ait hidrojen karbürlerinden oluşur; değerleri renklerine göre değişir.

Sunî reçinelerin sayısı çoğalmıştır, başlıca iki tip ayırdedilir: *termoplastik reçineler, ısı ile sertleşen reçineler;* Termoplastik reçineler ısı ile yumuşar, kolay şekil alır ve yapışır; ısı ile sertleşen reçinelerin hepsi polikondansasyonla elde edilir; bu kondansasyonun sonuna kadar istenilen biçime sokulabilir ve ancak bir süre piştikten sonra sertleşir. Termoplastik reçineler, nitroselüloz reçinelerini, selüloz asetatını, selüloz esterlerini, polivinilik ve poliakrilik reçineleri (polistiren, alkol, polivinilik asetal, polivinil klorür ve asetal), kumaron ve inden reçinelerini, klorlu kauçuk reçinelerini, izomerleştirilmiş kauçuk reçinelerini v.b. kapsar. Isı ile sertleşen reçineler, formik ve fenolik reçineleri, alkidleri (gliseroftalik reçineler), aminoplast reçineleri (üre-formol reçineler), silikon reçineleri v.b. kapsar. Reçineler doğrudan doğruya veya bazı yağlarla değişikliğe uğratılarak sanayide yapılan vernik ve boyaların başlıca *yağlayıcı* maddesini meydana getirir; reçineler sayesinde dış etkenlere çok iyi dayanan kaplama maddeleri yapılmıştır. Polyester, poliamit ve poliüretan reçinelerin ve epoksit reçinelerin bulunmasıyle inşaatta ve sanayide kullanılan boya ve verniklerin fiziksel ve kimyasal nitelikleri düzelmiştir.

Petrol reçineleri, tabiî olarak bulunduğu yağlı hammaddelerden sülfürik asitle işlenerek, propanla çözeltilerek veya renk giderici toprağa emdirilerek elde edilir.

Petrokimyada tabiî reçineler (rinilik veya akrilik reçineler) ayarında plastik maddeler elde edilir (msl. kaplama ve vernik yapımında kullanılan epikot).

— Plast. mad. *Fenoksi reçineleri*, epoksit reçinelerinden farklıdır. Bunlar kendilerine termoplastik özellikler kazandıran çizgisel molekül yapılarıyle de epoksit reçinelerinden ayırt edilebilir. Bu yüzden, sonradan pişirmeksizin kullanmak mümkündür. Bununla birlikte, izosiyanatlar, anhidritler, triazinler ve melaminlerle işlenirlerse, zincirler arasında işlenmiş ürüne ısı etkisiyle sertleşme özelliği kazandıran enine bağlar meydana getirerek değişebilirler. İlâç şişeleri dökümüne elverişli olan bu reçineler çok saydam ve dayanıklıdır; havayı ve nemi geçirmez.

— Ted. Sentetik reçineler tedavide kullanılmadan önce, sanayide suların temizlenmesinde ve madenlerden arınmasında kullanılmıştır. Bu reçineler iki gruba ayrılır: 1. *anyon değiştirici reçineler*, çok aminli reçinelerdir; tetraetilenpentamin, formol ve asetonun yoğunlaşmasından elde edilir. Suda erimez, zehirli değildir, serbest asitleri tespit eder; anyon değiştirici reçinelerin etki yaptığı ortamda bulunan serbest asitler hızla ve hemen tamamen bu ortamdan kaybolur. Reçine + asit karışımı erimez halde kalır; tespit edilen anyonlar, bağırsak alkaliliğinin etkisiyle nötür tuzlar haline geçer ve bu tuzlar emilir. Organizma, madenî element bakımından hiç bir kayba uğramaz. Mide hiperasiditesinde ve özellikle mide ülserinde, anyon değiştirici reçineler hiperkloridriyi yok eder; 2. *katyon değiştirici reçineler*, bir yoğunlaşma etkeni olan formol'ün kurduğu köprülerle (—CH_2—) birleştirilmiş uzun aromatik karbür zincirlerinden meydana gelir; bu köprüler, katyonların değişmesinde etkili olan asit fonksiyonlarını yüklenir (karboksilikler, sülfonlar). Asit fonksiyonları serbest durumda veya katyonlarla doyurulmuş olarak bulunur (amonyum, potasyum) ve bu katyonları başka katyonlarla değiştirebilir. Başlıca uygulaması, sodyumu tespit ederek ödemli hastaları katyondan kurtarma yeteneğine dayanır. Ağızdan alındığında, besinlerde ve sindirim salgılarında bulunan sodyumu tespit eder ve sodyumun bağırsaklarda emilmesine engel olur, sodyumla birlikte dışkı ile dışarı atılır. (Katyon değiştirici reçineler, sebep olabileceği elektrolitik bozukluklar ve tansiyon düşüklükleri sebebiyle C tablosunda kayıtlıdır.) [L]

REÇİNELEŞTİRME i. (*reçine* > *reçine-le-ş-tir-mek*'ten *reçineleştir-me*). Kim. Reçine haline dönüştürme. (L)

REÇİNELİLER çoğl. i. Bot. Açıktohumlular alt şubesinden, tam anlamıyle damarlı olmayan ağaçlar kategorisi. (Odunlarında, hem life, hem damara benzeyen ve trakeit denilen uzun hücreler bulunur; trakeitlerin zarı nokta şeklinde delikli geçitlerle kaplıdır. Bu ağaçlarda özışınları az gelişmiş, yapraklar iğne biçimindedir; ağaçların reçine kanalları bol reçineyle doludur. Reçineli ağaçların bellibaşlıları çam ve köknarın çeşitleri, ladin, melez, porsuk, servi, sedir, ardıç ve tuya'dır. Yeni kesilmiş reçineli ağaçta yapraklı ağaçtakinden daha fazla miktarda su vardır; bu miktar ortalama yüzde 57'dir.) [L]

RED i. Bk. RET.

REDÂ i. Bk. RAZA.

REDA i. (ar. *red*'den *redā*). *Esk.* Yasaklama, engel olma, önleme. (M)

REDAET i. (ar. *redā'et*). *Esk.* Alçaklık, kötülük. || *Redaet-i ahlâk*, ahlâkın kötü olması.

— Tıp. *Esk.* Hastalığın veya yaranın azması. (M)

REDAKSİYON i. (fr. *rédaction*). Kaleme almak eylemi. || Bir gazete veya yayınevinde yazı işleriyle uğraşan kimselerin toplu adı. || Yazı işleriyle uğraşan kimselerin çalıştıkları büro veya salon. (M)

REDAKTÖR i. (fr. *rédacteur*). Kaleme alan kimse. || Bazı belgeleri kaleme almakla görevli kimse. (M)

REDAN i. (fr. *redan* veya *redent*'dan). Jeol. Kıvrımlanmış sıradağların kenarında, dağ dizisinin genel yönüne hafifçe eğik düşen bir kıvrımın ucu. (L)

Redan (BÜYÜK), 1855'te Malahov kurganının kuzeydoğusunu destekleyen tahkimat için yapılmış tahkimli mevki. 18 Temmuz 1855'te İngilizlerin başarısız saldırıları sırasında

Foto. Nadar, Pirou, Manuel (LAROUSSE)

ün kazandı. Bk. SİVASTOPOL *kuşatması* (1854-1855). [L]

Red cap, ingiliz tavuk ırkı. (Küçücük narin başlı, kıpkırmızı kocaman ibiklidir; ibiğin üzerinde diken gibi ince, uzun ve sivri çıkıntılar bulunur. İbiğinden dolayı *[red cap:* kırmızı şapka] bu adı alır.) [L]

REDCAR, Büyük Britanya'da (Yorkshire, North Riding) şehir, Cleveland Hills dağlarının kuzeyinde; 31 469 nüf. Sayfiye merkezi. Çelik fabrikaları. (L)

RED DEER, Kanada'da (Alberta) ırmak, Banff Millî parkından doğar ve Güney Saskatchewan'a dökülür; 620 km. — Kanada'da (Saskatchewan ve Manitoba) ırmak, Red Deer gölünü aşar ve Winnipegosis gölüne dökülür; 220 km. (L)

REDDET i. (ar. *redd*'den *reddet*). *Esk.* Göze batacak kadar belirgin çirkinlik. (M)

REDDETMEK geçl. blş. f. (ar. *redd* ve türk. *etmek*'ten). Verilen veya yapılması ileri sürülen bir şeyi almak veya yapmak istemediğini belirterek kabul etmemek, bir isteği geri çevirmek: *O, reddediyor: — Vallahi olmaz, şimdi yemek yedim. Yemiş değil, ne olsa yiyemem, diyordu* (R. N. Güntekin). *Öyle ise, onun izdivaç teklifini reddedemiyeceğim* (Vâ - Nû). || (Aile fertlerinden birini) Artık aileden saymamak, artık tanımamak, aileden çıkarmak: *Ben sizin yeğeniniz Ayşe Hanımın kızıyım. Annemle aramız açıldı. Ben annemi reddettim* (B. Felek). || Yalanlamak, çürütmek: *Bir ikinci gazete bu haberlerin hepsini reddederek piyangonun Zeyrek'te bir aktara çıktığını iddia eder* (H. R. Gürpınar). [M]

REDDİNGİT i. (*Redding* şehrinin [Connecticut] adından fr. *reddingite*). Miner. Hidratlı tabiî manganez fosfat. (L)

REDDİTCH, Büyük Britanya'da (Worcestershire) şehir, Birmingham'ın güneyinde; 34 100 nüf. Dikiş iğnesi, yay, olta iğnesi fabrikaları; bisiklet ve motor parçaları. Alüminyum işçiliği. Şehrin Birmingham'ın yükünü azaltmak için büyük ölçüde geliştirilmesi tasarlanmıştır. (L)

REDDİYE i. (r. *redd*'den *reddiyye*). *Esk.* Bir fikri çürütmek, onun reddedildiğini belirtmek için yazılan yazı.

— Huk. *Esk.* Mirasın bölünmesi sonunda kalan artığın paylaşılması. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk.* Osmanlı devletinde halktan toplanan bir haraç türü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Reddiye,* farz mirasçılar paylarını aldıktan sonra terekeden arta kalan varsa bu kalan kısmın mirasçılara payları ölçüsünde bölüştürülmesidir. Eşler'e, farz mirasçılardan olmadıkları ve kan hısımı da bulunmadıkları için reddiye uygulanmaz. Reddiyede payların toplamı miras meselesinin paydasından az olduğu için artan kısım ret yoluyle neseb mirasçılarına verilir. Reddiye, bu durumuyle, avliye işleminin karşıtıdır: Ölen, mirasçı olarak karısını ve kızını bırakmışsa 1/8 eşe, 2/3 de kıza kalacaktır.

$1/8 + 2/3 = 3/24 + 16/24 = 19/24$ olur. Bunun bütün mirastan farkı ($24/24 - 19/24$ $5/24$) ise kıza reddedilir.

— Mal. *Esk. Reddiyei temessük.* Osmanlı devletinde iltizam*, hazine tarafından artırma ile verilirdi. Bu artırmaya katılan mültezime geri verilirken, kendisinden bir birini kefil göstermesi gerekirdi. Mültezimi kefil olan sarraf hazineye yazılı bir belge (senet) verirdi. Bu belge, aldığı işi yapan mültezime geri verilirken, kendisinden bir harç alınırdı. Bu harca reddiyei temessük denirdi. (M)

REDE i. (ar. *rede*). *Esk.* Örülmüş bir duvardaki taş veya tuğla sırası. (M)

REDEM veya **REDM** i. (ar. *redem* veya *redm*). *Esk.* Kapı, pencere v.b. yerleri kapama. || Bir deliği tıkama. || Bir şeyin önüne set yapma. || Yapılan set. || *Hedm-i redem,* set veya kapatılmış yeri açma. || *Red-i redem,* set çekme, deliği tıkama. (M)

Reden an die Deutsche Nation («Alman Milletine Mektuplar»), Fichte'nin 1807-1808 arasında Berlin üniversitesinde verdiği on dört dersin adı. Alman milliyetçiliğinin gerçek manifestosu olan ve Prusya'nın çökmesinden sonra yazılan bu eserde Fichte, alman milletinin manevî değelerini yeniden kazandıktan sonra dünyayı kurtarmakla yükümlü olduğunu ileri sürer. (L)

REDENTORİSTİ i. (ital. k.). Köydeki fakirlere İsa'nın öğretisini kabul ettirmek için Liguria'lı Aziz Alfonso Maria tarafından 1732'de Napoli yakınlarındaki Scala'da kurulmuş olan papazlar topluluğunun üyelerine verilen ad. (L)

REDEYEF, Güney Tunus'ta, (Gafsa ili) yer, Gafsa'nın batısında Cezayir sınırı yakınında. Fosfat işletmesi merkezi. (L)

REDHOUSE (sir James William), ingiliz şarkiyatçısı (Londra 1811-ay.y. 1892). İstanbul'a gelerek desinatörlük yaptı (1826). Türkçe öğrenerek Türkçe-İngilizce bir sözlük hazırlamağa başladı. Londra'ya döndü (1834). Türkçe - Fransızca - İngilizce sözlük haline getirdiği eserin, Bianchi'nin Türkçe-Fransızca sözlüğünün yayımlanması üzerine bastırmaktan vaz geçti. Sadaret tercümanı oldu; Hariciye nazırlığında tercümanlık yaptı (1840). İngiliz sefarethanesiyle Osmanlı devleti arasında irtibat tercümanı olarak çalıştı (1848). Türkiye ile İran arasındaki barış antlaşmalarına katıldı (1847). 1853'te Londra'ya döndü. *Osmanlıca Konuşma Dili Cep Kılavuzu* (Vade Mecum of The Ottoman Colloquiae Language) [1855] adlı türkçe el kitabıyle *İngilizce-Türkçe Sözlük* (English-Turkish Dictionary) yayımladı (1861). 1878'de Osmanlıcaya geçmiş arapça ve farsça kelimeleri de kapsayan *Kitab-ı Maani-i Lehçeli-James Redhouse el-İngilizî* (Turkish and English Lexicon Shewing the English Significations of the Turkish Terms) [1. kısım 1884; 2. kısım 1890] yazdı. 1840'ta Sultan Abdülmecid tarafından kendisine Nişan-ı iftihar verildi. 1847'de İran'ın Arslan ve güneş nişanını aldı. 1884'te Cambridge üniversitesinin fahrî edebiyat doktoru unvanını, 1888'de şövalye payesini aldı. (M)

REDİ sıf. (ar. *redā'et*'ten *redī'*). *Esk.* Kötü, alçak, bayağı.

— Tıp. *Esk.* [Yara veya hastalık için] Azmış, tehlikeli, vahim. || *Redi-üt-tabia* («tabiatı kötü olan»), sonu tehlikeli olan frengi v.b. hastalıklar sınıfı.

◆ **Redie** sıf. *Esk.* Redi'nin dişili. (M)

REDİ (Francesco), italyan bilim adamı ve yazarı (Arezzo 1626-Pisa 1698). Tıp ve felsefe doktorası yaptı (1647). Bütün bilim dallarını inceledi; başta klasik diller olmak üzere birçok dil öğrendi. Günümüzdeki roman dilleri ve lehçebilim çalışmalarının öncüsüdür. Crusca akademisine başkan oldu. *Vocabolario*'ya büyük katkılarda bulundu (bu arada yabancı metinlerden aktarmalar da yaptı). Bugün Lavenziana'da bulunan değerli bir kütüphane meydana getirdi. Ferdinando II ile Cosimo III'ün «başhekimi»ydi; büyük dukalık sarayında ve Accademia del Cimento'da çeşitli «tabiî deneyler» yaptı. Titiz bir gözlemci ve başarılı bir deneyci olan Redi, en güç biyoloji meselelerini ele aldı. Böcek nesillerinin kendiliğinden oluştuğunu öne süren eski efsaneyi yıktı; sineklerin, kokmuş etler üstüne başka sineklerin yumurta bırakması sonucunda ortaya çıktığını ispatladı (1668). Ayrıca insan vücudundaki asalak kurtlar ve birçok hayvan üstüne ilk geniş ve metotlu araştırmayı yapan bilgin de Redi'dir; bundan dolayı parazitoloji (1684) biliminin kurucusu sayılır. Redi'nin küçük eserlerinden birçoğunda çok önemli gözlemler vardır (engerek yılanının zehiri [1664], çeşitli bitkilerin külünden elde edilmiş sudan çıkarılan sunî tuzlar v.b.). Hekim olarak da büyük ün ve servet kazandı. *Consulti* adlı eserinden gözlem ve deneye dayanan bir metot ortaya koydu. İlmî yazıları, mükemmel bir üslûp ve arı bir dille yazılmıştır. *Consulti* ve öbür eserleri edebî yönden büyük önem taşır. *Bacco in Toscana* (Bacchus Toscana'da) adlı ünlü dithyrambos'u, Bacchus'un tattığı çeşitli şarapların övgüsünü yapar. Kitap, kapsadığı şiirlerin mükemmelliği, dil ve veznin ustalığı sayesinde ün kazandı. Redi, od'lar, küçük şarkılar, bürlesk şiirler ve soneler de yazdı. Ayrıca *Lettere Famigliari* (Samimî Mektuplar) adlı bir eseri vardır. (M)

REDİA i. (italyan tabiat bilgini *Redi*'nin [1626-1698] adından). Parazitol. Karaciğer sülüklerinin biyolojik çevriminde yer alan eşeysiz birey. (Redia evresinde hayvan muhakkak bir arakonakta asalak olarak yaşar; arakonak bir yumuşakçadır.)

— ANSİKL. Karaciğer kelebeğinin yumurtasından kirpikli bir embriyon çıkar ve bir yumuşakçanın (*Limnaea truncutata*) solunum boşluğuna girer; orada sporosiste dönüşür; sporosist de evrim geçirir; sindirim borusu şeklini alan bir hücre yığını halini alır: buna *redia* denir. Redia'lar yumuşakçanın karaciğerinde yayılır; mevsim kışsa bunlardan karaciğer kelebeği kurtçukları, yazsa dişi redia'lar meydana gelir; bu redialardan da ileride gene karaciğer kelebeği kurtçukları doğar.

İnsanlara, sığır ve koyun gibi hayvanlara geçerek asalak yaşayan hayvan işte çok hareketli olan bu kurtçuklardır. (L)

REDİCULUS kampı, Roma yakınında tepe, Appia yolu üzerinde, Capena kapısı yakınında. Denildiğine göre Hannibal burada kamp kurmuş ve Roma'yı buradan seyretmişti. (Aslında Roma'ya başka bir yönden yaklaşmıştır.) Romalılar burada tanrı *Rediculus* («dönüş tanrısı») adına bir tapınak yaptılar. (L)

REDİF i. (ar. *ridf*'ten *redif,* arkadan gelen). Ask. *Esk.* Osmanlı devleti zamanında ihtiyat askerlerine verilen ad: *Okumak bahsini geç. Çünkü o defter kapalı / Bir redif zabiti mektepleri debboy yapalı* (M.Â. Ersoy). *Bugün cuma. Gönüllüler geliyor. Redif taburu toplanıyor* (Ömer Seyfeddin). Bk. ANSİKL.

— Ed. Her beytin sonunda kafiyeden sonra tekrarlanan takılar, kelimeler veya kelime grupları. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Esk.* İlk *redif* taburları 1835'te Karahisarı Sahib (Afyonkarahisar), Ankara, Çankırı, Siroz (Serez) ve Menteşe sancaklarında kuruldu. Redif subayları normal maaşın dörtte birini alırlar, haftada iki gün çalışırlar ve çalıştıkları gün üniforma giyerlerdi. 1837'de bir redif müşirliği kuruldu. 1843'te serasker Rıza Paşa zamanında çıkan askerlik kanununa göre 5 yıllık muvazzaflık devresinden sonra 7 yıllık bir rediflik devresi konuldu. Muvazzaflık görevini bitiren herkesin 7 yıl süreyle yılda bir ay askerî talim ve terbiye görmesi kabul edildi. 1853'te redifler Hassa, Dersaadet, Rumeli orduları adıyle teşkilâtlandırıldı; ayrıca Arabistan ve Irak ordularının da kurulması planlandı. Hüseyin Avni Paşanın seraskerliği sırasında çıkan kanunda 4 yıllık muvazzaf askerî hizmet, 1 yıl muvazzaf ihtiyatlıktan sonra 6 yıllık bir rediflik dönemi kabul edildi (1869). Daha sonra rediflik dönemi 8 yıl olarak tespit edildi (1887). Redif ordusu subayları muvazzaf ordudakinin aynıydı; bu subaylar aynı zamanda askerlik şubelerinde memur olarak çalışıyorlardı. Redif teşkilâtı 1912'de kaldırıldı.

— Ed. Redif sayılan parçaların yapı ve anlam bakımından benzer olması gerekir.

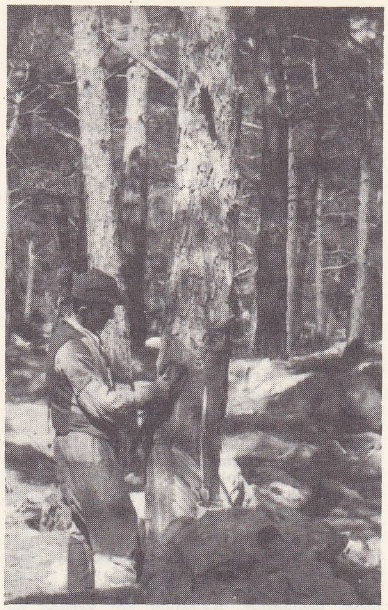

reçine

reçine
Landes bölgesinde
ürün alınışı

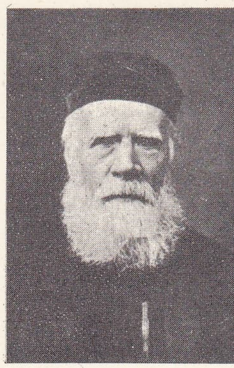

REDHOUSE

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

redia

Meselâ

Kara gözden dökülen yaşlar *için*
Kara bağırda biten başlar *için*

mısralarındaki *için* kelimeleri rediftir. Cinaslı mânilerde aralarında cinas bağı bulunan kelimeler redif sayılmaz. Mısra halinde aynen tekrarlanan rediflere *nakarat* adı verilir. (M)

REDİGAST veya **RİDAGAST** («şen konuk»), islav mitolojisinde, elinde iki yüzlü bir balta tutan savaş tanrısı. Rethra'da (bugün Mecklemburg) ünlü bir tapınağı vardı. (L)

REDİNGOT i. (ing. *riding,* at üstünde gitme ve *coat,* giyecek > *riding-coat'*tan). Kruvaze, bele oturan, bol ve geniş etekli arkası yırtmaçlı uzun erkek ceketi: *Maarif Müdürü, redingotunu ilikleyerek kapıdan fırladı* (R.N. Güntekin).

— ANSİKL. Kıyf. *Redingot,* siyah veya gri şayaktan yapılır. Yaka, klasik biçimdedir. Göğüs iki düğmeyle iliklenir. Sağ ve sol tarafta, iki süs düğmesi vardır. Aynı kumaştan pantolonla giyilir. Yelek, beyaz veya devetüyü rengindedir. Frenk gömleğinin yaka ve göğsü kolalıdır. Plastron veya tek düğümlü kravat takılır. Kravata genellikle mücevherli bir kravat iğnesi iliştirilir.

— Tar. XVII. yy.ın sonuna doğru bazı ingiliz centilmenleri, ata binmek için, önden düğmeli, yakalı, arkasında ve yanlarında yırtmaçları olan bol bir palto giymeğe başladılar. *Redingot* adı verilen bu giyecek 1725'e doğru İngiltere'den kıta Avrupa'sına geçerek özellikle buzlu ve yağmurlu havalarda giyildi. Yine aynı devirde redingot subay kaputu olarak da kullanılmağa başlandı. Fransa'da Restorasyon devrinde krallık muhafızları da redingot giyerdi. Redingot, birçok değişiklik geçirdikten sonra, yeniden, kruvaze, uzun etekli ve yakalı bir sivil elbise oldu ve XX. yy.ın ilk otuz yılı içinde kullanıldı. Türkiye'de Abdülhamid II devrinden (1876 - 1909) sonra, istanbulin yerine giyilmeğe başlandı. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında modaydı. Bir ara resmî tören elbisesi olarak kabul edildi. Kısa bir süre sonra bırakıldı. (LM)

REDİNGTONİT i. (*Redington* madeninin [Kaliforniya] adından fr. *redingtonite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum, demir ve krom sülfat. (L)

REDLİCH (Emil), avusturyalı anatomi ve sinir hastalıkları uzmanı (Bruna, Moravya 1866-Viyana 1930). Viyana'da nöroloji dersleri verdi (1900), sonra Maria-Theresia-Schlössel Sinir Hastalıkları hastahanesine müdür oldu. Özellikle tabes, ihtiyarlık bunaması, sanrılar, aleksi, narkoleksi ve kafa içi yangıları üstüne incelemeler yaptı. (M)

REDLİCH (Hans Ferdinand), alman müzikoloğu (Viyana 1903). Öğrenimini Münih ve Frankfurt üniversitelerinde yaptı. 1939'da İngiltere'ye göç etti ve ingiliz uyrukluğuna girdi. Monteverdi üstünde çalıştı ve bu besteciyle ilgili monografiler yayımladı, eserlerinin modern baskılarını yaptı. Ayrıca, Wagner, Mahler ve Bruckner üstüne incelemeleri vardır. (M)

REDLİCH (Josef), avusturyalı tarihçi, hukukçu ve siyaset adamı (Hodonin, Moravya 1869 - Viyana 1936). Bilimsel çalışmalarına, ingiliz mahallî yönetimi ve ingiliz parlamentosundaki yargılama usulüyle ilgili eserler yazarak başladı: *Englische Lokalverwaltung* (İngiliz Mahallî Yönetimi) [1901], *Recht und Technik des Englischen Parlamentarismus* (İngiliz Parlamentosunda Hukuk ve Teknik) [1905]. Avusturya parlamentosuna seçildi (1907-1918) ve alman Liberal partisinin etkili bir üyesi oldu. Son Lammasch kabinesinden maliye bakanlığı yaptı (ekim 1918), ilk Buresch kabinesinde de aynı göreve getirildi (1931). Savaştan sonra *Das Österreichische Staats-und Reichsproblem* (Avusturya'da Devlet ve İmparatorluk Meselesi) [2 cilt, 1920-1926] adlı önemli eserini yazdı. Redlich, 1926-1931 arasında Harvard üniversitesinde karşılaştırmalı hukuk dersleri verdi. (M)

REDLİCH (Oswald), avusturyalı tarihçi (İnnsbruck 1858 - Viyana 1944). Viyana'da profesörlük yaptı (1893), *Monumenta Germaniae Historica'*yı yönetti (1903) ve Avusturya Tarih enstitüsü yöneticiliğine getirildi (1926). Başlıca eserleri: *Die Österreichische Annalistik* (Avusturya Yıllıkları) [1882], *Rudolf von Habsburg* (1903). *Geschichte Österreichs* (Avusturya Tarihi) [1921]. *Dahlmann-Waitz'*ı yeniden gözden geçirdi. (L)

REDM i. Bk. REDEM.

REDMAN (Henry), ingiliz mimarı (öl. 1528). Tudor üslûbu yapılarında bol miktarda tuğla kullandı. 1495-1497 Arasında Westminster manastırı, 1511'de Windsor'da Saint - George kilisesi yapım işlerinde çalıştı. 1523'ten sonra Oxford'da Eton ve Christ Church kolejlerinin, Hampton Court ve Windsor şatolarının yapımında görev aldı. (L)

REDMOND (John), irlandalı siyaset adamı (Ballytrent, Wexford 1856 - Londra 1918). Muhafazakâr eğilimli, ılımlı bir milliyetçiydi. 1891'de, İrlanda partisinde «parnellist» kesiminin başına geçti. Uzlaşmacı yanıyle, partide otorite kurarak birliği sağladı (1900) ve böylece «Home Rule» kanununun çıkarılmasında etkili bir rol oynadı (1912). Bununla birlikte, Sinn Fein hareketinin hızla geliştiği bir sırada Ulster'deki protestanların ayrılmalarını önleyemedi. 1914'te İngiliz hükûmetine, partisinin desteğini vaat etti ve 1916 ayaklanmasına karşı çıktı. Aslında, partisi Birlikçiler ile Sinn Fein taraftarlarının hâkimiyeti altındaydı. Bu yüzden de, Redmond'un ölümünden az sonra dağıldı. (L)

REDNİNGSKÖYTE i. (norveççe k.). Denizc. Norveç kıyılarında çalışan küçük balıkçı gemilerinin yardımına koşmak için özel olarak tasarlanmış kurtarma gemisi. (Çok sağlam, üzeri baştan kıça güverteli on iki metre boyunda bir teknedir.) [L]

REDNİTZ, Almanya'da ırmak, Bavyera'da; *Regnitz'*in yukarı kollarından biridir. (L)

REDOKS i. (ing. *red*[uction], indirgeme ve *ox*[idation], yükseltgeme'den, *redox*). Kim. Yükseltgen bir maddenin indirgen bir madde üzerine yaptığı kimyasal etki; bu etki, hem indirgenin yükseltgenmesi, hem de yükseltgenin indirgenmesi şeklinde ortaya çıkar. || *Redoks çifti,* nötür bir atom ile iyonlaşmış aynı atomdan veya aynı atomu kapsayan biri indirgen öbürü yükseltgen iki iyondan meydana gelen atom veya iyon çifti; bu atomlar veya iyonlar, elektron alışverişiyle tersinir olarak birbirlerine dönüşürler. || *Redoks potansiyeli.* Bk. $_r$H.

— ANSİKL. Kim. *Yükseltgenlerin ve indirgenlerin gücü.* Belli bir yükseltgen, genel olarak bütün indirgenleri yükseltgeyemez: çözelti halindeki brom, bir iyodürü iyot halinde yükseltger, fakat bir klorürü klor halinde yükseltgeme gücü yoktur; tam tersine burada klor bromürlerden brom açığa çıkarır; klor, iyottan ve bromdan daha güçlü bir yükseltgendir; buna karşılık meselâ I iyonu, Cl^- iyonundan daha güçlü bir indirgendir. Tepkimelerin sonuçlarını önceden bilmek için, yükseltgenleri ve indirgenleri güçlerine göre sınıflandırmak gerekir, bunun için de *redoks çiftleri'*ni ele almak faydalıdır: böylece, elektronların işe karıştığı yarı-tepkimelerle gösterilen sistemleri belirtmek ve bunlar arasındaki redoks tepkimelerini ayırt etmek mümkün olur; meselâ, çözelti halindeki

$$2\,Fe^{3+} + Sn^{2+} \rightarrow 2\,Fe^{2+} + Sn^{4+}$$

tepkimesi,

$$2\,Fe^{3+} + 2\,e^- \rightarrow 2\,Fe^{2+}$$

ile

$$Sn^{2+} \rightarrow Sn^{4+} + 2e^-$$

tepkimelerinin sonucu olarak düşünülebilir ve bu redoks sistemlerini genellikle dengeli kabul ederek, tepkimeye tekabül eden redoks çiftleri

$Fe^{2+} \rightleftarrows Fe^{3+} + e^-$ ve $Sn^{2+} \rightleftarrows Sn^{4+} + 2e^-$ şeklinde, yani, indirgeme $\rightleftarrows$ yükseltgeme $+\ n\ e^-$ şeklinde yazılabilir; çünkü, demir III iyonu kalay II iyonuyle indirgenirse, demir II iyonu da, meselâ, klor ($Cl^- \rightleftarrows Cl + e^-$) ile yükseltgenebilir.

Yükseltgenleri ve indirgenleri güçlerine göre sınıflandırmakla redoks çiftlerinin düzenli bir listesi en basit şekilde hazırlanmış olur. Bu liste, tamamıyle kimyasal verilere göre düzenlenebilir, fakat aslında elektrot potansiyeli kavramına dayanarak redoks çiftlerinin nicel bir sınıflandırmasını veren piller teorisine başvurmak çok daha uygun olur.

Elektrokimyasal piller, redoks tepkimeleriyle çalışan akım üreteçleridir. Meselâ, Daniell pilini ele alalım:

$$\underset{-}{Zn/ZnSO_4} \mid \underset{+}{CuSO_4/Cu}:$$

pil akım üretmeğe başladığı zaman elektronlar, pilin dışında, çinkodan bakıra doğru yol alır; öyleyse elektronların pilin içinde de bakırdan çinkoya doğru akmaları gerekir; bu eletkron akışı, iyonlarla ve elektrotların uçlarındaki alışverişle sağlanır: pozitif elektrot (Cu), bir Cu^{2+} iyonuna iki elektron vererek bu iyonu Cu atomuna dönüştürür; bu bakır atomu da elektrot üzerine çökelir: $Cu^{2+} + 2e^- \rightarrow Cu$; aynı anda negatif elektrot (Zn), bir Zn atomunun Zn^{2+} iyonuna dönüşmesinden arta kalan iki elektronu alır ve çinko atomu çözelti haline geçer: $Zn \rightarrow Zn^{2+} + 2e^-$.

Burada incelediğimiz piller, özellikle Daniell pili tersinirdir; yani, pilin devresi dışına yerleştirilmiş bir üreteçle akım yönünün bir miktar değiştirilmesi, elektrotlardaki kimyasal olayların ters yönde gelişmesine yol açar: böylece bakır çözünür, çinko ise elektrotta birikir. Dış üretecin elektromotor kuvveti hiç akım dolaşmayacak değerde ise, her elektrodun çevresinde denge meydana gelir: $Cu \rightleftarrows Cu^{2+} + 2e^-$ ve $Zn \rightleftarrows Zn^{2+} + 2e^-$; bu denge durumları, yukarıda sözü edilen redoks çiftleriyle gösterilir.

Bir pil, genellikle redoks dengelerinin kurulduğu iki bölümden (iki yarım pilden) veya iki elektrottan meydana gelir. Bu dengelerin türü çok çeşitlidir ve farklı elektrot tiplerine tekabül eder; elektrotlar şu şekilde sınıflandırılabilir: 1. Katyon elektrodu. Tuzlarından birinin çözeltisine daldırılmış bir madenden meydana gelir; meselâ: Zn / Zn SO_4; redoks dengesi $M \rightleftarrows M^{n+} + ne^-$ şeklinde yazılır; indirgenmiş kimyasal madde, doğrudan doğruya madenin kendisidir; 2. Gazlı elektrot. En önemlisi hidrojenli elektrottur; parçalı, gözenekli, siyah platinle kaplanmış bir platin lamadan (platinle kaplanmış platin lama) meydana gelen elektrot, bir asit çözeltisine (HC1) yarıya kadar daldırılır ve 1 atmosferlik hidrojenle temas ettirilir; tekabül eden redoks çifti $1/2\ H_2 \rightleftarrows H^+ + e^-$'dir; hidrojenin basıncı 1 atmosfer ve $|H^+| = 1$ yani $pH = 0$ olursa, elektrot'a «normal» denir;

3. Anyon elektrodu. En önemlilerinden biri kalomelli elektrottur; çok az çözünür bir tuz olan kalomel (civa-I klorür Hg_2Cl_2) ile temas halindeki civadan meydan gelir; kalomel de bir KCl çözeltisine temas eder. Bu elektroda tekabül eden redoks çifti $2Hg + 2\,Cl^- \rightleftarrows Hg_2Cl_2 + 2e^-$'dir; diğer bir örnek de gümüş klorürlü elektrottur;

4. Asıl redoks elektrodu. Belli bir redoks dengesi olan bir çözeltiye daldırılmış etkilenmeyen bir madenden (platin) meydana gelir; ör. demir II ve demir III tuzu, $Fe^{2+} \rightleftarrows Fe^{3+} + e^-$; asit permanganat ve manganez II tuzu.

$$MnO_4^- + 8\,H^+ \rightleftarrows Mn^{2+} + 4H_2O + 5\,e^-$$

Elektronların çözeltiye veya dış devreye doğru hareket etmesini sağlayan madenî elektrot, redoks dengesinn de şu veya bu doğrultuya göre yer değiştirmesini sağlar.

Bir elektrot, hangi tipten olursa olsun, belirli şartlarda, madenî elektrot ile içine daldırıldığı çözelti arasındaki belli bir potansiyel farkıyle nitelenir: «mutlak elektrot gerilimi» denen $E = V_{maden} - V'_{cozelti}$.

Termodinamik görünüşü doğrulayan ve Nernst'in bulduğu formülü genelleştiren bir formül E bağıntısını verir: çözeltideki redoks dengesinin,

$$m_1A_1 + m_2A_2 + \ldots \rightleftarrows n_1B_1 + n_2B_2 + \ldots + ne^-$$

şeklindeki kimyasal bir denklemle (burada A_1, A_2, ... B_1, B_2, ... çözeltideki redoks dengesinde rol oynayan iyon veya molekül türleridir) ifade edildiği genel durumda

$$E = E_0 + \frac{0{,}059}{n} \log \frac{|B_1|^{n_1}_{\times} |B_2|^{n_2}_{\times} \ldots}{|A_1|^{m_1}_{\times} |A_2|^{m_2}_{\times} \ldots}$$

olur. Bu formülde R, tükel gazların mole bağlı olan sabiti; T, Kelvin derecesi; F, faraday (96 500 coulomb); Log bir Neper logaritmasıdır. Sayısal değerlere ve ondalık logaritmaya (log) geçilince, 25°C'ta

$$E = E_0 + \frac{RT}{nF} \text{Log} \frac{|B_1|^{n1} \times |B_2|^{n2} \times \ldots}{|A_1|^{m1} \times |A_2|^{m2} \times \ldots}$$

olur. Meselâ, $|A_1|$, A_1 türünün çözelti içindeki etkinliğidir; çok seyreltik çözeltilerde bu büyüklük molariteyle karışır ve derişiklik ne kadar fazla olursa molariteden o kadar uzaklaşır. E_0, ayrı ayrı ele alınan her elektrot için, teoriyle belirlenemeyen bir sabittir (verilen T ve *p* değeri için); E_0 (normal elektrot gerilimi»dir: bu, bütün etkinlikler birime eşit olduğu zaman, E'nin aldığı değerdir. E ve E_0 deneysel olarak ölçülemez; çünkü bir potansiyel farkı ancak iki elektrot arasında ölçülebilir, yani çözeltiler arasında bir elektrik teması sağlayacak şekilde (normal olarak bir KC1 çözeltisiyle) iki yarım pili birleştirmek gerekir, böyle yapmakla da bir pil elde edilmiş olur. Bu potansiyel farkının ölçümü için, sırasıyle her yarım pile, karşılaştırma elektrodu olarak seçilmiş bir yarım pil bağlanır ve E_0 yaklaşık bir sabitle ölçülür; bu sabit bilinmemekle beraber bütün elektrotlar için aynıdır. E_0'ın bu şekilde ölçülen değeri, karşılaştırma elektroduna göre sıfırdır. Uzlaşma yoluyle seçilmiş karşılaştırma elektrodu, yukarıda tarif edildiği gibi normal bir hidrojenli elektrottur. Deneylerde, bu ölçmeleri, hidrojenli elektrottan daha kullanışlı olan ve hidrojenli elektroda oranla gerilimi kesin olarak bilinen ikinci bir karşılaştırma elektrodu tercih edilir; bu ikinci karşılaştırma elektrodu genellikle kalomelli elektrottur; 25°C'ta ve kalomelle temas eden KC1 çözeltisi doymuş ise, normal hidrojenli elektroda göre bu elektrodun normal gerilimi, $E_0 = +\ 0{,}245$ volttur. Böylece, herhangi bir yarım pilin volt cinsinden E_0 değeri

$$E_{0(H_2)} = E_{0(Hg)} + 0{,}245$$

olacaktır. Her yarım pil için E_0'ın ölçülmesi (ki çoğu zaman güçtür) aşağıdaki tabloda kısmen gösterilen ve *normal gerilimler ölçeği* (veya normal *elektrot* ya da *redoks* potansiyelleri) denen bir listenin hazırlanmasını sağlar.

Bu ölçek özellikle, her biri tuzlarından birinin çözeltisiyle temas eden çeşitli madenlerin normal elektrot gerilimlerini verir; bu şekilde elde edilen sınıflandırma, pek tabiîdir ki bir madenin iyon haline geçme eğilimiyle, yani az veya çok elektropozitif olma özelliğiyle veya indirgenliğiyle sıkı bir ilişki halindedir. Meselâ, redoks çifti madenlerin redoks çiftine benzeyen hidrojen, bir maden olmadığı halde bu listede yer alabilmektedir; listede hidrojenin üstünde bulunan madenler, hidrojenden daha elektropozitiftir. Madenlerin elektrot gerilimlerinin bilinmesi, kullanılan çeşitli pillerin elektromotor kuvvetlerini yaklaşık olarak hesaplamak imkânı verir: meselâ. Daniell pili Zn/ZnSO4⋮ Cu SO4/ Cu için elektromotor kuvvet, açık devredeki potansiyel farkına eşittir; bu da

$$(V_{Cu} - V_{CuSO_4}) + (V_{CuSO_4} - V_{ZnSO_4}) + (V_{ZnSO_4} - V_{Zn})$$

cebirsel toplamına eşit olur; gözenekli kap içinde birbirine değen çözeltiler arasındaki $V_{CuSO_4} - V_{ZnSO_4}$, potansiyel farkı bilinmez; fakat çok zayıf olduğunu düşünmemiz için çeşitli sebepler vardır; bu potansiyel farkı ihmal edilirse, pilin elektromotor kuvveti

$$e = (V_{Cu} - V_{CuSO_4}) - (V_{Zn} - V_{ZnSO_4})$$

olur; yani, bakır ve çinkonun elektrot gerilimleri farkına (cebirsel fark) eşit olur; normal gerilimler yardımıyle yaklaşık sonuç elde edilir: $e = 0{,}34 - (-0{,}76) = 1{,}10$ volt; sonucun pozitif olması, bu pilde bakırın pozitif kutup olduğunu gösterir.

Bu liste ayrıca, «bir madenin başka bir madenle yer değiştirme» tepkimeleri denen kimyasal redoks tepkimelerinin yönünü önceden bilmek imkânı da verir. Meselâ, bir bakır II tuzu çözeltisine daldırılan demir lama hemen bakırla kaplanır; aynı anda demir, Fe^{2+} iyonları halinde çözeltiye karışır. Kimyasal tepkime $Fe + Cu^{2+} \rightarrow Fe^{2+} + Cu$ şeklinde yazılır; bu, bakırdan daha indirgen olan demirin, bakır II iyonlarını indirgeyerek onları madenî bakır haline getirdiği ve çözeltide bu bakır iyonlarının yerini aldığı bir redoks tepkimesidir. Demek ki prensip olarak, bu çeşit tepkimeler yukarıdaki listeye göre önceden anlaşılabilir: bir maden, listede kendisinin altında sıralanan bütün öbür madenleri açığa çıkarır; bu durum, kendisinin üstünde yer alan madenler tarafından açığa çıkarılabilen (sudan veya asit çözeltilerden) hidrojen için de geçerlidir.

Ayrıca, bir madenin elektrot geriliminin, diğer etkenlerin yanı sıra, çözeltideki maden iyonlarının derişikliğine de bağlı olduğunu kesinlikle belirtmek gerekir. Yukarıda verilen genel formülün bir katyon elektroduna uygulanması,

$$E = E_0 + \frac{RT}{nF} \text{Log}\,|M^{n+}|$$

formülünü verir; burada $|M^{n+}|$, çözeltideki maden iyonlarının etkinliğidir; formül Nerst (1890) tarafından hazırlanmıştır. Buradan özellikle şu sonuca varılır: iyonlarıyle temas halinde bulunan ve sadece maden iyonlarının derişikliği ve dolayısıyle etkinliği bakımından birbirinden farklı olan, aynı madenden yapılmış iki yarım pilin birleştirilmesiyle bir tek pil yapılabilir:

$$M/M^{n+}_{|a_1|} \vdots M^{n+}_{|a_2|}/M$$ bu pilin elektromotor kuvveti

$$e = \frac{RT}{nF} \text{Log} \frac{|a_1|}{|a_2|}$$

formülüyle verilir. $|a_1|$ ve $|a_2|$ iki yarım pildeki maden iyonlarının etkinliğidir. Bu şekilde elde edilen ve «derişmeli (veya yoğunlaşmalı) piller» denilen pillerin elektromotor kuvveti genellikle çok düşüktür (birkaç santivolt kadar).

Bu derişmeli pillerin özel bir şekli de, pH'ı (pH=—log $|H^+|$) farklı çözeltilerin kullanıldığı hidrojenli elektrotlardan meydana gelen yarım pillerdir. Bunlardan biri normal hidrojenli elektrot ise, öbürü pH'ı bilinmeyen bir çözeltidir; pilin elektromotor kuvveti, 25°C'ta, e=0,059 pH formülüyle verilir ve bunun ölçülmesi, çözeltinin pH'ını hesaplamak imkânı sağlar; bu, pH'ların *elektrometrik ölçü* ilkesidir; bu usul, laboratuvarlarda ve sanayide çok kullanılır.

Pratik yapımı için, derişmeli bir pilin, elektromotor kuvvetinde büyük bir değişiklik yapılmadıkça yeterli akım üretmeyeceğini bilmek gerekir: bu elektromotor kuvvetin, ya karşılaştırma metoduyle (kesin ve ideal olan bu metodun tek sakıncası çok vakit almasıdır) ya da bir voltmetreyle ölçülmesi gerekir. Yalnız voltmetrenin hassasiyeti yapılacak ölçmelere göre ayarlanmalıdır: bunun için genellikle bir milivoltmetre kullanılır; bu âletin iç direnci çok büyük olmalıdır (en az $10^{10}\Omega$). Yükseltici *elektronik voltmetre* bütün bu aranan şartlara cevap verir; doğrudan okumalı pH-metre'lerde genellikle bu âlet kullanılır; bu tip pH-metre'ler ise, çok hassas ve kullanışlı olduğundan pratikte çok tercih edilir ve yapımları sırasında volt cinsinden değil de pH birimleri cinsinden derecelenir.

Kutuplarındaki potansiyel farkının ölçüldüğü pil, içinde birkaç santimetre küp kadar pH'ı bilinmeyen bir çözeltinin bulunduğu küçük bir kaptan meydana gelir; bu çözeltiye şunlar daldırılır:

Karşılaştırma elektrodu (dış), kolaylık açısından gerekli olan ikinci bir karşılaştırma elektrodudur ve doymuş KC1 çözeltisiyle temas eden kalomelli elektrottan meydana gelir;

gösterici elektrot; birçok çeşidi vardır, fakat en çok kullanılanı *cam elektrot*'tur: alt tarafına küçük bir ampul yerleştirilmiş, yalnız H^+ iyonlarını geçiren yumuşak camdan yapılmış, çok ince çeperli bir tüpten meydana gelir; bu ampulün içinde, tüpe yerleştirilmiş kalomelli elektroda değen ve bir karşılaştırma elektrodu (iç) meydana getiren bir HC1 N/10 çözeltisi vardır; uçları elektronik voltmetreye bağlanan bu sistem, şöyle bir şema ile gösterilebilir:

Kalomelli elektrot (iç karşılaştırma elektrodu)	HCl çözeltisi N/10	pH'ı bilinmeyen çözelti	Kalomelli elektrot (dış karşılaştırma elektrodu)

Cam zar

Cam elektrot

Bir cam elektrot kullanmakla, aşağı yukarı 12 pH'a kadar, 0,01 pH birimlik hassasiyetle ölçme yapılabilir; bu pH'ın daha üstünde yani daha bazik çözeltilerde alkali iyonları (Na^+ veya Li^+) bulunduğu için hata oranı artar.

Daha genel bir şekilde, yukarıda verilen redoks potansiyeleri listesi, redoks çiftlerinin kesin olarak sınıflandırılmasını ve redoks tepkimelerinin önceden bilinmesini sağlar; msl., $Sn^{2+} \rightleftarrows Sn^{4+} + 2e^-$ ve $Hg_2^{2+} \rightleftarrows 2\ Hg^{2+} + 2e^-$ gibi iki redoks çifti olsun;

$$Pt/Sn^{2+}, Sn^{4+} \vdots Hg_2^{2+}, Hg^{2+}/Pt$$

pili, dışarıdaki bir devreye, Sn^{2+} iyonlarının yükseltgeneceği ve Hg^{2+} iyonlarının indirgeneceği bir yönde kendiliğinden akım verirse, $Sn^{2+} + 2Hg^{2+} \rightarrow Sn^{4+} + Hg_2^{2+}$ tepkimesi gerçekleşebilir, yani kalay II iyonu civa II iyonunu indirger; kalay iyonlarından kopan elektronların civa iyonlarına geçmesi için, pil dışındaki akımın civalı yarım pilden kalaylı yarım pile doğru yol alması, yani, civalı yarım pil→kalaylı yarım pil doğrultusunda hesaplanan elektromotor kuvvetin pozitif olması gerekir; böylece $e = +\ 0{,}91 - (+0{,}15) = +\ 0{,}76$ volt elde edilir. Zaten, deneyde de görülebileceği gibi, civa II iyonunun kalay II iyonu tarafından indirgenmesinin bir civa I tuzunun oluşumunu engellemediği, fakat tepkimenin element halinde civa meydana gelene kadar sürdüğü önceden kolayca anlaşılabilir.

Bu arada, daha kesin bir şekilde söylemek gerekirse, elektrot gerilimleri çeşitli etkenlere ve özellikle indirgenmiş şekil ile yükseltgenmiş şeklin derişikliğine bağlıdır: bu durum, sadece elektrotların normal gerilim-

Normal elektrot potansiyelleri ölçeği

REDOKS ÇIFTI	25°C'ta Eo (volt)	REDOKS ÇIFTI	25°C'ta Eo (volt)
$Li \rightleftarrows Li^+ + e^-$	— 3,0	$Sn^{2+} \rightleftarrows Sn^{4+} + 2e^-$	+ 0,15
$K \rightleftarrows K^+ + e^-$	— 2,92	$Cu^+ \rightleftarrows Cu^{2+} + e^-$	+ 0,16
$Ca \rightleftarrows Ca^{2+} + 2e^-$	— 2,87	$Cu \rightleftarrows Cu^{2+} + 2e^-$	+ 0,34
$Na \rightleftarrows Na^+ + e^-$	— 2,71	$2\,I^- \rightleftarrows I_2 + 2e^-$	+ 0,53
$Mg \rightleftarrows Mg^{2+} + 2e^-$	— 2,35	$Fe^{2+} \rightleftarrows Fe^{3+} + e^-$	+ 0,77
$Al \rightleftarrows Al^{3+} + 3e^-$	— 1,67	$Ag \rightleftarrows Ag^+ + e^-$	+ 0,80
$Zn \rightleftarrows Zn^{2+} + 2e^-$	— 0,76	$Hg \rightleftarrows Hg^{2+} + 2e^-$	+ 0,85
$Fe \rightleftarrows Fe^{2+} + 2e^-$	— 0,44	$Hg_2^{2+} \rightleftarrows 2\,Hg^{2+} + 2e^-$	+ 0,91
$Cd \rightleftarrows Cd^{2+} + 2e^-$	— 0,40	$2\,Br^- \rightleftarrows Br_2 + 2e^-$	+ 1,06
$Sn \rightleftarrows Sn^{2+} + 2e^-$	— 0,14	$2\,Cl^- \rightleftarrows Cl_2 + 2e^-$	+ 1,36
$Pb \rightleftarrows Pb^{2+} + 2e^-$	— 0,13	$Mn^{2+} + 4\,H_2O \rightleftarrows MnO_4^- + 8\,H^+ + 5e^-$	+ 1,50
$Fe \rightleftarrows Fe^{3+} + 3e^-$	— 0,04	$2F^- \rightleftarrows F_2 + 2e^-$	+ 2,9
$H_2 \rightleftarrows 2H^+ + 2e^-$	— 0,0000		

redingotlar (1830)

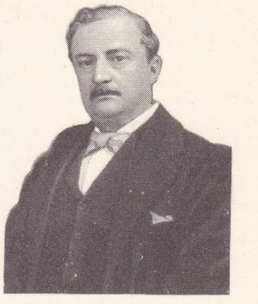

John REDMOND

Foto. Viollet, Wyndham (LAROUSSE)

«Çiçek Vazosu»
Petit Palais, Paris

Odilon REDON

«Kapalı Gözler»
pastel,
Louvre müzesi, Paris

lerinden çıkarılan şematik sonuçları (özellikle ele alınan redoks çiftlerinde bu gerilimler birbirinden çok az farklı olduğu zaman) değiştirebilecek niteliktedir; bu durumda tepkime tam olmayacağı için kimyasal denge kurulabilir.

Nihayet bazı redoks çiftlerinde, elektrot geriliminin, çözeltideki H^+ iyonlarının derişikliğine, yani pH'ına, az veya çok asitli olmasına bağlı olduğu görülür: $Mn^{2+} + 4H_2O \rightleftarrows MnO_4^- + 8H^+ + 5e^-$ denkleminin tekabül ettiği redoks çiftinde durum böyledir ve bazı şartlarda, permanganat iyonunun yükseltgen özelliğini ifade eder. Bu yükseltgenliği niteleyen elektrot gerilimi, $E = E_0 + \frac{RT}{5F} Log \frac{|MnO_4^-| + |H^+|}{|Mn^{2+}|}$ dır; suyun etkinliğine sabit ve tepkimede rol almıyor kabul ederek sayısal değerlere geçip

$$E = 1{,}50 - 0{,}095\ pH + 0{,}012 \log \frac{|MnO_4^-|}{|Mn^{2+}|},$$

yazılabilir; bu da, pH'ın, permanganat iyonunun yükseltgen özelliği üzerindeki etkisini açıklar.

— Biyol. *Redoks* olayları, bitki ve hayvan metabolizmasında önemli bir rol oynar; meselâ hücre solunumunda pek çok redoks tepkimesi işe karışır. (L)

REDON, Fransa'da İle-et-Vilaine idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Vilaine ırmağının ve Nantes-Brest kanalının kıyısında; 10 151 nüf. Eski ırmak ve deniz limanı. Saint-Sauveur kilisesi; XII. yy.dan kalma çan kulesi. Eski evler. Redon bir sanayi merkezidir: dökümhane, tarım makineleri, çakmak fabrikası, damıtma yeri. — *İdare çevresi*, 66 647 nüf. (L)

REDON (Odilon), fransız ressamı ve gravürcüsü (Bordeaux 1840 - Paris 1916). Rodolphe Bresdin'den ofort ve taşbasma tekniğini öğrendi. 1870'te Fantin-Latour ile dostluk kurdu ve Corot ile tanıştı. İzlenimcilerin sadece sondan bir önceki sergilerine katıldı (1885). Daha çok sembolistlere ve nabilere yakındı. Özellikle düşlerini, kafasından bir türlü atamadığı fikirleri, gördüğü kâbusları anlatmağa çalışıyor, sanatını «telkinci» olarak niteliyordu. İlk özel sergisini 1881'de açtı; saman rengi ve mavi kâğıtlara yaptığı füzenler ün kazanmasına yol açtı. 1890'dan sonra yavaş yavaş füzenden vaz geçerek kurşun kalem, sangin ve çin mürekkebiyle çalıştı. 1894'te pastel kullanmağa başladı; kısa bir süre sonra da yağlıboya ve suluboya resimler yaptı. Taşbasma eserleri de vardır: *Goya'ya Saygı* (1885), *Gece* (1886). Yağlıboya resimleri azdır. «Sanatta hiç bir şey sadece irade ile oluşmaz», tersine, her şey, «bilinçaltından gelen etkilere boyun eğmekle oluşur» diyen Redon, bu görüşleri dolayısıyle, gerçeküstücülerin öncülerinden sayılır. Paris'teki Petit Palais'de, elli kadar yağlıboya, pastel ve suluboya resmi, Kröller-Müller müzesinde ve Louvre'da (*Kapalı Gözler, Madam Odilon Redon'un Portresi, Gauguin'in Portresi, Çiçek Vazosu, Örümcek* ve kurşunkalem desenler) tabloları vardır. Domecy şatosuna ve Fontfroide manastırına duvar resimleri de yapmıştır. (L)

REDONDA, Küçük Antiller'de adacık. Antigua'ya bağlıdır, Montserrat ile Nevis arasında. Alümin fosfat yatakları. (L)

REDONDELA, İspanya'da şehir, Galicia'da (Pontevedra ili), Vigo körfezi kıyısında; 17 000 nüf. Küçük balıkçı limanı. (L)

REDONDİT i. (*Redonda* adacığının [Küçük Antiller] adından fr. *redondite*). Miner. Hidratlı tabiî demir ve alüminyum fosfat. (L)

REDON'LAR, lat. **Redones,** Armorik galyalı halkı (başkentleri *Candate* veya *Redones* [bugün *Rennes*]). [L]

Red-Poll («kırmızı baş» anlamında ing. k.), kırmızı tüylü, boynuzsuz ingiliz sığır ırkı; et ve süt verimi bakımından mükemmel bir ırktır. (L)

REDRESÖR i. (fr. *redresseur*, doğrultan'dan). Elektr. Alternatif akımı doğru akıma dönüştüren cihaz. (*Eşanl.* DOĞRULTMAÇ.) || *Mekanik redresör*, bir devreye yerleştirilen ve her periyotta alternatif akımın iki alternasından birini yok edecek hareketli madenî kontakları bulunan cihaz. || *Statik redresör*, bir devreye sokulan ve alternatif akıma karşı, bir yönde öbür yönden çok daha fazla direnç gösteren cihaz. (Bk. ANSİKL.)

— Radyotek. Bk. DOĞRULTMAÇ.

— Topogr. Düz bir arazinin eğik çekilmiş fotoğrafından, bu arazinin deforme olmamış görüntüsünü elde etmeğe yarayan özel fotoğraf makinesi.

— ANSİKL. Elektr. ● *Mekanik redresör*'ler kontaklı ve alternatif hareketlidir. Titreşim meydana getiren veya tireşimleri sürdüren bir veya iki tane madenî lamları vardır.

● *Statik redresör*'ler üç tipe ayrılır:

1. *arklı redresör*'lerin en yaygın tipi civa buharlı olanıdır. Tek veya çok anotlu olan bu âletler cam ampullüdür, en çok 600 A şiddetinde doğru akım ve 500 kW'lık bir güç sağlar. Eksitron* ve ignitron* gibi, madeni küvetli, hava akımlı ve vakumlu redresörler, metalürjide ve demiryollarında kullanılır; bu redresörlerle 3 000 A'lik bir şiddete ulaşır;

2. *kuru redresör*'ler yarı iletkenlerin özelliklerinden yararlanır. Bakır oksitli, selenyumlu, germanyumlu veya silisyumlu çeşitleri vardır. Silisyumlu redresörlere, sm^2 başına 170 A gibi çok yüksek yoğunlukta akım verilebilir. 3 mm^3'lük etken bir hacim için ortalama doğrultulmuş güç 20 kW'a ulaşır. Elektrolizde ve elektrometalürjide, silisyumdan yararlanarak 700 V'un altında 100 000 A'in çok üstüne çıkılabilir;

3. *termoelektronik redresör*'ler arasında vakumlu ve gazlı lambalar sayılabilir. Diyot*, vakumlu lambaların en basiti ve en eskisidir. Radyo alıcılarında ve amplifikatörlerde redresör olarak kullanılır. Yüksek gerilimli diyotlar veya kenotron*lardan ise, X ışınlı lambalara akım vermekte faydalanılır.

Gazlı lambaların çalışması ise, bir gazın atomlarının elektronların çarpmasıyle pozitif iyonlar haline dönüşmesine dayanır.

En çok kullanılanları fanatron* ve tiratron* olan bu cihazlar, çok iyi bir verimle yüksek güçlere kumanda eder. Daha büyük güçler için bunların yerini arklı ve silisyumlu redresörler alır.

Redresörlerin yaygın olarak kullanılmağa başlamasıyle, elektronik ve sanayi elektriğinde önemli gelişmeler yapılmıştır. Düşük güçlü kuru redresörler, amplifikatörlerde, ölçü âletlerinde, telekomünikasyon alıcı ve vericilerinde kullanılır. Elektromıknatısların doğru akımla beslenmesi, tam bir güvenlik içinde sessiz bir çalışma imkânı verir. Eksitron ve ignitronlar sayesinde sanayide kullanılan frekansta tek fazlı akım, demiryolu taşıtlarının cer sistemlerinde çok yaygın bir enerji kaynağı olmuştur. Silisyumlu redresörler ise, elektrokimya, elektrometalürji ve kaynak yapımında önemli uygulama alanı bulmuştur. (L)

RED RİVER, A.B.D.'de kıyı ırmağı, Meksika körfezine dökülür; 2 000 km. Llano Estacado'da (Teksas) doğar, bataklıklarda kıvrımlar çizer, Louisiana'da Shreveport'u sular; en çok su taşıyan sağ kolu, Meksika körfezine ulaşır; sol kolu ise ırmağı Mississippi'nin sağ kıyısına bağlar. (L)

RED RİVER, Kuzey Amerika'da ırmak, Winnipeg gölüne dökülür; 1 060 km. A.B.-D.'de Büyük Göller'in batısında doğar, kuzeye doğru akar, Manitoba eyaletinde Kanada'ya girer ve Winnipeg'de Assiniboina'yı alır. 1811'de lord Selkirk'in bu ırmağın vâdisine yerleştirdiği iskoçyalı kolonlar, Manitoba eyaletinin çekirdeğini meydana getirdi. — Kanada'da (Quebec) ırmak, Ottawa'ya katılır (sol kıyı); 200 km. (L)

REDTENBACHER (Ferdinand), alman mühendisi (Steyr 1809 - Karlsruhe 1863). Önce bakkal çıraklığı yaptı, sonra Viyana'daki politeknik okuluna devam etti (1825-1829). Meslek hayatına bu okulda başladı. 1841'e kadar Zürich'te ders verdi, daha sonra Karlsruhe Teknik yüksekokulunun Makine Yapımı kürsüsüne çağrıldı. 1857'den sonra bu okula müdür oldu. Çeşitli (özellikle makinelerle ilgili) meseleler üstüne çalışmalar yaptı. (M)

REDUNCİNAE çoğl. i. Nagor gibi Afrika'da yaşayan antiloplar altfamilyası. (L)

REDUVİİDAE çoğl. i. Heteroptera takımından reduvius ile benzeri cinsleri kapsayan böcek familyası.

— ANSİKL. *Reduviidae* familyasındaki böcekler özellikle sıcak memleketlerde pek çoktur; etçil olan bu hayvanlar genellikle diğer böceklerin kanıyle beslenir. Bunlardan bazıları (*truatoma, rhodrius, eratyrus*), en çok da Amerika'da yaşayanlar, «chagas hastalığı» adıyle bilinen tripanozomiyaz gibi tehlikeli hastalıkları insanlara bulaştırır. (L)

REDUVİUS i. Kanatlı büyük böcek (15 - 17 mm). [Heteroptera takımından *reduviidae* familyasının örnek tipi.]

— ANSİKL. *Reduvius* uzun gövdeli, esmer bir böcektir; geceleyin uçar, karanlık yerlerden, ağaç kovuklarından, köhne binalardan hoşlanır. Çok yırtıcı olduğundan başka böceklere saldırır, kıvrık hortumuyle kanlarını emer. Sokması zehirli olduğundan çok acı verir. Avrupa'da yaşayan türü *maskeli redivius*'tur (*Reduvius personatus*); bu böcek evlere dadanarak tahtakurularını yiyebilir. (L)

REDÜKSİYON i. (fr. *réduction*). Kim. Bk. İNDİRGEME.

REDÜKTON i. (fr. *réductone*). Çok indirgen kimyasal madde; şekerlerin, özellikle alkali ortamda ısıtılmasıyle meydana gelir. (Redüktonlar, bazı maya sanayilerinde, özellikle bira fabrikalarında kullanılır.) [L]

REDÜKTÖR i. (fr. *réducteur*). Elektr. Ters yönlü bir elektromotor kuvvet taşıyan elemanları (akümülatör elemanları, transformatör veya indükleme bobini sarımları v.b.) bir devreye sokup çıkarmak için özel olarak yapılmış komütatör.

— Kim. Bk. İNDİRGEN.

— Mekan. *Hız redüktörü*, bir dönme hareketinin hızını küçültmek için kullanılan mekanizma. (*Eşanl.* HIZ DÜŞÜRÜCÜ, HIZ KUTUSU, DİŞLİ KUTUSU.) [Bk. ANSİKL.] || *Motorlu hız redüktörü*, dengelenmiş planet dişlili bir redüktör üzerine tespit edilmiş asenkron bir motordan meydana gelen hız redüktörü. (Fazla yer kaplamayan bu tip bir redüktör, dört dişli serisiyle [basit, çiftli, üçlü veya bileşik], 1 ile 3'ten 1 ile 27 000'e kadar hız düşürme oranları için, saniyede dört devir ile saatte dört devir arasında hızlar ve 2 ile 800 mkg arasında bir kuvvet çifti elde edilmesini sağlar.)

— ANSİKL. Mekan. Enerjinin kullanıldığı çoğu durumlarda, mekanik enerji, dakikada N devir yapan bir transmisyon milinin veya bir motorun dönmesiyle elde edilir. Bu enerjiyi kullanan organlar, motris organın devrinden daha büyük veya daha küçük olmak üzere, dakikada N', N" devirle değişik hızlarda dönmek zorundadır. Bu yüzden, başlangıçtaki dairesel dönme hareketini kullanma hareketine dönüştürmek gerekir; *hız redüktörleri*'nin görevi de budur. Redüktörler, düşürülecek hızın yüksekliğine ve iletilecek gücün büyüklüğüne göre çok değişik tiplerde yapılır. Hız değiştirme oranı 7/1'i geçmediği ve bu oranın biraz az veya biraz fazla olmasında bir sakınca gö-

Foto. *LAROUSSE*

rülmediği zaman, kayışlar ve kasnaklar kullanılır; küçültme oranı 10/1'i geçmediği, fakat bu oranın kesinlikle sağlanması gerektiği zaman dişli çarklar ve zincirli transmisyonlardan yararlanılır; nihayet bu oranı yukarıdaki sınırların altına düşürmek gerektiği zaman, ya dişli takımları, ya episikloidal dişliler, ya da her çeşit hız küçültmeğe elverişli çark ve sonsuz vida mekanizması kullanılır.

Çoğu durumlarda (takım tezgâhları, otomobil motorları v.b.), enerjiyi kullanan organın, yapılacak işe göre değişik hızlarda dönmesi gerekir. O zaman, hız küçültme oranını iki uç sınır arasında belirli ölçeklerde değiştirme imkânı veren kademeli kasnak-kayış sistemleri veya hız kutuları kullanılır. (L)

REDWAY (Jacques Wardlaw), amerikalı coğrafyacı (Nashville, Tennesse 1849 - öl. 1942). Kaliforniya üniversitesinde ve Münih'te okudu, Kaliforniya'daki State Normal School'da Fizikî Coğrafya ve Kimya kürsüsünde ders verdi. 1870-1880 Arasında Kaliforniya ve Arizona'da maden arayıcısı oldu, incelemeler yaptı. Coğrafya araştırmalarını, daha sonra, Güney Amerika, Avrupa ve Asya'da sürdürdü. Eserleri: *Manual of Geography* (Coğrafya Elkitabı) [1887]; *Manual of Physiography* (Fizyografya Elkitabı) [1900]; *New Basis of Geography* (Coğrafya'nın Yeni Temelleri) [1901]. (M)

REDWITZ (Oskar, baron VON), alman şairi (Lichtenau, Ansbach yakını 1823 - Gilgenberg, Bayreuth yakını 1891). Romantik anlayışta *Amaranth* (1849) adlı bir destan yazdı. (L)

REDWOOD (sir Boverton), ingiliz kimyacısı (Londra 1845 - öl. 1919). University College school'da okudu. Sir Vivian Majendie ile, Avrupa, Kanada ve A.B.D.'nin petrol sahalarında inceleme gezilerine katıldı. İçişleri bakanlığında, Hindistan dairesinde ve Sömürgeler dairesinde petrol danışmanlığına getirildi. Eserleri: *Cantor Lectures on Petroleum and its Products* (Petrol ve Petrol Ürünleri Üstüne Konferanslar) [1886]; *The Transport of Petroleum in Bulk* (Petrolün Gemilerle Taşınması) [1894]; *A Treatise on Petroleum* (Petrol Üstüne Bir Deneme) [2 cilt, 1896; 4. baskı, 4 cilt, 1922]. Ortaklaşa yazdığı eserler: *The Detection and Estimation of Inflammable Gases and Vapors in the Air* (Havadaki Yanıcı Gazlarla Buharların Keşfi ve Kullanılışı) [1896]; *Handbook on Petroleum* (Petrol Üstüne Elkitabı) [1901]; *Petroleum Technologist's Handbook* (Petrol Teknologlarının Elkitabı) [1915] v.b. (M)

REDYA i. (italyan tabiat bilgini *Redi*'nin [1626-1698] adından ing. *redia*). Karaciğer sülüklerinin biyolojik çevrim sırasında geçirdiği eşeysiz devre: *Karaciğer kelebeği redyası.* (Redya bu evreyi bir yumuşakça üzerinde asalak yaşayarak geçirmek zorundadır.)

— ANSİKL. Karaciğer kelebeğinin yumurtasından kirpikli bir embriyon çıkar, bir yumuşakçanın (*Lymnea turunculata* v.b.) solunum boşluğuna girer, orada sporosist haline geçer ve gelişerek içinde çatallı bir sindirim borusu bulunan bir *redya* halini alır. Bu redyalar yumuşakçanın karaciğerini istilâ ederek mevsim kışsa kelebek kurtçuğu halini alır, yaz ise yavru redyalara dönüşür. Yavru redyalar da gene ileride kelebek kurtçuğu halini alır. Çok hareketli olan bu kurtçuklar insanlara, koyun ve sığır gibi hayvanlara geçerek asalak yaşar. (L)

REE i. Bk. RİE.

REE (LOUGH), İrlanda cumhuriyetinde göl, merkezî yaylanın ortasında; 165 km². Gölün çok girintili kıyıları yerleştiği kalkerli kayaların yan kısımlarının erimesinin sonucudur. Shannon ırmağı tarafından aşılır. (L)

REED (sir Carol), ingiliz sinema yönetmeni (Londra 1906). Bir süre oyunculuk yaptı. 1936'da Midshipman Easy ile yönetmenliğe başladı. İkinci Dünya savaşından önce *Bank Holiday* (Bayram) [1938], *Penny Paradise* (Ucuz Cennet) [1938], *Stars Look Down* (Yıldızların Altında) [1939] gibi filimleriyle tanındı. Daha sonra belgeciler okulunun etkisinde kaldı, 1945'ten sonra en iyi ingiliz yönetmenlerinden biri oldu. Önemli filimleri: *Ölümden Kuvvetli* (Odd Man Out) [1947], *The True Glory* (Gerçek Zafer) [1945], *Üçüncü Adam Kim?* (The Third Man) [1949], *Güreşçinin Sevgilisi* (A Kid For Two Farthings) [1956], *Trapez* (Trapeze) [1956], *Anahtar* (The Key) [1958], *Havana'daki Ajan* (Our Man in Hawana) [1959], *The Running Man* (1962), *Agony and Ecstasy* (1965). *Oliver Twist* (1968) ile Oşcar kazandı. (L)

REEDÜKASYON i. (fr. *rééducation*). Ted. Yeniden eğitme; bunun sonucu. || *Hareket reedükasyonu* (hareket eğitimi), yaralılarda veya hastalarda hareket fonksiyonlarını en kısa zamanda ve mümkün mertebe tam olarak yeniden sağlamak amacıyle yapılan tıbbî tedavi.

— ANSİKL. Ted. *Reedükasyon* çeşitlere ayrılır: 1. *kas reedükasyonu* (Frenkel metodu), bazı kaslara basit bir alıştırma yaptırmaktır; bu kaslar o şekilde birarada çalıştırılır ki, hasta günlük hayatta yapılan hareket ve işlerinin çoğunu aynen yapabilir; 2. *ruhsal reedükasyon*, sabırlı konuşma ve açıklamalarla hastalara yeniden dikkat ve irade kazandırmağa, iç dürtüleri ve sabit fikirleri yenmesini öğretmeğe çalışır (bk. PSİKOTERAPİ); 3. *konuşma reedükasyonu*, meselâ afazili bir hastada görülen konuşma bozukluklarını düzeltmek amacını güder. Bk. ORTOFONİ.

● *Hareket reedükasyonu*, aktif veya pasif kineziterapi ile ergoterapi tekniklerine başvurur. Reedükasyon ya analitik olur, yani bir kas veya kas grubunun yeniden güç kazanmasını öngörür veya fonksiyonel olur, tek bir bozukluğu düzeltmeğe değil, bir fonksiyonu yeniden sağlamağa çalışır; meselâ yeniden yürümeyi, günlük hayatta yapılan hareketlerin yapılmasını öğretmek amacını güder. Hastanın normal bir hayata, hattâ normal bir meslek hayatına dönmesini sağlamak için yapılan hareket reedükasyonu, aynı zamanda psikolojik bir etki de gösterir. Hareket reedükasyonu travmatoloji, nöroloji, romatoloji ve ortopedi servislerinde gün geçtikçe daha fazla kullanılmaktadır. (L)

REEF (BARRIER), Avustralya'nın kuzeydoğu kıyısı boyunca devam eden, yaklaşık olarak 2 400 km uzunluğunda mercan kayalığı. (L)

REEKSPORT i. (fr. *réexporter*'den). Tic. Bir malın gönderilmiş olduğu yerden başka bir yere yollanması. (M)

REEL sıf. (fr. *réel*). Gerçek: *Bir şeyin memduh ve makbul olması için yalnız reel olması kâfi olmadığı noktasında...* (Ahmed Midhat). [M]

REEMPLANTASYON i. (fr. *réimplantation*). Cerr. Sidik yolları cerrahîsinde, sidik borusu ile sidik torbası arasında, sidik borusunu esas yerinden başka bir noktada sidik torbasıyle ağızlaştırmak amacıyle yapılan ameliyat.

— Diş cerr. Bir dişi, bir diş çukuruna yerleştirmek amacıyle yapılan cerrahî müdahale.

— ANSİKL. Diş cerr. Diş *reemplantasyon*'u eskiden çok kullanılırdı. Ama o zamanlar takılan diş, tedavi edilen kişiye ait olmadığı ve başka bir kişiden alındığı için bu işlem tam bir diş nakliydi. Bu ameliyatla elde edilen sonuç çok kısa vadeliydi; çünkü diş, bağlarla tespit edilmesine rağmen tutmuyordu ve kök tedavisi yapılmadığından mikroplu komplikasyonlar ortaya çıkıyordu. Hastanın kendi dişiyle yapılan reemplantasyon ise, bazı şartlarda daha sürekli sonuçlar elde etme imkânını sağlar. Bu ameliyat genellikle bir ön dişin kaza ile yerinden çıkması hallerinde yapılır. Reemplantasyon şartları şunlardır: diş çukurunda ve diş kökünde kırık olmaması, semana iyi yapışacak bir bağ kullanılması; müdahalenin en kısa zamanda yapılması; müdahaleye kadar dişin fizyolojik serum içinde saklanması. Kökü tedavi edildikten sonra diş, diş çukuru içine yerleştirilir ve komşu dişlere bağlarla sıkıca tutturulur. Üç hafta veya bir ay süreyle böylece hareketsiz kaldıktan sonra eğer müdahale başarılı olmuşsa, dişin diş çukuru içinde tuttuğu görülür. Uzun bir süre sonra sonuç gene olumsuzdur. Çünkü, kökte bir erime meydana gelir ve dişin boyu gitgide kısalır, sonunda diş sallanır ve düşer. Bu gelişme genellikle ancak birkaç yıl sonra hasıl olur ve tespit proteziyle yavaşlatılabilir. Bazı hekimler, güç ulaşılabilen lezyonlar temizlendikten sonra, çekilen dişin, diş çukuruna değil sunî bir çukura yerleştirilmesini öngören bir reemplantasyon tekniği ileri sürmüşlerdir. Diş taslaklarının da reemplantasyonu veya transplantasyonu bu arada sayılabilir; bu durumda diş taslakları komşu diş çukurları içinde gelişmelerine devam edebilir. (L)

REES (Otto VAN), hollandalı iktisatçı (Liège 1825 - Utrecht 1868). Groningen (1858) ve Utrecht (1850-1868) üniversitelerinde siyasal bilgiler profesörlüğü yaptı. *Pantheon* dergisinin müdürü oldu. *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot op't Eende der 18. de Eeuw* (Hollanda'da 18. yy. Sonlarından Günümüze Kadar İktisat Tarihi) [2 cilt, 1865-1868] adlı bir eseri vardır. Tarihî eserleri arasında, Pieter de la Court'un ortaya attığı nazariyelerin açıklaması da (1851) yer alır. (M)

REESE (Gustave), amerikalı müzikolog (New York 1899). New York üniversitesinde ders verdi. 1935'te Amerikan Müzikoloji derneğini kurdu; 1950'de bu derneğin başkanı oldu. Kendi konusunda güvenilir kaynaklar olan birçok eser yazdı. Bunlar arasında *Music in the Middle Ages* (Ortaçağda Müzik) [1940] ve *Music in the Renaissance* (Rönesansta Müzik) [1954] önemlidir. (L)

REESKONT i. (fr. *réescompte*). Bank. ve İkt. Daha önce iskonto işlemine tabi tutulmuş ticarî senetlerin, ikinci defa iskonto edilmesi.

— ANSİKL. *Reeskont*, bir bankanın, iskonto ederek bedelini ödediği ticarî bir senedi, başka bankaya tekrar iskonto ettirerek bedelini tahsil etmesidir. Uygulamada, bu işleme *mükerrer iskonto* da denir. Türkiye'de başlıca reeskont yapan kurum Türkiye Cumhuriyet Merkez bankasıdır. Merkez bankasına bu yetki ilk defa 30 haziran 1930 tarih ve 1715 Sayılı kanunla tanınmıştır. Kanun kırk yıl içinde 22 defa değiştirilerek, milletlerarası merkez bankacılığının esas ve tatbikatına uygun seviyeye getirilmeğe çalışılmıştır. 26 Ocak 1970 tarihinde yürürlüğe giren 1211 Sayılı yeni kanunla, Merkez bankasının para ve kredi alanındaki sorumluluk ve yetkileri artırıldı. Kanun, Merkez bankasına, para ve kredinin düzenlenmesi konusunda verdiği yetkilere ek olarak, kredi işlemleri bakımından önemli yenilikler getirdi. Bunlardan en önemlisi orta vadeli reeskont kredisidir. Öngörülen sanayi, gemi inşası, gemi inşa tesisleri ve turizm sektörlerinin orta vadeli yatırım, teçhizat ve işletme kredi ihtiyaçları için, bu kurumların 5 yıla kadar vadeli senetleri reeskont edilebilir. Genel olarak bir senedin «reeskont edilebilir» olması için bazı şartlar gerekir: senedin, ticarî bir ilişki sonucu verilmiş olması; senette imzası bulunan borçlu ve alacaklının ademî tediyeden protesto edilmemiş olması ve senet vadesinin 121 (sanayi sektörü için 181) günden fazla olmaması gibi. (M)

REEVALÜASYON i. (fr. *réévalution*). İkt. Para değerini yeniden düzenleme. (Bk. ANSİKL.) || Para değerinin arttırılması.

— ANSİKL. İkt. Dış ödemeler dengesinde fazlalık olduğu, yani ihracat değeri ithalât değerini aştığı zaman hükûmetler para dış değerini altına veya ölçü olarak alınan başka bir paraya göre yükseltirler. Böylece dış ödemeler bilançosu denkleştirilmiş olur. *Reevaliasyon*'un diğer bir etkeni, para değeri düşen ülkelerin, para değeri artan ülkeler

reduvius

redüktör

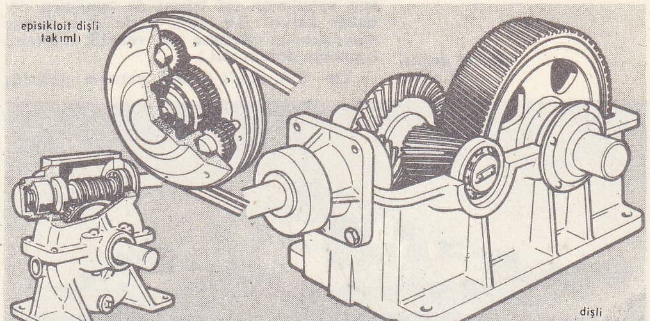

üstüne yaptıkları baskılar ve milletlerarası krizlerdir. Para değerinin attırılması, bu ülkenin mallarına olan talebi dizginler; çünkü ihraç mallarının dış fiyatları artış gösterir. Bunun sonucu olarak ihracata yönelen kesimde işsizlik başgösterir. Bunun sebebi açıktır: malını satamayan bir işletme kısıntıya başvurur ve işçilerinin büyük bir bölümüne yol verir. Ancak spekülasyon amacıyle para istemini arttıran kişi veya özel kurumların da bu işlem üzerindeki rollerini unutmamak gerekir. Zira yapılan bir reevalüasyon sonrasında, psikolojik etkenlerin hâkim olması sonucu reevalüe edilen paraya olan istem artarsa, paranın dış değeri iç ve dış borsalarda yeniden kendiliğinden bir yükselme gösterecektir. Genellikle gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerde para değerini arttırma gibi bir tedbire başvurulur. Çünkü ihracatı sanayi mamullerinden oluşan ülkeler bu yola başvurabilir. Meselâ sanayi ülkesi olan Federal Almanya hükûmeti deutsche markın değerini iki defa yükseltmiş, ayrıca Japonya hükûmeti de yen'in değerini arttırmak zorunda kalmıştır.

Bunlardan başka 1971'de isviçre frangı yüzde 17,1, avusturya şilini yüzde 5,1 oranında reevalüe edildi. (L)

REEVES (John Sims), ingiliz tenoru (Wolwich, Kent 1818 - Worthing, Sussex 1900). 1832'de Kent'teki North Cray kilisesinde orgculuk yaptı. İlk olarak 1839'da Newcastle tiyatrosunda şarkı söyledi. 1842'de Londra'da şarkıcılık yaptı. Milano'daki La Scala tiyatrosunda, Donizetti'nin *Lucia di Lammermoor* operasında Egardo rolüyle opera sanatçısı olarak ilk defa sahneye çıktı. 1888'de *Life and Recollections*'ı (Hayat ve Hatıralar), 1889'da, hatıralarını fıkralar halinde anlattığı *My Jubilee*'yi (Jubilem) yayımladı. (M)

REEVÎ sıf. Bk. RİEVÎ.

REEVİYE sıf. Bk. RİEVİYE.

REF i. (ar. *reff*). *Esk.* Raf. (M)

REF i. (ar. *ref'*). *Esk.* Yükseğe, yukarıya kaldırma. || Ortadan kaldırma, lağvetme: *Ankara'dan vukubulan ihtar üzerine, bilâhire, tahkikatın icrasını, Yunan idaresinin ref'ine tâlik teklifinde bulundu* (Atatürk). || *Ref-i cidal* (veya *niza*), kavganın son bulması. || *Ref-i rık'a*, yüksek rütbeli birine durumu bildiren bir yazı sunma.

— Gram. *Esk.* Arapça bir kelimenin sonunu ötre ile okuma.

— Huk. *İpoteğin ref'i.* Bk. İPOTEK'*in sona ermesi.* || *İtirazın ref'i.* Bk. İCRA'*da itirazın kaldırılması.*

— Mal. *Esk. Ref'i menzil bedeli*, menziller kaldırıldıktan sonra, köylülerin sefer zamanlarında ordunun ihtiyacı için menzillere satmak zorunda kaldıkları erzak yerine konulan vergi. (Bu vergi önceleri menzil yeri olan kazalara göre değil, durum ve geleneğine göre hemen her kazadan alınırdı. Bu bedel, yılda iki defa eşit taksitle toplanırdı. Tanzimattan sonra birçok vergi ve resimle birlikte ref'i menzil bedeli de kaldırıldı.)

— Teşk. tar. *Ref'i vezaret*, bir vezirin rütbesinin kaldırılması. (Bu işlem ceza niteliğinde olduğu gibi, makamından azledilen ve haslarından yoksun kalan bir vezirin, vezaretin gerektirdiği masraflardan korunması için de yapılırdı. Bu durum, Tanzimata [1839] kadar sürdü. Bu tarihten sonra cezaî nitelikteki ref'i vezaret ancak mahkeme hükmüyle yapılmağa başlandı; veziri korumak için uygulanan ref işlemi de tamamen ortadan kalktı. Bir defa vezir olan kimse makamından azledilse bile vezirlik rütbesini taşımağa devam etti.)

— Tıp. *Esk. Ref'i zevaid*, yaranın çürümüş etlerini temizleme, kesip atma. (M)

REFAH i. (ar. *refh*'ten *refâh*). Rahatlık, bolluk, varlık ve huzur içinde olma: *Şekl-i cumhuriyet, milletin refah ve istiklâlini, vatanın tamamiyetini temin eden en muvafık şekil değil midir?* (Atatürk). *Hakikat şu değil mi aziz dostum, biraz refaha kavuşunca eski dünyanız içinizde tepmeğe başladı* (A.H. Tanpınar). || *Refah seviyesi*, maddî şartlar ve imkânlar bakımından bir toplum veya kimsenin bulunduğu düzey.

— ANSİKL. İkt. *Refah* üstüne araştırmaların günümüz iktisat teorisinde o kadar geniş bir yeri vardır ki bu kavrama, iktisadın temel unsurlarından biri diye bakılabilir. İktisat biliminin klasik refah görüşünü genişletme isteğine dayanan bu araştırmalar, her kişinin, mümkün olan azamî refaha ulaşmada başarı sağlamasıyle sosyal refahın «en yüksek noktaya ulaştırılmasının» daima gerçekleştirildiğini ve bunun kişilerce ulaşılan azamîlerin toplamından başka şey olmadığını ileri süren postulatı reddeder. Refah nazariyecileri, bu postulatın tersine, teorinin iktisadî siyasetten ayrı ele alınmaması ve sistemdeki etkinliğin artmasını her zaman mümkün kılacak şartların gerçekleştirilmesine yardımcı olması gerektiğini ileri sürerler. Rekabetin serbestçe işlemesiyle, *otomatik olarak* sağlanacak azamî bir iktisadî verime ve sosyal refaha inanmazlar. Piyasadaki rekabetin mükemmel olmayışını göz önüne alarak, bir üretim azamîsi teorisi kurmağa kadar gitmişler ve bu teoriyi bir dağıtım azamîsi ve tüketim azamîsi teorisiyle tamamlamışlardır. Refah azamîsi hakkında ileri sürülen böyle bir teori, üretimin iktisadî yapısını, gelirlerin dağılımında etkili olan kurumları ve kişisel tercihlerin kademeleşmesini de göz önünde tutar. Bu incelemelerde karşılaşılan zorluklardan biri, ölçülmesi güç olan refah kavramının tanımlanmasıdır. Sözü geçen araştırmaların temel amacı, millî geliri artırmanın, akışını dengeli bir şekle sokmanın ve dağılımını daha iyi bir tarzda düzenlemenin en mükemmel yollarının neler olduğunu belirlemektir. (LM)

REFAHET veya **REFAHİYET** i. (ar. *refâh*'tan *refâhet, refâhiyyet*). *Esk.* Refah. (M)

Refah faciası, İkinci Dünya savaşı içinde İngiltere'ye sipariş edilmiş 4 denizaltıyı almağa giden *Refah* şilebinin Kıbrıs'ın 10 mil doğusunda torpillenerek batması olayına verilen ad (23 haziran 1941). Şilebin batırılması sebebi ve kimlerin batırdığı kesinlikle bilinemedi. Türk hükûmeti, savaştan önce, İngiltere hükûmetine dört denizaltı sipariş etmiş, anlaşmaya göre, denizaltıların türk limanlarında İngilizler tarafından teslimi kararlaştırılmıştı. Son anda İngilizler, teslim işleminde güçlük çıkardılar. Recep Peker hükûmeti, Danıştay'ın onayını beklemeden, denizaltıları teslim alıp getirme kararını aldı ve bu görev Refah şilebine verildi. Gidecek kafilenin kumandanlığına yarbay Zeki Esin, süvariliğine İzzet Dalgakıran getirildi. Subay ve öğrencilerden, seçkin bir görevliler kadrosu kuruldu. Bütün subay, er ve öğrencisiyle bu kadro 199 kişiydi. Gemide ayrıca, tankçı subayı olduğu bilinen bir ingiliz vardı. Refah, hareket ettiği gece (23 haziran) torpillendi. Gemideki 25'er kişilik iki filikadan biri parçalandı. Diğer filikaya 28 kişi binebildi. Bunlar 20 saat sonra Adana'nın ilçesi Karataş'a çıktılar. Geminin ahşap parçalarına tutunup 72 saat ölümle pençeleşen kazazedeler telsizle kaza yerine gitme emri alan *Doğan* gemisi tarafından kurtarıldı. Bunlar dört kişiydi. Böylece 167 görevli boğulmuş oluyordu. Açılan tahkikatta, önce sekiz, sonra iki (kaptan ve süvari) kişi sorumlu bulundu. Bunlar ölenler arasındaydı. Kazazedelerin ailelerine kaza sebebi meçhul olarak bildirildi ve ölenlere şehit işlemi uygulanmadı. (M)

REFAHİYE, Karadeniz bölgesinde (Erzincan ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde) ilçe merkezi kasaba; 5 424 nüf. (1970). Erzincan'ın 74 km kuzeybatısında; yüksl. 1 550 m. Sıvas-Erzincan devlet yolu kasabanın kuzeyinden geçer. Refahiye 83 km'lik bir yolla demiryolu üzerindeki Kemah'a bağlanır. — *Refahiye ilçesi,* 36 495 nüf. (1970); 1 746 km². Merkez, Akarsu, Cengerli, Çatalçam, Gümüşakar bucakları; 117 köy. Ormancılık, tarım ve hayvancılık. (M)

REFAHİYET i. Bk. REFAHET.

REFAKAT i. (ar. *refk*'ten *refâkat*). Arkadaşlık etme, birlikte bulunma: *Erken yatıyor, erken kalkıyordu. Teyzesinin refakatinde kendini bahtiyar addediyordu* (Vâ-Nû). || *Halk dili.* Hastahanelerde hastanın yanında kalan özel bakıcı. || *Refakat ücreti,* hastanın yanında kalan özel bakıcıya verilen para ve özel bakıcı için hastahaneye ödenen para. || *Refakat yatağı,* hastahanelerde hastanın odasında bakıcının kaldığı yatak. || *Refakat etmek,* arkadaşlık etmek, birlikte gitmek: *Birgün ona refakat eden ve hizmetlerini gören Osman ağaya...* (N. Araz). *Büyük muayede salonunu dolaşırken Hindistan seyahatinde bize refakat etmiş olan İngiliz miralayı gözüme ilişti* (B. Felek). || *Esk. Hasbel-refaka* (*t*), arkadaşlık dolayısıyle.

— Ask. *Refakat avcı uçağı,* refakat görevinde uzmanlaşmış avcı uçağı. (Refakat avcı uçakları 1944'te müttefiklerin Almanya'daki hava bombardımanlarının başarıya ulaşmasını sağladı.) || *Refakat gemisi,* bir gemi kafilesine refakat eden veya bir refakat hizmeti gören gemi. Deniz ulaşımını koruyacak biçimde donatılmış hafif gemi tipi. || *Refakat görevi,* keşif, bombardıman, nakliye veya hücum uçaklarını korumak için avcı uçaklarına verilen görev.

— Dy. *Refakat memuru,* uzun parkurlu lüks trenlerinin cer kısmıyle ilgili malzemenin yol boyundaki bakımını sağlamak ve gerektiğinde tamir etmek için trende bulunan memur.

— Müz. ve Mus. *Esk.* Eşlik.

— Turizm. *Refakat memuru,* bir seyahat acentası veya başka bir kuruluşun sorumlu temsilcisi olarak yolcularla geziye çıkan görevli. (Bu görevli taşıt, barınma, gezi gibi işlerin düzenli bir biçimde yürümesini sağlar.) [LM]

REFERANDUM i. (fr. *référendum*'dan). Siyaset ve Huk. Siyasî iktidar tarafından alınan bir kararın idare edilenler tarafından kabul edilip edilmediğini ortaya koyan halkoyuna başvurma usulü.

— ANSİKL. Halkın doğrudan doğruya yönetime katılması iki şekilde olabilir. Birinde (buna «dolaysız demokrasi» adı verilir), vatandaşlar, belirli zamanlarda, siyasî ve idarî kararlara katılmak üzere genel kurul halinde toplanırlar. Eskiçağ sitelerinde bu kurul, gerçek bir hükûmet organı ödevi görürdü ama site halkının yalnız bir kısmı vatandaş sayılıyordu. İsviçre'nin üç kantonunda (Glaris, Appenzell, Unterwald) ve bazı amerikan komünlerinde, yılda bir kez toplanan genel kurulun görevi ancak yöneticileri denetlemekten ibarettir. Halkın yönetime katılmasının ikinci şeklinde ise (buna «yarı dolaysız demokrasi» denir) seçmenlerin görevi, basit temsilî rejimde olduğu gibi, temsilcileri seçmekten ibaret değildir; seçmenler, günlük dilde çok zaman *referandum* ortak adı altında birbirine karıştırılan çeşitli ve değişik usullerle, gerek yasama yetkisine, gerek anayasa yapma yetkisine katılmış olurlar. Bu çeşitli usuller şunlardır:

● *Halk vetosu.* Kanun, parlamento tarafından hazırlanır ve yürürlüğe konmadan önce halka bildirilir. O zaman seçmenlerin bir dilekçe verme hakkı vardır; eğer kanuna karşı olanlar yeterince imza toplayabilirlerse, bu kanunun onaylanması veya kaldırılması konusunda bir referanduma başvurulur; eğer referandum yapılması lehinde kullanılmış oylar yetersiz ise, kanun onaylanmış sayılır. Böyle bir sistem Fransız ihtilâlinden sonra, Yıl I'in «Montagnarde» Anayasasınca öngörülmüştü.

Kuzey Amerika'nın bazı eyaletleri, mahallî anayasalarında bu sisteme yer vermişlerdir.

● *Seçme.* Hükûmet, seçmenlere birkaç çözüm yolu sunar, seçmenler bunlar arasından birini seçerler. Meselâ 21 ekim 1945'te hükûmet, Fransızlara şunu sormuştu: a) aynı gün seçtikleri meclis, yeni bir anayasa hazırlamakla görevli bir kurucu meclis mi olacak, yoksa 1875 Anayasası kanunları çerçevesinde (senato o zaman iki ay içinde seçilirdi) çalışan bir milletvekilleri meclisi mi olacak; b) bu meclis bir ku-

refakat gemisi «Corse»

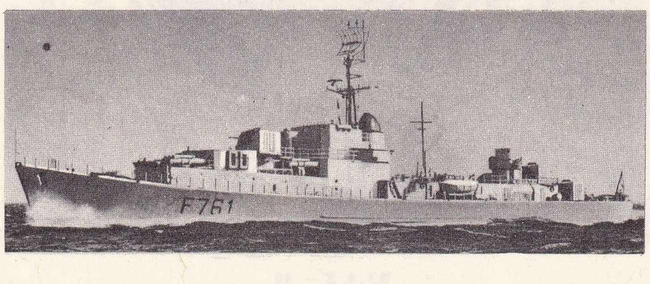

rucu meclis ise, yetkileri sınırsız mı olacak, yoksa ek bir geçici anayasa mı yürürlüğe konacak?

● *Anayasal referandum.* Yeni anayasalar veya anayasa tadili tasarıları seçmenlere sunulur. Fransa'da birkaç anayasa için bu yola başvuruldu.

İsviçre'de, anayasal referandum, gerek federal alanda, gerek kantonlar alanında, mecburîdir.

● *Yasama referandumu.* Hükûmet ve parlamento, organik veya alelâde bir kanun teklif veya tasarısını halkın onayına sunar. 1952 Fransız Anayasası toplantılar süresince hükûmetin veya iki meclisin, resmî gazetede yayınlanan teklifini referanduma sunma hakkını cumhurbaşkanına verir. Ancak bunların, amme yetkilerinin teşkilâtlanmasına ilişkin veya Anayasaya aykırı olmamakla birlikte, kurumların çalışmasında aksaklıklar yaratması muhtemel bir devletlerarası antlaşmanın onaylanmasıyle ilgili kanun teklifleri olması gerekir. Burada sınırlı konular üstünde ihtiyarî bir referandum söz konusu demektir.

Kuzey Amerika'nın bazı eyaletleri ihtiyarî referandum, bazıları ise mecburî referandum usulünü uygular.

İsviçre'de, yasama referandumu, federal alanda ihtiyarîdir (30 000 vatandaşın veya 8 kanton hükûmetinin talebi gerekir). Ama bütçe, malî kanunlar ve üyelerin mutlak çoğunluğuyle meclislerin âcil kararını aldıkları kanunlar için referanduma gidilemez. Kantonlar alanında ise bazen mecburî, bazen ihtiyarîdir.

● *Danışmalı referandum.* Resmî makamlar, seçmenleri danışmalı bir referanduma da çağırabilirler. 1852 Fransız Anayasasının bu tür bir istişareyi öngördüğü anlaşılıyorsa da, bu yola hiç başvurulmamıştır.

● *Halk teşebbüsü.* Vatandaşların teşebbüsüne katılma hakkına bu ad verilir. Burada, kaleme alınmış bir kanun teklifi üstünde veya ilân edilmiş bir reform konusunda belirli sayıda imza toplamak söz konusudur (yazılı teşebbüs). Dilekçe kanunî sayıda imzayı toplayabildiği zaman (İsviçre'de federal kanunlar için 50 000) gerçek bir referanduma gidilir.

Bazı anayasalar (İsviçre, Kuzey Amerika'nın bazı eyaletleri) bir dolaysız teşebbüs öngörürler; bu yolla kabul edilen tasarı, kanun hükmündedir. Bazı anayasalar (Kuzey Amerika'nın çeşitli eyaletleri) ise, dolaylı teşebbüsü öngörürler. Bu durumda teklif veya reform bildirisi parlamentoya sunulur; parlamento onaylar veya reddeder; bazı hallerde, parlamentonun kabul ettiği metin yeniden bir yasama referandumuna sunulur.

İsviçre'de, federal işlerde, halk teşebbüsü ancak Anayasa konusunda işe karışabilir. Bu sınırlamanın sakıncası, Anayasaya, amme yetkilerinin teşkilâtlanmasını hiç bir surette ilgilendirmeyen tedbirlerin sokulmasıdır. Kantonlarda ise, halk teşebbüsü, gerek Anayasa alanında, gerekse yasama alanında uygulanır.

● *Referandum - hakemlik.* İki savaş arasında yürürlüğe giren bazı avrupa anayasaları, yürütme kuvveti ile yasama kuvveti arasındaki anlaşmazlıklarda hakemliği reform aracılığıyle halka tevdi etmeyi öngörmüştür. General de Gaulle'ün de 1958 Anayasasını bu açıdan yorumladığı söylenebilir. Referandumun demokratik niteliği reddedilemez. Çünkü halka, bu yolla, bazı kararların alınmasına doğrudan doğruya katılma imkânı sağlanır (Duguit, seçmen kitlesinin şu veya bu kanun tasarısı üstünde fikir beyan ederken yetenekli temsilciler seçmek istediği zamankinden daha isabetli davrandığını öne sürer). Ama buna karşılık referandum, bir yandan muhafazakâr niteliği dolayısıyle (İsviçre'de reform tasarılarının çoğu statükoyu korumak üzere reddedilmiştir) ve öte yandan da seçmenin çok zaman referandum kavramıyle plebisit kavramını birbirine karıştırıp metnin kendisinden çok kendisine bu metni sunan ve işbaşında bulunan devlet adamını göz önünde tutarak oy kullanması sebebiyle kınanmıştır.

● *Türkiye'de* 1961 Anayasası tasarısı, Kurucu meclis tarafından hazırlandıktan sonra halkoyuna sunuldu. Milletlerarası hukuk dışında yurt içinde ilk olarak başvurulan bu referandum, 28 mart 1961 tarihli ve 283 sayılı, Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında kanun hükümlerine uyularak yapıldı. Anayasa tasarısının halkoyuna sunulması Kurucu Meclis Teşkili Hakkında kanunla öngörülmüş, hattâ yine bu kanunla, referandum sonucunda Anayasanın reddi halinde, her 100 000 nüfus için bir üye hesabıyle ve yeni seçim kanunu hükümlerine göre yeni bir Temsilciler meclisinin seçileceği ve bu suretle yeni bir tasarı daha hazırlanacağı belirtilmişti. Referandumu düzenleyen kanuna göre, seçme yeterliği bulunan her vatandaş, seçmen kütüğüne kayıtlı olmak şartıyle halkoyuna katılabilecekti. Anayasayı kabul eden seçmenler, üzerinde «evet», kabul etmeyenler de üzerinde «hayır» yazılı pusulaları kullandılar. Bu oy pusulaları değişik renklerde yapıldı. Seçim kurulu, Anayasanın halkoyuna sunulmasında uygulanacak esasları ayrıca açıklamıştı. Bu açıklamaya göre, kendilerine oy verme gününe kadar seçme yeteneğini kaybettiğine dair yetkili mercilerden resmî belge gelmiş bulunanlar, seçmen kütüğünde yazılı olsalar bile oy veremeyeceklerdi. Oy verme süresi saat 8'den 17'ye kadardı. Seçim çevresi, seçim bölgesi ve sandık bölgeleriyle propaganda, araçların sağlanması, sandık kurulu üyelerinin ant içmeleri, görev ve yetkileriyle oy verme yeri, oy verme sırasındaki işler konusunda genel seçim kuralları uygulandı. Referandumda kullanılan oy pusulaları 7×10 sm ölçüsünde, 24 puntoluk harflerle beyaz renktekilerin üzerine «evet», açık kırmızı renktekilerin üzerine de «hayır» yazılmak suretiyle hazırlanmıştı. Bu pusulaların içine konulacağı zarflar, ilçe seçim kurulu ve sandık kurulu mühürleriyle mühürlendi. Seçmen, çift mühürlü zarflardan birini aldıktan sonra kapalı oy verme yerine gidecek ve burada bulunan «evet» veya «hayır» ibaresini taşıyan pusulalardan dilediğini bu zarfa koyarak zarfın ağzını bizzat kapattıktan sonra, eliyle sandığa atacaktı. Her iki pusulanın da bulunduğu zarflar geçersiz sayıldı. Bir zarfta aynı renkte birden fazla oy pusulası çıktığı takdirde bu, bir oy sayıldı.

O tarihte Türkiye'nin nüfusu 27 818 248 idi ve bunun 18 992 740'ı köy ve bucaklarda, 8 825 508'i de şehirlerde yaşamaktaydı. Seçmen sayısı da şöyle tespit edilmişti: köy ve bucaklarda 8 693 465 (yüzde 45,8), şehirlerde 4 054 436 (yüzde 45,9); toplam 12 747 901 (yüzde 45,8). Referandum 15 temmuz 1961 günü yapıldı. Köy ve bucaklarda 42 256, şehirlerde 13 793 sandıkta oy kullanıldı. Sayım sonunda köy ve bucaklarda 7 245 158 (yüzde 83,3), şehirlerde ise 3 075 593 (yüzde 79,9) kişinin oy kullandığı anlaşıldı. Geçerli oyların sayısı şöyleydi: köy ve bucaklarda 7 215 101 (yüzde 60,5), şehirlerde 3 066 935 (yüzde 64,7). Anayasa geçerli oyların yüzde 61,7'siyle onaylanmış oldu, oy sahiplerinin yüzde 38,3'ü de Anayasaya «hayır» dedi. Bu suretle referanduma sunulan 1961 Anayasası 9 temmuz 1961 günü 3 934 370 hayır oyuna karşı 6 348 191 evet oyuyle kabul edildi. (LM)

REFERANS i. (fr. *référence*). Bir kimsenin yararlığını gösteren belge: *Müessesemize tam referansı olmayan, iyi tanımadığımız kimse giremez* (A. H. Tanpınar). || Bir metinde öne sürülen bir iddia ve fikrin kaynağı: *Referans göstermek.* || Ticarî ve resmî yazışmalarda, gönderilen bir yazının üzerine konan ve belirli bir anlamı olan, bundan dolayı da cevapta tekrarlanması istenen numaralı ve harfli işaret.

— Fiz. Mat. *Referans düzlemi, referans sistemi* (*Eşanl.* KARŞILAŞTIRMA.) [M]

REFERENT i. (ing. k.). Psikoleng. Bk. *Gösterilen* NESNE.

REFET i. (ar. *re'fet*). *Esk.* Acıma, merhamet etme: *Bir dimagî vedad ü re'fetle...* (Cenab Şahabeddin). || Ekek adı. || *Refet-meab*, çok mehametli.

◆ **Refetlû** sıf. *Esk.* Bazı kumandanlara verilen unvan. (M)

REFET BEY (Abdullah), türk devlet adamı (XIX. yy. ortaları). Şeyhülislâm Arif Hikmet Beyin kardeşi. Medrese öğrenimi gördü. İzmir, Şam, Medine mollalıklarında bulundu, İstanbul kadısı (1850), Anadolu kazaskeri oldu (1851). Divan edebiyatı geleneğini sürdüren şiirleri vardır. (M)

REFETMEK geçl. blş. f. (ar. *ref'* ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Yukarı, yükseğe kaldırmak: *Ehli Şam mağlûp olunca mushafları mızrakların ucuna saplayıp yukarı refettiklerinde...* (Cevdet Paşa). || *Mec.* Ortadan kaldırmak, gidermek. (M)

REFET PAŞA. Bk. BELE (Refet).

REFHAN sıf. (ar. *refâh*'tan *refhân*). *Esk.* Varlıklı bir hayat süren. (M)

REFİ sıf. (ar. *rif'at*'ten *refi'*). *Esk.* Yüksek, yüce. || İ. Erkek adı. || *Refi-üd-derecat*, itibarı yüksek olan. || *Refi-ül-kadr*, değeri yüksek olan. (M)

REF'İ. Bk. MEHMED REF'İ EFENDİ *Kâtipzade.*

REFİ (Ahmed) **Elhac**, türk şairi (XVIII. yy.). Sarayda öğrenim gördü. Ahmed III ile Mahmud I'in musahipliğinde bulundu. Edirne'ye sürüldü. Padişah için yazıp gönderdiği bir şarkı üzerine suçu bağışlanarak İstanbul'a çağırıldı. Yeniden musahipliğe alındı. Eski tarz şiirleri vardır. (M)

REFİA SULTAN, Sultan Abdülmecid'in Gülcemal Kadından olan kızı (İstanbul 1842 -ay.y. 1879). Edhem Paşa ile evlendirildi (1854). [M]

REFİA SULTAN, Abdülhamid II'nin kızı (İstanbul 1891-Beyrut 1938). Müşir Eyüb Paşanın oğlu Ali Beyle evlendi. Bütün osmanlı sülâlesiyle birlikte Türkiye'den çıkarıldı (1924). [M]

REFİDİM. Esk. coğ. Sina yarımadasında ibranî merkezlerinden biri, Sin çölü ile Sina çölü arasında. Eski Ahit'e göre Musa buradaki bir kayadan su fışkırtmıştır. (L)

REFİĞ (Halit), türk filim yönetmeni ve sinema yazarı (İzmir 1934). Şişli Terakki lisesini bitirdi. Bir süre İstanbul Amerikan kolejinde okudu. 1956'dan itibaren dergi ve gazetelerde filim tenkitleri yazdı. Nijat Özön ile birlikte *Sinema* dergisini yayımladı (1956). Filimlerde senaryocu ve yönetmen yardımcısı olarak çalıştı. 1960'ta yönetmenliğe başladı. Başlıca filimleri: *Yasak Aşk* (1960); *Şehirdeki Yabancı* (1963); *Gurbet Kuşları* (1964); *Haremde Dört Kadın* (1965); *Erkek ve Dişi* (1966); *Bir Türke Gönül Verdim* (1970). Sinema üstüne yazdığı yazıların bir kısmını *Ulusal Sinema Kavgası* adlı kitapta topladı (1971). [M]

REFİH sıf. (ar. *refâh*'tan *refîh*). *Esk.* Refah içinde yaşayan. (M)

REFİİ, türk şairi ve mutasavvıfı (XIV. yy. sonu-XV. yy. başları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Eserlerinin incelenmesinden, Seyit Nesimi'yi tanıdıktan sonra onun etkisi altında kalarak hurifî tarikatına girdiği anlaşılıyor. Uzun bir süre halk arasında dolaşarak hurufî inançlarını yaymağa çalıştı. Hurufîlik konularını kapsayan kitaplar yazdı. Fazlullahi Hurufî'nin kitaplarını yorumlayan manzum açıklamalar yaptı. Eserleri: *Gençname* (Hazine Kitabı); *Beşaretname* (Müjde Kitabı). [M]

REFİİ, türk hattatı ve şairi (XVI. yy. başları). Yavuz Sultan Selim devrinde yaşadı. Amasyalıdır. Padişahın sevgisini kazandı, yüksek mevkilere çıktı. Kemalpaşazade Şemseddin Ahmed ile yakınlık kurdu. Şiirleri eski mecmualarda dağınık durumdadır. (M)

REFİİ EFENDİ Yanyalı, türk bilgini (öl. İstanbul 1902). Medrese öğrenimi gördü. Mektebi Sultanîde arapça öğretmenliği görevinde bulundu. Din konuları üstünde çalıştı. Eserleri: *El-Muhtasar* (Özet), *Âyât ve Ehâdis-i Erbain Tercümesi* (Ayetler ve Kırk Hadis Tercümesi). [M]

REFİK i. (ar. *refâkat*'tan *refîk*). *Esk.* Arkadaş, dost: *Şimdi senin bütün o çocukluk arkadaşlarına tercih olunmak icap eden bir dostun, bir refikin var* (H. Z. Uşaklıgil). *Kalem refikleriyle o kadar niyet ettiğimiz halde kısmet değilmiş, bir kere Alemdağına bile gidememiştim* (M. Ş. Esendal). *Son sınıftan iki vicdanlı refikin koluna / Dayanıp çıktı o biçare, sefalet yoluna* (M. Â. Ersoy). || Koca, zevc. || Yardımcı, yamak: *Evet efendim. Bendeniz efendim maiyetinizde Molla Güranî memur refiki Zeynel değil miyim?* (B. Felek). *Melik-i Türk dahi Abdürrahman'ı kırk nefer refikleriyle beraber Haccac'ın memurlarına teslim etti* (Cevdet Paşa). || Erkek adı. (M)

REFİKA i. (ar. *refîk*'ten *refîka*). *Esk.* Zevce, karı, eş: *Gözlerini sıktı ve dört gün*

evvel refikasını gömdüğünü ağlayarak söyledi (A. H. Tanpınar). *Fakat tek zaafı, refikasına karşı beslediği sevgi sanki bu elbiseden bana geçti* (A.H. Tanpınar). || 1. Kadın arkadaş. || İ. Kadın adı. (M)

REFİ Kâlâyî, türk şairi (İstanbul ?-ay.y. 1821). Babası kumaşçı olduğu için Kâlâyi lakabıyle tanınır. Şiirlerinde divan edebiyatı geleneğine bağlıdır. Gazellerinin toplandığı küçük bir *Divan*'ı vardır. (M)

REFİK EFENDİ (Mustafa —denir), türk devlet adamı (XIX. yy.). Selim III zamanında sadaret kethüdası oldu. Nizamıcedidin önde gelen uygulayıcılarındandı. Selim III'-ün tahttan indirilmesi üzerine Alemdar Mustafa Paşanın yanına kaçtı. «Rusçuk yârânı» Selim III'ün tekrar tahta çıkarılmasını planladı; ancak Selim III, Mustafa V tarafından öldürtülünce Mahmud II padişah oldu; Refik Efendi de reisülküttaplığa getirildi (1808). [M]

Refiksaydam Merkez Hıfzısıhha enstitüsü, Ankara'da sağlık kurumu. Türkiye'-de koruyucu hekimliğin gerektirdiği tahlil, kontrol, üretim ve araştırma görevlerini yürütmek üzere, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına bağlı olarak kuruldu (27.V. 1928). Başlangıçta 1267 Sayılı kanuna göre «Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzısıhha müessesesi» adıyle çalışmağa başladı. Sonra görev ve yetkileri 4.I.1941 tarih ve 3959 Sayılı kanunla yeniden düzenlendi. 14. VIII. 1942'de çıkarılan 4288 Sayılı kanunla da kurumun adına, kurucusu ve kuruluş tarihindeki sağlık ve sosyal yardım bakanı Dr. Refik Saydam'ın adı eklendi.

Kurumun merkez bina ve laboratuvarları Ankara'da Cebeci caddesinde toplandı. Daha sonra Adana, Diyarbakır, Erzurum ve İzmir'de şubeleri açıldı; 1968'de de, Ankara'da, Çubuk yolu üzerinde, Esenboğa havaalanı yakınında bir serum çiftliği kuruldu. Serum üretim laboratuvarlarıyle serum hayvanları ve küçük deney hayvanları yetiştirme birimleri buraya taşındı.

Görevleri: 1. halk sağlığıyle ilgili mikrobiyolojik, serolojik, parazitolojik, hematolojik ve kimyasal muayene ve analizleri yapmak; 2. gıda maddeleri ve suların analizleriyle ilgilenmek; 3. ilâç ruhsatı için yapılan müracaatları incelemek, piyasadan toplanan ilâç örneklerini çeşitli yönlerden incelemek ve bunların tedavideki yerlerini tespit etmek; 4. biyolojik maddelerin standartlarını hazırlamak ve kontrollarını yapmak; 5. bakanlıkça gerekli görülen aşı ve serumları hazırlamak; 6. laboratuvar analiz, kontrol ve üretim usullerini standardize etmek; 7. bilimsel inceleme, araştırma ve yayın yapmak; 8. Tababet Uzmanlık tüzüğüne göre, faaliyet alanına giren konulardan personel yetiştirmek; 9. gerekli görülen yerlerde bölge hıfzısıhha enstitüleri açmak; 10. kontrol ve üretim işleri için her çeşit laboratuvar deney hayvanları yetiştirmek. Enstitünün birimleri: bakteriyoloji, kimya, ilâç kontrol, biyolojik kontrol ve standardizasyon, farmakoloji ve toksikoloji, kan transfüzyon, hematoloji, tüberküloz, viroloji ve virüs aşıları üretim, BCG verem aşısı üretim, bakteri ve anatoksin aşıları üretim, serum üretim, küçük laboratuvar deney hayvanları yetiştirme şube ve laboratuvarları. (M)

REFİ MEHMED EFENDİ, türk devlet adamı ve şairi (öl. İstanbul 1818). Esircizade İsmail Efendinin oğlu. Müderris oldu; Galata, Mısır ve Mekke mollalıklarında bulundu. İstanbul kadısı oldu (1817). Divan şiiri türünde gazellerinin toplandığı *Divançe*'si vardır. (M)

REFİÜDDİN MEVLÂNA ŞAH MUHAMMED, hintli müslüman bilgin (Delhi 1750 - ay.y. 1818). Hindistan'da birçok bilgin yetiştiren müslüman bir ailedendir. Önce babasından hadis okudu. Kardeşi Şah Abdülaziz tarafından yetiştirildi. Medrese öğrenimi gördü. Kardeşinin ölümünden sonra onun yerine müderris oldu. Daha çok hadis, kelâm ve usul konularında çalışan Refiüddin, arap, fars ve ordu dillerinde yirmi kadar kitap yazdı. Bu kitapların konusu Kur'an ve islâm diniyle ilgilidir. Müslümanlığın Hindistan'da bilimsel nitelikte bir araştırma ve inceleme alanı olarak benimsenmesi için çalışanların başında gelir. Refiüddin, babası Şah Veliyullah'ın Farsçaya çevirdiği Kur'an'ı yeniden inceledi ve ordu diline çevirdi; bazı yerlerini yorumladı, açıklamalar yaptı. Eserleri: *Tekmil-üs-Sina'a* (Sanatların Bütünlenmesi); *Mukaddemat-ül-ilm* (Bilimin Başlangıçları); *Risâlat-ül-Aruz ve'l-Kafiye* (Aruz ve Kafiye Risaleleri); *Tefsirü Âyâtü'n-Nûr* (Nûr Suresi Ayetlerinin Yorumu); *Fetava* (Fetvalar); *Kıyamâtname* (Kıyametler Kitabı); *Mahşername* (Mahşer Kitabı); *Şerhu's-Sudûr bi Şerh-i Hâl-ül-Mevta ve'l-Kubur* (Ortaya Çıkışın Yorumu ile Kabirlerin ve Ölülerin Durumunu Açıklama); *Mecmuati'r-Resail* (Risaleler Dergisi). [M]

REFİZ sıf. (ar. *rafż*'dan *refîż*). *Esk.* Atılmış, bırakılmış. (M)

REFLEKS i. (fr. *réflexe*). Fizyol. ve Psikol. Dıştan gelen bir uyarım sonucunda doğan ve hareket, salgı v.b. tepkisine yol açan istemsiz sinir etkinliği. || *Kendiliğinden* (*tabiî, şartsız* veya *doğuştan*) *refleks*, hayvanlarda doğuştan bulunan ve sinir sisteminin yapısına bağlı olan refleks. || *Şartlı* (veya *edinilmiş*) *refleks*, yeni bir uyarım ile bir sinir etkinliği arasında sonradan kurulan bağlantı; bu bağlantı, normal olarak sinirleri harekete geçiren uyartıcı ile uyarımın uzun süre birarada olması sayesinde kurulur. Bk. ANSİKL.

— Nörol. *Duruş refleksi*, eklemlerin işleyişiyle meydana gelen ve bir eklemin parçalarının veya tüm vücudun duruşunu sabitleştirmeğe yarayan kas kasılması. (Bu refleksler iki çeşittir: 1. *lokal duruş refleksleri*, tonik bir kasılmaya yol açar ve bir hareket yaptırarak ekleme yeni bir duruş verir [msl. önkolun kola doğru bükülmesiyle ikibaşlı kas hafifçe büzülür]; 2. *genel duruş* (veya *davranış*) *refleksleri*, genel olarak vücudun duruşunu tespit eder [msl. göğsün önden arkaya doğru itilmesi vücudun arka kısmındaki kasların büzülmesine yol açar ve dengenin korunmasını sağlar].)

— Patol. *Ters refleks*, normal olarak bir kirişe vurulunca doğması gereken hareketin tersi olan hareket refleksi. (Meselâ, dizkapağına vurulunca bacak ileriye fırlayacağı yerde içeriye bükülürse, bu bir ters reflekstir; omurilikteki bir lezyona işarettir.)

— Ted. *Refleks tedavisi*, sinir merkezlerini uzaktan irkilterek refleksler doğurma yoluyle bir hastalığı iyileştirmeğe çalışan tedavi metodu.

— Tıp. *Akhilleus Refleks grafiği*, Akhilleus kirişine vurulduğu zaman meydana gelen refleksin grafikle gösterilmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. ve Psikol. Bir duyu sinirinin ucu uyarıldığı zaman, alınan izlenim akson yoluyle merkeze iletilir, merkezden alınan emir hareket veya salgı nöronları aracılığıyle bir hareket veya bir salgıyı başlatır. Bu olayların tümüne *refleks*, bu işi gören sinirlerin tümüne *refleks yayı* denir. Duyu izleniminin bu şekilde hareket veya salgı uyarımına dönüştüğü omurilik noktası refleksin merkezidir; bu merkez, duyu ve hareket yahut salgı nöronlarının birleştiği yerde bulunur. Kasa veya salgı bezine giden sinirler hesaba katılmazsa refleks yayı sadece iki nörondan ibarettir. Birine «çevrel duyu siniri», diğerine «çevrel hareket siniri» denir. Bu temel refleks yayı iki basit nöron arasına birleştirici nöronların katılmasıyle daha karmaşık bir yapı kazanabilir, bu karmaşıklık hayvan türlerinde sinir sistemlerinin gelişme derecesiyle orantılı olarak artar. Pflüger kanunları bu birleştirici sistemlerin işleme şeklini ve refleksin genel şartlarını açıklar: *tek taraflılık kanunu*. Uyarım hafif olursa, refleks sadece uyarılan organda görülür; *iki taraflılık* (*bakışım*) *kanunu*. Uyarım şiddetli olursa refleks bakışık olan iki organı da etkiler; *yayılma kanunu*. Uyarım daha şiddetli olursa öteki organlara da yayılır; *genelleme kanunu*. Nihayet uyarım çok şiddetli olursa, refleks bütün vücuda yayılır; *birikme kanunu*. Tek başına yetersiz olan bir uyarım tekrarlanırsa refleks doğurabilir; *ilişki ve uyum kanunu*. Refleksler bir amaca ilişkin ve uygun olarak çalışır.

Reflekslerin meydana gelebilmesi için, tepki göstermesi beklenilen sinirlerin anatomik ve fizyolojik bakımdan yetersiz olması gerektir. Omuriliğe gelince, bu sinirlerin çıkış bölgesinde kusursuz olması yeterlidir. Nöronlar üstünde etki gösteren bütün sebepler (fizik, elektrik, kimyasal, yakıcı, uyutucu, uyuşturucu etkenler toksinler), reflekslere de etki yapar, onları azaltır veya artırır. Omuriliğin kesilmesi, üst merkezlerin omurilik faaliyeti üstündeki ılımlaştırıcı etkisini yok ettiğinden, refleks cevapları aşırı şiddetlenmesine sebep olur. Omurilikteki refleks merkezlerinin bellibaşlıları şunlardır: gözkapağı omurilik merkezi, serç-omurilik merkezi, sidik torbası-omurilik merkezi, cinsel organları sertleştirme merkezi, meni fışkırtma merkezi, terletme merkezi v.b. Soğanilikte ve beyin tümseklerinde bulunan başlıca merkezler ise şunlardır: göz kırpma merkezi (kornea refleksi), aksırma merkezi, öksürme merkezi, emme ve çiğneme merkezi, yutma merkezi, solunum merkezi, kalp hareketleri merkezi, damar devindirme merkezleri v.b.

Sempatik sistemde de hareket, damar devindiren ve salgı sinirleri bulunduğundan, burası da refleks merkezidir.

● *Şartlı refleks*'ler. iki refleks grubuna ayrılabilir: 1. *şartsız* veya *doğuştan olan refleks*'ler, organizmanın belirli bir uyarmaya verdiği cevaplardır; ortaya çıkabilmesi için sadece sinir yollarının gelişmesi yeterlidir, devam etmesi için de bu yolların tamam olması gerekir (msl. ışığa karşı gözbebeğinin daralması; ağızda besinlerin bulunması sonucunda tükürük salgılanması); 2. *şartlı refleks*, canlıların sinir düzeninde önceden yoktur; doğuştan bir reflekslе birleşerek meydana gelir; bireyin ömür boyunca edindiği bu refleksler kaybolabilir; yerleşip kalabilmesi için sık sık tekrarlanması gerekir.

Şartlı refleksi ilk defa Pavlov incelemiş ve 1903'te Madrid'te toplanan Milletlerarası Tıp kongresine sunduğu bir raporda belirtmiştir. Pavlov, sindirim üstünde çalışırken şartlı refleksi buldu. Besinler köpeğin ağız mukozasıyle temas edince normal tükürük salgısının meydana geldiğini, fakat aynı tükürük refleksinin besinleri sadece görmekle de harekete geçtiğini gördü. O zaman bu olaya «ruhsal salgı» deniliyordu. Bu ilgi çekici olayı inceleyebilmek için, Pavlov şartlı refleksi başlı başına denemeyi ve çeşitlendirmeyi düşündü. Bir süre, köpeğin ağız mukozasına besinin değmesiyle beraber başka türlü, sunî ve şartlı bir duyu uyarımı uyguladı (zil sesi, elektrik akımı) ve bu sistemi sık sık tekrarladı. Sonunda yeni uyartıcı (zil sesi veya elektrik akımı), besin olmadan da tükürük salgısını harekete geçirdi. Şu halde, tükürük salgısına sebep olan tabiî uyarıcı (besinin değmesi) yerine sunî, «şartlı» bir uyarıcı (zil, elektrik akımı) konabilir ve besinlerin görülmesi bile (çoğu zaman temasla birlikte görülmüş olduğundan), şartlı uyarıcı gibi etki gösterir. Bu şekilde doğan reflekse «şartlı refleks» adı verildi. Şartlı refleksin esas mekanizması nedir? Yaptığı çok sayıda deneyden sonra Pavlov'un edindiği sonuç şudur: şartlı refleks, tekrarlanma sonucunda, tükürük bezlerini ilgili duyu organlarına bağlayan (görme, işitme v.b.) yeni sinir birleşmelerinden doğar. Birleşmeler beyin yarımkürelerinde ve kabukaltı bölgesinde bulunan üst sinir merkezlerinin çalışması sonucunda kurulup yerleşir. Şu halde, hayvan üst sinir merkezlerinin çalışması sayesinde doğuştan gelen reflekslerden (içgüdü) başka, çevresine uymasını kolaylaştıran ve bir «duyu işareti»ni (zekâsıyle değil duyularıyle) «anlamasını» sağlayan bireysel, şartlı refleksler edinir. Hayvanları terbiye etmenin, eğitmenin ve alışkanlık kazandırmanın prensibi budur. Daha sonraları, Pavlov bu bilgilerden yararlanarak hayvan türlerinin evrimine, psikiyatriye, insan zekâsının ve idrakin kaynaklarına ilişkin ilgi çekici sonuçlar çıkardı.

— Tıp. Akhilleus *refleksogram*'ı veya Akhilleus refleksinin ölçülmesi, tiroit bezinin çalışmasını inceleme metotlarından biridir. Metodun esası fizyolojik bir temele dayanır: bir kasın kasılma hızı, doğrudan doğruya tiroksin dengesiyle ilgili olarak değişir.

Normal refleksogram olayların yüzde 95'-inde, fizyolojik sınırlar içinde (saniyenin yüzde 25-36'sı arasında) bulunur. Hipotiroidi halinde ise. olayların yüzde 90'ında,

kasılma hızının saniyenin yüzde 50'sine vardığı görülür.

Hipertiroidide, olayların yüzde 70'inden fazlasında saniyenin yüzde 18'ine kadar varan çizgi kısalmaları kaydedilir.

◆ Sıf. Foto. Duyar tabaka üzerinde konunun gerçek görüntüsünü veren bir vizör tertibatıyle donatılmış fotoğraf makineleri için kullanılır. (Vizör bu görüntüyü, ya karanlık odanın içine yerleştirilmiş bir ayna, ya da karanlık odanın hareketlerine uydurulmuş yardımcı bir oda sayesinde verir.)

— Radyotek. Hem yüksek, hem de alçak frekanslı işaretleri yükseltmek için aynı elemanı (elektron lambası veya transistör) kullanma imkânı veren bir devre için söylenir.

— ANSİKL. Radyotek. *Refleks devre*'de, alçak frekanslı işaret, bir lamba veya bir transistör tarafından yükseltilen işaretten ayrılır; elde edilen bu alçak frekanslı işaret, aynı lamba veya aynı transistora yeniden uygulanarak yükseltilir. Böylece, bazı zorluklara rağmen, bir refleks devrede yükseltici eleman yönünden tasarruf yapmak mümkün olur. (L)

REFLEKSOLOJİ i. (fr. *réflexologie*). Fizyol. Reflekslerin incelenmesi. («Refleksoloji» terimi, Pavlov'un şartlı refleksler hakkındaki çalışmalarından çıkmıştır [1903]; sinir sistemi fizyolojisinin sadece bir dalını ifade ettiği için bazı yazarlar bu terimi hemen hiç kullanmaz.) [L]

REFLEKTİVİTE i. (fr. *réflectivité*). Fizyol. Basit bir sinir yayının refleks hareketleri sağlayabilme özelliği. (L)

REFLEKTOGRAFİ i. (fr. *réflectographie*). Yazılı belgeleri yansımış ışıkla temas ettirerek çoğaltma metodu.

— ANSİKL. Bir fotoğraf kâğıdının duyar yüzü bir belgenin üzerine getirilir ve duyar kâğıt arkadan aydınlatılır; böylece belgenin beyaz kısımları, siyah çizgilere tekabül eden yerlere oranla duyartabakayı daha çok etkiler. (L)

REFLEKTOMETRE i. (fr. *réflectomètre*'den). Madenlerin yansıtma gücünü ölçmeğe yarayan âlet. (L)

REFLEKTÖR i. (lat. *reflectere*, yansıtmak'tan fr. *réflecteur*). Opt. Aldığı ışınımları geri gönderen cihaz. Bk. ANSİKL.

— Nükl. *Nötron reflektörü*, bir atom pilini veya bombasını çevreleyen ve içeriden kaçmağa çalışan nötronların bir kısmını geri yansıtan grafit veya berilyum tabakası.

— Telekom. *Anten reflektörü*, yayınlanan dalgaları dar bir demet halinde toplamak için bir antenin arkasına konan, paraboloit veya parabolik silindir biçiminde bir kafesten meydana gelen madenî ayna.

— ANSİKL. Opt. Bir reflektör biçimi ve yansıtma katsayısıyle nitelenir. Gelen ışınları, ya parlak maden yüzeyleri veya aynalar gibi doğrudan doğruya, ya da kâğıt veya kumaş gibi dağıtarak yansıtır. Aslında, gelen ışınımların dalga boyuna göre değişen yansıma, daima bir dolaysız yansıtma (yansıma açısı, yansıyan ışının gelme açısına eşittir) ile bir dağınık yansıtmanın birleşimidir ve her birinin oranları değişiktir. Reflektörün biçimi, bir kaynaktan gelen ışığı çok farklı sınırlar içinde kontrol etmek ve dağıtmak imkânı verir: *şiddetlendirici* (dar demetli), *yayıcı* (geniş demetli), *parabolik* (paralel demetli), *toplayıcı* (bir noktada) reflektörler vardır. Morötesi ışınlar, kızılaltı ışınlar ve ses dalgaları, ışıklı aynı kanunlara göre yansıdığından, bütün bu dalga ve ışınımlar için de reflektörler yapmak mümkündür. (L)

REFORM i. (*réforme*). Düzeltmek, daha iyi duruma getirmek amacıyle yapılan değişiklik: *Zor kullanmadan hiç bir sosyal reformun gerçekleştirilemiyeceği tezini...* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Esk.* Islahat.

— Din. tar. Genel olarak, dindarların törelerinde veya din adamlarına bağlı oldukları kurallarda yapılan değişiklik. || Özellikle de, bir tarikatta ilk kurallara dönme. || Özel anlamda, çeşitli protestan birliklerinin kilise inanç ve disiplininde yaptıkları değişiklikler. || *Katolik Reformu.* Bk. KARŞI *reform.*

— Huk. *Eğitim reformu ve idarî reform.* Bk. TÜRKİYE. || *Tarım reformu.* Bk. TARIM. || *Toprak reformu.* Bk. TOPRAK. (ML)

Reform, XVI. y.da Avrupa'nın büyük bir bölümünü papaların hâkimiyetinden çıkaran ve protestan kiliselerinin kurulmasına yol açan dinî hareket. XV. yy.ın sonunda, hıristiyan kiliselerince istenen dinî ve ahlâkî reform, birtakım vaizler tarafından başlatılmıştı. Ne var ki Roma, dünyevî nüfuz siyasetinden caymadığı gibi yüksek kilise makamlarına tayin yapma sistemini de düzeltmeğe yanaşmıyordu. Halk derin bir huzursuzluk içindeydi ve bütün aydınlar bu duruma bir çözüm yolu bulunmasını istiyorlardı. Erasmus'un eserleriyle, Kutsal Kitap üstünde filoloji incelemeleri başlamış, dinî inanç ve kurumların tenkidine girişilmişti.

10 Kasım 1483'te Saksonya'nın Eisleben şehrinde doğan Augustinus rahibi Martin Luther, uzun süren bir vicdan bunalımından sonra, Aziz Paulus'un «Romalılara Mektup»unda, insanın manevî kurtuluşunu doğrudan doğruya iman'a bağlayan bir metin buldu. Bu metin bütün protestan kiliseleri için bir ilâhiyat, bir ahlâk ve bir mistisizm kaynağı olacaktı. Johannes Tetzel'in yönetimindeki Dominiken rahipleri Saksonya'da gürültülü bir kampanya ile, papa Leo X'un San Pietro kilisesinin yeniden yapılması için gereken maddî imkânları sağlamak amacıyle satışa çıkardığı endüljans'lara müşteri toplamağa çalışırlarken, Luther, Wittenberg üniversitesinde kendi iman doktrinini okutmağa başlamıştı bile. 31 Ekim 1517'de, endüljans'ların dayandığı ülkeye ve fiilî uygulamaya karşı doksan beş tez ilân etti. Ama henüz papaya başkaldırmış değildi. Bu tutumundan doğacak devrimci sonuçları, iki yıl içinde, yavaş yavaş geliştirecekti. Sonunda, haziran 1519'da, Leipzig'de ilâhiyatçı Johann Eck'e karşı, Kutsal Kitap araştırmalarında tek otoritenin, serbestçe kullanılan kişisel yargı olduğunu açıkladı.

Luther'in protestosu katolik dünyasında büyük bir yankı uyandırmıştı. İbranî dili uzmanı Johann Reuchlin'in yeğeni Melanchthon gibi birçok genç ilâhiyatçı Luther'i destekliyordu; Ulrich von Hutten ona Rheinland ve Schwaben şövalyelerinin desteğini vaat etti. Erasmus da, Saksonya seçicisinin himayesini sağlamıştı. Bunun üzerine Luther 1520 haziranıyle eylülü arasında yayımladığı üç başlıca eserinde doktrinini açıkladı. Doktrinin anahatları şunlardı: evrensel ruhanîlik ilkesi, kutsal sırların üçe indirilmesi, kişi vicdanının hürriyete kavuşması ve aynı zamanda din bütünlüğü, kilise ve siyasî disiplin zorunluğu. Luther, aralık 1520'de, kendisini afaroz eden Leo X'un kararnamesini Wittenberg'de alenen yaktı. Ocak 1521'de imparator tarafından Worms diyetine çağrıldı ve fikirlerini cesaretle savundu. Saksonya seçicisi kendisine Wartburg'da inzivaya çekilebileceği bir yer sağladı. Luther orada «Reform»un eline bir silâh vermek için Kutsal Kitap'ı Almancaya çevirmeğe koyuldu. Luther'in Wittenberg'deki en ateşli taraftarı olan Andreas Karlstadt, bunun üzerine rahiplerin yemin mecburiyetini kaldırdı, din adamlarının da evlenebileceğini ilân etti ve kutsal resimlere tapınmaya son verdi. Missa âyini bir «kurban» olmaktan çıktı ve bir anma töreni haline geldi. Wartburg'dan dönen Luther bu oldubittileri onayladı. Daha o zamandan, doktrinlere sansür koyma fikrini benimsemeğe başlamıştı; nitekim fazla radikal bulduğu Karlstadt'ı Saksonya'dan çıkarttı; eyalet içinde, tapınma âyinleri ve papazları olmayan dinî topluluklar kurmağa kalkışan Thomas Münzer Mülhausen'e sığınmak zorunda kaldı. 1524'ten beri, Güney Almanya'da, Münzer tarafından kışkırtılan bir köylü ihtilâli gelişiyordu. Luther, prensleri bu ihtilâli bastırmağa teşvik etti; o sıralarda bir «Devlet kilisesi» fikrini benimsemeğe başlamıştı. İmparator ve katoliklerle mücadelesinde prenslerin yardımına muhtaçtı. 1528'den beri devlet adına kiliseleri denetleyen «ziyaretçiler» de çok geçmeden bir çeşit yeni piskoposluk kurdular.

Karlstadt'ın görüşü, İsviçre'de ve Ren havzasında kabul edilmeğe başlanmıştı. Antik hümanizme bağlı olan ve İsviçre'den paralı asker alınmasına karşı gelmesiyle tanınan Ulrich Zwingli, Luther'in çağrısına uydu ve tasarladığı reformlar gereğince 1525'te Zürich'te, 1528'de Bern'de Kutsal sırları reddetti ve litürjiyi çok sadeleştirdi. 1529'da Basel'de Oecolampade, katoliklere ve hattâ Roma'ya sadık kalan Erasmus'a karşı Zwingli mezhebini yaydı. Bu mezhebi, Strassburg'ta da, 1524'te Martin Bucer kabul ettirmişti.

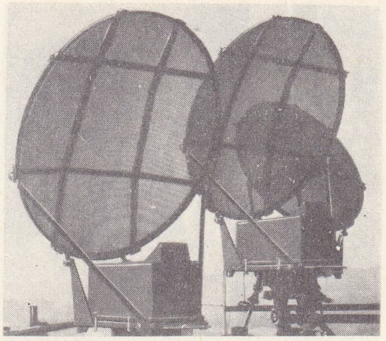

anten reflektörleri (hareketli televizyon röleleri)

Kilise mülkünün el değiştirmesinde çıkar gören alman prensleri Luther reformunu destekliyordu. 1525'te katolikler Dessau'da bir savunma birliği kurunca, Saksonya seçicisi ile Hessen landgrafı Philipp, buna karşılık, Gotha'da bir «İncil birliği»nin başına geçtiler (1526). Güney almanya şehirlerindeki Zwingli taraftarları ise bu birliğin dışında bırakıldı. Avrupa siyasetinin papadan uzaklaştırdığı imparator, 1526'da devletlere kendi sınırları içinde din meselesini istedikleri gibi çözümlemek yetkisini vermişti; ama papayı yendikten sonra bu tavizlerini inkâr etti (1529). Reform taraftarları bu tutumu «protesto» ettikleri için, bağlı oldukları kiliselere «protestan» adı verildi. 1529'da Marburg'da Luther ile Zwingli arasında yapılan uzlaşma teşebbüsü sonuç vermedi. Ama imparator, fransız ve türk tehlikesi karşısında, 21 haziran 1530'da topladığı Augsburg diyetinde, Reform taraftarlarıyle Roma taraftarlarını birleştirmeğe çalıştı. Melanchthon çok önemli tavizler verdi; ama ne zwingli'ciler ne de katolikler anlaşmaya hazır değildi. Sonunda Luther'in sabrı taştı ve gürültülü tartışmaların ardından ilişkiler kesildi. Mart 1531'de, Luther'in reformunu kabul eden prensler ve şehirler Smalkalde birliğini kurdu. Zwingli'nin ölümünden sonra (11 ekim 1531), taraftarları 25 mayıs 1536'da Luther ile Witenberg uzlaşmasını yaptılar. 1532'de Smalkalde birliğinin Fransa ile yaptığı ittifak karşısında imparator daha ılımlı bir siyaset benimsemek zorunda kaldı. 1525 Köylü ihtilâlinin bir devamı olan ayaklanma, yani Strassburg'tan Amsterdam ve Münster'e kadar papazsız ve prenssiz bir toplum kurmak ve yetişkinlerin vaftiz edilmesini öngören bir kilise meydana getirmek amacında birleşen anabatistlerin ayaklanması karşısında, reformcularla katolikler bir an için birleştiler. Bir prenslik ordusu Münster'e girerek korkunç misilleme hareketlerinde bulundu. Ancak imparatorun Luther ve Zwingli taraftarlarını Roma ile uzlaştırmak için harcadığı bütün çabalar (Hagenau ve Worms görüşmeleri ve 1541 Regensburg diyeti) ilâhiyatçıların inatçı tutumu yüzünden sonuç vermedi.

● Reform imparatorluk sınırlarını aşmağa başlıyordu. Anvers'te, Luther'in ilk yazıları 1518'den itibaren okunmağa başlanmıştı. Brüksel'de Marguerite d'Autriche'in hükûmeti danışma için Erasmus'u ve bazı erasmus'çuları çağırdı. Ama 1520 ile 1531 arasında imparator emirnameleri, Kiliseden ayrılanların ölüm cezasına çarptırılacağını ilân ederek hiç olmazsa görünüşte başarı sağladı. Ne var ki, yine de anabatist propagandasının önü alınamamıştı. O sırada İsveç'te kral Gustaf I Vasa, İsveç'i Danimarka boyunduruğundan kurtarıyor (1523), itibarını kaybetmiş bir papaz sınıfının mülklerini kamulaştırıyor ve 1529'dan itibaren de millî monarşiye sıkıca bağımlı resmî bir luther'ci kilise kurmağa çalışıyordu. Danimarka'da kral Christian II bir ihtilâlle devrilmiş, Friedrich I, Luther'ciliği resmî din haline getirmişti. Kısa bir süre sonra, Friedrich I'in tahtta hak iddia eden bir katoliği yenmesi Norveç'in protestan olmasına yol açtı (1537). İngiltere'de, kral Henry VIII, nazır Thomas Wolsey'in yardımıyle, aslın-

Foto. LAROUSSE

Elizabeth I devrinde İngiltere'de katoliklerin tutuklanması, Cabinet des Estampes, Paris

Luther

John Oecolampadius

Calvin

da Luther'ciliğe kesinlikle karşı çıkan bir disiplin reformuna girişmişti. Ama Henry VIII, Karl V'in teyzesi olan karısı Catherine of Aragon ile evliliğinin bozulmasını istiyordu. Papa ise, imparatorun etkisi dolayısıyle, bu evliliği bozmadı. Bunun üzerine, kralın danışmanı Cromwell, 11 şubat 1531'de, kiliseyi tahta bağımlı kılan bir tasarıyı parlamentodan geçirdi. Oysa nazır Thomas Mora sapkınlığı ezmeğe devam ediyordu. Cambridge'li bir ilâhiyatçı olan Thomas Cranmer, kralı papaya rağmen boşanmağa teşvik etti. Sonunda, Henry VIII, 11 temmuz 1533'te Anne Boleyn ile evlenince papa tarafından afaroz edildi. Ocak 1534'te de anglikan sapkınlığının yerleşmesine yol açan eylemler başladı. Katolik birliğini savunanlar, en ünlüleri Thomas More olan birçok kurban verdi. 1537'de ilân edilen *Book of Articles*, içinde yine de birçok katoliklik unsuru bulunan bir Protestanlık ortaya koyuyordu. İskandinavya'da olduğu gibi, İngiliz Protestanlığında da, kilise yöneticilerinin kademeleşmesi muhafaza edildi. Kilise mülkleri satışa çıkarıldı ve 1539'da ilân edilen 6 maddelik kararnameyle, sapkınlıkların kovuşturulması için engizisyon usullerinin uygulanması öngörüldü.

Bu arada, Fransa kilisesinde de derin değişiklikler başlıyordu. Jacques Lefèvre d'Etaples, 1521'de, Meaux piskoposu Guillaume tarafından bölgesindeki reform çalışmalarına katılmağa çağrıldı ve ilk iş olarak da Yeni Ahit'i Fransızcaya çevirmeğe başladı. Bu arada tapınma usullerinde de sadeleşmeye gidiliyordu. Lyon ve Meaux'da, reform propagandası sosyal bir nitelik kazanmağa başlamıştı. 1525 Pavia yenilgisinde kralın esir düşmesinden sonra naip Luisa di Savoia bir süre sapkınlığı bastırma siyaseti güttü. Lefèvre d'Etaples, Strassburg'a sığınmak zorunda kaldı. Dört yıl sonra, Louis de Berquin'in ölüme mahkûm edilmesi Luther ve Zwingli propagandasını durdurdu. Kral François I, siyaset gereği papa Clemens VII'ye yaklaşmıştı. 1534'te reform taraftarları propaganda afişleri asmağa başlayınca, Fransa hükûmeti kıyıma geçti.

● Lefèvre'in öğrencisi olan ve İsviçre'ye sığınan Guillaume Farel, Neuchâteld'e bir zwingli kilisesi ve faal bir propaganda merkezi kurmayı başarmıştı. 1535'te ise, Savoia dükünün ve piskoposunun boyunduruğundan kurtulan Cenevre'ye reform hareketini getirdi. Bu arada, 1 kasım 1533'te fakültelerin açılışı dolayısıyle rektör Nicolas Cop'u reformcu bir konuşma yapmağa teşvik eden Jean Calvin Basel'e sığınarak orada Oecolampade'ın doktrinini benimsedikten sonra 1536 martında *Institution de la Religion Chrétienne* (Hıristiyan Dinî Kurumu) adlı kitabını yayımladı. Calvin'in otoritesi, 1536 sonundan beri Farel'in ısrarı üzerine kaldığı Cenevre'de yayılıyordu. Calvin, Saint-Pierre vaizi olarak, *Institution Chrétienne*'i fransızca bir ilmihal biçiminde özetledi. 10 Kasım 1536'da Farel, her yurttaş için zorunlu olan iman düsturunu açıkladı. Ama bu çeşit bir kısıtlamayı ne liberal burjuva sınıfı, ne cumhuriyet topraklarına sığınmış anabatistler, ne de Kutsal Kitap'ın serbest yorumu sonucunda Arianus'çuluğa ve tabiî dine varan rasyonalist ilâhiyatçılar kabul ediyordu. Güçlü bir muhalefet, 23 nisan 1537'de alınan ve 26 mayıs 1538'de onaylanan bir kararla Farel ile Calvin'in sürgün edilmelerine yol açtı. Calvin, Strassburg'da Fransız Mültecileri kilisesini yeniden kurdu ve Hagenau'da, Worms'ta, Regensburg'ta, luther'cilerin Roma ile uzlaşmaması için mücadele etti. 1540 Seçimlerinde protestanların kazanması Calvin'in 13 eylül 1541'de muzaffer olarak dönmesini sağladı. 20 Kasım 1541'de yayımlanan *Ordonnances Ecclésiatiques*'lerle hıristiyan reformu kesinleşti. Bu reforma uygun olarak kilise, kişilerin ve devlet memurlarının tutumunu denetleyen bir kurul tarafından yönetiliyordu. Muhalefet liderleri sürüldü veya ölümle cezalandırıldı. Aragon'lu bir doktor olan ve Teslis'i inkâr ederek bütün hıristiyan kiliselerini öfkelendiren Miguel Servet (*Christianismi Restitutio*, 1553) Calvin tarafından katolik engizisyonuna ihbar edildi. Hapisten kaçarak Cenevre'ye sığınan Servet tutuklandı ve 28 ekim 1553'te yakıldı. Bu gaddarlığın uyandırdığı kızgınlık uzun süre yatışmadı. Ama Calvin konseylerde, fransız mültecilerinden de destek gören sağlam bir çoğunluğa dayanıyordu. 1559'da Cenevre'de kurulan ve Théodore Bèze'in yönetiminde bulunan Cenevre akademisi, Avrupa'nın en yüksek protestan okulu oldu. Wittenberg'in yapamadığını şimdi Cenevre başarıyordu. Yani şehir, militan Protestanlığın merkezi olmuştu. Karl V'in baskı siyaseti sonucunda Hollanda ve özellikle de Anvers'te gerileyen Protestanlığı Calvin'cilik yeniden canlandırdı. İngiltere'de ise Henry VIII'in 28 ocak 1547'de ölmesinden sonra Calvin'cilik ikinci bir reformun ilham kaynağı oldu. Edward VI'nın henüz bir çocuk olmasından istifade eden Somerset ve daha sonra da Warwick, Cranmer'in yardımıyle, papazların evlenmemesini öngören hükmü ve kilise sunaklarını kaldırdılar ve sadece dinî görevlerde bir kademeleşmeyi kabul ettiler. *Prayer Book*'un (Dua Kitabı) 1549 ve 1552'de yayımlanan iki ayrı metni dua ve tapınmada birlik kurulmasını sağladı. Kral François I'in saltanatının son yıllarındaki kovuşturmalara ve sert kararnamelere rağmen Calvin'cilik krallığın hemen hemen bütün eyaletlerinde protestan kiliseleri kuruyordu. Ayrıca, Calvin'in üç delegesinin huzurunda mayıs 1559'da Paris'te ilk Sinod toplandı.

Bu arada, daha sonraları Karşı Reform adıyle anılacak olan hareket de teşkilâtlanıyordu. Bu hareket, gücünü, bazı küçük sapkın topluluklarının kolayca yok edildiği İspanya'dan ve İtalya'dan alıyordu. Ama Roma başlangıçta bazı hayal kırıklıklarına uğradı. 1545-1548 Arasında, Trento konsilinin ilk toplantıları Papalık kurumunda derin değişiklikler yapılması konusunu pek önemsememişti. Ayrıca, ne imparator ne de Fransa kralı, konsilin kararlarını kabul etmemişti. Protestan kiliseleri temsilcilerinin istemeyerek ve çok geç çağrıldıkları yeni görüşmelerse 1551'de başladı ve 28 nisan 1552'de savaşın başlamasıyle yarıda kaldı.

18 Şubat 1546'da Luther öldüğü zaman, Karşı Reform, Lutherci'liğin yok olacağı umuduna kapıldı. Saksonya dükü Moritz'in yenilgisinden sonra Mühlberg'de galip gelen Karl V, 19 mayıs 1547'de Wittenberg'e girmişti. Ama imparator, Roma'nın beklediği tavizleri vermek istemedi. Augsburg'da yapılan bir antlaşma protestanların temel hürriyetlerini ortadan kaldırmakla birlikte Trento konsilinin kararlarını da uygulatmadı. 1552'de Saksonyalı Moritz imparatorluk davasını terk etti ve savaş yeniden başladı. 3 Ekim 1555'te imzalanan Augsburg antlaşmasıyle de imparatorluğun sınırları içinde protestan kilise ve devletlerin varlığı resmen kabul ediliyor ve her yurttaşın kendi devletinin dinini kabul etmek zorunda olduğu belirtiliyordu. O sırada Protestanlık Almanya'nın üçte ikisine hâkim olmuş, Bohemya'yı ele geçirmiş ve etkisini kısmen Avusturya, Macaristan ve Polonya'ya da yaymıştı.

Reformun henüz iyice yaygın bir duruma gelmediği İngiltere'de katolikler, 3 ağustos 1553'te Henry VIII'in büyük kızı Mary Tudor'un tahta çıkışını sevinç gösterileriyle karşıladılar. Mary Tudor, kardinal Pole ile anlaşarak, İngiltere krallığını Papalık ile uzlaştırmak için çaba göstermeğe başladı. Oğlu Philipp'i kraliçeyle evlendirmiş olan

«Luther ve Dostları» solda, Luther; ortada, saksonya elektörü Friedrich III, Toledo

Luther papanın bullasını yakarken (10 aralık 1520) Cabinet des Estampes, Paris

Oxford'da Ridley ve Latimer'in yakılışı (1555), ağaç oyma, British museum, Londra

Foto. *LAROUSSE ; Encyclopedia Britannica*

REFORM

Theodore Beza

Heinrich Bullinger

Hilderich Zwingli

reform

imparatorun aracılığıyle, papa Julius III, kilisenin kamulaştırılmış malları üstünde hak iddiasından vaz geçti ve parlamento 30 kasım 1554'te İngiltere'nin yeniden katolik kilisesine döndüğünü ilân etti. Bundan sonra girişilen kıyımda, Anglikan kilisesi, başta Cramer olmak üzere 277 kurban verdi. Ama 17 kasım 1558'de Mary Tudor ve kardinal Pole öldüler. Henry VIII ile Anne Boleyn'in kızı Elizabeth, İngiltere kraliçesi oldu. Katoliklikten nefret eden Elizabeth için din bir hükûmet aracından başka şey değildi. Babasının reformunu Edward VI'nın reformuna tercih ediyor ve Calvin'ciliğin getirdiği cumhuriyetçi kurumlardan da hoşlanmıyordu. Üç karanameyle, tahtın kilise üstündeki hâkimiyetini yeniden kurdu. 1552 Tarihli *Prayer Book* (Dua Kitabı) bazı değişikliklerle yeniden yürürlüğe girdi. İngiltere'de «Tanrı çocuklarının katkısız serbestliğini» arayan küçük topluluklar belirmeğe başlamıştı. Roma, Elizabeth'e karşı İskoçya'nın yardımına güvenebilirdi. Ama John Knox'un ateşli dinî konuşmaları, kişizadelerin düşmanlığı ve halkın hoşnutsuzluğu çok geçmeden kuzeyde de tamamıyle cumhuriyetçi ve piskopossuz bir kilisenin gelişmesine yol açtı.

Fransız protestanları arasında, krala bağlı subaylar, İtalya ve Fransa'da savaşmış kimseler ve en yüksek ailelerden bazı kişiler yer almağa başlamıştı. O zamana kadar sadece dinî nitelik taşıyan bu topluluk askerî bir kimlik kazanıyordu. Mayıs 1558'de, Pré-aux-Clercs'de 4 000 kişi, silâhlı kimselerin refakatinde, ilâhiler okuyarak Sen nehri boyunca yürüyüşe geçti. Kral Henri II durumdan kuşkulandı. Guise düklerinin kardeşi olan Lorraine kardinali 1550'den beri Cizvitleri Paris'e kabul etmişti. 1555 Aralık ayında Roma'da papa Paulus IV ile yaptığı görüşmeler sırasında Calvin'cilikle derhal mücadeleye girişmeğe söz vermiş, Roma engizisyonunun Fransa'ya yerleşmesini de memnuniyetle kabul etmişti. 3 Nisan 1559'da imzalanan Cateau-Cambrésis antlaşmasıyle, altmış beş yıldan beri süregelen İtalya savaşları İspanya lehine sonuca bağlandı ve iki krallık din sapkınlarına karşı uzlaşmaya vardı. Henri II Cenevre veya İngiltere'ye karşı bir haçlı seferi düzenlemek istiyordu. 2 Haziran 1559'da Ecouen'da imzalanan yeni bir kararname, protestanlara kaçmak veya ayaklanmaktan başka bir çare bırakmadı. Paris parlamentosundan dört danışman Bastille'e hapsedilmişti. 10 Temmuzda kralın bir kaza sonucu ölümü, Fransa'da din savaşlarının başlamasını ancak üç yıl geciktirebildi. Bk. PROTESTANLIK. (L)

Reformatio in peius. Rom. huk. Kanun yoluna başvurulması halinde, bir mahkeme kararının kanun yoluna başvuran aleyhine değiştirilmesi. Kural olarak ne medenî usul hukukunda ne de ceza usul hukukunda bir karar, kanun yoluna başvuran aleyhine değiştirilemez. Ancak karşı taraf veya savcı da kanun yoluna öteki tarafla birlikte başvuracak olursa, bu kural işlemeyebilir. (M)

REFORMATSKİY (Sergey Nikolayevic), rus kimyacısı (1860-1934). Kiev üniversitesinde ders verdi; organik kimya alanındaki araştırmalarıyle (terebik, sorbik, geranik asitler v.b., organometalik bileşikler v.b.) ünlüdür. α konumunda bir brom atomu bulunan alifatik asitler ile ketonlar arasında, çinko ve magnezyum eşliğinde meydana gelen yoğunlaşma tepkimesine *Reformatskiy tepkimesi* denir: $RCOR + Br\ CH_2COOR + H_2O + Zn \rightarrow R_2C(OH)\ CH_2COOR + (Z_nO.HBr)$. [M]

REFORMCU sıf. (*reform*'dan *reform-cu*). Reform taraflısı. *Esk.* Islahatçı. ‖ Reformculukla ilgili olan veya reformculuğu savunan: *Reformcu bir tutum.* (L)

REFORMCULUK i. (*reformcu*'dan *reformcu-luk*). Toplumda daha büyük bir sosyal adaletin, ihtilâle başvurmadan, mevcut kurumlar çerçevesinde, hukukî reformlarla sağlanabileceğini ileri süren siyasî sistem. Bk. SOSYALİZM. (L)

REFORMİNG [riforming] i. («yeniden meydana getirme» anlamında ing. k.). Petr. Sıcaklık ve basınç etkisiyle bir benzinin yapısını değiştiren rafinaj usulü.

— ANSİKL. *Rerofming*, cracking'in özel bir şeklidir ve bazı hidrokarbonların dönüşümüyle oktan indisinin büyük ölçüde artması sağlar. Bu rafinaj usulü, az patlayıcı yakıt ihtiyacının hızla artması üzerine, rafinerilerin naftaları (ağır benzin) ve artık gazyağlarını cracking işleminden geçirmeğe başlamasıyle, 1930 yıllarına doğru ortaya çıktı. Yüksek sıcaklık ve basınç gerektirdiği için reforming önceleri termik cracking tesislerinde uygulandı. Daha sonra, alaşımlı çelik borularla donatılmış fırınları kapsayan özel tesisler inşa edildi. Bu fırınlarda tepkimeyi kontrol etmek mümkündür; bunun için, ürünü fırının son kısmında belli bir süre dinlendirdikten sonra, üzerine daha az sıcaklıkta bir yağ püskürtüp soğutulur (*bas-*

Foto. *Encyclopedia Britannica*

reforming

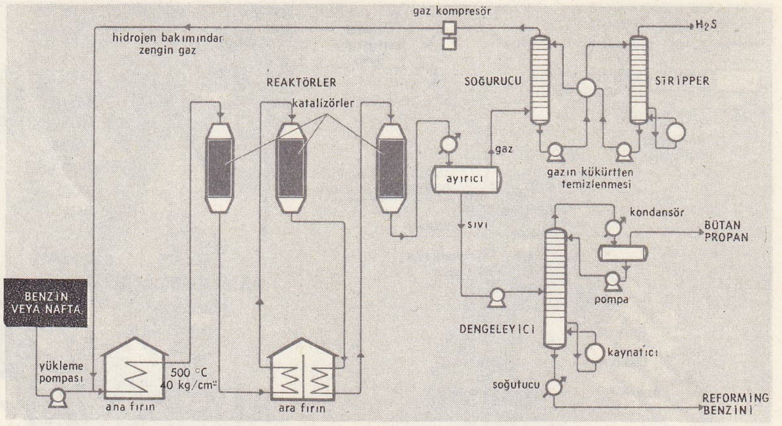

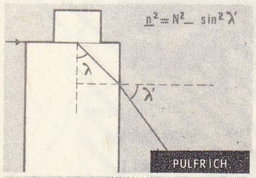

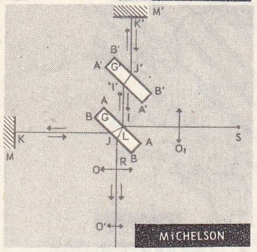

refraktometreler

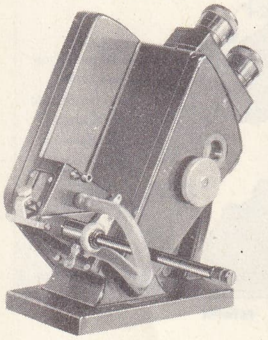

reg

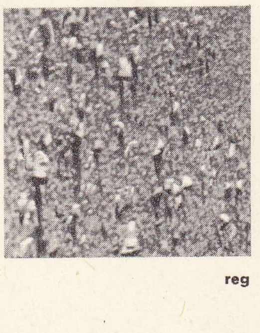

tırma). Cracking'de olduğu gibi başlıca yapı değişimleri, olefinler ve polimerleşme yoluyle çeşitli bileşikler veren molekül ayrışmalarıdır. İşlem 600° C sıcaklıkta ve 75 atmosfer basınç altında uygulanırsa 80 oktanlık bir benzin elde edilir.
1940 ile 1950 arasında uygulanmağa başlayan *katalitik reforming,* daha düşük işlem şartlarında, meselâ 500° C ve 30 atmosferde 95 oktanlık benzinler elde etme imkânı veren çok daha gelişmiş tepkimeler ortaya koyar. Katalizörün etkin maddesi ya «platforming» denilen işlemdeki gibi platin, ya da «hidroforming» denilen metottaki gibi krom veya molibden oksit olabilir. Başlıca hidrokarbon dönüşümleri, naften sınıfı hidrokarbonların hidrojen giderme ve çevrimleştirme işlemleriyle aromatik hidrokarbonlar verdiği dönüşümlerdir. Böylece açığa çıkan hidrojen fazlası, birçok rafinaj metodunda, özellikle reforming benzinindeki kükürdün giderilmesinde yeniden kullanılabilir. Tepkimeler endotermik olduğu için, ara ısıtma fırınları bulunan seri halinde reaktörler yerleştirilir.

Katalitik reforming ürünlerinde bol miktarda bulunan aromatik hidrokarbonlar, genellikle bir eritici yardımıyle çıkarılabilir ve gerek uçak benzinleri için, gerek petromkimya* için değerli bir hammadde meydana getirir. (L)

REFRAKTER sıf. (fr. *réfractaire*). Kim. Güç ergiyen veya güç etkilenen.

— Fizyol. *Refrakter devre,* uyarılabilen bir sistemin her hangi bir uyarıya cevap veremediği devre. (Kalbin refrakter devresi sistolle başlar ve bütün sistol boyunca sürer.) [L]

REFRAKTİF sıf. (fr. *réfractif*). Farklar psikol. Bk. SAPTIRICI.

REFRAKTOMETRE i. (fr. *réfractomètre*'den). Opt. Kırılma indislerini ölçen âlet.

— ANSİKL. Opt. ● *Adî refraktometreler.* Bunlar Descartes kanunlarına ve genellikle bir sınır açısına dayanarak ölçme yapan cihazlardır. Meselâ Pulfrich refraktometresi adî refraktometreler arasında sayılabilir. N indisi bilinen dik bir cam prizma üzerine, bilinmeyen *n* indisli bir örnek konur; iki ortamın ayrılma yüzeyleri üzerinde, sınır gelme açısına tekabül eden bir ışının çıkış açısının ölçülmesi, *n* indisinin hesaplanmasını sağlar.

● *Girişim refraktometreleri.* Meselâ bir çift prizma yardımıyle girişim saçakları meydana getirelim ve prizmalardan birinin üzerine çok ince bir mika lam yerleştirelim: bu durumda, gelen demet gecikecek ve bütün saçak sistemi, kalınlığın ve indisin büyüklüğü ölçüsünde ince lamın tarafına kayacaktır. Demek ki kalınlık ve yer değiştirme miktarı bilinirse indis hesaplanabilir: iki ışının yer değiştirme farklarını ölçmeğe yarayan ve Fresnel ile Arago'nun deneylerine dayanan birçok *girişim refraktometresi* bu ilkeye göre yapılmıştır. Michelson refraktometresinde, gelen ışının iki demete ayrılması, paralel-düzlem E aynasının hafif gümüşlenmiş ve demete göre 45° eğik yerleştirilmiş AA yüzeyiyle sağlanır. İki SIJKSIR ve SII'J'K'J'I'ILR ışını, ön yüzeyleri gümüşlenmiş M ve M' aynalarıyle dik olarak yansıtıldıktan sonra OO' gözlem dürbününde birleşir.
Michelson cihazı, incelenecek maddeyi ışınlardan birinin yörüngesi üzerine yerleştirerek, indislerin belirlenmesinde kullanabilir; ayrıca tek renkli bir ışınımın gerçek yapısını inceleme imkânı verir. Refraktometrelerden, bir sıvının bileşimini kontrol etmekte, bir imalâtı denetlemekte v.b. yararlanılabilir. (L)

REFRAKTOMETRİ i. (fr. *réfractométrie*). Opt. Refraktometre yardımıyle kırılma indislerinin ölçülmesi. (L)

REFRAKTÖR i. (fr. *réfracteur*). Opt. Objektifi ayna olan *reflektör* teleskoplara karşılık, sadece merceklerden meydana gelen astronomi dürbünü. *Eşanl.* KIRILMALI DÜRBÜN. (L)

REFREF i. (ar. *refref*). *Esk.* Yumuşak, ince kumaş. || Minder, yastık, döşek v.b. şey. || Kenar saçağı. || Kuşlarda kanat tüyü: *Takarrur eyleyecek refref-i cenahınla / Ümid-i mes'adetim, yes'i matemim, bîşek* (Tevfik Fikret). || Kuşların çok bulunduğu çimenlik. || Dalları yere sarkan ağaç.

— Din. Hz. Muhammed'in Miraç gecesi bindiği dört binekten sonuncusu. (M)

REFREFE i. (ar. *refrefe*). *Esk.* [Kuş için] Kanatlarını açma, oynatma. (M)

REFS i. (ar. *refs*). *Esk.* Terbiye dışı sözler söyleme. (M)

REFŞ i. (ar. *refş*). *Esk.* Kazmanın küçüğü, çapa.

— Zool. *Esk.* Bir cins nehir kaplumbağası. (M)

REFT i. (fars. *reften*'den *reft*). *Esk.* Gidiş, gitme. || *Âmed ü reft.* Bk. ÂMED.

— Teşk. tar. Yeniçeri ocağında tutulan künye defterlerinde «gitti, ayrıldı» anlamında kullanılan kelime. (REFTİ de denir.) [M]

REFTAR i. (fars. *reftār*). *Esk.* Gidiş, yürüyüş: *Bu işve, bu reftar ki var sende küçükten / Bilmem ne yaman âfet-i devran olacaksın* (Ziya Paşa). *Ey ebr-i sema-güzin-i seyyar / Yâdında mıdır o nazlı reftar?* (M. Â. Ersoy). [M]

REFTE sıf. (fars. *reften*'den *refte*). *Esk.* Geçmiş, gitmiş. || *Na-refte,* gitmemiş, gidilmemiş.

◆ **Refte refte** zf. *Esk.* Yavaş yavaş, gide gide: *Refte refte adû zeval budur* (Muallim Naci). [M]

REFTİYE i. (fars. *reft,* gitme, gidiş'ten osmanlıca *reftiyye*). Mal. *Esk.* Osmanlı devletinde Tanzimat'a (1839) kadar ülkeden çıkarılan mallar için alınan gümrük resimlerine verilen ad. (Reftiye'ye sonradan *ihracat rüsumu* dendi.) [M]

REFU i. (fars. *rufū,* örgü'den *refū*). *Esk.* Örücülük, örme, örgü. || *Refu-ger* (veya *refu-kâr*), örücü, örgü yapan (kimse). || *Refu-gerî* (veya *refu-kârî*), örücülük, örgücülük. (M)

REFÜJ veya **RÖFÜJ** i. (fr. *refuge*'den). Şehirc. Üzerinde taşıtlar işleyen bir yolda yayaların karşıdan karşıya iki aşamada geçmesi için yolun ortasında düzenlenmiş yer. (M)

REFÜZE veya **RÖFÜZE** sıf. (fr. *refuser,* reddetmek > *refusé*'den). [Yalnız *refüze etmek* ve *refüze olmak* şeklinde geçer]. *Refüze etmek,* reddetmek, geri çevirmek, kabul etmemek. || *Refüze olmak,* reddedilmek, geri çevrilmek, kabul edilmemek. (M)

REG i. (ar. k.). Jeomorfol. Rüzgâr süpürmesi sonucunda oluşan kayalık çöl. (L)

REG i. (fars. *reg*). Anat. *Esk.* Damar. || *Reg-i can,* şahdamarı. || *Reg-zen,* kan alarak hacamat yapan kimse. (M)

REGA, Polonya'da ırmak, Pomorze'de (Pomeranya); 199 km. (L)

REGAD i. (ar. *reġad*). *Esk.* Varlık, bolluk. || Genişlik. (M)

REGAİBİYE i. (ar. *reġā'ib*'den *reġā'ibiyye*). Ed. *Esk.* Regaip gecesi dolayısıyle yazılmış şiir. (Bu manzumeler bestelenerek tekkelerde Regaip gecesi yapılan törenlerde okunurdu.) [M]

REGAİP veya **REGAİB** i. (ar. *rağbet* > *rağibe*'den *reġā'ib,* çok istenilen, rağbet olunan şeyler). Din. Hz. Muhammed'in ana rahmine düştüğü gece. || *Leyle-i Regaib* (Regaib gecesi), Recep ayının ilk cuma gecesine rastlayan gece. (*Regaib kandili* de denir.) [Regaib gecesi camilerde, mescitlerde ve bazı sünnî tekkelerinde kandiller yakılır, binalar ışıklarla süslenir.]

— ANSİKL. Din. *Regaib gecesi* müslümanların kutsal saydıkları gecelerden biridir. Bu gecede Allah'ın rahmetinin, lutuf ve inayetinin bol bol verildiğine inanılır. Bu yüzden müslümanlar bu geceyi dua ederek, af dileyerek, kaza ve nafile namazları kılarak geçirirler. Bu gecenin Hz. Muhammed'in ana rahmine düştüğü gece olduğu inancını, din bilginleri yanlış sayarlar. Tarihî olaylar da bu inanışın yanlış olduğunu gösterir. Regaib gecesi tekkelerde özel törenlerle kutlanırdı. (M)

REGAL i. (fr. *régale*). Müz. Hava depolu, vurma dilli, üflemeli çalgı.

— ANSİKL. Başlangıçta, taşınabilir küçük bir org'du; az sayıdaki (7 - 12) notalarının her birine yer değiştiren bir dilcik düşer, dilcikler ya borusuz ya da 4 veya 2 ayaklı ve çok kısa borulu olurdu. İlkçağdan XVIII. yy.a kadar rağbet gördü. Önceleri yalnız dillerden meydana gelen *regal* veya *masa org'u,* bir mobilyanın üzerine konurdu. Sesi insan sesine çok yakındı. (L)

RÉGALE [regal] i. (fr. k.). Fransa'da, kralların boş piskoposlukların gelirini (*dünyevî régale*) toplama ve bu piskoposluklara dilediklerini tayin etme (*uhrevî régale*) hakkı. (M)

REGALECUS i. Kordela gibi yassı ve uzun gövdeli, kemikli balık; sırt yüzgeci ensesinden kuyruğuna kadar bütün sırtı boydan boya kaplar. (*Regalecus gladius,* avrupa denizlerinde seyrek bulunur; gümüş rengindeki bu balığın boyu 2 m'yi bulur; eski bilginlerin *rînga kralı* dedikleri balık budur.) [L]

REGALİA i. (lat. k.). Taç giyme sırasında, İngiltere'de kullanılan kraliyet nişan ve alâmetleri (taçlar, küre ve asalar, kılıçlar, mahmuzlar v.b.). [L]

REGALLİANUS. Bk. REGİLLİANUS.

REGAMEY (Constantin), isviçreli besteci (Kiev 1907). Herhangi bir sisteme bağlı kalmadan onikises tekniğiyle çalışmalar yaptı, bariton ve orkestra için *Chanson Persane* (Acem Şarkısı) [1942]; orkestra için *Çeşitlemeler ve Tema* (1948); ayrıca yaylılar için bir *Beşli* (1944), bir *Dörtlü* (1948); *Yaylılar için Müzik* (1953), *Kadın Sesi ve Piyano için Etütler* (1956) besteledi. (L)

REGA MOLİNA (Horacio), arjantinli yazar (San Nicolas de Los Arroyos 1899-Buenos Aires 1957). Şair olarak özellikle soneler yazdı. Şiirlerinde Lugones'in etkisi görülür. Başlıca eserleri: *El Poema de la İluva* (Yağmurun Şiiri) [1922]; *Domingos Dibujados desde una Ventana* (Bir Pencereden Pazar Görüntüleri) [1928]; *Azul de Mapa* (Harita Mavisi) [1931]; *Sonetos Con Sentencia de Muerte* (Ölüm Soneleri) [1940]; *Sonetos de mi Sangre* (Kan'ımın Soneleri) [1951]. (M)

REGATA i. (ital. k.). Bir çeşit yarış teknesi; yelkenli, kürekli veya motorlu olabilir. Bu tekneyle yapılan yarışlar olimpiyat programında yer alır. (M)

Foto. X (LAROUSSE)

REGAUD (Claudius), fransız hekimi (Lyon 1870 -Paris 1941). X ışınlarının ve radyumun canlı dokular üstündeki etkisini ve radyasyonla tedavideki yerini inceledi. (L)

REGAYA, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Dar el-Beyza idare çevresi) komün, Mitica'nın doğu ucunda; 8 900 nüf. Komünde sanayi gelişmektedir: çelik boru fabrikası, tuğla fabrikası. Hava üssü. (L)

REGELSBERGER (Ferdinand), alman hukukçusu (Gunzenhausen 1831 - Göttingen 1911). Zürich (1863 - 1868), Giessen (1868-1872), Würzburg (1872-1881), Breslau (1881-1884) ve Göttingen (1884'ten sonra) üniversitelerinde profesörlük yaptı. XIX. yy.-ın en büyük alman pandekt hukukçusudur. Başlıca eserleri: *Streifzüge im Gebiet des Zivilrechts* (Medenî Hukukta Arama Hareketi) [1892] ve *Zur Lehre vom Alterswozug der Pfandrechte* (Rehin Hukukunda Yaş İmtiyazı Üstüne) [1859]. (M)

REGEN, Almanya'da (Bavyera) ırmak, Tuna'nın kolu (sol kıyı); 165 km. Böhmer Wald'dan iner ve Regensburg'da son bulur. (L)

REGENBOGEN (Barthel), alman şairi (XIII. yy. sonu). Sprüche'nin yazarıdır; *Minnesänger*'leri vardır; *Meistersänger*'ler Regenbogen'i en mükemmel şairlerden biri olarak kabul ederler. Regenbogen'in bulduğu ton (Regenbogenton), Meister rütbesine ulaşabilmek için her yazarın bilmesi gereken dört tondan biridir. Regenbogen'-in, ayrıca, Frauenlob ile yaptığı edebî bir tartışma da ünlüdür. (M)

Regency, mimarîde bir üslûbu (1811-1830) belirtmek için kullanılan ingilizce kelime. Bu üslûbun başlıca örnekleri, mimar John Nash'in eserleridir (Regent's Park, Londra). Nash, bu eserlerinde en çok italyan kır evlerini örnek aldı ve yalancı mermer kullandı. (L)

REGENER (Erich), alman fizikçisi ve meteoroloji bilgini (Bromberg 1881 - Stuttgart 1955). Önce Berlin (1914), sonra Stuttgart (1920) üniversitelerinde profesör oldu. Atomun parçalanma ihtimalini öne süren teorinin doğruluğunu ispatlayarak radyoaktiflik, daha sonra da stratosfer fiziği üstünde çalıştı. Kozmik ışınları incelemek için, radyoelektrik cihazlarla donatılan ve stratosfere gönderilen sonda balonlarından yararlanmayı düşündü. Kozmik ışınların enerjisini ölçtü. 200 m'den fazla su derinliklerine kadar kozmik ışınları inceledi. (L)

REGENSBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Yukarı Pfalz'ın merkezi, Tuna'nın sağ kıyısında, ırmağın Regen ile kavuştuğu yerin karşısında; 123 500 nüf. Eski bir kelt sömürgesi olan ve Romalılar zamanında Almanlarla yapılan ticaretin merkezi haline gelen şehir, Ortaçağda ve Yeniçağda önemli rol oynadı. Ticaret, vatansever bir burjuvazinin gelişmesine ve büyük anıtlar yapılmasına imkân verdi: kiliseler (XIII.-XVI. yy. Sankt-Petei katedrali, Sankt-Emmeram manastırının XVIII. yy.da yenilenen roman üslûbunda kilisesi, gotik üslûbunda belediye sarayı [XI. yy.]), saraylar, Tuna'nın iki kıyısını bağlayan meşhur taş köprü (1135), eski evler ve sokaklar. Bir üniversite şehri olan Regensburg'da birçok müze ve kütüphane vardır. Şehir aynı zamanda bir sanayi merkezidir: mavna ve makine yapımı, kimya, besin ve elektrik sanayii, deri işçiliği. — Yakınındaki Walhalla, dor üslûbunda bir tapınaktır; 1830-1842 arası Leo von Klenze tarafından Parthenon örnek alınarak yapıldı ve kral Ludwig I tarafından Almanya'nın en büyük adamlarına adandı.

● *Tarih.* Germenlerin *Radasbona,* romalıların *Castra Regina* adını verdikleri şehir, limes'in destek noktası ve Markoman'lara karşı seferinde Marcus Aurelius'un genel karargâhıydı. Aziz Emmeram, VIII. yy. başında şehirde Hıristiyanlığı yaydı. Bavyera dükünün eline geçen Regensburg'a bir burggraf tayin edildi (IX. yy.); bu görev sonradan düklere geçti (1205). 1207'de bir «şart» tanınan Regensburg, imparatorluk serbest şehri haline geldi (1245) ve ırmak ticareti gelişti. Reform sırasında katoliklerle protestanları yaklaştırmak amacıyle burada toplanan Diyet, Melanchton ve Bucher'in uzlaşmaya yanaşmamaları yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı (şubat - haziran 1541). Şehir Reform'u benimsedi (1542). Maximilian II, protestan prenslerle, Rudolf'u Romalılar kralı seçtirmek için «seçim kapitülasyonu»nu ve 1555 Augsburg barışı şartlarının muhafazasını burada görüştü (1575). P. Joseph burada Ferdinand ile barış imzaladı (ekim 1630). Saksonya-Weimar'lı Bernard'ın eline geçen, imparatorluk kuvvetleri tarafından geri alınan (1634) şehir, 1663'ten sonra Kutsal İmparatorluk diyetinin merkezi oldu. Yirmi yıl için imzalanan Regensburg mütarekesi (15 ağustos 1684), Regensburg'u ve ağustos 1681'den önce birleştirmiş olduğu şehirleri, Strasbourg'lu Ludwig XIV'e bıraktı. Doğrudan doğruya imparatorluğa bağlanan Regensburg, Mainz başpiskoposu Dalberg'e verildi, 1810'da da Bavyera'ya katıldı. (L)

Regensburg diyeti, 1630'da haziran ekim ayları arasında Regensburg'da toplanan imparatorluk diyeti, fransız temsilcisi rahip Joseph seçici prenslerin Ferdinand II'ye güvenini sarstı, Ferdinand II de oğlunu Roma kralı seçtirmedi. Fransa, Mantova dukalıklarını Nevers düküne verdirdi. Rahip Joseph imparatorla barış imzaladı. Bu diyetle Fransa Avrupa'da üstünlük kurmağa başladı. (L)

Regensburg diyeti kararı, Kutsal Roma Germen imparatorluğunun parçalanmasına yol açan karar (1803). Lunéville antlaşması (1801), Ren'in sol kıyısında malları-nı kaybetmiş alman prenslerine tazminat vermeyi öngörüyordu. Müzakereler Paris'-te Napolyon ile ilgililerce satın alınan Talleyrand tarafından yürütüldü. Fransa'da hazırlanan karar, 24 mart 1803'te Regensburg diyeti tarafından onaylandı ve 27 nisanda imparator Franz II de bunu imzaladı.

Bu karar katolik prenslerini protestanların yararına olarak zayıflatıyordu. Alman devletlerinin sayısı iyice azalmıştı. Serbest şehirlerin sayısı 51'den 6'ya (Bremen, Hamburg, Lübeck, Nürnberg, Augsburg ve Frankfurt) indirildi ve yüz yıllık kilise prenslikleri laikleştirildi. Artık yalnız bir tek kilise seçicisi vardı, o da Regensburg'a nakledilen Mainz seçicisiydi. «İmparatorluk başşansölyesi» ve «Diyet başkanı», unvanlarını taşıyordu. (Bk. DALBERG.) Bu karardan en çok yararlanan Paderborn, Hildesheim, Erfurt ve kısmen de Münster piskoposluklarıyle genişleyen Prusya, Jülich, Zweibrücken ve Rheinland - Pfalz'a karşılık Freising piskoposluğu ile Passau piskoposluğunun bir kısmını alan Bavyera; Ren'in sağ kıyısında Basel, Strasburg Speyer piskoposluklarıyle serbest Mannheim ve Heidelberg şehirlerini alan Baden prensliği idi. Toscana dukası Salzburg ve Eichstätt piskoposluklarını, Hanover'li Georg III Osnabrück'ü, Avusturya, Trento, Brixen piskoposluklarını ve Passau piskoposluğunun bir kısmını aldı. Baden-Württemberg ve Hessen-Kassel'in protestan prensleri için yeni seçicilikler kuruldu ve bu da Seçiciler meclisinde beş katoliğe karşı protestanların sayısını altıya çıkardı; böylece Prensler meclisinde protestanların oy sayısı 54'e karşı 70'e çıktı. Böylece, Almanya'da Avusturya etkisi Fransa'nın yararına olarak geriliyordu. Regensburg kararı, fiilen Kutsal imparatorluğun sonunu gösteriyordu. (L)

REGENT i. (fr. *régent*). 137 Kıratlık çok saf elmas. (Louvre, Apollon galerisi.) [XVII. yy. sonunda Hindistan'da bulundu; 1702'de ona kendi adını veren Thomas Pitt tarafından satın alındı. Büyük Pitt, Philippe d'Orléans tarafından krallık tacı için satın alınınca (1717) adı regent olarak değiştirildi. Louis XV'in tacına, Napolyon'un kılıcının sapına, Charles X'un ve imparatoriçe Eugénie'nin tacına takıldı. 1792'de çalındı, fakat hırsıza yataklık yapan kişinin evinde yeniden ele geçti.] (L)

Regent's park, Londra'nın kuzeybatısında park, 1814'te düzenlendi; hayvanat bahçesi; gül fidanlığı. Bu parkta birçok kolej vardır. (L)

REGER (Max), alman bestecisi (Brand, Bavyera 1873 - Leipzig 1916). Wiesbaden konservatuvarında, Münih Müzik akademisinde (1905-1906) öğretmenlik, Leipzig üniversitesinde yöneticilik ve aynı şehrin konservatuvarında beste öğretmenliği yaptı. Meiningen sarayının kapellasında yönetici oldu (1911-1914). Sonra Jena'ya çekildi. Besteci, orkestra yöneticisi, piyanocu, orgcu ve eğitimci olarak son romantiklerle çağdaş müzikçiler arasında bir köprü kurdu. Uzun senfonilerden vaz geçerek Bach'a, protestan koro eserlerine döndü. Brahms'-tan beri ilk defa bu türde piyano parçaları besteledi. XIX.yy. sonlarının güçlü eserlerinden sonra yeni bir üslûp yaratarak yazdığı koral prelüdlerini biçimsel yapı bakımından sıkı bir disipline işledi. Çalgı için: yalnız keman için sonatlar, keman ve piyano için sonatlar, yalnız viyolonsel ve piyano için suitler, org için: *Fantasie ein Foste Burg, B-A-C-H üstüne Çeşitlemeler ve Füg,* piyano için: *Bach'ın Bir Teması Üstüne Füg ve Çeşitlemeler, Teleman'ın bir Teması Üstüne Çeşitlemeler ve Füg, Ocak Başında Hayal Kurmalar, Beethoven'in Bir Teması Üstüne Çeşitlemeler ve Füg* yazdı. Oda müziği alanında 6 yaylılar dörtlüsü, piyanolu 2 dörtlü, yaylılar için bir altılı, orkestra için *Sinfonietta, Seronat, Johann Adam Hiller'in Neşeli bir Tema'sı Üstüne Çeşitlemeler ve Füg, Bir Komedi İçin Uvertür, Romantik Süit, Arnold Böcklin'den Dört Senfonik Şiir, Mozart'ın Bir Tema'sı Üstüne Çeşitlemeler ve Füg* besteledi. Ses müziği olarak şarkı ve piyano için birçok lied (*Schlichte Weisen*), erkek korosu, kadın korosu ve karma ses için eserler, ses ve orkestra eserleri, bu arada *An die Hoffnung* (Umut'a Sesleniş) kıcılığa başladı. (L)

REGESTA i. (lat. *res gestae*, yapılmış iş'-ten). Aynı kançılarlık veya aynı kişinin belgeler kataloğuna, belgelerin kronolojik dizisine, rivayete dayanan kaynaklardan elde edilmiş bilgiler de katıldığı zaman verilen ad. (Bu gibi katalog koleksiyonlarını ilk başlatan alman Johann Friedrich Böhmer'dir. 1831'de bir *«Regesta imperii»* cildini ortaya çıkardı. Mükemmel olmamakla beraber, bu eser sık sık yeniden basıldı ve XIX. yy. bilginlerince sürdürülerek daha birçok esere örnek oldu. Bunlar arasında, Jaffe ve Potthast'ın (1851-1875), 1885-1888 ile 1956-1957'de tamamlanan *Regesta Pontificum Romanorum*'ları (Roma Papaları Regesta'sı) sayılabilir. (L)

REGGELLO, İtalya'da komün, Toscana'-da (Floransa ili), Arno'nun sağ kıyısında; 12 300 nüf. Tarım merkezi. (L)

REGGIANİ (Serge), italyan asıllı fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Reggio nell' Emilia 1922). 1959'da J.P. Sartre'ın *Altona Mahpusları* (Les Sequestres d'Altona) oyunundaki başrolle büyük bir başarı kazandı. Sinemada *Le Carrefour des Enfants Perdus* (Kaybolmuş Çocuklar Kavşağı) [L. Joannon'un, 1943], *Manon* (H.G. Clouzot'-nun, 1948), *Verona Âşıkları* (Les Amants de Verone) [A. Cayatte'ın, 1948], *Halka* (La Ronde) [M. Ophuls'un, 1950], *Altın Horoz* (Casque d'Or) [J. Becker'in, 1951], *Le Doulos* (J.P. Melville'in, 1962), *Leopar* (Il Gattopardo) [L. Visconti'nin, 1962]

regata

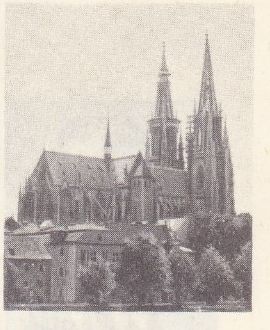
REGENSBURG
katedral

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; LAROUSSE

adlı filimlerde dikkati çekti. 1966'da şarkıcılığa başladı. (L)

REGGİO Dİ CALABRİA, İtalya'da şehir, il idare merkezi, Calabria'da, Messina boğazı kıyısında; 153 400 nüf. Millî müze (eski eserler). 1908 Depreminden sonra yeniden kurulan şehrin, birbirini diklemesine kesen caddeleriyle modern bir görünüşü vardır. — *Reggio di Calabria ili,* 609 100 nüf. İtalya yarımadasının güneybatısında uzanır; dağlık ekseninin kenarında kıyılara doğru tepeler yükselir. Halk geçimini tarımdan (özellikle turunçgiller) sağlar.

● *Tarih.* Reggio di Calabria (yun. *Rhegion,* lat. *Regium*), M.Ö. 720 yıllarında, Eğriboz'daki Khalkis şehrinden gelen bir koloni tarafından kurulmuştu. M.Ö. 600'de bu koloniye bir grup Messenia'lı da katıldı. Ülke, kanunlarını Kharandos'un hazırladığı bir oligarşi sistemiyle yönetiliyordu. 494'te, Messenia'lı Anaksilas, iktidara elkoyarak zorbalık rejimini kurdu. Anaksilas'tan sonra kurulan demokratik hükûmet 433'te Atina ile birleşti. 387'de şehir Syrakusai'liler tarafından hemen tamamıyle yıkıldı. Yeniden yapıldıktan sonra ancak 351'de hürriyetini kazanabildi. Roma bir garnizon yerleştirdiği (282) şehri Bruttium'lularla, Pyrrhos'a karşı korudu. M.Ö. 89'da municipium olan şehir, Augustus'un emekli askerlerini yerleştirerek *Regium Julium* adını vermesinden sonra uzun süredir kaybettiği canlılığını yeniden kazandı. Hâlâ yunanca konuşulan şehir, sonradan bizans (piskoposluk metropolitlik haline getirildi, bizans kültürü yerleşti, nüfus arttı) ve arap (901-909, 918-920, 922-936, 951-956, 975, 1001-1027) hâkimiyetini kabul etti. 1060'da Roberto Guiscardo'nun aldığı şehir, XVI. yy. da sık sık osmanlıların hücumuna uğradı (Barbaros Hayreddin Paşa [1545], Mustafa Paşa [1550], Sinan Paşa [1595]), 1783'te ve 1908'de depremlerle yıkıldı. (L)

Max REGER

REGGİO NELL'EMİLİA, İtalya'da şehir, Emilia'da, il idare merkezi, Po'nun kolu olan Crostolo ırmağı kıyısında; 116 400 nüf. Emilia yolu üzerinde kurulan bu şehir, önemli ve büyük bir tarım pazarıdır. Besin sanayii. Demiryolu malzemesi yapımı. Konfeksiyon. —*Reggio nell'Emilia ili,* 379 700 nüf. Enza ile Secchia arasında Po'dan Apenninler'e kadar uzanır. Topraklarının verimliliği sayesinde İtalya'nın en zengin illerinden biri haline gelmiştir. Besin sanayii. Dağda yazlık ve kışlık birçok dinlenme yeri vardır.

REGİOMONTANUS
Cabinet des Estampes, Paris

● *Tarih.* M.Ö. II. yy.ın başlangıcında M. Aemilius Lepidus tarafından kurulan bu roma kolonisi (Regium Lepidi), 410'da Gotlar tarafından yıkıldı. Bir Lombardia dukalığının (584), sonra bir kontluğun merkezi haline geldi ve piskoposları tarafından yönetilmeğe başlandı; XII. yy.da serbest komün oldu. 1290'a doğru Este sülâlesinin hâkimiyeti ele geçirmesiyle iç ve dış çatışmalar dönemi sona erdi. Ama bu çatışmalar burjuvazinin ticarî faaliyetini baltalamadı. Reggio sonradan Modena dukalığının kaderini paylaştı. İtalya krallığına katıldı ve Napolyon tarafından dukalık haline getirilerek mareşal Oudinot'ya verildi. 1815'te Modena dukasına bağlandı, 1831'de isyan etti ve Avusturyalılar tarafından alındı. 1847'de yeniden ayaklandıktan sonra 1860'ta oylama sonucunda Piemonte'ye katıldı. (L)

Regia, Roma'da Forum'un doğusunda yapı. Eskiden Numa'nın sarayıydı; daha sonra başrahiplerin resmî ikametgâhı oldu. Şehrin resmî merkezi olan Vesta tapınağının müştemilâtıydı ve cumhuriyet döneminde çeşitli dinî törenler için kullanıldı. Mars'ın silâhları, Saliens'lerin kalkanları, rahiplerin fermanları, konsüllerin yıllıkları, zafer yıllıkları ve öbür belgeler burada saklanırdı. (L)

Regia (LEX). Rom. tar. «krallık kanunu» anlamına gelen ve krallık çağına ait bir kanunu belirten lat. kelimeler. Krallar tarafından *comices curiates*'lere teklif edilen bir kanunlar bütününe *lex regia* adı verilir. Krallar devrinin son bulmasından az sonra büyük papa Papirius tarafından yayımlanan bu kanunlar *jus Papirianum* adını alır. — *Lex regia* terimi, imparatorun yetkilerini belirten *lex de imperio principis* için de kullanılır. (L)

REGİFUGİUM i. (*rex, regis,* kral ve *fugere* kaçmak'tan lat. k.). Esk. Rom. Roma'da 24 şubatta kutlanan bayram. («Kurbanlar kralı», kurban töreni bittikten sonra çarçabuk kaçardı. Eskiler, bu bayramın, Tarquinius'ların kovuluşunu anmak için kutlandığını söylerlerdi.) [L]

REGİLLİANUS veya **REGALLİANUS** (Quintus Nonnius —), «otuz tiran»dan biri (öl. M.S. 263). Daçyalı idi. Sarmatlarla yapılan çarpışmalarda başarı gösterdi. 259'da Carnuntum'da tahtı zorbalıkla ele geçirdi. Askerleri veya Gallienus tarafından öldürüldü. (L)

REGİLLUM. Esk. coğ. İtalya yarımadasında şehir. Yakınındaki *Regillum gölü* kıyılarında diktatör Postimius, Tarquinus Superbus'un kışkırtmasıyle ayaklanan Latinleri yendi (M.Ö. 496-449 arası). Efsaneye göre iki süvari (Dioskuros'lar) roma süvari birliğinin başına geçerek, zaferi kazandılar ve Roma'ya bildirdiler; Romalıların Forum tapınağını onların şerefine yaptıkları sanılır. (L)

REGİNA i. İtalya'da yetiştirilen beyaz üzüm çeşidi. (L)

REGİNA, Kanada'da şehir, Saskatchewan'ın merkezi; 90 000 nüf. Demiryolu, ticaret (buğday) ve sanayi (tarım makineleri, un fabrikaları, petrol rafinerisi) merkezi. (L)

REGİO i. (lat. k.). Esk. Rom. Roma şehrinde mahalle (Servius Tullius, şehri dört bölüme ayırmıştı [Suburana, Esquilina, Collina ve Palatina], Augustus ise on dört bölüme ayırdı [Porta-Capena, Caelimontium, İsis ve Serapis, Templum Pacis, Esquiliae, Alta Semita, Via-Lata, Forum-Romanum, Circus-Flaminius, Palatium, Circus-Maximus, Piscina-Publica, Aventinus, Transtiberim] ve numaraladı. Bunlar da iki yüz altmış üç vici'ye ayrılıyordu. Vici'lere, tapınma yerlerini yönetmek için seçilen ve buralara tayin edilen magistri vicorum başkanlık ederdi. Hadrianus'tan itibaren, koruyucular, bölgelerin başına getirildiler.) ‖ Augustus zamanında İtalya'nın on bir idarî bölümünden (Transpadana, Venetia ve İstria, Liguria, Emilia, Etruria, Umbria, Picenum, Samnium, Campania, Bruttium ve Lucania, Apulia ve Calabria) biri. (L)

REGİOMONTANUS (Johnn MÜLLER, daha çok — adıyle tanınır), alman astronomu ve matematikçisi (Königsberg yakınları 1436 - Roma 1476). On bir yaşında Leipzig üniversitesine kabul edildi, 1450'de öğrenime devam etmek için Viyana'ya gitti, orada Peuerbach'ın öğrencisi oldu. Yunancasını ilerletmek için kardinal Bessarion'un yanına İtalya'ya giderek uzun yıllar orada kaldı. Macar kralı Matyas Corvinus'un isteği üzerine Ofen kütüphanesindeki elyazmalarını sıraya koydu. 1471'de, zengin bir burjuva olan Bernhard Walther, onun emrine Nürnberg'de bir rasathane, âlet yapımı için bir atelye ve bir basımevi verdi. Çeşitli çalışmalar yapmak ve bilimsel eserler yayımlamak isteyen Regiomontanus bu şehre yerleşti. 1472'de kuyrukluyıldızı gözlemledi ve bununla ilgili özel bir broşür yazdı. 1475'te, papa Sixtus IV tarafından Roma'ya çağırıldı. Papa kendisini Regensburg piskoposu tayin etti ve gerçekleştirmeyi tasarladığı takvim reformuyle onu görevlendirdi. Ama Regiomontanus ertesi yıl vebadan öldü. Ölümünden çok sonra yayımlanan *De Triangulis Omnimodis* (Her Çeşit Üçgen Üstüne) [1553] adlı düzlem ve küresel trigonometri inceleme kitabı, kendinden sonra gelenleri büyük çapta etkiledi. Bu kitapta tanjantların kullanılmasına öncülük etti ve «sinüs» terimini ortaya attı. Fakat bilim dünyasına en büyük yararı, kuyrukluyıldızları meteorlar olarak değil de, belirli bir hareketi olan ve ardışık konumları astronomi yoluyle bulunabilen gökcisimleri olarak kabul etmesidir. (L)

REGİON. Arkeol. Bk. REGİUM.

REGİON. Bk. REGGİO Dİ CALABRİA.

REGİONARİUS i. (lat. k.). Esk. Rom. M. S. IV. yy.da yazılmış açıklamalı Roma rehberi. (Bunlardan biri *Curiosum,* öteki *Notitia*'dır [M. S. IV. yy.].) Rehberlerde, bölgelere göre, önemli veya ilgi çekici anıtlar belirtiliyor ve istatistik bilgiler de yer alıyordu (msl. evlerin ve binaların sayısı). [L]

REGİS (Johannes), flaman bestecisi (XV. yy.). Anvers'te koro şefi, sonra G. Dufay'nin sekreteri oldu. J. van Okeghem okulunun etkisini yansıtan missalar, motetler ve şarkılar besteledi. Missalarından özellikle *L'Homme Armée* (Silâhlı Adam) çok ünlüdür. (M)

REGİS (Johann Gottlob), alman şairi (Leipzig 1791 - Breslau 1854). Geniş çaptaki filoloji çalışmaları arasında, Rabelais'den, Boiardo'dan (*Âşık Orlando,* 1838), Machiavelli'den (*Prens,* 1842) ve Michelangelo'dan (*Şiirler,* 1842) yaptığı kusursuz tercümeler yer alır. Dante'nin *İlâhî Komedyası*'nı çevirmeğe başladı ama bitiremedi. (M)

REGİUM veya **REGİON.** Arkeol. İstanbul'un 15 km batısında (bugünkü Küçük Çekmece) şehir. Region Eskiçağda *Via Egnatia* adı verilen Trakya, Makedonya ve İtalya'ya bağlanan yolun üzerindeydi. 1938'de Mamboury ve A. Ogan, 1942-1943'te A. Ogan ve A. M. Mansel tarafından kazılar yapıldı. Güneyde bir sur ve surun iç kısmında istinat duvarları bulundu. Bu surlar İstanbul kara ve Yenikapı surlarıyle benzerlik gösterir. Surun dış kısmı dikdörtgen bloklardan kuruludur. İçte bir dehlize açılan toplantı yeri vardır; sütun başlıklarına göre Theodosios II devrinden daha sonra yapılmıştır. Dehlizin mozaik döşemesi VI. yy.a aittir. Güney surun doğusunda, ince uzun dikdörtgen planlı bir hamam bulundu. Kuzeyindeki revaktan soyunma yerine (apodyterium'a) girilir; zemini mozaik döşelidir. Bunun güneyinde açıkhava havuzu vardır. Soyunma yerinden iki banyo odasına girilir. İkinci banyo odası hamamın en sıcak kısmı olan caldarium'a açılır. 1942 Kazılarında kumandanlık binasının kuzeyinde mihrabı doğuda, narteksi batıda olan bir kilise bulunur. Mihraplı salon geometrik desenli mermer levhalarla kaplıdır. Kilisenin güney duvarına bitişik üç oda oktogon (sekizgen) kapıyle kiliseye bağlıdır. Asıl kilisenin ahşap çatılı olduğu sanılıyor. Solda bir avlu, avlunun bir köşesinde mihrabı doğuya bakan bir şapel vardır. Şapelin kuzeyinde T şeklinde bir salon, salonun doğusunda da ortadan bir kapıyle geçilen bir oktogon ve dört tarafında zemini süslü niş bulunur. (M)

REGLA, Küba'da (La Havana ili) şehir, La Havana koyunun güneydoğu kıyısında; 30 000 nüf. Metalürji. Petrol rafinerileri. (L)

REGLAN i. ve sıf. Bk. RAKLAN.

REGLE sıf. (fr. *réglé,* düzgün). Mat. *Regle yüzey.* Bk. *Doğrusal* YÜZEY.

REGLİNG (Kurt), alman nümismatı (Berlin 1876 - Weimar 1935). Berlin'de Münzkabinett'te çalışmağa başladı, sonra bu müzenin müdürü oldu. Başlıca eserleri: *Die Antiken Münzen* (Eski Sikkeler) [1909]; *Die Antike Münze als Kunstwerk* (Sanat Eseri Olarak Eski Sikkeler) [1927]; *Die Münzen von Priene* (Priene Sikkeleri) [1927]. (L)

REGNARD (Jean-François), fransız oyun yazarı (Paris 1655 - Grillon şatosu, Dourdan yakınları 1709). 1678'de korsanlar tarafından kaçırılarak Cezayir'e götürüldü. 1681'de serbest bırakıldı. 1683'te Paris'e döndü. Birçok komedi yazdı. Bunların arasında *Le Joueur* (Kumarbaz) [1696], *Les Ménechmes* (İkizler) [1705] ve *Miras Peşinde* (Le Légataire Universel) [1708] sayılabilir. (L)

REGNART (Jacques), Douai'li besteci (Douai 1540'a doğr - Viyana 1599). Sanat hayatına Viyana İmparatorluk kapellasında başladı. Çok sayıda eser besteledi. Bunlar arasında dinî besteler (motetler ve missalar), din dışı müzik parçaları (canzone, çok sesli lied'ler) vardır. Liedleri, bu türün gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. (M)

REGNAUD (Paul), fransız şarkiyatçısı (Mantoche, Haute-Saône 1838 - ay.y. 1910). Lyon üniversitesinde profesördü (1879). Eserleri: *La Rhétorique Sanscrite* (Sanskrit Belâgatı) [1884]; *Le Rig-Veda et les Origines de la Mythologie İndo-Européenne* (Rig-Veda ve Hint-Avrupa Mitolojisinin Menşeleri) [1892]; *Les Premières Formes de la Religion et de la Tradition dans l'İnde et la Grèce* (Hindistan ve Yunanistan'da Din ve Geleneğin İlk Biçimleri) [1894] v.b. (L)

REGNAUDİN (Thomas), fransız heykeltı-

Foto. LAROUSSE

raşı (Moulins 1627 - Paris 1706). François Anguier'in öğrencisiydi. *Henri II de Montmorency'nin Mezarı*'nın (Moulins lisesi) yapımında hocasına yardım etti. Özellikle Versailles'da, Girardon ile birlikte, *Apollon'un Yıkanması* (Thetys mağarası) adlı heykel grubunun yapımında çalıştı. (L)

REGNAULT (Henri), fransız ressamı (Paris 1843-1871'de Buzenval'de öldürüldü), Victor Regnault'nun oğlu. Roma ödülünü kazandı (1866), İspanya'da geziye çıktı, orada yaptığı *General Prim*'in at üzerindeki tablosu 1869 Salonu'nda büyük ilgi topladı. Ayrıca Louvre müzesinde *İspanyol Kıyafetinde Barck Kontesi*'nin bir portresi vardır. Usta bir desenci ve büyük bir renk uzmanıydı. (L)

REGNAULT veya **REGNAUD DE SAINT-D'ANGÉLY** (Michel, — kontu), fransız siyaset adamı (Saint-Fargeau 1761 - Paris 1819). Avukattı. États-généraux'ya seçildi (1789). Krallık taraftarlarının yanında yer aldı. Duquesnoy ile birlikte *Ami des Patriotes*'u yazdı. Ağustos 1793'te tutuklandı, hapisten kaçtı. 1796'da italyan ordusu hastahanelerinin yöneticisi, sonra Malta'da komiser (1798), devlet danışmanı (1799), içişleri başkanı (1802) oldu. Yüzgün sırasında milletvekili seçildi ve devlet bakanlığına getirildi. Daha sonra yurt dışına sürüldü (1816-1819). [L]

REGNAULT (Victor), fransız fizikçisi ve kimyacısı (Aachen 1810 - Paris 1878). École Polytechnique'te ve Madencilik okulunda öğrenim gördü. 1840'ta, Gay-Lussac'tan sonra École Polytechnique'te kimya profesörlüğü yaptı. Ertesi yıl, Collège de France'ın Fizik kürsüsüne geçti. 1847'de maden ocakları başmühendisliğine, 1854'te de Sèvres yapımevinin müdürlüğüne getirildi.

Eserleri, özellikle, verilen ölçülerin son derece kesin olması bakımından önemlidir. Başlıca çalışmaları: akışkanlar statiğinin (sıkıştırılabilme ve genleşme) incelenmesi; doyurucu su buharı basıncının, buharlaşma ısısının, gazların ısınma ısısının, civada mutlak genleşmenin, gaz ve buhar yoğunluklarının, sesin havada yayılma hızının ölçülmesi. Kimya alanında, alkaloitleri inceledi ve etilenin klorlu ornatma türevlerini elde etti. (L)

RÉGNIER (Adolphe), fransız dilbilimcisi ve şarkiyatçısı (Mainz 1804 - Fontainebleau 1884). *Études sur l'Idiome des «Vedas» et les Origines de la Langue Sanscrite* («Veda»larda Deyimler ve Sanskrit Dilinin Menşeleri Üstüne İncelemeler) [1885] adlı eseriyle tanınır. (L)

RÉGNIER (Henri DE), fransız yazarı (Honfleur 1864-Paris 1936). Önceleri Leconte de Lisle ve Heredia'nın etkisinde kaldı, fakat bir süre sonra kendi kişiliğini buldu. Yumuşak ve belirsiz duyguları uyumlu bir biçimde dile getirdi. Başlıca eserleri: *Poémes Anciens et Romanesques*'i (Eski ve Romanesk Şiirler) [1890]; *Les Jeux Rustiques et Divins* (Tanrısal Kıroyunlar) [1897]; *Les Médailles d'Argile* (Kilden Madalyalar) [1900]; *La Cité des Eaux* (Sular Şehri) [1902]; *La Sandale Aileé* (Kanatlı Sandal) [1906]; *Vestigia Flammae* (1920); *Flamme Fenax* (1922-1928). [L]

RÉGNIER (Edme), fransız mühendisi (Semur-en-Auxois 1751 - Paris 1825). Büyük Devrim sırasında Halk Kurtuluş komitesinin portatif silâhlar yapımı müfettişi oldu. Topçu müzesini kurdu. Barut kuvvetini ölçmeğe yarayan bir deney kabı ve özellikle dinamometreyi icat etti. (L)

RÉGNIER (Mathurin), fransız şairi (Chartres 1573 - Rouen 1613). Düzensiz bir hayat sürdü. Tam sarayın resmî şairi olacağı sırada öldü. Regnier, Fransa'da gerçekçi hiciv türünün yaratıcısıdır. Hicivlerinin yanısıra, üç mektubu, beş elejisi ve birçok şiiri vardır. *Satire à Rapin* (Rapin'e Hiciv) adlı eserinde Malherbe'e karşı serbest ilham ve fanteziyi savunmuştur. (M)

REGNITZ, Orta Almanya'da ırmak, Main'in kolu (sol kıyı); 210 km. Frankin Rezat'ı ve Schwaben Rezat'ının birleşmesiyle meydana gelir, Fürth'ü sular, Pegnitz (sağ kıyı) ve Bamberg'i alır. Yukarı kolu Fürth'ün yukarısına doğru bir kapma sonucunda meydana gelir. Sular eskiden Altmühl aracılığıyle Tuna'ya doğru akarken

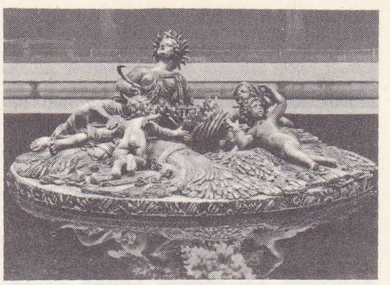

REGNAUDİN: «Yaz havuzu»

daha alçak bir taban seviyesinden yararlanan Regnitz'in alt kolu tarafından kapıldı. Terk edilmiş olan, bir demiryolunun aştığı eski vâdi Weissenburg ile Trechtlingen arasında hâlâ net bir şekilde bellidir. Kavşağından Roth'a kadar Regnitz vâdisi merkezi Nürnberg olan ve Ludwigs kanalının açılması ve demiryolu döşenmesiyle gelişen büyük bir sanayi bölgesidir: dokuma ve makine (otomobil) sanayii, elektrik malzemesi yapımı, deri işçiliği, basımevi, kimya sanayii, kâğıt fabrikaları, bira fabrikaları. Çok yaygın vâdi yamaçlarının meyve bahçeleri, şerbetçiotu tarlaları ve bostanlarla örtülü olması sayesinde bölgenin nüfusu çok yoğundur. (L)

REGNOLİT i. (C. *Regnoli*'nin adından fr. *régnolite*). Miner. Tabiî demir, çinko ve bakır arsenyosülfür. (L)

REGOYOS (Dario), ispanyol ressamı (Ribadesella 1857-Barcelona 1913). Carlos Haes'in öğrencisi oldu. 1880'de Paris'e gitti, sonra Brüksel'e geçti. Bu şehirde *L'Essor* (Atılım) grubunun ilk sergisine katılarak (ocak 1881) kendini tanıttı. Daha sonra İrun'a yerleşti; *Los XX* (Yirmiler) grubunu kurdu; 1890'dan sonra Madrid'deki bütün millî sergilere, Barcelona ve Paris'te çeşitli yarışmalara katıldı. Amsterdam, Brüksel ve Berlin'de eserlerini sergiledi. 1898'de Barcelona'da bir sergi açtı. Eserleri İspanya ve Arjantin'deki özel koleksiyonlarda, Bilbao, Pantevedra, Barcelona ve Madrid müzelerindedir. (M)

REGRESYON i. (fr. *régression*). İstat. Değer bir olayın belirli büyüklüğüne tekabül eden bir olayın yaklaşık büyüklüğünü bulma amacını güden işlem. || *Regresyon eğrileri*, iki değişkenli bir dağılımda, biri sabit tutulduğunda, her değişkenin kısmî dağılım ortalamalarının yerleri.

— ANSİKL. *Regresyon eğrileri*, bir x değişkeninin bütün değerleriyle bir y değişkeninin dağılımı birleştirilirse, x değişkeni üzerinde y değişkeninin regresyonundan söz edilir (veya y'nin x'e göre regresyonu). x'e göre y'nin dağılımının ortalama değişimini gösteren eğri «y'nin x'e göre *regresyon eğrisi*» diye adlandırılır. Eğer bu eğri bir doğru olursa (*regresyon doğrusu*), regresyon *doğrusal* olur. Regresyon doğrusunun katsayısına ise *regresyon katsayısı* denir. (L)

Regrets (LES), Joachim du Bellay'in şiir kitabı (1558). *Antiquités de Rome*'un (Roma'nın Eski Eserleri) coşkunluğundan sonra şair bu doksan sone'de melankoli dolu hüznünü ve Roma'da geçirdiği sıkıntı günlerini dile getirir. «Heureux qui comme Ulysse» (Ne mutlu ona ki Ulysee gibi...) veya «France, Mère des arts» (Sanatların anası Fransa) sonelerinde yurt özlemiyle yanar. Ama eğitimsi yakarışın ardından, papalık sarayına, saray erkanına ve roma âdetlerine yönetilmiş şiddetli bir hicviye gelir. Şairin dediği gibi, bu hiciv, bir «bal, tuz ve safra karışımı»dır. Du Bellay hicivli soneyi yaratır ama bizi asıl etkileyen yanı, şairin ince ruhunu sezmemizdir, çünkü şairin «özel günlüğü» gözlerimizin önüne serilmiştir. (L)

REGUA veya **PESO DA REGUA**, Portekiz'de (Vila Real idare bölümü) kasaba, Duero ırmağı yakınında; 5 600 nüf. Ticaret yeri ve porto şarapları kontrol kurumunun merkezi. (L)

REGULARES çoğl. i. (isp. k.). 1911'den itibaren Fas'ın eski ispanyol bölgesinden toplanan yerlilerle kurulan askerî birlikler verilen ad. (L)

REGULUS, Aslan* takımyıldızının α yıldızına veya α *Leonis*'e verilen ad. Gökyüzündeki en parlak yıldızların yirmincisidir. Kadiri 1,3. Tayf örneği B 8. Uzaklığı 67 ışık yılı. Hemen hemen tutulum üzerinde bulunan *Regulus* yıldızı, her yıl 23 ağustosa doğru Güneş tarafından örtülür; fakat bu olay gözlenemez. Regulus Türkiye'de mart ayının ilk günlerinde, geceyarısına doğru yücelim noktasında bulunur. (L)

REGULY (Anta), macar etnografyacısı ve dilbilimcisi (Zirc, Veszprem idare bölümü 1819 - Pest 1858). Rusya'ya yaptığı birçok gezi sırasında (1839-1847) Magyarlara akraba olan öbeklerin (Vogu'ler, Ostyak'lar, Çeremis'ler, Mordv'lar v.b.) dil ve törelerini inceledi. Ural'da ve Baltık kıyılarında yaptığı araştırmalar fin-ugur dillerinin karşılaştırmalı gramerine çok yararlı unsurlar kazandırdı. (L)

REGÜLATÖR i. (fr. *régulateur*). Teknol. Akım, gerilim, frekans, hız, güç, basınç, debi v.b. gibi bir çalışma elemanını sabit tutabilen veya belli bir kanuna göre değiştirebilen cihaz. (Bk. ANSİKL.) || *Ana regülatör*, bir başka regülatörün ayar noktasını belirleyen regülatör. || *Direk etkili regülatör*, hareket enerjisi ayarlanmış fiziksel bir büyüklükle sağlanan regülatör. (Bütün öteki hallerde, özellikle bağlantı organının röle*leri olduğu zaman, regülatöre *endirek etkili* denir.) || *Otomatik regülatör*, ayar noktası bir ana regülatörle otomatik olarak değiştirilen regülatör. || *Sınır regülatörü*, fiziksel bir büyüklüğü belli sınırlar içinde tutmağa yarayan regülatör.

— Bayınd. Su alma prizlerindeki su seviyesini, yatak debisi ne kadar olursa olsun sabit tutmak için kanallar üzerinde kurulan yapı.

— Elektr. Bk. ANSİKL.

— Oto. Bir motorun dönme hızını sınırlamağa yarayan cihaz. (Ya Watt göstergesine benzer bir dengeleme sistemiyle eylemsizlik ilkesine dayanara, ya da karbüratör kelebeğinin açıklığına etki ederek, yani açıklığın değişim genliğini sınırlayarak çalışır.) || Dinamonun verdiği akımın gerilim ve şiddetini bataryanın ihtiyaçlarına göre ayarlayan düzenek.

— Radyotek. *Feyding regülatörü*, bir radyo alıcısında, alınan işaretin feyding* etkisinden ileri gelen şiddet değişimlerini azaltmağa, yavaşlatmağa yarayan düzenek.

— Zır. âletleri. Pulluklarda sapan demirini kaldırmağa veya indirmeğe yarayan düzen. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. Bir *regülatör*'de temel olarak bir *bulucu eleman*, bir *yayım organı* ve bir *servomotor* vardır; bulucu eleman, ayarlanmış büyüklüğün değişimlerini ölçer; yayım organı, ayarlayıcı büyüklüğün değişimlerini, ayarlanmış büyüklük ile bu büyüklüğün sabit tutulacak değeri arasındaki farka bağlı olarak düzenler; servomotor, ayarlayıcı büyüklüğün yayım organı tarafından belirtilen değişimlerini yerine getirmek için gerekli gücü uygular. *Emniyet elemanları* regülatörden tamamıyle ayrıdır ve genellikle regülatör bozulduğu zaman çalışmağa başlayarak makineyi durdurur. Bir regülatör, kumanda devresinin tamamıyle kapanması veya tamamıyle açılmasıyle işler ya da bu devrenin yarım açılıp kapanmasıyle çalışır. Regülatör *direk etkili* (bu durumda bulucu organ aynı zamanda taşıyıcıdır) veya röleli olabilir (bu durumda bulucu eleman, taşıyıcı bir sıvı üzerine bir kılavuz aracılığıyle etki eder). Direk etkili regülatörlerin en eski modeli Watt regülatörüdür. Tamamen mekanik çalışma sistemine dayanan bu regülatör, bir milin dönme hızını merkezkaç kuvvetten yararlanarak ayarlar. Pnömatik regülatörde, körüklü bir düzenek, bir supabın açılıp kapanmasına, gaz basıncı belli bir değeri geçtiği zaman fazla gazı boşaltacak şekilde kumanda eder.

Çok değişik elektrik regülatörleri içinde en tanınmışı, hassas cihazlara takılan gerilim ayarlayıcılarıdır. Elektronik veya herhangi bir türden olan bu düzenekler, belli bir bölgedeki beslenme gerilimi ne olursa olsun sabit bir gerilim sağlar.

reglan veya raglan
(maddesi için bk. sayfa 439)

Henri REGNAULT
«General Prim'in Portresi»
(detay), Louvre müzesi, Paris

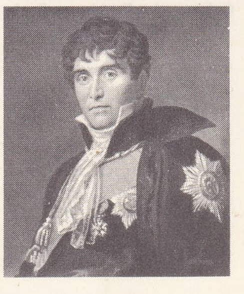

REGNAULT
DE SAINT-JEAN
D'ANGÉLY

Victor REGNAULT

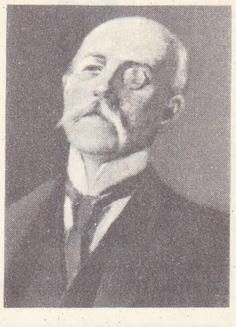

Henri DE REGNIER
1910'da
Cappiello'nun eseri

Mathurin REGNIER
Cabinet des Estampes, Paris

— Elektr. *Elektrik regülatörleri*'nden bazılarının amacı, elektrik enerjisi etkenlerinden birini sabit tutmak, bazılarının ise elektrik akımından yararlanarak mekanik veya fizik olaylarını ayarlamaktır. Birinci kategoriye gerilim ve akım regülatörleri, ikincisine ise hız, basınç, sıcaklık, elektrik arkı v.b. regülatörleri girer.

— Zır. âletleri. Regülatör, pullukların belirli genişlik ve derinlikte çalışmasını sağlar. Regülatörler *birinci* ve *ikinci* olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi veya *boyut regülatörü* genellikle vidalıdır ve pulluğun durumunu toprağa göre ayar eder. İkincisi veya *çekme regülatörü* ise delikli ve kamalıdır; pulluğun durumunu çekme vasıtasına göre ayar eder. (L)

REGÜR i. Pedol. Hindistan'da rastlanan siyah toprak. (Kireç ve humusça zengin, fakat çok killi olan bu toprak tropikal kara topraklar grubuna girer; pamuk tarımına çok elverişlidir.) [L]

REH i. Bk. RAH.

REHA i. (ar. *reḫā*'). *Esk.* Geniş olma, bolluk. || Zenginlik, varlıklı olma. || Gevşeklik. (M)

REHA i. (fars. *rehā*). *Esk.* Kurtuluş, kurtulma: *Her nimeti her fazlı, hep esbab-ı rehayı / Gökten dilenen züll-i tevekkül ki mürayi* (Tevfik Fikret). || Erkek adı. || *Reha bulmak*, kurtulmak, kaçmak. || *Reha-feşan*, kurtaran, kurtarıcı. || *Reha-kâran*, kurtarıcı kimseler. || *Reha-yab*, kurtulan, giden, yolcu olan. || *Reha-yafte*, kurtulmuş. (M)

REHABİLİTASYON i. (fr. *réhabilitation*'dan). Sakatları ve iyileşen hastaları işe alıştırmak ve bir meslek sahibi yapmak amacıyle yapılan eğitim. *Eşanl.* READAPTASYON.

— ANSİKL. *Rehabilitasyon*, özellikle sakatlara ve uzun süre tedaviyi gerektiren bir hastalık (verem, çocuk felci, akıl ve sinir hastalığı v.b.) geçirmiş olanlara topluca uygulanır. Bunun için çeşitli rehabilitasyon merkezleri veya kurumları vardır. Türkiye'de ilk kurulan rehabilitasyon kurumu 1952'de Ankara'da açılan körler okuludur. Bu okulların sayısı 1972'ye kadar 10'a çıktı. 1958'de Lepra (cüzam) savaş derneği tarafından Ankara'da bir *Lepra hastahanesi* ve *Rehabilitasyon merkezi* kuruldu; 30 yataklı olan bu kurum Ankara Tıp fakültesine bağlandı. 1968'de Ankara'daki Numûne hastanesi içinde bir rehabilitasyon merkezi kuruldu. Bununla bağlantılı olarak yürütülen çalışmalarda Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığınca İstanbul ve İzmir'de de birer rehabilitasyon merkezi kurulması kararlaştırıldı.

Türkiye'de rehabilitasyonu gerektiren insanların sayısı 1965 genel nüfus sayımında 53 000 sağır ve dilsiz; 37 000 kör, 27 081 çolak, 142 678 topal (bacak ve kalça arızası), 19 507 yatalak, 5 725 kambur, 5 995 çeşitli beden sakatlığı ve 200 986 ortopedik sakatlık olarak tespit edildi. Bilim çevrelerince, sınıflandırma ve beyan bakımından yeterli bulunmayan bu sayı 1972'de aynı çevrelerce, 100 000 eklem ve kemik tüberkülozu hastası, bir milyonu aşkın romatizmalıyle 20 000 kadar cüzamlı da eklenerek 3 600 000 olduğu sanılıyor. (M)

REHABİN ve **REHABİNE** çoğl. i. (ar. *rehbān*'dan *rehābīn, rehābīne*). *Esk.* Rahipler: *Rehabin ile eimme...* (Cenab Şahabeddin). [M]

REHAİN çoğl. i. (ar. *rehīne*'den *rehā'in*). *Esk.* Rehine olarak elde tutulanlar. (M)

REHAMET i. (ar. *rehāmet*). *Esk.* Sesin veya sözün ince, yumuşak ve yavaş olması. (M)

REHAMNA, Batı Fas'ta Dukkala ovasına hâkim kütle; güneyde Gantur yaylası, kuzeyde Um-er-Rebia vâdisi, doğuda Bahira çöküntüsüyle sınırlıdır; 712 m. Burası eski mesetanın tabanının bir parçasıdır; üstünde Apalaş tipi doruklar yükselir. Çorak olan kütlede özellikle koyun otlatılır. (L)

REHASET i. (ar. *ruḫş*'tan *reḫāşet*). *Esk.* Tazelik. || Yumuşaklık. || İncelik. || Gevşeklik. || Ucuzluk. (M)

REHAVET i. (ar. *reḫāvet*). Vücutta görülen gevşeklik, ağırlık, tembellik: *Küçüğüm, bu ipeklerin içinde bir başka ipek kümesi gibi bembeyaz yatıyor, başı ağır bir rüyanın rehaveti içinde biraz yana düşüyordu* (R. N. Güntekin). *Kesel ve rehavet havası sanki güneşin taze hararetiyle tabahhur ederek sıyrıldı* (H. Z. Uşaklıgil). || *Esk.* İhmalkârlık, dikkatsizlik: *Numan ibni Beşir'in zaaf ve rehavetinden bahisle...* (Cevdet Paşa).

— DEY. *Rehavet basmak* (veya *çökmek*), ağırlık gelmek, uyku basmak. (M)

REHAVÎ i. (fars. *Reha* veya *Ruha* [Urfa] şehir adından *rehāvī*, Urfa şehrine ait). *Esk.* Çalgılı kutu veya saat.

— Mus. Türk musikisinde birleşik makam. (Bk. ANSİKL.) || *Rehavî gerdaniye*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış öneği yoktur.) || *Rehavî geveşt*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Rehavî maye*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Rehavî nevruz*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Rehavî selmek*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Rehavî şehnaz*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makam. (Bugüne kalmış örneği yoktur.)

— ANSİKL. Mus. *Rehavî*, rast ve dizilerinin birbirine eklenmesinden meydana gelir. Seyri inici çıkıcıdır. Rast ile rast-*sol* perdesinde kalır. Karar yerinde genellikle yegâh perdesi kullanılır. Güçlüleri, birinci derecede her iki makamın da güçlüsü olan neva-*re*, ikinci derecede beyatînin durağı olan dügâh-*la*'dır. Donanıma rast makamının işaretleri olan *si* koma bemolü (♭) ile *fa* bakıye diyezi (♯) konur. Diğer geçkiler ezgi içinde gösterilir. Bu makama örnek olarak şu eserler gösterilir: İ. Hakkı Beyin *Düyek Peşrev*'leri; Selim III'ün, İ. Hakkı Beyin saz semaileri; Itrî'nin *Berefşan Beste*'si ile *Yürük Semai*'si; İ. Hakkı Beyin *Yürük Semai*'leri; İ. Hakkı Beyin, Abdullah Beyin v.d. şarkıları. (M)

REHAYİ i. (fars. *rehā*'dan *rehāyī*). *Esk.* Kurtuluş, kurtulma. (M)

REHB veya **REHEB** i. (ar. *rehb* veya *reheb*). *Esk.* Korku. || *Rehb ü heras*, korku.

◆ **Rehebat** çoğl. i. *Esk.* Korkular. (M)

REHBANİYET i. (ar. *rehbān*'dan *rehbāniyyet*). *Esk.* Dünyadan el etek çekerek yaşama, keşişlik. (M)

REHBER i. (fars. *reh* ve *-ber*'den *reh-ber*). Yol gösteren kimse, kılavuz: *Rehberimiz bize şehri gezdirdi. Turist rehberi.* || *Mec.* Bir kimseye veya bir topluluğa iyi ile kötüyü görmesinde ve doğru yolu bulmasında yardımcı olan kimse veya şey: *Şimdi inkılâpçının vazifesi, bilhassa genç nesle rehber olacak bu fikir sitemini nazarî ölçüler [...] halinde izah ve tespit etmektir* (Ş. S. Aydemir). *Yalnız bu düşünce [...] Allah kadar tabiata da yer veriyor ve kendisine imandan ziyade aklı rehber ediyordu* (P. Safa). *Her meselede Rabia'nın hayatının rehberi sendin, dostum. Hattâ evlenirken bile* (H. E. Adıvar).

— Denizc. *Esk. Rehberi derya*, kıyı ve limanların normal ve olağanüstü durumlarını, çevredeki bozukluk ve işaretleri, akıntıları, gemilerin seyirleriyle ilgili her çeşit bilgiyi içine alan kılavuz kitap.

— Posta. *Telefon rehberi*, genellikle her yıl yeniden basılan ve içinde telefon abonelerinin ad, adres ve telefon numaraları bulunan kılavuz kitap.

— Turizm. Turist ve ziyaretçilere, ziyaret etmek istedikleri yerlerde refakat ederek bilgi vermeyi meslek edinmiş kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Turizm. Türkiye'de *rehber*'ler, Turizm ve Tanıtma bakanlığının, 265 Sayılı Kn. Md. 26 gereğince açtığı kurslarda yetiştirilir. Bakanlık, kursları aynı kanunun 16. maddesine göre kurulan bölge müdürlüklerinin görev ve yetkileri hakkındaki yönetmeliğin 7. maddesi ve II. Beş Yıllık Kalkınma planının turizm sektörü tedbirlerinde öngörülen esaslar içinde düzenler. Bölge müdürleri de, bölgelerinde çalışan rehberlerin kurs, sınav, çalışma izinleri ve denetimleriyle ilgili işlemleri bakanlığın talimatına göre düzenler ve yürütür.

◆ **Rehberî** i. *Esk.* Kılavuzluk, yol göstericilik. (ML)

REHBERG (Walter), isviçreli besteci ve piyanocu (Cenevre 1900 - Zürich 1957), Willy Rehberg'in oğlu. Önce babasıyle, sonra Almanya'da E. Toch ve E. d'Albert ile müzik çalıştı. Besteci, piyanocu, orkestra şefi, müzik tarihçisi olan Rehberg, Almanya ve İsviçre'deki müzik enstitülerinde öğretmenlik yaptı. (M)

Rehberi Hürriyet, İkinci Meşrutiyet'ten önce Abdülhamid II yönetimine karşı ayaklanarak arkadaşlarıyle birlikte Makedonya'da dağa çıkan Kolağası Niyazi'nin (Resneli) yanında gezdirdiği geyiğe, Meşrutiyetin ilânından sonra verdiği ad. Niyazi, hatıralarında geyiğin Tanrı tarafından yollanan, takdis edilmiş, manevî bir yol gösterici olduğunu öne sürdü. Resneli Niyazi birçok fotoğrafını bu geyikle birlikte çektirmiştir. (M)

REHBERLİK i. (*rehber*'den *rehber-lik*). Rehber, kılavuz olma hali, yol gösterme, gezdirme: *Almanca dersleri, yahut Almanya için siyasî rehberlik kursları derken, meselâ bir ay sonra belki de Berlin'de olabilirdik* (Ş. S. Aydemir). || *Mec.* Önderlik. || *Rehberlik etmek*, yol göstermek. Önderlik etmek: *Ancak devletin bu tanzim ve inşa işinde rehberlik etmesi lâzımdı* (Ş. S. Aydemir.) [M]

REHBET i. (ar. *rehb*'den *rehbet*). *Esk.* Korku. || Çekingenlik. Bk. REHB.

◆ **Rehbeten** zf. *Esk.* Aşırı korku yüzünden. || Çekinerek. (M)

REHEB i. Bk. REHB.

REHFUES (Philipp Josef VON), alman yazarı (Tübingen 1779-Römlinghausen, Bonn 1843). Stuttgart'ta kütüphaneci, sonra Bonn üniversitesinde yönetici oldu. Seyahat kitapları yazdı, italyan romanlarından tercümeler ve uyarlamalar yaptı, Alfieri'nin trajedilerini almancaya çevirdi (J.-F. Tscharner ile birlikte). 1813'te yurtseverlik duygularını dile getirdiği *Reden an das Deutsche Volk*'u (Alman Milletine Nutuklar) yayımladı. Gerek *Scipios Cigala* (1832), *Die Belagerung des Kastells von Gozzo* (Gozzo Şatosunun Kuşatılması) [1834] adlı tarihî romanlar, gerek dört ciltlik *Briefe aus Italien* (İtalya'dan Mektuplar) [1803 - 1804] Rehfues'in İtalya'ya olan tutkusunu ortaya koyan belgelerdir. (M)

REHGÜZAR veya **REHGÜZER** bls. i. (fars. *rāh* veya *reh* ve *güẕār* veya *güẕer*'den *rehgüẕār* veya *reh-güẕer*). *Esk.* Yol üstü, geçilecek yer: *Herkes, büyük, küçük birikir rehgüzarına* (Tevfik Fikret). *Görünmez aşina bir çehre olsun rehgüzarında / Ne gurbettir çöken İslâm'a İslâmın diyarında?* (M. Â. Ersoy). || *Rehgüzar-ı kalb*, gönül yolu. (M)

REHİDE sıf. (fars. *rehīden*'den *rehīde*). *Esk.* Sıkıntıdan kaçmış olan, kurtulmuş. (M)

REHİN i. (ar. *rehn*'den *rehīn*). Para, mal v.b. bir şeye karşılık tutulmuş teminat: *Ama şimdi üzerinizde başka para yoksa, bana bir şey rehin bırakınız* (Ömer Seyfeddin). || *Rehin etmek*, rehin olarak vermek: *En son ellerinde kalan bir hanı da Emniyet sandığına rehin etmişler, diye duyduk* (B. Felek).

— DEY. *Rehine koymak*, alınan paraya karşılık bir şeyi rehin olarak vermek: *Daha dün [...] altın tabakasını rehine koymuştu* (Y. Z. Ortaç).

— ANSİKL. Huk. Alacaklı, alacak hakkını teminat altına almak için iki yoldan birine başvurabilir: ya alacak hakkı için bir kefalet sözleşmesi yapar veya *rehin* hakkı kurar. Birincisi *şahsî teminat*'tır; ikincisi ise *aynî* teminat*'tır. Buna göre, rehin hakkı bir alacağın temin edilebilmesi için bir menkul veya bir gayrimenkul yahut bir hak üstünde kurulan, sınırlı bir aynî haktır. Bunun yanında, rehin hakkı bir alacağın var olmasına bağlı olduğu için, aynı zamanda bir *fer'î aynî hak*'tır. Bu sebeple, alacak hakkı geçerli olarak kurulmamış veya herhangi bir sebeple sona ermişse, rehin hakkı da yoktur veya sona ermiştir.

● *Rehin karşılığında borç veren müesseseler*, bankalar dışında, hükûmetin izniyle, menkul veya kıymetli evrakın rehin olarak verilmesi karşılığı ödünç para verir. Bu müesseseler lehine rehin, teslim şartlı rehin şeklinde kurulur. Ancak müessese ayrıca,

Foto. LAROUSSE

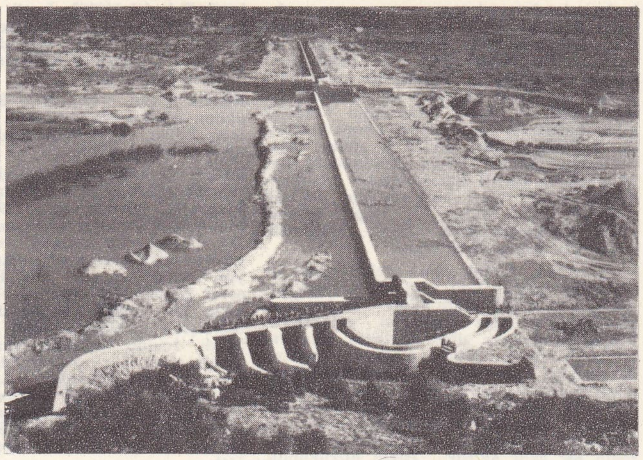

Aksu regülatör'ü, Antalya

rehin verene makbuz vermek zorundadır. Müessese, borcun ödenmemesi halinde rehin edilen şeyi paraya çevirerek alacağını elde eder; ayrıca faiz isteme hakkı da vardır. Müessese kendisine verilen rehini iyi muhafaza etmek ve sigorta ettirmek borcu altındadır. Borcun ödenmesi halindeyse rehin edilen şeyi geri verir.

● *Alacak ve haklar üstünde rehin hakkı.* Rehin hakkı, sadece paraya çevrilebilen eşya üstünde değil alacak ve haklar üstünde de kurulabilir. Bunlar üstünde rehin hakkının kurulması, kural olarak «teslim şartlı rehin hakkı» hükümlerine göre olur. Üstünde rehin hakkı kurulabilecek hak, sadece alacak hakkı değildir. Para ile değerlendirilebilen her türlü hak, rehin hakkının konusu olabilir: msl. telif hakkı, ihtira hakkı v.b.nin maddî bir değeri bulunduğu için bunlar üstüne rehin hakkı kurulabilir. İntifa hakkıysa kural olarak rehin edilmemekle birlikte, bu hakkın kullanılmasının rehin edilmesi mümkündür. Hakkın, paraya çevrilebilir olmasının yanında ayrıca devredilebilir olması da gereklidir. Âdi alacaklar üstünde rehin hakkının kurulabilmesi için rehin sözleşmesinin âdi yazılı şekilde yapılması ve belirli hallerde zilyetliğin devri gerekir. Rehin hakkının kurulabilmesi için borçluya durumun ihbar edilmesi gerekli değildir. Ancak bu ihbarın yapılması, rehin hakkı sahibinin yararınadır. Böylece, rehin hakkından haberi olmayan borçlunun alacaklıya borcunu ifa ederek borcundan kurtulması ve bunun sonucu olarak rehin hakkı sahibinin kötü bir duruma düşmesi engellenmiş olur. Zilyetliğin devri konusunda da senede bağlı olmayan alacaklarda sadece rehin sözleşmesinin yapılması yeterlidir. Ayrıca zilyetliğin devri aranmaz, zaten bu mümkün de değildir. Buna karşılık alacak hakkı bir senede bağlanmışsa, tarafların yapmış oldukları rehin sözleşmesi sadece bir borçlandırıcı işlemdir. Rehin hakkının kurulabilmesi için ayrıca senedin rehin hakkı sahibine devredilmesi gerekir. Alacak kıymetli evraka bağlanmışsa, genel olarak yazılı bir rehin sözleşmesi ve senedin teslimi gerekir. Ancak hamile yazılı senetlerde rehin hakkının kurulabilmesi için rehin sözleşmesinin bulunması gerekmez. Sadece hamile yazılı kıymetli evrakın rehin etme niyetiyle teslim edilmesi yeterlidir. Emre yazılı senetlerdeyse, kıymetli evrakın teslim edilmesinden başka, yazılı bir kaydın da bulunması gerekir. Bu, genellikle «rehin cirosu» şeklinde bir kayıttır. Nama yazılı senetlerin rehni için, rehin edilen senedin devrinden başka, bir yazılı temlik beyanı da gereklidir. Bu beyanda alacağın, rehin hakkı kurmak için temlik edildiği belirtilir. Alacaktan başka haklar üstünde rehin ise, yazılı bir rehin sözleşmesi ve hakkın, devredilmesi için gerekli olan kurallara uyularak rehin hakkı sahibine devredilmesi yoluyle kurulur. Bir rehin üstünde sonradan bir rehin hakkı daha kuruluyorsa, yazılı rehin sözleşmesinin yanında, durumun ilk rehin hakkı sahibine de bildirilmesi gerekir. Alacak ve öteki haklar üstünde kurulan rehin hakkı, sahibine mutlak bir hak verir. Bu hak, bir aynî hak değildir. Çünkü maddî bir mal üstünde kurulmuş bir hak söz konusu olmaz. Bundan dolayı, herkese karşı ileri sürülebilen mutlak bir hak olmaktan ileri gitmez. Hakkın rehin edilmiş olmasıyle, hak, rehin hakkı sahibine devredilmiş olmaz. Hakkın sahibi yine rehin eden kimsedir. Ancak, hakkın satılarak bedelinden alacağın elde edilmesi yetkisi, rehin hakkı sahibine devredilmiş olur. Bu sebeple, rehin hakkı sahibinin sadece hakkı sattırma yetkisi vardır ve aksi kararlaştırılmamışsa, hakkı devredemez ve kullanamaz. Rehin edilen şey, rehin eden kimsenin malvarlığında kalmağa devam eder. Alacak hakkı, faiz veya başka gelirler getiriyorsa, bunlardan, rehin hakkının kurulmasından sonra vadeleri dolanlar, rehin hakkının kapsamına girer. Ancak bunlar, kupon, bağımsız bonolar gibi ayrı senetlere bağlanmışsa, rehin hakkının kapsamına girmez.

● *Gayrımenkul rehni.* Medenî kanun, üç tür gayrımenkul rehninden söz eder: ipotek, ipotekli borç senedi (bk. İPOTEK) ve irat senedi (bk. İRAT *senedi*). İpotek, bir gayrimenkulün, bir alacak için metinat olmak üzere rehin edilmesidir. Borcun ödenmemesi halinde, alacaklı sadece, rehin edilen mala değil borçlunun bütün malvarlığına başvurabilir. İrat senedindeyse, alacaklı yalnız rehin konusu gayrımenkul üstünden alacağını elde edebilir. Buna karşılık irat senedi, tedavülü mümkün bir kıymetli evraktır. İpotekli, borç senediyse, hem ipoteğin hem de irat senedinin yararlarını kapsar. Alacaklı, alacağını elde edemezse, ipotekte olduğu gibi, borçlunun malvarlığına da başvurabilir. Bunun yanında, ipotekli borç senedi, tıpkı irat senedi gibi tedavül eden bir kıymetli evraktır. Bütün gayrımenkul türlerinde, rehnin konusu olan gayrımenkul, malikin mülkiyetinden çıkmaksızın alacağı teminat altında tutar. Gayrımenkul rehninin bağlı olduğu genel ilkeler, şunlardır: 1. aleniyet ilkesi; 2. belirlilik (muayyeniyet) ilkesi; 3. teminat ilkesi; 4. sabit derece ilkesi. Bk. İPOTEK.

Gayrımenkul rehni ya bir sözleşmeyle kurulur veya kanun gereği doğar. Sözleşmeyle kurulabilmesi için, bütün aynî hakların kurulmasında olduğu gibi resmî senet ve tapuya tescil aranır. Kanundan doğan gayrımenkul rehinleriyse, ya tescil olmadan doğar veya kanundaki hüküm rehnin tescilini isteme hakkını verir. Bu ikinci durumda, birincisinden farklı olarak, rehin hakkı yine tescille doğar; ancak, kanunun göstermiş olduğu durumlarda, resmî senedin yapılması gerekmez. (Bk. İPOTEK.) Gayrımenkul rehninin sona erme sebepleri şunlardır: 1. terkin; 2. gayrımenkulün tamamının yok olması; 3. kamulaştırma.

● *Menkul rehni.* Menkul rehni bir menkul mal üstünde kurulur ve alacaklıya söz konusu şeyi satarak alacağını elde etme imkânını sağlar. Bundan da anlaşılacağı gibi, rehin hakkının iki niteliği vardır: 1. rehin, kıymete ilişkin bir haktır; 2. menkul rehni ferî bir haktır. Menkul rehninin kıymete ilişkin bir hak olmasının anlamı, alacaklının, rehin edilen şeyi sattırarak semeninden alacağını temin etmesidir. Rehnin ferî bir hak olması ise şöyle açıklanabilir: menkul rehninin amacı, sadece teminattır; bu sebeple menkul rehni alacağın var olmasına sıkı surette bağlıdır ve rehin hakkı ancak alacak devam ediyorsa varlığını korur. Alacak hakkı sona erince rehin hakkı da sona erer. Rehin hakkının alacak hakkının bir ferî olmasının başka bir sonucu da şudur: alacak hakkı üçüncü kişiye devredilince, rehin hakkı da bu üçüncü kişiye geçer ve önceki alacaklı, şeyin zilyetliğini yine söz konusu üçüncü kişiye devretmek zorundadır.

● *Teslim şartlı (teslimi meşrut) menkul rehni,* menkuller üstünde kurulan rehin hakkının normal şeklidir. Bununla belirtilmek istenen şey, bir menkul mal üstündeki zilyetliğin rehin hakkı kurmak amacıyle alacaklıya veya bir üçüncü kişiye devredilmesidir. Ne olursa olsun rehnedilen mal üstünde rehin verenin tek başına tasarruf edebilecek durumda olmaması gerekir. Bu rehin hakkının doğabilmesi için iki unsurun gerçekleşmesi gereklidir: rehin sözleşmesi ve zilyetliğin devri.

1. *Rehin sözleşmesi,* bir kişisel hak doğurur. Bu sözleşmeyle, rehin hakkı sahibi, o şeyin zilyetliğinin kendisine devredilmesini isteme hakkı kazanırken, borçlu da, söz konusu şeyin zilyetliğini devretme borcu altına girer. Rehin hakkı sahibi daima alacaklıdır. Buna karşılık rehin borçlusu, temel alacağın borçlusu olabileceği gibi, onun için malını rehin eden bir üçüncü kişi de olabilir. Teslim şartlı rehin sözleşmesi hiç bir sıhhat şekline bağlı değildir;

2. *zilyetliğin devri.* Rehin sözleşmesinin kurulmasıyle birlikte rehin hakkı doğmaz. Rehin hakkının doğabilmesi için, rehin edilen şeyin zilyetliğinin devredilmesi gerekir. Bu zilyetliğin devriyle rehin hakkının açıklığa kavuşması (alenîleşmesi) sağlanmış olur. Rehin hakkının kurulabilmesi için, zilyetliğin herhangi bir devir yolundan yararlanılabilir. (Bk. ZİLYETLİK.) Yalnız hükmen teslim yolundan yararlanılarak rehin hakkı kurulamaz. Menkul rehninin kıymete ilişkin bir hak olduğu göz önünde tutulursa, para ile değerlendirilemeyen şeyler üstünde rehin hakkının kurulamayacağı kendiliğinden anlaşılır; çünkü alacaklı, para ile değerlendirilemeyen bir şeyden rehni paraya çevirterek alacağını elde edemez. Rehin hakkı, hak sahibi için şu hak ve borçları doğurur:

A. *haklar.* a) Rehin hakkı bir aynî hak olduğu için, bunu ihlâl eden herkese karşı ileri sürülebilir. Üçüncü kişilerin iyi niyetinin korunduğu durumlar bunun dışındadır. b) Rehin hakkı sahibi ferî zilyet olduğu için, zilyetliğe ilişkin koruyucu hükümlerden yararlanır (bk. ZİLYETLİK). c) Rehin edilen şeye zarar verilmesi halinde, rehin hakkı sahibi zarar verenden tazminat isteyebilir. Aynı şekilde rehinli şeyin korunması için birtakım masraflar yapmak zorunda kalan rehin hakkı sahibi bu masrafların tazmin edilmesini de isteyebilir. ç) Alacağın kendisine ödenmemesi halinde, rehin hakkı sahibi rehin edilen şeyi paraya çevirterek alacağını elde eder. Rehnin paraya çevrilmesi İcra İflâs kanunu hükümlerine göre olur (bk. PARA'*ya çevirme*);

B. *borçlar.* a) Rehin hakkı sahibi, elinde bulunan rehinli şeyi korumak zorundadır. Onu kullanamaz ve rehin hakkına aykırı düşen bir şekilde ondan yararlanamaz. O sadece rehin edilen şeyin zilyetidir. Koruma borcunun yerine getirilmemesi sözleşmeden doğan sorumluluk hükümlerinin uygulanmasına yol açar. Bu sebeple rehin hakkı sahibinin kusurlu olduğu karine olarak kabul edilir. Bunun aksini ispat ederek sorumluluktan kurtulur. b) Rehin hakkı sahibi, rehin edilen şeyi kendiliğinden ve istediği gibi satamaz. O ancak borcun ödenmemesi halinde İcra İflâs kanunundaki hükümlere uyarak rehin edilen şeyi satabilir. c) Rehin hakkı sahibi, rehin verenin rızası olmadıkça, rehin edilen şeyi yeniden rehnedemez. Aksine hareket, rehin verenin uğrayacağı zararın tazmini borcunu doğurur. Rehin alan rehin verenin rızasıyle şeyi yeniden rehin edecek olursa, onunla rehin sözleşmesi yapması ve şeyin de zilyetliğini ona devretmesi gerekir. ç) Rehin hakkı sahibinin rehin edilen şey üstünde hakkı, alacak hakkı devam ettikçe vardır.

regülatörler

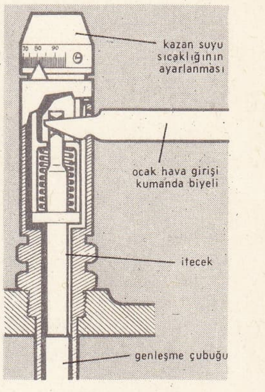

kazan regülatörü

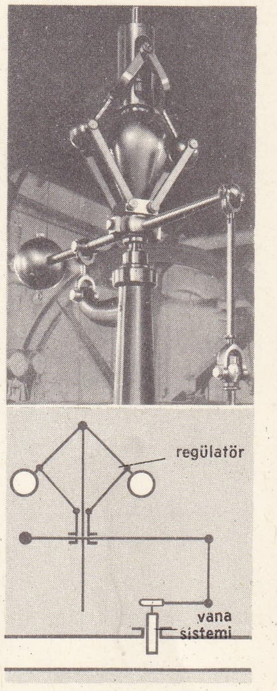

toplu regülatör

(Hıza göre eksenden az çok uzaklaşan toplar, bu hız belirli bir değere ulaştığı zaman, bir frene etki eden bileziği kaydırır.)

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

Alacak, ifa veya başka herhangi bir sebeple sona erecek olursa, rehin edilen şeyi, rehin edene geri vermek zorundadır. Rehin alan kimsenin geri verme borcu, sözleşmeden doğar. Rehin edilen şeyi geri vermez veya zarara uğramış olarak geri verirse, sözleşmenin ihlâli hükümlerine göre sorumlu olur. Ancak rehin hakkı sahibinin bu geri verme borcunun doğabilmesi için borcun tamamının yerine getirilmiş olması gerekir. Kısmî ifa halinde, rehin hakkı sahibi, borcun tamamı yerine getirilinceye kadar geri vermekten kaçınabilir. Kural olarak semereler «mütemmim cüz» olarak rehin edilen şeyin kapsamına girer. Ancak bunlar rehin hakkı devam ederken, mütemmim cüz olma niteliklerini kaybedecek olursa, rehin hakkı sahibi, bunları rehin eden kimseye geri vermek zorundadır. Teslimi şart rehin hakkı şu durumlarda sona erer: **1.** zilyetliğin ve zilyetliğin geri verilmesini isteme hakkının kaybedilmesi. Rehin hakkı sahibi, rehin edilen şey üstünde zilyetliğini kaybedecek olursa kural olarak rehin hakkı sona ermez. Zilyetliğin kaybı sonucu rehin hakkının sona erebilmesi için aynı zamanda bu kaybedilen zilyetliğin geri alınması hakkının da sona ermesi gerekir. Buna göre, zilyetliğin kaybının rehin hakkını sona erdirmesi için hem zilyetliğin kaybedilmiş, hem de bu kayıp sonucu, geri isteme hakkının ortadan kalkmış olması gerekir. Bu kuralın bir istisnası vardır. Rehin edilen şey, rehin hakkı sahibinin rızasıyla rehin verene geri verilecek olursa, rehin hakkı sona ermez ve bu süre içinde askıda kalır; **2.** elde edilen alacağın sona ermesi. Rehin hakkı, alacak devam ettikçe vardır. Bu sebeple, alacak, ifa veya başka bir sebeple sona erecek olursa, rehin hakkı da ortadan kalkar. Ancak borç bir üçüncü kişi tarafından yerine getirilecek olursa, rehin hakkı sona ermez, halefiyet kurallarına göre borcu ifa eden üçüncü kişiye geçer. Bu kuralın uygulanabilmesi için borcu yerine getiren kimsenin rehin edilen şey üstünde herhangi bir aynî hakkının bulunması gerekir. Böyle bir hakkı yoksa üçüncü kişinin ifasına rağmen rehin hakkı sona erer; **3.** rehin hakkı, feragat ve tarafların anlaşmasıyle sona erer.

● *Teslimsiz menkul rehni,* «menkul ipoteği» de denilen bu durumda, rehin hakkının kurulması için rehin edilen şey üstündeki zilyetliğin rehin hakkı sahibine devredilmesi gerekmez. Kanunda belirtilen durumlarda bir menkul üstündeki rehin hakkı, zilyetliğin devredilmesi gerekmeden doğar. Teslimsiz menkul rehninin hangi durumlarda söz konusu olabileceği kanunlarda açık olarak gösterilmiştir. Bunlar dışında kalan durumlarda teslimsiz menkul rehni kurulamaz. Başlıca teslimsiz menkul rehni durumları şunlardır: 1. hayvan rehni; teslimsiz hayvan rehni, bütün hayvanlar üstünde kurulamaz. Ancak çiftlik hayvanları üstünde teslimsiz menkul rehni kurulabilir. Bunun dışında kalan hayvanlar üstünde rehin hakkı kurulmak isteniyorsa, bunun genel rehin hakkı şeklinde (hayvanların zilyetliğinin devredilmesi suretiyle) kurulması gerekir. Bunun dışında kanun kimler lehine hayvan rehninin kurulacağını da belirtmiştir; yani hak sahibi yönünden de bir sınırlama vardır. Buna göre, ancak mahallin mülkî âmirinden bu işleri yapmak için izin almış kredi müesseseleriyle kooperatifler, teslimsiz hayvan rehninden yararlanabilir. Söz konusu müesseseler bulundukları yerin ticaret siciline kaydedilir. Rehin sözleşmesinin kurulması hiç bir şekle bağlı değildir. Ancak bu sözleşmeye dayanılarak rehin hakkının kurulabilmesi için bunun hayvan rehni siciline kaydedilmesi gerekir. Yoksa, rehin hakkı kurulmuş olmaz. Hayvan rehni sicilleri icra daireleri tarafından tutulur. Bir asliye mahkemesinin görev sahasında birden fazla icra dairesi varsa, hayvan rehni sicilini tutma görevi 1 numaralı icra dairesine aittir. Çıkarı bulunan herkes, sicildeki kayıtların bir kopyasını isteyebilir. Hayvan rehni, alacaklı veya borçlunun ikametgâhının bulunduğu yer siciline değil, hayvan neredeyse onun bulunduğu yer siciline kaydedilir. Sicilin aleniyet fonksiyonu yoktur. Bu sebeple hayvan üstünde bir rehin hakkı bulunduğunu bilmeden bunlar üstünde mülkiyeti kazanan üçüncü kişilere karşı rehin hakkı ileri sürülmez; 2. maden cevherlerinin rehni, Maden kn. md. 108'e göre, maden cevherleri, bunları çıkaran veya arama ve işletme hakkına sahip olan kimseler tarafından alacaklıya teslim edilmeksizin rehin edilebilir. Bu durum Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığında tutulan bir sicile kaydedilir; 3. Ziraî Donatım kurumunun rehin hakkı; 4. Ziraat bankasının teslimsiz rehin hakkı; 5. tarım kredi kooperatiflerinin teslimsiz rehin hakkı; 6. Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkındaki kanuna göre, belirli müesseselerin işletilmesinden doğan vergi borçları için devletin teslimsiz rehin hakkı; 7. Ticarî İşletme Rehni kanununa göre, ticarî işletmenin veya esnaf işletmesinin rehni.

— Esk. huk. Rehin, râhin (rehin eden) ile mürtehin (rehin alan) arasında yapılan bir anlaşma sonucu merhun'un (rehnedilen şey) kabzıyle (elde tutulması) gerçekleşir. Malikî mezhebine göre mürtehin, akit yapıldıktan sonra râhini, merhunu kendisine teslime zorlayabilir. Hanefî mezhebine göreyse teslim, yani kabz olmadıkça rehin bir bağış gibidir ve bu yüzden geçerliliği, taraflar arasındaki anlaşmaya, kabzın eklenmesine bağlıdır. Bu mezhebin görüşünde rehin bir aynî akittir. İslâm hukukunda, kabzı mümkün olmayan şeylerin rehni söz konusu değildir; alacak hakkı rehnedilemez.

◆ Sıf. *Esk.* Bir şeye karşılık garanti olarak bırakılmış olan: *Dam çökük, arsa rehin, bahçeyi icra ister; / Bir kalem borca bedel faizi defter defter!* (M. Â. Ersoy). || Yakın, yakınlaşmış. (→ Bibliyo.) [M]

REHİNE i. (ar. *rehin*'den *rehine*). Bir antlaşma, sözleşme v.b. nin gereklerinin yerine getirilmesini sağlamak amacıyle hasım tarafa verilen veya hasım tarafın teminat olarak aldığı kimse.

— ANSİKL. Devl. huk. Eskiçağda ve Ortaçağda, *rehine*'lerden, antlaşmaların uygulanmasını teminat altına almak için faydalanılırdı. Bu usul modern devletlerce terk edilmişse de, önleyici tedbir olarak ve özellikle, halkı işgal kuvvetlerine karşı düşmanca davranışlarda bulunmaktan alıkoymak için rehine alındığı olmaktadır. Bu tedbirler işe yaramadığı zaman, rehinler misilleme olarak öldürülür. Bu konu devletler hukuku bakımından, sivillerin korunması amacıyle ele alındı. Özellikle savaş zamanında sivil halktan rehine alınmasını önleyebilmek için 1949 Cenevre sözleşmesinin 34. maddesi kabul edildi; İkinci Dünya savaşı sırasında, işgal makamları sivil halktan rehineler toplayarak, bunları öldürmüşlerdi. Savaştan sonra kurulan askerî mahkemeler bu fiilleri birer savaş suçu sayarak cezalandırdı. (ML)

REHM (Albert), alman filoloğu ve eski yazıtlar bilgini (Augsburg 1871 - Münih 1949). Eski Yunanlıların astronomi ve meteoroloji çalışmaları üstüne yaptığı çeşitli araştırmalardan başka Miletos'taki Apollon Delphinios tapınağının yazıtlarıyle ilgili bir eseri de (1914) vardır. *Didima Tapınağı Yazıtları* adlı eseri ölümünden sonra yayımlandı (1958). [M]

REHM (Hermann), alman hukukçusu (Augsburg 1852 - Strasbourg 1917). Münih, Marburg, Giessen, Erlangen ve Strasbourg üniversitelerinde profesörlük yaptı. Amme hukuku uzmanıydı. Özellikle alman monarşi hukukunun siyasî ve tarihî bakımdan teşkilâtlandırılmasına önemli katkılarda bulundu. Başlıca eserleri: *Geschichte der Staatsrechtswissenschaft* (Devletler Hukuku Tarihi) [1896], *Allgemeine Staatslehre* (Genel Devlet Doktrini) [1899]; *Modernes Fürstenrecht* (Çağdaş Prenslik Hukuku) [1905], *Kommentar Zum Privatversicherungsgesetz* (Özel Sigorta Kanunu Üstüne Yorum) [1907]; *Das Reichsland Elsass-Lotringen* (Alsace-Lorraine Eyaleti) [1912], *Das Politische Wesen der Deutschen Monarchie* (Alman Monarşisinin Siyasî Yönü) [1912]. (M)

REHMANNİA i. Taşkırangillerden bitki; Çin ve Japonya'da bulunan bazı türleri (*Rehmannia ungulata, R. elata, R. glutinosa R. Henryi, R. Kewensis*) süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

REHMKE (Johannes), alman filozofu (Elmshor 1848-Marburg 1930). Greifswald üniversitesinde ders verdi (1885-1921). Fenomenizme karşı çıktı. Başlıca eserleri: *Philosophie als Grundwissenschaft* (Temel Bilim Olarak Felsefe) [1910]; *Logik Oder Philosophie als Wissenslehre* (Mantık veya Bilim Olarak Felsefe) [1918]; *Grundlegung der Ethik als Wissenschaft* (Bilim Olarak Ahlâkın Temeli) [1925]. (M)

REHN i. (ar. *rehn*). *Esk.* Rehin: *Cevher-i aklımı verdim rehne* (Fazıl). || *Rehn-i müstear,* ödünç alınmış bir malı sahibinin izniyle rehine bırakma. (M)

REHN (Frank Knox Martin), amerikalı ressam (Philadelphia, Pennsylvania 1848 - Magnolia, Massachusetts 1914). Philadelphia Güzel Sanatlar akademisinde okudu. Deniz, manzara resimleri ve portreleriyle tanındı. Özellikle deniz ressamı olarak büyük başarı kazandı. 1900 Paris sergisinde şeref payesi aldı. 1885'te New York'ta açılan bir sergide ve 1907'de Philadelphia Sanatçılar birliğinden altın madalyalar kazandı. İçinde figürlerin yer aldığı en önemli eseri *Türk Haremi*'dir. Başlıca deniz resimleri: *Kaybolan Tekne* (Detroit Sanat müzesi), *Bir Yaz Gününün Bitişi* (Buffalo Güzel Sanatlar akademisi); *Tayfasının Terk Ettiği Harap Gemi* (1892); *Gulf Stream'de Güneşli Bir Öğleden Sonra* (1914) [M]

REHNİŞİN veya **RAHNİŞİN** blş. i. (fars. *reh* veya *rāh*, yol ve *-nişīn*, oturan'dan *rehnişīn* veya *rah-nişīn*). *Esk.* Yolun üzerinde oturan kimse. || Yolcu: *Kayırmaz olduğumuz rehnişin-i kûy-i telâş / O şuh etmez ise zayi intizarımızı* (Nabi). || Gezerek mal satan kimse, çerçi. || Bir köprü başında durup, gelip geçenden vergi alan kimse. || Serseri, hırsız. (M)

REHNÜMA veya **RAHNÜMA** bls. i. ve sıf. (fars. *rāh* veya *reh*, yol ve *nümā*, gösteren'den *reh-nümā* veya *rāh-nümā*). *Esk.* Yol gösteren, kılavuz: *Yârab, hemişe lûtfunu et rehnüma bana / Gösterme ol tarîki ki yetmez sana bana* (Fuzulî) *Hanumanın eyleriz bir hamlede zir ü zeber / Rehnümamızdır liva-yı nusret-i feth ü zafer* (Ziya Paşa). [M]

REHNÜMUN bls. sıf. (fars. *rāh* veya *reh*, yol ve *nümūn*, gösteren'den *reh-nümūn*). *Esk.* Yol gösteren, kılavuzluk eden: *İki bedbahta avn-i Rabbanî / Rehnümun etti bir cihan-banı* (Abdülhak Hâmid). *Heman umumunu tahkike, keşf ü izhare / Muvaffak olmak için aklı rehnümun ederek / Peyinde mahşer-i pehna-yi müdrikâtı gerek* (Tevfik Fikret).

◆ **Rehnümunî** i. *Esk.* Kılavuzluk, yol gösterme. (M)

REHOBOAM, Yahuda kralı (M.Ö. 930'a doğr.-913'e doğr.), Süleyman'ın oğlu. Zulmü on kabile içinde bölünmelere yol açtı. Süleyman'ın vergileriyle güç duruma düşen halk, bakanı Yeroboam'ı kraldan vergi yükünü azaltmasını istemekle görevlendirdi. Rehoboam bu isteği kabul etmedi. O zaman kuzeyli kabileler ayaklandılar ve Yeroboam'ı kral yaptılar. Rehoboam sadece Yahuda kabilesini ve Güney'deki müttefik klanları hâkimiyeti altında tutabildi. Böylece İsrail ve Yahuda krallıkları meydana geldi. 930'a doğru Mısır kralı Şişak I Kudüs'ü aldı ve ancak Tapınak'ın ve kralın hazinelerini ele geçirdikten sonra çekildi. (L)

REHOVOT, İsrail devletinde şehir, 1890'da ilk siyonistler tarafından Yahudiye ovasında kuruldu; 30 000 nüf. Turunçgil işlenmesi ve ihracatı. Burada biyolog ve kimyacı Weizmann'ın önayak olmasıyle bir plastik maddeler ve ecza malzemesi fabrikası kurulmuştur. (L)

REHREV veya **RAHREV** bls. sıf. ve i. (fars. *reh* veya *rāh* ve *rev*'den *reh-rev* veya *rāh-rev*). *Esk.* Yola çıkan, yolcu: *Ey rehrev-i hakcû, muhibb-i haseneyn ol* (Muallim Naci).

◆ **Rehrevî** veya **rahrevî** i. *Esk.* Yolculuk. (M)

REHREVAN veya **RAHREVAN** çoğl. bls. i. (fars. *reh* veya *rāh* ve *revān*'dan *reh-revān* veya *rāh-revān*). *Esk.* Yolcular. || *Rehrevan-ı ezel,* azizler, Tanrı'nın sevgili kulları. || *Rehrevan-ı gerdun,* yedi seyyare. || *Rehrevan-ı sefer,* sabaha kadar ibadet eden zahit kimseler. || *Rehrevan-ı tarikat,* dervişler. (M)

REHT i. (ar. *reht*). *Esk.* Kalabalık, cemaat. || Kabile. Bk. RAHT. (M)

REHVAR bls. i. ve sıf. Bk. RAHVAR.

REİCH i. Eskiden, genel olarak «devlet» anlamına gelen almanca kelime; günümüzde, Germen imparatorluğunu veya Alman devletinin öbür adlarını belirtmek için kullanılır.

— ANSİKL. ● *İlk Reich* veya *Kutsal Roma-German imparatorluğu* (962-1806). Milletlerüstü bir karakteri olan bu imparatorluk Ortaçağda kendini manevî gücüyle kabul ettirdi; fakat millî ve egemen bir devlet olmağa kalkışınca Otuzyıl savaşlarına sürüklendi ve Vestfalya antlaşmasıyle böIündü (1648). Pressburg barışı (1805), Ren Konfederasyonu anayasası (12 temmuz 1806) ve özellikle hükümdar Franz von Habsburg'un Kutsal İmparatorluk tahtından çekilmesiyle (6 ağustos 1806) imparatorluk kesinlikle dağıldı.

● *İkinci Reich* (1871-1918). Bismarck, Prusya kontluğu yerine, egemen bir alman imparatorluğu kurma fikrini yeniden ele aldı ve bunu Versailles'da gerçekleştirdi (1871). II. Reich, gücünü askerî kuvvet ve iktisadî genişlemeden alan, federatif ve emperyalist bir devlet oldu. 1918 Devrimi imparatorluk rejimine son verdi ama Weimar cumhuriyeti devrinde Reich'ın yapısı hiç değişmedi.

● *Üçüncü Reich* (1933-1945). Hitler, birleştirilmiş bir Almanya temeli üstüne totaliter III. Reich'ı kurdu (1933). Hitler'in ırkçı ve ilhakçı siyaseti, Almanya'yı 1945 felâketine sürükledi. (Bk. HİTLER, NASYONAL SOSYALİZM.) Frankfurt parlamentosu tarafından 27 mart 1849'da ilân edilen rejime de *Reich* denildi. Ama Friedrich-Wilhelm IV'ün imparatorluk tacını almayı reddetmesi üzerine bu rejim başarısızlığa uğradı. Weimar cumhuriyeti tarafından (1919-1933) kurulan rejime de aynı ad verildi. (L)

REİCH (Willi), alman müzik tenkitçisi (doğ. Viyana 1898). Alban Berg'in öğrencisiydi ve onun 1937'de ayrıntılı bir biyografisini yayımladı. Ayrıca Haydn, Beethoven, Wagner v.b. üstüne monografiler yazdı. (M)

REİCHA (Anton), çek asıllı fransız müziği bestecisi ve nazariyecisi (Prag 1770-Paris 1836), çek viyolonselcisi ve bestecisi Joseph **Reicha**'nın (Klattau 1746-Bonn 1795) yeğeni. Amcasının yardımıyle seçici prensin orkestrasına flütçü olarak girdi. Beethoven, aynı orkestrada alto çalıyordu. 1794'te Hamburg'da ilk operasını yazdı: *Oubaldi ou les Français en Egypte* (Oubaldi veya Fransızlar Mısır'da). Sonra Paris'e gitti, Haydn ile birlikte çalıştığı, Albrechtsbergen ve Salieri ile dostluk kurduğu Viyana'da yaşadı (1802-1808). Daha sonra Paris'te yerleşti; 1829'da fransız uyruğuna geçti. *Üflemeli çalgılar için 26 beşli*'si iyi karşılandı ve Paris Konservatuvarı kontrapunto ve füg profesörlüğüne getirilmesini sağladı (1818). Müzik eğitimi ve nazariyatı konusunda birçok kitap yazdı: *Etudes ou Théories Pour le Pianoforte, Dirigées d'une Manière Nouvelle* (Yeni Metotla Yürütülen Piyano-Forte İncelemeleri ve Nazariyeleri) [1800], *Traité de Mélodie Abstraction Faite de Ses Rapports avec l'Harmonie* (Armoni ile İlişkilerini Göz Önünde Tutmadan Melodi İncelemesi) [1814], *Cours de Composition Musicale ou Traité Complet et Raisonné d'Harmonie Pratique* (Müzik Besteleme Dersleri veya Pratik Armoni Dersleri) [1818], *Traité de Haute Composition Musicale* (Yüksek Beste Dersleri) [1824-1826], *L'Art du Compositeur Dramatique ou Cours Complet de Composition Vocale* (Opera Bestecisinin Sanatı veya Ses Eserleri İçin Beste Dersleri) [1833], *Petit Traité d'Harmonie* (Armoni Dersleri Elkitabı). Bilgisi, tekniği ve bilimi, Liszt, Berlioz, Franck ve Gounod gibi ünlü bestecilerin kendisinden ders almasına yol açtı. (L)

REİCHARDİA i. Sarı çiçekli, ince uzun dallı, 30-50 sm yüksekliğinde otsu bitki; Akdeniz bölgesinde yamaçlarda ve yolların üzerinde biter. (Bileşikgillerden.) [L]

REİCHARDT (Johann Friedrich), alman bestecisi ve müzik yazarı (Königsberg 1752 - Giebichenstein 1814). Königsberg ve Leipzig'de felsefe ve müzik okudu, 1775'te Friedrich II'nin, 1808'de Vestfalya kralı Jerôme'un kapella yöneticiliğine getirildi. Daha sonra, Giebichenstein'da tuz ocakları müfettişi oldu. Lied'ler, Goethe'nin metni üstüne dört operakomik, kantat'lar, dinî eserler, senfoniler, uvertürler, oda müziği, operalar v.b. besteledi. (L)

REİCHEL (Bernard), isviçreli besteci (Neuchâtel 1901). Cenevre konservatuvarında, sonra Jacques-Dalcroze enstitüsünde okudu, Cenevre konservatuvarında beste dersleri verdi, oratoryolar (*Yeni bir Toprak, Emvas*), üç kilise kantatı, bir senfonik süit, org ve orkestra için eserler, piyano ve orkestra için eserler, piyano ve orkestra için bir konçertino, sonatlar v.b. besteledi. Öbür eserleri: *Hezekiyel'e Kutsal Hayalin Görünmesi; İsa'nın Yedi Sözü* (1962); *Christus ist Enstanden* (İsa Dirildi) [1963]. (L)

REİCHEL (Hans). Bk. REİCHLE.

REİCHENAU, Konstanz gölünde (Baden Württemberg) alman adası; 4 km². Bir yolla karaya bağlıdır. Bağcılık. Turistik merkez. 724'te Aziz Pirmin tarafından kurulan ve Şişko Karl'ın ölmeden az önce çekildiği benediktin abeyi, Karolenjler zamanında zengin kütüphanesi olan bir kültür merkeziydi; roman üslûbunda manastır ve kiliseler (Oberzell'de, Sankt Georg kilisesinde [IX. yy.] Karolenjlerden kalma freskler, Mittelzell'de Marienmünster'de XI. yy.dan kalma bazilika; Niederzell'de Stiftskirche Piskoposluk meclisi [X. yy.]). [L]

REİCHENAU, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) şehir, Raxalpe'nin eteğinde; 4 800 nüf. Turizm merkezi. (L)

REİCHENAU (Walter VON), alman mareşali (Karlsruhe 1884-Rus cephesinde 1942). Bir büyükelçinin oğlu. Birinci Dünya savaşında Prusya Süvari Muhafızı tümeninde hizmet gördü. 1930'da Königsberg'de Blomberg'in kurmay başkanı oldu, çok geçmeden Savunma bakanlığına çağrıldı ve silâhlı kuvvetlerin koordinasyonu ile görevli yeni Wehrmachtamt servisini yönetti. 1935'te yerine Keitel geçti. 1938'de Leipzig Bölgeler grubu kumandanlığına getirildi. Ordunun nazi rejimine bağlanmasından yanaydı. Kendisini çok seven Hitler tarafından Polonya ve Fransa'da ordu kumandanlığına tayin edildi. Temmuz 1940'ta mareşalliğe yükseltildi. 1941'de Doğu cephesinde bir orduya kumanda etti. Sonra aynı yılın aralık ayında Rundstedt'in yerine Güney Orduları grubunun başına getirildi. Kısa bir süre sonra kalp krizinden öldü. (L)

Reichenau Lûgatçesi, adını keşfedildiği manastırdan alır. Ren kıyılarındaki halk topluluklarının Kutsal Kitap'ı okumalarını kolaylaştırmak amacıyle yazılan bu lûgatçede, latince kelimeler, sonlarına latince ek getirilen roman dili kelimeleriyle karşılanmıştır. Bu eser roman dilleri tarihini ilgilendiren en eski belgelerden biridir (VII. yy.). [L]

REİCHENBACH, İsviçre'de (Bern kantonu) sel suyu, Aare ırmağının kolu (sol kıyı). Berne Alpleri'nden iner ve biri 90 m yüksekliğinde beş çağlayanla Meiringen yakınına dökülür. (L)

REİCHENBACH, Dzierzoniow'un eski almanca adı. Friedrich II'nin Daun Avusturyalılarına karşı kazandığı zafer (1762). Avusturya'nın Türkiye üzerindeki hak iddialarını sınırlandırmak için çeşitli avrupa devletleri arasında uzlaşma (27 temmuz 1790) ve Napolyon'a karşı savaşı sürdürmekle ilgili olarak Rusya, Avusturya ve Prusya arasındaki antlaşma (27 haziran 1813) Reichenbach'ta imzalandı. (L)

REİCHENBACH, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Erzgebirge'nin kuzeybatı eteğinde; 31 400 nüf. Yün sanayii. (L)

REİCHENBACH (Carl Ludwig VON, — baronu), alman kimyacısı ve sanayicisi (Stuttgart 1788 - Leipzig 1869). Önce siyasetle uğraştı. Memleketini terk etti, sonra tekrar yurduna dönerek sanayici oldu. Büyük bir servet kazandı. Kimya alanındaki çalışmaları (parafin ve kreozotun keşfi) ve *Geologische Mitteilungen aus Mähren* (Moravya'dan Jeoloji Haberleri) [1834] adlı kitabıyle tanındı. (L)

REİCHENBACH (Hans), alman filozofu ve mantıkçısı (Hamburg 1891-Los Angeles 1953). Berlin'de (1926), İstanbul'da (1933) ve Los Angeles'ta (1938) felsefe profesörü oldu. Yeni pozitifçi ve mantıkçı. Viyana okulunun kurucularındandır. Başlıca eserleri: *Axiomatik der Ziele und Wege der Heutigen Naturphilosophie* (Amacın Aksiyomatiği ve Bugünkü Tabiat Felsefesi) [1931]; *Wahrscheinlichkeitslogik* (Olasılık Mantığı) [1932]; *Wahrscheinlichkeitslehre* (Olasılık Öğretisi) [1935]; *Experience and Prediction* (Deney ve Kehanet) [1938]; *Elements of Symbolic Logic* (Semboller Mantığının Unsurları) [1947]. (L)

REİCHENBACH (Heinrich Ludwig), alman tabiat bilgini (Leipzig 1793-Dresden 1879). Dresden Botanik bahçesini kurdu. Başlıca eseri *İcones Florae Germanicae et Helveticae*'dır (Resimli Almanya ve İsviçre Florası) [25 cilt, 1834-1911]. —Oğlu GUSTAV (Dresden 1824-Hamburg 1889), Leipzig üniversitesinde profesör oldu. *Flora Germanica*'da (Almanya Florası) çalıştı ve birçok eser yayımladı. (L)

REİCHENBERG Coğ. Bk. LİBEREC.

REİCHENSPERGER (August), alman siyaset adamı (Koblenz 1808-Köln 1895). Önce hâkimdi, sonra sırasıyle Frankfurt parlamentosuna (1848), Erfurt parlamentosuna (1850), Prusya Landtag'ına (1850-1863) ve alman Reichstag'ına (1867-1884) girdi. 1852'de, parlamenter katolik partisinin kurucusu oldu. Bu parti, 1870'te «Alman merkez» partisi adını aldı. (L)

REİCHHARDSWALD, Hessen'de (Almanya) Üçüncü zamandan kalma kumtaşı yaylası. (L)

REİCHLE veya **REİCHEL** (Hans), alman heykeltıraşı ve mimarı (Schongau, Bavyera 1570'e doğr.—Brixen 1638). Floransa'da okudu ve il Giambologna ile birlikte çalıştı (1591-1593). Floransa'ya ikinci gelişinde (1601-1602) Pisa katedralinin tunç kapılarındaki kabartmalardan birini (*Çobanların Tapınışı*), küçük bronz heykeller v.b. yaptı. Daha sonra (1602) Augsburg'da, 1607'den sonra yeniden Brixen'de (buradaki piskoposluk sarayını inşa etti) bulundu. (M)

REİCHLİNG (Dietrisch), alman bibliyografyacısı (1845-1921). Münster gymnasium'-unda ders verdi. L. Hain ile W. A. Copinger'in, basımcılığın ilk zamanlarından kalma metinler derlemesinde yer alan *Appendices*'i (Ekler) [1905-1910: indeksler 1911: ek cilt 1914] Reichling yazdı. Eser, içindeki yanlışlara rağmen, daha önce ele alınmamış birçok metni derleyip kataloglaması yönünden çok yararlıdır. (M)

REİCHMANN (Nikolaus), polonyalı hekim (Varşova 1851-ay.y. 1918). Sindirim organlarında görülen hastalıklar üstüne çalışmalar yaptı ve bir deneme kitabı yazdı (1890). Teşhis ettiği bir hastalık onun adıyle anılır. (M)

Reichsbanner, eski savaşçı cumhuriyetçiler federasyonu; 1924'te Magdeburg'da kuruldu ve sosyal demokratlar tarafından yönetildi; amacı muhafazakâr Stahlhelm'le («Çelik miğfer») mücadele etmekti. S.A.'ya karşı silâhlı sivil birlikler kurdu (1931). 1933'te dağıldı. (L)

Reichshoffen hücumları, 6 ağustos 1870'te yapılan süvari hücumlarına yanlış olarak verilen ad; bu hücumların amacı Froeschwiller muharebesinde Mac Mahon'un emriyle, fransız kıtalarını Prusya veliahtının kumandasındaki kuvvetlerin çemberinden kurtarmaktı. Bu hücumlardan biri general Michel kumandasındaki zırhlı süvari tugayı tarafından aslında Morsbronn üstüne yapıldı ve general, kuvvetlerinin üçte ikisini kaybetti; öbür hücumu general Bonnemain kumandasında zırhlı süvari tümeni (4 alay) yaptı

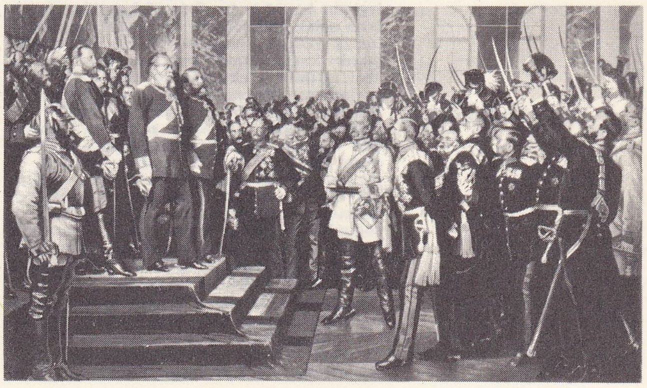

Reich
Versailles'da alman imparatorluğunun ilânı (18 ocak 1871)
Antoine de Werner'in eseri
Versailles müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

Reichstag
Hitler'in nutku
(30 ocak 1937)
Göring'in yönettiği oturum

ve Elsasshausen'da alman bataryaları tarafından imha edildi. (L)

REİCHSKAMMERGERİCHT i. («imparatorluk adalet divanı» anlamında alm. k.). 1495'te Maximilian I tarafından kurulan imparatorluk mahkemesi. (Roma hukukuna ve kilise hukukuna dayanan bu mahkeme, sözü geçen hukukların Almanya'da yayılmasında önemli rol oynadı; 2 başkanı, 16 başkan yardımcısı, 30 vekili ve 12 avukatı vardı. Frankfurt-am-Main'da, sonra Speyer'de [1527] ve Wetzlar'da [1693] toplandı.) [L]

REİCHSMARK i. Almanya'nın başlıca para birimi; 30 ağustos 1924'te kâğıt-rentenmark*ın (ekim 1923'te çıkarıldı) yerini aldı ve haziran 1948'de yerini deutsche* mark'a bıraktı. (L)

Reichsrat, İmparatorluk meclisine (1840 - 1861), sonra Avusturya parlamentosuna verilen almanca ad (1861-1918). Kaunitz'in teşebbüsüyle Avusturya imparatoriçesi Maria Theresia, 1760'ta bir Devlet şûrası (*Staatsrat*) kurdu. Devlet bakanı unvanı olan üç senyör ile altı devlet müşavirinden meydana gelen bu heyet, devletin çeşitli hizmetleri arasındaki uyuşmazlıkları giderirdi. Staatsrat, genel idarenin önemli işlerinde hükümdara tavsiyelerde bulunmak ve devletin çeşitli hizmetleri arasında koordinasyonu sağlamakla görevliydi. 1801'de bu kuruluş yerini Devlet ve «Konferans» bakanlığına bıraktı. Ama 1808'de tekrar kurulan ve 1814'te bir konferans meclisiyle takviye edilen devlet şûrası görevine devam etti. 1848 Devriminde, devlet şûrasının yerini Reichsrat'a Fransız devlet şûrasına benzer yönetim ve yasama yetkisi veriyordu; fakat 20 nisan 1851 emirnamesi şûranın bütün önemli görevlerini elinden aldı. Solferino bozgunu ve Bach sisteminin başarısızlığı üzerine (1859) şûra, 1860'ta imparatorun hayat kaydıyle seçtiği 47 olağanüstü üye ile takviye edildi. Avusturya kurumlarını denetlemekle görevlendirilince, merkezciler ve federalistler diye ikiye ayrıldı; Macarlar, toplantılara katılmayı ancak şûraya yasama yetkisinin verilmemesi şartıyle kabul etmişti. 20 Ekim 1860'ta yapılan tek toplantı, federalistlerce verilen bir önergenin oylanmasıyle sonuçlandı. Bu karara uygun olarak imparatorun 20 ekim 1860 tarihli fermanıyle, bir eşraf reichsrat'ı kuruldu; taşra diyetlerinden 100 delegenin katıldığı bu federal kurulun eyaletlerin ortak meselelerini ele almak ve çözümlemek yetkisine sahipti. Fakat, fermana açıklık kazandırmak bahanesiyle 26 şubat 1861 tarihli bir ek fermanla merkeziyetçi ve parlamento sisteminde iki meclisli yeni bir Reichsrat kuruldu. Bu meclislerden biri üyeleri ya tayinle işbaşına gelen veya doğrudan doğruya imparator tarafından tayin edilen senyörler meclisiydi (*Herrenhaus*). Öteki ise eyalet diyetleri tarafından seçilen 343 üyelik temsilciler meclisiydi (*Abgeordnetenhaus*). Fakat alman azınlığına sunî bir çoğunluk sağlayan seçim sistemi karşısında Venezia, Macaristan, Hırvatistan ve Transilvanya Reichsrat'a temsilci yollamaktan vaz geçtiler; Bohemya da çekildi.

Avusturya-Macaristan anlaşmasına uygun olarak 21 aralık 1867 Anayasasıyle Reichsrat bir Cisleithania parlamentosu haline geldi. Senyörler meclisi (aşağı yukarı 180 üyeli) bir aristokratlar kuruluşu olarak kaldı. Temsilciler meclisindeki 203 milletvekili (1873'te 353, 1896'da 425) diyet meclisleri tarafından altı yıl için seçilirdi. Sonraları (1873) seçim dört seçici kurul tarafından yapılmağa başladı. Bunların ilk üçü için (büyük emlâk sahipleri 85 milletvekili; şehirler 97, ticaret odaları 40), tek dereceli seçim yapılırdı. Köy komünleri için (130 milletvekili) iki dereceli seçim yapılırdı. Her yıl toplanan Reichsrat'ın kararları yalnız Cisleithania için geçerliydi. Fakat aralarından seçtikleri 60 üyeden meydana gelen bir heyet (20'si senyörler meclisinden, 40'ı temsilcilerden) imparatorluğun işlerini Macaristan Diyeti heyetiyle birlikte görüşürdü. 1918 Devriminde Reichstrat ortadan kalktı.

● *Almanya*'da, «Reichsrat» adı aynı şekilde, Bundesrat'ın yerine Weimar Anayasasıyle (1919) kurulan yasama organına da verilir. Alman eyaletlerinin kendi hükûmetlerinin talimatına bağlı 66 üyesinden meydana gelen federal meclisin, yasama yetkisi konusunda, ancak erteleyici bir veto hakkı vardı, bu da Reichstag'ın ikinci bir vetosu ile geri çevrilebilirdi. Reichsrat, nasyonal sosyalistlerin 14 şubat 1934 kararnamesiyle ortadan kalktı. (L)

REİCHSRİTTER i. Eski Germen Roma imparatorluğunda şövalye. (L)

REİCHSTADT, Zakupy'nin almanca adı, Çekoslovakya'da şehir. —*Reichstadt senyörlüğü*, Toskana düklerinin Bohemya'daki arazileriyle büyüyen bu senyörlük Napolyon'un oğlu için 1818'de düklük haline getirildi. (L)

Reichstadt antlaşması. Avusturya-Macaristan imparatorluğuyle Rusya arasında yapılan antlaşma (8 temmuz 1876).

Osmanlı-Sırp-Karadağ savaşlarının başlamasından sonra (1 Temmuz 1876) Avusturya - Macaristan imparatoru ve başvekiliyle rus çarı ve başvekili Reichstadt'da buluşarak Balkanlar'ın durumunu gözden geçirdiler ve bir prensip anlaşmasına vardılar (8 temmuz 1876). O zaman gizli tutulan bu antlaşmaya göre:

1- savaşlar Osmanlı devletinin başarısıyle son bulursa iki devlet Balkanlar'da statükonun değişmesi için çalışacaklar;

2- Osmanlı devletinin yenilmesi halinde Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılacak, Rusya ise Balkanlar'da Besarabya'yı, doğuda da Batum'u alacaktı;

3- savaşlar Osmanlı devletinin tamamıyle yıkılmasıyle neticelenirse Balkanlar'da üç yeni devlet kurulacak, Tesalya ve Epir Yunanistan'a verilecek, İstanbul ise serbest şehir olacaktı. (M)

Reichstag, alman yasama meclisi (1867-1945). Kutsal İmparatorluğun Diyet meclisi olan ilk Reichstag 1663'ten itibaren, Regensburg'da temsilcilerden kurulu bir daimî kongre oldu ve imparatorlukla birlikte dağıldı (1806).

Kuzey Almanya Konfederasyonu anayasasıyle Reichstag Bundesrat*tan (Federal meclis) ayrı olarak temsilcileri halktan seçilen bir yasama organı olarak kuruldu. Reichstag milletvekilleri tek dereceli seçimle 100 000 kişiye bir milletvekili olmak üzere seçilirlerdi; ancak vergi mükelleflerinin oyu ile seçilen dolayısıyle de daha muhafazakâr olan Prusya Landtag'ına göre bu meclis hiç değilse görünüşte daha demokratik sayılabilirdi. Bütçe ve kanunlar Reichstag'dan geçerdi, fakat yürürlüğe girmesi için Bundesrat tarafından onaylanması şarttı. 16 Nisan 1871 imparatorluk anayasası Reichstag'ın bünyesinde herhangi bir değişiklik yapmadı. 1874'te Alsace-Lorraine'in katılmasıyle milletvekillerinin sayısı 397'yi buldu; üç yıllık mazbata süresi beş yıla çıkarıldı (1885). Milletvekilleri parlamento ödeneği almazlardı. İsteklerini bildirmek ve soru sormak hakları vardı, fakat ancak imparatora karşı sorumlu olan başbakana güvensizlik oyu veremezler ve onu deviremezlerdi. Buna karşılık başbakanın, Bundesrat'ın kararını alarak Reichstag'ı feshetmek yetkisi vardı. Bismarck ve ondan sonra gelenler, istedikleri çoğunluğu sağlamak için bu usulden yararlanmışlardı. Bismarck Kulturkampf'ta milliyetçi liberalerden faydalanmış, sonra, devlet soyalizmi siyasetini uygulamak için merkez muhafazakârları ile birleşmişti. Wilhelm II ve başbakanları muhafazakârlarla milliyetçi liberallerin koalisyonuna dayanarak hükûmeti idare ettiler.

Weimar anayasasında da (1919 temmuz) Reichstag, seçimle işbaşına gelen ve alman milletini temsil eden bir yasama meclisi olarak kaldı. Fakat milletin hâkimiyetini temsil etmesi dolayısıyle devletin en üstün gücü sayılıyordu. Buna karşılık Bundesrat'ın yerine geçen Reichsrat'ın ancak erteleyici bir veto hakkı olduğundan, kanunları onaylamak sadece Reichstag'ın yetkisindeydi; ayrıca bütçeyi tespit eden, antlaşmaları onaylayan, savaşa veya barışa karar veren de oydu. Ertelenmesi ve dağıtılması söz konusu olamıyacağı için hükûmeti de doğrudan doğruya kontrolu altına almıştı. III. Reich, Reichstag'ı temsilci meclis olarak muhafaza etti, fakat 15 mart 1933 seçimleri, Nasyonal-Sosyalist parti dışındaki bütün partilerin lağv edilmesinden sonra yapıldığı için nasyonal-sosyalist milletvekillerinden başka kimsenin bulunmadığı Reichstag'ın, hükûmetin açıklamalarını dinlemek, Hitler'in nutuklarını alkışlamaktan başka bir görevi kalmadı. 27 Şubat 1933'te naziler tarafından düzenlenen ama komünistlere mal edilen Reichstag sarayı yangını, komünistlere karşı bir baskı siyaseti uygulamak için vesile oldu. Reichstag yangını davası (eylül -aralık 1933) hollandalı komünist Van der Lubbe'nin ölüme mahkûm edilmesi ve baş lıca suçluların (Torgler, Dimitrov) delil yetersizliğinden beraat etmeleriyle sonuçlandı. (L)

REİCHSTEİN (Tadeus), polonya asıllı isviçreli biyokimyacı (Wloclawek 1897). Zürich ve Basel'de profesör oldu. C vitamini, glükozitler ve böbreküstü bezi kabuğu hormonları üstüne araştırmalar yaptı. Kortizonun türevleri hakkındaki çalışmalarından dolayı Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü aldı (1950). [L]

REİCHSTETT, Fransa'da, Bas-Rhin idare bölgesinde (Strasbourg idare çevresi) komün, Strasbourg'un kuzeyinde; 1 666 nüf. Güney Avrupa petrol boru hattının ham petrol taşıdığı petrol rafinerisi. (L)

REİCHSWEHR i. («devlet savunması» anlamında alm. k.). Versailles antlaşması (1919) gereğince kurulan alman ordusuna 1921-1935 arasında verilen ad. (Bk. ALMANYA, *Askerî tarih.*) [L]

REİD (Thomas), iskoç filozofu (Strachan 1710-Glasgow 1796). Newmachar'da protestan papazıydı; Hume'un *Treatise of Human Nature*'ını (İnsan Yaratılışı Üstüne İnceleme) okuduktan sonra felsefeye yöneldi. 1752'de Aberdeen üniversitesi felsefe profesörü oldu. 1764'te Glasgow üniversitesi Ahlâk Felsefesi bölümünde ders verdi. Başlıca eserleri: *An İnquiry into the Human Mind, on the Principles of Common Sense* (Sağduyu İlkelerine Göre İnsan Anlayışı Üstüne) [1764]; *Essays on the İntellectual Powers of Man* (Akıl Yetenekleri Üstüne Denemeler) [1785]; *Essays on the Active Powers of Man* (İnsan Aktif Yetenekleri Üstüne Denemeler) [1788]. Reid, zihnî olgulara gözlemi ve tümevarımı uygulayarak Hume'un şüpheciliğindeki paradoksların karşısına, sebeplerin ve maddelerin varlığı hakkında «sağduyu»nun edindiği kanıtları çıkardı. (L)

REİD (Thomas MAYNE), **Yüzbaşı Mayne Reid** diye tanınırdı, ingiliz romancısı (Ballyroney, Down 1818-Londra 1883). Meksika'da, sonra A.B.D.'de Kızılderililerin bölgesinde avcılık yaptı. 1840'ta Texas seferine katıldı. 1843'ten 1846'ya kadar Philadelphia'da gazetecilik yaptı. 1845 Meksika savaşına gönüllü birliklerin kumandanı olarak katıldı. 1849'da ayaklanan Macarların yanında savaşmak için Avrupa'ya döndü. 1850'den sonra gençler için, Kızılderililerle ilgili serüven hikâyeleri yazdı: *The Rifles Rangers* (Orman Bekçileri) [1850], *The Scalp Hunters* (Kafatası Avcıları) [1851], *The War Trail* (Savaş İzi) [1857], *The White Chief* (Beyaz Şef) [1859], *The Headless Horseman* (Başsız Atlı) [1866]. (L)

REİD (Whitelaw), amerikalı siyaset adamı ve gazeteci (Xenia, Ohio 1837-Londra 1912). Ayrılık savaşı sırasında savaş muhabiriydi. 1867'de *After the War* (Savaştan Sonra), 1868'de de *Ohio in The War* (Savaş Sırasın-

Foto. LAROUSSE

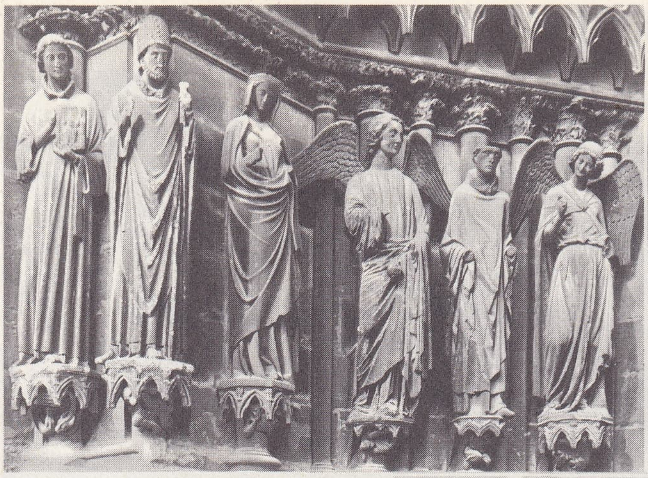

REIMS katedral
solda, piskoposlar kapısından detay;
sağda, «Mahşer» kapısı;
aşağıda, batı cephesi

da Ohio) adlı eserleri yayımladı. 1872'de *New York Tribune* gazetesine girdi ve gazetenin başyazarı oldu. Son olarak diplomatlık mesleğine atıldı ve Fransa'da Amerika'yı temsil etti (1889-1892), 1905'ten ölümüne kadar büyükelçi olarak Londra'da bulundu. (L)

REİDY (Affonso Eduardo), brezilyalı mimar (Paris 1909 - Rio de Janeiro 1963). Rio de Janeiro Millî Güzel Sanatlar okulunu bitirdi (1930). Aynı şehirde eğitim bakanlığı binasında çalıştı (1936). Eserlerinin özelliği, yapı ve şekillerde yenilikten yana olması, bina ile ortam arasında uygunluğa önem vermesidir. Rio de Janeiro'da Pedregulho (1950), Millî tiyatro (1950), Modern Sanat müzesi (1954), Memurlar Yardımlaşma kurumunun genel merkezi (1957-1962), Paraguay'da, Asuncion'da deneme okulu (1953). [L]

REİFFENSTUEL (Johann Georg, **Anaklet** — denir), bavyeralı rahip (Tegernsee 1641-Freising 1703). Kapüsen tarikatına girdi (1658). Landshut ve Münih'te felsefe ve ilâhiyat okuttu (1667-1677). İlâhiyat öğretimine yeni bir biçim verdi. 1691'de Freising'de profesör, daha sonra tarikatın bölge başrahibi oldu. Yazdığı *Ahlâkî İlâhiyat* (1692) uzun süre elkitabı olarak kullanıldı. 1700'de yayımladığı *Jus Canonicum Universum*'un (Kilise Hukuku Ansiklopedisi) birçok baskısı yapıldı. (L)

REİFFERSCHEİD (August), alman filoloğu (Bonn 1837-Strassbourg 1887). Suetonius üstüne çalışmalar yaptı (1859). Viyana Corpus'u için Arnobius'un *Adversus Nationes*'ini (1875) ve Tertullianus'un bazı eserlerini (*De Anima* [Ruh üstüne], *De Baptismo* [Vaftiz Üstüne] v.b. 1890) yeniden gözden geçirdi. (M)

REİGATE, Büyük Britanya'da (Surrey) şehir, Londra'nın güneyinde, North - Downs dağlarının eteğinde; 53 700 nüf. XII. yy.-dan kalma kilise. Ortaçağdan kalma bir şatonun yıkıntıları. Kimya sanayii. (L)

REİHLEN (Hans), alman kimyacısı (Stuttgart 1892-Tübingen 1950). Tübingen üniversitesinde ders verdi. Bileşik tuzlar, berlin mavisi, platinin bileşikleri üstüne yaptığı çeşitli araştırmalarla tanındı. (M)

REİL (Johann Christian), alman hekimi (Rhaude, Ostfriesland 1759-Halle 1813). Halle'de klinik tedavi dersleri verdi (1788). Kafa içi yapısı üstüne yaptığı önemli çalışmalarla tanındı. Vitalizm'in en büyük temsilcilerindendir. (M)

REİLLE (Honoré Charles, — kontu), Fransa mareşali (Antibes 1775-Paris 1860). 1803'te general, 1807'de imparatorun yaveri, 1808'de Toscana komiseri ve kont oldu. Wagram'da yararlık gösterdi ve Bernadotte'u gözaltında tutmak üzere Anvers'e gönderildi (ağustos-kasım 1809). 1810'da Navarra, 1812'de Aragon valisi oldu. Portekiz ordusunun başına getirildi (kasım 1812). Daha sonra Soult'un emrine geçti ve Vittoria'da başarı kazandı (haziran 1813), Waterloo'da bir piyade kolordusuna kumanda etti. 1819'da Fransa Yüksek meclis üyesi, 1820'de Kral meclis üyesi oldu. Louis-Philippe tarafından mareşalliğe yükseltildi (1847). 1851 Hükûmet darbesine katıldı ve 1852'de senatör oldu. (L)

mareşal REİLLE
Villain'in taşbasması
Cabinet des Estampes, Paris

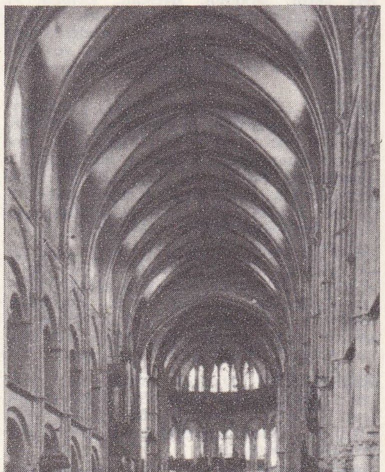

REIMS: Saint-Remi kilisesinin iç görünüşü

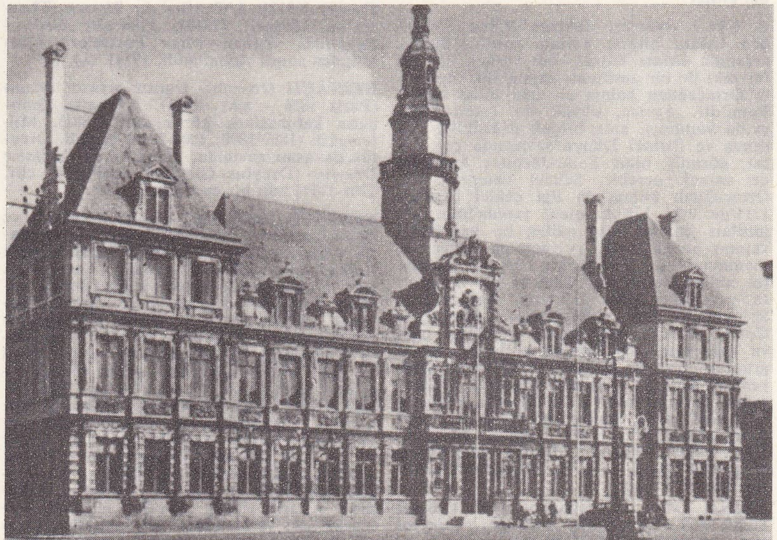

REIMS
Belediye binası

Reil şeritleri. Anat. *Orta reil şeridi,* beyin sapının merkezinde (Soğancık, Varol köprüsü, beyin sapçıkları) duyu sinirlerinden meydana gelen demet. *Yan reil şeridi,* beyin sapının yan tarafında işitme sinirlerinden meydana gelen demet. Bu şeritler alman hekimi Johann Christian *Reil*'in (1759-1813) adıyle anılır. (L)

REİMANN (Heinrich), alman bestecisi, orgcusu ve müzik tarihçisi (Rengersdorf 1850-Berlin 1906). Eserleri: *Schumann* (1887), *Brahms* (1897) ve *Bülow*'un (1909) biyografileri; şan ve piyano için birçok derleme v.b. (M)

REİMARUS (Hermann Samuel), alman filoloğu ve filozofu (Hamburg 1694-ay.y. 1768). En mutlak bir rasyonalizmin savunucusuydu. Müsvedde halinde bıraktığı eserinin bazı kısımları Lessing tarafından *Fragmente des Wolfenbüttelschen Ungenannten* (Yazarı Belli Olmayan Wolfenbüttel Elyazmasından Parçalar) adıyle yayımlandı (1770-1779). Bu eser ilâhiyatçılar arasında büyük bir skandal yarattı. (L)

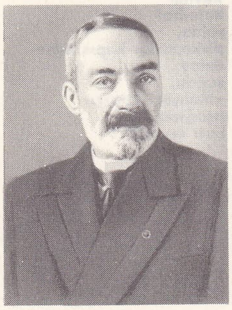

Salomon REİNACH

REİMER (Karl Ludwig), alman kimyacısı (1851-1921). F. Tiemann ile birlikte çeşitli araştırmalar yaptı (Reimer-Tiemann tepkimesiyle hazırlanan vanilyanın sentezleri; bütil alkolün ve çeşitli asitlerin türevleri v.b.). [M]

REİMS, Fransa'da Marne idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Champagne'ın kuzeyinde, Île-de-France yamacı yakınlarında; 160 000 (banliyölerle birlikte 175 000'e yakın) nüf. Üniversite. Dokumacılık (yün işçiliği) merkezi, Champagne şarapları yapımı, demircilik, elektrik malzemesi, makine sanayii, cancılık v.b. önemli bir ticaret merkezi.

● *Tarih.* Galyalı Remi'lerin başkenti olan eski *Durocortorum* şehri (bugün Reims), roma hâkimiyeti sırasında Gallia Belgica'nın merkezi oldu ve Belçika yolu üzerinde önemli bir konak yeri haline geldi. 290'da bir piskoposluk merkeziydi. Aziz Remi'nin piskoposluğu sırasında Clovis, Hıristiyanlığı burada kabul etti; Fransa kralları, bu olaydan sonra bu şehirde taç giymeğe başladılar; 1548'de bir üniversite kuruldu. Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında şehir, bombardımanlardan büyük zarar gördü.

● *Askerî tarih.* Belçika ile Bourgogne ve Paris ile Lorraine arasındaki ulaşım yollarının kavşak noktasında olan Reims hemen her devirde askerî açıdan önemli rol oynamıştır. 1 Eylül 1914'te Almanlar tarafından işgal edilen şehir, 13 eylülde Fransızlar tarafından geri alındı ve o tarihten itibaren Fransa sınırları içinde kalmakla beraber çeşitli savaşlara sahne oldu. General Eisenhower ve müttefik genelkurmay başkanları, 7 mayıs 1945'te alman generali Jodl'un teslim olma teklifini burada kabul ettiler.

● *Güzel sanatlar.* Şehirde Roma devrinden kalma birçok kalıntı vardır. Bunlar arasında «Mars kapısı» adı verilen bir zafer takı ile bir amfiteatr sayılabilir. Reims'te Ortaçağdan kalma en eski kilise Saint-Remi'dir. Ayrıca, büyük bir kısmı XIII. yy.da yapılmış, ama birçok değişikliğe uğramış ve Birinci Dünya savaşında çok zarar görmüş olan Saint-Jacques kilisesini de anmak gerekir. Şehrin katedrali ise, Ortaçağdan kalma en ilgi çekici binadır. 1211'de eski bir karolenj tapınağının kalıntıları üzerine inşa edilen bu katedralin yapımı ancak XIII. yy. sonuna doğru tamamlanabildi. Yapımında çalışan ustaların adları katedralin içindeki bir labirentte yazılıdır: Jean d'Orbais, Bernard de Soissons ve ana cepheyi yapan Robert de Coucy. Çeşitli atelyelerde yapılmış olan ve katedralin dış kısmını süsleyen heykel grupları (Tebşir, Meryem'in Ziyareti, Meryem'in Kiliseye Takdim Yortusu; Gülümseyen Melek, Havva, «Philippe Auguste» adlı kral) gotik fransız sanatının en güzel örneklerindendir. Koro yerinin vitrayları XIII. yy.dan kalmadır. Reims, müzelerinin zenginliği bakımından da önemli bir şehirdir. (L)

REİNA (Manuel), ispanyol şairi (Puente Genil 1855 - ay.y. 1906). *Andantes y Alegros* (Serseri ve Şen) [1877] ve *Cromos y Acuarelas* (Renkler ve Suluboyalar) [1878] adlı

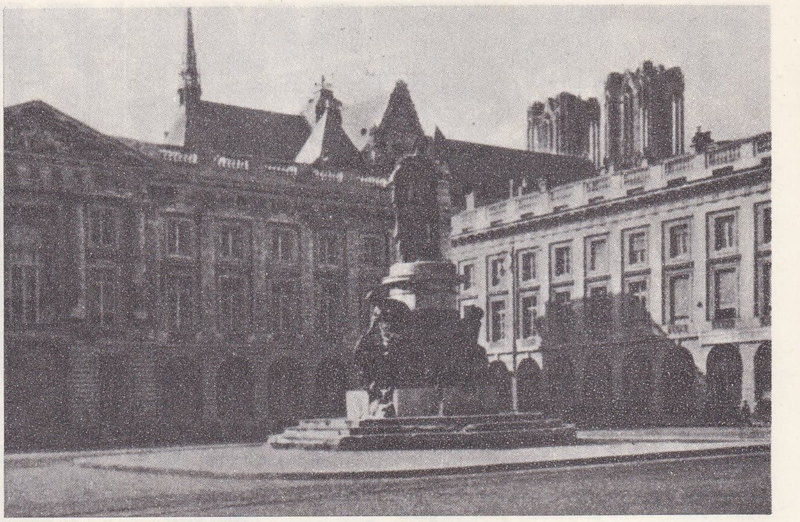

REİMS: La Place Royale

ilk şiir kitaplarında Nunez de Arce'nin etkisi görülür. Sonra, fransız Parnasse şairlerinin etkisi altında şiirlerinde plastiğe ve müziğe önem verdi. Başlıca eserleri: *La Vida İnquieta* (Huzursuz Hayat)[1894], *La Cancion de las Estrellas* (Yıldızların Şarkısı) [1895], *Poemas Paganos* (Din Dışı Şiirler) [1896], *Robles de la Selva Pagana* (Pagan Ormanındaki Bodur Meşe) [1896], *El Jardin de los Poetas* (Şiirler Bahçesi) [1899]. Reina, modernizm akımının İspanya'daki öncülerinden sayılmaktadır. (L)

REİNA BARRİOS (José Maria), guatemalalı siyaset adamı (San Marcos 1853 - Guatemala 1898). Başkan Justo Rufino Barrios'un yeğeniydi. Liberal partiye girdi. 1892'de başkan seçildi, meclisi kapattı (1893). Diktatör olarak hüküm sürdü. Laiklik, kızılderililerin hürriyeti ve eğitim konularında birtakım tedbirler aldı. Mayıs 1894'te iktidardan çekildi. 1897'de yeniden iktidara geldi. İktidar süresini 1902'ye kadar uzatmak istediyse de, halktan alınan vergilerin ağırlığı yüzünden patlak veren bir ayaklanma sırasında öldürüldü. (L)

REİNACH (Adolphe), fransız arkeoloğu (Paris 1887 - Ardenne'lerde 1914), Joseph Reinach'ın oğlu. Atina Fransız okulunun üyesi oldu (1909-1911). Yunanistan'da ve Mısır'da çeşitli kazılar yaptı. Başka eserleri: *Fouilles à Coptos* (Coptos'ta Kazılar) [R. Weill ile, 1910], *Atthis, Histoire de l'État Athenien* (Atthis, Atina Devletinin Tarihi) [1912], *L'Origine du Thyrse* (Thyrsos'un Menşei) [1812], *Portraits Gréco-Égyptiens* (Yunan - Mısır Portreleri) [ölümünden sonra yayımlandı, 1914]. (L)

REİNACH (Joseph), fransız siyaset adamı (Paris 1856 - ay.y. 1921). Avukattı. Gambetta kabinesinde görev aldı (1881). Milletvekili (1889-1898; 1906-1914) seçildi. Dreyfus davasını savundu. *Histoire de l'Affaire Dreyfus* (Dreyfus Olayının Tarihi) [7 cilt, 1901-1911] adlı bir eser yazdı. (L)

REİNACH (Salomon), fransız arkeoloji ve filoloji uzmanı (Saint-Germain-en-Laye, Paris yakınları 1858 - Boulogne 1932), Joseph Reinach'ın kardeşi. Yunanistan, Afrika ve Anadolu'da çeşitli arkeoloji heyetlerine katıldı; Fransa'da birçok idarî görevde bulundu. Büyük bir eski klasik çağ uzmanı olan Reinach, Fransa'da bu tür çalışmalara bilginlerin dikkatini çekti, eski yunan ve doğu dinlerini karşılaştırmalı olarak inceleme metodunu ortaya koydu. İlgi çekici eserleri arasında, eskiçağ sanatının ikonografi dökümlerinden başka, şunlar sayılabilir: *Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure* (Yunanistan ve Anadolu'da Arkeolojik Gezi) [1888], *Atlas Archéologique de la Tunisie* (Tunus'un Arkeoloji Atlası) [1892], *Apollo: Histoire Générale des Arts Plastiques* (Apollo: Plastik Sanatlar Genel Tarihi) [1904], *Répertoire des Peintures Grecques et Romaines* (Yunan ve Roma Resimleri Dökümü) [1922] v.b. (M)

REİNACH (Thédore), fransız tarihçisi ve nümismatı (Saint-Germain-en-Laye 1860 - Paris 1928). Savoie milletvekili (1906-1914), Collège de France'ta eski paralar profesörü (1924) oldu. Eserleri arasında *Histoire des İsraélites* (Yahudilerin Tarihi) [1885], *Mithridate* (1890), *L'Histoire par les Monnaies* (Paralarla Tarih) [1902], *Recueil Général des Monnaies d'Asie Mineure* (Anadolu Paraları Üstüne Genel Derleme) [Babelon ile birlikte, 1904], *La Musique Grecque* (Yunan Müziği) [1926] vardır. *La Revue des Études Grecques* (1888-1967) ve *La Gazette*'in (1909) yayımını yönetti. (L)

REİNDEER LAKE veya **RENNE gölü,** Kanada'da (Saskatchewan ve Manitoba) göl, Renne ırmağı aracılığıyle Churchille'e bağlıdır; 6 300 km². (L)

REİNECKE (Karl Heinrich Carsten), alman müzikçisi (Altona 1824 - Leipzig 1910). Babası Johann Peter Rudolf (öl. 1883) tarafından yetiştirildi, piyano ve beste dersleri verdi. Bremen, Breslau, Leipzig ve başka alman şehirlerinde orkestra yönetti. Her türden müzik parçaları besteledi, ama en çok çalgı müziği parçalarında ve özellikle piyano ve oda müziğinde başarılı oldu. (M)

REİNER (Fritz), macar orkestra yöneticisi, sonradan amerikan yurttaşlığına geçti (Budapeşte 1888 - New York 1963). B. Bartok'un öğrencisiydi, Lubiana, Budapeşte ve Dresden'de çalıştı. 1931'de A.B.D.'ye yerleşti, orada belli başlı senfoni orkestralarının başına geçti. Ayrıca Philadelphia Curtis enstitüsünde ders verdi. (M)

REİNER veya **RAİNER** (Vaclav Vavrinec), çek ressamı (Prag 1686 veya 1689 - ay.y. 1743). J. Schweiger'den ders gördü; sanatını İtalya'da geliştirdi ve A. Pozzo'nun üslûbunu benimsedi. Daha çok, duvar resimleri yaptı; Prag, Wroclaw v.b.de birçok kilisenin süsleme işlerinde çalıştı. (M)

REİNHARDT (Django), fransız caz gitarcısı (Liberchies, Belçika 1910 - Fontainebleau 1953). St. Grapelly ile birlikte «Hot Club de France» beşlisini kurdu (1934). Birçok beste yaptı. (L)

REİNHARDT (Hans), alman generali (Bautzen 1887 - Münih 1963). Zırhlı birlikler uzmanıydı. Polonya'da (4. Zırhlı tümen, 1939), Fransa'da, Balkanlar'da ve Rusya'da (41. Zırhlı kolordu, 1940-1941) büyük zırhlı birlikleri yönetti. 1942'de bir zırhlı ordusunun başına getirildi. 1944-1945 Geri çekilmesi sırasında, mareşal Model'in yerine Merkez Orduları grubu kumandanı oldu. 1945'te müttefiklere esir düştü. 1952'de serbest bırakıldı. (L)

REİNHARDT (Karl), alman filoloğu ve eskiçağ medeniyeti tarihçisi (Detmold 1886 - öl. 1958). Marburg (1916-1919), Hamburg

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Manuel (LAROUSSE)

(1919-1924), Frankfurt (1924-1942, 1946), Leipzig (1942-1946) üniversitelerinde ders verdi. Parmenides, Aiskhylos, Sophokles üstüne önemli incelemeler yaptı. (M)

REİNHARDT (MAX GOLDMANN, **Max** — denir), avusturyalı tiyatro yönetmeni (Baden, Viyana yakını 1873 - New York 1943). Viyana ve Salzburg konservatuvarlarında okudu. 1894'te Berlin'e gitti. Öncü bir tiyatro olan Kleines Theater'e katıldı (1901). 1905'te Deutsches Theater'i kurdu. Almanya ve Avusturya'da sayısız tiyatro yönetti. 1928'de Berliner Theater'e yönetmen oldu. Hitler'in 1933'te iktidarı ele geçirmesi üzerine A.B.D.'ye göç etti. Birinci Dünya savaşından önce birkaç filim yönetmişti. Sahneye koyucu olarak Sophokles'in *Kral Oidipus*, Aristophanes'in *Lysistrata*, Shakespeare'in *Jül Sezar*, Romain Rolland'ın *Danton* v.b. oyunlarını değişik bir anlayışla sundu. 1920'den itibaren *«Faust Şehri»*ni kurduğu ve Dôme katedrali önünde *Jedermann*'ı oynattığı Salzburg yıllık festivali gibi çalışmalarıyle dünya ölçüsünde ün kazandı. Kalabalık sahnelerin yönetimi, ışıklandırmanın kullanılışı, döner sahnelerin mükemmel hale getirilmesi bakımından tiyatro tekniğinde büyük yenilikler yaptı. (L)

REİNHART (Johann Christian), alman ressamı ve gravürcüsü (Hof yakınları 1761 - Roma 1847). Leipzig'de Oeser'den, Dresden'de Klengel'den ders gördü. Manzaralarında (daha çok desen ve oymalarında) canlı ve içten bir tabiat sevgisi göze çarpar. 1789'dan sonra, Roma'da J. A. Carstens ve Koch'un etkisinde kalarak klasiğe kaçan bir üslûp benimsedi. Birçok alman müzesinde eserleri vardır. (M)

Reinhart koleksiyonu (Oskar —), 1910'da sanayici Oskar Reinhart'ın Winterthur'da toplamağa başladığı önemli yağlıboya resim koleksiyonu. Bu koleksiyonda, isviçreli (Niklaus Manuel'den Hodler'e), italyan (Bassano'dan Tintoretto'ya), alman (Cranach, Holbein, Grünewald), kuzeyli (Gerard David, Bruegel, Rembrandt, Rubens) ve özellikle fransız ressamlarının (Chardin, Watteau, Géricault, Delacroix, Ingres, Corot, Courbet, Daumier, büyük izlenimciler, Toulouse-Lautrec v.b.) eserleri yer alır. (L)

REİNHOLD (Heinrich), alman ressamı (Gera 1788 veya 1790 - öl. Roma 1825). İtalya'da yaşadı, nazaren resim okuluna katıldı. Daha çok manzara ressamı ve oymacı olarak tanındı (D. Vivant de Denon'un, Napolyon seferi üstüne yaptığı oymaya yardım etti). Eserleri Berlin, Nürnberg v.b. müzelerindedir. (M)

REİNHOLD (Karl Leonhard), alman filozofu (Viyana 1758 - Kiel 1823). Önce cizvit tarikatına girdi, sonra protestan oldu. *Der Deutsche Merkur* gazetesinin yazarları arasına katıldı. Wieland'ın kızıyle evlendi. Önce Jena'da (1784-1794), sonra Kiel'de felsefe okuttu. Önce *Versuch Einer Neuen Theorie des Menschlichen Vorstellungsvermögens* (İnsan Anlayışı Üstüne Yeni Bir Teori Denemesi) [1789] adlı eserinde Kant taraflısıydı, sonra Fichte, Bardili ve Herbart'ın felsefesini benimsedi. — Oğlu ERNST (Jena 1793 - ay.y. 1855). 1822'de Kiel üniversitesinde doçent ve 1824'te Jena üniversitesinde profesör oldu. Ayrıca *Gelişiminin Başlıca Aşamalarına Göre Felsefe Tarihi* (1828) adlı bir eser yayımladı. (L)

REİNİNG (Maria), avusturyalı kadın şarkıcı (Viyana 1903). Sanat hayatına 1931'de Viyana'da atıldı. Münih'te, Londra'da (1938), Paris'te (1940), Salzburg'da v.b. sahneye çıktı. Viyana operasının birinci dramatik sopranosu oldu (1937-1955). Konser şarkıcısı ve mozart'çı olarak ün yapan sanatçı, Richard Strauss'un *Güllü Şövalye* operasındaki Mareşal'in eşi rolünde başarı kazandı. (L)

REİNİSCH (Leo), avusturyalı dilbilimci ve mısır dili ve medeniyeti uzmanı (Osterwitz, Steiermark 1832 - Lankowitz 1919). Habeş dilleri, özellikle baria (1874), kunama (1888) ve kuşi dilleri üstünde çalıştı. Eserleri: *Zur Chronologie der Alten Aegypter* (Eski Mısır Dillerinin Kronolojisi) [1861], *Die Aegyptischen Denkmäler in Miramar* (Miramar'daki Eski Mısır Anıtları) [1865], *Aegyptische Chrestomathie* (Eski Mısır Krestomatisi) [1873-1875] v.b. (L)

REİNİT i. (alman coğrafyacısı J. J. *Rein*'in [1835-1918] adından fr. *reinite*). Miner. Tabiî demir tungstat; psödomorf bir scheelit çeşididir. (L)

REİNKEN (Jan Adams), alman orgcusu ve bestecisi (Wilshausen, Alsace 1623 - Hamburg 1722). Scheidemann'ın öğrencisiydi. Deventer kilisesi orglarında çalıştıktan sonra (1657-1658), Hamburg'da Katharinenkirche'de yardımcı orgcu, hocasının ölümünden sonra da onun yerine baş orgcu oldu (1663). O kadar büyük isim yapmıştı ki, J. S. Bach gençliğinde kendisini dinlemek için birkaç defa Hamburg'a gitmişti. Besteleri: iki keman ve bas için *sonatlar, allemanden*'ler, *couranten*'ler (1687) ve birkaç org parçası. (L)

REİNKENS (Joseph Hubert), alman ilâhiyatçısı (Burtscheid, Aachen yakınları 1821 - Bonn 1896). İlâhiyat doktoru (1849), Breslau katedraline vaiz (1850), sonra aynı şehrin üniversitesinde ilâhiyat profesörü (1853) oldu. Döllinger ile birlikte Papalığın yanılmazlığı görüşüne karşı çıktı. Afaroz edildi, 1873'te piskopos oldu. Prusya, Baden ve Hessen hükûmetlerince katolik piskopos olarak tanındı. (L)

REİNMAR Büyük veya **REİNMAR von Hagenau,** alman minnesänger'i (1160'a doğr. - 1210'a doğr.). Hagenau (alsace) asıllıydı. Avusturya dükü Leopold VI'nın sarayında yaşadı. Walther von der Vogelweide'nin hocasıdır. (L)

REİNMAR Küçük veya **REİNMAR von Zweter,** alman minnesänger'i (1200'e doğr. - 1260'a doğr.). Önce Viyana sarayında, sonra Bohemya kralı Venceslav'ın sarayında yaşadı. Özellikle, vecizeler (*Spruche*) ve siyasî şiirler yazdı. (L)

REİNMUTH (Karl Wilhelm), alman astronomu (doğ. Heidelberg 1892). Heidelberg'de rasathane müdürlüğü yaptı ve üniversitede astronomi dersleri verdi. M. Wolf'un öğrencisiydi, daha sonra onun yerine geçti ve özellikle gökyüzü fotoğrafçılığıyle uğraştı, birçok gezegen ve komet keşfetti ve gözlemledi. (M)

REİNOSA, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da (Santander ili), Yukarı Ebro kıyısında; 10 300 nüf. Çelik fabrikası. Cam fabrikaları. Büyük hayvan panayırları. Yaz sayfiyesi. (L)

REİNTEGRASYON i. (fr. *reintegration*'dan). Biyol. Bireyin ahenkli, fonksiyonel bir bütün haline gelmesini ve organizmanın çevreye uyumunu sağlayan mekanizmaların tümü. (Reintegrasyon, sinir sistemiyle iç suyuklar sistemi sayesinde gerçekleşir.) [L]

REİNWARDTİA i. Hindistan'da yetişen, dibi odunsu süs bitkisi; çoğu zaman *linum* cinsinin bir türü sayılır. (*Linaceae* familyasından.) [L]

REİS i. (ar. *re'is*'ten *re'îs*). *Esk.* Başkan: *Yalnız kendisi İlhan namıyle bunların reisi mevkine geçerdi* (Ziya Gökalp). *Bir kardeşinin karısı Hidiv ailesinden geliyordu, öbürününki bilmem hangi Kafkas kabilesinin reisinin kızıydı* (A. H. Tanpınar). *İşte bu Jön Türklerden birisi benim! Ben onların reisiyim* (Ömer Seyfeddin).

— *Esk. Reis-i kabile,* kabile reisi. ‖ *Reis-i vükelâ,* başbakan.

— Denizc. Bir balıkçı kayığı veya teknesine kumanda eden kişi. ‖ *Esk.* Osmanlı donanmasında gemi kaptanına verilen ad. (*Koca reis* de denir.) [XVII. yy.a kadar osmanlı deniz ümerası bu adla anılırdı. XVIII. yy. başlarından itibaren bunun yerine *kaptan* denilmeğe başlandı.] ‖ *Reis gediği,* reisliğe tayin edilmek üzere aday olarak seçilmiş denizci. (Kapudanei hümayunla, kalyonlar mürettebatı arasından seçilirdi.) ‖ *Reisi padişah,* baştardai hümayun reislerine verilen ad. ‖ *Reisi paşa,* kaptanpaşa gemisinin reisi.

— Tasav. Nakşibendî tarikatında yüksek sesle zikredenlerin («cehrî») toplandıkları tekkelerde ayakta yapılan âyini yöneten kimse. («Devir» adı verilen bu törende birtakım özel rakslar yapılır, bunların bir düzen içinde yürütülmesi reis tarafından sağlanırdı. Tekke musikisini de bilen bu görevliler zakirbaşının ve zâkirlerin okudukları ilâhilere uygun olarak zikri düzenler, duruma göre ağırlaştırır, tizleştirir ve genel ahengi sağlarlardı.)

— Teşk. tar. *Reisül-küttâb* (veya *reis efendi*). Bk. REİSÜLKÜTTAP. ‖ *Reisül musevvidin,* Şeyhülislâmlık dairesinin büyük memurlarından biri. (Reisül musevvidin, Fetvahanede çalışırdı; maiyetinde muhtelif müsevvidler bulunurdu. Müsevvidler, istenilen fetvaları fetva kitaplarından çıkarırlar ve kaleme alarak fetva eminine sunarlardı.) ‖ *Reisül ulema,* Rumeli kazaskerliği yapanların en kıdemlilerine verilen unvan. (Bu unvan, ihtiyarlık veya bilimsel yeteneği değil, meslekte olan kıdemi gösterirdi. Yalnız bir paye olan bu unvanın maaş ve ödeneği yoktu.) [M]

REİS i. Portekiz küçük para birimi; katlarından *mil-reis* daha sonra krallık parası oldu. (1913'te mil-reis'in yerini aynı değerde bir para olan *escudo* aldı.) [L]

REİS, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili Akşehir ilçesi) bucak; 9 462 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi,* 1 783 nüf. (1965). Akşehir - Konya karayolunun 18. km'sine 7 km'lik bir yolla bağlıdır. Ayrıca Akşehir'i Doğanhisar'a bağlayan toprak bir yol da Reis'ten geçer; yüksl. 1 100 m. (M)

REİS (Johann Philipp), alman fizikçisi (Gelnhausen 1834 - Friedrichsdorf, Hamburg yakınları 1874). Friedrichsdorf'taki bir özel okulda öğretmenlik yaptı. Daha 1861'de, Graham Bell'den önce, çeşitli tipte telefon araçları tasarladı. (L)

REİSCH (Emil), avusturyalı arkeolog (Viyana 1863 - öl. 1933). Daha çok yunan heykelciliğiyle uğraştı, yunan kabartmaları üstüne incelemeler yaptı ve W. Dörgfeld ile birlikte yunan tiyatrosuyle ilgili bir kitap yazdı (1896). Avusturya Arkeoloji enstitüsünü yönetti ve Viyana üniversitesinde arkeoloji dersleri verdi (1931'e kadar). [M]

REİSCHAUER (Karl), alman teknoloji bilgini (Hannover 1832 - Münih 1877). C. J. Lintner ile birlikte, alman bira sanayiinin bilimsel metotlarla çalışmasını sağladı. Daha çok mayalanma ve malt'ların enzim gücünün ölçülmesiyle ilgili çalışmalar yaptı. (M)

Reisebilder (*Yolculuk Resimleri*), Heinrich Heine'nin eseri (1. kısım 1826; 2. kısım 1827; 3. kısım 1830). Heine, bu eserini meydana getirirken, kendi mizacına en uygun edebî anlatım biçimini bulmuştur. *Die Harzreise* (Harz'ta Seyahat) adlı eserinde taslağı üstünkörü kurulmuş bir duygusal serüveni anlatır ve yücelerin temiz havasında üniversite hayatının yavanlıklarını unutmağa çalışır. *Das Buch Legrand* bölümünde, davulunu çalarak bütün Napolyon destanını canlandıran eski bir imparatorluk askerini dinletir; *Die Bäder von Lucca* (Lucca Banyoları) ile *Die Stadt Lucca*'da (Lucca Şehri) acı alaylarını şair August von Platen'e yöneltir ve çeşitli hıristiyan kiliseleri arasında eğlenceli bir karşılaştırma yapar. İzlediği tarz, gezdiği yerlerden çok hayal gücüyle yaptığı ideal yolculuğun tasvirine dayanır. *Reisebilder*'de, bize sunulan şey, «görülmüş şeyler»den çok bir seyircinin, yani Heine'nin, ruhudur. (L)

REİSENAUER (Alfred), alman besteci ve piyanocusu (Königsberg 1863 - Libau 1907). Köhler ve Liszt'ten ders gördü, A.B.D. ve Avrupa'da birçok turneye çıktı. Daha çok piyano için besteler yaptı. (M)

REİSİCUMHUR blş. i. (ar. *re'is* ve *cumhur*'dan fars. taml. *re'is-i cumhur*). *Esk.* Cumhurbaşkanı. (M)

REİSKE (Johann Jakob), alman filoloğu (Zörbig, Saksonya 1716 - Leipzig 1774). Leipzig Felsefe fakültesinde arapça dersi verdi, sonra 1758'de Nikolaischule'ye rektör oldu. *Oratorum Graecorum Monumenta*'nın (Yunan Hatipleri) [1770-1775] tenkitli baskısını yaptı. (L)

REİSLİK i. (*reis*'ten *reis-lik*). Reis olma hali, bir topluluğa veya bir kuruluşa başkanlık etme: *Bununla dördüncü cemiyetin reisliği olacak. Daha İttihat ve Terakki zamanından beri bu böyle gidiyor* (A. H. Tanpınar). ‖ Mahkeme başkanlığı, hâkimlik. ‖ *Halk dili.* Küçük gemi kaptanlığı. (M)

REİSNER (George Andrew), Eski Mısır medeniyeti uzmanı amerikalı bilim adamı (İndianapolis, İndiana 1867 - Gizze yakın-

Max REİNHARDT

reisülküttap

Foto. X (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

ları, Mısır 1942). 1889'da Harvard üniversitesini bitirdi. 1895-1896 Arasında, Berlin'deki Krallık müzesinin Mısır bölümünde uzman yardımcı, 1896-1897 arasında Harvard'da öğretim üyesi, 1897-1899 arasında da Kahire'deki Hıdivlik müzesinin Milletlerarası Kataloglama komisyonu üyesiydi. 1899-1905 Arasında Kaliforniya üniversitesinin Mısır gezisini yönetti. Bu tarihten ölümüne kadar Harvard üniversitesinde ve Boston Güzel Sanatlar müzesinin müdürlüğünde bulundu. Mısır, Nübye, Sudan ve Filistin kazılarını yönetti ve özellikle eski Kuş krallığının kronolojisi ve IV. Mısır sülâlesi üstüne yaptığı çalışmalarla tanındı. 1925'te Khufu'nun (Keops) annesi kraliçe Hetepheres'in su mermeri mezarını keşfettiğini ilân etti. Yayımladığı başlıca eserleri: *Hearst Medical Papyrus* (Hearst Tıp Papirüsleri) [1905]; *Models of Ships and Boats* (Gemi ve Tekne Örnekleri) [1913]; *Excavations at Kerma* (Kerme Kazıları) [2 cilt, 1923]; *Harvard Excavations at Samaria* (Harvard Üniversitesinin Samiriye Kazıları) [2 cilt, 1924] ve *The Development of the Egyptian Tomb* (Mısır Mezarlarının Gelişimi) [1935]. (M)

Mikolaj REJ
Polonya kütüphanesi

REİSS - ANDERSEN (Gunnar), norveçli şair (Larvik 1896). Önceleri resme merak sardı. 1917-1920 Arasında Kopenhag ve Paris'te Güzel Sanatlar okuluna devam etti. 1921'de şiir yazmağa başladı ve birçok şiir kitabını yayımladı: *İndivielsen Aar* (Çıraklık Yılları) [1921], *Himmelskrift* (Gökyüzünün Yazısı) [1928], *Spanske Farver* (İspanyol Renkleri) [1933], *Horisont* (Ufuk) [1934], *Dikt Fra Krigstiden* (Savaş Çağının Şiirleri) [1946], *Samlede Dikt* (Şiirler) [1946]. Ayrıca *Nyt Liv* (Yeni Hayat) [1925] adlı bir roman yazdı. Denemelerini *Güleryüzlü Ağırbaşlılık* (1954), son şiirlerini *Görünmeyen Yelkenli* (1956) ve *Seçme Şiirler* (1964) adı altında topladı. Önceleri Wildenvey ve Olaf Bull'un, sonra Nordahl Grieg'in etkisinde kalan Reiss-Andersen zamanla kişiliğini buldu. Şiirlerinde derin bir hürriyet aşkını dile getirdi. Bu tema özellikle alman işgali altında gizlice yayımlanıp düşmana karşı direnişi destekleyen şiirlerinde yer alır. (L)

RÉJANE

REİSSİGER (Karl Gottlieb), alman müzikçisi (Belzig, Wittenberg 1798 - Dresden 1859). Münih ve İtalya'da okudu; Dresden'de orkestra şefi ve orkestra yöneticisi oldu; her türde besteler yaptı. Özellikle sesçalgı müziği parçalarıyle başarı kazandı. (M)

REİSSMANN (August), alman bestecisi ve müzik bilgini (Frankenstein 1825 - Berlin 1903). Breslau'da okudu. Önce Berlin konservatuvarında, sonra Leipzig üniversitesinde ve Wiesbaden'de müzik tarihi okuttu. Oda ve tiyatro müziği parçaları besteledi; müzikle ilgili birçok eser yazdı: *Allgemeine Geschichte der Musik* (Genel Müzik Tarihi) [3 cilt, 1863-1864]. (M)

REİSSNER (Anton, — baronu), avusturyalı general (1749-1822). İtalya seferinde (1800) topçu kumandanıydı. Topçuluğu geliştirdi, özellikle Napolyon'a karşı yapılan son seferlerde yararlık gösterdi. (M)

REİSÜLKÜTTAP bİş. i. (ar. *re'is* ve *küttâb*, kâtipler'den *re'is-ül-küttâb*). Teşk. tar. Divanı Hümayunda, yazı işlerini yürüten kalemlerin ve kâtiplerin şefi. (*Reis Efendi* de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Reisülküttap kesedarı*, reisülküttabın emrindeki Reis kaleminin evrak memuruna verilen ad. (*Reis kesedarı* da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Reisülküttap*, Divanı Hümayun üyesi değildi. Bütün tayin ve tevcih beratları, idarî emirler ve hükümler kâtipler tarafından yazıldıktan sonra kendisine gösterilir ve işlemler onun dediği şekilde yapılırdı. Emrindeki kâtipler, kalem veya oda denilen dairelerde çalışırlardı. Bunlar beylikçi veya divan kalemi, tahvil kalemi, rüus kalemi ve 1777'ye doğru kurulan âmedi kalemiydi. Gizli yazıları reisülküttap beylikçiye yazdırırdı. İlk üç kalemde hazırlanan berat ve hükümleri beylikçi inceler, reisülküttap *sah* veya *resîd* gibi bir işaret kullanarak tasdik ederdi. Beratların kanun ve nizamlara uygun olmasından reisülküttap sorumluydu. Son şekil sadrazama sunulur; buyrultusu alınınca berat yazılır ve nişancı, tuğrasını çekerdi. Reisülküttaplar kâtipler sınıfından, genellikle okumuş ve bilgili kimseler arasından seçilirdi. Divan tezkirecisi terfi ederek vezir tezkirecisi, mektupçu, beylikçi ve sonra reisülküttap olurdu. Reisülküttap, sadrazamla sefere gittiği zaman, merkezde padişahın yanına rikâb reis unvanıyle kaymakam tayin edilirdi. Bu göreve *rikâbı hümayun riyaseti* denirdi.

Divanı Hümayunun önemini kaybetmesi sonunda, devlet işleri Paşakapısı'nda (Babıâli) görülmeğe başlanınca, reisülküttabın da durumu önem kazandı. Siyasî işler, dış ilişkiler, elçilerle görüşmeler ve bunlarla ilgili işlemleri de reisülküttap yapmağa başladı. Böylece Hariciye nazırlığı görevini de yerine getirdi. Mahmud II devrinde devlet kuruluşlarında yapılan değişiklikler sırasında reisülküttaplık adı ve kuruluşu kaldırıldı (1836). Yerine «Umuru Hariciye nezareti» adıyle bir bakanlık kuruldu. Son reisülküttap Âkif Efendi, ilk hariciye nazırı oldu.

● *Reisülküttap kesedarı*, evrakın korunması ve bu evrakla ilgili işlemlerle uğraşırdı. Evrak memurluğundan başka, evrakın doğruluğunu ve gereken işlemlerin yapıldığını bildiren, reisülküttabın resîd denen sah işaretini koyar, evrakı gerekli yere gönderirdi. Reisülküttabın alacağı rüsumun tahsili de kesedara aitti. Başka bir görevi de sadrazama, sadaret kethüdasına, reisülküttaba, çavuşbaşıya rapor vermekti. Bu görev bir çeşit ametçi*lik niteliğindeydi. Şeyhülislâm ile görüşülecek işlerde reisülküttaba aracılık da yapardı. Fakat önemli işlerde reisülküttap şeyhülislâmla kendisi görüşürdü. Reisülküttaplık Hariciye nazırlığına dönüşünce, bu görev de kaldırıldı. (→ Bibliyo.) [M]

REİSÜLKÜTTAP ARİF EFENDİ. Bk. ARİF EFENDİ (Mehmed).

REİTER (Virginia), alman asıllı italyan kadın oyuncu (Modena 1866 - ay.y. 1937). 1883'te C. Emanuel topluluğuna girdi ve hemen başrollere çıkmağa başladı. 1894'e kadar C. Emanuel ile beraber çalıştı. Sonra Talli-Reinach, F. Ando, C. Leigheb'in topluluklarına geçti; 1902'de L. Carini ile ortaklık kurdu. Shakespeare'in dramlarını ve modern repertuvarı eşine az rastlanır bir ustalıkla yorumlanan Reiter, çok geniş sanat imkânlarından yararlanarak bütün türleri denedi ve çağının komedilerinde de aynı başarıyı gösterdi. «Madame Sans-Gêne» en unutulmaz rolleri arasındadır. (M)

REİTHRODON i. Sıçana benzeyen ve Güney Amerika'da yaşayan kemirgen küçük hayvan. (Cırlaksıçangillerden.)

— ANSİKL. *Reithrodon*'lar sıçana benzer. Postu çok yumuşaktır. *Reithrodon caurinus* Arjantin'in kuzeybatısında 3 000 m yüksekliğe kadar bulunur. Arjantinlilerin sıçan-tavşan dedikleri hayvan budur. Bu hayvan Uruguay, Şili ve Patagonya'da da yaşar. (L)

REİTHRODONTOMYS i. Kuzey ve Orta Amerika'da yaşayan ve reithrodon'a benzeyen kemirgen memeli hayvan. (Cırlaksıçangillerden.) [L]

REİTHROSCİURUS i. Sert ve kıvırcık tüylü, büyük kulaklı sincap; kulaklarının ucunda birer kıl demeti bulunur. (Büyük kulaklı sincap *[Reithrosciurus macrotis]* Borneo'da yaşar.) [L]

REİTZENSTEİN (Richard), alman filoloğu ve din tarihçisi (Breslau 1861 - Göttingen 1931). Rostock (1889-1892), Giessen (1892-1893), Strassburg (1893-1911), Freiburg-im-Breisgau (1911-1914) ve Göttingen (1914'ten sonra) üniversitelerinde ders verdi. Özellikle Helenistik devirden kalma dinî metinleri inceledi, roma-yunan ve doğu dünyasının dinî inançlarıyle Hıristiyanlık arasında ilişkiler kurarak, Hıristiyanlığın menşei meselesini çözmeğe çalıştı. Başlıca eserleri: *Die Hellennistische Mysterienreligionen* (Gizemci Helenistik Dinleri) [1910], *Das iranische Erlösungsmystrium* (İran Dininde Kurtuluşun Sırrı) [1921], *Die Vorgeschichte der Christliche Taufe* (Hıristiyanlıkta Vaftizin Tarihi) [1929]. (M)

REİTZENSTEİN (Sigismund VON), alman siyaset adamı (Nemmersdorf, Bayreuth 1766 - Karlsruhe 1847). Baden büyük düklüğünün hizmetine girdi (1788'den sonra). Fransa ile antlaşma yapılmasını savundu; 1802 antlaşmasıyle Baden'e yeni topraklar kazandırdı. Devlet bakanı oldu (1808); Baden'i, Napolyon'a karşı kurulan koalisyona soktu (1813) ve Viyana kongresinde Baden devletinin bütünlüğünü korumayı başardı. 1818'e kadar kongre temsilciliği görevinde kaldı, sonra büyük düklüğün Bakanlar kurulu başkanı oldu (1832-1842) ve liberalleri tutmayan bir siyaset uyguladı. (M)

Rei uxoriae (ACTİO). Rom. huk. Boşanma veya kocanın daha önce ölmesi halinde çeyizin kadına geri verilmesi için açılan dava. (L)

REİZ (Friedrich Wolfgang), alman filoloğu (Windsheim, Franken 1733 - Leipzig 1790). Leipzig üniversitesinde Yunanca ve Latince okuttu, şiir ve belâgat üstüne dersler verdi. Daha çok dilbilgisi ve vezin üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *De Temporibus et Modis Verbi Graeci et Latini* (Yunan ve Latin Fiillerinde Zaman ve Kip Üstüne) [1766]; *De Prosodiae Graecae Accentus İnclinatione* (Yunan Prosodisinde Vurgu) [1791'den sonra]. Bazı klasik eserlerin yeni baskılarını yaptı. (M)

REJ (Mikolaj), polonyalı yazar (Zorawno, Dniester üzerinde 1505 - öl. 1569). Kral Zygmunt I'in, kraliçe Bona Sforza'nın ve kendisini 1561'de krallık sekreterliğine tayin eden Zygmunt August'ün gözüne girdi. Aşırı bir calvin'ci oldu. Şiirleri ve düz yazıları millî edebiyatın yaratıcısı sayılmasına yol açtı. En önemli eseri, *Zwierciadlo albo Zywot Poezciwego Czlowieka*'dır (Ayna veya Namuslu Bir İnsanın Hayatı) [1568]. Bu kitabında eski Polonya törelerinin canlı bir tablosunu çizer. Öbür kitapları: *Wizerunek Wlasny Zywota Czlowieka Poczciwego* (Namuslu Bir İnsanın Portresi) [1558], *Krotka Rozprawa Miedzy Trzema Osobami, Panem, Wojtem i Plebanem* (Bir Senyör, Bir Belediye Başkanı ve Bir Papaz Arasında Küçük Tartışma) [1543]. (L)

RÉJANE (Gabrielle RÉJU, — denir), fransız kadın oyuncu (Paris 1856 - ay.y. 1920). 1875'te Vaudeville tiyatrosunda sahneye çıktı. Pek çok modern dram ve komedinin başarısında büyük payı oldu. Réjane tiyatrosu adını alan Nouveau Théâtre'a geçti. Sinemada *Alsace* filmiyle ün kazandı ve J. Richepin'in *Miarka*'sını çevirirken öldü. (L)

Rejans (fr. *regence*), Fransa'da, Louis XV'in rüştünü ispat edinceye kadar süren (1715-1723) ve Philippe d'Orléans'ın naip olarak hüküm sürdüğü döneme verilen ad. (M)

Rejans lokantası (*Régence Restaurant*), İstanbul'da İstiklâl caddesinde Olivo geçitinde Çarlık Rusyası'nın havasını yansıtan, özel rus yemekleriyle ün kazanmış lokanta. Tevfik Manars, Veronoica Protoppova ve Vera Çizir tarafından açıldı (1934). Lokantanın sahiplerinden ikisi ve bütün garsonları 1917 Devriminden sonra Türkiye'ye sığınmış beyaz rus kadınlarıydı. Proşki, böf strogonof, kievski gibi rus yemekleriyle ünlüdür. Yüz kişilik olan lokantada bugün de ilk kadın garsonlardan bazıları çalışmaktadır. (M)

Rejans üslûbu, Fransa kralı Louis XIV'ün ölümünden (1715) sonra Philippe d'Orléans ile başlayan Naiplik devrinde ortaya çıkan üslûp. Robert de Cotte ile Germain Boffrand tarafından yaratılan ve mimarîyle mobilyaya uygulanan bu üslûp, Louis XIV üslûbunun ağırbaşlılığıyle Louis XV üslûbunun fantezisi arasında bir geçiş sayılabilir. Rejans üslûbunun mimarî ve iç dekorasyonda en önemli temsilcileri G.M. Oppenordt ve F. A. Vassé'dir; mobilyacılıkta ise, devrin en büyük marangozu sayılan Charles Cressent'in bronz kakmalı mobilyaları anılmağa değer. Üslûbun özellikleri, karınlı konsolların altıyle masa kuşaklarının yay biçiminde profillendirilmesi, eğrilerin az oymalı olması v.b.dir. Çoban ve kır temalarını ön plana alan resimde en önemli sanatçı Watteau'dur. (M)

REJENERASYON i. (fr. *régénération*). Biyol. Bk. YENİLENME.

REJENERATÖRLÜ sıf. (*rejeneratör*'den *rejeneratör-lü*). Termik. *Rejeneratörlü fırın*, rejeneratörlerle donatılmış fırın. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Termik. *Rejeneratörlü fırın*'ın aralıklı olarak üst üste konulan tuğlalar-

Foto. Reutlinger (LAROUSSE)

Rejans devri Naip ve Mme de Parabère, Santerre'in eseri, Versailles müzesi, Paris

dan örülmüş dört odası vardır: bu odalardan ikisi gazı, öbür ikisi de havayı ısıtmak için kullanılır. Gaz ve hava brülörlere gelmeden önce, rejeneratör odalarından ikisinin tuğla duvarlarına üflenerek ayrı ayrı ısıtılır; yanma gazları ise, rejeneratörün öbür iki odasından geçerek duvarlarını ısıtır. Havanın ve gazın sıcaklıkları yetersiz görülürse, hava ve gaz valfleri çalıştırılarak dolaşımın yönü değiştirilir. (L)

REJENERATÖR i. (fr. *régénérateur*, yenileyici). Nükl. Fisyona uğramayan bir maddeyi nötron akısıyle bombardıman ederek fisyona uğrayabilen bir maddeye dönüştüren nükleer reaktör.

— Termik. Dumanın fazla ısısını alıp periyodik olarak ısıtma havasına veya gazına veren, ateş tuğlalarından örülmüş yapı. (L)

REJİ i. (fr. *régie*). Eskiden tekel idaresine verilen ad: *Cigaralarını sardılar. Anadolu tütünlerinin, rejinin, kaçakçılarının aleyhinde küfürler savurarak içmeğe başladılar* (Ömer Seyfeddin). *Babası da üç sene evvel ölmüştü galiba. Nazilli'de reji memuru idi.* (Sabahattin Ali).

— Tiyat. ve Sine. Sahne ve filim oyunlarını yönetme. || Rejisörün eylemi ve mesleği.

— Huk. İdarenin, kendi araç ve personeliyle bir kamu hizmetini yürütmesi Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Reji*, kamu hizmetlerinin görülmesinde başvurulan usullerden biridir (imtiyaz, iltizam gibi). Reji usulüne *emanet usulü* de denir. Bir de *müşterek emanet* usulü vardır. Burada idare, bir özel kişiyle birlikte çalışır ve bu kişiye yalnız kârdan bir pay veya hizmetin iyi işlemesi şartıyle prim vermek suretiyle hizmeti yürütür. Osmanlı devletinde tütünün işletilmesi bu şekilde sağlanıyordu. Bu yüzden bugün, bazı yerlerde tekel binalarına reji denir. Buradaki reji kavramı, bir kamu hizmetinin görülmesi usulünü değil, hizmeti yürüten organı belirtmektedir. Bk. TEKEL. (M)

REJİM i. (lat. *regimen*, yönetmek eylemi'nden fr. *régime*). Yönetme, düzenleme tarzı, düzen.

— Coğ. Akarsu debisinin geçirdiği değişikliklerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Diyetetik. *Rejim* veya *yemek rejimi*, sağlığı korumak veya düzeltmek amacıyle uygulanan beslenme düzeni. (Bk. ANSİKL.) || *Rejim yapmak*, zayıflamak veya sağlık durumunu düzeltmek amacıyle veya yalnız doktorun belirlediği yiyecekleri yemek.

— Fiz. Bir akışkanın, düzenleyici şartları göz önünde tutarak ifade edilen debisi.

— Huk. Belli bir konuya ilişkin kanunlar topluluğu. || *Ceza infaz rejimi*, hürriyeti önleyici veya kısıtlayıcı cezaların uygulanmasını düzenlemek amacıyle konmuş kurallar topluluğu. (Amacı, her şeyden önce mahkûmun ıslahıdır.) || *İdarî rejim*, idarî işlem ve eylemlerin özel hukukun uygulanma alanı dışında tutulması ve bu faaliyetleri denetleyecek makamların adlî mercilerden tamamen ayrılması. (Bk. ANSİKL.) || *Mal rejimi*, karı kocanın mallarının hukukî statüsünü belirleyen kurallar topluluğu. (Bk. MAL *rejimleri*.)

— Meteorol. *Yağış rejimi*. Bk. YAĞMUR. || *Sinoptik rejim*, havanın, bütün bir dolaşım tipi süresince devam eden özelliklerinin tümü. (İki çeşit sinoptik rejim vardır: antisiklon rejimi ve siklon rejimi. Tedirginlik akımlarının kaynağına göre, *batı rejimi, kuzeybatı rejimi, güney rejimi* v.b. denir.)

— Ormanc. *Orman rejimi*, orman idaresince ormanlara uygulanan kuralların tümü.

— Petr. Bir rafinaj tesisinin sürekli çalışma düzeni: *Otomatik ayarlamalar sayesinde tesis ünitelerinin çoğu, uzun süre gece ve gündüz rejimde kalabilir.*

— Sağ. *Sağlık rejimi*, yabancı ülkelerde hüküm süren hastalıkların bir ülke veya bölgeye yayılmasını önlemek için alınan tedbirlerin tümü.

— Siyasî kuruluşlar. Hükûmet yapısı veya şekli: *Cumhuriyet rejimi. Monarşi rejimi. Parlamenter rejim. Başkanlık rejimi.*

— Sosyal mevzuat. *Toprak rejimi, genel rejim, özel rejimler.* Bk. *Sosyal* GÜVENLİK.

— Teknol. Bir makinenin normal durumda çalışma şekli. || Bir motorun dönme hızı. || *Maksimum rejim*, bir motorun etkin gücünü ortaya koyan rejim. (Sürtünen parçaların aşırı derecede ısınacağını göz önünde tutarak, ancak olağanüstü durumlarda kullanılmalıdır.) || *Yüksek verim rejimi*, bir makinenin, bir motorun v.b., az bir tüketim ve önemsiz bir aşınma ile yüksek bir verim sağlayabildiği rejim.

— Vergi huk. *Gümrük rejimi*, millî gümrük sistemini karakterize eden tedbirlerin tümü. (İthal veya ihraç edilen malların tabi olacağı çeşitli hukukî ve idarî durumları tespit etmek üzere konulan hükümlerin tümü. gümrük rejimidir. Belli muamelelere veya belli bölgelere uygulanan özel gümrük rejimleri, *umumî gümrük rejimi*'nin karşıtıdır.)

— ANSİKL. Coğ. Irmak rejimleri mevsimlere göre değişmelerinden, yani suyun bolluğu veya azlığından çok, yıllık ortalama beslenmesindeki eşitsizliklere nitelenir. Yıllık ortalama beslenme için bk. POTAMOLOJİ.

● *Basit rejimler.* Basit rejimlerin aylık ortalamalarında tek bir kabarma mevsimi ve tek bir alçalma mevsimi görülür; bu durum çoğunlukla akarsuyun yüksekliğinin tespiti için tek bir etkenin büyük ölçüde ağır basmasını ihtiva eder. Böylece, havzasının altıda biri veya daha fazlası buzlarla örtülü yüzeylerden meydana gelen ırmaklar, *buzul rejimi*'ne uyar; suyun kar halinde (daha sonra buz halinde) depolanması sonucunda en soğuk altı veya yedi ay boyunca düşük debiler gözlemlenir; sıcak mevsim ortasında kar ve buz erimesi, temmuz ve ağustosta gözlemlenen toplam azamî ortalamaya yol açar («ultra buzul» tipi); bu ortalama şubat, hattâ mart toplam minimum ortalamasının on beş - yüz katıdır. Chamonix'te Arve, Yukarı Aar ve kolları, Alp Rhône'u ve kolları bu tip ırmaklardır. *Dağ kar rejimi*'nde de (Yukarı İsère, Arc, Alp Ren'i v.b.) süreç aynıdır, ama yükseltinin daha az olması sayesinde suların alçalma dönemi biraz daha az uzun sürer ve beslenme daha fazladır; azamî ortalama haziranda başlar.

Ova kar rejimi'nde, S.S.C.B. ve Kanada'da (Volga, Dnieper, Obi, Saint-Laurent'in kolları v.b.) yükseltilerin nispî tekdüzeliği erimenin daha erken ve çok daha hızlı olmasına yol açar. Aylık en yüksek katsayı (enleme ve doymaya göre nisan veya mayısta) modüllerde ve kış alçak sularında alp rejimlerinden daha ağır basar. İkinci bir minimumun sebebi buharlaşmadır.

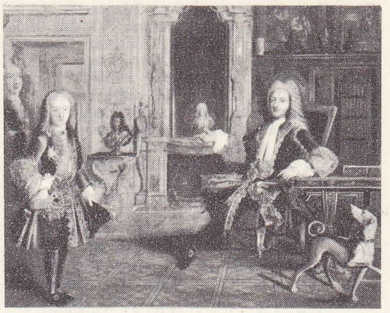

Rejans devri Naip ve kral Louis XV, 1723'e doğru Versailles müzesi, Paris

Okyanus yağmur rejimi'nde başlıca özellik (Sen, Orne, Meuse, Vienne, Aşağı Loire, Thames v.b.), tarihlerdeki ve en yüksek suların bolluğundaki düzensizliktir. Bununla beraber buharlaşma eşitsizliği yağış eşitsizliğinden daha büyük rol oynar ve oldukça uzun yılları kapsayan gözlemler, toplam azamî ortalamanın ocak veya şubat aylarında olduğunu ortaya koyar. Musonlu veya musonsuz *saf tropikal yağmur rejimi*'nin (Yukarı Nijer, Senegal, Mavi Nil, hindistan ve birmanya akarsuları, Kızılnehir, Parana ve Güney Amerika'daki öbür ırmaklar) ise başlıca özelliği tersine yaz mevsimindeki kabarık suların düzenliliğidir; bu düzenlilik kış mevsiminde yağış olmamasının veya çok az olmasının yol açtığı etiyajlarla çelişir.

● *Karmaşık rejimler.* Birçok mevsimlik rejim en az iki etkenin birbirini izleyen ve az çok karışık etkilerini taşır; bu etkenlerin her biri sırasıyle bolluk ve azlıktan sorumludur. Yükseltinin 2 000 - 2 500 m'yi bulduğu Kuzey Fransız Ön Alpleri'nde (Fiers, Guiers, Bournes) karların erimesi ve yağmurların meydana getirdiği dereler, kaynaklara doğru toplam önceliğin nisan veya mayıs ortalamasında olmasına yol açar; kar birikmesi kış ortasındaki toplam ortalamaları bir şekilde düşürür. Düzensiz sonbahar yağışları kasım veya aralık ayında ikinci bir ortalama maksimuma sebep olur; buharlaşma ağustos veya eylülde ikinci bir minimuma yol açar (aşağı çığırlarda): bu rejime *kar - yağmur rejimi* denir. Güney Alpler'de yaz etiyajı kuvvetlenmeğe başlar; akdeniz iklimi yağışlarının sonucu olan sonbahardaki ikinci kabarma, nisan-mayıs arasında yarı - kar mevsimumuna yaklaşır.

Kar geçiş rejimi'nde karmaşıklık biraz daha azdır: mayıs veya haziranda maksimum, kış ortasında kar birikmesinin sebep olduğu bir minimum, sonbaharda hafif bir ikinci kabarma veya mevsim eşiği. Breda, Goffre, Arly (2 800 - 3 200 m arasındaki alp özelliğinde dağlar) ve Pireneler'de veya çıkışlarında Yukarı Garonne, Yukarı Adour, Ariège bu rejime uyar. Akdeniz Alp bölgelerinde de Fanaro, Torino'da Po ve yukarı kolları, Ticino, Adda, Tagliamento v.b. kar geçiş rejimli ırmaklardır.

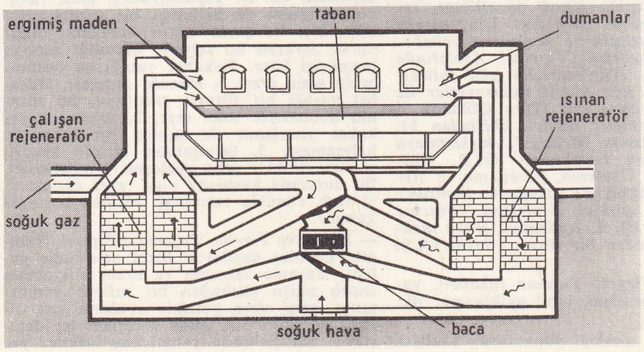

rejeneratörlü fırın

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Bu rejimin karşıtı olan ve Jüralar'da (Ain, Yukarı Doubs, Orbe, Birse), Vosges dağlarında (Yukarı Moselle), Massif Central'-da (Dordogne, Loire, Allier, Tarn, Yukarı Lot) rastlanan *kar-yağmur rejimi* özellikle yağmurların ve mevsimlik buharlaşma eşitsizliklerinin etkisindedir. Bununla birlikte kar birikmesi, ocak ve şubat debilerini biraz azaltır; erime, nisan (kaynaklara doğru) veya mart ortalamalarını biraz yükseltir. Akdeniz kesimlerinde (Ardèche, Hérault, Gardons), düzensiz büyük kabarmaların sonucu olan kasım ayı ortalama debileri mart-nisan aylarındaki ortalama debiden yüksektir. Havzaları çeşitli bölgelere yayılan ırmakların başlıca özelliği rejimlerinin çok daha karmaşık olmasıdır; çünkü kollar veya kol grupları gerek yüzey şekillerinin gerek iklimin etkisiyle ana ırmağa, çeşitli mevsimlik rejimlere bağlı sular getirir; bunun sonucu olarak ana ırmağın rejimi de yukarı kesimden aşağı kesime büyük ölçüde değişebilir. Meselâ Rhône ve Ren ırmaklarının rejimleri kaynaklarında çok basittir: Rhône buzul rejimine, Ren dağ kar rejimine bağlıdır. Alp kolları da benzer özellikler taşır. Ama Ren, Alpler'den çıkınca Basel'de kar-buzul özelliklerini muhafaza etmekle beraber (Büyük Asalp göllerini geçişin önemli ölçüde azalttığı mevsim ortalamaları değişmeleri), hemen hemen yaz aylarındaki kadar yüksek soğuk mevsim kabarmalarının etkisinde kalmağa başlar ve sonra ancak yağmur veya okyanus-yağmur rejiminde kollar alır. Moselle ile birleşmesinden sonra aralık-mart debileri, daha az düzenli mayıs-haziran kabarık sularına eşit olur ve Ruhr ile Lippe'-in aşağı kesiminde net bir şekilde bu debileri aşar. Rhône ise temmuz ayı maksimum ortalamasıyle buzul özelliğini muhafaza eder, ama debiler kış mevsiminde nispeten daha yüksek hale gelir. Sonra Saône kış debilerinin daha yüksek hale gelmesine imkân verir. Kar geçiş rejimine uyan İsère'de ortalama üstünlük mayıs ve haziran aylarındaki erime debilerindedir; daha aşağı kesimde ilkbahar ortalamaları üstünlüğünü muhafaza eder, ama mayıs ve hazirandakine oranla nisan debisi gelişir; sonbahar kabarması yavaş yavaş olur. Nil'-in rejiminin görünüşü çok basittir; Hartum'-dan itibaren (Mavi Nil ile kavşak) tropikal yağmur tipindedir. Gerçekte ise, Habeşistan'daki yaz kabarık suları ve kış alçak suları öyle şiddetlidir ki, yukarı havzadaki büyük göllerinde dengelediği ekvator tipinde hidrolojiyi tamamıyle maskeler.

— Diyetetik. Sağlıklı bir insanda *rejim* yiyecek ihtiyacıyle orantılı olmalıdır; yiyecek ihtiyacı ise yaşa, fizyolojik duruma, yaşama tarzına, bedenî etkinliğe göre değişir. Meselâ bebekler, çocuklar, gençler, çalışmayan yetişkinler, ağır işçiler, ihtiyarlar, gebe kadınlar v.b. için ayrı rejim uygulanabilir. Yemek rejiminde günlük tayin besin dengesi ve vitamin ihtiyacından başka yemeklerin sayısı, bileşimi ve günde kaç öğün verileceği de önemlidir. Çeşitli ülkelerde uygulanan yemek rejimlerinin çok değişik oluşu tarım kaynakları, mevsimler, etnik grupların dini ve gelenekleriyle ilgilidir; bu çeşitlilik insanların çok değişik yemek rejimleriyle yaşayabileceğini gösterir, ama yemek rejiminin insanların davranışını ve ruhî durumunu etkilediği, buna karşılık onların da yemek rejiminden etkilendiği bir gerçektir.

● Hastalıklara gelince, rejim, büyük ölçüde koruyucu ve tedavi edici rol oynar. Her patolojik durum, hattâ her hasta için, özel bir rejim tespit etmek doğru olur; yemek rejimi verilecek yiyeceklerin cins ve miktarını gösterir; buna göre rejimler çeşitlere ayrılır:

1. *toplam kaloriyi sınırlandıran rejimler* (pletora, şişmanlık, selülit kalp hastalıkları);

2. *bazı yiyecekleri sınırlandıran* veya *kaldıran rejimler;* meselâ *madenî tuzlar* (tuzsuz, potasyumsuz v.b. rejimler) [nefritlerde]; *glüsitler* (diyabetlilerde); *lipitler* (hiper kolesterolemi, arterioskleroz, hiperlipemi, karaciğer hastalıkları, asetonemi v.b. *protitler* (kanda azotun çoğaldığı durumlar [üremi] ve özellikle böbrek hastalıkları [bitki veya süt-bitki rejimleri]) duruma göre sınırlandırılır veya tamamen kaldırılır. Bir yiyecek grubunun yasaklanması toplam kaloride bir sınırlandırmayı gerektirmiyorsa, izin verilen besinler artırılarak yasaklanan besinlerin eksikliği giderilir. Bununla beraber birkaç grubun birden yasaklandığı durumlar da sık görülür; bu gibi durumlarda çok karışık problemlerle karşılaşılır; meselâ, glüsitlerin azaltıldığı diyabetlilerde eğer protein birikimi de varsa, protitlerin de azaltılması gerekir;

3. *bazı yiyecek gruplarının artırılmasını gerektiren rejimler;* meselâ madde kaybı hallerinde, bazı yaraların iyileştirilmesinde, karaciğer hastalıklarında protitleri artırmak, çocuklarda görülen asetonemilerde glüsitleri artırmak gerekir;

4. *aşırı beslenme rejimleri*'nde ise hastaya normal ihtiyacının üstünde yiyecek verilir. Bu suretle dokuları onarmak, zayıflığı gidermek, su kaybını önlemek mümkün olur. (Sindirim bozukluğuna, çeşitli metabolizmalarda ağır aksaklığa sebep olmaması için bütün bu rejimler çok iyi düzenlenmek ister.)

— Huk. *İdarî rejim.* Devletin idarî faaliyetlerini, bu faaliyetlere ilişkin işlem ve eylemleri iki türlü düzenlemek mümkündür. Bunlar, ya kişiler gibi ancak adlî merciler aracılığıyle denetlenip, uygulanabilecek ve özel hukuka tabi tutulacak, ya da kamu hukukuna tabi olacak ve alınacak kararların hüküm doğurması için, karşı tarafın rızası veya adlî mercilerin araya girmesi gerekmeyecektir. Türkiye, Fransa gibi *idarî rejim* veya *icraî idare* adı verilen ikinci şekli kabul etmiştir. İdarî rejim, devlet içinde idarî hizmet ve faaliyetlerin bir bütün olarak İdare adını alan bir teşkilâta verilmesine dayanır. Nitekim Türk anayasası, İdarenin kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğu ilkesini koymuştur. Bu bütünün, yürütme görevi içinde özel bir fonksiyonu, zabıta kuvvetlerinin merkezîleşmesinden doğan ve devletin hizmetlerinin çoğalmasıyle yaygınlaşarak kullanılan bir kamu kudreti vardır. Böylece idarî rejimin uygulandığı ülkelerde, idare makamları, adlî merciler karşısında bir hareket serbestliğine sahip olur. İdare, gerekli icraî ve kesin kararları alarak, belli kurallar çerçevesinde kendi araç ve personeliyle bunları gerçekleştirir. Kamu hizmetlerinin aksamadan görülebilmesi, genel ihtiyaçların karşılanması ancak bu suretle etkili bir şekilde karşılanabilmektedir. Bir kişi, bir alacağını ancak mahkeme yoluyle ve icra aracılığıyle tahsil etme imkânına sahipken, idare, kamu alacağı niteliğindeki alacaklarını doğrudan doğruya tahsil edebilir. Türk pozitif hukukunda idarî rejimin yer alması 1868 yılında Şûrayı Devlet'in kurulmasıyle mümkün olmuştur. Bunun sebebi de Tanzimat döneminde birçok hukukî müessesenin Fransa'dan alınmasıdır. Bk. DANIŞTAY. (LM)

REJİSÖR i. (fr. *régisseur*). Sine. ve Tiyat. Bk. YÖNETMEN.

REJİSÖRLÜK i. (*rejisör*'den *rejisör-lük*). Rejisörün yaptığı iş, rejisörün mesleği, yönetmenlik. (M)

REJTAN (Tadeusz), polonyalı milliyetçi (Litvanya 1741-öl. 1780). Bar Konfederasyonunun Rusya'ya karşı giriştiği mücadelelere karıştı; 1773'te Diyete seçildi; ülkesinin düştüğü felâketler karşısında aklını oynattı. (L)

REKABET veya **RAKABET** i. (ar. *rakb*'-dan *rekābet*). Aynı amacı güden kimseler arasındaki çekişme: *Kendi güzelliğine, zekâ ve tecrübesine güvendiği için, etrafına topladığı kızların ve kadınların rekabetinden korkmuyordu* (Vâ-Nû). *Aralarında rekabet, haset, çekememezlik gibi ihtiraslar bulunduğu için bizzat münevverler de birbirlerini sevemezlerdi* (Ziya Gökalp). || Kıskançlık: *Rekabet hissiyle ikisinden birinin veya ikisinin Melâhat'ı kışkırtmaya kalkışmalarından korkuyordu* (H.R. Gürpınar). || *Esk.* Gözleme, gözetleme. || *Rekabet etmek*, birbiriyle yarışmak: *Samsun'-da Hindi-Çini pirinci, Merzifon pirincine rekabet ederdi* (Ş. S. Aydemir). *Hava mehtapla rekabet eden bir füsun gibiydi* (A.Ş. Hisar).

— Biyol. ve Fizyol. *Yaşama rekabeti*, yaşamak için mücadele, tabiî ayıklanma. Bk. ANSİKL.

— Huk. Aynı mesleği yapanların, faaliyet gösterdikleri iş alanında, birbirlerinden daha fazla müşteri elde etmek için kanun sınırları içinde gösterdikleri çaba. || *Gayri kanunî rekabet*, aldatıcı hareket veya iyi niyet kurallarına aykırı başka şekillerle iktisadî rekabetin kötüye kullanılması (Bk. HAKSIZ *rekabet.*) || *Kanunî rekabet yasağı*, kanunun belirli durumlarda, belirli kimselerin birbirleriyle rekabet etmelerini yasaklaması. (Bk. ANSİKL.) || *Rekabet yasağı sözleşmesi*, işçiyle işveren arasında yapılan ve işçinin, iş sözleşmesinin sona ermesinden sonra işverenle rekabette bulunmayacağına ilişkin sözleşme. Bk. ANSİKL.

— İkt. Özellikle daha iyi fiyat, nitelik ve görünüş gibi yollardan yararlanarak daha çok satış yapmak isteyen ticaret adamları ve kurumları arasındaki çıkar çekişmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Serbest rekabet rejimi*, özel işletmeler kurmanın serbest olduğu ve resmî makamların ancak iktisat kanunlarının serbest uygulanışını teminat altında tutmak için müdahalede bulundukları rejim.

— ANSİKL. *Kanunî rekabet yasağı* ile kanun, belirli kişilerin birbirleriyle rekabet etmelerini, aralarındaki ilişkiye aykırı görerek yasaklamıştır: gezici tüccar memurlarının ticarî işletmeyle rekabette bulunması, adî şirkette ortakların birbirleriyle rekabete girişmeleri gibi. Belirli durumlarda da, aynı konudaki işle ortaklardan birinin uğraşması, bazı hakları kaybetmesine sebep olur. Meselâ, bir komandit şirket ortağı, ortaklık konusu işle meşgul olursa, ortaklığın defterlerini inceleme hakkını kaybeder. Kanunî rekabet yasağı, kişiler arasındaki ilişki devam ettikçe vardır. İlişki sona erince rekabet yasağı da sona erer. Ancak, tarafların bir sözleşmeyle bu yasağı devam ettirmeleri mümkündür.

● *Rekabet yasağı sözleşmesi*, kanunî rekabet yasağının aksine, kişiler arasındaki ilişki bittikten sonra, rekabet yapılmamasını gerektirir. Bu sözleşme, bağımsız bir şekilde yapılabileceği gibi, başka bir sözleşmeye konulan bir hükümle de gerçekleştirilebilir. Rekabet yasağı sözleşmesi, Borçlar kanununda sadece işçi ve işveren yönünden düzenlenmiştir. Bu sözleşmenin geçerli olması için, yazılı şekilde yapılması gerekir. Sözleşmeyle sadece işçi, rekabet yapmama borcu altına giriyorsa, onun imzası yeterlidir. Buna karşılık işveren de bir karşılık ödüyorsa, her ikisinin imzası aranır. Rekabet yasağı yapan işçinin reşit olması gerekir; kanunî mümessili bile, onun adına rekabet yasağı sözleşmesi yapamaz. Ancak, reşit mahcur bir kişiyse onun adına, kanunî mümessili, rekabet yasağı anlaşması yapabilir. İşverenin, sözleşme yapılırken önemli bir çıkarı yoksa, sözleşme hükümsüz olur; işverenin başlangıçtaki çıkarı sona erdiği zaman, yasak da ortadan kalkar. Borçlar kn. md. 348'e göre bu önemli çıkarlar şunlardır: 1. işçinin işinin niteliği sonucu işverenin müşterilerini tanıması, iş sırlarını öğrenmesi; 2. işçinin bu bilgilerden yararlanarak rekabette bulunması halinde işverenin açıkça görülecek derecede zarara uğrayabilmesi. Ayrıca, rekabet yasağı sözleşmesi, yer ve zaman yönünden işçi amacına uygun olmalıdır; yani, işçinin, iktisadî gelişmesini tehlikeye sokmamalıdır.

Rekabet yasağının kararlaştırılması halinde işçi, kendi adına, iş sahibiyle rekabet sayılacak bir işi yapamayacağı gibi, rakip bir işletmeye de herhangi bir sıfatla giremez. İşçi bu şarta aykırı harekette bulunursa, işveren bu sebeple uğradığı zararın tazminini ister. Rekabet yasağı şu durumlarda sona erer: 1. sürenin dolması. Rekabet yasağı bir süreyle sınırlıysa, bu sürenin dolmasıyle sona erer; 2. işverenin, rekabet yasağının devamında bir çıkarının kalmaması; 3. taraflardan birinin kusuru sonucu öteki tarafın sözleşmeyi feshetmesi. Bu durumda kusursuz olan taraf sözleşmeyi fesh etmekle tazminat ödemek zorunda kalmaz.

— Biyol. ve Fizyol. *Yaşama rekabeti.* Tabiatta canlılar sayılarını hızla artırmağa çalışır. Yaşama alanının ve besin miktarının sınırlı oluşu yüzünden bir miktar yumurtanın, genç veya yetişkin canlının yok olması gerekir. Yok olma sebepleri ise değişiktir. Bir bahçede yetiştirilen bitkiler ya-

şamak için mücadele hakkında basit bilgi verebilir. Yaşama için rekabet bitkiler arasında bir döllenme rekabetine yol açar. Aynı çevrede yetişen ve aynı ihtiyaçları duyan iki bitkiden döllenmeğe en elverişli olan, elverişli olmayanın yerini otomatikman alacaktır.

— İkt. «Mükemmel» bir *rekabet* rejimi üstüne oturtulmuş bir iktisadî hayat modeli kurmayı amaç edinen klasik okulun yaptığı analizlerden sonra, bu konuyu işleyenler, rekabet kavramının sınırlarını kesinlikle belirtmeğe gayret ettiler. Bu yazarlar gerçeğe, mükemmel rekabetin teorik ve soyut şemasından çok daha yakın olan çeşitli rekabet durumlarını ele aldılar. Ama bu durumda, devletin veya özel üretici gruplarının iktisadî hayata müdahale etmeyişlerinden doğan bir rejim veya özel ve resmî nizamnamelerin yokluğu olarak düşünülen rekabetten hayli uzaklaşılmış oluyordu. «Mükemmel» rekabet'in uygulanabilmesi için, başlıca üç özellik gereklidir: atomik olma, akışkanlık ve piyasanın tamamen berrak olması veya reklam; yani, piyasanın tüm unsurlarının alıcı ve satıcı tarafından ayrıntılı olarak bilinmesi. Böyle bir rekabet modeli, gerçeğe hiç bir zaman uymamıştır. Sade «atomik olma» şartı yerine getirildiğinde, bazı yazarlar, bu tip rekabete, *katıksız rekabet* adı verirler ve bu rekabetin mükemmel rekabete karşıt olduğunu söylerler. Fakat bu iki tipin ikisi de, çeşitli satıcıların piyasaya arzettikleri mallarda tam bir eşitlik ve benzeyişin bulunması şartına dayanır. Klasik yazarlar, mükemmel rekabete birçok üstünlük atfederler ve bu rekabet şeklinin, arz ve talebin serbestçe hareketi ve fiyatlar aracılığıyle, üretim ve tüketimi dengede tutabileceğini ileri sürerler. Ayrıca, teknik ilerlemeye önayak olacağını ve üretim maliyetleri düşmesini zorunlu olarak izleyen satış fiyatları düşmesi yoluyle tüketiciye de fayda sağlayacağını söylerler. XIX. ve XX. yy.lardaki buhranlar, yükselme istidadındaki fiyatları dondurma eğilimi gibi gerçekler, yukarıdaki iyimser görüşü doğrulayacak mahiyette değildir.

XIX.yy. sonlarından beri ekonomilerin yapısını etkileyen derin değişiklikler, özellikle toplaşma ve bütünleşme olgularının da yardımıyle, çok sayıdaki işletmeler arasındaki klasik rekabet yerine, atomik olma, akıcı olma ve reklam şartlarının artık hiç bir anlam taşımadığı bir «az sayıdakiler arasında rekabet» (W. Fellner) durumu yarattı. Ayrıca, satışa arz edilen ürünler arasındaki farklılaşma da iyice belirginleşti.

Böylece J. Robinson (*The Economics of Imperfect Competition* [Mükemmel Olmayan Rekabet Ekonomisi], 1933) ve E. Chamberlin'in (*La Théorie de la Concurrence Monopolistique* [Tekelci Rekabet Teorisi], 1933) çalışmalarıyle gün ışığına kavuşturulan *«mükemmel olmayan» rekabet* ve *tekelci rekabet* kavramları ortaya çıktı. Piyasanın kusursuz olmayışı, gidetek normal bir durum gibi görülmeğe başlandı ve somut piyasaların ifadesi olan oligopol ilişkilerin incelenmesi, iktisadî analizi, katıksız veya mükemmel rekabetin soyut ilişkileri konusunda yapılan analizlerin yerini aldı.

● *Mükemmel olmayan rekabet,* alıcıların tamamen rekabet davranışı içinde bulunmadığı bir piyasanın durumudur. Bu rekabet tekelci rekabetle sık sık karıştırılır. Gerçekte, iki tip arasında esaslı bir teorik fark vardır: mükemmel olmayan rekabet atomik olma, akıcı olma ve reklam şartlarını tam olarak yerine getirmez, ama içinde tekelci unsur da bulunmaz; daha çok alıcıların rekabet davranışı göstermemesinin sonucudur. Burada önemli unsur talep ve alıcı olduğu halde, tekelci rekabet, satıcıların malları farklılaştırmaları sonucu olarak arzda ortaya çıkan tekel unsurlarına dayanır.

Tekelci rekabet, hem rekabet, hem de tekel unsurlarını kapsayan bir piyasanın durumudur.

Bu durumda, piyasa rekabetçi olduğu ve çok sayıda satıcıyı kapsadığı halde, bu satıcıların farklı mallar arz edebilmesinden dolayı tekelci unsurlar ortaya çıkabilir. Gerçekten de, satıcılar aynı türden, ama tamamıyle birbirinin benzeri olmayan malları alıcılara arz ederlerse, bu durumda her satıcı kendi sattığı mal üstünde bir çeşit tekel kurmuş demektir. «Herhangi bir derecede bir farklılaşma varsa, her satıcının kendi malı üstünde mutlak bir tekeli vardır. Ama her satıcı, şu veya bu ölçüde mükemmel olmayan ikame mallarının rekabeti ile de karşı karşıyadır» (E. Chamberlin). [LM]

REKÂKET i. (ar. *rekâket*). *Esk.* Kuvvetsizlik, gevşeklik. || Konuşmada tutukluk, kekemelik: *Bu nevazişli, nazlı boş nagamat / Bu rekâket, bu lüknet-i elhan* (Cenap Şahabeddin).

— Ed. *Esk.* Sözün bağlantıdan yoksun olması. (M)

REKÂNET i. (ar. *rekn*'den *rekânet*). *Esk.* Ağırbaşlılık, gururlu oluş. (M)

REKÂT i. (ar. *rekᶜ*ten *rekᶜat*). Din. Namazda, kıyam («ayakta durma»), rükû («ayakta eğilme») ve iki secdeden («yere kapanma») ibaret hareket: *Ben onlara namazı Resuli Ekremin kıldığı gibi kıldırıyordum. Yatsının iki evvelki rekâtını uzatıp sonraki iki rekâtı hafif kılıyordum* (Cevdet Paşa). || *Rekât-ı saniye,* ikinci rekât. || *Rekât-ı ulâ,* birinci rekât.

— ANSİKL. Din. Namazların değişik sayıda *rekât*'ları vardır. Sabah namazı 4, öğle namazı 10, ikindi namazı 8, akşam namazı 5 ve yatsı namazı 13 rekâttır. Bk. SALÂT. (M)

REKB i. (ar. *rekb*). *Esk.* Atlılar grubu, süvari birliği.

— Mus. *Esk.* Türk musikisinin altı yy.lık bileşik makamı. (Günümüze gelmiş örneği yoktur.) || *Rekbi nevruz,* altı asırlık bileşik bir makam. (Bugüne kalan örneği yoktur.) [M]

REKD i. (ar. *rekd*). *Esk.* Sakin ve durgun olma, hareketsizlik. (M)

REKEAT çoğl. i. (ar. *rekᶜat*'tan *rekeᶜât*). *Esk.* Rekâtlar. (M)

REKİK sıf. (ar. *rekâket*'ten *rekîk*). *Esk.* Dilinde tutukluk olan, kekeme: *Tâkid-i rekike uğramaz hiç / Eyler okudukça tab'ı tehyic* (Ziya Paşa). || *Rekik-ül-lisan,* konuşmasında tutukluk olan. (M)

REKİN sıf. (ar. *rekânet*'ten *rekîn*). Ağırbaşlı, gururlu. || Yüksek. || İ. Erkek adı. (M)

REKİZ sıf. (ar. *rekz*'den *rekîz*). *Esk.* [Define için] Gizlenmiş, gömülmüş. || Sağlam. (M)

REKLAM i. (fr. *réclame*). Ticarî, sınaî v.b. bir kuruluşu tanıtmak veya herhangi bir malın satışını artırmak amacıyle kullanılan çeşitli yolların genel adı: *Bu yazılar «Akbaba» için ayrı bir reklam olur, inan bana!* (Y. Z. Ortaç). *Böylece tarihî bir hakikati reklam için tahrif etmiştik* (A. H. Tanpınar). || Bu amaç için kullanılan yazı, resim, filim v.b.: *Işıklı reklam. Gazeteye reklam göndermek.* || *Reklam bildirisi,* reklamlar aracılığıyle herhangi bir şirketin bir ürün veya bir hizmetle ilgili olarak yaydığı haber. || *Dolaysız reklam,* seçilmiş adreslere reklam mesajları ulaştırmak. (Bk. ANSİKL.) || *Kolektif reklam,* birçok kuruluş tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen reklam faaliyeti. (Bk. ANSİKL.) || *Satış yerinde reklam,* satış yerinde, mağazada başvurulan reklam yollarının tümü. (Satış yerinde reklam, imalâtçı tarafından perakendecilere sağlanır; ücretsiz veya faturalı olabilir. Bunlar, küçük ilânlar, bandrollar, el ilânları [prospektüs, katalog], çıkartmalar, sabit veya hareketli takdim malzemesi, göstericiler v.b. şeklinde olabilir. Satış yerinde işlenen konular imalâtçının genel reklam kampanyasında üstünde durduğu konuları yeniden ele alır. Bu reklam şekli, aynı zamanda, kendi şubelerinde kendi adlarına faaliyet gösteren dağıtım zinciri firmalarının eseri de olabilir.)

— ANSİKL. *Reklam*'cılığın iktisadî görevi, ilgi uyandırarak ve istek yaratarak talebi teşvik etmektir. Demek ki reklamcılığın amacı satışları artırmaktır; bu sebeple de bir fikri yaymağa çalışan «propaganda»dan ayrılır. Reklam kütle psikolojisine paralel olarak gelişmiştir; bazı kuruluşlarda satış teknikleri̇nin yanı sıra reklamcılık da öğretilir. Modern reklamcılık, benzer ürünler (bu ürünlerin sadece bazıları, diğerlerinin yararlanmadığı bir reklam konusu olur) arasındaki rekabeti bozarak piyasaları daha kusurlu hale getirir. Ürün talebini değişikliğe uğratır ve böylece, üretimin doğrultusunda da değişikliğe yol açar. Ayrıca işletmelerin toplaşmasını kolaylaştırır. İşletmeler, ortalama olarak, iş hacimlerinin yüzde 5'i oranında bir reklam bütçesine sahiptir. Ama bu yüzde, temel sanayiler (metalürji, kimya ve yakıtta yüzde 1'den, binde 1'e kadar) ile lüks eşya sanayileri (lavantacılık, yüzde 25'ten yüzde 30'a kadar) arasında büyük farklar gösterir.

Reklam usullerinin her biri, aşırı bir uzmanlaşmanın konusu olan geliştirilmiş tekniklerin uygulanmasını gerekli kılar. Bu teknikler büyük bir hızla gelişmektedir. Tekniklerin değerini ölçmek ve uygulanışını yönetmek amacıyle, karmaşık metot ve sistemler (pazar incelemeleri, sondaj yoluyle anket, güdülenme anketleri, verimlilik testleri) gittikçe daha sık kullanılmaktadır.

En fazla kullanılan reklam şekillerinde, bir ferdin veya fertler topluluğunun harekete geçirilmesi söz konusu olduğu zaman reklam, fertlerin gösterdiği faaliyetin çeşitli dönemlerine dayanan bir dizi davranış doğuracak şekilde hazırlanır ve gerçekleştirilir. Ferdin bir davranışta bulunabilmesi için önce izleyeceği amaca *dikkat etmesi,* bu amaca ulaştıracak araçları *bilmesi,* ayrıca *düşünmesi, karar vermesi* ve nihayet *harekete geçmesi* gerekir. Fert, amacı ve araçları *hafıza gücünü* kullanarak ele alır; ölçüp biçtikten sonra, edinmiş olduğu *inanca* dayanarak karar verir; nihayet, en az gayretle en fazla tatmini elde edecek şekilde hareket eder ve harekete geçme zorunluğu ne kadar güçlüyse o ölçüde hızla ve sağlam bir biçimde davranır. Bir reklam, kanıtlarını, yöneldiği kitlelerin görüşü bakımından taşıdığı önem sırasına göre seçtiği ve az sayıda kanıt kullandığı; bu kanıtları zaman ve mekânda bileştirilen araçlar yardımıyle değerlendirdiği ve tipik fertlerin meydana getirdiği büyük kütleler üstünde etki yapacak biçimde hazırladığı ve gerçekleştirdiği ölçüde etkili olur.

Ürünlerin tüketimini veya hizmetlerin kullanımını genişletmeğe yarayan reklam, fiyatların düşmesine, stok tedavülünün hızlanmasına ve sermaye veriminin artmasına da yol açabilir. Sanayi bakımından gelişmiş toplumlarda reklamın rolü önemlidir. Reklam için yapılan masraflar millî gelirin önemli bir bölümünü meydana getirir.

ülke	*1964'te millî gelirin yüzdesi*
A.B.D.	2,86
Federal Almanya	2,35
Büyük Britanya	2,13
İsveç	1,86
İsviçre	1,68
Hollanda	1,67
Belçika	0,98
Fransa	0,83
Türkiye	0,20

Reklam masraflarının çokluğu, genellikle tüketici için çalışan sanayilerin toplaşma derecesiyle orantılıdır. Ama reklamın toplaşma olayını desteklediği de düşünülebilir; çünkü ancak çok büyük çapta firmaların etkili bir reklam bütçesi vardır.

Reklam masraflarının tüketim maddeleri üstündeki yansımasının nispeten az olduğu söylenebilir: otomobil için yüzde 1 ilâ 2, besin maddelerinde yüzde 2 ilâ 4, elektrikli ev araçlarında yüzde 3 ilâ 5. Bununla birlikte reklam giderleri, deterjanlar fiyatının yüzde 10'una ve temizlik maddeleri ile parfümeri maddeleri fiyatlarının da yüzde 15'ine yakın bir bölümünü meydana getirir.

● *Reklamcılık işletmeleri.* Bir reklamcılık işletmesi faaliyetini dört şekilde gerçekleştirebilir: kurumun *danışmanlar kurulu,* müşteriler için tamamen veya kısmen incelenmiş reklam kampanyalarının tasarlanması, işlenmesi ve gerçekleştirilmesi konusunda kısmî veya genel talimat verir; *reklam görevlisi,* müşterilerin adına ve hesabına, tamamen veya kısmen, her çeşit reklamın tasarlanmasını, gerçekleştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını sağlar; *dağıtımcı,* müşteriler hesabına ve adına, reklam siparişlerini ilgililere ulaştırır; *serbest teknis-*

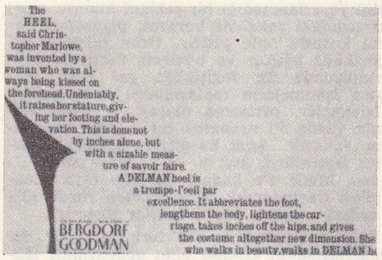

blok yazı ile belirli bir şekli çizerek (resimde ayakkabı) yapılan **reklam**

yen, reklam tekniğinin belli bir alanında bir reklam kampanyasının gerçekleştirilmesine yardım eder. «Profesyonel reklamcılar» denilen bu gruba, işletme içi reklam servisini yöneten reklam şeflerini de sokmak gerekir.

● *Dolaysız reklam,* kütle haberleşme araçlarını (basın, radyo, sinema) kullanan genel reklamcılıktan farklıdır. Çünkü, dolaysız reklam, dikkatlerini belli bir ürün veya hizmete yönelten reklam açıklamaları sayesinde seçilen fertleri (özel kişiler veya sanayi tüketicileri) etkilemek amacını güder. Pullar, kuponlar, yarışma haberleri veya kataloglar dağıtmak yoluyle özel kişilere yönelmesine veya teşvik etmek, kolektif bir reklam kampanyasına katılmalarını sağlamak ve yeni ürünlerin lanse edildiğini bildirmek için dağıtımcılara veya donanım malları satmak için özel müşterilere hitap etmesine göre, dolaysız reklamın amaçları farklılık gösterir. Mütecanis bir müşteri topluluğuna yöneltilen reklam açıklamaları, hitap ettikleri kimselere uygun bir üslûpla yazılır ve yine uygun kanıtlarla desteklenir. Bu açıklamalar, çeşitli biçimler içinde ve önceden incelenmiş aralıklarla tekrarlanabilir. Böylece, bu açıklamaları yapan işletme ile dikkatini çekmek istediği müşteriler arasında bir bağ kurulabilir. Dolaysız reklam, güç ve nazik bir iştir. Bu reklamı yürütmek için, işletmenin özel listelerine, meslekî yıllıklara, resmî veya özel müesseselerin listelerine dayanılarak, adresleri titizlikle hazırlamak gerekir. Gönderilecek açıklamaların sayısını da tespit etmek zorunludur. Ayrıca, gönderilen açıklamalarda değişiklikler ve çeşitlemeler yapmak için hayal gücüne sahip olmak, ama aynı zamanda ihtiyatlı davranmak da şarttır. Çünkü, açıklamanın iyice anlaşılması ve kabul edilmesi gerekir: açıklama ilgi çekici olabilir ama şaşırtıcı olmamalıdır.

Dolaysız reklam, bütün işletmeler tarafından kullanılabilir. Bununla birlikte, bu reklam çeşidi, çoğunlukla, iyice belirlenmiş tüketicilerle iş yapan ve sanayi ürünlerini veya özel kişileri ilgilendiren ürünleri satan küçük veya orta işletmeler tarafından kullanılmaktadır. Dolaysız reklam bütün ülkelerde büyük bir gelişme göstermiştir ve bütün reklam harcamalarının aşağı yukarı yüzde 10'unu meydana getirir.

● *Kolektif reklam,* bir üretim dalı veya bir mesleğin tümü tarafından gerçekleştirilir. Bu reklamın amacı, gerek bir ürünü başka bir ürüne (deriyi krepe, tereyağını margarine) karşı savunmak; gerek toplu gösteriler (otomobil salonu, yün derneği faaliyetleri v.b.) düzenleyerek veya öğreti-

Times Square'de **reklamlar** (New York, A.B.D.)

ci nitelik taşıyan kampanyalar (banka ve sigorta servislerinin kullanılması v.b.) aracılığıyle bir ürünün tanınmasını ve yaygınlaşmasını sağlamaktır. Bu tür reklam, bir işletme ve müşterilerinden bazıları tarafından kolektif olarak gerçekleştirilebilir. Bu durumda işletme, talepte bulunan müşteriye, reklam amacıyle yapılmış klişelerini, filimlerini ve afişlerini verir. Bu araçlar müşterinin çalıştığı bölgede kullanılır ve hem üreticinin markasını hem de satıcının adını taşır.

● *Türkiye'de* basın reklâmları ilk defa (resmî veya yarı resmî ilânlar sayılmazsa) 1860'tan sonra ortaya çıktı. *Tercüman-ı Ahval*'de, *Ceride-i Havadis*'te ve *Tarik*'te çeşitli malların (ilâç, elbise, züccaciye, çeşitli âlet ve edavat) ilânları çıkardı. Bu dönemde, henüz bir reklam ajansı yoktu. Abdülhamid II devrinde, basına konan sansür, gazete ilân ve reklamlarında da kendini gösterdi. Bu konuda İkinci Meşrutiyetten sonra, Türkiye'de kurulan (1909) ilk firma *İlâncılık şirketi*'ydi. Bu kuruluş uzun yıllar, ilânların gazetelere dağıtılması işini yürüttü. Batılı anlamda, reklam ajanslarının kuruluşu, İkinci Dünya savaşının sonlarına rastlar. Türkiye'de mallarını pazarlayan yabancı şirketlerin reklama verdikleri önemi gören bazı yerli firmalar, reklamın satıştaki etkisini anlayarak bu alanda harcamalara başladı. 1943'te yarım milyon liraya yakın ticarî reklam harcaması yapılırken, 1950 başlarında bu miktar 3 milyon liraya yaklaştı. Özellikle bankacılığın gelişmesiyle reklamlarda da büyük bir artış oldu. Günlük tüketim sanayiinin kurulması, yerli ve yabancı mallar arasında rekabetin kendini göstердiği bir piyasanın meydana gelişiyle reklam harcamaları ve bu alanda artan ihtiyaca cevap verecek reklam ajanslarının sayıları arttı. 1950 Yılına kadar, türk reklamcılığı basın yoluyle gelişti. 1951 Yılında çıkan bir kararnameyle devlet radyoları da reklam almağa başladı. Radyo reklamcılığı çok kısa bir süre içinde gelişerek reklam harcamalarının büyük bir kısmını çekti. Filim reklamcılığının başlaması da aynı tarihlere rastlar. Türkiye'de devlet televizyonunun sürekli yayınlara geçmesinden kısa bir zaman sonra (nisan 1972'den itibaren) televizyon reklamları da başladı. Türkiye'de bugün, çeşitli konularda faaliyet gösteren 50 kadar reklam ajansı vardır. (LM)

REKLAMCI i. (*reklam*'dan *reklam-cı*). Reklam işiyle uğraşan kimse. (M)

REKLAMCILIK i. (*reklamcı*'dan *reklamcı-lık*). Reklamcının yaptığı iş. Bk. REKLAM. (M)

REKM i. (ar. *rekm*). *Esk.* Biriktirme, yığma. (M)

REKOLTE i. (fr. *récolte*'den). Tarımda, bir yılda devşirilen toplam ürün: *Geçen yılın buğday rekoltesi. Mısır rekoltesi bu yıl rekor seviyede.* (M)

REKOMANDATER i. (fr. *recommandataire*). Bank. ve Bors. Borçlunun acze düşmesi veya ödememesi halinde, onun yerine ödeyici, hattâ kabul edici olarak kambiyo mektubunda adı geçen kimse. (L)

REKOR i. (ing. *record*'dan). Daha önce aynı şartlar altında yapılmış olan aynı türden bir spor başarısının sonucunu aşan ve bu işle ilgili resmî makamlar tarafından da kabul edilmiş olan spor derecesi: *Sırıkla atlama rekoru. Yüzmede dünya rekoru.* ‖ *Teşm. yol.* Daha önce elde edilmiş bir sonucu aşan yeni sonuç: *Üretim rekoru.*

— DEY. *Rekor kırmak,* eski rekoru aşıp yeni bir rekor tesis etmek: *Türkiye rekorunu kırmak. Olimpiyat rekorunu kırmak.*

— Spor. *Rekor onaylanması,* bir rekorun resmî bir kuruluş veya federasyon tarafından kabul edilmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Rekorlar, milletlerarası veya her ülkenin kendi spor kuruluşlarının kurallarına göre onaylanır. Bu kurallar farklı olabilir. Atletizm rekorlarının onaylanması, koşunun yapıldığı yerin yüksekliğine, rekorun kırıldığı sıradaki rüzgârın hızına, kronometre hakemlerinin sayısına v.b. bağlıdır. (L)

REKORTMEN i. (ing. *recordman*'den). Bir rekor kırmış olan kimse. (M)

REKS i. (ar. *reks*). *Esk.* Geri çevirme, döndürme. (M)

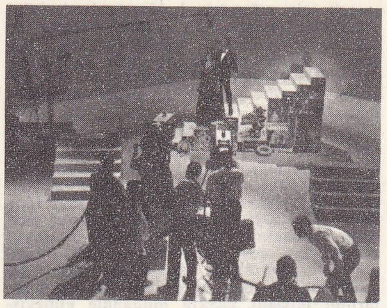

televizyonda **reklam**

REKSİSTAZİ i. (yun. *rhksis,* kopma ve *stasis,* hareketsizlik'ten fr. *rhexistasie*). Jeol. ve Pedoloji. İklim, tektonik sebepler veya insan etkisiyle meydana gelen ve daha önceki denge döneminde (*«biyostazi* evresi» denir) olduğu yerde kalan döküntülerin aşındırma ile harekete geçmesini sağlayan biyoloji dengesindeki bozulma. (Biyostazi ve reksistazi evrelerinin birbirini takip etmesi, bazı tortul dizilerini [meselâ kireçli bir tortuldan killi veya kumtaşlı bir tortula geçilmesi] açıklar. Pedolojide, reksistazi sayesinde toprakların bir çeşit sınıflandırması yapılabilir ve arazinin geçirdiği değişikliklerin sayısından hareket ederek toprağın yaşı ve değeri belirlenebilir.) [L]

REKSİZM (lat. deyim *Christus Rex* > fr. *rexisme*'den). Belçikada 1935'te Léon Degrelle tarafından başlatılan ve organı *Le Pays Réel* gazetesi olan parlamento aleyhtarı hareket.

— ANSİKL. Katolikliğin siyasetini güttüğünü öne süren, ama Katolik kilisesi tarafından suçlanmış olan *reksizm,* faşist yapılı otoriter ve korporatif bir siyasî sistemin savunucusuydu. Geleneksel partilere karşı ağır suistimal ithamlarında bulundu ve flaman milliyetçi hareketini destekledi. Böylelikle 24 mayıs 1936 seçimlerinde parlak sonuçlar aldı (21 milletvekili, 12 senatör). Ama bu başarısı uzun sürmedi ve 11 nisan1937'de Léon Degrelle ile Van Zeeland'ı şahsen karşı karşıya getiren kısmî seçimlerde yenilgiye uğrayan reksizm gerilemeğe başladı; ekim 1938 belediye seçimlerinde tam bir yenilgiye uğradı. Haziran 1940 yenilgisinden sonra Almanya ile işbirliğini savunan ve bolşevik aleyhtarı «Wallonie» lejyonunun kuruluşuna katkıda bulunan reksizm savaş sonunda yasaklandı ve önderi gıyaben ölüme mahkûm edildi. (L)

REKSTAD (John Bernhard), norveçli jeolog (Trondenes, Tromsö 1852-öl. 1934). Bergen üniversitesinde ders verdi (1896 - 1900), 1900-1923 yılları arasında jeolog olarak devlet hizmetinde çalıştı. Buzullarla ilgili önemli çalışmaları vardır. (M)

Reks tavşanı, postunda hiç sert kıl bulun-

Amerika'da yapılan bir «Wolkswagen» **reklamı**

Foto. *Encyclopedia Americana*

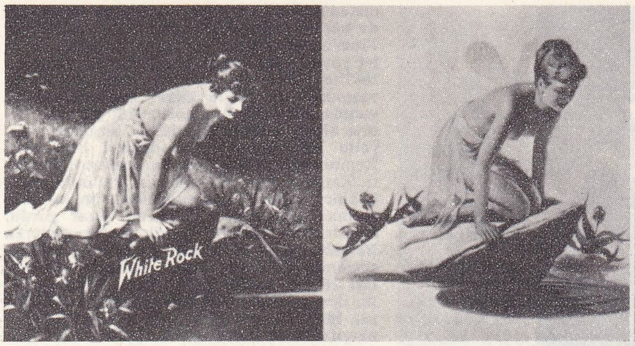

reklamcılıkta dün ve bugün: eski (solda) ve yeni «White Rock Girl» reklamları

mayan tavşan tipi. (1919'da Sarthe'ta bir çiftlikte değşinim sonucunda ortaya çıkan bu tip tavşanları papaz Gillet, ayıklanmaya tabi tuttu; elde edilen ve kunduza benzeyen tavşanlara, kunduzun ilmî adı *castor*'dan dolayı *kastoreks* dendi. Kastoreks de çeşitli tavşan ırklarıyle çaprazlandı ve daha yumuşak tüylü yeni ırklar türetildi; bunlara da «reks» adı verildi [siyah reks, havana reks, çinçilya reks, mavimsi pembe reks v.b.]. Bütün bu ırklar kürk elde etmek için yetiştirilir.) [L]

REKTİFİYAN sıf. (fr. *rectifiant*). Mat. *Rektifiyan yüzey*, rektifiyan düzlemin zarfı. || *Bir uzay eğrisinin rektifiyan düzlemi*, bir uzay eğrisinin bir noktasındaki teğeti ve binormalinin bulunduğu düzlem. (L)

REKTİMETRE i. (fr. *rectimétre*'den). Bir mekanik parçanın doğrusallığını kontrol etmeğe yarayan optik âlet. (L)

REKTİT i. (fr. *rectite*). Göden iltihabı. (L)

REKTOKOLİT i. (fr. *rocto-colite*). Kalınbağırsakla gödenbağırsağının birlikte iltihaplanması. (Bu hastalığın en belirli şekli *kanamalı rektokolit*, dizanteriyi andıran şiddetli bir hastalıktır.) [L]

REKTOPEKSİ i. (fr. *rectopexie*). Cerr. Göden sarkıklığını gidermek ve gödenbağırsağını tespit etmek amacıyle yapılan cerrahî müdahale. (L)

REKTOSİGMOİDOSKOPİ i. (fr. *recto-sigmoïdoscopie*). Tıp. Göden ile kalınbağırsağın sigmoid parçasının andoskopla muayenesi. (L)

REKTOSKOP i. (fr. *rectoscope*). Tıp. Andoskopi âleti. (Gödenbağırsağını muayene ve bazı hallerde tedavi etmede kullanılır; uzun ve dereceli bir anuskopla flüt ağzı biçiminde bir görme aracından meydana gelir. İçeriye hava verebilmek için bir boru sistemi de bulunabilir.) [L]

REKTOSKOPİ i. (fr. *rectoscopie*). Tıp. Rektoskopla göden muayenesi. (L)

REKTOTOMİ i. (fr. *rectotomie*). Cerr. Gödenbağırsağının cerrahî ameliyatla kesilmesi. (L)

REKTOÜRETRAL sıf. ve i. (fr. *recto-urétral*). Anat. Siyek büzgenkasıyle göden arasında bulunan küçük bir kasa denir. (Sadece erkekte bulunur.) [L]

REKTOVAJİNAL sıf. (fr. *recto-vaginal*). Anat. Göden ve dölyolu ile ilgili olan. || *Rektovajinal bölme*, gödenle dölyolu arasında kalan bölme.

— Patol. *Rektovajinal fistül*, göden ile dölyolu arasında daimî bir ilinti sağlayan fistül. (L)

REKTÖR i. (fr. *recteur*). Üniversite tüzel kişiliğinin temsilcisi ve icra organı.

— ANSİKL. *Rektör*, fakülte profesörler kurullarının yapacakları toplantıda, aylıklı profesörler arasından, kanunun tespit ettiği süre için seçilir. Üniversite tüzel kişiliğini temsil eden rektör, üniversite kurullarına başkanlık eder, bunların kararlarını uygular ve fakülteler arasında düzenli çalışmayı sağlar. Rektör, bütün fakülteler üstünde genel bir denetleme yetkisine sahiptir. Kanunun dekanlara vermiş olduğu yetkilerin kullanılmasını, yönetim, öğrenim ve bilimsel araştırma işlerinin gereği gibi yürütülmesini sağlar; bunun için gerekli denetimi yaparak, gördüğü aksaklıkları senatoya bildirir. Rektör bu görevleri dolayısıyle, ilgili dekan ve öğretim üyeleriyle birlikte sorumlu olur. Üniversite senatosu üyelerinden her biri rektöre bu hususta yazıyle soru sormak yetkisine sahiptir. Bk. ÜNİVERSİTE. (M)

REKTÖRLÜK i. (*rektör*'den *rektör-lük*). Rektörün görevi. || Rektörün görevini yaptığı yer. (M)

REKTUM i. (fr. *rectum*). Anat. Gödenbağırsağının ilmî adı. Bk. GÖDENBAĞIRSAĞI.

— Anestezi. *Rektum anestezisi*, gödenbağırsağına suda erimiş anestezik bir madde şırınga edilerek yapılan anestezi.

— ANSİKL. XIX. yy.ın sonundan itibaren uygulanmağa başlanan *rektum*, damara azerkedilen hızlı etkili barbitüriklerin bulunmasından sonra ilgi çekiciliğini kaybetti. Rektum anestezisinde anestezi maddesi tenkiye halinde verilir, fakat her halde başka bir anestezikle de tamamlanması gerekir. Tribromometanolden başka, bazen derişik halinde pentiyobarbitalde kullanılır. (L)

REKÛB veya **REKÛBE** i. (ar. *rekb*'den *rekûb* veya *rekûbe*). *Esk.* Binek olarak kullanılan hayvan. (M)

REKÜPERASYON i. (fr. *récupération* geri alma, yeniden toplama). Biyol. ve Tar. *Reküperasyon kanunu*, yaşama güçlüğü arttığı zaman canlılarda üremenin arttığını gösteren biyoloji kanunu.

— ANSİKL. Biyol. *Reküperasyon kanunu*. Eski tabiat bilginlerinin, özellikle Buffon ve Lamarck'ın öngördüğü bu kanun, ilk defa 1844'te A. Bordier tarafından öne sürüldü: «Bir hayvan veya bitki türü soğuk, kuraklık, nemlilik, mikroplu hastalık, şiddetli kıyım v.b. soyu tüketici bir sebeple karşı karşıya bulunduğu zaman, yaşayanların döl veriminde önemli dercede artış görülür; öyle ki canlı varlık bununla eski miktarını dengede tutar». Bu kanun bitkilere, hayvanlara, hattâ insanlara uygulanabilir. Meselâ Otuzyıl savaşlarından sonra Almanya'daki, Bağımsızlık savaşlarından sonra diğer ülkelerdeki, ihtilâl ve imparatorluk, 1870-1871, 1914 - 1918, 1939 - 1945 savaşlarından sonra Fransa'daki nüfus artışı bu kanunu doğrulayan olaylardır. (L)

REKZ i. (ar. *rekż*). *Esk.* Tepinme || Tepme. || Binek hayvanını koşturmak için mahmuzlama. (M)

REKZ i. (ar. *rekz*). *Esk.* Dikme, bir yere saplama, ihtilâl. || Kurma, yapma: *İslâmiyetin heykel rekzine müsaid olduğunu o devirde ispat eden makalesinde...* (P. Safa). || *Rekz-i alem*, bayrak dikme: *Şart edip rekz-i alem etmeyi kahharane / Belgrat Kal'asın ihsan ile Sırbistan'e* (Ziya Paşa). || *Rekz-i hıyam*, çadırlar kurma. (M)

REKZETMEK geçi. f. (ar. *rekz*, dikme ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Bir yere dikmek, saplamak. || Kurmak.

◆ **Rekzettirmek** ettrg. f. *Esk.* Saplatmak, || Dikmek, kurmak: *Abdurrahmanı Salis, inşa ettirdiği Medinetüzzehra sarayının kapısına Zehra'nın heykelini rekzettirmişti* (P. Safa). [M]

RELAKSİN i. (fr. *relaxine*). Kadın-doğum. Gebelik sırasında, kanda, etenede ve üreme sisteminde bulunan yardımcı cinsiyet hormonu. (Hisaw tarafından bulunmuştur; folikülin ile birlikte kullanılırsa leğen eklemlerinin gevşemesini sağlar.) [L]

RELANDER (Lauri Kristian), finlandiyalı siyaset adamı (Kurkijoki, Karelya 1883-Helsinki 1942). 1910'da milletvekili seçildi, meclis başkanı (1919) ve Stahlberg'den sonra cumhurbaşkanı (mart 1925-1931) oldu. Lapua hareketini destekledi. 1931'de yerine Svinhufvud geçti. (L)

Relay, *Telstar* uydularına benzeyen bir dizi amerikan haberleşme uydusuna verilen ad. Telstar'lar ile hemen hemen aynı ağırlık ve boyutlardaki bu uydular, çok kısa dalgalarla haberleşmeyi sağlayan Hertz röleleridir. Yörünge yükseltileri 2 000 ile 11 000 km arasında değişir. «Relay I», 13 aralık 1962'de uzaya fırlatıldı. Bir süre kendisinden beklenen görevi yerine getiremeyen bu uydu, sonradan Amerika, Avrupa ve Afrika arasında televizyon programlarını iletmeyi başardı. (L)

RELEGATİO i. (*relegare*, sürgün etmek'ten lat. k.). Esk. Rom. Belirli bir yere sürgün etmek eylemi. (Bu, siyasî sürgünden daha hafif bir cezaydı, çünkü ne mal müsaderesini, ne de siyasî hakların elden alınmasını gerektiriyordu.) [L]

Religion innerhalb der Grenzen der Blossen Vernunft (*Basit Akıl Sınırları İçinde Din*), Kant'ın eseri (1794). Filozof, bütün din kuralları dışında ahlâkın ilkelerini ödev kavramı üstüne kurmağa çalışır. Dinî duygu, ödevlerimizin tanrı buyrukları olarak kabul edilmesidir. Pozitif dinler, kolektif olarak ele alınan insanlık için zorunluysa da Kant'a göre, seçkin kafalar, herhangi bir dine bağlı kimselerde görülenden daha yüksek ve tabiî bir dürüstlüğe ulaşabilirler. (L)

RELİZAN, Cezayir'de (Mostaganem idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Mina ovasında; 35 380 nüf. Ticaret (tahıl, zeytin, turunçgiller) merkezi. Ovanın bir kısmı, Bahadda barajı sayesinde sulanır; Vad el-Taht üzerinde inşa edilen baraj tamamlanınca sulama imkânları artacaktır. Petrol yatağı. —*Relizan idare çevresi*, 137 719 nüf. (L)

RELJKOVİÇ (Matija Antun), hırvat şairi (Svinjar, Slavonya 1732-Vinkovci 1798). Avusturya ordusunda subaydı. Yediyıl savaşları sırasında esir düştü. Prusya'da esir kaldığı yılları okuyarak geçirdi ve Fransızca öğrendi. Serbest bırakıldıktan sonra, 1761'de Dresden'de büyük başarı kazanan *Satir* adlı öğretici bir şiir yazdı. Ayrıca *Fabule*'ler (Hayvan Masalları), bir dilbilgisi kitabı ve bir lûgat yayımladı. (L)

RELLSTAB (Ludwig), alman müzikbilimcisi ve yazarı (Berlin 1799-ay.y. 1860). Gazete ve dergilerde tenkitler yazdı ve birkaç kitap yayımladı. Bu kitaplar arasında özellikle *Aus Meinem Leben* (Hayatımdan) [1891] anılmağa değer. (M)

RELÜKTANS i. (fr. *réluctance*). Fiz. Bk. MAGNETİK *direnç*.

REM i. (ar. *remm*). *Esk.* Onarma. (M)

REM i. (fars. *remîden*, ürkmek'ten *rem*). *Esk.* Korkma, || Titreme. || *Rem-kerde*, korkmuş. Titreyen. (M)

REM i. (Röntgen Equivalent Man kelimelerinden). Nükl. Radyoaktif bir elementin yaydığı ışınımların biyolojik etkisini değerlendirmeğe yarayan birim.

— ANSİKL. Nükl. *Rem*, insan organizması üzerinde, 250 kV'luk X ışınlarının bir rad*ı ile aynı biyolojik etkileri yaratan ışınım miktarıdır. Bununla birlikte, biyolojik etkiler ışımanın türüne bağlıdır. Öte yandan çeşitli organların veya canlı dokuların belli bir ışınıma karşı gösterdiği duyarlık aynı değildir. Alınan ışımanın miktarı rad cinsinden ifade edildiği için, ışımaya ve ışınımların etkisinde kalmış organa, *bağıl biyolojik etkinlik* denilen bir katsayı tayin edilir; radların ışımaya ve organa göre değişen bu katsayı ile çarpımı biyolojik etkiyi rem cinsinden verir. (L)

REMACHA (Fernando), ispanyol bestecisi (Tudela 1898), Conrado del Campo'nun öğrencisi. 1932'de Roma'da İspanyol Birinci ödülünü aldı. G. Fr. Malipiero'dan geniş ölçüde ilham aldı. *Grupo de los Ocho*'nun (Sekizler grubu) üyesiydi. Pamplona konservatuvarı müdürü oldu (1958). Eserleri: iki yaylı sazlar dörtlüsü (1925, 1931); *Cartel de Fiestas* (Atlı Karınca) [1945]; koro ve orkestra için *Visperas de San Fermin* (San Fermin Arefesi) [1954]; *Concierto para Guitarra* (Gitar Konçertosu) [1955], *Rapsodia*

Foto. Encyclopedia Americana

Erich Maria REMARQUE

de Estrella (Yıldız Rapsodisi) [1958], *Jesucristo en la Cruz* (Çarmıha Gerilmiş İsa) [1963]. (M)

REMAD i. (ar. *remād*). *Esk.* Kül: *Tarlalar muhrik bir tabaka-yı remad altında âdeta bir çöl hüzün ve vekarı ile kavruluyordu* (Cenab Şahabeddin). *Yandın ilâhihâye remad olmadın gönül* (Yahya Kemal).

◆ **Remadî** sıf. *Esk.* Kül ile ilgili. || Kül renginde. (M)

REMADİ (veya **REMADİYE**), Irak'ta şehir, Dulaym ilinin merkezi. Fırat kıyısında, Bağdat'ın batısında; 12 000 nüf. Suriye çölü sınırında gümrük karakolu. Hurma, darı ve mısır yetiştirilen bir bölgenin tarım pazarı. Buradaki bir baraj, Fırat'ın seviyesini yükseltir ve sularını Habbaniye gölüne akıtır. (L)

REMADİ (Yusuf bin Karun), endülüslü arap şairi (öl. Kurtuba 1023). Emevî halifesi Abdurrahman III el-Nasr (912-961) tarafından İspanya'ya çağrılan Ebu Ali el-Kali'den ders aldı. Remadî, emevî halifesi Hakem II el-Mustansır (961-976) devrinde Hacip Ebül Hasan Cafer bin Osman el-Mustafi tarafını tuttu. Hakem II'yi devirerek, Hişam II'yi başa geçirmek isteyen ve Hadım Cevzar tarafından yönetilen gizli topluluğa katıldı. Bu yüzden vezir Mansur İbni Ebi Âmir kendisine karşı çıktı. Yakalanarak Zehra'da hapsedildi. Burada, sonunda Hişam II'yi öven ve kuşlarla ilgili manzum bir eser yazdı. Bir süre sonra hapisten çıkarılarak Serekoste'ye (Saragossa) gönderildi. Orada vali Abdurrahman bin Muhammed el-Tucibî'nin yanına gitti. Sonra vezir Mansur tarafından affedilerek Kurtuba'ya döndü. Bir süre sonra devlet hizmetine alındı. Eserleri: *Divan; Kitabü't-Tayr* (Kuşlar Kitabı). [M]

REMAGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Pfalz) şehir, Ren kıyısında; 7 100 nüf. Bağcılık merkezi. Roman ve gotik üslûbunda kilise.

— Ask. tar. 7 Mart 1945'te müttefiklerin Remagen köprüsünü, Almanlar tahrip edemeden işgal etmeleri, Ren'in sağ kıyısındaki bölgede ilk köprübaşlarını kurmalarına imkân verdi. Bk. REN SAVAŞI. (L)

REMAK (Robert), alman hekimi (Poznan 1815-Kissingen 1865). Berlin'de profesörlük yaptı, sinir hastalıklarının tedavisinde ilk olarak elektrik akımını kullandı. (L)

REMAN i. (fars. *remān*). *Esk.* Sürü. (M)

REMARQUE (Erich Maria KRAMER, **Erich Maria** — denir), alman yazarı (Osnabrück 1898-Luzern, İsviçre 1970). Birinci Dünya savaşını Almanya açısından anlatan *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* (Im Westen Nichts Neues) [1929] adlı romanı yazdı. Savaşa karşı acı bir suçlama olan bu roman bütün dünyada geniş yankılar uyandırdı. Öbür eserleri: çarpışma bittikten sonra bile, savaş yıllarının zihniyetini sürdürmeğe çalışan bir zümrenin romanı *Dönüş Yolu* (Der Weg Zurück) [1931], *İnsanları Seveceksin* (Liebe Deinen Nachsten), *Üç Arkadaş* (Drei Kameraden) [1938]; Paris'teki göçmen çevrelerini konu alan *Zafer Âbidesi* (Arc de Triomphe) [1941]; alman toplama kamplarını anlatan *Tedirgin Hayat* (Der Funke Leben) [1952]; *Der Schwarze Obelisk* (Kara Obelisk) [1958]; *Der Himmel Kennt Keine Günstlinge* (Tanrının Gözdeleri Yoktur) [1961]; *Die Nacht in Lizbon* (Lizbon Gecesi) [1963]. Remarque, Hitler'in iktidara gelişinden sonra yurdunu terk ederek Amerika'ya gitti. 1947'de amerikan uyruğuna girdi. (L)

REMBANG, İndonezya'da şehir, Cava'nın kuzey kıyısında, Gheneng ırmağının ağzında; 13 800 nüf. Kauçuk, tek ağacı kerestesi ve petrol ürünleri ihraç edilen ticaret ve balıkçı limanı. (L)

REMBRANDT (Rembrandt Harmenszoon VAN RIJN, — denir), hollandalı ressam ve gravürcü (Leiden 1606-Amsterdam 1669). Babası değirmenci, anası bir fırıncı kızıydı. Çok dindar olan ana, oğlunu her gün yüksek sesle İncil'den parçalar okuyarak yetiştirdi. Rembrandt Latin okuluna gönderildi, 1620'de Leiden üniversitesine yazıldı; fakat küçük yaştan beri resme büyük bir eğilimi vardı. Zayıf bünyesi yüzünden babasının yerini alamayacağı anlaşılınca, ressam ve gravürcü olarak Leiden'de Jacob Van Swanenburg'un (1620-1623) sonra Amsterdam'da Pieter Lastman'ın (Caravaggio'ya hayrandı)

REMBRANDT «Nicolaes Ruts»un portresi (1631), Londra

[1623-1624] ve Jacop Pijnas'ın yanına gönderildi. 1625'te Leiden'e dönerek tek başına çalışmağa başladı. Babasının ölümünden sonra (1630) kesin olarak Amsterdam'a yerleşti.

Rembrandt'ın ününü sağlayan ilk önemli eseri *Doktor Tulp'un Anatomi Dersi*'dir (1632). Amsterdam'da, Van Uylenburgh adlı zengin bir tacirin evinde kalıyordu. Bu tacirin Friesland sarayında danışman olan babası Rembrandt'ın estamplarından bir kısmını bastırmıştı. Van Uylenburgh'un Saskia adlı bir de kızkardeşi vardı. Yakınlarının karşı koymalarına rağmen Saskia 1634'te Rembrandt ile evlendi. Valinin himayesi altında geçen sekiz yıllık maddî ve manevî başarılar, parlak bir hayat ve mutlu bir evlilik süresince Saskia'nın güzelliği ve zerafeti ressamın başlıca tema'sı oldu (çeşitli desenler, gravürler, yağlıboyalar). Ama araya üzüntüler de girdi: 1636, 1638 ve 1640'ta ilk 3 çocuğunun ölümü; 1640'ta Rembrandt'ın annesinin ölümü, 1642'de Saskia da ölünce Rembrandt 1641'de doğan oğlu Titus ile yalnız kaldı. O sırada çok para kazanıyordu. Jodenbreestraat'taki evi her çeşit değerli sanat eşyasıyle doluydu (Raffaello, Van Eyck ve Giorgione'den yağlıboya tablolar; antika mermerler; Dürer, Cranach, Callot, Rubens ve Mantegna'dan gravürler; Brueghel'den desenler, iran minyatürleri, Saskia'ya giydirmekten zevk aldığı için ipeklileri; mücevherler ve altın zincirler, porselenler, silâhlar, tabiî veya egzotik ilgi çekici eşya, değerli mobilyalar). Rembrandt borsa oyunlarına giriyor ve hesapsız para harcıyordu. Saskia'nın ölümü sırasında bitirdiği *Gece Devriyesi* adlı tablo ısmarlayanlar tarafından beğenilmedi; bu, portre geleneğinden kopan kolektif bir portreydi: ciddî bir poz alarak hareketsiz şekilde dizilmiş kişiler yerine etkili ve yaşanmış bir sokak sahnesi. Şaşkına dönen halk bile tabloyu beğenmedi. Satışlar seyrekleşti. İşsiz kalan Rembrandt tefecilere başvurmak zorunda kaldı. Hindistan'a deniz nakliyatı yapmayı denediyse de başarı sağlayamadı. Bu malî güçlüklere, Titus'un sütannesinin, aleyhine açtığı rezalet yaratan bir davanın sıkıntısı da eklendi. 1645'te Hendrickje Stoffels adlı yirmi beş yaşındaki bir köylü kızını hizmetçi olarak yanına aldı. Oğlunun geleceğini güvenlik altına almak isteyen Saskia'nın bıraktığı vasiyetin bazı önleyici maddeleri olmasaydı Rembrandt hiç kuşkusuz bu kızla evlenecekti. Zaten Menno Simonnis'in anabatist mezhebine girmesiyle bozulan ünü, bu kızı hayatına sokmasıyle daha da zarar gördü. Hendrickje Stoffels'i çıplak olarak gösteren *Batşeba Yıkanırken* adlı tablo ahlâksızlıkla suçlandı. Bu arada doğan Corneila adlı kızları 1654'te küçük yaşta öldü. Rembrandt'ın, devrin büyük kişileri yerine, model olarak ihtiyarları, yoksul insanları, komedi sanatçılarını ve hattâ zencileri alması da ayrıca hoş karşılanmıyordu. 1656'da ikinci *Anatomi Dersi*'ni yaptığında alacaklıları harekete geçti; 1657'de mallarının envanterini çıkarttılar; bu da iflâs ve bütün mallarının açık artırmaya çıkarılmasıyle sonuçlandı. Rembrandt bir han odasına sığındı. Sonra Hendrickje ve Titus ile beraber Amsterdam'da Portekizliler sinagogu yakınında Rozengracht yahudi mahallesine yerleşti. Basit bir evde oturuyor, küçük çapta gravür, yağlıboya tablo ve enteresan eşya ticareti yapıyorlardı. Bu sırada İngiltere'de Yorkshire bölgesinde Hull'a birkaç aylık bir gezi yapan Rembrandt Amsterdam'a dönerek *Kumaşçı Loncaları* adlı tablosunu çizdi. Bu arada belediye binası için yaptığı *Julius Civilis'e Suikast* adlı tablosu reddedildi. 1662'de Hendrickje Stoffels'in ölümüyle kesin bir mutsuzluğa düştü; Hendrickje ressama resim sanatının yarattığı, gerçekten heyecan veren güzel kadın tiplerinden birini ilham etmiş ve ona muhtaç olduğu bağlılık ve iyilikle destek olmuştu. Onun ölümünden sonra yedi yıl daha yaşadı. Birlikte çalıştığı Titus dışında herkes tarafından terk edilmişti. Ondan bir yıl önce de Titus öldü.

Bütün dünya müzelerinde Rembrandt'ın yüzlerce tablosu muhafaza edilmektedir. Louvre'da yirmiden fazla resmi vardır. Bunlar arasında en ünlüleri: *Düşünen Filozof* (1633), *Kenarsız Bir Şapka ve Altın Bir Zincir Takmış Rembrandt'ın Portresi* (1634), *Melek Rafael Tobias'tan Ayrılırken* (1637), *Kutsal Aile* (1640), *Emvas Hacıları* ve *İyi Yürekli Samiriyeli* (1648), *Hendrickje Stoffels'in Portresi* (1652'ye doğr.), *Batşeba Yıkanırken* (1654), *Derisi Yüzülmüş Öküz* (1655), *Yaşlı Adam Portresi* (1660), *Aziz Matta* (1661). Rembrandt'ın öbür önemli eserleri arasında, Amsterdam'da Rijksmuseum'daki (*Gece Devriyesi, Kumaşçı Loncaları, Profesör Jean Dayman'ın Anatomi Dersi, Nişanlı Yahudi Kızı*), Berlin müzesindeki (*Altın Miğferli Adam*), Dresden müzesindeki (*Ressam, Karısı Saskia ile*); La Haye'de Rijksmuseum'daki (*Rembrandt'ın Annesi, Doktor Tulp'un Anatomi Dersi*), Ermitaj müzesindeki (*İbrahim'in Oğlunu Kurban*

REMBRANDT «Gece Devriyesi»

Foto. Stock (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico Italiano

«Ressam, Karısı Saskia ile», Dresden müzesi

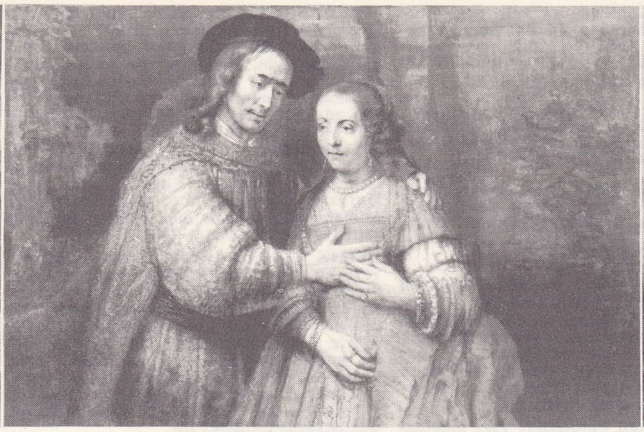

«Nişanlı Yahudi Kızı», Rijksmuseum, Amsterdam

«Emvas Hacıları», Louvre müzesi, Paris

Edişi, Haçın İndirilişi, İsa ile Samiriyeli Kadın), Londra National gallery'deki (*İlerlemiş Yaşta Sanatçı*) tabloları sayılabilir.

En son gravür katoloğunda (1955) 299'u gerçek, 98'i de şüpheli 397 eser vardır. Bu gravürlerin hemen hepsi Paris'te Bibliothèque Nationale'in Cabinet des Estampes bölümünde toplanmıştır. Rambrandt gelmiş geçmiş ofort'çuların en büyüğü sayılır. Leiden'de yirmi yaşından beri gravür yapıyordu. Resam asıl üslûbunu 1653'ten sonra buldu. Resim ve gravürleri, üslûp gelişmesi ve seçtiği konular bakımından birbirine paraleldir. Burada, hayatındaki gibi dört dönem göze çarpar: gençlik; Saskia ile mutluluğu, acılarla dolu olgunluk; son. Tevrat ve İncil'den ilham almadığı zaman (bütün kutsal tarih'i resimlediği söylenir) gerek çevresinden, gerek kendinden (kendi portrelerinden altmış ikisi bilinirse de bunların yüzü aştığı sanılır) yararlanarak insanı tasvir etmiş ve onun sırrını çözmeğe çalışmıştır. Önceleri eşya ve canlıları bütün fizik gerçekleri içinde çizdi, daha sonra ışık-gölge oyunları ve eşsiz tekniği (özellikle desenleri şaşırtıcı bir modern anlayış içindedir) ile, iç dünya gerçeğini yansıtan görünüşü duygulu bir yoğunlukla dile getirmeyi başardı. Rembrandt'ın Jodenbreestraat'taki evi 1906'da müze haline getirildi. (L)

REME sıf. (fars. *reme*). *Esk.* Korkan, ürken. || *Esb-i reme*, ürkek at. (M)

REMED i. (ar. *remed*). Tıp. *Esk.* göz ağrısı. || *Remedi mütekayyih*, irinli göz nezlesi. (M)

REMEL i. (ar. *remel*). Ed. *Esk.* Aruz bahirlerinden birinin adı. Aslı dört *fâilâtün*'dür. Bundan on kadar ayrı kalıp türetildi; ancak, bunların hepsi türk şiirinde kullanılmaz. Türk şiirinde en yagın olan kalıpları şunlardır: *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün; fâilâtün fâilâtün fâilün; fâilâtün* (veya *feilâtün*) *feilâtün feilâtün feilün; feilâtün feilâtün feilâtün feilün.*

— Mus. Türk musikisinde büyük usullerden biri. (28 Zamanlı ve 21 vuruşludur. Sırasıyle sofyan, yürük semai, sofyan, yürük semai, safyan, sofyan usullerinden meydana gelmiştir. Vuruşu düm [2 zaman kavi], te [1 nim kavi], ke [1 zayıf]; düm [2 kavi], te [1 nim kavi], ke [1 zayıf], te [1 nim kavi], ke [1 zayıf]; düm [2 kavi], te [1 nim kavi], ke [1 zayıf]; düm [2 kavi], tek [2 kavi]; tek [2 kavi], düm [1 kavi], tek [1 zayıf]; düm [1 nim kavi], düm [1 zayıf], tek [2 kavi]; te [1 nim kavi], ke [1 zayıf].) || *Remeli kasir*, türk musikisinde kullanılmış bir eski usul. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Remeli tavil*, türk musikisinde kullanılmış bir eski usul. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

REMENDE sıf. (fars. *remîden*'den *remende*). *Esk.* Korkan, ürkek. (M)

REMENYİK (Sandor, **Vegvar** da denir), macar şairi (Koloszvar 1890-ay.y. 1941). *Pasztortüz* (Gece Ateşi) adlı dergiyi kurdu (1921) ve transilvanyalı bütün macar yazarlarını bu dergi çevresinde topladı. Milliyetçi, vatan özlemini dile getiren şiirler (*Segitsetek* [Bize Yardım Edin], 1919; *Mindhalalig* [Ölünceye Kadar], 1921) dışında, birçok ülkücü şiir yayımladı (*R.S. Összes Versei* [S. Remeyk'in Bütün Şiirleri], 1941). [M]

REMER (Otto Ernst), alman generali (Neubrandenburg 1912). 1944'te Berlin'de Reich'ın Adalet Bakanlığı Muhafız taburu kumandanıydı, 20 temmuz komplosuna önayak olanların emirlerine uymadı. Bunun üzerine, Hitler ve Goebbels tarafından büyük bir temizlik kampanyasını yürütmekle görevlendirildi ve generalliğe yükseltildi. 1949-1951 Arasında yeni- nazi siyasî grupları içinde çalıştı, sonra Bonn hükûmeti tarafından tutuklandı, ama Mısır'a kaçtı. 1954'teki genel aftan sonra Almanya'ya döndü. (L)

REMİ i. (ing. *rummy*'dan). Oyun. Bir iskambil oyunu çeşidi. (Bk. ANSİKL.) || *Remi yapmak*, eldeki kâğıtların tümünü bir anda açmak.

— ANSİKL. Birçok oynanış şekli olan *remi* genellikle dört kişi arasında elli iki kâğıtlık deste ve iki jokerle oynanır. Oyunun en büyük kâğıdı ruvadır; fakat as, hem ruvadan büyüktür, hem de oyunun en küçük kâğıdıdır. Oyunda amaç üçlü (aynı renkten sıralı veya aynı kâğıttan üç tane), dörtlü (aynı renkten sıra veya aynı dört kâğıt) veya hepsi aynı renk ve sıralı kâğıtların bütününü bir anda açmaktır. El başında her oyuncuya yedi kâğıt dağıtılır. Joker, elde eksik olan herhangi bir kâğıdın yerine kullanılır. Her oyuncu, bir önceki oyuncunun attığı kâğıdı işine yararsa alır veya yerde kapalı olarak duran kâğıtların en üstündekini çeker. Bu çektiği kâğıt işine yararsa, elindeki işine yaramayan kâğıtlardan birini atar; yaramazsa, çektiği kâğıdı yere atar. Çekilen kağıtların en altına açılan kâğıda *taban kâğıdı* denir. Çekme sırası taban kâğıdına gelinceye kadar oyunculardan biri remi yaparsa el biter; kimse remi yapamazsa el bir sonuç vermeden tamamlanır. Böylece diğer oyuncular ellerindeki kâğıtları (as on bir, resimler on, joker yirmi, öteki kâğıtlar da üzerlerindeki değer kadar olmak üzere) sayarlar. Yüz sayı alan oyuncu oyundan çıkar. Oyundan çıkan oyuncu oyuna tekrar üç defa katılabilir. Bu katılışta sayısı, oyundaki en yüksek sayı kadar kabul edilir. Dört defa yüz sayı alan oyuncu elenir. (M)

REMİ. Esk. coğ. II. Belgica'da galyalı halk. Başlıca şehirleri *Remi* veya *Durocortorum* (Reims) idi. (L)

REMİ d'Auxerre, frank ilâhiyatçısı (841'e doğr.-Paris 908'e doğr.). Saint-Germain d'Auxerre keşişiydi, Loup de Ferrières'e ve Johannes Scotus'a bağlandı. Heiric'in yerine, Auxerre manastırındaki okulun başına geçti. 893'te Reims'te, sonra Paris'te ders verdi. IX. yy.ın düşünce alanına geniş ölçüde katkıda bulundu. Kutsal Kitap üstüne yorumlar yaptı ve latin grameri üstüne çalıştı. (L)

REMİDE sıf. (fars. *remîden*'den *remîde*). *Esk.* Korkmuş, ürkmüş: *İçer gümüş kıylardan remide âhular / Ve onların sesi eyler bütün sükûtu harap* (Ahmed Hâşim). *Bir ihtisas-ı meraretle verdi nefse fütur / Durur soğuk iki na'ş-ı remide halinde* (Tevfik Fikret). [M]

REMİJİA i. Kınakınaya yakın ağaççık; Brezilya'da yetişir. (*Remijia pedunculata*'dan yalancı kınakına [küpreinli kınakına] elde edilir.) [L]

REMİL veya **REML** i. (ar. *reml*, kum). *Esk.* Kumda birtakım işaret ve çizgiler çizerek fala bakma. || Bu şekilde bakılan fal. || *Remil atmak* (veya *dökmek*), remille fala bakmak.

— ANSİKL. Falcılık. Bir dileğin olup olmayacağını, gelecekle ilgili bir olayın nasıl ortaya çıkacağını anlamak için, kâğıt yerine kumla bakılan fal, İslâmlıktan önce Araplar arasında oldukça yaygındı. Puta tapıcı dinlerden kalan bu fal islâm dininin doğuşundan sonra yasaklandı. Çünkü, islâm dinine göre geleceği önceden bilmek yalnız Tanrı'nın işidir. İnsan, ancak Tanrı tarafından kendisine izin verileni bilir. Bütün fallar gibi kum falı da (*remil*) Tanrı'nın takdirine aykırıdır. Remil dökmek Araplarda bir geçim yoluydu; para veya başka bir şey karşı-

REMBRANDT

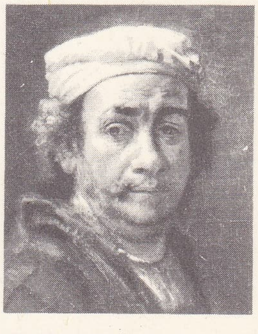

kendi eseri
Louvre müzesi, Paris

«Altın Miğferli Adam»
Berlin müzesi

«Rembrandt'in Annesi»
Rijksmuseum, La Haye

REMBRANDT
«Doktor Tulp'un Anatomi Dersi»,
La Haye

Foto. Giraudon, Dresden müzesi, Rijksmuseum, X, Giraudon (LAROUSSE)

lığı yapılırdı. Cahiliye devrinde pek tutunan bu fal, sonradan bütün islâm ülkelerine yayıldı. XVI. yy. türk divan şairlerinden Zâti, Beyazıt camii avlusunda remil dökerek (remmalcılıkla) geçinirdi. (M)

REMİLCİ i. (*remil*'den *remil-ci*). *Esk.* Kumla fala bakan, remil dökerek gaipten haber veren kimse: *Ben falcı, bakıcı, remilci değilim* (H. R. Gürpınar). [M]

REMİM sıf. (ar. *rimm* veya *rimme*, çürüme'den *remim*). *Esk.* [Kemik için] Çürümüş. || *Azm-ı remim*, çürümüş kemik.

◆ **Remime** sıf. *Esk.* Remim'in dişili. || *İzam-ı remime*, çürük kemikler. (M)

REMİNGTON (Philo), amerikalı sanayici (Lichtwield, New York 1816-Silver Springs Florida 1889). Tabanca ve dikiş makinesi yapımcısıydı; kuyruktan doldurma bir tüfek icat etti. 1873'te Sholes ve Glidden yazı makinesinin işletme hakkını elde ettikten sonra makinede büyük değişiklikler yaptı ve 1876'da seri olarak imalâta girişti. (L)

Remington Rand company, yazı makineleri, hesap makineleri ve büro malzemesi imal eden amerikan firması. 1925'te, American Kardex co. (1915'te kuruldu) ile Remington Typewriter co.nin birleşmesiyle kuruldu. Remington Typewriter co., 1860'ta karabina imali için kurulan ve Ayrılık savaşından sonra (1861-1865) karabina satışı azaldığı için çeşitli kollara ayrılarak tarım malzemesi, dikiş makineleri ve yazı makineleri imal etmeğe başlayan Remington'un kollarından biriydi. İki şirketin birleşmesinden sonra Remington Rand, 1927'de benzer veya tamamlayıcı iş kollarında çalışan birçok firmayı satın aldı. İkinci Dünya savaşı sonunda bu grup, Eckert Mauchly Compunter corporation'ı satın alarak çeşitli elektronik makineler yapımına girişti. Bu alandaki gücünü kabul ettiren Remington Rand, 1955'te Sperry corporation ile birleşerek Sperry Rand corporation adını aldı ve yeni şirket, her iki şirketin bütün dünyadaki mallarını bünyesinde topladı. (L)

REMİRÉMONT, Fransa'da Vosges idare bölgesinde (Epinal idare çevresi) kanton merkezi, güneydeki kumtaşlı Vosges dağlarında, Moselle ırmağı kıyısında; 10 328 nüf. İki yanı sütunlu geniş cadde. XVI.-XVIII. yy.da onarılan XIV. yy.dan kalma Saint-Pierre kilisesi. XVIII. yy.dan kalma manastır sarayı. Eski evler. Charles-de-Bruyère müzesi. Dokuma sanayii (Pamuk dokumacılığı, konfeksiyon, işlemecilik). Dökümhane; makine yapımı. (L)

remiz pendulinus

REMİZ veya **REMZ** i. (ar. *remz*). *Esk.* İşaret, alâmet: *Âşık da şu kızdır ki, velâyet remzi görüp bize âşık oldu* (N. Araz). *Bu ise Hatem-ül-Enbiya aleyhi ekmelüt-tehaya Hazretlerinin ömrü az kalmış olduğuna remz ve işaret idi* (Cevdet Paşa).||(Bir şeyi) İşaretle, kapalı bir şekilde anlatma, ima: *Her remzde gizliden bir işaret ve her gizlilik işaretinde sırdan bir haber vardır* (N.F. Kısakürek). || Belli bir şeyi ifade eden şekil, sembol: *Önümüzden birkaç yüz bin liralık servetin ve İttihat ve Terakki nüfuzunun bir remzi gibi gururla geçti* (A.H. Tanpınar). || *Remz-aşina* (veya *remz-şinas*), imadan, kapalı söyleyişten anlayan, zeki, anlayışlı.

— Ed. *Esk.* kendi gerçek anlamı dışında bir anlamda kullanılan kavram. Bk. ANSİKL.

— Mus. *Esk.* Perdelerin veya aralıkların yerine onları işaret etmek üzere konulan semboller.

— ANSİKL. Ed. Türk, iran ve arap edebiyatlarında bir kavramı gerçek anlamı dışında kullanma sanatı vardır. Sayısı üç yüzü aşan bu sanat türleri, kavrama kolay anlaşılmayacak anlamlar vermekle ortaya çıktı. Remizde birden fazla anlam bulunur. Şairin bunlardan hangisini kasdettiği pek anlaşılmaz. Bazı remizler iki anlamlıdır. Şair, düşüncesini yoruma elverişli bir nitelikte, kavramın herkesçe bilinen birinci anlamı arkasında gizler. Bu yüzden bazı şiirlerin anlaşılması güçleşir. Sonradan bunlara remizlerin gerçek anlamlarını bulmak için yorumlar, açıklamalar yapılır. Remizlerin en çok kullanıldığı alan tasavvuftur. Mey (Tanrı), kadeh (gönül), meyhane (mabet, Tanrı'nın göründüğü yer), şerap (aşk), sefer (ölüm), visal (sevgiliye kavuşma), serv (güzelin boyu), lâl (güzelin dudağı), sevgili (Tanrı). Böylece, bine yakın remiz bulundu. Her şair belli remizleri değişik anlamda mı dışına çıkılır. Sevgiliyi anlatmaya yakullandığı için, bazen remzin yaygın anlarayan bir remiz başka bir varlığı, atı, aslanı, doğanı, tanımlamada da kullanılır. Divan edebiyatında Nef'i ve Gazi Giray, atlar için yazdıkları rahşiyelerde birçok remizleri alışılagelen anlamları dışında kullandılar. Türk edebiyatında kullanılan remizlerin çoğu Firdevsî, Enverî, Attar Sadi, Hayyam, Hafız gibi iran şairlerinden, Hz. Muhammed'i övmek için olanlar ise arap şairi Hassan'dan alındı. (M)

REMİZ i. Biraz siyahla karışık esmerimsi veya kırmızımsı tüylü, küçük boylu (12 sm) ötücü kuş. (Remiz'in özellikle yuvası ilgi çekicidir; kese biçiminde olan bu yuvanın kapısı yandadır; kuş bunu topladığı bitki lifleriyle yapar; kalın keçe gibi bir hal alan bu yuvayı genellikle esnek bir dalın ucuna kurar. Remiz'in Asya ve Avrupa'da yaşayan türü çulha kuşudur [*Remiz pendulinus*]. Diğer türlerine Tropikal Afrika'da rastlanır. Baştankaragillerden.) [L]

REMİZOV (Aleksey Mihayloviç), rus yazarı (Moskova 1877-Paris 1957). Gençliğinde çok seyahat etti, tutuklandı ve sürgüne gönderildi; birçok bilim dalıyle ilgilendi. Gerçekçi romana sembolizm anlayışını uyguladı, halk geleneğini modernleştirerek stilize etti ve ahenkli nesriyle epik ve lirik bir edebiyat türü yarattı. Zamyatin veya Pilnyak gibi rus yazarlarını büyük ölçüde etkiledi. *Çasıy* (Saatler) adlı hikâye kitabıyle tanındı. Ama asıl ününü *Prud* (Gölcük) [1905], *Krestovıye Sestrıy* (Haçlı Rahibeler) [1911], *Zga* (Karanlık) adlı üçlemeyle sağladı. Ayrıca alaylı ve nükte dolu bir anlatı derlemesi yayımladı: *Posolon* (1906). 1907'de şaheseri sayılan *Limonar* (Limoncu) çıktı. 1921'de göç etti, Paris'e yerleşti. Paris'te mistik düşünceler, nükte ve buluşlarla dolu birçok eser yazdı: *Vzvihrennaya Rossiya* (Burgaçtaki Rusya) [1927]; *Podstrijyonnıymi Glazami* (Kırpılmış Gözler) [1951]; *Ogon Veşçey* (Nesnelerin Ateşi) [1954]. (L)

REML i. Bk. REMİL.

REMLE, Filistin'de şehir. Emevî halifesi Velid'in kardeşi Süleyman tarafından kuruldu ve Filistin eyaletinin idare merkezi oldu. Ludda şehrinin halkı buraya getirildi (639). Süleyman, şehirde büyük bir sarnıç ve bir cami yaptırdı. Caminin yapımı Ömer bin Abdülaziz zamanında tamamlandı. Remle'ye su getirmek için Barada adlı bir kanal açıldı. Şehir Selâhaddin Eyyubî tarafından Haçlıların eline geçmemesi için tahrip edildi ve bir daha eski durumuna gelemedi. 1798'de Napolyon karargâhını Remle'de kurdu. (M)

REMMAH sıf. (ar. *rumḥ*, delme'den *remmâḥ*). *Esk.* Süngücü, mızrakçı. (M)

REMMAL sıf. (ar. *reml*'den *remmâl*). *Esk.* Remil döken, fal bakan kimse. (M)

REMOİS, Fransa'da Champagne'de bölge; tarihî bakımdan bugünkü Reims ve Epernay (Marne) idare çevrelerini içine alır. Coğrafî bütünlüğü yoktur. Doğusu, üzerinde Ile-de-France kıyılarından kopma birkaç tepe bulunan tebeşirli Champagne ovasında uzanır. (L)

REMOLİNİT i. (fr. *rémolinite*). Miner. *Eşanl.* ATAKAMİT.

Remontrance (GRAND), 1641'de Pym'in teşebbüsü üstüne İngiliz parlamentosunda oylanan metin. Bu metinde kralın suç teşkil edecek keyfî ve kanun dışı davranışları sayılıyor ve parlamentonun sahip olduğu haklar hatırlatılıyordu. (Bu uyuşmazlık, uzlaşmayan tutumları sertleştirdi ve iç savaşa yol açan gerginliği arttırdı.) [L]

REMORAY gölü, Fransa'da (Doubs) Jüra çağından kalma göl, yüksl. 851 m; uzunluğu 1 600 m. Taverne ırmağı aracılığıyle, Doubs'u akaçlayan Saint-Point gölüne ulaşır. (L)

REMOUCHAMPS (Eduard), belçikalı yazar (Liége 1836-Grivegnée [Liége] 1900). Eserlerini vallon diliyle kaleme aldı. Birçok tiyatro eseri yanında: *Tâtî l'Pèriquî* (Perukacı Tati) [1385] adlı üç perdelik, manzum, yarı komedi, yarı vodvil eseriyle ün kazandı. Wallonie'de olağanüstü bir ilgiyle karşılanan bu eser, yerli tiyatronun ve hattâ wallon lehçesinin canlanmasına yol açtı. — Oğlu JOSEPH MAURİCE, avukat ve siyaset adamı (Liège 1877-ay.y. 1939). 1912'de, Liège'de Wallon müzesini ve Jules Destrée ile birlikte, Wallonie'nin siyasî haklarını ve Belçika'daki fransız kültürünü korumak amacıyle Wallon derneğini kurdu. Belçika'daki dil meselesi üstüne birçok çalışma yayımladı ve 1921'den 1925'e kadar Liberal partinin temsilcisi olarak senatoda bulundu. (L)

REMS i. (ar. *rems*). *Esk.* Mezar. (M)

REMSCHEİD, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Ruhr havzasında; 133 700 nüf. Metalürji. Tezgâhlar. Kimya sanayii. (L)

REMUS, Romulus'un ikiz kardeşi ve onunla birlikte Roma'nın kurucusu. Saban çiğiriyle çizilen Roma şehrinin sınırını aşarak, kardeşinin buyruğuna karşı geldiği için onun tarafından öldürüldü. (M)

RÉMUSAT (Abel) fransız sinoloğu (Paris 1788-ay.y. 1832), Collège de France'ta ilk çince profesörü (1814). Société Asiatique'i kurdu (1822). Başlıca eserleri: *Essai sur la Langue et la Littérature Chinoises* (Çin Edebiyatı ve Dili Üstüne Deneme) [1811], *Recherche Historique sur la Médecine des Chinois* (Çin Hekimliği Üstüne Tarihî İnceleme) [1813]. *Éléments de Grammaire Chinoise* (Çin Gramerinin Unsurları) [1822]. (L)

RÉMUSAT (Charles François Marie, — kontu), fransız siyaset adamı (Paris 1797 - ay.y. 1875), Aguste Laurent'ın oğlu. Liberal milletvekili (1830-1847) ve içişleri bakanı (mart-ekim 1840) oldu. İkinci cumhuriyeti (1848) savundu; 2 aralık 1851'den sonra sürgün edildi ve ancak 1859'da genel af çıkınca geri dönebildi. Thiers kabinesinde dışişleri bakanlığına getirildi (1871); işgal altındaki toprakların kurtarılmasına çalıştı (mart 1873 antlaşması). Ama Paris'te Barodet karşısında seçimleri kaybedince çekildi (mayıs 1873). Sonra Haute-Garonne'dan milletvekili seçildi, 1875 Anayasa kanunlarının hazırlanmasına katıldı. Birçok tarih ve felsefe eseri yayımladı. Hatıraları (*Mémoires*) 1958'den itibaren yayımlanmağa başlandı. (L)

REMUSATİA i. Asya ve Malezya'da yetişen yumrulu, otsu süs bitkisi. (İlmî adı *Remusatia vivipara*.) [L]

REMY i. (ar. k.). *Esk.* Atma, fırlatma. || [Tüfek v.b. için] atma, patlatma. (M)

REMY (Heinrich), alman kimyacısı (doğ. Weeze 1890). Freiburg üniversitesinde ders verdi; iyonların hidratlanması, koloidal sistemlerin kararlılığı v.b. üstüne birçok araştırma yaptı. *Lehrbuch der Anorganische Chemie* (İnorganik Kimya Ders Kitabı) adlı iki ciltlik bir eser yayımladı. (L)

REMY (Josephe), fransız balık üreticisi (La-Bresse, Remiramont yakınları 1804-öl. 1855). Balıklarda dölenme olayını gözlemledi ve sunî dölleme usullerini buldu. Böylece balık üreticiliğini pratik bir bilim haline getirdi. (L)

REMZ i. Bk. REMİZ.

REMZİ sıf. (ar. *remz*'den *remzî*). *Esk.* Remiz ile, işaret ve ima ile ilgili, || İ. [*Remzi* şeklinde] Erkek adı.

◆ **Remziye** sıf. *Esk. Remzi*'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

REMZİ ALİ EFENDİ türk devlet adamı ve şairi (Edirne,?-?, 1838). İstanbul'a gelerek medrese öğrenimi gördü, müderrislik yaptı; haremeyn müfettişi, sonra da Kudüs mollası oldu. Eski mecmualarda şiirleri vardır. (M)

REMZİ EFENDİ, türk devlet adamı (Sakız ? - İstanbul 1886). Babıâli Tercüme odasından yetişti. Birinci mütercim oldu. Sonra Ebniyei Miriye nazırı, Tahriratı Hariciye kâtibi (1863), Zaptiye nezareti müsteşarı, Sakız ve Tekirdağ mutasarrıfı, İdarei Mahsusa nazırı (1871), Amasya mahkemesi reisi, İstinaf mahkemesi azası ve Şehremaneti meclisi reisi oldu. (M)

REMZİ MUSTAFA EFENDİ türk devlet adamı ve şairi (Bursa, ? - İstanbul 1547). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Çeşitli kadılıklarda, bir ara İstanbul Galata kadılığında bulundu. Eski şiir mecmualarında gazelleri vardır. (M)

Foto. (*LAROUSSE*)

REN i. (iskandinavca'dan alm. *Renn*). Zool. Bk. RENGEYİĞİ. (M)

REN. Coğ. Bk. REN NEHRİ.

RENAİX, flamanca **Ronse,** Belçika'da (Doğu Flandre idare çevresi) şehir, Flandre dağlarının doğu ucu eteğinde; 25 100 nüf. Roman üslûbunda (XII. yy.) kilise (yeraltı mezarlığı). Metalürji. Dokuma sanayii (pamuklu ve yünlü dokumalar, iplik bükümü, sunî ipek, konfeksiyon). Boyama ve apreleme atelyeleri. Bira fabrikası. (L)

RENAN (Ernest), fransız yazarı (Tréguier 1823 - Paris 1892). Beş yaşında babasını kaybetti. Annesi ve ablası tarafından yetiştirildi. Çeşitli din okullarında okudu. Saint-Sulpice kolejinde İbranîce öğrendi. Alman düşüncesinden etkilenerek katolik inancından koptu. 1845'te papazlıktan ayrıldı. Felsefenin yanı sıra, filoloji çalışma ve araştırmalarını da sürdürdü. 1847'de *Essai Historique et Théorique sur les Langues Sémitiques* (Samî Dilleri Üstüne Tarihî ve Nazarî Deneme) adlı eseriyle Volney ödülünü kazandı. 1848 Devriminden büyük ölçüde etkilendi. Jules Simon'un yönettiği *La Liberté de Penser* (Düşünme Hürriyeti) adlı gazetede yazılar yazmağa başladı. İnsanlığı ilgilendiren büyük meselelerin ancak liberal bir bilim yoluyle çözümlenebileceğini ispatlamak amacıyle *Avenir de la Science* (Bilimin Geleceği) adlı eseri yazdı. Bu eser, ancak 1890'da kitap olarak yayımlandı. 1850'de Bibliothèque Nationale'deki süryanîce elyazmalarını sınıflandırmakla görevlendirildi. *Revue des Deux Mondes* ve *Journal des Débats*'da yazılar yazdı. 1852'de *Averroès et Averroïsme* (İbni Rüşt ve İbni Rüşt'çülük) konulu teziyle doktorasını verdi. 1860'ta ablasıyle birlikte, arkeolojik bir görevle Suriye'ye gitti. 1861'de ablasının ölümü üzerine yalnız olarak yurda döndü; göreviyle ilgili çok geniş temel bilgiler ve ilgi çekici örnekler dışında, *İsa'nın Hayatı* (Vie de Jésus) adlı eserinin müsveddelerini de getirdi; bu eser, yirmi yıllık çalışmalarının büyük bir kısmını kapsayan *Histoire des Origines du Christianisme*'in (Hıristiyanlık Menşelerinin Tarihi) ilk cildidir. Renan, 1862'de Collège de France'ın İbranîce kürsüsüne getirildi. Ama daha ilk dersinde, İsa'dan «eşsiz bir adam» olarak söz etmesi gürültülere yol açtı. Dersleri önce ertelendi, sonra da bütün bütün kaldırıldı. Renan'ın edebiyat çevrelerine girmesi bu sıralara rastlar. 1863'te yayımlanan *İsa'nın Hayatı*'nda İsa'yı tenkitçi tarih metotlarıyle incelediği için yeni tepkilere yol açtı. 1864'te eserine devam edebilmek için Mısır'a, Anadolu'ya ve Yunanistan'a gitti. 1869'da siyasete atılmayı denedi. Savaş sırasında Prusya prensi Friedrich ile barış konusunda görüşmeğe çalıştı. Savaştan sonra yeniden Collège de France'taki kürsüsüne dönerek, ülkesinde düşünce ve ahlâk alanını kapsayan bir reform üstünde çalışmalara başladı. 1883'te Collège de France'ın müdürü oldu. Hayatının son yıllarında *Origines* adlı eserini *Histoire du Peuple d'Israel* (İsrail Milletinin Tarihi) ile tamamlamağa çalıştı ve *Drames Philosophiques*'i (Felsefî Dramlar) yazdı.

Renan'ın öbür eserleri: *Histoire Générale et Système Comparé des Langues Sémitiques* (Samî Dillerinin Karşılaştırmalı Sistemi ve Genel Tarihi) [1885]; *Essais de Morale et de Critique* (Ahlâk ve Tenkit Denemeleri) [1859]; *Questions Contemporaines* (Çağdaş Meseleler) [1868]; *Dialogues et Fragments Philosophiques* (Felsefî Diyalog ve Yazıtlar) [1876]; *Drames Philosophiques* (Felsefî Dramlar) [*Caliban, l'Eau de Jouvence* (Gençlik Suyu), *Le Prêtre de Némi* (Némi Rahibi), *Abbesse de Jouarre* (Jouarre Rahibesi)] (1886); *Çocukluk ve Gençlik Hatıraları* (Souvenirs d'Enfance et de Jeunesse) [1883], *Feuilles Détachées* (Kopuk Sayfalar) [1892]. Renan, kiliseden kopmakla birlikte, en büyük önemi manevî değerlere verdi. İnsanlığın ilerlemesi konusunda bütün varlığıyle liberal bilime ve tenkitçi düşünceye bağlandı. (L)

RENANET i. (ar. *renânet*). *Esk.* Yüksek sesle inleme. (M)

Renan Müdafaanamesi, Namık Kemal'in polemik kitabı (ilk basım 1910, İstanbul; yeni basım Prof. M. F. Köprülü, 1962). Ünlü fransız filozofu Ernest Renan'ın «İslâmiyet ve Bilgi» adlı nutku birçok İslâm düşünürü gibi Namık Kemal'i de etkiledi. Renan, bu nutkunda, İslâmiyetin gelişmeyi ve ilerlemeyi yok eden ve bilime engel olan bir din olduğunu ileri sürdü. *Renan Müdafaanamesi*, Namık Kemal'in deyişiyle, «bu hitabeye karşı kesin delilleri içine alan bir reddiyedir ki İslâmiyetin yüce şanını, mantık ve şeriatın aydınlık delilleriyle yükseltir». (M)

RENANTHERA i. Meşin gibi sert yapraklı konuk orkide; taçyapraklarından biri küçük bir kese şeklindedir; Asya ve Malezya'da on kadar türü yetişir; kırmızı veya pembe çiçeklerinden ötürü bir kısmı süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

RENARD (Alphonse), belçikalı mineralojí ve denizbilim uzmanı (Renaix 1842-Brüksel 1903). Cizvit tarikatına girdi. Viyana üniversitesine devam etti. 1877'de Brüksel Tabiî Tarih müzesinin mineraloji koleksiyonları müdürü oldu; 1878'de, bilimsel bir seferden dönen *Challenger* gemisinin getirdiği örnekleri inceleme görevi Renard'a verildi. Murray ile birlikte «Tabiî Tarih Müzesi Bülteni»nde derin denizlerdeki birikintilerin kaynağı ve dağılımı üstüne bir inceleme yayımladı. Gand üniversitesi mineraloji ve jeoloji profesörü oldu, bir mineraloji laboratuvarı kurdu. (L)

RENARD (André), belçikalı sendikacı (Valenciennes 1911 - Seraing 1962). İşçiydi, sonra ustabaşı oldu; 1940'ta Almanlara esir düştü. Belçika'ya dönüşünde direnme hareketine katıldı. Savaştan sonra, Wallonie'li metalürji işçileri arasında siyasî partilerden tamamen bağımsız bir sendikacılığın gelişmesine önayak oldu. Flaman hareketinin güçlenmesi karşısında Wallonların mücadelesini sendikacılıktan federalist alana ve dil meselelerine yöneltti. Aralık 1960 - ocak 1961 grevlerinde Belçika'da federalizmin öncülüğünü yaptı. (L)

RENARD (Charles), fransız subayı ve askerî mühendisi (Damblain, Vosges 1847 - Meudon 1905). İstihkâm subayıydı; 1875'ten itibaren balonculukla uğraştı. Havadan daha ağır araçlar üstünde önemle durdu, aerodinamik ve dikey uçuş gibi konularla ilgili birçok inceleme yayımladı. Gözetleme balonu ve güdümlü balon tekniğinden başka, hızlı ve yüksek randımanlı buhar kazanlarının, çok sayıda römorku çeken motorlu bir yol aracının yapımında başarı gösterdi. Kendi adını taşıyan bir sayı serisi buldu. (L)

RENARD (Georges), fransız tarihçisi ve yazarı (Amillis Saine-et-Marne 1847-Paris 1930). Paris komününe katıldı, İsviçre'ye sığındı. Sonra Fransa'ya döndü. Sırasıyle Monge okulunda, Conservatoire National des Arts et Métiers'de ders verdi. 1907'de Collège de France'ta Emek Tarihi kürsüsüne getirildi. Başlıca eserleri: *La République de 1848* (1848 Cumhuriyeti) [1906]; G. Weulersse ile birlikte yazdığı *Le Travail dans l'Europe Moderne* (Çağdaş Avrupa'da Emek) [1920]; *Le Travail dans la Préhistoire* (Tarihöncesinde Emek) [1928]. (L)

RENARD (Jules), fransız yazarı (Châlons, Mayenne 1864 - Paris 1910). *Mercure de France*'ın kurucularından biridir (1890). Başlıca hikâye ve romanları şunlardır: *l'Écornifleur* (Otlakçı) [1892]; *Le Vigneron dans sa Vigne* (Bağcı Bağında) [1894]; *Poil de Carotte* (Horoz İbiği) [1894]; *Histoires Naturelles* (Tabiat Bilgisi) [1896]; *Bucoliques* (Çoban Şiirleri) [1898]. Tiyatro için küçük piyesler yazdı: *Le Plaisir de Rompre* (Kesip Atma Zevki) [1897]; *Le Pain de Menage* (Evin Ekmeği) [1898]. Renard, kendini, «görüntü avcısı» diye tanımlardı. Gerçekten de hayatın çeşitli görünüşlerini, mizahî ve izlenimci bir üslûpla, kuru ve sert çizgilerle canlandırdı.

1887-1910 Arasında tuttuğu *Günlük*'ü, 1925-1927 yılları arasında yayımlandı. (L)

RENARDİT i. (belçikalı mineralog A. *Renard*'ın [1842-1903] adından fr. *renardite*). Miner. Hidratlı tabiî kurşun ve uranyum fosfat; ortorombik sistemden sarı renkli küçük billûrlar halinde bulunur. (L)

Renard serisi, 1 ile 10 sayıları arasında kurulan on terimlik yaklaşık geometrik dizi; bu seride, herhangi iki terim arasındaki farkın bu terimlerden en küçüğüne oranı yüzde 25, iki terimden en büyüğüne oranı yüzde 20'dir. Farkları sabit olan bu yüzdeler, eğer taban terimleri arasına bir yarım terim katılırsa sırasıyle yüzde 12,5 ve 10'a kadar düşer, dörtte bir terimler kullanılırsa oran yüzde 6,25 ve 5'e iner. Taban terimleri dizisini pratik yoldan elde etmek için, ilk üçünü akılda tutmak yeterlidir: 1,25 — 1,6 — 2; daha sonraki üç terimi bulmak için, bu terimlerden herbirinin iki katı alınır: 2,5 — 3,2 — 4; elde edilen bu terimlerin de iki katını alınca: 5 — 6,4 — 8 bellenmesi kolay olan şu dizi elde edilir: 1,25 — 1,6 — 2 — 2,5 — 3,2 — 4 — 5 — 6,4 — 8 — 10. On taban terimli bu seriyi ilk defa 1879'da albay Renard, aerostatların yapımında kullanılan kabloları çaplarına göre sınıflandırmak için tasarladı. O günden bu yana Renard serisi, sanayide en çok kullanılan seri haline geldi. (L)

RENAT i. (fr. *rhénate*). Kim. Renik asidin tuzu. (L)

RENAUD (Madeleine), fransız kadın oyuncu (Paris 1900). 1921-1946 Arasında Comédie Française'de çalıştı. 1947'de kocası J. L. Barrault ile birlikte, kendi adlarını taşıyan topluluğu kurdu. Başlıca oyunları: *Montherlant*'dan *Ölü Kraliçe* (La Reine Morte) [1942]; Claudel'den *Le Soulier de Satin* (Saten Ayakkabı) [1943], Mauriac'dan *Les Mal-Aimés* (Sevilmeyenler) [1945]; S. Beckett'den *Oh! les Beaux Jours!* (Ah, Mutlu Günler!) [1963], Marguerites Duras'dan *Bütün Gün Ağaçlarda* (Des Journées Entières Dans les Arbres) [1966]. Marivaux'nun komedilerini eşsiz bir incelikle yorumladı. Ayrıca birçok filim çevirdi: *La Maternelle* (Ana Okulu) [1933]; *Le Ciel Est à Vous* (Gök Sizindir) [1943]; *Le Plaisir* (Zevk) [1951] v.b. (L)

RENAUD DE CHATİLLON (öl. 1187), Antakya prensi (1153-1160), Maveraiürdün senyörü (1177-1187). Serüven düşkünüydü. 1153'te Antakya prensesi Constance ile evlendi. Kıbrıs'ı yağma etti. Ama Manuel I Komnenos'un boyunduruğundan kurtulamadı. Sonra Şam sultanı Nureddin'in kuvvetlerine esir düştü (1160). 1177'ye kadar Halep'te tutuklu kaldı. Daha sonra, Maveraiürdün'ün vârisiyle evlendi. Yürürlükteki antlaşmalara rağmen yaptığı seferler ve giriştiği talanlar, batı latin dünyasının siyasî dengesini bozdu. Hicaz limanlarını yağmaladıktan ve Mekke'yi tehdit ettikten sonra, Moab kalesinde Salâhaddin Eyyubî tarafından kuşatıldı (1183), Hattin savaşında esir düştü ve öldürüldü. (L)

RENAU D'ELİÇAGARAY (veya **ELİSSAGARAY**) [Bernard], *Küçük Renau* veya *Deniz şairi* denir, fransız askerî mühendisi (Armendarits, Béarn 1652 - Pougues 1719). Büyük amiral kont de Vermandois ile birlikte çalıştı (1679), matematik formüllere göre gemi inşasını kabul ettirdi, bombalı galyotları icat etti ve bunları Cezayir (1682) ile Cenova'ya (1683) karşı kullandı. Nord'daki mevkilerin tahkiminde Vauban'a yardım etti. Philippsburg (1688), Mons (1691) ve Namur (1692) kuşatmalarını yönetti. *Théorie de la Manoeuvre des Vaisseaux* (Gemilerin Manevrası Üstüne Teori) [1689] adlı bir eser yazdı. Bahriye genel müfettişi oldu; İspanya hizmetinde çalıştı (1705-1710). [L]

Renaud (veya **Renaut**) **de Montauban,** Doon de Mayence çevrimine ait XII. yy. fransız «chanson de geste»i. Eserde dük Aymes de Dordone'un dört oğlu (*Dört Aymon Oğlu* da denir) olan Renaud, Alard, Guichard ve Richard'a karşı Charlemagne'ın mücadelesi anlatılır. (L)

RENAUDET (Augustin), fransız tarihçisi (Paris 1880 - ay.y. 1958). Bordeaux Edebiyat fakültesinde (1919-1937), Sorbonne'da (1937-1946), École des Hautes Études'de (1942-1951) ve Collège de France'ta (1946 - 1951) profesörlük yaptı. Erasmus, Machiavelli ve Dante üstüne birçok eser yazdı. *Humanisme et Renaissance* (Hümanizm ve Rönesans) [1958] adlı eseri ölümünden az önce yayımlandı. (M)

RENAUDİN (Jean François), fransız amirali (Saint-Martin-du-Gua, Saintonge 1750-ay.y. 1809). 1793'te albay oldu. 1 Haziran 1794 savaşında Vengeur kalyonu kumandanıydı. Bu savaşta İngilizlere esir düştü. Memleketine döndükten sonra (ekim 1794) tuğamiralliğe yükseldi. 1799'da Napoli Deniz kuvvetlerinin kumandanlığını yaptı. 1801'de Atlantik limanları müfettişi oldu ve emekliye ayrıldığı 1805'e kadar bu görevde kaldı. (L)

Ernest RENAN
Bonnat'nın eseri
(1892)

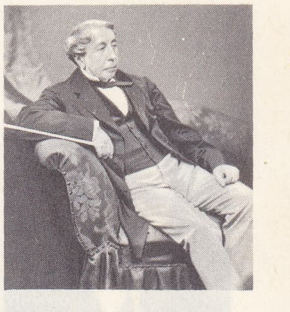

Ch. RÉMUSAT kontu

RENAN
Jean Béraud'nun eseri
Carnavalet müzesi, Paris

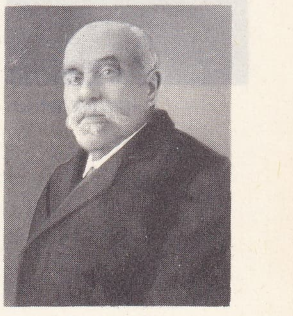

albay Ch. RENARD

Foto. Histoire de l'Humanité; Petit, Bulloz (LAROUSSE)

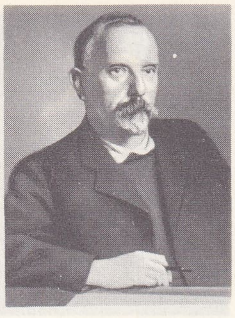

Jules RENARD

Louis RENAULT

Abdülhalik RENDA

RENAUD LE VİEUX. Bk. LE VİEUX (Renaud).

RENAUDOT (Théophraste), fransız hekimi ve gazetecisi (Loudun 1586 - Paris 1653). 1612'de kralın doktoru oldu. Halk sağlığı ile ilgilendi ve bir dispanser kurdu. 1631'de *La Gazette*'i çıkardı. Bu gazetede, siyasî haberler ve Paris'te geçen olaylar yer alıyordu. Daha sonra 1635'te *Mercure Français*'nin yönetimini ele aldı. (M)

Renaudot-Theophraste ödülü, 1925'te bir edebiyat tenkitçileri (Gaston Picard, Georges Charensol ve P. Demartres) grubu tarafından kurulan ödül. Fransız gazeteciliğinin kurucusu sayılan Renaudot'nun adını alan bu ödül 1926'dan beri her yıl Goncourt armağanı ile aynı zamanda, bir roman, bir anlatı, bir masal veya hikâye derlemesi yazarına verilir. Her ne kadar, hiç bir para bağışı tapılmazsa da çok tutulan; değerli yazarlara verilen bir ödüldür. (L)

RENAULT (Bernard), fransız paleobotanikçisi (Autun 1836 - Paris 1904). Kendisinden önce bilinmeyen bütün fosil bitki gruplarını (botryopteridae, sphenophyleae, cycadoxyleae, calamariaceae v.b.) tanımladı. 1879'da *Structure Comparée de Quelques Tiges de la Flore Carbonifère* (Karbon Çağı Florasına Ait Birkaç Bitki Sapının Karşılaştırmalı Yapısı) adlı tezini yayımladı. A. Brongniart ile birlikte, fosil bitkilerden *cordaites*'te yumurtacıkların önünde çiçektozu odacığı bulunduğunu ortaya çıkardı. Özellikle Commentry, Autun ve Epinac bölgelerindeki fosil flora ve yakacak olarak kullanılan fosil mikroorganizmalar üstünde çalıştı. *Cours de Botanique Fossile* (Fosil Botanik Dersleri) adlı bir eser yayımladı. (L)

RENAULT (Louis), fransız sanayicisi (Paris 1877-ay.y. 1944). 1898 Ekiminde Billancourt'daki küçük bir atelyede ilk otomobilini kendi eliyle yaptı ve ona üç tekerlekli bir taşıttan söküp aldığı 1,75 BG'de bir Dion-Bouton motoru taktı. Kardeşi MARCEL'in (Boulogne-Billancourt 1882-Bourg-de-Vay, Payré komünü, Vienne 1903) isteği üzerine küçük seriler halinde ufak arabalar yapmağa karar verdi; 1899'da priz direk kutusunun ve ayçatallı vites şanzımanının patentini aldı. Bu arada, ufak arabalar yapmak amacıyle Billancourt'da küçük *Renult Kardeşler* fabrikası kurulmuştu. Madrid Otomobil yarışında kardeşi Marcel kaza sonucu ölünce, Louis Renault, fabrikasını genişletmek için yarışları bırakmağa karar verdi. Bu konuda öteki kardeşi FERNAND (1865-1909), kendisine yardımcı oldu. Birinci Dünya savaşında fabrikaları uçak ve cephane imaline yöneldi. 1918'de emin ve kullanışlı olan hafif *Renault tankları*'nı yapmayı başardı. Barışla birlikte, Renault yeniden otomobil yapımına başladı; Boulogne-Billancourt tesislerinin sanayi gücünü arttırmağa devam etti ve bir süre sonra bu tesisler, «devlet içinde devlet» sözüne hak verdirecek bir duruma geldi. Louis Renault, diretken zekâsıyle (500'ün üstünde patent bıraktı) yeni iş alanlarına sürekli olarak el attı; özellikle tarım makineleri üstünde çok çalıştı; denizcilik ve sanayi tesisleri kurdu ve ağır vasıtalar için dizel motorları yaptı.

Louis Renault, işgalde Almanlar hesabına çalışmakla suçlandırıldı, kendini savunamadan öldü ve bütün fabrikaları millîleştirildi. (L)

RENAULT (Michel), fransız dansçısı (Paris 1927). 1946'dan 1959'a kadar Paris operasında yıldız dansçı olarak çalıştı. Klasik balenin başlıcalarında (*Giselle*) oynadı; yeniden temsil edilen birçok eserde (*Le Chevalier et la Damoiselle* [Şövalye ve Genç Kız], *Sylvia*) rol aldı; birçok ilk temsilde (*Mirages* [Seraplar], 1947; *Etudes* [1952]; *Romeo ve Juliet* [1955]; *La Dame à la Licorne* [Boynuzlu At ve Kadın], 1959) sahneye çıktı. Paris operasından ayrıldıktan sonra, Liane Daydé ile birlikte çeşitli ülkelerin (S.S.C.B., 1960) sahnelerinde dans etti. [L]

Renault (RÉGIE NATİONALE DES USİNES) [Renault Fabrikaları Millî rejisi]. 16 Ocak 1945 kararnamesiyle kurulmuş fransız tesisi. Bu kararnameyle, Marcel ve Louis Renault'nun kurduğu Renault fabrikaları millîleştirildi. Bu millîleştirme, Louis Renault'nun özel mülkiyetindeki hisse senetlerine elkoyma ve işletmenin reji haline getirilmesi yoluyle gerçekleştirildi. Tesisin faaliyet alanı, özel otomobil, kamyon ve traktör yapımından demiryolu ve denizcilik malzemesi üretimine kadar uzanır (bu arada, özel çelik, boya ve tezgâh makine de yapılmaktadır). Renault fabrikalarının ana tesisi Billancourt'dadır. Rejinin, Fransa dışında çeşitli sınaî ve ticarî kuruluşları vardır. Türkiye'de OYAK (Ordu Yardımlaşma kurumu) ile Yapı ve Kredi bankasının yer aldığı ortaklar grubuyle işbirliği yapılmıştır. Bursa'daki Oyak - Renault fabrikalarında 1971'den itibaren «Renault 12» binek otomobili yapılmaktadır. 1972'de Station-Wagon tipinin yapımına başlanmıştır. (LM)

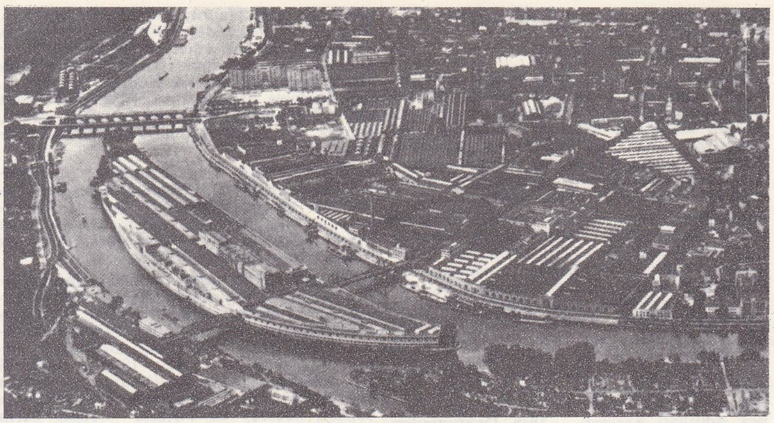

Renault: Boulogne-Billancourt tesislerinin havadan görünüşü

RENAULTİA i. Taşkömür yataklarında bulunan fosil eğreltiotu. (*Marattiaceae* grubundan.) [L]

RENAZZİT i. (yer adı *Renazzo*'dan [İtalya] fr. *renazzite*). Miner. Bileşiminde görünür taneler halinde madenî demir bulunan bir göktaşına Stanislas Meunier tarafından verilen ad. (Böyle bir göktaşı 1824 yılında Renazzo [İtalya] civarına düştü.) [L]

Ren birliği, 1658'de Mazarin'in Almanya'da ispanyol etkisini önlemek için kurduğu birlik. Mazarin alman prenslerini bir araya toplamak için Mainz seçicisi Johann Philipp von Schönborn'un çabalarını destekledi. Böylece Mainz'te Vestfalya anlaşmalarına uyulmasını öngören üç yıllık bir savunma antlaşması, üç dinî seçici, Hessen-Kassel ve İsveç kralı arasında Fransa'nın garantisiyle imzalandı. Bu birlik yenilenerek (1661 ve 1663) Pireneler'de barışın sağlanmasına büyük ölçüde katkıda bulundu ve Louis XIV'ü alman prenslerinin koruyucusu ve Rheinland'ın hâkimi durumuna getirdi. Birliğe Brandenbourg seçicisi de katıldı (1664); onu Danimarka, Saksonya ve Mecklemburg izledi. Fransa'nın ileri sürdüğü isteklerin uyandırdığı korku yüzünden birlik yenilenmedi (1667) ve Johann Philipp von Schönborn sadece seçicilerle imparator arasında bir birlik kurmak istedi; ama Louis XIV, 1670'te önce Brandenburg seçicisi, sonra da Bavyera seçicisiyle gizli bir antlaşma imzalayarak bu tasarıyı bozdu. (L)

RENC i. (fars. *renc*). *Esk.* Eziyet, sıkıntı: *Renc-i hatır vermesin feryad ü efganlar sana / Gülizarım, sen heman sağ ol feda canlar sana* (Ziya Paşa). *Zübeyr'e zillet ve korku libasını geydir ve ona ve etbaına renc ve eza edecek adam gönder* (Cevdet Paşa). || Ağrı, sızı. || Öfke, hiddet. || *Renc-i sefer,* yolculukta çekilen sıkıntı. || *Bi-renc,* sıkıntısız, kolay. (M)

RENCE i. (fars. *rence*). *Esk.* Eziyet, sıkıntı. || Sıf. Sıkıntılı. (M)

RENCİDE sıf. (fars. *rencîden*'den *rencide*). *Esk.* İncinmiş, kalbi kırılmış: *Kışın camid nigâh-ı lerzebahşasıyle rencide* (Tevfik Fikret). || *Rencide etmek,* kırmak, incitmek: *Kanunsuz tahakküm ve tecebbür halkın hissiyatını büsbütün rencide etmiş* (Atatürk). || *Rencide olmak,* kırılmak, incinmek: *Mehmet bir defa rencide olmuştu* (N. Araz). || *Rencide-hatır,* gönlü kırılmış.

◆ **Rencidegî** i. *Esk.* Kırılmış, incinmiş olma. || Kederlilik. (M)

RENCİŞ i. (fars. *rencîden*'den *renciş*). *Esk.* Eziyetten dolayı inciniş, sızlanış, şikâyet: *Ne bu renciş sona küstah nigâh eylemedik* (Nabi). || Eziyet, keder. (M)

RENCUR sıf. (fars. *rencûr*). *Esk.* İncinmiş, sıkıntılı: *Bu bir an-ı tesettür bürku-i berf ü bürudetle / Budur şekli bütün bir mevsimin pür-lerziş ü rencur* (Tevfik Fikret). || Hasta, rahatsız. || *Dil-i rencur,* incinmiş, kırılmış gönül.

◆ **Rencurî** i. *Esk.* İncinme, kırılma. || Hasta, rahatsız olma. (M)

RENÇPER veya **RENÇBER** i. (fars. *renc,* sıkıntı ve *-ber,* çeken'den *renc-ber,* sıkıntı çeken). Tarlalarda ve yapılarda gündelikle çalışan ve ağır işler gören işçi. || *Teşm. yol.* Çiftçi: *Tarladan dönmüş birkaç rençber orada oturuyorlardı* (Ömer Seyfeddin). [M]

RENÇPERLİK i. (*rençper*'den *rençper-lik*). Rençper olma hali. (M)

RENDA (Mustafa Abdülhalik), türk devlet adamı (Yanya 1881-İstanbul 1948). Rendazade Aslan Efendinin oğlu. İlköğrenimini ve ortaöğreniminin bir kısmını Yanya'da yaptı. İstanbul'da Mülkiye idadîsini ve Mülkiye mektebini bitirdi (1903). Rodos idadîsinde matematik ve fransızca öğretmenliği, Cezairi Bahri Sefid ve Yanya vilâyetleri maiyet memurlukları, Tepedelen, Meçova, Payan, Delvine kaymakamlığı, Siirt mutasarrıflığı, Bitlis, Kastamonu ve Halep valiliği yaptı. Dahiliye müsteşarlığına tayin edildi. Bursa valiliğine getirildi; fakat oraya gitmeden azledildi. Birinci Dünya savaşı sonunda Malta'ya gönderildi. Buradan dönüsünde önce iktisat, sonra dahiliye müsteşarlığına tayin edildi. Dahiliye müsteşarlığına ek olarak Konya valiliğine gönderildi. İzmir valisi oldu. İzmir'de bulunduğu sırada milletvekili seçildi. Maliye (1924); millî müdafaa vekili oldu (1927). Ticaret, nafıa, bahriye, sıhhiye, iktisat vekilliklerine vekâlet etti. 1934'te C.H.P. Meclis grubu reis vekili ve ertesi yıl Büyük Millet meclis başkanlığına seçildi. Reisicumhur vekilliği yaptı (1939). 1946'da B.M.M. başkanlığından ayrıldı. Aynı yıl Hasan Saka kabinesine devlet bakanı olarak girdi. 1948'de istifa etti. (M)

RENDE i. (fars. *rendîden,* yontmak, düzlemek'ten). Marang. Ağaç parçaların yüzeyini ince talaş kaldırarak düzeltmeğe yarayan tığlı âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Rende tığı,* bir rendenin kesici ağzını meydana getiren çelik lama. || *Çift rende,* tığı üzerinde kapak bulunan ve ince rendeleme işlerinde kullanılan rende. || *Dişli rende,* tığının ucu dişli ve kesme açısı büyük olan, ağaçta kanallar açarak rendeleme yapan özel rende. || *Kaba rende,* tığının ağzı hafifçe eğik olduğu için kaba talaş kaldıran rende. (Bk. KABA.) || *Kızak rendesi,* kırlangıç kuyruğu kanal geçmede erkek parçayı rendelemeğe yarayan özel rende. || *Kordon rendesi.* Bk. KORDON. || *Makta rendesi,* masif ağaç başlarını rendelemekte kullanılan, gövde kısmı dökme demirden yapılmış rende. (BAŞAĞAÇ RENDESİ de denir.) || *Perdah rendesi,* kesme açısı çift rendeden daha dik, tığı kapaklı, hassas yüzey işlerinde kullanılan küçük rende.

— Mutf. Üzerinde küçük delikler ve kesici

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Viollet, Manuel (LAROUSSE); MEYDAN

çıkıntılar bulunan, bazı madeleri sürterek toz veya küçük parçalar haline getirmeğe yarayan mutfak âleti. || Rendeden geçirilerek ufalanmş madde: *Havuç rendesi. Sabun rendesi.* || *Rende reçeli,* ağaçkavununu rendeleyerek yaplan reçel.

— Tütüncülük. *Rende enfiyesi,* iri kıyılmış enfiye.

— ANSİKL. Marang. *Rende,* yontucu âletlerin ilk örneğidir; *planyalar* da bu gruba girer. Yüzey bitirme işlerinde kullanılan bu hafif el âletinde asıl çalışan parça, kesici ağzı su verilmiş takım çeliğinden yapılan ve *rende tığı* denilen bir bıçaktır; tığ genişlikleri normlaştırılmıştır ve 36 ile 70 mm arasında değişir. Tığa paralel bir karşılık demiri veya kapak, kaldırılan talaşı keser ve tığın ağaca çok derin girmesini, böylece ağacın lif lif kalkmasını önler. Rende gövdesi, ortalama 22 sm uzunluğunda ve 7 sm yüksekliğinde bir dikdörtgenler prizmasıdır; gövdenin genişliği tığ genişliğine bağlıdır Tığ, gövde tabanından dışarıya doğru hafif bir çıkıntı yapar ve ağaca 45°'lik bir açı altında girer. Bk. *Kesme* AÇI'*sı.*

◆ **Rendeli** sıf. Rendesi olan, rendesi bulunan. || Rendelenmiş: *Rendeli tahta.* (LM)

RENDE, İtalya'da komün, Calabria'da (Cosenza ili), Sila'da; 11 800 nüf. (L)

RENDELEME i. (*rendelemek*'ten *rendeleme*). Teknol. Biçilmiş ve yeterince kurutulmuş bir ağaç parçaya kesin boyutları, özellikle istenen kalınlığı vermek ve yüzeyini düzgün hale getirmek için uygulanan işlem.

— ANSİKL. Hızar fabrikalarında, özellikle kurutmadan sonra yapılan biçmeler, ağaca tam düzlem bir yüzey vermez. Bunun için *rendeleme* gereklidir. Bu işlem, önce kaba rende, sonra planya ve nihayet rende kullanarak tezgâh üzerinde elle yapılabilir. Mekanik usulde, planya makinesiyle bir yüzün kaba temizliği ve kalınlık makinesiyle istenen kalınlık ve genişliğin verilmesi olmak üzere art arda iki işlem öngörülür. (L)

RENDELEMEK geçl. f. (*rende*'den *rendele-mek*). Marangoz rendesiyle tahtanın yüzeyindeki pürüzleri yok etmek: *Masanın ayağını rendelemek.* || Mutfak rendesiyle bazı şeyleri talaş halinde doğramak: *Soğan rendelemek. Sabun rendelemek.*

◆ **Rendelenmek** edilg. f. Rendelemek işine konu olmak. (M)

RENDİÇ (İvan), yugoslav heykeltıraşı, (Supetar, Braç adası, Dalmaçya 1849 - Split 1932). G. Moscotta ve G. Dupré'nin öğrencisiydi. Rijeka, Trieste (Lloyd sarayındaki anıt), Zagreb (P. Preradoviç anıtı) ve Dubrovnik'de (G. Gondola anıtı), birçok mezar ve anıt yaptı. (M)

RENDİDE sıf. (fars. *rendîden*'den *rendîde*). *Esk.* Rendelenmiş, ufalanmış. (M)

RENDRA (Willibrordus S.), indonezyalı yazar (Surakarta 1935). Christopher Fry'den ve Ionesco'dan tercümeler yaptı. Şiir kitaplarında, dille ilgili araştırmalara önem verdi (*Çok Sevenlerin Baladı,* 1957; *Dört Şiir Suiti,* 1961). [L]

RENDSBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig-Holstein) şehir, Kuzey Denizi'nden Baltık denizine ulaşan kanal kıyısında; 35 300 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise; XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Sanayi ve ticaret merkezi: çelik fabrikaları, tersaneler, makine yapımı, dokuma sanayii.

— Tar. Rendsburg daha Ortaçağda kale olarak kullanılırdı. 1848-1851 Arasında Holstein isyancıları geçici hükûmetlerini burada kurdular. (L)

RENDULİC (Lothar), alman generali (Wiener - Neustadt 1887). Avusturya - Macaristan ordusunda subaylık yaptı. Bu orduda Birinci Dünya savaşına katıldı, 1935'te albay rütbesiyle Avusturya genelkurmayında görev aldı, Paris'te askerî ataşe oldu. 1938'de alman ordusuna girdi ve Viyana'daki 17. Kolordunun kurmay başkanlığına getirildi. 1940'ta bir tümene kumanda etti, 1941-1943 arasında Sovyet cephesinde savaştı, daha sonra Balkanlar'ın batı kesimindeki alman ve hırvat kuvvetlerinin başına getirildi. 1944'te, Dietl'in yerine Finlandiya'daki 20. Ordunun basına geçti ve 1945 yılının ocak ayından mayısına kadar. sırasıyle, Doğu Prusya Ordular grubuna. Courlande Ordular grubuna ve Avusturya'nın savunmasıyle görevli Güney Ordular grubuna kumanda etti. 7 Mayısta Patton emrindeki amerikan kuvvetlerine teslim oldu. 1951'de serbest bırakıldı. 1954'te, *Gekämpft, Geseigt, Geschlagen* (Savaştı, Kazandı, Yenildi) başlığı altında hatıralarını yayımladı. (L)

Rendu - Osler hastalığı, kan damarlarındaki bir anomaliye bağlı irsî hastalık; klinik olarak kanamalar (çoğunlukla burun kanamaları), anatomik olarak deri ve mukozalardaki kılcal damar ve damarcıkların genişlemesiyle (telanjiyektazi) belirir. (Hastalığın adı fransız hekimi Henri *Rendu* [1844-1902] ile ingiliz hekimi William *Osler*'den [1849-1919] gelir.) [L]

RENDZİN i. (lehçe k.). Pedoloji. İklim nasıl olursa olsun kalkerli yamaçlarda bulunan az yıkanmış toprak.

— ANSİKL. *Rendzin*'leri görüp tanımak kolaydır: karbonat ve kilce zengin ana kayaların üzerinde bulunur. Renklerine göre çeşitlere ayrılır: *gri rendzin,* kireççe zengin, humusça fakirdir; *kara rendzin,* humusça zengindir ve ormanlarla kaplıdır; *kırmızı rendzin,* demir oksitçe zengindir. Rendzin'in yandan kesit görünüşü tek yataylıdır, ana kaya ile kesin bir çizgi meydana getirir, fakat içinde tek tük çakıllar bulunur. Rendzin'in yapısı taneciklidir. Rendzin genellikle kuru bir bitki örtüsüyle kaplıdır, çünkü yedek su rezervi bulunmaz. (L)

René, fransız yazarı Chateaubriand'ın romanı; önce *Génie du Christianisme*'in (Hıristiyanlığın Özü) bir bölümü olarak, sonra da, 1805'te, kitap halinde basıldı. Eserin kahramanı, dünyadan ve kendinden bıkarak Amerika'ya giden üzüntülü bir delikanlıdır. Romanın romantik yazarlar üstünde büyük bir etkisi oldu. (M)

RENÉ I İyi (Angers 1409 - Aix-en-Provence 1480), Anjou dükü, Provence kontu (1434-1480), Bar'ın fiilî dükü (1430-1480), Lorraine dükü (1431-1453), Napoli'nin fiilî (1438-1442), Sicilya'nın resmî (1434-1480), Kudüs'ün itibarî kralı. Sicilya kralı Luigi II ile Yolanda d'Aragon'un ikinci oğludur. 9 Yaşında öksüz kaldı. Lorraine dükü Charles II'nin kızı İsabelle ile evlendi (1420). Kardinal Louis de Bar ve Lorraine dükü tarafından büyütüldü, kardinalin (1430) ve dükün (1431) yerine tahta çıktı. Ama Lorraine'de tahta çıkışı erkek vâris Antoine de Vaudémont tarafından tanınmadı. Antoine, Bulgnéville'de René'yi yendi (temmuz 1431). İyi Philippe'in esiri olan René, oğlu Jean ve Louis'nin rehine olarak gönderilmesi sayesinde, serbest bırakıldı (Louis on yedi yaşındayken öldü 1432). İmparator Sigismund von Luxemburg, Basel'de, René'nin Lorraine dükü unvanını tanıdı (1434). Bundan memnun kalmayan İyi Philippe, René'yi tekrar hapsetti (1435). Fidye karşılığında serbest bırakılan René (1437) Anjou ile Provence'ı ziyaret etti. Kardeşi Louis III'ün (öl. 1434) vârisi olarak Napoli'ye yerleşti (1438). Ama Alfonso de Aragon'un saldırısına uğradı; kendi başkentinde aylarca kuşatılmış olarak kaldı (1441), Napoli'yi düşmanına bıraktı, krallığından sadece unvanını muhafaza ederek Fransa'ya döndü. (1442).

Charles VII'nin dostu olan René, fransız-ingiliz ilişkilerinde etkili bir rol oynadı (Tours müzakereleri, kızı Marguerite'in İngiltere kralı Henry VI ile evlenmesi 1445); sonra, Fransa kralının yanında, kaybettiği eyaletlerin fethi harekâtına katıldı. İsabelle'in ölümünde Lorraine düklüğünü Giovanni de Calabria'ya devretti (1453) ve Bar düklüğünün yönetimini damadı Ferry II de Lorraine-Vaudémont'a bıraktı (1456). İkinci evlenmesini Jeanne de Laval ile yaptı; siyaseti bırakarak kendini edebiyat ve sanat çalışmalarına verdi. Didaktik veya ahlâkî nesir eserleri, mensur ve manzum romanlar ve şiirler yazdı. Bunlarda Ortaçağın aristokrat geleneği dile gelir. Kral René'nin sarayı sanatçı ve bilginlerle doluydu. 1471'de Provence'a yerleşti, bu kontluğun iktisadî gelişmesinden azamî fayda sağlamağa çalıştı. Louis XI, Bar ve Anjou düklüklerini zaptedince, René I, ancak kendisine vâris olarak Lorraine dükü René II'yi değil de yeğeni Charles du Maine'i seçerek buraları geri alabildi (1474). Talihsiz bir eylem adamı olan René d'Anjou babacan bir hükümdar («İyi Yürekli Kral René»), uyanık bir bilim ve sanat koruyucusu olarak ün kazandı. (L)

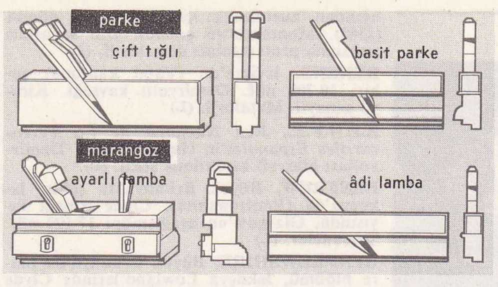

rendeler

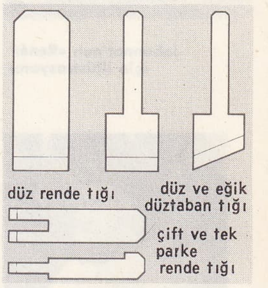

rende tığları

RENÉ II (1451 - Fains 1508), Lorraine (1473-1508) ve Bar (1480-1508) dükü, Ferry II de Lorraine ile René I'in kızı Yolande d'Anjou'nun oğlu. Kuzeni Nicolas'nın (1473) yerine geçti. Yiğit Charles, René II'nin eyaletlerini istilâ etti ve tahkimli yerleri teslim alarak Lorraine'den geçiş hakkı elde etti (Nancy antlaşması, 15 ekim 1473). Bunun üzerine René, Konstanz birliğine katıldı (ağustos 1474) ve Alsace şehirleriyle İsviçre kantonlarının yardımı sayesinde, geçici olarak Yiğit Charles'a bıraktığı Nancy'yi (1475-1476) kuşattı. Yiğit Charles bu kuşatma sırasında öldü (1477). Lorraine dükü, büyükbabası René I d'Anjou'nun ölümünden (1480) sonra, sadece Barrois'yı işgal edebildi. Diğer toprakları Louis XI tarafından alınmıştı ve ancak 1485'te kendisine geri verildi. Bundan başka, René II, Charles du Maine'den Provence üstündeki miras hakkını istediyse de hiç bir şey elde edemedi. Fransa'nın dışında, Napoli kralına karşı isyan eden baronlara yardım vaat etti; fakat sözünü tutmadı (1480), ama Ferrara düküne karşı Venedik'i destekledi (1483). Komşuları arasında dengeyi korumak ve yönetim bakımından dağılse de, fiilen Lorraine ve Bar düklüklerini birleştirmek suretiyle eyaletlerinin iç durumunu düzeltti. İkinci evliliğini Philippa de Gueldre ile yaptı ve ondan İyi Antoine (Lorraine dükü), Claude I (Guise dükü) ve Jean (Lorraine kardinali) dünyaya geldi. (L)

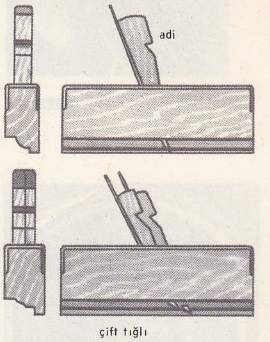

kordon rendeleri

RENÉE DE FRANCE (Blois 1510 - Montargis 1575'e doğr.), Ferrara düşesi (1534-1559). Louis XII ile Anne de Bretagne'ın ikinci kızıdır. Aralarında geleceğin Karl V'i [mart 1515'te] ile İngiltere kralı Henry VIII'in de bulunduğu birçok prensle nişanlandı ve sonunda Ferrara dükü (1528) Alfonso I'in oğlu ve ondan sonra tahta geçen mirasçısı (1534) Ercole II d'Este ile evlendi. İtalya'nın en parlak saray topluluklarından biri onun çevresinde toplanmıştı. Fransa'da dostluk kurduğu Marguerite de Navarre sayesinde Lefèvre d'Etaples'in öğrencisi olan Renée, Ferrara'da kendisine Reform'u benimseten yazar ve asilleri toplantılarına kabul ediyordu. Papanın müdahalesinden korkan kocası, protestanları Ferrara'dan kovdu (1550); ayrıca Henri II'ye başvurdu. Bunun üzerine Henri II, Fransa'daki engizisyon şefi Ory'yi ona yolladı. Ory, daha 1540'ta bazı kutsal törenleri reddetmiş olan düşesin mahkûm edilip tutuklanmasını sağladı (1554); ayrıca düşesin dostları da sürgün edildi (1554). Az sonra serbest bırakılan Renée, din sapkınlarıyle yeniden ilişki kurdu; din sapkınlığından vaz geçeceğine dair kendisine yemin verdiği Ferrara dukasının ölümü (1559) üzerine oğlu Alfonso II'nin düşman-

rendeler (teknol.)

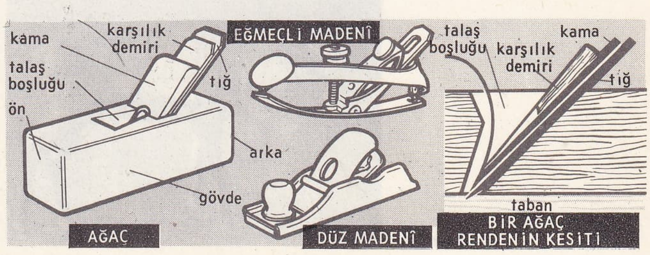

Johannot'nun «René» için illüstrasyonu

RENÉ I

RENÉE DE FRANCE
Corneille de Lyon'un eseri (1548'e doğr.) Versailles müzesi, Paris

lığından kurtulmak için Fransa'ya döndü (1560). Montargis'ye çekildi. Din savaşları sırasında protestanları destekledi. (L)

RENENS, İsviçre'de (Vaud kantonu) şehir; 10 700 nüf. Demiryolu kavşağı. Kimya sanayii. Metalürji. (L)

R.E.N.F.E., *Red Nacional de los Ferrocarriles Espanoles*'in (İspanya Millî Demiryolları idaresi) kısaltılmış şekli. (L)

RENFREW, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Renfrewshire), Clyde ırmağı kıyısında, Glasgow'un aşağısında; 17 100 nüf. Tersaneler. (L)

RENFREWSHİRE, Büyük Britanya'da idare blöümü, İskoçya Lowland'lerinde Clyde halicinin güney kıyısında; 356 840 nüf. Merkezi, *Paisley.* (L)

RENG i. Bk. RENK.

RENGA i. (şiir dizisi anlamında japonca k.). Japonya'da Eskiçağdan beri geçerli olan şiir türü.

— ANSİKL. Bu türde iki veya daha çok şair bir araya gelir, bunlardan biri irticalen bir distik söyler (tanka'nın şimo no ku'su [7 + 7 hece]), ona başka bölümler eklemek gerekir: benzer distikler veya haıku. *Renga*'lar eski antolojilerde ayrı bir tür meydana getirir; bu türün kuralları Kamakura döneminden sonra belirlendi; bu tür esas gelişimini Muromaçi döneminden sonra kazandı. Temayı ve başlangıcı kuran ilk bölüm oldukça kesinleşmiştir, yer ve mevsimle belirgindir; öbür bölümler çağrışımlarla birbirine bağlanır, gramer kuralları bu şiir çalışmasını zorlaştırır. (L)

RENGÂRENK blş. sıf. (fars. *reng-ā-reng*). Çeşitli renkleri olan, renk renk: *Yer yer güllerle süslü, meyvaları zemine dökülmüş dalları rengârenk cesim ağaçlarla gölgelik [...] geniş bir bahçedeyim* (Ahmed Rasim). *Çiçekler, kuşlar etrafında fevcafevc ü rengârenk* (Tevfik Fikret). [M]

Ren-Herne kanalı, Ruhr'da (Almanya) kanal; Duisburg'da Ren nehrinden başlar, Dortmund-Ems kanalıyle devam eder, Bevergern'de Mittellandkanal'a bağlanır. Transit trafiğindeki önemi dışında, maden kömürü ocaklarının ve Ruhr ağır sanayii merkezlerinden bir kısmının ulaşımını sağlar. (L)

RENGEYİĞİ blş. i. Kuzey yarımkürenin soğuk bölgelerinde yaşayan, her iki cinsi de boynuzlu, evcil veya yabanî memeli hayvan.

— ANSİKL. *Rengeyiği*'nin (*Rangifer tarandus*) boynunda çok kalın ve sarkık bir yele vardır; postu sert ve sık kıllarla kaplıdır. Boyu 1,20 m'yi, uzunluğu 2 m'yi aşmaz. Boynuzları kendine has biçimde dallı ve eğridir; boynuzların ana kolları uca doğru parmak gibi dallanır. Rengeyikleri likenlerle beslenir; likenleri boynuzlarıyle veya tırnaklarıyle karı eşeleyerek ortaya çıkarır, fakat iyi mevsimde bulduğu bitkileri yemekten de geri kalmaz. Gebelik süresi 230 gündür. Eskimolar bu hayvanları yarı yabanî halde yetiştirirler. Uzak Kuzey'deki halkın yegâne evcil hayvan kaynağı bunlardır. Hayvanın bütün kısımlarından (boynuz, post, kemik, et, kan, kiriş v.b.) yararlanılır. Canlıyken kas kuvvetinden (kızaklara koşma) ve sütünden faydalanılır. Laponya'da düzenli bir şekilde yetiştirilir. Kuzey amerika rengeyiğine *karibu* denir. Bu geyikler beslenmek için mevsimlik göçlere girişir. (L)

rengeyiği

REN nehri ve kıvrımlı kıyılarını genellikle kaplayan set set üzüm bağlarının görünüşü

RENGİN sıf. (fars. *reng* ve *-in*, sıfat yapma eki'nden *rengīn*). *Esk.* Boyalı, renkli.||*Mec.* Güzel, süslü: *Ey nağme-i rengînî rebab-ı hevesatın* (Tevfik Fikret). || İ. Kadın adı. (M)

RENİ, Sovyetler birliğinin Moldavya cumhuriyetinde (Besarabya), Tuna nehri kenarında, Prut çayının bu nehre karıştığı yerin biraz aşağısında yer alan kasaba. İkinci Dünya savaşından sonra Romanya petrol havzasından buraya bir boru hattı döşendi. (M)

RENİ (Guido). Bk. GUIDO *(il)*.

RENİÉ (Henriette), fransız arpçısı ve bestecisi (Paris 1875-ay.y. 1956). 1885'te, Paris konservatuvarının arp sınıfını birincilikle bitirdi; Th. Dubois ve Lenepveu'den beste dersleri aldı. Arp için birçok eser (*Efsane, Muziplerin Dansı, Balad*) ve bir konçerto besteledi. Olağanüstü bir arp virtüozuydu. (L)

RENİK sıf. (fr. *rhénique*). Kim. Renyumdan türeyen ReO_3 anhidriti ve buna tekabül eden H_2ReO_4 formülündeki asit için kullanılır. (L)

RENİN i. (ar. *renīn*). *Esk.* Bağırma, yüksek sesle inleme, haykırma. (M)

RENİN i. (fr. *rénine*). Biyokim. Hasta, kansız (kan dolaşımı bozulmuş) böbrek tarafından salgılanan enzim; yumacığın yanındaki hücrelerce salgılanır ve yüksek damar basıncı (hipertansiyon) mekanizmasında rol oynar.

— ANSİKL. *Renin,* atardamar basıncı üstünde tek başına etki yapamaz, plazmadaki tansiyon artırıcı bir maddeyle (karaciğerde oluşan alfa-2 globülin) ilişki kurar; alfa-2 globülin renin ile biraraya gelince inaktif bir dekapiptit'e dönüşür: hipertensin I veya anjiotensin I. Sonra bu cisim de hipertensin II veya anjiotensin II'ye dönüşür. Bir aktif oktapeptit olan bu madde kuvvetli damar büzücü etkisiyle atardamar basıncını artırır. (L)

RENK veya **RENG** i. (fars. *reng*). Işığın, kendi öz yapısına veya cisimler tarafından yayılma şekline bağlı olarak göz üzerinde yaptığı etki: *Hakikatte annecikler altın sarısı ve gök mavisinden başka renklerde de olabilirdi* (R.N. Güntekin). *Sonra dizlerden aşağıya çizmelerin üstüne dökülen, açık gümüş renginde bir çerkes mantosu yaptırdım* (Ş.S. Aydemir). *Bak! Dünya renkler içinde! / Bu güzel dünya içinde* (O. V. Kanık). || *Mec.* Görünüş, tarz, şekil: *«Hüsn-ü Aşk» devrin edebî hayatına yeni bir renk, yeni bir çeşni getirmiştir* (N. Araz). *Pek rengine aldanma felek eski felektir; / Zira feleğin meşreb-i nâsazı dönektir* (Ziya Paşa). || *Esk.* Hile, oyun, düzen: *Bülbül-i şurideye güller acep renk ettiler* (Baki).

— ÇEŞ. DEY. *Renk almak,* yeni bir renk kazanmak: *Mavimsi bir renk aldı.* || *Renk cümbüşü,* değişik renklerin oluşturduğu karışım: *Yalnız renk cümbüşünü değil, siyah beyazı öyle hünerle kaynaştırır ki* (Y. Z. Ortaç). || *Renk vermek* (veya *katmak*), neşeli ve canlı bir özellik kazandırmak: *Onun gelişi bu toplantılara bir başka renk verdi.* || *Renk vermemek* (veya *rengini belli etmemek*), duygu veya düşüncesini saklamak, açığa vurmamak: *Çok korkmasına rağmen renk vermedi.* || *Rengi atmak* (*kaçmak* veya *uçmak*), solmak: *Elbisenin rengi attı.* Korku, heyecan v.b. durumlarda benzi sararmak: *Hatçe'nin rengi attı* (Yaşar Kemal). || *Rengi çalık,* solmuş, solgun. || *Rengi çalmak,* renk bakımından benzemek: *Rengi sarıya çalıyor.* || *Rengi değişmek,* eski durumunu yitirip yeni bir nitelik ve anlam kazanmak: *Sizi uzun, ince vücudunuzla, menekşe gözlerinizle karşımda görünce her şeyin rengi değişti* (R. N. Güntekin). || *Rengi tutmak* (veya *uymak*), renk tonları birbirine benzemek: *Bu iki kumaşın rengi birbirini tutuyor.* || *Renkten renge girmek,* çok utanarak kızarıp bozarmak, sıkılmak: *Nuri efendi renkten renge girerek: — Ne oldu anne, çabuk söyle* (H. R. Gürpınar).

— *Esk. Reng-âmiz,* renk renk, çeşitli renklerde: *Ekseri rengâmiz şal ve harirden serbendler sarınıp...* (Naima). || *Reng-âver,* hileci, düzenci, dalavereci.

— Bot. *Bitkilerin renkleri.* Bk. ANSİKL.

— Boyacılık. *Çevre renkleri,* belirli bir yerin değişik yüzeylerine görüş rahatlığını sağlamak amacıyle vurulan, genellikle boyalar aracılığıyle elde edilen renk. || *Görevsel renkler,* belirli bir çalışma yerinin değişik yüzeylerine, çalışanların görüş rahatlığını arttırmak, yorgunluklarının azalmasına katkıda bulunmak ve üretimlerinin verimini çoğaltmak amacıyle vurulan ve genellikle boyalar aracılığıyle elde edilen renk. || *İşaret* veya *güvenlik renkleri,* çalışma yerlerinde, değişik yüzeylere, çalışanların dikkatini belirli tehlikelere çekmek, gidiş-geliş yollarını göstermek ve özellikle güvenlik aracılığıyle elde edilen renk. Bk. ANSİKL.

— Ed. ve G. santl. *Yerel renk,* bir milletin, bir dönemin medeniyetini, orijinal niteliklerini hatırlatmağa yarayan kavramlar bütünü. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Renk giderici,* bazı maddelerin rengini kaybetme özelliği taşıyan kimyasal madde. (Bu renk giderme, ya boyarmaddenin soğurulmasından [hayvanî kömür] ya da bir redoks tepkimesinden [renk giderici klorürler] ileri gelir.)

— Metalürji. *Meneviş* ve *tav renkleri,* ısıtma sırasında çelik parçaların aldığı değişik renk tonları. Bk. ANSİKL.

— Mus. *Rengi dil,* türk musikisinde bir makam. Bk. ANSİKL.

— Opt. Bk. ANSİKL.

— Oyun. İskambil kâğıtları üzerindeki dört değişik işaret; genel olarak iki renkten meydana gelir: kırmızı ve siyah (sinek, karo, kör, pik). || *Renge oynamak,* rulette, kırmızı veya siyaha para basmak.

— Petr. Bk. ANSİKL.

— Res. Renklerin bir tablo içindeki dağılımı, renk uyumu: *Rubens'in, Tiziano'nun, Claude Lorraine'in rengi.* Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Renk giderme,* işlenmiş ürünü istenen renge getirebilmek için, bir üründeki tabiî pigmentlerin veya renkli ayrışma maddelerinin yok edilmesi. Bk. ANSİKL.

Foto. Encyclopedia Americana; X, Giraudon, New York Zooloji parkı (LAROUSSE)

GİRİŞİM RENKLERİ

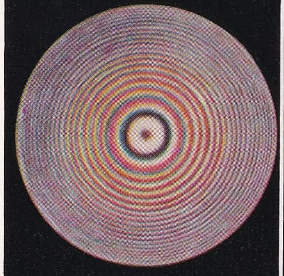

Newton halkaları

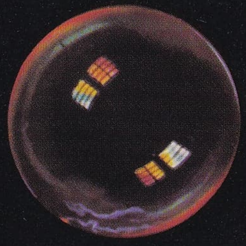

sabun kabarcığı

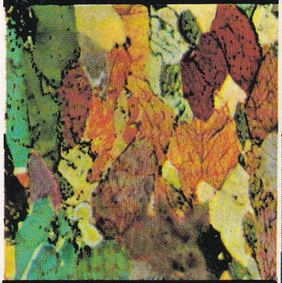

amfibol billûrları

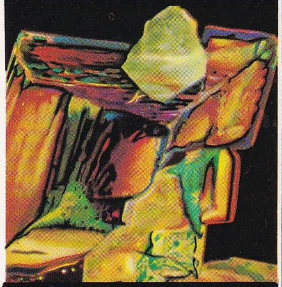

potasyum klorat billûrları

KROMATOGRAFİ
iki boyutlu kâğıt üzerinde

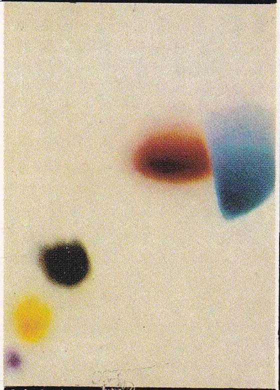

lekelerin renginden madenlerin cinsi anlaşılır: demir (mavi), uranyum (kahverengi), bakır (siyah), kurşun (sarı), baryum (mor)

yayım tayfı

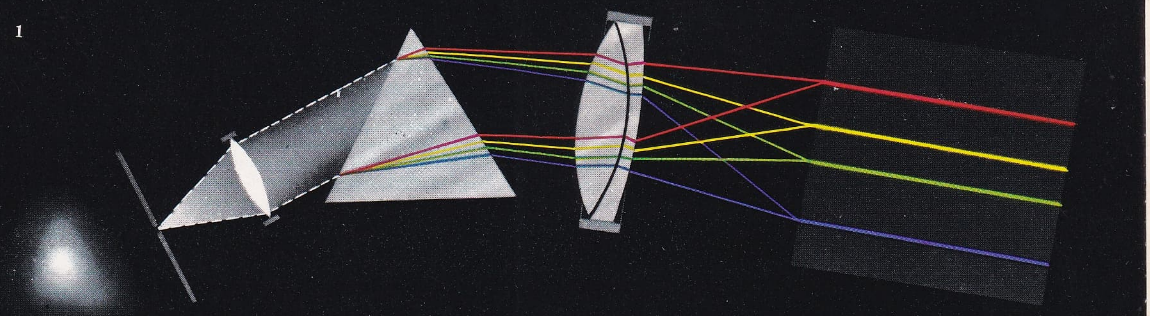

soğurma tayfı

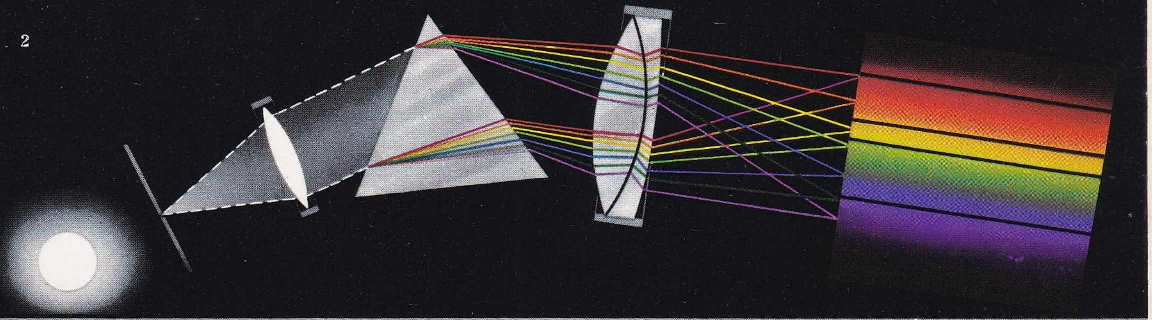

belirtici çizgileriyle güneş tayf diyagramı

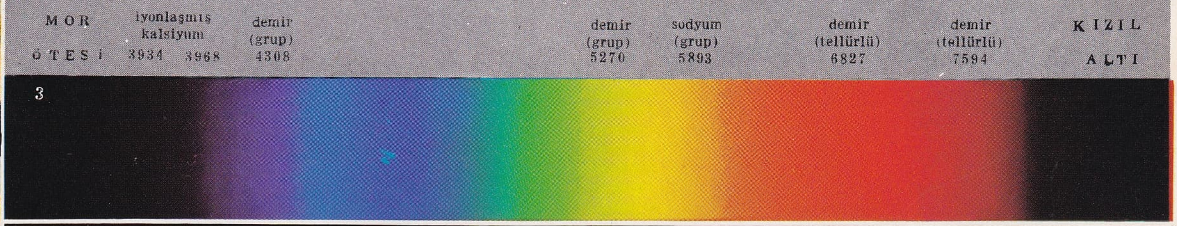

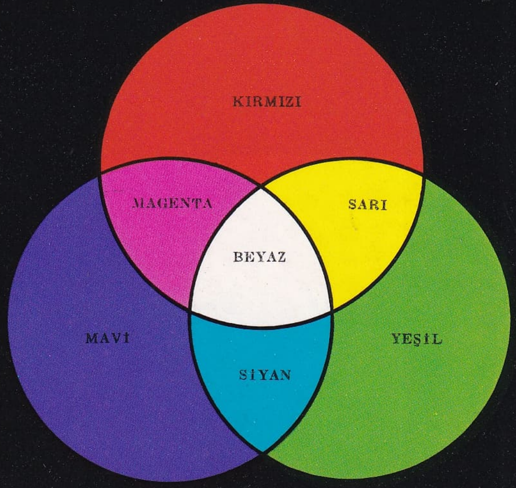

katmalı bileşim

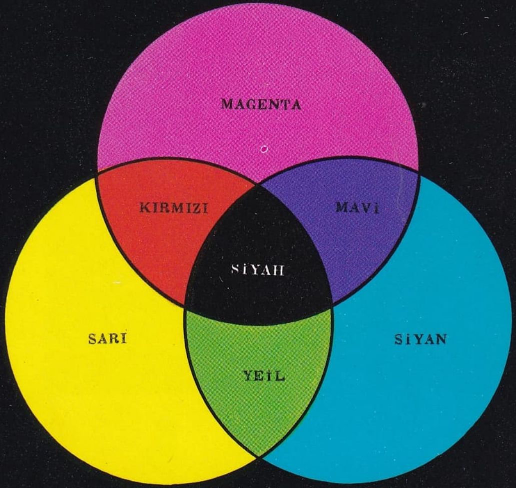

çıkarmalı bileşim

Yayım tayfları. Akkor durumunda bir cisim veya sıvının çıkardığı ışık, bir mercek (veya bir demet) tarafından ayrıştırılınca, kesintisiz bir renkli tayf verir; aynı olay, çok yüksek basınç altındaki gazlarda da görülür. Isısal veya elektriksel uyartıya uğrayan bir gaz, bu gazı belirleyici parlak çizgilerden meydana gelen kesintili bir tayf verir (şekil I).

Soğurma tayfları. Bu gaz, kesintisiz bir tayf yayımlayan çok parlak bir cisim önünde gözlemlenirse, aynı çizgiler bu sefer siyah olarak görünür (şekil 2).

Yıldız tayfları. Herhangi bir yıldız veya Güneş, merkezinden gelen kesintisiz bir renkli tayf verir; ayrıca, bu tayf'ın üstünde, yıldız atmosferinin soğurmasından ve yer atmosferini geçmeden meydana gelen koyu çizgiler seçilir. Şekil 3'te, belirtici siyah çizgileriyle birlikte güneş tayfının bir şeması verilmiştir.

RESSAM RENKLERİ

limon sarısı · demir sarısı · toprak sarısı

narçiçeği · karmen · toprak kırmızısı

kobalt mavisi · deniz mavisi · prusya mavisi

veronese yeşili · japon yeşili · zümrüt yeşili

tabiî siena · yanık siena · koyu siena

TABİATTA RENKLER

Macao papağanı

urania rapheus (Madagaskar)

caladium yaprakları

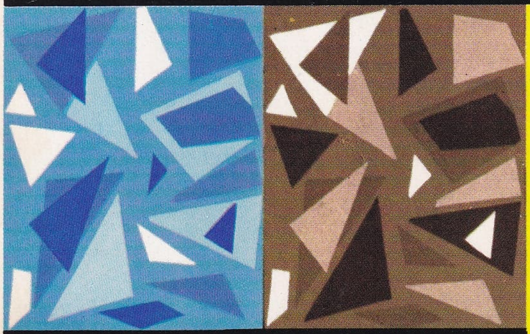

ton üstü ton armonileri

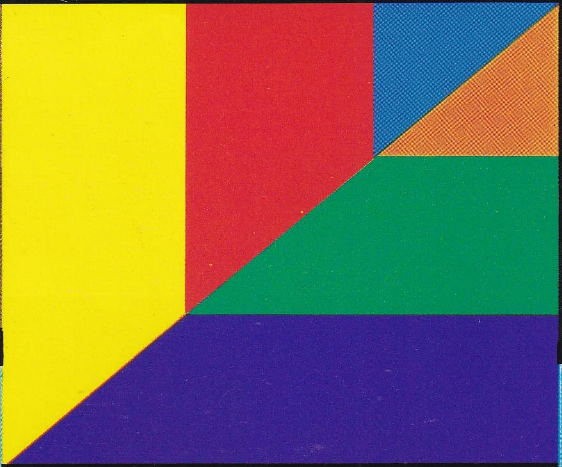

ana renkler ve tümleyicileri

yanardağ püskürmesi: 1955'te Etna

ayırtı armonileri

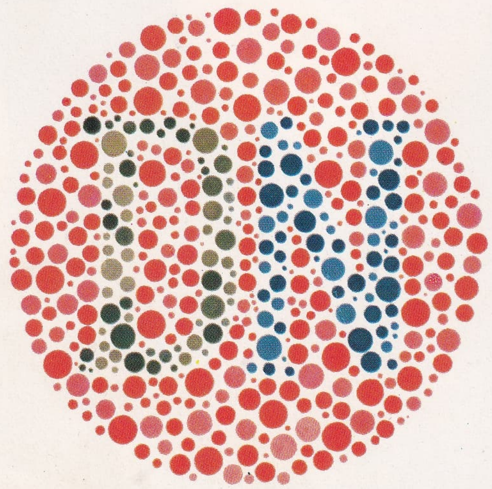

Renk körlüğü. Bu levhada, sağlam göz, D ve N harflerini seçer; Dalton hastası yalnız D harfini görür; Seebeck - Nagel ve Balfour tipi göz hastaları yalnız N harfini seçebilir.

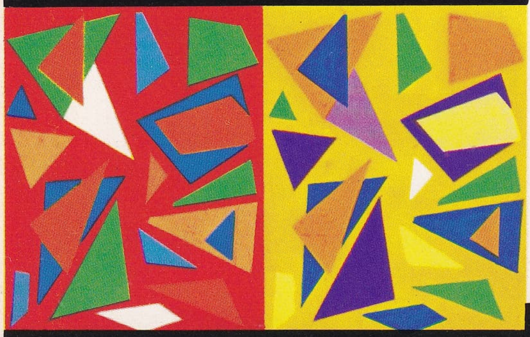

sert karşıtı armonileri

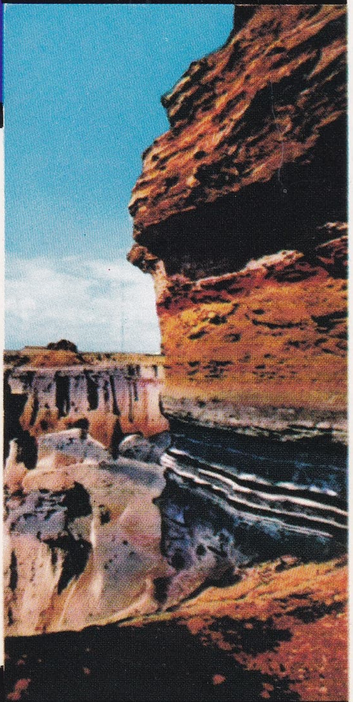

Colorado'da Büyük Kanyon

Foto: Scaïoni, Haroun Tazieff, Abbott - Rapho (LAROUSSE)

— Teknol. *Ana renk*, boyacılıkta, diğer renklerin türediği renkler.

— Tekst. *Renk sağlamlığı*, bir kumaş boyasının çeşitli etkinlere dayanma niteliği. (Tekstil boyalarının renk sağlamlıkları çeşitli usullerle denenmiş ve her boyanın ışığa, suya, asitlere, deterjanlara, dinklemeye deniz suyuna v.b.lerine karşı direnci ayrı rakamlarla belirtilmiştir.) || *Sağlam renk*, zamanla solmayan renk. || *Zayıf renk*, kumaş üzerinde iyi tutunmayan ve kullanıldıkça veya yıkandıkça solan renk.

— ANSİKL. Bot. *Bitkilerin renkleri.* Bitkilerde klorofilden ileri gelen yeşil renkten başka, en çok renkli olan kısımlar üreme organlarıdır (çiçek ve meyve).

Bununla beraber, yaprak ve sap gibi diğer organlarda ve asalaklı kısımlarda değişik renklere rastlanabilir (begonia rex, coleus, firfiri kayın ve bazı mazılar).

Yaprak tamamen düşmeden önce klorofil kaybolur, sarı ve kırmızı gibi diğer boyalar ortaya çıkar ve ormanlara sonbahar rengini verir.

Suyosunlarının rengi doğrudan doğruya bunların su altında yaşadığı derinlikle ilgilidir ve sınıflandırılmalarına esas teşkil eder. Mantar sporlarının rengi çok önemli bir özelliktir. Sporlar beyaz, pembe, esmer ve siyah olur.

— Boyacılık. Ön planda oynadığı estetik rol dolayısıyle, bir boya tabakasının rengi, kullanan için temel bir nitelik taşır. Buradan bir boya fabrikasında çalışan *renk* uzmanının yaptığı işin önemi anlaşılabilir. Bu kişinin görevi, firmanın imal ettiği temel renklerinden meydana gelen paleti ortaya çıkarmak ve sözü geçen renklere karşıt renkler bularak, bunları, mümkün olduğu kadar mükemmel bir yapım düzgünlüğü içinde, çeşitli hammaddeleri kesin sınırlarla tanımlanan oranlarda kullanarak, istek üzerine imal etmektir. Bir kuru tabakanın rengi (az veya çok parıltılı), katı maddelerin (doku boyası ve yükümü maddeleri) ezilme inceliğine, katı maddelerin kendilerine has niteliklerine (boyama, kaplama), asıltı ortamının renk ve tabiatına bağlıdır. Renklerin nispî ölçüleri, laboratuvarlarda değişik modellerdeki renkölçerler yardımıyle yapılmaktadır.

— Ed. Resim terimlerinden olan *yerel renk* deyimi, ancak romantik devirde tiyatro üstüne yapılan tartışmalar sırasında edebî bir anlam kazandı (1809'dan sonra B. Constant'da: *Réflexions Sur la Tragédie de Wallstein* [Wallstein Trajedisi Üstüne Düşünceler]). Saint-Evremond veya Racine'de (*Bafazet*'nin önsözü), daha sonra Voltaire'de trajedilerin sahneye konuşu sırasında eski töreleri doğru olarak yansıtma kaygısı varsa da Chateaubriand'ın (*Les Martyrs* [Din Şehitleri]), W. Scott'un yazdığı romanların ve tarihçilerin yaptığı (A. Thierry, Michelet) çalışmaların etkileriyle medeniyetler veya tarih devirleri arasındaki farkların modern anlamda kesinlikle belirlenmesi için XIX. yy.ı beklemek gerekir. Romantik dramın tutkularından biri, geçmişin gerçeğe uygun bir tablosunu çizmekti; kişilerin psikolojisinde olduğu kadar töre veya dekorun çizilmesinde de (*Cromwell*'in önsözü) yerel renge uymak gerekirdi. Bu tarihten sonra dramatik gerçeğin en eski şartlarından biri haline gelen yerel renk, aynı zamanda tarihî veya egzotik romanın ve tasvirî veya epik şiirin (Leconte de Lisle'in *Poèmes Antiques* [Eskiçağ Şiirleri], V. Hugo'nun *La Légende des Siècles* [Yüzyılların Efsanesi] adlı eserleri) başlıca çekici yanı oldu. Günümüzde bir kavram, üstünde uzun süredir tartışılmasına rağmen edebiyat sanatının temel unsurlarından biri olarak ortaya çıkar; bu unsurlar, yazarlara göre, bazen insanın farklı yanlarını, bazen de tersine bütün insanlıkta ortak olan bazı özelliklerin, görüntülerin dışında süreliliğin değerini ortaya koyar.

— Metalürji. Bir fırında veya bir demirci ocağında, hava temasında tedricî olarak ısıtılan bir çelik veya demir lama, sıcaklık yükseldikçe, *meneviş renkleri* denilen aşağıdaki renk tonlarını alır: 260°C'ta açık saman sarısı; 280°C'ta saman sarısı; 300°C'ta kehribar rengi; 305°C'ta kahverengi; 310°C'ta güvercin boynu; 320°C'ta mavi; 336°C'ta gri-mavi; 350°C'ta yeşil; 360°C'ta gümüşî gri; 400°C'ta kurşunî. Bu meneviş renkleri donuktur. Isıtmaya devam edilirse, bir süre sonra, *tav renkleri* denilen aşağıdaki renk tonları elde edilir: 570°C'ta koyu kırmızı; 635°C'ta koyu kiraz kırmızısı; 746°C'ta kiraz kırmızısı; 843°C'ta açık kiraz kırmızısı; 900°C'ta turuncu; 940°C'ta açık turuncu; 996°C'ta sarı; 1080°C'ta açık sarı; 1200°C'ta beyaz. Demirciler eskiden, çeliklerin sıcaklık derecesini anlamak için bu renk değişimlerinden yararlanırlardı. Bugün sanayide, yüksek sıcaklıkların ölçülmesine yarayan çok hassas âletler vardır.

— Mus. *Rengi dil*, neveser birleşik makamının acemaşiran - *fa* perdesindeki şeddidir. Güçlüsü, beşinci derece olan çargâh -*do* perdesidir. Donanıma *si* ve *mi* koma (d), *la* ve *re* bakıye (♭) bemolleri konulur. Seyri, inici çıkıcıdır. Dizisinde nisebi şerife sayısı 6 olduğu için gizli mütenafirdir. Orta sekizlideki sesleri pesten tize doğru, acemaşiran, rast, zengüle, segâh, çargâh, hicaz, dik-hisar ve acem tertibindedir. Bu makama örnek olarak Halis Beyin *Yürük Semai*'si, Sadettin Arel'in iki *Saz Semai*'si, iki *Durak*'ı ve iki *Gazel*'i gösterilebilir.

— Opt. Bazı eskiçağ düşünürlerinin sandıkları gibi renk, cisimlerin özgül ve maddesel özelliklerinden biri değildir. Cisimlerin kendilerini aydınlatan ışığa göre renk değiştirdiğini Epikuros daha o zamanlar fark etmiş ve buradan, cisimlerin kendiliklerinden renkli olmadıkları sonucuna varmıştı. Descartes ve Boyle da bu görüşe katılmışlar, fakat renk teorisi ilk defa Newton tarafından, *Optik İnceleme* (Opticus) adlı kitabında açıklanmıştır. Güneş ışığı karmaşıktır; *dalga boyları* ve *kırılma* indisleri farklı sonsuz sayıda ışınımdan meydana gelir; bu durum, güneş ışığını bir prizmadan geçirerek elde edilen *güneş tayfı*'nın analizinde kolayca görülebilir. Newton güneş tayfında yedi renk ayırt etti: mor, lâcivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu, kırmızı. Gerçekte, bir renkten öbürüne geçiş, ara ışınımlar sayesinde fark edilmez bile.

Demek ki, bu ışınımların tümünü alan bir yüzey hepsini olduğu gibi yansıtırsa, söz konusu yüzey *beyaz*'dır denir; fakat bir kısmını yutup, yalnız geri kalanları yansıtırsa, yansıyan ışınımların birleşmesinden doğan bir renklenme ortaya çıkar. *Siyah* cisimler ise, gelen ışığın hepsini yutar. Kırmızı bir cismin rengi kırmızılar hariç bütün ışınımları yutarak alıkoymasından veya hiç değilse, öbür ışınımları kırmızılardan daha büyük oranda yutmasından ileri gelir.

Eğer bütün ışınımlar eşit oranlarda yutulursa, cisim gri gözükür.

Şu halde renk, maddenin ışık üzerine etkime tarzından başka bir şey değildir veya Tyndall'ın ifadesine göre ışığın uğradığı *işlem*'in sonucudur. Çeşitli ışık kaynakları farklı ışınımlar yaydığına göre bir cismin rengi kendisini aydınlatan ışık kaynağıyle değişir. Meselâ nesnelerin gün ışığında ve elektrik ışığında değişik renkte görünmesi bundan ileri gelir. Mavi bir nesne karanlık bir odada bir mum ışığıyle aydınlatılırsa, mavi olarak değil de solgun beyaz bir renkte gözükür. Sarı sodyum ışığı tutulan insan çehreleri, ölü yüzü gibi kirli-sarı bir renk alır.

Saydam cisimlerin, sadece bazı ışınımları geçiren filtre rolü oynaması da bu yüzdendir ve yayılan ışığın rengi, cisimden geçen ışınımlara bağlıdır.

Basit, bileşik, tamamlayıcı renkler. Basit renkler, her biri ayrı bir frekans veya ayrı bir dalga boyu ile belirlenen tayf ışınımlarıdır; bu ışınımların dalga boyu 0,4 mikron (mor) ile 0,8 mikron (kırmızı) arasında değişir. Basit renkler ikinci bir prizmadan geçerken yeniden ayrışmazlar. Birbirleriyle birleşerek, *bileşik renkler* denilen çeşitli renkleri verirler. Karıştıkları zaman beyaz hissini uyandıran renklere de *tamamlayıcı renkler* denir. Helmholtz, farklı ışınımlar aynı yerde kesişecek şekilde birçok tayfı üst üste getirerek, birçok rengin karışmasından elde edilen rengi incelemişti. Newton ise özel bir âlet kullanıyordu (*renk çemberi*). İkişer ikişer gruplaşmış tamamlayıcı basit renkler şunlardır: mor, yeşilimsi sarı; lâcivert, sarı; mavi, turuncu; yeşilimsi mavi, kırmızı.

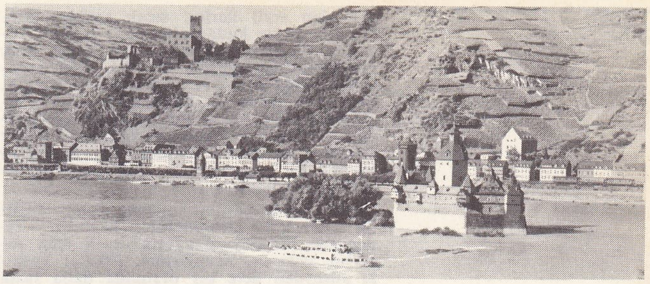

REN nehri
Kaub (Pfalz) yakınında

Renk kontrastları. Yan yana gelmiş iki renk karşılıklı olarak birbirini etkiler. Chevreul, iki renkli bandı yan yana koyarak yaptığı deneylerden şu sonuçlara vardı: 1. renklerden her birinin tonu, öbürünün tamamlayıcı rengiyle karışarak değişir; 2. yan yana konan renkler tamamlayıcı renklerse, her biri daha canlı ve saf görünür; 3. bir renk beyazın veya siyahın yanına getirilirse, tamamlayıcı renginde bir haleyle çevriliymiş hissini verir ve daha canlı görünür; 4. iki renk arasında belli bir mesafe bulunsa bile, yine aynı etkiler az da olsa meydana gelir.

REN nehri
üzüm bağı için sırık plantasyonu

Gölgelerin rengi bu yoldan açıklanabilir: bir mumun (alevi kırmızı-turuncudur) verdiği gölge maviye çalar. Ressamların iyi bildiği bu özellikler, yeni-izlenimcilik akımına temel olmuştur. Kuvvetli bir ışıkla aydınlatılmış renkli bir nesneye dikkatle baktıktan sonra, bütün öbür nesnelerin belli bir süre, ilk nesnenin tamamlayıcı rengiyle değişikliğe uğramış renkte görülmesi olayına *art arda kontrastlar* denir. *Renk gamı.* Renklerin de tıpkı sesler gibi bir gamı, yani tabiatın verdiği bir bağıntı düzeni vardır. Bu gamda prizmanın yedi rengi yer alır: mor, lâcivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu ve kırmızı. Bu yedi renk arasında ana renk kabul edilebilecek üç renk vardır; bunlar sarı, kırmızı ve mavidir. Resim dilinde her renk bir *ton* olarak adlandırılır. Kendi temel tonunun çevresinde toplanmış tonların hepsine birden *ton yelpazesi* denir. Gam, müzikte neyse resimde de odur; yani yedi tonun kendilerine has bir sıra ve bağıntı içinde biraraya gelmesidir. Bu gam, kendi bileşim yönünden değilse bile, tonların açıklık-koyuluk dereceleri veya tonların yan yana getirilmesiyle elde edilebilen renk bileşimleri yönünden sonsuza kadar değişebilir. *Girişim renkleri*. Bk. GİRİŞİM.

— Petr. Renk, rafine edilmiş petrol ürünlerinin en önemli niteliklerinden biridir; ürünün içindeki yabancı maddelerin varlığı en kolay şekilde renginden anlaşılır. Nitekim özel benzinler, tıpta kullanılan yağlar ve bazı kerozenler «su beyazı» yani su gibi duru olmalıdır; dizel yağı uçuk sarı, yağlama yağları biraz daha koyu sarı renkte olursa kalitelidir. Buna karşılık, hidrokarbonlu yakıtların çoğu, kolayca tanınabilmesi için sunî olarak boyanır. Petrol ürünlerinin rengi, bir renkölçerle tespit edilir.

— Res. Renklerden yararlanabilmek için değişik renklere özgü ışıldama yeteneğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu renklerden bazıları, bitişik tonlara bulaşacak bir ışın saçımı gücüne sahiptir. Mavi, diğer renklerden daha çok, komşu renklerle aynı titreşime girerek onların rengini bozar; kırmızının yanında ise bu rengi morlaştırır; sarının yanında ise yeşilleştirir; beyazın yanında renklenmesini sağlar. Gözümüz en fazla mavi karşısında hassastır. Göz, mavi ton serisi içinde 1/205'ten 1/288'e kadar varan bir ışık şiddeti farkını algılayabilir, oysa kırmızı için bu ışık şiddeti farkı, 1/16'dan 1/70'e kadardır. Bu durumda kırmızının derecelenmeleri, mavininkine oranla daha az görülebilir niteliktedir. Gerçekten de, aydınlığın artmasıyle meydana gelen göz kamaşması mavide, kırmızıdan daha çoktur. Şüphesiz bu renk özellikleri, bir hareketten edindiğimiz duyuma benzettiğimiz duyumların kaynağını meydana getirir. Renkler, bizde bir mekanizma etkisi yaratır; ilerler veya geriler. Soğuk renkler (maviden mora ka-

dar olan seri) ilerler; sıcak renkler (kırmızıdan yeşile kadar olan seri) geriler. Pilinius, «neşeli» renkleri, «ağır başlı» renk gruplardan ayırıyordu. Goethe, renk gruplarını «olumlu» ve «olumsuz» olarak, Fechner «etken» ve «kabul eden» olarak sınıflamıştı. Renklerin bu mekanizması, gözde bir üçüncü boyut etkisi yaratacak kadar tesirlidir ve renkli bölümlerinin değiştirilmesiyle bir kompozisyonu değişikliğe uğratmak mümkündür.

Tonlar, aynı çarpma gücüne sahip değildir; etkileri niceliklerine bağlıdır. Eşdengede bir duyum yaratabilmek için, sarı bir yüzeyin, dengelemek istediği kırmızı yüzeyden üçte bir oranında daha fazla alan kaplaması gerekir. Charles Henry, sarının asgarî algılanabilir mutlak şiddetinin 27 katının duyumuna eşit bir duyum yaratmak için, mavinin asgarî algılanabilir mutlak şiddetinin 100 katının gerektiğini hesaplamıştır. Öyleyse verici kaynağın boyutları, doygunluğun temel unsurudur. Başka bir deyimle, geniş bir mavi yüzey, aynı maviye sahip daha küçük bir yüzeyden daha mavidir. Aynı şekilde hava perspektifi meselesi de doygunluk meselesine bağlıdır. Alacalı bir nesneden meselâ renkli bir örnek kartından yavaş yavaş uzaklaşılırsa, kartın üzerindeki lekeler, kimliklerini kaybedinceye kadar gittikçe ufalan görüntüler sunarak yavaş yavaş daralır ve birbirleri üstüne taşar. Oysa böyle bir örnek kartında, birçok unsurun tamamlayıcı renklere sahip olmaması imkânsızdır; öyleyse bunlar birbirini ortadan kaldıracaktır; başlangıçtaki alacalılık, tamamlayıcı renklere sahip olduğu oranda çeşitliliğinden kaybedecek ve lekeler ne kadar darsa bu kayıp o kadar tam ve çabuk olacaktır. Buradan, dekoratörlerin sanatı bakımından önemli bir sonuç çıkarılabilir. Bu sonuç uzaktan kimliklerini ve tonlarını koruyan yüzeylerin, sadece tek renkli yüzeyler olduğudur. Ayrıca titreşimleri yayan yüzeyin düz ve parlak olması gerekir. Aksi halde ışık, maden, kil veya kumaş gibi çoktaneli bir yüzeye çarparsa, renkli ışımalar, düzensiz bir şekilde dizilmiş pek çok küçük yüzeyden önemli miktarda saptırılacak; istenilen tarafa değil, bu sayısız yansıtıcı tarafından her yöne gönderilecek ve yansıyan ışınlar, değerlerini düşüren küçük gölgeler yüzünden zayıflayacaktır. Gerçekte de, rengin değeri saf renge karıştırılmış beyaz ve siyah renk vasıtasıyle tedricen belirlenen sapmadır. Beyazın etkisi altında buna, «yıkanmış» veya «kopmuş», siyahın etkisi altında ise «indirilmiş» denir. Değer, bir renk karışımını ifade eden «nüans»tan farklıdır. Ancak, bu tanımlamalar renklerin temel fenomenolojilerine değil, kullanılmalarına aittir.

Bununla birlikte, bir cisim tarafından yansıtılan belli bir tayf parçası ve enerjinin geçici bir durumu olan ve insan gözleri gibi değişken organizmalar tarafından algılanan renk, hiç olmazsa yaklaşık olarak tanımlanabilir. Fizik analiz bile, fizikçiler ve kimyacılar tarafından olduğu kadar, ressamlar, boyamacılar ve boyacılar tarafından da kabul edilen (1671 Colbert yönetmeliği ve eski korporatif tüzükleri) genel terimlere dayanmaktadır. Bu genel kabullerin, bir temel renk üçlemesini (mavi, kırmızı ve sarı) varsaymaları dikkat çekicidir. Bu renklerin iki, üç v.b. yanlı bileşimleri çok geniş bir ton türemesini sağlar. Renklerin kullanılmasını düzenleyen sistemler de aynı şekilde bir üçleme üzerine kurulmuşlardır. Delacroix kendine, her biri üç temel renkle ayrılmış, 120 derecelik üç kısma bölünen çember şeklinde bir kadran yapmıştı. Çemberin bu üç parçasından her biri iki yanlı bir tonla ikiye ayrılıyor ve böylece meydana gelen bölümler de bileşik tonlarla bölünüyordu. Üstat bu yolla, tam karşıtlığı yani, tamamlayıcı renkleri bulmasını sağlayan güvenilir kılavuzlar elde etmiş oluyordu. Chevreul'ün Gobbelins halı yapım evleri için yaptığı renk çemberinde de aynı ilke uygulanıyordu; üç parçadan her biri, kavuniçi, erguvan ve yeşille ve üçüncü bileşimlerle 720 bölüme ayrılıyordu. Diğer yandan çember, siyahın on değeriyle art arda indirilmiş on eşmerkezli bölgeye ayrılıyordu. Bilgin bu yolla, 14 400 ton elde ediyordu. Ama bu rakamın sınırlı olmasından başka, Chevreul'ün sisteminde bazı renklere hiç yer de verilmemişti. Chevreul, bunları *nitens* diye adlandırmıştır. Charles Henry ise, bir tondan diğerine geçiş bölümlerinden meydana gelen bir renk çemberi üstünde kullanılabilir bir «estetik ileti» yaptı. Fakat bütün bu kullanma metotları *boyayıcı maddeler*'e uygulanmıştır ve renkli ışıklar fenomenolojisi ile ilgili değildir.

Gerçekte, ressamın üç temel rengi, fizikçinin temel renkleri değildir. Göz siniri, kırmızı, yeşil ve morun yani görüntünün temel bölümlerinin uyandırdığı duyumu iletir. Gerçekte, Young'ı ve sonra Helmholtz'u bu sonuca götüren analizler, daha sonra, morun yerine maviyi koyan Maxwell tarafından kabul edilmemiştir. Héring, kırmızı, yeşil, sarı ve maviden meydana gelen dört temel renk kabul etmekte ve böylelikle Leonarda da Vinci'nin optiğine katılmaktadır. Renk etkileri, insan ağtabakasının dört konisi tarafından alındığına göre, organın bazen bir alanı, bazen diğer bir alanı dış uyartıdan etkilenmektedir. Işık şiddetinin en çok olduğu kadar en az bulunduğu sırada da gözün, bazı önemli farkları algılayamaması yaptığı değerlendirmelerin kesin olmayışını yeterince açıklamaktadır. Çok aydınlık olduğu zaman nesneler bize çok açık, buna karşılık, loş ışıkta nesneler en koyu olanlar kadar koyu gözükmektedir. Gözümüzde, doygunluk ışıklılığa bağlanmaktadır.

Rengin bu gücü duyarlığımız üzerinde büyük etki yapmaktadır: renk canlı varlıkların fizyolojisini bile şartlandırır. İnsan, renklerin psiko-fizyolojik etkilerini duymaktadır: mavi bir ortam yatıştırıcı, kırmızı bir ortam dürtücüdür. Bazı çizgisel üstünlüklere sahip oldukları zaman renkler, yasaklayıcı veya güç arttırıcıdır. Charles Henry renklerin «zevk veya engelleme duygusu» uyandırdığını söylemektedir. Konuşma dili, renklerin bu özelliğini «kaçıcı» tonlar ve «çekici» tonlar ayırımını yaparak belirtir.

Bu deneysel görüşler üstüne bir doktrin kurmak mümkündür. Goethe kendiliğinden, morla sevinç fikrini, kırmızıyla güç fikrini, koyu mavi ile sükûn ve soğukluk fikrini birleştirirken ve yeşile çekicilik fikrini, canlı sarıya gülünç fikrini, açık sarıya soylu fikrini bağladığı zaman gerçeği ortaya koyuyordu. Aynı şey çağlar boyunca ve yerlere göre, değişik renklere atfedilen ve genellikle çelişen anlamlar için de geçerlidir. Ortaçağda sarı lânetlilerin, yeşil âşıkların rengi değil midir? Rimbaud'nun sonesinde renklere bağlanmış seslilerin sembolizmi sadece edebî bir buluştur. Buna karşılık, tedavi ve koruma alanında gerçek bir renk kullanma tekniği uygulanmıştır. Daha 1913'te, bir fransız hekimleri meclisi, hastahane salonları duvarlarının, bölümlerine uygun olarak boyanmasını öğütlemekteydi: «coşkunlar için mor, umutsuzlar için kırmızı, ağır kanlılar için sarı»; aynı zamanda okulların yeşile, kışlaların kavuniçiye boyanmasını da tavsiye etmekteydi. Sanayi bugün renklerin özelliklerinden, gerek işçilerin dikkatlerini kolaylaştırıp yorgunluklarını azaltmak, gerekse her türlü tehlikeyi işaret ederek kazaları önleyebilmek amacıyle yararlanmaktadır. Ford fabrikalarında önlerinden ateşler fırlayan madenî parçalar, yanan gazın mavisinin karşıtlık yapabilmesi için kavuniçiye boyanmıştır. Bazı renkler, bugün, işaret olarak evrensel bir uygulama görmektedir: sarı şeritler mekanik bir tehlikeyi, kavuniçi şeritler termik bir tehlikeyi belirtmekte; yeşil haç yardım istasyonunu, canlı kırmızı bir fon yangın malzemesini işaret etmekte, mavi şekiller dikkat çekmek için kullanılmaktadır. Renk kullanılmasının kurallara bağlanmasından bu yana, iş kazalarında hafif bir azalış ve verimde büyük bir artış kaydedilmiştir. Diğer yandan mimarî, kendi yönünden, renkleri sadece zevklerin tatmini için değil fakat aynı zamanda, psiko-teknik amaçla da kullanılmaktadır.

— Sanay. Yağlı maddelerin bileşiminde, üretim sırasında hammaddeye uygulanan aşırı ısıtmanın etkisiyle meydana gelen renkli maddeler bulunur. *Renk giderme*, ya renk açıcı topraklar veya etkinleştirilmiş kömür üzerine soğurma ya da kimyasal etki (karbonlaştırma, yükseltgeme veya indirgeme) yoluyle uygulanır. Yemeklik yağlar için özellikle yüze soğurma metotlarından yararlanılır; katı ve sıvı sanayi yağları, özellikle donyağlar için sodyum klorit kullanılması hızla yayılmaktadır.

Tekstil sanayiinde, gerek kumaşları beyazlatmak, gerek kendisi renksiz olduğu halde yabancı maddelerle kirlenmiş organik eriyikleri arıtmak için renk giderme etkenlerine başvurulur. Bk. BEYAZLATMA, RAFİNERİ.

Basmacılıkta, bazı desenler renk gidermeyle elde edilir; top halinde tek renk boyanmış bir kumaşa, buharlaşma sırasında elyafa zarar vermeden boyarmaddeyi yokeden *renk sökücü* bir karışımla desen verilir. Böylece renkli fon üzerinde beyaz bir desen elde edilir.

Renk sökücü olarak ya yükseltgen (potasyum veya sodyum klorat, hipokloritler, nitratlar v.b.) ya da indirgen maddeler (çinko klorür, glikoz, sodyum hidrosülfit) kullanılır. Işık da renk giderici olarak etki eder; özellikle anilin türünden boyarmaddelerle elde edilmiş renkler üstünde etkilidir. Sülfüröz asit de çok etkili bir renk gidericidir.

Petrol ürünlerinin rengini gidermekte, ya sülfürik asit, ya da genellikle emici topraklar (tabiî veya etkinleştirilmiş) kullanılır. *Perkolasyon* metodu, yağı bir kuleden geçirdikten sonra, tekrar kullanmak üzere emici toprağı silindir biçiminde bir döner fırında kavurmağa dayanır. Daha yeni olan *temas* metodunda ise, toprak ve yağ sıcakta karıştırılır, sonra döner bir tambur veya özel bir filtreyle süzülür.

◆ **Renk renk** sıf. Her renkten olan, çok renkli, çeşitli renklerde görünen (şey): *Kalı ve denizli ve renk renk memleketli, / Mektep hatırası bir haritam vardı benim* (C.S. Tarancı). *Renk renk çiçekler.* (LM)

RENKBİLİM bls. i. Rengi ve renk olaylarını inceleyen bilim dalı: *Bir kutup ışığının incelenmesi, deşarjlı bir lambanın ışığının incelenmesi gibi, bir renkbilim problemidir.*

— ANSİKL. *Renkbilim*, hem renk ölçmeyi veya renklerin fiziksel ölçümünü, hem de psikolojik ve fizyolojik duyguları etkileyen renklerin öznel gözlemini veya incelenmesini içine alır. (L)

RENKKÖRLÜĞÜ bls. i. Renkleri algılama bozukluğunun her çeşidine verilen ad. (Daltonizm renk körlüğünden bir çeşididir.) *Eşanl.* DİSKROMATOPSİ. (L)

RENKKÜRE veya **RENKYUVAR** bls. i. Astron. Bk. KROMOSFER.

RENKLEMEK geçl. f. (*renk*'ten *renk-le-mek*). Renk vermek. (M)

RENKLENDİRME i. (*renklendirmek*'ten *renklendir-me*). Bir cisim üzerine, herhangi bir metotla çeşitli renkleri uygulama işlemi.

— Boyac. *Renklendirme gücü*, bir pigmentin, başka pigmentlerle yaptığı bir karışıma kendi rengine yakın bir renk verme özelliği. (ML)

RENKLENDİRMEK ettrg. f. (*renklenmek*'ten *renklen-dir-mek*). Renklenmesine yol açmak. || *Mec.* Canlılık ve hareket vermek. (M)

RENKLENMEK dönşl. f. (*renklemek*'ten *renkle-n-mek*). Renkli hale gelmek: *Bahar geldi, her taraf renklendi.* || *Mec.* İlgi çekici bir nitelik, canlılık kazanmak: *Konuşma birdenbire renklendi.* (M)

RENKLİ sıf. (*renk*'ten *renk-li*). Rengi olan: *Şarap, renkli bir sıvıdır.* || Beyaz dışında bir rengi veya renkleri olan: *Renkli gözlük camı.* || Siyah ve beyazdan başka renkleri olan: *Renkli fotoğraf. Renkli filim.* || Göz alıcı, parlak renkte olan: *O bahar akşamı renkli bir gurupla sona erdi* (Ahmed Rasim). *En ehemmiyetsiz yerlere —renkli oyuncaklara bakan küçük çocuk gibi—sevinçle, saadetle bakıyor* (R.N. Güntekin). || *Mec.* Kendine özgü yanıyle ilgi çekici: *Küçük yazılarında, eski günlerin renkli tablolarını çizer* (Y. Z. Ortaç). *Renkli bir yaşayış. Renkli toplantılar düzenlemek.*

— Foto. ve Sine. Bk. FOTOĞRAFÇILIK.

— G. santl. *Renkli kabartma*. Bk. KAME.

— Matbaac. *Renkli baskı*, fotogravür metotlarıyle elde edilmiş klişelere göre yapılan renkli tipo baskı. || *Renkli litografik baskı*,

Ren muharebesi haritası

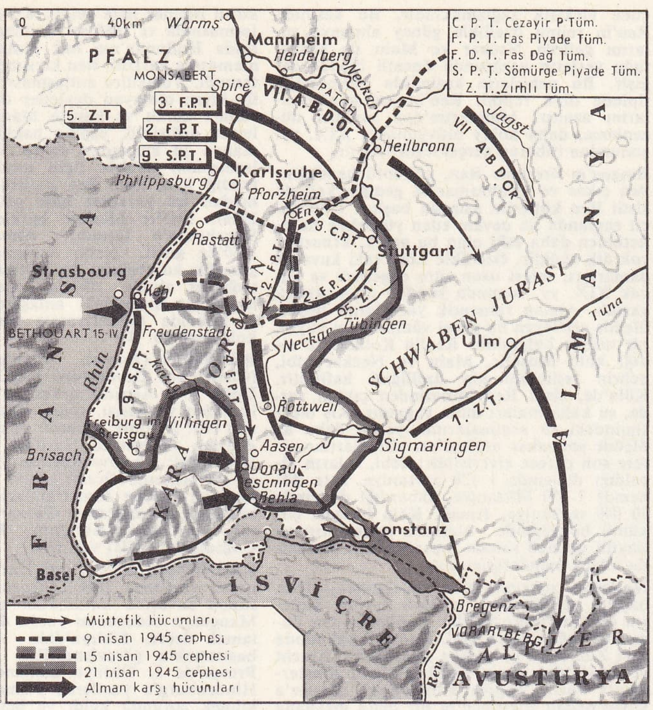

litografya ile art arda baskı yaparak çok renkli resimler elde etme metodu. (Bk. ANSİKL.) || Bu metotla elde edilmiş baskı.

— Psikol. *Renkli işitme*, bir ses işitme sırasında gözde birtakım renklerin canlanması.

— ANSİKL. Matbaac. İngiltere'de doğan *renkli litografik baskı* metodu, o zamana kadar siyah beyaz yapılıp sonradan mastharda renklendirilen afişleri renkli olarak basma imkânı verdi. Bu metotta, resmin çevre çizgileri gölge vurmadan veya üstünden birkaç kere geçerek koyulaştırmadan litografya taşı üzerine çizilir; sonra bundan, baskıda kullanılacak renk sayısı kadar taşın üzerine ayrı ayrı *aktarma kopyalar* veya *yalancı kopyalar* çıkarılır, bu taş levhalardan her biri üzerinde renk işçisi, renkli kalem veya litografya mürekkebiyle düz renkler veya noktalamalar, taramalar v.b. yapar; bunların sıklığı, çeşitli baskılar sırasında renklerin üst üste gelmesiyle elde edilmesi istenen koyuluk veya açıklık derecesine göre hesaplanır.

◆ **Renklilik** i. Renkli olma hali. (LM)

RENKÖLÇER blş. i. Bir rengin bileşenlerini belirlemeğe yarayan âlet. (Bu inceleme sırasında, soğurucu kamalarla şiddetleri kontrol edilebilen üç temel renk [kırmızı, sarı ve mavi] optik bir sistem yardımıyle üst üste getirilir ve incelenecek renk elde edilir. Böylece, herhangi bir rengin, Maxwell'in renkler üçgenindeki yeri tespit edilebilir.) [KOLORİMETRE ve RENK AYIRICI da denir.] || Soğurucu maddelerin (demir, nikel v.b. tuzları) derişikliğini belirlemekte kullanılan fotoselli fotometre. (L)

RENKÖLÇME blş. i. Sıvıların, dağıtıcı yüzeylerin, boyalı camların v.b.nin renklilik derecesini ölçme. *Eşanl.* KOLORİMETRİ. (L)

RENKSEÇMEZLİK i. (*renk* ve *seçmek* > *seçmez*'den *renkseçmez-lik*). Oftalmoloji. Renkleri yanlış görme veya bazı renkleri birbiriyle karıştırma hastalığı. *Eşanl.* AKROMATOPSİ. (M)

RENKSEMEZ sıf. (*renk* > *renksemek*'ten *renkse-mez*). Opt. Nesnelerin görüntülerini renkli saçaklarla çevrilil olmaksızın veren bir optik sistem için kullanılır: *Renksemez dürbünler*. (*Eşanl.* AKROMATİK.) [L]

RENKSER sıf. (*renk* > *renksemek*'ten *renkse-r*). Opt. Renklerle ilgili. (*Eşanl.* KROMATİK.) || *Renkser sapınç.* Bk. SAPINÇ. (L)

RENKSİZ sıf. (*renk*'ten *renk-siz*). Rengi olmayan: *Su renksiz bir sıvıdır.* || Siyah ve beyaz dışında rengi olmayan: *Renksiz filim. Renksiz fotoğraf.* || Solgun görünen, soluk: *Bu sabah, Munise biraz hasta ve renksiz uyandı* (R.N. Güntekin). || *Mec.* Dikkat çekici bir özelliği bulunmayan, silik, sönük.

◆ **Renksizlik** i. Renksiz olma hali. (M)

RENKTEŞLİK i. (*renk*'ten *renkteş* > *denkteş-lik*). Biyol. Bir hayvanla yaşadığı ortam arasında renk benzerliği sağlayarak hayvanın görülmesini, hiç değilse insan gözüyle görülmesini zorlaştıran renk (ve daha geniş anlamda görünüş) özdeşliği. *Eşanl.* HOMOKROMİ.

— ANSİKL. *Aktif renkteşlik* veya *renk uyumu*, hayvanın derisinde kromatoforların etkisiyle renk, hattâ şekil değişikliklerine yol açarak onun, bulunduğu çeşitli ortamlara göre çabucak renk almasını sağlayan bir değişikliktir (bukalemun, kalkanbalığı, ağaçkurbağası). Resiflerde yaşayan bazı balıkların dağınık renkliliği de renkteşliğe yakındır; bunların üzerindeki koyu çizgiler hayvanın görülmesine imkân verir, fakat vücudun şekli ve duruşu hakkında insanı yanıltır. Buna karşılık mimetizmde hayvan görülür, fakat başka bir hayvan veya bir bitki ile karıştırılır.

İster dağınık, ister benzeşik olsun renkteş bir görünüş, araştırıcıyı yanıltan aldatıcı bir görünüştür. *Pasif renkteşlik*, hayvanı yaşadığı ortamla karıştıran bir şekil ve renk özdeşliğidir (msl. yüksek otlar arasında yaşayan zebra, karda yaşayan beyaz tavşan). [L]

RENKUM, Hollanda'da (Gelderen) şehir; 27 900 nüf. Kâğıt fabrikası. (L)

REN kütlesi (ŞİSTLİ), Batı Almanya'da yaşlı kütle, Ren'in her iki kıyısında, Ardenne'in uzantısında.

Şistli Ren kütlesi iyice kıvrılmış birinci zaman tabakalarından meydana gelir; özellikle şistlerden ve birkaç kuvars tabakasından (taunus kuvarsı) oluşan katları yer yer binişir. Tebeşir çağında ve Üçüncü zamanda birçok aşındırma yüzeyiyle kütleşen dağ, özellikle Oligosenden beri yükselmeğe başlamıştır; bu çok yavaş yükselmenin izlerine, tektonik hareketlere rağmen çığırlarını muhafaza eden Ren ve Moselle'in taraçalarının da gösterdiği gibi bugün de rastlanır: bu iki akarsunun vâdilerinin gömülmesi ve küçük kollarının sertliği bu şekilde açıklanır. Eifel'de çok yakın bir tarihe kadar volkanik olaylar devam etmiştir.

Yaylaların yükseltisi azdır (400-700 m). En yüksek doruklar, Hunsrück ve Taunus'ta olduğu gibi yükselmiş, sıralar halinde kuvars damarlarından meydana gelir. İklim sert, yağışlı, sisli, karlı ve rüzgârlıdır. Tarım şekilleri ilkeldir: fundalıklarda hayvancılık ve ormanı yakarak tarla açma. Köyler ıssızlaşmaktadır. Buna karşılık mahfuz ve güneşli vâdiler (büyük ulaşım yolları) zengindir. Moselle ve Ren vâdilerinde güzel bağlarla örtülü, çok turist çeken kasabalar vardır. Lahn vâdisinde maden yatakları da işletilir. Vâdilerin birbirinden ayrıldığı noktada yer alan Koblenz, kütlenin bir kısmının iktisadî merkezidir. Ama yakındaki sanayi bölgelerinin (özellikle Ruhr, Frankfurt ve Köln) çekiciliği, göç hareketlerine yol açar: her sanayi bölgesindeki işçilerin büyük kısmını yoksul dağ köylüleri meydana getirir. (L)

RENKYUVAR blş. i. Astron. Bk. KROMOSFER.

Ren muharebesi, İkinci Dünya savaşının son muharebesine verilen ad. Bu çarpışmada, müttefik birlikleri mart - nisan 1945'te Ren nehrini aşarak Almanya'nın içlerine girdiler. Ren nehrinin sol kıyısına hâkim durumdaki (bk. SIEGFRIED HATTI) müttefikler, 90 tümen (61'i amerikan, 13'ü ingiliz, 5'i kanada, 10'u fransız, 1'i polonya tümeni) olan kuvvetleriyle, hiç ara vermeksizin, nehri geçme teşebbüslerine giriştiler. 23 Martta general Patton, Oppenheim'da nehri baskınla geçti ve hemen doğuya doğru ilerleyerek Frankfurt ile Wiesbaden'i zaptetti (29 mart). Bu iki köprübaşı tarafından desteklenen başkumandanlık, saldırısının ağırlık merkezini, alman ordusu tarafından henüz sağlam bir şekilde tutulmakta olan Aşağı Ren üstüne yöneltti. Wesel'in doğusunda bir hava indirmesiyle desteklenen bu harekât, Montgomery'nin emri altında 21. Ordular grubu (I. Kanada, II. İngiliz, IX. Amerikan orduları) tarafından sevk ve idare edildi. Montgomery, 24 martta büyük bir başarı ile Duisburg yakınından saldırıya geçti ve kuzeyden Ruhr nehrini aştı (Münster'in zaptı, 2 nisan). Ren nehrinin yukarı kısmını 26 martta Worms'ta general Patch, 31 martta da Karlsruhe'nin (4 nisanda Fransızlar tarafından ele geçirildi) batısında Philippsburg'da general de Lattre aştı; sonra da bu iki ordu Tuna'ya doğru yön değiştirdi. Bu arada Hodges ile Patton da Marburg'u geçiyor ve Kassel'e yaklaşıyorlardı. Eisenhower, düşmanı daha ilerilere kadar takip etmeden önce Ruhr'daki alman tümenlerini tasfiye etmek istedi; bu tümenler 2 nisanda Lippstadt'ta I. (Hodges) ve IX. (Simpson) Amerikan orduları tarafından çevrildi. 18 Nisanda sanayi bölgesindeki bütün mukavemet kırılmıştı. Almanya'nın içerilerine dalma görevi general Bradley'e verildi. IX., III. ve I. Amerikan ordularıyle Bradley, Leipzig istikametinde hemen saldırıya geçti. 4 Nisanda Kassel, 13 nisanda Jena zaptedildi; ayın 11'inde Simpson emrindeki kuvvetler Magdeburg yakınında Elbe nehrine ulaştı; 14 nisanda Patton'ın kıtaları Leipzig'i ele geçirdikten sonra emir üzerine Mulde hizasında durdu; 18 nisanda bu kuvvetler Prag'a 90 km mesafedeki Plzen'e vardı, ama Sovyetlerle yapılan antlaşma sonunda geri çekildi. Sovyet birlikleri Patton kıtalarıyle 25 nisanda Elbe üzerinde Torgau'da birleşti. Kuzeyde, Hollanda'daki alman kuvvetlerini (Blaskovitz) yok etmeyi Kanadalılara bırakan Montgomery, Bremer'i zaptetti ve 3 mayısta Wismar'da Sovyetlerle irtibat kurdu. Hamburg 4 mayısta teslim oldu. Güneyde, alman mukavemeti daha kuvvetliydi. Bu direnmenin önce Pfarzheim-Würzburg hattı üzerinde Patch ve de Lattre kuvvetleri tarafından kırılması gerekiyordu. Patch 19 nisanda Nürnberg'e, 30 nisanda Münih'e girdi. Alman direnmesini Freudenstadt'ta bozan de Lattre, sol kanadını 22 nisanda düşen Stuttgart'a, sağ kanadını da İsviçre sınırına (Konstanz), Tuna'ya (Ulm, 24 nisan) ve Avusturya'ya (Vorarlberg) doğru saldırıya geçirdi. 4 Mayısta Brenner geçidini aşan Patch İtalya'daki müttefik kuvvetleriyle birleşti; general Leclerc de Berchtesgaden'i işgal etti. Aynı gün, Danimarka, Hollanda ve Westfalen'deki alman orduları Lüneburg sözleşmesiyle teslim oldu: bu durum, alman ordusunun 7 mayısta Reims'te ve 8 mayısta

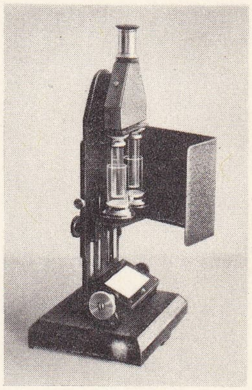
renkölçer

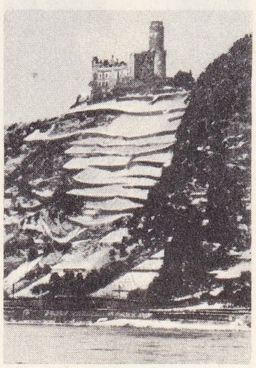
REN kütlesi

Foto. LAROUSSE

Berlin'de kayıtsız şartsız teslim olmasına yol açtı. (L)

RENN (Arnold VIETH VON GOLSSENAU, **Ludwig** — denir), alman yazarı (Dresden 1889). Birinci Dünya savaşında subaylık yaptıktan sonra, barışçı ve devrimci fikirlerin etkisinde kalarak *Krieg* (Savaş) [1928] ve *Nachkrieg* (Savaş Sonrası) [1930] adlı romanları yazdı. Hitler'in iktidara gelişi sırasında göç etti. 1947'de Dresden'e döndü ve üniversitede antropoloji profesörü oldu (1947-1951). Sonra Berlin'e yerleşti. Son hikâyelerinde, kişisel yaşantılarından ahlâkî ve siyasî sonuçlar çıkardı (*Auf den Trümmern des Kaiserreichs* [İmparatorluğun Yıkıntıları Üstünde] 1961) veya yabancı halkların manevî zenginliği ve maddî ya da sosyal güçlükleri üstüne vatandaşlarının dikkatini çekti: *Trini, Lie Geschichte Eines Indianerjungen* (Trini, Bir Kızılderili Çocuğun Başından Geçenler) [1954]; *Der Neger Nobi* (Zenci Nobi) [1955]. (L)

Ludwig RENN

RENNAN sıf. (ar. *renîn*'den *rennân*). *Esk.* Bağıran, haykıran, yüksek sesle inleyen. (M)

RENNE gölü. Bk. REINDEER LAKE.

REN nehri, alm. **Rhein,** hollanda dilinde **Rijn,** Batı Avrupa'da nehir, Alpler'de doğar ve Kuzey Denizi'ne dökülür; 1 298 km.

● *Coğrafya.* Ren'in yatağı geç bir tarihte yerleşti: Pliyosen çağın sonunda havzasının Alpler'de bulunan kısmındaki sular hâlâ Sundgau aracılığıyla Saône ovalarına akıyordu. Dördüncü zamanın başında bu sular Kuzey Denizi'ne yöneldi. Ren'in çok değişik bölgelerden geçmesi, rejimini ve nehirden yararlanma şekillerini etkiler. Ama çok eski çağlardan beri set çekilen ve düzeltilen çığırı, Avrupa'nın başlıca nehir yoludur. Konstanz gölüne kadar uzanan *yukarı çığır*'ı Alp semtlerinin örnek tipidir; Ön Ren (*Vorderrhein*) ile Arka Ren'in (*Hinterrhein*) birleşmesiyle meydana gelir: suların yüksek dağlardan inmesi yağmur-kar tipinde bir beslenme sağlar; debinin en yüksek olduğu dönem yaz mevsimidir (hazirandaki debisi Konstanz gölüne girdiği yerde 524 m³/saniye, şubat ayında ise 71,2 m³/saniye). Vâdisi dördüncü zaman Ren buzulunda oyulmuş bir buzyalağıdır; dibi çakılla doludur ve eğimi diktir. Burası Graobonder boğazına giden, Ortaçağda çok kullanılan, bugün de özellikle turistlerin geçtiği büyük bir yoldur. Ayrıca önemi günden güne artan bir elektrik üretimi bölgesidir. Konstanz gölünden sonra Ren, jüra çağı kalkerleriyle oyulmuş oldukça dar bir vâdiye girer (Schaffhousen'de Ren çağlayanı). Yağmur-kar tipindeki mahallî beslenmenin ilkbahara ve sonbahara doğru ikinci derecede maksimumlara yol açması ve Konstanz gölünün etkisi, yaz mevsimindeki kesin debiyi değiştirmemekle beraber debileri büyük ölçüde düzenler. Basel'in yakınlığı İsviçre ve Almanya tarafından ortaklaşa işletilen bir hidroelektrik santralı kurulmasına yol açmıştır (Birsfalden, Rheinau, Reckingen). Burası isviçre elektro-kimyasının başlıca merkezlerinden biridir. Ren ve büyük kolu Aare'yi bu kesimde sefere elverişli hale getirmek için bir proje hazırlanmıştır. Ren, Basel'de havzasının Alp kısmından (havzasının yüzölçümünün yüzde 22,5'i olmasına karşılık bu kısım suların yüzde 43'ünü [1 000 m³/saniyeden çok] sağlar) çıkarak hersinyen bölgeye girer ve Dördüncü zamanda Alp ırmak-buzul çakıllarıyle örttüğü Alsace ve Baden çöküntü hendeğini takip eder; Würmiyen çağından kalma tortullar verimsizdir ve tarım çok az gelişmiştir. Tabiî haliyle Ren, çökmekte olan bu bölgede eskiden birçok menderes çizerdi. XIX yy.ın ikinci yarısında Baden'li mühendis Tulla'nın planlarına göre sunî bir yatak açıldı (nehir bugün bentler arasına sıkışmıştır). Sellerin yol açtığı zararların büyük kısmı önlendi; ama nehrin kısaltılması, aşındırıcı gücünü artırdığından, alüvyonların örttüğü kalker damarlarının açığa çıkmasına yol açtı (Istein); çalışmaların başka bir sonucu olarak yeraltı örtüsünün göçmesi, tarım için çok tehlikeli bir olaydır. Almanlar direkler dikerek nehri Mannheim'a kadar sefere elverişli hale getirdiler. 1918'den sonra Fransa, Ren üzerinde seferi önce Strasbourg'a, sonra da Aşağı İstein'ı kuşatan Kambs kanalının açılmasıyle Basel'e kadar ilerletti. Düzenlenmekte olan Büyük Alsace kanalı, Reims'e modern bir suyolu eklemekte ve büyük ölçüde elektrik sağlamaktadır. Bu kesimde Ren'in rejimi özellikle güney almanya sularını getiren Neckar ve Main ile kavuştuğu yerlerin aşağısında önemli ölçüde değişir. Bu nehirlerin kesinlikle yağmur-kar tipinde olan rejimi. Ren'in kış minimumlarını azaltır. Mannheim'dan sonraki düzenleme, daha kolay olduğundan, XIX. yy. sonundan itibaren gerçekleştirilmiştir.

Bingen'in ötesinde Ren, çöküntü hendeğinden çıkar ve «Kahramanlık gediği» yoluyle şistli Ren kütlesini aşmağa başlar: Dördüncü zamanda da devam eden yükselme hareketinden daha eski olan bu gedik, kenarları çok dik vâdidir. Özellikle Loch'taki kuvarsit damarları, seferi uzun süre engelledi ve ancak XIX. yy. sonunda yapılan çalışmalarla yarıldı. Alman romantik yazarlarını büyük ölçüde etkileyen bu güzel vâdi, bugün büyük bir turizm bölgesidir. Ren'in Koblenz'te aldığı kolu Moselle, Main ve Neckar gibi, nehrin rejiminin alp özelliğini hafifletir. Köln'de, şistli Ren kütlesinden çıktığı yerde, şu kabarmaları daha yagındır. Kış mevsimindeki su azalmalarının yerini daha az ölçüde sonbahar azalmaları alır. Şartlar sefere son derece elverişlidir: debi, suların alçaldığı dönemde 1 120 m³/saniye, orta dönemde 1 750 M³/saniye, kabardığı dönemde 10 000 m³/saniye. Irmak, Köln havzası çöküntü hendeğinde biçimsiz taraçaların ve linyitli üçüncü zaman topraklarının ortasında büyük menderesler çizer.

Hollanda sınırının biraz aşağısında, delta başlar: nehrin çığırı kollara ayrılır; kolların çizdiği yollar bentler yapılmasından önce çok değişmiştir: Ijsel, Kampen yakınında eski Zuiderzee'ye ulaşır; *Eski Ren,* Utrecht ve Leyde'den geçer, hattâ bir kolu Amsterdam'a varır; başlıca kolu *Waal,* Mouse'a kavuşmadan Biesboch'ta bir delta meydana getirir; *Lek* Rotterdam'a yönelir. Bütün bu bölgede X. yy.da başlanan bent yapımı sayesinde, sulanabilen ovaların balçıkları üzerinde güzel polderler meydana getirilmiş ve nehir kollarının yatak değiştirmesi engellenerek tabiî şartlar tamamıyle değiştirilmiştir. Köln'ün aşağısında havzanın yüzde 15'ini temsil eden bir kısım, Ren'e sularının ancak yüzde 8'ini sağlar, bu yüzden rejim hiç değişmez. Eğimin yumuşaklığı kabarmaları azaltarak rejimi düzenler.

● *İktisadî rolü.* Ren, Basel'den denize doğru giden ilgi çekici bir ulaşım yoludur ve Ortaçağdan beri kıyılarındaki şehirlerin zenginleşmesine yol açmıştır. Nehrin yakınlığı, üzüm yetiştirmeyi ve şehirlere gönderilen ekmeklik buğday tarımını geliştirerek köylerin iktisadî gelişmesini bile etkiledi. Nehrin iktisadî rolü, modern sanayinin gelişmesiyle daha da arttı. Ren üzerinde sefer kolaylığı Ruhr'un canlanmasında büyük rol oynadı ve bölgede kıyı şehirlerinin yararlandığı elverişli şartları sağladı. Ren aynı zamanda da Ruhr kömür ve çeliğinin Güney Almanya'ya ve İsviçre'ye doğru sevk edilmesine imkân verir ve kıyılarıyle kollarının kıyılarında yerleşen imalât sanayii merkezlerine ikmal yapar. Basel, nehir sayesinde, 5 milyon ton yük trafiğiyle İsviçre'nin başlıca pazarı haline gelmiştir. Strasbourg, 6 milyon tonla önemli bir limandır. Köln'ün aşağısında, Aşağı Ren 40 milyon ton trafikle dünyanın en işler nehirlerinden biridir. Ren üzerinde sefer, Versailles antlaşmasından beri milletlerarası bir rejime bağlıdır. Başlıca önemli filolar, alman, hollanda, sonra da fransız, isviçre, ingiliz ve belçika filolarıdır. İkinci Dünya savaşı ertesinde yeniden düzenlenen Fransız parkı, tek bir konsorsiyumda toplandı. Nehrin düzenlenmesi, ren ticaret filosuna kendine has özellikler sağladı: 2 000 beygir kuvvetinde römorkörler ve yüklü ağırlığı 2 000 tonu geçen mavnalar suların kabarık olduğu zamanlarda Strasbourg'a kadar çıkabilir. Moselle'in kanallaştırılmasıyle, nehrin 1 000 tonluk mavnaların girmesine elverişli hale getirilmesi, bu sanayi bölgesinin denizden uzak olma sakıncasını azaltacaktır. 1966'da Emmerich'te alman-hollanda sınırında 88 Mt trafik kaydedilmiştir.

● *Seyrüsefer talimatnamesi.* Viyana kongresi (1815), Ren üzerinde güvenliği sağlamakla görevli bir Ren Seyrüseferi Merkez kurulu meydana getirdi (merkezi Mainz'teydi); açık denize kadar sefer serbestliğini Hollanda'nın kabul etmemesi üzerine, bu kurul işlemez hale geldi. 1831'de Mainz antlaşmasında ve 1868'de Mannheim antlaşmasında Hollanda'nın hak iddialarının tanınmamasına karşılık Ren kıyısındaki devletlere tanındı. Versailles antlaşmasıyle (1919), Ren ile kıyısı olmayan devletler de Merkez kuruluna alındı ve kurula Mannheim kurulunda değişiklik yapma hakkı tanındı. Almanya 14 kasımdan sonra Versailles antlaşmasının nehirle ilgili maddelerini tanımadığı için, Yeni Ren statüsü daha yaratılmadan işe yaramaz hale geldi (4 mayıs 1936). 1945'te Merkez kurulu, Köln'den Strasbourg'a taşındı; Almanya, kurula 1950'de girdi. Nehir üstündeki idare ve gümrük kontrolunu hafifletmek için çeşitli tedbirler alındı. 1951'de Almanlarla Hollandalılar arasındaki anlaşma Ren'in aşağı kolunda milletlerarası trafiği daha da kolaylaştırdı. (L)

RENNELL (James), ingiliz coğrafyacısı (Chudleigh, Devonshire 1742-Londra 1830). Doğu Hint Adaları şirketinin birliklerinde istihkâm yüzbaşısı, sonra albay olarak hizmet etti. Eserleri: *Memoir of a Map of Hindoostan* (Hindistan Haritası Üstüne Bilgiler) [1782]; *An Investigation of the Currents of the Atlantic Ocean* (Atlas Okyanusu Akıntıları Üstüne Araştırmalar) [1832, atlasla birlikte]; *Comparative Georgraphy of Western Asia* (Batı Asya'nın Karşılaştırmalı Coğrafyası) [1831] v.b. (L)

RENNENKAMPE (Pavel Karloviç), rus generali (Estonya 1854-Taganrog 1918). Rus-Japon savaşına katıldıktan sonra 1906'da, Mançurya ordusunun yurda dönmesini sağlamak üzere, Sibirya'daki ayaklanmaları bastırmakla görevlendirildi. 1914'te Doğu Prusya'da I. Orduya kumanda etti, fakat Hindenburg'a yenilerek Neman üstüne çekilmek zorunda kaldı ve hemen azledildi. Bütün arzusuna rağmen 1917'ye kadar hiç bir göreve tayin edilmedi. Troçki, 1918'de kendisine Kızılordu'nun emir ve kumandasını teklif etti, fakat Rennenkampf'ın kesinlikle reddetmesi üzerine onu idama mahkûm ettirdi ve kurşuna dizdirdi. (L)

RENNEQUİN (René SUALEM, — denir), belçikalı makine mühendisi (Jemeppesur-Meuse 1645-Bougival 1708). Louis XIV'ün isteği üzerine, Sen nehrinin sularını yükseltecek bir makine yaptı. Versailles şatosunun su ihtiyacını karşılayan Marly makinesi de (1676-1682) onun eseridir. (L)

RENNER (Karl), avusturyalı siyaset adamı (Untertannowitz, Moravya 1870-Viyana 1950). Sosyal-demokrat milletvekili seçildi (1907). Millî Meclis tarafından seçilen Yürütme komisyonuna başkanlık etti (kasım 1918). Şansölye oldu (kasım 1918-haziran 1920), Saint-Germain barış görüşmelerinde ülkesini temsil etti ve sosyal-demokratlarla sosyal-hıristiyanlardan meydana gelen bir koalisyon hükûmeti kurdu. Millî Meclis başkanlığına seçildi (nisan 1931-mart 1933). Önceleri Anschluss taraftarıyken, nazi propagandasından sonra bu tutumundan vaz geçti. Sosyalistlere karşı girişilen Dollfuss harekâtı sırasında (şubat 1934) tutuklandı, alman işgalinde gizlendi. Nisan 1945'te tekrar şansölye oldu, bir koalisyon hükûmeti kurdu ve aynı yılın aralık ayında cumhurbaşkanlığına seçildi. (L)

RENNES, Fransa'da Ille-et-Vilaine idare bölgesinin merkezi, Paris'e 361 km uzaklıkta, *Rennes havzası*'nda, Ille ve Vilaine ırmaklarının kavşağında; 157 692 nüf. Üniversite. Millî Sağlık okulu. Rennes bir çöküntü bölgesindeki (Rennes havzası) tabiî yolların birbirine yaklaştığı yerde kuruldu. Havzanın verimli toprakları, Bretagne'ın geri kalan kısmındaki daha verimsiz topraklarla çelişir. Şehir 1720 yangınından sonra düzgün bir plana göre yeniden inşa edildi. Şehirde güzel anıtlar vardır; özellikle iç süslemeleri çok zengin olan, XIII. yy.dan kalma Adliye sarayı (eski Bretagne mahkemesi), Thabor bahçenin yanında XIV. yy.dan kalma Notre-Dame kilisesi. Klasik cepheli Saint-Pierre katedralinin yapımına 1787'de başlandı ve 1844'te tamamlandı. Vilaine ırmağının sol kıyısında müzelerin toplandığı yapı yükselir. İdarî ve adlî bir şehir olan Rennes aynı zamanda da bir fikir ve din merkezidir. Vilaine'in sol kıyısında ticaret ve sanayi tesisleri de gelişmiştir; makine yapımı, tarım makineleri, dokuma (konfeksiyon, tuhafiyecilik) ve besin (bisküvi fabrikası) sanayii, marokencilik, ayakkabı

Foto. LAROUSSE

yapımı, kâğıt fabrikası, mobilya yapımı v.b. Ayrıca Rennes yakınlarında büyük bir otomobil fabrikası kurulmuştur. (L)

Rennes müzesi, İkinci Dünya savaşında çok zarar gören ve modern müzecilik kurallarına uygun olarak yeniden yapılıp 1957'de açılan müze. Üç bölümü vardır: Güzel Sanatlar bölümü, Arkeoloji bölümü ve Bretagne bölümü. Birincisi özellikle XVI. ve XVII. yy. resmi (Fontainebleau okulu, Georges de La Tour, Philippe de Champaigne, Le Nain) ve Veronese ile Jordaens'in başlıca eserleri bakımından zengindir. Ayrıca Coysevox'un iki alçak kabartması, önemli bir desenler bölümü ve fayanslar koleksiyonu da sayılabilir. Arkeoloji bölümü özellikle Mısır'ın tarihöncesi antikiteleri, Jean de Court'un mineli bir tabağını (XV. yy.) ve etnografi parçalarını kapsar. Bretagne bölümünde de eşi az bulunur bir elbise koleksiyonu vardır. (L)

RENNiE (John), ingiliz mühendisi (Phantassie, East Lothian kontluğu 1761-Londra 1821). Solway Firth ve East kontluklarındaki bataklıkların suyunu giderip kuruttuktan sonra Waterloo, Southwark ve Londra köprülerini yaptı. Wick, Torquay, Grimsby, Holyhead, Howth, Kingston ve Hull doklarıyle Londra'da Thames üzerindeki Doğu Hindistan dokları da Rennie'nin eseridir. Portsmouth, Sheerness, Chatham rıhtımları ve dalgakıranının projesini hazırladığı Plymouth rıhtımlarının yapımında ingiltere hükûmeti kendisine danıştı. (L)

RENO, İtalya'da ırmak, Emilia'da, Adriya denizine dökülür; 180 km. Pistoia Apenninleri'nden doğan ırmak, dağları derin boğazlarla aşar, kuzeye doğru, Bologna'nın yakınından geçerek Po ovasında akar, fakat Cento'dan sonra ansızın doğuya kıvrılır ve Comacchio denizkulaklarının güneyinde Adriya denizine dökülür. Dağdaki çığırından birçok elektrik santralı yararlanır. (L)

RENO, A.B.D.'de (Nevada) şehir, Truckee ırmağı kıyısında, Truckee Pass'ın eteğinde, eyaletin batısında; 51 500 nüf. 1920'de nüfusu ancak 18 500 kişi olan şehir, Central Pacific demiryolu üzerinde bulunması ve madencilik bölgelerinin yakınlığı sayesinde büyüdü. Reno, Nevada ile yakınındaki Kaliforniya bölgelerinin ticaret merkezidir. Şehre eyaletin çabuk boşanmağa imkân veren yasalarından yararlanmak isteyen pek çok insan gelir; fakat başlıca gelir kaynağı kumarhanelerdir. (L)

RENOiR (Auguste), fransız ressamı (Limoges 1841-Cagnes-sur-Mer 1919). 1844'te Paris'e yerleşmiş bir terzinin oğlu. Daha çocukluğunda Louvre'a gidiyor ve özellikle heykel salonlarını geziyordu. On üç yaşında, Temple sokağında bir porselen süslemecisinin yanına çırak olarak girdi; sonra yelpazeleri resimleyen bir atelyede çalıştı; büyük bir ustalıkla, XVIII. yy. taklidi resimler yaptı. Ressam olmağa karar verince, kazancından artırdığı paralarla Güzel Sanatlar okuluna yazıldı (1862). Gleyre'in atelyesinde Monet, Sisley ve Bazille ile tanıştı, Cézanne, Pissarro ve Guillaumin ile dost oldu. 1863'te *Esméralda* adlı eseri Salon'a kabul edildi (Renoir sonradan bu tablosunu parçalamıştır). Aynı yıl, Reddedilmişler Salon'unda sergilenen Manet'nin resimleri karşısında büyük bir hayranlık duydu. Renoir ve arkadaşları, Corot'nun, Courbet'nin, Millet'nin resimlerini de beğeniyorlardı; izlenimci anlayışa uygun olarak açık havada resim yapmak üzere Fontainebleau ormanına gittiler. Renoir burada, Chailly-en-Bière'de Diaz'ın öğütlerinden yararlandı. 1864 Salonuna kabul edilmemesine karşılık tabloları 1865 Salonunda sergilendi; sonra 1866'da yine geri çevrildi. Renoir, Manet'nin çevresinde biraraya gelen ve akademiye karşı olan gençlerin buluştuğu Guerbois kahvesindeki akşam toplantılarına devam ediyordu. İlk desteği, Manet le birlikte kendisini de atelyesinde barındıran Bazille'den gördü. 1867'de *Frédéric Bazille'in Portresi*'ni (Louvre) ve Courbet'nin *Sen Kıyısında Genç Kadınlar* adlı tablosunun etkisiyle *Avcı Diana*'yı yaptı ve bu eseri de Salon'a alınmadı. Buna karşılık *Şemsiyeli Lise*'i 1868'de kabul edildi. Bu resim, Duranty ile Castagnary'nin ilgisini çekti. Zola, Renoir'ın konularını içinde yaşadığı çağdan almasını ve Sen kıyısındaki *Grenouilère*'de kayıkçıları ve suya girenleri açık havada gösteren aydınlık figürler yapmasını beğenerek Renoir'a «aktüaliteci» adını verdi. 1870'te Salon'a kabul edilen *Pınarda Yıkanan Kadın* ve *Cezayirli Kadın* adlı tablolarında Renoir'in Delacroix'ya artan hayranlığının izleri görülür. Salon tarafından bir daha reddedilince, 1874'te, Ressam, Heykeltıraş, Mimar, Gravürcü ve Desenciler Anonim ortaklığının birinci sergisine katıldı. Bu dernek üyeleri kısa zamanda «izlenimci grup» adını aldı. Renoir'ın sergiye verdiği resimlerden, özellikle *La Loge* (Courtauld koleksiyonu, Tate gallery) adlı tablosu anılmağa değer. Renoir bu grupta, manzara resminden çok figürle ilgilenenler arasında yer alıyor ve fırçayı lekeler meydana getirecek biçimde sürmekten çok, boyayı ince ve saydam tabakalar halinde üst üste koyarak çalışıyordu. 1875'te Drouot konağında eserlerini satışa çıkarttı ama pek alıcı bulamadı. Bu başarısızlığına karşılık Victor Choquet ile Georges Charpentier'den destek gördü. Bir yayınevi sahibi olan Charpentier'nin Grenelle sokağındaki salonu o devirde, Paris'in seçkin kişilerinin, Zola, Daudet ve Goncourt'ların çevresinde biraraya geldikleri yerdi. Marguerite Charpentier'nin koruduğu Renoir 1876'dan sonra düzenli olarak Salon'a kabul edildi. Burada 1878'de *Bayan Charpentier ve Çocuklarının Portresi* (Metropolitan Museum, New York) tablosunu sergiledi. Gortot sokağında kiraladığı bahçede *La Galette Değirmeni* adlı tablosunu (Louvre) bu dönemde yaptı. 1876'da on beş tablosuyle izlenimci grubun ikinci sergisine, sonra 1877 sergisine, son olarak da aralarında *Kayıkçıların Öğle Yemeği* de (Philips Memorial gallery, Washington) bulunan yirmi dört tablo ile 1882 sergisine katıldı. 1879'da Cezayire gitti; Paris'te doktor Gachet ile tanıştı; Chatou'da, Croissy'de, Sen kıyılarında resimler yaptı. 1881'de Aline Charigot ile evlendi.

Bir süre Guernesey'de oturdu. Sonra İtalya'ya gitti (1882) ve bu gezisi sanatında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Napoli müzesinde Pompei resimlerini inceledi. Palermo'da *Richard Wagher'in Portresi*'ni (Opéra kütüphanesi, Paris) yaptı. Piero Della Francesca, Benozzo Gozzoli ve Raffaello'nun eserleri karşısında bir öğrenci hayranlığına kapılarak «İzlenimciliğin sonuna kadar gitmiştim; ama ne yağlıboya'yı, ne de desen yapmayı bilmediğimi anlıyorum» dedi. Cennini'nin *Trattato della Pittura* (Resim Üstüne İnceleme) adlı kitabını elinden düşürmüyordu. Bu kitabın 1911'deki fransızcasına yazdığı önsöz Renoir'ın tek teorik yazısıdır. Bundan sonra, «aktüaliteci»liği bırakarak klasik bir ressam olmak istedi. O zamana kadar eserlerinde yer almayan çıplak kadın artık başlıca tema'sı oldu; paletindeki renkleri azaltarak toprak boyalarını ve kobalt mavisini kullanmağa başladı, insan ve eşyanın çevre çizgilerini daha belirgin hale getirdi, daima açık havada resim yapmayı bıraktı. Kısa süren bu dönemdeki şaheseri *Suda Yıkanan Kadınlar*'dır (1883-1885, Carroll S. Tyson koleksyonu, Philadelphia). Üslûbunun kesin biçimini alması için gerekli olan bu çetin ve azimli arayış döneminden sonra, mizacına da uygun gelen çekici konulara el attı; «tatlı ve hafif» resimler yapmağa başladı. 1884'te La Rochelle'de, La Roche-Guyon'da, Varengeville'de, Essoyes'da çalıştı; 1885'te İspanya'ya gitti; orada Velazquez'in tablolarını gördükten sonra bu ressamı Greco'dan da, Tiziano'dan da üstün buldu. Burant-Ruel sayesinde, Brüksel'de, Londra'da, New-York'ta ilk büyük başarılarını elde etti. 1888'de Martigues'e giderek Cézanne ile buluştu. Montmartre'a (Château des Brouillards) yerleştiği 1890 yılında «sedefli» denilen dönemi başlar; bu dönemde yaptığı resimlerde, şekillere belli belirsiz bir kabarıklık vermek için, uzun fırça darbeleriyle renkleri hafifçe birbirine karıştırıyordu. 1891'den itibaren her yıl Güney Fransa'ya (Tamaris-sur-Mer, Cassis, Marsilya, Miramar, Nimes, Rhône vâdisi) gitmeğe başladı. Cagnes'da ağır bir romatizmaya tutuldu (1899). Burada satın aldığı (1901) malikânesinden ancak her yaz Essoyes'ya gitmek için ayrılıyordu. Essoyes, karısının çocukluk arkadaşı Gabrielle Renard'ın memleketiydi. Bu kadın çocuklarına dadılık ettiği gibi evin idaresini de eline aldı; aynı zamanda, güzel ve dolgun vücuduyle Renoir'ın son yıllarındaki tablolarına (kırmızı ve yaldızlı renklerin gittikçe hâkim olduğu dönem) modellik etti. Ambroise Vollard 1894'te Renoir'a maddî yönden destek oldu; ama sanatçı rahat bir hayata ancak 1907'de kavuşabildi. 1910'dan sonra Renoir ancak koltuk değneğiyle yürüyebiliyordu; 1912'de fırçasını başparmağı ile işaret parmağı arasına bağlamak zorunda kaldı. 1914'te, eserleri daha o hayattayken Louvre müzesine alındı (Isaacs de Camondo koleksiyonu). Ayrıca 1918'de *Mme Georges Charpentier*'nin küçük portresi de aynı müze için devlet tarafından satın alındı. Auguste Guénot, Renoir'ın ölümsüzleştirdiği kadın tiplerine uygun düşen birkaç heykel yaptı. Bu eserlerini Renoir'ın desenlerini örnek alarak ve sanatçının nezaretinde çalışarak gerçekleştirdi. (L)

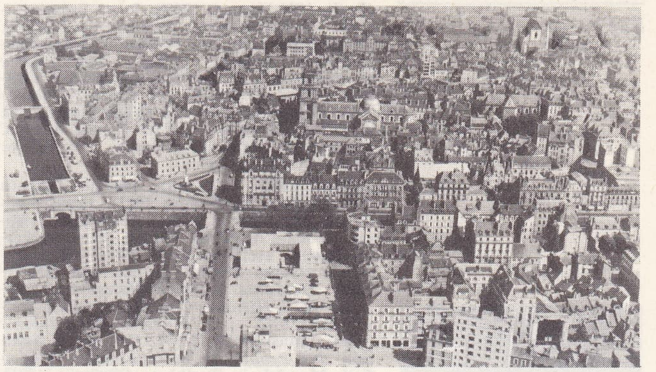

RENNES

RENOiR (Claude), fransız kamera yönetmeni (Paris 1913), oyuncu Pierre Renoir'ın oğlu ve Jean Renoir'ın yeğeni. 1934'ten beri kendini en iyi görüntü yönetmenlerinden (özellikle renkli) biri olarak kabul ettirdi. Birçok önemli filmin çekimine katıldı; bunlardan bazıları: *Toni* (1934); *Kır Gezintisi* (Une Partie de Campagne) [1936]; *Rüya Gibi Geçti* (The River) [1951]; *Altın Araba* (Le Carrosse d'Or) [1952] (dördü de Jean Renoir'ın); M. Cloche'un, *Monsieur Vincent*'ı (1947); A. Astruc'un *Bir Hayat*'ı Une Vie) [1958]; R. Vadim'in *Et Mourir de Plaisir*'i (1960). [L]

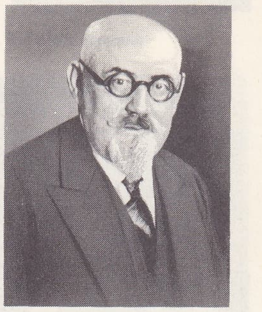

Karl RENNER

RENOiR (Jean), fransız filim yönetmeni (Paris 1894), Auguste Renoir'ın oğlu, Pierre Renoir'ın kardeşi. Bir süre seramikçilik yaptı. 1924'te yönetmenliğini Albert Dieudonné'nin yaptığı *Une Vie Sans Joie* (Neşesiz Hayat) adlı filmin senaryosunu yazdı. Aynı yıl ilk filmini çevirdi: *La Fille de l'Eau* (Su Kızı). Bu tarihten sonra çeşitli türde filim çevirdi: *Nana* (1926); *La Petite Marchande d'Allumettes* (Kibritçi Kız) [1928]; *La Chienne* (Dişi Köpek) [1931]; *La Nuit du Carrefour* (Yol Kavşağındaki Gece) [1932]; *Toni* (1934); *Le Crime de M. Lange* (M. Lange'ın Cinayeti) [1935]; *Ayaktakımı* (Les Bas-Fonds) [1936]; *Kır Gezintisi* (Une Parti de Campagne) [1937] ve aynı yıl şaheseri sayılan *Harp Esirleri* (La Grande Illusion); *Hayvanlaşan İnsan* (La Bête Humain) [1938]; *Karısı ve Âşığı* (La Règle du Jeu) [1939]. İtalya'da başladığı *Tosca*'yı bitiremeden, 1940'ta Hollywood'a gitti. Orada çevirdiği filimlerin en iyisi *The Southerner*'dir (Güneyli Adam) [1945]. Hindistan'da, *Rüya Gibi Geçti* (The River) [1951] ve İtalya'da *Altın Araba* (La Carrosse d'Or) [1952] adlı filimleri yönetti. Fransa'ya döndü ve orada *French-Cancan* (1955), *Eléna et Les Hommes* (Eléna ve Erkekler) [1956], *Kırda Kahvaltı* (Le Déjeuner sur l'Herbe) [1959], *Le Caporal Épingle* (1962), *Dr. Cordelier'nin Vasiyetnamesi* (Le Testament du Dr. Cordelier) [1963] adlı filimleri çekti. Eserlerinde, şekilden çok içgüdüye önem verir. Yerine göre gerçekçi, alaycı, şair ve yerici olduğu için onu herhangi bir akıma mal etmek güçtür. 1966'da sinemayı bir süre için bırakarak edebiyatla ilgilendi ve *Les Cahiers du Capitaine Georges* (Kaptan Georges'un Hatıra Defteri) adlı eseri yayımladı. (L)

RENORENAL sıf. (fr. *réno-rénal*). Patol. *Renorenal refleks,* hastalanan bir böbreğin öteki böbrekte de aynı hastalığa yol açmasına sebep olan görevdeşlik refleksi (msl. *refleks anüri*). [L]

RENOU (Louis), fransız sanskritçe uzmanı

Foto. Henrard, Keystone (LAROUSSE)

(Paris 1896-Vernon 1966). Lyon üniversitesinde ve Sorbonne'da ders verdi. Eserleri: *Dictionnaire Sanskrit-Français* (Sanskritçe-Fransızca Lûgat) [1932], *Terminologie Grammaticale du Sanskrit* (Sanskritçe Gramer Terimleri) [1942], *Les Écoles Védiques et la Formation du Véda* (Veda Okulları ve Veda'nın Meydana Gelişi) [1947], *Manuel des Études İndiennes* (Hintçe İncelemeler Elkitabı) [1949]. (L)

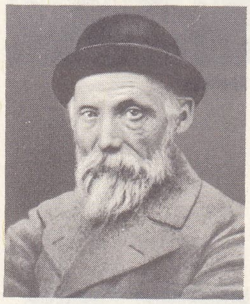
Auguste RENOİR

RENOUVİER (Charles), fransız filozofu (Montpellier 1815-Prades 1903). Fransız yeni eleştirimciliğinin başlıca temsilcisi. Leibniz ve Kant'ın büyük ölçüde etkisinde kaldı. Başlıca eserleri: *Essais de Critique Générale* (Genel Eleştiri Denemeleri) [1854 - 1864], *Uchronie* (1857), *Philosophie Analytique de L'Histoire* (Tarihin Analitik Felsefesi) [1896], *La Nouvelle Monadologie* (Yeni Monadoloji) [1899], *Histoire et Solution des Problèmes Métaphysiques* (Metafizik Meselelerin Tarihi ve Çözümü) [1901], *Le Personnalisme* (Kişicilik) [1903]. (M)

RENOUVİN (Pierre), fransız tarihçisi (Paris 1893). Eski bir muharip olarak 1914 Savaşının kaynakları üstünde araştırmalar yaptı: *Les Origines İmmédiates de la Guerre de 1914* (1914 Savaşının Dolaysız Kaynakları) [1925]. Savaşın daha uzak kaynaklarını, sonradan 1926'dan 1939'a kadar Camille Bloch ile birlikte yönettiği *Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale*'de (Dünya Savaşı Tarihi Dergisi) [17 cilt], *Crise Économique et la Première Guerre Mondiale*'de (İktisadî Kriz ve Birinci Dünya Savaşı) [«Peuples et Civilisations»], cilt XIX, 1934] ve başka yazarlarla birlikte yazdığı *Paix Armèe et la Grande Guerre* (Silâhlı Barış ve Büyük Savaş) [«Clio», cilt IX, 2; 1939] adlı eserlerinde inceledi. Milletlerarası ilişkilerde uzmanlaştı. Öbür eserleri: *La Question d'Extrême-Orient, 1840-1940* (Uzakdoğu Meselesi, 1840-1940) [1946] ve *Histoire des Relations İnternationales* (Milletlerarası İlişkiler Tarihi) [cilt, 1953-1958]. (L)

Ren paktı, 16 ekim 1925'te Luzern'de imzalanan sözleşme. Bu sözleşmeye göre, Almanya, Belçika ve Fransa, Ren bölgesinde *statu quo*'yu İtalya ile İngiltere'nin garantisi altında muhafaza etmeyi taahhüt ediyordu. (L)

RENSO i. (fr. *rinceau*). Mim. Yapraklı ve bazen de çiçekli, meyveli ince dalların dışarıdan içeriye doğru kıvrılıp birbirine dolanarak helezonlar halinde devam etmesinden meydana gelen oyma ve kabartma süs. (L)

Ren şarapları, yalnız Basel'den Köln'e kadar Ren nehrinn yamaçlarında yetişen üzümlerden değil, aynı zamanda Neckar, Main, Moselle, Saar, Nahe ve Aare gibi çevre vâdilerindeki üzümlerden yapılan şarapların genel adı. Bunlar arasında, *Rheingau** yamaçlarının ünlü mahsulleri ayrı bir yer tutar. Ren şaraplarının başlıcaları şunlardır: Moselle, Saar, Ruwer'in meyveli ve kokulu şarapları; Orta Ren havzasında Koblen'in kuzey ve güneyinin tatlı şarapları; Ren'in sol yakasında Worms, Alzey ve Bingen arasında yapılan hafif veya sert şaraplar; Pfalz'ın ince, tatlı ve kokulu; Rheingau'nun seçkin ve güzel kokulu; Nahe'nin lezzetli şarapları. Ren şarapları genellikle beyazdır ve en iyileri de Riesling üzümünden yapılır. Ama bazı yerlerde çok iyi kırmızı şaraplar da çıkar. Alsace'da yapılan köpüklü şaraplar meşhurdur. (L)

RENTENMARK i. Birinci Dünya savaşı sonunda Almanya'daki para enflasyonunu durdurmak üzere, 13 ekim 1923 tarihli kanunla kabul edilen geçici alman parası.

— ANSİKL. Helfferich tarafından tasarlanan, daha sonra Hilferding ve Luther tarafından değişikliğe uğratılan para sisteminden çıkan *Rentenmark,* millî ekonomi üstünde tesis edilen ipotekli bir borca dayanıyordu. Rentenmark, Deutsche Rentenbank tarafından ihraç edildi ve 15 ekim 1923'ten 11 ekim 1924'e kadar tedavülde kaldı. 12 Kasımda Dr. Schacht para işleri müşavirliğine getirilince, emisyon 15 kasımda başlatıldı ve 20 kasımda 1 trilyon kâğıt mark bir Rentenmark karşılığında değiştirilmeğe başlandı. Emisyon tavanının 1 200 000 000 Rentenmark olarak tespiti, tecrübenin başarısını sağladı. 30 Ağustos 1924 tarihli bir kanunla Rentenmark, Reichsmark lehine tedavülden kaldırıldı. İkinci Dünya savaşında yeniden bir Rentenmark emisyonu yapıldı. (L)

RENTERİA, İspanya'da (Bask ülkesi, Guipuzcoa ili) şehir, Oyarzun ırmağı kıyısında; 18 600 nüf. Metalürji. Kurşun rafinerisi. Kâğıt fabrikaları. (L)

RENTİNG i. (ing. *to rent*, kiralamak'tan). Tipleri standartlaşmış malzeme kiralama şekli (vagon, kamyon, bazı bayındırlık malzemesi, şantiyelerdeki seyyar tesisler, elektronik muhasebe makineleri v.b.). [*Leasing*

«Aynalı Kadın» «Krizantem Demeti»
Güzel Sanatlar müzesi, Rouen, Fransa

«Mavi Eşarplı Kız»
(özel koleksiyon)

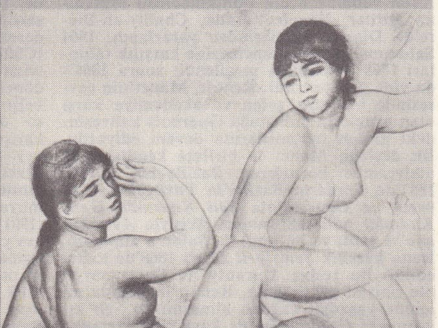

«Frédéric Bazille'in Portresi»
◄«Yıkanan Kadınlar» (1918),
«Yıkanan Kadınlar» taslağı

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

Auguste RENOiR: «Şemsiyeler»
Tate gallery, Londra

veya *krediyle ödünç verme*'den farklı olarak renting, belirli bir süre için alelâde bir kiralama şeklidir: kararlaştırılan kira bedeli kiralanan malzemenin bakımını da kapsadığından, kira mukavelesinde bir satış vaadi maddesi yoktur.) [L]

RENTSCHLER (Harvey Clayton), amerikalı fizikçi (Hamburg, Pennsylvania 1881 - East Orange, New Jersey 1949). 1908-1917 Arasında Missouri üniversitesinde fizik dersleri verdi. Westinhouse Elektrik ve İmalât şirketine girdi (1917), daha dayanıklı ampul telleri yapmak amacıyle uranyum tuzlarından saf uranyum elde etti (1922). Uranyumun ergime derecesinin tungsten'inkinden çok daha düşük olduğu anlaşılınca, bu proje yarıda kaldı, ama şirket nükleer fizik alanında çalışan üniversite ve araştırma laboratuvarları için az miktarda uranyum elde etmeğe devam etti. 1942 Başlarında, Chicago üniversitesinin Metalürji laboratuvarı şefi Arthur H. Compton'un isteği üzerine Rentschler, deneylerde kullanılabilecek bir miktar uranyum elde etti. Ayrıca daha önce Robert F. James ile birlikte bakteri öldürücü ilk lamba olan «Sterillamba»yı geliştirmişti. Bu lamba, yiyecekleri korumakta ve cerrahî alanında ameliyat odalarını sterilize etmekte kullanılmaktadır. (M)

RENYUM i. (*Ren* nehrinin adından fr. *rhénium*). Atom numarası 75, atom ağırlığı Re = 186, 31 olan kimyasal element; 1925'te, alman W. ve İ. Noddack tarafından, X ışınlarıyle tayfölçümü sayesinde platin ve niyobyum cevherlerinde bulundu.

— ANSİKL. *Renyum,* 3 150°C'a doğru eriyen parlak beyaz bir madendir. Yoğunluğu 21'dir; dövülebilir ve haddeden geçirilebilir. Özdirenci yüksek olduğu gibi elektron yayma gücü de çok fazladır. Kimyasal bakımdan manganeze benzer. 250°C'ta oksitlenir, halojenlerle birleşir, nitrik ve sülfürik asitlerden etkilenir. Oksitleri arasında en önemlileri, renik anhidrit ReO_3 ile perrenik anhidrit'tir Re_2O_7; bunlara da renat ve perrenat adı verilen tuzlar tekabül eder. Potasyum permanganata benzeyen potasyum perrenat $KReO_4$ suda az eriyen renksz bir tuzdur. Renyum üretimi ve uygulamaları son yıllarda büyük bir artış göstermiştir. Ergime noktası çok yüksek mekanik ve elektrik özellikleri çok ilgi çekici olduğundan, ateşe dayanıklı alaşımların yapımında çok kullanılır. Tungstenli alaşımı, yüksek sıcaklıklarda kullanılabilen termoelektrik pillerin yapımında işe yarar; saf tungstenden daha kolay telleşebilen bu alaşım, darbelere dayanıklı lamba filamanı (akkor ve elektronik lambalar) olarak kullanılır. Katalizör olarak da çoğu zaman platine tercih edilir. Renyum genellikle, bakır metalürjisinin alt ürünü olan molibdenit'ten elde edilir. (L)

REO—, yun. *reos,* akım'dan alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

REOBAZ i. (fr. *rhéobase*). Fizyol. Uzun süre bir sinire veya kasa uygulanınca sinir veya kasın irkilmesini sağlayan en küçük elektrik akımı şiddeti. Bk. KRONAKSİ. (L)

REOFİL sıf. (fr. *rhéophile*). Hızlı akarsularda yaşayan, yassı vücudu, çekmenleri veya kancaları sayesinde akıntıya karşı koymağa elverişli bir yapı kazanmış olan hayvanlara denir. (L)

REOGRAF i. (fr. *rhéographe*). Elektr. Bir elektrik akımının şiddet değişimlerini grafik halinde kaydeden âlet. (Abraham reografı, hareketli parçalarının eylemsizliği ve sönümü elektrik devreleriyle dengelenen bir çeşit osilograftır.) [L]

REOLOJİ i. (yun. *reos,* akım ve *logos,* bilim'den fr. *rhéologie*). Maddelerin katılığını, esnekliğini, viskozitesini ve genel olarak akışını inceleyen fizik dalı. (L)

REOMETRE i. (fr. *rhéométre*'den). Galvonometre'nin eski adı. || Değişen basınçlar altında debisi sabit kalan akışkanları ölçmeğe yarayan âlet. (L)

REOSTA i. (fr. *rhéostat*). Elektr. Bir devrede, bağlantıları sökmeden direnç ayarı yapabilmek için değişken direnç olarak kullanılan âlet. || *Ayar reostası,* elektrikle ilgili bir büyüklüğü (şiddet, direnç v.b.) belli bir süre için belli sınırlar arasında ayarlamağa yarayan reosta. || *Asenkron motor hız ayar reostası,* bir asenkron motorun hızını ayarlayan reosta. || *Asenkron motor yol verme reostası,* rotoru sargılı asenkron bir motorun rotor sargılarına bağlanan reosta. || *Gerilim ayar reostası,* bağlantıları sökmeden, bir devredeki gerilimin değerini değiştirebilen direnç. || *Hız ayar reostası,* bir makinenin hızını veya motor çiftini sürekli şekilde ayarlayan reosta. || *İkaz reostası,* bir makinenin uyarma akımını ayarlayan reosta. || *Yolverme reostası,* ilk hareket sırasında bir makinenin yuttuğu akımı sınırlayan ve makine çalışma rejimine ulaştığında dirençleri devreden çıkarılan reosta. (*İlk hareket reostası* da denir.) || *Yükleme veya şarj reostası,* üreteçlerin yükleme denemesinde elektrik enerjisini soğurmağa yarayan reosta.

— ANSİKL. *Reosta*'lar elle veya otomatik olarak kumanda edilebilir. Otomatik kumandalı reostalarda, dirençlerin devreden çıkarılması kontaktörlerle sağlanır; bu kontaktörler de kronometrik rölelerle harekete geçirilir. Dirençler madenî (mayşor, çelik, özel dökme demir) veya sıvı (elekrolitik reosta) olabilir. Yol verme reostaları, ilk hareket anında veya makineye her yol verişte, gelen aşırı akımı sınırlayacak şekilde hesaplanmalıdır. İlk harekette akım şiddeti olarak, nominal akım şiddetinin 1,5 katı kabul edilir. Kaldırma makinelerinin motorları için, genellikle nominal akım şiddetinin 2,5 katına eşit ilk hareket şiddeti hesaplanır; bunun sebebi iyi bir ilk hareket çifti elde etmektir. (L)

REOSTALI sıf. (*reosta*'dan *reosta-lı*). Elektr. Reostası olan.

— Dy. *Reostalı fren,* elektrikli cerde kullanılan fren sistemi, motorlar üreteç olarak çalışır ve akımı dirençler üzerine verir. (L)

REOTAKSİ veya **REOTROPİZM** i. (fr. *rhéotaxie* veya *rhéotropisme*'den). Biyol. Bir su akıntısının hayvanlarda meydana getirdiği zorunlu yönelim tepkisi. (Hayvan suyun aktığı yönc doğru giderse reotaksi pozitif, akıntıya karşı giderse, reotaksi negatiftir.) [L]

REOTOM i. (fr. *rhéotome*). Elektroradyoloji. Bir akımın geçiş süresinin, hızlı kasılan bir kasın uyarılmasında nasıl etki gösterdiğini incelemek için kullanılan cihaz. (Kaslardan, çok kısa aralıklarla ve gayet hassas bir şekilde doğru akım geçirmeğe yarar.) [L]

REP i. (**R**öntgen **E**quivalent **P**hysique'ten). Nükl. Enerji cinsinden tanımlanan ışınım miktarı birimi.

— ANSİKL. *Rep,* bir röntgenlik X ışınlarının bir gram suda meydana getirdiği enerji dağılımına eşit bir dağılım yapan ışınım miktarıdır. Resmî niteliği olmayan bu birim, rad* a yakın değerdedir. (L)

REPASÖZ i. (fr. *repasseuse*'den). Tekst. Ştrayhgarn yün iplikçiliğinde, üç taraklı asortiman*ların açma tarağı ile fitil tarağı arasıda yer alan tarak grubu. (L)

REPERTUVAR veya **REPERTUAR** i. (lat. *reperire,* bulmak > huk. lat. *repertorium,* envanter'den fr. *répertoire*). Tiyat. Bir tiyatronun sahneye koymak üzere seçtiği piyeslerin listesi: *Şehir tiyatrosunun repertuvarı.* || Bir oyuncunun öğrendiği ve oynadığı rollerin listesi: *Naşid'in repertuvarı.*

— Müz. Bir topluluğun veya bir solocunun, bir şarkıcının programında yer alan parçalar. (M)

REPETEK, S.S.C.B.'de (Türkmenistan) tarım incelemeleri ve araştırmaları istasyonu. Çarcu ile Merv (Marıy) arasında. Bu kurak bölgede, kumların ilerlemesini durdurmak ve tarım imkânlarını araştırmak için çeşitli denemeler yapılır. Karakul koyunları yetiştiriciliği. (L)

Repetundis (de). Rom. huk. Yüksek memurların rüşvet almalarını önlemek için çıkarılan birçok kanuna (Calpurnia, Junia, Acilia, Servilia, Julia kanunları) verilen ad. (L)

REPİN (İlya Yefimoviç), rus ressamı (Çuguyev 1844-Kuokkala [bugün Repino, Karelya] 1930). Geziciler* (peredvijniki) grubunun üyesi, 1870'te *Volga Yedekçileri* (Burlaki na Volge) adlı tablosuyle ün kazandı. Bu eserde zincirini çeken rus halkının bir sembolü görülür. Tarihî tablolarla şöhretini pekiştirdi: *Oğlunun Kadavrasını Seyreden Korkunç İvan, Zaporog Kazakları, Musorgskiy* ve çalışma masasında *Tolstoy* gibi pek çok portre yaptı. (L)

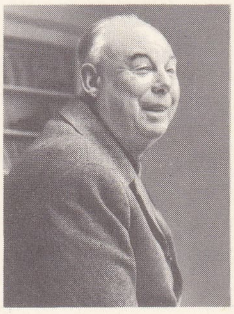

Jean RENOiR

REPİNGTON (Charles A'Court), ingiliz subayı ve askerî yazarı (Londra 1858-Hove, Sussex 1925). Afganistan ve Sudan'da hizmet gördükten sonra, 1902'de ordudan ayrıldı ve 1904'ten 1918'e kadar *Times*'ın, sonra *Morning Post*'un askerî muhabirliğini yaptı. Birinci Dünya savaşı üstüne birçok eser yazdı. (L)

REPLİCARE i. (lat. k.). Rom. huk. Davacının, davalının cevap lâyihasına verdiği cevap. (*Cevaba cevap* da denir.) [L]

REPLİK i. (fr. *réplique*). Tiyat. Bir tiyatro oyuncusunun, partöneri veya partönerlerinin iki repliği arasında söylediği, uzun veya kısa diyalog parçası. || Özel anl. Bu repliğin, partönere konuşma sırasının geldiğini gösteren son kelimesi veya son cümlesi. || *Bir oyuncuya replik vermek,* o oyuncunun diyaloğuna katılmak.

— ANSİKL. Huk. *Replik,* genel olarak davacı tarafından cevap lâyihasının kendisine tebliğinden itibaren on gün içinde verilmelidir. Bu süre hâkim tarafından, mazeret durumlarında uzatılabilir. Replikte, cevap lâyihasındaki olaylara ve defilere cevap verilir. Bunlar, daha sonra davalının rızası olmadan genişletilemez. Aynı şekilde, davacı replikte sadece cevap lâyihasındaki hususları cevaplandırabilir: kendi dava lâyihasında ileri sürmediği yeni vakıaları ileri süremez. Bunun için de davalının rızası gereklidir. Replik hemen davalıya tebliğ edilir. Replik üzerine davalının verdiği lâyihaya ise düplik denir. (ML)

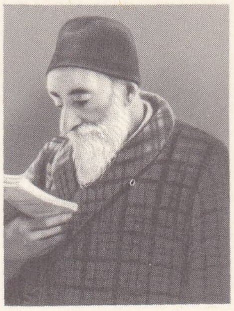

Ch. RENOUViER

REPNİN, büyük rus prens ailesi (1801'de soyu tükenmiştir). Başlıca üyeleri: NİKİTA İVANOVİÇ (1668-1726), Büyük Petro'nun silâh arkadaşı. Azov seferinde generalliğe yükseldi, Karl XII'ye yenildi ve gözden düştü. Tekrar göze girdi, Poltava'da rus ordusunun merkez kuvvetlerine kumanda etti. Riga valisi oldu ve Katerina I tarafından feldmareşalliğe yükseltildi; —NİKOLAY VASİLYEVİÇ (Petersburg 1734-Riga 1801), Nikita İvanoviç'in torunu. Prusya'da, sonra Polonya'da (1763) elçilik yaptı. Polonya'da isyancıları desteklemekle görevlendirildi. Bu siyasete karşı olmakla beraber, Polonya'yı rus himayesi altına soktu (1768 diyeti). Türkiye'ye karşı yapılan savaşlara ve Küçük Kaynarca (1774) ile Cieszyn barış müzakerelerine katıldı. 1795'te Estonya ve Livonya valisi oldu. (L)

Pierre RENOUViN

REPPE (Walter), alman kimyacısı (doğ. Göringen, Eisenach 1892). Ludwigshafen'de Badische Anilin-und Sodafabrik'in araştırma şefi ve müdürü oldu. Vinilik, akrilik, butadien, yüksek alkoller, asitler v.b. gibi organik ürünlerin sentezi konusunda yaptığı araştırmalarıyle tanındı; orijinal sentez sistemleri

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Doisneau-Rapho, Alvado (LAROUSSE)

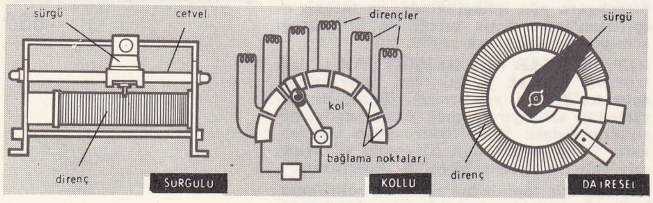

reostalar

ortaya koyarak, özellikle asetilen, etilen ve karbon oksit sentezleri alanında incelemeler yaptı; hazırladığı birçok kimyasal karışım için çeşitli bröveler aldı. Başlıca eseri: *Neue Entwicklungen auf dem Gebeit der Chemie des Acetylens und des Kohlenoxyds* (Asetilen ve Karbonoksit Kimyasındaki Yeni Gelişmeler) [1949]. (M)

REPTANTİA i. Tatlı su yengeci, ıstakoz, langust, pavurya gibi yürüyücü on ayaklı kabuklular grubu. (Üç alttakıma ayrılır: macrura, anomura ve brachyura; bunların hepsi özellikle karın kısmıyle birbirinden ayırt edilir.) [L]

Republica (DE). Bk. DEVLET.

REPUDİUM i. (önek *re* ve *pudere*, utanmak'tan lat. k.). Rom. huk. Nişanlılardan veya karıkocadan birinin veya velâyeti altında bulundukları kimsenin talep edebileceği nişanı veya evliliği bozma (talâk) hakkı. (*Confarreatio* ile evlilik halinde, bu imkânsızdı ve ilk yüzyıllarda karının repudium hakkı yoktu.) [L]

REPUPLİCAN RİVER, A.B.D.'de ırmak, Kansas' ın kolu (sol kıyı); 850 km. Kayalık Dağlar'dan iner ve çok kurak iklimli bir bölgede akar. (L)

REQUENA, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Valencia'nın batısında; 18 900 nüf. Güzel manzaralı eski şehir. Tafta ve kadife. (L)

REQUESENS (Luis de ZUNİGA Y), ispanyol valisi ve siyaset adamı (Barcelona 1528-Brüksel 1576). Roma'da büyükelçi iken (1563) Pius V'i, Türklere karşı bir birlik kurmağa teşvik etti. Don Juan d'Autrich'in tuğamirali olarak onun giriştiği Tunus seferinde ve İnebahtı (Lepanto) deniz savaşında yardım etti (1571). Ertesi yıl Milano valisi, sonra Hollanda'da Alba dükünün yerini aldı (1573), genel af ilân etti; Alba dükünün kurmuş olduğu olağanüstü mahkemeyi lağvetti ve Sessiz Willem I ile görüşme ortamı hazırladı. Anvers garnizonunun ayaklanması, Leiden'ı ele geçirmesine (ekim 1574) engel oldu. Fakat Nimègue yakınında Nassau kardeşlere karşı Mook zaferini kazandı. Zeeland'ı fethetmek üzere iken hummadan öldü. *Correspondencia Politica*'sı (Siyasî Mektuplar) 1892'de yayımlandı. (L)

REQUETE i. (isp. k.). XIX. yy.da, Carlos ordularında gönüllü savaşçı (1833-1872). || 1936-1939 İspanya İç savaşında Carlos taraftarlarınca özellikle bask illerinde silâh altına alınarak Franko'nun safında savaşan birliklere katılmış asker. (L)

REQUİEM i. Hıristiyan kilisesinde ölüler için okunan dua. || *Requiem missa'sı*, katolik âyininde, ölülerin ruhunu şad etmek için yapılan ve *requiem* kelimesiyle başlayan missa.

— ANSİKL. Müz. *Requiem missası*'nda *Gloria* (Tebcil) ve *Alleluia* (Şükran) bölümleri yoktur. Yani *Kyrie* (Tanrı Sen Acı) bölümü rahibin duasını takip eder ve Agnus Dei (Tanrı'nın Kuzusu), *miserere nobis* yerine *dona eis requiem* sözleriyle son bulur. İlâhi ve vaızdan sonra okunan *Dies İrae* (Gazap Günü, Ölüler Missası), orkestranın kiliseye kabul edilmesinden sonra bestecilerin üstünde özellikle durdukları bir konu oldu. XVI. yy.da yalnız ses için requiem yazan başlıca besteciler La Rue, Févin, J.de Kerle, Morales, Guerrero, Lassus, Victoria, Palestrina, Anerio, Vecchi, Du Caurroy, Moulinié v.b.ydi. 1650'den sonra dinî müziğin yeni fikirleri benimsemesiyle requiem, üslûp bakımından yas kantatına ve oratoryo'ya yaklaştı; Cavalli, Bassani, Lotti, Caldara, Lully (*Dies İrae*), Jean Gilles ve Campra; sonraları, XVIII. yy.da Hasse, Michel Haydn, Mozart, Salieri ve Gossec (*Ölüler Missası*) çalgılar eşliğinde güçlü requiem'ler bestelediler. XIX. yy.da Cherubini, Berlioz (*Ölüler İçin Büyük Missa*), Schumann, Liszt, Dvorak, Verdi, Saint-Saëns, Fauré, Gounod gibi besteciler requiem'e sonsuzluk ve ölü duygusunu soktular. Brahms'ın *Alman requiem*'i İncil'in metni üstüne yazılmış büyük bir yas kantatıdır. (L)

REQUİENİA i. Rudistesler grubundan iki çenetli yumuşakça; sol çeneti çepeçevre sarımlı, sağ çeneti kapak halinde bulunan kalın kavkılarına alt tebeşir tabakalarında pek çok rastlanır. (L)

RERES (Demetrio), arnavut subayı (XV. yy.). Askerleriyle birlikte Aragonlu Alfonso I'in hizmetine girdi ve Calabria'daki bir ayaklanmayı bastırdı. Buna mükâfat olarak Calabria'da görevlendirildi (1448). Kendisinden sonra gelenler, Amato, Andali, Arietta Casalnuovo, Vena ve Zangarona bölgelerinde arnavut kolonileri kurdular. İki oğlu, askerlerinin bir kısmını alarak Sicilya'ya geçti ve Sicilya'ya arnavut kolonilerini yerleştirdiler. (M)

RE'S i. (ar. *re's*). *Esk.* Baş, kafa: *Ey re's-i füruburde ki ak pak fakat iğrenç* (Tevfik Fikret). || Başkan, reis. || Başlangıç. || Tepe, uç. || Koyun, keçi v.b. hayvan. || *Re's-i cebel*, dağın en yüksek noktası. || *Re's-i kâr.* Bk. RE'SİKÂR. || *Re's-ül-hikmeti mahafet-ullah* (veya *mahabbet-ullah*), hikmetin başı Tanrı korkusu veya Tanrı sevgisidir. || *Re'sül-mal.* Bk. RE'SÜLMAL. || *Ale-r-re's*, başüstüne. || *Maskat-i-re's*, bir kimsenin doğduğu yer, vatan.

— Anat. *Esk.* Baş.

— Bot. *Esk.* Bitkilerin uç noktası.

— Coğ. *Esk.* Burun.

— Mat. *Esk.* Geometrik cisimlerin tepesi. || *Re's-i mahrut*, piramitin tepesi.

— Takvim. *Esk. Re'si senei efrenciye* («Avrupa yılının başı»), 1 Ocak. || *Re'si senei hicriye* («hicrî yılının başı»), 1 muharrem. || *Re'si senei maliye* («malî yıl başı»), 1 mart. || *Re'si senei milâdieye* («milâdî yılının başı»), 1 ocak veya 14 ocak. || *Re'si senei rumiye* («rumî yılının başı»), 1 ocak, 14 ocak veya 1 mart. (M)

—RES sıf. (fars. *residen*'den *-res*). *Esk.* «Getiren, eriştiren» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Dest-res*, eli yetişen, istediğine ulaşan. || *Feryad-res*, feryada yetişen. || *Meded-res*, imdada koşan. || *Müjde-res*, müjde getiren. || *Nev-res*, yeni yetişen v.d. (M)

—RESA sıf. (fars. *residen*'den *resā*). *Esk.* «Yetiştiren, yetişen, ulaşan» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Müjde-resa*, müjde getiren. || *Nâ-resa*, ulaşmaz, yetişmez. (M)

RESAİL çoğl. i. (ar. *risāle*'den *resā'il*). *Esk.* Risaleler, küçük kitaplar: *Okur; ve hep kıraat ü hatm ettiği resailden / Birer hulâs-i hikmet yapardı* (Tevfik Fikret). || Mektuplar. || Dergiler. (M)

RESAİNA. Esk. coğ. Bk. RESENA.

RESAL (Henri), fransız mühendisi ve matematikçisi (Plombières 1828 - Annemasse 1896). Daha École Polytechnique'te öğrenciyken, konik dişlilerde ve sonsuz vidadaki sürtünmenin incelenmesinde integral hesabın uygulanması üstüne ilk inceleme yazısını kaleme aldı. Besançon Maden kurumunda mühendis oldu, jeolojik harita üstünde çalıştı. 1855'te bu şehrin fen fakültesinde ve daha sonra École Polytechnique'te mekanik okuttu (1872); Maden okulunda inşaat dersleri verdi. Mekaniğin bütün dalları üstünde çalıştı. *Théorie sur la Rotation des Corps* (Cisimlerin Dönmesi Üstüne Teori) adlı eserinde, dönel katı cisimlerin hareketiyle ilgili temel problemleri, özel bir hareketli eksenler sisteminden yararlanarak hemen hiç hesaba başvurmadan çözümledi. Mekaniğe, bir katı cismin bağıl hareket denklemlerini kurmak imkânı veren bileşik açısal ivme kavramını kazandırdı. Ayrıca yuvarlanma hareketi, yuvarlanma yüzeyleri ve eğrileriyle ilgili bir teori ileri sürdü. (L)

RESALET i. Bk. RİSALET.

—RESAN sıf. (fars. *restden* > *-res*'ten *-resān*). *Esk.* «Yetiştiren, ulaştıran, yetişen» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Müjde-resan*, müjde getiren. || *Şeref-resan*, şerefe erişen v.d. (M)

RESANENDE sıf. (fars. *resānende*). *Esk.* Getiren, ulaştırıcı. (M)

RESANET i. Bk. RASANET.

RESAN HANIM, Murad V'in karısı (öl. 1910). Murad V ile padişah tahttan indirildikten sonra evlendi. Fatma Sultan ve Aliye Sultan adında iki kızı oldu. (M)

RESAS i. Bk. RASAS.

RESASET i. (ar. *resāset*). *Esk.* Eskilik, yıpranmış olma, köhnelik. (M)

RESATİK çoğl. i. (fars. *rūstā* > ar. *rustak*'tan *resātīk*). *Esk.* Köyler. (M)

RESCHENSCHEİDECK geçidi. Bk. RESİA GEÇİDİ.

RESCRİPTUM i. (*rescribere*, yazmak'tan lat. k.). Bir Roma imparatorunun, hukuk meseleleri konusunda kendisine danışan yüksek memur veya eyalet valilerine verdiği cevap.

— ANSİKL. Rom. huk. *Rescriptum*'lar, Roma imparatorlarının, sonra da papaların çıkardığı emirnamelerin ve kararnamelerin bir çeşidiydi. İmparator Hadrianus'a kadar, bunun pek az örneğine rastlanmıştır. Bir özel kişiye hitap eden rescriptumlar, sorunun altına, *subscriptio* şeklinde yazılırdı: bir magistratus için ise ayrı bir mektup şeklinde (*epistola*) kaleme alınırdı. Başlangıçta ancak belirli bir olay için geçerli olan rescriptumlar, II. yy.da hukukî bir değer kazandı. (L)

Research method (*Araştırma metodu*), bir yakıtın oktan indisini belirlemeğe yarayan metotların en çok uygulananı. (L)

RE'SEN zf. (ar. *re's*'ten *re'sen*). *Esk.* Kendi başına, kendiliğinden: *Bu işi re'sen yaptı.* || Bağımsız olarak, kimseye bağlı olmaksızın: *Harbiye nazırının böyle bir tebliğin ahkâmını tatbike re'sen selâhiyettar bulunmadığından hükümete müracaatından ...* (Atatürk).

— İda. huk. Hâkimin, tarafların beyanlarıyle bağlı olmaksızın dava ile ilgili araştırmaları görevinden ötürü yapması.

— Mat. *Esk. Re'sen mukabil zaviye*, ters açı.

— ANSİKL. İda. huk. *Re'sen* araştırma idarî yargı mercileri, özellikle iptal davaları sebebiyle hukuka uygunluk denetimi yaptıklarından, bu objektif dava ile ilgili gerekçe ve delilleri, taraflarca ileri sürülmese bile araştırabilirler. İdarî yargılama usulünü bu bakımdan ceza yargılamasına benzetmek mümkündür. Re'sen hareket selâhiyeti, idarenin kamu kudretine sahip olması ve idarî rejimin uygulanmasının bir sonucudur. Buna göre idare aldığı icraî kararları, başka herhangi bir mercinin meselâ, bir mahkemenin kararı olmadan da yerine getirebilir. Yıkılma tehlikesi içinde bulunduğu tespit edilen bir binanın, sahibi tarafından yıkılmaması halinde, İdarece yıktırılması gibi. Türk idare hukukunda, re'sen hareket yetkisinin genel bir yetki olup olmadığı tartışılmıştır. Çoğunlukla, re'sen hareket yetkisinin kanunda açık hüküm bulunması veya icraî karara fiilî direnme gösterilmesi gibi hallerde var olduğu kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre, re'sen hareket yetkisi istisnaîdir. (M)

RESEN i. (fars. *resen*). *Esk.* Halat, ip. || *Resen-baz*, ip cambazı. || *Resen-bend*, halatla, iple bağlı.

— Denizc. *Esk.* Halat. (M)

RESENA veya **RESAİNA.** Esk. coğ. Mezopotamya'da şehir, Khaboras'ın (bugün Habur) bir kolu kıyısında. Gordiyos III, Şahpur'u burada yendi (M.S. 242). Bugün *Ras el-Ayn*. (L)

RESENDE (Garcia DE), portekizli yazar (Evora 1470-öl. 1536). Joao II ve Manuel I'in özel sekreteriydi. *Vida e Feitos de Joao II* (Joao II'nin Hayatı) [1545] ve *Miscelânea* (1554) adlı eserleri yanında, özellikle *Cancioneiro* (1516) adlı eseriyle tanındı. Bu son eserde, italyan kültürünün etkisinde kalmış olan veya gelenekçi üç yüz kadar portekiz ve ispanyol şairinin şiirlerini biraraya toplamıştır. (L)

RESEPSİYON i. (fr. *réception*). Çağrılı kişileri ağırlamak amacıyle düzenlenmiş tören. || Kabul resmi. || Bir müessesede müşterileri kabul etmek, onların isteklerine cevap vermekle görevli büro ve bu büroda çalışan kimselerin tümü: *Bir otelin resepsiyonu. Resepsiyona başvurmak.* (M)

RESEPTÖR i. (fr. *récepteur*). Radyotek. Bk. ALICI.

— Anat. Ağtabakadaki görme hücreleri türünden duyum alıcı organlar.

— Telekom. Ahize. *Yeni.* Almaç. (ML)

RESİA geçidi, alm. **Reschenscheideck,** İtalyan Alpleri'nde geçit, Adige'nun kaynağında, 1 508 m yükseltide; Adigo'yu İnn'den ayırır; Venosta vâdisini (Yukarı Adigo vâdisi) Engadine'ye bağlayan karayolu buradan geçer. Geçidin eteğindeki Resia gölünden (110 milyon m³ su tutar) elektrik üretiminde yararlanılır. (L)

RESİD i. (fars. *residen*'den *resîd,* yetişti). *Esk.* Resmî bir yazının «geldi» işareti.

— Mal. *Esk.* Maliye defterinde yazılı paranın tahsil edilmesi. || Hesabın kapatılması. || Açık veya kapalı arttırmanın sona ermesi. || *Resid tahvili,* maliye tarafından düzenlenen alındı belgesi. (M)

RESİDE sıf. (fars. *residen*'den *reside*). *Esk.* Yetişmiş, ulaşmış: *Şimdi uyuyanlar o zamanda uyanırlar / Bir subha reside olur âhır şeb-i âlem* (Ziya Paşa). || Olgunlaşmış, biiyümüş. || Genç. || *Reside-i hitam,* bitmiş, sonuna gelmiş. || *Na-reside,* yetişmemiş, olgunlaşmamış. || *Nev-reside,* yeni yetişmiş. (M)

RESİF i. (ar. *resif,* deniz kayalığı'ndan isp. *arresif* > fr. *récif*). Su hizasındaki kaya zinciri: *Resife çarpan gemi.*

— Denizbilim. *Mercan resifi,* tropiklerarası bölgelerin denizlerinde mercanların büyümesiyle oluşan resif.

— ANSİKL. *Mercan resifleri,* Okyanusya'da Avustralya'nın kuzeybatı ve kuzeydoğu kıyılarında, Hint okyanusunda, Afrika ve Amerika'nın doğu kıyılarında bulunur. (Bu iki kıtanın batı kıyıları resiflerin oluşmasına imkân vermeyen olduka soğuk su akıntılarıyle çevrilidir.) Resiflerin büyümesi yılda birkaç milimetre ile 3 sm arasında değişir. Bir kıyıya yerleşen mercanlar, «kıyı resifleri»ni meydana getirir. Kara platformu birdenbire alçalmayan yerlerde, kıyıdan yer yer 100 km açıklara kadar uzanan kesimde set resiflerine rastlanabilir (meselâ, Avustralya Büyük seti, uzunluğu 2 400 km). Açık denizlerde ise mercanlar atoller meydana getirebilir. Bk. MERCAN. (L)

RE'SİKÂR bls. i. (ar. *re's,* baş ve fars. *kâr,* iş'ten fars. taml. *re's-i kâr,* işin başı). *Esk.* İktidar mevkii: *Bu devlete, Devlet-i Abbasiye ve devletin re'sikârında bulunan insanlara da halife derlerdi* (Atatürk). [M]

RESİL i. (ar. *risâlet*'ten *resil*). *Esk.* Elçi. (M)

RESİM veya **RESM** i. (ar. *resm*). Örnek olarak alınmış herhangi bir şeyin karakalem veya boya ile kâğıt v.b. bir yüzey üstüne çıkarılmış biçimi: *Sonra kiliselerde görülen azizlerin resimlerine benzer bir hal aldı* (H. R. Gürpınar). *Duvarlarda kıymetli, açık saçık resimler asılıydı* (Ömer Seyfeddin). *Yorulduğumuz vakit ben, resim yapmağa başlıyorum* (R. N. Güntekin). || Bir nesnenin veya yerin fotoğraf makinesi aracılığıyle bu iş için hazırlanmış bir kâğıda alınmış şekli, fotoğraf: *Albümün yaprakları içinden gözlerime bakarak gülümseyen bu resim, Kâmran'ın resmiydi* (R. N. Güntekin). *Hayır, dedi, ben gençlik resimlerimden hiçbirini saklamam. Her sabah aynada nasılsam, oyum!* (F. R. Atay). || Yazma, çizme, boyama sanatı: *Resim öğretmeni. Resim dersi.* || Tören, alay. merasim: *Geçit resmi.* || *Resim müzesi.* Bk. PİNAKOTEK. || *Resim sergisi,* her türlü resimlerin ve özellikle yağlıboya tabloların sergilendiği yer.

— ÇEŞ. DEY. *Resim almak* (*çekmek* veya *çıkarmak*), fotoğraf makinesiyle bir şeyin şeklini kâğıda geçirmek. || *Resim gibi,* çok güzel, çok hoş v.b. anlamında kullanılır: *Resim gibi kız.* || (...)*nın resmidir,* «(...»nın olacağı kesin ve bellidir» anlamında kullanılır: *Bir kere sevdaya tutulmaya gör / Ateşlere yandığının resmidir* (C. S. Tarancı). *Çalışmamakta ısrar edersen, sınıfta kaldığının resmidir.*

— *Esk.* Eser, iz, nişan. || Şekil: *Haç resmi, Mührü Süleyman resmi* || Âdet, usul, tavır. || Tarz, üslûp. || Plan, taslak. || Devlete ait iş, davranış, söz. || *Resmi âli,* padişahların cuma namazına gidiş ve gelişinde veya Hırkai Saadeti ziyareti sırasında yapılan tören. || *Resmi geçit,* geçit töreni. || *Resmi kadim,* eski usul. || *Resmi küşad* (veya *iftitah*), açılış töreni. || *Resmi müsennem,* prefilden alınmış veya yapılmış resim. || *Resmi selâm* (veya *tazim*), askerî protokolün gereklerine göre yapılan selâm merasimi.

— Farklar psikol. *Dört resim testi,* Van Lennep tarafından meydana getirilen ve T. A.T. testine benzeyen yansıtmalı test. Bk. ANSİKL.

— Folk. *Halk resimleri.* Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bir işin yapılması sebebiyle idare tarafından kişilerden alınan vergi cinsinden bir para: *Gümrük resmi. Belediye resmi. Rıhtım resmi. Levha resmi.* (Bk. ANSİKL.) || *Resim ve harç muafiyeti,* resim veya harca bağlı hizmetlerden yararlananların, özel durumları sebebiyle resim ve harç verme yükümlülüğü dışında bırakılmaları durumu. (Bk. ANSİKL.) || — *Esk. Resmi kısmet,* terekenin vereselerine dağıtılması karşılığında alınan vergi. (Mirasın paylaştırılmasıyle kassam denilen memurlar uğraşırlardı. Kassam teşkilâtının olmadığı yerlerde bu işi kadı ve naipler yapardı. Resmi kısmet yüzde 0,15 ile yüzde 0,30 arasında değişirdi. Her kadılıkta bir kassam defteri vardı. Ölenin terekesi kassam tarafından bu deftere geçirilir ve her birinin değeri altına yazılırdı. Ölenin cenaze masraflarıyle kassamın alacağı düşünüldükten sonra kalan, şer'î kanuna göre vârislere verilirdi.) || *Resmi Kısmet kanunu,* Osmanlı imparatorluğunda ölen kimselerin geride bıraktıkları mal, eşya ve paralarından alınacak olan resmi kısmetin kimler tarafından tahsil edileceğini düzenleyen kanun. (Bk. ANSİKL.) || *Resmi kitabet,* kadılar tarafından alınan vergi. (XVII. yy.da bu vergi kadılar için 20, hademeler için 5 akçeydi.) || *Resmi nişan* (veya *resmi berat*), tayini yapılan kadılardan alınan vergi. (Kadı ve mevalî* tayinlerinde, kendilerine tayinlerini, kaza ve salâhiyetlerini bildiren ve padişahın tuğrasını taşıyan bir belge verilirdi [tuğra cekme parası olarak da bir resim alınırdı].) || *Resmi sicil,* kadıların sicil defterlerine kaydettikleri mektuplardan aldıkları vergi. (Kadıların belirli maaşları yoktu; geçimlerini, baktıkları dava veya kendilerine yapılan müracaatlardan aldıkları vergilerle sağlarlardı. Resmi sicilin miktarı 2-7 akçe arasında değişirdi. Buna *sicil akçesi* de denirdi.)

— İda. *Resmi âdi,* ulufe gününden başka günlerdeki elçi kabul töreni. || *Resmi tahlif,* devlet memurlarının işe başlarken yemin töreni. (Başta sadrazam olmak üzere vükelâ ve devlet adamlarının sadakat yemini etmeleri sultan Abdülmecid devrinde başladı [1850]. Taşra memurları da idare meclisi önünde yemin ederdi.)

— Mal. *Esk. Resmi ağıl,* koyun, keçi v.b. küçükbaş hayvanlar vergisi. (XVI. yy.da üç yüz koyundan beş akçe vergi alınırdı.) || *Resmi arus,* evlenen erkeklerden alınan düğün vergisi. (Erkeğin evlendiği kızsa altmış akçe, dulsa veya gayri müslim kızsa otuz akçe, gayri müslim dulsa on beş akçe vergi alınırdı. Bunu tımar, zeamet ve has sahipleri alırdı. Tımar sistemiyle birlikte bu vergi de kaldırıldı.) || *Resmi âsiyab,* değirmen vergisi. (Bir yıl sürekli işleyen değirmenlerden altmış; altı ay işleyenlerden otuz; üç ay işleyenlerden on beş akçe alınırdı. Tanzimattan sonra bu vergi kaldırıldı.) || *Resmi badiheva,* tımar usulünün yürürlükte olduğu dönemde ekili arazisi olmayan ve ticaretle uğraşan gayri müslimlerden alınan vergi. (Evlilerden yılda iki, bekârlardan altı akçe alınırdı. Tanzimattan sonra kaldırıldı. *Resmi raiyet* ve *resmi mücerred* de denirdi.) || *Resmi bennâk,* tımar sahiplerinin gayri müslimlerden aldıkları vergi. (İki çeşitti: *ekinli bennâk, caba bennâk.* Ekinli bennâk, elindeki arazisi yarım çiftten az olanlardan, caba bennâk ise toprağı olmayan ve ticaretle uğraşan gayri müslimlerden alınırdı. Vergi yılda iki akçeydi. Tanzimattan sonra kaldırıldı.) || *Resmi bidat,* gümrüğe gelen eşyadan gümrük vergisinden ayrı olarak alınan vergi. (Tanzimattan sonra kaldırıldı.) || *Resmi çift,* arazi vergilerinden biri. (İki öküzle işlenebilecek arazi demekti. Bu vergi, en az yirmi iki, en çok elli yedi akçeydi. Tanzimattan sonra kaldırıldı. *Çift akçesi* de denirdi.) || *Resmi çift bozan,* çiftliği bırakarak başka iş yapanlardan alınan vergi. (Vergi, bütün çift, yarım çift ve ondan az arazideki çiftin bozulmasına göre değişirdi. Bütün çift için üç yüz yarım çift için yüz elli, daha az arazi için yetmiş beş akçe alınırdı. Tanzimattan sonra kaldırıldı.) || *Resmi ganem,* koyun vergisi. (XVI. yy.da iki koyun veya keçiden bir akçe alınırdı. Tanzimattan sonra, ağnam resmi adını aldı.) || *Resmi güvara,* turfanda meyve sebze vergisi. (*Gügeri memuru* adı verilen bir memur tarafından toplanırdı.) || *Resmi hınzır,* domuz vergisi. (Hıristiyanların beslediği domuzlardan her biri için yılda dörder para vergi alınırdı. Gayri müslimlerin isteğiyle kaldırıldı [1779]. Domuz sahiplerinin bu işten fazla kâr etmeleri üzerine yeniden alınmağa başlandı. Tanzimattan sonra tekrar kaldırıldı.) || *Resmi nize,* üç voynuktan meydana gelen gönder*in her yıl mart ayında hazineye ödediği vergi. (Resmi nize altı akçeydi. Sefere giden voynuklar altı akçe, ötekiler beş akçe öderlerdi.) || *Resmi tapu,* devlet arazisi üzerinde yapılan bina, koru, harman yeri gibi zıraattan alıkonulan topraklardan alınan vergi. (Verimli araziden elli akçe, daha az verimli yerden de yirmi akçe alınırdı. Tanzimattan sonra bu tür yerlerden *bedeli öşür* ve *mukaatai zemin* adı altında vergi alınmağa başlandı.)

— Mat. Bk. GÖRÜNTÜ.

— Tasav. *Resim hırkası,* mevlevîlerin giydiği, bedeni geniş hırka. (Mevlevî, bu hırkayı üç gün sır olduktan sonra tarikat şeyhinin huzuruna çıkınca giyer.)

— Teknol. *Çizgisel resim,* sanayiyle ilgili nesnelerin veya süslemelerin çizimine yarayan teknik resim. (Bk. ANSİKL.) || *Geometrik resim,* bir nesnenin geometrik orantılarını yansıtan resim. || *Gölgeli resim,* gölgelerle aydınlık kısımların iyice belirtildiği resim. || *Grafik resim,* bilimsel konularda uygulanan ve kesitleri, düzlemleri v.b. gösteren resim. || *İki renk resim,* renkli kâğıt üzerine yapılan ve aydınlık bölgeleri beyaz kalemle belirten resim. || *Lavili resim,* çini mürekkeple gölge vurulan veya suluboya ile renklendirilen resim. || *Makine resmi* veya *sanayi resmi,* çizgi veya lavi ile yapılan ve makineleri, makine parçalarını v.b. göstermeğe yarayan resim. || *Meslek resmi,* teknik resim kurallarının belirli bir meslek dalında (marangozluk, topografya v.b.) uygulanması. || *Mimarî resim,* teknik resim kurallarına göre bir binanın planını, en ve boy kesitini gösteren resim. || *Modelli resim,* canlı bir modeli veya gerçek bir peyzajı örnek alarak yapılan resim. || *Ölçülü resim* veya *ölçülü kroki,* cetvel veya pergel kullanmadan yapılan ve bir nesneyi gerçekte olduğu gibi gösteren, ayrıca da o nesneyi meydana getiren bütün parçaların ölçüsünü veren ve bu parçaların nasıl biraraya getirileceklerini belirten resim. (Bu tür resimde nesnenin biri yatay, öbürü düşey iki düzlem üzerindeki izdüşümleri gösterilir; düşey düzlemdeki izdüşümüne *boy,* yatay düzlemdeki izdüşümüne de *en kesit* denir; bazen nesnenin başka kesitleri de gösterilir ve bunun için de nesne belirli birtakım düzlemlere göre bölünür.) || *Serbest elle resim,* cetvelsiz ve pergelsiz olarak büyük bir serbestlikle yapılan bina, makine resmi. || *Taklit resim,* çeşitli figürlerin, manzaraların ve süslemelerin çizilebilmesi için akademelerde öğretilen resim. || *Teknik resim,* sanayide, makine veya her çeşit imalât parçasının tam ve hatasız olarak yapılabilmesi için, çizimi yapan mühendis ile imalâtı yapacak işçiler arasında anlaşmayı sağlayan, standart ve normlardan yararlanılan resim. || *Üç renk resim,* XVIII. yy.da kullanılan ve renkli kâğıt üzerine yapılan bir çeşit pastel. (Aydınlık noktalar beyaz kalemle boyanır, ten rengi ise sanginle verilir.)

— ANSİKL. Farklar psikol. *Dört resim testi,* dört tane renkli resimden meydana gelir. Birinci resimde, bir masa çevresinde, biri oturmuş, öteki ayakta duran iki insan görülür; ikinci resimde, sadece, bir odanın ortasında bulunan bir yatak vardır;

REQUESENS
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

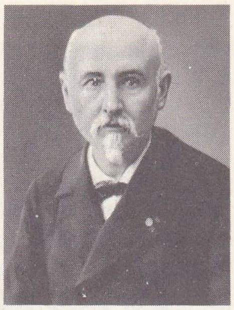
RESAL

üçüncü resimde, bir lamba direğine yaslanmış bir adam bulunmaktadır; dördüncü resimde ise, bir tenis sahası görülür; kadınlı erkekli oyuncular oynamakta, bazı kişiler de, oturmuş oyunu seyretmektedir. Teste tabi tutulan denek, bu dört resmi istediği sıraya göre düzenleyebilir, ama resimlerin dördünü de kullanmak zorundadır. Denekten istenen şey, bu resimlere bakarak bir baş kahraman seçmesi, tek bir hikâye meydana getirmesi ve bu hikâyeyi yazılı olarak açıklamasıdır.

Yapılacak yorumlama önce hikâyenin konusu ve resimlerin ilişkisi üstünde durur. Deneklerin büyük bir kısmının ileri sürdükleri temalar, gerçeğe iyi bir intibak gösterildiğine işaret olarak kabul edilir. Hikâyenin biçim bakımından analizi, deneğin anlattığı konuya karşı takındığı tavrı ele alır: denek, bu hikâyeye birtakım ahlâkî düşünceler katıyor mu? Deneğin kullandığı üslûp ve kelime hazinesi seçme midir, yoksa rasgele mi? Denek, hangi resmi hikâyenin başlangıcı, hangisini bitimi olarak kabul etmiştir? Hikâye, aynı zamanda, deneğin sentez yapma kabiliyetini de incelemeyi sağlar. Bu husus, T.A.T.'de ele alınmamaktadır. Dört resim testi, T.A.T.'ye oranla, uygulanması daha kolay ve daha süratli olan bir testtir; ama T.A.T. kadar zengin değildir.

— Folk. Önceleri folklorun bir parçası sayılan *halk resimleri*, bugün sanat tarihinin önemli bir dalı oldu. Halk resmi, okumamış veya az okumuş bir toplumun sanatıdır. Taşbaskısı hikâye resimleri imzasızdır; duvar resimlerinde ise bazen imzaya rastlanır. Bu resimler bugün modern sanata kaynak olmakta ve eskiye oranla daha fazla ilgi görmektedir. Çoğu hayalden yapılmış olan bu resimler, ilkel bir özellik taşır. Perspektif ve oranlar, gerçek dışında kalır. Bazen üç katlı bir köşk insan boyunu geçmez, bazen de gözyaşından denizler ve içinde gemiler görülür. Halk resimleri halk masallarına uygun, halkın anlayabileceği, sevebileceği resimlerdir. Bunları sekiz bölüme ayırmak mümkündür: 1. kahvehane resimleri; 2. kitap resimleri (çoğunlukla âşık hikâyelerinde); 3. dinî resimler; 4. tılsım resimleri; 5. yazıyle yapılmış resimler; 6. yazıyle tabiat resimleri (*Ah Minelaşk* gibi); 7. cam altı resimleri; 8. deri üzerine yapılmış karagöz resimleri.

1. Kahvehane resimleri çeşitli özellikler gösterir. Osmanlılar döneminde memurların gittiği kahvehanelerde zamanın siyasetini yansıtan resimler vardı. Bunlar arasında İkinci Meşrutiyetin ilânıyle (1908) ilgili olarak, Enver ve Niyazi Beylerin *timsali hürriyet* ve *maderi hürriyet*'i zincirlerinden çözmesi, Hareket ordusu, saçı sakalı birbirine karışmış Namık Kemal, Fatih'in atını denize sürmesi, Yavuz Sultan Selim'in palabıyıklı resmi, Sultan Reşad, padişah tuğraları, Ahırkapı feneri, Kâğıthane, Göksu mesiresi en çok görülen resim konularıydı. Âşık ve esnaf kahvehaneleri Anadolu'dan gelen gariplerle dolardı. Halife Ali'nin resimleri, billûruâzam (yüce billûr), Hayber kalesi, Kan kalesi, Veysel Karanî'nin develeri, yarısı insan, yarısı yılan olan ve taht üzerinde oturmuş olarak tasvir edilen Şahmeran'ın resimleri bu kahvehaneleri süslerdi. Kıyı kahvehanelerinin de kendine göre gelenekleri vardı. Bunların hepsinde gemileri bulunurdu. Nuh'un üç ambarlı gemisi, Mahmudiye (devrin en büyük gemisi), İzzeddin ve Sultaniye vapurları, kıyıda denizkızı, gemiciler, tanınmış kabadayılar, tulumbacılar v.d.

Acem çayhaneleri denilen yerlerde görülen resimler öteki kahvehanelerdekinden çok farklı bir resim sergisini andırırdı. Bunlar İstanbul'a yerleşmiş azerbaycanlı türklerin yaptığı mitolojik resimlerle doluydu. Zaloğlu Rüstem'in Dev Sefit ile mücadelesi; Behram'ın ejderhayı kovalaması; Hamza pehlivanın Kafdağı'nı devirmesi; korkunç yüzlü, boynuzlu İskender ile Zülkarneyn; arslanları zapteden Danyal, ince elbisesi altından çıplak vücudu görülen Şirin gibi. **2.** Kitap resimlerinde başta taşbaskısı hikâyeler olmak üzere tarihî ve dinî konulara yer verilir. Âşık kitaplarında en çok Ferhat ile Şirin, Leylâ ile Mecnun, Elif ile Mahmud, Varaka ile Gülşah, Kerem ile Aslı, Şah İsmail ile Arabüzengi, Köroğlu ile Selma, Âşık Garip ile Şah Sanem, Hüsrev ile Gülşah Bânu, Derdiyok ile Zülfüsiyah, Âşık Ömer, Şâpur Çelebi, Seyfülmülûk resimli olarak görünürler. **3.** Dinî konulara giren halife Ali kitapları ile dinî - destanî Battal Gazi kitaplarında az sayıda resme rastlanılır. Bu arada Nasreddin Hoca hikâyelerinin de resimli olanları vardır. Dinî resimlerin başında canlı varlıklara yer verilmeyen Mekke, Medine resimleri gelir. Bunlar *Kur'an* sayfalarında, camilerde ve birçok yerde görülür. *Marifetname* ve *Muhammediye*'nin birçok sayfası resimlidir. Başta islâm inançlarını özetleyen *Eşkâli Heyeti İslâm* levhası içinde cennet, havzı kevser, kalemi alâ, levhi mahfuz, tubâ, israfil suru, âraf; yine bu levhanın orta kısmında kürsü, mizan, sırat, bunun altında cehennem, zakkum ağacı gelir. Burada insanlar yuvarlaklar halinde temsil edilir. Beyaz halkalar müslümanlar, siyahlar kâfirlerdir. Bazı kutsal kişilerin yüzlerinde nikap (örtü) görülür. **4.** Tılsım resimleri, bazen islâm dininin yasakladığı tılsım ve sihrin yerine geçer ve halk arasında çok tutulur. Halk resim sanatının en önemli, gelişmeye en uygun tarafı budur. Nazara karşı göz ve el resimleri, büyü için yapılan kargacık burgacık şekiller, bugün de halk arasında ilgi görmektedir. Büyü yapmada olduğu gibi büyü bozmada da resimlerden yararlanılır. Bayezid II devrinde şöhret kazanmış olan Uzun Firdevsî*nin *Davetname*'sinde sihire, tılsıma ve resimlere pek çok yer verilmiştir. (Bk. cilt III, DAVETNAME *renkli sayfası.*) Sevgiliye kavuşmak için yapılan tılsım resimleri, halk sanatının hayalgücüne dayanan en güzel örnekleridir. **5.** Yazıyle yapılmış resimler, özellikle dinî konulardadır. Altı, kelimei tevhid, üstü minarelerle meydana gelen yazı-resimler, bazen kesme kâğıtla yapılır. Bu şekilde yazı - resim kuşlar, arslanlar, kandiller, gemiler, «maşallah»lı ibrikler çoktur. Yazıyle yapılmış *Ashab**ı kehf*'ler, aynı zamanda uğur getirici levhalardır. Bunların güvercinli olanlarına *Nuh'un Gemisi* adı verilir. **6.** Yazıyle yapılmış tabiat resimlerinin en güzel örneği *Ah Minelaşk* tabloları, manzarayle birleşmiş yazı - resimlerdir. Aşkı temsil eden bu resimler dükkânlara, gergef ile iş-

yabancı resim sergisi

resim

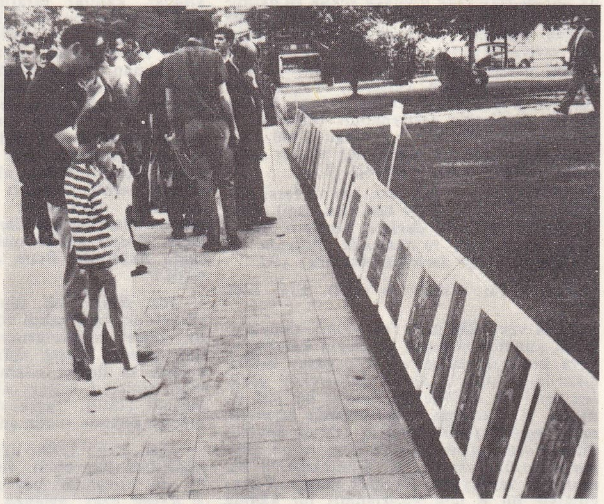
açık hava resim sergisi

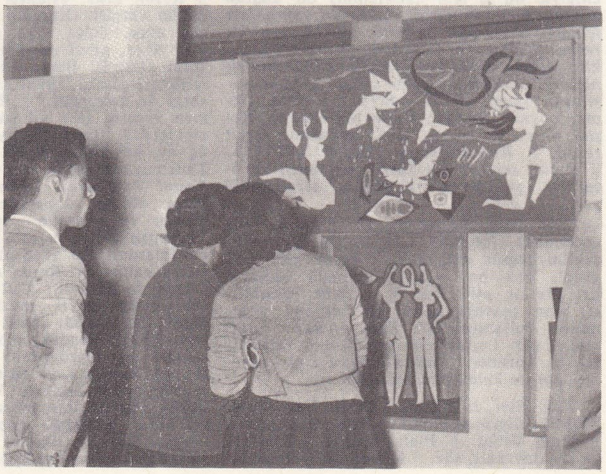
Cemal Bingöl'ün resim sergisi

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

lenmişleri evlere asılırdı. 7. Cam altı resimleri, halk resimleri arasında önemli bir yer tutar ve bugün de (bozulmuş bir şekilde) görülür. Konuları camiler, ibrikler, Süleyman peygamberin mührü v.b.dir. Bunlar cam üzerine siyah çizgilerle yapılır, araları renkli yaldızlarla doldurulur. Sır altı çiniler gibi bu cam altı resimler de olağanüstü parlaklıktadır. Resimler doğrudan doğruya cama yapıldığından kırılıp parçalanma tehlikesi vardır. Bu yüzden halk resimlerinin bu çeşitleri nadirdir. Bu resim tarzı dekoratif ve dinî bir özellik taşır. 8. Karagöz resimleri halk sanatının en zengin bölümünü meydana getirir. Oyuna başlamadan önce süslü, havuzlu köşkler, bahçeler perdeye konur. Buna *göstermelik* denir. Resimler saydamlaştırılmış deve derisine yapılır. Bunların bir özelliği de önemli bir kıyafet tarihi niteliğinde olmasıdır.

— G. santl. Altamira veya Lascaux mağaralarından da anlaşıldığı gibi, *duvar resmi*, tarihöncesi çağlara kadar uzanır. Kullanılan en eski boyayıcı maddeler, yağ veya reçine ile ezilmiş çeşitli renkte topraklar, kireçleşmiş kemiklerdi.

Bütün eski akdeniz ve uzakdoğu kavimleri, ince alçı sıvalı duvarlara yaptıkları resimlerde, daha sonra eklenen lâciverttaşı mavisi ve bakır yeşiliyle birlikte bu temel boyayıcı maddeleri kullandılar. Eski Mısır ve Girit'te, koyu bir çizgiyle çevrelenmiş bu tür dekoratif eserlerden pek çok örneğe rastlanır. Yontulmuş kamışların uzun bir süre kullanılmasından sonra, hayvan kılından yapılmış fırçalar ortaya çıktı. Mısır'da, tahta veya panoya yapıştırılmış ve ince alçı ile hazırlanmış tuval üzerine portre yapma sanatı doğdu. Aynı devrede renkleri sabitleştiren ve koruyan balmumlu resimlere rastlanır.

Pompei freskleri, mumlu resmin bilgi ve hüner isteyen bir çeşididir; çok ince ve kuru bir sıva üzerine, tutkallı boyalar birbiri üzerine kat kat vurulmuş, parlatılmış, verniklenmiş ve mumlanmıştır; resimler, dayanıklık ve tazeliklerini bu işleme borçludur.

Bu usul, İtalya'da Giotto ve daha sonra rönesans sanatçıları tarafından parlak bir şekilde temsil edilen gerçek freskten farklıdır. Freskte, yanmış kireç ve ince kumdan meydana gelen taze sıva üzerine yumuşak fırçalar ve sulandırılmış boyalarla resim yapılır. Hazırlanmış harcın yüzeyi, kurumağa başlamadan işlenebilecek genişlikte olmalıdır. Bu bakımdan, büyük bir el çabukluğu ve ustalık isteyen fresk, kurudukça hafifleyen çok ince renk armonileri yaratma imkânını sağlar. Sıvanın derinliğine tespit edilen bir renk, açıkhavaya dayanabilir. Freskte genellikle şu renkler kullanılır; Saint-Jean beyazı, sarı aşıboyası, yanmış ve tabiî siena toprağı, Van Dyck kırmızı-kestanesi ve kestanesi, mars moru, kobalt mavisi, zümrüt yeşili, bakır yeşili, yeşil toprak, fildişi siyahı, balık siyahı veya duman siyahı, koyu toprak.

Giotto ve Gozzoli hiç bir zaman taslak kullanmazlardı. Sanatçıların freski yapmadan önce, resimlerini kâğıda çekmek, çizgileri iğneyle delmek, sonra da üzerinden kömür tozu geçirerek resmi sıvaya aktarma alışkanlığı daha sonraları ortaya çıkmıştır. Fresk rötuşa imkân vermediğinden, taslak kullanmak, işi büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. XVI. yy.da İtalya'da astarın hazırlanmasında yer alan yumurtalı ve tutkallı boya zamanla, yerini inceltici olarak kullanılan çeşitli yağlara bıraktı. Pigmentleri, arap zamkı ve gliserin ile karıştırılan guvaş ve suluboya gibi su ile karıştırılan boyalar genellikle eskislerde çok işe yarar. Ortaçağda, kola ve ince alçıyle hazırlanmış tahta panolar üzerine de çok resim yapılırdı; ama tahtanın çatlamak gibi bir sakıncası olduğundan, XVII. yy.dan itibaren tuval tercih edilmeğe başlandı. Keten tuval, kenevir tuvalden üstündür; daha kaba olan hint keneviri, tiyatro dekoruna uygun düşer; çok delikli olan pamuk tuval ise iyi değildir. İsorel, kalın karton, hattâ kâğıt, yağlıboya için elverişlidir.

Bir çerçeveye gerilen veya duvara tespit edilen tuvale kola ile alçı veya tebeşir, karıştırılarak sürülür; bu ilk tabaka emici olduğundan, ponzalandıktan sonra üzerine bir kat beziryağı ile saf veya hafif renkli üstübeç çekmek gerekir. Kuruma süresi en azından altı aydır.

Birçok ressam, tablonun genel tonunu daha çabuk elde edecek şekilde önceden boyanmış bir zemin üzerinde çalışır. El Greco gri fon üzerinde, Velasquez ise kolalanmış tuval üzerinde (sadece, *İçki İçenler*'i aşıboyası zemin üzerine yapmıştır) çalışırlardı. *Carlos IV ve Ailesinin Portresi*'nin hazırlıklarında görüldüğü gibi Goya, kavuniçi tonu tercih ederdi. Nicolas Poussin oldukça koyu kırmızı bir aşıboyası kullanırdı; resimlerin zamanla kararmış olması bu yüzdendir. Açık aşıboyaları, hafif griler veya saf beyaz, daha fazla tercih edilen renklerdir. Günümüzde ressamlar, malzemelerini kendileri hazırlamaktan vaz geçmişlerdir. Piyasada iki katlı olarak hazırlanmış, çok güzel keten tuvaller bulunur. Boyalar, XIX. yy.ın başlarından beri sınaî olarak hazırlanır. Eski atelyelerde çırakların bütün vaktini alan ezme işi de böylece tarihe karışmıştır.

Palet oldukça geniş olmalıdır. Yassı ve yumuşak fırçalar boy boydur, ama ayrıntıları belirtmek için ince bir kalem fırçası da bulundurulmalıdır. Çok sık kullanılan beyaz boya paletin ortasına sıkılır; bir yana sıcak renkler, öteki yana soğuk renkler konur. On kadar renk yeterlidir: beyaz, siyah, sarı, tabiî ve yanmış siena toprağı, karmen kırmızı, vermiyon (zincifre), limon sarısı, prusya mavisi, zümrüt yeşili (émeraude yeşili). Bunlar bir boya çanağı içinde sadece terebantinle veya ketenyağı veya haşhaş yağıyle karıştırılarak inceltilebilir. Verniklerin amacı, resmi korumak ve ona bir parlaklık vermektir. Ancak verniklerin zamanla ve ışığın etkisiyle sararmak gibi bir sakıncaları olduğunu unutmamalıdır. Renklerine göre, bir tabloyu, verniklemeden önce, altı ay veya bir yıl kurumağa bırakmak doğrudur. Bu arada, rötuş verniğine başvurulur. Bu vernik, donuklukları giderir, birkaç dakikada kurur, ama dayanıklı değildir.

● *Resim pazarı.* Sanat eserlerinin açık arttırmayle satılması usulü M.Ö. 146'dan beri vardı. Meselâ L. Mummius'un Eski Yunan'dan getirdiği ganimet böyle satılmıştı. Romalılar da kral Attalos'un satın almak istediği bir tabloyu bu yoldan elde ettiler. Roma'da, değer biçici olarak görev yapan tellâllar vardı. Fransa'da ise, bu işle görevlendirilmiş olan kimselerin yerini XVI. yy.da yeminli muhamminler aldı. Açık arttırmalı büyük satışlar özellikle XVIII. yy.dan itibaren başladı. Bu satışlar için, meraklıları ve bu işin ticaretini yapan kimseleri çekmek amacıyle resimli broşürler bastırılırdı. Tablo alım satımıyle uğraşan kimseler daha sonraki tarihlerde ortaya çıktı. Resim satışında geleneksel usul, ressamın atelyesinden aracısız olarak halka satıştı. Bu arada, daha XVI. yy.dan itibaren Anvers'te, sanat eserlerinin satışı için, Wael'ler, du Jon, de Bruyn, Musson ve özellikle de daha sonraları Avusturya'da şube açacak olan Forchoudt'lar gibi milletlerarası büyük firmalar kuruldu. O devirde belçikalı birçok ressam yalnız ihracat için çalışıyordu. Bu alışverişlerde aracı olarak çalışanlardan biri de Rubens'ti. Fransa'da XVIII. yy.da en büyük tablo tacirleri, Watteau'nun yakın dostu Gersaint, Mariette ve Lebrun'dü. Paris'te tablo ticaretinin merkezi Notre-Dame köprüsüydü. Ama bu ticaret asıl XIX. yy.ın sonunda bütün dünyaya yayıldı. İlk tablo tacirleri Union Artistique (Sanatçılar birliği), Georges Petit, Durand-Ruel*, Sagot, Diot, Tempelaere, Salvator Meyer, Bernheim*lar ve Paul Rosenberg ile modern resmin gelişmesinde büyük bir rolü olan ve bu işe 1892'ye doğru başlayan Ambroise Vollard*dı. Ayrıca Soulié - Tanguy'in, Blot'nun, Wildenstein'in, Londra'da Ackerman ile Barnett ve Sotheby'nin, Amerika'da da Duveen, Samuelson, Brummer ve Seligmann'ın adları özellikle anılmağa değer.

— Huk. *Resim*, idarenin gözetim ve denetimi altında yapılan bir iş, bir eylem sebebiyle kişilerden alınan para olduğu için vergi cinsinden sayılır ve belli bir iş, hizmet dolayısıyle alınır. Eğlence yerlerinden, buraların denetimi görevini yapan belediyenin aldığı resim gibi. Kanunkoyucu bazı faaliyetler veya bazı kuruluşları resim verme yükümlülüğü dışında tutmuştur. Resimler, idarece görülen hizmetler dolayısıyle alındığından, hizmetler gibi çok çeşitlidir. Türkiye'de alınan resimlerin bellibaşlıları şunlardır: damga resmi, deniz ve kara ulaşım araçları resimleri, elektrik üretim resmi, hal resmi, hayvan alım satım resmi, ilân resmi, ruhsat resmi, süt köpeği resmi, taşocağı resmi, temizleme ve aydınlatma resmi, işgaliye resmi.

● *Resim ve harç muafiyeti.* Resim verme yükümlülüğü türk hukuk mevzuatında dağınık bir şekilde düzenlenmiştir. Harçlar kanunu hangi hizmetlerden, kimlerin harç bakımından muaf tutulacaklarını belirtmiştir. Kamu hizmetlerini yürüten bazı kuruluşların da resim ve harçlardan muaf olduğunu belirten özel hükümler vardır. Meselâ posta, telgraf ve telefon hizmetleri dolayısıyle kimlerden resim ve harç alınmayacağı ilgili kanunda gösterilmiştir. Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununa göre adlî müzaheretten yararlananlar yargılama harçlarından muaf tutulurlar. Genellikle, kamu yararına hizmet eden Kızılay, Çocuk Esirgeme kurumu gibi kuruluşlar bu muafiyetten yararlanır.

● XVI. yy.a ait olan *Resmi Kısmet kanunu*'na göre; a. sefere giden sipahiler, emekliye ayrılan sipahiler ve bunların nikâhlı karılarının resmi kısmetleri ile; b. askerî sınıftan sayılan kadılar, müderrisler, şeyhülislâm dairesinde ve vakıf işlerinde çalışanların resmi kısmetleri kazaskerler tarafından tahsil edilirdi; c. padişah beratıyle doğancı olanlar herhangi bir kimseye bağlı değillerse askerî sınıftan sayıldıkları için resmi kısmetleri mahallî kadılar tarafından; ç. çeşitli memuriyetlerde üç veya daha fazla akçe gündelikle çalışanların resmi kısmetleri de kazaskerler tarafından; d. yörük, cambaz, tatar ve voynukların resmi kısmetleri ise kazasker kassamları tarafından tahsil edilirdi.

— Teknol. *Çizgisel resim* deyince, temel, tasarı ve analitik geometri şekillerinin çizimi, bir, iki veya üç noktalı perspektifler, mimarî ve makine resimleri ve topografya çizimleri anlaşılır. Bu gibi resimlerde düz cetvel, T cetvel, gönyeler, pistole, pergel, dubldesimetre, iletki, tirlin, kalemucu, karakalem, çini mürekkebi, bazı boyalar, fırça, silgi v.b. kullanılır.

Resme başlamadan önce, bütün uzunluk, yükseklik veya kalınlıkların hesaplanmasını sağlayacak bir ölçek kararlaştırılır. Ölçekler, güdülen amaca ve çizilecek nesnelerin boyutlarına göre seçilir. Bu hazırlıklar tamamlanınca resim tüm ve doğru olarak kalemle çizilir, sonra üzerinden mürekkeple geçilir. Resimler ikiye ayrılır: kimi çizgiyle yapılır ve bunlardan sadece yukarıdaki şartlara uygun olmaları beklenir; *görüntü* resmi diyebileceğimiz öteki resimlerde, perspektif gibi çok daha karmaşık kurallara uymak gerekir ve çeşitli gölge oyunlarıyle eşyanın kabarıklığı gösterilir. Ayrıca ressamın izdüşümlerini, dolayısıyle de tasarı geometriyi iyi bilmesi lâzımdır.

Teknoloji alanında kullanılan resim teknikleri arasında, cetvel ve gönye ile çizilen resimlerden başka bir de hiç bir araç kullanmadan yapılan ve cisimlerin biçim ve çevrelerini serbestçe çizmeğe dayanan bir resim tekniği daha vardır. Bu tür resimlere *kroki* adı verilir.

Mimarî resim'in bir biçimi de, kroki tekniğiyle yapılan *süsleme resmi*'dir. Genellikle fantaziye ve sadece sanat kabiliyetine dayanan bu tür resim, mürekkepli kalemle yapılır ve teknik resimden tamamıyle ayrı bir tekniğe dayanır.

Topografya çizimleri için, plan çıkarma ve düzeçleme konusunda bilgili olmak gerekir. Uzman bir ressam, bu teknikle arazinin genel görünümünü verebilir, düzeç eğrileri veya taramalarla toprağın engebelerini gösterebilir. Böyle bir resmi başarıyle yapabilmek için elin cetvelsiz çalışmaya yatkın olması ve arazideki herhangi bir engebeyi belirtebilecek kadar renk farklarından yararlanmayı bilmek lâzımdır.

Çizgisel resim ayrıca sanatçılar tarafından, bir binayı tam perspektifine oturtmak ve tablolarındaki çeşitli planlar arasında uygun bir orantı kurmak için kullanılır. Bu

Foto. Rizzoli Larousse

(resimler «Anadolu Halk Resimleri» adlı kitaptan alınmıştır) [M. Aksel koleksiyonu]

«Elif ile Mahmut» hikâyesi

«Ferhat ile Şirin» hikâyesi

«Seyfülmülûk» hikâyesi

«Köroğlu»

«Şapur» hikâyesi

yazı resmi «Ali ile Zülfikâr» Bektaşî sanatı

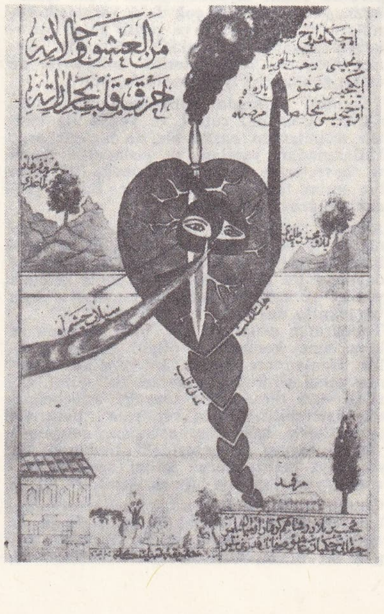

yazı resmi «Ah Minelaşk» (Abdürreşid)

yazı resmi «Kazak Abdal»

durumda resim tümüyle grafiktir ve sadece tasarı geometri kurallarına dayanır.

Optik mercekler, tam yansıtmalı prizmalar ve düzlem aynalar üstünde yapılan araştırmalar, teknik resim için yararlı birtakım âletlerin icat edilmesine imkân vermiştir: karanlık oda, aydınlık oda v.b. gibi adlar alan bu âletler sayesinde ressama düşen tek şey, resmini çizeceği nesnenin görüntüsü üzerinden kalemle geçmektir; başka birtakım âletler (pantograf v.b.) sayesinde de, orijinal resim mekanik olarak istenilen oranda küçültülür veya büyültülür.

◆ Sıf. *Esk.* Resmî. (ML)

RESİMCİ i. (*resim*'den *resim-ci*). Resim yapan kimse, ressam. (M)

Resim İncelemesi (*Tratlato della Pittura*), Leonardo da Vinci tarafından yazılmış, estetik, pratik ve bilimsel toplu bakış ve notlar derlemesi. Bu derlemede bilhassa beyaz rengin, bütün renklerin demetinden meydana geldiğine dair, o zaman için yeni olan gerçeğe rastlanmaktadır. Eserden alınacak ders sadece tabiata bağlı kalmak gereğidir. Çok temiz bir Toscana stili ile yazılan bu eser Fransızcaya önce 1651'de, sonra 1803 ve 1910'da çevrilmiştir. (L)

RESİMLEMEK geçl. f. (*resim*'den *resimle-mek*). Bir yazının konusu ile ilgili resimleri o yazının uygun yerlerine koymak. (M)

RESİMLİ sıf. (*resim*'den *resim-li*). [Gazete dergi v.b. için] İçinde resimler bulunan: *Hiç cevap vermedi. Ben resimli gazeteye bakıyordum* (M. Ş. Esendal). *Resimli çocuk kitapları.* || *Resimli roman,* metinle birlikte sunulan resimler dizisi; resmin bulunduğu karenin içinde resmin anlaşılmasına yardımcı olan metin de yer alır.

— ANSİKL. Ed. A.B.D.'de şimdiki halini almadan önce, metinsiz veya bir metni canlandırmak için yapılan resimlerden meydana gelen hikâyeler, *resimli roman*'ın öncüsü sayılır. Resimli roman, 1880 yıllarında resimli magazinlerin rağbet görmesiyle yayıldı. Bu arada, mizahî dergilerin hızlı gelişmesi ve New York basınının iki kodamanı olan Joseph-Pulitzer ile W.R. Hearst arasındaki mücadele, resimli romandaki iki unsuru yani resim ile yazının kaynaşmasını hızlandırdı. Bu gelişme özellikle Richard Outcault'un (*Yellow Kid* [1896], *Buster Brown* [1902]) ve Rudolph Dirks'in (*The Katzenjammer Kids* [1897], *Little Tmmy* [1905]) eserlerinde görülür.

İlk şekliyle resimli roman resimle sınırlanmadan devam eden bir metni süsleyen bir resimler dizisiydi. Ama daha 1900'de, resimlerin içinde çoğu zaman şahısların ağzından çıkan sözlerin yer aldığı balonlar belirdi. Başlangıçta mizahî olan resimli roman (*Comics* adı buradan gelir) kısa zamanda, çeşitli konuları ele aldı: mitoloji, bilim ve teknik, fantastik hikâyeler (Gustave Verbeck'in *Upside Downs*'ı [1903]), rüya âlemi (Winsor Mc Cay'in *Little Nemo in Slumberland*'i [1905]).

15 Kasım 1907'de Bud Fisher, ertesi yıl *Mutt and Jeff* adını alacak olan *Mr. A. Matt*'in serüvenleriyle ilk günlük resimli romanı yarattı.

Avrupa'da Pinchon'un *Bécassine* (1905) ve Louis Forton'un *La Bande des Pieds-Nickelés*'inde görüldüğü gibi metin, resimli romandaki önceliğini muhafaza ederken, amerikalı ressamlar ilk olarak *comic*'leri sinemaya uyguladılar. Harry Hershfield. *Desperate Desmond*'da (1910) o çağın birçok kısımlı filmini hicvederken Winsor Mc Cay sanat değeri olan ilk canlı resmi (*Gertie the Dinosaur*) yaptı (1910).

1910'dan sonra resimli roman çizenler arasında başlıca iki eğilim belirdi: bunların bir kısmı resimli romanı sadece bir eğlence aracı olarak kabul ediyor, bazıları da yeni bir ifade aracı olarak görüyordu. *Krazy Kat*'ın (1911) yaratıcısı George Herriman, canlı resimden *Felix the Cat* tipini alan (1921) Pat Sullivan ve özellikle *Bringing up Father* (1913) ile milletlerarası ün kazanan George Mc Manus, ikinci grupta yer alıyorlardı. Basın dağıtım ajanslarının (International News service, 1912; King Features syndicate, 1914) kuruluşuyle resimli romanın yayılışı büyük ölçüde arttı. Ama aynı ajanslar, herhangi müstakbel bir

Foto. MEYDAN

«Madonna della Granduca», Raffaello'nun eseri, Pitti sarayı, Floransa

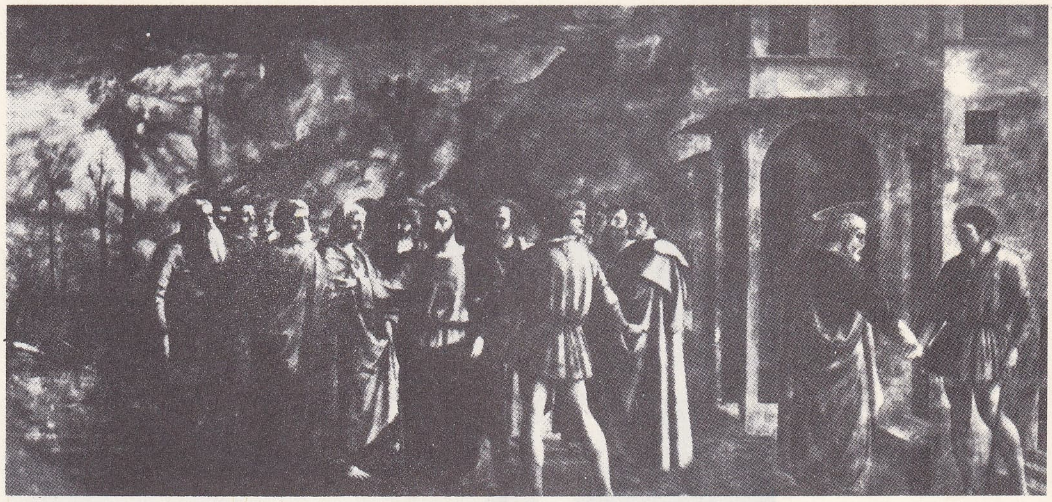

«Haraç», Masaccio'nun eseri, Brancacci şapeli, Santa Maria del Carmine kilisesi, Floransa ▲

«İftira», Botticelli'nin eseri, Uffizi galerisi, Floransa ▼

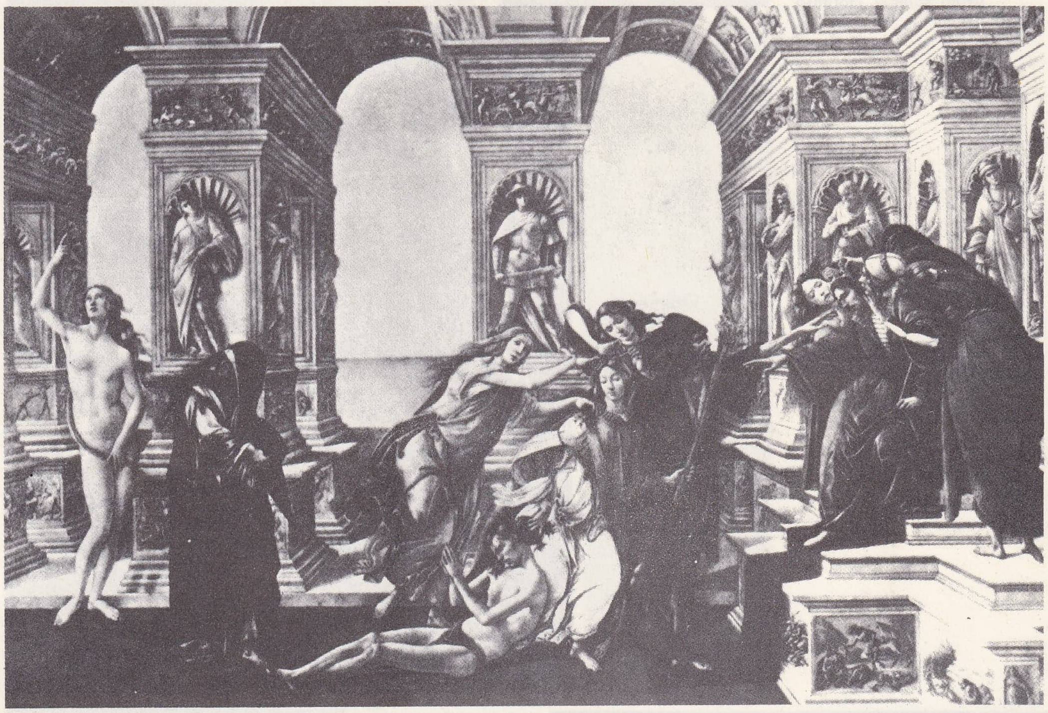

«Johann ve Peter»
Albrecht Dürer'in eseri, Münih pinakoteği

«Emmaus'ta Çömezler»den detay, Veronese'nin eseri, Louvre müzesi, Paris

«Kırda Konser», Giorgione ve Tiziano'nun eseri, Louvre müzesi, Paris

Foto. *Encyclopedia Britannica*

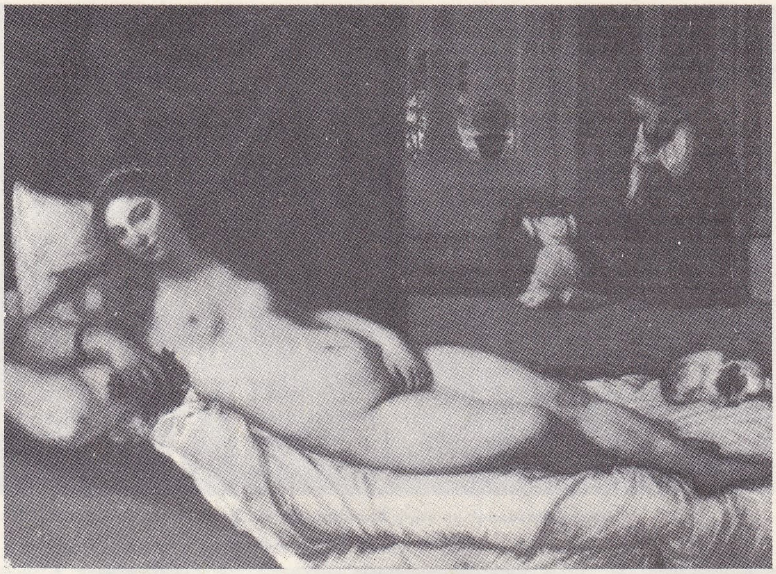

«Urbino Venüsü»
Tiziano'nun eseri
Uffizi galerisi, Floransa

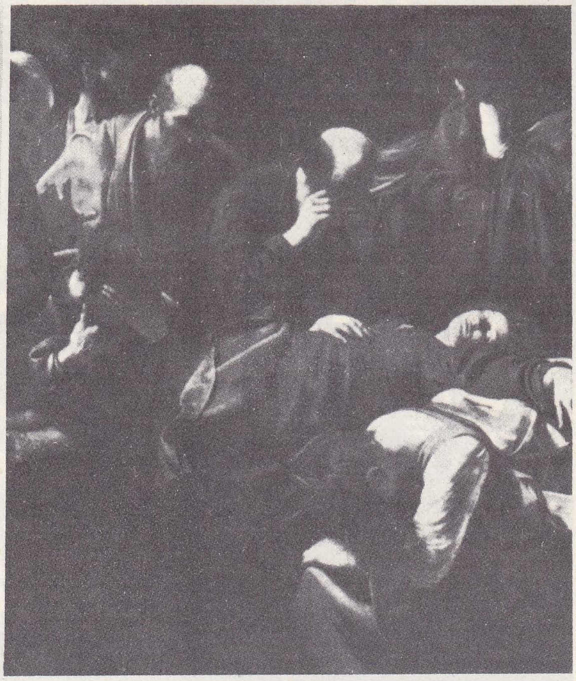

«Meryem'in Ölümü», detay, Michelangelo da Caravaggio'nun eseri, Louvre müzesi, Paris

«Watson ve Köpek Balığı» J.S. Copley'in eseri, Museum of Fine Arts, Boston (A.B.D.)

«Sarah Siddons», Thomas Gainsborough'nın eseri, National gallery, Londra

müşteriyi tedirgin etmemek için resimli roman yaratıcılarının ifade hürriyetini kısıtladılar. En fazla tavsiye edilen konu burjuva ailesi ve hayatı idi (Sidney Smith'in *The Gumps*'ı). Bu tür resimli romanın örneği, tek başına veya erkek kardeşiyle birlikte, günlük hayatını bir maceralar âlemi haline sokan evin genç kızı tipi (Cliff Strett'in *Polly and her Pals*'ı) ve Martin Branner'in *Winnie Winkle*'ı bu türden doğdu. Buna karşıt olarak da bıçkınları (Frank Villard'ın *Moon Mullins*'ı), gayri ciddî kahramanları (Billy de Beck'in *Barney Google*'ı), maceraperestleri ve öksüzleri (Harold Gray'in *Little Orphan Annie*'si) ele alan resimli romanlar çıktı.

Daily Sketch, 1921'de J. Millar Watt'ın *Pop*'u ile Avrupa'da ilk olarak büyüklere mahsus günlük resimli romanı ortaya attı. Fakat A.B.D.'li sanatçıların çabasıyle resimli macera romanları kısa zamanda bütün dünyaya yayıldı. Harold Foster'in resimlediği *Tarzan* (1936'da, yerini *Burne Hogarth* aldı) ve Dicks Calkins ile Phil Nowlan'ın *Buck Rogers*'i (bu resimli romanda «hayalbilim» konuları işlenmektedir) aynı gün, yani 7 aralık 1929'da yayımlanmağa başladı. Bu yeni dizilerin kazandığı başarı, basın ajanslarının, «suspense» (heyecan) ve harekete önem vermesine yol açtı. Böylece, Chester Gould, *Dick Tracey* (1931) ile polis romanını resimli romana aktarırken Alexander Raymond (1911-1956), bir polisiye macerayı (*Secret Agent X-9*), uzak ülkeleri ele alan bir hikâyeyi (*Jungle Jim*) ve bir bilimsel macerayı (*Flash Gordon*) yayımlamağa başladı. Bununla beraber Harold Foster *Prince Valiant*'ı ile (1937) Eskiçağ veya Ortaçağ maceralarıyle ilgi topluyordu. Bu arada, ressamların çoğu, geleneksel sanat kurallarını resimli romana uygularken, Milton Caniff, Frank Robbins ve Frank Godvin (*Connie*, 1932) gibi sanatçılar da resim veya sinemaya has usulleri uygulayarak özel bir üslûp bulmağa çalıştılar. Böylece, kompozisyon (helezonî, piramit biçiminde v.b.) resimli romana girdi. Resimlerin çerçevesi, eşkenar dörtgen, elips ve daire şeklini aldı. Seçilen konular genellikle cepheden çizilirken, ressamlar yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya görüntülerden de yararlanmağa başladılar. Rengin kullanılışı estetik bir değer kazandı; renk çoğu zaman gerçeğe uygun olmuyor ama psikolojik ve dramatik etkileri pekiştirmek için kullanılıyordu. Macera konularını işlemekte kullanılan bu yeni araçlar, 1933'te yayımlanan ilk resimli roman kitaplarının çok kısa zamanda başarı kazanmasını sağladı.

Bu kitaplar önce basında çıkmış çeşitli bantları yeniden yayımlamakla yetiniyordu (*New Fun*, 1935); daha sonra sadece bir tek kahramanın maceralarını kapsadı (*Superman*, 1938).

Macera romanları türü, 1940'ta resimli roman üretiminin yarısına ulaşıyordu ama mizah romanları da kimi zaman ağır basıyordu. Elzie Segar'ın *Temel Reis*'i (Popey) [1929], Murat Young'un *Fatoş'u* (Blondie) [1930] ve Al Capp'ın *Hoş Memo*'su (Lil'Abner) [1934] bunun örnekleridir. Ne var ki, mizahî resimli romanın ticarî başarısı durmadan artarken, bu romanları yaratanların hayal gücü tükeniyor ve canlı resme (*Miki Fare* [Micket Mouse], *Vakvaka Kardeş* [Donald Duck, 1931]) ve hayalî konulara (Lee Falk'in *Mandrake*'si [Mandrake the Magician]) daha fazla başvuruluyordu. Avrupa'da en çok ilgi gören resimli romanlar ise şunlardı: Almanya'da Erich Ohser'in *Vater und Sohn*'u (1934), Fransa'da A. Daix'in *Profesör Nimbus*'u (Le Professeur Nimbus) [1934], İtalya'da Giovanni Scolari'nin *Saturno Contro la Terra*'sı ve özellikle Belçika'da Herge'nin *Tenten*'i (Tintin) [1929]. İkinci Dünya savaşı sırasında, Dave Breger'in *G. L. Joe*'su, George Baker'in *Sad Sack*'ı, Milton Caniff'in *Male Call*'u (1942) gibi, amerikan askerleri için özel olarak çizilmiş yeni resimli romanlar ortaya çıktı. Buna rağmen günlük gazetelerde resimli roman boyutlarının küçültülmesi macera romanlarının ve desenin gelişmesi üstünde olumsuz bir etkisi oldu. Crockett Johnson'un savaş zihniyetine karşı koymak için yarattığı *Barnaby* (1942) bu devrenin en ilgi çekici eseridir.

Foto. Encyclopedia Britannica

«Madame Rivière», İngres'in eseri
Louvre müzesi, Paris

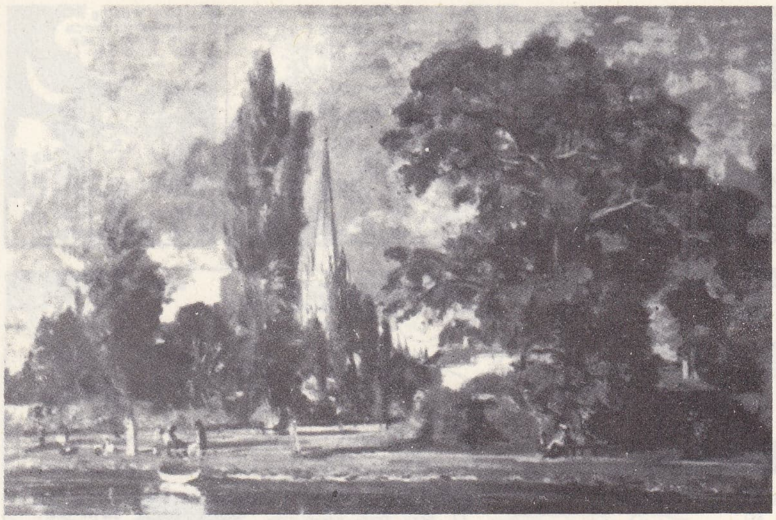

«Salisbury Katedrali», John Constable'ın eseri, National gallery, Londra

«Üçüncü Mevki Vagon» Honoré Daubier'nin eseri, Metropolitan Museum of Art, New York

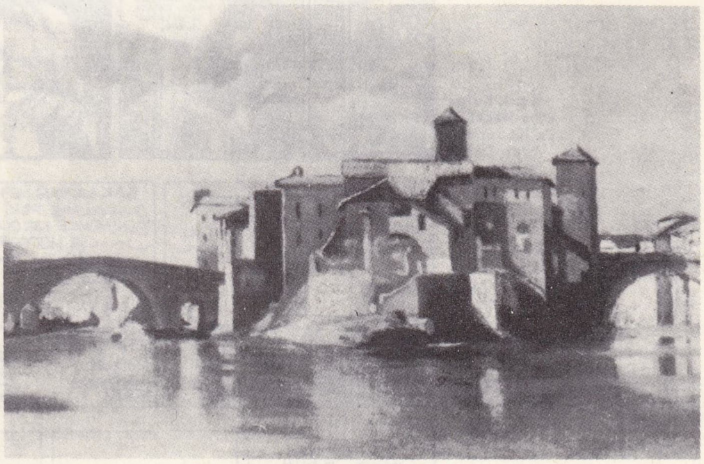

«San Bartolomeo Adası, Roma», J.B.C. Corot'nun eseri

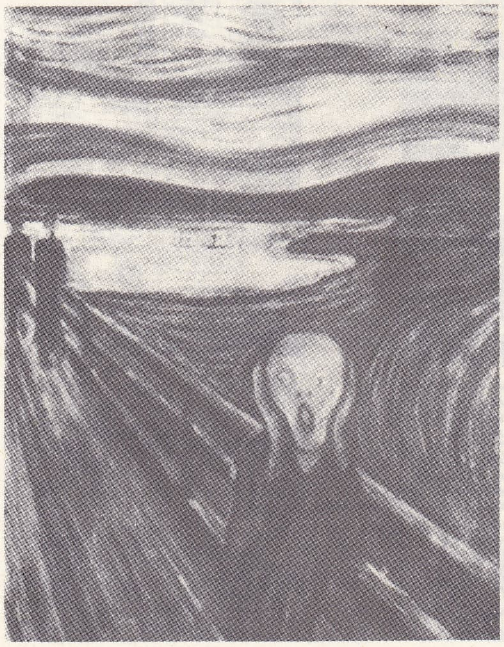

«Çığlık», Edvard Munch'ın eseri, Millî müze, Oslo

«Kuşa Taş Atan Adam», Joan Miro'nun eseri, Museum of Modern Art, New York

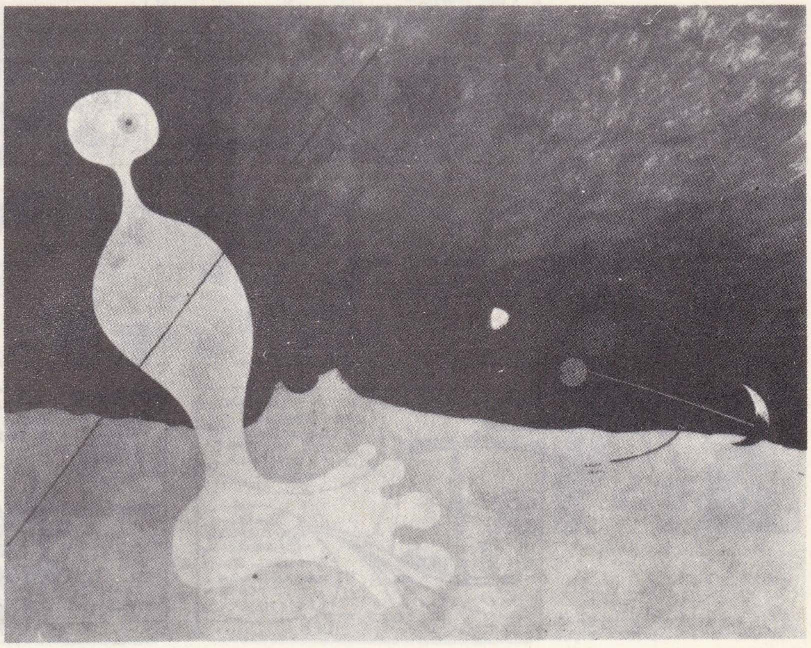

Foto. Encyclopedia Britannica

Hayk Mammer, Oğuz Aral

«Hasbi Tembeler» (Beetle Bailey), Mort Walker

«Kırık Kalp» (The Heart of Juliet Jones), Stan Drake

Bizimkiler, Sezgin Burak

«Fatoş» (Blondie), Murat «Chic» Young

Karaoğlan, Suat Yalaz

«Dedektif Nik» (Secret Agent X—9), Alexander Raymond

Abdülcanbaz, Turhan Selçuk

Teksas

Küçük Prens

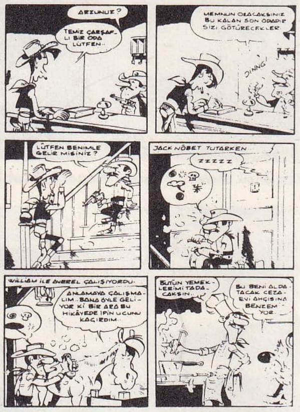

«Red Kid» (Lucky Luke), Maurice De Bévère

Tom Miks

Foto. Yeni Sabah arşivi, Hürriyet arşivi (*MEYDAN*)

Savaş sonrası, resimli romanlarda, amerikan toplumunun karışıklığı ve şaşkınlığı görülür. Burne Hogarth'ın *Drago*'su (1945), Alex Raymond'un *Rip Kirby*'si (1946) ve Milton Caniff'in *Steve Canyon*'ı (1947) gibi askerden yeni terhis edilmiş kahramanlar, özellikle ahlâk ve fikir meseleleri üstünde dururlar. Avrupa'da kâğıt tüketiminin kısıtlanması, din ahlâkıyle laik okulun karşı koyması ve siyasî kavgalar, resimli basının gelişmesini engelledi. Bununla beraber Jean Ache (*Arabelle la derniere Sirène*) [1947], Edgar P. Jacobs (*Professeur Mortimer*) [1946] gibi genç ressamlar ilk eserlerini verdiler. Franquin, savaştan önce R. Velter'in yarattığı bir kahraman olan *Sipru*'yu (Spirou) yeniden ele aldı ve Maurice De Bévère sevimli kovboy *Red Kit*'i yarattı (1946).

1950 Yılı başlarında amerikan resimli romanının içine düştüğü acıklı hal, bu türün estetiğini ve ahlâkını tenkit eden eğitimci ve psikologların saldırısını haklı gösterecek gibidir.

Bu sırada Walt Kelly'nin resimli masalları (*Pogo*, 1949) ve Charles Schultz'un korkunç çocuksu dünyası (*Peanuks*, 1950) ile, resimli roman, önemli insanî ve siyasî meselelere el attı. Fikir yanı ağır basan bu resimli romanlar kısa zamanda tutundu ve Jules Feiffer (*Feiffer*) [1956], Mel Lazarus (*Miss Peach*) [1957] ve Johnny Hart (*B.C.*) [1958] tarafından taklit edildi. Fakat bu serilerin yanı sıra, Allen Saunders'in *Worth's Family*'si (1947) gibi melodramları da rağbet gördü ve bunlardan «sabunlu opera» (*soap opera*) denilen tür doğdu. Stan Drake'ın *The Heart of Juliet Jones*'u (1953), Leonard Starr'ın *On Stage*'ı (1957) ve Alex Kotzy'nin *Apartment 3-G*'si (1962) bu son türün örnekleridir.

Amerika'daki yeniliğe paralel olarak, resimli roman, bütün dünyada hızla gelişti. İngiltere'de yetişkinlerin okuduğu resimli romanların yapımı olağanüstü bir miktara ulaştı (Leslie Caswell'in *Better or Worse*'u, Peter O'Donnel'in *Modesty Blaise*'i, D. Wright'un *Carol Day*'i, Maz'ın *Jane, Daughter of Jane*'i). Bu arada, arjantinli resimli roman sanatçıları, kovboy hikâyelerinde uzmanlaşmışlardı (Arturo del Castillo'nun *Randall*'ı), 1959'dan bu yana Albert Uderzo ve René Goscinny, galyalı *Asterix*'in (Bücür) maceralarını canlandırarak fransız tarihî resimli roman geleneğine yeni bir hava getirdiler.

● *Türkiye'de.* Türkiye'de ilk resimli hikâye Salih Erimez tarafından *Akşam* gazetesinde çizildi (1935). Erimez, bu resimli hikâyelerde eski türk yaşayışını dile getirdi. Bugünkü anlamıyle ilk resimli roman tercümesi Mehmet Faruk Gürtunca'nın çıkardığı *Çocuk Sesi* dergisinde yayımlandı: *Baytekin Meçhul Dünyalarda* (Alexander Raymond) [1935]. İlk yerli resimli roman da aynı dergide Orhan Ural tarafından çizildi: *Zıpzıp Ali ve Arkadaşları* (1935). Günlük gazetede yayımlanan ilk resimli yerli roman *Vatan* gazetesinde Çetin Özkırım'ın çizdiği *Toprak Kokusu*'dur (1952). Resimli romanı yaygınlaştıran ve geliştirerek çağdaş çizgiye ulaştıran *Karaoğlan* (*Akşam* gazetesi) [1961] ile Suat Yalaz oldu. Sezgin Burak'ın çizdiği *Tarkan* adlı resimli roman da ün kazandı. Resimli roman türünde (Turhan Selçuk [*Abdülcanbaz*], Altan Erbulak [*Cafer ile Hürmüz*], Oğuz Aral [*Hayk Mammer*] v.d.) türk karikatüristleri de çeşitli örnekler verdiler. Bugün, Türkiye'de resimli romanlar gazete ve dergilerde yayımlanmakta veya okura dergi halinde sunulmaktadır (*Karaoğlan, Tarkan, Malkoçoğlu, Ergenekon* v.d.). [LM]

RESİMLİK i. (*resim*'den *resim-lik*). İçine resim koymak üzere hazırlanmış çerçeve: *Gümüş resimlik.* || Albüm. (M)

Resim ve Heykel müzesi, İstanbul'da Dolmabahçe sarayının veliaht dairesinde müze (açılışı 1937). Devlet Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüğüne bağlı bir müdürlükle yönetilir. Sergilenen eserler resim ve heykel konularında iki ayrı bölüme ayrılmış ve sanat akımlarına uygun biçimde, tarih sırasına göre düzenlenmiştir. Müzede primitif sanatçıların (Osman Nuri, Salih Molla Aşkî, Şekûr, Ahmed Bedri, Servili Ahmed Emin, Mustafa, Fahri Kaptan, Münip, Hüseyin Giritli v.d.); «İkinci kuşak» da denilen klasiklerin (Şeker Ahmed Paşa, Osman Hamdi, Hüseyin Zekâyi Paşa, Ahmet Ziya Akbulut, Süleyman Seyit); izlenimcilerin (İbrahim Çallı, Feyhaman Duran, Ali Rıza, Nazmi Ziya, Ruhi Arel, Ahmed Ali, Namık İsmail, Hüseyin Avni Lifij, Hikmet Onat v.d.); 1919'dan itibaren her yıl ağustos ayında Galatasaray lisesinde eserlerini sergileyen ressamların (Sami Yetik, Şevket Dağ, Mehmed Ali Lâga, Hasan Vecih Bereketoğlu, Ali Sami Boyar, Mihri Müşfik, Ömer Adil, İsmail Hakkı, Tahsin); kübistlerin (Ali Çelebi, Cemal Tollu, Cevat Dereli, Zeki Kocamemi v.d.); gerçekçilerin (Mahmut Cuda, İlhami Demirci, Şeref Akdik, Ayetullah Sümer, Fahri Arkunlar, Ali Karsan, Yvonne Karsan); çağdaş ressamların (Fikret Mualla, Zeki Faik İzer, Nurullah Berk, Eşref Üren, Elif Naci, Abidin Dino, Zühtü Müridoğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu, Halil Dikmen, Arif Kaptan, Sabri Berkel, Hakkı Anlı, Eşref Üren v.d.); özgür ressamların (Ercüment Kalmık, Neşet Günal, Malik Aksel, İsmail Altınok, Fahrünnisa Zeyd, Aliye Berger, Salih Urallı, Nuri İyem, Selim Turan, Avni Arbaş, Ferruh Başağa, Fethi Karakaş, Hasan Kavruk, Nejat Devrim, Şükriye Dikmen, Selim Turan v.d.); genç neslin (Fethi Kayaalp, Mustafa Aslıer, Orhan Peker, Gündüz Gölönü, Cihat Burak, Cemal Bingöl, Fahir Aksoy, Nedim Günsür, Orhan Tamer, Orhan Kılıç, Adnan Çoker, Devrim Erbil) eserleri vardır. Müzede bundan başka başlangıçtan bugüne kadar türk heykelciliğini temsil eden örnekler de sergilenmektedir (Yervant Oskan, Mehmed İhsan, Mahir Tomruk, Ratip Aşir, Kenan Yontuç, Nişat Sirel, Ali Hadi Bara, Zühtü Müridoğlu, Nusret Suman, Hüseyin Acar, Nermin Faruki, Zerrin Bölükbaşı, Tamer Başoğlu, Erdinç Bakla, Mehmet Aksoy, Güdal Duyar, Ali Teoman Germaner, Gezer, Şadi Çalık, İlhan Koman, Kuzgun Sadi Öziş, Saim Bugay, Gülten Devres, Alım Karamürsel, Ayla Bulut v.d.). Müzede ayrıca, Halk sanatları ve Seramik bölümleri vardır.

Ayrıca müzenin yabancı sanatçılar bölümünde, Andre Derain, Leopold Levy, Pierre Bonnard, Muguet, Murice Utrillo, Picasso, Henry Matisse, Lurcat, Roul Dufy v.d.nin eserleri yer almaktadır. (M)

Resim ve Heykel sergisi (DEVLET), Ankara'da her yıl, resim ve heykel dalındaki eserlerin gösterilmesi için açılan sergi (başlangıcı 1939). Serginin açılmasındaki amaç sanatı teşvik ve sanatçının gelişmesini sağlayan ortamın hazırlanmasıdır. Bu sergi, maddî imkân olursa İstanbul ve İzmir'de de tekrarlanır. Ödülü sergilerdendir ve I., II. ve III'ye para ödenir. (M)

RESİNA, İtalya'da şehir, Campania'da (Napoli ili), Napoli'nin büyük banliyösünde, Vezüv'ün eteğinde; 45 150 nüf. Meşhur şarapları. — Yakınında Resina'nın eskiden limanı olduğu *Herculanum*'un yıkıntıları. (L)

RESİS ve **RESİSE** sıf. (ar. *reşîs* ve *reşîse*). *Esk.* Yıpranmış, eskimiş. (M)

RESİSTENCİA, Arjantin'de şehir, Chaco ilinin merkezi, Parana ırmağı kıyısında; 80 100 nüf. Demiryolu ve sanayi merkezi: deri işçiliği, besin sanayii. (L)

RESİTAL i. (ing. *recital* > fr. *récital*). Bir tek sanatçının bir tek çalgıyle verdiği konser: *Bir piyano resitali.* (Liszt tarafından 1840'ta ortaya atılan bu terim başlangıçta ancak piyanoya uygulanırken zamanla bütün çalgıları, şarkıyı ve dansı da kapsar oldu.) [LM]

RESİYEN sıf. ve i. (fr. *rhétien*). Jeol. Liyasın alt katına denir. (Resiyen, Triyas ile Hettanjiyen arasında yer alır; Resiyen; *Rhaetia Alpleri*'nde şistler ve amonitlerle nitelenir; başka yerlerde ise *Avicula contorta* kapsayan kıyı fasiyeslerinden meydana gelen tabakalar halinde ortaya çıkar.) [L]

RESM i. Bk. RESİM.

Res mancipi (lat. dey.). Rom. huk. Ancak *mancipatio* yoluyle temlik edilebilen temel mallar (İtalya'daki topraklar, köleler, yük ve sağım hayvanları). *Res nec mancipi*, sadece *traditio* ile devredilebilirdi. Çok eski çağlardan kalan bu ayırım, gene de Iustinianos devrine kadar sürüp gitmiştir. (L)

RESMEN zf. (*resm*'den *resmen*). Resmî. || Usulüne göre, usulünce: *O gece, Sultan, Baha Veled'e resmen mürit oldu* (N. Araz). olarak, devletçe, devlet adına: *Maamafih siz telgrafı öylece muhafaza ediniz de sabahleyin resmen bir şey yazdıralım efendim* (Atatürk). *Resmen gönderilmiş bir tebliğ.* || Kesinlikle, açıkça, kati olarak: *Neymiş oğlum, sen arapsın biz de resmen zeybeğiz!* (Kemal Tahir). *Resmen tembelin biridir.* || *Esk.* Yalnız nezaket olsun diye, içten olmayarak, görünüşte: *Resme hüsn ü kabul gösterdiyse de memnun olmadığını anladım* (Şemseddin Sami). [M]

RESMETMEK blş. geçl. f. (ar. *resm* ve türk. *etmek*'ten). Resmini çizmek. || Belirtmek, şekillendirmek: *Ağzı, dudakları muhterisane çizgiler resmediyordu* (Vâ-Nû). || *Mec.* Nakşetmek, işlemek: *Ey ruhuna günlerinin matemini resmeden* (F. N. Çamlıbel). [M]

RESMÎ sıf. (ar. *resm*'den *resmî*). Kaynağını hükûmetten veya yetkili yerden alan: *Çünkü resmî makam ve sıfatım buna mani oluyordu* (Atatürk). *Bundan on beş sene evvel, memleketimizde yanyana iki lisan yaşıyordu. Bunlardan birincisi, resmî bir kıymete malikti* (Ziya Gökalp). || Devletin olan, devlete ait: *Rica ederim. Hakaret oluyor! Resmî bir dairede...* (Kemal Tahir). || Devletin öngördüğü usullere uygun olarak yapılan: *Resmî muamele. Resmî müracaat.* || Senli benli olmayan, ciddî, teklifli: *Kâmuran hemen hemen resmî bir tavırla hafifçe eğildi* (R.N. Güntekin). *Sakindi, nazikti. Fakat tavrı her zamandan ziyade resmîydi* (H.E. Adıvar). || Merasimli bir biçimde yapılan: *Resmî karşılama.* || *Resmî elbise*, üniforma. || *Resmî karşılama*, usul ve gereklerine uygun olarak, törenle karşılama.

— *Esk.* Resim, yazı veya çizgiye ait olan. || *Gayri resmî*, devlete ait olmayan. || *Nim -resmî*, yarı resmî.

— Dil bil. *Resmî dil*, bir ülkede kanunla kabul edilmiş olan dil: *Türkçe, Türkiye'nin resmî dilidir.*

— Huk. *Resmî bilirkişi.* Bk. BİLİRKİŞİ. || *Resmî defter tutma*, talep üzerine, terekenin aktif pasiflerinin yazıldığı bir defterin resmî bir makam tarafından düzenlenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Resmî evrakta sahtekârlık.* Bk. SAKTEKÂRLIK. || *Resmî senet*, kanunun yetkili kıldığı bir resmî makam tarafından düzenlenen senet. (Bk. SENET.) || *Resmî sicil.* Bk. SİCİL. || *Resmî şekil*, yetkili resmî organ tarafından gerçekleştirilen şekil. (Bk. ŞEKİL.) || *Resmî tasfiye*, miras bırakanın terekesinin resmî bir yolla tasfiye edildikten ve bütün borçlar ödendikten sonra geriye kalan aktifin mirasçılara verilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Resmî vasiyetname*, kanunun yetkili kıldığı bir makam tarafından belirli şekillere uyularak düzenlenen vasiyetname. Bk. VASİYETNAME.

— ANSİKL. Huk. *Resmî defter tutma.* Karışık durumda olan bir tereke karşısında mirasçı güç duruma düşebilir. Gerçek durumun anlaşılması kolay olmadığı için, mirası kabul ederek olursa, aktiften çok borç altına girmesi; reddetme halinde ise aktif daha çoksa zarara uğraması ihtimali vardır. Böyle durumlar için kanun mirasçıya bir imkân tanımıştır, bu da tereke için *resmî defter tutma*'dır. Mirasın resmî defterinin tutulması mirasçıya iki imkân verir: 1. tereke hakkında açık bir fikir sahibi olur; 2. mirası, tutulan deftere göre kabul ederek, tereke borçlarında sorumluluğunu bir dereceye kadar sınırlar. Resmî defter tutma, mirasçıların isteği üzerine yapılır. Bunun istisnası, devletin mirasçı olması halidir. Devletin mirasçı olması halinde, terekenin defteri bir talep söz konusu olmaksızın, kendiliğinden tutulur. Resmî defter tutma talebinde bulunmanın süresi bir aydır. Ancak ret süresinin geçmemiş olması lâzımdır. (Bk. MİRAS'ın *reddi*.) Talep, miras bırakanın son ikametgâhı hâkimine, yazılı veya sözlü olarak yapılır. Talep üzerine, terekenin aktif ve pasiflerini gösteren bir müfredat cetveli hazırlanır. Miras bırakanın, alacak ve borçluları belli bir süre içinde deftere kayıt olmak için davet edilir. Bu süre, ilândan itibaren bir aydır ve bu süre içinde kaydı yaptırmayan alacaklıların kusurları varsa hakları sona erer. Resmî defter tutma işlemi yapılırken, çok zorunlu olan idarî işlemler dışında kalan işlemler yapılmaz. Aynı şekilde tereke borçları için mirasçılar aleyhine takibat yapılamaz. Acele olanlar dışında kalan davalar da talik edilir. Son olarak, gerek tereke lehine, gerek tereke aleyhine olan zamanaşımı

Alain RESNAİS

Foto. LAROUSSE

RESPIGHI

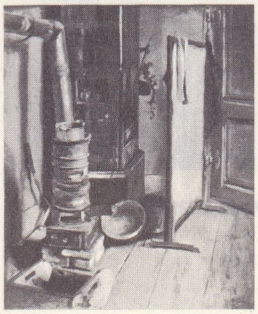

«Atelyeden Köşe: Soba» Delacroix'nın eseri, Louvre müzesi, Paris

«Ressam» A. Van Ostade'ın eseri suluboya, Condé müzesi, Chantilly, Fransa

«Ressamın Atelyesi» Yves Brayer'in eseri (1935)

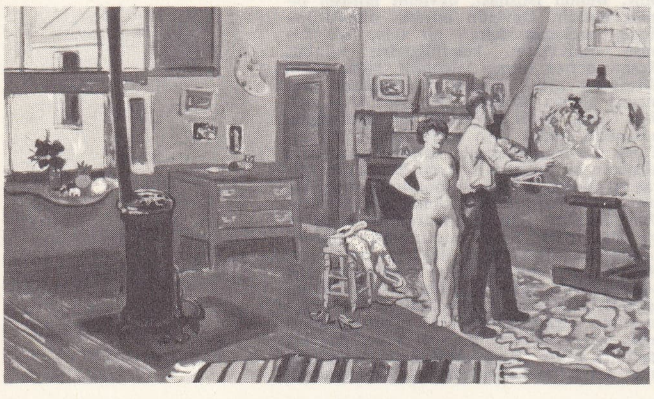

durur. Resmî defter tutma süresi sona erdikten sonra mirasçılardan her biri karar vermeğe çağrılır. Bu karar verme süresi bir aydır. Ancak hâkim, gerekli olan hallerde müddeti uzatabilir. Mirasçı mirası, tutulan defter gereğince kabul edecek olursa, deftere yazılı olan borçlardan kayıtsız şartsız sorumlu olur. Alacaklının kusuruyle deftere geçirilmemiş olan tereke borcu sona erer. Deftere geçmemede alacaklının kusuru yoksa, o zaman mirasçı bu borçlardan ancak terekeden kendisine düşen pay ile sorumlu olur.

● Kural olarak miras bırakanın ölümü halinde, onun malvarlığı mirasçıların malvarlığına karışır ve mirasçılar bir yandan bu malvarlığını kazanırken diğer yandan da miras bırakanın borçlarından sorumlu olur. *Resmî tasfiye* bu karışmayı önler. Bu halde tereke, mirasçıların malvarlıklarına karışmadan, ayrı olarak resmî bir yolla tasfiye edilir ve ancak bu tasfiye sonucu terekede bir aktif kalırsa bu, mirasçılara verilir. Bunun sonucu olarak da, mirasçı, miras bırakanın borçlarından kişisel malvarlığıyle sorumlu olmaz. Alacaklılar, alacaklarını ancak terekeden alabilirler. Resmî tasfiye talebinde bulunabilecek olan kimseler şunlardır: 1. mirasçılar; 2. miras bırakanın alacaklıları. Alacaklıların resmî tasfiye isteğinde bulunabilmeleri için iki şartın gerçekleşmesi gereklidir. Bu şartlardan birincisi, alacaklıların alacaklarını elde edememelerine ilişkin ciddî sebeplere dayanan şüphelerin bulunmasıdır. İkinci şart ise, alacaklıların mirasçılara başvurmalarına rağmen kendilerine borcun ödenmemiş veya teminat gösterilmemiş olmasıdır. Mirasçı ve alacaklılar dışında, mirasçının alacaklıları veya vasiyet alacaklılarının resmî tasfiye talebinde bulunmağa hakları yoktur. Resmî tasfiye talebinin, kural olarak ret süresi içinde, yani üç aylık bir zaman içinde yapılması gerekir. Resmî tasfiye talebi, resmî defter tutmadan sonra ileri sürülmekteyse, süresi bir aydır. Ancak, mirasçılardan biri tarafından ileri sürülen resmî tasfiye talebinin geçerli olabilmesi için, diğer mirasçılardan hiç birinin mirası kabul etmemiş olması gereklidir. Resmî tasfiye talebi, alacaklılar tarafından ileri sürülmekteyse yukarıda açıklanan kural işlemez. Mirasçılar mirası kabul etmiş olsalar bile yine alacaklının talebi kabul edilir. Mirasçılar resmî tasfiyeye engel olmak istiyorlarsa, o zaman tek yol, alacaklının alacağını ödemektir. Resmî tasfiye, sulh hâkimi tarafından yapılır. Ancak hâkim bunu kendi denetimi altında başka bir kimseye de yaptırabilir. Resmî tasfiyeye karar verilince önce durum alacaklı ve borçlulara ilân edilir ve terekenin defteri tutulur. Resmî tasfiye iki yolla yapılabilir: alelâde tasfiye veya iflâs hükümlerine göre tasfiye.

Normal yol alelâde tasfiye yoludur. İflâs yoluyle tasfiyeye, terekenin aktifinin borçları karşılamağa yetmemesi halinde başvurulur. Normal tasfiyede, miras bırakanın alacakları tahsil edilir, borçları ödenir ve yapılmış olan vasiyetleri mahkemece yerine getirilir. Tereke mallarının borçların ödenmesi için paraya çevrilmesi gerekiyorsa, menkul ve gayrımenkul mallarda takip edilecek usul farklıdır. Menkul malların paraya çevrilmesinde açık arttırma usulüne başvurulması esastır. Ancak mirasçılar anlaşarak, pazarlıkla satışa gidebilirler. Gayrımenkuller yönünden ise, esas olan İcra ve İflâs kanunu hükümlerine uyulmasıdır. Şayet mirasçılar, pazarlıkla satış veya ihtiyarî açık arttırma yoluna başvurulmasını üstünde anlaşacak olurlarsa, tasfiye memuru durumu hâkime bildirir. Sulh hâkimi, bu türlü satışın sonucunda borçların tamamen karşılanamayacağı ve açık arttırma ile satış halinde daha fazla bir karşılık elde edileceği kanaatinde olursa, mirasçıların aksine olan anlaşmalarına rağmen, açık arttırma yoluna başvurabilir. Resmî tasfiye tamamlandıktan sonra geriye bir aktif kalmaktaysa, bu aktif mirasçılara verilir. Mirasçılar bu mallar üstünde mirasın açıldığı andan itibaren başlamak üzere iştirak halinde malik olurlar.

◆ **Resmîlik** i. Resmî olma hali.

◆ **Resmiye** sıf. *Esk.* Resmî'nin dişili. || *Ha-i resmiye,* eski yazıda kelime sonunda *a,e* sesi veren *he* harfi. || *Suret-i resmiyede,* resmî olarak. (M)

RESMÎ AHMED EFENDİ. Bk. AHMED RESMÎ EFENDİ.

Resmî Gazete (T.C.), kanunları, hükûmet kararlarını, tüzük ve yönetmelikleri, bir kısım yüksek yargı organı kararlarını halka ve ilgililere duyurmak ve bunları yürürlüğe koymak üzere hükûmet adına yayımlanan gazete (kuruluşu 6 haziran 1925). Başlangıçta resmî tatil ve hafta tatili günleri dışında yayımlanan gazete 21 haziran 1970 tarihinden itibaren pazar günleri de çıkarılmağa başlandı. Gazetenin yayını aksaksız olarak sürdürüldü. Yalnız 1964'te Başbakanlığa bağlı devlet matbaasında greve gidilmesi üzerine *Resmî Gazete*'nin 11761-11780 sayıları T.B.M.M. matbaasında ve Ankara Merkez Cezaevi matbaasında dizilip basıldı. İlk adı *Ceride*i Resmiye* olan gazetenin yayımıyle ilgili hususlar 6 haziran 1925 tarihli nüshada yer alan «Resmî Ceride'nin Sureti Muntazamada Neşir ve Tevzii Hakkında talimatname»de belirtildi. Yayın görevi Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesine verildi. 1927'de bu görev, 1 haziran 1927 tarihli ve 559 sayılı gazeteden itibaren Başbakanlığa bağlı Müdevvenat Genel müdürlüğüne devredildi. O tarihten beri 70×100 sm ebadında ve sayfa hacmi ihtiyaca göre tespit edilmek üzere çıkarılan *Resmî Gazete* 1972 yılı başında günlük olarak 35 000 basılmaktaydı ve bunun 12 500'ünü resmî aboneler meydana getiriyor, geri kalanı da özel abonelere gönderiliyor veya millî eğitim yayınevlerinde satılıyordu.

1831'de, Mahmud II zamanında tarihçi Esat Efendinin yönetiminde ve masrafı hazineden karşılanmak üzere, haftada bir defa çıkarılan *Takvim-i Vekayi, Resmî Gazete*'nin (amacı yönünden ele alındığı takdirde) başlangıcı kabul edilir. 1911'de çıkarılan bir kanunda «Adliye nezaretine irsal olunan kavanin ve nizamat bilâ ihmal *Takvim-i Vekayi* ile neşir ve ilân ettirilir» hükmü yer aldı.

Takvim-i Vekayi İstanbul hükûmetinin resmî gazetesi olarak çıkmağa devam ederken Ankara'da kurulan T.B.M.M. hükûmeti 7 ekim 1920'de kendi *Ceride-i Resmiye*'sini çıkardı. Bu gazetede 133 kanun yayımlanabildi ve yayıma ara verildiği için 134-338 Sayılı kanunlar *Resmî Gazete*'de yer almaksızın yürürlüğe girdi.

Ankara hükûmetinin *Ceride-i Resmiye*'si 26 aylık bir aradan sonra 22. sayıdan itibaren *Resmî Ceride* adıyle tekrar çıktı (13 eylül 1923); fakat 40. sayıda yayımı yeniden durduruldu. Gazetenin 41. sayısı *Resmî Ceride* adıyle çıktı ve o zamanki Anayasayı değiştiren 364 Sayılı kanun bu gazetede yayımlandı; bu yayım 6 haziran 1925 tarihine kadar aralıklı olarak devam etti. Nihayet 23 nisan 1928'de kabul edilen 1322 sayılı «kanunların ve nizamnamelerin sureti neşir ve ilânı ve meriyet tarihi» hakkındaki kanunla 1911 yılına ait hüküm yürürlükten kaldırılarak yayıma hukukî açıklık ve süreklilik getirildi, aynı zamanda organın adı, 17 aralık 1927 günü çıkan 763. sayıdan itibaren «*T.C. Resmî Gazete*» şeklinde değiştirildi. (M)

RESMİLİK i. (*resmî*'den *resmî-lik*). Resmî olma hali, resmiyet. (M)

Resmimahmut mescidi, İstanbul'da, Fatih semtinde, Otlukçu yokuşunda mescit. *Şeyhresmimahmudefendi mescidi* de denir. 1481'de yaptırıldı. Abdülhamid II'nin şeyhülislâmı Cemaleddin Efendi tarafından onartıldı. Bugün yalnız duvarları kaldı. (M)

RESMÎ MUSTAFA EFENDİ, türk tarihçisi (XVIII.-XIX. yy.). Memiş Paşanın divan kâtipliğini yaptı. Fransızların Mısır istilâsı ve Akkâ kuşatmaları hakkında *Vekayiname* adlı bir eseri vardır. (M)

RESMİYAT (ar. *resmî* > *resmiyye*'den *resmiyyât*). İda. *Esk.* Devlet işleri ve işlemlerini ifade eden ortak terim. (M)

RESMİYET i. (ar. *resm*'den *resmiyyet*). *Esk.* Resmîlik, resmî olma durumu: *İzdivaç ona bir şekil, bir resmiyet gibi geliyordu* (Ahmed Rasim). || Ciddîlik, teklifli olma hali: *Bugün herkeste bir resmiyet vardı* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Resmiyete dökmek,* (bir işe) resmî bir nitelik vermek, resmî yola sokmak. (M)

RESMO, yun. **Rethymnon,** Girit adasının kuzeybatısında sancak merkezi şehir. İlk çağlarda mykenai medeniyetinin bir şehriydi. Roma, Bizans, Araplar, tekrar Bizans ve Venediklilerin eline geçti (1204). Barbaros tarafından tahrip edildi (1538), 1646'da Deli Hüseyin Paşa tarafından Venediklilerden alındı ve bir sancak merkezi oldu. 1913'te kesin olarak türk yönetiminden çıktı ve Yunanistan'a bağlandı. (M)

RESNAİS (Alain), fransız filim yönetmeni (Vannes 1922). Paris Sinema yüksekokulunda okudu. Birçok kısa filim çekti: *Van Gogh* (1948); *Gauguin* (1950); *Guernica* (Robert Hessens ile birlikte, 1950); *Les Statues Meurent Aussi* (Heykeller de Ölür) [Chris Marker ile birlikte, 1951]; *Nuit et Brouillard* (Gece ve Sis) [1956]; *Toute la Mémoire du Monde* (Dünyanın Bütün Belleği) [1956]; *Le Mystère de l'Atelier 15* (15 Numaralı Atelyenin Esrarı) [Chris Marker ile birlikte, 1957]; *Le Chant du Styrène* (Styrène'in Şarkısı) [1958]. 1959'da yaptığı ilk uzun filmi *Hiroşima Sevgilim* (Hiroshima Mon Amour) ile genç nesil sinemacılarının en ünlüleri arasında yer aldı. Öbür filimleri: *Marienbad'da Geçen yıl* (L'Année Dernière à Marienbad) [1961]; *Savaş Bitti* (La Guerre est Finie) [1965]; *Je t'aime, je t'aime* (Seni Seviyorum) [1967]. (L)

RESNELİ NİYAZİ BEY. Bk. NIYAZI BEY *Resneli.*

RESNİK (Regina), amerikalı kadın şarkıcı (New York 1922). New York'ta okuduktan sonra ilk konserini Brooklyn'de verdi (1942). 1943'te Mexico City'de opera şarkıcısı olarak çalıştı. New York Metropolitan operasına girdi. Bu operada ilk olarak Giuseppe Verdi'nin *Il Trovatore* operasındaki Leonora rolüyle sahneye çıktı (1944). 1953'te yıllık festival dolayısıyle, Bayreuth'te, Richard Wagner'in *Die Walküre*'sindeki Sieglinde rolünü oynadı. Uzun çalışmalardan sonra, mezzo-soprano olarak yeniden sahneye çıktı: Musorgskiy'in *Boris Godunov*'undaki Marina, Richard Strauss'un *Elektra*'sındaki Klytemnestra ve Wagner'in *Tannhauser* operasındaki Venüs rollerini canlandırdı. Avrupa operalarında, özellikle Viyana'da da büyük başarı kazandı. (M)

RESOPOL i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Temel maddesi polyester reçinesi olan döküm maddesi. (L)

RESOS. Yun. mit. Truva'nın yardımına giden Trakya kralı Strymon'un oğlu. Kâhinler ona, beyaz atları Skamandros'un suyun-

Foto. Manuel (LAROUSSE)

dan içerse Truva'yı kurtaracağını haber vermişlerdi. Fakat Odysseus ile Diomedes, bir gece baskınında Resos'u öldürdüler ve atları alıp kaçırdılar. (L)

Resos, M.Ö. IV. yy.da yazıldığı sanılan ve yanlış olarak Euripides'e mal edilen yunan tragedyası. Odysseus ve Diomedes tarafından Trakya kralı Resos'un öldürülmesidir. Renkli sahneler, değişik görüntüler ve hareketle dolu çok ilgi çekici bir piyestir. (L)

RESPİGHİ (Ottorino), italyan bestecisi (Bologna 1879-Roma 1936). Bologna'da Martucci'den, Petersburg'da Rimskiy-Korsakov'dan, Berlin'de Max Bruch'tan ders gördü. Roma konservatuvarında beste öğretmenliği (1923) ve müdürlük (1923-1925) yaptı, daha sonra Santa Cecilia akademisinin Yüksek Bestecilik kursunun başına geçirildi. Roma manzaralarından veya sanat eserlerinden ilham alarak yazdığı senfonik şiirlerinde, fransız izlenimcilerinin, rus bestecilerinin ve Strauss'un etkisinde kaldı. Arkaik müziğe düşkündü, plenşan'ı örnek alarak yazdığı da oldu. Çok sayıdaki eserleri arasında ses müziği olarak, şarkı ve piyano için elli kadar melodi (*Nebbie, Nevicata, Stornellatrice* [1906]; *Liriche, 4 Rispetti Toscani,* [1914]; *Deita Silvane*), şarkı ve orkestra için melodiler, korolu eserler (*La Primavera* [İlkbahar], 1923; *4 Canzoni Scozzesi,* 1926; *Lauda per la Nativita del Signore* [İsa'nın Doğuşu İçin Şükran], 1931) vardır. Oda müziği türünde *re* majör bir dörtlü (1907) ve *Quartetto Dorico,* piyano ve keman için *si* minör bir sonat (1916-1917), *3 Preludi Sopra Melodie Gregoirane per Piano* (Gregoryen Melodileri İçin Üç Piyano Prelüdü) [1921] yazdı. Senfonik eserleri: *Le Fontane di Roma* (Roma Çeşmeleri) [1916] adlı senfonik şiir, *Antiche Danze e Arie per Liuto* adlı üç seri (1918, 1923, 1932), keman ve orkestra için *Gregoryen Konçertosu* (1921), *I Pini di Roma* (Roma'nın Çamları) adlı senfonik şiir, piyano ve orkestra için *Concerto in Modo Misolidio* (1925), *Vetrate di Chiesa* (senfonik şiir, 1926-1927), *Trittico Botticelliano* (1927), *Gli Uccelli* (Kuşlar) [süit, 1928], *Feste Romane* (Roma Şenlikleri) [senfonik şiir, 1928], piyano ve orkestra için *Toccata, İmpressioni Brasiliane* (Brezilya'dan İzlenimler) [1931] adlı senfonik şiir, *Metamorphoseon XII Modi* (tema ve çeşitlemeler, 1931), son olarak piyano ve oda orkestrası için bir *Concerto a Cinque* (1934). Respighi ayrıca dramatik eserler de besteledi: *Re Enzo* (Kral Enzo) [operakomik, 1905], *Semirama* (lirik trajedi, 1910), *La Boutique Fantasque* (Rossini'nin temaları üstüne bale, 1917-1918), *Belfagor* (müzikli komedi, 1923), *La Campana Sommersa* (opera, 1927), *Belkıs* (koreografik eylem, 1932), *Maria Egiziaca* (dinî tiyatro 1932), *La Fiamma* (Alev) [1934] ve *Lucrezia* (1937) operaları. (L)

RESPONDENT sıf. («tepki gösteren» anlamında ing. k.). Deneysel psikol. *Respondent davranış, tepki* veya *refleks,* Pavlov'un açıkladığı şekilde klasik şartlandırma yoluyle elde edilen davranış tipi. Bu davranış tipinin uyartısı mutlaktır ve kolayca teşhis edilir. (Meselâ, Pavlov'un temel deneylerinde, bir çan sesine karşı hayvanda görülen salya salgısı, «respondent» nitelik taşıyan bir davranıştır. Çünkü burada, mutlak ve doğal bir uyartı sözkonusudur.) [L]

RESSAM i. (ar. *resm*'den *ressâm*). İşi resim yapmak olan kimse: *Onlar romancının, ressamın uydurmaları...* (R. N. Güntekin). *Osman onu ileride bir çocuk resmi için hazırlanan, etrafını tetkik eden bir ressama benzetiyordu.* (H. E. Adıvar). || *Ressam değneği,* ressamların fırça tutan ellerini dayamak için kullandıkları, ucu deri veya kumaş kaplı bir topuzla biten, hafif ağaçtan yapılmış değnek. || *Kitap ressamı,* kitaplardaki resimleri çizen sanatçı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Türkiye'de *ressam*'lar genellikle, sanat faaliyetlerinin yoğunlaştığı üç büyük ilde (Ankara, İstanbul, İzmir) toplanmıştır. Bu illerde çeşitli yerli ve yabancı sergiler düzenlenir. Ankara ve İstanbul'da, bir yıl içinde açılan sergilerin sayısı 100'ü aşar. Son yıllarda ikinci derecedeki bazı büyük illerde de galeriler açıldı. Ressamlar meslek formasyonlarını, sanat eğitimi yapan yüksekokullardan aldıkları gibi, yeteneklerini geliştiren çalışmalarla da kazanmaktadır. Türkiye'de sanat eğitimi veren kuruluşlar, Devlet Güzel Sanatlar akademisi, eğitim enstitülerinin resim bölümleri, daha çok uygulamalı sanat kollarında faaliyet gösteren Tatbikî Güzel Sanatlar yüksekokuludur. Ressamların bir bölümü de, bu eğitim kuruluşlarında öğretim görevlîsi olarak çalışırlar. Ortaöğretim okullarında resim öğretmeni olarak görev yapan ressamlar da önemli bir grup meydana getirirler. Asıl mesleği olan ressamlığın dışında başka işlerden geçimini sağlayanların sayısı oldukça kabarıktır. Türkiye'de hareketli bir resim piyasası bulunmadığı için ressamların tablolarını satarak geçinmesi zordur. Yağlıboya resmin Türkiye'de ressamlarca benimsendiği ilk yıllardan itibaren, resmî ve yarı resmî kuruluşlar ressamlara, eserlerini satın alarak maddî destek oldu. 1939'dan itibaren her yıl açılan «devlet resim ve heykel sergileri», ressamların eserlerinin ödüllerle değerlendirilmesine ve satılmasına imkân verdi. Türkiye'de ressamlar, 1908'den itibaren çeşitli kuruluşlarda biraraya geldiler. Bunların ilki 1908'de kurulan «Osmanlı Ressamlar cemiyeti»dir. Sonradan «Güzel Sanatlar birliği» olarak adını değiştiren bu kuruluşun, bir de yayın organı bulunuyordu. 1919'da kurulan «Türkiye Ressamlar cemiyeti», Galatasaray lisesi salonunda düzenlediği sergilerle ün kazandı. Bu cemiyet 1926'da dağıldı. Önceleri Etnografya müzesi ve Türkocağı salonlarında düzenlenmiş olan Güzel Sanatlar birliği sergileri geniş ilgiyle karşılanıyor ve resim satışları da sağlıyordu. 1928'de Avrupa'daki eğitimlerini tamamlayarak yurda dönen genç sanatçılar grubunun oluşturduğu Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar birliği ile 1933'te beş ressam ve bir heykeltıraş tarafından kurulan «D» grubu, 1940 yılında ilk sergilerini açan *Yeniler* veya *Liman Ressamları* grubu ilk ressam kuruşları arasındadır.

● *Kitap ressamı.* En eski resimli elyazması örneklerinden biri, *Codex Vaticanus* adı verilen V. yy.dan kalma bir Vergilius'tur. Doğu'da olduğu kadar Batı'da da minyatürün kazandığı olağanüstü atılım bilinmektedir. XV. yy.da tahta kalıplarla basılan kitap resimleri arasında *Mirouer de la Rédemption de l'umain lignaige* (Lyon, 1478), *Breydenbach'ın Seyahati* (Mayence, 1486) sayılabilir. Daha sonra, 1488'de *Paris Dua Kitapları*'nda bakır üzerine işlemeler ortaya çıktı. O sıralarda adı en çok duyulmuş kitap ressamlarından biri parisli Pierre Le Rouge'du (*La Mer des Histoires,* 1488). Ayrıca Fransa'da, Geoffroy Tory, Denis Janot, Mercure Jollat, Bernard Salomon (Küçük Bernard da denir), Jean Duvet, Pierre Woeiriot, René Boyvin, Rabel, Thomas de Leu sayılabilir. Aynı dönemde alman ve italyan basımevlerinde (özellikle Venedik'te) çok güzel resimli kitaplar yayımlanıyordu. XVII. yy.da Fransa'da şu adlar önemlidir: çelik kalem alanında Léonard Gaultier, Crispin de Passe (*Le Maneige royal,* 1625), Valdo, Lasne; ofortta, Perelle'ler, İsraël Sylvestre, Stefano della Bella, Abraham Bosse, Chauveau (Vergilius, 1649), Séb. Leclerc (Cl. Perrault'un *Vitruve*'ü, 1673), Le Pautre (*Les Divertissements de Versailles* [Versailles Eğlenceleri], 1676); XVIII. yy.da: Cocchin, Eisen, Larmessin, Tardieu, Gravelot (*Decamerone,* 1757), Moreau le Jeune (Benjamin de La Borde'un *Chanson*'u [Şarkı]), Marillier (Berquin'in *Les İdylles*'i [İdiller], 1775), Le Barbier, Monsiau; XIX.yy.da: Desenne, Duplessis-Berteaux, Tony Johannot (*Notre-Dame de Paris*), Gigoux, Célestin Nanteuil, Gavarni, Grandville (*Un Autre Monde* [Başka Bir Dünya], 1844), Gustave Doré (Dante'nin *İnferno*'su [Cehennem], 1861). XVIII. yy.da ortaya çıkan renkli gravürlerden sonra XIX.yy.da taşbaskı tekniği doğdu ve özellikle ilk fotoğraf çoğaltma metotlarının bulunması (1847-1882) kitap resmi tekniğini yavaş yavaş geliştirdi. Günümüze kadar yetişen fransız gravürcüleri arasında şunlar sayılabilir: Daniel Vierge (*L'Assommoir* [Meyhane], 1878). Auguste Lepère, Rops, Steinlen, Louis Legrand, Chas -Laborde, Dignimont, Vertès, Boussingault, Sylvain Sauvage, Mariette Lydis, Daragnès, Laboureur, Gus Bofa, Pierre Falké, Luc-Albert Moreau, Dunoyer de Segonzac, Georg, Touchagues, Demeurisse, Clairin, Heuzé, Brayer, Buffet.

Kitap resmi yapan ressamların sayısı çoktur: Holbein (*Les Simulacres de la Mort* [Ölümün Görüntüleri]), Dürer (Maximilien'in *Le Livre de Prières*'i [Dualar Kitabı]). Poussin (bir *Vergilius,* bir *Horatius* ve bir Kutsal Kitap kapağı süsü), Oudry (*Les Fables* [Masallar], 1755-1759), De Troy ve Lemoine (*La Henriade,* 1728), Boucher; XIX. yy.da Devéria, Delacroix (*Faust,* 1828), Lami, Manet (Ch. Cros'un *Le Fleuve*'ü [Irmak], 1874), Maurice Denis (*Les Fioretti,* 1913). Bonnard'ın hazırladığı *Parallélement* (Paralel Olarak) [1900] ve *Daphnis et Chloé* (Daphnis ve Chloe) [1902], Desvallieres'in *Rolla*'sı (1906), Picasso'nun *Başkalaşımlar*'ı; Gromaire'in, Beaudelaire'in *Nesir Şiirler*'i, Salvador Dali'nin *Les Chants de Maldoror*'u, Mattisse'in, Mallarmé'nin *Şiirler*'i, Dufy'nin *Tarascon'lu Tartarin*'i (Tartarin de Tarascon), Derain'in *Héroïdes*'i (Heroides'ler); Rouault'nun, Suarès'nin *La Passion*'u (Çile), Dunoyer de Segonzac'ın *Les Croix de Bois*'sı (Tahta Haçlar) ve Louise Hervieu, Vlaminck, Chagall, Van Dongen, Othon Friesz ile Derain'in eserleri gibi birçok «Ressam Kitabı»nın hazırlanmasında Ambroise Vollard'ın ve kitapseverler derneklerinin rolü büyük oldu. Bu arada, «heykeltıraş kitapları» ile Rodin (*Le Jardin des Supplices* [İşkenceler Bahçesi]), Maillol (*Les Eglogues* [Eglogiar]), Bourdelle (*Mozart Enfant* [Çocuk Mozart]) ve Belmondo'yu da (Lucien de Samosate'ın *Les Amours*'u [Aşklar]) unutmamak gerekir. (L)

RESSAM, lat. *Pictor,* eskiden *Apparatus Pictoris* denen güney gökküresi takımyıldızı. (RESSAM SEHPASI da denir.) Bu takımyıldızda ancak zayıf ışıklı birkaç yıldız vardır. Geçici olarak parlayan bir yıldızı 25 mayıs 1925'te görüldü. (L)

RESSAMLIK i. (*ressam*'dan *ressam-lık*). Ressam olma hali. || Resim yapma sanatı. (M)

RESSAM SEHPASI. Astron. Bk. RESSAM.

RESSEL (Josef Ludvik Frantişek), çekoslovakyalı mucit (Chrudim, Bohemya 1793 - Ljubljana 1857), Avusturya-Macaristan deniz kuvvetlerinde müfettişlik yaptı. Trieste'de otuz yıl yaşadı ve *Civetta* adlı buharlı gemiye pervane takarak kısa bir süre için çalışmasını sağladı, ama kötü şartlar yüzünden buluşunu geliştiremedi. (M)

RESSİLER, Beni Tabataba da denir, Yemen'de hüküm sürmüş olan bir sülâle (897-1300). Sülâlenin adı, Ali bin Ebutalib'in oğlu Hasan'ın soyundan olan ilk imam Kasım Ressi'nin babasının unvanından gelir. Ressilerin ilk çalışmaları Taberistan'da oldu. — YAHYA BİN HÜSEYİN (859-911), Ali bin Ebutalib'in torunlarından Zeyd'in halefiydi. Medine'de dindar bir bilgin olarak tanındı. Yahya bin Hüseyin yeğenleri olan Taberistan'daki zeydî imamlarına yaptığı bir ziyaretten sonra burada kalamadı ve Güney Arabistan'a gitti; taraftarlarıyle birlikte Sana'ya yakın Sa'de şehrini aldı (897). Bir süre sonra da Necran'ı ele geçirdi. *İmamül Hadi ilel hakk* (doğru yola yönetici imam) unvanıyle halkı peygamber ailesine bağlanmağa çağırdı. Necran'da, hıristiyanlar, müslümanlar ve bedevîler arasında uzlaştırıcı çalışmalar yaptı; gittikçe daha çok taraftar kazandı. Sana şehrini birkaç kere ele geçirdiyse de sonunda daha kuvvetli olan Karmatîlere bırakmak zorunda kaldı; —MURTAZA EBÜL KASIM MUHAMMED, Yahya bin Hüseyin'in oğlu. Muhammed, Sa'de'yi idare merkezi yaptı. Hamdân, Necran ve Havlan'a hâkim oldu; —NASIR AHMED (öl.934), kardeşi Muhammed'in yerine geçti. Karmatîlerle yaptığı savaşta Beni Ya'fur tarafından yenilgiye uğratıldı. Öldükten sonra iki oğlu arasında taht savaşları çıktı; —KASIM (öl. 956), Nasır Ahmed'in oğlu. Sana'yı aldı (956); fakat aynı yıl öldürüldü; —YUSUF, Nâsır Ahmed'in torunu olan Yusuf, Sana'yı yabancı saldırılarından korudu; — KASIMÜL MANSUR (öl. 1003), Yemen'de Ressilerin ataları olan Kasımül Ressi'nin torunlarından Kasımül Mansur, Bişe'den Sa'de'ye çağrıldı. Sa'de'ye gelerek Ressilere imam olan Kasım, Sana'yı elinde tuttu; — MEHDİÜL HÜSEYİN (öl. 1014), Kasım'ın oğlu. Babasının yerine geçti. Elhan'dan Sana'ya kadar olan bölgelerde hükümdar olarak tanındı. Hüseyin, mehdîliğini de ileri sürdü; —EBÜL HAŞİMÜL HASAN (öl. 1039), Hicaz'da bulunan Ebül Haşim el-Hasan Sa'de'ye gelerek imam oldu. Ölü-

RESTİF DE LA BRETONNE
Louis Binet'den
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. LAROUSSE

Jean II RESTOUT, (1692-1768) «İsa'nın İnmeli Bir Hastayı İyi Edişi» Louvre müzesi, Paris

münden sonra Ressiler soyundan olmayan Ebül Feth Deylemî, Yemen'e geldi. Sa'de'yi ele geçirdi. Böylece Ressiler hâkimiyetlerini kaybettiler. 1039'dan 1137'ye kadar Ressiler sülâlesinin başında bulunanlar bilinmiyor; — MÜTEVEKKİL AHMED (öl. 1171), Nasır Ahmed'in torunlarından Süleyman'ın oğlu. 1137'de imam oldu. Sa'de, Necran ve Cevf bölgelerinde hüküm sürdü. Hemdanî hükümdarı Hatim bin Ahmed'i yenerek Sana'yı aldı. Sonra da Zebid'i ele geçirdi. Karmetîlere karşı başarılı savaşlar yaptı. Ölümünden sonra kısa bir karışıklık devresi meydana geldi; —MANSUR ABDULLAH BİN HAMZA (öl. 1218), 1197'de imam oldu. Sana'yı aldı; fakat Yemen'de eyyubî sultanı Muizzüddin İsmail karşısında tutunamadı ve Sana'yı Eyyubîlere bırakarak daha kuzeye çekildi. Hayber ve Yenbu'dan vergi aldı. 1214'te Sana'yı ele geçirdi. Zemar'ı da ülkesine kattı ve Lehic'e saldırılar yaptı; ancak askerleri savaştan yorulduğu için Sana'yı bırakmak zorunda kaldı. Hamza'dan sonra gelen ressi imamları şunlardır: —NÂSIR İZZEDDİN MUHAMMED ve HADİ NECMEDDİN YAHYA (1218-1226); MEHDİ AHMED BİN HÜSEYİN (1226-1258); MÜTEVEKKİL ŞEMSEDDİN AHMED (1258-1281); MUNTASIR DAVUD (1281-1300). Bundan sonra Yemen'de iktidar Tahirîlerin eline geçti. (M)

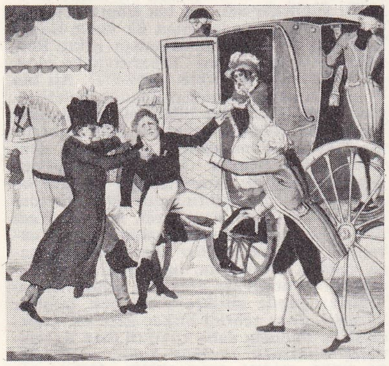

Bery dükünün katli (14 şubat 1820) gravür Cabinet des Estampes, Paris

Restorasyon

«Louis XVIII'in Lille'e Harekâtı» P.L. Debucour'un gravürü Cabinet des Estampes, Paris

RESSMAN (Constantino), italyan diplomatı (Trieste 1832-Paris 1899), İstria ve Trieste'nin Risorgimento hareketine katılmasını sağlayan milliyetçilerden. 1851 Mantova davasına adı karıştı. 1860'ta Piemonte'ye gitti ve Cavour'un sekreterliğini yaptı. Daha sonra diplomat oldu; Londra büyükelçiliğinde danışman (1893-1895), İstanbul'da büyükelçi (1890), daha sonra Crispi zamanında Paris (1893-1895) büyükelçisi oldu. Crispi ve dışişleri bakanı Blanc ile anlaşmazlığa düştü ve görevinden alındı. 1898'den sonra Regno senatörü oldu. (M)

REST i. (fr. *reste*). Oyun. Pokerde bir oyuncunun önündeki paranın tümü. || *Rest çekmek,* [oyuncu için] önündeki paranın tamamını ortaya koymak. *Mec.* Herhangi bir konuda sert ve kesin olarak son sözü söylemek.

◆ Ünl. Oyuncunun rest çektiğini belirtmek için söylediği söz. (M)

RESTE sıf. (fars. *reste*). *Esk.* Kurtulmuş.

◆ **Restegân** çoğl. i. *Esk.* Kurtulmuş olanlar. (M)

RESTEFOND, Fransa'da doruk, Alp dağlarında (Basses-Alpes idare bölgesi), Barcelonnette'in doğu-güneydoğusunda; 2 798 m. Restefond geçidinden (2 643 m), Ubaye ve Tinée vâdilerini birleştiren bir karayolu geçer. (L)

RESTGÂR blş. sıf. (fars. *rest* ve *gār*'dan *rest-gār*). *Esk.* Kurtulmuş, serbest, hür.

◆ **Restgârî** blş. i. *Esk.* Kurtulma, kaçma. (M)

RESTİF (veya **RÉTİF) DE LA BRETONNE** (Nicolas RESTİF, — denir), fransız yazarı (Auxerrois 1734-Paris 1806). Bourgogne'lu bir çiftçinin oğluydu. Paris'te matbaa işçisi ve sahibi oldu. 1767'den itibaren taşra hayatını ve Paris şehrine karşı tutkusunu dile getiren romanlar yazmağa başladı. Başlıca eserleri şunlardır: *Lucile ou les Progrès de la Vertu* (Lucile veya Erdemin Gelişmesi) [1768], *Le Paysan Perverti ou les Dangers de la Ville* (Baştan Çıkan Köylü veya Şehir Hayatının Tehlikeleri) [1775], şaheseri sayılan *Babamın Hayatı* (La Vie de Mon Père) [1779], kendi hayatını anlattığı *Monsieur Nicolas ou le Coeur Humain Dévoilé* (Bay Nicolas veya Sırrını Açığa Vuran Gönül) [1794-1797], *Le Pornographe* (Açık Saçık Şeyler Yazan) [1769], *Le Glossographe* (Sözlükçü) [1773], *L'Andrographe* (Hünsaların Hayatını Anlatan Yazar) [1782]. Restif de La Bretonne daha sonra *İdées Singulières* (Acayip Düşünceler) adı altında toplanan bu son üç eserde atılgan bir ıslahatçı, insanları seven bir kimse olarak dikkati çeker. (L)

RESTİGOUCHE, Kanada'da (New Brunswick) ırmak, Chaleur körfezine dökülür, yayın balıklarıyle meşhurdur; 200 km. (M)

RESTİO i. Kap, eyaleti, Madagaskar ve Avustralya'da yetişen çokyıllık ot; 170 kadar türü vardır: *restiaceae* familyasının örnek tipi. (L)

Restitutionsedikt, imparator Ferdinand II'nin 6 mart 1629'da çıkardığı ferman. Ferdinand II, bu fermanla, Danimarka'ya ve Almanya'nın protestan prenslerine karşı kazanılan zaferlerden sonra, Karşı-Reformun savunucusu olarak, biri Magdeburg, diğeri de Bremen'deki iki başpiskoposluğun, on iki piskoposluğun ve yüz yirmiyi aşkın manastırın protestanlar tarafından geri verilmesini istiyordu. Fermanın uygulanmasını da ordusuyle Wallenstein sağlayacaktı. Bu işe büyük bir istekle girişildi; ama Otuzyıl savaşının gelişmeleri ve İmparatorun uğradığı başarısızlıklar işin tamamıyle gerçekleştirilmesini önledi. (L)

RESTORAN i. (fr. *restaurant*). Lokanta. || *Vagon restoran.* Bk. VAGON. (M)

RESTORASYON i. (fr. *restauration*). Arkeol. Eski bir yapıda yıkılmış, bozulmuş olan kısımları aslına uygun şekilde onarma. Bk. ONARIM. (M)

Restorasyon, Avrupa tarihinde, Viyana kongresi (1815) ile 1830-1831 devrim olayları (Fransa'da temmuz devrimi, Belçika ve Polonya devrimleri, Orta İtalya'da 1831 şubat devrimleri) arasındaki döneme verilen genel ad. Başlangıçta sadece Fransa için kullanılan bu terim, daha sonra eski rejimlere geçişi belirtmek için bütün Avrupa'ya uygulanmıştır. (Fakat bu geçiş tam anlamıyle eski rejimlerin ihyası demek değildi; devrim rejimlerinin getirdiği hukukî, idarî ve sosyal değişiklikler ve hesaba katılmıştı.) Restorasyon devri monarşilerinde soylu sınıfın ve ruhban sınıfının hukukî ayrıcalıkları kaldırılmış ve bazı yerlerde de meselâ Fransa'da bu rejim İngiltere tipinde anayasal bir rejimin kurulmasına önayak olmuştur.

● *Fransa'da Restorasyon. Birinci Restorasyon,* Fransa'da Birinci İmparatorluğun yıkılmasından sonra monarşinin Bourbon'lar lehine (Louis XVIII) yeniden kurulduğu dönem (6/24 nisan 1814-20 mart 1815). İmparatorluk senatosu 6 nisan 1814'te «Louis Stanislas Xavier de France»ı tahta çağıran bir anayasayı kabul etti. 13 Mayıs 1814'te, hükümdar, geçici hükûmetin üyeleri Dupont, Malouet ve Louis, eski Bonaparte'çılardan Talleyrand ve Reugnot, kralcılardan Montesquiou, Ferrand, Dambray ve Blacas ile ilk hükûmeti kurdu. Bu hükûmet 30 mayıs 1814'te birinci Paris antlaşmasını imzalayarak Fransa'yı barışı kavuşturdu ve vaadedilmiş olan anayasayı hazırlayarak aynı yılın 4 haziranında çıkardı.

Krallığın yeniden kurulması herhangi bir olaya yol açmamış, imparatorluk döneminin devlet memurları yeni yönetimi tutmuştu. Devlette en başta gelen yeri almayı uman din adamları, ayrıcalıklarına ve mallarına kavuşmayı kuran soylular sınıfı, krallık yönetiminde mülkiyet hakkının ve huzurun teminatını gören burjuvazi, yeni kurulan yönetimi destekliyordu. Ama kral, ihtilâl ve imparatorluk devirlerinin siyasî veya sosyal bakımlardan getirdiği yenilik ve kazançları kabul ettikçe bir eski devir kralı haline geliyordu.

Sonunda, Bassano dükü Maret, kraliçe Hortense, Drouet d'Erlon ve birçok subay tarafından, Napolyon'un iktidara dönmesini sağlamak amacıyle bir komplo hazırlandı ve 1 mart 1815 günü Napolyon Fréjus yakınlarında karaya çıktı. İlkin tehlikenin büyüklüğünü pek iyi anlayamamış olan Louis XVIII, 19 mart günü acele Tuileries sarayından kaçmak zorunda kaldı ve 20 martta Lille'e, oradan da Gand'a geçti.

İkinci Restorasyon, Fransa'da Louis XVIII ile Charles X'un saltanatları sırasında yürürlükte olan siyasî rejimin adı (1815 - 1830). İkinci Restorasyon, 18 haziran 1815'teki Waterloo yenilgisi ve Napolyon'un Yüzgün'ün sonunda ikinci defa işbaşından ayrılması sonucunda kuruldu. Bundan dolayı, Bourbon'ların yeniden tahta dönüşü, Paris'e giren ve Fransa topraklarında üç yıl kalan dört büyük müttefik devletin (İngiltere, Prusya, Avusturya ve Rusya) işgal bölgeleri kurmasıyle aynı zamana rastladı. Bu dört devlet, Bourbon'ları ikinci defa tahta getirmekte tereddüt ediyorlar, Yüzgün'ün onların beceriksizliğinden meydana geldiğine inanıyorlardı. Ama Birinci Restorasyonun hatalarını kabul etmek akıllılığını göstermiş ve Napolyon'un en yakın yardımcılarının dışında herkesi salıvermeyi öngören geniş bir genel af çıkarmayı vaadetmiş olan Louis XVIII, 8 temmuzda Paris'e dönerek kendini bütün Avrupa'ya kabul ettirdi. Ne var ki, Yüzgün döneminin etkisiyle, milletlerarası durum eskisinden daha kötüydü. Müttefikler 20 kasım 1815 günü, Louis XVIII'e birincisinden daha ağır şartlar getiren ikinci Paris antlaşmasını imzalattılar. Bu arada içerideki durum da hiç parlak değildi. Louis XVIII'in 16 eylül 1824 günü ölmesi üzerine yerine Charles X adıyle kardeşi Artois kontu geçti. Ama iç siyasetteki çatışma ve çekişmelerin arkası kesilmedi. Bu duruma bir darbeyle son vermek isteyen Charles X, 25 temmuz 1830 günü, meşrutiyet yönetimini ve basın hürriyetini kaldırdı. Paris halkı bu davranışa sert bir tepki gösterdi. Kralın kararını takip eden 27, 28 ve 29 temmuz günleri şehirde çıkan ayaklanma sonucunda Charles X tahtından indirildi.

● *İtalya'da Restorasyon.* Viyana kongresinde kararlaştırılan sınırlar, Avusturya'nın hâkimiyetine imkân vermiş, dolayısıyle de bu hâkimiyet bağımsız ve birleşmiş bir İtalyan hükûmetinin kurulmasına başlıca engel olmuştu. İtalyan yarımadasında, Restorasyon gergin bir siyasî hava yaratmıştı; buna sebep çeşitli italyan devletlerinde iktidara karşı cephe alan muhafazakâr grupların yaptığı

Foto. Neurdein (LAROUSSE)

baskıydı. Bu yüzden siyaset ve kültür alanında hükûmetler, çok sert tedbirler almak zorunda kalıyorlardı (Milano'da çıkan *Conciliatore* dergisinin kapatılması [1819]; İki Sicilya imparatoru Ferdinando I'in bakanı prens Canosa'nın siyasî faaliyetleri). İktisat alanında ise hükûmetler genellikle himayeci ve güdücü bir tutum benimsemişlerdi.

Bu baskı siyaseti Napoli ve Piemonte'de patlak veren 1820-1821 ayaklanmalarından sonra daha da artmış ve Restorasyon rejiminin ne kadar sınırlı bir temele dayandığını ortaya koymuştur. Bu arada, tek istisna olarak Toscana'da kurulan rejim gösterilebilir; büyük duka Lorena'lı Ferdinando IV ile bakanı V. Fossombroni ihtiyatlı ve dengeli birer siyasetçi olarak XVIII. yy.ın reformcu geleneklerini sürdürmüşler ve ülkenin fikir hareketlerini liberalizme doğru yönelten ölçülü ve toleranslı bir idare şekli kurabilmişlerdi.

● *İngiltere'de Restorasyon.* İngiltere tarihinde monarşinin yeniden kurulduğu ve kralın 1660'ta otoritesini yeniden sağladığı dönem. (Daha geniş anlamıyle bu ad 1660-1702 arasındaki döneme verilir.)

Cromwell yönetimini izleyen uzun anarşi döneminden onra, Charles Stuart taraftarı «Pervasızlar» ile presbiteryenlerin koalisyonu sonucunda krallık yeniden kuruldu. Londra'da kral ilân edilen Charles II, vicdan hürriyetine saygı göstereceğini ve genel af çıkaracağını vaadettikten sonra Dover'e çıktı ve orada Monk tarafından karşılandı (1660). Fakat halkın coşkunlukla karşıladığı kralın yeteneksizliği kısa zamanda büyük bir hayal kırıklığına yol açtı. Buna rağmen lord Clarendon'un yönetimi altında, Restorasyon sadece krallığın yeniden kurulmasıyle kalmadı; parlamentonun ve anglikan kilisesinin gücünü kesinlikle ortaya koymağa ve soyluların eski yerlerini kazanmalarına imkân verdi. Clarendon, krala düzenli bir gelir sağladı.

Ayrıca, parlamento yeniden düzenlendi ve milletvekillerine başlangıçtaki görevleri iade edildi (Long Parlament, 1660). Korporasyonlar kanunu, milletvekillerini Covenant'tan ve bazı durumlarda tebaanın, hükümdarlarına karşı kuvvete başvurma hakkı fikrinden vaz geçmek zorunda bıraktı. Ayrıca, bütün puriten eğilimleri ortadan kaldırıldı ve *Common Prayer Book*'u onaylamayan rahipler görevden uzaklaştırıldı.

Restorasyondan sonra fikir ve sanat hareketleri büyük ölçüde gelişti ve bu dönem Büyük Britanya tarihinde bir dönüm noktası oldu. (L)

Restorasyon üslûbu, Ampir üslûbu ile Louis-Philippe üslûbu arasındaki geçiş döneminde ortaya çıkan üslûp. Asıl Charles X'un hükümranlığı (1824-1830) sırasında geliştiği için Charles X üslûbu da denilen bu üslûp, mobilya ve süslemelerde yeni klasik biçimleri ve çizgileri değerlendirdi. 1822'ye doğru, Romantizm'in etkisiyle, gotik ve rönesans motiflerinden de yararlandı. (M)

RESTORE i. (fr. *restaurer* > *restauré*). [Yalnız *restore etmek* ve *edilmek* şeklinde geçer] *Restore etmek*, eski bir yapıyı aslına uygun şekilde onarmak. || *Restore edilmek*, [eski bir yapı için] aslına uygun olarak onarılmak. (M)

RESTOUT veya **RETOUT,** fransız ressam ailesi. Başlıca üyeleri: EUSTACHE (Caen 1655-öl. 1743). Ardennes manastırının bir kubbesini resimledi, Mondaye manastırı kilisesinin ve Saint-Jean de Falaise manastırının dekorasyonunu yaptı; — JEAN II (Rouen 1692-Paris 1768), Jean-Baptiste Jouvenet'nin yeğeni ve öğrencisi. Resim akademisine profesör (1733) ve müdür oldu (1760). Tablolarında daha çok mitolojik ve dinî konuları işledi (*İsa'nın İnmeli bir Hastayı İyi Edişi, Anania Ellerini Aziz Paulus'un Başına Koyarken* [Paris, Louvre]); — JEAN BERNARD (Paris 1732-ay.y. 1797), Jean II'nin oğlu. 1758'de Roma Büyük ödülünü kazandı. *Jupiter ile Mercurius, Philomen ve Baucis'in Sofrasında* (Tours Müzesi) adlı tablosu sayesinde 1769'da Akademiye üye seçildi. Devrim sırasında Güzel Sanatlar Genel komisyonu başkanı oldu. *Aziz Bruno Çölde Dua Ederken* adlı tablosu Louvre müzesindedir. (L)

RESTREPİA i. Tek yapraklı ve tek çiçekli konuk ve bazen sürüngen orkide; sarı veya beyaz olan çiçeği firfiri benekli ve iplik görünüşünde bir tek uzun çanakyapraklıdır; Tropikal Amerika'da kırk kadar türü bulunur; birçok türü (*Restrepia elegans, R. antennifera*) limonluklarda da yetiştirilir. (L)

RESUL i. (ar. *resūl*, elçi). İnsanları doğru yola davet etmesi için Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan kitaplı peygamber: «*Varıp cemiyeti teskin eylen aeyü resulleri yolladı*» (Naima). || *Esk.* Elçi, haberci. || *Resul-ullah* (veya *Resul-i Ekrem*). Hz. Muhammed. (M)

RESULÎLER, Yemen'de 1231 ile 1454 yılları arasında hüküm süren hanedan. Kaynaklara göre Resulîler, Yemen'e, Salâhaddin Eyyubî'nin kardeşi Turan Şah ile birlikte geldiler (1174). — MUHAMMED BİN HARUN, Resulî hanedanının kurucusudur. Bir Türkmen olan Muhammed bin Harun, Abbasîler devrinde aşiretiyle Bağdat'a gelerek halifenin hizmetine girdi. Abbasî halifeleri, Muhammed'i birkaç kere elçi olarak Şam ve Mısır'a gönderdiler; zamanla Muhammed'in gerçek adı unutularak *Resul* («elçi») diye anılmağa başlandı. Sonra, Bağdat'ta çıkan bir ayaklanma üzerine Resul, bütün aşiretiyle Mısır'a göçtü. O dönemde Mısır'ı yönetimi altında bulunduran Salâhaddin Eyyubî bu türkmen reisine özel bir ilgi gösterdi. Kardeşi Turan Şah ile birlikte Resul'ü ve üç oğlunu Yemen'e gönderdi. Resulîler, Yemen'de Eyyubîlerin hizmetinde resmî görevlerin başına getirildiler (1174); —NUREDDİN ÖMER (öl. 1250), Ali bin Resul'un oğlu. Eyyubî hanedanının son hükümdarı olan Salâhaddin Yusuf Yemen'den ayrılınca, Yemen valisi oldu (1227). Salâhaddin Yusuf'un Mısır'a giderken ölmesi üzerine Nureddin Ömer bağımsızlığını ilân etti ve Zebid'i kendisine başkent yaptı. Sana, Taizz, Kevkebân yaylalarını ve Mekke'yi aldı (1241). Bu arada yönetimi ele geçirmek isteyen yeğeni Esedüddin ile savaştı; — MUZAFFER YUSUF (öl. 1295), Ömer'in oğlu. Babasının Cened'de öldürülmesi üzerine (1250) başa geçti. Muzaffer Yusuf, tahta geçtikten sonra birkaç yıl kendi yakınlarıyle ve Kölemenlerle uğraşmak zorunda kaldı. Sonunda ülke içinde düzeni sağladı; — EŞREF ÖMER (öl. 1297), babası Muzaffer Yusuf'un yerine geçti (1295); —DAVUD (öl. 1300), Eşref Ömer'in kardeşi. Zamanında ayaklanmalar başladı. Davud, isyanları bastırdı; Karmatîlere karşı yaptığı savaşı kazandı (1298). Mısır'ı örnek alarak ordusunu yeniden düzenledi; —SEYFEDDİN ALİ (öl. 1363), Davud'un oğlu. Babasının yerine geçti (1321). Seyfeddin Ali'nin saltanat yılları kargaşalıklar ve ayaklanmalarla geçti; — EFDAL ABBAS (öl. 1377), babası Seyfeddin Ali'nin ölümünden sonra yönetimi eline aldı (1363). Karışıklıklar onun devrinde de devam etti, Zeydîler ayaklanarak Zebid'e kadar geldiler. Zemar yakınlarında savaş başladı; sonra anlaşmaya varıldı; —EŞREF İSMAİL (öl. 1401), Efdal Abbas'ın oğlu. Efdal Abbas ölünce tahta çıktı; fakat Kölemenler ayaklandılar, Sana, bir şefin eline geçti. Eşref İsmail, bu karışıklıklar karşısında başarı sağlayamadı; — NÂSIR SALÂHADDİN (öl. 1424), Eşref İsmail'in oğlu. Babası ölünce yerine hükümdar oldu (1401). Kuzeyde bulunan Hali bölgesini yönetimi altına aldı, Vusab yöresinde kırk kadar kaleyi ele geçirdi. Kardeşinin isyanını bastırdı. 1424'te ölünce ülkesi parçalanmağa başladı. Kölemenler yeniden ayaklandılar, ülkede büyük bir veba salgını çıktı. Taht kavgaları ve çekişmeler çökmeyi kolaylaştırdı. İç savaşlardan yararlanan Araplar Zebid'i aldılar (1443). Benî Tahir devleti Resulîlere karşı savaş açarak Lehic ve Aden'i aldı. Son resulî hükümdarının bu savaşta tahttan vaz geçmesi üzerine bu hanedan sona erdi. (M)

RESÜLAYN, Suriye'nin Türkiye sınırı üzerinde, Habur çayı kıyısında küçük bir şehir. Şehrin, türk topraklarında kalan kesimine de önceleri bu ad veriliyordu. Sonra *Ceylanpınar* denildi; şehrin «pınar başı» anlamına gelen adı Asurlular devrinden kalmıştır (Riş Ayna). Bu ad Süryanîceye de *Reş Ayna* şeklinde geçti, Roma-Bizans hâkimiyeti sırasında da *Resaina* şeklini aldı. Burada Habur çayının önemli kaynakları vardır ve bu çay, aşağılara doğru, yazın kurumayan bir akarsu halini alır. XVI. yy. başlarında osmanlı hâkimiyetine geçen Resülayn, Zor sancağına bağlı bir ilçenin merkeziydi. Birinci Dünya savaşından sonra şehrin, demiryolunun 7,5 m güneyinde kalan kesimi Suriye'ye geçti. Resülayn'ın güneybatısında Tel Halef harabelerine rastlanır. M.V. Oppenheim burada kazılar yaparak Kapara sarayını meydana çıkardı. (M)

RE'SÜLMAL blş. i. (ar. *re'ṣ*, baş ve *māl'*-dan taml. *re'ṣ-ül-māl*). *Esk.* Anamal. (M)

RESVE. Bk. REZVE.

RESY i. (ar. *resy*). *Esk.* Ağıt. || Ağıt okuma. (M)

RESYE i. (ar. *resye*). Tıp. *Esk.* Romatizma. || *Resyei adaliye*, adale romatizması. || *Resyei cenbiye*, zatülcenp. || *Resyei mafsaliye*, mafsal romatizması. (M)

RESZKE (Edouard DE), polonyalı opera şarkıcısı (Varşova 1855-Garnek 1915). Proskao Ziraat kolejinde okudu. 1876'da Paris'te Théâtre İtaliend'e, daha sonra Avrupa ve Amerika'nın büyük şehirlerinde sahneye çıktı. Torino'da Alfredo Catalini'nin *Edda* operasındaki kral rolünü ve Filippo Marchetti'nin *Don Giovanni d'Austria*'sındaki Carlo V rolünü yarattı. Özellikle *Faust*'taki Mephistopheles, *Romeo ve Jülyet*'teki Frère Laurent ve Wagner'in operalarındaki Hans Sachs, Wotan ve kral Mark rollerinde başarı kazandı. (L)

REŞİD ALİ

RESZKE (Jean DE), polca **Jan Mieczyslaw**, polonyalı opera şarkıcısı (Varşova 1850-Nice 1925), Edouard de Reszke'nin kardeşi. İtalya'da Ciaffei ve Colognid'den müzik dersi aldı ve ilk defa 1874'te Venedik'te, *La Favorita* operasındaki Alfonso rolüyle sahneye çıktı. Daha sonra Londra ve Paris sahnelerinde şarkı söyledi. 1876'ya kadar hep bariton rollerine çıktı. Aynı yıl, bir süre için sahneden çekildi ve 1880'de tenor olarak Madrid'de *Robert le Diable* (Şeytan Robert) operasındaki rolüyle yeniden sahneye döndü. Bunun ardından, Paris'te Massenet'nin *Herodiade*'ındaki Jean rolünü yarattı, 1885-1890 arasında Paris operasında bulundu. 1893-1899 Arasında sürekli olarak New York'taki Metropolitan Opera House'da çalıştı, *Siegfried* başta olmak üzere, Wagner'in birçok operasında başrolleri canlandırdı. (M)

REŞ i. (ar. *reşş*). *Esk.* Serpme. || [Su için] Serpilme. || Yağmur çisentisi. (M)

REŞABİLER, Tevratta adı geçen bir halk topluluğunun fertleri. Kenan ülkesinden olan Reşabiler, İbranîlerin Filistin'e yerleşmesi sırasında İbranîlere katıldılar. Yehova kültünü kabul ettiler. Geleneklerini muhafaza etmek ve kendilerini, Baal dininden vaz geçirip teşkilâtlandırmış olan Yehonadab'ın buyruklarına uymak için göçebe yaşar, üzüm yetiştirmez, şarap içmez, çiftçilik yapmazlar ve çadırda yaşarlardı. (L)

REŞAD i. Bk. REŞAT.

REŞAD (Ahmed Faik), türk yazarı ve tarihçisi (İstanbul 1851-ay.y. 1914). İstanbul'da Valide rüştiyesinde okudu, Babı Seraskerî Muhasebe kaleminde görev aldı. Divanı Hümayun, Hariciye Mektubî kalemlerinde çalıştı. *Takvim-i Vekayi* gazetesinde başyazarlık yaptı. Diyarbakır maarif müdürü oldu, aynı görevle Van ve Yanya'da bulundu; İstanbul'a döndü. İkinci Meşrutiyet ilân edilinceye kadar *Takvim-i Vekayi* gazetesinde müdürlük yaptı; öğretmenlikten emekliye ayrıldı. Eserleri: *Tarih-i Edebiyatı Osmaniye* (Osmanlı Edebiyatı Tarihi); *Eslâf* (Geçmişte Yaşayanlar); *Güldeste* (Antoloji); *Hazine-i Müntehabat* (Antoloji Hazinesi); *Gencine-i Letaif* (Latifeler Hazinesi); *Muhtasar ve Musavver Tarih-i Osmanî* (Resimli Osmanlı Tarihi Özeti); *Sergüzeşt-i Aristonotis* (Aristonautis'in Başından Geçenler). [M]

REŞADİYE, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Tokat ili) ilçe merkezi kasaba; 7 119 nüf. (1970). Kelkit ırmağının sağ kıyısında; yüksl. 480 m. İl merkezine uzaklığı 110 km'dir. Kelkit vâdisini boylayan Suşehri-Niksar Erbaa yolu kasabanın 1 km güneyinden geçer. — *Reşadiye ilçesi* 1 482 km², 61 686 nüf. (1970), merkez ve Bereketli bucakları; 105 köy. Tahıl ekimi ve sebzecilik. (M)

REŞADİYE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Bitlis ili Tatvan

Foto. LAROUSSE

ilçesi) bucak; 11 072 nüf. (1965); 24 köy. — *Bucak merkezi* (*Yelkenci* köyü), 480 nüf. (1965). Van gölünün güney kıyısında. Tatvan-Van yoluna 1 km'lik bağlantısı vardır. (M)

REŞADİYE. Coğ. Bk. YENİÇAĞA.

REŞAD PAŞA (Ahmed), türk devlet adamı (İstanbul 1848-ay.y. 1927). İlköğreniminden sonra Dârülmaarifi bitirdi. Bir süre Mahreci Aklâma devam etti. Maliye'ye kâtip (1866), Maliye nazırı (1899), vezir (1900) oldu. Maliye nazırlığında altı yıl kaldı. Reşad Paşa, damadıyle birlikte ölen kızı Suat Hanım adına Erenköy'de tren yolu üstünde bir cami yaptırdı. Bu semt, günümüzde «Suadiye» adıyle bilinir. (M)

REŞAD PAŞA Kayazade, türk devlet adamı (İstanbul 1844-ay.y. 1902). Yozgat mutasarrıfı Kayazade İskender Beyin oğlu. Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birleşerek Jön Türkler cemiyetine girdi. Bir süre sonra Fransa'ya kaçtı. Birinci Meşrutiyetin ilânından (1876) sonra Türkiye'ye döndü. Bazı idarî görevlerde bulundu. Rumeli beylerbeyi payesini aldı. Kudüs mutasarrıfı tayin edildi (1889). Uzun süre orada kaldı; azledilerek İstanbul'a geldi (1899). [M]

REŞAKAT i. (ar. *reşâkat*). *Esk.* [Bel için] İncelik. || Davranış ve hareketlerdeki incelik. (M)

REŞAN çayı, Dicle ırmağının önemli kollarından olan Botan çayına sağdan karışan küçük çay. (M)

REŞAŞ ve **REŞAŞE** i. (ar. *reşş*'ten *reşâş* ve *reşâşe*). *Esk.* Yağmur çisentisi: *İsterim bir hudutsuz derya / Olsun âlâmına reşaşe nisar* (Cenab Şahabeddin). || *Reşaşe-paş*, serpinti saçan. (M)

REŞAT veya **REŞAD** i. (ar. *reşâd*). *Esk.* Doğru yolda, hak yolunda yürüme. || Erkek adı. (M)

REŞAT i. (Sultan *Reşad*'ın adından). Nümism. Sultan Mehmed V Reşad için bastırılan altın. (M)

REŞAT ENİS. Bk. AYGEN (Reşat Enis).

REŞEHAT çoğl. i. (ar. *reşha*'dan *reşehât*). *Esk.* Damlalar, damla damla sızıntılar: *Kırıldı işte bugün bir rakik kâse gibi / O taşla mahfaza-yı hatırat-ı mâsumen / Döküldü hep reşehat-ı masumen* (Tevfik Fikret). || *Reşehat-ı kalem* («kalem damlaları»), düşünce ürünleri, yazılar. (M)

REŞEN i. (ar. *receb, şa'bân*'ın baş harfleri ve *ramazân* ayının son harfinden *reşen*). Takvim. Hicrî (kamerî) aylardan recep, şaban ve ramazan aylarının üçüne birden verilen ad.

— Teşk. tar. *Reşen mevacibi*, kapıkulu askerlerinin recep, şaban ve ramazan aylarına ait ulufesi. (M)

REŞETAR (Milan), sırp-hırvat asıllı islav dilleri uzmanı (Dubrovnik, Dalmaçya 1860-Floransa 1942). Viyana üniversitesi islav filolojisi bölümünde ders verdi; Birinci Dünya savaşından sonra Zagrep üniversitesine geçti. 1928'de Floransa'ya yerleşti. Dalmaçya ve özellikle Dubrovnik bölgesinin dilbilim, edebiyat ve kültürü üzerine çalışmalar yaptı. Eserleri: *Die Metrik Gundulic's* (Gunduliç'in Vezni) [Archelogie für Slavische Philologie, XXV'de (İslav Filolojisi Arkeolojisi)]; *Die Ragusanischen Urkunden des XIII-XIV Jahrhunderts* (XIII.-XIV. yy. Dubrovnik Belgeleri) [aynı seride, XVI-XVII]; *Die Serbokroatische Betonung, Südwestlicher Mundarten* (Sırpça'da Vurgu, Güneybatı Lehçeleri) [1900]; *Der Štokavische Dialekt* (Ştokav Lehçesi) [1911]; *Duprowacka Numizmatika* (Split Nümismatiği) [1924 - 1925] v.b. (L)

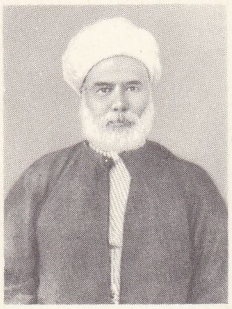

REŞİD RIZA

REŞETNİKOV (Fyodor Mihayloviç), rus yazarı (Yekaterinburg [bugün Sverdlovsk] 1841 - Petersburg 1871). Romanlarında, katı bir gerçekçilikle rus maden ocağı işçilerinin ve köylülerinin hayatını (*Podlipovtsiy* [Podlipnaya Halkı], 1864) anlattı ve kadın hakları üstünde durdu (*Gde Luçşe?* [En Rahat Yer Nerede?], 1868). Diğer eserleri: *Gornoraboçiye* (Maden İşçileri) [1866], *Glumovıy* (Glumov'lar), *Svoy Hleb* (Öz Ekmeğimiz) [1870]. (M)

REŞF i. (ar. *reşf*). *Esk.* Suyu emerek içme. (M)

REŞH i. (ar. *reşḥ*). *Esk.* Sızıntı. sızma. (Bk. REŞHA.) || Terleme. (M)

REŞHA i. (ar. *reşḥa*). *Esk.* Sızıntı. || *Reşha-feşan* (veya *reşha-paş*), damla saçan: *Ey şiir-i terim eşkim ile hem-cereyan ol / Sinemdeki niran-ı gama reşha-feşan ol* (Muallim Naci). || *Reşha-riz*, damla döken. || *Reşha-yab*, sızıntı yapan: *Tef-i Hayat - bahş-i âfitaba karşı bî-sebat / Erir, akar, onunla reşha-yab-ı feyz olur türab* (Tevfik Fikret).

— Tıp. *Esk.* Sızıntı, akıntı. (M)

REŞİD sıf. Bk. REŞİT.

REŞİD, Mısır'da liman, Aşağı Mısır'da (Buhayre ili), Nil'in batı kolunun ağzında; 32 800 nüf. İskenderiye'nin öneminin artması sonucunda işlekliği azalan liman ve şehir gerilemektedir. (L)

REŞİD, esk. **Rosette,** Mısır'da, Nil'in Reşid kolunun batı kıyısında şehir. Reşid'de 750'de sonuç vermeyen bir kıptî isyanı oldu. Reşid valisi Ali Paşa şehrin eski ambarlarını ve hanlarını onarttı, yenilerini yaptırdı, limanı çamurdan temizletti. 1517'de Türklerin Mısır'ı fethinden ve İskenderiye'nin Avrupa ile ticaretinin azalmasından sonra Reşid, İstanbul ve Ege denizi kıyılarındaki türk ülkeleriyle yapılan deniz ticaretinin merkezi oldu. Mehmed Ali Paşa devrinde İskenderiye ile Nil nehri arasında Mahmudiye kanalının açılmasından sonra ticarî bakımdan önemini kaybetti. Buna karşılık bitkisel yağ imalâthaneleri, dokuma fabrikaları açıldı ve bir balıkçılık şehri haline geldi. 1907'de nüfusu 16 660 idi. (M)

REŞİD ÂKİF PAŞA (Mustafa Salih), türk devlet adamı (Yanya 1863 - İstanbul 1920). Şûrayı Devlet başkanlarından vezir Mehmed Âkif Paşanın oğlu. Bir süre Galatasaray'da okudu. Arapça, Fransızca ve Farsça öğrendi. Âmedî kalemine memur oldu (1883). Şûrayı Devlet üyeliğine (1895), Mülkiye dairesi azalığına tayin edildi. Sıvas valiliğine (1902), İkinci Meşrutiyetin ilânı (1908) üzerine dahiliye nazırlığına getirildi. Hastalığı dolayısıyle bu görevi başlayamadı; istifa etti. Âyan azası (1909) ve Şûrayı Devlet reisi (1918) oldu. (M)

REŞİD ALİ, ıraklı siyaset adamı (doğ. Bağdat 1892). Irak tahtında hak iddia edecek durumda bulunan mezopotamyalı büyük bir sünnî ailenin çocuğudur. Türkiye'de hukuk okudu; Irak'ta avukat oldu. Ceza mevzuatı üstüne pek çok inceleme yayımladı. Başbakanlığa getirildi; İtalya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesine taraftar olmadığından istifa etti (30 ocak 1941). Ordunun yardımıyle bir hükûmet darbesi yaparak 3 nisanda yeniden iktidara geçti. Almanya'nın desteğiyle 1930'da Irak ile İngiltere arasında yapılmış olan antlaşmanın şartlarını uygulamadı ve İngilizler tarafından Basra körfeziyle Akdeniz arasında kurulmuş olan ulaşımı kesme çarelerini araştırdı. İngilizlerin müdahalesiyle ülkesinden çıkarılınca (30 mayıs) Cidde'ye sığındı. Abdülaziz İbni Suud, Reşid Ali'ye önemli görevler verdi. 1958 Irak ihtilâlinde geçici bir rol oynadı. (M)

REŞİD BEY Şahingiray (Mehmed), türk siyaset adamı (Kafkasya 1872-İstanbul 1919). Beşiktaş Askerî rüştiyesi ve Kuleli idadîsini bitirdi. Askerî tıbbiyeye girdi, hekim yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu (1894). Haydarpaşa hastahanesinde alman profesörü Döring'in yardımcılığını yaptı (1894-1897). Bu süre içinde onunla birlikte Kastamonu'ya giderek frengi üstünde inceleme ve çalışmalarda bulundu. Dönüşünde İttihat ve Terakki cemiyeti ilerigelenlerinden olduğu jurnal edildi; rütbeleri geri alındı ve Trablusgarp'a sürüldü. Burada hekim olarak uzun süre çalıştı (1897-1908). İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul'a döndü. Askerlikten istifa etti. İstanköy kaymakamlığı (1909), Humus, Kozan, Rize, Karesi mutasarrıflığı yaptı (1910-1914). Diyarbakır, Basra ve Musul valiliklerinde bulundu (1914-1915). Son görevi Ankara valiliğiydi (1915-1917). Mondros mütakeresinden sonra Ermeni tehciri meselesiyle ilgili görülerek tutuklandı, iki ay sonra kaçtı. Yakalanacağını anlayınca intihar etti. (M)

REŞİD EFENDİ. Bk. AHMED REŞİD EFENDİ.

REŞİD EFENDİ Ayıntaplı, türk şairi (öl. 1834). Anteplidir. Bağdat valisi Ali Rıza Paşanın kâtipliğinde bulundu. Divan şiiri türünde yazdığı gazellerinin toplandığı *Divançe*'si vardır. (M)

REŞİD GALİP, türk devlet adamı (Rodos 1897 - İstanbul 1934). Mahkeme reisi Mehmed Galip Beyin oğlu. İlköğrenimini Rodos'ta yaptı. İzmir idadîsini ve İstanbul Tıp fakültesini bitirdi (1917). Öğrenciyken Balkan savaşlarına ve Birinci Dünya savaşına gönüllü olarak katıldı. Tıp fakültesi Seririyatı (kliniği) asistanlığında, Darüleytam hekimliğinde bulundu. O günlerdeki Türkçülük akımını benimsedi. Birinci Dünya savaşının bitmesine yakın IV. Ordu Hıfzıssıhha müessesesine (Şam) gönderildi. Mütareke olunca İstanbul'a döndü. Köylerde hekimlik yapmak için Anaodlu'ya geçti (1919). Kütahya çevresinde Müdafaai Hukuk cemiyetinin kurulması için çalıştı. Kütahya işgale uğrayınca Denizli'ye giderek burada Kızılay hekimliği yaptı. Ankara'ya gelerek Sıhhiye vekâleti umumî hıfzıssıhha muavini oldu (1922). Kurtuluş savaşından sonra resmî görevinden ayrılarak özel hekimlik yapmağa ve Türk ocağı gibi sosyal derneklerde çalışmağa başladı. Muhtelit Mübadele komisyonuna türk delegesi seçildi (1925). Aynı yıl Aydın milletvekili olarak T.B.M. M.'ye girdi. Şeyh Sait isyanından sonra kurulan Şark İstiklâl mahkemesi üyeliğine getirildi. Maarif vekili oldu (1932). Bir yıl kadar bu görevde kaldı. Bir süre Türk Tarihi ve Türk Dil kurumlarında çalıştı. CHP Genel İdare kurulu üyesiydi. (M)

REŞİDİYE sıf. (ar. *reşîd*'den *reşîdiyye*). *Esk.* Reşit olanla, rüştünü ispat etmiş bulunanla ilgili.

◆ İ. Mutf. *Esk.* Şeker ve nişasta ile yapılan bir tatlı. (M)

REŞİD MEVLÂ bin ŞERİF, Ali soyundan gelen Fas sultanı (1630-1672). Şerif'ler devletinde saltanat süren sülâlenin gerçek kurucusudur. Güney Fas'ta, Tafilalt'ta doğdu. Ataları olan Sicilmase'deki Hasanî Şurefa burada parlak bir zaviye kurdular ve zamanla önem kazandılar. Etkileri Sadi'ler soyunun çöküşü üzerine daha da arttı. Bunun üzerine Tafilalt şerifleri (Şurefa), kısa sürede, kuzeydeki geniş sahayı ele geçirdiler. Zaviye yöneticisinin büyük oğlu olan Mevlâ Muhammed 1640'ta aynı siyasî amaçlarla hareket eden Tazarvalt'ta İlig zaviyesi murabıtı Ali Ebu Hassun'u yendi, hükümdar oldu. Genellikle Doğu Fas'ta hâkimiyet kurdu. 1653'te babası Mevlâ Şerif'in ölümü üzerine Mevlâ Reşid, kardeşine güvenemedi, zaviyesini terk etti. Önce, rakip olan Dila zaviyesine, sonra Azru'ya ve Fas'a gitti. Doğu Fas'ta çok sayıda taraftar buldu. Beni Snassen kabilesinden iyi kabul gördü. Dâr İbni Meşal'da zengin bir yahudiyi öldürerek emlâkine el koydu. Çevredeki halka kuvvetli etkisi oldu. 1664'te büyük Angad kabilesinin idaresini aldı. Vacda'da gerçek hükümdar olarak yaşamağa başladı. Kardeşi Muhammed Reşid ile yaptığı savaşta kardeşi ölünce, onun kalan kuvvetleri kendi tarafına geçti. Böylece kolayca Taze'yi ele geçirdi. Fas'ı tehdit etti, aile yurdu olan Tafilalt'ı takviye etti. Fransızlar ve İngilizlere ticaret serbestliği veren Rif hâkiminin elinden, bu limanı ele geçirdi. Reşid, henüz hâkimiyetini tanımayan Kuzey Fas'ın merkezi Fas şehrine karşı da harekete geçti. Kuşatılan şehir 1666 haziranında alındı. Şehrin hâkimi Dureydî kaçtı. Reşid, şehrin ilerigelenlerine karşı şiddetli davrandı. Halk kendisini sultan olarak tanıdı. Sonra hâkimiyetini batı ve güneye doğru genişletmeğe başladı. Kasrül Kebir, Meknes ve Tetuan'ı ele geçirdi. 1668'de Batnül Rumman yakınında, Dila zaviyesi şeyhi Muhammed Hacc'ı yendi. Bölgesini tahrip etti. Aynı yıl Marakeş'i ele geçirdi. 1670'te Sus'a bir sefer yaptı. Tarudant ile İlig kaleleri de alındı. Fas'a dönüşünde bütün Fas'ın hâkimi olarak karşılandı. Yeğenlerinden biri taht üstünde hak ileri sürdüğü için 1671'de Marakeş'e gitti. Bu şehirde bir kaza sonucu öldü. Marakeş'te gömüldü, sonra mezarı Fas'a nakledildi. Yerine kardeşi Mevlâ İsmail geçti. Mevlâ Reşid, kısa süren hükümdarlığı sırasında büyük başarılar kazandı. Yaptırdığı önemli eserleri içinde, Urgancılar medresesi, Reşif köprüsü, Fas'ın yakınında Vadi Sebu üzerindeki 9 kemerli köprü vardır. (M)

REŞİD MUSTAFA EFENDİ Köse, Kethü-

Foto. LAROUSSE

da, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1819). Hâcegân rütbesiyle İstanbul mukataacısı (1768), kethüda kâtibi, maliye tezkirecisi, sürat topçuları nazırı, yeniçeri kâtibi (1787), sadaret kethüdası (1791), rikâbı hümayun kethüdası, tophane ve toparabacıları nazırı (1792), iradı cedit hazinesi defterdarı (1794), şıkkı evvel defterdarı (1799, 1805), rikâbı hümayun reisülküttabı (1800), tersane emini (1806), Akdeniz boğazı (Çanakkale boğazı) nazırı (1807), nişancı (1810), darphane nazırı (1811) oldu. (M)

REŞİD PAŞA (Mehmed). Bk. MEHMED PAŞA (Reşid).

REŞİD PAŞA (Şerif Ahmed), türk hukukçusu, idarecisi ve şairi (İstanbul 1858-ay.y. 1918). Edirne rüştiyesini ve Hukuk mektebini bitirdi. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Şûrayı Devlet üyeliğine yükseldi (1895). Aynı yıl Rumeli beylerbeyliği payesiyle Halep vali muavini oldu.

Adana vali muavinliği, vekâleten Mersin mutasarrıflığı görevlerinde bulundu. Hicaz valisi oldu (1911). İttihat ve Terakkinin ikinci defa iktidarı almasından sonra (23 ocak 1913) azledildi. Eserleri: *Hukuku Ticaret* (8 cilt); *Ruhül Mecelle* (Mecellenin Özü) [8 cilt]; *Dini Mübini İslâm* (İslâmın Apaçık Dini) [5 cilt]; *İmamıazamın Siyasî Tercümei Hali*. (M)

REŞİD PAŞA Büyük. Bk. MUSTAFA REŞİD PAŞA.

REŞİD PAŞA Darbhor, türk kumandanı (öl. İstanbul 1868). Sarayda yetişti. Asakiri Mansure-i Muhammediye ordusunda subay oldu. Revandizli Mehmed Paşa isyanını bastırdığı için ferik rütbesini aldı. 1842'de müşir oldu. Aynı yıl seraskerlik kaldırılarak yerine Mansure Müşirliği kuruldu ve Darbhor Reşid Paşa ilk mansure müşiri oldu. Daha sonra üç defa İstanbul'da Hassa ordusu müşirliğine getirildi. (M)

REŞİD RIZA, müslüman reformcu (Trabulusşam yakınları, Lübnan 1865-öl. 1935). Tasavvuf etkisinde kaldı, Salafiya hareketini başlattı ve eski islâm geleneğini savundu. Kahire'de büyük islâm dergisi *al-Manâr*'ı (Fener) [1898] yayımladı. Osmanlılara karşı ayaklanan milliyetçi arapların davasını benimsedi ve Faysal I'in Suriye kralı olduğunu (1920) ilân eden kongreye başkanlık etti. İslâmlığın modern dünyaya ayak uydurmasını istiyordu (bilgili din adamlarının yetiştirilmesi, çokevliliğin yasaklanması, kadınlara medenî hakların tanınması). Devlet yönetimi, Reşid Rıza'ya göre, din adamlarından meydana gelen bir danışma meclisine ve sünnî halifeliğe dayanmalıdır. (L)

Reşid taşı. Arkeol. Nil kıyısında bulunan, üzeri yazılı siyah bir taş. Napolyon'un subaylarından biri tarafından bulundu (1799). İngilizler İskenderiye'ye girince (1801) bu taşı alarak British museum'a götürdüler. Taşın üstündeki yazılar hiyeroglif, demotikos ve yunancadır. Yazılar, sonradan üç bilgin tarafından (Weston, yunanca; Skerbold, demotik; Thomas Young, hiyeroglif) okundu. (M)

REŞİDÜDDİN Tabib (Fazlullah bin İmadüddevle), ilhanlı tarihçisi ve devlet adamı (Hemedan 1248-Tebriz 1318). Hekimlik yapan bir aileden geldiği ileri sürülür; milliyeti kesinlikle bilinmiyor. Sonradan müslüman olduğu söylenir. Hemedan'da tıp okudu. Sonra Gazan Hanın hizmetine girdi. Onun büyük bir ilgi duyduğu tabiat bilimleri konusunda, özellikle bitkiler üstünde çalıştı. Gazan Han için özel bir bitki koleksiyonu düzenledi.

Gazan Hanın veziri oldu. Şam seferine katıldı (1303). Reşidüddin, devlet işlerine çok karışmadı; daha çok bilimle, inceleme ve araştırmalarla ilgilendi. Gazan Hanın isteği üzerine tarih eserleri yazmağa başladı. Bir ara Hindistan'da Delhi hükümdarının yanına gitti; orada tıpla ilgili incelemeler yaparak ilâç yapımında kullanılan malzeme topladı. Irak ve Anadolu'yu gezdi. Gittiği yerlerde yapılan bilimsel çalışmaları takip etti; tıp konusunda kendisinden önce gelenlerin eserlerini okudu. Bütün ömrünü, devlet işlerinin yanında, bilim çalışmalarına veren Reşidüddin'in daha çok tarih alanında önemli ve kendinden sonra gelen tarihçiler için ana kaynak niteliği taşıyan eserleri vardır.

Reşidüddin, ayrıca, birçok hayır kurumu yaptırdı. Bunlar arasında devrin en büyük kütüphanesinin de içinde bulunduğu Rab-i Reşîdî kurumları önemlidir. Bir mahalle niteliği taşıyan Rab-i Reşîdî'de dârüşşifa, medrese, kervansaraylar, hamamlar, kumaş ve kâğıt yapımevleri vardır. Reşidüddin tıp, tarih, medeniyet tarihi, siyaset, devlet idaresi, felsefe ve din konularında eserler yazdı. Bir ara çin medeniyeti ve dinleri üstünde çalıştı. Bazı çinli rahiplerle ilişkiler kurdu. Kendinden önce gelen bilginlerin, özellikle Birûnî'nin Hindistan tarihi ve İnançlarıyle ilgili yazılarını Farsçaya çevirdi. Çin'deki basım işleri, inançlar, dil, musiki, kâğıt para işlerini anlatan yazılar yazdı. Türkler ile Moğolların uygulamalı ve teorik tıpla ilgili bilgilerini biraraya topladı. Sonunda Olcayto'yu (Sultan Mehmed Hudabende) zehirlediği ileri sürülerek oğluyle birlikte Emir Çoban tarafından öldürtüldü. Başlıca eserleri: *Cami-üt-Tevarih* (Tarihler Derlemesi); *Âsâr-u Ahya* (Eserler ve Diriler); *Tansuk-name-i İlhanî der Fünûn-i Ulûm-i Hitaî* (Çin Bilimlerinin Fenleri Hakkında İlhanlı Tansuknamesi) [Vangi-Suku adlı bir çinli bilginden tercüme]; *Kitab-ı Siyaset ü tedbir-i Mülk-i Hıtaiyan* (Çin Ülkelerinin Tedbirleri ve Siyaseti Kitabı); *Şu'ab-ı Pençgâne* (Beşli Şubeler); *Miftah-üt-Tefsir* (Tefsir Anahtarı); *Tavzihat-ı Reşidî* (Reşid'in Açıklamaları), *Letaif-ül-Hakayık* (Gerçeklerin Hoşa Gidenleri); *Beyan-ül-Hakayık* (Gerçeklerin Anlatılması); *Münşeât-i Reşîdî* (Reşid'in Nesir Yazıları). [M]

REŞİH i. (ar. *reşiḥ*). *Esk.* Ter. (M)

REŞİK sıf. (ar. *reşîḳ*). *Esk.* Uzun boylu ve vücudu biçimli (erkek). [M]

REŞİT veya **REŞİD** sıf. (ar. *rüşd*'den *reşîd*). *Esk.* Ergin (kimse). || Doğru yolu bulan. || Akıllıca hareket eden. || İ. Erkek adı. || *Reşit olmak,* rüştünü ispat etmek, erginleşmek: *Yetmez mi çocukluktaki efsaneye hürmet / Hâlâ mı reşit olmadı, hâlâ mı bu ümmet?* (M. Â. Ersoy). *Beğenmedikten sonra kendiniz onun yerine geçeceğiniz yerde, kendinize durmadan baba aramışsınız. Yani reşit olamamışsınız* (A. H. Tanpınar).

— Huk. Fiil ehliyetinin kazanılması için gerekli olan 18 yaşı doldurmuş veya mahkeme kararıyle yahut evlenmeyle rüştünü kazanmış olan kimse. Bk. RÜŞT. (M)

REŞİTA, Romanya'da (Banat bölgesi) şehir, Retezat kütlesinin kıyısında; 46 000 nüf. Romanya'nın, 1768'de kurulan, başlıca sanayi merkezlerinden biridir; yakınındaki maden kömürü yataklarından iyi cins kömürler, maden ocaklarından da demir ve manganez çıkarılır. Şehir bugün önemli bir metalürji ve makine yapımı merkezidir (lokomotifler, tarım âletleri v.b.). [L]

REŞK i. (fars. *reşk*). *Esk.* Kıskanma, kıskançlık: *Eflâki de, ecramı da inletse revadır / Ey reşk-i melâik, nagam-ı ruh-nevazın* (Tevfik Fikret). || *Reşk-âver,* kıskançlık duygusunu uyandıran. || *Reşk-endaz,* imrendiren. || *Reşk-saz,* gıpta ettiren. (M)

REŞKİN sıf. (fars. *reşk*'den *reşkîn*). *Esk.* Kıskanç, kıskanan. (M)

REŞT, İran'da Gilan eyaletinin merkezi. Bölgeye Custanîler (VIII. yy. sonu-X. yy. başı), Kengerîler (X. yy.-XI. yy. ortası) ve Salarîler (X. yy.) hâkim oldular. Reşt idarî bölgesi, 1307-1476 yılları arasında komşu beylerden Fumen ve Lâhicân hâkimlerinin saldırılarına uğradı. Fumenlilerden Fumen İshakî bölgeyi bir süre yönetti. Fumenlilerin yerine Lâhicân sülâlesi (1506-1594) geçti. İran şahı Abbas'ın saldırıları üzerine Gilan'ın son bağımsız beyi olan Ahmed Şah, Ruslardan yardım istemek zorunda kaldı. Fakat bu yardım yapılmadı. Gilan 1592'de İran'a bırakıldı. 1909'da İran şahına karşı yapılan bir isyanın merkezi oldu. 1920'de iki defa Ruslar tarafından işgal edildi; aynı yıl İran'a geri verildi. (M)

REŞÜDİDDÜN. Bk. VAT VAT.

RET veya **RED** i. (ar. *redd*). Bir şeyi almak veya yapmak istemediğini belirterek kabul etmeme, bir isteği geri çevirme: *Kuvayi Milliyenin Yunanlılar karşısındaki cephesinin üç kilometre geriye alınması hakkında on beş gün evvel itilâf mümessilleri tarafından verilen notaya hükûmet cevabı ret vermişti* (Atatürk). *Bu teklifin üzerine Mahir, [...] birdenbire geri fırlayarak itiraz kabul etmez bir ret sesiyle: —Bu teklifi tekrar etmeyiniz* (H.R. Gürpınar). *Düşünmeden red cevabı verdi. Bu akşam sofraya gitmeyecekti. Gidemeyecekti* (H. Z. Uşaklıgil). || (Ailenin fertlerinden olan) Bir kimseyle ilişkisini kesip sorumluluğunu üstünden atma, varlığını tanımama, inkâr etme, aileden saymama: *Evlâtlıktan ret.* || Yalanlama, çürütme.

Alfred RETHEL
«Ölüler Dansı»

— *Esk. Redd-i cevap,* cevap verme, karşılık verme. || *Redd-i fıtık,* kasık çıkığını yerine koyma. || *Redd-i kelâm,* bir söze karşılık verme, itiraz etme. || *Redd-i selâm,* selâma selâmla karşılık verme. || *Redd ü kabul,* yapıp yapmama.

— Binic. *Atın bir engeli reddetmesi,* ata engel aştırarak koşturulurken, hayvanın engelin önüne gelince ansızın durması veya yanından geçmesi.

— Ed. *Esk. Reddi matla,* gazelde matla mısralarından birinin makta beytinde tekrarlanması. || *Reddi mısra,* gazelde geçen mısralardan birisinin makta beytinde tekrarlanması.

— Huk. *Reddi hâkim,* davaya bakan hâkimi kabul etmeyip onun yerine başka bir hâkim isteme. Bk. HÂKİM'*in reddi.* || *Reddi miras.* Bk. MİRAS'*ın reddi.* (M)

Retablo de Maese Pedro (EL), Manuel de Falla'nın oda operası (1922). Prenses Polignac'ın bir siparişi üzerine Cervantes'in *Don Kişot*'unun bir bölümü ele alınarak meydana getirildi. 23 Mart 1923'te konserde çalınan eser 23 haziran 1923'te de Paris'te Polignac konağında özel bir gösteride temsil edildi. (L)

RETAİM çoğl. i. (ar. *retîme*'den *retâ'im*). *Esk.* Bir şeyi unutmamak için parmağa bağlanan iplikler. (M)

RETALHULEU, Guatemala'da şehir; idare bölgesi merkezi, Büyük Okyanus'a hâkim volkanik kütlenin yamacında; 7 700 nüf. — *Retalhuleu idare bölgesi,* 66 800 nüf. (L)

RETÇE i. Leng. Eski tarihlerde Kuzey İtalya'da konuşulan ve hint-avrupa ailesinden olmayan dil. (L)

RETEL sıf. (ar. *retel*). *Esk.* Hoşa giden, gönlü çeken. (M)

RETE MİRABİLE blş. i. (lat. k.). Bazı atardamarların yolu üzerinde bulunan damar ağı.

— ANSİKL. *Rete mirabile*'ye bütün hayvanlarda rastlanır. Bu damar ağı muhtemelen damarların iç yüzeyini genişleterek sistol basıncıyle gelen fazla kanın atardamara sığmasını kolaylaştırır (Milne-Edwards). Tembel hayvanların bacaklarında son derece gelişmiş rete mirabile'ye rastlanır. Aynı damar ağı balinalarda (kaburgalararası damar ağı), domuzlarda (mide damar ağı), timsahlarda ve diğer sürüngenlerde ve insanlarda da (kafaiçi ve şahdamar ağı, tümbeyin koroyit ağı) bulunur. (L)

RETEN i. (fr. *rétène*). Kim. Formülü $C_{18}H_{18}$ olan hidrokarbon; fenantrenin homologudur; 98°C'ta erir, 394°C'ta kaynar. — ANSİKL. *Reten,* fosil çam dallarında

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

pullar halinde bulunur. Bazı bitümlerin ve reçineli çamların damıtılması sırasında meydana gelir. Abietik asidin kükürtle ısıtılmasından da elde edilir. Suda erimez, alkolde az erir, fakat organik çözücülerde çözünür. (L)

RETE TESTİS («erbezi iplik ağı» anlamında lat. k.). Erbezinin ön üst kısmındaki birbiriyle ağızlaşmış borucuklardan meydana gelen ağı latince belirtir: *Rete testis, götürücü kanallarla erbezüstüne bağlanır.* (L)

RETEZAT, Romanya'da kütle, Erdel Alpleri'nde; *Peleaga*'da 2 509 m. Güney Karpatlar'ın yüksek kütlelerinin en batıda olanıdır; kuzeyde Demir Kapılar ile son bulur. Bitki ve hayvan bakımından zengin olan kütlenin bir kısmı millî park haline getirilmiştir. (L)

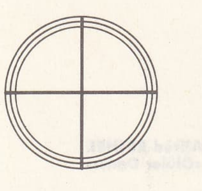

retikül (opt.)

RETGERS (Jan Willem), hollandalı mühendis ve kimyacı (Batavia 1856-La Haye 1896). Özgül ağırlıkların belirlenmesi ve izomorfizm üstüne araştırmalar yaptı. (M)

Retgers kuralı, karmaşık bir kristalin özgül hacmi,

$$V = [a\,(V_2 - V_1) / 100] + V_1$$

denklemindeki billûrları meydana getiren karışımların V_1 ve V_2 özgül hacimleriyle bağlantılıdır (*a* ilk karışımın ağırlık yüzdesidir). [M]

RETH (Alfred), macar asıllı fransız ressamı (Budapeşte 1884-Paris 1966). 1905'te Paris'e yerleşti. Orada Jacques-Emile Blanche'ın öğrencisi oldu, kübizmle, sonra soyut sanatla uğraştı, boyalarına kum, kömür tozu, yumurta kabuğu karıştırarak yeni malzeme elde etme yollarını aradı. Art Moderne müzesinde eseri vardır (*Hubin Restoranı*, 1912). [L]

RETHEBERG (Elisabeth), amerikan uyruklu alman kadın şarkıcı (Schwarzenberg 1894). Piyano ve şarkıya çalıştı, sanat hayatına 1915'te başladı, konserlerde ve operetlerde şarkı söyledi. Dramatik soprano olarak kendini kabul ettirdikten sonra, New York'a yerleşerek 1922'den 1942'ye kadar Metropolitan'da çalıştı, bu arada büyük avrupa şehirlerinde de sahneye çıktı. Yüzden fazla rol ve bin lied'i içine olan çok geniş bir repertuvara sahiptir. R. Strauss'un *Mısır'lı Elena*'sını ilk oynayan sanatçıdır (1928). [L]

RETHEL (Alfred), alman ressamı ve desinatörü (Diepenbend, Aachen yakınları 1816 - Düsseldorf 1859). Aachen belediye konağının duvar resimleri (1847) ve desenlerine göre oyulmuş *Ölüler Dansı* ona, Dürer geleneğine bağlı kalmasına rağmen ALMAN DELACROİX'Sİ lakabını kazandırmıştır. Sanatçı 1852'de delirdi. Eserleri alman müzelerindedir (Aachen, Berlin, Dresden, Düsseldorf, Frankfurt, Leipzig, Stuttgart). [L]

Rethondes mütarekeleri, Rethondes garının yakınında, Compiègne ormanında, bir demiryolu vagonunun içinde iki önemli mütareke imzalanmıştır. Müttefikler ile Almanlar arasında 1 ekim 1918'de imzalanan birinci mütareke ile Birinci Dünya savaşı fiilen sona ermiş oldu. Müttefiklerin yüce savaş konseyi tarafından 4 ekim günü Versailles'da kararlaştırılan mütareke şartları 8 ekimde Almanlara bildirildi. Mütareke Versailles antlaşmasının imzalanmasına (28 haziran 1919) kadar yenilendi. — 22 Haziran 1940'ta imzalanan ikinci mütareke kısa bir savaştan sonra yenik düşen Fransa'nın Almanya'ya başvurması üzerine yapıldı. Mareşal Pétain 17 haziranda mütareke istemeğe karar vermişti. General Kuntziger'in başkanlığındaki fransız heyeti, 1918 mütarekesinin imzalandığı yerde bir tren vagonunda 21 haziran günü Hitler tarafından kabul edildi. Ateşkesme tarihi olarak da 25 haziran günü seçildi; bu geciktirmeye sebep daha önce Roma'nın yakınındaki İncisa all Olgiata'da İtalya ile mütarekenin imzalanmasına imkân vermekti. (M)

retina

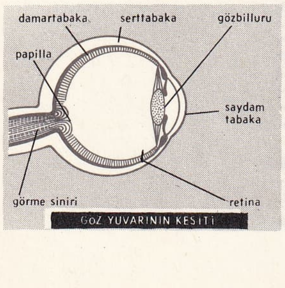

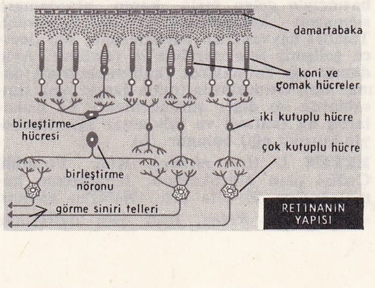

RETHYMNON, türk. **Resmo**, esk. **Rethymne,** Yunanistan'da şehir, Girit'in kuzey kıyısında, il idare merkezi; 13 600 nüf. —*Rethymnon ili*, 72 200 nüf. (L)

RETİARİUS i. (lat. *rete*, ağ'dan lat. k.). Esk. Rom. Elinde üç dişli bir mızrakla bir hançer ve bir balık ağı taşıyan gladyatör; bu ağ ile, tepeden tırnağa silâhlı olana hasmı *mirmillo*'nun üstüne atılırdı. (L)

RETİCELLİ i. («ağ» anlamında ital. k.). XV. yy.da Venedik'te, filigranlı iki cam tabakasını kareler ve ağlar meydana getirecek şekilde üst üste koyarak yapılan cam işi. (L)

RETİCULARİA i. Paleontol. Karbonifer-de bulunan fosil kolsuayaklı hayvan. (L)

RETİCULUM, Retikül* veya Ağcık takımyıldızının latince adı (kısaltılması: [Ret]). [L]

RETİKÜL i. (fr. *réticule*). Opt. Birbirini dik açıyle kesen çok ince iki telin kesişme noktasını merkez kabul eden, yer ve gök dürbünlerinde nişan almağa yarayan yuvarlak delikli disk. (Telemetrelerin retikülleri çok daha karışıktır; bunlar, bir cam lama üzerinde gravür metotlarıyle yapılır.) [KIL AĞI da denir.] (L)

RETİKÜL (veya **AĞCIK**), lat. *Reticulum*, güney gökküresinde küçük takımyıldız; güney kutbunun 40° dolaylarında yer alır ve aynı yükselimde bulunan 0,6 kadirdeki Asernar (α Irmak) yıldızından iki saat sonra gözlenir. Bu takımyıldızda dikkate değer yıldız yoktur. Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

RETİKÜLİN i. (fr. *réticuline*). Dokubil. Retiküloendotelyal sisteme has kolajen madde; gümüşlü bir madde emdirildiği zaman ince bir ağ (reticulum) gibi görünür. (L)

RETİKÜLİT i. (fr. *réticulite*). Geviş getiren hayvanlarda *rete mirabile*'nin iltihaplanması. || *Travmalı retikülit*, rete mirabile çeperine giren yabancı bir cismin meydana getirdiği iltihap. (L)

RETİKÜLOENDOTELYAL sıf. (fr. *réticulo-endothélial*). Dokubil. Damarlar, dalak, kemik iliği ve lenf düğümlerindeki endotelyal hücrelerden meydana gelen sisteme denir.

— ANSİKL. *Retiküloendotelyal sistem*, organizmanın savunmasına yarayan fizyolojik bir sistemdir.

● *Anatomik özellikleri:* retiküloendotelyal sistem bir iplik ağı (reticulum) ile değişme gücünü kaybetmemiş yıldız şeklindeki hücrelerden (ağsı hücreler) meydana gelir; bu hücrelerin değişerek başka dokulara dönüşme gücü embriyon hücrelerininkine benzer. Bunlar yutar hücrelere dönüşebilecekleri gibi (fagositoz), kan hücrelerine de (eritropoiyez) dönüşebilirler.

● *Rolü:* 1° *yutarlık ve koloidopeksi.* İltihaplar sırasında, makrofajlar (yutar hücreler) ve her şekle girebilen dev hücreler, artıkları, yabancı cisimleri (akciğerin tepe kısmında lenf düğümleri antrakozu), yağlı maddelerdeki pigmentleri (ksantomatoz hücreler) soğurur, yok eder. Onun için, yağlı maddelerle, özellikle kolesterolle ilgili bazı metabolizma hastalıkları sırasında muntazam ve aşırı bir retiküloz görülür; 2° *alyuvar üretme.* Lenf düğümlerinde, kemik iliğinde *normaldir;* karaciğerdeki Kupffer hücrelerinde, damar endotelyumlarında (bazı erişkinlerde) embriyon hücresi tipindedir.

Retiküloendotelyal dokuda görülen urlara *retikülosarkom* denir. Retiküloendotelyal dokunun sistemli olarak çoğalması *retiküloza* ve *retiküloendotelyoza* sebep olur. (L)

RETİKÜLOENDOTELYOZ i. (fr. *reticulo-endothéliose*). Patol. Retiküloendotelyal hücrelerin, lokal bir ura sebep olmadan, muntazam ve az çok yaygın bir şekilde çoğalması.

— ANSİKL. *Retiküloendotelyoz* veya *retiküloz* çeşitli sebeplerle ortaya çıkabilir:

1. *iltihap ve asalak hastalığı.* Müzmin adenitlerde görülen lenf düğümü retikülozu, tifoda ince bağırsaktaki lenfoit oluşumlarda görülen damar ağı hiperplazisi, aşıdan ileri gelen tehlikesiz, had lenfo, retiküloz v.b. bunlar arasındadır;

2. *birikimli retiküloz.* Hiperplazi, retiküloendotelyal hücrelerde yağ birikmesinden ileri gelir: bunlar ailevî metabolizma hastalıklarıdır ve «dalak büyümesine yol açan genotipik dislipoidozlar» adı altında toplanır;

3. *Gaucher hastalığı;*

4. *Niemann-Pick hastalığı;*

5. *Hans Schüller - Christian hastalığı.* Retiküloendotelyal dokuda aşırı yağ (kolesterol) birikimi kemik iliğinde önemlidir ve bu hastalığın en belirgin özelliğidir. Birikim en çok kafatasının tabanında yalancı urlar meydana getirir ve hipofize bağlı belirtilere yol açar (şekersiz diyabet, eksoftalmi);

6. *ortak retikülozlar.* Hodgkin hastalığında olduğu gibi bir kan hastalığıyle birlikte görülür;

7. *ilkel retikülozlar.* Habis veya had olur: Letterer-Siwe hastalığı, monositli Cazal retikülozu. (L)

RETİKÜLOPATİ i. (fr. *réticulopathie*). Patol. Retiküloendotelyal sistemin belirli bir noktada veya yaygın olarak bozukluk göstermesi. Bk. RETİKÜLOENDOTELYOZ. (L)

RETİKÜLOPERİTONİT i. (fr. *réticulo-péritonite*). Vet. *Travma retiküloperitoniti*, geviş getiren hayvanlarda karınzarı ile bu zara bitişik damar ağının iltihaplanması; damar ağının yabancı bir cisim tarafından delinmesinden ileri gelir. Karın zarına sülfamit veya antibiyotik şırınga edilerek yapılan tıbbî tedavi başlangıçta etkili olabilir; başarısızlık halinde, yabancı cisim ameliyatla çıkarılmalıdır.) [L]

RETİKÜLOSARKOM i. (fr. *réticulo-sarcome*). Patol. Retiküloendotelyal sistemin herhangi bir yerinde meydana çıkan, atipik ağcık hücrelerinden oluşan tehlikeli ur. (En sık görüleni, kemik iliği retikülosarkomu veya Ewing sarkomudur. Lenf düğümlerinde, dalakta bademcikte de retikülosarkomlar olabilir.) [L]

RETİKÜLOSARKOMATOZ i. (fr. *réticulo-sarcomatose*). Patol. Birçok retikülosarkomun aynı zamanda belirmesi. (L)

RETİKÜLOSİT i. (fr. *réticulocyte*). Kan bil. Cresyl mavisiyle boyanınca ağ gibi görünen alyuvar. (L)

RETİKÜLOZ i. (fr. *réticulose*). Patol. Bk. RETİKÜLOENDOTELYOZ.

RETİME veya **RETME** i. (ar. *retm*'den *retime* veya *retme*). *Esk.* Bir şeyi unutmamak için parmağa bağlanan iplik. (M)

RETİNA i. (lat. *rete*, ağ'dan *retina*). Anat. Gözün dibinde bulunan ve görme siniri tellerine bağlı sinir hücrelerinden oluşan ışığa duyarlı zar. *Eşanl.* AĞ *tabaka.*

— Deneysel psikol. *Retina* (*ağ tabaka*) *aykırılığı*, aynı nesnenin retinadaki iki imajı arasındaki fark. (Deneğin bir gözü önüne konan dumanlı cam sayesinde sunî bir retina aykırılığı yaratmak mümkündür: buna *Pulfrich olayı* denir.)

— ANSİKL. *Retina*, dış yüzü damar tabaka ile örtülü, saydam, ince bir zardır. Görme sinirinin yayılıp dağılmasından ve görme duyusu hücrelerinden meydana gelir. Görme siniri, göz küresinin arka kutbunun biraz iç tarafından girer, gözün çeşitli zarlarını deler ve işte ışığa duyarlı olmayan (kör nokta) bir kabarıklık meydana getirir. Gözün ön arka ekseni üzerinde (görme ekseni) sarı leke denilen bir çukur vardır; burası retinanın ışığa en duyarlı kısmıdır.

Retina, dıştan içe doğru şu üç tabakadan meydana gelir: 1. *koniler ve çomaklar tabakası;* koni ve çomak şeklindeki hücreler sadece şekil bakımından değil, görev bakımından da birbirinden farklıdır; meselâ çubukların ışık şiddetine veya miktarına, konilerin ise ışık dalga boyuna, yani renklere duyarlı olduğu sanılmaktadır. Çomaklar ayrıca damar tabakadan gelen bir pigment ile kırmızıya boyalıdır; bu renk ışıkta kaybolur, karanlıkta yeniden belirir; 2. *iki kutuplu nöronlar tabakası;* bu tabakadan çıkan dallar konilerle çomakların diplerini sarar; burada ayrıca görme hücreleriyle duyu nöronlarını birbirine bağlayan yatay nöronlar vardır; 3. *çok kutup-*

lu nöronlar tabakası; bunlar merkez duyu nöronlarıdır; aksonları görme sinirinin tellerini meydana getirir.

Retinada en sık görülen hastalıklar retinit, atrofi ve dekolmandır. (L)

RETİNALİT i. (fr. *rétinalite*). Miner. Serpantine benzeyen inorganik madde. (L)

RETİNASFALT i. (fr. *rétinasphalte*). Miner. Bataklık veya linyit kömürü içinde sarımsı veya kahverengi yumrular halinde bulunan fosil reçine. (L)

RETİNİT i. (fr. *rétinite*). Jeol. Reçine veya zifte benzeyen, camsı, tıkız volkan kayası. (Kırıldığı zaman yüzeyi pürüzsüz, eğri ve kenar kesimleri saydamdır. Kimyasal bileşimi çok değişkendir; bazen granit gibi asit, bazen nötür veya baziktir.)

— Göz bil. Retinanın iltihaplanması. (Retinitlerin çoğu frengi, albüminüri, diyabet gibi genel bir hastalığın belirtisidir. Retinit belirtileri hastanın görüşünü az veya çok bozar; muayene sırasında çeşitli lezyonlar pigmentlerde yer değiştirme, kanama, ödem, sızıntı, yaşlanmadan dolayı yozlaşma görülür.) [LM]

RETİNOPATİ i. (fr. *rétinopathie*). Göz bil. Retina hastalığı: *Diyabetik retinopati.* (Retinitten daha geniş bir kavramı olan retinopati terimi, retinitlerden başka, göz damarı bozuklukları, retina dekolmanları v.b. hastalıkları da kapsar.) [L]

RETİNOSKİYASKOPİ i. (fr. *rétinoskiascopie*). Retina gölgelerinin incelenmesine dayanarak görme keskinliğini ölçme usulü. Bk. SKİYASKOPİ. (L)

RETİNOSKOPİ i. (fr. *rétinoscopie*). Muayene edilen gözün ışığı kırma gücünü ölçmek için pupilla gölgesinin incelenmesi. (L)

RETİNOSPORA veya **RETİNİSPORA** i. Japonya'da yetişen, yelpaze biçiminde sık dallı, daima yeşil incecik yapraklı, kozalaklı ağaçlara verilen ilmî cins adı. (Bunlar aslında *thuya* ve *chameocyparis* ağaçlarının körpe şekilleridir.) [L]

RETİNÜL i. (fr. *rétinule*). Böceklerde sadegözün duyarlı kısmı. (L)

RETİOLİDAE çoğl. i. Paleontol. Silüryen ve devonyen tabakalarında bulunan graptolitler grubu. (L)

RETK i. (ar. *retk*). *Esk.* Yarık veya yırtığı yapıştırma, onarma. || *Retk ü fetk,* iyi yönetme. || *Retk ü fetk-i umur,* işleri iyi idare etme. (M)

RETKA i. (ar. *retk,* ulaşma, bitişme'den *retkā*). *Esk.* Cinsel organlarında yapışıklık olan kadın. (M)

RETME i. Bk. KETİME.

RETORİK i. (fr. *rhétorique*). Güzel söz söyleme, hitabet sanatı.

— ANSİKL. *Retorik,* ilkçağ yunan demokrasilerinde ortaya çıktı. Hitabet sanatıyle ilgili eserlerin incelenmesi yoluyle meydana gelen retoriği, Koraks ve Tisias adlarındaki iki sicilyalı buldu (M.Ö. V. yy.) ve bundan sonra da, bu sanat, sofistler ve Protagoras ve pratik faydayı her şeyden üstün tutan Gorgias tarafından geliştirildi. Eflatun (*Phaidros*) ve Aristoteles (*Retorike*) retoriği tutkular bilgisi üstüne kurarak ona felsefî bir temel sağladılar. Logographos'lar (Antiphon, İsokrates, İsaios) ise günümüzde kaybolmuş incelemelerinde retoriği kurallara bağladılar. Helenistik çağda retorik, Phaleron'lu Demetrios, Kharisios, Manisalı Hegesias ile Bergama okulunun, Yeni Asya okulunun ve Rodos okulunun ustaları sayesinde gelişmesine devam etti. Bundan sonra retorikçi okulu, yunan ve latin ilkçağının sonuna kadar, eskilerin fikir ve edebiyat hayatında derin izler bırakarak, bilgi ve öğrenimin en yüksek derecesine vardı.

Roma'da, yunan retoriğinin yanı sıra, bir latin retoriği ancak M. Ö. I. yy.da kuruldu (yazarı bilinmeyen *Rhetorica ad Herennium*) ve imparatorluğun retorikçileri tarafından da geliştirildi (retorikçi Seneca). Cicero, *De Oratore ve Orator* adlarındaki eserlerinde genel kültüre büyük bir yer vererek retoriğin teknik temellerini genişletti. Onun bu etkisi Quintilianus'un *De İnstitutione Oratoria*'sında da görülür. Ama Eski Yunan ve Roma'da hitabete elverişli siyasî şartların ortadan kalkmasıyle birlikte uygulamada hiç bir rolü kalmayan retorik teknik bir oyun halini aldı. Bu boş söz ustalarının en tanınmışları yunanlılardan Dion Khrysostomos, Libanios v.b., latinlerden de Fronto, Apuleius, Symmachus'dur.

Retorikçiler, söz söyleme sanatı teorisinde geleneksel olarak beş bölüm ayırt ediyorlardı: fikirlerin veya kanıtların araştırılmasını işleyen ve *ortak konular* (her yerde geçerli işleme şemaları) ile birlikte ele alınan buluş; plan yapmayı öğreten düzenleme; üslûp ve ritim kurallarını kapsayan ifade ve nihayet eylem, yani, ses perdesi, davranışlar ve el hareketleri.

İslâm ülkelerinde *belagat* adı verilen retorik genellikle üç ana bölüme ayrılır. Her biri bir ilim dalı olarak nitelenen bu bölümlere maani, bedi, beyan adları verilir. Maani, cümle kuruluşlarını, cümle biçimlerini, cümlenin genel düzenini, yapısını inceler. Uyulması gereken kuralları gösterir. Beyan, üzerinde durulan konuyu açık ve seçik bir dille, karşısındakini etkileyici, inandırıcı bir biçimde anlatmayı konu edinir. *İstiare,* teşbih ve kinaye gibi edebî sanat türlerine dayanır. *Bedi,* mecazlardan, istihdam, kalb, mübalâğa gibi anlatım (ifade) biçimlerinden bahseder.

— İkonogr. Retorik, resim sanatında ya miğferli ve kılıçlı (Pinturicchio'nun tablosu, Borgia sarayı, Roma) ya da öğrencisine ders veren ve elinde bir levha ile bir kalem bulunan (Melozzo da Forli'nin tablosu, Londra) bir kadın şeklinde gösterilir. (LM)

RETORİKÇİLER, XV.yy.da Bourgogne, Bretagne ve Fransa'da saray şairlerinin kendi kendilerine verdikleri ad.

— ANSİKL. *Retorikçiler,* Alain Chartier'nin çömezleriydi. Eserlerinin (bunlar çoğu zaman kronikler ve tarihî veya ahlâkî şiirlerdi) ortak özelliği, üslûbun tumturaklılığı ve gösterişi, aşırı derecede alegori kullanmak, beceriksiz ve zevksiz bir şekilde taklit edilen latin dönemine dönüştür. Ama retorikçiler, Antikite'nin yeniden doğuşunu hazırladılar ve XVI.yy. fransız nesri ile nazım sanatının oluşmasına yardımcı oldular. Başlıca retorikçiler: Bourgogne veya Flandre grubundan, Georges Chastellin, Jean Molinet, Pierre Michault ve Olivier de La Marche; Bretagne ve Fransa grubundan, Jean Meschinot, Andrieu de la Vigne, Jean Marot, Pierre Gringore, Octavien de Saint-Gelais ve Jean Bouchet. Bu şairlerin en önemlisi sırasıyle her iki grupta da yer alan Jean Lemaire'dir. (L)

Retorike (*Belâgat*), Aristoteles'in M.Ö. 330'da yazdığı inceleme. Üç kitaptan meydana gelen bu incelemesinde Aristoteles, belagati evrensel ilkeler üstüne kurar, inandırıcı bir biçimde konuşma sanatı diye tanımlar ve belagatin muhakemeye dayandığını söyler. Yazara göre iki çeşit kanıt vardır: tanıklıklar ve onaylamalar gibi sanatın dışında kalanlar; sanat ürünü olan, hitabetin temelini meydana getiren kanıtlar, yani, ispatlar, «töreler» (veya konuşmacının kişisel otoritesi) ve dinleyenlerin duygu ve tutkularını uyarmak veya okşamak için düşünülmüş çeşitli metotlar. Sonra da, büyük bir çözümleme inceliğiyle, çeşitli kanıt türlerini, beylik düşünceleri, «töreler»i, «tutkular»ı inceler; bunun için de, «insan çağlarının ünlü portresi»ni çizer. Aristoteles söylevleri üç türe ayırır: tartışma söylevleri, tören söylevleri ve adlî söylevler. Üçüncü kitabında ise güzel konuşma sanatının kurallarını verir. (L)

RETO-ROMAN dili sıf. ve i. Leng. Doğu İsviçre (eski Raetia), Tirol ve Friuli'de konuşulan roman lehçeleri öbeğine denir. *Eşanl.* LADİNCE, RAETİA *dili.*

— ANSİKL. Bugün *reto-roman dili* ağızları şu alanlarda konuşulur: 1. Graubünden İsviçre kantonunun büyük bir bölümünde, özellikle Yukarı Ren vâdisi ve Engadine'de; 2. Dolomit Alpleri'nde (20 000 kişi); 3. bütün Friuli'de (450 000 kişi), Gorizia'ya kadar Tagliamento kıyılarında. Retoroman dilinin yayılma alanı kesintilidir; ortak bir edebiyatı da yoktur. Doğu (*Friuli*) ve merkezdeki (*tirol lehçesi*) lehçeler halk ağızları olarak kalmış ama *Batı reto-roman dili* (*romanş* adı verilir), özel bir edebiyat yaratarak bunu günümüze kadar sürdürmüştür. Edebiyat alanındaki en büyük gelişmeyi ise engadine lehçesi göstermiştir. Romanş, 1938'lerden sonra İsviçre konfederasyonunun dördüncü resmî dili oldu. (L)

RETORTAMONADALES çoğl. i. İki, dört veya altı kamçılı birhücreliler takımı. (Bunlar böcek kurtçuklarının veya kök kurtlarının, diviklerin, kuşların, kurbağaların ve bazı memeli hayvanların bağırsağında asalak yaşar. Bir türü [*Retortamonas intestinalis*] insanların kalınbağırsağında sık görülür.) [L]

RETOURNEMER gölü, Fransa'da Vosges'da göl. Hohneck'in eteğinde; yüzölçümü 5,5 hektar. Sularının fazlasını Vologne aracılığıyle Longemer gölüne akıtır. (L)

RETOUT. Bk. RESTOUT.

RETRİVER sıf. ve i. (ing. *retriever*). İngiliz av köpeği. (Önemli özelliği avı arayıp ölü veya yaralı olarak avcıya getirmesidir.) [L]

RETRO—, lat. *retro,* geriye'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

RETRODEVİYASYON i. (fr. *rétrodéviation*). Patol. Bazı organların (özellikle dölyatağının) geriye doğru dönmesi. («Retrodeviyasyon» biraz kapalı bir terimdir, çünkü retrofleksiyon, retropozisyon ve retroversiyon terimlerinin tüm anlamını kapsar.) [L]

RETROFLEKSİYON i. (fr. *rétroflexion*). Jinekoloji. *Dölyatağı retrofleksiyonu,* dibinin arkaya kıvrılması şeklinde beliren dölyatağı bozukluğu. (L)

RETROGRAD i. (fr. *rétrograde*). Meteorol. Bir Norveç siklonunda, düşük basınç merkezinin ötesine uzanan ve soğuk cephenin gerisinde yolunu değiştiren tıkanma: *Retrograd, ikinci bir soğuk alın gibi davranır.* (L)

RETROKOLİS i. (önek *retro* ve lat. *collum,* boyun'dan fr. *retrocolis*'den). Patol. Başın arkaya doğru çekilmesine sebep olan bir çeşit boyun tutulması. (L)

RETROPNÖMOPERİTUVAN i. (fr. *rétropneumopéritoine*). Tıp. Karınzarı arkasındaki hücre-yağ dokusu içine oksijen şırınga ederek karındaki çeşitli organları (pankreas, böbrekler, böbreküstü bezleri, karaciğer, dalak) görmeyi sağlayan teşhis metodu. (L)

RETROPOZİSYON i. (fr. *rétroposition.*) Jinekoloji. Dölyatağının, dölyolu ekseninden ayrılmadan, normal yerinden arkaya doğru kayması. (L)

RETROPROGESTERON i. (fr. *rétroprogestérone*). Progesteron'un, retrosteroitler grubundan izomeri; 1960'ta Westerhof ve Rerink tarafından, steroitlerin uzay düzeninin değiştirilmesiyle sentetik olarak elde edildi.

— ANSİKL. Tabiî progesteron'un formülünü hidrojen atomu, karbon 9'a α (trans) şeklinde, metil grubu da karbon 10'a β (sis) şeklinde bağlanır. *Retroprogesteron'*un formülünde ise bu uzay düzeni tamamıyle terstir: hidrojen atomu, karbon 9'a β (sis) şeklinde, metil grubu karbon 10'a α (trans) şeklinde, yani simetri düzleminin «arkasına» bağlanmıştır. Kimyasal yapının geri kalan kısmı, tamamıyle tabiî progesteron'un yapısına benzer. Bu stereokimyasal yapı değişiklikleri, progesteronun özelliklerinde ilgi çekici farklılaşmalara yol açar; özellikle progesteron'u ağız yoluyle etkili kılar. Retroprogesteron'un özellikleri şunlardır: gerçek bir progestatiftir, erkekleştirici ve erkekliği artırıcı etkisi yoktur, yumurta oluşumunu durdurmaz, vücut ısısını artırmaz, östrojen etkisi ve gonadotrop önleyici etkisi yoktur. Bu yüzden bu sentetik hormon, tabiî progesterona en yakın maddedir. Öbür progestatifler gibi ağız yoluyle etkindir; fakat özellikleri bakımından çok farklı bir maddedir. Birçok kadın hastalıklarında ve doğum bozukluklarında kullanılır. (L)

RETROPÜLSİYON i. (fr. *rétropulsion*). Nöroloji. Arkaya doğru düşme eğilimi: *Retropülsiyon Parkinson hastalığında görülür.* (L)

RETROSPEKTİF sıf. (fr. *rétrospectif*). Geçmişle ilgili.

◆ İ. Bir sanatçının, bir okulun, bir devrin eserlerini sunan sergi. (L)

«Retorik»
Pinturio Chio'nun eseri
Borgia malikanesi, Roma

Foto. LAROUSSE

RETZ kardinali
Robert Nanteuil'ün eseri
Versailles müzesi,
Paris

Johannes **REUCHLİN**
gravür (1512)
Cabinet des Estampes,
Paris

RETROSTEROİT i. (fr. *rétrostéroïde*). Bir steroit'in, uzayda *trans* durumunda bulunan bir hidrojen atomunun *sis* durumuna geçmesi ve metil grubunun ters yer değiştirmesiyle elde edilen izomeri. Bk. RETROPROGESTERON. (L)

RETROVERSİYON i. (fr. *retrovertion*, ters dönme). Patol. Tersine dönmüş bir organın duruşu.

— Jinekoloji. *Dölyatağı retroversiyonu*, dölyatağının arkaya dönük olması; bu durumda dölyatağının dibi kuyruksokumu boşluğuna, boynu da çatı kemiğine yönelir. (L)

RETTÉ (Adolphe), fransız yazarı (Paris 1863 - Beaune 1930). Daha başlangıçta sembolizmi ve serbest nazımı benimsedi, sonra Katolikliğe döndü. *Du Diable a Dieu* (Şeytandan Tanrı'ya) [1907] adlı eserinde her türlü geleneği tenkit eden idealist ve coşkun bir kişilikle ortaya çıktı. Manzum eserleri: *Cloches en la Nuit* (Gecede Çanlar) [1889], *l'Archipel en Fleur* (Çiçekli Takımadalar) [1895], *La Forêt Bruissante* (Hışırtılı Orman) [1896], *Poésies* (Şiirler) [1897]. Mensur eserleri: *Mémoires de Diogène* (Diogenes'in Hatıraları) [1903], *Quand l'Esprit Souffle* (1914), *Lettres à un Indifférent* (Bir Vurdumduymaza Mektuplar) [1921], *Comment un Révolutionnaire Devient Royaliste* (Bir Devrimci Nasıl Kralcı Olur) [1924]. (L)

RETTORATO i. (ital. k.). Venedik cumhuriyetinin dış illerine gönderdiği yüksek hâkimlerin unvanı. (L)

RETTORE i. (ital. k.). Tar. Ortaçağ İtalyası'nda podesta kurulu üyelerinin veya yüksek hâkimlerin unvanı. (L)

RETUSA i. Avrupa denizlerinde görülen arttan solungaçlı yumuşakça; kavkısı küçük, alt tarafı silindirimsi, az yüksek sarımlıdır; hayvan tamamen kavkısının içine çekilebilir. (*Retusidae* familyasının örnek tipi.) [L]

RETUSİDAE çoğl. i. Arttan solungaçlı yumuşakçalar familyası. (Parapodyumu, çenesi, dişlidili olmayan bu hayvanların silindir veya armuda benzer bir kavkısı vardır.) [L]

RETUŞ veya **RÖTUŞ** i. (fr. *retouche*). Graf. santl. ve Foto. Düzeltme amacıyle yapılan değiştirme (Klişe yapımının çeşitli evrelerinde uygulanan retuşlarda, orijinalin, fotoğrafın hatalarını düzeltme ve özellikle oyma ve baskı sırasında meydana gelen kaçınılmaz bozuklukları giderme amacı güdülür.)

— Res. Bir tablo bittikten sonra, üzerinde ressamın kendisi veya bir onarıcı tarafından yapılan küçük değişiklik. (L)

RETUŞÇU veya **RÖTUŞÇU** i. (*retuş* veya *rötuş*'tan *retuş-çu* veya *rötuş-çu*). Graf. santl. ve Foto. Foto-gravür klişelerini retuş eden, fotoğraf retuşu yapan kimse. (L)

RETZ veya **RAİS**, Fransa'da Bretagne'da bölge, Loire'ın güneyinde. Eskiçağda adı *Pagus Ratiatensis* idi. Retz kontluğu 1581'de düklük haline getirilerek Albert de Gondi'ye verildi. (L)

RETZ (Gilles DE). Bk. RAİS.

RETZ (Jean-François Paul de GONDİ, — ikinci kardinali), fransız siyaset adamı ve yazarı (Montmirail 1613 - Paris 1679). Philippe Emmanuel de Gondi'nin oğlu. Clermont kolejinde cizvitlerden ders gördü ve Sorbonne'da parlak bir öğrenci oldu. Aşırı davranışları, serbest düşünceli çevrelere girip çıkması, *Conjuration de Fiesque*'i (Fiesque Suikastı) [1636] yazması ve Soissons kontunun Richelieu'ye karşı düzenlediği kompioya katılmasıyle (1641) dikkati çekti. Rahip oldu ve Paris başpiskopos yardımcılığına getirildi. Ama asıl isteği, iktidara ulaşmanın en güvenilir yolu olarak gördüğü kardinallikti.

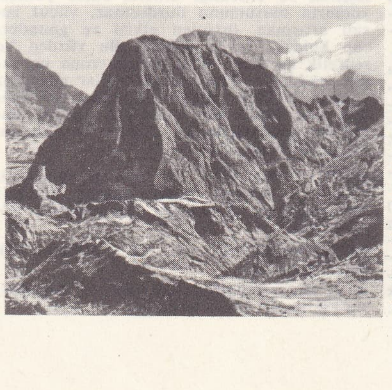

RÉUNİON
Salazie buz yalağına
hâkim Anchain zirvesi

Parlamento fronde'u ve Prenslerin fronde'u (1648-1652) kendisine ön planda bir rol oynamak fırsatını verdi. Retz bütün entrikalara katıldı; birbiri ardınca bütün tarafları kendi yararına kullandı. Saray çevresinin Saint-Germain'e kaçmasından (ocak 1649) sonra Paris direnme hareketine katıldı ve bizzat topladığı «Korienthos alayı»nın başında, rahipleriyle birlikte dövüştü. Rueil barışından (mart 1649) sonra Mazarin'e yaklaştı (1650), arkasından Condé'ye yaklaşarak iki fronde'un birleşmesini sağladı; bakanın sürülmesine önayak oldu (şubat 1651), prenslerle yeniden bozuştu. Kardinal oldu (1652), ama hiç bir zaman memnun değildi. Durmadan entrika çevirdi ve Louis XIV tarafından Louvre'da tutuklanarak (aralık 1652) Vincennes şatosuna gönderildi. Hapse atılan Retz, amcası ölünce Paris başpiskoposu oldu (mart 1654), ama görevlerinden çekilmeyi kabul etti. Nantes şatosuna nakledildi, oradan kaçtı ve tehlikeli yolculuklardan sonra Roma'da İnnocentius X'a sığındı (1654 sonu). Kendi piskopos naipleri ve bölge papazları Retz'in dönmesini istediler; bunun üzerine yeniden Paris başpiskoposu unvanını aldı; Jansenius'çuları destekleyerek ve rahiplerine buyrultular göndererek krallık otoritesine meydan okudu. Ama Hugues de Lionne'un müdahalesi üzerine papa Alexander VII, Retz'i Roma'yı terk etmeğe zorladı (1656). France-Comté'ye, sonra Almanya ve Hollanda'ya kaçtı. Mazarin ölünce Paris'e döndü (1661).

Hayatının sonu bir yarı emeklilik içinde geçti; Louis XIV tarafından yalnız ikinci derecede diplomatik görevlerde kullanıldı. Commercy'deki şatosunda veya yakınındaki Saint-Mihiel manastırında zamanını *Mémoires*'ını (Hatıralar) yazarak ve ibadet ederek geçirdi. Devlet adamından çok bir eylemci olan Retz, *Mémoires*'ının (Hatıralar) taşıdığı değerle ün kazandı. 1665'te kaleme alınan bu hatıralar ancak 1717'de yayımlandı. Retz, bu eserde yaşamış ve katılmış olduğu olayları anlatır. Bir kadın dosta yöneltilen itiraflar şeklinde yazdığı *Hatıralar*, Retz'in yalnız bir filozof veya siyaset adamı değil, aynı zamanda canlı portreler çizen, günlük olayları anlatan ve kendi deneylerinden türettiği vecizeleri sunan seçkin bir yazar olduğunu gösterir. (L)

RETZİA i. Paleontol. Paleozoik katmanlarda bulunan, kavkısı ışınsal kabarık çizgili, kolsuayaklı fosil hayvan. (L)

RETZİAN i. (isveçli mineralog A.J. *Retzian*'ın adından fr. *retziane*). Miner. Hidratlı tabiî nadir topraklar, kalsiyum ve magnezyum arsenyat. (L)

RETZİUS (Anders), isveçli anatomi ve antropoloji bilgini (Lund 1796 - Stockholm 1860). Kafatası çapları, kafatası çap oranı, brakisefal ve dolikosefal kavramları üstünde çalışmalar yaptı. (L)

RETZİUS (Gustav), isveçli hekim ve fizyolog (Stockholm 1842 - ay.y. 1919). Anatomi bilgini ve antropolog Anders Betzius'un oğlu. Stockholm Tıp fakültesi histoloji (1877) ve anatomi (1889) profesörlüğüne getirildi. 1900'de İsveç Bilimler akademisi başkanı, 1901'den itibaren İsveç akademisi üyesi oldu. Modern nörolojinin kurucularından biri olarak kabul edilir. (L)

Retzius aralığı. Anat. Çatı kemiğinin arka yüzüyle sidik kesesinin ön yüzü arasındaki açıklık. (L)

REUCHLİN (Johannes), alman hümanisti (Pforzheim 1455 - Bad-Liebenzell 1522). Paris'te Yunanca, Poitiers ve Orléans'da hukuk ve Friedrich III'ün hekiminden İbranîce öğrendi. Friedrich III'ten soyluluk unvanı aldı (1492), 1501'e doğru Schwaben birliğine yargıç oldu. Kabala'yı inceleyen Reuchein ile imparator Maximilien'den İbranîce kitapların ortadan kaldırılmasını isteyen Köln dominikenleri arasında bir çatışma patlak verdi. 1510'da kendisine düşüncesi sorulunca Reuchlin, yalnız, İncil'i aşağılayan yazıların ortadan kaldırılmasını kabul etti, Kabala ile Talmud'un yararlı olduğunu öne sürdü ve 1511'de *Augenspiegel* (Göz Aynası) adlı inceleme yazısında bu fikrini destekledi. Reuchlin'in dostları (meselâ J. Jöyer ve U. von Hutten) *Epistolae Obscurorum Viorrum* (Meçhul Adamların Mektupları) [1515] adlı eserde eğlenceli bir dille Reuchlin'in rakipleriyle alay ettiler. Mainz engizisyonu Reuchlin'in davasına baktı. Papa yalnız kararı değiştirmekle yetindi. Reuchlin, Erasmus ile birlikte, Batı'da İbranîce ve Yunancanın incelenmesine öncülük etti. *De Rudimentis Hebraici* (İbranîce Denemeler) [1506] adlı eseri uzun süre temel eser olarak kaldı. Yunancanın Erasmus'un öğrettiğinden değişik bir şekilde telaffuz edildiğini öne sürdü ve modern Yunancaya çok daha fazla yaklaştı. Reuchlin, latince hümanist dramlar da yazdı. (L)

Reuchlin usulü. Leng. Erasmus usulüne karşıt olarak, *Reuchlin*'in Avrupa'ya getirdiği ve modern Yunanlıların telaffuzuna benzeyen klasik yunanca telaffuz sistemi. (L)

REUMERT (Elith Poul Ponsaing), danimarkalı oyuncu (Aalborg 1855 - Kopenhag 1934). Komedilerde başroller üstün bir başarıyle oynadı; L. Holberg'in en büyük yorumcusuydu. Ayrıca, tiyatro eserleri ve çeşitli biyografiler yazdı. (M)

REUMERT (Poul), danimarkalı oyuncu (Kopenhag 1883). Kopenhag krallık tiyatrosunda ve Dagmar Teater'de repertuvarının büyük rollerini yorumladı. Birçok fransızca oyunu Danca'ya çevirdi: Molière'in *Gülünç Kibarlar*'ı, Claudel'in *Pain Dur*'ü (Katı Ekmek), Vildrac'ın *Paquebet «Tenacity»*si (Tenacity Gemisi) v.b. Comedie Française'de *Tartuffe*'ü oynadı. (L)

RÉUNİON, esk. **Bourbon adası,** Mascareignes takımadalarında fransız adası, Madagaskar'ın 800 km doğusunda, 1946'da bir idare bölgesi haline getirildi; 2 510 km²; 349 300 nüf. Merkezi, *Saint-Denis.*

Coğrafya

Réunion sert engebeli bir volkanik adadır. Yanardağları hâlâ faaldir. Piton des Neiges'in yükseltisi 3 069 m'yi bulur. Yanardağların yamaçlarındaki geniş buz yalakları yüksek ovalara ve alüvyonlu kıyı ovalarına hâkimdir. Kıyı alçak (çakıl dolu) veya sarptır, koy yoktur, önünde mercan kayalıkları uzanır.

Dönencelere yakın bir yerde olan adanın iklimi, denizin yakın olması ve yüzey şekilleri dolayısıyle sıcak ve ılımandır. Rüzgârlara açık güneydoğu kıyısına, kuzeydoğu alizesi yağış getirir (4 m); rüzgâraltı kuzeybatı kıyısında ise mayıstan ekime kadar süren kurak bir mevsim vardır ve yağış 700 mm'den azdır. Temmuz ayında 2 500 m yükseltideki yerlere kar yağar.

Eskiden bütün adayı kaplayan ormanlar hemen tamamıyle ortadan kalkmış ve yerini adanın kurak kıyısında çoğunlukla savanlar almıştır.

Önceleri ada ıssızdı, Doğu Hindistan şirketinin kahve fidanları diktirip baharat yetiştirmeğe başlamasıyle kalabalıklaştı. Soylu kolonların kurduğu büyük çiftlikler XVIII. yy.ın ikinci yarısında harap oldu. Ama San-Domingo'nun çökmesinden, Mauritius adasının kaybedilmesinden (1814) ve gümrük ve maliye tedbirlerinden yararlanan şekerkamışı tarımı sayesinde ada eski önemini kazandı. Köleliğin kaldırılmasından sonra Madagaskar'dan, Afrika'dan ve Hindistan'dan işçiler getirildi.

Şekerkamışı özellikle kıyı ovalarında yetiştirilir. Şekerkamışı tarlaları 500 m yükseltiye kadar çıkar ve 25 000 - 30 000 hektarı kaplar. Bu çiftlikler büyük mülk sahiplerinin veya şirketlerin elindedir; bunlar topraklarının bir kısmını yarıcı kolonlara ektirir veya az ücretli işçiler çalıştırır. Nüfus yoğundur (km²'ye 100 - 150 kişi). Şehirler kıyı boyunca sıralanmıştır: Saint-Denis, Saint-Louis, Saint-Pierre, Saint-Paul. Yamaçların 500 - 800 m arasındaki bölgesinde tütün, kokulu bitkiler (sardunya) ve meyve ağaçları yetiştirilir; ayrıca az ölçü-

Foto. LAROUSSE

de hayvancılık yapılır. Kıyıdan daha az yoğun olan nüfus, beyazlardan ve küçük mülk sahiplerinden meydana gelir. 1 100 m yükseltideki *Cafres ovası*'nda sebze, *Palmistes ovası*'nda sığır yetiştirilir. Büyük işletmelerin gelişmesi yüzünden kıyı ovalarında tutunamayan bir kısım beyazlar buz yalaklarına sığınmışlardır; burada akdeniz bitkileri yetiştirerek (üzüm, mısır, sebze, meyve) güçlükle geçinirler; çoğu melezdir. Şekerkamışı (150 000 tondan çok), şeker halinde, ihracatın yüzde 85'ini meydana getirir; tarımın yayılması besin ve mamul madde ithalâtını zorunlu kılar. Ülkenin donatımı henüz pek yetersizdir: karayolu şebekesi modern değildir, demiryolu hattı ise ancak Saint-Pierre'den Saint-Benoit'ya kadar uzanır. Pointe-de-Galets limanının donatımı çok ilkeldir. Bununla beraber adanın nüfusu artmaktadır. Geçim sıkıntısı yüzünden birçok Réunion'lu özellikle Madagaskar'a (Macunga) göçer.

Tarih

Adayı keşfedenler Portekizliler, özellikle de Pedro de Mascarenhas'dır (1513). Fransızlar adayı 1638'de ele geçirdiler ve daha önce Mascareigne adıyle bilinen adaya *Bourbon* adası adını verdiler (1649). 1650'den sonra Doğu Hindistan şirketine işletme imtiyazı tanınması sayesinde adaya ilk kolonlar yerleşti. Adalılar kahve tarımı başlayıncaya kadar (XVIII. yy.) kısmen korsanlıkla geçindiler. Marsilyalılarla Millî Muhafız alayının 10 ağustos 1792'deki «birleşme»sini anmak için 1793'te adaya *Réunion adası* adı verildi. Ama köle ticareti ve kölelik ancak 1848'de kaldırılabildi; 1815'ten itibaren şekerkamışının yetiştirimine başladığı ada 19 mart 1946 tarihli kanunla Fransa'nın denizaşırı eyaletlerinden biri oldu. (L)

REUS, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Tarragona ili), Priorato'nun hâkim olduğu kıyı ovalarından birinin ortasında; 41 000 nüf. Önemli sanayi (iplik ve dokuma atelyeleri) merkezi. (L)

REUSCH (Hans Henrik), norveçli jeolog ve taşbilimci (Bergen 1852-Cristiania yakınları 1922). Cristiania jeoloji enstitüsünde müdürlük yaptı (1888-1921); 1897-1898 arasında Cambridge üniversitesinde jeoloji profesörü oldu. Reusch'ün, Norveç'in jeolojisi ve taşbilimi üzerine çeşitli çalışmaları, Euganei kayalıkları ve Krakatoa lavlarıyle ilgili incelemeleri vardır. (M)

REUSNER (Esaias), alman müzikçisi (Löwenberg, Silezya, 1636-Berlin 1679). Özellikle fransız lavtacılarından ders aldı ve Liegnitz, Brieg ve 1674'ten itibaren Braunschweig saraylarında çalıştı, lavta için, 1667-1676 arasında çeşitli süitler halinde yayımlanan birçok parça (içlerinde dinî olanlar da vardır) besteledi. (M)

REUSS, İsviçre'de ırmak, Sankt-Gothard'-dan iner, Brugge'ye yakın bir yerde Aare'ye kavuşur; 160 km. Dört-Kanton gölünü aşar. Yukarı vâdisi Andermatt havzasını meydana getirir; vâdi ırmağın yukarı kesiminde dik yamaçlı boğazlarla (Schöllenen'ler) ayrılır. Reuss vâdisini Sankt-Gothard'ın başlıca çıkış yolu haline getiren ve Ortaçağda Alp trafiğini değiştiren Şeytan köprüsü burada inşa edilmiştir. Yukarı Reuss vâdisinde Amsteg, Wassen, Göschenen ve Muota gibi önemli elektrik santralları kurulmuştur. (L)

REUSS, Thüringen'de (Almanya) eski prenslik, Saale ile Elster arasında; sülâlenin ortanca ve küçük dalları arasında bölüşülen prensliğin merkezleri *Gera* ve *Greiz* idi.

— Tar. İmparator Heinrich IV 1099'da Gera ve Weida topraklarını mareşali sofu Heinrich'e verdi; Zengin Heinrich (öl. 1200), Greiz, Hof ve Plauen'i elde etti. 1244'te miras bölündü ve üç dal ortaya çıktı: *Weida, Gera* ve *Plauen*. Plauen'de, Plauen'li Heinrich I'in küçük oğlu Heinrich'e (öl. 1309) rus ülkeleriyle ilişkiler kurması yüzünden *Reuss* (Rus) lakabı takıldı; torunları 1550'de sönen Gera sülâlesinin mirasına kondular. XVII. yy.da Reuss-Plauen iki dala ayrıldı: üyeleri imparatorluk kontları (1673), sonra da (1778) prens olan büyük dal, *Reuss-Greiz* sülâlesi; çeşitli kollara ayrılan küçük dal *Reuss-Schleiz* sülâlesi. Sadece Schleiz'ın sülâlesi devam etti ve üyeleri imparatorluk prensleri oldu (1806). Önce Kuzey konfederasyonuna (1867), sonra da Almanya imparatorluğuna katılan Reuss Greiz ve Reuss-Schleiz prenslikleri 1918 kasımında birer cumhuriyet oldular, birleştiler (nisan 1919) ve Thüringen'e katıldılar (aralık 1919). (L)

REUSS (August Emanuel), alman jeoloğu ve paleontoloğu (Bilin 1811-Viyana 1873). Prag (1843-1863) ve Viyana (1863'ten itibaren) üniversitelerinde mineroloji profesörlüğü yaptı. Avusturya-Macar imparatorluğu topraklarındaki birhücreliler, yosun hayvanları, kabuklular ve Pribram'daki maden yataklarında bulunan madenlerin paragenetik ilişkileri üstüne birçok monografi yazdı. (M)

REUTER (Christian), alman yazarı (Kütten, Halle yakınları 1665-Berlin 1712'den sonra). Özellikle, hicivli romanı *Schelmuffskys Reisebeschreibung* (Schelmuffsky'nin Notları) [1696] ile tanındı. Ayrıca Molière tarzında *L'Honnête Femme Oder Die Ehrliche Frau Zu Plissine* (Namuslu Kadın) [1695] adlı gerçekçi bir komedi yazdı. (L)

REUTER (Ernst), alman siyaset adamı (Apenrade 1889-Berlin 1953). 1912'de sosyal demokrat partiye üye oldu; Birinci Dünya savaşında Ruslara esir düştü; Lenin ile dostluk kurdu ve Volga alman cumhuriyetinde halk komiserliği yaptı. Almanya'ya döndükten (1918) sonra yeniden sosyal demokratlara katıldı; 1926'da Berlin'de idarî görev aldı ve 1931'de Magdeburg belediye başkanı oldu. Nazilerin başa geçmesinden sonra Almanya dışına kaçtı ve Ankara Üniversitesinde ders verdi. Almanya'ya döndükten sonra, Berlin belediye başkanlığına getirildi (1947'den itibaren) ve alman komünleri kongresine başkanlık yaptı (1951'den itibaren). Berlin meselesi ve Almanya'nın birleştirilmesi için çalıştı. (M)

REUTER (Fritz), alman romancısı (Stavenhagen, Mecklenburg-Schwerin 1810-Eisenach 1874). Devrimci gösterilere katılmakla haksız yere suçlandı ve ölüme mahkûm edildi (1836). Cezası hafifletilerek otuz yıl kalebentliğe çevrildi. Altı yıllık hapisten sonra serbest bırakıldı. Sırasıyle jimnastik öğretmenliği ve eğitmenlik yaptı. Aşağı Almanca ile yazdığı eserlerinde, halk tiplerini ve törelerini büyük bir gerçekçilikle dile getirdi. Eserleri: *Lauschen un Rimels* (1853) adlı manzum hikâyeler, *Kein Hüsung* (Evsiz Barksız) [1858], *Ut de Franzosentid* (Fransız İşgalinden Hatıralar) [1860], *Ut Mine Festungstid* (Hapishane Günlerim) [1862]. (L)

REUTER (Gabriele), alman kadın edebiyatçı (İskenderiye, Mısır 1859-Weimar 1941). *Aus Guther Familie* (İyi Aileden) [1895] ve *Das Tranenhaus* (Gözyaşı Evi) [1909] adlı romanlarında kadınların toplum içindeki hak ve durumlarını savunur. (L)

REUTER (Ludwig VON) alman amirali (Guben 1869 - öl. 1943). Jutland muharebesinde (31 Mayıs 1916) *Derflinger* savaş kruvazörünün ve 1918'de alman açık deniz donanmasının kumandanı idi. Bu donanma mütarekeden sonra ingiliz ana üssü Scapa Flow'da enterne edildi ve Reuter 21 haziran 1919'da kaptanlarına gemilerini batırma emrini verdi. (L)

REUTERHOLM (Gustaf Adolf) isveçli siyaset adamı (Svitsa, Finlandiya 1756-Schleswig 1813). Kral Gustaf III'e muhalefet etti; kralın kardeşi dük Karl av Södermanland'ı büyük ölçüde etkiledi. Hükümdarın öldürülmesinden sonra yerine geçen Gustaf IV Adolf reşit oluncaya kadar Reuterholm, naiplik meclisinde devamlı üye oldu. 1796'da reşit olan Gustaf IV Adolf, 1792-1796 arasında İsveç'in gerçek yöneticiliğini yapan Reuterholm'un görevine son verdi. Reuterholm, daha önce reformlar yapacağını söylemiş ve bir basın kanunu çıkarmıştı (1792); ama İsveç'te yayılmağa başlayan jakobenci düşüncelere kesinlikle karşı çıkınca kısa sürede taraftarlarının sevgisini kaybetti. (M)

Reuters Ltd., ingiliz basın ajansı. Julius Reuter'in (Kassel 1816 - Nice 1899) Londra ticaret borsasında kurduğu ve telsiz telgrafın kullanılmağa başlamasıyle genel haber ajansı haline gelen haber bürosu. 1865'te hisse senediyle kurulan ortaklık 1916'da Herbert Reuther'in ölümünden kısa bir süre sonra, kolektif ortaklık oldu. 1941'den beri, *Newspaper Proprietors Association*'ın (Gazete Sahipleri Derneği) aracılığıyle bütün ingiliz gazetelerinin ortak malıdır; bu ortaklığa *Press Association, Australian Associated Press, New Zealand Press Association* ile *Press Trust of India* gibi bazı başka haber ajansları da katıldı. 2 000 Kişiyi aşan personeliyle dünya çapındaki en büyük beş ajanstan biridir. (L)

Walter Philip
REUTHER

REUTHER (Walter Philip), amerikalı sendika lideri (Wheeling 1907). Otomobil işçileri sendikası (bu sendikanın 1967'de 1 300 000 üyesi vardı) başkanlığına geldikten (1946) sonra, işçi ücretlerini yükseltmek konusunda büyük otomobil şirketlerinden önemli tavizler kopardı. 1946'da başkan yardımcısı oldu, sonra başkanı olduğu Congress of Industrial organizations'da (C.İ.O.) Philip Murrey'ın yerine geçti (1952-1955). American Federation of Labour (A. F.L.) yöneticilerinden George Meany ile işbirliği yaparak sendikaları birleştirme hareketini gerçekleştirdi (1955). Yeni kuruluşun başkanı Meany, başkan yardımcısı ise Reuther'di. Meany'nin çok ılımlı davrandığını gören Reuther 1967'de istifa etti. Bu sırada, sendikalı otomobil işçisi miktarı yüzde 22'den 17'ye düşmüştü. Reuther, otomobil işçileri arasında sendikacılığı geliştirmek için bir kampanya açtı. Sendika faaliyetlerini, müstahdemleri, memurları ve Amerika'da bulunan azınlık veya Porto Riko'lu işçileri kapsayacak şekilde genişletmeğe çalıştı. (L)

REUTLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Schwaben Jüra'sının eteğinde; 66 700 nüf. Ortaçağdan kalma surlar. XIII. ve XIV. yy.dan kalma kiliseler. Eski evler. Dokuma ve metalürji (çelik fabrikaları, makineler) sanayii. Kâğıt fabrikaları. Turizm (kış sporları) merkezi. (L)

REUTTE, Avusturya'da (Tirol) komün, Lech ırmağı kıyısında, Almanya sınırı yakınında; 3 400 nüf. Pamuk sanayii. Bira fabrikaları. Metalürji. 854 m yükseltide turizm ve kış sporları merkezi. (L)

REUTTER (Hermann), alman bestecisi (Stuttgart 1900). Müzik öğrenimini Stuttgart'ta ve Münih konservatuvarında yaptı. 1956'da Stuttgart Müzik yüksek okulunun yönetmeni oldu. Daha çok lirik eserler besteledi. Romantik eğilimli bu eserlerinde, yeni tekniğin gerektirdiği dili ustaca kullandı: *Saul* (1928), *Der Verlorene Sohn* (Kayıp Oğul) [1929], *Doktor Johannes Faust* (1936), *Odysseus* (1942), *Der Weg Nach Freudenstadt* (Eğlence Diyarına Doğru) [1948], *Don Juan und Faust* (1950), *Die Witwe von Ephesus* (Efesli Dul Kadın) [1954]. (L)

REUTTER'LER, avusturyalı müzikçi aile (XVI. ve XVII. yy.) — GEORG I. orgcu ve besteci (Viyana 1656-ay.y. 1738). Önce Viyana'daki Stephansdom'un orgcusu, daha sonra da krallık kapellasının orgcu ve çalgıcısı oldu. 1715'te katedral kapellasının başyöneticiliğine getirildi. Kilise müziği ve çalgı müziği eserleri yazdı. —Oğlu KARL (Viyana 1699-ay.y. 1736), Stephansdom'da orgcuydu; —GEORG II, besteci (Viyana 1708-ay.y. 1772), Karl'ın kardeşi. Sarayın kapellasında çalıştı. 1731'de buranın bestediciliğine, 1747'de de yöneticiliğine getirildi. Eserleri: imparatorun doğum yıldönümü dolayısıyle bestelediği *La Magnanimita di Alessandro* (İskender'in Yüceliği), oratoryolar, otuz bir opera, serenatlar, kantatlar, missalar, motetler ve bazı çalgı eserleri. (L)

—REV sıf. (fars. *reften*, gitmek'ten *-rev*). *Esk.* «Yürüyen, giden» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Aheste-rev*, yavaş giden. || *Kalem-rev*, bir kimsenin sözünün veya bir hükümdarın buyruğunun geçtiği yer, ülke. || *Pey-rev*, arkadan giden. || *Piş-rev*, önden giden. (Bk. PEŞREV.) || *Rah-rev*, yolda giden. || *Tiz-rev*, hızlı giden v.d. (M)

REV i. (ar. *revᶜ*). *Esk.* Korku. || Halecan. (M)

REVA sıf. (fars. *revā*). *Esk.* Uygun, lâyık, yakışır: *Bu da reva mı efendim?* (M. Ş. Esendal). *Ne boş tamah! Bu tehalük reva mı şöhret için?* (Tevfik Fikret). || *Reva-daşte*, uygun bulmuş, yerinde görmüş.

Foto. LAROUSSE

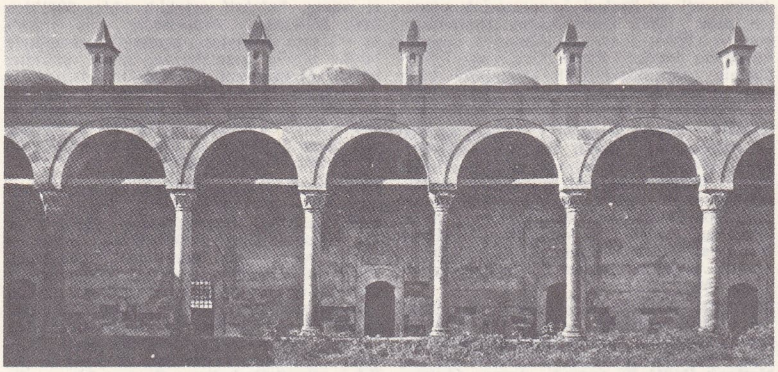

revak
Beyazıt külliyesi, Edirne

— ÇEŞ. DEY. *Reva görmek* (*görmemek*), bir hareketi, bir olayı bir kimse için uygun görmek (görmemek): *Ve o, onların putları hakkında söz söylemedikçe, onlar dahi onun hakkında fena muameleyi reva görmediler* (Cevdet Paşa). || *Revayı Hak mı?* «Böyle olur mu, bunu reva görür müsünüz? anlamlarında kullanılır. (M)

REVABIT çoğl. i. (ar. *rābıṭa*'dan *revābıṭ*). *Esk.* Bağlar: *Tabayi-i beşerden mahasin-i mücerredeye mutabık olarak münbais olan revabıt-ı zaruriye...* (Namık Kemal). || İlgiler: *Makam-ı muallâ-yı hilâfete ve saltanat-ı Osmaniyeye olan revabıt-ı hakikiyeleri ve vatan-ı azizimiz hakkındaki alâkayi kat'iyeleri...* (Atatürk). || Bağlılıklar: *Alınca şekl-i taayyün vatan heyulâsı / Budur revabıt-ı milliyenin en âlâsı* (M. Â. Ersoy). || Usuller, düzenler, tertipler. (M)

REVAÇ veya **REVAC** i. (ar. *revāc*). Geçerli ve değerli olma, sürüm: *Her yerde, gemilerde, şehirlerde, eski ve yeni dünyada, paketler üzerindeki Türk kelimesi cıgaraya revaç verir* (F. R. Atay). *Münasebetsizlik hiç revacını kaybetmeden devam ediyor* (B. Felek). || *Esk. Revac-dar*, itibarı olan, sürümlü. || *Bi-revac*, itibarsız, sürümü olmayan.

— DEY. *Revaçta olmak* (veya *revaç bulmak*), geçerli olmak, sürümü olmak: *Şimdiki gibi fotoğraf revaçta olmadığı için ikide birde cebinden bir tutam saç, mendil, zarf, name çıkararak öpüp koklayan ...* (Ahmed Rasim). [M]

REVAHİ çoğl. i. (ar. *rāhiye*'den *revāhī*). *Esk.* Rafızîler. Bk. RAFIZÎLİK. (M)

REVAH i. (ar. *revāḥ*). *Esk.* Bir şeyi elde etmekten dolayı duyulan sevinç. || Akşamüstü, akşam. (M)

REVAHİ çoğl. i. (ar. *rāḥiye*'den *revāḥī*). *Esk.* Bal arıları. (M)

REVAHİL çoğl. i. (ar. *rāḥile*'den *revāḥil*). *Esk.* Yük taşımakta kullanılan hayvanlar. (M)

REVAİ (Miklos), macar dilbilimcisi (Nagyszentmiklos, Banat 1749 - Budapeşte 1807). *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Macar Edebiyatı Eski Eserleri) [1803], *Elaboratior Grammatica Hungarica* (Geliştirilmiş Macar Grameri) [6 cilt, 1803-1806] adlı eserlerinde macarca ile öbür ural dilleri arasındaki akrabalığı ortaya koydu. (L)

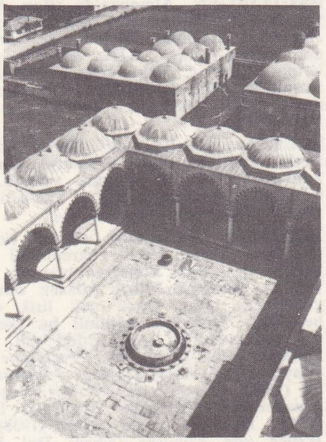

revak
Beyazıt külliyesi, Edirne

revak
Süleymaniye camii, İstanbul

REVAİD çoğl. i. (ar. *rā'ide*'den *revā'id*). *Esk.* Gürleyen bulutlar. (M)

REVAK i. (ar. *revḳ*'ten *revāḳ*). Mim. *Esk.* Binaların önlerinde, üstü örtülü, önü açık yer, sundurma. || Çardak.

— *Esk. Revak-ı bisütun*, gökyüzü. || *Revak-ı leyl* (veya *revak-ül-leyl*), akşam vakti. || *Revak-ül-ayn*, kaş.

— ANSİKL. Mim. Yunan mimarîsinde çok sayıda *revak* örneğine rastlanır; en önemlileri Miletos, Priene, Bergama (Pergamon) tapınaklarının ve Erekhtheion'un revaklarıdır. Agora, bir veya birçok sütun dizileri bulunan revaklarla çevrili bir alandı. Delos harebelerinde bunun örnekleri görülür. Ticarî işler burada yapılır, devlet işleri bu revakların altında tartışılırdı. Romalılar da Yunanlıları taklit ederek, bazıları sadece yaya geçidi, bazıları da gezinti yeri olarak kullanılan çok süslü revaklar inşa etmişlerdir. Meselâ Mars alanında, sütun başlıkları bronzdan yapılmış Octavius revakı, içinde bahçeler bulunan dikdörtgen biçiminde Pompeius ve Metellus revakları örnek olarak verilebilir. İmparatorluk devrinde ise Europes Porticus, Severus ve Constantinus revakları inşa edildi.

Ortaçağ ve Rönesans revak geleneğini koruduysa da bu devirlerden sonra, istisnalar dışında, revaklar manastır veya sarayların (Cancellaria ve Roma'da Farnese sarayları) iç avlularına açılır.

● *Türk mimarîsinde.* Büyük camilerin ve medreselerin iç avluları etrafında zeminden yüksekte yapılan revaklar, halkın güneşten ve yağmurdan korunmasına yarar; meydana getirdiği gölge ve ışıklarla da avlunun mimarîsine ayrı güzellik kazandırır. Ayrıca deprem, yangın ve göç zamanlarında felâketzedeler bu revaklara sığınırdı. Revakların cami içine girmeğe yarayan cümle kapısının iki yanındaki kısımları da cami dolduğu vakit halkın dışarıda ve üstü kapalı bir yerde namaz kılmasını sağlar. Bu kısımdaki revak kemerinin kapıya rastlayan orta kısmı daha geniş, üstündeki kemer daha yüksek ve büyüktür. Eskiden buna «başkemer» anlamına gelen *sertak* adı verilirdi. Cümle kapısının her iki yanındaki revağın biraz yüksekçe olan setleri üzerinde ve her iki taraftaki cami duvarının orta yerinde birer mihrap bulunur. Namaza yetişemeyenler bu mihraba geçen bir imama uyarak namazlarını kılar. Bazı camilerde revakların arkasındaki duvarın yukarısında dışarıya çıkma olarak balkon gibi küçük bir kısım bulunur. Hem içeriye, hem dışarıya bakan bu yerde (*mükebbire* («tekbir yeri»)) duran müezzin, cami içindeki imamın tekbirlerini aynen tekrar ederek dışarıdakilerin cami içindeki cemaatle birlik-

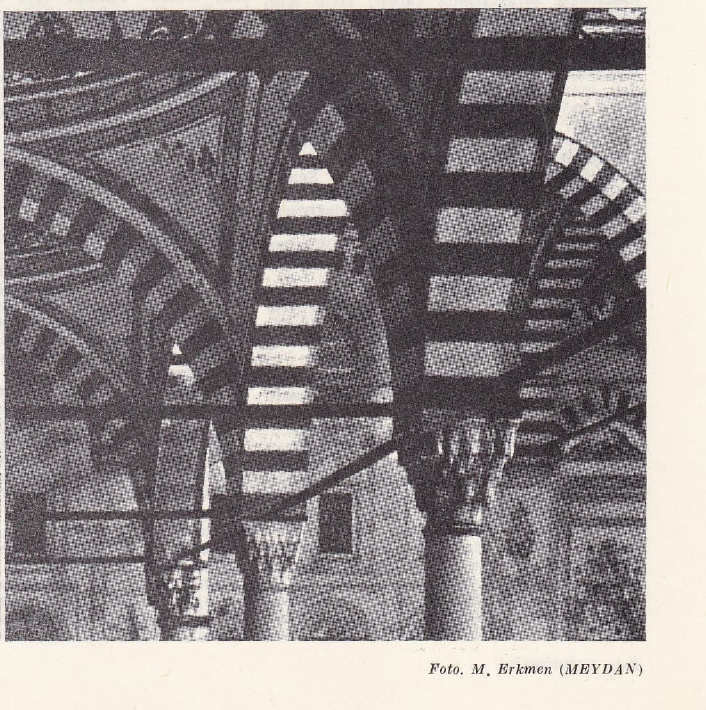

revak
Selimiye camii, Edirne («Osmanische Türkei» adlı kitaptan)

Foto. M. Erkmen (MEYDAN)

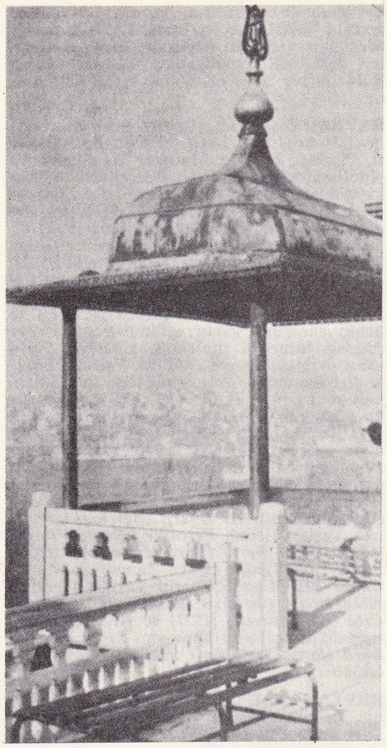

Revan köşkü, («Topkapı» adlı kitaptan)

te namaz kılmasını sağlar. Selçuk camilerinde son cemaat revağı yoktur. Revaklar daha çok Beylikler ve Osmanlı devirlerinde yapılan camilerde kullanılırdı. (LM)

REVAKÎ sıf. (ar. *revāķ*'dan *revāķī*). *Esk.* Revakla ilgili.

◆ **İ.** Fels. *Esk.* Kitionlu Zenon felsefesini benimsemiş olan kimse, stoa'cı. (M)

REVAKİD çoğl. i. (ar. *rākid*'den *revākid*). *Esk.* Durgun olan şeyler. (M)

REVAKİYE i. (ar. *revāķ* > *revāķī*'den *revāķiyye*). *Esk.* Kitionlu Zenon felsefesi, Stoa'cılık. (M)

REVAKİYUN çoğl. i. (ar. *revāķī*'den *revāķiyyūn*). Fels. *Esk.* Kitionlu Zenon felsefesine bağlı olanlar, stoa'cılar. (M)

REVAL. Bk. TALLİN.

REVAN sıf. (fars. *reften*, gitmek'ten *revān*). *Esk.* Giden, yürüyen: *Bir şir-i revan ki cuy-i cari / Feyziyle bahar-ı ömre sari* (M. Â. Ersoy). || [Su v.b. için] Akan, akar: *Zabt eyleyebilsin mi gözüm eşk-i revanı* (Tevfik Fikret). || *Revan etmek*, akmak, akıp gitmek: *Revan etse acep mi bende şiirim cuybar-âsâ* (Abdülhak Hâmid). || *Revan olmak.* [Su v.b. için] Akmak: *Yüce dağlar duman olmaz / Çeşmim yaşı revan olmaz* (Halk türküsü). *Ve gölgelerde revan / Olan hafî suların aks-i şevk-i muttaridi* (Ahmed Hâşim). Bir yere doğru gitmek: *Artık burada eğlenme, Rum'a revan olup yürü* (N. Araz). || *Âb-ı revan*, akarsu. || *Ruh-ı revan*, sevgili: *Gel ey ruh-ı revan gel kim işim Allah'a kalmıştır* (Şarkı). || *Serv-i revan* («yürüyen servi»), uzun boylu sevgili: *Görelim âb-ı hayat aktığın ejderhadan / Gidelim serv-i revanım yürü Sa'dâbâd'e* (Nedim). || *Taht-ı revan.* Bk. TAHTIREVAN.

— DEY. *Yola revan olmak*, yola çıkmak, koyulmak: *—Baktınız! Benim ilâç çok eyidir, çok eyi! Ve biz yolumuza revan olduk..* (B. Felek).

◆ **İ.** *Esk.* Ruh, can: *Mürg-ı revanı göklere erdi hüma gibi* (Baki). || *Revan-bahş*, canlandıran, can bağışlayan. || *Revan-ı pâk*, temiz ruh. (M)

REVANDİZ, Kuzey Irak'ta Erbil livası içinde kaza merkezi kasaba; 3 000 nüf. Büyük Zab'ın kolu olan Revandiz çayı kıyısında engebeli bir bölgededir. Musul'u Tebriz'e bağlayan yol buradan geçer. Kasabanın evleri vâdi yamacında birbiri üstünde sıralanır.

— Tar. Osmanlı devrinde Musul vilâyetinin Kerkük sancağı içinde bir kaza merkezi olan Revandiz, Birinci Dünya savaşı sonunda ingiliz kuvvetlerinin eline geçti. Uzun süre karma bir yönetim altında kalan bölgede, ancak son yıllarda Irak hâkimiyeti kuruldu. (M)

REVANE sıf. (fars. *revān*'dan *revāne*). *Esk.* Giden, yürüyen: *Akar çağıl çağıl o su / Ki bağlara revanedir* (Tevfik Fikret). || *Revane olmak*, gitmek, yürümek. [Su v.b. için] Akmak: *Ol dağların dibinden pınarlar çıkıp revane olup akar* (N. Araz). Bk. REVAN.

◆ **Revanegî** i. *Esk.* Gitme, yürüme. || [Su v.b. için] Akma. (M)

REVANİ i. (fars. *revġanī*'den osmanlıca *revānī*). Mutf. Yumurta ve irmikle yapılan bir çeşit tatlı. (Yumurta, pudra şekeri ve vanilya ılık yerde boza kıvamına gelinceye kadar telle çırpılır. İçine irmik ve un katılarak iyice karıştırılır. Hazırlanan karışım bir tepsiye dökülür ve orta sıcaklıktaki fırında pişirilir. Fırından çıktıktan sonra üzerine ılık şerbet dökülür. İstenirse içine badem katılabilir.) || *Esk. Revani-füruş*, revani satan kimse. (M)

REVANİ (Şüca), türk şairi (Edirne, ? - İstanbul 1524). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bayezid II ve Yavuz Sultan Selim'in hizmetine girdiği, sürre emini olarak Mekke'ye gönderildiği şuara tezkirelerinden anlaşılıyor. Sürre eminliği görevinde bulunduğu sırada hakkında yapılan şikâyetler üzerine Bayezid II tarafından ulufesi kesilince Trabzon valisi Selim'in (Yavuz Sultan Selim) hizmetine girdi. Yavuz Sultan Selim tahta çıkınca onunla İstanbul'a geldi. Ayasofya camii mütevelliliğine getirildi. Revani, divan şiirinde halk deyimlerine, atasözlerine önem veren, Necati geleneğini sürdüren bir şairdir. Dili akıcı ve yumuşak, anlatımı açıktır. Daha çok gazel türünde başarılı örnekler verdi. Şiirlerinde arapça, farsça kavramlar, tamlamalar azdır. Kendinden sonra gelen divan şairleri içinde Baki, Şeyhülislâm Yahya ve Nedim üstünde etkisi görülür. Şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

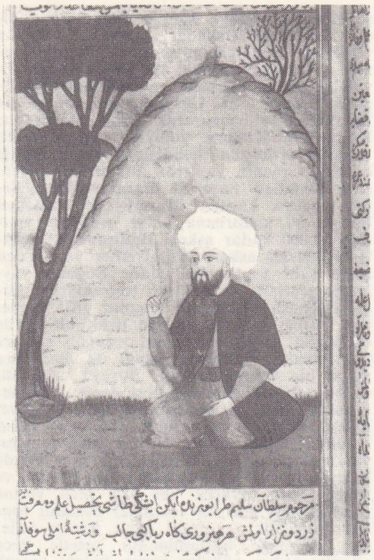

Şüca REVANİ

Revan köşkü (Sarık odası da denir), Topkapı sarayındaki odalardan biri. Murad IV tarafından Revan seferinden (1635) sonra yaptırıldı. Bu yüzden aynı adla anıldı. Süsleme bakımından Bağdat köşkünün ufak çapta bir modelidir. Kubbesi altın ve boya ile nakışlandırılmıştır. Sadece üç çıkıntılarının tavanları deri üzerine işlenmiştir, pencereleri de Bağdat köşkününkileri andırır. Dördüncü çıkıntıda da bir ocak vardır. Oda içinde aydınlığı sağlamak amacıyle üst pencerelerden başka kubbede de dört pencere vardır. Odanın çıkıntılarından ikisi kütüphaneye ayrılmıştır. Yapı içinde çilehaneyi andıran basık tavanlı bir oda daha vardır, tavanı işlemelidir ve bazı beyitlerle süslüdür. (M)

Revan seferi, Murad IV'ün Revan kalesini almak için İran üstüne yaptığı sefer (1635). Safevî hükümdarı Şah Safî 1633'te Gürcistan'a hücum etmiş, bir iran ordusu da Van'a saldırmıştı. Bu durum karşısında Murad IV, Van'ın savunmasını Murtaza Paşaya vermiş ve kendisi de büyük bir sefer hazırlığına başlayarak, sadrazam Mehmed Paşa kumandasındaki orduyu Üsküdar sahrasına çıkarmıştı (15 ekim 1633). Fakat aradaki karışık durum yüzünden önce Abaza Mehmed Paşayı, sonra da şair Nef'i'yi öldürten Murad IV, Kafkas ve Irak cephelerinden hangisine gideceğinde tereddüt etmiş, istihareden sonra Revan üstüne yürümeğe karar vermişti. Bu sebeple Murad IV, 21 aralık 1634'te, önce saraya, sonra da Üsküdar sahrasına otağını kurdurdu (21 şubat 1635) ve beraberinde

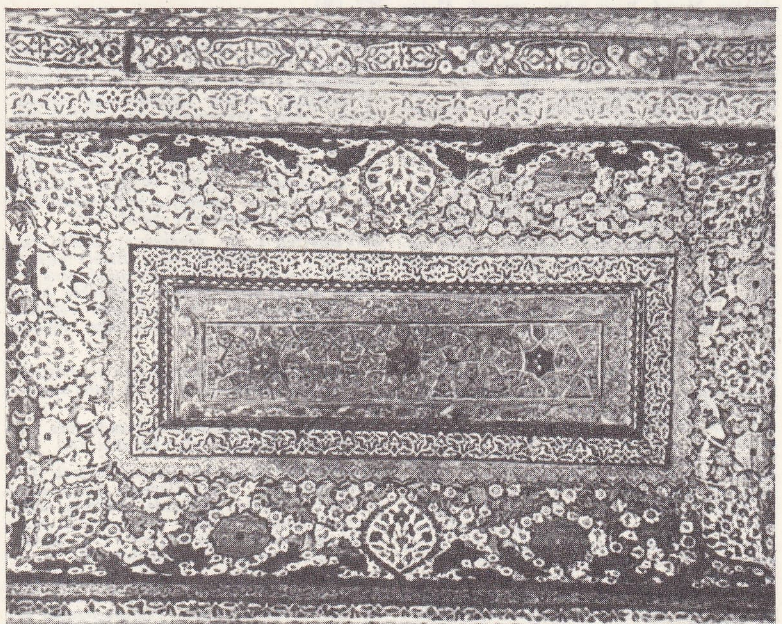

Revan köşkü tavanı
Topkapı Sarayı müzesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

J.L. REVERDİN
Üniversite kütüphanesi,
Cenevre

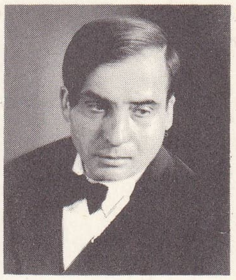

Pierre REVERDY

şeyhülislâm Yahya Efendi bulunduğu halde, 28 martta Üsküdar'a geçerek ordunun yürüyüşe başlamasını emretti. Kendisi sefere çıkarken tersane kethüdası Uzun Piyale'yi önden, cephane ve mühimmat götürmeğe memur etti. Uğradığı yerlerde şiddet hareketlerine başvurarak İzmit, Eskişehir, Konya ve Kayseri yoluyle Sıvas'a geldi; burada ordusuna kendisinin de katıldığı bir harp oyunu yaptırdı. Bu sırada sadrazam Mehmed Paşa da Erzurum'dan gelerek orduya katıldı. Murad IV muhtemel bir safevî saldırısına karşı ordudan ayırdığı 50 000 kadar askeri Erzurum'da bıraktı ve 200 000 asker, 25 balyemez ve 100'den fazla şahî topla altı günde Soğanlı yaylasını geçti; Kars'tan iran topraklarına girdi. Osmanlı ordusu 26 temmuz 1635'te Revan önüne gelerek epeyce uzak bir yerde ordugâha girdi; sonradan ordugâh surlara yaklaştırıldı; padişahın otağı da ileri sura yakın bir tepeye taşındı. Buraya uzun süre bu sebeple Hünkârtepesi dendi. Osmanlı askeri mehtaplı bir gecede (28/29 temmuz) kaleyi kuşatma hazırlığına başladı, fakat kaleden açılan ateşle birkaç yüz yeniçeri yaralandı. Bununla beraber bir gece içinde kaleyi çevreleyen metrisler tamamlandı ve asker, içine girerek her kol yerli yerine geçti. Ertesi gün (29 temmuz) osmanlı topları ufak bir yer işgal eden Revan kalesini dövmeğe başladılar.Bu suretle gece gündüz atılan gülleler bazen kaleyi aşarak osmanlı hatlarına düşüyordu. Surlar bu şekilde yıkıldı, asker metrislerini değiştire değiştire kaleye yaklaştı. Özellikle Gözcü kalesi denilen tepeye yerleştirilen balyemez toplar, Revan'daki binaları yıktı. Surlarda gedikler açıldı; müdafilerin bunları kapatmak çabası bir sonuç vermedi. Nitekim 8 günlük bir kuşatma sonunda Murad IV'ün orduya genel bir hücum emri verdiğini hisseden kale kumandanı Emirgûneoğlu Tahmasp Kulı Han, kethüdası Murad'ı göndererek aman dilemek zorunda kaldı (8 ağustos 1635). Mezhebi sünnî olan Murad Ağa müdafilerin canlarına dokunulmamak şartıyle teslim teklif etti, mağlûpların silâhlarıyle çekilmelerine de izin istedi. Teklifleri kabul edilerek bir ahitname ile kaleye gönderildi. Murad IV, 9 ağustos günü Emirgûneoğlu'nu törenle huzuruna kabul etti; şahın kaleye yerleştirdiği Mîr Fettah emrindeki mazenderanlı tüfekçileri afetti. Murad IV, 10 ağustos cuma günü büyük törenle şehre girerek şeyhülislâm Yahya Efendi tarafından kıldırılan cuma namazına katıldı; Revan kalesini tamire başlatarak, kuşatma sırasında kale yakınına gelen «hanı hanan» (hanlar hanı) Rüstem'e karşı Murtaza Paşayı 12 000 askerle gönderdi. Murad IV, teslim olan Emirgûneoğlu'na Yusuf Paşa adını vererek Halep beylerbeyliğine getirdi; kethüdası Murad Ağaya da Trablusşam valiliğini verdi. Sonradan padişahın yakını olan Emirgûneoğlu'nun Boğaz'da sahip olduğu bahçe, bugün *Emirgân* adını aldı. Murad IV, bir kısım kuvvetini Ahıska'nın fethine gönderdi, kendisi de sefere devam ederek Revan önünden ayrıldı, 20 ağustos 1635'te Maku, Hoy, Merend gibi şehirleri vurdu; fakat hastalanarak sefere tahtırevanla devam etti; bu sırada padişahın kardeşlerinden şehzade Bayezid ile Süleyman'ı öldürttüğü bilinmektedir (26/27 ağustos 1635). Revan'ın fethi müjdesi İstanbul'a geldiği sırada vukubulan bu olay herkeste hüzün ve nefret uyandırdı. Murad IV, 10 eylülde Tebriz'i tahrip ettirdi, fakat Cihanşah ve Sultanhasan camilerine dokunmadı. Erdebil ve Kazvin'e kadar ilerlemek istiyordu.

Hastalığı yüzünden Van'a dönmek zorunda kaldı (1 ekim). Burada üç gün süren bir istirahatten sonra Bitlis'e ve Diyarbakır'a vardı. Hastalığı yeniden nüksettiği için burada 13 gün kaldı. Sonra ordusunun başında aynı yoldan dönerek İzmit'e geldi ve burada ulema ve devlet ilerigelenleri tarafından karşılandı. Ahıska'yı alan Kenan Paşa ile Emirgûneoğlu da buraya gelerek padişahın elini öptüler. Murad IV, İzmit'ten kadırgalarla hareket etti. Üsküdar'a gelerek oradaki sarayda kaldı ve ertesi gün muhteşem bir alayla Edirnekapı'dan İstanbul'a girdi. Padişahın zaferle dönmesi üzerine şehirde yedi gün yedi gece şenlik yapıldı. Bu vesile ile İstanbul kaymakamı Bayram Paşa şehir surlarını tamir ettirerek beyaza boyattı. Revan seferi 8 ay 29 gün sürdü. Osmanlı ordusu Revan'dan ayrılınca Şah Safî, Rüstem Han ile birlikte Revan üstüne yürüyerek kaleyi kuşattı. Kale muhafızı Murtaza Paşa, ölümüne kadar iki ay, onun ölümünden sonra da kethüdası Zülfikâr Ağa bir ay karşı koyduktan sonra Revan, İranlılara teslim olmak zorunda kaldı (1 nisan 1636). Revan'ın İranlılar eline düşmesine çok üzülen Murad IV, İranlılardan intikam almak için büyük bir orduyle Bağdat seferine çıktı (1638). [→ Bibliyo.] (M)

REVANŞ i. Bk. RÖVANŞ.

REVARD dağı, Fransa'da Ön Alpler'de (Savoie) yüksek yayla, Bauges'de, Aix-les-Bains'in yukarısında; 1 537 m. Bir teleferikle doruğuna ulaşılır. Kış sporları merkezi. (L)

REVASİ çoğl. i. (ar. *rāsiye*'den *revāsī*). *Esk.* Büyük dağlar. (M)

REVATİB çoğl. i. (ar. *rātibe*'den *revātib*). *Esk.* Görevler. || Maaşlar. (M)

REVAYİH çoğl. i. (ar. *rāyiḥa*'dan *revāyiḥ*). *Esk.* Güzel kokular: *Elvan ü revayih / Kut-i hevesindir* (Tevfik Fikret). [M]

REVDA, S.S.C.B.'de şehir, Ural dağlarında, Sverdlovsk'un batısında; 55 000 nüf. Bakır arıtma merkezi. (L)

REVEİL (Oscar Pierre) fransız eczacısı (Villeneuve-de - Marsan, Landes 1821-Chaville 1865). 1853'ten 1859'a kadar Paris Eczacılık yüksekokulunda, daha sonra Tıp fakültesinde toksikoloji okuttu. Eserleri: *Flore Médicinale Usuelle du XIXe Siècle* (XIX. yy.ın Faydalı Tıbbî Bitkilerinin Florası) [6 cilt], *Traité de l'Art de Formuler* (İlâç Hazırlama Sanatı Elkitabı) [1859], *Formulaire Raisonné des Médications Nouvelles* (Yeni Tedavilere Uygun Formüller). [L]

REVELL (Viljo), finlandiyalı mimar (Vaasa 1910-Helsinki 1954). Alvar Aalto'nun asistanı oldu (1935), Finlandiya Standartlaştırma komitesini yönetti. Milletlerarası üslûbu uyguladı ve inşaat mesleklerinin sanayileşmesini savundu. Hangö'de yaptığı dokuma fabrikası (1955) ünlüdür. 1958'de Toronto hükûmet konağı için açılan proje yarışmasını kazandı ve inşaatı 1965'te tamamladı. (L)

REVENDE sıf. (fars. *reften,* gitmek'ten *revende*). *Esk.* Giden, yürüyen. || *Âyende vü revende,* giden ve gelen.

◆ **Revendegân** çoğl. i. *Esk.* Yürüyenler, gidenler. || *Revendegân-ı âlem,* gezginler. Yedi gezegen. (M)

REVENDÜK i. Bir çeşit kalın pamuklu bez. (M)

REVENTLOW (Ernest, kont) alman siyaset yazarı (Husum, Halstein 1869-Tegernsee, Bavyera Münih'i 1943). Alman deniz kuvvetlerinde subaydı; 1900'de ordudan ayrıldı ve milliyetçi yazılar yayımlamağa başladı. Birinci Dünya savaşından sonra (1920) haftalık *Der Reichswart* dergisini çıkardı ve bu dergide Versailles antlaşmasına şiddetle cephe aldı. Nazi partisine girdi ve (1924'ten sonra) Reichstag'a seçildi. Naziler arasında, ırkçı düşünceleri sebebiyle nazi hareketinin başlıca öncülerinden biri sayıldı. (M)

REVERANS i. (fr. *révérence*). Selâm vermek için ya eğilerek veya dizleri kırarak yapılan hareket: *Güya alafranga reverans olmak üzere birer miktar eğilmekle beraber elleriyle dahi birer temenna eylediler ki* (Ahmed Midhat). || *Reverans yapmak,* eğilerek selâm vermek.

— Koreografi. Selâmlamak için yapılan, saray baleleri zamanından kalma dans hareketi.

— Tar. Bazı durumlarda hükümdarlara saygı gösterisi olarak yapılan hareket. (M)

REVERDİN (Auguste), isviçreli cerrah (Cenevre 1848-ay.y. 1908). Cenevre hastahanesi cerrahı ve sonra fakültede profesör oldu. Cerrahî patoloji üstüne araştırmalar yaptı ve birçok cerrahî âlet icat etti. J. L. Reverdin'in amelîyat iğnesini geliştirdi. (L)

REVERDİN (Jacques Louis), isviçreli cerrah (Cenevre 1842-ay.y. 1928). Paris'te okudu. 1870'te doktor oldu. Fransız-Alman savaşı sırasında Paris'teki İsviçre Seyyar hastahanesi cerrahî şefliğine, Cenevre Kanton hastahanesi cerrahlığına, sonra fakültede cerrahî hastalıkları ve cerrahî kliniği profesörlüğüne getirildi. Özellikle, kendi icadı olan deri nakli ameliyatları üstünde çalıştı. Bulduğu bir ameliyat iğnesi kendi adıyle anılır. (L)

REVERDY (Pierre), fransız şairi (Narbonne 1889-Solesmes 1960). 1910'da Paris'e gitti, Picasso, Braque, Matisse, Max Jacob ve Apollinaire ile tanıştı; Gerçeküstücülüğün kaynakları sayılan şiirler yazdı: *La Lucarne ovale* (Oval Çatı Penceresi) [1916], *les Ardoises du Toit* (Çatının Arduvazları) [1918], *la Guitare Endormie* (Uyuklayan Gitar) [1919], *Coeur de Chèvre* (Keçi Yüreği) [1922], *Les Epaves du Ciel* (Göğün Yıkıntıları) [1924]. Bu arada gönüllü olarak Birinci Dünya savaşına katıldı, çürüğe çıkarıldı ve kendi görüşüne yakın eğilimli yazarları ve eserleri biraraya toplamak amacıyle *Nord -Sud* dergisini kurdu. 1925'te Paris'in hareketli hayatından yorgun düştüğü için Solesmes manastırı yakınlarına çekildi, yalnızlığa gömüldü ve kendini ibadete verdi. Ama yine de, gerçeğin aldatıcı görüntülerinden daha gerçek olduğuna inandığı şiir dünyasının gerçeğini dile getirmek için durup dinlenmeden yazıyordu: *Ecumes de la Mer* (Deniz Köpükleri) [1926], *Flaques de Verre* (Cam Birikintileri) [1927], *Pierres Blanches* (Ak Taşlar) [1930], *Ferraille* (Hurda Demir) [1937], *Plein Verre* (Bardak Dolusu) [1940], *Plupart du Temps* (Çoğu Zaman) [1945], *le Chant des Mort* (Ölülerin Türküsü) [1948]. Anlaşılması güç olan sanatını da *Gant de Crin* (Kıl Eldiven) [1927] ve 1930-1936 yıllarıyle ilgili notlarını kapsayan *Livre de Mon Bord* (Seyir Defterim) adlı kitaplarında açıkladı. (L)

REVERE, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Boston'un kuzeydoğusunda, Massachusetts koyu kıyısında; 40 100 nüf. Yazlık yer ve sanayi merkezi. (L)

REVERMONT, Jüra'nın batı kenarı, Ain ile Seille arasında. Revermont, dar kalkerli yaylalardan ve küçük sıradağlardan meydana gelir; kuzeyden güneye yönelen sıradağların ortalama yükseltisi 500 m'dir; bazı yerlerde 800 m'yi bulur. (L)

REVGAN i. (fars. *revġan*). *Esk.* Yağ. || Parlak deri, rugan. || Üzeri yağ gibi parlak ve kaygan şey. || Hafif esen rüzgârın serinliği. || *Revgan-ı gül,* gül yağı. || *Revgan-ı sade,* sadeyağ. || *Revgan-ı zeyt,* zeytinyağı.

◆ **Revgandan** bls. i. *Esk.* Yağ çıkarılan yer, yağhane. || Yağ konulan yer. || Yağ kandili. (M)

REVGANİ i. (fars. *revġan,* yağ'dan *revġanî,* yağla yapılan). *Esk.* Revani tatlısı. (M)

REVH veya **REVHA** i. (ar. *revḥ* veya *revḥa*). *Esk.* Rahatlık. || Sevinç, gönül ferahlığı: *Sen daima dine melce ve müminin revh ve ihvanına muin olagelmişsindir* (Cevdet Paşa). || Rahmet. || Hafif esen meltemin verdiği canlılık. || *Revh ü reyhan,* rahatlık ve rızk: *Neylesin böyle rind-i hoşmeşreb / Hodnümalara revh ü reyhan?* (Muallim Naci). || *Revh-i ruh,* can rahatlığı. || *Revhullah,* Tanrı rahmeti. (M)

REVHANİ sıf. (ar. *rūḥ* ve *revḥ*'den *revḥānī*). *Esk.* Gönüle ferahlık veren, iç açıcı, güzel (yer).

◆ **Revhaniyet** i. *Esk.* Güzel görünüşlülük, iç açıcılık: *O türlü yaşayışta ne revhaniyet bulunsun?* (Namık Kemal). [M]

REVİCZKY (Gyula), macar yazarı (Vitkocz 1855-Budapeşte 1889). Alman filozofu Schopenhauer'ın karamsar görünüşünün izlerini taşıyan *Ifjusagom* (Gençliğim), *Magany* (Yalnızlık) adlı iki kitap ve *Apai Örökseg* (Baba Mirası) [1884] adlı bir roman yayımladı. Daha sonra gazetecilik yaptı. (L)

REVİL i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Temel maddesi bütiral polivinil veya formal polivinil olan döküm maddesi. (L)

REVİLLAGİGEDO, Büyük Okyanus'ta takımadalar, Corrientes burnunun 550 km kadar açığında; Colima eyaletine (Meksika) bağlıdır. Takımadalar volkanik asıllı dört adadan (Socorro, San Benedicto Roca Partida ve Clarion) meydana gelir; hepsi ıssızdır. Guano. (L)

REVİN, Fransa'da Ardennes idare bölge-

Foto. Arlaud, X (LAROUSSE)

sinde (Mézières idare çevresi) komün, Meuse'ün gömülmüş bir menderesi kıyısında, Fumay'ın güneyinde; 11 260 nüf. XVII. yy.-dan kalma kilise. Metalürji; dökümhaneler; oluklu saç fabrikası. (L)

REVİR i. (alm. *Revier*, sınırlı bölge, hasta koğuşu'ndan). Okul, kışla v.b. yerlerde hastalar için ayrılmış bölüm: *Şimdi revirdesiniz. Tamam! Artık yüreğim rahat* (Kemal Tahir). *Baygınlık geçiren öğrenciyi revire kaldırdılar.*

— Ask. Herhangi bir birlik doktorunun hastahaneye göndermeyi gerekli bulmadığı hafif hastalarla, ayakta tedavisi mümkün olan erbaş ve erlerin bakım ve tedavileri için her kışla veya garnizonda bulunan sağlık bakım ve tedavi yerine verilen ad. (Buradaki sağlık araç ve gereçlerinin korunması, hastaların bakımı ve hastahane sistemlerinin uygulanması, alay veya birlik baştabibi tarafından yürütülür. Bu amaçla revirlerde birliğin sıhhiye assubayı, erbaş ve erleri de görevlendirilir.) [M]

REVİŞ i. (fars. *reften*'den *reviş*). *Esk.* Yürüyüş, geçiş: *Bu naz ü reviş sende ki var, taze nihalim / Bilsem ya nasıl serv-i hıraman olacaksın* (Ziya Paşa). *Gülüp geçen şu müzehher kadınların, insan / Revişlerinde sezer bir şemim-i istihkar* (Tevfik Fikret). || *Mec.* Gidiş, tarz, usul, tutum: *Lâkırdının revişini böylece değiştirdikten sonra, işi adamakıllı alaya vurduk* (B. Felek). *Meselâ «hak, adalet» gibi tabirler uydurmuşlar, yaşayışın revişindeki âhengi bozmaya kalkmışlardır* (Ömer Seyfeddin). *Gamlı gözlerinde, hiçbir debdebenin, hiçbir saadetin daimî olmadığını sezen, hayatın şekilden şekle giren revişinden ürkmüşlerin bakışı vardı* (H. E. Adıvar). || Oluş, geçiş. (M)

REVİUS (Jacobus), hollanda dilinde **Reefsen**, hollandalı bilgin (Deventer 1586-Leiden 1658). Protestanlıkla ilgili ilâhiyat incelemelerinden ve tarih kitaplarından başka (*Historiae Urbis Deventriensis Libri Sex* [Deventer Şehri Tarihi Altıncı Kitap], 1651) Descartes'çılığı tenkit eden eserler de yazdı (*Statera Philosophiae Cartesianae* [Descartes Felsefesinin Değeri], 1650; *Cartesomania* [Descartes Hastalığı], 1654). [L]

REVİVİM, İsrail'de Necef çölünün kuzeyinde kibutz. 1943'te kuruldu ve çölün değerlendirilmesinde öncülük yaptı. (L)

REVİY i. (ar. *reviyy*). Ed. *Esk.* Kafiye olan kelimenin son harfi. || *Reviyy-i mutlak*, isim olan kelimelere dayanan reviy. || *Reviyy-i müfid*, sıfat ve fiil olan kelimelere dayanan reviy.

— ANSİKL. Ed. Şiirde redifler *reviy*'den sonra başlar. Birbirine uygun gelmesi, aynı ses uyumunu vermesi gereken harfler reviy'e göre düzenlenir. *Şahin gibi yükseğinde uçarken / Keklik gibi engininden geçerken* beytinin mısralarındaki son harfler olan *n*, reviydir. Reviyden önce gelen ve her iki mısrada aynı olan *e* harfine *kayıt* adı verilir. Bu *e* harflerine göre düzenlenen kafiyeye *mukayyet* denir. Yukarıdaki beytin kafiyeleri mukayyet kafiyedir. *Harfi reviy*'den sonra tekrarlanan harflere «redif» denir. Redifli beyitler, *müreddef* diye anılır. (M)

REVİYET i. (ar. *reviyyet*). *Esk.* Etraflıca düşünme, bir işi iyice tartma. || *Bilâ-reviyet*, düşünmeksizin. (M)

REVİZYON i. (fr. *révision*). Yeniden gözden geçirme, inceleme, kontrol etme: *Bundan başka liberal nizamın içinde de totaliter gelişmeler vardı. Her şey, liberalizmin revizyonu zorunluğuna doğru gidiyordu* (Ş. S. Aydemir). *Böyle bir revizyon her zaman kendiliğinden olmakta, dedi* (S. F. Abasıyanık). [M]

REVİZYONİST i. ve sıf. Bir doktrinin yeniden gözden geçirilmesi taraftarı olan kimse veya yeniden gözden geçirmeye ilişkin olan: *Revizyonist düşünür. Revizyonist görüş.* (L)

REVİZYONİZM i. (fr. *révisionnisme*'den). Bir doktrinin ana temellerini tartışma konusu edenlerin tutumu. (L)

REVK i. (ar. *revk*). *Esk.* Perde. || Evin önü. || Boynuz. || Her şeyin, özellikle gençliğin başlangıcı. || Sıf. [Su ve şarap için] Saf, halis. (M)

REVNAK i. (ar. *revnak*). *Esk.* Güzellik, göz alıcılık, parlaklık: *Molyer'in dehasına revnak veren budala zevçlerin oynak, güzel karıları değil miydi?* (H. R. Gürpınar). *Bir zamanlar o kadar revnak bulan bu topraklarda şiirli hatıralar ayıracak ve ona haklı bir şükran borcu ödeyecek* (F. R. Atay). || Tazelik, gençlik: *Lisan-ı Osmanî'ye ehemmiyet verilerek edebiyat-ı Osmaniye revnak buldu ve söylenildiği gibi, fasihane ve beligane yazılır oldu* (Cevdet Paşa). || *Revnak-bahş*, güzellik, parlaklık veren, tazeliği arttıran. || *Revnak-dar*, parlak: *Çiçekler handesinden serpilen elvan-ı revnakdar* (Tevfik Fikret). || *Revnak-efza*, bir şeyin güzelliğini, parlaklığını arttıran. || *Revnak-ı bahar*, baharın güzelliği ve tazeliği. || *Revnak-ı cemal*, yüz güzelliği.

◆ **Revnaklı** sıf. *Esk.* Parlak, güzel, süslü: *Nice revnaklı şehirler görülür dünyada / Lâkin efsunlu güzellikleri sensin yaratan* (Yahya Kemal). *Çünkü tabiat bağışlarının en revnaklısı olan nazar, ilk bakışta vatan toprağına ilişir* (Namık Kemal). [M]

REVNAKNÜMA bls. i. (ar. *revnak* ve fars. *-nümâ*'dan *revnak-nümâ*). Mus. Türk musikisinde birleşik makam.

— ANSİKL. *Revnaknüma*, müstear ve ırak makamlarından meydana gelir. Seyri, genellikle inicidir. Müstear makamının bütün alanında dolaşıldıktan sonra durağından itibaren peste doğru aynı dizinin sesleriyle inilerek ırak perdesinde karar verilir. Arada geçici geçkiler yapılmasına engel yoktur. Güçlüleri birinci derecede müstearın güçlüsü olan segâh *si* koma bemol, ikinci derecede ırakın güçlüsü dügâh-*la* perdeleridir. Donanıma müstear makamının işaretleri olan *si* ve *mi* koma bemolü (♭) ile *fa* ve *do* bakıye diyezi (♯) işaretleri konulur. (M)

REVOİL. Bk. BENİ UNİF.

REVOLD (Axel) norveçli ressam (Alesund 1887), Paris'te H. Matisse ile birlikte okudu. Bergen borsa binasını, Hersleb okulunu ve Oslo üniversitesinin kütüphanesini fresklerle süsledi. (M)

REVOLVER i. (ing. *to revolve*, döndürmek > *revolver*'den fr. k.). Sil. Fişek haznesi, namlu gerisinde bulunan silindir (top) biçiminde bir parçadan meydana gelen tabanca: *Gerçek açığa çıkmadan beni susturmaya kalkarsanız konuşma sırası bu revolvere gelecek* (H. R. Gürpınar). *Sağ elinin şahadet parmağını dolu bir revolver sıkar gibi ayrı ayrı üzerimize çevirerek* (Ömer Seyfeddin). [*Eşanl.* ALTIPATLAR.] || *Revolver topu*,

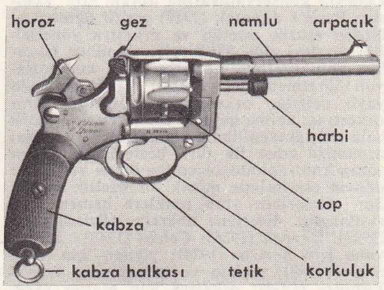

Hotchkiss'in yaptığı ve bir eksenin çevresinde dönen paralel beş namlulu bir demetten meydana geldiği için «döner top» (*revolving gun*) diye adlandırdığı top. (Üst kısma gelen namlularda sırayle ateşlenen mermiler, yivlerin farklı oluşu dolayısıyle beş ayrı noktada patlıyor ve böylece nişanlamada değişiklik yapmaksızın oldukça geniş bir alanı dövme imkânı sağlıyordu.) || Optik mikroskopların, optik eksene birbirinin ardı sıra değişik büyütme dereceli mercekler koymak imkânını sağlayan döner parçası.

— ANSİKL. Hangelet, 1630'da, o devirde kullanılan bir *revolver* silâh konusunda bilgi verir. Parisli silâhçı Lenormand da, 1815'te döner beş namlulu bir tabanca yaptı. Ama bu tabanca da, Amerikalı Colt'un yaptığı tek namlulu ve tek döner toplu ağızdan dolma silâhtan daha başarılı olmadı. 1860'ta, Desismes ve Lefaucheux adlarındaki fransız silâhçıları, haznesinin içinde altı bağımsız mermi bulunan sabit namlulu bir revolver yaptılar. Bu özellikler «revolver» diye adlandırılan silâhların temel niteliklerini meydana getirdi ve bu silâhların genellikle «tabanca»dan (piştov'dan) ayırt edilmesine yol açtı. Revolverde, tetiğin çekilmesi, horozun kalkmasına, toptaki mermilerden birinin namlu önüne gelmesine ve silâhın ateşlenmesine yetiyordu. 1873 ve 1892 modeli fransız nizamî revolverleri (ağırlık 0,8 kg) bu silâhların geliştirilmiş biçimiydi. Bu silâhlar, kurşun veya sertleştirilmiş kurşundan yapılmış, bakır gömlekli, 11 veya 8 mm'lik mermi atar (menzilleri 50 m kadardır). Bugün pek fazla yapılmayan revolverlerin yerini, şarjörleri daha çok sayıda mermi alan ve daha kısa aralıklarla atış yapmayı sağlayan otomatik tabancalar aldı. (L)

REVŞENİYE i. (*Revşen*'in adından ar. *Revşeniyye*). Afganistan'da bir tarikatın adı.

— ANSİKL. *Pîri Revşen* diye anılan Bayezid bin Abdullah tarafından kuruldu (XVI. yy. ortaları). Varlık birliği (vahdeti vücut) anlayışına dayanır. Evrende bulunan ve değişik türde görünen varlıkların gerçekte bir olduğu görüşünü savunur. Ayrılık görünüştedir, özde birlik vardır. *Revşeniye* tarikatının, öteki islâm tarikatlarına benzemeyen sekiz ana ilkesi vardır. Bu ilkelerin herbiri ayrı birer makam özelliği taşıyan niteliktedir. Bu ilkeler (makam): şeria (şeriat), tarika (tarikat), hakika (hakikat), marife (marifet), kurbe (yakınlık), vusla (kavuşma), vahde (vahdet-birlik), sükûne (sükûnet) adlarını alır. Revşeniye inançlarına göre Tanrı yaratıkların (mahlûkat) hiç birine kötülük etmez. Tanrı bir iyilik (hayr) kaynağıdır. Revşeniyenin bu görüşü, kaynağını ahlâka dayandırır. Ona göre, insan için en doğru ahlâk yolu iyiliktir. Başlangıçta ana ilke olarak iyiliği savunan bu tarikat, zamanla birtakım değişikliklere uğradı; zararlı olanların öldürülmesi gereği temel inançları arasına girdi: kendi benliği hakkında kesin bilgisi olmayanlar ehlî hayvana, kötü insanlar da vahşî hayvana benzedikleriden öldürülmelidir; kıble tanımak, abdest almak gereksizdir; varlık özde, bir olduğundan her taraf kıbledir; insan olmanın birinci ilkesi öz bakımından her zaman temizliği gerektirdiğinden insan için arınma amacıyle abdest almak gereksizdir v.b. Bu inançlarından dolayı sünnîler, Revşeniye mensuplarını müslüman saymadılar. (M)

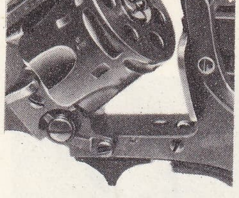

revolver topu

Revue des Deux Mondes (LA), 1 ağustos 1828'de Mauroy ve Ségur-Dupeyron tarafından kurulan süreli yayın organı. 1830'da *Journal des Voyages* ile birleşti; 1831'de François Buloz derginin başyazarlığına getirildi. A. Dumas, Balzac, Vigny, Sainte-Beuve v.b. bu yayın organında çalıştılar. İki ayda bir çıkan dergide edebiyat ağır basıyordu, ama 1832'den itibaren siyasete, iktisada, güzel sanatlara v.b. de yer verilmeğe başlandı; İkinci imparatorluk devrinde, bir muhalefet merkezi haline gelen dergi, Thiers'i destekleyen Buloz'un ölümünden (1877) sonra oğlu Ch. Buloz, ardından F. Brunetière, F. Charmes, R. Doumic, A. Chaumeix tarafından yönetildi. XIX. yy. sonunda, Brunetière'in etkisiyle katolik taraftarı bir yayın organı oldu. 1940-1944 Arasında dergi Royat'da yayımlandı. Fransa'nın alman işgalinden kurtulmasından sonra yeniden aynı adla çıkartılamadı. Derginin yeni adı *La Revue, Littérature, Histoire, Arts, Sciences, des Deux Mondes* oldu. Ama tarihi, fransız hayatıyle sıkı sıkıya bağlı olan ve yüz yaşını aşmış bulunan bu dergide görünüş ve düşünce açısından hiç bir şey değişmemişti. Temmuz 1956'da *Hommes et Mondes* dergisiyle birleşti ve günlük büyük meselelere ayrılan özel sayılar yayımladı. (L)

REVÜ i. (fr. *revue*'den). Zengin mizansenli dans ve oyunların yer aldığı müzikhol gösterisi: *Revüde rolü bulunan sanatçılardan ünlü bir dansöz.* || Bu çeşit gösteriler yapan sanatçıların meydana getirdiği topluluk: *Pek ünlü bir fransız revüsü İstanbul'da temsiller verecek.*

— ANSİKL. Türkiye'de, *revü* türünde ilk sahne eserleri Burhaneddin Tepsi ve Reşad Rıdvan yönetimindeki topluluklar tarafından Beyoğlu'ndaki *Odeon* tiyatrosunda oynandı (eylül 1910). *Nasreddin Hoca, Ağamız Eğleniyor, La Gran Via* adındaki

Foto. LAROUSSE

Ahmed Reşid REY

Cemal Reşit REY

Ekrem Reşit REY

reyhânî üslûpla yazılmış besmele

bu oyunlar birer revü niteliğindeydi. Bundan sonra uzun süre operet* türündeki oyunlar revaç buldu. Uzun yıllar sonra kadrosunda Toto Karaca, Nuriye İnce, Sıtkı Akçatepe, Rauf Ulukut v.d. sanatçılar bulunan *Atilla revüsü* Kristal ve Maksim gazinolarında oyunlar verdi (1944-1946). Revünün yöneticisi Mehmet Kaptan'dı. Türkiye'de son yıllarda bu nitelikte oyun sahneye konulmamaktadır. (M)

REVZEN veya **REVZENE** i. (fars. *revzen* ve *revzene*). *Esk.* Pencere: *Revzenleri mai tülle mestur / Bir köşk idi âşiyan-ı aşkım* (Tevfik Fikret). *Gülistane açılır revzenesi* (Muallim Naci). || *Revzen-i mahlû*, indirilmiş pencere.

—Süs. santl. *Esk. Revzeni menkuş.* Osmanlılarda renkli cam parçalarıyle yapılan ev veya cami penceresi. (Bu tür pencerelerde renkli cam parçaları süs aracı olarak kullanılır ve alçıyle birbirine tutturulurdu.) [M]

REVZENÇE i. (fars. *revzen* ve *-çe* küçültme ekinden *revzençe*). *Esk.* Küçük pencere: *Sarmaşıkları arasında câbecâ açılmış aralıklardan bir revzençe-i zümürrüd buldu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

REVZENE i. Bk. REVZEN.

REXROTH (Kenneth), amerikalı yazar (South Bend, İndiana 1905), San Francisco Şiir merkezinin kurucularından japon ve yunan şairlerinden tercümeler yaptı ve Kızılderililerin edebiyatıyle ilgilendi. Şiirlerinde ve denemelerinde çağdaş hümanizmi tanımlamağa çalıştı. (*The Phoenix and the Tortoise* [Anka Kuşu ve Tosbağa], 1944; *The Dragon and the Unicorn* [Ejderha ve Tekboynuzlu At], 1952; *Essays* [Denemeler], 1962; *The Collected Shorter Poems* [Kısa Şiirler Derlemesi], 1967). [L]

REY i. (ar. *re'y*). Oy: *Bütün bu namzetler dışarda halka lâf ederken, salonun içindeki ikinci seçmenler dışarda söylenenlerden bîhaber rey veriyorlar* (B. Felek). *Fakat rey kutularına yaklaşan zenci sopalarla kovulur* (F. R. Atay). || Fikir, düşünce, görüş: *Rey-i âcizaneme emniyet ve itimat buyuracak mısınız?* (Ziya Paşa). *Sübhanallah. Hasta olan ölmez mi? Beyim siz reyinizi söylemeğe bakınız. Ben vatanım için hasta iken de ölürüm, sağken de ölürüm* (Namık Kemal). || — *Esk. Rey etmek*, öne sürmek: *Beni Mustalik üzerine asker gönderip vurulmalarını rey etti* (Cevdet Paşa). || *Rey-el-ayn*, kendi gözüyle görerek. || *Rey-i amm*, genel oy. || *Rey-i hod*, kendi fikri, kendi reyi. || *Rey-i salim*, doğru düşünce.

— ÇEŞ. DEY. *Rey vermek*, bir konuda oyunu kullanmak, fikrini söylemek. || *Reye koymak*, yapılacak bir iş için herkesin fikrini sormak: *Encümenlere gitmeden, derhal müzakeresini reye koydu ve kabul edildiğini beyan etti* (Atatürk). || *Reyini almak*, birine baş vurarak onun görüş ve düşüncesini öğrenmek.

— Huk. Bk. OY. (M)

REY (lat. *Rages*, farsça *Ragây*), İran'da arkeolojik yer, Sus yakınında; burada yapılan kazılarda proto-iran üslûbunda güzel bir boyalı seramik (V. bin yıl) bulundu. (L)

REY (persce *Ragâ*, yun. *Rageia*, lat. *Rages*), Kuzey İran'da Eskiçağ şehri. Bugünkü kalıntıları Tahran'ın 8 km güneydoğusunda, Elbruz dağının ovaya inen bir çıkıntısı üstündeki düzlüktedir. Media'nın eyalet merkezlerinden biriydi. Dara üzerine yürüyen İskender tarafından zaptedildi. İskender'in generallerinden Seleukos şehri imar ettirerek *Europos* adını verdi. Parthlar devrinde *Arsakia* adını aldı. Müslüman Araplarrın eline geçti. Abbasîler devrinde ticaret ve sanayi bakımından büyük önem kazandı. X. yy. başlarında Büveyhîler Rey'e yerleşti. 1042'de Büyük Selçuklular şehri ele geçirerek başkent yaptı. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey 1063'te bu şehirde öldü. XII. yy. sonlarında şehre Harizmliler hâkim oldu. Moğol istilâsında Rey halkı kılıçtan geçirildi (1220). Bundan sonra şehir bir türlü kalkınamadı. 1384'te Timur'un istilâsı sırasında Rey artık meskûn değildi. XIX. yy. başlarında J. Morier, Ker Porter ve W. Ouseley buraya geziler tertiplediler. Sonradan yapılan kazılarda hisarların izleri büsbütün ortadan kalktı ve yerleşme tabakaları birbirine karıştı; antikacılar taşınabilir kalıntıları avrupa ve amerika pazarlarına aktardı. İlmî kazılara 1935 yılından itibaren amerika üniversiteleri (Boston ve Philadelphia) tarafından girişildi; dikkat çekici çiniler ve yapı kalıntıları ortaya çıkarıldı. Başlıca kalıntılar arasında Selçuklular tarafından yaptırıldığı söylenen iki kule ile birkaç türbe vardır Bunlardan birinin Tuğrul Şah türbesi olduğu ileri sürülmektedir. (M)

REY (Abel), fransız filozofu (Chalon-sur-Saône 1873-Paris 1940). Dijon edebiyat fakültesinde ve 1919'dan sonra Sorbonne'da profesörlük yaptı. Eserleri: *Leçons de Psychologie et de Philosophie* (Psikoloji ve Felsefe Dersleri) [1903], *Leçons de Morale et de Sociologie* (Ahlâk ve Sosyoloji Dersleri) [1905]; *La Théorie de la Physique chez les Physiciens Contemporains* (Çağdaş Fizikçilerde Fizik Teorisi) [1907]; *L'Energétique et le Mécanisme au Point de Vue de la Theorie de la Connaissance* (Bilgi Teorisi Açısından Enerjetik ve Mekanizma) [1907]; *La Retour Éternel et la Philosophie de la Physique* (Ebedî Dönüş ve Fizik Felsefesi) [1925]; *La Science Oirentale Avant les Grecs* (Yunanlılardan önce Doğu Bilimi) [1929]. Bu sonuncu eser bilim ve düşünce tarihi serisinin ilk cildiydi. A. Rey'e göre, ilmî düşünce, insanlığın her çağa özgü kavramların tarih boyunca süregelmesinden yararlanacak gerçeği mümkün olduğu kadar aslına uygun olarak kendine maletme çabasıdır. Bilim, doğanın ve aklın ortak eseridir; akıl, tabiatı örnek alarak yavaş yavaş gelişir ve böylece tabiatı daha derinden kavrama imkânını bulur. (L)

REY (Ahmed Reşid), türk şairi (Çankırı 1870-İstanbul 1956). Ekrem Reşit Rey ve Cemal Reşit Rey'in babası. İstanbul Mülkiye mektebini bitirdi (1888). Saray mabeyn kâtibi oldu (1890). Kudüs mutasarrıflığına (1906), sonra Halep valiliğine (1908) ve Dahiliye nazırlığına getirildi (1912). Sevr antlaşmasına karşı çıktığından görevinden ayrıldı. Bir süre Galatasaray sultanîsinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Latin ve fransız şairlerinden çevirileri vardır. Edebiyat hayatında H. NAZIM takma adını kullanırdı. Eseri: *Nazariyat-ı Edebiye* (Edebiyat Nazariyeleri) [1912]. (M)

REY (Cemal Reşit), türk bestecisi (Kudüs 1904). Küçük yaşta müzik öğrenimine başladı. İlk bestesini 8 yaşındayken yaptı (1912). Paris'e giderek Marguerite Long'un öğrencisi oldu (1913). Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine İsviçre'ye yerleşti (1914). Lise öğreniminin yanı sıra beş yıl Cenevre konservatuvarına devam etti. Yeniden Paris'e dönerek (1919) çeşitli öğretmenlerden müzik estetiği ve orkestra yöneticiliği dersleri aldı. Türkiye'ye dönünce İstanbul konservatuvarına piyano ve kompozisyon öğretmeni oldu (1923). Kendi kurduğu yaylı çalgılar orkestrasını bugünkü Şehir orkestrası haline getirdi. İlk eserlerinde türk halk müziğinden ilham aldı. Halk türkülerini armonize eden ilk türk bestecisidir. Daha sonra kontrapunto sistemine önem verdi. Bu dönem eserlerinde mistik bir özellik sezilir. Son eserlerinde yerli renklere hemen hiç rastlanmaz. Eserleri: operalar (*Sultan Cem* [1923]; *Zeybek* [1926]; *Çelebi* [1943]); iki piyano için *Sonate* (1924); piyano için *Fantaisie* (1948); piyano ve keman için *Scènes Turques* (1928); orkestra için eserler (*Scènes Turques* [1928]; *Karagöz* [1931]; *Sırdaş* [1935]; *Fatih* [1935]); bir *Keman Konçertosu* (1939): bir *Piyano Konçertosu* (1948); oda müziği (*Piyanolu Dörtlü* [1939]); piyano ve ses için 12 *Chants d'Anatolies* (1926); *Anadolu Halk Türküleri* (1926). Ayrıca kardeşi Ekrem Reşit Rey'in yazdığı bazı operetleri de (*Lüküs Hayat, Deli Dolu, Hava-Cıva* v.d.) besteledi. (M)

REY (Ekrem Reşit), türk tiyatro yazarı (İstanbul 1900-ay.y. 1959). Ahmed Reşit Rey'in oğlu. İlköğrenimini kardeşi kompozitör Cemal Reşit Rey ile birlikte babasının görevli bulunduğu çeşitli avrupa şehirlerinde özel olarak yaptı. Galatasaray lisesi, Paris Buffon lisesi, Cenevre üniversitesinde okudu. Cenevre Güzel Sanatlar akademisini birincilikle bitirdi (1919). Ankara (1938-1940) ve İstanbul radyolarında temsil kolu şefi (1950-1955). İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi ve Teknik üniversitede öğretim görevlisi olarak fransızca dersi verdi. Yazdığı operet ve revülerle ün kazandı. Ayrıca komediler, çocuk oyunları ve radyo piyesleri yazdı. Çeşitli gazetelerde yazı ve tenkitleri yayımlandı. Başlıca eserleri: *Üç Saat* (1932); *Lüküs Hayat* (1933); *Deli Dolu* (1934); *Saz-Caz* (1935); *Maskara* (1936); *Hava - Cıva* (1941); *Alabanda* (1942); *Aldırma* (1943). [M]

REY (Emilio), italyan rehberi (La Saxe, Courmayeur yakınları 1846-Mont Blanc kütlesi 1896). Mont Blanc kütlesine sayısız sefer yaptı ve birçok dağa tırmanarak (Noire de Pevterey tepesi, 1877; Blanche de Peuterey tepesi, 1885; Peuterey yamacından Mont Blanc'a, 1893) ün kazandı. Geant tepesinden inerken kazaya uğradı ve öldü. (L)

REY (Guido), italyan dağcısı ve yazarı (Torino 1861-ay.y. 1935), XX. yy.ın ilk yarısında dünyaca ün kazanan dağcılardan. Birçok dağa tırmandı ve Cervino yamacında birçok keşif yaptı. *Il Monte Cervino* (Cervino Tepesi) ve *Alpinismo Acrobatico* (Akrobatik Dağcılık) adlı eserleri dağcılık edebiyatının klasiklerindendir. (L)

REY (Jean), fransız kimyacısı ve hekimi (Le Bugue 1583'e doğr.-öl. 1645). Kalay ile kurşunun yüksek ısıda bir ağırlık artışına uğradığını gördü ve bunun hava etkisinden ileri geldiğini ileri sürdü (1630). Bu tepkileri göz önüne alarak, Lavoisier'den önce maddenin korunumu ilkesini ortaya koydu. Ayrıca havanın ağırlığı olduğunu da ispat etti. (L)

REY (Jean), fransız mühendisi ve sanayicisi (Ouchy, İsviçre 1861 - Paris 1935). Millî savunma için birçok cihaz ve donanım tasarladı; bunları gerçekleştirdi ve geliştirdi. Projektörlerin uzaktan elektrikle kumandasını (1889) sağladı. Gemi dümenlerinin, denizaltıların dalış ve seyir dümenlerinin yönünü belirleyen; savaş gemilerindeki taretlerin hedefe yöneltilmesini ve atış sırasında hedeften ayrılmamasını sağlayan elektrikle kumanda sistemini gerçekleştirdi. Aynı zamanda 1 200 m'ye kadar (1912) denizaltı mayınlarını yerleştirme tekniğini geliştirdi. Blondel ile birlikte kıyı fenerlerinin kesikli ışıkları üzerinde teorik incelemeler yaptı ve ışık kaynağından en büyük verimin elde edilmesini sağladı. Gemilere buhar türbünlerini ilk olarak koyan da Rey'dir. (L)

REY (Jean), belçikalı siyasetçi ve hukukçu (Liège 1902). 1926'dan itibaren Liège yargıtayında avukatlık yaptı. 1939, 1946 ve 1958 de, Liège'i meclis'te temsil etti. Liberal Wallon antantının kurucu üyeleri arasında yer aldı. Birleşmiş Milletler teşkilâtında (1948) ve Avrupa konseyinde delege (1949-1953) oldu. Eyskens kabinesinde (1949-1950) imar bakanlığı yaptı, sonra ekonomi bakanı oldu (1954-1958). 1958'den itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğu komisyonu üyesidir. 5 Haziran 1967'de Brüksel'de toplanan Ortak pazar (A.E.O.) bakanlar kurulu tarafından A.E.O., A.K.Ç.B. (Avrupa Kömür Çelik birliği) ve Euratom'un yeni Birleşik komisyonu başkanlığına tayin edildi. 1 Temmuzda göreve başladı. (L)

REY (Jean-Baptiste), fransız orkestra şefi ve bestecisi (Lauzerte 1734-Paris 1810). Auch katedralinde kapella yöneticiliği yaptıktan sonra Toulouse, Montpellier, Nantes v.b. tiyatro orkestralarını yönetti, sonra Paris'e gitti. Önce Francoeur'ün yardımcısı olarak çalıştı, sonra 1781-1810 arasında tek başına Paris Opera orkestrasını yönetti; 1782'de Louis XVI'nın özel orkestrasının başına geçti, 1794'te Paris konservatuvarında armoni öğretmenliğine getirildi. 1804'te Napolyon I'in kapella yöneticisi oldu, birçok opera besteledi. (L)

REY (Robert), fransız yöneticisi ve sanat yazarı (Oran 1888-Paris 1964). Güzel Sanatlar genel müfettişi (1936) oldu, eyalet müzelerini yeniden düzenlemekle görevlendirildi (1940). Güzel Sanatlar yüksekokulunda Sanat Tarihi kürsüsüne getirildi (1949). Başlıca eserleri: *Paul Gauguin* (1922), *La Peinture Moderne* (Modern Resim) [1942]; *Contre l'Art Abstrait* (Soyut Sanata Karşı) [1957]. (L)

REYAHİN çoğl. i. (ar. *reyhân*'dan *reyâhîn*). *Esk.* Fesleğenler: *Müzeyyen oldu reyahin bezendi bağ-ı çemen / Meğer ki bağa haber geldi yârdan bu gece* (Ahmedî). [M]

REYAN i. Bk. REYEAN.

REYB i. (ar. *reyb*). *Esk.* Şüphe. || Şüpheli

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Pierre REYMOND: mine işli tabak «Şubat Ayı», Louvre müzesi, Paris

olay. || *Reyb ü güman,* şüphe ve zan. || *Reyb-ül-menun* (veya *reyb-i menun*), dünya olayları, olaylar: *Beni avare kıldı reyb-i menun* (Muallim Naci). || *Bilâ-reyb,* şüphesiz. (M)

REYBÎ sıf. (ar. *reyb,* şüphe'den *reybî*). Fels. *Esk.* Şüpheci: *Bu mektebe mensup olan ediplerle şairler ekseriyetle reybî bedbin, ümitsiz, hasta ruhlar suretinde tecelli etmişlerdir* (Ziya Gökalp). [M]

REYBİYUN çoğl. i. (ar. *reybî'*den *reybiyûn*). Fels. *Esk.* Şüpheciler. (M)

Reydaniye (veya **Ridaniye**) **savaşı,** Osmanlı devletiyle Memlûklar arasında Reydaniye'de yapılan savaş (22 aralık 1517). Selim I, Mercidabık savaşında Kansu Gavri kumandasındaki memlûk ordusunu yendikten sonra bütün Suriye'yi ele geçirdi. Osmanlı ordusu, Gazze'de Canberdi Gazalî kumandasındaki başka bir memlûk ordusunu yendi ve Sina çölünü geçti, Kahire önlerine geldi. Memlûklar yeni Sultan Tumanbay kumandasındaki orduyle osmanlı ordusunu Reydaniye'de karşıladılar. Memlûk cephesinin bir kanadı Nil nehrine, öteki kanadı da Mukaddem dağına dayanıyordu. Memlûk cephesi ayrıca toplarla tahkim edilmişti. Osmanlı ordusunun sağ kanadına Anadolu beylerbeyi Mustafa Paşa, sol kanadına Rumeli beylerbeyi Küçük Sinan Paşa kumanda ediyordu. Merkez kısmında Selim I ile sadrazam Hadım Sinan Paşa bulunuyordu. Osmanlı ordusunda kurulan savaş meclisinde, memlûk ordusuna cepheden saldırmak tehlikeli görüldü; bir kısım kuvvetlerle Mukaddem dağının dolaşılarak Memlûklara arkadan saldırılmasına karar verildi. Başında padişahın bulunduğu bir kısım süvari kuvveti Mukaddem dağını dolaşarak Memlûklara arkadan saldırdı. Memlûklar iki ateş arasında kalmakla birlikte şiddetle karşı koydular. Canberdi Gazalî kumandasındaki memlûk kuvvetleri osmanlı sağ kanadını bozdular; fakat, sadrazam Hadım Sinan Paşa onları püskürttü. Tumanbay kumandasındaki memlûk zırhlı süvarilerinin osmanlı karargâhına saldırmaları ve sadrazam Hadım Sinan Paşayı öldürmeleri de bir sonuç vermedi. Tumanbay başarıdan ümidini keserek kaçtı. Memlûk karargâhı bütün toplarla birlikte Osmanlıların eline geçti. (M)

REY DE ARTİEDA (Andrés), ispanyol yazarı (Valencia 1549-ay.y. 1613). Önce orduya girdi, İnebahtı savaşında yaralandıktan sonra astronomi ve matematikle ilgilenmeğe başladı. Lope de Vega'nın dostuydu. Çeşitli yazıların *Discursos, Epistolas y Epigramas de Artemidoro* (Artemidoro'nun Söylevleri, Mektupları ve Epigramları) [1605] adlı eserinde topladı. Birçok tiyatro eseri yazdı. Günümüze kadar gelen tek oyunu *Los Amantes* (Âşıklar) [1581] adlı manzum dramıdır. Bu eser Perez de Montalvan ve Hartzenbush'un meşhur ettiği *Los Amantes de Teruel* (Teruel Âşıkları) efsanesinin tiyatroya ilk uygulanışıdır. (LM)

REYE sıf. (fr. *rayé*). Çizgileri olan (kumaş). || Bu kumaştan yapılmış: *Reye pantolon.* (M)

REYE (Theodor), alman matematikçisi (Cuxhaven, Hamburg 1838-Würzburg 1919). Zürich'te (1864'ten sonra), Aachen (1870'ten sonra) Yüksek Teknik okulunda ve Strasbourg üniversitesinde (1872-1908) ders verdi. J. Steiner ve C.G. Standt ile aynı görüşleri paylaşan değerli bir geometri bilginidir. Dörtgen doğrular karmaşığı üstüne yaptığı buluşlar ve özellikle XIX. yy.ın en önemli ve klasik matematik kitaplarından biri olan *Geometrie der Lage* (Konum Geometrisi) [1866-1868] ile ün kazandı. (M)

REYEAN veya **REYAN** i. (ar. *rāᶜ,* artma'dan *reyeᶜān* veya *reyᶜān*). *Esk.* Bereket, artma. || İlk zaman, her şeyin evveli. || *Reyean-ı* (*reyan-ı*) *şebab,* gençliğin ilk dönemi. (M)

REYER (Eduard), alman jeoloğu ve taşbilimcisi (Salzburg 1849-Jean 1919). 1883'ten sonra Viyana üniversitesinde jeoloji dersleri verdi; sıradağların oluşumu üzerine bir «kayma» teorisi kurdu; İtalya'daki bazı yanardağ bölgelerinde (Euganei, Predazzo, Etna) volkan kayaları üzerine incelemeler yaptı. (M)

REYER (Louis Etienne Ernest REY, ERNEST — denir), fransız bestecisi ve tenkitçisi (Marsilya 1823-La Lavandou 1909). 1839'dan 1848'e kadar Cezayir'in Konstantin şehrinde defterdarlıkta çalıştı. Aumale dükünün Cezayir'e girişi şerefine bir missa besteledi (1847). Fransa'ya döndükten sonra daha sıkı bir müzik eğitimi gördü, Berlioz ve Wagner'in etkisinde kaldı. Dinî eserlerden başka, melodiler, piyano parçaları, sahne için eserler (*Maître Wolfram* [Wolfram Usta], 1854; *Sacountala* [Bale, 1858; *La Statue* [Heykel], 1861; *Erostrate* [1862]) ve ayrıca iki opera (*Sigurd* [1884], *Salammbô* [1890]) besteledi. Paris operasında kitaplık müdürü olarak çalışan Reyer, edebiyat tenkitçisi olarak da beğeniliyordu. Çeşitli dergilerde müzik yazıları yazdı ve makalelerinin bir kısmını *Notes de Musique* (Müzik Notları) başlığı altında topladı (1875). [L]

REYES (Alfonso), meksikalı yazar (Monterrey 1889-Mexico 1959). En ünlü eseri *Vision de Anahuac*'da (Anahuac'ın Hayali) eşsiz bir nesir yazarı olarak görünür. Denemeleri arasında *Cuestiones Estéticas* (Estetik Meseleleri), *Capitulos de Literatura Espanola* (İspanyol Edebiyatından Seçmeler) [1939-1945], *Discurso Por Virgilio* (Vergilius İçin Söylev) [1931] en önemlileridir. Bütün eserlerinde millî ruh ve aztek medeniyetinin kaynaklarına bir dönüş eğilimi vardır. XX. yy.da tüm Latin Amerika'nın ve ülkesinin fikrî yönelimi üstünde kesin etkisi olmuştur. Meksika'nın Paris ve Rio de Janeiro büyükelçiliğini yaptı. (L)

REYES (Huertas Antonio), ispanyol yazarı (doğ. Campanario 1887). *La Sangre de la Raza* (Kan Birliği) [1919] ve *La Cienaga* (1921) adlı iki romanı ve iki şiir kitabı (*Tristezas* [Kederler], 1908; *Nostalgias* [Sıla Özlemleri], 1910) vardır. (M)

REYES (Matias DE LOS), ispanyol tiyatrocusu (Madrid XVI. yy.ın ikinci yarısı-öl. 1640'tan sonra). *Para Algunos* (Bazıları İçin) [1640] adlı kitabında kendi hayatı ve yazıları üzerine bilgi verir. Altı komedi yazdı (1629). Bunlar arasında *Di Mentira y Sacaras Verdad* (Yalan ve Gerçeği Ortaya Çıkarmak Üstüne) ile *El Agravio Agradecido* (Şükranlı Hakaret) [Plautus'nun Amphytrion'unun kusursuz bir taklididir] sayılabilir. (M)

REYES AGUİLAR (Arturo), ispanyol yazarı (Malaga 1864-ay.y. 1913). Andalucia töreleri üzerine birçok roman yazdı. Bunların en tanınmışı *Sangre Torera*'dır (Torero Kanı) [1912]. (L)

REYES FİGUEROA (Salvador), şilili yazar (Copiapo 1899). 1920'de Santiago'ya yerleşti. 1930'a kadar şiirleriyle kendini tanıttı. Romanları: *Los Tripulantes de la Noche* (Gece Tayfası); XVIII. yüzyılda Şili sahillerindeki korsanların hayatını anlatan *Ruta de Sangre* (Kanlı Yol) [1935]; Şili limanının havasını dile getiren *Valparaiso, Puerta de Nostalgia* (Özlem Limanı Valparaiso) ve yazarın analiz gücünü gösteren *Monica Sanders* (1956). [L]

REYES PRİETO (Rafael), kolombiyalı general ve siyaset adamı (Santa Rosa de Viterbo, Boyaca 1849-Bogota 1921). Önce 1869-1884 arasında Cauca dağlarında ve Putumayo havzasında keşif gezileri yaptı. Daha sonra Cauca ve Panama'daki birçok isyanı bastırdı (1895) ve Kolombiya'nın Paris orta elçiliğine tayin edildi. 1903'te Panama'nın ayrılışı sırasında çok etkin bir rol oynadı. İçişleri bakanı oldu ve cumhurbaşkanlığına seçildi (1904-1909). [L]

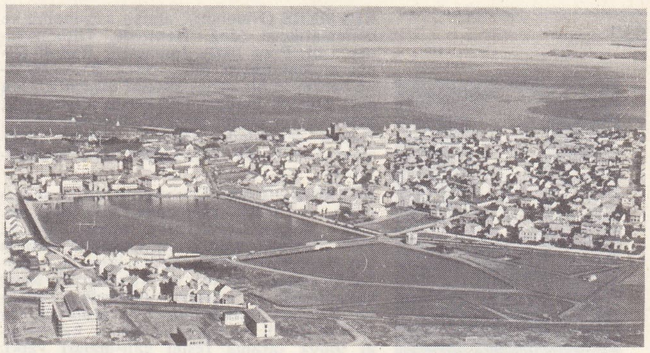

REYKJAVİK

REYGER (Arnold de), belçikalı hukukçu (Glabbeke 1559-öl. 1615'e doğr.). Almanya'da yaşadı ve birçok eserin yanı sıra geniş bir hukuk ansiklopedisi hazırladı: *Thesaurus Iuris* (Hukukun Hazineleri) [2 cilt, 1605-1616]. (M)

REYHAN i. (ar. *reyḥān*). *Esk.* Fesleğen. || Kadın adı. (M)

REYHANÎ sıf. (ar. *reyḥān*'dan *reyḥānî*). *Esk.* Fesleğene ait, fesleğenle ilgili: *Neydi gâhi o buy-i reyhanî* (Recaizade Ekrem). || Fesleğen gibi ince ince nakışları olan.

◆ **i.** Hat. Bir çeşit divanî yazı. (*Hattı reyhanî* de denir.)

— ANSİKL. Hat. *Reyhanî, muhakkak* adlı yazının küçüğüdür. Nesih büyüklüğünde veya sülüsle nesih arası bir boyda olan muhakkak yazı nesih türündendir. Bu yazıda harfler biraz uzunca yazılır ve sağdan sola doğru gittikçe incelir. Harflerin başlangıç ve ortaları kalın, kenarları ve uçları oldukça incedir. Muhakkaka benzeyen reyhanî yazısı X. ve XI. yy.dan XV. yy.a kadar Kur'an'ların yazılışında kullanıldı. XV. yy.dan sonra bu yazının yerini nesih yazısı aldı. Reyhanî, muhakkak gibi bazen besmele yazmakta da kullanıldı. Bu yüzden reyhanî ile yazılan besmelelere *reyhanî besmele* adı verilir. (M)

W.S. REYMONT

REYHANLI, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili) ilçe merkezi şehir; 20 511 nüf. (1970). Antakya'yı Halep'e bağlayan asfalt yolun kuzeyinde; yüksl. 100 m; çevresine düzgün yollarla bağlı olan Reyhanlı gittikçe gelişmektedir. —*Reyhanlı ilçesi,* 41 187 nüf. (1970); 592 km². Merkez ve Hamam bucakları; 34 köy. Pamuk ve çeltik ekimi. (M)

Paul REYNAUD

REYHER (Andreas), alman pedagoğu (Heinrichs, Suhl yakınları 1601-Gotha 1673). W. Ratk ve J.A. Komensky'in izinde yürüdü; Saksonya-Gotha dükü Dindar Ernst tarafından düklük okullarını düzenlemekle görevlendirildi. Eseri: *Schulmethodus* (Okul Metodu) [1642]. A.H. Francke, Halle'deki eğitim çalışmalarında bu kitaptan yararlandı. (M)

REYHER (Karl VON), prusyalı general (Gross Schönebeck 1786-Berlin 1857). Moltke'den sonra, 1848'den 1857'ye kadar genelkurmay başkanlığında bulundu. (L)

REYKJAVİK, İzlanda'nın başkenti, adanın güneydoğu kıyısında (Faxa körfezi); 75 000 nüf. İzlanda'nın en önemli limanı ve ticaret merkezi. Balık konserveciliği. (L)

REYLES (Carlos), uruguaylı romancı (Montevideo 1868-ay.y. 1938). Zola etkisinin ağır bastığı *Beba*'dan (1891) sonra, köy törelerini başarılı bir şekilde anlatan *Primitivo* (İlkel) [1896] adlı uzun bir hikâye yayımladı. 1900'de, Dostoyevski'ninkileri andıran ince ruh tahlilleri ile dolu olan en önemli romanı *La Raza de Cain*'i (Kabil'in Irkı) yazdı. Bunu arjantin köylüklerini anlatan roman *El Terruno* (Yer) [1918] ile Andalucia düşünce ve duygusunu en iyi tahlil eden kitaplardan biri olan *El Embrujo de Sevilla* (Sevilla'nın Büyülenmesi) [1921] izledi. Ayrıca *La Muerte del Cisme* (Kuğunun Ölümü) adlı bir eseri vardır. (L)

Foto. France-Presse, Holmes-Camera-Press, Polonya kütüphanesi (LAROUSSE)

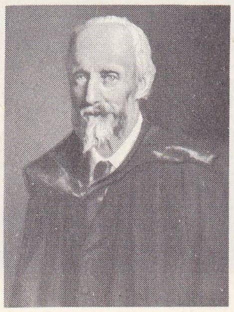

Osborne REYNOLDS

sir Joshua REYNOLDS
«Kadın Portresi»
Louvre müzesi, Paris

REYMERS (Nicolaus), alman astronomu ve matematikçisi (doğ. Henstede, Dithmarschen - öl. Prag 1600). İmparator Rudolf II'nin matematikçisi oldu. Tyge Brahe'ninkine benzeyen bir güneş sistemi düşündü. Ona göre Dünya, evrenin hareketsiz merkeziydi; gezegenlerin çekim merkezi olan Güneş ise, Dünya çevresinde dönerdi. Kepler, Reymers'in yolunda yürüdüğünü öne sürmüştür. (L)

REYMOND'LAR, Limousin'li mine sanatçıları. — PİERRE (Limoges 1513'e doğr.-öl. 1584'e doğr.), boyalı mine ustası. 1834 ile 1578 arasında yaptığı ve genellikle adının baş harflerini bir taç altına koyarak imzaladığı eserleri sayıca en kabarık ve sanat bakımından en başarılı olanlardır. Tabaklar üzerine Delaune'un *Les Mois*'sını da (Aylar) çizdi. — Oğlu MARTİAL, kahverengi tonda tarama resim çalışmaları yaptı. Figürleri çoğunlukla trajik bir ifade taşır. —JEAN ve JOSEPH, Martial'in oğullarıdır. Pierre Courteys'in üslûbunda çalıştılar; Joseph, dikkate değer çokrenkli mineler yaptı. (L)

REYMONT veya **REJMENT** (Wladyslaw Stanislaw), polonyalı romancı (Kobiele-Wielkie, Radom yakınları 1867-Varşova 1925). Çeşitli mesleklerde bulunduktan sonra, 1893'te hikâyeler ve gazete makaleleri yazmağa başladı. 1896'da *Komedjantka* (Komedyen Kadın) adlı bir romanı çıktı. Bunu, 1897'de *Fermenty* (Kaynayışlar), 1899'da *Ziemia Obiecana* (Vadedilen Toprak) ve *Lili* gibi eserler takip etti. Öbür eserleri: köy hayatını dile getiren şaheseri *Chlopi* (Köylüler) [dörtleme, 1903-1909], *Rok 1794* (1794 Yılı) [1916-1918], *Wampir* (Vampir) [1912], *Osadzena* (Mahkûm Kadın) [1923], *Bunt* (İsyan) [1924]. (1924 Nobel Edebiyat ödülü.) [L]

REYN i. (ar. *reyn*). *Esk.* Kir, pas. || *Mec.* İşlenen bir günahtan dolayı duyulan iç sıkıntısı. (M)

REYNAUD (Emile), fransız mucidi (Montreuil 1844-İvry 1918). Plateau'nun «fenakistiskop»» ile ilk denemelerini yaptığı hareket analizi metodunu geliştirerek, 1877'de oyuncak olarak büyük ilgi toplayan «praksinoskop»u icat etti. Bu buluşunu daha da geliştirerek 1888'de Theâtre Optique'i kurdu. Reynaud'nun *ışıklı pandomima*'ları delikli kısa filimlerdir. Reynaud, bu filimlerin üzerine renkli resimler yapmış ve bu bakımdan canlı resmin ilk yaratıcısı sayılmıştır. (L)

REYNAUD (Paul), fransız siyaset adamı (Barcelonette 1878-Neuilly 1966). Avukattı, 1919'da milletvekili seçildi. Maliye (1930, 1938-1940), Sömürgeler (1931-1932) ve Adalet (1932 ve 1938) bakanı oldu. Ülkenin malî durumunu düzeltti. 21 Mart 1940'ta başbakanlık ve dışişleri bakanlığına getirildi. İngilizleri, Ruhr tarafındaki İsveç demir madeni yolunu kesmeğe ikna etti. Bu tedbir, alman deniz kuvvetlerini büyük kayba uğratarak İngiltere'nin istilâsını engelledi. Bir süre için ayrıldığı dışişleri bakanlığına yeniden getirilince, aynı gün (5 haziran) general de Gaulle'ü yanına yardımcı olarak aldı. Savaşı devam ettirmek istediği, mütareke aleyhinde olduğu ve iki meclisin başkanları tarafından desteklendiği halde, bir mukavemet hükûmeti kuramadı; 16 haziranda iktidarı bırakmak zorunda kaldı; aynı gün, yerine mareşal Pétain geçti. Mareşalin emri ile gözaltına alındı (eylül 1940-1942); naziler tarafından Oranienburg'a, sonra İtter'e götürüldü (1942-1945). 1946-1962 Arasında Nord milletvekili seçildi ve Avrupa birliğini savundu. Avrupa konseyi ekonomik işler komisyonu delegesi (1948-1957) ve başkanı oldu (1949-1955).Başlıca eserleri: *Le Problème Militaire Français* (Fransız Askerlik Meselesi) [1937], *La France a Sauvé l'Europe* (Fransa Avrupa'yı Kurtardı) [1947], *Mémoires* (Hatıralar) [cilt I, 1960; cilt II, 1963]. (L)

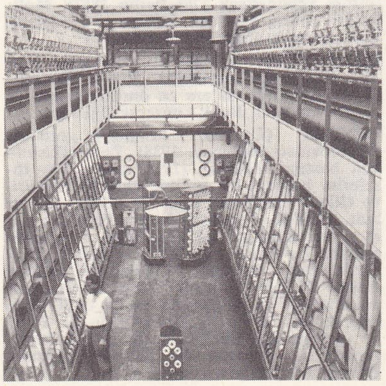

reyon

REYNEAU (Charles), fransız matematikçisi (Brissac, Anjou 1656-Paris 1728). Malebranche ile dost oldu ve aralarında Leibniz'in de bulunduğu yüzyılın en büyük bilginleriyle ilişki kurdu. Zamanının matematikle ilgili başlıca bilgilerini biraraya getiren iki inceleme kitabı vardır: *L'Analyse Démontrée* (İspatlı Analiz) [1708] ve *La Science du Calcul des Grandeurs en Général* (Genel Olarak Büyüklükler Hesabının Bilimi) [1714]. (L)

REYNİER (Jean-Louis Ebenezer, — kontu), fransız generali (Lozan 1771-Paris 1814). Askerî mühendisti. 1795'te general oldu. Mısır'da yararlık gösterdi. General Menou ile arası açıldı ve onun emriyle tutuklanınca Fransa'ya dönmek zorunda kaldı (mayıs 1801). Calabria ayaklanmasını bastırdı (1806) ve Napoli krallığında harbiye bakanı oldu (1808). İberik yarımadası, Rusya ve Almanya seferlerine katıldı. Leipzig'de esir düştü (1813), ancak şubat 1814'te Fransa'ya dönebildi. (L)

REYNOLD (Gonzague DE), fransızca yazan isviçreli yazar (Cressier, Fribourg 1880 - ay.y. 1970). Önce Bern üniversitesinde, daha sonra Fribourg üniversitesinde profesörlük yaptı. *Une Histoire Littéraire de la Suisse au XVIII. Siècle* (XVIII. yy. İsviçre Edebiyatı Tarihi) [1909-1912] ve *Cités et Pays Suisses* (İsviçre Şehirleri ve Yöreleri) [1914-1920] adlı kitapları ilgi uyandırdı. En önemli eseri 1941'de başladığı ve 1959'da yedi cildi yayımlanan *La Formation de l'Europe*'dur (Avrupa'nın Oluşması). Ayrıca, şiir kitapları (*Le Chant d'une Vie* [Bir Hayatın Türküsü], 1957); *Synthèse du XVII. Siècle*: *La France Classique et L'Europe Baroque* (XVII. yy. Sentezi: Klasik Fransa ve Barok Avrupa) [1962] gibi denemeler ve anı kitapları (*Mes Mémoires* [1960-1963]) yayımladı. (L)

REYNOLDS (Osborne), ingiliz mühendisi (Belfast 1842-Watchet, Somersetshire 1912). Bir makine atelyesinde çalıştı, sonra Cambridge'de okudu ve 1868'de Manchester Üniversitesinde yeni kurulan mühendislik kürsüsüne getirildi, 1905'e kadar bu görevde kaldı. Özellikle, hidrodinamik konusundaki araştırmaları ve pervaneyle itme sistemi (1873) üstüne yaptığı çalışmalarıyla tanındı. Koyu kıvamlı sıvıların ve akışkanların çeşitli akış rejimlerini inceledi. Bu konuda, bir kritik hızın varlığını ispatlayarak, akışkanlar mekaniğinde sık sık karşılaşılan ve *Reynolds sayısı* adıyle bilinen oranın önemini ispatladı. Ayrıca, su türbinlerini ve hidrolik freni geliştirdi; çok genleşmeli makinelerin diyagramlarını hazırladı. (L)

REYNOLDS (Samuel William), ingiliz gravürcüsü (Londra 1773 - Bayswater, Londra yakınları 1835). Çağının bellibaşlı ressamlarının tablolarından gravürler yaptı. Paris'e iki defa gitti ve fransız gravürcülerini etkiledi. (L)

REYNOLDS (sir Joshua), ingiliz ressamı (Plympton Earl, Devonshire 1723-Londra 1792). Tıp öğrenimini bırakarak 1741'de Hudson'un atelyesine girdi, 1743'te Plymouth'da yerleşti ve daha sonra Londra'da bir atelye açtı. 1749'da, sonradan lord olan kaptan Keppel ile Akdeniz'de bir geziye çıktı. İtalya'da, üç yıl Michelangelo'yu inceledi, sonra Londra'ya döndü. Devonshire dükü ve Keppel'in portreleri ile tanındı. Çok geçmeden kendisine yapılan siparişleri karşılamayacak duruma geldi ve birkaç yardımcı çalıştırmağa başladı, 1764'te, Johnson ile Literary Club'ı kurdu.

1779'da, Royal Academy'nin tavanını (1769'dan beri buranın başkanıydı) süsledi: *Bir Bulutun Üzerine Oturmuş Teori*. 1781'de, Hollanda'ya giderek Rubens'i inceledi. 1784 te Bayan Siddons'un alegorik bir portresini yaptı: *Trajedi İlham Perisi*. Aynı yıl kralın başressamı oldu. 1786'da çariçe Katerina için, *Beşikteki Herkül Yılanları Boğarken* tablosunu, sonra belediye meclisi üyesi Boydell'in *Shakespeare*'i için *Macbeth*'deki cadı kazanı sahnesini, *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nda Puck'u ve Beaufort kardinalinin ölümünü temsil eden üç tablo yaptı. Ayrıca manzaraları da vardır. Reynolds pek yerinde olarak «ingiliz resim okulunun kurucusu» sayılır. Tablolarında ışık ile gölgeyi, ton inceliğiyle renk zenginliğini zarif bir şekilde birleştirir.

Sanat konusundaki *Discourses*'tan (Konuşmalar) [1788-1806] başka Reynolds, alman ve flaman ressamların eserleri üzerine birtakım gözlemler de (*Renarks*) yazdı. Resimleri en çok Londra'da (National gallery, Wallace Collection), Berlin müzesinde, New York Metropolitan museum'da ve Louvre'dadır. (L)

Reynolds sayısı, $R = \frac{VL}{\nu}$ formülüyle belirtilen boyutsuz katsayı; bu formülde V ortalama akış hızı, $\nu = \frac{\mu}{\varrho}$ akışkanın kinematik ağdalık katsayısını (μ = dinamik ağdalık katsayısı; ϱ = özgül ağırlık), L de akışkan içine batırılmış cismin çizgisel bir karşılaştırma boyutunu gösterir.

Eylemsizlik kuvvetlerinin ağdalık kuvvetlerine oranını veren Reynolds sayısı, akışkanlar mekaniğinde, sınırları geometrik açıdan benzeşen serbest yüzeysiz akışların benzeşim şartlarını ortaya koyar. Bir akışı niteleyen boyutsuz katsayılar (meselâ bir cismin kaldırma veya direnç katsayısı) ancak akışkanın sıkışabilme katsayısı ihmal edilecek kadar küçük olduğu zaman Reynolds sayısına bağlıdır. (L)

REYNOSA, Kuzey Meksika'da (Tamaulipas eyaleti) şehir, rio Grande del Norte'nin sağ kıyısında; 34 100 nüf. Petrol rafinerisi ve işletmesi. (L)

REYNOSİA i. Amerika'da, özellikle Antiller'de yetişen küçük ağaç veya çalı. (A.B.D.'de yetişen *Reynosia septentrionalis*'in ticarî bir değeri yoktur. Hünnapgillerden.) [L]

REYON i. (fr. *rayon*). Bir mağazanın belli bir çeşit eşya satışına ayrılan bölümü: *Eşarp reyonu*. (M)

REYON i. (fr. *rayonne*). Tekst. Viskozdan yapılan sürekli dokuma ipliklerine verilen ad. («Reyon» terimi, tabiî ipek ile sunî ipek arasında bir karışıklığa yol açmamak için, ilk defa 1924 yılında A.B.D.'de «sunî ipek» teriminin yerine kullanıldı.) Bk. DOKUMA. *Sunî dokumalar.*

— ANSİKL. Tekst. *Reyon* üretimi, İkinci Dünya savaşı sırasında ve savaştan sonraki yıllarda büyük ölçüde arttı. Bugün üretim bir milyon tonu geçmektedir. Ayrıca, kimya sanayiine bağlı olan reyon fabrikaları eskiden yalnız Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da toplanmışken zamanla dünyanın her yanına yayılmağa başladı. Bununla birlikte, üretimin büyük kısmını yine de büyük sermayelere, ucuz enerjiye ve bol el emeğine sahip olan sanayileşmiş ülkeler sağlar. Başlangıçta sanayiini avrupa sermayesi ve tekniğiyle geliştiren A.B.D., bugün tek başına dünya üretiminin üçte birini elinde tutar. Japonya 110 000 tonla ikinci sırayı alır; bu ülkeleri 50 000 tonu aşan üretimleriyle Rusya, İngiltere, İtalya, Batı Almanya ve Fransa takip eder. Güney Amerika (Brezilya), Meksika ve Hindistan'da hızla gelişen reyon sanayiinin henüz dünya üretimine pek büyük bir katkısı yoktur. (L)

REYSULÎ veya **REYSUNÎ** (Ahmed ibni Muhammed), Fas'ta Tazrut zaviyesi şerifi (Fas 1870-ay.y. 1925). XX. yy.ın başında bir çete kurdu; Tanca'nın çevresini tehdit ederek avrupalıları esir etti; fas kuvvetlerine karşı koydu. Fas sultanı onu Tanca bölgesi valiliğine tayin etmek zorunda kaldı. 1907'de Fas sultanı ona karşı yeni bir sefer hazırladı; fakat Reysulî kaçarak, 1908'de Cebele kabilelerinin idaresini eline geçirdi. Himaye rejiminden sonra, İspanyollara karşı savaştı. 1925'te Abdülkerim tarafından tutuklanarak öldürüldü. (M)

REYYA i. (ar. *riyy*'den *reyyā*). *Esk.* Güzel koku. (M)

Foto. Alinari, X (LAROUSSE)

REYYAN sıf. (ar. *riyy,* suya kanma'dan *reyyān*). *Esk.* Suya doymuş, çokça sulanmış: *Kenar-ı bahre kurulmuş, cesim bir eyvan / Önünde ruh-feza bir hadika-yı rey yan* (Tevfik Fikret). *Gülümsüyor yüzü artık muhit-i reyyanın / Muhatı, çünki sşmadan inen bu çağlayanın* (M. Â. Ersoy). [M]

REZ i. (fars. *rez*). *Esk.* Asma, bağ kütüğü. || *Duhter-i rez* («asmanın kızı»), şarap: *Olsun saray-ı duhter-i rez habgâhınız* (Yahya Kemal).

◆ **Rezban** bİş. i. *Esk.* Bağcı, bağban. (M)

REZA i. Bk. REDA.

REZAİL çoğl. i. (ar. *rezīle*'den *rezā'il*). *Esk.* Rezilce işler, utanılacak ayıp hareketler: *Memleketimizde mevcut olan rezailin birincilerindendir* (Namık Kemal). [M]

REZAİYE, İran Azerbaycanı'nda bulunan Urmiye şehrinin bugünkü adı. (M)

REZALET i. (ar. *rezālet*). Toplum tarafından hoş görülmeyecek, utanılacak olay veya durum: *Ne tuhaf memleket. Birkaç saat içinde rezaleti duymayan kalmamış. Otelin kahvesinde hep bundan bahsediliyormuş* (R. N. Güntekin). *Bu rezaletleri konu komşu görmüş* ... (H. R. Gürpınar). *Eşanl.* KEPAZELİK. || Sıf. Beğenilmeyen ve hoş görülmeyen şeyleri nitelemek için kullanılır.

— ÇEŞ. DEY. *Rezalet çıkarmak,* rezalet sayılacak bir durumun meydana gelmesine yol açmak: *Elin sarhoşuyle rezalet mi çıkarayım?* (B. Felek). || *Rezalet çıkmak,* utanılacak, hoş görülmeyecek bir durum meydana gelmek: *Baktım ki, hakikaten bir rezalet çıkacak, ihtimal evet, ihtimal bizi burada bir güzel dövecekler* (Ömer Seyfeddin). *Böyle şeylerde sebep hikmet aranmaz. Çabucak / Savabilmektedir iş. Yoksa rezalet çıkacak* (M. Â. Ersoy). [M]

REZAMİYE i. (ar. *Rezāmiyye*). Tasav. Şiî mezhebinin kollarından biri.

— ANSİKL. Halife Ali'nin oğlu Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesi olayından etkilenerek İran'da ortaya çıkan aşırı şiî tarikatlardan sonra Arabistan'da da şiî inançlarını benimseyen tarikatlar kuruldu. Bunlardan biri olan *Rezamiye*'ye göre, imamlık halife Ali'den sonra onun soyuna geçti; sünnî mezhebince haram sayılan ne varsa helâldir, çünkü sünnîler yalnız kendi inançlarına uygun geleni helâl (doğru) saydılar ve bu yüzden Allah'ın gösterdiği yoldan ayrıldılar. (M)

REZAN sıf. ve i. (ar. *rezn* ve *rezānet*'ten *rezān*). *Esk.* Ağırbaşlı, vakarlı (kimse). || İ. Kadın adı. (*Rezzan* şeklinde de geçer.) [M]

REZANET i. (ar. *rezānet*). *Esk.* Ağırbaşlılık, vakarlılık. (M)

REZAT, Bavyera'da (Almanya) iki ırmağın adı. Adlarını eski bir seçim çevresine veren bu ırmaklardan *Fränkische Rezat,* Franken Jürası'ndan doğar ve güneyden kuzeye doğru akar (75 km); *Schwabische Rezat* ise Hohe-Steig'da doğar (30 km). İki ırmak birleşerek *Rednitz*'i meydana getirir. (L)

REZAYA çoğl. i. (ar. *rezīe*'den *rezāyā*). *Esk.* Belâlar, felâketler. (M)

REZAZÜRİN i. (fr. *résazurine*). Kim. Oksazinik boyarmadde; rezorsin'in rezorüfin elde edilmesi için nitröz asitle işlenmesi sırasında ara ürün olarak meydana gelir. (L)

REZE i. (ar. *rezze*). İnş. *Eşanl.* MENTEŞE. || Bir kapıya asma kilit takmak için, kapı kasasına ve kapı kanadına vidalanan iki parçadan meydana gelmiş demir menteşe. (Kasa üzerine vidalanan parça U şeklinde bir kancadır; kapı kanadına vidalanan parça ise, demir lamadan yapılmış iki parçalı bir menteşedir. Bu parçalardan biri kapıya tutturulur, öbürünün üzerindeki yarıktan ise U kanca geçirilir, bu kancaya da asma kilit takılır.)

— Jeol. *Kıvrım rezesi,* iki kanadın birleştiği bölge. (Enine kesidi incelendiğinde bir kıvrımın rezesi, kıvrımlanmanın en çok olduğu kesimdir. Aynı tabaka içinde yer alan reze daima yatay olmayabilir ve kıvrım rezesinde eksen dalgalanmaları görülür [reze bazen alçalır, bazen yükselir]. Genellikle aynı ağ içinde yer alan antiklinal ve senklinallerde eksen dalgalanmaları meydana geldiğinden kıvrımlanmış dağ zincirlerinde büyük ve enine antiklinal ve senklinaller oluşur.) [ML]

REZE i. *Halk dili.* İnce talaş. (M)

REZÉ, Fransa'da Loire-Atlantique idare bölgesinde (Nantes idare çevresi) komün. Nantes'ın güney banliyösünde, Loire'ın sol kıyısında; 18 419 nüf. Galya-roma üslûbunda kilise. Le Corbusier'nin Marsilya'daki prototipe göre inşa ettiği önemli «mesken birimi». Patlayıcı madde fabrikası. Karton fabrikası. Taşocakları. Tuhafiyecilik. Rezé eskiden Retz bölgesinin merkeziydi. (L)

REZEDE veya **REZEDE çiçeği** i. Tohumlarından kandil yağı, çiçeklerinden sarı boya çıkarılan bitki. (İlmî adı *Reseda luteola.* Muhabbetçiçeğigillerden.) || *Kokulu rezede,* muhabbetçiçeği (*R. odorata*).

— ANSİKL. *Rezede* 1-1,50 m yüksekliğinde, biryıllık otsu bir bitkidir; kumsal yerlerde yetişir. Eskiden boyası için bahçelerde yetiştirilirdi; çiçeğinden elde edilen boya, şapla pekiştirilmiş kumaşlara güzel, sağlam ve parlak sarı bir renk verir. (L)

REZEK (Antonin), çek tarihçisi (Jindrichuv Hradec 1853-Prag 1909). Prag üniversitesinde ders verdi (1882), bölge bakanı oldu (1900-1903), 1883'te ilk çek tarih dergisini kurdu (*Sbornik Historicky*). Eserleri: *Bohemya'da Millî Din Hareketinin Tarihi* (1887), *Dejiny Çech a Moravy Nove Doby* (Çağdaş Bohemya ve Moravya Tarihi) [3 cilt; 1888-1893] v.b. (L)

REZEKSİYON i. (fr. *résection*). Cerr. Sağlam kısımları korumak ve gerekiyorsa o kısımların bağlantısını yeniden kurmak suretiyle bir organın bir parçasını kesip çıkarmak için yapılan cerrahî müdahale: *Kalınbağırsak rezeksiyonu. Kaburga rezeksiyonu.* || *Eklem rezeksiyonu,* bir eklem yüzündeki kıkırdakların çıkarılması ve ankiloz sağlamak için hareketsiz tutulması. (Erişkinlerde, özellikle diz eklemi tüberkülozlarının en iyi tedavi yolu budur.) || *Andoskopik rezeksiyon,* sidik yolları cerrahîsinde uygulanan müdahale; siyekten sokulan bir âlet vasıtasıyle, gerek sidik torbası uru, gerek arka siyekteki bir engel (prostat kanseri, prostat adenomu, sidik torbası boynu hipertrofisinden ileri gelen herhangi bir engel) yüksek frekanslı akımlarla kazınır. (Kullanılan âlet bir rezektördür.)

— Diş hekimliği. *Kök ucu rezeksiyonu,* bir dişin kök ucunu kesmek suretiyle kökün çevresindeki iltihap veya ur lezyonlarını kazımayı sağlayan cerrahî müdahale. (L)

REZEKTÖR i. (fr. *résecteur*). Cerr. Sidik yollarında rezekesiyon yapmağa yarayan cerrahî âlet.

— ANSİKL. *Rezektör* sidik torbasını ve siyeki görebilmek için bir mercek sistemi, ufak bir elektrik lambası, sidik torbasını doldurup boşaltmağa yarayan bir boru sistemi ve elektrik akımının geçtiği bir madensel halkadan meydana gelir ve sidik torbası boynundan veya prostattan parça kesip çıkarmağa yarar. (L)

REZELEMEK geçl. f. (*reze*'den *reze-lemek*). Kapıyı reze ile kapatmak. (M)

REZENDE (André de), portekizli hümanist (Evora 1498-öl. 1573). Latince (*De Antiquitatibus Lusitaniae* [Lusitania Antikitesi Üstüne], 1593'ten sonra) ve Portekizce (*Historia da Antiguidade da Cidade de Evora* [Evora Şehri Eskiçağ Tarihi], 1553; *Vida do İnfante D. Duarte* [İnfante D. Duarte'nin Hayatı], 1789'da yayımladı) eserler yazdı. (L)

REZENDE (Garci de), portekizli yazar (Evora 1498-öl. 1536). Fernando de Castillo'nun *Canzone*'lerini örnekseyerek 286 şiirden (bunlardan yalnız 26'sı castilla diliyle yazılmıştır) meydana gelen *Cancionero General* (1516) adlı bir kitap yayımladı. XV. yy. saray şiiri antolojisi olarak kabul edilebilecek bu eser, zamanının şiir eğilimleri üstüne önemli bir belge niteliğindedir. (M)

REZENE i. (ar. *rāziyāne*'den). Bot. Tizan hazırlanmasında genellikle anason yerine kullanılan bitki. (İlmî adı *faeniculum;* maydanozgillerden.)

— ANSİKL. Bot. *Rezene*'ler genellikle çokyıllık bitkilerdir; Eski Dünya'nın ılıman bölgelerinde yetişir. Yaprakları düz parçalara ayrılır; çiçeklerinin bürüm veya bürümcüğü yoktur, renkleri sarıdır; meyveleri birbirine eşit büyüklükte ve kolsu kenarlıdır. Âdi rezene (*faeniculum officinale*) çok hoş kokuludur, boyu 1,10 m'ye ulaşır; tıpta sidik söktürücü olarak kullanılır. İştah açıcı ve gaz giderici olan tohumları

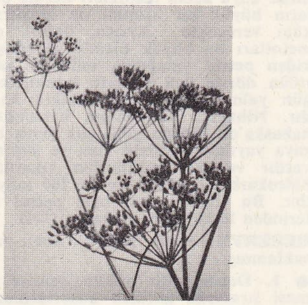

anason gibi içkilere katılır. Tatlı rezene (*F. dulce*) kısa kalın, biryıllık bir bitkidir. Yaprak saplarının dipleri üst üste birleşerek elmayı andırır bir kitle meydana getirir; bu kitle körpe halde çiğ olarak veya pişirilerek yenir. (L)

REZERPİN i. (fr. *réserpine*). Eczc. Rauwolfia serpentina (zakkumgillerden) bitkisinin kök ve rizomlarında bulunan alkaloit.

— ANSİKL. Eczc. *Rezerpin,* düşük dozlarda (0,1 mg ilâ 0,25 mg) tansiyon düşürücüdür. Daha yüksek dozlarda, yatıştırıcı olarak ve mani, nevroz, endişe gibi ruh hastalıklarının tedavisinde kullanılır.

— Biyol. Rezerpin'in çeşitli etkileri bulunmuştur: bu madde dişi tavşanlarda düşüğe, memelilerde süt gelmesine, güvercinlerin iki cinsinde de kursağın gelişmesine yol açar; başkalaşmadan sonra yavru kurbağalarda ölüm oranını büyük ölçüde azaltır. (L)

REZERVASYON i. (fr. *réservation*). Otel, restoran, gazino v.b. yerlerde kendisi veya bir başkası adına yer ayırtmak işi. (M)

REZERVE veya **REZERV** i. (fr. *réserve,* yedek'ten). Saklanmış, biriktirilmiş şey: *Altın, döviz rezervi.*

— Mad. oc. Bir maden ocağında, bir maden yatağında veya havzasında bulunduğu hesaplanan, henüz işletilmemiş kömür veya cevher miktarı. || *Bilinen rezerve,* bir ocakta bulunan ve üç yanında galeriler açıldığı için miktarı kesinlikle bilinen kömür veya maden rezervesi. (Bu çeşit rezervelerin miktarı bilindiği gibi, ayrıca ocaktan eşantiyon alınarak madenin ortalama özgül ağırlığını belirlemek ve rezervedeki maden tonajını kesinlikle hesaplamak mümkün olur.) || *Muhtemel rezerve,* bir maden yatağında veya ocağında bulunan ve yalnız iki, hattâ bir yanında sondaj yapıldığı veya galeriler açıldığı için, kapsadığı maden miktarı kesinlikle bilinmeyen kömür veya maden rezervesi. (Bu rezervelerin boyutları ekstrapolasyon metoduyle hesaplanır, fakat işletilebilecek maden oranını tayin etmek imkânsızdır.) || *Mümkün rezerve,* sondajlar veya galerilerle yüzeye çıkarılmamış olan, varlığı ancak jeolojik bilgilere dayanarak anlaşılan kömür veya cevher miktarı.

— Petr. Petrol araştırmaları ve sondajlar sonucunda, bir petrol yatağından çıkarılabileceği hesaplanan ham petrol miktarı. (Bu yatağın rezerveleri, üretimin herhangi bir safhasında hesaplanabilir.)

— ANSİKL. Petr. *Petrol rezerveleri* de, tıpkı maden rezerveleri gibi, *bilinen rezerveler, muhtemel rezerveler* ve *mümkün rezerveler* diye üçe ayrılır.

Bugün bilinen rezerveler 55 milyar tondan fazladır ve bu rezerveler, günümüzdeki üretim metotlarıyle ancak 35 yılda yeryüzüne çıkarılabilir. Fakat, bütün rezervelerin çıkarılması için geçecek süreyi değerlendirmek, bugünkü tüketim temposuna göre basit bir ekstrapolasyon olamaz. A.B.D. dünyanın dip araştırmaları yapılmış tek bölgesidir; buradaki bilinen rezerveler, araştırma kuyularının açılmasıyle, üretimden iki veya üç kat daha büyük bir hızla artar. Buna karşılık, Orta Afrika, Kuzey Amerika ve Kuzey Asya'da petrol bulunduğu sanılan ve A.B.D.'deki tortul hav-

zalarla aynı büyüklükte olan geniş bölgeler hakkında hiç bir şey bilinmemektedir. Öte yandan, petrol çıkarılan topraklar yer yüzeyinin ancak yüzde 29'u kadardır; denizde kuyu açma teknikleri ileride okyanusların büyük bir kısmını da araştırma imkânı verecektir. Ayrıca, petrol çıkarma metotları da büyük ölçüde gelişmiştir; eskiden petrol yatağında bulunan ham petrolün dörtte üçü yatakta bırakılırken, bugün yalnız dörtte biri yatakta kalmaktadır. Nihayet, Kanada'nın batısındaki Athabaska'da olduğu gibi, çok geniş bir havzaya yayılmış bitümlü kum ve şist depoları vardır ve bu yataklardan çıkarılabilecek hidrokarbon miktarı en az 100 milyar tondur. Bu kaynak, sıvı ham petrol rezervelerinden 10 kat daha fazladır. (LM)

REZERVE sıf. (fr. *réserver*'den). Ayrılmış. saklanmış.
◆ i. Denizc. Bir yükün gemiye yüklenmesi sırasında görülen kusurlarının (kırık, ıslak, noksan v.d.) o yükün evrakı üzerindeki kaydı. || *Rezerve zaptı*, büyük rezerveler için tutanak. (ML)

REZERVUAR i. (fr. *réservoir*). Çeşitli işlerde kullanılan su v.b. sıvıların konması için yapılmış depo. (M)

REZİE i. (ar. *rezîe*). *Esk.* Belâ, felâket. (M)

REZİL sıf. (ar. *rezâlet*'ten *rezîl*). Aşağılık, alçak, âdi: *İlâhi, şer-i masumun şu topraklardı son yurdu / Nasıl te'yid-i kahrın en rezil akvâma vurdurdu?* (M. Â. Ersoy). || *Rezil* (veya *rezil rüsva*) *etmek*, bir kimseyi utanılacak bir duruma sokmak: *Meclis-i Âliye, bu tarz-ı hareketle milleti rezil edeceksiniz! demiş* (Atatürk). *Ne zaman rakı kadehini eline alırsan, kalben: Aman yarabbi beni rezil etme! Diyeceksin* (Ahmed Rasim). || *Rezil* (veya *rezil rüsva*) *olmak*, utanılacak bir duruma düşmek: *Yoldan görecekler, rezil olacağız, Allah aşkına yapma diye yalvarıyordu* (R. N. Güntekin). *Bu kadar adamın içinde rezil olmak vardı* (Sabahattin Ali).
◆ **Rezilce** sıf. ve zf. Rezil bir şekilde.
◆ **Rezillik** i. Rezil olma, utanılacak, ayıplanacak hale düşme. || Utanılacak durum: *Dünyada böyle bir rezilliğin bir zamanlar kullanılmış olduğunu çocuklar, hiç bilmesinler* (Kemal Tahir). [M]

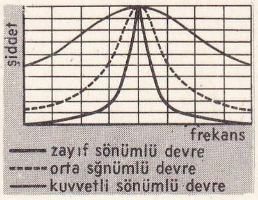

rezonans eğrileri (radyotek.)

REZİLET i. (ar. *rezîl*'den *rezîlet*). *Esk.* Alçaklık: *Tahammül ve sükût bir fazilet, iddia-yı hukuk ve taleb-i adalet bir rezilet* (Cenap Şahabeddin). [M]

REZİN sıf. (ar. *rezânet*'den *rezîn*). *Esk.* Ağırbaşlı, vakarlı. || Sağlam. || *Rey-i rezin*, sağlam fikir. (M)

REZİNOİT i. (fr. *résinoïde*). Kuru ve kokulu bir bitkisel maddenin eritici bir nesneyle, genellikle alkolle eritilmesi ve eriticinin uçması sonucunda elde edilen reçineli ürün: *Rezinoitler lavantacılıkta kullanılır.* || *Teşm. yol.* Misk geyiği, misk sıçanı v.b. hayvanlardan elde edilen kokulu madde. (L)

REZİSTANS i. (fr. *résistance*). Elektr. Bk. DİRENÇ.

REZM i. (fars. *rezm*). *Esk.* Savaş, kavga. || *Rezm-azma*, savaş gibi, kavgalı bir şekilde. || *Rezm-dîde*, çok askerlik etmiş, çok savaş görmüş. || *Rezm-gâh* (*rezm-geh*), savaş alanı. || *Rezm-hah*, savaşa, kavgaya istekli, cesur. || *Rezm-yuz*, savaşçı, cengâver.
◆ **Rezmî** sıf. *Esk.* Savaşla ilgili. (M)

REZNİCEK (Emil Nikolaus VON, — baronu), avusturyalı besteci (Viyana 1860-Berlin 1945). Weimar'da Saray tiyatrosunun orkestrasını yönetti, sonra Mannheim'da ve Berlin Opera-Komik tiyatrosunda yöneticilik yaptı. Birçok opera (*Donna Diana*, 1894; *Ritter Blaubart* [Şövalye Mavi-Sakal], 1920) ve orkestra çeşitlemeleri (1921) besteledi. (L)

REZONANS i. (fr. *résonance*). Fiz. Düzgün empülsiyonların etkisiyle, bir salınımın genliğinin artması. (Bk. ANSİKL.) || *Rezonans çizgisi*, tayfölçümünde, bir atomun tayfını meydana getiren çizgiler arasından bazılarını ayırt etmek için kullanılan ifade. (Rezonans çizgileri diye, herhangi bir uyarılmış halden doğrudan doğruya temel hale geçerken atomun yaydığı tayf çizgilerine denir. Bu adlandırma, bir rezonans çizgisine tekabül eden ışığın, optik rezonans deneyini kolayca gözlemek imkânı vermesinden ileri gelir. [Bk. ANSİKL. *Optik rezonans bölümü*.] Rezonans çizgilerine karşılık olarak, bir atomun uyarılmış bir ara duruma geçtiği zaman yaydığı tayf çizgilerine *flürorışı çizgileri* denir.) || *Atom rezonansı*, atomlar ve elektromagnetik ışıma arasında, ancak ışımanın *v* frekansı bazı belirli değerler aldığı zaman meydana gelebilen etkileşme olayı. (Atom, elektromagnetik, ışıma enerjisi yayarak veya soğurarak bir enerji seviyesinden öbürüne geçer.) [Bk. ANSİKL.] || *Çift rezonans*, incelenecek örneği aynı anda değişik frekanslı iki rezonans olayının etkisinde bırakarak atom yapılarını inceleme metodu. (Bk. ANSİKL.) || *Çok kuvantalı rezonans*, atomlar ve elektromagnetik ışıma arasında meydana gelen ve bir atomun bir enerji seviyesinden ötekine geçmek için aynı anda birçok fotonun enerjisini kullandığı etkileşme süreci. (Bu fotonlar aynı elektromagnetik dalgaya veya farklı frekanstaki dalgalara ait olabilir.) [Bk. ANSİKL.] || *Hertz rezonansı*, atom rezonansının, frekansı bakımından Hertz dalgaları (radyo, televizyon veya radar dalgaları) bölgesine dahil olan bir ışıma tarafından meydana getirildiği özel durum. (Bk. ANSİKL) || *Magnetik rezonans* veya *paramagnetik rezonans*, atom rezonansının iki Zeeman alt seviyesi arasında, yani atom ancak bir magnetik alanın etkisindeyken varolabilen iki enerji seviyesi arasında meydana geldiği özel durum. (Laboratuvarlarda yaratılabilen magnetik alanların etkisiyle meydana gelen magnetik rezonansın frekansları daima Hertz dalgaları bölgesindendir.) [Bk. ANSİKL.] || *Optik rezonans*, atom rezonansının, *v* frekansı bakımından optik bölgeye (kızılaltı, görünen ışınlar, morötesi) dahil olan bir ışıma tarafından meydana getirildiği özel durum. (1960'ta Laser*in bulunuşuna kadar, bir atomun uyarılmış iki enerji seviyesi arasındaki optik rezonans olayı gözlemlenemiyordu. Bunun içindir ki çoğu zaman optik rezonans terimi, olayda söz konusu olan alt enerji seviyesinin atomun temel seviyesi [atomun normal olarak bulunduğu minimum enerji seviyesi] olduğu özel durumlar için kullanılır.) Bk. ANSİKL.

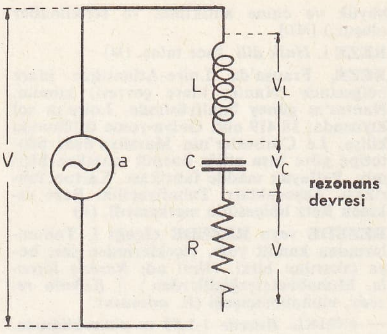

rezonans devresi

— Nükl. Ortalama ömürleri çok kısa olan kararsız elemanter taneciklere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Radyotek. Bir rezonatörün, kendi çalışma frekansındaki bir uyarıcıya karşılık vermesi. (Elektrik rezonansı olayları yüksek frekans tekniğinde, alışta olduğu kadar yayımda da büyük bir önem taşır; bir alıcının, aynı anda birçok verici tarafından yayınlanan işaretleri ayırabilmesi ancak bu rezonans olaylarıyla mümkün olur.) [Bk. ANSİKL.] || *Rezonans eğrisi*, akım değişimlerini, uyarma geriliminin frekansına bağlı olarak gösteren eğri.

— Tipoloji. *İç rezonans*, Rorscach tipolojisinde öznenin nesne karşısındaki temel durumu, yani duygusal davranışında en temel durumda olan şey. (İç rezonans kişileri iki tipe ayırmayı sağlar: İçedönük olanlar ve dışadönük olanlar.)

— ANSİKL. Fiz. Belirli bir frekansla titreşebilen her sistem, bu sistemin frekansına yakın frekanstaki periyodik empülsiyonların etkisinde kaldığı zaman çok büyük bir genlikle salınır; bu olaya *rezonans* denir.

Mekanik rezonans'ın en basit örneğini salıncakta görürüz: bir salıncak, ancak kendi salınımlarına uygun empülsiyonlar verildiği zaman büyük genlikte bir hareket kazanabilir. Bir çanın ileri geri sallanması da aynı şekilde meydana gelir.

Akustik rezonans'ın en basit deneylerinden biri, susturucu keseleri kaldırılmış bir piyano önünde herhangi bir ünlüyü şarkı halinde söylemektir: rezonansın etkisiyle, söylenen ünlüyü meydana getiren basit seslerle aynı frekansta olan teller, sanki üzerlerine parmakla basılmış gibi titreşmeğe başlar.

Akustik rezonanstan ilham alarak salınım yapan bir devrede, belli bir elektromotor kuvvetle beslendiği zaman ortaya çıkan olaya *elektrik rezonansı* adı verilmiştir; yalnız bu elektromotor kuvvetin periyodu, devrede (indüklemesi L ve sığası C olan) doğabilecek serbest salınımların $T=2\pi\sqrt{LC}$ periyoduna eşit olmalıdır. Rezonansta, akım en yüksek değerindedir ve gerilimle aynı fazdadır; yalnız devrenin bazı kısımlarında, yalıtkanların patlamasına yol açabilecek aşırı gerilimler doğabilir. Elektrik rezonansı, yüksek frekans tekniğinde önemli bir rol oynar.

● *Atom rezonansı*. Bilindiği gibi, atomlar çeşitli durumlarda bulunabilir, bu durumlardan her birine farklı iç enerji tekabül eder; ayrıca, enerjinin alabileceği mümkün değerlerin W_1, W_2, W_3 v.b. gibi kesikli bir dizi (bunlar atomun enerji seviyeleridir) meydana getirdiği de bilinir. Rezonans olayının meydana gelebilmesi için atomları, v_{12} frekansı Bohr kanununa uyan bir elektromagnetik ışımanın etkisinde bırakmak gerekir:

$$v_{12} = \frac{W_2 - W_1}{h}$$

(*h* planck sabitidir). Olayın açıklaması şöyle yapılabilir: eğer atom W_1 alt enerji durumunda ise, hv_{12} enerjili bir fotonu soğurabilir ve W_2 üst enerji durumuna geçebilir; bu durumda, elektromagnetik dalga rezonansla soğurulmuştur denir. Yukarıdaki olayın tam tersine, atom W_2 üst enerji durumunda ise, elektromagnetik dalga fazla enerjiyi bir hv_{12} fotonu şeklinde alıp götürerek, atomun W_1 alt enerji durumuna geçmesine sebep olur; başka bir deyişle, ışıma ile indüklenmiş veya uyarılmış bir foton yayımına yol açar. Bu durumda, *kendiliğinden yayım*'a karşılık olarak, *indüklenmiş* veya *uyarılmış yayım* söz konusudur. Bk. YAYIM.

Rezonans olayı, ikişer ikişer birleşmiş alt veya üst enerji seviyeleri arasında meydana gelemez. Hangi enerji seviyesi çiftlerinin rezonans olayı doğuracağını seçme kuralları gösterir.

● *Çift rezonans*. İki rezonans olayı genellikle farklı roller oynar: bunlardan biri, ikincisinin gözlemini kolaylaştıracak şekilde incelenen örneği değiştirmeğe yarar. Hertz rezonans bölümünde açıklandığı gibi, olayda söz konusu olan ikinci rezonansın ayrı iki enerji seviyesinde yarattığı atom toplaşmaları arasında büyük bir fark meydana gelmesidir. Demek ki ilk rezonans, bir enerji seviyesinde bulunan atomları alarak başka bir seviyeye taşımağa (genellikle dolaylı bir şekilde) yarar: onun için, çoğu zaman söylendiği gibi birinci rezonansın görevi incelenen örneği «pompalamak» tır.

Çift rezonans deneylerinin çok değişik şekilleri vardır.

Pompalama frekansı, optik bölgeye (bk. *optik* POMPALAMA) veya Hertz bölgesine (bk. *dinamik* POLARMA) ait olabilir.

Bazı durumlarda, iki kuvantalı rezonansları adlandırmak için çift rezonans terimi de kullanılır.

● *Çok kuvantalı rezonans*. Bu çoklu rezonansların meydana gelmesi için temel şart, her fotona tekabül eden frekansların toplamının $v_{12} = \frac{W_2 - W_1}{h}$ frekansına eşit olmasıdır: toplam frekans normal olarak rezonansı doğuracaktır. Bu durum gerçekte, atomun uğradığı enerji değişimin kullanılan farklı fotonların enerjilerinin hv_i toplamına eşit olduğunu gösterir:

$$W_2 - W_1 = hv_{12} = \Sigma\, hv_i,$$

böylece enerjinin korunumu ilkesi doğrulanır. Bu çoklu rezonansların gözlemi, ancak

olayı meydana getiren çeşitli elektromagnetik dalgalar çok şiddetliyse yapılabilir.

● *Hertz rezonansı.* Hertz rezonansının deneysel gözlemi, optik rezonansınkinden oldukça farklı problemler ortaya koyar. Gerçekten de, olaya katılan atomun iki seviye arasındaki enerji farkı Hertz rezonansında çok daha küçüktür ve şu iki sonucu doğurur: 1. üst seviyeden alt seviyeye kendiliğinden geçiş olayı tamamen ihmal edilebilir (bk. *kendiliğinden* YAYIM); 2. Boltzman*ın istatistik kanununa göre, normal sıcaklıktaki ısı dengesinde, üst seviyenin N_2 atom topaşması, alt seviyenin N_1 atom toplaşmasından hemen hemen daha küçüktür; halbuki optik rezonans olayında N_2 sıfırdır. Soğurulan fotonların sayısı ile birim zamanda indüklemeyle yayılan fotonların sayısı, gelen ışımanın enerji yoğunluğuyle aynı şekilde orantılıdır; fakat soğurulan fotonların sayısı alt seviyenin N_1 toplaşmasıyle orantılı olduğu halde, yayımlanan fotonların sayısı üst seviyenin N_2 toplaşmasıyle orantılıdır. Eğer N_2 ile N_1 arasındaki fark azsa, yayımlanan foton sayısı soğurulan foton sayısına yakın olur, yani dalganın indüklenmiş yayımla güçlendirilmesi, rezonansla soğurularak zayıflatılmasını hemen hemen dengeler: kısacası bütün olay, sanki dalga yalnız alt enerji seviyesinden N_1 —N_2'ye eşit çok az sayıda atom tarafından soğurulmuş gibi meydana gelir
Demek ki Hertz rezonansının gözlem imkânlarını kolaylaştırmak için, N_1 —N_2 toplaşma farkının mümkün olduğu kadar arttığı şartları araştırmak gerekir; bu da genellikle üç ayrı yoldan sağlanabilir:
1. Boltzman kanunuyle verilen ısısal denge dağılımının N_1 —N_2 toplaşma farkını çok daha arttırması için, çok düşük sıcaklıkta çalışılır (düşük basınç altındaki sıvı helyumla, 2°K'den [Kelvin] daha düşük sıcaklıklara ulaşılabilir). Fakat bu usul ancak katı örneklere uygulanabilir;
2. atom huzmesi metodu, atomları bulundukları duruma göre ayırmak ve içlerinden yalnız bir tek durumda bulunanları, deney için alıkoymak imkânını verir;
3. incelenen atomlar ile ortam arasındaki ısısal denge, N_1 —N_2 farkı büyüyecek şekilde bozulur. Bu işlem, çift rezonans veya optik pompalama* gibi çeşitli metotlarla yapılabilir.
Hertz rezonansının sayısız uygulamaları arasında, atom saatleri ve maser*ler sayılabilir.

● *Magnetik rezonans.* Bilindiği gibi, bir atom bir H magnetik alanının etkisinde kaldığı zaman, bir W_0 enerji seviyesinin yerine, bu seviyenin magnetik momentinin alabileceği çeşitli yönlere tekabül eden ve *Zeeman alt seviyeleri* denen birçok yakın enerji seviyesi geçer. Ayrıca, Zeeman alt seviyelerinin birbirine eşit uzaklıkta olduğu ve aralarındaki enerji sapmasının

$$\Delta W = \gamma \hbar H,$$

değerinde olduğu da biliniyor; bu ifadede γ atomun W_0 enerji seviyesindeki cayromagnetik oranı, $\hbar$ Planck sabitinin 2 π'ye bölümüdür.

Atomları, ν frekansı Bohr kanununa uyan elektromagnetik bir dalganın etkisinde tutalım:

$$\nu = \frac{\Delta W}{h} = \frac{\gamma \hbar H}{h} = \frac{\gamma}{2\pi} H;$$

ifadesi elde edilir ve görülür ki, birbirine yakın Zeeman alt seviyeleri arasında geçişler meydana gelir. Bu şekilde, geleneksel fizik çerçevesinde, Larmor* devinmesinden yararlanan magnetik rezonansın bir açıklaması da verilebilir.

Genel halde bir atomun magnetik momenti elektronlarına bağlıdır ve $\gamma/2\pi$ büyüklüğü gauss olarak saniyede 1 megasikl derecesindedir; bu durumda *elektronik paramagnetik rezonans* (E.P.R.) söz konusu olur.

Bazı özel hallerde atom elektronlarının bileşke magnetizması sıfırdır (atom paramagnetiğin aksine diyamagnetik bir haldedir denir); moleküllerin çoğundaki farklı atomların elektronları, bileşke magnetizmaları sıfır olacak şekilde sıralanır. Bazı varsayımlara göre atom çekirdeklerinin magnetizması büyüklüğünün seviyesi 1 000 defa daha küçük olsa da gözlenebilir; bu halde büyüklüğün seviyesi gauss cinsinden saniyede 1 kilosikl olur ve *nükleer magnetik rezonans* (N.M.R.) adını alır.

Laboratuvarlarda üretilebilen magnetik alanlarla E.P.R. ve N.M.R. söz konusu olduğunda, magnetik rezonansın frekansı daima Hertz dalgaları bölgesine düşer; Hertz rezonanslarının gözlemindeki güçlüklere magnetik rezonanslarda da rastlanır. Zeeman alt seviyeleri arasındaki enerji sapmaları ne kadar büyük olursa gözlem o kadar kolay olur, yani güçlüğü önlemek için frekans büyük olmalıdır; bundan dolayı gözlem kuvvetli magnetik alanda, zayıf magnetik alana oranla daha basitleşir; ayrıca N.M.R.'de, E.P.R.'ye oranla daha kolay gözlem yapılabilir; fakat burada bazı şartlar söz konusu olur: nükleer mangetik momentler, atomun veya molekülün elektron tabakalarında korunur ve parazitlere karşı elektronik magnetik momentlerden az duyarlıdır.

1938'de Rabi, ilk defa bir atom huzmesi üstünde magnetik rezonans olayının gözlemini yaptı. Fakat 1945'te Bloch ve Purcell'in bulduğu ve bugün bütün laboratuvarlarda kullanılan tekniklere göre elektronik âletlerin ulaştığı duyarlılık, N.M.R.'nin normal sıcaklıkta ve şartlarda gözlemini yapma imkânını verdi. Bunun la birlikte bazı hallerde (çok zayıf magnetik alanlar veya seyrelti ortamlar) gözlem ancak, çift rezonans metoduyle Zeeman alt seviyeleri arasındaki toplaşma farkı büyütülerek yapılabilir. Magnetik rezonans frekansının duyarlı ölçümü şu imkânları sağlar: 1. H magnetik alanı kesinlikle bilinirse, üstünde işlem yapılan atom veya çekirdeğin γ cayromagnetik oranı belirlenebilir; 2. cayromagnetik oranı bilinen bir atom veya çekirdekle işlem yapılırsa, H magnetik alanının değeri kesinlikle bulunabilir. Bundan dolayı magnetik rezonansın başlıca uygulamaları ya magnetometre yapımı ya da kimya laboratuvarlarında faydalanmak için geliştirilmiştir. Gerçekten kimyacılar N.M.R.'yi gittikçe daha sık kullanmağa başladılar; çünkü bir atom çekirdeğinin etkisi altında bulunduğu gerçek magnetik alanı belirlemek ancak N.M.R. sayesinde mümkün olur. Bu alanda, bir elektromıknatısın doğuracağı magnetik alan arasındaki küçük bir fark, molekülün çekirdek seviyesinde meydana getirdiği küçük bir yerel magnetik alanın varlığını gösterir ve yerel alan bilinirse molekülün yapısı hakkında bilgi elde etmek mümkün olur. Buna karşılık belli magnetik alan değerlerinin belli molekül yapılarına karşılık olacağı bilinirse, bir cismin yerel magnetik alanının gözlemi yapılarak molekül yapısı bulunabilir.

● *Optik rezonans.* Optik rezonans deneyini ilk defa 1905'te amerikalı fizikçi Wood yaptı. Düşük basınçlı bir buhar, bu buharın tayf rezonans çizgisinden bir ışığa tutulur (ışık, aynı buharla doldurulmuş bir boşalma lambasından gelir). Işık demetinin düşük basınçlı buhar içinden geçerken zayıfladığı, hattâ tamamen söndüğü görülür: bu olay, buharda temel halde bulunan atomlar tarafından ışığın rezonans yoluyle soğurulduğunu ortaya koyar. Aynı zamanda, buharın aynı frekanslı ışığı bütün doğrultularda yeniden yaydığı tespit edilir: gerçekten bir foton soğuran atomlar, W_1 temel enerji seviyesinden, W_2 uyarılmış enerji seviyesine geçerler. Bu atomlar, uyarılmış halde çok kısa bir süre kalıp, herhangi bir doğrultuda aynı enerjili bir foton, yani aynı frekanslı bir dalga yayarak, kendiliğinden tekrar temel hale dönerler. Böylece kendiliğinden yayım olayının gözlemi yapılır. Bk. YAYIM.

Bununla birlikte normal şartlarda optik rezonans olayının ikinci yüzünün, yani söz konusu ışığın indüklediği ışık yayımının gözlemi yapılamaz. Bu gözlem ancak 1960'tan sonra laser* deneylerinde başarılmıştır, aslında gerçek optik rezonans deneyleri de bunlardır, fakat bu kelime geleneksel olarak yukarıda anlatılan daha basit deneyi belirtmek için kullanılır.

— Nükl. Elemanter tanecik ile rezonans arasındaki ayırım henüz kesinlikle belirtilememiştir. Gerek tanecik, gerek rezonans, her ikisi de bazı kuvanta sayılarıyle (elektrik yükü, spin, izotop spin) ve kendi kütleleriyle belirlenir. *Rezonans* adı, özellikle ortalama ömürleri çok kısa, meselâ ışığın bir nükleon içinden geçtiği süre, yani 10^{-23} saniye kadar olan taneciklere verilir. Bu tanımlama pragmatiktir. Teori, tartışma kabul etmeyecek kadar kesin bir ayırım vermez. Bir rezonansın çok çabuk parçalanması, bu parçalanmanın kuvvetli bir etkileşme*den ileri geldiğini gösterir. Bu durumda şunu söyleyebiliriz ki, bir rezonansın kütlesinin büyük olması, bu taneciğin, etkileşmesi kuvvetli olan başka tanecikler halinde parçalanmasına yol açar; buna karşılık, meselâ π mezonu kuvvetli etkileşmeyle parçalanmaz; çünkü bu mezon, kuvvetli etkileşmeleri olan en hafif taneciktir.

Bir rezonansın varlığı ilk defa, yüklü iki π mezonu halinde parçalanan ϱ mezonunun gözlemiyle anlaşıldı. Bundan sonra, kırk kadar rezonansın varlığı ortaya kondu. Bu rezonanslar tıpkı tanecikler gibi, birim spin* grupları içinde sınıflandırılabilir. Özellikle deneylerle iyice belirlenmiş bir vektörel mezon sekizlisi (ϱ, K*, ω, φ) ve bir baryon onlusu (N*, Y*, Ξ*, Ω-) vardır.

Araştırmalar gittikçe daha yüksek enerjilere yöneldikçe, gözlemlenen rezonans sayısı da günden güne artmaktadır; çünkü bu tanecikler, kuvvetli etkileşmelerle π mezonu, K mezonu veya daha hafif başka rezonanslar halinde kolayca parçalanabilir.

— Radyotek. Yüksek frekans tekniğiyle çalışan cihazlarda, *rezonans* olayı, seri veya paralel bağlı bir özindükleme bobini ile bir sığadan meydana gelen rezonans devreleriyle gerçekleştirilir. Böyle bir devrede, uygulanan gerilimlerin frekansı

$$fr = \frac{1}{2\pi}\sqrt{\frac{1}{LC} - \frac{R^2}{4L^2}}\text{'ye}$$

eşit olduğu zaman akım şiddeti en büyük değerine ulaşır. Bu ifadede *fr, rezonans frekansı*'nı, L özindüklemeyi (henry cinsinden), C sığayı (farad cinsinden), R de direnci (ohm cinsinden) gösterir. Direnç küçükse, kök işaretinin içindeki ikinci terim ihmal edilebilir. Rezonansta, devrenin indükleme reaktansı sığa reaktansıyle aynı değerde olduğu için karşılıklı olarak birbirlerini yok ederler ve empedans sadece ohm direnci haline gelir. Rezonans olayı, bir radyo alıcısının anteni tarafından yakalanabilen bütün işaretler arasından yalnız birini seçmek imkânı verir: bu, kullanılan rezonans devresiyle aynı frekansta olan işarettir. Rezonans devresinin özindüklemesini veya sığasını değiştirerek, radyo alıcısı çeşitli vericilere göre ayarlanabilir.

Bir devrenin böyle bir seçim yapabilme kabiliyeti, bu devrenin *rezonans eğrisi* ile grafik halinde gösterilir; rezonans eğrisi, devrede meydana gelen akımın şiddetini, uygulanan gerilimlerin genliğini sabit kabul edip yalnız frekansına bağlı olarak gösterir. Devre ne kadar az sönümlüyse, rezonans eğrisi de o kadar keskin çıkışlı olur. (L)

REZONATÖR i. (fr. *résonateur*). Fiz. Titreşebilen ve dolayısıyle, kendi titreşim frekanslarından birine yakın frekanslı periyodik bir kuvvetin etkisinde kaldığı zaman *rezonans* haline girebilen bütün cisimlerin genel adı.

— Akust. Deliklerinden birine kulağımızı dayadığımız zaman, aynı anda yayınlanan birçok ses arasında yalnız kendi akortuna uygun sesi ileten içi boş ve iki delikli küre. (Rezonatörler, karmaşık sesleri incelemek

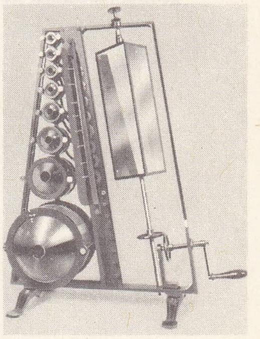

Helmholtz'un rezonatörü

Rezzonico

Foto. Hanfstaengl (LAROUSSE)

Syngman RHEE 1948'de general MacArthur ile

için Helmholtz tarafından yapılmıştır.)

— Elektromagnetik. *Hertz - rezonatörü.* Bk. ANSİKL.

— Radyotek. Kendi çalışma frekansına veya akortuna uygun gerilimle uyarıldığı zaman rezonansa girebilen düzen.

— ANSİKL. Elektromagnetik. Bir osilatörün ürettiği elektrik dalgalarını ortaya çıkarmak için H. Hertz, *elektrikli rezonatör* denilen bir düzenek kullandı: bu âlet, çember şeklinde bükülen ve bir noktasından kesilen basit bir madenî teldi. Bu çember bir osilatörün yakınına konursa, telin uçları arasında kıvılcımlar çakar. Bu olayın, ancak çember telde meydana gelebilecek bozukluğa periyot bakımından eşit bir elektriksel bozukluk olduğu zaman görülebileceği hesaplanmıştır; fakat Hertz'in kullandığı elektrik titreşimlerinin sönümü akustik titreşimlere göre çok daha hızlı olduğundan rezonatörler, farklı periyotlardaki uyarımlara cevap verdi.

Bu usulü çok kısa dalgalara uygulamak için Righi çok hassas bir elektrik rezonatörü yaptı. Bu âlet gümüş kaplı ince bir cam banttan meydana gelir; milimetrenin birkaç binde biri genişliğinde bir elmas şerit madenî tabakayı ortasından böler. Büyüteçle bakılırsa elmas şerit arasından küçük kıvılcımların geçtiği görülür. (LM)

REZORİN i. (fr. *résaurine*). Kim. Rezorsinin çinko klorür eşliğinde formik asitle yoğunlaşmasından elde edilen boyarmadde. (L)

REZORSİLİK sıf. (fr. *résorcylique*). Kim. Rezorsinden, çekirdek üzerindeki CO_2H veya CHO fonksiyon gruplarının ornatılmasıyle türeyen aldehitler ve asitler için kullanılır. (L)

REZORSİN i. (fr. *résorcine*). Kim. Formülü $C_6H_4(OH)_2$ olan ve benzinden türeyen metadifenolün adı.

— ANSİKL. *Rezorsin,* galbanum, kasnı gibi tabiî maddelerin bir alkaliyle ısıtılmasından elde edilir. Sanayide, sodyum benzen disülfonatı sodyum hidroksitle ergiterek hazırlanır. Rezorsin, suda, alkolde ve eterde çözünebilen, tatlı ve renksiz billûrlar meydana getirir. 118°C'ta ergir ve 276°C'ta kaynar. Boyarmaddelerin ve özellikle ftalik anhidritle yoğunlaştırılarak *flüoreseįn*'in hazırlanmasında kullanılır.

— Eczc. Rezorsin, gargara veya melhem halinde, haricî antiseptik olarak kullanılır. (L)

REZORÜFİN i. (fr. *résorufine*). Kim. Hidroksidifenazon, rezorsin'in nitröz asitle işlenmesinden elde edilir. (Alkali çözeltileri güzel kırmızı bir flüorışı gösterir; tetrabromlu bir türevi mavi boyarmadde olarak kullanılır.) [L]

REZOVA, bulgarca **Rezovo,** 1934'e kadar **Yeniköy,** Karadeniz kıyısında, Rezve deresi ağzında, küçük köy; 215 nüf. (1965); balıkçılık. (M)

REZVE deresi, bulgarca **Rezovska Reka** veya **Rezvaya,** Trakya'nın kuzeyinde Türkiye ile Bulgaristan arasında sınır meydana getirerek Karadeniz'e dökülen küçük akarsu; 112 km. Başlangıçta Paspaladere, Velika'yı aldıktan sonra Bulgaristan topraklarında doğu istikametinde akar. (M)

REZZAK sıf. (ar. *rızķ*'tan *rezzāķ*). *Esk.* Bütün mahlûkları doyuran, rızkını veren (Tanrı): *Rezzaksın ki hazinede yok yokluk* (Sinan Paşa). || İ. (Abdürrezzak'tan kısaltılarak) Erkek adı. || *Rezzak-ı âlem,* «bütün dünyayı besleyen» Tanrı. (M)

Rezzonico (CA'), 1660'a doğru Venedik'te, Büyük kanalın kıyısında Baldassare Longhena tarafından yapılan ve 1745'te Massari'nin tamamladığı saray. XVIII. yy. Venedik'inin müzesidir. İçinde G.B. Tiepolo'nun freskleri, R. Carriera'nın pastelleri, Guardi, Longhi, Tiepolo ve Piazzetta'nın yağlıboya resimleriyle A. Brustolon'un döşeme eşyaları bulunmaktadır. (L)

REZZONİCO (CARLO). Bk. CLEMENS XIII.

R.F.S.S.C., Rusya Federal Sovyet Sosyalist cumhuriyetinin kısaltması. (L)

R'GİBAT, Batı Sahra'da magribî kabilesi, Bojador burnunun doğusunda yerleşmişlerdir. (L)

R'GİBAT sırtı, Sahra platformunun batı ucunda billûrlu kütle; kuzeyde Tindul, güneyde Taudeni havzaları arasında güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanır. Penepleníeşmiş bu kütleye inselbergler ve kuvarsit dorukları hâkimdir. (L)

Rh, *rodyum*'un kimyasal sembolü. (L)

Rh. Kan bil. RHESUS faktörünün kısaltması. (L)

rH i. (fr. *réduction,* indirgeme ve *hydrogène,* hidrojen'in baş harflerinden). Kim. Bir ortamın indirgeme veya yükseltgeme gücünün değerini miktar olarak gösteren ve pH'a benzeyen indis; REDOKS GERİLİMİ de denir.

— ANSİKL. Saf suyun litre başına serbest oksijen cinsinden molekülgram derişikliği, normal sıcaklıkta 15^{-27}'dir. Dolayısıyle saf suyun *rH*'ı 27 olarak kabul edilir. İndirgenlerin rH'ı ideal bir indirgen olan hidrojen için 27 ile 41 arasındadır. Bu indis daha çok biyolojide kullanılır: canlı ortamların rH'ı 6 ile 24 arasındadır. Değeri, faydalı mikropların gelişmesiyle hastalık yapıcı mikropların tahrip edilmesine bağlıdır (msl. sütün dönüşümleri ve korunması). Redoksun aynı zamanda metalürji, fotoğrafçılık ve kâğıtçılıkta önemli uygulamaları vardır. (L)

RHABDİTİDAE çoğl. i. İpsiler takımından solucan familyası. (Birçok türü vardır; ikisi insanlarda asalak yaşar: msl. *[Rhabditis hominis].*) [L]

RHABDİTİS i. Rhabditidae familyasının örnek tipi olan ipsi solucan, kırıntılar, çamurlar arasında veya bazı hayvanların bağırsağında yaşar. (Japon çocuklarının dışkısında bunlardan pek çok sayıda bulunmuştur. Fakat hastalık yapma gücünün zayıf olduğu sanılmaktadır. Yuvarlak solucanlar şubesinden.) [L]

RHABDOCOELA i. Türbelarlar grubundan çok heterogen yapılı yassı solucanlar takımı. (Bunlar aynı sınıftaki diğer hayvanlardan basit veya hafifçe loplu olan sindirim borusuyle ayırt edilebilen küçük boy yassı solucanlardır.) [L]

RHABDOPHOROS i. (Yun. *rabdos,* sopa ve *phoros,* taşıyan'dan). Esk. Yun. Olympia'da, elinde bir sopa ile dolaşan güvenlik görevlisi. || Atina'da, tiyatroların güvenlik görevlisi. *Eşanl.* RABDONOMOS. (L)

RHABDOPLEURA i. Zool. Pterobranchia grubundan engin deniz hayvanı. (Siyah stolonlu olan bu hayvanlarda solungaç delikleri yoktur ve lofofor bir tek çift koldan ibarettir. Atlas ve Hint okyanuslarında 100-600 m derinliklerde yaşar. Stomocorda şubesinden.) [L]

RHAETİZİT i. (fr. *rhaetizite*). Miner. Beyaz renkli disten çeşidi. (L)

RHAGADİOLUS i. Sarı çiçekli biryıllık bitki; yüksekliği 10-40 sm kadardır; kırlarda biter. (Bileşikgillerden.) [L]

RHAGİONİDAE i. Kısa duyargalı ortoraf sinekler familyası; rhagio (leptis) ve ona yakın türleri kapsar. (Bu sineklerin hepsi etçildir, ağaç gövdelerinde baş aşağı dolaşarak avlanırlar. Atherixde bu familyadandır.) *Eşanl.* LEPTİDAE. (L)

RHAGİUM i. Ormanlarda yaşayan uzun duyargalı böcek. Kurtçuğu kurumuş ağaçlarda, meşe çotuklarında *[Rhagium sycophanta],* kestane çotuklarında, çam ağaçlarında [*Rh. bifaciatum*] yaşar ve bunlara zarar verir. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

RHAGOLETİS i. (yun. *raks,* üzüm tanesi ve bir çeşit böcek'ten lat. k.). Kurtçuk iken alaca kirazda yaşayan kiraz sineği. (İlmî adı *Rhagoletis cerasi.* Kısaduyargalı siklorof çiftkanatlıların *trypetidae* familyasından.) [L]

RHAGONYCHA i. Temmuzda maydanoz çiçeklerinde ve tarhun otunda görülen kızıl renkli böcek; yaşadığı bitkilerin üzerinde başka böcekleri avlayarak beslenir. (İlmî adı *Rhagonycha fulva.* Kınkanatlıların *cantharidae* familyasından.) [L]

RHAMNELLA i. Çin ve Japonya'da yetişen küçük ağaç veya ağaççık; bazen *rhamnus* gibi yetiştirilir. (L)

RHAMNUS i. Hünnabın bilimsel adı. (L)

RHAMNUSİUM i. Anadolu'da ve Avrupa'da bulunan uzun duyargalı böcek. (Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Rhamnusium*'un kurtçukları ıhlamur, atkestanesi, karaağaç gibi çeşitli ağaçların odununu kemirir. *Rhamnusium bicolor*'un rengi kırmızımsı, elitraları mavi veya kızıldır. (L)

RHAMPH(O)—, yun. *ramphos,* gaga'dan alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

RHAMPHOCELUS i. Siyahla karışık kırmızı veya sarı tüylü, küçük boyda (uzunl. 20 sm) kuş; Tropikal Amerika'da yaşar. (Gagasının geniş alt parçası mavimsi olduğundan kuşçular buna *gümüşgaga* derler. *Tanagridae* familyasından.) [L]

RHAMPHOCORYS i. İri gagalı, kum renginde büyük tarlakuşu. *(Rhamphocorys Clot Bey* Cezayir ve Tunus'un güneyindeki çöl bölgelerinde yaşar.) [L]

RHAMPHOMYİA i. Gaga biçiminde uzun hortumlu etçil sinek; küçük böcekleri avlamak için çiçeklerin üstünde uçarak dolaşır. (Kısaduyargalı ortoraf sineklerin *empididae* familyasından.) [L]

RHAMPHORHYNCUS i. Jüra tabakalarında fosil olarak bulunan kanatlı kertenkeleler grubundan uçan sürüngen hayvan. (Sivri dişli bir göğüs biçiminde ileri doğru uzayan kafatasında büyük göz çukurları ve bu çukurların üzerinde kemiksi bir sert tabaka bulunur; kanatlar ve kuyruk da büyüktür. Kuyruğunun büyüklüğüyle kanatayaklılardan ayrılır. *Rhamphorhynchidae* familyasının örnek tipi.) [L]

RHANTUS i. Her tarafta yaygın pek çok türü bulunan sokucu böcek. (Kınkanatlıların *dytiscidae* familyasından.) [L]

RHAPHİ—, yun raphis, iğnecik'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

RHAPHİDERUS i. Ağır hareketli, kanatsız böcek; rengi yeşil ve kızıl olduğu için, sıcak ülkelerde üzerinde yaşadığı çalıların yapraklarından farkedilmez. (Cheuloptera takımının *phasmidae* familyasından.) [L]

RHAPHİGASTER i. Yazın her tarafta görülen büyük böcek; her çeşit bitkinin üzerinde yaşar, kışı evlerde geçirir. (İlmî adı *Rhaphigaster nebulosa.* Neteroptera takımının *pentatomidae* familyasından.) [L]

RHAPHİOLEPİS i. Yaprakları almaşık dizili ve sürekli ağaç; çiçekleri kırmızı veya beyaz renkli, demet halinde bileşiktir. Çin, Japonya ve Hawaii adalarında beş türü yetişir, bunlardan bir kısmı bazen süs bitkisi olarak limonluklarda yetiştirilir. Gülgillerden.) [L]

RHAPİDOPHYLLUM i. Yaprakları parçalı ve farbalalı palmiye; Florida ve dolaylarında yetişir. (*Rhapidophyllum hystrix* Avrupa'nın güneyinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

RHAPİS i. Sık çalılık halinde büyüyen küçük palmiye.

— ANSİKL. *Rhapis*'lerin yaprakları elayası durumunda ve parçalıdır. Sapsız, sarımtırak, poligam veya ikievcikli olan çiçekleri kırmızımsı koçan halindedir, sonra yeşillenir ve birçok spata taşır. Meyvesi tek çekirdekli üzümsü bir meyvedir. Çin ve Japonya'da beş türü yetişir; bunlardan kamış, hasır, çadır gibi şeyler yapmak için faydalanılır. Bazı türleri limonluklarda yetiştirilir. (L)

RHAPONTİCUM i. Kalın saplı ve çok büyük yapraklı (60 sm) bitki; nemli çayırlarda yetişir; ravende benzer. (Bileşikgillerden.) [L]

RHAPSODOS i. (yun. k.; *raptein,* birara-

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

ya getirmek ve *ode*, şarkı'dan). Esk. Yun. Genellikle, eski şairlerin ve şarkıcıların şiir ve şarkılarını (Homeros, Hesiodos) biraraya getiren ve bu destanı şiirleri makamla okuyarak, elinde defne değneğiyle şehir şehir dolaşan halk şairi. (LM)

RHÄTİCUS. Bk. RHETİKUS.

RHAU (Georg), alman müzikçisi ve müzik yayımcısı (Eisfeld, Thüringen 1488-Wittenberg 1548). Leipzig'deki Thomaskirche'de kantordu. Dinî ve dindışı çoksesli müzik parçaları besteledi. Leipzig'de basımevi açtı (1525) ve özellikle Luther kilisesi âyinlerini yayımladı. (M)

RHEA SİLVİA, Alba kralı Numitor'un kızı ve Romulus ile Remus'un anası (İLİA da denirdi). Aeneas ile Lavinia'nın kızı olduğu da söylenirdi. Vestol rahibesiyken Mars tarafından sevildi ve ondan ikizleri doğurdu. (L)

RHEDEN, Hollanda'da (Gelderen) şehir, Arnhem'in doğusunda; 36 800 nüf. (L)

RHEE (Syngman), koreli devlet adamı (Wranghae 1875 - Honolulu, Hawaii 1965). Li kraliyet ailesindendi. Batı kültürüyle yetişti, Bağımsızlık kulübüne girdi (1894) ve Japon etkisine karşı mücadele etti. 1897'de hapsedildi ve *Bağımsızlık Ruhu* adlı eserini yazdı. Hıristiyanlığı kabul etti. 1904'te serbest bırakıldı. A.B.D.'ye gitti ve Princeton üniversitesinde felsefe doktoru oldu. 1910'da Kore'ye dönünce Japonya'ya karşı girişilen direnme hareketinin ön safında yer aldı. Hawaii'ye sığındı ve milliyetçi direnme hareketini oradan yönetti. Daha sonra Şanghay'da bir sürgün hükûmetinin başına geçti (1919). 1945'te Kore'ye gidince, Kore Bağımsızlık Millî derneğini kurdu. Bu dernek, Güney Kore'nin 1948 seçimlerinde büyük zafer kazandı. Rhee, haziran ayında G. Kore cumhurbaşkanı oldu. A.B.D. tarafından desteklendi. Memleketi diktatörlükle yönetti. Kore savaşı (1950-1953) sırasında A.B.D.'yi Çin Halk cumhuriyetine karşı savaşa sürüklemeğe çalıştıysa da başarı elde edemedi ve mütarekeyi kabul etmek zorunda kaldı. 1954'te A.B.D. ile karşılıklı savunma anlaşmasını imzaladı. Liberal partinin lideri olarak üçüncü defa ezici bir çoğunlukla başkanlık görevine seçildi. Fakat muhalefetteki Demokrat parti seçime itiraz etti. A.B.D. tarafından tavsiye edilen tavizleri vermedi ve görevden çekildi. Yargılanmaktan korktuğu için A.B.D.'ye kaçtı. (L)

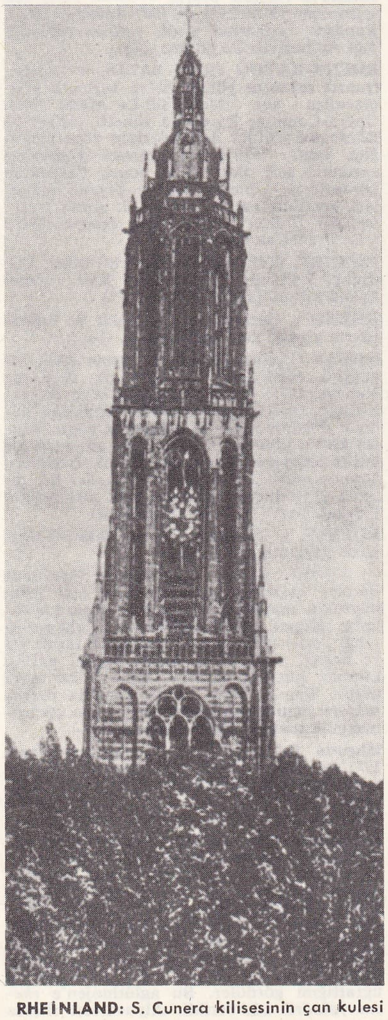

RHEİNLAND: S. Cunera kilisesinin çan kulesi

RHEEDİA i. Garcinia'ya benzeyen ve sarı süt salgılayan ağaç; Madagaskar'da ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişir. (Otuz kadar türü vardır, bunlardan birçoğunun meyveleri yenir veya şurup, reçel gibi şeylerin yapımında kullanılır: *Rheedia Brasiliensis* [bukupari], *Rh. edulis, Rh. lateriflora, Rh. macrophylla, Rh. madruno, Guttiferaceae* familyasından.) [L]

RHEİDAE çoğl. i. Koşucu kuşlar familyası; biricik tipi amerika devekuşu nandu'dur (*rhea*). [L]

RHEİNARDTİA i. Esmer tüylü, kızıl ve siyah benekli büyük kuş; Çinhindi'nde ve Malezya'da yaşar. (*Rheinardtia ocellata*'nın orta kuyruk telekleri, bilinen teleklerin en büyüğüdür; bunlardan her birinin uzunluğu 1,70 m, genişliği 0,13 m'dir.) [L]

RHEİNBERGER (Joseph), alman bestecisi (Vaduz, Liechtenstein 1839-Münih 1901). Münih'de öğretmenlik yaptı ve birçok öğrenci yetiştirdi. Operalar, oratoryolar, kantat'lar, org için yirmi sonat besteledi. (L)

RHEİNBOLDT (Heinrich), alman kimyacısı (Karlsruhe 1891). Bonn üniversitesinde profesörlük yaptı. 1934'ten itibaren Sao Paolo'da ders verdi. Özellikle, yaptığı birçok araştırma ile tanındı: tanenler, Grignard tepkimesi, yapışkanlık ve soğurma ölçüleri v.b. (M)

RHEİNE, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ems ırmağı kıyısında; 43 000 nüf. Gotik kilise; rokoko üslûbunda evler. Maden suyu kaynakları. Şehirde karolenj'ler zamanından beri tuz çıkarılır. Dokuma (pamuk) sanayii. Tütün işçiliği. (L)

RHEİNFELDEN, İsviçre'de (Aargau kantonu) şehir, Ren kıyısında; 5 200 nüf. XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Suları romatizma ağrıları ve kan dolaşımı bozukluklarının tedavisinde kullanılan ılıca merkezi. Hidroelektrik santralı.

— Tar. Serbest şehir (1218) Rheinfelden, 1330'da Avusturya'ya geçti. Yeniden serbest şehir oldu (1415), tekrar Avusturya tarafından alındı (1448). Saksonya-Weimar'lı Bernard, Johann von Werth'i burada yendi (mart 1638). Fransızların 1678 temmuzunda kuşattığı ama alamadığı şehir, 1744'te Belle-Isle tarafından işgal edildi ve 1803'te İsviçre'ye bırakıldı. (L)

RHEİNFELDEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Rheinfelden (İsviçre) şehrinin karşısında; 14 600 nüf. Alüminyum fabrikası. (L)

RHEİNGAU, Almanya'da (Hessen) bölge, Taunus'un (mahallî adı *Rheingaugebirge*) güneybatı ucunda, kuzeybatıdaki yaylada ve Ren ovasının kenarında uzanır. Dağlık bir kısmı, şistli Ren kütlesine bağlıdır; bu kesim sık ormanlı, çeşitli tarım ve hayvancılık yapılan bir bölgedir. Öte yandan Rheingau, Kahraman geçiti boyunca sarp ve dar bir şekilde uzanan Ren vâdisinin doğu yamacını kapsar; burada bağcılıktan meşhur şaraplar elde edilir. (L)

RHEİNGRAF i. (*Rhein*, Ren ve *Graf*, kont'tan alm. k.). Rheingau kontlarının unvanı. Rheingrafenstein burg'unda otururlardı. (Tarihte adı geçen ilk rheingraf Hatto VI'dır [937-960]. Soyundan gelenler SALM KONTLARI adını aldı.) [L]

RHEİNHAUSEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ren kıyısında, Duisburg'un karşısında; 68 600 nüf. Maden kömürü ocakları. Çelik fabrikası. Makine ve dokuma sanayii. (L)

Rheinische Stahlwerke - Rheinstahl, 1870'te kurulan ve merkezi Essen'de bulunan alman demir sanayii şirketi. İkinci Dünya savaşından sonra Vereinigte Stahlwerke (Birleşik Demir-Çelik Fabrikaları) dağılınca, Ruhr'daki çeşitli demir işletmelerini kendi bünyesinde birleştirdi. (L)

RHEİNLAND, Almanya'da XIX. yy.da *Prusya-Rheinland* eyaleti (*Rheinprovinz*) adıyle tanınan tarihî bölge. Sezar, kelt - germen halklarının (Treverus'lar, Eburon'lar) yaşadığı Ren bölgelerini fethetti (M.Ö. 57). Romalılaştırılan bölge *Aşağı* ve *Yukarı Germania* eyaletlerine bölündü. Sezar'ın bir sınır haline getirdiği Ren, ticarî ve dinî (Doğu'dan gelen lejyon askerlerinin getirdiği doğu kültleri) ilişkilerde önemli bir rol oynadığı halde Germenlerin saldırısını durduramadı. Germenler Ren Kıyısı Franklarıyle birlikte V. yy.da ırmağın sol kıyısına yerleştiler ve Trier'in düşmesinden sonra (460'a doğr.), ülkeyi germenleştirdiler. Clovis'in krallığına katılan bölge, sonradan Austrasia' nın bir parçası haline geldi. Lothar'ın krallığına (Verdun, 843), sonra Lorraine düklüğüne katıldı. Charles III ve Germania kralı Heinrich I arasında çekişmeye yol açtı, Heinrich I tarafından yeniden germen topraklarına katıldı (925), sonra Aşağı ve Yukarı Lorraine adlarıyle ikiye bölündü (960'a doğru). Bu fransız-germen savaşlarının yol açtığı anarşi, piskoposluk şehirlerine (Trier, Köln) dükün hâkimiyetinden kurtularak topraklarını genişletmek imkânını verdi. Trier başpiskoposu, Moselle'nin aşağı vâdisine elkoydu, Köln başpiskoposu Westfalen'in büyük kısmını ele geçirdi ve imparatorluk seçici prensi Almanya'nın en güçlü prenslerinden biri haline geldi. Düklük yavaş yavaş derebeylik prensliklerine bölündü (Limbourg, Brabant, Lüksemburg, Jülich v.b.).

alman birliklerinin Köln'e girişi (1936)

Buna paralel olarak Ren üzerinde ticaret trafiği Ren şehirlerini geliştirdi ve XIV. yy.da (Yüzyıl savaşı italyan - flaman trafiğini Ren nehrine doğru döndürdü) çok önemli ekonomi, üniversite (Heidelberg, 1386; Mainz, 1427) ve matbaacılık (1440'a doğru Strasburg ve Mainz [1448'de Gutenberg], 1491'de Basel [Froben]) merkezleri haline getirdi. 1511'den beri Berg ve Jülich düklüklerine sahip olan Kleve dükü, eyaletlerine reformu soktu; reform birçok Rheinland şehrinde yayıldı (Strasbourg, Basel v.b.). Kleve'nin veraset meselelerindeki karışıklık (1609), neredeyse Henri IV'ün müdahalesine yol açacaktı. 1666 Kleve antlaşmasıyle onaylanan Xanten paktı (1614), Berg'i, Jülich'i ve Ravenstein'ı Neuburg Pfalz seçici prensine, Kleve'yi, Mark'ı ve Ravensberg'i Brandenburg seçici prensine verdi. Otuzyıl savaşı sırasında ve savaştan sonra imparatorluğun zayıflaması, Rheinland'ı fransız etkisine açtı. Richelieu, Trier başpiskoposundan Hoblenz ve Ehrenbreitstein'i tahkim etmek hakkını aldı. Önce Birleşik Eyaletlere karşı, sonra İspanya Veraset savaşlarında imparatora karşı Köln başpiskoposunun desteğini sağlayan Louis XIV, Köln'deki «toplantı»ları çoğalttı. XVIII. yy.-da fransız kültürünün bölgede köklü bir şekilde yerleşmesi, 1793'ten sonra, Ren'in sol kıyısının Fransa tarafından ilhakını kolaylaştırdı; Avusturya ilhakı, Campoformio antlaşmasıyle (1797) onayladı. (Rhin-et Moselle, Roer, Saar ve Mont-Tonnerre idare bölgeleri, 1797-1814). Viyana kongresiyle Kleve, Prusya'ya geri verildi ve Mazovya'nın kaybını telâfi için Rheinland bölgesinin geri kalan kısmı bırakıldı (1814). Napolyon III, 1866'da bu kısmın kendine bırakılması için çok uğraştı (Bahşişler siyaseti) ama başaramadı. Versailles antlaşması (1919), Almanya'ya Rheinland'ın silâhsızlandırılmasını ve üç bölgeye bölünmesini kabul ettirdi; bu bölgeler ve Ren'in sağ kıyısındaki üç köprübaşı müttefik orduları tarafından, beş yıl (Köln), on yıl (Koblenz) ve on beş yıl süreyle (Mainz) işgal edilecekti. Bu araziyi müttefiklerarası bir komisyon yönetti; A.B.D. senatosunun Versailles antlaşmasını reddetmesi (1921) üzerine Fransızlar bölgede daha 1919'da ortaya çıkan (general Mangin'in desteği) bir ayrılıkçı hareketi (Adam Dorten) desteklediler; bir süre için bastırılan hareket, 1923'te Fransa ve Belçika'nın Ruhr bölgesini işgal etmesiyle yeniden canlandı, ama Büyük Britanya'nın Fransa ve Belçika'ya baskı yapması üzerine başarıya ulaşamadı.

Duisburg-Ruhrort havzası Avrupa'nın ilk nehir limanı

Foto. Keystone, Rotgans (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico İtaliano

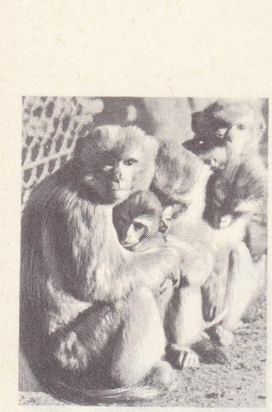

rhesus

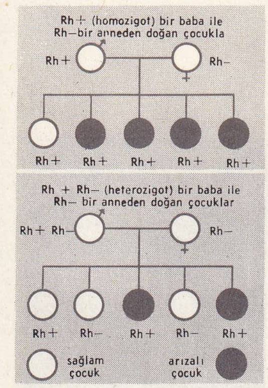

rhesus faktörü

21 Ekim 1923'te Aachen'de ilân edilen Rheinland cumhuriyeti Dorten ve Matthes'in, Bonn, Köln ve Mainz'teki darbeleriyle yayıldı; ama önderlerinin birbirine düşmesi yüzünden çöktü (1923). Bavyera Pfalz'ında ayrı bir hükûmet kurulması Pirmasens katliamı v.b. ile sonuçlandı (ekim 1923-şubat 1924). Öte yandan, Almanya'nın savaş tazminatlarını ödememesi yüzünden Fransız hükûmeti Köln bölgesinin boşaltılmasını ancak bir yıl gecikmeyle (31 ocak 1926) ve Almanya ile komşularının sınırlarını karşılıklı teminat altına aldıkları Locarno antlaşmalarının imzalanmasından sonra (16 ekim 1925) kabul etti. Fransa, müttefiklerinin baskısıyle (La Haye, ağustos 1929) ve Young planının kabulünden sonra Mainz bölgesini 30 haziran 1930'da dört yıl gecikmeyle kesinlikle boşalttı. Bunun üzerine Hitler, Rheinland'ı yeniden silâhlandırmağa (7 mart 1936) ve müstahkem bir ordugâh haline getirmeğe karar verdi (Siegfried hattı); bu ordugâh Belçika'nın işgalinde (1940) atlama taşı olarak kullanıldı. Müttefiklerin aldığı (1945) Rheinland, ingiliz ve fransız orduları tarafından işgal edildi ve siyasî bakımdan Nord-Rhein-Westfalen, Rheinland-Pfalz ve Saar Land'larına bölündü. (L)

RHEİNLAND-PFALZ, Federal Alman cumhuriyetinde eyalet; Belçika, Lüksemburg ve Fransa ile sınırdaştır; hemen tamamıyle Ren'in sol kıyısında uzanır; 19 837 km²; 3 633 500 nüf. Merkezi, *Mainz.* Eyalet Prusya'dan (Rheinland Prusyası, Hessen-Nassau), Hessen'den ve Bavyera'dan (Rheinland - Pfalz) alınan toprakları kapsar. Çeşitli coğrafî birimlerden meydana gelen bir tarım bölgesidir.

Eyaletin büyük kısmı şistli Ren kütlesinde ve Ardenne'in doğu ucunda (Eifel) uzanır. Yaylalarda tarım çok verimli değildir; kır hayatında eski kömün gelenekleri devam eder; ama hayvancılık günden güne besin tarımının yerini almaktadır. Bölgede ağır basan küçük mülkiyet buhran geçirmekte ve halk göçmektedir. Moselle ve Ren vâdilerinin yamaçları Almanya'nın en meşhur üzüm bağlarıyle örtülüdür. Bu kesimde toprağın parçalanması ve nüfus yoğunluğu, modernleştirme hareketini engellemekte ve halkın göç etmesine yol açmaktadır. Şistli Ren kütlesinin güneydoğusunda karmaşık engebeli, daha alçak bir bölge uzanır; burada birbirini izleyen kumtaşlı yaylaları ve volkanik engebeleri (birinci zaman porfirleri), akarsular boğazlarla aşar. Bu kesim Birinci zamanın sonunda çökmüş ve tortullarla dolmuş bir alandır; Ekseni Lahn ve Nahe'den geçer; kuzeydoğuya doğru Saar kömür havzasının uzantısı olan bu bölge, küçük mülkiyetin ağır bastığı bir besin tarımı bölgesidir. Küçük mahallî şehirlerdeki birkaç atelye kır halkını çeker: Wolfstein'da dokumacılık, Bad Kreuznach'ta makine yapımı, deri işçiliği ve optik. Güneydoğuya doğru kumtaşlı Vosges dağlarının devamı olan Hardt, fay sarplıklarıyle Ren hendeğine hâkim olan senklinal bir çanaktır; burada üçüncü zaman kumtaşları, Westrich'teyse Muschelkalk kalkerleri birikmiştir. Yükseltisi 500-600 m olan bu kumtaşlı yaylaların en yüksek noktası Kalmit'tir (683 m). Yükseklik ve toprağın verimsizliği tarımı güçleştirir: Hardt her şeyden önce büyük bir kozalaklılar ve gürgen ormanıdır. XIX. yy.da birçok kişi Amerika'ya göçmüş, bölgedeki işçi bolluğu özellikle Pirmasens ve Kaiserslautern dolaylarında sanayinin gelişmesine yol açmıştır (dokumacılık, ayakkabı ve makine yapımı, saatçilik).

Worms'tan Fransa sınırına kadar uzanan Orta Ren hendeği ve Mainz havzası birer verimli tarım bölgeleridir. Çağımıza kadar devam eden çökme hareketi büyük ölçüde alüvyon birikmesine yol açmıştır. Ren'in getirdiği Alp çakılları ve Hardt'tan inen akarsuların koniler halinde yaydığı kumlar, birbirine karışarak çeşitli topraklar meydana getirir. Birçok taraçayı kaplayan löslerde çok küçük uzun parseller halinde bol ürün alınır. Kurumuş akarsu yatakları ve mendereslerin aştığı nemli çöküntüler, bataklıklı ormanlar ve çayırlıklar kaplıdır. Kumlu koniler çam ormanlarıyle kaplıdır. Hardt'ın kenarındaki bağlarla örtülü kuşağın nüfusu çok yoğundur.

Mainz havzası Ren'in yukarısında elli metre kadar yükselmiş olan oligosen ve miyosen kalkerlerinden meydana gelir; bunlar girintili çıkıntılı alçak bir yayladır. Lös örtüsü sayesinde bölge, zengin bir tarım kesimidir. Ren'in Fay sarplıklarından oluşan bu yaylaların kenarını aştığı yerde, geniş üzüm bağları uzanır (Oppenheim). Ren'in Pfalz kıyısında yalnız iki büyük şehir vardır: Mannheim'ın karşısında Ludwigshafen (kimya fabrikaları) ve bugün sanayileşmiş eski bir şehir olan Mainz (çimento fabrikası, kimya ve makine sanayii). Ortaçağın meşhur şehirleri, Speyer, Worms, Landau, büyük modern değişiklere uğramamış ve gerilemiştir; bu şehirler, daha canlı olan Hessen ve Baden kıyısındaki şehirlerle çelişir. (L)

RHEİNLAND-WESTFALEN, bugün **Nordrhein Westfalen,** Federal Alman cumhuriyetinde eyalet; 34 038 km²; 16 880 200 nüf. Merkezi, *Düsseldorf.* Büyük kısmı eski prusya topraklarından (Prusya Rheinland'ı) meydana gelen ve Batı Almanya'nın en önemli bölgesi olan eyaletin iktisadî ve siyasî rolü çok büyüktür: federal başkent Bonn ve büyük sanayi bölgesi Ruhr, eyalet topraklarındadır. Eyalet Münster havzasında, şistli Ren kütlesinin kuzey kıyısında ve Aşağı Ren çöküntü hendeğinde uzanır; doğu ucunda Weser sıradağlarının bir kısmını içine alır, hattâ Minden'in kuzeyinde, Kuzey Almanya ovasına taşar.

Eyaletin, şistli Ren kütlesindeki güneyi kuvarslı dorukların ve volkanik yüzey şekillerinin (Rothaargebirge) hâkim olduğu dalgalı bir yayladan meydana gelir; bu kesimde tarım zayıftır, fakat eskiden demir, çinko, kurşun işletilen birçok sanayi vâdisi (Wupper, Lenne, Yukarı Ruhr) vardır. Madenler yataklarının hemen hemen tükenmesine rağmen, Ruhr havzasının kömürüyle beslenen sanayi faaliyeti devam eder: dokuma ve kimya sanayii, elektrik malzemesi, seramik. Çok kalabalık olan halk, kenarları dik vâdilerde sıkışmıştır. Kuzeyde bu bölgeden yavaş yavaş Ruhr havzasına geçilir: maden kömürü tabakalarının vâdi yamaçlarıyle aynı düzeyde bulunması, daha XVIII. yy.da kömür işletilmesine yol açmıştı. O tarihten beri eski ocakların büyük kısmı tükendi ve büyük maden bölgesi daha kuzeye kaydı. Fakat sanayinin (özellikle metalürji sanayii) yeri değişmedi.

Güneybatıda Aachen bölgesi, Ardennes dağlarının doğu sırasını içine alır. Aachen, büyük kısmı Fransa ve Belçika'da olan büyük kömür havzasının ucundadır; üretimi oldukça önemli bir sanayi bölgesini besler (makine ve elektrik malzemesi yapımı, çelik fabrikaları, seramik ve cam fabrikaları, dokumacılık). Aşağı Ren çöküntü hendeği veya Köln havzası, Ren nehrine paralel uzanan bloklarla kesilen faylı bir bölgedir: «horst»lar, dorukları eski alüvyonlarla örtülü tepeler meydana getirir. Miyosen çağda kum, balçık ve linyit birikintileriyle dolan bu hendek, Batı Almanya'nın başlıca linyit havzasıdır. Büyük kısmı toprağın yüzeyinde işletilen linyit, briket haline getirilerek Ren yoluyle ihraç edilir; Almanya'nın büyük kısmında ve dış ülkelerde evlerde yakıt olarak kullanılır. Bu enerji kaynağı ayrıca güçlü elektrik santrallarını besler; kimyasal ürün tesislerinde linyitler, benzin, sentetik kauçuk, boya (Leverkusen) elde edilir. Daha derinlerde yer alan Ruhr kömür havzası tabakalarının işletilmesine Ren'in batısında başlanmıştır. Bu kesimde sanayi büyük ölçüde gelişmiştir: dokuma sanayii (Mönchengladbach, Krefeld), makine yapımı, kimya sanayii v.b. 2 000 Tonluk mavnaların girmesine elverişli olan Ren limanları, komşu sanayi merkezlerini (Düsseldorf, Duisburg) dışarıya bağlayan büyük fabrika ve depo merkezleri haline gelmiştir. Eski ticaret şehri Köln de bugün bir sanayi merkezidir.

Münster havzası, bakışımsız bir senklinal şeklinde bükülmüş bir çeşit tebeşirli çanaktır; şistli Ren kütlesine yaslanan güney kenarı daha yüksektir; Saalyen çağında iç buzullarla örtülmüştür. Birbirini izleyen kumlu buzultaşlar, killi buzul tortulları, tebeşiri örten lös parçaları, üçüncü zaman kumları, farklı verimlilikte tarım toprakları meydana getirir. Bununla birlikte toprakların çoğu verimlidir ve havza eyaletin başlıca tarım bölgesidir; yer yer Belçika Brabant'ını hatırlatır. Eskiden zengin pazarlar olan eski şehirlerin hemen hepsi, kömür havzalarının yakınlığı sayesinde büyük ölçüde sanayileşti (özellikle Münster). Lippe'nin kuzeyinde, tarım bölgesinin ortasında yeni ocaklar açılması bu kır bölgesine bir işçi şehirleri bölgesi havası vermektedir. Fakat sanayi eski işletme bölgelerinde, özellikle Ruhr vâdisinde kalmağa devam eder. En büyük şehirler bu kesimdedir (Essen, Bochum, Dortmund, Gelsenkirchen). Ruhr'a doğru yönelen sık bir demiryolu ağı ile sağlanan ulaşım büyük kanallarla (Mittellandkanal, Emaskanal) tamamlanmıştır. Rheinland-Westfalen eyaleti, başlıca iki kömür havzasının (Ruhr, Aachen havzaları) bu eyalette bulunması sayesinde federal alman ekonomisinde, özellikle ağır sanayi alanında büyük bir önem taşır. Ayrıca imalât sanayiinde de önde gelir. Eyaletin nüfusu Federal Alman cumhuriyeti nüfusunun yüzde 30'una yaklaşır. (L)

RHEİNSBERG, Doğu Almanya'da (Potsdam idare bölümü) yer, Berlin'in kuzeybatısında. 70 MW gücünde nükleer santral. (L)

RHEİNTAL («Ren vâdisi»), Ren vâdisinin İsviçre'deki kesimi, Graubünden ile Konstanz gölü arasında. Eskiden Ren burada yolunu değiştiriyor ve su baskınları köylerle ekinleri tehdit ediyordu. Sonradan nehrin yatağı düzenlendi ve setler inşa edildi. Rheintal, Graubünden'lere doğru bir geçit yoludur. Bu derin vâdide geleneksel çok şeşitli tarım yapılır; yamaçlar otlaklarla örtülüdür. (L)

RHEİTA (Anton Maria SCHRLE DE), çek astronomu (Bohemya'da 1597-Ravenna 1660). Kapüsen tarikatına girdi. 1645'te yayımladığı Ay haritası ile tanınır. (L)

RHENÉ-BATON (René BATON, — denir), fransız orkestra yöneticisi ve bestecisi (Courseulles - sur - Mer 1879-Le Mans 1940). Opéra-Comique korosunu yönetti, Anger ve Bordeaux senfoni derneklerinin yönetmenliğini yaptı, 1916'da, Lamoreux konserleri yardımcı şefi oldu, daha sonra Pasdeloup konserlerini yönetti. Ses ve piyano parçaları, senfonik eserler besteledi: *Antik freskler, Bir Breton denizcisinin cenaze töreni için, Prelüd ve füg* v.b. (L)

RHENEN, Hollanda'da (Utrecht) şehir, Lek ırmağı kıyısında; 12 530 nüf. XVI. yy.dan kalma kilise. Zooloji bahçesi. (L)

RHENO i. Germenler, Galyalılar ve Romalıların giydiği kısa kürk manto. (L)

RHESA (Ludwig Jedimin), alman asıllı litvanyalı edebiyatçı (Carwaiten, Kurische Nehrung 1776-öl. 1840). Königsberg üniversitesine bağlı litvanya papaz okulunda ilâhiyat dersleri verdi ve müdürlük yaptı. Kutsal kitabı litvancaya çevirdi ve almanca bir önsöz ekleyerek yayımladı (1816). Özellikle, *Dainos oder Littauische Volkslieder* adı altında yayımladığı Litvanya halk şarkılarının ilk derlemesi (1815) ile tanınır. (M)

RHESUS i. Hindistan'da ve yakın bölgelerde yaygın maymun türü.

— ANSİKL. *Rhesus* veya *bandar* (*Macacus rhesus*) kuyruksuz maymunlarla çok uzun kuyruklu maymunlar arasında geçit hayvanıdır. Köpek büyüklüğünde olan rhesus'un rengi yeşile çalan kızıl sarıdır; alt tarafı gri ve beyaz, yüzü bakır rengi, kabası parlak kırmızı, kuyruğu kısadır. Hindularca saygı görür. Kan serumu insan kanında *rhesus faktörü* denilen bir farktörün ortaya çıkarılmasında reaktif olarak kullanılır. (L)

Rhesus faktörü (*rhesus* maymunundan), 1941'de amerikalı Landsteiner ve Wiener tarafından bulunan kan özelliği; çeşitli alanlarda (kan nakli, yeni doğmuş çocuk patolojisi v.b.) uygulanır. (Sembolü Rh.)

Dr. Landsteiner ve Dr. Wiener insan kanıyle maymun kanı arasındaki yakınlık üstüne araştırma yaparken, rhesus maymunun (*macacus rhesus*) kanını bir tavşanın damarına birkaç kere şırınga ettikten sonra tavşandan aldıkları kan serumunu insan kanıyle karıştırdılar; tavşan serumunun beyaz ırktan insanların yüzde 85'inin kanında alyuvarları aglütinasyona uğrattığını gördüler. Bu aglütinojen'e *rhesus faktörü* adı verildi. Alyuvarları rhesus

Foto. Atlas-photo (LAROUSSE)

faktörüyle aglütinasyona uğrayan yüzde 85 kişiye «rhesus pozitif» (Rh+), aglütinasyona uğramayan yüzde 15'e de «rhesus negatif» (Rh—) denildi. *Rhesus grubu,* klasik kan grubu sistemiyle hiç bir ilgisi olmadan, Mendel kanunlarına göre ana ve babadan çocuğa geçer. Bir insanın genetik formülü Rh+ Rh+ (saf tip veya homozigot) veya Rh+ Rh— (saf olmayan tip veya heterozigot) olabilir. Aynı kan grubundan olan vericilerden (veya genel vericilerden) birkaç defa kan almış olan bazı kimselerde görülen olaylar ve kazalar rhesus uyuşmazlıkları sayesinde anlaşıldı. Bundan dolayı birkaç defa kan almak zorunda kalan hastalarda rhesus grubunun bilinmesi şarttır.

Yeni doğmuş çocuk patolojisini ilgilendiren birçok meselede de rhesus grubunun bilinmesi çok önemlidir. Aynı aile içinde seri halde meydana gelen erken doğum veya küçük yaşta ölüm olayları hayli zaman soydan geçme frengiye bağlandı, oysa bunlar sadece kan uyuşmazlığından ileri gelir. Rh+ bir baba ile Rh— bir ananın çocukları genellikle Rh+ olur. Kan nakillerinde olduğu gibi, Rh— bir ananın Rh+ olan ilk çocuğu anayı duyarlı hale getirir ve Rh antikorlarının oluşumuna sebep olur. Birinci doğum normaldir, ama ikinci bir gebelikte ve bundan sonraki gebeliklerde ananın Rh antikorları çocuğun kanına geçer ve gittikçe büyüyen hemolitik olaylara yol açar. Birinci çocuk veya çocuklar sağlamdır; ondan sonrakiler içinse yaşama imkânı azdır. Rh sistemi içinde ananın kan grubunun araştırılmasından başka günümüzde Rh— bir kadının kanındaki anti Rh aglütininlerin miktarı da tayin edilebilmektedir.

Hemolitik kan hastalığı, yeni doğmuş çocuğun kanı (Rh+) elverişli bir kanla (Rh—) değiştirilerek tedavi edilebilir. (L)

RHETİKUS veya **RHÄTICUS** (Joachim VON LAUCHEN), alman astronomu (Vorarlberg, Feldkirch 1514-Kosice, Macaristan 1576). Wittenberg'de matematik öğretmenliği yaptı, sonra Kopernik'ten yeni astronomiyi öğrenmek için Frauenburg'a yerleşti. Kopernik'in ileri sürdüğü teorilerin özeti olan *Narratio Prima de Libris Revolutionud Copernici* (Kopernik'in Gezegenlerin Hareketleri Kitabı Üstüne İlk Yanılma) adlı eserini çıkardıktan sonra Kopernik'in yayımlamakta tereddüt ettiği büyük eseri *De Revolutionibus Orbium Caelestium*'u (Gökcisimlerinin Hareketleri Üstüne) bastırdı. Rhetikus, 1542 -1576 arasında sinüs cetvelleri üzerinde çalıştı. Bunu önce on ondalıklarla daha sonra onbeş ondalıkla gerçekleştirmek istedi. Bu çalışmalar, Pfalz seçicisinin yardımıyle *Opus Palatinum de Triangulis* (Üçgenler Üstüne Eser) adı altında yayımladı. (L)

Rhetorica ad Herennium, latince retorik inceleme kitabı (M.Ö. 82'ye doğru yayımlandı). Yanlış olarak Cicero'ya mal edilen bu eser, belki de Quintus Cornificius'undur. Latince yazılmış en eski retorik inceleme kitabıdır; üslûbu kuru ve acemicedir. Eserdeki fikirler, yunanlı Hermagoras'ın teorilerinden ilham almıştır. (L)

RHETRA i. (yun. k.). Esk. Yun. İlkel dönemde hüküm, anlaşma, kanun veya kanun değeri taşıyan kehanet. (Rhetra, prensip olarak sözlü şekilde nakledilirdi. Bu kelime, özellikle, Lykurgos'a mal edilen ve Plutarkhos tarafından da bilinen Isparta yasalarını belirtirdi.) [L]

RHEUM i. Orta ve Doğu Asya'da yetişen ravend'in ilmî adı. (Yaprakları süslü birçok türü bahçelerde yetiştirilir. Karabuğdaygillerden.) [L]

RHEXİA i. Kuzey Amerika'da yetişen çok sevimli ve küçük otsu bitki; birçok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir: *Rhexia virginica, R. Mariana.* (*Melastomaceae* familyasından.) [L]

RHEYDT, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'da; 94 000 nüf. Rheydt, Mönchengladbach şehir gruplaşmasının bir kısmıdır. Büyük dokuma sanayii merkezi (yün ve pamuk). Elektrik malzemesi. Rönesans üslûbunda şato (müze). [L]

RHİNANTHUS i. (yun. *ris, rinos,* burun ve *anthos,* çiçek'ten lat. k.). Çayırlarda pek çok türü bulunan yarı asalak ot. (Sıracagillerden.)

— ANSİKL. *Rhinanthus*'lar dik saplı, karşıt ve basit yapraklı, genellikle sarı çiçekli otsu bitkilerdir. Buğdaygillerde asalak yaşayan bu otlar tarlalarda bazen pek boldur. (L)

RHİNE (Joseph Banks), amerikalı psikolog (Waterloo, Pennsylvania 1895). Chicago, Harvard ve Duke üniversitelerinde okudu. 1940'ta Duke üniversitesinin parapsikoloji laboratuvarının başkanı oldu. Duygu ötesi algılama konusunda birçok deneme yaptı ve herhangi bir bedenî aracı olmadan düşüncelerin bir kişiden bir başkasına geçtiğini ileri sürdü. Böylelikle, telepati veya zihinden geçenleri okuma gibi halk inançları için bilimsel bir temel sağlamış oldu. *Journal of Parapsychology*'yi (Parapsikoloji Gazetesi) yayımladı. Başlıca eserleri: *Ektra-Sensory Perception* (Duygu Ötesi Algılama) [1943]; *New Frontiers of the Mind* (Zihnin Yeni Sınırları) [1937]; *The Reach of the Mind* (Zihne Varış) [1947]; *New World of the Mind* (Zihnin Yeni Dünyası) [1953]. (M)

RHİN-ET-MOSELLE idare bölgesi, Avusturya'nın, Ren'in sol kıyısının Fransa'ya ait olduğunu kabul etmesinden sonra 24 ocak 1798'de kurulan idare bölgesi. Merkezi *Koblenz*'di. 1815'te Prusya'ya geçti. (L)

RHİNGİA i. Gaga şeklinde uzun başlı, kızıl ve esmer renkli sinek; Avrupa'da çiçekler üzerinde pek çok görülür. (İlmî adı *Rhingia rostata.* Kısaduyargalı ortoraf sineklerin *syrphidae* familyasından.) [L]

RHİN idare bölgesi (Bas—), Fransa'nın doğusunda idare böglesi, Alsace'ta; 4 786 km²; 827 365 nüf. (km²'ye 172 kişi). İdare merkezi, *Strasbourg;* 8 idare çevresi (*Strasbourg, Erstein, Haguenau, Molsheim, Saverne, Sélestat, Strasbourg-Campagne, Wissembourg*) vardır. İdare bölgesi üç tabiî bölgeye ayrılır: Sarre-Union bölgesinde Lorrain yaylası; Vosges dağları ve bu dağların kuzey uzantısı olan tepeler; alçak Alsace ovası.

Lorrain yaylası tekdüze, çıplak, halkın büyük köylerde toplandığı bir bölgedir.

Doğuda bu bölge yerini Hardt'ta devam eden geniş ormanlara bırakır, Alsace ovasının yukarısındaki geniş tepeler bölgesi, asıl Vosges dağlarının kuzey uzantısıdır; burada çeşitli tarım yapılır ve meyve yetiştirilir. Asıl *Vosges* dağları idare bölümünün güney kısmını kapsar; Bruche ve Villé vâdileri arasında doruklarının yükseltisi 1 000 m'yi aşar. Bugün bu bölgenin başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır. Doğuda bu bölgenin kenarında batı rüzgârlarından korunan ova ile temas noktasında uzanan tepeler, güneşli ikliminden yararlanır. Bölgenin başlıca gelir kaynağı bağcılıktır.

Aşağı Alsace ovası Üçüncü zamanda Vosges dağlarıyle Karaorman arasında oyulan tektonik çöküntünün dolmasıyle meydana gelmiştir. Strasbourg'un güneyinde rutubetli ve bataklıklı ova, İll ve Ren'in belli belirsiz vâdilerinden meydana gelir. Daha kuzeyde Strasbourg yüksekliklerindeki küçük Kochersberg bölgesinin toprakları çok verimlidir (lös); buradaki zengin köylerde buğday, şeker pancarı ve yemlik bitki yetiştirilir. Alsace'ın kuzeyindeki ova da toprağı kısmen lösle kaplı zengin kırlardan meydana gelir; yer yer büyük Haguenau ormanıyle kesilir. İdare bölgesinde sanayi faaliyetinin yarısından çoğu Strasbourg ve dolaylarında toplanır. Ağır basan dal dokuma sanayiidir (pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı, konfeksiyon); onu büyük metalürji, makine ve elektrik malzemesi yapımı, tahta işçiliği, çeşitli besin sanayii, ayakkabı fabrikaları, deri işçiliği ve kâğıt fabrikaları izler. (L)

RHİN idare bölgesi (Haut—), Fransa'nın doğusunda idare bölgesi, Alsace'ta; 3 531 km²; 585 018 nüf. (km²'ye 166 kişi). Merkezi, *Colmar;* 6 idare çevresi (*Colmar, Altkirch, Guebwiller, Mulhouse, Ribeauvillé, Thann*) vardır. İdare bölgesinin batı kısmı billûrlu yüksek Vosges dağları üzerinde uzanır; dağların en yüksek noktaları Hochneck (1 361 m) ve Guebwiller (1 424 m) doruklarıdır; kütlenin en sarp yamacı olan bu kesimde Alsace akarsuları derin vâdiler oyar. Ormanlarla örtülü bir hayvancılık bölgesi olan yamacın başlıca gelir kaynağı vâdilerdeki küçük şehirlerde gelişen sanayi faaliyetidir: pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı, kumaş kastarlama, hafif metalürji. Dağın kenarında küçük billûrlu bloklardan ve kalkerli kayaçlardan meydana gelen bir tepeler bölgesi uzanır; burası şehirlerle ve büyük kasabalarla dolu bir bölgedir. Batı rüzgârlarından korunan güneşli Vosges-altı tepelerinin ekonomisi, bağcılığa ve meyve yetiştiriciliğine dayanır. İdare bölgesinin güney ucu Sundgau tepelerini ve Jüra'nın bir kısmını içine alır. Alsace ovası ikiye ayrılır: akarsular arasındaki bazı kesimler lös birikintileri olan eski ve verimli topraklarla örtülüdür; uzun süre yüzüstü bırakılmış bataklık ve sağlığa zararlı kesimlerde ise hâlâ yer yer ormanlara rastlanır (Harth ormanı); ama büyük kısmı akaçlanmış ve ıslah edilmiştir. Ovada çeşitli tarım yapılır; tahıl, yemeklik bitki, meyve ağaçları, şerbetçiotu, tütün v.b. Ovanın başlıca sanayi faaliyeti, Mulhouse bölgesindeki bitkiş potas işletmeleri ve işletmelerin yakınında kurulan kimya sanayii, metalürji, makine yapımı tesisleri, kâğıt fabrikaları, ayakkabı fabrikaları ve dokuma sanayiidir (iplik ve dokuma fabrikaları, basmacılık). İdare bölgesinde sanayi tarıma oranla ağır basar ve faal nüfusun yarısından çoğunu istihdam eder. (L)

RHİNOBATİDAE çoğl. i. Yassı gövdesi, ön tarafı başa bitişik geniş göğüs yüzgeci ve karın tarafındaki solungaç yarıklarıyle hem köpekbalığına, hem kedibalığına benzeyen, ikisi arası balıkları kapsayan köpekbalığı familyası. (L)

RHİNOBATOS i. Akdeniz'de yaşayan bir kedibalığının (*Rhinobatos rhinobatos*) cins adı. (*Rhinobatos*'un ön kısmı kedibalığına, arka kısmı köpekbalığına benzer. Deniz dibinde yaşar ve öğütücü dişleri sayesinde midye, denizkestanesi ve kabuklularla beslenir.) [L]

RHİNOCEROS i. Gergedanın bilimsel cins adı.

— Patleont. *Rhinoveros Mercki,* Dördüncü zamanda, buzullararası devrede Avrupa'da yaşamıştır; Hırvatistan (Krapina) ve Fransa'da (Saint-Acheul) fosil kemikleri bulunur. Soğuk yüzünden, *Elephas antiquus*'tan bir müddet sonra yok olmuş, onun yerini *Rhinoceros tichorhinus* almıştır; Avrupa'da Akdeniz dolaylarında ve Kuzey Asya'da, yani soğuk ülkelerde yaşayan bu gergedan, uzun tüylü, burnu kemik bölmeli bir hayvandır. (L)

RHİNOCHETİDAE çoğl. i. Sutavukları takımından kuş familyası. (Biricik temsilcisi kagu'dur [*Rhinochetus jubatus*].) [L]

RHİNOCHETUS i. Kuşbil. *Eşanl.* KAGU.

RHİNOCRYPTA i. Patagonya bölgesinde yaşayan esmer ve beyaz tüylü ötücü kuş. (*Pteroptochidae* familyasından). [L]

RHİNODERMA i. Güney Amerika'da yaşayan kara kurbağası; *engystomatidae* familyasından. (En önemli türü olan *Rhinoderma Darvini* garip özellikler gösterir: erkek hayvanın yuttuğu yumurtalar onun ses keselerinde gelişir; bu sırada gerçek fonksiyonundan ayrılan ses keseleri sırt derisinin altına kayar; yavrular burada ses keselerini besleyen kandan yararlanarak beslenir.) [L]

RHİNONCUS i. Kuzukulağı ve karabaşak üzerinde yaşayan avrupa böceği. (Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

RHİNOPHORUS i. Molakoloji. Arttansolungaçlıların sırtında bulunan ve koku alma organı olduğu sanılan dokunaç. (L)

RHİNOPOMA i. Zool. Kanat zarı arka bacaklarının arasına kadar uzamayan uzun kuyruklu yarasa; ağız-burun kısmı domuz somağı şeklindedir. *Rhinopoma microphyllum,* Rio de Oro'dan Şumatra'ya kadar görülür. (*Rhinopomatidae* familyasının örnek tipi.) [L]

RHİNOPTERA i. Hypotremata grubundan sıcak denizlerde yaşayan köpekbalığı (Fulyabalığıgillerden). [Gözleri yanda bulunan, kamçı kuyruklu ve dikenli zehirli bir kedibalığıdır]. (L)

RHİNOSİMUS i. Mahmuz gibi uzun başlı, genellikle kırmızı ve mavi renkli küçük böcek; odunculböceklerin dadandığı, yazın yapraklarını döken ağaçların odununda yaşar. (Kınkanatlıların *salgingidae* familyasından.) [L]

rhinanthus

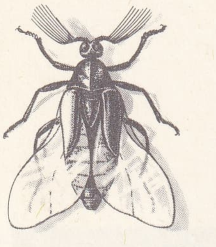

rhipidius

rhipidura

RHİNTON, yunan tiyatro yazarı, Syrakusai veya Tarasita doğdu (M.Ö. IV.-III. yy.). Bir çömlekçinin oğludur. Yeni bir tiyatro türü (hilarodia) ortaya koydu. Bu türe hilarotrajedi de deniyordu. Klasik trajedi kahramanları bu türde gülünç kişiler olarak sahneye çıkarılırdı. Suidas'ın *Sözlük*'ü (Leksikon) Rhinton'un otuz sekiz piyesi olduğunu yazar: *Amphitryon, Herakles, Orestes* v.b. Bunlardan sadece önemsiz parçalar kalmıştır. Rhinton'un yarattığı bu tür Roma'da çok tutuldu ve atellan komedisi ile pandomima tiyatroları üstünde çok etkili oldu. (L)

RHİPİ—, yun. *ripis,* körük veya yelpaze'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

RHİPİCERUS i. Sıcak ülkelerde yaşayan silindirimsi uzun gövdeli böcek; erkeklerinin duyargaları çalı görünüşündedir; kurumuş ağaçlar üzerinde yaşar. (Kınkanatlılardan *rhipiphoridae* familyasından.) [L]

RHİPİDİUS i. Esmer veya kırmızımsı küçük böcek; uzun kanatları dinlenirken bile elitralarından taşar, duyargaları yelpaze biçimindedir; hamamböceklerinde ve diğer böceklerde asalak yaşar. (Kınkanatlıların *rhipiphoridae* familyasından.) [L]

RHİPİDOGLOSSA çoğl. i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçaların eski bir bölümü; dişlidilinde her sırada bir veya birçok tepe dişi, her iki yanda bir yan dişi ve yelpaze gibi dizili pek çok kenar dişi bulunan yumuşakçaları kapsar. (Otçul olan bu hayvanların çoğu denizde, birkaç türü karada yaşar.) [*Eşanl.* DİOTOCARDİA.] (L)

RHİPİDURA i. Koyu esmer renkli, küçük (boyu 20 sm) ötücü kuş; uzun kuyruğu çoğu zaman dik ve yelpaze gibi yaygın durur. (Rhipidura'lar pek çok türü bulunan ve Hindistan'dan Avustralya'ya ve Yeni Zelanda'ya kadar yaygın olan sinekkapanlardır.) [L]

RHİPİPHORİDAE çoğl. i. Heteromer kınkanatlı böcekler familyası; kurtçukları duvar arılarında (halictus), yaban arılarında ve hamamböceklerinde asalak yaşar. (L)

RHİPİPHORUS i. Elitraları çok kısa olduğu halde dinlenirken bile kanatlarından hayli taşan, ilgi çekici, tuhaf görünüşlü böcek. (Yaban arılarının [vespa] yuvasında asalak yaşar; kurtçukları bu arıların kurtçuklarıyle beslenir. İlmî adı *Rhipiphorus paradoxus.* Kınkanatlılardan *rhipiphoridae* familyasının örnek tipi). Bk. METOECUS. (L)

RHİPSALİS i. Tropikal Amerika'da yetişen kaktüs. (Rhipsalis'in gövdesi eklemli ve dallı, çiçekleri küçüktür; güzel görünüşü ve bol çiçekleri için limonluklarda yetiştirilir.) [L]

RHİZİMUCOR i. *Mucoraceae* familyasından mikroskopik mantar. (Phycomycetalis takımı.)

— ANSİKL. *Rhizomucor parasiteins* bazen insanlarda asalak yaşar. Akciğere yerleşir ve mantar hastalığı yapar. Hastalık balgam muayenesiyle anlaşılır. Balgamda tipik mantar miselyum telleri görülür. (L)

RHİZ(O)—, yun. *riza,* kök'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

RHİZOBİUM i. Baklagillerin köklerinde bitkiyle ortak yaşayan ve bu köklerde düğümler meydana getiren bakteri. (Bu bakteri havanın azotunu alır, albüminoite dönüştürür; bitki bunu soğurur, karşılığında bakterinin glüsit ihtiyacını giderir.) [L]

RHİZOBİUS i. Yerde, çeşitli bitkilerin köklerine tutunarak yaşayan, kanatsız küçük böcek. (Eşkanatlıların *aphididae* familyasından.) || Çamlarda yaşayan, yaprak bitlerini yiyerek beslenen böcek (Rhizobius chrysomeloides); *coccinellidae* familyasından. (L)

RHİZOCARPES çoğl. i. Bot. *Eşanl.* HYDROFİLİCALES.

RHİZOCAULON i. Alt tebeşirden itibaren kalıntılarına rastlanılan bir çenekli fosil bitki; oligosen tabakalarında pek çoktur. (L)

RHİZOCRİNUS i. Derisidikenlilerden denizlâlesi; okyanusun derinliklerinde yaşar. (*Rhizocrinus Lofotensis,* Kuzey Denizi'nin çok derin yerlerinde, taşlar v.b. üzerinde bulunur) [L]

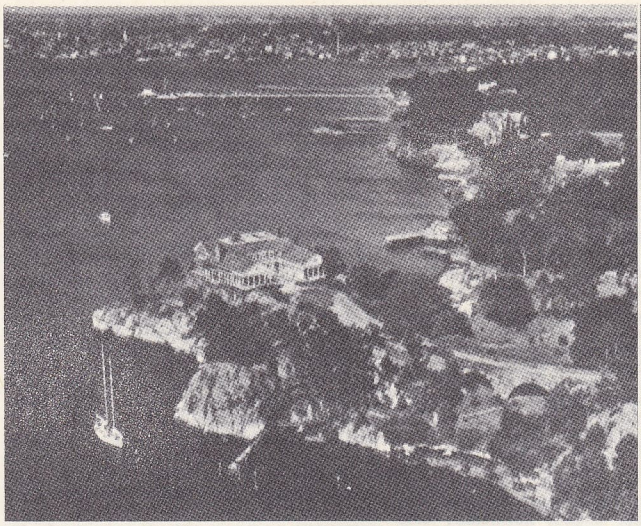

RHODE İSLAND Newport limanı ve sayfiye bölgesinin havadan görünüşü

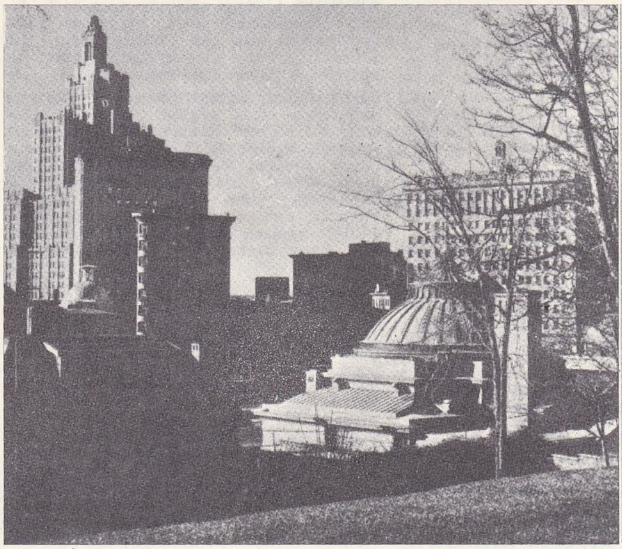

RHODE İSLAND Providence'ın iş kesimi

RHİZOECUS i. Akdeniz bölgesinde pek çok bitkinin kökünde yaşayan böcek. (İlmî adı *Rhizoecus falcifer.* Eşkanatlıların *coccidae* familyasından.) [L]

RHİZOFLAGELLATA çoğl. i. Kamçılılarla kökbacaklıları kapsayan birhücreli hayvanlar şubesi. (L)

RHİZOGLYPHA i. Bitkilerin köküne tutunarak yaşayan örümceğimsi küçük böcek. (*Tyroglyphidae* familyasından.) [L]

RHİZOMASTİGİNA çoğl. i. Amiplere çok benzeyen kamçılı birhücreliler takımı. (Başlıca cinsi: *mastigamoeba.*) [L]

RHİZOMYS i. İndonezya'da yaşayan kemirgen memeli hayvan. (Rhizomys hantal gövdeli, esmer renkli, büyük başlı, sivri burunlu, kısa kuyruklu bir hayvandır.) [L]

RHİZOPERTHA i. Sıcak ülkelerde bulunan ve tahıl ambarlarında önemli zararlara yol açan böcek. (İlmî adı *Rhzopertha dominica.* Kınkanatlıların *bostrychidae* familyasından.) [L]

RHİZOPHAGE i. Oduncul böceklerin açtıkları deliklerde, kabukların altında yaşayan bösek. (Kınkanatlılardan *rhizophagidae* familyası örnek tipi.) [L]

RHİZOPHORA i. Sıcak bölgelerde kıyı bataklıklarında yetişen ağaç.

— ANSİKL. *Rhizophora,* saplı, düz kenarlı, meşin gibi sert ve karşıt dizili yaprakları olan bir ağaçtır. Çiçekler yaprakların koltuğundan çıkan çiçeksaplarının ucunda bulunur. Meyvesinde bir tek tohum vardır. Tropikal denizlerin bitişiğinde, kıyı göllerinin kenarındaki bataklıklarda yetişen bu ağaçların yan kökleri su kuşlarının bacakları gibi uzun ve dolayısıyle gövdesinin alt kısmı balçıktan yukarıdadır; ağaç böylece gelgit olayının doğurduğu zorunluklara mükemmelen uyabilir.

Rhizophora mangle (Eski ve Yeni Dünya'nın tropikal bölgelerinde bulunan siyah rhizophora) 12-15 m yüksekliğindedir: Tropikal Amerika'daki denize bitişik kıyı göllerinin üzerinde *mangrov* denen sık ormanları meydana getirir. Rhizophora'nın kabuğu sepileme ve siyah boya elde etmeğe yarar; ağacın kabuğu çentilirse hindistan kinosuna benzer kırmızımsı bir özsu sızar. Bu ağaçlara *hindistan sakızağacı* da denir; bunlar *bruguiera* gibi bitkilerle birlikte mangrovu meydana getirir.

Rhizophoranın odunu demiryolu traversi, su kazığı yapımına ve su işlerine çok elverişlidir. (L)

RHİZOPHORACEAE çoğl. i. Mersinler takımından, iki çenekli, ayrı taçyapraklı, alt yumurtalıklı çiçekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. Bu familyadaki bitkiler ağaç veya ağaçcık şeklinde olur; yaprakları karşılıklı, basit ve düz kenarlı, meşin gibi sert ve kulakçıklıdır; kulakçıklar yaprak sapının ortasında bulunur. Yaprakların koltuğundan veya dalların ucundan çıkan çiçekler talkım veya kömeç halindedir ve genellikle dip kısmında kadeh şeklinde bir kapçık vardır. Tropikal bölgelerde yaygın

Foto. Encyclopedia Britannica

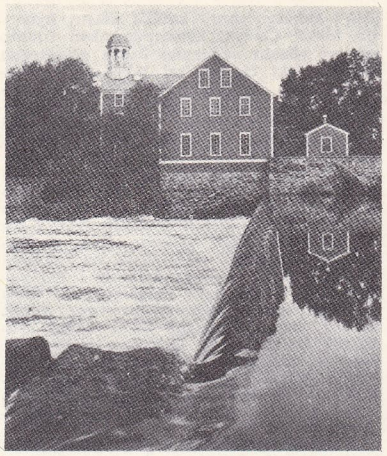

RHODE İSLAND: Blackstone nehri kıyısında bir fabrika (1793)

on beş cins içinde altmış türe ayrılır (*rhizophora, ceriops, bruguiera*). [L]

RHİZOPUS i. Mucorales takımından mantar. (*Rhizopus nigricans* çürükçül bir mantardır, bazı hallerde bitkilerin dokularını sararak, saklama veya nakil sırasında taze meyvelerin çürümesine yol açabilir.) [L]

RHİZOSTOMİDAE çoğl. i. Deniz ısırganları sınıfından medüz; bütün denizlerde yaygın büyük medüz türlerini kapsar: örnek türü *Cuvier rhizostomusu*'dur.

— ANSİKL. Bu medüzlerde velum yoktur; ağız yerinde çok sayıda küçük kanal, bunların ucunda bir delik ve eşeysel ürünlerin boşaltılmasını sağlayan emeç şeklindeki gözenek ağızları bulunur. Kurtçuklar suda serbestçe yüzer, sonra bir yere tutunarak hidraya benzer bir polip meydana getirir; polip tam ağız kısmının altından boğumlanarak bir dilim şeklinde yarılır, buradan ayrılan parça ilk medüz olur; sonra ikinci bir boğumlanma ikinci bir medüz oluşturur ve bu böyle devam eder. Üstten kısalan polip alt taraftan bir o kadar uzar, böylece çok sayıda küçük medüzlerin oluşması imkânı doğar.

Cuvier rhizostomusu'nun çapı 1 m'yi bulabilir. Bu medüze ılık denizlerde bol rastlanır. (L)

RHİZOSTOMİTES i. Bavyera'da üst jüra litografik kalker pulcukları üzerinde gayet mükemmel iz bırakmış olan fosil medüz. (L)

RHİZOTHERA i. Malezya'da yaşayan uzun gagalı büyük keklik. (L)

RHİZOTİDAE çoğl. i. Büzülemeyen kalın bir ayağa bağlı huni biçiminde rotatorlar sınıfı. (Bu sınıftaki hayvanlarda zırhlı kabuk yoktur; bunlar kendi salgıladığı jelatinimsi bir tüpte barınır. Göllerde, akarsularda bitkilere tutunarak veya bitkilerin üstünde sürünerek yaşayan bu hayvanların bazıları yüzücüdür. Başlıca cinsleri: *floscularia, pedalia, trochosphaera*.) [L]

RHİZOTROGUS i. Kızıl sarı veya kızıl renkte küçük mayısböceği; akşamüstü ağaçların çevresinde sürülerle uçuşur; kurtçuğu köklerde yaşar. (Başlıca cinsleri: *Rhizotrogus rufescens* ve *R. solstitialis*. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

RHO, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Milano ili), Olona ırmağı kıyısında; 34 200 nüf. Önemli demiryolu merkezi. Petrol rafinerisi. Suni dokuma. (L)

RHODANTHUS i. Bir veya çokyıllık otsu bitki veya ağaççık; yaprakları almaşık veya karşıt, çiçekleri kömeç veya talkım şeklinde olur; Afrika ve Avustralya'da yetişir. (Çoğu zaman *helipterum* cinsiyle bir sayılır. Bileşikgillerden.) [L]

RHODEA i. Kavkısı silindirimsi, sağa veya sola doğru çok sarımlı, son sarımı karinalı salyangoz çeşidi. (Karada yaşayan bu yumuşakçalar Kolombiya ve Ekvador'da bulunur.) [L]

RHODE İSLAND, A.B.D.'de ada, Narraganselt koyunda, New-England kıyısında; adını A.B.D.'nin kuzeydoğusundaki eyaletlerden birine vermiştir; 130 km². Bir buzul topografyasının yakın çağlarda boğulmasıyle meydana geldi; halkın ince tarımla (sebze) geçindiği adanın sayfiye merkezleri çok turist çeker. (L)

RHODE İSLAND, A.B.D.'nin kuzeydoğusunda eyalet, New-England'da; 3 233 km²; 859 500 nüf. Merkezi, *Providence*. Rhode İsland'ın yüzey şekileri kuzeyden güneye doğru uzanan tepeler halinde yerleşmiş buzultaş döküntülerinden meydana gelir; vâdilerinde birçok göl vardır. Doğuda çok girintili çıkıntılı olan ve önünde birçok adanın yer aldığı kıyısı, batıda düzleşmiştir; bugünkü kıyı çizgisi bir boğulmanın sonucudur. İklimi çok yağışlı olan ve büyük ölçüde su tutan killerle örtülü eyalet topraklarında sığır ve kümes hayvanları yetiştirilir, sebze ve meyve tarımı yapılır. Çeşitli sanayi kolları içinde başlıcası mücevhercilik ve pamuk dokumacılığıdır; enerji kaynağı olarak çok bol olan sulardan yararlanılır. Halkın çoğu küçük şehirlerde yaşar. Bk. MASSACHUSETTS *haritası*.

— Tar. Massachusetts'ten gelen ilk kolonlar Rhode İsland'a 1636'dan sonra yerleştiler. Tarım erken bir tarihte büyük ölçüde gelişti ve Newport XVII. yy.da sömürge ticaretinde önemli bir rol oynadı. Bağımsızlığını ilân eden (1776) ilk sömürge olan Rhode İsland, 1790'da birliğe katıldı, fakat 1843'e kadar anayasa olarak ingiliz kralı Charles II'nin tanıdığı «patent»i muhafaza etti. (M)

Rhode-İsland [rod aylınd] **tavuğu,** amerikan tavuk ırkı; dayanıklı ve mükemmel bir yumurta tavuğudur; tüyleri kırmızı, ayakları sarı, yumurtası koyu renkli, piliçleri lezzetlidir; Türkiye iklimine elverişli en iyi yabancı tavuk ırklarından biridir. (LM)

RHODES (Cecil), ingiliz işadamı ve sömürge yöneticisi (Bishop's Stortford, Hertfordshire 1853-Muizenberg, Kap yakınları 1902). 1870'te Kap'a yerleşti ve Kimberley yakınlarında elmas aramağa girişti. Kazandığı parayle iş hayatına atıldı ve üç şirketin başına geçti: De Beers Consolidated Mines, 1889'da beratını aldığı British South Africa Chartered company ve Gold Fields of South Africa. Malî başarı onca, büyük siyasî tasarılarını gerçekleştirmek için bir araçtan başka bir şey değildi. Rhodes, romantik bir imanla hareket eden bir serüvenciydi: varlığını demokratik ve federalist bir emperyalizme adadı. A.B.D.'nin katılacağı büyük bir anglosakson federasyonu sayesinde dünyada bir «ingiliz barışı» kurmak amacını güdüyordu. Kısa vâdede ise ingiliz yönetim tarzını Kap'tan Kahire'ye kadar Afrika'da yaymak ve Zambezi'ye kadar çeşitli devletlerin katılacağı bir federasyon kurmak istiyordu. Boer cumhuriyetlerinin İngiltere'ye karşı tutumu ve Almanların ilk girişimleri, Rhodes'i çabuk davranmağa zorladı. 1881'de Kap meclisine milletvekili seçildi ve afrikaanların sevgisini kazanarak sömürgeyi genişleme siyasetine yöneltmeyi başardı. 1885'te Bechuanaland ingiliz himayesine girdi; 1889'da, Rhodes'in yeni kurduğu şirket, Tanganyika ile Nyssaland'a kadar uzanan bölgeyi sömürgeleştirmeyi üstüne aldı ve daha sonraları, Rhodes'in şerefine, bu bölgeye Rodezya adı verildi. Rhodes, nüfuzunu kullanarak, İngiltere hükûmetinin Uganda'yı yönetimi altına almasını sağladı (1892). 1890'da Kap'ta başbakan oldu; artık, Güney Afrika federasyonunu kurma vaktinin geldiğini düşünüyordu. İyi niyetli davranışları sayesinde büyük bir nüfuz sahibi olmuştu. Fakat gittikçe artan dogmacılığı ve otoriter yönetimi yüzünden işbirliği yapmak zorunda olduğu kimselerle

Rhode-İsland tavuğu

Cecil RHODES
Henry Pegram'ın eseri
National Portrait gallery, Londra

rhododendron

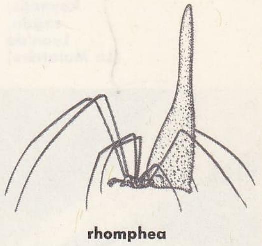

rhomphea

RHODE İSLAND
Providence'ın merkez şehrinden bir görünüş

Foto. Encyclopedia Britannica; National Portrait gallery (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

arası açıldı. Transvaal başkanı Kruger, Rhodes'in tasarılarına karşı çıkıyordu. Rhodes, Uitlander'lerin memnuniyetsizliğinden yararlanarak ve kuvvete başvurarak bu rakibinden kurtulmak istedi (Jameson* olayı, 1895). Giriştiği serüvenin başarısızlığa uğraması Rhodes'in siyasî itibarını sarstı ve Kruger'in durumunu sağlamlaştırdı. Rhodes bütün siyasî görevlerini bırakmak zorunda kaldı ve sadece şirketinin yönetimindeki toprakları geliştirmekle meşgul oldu. Gereksiz sertliği Güney Afrika meselesini çıkmaza sokmuştur. Bu çıkmazdan ancak 1899 -1902 savaşıyle kurtulmak mümkün oldu. (L)

RHODE-SAİNT-GENÈSE, flamanca **Saint -Genesius-Rode,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, başkentin güneyinde; 11 300 nüf. Kâğıtçılık. (L)

RHODİOLA i. Orta Avrupa'nın dağlık bölgelerinde yetişen damkoruğu.

— ANSİKL. *Pembe* veya *kokulu kayakoruğu* da denen *Rhodiola rosea* yumrulu köksaplı, çokyıllık bir bitkidir. Sapı basit, yaprakları almaşık dizili ve uzunca, çiçekleri sap ucunda talkım halinde, kokulu, sarı-turuncu, bazen pembecedir. Bazı yerlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

RHODİTES i. Gülde ve böğürtlende yaşayan ve bu ağaçlarda küçücük kırmızı mazılar meydana getiren böcek (*Rhodites rosae*). [Zarkanatlıların *cynipidae* familyasından.] (L)

RHODODENDRON i. (yun. *rodon,* gül ve *dendron,* ağaç'tan lat. k.). Genellikle yapraklarını dökmeyen ve sık fundalıklar halinde biten ağaççık. (Fundagillerden.)

— ANSİKL. *Rhododendron*'ların çiçekleri tek tek veya bürçük halinde açar. Meyvesi beş veya altı gözlü bir kapsüldür. Yaprakları hayvanlar için zehirli olabilir. Bahçelerde yetiştirilen 30 kadar türü vardır. Çiçekleri genellikle kırmızıdır; mor, pembe, pembe lekeli beyaz gibi renklerde de olabilir.

Rhododendron tohumdan yetişir; nisanda ekilir, ama genellikle aşılanmış fidanlar dikilir; yarı güneşli yerleri sever, çünkü fazla sıcaktan zarar görür; dibinin funda toprağıyle beslenmesi faydalıdır. (L)

RHODOL i. (tes. edil. ad). *Eşanl.* GENOL.

RHODOLEİA i. Sapı uzun almaşık yapraklı, kırmızı erdişi çiçekli ağaç; yapraklarıın koltuğundan çıkan ve kömeç şeklinde toplu bulunan çiçeklerinin çevresinde pek çok bürgü bulunur. (Çin ve Sumatra'da iki türü yetişir. *Hamamelidaceae* familyasından.) [L]

RHODOPECHYS i. Orta boylu (uzunl. 18 sm), esmer-pembe renkli şakrak kuşu; Fas'tan Türkistan'a kadar çöl bölgelerinde yaşar. (İspinozgillerden.) [L]

RHODOSTETHİA i. Ross martısı da denen pembe martının (*Rhodostethia rosea*) ilmî cins adı; Doğu Sibirya'da yuvalanan bu martıya Avrupa'da pek seyrek rastlanır. [L]

RHODOSTROPHİA i. Sarı kanatlı, kanatlarının kenarları geniş pembe şeritli kelebek; temmuz ayında kuru ve otlu yerlerde dolaşır; tırtılı katırtırnağında ve alçak bitklerde yaşar. (İlmî adı *Rhodostrophia vibicuria.* Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

RHODOTYPOS i. Çinde ve Japonya'da yetişen *Rhodotypos kerriorides*'in cins adı; iri beyaz çiçekleri ve güzel yaprakları için yetiştirilen bir süs bitkisidir. (Gülgillerden.) [L]

RHODRİ Mawr veya *Büyük* RODERİC (öl. 877), Galler ülkesi kralı (844-877'ye doğr.). Fetihleriyle Galler ülkesi birliğini hemen hemen gerçekleştirdi; aynı zamanda, güçlü bir iskandinav baskısına karşı koydu. Üç oğlu, krallığı aralarında paylaştılar. (L)

RHODYMENİA i. Yassı talı çatallanarak dallanan ve denizde yetişen suyosunu. (*Rhodophyceae* familyasından.) [L]

RHOEADALES çoğl. i. İkiçeneklilerden kapalıtohumlu bitkilerin önemli bir takımı; muhabbetçiçeğigiller, gebreotugiller, gelincikgiller, ladengiller, şahteregiller ve turpgillere bağlı 3 000 kadar türü kapsar; bunların çiçeklerinden çiçeklik bombeli, taçyapraklar ayrı, yumurtalık üst durumlu, etene düzeni yandandır. *Eşanl.* PAPAVERALES. (L)

RHOGAS i. Kurtçukken çeşitli tırtıllarda asalak yaşayan böcek. (*Rhogas bicolor*'un kurtçuğu *vanessa, zygaena* ve *pterophora* gibi kelebeklerin tırtılında asalak yaşar. Zarkanatlıların *braconidae* familyasından.) [L]

RHOMBUS i. (yun. *rombos,* iğ'den lat. k.). *Esk.* Büyücülerin büyü yapmak için yınlatarak çevirdikleri, üzerine kayışlar bağlı halka. (L)

RHOMPHEA i. Dünyanın sıcak bölgelerinde yaşayan örümcek. (*Theridiidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Rhomphea*'lar ince uzun bacaklı, dik kambur karınlı, tuhaf görünüşlü örümceklerdir; karın kamburu bazen son derece yüksek olur. (L)

RHONDDA, esk. **Ystradyfodwg, İngiltere'**de şehir, Galler ülkesinin güneyinde (Glamorganshire); 100 300 nüf. Maden kömürü merkezi. Metalürji. Konfeksiyon. (L)

RHÔNE (LE), İsviçre ve Fransa'da ırmak; *Rhône buzulu*'nda doğar, Marsilya'nın batısında geniş bir delta ile Akdeniz'e dökülür; 812 km (290 km'si İsviçre'de).

● *Irmağın çığırı ve rejimi.* Yukarı Rhône, çevre buzullarından çıkan suları (Aletsch ve Fiesch) akaçlayarak Valais'yi aşar. Önce güneybatıya yönelen çığırı, Morcles tepesinde kuzeybatıya döner. Cenevre gölüne kadar (göle 371 m yükseltide girer) Rhône'un rejimi buzul rejimidir (yazın yüksek, kışın alçak sular). Sularının fazlasını boşalttığı Cenevre gölünden sonra, Arve'yi alır ve Fransa'ya girer. Klüzlerle (Bellegarde) aştığı Jüra sıradağlarının kenarında güneye doğru akar, Fier'in sularını ve Bourget gölünden çıkan suları alır, kuzeybatıya yönelir, Crémieu adasının çevresini dolaşır ve Ain'i aldıktan sonra Lyon'a ulaşır. Lyon'da Masif Central kenarında akan ırmak, güneye yönelir ve denize kadar Pliyosende dolmuş eski bir körfezi takip eder. Saône'un kışın taşıdığı sular Rhône'un rejimini büyük ölçüde değiştirir, debileri düzenler ve bir sonbahar minimumuna yol açar (Givors'da ortalama debi 1 060 m^3/saniye, maksimum debi 1 230 m^3/saniye, minimum debi 780 m^3/saniyedir). Irmak batıda Lyonnais ve Viverais dağları, doğuda Aşağı Dauphiné ve Güney Ön Alpler'in batı kütleleri arasında akar. İsère ve Drôme'u, sonra Ardèche, Gard ve Durance'ı alır. Aşağı çığırı Gard ve Vaucluse ovalarını aşar. Rhône, Arles'ın 3 km yukarısında Camargue'ı sınırlayan iki kola bölünür: batıda *Batı Rhône* veya *Küçük Rhône,* doğuda suların yüzde 85'ini alan *Büyük Rhône:* İsère, Durance, Ardèche ve Gard'ın taşıdığı alüvyonların meydana getirdiği deltası, özellikle doğuya doğru büyümekte ve Rhône'un iki kolu arasındaki kıyı gölleriyle kıyı şeritleri giderek dolmaktadır.

● *İktisadî rolü.* Eskiden çok canlı olan ırmak ulaşımı, demiryolu ve karayollarının rekabetinden büyük zarar gördü. Üstelik ırmağın aştığı bölgeler de iktisadî bakımdan çok önemli değildir. Rhône'un başlıca önemi elektrik üretimindedir; aşağı çığırının suları birçok sulama kanalını besler. İsviçre'deki önemli hidroelektrik santralların toplam üretim potansiyeli 3 000 milyon kW/saattir.

— Leng. *Rhône lehçesi,* Rhône'un her iki kıyısında konuşuan provence lehçesi. (L)

RHÔNE - ALPES, Fransa'da Ain, Ardèche, Drôme, İsère, Loire, Rhône, Savoie ve Haute-Savoie idare bölgesini içine alan bölgesel seçim çevresine verilen ad. (L)

RHÔNE buzulu, İsviçre'de buzul, Yukarı Valais'de, Damstock ile (3 634 m) Galenstock'un (3 581) eteğinde uzanır. İç taraftaki ucundan, 1 900 m yükseltide Rhône ırmağı doğar. (L)

RHÔNE-ET-LOİRE idare bölgesi, Fransa'da 1790'da eski Lyonnais vilâyetinin meydana getirdiği idare bölgesi. Merkezi *Lyon,* idare bölümü merkezleri Montbrison, Roanne, Saint-Etienne, Villefranche-sur-Saône idi. Kasım 1793'te Lyon ayaklanmasından sonra, Rhône-et-Loire idare bölgesi ikiye bölündü: *Rhône* (Lyon, Villefranche) ve *Loire* (Montbrison [1856'ya kadar merkezi], Roanne, Saint-Etienne). [L]

RHÔNE idare bölgesi, Fransa'da Massif Central'ın doğu kenarında idare bölgesi; 2 859 km^2; 1 325 611 nüf. (km^2'ye 464 kişi). Merkezi, *Lyon;* 2 idare çevresi (*Lyon, Villefranche-sur-Saône*) vardır. İdare bölgesinin güney kısmı *Pilat dağı*'nın kolları üzerinde uzanır. Kuzeye doğru Gier'nin ötesinde Lyonnais dağlarının ormanlarla kaplı sırtları yükselir (937 m). Hayvancılıkla uğraşılan bölge, et ve süt ürünlerini Lyon'da kolayca pazarlar; meyve bahçelerinden de kolayca satılan ürünler elde edilir. Ayrıca köylüler ve zanaatçılar Lyon'a sıkıca bağlı olan ipek ve yün işlemeciliğinden de

solda, buzul ve **RHÔNE**'un kaynağı; sağda, Lyon'da (La Mulatière)

Foto. Wehrli (LAROUSSE)

gelir sağlar. *Tarare eşiği*'nin kuzeyinde yükselen Beaujolais dağları (Saint-Rigaud doruğu 1 012 m), çok parçalanmış billûrlu bir kütledir; kütlede hayvancılık yapılır ama başlıca gelir kaynağı merkezlerde toplanan küçük dokuma (pamuk) atelyeleridir. Bölge üzüm bağlarıyle kaplı Beaujolais yamacına ve Saône ovasına hâkimdir.

İdare bölgesinde kasabalar ve köylerde dağınık olan dokumacılık dışında, sanayi önemli yer tutar; ama genellikle Lyon dolaylarında toplanmıştır. Bk. LYON. (L)

RHÔNE karığı, Fransa'da Massif Central ile Alpler arasında çöküntü bölgesi, Lyon'dan sonra Rhône tarafından Akdeniz'e doğru akaçlanır. Saône ovalarından sonra uzanan karığın bugünkü durumu karmaşık bir jeoloji geçmişinin sonucudur: Pliyosen çağda Alpler yüzeye çıkarken deniz burada hâlâ bir körfez ve kuzeyde «Bressan» gölü denen bir göl meydana getiriyordu. Sonradan, denizin bıraktığı döküntüler Alpler'in kenarında yükselerek taraçalar meydana getirdi; taraçalar arasında daha yeni tortular birikirken, ırmaklar da alttaki sert kayalarda boğazlar oyuyordu. Kuzeye doğru birbirini izleyen birçok aşınma ve tortullaşma evresi ve deniz körfezinin ilerleme ve gerilemeleri tespit edildi. En yakın dönemlerde, Durance'ın birikinti konisi, Crau'nun ötesinde su altında kalmış ve Rhône deltası su yüzüne çıkmıştır. (L)

RHONEL i. (fr. k.). Tekst. Triasetattan yapılan sentetik iplik ve elyafın ticarî adı. || Bu elyafı yün veya başka sentetik elyafla karıştırarak dokunan kumaş. (L)

Rhône-Poulenc Kimyasal Maddeler Fabrikaları ortaklığı, 1895'te kurulan *Société des Usines du Rhône* şirketiyle 1827'de kurulan Poulenc Kardeşler firmasının birleşmesiyle 1928'de meydana gelen anonim ortaklık. Aspirini çıkartmasıyle tanınan şirket, fransız kimya ve ecza maddeleri üreticileri arasında ilk sırada yer aldı. Saint-Fons, Carrières ve Venissieux (Rhône), Roussillon (Isère), Vitry (Seine), Saint-Aubin-lès-Elbeuf (Saine-Maritime) gibi yerlerdeki fabrikaları ve iplikçilikte kullanılan selüloz asetat üretimiyle uğraşan Société Rhodiacèta (1922), Rhône-Poulenc'in metotlarını uygulayan ve onun mallarını üreten Specia (Paris Kimyasal Maddeler şirketi), Tronville-en-Barois'da polivinil klorürden elyaf ve iplik üreten Société Rhovyl, kimyasal ayıraç ve laboratuvarlarda kullanılan hassas âletleri imal eden Prolabo, temel organik maddeleri üreten Normandiya Kimyasal Maddeler şirketi gibi şube şirketleri kurdu.

Aynı şekilde Fransa dışındaki ülkelerde de Rhône-Poulenc, birçok şube ve şirket kurdu: May and Baker (Büyük Britanya), Rhodiatoce ve Farmitalia (İtalya), Poulenc Limitée (Kanada), Rhodia İnc. (A.B.D.), Rhodia Argentina, la Acetita S.A. ve Rhodiaseta Argentina (Arjantin), Rhodia Brasileira, Rhodiaceta Brasileira ve Rhodosa (Brezilya) v.b.

Rhône-Poulenc'in güçlü olmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri de birleşmedir. Rhône-Poulenc tarafından kontrol edilen çeşitli şirketlerin aralarında meydana getirdiği ticarî ve teknik bağlar (bröve, araştırma laboratuvarları, hammadde satışı ve pazarları) ortaklığın bir bütün halinde olmasını sağlar. (L)

Rhône - Ren kanalı, Fransa'nın doğusunda kanal, 1784-1833 arası kazıldı; 320 km. Saint-Symphorien'de, Saint-Jean-de-Losne'un yukarısında, Bourgogne kanalının bittiği yerde, Saône kıyısında başlar; Doubs'a kavuşur ve ırmağı yukarı kesimine doğru izler, Valdieu eşiğinden geçerek İll'e katılır; Mulhouse'da İll'den ayrılarak İll'i Ren'den ayıran yüksek taraçada akar ve Strasbourg ırmak limanında son bulur. Kolları Mulhouse'dan Molsheim'a, Neuf-Brisach'tan Ensisheim'a, Artzenheim'dan Colmar'a, Strasbourg'dan Molsheim'a uzanır. Trafiği Alsace'ta 1 milyon tondur. 164 Alavere havuzuyle kesilen kanal, trafiğe 1833'te açılmıştır. (L)

Rhône-Sète kanalı, Fransa'da Rhône'u (Beaucaire) Sète limanına ve Midi kanalına bağlayan kanal; 98 km. Birbirini takip eden Beaucaire, Radelle ve Etangs kanallarından meydana gelir. Yapımına XVII. yy.da başlanan ve 1820'de tamamlanan kanalın 3 alavere havuzu vardır. (L)

RHOPALA i. Bk. ROUPALA.

RHOPAL(O)—, yun. *ropalon,* topuz'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

RHOPALOCERA i. Duyargalarının ucu topuz gibi şişkin olan ve fren kanatları bulunmayan kelebekler grubu.

— ANSİKL. Bu gruptaki kelebeklerin çoğunluğu gündüz kelebeğidir; yani bunlarda renkler çok değişik, canlı ve parlaktır. Dünyanın her tarafında yaygın olmakla beraber tropikal bölgelerde bulunanlar daha büyük ve daha gözalıcı renklidir. (L)

RHOPALOCNEMİS i. Santalales takımından ikiçenekli çiçekli bitki; mantarlara benzer ve ağaçların köklerinde asalak yaşar. (*Balanophoraceae* familyasından.) [L]

RHOPALODİNA i. Şişe gibi gövdesi yuvarlak, boğazı ince uzun biçimde denizhıyarı; boğaz kısmı anüs borusuyle baş borusunun birleşmesinden başka bir şey değildir. (Bu tuhaf denizhıyarları Gabon ve Kongo'da kıyı çamurluklarında yaşar.) [L]

RHOPALOPUS i. Kalça kısmı topuz şeklinde şişkin, gövdesi yassı böcek; kurtçuğu reçinesiz ağaçların kuru odunlarında yaşar. (Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

RHOPALOSTYLİS i. Tüysü yapraklı palmiye; Yeni Zelanda, Norfolk adası ve Kermadec adalarında yetişir. (*Rhopalostylis sapida* ve *Rh. Baueri* çoğu zaman *kentia* veya *areka* adıyle satılır.) [L]

RHÖN, hersinyen Almanya'da volkanik bazalt kütlesi. Hessen, Bavyera (Batı Almanya) ve Doğu Almanya sınırında. Vogelsberg gibi Üçüncü zamandan kalan, ama onun kadar iyi muhafaza edilmemiş olan kütle, şeritler halinde yarılmıştır; şeritlerde bazaltlar, küçük tepecikler meydana getirir. Yükseltisi Wasserkuppe'de 950 m'yi bulan kütle, fayiarla yarılıdır. İklim sert ve karlıdır, en yüksek yaylalar turba yataklarıyle, bazaltlı kısımlar ise yazları sürülerin otlatıldığı fundalıklarla örtülüdür. Ortaçağda ormandan tarla açan köylülerin kurduğu köyler, özellikle Triyas çağı topraklarında toplanır. Köy halkının uzun süredir evlerinde uğraştıkları el sanatlarının (tahta ayakkabı, keten dokuma, tahta oyuncaklar) bugün küçük atelyelerde toplanmasına rağmen, işçilerin bir kısmı Frankfurt'a, Fulda'ya ve Ruhr'a göç etmektedir. (L)

RHUMBLER (Ludwig), alman biyoloji bilgini (Frankfurt-am-Main 1864 - Münden 1939). Hannover orman akademisinde ders verdi. Özellikle delikliler takımının sistematiği ve hücresel biyoloji meseleleri (hücrelerin bölünme mekanizması, protoplazmanın hareketleri v.b.) üstüne çalışmalar yaptı. Ayrıca orman böcekleri üstüne bir deneme kitabı vardır: FORSTİNSEKTENKUNDE (1922). [M]

RHUS i. Tropikal ve sıcak ülkelerde yetişen ve pek çok türü bulunan (yüz elli kadar tespit edilmiştir) ağaç veya ağaççık. Antepfıstığıgillerden. (Rhus'un pek çok türü park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir, msl. *Rhus typhina* [virginia sumağı, horozibiği sumağı], *Rh. cotimus* v.b. Birçoğu da tanenli olduğu için sanayide kullanılmak üzere yetiştirilir: *Rh. corriaria* [sepici sumağı], *Rh. pentaphylla* [tizra]; ikisi de kuzey Afrika'da çok yetiştirilen dikenli ağaççıklardır.) [L]

RHYACOPHİLA i. Kurtçukken bazen baca biçiminde yuva yapan küçük böcek. (Trichoptera takımından.) [L]

RHYL, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin kuzey kıyısında (Flintshire); 18 700 nüf. Sayfiye yeri. (L)

RHYNCHİUM i. Akdeniz bölgesinde yaşayan büyük böcek; gövdesi sarıyle karışık siyah veya kızıl, kanatları genellikle mordur; yuvasını kuru kamışlara yapar ve bir gece kelebeği olan *Phytometra gamma*'nın kurtçuklarıyle beslenir. (İlmî adı *Rhynchium oculatum.* Zarkanatlıların *eumenidae* familyasından.) [L]

RHYNCH(O)—, yun. *rynkhos,* somak'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

RHYNCHOCYON i. Afrika'da yaşayan iri gözlü, hortumlu memeli hayvan; her ayağında dört parmak bulunur ve böceklerle beslenir. Sıçrarhortumlugillerden.) [L]

RHYNCHOLUS i. Kuru odunlarda yaşayan ve özellikle evlerde rastlanan bitki böceği; kurtçukları evlerde ağaç işi eski eşyayı kemirir. (İlmî adı *Rhyncholus culinaris.* Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

RHYNCHONELLA i. Kolsuayaklılar dalından yumuşakçaması hayvan (Şimdi) pek az türü bulunan bu hayvanlar Birinci ve İkinci zamanda çok önemli yer tutuyordu. Jüra ve tebeşir tabakalarında rhynchonella'lara pek çok rastlanır. *Rhynchonellidae* familyasının örnek tipi.) [L]

RHYNCHOPHORA çoğl. i. Kınkanatlı polifaj böcekler grubu; başlıca üç familyası vardır: brenthidae, curculionidae, scolytidae. (Bunlarda baş genellikle bir mahmuz gibi ileriye doğru uzar; hemen hepsi bitkilerle beslenir. 30 000'den fazla türü vardır.) [L]

RHYNCHOPHORUS i. Tropikal bölgelerde yaşayan kızıl, esmer veya siyah renkli iri böcek; palmiyelerin gövdesinde gelişen kurtçuğuna «palmiye kurdu» denir. (Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

RHYNCHOPS i. Makasgagalı kuşun bilimsel adı. (L)

RHYNCHOSAURUS i. İskoçya'da triyas tabakalarında fosil olarak bulunan sürüngen hayvan; çenesinin ön kısmı gaga biçiminde çıkıntılıdır. (Rhyncocephales altsınıfından.) [L]

RHYNCHOSPORA i. Turbalı bataklıklarda yetişen 10-40 sm boyunda otsu bitki; kapçık şeklindeki tohumunun ucunda gagamsı bir uzantı bulunur. (Papirüsgillerden.) [L]

RHYNCHOTUS i. Bk. İNAMBU.

RHYNİA i. İskoçya'da Rhynia kontluğunda devonyen tabakalarında bulunan damarlı çiçeksiz bitki; çok ilkel özelliklerinden dolayı damarlı çiçeksiz bitkilerin en basitlerinden, ciğeryosunlarına yakın olanlarından sayılır. (L)

RHYNİALES çoğl. i. İskoçya'da devonyen tabakasında fosil olarak bulunan çok ilkel, damarlı bitkiler takımı; şimdiki psilophytales grubuna benzer ve çoğu zaman onlar arasında sayılır. (Başlıca cinsleri: *rhynia, hornaea, psilophyton, asteroxylon*). Bu bitkilerin kökü yoktur; sapın özeğinde bir tek odun damar ve bunun çevresinde bir soymuk çemberi bulunur; yaprakları ya hiç yok, ya da çok azdır. Sap ucundaki spoı keseleriyle eşeysel olarak, soğan veya köksapla da bitkisel olarak çoğalır. (L)

RHİNOPİTHECUS i. Asya'da yaşayan uzun kuyruklu maymun.

— ANSİKL. Üç köşeli küçük burnundan ve öne doğru açık burun deliklerinden dolayı bu hayvana *rhinopithecus* (burunlu maymun) denir. Tibet veya Sıçuan'ın doğu bölgelerinde, 3 000 m yükseklikteki karla kaplı ormanlarda yaşar. Örnek türü *Rhinopithecus Roxellanae* çok seyrek bulunan bir maymundur. (L)

RHYS AP GRUFFYDD (öl. 1197'ye doğr.), Deheubarth kralı (1155'e doğr.-1197), Galler ülkesini anglonorman feodalitesinden kurtaran 1136 ve 1165 ayaklanmalarının önderlerinden 1170'te Pembroke senyörlerinin İrlanda'ya gitmeleri üzerine Güney Galler'in mutlak lideri oldu; 1171'de İngiltere kralı Henry II'den GÜNEY GALLER GENEL VALİSİ unvanını aldı. Aydın bir prens olan Rhys, Cardigan'da 1176'da toplanan büyük kurultaya başkanlık etti. (L)

RHYSODES i. Sıcak ülkelerde, çürük odunların ve ağaç kabuklarının altında yaşayan etçil kınkanatlı böcek. (*Rhysodidae* familyasının örnek tipi.) [L]

RHYSOTA i. Ariophantidae familyasından salyangoz çeşidi. (Hayvanın kuyruk tarafında, bir uzantının ucunda sümüksü çeperli bir delik bulunur. Kavkısı oldukça büyük, göbek çevresinin dip kısmı çukur, kabuğu çok güzel renklerle bezeklidir. Filipinler'de karada yaşar.) [L]

RHYSSA i. Çok büyük böcek. (Zarkanatlıların *ichneumonidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Rhyssa*'lardan bazısının boyu, burgusuyle birlikte 16 sm'yi bulur. Batı Avrupa'da bulunan *Rhyssa persuasoria* ve *superba,* oduncul kurtçuklara ulaşmak ama-

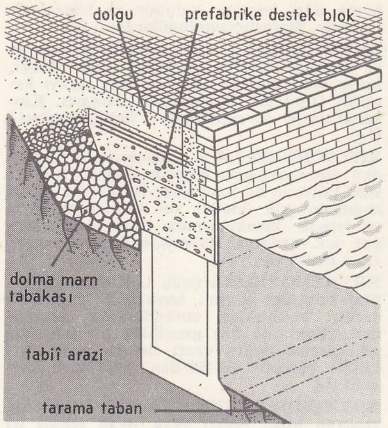

rıhtım şeması

cıyle burgusunu kullanarak ağaçların kabuğunu deler, yumurtalarını bulduğu kurtçukların içine bırakır. (L)

RHYTİ—, yun. *rytis*, kırışık'tan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

RHYTİCEROS i. Kuvvetli ve iri çeneli, tepelikli esmer, beyaz ve saman sarısı tüylü büyük kalao; maskesi enlemesine kıvrımlı bir plaktan meydana gelir. (Hindistan'dan Yeni Gine'ye kadar olan yerlerde yaşar.) [L]

RHYTİDA i. Testacellidae familyasından sümüklüböcek çeşidi. (Çenesiz olan bu yumuşakça doğurarak çoğalır. Pek çok türü vardır; çoğunluğu Avustralya'da ve Polinezya adalarında yaşar; sadece *natalina* altcinsi Afrika'da bulunur.) [L]

RHYTİNUS i. Denizinekleri takımından memeli hayvan. (Rhytinidae familyasından.)

— ANSİKL. *Rhytinus* (veya *Stellaria*) 7-8 m uzunluğunda bir hayvandır; denizgüzeline benzer; ağzında diş yerine çiğneyici plaklar bulunur; suyosunlarıyle beslenir. Son yıllarda soyunun tükendiği sanılıyordu, fakat 1962'de Bering boğazının sovyet kesiminde bulundu. Eskiden Bering boğazında, Alaska ve Sibirya kıyılarında sürüler halinde yaşardı; eti için avlandığından hemen hiç kalmadı. (L)

RIBH i. (ar. *rıbḥ*). Huk. *Esk.* Ödünç verenin, ödünç alandan elde ettiği kâr. (Rıbh ödüncün faizidir. İslâmda ödünç karşılığı alınan rıbh haramdır. *Kur'an*'a göre faiz almak ve vermek haramdır. İslâmda helâl olan faizsiz ödünce *karzı hasen* denir. [Bk. RİBA.]) [M]

RIDVAN i. (ar. *rıżā*'dan *rıdvān*). *Esk.* Hoşnut olma, razı olma. || *Rıdvan-allahü aleyh* (veya *rıdvan-allahü tealâ*), Tanrı razı olsun. (M)

RIDVAN i. (ar. *rıḍvān*). *Esk.* Cennetin kapısında bekleyen melek. || Erkek adı. || *Ravza-i rıdvan*, cennet bahçesi: *Artık kelime-i şahadet ve zikrullah ile meşgul oldu ve gece azm-i ravza-yı rıdvan etti* (Cevdet Paşa). [M]

RIDVAN. Coğ. Bk. BEŞPINAR.

RIDVAN bin TUTUŞ, Halep selçuklu sultanı (öl. 1113). Alparslan'ın torunu, Tutuş'un oğlu. Selçuklu ordusuyle Irak'a yürüdüğü sırada Hit yakınında babasının ölümünü haber aldı. Halep'e dönerek tahta çıktı. Surûc'a yaptığı sefer başarılı olmadı. Urfa şehrini ele geçirdi. Kardeşi Dukak ile savaştı. Kınnesrin yakınlarında yaptığı savaşta kardeşini yendi. Frankları Halep'ten çıkarmak için, yaptığı iki savaşı kaybetti (1100, 1105). [M]

RIDVAN EFENDİ, türk kazaskeri (öl. İstanbul 1615). Hırvat asıllıdır. Küçük yaşta Akşehir âyanından Kadı Feyzullah Efendinin hizmetine girdi. Öğrenimini bitirdikten sonra sadrazam Rüstem Paşanın damadı sadrazam Ahmed Paşaya hediye edildi. Yeni efendinin teşvikiyle ilmî çalışmalarına devam etti ve devrin bilginlerinden İvaz Efendiden mülâzemet aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Bağdat (1590 ve 1593), Üsküdar (1593), Galata (1595), Bursa (1596), Edirne (1597), Selânik (1601 ve 1603) ve İstanbul kadılıklarında bulundu (1605). İstanbul kadılığından ayrıldıktan sonra uzun yıllar kendisine bir görev verilmedi. 1615'te Anadolu kazaskerliğine getirildi. Aynı yıl hastalığı dolayısıyle görevinden alındı. (M)

RIDVAN PAŞA (İsmail), türk devlet adamı (İstanbul 1855-ay.y. 1906). Matbuat müdürü Nüzhet Efendinin oğlu. Beyazıt rüştiyesinde ve Mahreci Aklâm'da okudu; özel hocalardan ders gördü. Farsça, Arapça ve Fransızca öğrendi. Babıâli Tercüme odasında devlet hizmetine başladı. Trablusgarp mektupçusu, Mihalıç ve İnegöl kaymakamı oldu. İlk Osmanlı meclisinde başkâtiplik yaptı (1877). Sicilli Ahval komisyonu başkâtipliğine getirildi (1879). Aynı yıl Trabzon müddeiumumîliğine, oradan Bursa ve Selânik müddeiumumîliğine tayin edildi. Mabeyin kâtibi (1884), dahiliye müsteşarı (1887), İstanbul şehremini (1890) oldu. Bir yıl sonra vezir rütbesiyle paşalığa yükseldi. Abdülhamid II'nin güvenini kazandı. Ölünceye kadar şehreminliği görevinde kaldı. (M)

RIFK i. (ar. *rıfḳ*). *Esk.* Yavaşlık, tatlılık, yumuşaklık: *Ebu Bekir, sizi yek diğere rıfk ile muamele edip suhuletle, uyuşurlar diye göndermiştir* (Cevdet Paşa). [M]

RIFKÎ sıf. (ar. *rıfḳ*'tan *rıfḳî*). *Esk.* Yavaşlık, yumuşaklık ile ilgili. || İ. [*Rıfkı* şeklinde] Erkek adı.

◆ **Rıfkıye** sıf. *Esk.* Rıfkî'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

RIH ve **RİG** i. (fars. *rīg*, toz'dan *rıh*). *Esk.* Mürekkebi kurutmak için kâğıt üzerine dökülen ince kum. (*Rıh*'ın Manisa çevresinde bir dağdan çıkarılan türü makbuldü. Rengi kırmızıdır; fırınlandıktan sonra sararır. Çeşitli renklere boyanarak satılırdı. Yazının inceliğini bozduğu için hattatlar tarafından kullanılmazdı. Namei hümayunlarda yazıların mürekkebi, altın tozuyle kurutulurdu.) || *Rıg-i revan*, akar, hareketli kum. (M)

RIHDAN bls. i. (fars. *rīg* > *rıh*, yazı kumu ve *-dān* eki'nden *rıh-dān*). Yazı kurutmak için kullanılan özel kumun konduğu, üzeri delikli kap. (Cam, altın, gümüş veya başka madenden yapılır, yazı takımını tamamlardı. Genellikle silindir biçiminde, üstü süzgeç kapaklıydı. Yazı takımındaki hokkalara benzeyen biçimde de yapılırdı. Bazen de rıh, tabak veya hokka içine konulur, buradan bir kaşıkla alınarak mürekkebin üzerine serpilirdi.) [M]

RIHLET veya **RİHLET** i. (ar. *rıhlet*). *Esk.* Göç, göç etme. || *Teşm. yol.* Ölme: *Zavallı hasta, firaş-ı zelil-i rıhlette* (Tevfik Fikret). [M]

RIHT i. (fras. *raḫt*'tan). İnş. Bir merdivende basamak yüksekliği; bu yüksekliği meydana getiren tahta. (L)

RIHTIM i. (fars. *rīḫtım*, kumsal'dan). Bayınd. Bir akarsu veya deniz kıyısında, indirme bindirme veya yükleme boşaltma amacıyle yapılan, duvarla yükseltilmiş yer: *Çünkü ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e vasıl olmuş bulunuyorlardı* (Atatürk). *Tahta köprü iki tarafta taş rıhtımlara dayanıyor ve köpürerek gelen çamurlu sular bu rıhtımın önünde gürültülü bir anafor yapıyordu* (Sabahattin Ali).

— ANSİKL. *Rıhtım*'lar tahta kütükler, demir putreller üzerinde geçici olarak kurulur veya taş ya da beton duvarlar halinde inşa edilir. Rıhtım temelleri su çekildiği zaman atılır. Önemli limanlarda, üzerinde doklar bulunan rıhtımlara demiryolu döşenir, malların çabuk yüklenip boşaltılması için hareketli vinçler yerleştirilir. (ML)

RIK i. (ar. *rıḳḳ*). Huk. *Esk.* Kölelik, esirlik. || Savaşta yenilgiye uğrayarak hürriyetini kaybeden esir. (*Rık* bu yüzden kendisini yenenlere boyun eğme, onlara kulluk etme, topraklarına sokulmuşsa onların mülkü olma durumundadır. [Bk. RAKIK.]) || *Rıkkı nakıs*, azat edilmesi söz konusu olan köle veya cariye. || *Rıkkı vafir*, azat edilmesi düşünülmeyen köle veya cariye. || *Kaydı rık*, kölelik bağı. (M)

RIKA veya **RİKA** i. (ar. *rıḳ'a*). *Esk.* Arap harfleriyle en çok kullanılan yazı türü. || *Rıka divanî*, bir rıka türü. || *Rıka kırma*, bir rıka türü.

— ANSİKL. *Rıka*'nın divanî* adlı yazıdan doğduğu söylenir. Öteki yazılarda olduğu gibi o da belli bir kurala göre yazılır. Bu yazıda çizgilerin köşeli bir görünüşü vardır. XVIII. yy. sonlarında gelişmeğe başlayan rıka XIX. yy.da ana niteliğini kazandı. Nazır ve müsteşar olarak devlet hizmetinde görev alan Mümtaz Efendi (1810 -1871) Babıâli'deki yazışmalarda geliştirilen rıkaya kesin biçimini verdi. Bu yüzden onun ve onun yolunda yazılan rıkaya *Mümtaz Efendi rıkası* veya *Babıâli rıkası* denir. Rıkada ikinci bir değişiklik, Galatasaray sultanîsi yazı hocası Mehmed İzzet Efendi (1841-1903) tarafından yapıldı. Babıâli rıkasında harflerin dönüş yerleri serttir. İzzet Efendi rıkasında ise bu sertlik yumuşaktır. Rıkanın kurallara uymadan harfleri birbirine bağlayarak yazılanına *rıka kırması* denir. Bu kırmada birleşemeyen harflerin de birleştiği görülür. (M)

RIKA çoğl. i. (ar. *ruḳ'a*'dan *rıḳ'a*). *Esk.* Kumaş parçaları. || Üzerine kısa yazı yazılan deri veya kâğıt parçaları. || Kısa mektuplar. || Dilekçeler. || Yamalar. (M)

RIKKİYET i. (ar. *rıḳḳ*'tan *rıḳḳiyyet*). Huk. *Esk.* Kölelik veya cariyelik. (M)

RITL veya **RATL** i. (ar. *rıṭl* veya *raṭl*). *Esk.* Büyük şarap kadehi. || *Rıtl-ı giran* (*ratl-ı giran*), ağzına kadar dolu, ağır kadeh: *Bir gün göçerse sahn-ı harabattan / Rıtl-ı giranı devr eden evlâd olun dedi* (Yahya Kemal).

— Metrol. Yüz otuz dirhem ağırlığında arpa veya buğday alan bir ölçek. (Sekiz rıtl bir *sa** eder.) [M]

RIYBALKO (Pavel Semyonoviç), sovyet generali (Malıy İstorop, Suma 1895 - Moskova 1948). Kızılordudaki zırhlı kuvvetlerin teşkilâtlandırılmasında çalıştı. 1941-1945 Savaşında bir kolorduya, sonra zırhlı bir orduya kumanda etti. Oryol'a yapılan hücum (temmuz 1943) ile Kiev, Jitomir, Lvov ve Przemysl'in alınışı sırasında yararlık gösterdi. Ocak 1945'te Silezya'ya girdi ve Boleslawiec'teki Bohr geçidini zorladı. Daha sonra Berlin üzerine yürüdü ve geçtiği yerleri yakıp yıktı. (M)

RIYBINSK, 1946-1957 arası *Şçerbakov*, S.S.C.B.'de şehir, yukarı Volga kıyısında; 195 000 nüf. Volga üzerinde 25 milyar metre küp su tutan büyük baraj; yılda bir milyar kW/saat üreten santral. Besin ürünleri. Makine yapımı. (L)

RIYKOV (Aleksey İvanoviç), sovyet siyaset adamı (Saratov 1881 - Moskova 1938). Sosyalistti, hapse atıldı, ama Rusya dışına kaçtı ve Lenin ile buluştu (1903). Rusya'da, 1905'ten itibaren devrim hareketinde etkin bir rol oynadı ve polis tarafından takip edildiğinden birkaç defa daha Batı Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. 1917'de Bolşevik partisinin teşkilâtlanmasında önemli bir rolü oldu; içişleri halk komiseri ve parti Merkez komitesi üyeliğine getirildi. Ilımlı davrandı ve bütün sosyalistlerin birleşmesinden meydana gelecek bir hükûmetin kurulmasını savundu. Lenin ölünce, halk komiserleri konseyi başkanlığında onun yerini aldı (1924). Kolektifleştirmeğe pek taraftar olmayan ve sağ kominist arasında yer alan Rıykov, 1930'da azledildi. «Hata»larını kabul ettiyse de Moskova davaları sırasında mahkûm oldu ve idam edildi. (L)

RIYLEYEV (Kondratiy Fyodoroviç), rus siyaset yazarı (Batov, Petersburg yakınları 1795 - Petersburg 1826). Ordudan ayrılarak Rus-Amerikan kumpanyası müdürü oldu. Birçok gizli ve devrimci derneğe girdi; otokratik rus rejimini anayasaya dayanan bir monarşiye dönüştürmek istiyordu. 1825 Dekabrist hareketini hazırladı, tutuklandı, idama mahkûm edildi ve asıldı. Yurt sevgisini dile getiren şiirler yazdı. (L)

RIZA i. (ar. *rıżā*). *Esk.* Razı olma: *Kimi huri ister kimisi cennet / Ben Hakkın rızasın gözler ağlarım* (Seyranî). *Bizim ondan muradımız, Allah'ın ve Resulünün rızaları idi. Biz, bundan dolayı dünyaca ivaz ve mükâfat istemeyiz* (Cevdet Paşa). || İzin verme, uygun ve yerinde bulma; hoşnutluk: *Fakat Vehbi efendinin tam rızası olmadan evlenirse, saadetinin bir tarafı sakat olacak, içinde bir zehir kalacak* (H. E. Adı-

var). *Bir hurmayı sahibinin rızası olmaksızın yemeği caiz görmeyen [...] mutaassıplara bak ki...* (Cevdet Paşa). || İsteme, istek: *Kadın erkek münasebetlerinde iki tarafın rızasını, hatta daha fazlasını, karşılıklı arzu duymalarını arayan, ancak böylesinden zevk alan insanlardanım* (R. H. Karay). || Erkek adı. || *Rıza-cu,* razı etmek isteyen. || *Rıza-cuyane,* razı edercesine. || *Rıza-cuyî,* razı etmeğe çalışma. || *Rıza-dâde,* razı olmuş, boyun eğmiş. || *Rıza-mend,* rıza gösteren, razı olan. || *Rıza-yı tarafeyn,* her iki tarafın da rızası.

— ÇEŞ. DEY. *Rıza göstermek,* razı olmak, muvafakat etmek: *Şüphesiz Bihter daha güzeldi, fakat babasına benzemiş olmak için daha az güzel olmaya kalbî bir rıza gösteriyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Rızası olmak,* izni, müsaadesi olmak. || *Allah (Tanrı, Mevlâ* veya *Hak) rızası* için. Bk. ALLAH. || *Gönül rızası* (veya *hoşluğu*) *ile.* Bk. GÖNÜL.

— Din. Kadere, Tanrı'nın takdirine boyun eğme. (Bk. ANSİKL.) || *Rıza-cû,* Tanrı'nın hoşnutluğunu arayan. || *Rıza-yı Bari,* Tanrı'nın rızası.

— Huk. *Rıza beyanı.* Bk. İRADE *beyanı.* || Yapılmış olan bir hukukî işlemi onaylama. (Bu anlamıyle rıza, izin veya icazet karşılığı kullanılır.) [Bk. İZİN. İCAZET.] || *Rızada fesat.* Bk. İRADE *fesadı.*

— Tasav. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dininde Tanrı tarafından yaratılan insan, Tanrı'nın koyduğu kanunlara göre davranmak, onun gösterdiği yolda gitmek zorundadır. *Rıza,* her zaman bir insanın başka bir varlıktan hoşnut olması, ona boyun eğmesi anlamına gelmez. Rızayı gerektiren imandır. Bu bakımdan iman, rızadan önce gelir. Rızada tam irade, tam akıl sahibi olma, yaptığının sorumluluğunu taşıma gereği vardır. Çocuklar, akıl hastaları, aşırı ölçüde sarhoşlar, deliler için rıza söz konusu olamaz. Rızanın gerçekleşmesi Kur'an hükümlerine uymakla, Tanrı tarafından makbul sayılan bütün işleri (insan gücünün yettiği ölçüde) yapmakla olur. İslâm dininde dünyadan elini eteğini çekerek çalışmadan yaşama, başkalarının sırtından geçinme, hak etmediğini ele geçirme yollarını arama, iyi veya kötü bütün yaptıklarının suçunu kadere yükleme biçiminde bir rıza anlayışı yoktur.

Tanrı insandan razı olacağı gibi insanın da Tanrı buyruklarına karşı rızası vardır. Bazı yorumculara göre müminin rızası, Tanrı katında makbul gördüğü işleri yapmaktır.

Rızanın ikinci bir yanı da insanın insana karşı bağlılığı, dinin gösterdiği ölçüler içinde, uygun davranmasıdır. İslâm dini, insanların da birbirine rıza göstermelerini gerekli sayar. Bu yüzden, cenaze namazlarında cemaate ölüden razı olup olmadığı sorulur, ölü hakkında rıza alınır. İslâm dininin kullar arasında karşılıklı olarak gerekli gördüğü rıza, birliği, bütünlüğü, kardeşliği sağlamak içindir. Bazı din yorumcularına göre kullarının razı olmadığı bir kimseden Tanrı da razı değildir.

— Tasav. Tasavvufta insanların gönülden birbirine bağlanmaları, birbirine karşı derin saygı duymaları rıza olarak yorumlanır. Önemli olan, insanların Tanrı'dan önce, birbirine rıza göstermeleridir. Çünkü insan, Tanrının dile geldiği, görünüş alanına çıktığı yüce bir varlıktır. Varlık türleri arasında görülen ayrılık bir görünüştür. Gerçekte bütün insanlar, bütün varlık türleri birdir. Çokluk (kesret) sayılan gerçekte birliktir (vahdet). Varlık türleri, Tanrı'nın değişik ölçüler içinde görünüş alanına çıkmasıdır. Bu yüzden, insan Tanrı'nın görünüşüdür. Bundan dolayı insanın insana rızası, Tanrı'ya rızası anlamına gelir. Ayrıca Tanrı'ya rıza gösterme gereksizdir. Bir mutasavvıfın, ben Tanrı'ya rıza gösteriyorum, Tanrı'dan razıyım, demesi ben Tanrı'dan ayrı olarak varım, birlik (vahdet) yoktur, çokluk (kesret) vardır demektir. Bazı mutasavvıflar «Tanrı benden razı olsun, bize rıza göstersin» derler. Bu, ben yokum, bende görünen, ancak var olan, tek olan Tanrı'dır anlamına gelir.

◆ **Rızaen** zf. *Esk.* Razı olarak, boyun eğerek. || *Rızaen-lillah,* Tanrı rızası için, Tanrı'yı hoşnut etmek için. (M)

RIZA BEY (Ali) **İşkodralızade,** türk devlet adamı (XIX. yy.). Vezir Mustafa Şerif Paşanın oğlu. Öğrenimini yaptıktan sonra Şûrayı Devlet'e üye oldu. Adliye Sultanın kızı Hayriye Hanım Sultan ile evlenerek saray damatları arasına girdi. (M)

RIZA EFENDİ. Bk. EDİRNELİ RIZA EFENDİ *Zehrimarzade.*

RIZA EFENDİ, türk yazarı (Amasya, ? - İstanbul 1755). İstanbul'da medrese öğrenimini gördü. Bir süre Bursa'da naiplik görevinde bulundu. Sonra Kırım ve Kefe'ye gitti. Kırım'da bulunduğu süre içinde Tatarların yaşayış ve tarihleri üstünde çalışmalar yaptı. Tarih ve din konularını işleyen kitaplar yazdı. Eserleri: *Es-Seb'a üs-Seyyâr fi Ahbarı Mülükü't-Tatar* (Tatar Hanları Hakkındaki Bilgileri Toplayan Yedi Gezegen); *Feyz-i Enver* (Çok Parlak Işık); *Riyaz-ı Müminin* (Müminlerin Bahçeleri). [M]

RIZA EFENDİ. Bk. HASAN RIZA EFENDİ.

RIZA EFENDİ, türk şairi (Konya 1857 - ay.y. 1899). Bektaşî babası Apalı Halil Babanın oğlu. Kırşehir'de Hacıbektaş dergâhına derviş oldu. Konya'da muhasebe tahrirat kâtipliği, Niğde muhasebeci vekilliği ve Konya Hukuk mahkemesi üyeliğinde bulundu. Eski şiir mecmualarında nefesleri vardır. (M)

RIZA EFENDİ (Mehmed) **Âmidî,** türk hekimi (öl. Diyarbakır 1766). Diyarbakır'da Şaban Rifaî Efendiden tıp öğrenimi gördü. İstanbul'a gelerek Süleymaniye medresesinde okudu. Tıp alanında çalışmalar yaptı. Eseri: *Kitab-ı Muhtasar fi't-Tıb* (Tıp Özeti Kitabı). [M]

RIZA EFENDİ Kemanî, türk bestecisi (İstanbul 1780 - ay.y. 1852). Selim III zamanında (1789-1807) Enderuna girerek musiki eğitimi gördü. Mahmud II devrinde (1808-1839) sarayda ünlü bir besteci ve kemanî idi. Eserleri: 34 şarkı; *Nihavend Peşrev; Saz Semaisi; Tâhir Buselik Peşrev.* Nağme motifleri yönünden, batı musikisini de iyi bildiği için, türk musikisine yeni bir anlayış getirdiği söylenebilir. (M)

RIZA EFENDİ Şeyh, türk şairi (Kerkük 1828, ? - Bağdat 1908). Taleban köyü kürt aşiretinden Şeyh Abdurrahman Halis'in oğlu. Öğrenimini Kerkük'te yaptı. Bir süre İstanbul'da bulunarak zamanın ileri gelen edebiyatçılarıyle tanıştı. Sonra Kerkük'e döndü. Buradan Bağdat'a giderek babasının kurduğu dergâhta oturdu. Türkçe, arapça ve farsça şiirler yazdı. Kasidelerinin yanında tasavvufî şiirleri ve hicviyeleri de vardır. (M)

RIZA EFENDİ Şeyh Mustafa, divan şairi (öl. 1746). Beşiktaş Nakşıbendî tekkesi şeyhi idi. *Muhtasarü'l-Velâye* (Ermişliğin Özeti) kitabını Türkçeye çevirdi. Bir de naatı vardır. (M)

RIZA FAZIL, türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1877-ay.y. 1927). Deniz Harp okulunu bitirdi; yüzbaşı oldu. Bazı tiyatro topluluklarında suflörlük yaptı. Heveskâran derneğinin tiyatro kolunda çalıştı. Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı oyununda Abdullah Çavuş rolüne çıktı (1908). Aynı yıl askerlikten ayrılarak profesyonel olarak çalışmağa başladı; çeşitli topluluklarda sahneye çıktı. (M)

RIZAÎ sıf. (ar. *rıżâ*'dan *rıżât*). Razı olma ile ilgili.

— Rom. huk. *Rızaî sözleşme,* tarafların sadece iradelerini açıklamalarıyle tamamlanan sözleşme.

— ANSİKL. Rom. huk. Bazı sözleşmelerin kurulmuş sayılması için, tarafların iradelerinden başka, sözleşmeye konu olan şeyin teslimi aranırken, bazı sözleşmeler sadece tarafların rızalarıyle gerçekleşirdi. *Rızaî sözleşme* sayılan bu ikinci tür sözleşmelerde taraflar karşılıklı iradelerini açıklayınca, sözleşme kurulurdu; ayrıca, tarafların birbirlerine bir şey vermeleri gerekmezdi. Rızaî sözleşmeler, satım, kira, şirket ve vekâlet sözleşmeleri gibi sözleşmelerdi. Modern hukuk sisteminde, bütün sözleşmeler tarafların iradelerini, yani rızalarını açıklamalarıyle tamamlandığı için bu kavramın önemi kalmadı. (M)

RIZAÎ, hint-iran minyatürcüsü (XVI. yy.). Heratlıydı. Hümayun (1508-1556) zamanında hint-türk imparatorlarının sarayına girdi. Orada iran tarzında minyatürler yaptı. Devrin ilerigelen nakkaşlarıyle çalıştı. (M)

RIZAÎ (Abdülkerim), türk şairi (Bursa, ? - Kudüs 1577). Medrese öğrenimi gördü. Birçok ilde kadılık yaptı. Daha çok din konularını işleyen gazelleri eski şiir mecmualarında dağınık bir durumdadır. (M)

RIZAÎ (Mahmud), **Baba Çelebi** de denir, türk şairi (Filibe, ?-?, 1581). Medrese öğrenimi gördü, ilmiye sınıfına geçti. Sonra nakşıbendî tarikatına girdi. Gazellerinde din ve tasavvuf kavramları geniş bir yer tutar. Dili ağır, söyleyişi sofiyanedir. Gazelleri eski şiir mecmualarındadır. (M)

RIZA KULI HAN, iranlı bilgin ve şair (Tahran 1800 - ay.y. 1871). Şair Kemal Hucendî'nin soyundandır. Babası Kaçar hanedanı zamanında sarayda yüksek dereceli memurlardan biriydi. Rıza, öğreniminden sonra memuriyet hayatına atıldı. Fars genel valisi tarafından korundu. Muhammed Şah, oğlu Abbas Mirza'nın yetiştirilmesiyle onu görevlendirdi (1838). Nâsırüddin Şah zamanında Hive elçisi oldu (1851). Maarif nazır yardımcısı, dârülfünun müdürü ve Muzafferüddin Şaha lalabaşı oldu. Eserleri: *Mecmaü'l Fusahâ* (Güzel Söz Söyleyenler Mecmuası); *Bektaşnâme* (Bektaş Kitabı); *Fihristü't Tevârih* (Tarihlerin Fihristi); *Ravzatü's Safa-ı Nâsırî* (Nâsır'ın Safa Bahçesi); *Riyazü'l Ârifîn* (Âriflerin Bahçeleri). [M]

RIZA Neccarzade, türk şair ve mutasavvıfı (İstanbul, ? - Beşiktaş, İstanbul 1746). Küçük yaşta tasavvufla ilgilendi. Celvetiye tarikatı şeyhlerinden Fenaî Mustafa Efendiden el aldı. Edirne'ye giderek nakşibendî tarikatı ulularından Arabzade Mehmed İlmî Efendiye kapılandı; ondan icazet alarak nakşıbendî tarikatına girdi. İstanbul'a dönünce nakşıbendî tekkesine postnişin oldu. Edebiyat ve musiki alanlarında çalıştı. Şiirlerinin çoğu din konularını işler. Seyyid Mehmed Ensârî Üsküdarî'nin *Muhtasarü'l-Velâyet* (Ermişliğin Özeti) adlı eserini Türkçeye çevirdi. Bütün şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. İçindeki şiirlerin çoğu naat türündendir. (M)

RIZA NUR
«Servetifünun»
adlı mecmuadan

RIZA NUR Doktor, türk hekimi, yazarı ve siyaset adamı (Sinop 1879 - İstanbul 1943). Askerî tıbbiyeyi hekim yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. Tıbbiye mektebinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. İttihat ve Terakkiye girdi. İkinci Meşrutiyetten sonra kurulan Meclisi Mebusana İstanbul mebusu seçildi. Hürriyet ve İtilâf fırkasına girdi. Siyasî faaliyetlerinden dolayı Kurtuluş savaşına kadar devam eden süre içinde birkaç defa hapse atıldı, sürgüne gönderildi. İlk Büyük Millet meclisine mebus seçildi. Sağlık vekili oldu (1920) ve hariciye vekilliğine vekâlet etti. Moskova (1921), Harkow (1922) antlaşmalarına delege olarak katıldı. Lozan barış antlaşmasında (1924) Türkiye ikinci delegesiydi. Bu tarihten sonra siyasî hayattan çekilerek Paris'e yerleşti. Burada edebiyat ve tarih üstüne araştırma, inceleme ve çalışmalar yaptı. Sinop'taki evini Millî Eğitim bakanlığına bağışladı ve burası müze haline getirildi. İkinci Dünya savaşı yıllarında İstanbul'a döndü. Başlıca eserleri: *Hücumlara Cevaplar* (1941); *Hayat ve Hatıratım* (1967) v.d. (M)

RIZA PAŞA. Bk. ALİ RIZA PAŞA.

RIZA PAŞA, türk devlet adamı (Manastır 1826 - İstanbul 1894). Petriç hanedanından Mestan Beyin oğlu. Öğrenimine doğduğu yerde başladı; Avrupa'da devam etti. Arapça, Farsça, Fransızca ve Rusça öğrendi. Babıâli Tercüme odasında çalıştı. Atina, Petersburg ve Tahran elçisi oldu. İstanbul şehreminliğine getirildi (1878). Bu görevi, aralıklarla iki defa daha yaptı; aynı zamanda Muhacirin komisyonu üyesiydi. (M)

RIZA PAŞA, türk devlet adamı (İstanbul 1844 - ay.y. 1920). Divan efendisi olan Lefkeli Emiroğlu Şükrü Efendinin oğlu. Öğrenimini Harbiye'de bitirdi ve orduya mülâzım rütbesiyle katıldı (1866). Şumnu, Girit ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde görev yaptı. Hersek ayaklanmasında, Karadağ ve Rus (1877-1878) savaşlarında yararlık gösterdi. Bir süre Rusya'da esir kaldı. Dönüşünde Edirne fırkası kumandanlığına getirildi (1883). Abdülhamid II'nin Yıldız sarayında muhafızlığını yapan

Foto. MEYDAN

Rialto köprüsü

arap, kürt, arnavut asıllı askerler arasında kargaşalık ve anlaşmazlık çıkınca, bunu düzeltmek için İstanbul II. fırka kumandanlığına tayin edildi (1866). II. Fırkanın görevi saray muhafızlığıydı. Bu görevde on yedi yıl kaldı. Gazi Osman Paşa ölünce müşir rütbesiyle seraskerliğe getirildi. Türk-Yunan savaşı onun zamanında oldu. Savaşta gösterdiği başarılar yüzünden Abdülhamid II'nin güvendiği kişiler arasına girdi. İkinci Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra rütbeleri geri alındı. Eseri: *Hulâsa-i Hatırat* (Hatıraların Özü). [M]

RIZA PAŞA (Hasan), türk kumandanı (?, 1809 - İstanbul 1877). Mahmud II tarafından saraya alındı. Padişahın yakınları arasına katıldı. Vassaf Beyden sonra başkâtip oldu. Abdülmecid'in padişahlığında Mabeyn ve Hassa ordusu müşiri oldu. Bundan sonra seraskerlik, kaptanıderyalık, Tophane nazırlığı, Ticaret nazırlığı yaptı. Bursa, Selânik, Halep, İzmir ve Konya valiliklerinde bulundu. (M)

RIZA PAŞA (Hüseyin), türk devlet adamı (Yakova 1838 - İstanbul 1904). Ramazanoğlu İsmet Paşanın oğlu. Mektebi İrfan'ı bitirdi. Hariciye Mektupçu kaleminde bir süre çalıştıktan sonra çeşitli adliye memurluklarında bulundu. Temyiz azalığına kadar yükseldi. Bulgaristan komiseri (1887), vezir rütbesiyle Aydın valisi, Bursa valisi (1888) oldu. Evkaf nazırlığına (1889), aynı yıl içinde Adliye nazırlığına getirildi. Hüseyin Rıza Paşanın yerine üç gün kadar sadaret kaymakamlığı yaptı. Selânik valiliğine (1894) ve Muhacirin komisyonu üyeliğine tayin edildi (1896). [M]

RIZA PAŞA Cezayirli, Ali, osmanlı devlet adamı (XIX. yy.). Belgrad muhafızlığı ve Trablusgarp valiliğinde bulundu. *Miratü'l Cezayir* (Cezayir Aynası) adlı bir kitabı vardır. (M)

RIZA PAŞA Veli, türk kumandanı (İstanbul 1838 - ay.y. 1890). Harbiye'ye girdi, yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı (1858). Saraya girdi miralay oldu. İngiltere'ye silâh almağa yollandı ve burada üç yıl kaldı. Dönüşünde hastalığı yüzünden bir süre askerlikten ayrıldı. Nafıa meclisine üye oldu. Abdülhamid II tahta çıkınca (1876) rütbesi geri verilerek İşkodra Kuvvetleri Erkânı Harbiyesinde görevlendirildi. Karadağ savaşında gösterdiği yararlıktan dolayı rütbesi livalığa yükseldi. Bazı sınır meselelerinin çözümlenmesiyle görevlendirildi. Eseri: *Zamanımızda Usulü Harb.* (M)

RIZA TEVFİK. Bk. BÖLÜKBAŞI (Rıza Tevfik).

RIZK veya **RIZIK** i. (ar. *rızḳ*). *Esk.* Yiyecek veya içecek şey, azık: *Kimi mevtasına kefen biçmiyor / Kimi helâl rızık yiyip içmiyor* (Seyrani). *Bana son rızkımı getiriniz diyordu. Bir kadeh sulu süt verildi* (Cevdet Paşa). || Tanrı'nın herkese nasip ettiğine inanılan nimet: *Kızım yaşlılara hürmet ve muavenet bir vazife-i diniye ve insaniyedir. Gel şu hatunun rızkına mani olma* (R.N. Güntekin). *Rabbimin rızk hazinesi dururken ben kime avuç açayım?* (H. R. Gürpınar). [Bk. ANSİKL.] || *Teşm. yol.* Yaşamak için gerekli yiyecek: *Köse Topal milletin rızkını çalıyor tekmil* (Orhan Kemal). *Arap kesesine Anadolu altını ve arap kursağına Anadolu rızkını akıtacağız* (F. R. Atay). || *Rızk-ı maksum,* Tanrı'nın herkese taksim ettiği rızk: *Rızk-ı maksuma kanaattir meali hikmetin / Gâh hırs-ı nev şikâr ile şikâr elden gider* (Ziya Paşa). || *Rızk-ı mazmun,* Tanrı'nın verdiği yiyecek. || *Rızk-ı mukadder,* Tanrı'nın takdir ettiği rızk.

— ÇEŞ. DEY. *Rızkını çıkarmak,* günlük yiyecek parasını kazanmak. || *Rızkını vermek.* [Tanrı için] Herkesin nasibini vermek.

— Mal. Osmanlı devletinde sipahilere verilen maaş. (Bu aylık, onların yemeleri, içmeleri için gereken maddeleri sağlamağa yaradığından rızk diye anılırdı.)

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, Tanrı tarafından müminlerin yemesi, içmesi için yaratılan bütün gerekli maddeler *rızk*'tır. İslâm dininin doğuşundan önce Musevîlerin yedikleri, içtikleri bazı maddeler, putperest Araplar tarafından da yeniliyor, içiliyordu. Bunlar arasında hırsızlık, yağma, baskın, savaş sonucu elde edilen bütün maddeler vardı. Araplar, aşağı yukarı zehiri olmayan her hayvanın etini yiyor, sütünü içiyordu. Bu hayvanlar arasında domuz, kertenkele, kurbağa da bulunuyordu. İslâm dini, yenmesi, avlanması gereken hayvanları sınırlandırdı. Hangilerinden rızk olarak yararlanılacağını belirledi. Bunun dışında kalan bütün hayvanların yenmesi, derilerinin giyilmesi, evlerde beslenmesi yasaklandı. İslâm dini rızkı ikiye ayırdı. Biri canlı hayvanların etinden, sütünden, derisinden sağlanan rızk, öteki ekin, meyve ve yeraltı varlıklarından edinilen rızk.

Canlı hayvanlardan edinilen rızklar et, süt, yağ ve bunlarla yapılan bütün yiyeceklerdir. Canlı hayvanlardan yırtıcıların, genellikle et yiyenlerin, tek tırnaklıların eti yenmez, sütü içilmez. Ancak, atın, eşeğin sütünü içmek, etini yemek islâm dinince mekruh (iğrenilen, tiksinilen) sayıldı, kesinlikle yasaklanmadı (haram kılınmadı). Domuz, kan pıhtısı, Allah'tan başka bir varlığın adına kesilen hayvanların eti yenmez ve rızk sayılmaz. At, eşek, kedi, köpek gibi evcil hayvanların dışında kalan bütün evcil hayvanlar, tavuk, sığır, deve, koyun, keçi, ördek, hindi, kaz rızk sayılır ve yenir. Balıklar, leş yemeyen, yırtıcı olmayan bütün kuşlar, yenmesi için avlanması dince uygun görülen bütün av hayvanları doğrudan doğruya rızktır. Derileri satılarak geçim için gelir sağlayan arslan, kaplan, fil, vaşak, kurt, ayı gibi yaban hayvanları dolaylı olarak rızk sayılır. İnsan sağlığına zarar vermeyen bütün yemişler, yenebilen otlar, bitkiler, insanlar tarafından ekilen biçilen ekinler rızktır. Ormanlar, çayırlar, sular birer rızk kaynağıdır. Bazı islâm bilginlerine göre Allah, birtakım varlıkları doğrudan doğruya rızk olarak yaratmış, bazılarını da rızka vesile kılmıştır. Rızka vesile olan da rızk sayılır. İslâm dinine göre makbul (Tanrı katında iyi, geçerli) sayılan rızklar insanın kendi emeğiyle, alnının teriyle kazandıklarıdır. «Kazananı tanrı sever», «çalışmak ibadettir» gibi kaynağını *Kur'an* ve hadislerde bulan hükümler bunu gösterir.

İslâm inancına göre Allah, bütün canlıları, yaşamak, varlığını sürdürebilmek için beslenmek zorunda kalanları rızkları ile birlikte yaratmıştır. Bu yüzden, her canlı türünün yaşamak için avlamak, parçalamak, koparmak, otlamak gereğini duyduğu şey rızkı sayılır. Otlayanların ot, etoburların avladıkları hayvanlardan edindikleri et rızkıdır. Rızkı olmayan hiç bir varlık yaratılmamıştır. (M)

Rİ i. Metrol. Eskiden Japonların kullandığı 3 927 m değerinde çizgisel ölçü. (L)

RİA i. (isp. k.). Jeomorfol. Deniz tarafından örtülen, derin ve parçalanmış koylar meydana getiren gömülmüş vâdi.

— ANSİKL. Flandriyen deniz ilerlemeleri sebebiyle *ria*'lara sık rastlanır: flandriyen öncesi deniz gerilemesi sırasında önemli ölçüde parçalanan kıyılarda görülür. (L)

RİADİS (Emilios), yunanlı besteci (Selânik 1890 - ay.y. 1935). Münih'te Mottl'den, Paris'te Charpentier ve Ravel'den ders aldı. Millî yeni-helen okulunu kuranlardandır. Selânik konservatuvarında öğretmenlik yaptı (1915-1935). Doğu duyarlığıyle Batı ruhunu kaynaştıran melodiler, iki senfoni, piyano parçaları, oda müziği, sahne müziği ve bir *Hagios Ioannes Khrysostomos* litürjisi besteledi. (L)

Rialto köprüsü, Venedik'te köprü, Büyük Kanal'ın ortasında; 1588-1591 arasında Antonio da Ponte tarafından, XII. yy.dan kalma tahta bir köprünün yerine yapıldı; 28 m açıklığında tek bir mermer kemerden meydana gelir; uzunluğu 48 m, genişliği 22 m'dir. Ortasında eskiden sarrafların çalıştığı iki dizi dükkân vardır. Adını şehrin en eski semti *Rivo alto*'dan (IX. yy.da Venedik'in merkeziydi) almıştır. (L)

RİANJO, İspanya'da (Galicia, La Coruna ili) şehir, ria de Arosa kıyısında; 10 400 nüf. (L)

RİANO (Diego DE), ispanyol mimarı (öl. Valladolid 1534). 1530'da Sevilla katedralinin büyük âyin eşyası yeriyle, papazlar salonunun projesini yaptı (proje ölümünden sonra gerçekleştirildi.) Yaptığı din dışı binalardan Sevilla Belediye sarayında, zevkli bir üslûp yarattı (yapımına 1527'de başlanan bu saray, Riano'nun ölümünden sonra tamamlandı). [M]

RİANOS, yunan şairi ve filoloğu (doğ. Girit M.Ö. III. yy.). Daha çok İskenderiye'de yaşadı; *İlyada* ve *Odysseia*'nın bir baskısını hazırladı. Epigramlar, bir destan (*Herakleia*) ve efsane şiirleri yazdı: *Akhaika, Eleiaka, Messeniaka, Thessalika.* Bu şiirlerde eski çağların kahramanlık efsanelerini biraraya getirdi. Bu manzumelerden bazı parçalar günümüze kalmıştır. (L)

RİANT (Paul, — kontu), fransız tarihçisi (Paris 1836 - La Vorpillière, Valais 1888). Haçlı seferleri uzmanıydı. Doğu Latin derneğini kurdu (1875). Başlıca eserleri: *Expéditions et Pélérinages des Scandinaves en Terre Sainte* (İskandinavyalıların Kutsal Topraklara Gezi ve Haç Seferleri) [1865], *Le Changement de Direction de la Quatrième Croisade* (Dördüncü Haçlı Seferinin Yön Değiştirmesi) [1878], *Inventaire Critique des Lettres Historiques des Croisades* (Haçlılar Üstüne Tarihî Mektupların Tenkitli Dökümü) [1881]. (L)

RİARİO (Girolamo), italyan siyaset adamı (Savona 1443'e doğr. - Forli 1488). Servetini (Forli ve İmola senyörlüğü) amcası papa Sixtus IV sayesinde edindi. Medici'lere düşmandı, Pazzilerin tertiplerine katıldı (1478). Orta İtalya'da bir prenslik kurmak için bütün çarelere başvurdu. Sixtus IV'ün ölümünden sonra malı mülkü elinden alındı, Medici'lerin dostları tarafından öldürüldü. (L)

RİATA, Fas'ta berberî kabilesi, Orta Atlas'ın kuzey yamacında, Taza gediğinin yukarısında. (L)

RİAYET i. (ar. *riᶜâyet*). Sayma, saygı, itibar etme, ağırlama: *Milletin kâbesi olan kürsüye kendisinden hürmet ve riayet talebettim* (Atatürk). *Korkmayın! Nereye gitseniz de «Ben Silistre muhafızlarındanım» deseniz, ummadığınız riayeti görürsünüz* (Namık Kemal). *Eğer Yusuf herkesi kendisi gibi zannetmese ve etrafında biraz anlar gözlerle baksa* [...] *Alanyalı Kâzım'ın dükkânına gittiği zaman, eskisi kadar riayet görmediğini sezerdi* (Sabahattin Ali). || Uyma, boyun eğme: *Bütün bu kayıtlara riayet, şartlara itaat, âlem nizamına saygı esas tutulmuştur* (N. Araz). || *Esk.* Gözetme, saklama. || *Riayet etmek* (veya *eylemek*), uymak: *Bu şartlara riayet etsek ikimiz de aç kalırız* (H. R. Gürpınar). *Bazı kayıtlar ve şartlara riayet edersem hafız efendiye zevce olabilmek şerefine lâyık görüleceğimi anlıyorum* (R. N. Güntekin). Saymak, saygı göstermek: *Bizimki gibi ferdî hürriyete riayet eden ve personeline muayyen bir iş göstermeyen* [...] *bir müessesede böylesi insanlar daima tehlikeli olur* (A. H. Tanpınar). *Efendi sen de ne üstüme abanıyorsun? Kadın kısmına biraz riayet ederler* (B. Felek). || *Riayet olunmak,* uyulmak, bağlı kalınmak: *Resulullah ile ahdi olanların müddet-i muayyenelerine kadar ahidlerine riayet olunacaktır* (Cevdet Paşa).

◆ **Riayeten** zf. *Esk.* Sayarak, riayet ederek: *Ahde riayeten evvel emirde İstanbul imparatorunun ruhsatını talep edince ...* (Namık Kemal).

◆ **Riayetlû** sıf. *Esk.* «Saygılı» anlamında bir müslüman, bir hıristiyana yazdığı mektupta hitap olarak kullanılır. (M)

RİAYETKÂR sıf. (ar. *riᶜâyet* ve fars. *kār*'dan *riᶜâyet-kār*). *Esk.* Hürmet eden, sayan, saygı gösteren: *Millet Meclisinde Kâzım Karabekir Paşanın fırkası, ahkâm-ı şeriyeye riayetkâr ve dindardı* (Atatürk).

Foto. France-Presse (LAROUSSE)

◆ **Riayetkârane** zf. *Esk.* Saygı gösterene, riayet edene yaraşır şekilde.

◆ **Riayetkârî** i. *Esk.* Riayetkârlık.

◆ **Riayetkârlık** i. *Esk.* Riayet etme, sayma, saygı gösterme. (M)

RİAYETSİZ sıf. (*riayet*'ten *riayet-siz*). *Esk.* Saygısız, kaba.

◆ **Riayetsizlik** i. Saymama, saygı göstermeme. || Uymama, uymazlık: *Kanunlara riayetsizlik.* (M)

RİBA i. (ar. *ribā*). *Esk.* Çoğalma, artma.

— Huk. *Esk.* Muavazaa akitlerinde yani karşılıklı edimli akitlerde, edimlerden birinin karşı edimden fazlalığı. (Bu fazlalık hiç bir şeyin karşılığı olmadığı için İslâmda haramdır. Riba'nın geçerli sebebi bulunmadığından islâm dinince yasaklandı. Para ödüncünde miktarı ne olursa olsun verilen faiz de ribadır.) || *Riba-har* (veya *riba-hor*), faiz yiyen, tefeci. || *Ribayı fazl,* ölçülebilen, tartılabilen şeyleri, fazlasıyle peşin olarak değiştirerek sağlanan riba. || *Ribayı nesie,* veresiye yapılan alışverişteki fazlalık. (Aynı veya ayrı türde veya kıymette iki şeyi veresiye olarak değiştirmekle elde edilen riba.)

— ANSİKL. Din. İslâm dininin doğuşundan önce, cahiliye devrinde araplar arasında faizle altın, gümüş, para verme geleneği vardı. Belli bir süre için, verilen paradan alınan bu fazlalık *riba* adını taşıyordu. Riba ile altın, gümüş veya para alan bir kimse bunu zamanında ödeyemezse, ikinci bir riba vermek zorunda kalırdı. Böylece aldığı paradan çok riba (faiz) öderdi. Bu da zenginin zamanla daha zengin, yoksulun daha yoksul olmasına yol açardı. Riba yalnız altın, gümüş ve paraya değil buğday, üzüm, incir, hurma, zeytin gibi ürünlere de uygulanmağa başlandı. Tartı ile alınan, belli bir ölçeğe vurulan bu ürünler, alacaklıya aldığı ölçüde verilmez, aradan geçen zamana göre daha fazla ödenmek gereği duyulursa bu fazlalık, riba sayılırdı. Varlıklı Araplar arasında riba bir kazanç aracı niteliğini kazandı. Bu işle uğraşan, darda kalanlara faizle para veren tacirler türedi. Bunlar Mekke ve Medine arasında ticaret yapan kervan sahipleriyle birlik oldular, aralarında anlaşmalar yaptılar. Zamanla bütün ticareti ellerine geçirdiler.

Kazancı el emeğine, alın terine bağlayan islâm dini doğuşundan birkaç yıl sonra her türlü ribayı yasakladı. Alışverişlerde «kıyas» denen karşılaştırmalı ölçüyü kabul etti. Her türlü ekin (zahire), meyve (üzüm, incir, hurma), zeytinin ödünç alınan miktardan daha fazlasıyle (riba) ödenmesi yasaklandı. Ribayı iş edinenler, ödünç alınanın ödenmesi tarihi ile alındığı süre arasındaki zamanın bir kazanç sağlayacak nitelikte olduğunu, bundan dolayı alınan ödünç şeyin getirdiği fazlalığın yasak bir kazanç olamayacağını ileri sürdüler. Fakat zamanla bunun da bir riba olduğu kabul edildi. Bu da yasaklandı.

Hadislerde adları sayılarak ribası yasaklanan mallar arasında arpa, tuz, tereyağı, zeytinyağı gibi yiyecek şeyler vardır. Riba konusunda, malikî, şafiî, hanbelî ve hanefî mezheplerinin ayrı ayrı görüşleri vardır. Bazıları tartılan şeylerle ölçülenleri birbirinden ayırır. Bunların hepsine ribanın uygulanamayacağını söylerler. Aşırı ölçüde şeriat kurallarına bağlananlar ribanın bütün eşya üstünde olabileceğini, bu yüzden kesinlikle yasaklanması gerektiğini savunurlar. Zamanla, devletlerarası alışveriş ilişkilerinin kurulması, ticaretin devletlerarası bir nitelik kazanması, bankaların doğuşu, faizin, cahiliye devrinde olduğu gibi bir riba sayılamayacağı görüşünün yerleşmesine yol açtı ve her şeyde riba bulunduğu, bu bakımdan kesinlikle yasaklanması gerektiği düşüncesini savunanlar azaldı. Bugün islâm ülkelerinde kazanç artığı sayılan riba ile ticaret yapmayan yok gibidir. (M)

RİBA çoğl. i. (ar. *rebᶜ*'den *ribāᶜ*). *Esk.* Bahçeli evler. || Barınılacak yerler. (M)

RİBA (Carles), katalan şairi ve yazarı (Barcelona 1893-ay.y. 1959). Çocuk romanları, şiir kitapları (*Primer Llibre d'Estances* [Birinci Mısralar Kitabı], 1919; *Segon Llibre d'Estances* [İkinci Mısralar Kitabı], 1931; *L'Ingenu Amor* [Temiz Aşk], 1924; *Sis Joans*, 1928), çeşitli edebiyat tenkidi denemeleri yayımladı. Eski ve modern klasik yazarlardan tercümeler de yaptı. (M)

RİBADEO, İspanya'da (Galicia, Lugo ili) şehir, Eo ırmağının Atlas okyanusuna döküldüğü yerin yukarısında; 9 400 nüf. Bir madencilik bölgesinin ağzıdır. (L)

RİBALTA (Francisco), ispanyol ressamı (Solsona 1565 - Valencia 1628). İtalya'da ve sanıldığına göre Escorial'de yetişti, Valencia'ya yerleşti ve orada bir okul açtı; José de Ribera onun öğrencisiydi. *Assisi'li Aziz Francesco'ya Kutsal Hayalin Görünmesi* (Prado, Madrid) adlı tablosu, italyan maniyerizmine karşı ilk gerçekçi ve mistik tepkidir. — Oğlu JUAN (Valencia 1597 - ay.y. 1628) on sekiz yaşında, doğduğu şehirde *San Miguel de los Reyes'in Çilesi*'ni yaptı. Sonra babasıyle birlikte çalıştı. (L)

RİBALTA
«Aziz Francesco'ya Kutsal Hayalin Görünmesi»
Prado müzesi, Madrid

RİBAR (Ivan), yugoslav devlet adamı (Vukmaniç, Hırvatistan 1881 - Zagreb 1968). İkinci Dünya savaşı sırasında Bihac'da AVNOJ'un (*Antifaşistiçko Veçe Narodnog Oslobodjenja Jugoslavije* [Faşizme Karşı Yugoslavya Millî Kurtuluş Cephesi]) başkanıydı ve millî kurtuluş hareketinin başına getirildi; 1943-1953 arasında Yugoslavya Millî prezidyum meclisine başkanlık etti. (M)

RİBAS i. (fars. *ribās*). *Esk.* Hekimlikte kullanılan ravent türü. (İlmî adı *Rheum ribes.* Karabuğdaygillerden.)

— örf ve âdet. *Ribas şerbeti,* ravendin ribas türünden yapılır; mideye iyi geldiğine, bulantıyı önlediğine, susuzluğu kestiğine, basur ve vebaya etkili olduğuna inanılır, bu yüzden çok kullanılırdı. (Padişahlar için ribas şerbeti özel olarak Şam'da yapılırdı.) [M]

RİBAT i. (ar. *ribāt*). *Esk.* İp, bağ. || Sağlam yapı. || Han v.b. konaklayacak yer.

— Anat. *Esk.* Sinir. || *Ribatı arîz,* enli bağ. || *Ribatı beynel mafsal;* eklem bağı. || *Ribatı muallik,* asıcı bağ. || *Ribatı müdevver,* yuvarlak bağ.

— Ed. *Esk.* İnsan gönlünü sevgiliye bağlayan şey, sevgi. (Divan edebiyatında *ribat,* seveni sevilene bağlayan duygu karşılığı geçer. *Ribatı aşk, ribatı muhabbet* gibi «sevgi ipi, sevgi bağı» anlamlarında kullanılır. Ayrıca evrene *ribatı harap* [yıkık konak], *ribatı âlem, ribatı dehr* [evren, dünya konağı] denir.)

— Mim. İslâm devletlerinin kara ve deniz sınırlarındaki önemli noktalarda yapılan asker barınağı niteliğinde müstahkem mevki. (Ribatlar, bir surla kuşatılır; içinde mescit, çeşitli odalar, ambarlar, ahırlar, sarnıç ve aynı zamanda gözcü kulesi görevini yapan bir minare bulunur.)

— Tasav. Dünya; insanların içinde bulundukları geçici ülke. (İnsan bir konak niteliğinde olan bu dünyada konuktur. Bir yol uğrağındaki ribata [kervansaray] konan yolcu gibidir. Geldiği kaynağa, tanrısal ülkeye dönmek üzere uzun bir yolculuğa çıkmış, dünya denen misafir evine, konağa, kervansaraya uğramıştır. Bazı mutasavvıflar, insan bedenini de ruh için bir konak, geçici bir süre oturulan kervansaray sayarlar. Ribat, «tekke, dergâh» anlamında da kullanılır.) [M]

RİBATAT i. (ar. *ribāṭat*). *Esk.* Kalp kuvveti, kalbi sağlam olma. || Tahammül etme, sabır. (M)

RİBATEJO, Portekiz'de il, Tajo'nun aşağı çığırında; 464 000 nüf.; merkezi, *Santarem.* Ribatejo'nun yüzey şekilleri taraçalar ve alçak ovalardan meydana gelir; Beira ile Alentejo arasında bir geçiş kuşağıdır. Tajo'nun kuzeyinde nüfus yoğundur; çeşitli ince tarım (zeytin, incir ağaçları, sebzeler) yapılır. Irmağın sol kıyısında büyük tahıl çiftlikleri, zeytinlikler ve mantarmeşesi ormanları uzanır; nüfus yoğunluğu azdır. Su altında kalabilen alçak ovalarda pirinç ve sebze üretilir. En nemli çayırlarda (*lezirias*) boğa yetiştirilir. (L)

Ribatımelik, Buhara - Semerkand (Samarkand) yolu üzerinde karahanlı kervansarayı. 1079'da Ebül Hasan İbrahim tarafından yaptırıldı. 86×86 m² boyutlarında olan yapı tuğladandır. Bugün cephe duvarıyle portal ayaktadır. 15 m yüksekliğindeki portal, XI. yy.ın en gelişmiş portalı olarak kabul edilir. Cephe, yarım silindir tuğla yivlerle süslüdür. Bu yivler, üstte kademeli kırık sivri kemerlerle birbirine bağlanır. Cephenin üst kısmında, bugün bilinen en eski farsça kitabeye rastlanır. Köşelerde yuvarlak takviye kuleleri bulunur. Ribatın iki katlı olduğu anlaşılıyor. Duvarlarda kitabe izleri vardır. Odaların üzeri tonozludur. Burada görülen mimarî, Merv bölgesinin özelliklerini taşır. (M)

RİBAUCOUR (Albert), fransız mühendisi ve matematikçisi (Lille 1845-Philippeville 1893). Bayındırlık bakanlığında mühendislik yaptı. 1884'e doğru, Durance kanalı için, Saint-Christophe havuzunu inşa etti; sonra, Cezayir'e gönderildi, Philippeville limanının modernleştirilmesinde çalıştı. Matematikte, minimum yüzeyler (1881) ve üçlü dikgen sistemler üstüne çalışmalar yaptı; özellikle, analitik geometride, perimorfi* metodunu tasarlamasıyle tanındı. (L)

von RİBBENTROP

RİBAUD (Gustave), fransız fizikçisi (Conflans-sur-Lanterne, Haute-Saône 1884 - Conches, Seine-et-Marne 1963). École Normale Supérieure'de okudu. 1919'da Strasbourg Fen fakültesinde, 1933'te de Paris Fen fakültesinde profesör oldu. En önemli araştırmaları yüksek sıcaklıklar üstünedir. 1919'da, yüksek frekanslı indükleme fırınını metalürji alanına uyguladı. (L)

RİBBECK (Otto), alman filoloğu (Erfurt 1827 - Leipzig 1898). Bern (1856), Basel, Kiel, Heidelberg ve Leipzig üniversitelerinde ders verdi. Ritschl'in öğrencisiydi; latin filolojisinin gelişmesine büyük katkısı oldu. *Geschichte der Romischen Dichtung*'u (Latin Şiiri Tarihi, 1887-1892) yazdı. (L)

RİBBENTROP (Georg Julius), alman hukukçusu (Bremerlehe, Bremerhaven 1798 - Göttingen 1874). Göttingen üniversitesinde Roma hukuku dersleri verdi. Etkili bir öğretmendi. En büyük eseri *Zur Lehre von*

RİBE
katedralin absidinin görünüşü

Foto. Prado müzesi, France-Presse (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

Jose DE RİBERA
«Azize Magdelena»
Prado müzesi, Madrid

den Correalobligatione (1831), XIX. yy.da yazılan ve Roma hukukundaki yükümlülük meselelerini ele alan bütün eserleri etkiledi ve bu konuda yazılmış en büyük eser olarak kaldı. Fakat F. Eisele, A. Ascoli, J. Binder ve özellikle P. Bonfante'nin çalışmaları, Ribbentrop tarafından ortaya atılan fikirlerin çürüklüğünü ispat ettiler. (M)

RİBBENTROP (Joachim VON), alman diplomatı ve siyaset adamı (Wesel 1893 - Nürnberg 1946). İngiltere'de banka memuruydu; Birinci Dünya savaşında subay, sonra şarap mümessili oldu (1919). 1932'de Nazi partisine yazıldı. Anglosaksonları iyi tanıdığı için Londra elçiliğine tayin edildi (ağustos 1936); İspanya savaşı süresince orada Almanya'nın durumunu savundu ve Von Neurath'ın istediğinden daha katı bir tutum takındı. Von Neurath'ın yerine dışişleri bakanlığına getirildi (şubat 1938) ve Hitler'in yayılma siyasetini yönetti; İtalya ile yakınlaşmada önemli rol oynadı, 6 aralık 1938'de Paris'e giderek Fransa ile uzlaşma konusunda Luzern şartlarını görüşüp imzaladı. 23 Ağustos 1939'da Moskova'da sovyet - alman antlaşmasını imzaladı. İkinci Dünya savaşının sorumlularından biri sayıldı, Nürnberg mahkemesinde yargılandıktan sonra idam edildi. (L)

RİBBİNG (Adolf Ludvig, — kontu), **de Leuven** denir, isveçli siyaset adamı (Stockholm 1765 - Paris 1843). 1782'de Fransa'nın hizmetine girdi, sonra İsveç'te muhafız subayı oldu (1784). Horn ve Anckarström ile Gustaf III'ün öldürülmesine katıldı (16 mart 1792). Paris'te annesinin adıyle (Leuven) sürgün yaşadı; orada Barras ile dostluk kurdu, sonra Brüksel'e gitti (1815-1820), *Le Vrai Libéral*'i kaleme aldı. Prusya kralının isteği üzerine sınır dışı edilince, Paris'e yerleşti, *Courrier Français*'de yazılar yazdı. (L)

RİBE, Danimarka'da şehir, idare bölgesi (amt) merkezi, Jutland'ın güneybatısında, Kuzey Denizi yakınında; 7 700 nüf. Danimarka'nın en eski şehirlerinden biri olan bu eski deniz limanı, kıyının aşınmasıyle kullanılmaz hale geldi. Kısmen XIII. yy.dan kalma katedral. — *Ribe amt*'ı, 185 000 nüf. (L)

RİBEİRA, İspanya'da şehir, Galicia'da (La Coruna ili), Muros ve Arosa ırmakları arasındaki yarımadanın güney ucunda; 20 700 nüf. (L)

RİBEİRA GRANDE, Sao Miguel adasının (Asor adaları) kuzey kıyısında şehir; 8 500 nüf. (L)

RİBEİRAO PRETO, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, eyaletin kuzeyinde; 116 200 nüf. Tıp fakültesi. Önemli ticaret merkezi (pamuk, kahve). Dokuma (pamuk) ve besin (likör ve bira fabrikaları) sanayii. Makine yapımı. (L)

RİBEİRO (Aquilino), portekizli yazar (Carregal, Beira Alta 1885 - Lizbon 1963). Kitaplarında, özellikle, halk dilini kullanarak, sade ve sağlam bir gerçekçilikle, köylü sınıfını tasvir etti. Romanları arasında *A Via Sinuosa* (Dolambaçlı Yol) [1919]; *Maria Benigna* (1933); *Volframio* (1944); *Lapides Partidas* (Yürüyen Mezar Taşları) [1945] v.b. sayılabilir. (M)

RİBEİRO (Bernardim), portekizli şair (Torrao, Alentejo 1500-Lizbon 1552). Krallık mühürdarı oldu. *Historia de Menina e Moça* (Küçük Kız ile Ablasının Hikâyesi) [1554] adlı rüya dolu bir pastoral ve şövalye romanıyle mutsuz bir aşkın otobiyografik hikâyesini yazdı. Derin bir duyarlıkla kaleme aldığı hikâye, onu üne ulaştırdı ve beş *Eglog*'u ile birlikte kendisine portekiz bükolikleri arasında baş köşeyi sağladı. (L)

RİBEİRO (Joao), brezilyalı yazar (Laranjeiras, Sergipe 1861 - Rio de Janerio 1934). Özellikle tarihçi ve edebiyat tenkitçisi olarak ün kazandı. (L)

RİBEİRO (Julio Cesar), brezilyalı yazar (Sabara, Minas Gerais 1845 - Sao Paulo 1890). Bir isterik kadının psikolojisini inceleyen *Ten* (1888) adlı natüralist romanı büyük tepkilere yol açtı. (L)

RİBEİRO (Manuel), portekizli yazar (Albernoa 1879 - öl. 1942). Konularını toplum olaylarından alan bir lirik şiir kitabıyle edebiyata atıldı: *Sentido de Viver* (Yaşamak Duygusu). Katolikliği yücelten bir çeşit anlatımcılığa yöneldi. Başlıca eserleri: *A Catedral* (Katedral), *O Deserto* (Çöl), *Ressurreiçao A Colina Sagrada* (Kutsal Tepede Yeniden Diriliş), *A Planicie Heroica* (Kahramanlık Ovası), *Vinculos Eternos* (Sonsuz Bağlar). [M]

RİBEİRO COUTO (Ruy), brezilyalı diplomat ve yazar (Santos 1898). Ülkesini Fransa, Hollanda, Portekiz ve İtalya'da temsil etti. Çeşitli şiir kitapları yayımladı: *O Jardim das Confidencias* (Sırlar Bahçesi) [1921]; *Poemetos de Ternura e de Melancolia* (Elem ve Melankoli Şiirleri) [1924]; *Cançoes de Amor* (Aşk Şarkıları) [1930]; *Cancioneiro do Ausente* (Uzaktakinin Şarkıları) [1943]. Ayrıca nesir kitapları da vardır: *A Casa do Gato Cinzento* (Kül Kedisinin Yuvası) [1922]; *A Cidade do Vicio e da Graça* (İyilik ve Kötülük Şehri) [1924]; *Conversa Inocente* (Masum Sohbet) [1935]; *Prima Belinha* (1940) v.b. (M)

RİBEİRO FERREİRA (Tomas Antonio), portekizli şair ve siyaset adamı (Parada de Gonta, Beira Alta 1831 - Lizbon 1901). Milletvekili (1862), Bragança, Porto valisi (1881), içişleri bakanı (1881), bayındırlık bakanı (1885 ve 1890), Brezilya büyükelçisi (1895-1896) oldu. Özellikle manzum eserleri ile tanınır: *Sons que Passam* (Geçip Giden Sesler) [1854]; *Vesperas* (Akşam Duaları) [1858]; *Dom Jaime* (1862); *A Delfina do Mal* (1868); *Dissonancias* (Uyumsuz Sesler) [1891]. (L)

RİBEMONT - DESSAİGNES (Alban Alphonse Ambroise), fransız hekimi (Vendome 1847 - Paris 1940). Ölü doğmuş gibi görünen çocukların göğsüne hava verebilmek üzere gırtlak tübünü tasarladı. Lepage ile *Précis d'Obstétrique* (Doğum Bilgileri Elkitabı) adlı bir eser yayımladı. (L)

RİBEMONT - DESSAİGNES (George), fransız yazarı (Montpellier 1844). Dada ve gerçeküstücülük akımlarına katıldı. Eserlerinde sert bir isyandan içli ve lirizme doğru bir gelişme görülür. Şiir kitapları (*Ombres* [Gölgeler], 1942; *Ecce Homo* [İşte İnsan], 1945) ve romanlar (*L'Autruche aux Yeux Clos* [Gözü Kapalı Devekuşu], *Smeterling* [1945]) yayımladı. Sanat incelemeleri arasında *Utrillo* (1948) sayılabilir. (L)

RİBERA, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Agrigento ili), Verdura ırmağı kıyısında; 18 550 nüf. Tarım merkezi. Francesco Crispi burada doğdu. (L)

RİBERA (Anastasio Pantaleon DE), ispanyol şairi (Zaragoza 1580-Madrid 1629). Şiirlerinde Gongora'yı taklit etti; *Obras Poeticas* (Şiirler) adlı kitabı ölümünden sonra yayımlandı. (1634). [L]

RİBERA (Andrés DE), ispanyol mimarı (XVI. yy.ın ikinci yarısı). Diego Martin de Oliva ve Bartolomé Sanchez ile birlikte 1575'te Jerez de la Frontera'da belediye sarayını yaptı. Ayrıca, yine Jerez de la Frontera'daki dominiken manastırının ön cephesi ve dominiken kilisesi, St. Miguel kilisesindeki kutsal eşya yerinin girişiyle büyük mihrap, St. Domingo manastırının çeşitli kısımları, Jerez de la Frontera yakınındaki Chartreux manastırının klasik üslûpta inşa edilmiş süslemesiz ön cephesi (1571) v.b. de Ribera'ya mal edilir. (M)

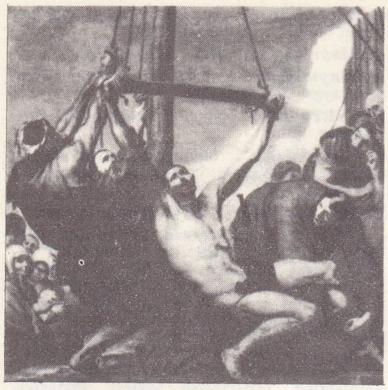

Jose De RİBERA
«S. Bartolomeo'nun Şehit Edilmesi»
Prado müzesi, Madrid

RİBERA (Jose de), **İspanyol** denir, ispanyol ressamı ve gravürcüsü (Valencia, Jativa [bugün San Felipe] 1588'e doğr. - Napoli 1652). Çıraklığı Valencia'da, Francisco Ribalta'nın atelyesinde geçti, sonra Roma'ya gitti (1606) ve Michelangelo'nun, özellikle de Caravaggio'nun yanında çalıştı. Caravaggio'nun ölümünden sonra, Correggio'yu incelemek üzere Parma'ya (1612), sonra da o tarihte İspanyolların elinde bulunan Napoli'ye yerleşti ve genel valinin ressamı oldu. Önce koyu renklerle çalıştı, sonra renklerde daha tatlı ve daha çeşitli bir anlayışa yöneldi. Çok eser verdi, kendini sık sık tekrarladı. Napoli'deki eserleri: San Gennaro kilisesinde *Aziz Januarius Mucizesi* ve müzede *Aziz Sebastianus* ile *Silena ile Satyros'lar*. Kendi portresi ve *Bir Kafatası Karşısında Göğsünü Yumruklayan Aziz Hieronymus*, Uffizi galerisindedir. Prado'da elli beş tablosu vardır. *Çobanların Tapınması* adlı eseriyle *Kutsal Aile* ve *Takmabacak*, Louvre müzesindedir. Ayrıca: *Homeros* (Torino müzesi), *Diogenes Bir Adam Arıyor* (Dresden müzesi), *Seneca'nın Ölümü* (Münih Pinakotek'i), *Pythagoras* ve *Arkhimedes* (Viyana müzesi) adlı eserleri de sayılabilir. Birkaç ofortu da günümüze kadar gelmiştir. (L)

RİBERA (Luis DE), ispanyol şairi (XVI.-XVII. yy.). 1512'de *Sagradas Rimas* (Kutsal Şiirler) adlı şiir kitabını rahibe olan kız kardeşine ithaf etti. (M)

RİBERA (Pedro DE), ispanyol mimarı (Madrid 1683-ay.y. 1742). Madrid'de *maestro mayor* oldu. Orada inşa ettiği Toledo köprüsü (1734'te bitti) şaheseridir. Virgen *Del Puerto* keşişler evini (1718'de bitti), Montserrat benediktin kilisesini (bitmedi, 1704-1720), Conde-Duque kışlasını (1720) ve San Fernando Düşkünler yurdunun ünlü cephesini (1722-1726) yaptı. Çeşmelerinden bazıları Oeste parkına ve Retiro'ya taşınmıştır. En tanınmış çeşmesi, Düşkünler evinin arkasındaki bir meydandadır. (L)

RİBERALTA, Bolivya'da (Beni idare bölgesi) şehir, Beni ırmağı ile Madre de Dios ırmağının kavşağında; 6 900 nüf. Kauçuk ticareti. (L)

RİBERA Y TARRAGO (Julian), arapça uzmanı ispanyol bilgini (Carcagente, Valencia 1858-Puebla Larga, Alicante 1934). Zaragoza (1887-1905) ve Madrid (1905-1907) üniversitelerinde ders verdi. Birçok çalışmasında (küçük eserleri iki ciltlik *Disertaciones y Opusculos*'da toplandı) ispanyol-arap lirik halk şiirinin, ispanyol şiirini büyük ölçüde etkilediğini savunarak, müslüman İspanya'nın tarihini, özellikle kültür tarihi açısından ele aldı. Arap müziğini inceledi: *La Musica de Las Cantigas* (Neşideler Müziği) [1922]; *La Musica Arabe y Su Enfluencia en la Espanola* (Arap Müziği ve İspanyol Müziğine Etkileri) [1927]. (M)

RİBES i. Frenküzümünün ve Avrupa'da, Asya'da ve Amerika'nın ılıman bölgelerinde yetişen yüz elli kadar ağaçsı bitki türünün ilmî cins adı. (Taşkırangillerden.) [Bahçelerde yetiştirilen ribes türleri: sarı çiçekli *Ribes aureum*, erguvan çiçekli *R. sanguineum* ve bunların melezi, turuncu çiçekli

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

R. gongonianum; siyah frenküzümü (*R. negrum*) ve kırmızı frenküzümü (*R. rubrum*). Bu son ikisinin meyveleri taze olarak yenir ve konserve yapılır.] (L)

RİBESİACEAE çoğl. i. Taşkırangillerden frenküzümlerini (ribes) kapsayan bölüm; bazı botanikçiler bunu familya derecesine yükseltir. (L)

RİBET i. (ar. *ribet*). *Esk.* Şüphe etme, şüpheye düşme. (M)

RİBİÉ (Louis François, **César** — denir), fransız oyuncusu, yazar ve sahne yönetmeni (Paris 1758-Martinik 1830). 1776'da «Grands Danseurs du roi» (Kralın Büyük dansçıları) adlı topluluğa katıldı ve 1782-1785 arasında birçok piyesini temsil ettirdi. 1789'da Rouen'da Théâtre-Français de la République'i kurdu. En ünlü piyesleri: *Le Pied de Mouton* (Koyun Paçası) ve *Le Queue du Diable* (Şeytanın Kuyruğu). [L]

RİBKA i. (ar. *ribķa*). *Esk.* İlmekli ip, kement: *Silkip ukud-ı ribka-yı a'sarı en çetin / Bir uykudan uyandırır akvamı dehşetin* (Tevfik Fikret). [M]

RİBOFLAVİN i. (fr. *riboflavine*). B_2 vitamini. (L)

RİBOKETOZ i. (fr. *ribocétose*'dan). Kim. Bk. PENTOZ.

RİBONİK sıf. (fr. *ribonique*). Formülü
$CH_2OH(CHOH)_3CO_2H$
olan bir asit için kullanılır; *l*- arabonik asidin su ve piridinle ısıtılarak izomerleştirilmesinden elde edilir. (Ribonik likton indirgenerek riboz verir.) [L]

RİBONÜKLEİK sıf. (fr. *ribonucléique*). Biyokim. *Ribonükleik asit,* hidroliz yoluyle *d*-riboz denilen bir pentoz veren nükleik asitler grubu.

— ANSİKL. *Ribonükleik asit* veya *R.N.A.* sitoplazmada ve çekirdekçikte bulunur, proteinlerin sentezlenmesinde önemli rol oynar. Ribonükleik asidin yapısı D.N.A.'ya benzer. Bir şeker molekülü olan *d*-riboz ile bir fosfor grubunun düzenli olarak yan yana dizilmesinden meydana gelir. Her şeker molekülüne primitik veya pürik bir bazdan meydana gelen bir yan ek bağlanır. Pürik bazlar guanin ve adenin, primitik bazlar stozin ve ürasil olmak üzere ikişer tanedir. R.N.A. ile D.N.A. arasındaki fark şekerin cinsinden, yani *d*-2- dezoksiriboz'un yerini *d*-riboz'un almasından ve ayrıca timin'in yerine urasil'in geçmesinden ileri gelir. (Bk. DEZOKSİRİBONÜKLEİK.) R.N.A.'da zincir de çift değildir (veya istisnaî olarak çifttir), yani ikinci bir zincirle henüz eşleşmemiş tek bir zincir halindedir. Üç çeşit R.N.A. vardır.

● *Elçi R.N.A.* kromozom D.N.A.'sı tarafından çekirdeğin içinde sentezlenir, sonra ondan ayrılır, sitoplazmanın içine girer, orada proteinlerin sentezini sağlar. D.N.A.'daki genetik şifrenin bir kopyasını meydana getirir. R.N.A., polimeraz R.N.A. denen bir enzim sayesinde, D.N.A.'nın iki zincirinden kalıtsal mesajı taşıyan zincirle temas edince de sentezlenebilir. Bu sentezde D.N.A.'nın her bazına R.N.A. zincirindeki bir tamamlayıcı baz, yani her adenin'e bir ürasil, her guanin'e bir sitozin v.b. tekabül eder. Demek ki, bu şekilde sentezlenen R.N.A. molekülü, tıpkı bir fotoğrafın negatif ve pozitifi gibi, kalıtsal mesajın bir kopyasıdır.

Bu mesaj daha sonra ribozomlar sayesinde sitoplazmada çözülür ve taşıyıcı R.N.A. sayesinde protein sentezlenmesi için kullanılır. Tarihî bakımdan elçi R.N.A.'nın keşfi birkaç fransız ve amerikan araştırma grubuna aittir. Fakat bunu tam anlamıyle ortaya çıkaranlar (1961) fransız biyoloji bilginlerinden Jacob ile Monod'dur (1965 Nobel ödülü).

● *Ribozom R.N.A.'sı.* Ribozomlar sitoplazma içinde dağınık olarak bulunan yuvarlak cisimlerdir. Bunlar ribozom R.N.A.'sı denilen özel bir R.N.A. ile proteinlerden meydana gelir. Ribozom R.N.A.'sı, türlere göre ribozomun yüzde 40-60'ını teşkil eder. Ribozomların görevi, elçi R.N.A.'da bulunan genetik şifreyi çözmektir.

● *Taşıyıcı R.N.A.* veya *t.R.N.A.* Yapısı henüz iyi bilinmemekle beraber R.N.A.'nın özel bir çeşididir. Tahminen 70-80 nükleotitli bir moleküldür. Molekül zincirinin bir ucu sitozin-sitozin-adenin (SSA), öteki ucu guanine (G) sona erer. Ayrıca yapısında nadir bazlar bulunur. «Şekli» muhtemelen üç yapraklı bir yoncaya benzer; yoncanın yaprakları birer büklümden, «sap»ı ise molekülün iki ucundan meydana gelir. t.R.N.A.'nın görevi, hücre içindeki aminoasitleri, elçi R.N.A. tarafından teşkil edilecek proteinlerin montaj zincirine doğru iletmektir. Bir hücrede ne kadar aminoasit varsa (tahminen yirmi kadar) o kadar da t.R.N.A. bulunur. Demek ki her aminoasit için özgül bir t.R.N.A. vardır. «Uyuşma» özgüllüğü her molekülün ucunda bütün t.R.N.A.'larda bulunan SSA bölütünün hemen önünde yer alır; özgüllük, özel aminoasidin bağlanmasına elverişli bir özgül baz dizisi halinde belirir. t.R.N.A. ile ona ait özel aminoasit birleşince t-aminoasil R.N.A. denilen bir bileşik meydana gelir. Sitoplazmada her an, her aminoaside tekabül eden bu şekilde yedek bileşikler bulunur. Ayrıca t.R.N.A. da, «yonca»nın büklümlerinden biri üzerinde bulunan, bir baz üçlüsünden ibaret özgül bir nokta daha vardır. Burası elçi R.N.A.'daki kodon'a tekabül eden bir «antikodon»dur; yani elçi R. N.A.'daki kodon nasıl D.N.A.'daki kodonun kopyasıysa, bu da tıpkı onun gibi elçi R. N.A.'daki kodonun bir kopyasıdır.

Ribozom, elçi R.N.A.'da mevcut şifreyi çözdüğü zaman, her kodonda, «duraklar», işte tam bu sırada t.R.N.A.'nın ilgili antikodonu elçi R.N.A.'ya tutunur. Böylece t.R.N. A.'lar, elçi R.N.A. tarafından, genetik şifreye uygun olarak kesin bir düzene göre meydana getirilen montaj zinciri üstünde art arda yer alır ve aynı şifreye uygun olarak aminoasitlerin birbirine bağlanmasına imkân verir. Her t.R.N.A., kullanıldıktan sonra, tekrar yeni bir aminoaside tutunur ve onu gene polibeptit zincirine taşır. Bk. GEN. (L)

RİBONÜKLEOPROTEİT i. (fr. *ribonucléoprotéide*'den). Biyokim. Prostetik grubu ribonükleik asit olan nükleoproteit. (L)

RİBOT (Alexandre), fransız siyaset adamı (Saint-Omer 1842-Paris 1923). Danıştay üyesi (1875) oldu; merkez sol Cumhuriyetçi partiden milletvekili (1878-1885; 1887-1909) seçildi. Gambetta'nın (1882) ve J. Ferry'nin (1885) düşürülmesinde rol oynadı. Dışişleri bakanlığı yaptı (mart 1890-ocak 1893), fransız-rus ittifakına önayak oldu. Hükûmet başkanlığına getirildi (aralık 1892-ocak 1893; sonra ocak-mart 1893), Panama rezaletini örtbas etmeğe çalıştığı için düşürüldü. Tekrar hükûmet başkanı oldu (ocak-ekim 1895), maliye bakanlığı görevini de aldı. Protestandı, dernekler hakkında 1901'de çıkarılan kanuna muhalefet eden katolikleri destekledi, kilisenin devletten ayrılması üzerine çıkarılan kanunun yazılmasında Briand'a yardım etti (1905). Poincaré tarafından üç yıllık askerlik kanununu sürdürmekle görevlendirilen kabineyi kurdu; kabine, parlamentonun onayına sunulduğu gün devrildi (13 haziran 1914). Maliye bakanı oldu (ağustos 1914-mart 1917). Beşinci defa başbakanlığa getirildi (mart-eylül 1917); dışişleri bakanlığı görevini 23 ekim 1917'ye kadar sürdürdü. (L)

RİBOT (Théodule), fransız ressamı ve ofortçusu (Saint-Nicolas d'Attez, Eure 1823-Colombes 1891). Glaize'in öğrencisi idi; ilk eserleri, Amerika'ya ihracetmek amacıyle, Watteau'dan yaptığı kopyalardır. 1861 Salonunda, mutfak resimleriyle tanındı. Kişiliğini en iyi, günlük hayat sahnelerini canlandırdığı eserlerde ortaya koydu: *Garson* (Valence), *Müzik Dersi* (Chicago), *Vaaz* (Louvre), *Yamacı* (Louvre). Dinî konularda da eserler yaptı: *Din Şehidi Aziz Sebastianus* (Louvre). Portre (*Gri Elbiseli Kız* [Petit Palais] ve natürmortları da (*Pirzola* [Bükreş], *Krizantem* [Philadelphia] vardır. Tuşlarının kalınlığı, renklerinin koyuluğu, ispanyol resminin etkisinde kaldığını gösterir. Üslûbunun sadeliğiyle, XIX. yy. fransız gerçekçiliğinin en iyi temsilcilerinden biridir. Otuz kadar ofortu vardır. (L)

RİBOT (Théodule), fransız filozofu ve psikoloğu (Guingamp 1839-Paris 1916). Sorbonne'da (1885), Collège de France'ta (1888) profesör oldu, *Revue Philosophique*'i (Felsefe Dergisi) yönetti. Deneysel psikolojiyle ilgili incelemeler yazdı: *Les Maladies de la Mémoire* (Bellek Hastalıkları) [1881]; *Les Maladies de la Volonté* (İrade Hastalıkları) [1883]; *Les Maladies de la Personnalité* (Kişilik Hastalıkları) [1885]; *Psychologie de l'Attention* (Dikkat Psikolojisi) [1888]. (L)

RİBOZ i. (fr. *ribose*). Kim. Formülü
$CH_2OH(CHOH)_3CHO$
olan şeker (pentoz); *l*- arabinoz'un izomerleşerek sırasıyle arabonik asit, ribonik asit ve riboz haline dönüşmesinden elde edilir. (Dekstrojir şekli [*d*-riboz] bazı nükleoproteitlerin prostetik grubunu meydana getirir.) [L]

RİBOZOM i. (fr. *ribosome*). R.N.A. (ribonükleik asit) tarafından hücre proteinleri sentezlenirken sentezlemeyi kontrol eden proteit parçacığı.

— ANSİKL. *Ribozom* terimi, diferansiyel santrifüjleme sonunda hayvansal hücrelerin parçalanmasıyle elde edilen bir protit parçacığını belirtmek üzere 1943'te Claude tarafından uydurulan *mikrozom* terimine benzetilerek yapılmıştır. İlk yavaş santrifüjlemeden, çekirdeklerin, mitokondrilerin ve zarların çökelmesinden sonra, üstte kalan kısım iki saat süreyle 100 000 g şiddetinde yeniden santrifüjlenir. Bu şekilde elde edilen tortu zarlardan, endoplazmik retikulumlardan ve retikulumlara bağlı 200 A° çapında cisimciklerden ibarettir. 1957'de Dintzis bu cisimciklere *ribozom* denmesini ileri sürdü.

● *Ribozomların özellikleri.* Ribozomların çökelme katsayısı 80 S'dir; bu katsayı 50 ve 30 S'lik iki kısma ayrılabilir. Bu iki kısım, hücre canlıyken, hemen hemen bir küre teşkil edecek şekilde birbirine yapışıktır.

Ribozomlar R.N.A. (ribozom R.N.A.'sı) ile proteinlerden meydana gelir. Bu iki kısmın birbirine oranı türlere göre değişir: R.N.A. miktarı dana karaciğerinde ribozomun yüzde 40'ı, E. coli'de (kolibasil) yüzde 60'ıdır. Protit kısmı ise yapı proteinlerinden (30 S'lik bir ribozom için 260 000 molekül ağırlığı) ibarettir; bazen bunlardan başka R.N. A. ve D.N.A. üstünde belirsiz bir şekilde etki gösteren enzimler de bulunur.

● *Proteinlerin sentezlenmesinde ribozomların görevi.* Bir ribozom elçi R.N.A. molekülünün ucuna bağlanır ve aminoasitler birbirine eklenip bir polipeptit zinciri meydana gelinceye kadar molekül boyunca ilerler. Yaklaşık olarak bir dakika sonra, ribozom elçi R.N.A.'nın öteki ucuna ulaştığı zaman, polipeptit zinciri tamamlanınca elçi R.N.-A.'dan ayrılır. Bu şekilde elçi R.N.A. boyunca ilerlerken ribozom, genetik şifreyi çözer ve her kodon'un karşısında, uygun aminoasidin, yani yalnız ve yalnız baz üçlüsüne özgül olan aminoasidin bağlanmasını sağlar.

Bir «birinci» ribozom, elçi R.N.A.'da mevcut mesajı çözedururken ikinci bir ribozom elçi R.N.A.'nın başlangıcına tutunur; o da elçi R.N.A. boyunca ilerler ve bir protein'in sentezlenmesini sağlar. Art arda bir üçüncü, bir dördüncü ribozom elçi R.N.A.'ya tutunur ve ancak birinci ribozom öteki uca ulaştığı zaman beşinci bir ribozom elçi R. N.A. molekülünün başlangıcına tutunabilir. Aynı elçi R.N.A.'ya aynı zamanda tutunan bu ribozomların hepsine birden polizom denir.

Ribozom her kodonu çözdüğü zaman meydana gelen protein sentezlenmesinin ayrıntıları *ribonükleik* maddesinde açıklanmıştır. (L)

R.İ.C., *Regolamento Internazionale Carrozze*'nin (Milletlerarası Yolcu Arabaları Yönetmeliği) baş harfleri. Milletlerarası demiryolu rejimine uygun olarak yolcu arabalarının kullanılması, bakım ve mübadeleleri hakkındaki hükümlerin tümünü kapsayan yönetmelik. (L)

RİCA i. (ar. *recā*'dan). Dilek, dileme: *Bu ricası o kadar icrası mümkün değil gibi görünecekti ki, Bihter onu dinlemeden reddedecekti* (H. Z. Uşaklıgil). *Bundan sonra, ne emrederseniz onu yaparım. Lâkin size, bir ricam var: Halime merhamet edin de onu kabul edin* (Namık Kemal) *Sizden bir ricası var komutan beyin. —Neymiş...* (Kemal Tahir). || *Rica etmek* (veya *ricada bulunmak*), dilemek: *Yalnız başka bir şey düşünüyor ve bana söylemek istemiyorsanız ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim* (Atatürk). *Odadan çıkacak, bir daha beni bu yaralı zabitin yanına göndermemesini doktordan rica edecektim* (R.N. Güntekin). [M]

RİC'A i. (ar. *ric'a*). Huk. *Esk.* Karısını iki defa boşayan bir erkeğin karısına tekrar dönmesi. (M)

RİCA i. (lat. k.). Esk. Rom. Kadınların din

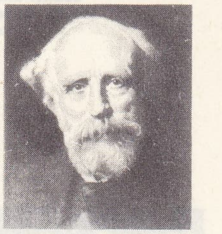

Alexandre RİBOT
Guth'un gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

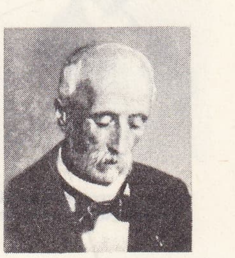

Théodule RİBOT

Foto. X (LAROUSSE)

Théodule RİBOT «Din Şehidi Aziz Sebastianus» Louvre müzesi, Paris

RİCARDO T. Hodgetts'in gravürü Th. Phillips'den

baron RİCASOLİ Metzmacher'in gravürü

Riccardi sarayı

veya cenaze törenlerinde başlarını örtmek için kullandıkları, saçaklı, lâl rengi ve kare biçimli örtü. (L)

RİCACI i. (*rica*'dan *rica-cı*). Başkasının hesabına ricada bulunan, bir şey isteyen kimse: *Araya birçok ricacı koydu.* (M)

RİCA ebu ALİ, arap filozofu (VIII. yy.). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. İslâm dünyasında dehriyun diye anılan ilk maddeci filozoflardandır. İslâm inançlarına bağlı düşünürler tarafından zındık olarak nitelenir. Eski hint ve iran inançlarıyle islâm dini görüşlerini bağdaştırmağa çalışan Rica, maddenin dışında bir gerçek tanımaz. Tanrı'ya, evrenin yaratıldığına, ölümden sonra dirilmeye inanmaz. Bilginin tek kaynağı deney, elde ediliş yolu da duyulardır. Gerçeğin tek ölçüsü akıldır. Aklın ilkeleriyle bağdaşmayan bir oluşa gerçek denemez. Evrenin dışında, onu yöneten tanrısal bir irade, bir güç yoktur. İnsan varlığı bir bütün olarak maddenin değişimi sonucu ortaya çıktı. Müslüman bilginlerce batınî sayılan Rica, kendinden sonra gelen birçok islâm düşünürünü etkiledi. Eserleri, bütün olarak, bugüne kalmadı. Ancak bazı kaynaklarda görüşlerini, felsefesini anlatan parçalar vardır. (M)

RİCAL çoğl. i. (ar. *recül*'den *ricâl*). *Esk.* Erkekler.

— Ask. *Esk. Ricali askeriye*, yüksek rütbeli subaylar (ferik, müşir). || *Ricali dûdmani bektaşiyan*, Yeniçeri ocağında yüksek rütbeli subaylar için kullanılan deyim.

— İda. *Esk.* İlerigelen devlet adamları. (*Devlet ricali* veya *ricali devlet* de denir.) || *Ricali Babıâli*, ilerigelen yüksek rütbeli devlet adamları. (Birinci derecede olanlara *erkânı devlet*, ikinci derecede olanlara ise *ricali devlet* denirdi.)

— Teşk. tar. *Ricali ilmiye*, ilmiye sınıfının önde gelenleri. (Haremeyn, İstanbul payelileri, kazaskerler ve şeyhülislâmlar ilmiye ricalinden sayılırdı.)

— Tasav. *Ricali aynüt tahakküm ve'z zevat*, bir kısım evliya. (Tanrı tarafından kendilerine bağışlanan gizli güçlerle hükmeden kimseler. Bütün ömürlerini ibadetle, zikir ve Tanrı'ya dua ile geçiren bu velilerin on tane olduğu söylenir. Bu veliler alçakgönüllü ve güleryüzlü olmayı bir davranış ilkesi sayarlar.) || *Ricali gayb* (veya *ricalülgayb*), Tanrı'nın emirleriyle insanları yöneten, fakat bilinmeyen kimseler. || *Ricali ilâhiye*, manevî kuvvetlere sahip evliya. || *Ricalullah*, Tanrı'nın manevî kuvvet verdiği evliya. || *Ricalülfeth*, manevî kudretleri olan kimseler. (Bk. GAYB.) || *Ricalülmennan* (çok bağışta bulunan Tanrı'nın erleri), evliyanın bir kısmı. || *Ricalüttahtel esfel* (evrenin en alt katında bulunan erler), bir kısım evliya. (M)

RİCAMARİE (LA), Fransa'da Loire idare bölgesinde (Saint-Etienne idare çevresi) komün, Saint-Etienne'in güneyinde, Ondaine ırmağı kıyısında; 11 902 nüf. Maden kömürü. Metalürji: haddeleme, galvanizleme, cıvata yapımı. Bisiklet parçaları. (L)

RİCARD (Gustave), fransız ressamı (Marsilya 1823-Paris 1872). İtalya, Belçika, Hollanda ve İngiltere'ye birçok yolculuk yaptı. 1850-1859 Arasında sergilediği resimlerle büyük ilgi uyandırdı, sonra eserlerini sergilemekten vaz geçti ve portre ressamlığında uzmanlaştı, İkinci İmparatorluk devrinin en önemli portre ressamlarından biri oldu. İngres'in kesin çizgileriyle Delacroix'nın zengin renklerini kaynaştıran üslûbu, kabartmaların birbirine bağlanmasında ayrı bir özellik taşır. Louvre'da *Azize Catharina'nın Şehit Olması* adlı tablosuyle on dört portresi (*Paul de Musset, Hadame de Calonne, Henrietle Goldschmidt* v.d.) vardır. Dekoratif kompozisyonları da (*Bulutları Dağıtan Güneş*) yaptı. (L)

RİCARD (Xavier DE), fransız şairi (Fontenay-sous-Bois 1843-Marsilya 1911), prens Jerome-Napoléon'un yaverinin oğlu olduğu halde yirmi yaşında cumhuriyetçi harekete katıldı. 1863'te *Revue du Progres*'yi kurdu, üç yıl hapse mahkûm edildi. 1870'te *Patriote Français* (Fransız Yurtseveri) adlı bir yergi yayımladı; bir süre İsviçre'ye sığındı ve Fransa'ya ancak 1873'te döndü. *Art* dergisini (1865), sonra da C. Mendès ile *Parnasse Contemporain*'i kurdu (1866). *Les Chants de l'Aube* (Şafak Türküleri) [1862]; *Ciel, Rue et Foyer* (Gök, Sokak ve Ocak) [1865] adlı şiir kitapları vardır. Edebiyatta, merkeziyetçiliğe karşıydı. *Fédéralisme* (Federalizm) [1878] adlı bir eser, romanlar, ayrıca oc dilinde de ilgi çekici şiirler yazmıştır. (L)

RİCARDO (David), ingiliz maliyecisi ve iktisatçısı (Londra 1772-Gatcomp Park, Gloucestershire 1823), Londra'da yerleşmiş bir musevî simsarın oğlu. İş hayatına çok erken atıldı. Evlenmek için 1793'te hıristiyan oldu. Ailesiyle arası açıldı ve Borsa'da simsarlığa başladı, birkaç yıl içinde büyük bir servete kavuştu. Bilimlerle ilgilendi, Geological society'ye üye oldu (1807), günlük malî meselelerle, sonra genel iktisadî konularla uğraştı. Çeşitli incelemeler yayımladı: *The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Bank Notes* (Kâğıt Para Değerindeki Düşüklüğü Belirleyen Külçe Altın Fiyatı) [1809]; *Essay on the Influence of the Low Price of Corn on the Profits of Stocks* (Düşük Buğday Fiyatının Kârlar ve Esham Rayiçlerine Etkisi Üstüne Deneme) [1815]. Avam kamarasına seçildi (1813), fakat önemli bir rol oynamadı. 1817'de *Principles of Political Economy and Taxation* (İktisat ve Vergi İlkeleri Üstüne) adlı eserini yayımladı. Son eseri *Tarımda Yasaklar* 1822'de çıktı. Keskin bir mantık anlayışı olan Ricardo, üretimden çok servetin dağılımıyle ilgilendi. Malthus'ün bir araştırmasından hareket ederek toprak rantı kanununu ortaya koydu. Ona göre, önce en verimli topraklar değerlendirilmeli, nüfus artınca az verimli topraklar, sonra da nispeten zayıf topraklar işlenmelidir: zayıf topraklar daha çok emek ve yatırım gerektirir, verdiği ürünler bu emeği ve bu yatırımları karşılamak için yeterli bir fiyata satılabilirse işletilmeğe devam edilir. Demek ki, tarım ürünlerinin fiyatı toprağın işletilmesi için yapılan harcamaya bağlıdır. Verimli toprakların ürünleri, daha az masrafla elde edildiği halde, öbür toprakların ürünleriyle aynı fiyata satılır: bu toprakların sahipleri böylece, maliyet fiyatları arasındaki değer farkına eşit bir toprak rantından yararlanırlar. Ricardo'nun toprakları sınıflandırması çok tartışma götürmesine rağmen İngiltere'de XVIII. yy. başlarında buğday fiyatlarında görülen büyük artış, böylece nazarî bakımdan açıklanmış oluyordu. Ricardo, Turgot'nun ortaya attığı azalan randıman kanununa dayanarak, toprağın verimini artırma çabalarının tıpkı az verimli toprakların işlenmesinde olduğu gibi ürünlerin maliyet fiyatının artmasına yol açtığını gördü. Böylece, kendi değer kanununu da ortaya koydu: «Bence, emek her çeşit değerin kaynağı ve nispî niceliği de emtianın nispî değerini hemen tamamıyle düzenleyen bir ölçüdür». Görüşünü daha da ileri götürerek, üretimde, dolaysız emeğin yanında dolaylı bir emeğin, yani yaratmağa yarayan âletlere, makinelere, binalara harcanan emeğin de etkisi olduğunu gösterdi.

Ricardo, toprak rantı nazariyesiyle bağıntılı olarak, ücretlerin tabiî fiyatı kanununu da ortaya koydu ve bu fiyatın her zaman, yiyecek, giyecek gibi bir işçinin ve ailesinin geçimi için şart olan maddelerin fiyatına göre ayarlanacağını belirtti. Arz ve talebin değişikliklerine tabi olan gerçek ücret bu tabiî ücrete yaklaşmak eğilimindedir. Her ülkeye, sermaye ve çabaların kendine faydalı görünen malların üretimine ayırma imkanı veren serbest mübadeleden yana olan Ricardo, karşılaştırmalı fiyatlar ilkesiyle milletlerarası ticaretin yararını doğruladı. Para konusunda, kâğıt paranın madenî paradan daha üstün olduğuna inanmıştı.

Ricardo, verginin sosyal yararını, genel ilkelere bağlayan ilk iktisatçıdır. Bu sosyal yararlık vergide bir üretme gücü olmasından değil fakat yapacağı etkiden ileri gelir, bu etki de gelir dağılımı kanunlarına uyar. Bu ilkeler vergi alanındaki sayısız reform girişimlerinin temeli oldu. Ricardo, gerek Malthus, Jean-Baptiste Say ve Sismondi ile görüşmeleri ve mektuplaşmalarıyle, gerek yayımlanmış eserleriyle zamanının iktisat düşüncesini büyük ölçüde etkiledi. Nesnel gerçeği araştırması, onu, bugünkü yeni-liberalizm girişimleriyle bilimsel sosyalizm gelişmelerinin geniş ölçüde temelini meydana getiren ilkeleri ortaya koymasına yol açtı. (L)

RİCARDO LEİTE (Cassiano), brezilyalı yazar (Sao José dos Campos, Sao Paolo 1895). 1924'te yenilik taraftarı bir edebiyat dergisi (*Novisima*) kurdu. *Dentro da Noite* (Gecenin İçinde) [1915]; *Jardim das Hesperides* (Hesperides'ler Bahçesi) [1920]; *A Mentirosa dos Olhos Verdes* (Yeşil Gözlü Yalancı) [1924]; *O Sangue das Horas* (Saatlerin Kanı) [1946] gibi şiir derlemeleri, *O Brasil no Original* (2 bas. 1935); *A Academia e A Poesia Moderna* (Akademi ve Modern Şiir) [1939], *Marcha Para Oeste* (Batıya Yürüyüş) [1940] adlı nesir kitapları vardır. (M)

RİCARDOS Y CARRİLLO (Antonio, — kontu), ispanyol generali (Barbastro, Huesca 1727-Madrid 1794). Çok genç yaşta (Avusturya veraset savaşları sırasında) İtalya seferine katıldı, özellikle Piacenza çarpışmasında (1745) ve Cezayir seferinde (1775) yararlık gösterdi; daha sonra Jakoben fransız kuvvetlerine karşı ispanyol ordusunun başına geçti; 1793-1794 sonbaharı ve yazında Perpignan'ı savunan düşman kuvvetlerine karşı girişilen harekâtı büyük bir ustalıkla yönetti, ama Ren cephesinden gelen fransız takviye kuvvetlerine yenildi. (M)

RİCASOLİ (Bettino,—baronu), **Demir Baron** denir, italyan siyaset adamı (Floransa 1809-Brolio 1880). Toscanalı bir soyluydu, Floransa bayraktarı oldu (1847), 1848'deki millî harekete katıldı, büyük duka Carlo Alberto'nun yeniden iktidara geçmesine yardım etti; siyasetten çekilip Maremma kanalının açılmasına çalıştı. Boncompagni kabinesinde içişleri bakanlığına getirildi (nisan 1859); mayısta başbakan oldu, Piemonte toplantısına karar veren Kurucu meclisi topladı (ağustos 1859). Milletvekili seçilince Cavour'u destekledi, sonra italyan hükûmetinde onun yerini aldı (haziran 1861-mart 1862). Merkeziyetçilik siyasetini takip etti, demiryollarını geliştirdi ve güneydeki haydutluklarla mücadele etti, fakat fransız birliklerinin Roma'dan çekilmesi konusunda Napolyon III ile anlaşamadı. Marmora'nın yerine geçince (haziran 1866), istemediği halde Avusturya'ya karşı girişilen savaşı durdurmak zorunda kaldı (ekim). Koyu bir katolik olan Ricasoli kiliseye tam bir hürriyet kazandırmak istedi; bu konuda Parlamento ile çalıştı, Millet meclisinin dağılmasından sonra istifa etti (nisan 1867). [L]

RİCASOLİA i. Ağaçların gövdesinde yeşilimsi dallar halinde açılıp yayılan liken. (L)

RİCAT i. (ar. *ric*ᶜ*at*). *Esk.* Geri dönme, çekilme, gelinen yoldan geri kaçma: *Yunan ordusu mağlûp ve ricate mecbur oldu* (Atatürk). *Öğle vaktine kadar kanlı ve şiddetli muharebe ederek Şam atlısını bozdu ve onları Muaviye'nin çadırına dek ricate mecbur etti* (Cevdet Paşa). || Vaz geçme: *Fakat şimdi yapılmış olan bu mükâleme gayri kabili telâfi bir şey görüyordu; onu tebdile, atılmış olan hatveden ricate imkân bulmak hatırına gelmiyordu* (H. Z. Uşakligil). || *Ricat etmek* (*eylemek*), [asker için] bozularak geri çekilmek: *Emeviler ricat ederken Tekke bayırından geçmekte olan bir kol, Bizanslılar tarafından durduruluyor* (N. Araz). Geri dönmek: *Evet, maziye ricat eylemek bir kerre imkânsız / Ümidin sonra istikbal için sağlam mı? Pek cansız* (M.Â. Ersoy). *Bir saniye içinde Behlûl o kadar ileri gitmişti ki, artık ricat etmek mümkün değildi* (H. Z. Uşakligil).

— Ask. *Esk. Ricatı kahkariye*, askerin bozgun şeklinde geri çekilmesi. || *Hattı ricat*, geri çekilme hattı.

— Astron. *Esk. Ricatı kevâkib*, yıldızların mihverlerinde geri dönmesi.

Foto. X (LAROUSSE)

— Huk. *Esk.* [Erkek için] Boşadığı kadını iddet* süresi içinde yeniden nikâhlama.

— Tıp. *Ricatı illet,* hastalığın nüksetmesi. (M)

Riccardi sarayı veya eski adıyle **Medici'ler sarayı,** Floransa'da 1444'te Michelozzo'nun Büyük Cosimo için yaptırdığı saray. İçinde sırasıyle, Lorenzo il Magnifico Giulio, İppolito ve Alessandro de Medici oturdular. Sarayı XVII. yy.da Riccardi markisi ele geçirdi ve genişletti. Birinci avlusunda eskiden Donatello'ya mal edilen madalyon biçiminde 12 kabartma; ikinci avluda da üstünde Alessandro de Medici'nin heykeli bulunan bir çeşme vardır. Şapelin duvarında B. Gozzoli'nin ünlü freskleri yer alır: *Kâhin Krallar.* (L)

RİCCATİ (İacopo Francesco), italyan matematikçisi (Venedik 1676-Treviso 1754). Avrupalı bilginlerin çoğu ile ilişki kurarak, büyük bir ün kazandı. Venedik senatosu, hidrolik konusunda çok promlemi ona danıştı. Fakat Riccati, Petersburg akademisi başkanlığı gibi yüksek görevleri hep geri çevirdi. Kendisinin, keza Bernouilli'lerin, bazı özel hallerde integralini almayı başardığı diferansiyel denklemler onun adıyle bilinir. (L)

Riccati denklemi, özel integrallerinden biri bilindiğinde, integrali alınabilen

$$\frac{dy}{dx} = f(x) + yg(x) + y^2 h(x)$$

şeklindeki diferansiyel denklem. (L)

RİCCHİNİ (Francesco Maria). Bk. RICHİNİ.

RİCCİ (Corrado), italyan sanat yazarı (Ravenna 1858-Roma 1934). İtalya'da Güzel Sanatlar ve Arkeoloji enstitüsü genel müdürü oldu (1906-1919). Başlıca eserleri: *La Pinacoteca di Brera* (Brera Resim Müzesi) [1907]; *Manuele di Storia dell'Arte III. Il Rinascimento in Italia* (Güzel Sanatlar Tarihi El Kitabı III. İtalya'da Rönesans) [1913]; *Il Tempio Malatestiano di Rimini* (Rimini'de Malatesta Çağı) [1924]; *La Pittura del Cinquecento nell'alta Italia* (Kuzey İtalya'da XVI. yy. Resim Sanatı) [1929]. (L)

RİCCİ (Giovanni), italyan matematikçisi (doğ. Floransa 1904). Milano üniversitesinde matematik analiz dersleri verdi. Özellikle, analitik fonksiyonlar teorisiyle, aritmetik meseleleriyle, sayılar teorisiyle (aritmetik fonksiyonlarının, asal sayıların özelliği v.b.) uğraştı. (M)

RİCCİ (Luigi), italyan müzikçisi (Napoli 1805-Prag 1859), kardeşi FEDERİCO (Napoli 1809-Conegliano Veneto 1877) ile birlikte G. Furno ve N. Zingarolli'nin öğrencisiydi. 1835'te Trieste katedraline koro başı oldu, sonra Büyük Tiyatro'da çalıştı. 30 Kadar tiyatro eseri vardır. Federico ise, az sayıda eser vermesine karşılık daha titiz ve daha ustaca bir üslûp kullandı. 1853-1869 Arasında Petersburg, daha sonra da Paris konservatuvarında müzik müfettişliği yaptı. Ricci kardeşler, özellikle, ortaklaşa yazdıkları: *Crispino e La Comare* (Crispino ve Vaftiz Anası) [1850] ile meşhur oldular; bu, gerek tiyatroya uygun canlılığı, gerek zarif melodisiyle hoşa giden bir eserdir. (M)

RİCCİ (Marco), italyan ressamı (Belluno 1676-Venedik 1729), Sebastiano Ricci'nin yeğeni. Özellikle A. Magnasco'nun etkisinde kaldı, bu arada Tiziano ve Napoli'li ressamlardan da (Micco Spadaro, S. Rosa) ilham adlı. XVII. yy. sonlarında, Venedik usulü dediğimiz ilk resimlerini yaptı. Amcası Sebastiano ile Floransa'da (1705-1707), sonra İngiltere'de (1708-1715) yaşadı. 1717'den sonra İtalya'ya gitti. Hayatının son döneminde yaptığı resimler (harabelerin fantastik görünüşleri; ağaçlıklı manzaralar), canlılık yönünden gençlik yıllarında yaptıklarından çok farklıdır. Buckingam sarayı, Windsor şatosu (burada ayrıca önemli bir desen derlemesi de vardır), Venedik, Dresden v.b. müzelerinde Ricci'nin eserleri vardır. (M)

RİCCİ (Matteo), italyan misyoneri (Macerata 1552-Pekin 1610). 1571'de Cizvit tarikatına girdi, 1577'de Uzakdoğu'ya gitti. Makao'da, mandarin çincesini öğrendikten sonra 1583'te Guangdung'a, 1601'de Pekin'e yerleşti. Pekin'de imparatordan matematikçi ve astronom olarak resmî bir görev aldı. Çin'de katolik misyonunu kuran Ricci, ilk sinologlardan biridir. Aydınlar arasında yaşayan bir aydın olarak (Çince adı LI-MATEO) adaptasyona dayanan bir misyonerlik metodunun öncüsü oldu: Çin felsefesinin yüce verilerinden hareket ederek, Hıristiyanlığın bu verileri nasıl gerçekleştirdiğini ve aştığını gösterdi. Konfuçius ve atalar için yapılan geleneksel âyinlerin putperestlikle ilgisi olmadığını ileri sürdü. Bu görüşü ölümünden sonra şiddetle tenkit edildi. Çin edebiyatının klasiklerinden sayılan *Tien-cu-cın-yi* adlı bir ahlâk felsefesi yazan Ricci'nin 1911-1913'te yayımlanan tarihî eserleri ve 1942-1949 arasında yayımlanan *Commentari della Cina*'sı (Çin Üstüne Yorumlar) temel belgelerdir. (L)

RİCCİ (Michelangelo), italyan matematikçisi ve din adamı (Roma 1619-ay.y. 1682). Papa İnnocentius XI tarafından kardinalliğe yükseltildi (1681). E. Torricelli'nin öğrencisi oldu. Çağının bütün bilimleriyle yakından ilgilendi. 1666'da klasik metotlara dayanarak $x^m (a-x)^n$ çarpımının en yüksek değerini buldu ve ulaştığı sonucu $y^m = ax^n$ eğrisi teğetinin çizimine uyguladı. Mektupları (özellikle Torricelli'ye yazdıkları) kavrayış gücünü ortaya koyar. (M)

RİCCİ (Renzo), italyan tiyatro oyuncusu (Floransa 1899). İlk defa 1915'te Gramatica-Carini-Piperno topluluğunda sahneye çıktı, sonra E. Magni ile kurduğu topluluğu yönetti. Yorumladığı eserler arasında, Shakespeare'in *Hamlet*'i, Eliot'un *Kokteyl Parti*'si (Coctail Party), Shaw'un *Sezar ve Kleopatra*'sı (Ceasar and Cleopatra), Benelli'nin *Il Ragno*'su (Örümcek), De Hartog'un *Het Hemelbed*'i (Evlilik Yatağı) sayılabilir. (M)

RİCCİ (Sebastiano), italyan ressamı (Belluno 1659-Venedik 1734). Venedik'de F. Cervelli'den ders gördü, birkaç yıl Floransa ve Roma'da kaldı, bütün İtalya'yı gezdi, her yerde eserler bıraktı. Almanya, İngiltere ve Flandre'ı dolaştı. Bir süre Dresden'de kaldı, sonra Venedik'e yerleşti. Sebastiano Ricci, İtalyan XVIII. yy.nın, Tiepolo ile Longhi arasında, en hoş ressamlarından biridir. En iyi eserleri Venedik, Floransa, Roma, Parma, Messina, Modena, Dresden, Bordeaux, Hampton Court'dadır. Louvre'da *Fransa Alegorisi* adlı bir tablosu vardır. (L)

RİCCİA i. (P.F.R. *Ricci*'nin adından). Marchantia'ya yakın tatlı ciğeryosunu.

— ANSİKL. *Riccia* cinsinin pek çok türü Avrupa ve Kuzey Amerika'da nemli topraklar üzerinde, çukurlarda ve bataklıklarda yetişir. *Riccia fluitans* su yüzeyini oksijenlemek için çok faydalı, çatal tallı yüzer bir bitkidir. (L)

RİCCİARELLİ (Daniele). Bk. DANIELE DA VOLTERRA.

RİCCİ-CURBASTRO (Gregorio), italyan matematikçisi (Lugo 1853-Bologna 1925). Padova üniversitesinde profesör oldu (1880), burada matematiksel fizik ve cebirsel analiz okuttu. 1885'e doğru, mutlak diferansiyel hesabı (tansör hesabı) kurdu; bu hesabın gelişmesinde Levi Civita'nın büyük payı olmuştur. Kurulduğundan bu yana diferansiyel geometrinin ve matematiksel fiziğin önemli problemlerine uygulanan bu yeni hesap, Einstein'ın, genel bağıllık teorisinin düzenlenmesine götürecek bir yol olduğunu ileri sürmesinden sonra iyiden iyiye gelişti. (L)

RİCCİO (Bartolommeo), **İl Neroni** veya **Negroni** denir, italyan ressamı ve mimarı (Siena 1500'e doğr -ay.y. 1571 veya 1573). Sodoma'nın öğrencisiydi. Onun kızı ile evlendi. Sadoma'dan sonra Siena okulunun başkanı oldu. Ona ait bir *Pietà* Berlin müzesinde bulunmaktadır. (L)

RİCCİO (Domenico), **il Brusasorci** denir, italyan ressamı (Verona 1516-ay.y. 1567). Venedik'te Giorgione ile Tiziano'nun eserlerini inceledi ve bu sonuncuyu, kendisine VERONA'LI TİZİANO lakabını kazandıracak derecede ustalıkla taklit etti. Parmigianino'dan ilham alarak, Mantova dukalık sarayı için *Phaeton Efsanesi*'ni yaptı. Verona'da Ridolfi sarayının salonlarını süsledi (*Karl V ve Clemens VII'nin Bologna'ya Girişi*). —Oğlu FELİCE, *Küçük* denir (Verona 1539'a doğr.-öl. 1605). O da ressamdı. Louvre'da, *Kutsal Aile* adlı bir tablosu vardır. (L)

RİCCİO (İL). Bk. BRİOSCO (Andrea).

RİCCİOCARPUS i. Riccia'ya yakın ciğeryosunu. (*Ricciocarpus natans* akvaryumlarda yetiştirilir.) [L]

RİCCİONE, İtalya'da komün, Emilia'da (Forli ili), Adriya denizi kıyısında; 20 200 nüf. önemli sayfiye merkezi. (L)

RİCCOBONİ (Luigi), italyan oyuncusu ve yazarı (Modena 1675'e doğr.- Paris 1753), Venedik'li Antonio Riccoboni'nin oğlu. J.-B. Constantini'nin karısı Diana'nın topluluğunda sahneye çıktı, LELİO adını aldı, Paris Comédie-İtalienne'inde ilk âşık rolleri ile tanındı. Naip tarafından bu tiyatronun yeniden kurulmasıyle görevlendirildi (1716). *Samson* adlı trajikomedisinde eşsiz bir oyun çıkardı. Birçok italyan piyesini sahneye koydurdu. *Histoire du Théâtre Italien* (İtalyan Tiyatro Tarihi) [1728-1731] adlı ilgi çekici bir eser yazdı. —FLAMİNİA adıyle tanınan Elena ikinci karısı Virgonia **Balletti** (Ferrara 1686-Paris 1771), Marivaux'nun bazı hizmetçi tiplerini başarıyle canlandırdı. —Oğulları, *Lelio Figlio* diye anılan FRANCESCO ANTONİO (Mantova 1707-Paris 1772), tiyatroyu bırakarak annesi gibi, oyunlar (les Canuets) yazdı. — Bu sonuncunun karısı, Marie-Jeanne **Laboras de Mézières,** fransız oyuncusu ve edebiyatçısı (Paris 1714-Paris 1792), Marivaux'nun *la Vie de Marianne*'ını (Marianne'ın Hayatı) başarıyle tamamladı ve duygululuğunu ingiliz edebiyatından alan roman ve hikâyeler yazdı: *Lettres de Mistress Fanny Butler* (Bayan Fanny Butler'ın Mektupları) [1757], Fielding'den taklit edilen *Amélie* (1762), *L'Histoire de Miss Jenny Level* (Bayan Jenny Level'in Hikâyesi) [1764], *Les Lettres d'Elisabeth-Sophie de Vallière à Louis-Hortense de Canteleu* (Elisabeth-Sophie de Vallière'in Louis-Hortense de Canteleu'ye Mektupları) [1772]. (L)

RİCE (Alice Caldwell Hegan), amerikalı kadın romancı (Shelbyville, Kentucky 1870-Louisville, Kentucky 1942). 1902'de Cale Young Rice ile evlendi ve kocasıyle birlikte üç kitap yazdı. Tek başına yazdığı ilk romanı *Mrs. Wiggs of the Cabbage Patch* (1901) hemen tutundu. Daha sonra yazdığı başlıca romanları: *Sandy* (Kumsal) [1905]; *A Romance of Billy Goat Hill* (Billy Goat Hill'in Bir Hikâyesi) [1912]; *The Buffer* (Tampon) [1929]; *Mr. Pete and Co.* (1933); *My Pillow Book* (Başucu Kitabım) [1937]; *Our Ernie* (Bizim Ernie) [1939] ve *The Happiness Road* (Mutluluk Yolu) [1949]. *The Inky Way* (Mürekkepli Yol) adlı otobiyografisi 1940'ta yayımlandı. (M)

RİCE (Cale Young), amerikalı şair ve oyun yazarı (Dixon, Kentucky 1872-Louisville, Kentucky 1943). Cumberland üniversitesinin ingiliz edebiyat kürsüsünde (1895-1897) çalıştıktan sonra kendini edebiyata vermek ve çeşitli geziler yapmak amacıyle görevinden ayrıldı. 1902'de Alice Caldwell Hegan ile (Rice) evlendi ve Avrupa, Asya, Anadolu ve Afrika'ya birçok yolculuk yaptı. Başlıca eserleri: *From Dusk to Dusk* (Şafaktan Şafağa) [1898]; *Song Surf* (Şarkı Dalgası) [1900]; *Nirvana Days* (Nirvana Günleri) [1908]; *Far Quests* (Uzun Araştırmalar) [1912]; *Collected Plays and Poems* (Toplu Halde Oyunlar ve Şiirler) [1915]; *Earth and New Earth* (Dünya ve Yeni Dünya) [1915]; tiyatro eserleri: *Charles di Toca* (1903); *David; A Night in Avignon* (Avignon'da Bir Gece) [1907]; *The İmmortal Lure* (Ölümsüz Cazibe) [1911]; *Early Reaping* (İlkel Orak Biçme) [1929]. (M)

RİCE (Elmer L.), amerikalı oyun yazarı (New York City 1892-Southampton, İngiltere 1957). Avukattı. Özellikle sosyal ve siyasî temalar üstüne yazdığı oyunlarla tanındı. En ünlü piyesi New York'un yoksul mahallelerindeki yaşayışı yansıtan *Sokakta* (Street Scene) [1929] adlı bir trajedidir. Bu eseriyle 1929 Pulitzer ödülünü kazandı. İlk oyunu *On Trial* (Duruşmada) mahkeme salonunda geçen bir melodramdır. Bu oyunda, daha önce filimlerde geliştirilen «flashback» tekniğini ilk defa tiyatroya uyguladı.

Daha sonraki dokuz yıl içinde Rice Columbia üniversitesinde dramatik kompozisyon üstüne çalıştı, Morningside oyuncula-

Matteo RICCI
XVII. yy. gravürü

Sebastiano RICCI
«Pius V ve Dominiken Rahipler»
Venedik

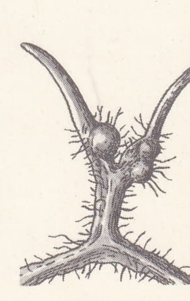

riccia

Foto. B.N., Giraudon (LAROUSSE)

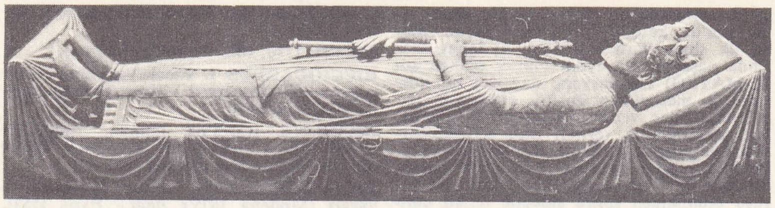

Aslan Yürekli
RİCHARD I'in mezarı
Fontevrault manastırı

RİCHARD II
ve koruyucu azizler
(Wilton diptiği)
XIV. yy. sonu
National gallery,
Londra

RİCHARD III
XV. yy. ingiliz okulu
National Portrait
gallery, Londra

rıyle işbirliği yaptı ve University Settlement Dramatic Society'de (Üniversite Tiyatro Birliği) müdür olarak görev aldı. Bu arada birçok oyun yazdı; içlerinde en ünlüsü *Ben Bir Hesap Makinesiyim*'dir (The Adding Machine) [1932]. Bu eser, gitgide makineleşen bir dünyada insanın insanlıktan çıkması üstüne anlatımcı bir fantezidir. Rice'ın 1939'da sahneye konan *Street Scene*'i onu Amerika'nın en önde gelen tiyatro yazarları arasına soktu. Oyun 1947'de, Langston Hughes'un metni ve Kurt Weill'in müziğiyle başarılı bir müzikal haline getirildi.

Rice 1930'larda, zamanının en önemli birçok siyasî ve iktisadî meselelerine ve krizlerine değinen birçok oyun yazdı. Depresyon temasını *We, the People*'da (Biz, İnsanlar) [1933] işledi; Nazi rejiminin kötülüklerini *Judgment Day*'de (Hüküm Günü) [1934] dile getirdi; *American Landscape*'te (Amerika'dan Manzara) [1939] ırkçılığı tartıştı. Bu arada *Counsellor-at-law* (Hukukçu) [1931] gibi polemik olmayan eserler de yazdı. Ayrıca birçok hafif fantezisi de vardır. Bunların içinde en başarılısı *Dream Girl*'dir (Dilber Kız) [1945]. Rice'ın *The Living Theatre* (Yaşayan Tiyatro) adlı denemeler dizisi 1959'da basıldı. *Minority Report* (Çocukluk Anılarım) adlı otobiyografisi de 1963'te yayımlandı. (M)

RİCERCARE veya **RİCERCATO** i. (ital. k.). Müz. İtalya'da, XV. yy.ın sonundan itibaren lavtacıların seçtikleri bir melodiye uygun olarak serbestçe işledikleri irticalî müzik; daha sonraları da, özellikle orgcuların birçok bölümden meydana gelen çoksesli müzik eserlerini belirtmek için kabul edilmiş olan terim.

— ANSİKL. *Ricercare*, preambulum, fantezi veya *tiento*'ya yakındır. Nispeten ağırbaşlı bir tür olan ricercare, bu türü işleyen J. Buus, A. ve E. Gabrieli, A. Padovano, C. Merulo, G. Bassani gibi kimselerin ardından, Frescobaldi ile en yüksek noktasına ulaştı. Zamanla da, bir capriccio veya ustalık gösterilerine yer veren bir füg haline geldi (F. Fontana, A. Poglietti, G. Picchi, B. Pasquini v.b.). J.-S. Bach'ın *Musikalische Offer* (Müzik Armağanı) [1747] adlı eserinde yaptığı gibi, bugün de, Ghedini, H. Andriessen, D. Lesur gibi müzikçiler ricercare'yi yeniden ele alarak serbestçe işlemektedir. (L)

RİCHAFORT (Jean), Hainaut'lu müzikçi (1480'e doğr. -öl. 1548'e doğr.). Brüksel'de, Macaristan kraliçesi Maria'nın kapellasında kantor olmadan önce, Fransa sarayında yaşadığı sanılıyor (1525). Brugge'de Saint-Gilles kapellasının yöneticiliğini yaptı, dört missa, elli yedi motet ve kendine özgü bir üslûpta on yedi şarkı besteledi. (L)

RİCHARD I Korkusuz (932'ye doğr.-Fécamp 996). Normandiya dükü (942-996), dük Uzunkılıç Guillaume I'in oğlu. Son Karolenj'lerle savaştı, sonra Hugues Capet'nin tahta çıkmasına yardım etti ve onun vasali oldu. (L)

RİCHARD I Aslan Yürekli (Oxford 1157 -Châlus, Limousin 1199), İngiltere kralı (1189-1199). Henry II'nin üçüncü oğludur. 1168'de kendisine Akitanya düklüğü verildi; ingiliz kralından çok Akitanya şövalyesiydi. Bağımsız olmasına rağmen, 1173'te kardeşlerinin ayaklanmasına katıldı. Yenilgiye uğradı, ama suçu bağışlanarak düklüğü geri verildi; orada 1175'te patlak veren büyük bir ayaklanmayı bastırdı ve Toulouse kontunu kendisine bağımlı olmak zorunda bıraktı. Gitgide artan gücü, kardeşlerinin saldırılarına yol açtı. Bu durumda, Fransa kralı Philippe II Auguste'ün desteğini sağlamak zorunda kaldı ve 1188'de babasına karşı onunla ittifak kurdu. Yenilgiye uğrayan Henry II, âsi oğlunun şartlarını kabul ettikten kısa bir süre sonra öldü (1189). Ağabeyleri ölmüş olduğu için tahta geçen Richard, ilk iş olarak Fransızlarla ittifakını bozdu; 1190'da Salâhaddin Eyyubî'nin eline geçen Kudüs'ü almak için, papa Clement III'ün teşvikiyle haçlı seferine çıktı; uzun süre Sicilya'da kaldı; daha sonra, Kıbrıs'ı ele geçirmek için harekete geçti. 1191'de Filistin'e çıkarak Akkâ'yı aldı. Gözüpek bir kimse ve iyi bir kumandan olduğu için büyük başarılar elde etti; ama kendini beğenmişliği yüzünden de birçok düşman kazandı. Kendisi gibi Filistin'de olan Philippe Auguste ile ilişkisi kısa zamanda gerginleşince, Fransa kralı ilk fırsatta ondan yüz çevirdi ve memleketine döner dönmez Richard'ın rakibi ve kardeşi Yurtsuz John ile temasa geçti. Richard I, sahip olduğu toprakları elinden almak isteyenlerin entrikalar çevirdiklerini sezerek Salâhaddin Eyyubî ile bir antlaşma imzaladı ve 1192'de Filistin'den ayrıldı. Ama bütün dönüş yollarında düşmanları vardı. Avusturya'dan geçerken dük Leopold tarafından esir edildi. Düşmanı olan imparator Heinrich VI, 1193'te Richard'ı vasalının elinden aldı, kendisine bağlılık yemini ettirdi ve ancak büyük bir fidye vereceğine dair söz aldıktan sonra onu salıvermeğe razı oldu. Richard, memleketine 1194'te dönebildi. İngiltere'nin idaresini Hubert Walter'a bırakarak Philippe Auguste'ün Kıta Avrupası'nda elinden aldığı toprakları yeniden sahip olmağa çalıştı. Askerî alandaki üstünlüğünü bir kere daha gösterdi ama malî güçlükler yüzünden gitgide daha kısıtlı davranmak zorunda kaldı. 1199'da, varlığı şüpheli bir define dolayısıyle Limousin'e gitti. Orada Châlus şatosunu kuşattığı sırada yaralanarak öldü. Maceracı yaşayışı boyunca, parlak bir savaşçı, değerli bir şair olduğunu göstermişti. Buna karşılık devlet adamı olarak zayıftı. (L)

RİCHARD II (Bordeaux 1367-Pontefract 1400). İngiltere kralı (1377-1399), Kara Prens Edward'ın oğlu. Yaşının küçüklüğünden yararlanan amcası John of Gaunt, İngiltere'yi yönetmeğe devam etti. Fakat iç ve dış güçlükler artmış, saray adamlarının nüfuzunu kırmak istiyen güçlü bir «meşrutiyetçi» parti kurulmuştu. Krallık içinde Wyclif'in görüşlerinin yayılması ve kara vebadan doğan iktisadî güçlükler, 1381'de bir köylü ayaklanmasına yol açtı. Bu bunalım sırasında Richard II, hükümdarlığın geleceği için iyi bir belirti sayılan bir cesaret ve siyasî olgunluk gösterdi. Genç kral, Fransa konusunda barışçı bir siyasete taraftardı. Bozgunlar tehlikeli bir şekilde artınca, Parlamento bu siyaseti benimsemek zorunda kaldı. Richard, aristokratik fesat komitelerine ve özellikle kendisini şiddetle eleştiren savaş taraftarı Gloucester partisine karşı bazı dostlarıyle bir kralcı parti kurdu, fakat bu dostların seçilişi pek de isabetli olmadı. «Meşrutiyetçi» parti, ona karşı cephe aldı ve «çığırtkan»lar 1387'de, Parlamento'nun da desteğiyle kralın gözdelerine karşı saldırıya geçtiler. Fakat, kral da öc almak için fırsat kolluyordu; 1397'de Parlamento'dan üç lordu idama mahkûm etti. İki yıl mutlak bir kral olarak hüküm sürdü. Otoriterliği, düşmanlarının ekmeğine yağ sürdü ve John of Gaunt'un oğlu Henry of Lancaster, temmuz 1399'da saldırıya geçtiği zaman, Richard baronların çoğu tarafından terkedildi. Pontefract şatosuna hapsedildi ve orada, sanıldığına göre açlık ve soğuktan öldü. (L)

Richard II, William Shakespeare'in 5 perdelik dramı (1595'e doğr.). Kötü akıl hocalarının elinde oyuncak olan talihsiz kralın aciziliğini anlatan sürükleyici ve dramatik bir oyundur. Edward III'ün torunu Bolingbroke, bir süre sürgünde kaldıktan sonra yeğeni Richard II'yi tahtından indirmek amacıyle geri döner. Ricard II, Bolingbroke'un dönüşüyle patlak veren ayaklanmayı bastırmakta tereddüt eder. Kendine çok güvenirken, ansızın aşırı bir umutsuzluğa düşer. Eski gücüne ancak etrafı katillerle çevrilince kavuşur; kendini savunur ve mertçe ölür. Shakespeare bu oyunu Holinshed'in kroniğinden ilham alarak yazmıştır. (L)

Richard II Diptiği, XIV. yy.ın yazarı belirsiz eseri (1377'ye doğr. veya 1396'ya doğr.). Zarifliği, sadeliği ve sevimliliğiyle dikkati çeken eser bazen ingiliz okuluna maledilirse de daha çok bir fransıza ait olduğu sanılır. Koruyucu azizler, eserde, genç kral Richard II'nin, çocuk İsa'yı kucağında taşıyan ve etrafı çalgı çalan meleklerle çevrili Meryem'e takdim edilişini tasvir eder (National gallery). [L]

RİCHARD II İyi (öl. 1027), Normandiya dükü (996-1027), Richard I'in oğlu. Derebeylerin sömürüsüne karşı patlak veren bir köylü isyanını bastırmak zorunda kaldı. İsyan, bir ihtilâl meclisinin seçilmesiyle sonuçlandı. Richard II, Capet'lerin müttefiki olarak Kostanz yakınlarında Anglosakson kralı Aethelraed'ın yaptığı seferi başarıyle püskürttü, Chartres kontu Eudes II'ye karşı İskandinavlara başvurdu ve norman manastırlarının reformuyle ilgilendi. (L)

RİCHARD III (Fotheringhay 1452-Bosworth 1485), İngiltere kralı (1483-1485). Richard of York'un küçük oğlu. Gloucester dükü olarak, kardeşi Edward IV'ün krallığı zamanında ve özellikle kardeşi George of Clarence'in idamından (1478) sonra etkisi çok artmıştı. Edward IV'ün çocuklarına vasi tayin edildi. Kralın ölümünden sonra, sevilmeyen Woodville'lere tercih olunarak naip unvanını elde etti. Bu ilk başarının kolaylıkla elde edilişi ve özellikle çıkarcı saray adamlarının teşviki onu tahta el koymağa yöneltti. Küçük Edward V'i ve kardeşini zindana attırdı ve piç olduklarını ilân ettirdi (haziran 1483). Kral olunca yeğenlerini öldürttü. Richard III tamamen meziyetsiz değildi, ama cinayetler ve başka suçlar işleyerek tahta çıktığı için hükümdarlığını ancak kanlı bir istibdatla sürdürebildi. Birbiri ardınca komplolar düzenledi. 1485'te Lancaster hanedanlarının vârisi Henry Tudor İngiltere'ye çıkartma yapınca bütün krallık Richard'a sırt çevirdi. Richard, Bosworth'ta yenilgiye uğradı ve öldürüldü; Anjou hanedanı da onunla birlikte söndü. (L)

Richard III, William Shakespeare'in beş perdelik dramı (1592-1593). Yazar bu oyununda, kibirli hükümdarı en sert davranışlara iten yükselme hırsını anlatır. Richard III tahta çıkabilmek için erkek kardeşini ve Edward IV'ün çocukları olan yeğenlerini öldürtür ve bir ayaklanma patlak verinceye kadar çevresine dehşet saçarak hüküm sürer. Sonunda da Bosworth muharebesinde ölür. Meşhur «Bir at! Bir at! Bir ata karşı krallığım!» sözlerini bu savaşta söylemiştir. (L)

RİCHARD III (öl. Rouen 1027), Normandiya dükü (1027), Richard II'nin oğlu. Kardeşi Robert'in isyanını bastırmak zorunda kaldı, onu Fallaise'de kuşattı. Az sonra öldü; zehirlendiği sanılmaktadır. (L)

RİCHARD ailesi, XVII. yy.da yaşamış fransız müzikçi ailesi. İlk üyesi 1620'de bir klavsen ve epinet yapımevi kurdu; meslеğe yüzyılın sonunda torunu MİCHEL de-

Foto. Giraudon, National gallery, National Portrait gallery (LAROUSSE)

vam etti. — FRANÇOİS I, lavtacı ve besteciydi (öl. Paris 1650), 1614'ten sonra kralın dairesinde ve kapellasında görev aldı; 1625'te Henriette of France ile birlikte İngiltere'ye gitti, 1629'da Paris'e döndükten sonra kral dairesinin bestecisi ve Anne d'Autriche'in lavtacısı oldu. Saray havalarını kapsayan iki derleme bıraktı. Kardeşi FRANÇOİS II, lavtacı (Paris 1604-ay.y. 1646), kral dairesinin besteciliğini babasından devraldı (1638). — LOUİS, François I'in kardeşi, Henriette of France'ın müzik işleri yöneticisi oldu. Bir maske müziği yazdı: *Salmacida Spolia* (1639). — PİERRE, Saint-Nicolas-des-Champs, Saint-Jean-en-Grève ve Saint-Martin-des Champs kiliselerinde org çaldı (öl. Paris 1652) ve oğlu CHARLES (Paris 1620-ay.y. 1652). Saint-Jacques-de-la-Boucherie kilisesinin orgculuğunu yaptı (belki de öncekilerin akrabası değillerdi). —ETİENNE (Paris 1621'e doğru - ay.y. 1669). Charles'ın kardeşi kançılar Seguier'nin ve Pierre'in çalıştığı kiliselerin orgculuğunu yaptı. Sarayda Epinet, viyola, klavsen çalgıcısı olarak çalıştı; çağının en büyük org virtüozlarından biriydi. (L)

RİCHARDİA i. Köksapı yumrulu, yaprakları dik ve uzun saplı olan çokyıllık bitki. (Yılanyastığıgillerden.) *Eşanl.* ZANTEDESCHİA.

— ANSİKL. *Richardia*'nın yapraklarının ortasında bir çiçek sapı yükselir; bunun ucunda bir evcikli çiçeklerden meydana gelen bir toplu başak, çevresinde de kocaman bir spat bulunur. *Calla Aethiopica* da denen *afrika richardiası* (*Richardia Africana*) suda veya serin toprakta yetiştirilir; bunun çiçek spatı büyük, bembeyaz ve kokuludur. Diğer bazı türleri: *R. albo--maculata, R. hastata*. (L)

RİCHARD OF CORNWALL (Winchester 1209-Berkhamstead 1272), Romalıların kralı (1257-1272), İngiltere kralı Henry III'ün kardeşi. Gaskonya'yı fethetti (1225-1226), Simon de Monfort ile haçlı seferlerine katıldı (1240-1241), 1257'de Köln piskoposluğu tarafından imparatorluğa aday gösterildi: Romalıların kralı seçildi. Birçok rakibi vardı. Almanya'da çok az kaldı, Heinrich III ile ingiliz baronlarının arasını bulurken İngilizlere daha yakınlık gösterdi. (L)

RİCHARDS (Dickinson Woodruff), amerikalı hekim (Orange, New Jersey 1895). 1917'de Yale üniversitesini bitirdi, 1923'te Columbia üniversitesinde tıp doktoru oldu. 1927-1928 Arasında Londra'daki Ulusal Tıp Araştırmaları enstitüsünün üyesiydi. 1929'da ciğer ve kalp fizyolojisi alanında araştırmalar yapmak üzere klinik hekimliği profesörü olarak Columbia üniversitesine döndü. 1947'de aynı üniversitenin Hekimler ve Cerrahlar kolejinde tıp profesörü oldu. 1945'ten itibaren New York City'deki Bellevue hastahanesinde yeni kurulan tıp bölümünün başkanlığını yaptı. 1932'de Andre Cournand ile birlikte, 1929'da alman hekimi Werner Forssmann'ın yaptığı deneye dayanarak, kalp sondalaması konusunda uzun araştırmalar yaptı. 1955'te Forssmann ve Cournand ile birlikte, kalp sondalaması ve dolaşım sistemindeki patolojik değişimlerle ilgili buluşları dolayısıyle Richards, Nobel tıp ve fizyoloji ödülünü paylaştı. Richard ve Cournand, Forssmann'ın tekniğini kullanarak, sondayı insan kalbinin içine soktular; sonra daha da ileri giderek sondayı atardamara ve ciğerlere kadar geçirdiler. Onların mükemmelleştirilmiş teknikleri, «mavi çocuklar» adı verilen bebeklerde doğuştan meydana gelen kalp hastalıklarının cerrahî yoluyle tedavisini ve atardamardaki basınç değişikliklerini ölçmek yoluyle kalp hastalıklarının doğru bir şekilde teşhisini mümkün kıldı. (M)

RİCHARDS (Joseph William), amerikalı metalürji uzmanı (Oldbury, İngiltere 1864-Bethlehem, Pennsylvania 1921). Philadelphia'daki Central High School'da, Lehigh üniversitesinde, Heidelberg'te ve Freiberg'te okudu. 1887'de Lehigh üniversitesinde öğretim üyesi, 1903'ten sonra metalürji profesörü oldu. 1907-1910 Arasında Philadelphia'daki Franklin enstitüsünde elektrokimya profesörü ve 1915-1918'den itibaren A.B.D. deniz kuvvetleri danışma meclisinde üyeydi. Eserleri: *Aluminium* (1887, 3. bas. 1895), *Metallurgical Calculations: Part I, General Metallurgy, Part II, Iron and Steel; Part III, Non Ferrous Metals* (Metalürji Hesapları: 1. Bölüm, Genel Metalürji; II. Bölüm, Demir ve Çelik; III. Bölüm, Demir İhtiva Etmeyen Madenler) [1907-1908] v.b. (M)

RİCHARDS (Robert Hallowell), amerikalı maden mühendisi (Gardiner, Maine 1844 - South Natick, Massachusetts 1945). 1868'de Massachusetts teknoloji enstitüsünü bitirdi. 1871'de bu enstitünün mineraloji profesörlüğüne getirildi. 1873'te maden mühendisliği profesörü oldu, aynı yıl kimya ve fizik laboratuvarları için bir jet aspiratör, 1890'da alan ölçmek için bir prizma, bakır ve demir cevherleri için bir cevher ayırma cihazı yaptı. *Ore Dressing* (Cevherin işlenmesi) [4 cilt, 1903-1909] adında bir eser ve C.E. Locke ile birlikte bir ders kitabı yayımladı. (M)

RİCHARDS (Theodore William), amerikalı kimyacı (Germantown, Pennsylvania 1868-Cambridge, Massachusetts 1928). Haverford College'da, Harvard, Göttingen, Leipzig üniversitelerinde, Dresden teknik okulunda okudu. 1894'te Harvard üniversitesinde kimya profesörü oldu. 1919'da Amerikan sanat ve fen akademisi başkanlığına getirildi. Özellikle, elektrokimya, termometri ve kimyasal termodinamik üzerinde çalıştı. 1905'te, ısı miktarlarını hassas olarak ölçen adiyabatik ısı ölçeri yaptı. Daha çok atom ağırlıkları üstündeki araştırmaları ile tanındı. Özellikle, radyoaktiflik yoluyle uranyumdan türeyen kurşunun atom ağırlığını belirledi ve bunun, âdi kurşununkinden farklı olduğunu gördü. 1914'te Nobel kimya ödülünü kazandı. (L)

RİCHARDSON (Ethel Florence LİNDESAY), **Henry Handel** denir, avustralyalı kadın romancı (East Melbourne 1870-Hastings, İngiltere 1946). On yedi yaşında Avustralya'dan ayrıldı. Bir süre Almanya'da yaşadı, sonra kocası J.G. Robertson'un profesörlük yaptığı İngiltere'ye yerleşti. Eserleri: Leipzig'te geçirdiği yılları dile getiren *Maurice Guest* (1908), kolej anılarını anlattığı *The Getting of Wisdom* (1910), *The Fortunes of Richard Mahony* adlı üçleme (1917, 1925 ve 1927). Babasının dramını hayal ve gerçek karışımı halinde anlatan bu büyük eser, XX. yy.ın ilk yarısındaki avustralya romanının şaheseri sayılır. (L)

RİCHARDSON (Henry Hobson), amerikalı mimar (Saint-James, Louisiana 1838-Brookline, Boston yakınları 1886). Paris'te okudu ve Labrouste için çalıştı (1858-1865). A.B.D.'ye dönünce 1870'ten sonra, gökdelen mimarîsinin müjdecisi olan ilk «bloklar»ını yaparak (özellikle Chicago'da American Express) kendi kişisel anlayışını ortaya koydu. (L)

RİCHARDSON (James), ingiliz gezgini (Boston, Lincolnshire 1806-Bornu'da 1851). İngiliz kölelik aleyhtarları derneğine girdi. Sahra'ya yolculuk yaptı ve 1845-1847 arasında Gadames, Gat, Fizan, Murzuk gibi yerleri gezdi. 1850 Başlarında Barth ve Overweg ile birlikte, Trablus'tan yola çıktı. Damergu'ya varınca ayrıldılar ve her biri başka yoldan Çat'a ulaşmayı denedi. Richardson arkadaşlarıyle buluşamadan öldü. (L)

RİCHARDSON (John), kanadalı yazar (Queenston, Ontario 1796-New York 1852). 1813'de A.B.D.'ye karşı ingiliz ordusuna girdi, sonra Avrupa'da yaşadı. İspanya'daki yardımcı İngiliz lejyonuna katıldı (1834 - 1837). 1838'de Kanada'ya döndü. Romanları (*Wacousta* [1832]) ve Kanadalıların yaşayışı üzerine bir belge niteliği taşıyan anıları (*Eight Years in Canada* [Kanada'da Sekiz Yıl], 1847) ilgi çekicidir. (L)

RİCHARDSON (Jonathan), ingiliz ressamı, gravürcüsü ve edebiyatçısı (Londra 1665-ay.y. 1745). 1688'den 1691'e kadar Riley'den ders gördü; onun etkisi ile okuduğu Milton'un eserleri (*The Paradise Lost* [Kayıp Cennet]) üzerine ilgi çekici yorumlar yaptı. 1715'ten itibaren sanat konusunda birçok eser yazdı. Portre ressamı olarak, 1710-1740 arasında büyük ilgi gördü (*Kendi Portresi, Alexander Pope'un Portresi*, National Portrait gallery, Londra), sonra, oğlu *Küçük* Jonathan **Richardson** (1694-1771) ile birlikte edebî eserler üstünde çalışmağa başladı. Önemli bir desen koleksiyonu yaptı. (L)

RİCHARDSON (Samuel), ingiliz romancısı (Derbyshire'da 1689-Londra 1761). Londra'da matbaacı John Wilde'nin yanına on yedi yaşında çırak olarak girdi. Boş zamanlarında bilgisini arttırmağa çalıştı. 1719'da kendi adına bir işyeri açtı, sonra eski patronunun kızıyle evlendi. Dostlarının isteği üzerine mektup örnekleri yazdı. Bir veya iki mektuba konu olarak başından geçen bir olayı yazmayı düşündü, fakat bu konuyu geliştirerek birinci kısmı *Pamela or Virtue Rewarded* (Pamela veya Mükâfatlandırılan Erdem) [1740] olan iki ciltlik romanı meydana getirdi. Richardson, daha sonra, genellikle *Clarissa Harlowe* (1747-1748) adıyle bilinen mektup tarzındaki ikinci romanı *Clarissa, History of a Young Lady*'yi (Clarissa, Genç Bir Bayanın Hayatı) yayımladı. 1753'te, *History of sir Charles Grandison*'u (Sir Charles Grandison'un Hayatı) basıldı. Mektupları, 1804'te Mrs. Barbauld tarafından yayımlandı. Richardson yeni ingiliz romancılığının kurucularındandır. Romanlarında, töresel gerçekçilik, «romantizm öncesi» bir duygusallık ve püriten bir ahlâkla bağdaşır. Richardson'un Avrupa'da ateşli hayranları vardı; Diderot, Rousseau, Lessing ve Macaulay bunlar arasındadır. (L)

RİCHARDSON (sir Benjamin Ward), ingiliz hekimi (Somerby, Leicestershire, İngiltere 1828-Londra 1895). İskoçya'da Anderson kolejinde ve St. Andrews üniversitesinde okudu. Londraya gitti (1855), Grosvenor Place'deki Tıp okulunda üç yıl adlî tıp, 1865'e kadar da fizyoloji dersleri verdi.

Richardson özellikle sağlık reformu ve anestezi metotlarıyle ilgilendi. Ortaya çıkardığı 14 anestezik madde arasında en çok bilineni metilen bikloriddir. Lokal anestezi için eter kullanılması ve hayvanların acı çekmeden özel bir ölüm odasında öldürülmesi Richardson ile başlar. Ayrıca amil nitrit'in özelliklerini tespit etti, tıpta kullanılmak üzere birçok bromit ve daha başka maddeler buldu. Alkolün ilâç olarak kullanılması konusunda çok tedbirli davranılması gerektiğini düşündüğü için Richardson hiç bir şekilde alkol alınmaması gerektiğini savunuyordu.

Bilimsel yazılarının dışında, biyografiler, oyunlar ve şiirler de yazdı. Tıp bilimi, sanatı ve edebiyatı üstüne bir dizi orijinal araştırma olan *Asclepiad*'ı, 1884-1895 arasında üç ayda bir çıkan bölümler halinde yayımladı. Ayrıca, *Diseases of Modern Life* (Modern Hayatın Hastalıkları) [1876] ve *National Health* (Millî Sağlık) [1890] adlarında iki kitabı vardır. (M)

RİCHARDSON (sir Owen Williams), ingiliz fizikçisi (Dewsbury, Yorkshire 1879-Alton, Hampshire 1959). Cambridge ve Londra üniversitelerinde okudu. 1906'da Princeton (A.B.D.) üniversitesinde profesör oldu. 1914'te King's College (Londra) fizik enstitüsü müdürlüğüne getirildi. 1901'de, akkor halindeki madenlerin elektron yayımıyle ilgili nicel kanunları açıkladı; bu kanunlardan türeyen madenlerin elektronik teorisinin en önemli uygulama alanı, telsiz telgraf lambalarının yapımı oldu. Richardson, ayrıca hidrojenin molekül tayfı üzerinde araştırmalar yaptı. 1928'de Nobel fizik ödülünü kazandı. (L)

RİCHARDSON (sir Ralph), ingiliz oyuncusu (Cheltenham 1902). Tiyatroya 1921'de başladı, Old Vic'teki Falstaff, Peer Gynt ve Othello rolleriyle meslegine sivrildi. Sinemada da başarılı oldu: *Anna Karenina* (1947), *Meşum Kadın* (The Fallen İdol) [1949], *Miras* (The Heiress) [1949], *Dr. Jivago* (1965). [L]

RİCHARDSONİA i. (ing. botanikçisi Richard *Richardson*'un [1663-1741] adından). Eğri büğrü, ince köksaplı, karşıt yapraklı, komeç halinde bileşik çiçekli çokyıllık bitki. (Brezilya ve Peru'da yetişen birçok türünün köksapı tıpta ipekakuanha yerine kullanılır. Kökboyasıgillerden.) [L]

RİCHARD Strongbow, Pembroke kontu. Bk. PEMBROKE.

RİCHAULT (Simon), fransız müzik yayımcısı (Chartres 1780-Paris 1866). 1805'te kurduğu yayınevinde Mozart'ın eserlerini ve Beethoven'in senfonilerini yayımladı. Alman ve fransız (A. Boëly) klasiklerinin yayımında uzmanlaştı. Richault, Berlioz'un değerini anlıyan ve destekliyen ilk yayımcıdır. Oğlu GUİLLAUME (1806-1877) ve küçük oğlu LEON (1839-1895) yayınevinin çalışmasını sürdürdüler ve 18 000'den çok eser basarak en büyük müzik yayımı ödülünü kazandılar. Richault firması, sonradan Costallat tarafından yürütüldü. (L)

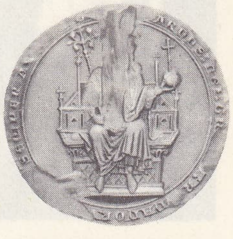

RİCHARD OF CORNWALL'un mührü

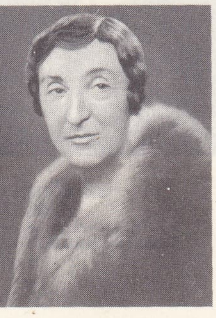

Ethel RİCHARDSON (Henry Handel)

Foto. Lenare (LAROUSSE)

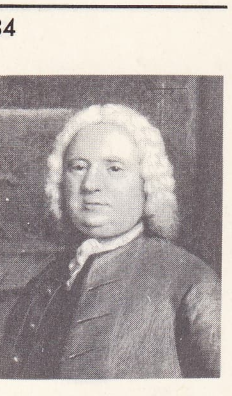

Samuel RICHARDSON
J. Highmore'un eseri
National Portrait gallery, Londra

dük RICHELIEU
(1766-1822)
Th. Lawrence'in eseri
Besançon müzesi, Fransa

kardinal RICHELIEU
Ph. de Champaigne'in eseri
National gallery, Londra

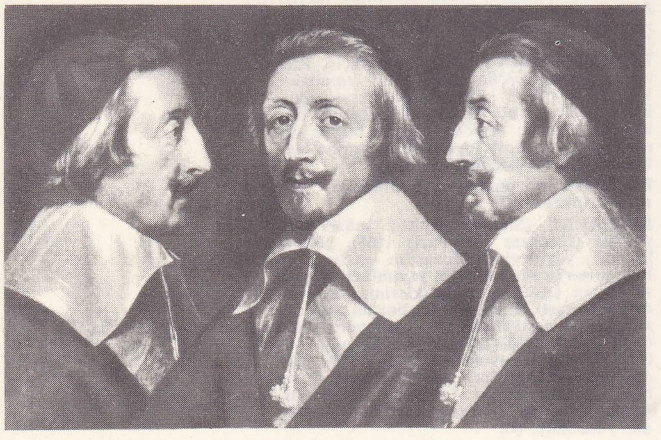

RİCHE (Juan Bautista), haitili siyaset adamı (Haiti burnu 1777'ye doğr. -Port-au-Prince 1847), Azatlı zenci köle. Christophe'un savaş arkadaşıydı, ama ona karşı hazırlanan komplonun başına geçti (1820). Boyer'nin hizmetinde bulunduktan sonra cumhurbaşkanı oldu, ayaklanan Güney'i hükmü altına aldı. (L)

RİCHELİEU, Kanada'da (Quebec) ırmak, Sorel'de Saint-Laurent'a kavuşur (sağ kıyı); 130 km. Düzenli olan çığırı yalnız Saint-Jean ve Chamby çağlayanlarıyle kesilir. Vâdisi A.B.D. ile Kanada arasında tabiî bir yoldur. (L)

RİCHELİEU, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Saint-Laurent'ın sağ kıyısında; 38 600 nüf. Merkezi, *Sorel.* (L)

RİCHELİEU (Armand Emmanuel DU PLESSİS DE CHİNON kontu, DE FRONSAC dükü, sonra—dükü [1791]), fransız siyaset adamı (Paris 1766-ay.y. 1822), mareşal Richelieu'nün torunuydu. Rusya'ya göç etti, Aleksandr I'in himayesi sayesinde Odessa eyaleti valisi olarak (1803) iyi bir yönetici olduğunu gösterdi. Restorasyon devrinde Fransa'ya dönünce Talleyrand'ın yerine başbakan oldu (eylül 1815), ikinci Paris antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı ve Millet meclisinin baskısıyle Beyaz Teröre katılarak olağanüstü mahkemeler kurdu. İsyancı yazılar ve gösteriler için, ayrıca Louis XVI'nın idamına oy vermiş olanların sürgüne gönderilmesi için kanunlar çıkardı. Fakat, meclisin dağılmasından (eylül 1816) sonra meşrutiyetçilere dayanarak yapıcı bir siyaset güttü; dışişleriyle ilgili meseleleri ele alarak Paris antlaşmasının hükümlerini titizlikle yerine getirmesi sayesinde Aachen kongresinde krallık topraklarından yabancı askerlerin çıkmasını ve Fransa'nın beşli ittifaka alınmasını sağladı (15 kasım 1818); Decazes ile seçim sistemi üstünde anlaşmazlığa düştüğü için görevinden çekildi (aralık 1818), fakat Berry dükünün öldürülmesinden sonra tekrar hükûmetin başına geçti (şubat 1820). Ilımlı bir gerilikten yanaydı: basına sansür koydurdu, gazete çıkaracaklara önceden izin alma şartı koydu (mart), iki dereceli seçim kanununu çıkarttı (haziran), fakat aşırılarla liberallerin muhalefeti karşısında istifa etmek zorunda kaldı (aralık 1821). [L]

RİCHELİEU (Armand Jean DE VİGNEROT DU PLESSİS, — dükü). Fransız denizcisi (Paris 1629-ay.y. 1715), Kardinal Richelieu'nün oğlu. Kadırga filosu kumandanı oldu (1642), İspanya'ya karşı ayaklanan Napoli'ye yardıma gönderildi. Don Juan de Austria kumandasındaki ispanyol filosunu Kapri önlerinde yendi (aralık 1647), fakat emrindeki birlikleri karaya çıkaramadı. (L)

RİCHELİEU (Armand Jean du PLESSİS, kardinal DE—), fransız devlet adamı (Paris 1585-ay.y. 1642). Armand Jean de Vignerot du Plessis Richelieu'nün kardeşi. Henri IV tarafından Luçon piskoposluğuna getirildi (1606). Roma Kardinaller topluluğuna kabul edildi (1607). 1614 Etats généraux'suna Poitou'dan ruhban sınıfının temsilcisi olarak milletvekili seçildi. «Sofu» parti tarafından desteklenerek Marie de Médicis'nin danışmanı oldu. Kraliçe de ona savaş işleriyle görevli devlet bakanlığını elde etti (1616). Anjou (1614) ve Anger'in (1620) yönetimini Marie de Médicis'ye bırakan Angoulême antlaşmasını imzaladı. 1622'de kardinalliğe yükseltildi. 1624 Nisanında Krallık meclisine girdi ve ağustosta bu meclisin başkanı oldu. Richelieu durumunu daha da sağlamlaştırmak için düşmanlarıyle (soylular, protestanlar) uzlaşmayı denedi.

Devlet otoritesini koruyabilmek amacıyle içeride protestanlarla mücadele etmek, dışarıya karşı da onlara dayanmak zorundaydı. Richelieu'nün bu konuda karşılaştığı en güç durum Valteline meselesiydi. Protestan Graubünden'lilerin hükmettiği bu bölge, aslında Olivarès yönetimindeki İspanya hesabına çalışan papalık orduları tarafından işgal edilerek çembere alındı. Richelieu çemberi kırabilmek için Avusturya'nın bütün düşmanlarını desteklemeğe karar verdi. Valteline'i işgal ettiyse de (1624-1625), bölgenin kontrolunu Papalığa bırakan Montluçon antlaşmasını (1626) kabul etmek zorunda kaldı. Katoliklerin bu başarısı üzerine, bir fransız-ispanyol birliğinin İngiltere'ye (ve belki de kendilerine) saldırmasından korkan fransız protestanları (Rohan yönetiminde) Charles I'den yardım istediler. Bu arada, İngilizlerin La Rochelle Ré-Oléran üçgeni içinde bir üs kurmaları Richelieu'yü denizden ve karadan müdahaleye sürükledi. Richelieu Ré adasını abluka eden Buckingham'ı püskürttü (1627), bir set yaptırarak La Rochelle'in İngilizlerden yardım almasını önledi ve protestanları teslim olmak zorunda bıraktı (1628). Protestanlara mezhep hürriyeti ve hukukî imtiyazlar tanımakla beraber Alès barışıyle askerî güvenliklerini ortadan kaldırdı (1629). 1627'den beri boş olan Mantova tahtı için Nevers dükü Charies'ın adaylığını destekledi; Savoialılar ve İspanyollar tarafından kuşatılan Casale'e yardım sağladı. Pinerolo ve Saluzzi'yi aldı (1630). Bu başarılar Regensburg diyetinde Richelieu'yü temsil eden (1630) Joseph du Tremblay'in durumunu sağlamlaştırdı. Fakat Michel de Marillac'ın yönettiği katolik partisi, Richelieu'nün ispanyol aleyhtarı siyasetine karşı çıktı; Gaston d'Orléans, Anne d'Autriche ve özellikle oğlunun üstündeki etkisini kaybettiği için öfkeye kapılan Marie de Médicis, Marillac'ın çevresinde toplandılar. Louis XIII görünüşte boyun eğdiyse de Richelieu'yü iktidarda bıraktı ve topraklarını krallığa bağlı düklük haline getirdi; ana kraliçe Fransa'dan ayrıldı (1631). Richelieu'ye karşı olanlar gözden düştü. Bu arada, kardinal aleyhine birtakım ayaklanmalar patlak verdi: Lorraine'de Gaston d'Orléans (1631), Languedoc'ta Henri II de Montmorency (1632), Soissons dükü (1636), Cinq-Mars (1642). Bütün bu ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırıldı. Yorgun düşen Richelieu değerli kimseleri çevresinde toplayarak, onlarla birlikte çalışmağa başladı, İspanya ile mücadeleye devam etti. Alman imparatoruna karşı İsveç kralı Gustaf Adolf ile birleşti (1631). İsveç kralı ölünce, güçlü ordusuna güvenerek İspanya'ya savaş açtı (1635). Öldüğü zaman (4 aralık 1642) Fransa, daha sonra 1648 Vestfalya antlaşmasıyle kendisine verilecek olan eyaletleri kısmen işgal etmiş bulunuyordu. Richelieu'nün özellikle 1635'ten sonra hızlanan savaş siyaseti devletin iç düzenini bozarak malî sıkıntıları ağırlaştırdı. Bu sıkıntılar, Richelieu'nün üretimin artırılarak ihracata hız verilmesine dayanan iktisat siyasetini de baltalıyordu. Deniz ticaretini geliştirerek, Hollandalılarla İngilizleri Fransa pazarlarından kovmayı tasarlayan Richelieu, bu amaçla çeşitli ticaret şirketleri kurarak fransız sömürge imparatorluğunun temelini attı. Ticareti geliştirmek için birçok imalâthane açtırdı. Fransız akademisinin kurulmasına (1635) yardım etti ve sanatçıları korudu. Fransa krallığının mutlakıyet rejimine doğru yol alışını hızlandıran Richelieu, yalnız kamu yararını düşünen bir devlet adamıydı. *Testament Politique* (Siyasî Vasiyet) ve *Maximes d'Etat* (Devlet Üstüne Özdeyişler) adlı eserleri siyasetinin bütün ilkelerini açıklar. (L)

RİCHELİEU (Louis François Armand DE VİGNEROT DU PLESSİS, DE —dükü), Fransa mareşalı (Paris 1696-ay.y. 1788), Louis François Richelieu'nün oğlu. 1715'e kadar Fronsac düküydü; Matmazel de Noailles ile evlenmek zorunda kaldı, bununla beraber saraydaki kadınlar ve özellikle Bourgogne düşesiyle ilişkilerine devam etti; bu yüzden hapse atıldı (1711). Villars ile birlikte 1712 seferine katıldı. 1722'de Cognac valisi oldu, sonra da Viyana büyükelçisi oldu (1725-1728). Polonya veraset savaşına katıldı. 1738'de tümgeneral oldu. Languedoc'a kral vekili tayin edildikten sonra Dettingen'de (1743) ve Fontenoy'da (1745) yararlık gösterdi. 1748'de Fransa mareşalliğine yükseltildi. Guyenne ve Gascogne valisi olduktan (1755) sonra Minorca adasının (1756), sonra Braunschweig ve Hannover'in işgalini yönetti (1757). *Mémoires*'ı (Hatıralar) 1790-1791 yılları arasında yayımlandı. (LM)

RİCHELLİT i. (Belçika'da yer adı *Richelle*'den fr. *richellite*). Miner. Hidratlı tabiî demir flüorofosfat. (L)

RİCHEPANSE veya **RİCHEPANCE** (Antoine), fransız generali (Metz 1770-Basse-Terre, Gudaleoupe 1802). Süvari subayıydı. 1796'da general oldu, Neuwied'de yararlık gösterdi (nisan 1797), Decaen ile birlikte Avusturyalıların gerisine saldırarak Hohenlinden zaferinin kazanılmasını sağladı (3 aralık 1800). Moreau ile birlikte gözden düştü, amiral Lacrosse'a karşı yapılan isyandan sonra güvenliği sağlamak üzere Guadeloupe'a gönderildi. Basse-Terre-i ele geçirdi (1802), başkumandanlık görevini hoşgörü ile yaptı, sarı hummadan öldü. (L)

RİCHEPİN (Jean), fransız yazarı (Médéa, Cezayir 1849-Paris 1926). 1870 Savaşına gönüllü olarak katıldı, sonra Paris'e döndü ve çeşitli gazetelerde yazılar yazdı. Derbeder bir hayat sürdü; toplum kurallarını hiçe sayması ve acayiplik merakıyle ilgi uyandırdı. İlk şiir kitabı *La Chanson des Gueux* (Dilencilerin Şarkısı) [1876] yüzünden bir ay hapse ve 500 frank para cezasına mahkûm edildi. Bir süre gemilerde tayfa ve hamal olarak çalıştıktan sonra bazı yeni şiirler yayımladı: *Les Caresses* (Okşayışlar) [1877], *Les Blasphèmes* (Küfürler) [1884], *La Mer* (Deniz) [1886], *Mes Paradis* (Cennetlerim) [1894] ve şarkı gibi söylemek amacıyle yazılmış hikâyelerden meydana gelen *La Bombarde* (1889). Richepin çok sayıdaki romanlarında ve hikâye kitaplarında Jules Vallès'ye duyduğu hayranlığını ve serkeş ruhunu ortaya koyar: *Les Etapes d'un Réfractaire* (Bir Serkeşin Maceraları) [1872], *La Glu* (Ökse) [1881], *Le Pavé* (Kaldırım Taşı) [1883], *Miarka, la Fille à l'Ourse* (Miarka, Ayının Kızı) [1883], *Sophie Monnier* (1884), *Les Braves Gens* (İyi İnsanlar) [1886], *Césarine* (1888), *Le Cadet* (Küçük Kardeş) [1890], *Truandailles* (Serserilikler) [1890], Flamboche (1895), Lagibasse (1899), *Paysages et Coins de Rue* (Sokak Manzaraları ve Köşebaşları) [1900], *La Clique* (Çete) [1917]. Oyunlar da yazmıştır. André Gill ile birlikte *Le Etoile* (Yıldız) [1873], *La Glu* (Ökse); Sarah Bernhardt ile birlikte oynadığı *Nana Sahib* (1883), *Monsieur Scapin* (1886), *Le Flibustier* (Dolandırıcı Korsan) [1888], *Le Chien de Garde* (Çoban Köpeği) [1889], *Le Mage* (Büyücü) [1891], *Par le Glaive* (Kılıç Zoruyle) [1894], *Le Chemineau* (Boş Gezenin Boş Kalfası) [1897], *Les Truands* (Dilenciler) [1899], *La Gitane* (Çingene Kızı) [1900], *Don Quichotte* (Don Kişot) [1905]. Richepin'in renkli dilinde, romantizm, «küfür» zevki, ateşli bir belâgat ve kelime oyunları biraraya gelir. *İnterludes* (Ara Nağmeleri) [1922] ve *Le Glas* (Ölüm Çanı) [1923] gibi son şiir kitaplarında ise ilhamını daha derin duygulardan aldığı görülür. — Oğlu JACQUES (Paris 1880-Tristan adası, Finistère 1946). İlk piyesi *La Reine de Tyr* (Sur Kraliçesi) 1899'da oynandı. Karısı oyuncu Cora Laparcerie ile birlikte Renaissance tiyatrosunu yönetti. Manzum komedileriyle, güçlü bir yazar olduğunu gösterdi. (L)

RİCHER (Jean), fransız astronomu (1630-Paris 1696). Paris rasathanesinin astronomuydu. Bilimler akademisinin ilk üyeleri arasında yer aldı. Cayenne'de geodezi çalışmaları yaptı (1672-1673). Saniyeyi vuran sarkacın uzunluğunun enleme göre değiştiğini buldu. Bu, onu Yer'in biçimini belirlemede dinamik metotlara yöneltti. Richer'nin bu metotları, klasik nirengi metotlarından çok farklıdır, sarkaç gözlemlerine ve yerçekiminin şiddetine dayanır. Arktürüs'ü gözlemliyerek (1672), bu yıldızın gökküresinde özel bir harekete sahip olduğunu gösterdi; aynı yıl Mars gezegeninin ıraklık açısını buldu. (L)

Foto. National Portrait gallery, Giraudon (LAROUSSE)

RİCHER (Paul), fransız hekimi, sanat yazarı ve heykelcisi (Chartres 1849 - Paris 1933). 1903'te Güzel Sanatlar okulunda anatomi profesörü oldu. Başlıca eserleri: *Etudes Cliniques sur la Grande Hystérie ou Hystéra-Épilepsie* (Büyük Histeri veya Sara-Histerisi Üzerine Klinik İncelemeler) [1885], *Les Démoniaques dans l'Art* (Sanatta Şeytanlar) [1886], *Les Difformes et les Maladies dans l'Art* (Sanatta Sakatlar ve Hastalıklar) [Charcot ile, 1889], *Anatomie Artistique* (Artistik Anatomi) [1890], *Physiologie Artistique de l'Homme en Mouvement* (Hareket Halindeki İnsanın Artistik Fizyolojisi) [1895], *İntroduction à l'Etude de la Figure Humaine* (İnsan Yüzünün İncelenmesine Giriş) [1900], *l'Art et la Médecine* (Sanat ve Hekimlik) [1903], Heykeltıraş olarak Lamalou'da Charcot anıtını yaptı. Petit Palais'deki koleksiyonlarda eserleri vardır (*Tres in Una* [Teslis]). [L]

RİCHET (Charles), fransız fizyoloğu (Paris 1850-ay.y. 1935), Alfred Richet'in oğlu. 1887'de fizyoloji profesörü oldu. Hayvan ısısı, serumların kullanılması (bunun temellerini kurdu) üstüne çalışmalar yaptı, Portier ile birlikte anafilaksi olayını keşfetti. Havacılığın öncüsü ve barışseverliğin havarisi sayılan Richet, «gizli» ve «olağanüstü» olayların incelenmesini «metapsişik» adı altında bilimsel olarak ele aldı. Başlıca eserleri: *Recherches Expérimentales et Cliniques sur la Sensibilité* (Duyarlık Üzerine Deneysel ve Klinik Araştırmalar) [1877], *Structure des Circonvolutions Cérébrales* (Beyin Büklümlerinin Yapısı) [1878], *Du Suc Gastrique chez l'Homme et les Animaux* (İnsan ve Hayvanda Mide Suyu) [1878], *Physiologie des Muscles et des Nerfs* (Kasların ve Sinirlerin Fizyolojisi) [1882], *La Chaleur Animale* (Hayvan Isısı) [1889], *Dictionnaire de Physiologie* (Fizyoloji Sözlüğü) [1895 ve sonrası], *l'Anaphylaxie* (Anafilaksi) [1911], *l'Homme Stupide* (Alık İnsan) [1919], *Traité de Métapsychique* (Metapsişik Ders Kitabı) [1923], *l'Homme İmpuissant* (İktidarsız İnsan) [1927], *Apologie de la Biologie* (Biyolojinin Savunumu) [1929]. Şiirler (1875), sosyal ve ahlâkî dramlar, romanlar da yayımladı. 1913'te Nobel tıp ödülünü aldı. (L)

RİCHET (Charles), fransız hekimi (Paris 1882-ay.y. 1966), fizyolog Charles Richet'nin oğlu. Paris Tıp fakültesinde profesör oldu. İkinci Dünya savaşında Buchenwald'a sürüldü. Besin fizyolojisi uzmanı olarak beslenme yetersizliklerini, sürgünlük patolojisini, dünyada açlık meselelerini inceledi. Savaşta hekimin tarafsız kalmasını sağlamak için milletlerarası bir birlik kurdu. Besinlere karşı anafilaksinin patoloji ve fizyolojisi, kas-içsalgı belirtileri ve beslenme fizyolojisine ilişkin çeşitli incelemeler yaptı. (L)

RİCHİER, fransız sanatçı ailesi. Başlıca üyeleri: LİGİER, heykelci (Dagonville, Saint - Mihiel yakını 1500'e doğr. - Cenevre 1567). 1515'e doğru İtalya'ya giderek kendini yetiştirdi, sonra Lorraine'e döndü. Hattonchâtel *Mihrap arkalığı* (Meuse) ile Etain *Pieta*'sından (Meuse) sonra, sımsıkı Ortaçağa bağlı iki şaheser yarattı: lahdin üzerinde dimdik duran ve kalbini Tanrı'ya uzatan bir ceset halinde temsil edilen *Orange -Nassau Prensi René de Chalon'un Mezar Heykeli* (1547, Saint-Pierre din okulu, Barle-Duc) ile lahdin üzerinde perişan yüzüyle *Philip van Guelderland*'ın sırtüstü uzanmış heykeli (Cordeliers'ler Kilisesi, Nancy). Bunlardan başka Clermont-en-Argonne'da *Pieta*, Genicourt'da *Calvarium* ve protestan olduğu için Cenevre'ye kaçmak (1565) zorunda kaldığından tamamlayamadığı Saint-Mihiel'deki *Mezar*'ı sayabiliriz. —Oğlu GERARD, heykelci (Saint-Mihiel 1534 - ay.y. 1600'lerde), babasıyle birlikte çalıştı ve onunla Cenevre'ye gitti; 1573'te Saint-Mihiel'e döndü, sarayın dekorasyon oymalarıyle Nancy'de yeni kale burçlarının yapımında çalıştı; —JEAN I, heykelci (Saint-Mihiel 1581 -1624), Gérard'ın oğlu, Nancy ve Metz'de çalıştı; — JACOB (Saint-Mihiel 1585 - Grenoble 1640'larda), Jean I'in kardeşi, Lyon'da bugün kaybolmuş iki mezar ve Lesdiguières dükü için Vizille şatosunun dekorasyonunu yaptı. Ayrıca bu dükün büstü (Grenoble müzesi), karısının ve kendisinin mezar anıtı da (Gap müzesi) Jacob'un eseridir. (L)

RİCHİER (Germaine), fransız heykelcisi (Grans, Bouches-du-Rhône 1904 - Montpellier 1959). Montpellier Güzel Sanatlar okulunda okudu, 1925'ten 1929'a kadar Bourdelle ile birlikte çalıştı. 1952'de de Sao Paulo heykel ödülünü kazandı. En ünlü eseri Assy kilisesindeki *İsa* heykelidir; bu eser, dinî alanda sanatçının özgür olup olamayacağı konusunda şiddetli tartışmalara, hattâ polemiklere yol açtı. Eserleri Paris Art Moderne (*Fırtına, Diabolo*), Montpellier (*Loretto*), *Winterthur* (*Haziran 40*), Zürich (*Alexandra, Pomone, Çinli Kadın*), Stockholm (*Büst*), Curaçao (*Yas Tülü*), Sao Paulo (*Orman*) müzelerinde bulunmaktadır. (L)

RİCHİNİ veya **RİCCHİNİ** (Francesco Maria), italyan mimarı (Milano 1584-ay.y. 1658). Bütün meslek hayatını Kardinal Borromeo'nun hizmetinde Milano'da geçirdi. San Giuseppe kilisesi ve Maggiore hastahanesinin yapımında çalıştı, 1631-1638 arasında katedralin mimarı oldu, birçok saray (özellikle 1615'te başladığı ve oğlu Giovanni Domenico'nun devam ettiği Brera sarayı) yaptı. (L)

RİCHLAND, A.B.D.'de (Washington) şehir, Columbia ırmağı kıyısında; 23 550 nüf. Uzay araştırmaları merkezi. 1963'te burada 776 MW gücünde bir nükleer santral hizmete girdi. (L)

RİCHMOND, A.B.D.'de şehir, Virginia'nın merkezi, James River kıyısında; 220 000 nüf. Dağeteği ile kıyı ovasının birleştiği yerde kurulan Richmond, büyük bir ticaret merkezidir. Şehir özellikle XX. yy.ın başında düşük ücretle çalıştırılan zenci işçilerin bolluğu, hidroelektrik enerji ve yakın çevresinde işlenmesi gereken tarım ürünlerinin yetiştirilmesi yüzünden büyük ölçüde sanayileşti; sigara ve puro fabrikaları, şeker ve un fabrikaları, imalât metalürjisi.

— Tar. 1733-1737'de kurulan, 1781'de ingilizler tarafından yakılan, 1779'da Virginia'nın merkezi haline gelen Richmond, 1861-1865 yıllarında Güney Devletleri'nin başkenti ve başlıca karargâhıydı. Kuzeyliler şehri ele geçirebilmek için birçok defa hücuma geçmiş, fakat ancak uzun bir kuşatmadan sonra ve savaşın sonuna doğru (nisan 1865) bu isteklerini gerçekleştirebilmişlerdi. Richmond bir yangında kısmen harap oldu, sonra da büyük bir iktisadî buhran geçirdi.

— G. santl. Virginia Güzel Sanatlar müzesinde asur alçak kabartmaları ve Mısırlılardan kalma tahta oymalar vardır; müzedeki tablolardan üçü Rembrandt'ındır (biri Saskia'nın portresi); ötekiler Greuze, Watteau, Degas, Renoir, Matisse, Dufy, Vlaminck, Picasso, Braque, Juan Gris'nin eserleridir. Ayrıca Rusya imparatorluk ailesinin mücevherlerinden meydana gelen bir koleksiyon da vardır. (L)

RİCHMOND, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Oakland'ın kuzeyinde, San Francisco körfezi kıyısında; 71 800 nüf. Liman ve sanayi merkezi (petrol rafinerileri, makine yapımı, kimya ve besin sanayii). [L]

RİCHMOND, New York'ta idare bölümü; 192 000 nüf. (L)

RİCHMOND, A.B.D.'de (İndiana) şehir, Whitewater kıyısında, İndianapolis'in doğusunda; 44 100 nüf. Metalürji, besin sanayii, tarım malzemesi v.b. (L)

RİCHMOND, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Doğu Kantonları'nda; 42 200 nüf. Merkezi, *Richmond*. (L)

RİCHMOND, Londra'nın batı banliyösünde (Surrey) iskân merkezi, Thames'in sağ kıyısında; 41 000 nüf. XV. yy. sonundan kalma kral sarayının yıkıntıları. Eski evler. Geniş park (904 hektar). [L]

RİCHMOND (Henry FİTZROY, — dükü) [1519-1536], İngiltere kralı Henry VIII'in evlilik dışı oğlu. Babası, sınırları koruyan derebeylerin yerini tutmak üzere kurduğu Kuzey konseyinin başına onu geçirdi. (L)

RİCHOMBRE. Bk. RİCO HOMBRE.

RİCHTER (Eduard), avusturyalı coğrafyacı (Mannersdorf, Viyana yakınları 1847-Graz 1905). Salzburg (1871-1886) ve Graz (1886-1905) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Alp ve Norveç buzullarının incelenmesinde uzmanlaştı. (L)

RİCHTER (Ernst Friedrich Eduard), alman müzikçisi (Gross-Schönau, Lausitz 1808 - Leipzig 1879). Leipzig'de okudu, aynı şehrin konservatuvarında ders verdi; gene Leipzig'de kilise orgcusu, Thomaskirche'de «kantor» ve üniversitede müzik yöneticisi oldu. Dinî müzik ve çalgı için parçalar besteledi, teorik ve didaktik birçok eser yazdı. (M)

RİCHTER (Eugen), alman siyaset adamı (Düsseldorf 1838-Lichterfelde, Berlin 1906). Memurdu (1959). Gazetecilik yaptı. Prusya'da (1869) ve Reichstag'da (1867 ve 1871) liberal milletvekili oldu, ilerici partinin başına geçti ve Bismarck'a şiddetle cephe aldı. *Freisinnige Zeitung* (1885) gazetesini kurdu. Malî konularda geniş bilgisi vardı. *Das Preussische Staatsschuldwesen Und die Preussische Staatspapiere* (Prusya'da Kâğıt Para ve Amme Borcu) [1869] adlı bir eser yazdı. (L)

RİCHTER (Franz Xaver), moravyalı bestecí (Holleschau 1709-Strasbourg 1789). Kempten rahip-prensinin kapellasından Donaueschingen'e geçti, 1747'de Mannheim'de seçici prensin hizmetine girdi. 1769'da Strasbourg katedralinin kapellasında yönetici oldu. Mannheim okulundan gelme bir besteci olarak, çalgılı müzik tarzının yenilenmesinde önemli rol oynadı ve büyük viyana bestecilerine öncülük etti. Din dışı eserleri içinde yetmiş senfoni, 6 yaylılar dörtlüsü, 8 klavyeli üçlü, düo'lar, sonatlar vardır. Dinî eser olarak, 1 oratoryo (*İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi*, 1748), 28 missa, 2 requiem, 16 mezmur, kutsal hafta için dualar, 1 te deum, 38 büyük motet, 2 kantat ve 2 passion besteledi. (L)

RİCHTER (Friedrich Wilhelm), alman kimyacısı (doğ. Berlin 1896). Heidelberg üniversitesi fahrî profesörü unvanını aldı. Heilstein İnstitut'un yazarı oldu. *Lehrbuch der Organischen Chemie* (Organik Kimya Ders Kitabı) adlı bir kitap yayımladı. (L)

RİCHTER (Hans), alman orkestra yöneticisi (Raab, Macaristan 1843-Bayreuth 1916). Münih, Budapeşte, Viyana ve Londra'da yöneticilik yaptı; 1876'da, *Der Ring des Nibelungen*'i (Nibelungen'in Yüzüğü) yöneterek Bayreuth tiyatrosunun açılışına katıldı. (L)

RİCHTER (Hans), alman filim yönetmeni (Berlin 1888). Önceleri ressamdı, dada hareketine katıldı. Fotoğraf filimleri üstüne resim yapma denemelerinden sonra, bir dizi soyut filim gerçekleştirdi: *Rythmus 21* (1921); *Rythmus 23* (1923); *Rythmus 25* (1925), *Filmstudie* (1926); *Vormittagspuk* (Sabah Hayaletleri) [1927]; *Rennsymphonie* (Koşu Senfonisi) [1928]. S.S.C.B.'de *Metall* (Maden) [1933, bitmemiştir] adlı belgesel bir filim ve A.B.D.'de *Dreams That Money Can Buy* (Satın Alınabilen Rüyalar) [1946] filmini yaptı. Sinema kuramcısı olan Richter, *Film-Kritische Aufsatze* (1921), *Der Spiel-Film* (1920), *Film Gegner von Heute, Film -Freunde von Morgen* (Bugünün Filim Düşmanları, Yarının Filim Dostları) [1929] adlı kitapları yayımladı. (M)

RİCHTER (Hans Werner), alman yazarı (Bansin, Mecklenburg 1908). Grup 47'yi kurdu. Bu grup, bütün siyasî eğilimlerden ve edebî dogmalardan bağımsız olarak kendi deneylerini ortaya koymağa karar vermiş yazarları bir araya getiriyordu. Röportaja ve sinemaya özgü anlatım biçimlerini kullandığı eserlerinde, sert bir dille, savaş sonrası Almanya'sını anlattı: *Die Geschlagenen* (Yenilmişler) [1949]; *Sie Fielen eus Gottes Hand* (Tanrı'nın Elinden Düştüler) [1951]; *Spuren im Sand* (Kumdaki İzler) [1953]; *Du Sollst Nicht Töten* (Öldüremezsin) [1955]. (L)

RİCHTER (Jeremias Benjamin), alman kimyacısı (Herschberg, Silezya 1762-Berlin 1807). Önce Silezya'da bir köy işletmesinde çalıştı, 1798'de Berlin'de Madenler sekreteri oldu, sonra bir porselen fabrikasını yönetti. Nötür tuzların bileşenleri arasında belli ağırlık oranları bulunduğunu ispat etti ve çeşitli asitle bazların eşdeğer ağırlıklarını belirledi. Bu gözlemle, kendi adını taşıyan orantılı sayılar kanununu buldu. Reich ile birlikte, spektoskopik analize dayanarak indium'u keşfetti. (L)

RİCHTER (Johann Paul Friedrich), alman yazarı (Wunsiedel 1763-Bayreuth 1825). Bir kasaba papazının oğuydu. Leipzig İlâhiyat fakültesinde okudu. O sırada yayımladığı ilk eseri *Grönländische Prozesse*'de (Grön-

mareşal RİCHELİEU
Pigalle'in eseri (detay)
Louvre müzesi, Paris

Jean RİCHEPİN

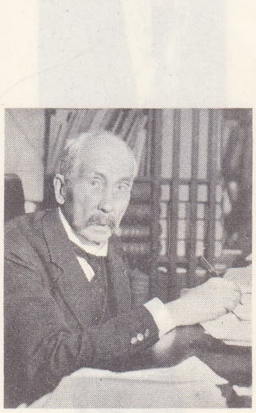

Charles RİCHET

Foto. Giraudon, Manuel (LAROUSSE)

Saint-Mihiel'deki «Mezar»ı
Ligier RİCHİER

«Orange-Nassau Prensi René de Chalon'un Mezar Heykeli»

Germaine RİCHİER
«Fırtına»
Art Moderne müzesi, Paris

land Davaları) [1783], J.-J. Rousseau'ya duyduğu hayranlık dolayısıyle fransızca **«Jean-Paul»** takma adını kullandı. Babasının ölümü (1779) üzerine sıkıntıya düşünce eğitmenlik yaptı (1786-1789), sonra Schwarzenbach'da bir okul açtı ve 1790-1794 arasında burayı yönetti. Birçok eseri bu dönemden kalmadır: *Maria Wutz* (Leben des Vergnügten Schulmeisterlein Maria Wutz) [1790], *Die Unsichtbare Loge* (Görünmez Kulübe) [1793], *Hesperus* (1795), *Quintus Fixlein* (1796), *Siebenkas* (1796). En önemli romanı *Titan*'ı 1800 ile 1803 arasında yayımladı; bunu *Die Flegeljahre* (Asi Yıllar) [1804 - 1805] takip etti. Ama bundan sonra, *Levana*'nın (1807) dışında önemli bir eser yayımlamadı. Richter, tedirgin mizaçlı ve her an değişen bir kimseydi. 1801'de evlendi; 1804'te Bayreuth'e yerleşti. Ama sık sık evinden uzaklaşarak şehir şehir dolaşıyor; dost veya hayranlarını arıyordu.

Richter'in eserleri alman romantizminin en ilgi çekici örneklerindendir. Romanlarını ve idillerini hatıralarıyle besleyen sanatçının yazıları, yalnız otobiyografik özellikleriyle değil duygusal idealizmiyle de J.-J. Rousseau'nun mirasını sürdürür. Çelişmeler içindeki bir kimse olarak, kişiliğindeki ikiciliği yenebilecek tek aracın mizah olduğunu anladı, dünyayı soğuk bir muziplik ve acı bir alaycılıkla ele aldı. Eserleri, biçim bakımından, geleneksel sınıflamaya uymaz. Goethe'nin klasizmine ve A.W. von Schlegel'in helenizmine karşı olan Richter, garip bir çekiciliği ve geniş etkisi olan barok eserler yazdı. (L)

RİCHTHOFEN (Ferdinand VON, — baronu), alman coğrafyacısı (Karlsruhe, Yukarı Silezya 1833-Berlin 1905). 1859-1862 Arasında Seylan, Japonya, Filipinler ve Cava'yı gezdi. Bir süre Kaliforniya'da kaldıktan sonra 1868-1872 arasında birkaç defa Çin'e gitti. Coğrafya ve iktisat alanında çeşitli çalışmalar yaptı. Çin ile ilgili çalışmaları, uzun süre bu ülke üstüne temel bilgi kaynağı sayıldı. Richtofen, ilk olarak Çin lösünün rüzgârın bıraktığı bir balçık olduğunu açıkladı. (L)

RİCHTHOFEN (Hartmann VON), alman devlet adamı (Berlin 1878 - ay.y. 1953). Oswald von Richthofen'in oğludur; önce diplomatlık yaptı (1901-1911), sonra Reichstag'da liberal-nasyonal partiden milletvekili seçildi (1912-1918). Birinci Dünya savaşından sonra demokrat partiye girdi ve partinin önde gelen üyelerinden biri haline geldi. Weimar Kurucu meclisine ve Reichstag'a üye seçildi (1924-1928). [M]

RİCHTHOFEN (Manafred VON, — baronu), alman hava subayı (Breslau 1892 - Vaux-sur-Somme, Corbie yakını, 1918). Süvari subayıydı; sonra hava kuvvetlerine geçti (1915) ve 1917'de birinci avcı hava bölüğü kumandanlığına getirildi. Önce Doğu cephesinde, sonra Fransa cephesinde avcı uçağı pilotu olarak yararlık gösterdi. Binbaşılığa ve filo kumandanlığına yükseldi. Seksen uçak düşürdükten sonra kendi uçağı da düşürüldü. Ölümünden hemen sonra filosuna Richthofen adı verildi ve kumandanlığına H. Göring getirildi. Hatıralarını *Der Rote Kampfflieger* (Kızıl Avcı) [1917] adlı bir kitapta toplamıştı. (L)

RİCHTHOFEN (Oswald, baron VON), alman siyaset adamı (Yaş, Romanya 1847 - Berlin 1906). Diplomattı (1875). Mısır borç komisyonuna delege seçildi (1885), sömürge işleri yöneticiliğine getirildi (1896), dışişleri bakanı (1900) oldu ve sömürge siyasetini savundu. (L)

RİCHTHOFENİA i. Paleont. Permiyen tabakalarında bulunan fosil kolsuayaklı hayvan; genel görünüşüyle polibe ve rudistese benzer. (L)

RİCÎ sıf. (ar. *ric'at*'den *ric'î*). *Esk.* Geri dönmekle ilgili.

— Huk. *Esk. Talâkı ricî*, bir erkeğin, yeniden nikâhlayabilecek şekilde karısını boşaması. (M)

RİCİMER, V. yy. süev asıllı romalı general (öl. 472). Got'ların kralı Wallia'nın torunuydu, Roma'nın hizmetine girdi (455'te *magister militum* [askerî yargıç], 457'de patrici, 459'da konsül), Vandal donanmasını yok etti, imparator Avitus'u tahttan indirerek (456) yerine arkadaşı Majorianus'u geçirdi; Majorianus aşırı bağımsız davranınca onu da devirerek Severus'u tahta çıkardı (461-465). İtalya'nın gerçek şefi olan Ricimer, hükümdarlığın kızı ile evlendiği Anthemios'a verilmesi için yapılan Bizans tekliflerini önce kabul etti (467), sonra fikrini değiştirdi, Roma üzerine yürüdü, şehri yakıp yıktı ve Anthemios'u boğdurarak yerine Olybrius'u geçirdi (472). [L]

RİCİNODENDRON i. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (Sütleğengillerden.)

— ANSİKL. *Ricinodendron Heudelotii* (veya *Africanum*) ve (*R. Rautanenni*'den, Nijerya'da *erimado* denen beyaz-sarı bir kereste elde edilir. Aynı keresteye Fildişi Kıyısı'nda *esesang*, Kongo'da *sanga-sanga* denir. Yalıtkan kutuların yapımında ve kaplamacılıkta kullanılan düz dokulu ve homogen bir odundur. (L)

RİCİNOİDES i. Ricinulei takımından afrika örümceği. (L)

RİCİNULEİ çoğl. i. Başlıgöğsü tek bir parçadan ibaret kısa, tıknaz gövdeli, karın kısmı bölütlü, zehir çengelleri kıskaçlı, gözsüz örümcekler takımı. (Siyaha yakın esmer renkteki bu hayvanların boyu en çok 1 sm kadardır; Batı Afrika'nın ve Amerika kıtasının tropikal ve ekvatoral bölgesinde, kurumuş yapraklar, yarı çürümüş kabuk parçaları arasında yaşar; bazıları mağaralarda bulunur. Başlıca cinsleri: *ricinoides, cryptocellus.*) [L]

RİCKERT (Heinrich), alman filozofu (Danzig 1863 - Heidelberg 1936). W. Windelband'ın öğrencisiydi; «Baden okulu» veya «aksiyolojik okul» denilen yeni-kantçı harekete katıldı ve Windelband'dan sonra bu hareketi yönetti. Değerler ve kültür meselesiyle uğraştı. Eserleri: *Der Gegenstand der Erkenntnis* (Bilginin Özü) [1892], *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (Tabiî Bilimlerde Kavram Oluşumunun Sınırları) [1896], *System der Philosophie* (Felsefe Sistemi) [1921], *Die Logik des Pradikats und das Problem der Ontologie* (Yüklemde Mantık ve Ontoloji Meselesi) [1930], *Unmittelbarkeit und Sinndeutung* (Dolaysızlık ve Anlaşılma) [1939]. (L)

RİCKLİN (Eeugen Georg), alsacelı siyaset adamı (Dammerkirch 1862 - ay.y. 1935). Daha Wilhelm II zamanında Alsace'a tam muhtariyet verilmesini savundu. Reichstag'a (1903-1918) ve Alsace bölgesel diyetine seçildi ve bu diyete başkanlık etti (1912-1918). Birinci Dünya savaşından sonra fransız hükûmeti tarafından sınır dışı edildi. Ülkesine dönünce muhtariyet taraftarı *Elsass-Lathringischer Heimatbund* (Alsace-Lorraine Yurt Birliği) hareketinin başına geçti (1926) ve 1928'de devlet güvenliğini bozucu komplo kurmaktan yargılandı. Fransız parlamentosuna seçildi ama mazbatası onaylanmadı. (M)

RİCL i. (ar. *ricl*). *Esk.* Ayak.

— Astron. *Esk. Riclül cebbar,* Oriyon burcunun parlak bir yıldızı.

— Coğ. *Esk. Riclül bahr,* körfez. (M)

RİCOEUR (Paul), fransız filozofu (Valence 1913). Sorbonne'da profesörlük yaptı, çalışmalarında, zihnî ayrıştırmaya dayanan fenomenolojik tanıtlamalara yöneldi. Eserlerinde; bir istem fizyolojisinden (*Le Volontaire et l'Involontaire* [İstemli ve İstemsiz], 1950) bir istem ahlâkına ve metafiziğine (*Finitude et Culpabilité* [Sonluluk ve Suçluluk], 1960) kadar uzanan bir istem felsefesi geliştirdi. M. Dufrenne ile *Karl Jaspers et la Philosophie de l'Existence* (Karl Jaspers ve Varoluş Felsefesi) [1947] adlı eseri yazdı. *Esprit* dergisinde yazılar yayımladı. 1965'te Sorbonne'dan Nanterre'e geçti. Aynı yıl yayımladığı *De l'İnterprétation, Essai sur Freud*'de (Yorum, Freud Üstüne Deneme) sembol meselesini inceledi ve Freud'ü örnek olarak aldı. Onca psikanaliz, dolaysız bilincin yanılmalarını ortadan kaldırmağa imkân veren bir felsefî muhakeme çilesidir. (L)

RİCO HOMBRE veya **RİCOMBRE** veya **RİCHOMBRE,** isp. «soydan zengin adam» anlamında kelimeler; XII., XIII. ve XIV. yy.da Portekiz, Castilla, Navarra ve özellikle Aragon yüksek soylularını belirtmek için kullanıldı. (L)

RİCORD (Philippe), fransız cerrahı (Baltimore, A.B.D. 1800 - Paris 1889). 1828'de Paris hastahanesi cerrahlığına tayin edildi, 1831'de Midi hastahanesi başcerrahlığına getirildi, 1860 yılına kadar frengi hastalığını inceledi ve bu hastalıkla ilgili dersler verdi. Frenginin gelişmesini ve geçiş şeklini, frengi ile iltihaplı çıban arasındaki ayırımları ortaya koydu. (L)

Ricordi, italyan müzik eserleri yayınevi, 1808'de Milano'da Giovanni **Ricordi** (Milano 1785 - ay.y. 1853) tarafından kuruldu, lirik italyan eserlerini (Rossini ve Verdi'ninkiler gibi) yayımladı. — TİTO (1811-1888), Giovanni'nin oğlu. Taşbaskıyle çoğaltma usulünü benimsedi ve *Edizioni economiche*'leri (İktisat Yayınları) yayımladı. G. Burgmein takma adını kullanan besteci ve tenkitçi GİULİO'nun (1840 - 1912) yönetimi sırasında, Ricordi yayınevi, G. Puccini'nin, P. Mascagni'nin, P. Zandonai'nin

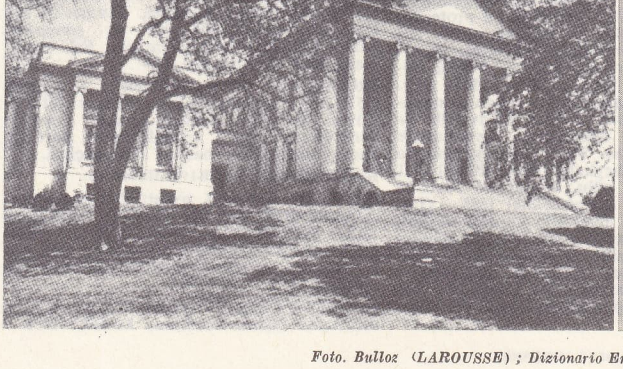

RICHMOND'da eyalet binası

Foto. Bulloz (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

ve genç okul bestecilerinin operalarını yayımladı: *Gazetta Musicale di Milano* (1842-1902), *Ars et Labor, Musica e Musici, Musica d'Oggi, Ricordiana* gibi süreli yayınlarla *İstituzioni e Monumenti dell'arte Musicale İtaliana* koleksiyonunu çıkardı. 1888'de F. Lucca yayınevi̇yle birleştikten sonra Ricordi yayınevinin yönetimi Giulio'nun oğlu Tito tarafından C. Clausetti ve R. Valcarenghi'ye bırakıldı. Bugün bir ortaklık olan yayınevinin yöneticisi ve sahipleri C. Clausetti ve R. Valcarenghi'nin oğullarıdır. (L)

Ricorsa paktı, XVI. ve XVII. yy.da İtalya'da (özellikle Cenova ve Venedik'te) uygulanmış malî anlaşma. Bu anlaşma, alacaklı ile borçlu arasında, borç verilen paranın önce ilk mübadelede, daha sonra da başka mübadelelerde kullanılmasını öngörüyordu. (L)

RİCOTTİ MAGNANİ (Cesare), italyan generali ve siyaset adamı (Borgo Lavezzaro 1822 - Novara 1917). Topçu subayı olarak İtalyan bağımsızlık savaşlarına katıldı ve 1864'te tümgeneralliğe yükseltildi. 1870-1895 Arasında üç defa savaş bakanı oldu. İtalyan ordusunu teşkilâtlandırdı, fakat Adua bozgunu (1896) üzerine emekliye ayrıldı. (L)

RİCS i. (ar. *rics*). *Esk.* Dince yasak edilmiş şey, günah. || Pislik, kirlilik. (M)

RİCTUS (Gabriel RANDON DE SAİNT-AMANO, **Jehan** takma adıyle tanınır), fransız şairi (Boulogne-sur-Mer 1867 - Paris 1933). Paris'te küçük bir memur iken, «Quat'z Arts» kabaresinde kenar mahalle argosuyle yazdığı iğneli şiirleri okuyarak isim yaptı. Yirmi sekiz yaşında bu şiirlerini *Soliloques Pauvre* (Yoksulun Söyleşileri) [1897] adlı eserde topladı; sonra *Doléances* (Yakınmalar) [1899], *Les Cantilènes du Malheur* (Mutsuzluk Türküleri) [1902] ve *Le Coeur Populaire*'i [1914] yayımladı. *Fils de Fer* (Demir Tel) [1906] adlı otobiyografik bir roman ve *Dimanche et Lundi Férié ou le Numéro Gagnant* (Pazar ve Pazartesi Tatili veya Kazanan Numara) [1905] adlı bir komedi yazdı. Rictus, Villon geleneğine bağlı, yalın üslûplu ve içli bir şairdi. (L)

RİCZ i. (ar. *ricz*). *Esk.* Azap. || Putlara tapma, putperestlik. || Maddî ve manevî pislik. (M)

RİDA i. (ar. *ridā'*). *Esk.* Örtü: *Sonra gökkubbeyi alsam da rida namıyle / Kanayan lahdine çeksem bütün ecramıyle* (M. Â. Ersoy). *Harir-i esmer-i rüya ki nesc eder mehtab / Sarardı cismimi bir muhteşem rida gibi âb* (Ahmed Hâşim). || Dervişlerin omuzlarına attıkları yün hırka. || *Rida-yı memat,* ölüm örtüsü: *Bulutlarıyle sema şimdi bir rida-yı memat* (Tevfik Fikret). [M]

Ridaniye savaşı. Bk. REYDANİYE SAVAŞI.

RİDDER. Bk. LENİNOGORSK.

RİDDER (André DE), fransız arkeoloğu (Saint-Germain-en-Laye 1868 - Paris 1921). Atina Fransız okulu üyesiydi (1890-1894); *Bronzes de la Société Archéologique d'Athènes* (Atina Arkeoloji Kurumunun Bronzları) [1894] ve *Bronzes Trouvés sur l'Acropole d'Athènes* (Atina Akropolisi'nde Bulunmuş Bronzlar) [1895] adlı iki katalog hazırlandı; sonra *l'Idée de la Mort en Grèce à l'Epoque Classique* (Klasik Devirde Yunanistan'da Ölüm Fikri) adlı teziyle edebiyat doktoru oldu. Paris'e giderek *Catalogue des Vases Peints de la Bibliothèque Nationale*'ı (Millî Kütüphane'deki Resimli Vazolar Kataloğu) [1901] ve *Catalogue de la Collection de Clercq*'i (Clercq Koleksiyonu Kataloğu) [1901-1911] hazırladı. Louvre müzesine müdür muavini tayin edildi (1908) ve *Catalogue des Bronzes*'u (Bronzlar Kataloğu) [1905 ve sonraları] yayımladı. *L'Art en Grèce* (Yunanistan'da Sanat) adlı incelemesi W. Deonna tarafından tamamlandı (1924). [L]

RİDDER (Andre DE), belçikalı yazar (Anvers 1888). 1914'e kadar deneme ve romanlar yayımladıktan sonra tenkit ve sanat tarihine yöneldi. *Selection* dergisini ve yazı kadrosunu kurdu, çeşitli belçika ve fransız dergilerinde yazıları çıktı. *Laethem-Saint-Martin, Colonie d'Artistes*'i (Laethem-Saint-Martin Sanatçılar kolonisi) yayımladı. Chardin, Ensor, Georges Minne,

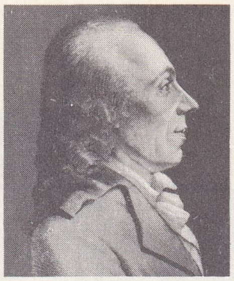

JJ.-P. RICHTER
Pfenninger'in eseri
Bibliothèque Nationale, Paris

Andre Lhote üstüne monografiler yazdı. (L)

RİDDERKERK, Hollanda'da (Güney Holanda) şehir, Rotterdam'ın güneydoğu banliyösünde; 24 800 nüf. Tersaneler. Makine sanayii. Keten sanayii. (L)

RİDDET i. (ar. *riddet*). *Esk.* İslâm dininden vaz geçme, mürted olma. (M)

RİDER [raydır] i. (ing. *to ride,* ata binmek'ten). Atçılık ve Binic. Amatör binici. || Amatör at yarışlarında jokey olarak ata binen amatör binici. (L)

RİDF i. (ar. *ridf*). *Esk.* Arka.

— Ed. *Esk.* Kafiyeyi meydana getiren harften önceki *elif, vav, ye* gibi harfler; *mutad* ve *âbâd* kelimelerinde *d*'den önce gelen *a*; *zarif, latif* kelimelerinde *f*'den önce gelen *i* gibi (*ridfi aslî* de denir). || *Ridfi müfret,* yalnız *elif, vav, ye* gibi harflerden meydana gelen ridf. || *Ridfi mürekkep,* hem *ridfi aslî*'si hem *ridfi zaid*'i olan ridf. || *Ridfi zait,* kafiyeyi meydana getiren harfle ridf arasında bulunan sessiz harf: *sahte, dahte* kelimelerindeki *h* gibi. (M)

RİDGEWAY (sir William), ingiliz arkeoloğu (King's County, İrlanda 1853-1926). Dublin'deki Trinity kolejde ve Cambridge üniversitesinde okudu. 183'te York'taki University College'ın yunanca profesörlüğüne, 1832'de Cambridge üniversitesi arkeoloji profesörlüğüne tayin edildi. Aberdeen'de (1909-1911) ve Dublin'de ders verdi. 1908-1910 Arasında Krallık Antropoloji enstitüsünün başına getirildi. 1907'den sonra Cambridge'te klasik edebiyat okuttu. Eserleri: *Origin of Metallic Currency and Weight Standards* (Madenî Paraların ve Ağırlık Standartlarının Menşei) [1892], *The Origin of Tragedy* (Trajedinin Doğuşu) [1910], *Minos the Destroyer* (Yıkıcı Minos) [1910], *The Dramas and Dramatic Danses of non-European Races* (Avrupalı Olmayan Irklarda Tiyatro ve Dramatik Danslar) [1915]. (M)

RİDGWAY (Matthew Bunker), amerikalı general (Fort Monroe, Virginia, 1895). 1917'de West Point harb akademisini bitirdi. 1943'te 82. hava indirme tümeni kumandanlığına getirildi ve 6 haziran 1944'te askerlerinin başında paraşütle Cotentin'e indi; sonra 18. hava indirme birliklerinin kumandanı olarak Ardennes savaşına katıldı (1944). 1948'de Washington'da Panamerika Savunma bürosu başkanı oldu; 1949'da ordunun genelkurmay ikinci başkanlığına getirildi. Kore'de 8. amerikan ordusuna kumanda etti (1950) ve nisan 1951'de MacArthur'un yerine Kore'deki Birleşmiş Milletler kuvvetleri başkumandanlığına getirildi. 1952'de Ridgway, Atlantik Paktı Avrupa kuvvetleri başkumandanı olarak Eisenhower'in yerine getirildi. 1953-1956 Arası amerikan ordusunda genelkurmay başkanlığı yaptı. (L)

RİDİNGER (Georg). Bk. RİEDİNGER.

RİDKY (Jaroslav), çek bestecisi ve arpçısı (Františkov, Liberc yakını 1897 - Podebrady 1956). Prag'da öğretmenlik yaptı. Yedi senfoni (1924-1955), iki sinfonietta, konçertolar (keman ve piyano), beşliler, sonatlar ve beş dörtlü besteledi. (L)

RİDOLA (Domenico), italyan hekimi ve prehistoryacısı (Ferrandina 1841 - Matera 1932). Güney İtalya'da prehistorya incelemelerinin öncüsü sayılır. Pipistrelli mağarasındaki ve Grotta Funeraria'daki (Matera) kazıları yönetti; Murge kıyısındaki tunç devrinden kalma mezarları ve Timmari mezarlığını ortaya çıkardı. Matera'da, bugün adını taşıyan ilk çekici Prehistorya müzesini kurdu. (M)

RİDOLFİ (Cosimo, marki), italyan siyaset adamı (Floransa 1794 - ay.y. 1865). Toscana'da darphane müdürü oldu (1825), tarımla ilgilendi ve Meleto'da bütün İtalya'ya öğretmen yetiştiren bir tarım enstitüsü kurdu. Büyük dük Leopold II'nin çocuklarını yetiştirmekle görevlendirildi; içişleri bakanlığına (1847) ve başbakanlığa (haziran 1848) getirildi. Başbakanlığı Capponi'ye bıraktı (30 temmuz), Restorasyon'dan sonra Piemonte ile birleşmeyi gerçekleştirmek için çalıştı ve senatör oldu (1860). [L]

RİDOLFİA i. (marki Cosimo *Ridolfi*'nin adından). Küçük bir rezene görünüşünde, 40-80 sm yüksekliğinde otsu bitki; çitlerde ve boş arazilerde yetişir. Maydanozgillerden.) [L]

RİDRUEJO (Dionisio), ispanyol yayımcısı ve şairi (Osma, Soria 1912). Çağdaş ispanyol şiirinin büyük temsilcilerinden biridir. Klasik özellikle eserleri, dilinin tutarlılığı ve ilham zenginliğiyle altın çağın en büyük örneklerini hatırlatır. Eserleri arasında *Plural* (Çoğul) [1935]; *Primer Libro de Amor* (Birinci Aşk Kitabı) [1939]; *Poesia en Armas* (Silâhlı Şiir) [1940]; *La Doncella y el Rio* (Küçük Hanım ve Nehir) [1943]; *Sonetos a la Piedra* (Taşa Soneler) [1943]; *Poesia en Armas* (*Cuadernos de la Campana de Rusia*) [Silâhlı Şiirler (Rusya Savaş Notları)] (1944); *En la Soledad del Tiempo* (Zamanın Yalnızlığı İçinde) [1944] sayılabilir. (M)

RİE veya **REE** i. (ar. *ri'e, re'e*). Anat. *Esk.* Akciğer.

— Bot. *Haşişetür rie,* civanperçemi veya ciğerotu denilen bitki.

— Tıp. *Esk. İnfitahı rie* (veya *sill ür rie*), verem. || *Zatür-rie,* akciğer iltihabı. Bk. ZATÜRREE.

◆ **Rieteyn** ikil. i. *Esk.* Akciğerler. (M)

RİEBECKİT i. (alman heykeltıraşı A. *Riebeck*'in adından fr. *riebeckite*). Miner. Mavi amfibol çeşidi tabiî silikat. (L)

RİEBEECK (Jan van), hollandalı sömürgeci (Culemborg 1618 - Batavia 1670). Doğu Hint adaları şirketinde yardımcı cerrahlık, sonra aynı şirket hesabına Çin ve Japonya'da ticaret yaptı. Daha sonra Grönland kıyılarında hekim ve balina avcısı olarak çalıştı. 1652'de, bir gezi heyetinin başına geçerek Ümit burnuna doğru yola çıktı. İyi bir teşkilâtçı olan Riebeeck, Kap şehrinin ilk çekirdeğini kurdu ve on yıl süreyle şehrin valiliğini yaptı. Mektupları ve günlükleri Boer (Afrikaan'lar) dilinin temelidir. 1662-1665 Arasında Malakka'daki çiftliklerin başkanı olan Riebeck o tarihten sonra Batavia'ya dönerek valinin ve Hint adaları meclisinin sekreterliğini yaptı. (M)

RİEDEL (Bernhard), alman cerrahı (Tescentin, Mecklenburg 1846-Jena 1916). Jena'da ders verdi. Bu arada kendi adı verilen tiroit hastalığını (Riedel hastalığı) tanımladı. (M)

Riedel hastalığı, bazen nefes borusuna basınç yapabilen müzmin tiroit iltihabı. (Hastalığın adı alman cerrahı Bernard *Riedel*'den gelir.) [L]

RİEDER (Hermann), alman hekimi (Rosenheim 1858-öl. 1932). Röntgen üstüne çalışmalar yaptı; 1900'de Devlet Fizikoterapi enstitüsünü kurdu. Mide ve bağırsak radyografisi üstüne önemli çalışmaları vardır. Sinema tekniğini radyografiye ilk uygulayan Rieder'dir. Başlıca eserleri: *Röntgenographie in der İnneren Medizin* (İç Hastalıkların Tedavisinde Röntgen Metodu) [1901-1902]; *Lehrbuch der Röntgenkunde* (Röntgen Metodu Ders Kitabı) [1913]. (M)

Rieder hücreleri, lösemi gibi bazı hastalıklarda kanda görülen patolojik akyuvar; hemopoyetik dokunun anormal çalıştığının belirtisidir. (M)

RİED-İM-İNNKREİS, Yukarı Avusturya'da şehir, Linz'in batısında, İnn alçak vâdisinde; 10 000 nüf. İnnviertel'in merkezi; Passau'ya 46 km uzaklıkta. —*Ried antlaşması,* 18 ekim 1813'te Bavyera ile Avusturya arasında imzalanan antlaşma. Antlaşmaya göre Bavyera, Napolyon'un müttefiki olmaktan çıkarak Fransa aleyhtarı güç birli-

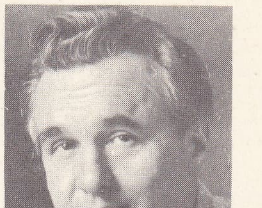

H.W. RICHTER

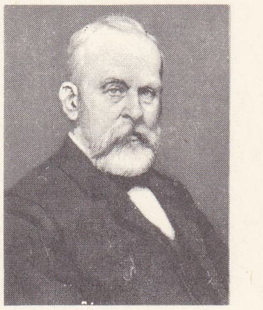

baron von RICHTHOFEN (1833-1905)

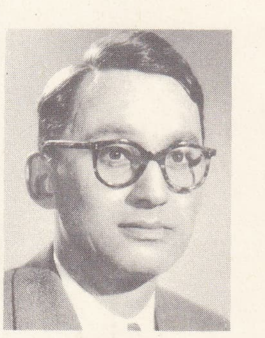

Paul RICOEUR

Foto. LAROUSSE

ğine katıldı. Buna karşılık Bavyera krallığı Avusturya'nın garantisi altına girdi. (M)

RİEDİNGER veya **RİDİNGER** (Georg), alman mimarı (Strasburg 1568-Strasburg yakını 1616). İtalya ve Fransa'da öğrenim gördüğü sanılır; 1600'de Mainz, sonra Trier seçici prenslerinin mimarı oldu. Aschaffenburg şatosunu yaptı (1604-1614). [L]

RİEDİSHEİM, Fransa'da Haut-Rhin idare bölgesinde (Mulhouse idare çevresi) komün, Mulhouse'un sanayi banliyösü; 8 555 nüf. Tuhafiyecilik. Basımevi. (L)

RİEDL (Frigyes), macar tenkitçisi (Ladomer 1856-Budapeşte 1921). Macar edebiyatı üstüne önemli incelemeler yaptı. *Arany Janos* (1887); *A Magyar İrodalom Föiranyai* (Macar Edebiyatının Başlıca Yönleri) [1896]; *Magyarok Romaban* (Macarlar Roma'da) [1900]; *History of Hungarian Literature* (Macar Edebiyatı Tarihi) [1906]; *Petöfi* (1923). [M]

RİEFENSTAHL (Leni), alman kadın sinema oyuncusu ve filim yönetmeni (Berlin 1902). Sanat hayatına balerin olarak atıldı, sonra birçok filimde rol aldı: *Stürme Über dem Mont Blanc* (Mont Blanc'da Fırtına) [1925]; *Das Blaue Licht* (Mavi Işık) [1932] v.b. Daha sonra Walter Ruttmann ile çalıştı, 1934'te Nürnberg Nazi kongresi ve 1936'da Berlin olimpiyatları üstüne belgesel filimler yapmakla görevlendirildi. Bunun üzerine *Triumph des Willens* (Azmin zaferi) ile *Olympia* adlı iki filim yaptı. Ama Riefenstahl aslında kendi seçtiği belgelerin yalnızca kurgusundan sorumluydu. (L)

RİEGEL (Henri Joseph), alman asıllı fransız bestecisi ve piyanocusu (Wertheim 1741 -Paris 1799). 1758'de Paris'e yerleşti, klavsen ve piyano öğretmeni olarak ün yaptı. *Concerts Spirituels*'de çalınan oratoryo (*la Sortie d'Egypte* [Mısır'dan Çıkış], *la Prise de Jericho* [Eriha'nın Alınışı]; *Jefta*), kısa opera-komikler, piyano için parçalar besteledi. Paris konservatuvarının kuruluşunda (1796), piyano öğretmeni olarak görev aldı. — Oğlu HENRİ JEAN, fransız bestecisi ve piyanocusu (Paris 1772-Abbeville 1852), piyano için birçok eser besteledi. (L)

Riegel hastalığı, solunum bozukluklarıyle birlikte krizler halinde gelen ve astmaya benzeyen çarpıntı. Özellikle hipertiroidi hallerinde rastlanır. (L)

RİEGER (František Ladislav), çek siyaset adamı (Semily, Bohemya 1818-Prag 1903). Palacky'nin damadı. Prag Millî komitesi üyesi oldu (1848), Bohemya fermanını yazdı, Thun kontunun hükûmetinde görev aldı, federalist bir imparatorluk teklif etti. Merkez parlamentosuna milletvekili seçildi (1861), fakat Avusturya'nın merkeziyetçiliğine karşı protesto etmek için 1863'te taraftarlarıyle birlikte çekildi. Bir hükümdar idaresinde iki ayrı devlet fikrine karşı olduğundan Moskova'daki panislav kongresine katıldı (1867). Avusturya'ya yalnız hanedanlık yoluyle bağlı olan Bohemya'nın tarihî kişiliğini koruması gerektiğini öneren 1868 Bildirisi'ni yazdı. Eski Çek partisinin başkanlığına getirildi. Fakat 1891'de yeniden seçilemedi. İmparator tarafından baronluğa yükseltildi ve Senyörler meclisi üyeliğine getirildi (1897). [L]

František L. RİEGER

RİEGGER (Wallingford), amerikalı bestecisi (Albany, Georgia 1885-New York 1961). Berlin'de M. Bruch ile çalıştı. New York'ta ders verdi. Hem tonaliteye bağlı, hem de onikises tekniği ile yazılmış eserleri vardır. Baleler, dört senfoni (1944-1957), birçok orkestra eseri, piyano ve tahta çalgılar için bir konçerto (1953), bir kantat (*Affetmeyen Kadın*, 1924), iki dörtlü, iki beşli besteledi. (L)

RİEGL (Alois), avusturyalı sanat tarihçisi (Linz 1858-Viyana 1905). Viyana müzeleri ataşesi, sonra üniversite profesörü oldu (1897). Özellikle, antik sanatta doğunun, batı avrupa ortaçağ sanatında da klasik sanatların etkisini araştırdı: *Altorientalische Teppiche* (Eski Şark Halıları) [1891]; *Stilfragen, Grundlegungen zu Einer Geschichte der Ornamentik* (Süsleme Sanatı Tarihinin Üslûp ve Kuruluş Meseleleri) [1893]; *Die Entstehung der Barockkunst in Rom* (Roma'da Barok Üslûbun Doğuşu) [1908]. (L)

RİEGO Y NUNEZ (Rafael DEL), ispanyol

RIED-IM-INNKREIS'in görünüşü

generali (Santa Maria de Tunas Asturias 1785-Madrid 1823). Muhafız birliğine girdi (1807), Napolyon'a karşı savaşa katıldı (1808), Espinosa'da esir düştü, Fransa'da enterne edildi. Albaylığa yükseldi, Cadiz'de, birliklerin ayaklanmasını yönetti (1820). Aragon başkumandanı oldu, gerici hareketlere karşı çıktığı için azledildi, milletvekili (1822) oldu, «aşırı»ların başına geçti ve Cortes'ler tarafından 1823 Fransız seferine karşı savaşla görevlendirildi. Jaen yakınlarında yaralandı. Köylüler tarafından ele verildi. İdama mahkûm edildi ve asıldı. Adı devrimci bir marşa verildi, bu marş 1831'de İspanya cumhuriyetinin millî marşı oldu. (L)

RİEHEN, İsviçre'de (Basel-Ville kantonu) şehir, Basel'in kuzeydoğu banliyösünde, Ren ırmağının kuzeyinde; 18 100 nüf. (L)

RİEHL (Wilhelm Heinrich VON), alman tarihçisi ve yazarı (Biebrich, Rheinland 1828-Münih 1897). Önce gazetecilik, sonra Münih üniversitesinde sosyal bilimler profesörlüğü (1859'dan sonra) yaptı. 1885'ten sonra Bavyera millî müzesine müdür oldu. Tarihçi olarak, etnografya ve ülke ile halk arasındaki ilişkiler üstüne araştırmalar yapmak gerektiğini önemle belirtti. Gazetelerdeki yazılarının yanı sıra, alman halkının tarihini yazdı: *Die Naturgeschichte des Volkes als Grundlage Einer Deutschen Sozialpolitik* (Alman Sosyal Siyasetinin Temeli Olarak Halkın Tabiî Tarihi) [4 cilt, 1853-1869]. (M)

Riehl melanozu, alında ve yanaklarda meydana gelen kirli gri renkte deri hastalığı; özellikle elli yaşlarındaki kadınlarda görülür. (Hastalığın adı avusturyalı hekim Gustav *Riehl*'den [1855-1943] gelir.) [L]

RİEL i. Kamboçya'nın bellibaşlı para birimi (sembolü: ៛). [L]

RİEL (Louis David), kanadalı devrimci (Saint Boniface, Monitoba 1844-Regina 1885). Toprakların, sömürgeci çiftçilere verilmesine karşı ayaklanan Kızıl nehir bölgesindeki melezlerin başına geçti; önce bir millî komite (ekim 1869), sonra da geçici bir hükûmet kurdu (aralık), Manitoba'yı dominyon içinde, melezlerin topraklarını ve katolik okullarını güven altına alan bir eyalet olarak kabul ettirmeyi başardı (temmuz 1870). Şiddet hareketleri yüzünden çıkan karışıklıklar (Thomas Scott'ın idamı) üzerine, federal devletin birlikleri işe karıştı, Riel A.B.D.'ye sığınmak zorunda kaldı (1873). Milletvekilliğine seçildi (1874), meclisten ihraç edildi ve beş yıl sürgün cezasına çarptırıldı (1875). Montana'da öğretmenlik yaptığı sırada, yeniden ayaklanan (1884-1885) melezler ile batı kanada kızılderilileri tarafından çağrıldı. Bağımsız bir hükûmet kurdu. Yenildi ve Batoche'da esir edilerek (16 mayıs) asıldı. (L)

RİEMANN (Bernhard), alman matematikçisi (Breselenz, Hannover 1826-Maggiore gölü üzerinde Selasca 1866). İlâhiyat okuduktan sonra, Göttingen'de Gauss'tan, Berlin'de Jacobi ve Steiner'den ders gördü. 1857'de Göttingen üniversitesinde yardımcı profesör oldu, 1859'da aynı üniversitenin Matematik kürsüsünde Dirichlet'nin yerini aldı. 1862'de ağır bir hastalığa yakalandı, daha ılıman bir iklimde iyileşeceğini düşünerek İtalya'ya gittiyse de fayda etmedi. Çalışmaları modern matematik üstünde büyük yankılar yaptı. 1851'de öne sürdüğü *Grundlagen für Eine Allgemeine Theorie der Funktionen einer Veränderlichen Komplexen Grösse* (Karmaşık Büyüklüğün Bir Değişkenli Fonksiyonları Üstüne Genel Bir Teori İçin Temeller) adlı bir tez, karmaşık değişkenli fonksiyonlar teorisini alt üst etti; kendi adıyle anılan ünlü yüzeylerden yararlanarak, bu teori çerçevesinde, bir biçimli olmayan fonksiyonları kolaylıkla incelemeyi başardı. Fonksiyonlar teorisiyle yüzeyler teorisi arasındaki bağıntılar üstündeki çalışmaları, aslında topolojinin ilk temelleri olarak düşünülebilir. Bu görüş daha sonra Abel fonksiyonlarını ele almasına yol açtı. Riemann, bu fonksiyonları bir diferansiyel denklem sistemine dayanarak en genel şekilde tanımlayarak (1857) çok değişkenli iki Θ fonksiyonunun oranıyle gösterdi. Aynı zamanda ζ (s) fonksiyonunu inceleyerek asal sayıların aritmetik teorisindeki önemini belirtti. İkinci dereceden kısmî türevli denklemlerin integralini almada büyük faydası olan bir metot ortaya attı. Eukleides'çi olmayan geometrilerin kaynağı sayılamayacağı halde bu alanda yapılan çalışmaların çoğuna ilham kaynağı olan *Über die Hypothesen, die der Geometrie Zugrunde Liegen* (Geometrinin Dayandığı Hipotezler Üstüne) [1854] adlı inceleme kitabında, Riemann, bir noktadan bir doğruya hiç bir paralel çizilemeyeceği varsayımına dayanan bir geometri fikrini geliştirdi. (L)

RİEMANN (Hugo), alman müzik bilgini (Grossmehlra, Sondershausen yakınları 1849-Leipzig 1919). Bielfeld, Bromberg, Hamburg, Sobdershausen, Wiesbaden'de orkestra yöneticiliği ve öğretmenlik yaptı. 1878'de Leipzig üniversitesinde konferansçı oldu. Araştırıcıların ilgisini sanatçıların biyografilerinden çok, verdikleri eserlerin biçim ve üslûbu üstüne çekerek, müzikoloji alanında yeni bir çığır açtı. Birçok eseri vardır: *Musiklexicon* (Müzik Sözlüğü) [1882]; *Geschichte der Musiktheorie vom IX.-XIX. Jahrhundert* (IX.-XIX. yy. lar Arasında Müzik Nazariyesi Tarihi) [1898]; *Geschichte der Musik seit Beethoven* (Beethoven'den Bugüne Müzik Tarihi) [1901]; *Handbuch der Musikgeschichte* (Müzik Tarihi El Kitabı) [1901-1913]. (L)

RİEMANN (Othon), latince uzmanı, fransız bilgini (Nancy 1853-İnterlaken 1891). Başlıca eserleri: *La Langue et la Grammaire de Tite-Live* (Titus Livius'un dili ve Grameri) [1879] adlı bir tez; *Syntaxe Latine d'Après les Principes de la Grammaire Historique* (Tarihsel Gramer İlkelerine Göre Latince Sentaks) [1886]; *Grammaire Comparée du Grec et du Latin* (Karşılaştırmalı Yunanca ve Latince Grameri). Bu sonuncu eseri Goelzer tarafından tamamlandı (1899-1901). [L]

Riemann yüzeyi, her cebirsel denkleme eşlik eden, verilen fonksiyonun derecesine eşit sayıda üst üste konmuş ve bu fonksiyonun kritik noktalarını birleştirerek elde edilen geçiş çizgileri boyunca birbirine bağlanmış düzlem yaprakçıklardan meydana gelen yüzey. Böyle bir uzlaşma ile, düzlemde çok değerli olan bir fonksiyon, Rie-

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Langhans (LAROUSSE)

general del RIEGO Y NUNEZ Bibliothèque Nationale, Paris

mann yüzeyinde tek değerli hale gelir. (L)

RİEMENSCHNEİDER (Tilman), alman heykeltıraşı (Osterode 1460'a doğr.- Würzburg 1531). Würzburg meclisine girdi ve Köylü savaşları sırasında başkaldıranların tarafını tuttuğu için meclisten kovuldu. Sanatı, tabiî ve sakin olması bakımından Stoss'tan ayrılır. Eserleri arasında, Creglingen mihrap arkalığı, Würzburg'daki Neumünster'in heykelleri, Würzburg katedralinde piskopos Lorenz von Bibra ve Rudolf von Scherenberg'in mezarları, imparator Heinrich II ile karısı Kunigunde'nin şatafatlı mezarı, Rotenburg'da Jakobskirche'deki Heiligblut mihrap arkalığı sayılabilir. (L)

RİEMER (Friedrich Wilhelm), alman filoloğu (Glatz 1774-Weimar 1845). W. von Humboldt'un çocuklarını ve Goethe'nin oğlunu yetiştirdi. 1814'te Weimar'daki büyük-düklük kütüphanesinde memur oldu. Goethe'nin eserlerini ve iki mektubunu yayımladı. 1841'de, içindeki belgeler yönünden zengin, fakat taraf tutan *Mitteilungen über Goethe'yi* (Goethe Üstüne Notlar) [2 cilt, 1841] bastırdı. Ayrıca bir Yunanca-Almanca sözlüğü vardır. (M)

RİENACKER (Günther), alman kimyacısı (doğ. Bremen 1904). Rostock Üniversitesi Kimya enstitüsünde müdürlük yaptı. Kataliz, analitik metotlar v.b. üstüne yaptığı önemli araştırmalarla tanınır. *Zeitschrift für Anorganischen und Alligemeine Chemie*'nin (Genel ve İnorganik Kimya Dergisi) yazarıdır. (M)

RİENZO (Cola Dİ), italyan siyaset adamı (Roma 1313 veya 1314-ay.y. 1354). Antik çağ hayranlığı yüzünden Büyük Roma'yı yeniden kurmak hevesine kapıldı. Avignon'lu papa Clemens VI'nın Roma naibi Orvieto piskoposunu kendi tarafına çekerek Roma devletinin tribunusu ve kurtarıcısı seçildi (20 mayıs 1347). Tantanalı ve gülünç eğlenceler düzenledi. Fakat baronların, sonra papanın düşmanlığı Rienzo'yu Colonna'ların işgaline uğrayan Roma'dan kaçmak zorunda bıraktı (aralık); Prag'a sığındı, imparator Karl IV tarafından tutuklandı (1350), sonra Avignon'a gönderildi (1352). Yeni papa İnnocentius VI tarafından soyluları Roma'dan kovmakla görevlendirilen Rienzo yeniden Roma'ya gitti (1 ağustos 1354), kendini diktatör olarak kabul ettirdi. Bir sokak ayaklanmasında öldürüldü. Ona ROMA'NIN SON TRİBUNUSU adı verildi. (L)

RİEMENSCHNEİDER «Adolfo di Scherenberg'in Mezarı»

RİES (Ferdinand), alman piyanocusu (Bonn 1784-Frankfurt-am-Main 1838). Beethoven'ın öğrencisiydi. Doktor Wegeler ile birlikte bir hatıra kitabı yayımladı: *Biographische Notizen über L. van Beethoven* (Ludwig van Beethoven'ın Hayatı ve Eserleri Üstüne Notlar) [1838]. (L)

RİESA, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, 36 700 nüf. Çelik fabrikası. Kauçuk imalâtı. Besin ve dokuma sanayii. (L)

RİESE (Adam), alman matematikçisi (Staffelstein [bazılarına göre], Zwönitz, Saksonya 1492'ye doğr.-Annaberg, Erzgebirge 1559). Erfurt'ta, daha sonra Annaberg'de hesap öğretmekle görevlendirildi, markalarla hesaplama yerine kalem kâğıtla hesaplamayı kabul ettirmek için çok uğraştı. *Rechnung nach der Lenge auf den Linihen und Feder* (Doğrular Üzerinde Uzunluklar ve Kalemle yani Abakuslarla Hesap) [1550] adlı aritmetik elkitabı XVI. yy.ın en iyi en yaygın kitabıydı. (L)

RİESENER (Henri François), fransız ressamı (Paris 1767-ay.y. 1828), Jean Henri Riesener'in oğlu ve E. Delacroix'nın amcası. Vincent'ın, sonra David'in öğrencisi oldu, David üslûbunda birçok portre yaptı; bunların en önemlileri Louvre müzesinde (*Madame Sallandrouze de Lamornaix ve Oğlu, Beyazlı Kadın, Küçük Çocuk, Antoine-André Gavrio*) ve Carnavalet müzesindedir (*Talma, Madame Dugazon*). 1815'te Rusya'ya gitti, çarların sarayında portreler yaptı. Minyatürleri de vardır. (L)

RİESENER (Jean-Henri), alman asıllı fransız mobilyacısı (Gladbeck, Essen yakınları 1734-Paris 1806). Jean-François Oeben'in atelyesinde yetişti. Oeben'in başladığı kralın yazı masasını tamamladı (1769, Louvre). 1774'te Saray marangozu oldu, özellikle Marie Antoinette'ten pek çok sipariş aldı. Önce Louis XV üslûbunda, sonra başlıca temsilcisi olduğu Louis XVI üslûbunda eserler verdi (Louvre müzesi). [L]

RİESENER (Léon), fransız ressamı (Paris 1808-ay.y. 1878), Henri François Riesener'in oğlu. Babasının, sonra Gros'nun öğrencisi oldu; sanatında gerçekçilik eğilimi görülür; ışık oyunlarına karşı çok duyarlı olmasından dolayı, izlenimciliğin öncüsü sayıldı. Fantin-Latour ve Berthe Morisot'nun arkadaşıydı. Degas onun desenlerinden bir koleksiyon meydana getirdi; Renoir da *Leda* adlı eserinin kopyasını yaptı. İçişleri bakanlığı, Luxembourg sarayı, Saint-Eustache kilisesindeki süsleme resimlerinde, yeğeni ve yakın arkadaşı Delacroix'nın çömezi olarak belirir. Léon Riesener'in Louvre (*Peyzaj, Geniş Gökyüzü, Bakkha*), Lyon, Provins ve La Rochelle müzelerinde eserleri vardır. (L)

RİESENFELD (Ernst Hermann), alman kimyacısı (Brieg 1877). Berlin ve Stockholm üniversitelerinde profesörlük yaptı. Bileşik tuzlar üstüne yaptığı önemli araştırmalarla tanınır (M_2CrO_1 tipi perkromatlar, bileşik kükürt tuzları v.b.). [M]

RİESENGEBİRGE. Bk. KARKONOSZE.

RİESİ, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Caltanissetta ili), Salso yakınında; 18 200 nüf. Tarım merkezi. (L)

RİESLİNG [risling] i. (alm. k.). Küçük, yuvarlak, yeşile kaçar sarı taneli ve tıkız salkımlı beyaz üzüm veren bir bağ çubuğu; Ren kıyılarında en çok yetiştirilen türdür. (Riesling'e Moselle kıyılarında, Pfalz'da;

Louis David RİEL gravür (XIX. yy. sonu)

Avusturya, Macaristan, Yugoslavya ve Kuzey İtalya'da rastlanır.) [L]

RİESMAN (David), amerikalı sosyolog (Philadelphia 1909). Buffalo üniversitesinde hukuk profesörü (1937-1941), Chicago üniversitesinde (1946-1958), 1958'den sonra da Harvard üniversitesinde sosyal bilimler profesörü oldu. Başlıca eserleri: *The Lonely Crowd* (Yalnız Kalabalık) [1950]; *Faces in the Crowd* (Kalabalıktaki Yüzler) [1952] (bunlarda amerikan kültürünün birçok yönünü tahlil eder); *Individualism Reconsidered and Other Essays* (Yeni bir Açıdan Bireycilik ve Öbür Denemeler) [1956]; *Constraint and Variety in American Education* (Amerikan Eğitiminde Zorlama ve Değişiklikler) [1956] ve *Abundance for What?* (Bolluk, Ama Niçin?) [1964]. Çeşitli sosyoloji okullarının vardığı sonuçları karşılaştırarak insan toplumunun gelişmesi üstüne yeni bir teori ortaya attı. Ona göre, en eski zihniyet, aile kapsamının genişliği, doğum ve ölüm oranının yüksekliği ve öteki dünyaya duyulan saygıyle biçimlenmiştir. Topluluktan atılmak ölüm cezasıyle birdir. Bu tip insan gelenekle yönetilir (*tradition-directed man*). Rönesans'tan XX. yy.ın siyasî devrimlerine kadar dört yüzyılı kapsayan ikinci zihniyet, ölüm oranının birden düşmesi, sanayi toplumunun doğması (köylerde nüfusun azalması) devrine rastlar; üreticilerle üretim araçlarının sahipleri arasındaki eşitsizlikler, bir çatışma kaynağı olur; sınıfların ayrılıkları ve geleneksel değerlerle inançların etkisi gene de ağır basar ve çocuğa aşılanan hayat anlayışı onda ömrü boyunca kalır. İnsan artık içinden yönetilmektedir (*inner-directed-man*). Sonunda, ikinci bir devrim olur. Üretim çağından tüketim çağına geçiş dönemine rastlayan bu devrim, günümüzün A.B.D.'sinde, gerek hizmetlerde, gerek sanayi ve tarım üretiminde faal insan sayısının artmasıyle belirlenir. Bunun sonucu, çalışmanın değeri boş zamanların lehine düşer, bazı topluluk (aile) değerleri azalır, bireycilik ve moda ağır basar. İnsan, dışarıdan yönetilmektedir (*other-directed*). [L]

RİESS veya **RİES**, Orta Almanya'da bölge, Schwaven ve Franken Jürası yaylaları ortasındaki bir çöküntüden meydana gelir; Nördlingen şehri yakınında (bu yüzden bazen *Nördlinger Riess* denir). Daire şeklinde olan Riess bölgesi, volkanik asıllıdır, fakat ne şekilde oluştuğu alman uzmanlar arasında hâlâ tartışma konusudur. Bölgenin dev bir püskürme krateri olduğu sanılır. Gerçekten burada ışın şeklinde bir faylar sistemine, bazı volkanik gereçlere (trakitler) ve özellikle gayzerlerin bıraktığı tüflere rastlanır. Üçüncü zaman sonundan kalma löslerle kaplı olan bu gömülmüş ve koruntulu çöküntü, çok verimli bir tarım bölgesidir. (L)

RİESS (Peter Theophil), alman fizikçisi (Berlin 1805-ay.y. 1883). Özellikle elektrostatik üstüne çalışmalarıyle tanınır; yaptığı deneylerle, bir Leiden şişesinin pilindeki elektrik yükünün yüzeyle orantılı olduğunu ispatlamış ve depo edilen enerjiyi ölçmüştür. (L)

RİESSİNGER (Sixtus), alman basımcısı (Sulz [?], Konstanz 1430'a doğr.-öl. 1502'den sonra). Rahipti; önce Roma'da yaşadı, sonra Napoli'ye yerleşti (1470) ve bu

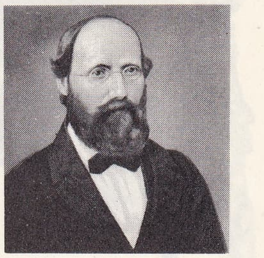

Bernhart RİEMANT

RİEMENSCHNEİDER «Âdem ile Havva» taş heykeller (detay) Würzburg müzesi

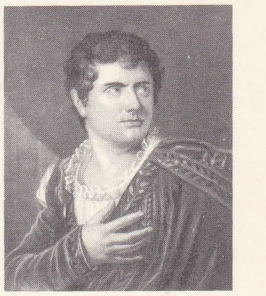

H.F. RIESENER «Talma»nın portresi Carnavalet müzesi, Paris

Foto. *LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico İtaliano*

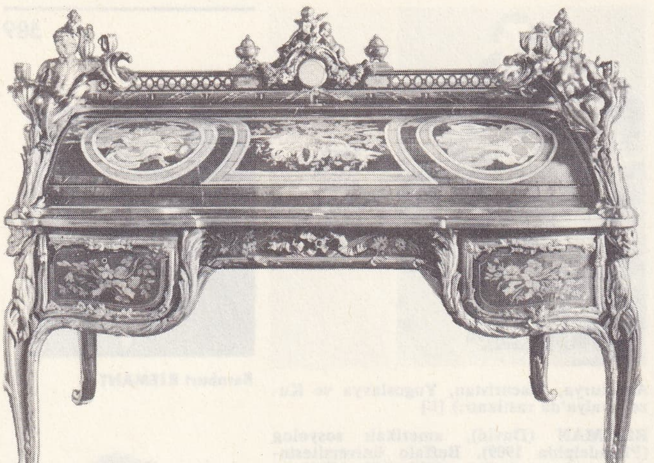

Jean-Henri RIESENER
Louis XV'in yazı masası, Louvre müzesi, Paris

David RIESMAN

şehirde basımcılığa başladı. 1478'e kadar, seksenden fazla eser yayımladı. Yayımladığı eserler arasında, hukukla ilgili eserler (bunların ilki, 1471 tarihinde bastığı Bartolo'nun eseridir) ve latin klasik yazarlarının eserleri (meselâ 1471'de Terentius'un halk diliyle yazdığı eserler, Boccaccio'nun resimli *Filocolo*'su [1478]) yer alır. 1474'ten sonra Francesco del Tuppo ile ortaklık kurdu, musahhih olarak da yanına Pietro Oliverio ve Paride del Pozzo'yu aldı. Ülkesine dönerken yeniden Roma'ya uğradı; burada Georg Herolt ile ortaklık kurarak başta Burchiello'nun *Sonetti*'si (Soneler) [1481] olmak üzere birçok eser yayımladı. (M)

RİESZ (Marcel), macar matematikçisi (doğ. Györ 1886). Lund üniversitesinde ders verdi. Değerli çözümleme araştırmaları (özellikle Fourier dizisi teorisiyle ilgili) yaptı. *The General Theory of Dirichlet's Series*'i (Dirichlet Dizisi Genel Teorisi) [1915] ingiliz matematikçisi G.H. Hardy ile birlikte yazdı. (M)

RİETBAD, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) yazlık yer ve kış sporları merkezi, Lubern vâdisinde (Appenzell Alpleri); yükselti 927 m. Ilıca merkezi (kükürtlü radyoaktif sular). [L]

RİETHMÜLLER (Helmut), alman bestecisi ve orkestra yöneticisi (Köln 1912). Weimar'da öğretmenlik yaptı (1947-1957). Münih Radyo orkestrasını (1959), sonra Bavyera televizyon orkestrasını yönetti (1962). Bir opera, bir bale, iki senfoni (1942, 1954), orkestra eserleri, piyano için iki, keman için bir konçerto, ayrıca bir oratoryo besteledi. (L)

RİETİ, İtalya'da şehir, Latium'da, il idare merkezi, Velino ırmağı kıyısında; 35 400 nüf. Burası Sabinilerin başkenti, imparator Vespasianus'un yurdu olan eski çağdaki Reate'dir. XII.-XIII. yy.dan kalma katedral; aynı çağdan kalma surlar. Bir vâdi şehri olan Rieti, ilin ticaret merkezidir. Şeker rafinerileri. Dokuma sanayii (yün ve sunî ipek). Terminillo kayak merkezine hareket noktası. —*Rieti ili,* 162 400 nüf. Ön Apennin tepelerinde (Sabini dağları) ve Abruzzi'lerde (Terminillo dağı) uzanır. Bu bölgelerde aşınmanın çok fazla olması tarımı engeller; büyük kısmı otlaklar ve ormanlarla kaplı olan bölgede tarım vâdilerde toplanır. Dokuma (sunî ipek) ve kimya sanayii. Hidroelektrik santrallar. (L)

RİETİ (Vittorio), italyan bestecisi (İskenderiye, Mısır 1890). Respighi'nin öğrencisiydi; Fransa'da yaşadı, 1940'ta A.B.D.'ye yerleşti. «Altılar» grubunun estetik anlayışına yaklaşan, öte yandan Stravinski'nin yeni klasik üslûbuna bağlı kalan bir bestecidir. Birçok bale müziği (*Muzaffer Davud* [1936]; *Waltz Akademisi* [1944], Paganini'nin temaları üzerine *Kocanın Dilsiz Eşi* [1944]; *Bakkhos ve Arianna'nın Zaferi* [1948]; *Uyurgezer* [1949]; *Tek Boynuzlu At* [1950]) besteledi; çalgı eserleri arasında, iki dörtlü, piyano, keman, klavsen, viyolonsel ve iki piyano için konçertolar, beş senfoni, ayrıca orkestra ve piyano için bir konçerto (1958) sayılabilir. (L)

RİETSCH (Maximilien), fransız eczacısı (Weimar, Saksonya 1847-Marsilya 1905). 1882'de Paris'te eczacı, 1886'da fen doktoru, daha sonra Marsilya tıp ve Eczacılık okulunda tıbbî kimya ve bakteriyoloji profesörü oldu. Tifo basili (1887), kolibasil ve kolera vibriyonu üstüne incelemeleri vardır. (L)

RİETVELD (Gervit), hollandalı mimar (Utrecht 1888-ay.y. 1964). Rotterdam'daki Unie kahvesini ve Utrecht'deki Schroeder konağını (1924) «De Stijl» hareketinin estetik anlayışına uygun bir biçimde yaptı. (L)

RİETZ (Julius), alman müzikçisi (Berlin 1812-Dresden 1877). Önceleri viyolonsel çalıştı. Mendelssohn'un yakın dostuydu; 1835'te Mendelssohn'un yerine Düsseldorf orkestrasına yönetici oldu. 1847'de Leipzig tiyatrosu orkestrasını ve 1848'de aynı şehirde Gewandhaus'un konserlerini yönetti ve konservatuvarda beste dersleri verdi. 1850'de Dresden sarayı orkestra yöneticiliğine getirildi ve aynı şehrin konservatuvarında ders verdi. Tiyatro müziği, senfonik müzik, oda müziği yazdı. Mendelssohn'un eserlerinin eksiksiz bir baskısını yayımladı. (M)

RİEU (Charles), isviçre asıllı fransız şarkiyatçısı (Cenevre 1820-Londra 1902). İngiltere'ye yerleşti, Cambridge'te arapça profesörü oldu. British museum'daki iran (1879), türk (1888) ve arap (1894) elyazmalarının bir kataloğunu yayımladı. (L)

RİEVÎ veya **REEVÎ** sıf. (ar. *riʾe* veya *reʾeʾ*den *riʾevî, reʾevî*). *Esk.* Akciğerle ilgili, akciğere ait. (M)

RİEVİYE veya **REEVİYE** sıf. (ar. *riʾe* veya *reʾe*'den *riʾevî* > *riʾeviyye, reʾeviyye*). *Esk.* Akciğerle ilgili.

— Tıp. *Esk. Sektei rieviye,* akciğer nezlesi. (M)

RİEZLER (Sigmund), alman tarihçisi (Münih 1843-ay.y. 1927). Münih Devlet kütüphanesinde memurluk yaptı (1883), Münih üniversitesinde Bavyera tarihi dersleri verdi (1898-1917), Bavyera tarihinin 1796'ya kadar olan bölümünü kapsayan *Geschichte Bayerns* (Bavyera Tarihi) [8 cilt, 1878-1914] adlı bir temel eser yazdı. (M)

RİF, Kuzey Fas'ta sıradağlar, Cezayir'den Muluya'nın ağzına kadar Akdeniz kıyısında uzanır; güneyde Garb ovasına, Taza geçidine ve Aşağı Muluya ovalarına hâkimdir. Rif çok yüksek olmamasına (*cebel Tidigine*'de 2 452 m) karşılık derin şekilde yarılmış, karmaşık yapılı, vahşî bir dağdır: Üçüncü zamanın ortalarında ve sonunda meydana gelmiştir. Bol yağış alan, ormanlarla kaplı Batı Rif'in yaşlı kıyı kütleleri yanında «Rif sırtı» yükselir; yükseltisi 2 000 m'yi aşan bu şırt, derin boğazlarla yarılmış kalkerli bir sierradır. Daha ötede, batıya ve güneye doğru uzanan kumtaşlı ve şistli binişme örtüleri kuşağı, geniş vâdiler tarafından aşılan, büyük ölçüde yarılmış basık dağlar meydana getirir. Daha güneyde yer alan «Ön Rif» bölgesi de marnlı ve killi binişme örtülerinden meydana gelir. Garb ovasıyle Fas arasında «Ön Rif» örtüleri, birbirinden ayrı kalkerli küçük kemerler halinde uzanan «Ön Rif» kıvrımlarıyle karşılaşır.

Çok daha kurak olan bozkır görünüşlü Doğu Rif'in yüzey şekilleri farklıdır: binişme örtüleri kaybolur, yapı ve yüzey şekilleri daha basittir. Batı ile doğu, beşerî açıdan da birbirine benzemez. Batıda genellikle araplaşmış olan yerleşik köylüler yaşar. Bunlar tarlalarda sebze, tahıl, zeytin, incir ve çeşitli meyve yetiştirirler. Büyük köy pazarları olan şehirler (Tetuan, Vezzan, Saven, Kasrel-Kebir v.b.) bu bölgede toplanır.

Buna karşılık Doğu Rif'te genellikle berberîce konuşan yarı göçebe çobanlar yaşar.

— Tar. İslâmlığın Afrika'da yerleşmesinden sonra Rif, hıristiyanlara karşı bir direnme merkezi oldu. VIII. yy.dan sonra Rif'te Berberî emîrlikleri kuruldu. (Bk. SİCİLMASE.) Sonra da Murabıtlar* ve Muvahhidler* Rif'e hâkim oldular. XIII. yy.ın başında, Merinîler*in eline geçti. Portekizliler ve İspanyollar XV. yy.dan itibaren hücuma geçtilerse de avrupalılar bölgeye kesinlikle ancak XX. yy. başında yerleşebildiler ve büyük bir direnmeyle karşılaştılar. (L)

RİFAA Tahtavî, mısırlı arap yazarı (Tahta 1801-Kahire 1873). Camiül-Ezher'i bitirdi (1824); mısır ordusuna müftü oldu. Mehmed Ali Paşa tarafından Paris'e gönderilen öğrencilerin başında Fransa'ya gitti (1826). Mısır'a dönünce Tıbbiye mektebine tercüman ve fransızca öğretmeni oldu. *İnformations Egyptiennes* («Ceridet-ül-Vekayi-ül-Mısrıye» [Mısırlılarla İlgili Haberler]) gazetesinin yazı işleri müdürü oldu. Medresetül Elsün (Yabancı Diller okulu) müdürlüğüne getirildi (1835). Medresetüs Sudan'ı kurmak için Hartum'a gitti. Mısır'a dönünce Harbiye okulu müdürü oldu. *Ravzatül Medâris* (Medreselerin Bahçesi) adlı bir gazete çıkardı. (M)

RİFADE i. (ar. *rifâde*). Ted. *Esk.* Yaralara konulan tampon. Kompres. (M)

RİFAÎ veya **RUFAÎ** veya **RÜFAÎ** sıf. (Ahmed *Rifaî*'nin adından ar. *rifâʿî*). Tasav. Rifaîlik tarikatından olan.

— TAR. TELM. ***Bu (o) işe rifaîler karışır,*** içki içmeyi yasakladığı devirde Murad IV bir bektaşî dergâhına baskın yapar. Orada erenlerin rakı içmekte olduklarını görür; onlar da gelenin padişah olduğunu anlarlar. Murad IV içlerinden birine «elindeki şişede ne var?» diye sorar. Eren şişeyi kaldırır: «Rakı ol ey su!» der. Sonra padişaha dönerek «elimdeki şişede su vardı; ama erenler himmetiyle (bir sözümüzle) rakı oldu» der. Bunun üzerine padişah: «Pek güzel! Şimdi erenlere söyle, bir himmet daha etsinler de şişedeki rakı su olsun; bakalım, erenlerin himmetini o zaman anlayalım» der. Bektaşî'nin cevabı şöyledir: «Ah Sultanım! imkânsız. Biz bektaşîler değil, bu (o) işe rifaîler karışır».

Bu söz halk arasında, güç ve içinden çıkılmayacak kadar karışık işler için kullanılagelmiştir.

— ANSİKL. Tasav. XII. yy.da Seyyid Ahmed Rifaî tarafından kurulan ve sünnî inançlarına bağlı olan Rifaîlik tarikatına bazı özel törenlerle giren, kisve giyerek nasip alan kimseye *rifaî* denir. Rifaiye tarikatına giren bir rifaî *Kur'an*'ın bütün emirlerini yerine getirmeli ve Hz. Muhammed'in gösterdiği yolda gitmelidir. Rifaî olmak isteyen kimse, önce bir rehber bulur; onun aracılığıyla şeyhle tanışır. Şeyh, taliple konuşmağa rıza gösterirse, talip şeyhin huzuruna çıkarılır. Talip önce abdest alır, iki rekât namaz kılar, namazdan sonra şeyhin önünde diz çöker. Dizini şeyhin dizine dayar. Buna *mülâsık* denir. Şeyh bu sırada üç kere fatiha okur; sonra talibin elinden tutar, önce «İnnellezine» ayetini, sonra bir hadis okur, talibe öğüt verir. Daha sonra şeyh, sağ eliyle talibin elinden tutar ve ona, «Allah'ın ve Hz. Muhammed'in bütün emirlerini yerine getireceksin. Bütün günahlarına tövbe edeceksin. Derviş olduktan sonra fıkara ve biçarelerin hizmetine gücünün yettiği kadar koşacaksın. Dünya ve âhirette pirin hazreti Rifaî olduğuna inanacaksın» der. Talip kadınsa şeyh ve talip bir tülbendin ucunu tutarak bu töreni yaparlar. Daha sonra üç kere «Lailâheillallah» çekilir. Tarikatın gerekli törenleri yapıldıktan sonra talibe taç giydirilir. Bu törenlerin yapılmasıyle talip, rifaî adını alır. (M)

RİFAÎ (Kenan), türk mutasavvıfı ve eğitimcisi (Filibe 1866-İstanbul 1950). Galatasaray sultanîsini bitirdi. Öğretmenlik mesleğine girdi. Çeşitli okullarda fransızca, türkçe ve musiki hocalığı yaptı. Balıkesir İdadî mektebi, sonra sırasıyle Adana, Manastır, Üsküp, Trabzon maarif müdürü oldu. Numunei Terakki (İstanbul), İdadî Hamidî (Medine) ve Dârüşşafaka mektepleri müdürlüklerinden sonra, emekli olunca özel okullarda (Fener Rum Kız ve Erkek liseleri) türkçe ve fransızca öğretmenliği yaptı. Maarif encümeni üyesi oldu. Filibe'de Şeyh Edhem Efendiden ilk tasavvuf bilgisini; Medine'de Şeyh Hamza Rifaî'den de şeyhlik icazetini aldı. Altay Rifaî dergâhını (İstanbul) açtı (1908). Burada, dergâhlar kapatılıncaya kadar (1925) şeyhlik etti. Dergâh çalışmalarında da islâm ahlâkının modern şartlara göre yorumlanmasını ve dergâhların birer kültür a-

Foto. LAROUSSE

kademisi halinde gelişmesini amaç edindi. Eserleri: *Rehberi Salikin* (Tarikata Girenlere Rehber) [1891]; *Muktezai Hayat* (Hayatın Gerektirdiği) [1892]; *Tuhfe-i Ken'an* (Kenan'ın Armağanı) [1906]; *Ahmed el-Rifaî* (1924); *İlâhiyet-ı Ken'an* (Kenan'ın İlâhileri) [1925]. Ayrıca Fransızcaya çevrilmiş *Hadisler; Mesnevî Tercüme ve Şerhi; Türklere Arapça; Araplara Türkçe Öğretme Yolları* (basılmamıştır) adlı eserleriyle bestelenmiş ilâhileri ve divan tarzı şiirleri vardır. (→ Bibliyo.) [M]

RİFAİ (Samir **al** —), ürdünlü siyaset adamı (Safed 1899-Amman 1965). Kral Abdullah tarafından başbakanlığa getirildi (1944). Ürdün'ün muhafazakâr ve Batı taraftarı tutumunu desteklediği için 1949'da A.B.D.'nin takdir ve yardımını sağladı. Abdullah öldürülünce (1951) uzaklaştırıldıysa da, kral Hüseyin tarafından tekrar görevi başına çağrıldı (1956-1959). Ürdün'ün Bağdat paktına katılmasına taraftar değildi. Irak ile kısa süreli bir antlaşma yaptı, İsrail ile filistinli mülteciler meselesini halletmeğe çalıştı, bir sonuç alamadı. 1963'te yeni bir hükûmet kurdu, krizi çözümleyemedi ve aynı yıl çekilmek zorunda kaldı. (L)

RİFAİLİK i. (*rifaî*'den *rifaî-lik*). Sünnî tarikatlardan birinin adı.

— ANSİKL. *Rifailik* adı verilen tarikat, XII. yy. sonlarına doğru Irak'ın Evasıt şehrine bağlı Ümmi Übeyde köyünde Ahmed* Rifaî tarafından kuruldu. Sünnî mezhebinin bütün ilkelerini benimseyen Rifaîliğin özü, «riyazet» denen nefis eğitimidir. İnsanın bütün nefis baskılarından, geçici eğilimlerden kurtulması, kendini bir bütünlük içinde Tanrı'ya verebilmesi için, içine kapanması, duyularla ilgili bütün isteklerden sıyrılması gerekir. İnsanın, geçici dünyaya bağlı heveslerden arınabilmesi, önce nefsiyle savaşması, onun altedilmesi, eğitilmesiyle mümkündür. Bunu başarmanın tek yolu riyazettir. Rifailik'te riyazetin dokuz basamağı vardır. Tarikata özel bir törenle giren kimsenin bu basamakları sıra ile geçmesi gerekir. Her basamak ayrı ayrı adlar taşıyan zikirlerle aşılır. Bu zikirler genellikle, Ya Rahman, Ya Rahîm, Ya Vehhab, Ya Kuddum (bu dört zikrin yapıldığı süreye *çavuşluk mertebesi* denir), bundan sonra Ya Hak, Ya Hannan, Ya Halim, Ya Hay, Ya Hafız (*nekabet mertebesi* denen aşama) adı verilen zikirlerdir. Zikre girmeden önce namaz kılma gereği vardır. Tarikata yeni giren bir müridin, şeyhten özel bir işaret alıncaya kadar bu zikirleri yapması zorunlu bir görev niteliği taşır. Bu zikirleri başarıyle bitiren mürit, şeyhin izniyle 4 gün süren bir halvet dönemine girer (Rifaîlikte *halvet* daha çok halife olmak isteyenler içindir). Halvete giren kimseler, geceleri yatsı namazını kıldıktan sonra iki veya dört saat uyuyabilir. Halvete giren derviş bütün süreyi vird ve zikirle geçirir. Tanrı'dan başka bir şey düşünmez. Halvetin ikinci basamağına *halveti mahremiye* denir. Bu halvet, her yıl muharrem ayının yedi günde yapılır. Dervişler bu dönemde vücutlarının bazı yerlerine şiş sokmak, gül yalamak (kızarmış bir demiri yalamak), ateş yemek, cam yemek gibi ağır eğitimlerden geçer. Rifaîler siyah sarık sarar. Onlara göre siyah renk sünnettir. Rifaîlerde, nefsin eğitimi için her zaman cihada (inanç yolunda savaşa) hazır olma anlamına gelen özel bir sancak vardır. Bir derviş, günün her anında nefsiyle sürekli savaş içindedir. Rifaîlikte âyinler, Mevlevîlikte olduğu gibi semahanede düzenlenir. Âyinde şeyh, postuna oturur, dervişler iki yanına halka olacak biçimde dizilirler. Önce şeyh bir fatiha çeker, sonra bir aşır*, daha sonra da rifaî efradını okur. Bunun ardından güzel sesli çocuklar belli bir makamda naat okumağa başlar, dervişleri coştururlar. Coşan dervişler «Allah, Allah ve Lâilâheillallah» diye gür bir sesle zikre girerler. Bu törenlerde bazı dervişler mazhar ve kudüm denen çalgıları çalarlar. Rifaîlikte, insan aklının alamayacağı bazı olağanüstü başarılar gösterme geleneği vardır. Hint fakirlerinin olağanüstü gösterilerini andıran bu davranışlar yüzünden, Rifaîliğin eski ateşe tapıcı dinlerle ilgili birtakım geleneklerin izlerini taşıdığını ileri süren araştırıcılar olmuştur. Sünnî tarikatlar içinde, Türkiye'de en yaygın durumda olan Rifaîliğin İstanbul'da otuzdan fazla dergâhı bulunuyordu. Rifaîliğin, Nuriye, Kiyaliye, Kattaniye, Faziliye, Haririye, Sayyadiye, İmariye, Cemaliye, Burhaniye, Cündeliye, Fenariye, Sebsebiiye, Ataiye, Diriniye gibi değişik tarihlerde kurulan kolları vardır. Son zamanlara kadar çalışan rifaî tekkeleri Cumhuriyetin ilânından sonra çıkan kanunla, bütün tekke ve zaviyelerle birlikte kapatıldı. (→ Bibliyo.) [M]

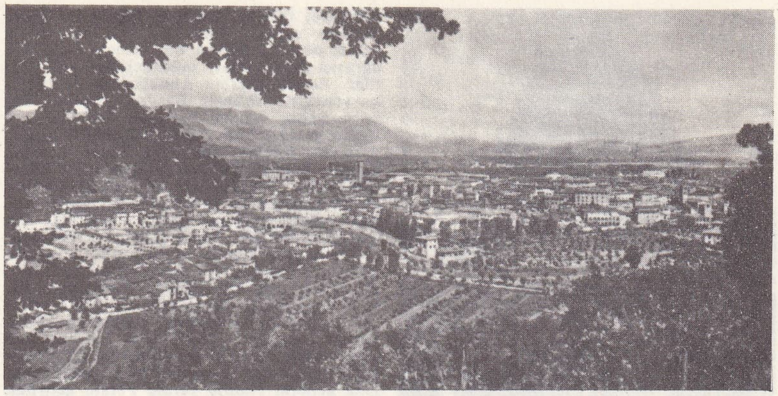

RİETİ'nin genel görünüşü

RİFAİYE i. (ar. *rifāʿī*'den *rifāʿiyye*). Tasav. Rifaîlik. (M)

RİFAMİSİN i. (fr. *rifamycine*). Yarı sentetik özgün bir antibiyotik; kimyasal yapısı diğer hiç bir antibiyotik familyasına benzemez ve pek çok çeşidi vardır.

— ANSİKL. *Rifamisin*'in yalnız biri, *Streptomyces mediterranei*'den çıkartılan rifamisin B natüreldir. Başlıbaşına hiç bir etkisi bulunmayan bu madde oksitlenmeyle rifamisin O'ya dönüşür; bu da hidroliz yoluyle rifamisin S haline geçer; indirgenme yoluyle bundan da rifamisin SV elde edilir ve ancak bu rifamisin tedavide kullanılır.

Rifamisin'in başlıca özelliği karaciğerde önemli miktarda öd süzülmesini sağlaması ve diğer bütün antibiyotiklerle çapraz direnç göstermemesidir. «Gram pozitif» denen kokus ve basillere, özellikle streptokoklara, enterokoklara, pnömokoklara, difteri basiline, hattâ direnç gösteren ve penisilinaza sebep olan stafilokoklara karşı etkilidir. (L)

RİFAT i. (ar. *rifʿat*). *Esk.* Yücelik, yükseklik: *Haris-i rifat olduğuna kendi kendine utandı* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Erkek adı. (M)

RİFAT BEY (Ahmed), türk yazarı ve devlet adamı (1844-İstanbul 1891). Kâni* Paşanın oğlu. Babıâli tercüme odasına girdi, Petersburg elçiliği başkâtipliğine getirildi, feriklik rütbesi verilerek Dârı Şûrayı Askerî azalığına tayin edildi. Daha sonra rütbesi geri alınarak Paris elçiliğinde maiyet memurluğuna tayin edildi; bu görevinden istifa etti. İstanbul'a ve Mısır'a gitti. Arabî Paşa isyanına katıldığı için İngilizler tarafından Mısır'dan çıkarıldı. Konya ve Bursa reji nazırlıklarında bulundu. Eseri: *Hukuku Düvel* (Devletler Hukuku) [1873, 2 cilt]. (M)

RİFAT BEY (Halil İbrahim, — denir), türk şairi (öl. 1836). İskeçeli Mîrâlem Mustafa Ağanın oğlu. Öğretmenlik yaptı. Mevlevî tarikatına girdi. 1855'te yapılan saray şenliklerini (sûri hümayun) tasvir eden *Gülşen-i Haremî* (Harem Gülşeni) başlıklı bir manzumesi; *Ayn-ı Zafer* (Zafer Pınarı) adlı bir divanı vardır. (M)

RİFAT BEY Menemenlizade (Mehmed), türk devlet adamı (Adana 1856-?, 1935). Menemenlizade Hacı Ahmed Beyin oğlu. Özel eğitim gördü. Şûrayı Devlet ve Divanı Muhasebat kalemlerinde çalıştı. Adana defterdarı oldu (1884). Maliye müfettişliği yaptı. Tahsilât müdürlüğüne (1902), sonra Varidat muhasebeciliğine getirildi. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde maliye nazırı olarak görev aldı. Maliye müsteşarı ve Divanı Muhasebat reisi oldu. Âyan üyeliğine tayin edildi (1913). Âyan reisi seçildi. İttihat ve Terakki üyeleriyle birlikte Birinci Dünya savaşından sonra (1918) tutuklanarak yargılandı ve beraat etti. (M)

RİFAT BEY Sermüezzin, türk bestecisi (İstanbul 1820-ay.y. 1895). Tanburî Ârif Mehmed Ağanın oğlu. Annesi Dede Efendinin kızıdır. Rifat Bey sarayda öğrenim gördü; sermüezzini şehriyarî, müsahibi padişahî, Enderunda musiki müderrisi, Faslı Hümayun serhanendesi (şefi), Mızıkayı Hümayunda miralay rütbesiyle Türk Musikisi kısmı müdürü oldu. Mevlevî tarikatından olan Rifat Beyin sesi de güzeldi. Şarkı-ilâhi formunda yüzlerce eser besteledi; 165 eseri bugüne ulaştı: 143 şarkı, 4 köçekçe, bir *Beste*, bir *Semai* ve 16 dinî eser. (M)

RİFAT EFENDİ (Ebubekir), türk şairi (?-Medine 1831'den sonra). Kırımlı bir ailenin oğlu. Bazı vezirlerin kâtipliğinde bulundu. 1831'de sürre eminliği göreviyle Bağdat valisi Necip Paşa ile birlikte Hicaz'a gitti. Maliye nazırlarından Musa Safvetî Paşanın babasıdır. *Divan*'ı vardır. (M)

Kenan RİFAİ

RİFAT EFENDİ Elhaç (Hüseyin), türk şairi (Bursa 1795-İstanbul,?). Hat, özellikle sülüs yazı müderrisliği yaptı. Mürettep *Divan*'ı ve *Hûlasatü'l İrtifa* (Yükselmenin Özeti) adlı tasavvufî bir risalesi vardır. (M)

RİFAT EFENDİ Hafız (Ahmed), türk mutasavvıfı (İstanbul, ?-ay.y. 1853). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kadirî tarikatı şeyhlerindendi. Hadis, tasavvuf ve biyografi konularında çalışmaları vardı. Eserleri: *Tabirname* (Rüya Yorumu Kitabı); *Tarikü'l-Ârifin* (Âriflerin Yolu); *Menâsık-i Hacc* (Hac Kuralları). [M]

RİFAT EFENDİ Yağlıkçızade (Ahmed), türk ansiklopedicisi (İstanbul, ? - ay.y. 1894). İstanbul'da maliye öğrenimi gördü. Bahriye muhasebecisi, idarei bahriye reisi, Girit, İzmir, Selânik defterdarı oldu. Son görevi muhasebatı atika muhasebeciliğiydi. Eserleri: *Lûgati Tarihiye ve Coğrafiye* (Tarih ve Coğrafya Lûgati), *Nakdüt - Tevarih* (Tarihlerin Tenkidi). [M]

RİFAT HÜSAMEDDİN PAŞA Doktor, türk hekimi (İstanbul 1863-ay.y. 1921). Soğukçeşme Askerî rüştiyesini bitirdi. Askerî tıbbiyeden yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu (1866). Haydarpaşa hastahanesinde staj yaptı. Bakteriyoloji konusunda staj görmek için Paris'e gitti. Dönüşünde İstanbul'da ve çeşitli illerde görev aldı. Tıbbiyede öğretmenlik ve Bakteriyoloji müessesesi müdürlüğü yaptı. (M)

RİFATİ ABDULHAY ÇELEBİ, türk şairi (öl. İstanbul 1669 ?). Şair Sadık Efendinin oğlu. Divan şiiri tarzındaki eserleriyle tanındı. *Yusuf ve Zeliha, Leylâ ve Mecnun* gibi mesnevîleri vardır. (M)

RİFATLÛ sıf. (ar. *rifʿat*, yücelik'ten). *Esk.* Askerlerde binbaşılara, sivillerde ise üçüncü rütbe sahiplerine verilen unvan. (Yazışmalarda okur yazarlara «rifatlû efendi», okuma yazma bilmeyenlere «rifatlû ağa» hitaplarıyle başlanırdı.) [M]

RİFAT PAŞA, türk matematikçisi (öl. İstanbul 1915). Harbiye mektebini bitirdi. Askerî ve mülkî okullarda öğretmenlik yaptı. Eserleri: *Usulü Müsellesat-ı Müsteviye* (Düzlem Trigonometri Metotları); *Müsellesat-ı Müsteviye* (Düzlem Trigonometri); *Müsellesat-ı Küreviye* (Küresel Trigonometri); *Mesail-i Müsellesat* (Trigonometri Problemleri); *Ticaret ve Zıraat Coğrafyası; Mufassal Hendese.* (M)

RİFAT PAŞA (Mehmed), türk siyaset adamı (İstanbul 1862-?,1918). Eğitimini Mülkiye'de tamamlayarak (1883), Hariciye nezaretine girdi. Atina elçisi oldu. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Hariciye nazırlığına ge-

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; MEYDAN

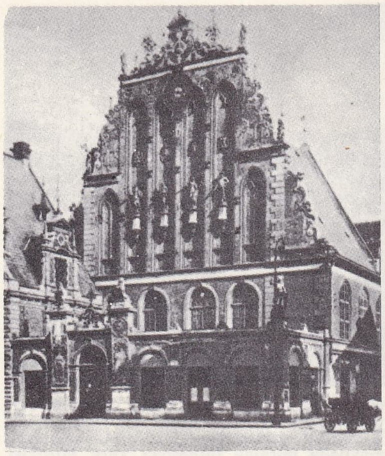

RİGA «Siyah Başlar Evi»

tirildi (1909). Paris büyükelçiliğinde bulundu (1911-1914). Son görevi Berlin büyükelçiliğiydi (1918). [M]

RİFAT PAŞA (Mehmed Sadık), türk devlet adamı ve yazarı (İstanbul 1807-ay.y. 1856). Önce Saray Hazine odası ve oradan da Sadaret Mektubî kalemine girdi. Viyana ortaelçisi (1837) ve büyükelçisi oldu (1839). Hariciye nezareti ve sadaret müsteşarlığı görevlerini yaptı. Maliye ve hariciye nazırı oldu. Meclisi Vâlâ başkanlığı, Tanzimat meclisi üyeliği ve başkanlığında bulundu. Ayrıca Maarif meclisinde Encümeni Dâniş üyesiydi. Eserleri: *Müntehabatı Âsarı Rifat* (Rifatın Eserlerinden Seçmeler); *Rusya Muharebesi Tarihi; Avrupa Ahvaline Dair Risale; İtalya Seyahatnamesi; Kelimati Nushiye ve Müsellemeyi Mutazammın Risale* (Öğütler ve Ünlü Sözlerin Risalesi). [M]

RİFAT PAŞA Serdarıekrem (Mehmed), türk kumandanı (İstanbul 1810-Niş 1859). Tersane emîrlerinden Emin Beyin oğlu. Mahmud II zamanında Asakiri Mansure ordusuna subay olarak girdi (1830). Paris'teki Saint-Cyr Harp okuluna gönderildi. Buradaki öğreniminden sonra binbaşı rütbesiyle Türkiye'ye döndü. Kısa zamanda livalığa yükseldi. Harbiye mektebi nazırı oldu (1836). 1848'e kadar bu görevde kaldı. Kırım savaşına katıldı. Silistre savunmasında Musa Paşa şehit düşünce kumandayı ele aldı. Silistre kalesini rus ordusuna karşı savundu. Bu başarısından dolayı Abdülmecid tarafından kendisine murassa bir kılıç ve kahramanlık nişanı verildi ve ömür boyu maaş bağlandı. Şûrayı Askerî reisliğine getirildi. Müşirlik rütbesiyle Yanya valisi ve kumandanı oldu (1857). Kısa süre sonra serdarıekrem unvanıyle Rumeli ordusu kumandanlığına tayin edildi. Bu görevdeyken öldü. Kosava'da Sultanmurat türbesinin yanına gömüldü. (M)

RİFD i. (ar. *rifd*). *Esk.* Bahşiş. (M)

Rif savaşı, Fas'a yerleşmiş fransız ve ispanyolların Abdülkerim'in yaptığı saldırılara karşı koymak için 1920-1926 yılları arasında Rif'te giriştikleri seferlere verilen ad. Rif'e sızmak isteyen ispanyol generali Silvestre, 1921'de Anval'de büyük bir başarısızlığa uğradı. Sonunda, 1921'den 1924'e kadar duruma hâkim olmak için boş yere uğraşan ispanyollar, mücadeleden vaz geçtiler. Bunun üzerine Abdülkerim de bütün kuvvetleriyle Fransız Fası'na yöneldi. Taza'ya kadar uzanan bir alan üstünde yaptıkları genel saldırı fransız karakollarını güç durumda bıraktı. Temmuza kadar, batıdan doğuya doğru birbiriyle bağlantılı üç küme (Colombat, Freydenberg ve Cambay) halinde toplanmış olan ve general Daugan'ın kumandasında bulunan fransız kuvvetleri için durum ciddîleşti. Fakat Lyautey, Fas şehrini muhafaza etmeyi ve Taza'nın tahliyesini önlemeyi başardı. Bu arada, temmuzda bilgi almak göreviyle gönderilmiş olan Pétain de, Primo de Rivera ile ilişki kurarak ispanyolların fransız harekâtına katılmasını sağladı. Ağustosta, Fransa'dan gönderilmiş olan 70 taburluk bir takviyeyle güçlenen fransız kuvvetlerinin kumandanlığına general Naulin yerine Pétain getirildi. Bu arada ispanyol kuvvetleri de 2 ekim günü Ajdir'i ele geçirdiler. Fransızlar ise, kıştan önce Abdülkerim'i yenilgiye uğratmağa çalıştılar; ama bu çabaları başarılı olmadı. Abdülkerim zaman kazanmak için elçi Steeg'e barış görüşmeleri yapılmasını teklif etti. Görüşmeler uzadığı için fransız genel saldırısı bir süre gecikerek ancak mayıs 1926'da başladı ve Targuist'i kaybetmesi üzerine arap kabileleri tarafından terk edilen Abdülkerim 27 mayıs günü general İbos'a teslim olduktan sonra Réunion adasına sürüldü ve bu suretle Rif savaşı son buldu. (L)

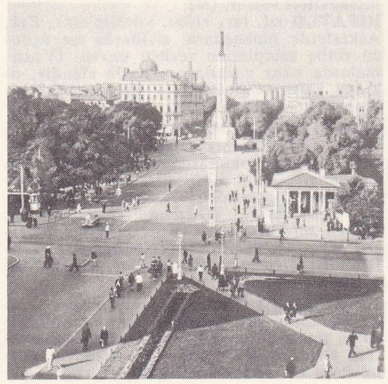

RİGA Lenin sokağı

RİG i. Bk. RIH.

RİGA i. Tekst. Kumaşlar üzerinde, örgüden meydana gelen eğik desen çizgileri. (Serj kumaşlarda 45° kadar olan bu çizgiler, saten örgülerde daha büyük bir açı gösterir. Genel olarak, çözgüsü atkısından daha sık kumaşlarda bu açı büyür, atkısı çözgüsünden daha sık kumaşlarda ise küçülür.) [L]

RİGA, S.S.C.B.'de şehir, Letonya'nın başkenti, Riga körfezi kıyısında; 645 000 nüf. Bir idare ve fikir merkezi olan Riga, Leningrad'dan sonra Sovyet Rusya'nın batıdaki ikinci limanıdır. Şehir aynı zamanda da bir sanayi merkezidir: metalürji, makine yapımı, tersaneler, petrol rafinerileri, dokuma (keten) sanayii. Baltık deniziyle S.S.C.B.'nin batı bölgeleri arasında önemli bir transit limanı olan Riga'dan keten, kereste, tahıl, hayvancılık ürünleri ihraç edilir ve Polonya'dan maden filizi ve kömür ithal edilir. Balıkçılık ve balık sanayii.

● *Tarih.* 1158'de alman tacirleri Dvina'nın ağzı yakınında bir ticaret acentası kurmuşlardı. 1201'de Livonyalıları hıristiyanlaştırmak için gönderilen alman haçlılarının (töton tarikatı) başında bölgeye ayak basan Livonya piskoposu Albrecht von Buxhövden, şehrin gerçek kurucusu oldu. Riga çok geçmeden özellikle Rusya ile yapılan ticaretin merkezi haline geldi ve Hansa birliğine katıldı. Şehir XVI. yy.da Lüther'ciliği kabul etti ve laikleştirilen idaresi de Livonya'nın bir bölümüyle birlikte Polonya hâkimiyetine girdi (1561). 1621'de Gustav II Adolf tarafından alınan Riga, 1710'a kadar İsveçlilerde kaldı, o tarihte Rusya'nın hükümranlığını kabul etti.

— *Askerî tarih.* İki yıldır Dvina'nın sol kıyısında mevzilenen VIII. Alman ordusu (von Hutier), Rusya'da komünist devrimini izleyen çözülmeden yararlanarak Riga'yı ele geçirme emrini aldı. Saldırı, 31 ağustos'tan 3 eylül 1917'ye kadar sürdü. Alman ordusu bu saldırıda yeni bir yarma hareketini denemiş ve başarıya ulaşmıştı.

1919 Ocağında Kızılordu, Almanları Riga'dan çıkardı; ama estonya-letonya kuvvetlerinin, von der Goltz kumandasındaki alman birliklerinin baskısı karşısında şehri boşaltmak zorunda kaldı (mayıs 1919). Riga, ekim ayında tekrar Bermondt-Avalov'un birliklerinin hücumuna uğradı, fakat letonya birlikleriyle küçük bir fransız-ingiliz filosunun ortak harekâtı sonucunda bu hücum başarısızlığa uğradı. 23 Ağustos 1939 Alman-Sovyet antlaşmasının gizli maddeleri uyarınca Ruslar 1940 haziranında Riga'yı işgal ettilerse de 2 temmuz 1941'de von Leeb'in kuvvetlerine bırakmak zorunda kaldılar; Yeremenko'nun saldırısıyle Riga, 13 ekim 1944'te yeniden Sovyetler tarafından işgal edildi. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

Riga hastalığı, dil gemciğinin bazen papillom şeklinde ülserleşmesi; dilin, alt kesici dişlerin keskin kenarına devamlı sürtünmesinden ileri gelir. Boğmacanın karekteristik belirtisidir. (L)

RİGA körfezi, rusça **Rijskiy Zaliv,** Baltık denizinin doğu kıyısında büyük girinti, Finlandiya körfezinin güneyinde; kuzeybatısını Sarema adası kapatır. Pek derin olmayan (62 m) mahfuz körfez, 7 500 km²'lik küçük bir iç denizdir (L)

RİGAS (Konstantin), **Pheraios** veya **Velestinli** de denir, yunanlı yurtsever ve şair (Velestino-Tesalya 1760-Belgrad 1798). 1786'da Eflak gospodarına (beyine) bağlandı 1788'de Türkiye ile Avusturya arasındaki savaşta, kendisine Kraiova kumandanlığı verildi. Fransız devriminin hayranı Rigas, siyasî bir teşkilât olan Eterya'nın kurucularındandı. Yazdığı vatan şarkıları kısa sürede tanındı (bunlar arasında *La Marseillaise*'in bir uygulaması da yer alır). Sürgündeki Yunanlıları teşkilâtlandırmak için Viyana'ya hareket etti; Bonapart'ın desteğini sağlayacağını umuyordu. Onunla buluşmak üzere Trieste'ye gitti; ihanete uğrayan Rigas, oraya varır varmaz tutuklandı, Viyana'ya götürüldü, sonra Babıâli'ye teslim edilerek idam edildi. (L)

RİGAUD (André), haitili general (Les Cayes 1761-1811). İngilizleri Leogane ve Tiburon'dan kovduktan sonra (1794), ayaklanan zencilerin başına geçti; ama Toussaint Louverture'den ayrılarak Fransa'ya gitti; oradan kendisini generalliğe yükselten Leclerc ile birlikte Haiti'ye döndü; haşin davranışları yüzünden Fransa'ya gönderildi ve tutuklandı. Fransa'dan kaçtı (1810), önce Goman'a karşı Pétion'a hizmet etti, sonra ona baş kaldırdı; adanın güney kısmında bir anayasa ilân etti (ocak 1811). Haziranda devrildi, açlık grevi yaparak öldü. (L)

RİGAUD (Hyacinthe RİGAU Y ROS, **Hyacinthe** denir), fransız ressamı (Perpignan 1659 - Paris 1743). 1673'te İhtiyar Ranc'ın yanında desen öğrenimine başladı. 1681'de Lyon'da dört yıl kaldıktan sonra Paris'e yerleşti ve 1682'de *Kabil Hanok Şehrini Kurarken* adlı tablosuyle birinci resim ödülünü kazandı. Le Brun kendisine İtalya gezisinden vaz geçmesini ve Paris'te kalarak portre üzerine çalışmasını öğütledi. Bu döneme doğru *Le Brün*'ün, *İspanya Kralı Felipe V*'in, krallık ailesinin ve saraydaki önemli kişilerin portrelerini yaptı. 1710'da akademide profesör oldu. Bundan sonra, zamanın bütün ünlü kişilerinin (diplomatlar, bilginler, piskoposlar, savaşçılar ve edebiyatçılar) portrelerini yaptı ve BÜYÜKLERİN RESSAMI adıyle anılmağa başlandı. Rigaud, 1727'de Louis XV'in portresini yaptı ve kendisine soyluluk unvanı verildi. 1733'te akademi rektörlüğüne getirildi. Van Dyck ve Rembrandt'ın hayranı olan Rigaud portre ustasıydı (*Louis XIV* ve *M. de Créqui* ile *Lesdiguères Dükünün Portresi* ve *Sanatçının Kendi Portresi; Kardinal de Polignac, Louis XV, P. de Bérulle* ve *Bossuet*'nin [Louvre] portreleri). Yaptığı kadın portreleri azdır. Bunlar arasında, Viyana müzesindeki *Elisabeth-Charlotte de Lorraine* ile *Orléans Düşesi*'nin portreleri anılmağa değer. Avrupa'nın diğer müzelerindeki en dikkate değer eserleri, *August III* (Dresden) ile *Conti Prensi*'nin (Münih) portreleridir. (L)

RİGAUDON veya **RİGODON** i. Hızlı tempolu ve iki zamanlı, provence dansı; XVII. yy.ın sonunda fransız bale ve süitlerinde ortaya çıktı. (L)

RİGAULT DE GENOUİLLY (Charles), fransız amirali (Rochefort 1807-Paris 1873). Çinhindi'ndeki filonun kumandanlığını yaptı (1856) ve Kanton'u ele geçirdi (1857). 1859'da Saygon'u aldı ve Fransanın Koşinşin'e yerleşmesinde önemli rol oynadı. 1864'te amiral oldu; 1862 ile 1867 arasında Fransa'nın Akdeniz filosuna kumanda etti; 1867-1870 arasında bahriye bakanlığı yaptı. (L)

RİGDAN blş. i. (fars. *rīg-dān*). *Esk.* Bk. RIHDAN.

RİGEL, Oriyon*un β yıldızına veya β *Orionis* yıldızına verilen ad. Kadiri 0,3. Tayf örneği B 8. Gökyüzünün en parlak yıldızlarından biri olan Rigel'in aydınlatma gücü Güneş'inkinden 15 000 kere daha fazladır. (L)

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; S.S.C.B. Danışma bürosu (LAROUSSE)

RİGESTAN, Afganistan'ın güneyinde çorak bozkır, Hilmend'in sol kıyısında. (L)

RİGGENBACH (Nikolaus), isviçreli mühendis (Guebwiller 1817-Olten 1899). Basit bir işçi olarak hayata atıldı. Karlsruhe'deki Kessler fabrikasında lokomotif yapım uzmanı olarak on yıl çalıştı. 1865'te Amerika'ya yaptığı bir gezi sırasında kremayerli demiryolu ilkesini tasarladı ve bu düşüncesini gerçekleştirmek için Rigi hattının yapımına başladı. Bugüne kadar yapılmış bütün kremayerli demiryollarında Rigi hattı örnek alınmıştır. (L)

RİGGS (Elias), amerikalı misyoner ve dilbilimci (New Providence, New Jersey 1810 - Üsküdar, Türkiye 1901). 1832'de papaz oldu, aynı yıl misyoner olarak Yunanistan'a gitti. 1832-1838 Arasında İzmir'de misyonerlik görevini sürdürdü. 1856'da Ermeniceye çevirdiği Kutsal Kitap'ı yayımlamak amacıyle A.B.D.'ye gitti. Union Teoloji seminerinde İbranice okuttu (1857-1858). Hayatının geri kalan kısmını Türkiye'de geçirdi. Kutsal Kitap'ı Bulgarca ve Türkçeye çevirdi. Din bilimleriyle ilgili çalışmaları yanında ermenice ve türkçe gramer kitapları da yazdı. Latin harflerinin kulllanılmağa başlanmasından önce ermeni alfabesini Türkçeye uyguladı. Yayımladığı eserler: *Manual of the Chaldee Language* (Kalde Dili Elkitabı) [1832]; *Grammar of the Modern Armenian Language* (Modern Ermenice Grameri) [1847]; *Grammer of the Turkish Language as Written in the Armenian Character* (Ermenice Harflerle Türkçe Gramer) [1856]; *Notes on Difficult Passages in the New Testament* (Yeni Ahit'teki Anlaşılması Zor Bölümler Üstüne Notlar) [1889] v.b. (M)

RİGHELLİ (Gennaro), italyan filim yönetici (Salerno 1886-Roma 1949). 1917'den bu yana yönettiği sayısız filimden en ünlüleri şunlardır: sesli ilk italyan filmi olan *La Canzone dell'Amore* (Aşk Şarkısı) [1930], *Aria del Continente* (Kıtanın Havası) [1935]; *Pensaci Giacomino* (Bizi Düşün Giacomino) [1936]; *Colpi di Timone* (Hükûmet Darbeleri) [1943]; *Abbasso la Miseria* (Kahrolsun Fakirlik) [1945]; *Abbasso la Ricchezza* (Kahrolsun Zenginlik) [1946]. (M)

RİGHETTİ (Carlo), italyan yazarı (Milano 1830-ay.y. 1906). Daha çok *Cletto Arrighi* takma adıyle tanınır. Milliyetçi ve sosyal eğilimli romanlar yazdı: *Gli Ultimi Coriandoli* (Son Konfetiler) [1857]; *La Scapigliatura e il 6 Febbraio* (Derbederler Takımı ve 6 Şubat) [1869]. Ayrıca tarihî romanlar yayımladı: *La Battaglia di Tagliacozzo* (Tagliacozzo Savaşı) [1858], *Il Diavolo Rosso* (Kızıl Şeytan) [1865], *Le Memorie di un Soldato Lombardo* (Lombardiali Bir Askerin Hatıraları) [1864] ve *Le Memorie di un Ex-Repubblicano* (Eski Bir Cumhuriyetçinin Hatıraları) [1865]. Öbür romanları: *I Quattri Amori di Claudia* (Claudia'nın Dört Aşkı) [1877], *Nana a Milano* (Nana Milano'da) [1880] v.b. Righetti, aynı zamanda milano lehçesiyle birçok komedi yazdı. İtalya'nın parlamento hayatını konu alan *La Cronaca Grigia* adlı mizah dergisini kurdu (1860) ve başarıyle yönetti. (M)

RİGHİ (Augusto), italyan fizikçisi (Bologna 1850-ay.y. 1920). 1873 ile 1880 arasında Bologna Teknik okulunda, daha sonra Palermo ve Padova üniversitelerinde ders verdi. 1889'dan ölümüne kadar Bologna üniversitesinde deneysel fizik profesörlüğü yaptı. Polarılmış ışık, stereoskopik görme, dielektrik kutuplaşma ve bizmuttaki Hall olayı konularındaki araştırmalarıyle tanınır. İletken tozlu bir mikrofon, bilyeli bir elektrik osilatörü (1892) icat etti ve madenî yüzeyler üzerinde elektromagnetik dalgaların yansımasını inceledi (1893). [L]

RİGİ, Orta İsviçre'de kütle; Dört-Kanton, Zug ve Lowerz gölleri arasında. En yüksek noktası Kulm 1 800 m'yi bulur. Eteğinde on kadar köy bulunan kütlenin çok güzel manzaralı doruğuna kat kat birçok otel sıralanmıştır. Tepeye Vitznau ve Arh'tan başlayan demiryollarıyle ulaşılır. (L)

RİGİL KENTARUS, Erboğa'nın α yıldızına veya α *Centauri* yıldızına verilen ad. Kadiri 0,1. Tayf örneği G O—K 5. Çift olan bu yıldız Yer'e en yakın yıldızdır: uzaklığı 4,3 ı.y. olarak tahmin edilmiştir. (L)

RİGNANO (Eugenio), italyan düşünürü (Livorno 1870-Milano 1930). Mühendis oldu (1893); özellikle biyoloji, psikoloji, sosyoloji ve bilimsel sentez meseleleriyle ilgilendi. Milletlerarası bilimsel sentez dergisi *Scientia*'yı kurdu (1906) ve yönetti. Bilimsel maddecilikle idealizm arasındaki çatışmalar devrinde yaşayan Rignano, pozitivizme yöneldi ve birbiriyle çelişen eğilimleri uzlaştırma yollarını aradı; sonradan kazanılan özelliklerin kalıtım yoluyle devam edebileceğini öne süren bir teori ortaya attı. Hayatı, fizik ve kimya enerjilerinden farklı bir enerji olarak kabul etti ve veraset vergisinde reform yapılmasını öngören teklifi Birinci Dünya savaşından sonra İtalya ve başka ülkelerde ilgiyle karşılandı. Başlıca eserleri: *Di un Socialismo in Accordo con la Dottrina Economica Liberale* (Liberal Ekonomi Doktrinine Uygun Bir Sosyalizm Üstüne) [1901]; *Sulla Trasmissibilità dei Caratteri Acquisti: Ipotesi di una Controepigenesi* (Sonradan Kazanılan Özelliklerin Aktarılabilirliği Üstüne: Bir Merkezî Epigenez Varsayımı) [1907]; *Per una Riforma Socialista del Diritto Successivo* (Veraset Kanununun Sosyalist Reformu İçin) [1920]; *La Memoria Biologica: Saggio di una Nuova Concezione Filosofica della Vita* (Biyoloji İncelemesi; Hayat Üstüne Yeni Bir Felsefî Görüş Denemesi) [1922]; *Man is not a Machine: a Study on the Finalistic Aspects of Life* (İnsan Makine Değildir: Hayatın Ereksel Yanları Üstüne İnceleme) [1924]; *Il Fine dell'Uomo: Prime Linee... di un Sistema Morale Fondato Sull'Armonia della Vita* (İnsanın Amacı: Hayat Düzenine Dayanan bir Ahlâk Sisteminin... İlk Satırları) [1923]; *Che Cosa è la Vita* (Hayat Nedir?) [1926]; *Problemi della Psyche* (Ruh Meselesi) [1928]. (M)

RİGNY (Henri-Daniel GAUTHIER,— kontu), fransız amirali (Toul 1782 - Paris 1835). 1803'te deniz teğmeni oldu; bahriye muhafız birliklerinin kara harekâtlarına katıldı (1806-1810). Albaylığa (1816) ve daha sonra da tuğamirralliğe yükseldi (1825). Kumanda ettiği donanma, Codrington ve Heyden'in kumandasındaki donanmalarla birlikte Navarin'de osmanlı-mısır donanmasını yendi (20 ekim 1827). Rigny 1830'da bahriye bakanı oldu, milletvekilliği yaptı (1831-1835). Vergi ödemek esasına dayanan seçimle kurulacak sömürge meclisleri meydana getirilmesini teklif etti; ama hazırladığı metin liberaller ve kolonlar tarafından benimsenmeyerek reddedildi. 1834-1835 Arasında dışişleri bakanlığı yaptı; sonra yerine Broglie dükü getirildi. (M)

Rigoletto, G. Verdi'nin dört perdelik operası. Librettosu F.M. Piave'nindir. İlk defa 1851'de Venedik'te temsil edildi. Victor Hugo'nun *Kral Eğleniyor* (Le Roi s'Amuse), adlı dramından alınan libretto'yu sansür beğenmediği için metinde değişiklik yapıldı. XIX. yy.ın en başarılı dramı sayılan eserin en güzel kısmı son perdedeki ses dörtlüsüdür. (L)

Rigstag veya **Riksdag,** İsveç'te ve Danimarka'da parlamentoya verilen ad. (Danimarka'da, bu ad 1953 yılında yerini *Folketing**e bıraktı.) [M]

Rigveda, veda dininin dört kutsal derlemesinden (*Rig, Yacur, Sama, Atharva*) en eskisi (M. Ö. 1500-800 arası) ve en önemlisi. On «çevre»ye (*mandala*) bölünmüş 1 028 ilâhiden (*sukta*) meydana gelir. Birbirinden değişik uzunluktaki kıtaların sayısı 10 462'dir. Bu metinler kesin olarak bilinmeyen bir tarihte derlendi. Çok uzun bir sürede yazıldıkları sanılır. Bunların en eski bölümünde II ile VII arasındaki *mandala*'lar, en yenisinde de X'uncu *mandala* yer alır. İlâhilerin her biri bir *rişi*'ye mal edilir. Kişilikleri hakkında bir şey bilinmeyen bu kimselerin adları, belki de ozan ailelerinin adlarıdır. Lirik ve çok zaman da bilgili bir ifadeyle kaleme alınan bu edebî nitelikteki eserler bir din aristokrasisinin kılavuz kitabıdır ve içlerinde brahman mitolojisi, brahman kozmogonisi ve brahman âyin usulleriyle brahman felsefesinin ilk tohumlarına rastlanır. Ayrıca, ev ve büyü âyinleriyle büyük âyinler de önemli bir yer tutar. (L)

RİH i. (ar. *riḥ*). *Esk.* Rüzgâr, yel.
— Coğ. *Esk. Rihi cenubî* («güney rüzgârı»), lodos. || *Rihi şimalî* («kuzey rüzgârı»), poyraz.
— Tıp. *Esk.* Vücudun bazı bölgelerinde rastlanan ağrı. || *Rihi tayyar,* romatizma. (M)

Hyacinthe RIGAUD
«Louis XIV'ün Portresi»
Versailles şatosu,
Paris

RİHAL çoğl. i. (ar. *raḥl*'den *riḥāl*). *Esk.* Deve palanları. (M)

RİHALE i. (ar. *riḥāle*). *Esk.* At semeri. (M)

RİHAN i. (ar. *rehn*'den *rihān*). *Esk.* Bahse girme, iddiaya tutuşma. (M)

RİHLET i. Bk. RIHLET.

RİHMAN (Georg Vilhelm), rus fizikçisi (Pyarnu 1711 - Petersburg 1753). 1741'den itibaren Petersburg üniversitesinde ders verdi. Suyun atmosferde buharlaşması, soğuma kanunları, suyun donmasından ileri gelen genleşme kuvveti üstünde araştırmalar yaptı. Elektrikle de uğraştı ve «elektrik göstergesi» adını verdiği bir âlet buldu. Bir fırtına sırasında bu âleti denemek isterken, yıldırım çarpmasından öldü. (L)

RİHTE sıf. (fars. *riḫten*'den *riḫte*). *Esk.* Akıtılmış, dökülmüş. (M)

RİHTEGÂN çoğl. i. (fars. *riḫtegān*). *Esk.* Osmanlılarda top döken usta ve kalfa. (*Rihteciyan* da denir.) [M]

RİHTEGER i. (fars. *riḫte-ger*). *Esk.* Dökmeci, döküm işi yapan zanaatkâr.

◆ **Rihtegeran** çoğl. i. *Esk.* Dökmeciler, dökümcüler. (M)

RİHTER (Svyatoslav Teofiloviç), rus piyanocusu (Jitomir 1914). Henri Neyghaus'ın öğrencisi oldu ve dünya çapında bir üne ulaştı. (L)

RİİHİMAKİ, Finlandiya'da (Hame ili) şehir; 19 400 nüf. Demiryolu kavşağı. Cam sanat eşyaları. Metalürji. Kereste ve kâğıt sanayii. (L)

RİİSAGER (Knudage), danimarkalı besteci (Port Kunda, Estonya 1897). Memleketinde, O. Maling ve P. Gram'ın, Paris'te A. Roussel ve P. Le Flem'in öğrencisi oldu. 1956'dan beri Kopenhag konservatuvarını yönetti. İlk eserleri olan orkestra için konser uvertürleriyle kendine has bir besteci olduğunu gösterdi. Harald Lander ile birlikte bir opera-buffa (*Susanne,* 1950), Danimarka Krallık balesi için birçok bale müziği (*Benzin,* 1930; *Cocagne Ülkesi,* 1936; *Tolv med Posten,* 1937; *Quarrtsiluni,* 1938; *Anka Kuşu,* 1946; *Etüd'ler,* 1948; *Aydaki Rengeyiği,* 1956; *Fruen fra Havet* 1961 ve *Aşkın Zaferi,* 1962), sahne müziği (*Darduse,* 1937), dört senfoni, bir keman konçerotsu (1951), trompet ve orkestra için bir konçertino (1933), orkestra için süit'ler, oda müziği besteledi. (L)

Hyacinthe RIGAUD
kendi portresi
Güzel Sanatlar
Millî okulu, Paris

RIGGENBACH

RİGİ
Kulm doruğu

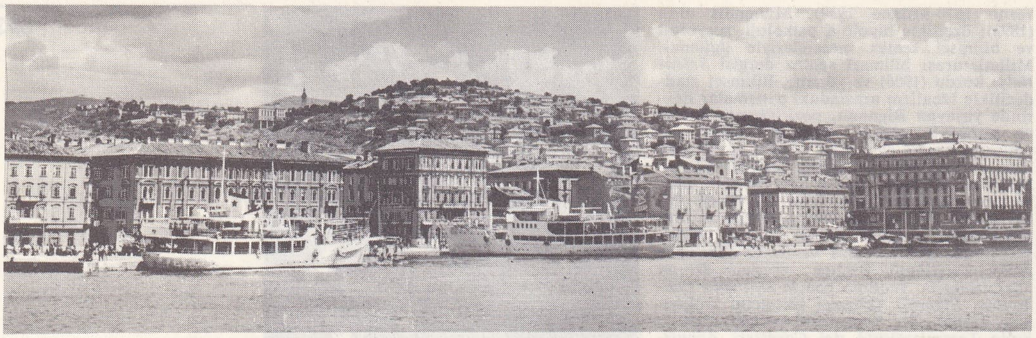

RIJEKA

RİİSER-LARSEN (Hjalmar), norveçli kutup kâşifi (Oslo 1890 - Kopenhag yakınları 1965). R. Amundsen ile birlikte deniz uçağıyle Kuzey kutbuna yapılan ilk uçuş denemesine katıldı. *Norge* adlı güdümlü balonun ilk kutup yolculuğunda kumandan yardımcılığı yaptı (1926). Daha sonra Antartika'ya çeşitli hava seferleri düzenledi ve bir balina avlama gemisiyle Kraliçe Maud toprağına ve Prenses Marta kıyılarına kadar gitti (1929-1930). Bundan sonraki gezisinde (1930-1931) Antarktika'nın çevresinde gemiyle dolaştı ve uçakla Prenses Ragnhild toprağını keşfetti. (M)

RİJDER i. Hollanda'nın eski altın para birimi. (L)

RİJEKA, esk. **Fiume,** Yugoslavya'da (Hırvatistan) liman şehri, Kvarner körfezi kıyısında; 100 300 nüf. (Suşak ile birlikte.) Birinci Dünya savaşına kadar Macaristan'a ait olan şehir, Rapallo antlaşmaları uyarınca (Fiue adıyle) İtalya'ya, 1947'den sonra da Yugoslavya'ya geçti. Rijeka ile Suşak limanını birbirinden küçük bir ırmak ayırır; idarî bakımdan birleştirilmiş olan iki merkez, Birinci Dünya savaşından sonra gelişti. Şehirde bir italyan azınlığı vardır. İkinci Dünya savaşında tamamıyle yıkılan liman, modernleştirilmiş ve Yugoslavya'nın başlıca limanı haline gelmiştir. Başlıca ihracat maddesi kerestedir; tonaj bakımından daha önemli olan ithalât ise tahıl ve hammaddelere (kömür, petrol, dokumalar) dayanır. Sanayi faaliyeti olarak gemi yapımı, kâğıt fabrikaları, konserve fabrikaları, elektrik malzemesi yapımı ve petrol tasfiyesi sayılabilir. XVIII. yy.dan kalma birçok kilise; Frankopan şatosu; XVI. yy.dan kalma belediye sarayı; müzeler; zengin kütüphane. Romalılardan (I. yy.) kalma zafer takı. (L)

RİJKSDAALDER i. Bazı kuzey ve orta avrupa devletlerinde basılmış değişik değerli eski gümüş para. (Kuzey ülkelerinde bu ad bazı paraları belirtmek için kullanıldı. Felemenk'te, rijksdaalder 2,5 florin değerinde bir paradır.) [L]

Rijksmuseum («Krallık müzesi»), Hollanda'da devletin merkezî idaresine bağlı bütün müzelere ve özellikle de Amsterdam'da 1808'de kral Louis Napoléon (Louis Bonaparte) tarafından kurulmuş müzeye verilen ad. Önce *Dam*'ın (belediye binası) bir kısmını, 1814'ten itibaren de *Trippenhuis*'i işgal eden bu müze mimar P. J. H. Cuypers'in eseri olan bugünkü binaya 1885'te geçti. Sayısı yüz otuzu bulan salonlarında teşhir edilen şaheserlerin başlıcaları şunlardır: Rembrandt'tan, *Gece Devriyesi, Nişanlı Yahudi Kızı, Kumaş Sendikacıları;* Van Dyck'ten, *Willem II van Orange ile Genç Karısının Portresi, Mary-Henriette Stuart;* Gérard Dou'dan, *Sanatçının Kendi Portresi;* Gérard de Saint-Jean'dan, *Kâhin Kralların Tapınması;* Jan Van Goyen'den, *Valkenhof Nimègue'de;* Frans Hals'ten, *İki Karı Kocanın Portresi* ve *İçki İçen Adam;* Pieter de Hooghe'tan, *Küçük Kır Evi;* Van Ostade'den, *Yolcuların Molası;* Ruysdael'den, *Wijk Yakınındaki Değirmen;* Jan Steen'den, *Sint-Niklaas Kilisesi;* Terborch'tan, *Helena van der Schalcke'nin Portresi;* Vermeer'den, *Ara Sokak* ve *Mektup Okuyan Genç Kadın.* Baskı resim bölümünde ise 150 000 desen ve 800 000 gravür vardır. (L)

Rijksmuseum

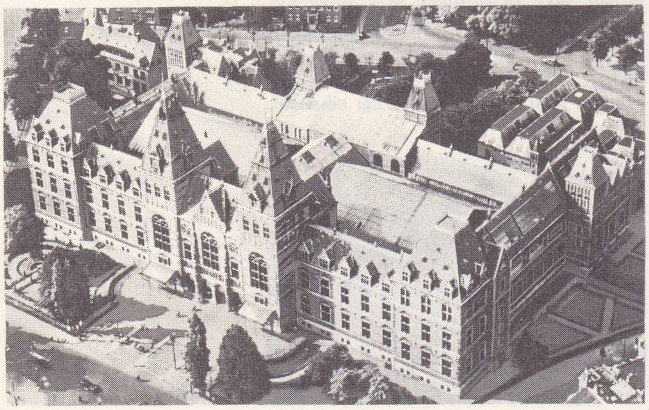

Rijswijk antlaşması, İsveç'in arabuluculuğuyle La Haye'in güneyindeki Nieuwburg şatosunda Fransa'nın imzaladığı ve «Augsburg Birliği savaşı» adıyle anılan savaşa son veren antlaşmaların genel adı. Bu antlaşmalar, 20 eylül 1697'de, Hollanda Genel meclisi, İngiltere ve İspanya, aynı yılın 30 ekiminde de imparator tarafından imzalandı. Görüşmeler 9 mayısta başlamıştı ve antlaşmaların şartları şunlardı:

1. *Hollanda'nın Genel meclisi ile.* «Bu savaşın başlangıcından beri, her iki tarafın Avrupa'da veya Avrupa'nın dışında ele geçirdiği bütün ülke ve şehirler taraflarca geri verilecek ve özellikle de Pondichéry müstahkem mevkiiyle kasabası Fransa'da kurulmuş olan Doğu Hint Adaları kumpanyasına iade edilecekti». Buna karşılık Hollandalılar da Fransa'ya mal getiren veya bu ülkeden mal götüren yabancı gemilerin ödemek zorunda olduğu tonilato başına 50 sentlik vergiden bağışık tutuluyordu. Ayrıca, yine bu antlaşma gereğince, Hollandalılar Fransa'ya ringa balığı ve tuz da ithal edebilirler;

2. *İngiltere ile.* Louis XIV, William of Orange'ı İngiltere kralı olarak tanıyordu. İki krallığın uyrukları arasında ticaret ve gemicilik serbest olacaktı. Bundan başka, iki kral, savaş sırasında birbirlerinden elde ettikleri her şeyi geri vermeyi kabul ediyorlardı. Orange prensliği de William'a geri verilecekti;

3. *İspanya ile.* Louis XIV, Barcelona, Katalonya, Lüksemburg, Charleroi, Mons, Ath ve Courtrai ile Nimègue antlaşmasndan beri Lüksemburg, Namur, Brabant, Flandre ve Hainaut illerinde şehir meclislerinin kararları uyarınca işgal ettiği şehirlerin birçoğunu geri veriyordu;

4. *imparator ile.* Louis XIV, Strasbourg'un dışında, şehir meclislerinin kararları uyarınca ilhak ettiği bütün toprakları geri veriyordu. Fransızlar, Kehl müstahkem mevkiiyle Fribourg'u, Brisach'ı ve Philippsburg'u tahliye ediyordu. Ren nehri üzerindeki Fort-Louis ve Huningue istihkâmları yıkılacaktı. İmparator, geriye aldığı ülkelerde katolik dinini muhafaza etmeğe söz veriyordu. 1670'ten beri işgal edilmiş olan Lorraine ise, Saarlouis ile Longwy'in dışında, buranın dükünne geri verilecekti. Antlaşmaya ayrıca, Pfalz ve Köln ile ilgili bazı ek maddeler de konmuştu.

Louis XIV, bu antlaşmalarla, umduğundan daha elverişli şartları olan bir barış elde etmiş ve genel olarak da birçok kazancını elinde tutmuştu. Meselâ Hudson körfezi Fransa'ya geri veriliyor, dolayısıyle Fransa, sömürge imparatorluğunu olduğu gibi muhafaza ediyordu. (L)

RİK i. (ar. *rīķ*). *Esk.* Ağız suyu, salya. || *Ale-r-rik,* aç karnına. (M)

RİKA i. Bk. RIKA.

RİKÂB i. (ar. *rikāb*). *Esk.* Üzengi. || Büyük bir kimsenin huzuru.

— Teşk. tar. Osmanlı padişahının maiyetini belirtmek için kullanılan deyim. (Sadrazamla birlikte sefere çıkan görevlilere İstanbul'da vekâlet eden memurlara *rikâb kaymakamı, rikâb defterdarı* v.b. denirdi.) || *Rikâb* (veya *rikâbı hümayun*) *ağaları,* padişahın atının yanında yürümekle görevli saray mensupları. (Bunlar, yeniçeri ağası, emîri âlem, kapıcılar kethüdası, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı, şikâr ağaları, şahincibaşı, atmacacıbaşı, imrahor, çaşnigirbaşı, altı bölük ağaları, cebeci, topçu ve arabacıbaşılarından meydana gelirdi.) || *Rikâb defterdarı,* defterdar orduyle sefere çıktığında İstanbul'da kalarak kendisine vekâlet eden görevli. || *Rikâb kaymakamı,* sadrazam ordunun başında sefere çıktığı zaman kendisine vekâlet eden görevli. || *Rikâb reisi,* reisilküttab sefere katılmak için İstanbul'dan ayrıldığında, kendisine vekâlet eden görevli. || *Rikâb solakbaşıları,* seferde ve barışta padişahlara muhafızlık yapmakla görevli Yeniçeri ocağı solak ortalarının başları. (Padişah bir alayla saraydan dışarı çıktığında yanında iki taraflı olarak dört solakbaşı, sekiz rikâb solağı ve altmış solak yürürdü. Solakbaşılar yeşil kadifeden elbise, başlarına siyah sorguçlu üsküf giyerlerdi. Solakbaşılar 1829'da kaldırıldı.) || *Rikâb solakları kethüdası,* rikâb solakları zabitlerinden birinin adı. (Rikâb solakbaşıları gibi giyinirlerdi. Yalnız sorguçları beyazdı.) [M]

RİKAB çoğl. i. (ar. *raķabe*'den *riķab*). *Esk.* Boyunlar, enseler. || Köleler veya cariyeler. (M)

RİKÂBDAR bls. i. (ar. *rikāb,* üzengi ve fars. *-dār,* tutan'dan *rikāb-dār*). Teşk. tar. Padişahın, ata binerken üzengisini tutan kimse, üzengi ağası.

— ANSİKL. *Rikâbdar,* Hasodaya mensuptu; derece bakımından hasodabaşı, silâhdar ve çuhadardan sonra gelirdi. Sultanın eyer, papuç ve çizmelerine bakma rikâbdarların görevlerindendi. Gündelik olarak 35 akçe alırlardı. Saray dışında bir memuriyete tayin edilirlerse vezir veya beylerbeyi olurlardı. Emekliye ayrılanlar 60 000-100 000 kuruş arasında yıllık alırlardı. Bu memuriyet Mahmud II devrinde kaldırıldı (1831). [M]

RİKÂBİYE i. (ar. *rikāb*'dan *rikābiyye*). *Esk.* Sadrazam, vezir v.d. devlet adamları tarafından padişaha verilen hediyeler. (M)

RİKARDİT i. (fr. *rickardite*). Miner. Formülü Cu_4Te_3 olan tabiî bakır tellürür; koyu kırmızı renktedir. (L)

RİKÂZ i. (ar. *rikāz*). *Esk.* Toprak altından çıkarılan maden veya define.

— Huk. *Esk.* Yer altında tabiî olarak bulunan madenlerle, Cahiliye devrinden, zimmîlerden veya müslümanlardan kalan definelere verilen ortak ad. (Rikâzdan, içinde bulunduğu toprağın türüne göre değişen oranda vergi alınırdı. Öşür veya haraç arazisindeki rikâzın 1/5'i devletindi; kalanı toprak sahibine verilirdi. Kireçten ve yakut, zümrüt v.b. eritilmeyen madenlerle, mülk topraklardaki her türlü madenlerden devlet pay alamazdı.) [M]

RİKETSİYA i. (lat. *rickettsia*). Birçok hastalığa sebep olan çok küçük (çapı 0,5 mikrondan aşağı) birhücreli asalak. || *Yeni riketsiyalar,* yeni keşfedilmiş olan ve riketsiyalarla büyük virüsler arasında yer alan mikrop kategorisi.

— ANSİKL. N. T. *Rickette,* 1909'da, kenelerde ve amerikan kızıl hummasına tutulmuş hastaların kanında, iki kutuplu boyanan bazı küçük organizmalar keşfetti. Sonraki buluşlar bunların sayısının daha çok olduğunu gösterdi; şimdi, büyüklüğü ve etkisi birbirinden farklı pek çok riketsiya bilinmektedir. Bunların çoğu Chamberland süzgecinden geçer, fakat bazılarının çapı 1 hattâ 2 mikrona ulaşır. Riketsiyalar tavuk embriyonunda üretilir; kanda aglütinasyona sebep olduğu için seroloji yoluyle teşhis edilebilir; kanda antikor oluşumuna yol

Foto. Stanimirovitch, Hollanda büyükelçiliği (LAROUSSE)

açar ve hastada genellikle bağışıklık meydana getirir. İnsanlarda görülen döküntülü tifüs, bitlerin dışkısından bulunan *Rickettsia Prowazeki*'den ileri gelir: amerikan kızıl hummasına (kayalık dağlar kızıl humması) sebep olan *R. Rickettsi* kenelerle bulaşır; pire, bit, tahtakurusu ve kene gibi asalakların dışkılarıyle bulaşan fare tifüsü *R. Mooseri*'den, çıbanlı humma (Conor humması) R. *Conori*'den, natal humması *R. Lyperi*'den, queensland humması *R. Burnitti*'den ileri gelir; trahomun mikrobu *R. trachomatis*'tir; ama bu mikrop muhtemelen bir virüstür. Riketsiyalar koyun, keçi, sığır, domuz, köpek gibi hayvanlara da bulaşarak ağır konjonktivitlere sebep olabilir. *R. psittaci* muhabbetkuşlarında ve papağanlarda psittakoza sebep olur; insana da bulaşabilir.

● *Yeni riketsiyalar*, ancak yapılması çok güç kültürlerle tecrit edilebilir; Avrupa ve Afrika'da birçok yeni riketsiya kaynağı bulunmuştur. Bunlar döküntü, grip zatürreesine benzeyen had akciğer hastalığı, had karaciğer iltihabı, had glomerülonefrit, menenjit ve menengoansefalit, miyokardit, perikardit ve atardamar bozukluğu gibi çeşitli hastalıklara sebep olur. Hastalığın kaynağı hayvansal olabilir, çünkü yeni riketsiyalar sığır ve koyunda da bulunmuştur.

— Patol. Kenelerle geçen riketsiya hastalıklarında kenenin soktuğu, yani mikrobun girdiği noktada çoğu zaman küçük bir kabuk meydana gelir. Ateş nöbetinin süresi değişiktir, ateşle birlikte döküntü ve eklem ağrıları ortaya çıkar.
Hastalığın belirtilerini ortadan kaldıracak bir tedavi uygulanır. Birçok özel aşısı vardır. Korunma yolu, keneleri öldürmek ve mikropları taşıyan kemirgenleri yok etmekten ibarettir.

— Vet. Hayvan *riketsiya* hastalıkları arasında en sık görülenler şunlardır: Afrika'da gevişgetiren hayvanlarda görülen *Q humması, amerikan kızıl humması*, köpeklerde, koyunlarda ve sığırlarda görülen *genel riketsiya hastalıkları, psittakoz*, gevişgetiren hayvanlarda görülen *konjonktiva riketsiya hastalıkları* v.b. (L)

RİKİTEİA, Gambier adalarının merkezi, Mangareva adasında. (L)

RİKKAT i. (ar. *rikkat*). *Esk.* İncelik, naziklik: *Rikkatle yavaş yavaş ve yer yer / Sessizlik daima ilerler* (Yahya Kemal). *Benim kendisini merakta bırakmamak için gösterdiğim şu ufacık dikkat ve rikkatimden pek ziyade memnun kaldı* (Ahmed Rasim). *Benim bu şeb yine pek rikkat-i hayalim var / Benim bu şeb yine şairliğim o halim var* (Tevfik Fikret). || Acıma, şefkat, merhamet: *Bu çocuk babalarıyle analarını, rikkatten ağlamak arzuları hissederek, uzun uzun seyrederdim* (H. Z. Uşaklıgil). *İğrençliklerine, çirkinliklerine rağmen Rabia'nın bütün varlığını merhamet ve rikkat dalgalarında boğdular* (H. E. Adıvar). || Kadın adı. || *Rikkat-amiz*, acıma duygusu uyandıran, kalbe hüzün veren. || *Rikkat-aver* (veya *rikkat-engiz*), merhamet uyandıran, dokunaklı: *Rikkat-aver nümune-i nasut* (Tevfik Fikret). || *Rikkat-efza* (veya *rikkat-feza*), etkileyen: *Ah zalim ah kim asla sana kâr etmedi / Bunda ah ü nale-i rikkat-fezası hâmemin* (Recaizade Ekrem). || *Rikkat-yab*, incelik gösteren, acıyan, merhamet eden. || *Rikkat-i kalb*, yürek yufkalığı.

—DEY. *Rikkatine dokunmak* (veya *rikkate getirmek*), duygulandırmak: *Korulardan, bahçe duvarlarından taşan kokularla bütün Boğaziçi en katı kalpleri yumuşatacak, rikkate getirecek bir duygu ile çiçek kokardı* (A. Ş. Hisar).

◆ **Rikkatli** sıf. *Esk.* Duygulu, ince duygugularla dolu: *Bazan saz sesleri hasta bir çocuğa iyi olacağını anlatmağa çalışan sözler kadar rikkatli ve merhametli olur* (A. Ş. Hisar). [M]

Riksdag. Bk. RIGSTAG.

RİKSMAL i. Leng. Landsmal'in yanı sıra Norveç'te konuşulan kuzey dili. (L)

RİKTUS i. (lat. «ağız açıklığı» anlamında *rictus*). Fizyol. ve Patol. Yüzdeki deri kaslarının, yüze zoraki gülüş görünümü verecek şekilde spazmodik kasılması. (Kıskançlık, hiddet hallerinde ve tetanos hastalığında yüzde beliren acı gülüş riktus sonucudur.) [L]

RİKYO i. Afrika'da tropikal ormanlarda yetişen sütleğengillerden bir ağacın (*Uapaca Guineensis*) kerestesi. (Kamerun ve Gabon'da buna *asam*, Kongo'da *nsanvi* derler. Pembe, kırmızı veya esmer renkteki bu kereste dış doğrama işlerinde, çatı, fıçı, demiryolu traversi yapımında kullanılır.) [L]

RİLA kütlesi, Bulgaristan'da yüksek dağ; Rodop dağının batı kısmıdır ve Sofya ovasına hâkimdir. Tuna, Meriç, Mesta ve Struma ırmaklarına dökülen birçok akarsuyun kaynağı bu dağın yamaçlarından doğar; *Musala doruğu*'nda 2 925 m. Maden damarları ve radyoaktif ılıcalar. Kütlenin ortasında, Bulgaristan'ın en meşhur manastırı olan *Rila manastırı*'nın yapımına İvan III Asen II zamanında başlandı; XIX. yy.da yeniden inşa edilen manastırda IX. - X. yy.da yaşayan bulgar azizi İvan Rilski'nin kutsal eşyası saklanır. (LM)

RİLEY (Isaac Woodbridge), amerikalı filozof (New York 1859 - Cape May, New Jersey 1933). 1902'de *The Founder of Mormonism* (Mormon'culuğun Kurucusu) adlı bir eser yayımladı. Johns Hopkins üniversitesinde araştırma uzmanı olarak çalıştığı yıllarda (1904-1907) en önemli eseri olan *American Philosphy: The Early Schools*'u (Amerikan Felsefesi: İlk Okullar) [1907] yazdı. Bu eser, amerikan düşüncesinin bellibaşlı yönleri sayılan, püritenlik, idealizm, tanrıcılık, maddecilik ve gerçekçilik üstüne geniş bilgi veren örnek bir eserdi. 1908'de Riley, Vassar College'ta felsefe profesörlüğüne getirildi. *American Thought From Puritanism to Pragmatism and Beyond* (Püritenlikten Pragmatizme ve Daha Sonraya Kadar Amerikan Düşüncesi) [1915] öbür önemli eserleri arasında yer alır. (M)

RİLEY (James Whitcomb), amerikalı şair (Greenfield, İndiana 1849-İndianapolis 1915). Gezici tabela ressamı; otelci olarak geçirdiği gençlik yıllarında edindiği tecrübeler ona, şarkılar bestelemek, tiyatro oyunculuğu yapmak ve indiana köylülerini yakından tanımak fırsatını verdi. 1880 Başlarında İndianapolis'e yerleşti ve ilk şiirlerini hoosier lehçesiyle *İndianapolis Daily Journal*'da yayımladı. *The Old Swimmin' Hole* (Eski Yüzme Havuzu), *When the Frost is on the Punkin* (Punkin Buz Tutunca) ve BENJAMİN F. JOHNSON OF BOONE takma adıyle yazdığı diğer şiirleri Batı'da büyük ilgi gördü. Yayımladığı birçok şiir kitabından bazıları: *Pipes O' Pan at Zekesbury* (Zekesbury'de Pan Kavalları) [1888]; *Old Fashioned Roses* (Modası Geçmiş Güller) [1888]; *The Flying İslands of the Night* (Gecenin Uçan Adaları) [1891]; *A Child World* (Çocuk Dünyası) [1896]. 1916'da bütün şiirleri *Complete Works* (Bütün Eserleri) [10 cilt] adıyle yayımlandı. (M)

RİLEY veya **RYLEY** (John), ingiliz portre ressamı (Londra 1646-ay.y. 1691). Fuller'in öğrencisiydi, Lely'nin ölümünden sonra ün kazandı ve 1860'tan itibaren, birçok portre yaptı (National Portrait gallery, Londra). Kral William III ile kraliçe Mary'nin ressamlığına getirildi, Closterman ile işbirliği etti ve sonraki neslin en önemli portre ressamlarını yetiştirdi. (L)

RİLKE (Rainer Maria), avusturyalı yazar (Prag 1875 - Val-Mont sanatoryumu, Montreux 1926). Askerî okullarda okudu (1886-1891); 1892'de Prag'a gitti ve edebiyat çevrelerine girdi. Bu sırada ilk şiirlerini yazdı. Bunların başlıcası romantik türdeki *Traumgekrönt*'dür (Rüya ile Taçlanmış) [1897]. 1896'da doğduğu şehri terk ederek Münih'e geçti ve orada *Advent* (1898) adlı şiirlerini yazdı. Sonra dostu Lou Andréas-Salomé ile Berlin'e gitti. Onunla birlikte, 1899 ve 1900'de Rusya'ya iki yolculuk yaptı ve Tolstoy ile tanıştı. *Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke* (Sancaktar Christoph Rilke'nin Aşk ve Ölümünün Hikâyesi) [1899] ve *Das Buch der Bilder* (Düşler Kitabı) [1902] adlarındaki eserlerinde Maeterlinck'in etkisi görülür. Bir yıl önce Rodin'in bir öğrencisiyle evlenmiş olan yazar 1902'de Paris'e hareket etti ve büyük heykeltıraşla tanıştı. Sonra karısından ayrılarak İtalya'ya geçti (1903-1904); Danimarka ve İsveç'i (1904) dolaştıktan sonra, sekreteri olarak yanında bulunduğu Rodin ile birlikte Meudon'a yerleşti (1905-1906). Fakat bir süre sonra Rodin ile bozuştu; sık sık Paris'e gittiği gibi, Almanya ve İtalya'ya da yolculuklar yaptı. Büyük eserlerini bu dönemde verdi: *Das Stundenbuch* (Dua Kitabı) [üç bölümdür: *Vom Mönchischen Leben* (Manastır Hayatı), *Von der Pilgerschaft* (Hac Üstüne), *Von der Armut und vom Tode* (Yoksulluk ve Ölüm Üstüne)] ve *Neue Gedichte* (Yeni Şiirler) [1907], hayatın gerçeklerine daha içten katılma yollarını arayan bir dünya görüşünü dile getirir; yer yer derin imgeler evrenin ve yaradılışının sırları karşısında duyulan metafizik bir endişeyi açığa vurur. *Malte Laurids Brigge'in Notları* (Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge) [1910] ise, yazarın Paris hatıralarını canlandırdığı otobiyografik bir roman niteliğindedir. 1910'da Thurn-und-Taxis prensesi, Rilke'yi Dalmaçya'daki Duino malikânesine davet etti. Aynı yıl, Rilke, Kuzey Afrika'ya ve Mısır'a bir seyahat yaptı; 1912'de İspanya'da yaşamağa başladı. Birinci Dünya savaşı başlayınca Münih'e döndü, fakat 1919'dan sonra sık sık İsviçre'ye gitti ve sonunda Muzot şatosuna yerleşti, ilk bölümlerini 1912'de yazmağa başladığı *Duineser Elegien*'i (Duino Elejileri) [1923] burada bitirip yayımladı ve *Sonette an Orpheus*'u (Orfeus'a Soneler) [1923] kaleme aldı. Bu iki eseri ve o yıllarda yazdığı bazı şiirlerle, sanatının doruğuna ulaştı. Bu eserlerde yaşama arzusu, ölüm korkusunu yenmeğe çalışan dokunaklı bir hava içinde dile gelir. Hasta olan Rilke, ömrünün son üç yılında fransızca birkaç şiir yazdı ve P. Valéry'den Almancaya tercümeler yaptı. Ancak bazı bölümleri yayımlanmış olan çok sayıdaki yazışmaları, beşerî özellikleri bakımından hiç bir edebiyat okuluna ve akımına girmeyen, ama bazı yönleriyle anlatımcılığa yaklaşan eserlerin oluşması hakkında değerli açıklamalarla doludur. (L)

RİLLET (Louis), isviçreli subay ve siyaset adamı (1794-1855). Diyet meclisinde milletvekili ve danıştay üyesiydi; Sonderbund savaşında kumandan olarak görev aldı. 1848'de gönüllü müfrezeleri teşkilâtlandırması için geçici Milano hükûmetinin 1849'da da savaş ve deniz bakanlığını üzerine alması için Roma cumhuriyetinin yaptığı teklifleri kabul etmedi. (M)

RİLL-MARKS [rilmarks] i. (ing. *rill*, ırmak ve *marks*, işaretler'den). Kumsallarda deniz alçaldıkça meydana gelen küçük kanallara verilen ad. (L)

RİLLYA i. Karındanbacaklı yumuşakça; kavkısı karınlı mekik biçiminde, kavkı ucu sivri, kavkı ağzı diğer türlere göre ters sarımlı kıvrımlarla bezeklidir. (Fosil olarak Üçüncü zaman, özellikle eyosen tabakasında bulunur. Akciğerli yumuşakçaların *clausiliidae* familyasından.) [L]

RİLSAN i. (tes. edil. ad). Poliamit grubundan sentetik tekstil elyaf: *Rilsan özellikleriyle ve uygulamalarıyle Nylon'u andırır.* (L)

RİM i. (fars. *rîm*). *Esk.* İrin, cerahat. || Maden pisliği, cüruf. || *Rim-i ahen*, demir boku. || *Rim-i asel*, balmumu. (M)

RİM i. *Esk.* Roma şehrinin bir adı. || *Rim papa.* Bk. PAPA. (M)

RİMAH çoğl. i. (ar. *rumh*'tan *rimâh*). *Esk.* Süngüler, mızraklar.

— Tıp. *Esk. Rimahül cin*, veba. (M)

RİMAH (TEL EL—). Esk. coğ. Musul'un 65 km batısında müstahkem şehir, eski Asur ülkesinin bugün Irak'ta olan kısmında; en eski semti, Şemsiadad I zamanından (M.Ö. 1775-1721) kalmadır. Yüksek surlarla çevrili önemli bir din ve fikir merkezi olan şehirdeki başlıca anıt büyük mağazalarla çevrili saraydı. Akaçlama sistemi çok geliştirilmiş olan bu sarayda altı yerleşme tabakası ve eksiksiz bir sanatın ürünleri olan cam eşya ortaya çıkarıldı. Şehrin merkezinde ortaya çıkarılan tapınaktaki otuz kadar muhasebe tableti bulunan salonun bir tacirin bürosu olduğu sanılır. (L)

RİMAHAT i. (ar. *rimâhat*). *Esk.* Mızrak veya süngü yapma zanaatı. (M)

RİMAİLHO (Emile), fransız mühendisi ve subayı (Paris 1864-Pont-Erambourg, Calvados 1954). École Polytechnique'in topçu sınıfından yetişti; albay Deport'un icat ettiği 75'lik topun Sainte-Claire Deville yö-

rikâb solakbaşısı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

albay **RİMAILHO** ve icadı top

netiminde yapımı için Puteaux atelyesine çağırıldı. Ayrıca, ağır silâhlarla ilgili birçok tasarı hazırladı. Sosyal meselelerle ilgilendi, iş idaresi konularına yöneldi, işyerinin kârından, çalışanların pay almasını öngören sanayi muhasebesi metotlarını ortaya koydu. (L)

Rimailho topu, Rimailho tarafından yapılan ve «155 CTR» denen 1904 modeli 155 mm'lik kısa namlulu top. 1914'te beş topçu alayı bu toplarla donatıldı. Bu topun atış konumunda ağırlığı 3,2 tondu; — 5° ile + 60° arasındaki atış alanı o devir için önemliydi; menzili 6 300 m, patlayıcı mermisinin ağırlığı 43 kg'dı. Bu silâh çabuk ateşli modern uçaksavar toplarının atası sayılır; gerçekten geri tepme etkisiyle açılan yarı otomatik bir namlu kuyruğuna sahip ilk toptu. Bu kuyruk, basınçlı yerine getirme düzeniyle doldurulştan sonra kendiliğinden kapanırdı. Kundak ve namlu araları olmak üzere parça halinde taşınmaktaydı; bu sistem sonradan tekrar uygulanmıştır. (L)

RİLKE Paula Modersohn-Becker'in eseri

RİMAL çoğl. i. (ar. *reml*'den *rimāl*). *Esk.* Kumlar. (M)

RİMAY (Janos), macar şairi ve devlet adamı (Alsosztregova 1573-Diveny 1631). Transilvanya prensi J. Bocskay'ın danışmanıydı (1606). İmparatorun, kral Matthias von Habsburg'un, daha sonra Transilvanya prensi G. Bethlen'in hizmetinde birçok siyasî görev aldı. Şiir anlayışı bakımından dostu B. Balassa'nın etkisindeydi. Devrinin en önde gelen lirik şairi sayılır. (M)

RİLKE ve Lou Andreas Salome (1897)

Arthur RİMBAUD «Masa Köşesi»nin detayı Luque'ün eseri

RİMAYET i. (ar. *rimāyet*). *Esk.* Ok, gülle v.b. atma, atıcılık. (M)

RİMBAUD (Arthur), fransız şairi (Charleville 1854 - Marsilya 1891). Olağanüstü yetenekli ve âsi bir çocuktu; elinde çok genç yaşta yazdığı şiirlerle Paris'e kaçtı (1871). Bu şiirlere gene ölçülü ve kafiyeli yeni şiirler ekledi: *Le Bal des Pendus* (Asılmışlar Balosu), *Les Effarés* (Şaşkınlar), *Le Dormeur du Val* (Vâdide Uyuyan Adam), *Accroupissement* (Çömelme), *Les Assis* (Oturmuşlar), *Les Chercheuses de Poux* (Bit Kıran Kadınlar) ve özellikle, başıboş, bocalayan dehasının imkânsızın ve işitilmemişin şiiri olan meşhur *Sarhoş Gemi* (Le Bateau İvre). 1871'de Demeny'ye yazdığı bir mektupta da belirttiği gibi, birbirini karşılayan anlamları (özellikle «Ünlüler Sonesi»nde) bulmağa çalışıyor, kelimeleri bir simyager gibi işlemeyi tasarlıyor, şiirin iç dünyamızı tarayan bir «gönül gözü» olmasını istiyordu. Verlaine ile İngiltere ve Belçika'ya yaptığı, yolculuk (1872) bozuşma ile son buldu: Verlaine, Brüksel'de Rimbaud'ya iki el ateş ederek onu hafifçe yaraladı (10 temmuz 1873). Rimbaud *Une Saison en Enfer*'i (Cehennemde Bir Mevsim) [1873] bu dönemde yazdı. Mensur şiirlerin devamı olan bu eserinde «taşkınlık» yıllarını anlatır. Bu tarihten sonra (tam on dokuz yaşındadır) şiiri bıraktı, başıboş bir hayat sürmeğe başladı. Almanya'yı, İtalya'yı (1875), Sonda adalarını dolaştı, hollanda ordusuna katılarak Cava'ya kadar uzandı, ama çok geçmeden kaçtı (1877); tekrar Almanya'ya, Avusturya'ya gitti; bir süre Kıbrıs'ta kaldı (1879). 1880'de Afrika'da Harar'a yerleşti, fildişi ticareti yaptı, Menelik'e silâh satarak zengin olmak hevesine kapıldı. Bu dönemde Coğrafya derneği ve *Le Bosphore Egyptien* dergisi için Afrika gezilerini yazdı. Charleville'e yaptığı bir yolculuk sırasında (1884-1887) sarkom'a yakalandı, dönüşünde Marsilya'da bir bacağını kesmek gerekti ve buradaki Conception hastahanesinde öldü (1891). 1886'da *La Vogue* dergisi, nesir ve serbest vezinli mısralardan meydana gelen *Illuminations* başlıklı şiirlerini yayımladı. Bunların ne zaman yazıldığı kesinlikle bilinmez. Bu şiirlerden bir kısmı (*Illuminations* kelimesi İngilizcede «renkli gravürler» anlamındadır) *Une Saison en Enfer*'den önce, bir kısmı da daha sonra, belki de 1875'te yazılmış olabilir. Rimbaud'nun eserleri sayısız tartışmalara yol açtı: hıristiyan Paul Claudel'e şiir sevgisini aşılayan da, gerçeküstücülerce önder sayılan da odur. Şairin hayatı, bir şimşek gibi çakan şairliği daha yirmi yaşında bütün şiir heyecanını söndüren garip bıkkınlığı, Rimbaud adı etrafında bir efsanenin doğmasına yol açtı. Rimbaud üstünde yüzyıla yakın bir süredir devam edegelen çekişmeler, tartışmalar, romantizmden ve Baudelaire'den miras kalan şiir dünyasını derinleştirmeğe yönelen bu isyankâr eserin ne kadar verimli bir kaynak olduğunu gösterir. (L)

RİMBERT (René), fransız ressamı (Paris 1896). 1937'de Grenoble müzesi tarafından düzenlenen «Gerçeğin Halk Ustaları» sergisine çağrıldı. Özellikle Paris'ten peyzajlar yaptı. Bu resimlerde hem kuruluş, hem duygu bakımından büyük bir incelik görülür. Paris Art Moderne müzesi, Grenoble ve Rotterdam müzelerinde eserleri vardır. (L)

Rime in Vita e Morte di Madonna Laura (*Bayan Laura'nın Hayatı ve Ölümü Üstüe Şiirler*), Petrarca'nın eseri. Bu ad, şairin 317 sone, 29 canzone, 9 sextine, 7 balad ve 4 madrigal'den meydana gelen başlıca şiir derlemesine ölümünden sonra verilmiştir. Petrarca daha 1350'den beri, lirik şiirlerini biraraya getirmeyi düşünmüştü. Bu işi 1356'da bitirdi. Ama bu çalışmasının üstünde daha sonra da değişiklikler yaptı. Eserin tarihli ilk basımı Venedik'te yapılmış olanıdır (1470). Otuz kadarı dışta bırakılacak olursa, şiirlerin hepsi Petrarca'nın Laura'ya olan aşkıyle ilgilidir ve iki bölüme ayrılmıştır: *Laura Hayatta Olduğu Sırada* ve *Ölümünden Sonra.* Birinci bölümde şair bu aşkın ilham ettiği neşeli veya hüzünlü duyguları dile getirir. İkinci bölümdeyse, şairin önce pek büyük olan acısı giderek yatışır ve yüceleşir; Laura karşısına çıkar, onu avutur, sevilmeğe değer tek şey olan ruhunu gösterir, böylece de onu Tanrı'ya yaklaştırmış olur. Eser, Meryemana'ya ithaf edilen bir «canzone» ile son bulur. (L)

RİMEL i. Kirpikleri kıvırmak, daha uzun ve renkli göstermek için kadınların kullandığı bir çeşit sürme: *Küçük hanım da rimeli bozulmasın diye yüzünü aşağıya doğru gererek göz kuyruklarını parmağına sardığı ince mendille kuruladı* (B. Felek). [M]

RİMİNİ, İtaya'da şehir, Emilia'da (Forli ili), Marecchia ırmağının ağzında, Adriya denizinin kıyısında; 92 900 nüf. Rimini'de Eskiçağdan kalma bir köprü ve bir zafer takı vardır; Malatesta tapınağı Rönesansın en güzel eserlerinden biridir. Uzun kumsalının kenarında 20 km boyunca villalar ve plajlar uzanan sayfiye merkezi.

— Tar. Eskiçağ'daki *Ariminum* şehrini M. Ö. 268'de ele geçiren romalılar burada bir latin kolonisi kurdular. Via Flaminia'nın sonunda, via Emilia'nın başlangıcında yer alan şehir, İkinci Kartaca savaşında ve sosyal savaş sırasında önemli rol oynadı, daha III. yy.da piskoposluk haline getirildi, Gotlardan Bizanslılara geçti (538 ve 553). Lombardialıların, Frankların eline geçen ve bir dukalığın merkezi olan şehre, 1157'de komün «şart»ı tanındı. Guelfi'lerle Ghibellini'ler arasındaki çarpışmalardan sonra Rimini'nin tarihi Maletesta'ların kiyle karışır (1334-1528). Şehir sonradan bir papalık toprağı haline geldi (1528-1797 ve 1816-1860). [L]

RİMİNİ (Francesca DA), XII. yy.da yaşamış italyan kadını; Dante'nin *İlâhî Komedya*'sındaki kahramanlardan (*Cehennem* bölümü, Şarkı V) biridir. Ravenna senyörü Guido da Polenta'nın kızı Francesca, Rimini senyörü Malatesta'nın oğlu Lanciotto (Giovanni) ile evlenmişti. Lanciotto çirkin bir adamdı; kendi yerine, çok güzel olan küçük kardeşi Paolo'yu göstererek, Francesca'yı kandırmıştı. Francesca kısa zamanda kocasını bırakıp onun kardeşiyle anlaştı, Lanciotto da onları yakalayıp ikisini birden öldürdü. Dante, aşkları yüzünden ölen insan ruhlarının işkence edildiği bölgeye girerek birbirine sımsıkı sarılmış iki gölge görür; bunlar, cehennem kasırgasının sürüklediği Francesca ile Paolo'dur. Francesca da Rimini'nin macerası üzerine Silvio Pellico (1815) ile D'Annunzio'ya (1902) birer dram, Ambroise Thomas da (1882) bir opera yazmıştır. (L)

Rimini bildirisi, 30 mart 1815'te Rimini'de Joachim Murat tarafından yayımlanan bildiri; Joachim Murat 30 000 kişinin başında, Toscana, sonra Roma üstüne yürümüş iki şehir de kolayca işgal edilmişti. Bu bildiriyle İtalya'yı, Napoli tahtı çevresinde bağımsızlığa ve birliğe çağırıyordu. Bildiri büyük bir yankı uyandırdı, ama Murat'ın uğradığı başarısızlık (2-3 mayıs), bildirinin etkisini hemen göstermesini önledi. Daha sonra, italyan yurtseverleri kısmen bu bildirinin etkisinde kaldılar. (L)

Rimini konsili, temmuz 359'da imparator Constantius II tarafından toplantıya çağırılan batı piskoposlarının konsili; amacı, arianus'çuların teslis dolayısıyle girişikleri tartışmalara son vermekti. Roma kilisesi konsilde temsil edilmedi. Papazlar, azınlığın baskısıyle, «Nike İnanç açıklaması»nı imzaladılar. Bu «inanç açıklaması» yüzyıllar boyunca, genellikle «arîler» adıyle anılan barbar kiliselerinin inanç kuralı oldu. (L)

RİMKUNAS (Petras), litvanyalı yazar (doğ. 1913-Viyana 1944). Gazeteciydi. Şiirler ve hikâyeler yazdı. Eserlerinin konusunu köylü hayatından aldı. Başlıca eserleri: *Naşlaitele* (Menekşe) [1944] adlı bir hikâye kitabı ve *Kiemenu Kaimas* (Kiemenu'nun Ülkesi) [1944] adlı bir roman. (M)

RİMNİCU SARAT, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Ploeşti bölgesi), 21 500 nüf. Eflak ve Boğdan sınırında, Karpat dağla-

Foto. LAROUSSE; Dictionnaire des Auteurs

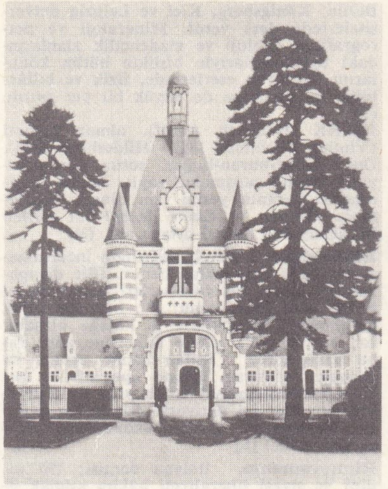

René RİMBERT: «Luart, Şato» (1966)
Berry-Lardy galerisi

rının eteğinde önemli pazar yeri. Hafif sanayi. Eski din ve idare merkezi. XVII. yy.dan kalma kilise (güzel freskler). [L]

RİMNİCU VİLCEA, esk. **Ramnicul Valcei,** Romanya'da (Argeş bölgesi) şehir, Olt ırmağı kıyısında, Karpatlar'ın kenarında; 21 400 nüf. Kış sporları merkezi. Önemli kereste sanayii, kontrplak. (L)

RİMOUSKİ, Kanada'da (Quebec) şehir, idare bölümü merkezi, Saint-Laurent ırmağı kıyısında; 17 700 nüf. Rahip okulu. Liman. Bıçkıhaneler.

— *Rimouski idare bölümü,* 65 300 nüf. (L)

RİM-SİN, Larsa'nın son kralı (M.Ö. XVIII. yy.). Son İsin kralını yenilgiye uğrattı ve topraklarını aldı. Sonra Hammurabi'ye yenildi. (L)

RİMSKİY-KORSAKOV (Nikolay Andreyeviç), rus bestecisi (Tihvin, Novgorod 1844-Lyubensk, Petersburg yakınları 1908). Petersburg Deniz Harp okulunda okudu (1856-1862). Müzik çalışmalarına bu sıralarda başladı. Balakirev ve grubuyle dostluk kurdu, fakat bir okul gemisiyle dünya gezisine çıkınca bu ilişkilere ara verildi (1862-1865). İlk eserlerinde (Petersburg konservatuvarında serbest beste öğretmenliğine getirilmiş olmasına rağmen) kendi kendini yetiştirenlerin acemiliği görülür; o da bunu sezmiş olacak ki Çaykovski'nin yönetiminde füg ve konrapunto çalışmağa karar verdi. Böylelikle tam bir ustalığa ulaştı ve gençlik eserlerini yeniden elden geçirmek zorunluğunu duydu. Bundan sonra hiç bir rus bestecisinin erişemediği sayıda eser verdi. 1883'te Mitrofan Byelayev ile birlikte bir dernek kurdu ve yeni bir besteci neslinin (Glanuzov v.d.) yetişmesine imkân hazırladı. 1889'da Paris'e gitti, Ed. Colonne, Massenet, A. Thomas, A. Messager gibi bestecilerle tanıştı. Hayatının en önemli olayları yazdığı eserlerdir. Yaz tatilini geçirmek üzere gittiği Lyubensk'te göğüs anjininden öldü. Rimskiy-Korsakov rus halk şarkılarıyle, daha doğrusu bu şarkıların ruhuyle, batı malı olan füg sanatını bağdaştırarak Glinka'nın tasarladığı şeyi gerçekleştirdi; orkestralama sanatında kullandığı usuller, zaman zaman Prokofyev ve Stravinskiy'de de sezilir. Her şeyden önce bir lirik besteci olan Rimskiy-Korsakov on beş opera yazdı; ancak bunlardan üçü (*Mozart ve Salieri* [1897-1898]; *Servilia* [1901-1902]; *Pan Voyvoda* [1903-1904]), üstünde durmağa değmez; geri kalan on iki operasının hepsi bestecinin kişiliğini yansıtır: *Korkunç İvan* (1873-1894); *Mayıs Gecesi* (1878-1880); *Sneguroçka* (1881-1882); *Mlada* (1890-1892); *Noel Gecesi* (1895); *Sadko* (1896-1897); *Vera Şeloga* (1898); *Çarın Nişanlısı* (1898-1899); *Çar Saltan* (1900); *Ölümsüz Koşçey* (1902); *Kitej, Görünmeyen Şehrin Hikmeti* (1904-1907); *Altın Horoz* (1907-1909). Rimskiy-Korsakov, pagan Rusya'nın mitlerine, fantastik konulara bağlı olduğu kadar «halk gerçeği»nden ve gerçekçi bir müzikten yanaydı; bunu kendine has renkli bir orkestralama ve zengin bir şekilde süslediği melodilerle gerçekleştirdi.

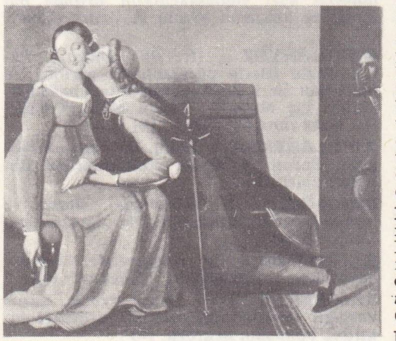

Francesco Da RİMİNİ ile Pavlo Malatesta
İngres'in eseri, Louvre müzesi, Paris

RİMİNİ'den
bir görünüş

Rimskiy-Korsakov'un lirik eserlerinden başka senfonik eserleri de önemlidir: iki senfoni (*mi* minör, *do* majör), *Üç Rus Tema'sı Üstüne Uvertür* (1886); *Sırp Fantezisi* (1867); *Sadko* senfonik şiiri (1867); *Antar* (1868); *Sinfonietta* (1879); *Masal* (1879 - 1880); piyano konçertosu (1882-1883); *Rus Fantezisi* (1886); *İspanyol Capriccio*'su (1887); *Şehrazat* (1888); *Büyük Rus Paskalyası* (1888); *Epitaf* (Mezar Kitabesi, 1904); *Dubinuşka* (1905). Oda müziği: bir *fa* dörtlüsü (1875); bir *la* altılısı (1876); nefesli çalgılar ve piyano için bir beşli (1876); bir *sol* dörtlüsü (basılmadı, 1897); klarinet ve nefesli çalgılar için bir konçerto (1878, basılmadı). Ayrıca nazarî eserler de yazdı: *Praktiçeskiy Uçebnik Garmonii* (Armoni Dersleri) [1884]; *Letopis Moyey Muzıykalnoy Zizni 1876-1908* (Müzik Hayatımdan Hatıralar, 1876-1908) [1909]; *Osnovıy Orkestrovki* (Orkestralama İlkeleri) [1913]. (L)

RİMUZ, M.Ö. 2350 - 2200 yılları arasında Mezopotamya'da hâkimiyet kuran Akkad devleti krallarından ikincisi, Şarrukin'in (Sargon) oğlu. Babasından sonra tahta çıktı, Sümer ve Elam ülkelerine savaş açtı; fakat ülkesinde düzen sağlayamadı ve bir karışıklık sırasında öldürüldü. (M)

RİN i. Japonya'nın küçük para birimi, 1/1000 yen veya 1/10 sen değerindedir. (L)

RİNALDİ (Antonio), italyan mimar (1709'a doğr.-Roma 1794). 1752'den itibaren Rusya'da çalışarak Katerina II için Oranienbaum parkının çin sarayını (1762-1768), daha sonra gözdesi prens Orlov için Petersburg'da, Neva rıhtımında Mermer sarayı ve Gaçina şatosunu yaptı (1768-1785). Rinaldi, Giacomo Quarenghi ile birlikte imparatoriçenin isteği üzerine, Rastrelli'nin barok estetiğine karşıt olarak Palladio üslûbundaki klasik mimarîyi Rusya'ya getirdi. (L)

RİNALDİ (Odorico), latince **Raynaldus,** italyan kronikçisi (Treviso 1595-Roma 1671). Hatip okuluna girdi (1618), daha sonra Roma Hatip okulunun kütüphanecisi oldu. Özellikle, Baronius'un *Annales Ecclesiastici*'ni (Din Yıllıkları) özetledi ve sürdürdü. (L)

RİNANSEFAL i. (yun. *ris, rinos,* burun ve *kephale,* baş'tan fr. *rhinencéphale*). Anat. Beyin yarımkürelerinin iç ve alt yüzünde bulunan sinirsel yapıların tümü: koklama merkezleri, denizatı kıvrımları, çengel, Ammon boynuzu, beyin üçgeni. (Rinansefal, soyoluş bakımından uçbeynin en eski kısmıdır; koku alma mekanizmasında rol oynar; ayrıca, içgüdüye bağlı etkinliklerin ve duygusal davranışların temel dayanağı olduğu sanılmaktadır.)

— Teratoloji. Burnu hortum gibi alnının alt tarafında bulunan tepegözlü ucube. *Eşanl.* RİNOSEFAL. (L)

RİNCK (Heinrich), alman orgcusu (Elgersburg 1770 - Darmstadt 1846). Erfurt'ta Kittel'in öğrencisi oldu (1786-1789), ayrıca Bach'ın özel ders verdiği son öğrencidir. 1790'da Giessen'de orgculuk yaptı, 1805'te Darmstadt'a yerleşti, Hessen büyük dükünün hizmetine girerek öğretmenlik ve orgculuk yaptı. Org virtüozu ve pedagogdu. Org için birçok parça besteledi; ayrıca, çok beğenilen *Orgelschule* (Org Okulu) adlı bir eser yazdı. (L)

RİNCKART (Martin), alman şairi (Eilenburg, Saksonya 1586 - ay.y. 1649). Luther'ci olan ve başdiyakosluk yapan Rinckart, Otuzyıl savaşları sırasında, her çeşit kötülük ve yoksulluğun hüküm sürdüğü bir dönemde luther'cileri destekledi. Kilise şarkıları (*Jesu Herz-Büchlein* [İsa'nın Gönül Kitapçığı, 1536]), tarihî ve alegorik dramlar (*Der Eislebische Christliche Ritter* [Eislebenli Hıristiyan Şövalye], 1613; *Monetarius Seditiosus* [Kalpazan] 1625) yazdı. (M)

RİND i. ve sıf. Bk. RİNT.

RİNDAN çoğl. i. (fars. *rind*'den *rindān*). *Esk.* Rint meşrep kimseler: *Saki, içelim aşkına rindan-ı Hudanın // Rindan-ı Huda vâkıf-ı esrar-ı nihandır* (Ziya Paşa). [M]

RİNDFLEİSH (Georg Eduard), alman anatomi bilgini (Cöthen, Anhalt 1835-Würzburg 1908). Bonn (1855) ve Würzburg'da (1873-1905) ders verdi. En önemli eseri *Lehrbuch der Pathologischen Gewebelehre'*-dir (Patolojik Dokubilim Ders Kitabı) [1869]. (M)

RİNFORZANDO zf. (*rinforzare,* arttırmak, yükseltmek'ten ital. k.). Bir müzik eserinin icrasında ötümlülüğün kısa bir süre için arttırılacağını belirtmeğe yarayan terim. (*Rinf.* kısaltması veya < işaretiyle gösterilir.)

◆ İ. Bu biçimde icra edilen bölüm. (L)

RİNG i. («halka» anlamında ing. k.). Boks yapılan alan. (Bk. ANSİKL.) || *Ringi eksik,* uzun süre dövüşmemiş boksör için kullanılan deyim.

RİMİNİ
Malatesta tapınağı

RIMSKIY-KORSAKOV
Serov'un eseri

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

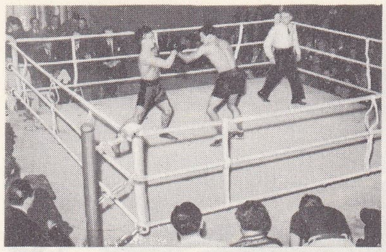

ring

— ANSİKL. *Ring,* kenarları 4,90 m olan kare şeklinde bir sahadır. Dört köşeye çakılmış direklere 30 sm aralıklarla bağlı üç sıra halatla çevrelenir. Döşeme, iplerin 50 sm dışına kadar uzanmalıdır. Ringin tabanı, altında kauçuk halı bulunan bir muşamba ile kaplıdır. (L)

RİNG (Lauritz Anderson), danimarkalı ressam ve seramikçi (Ring, Seeland 1854 - Roskilde 1933). Kopenhag akademisine devam etti ve P.S. Kröyer'in yanında çalıştı. Paris ve İtalya'yı gezdi. En çok Seeland'da ün kazandı. Konularını Seeland'ın günlük hayatından alan tablolar ve manzara resimleri yaptı. (M)

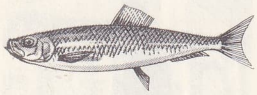

ringa

RİNG (TOM), XVI. yy.da Münster'de (Westfalen) çalışan alman ressamları: LUDGER *Büyük* (Münster 1496-ay.y. 1547), *Eskiçağın Kâhin Kadınları ve Bilgeleri* adlı bir dizi resim yaptı (Münster müzesi; Göttweig manastırı; Louvre). — Oğulları HERMANN (Münster 1521-ay.y. 1596) ve LUDGER *Küçük* (Münster 1522- Braunschweig 1584), onun öğrencisiydiler. Ludger aynı zamanda Braunschweig'da da çalıştı. Münster ve Hamburg müzelerinde (portreler, çiçek resimleri) eserleri vardır. (L)

RİNGA i. Zool. Sürüler halinde dolaşan ve geniş ölçüde avlanan kemikli balık. (İlmî adı *Clupea harengus.* Hamsigillerden.)

— ANSİKL. *Ringa,* solungaç kapaklarının pütürsüz oluşuyle sardalyadan, döş yüzgeçlerinin sırt yüzgecinin ön yarısının altında bulunuşuyle de çaçabalığından ayrılır. Sırt tarafı mavimsi, karın tarafı gümüşîdir. Kuzey Atlantik kıyılarına has olan bu balık (bir başka türü Pasifik'te bulunur) Amerika tarafında Hatteras burnundan, Avrupa tarafında Oleron burnundan aşağıya inmez. Soğuk su balığıdır. Yazın derinlerde barınır ve sürtme ağıyle avlanır; kışın yüze çıkar; yumurtlamak için kıyılara yaklaşır. İşte bu sırada geceleri uzun ve parçalı ağlarla avlanır.

Ringaların su soğudukça yüzeye çıkması dolayısıyle önce kuzeyde, sonra gittikçe güneyde belirmesi yüzünden bunların geniş bir göç yaptığı sanılıyordu. Gerçekten böyle bir göç yoktur; çeşitli yerlerde aynı türün, ancak omur sayısıyle ayırt edilebilen değişik ırkları vardır ve bunlar asla birbirlerinin alanlarına girmez. Ringalar suyosunu tarlalarına yumurtlar, yumurtalarını yosunlara yapıştırır. Eşeysel gelişme evrelerine göre ringalar henüz yumurtlamamış, yumurtlayan ve yumurtlamış ringa diye adlandırılır. (L)

Ring and the Book (THE) [*Halka ve Kitap*], Robert Browning'in şiiri (1868-1869). On iki kitaba ayrılmış 20 000 mısradan meydana gelen bu şiir, yazarın başlıca eseridir. Konusu eski bir italyan kitabından alınmıştır. Bu kitapta, 1698'de Roma'da davası görülen karanlık bir cinayet olayından söz edilir. Eserde romalı genç kadın Pompilia'nın öldürülmesi, dokuz kişi tarafından, dokuz ayrı görüşle anlatılır. Böylece, şiir, yazarın olaylara dayanarak meydana getirdiği bir «halka» haline gelir. Şiirde, kişilerden her biri, bu olay dolayısıyle kendi kişiliğini ortaya koyar, şair de insanoğlunun yoksullukları karşısında duyduğu acımayı dile getirir. (L)

RİNGELNATZ (Hans BÖTTİCHER. Joackim — denir), alman yazarı (Wurzen 1883 - Berlin 1934). Her şeyden önce bir mizahçıydı; yer yer duygulu, buruk bir hicve yönelen neşeli farslar yazdı. Başlıca eserleri: *Kuttel Daddeldu* (1920), *Reisebriefe Eines Artisten* (Bir Sanatçının Yolculuk Mektupları) [1927]. Özellikle, irticalî şarkılar ve kısa şiirler yaratmakta ustaydı. (L)

Ringer sıvısı. Biyol. İncelenen hücreleri canlı tutmağa yarayan ve mikroskopta canlı olarak incelenmesine imkân veren sodyum, potasyum ve kalsiyum klorür eriyiği. Bu sıvı bir hayvandan alınan bir organı diri tutmak için de kullanılır; ya organ bu sıvıya daldırılır veya bu sıvı organın içine yayılır. Sıvı, ingiliz hekimi Sydney Ringer'ın (1835-1910) adıyle anılır. (L)

RİNGİCULA i. Arttan solungaçlı yumuşakça; *ringiculidae* familyasının örnek tipi. (Hayvanın baş tarafında, iki yan lop halinde yer alan kısa ve geniş bir baş diski bulunur; büyük olmasına rağmen yuvarlak ve sağlam kavkısının içine tamamıyle girebilir. Ringicula'lar sıcak ve ılıman bütün denizlerde bulunur; üçüncü zaman tabakalarında fosil olarak yaygındır). [L]

RİNGKÖBİNG, Danimarka'da idare bölgesi (*amt*) merkezi, Jutland'ın batı kıyısında, bir denizkulağının kenarında; 6 430 nüf. Ringköbing bir balıkçı ve gemici limanıdır; kıyı şeridinde açılan geçitlerin kumla dolmasını önlemek için sürekli bir çaba göstermek gerekir. — *Ringkökbing amt*'ı, 224 864 nüf. (L)

RİNGSLAGER güvercini, Batı Avrupa'da bulunan bir güvercin tipi; erkeği dişisinin çevresinde uçarken kanatlarını kuvvetle şaklatır. İki çeşidi vardır: *belçika ringslageri* ve *ren ringslageri.* (L)

RİNGSTED, Danimarka'da (Sorö *amt*'ı) şehir, Sjaelland adasında; 9 400 nüf. Besin sanayii. (L)

RİNGUET (Philippe PANNETON,— denir), kanadalı-fransız yazar (Trois-Rivières 1895-Lizbon 1960). Kulak-burun-boğaz hekimiydi; 1957'de Kanada büyükelçisi olarak Portekiz'e tayin edildi. Birçok roman yazdı. Başlıcaları: gerçekçi bir köy romanı olan *30 Arpents* (30 Dönüm) [1938]; *Fausse Monnaie* (Kalp Para) [1947]; *Le Poids du Jour* (Günün Ağırlığı) [1949]. Ayrıca hikâye ve denemeleri de vardır. (L)

RİGWALDT (Bartholomäus), alman şairi (Frankfurt-an-der-Oder 1530'a doğr.-Langenfeld 1599). Luther'ci papazdı. Kilise şarkıları, öbür dünyadaki bir yolculuğu dile getiren öğretici ilâhiler (*Christliche Warnung des Trewen Eckarts* [Treven Eckart'ın Hıristiyanca Uyarması], 1588 ve *Die Lauter Wahrheit* [Salt Gerçek], 1558) yazdı; ayrıca içlerinde *Speculum Mundi* (Dünyanın Aynası) adlı bir komedinin de yer aldığı, soyluların bozuk ahlâkına karşı çıkan tarihî piyesleri de vardır. (M)

RİNİT i. (yun. *ris, rinos,* burun'dan fr. *rhinite*). Burun veya geniz mukozasının had veya müzmin iltihaplanması. (*Eşanl.* NEZLE.) || *Devreli rinit* (veya *saman nezlesi*). Bk. NEZLE.

— Vet. Bk. NEZLE. || *Atrofik domuz riniti,* müzmin intanî rinit; burun boşlukları atrofisiyle birarada görülür; sebebi henüz iyice belli değildir. (Piyojen basil, pastörella, bir trikomonas, bir riketsiya zaman zaman sebep olarak gösterilmiştir.) [L]

RİNK (Henrich Johannes), danimarkalı kâşif (Kopenhag 1819-Cristiania [bugün Oslo] 1893). Tabiat bilimleri alanında çalıştı. Danimarka karakol gemisi *Galatea* ile dünya çevresinde yapılan yolculuğa katıldı (1845-1847) ve özellikle Nicobar adalarında araştırmalar yaptı (1852). Daha sonra (1852-1888) Groenland'da keşif seyahatlerine çıktı. Groenland'ı coğrafya ve etnoloji açısından ele alan birçok eser yazdı. (M)

RİNMAN (Sven), isveçli mineraloji ve metalürji uzmanı (Upsala 1720 - Eskilstuna 1792). Roslagen'de maden araştırmaları müfettişi ve gümüş ocakları, yüksek fırınlar v.b. müdürüydü. Teknoloji alanında yeni metotlar ortaya attı ve çeşitli gelişmelere yol açtı. İnorganik bir kumaş boyası Rinman'ın adıyle bilinir (*kobalt yeşili* veya *Rinman yeşili*); kobalt zinkattan meydana geldiği sanılan bu madde, nitratla çinko oksidin (veya kobalt sülfatın) ısıtılmasından veya çinko sülfat ile kobalt sülfat karışımının çökelmesinden ortaya çıkan maddenin sodyum karbonatla kireçleştirilmesinden elde edilir. (M)

RİNNE (Friedrich Wilhelm Berthold), alman fizikçisi ve mineraloji bilgini (Osterade 1863-Güntherstal 1932). Göttingen, Berlin, Königsberg, Kiel ve Leipzig üniversitelerinde ders verdi. Mineraloji ve petrografinin, jeoloji ve madencilik alanlarındaki uygulamalarıyle birlikte bütün konularını kapsayan eserlerinde, fizik ve billûrbilim meselelerine de büyük bir yer ayırdı. (L)

RİNNE (Heinrich Adolf), alman hekimi (Vlotho, Rheinland 1819 - Hildesheim 1868). Önce kulak-burun-boğaz, sonra nöropsikiyatri üstüne çalışmalar yaptı. İşitme organındaki yaranın yerini tam olarak belirlemeğe yarayan ve *Rinne deneyi* adı verilen bir semiyoloji deneyi ortaya attı. (M)

Rinne deneyi. Patol. Sağırlığın incelenmesi sırasında başvurulan deney. (Bir diyapazondan çıkan ses titreşimleri hem normal kulak yolu [hava yolu] ile, hem de kulak çevresindeki kemiklerle iç kulağa ulaşabilir; birinci yolla işitme ikincisine göre daha uzun sürer. Yapılan işitme deneyi bu sonucu veriyorsa, işitme «pozitif»tir. Ses titreşimlerini normal kulak yolu ile iletmeyip kemikler iyi iletiyorsa işitme «negatif»tir. Deneyin adı alman hekimi Adolf *Rinne*'den gelir.) [L]

Rinnovamento, italyan dergisi; 1907'de, dinî ve siyasî liberalizmi hâkim kılmak isteyen bir laik gençler topluluğu tarafından kuruldu. Daha sonra da adını modernizmin mahkûm edilmesine dayanan bir harekete verdi ve 1909'da yayımı son buldu. Bk. JACİNİ (Stefano, — kontu). [L]

RİNOBRONŞİT i. (fr. *rhino-bronchite*). Patol. Burun ve bronş mukozalarının iltihaplanması. (L)

RİNOFARENJİT i. (fr. *rhino-pharyngite*). Patol. Burun-yutak iltihabı.

— ANSİKL. *Rinofarenjit,* özellikle iki aylıktan on dört yaşına kadar çocuklarda sık görülür. Hastalık bu yaşlarda bademciğin gelişmesiyle ilgilidir. Doğumda 1-2 mm kalınlığında olan bademcik, burun boşluğunun arka kısmını tamamen tıkayacak derecede büyüyebilir. Rinofarenjit burun yollarının hemen tamamen tıkanması ve enfeksiyon (ateş) ile ortaya çıkar, had vakalarda bunlarla birlikte burun ve bademcik iltihapları da görülür. Östaki borusu yakın olduğu için enfeksiyonlu durumlarda sık sık orta kulak iltihaplarına da rastlanır. Had haller dışında, rinofarenjit solunumu, yutkunmayı, konuşmayı ve işitmeyi zorlaştırır; bundan başka lenf organlarının enfeksiyonla mücadele sonucunda şişmesi kötü bir genel durumun meydana çıkmasına sebep olur. Bedenî, hattâ ruhî gelişme geri kalabilir; tedavi, yutaktaki etçiklerin ameliyatla alınmasından ibarettir. Tehlikesiz olan bu ameliyat çoğu hallerde iyi sonuç verir. Yetişkinlerde de çocuktakine benzer had rinofarenjitlere rastlanabilir. Burun arkasının tam veya tama yakın bir şekilde tıkanması çocuklukta tedavi edilmemişse, hastada solunum güçlüğü devam eder; hastanın yüzü bir adenoid'liyi andırır ve ağzı hep açık durur. (L)

RİNOFİMA i. (fr. *rhinophyma*). Burun biçimsizliği. (Hastalık erkekte ve kadında elli yaşlarına doğru görülür; burun tomurcuklanmış gibi irileşir; burun derisi morumsu kırmızıdır; üzeri yağ bezi delikleriyle doludur; fazlalıklar, neşterle çıkarılarak biçimsizlik giderilir.) [L]

RİNOFOR i. (fr. *rhinophore*). Arttan solungaçlı bazı yumuşakçaların sırtında bulunan ve koklama organı sayılan dokunaç. (L)

RİNOKONYOZ i. (fr. *rhinoconiose*). Patol. Tozlu işlerle uğraşanlarda görülen ve tozlardan ileri gelen burun-yutak hastalığı. (Rinit, taş oluşması, burun bölmesi ülserleri birer rinokonyozdur.) [L]

RİNOLARENJİT i. Patol. (fr. *rhino-laryngite*). Burun ve gırtlak mukozalarının iltihaplanması. (L)

RİNOLOJİ i. (fr. *rhinologie*). Burun ve burun boşluğu hastalıklarıyle uğraşan patoloji dalı. (L)

RİNOMETRİ i. (fr. *rhinométrie*). Burnun hava iletme yeteneğinin ölçülmesi. (L)

RİNONEKROZ i. (fr. *rhinonécrose*). Burun boşluğu çeperlerinin, özellikle ortadaki kıkırdak bölmenin nekrozu. (L)

RİNOPLASTİ i. (fr. *rhinoplastie*). Tıp. Bk. BURUN *plastiği.*

Foto. A.İ. (LAROUSSE)

RİNOREA i. Almaşık yapraklı bileşik, salkım çiçekli ağaç veya ağaççık; Tropikal Afrika'da pek çok türü bilinir. (Menekşegillerden.) [L]

RİNOSALPENJİT i. (fr. *rhino-salpingite*). Burun mukozasıyle östaki borusunun iltihaplanması. (L)

RİNOSEFAL i. (fr. *rhinocéphale*). *Eşanl.* RİNANSEFAL.

RİNOSKLEROM i. (fr. *rihonosclérome*). Müzmin intanî hastalık; burundan bronşlara kadar bütün üst solunum yolları mukozasının sümüksü bir salgı çıkarması ve daimî nezle şeklinde görülür. (L)

RİNOSKLEROZ i. (fr. *rihonsclérose*). Patol. Burun mukozasının atrofiye uğraması. (L)

RİNOSKOPİ i. (fr. *rhinoscopie*). Burunboşluklarının muayenesi. (L)

RİNOTOMİ i. (fr. *rhinotomie*). Burunboşluğunu açma ameliyatı. (L)

RİNT veya **RİND** i. ve sıf. (fars. *rind*). Dünya işlerine önem vermeyen, kalender, gönül eri (kimse): *Fuzulî rind-i şeydadır hemişe halka rüsvadır* (Fuzulî). || *Rint meşrep* (veya *rind meşreb*). Bk. MEŞREB.

— ANSİKL. Ed. *Rint* kavramı iran edebiyatı yoluyle yayıldı. Daha çok X. yy.dan sonra kullanılmağa başlandı. Genellikle lûgatlerde «dinsiz, başıboş, vurdum duymaz, sarhoş, densiz» gibi daha çok olumsuz anlamlarda geçen bu kavram, gerçekte görünüşe değer vermeyen, kendi iç dünyasına dönük, insanın değerlerini özünde bulan kimseyi niteler. Rint, gönül gözüyle gören, bütün oluşları, varlık türlerini, evreni kendi iç dünyasının ölçülerine göre değerlendiren, yorumlayan kimsedir. Her türlü baskıdan, değişmez sayılan inançlardan, katı gelenek ve göreneklerden, özellikle şeriatın sıkıcı kurallarından uzak kalır. Türk ve iran edebiyatında rint, şeriat kurallarına sıkı sıkıya bağlı, ibadet ve zikrin dışında bir şey düşünmeyen kaba, sofu ve *zahit* örneğinin karşıtıdır. Rindin gönlü herkese açıktır, hoşgörülü, yumuşak huylu bir kişiliği vardır. Edebiyatta, özellikle divan şiirinde rint denince insanı bir anlam varlığı olarak değerlendiren, bilgiye önem veren «ârif» anlaşılır. Divan şairlerinin çoğu kendini rint sayar, rindane bir söyleyişle şiir yazdıklarını ileri sürerek övünürler. İran edebiyatında Ömer Hayyam ve Hafız Şirazî rindin iki büyük örneği sayılır. Rintle, *harabât* (meyhane) arasında sıkı bir bağlantı kuranlar da vardır. Onlara göre rint olmanın yolu meyhaneden geçer, insan meyhanede olgunlaşa olgunlaşa rint olur.

— Tasav. Görünüşe önem vermeyen, Tanrı ile insan arasında içten bir bağlantının bulunduğunu ileri süren kimse. Bütün evrenin, varlık türlerinin Tanrı'nın görünüş alanına çıkmasıyle var olduğuna inanan rinde göre insan, konuşan, dile gelen bir Tanrı niteliğindedir. İnsanın insana saygı duyması, ibadet etmesi bile gereklidir. Bütün dünya bağlarından sıyrılmak, gönlünde Tanrı'dan başka bütün hevesleri, eğilimleri yok etmek rint olmanın ana kuralıdır. Rint, dinî ibadetten çok, «irfan» denen gönül bilgisine, Tanrı'ya yaklaşmaya, onun özünde sonsuzluğa ulaşmaya önem veren bir derviş örneğidir. Melâmî, bektaşî ve mevlevîler rinde ve rintliğe büyük bir önem verirler. Koyu sünnî tarikatlarda rint ve rintlik yoktur.

◆ **Rindane** sıf. ve zf. *Esk.* Rintçesine, rint olana yakışacak şekilde: *Nedimi her ne zaman eylesem tasavvur ben / Geçer şu hey'et-i rindane piş-i çeşmimden* (Tevfik Fikret).

◆ **Rintlik** veya **rindlik** i. *Esk.* Rint meşrep olma: *Ulu orta rindliğe bile yan bakan gözler açıktan kondurma kelime ve tabirler karşısında âdeta birdenbire döner, ne yaptığını görmez olurdu* (Ahmed Rasim). [M]

RİNUCCİNİ (Ottavio), italyan şairi (Floransa 1562-ay.y. 1621). *Recitar cantando*'nun (opera) doğmasına önderlik eden Floransa çevresinde büyük etkisi oldu. Peri, Caccini, Marco de Gagliano, Claudio Monteverdi v.b.nin ilk operaları için libretto'lar yazdı: *Apollo e il Pitone* (L. Marenzio, 1589), *Dafne* (Corsi, Perive Caccini, 1594), *Euridice* (Peri ve Caccini, 1600), *Arianna* (Monteverdi, 1608). Henri IV'ün sarayına çağrıldı (1601-1603). [L]

RİO i. «Irmak» anlamında portekizce ve ispanyolca kelime. (L)

RİOBAMBA, Ekvador'da şehir, Chimborazo ilinin merkezi, rio Chibunga'nın aştığı Andlar arası yaylada; 41 700 nüf. Dokuma sanayii. Çimento fabrikası. (L)

RİO BRANCO, Brezilya'da federal arazi, Amazonas'ın kuzeyinde, Venezuela ile İngiliz Guyanası sınırında; 230 660 km²; 29 500 nüf. Merkezi, *Boa Vista.* (L)

RİO BRANCO, Brezilya'da şehir, Acre arazisinin merkezi, Acre ırmağı kıyısında; 76 000 nüf. (L)

RİO CLARO, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, Campinas'ın kuzeybatısında; 48 600 nüf. Dokuma sanayii (ipek). Bira fabrikaları. Önemli botanik bahçesi. (L)

RİO CUARTO, Arjantin'de (Cordoba ili) şehir, *rio Cuarto* kıyısında; 70 000 nüf. Tarım merkezi. Sepi yerleri. Konservecilik. (L)

RİO DE JANEİRO, Brezilya'da şehir, Guanabara eyaletinin merkezi Guanabara koyu ve Atlas okyanusu kıyısında; 3 307 200 nüf. Üniversite.

● *Yeri ve konumu.* Rio, okyanusun, alışılmamış şekilli dağların, kumsalların, tropikal ormanların ve sakız ağaçlı bataklıkların birleştiği çok güzel bir yerde kuruldu. Meskenler tabiî manzaraya serpiştirilmiştir; yüksek kısımlarda muz ağaçları ve şekerkamışlarının yanıbaşında gökdelenler yükselir. Kıyıya paralel uzanan granitli yüzey şekilleri (Carioca, Tijuca, Engenho Novo, Misericordia serraları), sarp, dimdik yamaçlı doruklarla parçalanmıştır; bunlar koyu kapatan küçük tepelerdir (*morro'lar*): Pedra da Gavea, Corcovado (704 m), Babilonia, Pao de Açucar (Şeker Kellesi) [395 m], Cara de Cao (Köpek Başı), la Viuva, Santo Antonio, Sao Bento; ovada hac yeri Penha yükselir. Koy az çok şehirleşmiş, bazıları karaya bağlı adalarla doludur: Villegaignon, Governador, Brocio adaları ve en güzel ada Paqueta. Fırtınalı yağmurların etkisi ve granitlerin ve gnaysların kimyasal ayrışması morroların eteklerine kalıntılar yığmıştır; derelerin veya deniz akıntılarının sürüklediği bu kalıntılar Arpoador, Leblon, İpanema kumsallarını ve bataklık ovaları meydana getirir (praia Vermelha, Botafogo, Flamenfo). Alüvyonlu ovalardaki sivrisinek yuvası birçok gölcük, Rodrigo de Fretitas gölcüğü dışında, akaçlanmış ve kurutulmuştur. İklim ancak yaz ortasında çetindir; okyanusa bakan semtlerde rüzgârlar havayı her yıl serinletir, iklim kesim kesim, yükselliğe ve rüzgârlara açıklığa göre değişir. Ancak kıyı kütlelerinin ötesindeki alçak ülkede gerçekten dayanılması güç olan nemli bir sıcaklık hüküm sürer. Pek güzel olmayan kuzey bölgesiyle zenginlerin oturduğu daha havadar güney bölgesi çelişir.

● *Şehrin gelişmesi.* Portekizli Andre Gonçalves, 1 ocak 1502'de Guanabara koyunun girişini buldu ve burasını bir ırmak halici sandı (şehrin «ocak ayı ırmağı» anlamındaki adı bundan gelir). 1555'te bir fransız heyeti, başkanının adını taşıyan Villegaignon adasında yerleşti. Aimore Kızılderililerinin yardımına rağmen Fransızlar, Pao de Açucar'ın eteğinde yerleşen Portekizliler tarafından kovuldular. 1565'te genel vali Mem de Sa, cizvitlerin bir okul inşa ettiği Castelo tepesinde *Sao Sebastiao de Rio de Janeiro* şehrinin kurulmasına karar verdi. Bununla beraber şehir ancak 1704'te, Minas Gerais altın madenlerine bağlandığı karayolunun yapılmasıyle önem kazanır. Fransızlar şehre iki defa daha saldırılar (1710'da Duclerc, ertesi yıl Duguay-Trouin); Sao Sebastiao, art ülkenin ve komşu köylerin gelir kaynakları olan altın ve şekerle fidye ödemek zorunda kaldı. 1763'te şehir Brezilya'nın başkenti haline getirildi. Joao VI, Napolyon ordusu tarafından Portekiz'den kovulduğunda buraya sığındı (1808). Başkentin 60 000 kişiyi bulan nüfusuna saraylılar, idareciler, diplomatlar, tacirler (hepsi 20 000 kişi) eklendi. 1822'de bağımsızlığın ilânıyle şehrin siyasî üstünlüğü onaylandı; şehir hem cumhuriyet, hem imparatorluk zamanında güzelleştirildi. Daha yakın bir tarihte merkezileştirmenin eyalet otoritelerinin aleyhine günden güne artması Rio'nun işine yaradı.

Şehrin genişlemesinin ilk döneminde Castelo tepesinden yavaş yavaş uzaklaşıldı ve Castelo, Sao Bento, Santo Antonio ve Conceiçao tepelerinin sınırladığı bir dörtgendeki ova ve gölcükler şehir haline getirildi. XVIII. yy. sonunda bu sınırlar içindeki topraklar yapılarla dolmuştu, çevredeki şekerkamışı çiftlikleri ve şeker değirmenleri (*engenho*) şehrin ileride gelişebileceği yönleri belirtiyordu. Madenler yolu Caminho Velho'nun açılması, nüfusun büyük ölçüde artmasıyle sonuçlandı; toplum yararına büyük işler gerçekleştirildi: büyük denizkulaklarının kurutulması (largo da Carioca), su ikmali çalışmaları v.b. Portekiz kralının ve maiyetinin şehre yerleşmesiyle ikinci bir genişleme dönemi başladı. Kral kuzeyde Sao Cristovao'da yerleşirken Rio'da oturmalarına izin verilen yabancılar güney bölgesini, Flamengo'yu, Botafago'yu, sonra da serra da Carioca'nın yamaçlarını tercih ettiler. Birçok engel, bugün ortadan kalkan bostanlarla çevrili şehrin sınırları içine katıldı. XIX. yy.da da gelişme yavaş da olsa devam etti. Rio'da, ticaret ve kahve çiftlikleri sayesinde bu dönemde büyük servetler birikti; servet birikimine, yeni gelişmeler de (tren, buharlı gemiler, bankalar, sigorta şirketleri) yardım ediyordu.

Bu şekilde biriken sermayeler başkentin gelişmesine ve genişlemesine yaradı; XX. yy. başında, başkan Rodrigues Alves büyük şehircilik işlerine (Rio Branco yolunun açılması, Beira Mar caddesinin düzenlenmesi), sarı humma ve sivrisineklerle mücadeleye girişti. 1872'de 275 000 kişi olan nüfus, 1900'de 691 500'e, 1920'de 1 158 800'e yükseldi. 1920'den beri şehir her yönde gelişti ve yamaçlara tırmanmağa başladı (Santa Teresa, Tijuca). Koy kıyısında kuzeye, limanın ötesine doğru genişledi. Bu kuzey bölgesi, sanayi kuruluşları, işçi lojmanları ve orta sınıf halkın oturduğu evlerle kaplıdır. Tersine, güney bölgesi burjuva kesimidir; bazı çevreler lükslüğü kalmayan mahalleleri terk etmekte ve bu ruhî davranış önemli göçlere yol açmaktadır. Zenginlerin oturduğu semtler dar bir vâdide (Laranjeiras semtleri) ve meşhur kumsallar (Flamengo, Botafogo, Urca, Copacabana, Leme, İnapema, Leblon) kenarında toplanır. Koyun alçak ve nemli topraklarıyle, dağların yamaçları ise gecekondu semtleriyle (*favelas*) örtülüdür. Brezilya'nın başkenti, manzara insan eliyle durmadan değiştirildiğinden, oturmuş bir şehir değildir. Şehir yalnız bütün Guanabara eyaletini değil, Rio de Janeiro eyaletinin birçok komününü de etkiler: Rio koyunun karşısındaki koyun kıyısında yer alan eyalet merkezi Niteroi, Sao Gonçalo, Nova İguaçu, Duque de Caxias, Carioca'ların yazın serinlemeğe gittiği serra do Mar şehirleri (Petropolis, Teraspolis, Nova Friburgo, Vassouras), karayolları ve dağdaki demiryolları boyunca uzanan şehirler (Barra do Birai). Banliyö trenleri, otokarlar ve vapurlar komünler arasında durmadan gidip gelir. Nüfus son derece karışıktır. Rio büyük bir beyazlar şehridir ama zenciler de kalabalıktır. Zencilerin rio medeniyetine katkıları büyüktür: afrika dinlerinin bazı özelliklerini, danslarını ve türkülerini (karnaval) korurlar ve büyük modern şehirlerde seyrek görülen küçük zanaatlarla uğraşırlar. Carioca mimarisi şaşırtmalarla doludur. Sömürge sanatının bazı özellikleri muhafaza edilmiştir: Candelaria Sao Bento, Santo Antonio gibi manastır ve kiliseler. İmparatorluk döneminden İtamarati, Dışişleri bakanlığı ve Catete sarayları, cumhurbaşkanının ikametgâhı ve Quinta da Boa Vista kalmıştır. Rio, aynı zamanda tropikal iklime akıllıca uygulanmış modern mimarînin cennetidir. Millî Eğitim bakanlığı, Millî Savunma bakanlığı, Fransa elçiliği, A.B.D. elçiliği, bankalar, şehrin ortasındaki bürolar, Maracana Belediye stadı, büyük kumsallara hâkim villalar, özenle yapılmış bahçelerle çevrili dağ evleri. Her semt şehir hayatının bütün özelliklerini yansıtır: Copacabana 150 000 nüfuslu bir şehirdir; Penha ve Engenho Novo'nun nüfusu da buna yakındır. Oysa, yüzey şekilleri ve açılan tüneller yolu kısaltırsa da yoğun trafiğin tıkandığı boğumlar meydana getirir. Şehir gerek enerji, gerek su ve tüketim malları ikmali bakımından da güçlüklerle karşılaşır; tarım bölgelerinin uzakta oluşu, serra do Mar'ın bir engel meydana getirmesi, şehrin çabuk gelişmesi ve mesken sıkıntısı bu ikmal güçlüklerinin başlıca sebebidir.

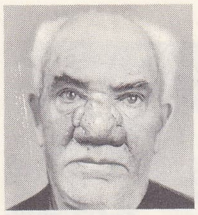

rinofima

Foto. LAROUSSE

RİO DE JANEİRO ön planda, Corcovado İsa'sı arkada sağda, Pao de Açucar

RİO DE JANEİRO: ön planda, Santa Luzia kilisesi (1752); arkada, Millî Eğitim ve Çalışma bakanlıkları

RİO DE JANEİRO'da bir karnaval

● *Bugünkü iktisadî rol.* Rio limanı, geniş su yüzeyi ve derinliğinin büyük gemilerin girmesine elverişli olması sayesinde dünyanın en iyi limanlarından biridir.

İhracattan çok ithalât yapar ve malları başka Brezilya limanlarına yeniden dağıtan bir yük ve yolcu limanıdır. Şehir besin ve sanayi ürünlerini bağlı olduğu Brezilya demiryolu ağından alır; bu demiryolu ayrıca limana boşaltılan yüklerin büyük kısmını da sevk eder. Özellikle Sao Paulo ile olan karayolu trafiği günden güne artmaktadır. Rio havayoluyle de Brezilya'nın öbür şehirlerine, Amerika kıtasının, Afrika'nın, Avrupa'nın ve Yakındoğu'nun çeşitli ülkelerine bağlıdır. Şehrin sınaî rolü de önemlidir; Guanabara eyaleti ülkenin ikinci sanayi yuvasıdır; Rio'nun karşısında Niteroi'de ve Sao Gonçalo'da birçok fabrika (dokuma ve çimento fabrikaları, kimya sanayii tesisleri, motor fabrikası, besin fabrikaları) kurulmuştur. (L)

RİO DE JANEİRO, Brezilya'da eyalet, Atlas okyanusu kıyısında; 42 588 km²; 4 506 000 nüf. Merkezi, *Nıteroi.* Eyalet, Atlas okyanusu boyunca 450 km uzanır; kıyı kütlelerini (Rio yakınında, Cabo Frio'da), girintili çıkıntılı koyları (Angra dos Reis, Guanabara), kenarında kumullar uzanan uzun kumsalları (restinga de Marambaia), denizkulaklarını (Araruama) ve bir delta bölgesini (Paroiba do Sul) içine alır. Geride iç kısma doğru Paranaiba vâdisine hâkim olan Serra do Mar kütlesi yükselir (Serra dos Orgaos'un yükseltisi *Pedra do Sino*'da 2 263 m'yi, *Dedo do Deus*'ta 1 600 m'yi bulur). Cabo Frio yakınında daha kurak olan yağışlı ve sıcak iklimi, dağların yüksekliği yumuşatır (Nora Friburgo, Petropolis, Teresopolis yaz sayfiyeleri). İyi akaçlanmayan birkaç bölge (*Baixadas* veya alçak bölgeler), eskiden sıtmadan büyük zarar görürken, akaçlama çalışmaları ve yeni yerleşmeler sayesinde (Santa Cruz kolonisi) salgının önü alınmıştır. Gerilemekte olan kahve tarımı yerini küçük arazilerde yetiştirilen ve büyük fabrikalarda işlenen şekerkamışı (Campos bölgesi) çiftliklerine ve portakal bahçelerine bırakmıştır. (L)

Rio de Janeiro konferansı ve antlaşması, Amerika Devletleri teşkilâtının 17-30 kasım 1965 arasında düzenlediği ikinci olağanüstü konferans. 1962'de çıkarılan Küba ile Venezuela'nın dışındaki bütün latin amerika ülkeleri temsilcilerinin katıldığı bu konferansta, oybirliğiyle imzalanan *Rio antlaşması* gereğince, teşkilâtın 1948'de Bogota konferansında kabul edilen kuruluşlarında bir reform yapmak kararı alındı. Aşağıdaki tedbirler amerika ülkeleri arasında dayanışmayı güçlendirmeğe yarayacaktı: Amerika Devletlerarası konferansının her yıl toplanması, ayrı ayrı merkezlerde bulunacak olan üç muhtar kurulun ihdası. Ayrıca, aynı devletlerin iktisadî ve sosyal kesimlerde işbirliğine dayanan ilkeleri belirleyen bir iktisadî ve sosyal antlaşma imzalandı. (L)

RİO DE ORO, Afrika'da eski ispanyol himayesi, Atlas okyanusuyle Moritanya arasında (bugün Sahra ilinin topraklarına katılmıştır). Himaye bölgesi, güneyde 20° 21′ paraleli, kuzeyde 26° paraleliyle sınırlıydı. 26° Paralelinin ötesinde gene bir ispanyol himayesi olan Sagiya-el-Hamra uzanırdı, merkezi *Villa Cisneros* idi. (L)

RİODİNİDAE çoğl. i. Güney Amerika'da yaygın gündüz kelebekleri familyası. (L)

RİO GALLEGOS, Arjantin'de şehir, Santa Cruz ilinin merkezi; 61 800 nüf. Ticaret merkezi. (L)

RİO GRANDE veya **RİO GRANDE DO SUL,** esk. **Sao Pedro do Rio Grande do Sul,** Brezilya'da (Rio Grande do Sul eyaleti) şehir, Lagoa dos Patos'un girişinde; 84 000 nüf. Ticaret merkezi. Et, konserve ve yün ihraç edilen liman. Dokuma sanayii. Petrol rafinerileri. Sayfiye merkezi. (L)

RİO GRANDE DO NORTE, Brezilya'nın kuzeydoğusunda eyalet, Atlas okyanusu kıyısında; 53 000 km²; 1 157 000 nüf. Merkezi, *Natal.* İklimi kurak ve sıcak olan eyaletin art ülkesi dağlıktır (serra da Borborema). Ekonomisi çok gelişmemiştir; tarım, pamuk ve şeker üretimi; ayrıca önemli tuzlalar ve kalay yatakları işletilir. (L)

RİO GRANDE DO SUL, Güney Brezilya'da eyalet; 267 455 km²; 5 448 800 nüf. Merkezi, *Porto Alegre.* Eyalet, kış yağmurlarının ağır bastığı astropikal iklimli bölgelerde uzanır. Yüzey şekillerinde birbirinden farklı iki kesim ayırt edilir: güneyde «*campanha*», bir granitli tepeler bölgesidir; akaçlama doğrudan doğruya Atlas okyanusuna (Jacui havzası) veya Uruguai ırmağına (İbicui havzası) doğrudur; «Campanha» komşu pampanın habercisi olan bir çayırlar bölgesidir; kuzeyde yalçın bir sarplıktan (*serra*) sonra, kumtaşı ve bazalt yaylaları, Uruguai nehrine doğru alçalır. Ayrışan bazaltların meydana getirdiği çok verimli mor topraklar, tropikal özelliğini muhafaza eden ama büyük aracuaria koruluklari ile kapsayan bir ormanla örtülüdür. Tarımın ağır bastığı yayla, hayvancılık alanı «Campanha» ile çelişir.

İspanyollarla Portekizliler arasında çekişmelere yol açan Rio Grande do Sul, XVIII. yy.da gözüpek hayvan üreticilerinin yerleştiği bir sınır bölgesiydi. Eskiden geniş alanlarda ilkel usullerle uygulanan hayvancılığa bağlı olarak, kurutulmuş et («xargue») hazırlanırdı. Sürülerin ve otlakların ıslahı, insanların yerleşmesi, et sanayii kollarının kalkınmasıyle, hayvancılık gelişti. Goşolar (gaucho), folklorlarını ve gürültülü sınır adamı mizaçlarını muhafaza ederler; ülke siyasetindeki yerleri önemlidir. İmparatorluk ve eyalet yöneticileri yaylalardaki ve «serra»lardaki ormanlara önce alman, sonra italyan göçmenleri yerleştirdiler. Halâ almanca konuşan «Töton Brezilyalı»ların sayısının bir milyondan çok olduğu sanılır. Fakat İkinci Dünya savaşından beri, Brezilya hükûmeti alman asıllıları brezilyalılaştırmağa uğraşmaktadır. Alman ve italyan göçmenleri, tahıl tarımının, bağcılığın ve sanayiinin kalkınmasına katkıda bulundular. Toprakların aşırı işlenmeden dolayı verimsizleşmesi ve nüfusun çoğalması tarımcıların yerlerinden ayrılarak ormandan tarla açmalarına, Santa Catherina eyaleti, hattâ Panama devleti topraklarına girmelerine yol açtı: köylülerin öncü yürüyüşü. Eyalet ekonomisinin başlıca özelliği tarım üretimi-

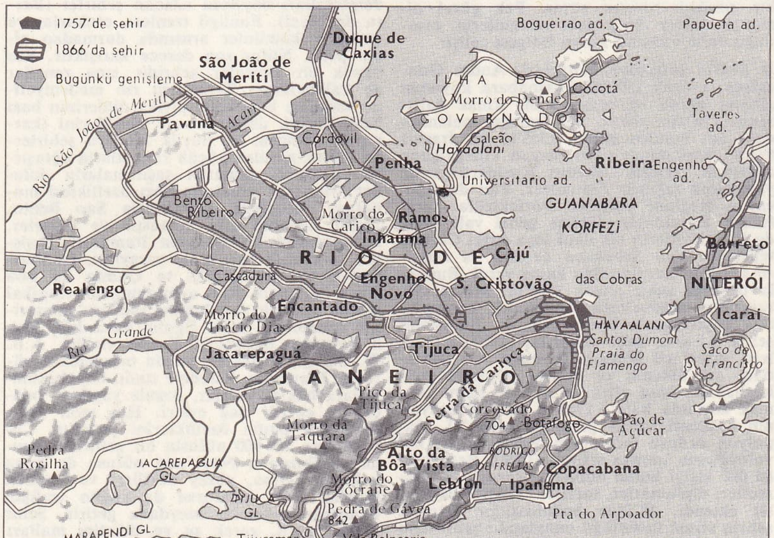

RİO DE JANEİRO

Foto. Brezilya Turizm bürosu (LAROUSSE)

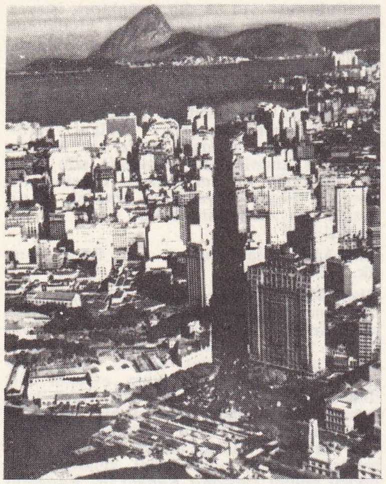

RIO DE JANEIRO'nun genel görünüşü

nin yüksekliğidir: tahıl (buğday, sulama yoluyle pirinç ve mısır) tarımı, bağcılık (büyük ölçüde şarap üretimi), tütün yetiştiriciliği (puro ve sigara yapımı). Hayvancılık et sanayiini besler; ayrıca koyunlardan, gelişmiş yün sanayiinin hammaddesi elde edilir. Toprak altından kömür çıkartılır. Bu üretimlerin pazarlanmasını demiryolu ağının sıklığı, ırmak gemiciliğinin canlılığı ve iyi donatılmış limanlar kolaylaştırır. Eyalet Brezilya'nın kuzey bölgelerinin beslenmesine katkıda bulunur. (L)

RİOHACHA, Kolombiya'da şehir, La Guajira idare bölgesinin merkezi, Antil denizi kıyısında; 12 740 nüf. (L)

RİOJA, İspanya'da tarihî bölge, Ebro havzasının batı kısmında. Hemen hepsi Logrono ilinde ve Alava'nın güneyinde uzanan ovalardan ve taraçalardan meydana gelir. Yağışlar orta derecededir, ama bütün yıla düzenli bir şekilde dağılmıştır. Bölgede besin tarımının yanı sıra çok eskiden beri bağcılık yapılır. (L)

RİOJA, Arjantin'de şehir, il merkezi, And dağlarının kenarında, Velasco dağının eteğindeki vahada; 39 700 nüf. 1894 Depreminden sonra yeniden inşa edilen şehir, çiçekli avluları olan tek katlı evlerden meydana gelir. — *La Rioja ili,* And dağlarında ve kenarlarında uzanır; 126 950 nüf. (L)

RİOJA (Francisco DE), ispanyol şairi (Sevil'a 1583'e doğr.-Madrid 1659'a doğr.). Koruyucu Olivares ile birlikte sürgüne gitti. Sonelerini, *canciones* ve *silvas* tipindeki şiirlerini, büyük hayranlık duyduğu Herrera'nın tarzında yazdı. (L)

RİOLAN (Jean), fransız hekimi (Paris 1577'ye doğr.-ay.y. 1657). 1604'te doktor oldu. Üç yıl sonra *Schola Anatomica* (Anatomi Okulu) adlı bir kitap yayımladı. Harvey'in belli başlı hasımlarından biridir. En önemli eseri *Anatomica Seu Antropographia*'dır (Anatomi veya Antropoloji) [1626]. (L)

RİOM, Fransa'da Puy-de-Dôme idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Auvergne'de, Dôme dağlarının eteğinde; 15 416 nüf. Eski konaklar. Müze. — *İdare çevresi,* 101 209 nüf. (L)

RİO MUNİ, İspanyol Ginesi'nin karadaki kısmı, Gabon ile Kamerun arasında; 26 000 km²; 183 400 nüf. Merkezi, *Bata.* Kenarında dar bir kıyı ovasının uzandığı arazi, Billûr dağlarının kenarında yer alır. Ekonomisi özellikle kahve üretimine dönüktür. (L)

RİONERO İN VULTURE, İtalya'da komün, Basilicata'da (Potenza ili), Vultura dağının eteğinde; 14 400 nüf. (L)

RİONİ, S.S.C.B.'de, Batı Gürcistan'ın sularını akıtan ırmak, Büyük Kafkas dağının güneyinde; 314 km. Rioni, Poti'de Karadeniz'e ulaşır. Aşağı havzası, S.S.C.B.'nin en zengin astropikal tarım bölgelerinden biri olan Kolhida'dır (esk. Kolkhis). [L]

RİOPELLE (Jean-Paul), kanada asıllı fransız ressamı (Montreal 1924). 1945'ten itibaren gerçekçilikle ilişkisini keserek Paris'e yerleşti ve iki yıl sonra Sen'in sol kıyısındaki bir galeride, daha sonra Londra, New York, Almanya ve İsviçre'de eserlerini sergiledi. Kompozisyonları sıkı dokulu ve çok renkli mozaikleri andırır. (L)

RİO PİEDRAS, Porto Riko'da şehir, birleştirildiği San Juan'ın güneydoğusunda. Üniversite. Şeker rafinerisi ve tütün işçiliği. (L)

RİOS (LOS), Ekvador'da il; 250 000 nüf. Merkezi, *Babahoyo.* (L)

RİOS (Pedro DE LOS), ispanyol fatihi (öl. 1547'den sonra). Darien hükûmetinde Pedrarias Davila'nın hâkimi ve halefiydi (1526). Pedrarias'ın işgal ettiği Nikaragua'yı fethetmek istedi, ama başaramadı. Düşman saflarına geçti ve Guatemala valiliğine getirildi. D. Lopez de Salcedo tarafından kovulunca Pizarro ile birlikte Peru'ya gitti. (M)

RİO-SALADO. Bk. ZFİSSAF.

RİOS MORALES (Juan Antonio), şilili devlet adamı (Canete 1888 - Santiago 1946). Radikal partidendi; cumhurbaşkanı oldu (1942-1945). İkinci Dünya savaşında Şili'yi müttefiklerin yanında savaşa soktu. Komünistlerin bulunmadığı bir sol bakanlıkla ülkeyi yönetti. Sağlık sebeplerinden ötürü iktidardan çekildi. (M)

RİOT-ACT i. (esk. fr. *riotte*'tan ing. *riot,* gürültü ve *act,* kanun). İngiltere'de gürültülü toplantılara karşı konmuş mevzuat.

— ANSİKL. Karışıklık ve gürültü çıkartanlara, bir sulh hâkimi, bir şerif, bir şerif yardımcısı veya bir belediye başkanı tarafından bir ilân okunur ve gürültülü topluluğun bu çağrıdan sonra bir saat içinde dağılması gerekir. Aksi halde bu karışıklık «cürüm» olarak nitelenir ve sert bir biçimde bastırılır. (L)

RİO TİNTO. Bk. MİNAS DE RİO TİNTO.

RİOUW, Endonezya'da, Singapur körfezini güneyden kapatan takımadalar; 77 200 nüf. Başlıca adası, Bintan. Boksit ve kalay işletmeleri. Hindistancevizi içi. (L)

Rip Amerika'da, Washington Irving'in *The Sketch Book of Geoffrey Crayon* (Geoffrey Crayon'un Notları) adındaki kitabı dolayısıyle ün kazanan efsane. Bu efsane, Kuzey Amerika'da Catskill'de oturan Rip van Winkle adında bir adamın, 1775'te bir gün dağlarda uyuya kaldığını, fantastik bir gece geçirdikten sonra değişmiş, yıpranmış ve yaşlanmış olarak uyandığını anlatır. Adam yirmi yıl uyumuştur. Öyle ki, uykudan önce İngiltere vatandaşıyken, uyandığında kendini hür Amerika'nın vatandaşı olarak bulur ve yakınlarından hiç birine kendini bir türlü tanıtamaz. Konusunu bu hikâyeden alan ve sözlerini Meilhac'ın, müziğini de R. Planquette'in yazdığı *Rip* adında bir opera da vardır (1884). [L]

RİP (Georges THENON, — denir), fransız tiyatro yazarı ve karikatürcüsü (Neuilly-sur-Seine 1884 - Paris 1941). Özellikle, 1906-1939 arasında yalnız veya başkalarıyle birlikte çıkardığı ve daima büyük ilgi gören aktüalite dergileriyle tanındı. (L)

RİPA (Matteo), italyan misyoneri ve ressamı (Eboli 1682-Napoli 1746). Çin'e yaptığı bir yolculuktan dönerken (1708-1723), İtalya'ya beraberinde genç bir çinli grubu getirdi ve Napoli'de Çin okulunu açtı. Bu okul bugün «Napoli Doğu Yüksek enstitüsü» adını taşır. Ripa, çince elyazması bir lûgat hazırladı, çeşitli portreler, çin manzaraları ve haritalarının gravürlerini yaptı. Doğu ve batı medeniyetleri arasında bir yakınlaşma ve anlaşmanın sağlanabilmesi için, doğu ve batı milletlerinin birbirlerinin dillerini bilmesi gerektiğini ilk savunanlardan biridir. (M)

RİPA (Yupanki), inka imparatoru (XIV. yy.ın ikinci yarısında yaşadığı sanılır), *Viracocha* adıyle tahta çıktı. Yahuar Huacac'ın oğlu. Uzun süren saltanatının sürekli savaşlarla geçtiği sanılır. Chanca akıncıları ve Şilili Araucanolarla savaştı. Chanca'ları boyunduruk altına aldı. Tucuman'ın fethi, birçok önemli yapı (özellikle Cuzco'dakiler [Yacha Huasi]) ve sulama çalışmaları Ripa'ya mal edilir. (M)

RİPARİA i. Amerikan asma türü.

— ANSİKL. *Riparia,* doğrudan doğruya anaç olarak kullanılan amerikan asmalarının en yaygın olanlarından biridir. Diğer bazı amerikan asmalarıyle (*rupestris, berlandieri* v.b.) veya yerli asmalarla çaprazlama sonucunda elde edilen melez çeşitleri de anaç olarak kullanılır. (L)

RİPERT (Georges), fransız hukukçusu (La Ciotat 1880-Paris 1958). Aix ve Paris Hukuk fakültelerinde medenî hukuk, kara ve deniz ticaret hukuku dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Traité Pratique de Droit Civil* (Pratik Medenî Hukuk) [Planiol ve daha başka hukukçularla birlikte], *Traité de Droit Maritime* (Deniz Ticareti Hukuku) [1913] v.b. Ayrıca Planiol'un *Traité Elémentaire de Droit Civil* (Medenî Hukukun Temel İlkeleri) adlı eserinin yeni basımına katkıda bulundu. (L)

RİPİDOLİT i. (fr. *ripidolite*). Miner. Klorit grubundan hidratlı tabiî silikat. *Eşanl.* PROKLORİT, LOFOİT. (L)

RİPİENO i. («doldurma» anlamında ital. k.). Solo'nun tersine, bir toplulukta bir sesi aynı perdeden destekleyen ikinci ses. (Orgda, italyan ripieno'su, bütün boru takımlarının birbirinden ayrı olan dizilerini birleştirir; 8,4,2 ayaklık veya 19'luk, 22'lik gibi.)

— Ask. müz. Şarkıyı bazen aynı seslerle destekleyen, bazen de ona eşlik eden parti: *Ripieno kornet.* (L)

RIO DE JANEIRO

Foto. Histoire de l'Humanité ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

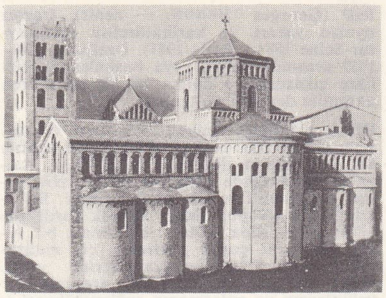

RİPOLL
Santa Maria manastırı

RİPLEY (Robert LeRoy), amerikalı karikatürcü (Santa Rosa, Kaliforniya 1893-New York City 1949). *İster İnan, İster İnanma* (Believe It or Not) adlı gazete karikatürlerinin yaratıcısıdır. Yedi garip atletik olayı canlandıran ilk «Believe It or Not» karikatürü, 1918'de New York Globe'da çıktı. Bu tür karikatürler az sonra her çeşit alışılmış olayları düzenli olarak canlandırmağa ve birkaç yıl içinde otuz kadar gazetede çıkmağa başladı.

Bu dizi, Ripley'in, Charles Lindberg'in, Atlas okyanusunu uçarak geçen ilk değil, 67. adam olduğunu anlatan karikatürden sonra bütün dikkati üstünde topladı. Protestolar yağmağa başlayınca Ripley, Lindberg'in yolculuğunun ilk solo uçuş olduğunu, ondan önce iki kişinin bir uçakla ve 64 kişinin de iki balonla Atlas okyanusunu geçtiğini belirtti. Gazetede çıkan bu karikatürler, daha sonra kitap, sinema ve radyo programları dizisi halinde gelişti. 38 Ülkede ve 17 dilde olmak üzere 326 gazetede yayımlanarak milletlerarası bir ün kazandı. (M)

RİPLEY (William Zebina), amerikalı iktisatçı (Medford, Massachusetts 1867-Edgecomb, Maine 1941). Massachusetts Teknoloji enstitüsünde iktisat profesörü (1895-1901), Columbia üniversitesinde sosyoloji okutmanı (1893-1901) oldu. Daha sonra Londra'daki Krallık Antropoloji enstitüsünde (1915-1916) ders verdi. Eserleri: *The Races of Europe* (Avrupa Irkları) [1900]; *Trusts, Pouls and Corporations* (Tröstler, Tüccar Birlikleri ve Korporasyonlar) [1905]; *Railway Problems* (Demiryolu Meseleleri) [1907]; *Railroads: Rates and Regulation* (Demiryolları: Hesapları ve Düzeni) [1912]; *Railroads: Finance and Organization* (Demiryoları: Malî İşleri ve Teşkilât) [1914] ve *Main Street and Wall Street* [1927]. 10 Ciltlik *Selections and Documents in Economics*'in (İktisadî Seçmeler ve Belgeler) yayımını yönetti. 1917-1933 Arasında Chicago, Rock Island ve Pasifik demiryolunun müdürü, 1918'de de Savaş bakanlığında iş standartları yöneticiliği yaptı. (M)

RİPOLL, İspanya'da (Katalonya, Gerona ili) şehir, Fresser ve Ter ırmaklarının kavşağında; 9 000 nüf. Katalan üslûbunda Santa Maria benediktin abeyi (XI. yy.dan kalma onarılmış kilise, XII. yy.dan kalma cephe, XII. - XV. yy.dan kalma iki katlı avlu dehlizi.) [L]

RİPON, İngiltere'de (Yorkshire, West Riding) şehir, York'un kuzeybatısında; 10 500 nüf. XIII. ve XV. yy.dan kalma ilgi çekici katedral (XV. yy.dan kalma) döşeme taşları ve mimber; sakson üslûbunda yeraltı mezarlığı). XII. yy.dan kalma küçük kilise. Boya ve cilâ fabrikası. Yakınında Fountains Abbey'in yapıları (XII. - XVI. yy.). [L]

RİPOSTO, İtalya'da komün, Sicilya'da (Catania ili), İon denizi kıyısında; 12 300 nüf. Ticaret merkezi (şaraplar). [L]

RİPPA (Alberto DA), italyan lavtacısı (Mantova 1480'e doğr. - Paris 1551). 1518'de François I'in, sonra Henri II'nin hizmetine girdi. «Carrois senyörü» daha sonra kralın oda hizmetkârı unvanlarını aldı. Fransız lavta okulunun gelişmesinde büyük etkisi oldu. Bestelediği ses parçalarının, dansların ve fantezilerin transkripsiyonları kısmen öğrencisi G. Morlaye, kısmen Le Roy ve Ballard yayınevi tarafından (1553), ölümünden sonra yayımlandı; bir kısmı da Fr. da Milano'nun (1536, 1563), Casteliono'nun (1536), Phalèse'in (1546-1574), Gerle'nin (1552) derlemelerinde çıktı. Bestelerinden bazı parçalar elyazması olarak Münih kütüphanesinde ve British museum'da bulunmaktadır. (L)

RİPPERDA (Johan Willem, — dükü), hollanda asıllı serüvenci (Oldehove, Groningen 1680-Tetuan 1737). Subaydı, Madrid'e elçi olarak (1715) gönderildi; İspanya'ya yerleşti ve katolik oldu. İspanya'nın Viyana büyükelçiliğinde bulundu, iki devlet arasında bir ittifak antlaşması imzaladı ve don Carlos (geleceğin Karl III'ü) ile arşidüşes Maria Theresia'nın evlenmesini teklif etti (1725). Düklüğe yükselerek, ispanya büyükleri arasına katılınca, Felipe V sayesinde dışişleri, savaş ve maliye bakanlıklarını elde etti. Fakat iktidar hırsı yüzünden ve imparator Karl VI'nın Saksonya ve Rusya ile yakınlaşması üzerine gözden düştü (1726). Segovia'ya sürgün edildi, İngiltere'ye, oradan Fas'a kaçtı. Müslüman olarak OSMAN PAŞA adını aldı. Sultan Mevlay Abdullah'ın Fas'ı geri almasına yardım etti (1732). İspanyollara karşı Fas sultanının ordularının başında, Ceuta önünde yenilgiye uğraması, gözden düşmesine ve Tetuan'a sürülmesine yol açtı. (L)

RİPPL-RONAİ (Jozsef), macar ressamı (Kaposvar 1861-ay.y. 1927). Münih'te yetişti, Paris'te Maillol, Bonnard ve Vuillard'ın etkisinde kaldı ve Nabi'ler grubuna katıldı. Fransa müzesi koleksiyonlarında (Aristide Maillol'ün portresi) ve Budapeşte Güzel Sanatlar müzesi ile Belediye galerisinde eserleri vardır. (L)

RİQUET (Pierre Paul DE), fransız mühendisi (Béziers 1604-Toulouse 1680). Languedoc'ta kendine ait toprakları tesviye ederken, Akdeniz ile okyanusu birleştiren büyük bir deniz hattı kurmayı düşündü. 1662'de projelerini Colbert'e sundu, o da bu düşünceyi hararetle destekledi. Fakat, bu büyük girişime başlamak için gerekli olan ferman ancak 1666'da çıkabildi. Riquet, emrine ayrılan sermaye yetmediğinden bu eserin tamamlanmasına bütün servetini verdi ve bu işi, on dört yıllık zorlu çalışmalara mal oldu. Fakat Riquet, sayısız engeli aşmak için yaptığı mücadelede yıprandı ve Midi kanalı açılmadan altı ay önce öldü. (L)

RİQUETİ DE MİRABEAU ailesi. Bk. MİRABEAU.

RİQUİER (Guiraut). Bk. GUİRAUT RİQUİER.

RİR, Cezayir Sahrası'nda (Vahalar idare bölgesi) vahalar dizisi, şot Melhrir'in güneyinde; yeraltındaki önemli akarsuların artezyen kuyularıyla (Urlana, Tuggurt grubu, Temacine v.b.) çekilmesi sayesinde sulanır. (L)

RİSALE i. (ar. *risāle*). *Esk.* Bilim veya sanata dair yazılmış küçük kitap veya dergi, broşür: *Bize dair fransızca kitaplara gelince ancak şehrimizde basılmış iki risalede bu Boğaziçi mehtapları zikrolunuyor* (A.Ş. Hisar). *Onun Akd-ül-mizac fi Umûr-il-İzdivac adlı risalesini gençliğinizde okumuş olmanız hakikaten talih eseridir* (A.H. Tanpınar). *Bunun altına imzanı atar, edebî risalelerden birine gönderirsin, senin gibi binlerce saf insan vardır ki buna «Oh, ne güzel...» der* (H. Z. Uşaklıgil). || Mektup. || *Risale-i mahsusa,* monografi.

— ANSİKL. Ed. İslâm dininin doğuşundan sonra, önceleri dinle ilgili konuları çözümleyen küçük ölçüde kitaplara *risale* denirdi. Daha sonraları bilim, felsefe, tasavvuf, şiir, ilâhiyat gibi değişik alanlarda, bir meseleyi ele alan veya başka biri tarafından yazılan bir esere *reddiye*, cevap niteliğinde bütün küçük boy eserlere risale adı verildi. Risaleler haşiye (ek), şerh (yorum) gibi adlarla da anılır. Önce Araplarda başlayan risale yazma geleneği sonradan İranlılara ve Türklere geçti. Risaleler mensur ve manzum olmak üzere ikiye ayrılır. Manzum risaleler daha çok mesnevî türünde olur. Tasavvuf konularını işleyen risalelerin çoğu manzumdur. Bunlar arasında en yaygını Yunus Emre'nin *Risaletü'n-Nushiye* (Öğüt Risalesi) adlı eseridir. Osmanlı Türklerinde en ilgi çekici risalelerden biri de tarihçi Koçi Beyin *Risale-i Koçi Bey* diye bilinen eseridir. İslâm ülkelerinde en ünlü risale, Kuşeyrî'nin tasavvuf ve din konularını işleyen ve birkaç ciltlik büyük bir eser niteliğinde olan *Risale*'sidir. Bunların dışında Ahmed bin Celâleddin Kâşî'nin *Risale-i Baburiye* (Babur Hakkında Risale), Bahaüddin Nakşıbendî'nin *Risale-i Bahaiye* (Bahaî Hakkında Risale), Hüsameddin Müslimî'nin *Risale-i Tevarih-i Bulgariye* (Bulgar Tarihleri Hakkında Risale), Fakirî'nin *Risale-i Tarifat* (Tanımlamalar Risalesi) adlı eserleri bu türün en çok bilinen örnekleridir. Osmanlı bilgin ve yazarları arasında risale yazma son zamanlara kadar süren bir gelenekti. (M)

RİSALET i. (ar. *risālet*). *Esk.* Peygamberlik. || Elçilik. (M)

Risaletü'n-Nushiye (*Öğüt Risalesi*), Yunus Emre'nin manzum eseri (1308). Mesnevî türünde olan bu eser 573 beyittir. İçinde *Fî Ta'rif il Akl* (Aklın Tanımı) başlıklı kısa bir mensur bölüm vardır. Birinci bölümü insan varlığının, evrenin dört ilkeden (toprak, ateş, yel, su) Tanrı buyruğuyle yaratıldığını anlatan bir münacaat niteliğindedir. Üçüncü bölümü *Dâstân-ı Ruh ve Nefs* başlığı altında ruhun, insan nefsinin özünü, niteliklerini anlatır. Dördüncü bölüm *Dâstân-ı Kanaat*'tır. Kanaatın özelliklerini, insan için sağladığı yararları, önemini, insan dünya ve âhiretteki görevlerini konu edinir. Beşinci bölüm *Dâstân-ı Boşu* yani *Gazab* adını alır. Burada, «gazab»ın (boşu) insanı kötülüğe, suça (günaha) iten davranışların nitelikleri, onlardan kaçma yolları açıklanır. Altıncı bölümün adı *Der Beyan-ı Hâlât-ı Buhl*'dür (Pintilik Durumlarının Açıklanması). Burada kıskançlık, başkalarını çekememe ele alınır; böyle insanlardan sakınmanın gerektiği öğütlenir. Yedinci bölüm *Dâstân-ı Akl*'dır. Risalenin sonu olan bu bölümde aklın ilkeleri, erdemleri, nitelikleri sayılır. Ona uymanın yolları, insan için taşıdığı önem ve değer açıklanır. Aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* ölçüsüyle yazılan bu eser islâm dinî kurallarına, insan ve dünya anlayışına göre düzenlenen bir ahlâk görüşünü savunur. *Kur'an* ve hadislerde öngörülen erdemleri, insan davranışlarını, insanın dünyada nasıl yaşaması, hareket etmesi gerektiğini bildirir. Bazı yerleri öğretici, bazı yerleriyse öğüt verici bir niteliktedir. Eserin konusu genellikle erdem ve erdeme karşı olan insan tutumlarıdır.

Risaletü'n-Nushiye, hem dil, hem de ahlâk bakımından türk edebiyatında ayrı bir önem taşır. Dili yer yer açık ve akıcıdır. Eserde bugün unutulan birçok öztürkçe kavramın olduğu gibi kullanılanları da vardır. Üstünde birçok araştırma yapılan *Risaletü'n-Nushiye,* Yunus Emre'nin bütün şiirleriyle bir arada Abdülbaki Gölpınarlı tarafından bazı yorumlar ve açıklamalarla *Yunus Emre Divanı* adı altında bastırıldı (1944). [→Bibliyo.] (M)

RİSİNOLEİK sıf. (fr. *ricinoléique*). Kim. Formülü

$$CH_3(CH_2)_5CHOH—CH_2—CH=CH(CH_2)_7CO_2H$$

olan asitalkol (oksiasit); geliserit'i, keneotu yağının temel maddesini meydana getirir.

— ANSİKL. *Risinoleik asit,* keneotu yağı gibi, damıtılarak önantal ve ündesilenik asit halinde bölünür. Alkali ortamda eritilerek sebasik asit ve ikincil oktilik asit halinde ikiye ayrışır. (L)

RİSİNOLEİN i. (fr. *ricinoléine*). Kim. Keneotu yağını meydana getiren üç gliseritten en önemlisi; asidine *risinoleik asit* adı verilir. (L)

RİSİYEN sıf. (fr. *rissien*). Jeol. Riss döneminden kalma olan. (L)

RİSK i. (fr. *risque*). Riziko.

— Huk. İdarenin, kişilere verdiği zararlardan dolayı malî sorumluluğunu izah eden objektif esaslardan biri.

— ANSİKL. Huk. İdare yalnız hizmet kusuru esasına göre değil objektif sorumluluk esasına göre de verdiği zararları tazmin eder. *Risk,* idarenin, bünyesinde tehlikelilik bulunan bir faaliyeti sebebiyle üçüncü kişilere zarar vermesi halinde söz konusu olur (yüksek gerilimli elektrik hattı çekme, ateşli silâh kullanma gibi). Çağdaş toplumlarda, toplum yaşayışının bazı tezahürlerinden dolayı da idare sorumlu

Foto. LAROUSSE

tutulmaktadır (gösteriler, mitingler, spor karşılaşmaları sırasında veya sonrasında gösterilen taşkınlıklar gibi). Bu yüzden kişilerin uğradıkları zararlardan dolayı, sosyal risk esası uyarınca idarenin sorumluluğu kabul edilmektedir. Bk. HASAR. SİGORTA. (M)

RİSLER (Edouard), fransız piyanocusu (Baden-Baden 1873 - Paris 1929). Paris konservatuvarında Diemer'den ders gördü. 1923'te aynı okula öğretmen oldu. Beethoven'ın ve Wagner'in hayranıydı. 1896'da Bayreuth operasında çalıştı. Dukas'nın (*Sonat, Rameau'nun Bir Tema'sı Üstüne Çeşitlemeler*), Fauré'nin, Enesco'nun, Samazeuilh'ün birçok eserini ilk olarak çaldı. (L)

RİSMAN i. (fars. *rismān*). *Esk.* İp, halat. || *Risman-baz,* cambaz. (M)

RİS-ORANGİS, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Corbeil-Essonnes idare çevresi) komün, Sen'in sol kıyısında, Juvisy'nin yukarısında; 9 247 nüf. XVII. yy.-dan kalma şatoda belediye sarayı. Tarım makineleri. Bisküvi fabrikası. (L)

Risorgimento, «Rönesans» ve teşm. yol. «dirilme» anlamında ital. terim. İtalyanlar bu terimle, önce italyan kültürünün XVIII. yy.ın ikinci yarısındaki yeniden doğuşunu belirttiler. Terimi ilk olarak, Saverio Bettinelli italyan tarihinin bir bölümünü belirtmek için bir eserin başlığında kullandı (*İl Risorgimento d'İtalia Dopo il Mille,* 1775). Alfieri ise bu terimi İtalyan'ın hem hürriyetine hem de birliğine kavuşacağı günü belirtmek için bir eserin başlığında kullandı (*İl Risorgimento d'İtalia Dopo il Mille,* 1775). Alfieri ise bu terimi İtalya'nın hem hürriyetine hem de birliğine kavuşacağı günü belirtmek için kullandı. Daha sonra Risorgimento terimi italyan birliğinin ve hürriyetinin gerçekleşmesinde payı olan ideolojik ve siyasî hareketi ve nihayet İtalyanların bir millet meydana getirmenin bilincine vardıkları dönem (XVIII. yy.ın ikinci yarısı) ile bu milletin devlet haline gelmesi (1859-1860) arasındaki süreyi belirtmek için kullanıldı. Cavour 1847'de kurduğu gazeteye de *İl Risorgimento* adını verdi. Bk. İTALYA. (L)

RİSOTTO i. (*riso,* pirinç'ten ital. k.). Mutf. Biraz diri kalacak şekilde pişirilmiş pirinçle üzerine çeşni vermek için konan safran, tereyağı ve rendelenmiş parmesan peynirinden yapılmış italyan yemeği. (Genellikle sebze veya etle yenir.) [L]

RİSOUX dağı, Doğu Jüra'da küçük sıradağlar; güneybatıdan kuzeydoğuya uzanır, Fransa ile İsviçre arasında sınırı çizer. En yüksek yeri İsviçre'de (1 421 m) olan Risoux, güzel ormanlarla (çam, köknar, gürgen) kaplıdır. (L)

RİSS i. (*Riss* ırmağının [Bavyera] adından). Mindel ile würm arasındaki dördüncü zaman buzullaşması. (Riss genellikle sondan bir önceki buzullaşmadır; bu buzullaşma en geniş alana yayılan buzullaşmadır; Riss, Mindelden buzullararası bir tabaka ile, Würm'den ise daha sıcak ve belki de daha kısa buzullararası bir kuşakla ayrılır.) [L]

RİSSA i. Sırtı ve kanatları külrengi, gövdesi beyaz martı; aynı gruptan olan öteki kuşlardan farkı başparmağının bulunmayışıdır. («Üç parmaklı martı») denen *Rissa tridactyla* Kuzey yarımkürenin soğuk denizlerinde yaşar, falezlerde koloni halinde yuvarlanır; kışın Akdeniz'e kadar iner.) [L]

RİSSO (Giovanni Antonio), fransız tabiat bilgini (Nice 1777-ay.y. 1845). Nice Tıp okulunda ders verdi. Eserleri: *Histoire Naturelle des Orangers* (Portakal Ağaçlarının Tabiî Tarihi) [1818-1822], *Histoire Naturelle des Productions de l'Europe Méridionale* (Güney Avrupa Ürünlerinin Tabiî Tarihi) [1826]. (L)

RİSSOA i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; *rissoidae* familyasının örnek tipi. (İnce kapakçıklı, döner sarımlı ve uzunca küçük kavkılı olan bu hayvanlar bütün denizlerde yaygındır. Pek çok olan türleri birçok altcinste toplanır. Üçüncü zaman tabakalarında fosil olarak bulunur.) [L]

RİSSOELLA i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; delikli, ince küçük bir kavkısı vardır; kavkı ağzı kireçten bir kapacıkla kapalıdır. Yosunların arasında yaşar ve sümüksü bir telle yosunlara tutunur; avrupa denizlerinde ve Japonya'da bulunur. (*Rissoellidae* familyasının örnek tipi.) [L]

RİSSOELLİDAE çoğl. i. önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; kavkıları oldukça küçük, konik, silindirimsi, göbeksiz, pütürsüz, kafes gibi veya küçük kabarık çizgili, kavkı kapağı yanal çıkıntılı veya çıkıntısız olan yumuşakçaları kapsar. (Başlıca cinsleri: *rissoella, cingula, alvania, amphithalamus.*) [L]

RİSSOİDAE çoğl. i. Önden solungaçlı, karından bacaklı yumuşakça; rissoa ile benzeri cinsleri kapsar. (Bu yumuşakçalar suyosunları arasında çok yaygındır, bitkiyle beslenir; ayağından salgıladığı sümüksü bir iplikle su bitkilerine tutunup asılabilir.) [L]

RİST (Charles), fransız iktisatçısı (Lozan 1874-Versailles 1955). Montpellier ve Paris Hukuk fakültelerinde profesörlük yaptı. Fransa bankasının ikinci müdürü oldu (1926-1929). Romanya, sonra Avusturya (1931) millî bankalarının malî müşavirliğini yaptı. Başlıca eserleri: *Histoire des Doctrines Économique Depuis les Physiocrates Jusqu'à nos Jours* (Fizyokratlardan Günümüze Kadar İktisadî Doktrinler Tarihi) [1909, Charles Gide ile birlikte], *Essais sur Quelques Problèmes Économiques et Monétaires* (Bazı İktisadî ve Malî Meseleler Üstüne Denemeler) [1933], *Défense de l'Or* (Altının Savunması) [1955]. (L)

RİST (Johann), alman şairi ve müzikçisi (Ottensen, Hamburg yakınları 1607-Weder an der Elbe 1667). Almanya ve Hollanda'da okudu. Sonra vaiz ve kardinaller meclisi üyesi oldu; yazdığı dinî şiirler, J. Praetorius, H. Scheidemann, Th. Selle, A. Hammerschmidt, S.G. Staden tarafından bestelendi. Bazılarına göre Hamburg'da lied okulunun kurucusu sayılır. 1644'te imparator tarafından sarayın «resmî şairi» kabul edildi. (L)

RİST (Peter Frederik), danimarkalı subay ve yazar (Kopenhag 1844-ay.y. 1928). 1864'te, Düklükler savaşına gönüllü olarak katıldı. 1895'te albaylığa yükseldi. Askerlik tarihi ve özelikle adı geçen savaş üstüne çeşitli eserler yazdı. (L)

RİSTENPART (Karl), alman orkestra yöneticisi (Kiel 1900-Lizbon 1967). Müzik öğrenimini Berlin ve Viyana'da yaptı. Rias-Berlin radyosunun oda orkestrasını kurdu (1946) ve orkestra yöneticisi olarak bu şehirde çalıştı (1932-1953). Saar Oda orkestrasının başına geçti (1953), milletlerarası bir ün kazandı. Çok sayıda barok müzik plağı doldurdu. (L)

RİSTİÇ (Jovan), sırp siyaset adamı (Kragujevac 1831-Belgrad 1899). Heidelberg üniversitesinde okudu (1855), Obrenoviç'ler tarafından siyasî görevli olarak İstanbul'a gönderildi (1861-1867). İstanbul'da bulunduğu sırada Babıâli'de imzaladığı bir antlaşma ile Sokod ve O. Ujitsa kalelerinin Sırp beyliğine katılmasını sağladı (8 eylül 1862). Başbakanlığı ve dışişleri bakanlığı sırasında Belgrad, Şabaç (Böğürdelen), Semendire ve Gladova (Fethülislâm) kalelerindeki osmanlı askerleri geri çevrilerek bu kaleler de Sırplara teslim edildi (1867). Türk garnizonları boşaltıldı. Prens Mihail'in öldürülmesinden sonra Naiplik konseyinin başkanı oldu (1868-1872). 1868 Anayasasını kaleme aldı. Bu anayasa, bir devlet konseyi ile üyelerinin bir kısmı seçimle gelen bir meclisin kurulmasını öngörüyordu. 1873, 1875 ve 1876'da başbakan ve dışişleri bakanı oldu. Türkiye'ye karşı savaş açılmasını öğütledi, Niş ile Prut'un ilhakını ve Sırbistan'ın bağımsızlığının tanınmasını (Berlin kongresi, 1878) sağladı, sonra iktidardan çekildi (1880). Tekrar hükûmet görevine çağırıldı (temmuz 1887), Aleksandar reşit oluncaya kadar naiplik yaptı (1889) ve 1893'te siyasetten çekildi. (LM)

RİSTİÇ (Milan), sırp bestecisi (Belgrad 1908). Miloviç'ten ve A. Haba'dan ders gördü. Eserlerinde hem onikises tekniğini, hem çeyrek ses sistemini kullanır; zaman zaman folklordan yararlandığı görülür (üç senfoni, senfonik çeşitlemeler, keman konçertosu, üfleme çalgılar beşlisi, on çalgı için süit). [L]

RİSTORİ (Adelaide), italyan tiyatro oyuncusu (Cividale, Friuli 1822-Torino 1906). Bir tiyatro rejisörünün kızı. 1838'de prima donna olarak sahneye çıktı. 1855'te Fransa, Belçika ve Almanya'da turneler yaptı. Legouvé'nin yazdığı *Médée*'yi italyanca oynaması (1856), Rachel ile aralarında çatışma konusu oldu. Avrupa ve Kuzey Amerika'da coşkunlukla karşılandı. Sahneyi 1874'te bıraktı. (L)

RİSTORO Arezzo'lu, XIII. yy. italyan papazı, tabiat bilimcisi ve kozmografı. Sağlam gözlemlere dayanan *Della Composizione del Hondo* (Dünyanın Oluşumu) [1282] adlı bir kitap yazdı. Apennin tepelerinde kavkı fosillerle, yuvarlanmış çakıllar bulunduğuna işaret ederek, Tanrı'nın önce «kara»ları, sonra da hayvanları yarattığı şeklindeki İncil'in yorumunu sarstı. Fakat, bu olguları Tufan ile açıklaması, düşüncelerin ilerlemesini beş yüzyıl engelledi. (L)

RİSTOSETİN i. (fr. *ristocétine*). *Nocardia Lurida* adlı mantardan elde edilen ve «gram pozitif» mikroplara (stafilokok, streptokok, prömokok) etki gösteren antibiyotik. (L)

RİSTURN i. (ital. *ristorno*'dan fr. *ristourne*). Huk. Malî avantaj. || *Teşm. yol.* Geçici bir aracıya ödenen komisyon. || Bir tüketim kooperatifi şirketinin, yıl sonunda, üyelerine, yıl boyu satın aldıkları mallara orantılı olarak ve kârın, yatırılan kapitallere göre değil de kooperatif ile görülmüş iş temeline göre paylaştırılması amacıyle yaptığı ödeme. || Bir karşılıklı sigorta şirketinin, aidat tutarı, ödemeler tutarından fazla olduğu zaman, üyelerine yaptığı ödeme. (L)

RİŞ i. (fars. *rīş*). *Esk.* Sakal. || Kıl, tüy. || *Riş-büz,* keçi sakallı. || *Riş-hand,* bıyık altından gülme, gizlice alay etme. || *Riş-tab,* kıvırcık saç veya sakal.

◆ **Rişdar** sıf. *Esk.* Sakallı. (M)

RİŞ i. (fars. *rīş*). *Esk.* Yara. (M)

—**RİŞ** sıf. (fars. *-rīş*). *Esk.* «Yaralı» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *Dil-riş,* gönlü yaralı v.d. (M)

RİŞA veya **RUŞA** çoğl. i. (ar. *rişvet* veya *rüşvet*'ten *rişā*). *Esk.* Rüşvetler. (M)

RİŞABHA veya **VRİŞABHA,** Cayna'cılık*ın kurucusu ve ilk peygamberi. (L)

RİŞE i. (fars. *rīşe*). *Esk.* Püskül, saçak: *Bir beyaz rişe-i cenah-ı melek / Gibi kar* (Cenab Şahabeddin). || *Rişe-gir,* kök salmış.

— Bot. Esk. Saçak kök. (M)

RİŞİ i. («bilge» anlamında sanskritçe k.). İlkin Tanrı'dan aldıkları ilhamla rigveda ilâhilerini yazan şairleri belirtmek için kullanılan, daha sonraları da bütün kutsal kişileri belirtmeğe yarayan ad. (Klasik mitolojide yedi sınıf rişi ayırt edilir: tanrısal, brahma'cı, kralcı v.b. Aralarında en önemlisi Kasyapa'dır. Rişi, saçları topuz yapılmış, sivri sakallı, sırtında çileci elbisesiyle temsil edilir.) [L]

RİŞON-ZİON, İsrail devletinde şehir,

risale

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

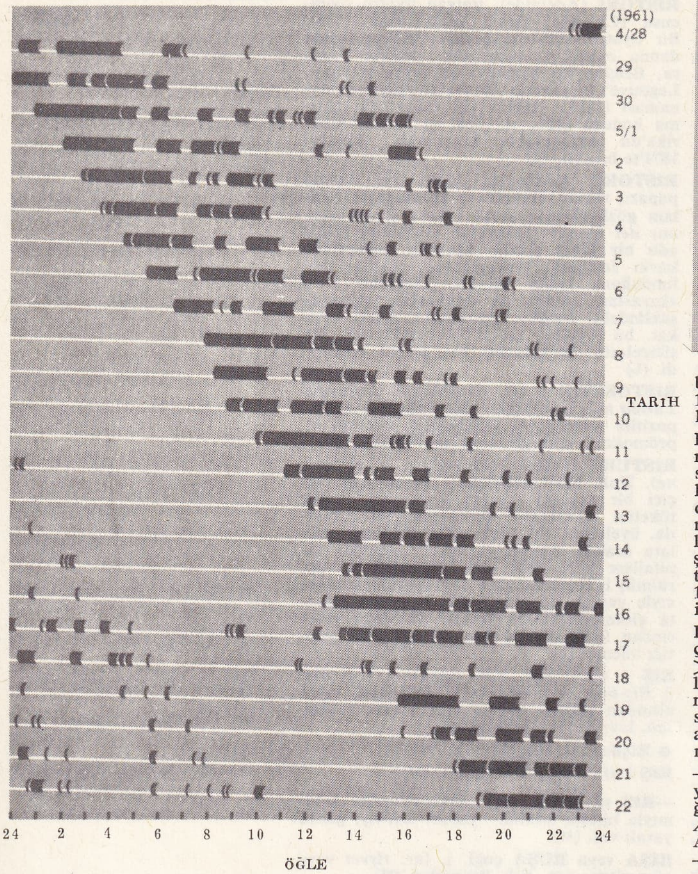

cırlak sıçanın günlük ritmini gösteren tablo

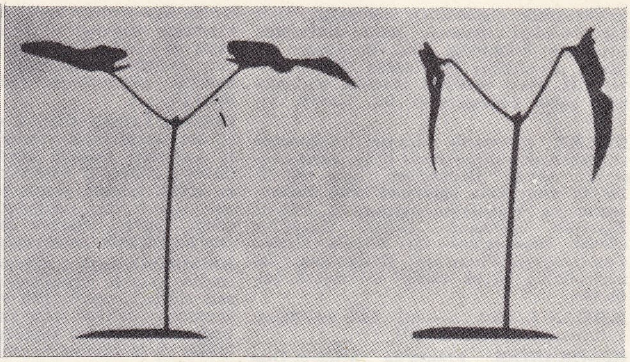

fasulye fidesi yapraklarının gündüz (solda) ve gece (sağda) ritimleri

1882'de rus göçmenlerin kurduğu en eski siyonist tarım tesisinin çevresinde; 38 400 nüf. Eskiden çöl olan bu topraklarda bugün fransız tarım uzmanlarının işbirliğiyle yetiştirilen portakal bahçeleri ve üzüm bağları uzanır. Şehir ağır sanayileşmiştir (Konserveler, bira fabrikaları, hafif metalürji, inşaat malzemesi). İbranî kültürü kurumları ve birçok okul sayesinde fikir hayatı çok canlıdır. (L)

RİŞTE i. (fars. *rişte*). *Esk.* İplik, ip. || İlgi, bağ: *Bulsam sana lâyık yeni bir rişte-i ilham / Her beytine bir hissimi bağlar da verirdim* (Cenab Şahabeddin). || *Rişte-füruş*, iplik satan, iplikçi. || *Rişte-keş*, iplik çeken, dokumacı. || *Rişte-i can*, can bağı. || *Rişte-i eşk*, gözyaşı uzantısı, izi. || *Ser-rişte*. Bk. SERRİŞTE. (M)

RİTA i. Bengal ve Hindistan'da yetişen büyük ağaç (*Sapindus utilis*). [Cezayir'de de yetiştirilen bu ağacın tohum çekirdeğinden sanayide kullanılan bir yağ elde edilir.] (RİTA SABUNAĞACI da denir.) [L]

RİTARDANDO zf. (ital. k.). Müz. Hızın yavaş yavaş azaltılması gerektiğini belirtmek için kullanılan terim. (Kısaltması, *rit* veya *ritard.*)

◆ **i.** Bu ayrıntıya göre icra edilen bölüm. (L)

RİTCHİE (Charles THOMSON, birinci — baronu), ingiliz siyaset adamı (Dundee 1838-Biarritz 1906). Kontluk konseylerini kurdu (*Local Government Act*, 1888). [L]

ritmik jimnastik

RİTCHİE, (Neil Methuen), ingiliz generali (Georgetown, İngiliz Ginesi 1897). Fransa'daki İngiliz 2. kolordusunun kurmay başkanıydı (1939-1940), 1941'de Mısır'a gönderildi, savaş halindeki 8. Ordunun kumandasını eline aldı ve Almanları El-Ageyla'ya kadar geri püskürttü. Ertesi yıl başarı kazanamayınca yerine Auchinleck getirildi. 1944-1945 Arasında 12. Kolorduya, 1947'den 1949'a kadar da Uzakdoğu'daki ingiliz kıtalarına kumanda etti. (L)

RİTİM veya **RİTM** i. (yun. *rhythmos*, ölçülü ve düzenli hareket'ten lat. *rhythmus* > fr. *rythme*). Bir mısrada, bir müzik cümlesinde v.b. kuvvetli zamanlar ile zayıf zamanların düzenli aralıklarla tekrarlanması. *Esk.* İttirat. || *Teşm. yol.* Bazı olayların az çok düzenli bir biçimde ve almaşık olarak art arda gelmesi.

— Biyol. *Günlük ritim*, bir canlı varlığın, yirmi dört saat içinde muntazaman geçirdiği, tekrarladığı değişiklik. (Bk. ANSİKL.) || *Ay ritmi*. Bk. ANSİKL. || *Yıllık ritim*. Bk. ANSİKL.

— Ed. Şiirde ahenk: *Denebilir ki, Seyranî, teknik bakımdan kuvvetli bir nazımcı; lirizm, ritim ve sıcak heyecan bakımından halk edebiyatımızın birinci sınıf bir şairidir* (Cahit Öztelli). Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Çiftli ritim* (veya *disistolik nabız*), bilekteki bir nabız atışına karşılık karıncıkların iki sistolü biçimindeki ritim bozukluğu. (Bk. NABIZ.) || *Kalp ritmi*, kalp kasının düzenli bir biçimde kasılma (sistol) ve gevşemesi (diyastol). [Bk. KALP.] || *Solunum ritmi*, soluk alma ve vermelerin düzenli bir biçimde birbirini izlemesi.

— Müz. Melodi ve armoninin yanı sıra, müziği meydana getiren unsurlardan biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Günlük ritim*'ler, iktisadî bakımdan (zıraat, hayvan ve insan çalışması) önemli olduğu için çok iyi incelenmiştir. Bitki biyolojisinde, bitkilerin büyümesi ve fotosentez bakımından gece ve gündüzün art arda geçişi günlük ritme örnek gösterilebilir. Hayvan biyolojisinde ise örnek pek çoktur: gündüzün veya geceleyin daha hareketli olma; zamana göre derinde veya su yüzüne yakın yüzme; renk değişikliği gibi. Bu günlük ritimler, genellikle ışık, sıcaklık ve ortam değişiklikleriyle ilişkili, dolayısıyle gece ve gündüz ardışıklığına bağlı olan metabolizma değişikliklerinin sonucudur; ışık, sıcaklık ve ortam değişiklikleri sinir ve içsalgı sistemlerini etkileyerek günlük ritimlere sebep olur. İnsanlarda günlük ritimler çalışma hayatını düzenler; bunların en önemlilerinden biri olan uyku-uyanıklık ritmi birçok araştırmaya konu oldu. Vücut sıcaklığında, atardamar tansiyonunda, nabızda, temel metabolizmada, böbrek çalışmasında ve sidik çıkarmada, içsalgılarda gece ve gündüze göre değişiklikler olduğu görüldü.
Bazı *ay ritimleri*'nin Kızıldeniz'de yaşayan bir denizkestanesiyle Pasifik'te yaşayan çokkıllı bir solucanın (palolo) yumurtlama ve çoğalmasında rol oynadığı ispatlanmıştır. *Gelgit ritmi*'nin, denizden çıkarılarak laboratuvara getirilen bazı hayvanların (planaryalardan convoluta) üstündeki etkisi de uzun süre gözlemlenmiştir.
Yıllık ritim'ler de çok önemli olayları etkiler: uyku süresi, bitkilerde totoperyodizm ve termoperyodizm, çeşitli hayvanlarda mevsime bağlı cinsî davranış, memelilerde kış uykusu, böceklerde, balıklarda, kuşlarda, memelilerde göç gibi.

— Ed. *Ritim*, mısrada ahengi meydana getiren ses unsurlarından biridir. Hecelerin uzunluk-kısalık, açıklık-kapalılık gibi özellikleri, ünlüyle biten heceleri ünsüzle başlayan hecelerin, ünsüzle biten heceleri ünlüyle başlayan hecelerin takip etmesi, veznin duraklarla bölünüşü v.b. ritmi yaratır. Aruz vezninde ritim, genellikle hecelerin niteliğinden, hece vezninde niceliğinden doğar. Musammat*larda mısranın belirli yerlerden aynı biçimde bölünüşleri, halk şiirinde durakların birbirine benzer şekilde tekrarı ritimde kalıplaşmalar yarattı. Müstezat*lar, sekt*i melihler, duraksız hece kalıpları yeni ritim arayışlarıdır. Yeni türk şiirinde vezinlerin belirli kalıplar kullanılmadan ritmin sağlanılmasına çalışılmaktadır.

● *Yunancada* şiddet vurgusu bulunmadığından ritim, bu dilde, uzun ve kısa hecelerin dağılımıyle belirtilirdi. Ölçü, parmak veya ayak hareketleriyle vurulurdu: bir zayıf ve kuvvetli zamanlar dizisi görülürdü. Saturnus mısraı dışında latin ölçüleri yunan ölçülerinden aktarılmıştır; bilim adamları Latincedeki vurgunun niteliği konusunda fikir birliğine varamazlar. Bazı bilim adamları, Latincedeki vurgunun Yunancadaki gibi bir müzik vurgusu olduğundan latin mısraı ritminin yunan mısraınınkiyle aynı olduğunu öne sürer. Başka bilim adamlarına göreyse Latincedeki vurgu dinamiktir ve latin şairlerinin kendi dillerinin ritmini yunan mısraınınkine nasıl uyarladığı bilinmez. Yunan veya latin şiir ritminin yapısı, şiirlerden birçoğunun müzik eşliğinde şiir veya şarkı gibi okunduğu hatırlanacak olursa daha iyi anlaşılacaktır (bu şiirlerde sözler ezginin ritmini vermekteydi). Yunan ve latin şairleri, çok geç dönemlerde (bk. RİTİMLİ) ancak dinamik vurgu dile girdikten sonra kelime vurgusuyle mısra vurgusunu aynı heceye düşürmeğe başlamışlardır.

— Müz. Günlük konuşma dilinde çok zaman vurgu veya sayı ile karıştırılan *ritim*'i V. d'Indy geniş olduğu kadar da kesin anlamıyle şöyle tanımlar: «Zaman ve mekân içinde düzen ve orantı». Eskiler, ritimden «müziğin erkek unsuru» diye söz ederek, ses dünyasında ritmin önemini belirtiyor ve sesler arasında süre, şiddet ve tizlik bağıntılarını ritmin düzenlediğini göstermek istiyorlardı. Müziğin başlangıcında, organik fonksiyonların kuralı olan ritim, vurmalı çalgıların ortaya çıkmasına yol açtı. İlkel kalmış halklar bu çalgılardan bugün de, bazı fizyolojik ve psikolojik etkiler elde etmek (meselâ hipnoz haline geçmek) için yararlanırlar. Ritimli fizik çabanın düzensiz çabaya tercih edilmesinden, daha ilk çağlarda onomatopeler ve ortak bir çalışmayı düzene sokan şarkılar çıktı (kürek mahkûmlarının, dokuma tezgâhlarında çalışan işçilerin şarkıları; askerî boru ve trampetler). Öte yandan, «Taylor sistemi» de, belirli bir ritimden yararlanarak işçi hareketlerinin otomatikleşmesini sağladı. Bizi ilgilendiren gürültüleri bir düzene sokmak ihtiyacından doğan ritim, ya kuvvetli ve zayıf seslerin belirli aralıklarla art arda gelmesiyle (*vurgulama*) veya süre değerlerinin belirli bir düzen içinde bir-

Foto. Encyclopedia Britannica; LAROUSSE

birini izlemesiyle kurulur; bu bakımdan, meselâ *arsis* ve *thesis* («yükselme» ve «alçalma») ritim sistemi, ses süresi değerlerine, yani uzunlu kısalı eşit grupların düzenli bir biçimde birbirini izlemesine dayanan sistemin karşıtıdır. Yunan şiiriyle latin şiiri ve kimi zaman bu şiirlere eşlik eden müzik, klasik opera recitativo'su gibi, çeşitli süre değerlerinin birbirini izlemesine dayanırdı. İlkçağ monodi'sinin yerini parti'ler arasında kesin bir zamandaşlık gerektiren çokseslilik alınca, ritmi yazıyle belirtmek için bir yol bulmak gerekli oldu; böylece, bazı etkiler elde etmek isteyen orkestra şeflerinin *tempo'*sundan apayrı bir şey olan *ölçü* ortaya çıktı.

Wagner'in operalarında, değişmez ritimli leitmotiv'in çeşitli ölçülere (ikili, üçlü, basit veya bileşik) yerleştirildiği görülür; süre değerlerine bağlı kalmayan ritim birliği ise, hep aynı sırayı izleyen vurgularla sürdürülür (msl. *Nibelungen'in Yüzüğü* [Der Ring des Nibelungen] operasındaki Walhalla motifi, uzatılmış veya kısaltılmış notalarla birçok kere duyulduğu halde, bu ayrıntı değişiklikleri, uzun'larla kısa'ların birbirlerini kesin bir düzenle izlemesine engel olmaz). Ölçü gibi sunî değil de, müziğin tabiî bir unsuru olan ritim, kullanılan notalar aynı kalsa bile, vurguların yer değiştirmesiyle bir temaya bambaşka bir anlam verebilir. Meselâ, *Siegfried'*deki hafif ve neşeli fanfar, *Tanrılar Grubu'*nda (Die Götterdaemmerung) ölüm marşı haline gelerek trajik bir kimlik kazanır. (LM)

RİTİMLİ sıf. (*ritim'*den *ritim-li*). Düzenli aralıklarla yenilenen; düzünlü, tartımlı. *Esk.* Muttarit.

— Ed. Hecelerin sayısına göre değil de, İngilizler ve Almanlarda olduğu gibi, mısra duraklarıyle kelime vurgularının birbirine denk düşmesine dayanan nazım sanatı. (Bk. ANSİKL.) || *Ritimli nesir,* ahenkli olarak düzenlenmiş nesir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Latincede M.S. IV. yüzyılda Commodianus ile birlikte ortaya çıkan *ritimli nazım* sanatı, mısra duraklarıyle kelime vurgularının birbirine uygun düşürülmesine dayanır. Hıristiyanlığı kabul etmemiş şairlerin küçümsediği bu usulü, özellikle halka hitap eden çeşitli hıristiyan şairleri benimsedi. Çünkü, klasik şairlerin eskimiş nazım yazma sanatından, halkın bir şey anlamasına imkân yoktu. Oysa bu yeni mısra yapma usulünün kuralları günlük konuşma diline uygundu. Bu usulün kuralları ancak Ortaçağın sonunda açıklıkla ortaya kondu. Bugünkü alman ve ingiliz mısralarına da ritimli adı verilebilir; çünkü bu mısralarda da, kelimelerin ritimli vurgusu mısraların yapısını belirler.

● *Ritimli nesir.* Nesirde de ritim vardır. Bütün iyi konuşmacılar veya yazarlar cümlelerini ritmi göz önünde tutarak kurarlar. Hattâ Chateaubriand gibi bazı nesir ustalarında bu ritmin şiirsel bir özellik kazandığı bile görülür. Modern nesrin ritminde iki unsurun rol oynadığı söylenebilir: cümle unsurlarının arasında hece sayısı bakımından uygunluk ve her cümle unsurunda da anlamla hece sayısı arasındaki uygunluk. Eskilerde, bunların yanı sıra vezin ölçüleri de rol oynar. (L)

RİTM i. Bk. RİTİM.

RİTMİK sıf. (fr. *rythmique*). Ritimli.

— Spor. *Ritmik jimnastik,* 1904'te Cenevre'de Emile Jacques-Dalcroze tarafından bulunan ve beyinle kaslar arasında tam bir bağlantı kurarak kişiliği geliştirmek amacını güden genel eğitim metodu. (L)

RİTON i. (yun. *rein,* akmak > *ryton'*dan). Arkeol. Genellikle boynuz veya hayvan başı biçiminde yapılmış kap.

— ANSİKL. Arkeol. Boğa, dağ keçisi, aslan gibi hayvanların yalnız başlarının; kuş v.b. hayvanların bütün vücutlarının tasvir edildiği kaplar önceleri pişmiş topraktan sonraları madenden yapıldı. Dinî törenlerde tanrılar için saçılan şarap, süt, yağ gibi sıvıların kurban çukurlarına veya diğer bir kaba dökülmesinde kullanılan *riton'*ların en eski örnekleri, Kültepe kazılarında ele geçti. Hititler de dinî törenlerde riton kullandı. Geç Hitit devrine ait Aslantepe'de (Malatya) ritonun kullanıldığı bir kurban sahnesi kabartması bulundu. Eski Yunanlılar ve Romalılar pişmiş topraktan ve madenden, Sasanîler (M.S. III. - VII. yy.lar arası) altından koç ve ceylân başı şeklinde ritonlar yaptılar. (M)

RİTSCHL (Friedrich Wilhelm), alman filoloğu (Grossvargula, Erfurt yakınları 1806 -Leipzig 1876). Halle, Breslau, Bonn'da (1839) dersler verdi. Derin incelemeleriyle latin filolojisine yeni bir çığır açtı. En önemli eserleri: *Plautus* (1848), *Opuscula Philologica* (Filoloji Araştırması) [1867-1879]. (L)

RİTSUO, japon ressamı (İse ? 1663-Edo [bugün Tokyo] 1747). Kano okulunda yetiştiği sanılır. İço'nun etkisinde kaldı. Tablolarının konusunu halk hayatından çok, japon tarihi veya mitolojisinden aldı. Ama, Hitsuo asıl ününü, özellikle Avrupa'da yaptığı lake eşyaya borçludur. Tahta zemin üzerine lake kabartma tekniği onun buluşudur. (M)

RİTTENHOUSE, amerikalı astronom ve matematikçisi (Germantown, Pennsylvania 1732-Philadelphia 1796). 19 Yaşındayken flüksiyonlar metodunu tek başına bulduğu ve henüz Leibnitz ve Newton'ın buluşlarından haberi yokken, bu metodun çok yararlı olabileceğini anladığı söylenir. 1769'da, Pennsylvania ile New York arasındaki sınırı çizen 41. paralelin Delaware ırmağıyle kesiştiği noktayı hesapladı. Aynı yıl, evinin yakınında bir rasathane kurarak, Venüs gezegeninin geçişini gözlemledi. Güneş'in ıraklık açısını, o zamana kadar başarılamamış bir kesinlikle hesapladı.

Rittenhouse, teleskopun odak noktasını belirtmek için, birbirini dik kesen ince teller yerleştirmeyi düşündü. 1770'te kendi hesaplarına dayanarak gökcisimlerinin hareketlerini gösteren ünlü cihazını tamamladı. Bu cihaz, Güneş'in ve gezegenlerin hareketlerini, gezegenlerin ve uyduların elips şeklinde yörüngeler çizerek dönmesini, ay ve güneş tutulmasını, güneş sistemi üyelerinin 5 000 yıl önceki veya 5 000 yıl sonraki kesin konumlarını gösteriyordu. Devrim savaşında, eyalet güvenlik komitesinin idarecisi, daha sonra başkanı oldu. Bu görevdeyken çeşitli askerî meselelerle yakından ilgilendi. 1776'da Pennsylvania meclisine üye seçildi ve yeni anayasa konusunda çalışmalar yaptı. Bu, Pennsylvania eyaletinin ilk anayasasıydı. 1777'de ve onu takip eden 12 yıl içinde eyaletin haznedarlığında bulundu. Aynı zamanda, istikraz idarehanesinin mütevellisiydi.

Rittenhouse, Pennsylvania'nın sınırlarını ve New York ile Massachusetts arasındaki sınır çizgisini tespit etti. 1779-1782 Arasında Pennslvania üniversitesine astronomi profesörü oldu. 1792'de başkan Washington tarafından A.B.D. darphanesi başkanlığına getirildi. Üç yıl sonra görevinden ayrılarak bilimsel çalışmalarına döndü. 1790'da Franklin'in yerine American Philosophical Society'nin başkanı oldu. (M)

RİTTER (Alexander), alman müzikçisi (Narwa 1833-Münih 1896). Dresden ve Leipzig konservatuvarlarında okudu. Bestecilik ve eğitimcilik yaptı. Öğrencileri arasında Richard Strauss da vardır. Tiyatro müziği, senfonik müzik ve oda müziği besteledi. (M)

RİTTER (Christoph), alman heykeltıraşı (Nürnberg 1610-ay.y. 1676). G. Schweigger ile birlikte Marktplatz'taki (Nürnberg) Neptün çeşmesini yaptı. Bu çeşme daha sonra Petrodvorec'e (Rusya) götürüldü. (M)

RİTTER (Frederic Louis), amerikalı müzik tarihçisi ve bestecisi (Strasbourg, Alsace 1834-Anvers, Belçika 1891). Paris'te Georges Lorraine'den ders gördü. Lorraine'deki Fénéstrange İlâhiyat yüksek okulunda ders verdi. 1856'da Amerika'ya giderek Cincinnati'ye yerleşti. Cincinnati'de Cecilia (koro) ve Philharmonic (orkestra) topluluklarını kurdu. 1861'de New York'a gitti, orada Sacred Harmonic (Kutsal Armoni) ve Arion Choral topluluklarını, sonra New York'ta düzenlenen ilk önemli müzik festivalini (1867) yönetti. Aynı yıl, Vassar College'ın Müzik kürsüsüne getirildi, ölümüne kadar bu görevde kaldı. Çok sayıda vokal solo ve koro parçaları yazdı. Bunların arasında birçok *mezmur, O Salutaris,* bir *Ave Maria* iran şarkılarından bir derleme ve 100'den fazla alman lied'i sayılabilir. Ayrıca orkestra ve piyano için de eserler yazdı *A History of Music in the Form of Lectures* (Konferanslar Halinde Müzik Tarihi) [1870-1874]; *Music in England* (İngiltere'de Müzik) [1883]; *Music in America* (Amerika'da Müzik) [1883]; *Manuel of Musical History* (Müzik Tarihi Elkitabı) [1886] ve *Musical Dictation* (Müzik İmlâsı) [1888] adlı kitapları yayımladı. (M)

RİTTER (Gerhard), alman tarihçisi (Bad Sooden 1888-Freiburg im-Breisgau 1967). Münih, Leipzig, Heidelberg ve Berlin üniversitelerinde okudu. Hamburg (1924), sonra Freiburg'da (1925-1956) Modern Tarih kürsüsünü yönetti. Büyük Friedrich üstüne önemli bir inceleme yayımladı (1936). Naziliğe karşı olduğu için tutuklandı, hapse atıldı. Hitler Almanya'sını doğuran güçlerin tahlilini yaptı. Başlıca eserleri: *Geschichte als Bildungs-macht* (Eğitim Aracı Olarak Tarih) [1947], *Geschichte der Neuzeit* (Yakınçağ Tarihi) [1950-1962], *Carl Goerdeler und die Deutsche Widerstandsbewegung* (Alman Direnme Hareketi ve Carl Goerdeler) [1954], *Das Deutsche Problem* (Alman Meselesi) [1962]. (L)

RİTTER (Heinrich), alman filozofu (Zerbst 1791-Göttingen 1869). Berlin'de, Kiel'de, Göttingen'de felsefe dersleri verdi. En önemli eseri Kant'a uzanan dönemi kapsayan *Geschichte der Philosophie'*dir (Felsefe Tarihi) [1829-1853]. (L)

RİTTER (Hellmut), alman islâm tarihçisi (Hesslichtenau 1892). Hamburg (1919-1924) ve Frankfurt-am-Main (1949'dan itibaren) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Arapça ve farsça, tarihî-iktisadî (Ad-Dimaşki), teolojik ve sapkınlıkla ilgili (El-Aş'arî, An-Naubakti) metinleri ve şiirleri (Nizamî, Attar) gözden geçirerek yayımladı. Önemli tarihî-edebî ve tarihî-dinî monografileriyle, özellikle İstanbul kütüphanelerindeki elyazmaları üstüne araştırmaları yüksek değerdeki tarihî ve felsefî eserini bütünler. (M)

RİTTER (Johann Wilhelm), alman fizikçisi ve fizyoloji bilgini (Samitz, Silezya 1776 - Münih 1810). Önce Thüringen'de, daha sonra Münih'te yaşadı. Bilimsel araştırmalara başlamadan önce, Münih'te eczacı çıraklığı yaptı. Galvanik kutuplaşmayı keşfetti, daha sonra akümülatörlerde bu olaydan yararlanıldı. Maden tuzlarında, madenlerin karşılıklı yer değiştirme sırasını açıkladı (1789) ve bir bakır sülfat çözeltisinden bakırı maden halinde ayırmak için elektrolizden yararlandı. Elektroliz için bir Leiden şişesindeki elektrik boşalmasından yararlanarak, statik ve galvanik elektriğin benzerliğini ispatladı. Pilde akımın meydana gelişini kimyasal bir dönüşüme ilk bağlayan odur. Gümüş klorür üstündeki kimyasal etkilerinden hareket ederek morötesi ışınların varlığını öne sürdü (1801). Ayrıca galvanik akımın sinir sistemi üstüne yaptığı etkileri inceledi. (L)

RİTTER (Karl), alman coğrafyacısı (Quedlinburg, Prusya 1779-Berlin 1859). Berlin üniversitesi ve Askerî okulunda coğrafya okuttu. Sonra etüd müdürü ve Bilimler akademisi üyesi oldu. A. de Humboldt'un çalışmalarını sürdürerek tamamladı, fizik olaylarıyle insan olayları arasında bir bağlaşma olduğunu gösterdi ve karşılaştırmalı genel coğrafyada milletlerin inorganik ve organik tabiatıyle tarihinin değişken ilişkilerini ilk olarak ortaya koydu. Başlıca eseri: *Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen* (Tabiî Coğrafya ve İnsan Tarihi) [1817-1859, on dokuz cilt]. (L)

RİTTER (Karl), alman diplomatı (doğ. 1884). 1922'den sonra dışişleri bakanlığında çalıştı. Ticaret ve iktisat alanında uzmandı. Weimar Cumhuriyeti döneminde birçok ticaret görüşmesine katıldı. Daha sonra Brezilya büyükelçisi (1937 - 1938) oldu. S.S.C.B. ile yapılan ticaret anlaşmasının görüşmelerine katıldı (1939). Ribbentrop tarafından Werhmacht Yüksek Kumanda heyetiyle Dışişleri bakanlığı arasındaki irtibatı kurmakla görevlendirildi (1940-1945). Yahudilerin sürülmesi olayından sorumlu tutularak 1949'da Nürnberg mahkemesi tarafından dört yıl hapse mahkûm edildi. (M)

RİTTER (Moriz), alman tarihçisi (Bonn 1840-ay.y. 1923). Bonn üniversitesinde ders verdi (1873-1923). Özellikle, Karşı Reform

riton
Kültepe'den
Arkeoloji müzesi,
Ankara

riton
Kültepe'den
Arkeoloji müzesi,
Ankara

riton
Kültepe (1951)
Arkeoloji müzesi,
Ankara

gümüş riton
girit sanatı
Atina müzesi

Foto. MEYDAN

Karl RİTTER
David d'Angers'in eseri

ve Otuzyıl savaşlarıyle ilgilendi: *Deutsche Geschichte der Gegenreformation und des Dreissigjahrigen Krieges 1555-1648* (Almanya'da Karşı Reform ve 1555-1648 Otuzyıl Savaşı Tarihi) [3 cilt, 1889-1908]. (M)

RİTTER-CİAMPİ (Gabrielle), fransız kadın şarkıcı (Paris 1886). Müzikçi bir ailedendi. 1917'den itibaren Opéra-Comique'te büyük rollere çıkmağa başladı. Tiyatroda olduğu kadar konserlerde de üstün bir Mozart yorumcusu oldu. Monte - carlo'da ilk olarak R. Strauss'un *Rosenritter* (Güllü Şövalye) operasındaki Mareşal'in karısı rolünü oynadı. (L)

RİTTİNGERİT i. (avusturyalı mühendis P. von *Rittinger*'in [1811-1872] adından fr. *rittingérite*). Miner. Tabiî gümüş arsenyosülfür. (L)

RİTTNER (Rudolf), aman tiyatro oyuncusu Weissbach, Silezya 1859-ay.y. 1943). Deutsches Theater'de çalıştı ve natüralist tiyatronun (İbsen, Schnitzler, Hauptmann v.b.) en iyi yorumcularından biri oldu. 1904'ten sonra Lessingtheater'de oynadı. 1907'de sahneden çekildi. (M)

RİTTNER (Tadeusz), polonyalı yazar (Lwow 1873 - Gastein 1921). Viyana'da Eğitim bakanlığında memur olarak çalıştı. Alman ve leh dillerinde yazdı. En iyi eseri *Drzwi Zamkniete* (Bekleme Salonu) [1918] adlı otobiyografik romanıdır. (L)

RİTUALİSM i. (ing. k.). Londra'da, Newman'ın ayrılmasından sonra Anglikan kilisesinde Oxford hareketine paralel olarak gelişen dinî hareket. Bk. RİTUALİST. (L)

RİTUALİST sıf. ve i. Ritualism ile ilgili. Ritualism taraftarı (kimse).

— ANSİKL. *Ritualist* adı, 1850'ye doğru, Katolik kilisesinde geçerli bazı uygulama ve âyinleri Anglikan kilisesine getirmek isteyen Pusey taraftarlarına verildi. Ritualistler, Eukharistia'nın kiliselerde muhafaza edilmesi, Vatikan'ı ziyaret, kilisede tütsü yakılması, günahların kulağa itiraf edilmesi gibi bazı noktaları kabul ediyorlardı. Bunlar, «High Church»te (Yüksek kilise) birçok taraftar buldular. Ama «Low Church»'ten (Alçak kilise) olanlar ve Anglikan kilisesi ilerigelenleri ritualistlere şiddetle karşı koydu. Bk. OXFORD HAREKETİ. (L)

RİTZ (César), işviçreli işadamı (Niedarwald 1850 - Küssnacht 1918), yoksul bir ailenin çocuğuydu. 27 Yaşında Luzern'de Grand hotel'in müdürü olmadan önce birçok işte çalıştı. Grand hotel'i Escoffier'nin yardımıyle pek ünlü bir kurum haline getirdi. 1889'da Londra'daki Savoy kendisinden, bozulmuş olan işlerini yeniden düzene koymasını istedi. 1898'de Paris'te Vendôme meydanında Ritz'i kurdu; bu, modern otelciliğin başlangıcı oldu. 1899'da Escoffier'yi Londra'daki Carlton'a gönderdi, sonra Londra'da (1905), New York'ta (1907) ve Budapeşte'de (1918) Ritz otellerini açtı. (L)

RİTZ (Walter), isviçreli fizikçi (Sion 1878-Göttingen 1909). D. Hilbert, W. Voigt ve H.A. Lorentz'den ders gördü. Çeşitli spektroskop araştırmalarından sonra «temel bileşme ilkesi»ni (Ritz ilkesi) keşfetti. Daha sonra, kısmî türevle denklemlere bağlı problemler için yeni bir hesaplama metodu buldu. Yeni bir elektrodinamik tasarladıysa da çalışmalarını sonuçlandıramadan öldü. (M)

RİV i. (fars. *rîv*). *Esk.* Hile, düzen. (M)

R.İ.V. (*Regolamento Internazionale Veicoli*, «Vagonlarla İlgili Milletlerarası yönetmenlik»in kısaltması). Vagonların milletlerarası kullanım, bakım ve mübadele şartlarını kurala bağlayan yönetmelik. (L)

RİVA, bugün **Çayağzı**, İstanbul ili, Beykoz ilçesi sınırları içinde köy; 130 nüf. (1965). Riva deresinin Karadeniz'e döküldüğü yerde, aynı adlı tarihî kalenin eteğindedir. Tabiî plaj yeri. (M)

RİVA veya **RİVA SUL GARDA**, İtalya'da komün, Trentiono'da (Trento ili), Garda gölünün kuzey ucunda; 10 700 nüf. Sayfiye yeri. (L)

RİVA AGÜERO (Jose DE LA), perulu general ve siyaset adamı (Lima 1783-ay.y. 1858). J. de San Martin ve S. Bolivar'ın emrinde savaştı. Bağımsızlığın ilânından sonra cumhurbaşkanı seçildi (1823); Trujillo'da Kongre'yi dağıttı ve ispanya kral naibi J.de la Serna ile görüşmelerde bulundu. Görevinden alınarak (1829) Avrupa'ya sürüldü. Peru-Bolivya konfederasyonunu tasarlayan A. Santa Cruz'u destekledi, 1832'de yurduna döndü ve bu konfederasyonun Şili temsilciliğini yaptı. Santa Cruz iktidardan düşünce, yeniden sürgüne gönderildi (1839). Genel aftan yararlanarak ülkesine döndü. (M)

RİVADAVİA (Bernardino), arjantinli siyaset adamı (Buenos Aires 1780-Cadiz 1845). De Liniers ile birlikte, Buenos Aires savunmasına katıldı (1806) ve 1807). İçişleri, sonra dışişleri (1821-1824) bakanı oldu. Olumlu reformlar yaptı. 1826'da cumhurbaşkanı seçildi, birlikçi ve merkeziyetçi bir anayasa hazırlattı. Şiddetli bir muhalefetle karşılaşınca, 1827'de istifa etmek zorunda kaldı. Avrupa'da bir süre kaldıktan sonra, temize çıkmak için Arjantin'e döndü (1834), ama tutunamadı, önce Brezilya, sonra da Cadiz'de sürgün hayatı yaşadı. (L)

RİVA deresi, Marmara bölgesinde, Kocaeli yarımadasının en büyük akarsuyu; uzunluğu 71 km. Gebze kuzeyindeki Çatal dağından doğar ve güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akar. İstanbul boğazının ağız kısmının hemen doğusunda Karadeniz'e dökülür. Üsküdar-Şile yolu, Riva deresini Ömerli köyü yakınında aşar. (M)

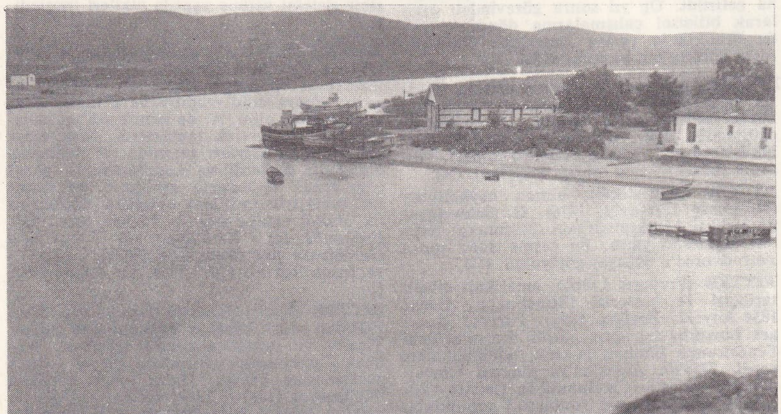

RİVA deresi

RİVAİ i. Leng. Bk. BAGHELİ.

RİVAİL (Léon). Bk. KARDEC (Allan).

RİVALZ veya **RİVALS,** fransız sanatçılar ailesi (XVII. ve XVIII. yy.). JEAN-PIERRE, ressam ve mimar (Labastide-d'Anjou, Languedoc 1625-Toulouse 1706). Toulouse'da Ambroise Frédeau'den ders gördü, öğrenimi Roma'da tamamladı, sonra şehir ressamı olarak Toulouse'a döndü. Capitole'ün ressamı ve mimarı olan bu sanatçı *Salle des Illustres*'ü büyük bir freskle süsledi. Başlıca eserleri: *Meryem'in Ziyareti* (Toulouse Katedrali); *Kendi Portresi*. —Oğlu ve öğrencisi ANTOİNE. ressam ve gravürcü (Toulouse 1667-ay.y. 1735). Paris'te ve Roma'da okudu, sonra Toulouse'a döndü. Belediye meclisi üyelerinin ücretli portre ressamı oldu (1709-1714). Eserleri arasında, *Aziz Saturninus'u Kutsallaştıran Urbanus II* (Augustins müzesi) tablosuyle *Cordelier'lerin Eczacısı* ve *Kendi Portresi* (Augustins müzesi) anılmağa değer. —*Genç* JEAN PİERRE, *Rivalz Şövalyesi* denir (Toulouse 1718-ay.y. 1785), Antoine'ın oğlu ve öğrencisi. On iki yıl İtalya'da kaldıktan sonra Toulouse'a döndü. *İsa'nın Doğuşu* adlı tablosu Augustins müzesindedir. (L)

RİVA PALACİO (Vicente), meksikalı yazar, asker ve diplomat (Mexico City 1832 -Madrid 1896). *Calvario y Tambor* (Acı ve Trampet) [1868] adlı eserinde fransız işgaline karşı yapılan cumhuriyetçi direniş hareketini anlattı. Daha sonra ilk eserinde uyguladığı tarihî ve tasvirî metottan ve Meksika engizisyonunun belgelerinden yararlanarak *Monja y Casada* (Evli Rahibe), *Virgen y Martir* (Din Şehidi Bakire) adlı eserleri yazdı. Ayrıca, 1524'te Cortes'in Honduras'a yaptığı seferin bir bölümüyle ilgili *La Vuelta de Los Muertos* (Ölülerin Dönüşü) adlı bir eser yayımladı. (M)

RİVAROL (Antoine RİVAROL, **— kontu** denir), fransız yazarı (Bagnols, Languedoc 1753-Berlin 1801). İtalyan asıllı bir ailenin çocuğu. Lyon'da LONGCHAMPS takma adı altında öğretmenlik yaptı, sonra 1780'e doğru Paris'e giderek, burada bir süre CHEVALİER DE PARCİEUX adını kullandı. Kibarlığı ve belâgatıyle edebî salonları fethetti. *Discours sur l'Universalité de la Langue Française* (Fransızcanın Evrenselliği Üstüne Nutuk) yazısına Berlin akademisinin ödül vermesi, ününü artırdı. Şair Delille'in *Jardins* (Bahçeler) adlı şiirini *Lettres Critiques* (Tenkitçi Mektuplar) [1782] adlı iki yazısıyle alaya aldı; *Petit Almanach des Grands Hommes pour l'Année 1788* (1788 Yılı Büyük Adamlarının Küçük Almanağı) adlı eseriyle birçok edebiyatçıyı, *Petit Almanach des Grands Hommes de la Révolution* (Devrimin Büyük Adamlarının Küçük Almanağı) [1790] ile de birçok siyaset adamını kendine düşman etti. Louis XVI'nın gizli danışmanı oldu, 1792'de Brüksel'e gitti, *Lettre à la Noblesse Française* (Fransız Soylular Sınıfına Mektup) ile *La Vie Politique et Privée de La Fayette* (La Fayette'in Siyasî ve Özel Hayatı) adlı çok sert iki yazı yayımladı. Londra'ya, oradan da Hamburg'a (1795) geçti, göçmenleri biraraya toplayarak bir kulüp kurdu. *Nouveau Dictionnaire de la Langue Française* (Yeni Fransız Dili Lûgati) adlı kitabının yalnız giriş bölümünü yayımladı (1797). Berlin'e yerleştikten (1800) birkaç ay sonra öldü. Rivarol sert bir polemikçiydi. *Discours sur l'Universalité de la Langue Française* adlı eseri zekâsı, ince alay ve amansız hiciv yeteneği hakkında tam bir fikir verir. (L)

RİVAS, Batı Nikaragua'da şehir, Nikaragua gölünün batı kıyısı yakınında; 19 200 nüf. —*Rivas idare bölgesi,* Nikaragua gölü ile Büyük Okyanus arasında uzanır; 74 000 nüf. (L)

RİVAS (Angel DE SAAVEDRA, —dükü), ispanyol siyaset adamı ve yazarı (Cordoba 1791-Madrid 1865). Bağımsızlık savaşında önemli rol oynadı. 1820-1823 Liberal döneminde Cortes'in sekreteri oldu, Fernando VII'nin mutlakıyetçi hükûmeti sırasında kaçmak zorunda kaldı, 1834'te İspanya'ya döndü. 1857'de Fransa büyükelçisi ve 1862'de Yargıtay başkanı oldu. *El Moro Expoxito* (Magrıplı Piç) [1833] adlı şiirlerinde *Los Infantes de Lara* (Lara'nın Çocukları) efsanesi konusunu işledi. *Don Alvaro o la Fuerza del Sino* (Don Alvaro veya Kaderin Gücü) (1835) adlı oyunu, İspanya'da roman-

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

tik tiyatronun canlanışını sağladı. *Romances Historicos* (Tarihî Romanslar) [1841] adlı eserinde millî romancero geleneklerinden ilham alarak, bir romantizm türünün çığırını açtı. (L)

RİVA SUL GARDA. Bk. RİVA.

RİVAUD (Albert), fransız felsefe tarihçisi (Nice 1876-Bourges 1956). Poitier Edebiyat fakültesinde (1907), Sorbonne'da (1927-1940) profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *Le Probleme Du Devenir et la Notion de la Matière dans la Philosophie Grecque et les Notions d'Essence et d'Existence dans la Philosophie de Spinoza* (Yunan Felsefesinde Oluş Meselesi ve Madde Kavramıyle Spinoza Felsefesinde Öz ve Varlık Kavramları) [1905], *Les Grands Courants de la Pensée Antique* (Antik Düşüncenin Büyük Akımları) [1930], *Histoire de la Philosophie* (Felsefe Tarihi) [1950'den itibaren]. (L)

RİVAYET i. (ar. *rivāyet*). Bir olayı, bir haber veya bir sözü nakletme: *Hemen rivayete başlar Hadis-i Taun'u / Ebu Ubeyde tabiî susar duyunca bunu* (M. Â. Ersoy). || Söylenti: *Evet, bu peygamber eğer yaşamışsa, rivayete göre bir çarmıhta can vermişti* (Ş. S. Aydemir). *Acaba isyan ederek krallığını mı ilân edecek? gibi rivayetler bu yüzden yayılıyordu* (F. R. Atay). *Ama şehirde bu meselenin duyulduğu ve birçok rivayetlere meydan verdiği muhakkaktı* (Sabahattin Ali). || *Rivayet etmek* (*eylemek*), söylemek, anlatmak: *İhtiyarlar vaktiyle çeşme başında doğuran kadın bile olduğunu gülerek rivayet ederler* (H.E. Adıvar). *Ebu Vail bu muhavereyi Huzeyfe'den rivayet eyledikten sonra der ki: «Kapının ne olduğunu Huzeyfe'den sormağa korktuk»* (Cevdet Paşa). || *Rivayet olunmak,* [bir olay, bir haber v.b. için] anlatılmak, ağızdan ağıza yayılmak: *Tayin olunan vali, Konya valiliğinden mütekait, gayet eski bir zat olduğu rivayet olunuyor* (Atatürk). *Köprüden geçmemeğe azmeylediği rivayet olunur* (Ahmed Rasim). || *Esk. Rivayet-kerde,* rivayet edilen, anlatılan. || *Alâ-rivayet(in)*, bir rivayete göre: *Arası çok geçmeyip Muaviye de fevt oldu, müddeti hilâfeti üç aydır ve alâ-rivayetin kırk günden ibarettir* (Cevdet Paşa).

— ED. TELM. ***Cümlenin maksudu bir amma rivayet muhtelif,*** Muhibbî mahlâsıyle şiir yazan Kanunî Sultan Süleyman'a ait olan bu mısra, aynı sonuca ayrı ayrı yollardan varan kimseler arasındaki biçim ve anlatım ayrılığını (şekil yüzünden düşülen ihtilâfı) anlatmak için kullanılır.

— Dil bil. *Rivayet bileşik zamanı,* yakın zamanlı bir kiple ek fiilin, geçmiş zaman kavramı veren *-miş* ekiyle birlikte kullanılmasından meydana gelen bileşik zaman.

— ANSİKL. Dil bil. *Rivayet bileşik zamanı,* konuşanın, geçmişte kendisine aktarılan veya kendisinin bildiği olayları, düşünceler v.b.yi başkalarına aktarmak için başvurduğu bir fiil biçimidir.

Asıl fiil kipleri ile *i-mek* fiilinin, anlatılan geçmiş zamanının veya ekleşmiş biçiminin birleşmesiyle ortaya çıkar. Görülen geçmiş zaman ve emir kipleri dışında, bütün fiil kiplerinin bileşik rivayet biçimi vardır. Geniş zamanın rivayeti: *sever-miş-im, sever-miş-sin, sever-miş, sever-miş-iz, sever-miş-siniz, sever-ler-miş;* şimdiki zamanın rivayeti: *dönüyor-muş-um, dönüyor-muş-sun, dönüyor-muş, dönüyor-muş-uz, dönüyor-muş-sunuz, dönüyor-lar-mış;* öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti: *bakmış-mış-ım, bakmış-mış-sın, bakmış-mış, bakmış-mış-ız, bakmış-mış-sınız, bakmış-lar-mış* (*mış, -miş* ekinin art arda tekrarı kulağa hoş gelmediği için, bu çekimde *i-* fiili bugün çoğu zaman ekleşmeden kullanılır: *bakmış-imiş* gibi); gelecek zamanın rivayeti: *olacak-mış-ım, olacak-mış-sın, olacak-mış, olacak-mış-ız, olacak-mış-sınız, olacak-lar-mış* (emir kipinde bazen üçüncü şahıslarda rivayet eki görülebilir: *baksın-mış, görsünler-miş* gibi); şart şeklinin rivayeti: *yorulsa-y-mış-ım, yorulsa-y-mış-sın, yorulsa-y-mış, yorulsa-y-mış-ız, yorulsa-y-mış-sınız, yorulsa-y-mış-lar* (*yorulsa-lar-mış*); istek şeklinin rivayeti: *koşa-y-mış-ım, koşa-y-mış-sın, koşa-y-mış, koşa-y-mış-ız, koşa-y-mış-lar* (bazen istek rivayeti, şart rivayeti yerine, bazen de şart rivayeti istek rivayeti yerine kullanılabilir); gereklik şeklinin rivayeti: *götürmeli-y-miş-im, götürme-li-y-miş-sin, götürmeli-y-miş, götürmeli-y-miş-iz, götürmeli-y-miş-siniz, götürmeli-y-mişler* (*götürmeli-ler-miş*). [M]

RİVAZ (Pierre Joseph DE), isviçreli mekanikçi (Saint-Gingolph, Valais 1711-Moutiers, Tarentaise 1772). 1740'ta Daniel Bernoulli'ye kendi kendine kurulan bir saat sundu. 1748'de cep ve masa saatleri yaptı. Sarkaç yapımında genleşmesi demirin iki katı olan bir kurşun ve antimon alaşımı kullandı. Ayrıca yılda bir kere kurulan bir duvar saati yaptı. 1752'de Pontpéan'daki (Rennes yakınları) su baskını yüzünden işletilemeyen gümüşlü kurşun madenlerini kurutmayı başardı. Paris'e döndüğünde kendi icadı olan bir âletle yeşim taşı üzerine Fontenoy savaşını kazanan Louis XV'in resmini kazıdı. Torino sarayınca, Tarentaise tuz ocakları yöneticiliğine getirildi. (L)

RİVE-DE-GİER, Fransa'da Loire idare bölgesinde (Saint-Etienne idare çevresi) kanton merkezi, Saint-Etienne çöküntüsünde; 16 677 nüf. XVI. yy.dan beri işletilen maden ocakları sanayinin sağlam bir şekilde yerleşmesine yol açmıştır: metalürji (haddehaneler ve demir ocakları, kazancılık, bakır ve özel madenler işlenmesi, özel çelikler); bisiklet parçaları, ateşe dayanıklı ürünler, cam fabrikaları, ipek sarma. (L)

RİVERA (Diego), meksikalı ressam (Guanajuato 1886-Mexico 1957). San Carlos akademisinde yetişti (1898), 1909'da Paris'e, sonra İtalya'ya gitti ve 1921'de yurduna dönerek enerjik, dengeli ve açık bir üslûpla eski tarih ve çağdaş halk hayatını dile getiren birçok kompozisyon yaptı. Mexico'da Hazırlık okulunun (1921-1922), Millî Eğitim bakanlığının (1922-1929), Millî sarayın (1929-1934), Güzel Sanatlar sarayının (1934), Moskova'da Kızılordu evinin (1923), Detroit'de İnstitute of Arts'ın (1930-1931) ve New York'ta Worther School'un (1933) dekorlarını yaptı. (L)

RİVERA (José Eustasio), kolombiyalı yazar (Neiva, Tolima eyaleti 1889-New York 1928). *Tierra de Promision* (Vaat Edilmiş Toprak) [1921] adlı bir şiir kitabından sonra, Güney Amerika'daki büyük ovalarda ve kauçuk ormanlarında cehennem hayatı sürenleri anlatan *La Voragine* (Kasırga) [1924] adlı romanı yazdı. Bu eser, İspanyol Amerikası romanlarının şaheserlerinden sayılır. (L)

RİVERA (Jose Fructuoso), uruguaylı siyaset adamı (doğ. 1778-Montevideo 1854). Bağımsızlık mücadelelerinde (1814), sonra da Brezilya'ya karşı girişilen savaşlarda (1825-1828) yararlık gösterdi. Cumhurbaşkanı oldu (1830-1834), halefi Oribe'yi iktidardan vaz geçmeğe zorladı (1838), Arjantin diktatörü Rosas ile savaştı, Arroyo Grande'de yenilgiye uğradı (1842). Başkan J. Giro'yu devirdi (1853), V. Flores ve J. Lavalleja ile birlikte ruhban sınıfına karşı bir triumvirlik kurdu. (L)

RİVERA (Vincenzo), italyan botanikçisi (Aquila 1890). 1927'den sonra Perugia üniversitesinde bitki patolojisi, 1945'ten sonra Roma üniversitesinde botanik profesörü oldu. Kurucu mecliste (1945), I. ve III. Yasama meclislerinde milletvekiliydi. Araştırmalarında saf ve uygulamalı bitkisel fizyoloji meselelerine yöneldi; fotoperiyodizm, X ışınlarının hücreler ve gamma ışınlarının bitkisel dokular üstündeki etkileri. Işınımın, hücrelerdeki çoğalma hızını yavaşlattığını ilk ortaya koyan Rivera'dır. Ayrıca, madenlerin biyolojik etkisini inceledi ve metabolizmayı değişikliğe uğratarak etkili olabildiklerini gösterdi. Eserleri: *İ Problema Agronomico nel Mezzogiorno d'İtalia* (Güney İtalya'da Tarım meselesi) [1924]; *Oro di Puglia* (Puglia Altını) [1928], *Le Malattie delle Piante: Parte Generale* (Bitkilerdeki Hastalıklar: Genel Bölüm) [1930]; *Radiobiologia Vegetale* (Bitkisel Radyobiyoloji) [1935], *Prospettive Agricole dell'İmpero Etiopico* (Habeşistan İmparatorluğunda Tarım Perspektifleri) [1936]. (M)

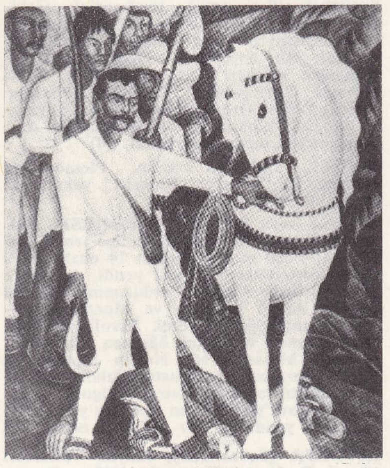

Diego RİVERA
«Köylü Lider Zapata» (1931)
Cortes sarayındaki bir freskten, Mexico

RİVERA CARBOLLO (Julio Adalberto), salvadorlu devlet adamı (Zacatecoluco, La Paz eyaleti 1921). 1962-1967 Arasında cumhurbaşkanlığı yaptı. 5 Mart 1967 seçimlerinde yerini albay Fidel Sanchez Hernandez'e kaptırdı. (L)

RİVERSİDE, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, San Bernardino dağlarının eteğinde, Los Angeles'in doğusunda, 84 300 nüf. Portakal bahçeleri. Meyve konserveleri ve meyve suyu. (L)

RİVERSİDEİT i. (Kaliforniya'da *Riverside*'ın adından fr. *riversidéite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum silikat. (L)

RİVET, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi Dar el-Beyza idare çevresi) komün, Mitica ovasında; 14 736 nüf. Ticaret merkezi. Çimento fabrikası. Yakınında sanatoryum. (L)

RİVET (Paul), fransız antropoloğu ve etnoloğu (Wasigny, Ardennes 1876-Paris 1958). 1926'da Paris Üniversitesi Etnoloji enstitüsü genel sekreteri oldu. 1928'de Paris müzesinde antropoloji profesörlüğüne ve Trocadero Etnografya müzesi müdürlüğüne getirildi. 1937'de Musée de l'Homme'u kurdu ve burasını bir halk eğitimi, araştırma ve yüksek eğitim merkezi haline getirdi. Daha sonra siyaset hayatına atıldı. Paris belediye meclisi üyesi, 1935'te il genel meclisi üyesi ve sosyalist milletvekili seçildi (1946-1951). Amerikancılar derneği sekreteri olarak Amerika'nın dilleri, arkeolojisi ve antropolojisiyle ilgilendi. Başlıca eserleri: *Ethnographie Ancienne de l'Équateur* (Ekvador'un Eski Etnografyası) [1912, R. Verneau ile birlikte], *Les Origines de l'Homme Américain* (Amerika İnsanının Menşeleri) [1943], *Métallurgie Précolombienne* (Kolomböncesi Madencilik) [1946]. (L)

RİVET DE LA GRANGE (Antoine), fransız benediktin rahibi (Confolens 1683-Le Mans 1749). 1704'te Marmoutier Benediktin manastırına girdi. 1716'da Poitiers'ye, 1717'de Paris'e gönderildi ve orada *Histoire des Bénédictins*'i (Benediktin Tarikatının Tarihi) yazmakla görevlendirildi. Jansenius'çu olduğu için ve *Nécrologe de Port-Royal des Champs* (Port Royal des Champs Mersiyesi) adlı eserin yazılmasına katıldığından (1723), Saint-Vincent du Mans manastırına sürüldü ve orada *Histoire Littéraire de la France* (Fransa Edebiyatı Tarihi) adlı eserin 8 cildini yazdı. Tenkitçi bir zekânın örneği olan bu eserin tamamlanmasına XVIII. yy.da benediktinler, XIX. yy.da Fransa enstitüsü çalıştı. (L)

RİVİER (Jean), fransız bestecisi (Villezan 1835-Brüksel 1898). Bern üniversitesinde, daha sonra Brüksel'de profesörlük yaptı. *Principes du Droit des Gens* (Devletler Hukuku İlkeleri) [1896] adlı klasik bir eser yazdı. (L)

RİVİER (Jean), fransız bestecisi (Villemomble, Paris yakınları 1896). 1947'de Paris konservatuvarına hoca oldu. Bir operakomik (*Vénitienne* [Venedikli Kadın], 1937), yedi senfoni (1932-1961), *Hayalî Bir Operet İçin Uvertür,* piyano konçertoları, piyano ve küçük orkestra için bir *Concerto Breve* (Kısa Konçerto) [1953], keman konçertoları ve yaylılar için 2 dörtlü besteledi. Piyano için pek çok parça yazdı. Ayrıca dinî müzik de besteledi. Yeni eserleri içinde

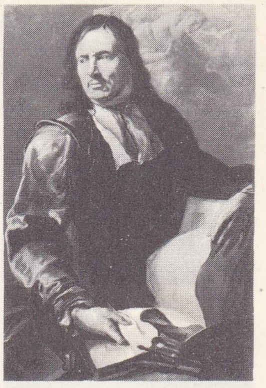

Antoine RİVALZ
babasının portresi
Augustins müzesi,
Toulouse, Fransa

RİVAROL, 1784'te
Wyrsch'in eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

RİVAS dükü

Diego RİVERA
«la Conquista», fresk
Mexico sarayı

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

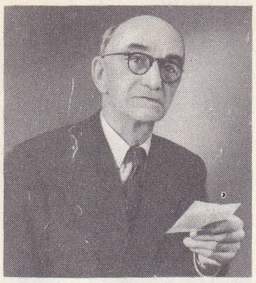

Paul RİVET

Jean RİVİER

RİVİÈRE dükü
Dumontier'nin eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

Jacques RİVİÈRE
1923'te

saksofon, trompet ve yaylılar için bir konçerto (1955), 7. *Senfoni* (1951), orkestra için *Dram*'lar (1962) ve bakır çalgılar, timpani ve yaylılar için bir konçerto (1963) vardır. (L)

RİVİERA, İtalya'nın Cenova körfezindeki kıyı bölgesine verilen ad. Riviera, Fransa sınırında La Spezia körfezine kadar uzanır. (Bu adın kapsamına bazen Fransa'daki Côte d'Azur de girer). Bütün bu kıyı bölgesinin başlıca özelliği dağların (Kıyı Alpleri, Liguria Apenninleri) ansızın denizle birleşmesidir. Ilıman iklim, bol akdeniz bitkilerinin yetişmesine (kendiliğinden veya ekilerek) imkân verir; burası palmiyeler, meyve ağaçları (badem, zeytin), turunçgiller ve çiçekler bölgesidir. Manzaraların güzelliği Riviera'yı kışın ve özellikle yazın pek çok italyan ve yabancı turist çeken bir sayfiye yeri haline getirmiştir. Riviera, Cenova'nın batısında *Riviera di Ponente,* doğuda ise *Riviera di Levante* diye ikiye ayrılır; birincisinde Bordighera, San Remo, İmperia ve Albenga; ikincisinde Santa Margherita, Rapallo, Sestri Levante şehirleri yer alır. İki kesimin ortasındaki Cenova, bir ticaret ve sanayi şehridir. (L)

RİVİÈRE (Charles François DE RİFFARDEAU, — markisi, sonra dükü), fransız siyaset adamı (La Ferté-sur-Cher 1763-Paris 1828). Fransız Muhafız alayında subaydı. Vendée'lilerle Artois kontu arasında irtibat kurdu ve kontla birlikte kaçtı. Tutuklandı (1795). Nantes'a götürüldü ve tekrar kaçtı; Cadoudal suikastı sırasında tekrar ortaya çıktı. Joséphine ile Murat'nın araya girmesiyle ölümden kurtuldu. Joux kalesinde tutuklu kaldı. Tümgeneral, Âyan meclisi üyesi oldu (1815). Türkiye'ye büyükelçi olarak gönderildi (1816-1820). Milo Venüsü'nün bulunmasını sağlayan kazılarla ilgilendi. Fransa için pek elverişli olmayan bir ticaret antlaşması yaptığı gerekçesiyle geri çağırıldı. Kralın küçük kardeşinin muhafız subayı oldu. Sonra Bordeaux dükünün eğitimiyle görevlendirildi (1826). [L]

RİVİÈRE (Henri), fransız denizcisi (Paris 1827-Hanoi 1883). 1880'de Yeni Kaledonya'da Kanak'ların ayaklanmasını bastırdı. 1882'de albay oldu, Hanoi garnizonunu güçlendirmek üzere Çinhindi'ne gönderildi. Hanoi kalesini zaptetmeğe kalkıştı (25 nisan 1882). Şehri ablukadan kurtarmak için (9 mayıs 1883) yaptığı bir yarma hareketi sırasında öldü. (L)

RİVİÈRE (Henri), fransız ressamı ve gravürcüsü (Paris 1864-ay.y. 1951). Emile Gouteau'nun *Voyages d'A'Kempis*'i (A'Kempis'in Gezileri) ile Mélandri'nin *Farfadeti*'sini (Cinler) resimledi, 1888'den 1898'e kadar Rodolphe Salis ile birlikte Chat-Noir kukla tiyartosunun siluetlerini çizdi ve sahne kompozisyonlarını yaptı. Ofortları, taş basmaları ve tahta üstüne renkli gravürleri vardır: *Eyfel Kulesinin Otuz Altı Görünüşü, Paris Peyzajları.* Rivière aynı zamanda pasteller ve suluboya resimler de yapmıştır. (L)

RİVİÈRE (Jacques), fransız yazarı (Bordeaux 1886-Paris 1925). Önce Bordeaux'da cizvitlerin öğrencisiydi, öğrenimine Paris'te Lakanal lisesinde devam etti, orada Alain-Fournier ile tanıştı, daha sonra onun kızkardeşiyle evlendi; Sorbonne'u bitirdikten sonra, Stanislas kolejine öğretmen oldu. Birinci Dünya savaşı başlangıcında esir düştü, üç yıllık hapis süresince eserlerini yazdı. 1910'dan itibaren *La Nouvelle Revue Française*'e katıldı. 1919'da derginin müdürü oldu, ölünceye kadar bu görevde kaldı. 1913'te P. Claudel'in etkisiyle Katolikliği kabul etti. Başlıca eserleri: *Études* (İncelemeler) [Beaudelaire, Claudel, Gide v.b.] (1912). Bir savaş esirinin hatıralarını ve düşüncelerini yansıtan *L'Allemand* (Alman) [1918]; psikolojik bir roman olan *Aimée* (Sevilen Kadın) [1922]; *A la Trace de Dieu* (Tanrı'nın Yolunda) [1925]; denemeler (*Rimbaud* [1930]) ve bir roman taslağı: *Florence* (Floransa) [1935]. Ayrıca *Correspondance avec Paul Claudel*'i (Claudel ile Yazışmalar) [1902-1914] ve dört cilt halinde toplanan *Correspondance avec Alain - Fournier*'si de (Alain - Fournier ile Yazışmalar) [1905-1914, 1926-1928] anılmağa değer. (L)

RİVİÈRE (Joseph), fransız heykeltıraşı (Tours 1912-Paris 1961). Bordeaux Güzel Sanatlar okulunda yetişti, Paris'te Charles Despiau'dan ders aldı. En tanınmış eseri *«Alsace Ballonu» Mayın Toplayıcılarına Anıt*'tır (1952). Joseph Rivière'in eserleri Millî Modern Sanat müzesi, Paris Güzel Sanatlar müzesi, Bordeaux, Albi, Sevr, Cezayir müzelerindedir. Eserleri: Rambouillet şatosuyle Elysée sarayının dekoratif figürleri, *Odilon Redon*'un madalyası, La Bresse'de (Vosges) [1949], Charmes'da (Vosges) [1952] anma anıtları, Albi belediyesi *Yüzme Havuzu Kenarına Bir Figür* (1951), Gérardmer lisesinin alçak kabartmaları (1955). [L]

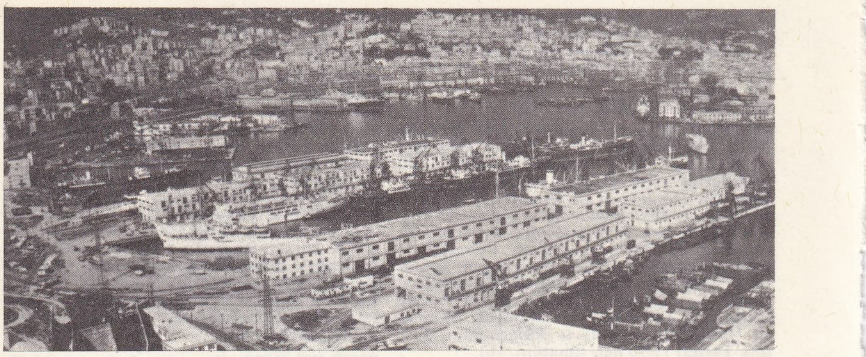

RİVİERA

RİVİÈRE-DU-LOUP. Bk. FRASERVİLLE.

Rivière iksiri, iki ayrı sıvıdan (sitrik asit ve sodyum bikarbonat) meydana gelen ve kusmayı önleyen ilâç. Rivière iksirini meydana getiren sıvıların her birinden ayrı ayrı birer kaşık içilirse mide mukozası karbondioksit çıkarır ve rahatlar. (İlâç Montpellier'li hekim Lazare *Rivière*'in [1589 - 1659] adıyle anılır.) [L]

RİVİÈRE - PİLOTE (LA), Martinik'te komün, aynı adlı ırmağın kıyısında, adanın güneyinde; 11 334 nüf. Şekerkamışı çiftlikleri. Damıtma yerleri. (L)

RİVİNA i. (alman botanikçisi Augustus Quirinus *Rivinus*'un adından). Tropikal Amerika'da yetişen ağaççık. (*Phytolaccaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Rivina,* basit, almaşık yapraklı bir ağaççıktır. Çiçekleri salkım şeklinde toplu ve taçsızdır; meyvesi tek çekirdekli ve üzümsüdür. Beyaz çiçekleri ve kırmızı meyveleri için süs bitkisi olarak limonluklarda yetiştirilir. (L)

RİVOİRA (Gian Teresio), itayan mimarı ve arkeoloğu (Manta 1849-Roma 1919). Başlıca eserleri: *Le Origini dell'Architettura Lombarda* (Lombard Mimarîsinin Menşeleri) [1901-1907]; *L'Architettura Musulmana* (İslâm Mimarîsi) [1914] *L'Architettura Romana* (Roma Mimarîsi) [1921]. (L)

RİVOLA (Francesco), lombardialı şarkiyatçı (XVII. yy.). Kardinal F. Borromeo'nun desteğiyle doğu dillerini incelemeğe yöneldi. Bir Ermenice sözlüğü (1613) ile Ermenice grameri (1624) yayımladı. *İnstitutiones Grammaticae Linguae Abissenae* (Habeş Dilleri Grameri) adlı kitabın yayımını tamamlayamadı. Rivola, Biblioteca Ambrosiana'nın uzmanlarındandı. (M)

RİVOLİ, İtalya'da komün, Piemonte'de (Torino ili), Duero Ripario yakınında; 20 250 nüf. Yün sanayii. (L)

RİVOLİ veya **RİVOLİ VERONESE,** İtalya'da (Verona ili) komün, Adigo ırmağı kıyısında; 1 750 nüf. Bonapart 14 ocak 1797'de Avusturyalıları burada yendi, Joubert'e karşı yürüyen Alvianzy ordusunun dört kol halinde Adigo boyunca ve Monte Baldo'nun yamaçlarından inerek Rivoli yaylasında birleşmek istediğini öğrenen Napolyon, Joubert, Massena ve Ney'in tümenlerini yaylada topladı ve Avusturyalıları ordusuna yaklaştıkça ezdi. Sonra, Adigo'yu geçerek Mantova'ya yürüyen Provera'yı La Favorita'da yendi ve esir aldı (16 ocak). [L]

RİVOLTA (Sebastiano), italyan veterineri (Casal Bugliano, Piemonte 1832 - Torino 1893). Torino veteriner okullarında, sonra Pisa'da öğretmen oldu. Karşılaştırmalı Parazitoloji ve hayvan patolojisi üstüne çeşitli çalışmaları vardır. (L)

Rivolta hastalığı. Vet. İnsana da geçebilen sığır aktinomikozu; bazı bakımlardan hem insan veremine, hem sığır veremine benzer. (L)

Rivolta tepkimesi. Biyokim. İltihaplı sıvılarda mevcut protitli bir maddeyi, içinde çok fazla sirke asidi bulunan çok sulu bir sıvıda çökeltmeyi sağlayan tepkime. (L)

RİVULARİA i. Bir merkez etrafında ışınsal dizili tellerden meydana gelen mavi suyosunu; hepsi birden jelatinimsi yuvarlak bir kütle meydana getirir. (Mavi suyosunları şubesinden *rivulariaceae* familyasının örnek tipi). [L]

RİXNER (Thaddaeus Anselm), alman filozofu (Tegernsee 1766-Münih 1838). Özellikle Schelling'i izledi. Başlıca eserleri: *Aphorismen aus der Philosophie* (Felsefeden Aforizmler) [1809, *Aphorismen der Gesamten Philosophie* (Genel Felsefeden Aforizmler) başlığı altında yayımlandı, 1818], Rixner'e gerçek ününü sağlayan Hegel etkisiyle yazdığı *Handbuch der Geschichte der Philosophie* (Felsefe Tarihi El-kitabı) [1822-1823], Th. Siber ile ortaklaşa yazdığı *Leben und Lehrmeinungen Berühmter Physiker am Ende des 16. und Zu Anfand des 17. Jahrhuderts* (XVI. yy. Sonu ile XVII. yy. Başlarında Yaşayan Ünlü Fizikçilerin Hayatları ve Öğretileri) [1809-1810]. (M)

RİYA i. (ar. *riyā*). İnandığı, düşündüğü gibi olmama, yalandan gösteriş, ikiyüzlülük: *Gıybet ve riya yüzlerinin tab-ı nikabı / Kardeş kanı sagarlarının köhne şarabı* (Tevfik Fikret). *Yalanı riyası yoktu* (N. Araz). || *Esk. Riya-fürūş,* riyakâr, ikiyüzlü.

— Din. Bir iyilik veya ibadetin, Allah'ın rızasını kazanmak için değil de gösteriş için yapılması.

— ANSİKL. Mutasavvıflar *riya*'yı herhangi bir işte doğru yolu bırakarak Allah'tan başkasının rızasını gözetmek diye tanımlarlar. *Kur'an'ı Kerim*'de gösteriş için iyilik ve ibadet edenlerin yaptıkları işlerin boşa gideceği, Allah'ın bu gibi kimseleri sevmediği bildirilir: «Ey iman edenler, sadakalarınızı, malını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan bir kimse gibi başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyin» (Bakara suresi, 264); «Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını insanlara gösteriş için sarfedenleri Allah sevmez» (Nisa suresi, 38).

◆ **Riyasız** sıf. Olduğu gibi görünen, ikiyüzlülük yapmayan: *Başı sonu olmayan bir dünya içinde, riyasız ve kıymetsiz, hiç olmazsa aldatılmış olmadan yaşanabileceğini söyleyenler de vardı* (S. F. Abasıyanık). *Bana ben gibi riyasız / Yüzün gerek Yarab yüzün* (C. S. Tarancı). [M]

RİYAD veya **RİYAZ,** Suudî Arabistan'ın ve Necid emîrliğinin başkenti; 200 000 nüf. İran'ı Mekke'ye ulaştıran kervan yolu üzerinde, verimli bir vâdide hurmalıklar ve meyve bahçeleri arasında kurulan Riyad, Arabistan çöllerinin başlıca ticaret merkezidir. Bununla birlikte şehir bugünkü üstünlüğünü XIX. yy.dan beri vahhabî hareketinin merkezi olmasıyle kazandı. Mekke dinî bir merkez olarak kalırken, şehir ülkenin siyasî merkezi haline geldi. Sonra

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE

RİZE

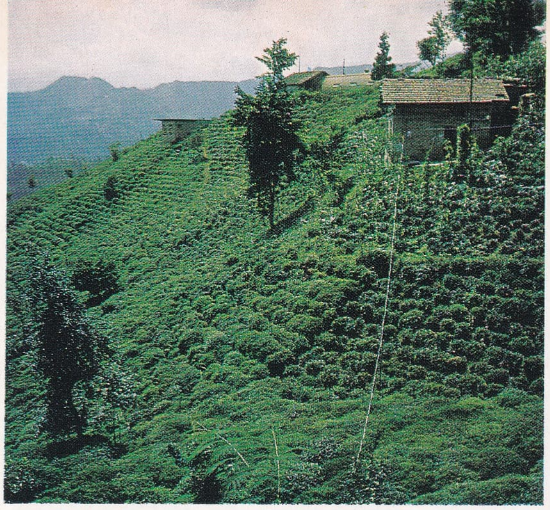

çay bahçelerinden bir görünüş

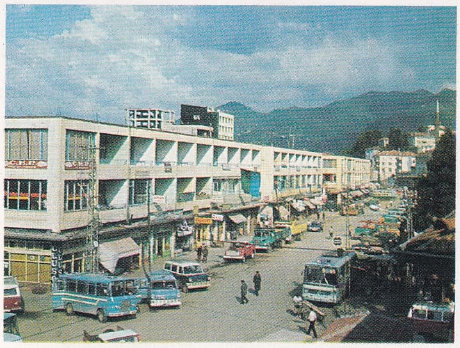

Hükûmet Konağı caddesi

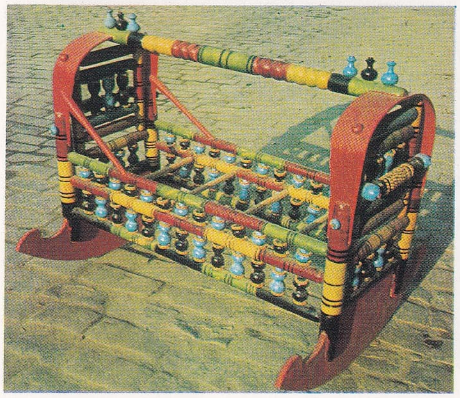

rize işi bir beşik

genel görünüş

çay bahçeleri ve Rize

kaleden şehrin görünüşü

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

Şevket Dağ: Ayasofya Camii Kapısı

Nazmi Ziya: Nusretiye Camii

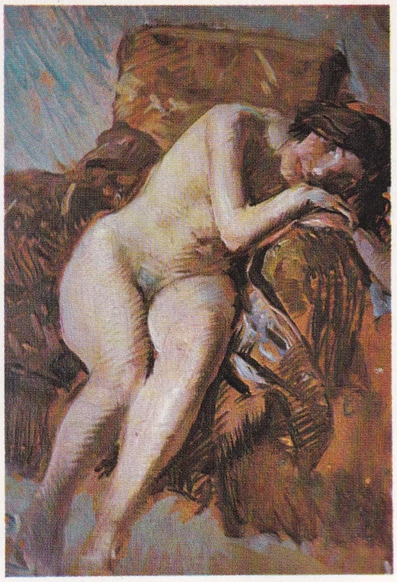

İbrahim Çallı: Çıplak Kadın

Halil Paşa: Manzara

Namık İsmail: Mehtap

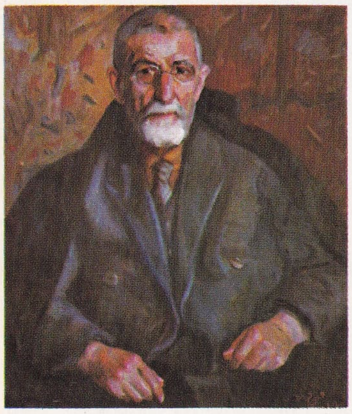

Feyhaman Duran:
Ressam Ali Rıza'nın Portresi

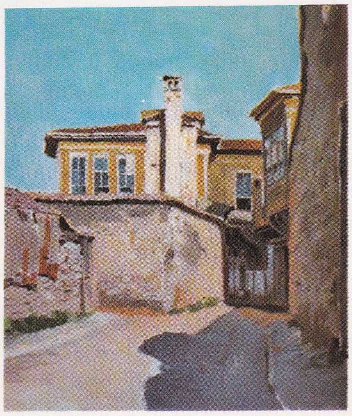

Ali Rıza:
Kasımpaşa Yalısı

Sami Yetik:
Eski Ankara'dan Çarşı

Resim ve Heykel müzesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

çevrili eski vahhabî şehri, İkinci Dünya savaşından sonra sistemli bir şekilde yıkıldı ve yerine modern bir ticaret semti kuruldu; bugünkü şehir, bu semti istasyon semtine bağlayan modern planlı geniş yollar boyunca gelişti.

— Tar. Şehir, Tasm ve Cedis Araplarından sonra Hanife kabilesinin eline geçti. Bu devirde buğday ihraç eder ve «bahçe»leriyle (ravza, riyaz) tanınırdı. Bu sebeple sonraları şehre Riyaz adı verildi. XVIII. yy.a kadar küçük bir vaha şehri olarak kaldı. İbni Devvas ailesinden Dham'ın hâkimiyeti sırasında vahhabî reisi Muhammed şehri ele geçirdi (1762). Vahhabîlerin merkezi Der'iye'nin, vahhabî isyanını bastırmakla görevli mısır ordusu tarafından tahrip edilmesinden sonra Vahhabîlerin merkezi oldu. Daha sonra, Vahhabîler mısırlı kumandan Hurşid Paşa tarafından Riyad'dan çıkarıldı (1836). Vahhabîlerin reisi Faysal şehri yeniden ele geçirdiyse de Hurşid Paşaya yenilerek esir oldu (1838); Mısır'a götürülerek hapsedildi. 1841'de Merkezî Arabistan'dan türk birliklerinin çekilmesi üzerine Faysal ülkesine dönerek Riyad'ı ele geçirdi. Bundan sonra şehir Vahhabîlerin merkezi olarak kaldı. (ML)

RİYAH çoğl. i. (ar. *rîh*'ten *riyāh*). *Esk.* Rüzgârlar, hafif meltemler. || *Mürsil-ür-riyah,* rüzgâr gönderen (Tanrı). [M]

RİYAH, bir arap kabilesi. XI. yy.da Yukarı Mısır'ı terk ederek Berberîlerin bulunduğu sahayı istilâ ettiler. Berberîleri dağlara sürerek ovaların en büyük kısmını ele geçirdiler, Beca'yı aldılar. Gabes şehrinin halkı, Riyâh kabilesi reisi Munis'e bağlılıklarını bildirdi. Riyâh kabilesi de Gabes'i kendilerine merkez yaptı. Reislerinden Muhriz bin Ziyad, Kartaca harabeleri üstünde Muallaka kalesini kurdu. Muvahhitler bunları yenerek Fas ovalarına yerleştirdiler. Kabilenin bir kısmı da Suleym kabilesinin baskısıyle Kosantine ovalarına çekildi. (M)

RİYAKÂR sıf. (ar. *riyā* ve fars. *-kār*'dan *riyā-kār*). Davranışları düşüncelerine uymayan, ikiyüzlü: *Melek gibi temiz görünen riyakâr bir çehre ile kendi kendini iffet sahibi bir kız olmak üzere takdim eyler* (H. R. Gürpınar).

◆ **Riyakârane** zıf. *Esk.* İkiyüzlüye yaraşır bir şekilde.

◆ **Riyakârî** i. *Esk.* Riyakârlık.

◆ **Riyakârlık** i. *Esk.* Yalan yere güleryüz gösterme, ikiyüzlülük: *Efendiler, resen harekette muvaffakiyet görmeyen bazı kimseler de türlü riyakârlıklarla içimize girmek yolunu bulabilmişlerdir* (Atatürk). *Riyakârlık, aşağılığın son haddidir* (S. F. Abasıyanık). [M]

RİYAL i. Bk. REAL.

RİYALE i. (ital. *reale,* kralla ilgili olan'dan [?]). Denizc. *Esk.* Osmanlılarda riyalei hümayun gemisinin kumandanı. (Riyale, «Kapudane» ve «patrone»den sonra gelirdi. Geliri yılda üç bin kuruştu.) [M]

RİYASET i. (ar. *riyāset*). *Esk.* Başkanlık: *Nadir Şah bütün müslümanları [...] Osmanlı padişahının riyaseti altına sokmak için müzakerelerde bulunmak üzere...* (Ziya Gökalp). *Kendi başıma bir belâ gelmeyince memlekette zulmün vücudunu bile hissedemedim. Beni riyasete nasıl lâyık görüyorsunuz?* (Namık Kemal). || *Riyaset etmek,* başkanlık etmek: *Efendiler, ilk Teşkilâtı Esasiye Kanununu ihzar edenlere bizzat riyaset ediyordum* (Atatürk). *Kavim ve kabilelerine riyaset etmeğe alışmış olduklarından riyasetlerini elden çıkarmamak için halkı eski akaid-i bâtılada tutmak için ısrar eylediler* (Cevdet Paşa). [M]

RİYAZ çoğl. i. (ar. *ravża*'dan *riyāż*). *Esk.* Güzel bahçeler: *Karlar, bütün elhanı mezamir-i sükûtun / Karlar bütün ezharı riyaz-ı melekûtun* (Cenab Şahabeddin). [M]

RİYAZ. Coğ. Bk. RİYAD.

RİYAZAT çoğl. i. (ar. *riyāżet*'ten *riyāżāt*). *Esk.* Riyazetler, nefsin isteklerini yenmeğe çalışmalar. Bk. RİYAZET. (M)

RİYAZET i. (ar. *riyāżet*). *Esk.* Züht ve takva maksadıyle dünya zevklerinden kaçınma, nefsin isteklerini yenmeğe çalışma: *Ruhuna da riyazetle, irade ile tahakküm edilebilir. Emin ol bir gün bu perhiz, bu riyazetten dolayı insan mükâfatını görür* (H. E. Adıvar). *Mevlânâ'mız riyazette o kadar ileri gitmiştir ki,...* (N. Araz). || *Teşm. yol.* Perhiz: *Ömründe hiç bir riyazet yapmadığı, en çetin hastalıkları bile perhizsiz yendiği âşikârdı* (A. H. Tanpınar). || *Riyazet çekmek,* nefsini yenmeğe çalışmak, perhiz etmek: *Âşıklara vardır meyli / Riyazet çekmiştir hayli* (Köroğlu). || *Riyazet-i bedeniye,* beden eğitimi.

— ANSİKL. Din. İnsanın dünyaya bağlı bütün eğilimlerinden sıyrılması, kendini Tanrı'ya adaması anlamına gelen *riyazet,* çok eski çağlardan beri vardır. Amacı insan nefsini eğitmek, tanrı sevgisi dışında kalan bütün istekleri, eğilimleri yok etmektir. Ölmeyecek kadar az yemek, dünya işlerinden el çekerek bir hücreye kapanmak, evlenmemek, süsten, gösterişten, eğlenceden uzak kalmak, Tanrı'dan başka bir şey düşünmemek, zikir ve ibadet dışında hiç bir harekette bulunmamak, perhiz etmek riyazetin başlıca kurallarıdır. Çok tanrılı dinlerde, eski çin, hint, iran, mısır, mezopotamya, fenike, yunan, roma ve anadolu milletlerinde, Hititlerde riyazete büyük bir önem verildi. Tapınaklara çekilerek, hücrelere kapanarak kendilerini Tanrı'ya adayan rahipler, bazen insanlara bile görünmek istemezlerdi.

Musevîlik, Hıristiyanlık gibi tek tanrıcı dinlerde görülen riyazet, bu çok tanrılı dinlerden kalma inançların değişmesi sonucu ortaya çıktı. İslâmlıkta riyazet yoktur. Çalışmak, Kur'an'ın, hadislerin gösterdiği yolda gitmek, yemek içmek, eğlenmek, süslenmek ve islâm dininin gerektirdiği ölçüler içinde ibadet etmek kuralı vardır. Eski çok tanrıcı dinlerin etkisinde kalan, o dinlerin biçim değiştiren inanç ve geleneklerini sürdüren bazı islâm tarikatlarında riyazet vardır. (→ Bibliyo.) [M]

RİYAZÎ sıf. (ar. *riyāżiyyāt*'dan *riyāżī*). Matematikle ilgili: *Bazı riyazî hakikatler esasında o kadar besbelli iseler teknik imkânlar da o kadar besbellidirler* (P. Safa). *O halde sizin riyazî ve müspet hakikatlere itikadınız yok* (Ömer Seyfeddin). [M]

RİYAZÎ (Ahmed), türk şairi (XVI. yy.). Filibelidir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Tezkire yazarı Latifî (1491-1582) ile çağdaş olduğunu bazı kaynaklar belirtir. Şiirleri, daha çok tasavvuf konularını işler. İran şairi Molla Cami'nin bir gazeline yazdığı *Keşfü'l-Hakayık fi Hallü'l-Dekayık* (İnceliklerin Çözümü Konusunda Hakikatlerin Ortaya Konuşu) adlı yorum niteliğinde bir eseri vardır. (M)

RİYAZÎ MEHMED, türk şairi ve tezkirecisi (Mekke 1572-İstanbul 1644). Murad III dönemi bilgin ve kadılarından Mustafa Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Ahmetpaşa, Davutpaşa, Fatmasultan ve Siyavuşpaşa medreselerinde müderrislik yaptı. Daha sonra, sahnı seman ve Üsküdar Validesultan medreselerinde görev aldı. Sonra kadılık mesleğine geçti. Yenişehir, Halep, Şam, Kudüs ve Kahire kadılıklarında bulundu. Eserleri: *Riyâz-üş-Şuarâ* (Şairler Bahçesi); *Divan; Düstur-ül-Âmâl* (İşlerin Ölçeği); *Sâkîname; Siyer* (Peygamberlerin Hayatları); *Sahâif-ül-Letâif fi En-va-ül-Ulûn ve'l Maarif* (Bilgilerin ve Bilimlerin Türleri Üstüne Güzel Sayfalar); *Keşf-ül-Hicâb an Vech-ül-Savab* (Sevabın Yüzündeki Örtünün Kaldırılması); *Risâlât fi İlmü'l Beyan* (Beyan İlmi Üstüne Risaleler). [→ Bibliyo.] (M)

RİYAZİYAT i. (ar. *riyāżiyyāt*). *Esk.* Matematik bilgisi: *Olur ya. Cebir, riyaziyat, ciddî esaslı ilimler hep faraziyat değil mi?* (Ömer Seyfeddin). [M]

RİYAZİYE i. (ar. *riyāżī*'den *riyāżiyye*). *Esk.* Matematik: *Kendisi mühendis adam, riyaziyeden anlar, fakat böyle sarhoş oldu mu söz anlamaz* (M. Ş. Esendal). *Avrupa'nın bu riyaziye kafası ve garp kültürü Rönesans'tan sonra, dar bir kıta üstünde sıkışan en büyük dünya kalabalığının uğradığı büyük içtimaî tazyikten doğdu* (P. Safa). [M]

RİYAZİYECİ i. (*riyaziye*'den *riyaziye-ci*). *Esk.* Matematikçi: *Bir Venedik'li vasıtasıyle devrin garplı riyaziyecileriyle mektuplaştığını söylüyordunuz* (A.H. Tanpınar). *Şeyh Vefa, sadece âlim ve riyaziyeci değildi* (N. Araz). [M]

RİYAZİYUN çoğl. i. (ar. *riyāżī*'den *riyāżiyyūn*). *Esk.* Matematik bilginleri. (M)

RİYOLİT i. (yun. *reo,* akmak > *ryo*'dan fr. *rhyolite*). Miner. Granitle aynı kimyasal yapıda, yani serbest silis bakımından zengin, mikrolitli iç kayaç. *Eşanl.* LİPARİT.

— ANSİKL. Genellikle ağır mineraller bakımından fakir olan *riyolit,* cam bakımından zengin bir hamur içinde, ya fenokristaller, ya küçük billûrlar, ya da küçük kürecikler şeklinde bol miktarda kuvars kapsar. Fenokristaller arasında feldispatlara da rastlanır. *Riyolitoyit*'te kuvars billûrlaşmamıştır, silis fazlası cam halindeki hamur içinde bulunur. Bileşimine göre, *hiperalkali riyolitler* ve *alkali riyolitler* ayırt edilir. Hiperalkali riyolitlerde, sodyum ve potasyumlu feldispatlar ile demir ve sodyumlu bir veya daha çok mineral (aejirin, riebeckit) bulunur. Alkali riyolitler içinde de alkali feldispatlar ve plajiyoklazlar vardır. Piromeritler, çok büyük küreli (25 sm kadar) riyolitlerdir. Riyolitlerde, çoğu zaman, grena, topaz, kuvars gibi pnömatolitik minerallerin billûrlaşabildiği «litofiz» denen boşluklar bulunur. Riyolitler lav akıntıları veya damarlar meydana getirir. Kuvarslı porfirler paleozoyik çağ riyolitleridir. (L)

—**RİZ** sıf. (ars. *rîhten*'den *-rîz*). *Esk.* «Döken, akıtan» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Âb-riz,* su akıtan. || *Arak-riz,* ter döken. || *Eşk-riz,* gözyaşı döken. || *Hun-riz,* kan döken. || *Şeref-riz,* şeref saçan v.d. (M)

RİZAİYE, esk. **Urmiye,** İran'da (IV. eyalet) şehir, Azerbaycan'da, *Rizaiye* gölü yakınında; 68 000 nüf. Tarım pazarı. Meyve ve çiçek bahçeleri. Tartışmalı bir efsaneye göre Rizaiye, Zerdüşt'ün doğum yeridir. — *Rizaiye gölü,* derinliği az ama çok tuzlu bir göldür (1 metre küpte 155 kg tuz); suları çok yoğundur. Eskiye oranla çok azalan yüzölçümü mevsimden mevsime değişir. (L)

RİZAL Y ALONSO (Jaré), filipinli vatansever (Calamba 1861-Manila 1896). 1884'te tıp, 1885'te felsefe doktorası yaptı. 1866'da *Noli me Tangere* adlı eserini yayımladı. Bu hikâyesinde ispanyol idaresinin kötülüklerini anlatır. İlk olarak 1866-1887 yılları arasında sürgüne gönderildi, 1892'de tutuklanarak yeniden memleket dışına sürüldü. 1896'da Küba'ya gitti, tutuklandı, bir ayaklanma suçuyle Manila'da kurşuna dizildi. Filipinler'in bağımsızlık savaşında adı bir sembol gibiydi. (L)

RİZAN sıf. (fars. *rīzān*). *Esk.* Akan, dökülen: *Soldan sağa, sağdan sola lerzan ü girizan / Gâh uçmada tüyler gibi, gâh olmada rizan* (Cenab Şahabeddin). *Canan gide, rindan dağıla, mey ola rizan / Böyle gecenin hayr umulur mu seherinde?* (Ziya Paşa). [M]

RİZE i. (fars. *rîze*). *Esk.* Kırıntı, ufak parça, döküntü. || *Rize-çin,* kırıntı toplayan. || *Rize-har* (*rize-hor*), kırıntı yiyen, kırıntılarla beslenen. || *Rize-kâr,* ufak tefek işler yapan. || *Rize-i âhen,* demir kırıntıları. || *Rize-i elmas,* elmas kırıntıları. Yıldızlar. || *Rize-i simîn,* gümüş döküntüleri. Yıldızlar. || *Rize-i zer,* altın kırıntısı.

◆ **Rize rize** zf. *Esk.* Parça parça, kırıntı halinde. (M)

RİZE, Doğu Karadeniz bölümünde il mer-

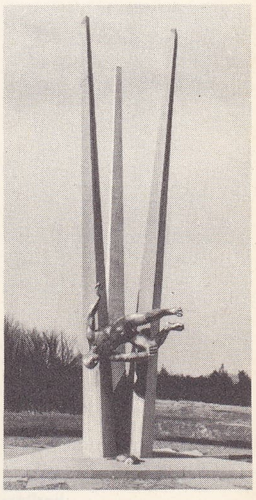

Joseph RIVIÈRE «Alsace Ballonu» Mayın Toplayıcılarına Anıt

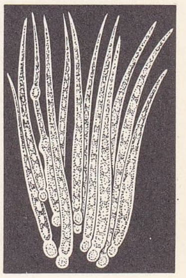

rivularia

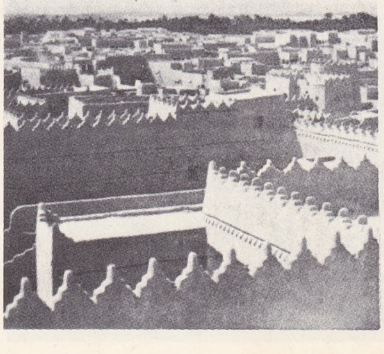

RIYAD şehrin eski kesiminin bir görünüşü

Foto. Goldner (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

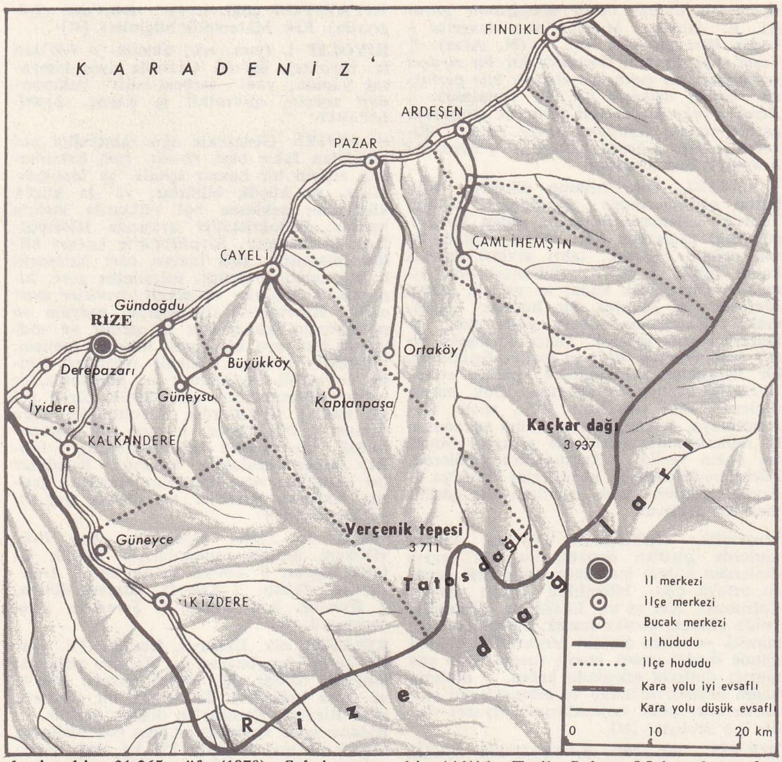

RİZE il haritası

kezi şehir; 31 265 nüf. (1970). Şehrin merkez kısmı Karadeniz kıyısında, kuzeybatı rüzgârlarını önleyen Fener burnunun siperinde kurulmuştur; başlıca ticaret yerleri ve resmî binalar, yerleşmenin yoğun olduğu bu kesimde bulunur. Buradan kıyı boyunda ve şehri kuşatan tepe yamaçlarında evler dağınık bir yerleşme düzeni gösterir. Kıyı boyunda uzanan yollar Rize'yi Trabzon'a (79 km) ve Hopa üstünden Artvin'e bağlar. Rize dağlarını aşan bir yol da (257 km) şehri Erzurum ile birleştirir. Fırtınalı havalarda gemilerin yanaşamadığı iskelesine, dalgakıranla korunmuş bir liman yapılmaktadır. Bu yörede çay üretimine geçildikten sonra Rize çok gelişti.

● *Tarih.* Rize adının Grekçeden geldiği veya güney kafkasya dillerinden birine ait olabileceği ileri sürülür. İlkçağda Pontos krallığının hâkimiyetinde olan Rize yöresi, islâm akınlarının etkisi dışında kaldı. Ancak XI. yy. sonlarında selçuklu hâkimiyeti altına girdi; daha sonra Trabzon'da kurulan Rum imparatorluğuna katıldı (1204). Bu dönemde venedikli ve cenovalı gemicilerin ticaret amacıyle uğradığı şehir 1461'de Fatih Sultan Mehmed tarafından, Trabzon ile birlikte Osmanlı devleti sınırları içine alındı. Bu yıllarda Rize'nin Trabzon eyaletinin Batum-Gonya sancağı içinde yer aldığı sanılıyor. XIX. yy.ın ikinci yarısında Trabzon vilâyetinin bir sancak merkezi olan Batum şehri, Rusya'ya bırakılınca Rize sancak merkezi oldu.

Birinci Dünya savaşı sırasında Rize, rus kuvvetleri tarafından işgal edildi (21 şubat 1916); 2 mart 1918'de işgalden kurtuldu. 1924'ten itibaren Rize bir vilâyet (il) merkezi oldu. 1927'de yapılan sayımda Rize'nin nüfusu 13 701 idi. 1950'de 15 696 olan nüfus, 1960'ta 22 181'e, 1965'te 26 989'a yükseldi.

● *Güzel sanatlar.* Rize'de sanat tarihi yönünden ele alınacak eser azdır. Şehir içinde en eski yapı, bugün yalnız temel kalıntılarına rastlanan ve Pontos krallığı zamanında yapılan kaledir. Şehirdeki başlıca camiler: XVI. yy.da Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan *İslâmpaşa camii,* Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatunun yaptırdığı *Gülbaharhatun camii* ile Cafer Paşanın yaptırdığı *Caferpaşa camii.* Cafer Paşa, Çayeli'nde de kendi adını taşıyan bir cami yaptırmıştır. Ayrıca Rize-Pazar yolu üzerinde VIII. yy.a, Çamlıhemşin'in 12 km güneyinde VI.yy.a ait harap bizans kaleleri vardır.

— *Rize ili,* İl toprakları Kuzey Anadolu kıyı dağlarının doruk çizgisiyle Karadeniz kıyısı arasında yer alır ve genişliği 50 km'yi, deniz boyunda uzunluğu 120 km'yi geçmez. Kuzeyde denize komşu olan Rize ilinin doğusunda Artvin, güneyinde Erzurum, batısında Trabzon illeri yer alır; yüzölç. 3 920 km². Rize, Türkiye'de alanı en küçük olan ildir.

● *Coğrafya.* Rize ili Türkiye'nin en engebeli köşelerinden biridir. Kıyı şeridi üzerinde bazı akarsu ağızları dışında il topraklarında içinde ovaya rastlanmaz. Bu topraklar Kuzey Anadolu kıyı dağlarının Rize dağları kesiminde, doruk çizgisiyle kıyı arasında yer alır ve ilin güney sınırı üzerinde en büyük yükseltisini bulur (Kaçkar dağı 3 937 m; Verçenik [Çarşamba] dağı 3 711 m; Hunut dağı 3 560 m). Doruk çizgisiyle kıyı arasındaki yamaçlar, arazinin eğimini takip eden vâdilerle derin bir şekilde yarılmıştır. Bu vâdiler çok dar ve dik yamaçlı olduğundan, kıyıdan içeriye giren yollar genellikle iki vâdiyi birbirinden ayıran yamacı boylar. Rize ili, genellikle volkanik tabiatlı, yukarı tebeşir (kretase) devri arazisinden meydana gelir; yüksek kısımlarda grano-diyorit tipinden billûrlu kayaçlarda ve tebeşir devri yereyi üstünde de yer yer eyosen flişlerine rastlanır.

Rize ilinin Karadeniz kıyılarında ılık ve yağışlı bir iklim hüküm sürer; dağların yamacına çıkıldıkça bu iklim yüksekliğin etkisiyle değişikliklere uğrar. Kıyı boyunda kışlar çok soğuk değildir, yazlar da pek sıcak geçmez; Türkiye'de mevsimlik sıcaklıklar arasındaki en az farka bu kıyılar boyunda rastlanır. Rize Meteoroloji istasyonu kayıtlarına göre ortalama sıcaklıklar, en soğuk ay (ocak ve şubat eşdeğerde) için 6°8 C, en sıcak ay (ağustos) için 22°6 C'tır. 37 Yıllık bir süre içinde kaydedilen en düşük sıcaklık — 7°0, en yüksek sıcaklık ise 37°9 C'tır. Ortalama olarak yılda 2 gün sıcaklık 30°C üstüne çıkar; 12,4 gün 0°C altına düşebilir. Yağış çok boldur ve her mevsime yağış payı düşer. 37 Yıllık ölçülere göre yıllık ortalama yağış 2 415 mm'dir. Bu sayı Türkiye'de rastlanan en büyük yağış değeridir. Bu yağışın mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile): kış 29,5; ilkbahar 16; yaz 20,5; sonbahar 34. Yağışlı günler sayısı 4,2; karla örtülü günler sayısı 15,8'dir.

Tabiî bitki örtüsü nemcil ormandır. Orman, arazinin alçak kesimlerinde kışın yaprağını döken yayvan yapraklı ağaçlardan (kızılağaç, kestane, gürgen, kayın, meşe, ıhlamur v.b.) meydana gelir; bunların altında bodur ağaçlardan, fidanlardan ve sarmaşıklardan meydana gelen sık bir ormanaltı bitki topluluğu yer alır. Ormanların 1 200 m'den başlayarak 2 000 m'ye kadar ulaşan yüksek kısımlarında, daha çok iğneyapraklılar (ladin, köknar v.b.) görülür. Kıyıda yer yer şimşir ağaççıklarına ve orman içinde de halkın «orman-gülü» dediği *rhododendron*'lara rastlanır. Dağların 2 000 m'den yüksek kesimlerinde dağ otlakları görülür, 3 500 m'den yüksekte yalnız toktağan karlar vardır.

Rize ili toprakları Kuzey Anadolu kıyı dağlarının yüksek kesimlerinden doğarak Karadeniz'e inen birçok akarsu ile kesilir. Bunların en önemlileri doğudan batıya Fındıklı deresi, Büyükdere, Pazar suyu, Karadere ve İyidere'dir. Dağlık yerey içine iyice gömülmüş olan bu akarsular, şiddetli yağmurlardan sonra ve karlar erirken hızla taşan sel suları durumundadır. Rize ilinin nüfusu 1965'te 281 099 idi (km²'ye 72 kişi); 1970 sayımının ilk alınan sonuçlarına göre 317 604 oldu (km²'ye 80 kişi). 1965'teki nüfusun yüzde 26'sı 3 000'den fazla nüfuslu 10 yerleşme merkezinde (şehir ve kasaba), geri kalan yüzde 74'ü, sayısı 283'e varan daha küçük yerleşmelerde yaşıyor, kırsal nüfus yoğunluğu 52'ye varıyordu. Gerçekte bu yoğunluk kıyı boyunda km²'ye 100'ü ve bazı kesimlerde 200'ü geçer; içerilere doğru gittikçe azalarak dağların yüksek kesimleri devamlı yerleşme alanı dışında bulunur. 1970 Sayımının ilk alınan sonuçlarına göre, Rize ilindeki yerleşme merkezleri, önem sırasıyle şunlardır: Rize (31 265), Çayeli (13 028), Pazar (7 785), Ardeşen (6 949), Kalkandere (6 339), Viçe (4 400) ilçe merkezleriyle Fıçıtaşı, Derepazarı, Hamidiye ve Büyükköy bucak merkezleri. Rize ilindeki köylerin hemen hepsinde evler birbirinden uzak, çitlerle çevrilmiş bahçeler içinde dağınık bir yerleşme düzeni gösterir. Türkiye'nin büyük kısmında görülen evleri biraraya toplanmış köyler şeklindeki toplu yerleşme düzenine Rize ilinde hemen hiç rastlanmaz. Rize ili 1936'da Artvin ili topraklarının ayrılmasıyle ancak Rize ve Pazar kazalarını kapsıyordu; sonra bu topraklar üzerinde yeni kazalar (ilçe) kuruldu. Bugün, ilin sınırları içinde yer alan ilçe sayısı sekize yükselmiştir: Merkez, Ardeşen, Çayeli, Fındıklı, Kalkandere, Pazar, Çamlıhemşin ve İkizdere; bu ilçelerden son ikisinin toprakları iç kesimdedir; deniz kıyısına kadar ulaşmaz. Rize ilinde halkın geçimi büyük ölçüde tarıma bağlıdır. Ancak bu tarım, Türkiye'nin büyük kısmında olduğu gibi yaygın tahıl ekimine değil, çay ve meyve bahçeleri gibi dikimlere dayanır. 1966 Durumuna göre toprakların yararlanma bakımından bölü-

RİZE'den bir görünüş

Foto. MEYDAN

nüşü şöyledir (yüzde ile): tarla arazisi 4,9 (nadas yok); çay bahçeleri 3,4; bahçe 4,4; otlak ve çalılık 8,3; çayır 12,0; orman alanı 18,7; ürün vermeyen yerler 48,3. Kır nüfusunun çok kalabalık oluşu, kıyı şeridi boyunda tarımın yoğun bir karakter almasını gerekli kılmıştır. Bu kesimde tarım çeşitlidir; geleneksel mısır, kara lahana, elma, fındık, turunçgiller tarımı yanında çay bahçeleri gelişmiştir. İç kesimde daha çok mısır ve baklagiller (fasulye) ekilir; meyve yetiştirilir ve arıcılık yapılır. Yüksek kesimlerdeyse sadece yazın hayvan otlatılır.

Ekili alanlar 1969'da 16 370 hektarı geçmiyordu. Tahıl olarak hemen hemen sadece mısır ekilirse de elde edilen ürün çok azdır (13 000 - 22 000 t). Kıyının çok nemli iklimi mısır yetiştirmek için elverişli değildir. Çay bahçelerinin gelişmesi mısır üretimini bu kesimde büyük ölçüde azaltmıştır. Arpa, ancak 120-150 t kadar ekilir. Tarım istatistikerine göre, Rize ilinde 1966'da 50 t buğday elde edildi, 1967'de hiç ürün alınmadı, 1968'de ancak 8 t, 1969'da ise 10 t buğday alındı. Bunun dışında Pazar ve Ardeşen illerinde «kır çeltiği» denilen, büyümesi sırasında saplarının su altında kalması gerekmeyen ve yörenin bol yağışlarından yararlanılarak yetiştirilen kır pirinci türü sayılabilir (40-60 t). Baklagiller arasında yalnız fasulye (450-530 t), yumrululardan patates (2 500 t kadar), sebzelerden önemli olarak kara lahana (3 000 t) ve sanayi bitkileri içinde biraz soya fasulyesi (185-360 t) ile son yıllarda önemini kaybetmiş görünen çok ince telli kenevir (bundan halat, ip, kilim ve rize bezi yapılır), Pazar ve Ardeşen ilçelerinde yetiştirilen iri yapraklı puroluk tütün (20-30 t) sayılabilir.

Bahçe tarımında bugün en önemli yeri çay tutar. Cumhuriyet döneminde, yöreye giren çay üretimi, kıyı boyunda hemen hiç aralık bırakmadan sürekli bir şerit meydana getirir. 1966'da çay ekilen alan il toprakları içinde 140 000 dekara ulaşmış ve çay yetiştirmekle geçinen aile sayısı da 9 700'e yaklaşmıştı. Çay, son yıllarda 7 fabrika ve 14 atelyede işlenir ve Rize'ye 200 milyon liradan fazla bir gelir sağlar. Kıyı boyunda küçük bahçelerde yetiştirilen çay yaprakları nisan ayından itibaren fabrikalara getirilmeğe başlanır ve bu faaliyet bütün yaz ayları boyunca sürer.

Rize ili kıyılarının karakteristik bir meyve ürünü de turunçgillerdir; en çok mandalina, daha az olarak portakal ve limon yetiştirilir. Turunçgil ağaçlarının sayısı 223 000 kadardır ve toplam ürün 6 000-7 000 t'u bulur. Doğu Karadeniz kıyılarının tanıtıcı meyvesi olan fındık, burada çok elverişli şartlar olmadığı için, fazla yetişmez. Son yıllarda çay bahçelerinin yayılmasıyle daha da azaldı. 1967'de Rize ilinde fındık ağacı (ocak) sayısı 4,2 milyonu geçiyordu; ertesi yıl 3,2 milyona düştü (fındık üretimi 1966'da 3 055 t, 1968'de 662 t). Rize ilinde elma, erik, vişne, dut, incir ve ceviz gibi çeşitli meyveler yetişir. Üzüm bağları bulunmamakla birlikte asma halinde üzüm yetiştirilir.

Hayvancılık, il topraklarının çay yetiştirilmesine elverişli bulunmayan iç kesimlerinde önem kazanır. İklim şartları koyun beslenmesine az elverişlidir ve yalnız İkizdere ve Çamlıhemşin ilçelerinde oldukça yaygındır (47 000 baş). Kılkeçi sayısı daha azdır (21 000 baş), en çok sığır yetiştirilir (141 000). Yetiştirilen yerli sığırların süt verimi azdır. Arazi yapısı, hayvancılığın sürü halinde değil, ahır hayvancılığı şeklinde yapılmasını zorunlu kılar. Binek-koşum hayvanları azdır (890 at, 1 250 katır ve 290 eşek). Tavuk beslenir. İç kesimlerdeki (Çamlıhemşin ve İkizdere ilçeleri) arıcılığın bir özelliği de gezgin olarak yapılmasıdır. Arıcılar, yazın kovanları yaylada Erzurum ili sınırlarına kadar götürürler. Rize ili kıyılarında çeşitlik balık bulunur: istavrit, izmarit, tirse, mezgit, hamsi v.b. Eskiden çok olan yunuslar bugün azalmıştır. Balıkçılık özel işletmeler halinde yapılır. Önce geçimini balıkçılıktan sağlayan halkın bir kısmı bölgede çaycılığın gelişmesi üzerine bu mesleği bırakmıştır. Dağlık kesimlerdeki akarsularda da alabalık bulunur.

Rize ili topraklarında manganez, pirit, çinko ve demire rastlanmıştır; bunlardan yalnız manganez işletilir. Sanayi alanında en yaygın dal çay fabrika ve atelyeleridir. Çay alanının genişlemesi ve ürünün artması, yeni fabrikalar kurulmasını gerektiriyor. Bunların dışında 2 kereste fabrikası; 1 un fabrikası; kereste, bakır işçiliği ve oto onarım atelyeleri sayılabilir. Evlerde rize bezi dokunur; mısır koçanı yaprağından şerit yapılarak mobilyacılıkta kullanılır.

Eskiden Rize ilinin başka bögelerle bağlılığı yalnız deniz yoluyle sağlanırdı; kıyıyı boylayan ve içeriye giden elverişli bir yol yoktu. Son yıllarda yeni yollar yapılması ve motorlu taşıt araçlarının çoğalması yüzünden deniz ulaşımı geriledi. Özellikle kıyıyı boylayan yollar üzerinde trafik arttı. 1967 Durumuna göre Rize ili içinde 202 km devlet yolu, 127 km il yolu ve ayrıca 650 km kadar ilkel köy yolu vardı. (→ Bibliyo.) [M]

RİZE dağları, Karadeniz bölgesi kıyı dağlarının en doğudaki kesimi. Karadeniz kıyısına ve güneydeki Çoruh oluk vâdisine dik yamaçlarla iner. Rize dağlarının doruk çizgisi hemen her yerde 2 000 m'nin üstündedir; yükseklik, doğu kesiminde 3 000 m'yi geçer: Kaçkar tepesi 3 937 m; daha batıdaki Verçenik tepesi 3 711 m. Rize dağlarının yapısında özellikle billûrî kayalar hâkimdir. Dağların yüksek kısımlarından Dördüncü zaman buzullarının aşınım izlerine, bu arada sirk göllerine rastlanır. Orman örtüsü gürdür. Ormanlar 1 900-2 000 m yüksekliklere kadar çıkar. Rize dağlarını aşan önemli tek yol, Rize-İspir arasındadır. (M)

RİZİ (veya **RİCCİ**) [Juan], ispanyol ressamı (Madrid 1595-Monte Cassino manastırı 1681), Escorial'de çalışmak için İspanya'ya çağrılan Bologna'lı bir ressamın oğlu. Benediktin tarikatına girdi, tarikatın özellikle Burgos'taki ve Madrid'deki yapılarını birçok mihrap arkalığıyle süsledi. Kendisine CASTİLLA'LI ZURBARAN adının verilmesine yol açan portreler yaptı (Prado). Birçok desenle süslü elyazması bir kitap (*Pintura Sabia*) bıraktı; bu kitabın 1930'da tıpkıbasımları yapıldı. — Kardeşi FRANCİSCO'nun (Madrid 1608 -Escorial 1685), birçok dinî tablo (*Otodafe*, Prado) ve tiyatro dekorları vardır. (L)

RİZİKO i. (ital. *risco*'dan). Bir zarar, kayıp v.b. durumlara yol açabilecek bir olayın ortaya çıkma ihtimali; zarara uğrama tehlikesi: *O halde Pertev'i ihbar etmenin rizikosu neydi?* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Huk. Gerçekleşmesi ihtimali olan, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bilinemeyen veya gerçekleşmesi belirsiz bir vadeye bağlı bulunan, sadece insan iradesine bağlı olmayan zarar verici olay (yangın, hastalık, kötü hava şartları v.b.). || Ortaya çıkması ihtimaline karşı sigorta yaptırılan olay. (Bk. SİGORTA.) || *Denizcilik rizikosu*, gemi veya yüke, belirli deniz tehlikelerinden gelecek hasar. (Bu rizikolara karşı Türk Ticaret kanunu sigorta yapma imkânı verir.) || *Savaş rizikosu*, savaş halinin sonucu olan zarar ihtimali. || *Sosyal riziko*, yeni kanunlar tarafından, sosyal bir gruba, bazı zararlara maruz kalan üyelerinin zararını tazmin için yüklenen sorumluluğun temeli. (LM)

Juan RIZI: «Aziz Benedictus'un Yemeği» Prado müzesi, Madrid

RİZE'den bir görünüş

RİZİN i. (fr. *rhisine*). Likenlerin birçoğunda liken tellerini toprağa bağlayan ve kök ödevi gören küçük uzantı. (L)

RİZOBİYUM i. (lat. *rhizobium*). Baklagillerin köklerinde bitkiyle ortak yaşayan ve nodozite meydana getiren bakteri. (Rizobiyum havanın azotunu alıp biriktirerek bitkilerce özümlenecek azotlu maddeler meydana getirir; baklagiller de onlara gerekli glüsitleri sağlar.) [L]

RİZOFİL sıf. (fr. *rhizophylle*). Yaprakları köklü olan. (L)

RİZOGEN sıf. (fr. *rhizogène*'den). Kök meydana getiren. (Çevreteker bölgesinde, bölünmek suretiyle kökçükleri meydana getiren hücrelerin bulunduğu bölgelere *rizogen alanı* veya *rizogen yayı* denir.) [L]

RİZOKTON i. (fr. *rhizoctone*). Rhizoctonia cinsinden mantarların bitkilerde sebep olduğu çeşitli hastalıklara verilen ad.

— ANSİKL. *Esmer rizokton, Corticium solani*'den ileri gelir ve çeşitli bitkilerde, özellikle patateste görülür. Asalak, çimlenme sırasında filizlere bulaşır, uçlarını karartır ve kurutur. Daha sonra, çiçek açma devresine doğru, sapın dip kısmına geçer, orada önce beyaz, sonra grimsi kızıl renkte keçeleşme yapar, yaprakların pörsüyerek kıvrılmasına yol açar. Mantar patates yumrularının üzerinde sırt bir kabuk halinde uzun zaman kalabilir. *Mor rizokton, Helicobasidium parpureum*'dan ileri gelir; çeşitli bitkilerin (havuç, pancar, yonca, kuşkonmaz, safran v.b.) saplarının dibinde ve köklerinde morumsu kırmızı bir örtü şeklinde belirir. Genellikle hasta kısımlar çürür; bitkiler sararır ve ölür veya kökü gelişir. (L)

RİZOMER i. (fr. *rhizomère*). Fizyol. Sinirleri, omurilik sinirlerinin bir çift köküyle ilintili olan deri alanı. (L)

RİZOPLAST i. (fr. *rhizoplaste*). Biyol. Kamçılı hücrelerde, blefaroplast'ı çekirdeğe bağlayan kromatik iplik. (L)

RİZOSFER i. (fr. *rhizosphère*). Bitkilerin köklerini doğrudan doğruya çepeçevre saran ve birçok fizik, kimyasal, biyolojik özellik taşıyan toprak kesimi.

— ANSİKL. Her bitkiye has *rizosfer*'in florası, köklerinin salgıladığı maddelerin çeşitli bakteri ve mantarların yaşamasına elverişli veya elverişsiz oluşuna göre oluşur. Bundan her bitkinin kendi gelişmesine en elverişli rizosfere sahip olacağı anlamı çıkmaz. Bir bitkinin rizosferi, köklerinin karşılaştığı asalakla, bitkinin savunma tepkimeleriyle meydana gelen dengenin sonucudur. (L)

RİZOTAKSİ i. (fr. *rhizotaxie*). Kökçüklerin kök üzerinde yer alma düzeni. (L)

RİZZİO (veya **RİCCİO**) [David veya Davide], İskoçya kraliçesi Mary Stuart'ın danışmanı (Pancalieri, Piemonte 1533'e doğr. - Edinburgh 1566). Aslen italyandı. 1561'-

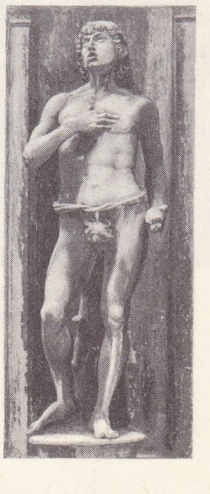

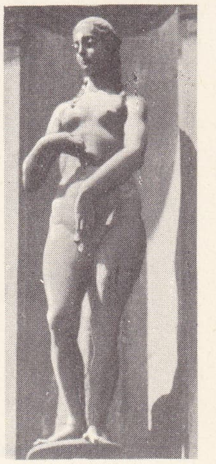

Antonio RIZZO «Âdem» ve «Havva» Dukalar sarayı, Venedik

Foto. MEYDAN; Anderson-Giraudon, Prado müzesi (LAROUSSE)

de İskoçya'ya yerleşti, şarkıcı olarak kraliçenin hizmetine girdi ve 1564'te özel sekreteri oldu. Etkisinin günden güne artması protestanları kaygılandırdı ve kıskançlığa kapılan Darney tarafından öldürüldü. (L)

RİZZO (Antonio), XV. yy. italyan heykeltıraşı ve mimarı. Verona'da doğduğu sanılır. Pavia manastırında avlu dehlizlerinin yapımında çalıştı (1465), sonra Venedik'e yerleşti. Dukalar sarayındaki eserleri, Foscari kemeri için yaptığı Âdem ve Havva heykelleri, avlunun ve Devler merdiveninin doğu revakı, güçlü üslûbunun en iyi örnekleridir. (L)

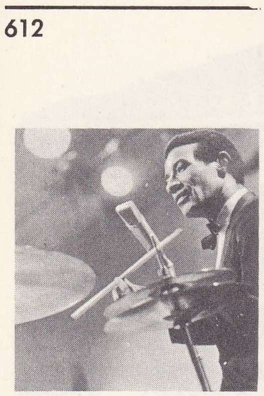

Max ROACH

RİZZO (Luigi), italyan amirali (Milazzo 1887-ay.y. 1951). Ticaret filosunda subaydı. 1914'te savaş donanmasında göreve çağrıldı. Grado'da yararlık gösterdikten (1915-1917) sonra filotilla kumandanlığına getirildi. 1917'de Trieste limanına girmeyi başardı ve buradaki *Wien* adlı Avusturya zırhlısını batırdı. Daha sonra (şubat 1918) G. D'Annunzio ve C. Ciano ile birlikte Buccari savaşına katıldı. 10 Haziran sabahı Premuda yakınlarında, *Szent Istvan*'a saldırarak batırmayı başardı. 1932'de Grado kontu oldu, 1940'ta naziler tarafından sürgüne gönderildi. Başlıca eseri: *Laffondamento della «Santo Stefano» e le Sue Conseguenze Militari e Politiche* («Santo Stefano»nun Batışı ve Askerî ve Siyasî Sonuçları) [1927]. (M)

Rizzoli Editore, italyan yayınevi, 1909'da Milano'da Angelo Rizzoli tarafından kuruldu. Kavaklıkları, Marzabotto'da bir kâğıt fabrikası, Milano ile Roma'da birer matbaası ve bir dağıtım teşkilâtı vardır. Birçok süreli yayın, sanat kitapları, klasik eserler, «Rizzoli Genel kitaplığı» adlı bir dizi ve bir büyük eserler dizisi yayımlar. Fransızca *Grand Larousse Encyclopedique*, italyanca olarak ve *«Rizzoli-Larousse, Enciclopedia Universale»* adıyle Rizzoli tarafından yayımlandı. (M)

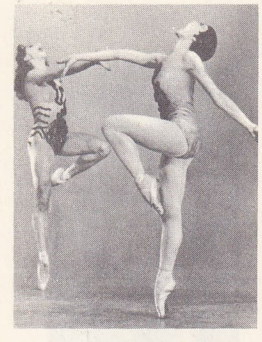

Jerome ROBBİNS
«Kafes»

RJEV, S.S.C.B.'de şehir, Yukarı Volga kıyısında, Moskova'nın batısında; 46 600 nüf. Keten sanayii. Makine yapımı. (L)

RJUKAN, Norveç'te (Telemark) şehir; 5 500 nüf. *Rjukanfoss* çağlayanından yararlanan önemli hidroelektrik baraj (104 m). Ağır su tesisi. Kimya sanayii (küherçile, sülfat). [L]

Rn, *radon*'un kimyasal sembolü. (L)

RNA, RİBONÜKLEİK* ASİT'in kısaltması. (L)

RÔ i. Leng. *Roseh* adı verilen fenike işaretinden türemiş olan ve *r* ile eşdeğerli akıcıyı belirten yunan alfabesi harfi. || Sağ üst köşesine işaret konduğunda (ϱ') 100, sol alt köşesine işaret konduğunda (‚ϱ) 100 000 değerini kazanan yunan sayı işareti.

— ANSİKL. Hint-avrupa dilinin kelime başında kullanılan *r*'si Yunancada muhafaza edilmedi ve önüne bir ses eklendi: latince *ruber*'e karşılık *erythros* (kırmızı). Yunancada kelime başında yer alan *rô*'ların bir kısmı *sr* veya *wr*'nin sadeleşmesi sonucunda oluşmuştur. (L)

ROA (Martin DE), ispanyol yazarı (Cordoba 1561-Montilla 1637). Cizvitti. Edebiyat ve belâgat dersleri verdi. Andalucia'da birçok kolejde yöneticilik yaptı. Birçok biyografi (*Vida de Dona Ana Ponce de Leon* [Dona Ana Ponce de Leon'un Hayatı], 1604) ile Endülüs azizleri, Malaga'nın (1622) ve Ecija'nın ilgi çekici sanat eserleri üstüne (1629) çeşitli kitaplar yazdı. (M)

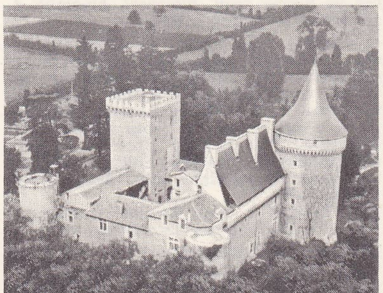

ROANNE: şato

ROACH (Maxwell, **Max** — denir), amerikalı caz davulcusu (New York 1925). Bir süre Minton's kulübüne devam etti; 1943'te önce Dizzie Gillespie'nin, sonra Benny Carter'in topluluğuna girdi. 1949'da Charlie Parker ile Paris'e gitti, 1952'de J.A.T.P.'nin (Jazz at The Philarmonic) Avrupa turnesine katıldı. 1955'te Clifford Brown ile bir beşli kurdu. 1960, 1964 (karısı şarkıcı Abbey Lincoln ile) ve 1966'da (Sonny Rollins ile) tekrar Avrupa'ya gitti. En başarılı plakları: *Dewey Square* (Charlie Parker ile, 1947). *Move* (Miles Davis ile, 1949), *Daahoud* (C. Brown ile, 1955), *Pent-up House* (S. Rollins ile, 1956), *Caravan* (D. Ellington ile, 1962). [L]

ROAD TOWN, İngiltere'ye bağlı Virgin adalarının merkezi, Tortola adasında; 1 200 nüf. (L)

ROAN ANTELOPE, Zambiya'da sehir, Kongo sınırı yakınında; 15 900 nüf. Bakır madenleri ve dökümhaneleri. (L)

ROANNE, Fransa'da Loire idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Roanne ovasında, Loire ırmağı kıyısında; 53 203 nüf. Eski şatonun kalıntıları; burç. Valence de La Minardière konağında (1788) Joseph-Dechelette müzesi: tarihöncesi arkeolojisi, eski Mısır eserleri, tablolar, çiniler. Şehir, özellikle pamuk dokumacılığında uzmanlaşan bir dokuma sanayii merkezi olarak gelişti. (L)

ROANNE ovası, Fransa'da Massif Central'da ova, Madeleine dağları ile Beaujolais dağları arasında. Loire tarafından akaçlanan tektonik asıllı bir Üçüncü zaman havzasıdır. Kır ekonomisi her şeyden önce hayvancılığa (charolais ırkı) dayanır. (L)

ROANOKE, A.B.D.'de (Virginia) şehir, Blue Ridge dağlarının batı yamacı eteğinde, Roanoke ırmağı kıyısında; 97 100 nüf. Zengin bir tarım, kömür ve ormancılık bölgesinin merkezi. Çelik fabrikası. Kimya ve dokuma sanayii. Makine yapımı. (L)

ROATAN adası, Antil denizinde (Bahia takımadaları) ada, Honduras'a bağlıdır; 4 350 nüf. Merkezi, *Roatan*. (L)

ROBA i. (ital. *roba*, giyeceğin belli bir parçası'ndan). Kıyf. Bir giyeceğin göğüsle omuz arasında kalan kısmına eklenen kumaş parçası. || Elbise, giyecek: *Her günkü robasını giysin de sizi familyası halkına takdim edeyim* (Ahmed Midhat). *Eşanl.* URBA. (M)

ROBALI sıf. (*roba*'dan *roba-lı*). [Giyecek için] Robası olan, robası bulunan: *Robalı gecelik. Robalı elbise.* (M)

ROBBE-GRILLET (Alain), fransız yazarı (Brest 1922). Ziraat mühendisiyken yayımladığı bir romanla (*Les Gommes* [Silgiler], (1935) edebiyata atıldı; bu eseri *Le Voyeur* (Gözleyici) [1955], *La Jalousie* (Kıskançlık) [1957], *Dans le Labyrinthe* (Labirentte) [1959] adlı romanlar izledi; film senaryoları da yazdı: A. Resnais tarafından filme alınan *Geçen Yıl Marienbad*'da (L'Année Dernière à Marienbad) [1961] ve çekimini de yönettiği *Ölümsüz Kadın* (L'Immortelle) [1963] v.b. Robbe-Grillet, roman kişilerinin psikolojisini bir yana bırakarak insanoğlunun kavrayamayacağı bir evreni olanca nesnelliğiyle canlandırmak isteyen yeni-roman anlayışının nazariyecisidir. Roman biçimi üstüne araştırmalarına *Pour un Nouveau Roman* (Yeni-Roman Üstüne) [1964] adlı deneme kitabıyle ve çeşitli görüşleri, yaşanmış veya anlatılmış olayları, parodi ve nazireleri kapsayan *La Maison de Rendez-vous* (Randevu Evi) [1965] anlatısıyle devam ederken, filmler de çevirdi: *Trans-Europ-Express* (Avrupa Ekspresi) [1966], *L'Homme qui Ment* (Yalan Söyleyen Adam) [1967]. (L)

ROBBERS (Herman Johan), hollandalı yazar (Rotterdam 1868-Amsterdam 1937). Edebiyat eleştirileri yaptı (*De Nederladsche Litteratuur Na 1880* [1880'den sonra Hollanda Edebiyatı]) ve *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* dergisinde yazdı (1905). Ama ününü daha çok romanlarına (*De Bruidstijd van Annie de Boogh* [Annie de Boogh'un Nişanlılık Devri], 1900; *De Roman Van een Gezin* [Bir Ailenin Romanı], 1909-1910) borçludur. (M)

ROBBİA (DELLA). Bk. DELLA ROBBİA.

ROBBİANİ (Gino), italyan müzikçisi (doğ. Soresina 1884). *Anna Karenina* (1924), *Romanticismo* (Romantizm) [1933], *Guido del Popolo* (Halk Önderi) [1933], *Roma dei Cesari* (Sezar'ların Roma'sı) [1941] adlı lirik operalar ve orkestra için besteler yazdı. (M)

ROBBİNS (Jerome), amerikalı dansçı ve koreograf (New York 1918). 1944'e kadar Ballet Theatre topluluğunda çalıştı. 1944'te çağdaş amerikan hayatını anlatan *Fancy Free* balesini hazırladı. Sonraları sanat yöneticiliğini G. Balanchine ile paylaşacağı New York City Ballet'de, *The Guests* (Misafirler) [1949], *Korku Çağı* (1950), *The Cage* (Kafes), *The Pied Piper* (1951) ve *Bir Kır Tanrısının Öğleden Sonrası* (Afternoon of a Faun) balelerini oynattı. Broadway Theatre'da ve sinemada (*Kral ve Ben* [The King and I], 1951; *Batı Yakasının Hikâyesi* [West Side Story], 1957) balelerini gerçekleştirdi. 1958'de kendi topluluğunu kurdu: Ballets U.S.A. (A.B.D. baleleri). Amerikan balesinde yeni bir tarzın yaratıcısı olan Robbins, çeşitli kaynaklardan ilham alarak eserler verdi: *3 Times 3* (3 Kere 3) ve *New York Export, Opus Jazz* (1958), *Moves* (müziksiz bale) [1959], *Events* (Olaylar) [1961]. 1961'de filme alınan *Batı Yakasının Hikâyesi* (West Side Story), dünyaca meşhur oldu. Jerome Robbins bugün, içinde yıldız bulunmayan ender topluluklardan biri olan Laboratory Ballet'yi yönetmektedir. (L)

ROBDÖŞAMBR i. (fr. *robe de chambre*). Kıyf. Ev içinde giyilen üstlük: *O gitti; konuşmalar da kesildi ama meraka kapıldım, robdüşambrımı giyip fener elimde merdivenleri indim* (R.H. Karay). *Cemal Bey, bir sandalyenin üzerine atılmış robdöşambriyle odada hazır* (A.H. Tanpınar). [M]

ROBER i. (ing. *rubber*'dan). Whist veya briç'te bir partinin kısımlarından her biri. (Parti genellikle üç *rober*'den meydana gelir.) [L]

ROBERJOT (Claude), fransız siyaset adamı (Mâcon 1752-Rastatt 1799). Mâcon'da rahipti; 1792'de rahiplikten ayrılarak Konvansiyon meclisine seçildi, tabiî sınırlar siyasetini savundu ve Belçika'nın ilhakında rol oynadı. Beşyüzler meclisi üyesi, La Haye büyükelçisi oldu (1797), Rastatt kongresine tam yetkili delege olarak gönderildi (1798) ve avusturya hafif süvarileri tarafından arkadaşlarıyle beraber öldürüldü. (L)

ROBERT I (865'e doğr. - Soissons 923), Fransa kralı (922-923). Kuvvetli Robert'in ikinci oğlu. Kral Eudes'un ölümü üzerine, ağabeyi Basit Charles'ı kral olarak tanıdı (898). Paris ve Angers kontu ve Frankların dükü olarak, Rollon'u, Chartres kuşatmasını kaldırmak ve Saint-Clair-sur-Epte'de antlaşma imzalamak zorunda bıraktı (911). 916-921 Arasında, kızı Emma'yı, Bourgogne dükü Richard'ın oğlu Raoul ile evlendirdi. Richard'ın ölümü (921) ve Raoul'un Bourgogne dükü olmasıyle tahta çıkması kolaylaşan Robert, Basit Charles'a karşı ayaklanan senyörler tarafından Reims'te kral seçildi (29 haziran 922) ve Soissons'da Basit Charles ile savaşırken öldürüldü (15 haziran 923). [L]

ROBERT I (1031'e doğr. - 1093), Flandre kontu (1071 - 1093). Kont Baudouin V'in ikinci oğlu. Önce, birkaç arkadaşıyle beraber Galicia'da Mağriplılara karşı başarısızlıkla sonuçlanan bir sefer yaptı, sonra Bizans imparatorluğuna karşı gene başarısız bir seferi yönetti; Flandre'a dönüşünde, ayaklanan Frizlere karşı, Florent I'den dul kalan Hollanda kontesi Gertrude'yi destekledi ve onunla evlendi (1063). Kardeşi Mons'lu Baudouin VI, ölürken oğulları Flandre kontu Arnoul III ile Hainaut kontu Baudouin II'yi ve Flandre naipliğini Robert I'e amanet etti (1070). Fakat Robert, 1071'de Flandre kontluğunu, yeğeni Arnoul III'ün elinden aldı; Arnoul, Kassel savaşında yenilip öldürüldü. Fransa kralı Philippe I, Robert'i tanıdı; Hainaut'lu Baudouin II birkaç defa, meşru mirasçısı olduğu Flandre kontluğunu geri almağa çalıştı ama başaramadı. Robert, 1085-1091 arası, Filistin'e bir hac seferi yaptı. (L)

Foto. J. de Beaupré (LAROUSSE)

ROBERT I DE COURTENAY (öl. Mora'da 1288), İstanbul latin imparatoru (1221-1228). Pierre II de Courtenay'in oğlu ve halefiydi, 1220'de Fransa'yı terketti ve İstanbul'da taç giydi (1221), fakat siyasetten ve askerlikten anlamadığı için imparatorluğu komşularının saldırılarından koruyamadı. Batıda Epir despotu Theodoros Angelos, Selânik'i ele geçirdi, Robert'in Serez (Serrai) önündeki yenilgisinden sonra da (1224) Selânik krallığını aldı. Doğuda kuvvetleri Poimanenoi'de İznik (Nikaia) imparatoru İoannes III Dukas Batatzes'e yenildiler (1224), İoannes III Anadolu'yu işgal etti (Üsküdar hariç), sonra Avrupa'da Edirne'yi (1225) ve Ege'deki birçok adayı ele geçirdi. Robert'in Neuville'li karısı eski nişanlısı ve onun imparator üzerindeki kötü etkisinden hoşnut olmayan baronlar tarafından yaralandı, bunun üzerine Robert, Roma'ya kaçtı, dönüş yolculuğu sırasında Mora'da öldü. (L)

ROBERT I Liberal veya **Muhteşem** (doğ. 1010'a doğr. - İznik 1035), Normandiya dükü (1027-1035), dük Richard II'nin ikinci oğlu. 1027'de kardeşi Richard III'ten sonra iktidara geçti. Düklüğünde şato sahiplerinin bağımsızlık denemelerine direndi ve kilise büyükleriyle (özellikle Rouen piskoposuyle) çatıştı. Dışta, fransız Vexin'inin kendisine bırakılması karşılığında, kardeşi Robert ile mücadelesinde Fransa kralı Henri I'i destekledi; ama Knud I'in sürgüne gönderdiği ingiliz prensleri Edward ve Alfred'i tekrar tahta çıkarma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. Kutsal Topraklar'a hacca gitmeden önce, Falaise'li bir dericinin kızı olduğu sanılan Arlette'den doğan evlilik dışı oğlu William'ı (Fatih) mirasçısı olarak kabul ettirdi. Hacdan dönerken öldü. XV. yy.da yanlış olarak efsanevî kahraman Şeytan Robert ile karıştırıldı. (L)

ROBERT I the BRUCE (Turnberry, Ayrshire 1274-Cardoss şatosu. Dumbarton yakını 1329), İskoçya kralı (1306-1329), Robert VI Bruce'ün büyük oğlu. Gençliğini Edward I'in sarayında geçirdi; 1296'da Edward I'e sadık kalmağa ant içti. Bununla beraber aynı yıl millî ayaklanma sırasında Wallace'a katıldı. Ama 1297'de teslim olmak zorunda kaldığından yeniden krala boyun eğdi, 1299'dan sonra naiplerden biri oldu ve 1304'te Edward I'in yanında yer aldı; ama, daha önce millî davayı savunanlarla da ilişki kurduğu sanılır. 1306'da şiddetli bir tartışma sırasında John Comyn'ı öldürünce âsilere katılmağa karar verdi. İskoç milletinin başlıca savunucusu haline gelerek mart 1306'da taç giydi. Sayıca az fakat azimli bir avuç insan tarafından desteklenen Robert I, ingiliz kuvvetlerine karşı koydu ve kısa süre içinde ülkenin güney batısını kontrolu altına aldı. Edward I'in ölümü, ingiliz kuvvetlerinin dağılmasına yol açtı. Robert I, kilisenin desteğini sağladı, rakiplerini yıldırdı ve İngilizleri ülkesinden kovdu. 1314'te, Stirling kalesini ablukadan kurtarmağa çalışan Edward II'nin ordusunu Bannockburn'de bozguna uğrattı. 1327'de yapılan York antaşmasıyle ingilizler yenilgiyi kabul etti. (L)

ROBERT I Yaşlı (öl. Fleury-sur-Ouche 1706), Bourgogne dükü (1032-1076), Fransa kralı Robert II'nin üçüncü oğlu. Annesi Constance, Robert I'i tahta vâris yapmak istedi; başaramayınca babasına karşı isyana teşvik etti (1028). Henri I Fransa kralı olunca, kardeşi Robert'e Bourgogne düklüğünü bıraktı (1032). [L]

ROBERT I Yiğit (1216-Mansure 1250), Artois kontu (1237-1250), Fransa kralı Louis VIII ile Castilla'lı Blanche'ın üçüncü oğlu. Kardeşi Saint-Louis'den 1237'de Artois yurtluğunu alarak Artois Capet hanedanını kurdu. Yedinci Haçlı seferine katıldı ve bu seferde öldü. (L)

ROBERT II (öl. 1111), Flandre kontu (1093-1111), Robert I'in oğlu. Birinci Haçlı seferine katıldı. Zeeland ve Alast kontluğunu isteyen imparator Heinrich IV'e karşı Fransa kralı Louis VI ile birleşti. Onunla birlikte, İngiltere ile tam bir ittifak halinde bulunan Champagne kontu Thibaud II'yi (veya IV) cezalandırmak için Meaux'yu kuşatmağa gitti. Marne'da boğularak öldü. (L)

ROBERT II Curthose (1054'e doğr. - Cardiff 1134), Normandiya dükü (1087-1106). Babası Fatih William I'e başkaldırdı (1078); Philippe I'in desteğiyle Normandiya'nın yönetimini ele geçirdi (Gerberoy antlaşması, 1079). Babasının ölümü (1087) üzerine Normandiya dükü oldu. Avranches ve Coutances'ı mirastan mahrum edilen kardeşi Henry Beauclerc'e bıraktı. İngiltere'yi ise küçük kardeşi Kızıl William II'ye vermek zorunda kaldı. İngiltere'de Robert taraftarlarının bir ayaklanması ise başarısızlığa uğradı (Rochester bozgunu 1089). Robert II, 1901'de Normandiya'da karaya çıkan Kızıl William'ın para karşılığında geri çekilmesini sağladı. Fransa kralı Philippe I tarafından desteklenen Robert, Birinci Haçlı seferine çıkıncaya kadar (1096) kardeşiyle mücadeleye devam etti. Kuzey fransız lehçesiyle konuşan fransız ordusunun başında katıldığı bütün savaşlarda başarı kazandı, ama Kudüs tacını reddetti. Dönüşünde Sicilya'da Conversano dükünün kızıyle evlendi. Bu arada Robert'in yokluğundan yararlanan en küçük kardeşi Henry Beauclerc I, Kızıl William II'den sonra İngiltere tahtına oturdu (1100). Robert yurduna dönünce İngiltere tahtını Henry I'den almak için boş yere uğraştı (1101 çıkartması). Bundan sonra da gözde ve metreslerinin oyuncağı haline gediği için düklüğünün yönetimini ihmal etti. 1105 ve daha sonra 1106'da Henry I Normandiya'ya çıktı; Robert Curthose, Tinchebray'de yenildi ve esir düştü. Yirmi sekiz yıl hapis kaldıktan sonra Cardiff şatosunda öldü. (L)

ROBERT II D'ANJOU-TARENTE (1320'ye doğr.-1364), Taranto ve Akhaia prensi unvanını taşıyordu. Babası Philippe II de Tarente ölünce (1332), yaşı küçük olduğundan, Taranto ve Akhaia prenslikleri annesi Catherine II de Valois'nın yönetimine verildi. Catherine 1338-1341 arasında Mora'da kaldığı için yönetimi fransız devlet memurlarına ve danışmanı floransalı Niccolo Acciaiuoli'ye bıraktı. Robert daha sonra da Niccolo'yu yönetimin başında tuttu. 1346'da, annesi ölünce Bizans imparatoru unvanını aldı; fakat 1345-1352 arasında macar kralı Lajos tarafından esir olarak alıkonduğu için Mora'ya gidemedi ve Türklere karşı mücadele görevini 1358'den itibaren Niccolo Acciaiuoli'ye bıraktı. (L)

ROBERT II Sofu, Fransa kralı (Orleans 970'e doğr. - Melun 1031). 996-1031 Arasında hüküm sürdü. Babası Hugues Capet, daha sağlığında onu tahtına ortak yapmış (987), sonra da yerini ona bırakmıştı. Sofu Robert II, Rahip Helgaud'nun kendisine taktığı rahip-prens lakabına rağmen Kiliseye meydan okumaktan çekinmeyen güçlü bir hükümdardı. Önce İtalya kralı Berengario'nun kızı ve Flandre kontundan dul kalan (988) Rosola ile evlendi. Onu fazla yaşlı bulduğundan boşandı, bu defa dördüncü nesilden kuzini olan Berthe ile evlendi. Fakat Rosola'nın çehiz olarak getirdiği Montreuil-sur-Mer'i elden çıkarmadı. Afaroz edilip lânetlendi, birkaç yıl direndi, sonra Berthe'den ayrılarak zengin bir mirasa konan cimri ve geçimsiz Constance de Provence ile evlendi. Fakat etrafını alan kurnaz güneyliler sarayı şaşkına çevirdiler. Tanrı barışını destekleyerek, krallık topraklarını yağma eden derebeylerine karşı savaşarak, tanınmayan fief'leri sistemli bir şekilde ele geçirerek iktidarını sağlamlaştırdı. Böylece Dreux (1015) ve Melun (1016) kontluklarını topraklarına kattı. Amcası Bourgogne dükü Henri ölünce, onun yerine geçmek için Bourgogne kontu Otto Guillaume ile kavgaya girişti. Düklüğü güçlükle fethetti (1003-1016), bunu geleceğin Henri I'i olan (1015-1016) oğluna bıraktı. Henri I'i 1027'de Fransa kralı olarak takdis ettirdikten sonra, 1031'e kadar oğluyle birlikte düklük yönetimini ele aldı. Böylece Capet'lilerin toprakları Robert II sayesinde güçlü bir ülke haline geldi. Fakat, Henri I bu düklüğü küçük kardeşi Yaşlı Robert I'e bırakarak (1032) krallığı zayıf düşürdü. (L)

ROBERT II Soylu (1250- Courtrai 1302). Artois kontu (1250-1302), Robert I'in ölümünden sonra doğan oğlu. Atak Philippe'in sarayında büyük bir etkisi vardı. Amcası Sicilya kralı Charles I d'Anjou'ya hizmet etti. Bu prens ölünce, Charles II Aragonlulara esir düştüğü için Robert naip tayin edildi (1285). 1289'da Fransa'ya döndü. Güzel Philippe onu ordusunun başlıca kumandanlarından biri yaptı. Courtrai bozgununun sorumlusu olan Robert savaş sırasında öldü. (L)

ROBERT II STUART (1316-Dundonald 1390), İskoçya kralı (1371-1390). Steward senyörü Water'ın ve Robert I Bruce'ün kızı Marjorie'nin oğlu. 1318 Tarihli veraset fermanıyle amcası David II'nin yerine geçti. Fransa'da uğradığı yenilgilerden dolayı İskoçyalılarla mücadeleyi durdurmak zorunda kalan İngiltere'nin güçsüzlüğünden yararlandı. 1389'da çok zayıf düşen kral, büyük oğlu John'un da hasta olduğunu bildiği için, üçüncü oğlu Robert of Fife'ı naipliğe getirdi. (L)

ROBERT III (1287-1342), Artois kontu (1302-1309), Philippe d'Artois (öl. 1298) tarafından Robert II'nin torunu. Artois'da temsil hakkı olmadığı için halası Mahaut, 1309 ile 1318'de parlamentodan çıkardığı iki kararla kontluğu ele geçirdi. Robert, Artois'da bir isyan çıkardı; üvey kardeşi Philipp VI, Fransa'da iktidara geçtiği sırada zaferi kazanacağından emindi. Bununla birlikte hakları reddedildi. Brüksel'e (1331), sonra İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı. Orada Edward III'ü Philipp VI'ya karşı kışkırttı. İngiltere kralı tarafından Flandre'a gönderildi. Fakat Saint-Omer'da başarısızlığa uğradı (1340). Vannes'da ağır yaralandı, birkaç gün sonra öldü ve Londra'da gömüldü. (L)

ROBERT III, İskoçya kralı (1340'a doğr.-Rothesay? 1406), Robert II ile metresi Elizabeth Mure'un oğlu. 1390-1406 Arasında hüküm sürdü. Anasıyle babası 1349'da evlendikten sonra meşru evlât oldu. Tahta çıkar çıkmaz kendisinde kötü hatıralar uyandıran John adını Robert'a çevirdi. Babasından daha silik bir insandı; devlet işlerini, Albany düklüğüne getirdiği kardeşi naip Robert'a bıraktı. Hükümdarlık devresi, kardeşinin giriştiği faaliyet ve kralın büyük oğlu Rothesay dükünün rekabetiyle geçti. Dük 1402'de hapishanede ölünce gerek İngiltere ile gerek baronlarla tekrar arası açıldı. (L)

ROBERT III de BETHUNE (1249-1322), Flandre kontu (1305-1322). Flandre kontu Gui ile Béthune kontesi Mathilde'in büyük oğludur. 1272'de Nevers kontesi Yolande de Bourgogne ile evlenerek Nevers kontluğuna sahip oldu. Flaman komünlerine ve kendisinden iki ay önce ölen Nevers ve Rethel dükü Louis'ye karşı mücadele etti. (L)

ROBERT (Anne Jean), fransız mekanikçisi (1758-1820). **Küçük Robert** adıyle tanınan kardeşi NICOLAS LOUIS (1761-1828) ile birikte, hidrojenle şişirilmiş ilk balonların yapımında Charles'a yardım etti. Charles'ın ilk havalanışında (1 aralık 1783) küçük Robert de balonda bulunuyordu. Öte yandan, iki kardeş, kauçuğun terebantin esansında eridiğini bularak kumaşların su geçirmez hale sokulmasını da sağladılar. (L)

ROBERT (Carl), alman filolog ve arkeoloğu (Marburg 1850-Halle 1922). Eserleri arasında *Studien Zur «Ilias»* («İlyada» Üstüne İncelemeler) [1901], siyasî bir konunun hikâyesi olan *Oedipus* (1915) ve büyük derlemesi *Die Römische Sarkograph-*

ROBERT III
Artois kontu
XIV. yy. minyatürü
Bibliothèque Nationale, Paris

ROBERT CLIVE DE PLASSEY

Hubert ROBERT
«Nîmes'deki Diana Tapınağının İçi»
Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon, Viollct (LAROUSSE)

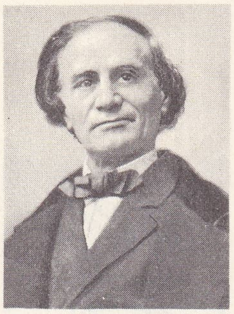
Jean Eugène ROBERT-HOUDİN

Akıllı ROBERTO, Napoli kralı
Simone Martini'nin eseri
Millî müze, Napoli

lord ROBERTS

reliefs (Eski Roma Lahitlerindeki Kabartmalar) [1890-1910] sayılabilir. (L)

ROBERT (Christopher Rhinelander), amerikalı işadamı (Brookhaven yakını, New York 1802-Paris 1878). Beş yıl New York'ta gemi yükleme kâtipliği yaptıktan sonra New Orleans'ta (Louisiana) ve Gallena'da (Illinois) çalıştı. 1830'da New York'a dönerek Robert Williams firmasının başına geçti ve şeker, pamuk ve çay ithalâtıyle uğraştı. Ayrıca Delaware, Lackawanna, Batı Demiryolu şirketi gibi birçok kuruluşta görev aldı. Büyük bir servet kazandıktan sonra 1869'da iş hayatından çekildi. Uzun yıllar Home Missionary society'nin (Ülkedeki Misyonerler derneği) başkanlığını yaptı. İstanbul'daki Robert kolejin kurucularındandır. (M)

ROBERT (Henri), Bk. HENRİ (Robert).

ROBERT (Hubert), fransız ressamı ve gravürcüsü (Paris 1733 - ay.y. 1808). 1753'te, İtalya'ya gitti ve uzun süre Roma'da yaşadı, 1765'te Paris'e döndü ve akademiye girdi. Daha çok süsleme tarzında eserler verdi. Yıkıntılarla, mahallî tiplerle dolu tabloları Louis XVI devrinin duygululuğunu ve anlayışını yansıtır. *Orange Şehrinin Zafer Takı* (1767), *Roma'daki Jupiter Tapınağı, Güvercinlikli Yuvarlak Tapınak, Bir Hangardaki Heykeller, Nimes'deki Diana Tapınağının İçi* adlı tabloları Louvre müzesindedir. (L)

ROBERT (LE), Martinik'te komün, Havre du Robert kıyısında (doğu kıyısı); 13 652 nüf. Şekerkamışı çiftlikleri. (L)

ROBERT (Léopold), isviçreli ressam (Les Eplatures, La Chaux-de-Fons yakınları 1794 -Venedik 1833). David'in öğrencisidir. 1818'de İtalya'ya gitti; Roma'da yaptığı italyan halkının geleneklerini gösteren tablolar (özellikle *Arc Madonnasının Hacdan Dönüşü* ve *Hasatçıların Pontins Bataklıklarına Varışı* [Louvre]) Paris salonlarında büyük ilgi gördü. Kral Joseph'in kızı prenses Charlotte'a olan umutsuz aşkının daha da ağırlaştırdığı irsî sinir hastalığı kendini öldürmesine yol açtı. (L)

ROBERT (Louis), fransız arkeoloğu ve tarihçisi (Laurière, Haute-Vienne 1904). Atina'da Fransız okulu üyesi oldu (1927), Ecole des Hautes Études'de yunan medeniyeti tarihi coğrafya incelemeleri yöneticiliğine getirildi (1932), Collège de France'ta eski yazıtlar ve eski yunan medeniyeti profesörlüğüne getirildi (1939), 1932'den sonra Türkiye'de arkeolojiyle ilgili çalışmalarda bulundu. Başlıca eserleri: *Villes d'Asie Mineur* (Anadolu Şehirleri) [1935], *Etudes Anatoliennes* (Anadolu İncelemeleri) [1937], *les Gladiateurs dans l'Orient Grec* (Doğu'da Yunan Gladyatörleri) [1940], *Etudes de Numismatique Grecque* (Yunan Nümismatiğiyle İlgili İncelemeler) [1951]. Robert, 1956'da İstanbul'da Fransız Arkeoloji enstitüsü yöneticisi oldu. (L)

ROBERT CLİVE DE PLASSEY (baron), ingiliz askeri ve yöneticisi (Styche, Shropshire 1725-Londra 1774). 1743'te Madras'da Doğu Hindistan ortaklığına girdi. İlk parlak başarısı, fransız etkisinde olan Karnatik'te ingiliz tesirinin yerleşmesine yardım eden, Arkot'a karşı hücum fikri oldu. İki yıl İngiltere'de kaldıktan sonra 1755'te Saint-David (Madras) şehri valisi olarak Hindistan'a döndü. Kalküta felâketi onu Bengal'e taarruza zorladı (1757), neticede şehri geri aldı. Bu saldırı sırasında Çandernagor'daki fransız karakolunu tahrip etti, Plassey'de naip Siracüddev'in ordusunu dağıttı, kendi tarafını tutan Mîr Cafer'i, ölen Siracüddev'in yerine naip tayin etti. Mîr Cafer artık Bengal'in fiilen hâkimiydi. 1760'ta büyük bir servetle İngiltere'ye döndü. Zenginliği, Shropshire seçmenler topluluğunu elde etmesine imkân verdi. 1764'te Bengal'de patlak veren karışıklık üzerine Hindistan'a, bu sefer vali ve başkumandan olarak gönderildi. Bölgede sükûnu sağladı. Moğol imparatoru Şah Alem ile yaptığı anlaşma ingiliz şirketine vergi toplama hakkını veriyordu. Bu, gerçekte Bengal, Bihar ve Orissa eyaletleri üstünde bir çeşit hâkimiyet anlamına geliyordu. Robert Hindistan'da sivil ve askerî idareyi teşkilâtlandırdı, yerli kuvvetlerinin (sipahileri) sayılarını arttırırken teşkilât mensuplarının ekonomik durumlarını düzeltti. 1767'de Hindistan'dan ayrılırken bir

Ercole DE'ROBERTİ
«Tahtta Oturan Madonna» Brera, Milano

imparatorluk kurmuştu. Fakat kudreti ve buna ulaşmak için kullandığı şüpheli yollar kendisine sayısız düşman kazandırmıştı neticede birçok soruşturma ile karşı karşıya kaldı. Üzüntüden ve aldığı uyuşturucu maddelerin etkisiyle intihar ettiği tahmin edilmektedir. (L)

ROBERT Güçlü (öl. Brissarthe 866), Anjou ve Blois kontu, Neustria markisi, Robert'ler sülâlesinin kurucusu ve Capet sülâlesinin atası. Loire ülkesinde yerleşmiş germen asıllı bir ailedendi; bu bölgeyi Norman'lara karşı savunarak ün kazandı. Kel Charles'a karşı çıkarak, Germen Ludwig'in (856) ve Akitanyalı Pepin'in (859) tarafını tuttuktan sonra Meung-sur-Loire antlaşmasında (861) Charles ile barıştı. Anjou kontluğuna ve Sen ve Loire arasındaki askerî bölgenin kumandanlığına getirildi. O tarihten sonra Charles'a hep sadık kalarak Bretagne kontu veya kralı Salomon'un, Loire Normand'larının ve babası kral Charles'a karşı ayaklanan Kekeme Louis'nin üçlü muhalefetiyle çatıştı. Para karşılığında Sen Normand'larının yardımını sağlayarak Louis'yi boyun eğmeğe (862), Salomon'u ise barışa (863) zorladı. Fakat Loire üzerinde tutmak zorunda olduğu yardımcılarının haksız vergi almalarını (863-865) önleyemedi. 866'da Sen Normand'larını Brissathe'ta yendi, ama çarpışma sırasında öldürüldü. Loire ve Sen arasındaki askerî bölgenin kumandanlığı, sonradan kral olan oğulları Eudes ile Robert I henüz çok genç oldukları için, Hugues adlı bir Welf'e geçti. (L)

ROBERT-HOUDİN (Jean Eugène), fransız hokkabazı (Blois 1805 - Saint Gervais-la-Forêt, Blois yakınları 1871). 1845'te Palais Royal'de Soirées-Fantastiques adlı tiyatrosunu açtı ve yedi yıl süreyle başarılı gösteriler yaptı. Sahneye çıkarken siyahlar giyer, her türlü hile sanısını ortadan kaldırmak için mizansene başvurmazdı. Elektrikle yaptığı ilk uygulamalar, numaralarının ustalığı ve otomatlarının olağanüstü yapısı sayesinde kısa süre içinde dünyaca ün kazandı. Tiyatrosunu Boulevard des İtaliens'e taşıdıktan sonra Blois yakınlarında, Saint-Gervais'de garip şekilde makinelerle donattığı malikânesine («le Prieuré») çekildi. Eserleri: *Confidences d'Un Prestidigitateur* (Bir Hokkabazın İtirafları), *Une Vie d'Artiste* (Bir Sanatçı Hayatı), *Comment on Devient Sorcier* (Nasıl Büyücü Olunur?), *Les Tricheries des Grecs Dévoilées* (Yunan Oyun Hilelerinin Açıklanması), *L'Art de Gagner à Tous les Jeux* (Bütün Oyunlarda Kazanma Sanatı), *Les Secrets de la Prestidigitation et la Magie* (Hokkabazlığın ve Büyücülüğün Sırları), *Magie et Physique Amusante* (Eğlendirici Büyü ve Fizik). — Oğlu JEAN-JACQUES (Paris 1831-ay.y. 1883), 1873'te bulvar tiyatrosunu tekrar açtı ve 1874'te İngiltere'den getirilen alttan geçişli çifte sandığı kullandı. Ömrünün sonuna kadar, genç yaştan beri yardımcısı olduğu babasının tekniğinden yararlandı. (L)

ROBERTİ (Ercole DE'), **Ercole da Ferrara** da denir, italyan ressamı (Ferrara 1450'ye doğr.-ay.y. 1496). C. Tura'nın öğrencisi ve Ferrara okulunun kurucusu olan Ercole, ustasının sert üslûbunu, zaman zaman aşırı sinirliliğe kaçan bir çizgi inceliğiyle geliştirdi. Tura ve Fr. Del Cossa ile birlikte Ferrara'daki Schifanoia sarayının dekorasyonunda çalıştı (1470-1478). Tören salonundaki başarılı kompozisyonlardan *Bereket Arabası* ve *Eylül* alegorisi Ercole'ye atfedilir. 1475-1477 Sıralarında, Bologna'da San Petrona kilisesindeki Fr. Del Cossa'nın Grifoni poliptiğini *Aziz Vincenzo Ferreri'nin Mucizeleri*'nin tasvir edildiği şarıtıcı predella ile tamamladı. *Tahtta Oturan Madonna*'sı (Brera, 1480 sıraları) daha dengeli ve daha ölçülü bir eserdir. (L)

Robert kolej, İstanbul'da bir eğitim kurumu. A.B.D. dışındaki en eski amerikan koleji. Adını aldığı Christopher Rhinelander Robert ve amerikalı misyoner ve eğitimci Cyrus Hamlin'in çabaları sonucunda ortaya çıktı. Robert ve Hamlin, 1855'te İstanbul'da tanıştılar ve bu şehirde bir amerikan koleji kurulması konusunda tartıştılar. 1851'de Boğaz'ın Avrupa yakasındaki Rumelihisarı'nda okulun arsası satın alındı. 1853'te altı öğretmen ve dört öğrenciyle geçici olarak İstanbul'un Bebek banliyösünde açıldı. 1870'te Rumelihisarı'ndaki yeni binalara geçildi. Osmanlı İmparatorluğu devrinde kolejin milletlerarası niteliği resmen tanındı. Fakat 1923'teki türk devriminden beri öğrencilerin çoğu türk yurttaşıdır. Öğretim Türkçe ve İngilizcedir. 1955'te kolej 1 000 kadar öğrenciye burs vermişti ve 86 kişilik (37'si amerikalı, 39'u türk ve 10'u avrupalı) bir öğretim kadrosuna sahipti. 1932'de Amerikan Kız kolejiyle, İstanbul Amerikan koleji adı altında birleşti. 9 Eylül 1971'de 1487 Sayılı kanunla Millî Eğitim bakanlığına bağlandı ve *Boğaziçi üniversitesi* adını alarak Türkiye cumhuriyetinin 9. üniversitesi oldu. Mühendislik, idarî bilimler ve temel bilgiler (fen-edebiyat) kollarında yüksek lisans verir. Arnavutköydeki *Amerikan Kız koleji* 1487 Sayılı kanunla *Robert Kolej* adını aldı. Bu öğretim kurumu Millî Eğitim bakanlığının denetimi altında karma eğitim yapar; orta ve lise bölümleri vardır. (M)

Robert Macaire. Bk. MACAIRE.

ROBERTO (Federico DE). Bk. DE ROBERTO.

ROBERTO (M.M.M.), brezilyalı üç mimarın adı: MARCELO (1908-1964), MAURİCİO (doğ. 1913) ve MİLTON (1914-1953). Rio'da Brezilya Basın Ortaklığı binasını ve aynı şehirde Santos-Dumont havaalanının merkez binasını yaptılar. (L)

ROBERTO Akıllı (1278-Napoli 1343), Calabria dükü, Sicilya krallığı genel naibi (1296), Salerno prensi (1304), Piemonte kontu (1309), Anjou dükü ve Napoli kralı, Anjou'lu Charles II'nin üçüncü oğlu. Aragon kralının elinde rehine (1288-1295) idi, Bonifacius VIII'in bir fermanıyle (1297) krallığın vârisi oldu. Sonra siyasî ve askerî görevler aldı. Roberto, içişlerinde tahtın ortağı olarak Napoli ile İtalya'yı fiilen yönetti; babası ise Provence ve Piemonte'yi yönetiyordu. Floransa'nın kışkırtmasıyle Toscana birliğinin başkumandanı olan (1305) ve Romagna rektörü unvanıyle (1310) Papalığın geçici çıkarlarını gözetmekle görevlendirilen Roberto, Romalıların kralı Enrico VII'nin İtalya'ya inişi sırasında öne sürdüğü isteklere başarıyle karşı koydu (1310-1313). İmparatorun beklenmedik ölümü (1313) Roberto'nun öğütlerine uyan papaya, tahtı boş tutarak Milanolu Matteo Visconti'nin temsil ettiği germen ve ghibellini etkisinden kurtulmak ve Napoli kralını Roma senatörlüğüne (1313) ve İtalya'da imparatorluk naipliğine (1314) tayin etmek imkânını verdi. Robert hâkimiyetini koruyabilmek için boş yere Sicilya'yı geri almağa (1314) ve ghibellini'leri yok etmeğe çalıştı. Birliklerinin Montecatini'de bozguna uğramasına rağmen (29 ağustos 1315), Floransa'nın güvenini kaybetmedi, papalığa kendi adayı olan Johannes XXII'yi seçtirdi (1316), Cenova senyörlüğünü ele geçirdi (1318); fakat Visconti'nin yönettiği alman ghibelliniler, onu imparatorluk naibi olarak tanımayı reddettiler. Bunun üzerine Avignon'a yerleşen Roberto (1319-1324) ghibellini'leri dağıtmağa çalıştı; fakat Visconti'ler, Vaprio'da Napolilileri yendiler (şubat 1324): Lombardia elden çıktı. Guelfi'lerin bu başarısızlığından cesaretlenen orta italyalı ghi-

Foto. Petit, X, Anderson-Giraudon, British Council (LAROUSSE)

Robert kolej

bellini'lerin harekete geçmesi Roberto'yu Napoli'ye dönmek zorunda bıraktı (haziran 1324). Sicilya Aragonluları ghibellini'lerle ittifak yaptıklarından oğlu Carlo di Calabria'yı adayı ele geçirmekle görevlendirdi (1325 seferi); fakat sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Müttefiki Floransa ve Bologna'nın aynı yıl Altopascio ve Zappolino'da yenilmeleri üzerine endişeye kapılan Floransa, şehir senyörlüğünü Calabria dukasına (1325), Romagna'lılar da illerinin senyörlüğünü Papalık ortaelçisi Bertrando del Poggetto'ya verdiler (1326). Bu iki tayin guelfi'lerin durumunu düzeltmedi, çünkü Johannes XXII'nin ezdiği fransisken rahiplerini (aralarında kayınbiraderi Filippo di Maiorca vardı) korumuş olan Roberto, imparatorluk taraftarlarının kışkırttığı ghibellini'lerin ayaklanarak birliklerini kovması (eylül 1327) ve sonra da papayı devirecek (nisan 1328) Bavyera kralı Louis Ludwig'in baskısıyle Nicolaus'u (1328-1330) papa yapmaları üzerine güç duruma düştü. Johannes XXII, Jean I de Luxembourg ile anlaşarak otoritesini tekrar kurmağa çalışınca, Roberto onunla ilişkilerini kesti. Jean I de Luxembourg'un sonunda yenilmesine rağmen, Roberto Kuzey İtalya'da yeni güçlüklerle karşılaştı: Cenova'nın isyanı (1335), Asti'nin ayaklanması (1339) ve Visconti'ler tarafına geçmesi (1342); şartlarını çok ağır bularak Humberto II'den Dauphine'yi almayı reddetmesi (1339); ayrıca 1333-1342 arasında Sicilya'yı geri almak için düzenlediği altı seferin başarısızlığa uğraması, Pisa ve Venedik ile ilişkilerin gerginleşmesi ve Floransa'daki ghibellini'lerin iktidarı ele geçirmeğe kalkışmaları (1341-1342). Hükümdar, İtalya'da karşılaştığı güçlüklere rağmen hanedanının Balkanlar'daki çıkarlarını gözetmekten geri kalmadı ve iki küçük kardeşi Filippo di Taranto ile Giovanni di Gravina'yı biribirine düşüren üstünlük iddiasından doğan anlaşmazlığa bir son vermeyi başardı; Akhaia'ya hâkim olan ve küçük kardeşini, Arnavutluk'u elinde tutan büyük kardeşinin metbuluğunu tanımağa zorladı; kendisi her ikisinin metbuluğunu muhafaza etti (1322). Filippo'nun ölümü (1331) çatışmayı yeniden başlatınca Roberto, Arnavutluk'u Giovanni'ye bırakarak anlaşmazlığa son verdi (1332). Arnavutluk'u Sırplardan kurtarmağa (1336-1337) ve yeğeni Robert d'Anjou-Tarente adına Akhaia'yı yeniden elkoymağa çalıştı. Bilgili bir yönetici ve hukukçu olan Roberto, danışmanları tarafından iyi desteklenmesi sayesinde bütün bu yükümlülüklere rağmen refahı ve sosyal barışı korumağa yetecek malî imkânları sağladı (istikraza ve floransa bankalarına başvurdu). Aydın görüşlü (çağının en güzel kütüphanesine sahipti) bir hükümdardı; öğretimle, büyük yazarlarla (Patrarca'ya defne tacını verdi, [1341]; Boccaccio ise sarayında yaşıyordu) ve sanatla ilgilendi. (L)

ROBERTO BELLARMİNO Aziz. Bk. BELLARMİNO.

ROBERTO GİUSCARDO (1015'e doğr.-Kefalanya 1085), Puglia kontu (1057-1059), Puglia, Calabria ve Sicilya dükü (1059-1085). Tancrède de Hauteville'in oğludur. İtalya'da bulunan üvey kardeşleri, Guillaume Tierebrace ile Umfredo'nun yanına gitti, fakat onlarla anlaşamadı. Calabria'yı Yunanlıların elinden aldı, Civitate'de papa Leo IX'un birliklerini yendi; papayı hapsetti, fakat sonra serbest bıraktı (1053).

Puglia'nın fethine yardım ettiği için Umfredo'nun ölümünden sonra Puglia kontluğuna getirildi (1057). İmparatorun iyi bir müttefik olacağına inanan papa Roberto ile anlaştı; Roberto papaya sadık kalacağına söz verdi ve her yıl vergi ödemeyi kabul etti; buna karşılık papa, Puglia ve Calabria düklüklerini Roberto'ya verdi (1059). Güney İtalya'dan Bizanslıları kovdu (Bari'nin zaptı, 1071). Kardeşi Ruggero'nun yardımıyle Sicilya'yı Araplardan alarak Ruggero'yu Sicilya kontu yaptı; fakat kardeşinin metbuu olarak kaldı ve 1061 ile 1072'de işgal edilen Messina'yı muhafaza etti.

Daha o tarihte, 1130'da Siciya krallığını meydana getirecek olan toprakların hemen hepsine hâkim olan Roberto, mahallî ayaklanmaları bastırarak ve norman derebeyliğini merkezî otoriteye boyun eğmeğe zorlamak için güçlü bir yönetim kurarak bu topraklarda barışı sağlamağa çalıştı. Papalık topraklarına akınlar yaptığı için Gregorius VII tarafından afaroz edilince (1075), önce Amalfi'yi, sonra da Salerno'yu aldı (1076). O tarihten sonra Vatikan'ın metbuluğunu kabul etti (1080); fakat imparator Heinrich IV'e karşı mücadelesinde papayı destekleyeceğine İstanbul'u ele geçirme ümidiyle İllyria'ya bir sefer yaptı (1081-1082); Alexsios Komnenos'un ordusunu yendi (1081), Draç'ı (Durazzo) aldı (1082), fakat Bizanslıların, Sant'Angelo şatosunda Gregorius VII'yi kuşatan (1083) Heinrich IV ile ittifak yapmaları üzerine İtalya'ya dönmek zorunda kaldı. Roberto Guiscardo papayı kurtardı (mayıs 1084); fakat birliklerinin Roma'yı yağmalaması Gregorius VII'yi Salerno'ya sığınmak zorunda bıraktı (Gregorius VII mayıs 1085'te burada öldü); bu sırada oğlu Bohemond'un yardımına koşmuş olan Roberto, Korfu'yu işgal etti ve Kefalonya kuşatması sırasında öldü (temmuz 1085). [L]

ROBERTS (Elizabeth Madox), amerikalı kadın yazar (Springfield yakını, Kentucky 1886-Simpson 1941). Romanlarında Kentucky'deki hayatı gerçekci bir görüşle anlattı. *My Heart and my Flesh* (Kalbim ve Bedenim) [1927] adlı kitabı hayat dolu bir eserdir. (L)

ROBERTS (lord Frederick SLEIGH), ingiliz mareşali (Kanpur, Hindistan 1832-Saint - Omer 1914). 1851'de Sandhurst okulunun Topçu bölümünden mezun oldu. Sipahi ayaklanması sırasında büyük yararlık gösterdi (1857), 1868'de Habeşistan seferine katıldı. Sonra Hindistan'a dönerek 1878'de Afganistan sınırındaki birliklere kumanda etti. Kâbil'de bir ingiliz misyonunun kılıçtan geçirilmesi üzerine önce bir tümenin, sonra bir kolordunun başında Afganistan'a girdi. Cüretli bir yürüyüşle önce Kâbil'i, sonra Kandahar'ı alarak (1880) seferin zaferle sonuçlanmasını sağladı. 1886'da Hindistan ordusu kumandanlığına, 1892'de Yüksek meclis üyeliğine getirildi (Kandahar ve Waterford baronu Roberts) ve üç yıl sonra mareşalliğe yükseltildi. Transvaal'deki ingiliz yenilgilerinden sonra, 1899'da Boer'lere karşı savaşan britanya kuvvetlerinin kumandanlığına tayin edildi ve Kitchener'i kurmay başkanı olarak yanına aldı. Çok tehlikeli askerî durumu düzelttikten sonra Londra'ya çağrılarak Wolseley'in yerine ingiliz ordusu kumandanlığına getirildi. 1905'te emekliye ayrıldı. Fransız cephesinde çarpışan ilk iki hint tümenini ziyaret ettiği sırada öldü. (L)

ROBERTS (Thomas William, **Tom** — denir), avustralyalı ressam (Dorchester, İngiltere 1856-Kalista, Victoria, Avustralya 1931). 1869'da Avustralya'ya yerleşti. Melbourne'da bir fotoğrafçının yanında çalışırken bir yandan da sanat öğrenimi yaptı. 1881'de Avrupa'ya gitti. İki yıl sonra İspanya'daki bazı fransız ressamlarının etkisiyle teknik olarak izlenimciliği benimsedi. 1885'te Avustralya'ya döndüğünde sanatçı arkadaşlarına bu tarzı tanıtarak manzara ressamları millî okulunu kurdu. Başlıca üyeleri sir Arthur Streeton (1867-1942) ve Charles Conner (1869-1909) olan bu okul hâlâ avustralya sanat tarihinin en başarılı grubu sayılır. Roberts, özellikle Avustralya'nın tozlu, sisli, kızgın güneşli manzaralarını canlandırmada kullandığı renkler bakımından izlenimciydi. Bu arada, Avustralya'nın iç kısımlarındaki hayatı canlandırdığı (*Doğru Yoldan Ayrılan, Kefil, Koçların Kırkılması*) birçok tablosuna gerçek bir «belgesel» görünüş vererek ayrıntılarda kesinlik ve berraklığa dikkat etti. (M)

ROBERTS-AUSTEN (sir William Chandler), ingiliz metalürji uzmanı (Kennington, Surrey 1843-Londra 1902). Metalürji ve metolografi alanında yaptığı önemli araştırmalarla isim yaptı. Ferrokarbon diyagramının ve teknik açıdan önemli çeşitli alaşımların incelenmesine katkıda bulundu. (M)

ROBERTSON (Anne-Mary). Bk. GRANDMA MOSES.

ROBERTSON (sir Robert), iskoçyalı kimyacı (Cupar, Fifeshire 1869-Londra 1949). Önce Waltham Abbey'de, sonra Woolwich'te barutlar ve patlayıcı maddeler üstüne birçok araştırma yaptı. (L)

ROBERTSON (sir William Robert), ingiliz mareşali (Welbourn, Lincolnshire 1860 - Londra 1933). Önce Hindistan'da, sonra Güney Afrika'da Roberts'in yanında hizmet gördü (1899). 1915'te French'in kurmay başkanı, 1916'da imparatorluk genelkurmay başkanı oldu. 1918 başına kadar çeşitli harekât alanlarındaki ingiliz kuvvetlerini yönetti. Kesin sonucun Fransız cephesinde alınacağına inandığından birçok itiraza rağmen bu cephede mümkün olduğu kadar çok yığınak yapmağa çalıştı. 1919 - 1920 Arası Almanya'daki ingiliz işgal birliklerine kumanda etti. (L)

ROBERTSON (William), iskoçyalı tarihçi (Borthwick 1721-Edinburgh 1793). Zamanında büyük başarı kazanan başlıca eserleri şunlardır: *XVI. yy. Sonunda İskoçya Tarihi* (1759) ve *Karl V'in Tarihi* (1769). [L]

ROBERTSPORT, Liberya'da liman şehri, Monrovia'nın kuzeybatısında. (L)

ROBERVAL (Gilles PERSONNE veya PERSONNIER DE), fransız matematikçisi ve fizikçisi (Roberval, Beauvaisis 1602 - Paris 1675). 1627'de Paris'e yerleşti, birçok bilginle (Mersenne, Fermat, Pascal, Gassendi v.d.) dost oldu. Önce Gervais koleji felsefe profesörlüğüne, sonra Collège de France'ta Matematik kürsüsüne tayin edildi (1632). Yüzeylerin kareleştirilmesini ve «bölünemezler metodu» adını verdiği özel bir teknikle cisimlerin hacmini inceledi (1634). Böylece, sikloyitin ekseni çevresinde dönmesinden meydana gelen hacmi ölçtü. Ayrıca bileşik hareketler kinematik usulünü kullanarak 1636'da bir eğrinin teğetlerini çizmek için çok basit bir genel metot ortaya koydu ve

«Maximilien De ROBESPİERRE» Boze'un yaptığı sanılan portresi, Carnavalet müzesi, Paris

«ROBESPİERRE'in Tutuklanması» Barbier'den Carnavalet müzesi, Paris

Foto. *Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; Giraudon, Bulloz (LAROUSSE)*

Albert ROBIDA «Gargantua ile Pantagruel'in Hayatı» için illüstrasyon (hâkim Bridoye)

bu metot sayesinde teğetlerin belirlenmesiyle alanların hesabı arasında temel bir bağ kurdu. Mekanikte, kuvvetlerin bileşimi kuralını ispat etti ve 1670'te kendi adıyle anılan «yeni denge şekli»nin tanımını yaptı. (L)

Roberval terazisi, açık kefeli ve bileşik

oklu bir terazi. (L)

ROBESON (Paul), amerikalı zenci şarkıcı ve tiyatro oyuncusu (Princeton, New Jersey 1898). İlk konserini 1925 yılında verdi, zengin bir bas sesi vardı. Negro spiritual tarzında söylediği şarkılarla ün kazandı. Bu arada birçok oyunda rol alan Robeson, özellikle Othello rolü ile dikkati çekti. (L)

ROBESON kanalı, Grönland'ı Grant toprağından (Ellesmere adası) ayıran boğaz. (L)

ROBESPİERRE (Maximilien DE), fransız siyaset adamı (Arras 1758-Paris 1794). Bir hukukçu ailesindendir. Küçük yaşta öksüz ve yoksul kaldı. Paris'te Louis le Grand koleji için bir burs elde etti (1769). Arras barosuna yazıldı (1781) ve gerek bilgi ve anlayışı, gerek belâgatı sayesinde dikkati çekti. Mutlakıyeti ve adlî sistemi tenkit etti; Arras'ta halk tabakaları tarafından États généraux'ya halk üyesi seçildi (nisan 1789). Sağlam inançları, güçlü mantığı ve sade üslûbuyle Kurucu Meclis'in büyük hatipleri arasında yer aldı. Ama Meclis'te bulunan az sayıda demokrat milletvekilinden biri olması dolayısıyle, hayranlıktan çok şaşkınlık ve öfke uyandırıyordu. Milletvekili olmak için verilmesi gereken parayı eleştirmesi, ayaklanan askerler lehine müdahale etmesi ve haziran 1791'de kralın kaçışından sonraki samimî davranışları ile büyük bir sempati kazandı. Sade bir hayat sürüyordu ve bundan ötürü parisliler ona «satın alınmaz» lakabını takmışlardı. Robespierre'in hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ülküsüne sıkı sıkıya bağlılığı, her şeyden önce Jean-Jacques Rousseau'nun etkisiyle açıklanabilir. Robespierre bütün çabasını, toplum içinde zenginlikle yozlaşmamış biricik saf unsuru temsil ettiğine inandığı halkı, onu ezenlere karşı korumaya harcadı. Böylece yöneticilerin, soylu sınıfın ve zenginlerin karşısına dikildi.

Her güçlü toplumun temelini meydana getiren erdemin yani yoksul halktaki erdemin arı bir din ve halk eğitimi sayesinde sağlamlaştırılacağına inanıyordu. Bir saplantı haline gelen bu ideal, ihtilâli dört bir yandan saran güçlükler yüzünden gerçekleşemiyecek ve Robespierre bir siyaset adamı olarak 1789'da kazanılan başarıları aristokratlara karşı uzun zaman savunmakla yetinecekti. Kurucu Meclis üyelerinin yeniden seçilmelerini önleyen (mayıs 1791) Robespierre, Jakoben'ler kürsüsünden Yasama Meclisi'nin çalışmalarını denetleyebileceğini hesapladı. Ama savaştan yana görünen Brissot'culara karşı saldırıya geçince siyasî alandaki açık görüşlülüğüne gölge düştü. İçeride aristokratları ezmeden savaşa girmenin ihtiyatsızlık olduğuna ve ihtilâlci propagandayı fetihçi ordulara bırakmakla hiç bir şey kazanılamayacağına inanarak, general La Fayette ile birlikte savaş isteyen yurtseverler partisi taraftarlarının düşüncesizlik ettiklerini ileri sürdü ve askerî bir diktatörlük kurmaktan başka amaç gütmediğine inandığı generali ihanetle suçladı. Brissot'cuların bakanlıklara girecek ölçüde ihtiyatsızca Saraya yaklaştıklarını (mart 1792) görünce, onların, ihtilâle ihanet ettiklerini söyledi. İlk askerî başarısızlıklar (nisan 1792) ve kralın Yasama Meclisi kararlarını veto etmesi (haziran 1792), Robespierre'i halkın gözünde haklı çıkardı. Yasama Meclisi'nin direndiğini görerek umutsuzluğa düşen Robespierre, bu meclis yerine, genel seçimle işbaşına gelecek bir Konvansiyon toplanması fikrini ileri sürdü ve iktidarı yıkmak için bir halk ayaklanmasının yeteceğini düşündü. Kendisini gafil avlayan 10 Ağustos günü, siyasî düşüncelerinin gelişmesi üzerine önemli bir etki yaptı. Kanuna karşı saygılı olan bu hukukçu, 1791 Anayasasının çöküşünden sonra, meşruluğun sadece halkın içinde ve halk Komün'ünde olduğuna inandı ve ayaklanmanın yasaya uygun olduğunu ispatlamağa çalıştı. 10 Ağustos akşamı, ayaklanma halindeki Komün'e seçildi ve Konvansiyon'un toplanmasına kadar (20 eylül 1792) bu kuruluşun ilham kaynağı oldu. Jirondenler, Paris'te toplu insan kıyımının başladığı sırada, Robespierre'in Brissot ile Carra'yı düşmanla işbirliği yaptıklarını ileri sürerek ele vermesini hiç bir zaman bağışlamadılar. Konvansiyon'a Paris milletvekili seçilen Robespierre, hatiplerinden biri olduğu Montanyarlar safında yer aldı ve Jironden'lere karşı sıkı bir tartışmaya girişti. Louis XVI davasının gereksiz olduğunu söyleyerek kralın idamı lehinde oy verdi (ocak 1793). Dumouriez'nin ihanetinden sonra (nisan 1793), Paris'e düşman olan Jironden'lerin Konvansiyon'dan çıkarılmasında halk idarî kuruluşlarına güvendi. O zamana kadar beslenme meseleleriyle pek ilgilenmezken, Sankülot'ların istediği azamî tahıl kanununu destekledi (4 mayıs 1793). Konvansiyon içinde temizlik hareketine girişilmesi konusundaki sürekli isteği, 2 haziran 1793'te gerçekleşti. Robespierre, nisan 1793'te Jironden'lerin tasarısına karşı ileri sürdüğü sosyalist eğilimli Anayasa tasarısını, fransız halkını başarıya ulaşmış Montanyarlara yaklaştırmak için yeniden sunmaktan vaz geçti. Fakat durumun ciddîliği (ayaklanmalar ve işgal) karşısında savaşı kazanmak için geçici bir diktatörlük rejiminin gerekli olduğunu ilân etti. Savaşın kazanılması, siyasî isteklerine gitgide yön veren başlıca amaç oldu. Halk Kurtuluş komitesinin eylemlerini savunduğu için 27 temmuz 1793'te komiteye girmeğe davet edildi. Robespierre bu görevi çekinerek kabul etti. Paris dışında çalışmayı reddederek komitenin bütün toplantılarına katıldı. Teorilere sırt çevirmeyi ve tedbirleri şartlara uydurmayı bilen; komitenin baskısından sabırsızlanan Konvansiyon ile kendi görüşlerini kabul ettirmek isteyen Sankülotlar arasında denge kuran Robespierre, üstün bir devlet adamı olduğunu gösterdi. Komitede on meslektaşının denetlemesi altında, önemli bir rol oynadı. Bu ortak çalışmada Robespierre'e düşen payı belirlemek hayli güçtür. Arkadaşları önemli durumlarda, Konvansiyon ile Jakobenlere karşı komitenin eylemlerini savunmayı Robespierre'e bırakıyorlardı.

Eylül 1793 günleri sırasında komite, «öfkeli» ve hébert'çi halk tahrikçilerinin ileri sürdüğü programların önemli bir kısmını kabul etmek zorunda kaldı (devrimci ordu, tedhişçilik v.b.). Robespierre yurtseverler arasındaki bölünmeleri önlemeğe çalışmakla beraber, aşırı davranış gösterenlerin, düşman ajanları olmasından kuşkulanmağa başlamıştı. «Öfkeliler»i ve Jakobenler'in bazı taraftarlarını saf dışı etti; katolikleri ihtilâlden uzaklaştıran Hıristiyanlık düşmanı kampanyayı durdurdu; zenginlerin benimsediği Tanrı tanımazlık doktrinine karşı olduğunu ilân etti. Ama sosyal eşitsizliği kaldırmayı amaçlayan Saint-Just'ün siyasetini (önceleyici Ventôse kararları) destekledi. Robespierre toplumun tam bir karışıklığa düşmesini önlemek amacıyle, bir ara, liderleri hakkında tutuklama kararı alınmış (aralık 1793) hébert'çilere hücum eden ve hoşgörüyü salık veren Danton'u izler göründü. Sonra kendini toparlayarak, kökü dışarıda olan sağ ve sol kanatların meydana getirdiği çifte tehlikeyi açığa vurdu. Hébert'çilerle danton'cular arasında sürüp giden karışık mücadelelerle dolu iki aylık süre sonunda Komite hébert'çileri tutuklayarak idam ettirdi (mart 1794). Daha sonra Robespierre, tereddüte düşmesine rağmen danton'cuları da aynı akıbete uğrattı (nisan 1794). Başarılı bir yasama iktidarını elinde tutan bir hatip olarak Robespierre, Fransa'yı yönetiyor gibiydi. Bunun üzerine komite, ılımlı davranışıyle, savaş çabasını desteklemeğe çağrılan çiftçi, zanaatkâr ve tacir sınıfının desteğini sağlamağa çalıştı. Ne var ki, Robespierre yaptıklarını din açısından da haklı göstermek amacıyle Üstün Varlık inancını kurarak 8 haziran 1794 bayramında Konvansiyon başkanı olarak kafilenin önünde görülmekle büyük bir hata işledi. Bu davranışı yüzünden diktatörlüğe göz dikmekle suçlandı. Robespierre'e karşı düzenlenen iki suikast teşebbüsü, komite üyelerini endişeye düşürünce, Terör'ü artırma amacını güden 22 prairial kanunu çıkarıldı. Fakat Fleurus zaferinden sonra (26 haziran 1794) komite tarafından kabul ettirilen sert rejim fransız halkına gereksiz göründü. Bu rejimin kurucusu olarak kabul edilen Robespierre'e karşı düzenlenen entrikalar, onun yerini almayı tasarlayanları birleştirdi. Zaten, hébert'çiler ortadan kalktıktan sonra Konvansiyon'u yeni bir ihtilâlle tehdit edecek durumda olmayan komite, iyice bölünmüştü. Yorgun ve bezmiş komite üyeleri sürekli bir çekişme halindeydi. Bu tartışmalardan bıkmış ve hasta olan Robespierre, komiteye ve 12 haziran 1794'ten sonra Konvansiyon'a katılmadı. Toplantılara çağrıldığı zaman çekişmeler yeniden başladı. Robespierre, 26 temmuz 1794'te Konvansiyon'da, adlarını vermeden hasımlarına şiddetle saldırdı; endişeye düşen Meclis, konuşmasının basılmasını reddetti. Hatibin düşmanları daha önceden anlaşarak, 9 Thermidor (27 temmuz 1794) oturumunda Robespierre ile dostlarını (Saint-Just, Couthon, Lebas, Genç Robespierre) konuşturmadılar ve haklarında tutuklama kararı alınmasını sağladılar. Robespierre ve arkadaşlarının lehine ayaklanan Komün, onları Hotel de Ville'de kabul etti; Konvansiyon ise kanundışı saydı. Hiç bir çıkış yolu bulama-

solda, bir **Robin Hood** kitap illüstrasyon'u (Friar Tuck ile); sağda, televizyonun **Robin Hood**'u (Little John ile)

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

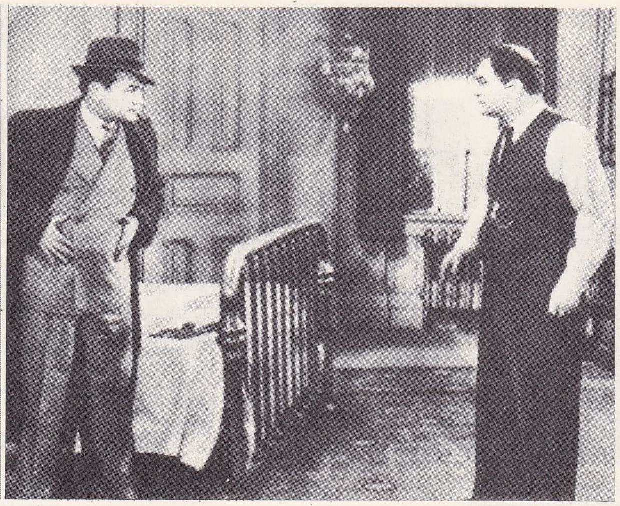

Edward G. ROBİNSON «Bütün Şehir Ondan Söz Ediyor» filminde (1935)

yacaklarına hükmeden beş milletvekili herhangi bir harekete geçmek konusunda karar vermediler. Sabahın ikisinde konvansiyon kuvvetleri Robespierre ve arkadaşlarını tutuklamağa geldi. Robespierre intihar amacıyle tabancasını ateşledi, ama kurşun sadece çene kemiğini parçaladı; aynı akşam ihtilâl alanında giyotinle başı kesildi (10 thermidor [28 temmuz 1794]). [→ Bibliyo.] (L)

ROBİDA (Albert), fransız desinatörü, gravürcüsü ve yazarı (Compiègne 1848-Neuilly 1926). Meslek hayatına 1866'da *Journal Amusant*'da başladı; 1871'de *La Vie Parisienne*'e girdi ve bu gazetenin başlıca yazarlarından biri olarak kaldı. 1873'te, Viyana'ya giderek bir süre *Der Floh* (Pire) adlı mizah gazetesinde çalıştı; sonra Paris'e döndü ve *Pihilipon* takma adıyle *Caricature*'ü (Karikatür) çıkardı. Eski İtalya, İsviçre ve İspanya şehirleriyle ilgili kitaplarının yanı sıra, *Voyages Très Extraordinaires de Saturnin Farandoul*'u (Saturnin Farandoul'un Akıl Almaz Gezileri) [1879], *Le Vingtiemè Siecle*'i (Yirminci Yüzyıl) [1883], *Le Voyage de M. Dumollet*'yi (M. Dumollet'nin Gezisi) [1883], *Paris á Travers l'Histoire*'ı (Tarih Boyunca Paris) [1900] yayımladı. Birinci Dünya savaşından ilham alarak *Villes Martyres* (Savaş Kurbanı Şehirler) adlı taşbaskıları yaptı. (L)

ROBİGALİA çoğl. i. (tanrı *Robigo*'nun adından lat. k.). Esk. Rom. Roma'da buğdayları pas hastalığından korumak için yapılan şenlik. (L)

ROBİGO. Rom. mit. Pas hastalığını temsil eden kötülük tanrısı. *Robigus* adıyle de iyi bir tanrı olarak bilinirdi. (L)

ROBİLANT (Carlo Felice NİCOLİS DE, — kontu), italyan generali ve diplomatı (Torino 1826-Londra 1888). Er olarak orduya girdi, 1848'de Novara'da bir kolunu kaybetti ve italyan kurtuluş savaşının bütün önemli çarpışmalarına katıldı. Harp okulu kumandanıyken (1871) bakanlığa, sonra 1876'da Viyana büyükelçiliğine tayin edildi. Fransa'ya düşman oduğu için, Üçlü ittifakı destekledi: 1885'te dışişleri bakanlığına getirildi. 1887'de Üçlü İttifakın yenilenmesi sırasında metni İtalya'ya yararlı olacak şekilde değiştirtti. (L)

ROBİN (Albert), fransız hekimi (Dijon 1847-ay.y. 1928). Thenard'ın kimya preparatçısıydı, 1906'da Paris'te tedavi kliniği profesörü oldu. Hekimliğe gliserofosfatları, jaborandiyi, koloidal madenleri (Bardet ile birlikte) soktu ve ılıcaları inceledi. *Bulletin de Thérapeutique*'ın (Tedavi Bülteni) ve *Journal des Praticiens*'in (Pratisyenler Gazetesi) müdürlüğünü yaptı. Eserleri: *Traité des Maladies de l'Estomac* (Mide Hastalıkları Ders Kitabı), *Thérapeutique Usuelle des Praticiens* (Pratisyenler İçin Tedavi Elkitabı) [üç cilt]. (L)

ROBİN (Charles), fransız anatomi bilgini (Jasseron, Ain 1821 - ay.y. 1885). Bir patolojik anotomi kürsüsü ve bir karşılaştırmalı anatomi laboratuvarı kurdu; 1862'de Histoloji kürsüsüne tayin edildi. 1876'da Ain senatörü oldu. Eserleri: *Anatomie Pathologique des Cataractes en Général* (Kataraktın Genel Patolojik Anatomisi) [1856], Littré ile birlikte *Dictionnaire de Médecine et de Chirurgie* (Tıp ve Cerrahî Lûgatı), *Leçons Sur les Vaisseaux Capillaires et l'İnflammation* (Kılcal Damarlar ve İltihap Üstüne Dersler) [1867], *Anatomie et Physiologie Cellulaires* (Hücre Anatomi ve Fizyolojisi) [1873]. (L)

ROBİNEAU - DESVOİDY (Jean-Baptiste), fransız hekimi ve tabiat bilgini (Saint-Sauveur, Yonne 1799-öl. 1862). Önemli jeoloji ve böcek koleksiyonları yaptı ve bu bilim dallarının ilerlemesine önayak oldu. Başlıca eserleri: *Les Crustacés Fossiles Trouvés dans un Terrain Néocomien de Saint-Sauveur* (Saint Sauveur'ün Neokomiyen bir Arazisinde Bulunan Fosil Kabuklular); *Essai sur la Tribu des Culicidés* (Kulisidler Üstüne Deneme); *l'Histoire Naturelle des Diptères des Environs de Paris* (Paris Çevresindeki Çiftkanatlıların Tabiî Tarihi) [1863]. (L)

ROBİNET (Jean-Baptiste), fransız filozofu ve gramercisi (Rennes 1735-ay.y. 1820). Bakan Amelot'nun sekreteriydi, onun tarafından krallık sansörlüğüne getirildi. Başlıca eserleri: *Grammaire Française* (Fransızca'nın Grameri) [1768]; *Les Vertus, Réflexions en Vers* (Erdemler, Manzum Düşünceler) [1814]. Kırk altı ciltlik *Histoire Universelle des Anglais*'nin (İngilizler Dünya Tarihi) yazılmasına katkıda bulundu. En önemli eseri *De la Nature*'de (Tabiat Üstüne) [1761], maddeci dugusal bir hilozoizm'i savunur. (L)

Robin Hood, efsanevî ingiliz kahramanı. Halk şiirlerinde, XII.-XV. yy. arasında savaştığı anlatılır. Sherwood ormanına çekilen bir kanun kaçakları çetesinin başıydı. Yeşil üniformasiyle, yeşil yapraklar altında, sakson ırkının norman istilâsına karşı direnişini, daha sonraları da köylülerin soylularla din adamlarına karşı başkaldırmalarını temsil eder. Usta bir okçu olarak kazandığı başarılar ve yardımcısı Littlejohn'un kahramanlıkları ingiliz ve iskoç halk baladlarına konu olmuştur. Walter Scott, *İvanhoe* adlı eserinde Robin Hood'un maceralarından ilham almıştır. (L)

ROBİNS (Benjamin), britanyalı matematikçi (Bath 1707-Madras 1751). Topçuluk ve balistik üstüne denemeleriyle tanındı. Mermilerin ilk hızını ölçmeğe yarayan balistik bir sarkaç icat etti. *New Principles of Gunnery* (Topçulukta Yeni İlkeler) [1742] adlı bir eser yazdı. (L)

ROBİNSON (Charles Mulford), amerikalı şehir plancısı (Ramapo, New York 1869-Albany 1917). 1913'te İllinois üniversitesinde, Amerika'nın ilk şehir planlaması profesörü oldu. Eserleri: *The İmprovement of Towns and Cities* (Kasaba ve Şehirlerin Geliştirilmesi) [bu kitabın 1901-1916 arasında 12 baskısı yapıldı]; *Modern Civic Art* (Modern Şehir Sanatı) [1903-1917 arasında 5 defa basıldı]; *The Call of the City* (Şehrin Çağırısı) [1908]; *The Width and Arrangement of Streets* (Sokakların Genişliği ve Düzene Sokulması) [1911] ve *City Planning* (Şehir Planlaması) [1916]. (M)

ROBİNSON (Edwin Arlington), amerikalı şair (Head Tide, Maine 1869-New York 1935). Geleneklere bağlı bir biçim ve etkili bir dille yazdığı eserlerinde New England eyaletlerinin mahallî havasını yansıttı. Daha sonra uzun manzum hikâyeler yazmağa koyuldu. Bunların en önemlileri Arthur efsanesine dayanan *Merlin* (1917), *Lancelot* (1920) ve *Tristram* (1927) üçlüsüdür. (L)

ROBİNSON (Emanuel GOLDENBERG, **Edward G.** — denir.), amerikalı oyuncu (Bükreş 1893). New York'ta Theatre Guild'de sahneye çıktıktan sonra (burada *Karamazov Kardeşler, Suç ve Ceza* v.b.de rol aldı) 1929'da sinemaya geçti. 1931'de *Little Caesar*'daki (Küçük Caesar) oyunu Robinson'u üne kavuşturdu, ama onun bir dizi sert gangster veya haşin polis rollerinden kurtulmasına da imkân bırakmadı. En önemli filmleri: *The Whole Town's Talking* (Bütün Şehir Ondan Söz Ediyor) [John Ford'un, 1935], *Son Gangster* (The Last Gangster) [1937]; *Blackmail* (Şantaj) [1939], *The Sea Wolf* (Deniz Kurdu) [1941], *Woman in the Window* (Penceredeki Kadın) [1944]; *Kırmızı Fener* (Scarlet Street) [1946]; *On Emir* (The Ten Commandments) [1957]. (M)

ROBİNSON (Esme Stuart, **Lennox** — denir), irlandalı oyun yazarı (Douglas, Cork idare bölümü 1886 - Dublin 1958). 1910-1914 ve 1919-1923 arasında Abbey tiyatrosunun (Dublin) meneceri, 1923'ten ölümüne kadar da müdürüydü. Eserlerinin çoğu, bu tiyatro tarafından, hem İrlanda, hem de İngiltere'de ve A.B.D.'de oynandı. İrlanda hayatı ve kişileri üstüne parlak bir yorumcu olan Robinson hem komediler (*The Whiteheaded Boy* [Beyaz Başlı Çocuk], 1916; *The Far-Off Hills* [Uzak Tepeler],1928), hem dramlar (*The Dreamers* [Hayal Kuranlar], 1913; *The Lost Leader* [Kaybolan Lider], 1918) yazdı. Öbür eserleri: *İs Life Worth Living* (Hayat Yaşamağa Değer mi) [1933] (bu eser *Drama at İnish* [İnish'te Tiyatro] adıyle de bilinir) ve *Church Street* (Kilise Yolu) [1934] trajikomedisi. Konferanslarından bazıları *The İrish Theatre*'da (İrlanda Tiyatrosu) çıktı ve otobiyografisi *Curtain Up* (Açık Perde) 1941'de yayımlandı. (M)

ROBİNSON (George), **Goderich** vikontu, birinci **Ripon** markisi, ingiliz siyaset adamı (Londra 1827 - Studley Royal, Ripon yakınları 1909). 1852'de Liberal partiden milletvekili seçildi; radikal eğilimliydi; Hindistan genel valisi oldu (1880-1884) ve bu ülkenin bağımsızlığa kavuşması için ilk adımı attı. (L)

ROBİNSON (James Harvey), amerikalı tarihçi ve eğitimci (Bolocmington, İllinois 1863-New York 1936). 1887'de Harvard kolejini bitirdi. 1895-1919 Arasında Columbia üniversitesinde tarih profesörüydü. 1919'da bu görevinden ayrılarak Charles A. Beard ile birlikte New School for Social Research'ü (Yeni Sosyal Araştırmalar okulu) kurdu. Robinson, tarih yazarlığı ve öğretiminin siyasî olaylara olduğu kadar, sosyal, bilimsel gelişmelere, fikir ve sanata da yer vermesi gerektiğini savunan «yeni tarih»in öncüsüdür. Başlıca eserleri: *İntrodouction to the History of Western Europe* (Batı Avrupa Tarihine Giriş) [1903]; *The Development of Modern Europe* (Modern Avrupa'nın Gelişmesi) [C.A. Beard ile birlikte, 2 cilt, 1907]; *The New History* (Yeni Tarih) [1911]; *The Mind in the Making* (Oluşmakta Olan Zihin) [1921] ve *The Ordeal of Civilization* (Medeniyet Denemesi) [1926]. (M)

ROBİNSON (Madeleine SVOBODA, **Madeleine** — denir), fransız kadın oyuncu (Paris 1917). Chares Dullin'in öğrencisiydi, 1933-1935 arasında Atelier tiyatrosunda küçük rollere çıktı. 1936'dan sonra filimler de çevirdi: *Lumière d'Été* (Yaz Işığı) [1942]; *Douce* (Tatlı) [1943]; *Une si Jolie Petite Plage* (Sevimli Bir Kumsal) [1948]; *Dieu a Besoin des Hommes* (Tanrı'nın İnsanlara İhtiyacı Vardır) [1950]; *Le Garçon Sauvage* (Vahşî Çocuk) [1951]; *l'Affaire Mauritzius* (Mauritzius Davası) [1953]; *Les Louves* (Dişi Kurtlar) [1957]; *Le Goût de la Violence* (Şiddetin Tadı) [1960]; *Leviathan* (L. Keige'in, 1961); *The Trail* (Dava) [O. Welles'in, 1962]; *Piège Pour Cendrillon* (Külkedisine Tuzak) [A. Cayatte'in, 1965]. (L)

Edward G. ROBİNSON «Küçük Caesar»da (1930)

Ray Sugar ROBİNSON

Foto. «le Cinéma» (LAROUSSE)

«Robinson Crusoe»: Grandville'in diğer bir illüstrasyon'u: Robinson ile Vendredi'ni karşılanması

«Robinson Crusoe» Grandville'in illüstrasyonu «Robinson'un yemeği»

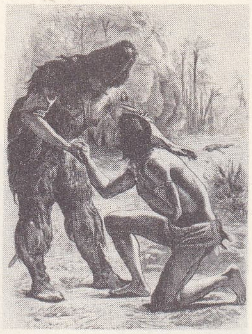

«Robinson Crusoe» ve Vendredi, Watson'un eseri

ROBİNSON (Mary DARBY, Mrs.), ingiliz kadın tiyatro oyuncusu (Bristol 1758-Surrey kontluğu 1800). Garrick'in öğrencisiydi; 1776'da Drury Lane tiyatrosunda çalışmağa başladı. 1780'de Galler prensinin (geleceğin George V'i) metresi oldu. Sağlık durumunun bozuk olması yüzünden yirmi dört yaşında sahneyi bırakmak zorunda kaldı. Çağdaşları tarafından PERDİTA («kayıp») diye adlandırıldı. Gainsborough ve Reynolds gibi ressamlar, bu adla Robinson'un çok güzel portrelerini yaptılar. (L)

ROBİNSON (Walker SMİTH, **Ray Sugar** — denir), amerikan boksörü (Detroit 1920). Şahane üslûbu ve sert yumruklarıyle 1946'-da dünya hafif sıklet şampiyonu oldu. 1951'-de unvanını terk ederek dünya orta sıklet şampiyonluğunu kazandı. 1952'de boksu bıraktı, müzikhol sanatçılığına başladı. 1954'-te boksa döndü. 1955'te orta sıklet şampiyonluğunu tekrar kazandı. Bir ara bu unvanı kaybetti, fakat kısa süre sonra gene şampiyon oldu; 1960'a kadar dünya orta sıklet boks şampiyonluğunu elinde tuttu. 1965'te yaptığı on müsabakadan yedisini kazandı. (L)

ROBİNSON (sir Robert), ingiliz kimyacısı (Chesterfield 1886). Manchester üniversitesinde okudu, önce Sydney üniversitesine profesör tayin edildi (1912). 1915'te İngiltere'ye döndü ve Liverpool (1915), Manchester (1922), Londra (1927) ve Oxford (1930) üniversitelerinde Organik Kimya kürsüsü profesörlüğü yaptı. 1945'te Royal society'nin başkanlığına getirildi. Robinson, önce alkaloitleri (atropin, brugin, morfin, striknin), sonra çiçeklerdeki boyarmaddeleri inceledi, daha sonra E.C. Dodds ile birlikte tabiî ürünlerden daha etkili olan cinsel hormonların sentezini yaptı. Penisilin üştünde bir kimyasal incelemeye girişti ve sentez yoluyle bu maddeyi elde etti. (1947 Nobel Kimya ödülünü kazandı.) [L]

ROBİNSON (Thomas Romney), irlandalı astronom (Dublin 1792-Armagh, İrlanda 1882). 1810'da Dublin'deki Trinity college'-tan mezun oldu. 1814'te bu koleje öğretim üyesi seçildi ve 1821'e kadar fizik dersleri verdi. 1823'te Armagh rasathanesinin astronomluğuna getirildi. Ölümüne kadar bu göreve devam etti. En büyük eseri *The Place of 5 345 Stars Observed at Armagh From 1828 to 1854*'u (1828-1854 Arasında Armagh'-ta Gözlenen 5 345 Yıldızın Yeri) 1859'da yayımladı. Ama Robinson, özellikle, 1846'da tamamladığı ve Robinson anemometresi de denen bir çeşit döner anemometrenin mucidi olarak bilinir. (M)

Robinson Crusoe (THE LİFE AND STRANGE SURPRISİNG ADVENTURES OF) [*Robinson Crusoe'nin Şaşırtıcı Hayatı ve Serüvenleri*], Daniel Defoe'nin romanı (1719). Yazar, bu eserinde, Alexander Selkirk adındaki iskoçyalı bir denizcinin gerçek hikâyesinden ilham almıştır. Selkirk, kaptanıyle tartışmış ve kendi isteği ile Juan Fernandez adasına bırakılmıştı. Bu adada, 1704'ten İngiltere'ye götürüldüğü 1709 yılına kadar yaşadı. *Robinson Crusoe*'nin, dolaylı olarak, yazarın hayatını temsil ettiği de öne sürülmüştür. Romanın kahramanı olan macera düşkünü Robinson, bütün arkadaşlarının öldüğü bir fırtına sonunda Orinoco'nun ağzındaki ıssız bir adaya çıkar. Yirmi sekiz yıl bu adada yalnız yaşar ve sabırlı enerjisiyle pratik zekâsının yarattığı harikalar sayesinde, bir mesken yapmayı, toprağı sürmeyi, tohum ekerek mahsul yetiştirmeyi ve ekmek yapmayı başarır. Bu arada manevî bakımdan da gelişir; Tanrı'yı tanır ve tevekküle ulaşır. Robinson'un biricik acısı, yalnız olmak ve hiç bir insan sesi duymamaktır. Ama bulunduğu adaya bazen yamyamların geldiğini fark eder. Onların elinden, daha sonra arkadaşı ve hizmetçisi olan sadık Cuma'yı (Friday) kurtarır. Sonunda civardan geçen bir gemi sayesinde tekrar vatanına kavuşur. J.-J. Rousseau'nun, *Emile*'de, on beş yaşından önce bir çocuğun eline verilmeğe değer biricik kitap olarak kabul ettiği Robinson Crusoe, çocuk edebiyatı klasiklerinden biridir. (→ Bibliyo.) [L]

«Robinson Crusoe» Robinson'un adası Daniele Defoe'nin romanının ilk baskısı için illüstrasyon, Londra (1719)

ROBİQUET (Edmond), fransız eczacısı (Paris 1822-ay.y. 1860). Pierre Jean Robiquet'nin oğludur. Paris Eczacılık yüksekokulunda fizik profesörü oldu. Spektroskopi, pikrik asit ve gallik fermantasyonu konularında çalıştı. Basitleştirilmiş bir şekerölçer veya «diabetometre» yaptı, böylece idrardaki şeker miktarının çabuk anlaşılması sağladı. *Manuel de Photographie Microscopique* (Mikroskopik Fotoğrafçılık Elkitabı) adında bir eseri vardır. (L)

ROBİQUET (Pierre Jean), fransız eczacısı ve kimyacısı (Rennes 1780-Paris 1840). Bitkisel menşeli boyarmaddeler üzerinde yaptığı çalışmalarla büyük ün kazandı. Aralarında narkotin ve kodeinin de bulunduğu çeşitli maddeler keşfetti. (M)

ROBLES (Marco Aurelio), panamalı devlet adamı (Aguadulce 1906). 1960-1964 Arasında adalet bakanlığı yaptı; mayıs 1964'te cumhurbaşkanı seçildi. 12 Mayıs 1968'de yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerine Robles'in, liberal David Samudio'yu resmen aday göstermesi, onu destekleyen sekiz partiden dördünün tepkisiyle karşılandı. Robles, Samudio'nun seçim kampanyasında hükûmetin kaynaklarını kullanmakla suçlandı. Meclis, Robles hakkında soruşturma için bir komisyon kurdu. Robles ifade vermeyi reddetti. Komisyonun Robles aleyhindeki raporu üzerine meclis, onun cumhurbaşkanlığı görevine son verdi ve yerine yardımcısını getirdi. Robles bu kararı tanımadı ve cumhurbaşkanlığı köşkünden çıkmadı. Yüksek mahkeme, meclisin kararını bozdu. Karışıklıklar içinde geçen seçimi Robles'in adayı Samudio kaybetti. (LM)

ROBORTELLO (Francesco), italyan filoloğu (Udine 1516-Padova 1567). Bologna ve Lucca'da öğrenim gördü; Pisa (1543), Venedik (1549), Padova (1552), Bologna (1557) ve yeniden Padova'da (1560) dersler verdi. Başlıca eserleri: *De Historica Facultate* (1548), *De Vita et Victu Populi Romani sub Imperatoribus Caesaribus Augustis* (1559) ve Aristoteles'in *Poetika*'sının (Şiir Sanatı) çeşitli baskıları (1548). [L]

ROBOT i. (çekçe *robota*, iş, çalışma'dan). Belirli bir işi yerine getirmek için otomatik olarak çalışabilen aygıt. || *Mec.* Otomat haline gelmiş kimse.

— ANSİKL. *Robot* kelimesi ilk defa 1920'de çek yazarı Karel Çapek tarafından yaratıldı; Çapek piyeslerinden birinde (*R.U.R.*

Foto. Dictionnaire des Personnages; Hulton (LAROUSE)

[*Rossum's Universal Robots*, «Rossum'un Evrensel Robotları»]), bir bilgin tarafından hazırlanan ve normal olarak bir insanın yapabileceği bütün işleri beceren insan şeklindeki bir otomata bu adı vermişti. Bu düşünce tamamıyle hayal ürünüdür; çünkü, insan denen makine o kadar karmaşıktır ki, teknik cihazlarla kopya edilmesine imkân yoktur. Bununla birlikte Çapek'in bu düşüncesi zihinlerde öylesine yer etti ki, «robot» terimi halk dilinde bir cins isim haline geldi. Başlıbaşına bir hayalbilim edebiyatına yol açarak, halk arasında bir robot korkusuna kadar varan yanlış bir düşüncenin tohumlarını attı.

Dünün makineleri, yapma bir kas sisteminden başka bir şey değilken, bugünkü makineler, kendilerinden istenen işi yapmak için gerekli bilgileri toplayan duyu organlarıyle donatılmıştır; «robot» adı işte bu komple makinelere verilir. Bu özel makinelerin hiç de insana benzer yanı yoktur ve genellikle tam bir mobilya şeklindedir. (L)

ROBOTLUK i. (*robot*'tan *robot-luk*). Robot gibi mekanik hareket etme. (M)

ROB ROY (Robert MACGREGOR CAMPBELL, — denir), iskoçyalı kahraman (Buchanan 1671 -Balquhidder 1734). MacGregor gizli teşkilâtının başkanıydı (1693); Montrose düküne borcu olduğu için 1712'de kanun dışı ilân edildi. Dağa çıktı, Montrose'a karşı yağmacılığa başladı. Bu mücadelelerde kazandığı başarılar sayesinde halk tarafından sevildi. Rob Roy, ancak 1722'de boyun eğdi, hapse atıldı; 1727'de suçu bağışlandı. (L)

Rob Roy, Walter Scott'un romanı (1818). Zengin bir tacirin oğlu olan Francis Osbaldistone, ailenin eski şatosu Hildebrand'da amcasını ziyarete gider. Orada sir Hildebrand'ın yeğeni Diana Vernon'a gönül verir. Bu arada, sir Hildebrand'ın oğullarından hilekâr Rashleigh, Francis Osbaldistone'un babasını soyar. Birçok olaydan sonra, iyi ve cömert bir kimse olan kanun kaçağı Rob Roy sayesinde Rashleigh öldürülür ve Diana Francis ile evlenir. Rob Roy kısa bir süre sonra İskoçyalıları ayaklandırmayı başarır (1715). [L]

ROBSON tepesi, Kanada Kayalık Dağları'nda (İngiliz Kolombiyası) tepe; 3 954 m. (L)

ROBURİT i. (lat. *robur*, kuvvet > fr. *roburite*'ten). Kloronitro'lu benzenler ile amonyaklı azotür karışımından meydana gelen patlayıcı madde; roburit, bileşimindeki maddeler tek başlarına patlayıcı olmadığı için, bu tür bütün patlayıcı maddeler gibi istenilen yerde kolayca hazırlanabilme özelliği gösterir. (Az miktarda roburit serbest havada ağır ağır yanar, patlamayı sağlamak için güçlü bir ağızotu gerekmektedir.) [L]

ROBUSTİ (Iacopo). Bk. TINTORETTO.

ROCA (CABO DA), Portekiz'de burun, Lizbon'un batısında, serra de Sintra'nın ucunda; Avrupa'nın en batısındaki burundur. (L)

ROCA (Julio Argentino), arjantinli siyaset adamı (Tucuman 1843-Buenos Aires 1914). General (1874) oldu ve Kızılderililerle savaşarak Pampa'yı ele geçirdi. Savaş bakanlığı yaptı (1879); federalistler tarafından cumhurbaşkanlığına getirildi (1880-1886). Ülkenin iktisadî gelişmesiyle ilgilendi; yerine kayınbiraderi Celman'ın geçmesi üzerine Avrupa'da geziler yaptı ve 1890 ayaklanması sırasında memleketine döndü. Celman'ın iktidardan uzaklaştırılmasını sağladı; ülkede asayişi yeniden kurdu; Pellegrini'nin savunma bakanı ve Uriburu'nun başkan yardımcısı oldu (1895). Yeniden başkanlığa getirildi; Gonzalez'e bir iş kanunu hazırlattı; paranın istikrarını sağlamak için hisse senetlerindeki faiz hadlerini indiren bir kanun çıkarttı ve Şili sınır meselesinin İngiltere tarafından karara bağlanmasını sağladı (1902). [L]

ROCAFUERTE (Vicente), ekvadorlu siyaset adamı (Guayaquil 1783-Lima 1847). Meksika'da Iturbide'nin siyasetine karşı mücadele etti; Ekvador başkanı seçildi (1835); eğitim ve imar işleriyle uğraştı, ama hoşgörülü din siyaseti yüzünden devrildi (1839). [L]

ROCAMORA VALLS (Pedro), ispanyol siyasi yazarı (doğ. Madrid 1910). Önce hukuk felsefesiyle ilgilendi (*Libertad y Voluntad en el Derecho* [Hukukî Hürriyet ve İrade], 1947); sonra deneme türünde eserler verdi: *Hombre, Paisaje y Politica* (İnsan, Manzara ve Siyaset) [1948]; *El Sentido Espanol de a Muerte en el Greco* (El Greco'nun Ölümü Karşısında İspanyol Duygusu) [1949]; *Ensayos del Museo Imaginario* (Hayalî Müze Denemeleri) [1949]. (M)

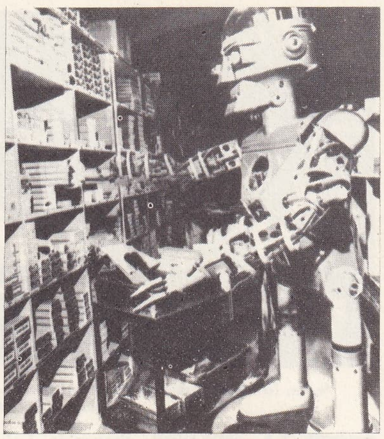

amerikalı Harvey Chapman'ın hurda bir uçağın parçalarıyle yaptığı **robot**: «Garco»

ROCCA (Lodovico), italyan bestecisi (Torino 1895). Milano'da G. Orefice'nin öğrencisi oldu; Torino konservatuvarını yönetti (1940). İtalyan gerçekçiliğinin geleneklerinden ayrılarak bir süre Musorgskiy'in etkisinde kaldı. Operalarında kendine has bir lirik sanat görüşü dile gelir: *Dibuk* (1934), *Monte İvnor* (1939), *Musa Dağının 40 Günü*, *Uragano* (1952). Senfonik şiirleri: *La Cella Azzurra* (1924), *Interludio Epico* (1928). Ses ve çalgı için eserleri: *Proverbi di Salomone* (1933), *Salmodia* (1934), *Biribu Occhi di Rana* (1937), *Schizzi Francescani* (1940), *Antiche İscrizioni* (1953). [L]

ROCCA Dİ PAPA, İtalya'da komün, Latium'da (Roma ili) ve Albino dağlarında, Cavo dağının eteğinde; 7 600 nüf. Papaların eski kalesi olan köy, sivri bir kayanın üzerinde kestane ormanları içinde, basamaklar halinde kurulmuştur. İkliminin elverişliliği sayesinde Romalıların sayfiye merkezi haline geldi. (L)

ROCCASTRADA, İtalya'da komün, Toscana'da (Grosseto ili), Maden dağlarının eteğinde; 13 100 nüf. Kaolin ve civa işletmesi. (L)

ROCCATAGLİATA (Niccolo), italyan heykeltıraşı (XVI. yy. sonu-XVII. yy. başı). Özellikle Venedik'te, bronzcu olarak San Giorgio Maggiore (1593, Aziz Georgius ve Aziz Stephanus'un heykelleri) ve San Moise (1633, âyin eşyası yerinin ön kısmı) kiliselerinin dekorasyonunda çalıştı. *Âdem ile Havva* (Viyana) adlı heykel grubu ünlüdür. (L)

ROCCELLA i. Mora yakın kırmızı renkte bir boya çıkarılan liken; eskiden ipek, pamuk ve özellikle yün boyamakta kullanılırdı: *Roccela bugün de renkli kâğıt sanayiinde laka halinde kullanılır.* (L)

ROCCİA, XVI. yy.ın ikinci yarısında Napoli'de yaşamış müzikçi ve şarkıcı ailesi. AURELİO, Glandio Merulo ile birlikte, 1571'de Venedik'te yayımlanmış *4 Sesli Birinci Madrigal Kitabı*'nı besteledi. — Oğlu DATTİLO, 1592 - 1594 arasında Annunziata kilisesinin kontralto şarkıcısıydı: 1608'de *4 Sesli Üçüncü Madrigal Kitabı*'nı yayımladı. —VESPASİANO, Dattilo'nun erkek kardeşi; bestecilik ve orgculuk yaptı. —FRANCESCO Aurelio ile Dattilo'nun yeğeni (Napoli 1582), orgculuk yaptı; *Oime, che Tal Martire* adlı bir lauda'sı vardır. (L)

ROCCO (Alfredo), italyan siyaset adamı (Napoli 1875 - Roma 1935), hukuk profesörü oldu; *La Tribuna* gazetesinde yazdı. Milliyetçi partiye girdi ve bu partinin organı *İdea Nazionale*'de İtalya'nın savaşa müdahalesi için mücadele etti. Milletvekili (1921), hazine ve daha sonra emekliler bakan yardımcısı oldu; Mussolini'yi destekledi; Millet meclisine başkanlık etti (1924 - 1925). Adalet bakanı oldu (1925 - 1932) ve faşistlerin özellikle korporasyonlar konusundaki kanunlarını derledi. (L)

Rocco (SCUOLA Dİ **San**), Venedik'te B. Bon tarafından başlanarak Scarpagnino tarafından tamamlanan XVI. yy. yapısı. Tintoretto'nun Eski ve Yeni Ahit'ten sahneleri temsil eden resimleri burada muhafaza edilmektedir. Bunlar büyük ustanın en dikkate değer eserleri sayılır. Scuola'nın bitişiğindeki San Rocco kilisesinde Tintoretto'nun başka resimleri de vardır. (L)

ROCHA, Uruguay'da şehir, Montevideo'nun doğu - kuzeydoğusunda; 25 000 nüf. Ticaret (yün) merkezi. (L)

ROCHAMBEAU (Donatien DE VİMEUR, vikont DE), fransız generali (Rochambeau, Vendôme yakını 1750 - Leipzig 1813). Jean - Baptiste DE VİMEUR ROCHAMBEAU'nun oğludur; 1869'da subay oldu. Babasıyle Amerika savaşına katıldı; Santo Domingo ayaklanmasını bastırdı; İngilizleri Martinik'ten attı (1793), ama daha sonra burasını kaybetti ve Saint - Pierre'de tesIim oldu (mart 1794). İtalya seferine katıldı (1800); daha sonra Almanya'ya yaptığı bir seferde öldü. (L)

ROCHAMBEAU (Jean - Baptiste DE VİMEUR, — kontu), Fransa mareşali (Vendôme 1725 - Thoré, Orléanais 1807). 1742'de subay oldu. Albay rütbesiyle Lawfeld'de (1747) ve Clostercamp'ta (1760) yararlık gösterdi. 1761'de tuğgeneral, 1769'da Saint-Germain kontunun danışmanlarından biri oldu. 1780'de tümgeneralliğe yükseldi, Amerika'ya gönderilen kolorduya kumanda etti ve Yorktown'un teslim olmasına geniş ölçüde katkıda bulundu (1781). Picardie valisi, Orléans Taşra meclisi ve daha sonra Eşraf meclisi üyesi oldu (1788); Fransa mareşalliğine yükseldi (1791); Kuzey ordusuna kumanda etti, ama Quiévrain'deki başarısızlıktan sonra yerini Luckner'e bıraktı (mayıs 1792). Terör devrinde tutuklandı; Thermidor'dan sonra serbest bırakıldı. *Mémoires ve Correspondance*'ı (Hatırat ve Mektuplar) yayımlanmıştır (6 cilt, 1836 - 1838). [L]

ROCHA PİTTA (Sebastiao DA), portekizli yazar (doğ. Bahia, Brezilya 1660 - öl. 1738). Öğrenimini Coimbra'da yaptı. Devrin üslûbuyle soneler, marşlar, eglogIar yazdı. *Historia da America Portugueza* (Portekiz Amerikası'nın Tarihi) [1730] adlı bir kitap yayımladı. (M)

ROCHDALE, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Pennine dağları kıyısında, Manchester'in kuzeydoğusunda; 85 800 nüf. Dokuma sanayii (pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı, sunî ipek ve ipekli kumaş dokumacılığı, dokuma tezgâhları yapımı) merkezi. Sepi yerleri. Kâğıt fabrikaları. (L)

Rochdale Pioneers, İngiltere'de ilk kurulan işçi tüketim kooperatifi. Bu kooperatif İngiltere'de aynı nitelikteki kuruluşlardan çoğuna örnek oldu. Kooperatif, çoğunluğu dokumacı olan 28 kişilik bir işçi grubu tarafından 1844'te kuruldu. Kısa zamanda ticarî hayatın aşağı yukarı bütün dallarını kapsadı ve sermayesi birkaç kere arttırıldı. (L)

ROCHE (Edouard), fransız astronomu (Montpellier 1820-ay.y. 1883). Montpellier Fen fakültesinde astronomi profesörü oldu (1849 - 1882). Kuyrukluyıldızların atmosferlerini (1859), güneş sisteminin yapısını, menşeini (1873) ve yerkürenin iç durumunu (1882) inceledi. (L)

ROCHE (Emile), fransız iktisatçısı ve siyaset adamı (Estaires 1891). Gazetecilik yaptı ve *La République* (1929-1939) ile *Semaine Économique et Financière*'i (1948 - 1950) yönetti. 1932'den sonra Nord'da Radikal - Sosyalist federasyonunun başkanıydı. J. Caillaux'nun özel kalem müdürü (1935) oldu; şirket yöneticiliklerinde bulundu. 1954 - 1959 Arasında İktisadî konseye, 1959'dan itibaren İktisadî ve Sosyal konseye başkanlık etti. 1962 - 1964 Arasında C. E. E. ile Euratom İktisadî ve Sosyal komitesi başkanı oldu. 1969'da De Gaulle'ün, anayasa reformu için düzenlediği referandumun yapılmasına karşı çıktı. (LM)

ROCHE (Regina Maria), irlandalı kadın romancı (1764'e doğr. -Waterford 1845). İlk

D. De ROCHAMBEAU
XVIII. yy. fransız okulu
Rochambeau şatosu

J.-B. De ROCHAMBEAU
XVIII. yy. fransız okulu
Rochambeau şatosu

Foto. Histoire de l'Humanité; Giraudon (LAROUSSE)

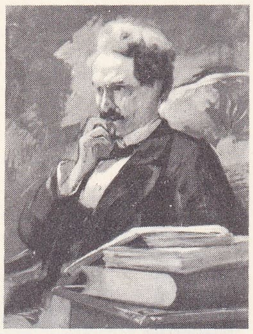

Henri ROCHEFORT
Baud-Bovy'nin eseri

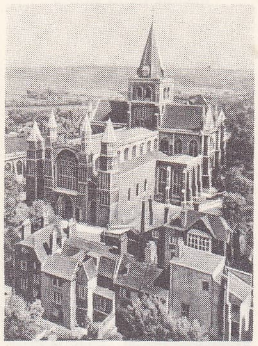

ROCHESTER
katedral

romanı *The Vicar of Lansdowne* (Lansdowne Piskoposu) 1793'te basıldı. Bunu aynı yıl *The Maid of the Hamlet* izledi. Fakat ancak 1798'de, Ann Radcliffe'in *Mysteries of Udolfo*'sunu andıran, dört ciltlik *Children of the Abbey*'in (Manastır Çocukları) yayımlanmasıyle üne ulaştı. Bu eserden sonra, benzer romantik nitelikleri olan on iki kadar roman daha yazdı. Bunlar arasında, *Clermont* (1798), *The Nocturnal Visit* (Gece Ziyareti) [1800], *The Discarded Son* (Terk Edilmiş Çocuk) [1807]; *The Monastery of St. Columba* (St. Columba Manastırı) [1812], *Trecothiek Bower* (1813), *The Tradition of the Castle* (Şatonun Geleneği) [1824], *The Castle Chapel* (Şato Şapeli) [1825], *Contrast* (Zıtlık) [1828] ve *The Nun's Picture* (Rahibenin Resmi) [1834] sayılabilir. (M)

ROCHEA i. (isviçreli botanikçi François de la *Roche*'un adından). Güney Afrika'da yetişen bitki. (Damkoruğugillerden.)

— ANSİKL. *Rochea*'lar, dip kısmı odunsu, karşıt yapraklı, kimi beyaz ve etli bitkilerdir; kırmızı, sarı veya beyaz olan çiçekleri sapların ucunda talkım durumunda ve bürümlüdür; meyvesi beş bölmelidir. (L)

ROCHEFORT veya **ROCHEFORT - SUR - MER,** Fransa'da Charente - Maritime idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Charente'ın sağ kıyısında, denizden 17 km (suyolu ile) içeride; 33 584 nüf. Hidrografya okulu ve çeşitli öğretim kurumları. Eski bir savaş limanı olan Rochefort bugün canlı bir sanayi merkezidir: uçak yapımı, makine yapımı, tahta işçiliği, zift fabrikası. Ticaret trafiği az miktarda devam eder (kereste, pirit, fosfat). XVIII. yy.dan kalma bir konaktaki Güzel Sanatlar müzesinde italyan ve fransız ressamlarının desenleri, yağlıboya tabloları, khmer oymaları vardır. *İdare çevresi,* 132 399 nüf. (L)

ROCHEFORT (Henri, ROCHEFORT - LUÇAY markisi, **Henri — denir**), fransız gazetecisi ve siyaset adamı (Paris 1831 - Aix - les - Bains 1913). 1868'de *La Lanterne,* 1869'da da *La Marseillaise* adlı siyasî dergileri kurdu. İmparatorluğa karşı sert tutumu yüzünden hakkında birçok soruşturma açıldı ve sonunda mahkûm edildi. Eylül 1870 devrimi sırasında serbest bırakıldı; birkaç gün hükûmet üyeliği yaptı; milletvekili seçildi, ama barış hazırlıkları sırasında istifa etti ve *Mot d'ordre* gazetesini kurdu. Komüne'e dahil olmadığı halde, bu yönetimin eylemlerini doğru bulduğu için hapsedildi (1871), sonra da Yeni Kaledonya'ya sürüldü (1873). Oradan kaçtı: Cenevre'ye yerleşti ve 1880 affından yararlanarak Fransa'ya döndü. Radikal bir gazete olan *L'Intransigeant*'ı çıkardı ve Ferry'nin sömürge siyasetini tenkit etti. 1885'te yeniden milletvekili oldu ama, bir yıl sonra çekildi; Boulanger'nin ateşli taraftarlarından biriydi ve onunla birlikte Belçika'ya gitti (1889). Gıyaben mahkûm edildi, affedilinceye kadar (1895) Londra'da kaldı. Son yıllarında katı bir milliyetçiliği benimseyen Rochefort'un etkisi zamanla azaldı. Yazdığı bazı kitaplar arasında *Les Français de la Décadence* (Çöküş Devrinin Fransızları) [1866], *Les Dépfravés* (Ahlâksızlar) [1875] sayılabilir. (L)

ROCHEGROSSE (Georges), fransız ressamı (Versailles 1859-El-Biar, Cezayir 1938). Eserleri özellikle Lille (*Kral Nabukodonosor'un Çılgınlığı*) ve Grenoble (*Sezar'ın Öldürülüşü*) müzelerindedir. Flaubert'in *Salammbô,* Bonville'in *Princesses* (Prensesler), Villiers de l'Isle Adam'ın *Akedissaril* adlı eserlerini resimledi. (L)

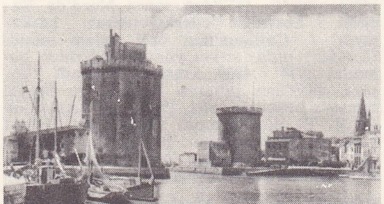

LA ROCHELLE
liman girişinde
«Saint-Nicolas»
ve «la Chaîne»
kuleleri

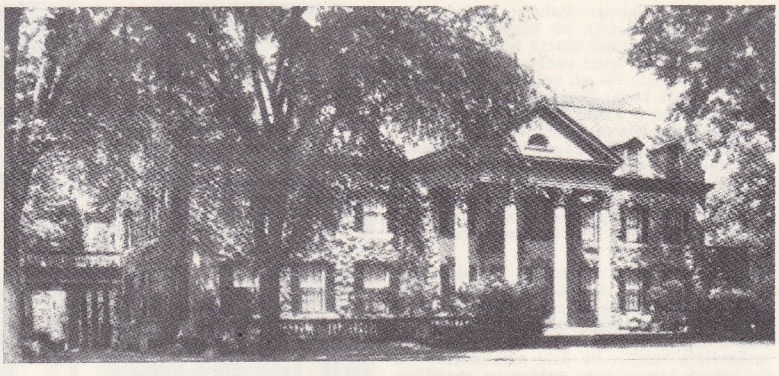

halen fotoğrafçılık müzesi ve araştırma merkezi olan **ROCHESTER**'daki (New York) George Eastman malikânesi

ROCHE - LA - MOLİÈRE, Fransa'da Loire idare bölgesinde (Saint - Etienne idare çevresi) komün, Saint - Etienne'nin batısında; 11 043 nüf. XV., XVI. ve XVII. yy.dan kalma şato. Maden kömürü ocakları. Kimya sanayii. (L)

ROCHELLE (LA), Fransa'da Charente - Maritime idare bölgesinin merkezi, 68 445 nüf. La Rochelle, Fransa'nın ikinci balıkçılık limanıdır: kıyı yakınında sardalya ve dil balığı avcılığı, İrlanda'dan Senegal'e kadar açık deniz balıkçılığı yapılır. Eski liman surlarından küçük kanalın her iki yanında Chaine kulesi (1375'e doğru) ve Saint-Nicolas kulesi (1350-1384) kalmıştır; Lanterne kulesi (1445-1468), Ortaçağdan kalma savunma hatlarına hâkimdir. Eski şehre Grosse-Horloge kapısından (XIII. ve XVII. yy.) girilir Şehrin belediye sarayı rönesans üslûbundadır. 1773-1777 Arası inşa edilen Piskoposluk sarayı müze haline getirilmiştir. Şehirde çeşitli sanayi tesisleri (gemi ve uçak yapımı, konserve fabrikaları, metalürji ve elektrik malzemesi) kurulmuştur. — *İdare çevresi,* 124 422 nüf. (L)

Rochelle kuşatması (1627-1628). Fransa'daki La Rochelle şehri, 1598 Nantes fermanıyle protestanlara bırakılan müstahkem yerlerin en kuvvetlisiydi. Protestanların siyasî gücünü yok etmeyi aklına koyan Kardinal Richelieu, İngilizlerle anlaşan şehri kuşattı. İçinde çok sayıda korsan bulunan La Rochelle şiddetle karşı koydu (ekim 1627). Kardinal, Angoulême dükünün, Schomberg ve Bassompierre'in yardımıyle harekâtı yönetti. Ré adasına yerleşen İngilizler adadan kovuldu. Richelieu şehri karadan 12 km'lik bir tabya ile kuşattı. Denizden ise, her türlü ingiliz yardımını önlemek üzere Métezeau ve Thiriot adlı mühendislere 6 ayda 1 500 m uzunluğunda ve tepesi 8 m genişliğinde taştan bir set yaptırdı. İngiliz donanması inşaata engel olmak ve müstahkem mevkiye iaşe yardımında bulunmak üzere harekete geçti, ancak ikinci teşebbüsünde büyük bir yenilgiye uğradı. Kahramanlıklarına ve belediye başkanı Jean Guiton'un yönettiği savunmaya rağmen açlık, şehir savunucularını teslim olmağa zorladı. 28 Ekim 1628'de şehir teslim olduğu zaman 15 000'e yakın can kaybı vermişti. Suların yıkılması ve katolik mezhebinin yeniden ihdası dışında bir şart koşulmadı. (L)

Rochelle tuzu. Kim. *Eşanl.* SEİGNETTE* TUZU.

ROCHES (Madeleine et Catherine DES), fransız kadın şairleri. İkisi de Poitiers'de doğdu ve aynı şehirde 1587'de vebadan öldü. Poitiers'deki salonları ünlüydü. Şiirlerini kitap halinde topladılar: *Oeuvres de Mmes des Roches, de Poitiers* (Poitiers'li Bayan Roches'lerin Eserleri) [1579], *Secondes Oeuvres* (Sonraki Eserler) [1583], *Lettres Missives* (Acele Mektuplar) [1586]. (L)

ROCHES (Pierre DES), poitou asıllı ingiliz siyaset adamı, İngiltere kralları John ve Henri III'ün nazırı (öl. 1238), Saint - Hilaire de Poitiers'nin haznedarıydı. Başlıca danışmanı olduğu Yurtsuz John tarafından Winchester piskoposluğuna getirildi, daha sonra 1213'te adalet nazırlığına getirildi. 1216'dan 1227'ye kadar genç kral Henry III'ün vâsileri arasına alındı ve malî konularda büyük bir başarı gösterdi. Adalet nazırı Hubert du Bourg ile anlaşmazlığa düştü. 1232'de onun istifa etmesini ve yerine kendi yeğeni Pierre des Riveaux'nun getirilmesini sağladıysa da, 1234'te yeğeniyle birlikte gözden düştü. (L)

ROCHESTER, A.B.D.'de (New York) şehir, Ontario gölünün güneyinde, bu göle dökülen Genesee ırmağı ile Erie kanalı kıyısında; 318 600 nüf. Memorial Art gallery (biri Greco'nun olan tablo koleksiyonu, duvar halıları, oymalar, gravürler). Ontario gölü kıyısında bir liman olmasına rağmen şehir, başlangıçta Genesee şelâlelerinden elde edilen hidroelektrikle (şehrin aşağısında), bugünse, Niagara'nın enerjisiyle beslenen sanayi faaliyeti sayesinde gelişti: fotoğraf malzemeleri ve makineleri (Eastman Kodak company), makine yapımı, tezgâhlar, otomobil, elektrik cihazları ve tarım makineleri), bira fabrikaları, un fabrikaları, tütün fabrikaları. (L)

ROCHESTER, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, North Downs'ın kuzeyinde, Medway ırmağı kıyısında; 50 100 nüf. Bu çok eski şehir, 604'te bir piskoposluk merkezi haline geldi. Çifte çapraz sahınlı katedrali, XII. ve XIV. yy.dan kalmadır (XII. yy.'dan heykel sütunlu cümle kapısı; XIII. yy.dan iskemleler; XIV. yy.dan freskler). XII. yy.dan kalma dörtgen burçlu müstahkem şato. Bugün sanayi biraz gelişmektedir: tarım makineleri ve elektrikli âletler yapımı, konfeksiyon, yağlıboya ve vernik imalâtı. (L)

ROCHESTER, A.B.D.'de (Minnesota) şehir, Yukarı Mississippi'nin kolu olan Zumbro ırmağı kıyısında; 29 900 nüf. Tarım pazarı, Cerrahî âletler. Besin sanayii. (L)

ROCHESTER (John WİLMOT, ikinci — kontu), ingiliz şairi (Ditchley Oxfordshire 1647 - Woodstock Park 1680). Charles II sarayının serbest düşünceli büyük aristokratlarındandı. Şiir ve hicivleriyle tanındı. Restorasyon dönemi salon şiirinin son temsilcilerinden biridir. Karısına yazdığı mektuplar 1686'da yayımlandı. Ölmeden ön-

ROCHESTER üniversitesi
Rush Rhees kütüphanesi

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

ce dine döndü ve serbest düşünceli yazılarını yaktırdı. (L)

ROCHE - SUR - YON (LA), Fransa'da Vendée idare bölgesinin merkezi, Paris'e 429 km uzaklıkta, Vendée korusunda; 30 996 nüf. O sıralarda pek güvenli olmayan Vendée'de askerî bir karakol kurmak isteyen Napolyon, şehri Birinci Vendée savaşlarında yanan bir kasabanın yerinde inşa ettirdi. Şehre Birinci ve İkinci İmparatorluk zamanında *Napeléon Vendée*, Restorasyon devrinde de *Bourbon - Vendeé* adı verildi. Yolları birbirini dik açılarla kesen düzgün bir plana göre kurulmuştu, ortasında Napolyon meydanı vardı. Haralar. Otomobil parçaları; çamaşır makinesi; terlik yapımı; dökümhaneler, basımevi. — *İdare çevresi*, 159 015 nüf. (L)

ROCHET (Luis), fransız heykeltıraşı ve bilgini (Paris 1813 - ay.y. 1878). Grignan'da *Madame de Sévigné*'nin heykelini (1857) ve kardeşiyle birlikte, Paris Notre - Dame kilisesinin avlusundaki büyük *Charlemagne* heykelini yaptı (1878). 1846'da *Manuel Pratique de Langue Chinoise Vulgaire*'i (Çin Halk Dili Konuşma Elkitabı) yayımladı. Güzel Sanatlar yüksekokulunda antropoloji okuttu. —Kardeşi CHARLES (Paris 1815 - Athis-Mons 1900). Silvestre de Sacy'nin heykelini yaptı (Doğu Dilleri okulu). Sanatla ilgili anatomi çalışmalarının yanı sıra, *Le Prototype Humain* (İlk İnsan) [1884], *La Figure Humaine* (İnsan Figürü) [1892] adlı eserleri yayımladı. (L)

ROCHET (Waldeck), fransız siyaset adamı (Sainte-Croix, Saône-et-Loire 1905). 1923'te Komünist partisine girdi, milletvekili seçildi (1936-1940). Londra'da general de Gaulle'ün yanında Komünist partisini temsil etti. 1945 ve 1946 yıllarında yeniden milletvekili seçildi. 1964'te Maurice Thorez'in ölümü üzerine, Komünist partisi genel sekreterliğine getirildi. 1965'te, komünistlerin François Mitterand lehine bir tavır takınmalarında önemli rol oynadı. 1969 Haziranından beri hasta olduğu için görevini yapamadığı halde, 1970'te yapılan Komünist partisi kongresinde tekrar genel sekreter seçildi. Genel sekreterliği, aynı kongrede yardımcılığa seçilen Georges Marchais yürütmeğe başladı. (LM)

ROCHLİTZ (Johann Friedrich), alman müzik bilgini (Leipzig 1769 - ay.y. 1842). 1798'den 1818'e kadar kendi kurduğu *Allgemeine Musikalische Zeitung*'u yönetti. Tenkitli denemelerle klasik müzik eserlerini yayımladı. Besteler yaptı ve başka bestecileri için librettolar yazdı. (M)

ROCHON (Alexis Marie DE), fransız astronomu (Brest 1741 - Paris 1817). Hint denizinde gizli kayalıklar buldu (1768). Madagaskar adasının doğusundaki (Mauritius) ve Reunion adalarıyle Fransa arasındaki en emin yolu keşfetti. Muette şatosundaki Krallık Fizik ve Optik laboratuvarı müdürü (1774) oldu. 1802'ye kadar Brest rasathanesi müdürlüğünde bulundu. Kendi adını taşıyan dürbünü, diyasporametreyi (1777), gemiler için yeni bir fener sistemini v.b. tasarladı. (L)

ROCHOW (Friedrich Eberhard VON), alman pedagoğu (Berlin 1734 - Reckahn, Brandenburg 1805). Subaydı; köylerde ve kasabalarda yaşayanların eğitimiyle uğraştı. Öğretmenler için yazdığı *Versuch Eines Schulbuches für Kinder der Landleute* (Köy Çocukları İçin Ders Kitabı Denemesi) [1772] ve öğrenciler için hazırladığı *Der Kinderfreund* (Çocukların Sevgilisi) [1776] adlı eserleri insanseverliğe dayanan, kendine has yenilikçi düşüncelerini ortaya koyar. Eserlerini *Geschicte Meiner Schulen* (Benim Okullarımın Hikâyesi) [1795] başlığı altında topladı. (M)

ROCKALL, Kuzey Atlas okyanusunda kayalık burun, İskoçya'nın batı kıyısı açığında. Kayalıkta birçok deniz kuşu barınır. (L)

ROCK AND ROLL [rak en rol] i. (*rock*, sallanmak ve *roll*, yuvarlanmak'tan ing. terim). Boogie-woogie gibi dört zamanlı bir caz ritmiyle oynanan swing tarzı dans.

—ANSİKL. *Rock and roll* da, swing gibi, danstan çok bir dans tarzıdır ve üç ayrı biçimde oynanır: basit, sıçrayarak veya kayarken dönerek. Bu arada da, bacaklar o-

Nelson Aldrich ROCKE-FELLER

labileceği kadar yanlara açılır ve dönülür. Ayrıca, dönerken el çırpılır. Rock and roll dansı halka sinema yoluyle yayıldı. (L)

ROCKDALE, Avustralya'da (Güney Yeni Galler) şehir, Sidney'in güneybatısında; 47 300 nüf. Bakır dökümhaneleri. Ayakkabı ve giyecek fabrikası. (L)

ROCKEFELLER (John Davison), amerikalı sanayici (Richford, New York 1839 - Ormond Beach, Florida 1937). Küçük bir köy kilisesinde âyin eşyası bakıcısıyken ticarî bir işletmeye muhasebeci olarak girdi. Daha sonra bir komisyonculuk şirketine ortak oldu. Petrol sanayiinin ileride kâr getireceğini ilk sezen kimselerden biridir. 1860'a doğru ortaklarıyle ilk petrol işletmesini kurdu, çok geçmeden bu işletmeye tek başına sahip oldu. Çok kısa bir süre içinde amerikan petrol kuyuları üretiminin yüzde 4'ünü denetimi altına aldı. 1872'de Cleveland'lı yirmi altı bağımsız petrol tasfiyecisine işbirliği teklif etti. Teklifi kabul eden yirmi bir petrolcü ile birlikte National Refiner's Association'u kurdu. Demiryolu kumpanyalarıyle gizli anlaşmalar yaparak, petrolü rakiplerinden çok düşük bir fiyatla nakletmeyi başardı. Böylece, Pittsburg, Philadelphia, New York ve Baltimore'daki bütün büyük tasfiyehaneleri kontrolü altına aldı. 1877'de yüzde 90'ını karşılamayı başardığı petrol nakliyatı konusunda Pennsylvania Railroad, Empire Transportation company ve Tidewater Pipe - line co. kumpanyalarıyle büyük bir mücadeleye girişti. 1882'de, nakliyat kumpanyaları, boru hattı şebekesi ve kurucusu olduğu Standart Oil'un kapsadığı otuz dokuz tasfiye şirketi sayesinde amerikan petrol sanayiinin tümüne hâkim oldu. 1887'de tröst yasağı kanunları gereğince şirketlerini dağıtmak zorunda bırakılan Rockefeller parlamentonun kararına boyun eğmeyi reddetti. 1889'da ikinci defa Ohio mahkemesi tarafından yargılanınca Standard Oil'un dağıtıldığını ilân etti. Bununla beraber şirketler birbirlerine sıkı bir şekilde bağlı kalmakta devam ettiler. Ama Birleşik Devletler Yüksek mahkemesi şirketin parçalanmasına ancak 1911'de karar verdi ve işletmenin bütün varlığı otuz üç şirket arasında dağıtıldı. Dünyanın en büyük servetlerinden birine sahip olan Rockefeller bunun büyük kısmını çeşitli kuruluşlara ve özellikle Chicago üniversitesine verdi. —Oğlu JOHN DAVISON (Cleveland 1874 - Tucson, Arizona 1960), Birleşmiş Milletler teşkilâtına, üzerine sonradan Manhattan'daki gökdelenin yapıldığı araziyi bağışladı. — NELSON ALDRICH (Bar Harbor, Maine 1908), öncekinin torunu, Cumhuriyetçi partiden New York valisi seçildi (1958). 1962 Kasımında yapılan seçimlerde tekrar New York valiliğini kazandı. 1964'te Cumhuriyetçi partinin başkan adaylığını Goldwater'e karşı kaybetti. 1966 Kasımında New York valiliği seçimini üçüncü defa kazandı. 1968 Başkanlık seçimleri için tekrar adaylığını koydu; fakat Cumhuriyetçi parti başkan adaylığını Nixon kazandı. 1969'da başkan Nixon adına Latin Amerika ülkelerinde bir geziye çıktı. Nixon'a verdiği raporda bu ülkelerde A.B.D. aleyhtarlığının arttığını belirtti. 1970 Kasımında yapılan seçimler sonucu, New York valiliğini dördüncü defa kazandı. (LM)

Rockefeller center, Manhattan'da (New York) 5. ve 6. Caddeler arasında kurulmuş blok. On beş gökdelenden meydana gelir. Yapımını 1931'de John D. Rockefeller başlattı. Modern mimarînin en önemli eserlerinden biridir. Bu on beş yapı arasında, içinde dünyanın en büyük gösteri salonu bulunan 6 200 kişilik Radio City Music Hall ile yetmiş katlı RCA Building özellikle anılmağa değer. (L)

Rockefeller enstitüsü, 1901'de New York'ta John Davison Rockefeller'ın bağışlarıyle kurulmuş tıp araştırmaları kurumu. Bu kuruma bağlı bilim adamlarının eğitici veya öğretici bir görevleri yoktur. Buna karşılık yaptıkları buluşlar derhal bütün insanlığın hizmetine sunulur. (L)

Rocket, G. Stephenson tarafından yapılan lokomotif tipi; bu lokomotife özellikle kazanın çalışmasıyle ilgili iki yenilik uygulanmıştır: ısıtma yüzeyini büyütmek için kazanın borulu tipte yapılmış olması ve bacadan çıkan buharlarla çekişin hızlandırılması. 1829'da Liverpool - Manchester Demiryolu şirketi tarafından Rainhill'de düzenlenen yarışta saatte 50 km hıza ulaşan Rocket, lokomotif yapımındaki gelişmelerin ilk gerçek aşamalarından birini gösterir. (L)

ROCKFORD, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Yukarı Mississippi'nin kolu olan Rock River kıyısında; 126 700 nüf. Metalürji. Makine yapımı (otomobil). Deri işçiliği. (L)

ROCKHAMPTON, Avustralya'da (Queensland) şehir, Fitzroy kıyısında; 44 000 nüf. Zengin bir tarım ve maden (Blair Athol'da kömür) bölgesinin merkezinde olan şehir, iç kısımda elde edilen yünlerin antreposudur; yün Fitzroy'un ağzındaki Port Alma'dan ihraç edilir. (L)

ROCKİNGHAM [rokingam] i. (ing. k.). XVIII. yy.da, Sheffield şehri yakınlarındaki Swinton'da, Rockingham markisinin topraklarında yapılan porselen. (*Rockingham çömlekleri*, sırlı, erguvana çalan tatlı kahverengi, hamuru tok ve ince, işçiliği çok güzel parçalardır.) [L]

ROCKİNGHAM (Charles WATSON WENTWORTH, ikinci — markisi), ingiliz siyaset adamı (1730 - 1782). Kralın siyasetine karşı, whig muhalefetinin Lordlar kamarasında liderliğini yaptı. 1765 - 1766'da başbakan oldu. Pul kanununu yürürlükten kaldırdı. Fakat Pitt ile anlaşamayınca, görevini bıraktı ve uzun süre muhalefette kaldı. 1782'de yeni bir kabine kurdu. İrlanda'ya ve amerikan sömürgelerine taviz vermenin yollarını aradığı sırada öldü. (L)

ROCK İSLAND, A.B.D.'de (İllinois) şehir, ırmağın Rock River ile birleştiği yerin yukarısında; 51 900 nüf. Şehir Mississippi üzerinde bir adadan başlayarak gelişti. Tarım malzeme ve donatımı, elektrik malzemesi. Konfeksiyon. (L)

ROCKY MOUNTAİNS, Kayalık Dağlar'ın ingilizce adı. (L)

ROCROİ i. (fr. k.). Fransa'da Ardenne'lerde inek sütünden yapılan peynir. (L)

ROD (Edouard), fransızca yazan isviçreli romancı (Nyon 1857 - Grasse 1910). Zola'nın tilmiziydi; *Palmyre Veulard* (1881), *La Femme de Henri Vanneau* (Henri Vanneau'nun Karısı) [1884] adlı ilk romanlarında natüralist bir anlayış görülür; fakat kısa süre sonra natüralizmden uzaklaştı. *Làhaut* (Yukarısı) [1897], *Au Milieu du Chemin* (Yolun Ortasında) [1900] gibi romanlarında ruhî tahlillere önem verdi ve özellikle tutkuları dile getirdi. Ayrıca *Études sur le XIX. Siècle* (XIX. yy. Üstüne İncelemeler) [1888], *Les Idées Morales du Temps Présent* (Çağımızın Ahlâkî Fikirleri) [1891] gibi incelemeleri de vardır. (L)

RODA i. (ital. k.). Denizc. Üst üste halkalar meydana getirecek biçimde istiflenmiş halat. || *Roda etmek*, bir halatı üst üste halkalar meydana getirecek biçimde istiflemek. || *Roda katı*, üst üste halkalar meydana getirecek biçimde istiflenmiş bir halatın halkalarının her biri. (L)

RODA (LA), İspanya'da şehir, Castilla la Nueva'da (Albacete ili), Mancha'da; 12 300 nüf. Ticaret şehri. (L)

RODACI i. (*roda*'dan *roda-cı*). Denizc. Balıkçı gemilerinde ağları üst üste yığan, roda eden gemici. (L)

RODAKOWSKİ (Henryk), polonyalı ressam (Leopoli 1823-Krakow 1894). Viyana'da J. Danhauser ve Fr. von Amerling'den ders aldı, sonra Paris'e giderek L. Cog-

J.D. ROCKEFELLER

Rockefeller center

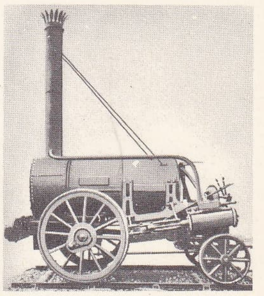

Stephenson'un «Rocket»i (1829)

Alexandre RODENBACH
C. Baugniet'nin gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

niet'nin atelyesine devam etti. P. Michalowski'nin yanı sıra, XIX. yy. polonya resim okulunun kurucularından sayılır. Çoğunlukla portreler yaptı: *General Dembinski* (Krakow, Millî müze), *Mickiewicz*, *Mareşal Pélissier* (1857, Versailles müzesi) v.b. Çağdaş fransız ressamları tarzında tarihî tabloları, manzaraları, polonyalı köylü tiplerini canlandıran suluboya resimleri ve desenleri de vardır. (M)

RODALOZ i. (fr. *rhodalose*). Miner. *Eşanl.* BİEBERİT.

RODAMİN i. (fr. *rhodammine*). Kim. Amonyak ve rodyum tuzlarından türeyen karmaşık bileşiklerin genel adı. (L)

RODAMİNLER çoğl. i. Kim. Güzel kırmızı renkte, flüoressein'e benzer yapıda boyarmaddeler; ftalik anhidritin, nitröz asitle birleşmiş metaaminofenoller ile yoğunlaşmasından elde edilir. (L)

RODAN i. (fr. *rhodane*). Kim. *Eşanl.* SÜLFOSİYANOJEN.

RODANAT i. (fr. *rhodanate*). Kim. *Eşanl.* SÜLFOSİYANAT.

RODANİK sıf. (fr. *rhodanique*). Kim. *Eşanl.* SÜLFOSİYANİK.

RODANİNİK sıf. (fr. *rhodaninique*). Kim. Tetrahidrotiyazol'den türeyen bir asit için kullanılır; klorasetik asidi amonyum sülfosiyanatla yoğunlaştırarak elde edilir. (L)

Rodanthe, bizanslı Theodoros Prodromos'un manzum romanı. 4 614 Mısradan meydana gelen bu romanın tam başlığı: *Ta Kata Rodanthen hai Dosiklea*'dır (Rodanthe ile Dosikles'in Maceraları). Romanda Dosikles ile kaçırdığı kız Rodanthe'nin maceraları anlatılır. Yazar, Heliodoros'un *Aithiopika* (Habeşistan ile İlgili Olaylar) adlı eserini örnek almıştır. (M)

RODA RODA (Alexander), avusturyalı yazar **Sandor Friedrich Rosenfeld**'in takma adı (Zdenci Puszta, Hırvatistan 1872-New York 1945). Balkan savaşı ve Birinci Dünya savaşında muhabirlik yaptı. *Simplicissimus* dergisinde çalıştı, hikâyeler ve fıkralar (*Der Schnaps, der Rauchtabak und die Verfluchte Liebe* [Cin, Tütün ve Lânetlenmiş Aşk], 1908; *Die Sieben Leidenschaften* [Yedi İhtiras], 1921; *Die Panduren*, 1934), komediler ve bir otobiyografi

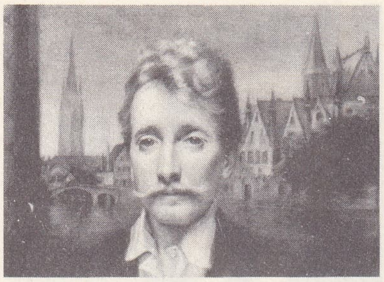

«Georges RODENBACH»: Lévy-Dhurmer'in eseri, Art Moderne müzesi, Paris

(*Ein Mann von Mittlerer İntelligenz* [Normal Zekâlı Bir Adam]) yayımladı. (M)

RODAYLAND tavuğu. Bk. RHODE - İSLAND TAVUĞU.

RODBERTUS (Johann Karl), alman iktisatçısı ve siyaset adamı (Greifswald 1805-Jagetzow 1875). Tarımla uğraşmak için hâkimliği bıraktı. 1848-1850 Arasında Prusya'da önemli bir siyasî rol oynadı (milletvekili seçildi, orta solun lideri ve eğitim bakanı oldu). Büyük toprak ağası olduğu halde, perakende ticaretin devlet tekeline verilmesi ilkesine dayanan bir çeşit muhafazakâr sosyalizmin savunuculuğunu yaptı. XIX. yy.ın başında çoğu zaman iktisat bilgilerinden yoksun sosyalist filozoflarına veya yazarlarına karşıt olarak Rodbertus ilk sosyalist iktisatçılardan biri sayılır. Marx'ı, adını anmadan eserlerini yağma etmekle suçlamıştır. Başlıca eserleri: *Die Vorderungen der Arbeitenden Klassen* (Emekçi Sınıfların İstekleri) [1837] ve *Soziale Briefe* (Sosyal Mektuplar) [1850-1851]. Bu sonuncu eserde, ücretin üretim ile aynı oranda artmadığını, bunun yoksullaşmaya ve buhranlara yol açtığını belirtir. (L)

RODE (Helge), danimarkalı yazar (Kopenhag 1870-Frederiksborg 1937), danimarkalı bir yazarın oğlu. Norveç'te yetişti, Avrupa'yı gezdi ve yayımladığı bir şiir kitabıyle tanındı: *Hvide Blomster* (Beyaz Çiçekler) [1892]. Sonraları, denemeler ve özellikle *Ariel* (1914) gibi, biçim bakımından olgun şiir kitapları yazdı. Birçok tiyatro eseri vardır: *Kongesönner* (Kralın Oğulları) [1896]; *Dans Devam Ediyor* (1898); *Stephan Borg'un Evindeki Mücadeleler* (1901); *Morbus Tellermann* (1907); *Moderen* (Ana) [1920]; *En Mand Gik Ned Fra Jerusalem* (Kudüs'ten Bir Adam Geliyordu) [1920]; *Den Vilde Rose* (Yaban Gülü) [1931]. Gençliğinde Hıristiyanlığı kabul etmemesine rağmen, sonradan kendini kaptırdığı mistik görüşler yüzünden bu dine yaklaştı. (L)

RODE (Hermen), alman ressamı (XV.-XVI. yy.). Lübeck'te çalıştı (1485-1504). Eserleri Stockholm (*Katedral Sunağı*, bugün Tarih müzesinde, 1468), Tallin (*Aziz Nicola Sunağı*, 1482) ve Lübeck'tedir (*Aziz Lucas Sunağı*, 1494). Rode'un şaheseri *Aziz Marco Sunağı*'dır; bu eser anlatım yoğunluğu, yapımındaki incelik ve renk uyumu yönünden çağının en önemli eserlerinden sayılır. (M)

RODE (Pierre), fransız kemancısı (Bordeaux 1774-Damazan 1830). 1790'dan 1829'a kadar Avrupa'nın önemli şehirlerinde çalıştı. Rode, Baillot ve Kruetzer ile birlikte fransız keman okulunun en parlak temsilcilerinden biridir. Bestelediği konçertolar ve *Yirmi Dört Kapriçyo* ile besteci olarak da ün kazanmıştır. (L)

RODENBACH (Albrecht), flaman diliyle yazan belçikalı şair (Roeselare 1865 - ay.y. 1880). *Gudrun* adlı manzum bir dram yazdı. *Het Nieuwe Pennoen* dergisinin (1880) kurucusuydu. Flaman siyaset ve kültürünün gelişmesinde etkisi büyüktür. (L)

RODENBACH (Alexandre), belçikalı siyaset adamı (Roeselare 1786-Rumbeke 1869). Kördü; Valentin Haüy'ün tilmizi oldu. Amsterdam'da bir körler okulu açtı (1807), Roeselare'ye dönünce (1810) *Lettre sur les Aveugles*'ü (Körler Üstüne Mektup) yayımladı. Bu mektupta Diderot'nun metnindeki görüşleri düzeltti. Sonra *Coup d'Oeil d'Un Aveugle sur les Sourds Muets*'yi (Bir Körün Sağır-Dilsizlere Bakışı) [1829] yayımladı. Daha sonra *Journal des Flandres* (Flandre Gazetesi) adını alan *Catholique des Pays-Bas*'da kral Willem'in siyasetine karşı çıktı ve milletvekili oldu (1830-1866). [L]

RODENBACH (Georges), fransızca yazan beçikalı şair (Tournai 1855-Paris 1898). Emile Verhaeren ile tanıştı ve *La Jeune Belgique*'te yazdı. Arkadaşı gibi kendisi de avukat olan Rodenbach barodan ayrılarak Paris'e yerleşti. Başlıca şiir kitapları *Le Foyer et les Champs* (Ocak ve Tarlalar) [1877]; *Les Tristesses* (Hüzünler) [1879]; *La Mer Elégante* (Güzelim Deniz) [1881]; *La Jeunesse Blanche* (Beyaz Gençlik) [1886]; *Le Règne du Silence* (Sessizlik Çağı) [1891]; *Le Miroir du Ciel Natal* (Yurt Göğünün Aynası) [1898]. *Bruges-la-Morte* (1892) ve *le Carillonneur* (Çan Çalan) [1897] adlı iki romanla, Comédie Française'de oynanan *Le Voile* (Örtü) [1894] adlı tek perdelik manzum bir tiyatro eseri yayımladı. (L)

RODENBERG (Julius LEVY, — denir), alman şairi ve yazarı (Rodenberg, Hessen 1831-Berlin 1914). 1874'te, aylık *Deutsche Rundschau*'yu çıkardı; sonraları Almanya'nın en iyi yayınlarından biri olan bu dergide G. Keller, T. Storm ve C.F. Meyer gibi yazarlar biraraya geldi. Rodenberg, *Bilder aus dem Berliner Leben* (Berlin Hayatından Tablolar) [1885-1887] ile romanlar da yazdı. (L)

RODENWALDT (Gerhart), alman arkeoloğu (Berlin 1886-ay.y. 1945). Tiryns ve Korfu kazılarına katıldı; Berlin üniversitesinde doçent oldu (1912); Giessen'e geçti (1916) ve Alman Arkeoloji enstitüsünün başkanlığına getirildi. Başlıca eserleri: *Die Komposition der Pompejanische Wandgemälde* (Pompei Fresklerinde Kompozisyonlar) [1909]; *Das Relief bei den Grichen* (Yunanlılarda Kabartma) [1923]; *Die Kunst der Antike* (İlkçağda Sanat) [1927]. (L)

RODEO i. Yılın belirli aylarında arjantin ovalarında başıboş sürülerin etrafını çevirerek, genç hayvanları markalama işlemi. || Bir binicinin, yabanî at ve öküz üzerine binerek bu hayvanı yola getirmesine dayanan amerikan oyunu. (L)

RODEOZ i. (fr. *rhodéose*). Kim. Formülü

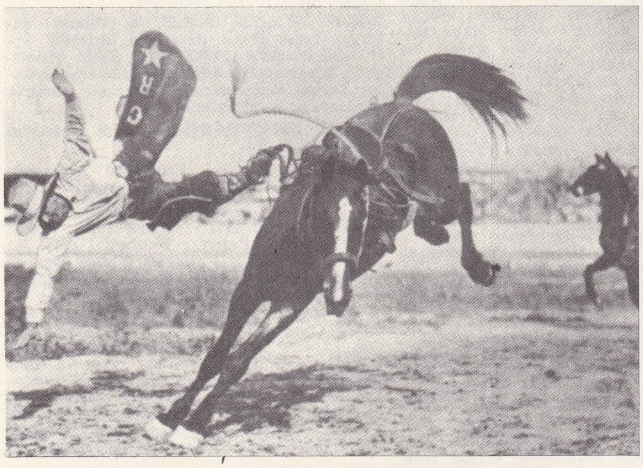

bir **rodeo**'cunun ilgi çekici düşüşü

büyük ustalık isteyen bir gösteri: hızla at sürerken, boğanın üzerine atlayıp bastıran bir **rodeo**'cu

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

$CH_3(CHOH)_4CHO$ olan şeker (metilpentoz); ozitlerinin, özellikle konvolvülin'in hidroliziyle meydana gelir. (Işığın polarma düzlemini sağa çevirir.) [L]

RODERİC Büyük. Bk. RHODRİ *Mawr.*

Roderick Random (THE ADVENTURES OF) *[Roderick Random'ın Serüvenleri]*, Smollett'in romanı (1748). Lesage'ın *Gil Blas*'ını taklit eden bu roman, pikaro türünü ingiliz anlayışına göre işler. Eserde, otobiyografik hatıralar geniş yer tutar. Meselâ *Roderick Random*, yani «başıboş dolaşan Roderick», yazarın kendisidir. Karısını «Narcissa» adıyle canlandırır. Öbür kişiler arasında, büyük bir başarı sağlamayan tiyatro piyeslerinden biri yüzünden bozuştuğu Lyttelton (Marmozet) ile Garrick'i (Sheerwit) saymak gerekir. (L)

RODESTER i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Temel maddesi polyester reçinesi olan döküm maddesi. (L)

RODEWİSCH, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Erzgebirge'nin kenarında; 13 900 nüf. Dokuma sanayii. (L)

RODEZ, Fransa'da Aveyron idare bölgesinin merkezi, Paris'e 610 km uzaklıkta, Comtal «causse»unun eteğinde, Aveyron ırmağı kıyısında; 24 352 nüf. Şehirde Roma zamanından birkaç yıkıntı kalmıştır (arenalar, su kemerleri v.b.). — *İdare çevresi,* 129 163 nüf. (L)

RODEZYA, esk. **Güney Rodezya,** Doğu Afrika'da devlet, eski bir ingiliz sömürgesidir; 389 000 km²; 4 140 000 nüf. Merkezi, *Salisbury.*

● *Fizikî coğrafya.* Ülke büyük billûru yaylalardan meydana gelir; kuzeydoğuda Zambezi'ye doğru yavaş yavaş alçalan Maşonaland yaylası; güneybatıda Beçuanaland çanağına doğru alçalan Metabeleland yaylası (1 000-1 500 m yüksl.) Doğuda yüksekliği 2 500 m'yi aşan İnyanga dağları Mozambik ovaları yanında ansızın yükselir. Ülke baştan başa savanalar ve seyrek ormanlarla kaplıdır.

● *Beşerî coğrafya.* İkinci Dünya savaşından beri iki kattan çok artan nüfus, genellikle büyük şehirlerde (Salisbury, Bulavayo, Umtali, Guelo) toplanır. Ekilebilir toprakların çoğu avrupalıların elindedir (185 000 km²), afrikalılar ancak 115 000 km²'lik bir alanı işlerler; bununla birlikte Kenya halkından daha zengindirler.

Başlıca tarım ürünü olan mısır, hem avrupalı kolonlar, hem de afrikalılar tarafından yetiştirilir ve ülkenin üçte ikisini kaplar. Tütün iktisadî hayatta çok önemli yer tutar. Ayrıca buğday, patates, turunçgiller yetiştirilir. Hayvancılık da gelişmiştir ve 3 milyon baştan çok hayvanın (655 000'i keçi ve koyun) üçte biri avrupalılar tarafından üretilir. Altın başlıca maden ürünüdür. (Eiffel Flats, Que Que, Selukwe, Penhalonga yatakları.) Amyant üretimi (Shabani) ihracatta altına yakın yer tutar. Değer bakımından üçüncü maden üretimi kromdur (Selukwe).

Wankie bölgesinde Orta Afrika'nın başlıca maden kömürü yatakları (3 535 000 t) uzanır. Sanayi İkinci Dünya savaşından beri büyük ölçüde gelişmiştir. Besin sanayii ve tütüncülüğün ağır basmasının yanı sıra yağlı madde ve dokuma sanayii de oldukça ileridir. Demiryolları iki ana kola ayrılır: Bulavayo-Livingstone hattı, ülkeyi Transvaal'e ve Zambiya'ya (Kuzey Rodezya) bağlar; Bulavayo-Salisbury-Beira (Mozambik) hattı ülkenin denize açılma yoludur.

● *Tarih.* Doğu Afrika'daki eski sömürgeler, 1895-1924 arası Cecil *Rhodes*'un (ülkenin adı buradan gelir) yönetimi altındaki British South Africa Chartered company'nin işletme alanıydı. Bantular bölgede altın işletmesine dayanan ve XVIII. yy. da ortadan kalkan güçlü devletler (bk. ZİMBABVE, MONOMOTAPA) kurmuşlardı. İmparatorluklar yıkılınca, Mozambik'ten gelmiş olan portekizli tacir ve misyonerler ülkeden ayrıldılar. Bölgeyi Boer'lerden kaçan Matabeleler, Moselikatse'nin yönetimi altında istilâ ettiler (1837). Zambezi bölgesi konsolosluğuna tayin edilen Livingstone, ırmağın havzasını ilk olarak metotlu şekilde inceledi. Ondan sonra, Serpa Pinto gibi Portekizliler (1877-1879 Angola ve Mozambik'teki sömürgelerini bölgeye bağlamak istediler, ama Cecil Rhodes'un karşısında gerilemek zorunda kaldılar. Cecil Rhodes 1888'de Matabele kralıyle bir himaye antlaşması imzaladı, sonra da (1889) Beçuanaland'ı ve Kongo ile Alman Doğu Afrikası'na kadar uzanan bölgeleri geliştirmek için British South Africa Chartered company'yi kurdu. 1891 Antlaşmalarıyle Portekizlilerle çatışma önlendi. 1893-1896 Arası Matabelelerin isyanı bastırıldı. 1895'te Chartered arazisi Rodezya adını aldı. Güney Afrika Birliği dominyonu kurulunca (1910), rodezyalı kolonlar Boerlerin hâkimiyetine girmemek için, birliğe katılmak istemediler. 1911'de Rodezya, *Kuzey Rodezya* ve *Güney Rodezya* adıyle ikiye bölündü. Kolonların büyük kısmının yaşadığı

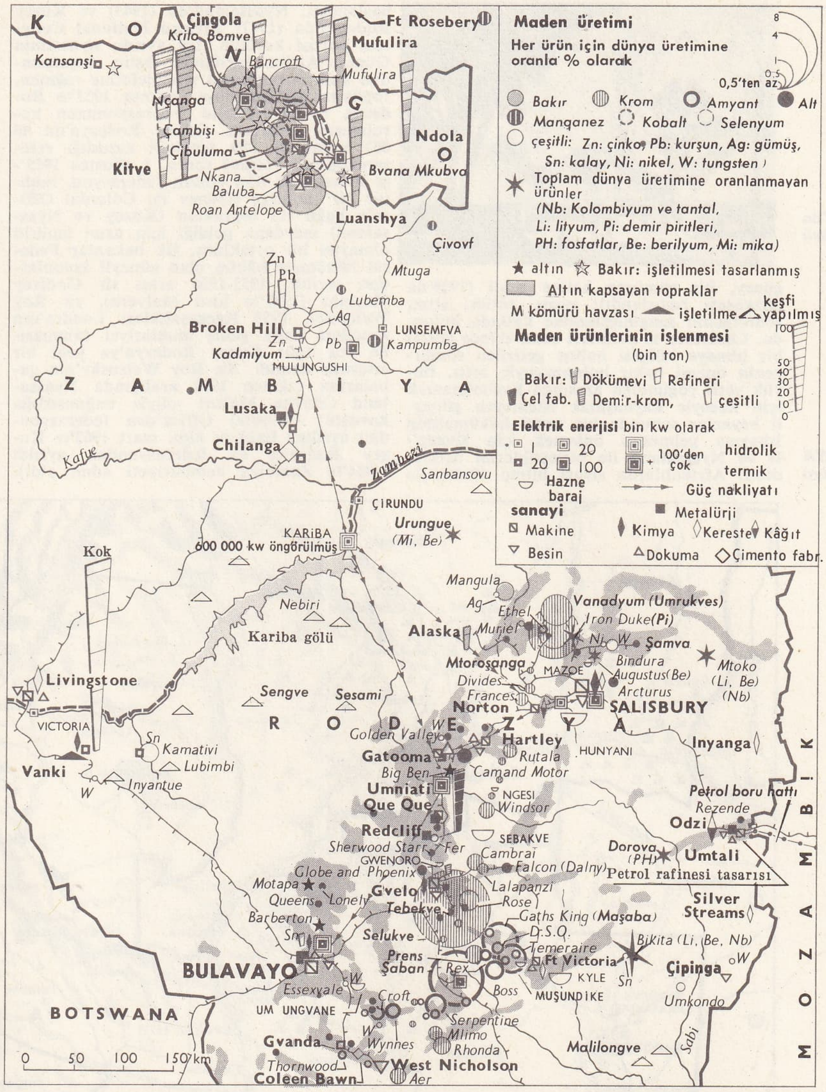

RODEZYA
ve Zambiya'nın iktisadî haritası

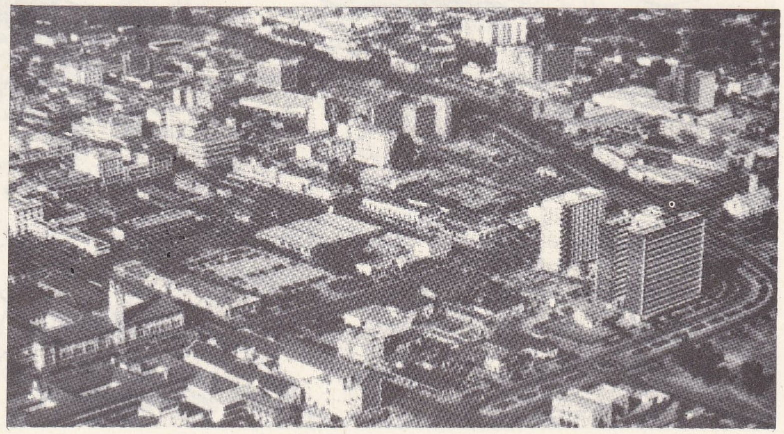

RODEZYA
başkent Salisbury

Foto. Encyclopedia Britannica

Güney **RODEZYA**'da bir afrika köyü

güney, bir sömürge haline geldi (1929'da anayasası hazırlandı); mısır, tütün, altın, sömürgenin zenginleşmesine katkıda bulundu. Chartered'ın yetkileri sona erince (1924) bir himaye bölgesi haline getirilen sömürgenin önemi bakır bulunmasıyle arttı. Büyük yerli çoğunluğu arasında kaybolmamak için kuzeyle kaynaşmak istemeyen güneyli beyazlar sonunda bir zenci hükûmetinin işbaşına gelmesini önlemek için Kuzey'le ve Nyassaland ile birleştiklerini açıkladılar. Afrikalılarda siyasî bilinç uyanmağa başlamıştı; Nyassaland'da (1943) ve Kuzey Rodezya'da (1947) African National Congress partisi kuruldu. Irk ayrımı siyasetinin Güney Afrika birliğinin dışına taşmasından korkan yerlilerin muhalefetine rağmen, İngiltere parlamentosu temmuz 1953'te Rodezya ve Nyassaland federasyonunun kurulmasını onayladı. Güney Rodezya'da 46 000 beyaz ve 380 zencinin katıldığı referandum'dan (nisan) sonra, 1 ağustos 1953'te federasyon ilân edildi; federasyon, muhtar bir sömürge (Güney ile Colonial Office'e bağlı iki topraktan (Kuzey ve Nyassaland) meydana geldiği için uzun ömürlü olmayan bir ortaklıktı. İlk bakanlar Federal hükümete hâkim olan güneyli kolonlardan seçildi: 1953-1956 arası sir Godfrey Huggins (1955'te lord Malvern), sir Roy Welensky. 1959 Kargaşalıkları Londra'nın zencilere daha geniş muhtariyet tanımasına yol açtı: Kuzey Rodezya'ya yeni bir anayasa tanındı. Sir Roy Welensky'nin çabalarına rağmen 1962 aralığında Nyassaland (1964'te Malavi adıyle bağımsızlığa kavuştu) Colonial Office'den federasyondan ayrılma hakkını aldı, mart 1963'te Kuzey Rodezya da federasyondan ayrıldı (1964'te Zambiya cumhuriyeti adını aldı). 31 Aralıkta federasyon ortadan kalktı. Federasyonun dağılması sırasında Büyük Britanya, bağımsızlığın tanınması için bazı şartlar ileri sürdü: seçim konusunun zenciler yararına yeniden gözden geçirilmesi, her türlü ırk ayrımının kaldırılması v.b. 1964 Yılı, Büyük Britanya'da iktidara İşçi partisinin gelmesi ve Rodezya muhtar hükûmetinin başına da Winston Field yerine sert mizaçlı İan Smith'in getirilmesiyle (13 nisan) daha da ciddîleşen tartışmalarla geçti. Bu arada, zaten kendi aralarında bölünen ve önderleri Joshua Nkomo ile N. Sithole tutuklu olan Afrika Milliyetçi hareketine karşı baskılar arttı. İan Smith 7 mayıs 1965'te yeni seçimlere giderek ezici bir zafer kazandı. Kasımda yürürlüğe giren yeni anayasa ile, «beyaz»ların iktidarı kesinlikle yerleşti (yalnız birkaç bin zenciye seçmenlik hakkı tanınıyordu). Harold Wilson ve İan Smith arasında biri Londra'da, biri Salisbury'de yapılan iki görüşme hiç bir sonuç vermedi. 11 Kasım 1965'te Rodezya başbakanı, tek taraflı olarak bağımsızlığı ilân etti. Britanya hükûmeti buna, Birleşmiş Milletlere başvurmakla ve iktisadî baskılarla cevap verdi. Bazı üçüncü dünya devletleri, tepkisinin çok zayıf

RODEZYA ve Zambiya

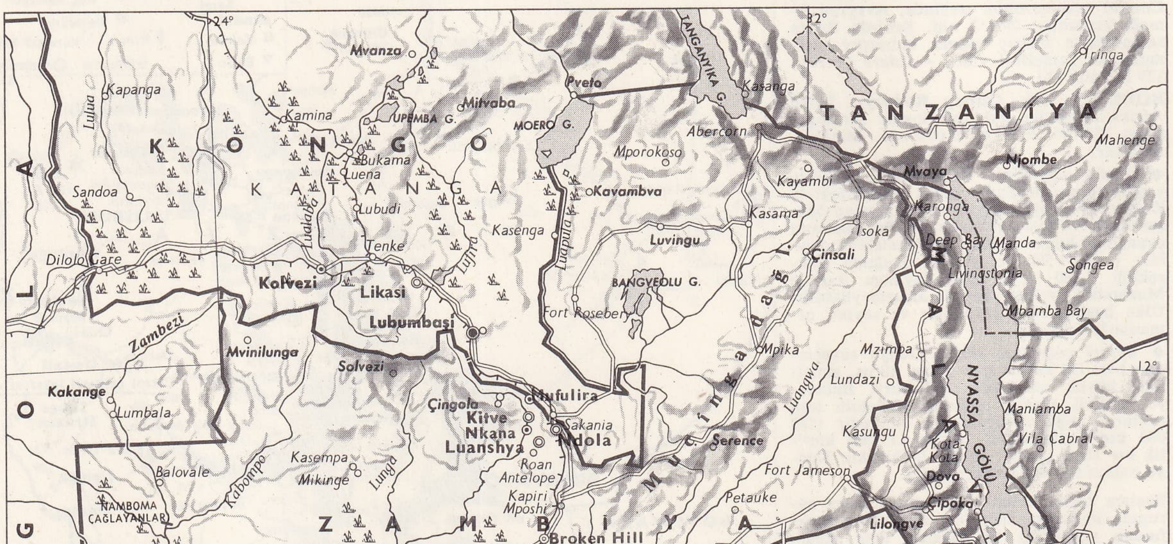

Foto. LAROUSSE

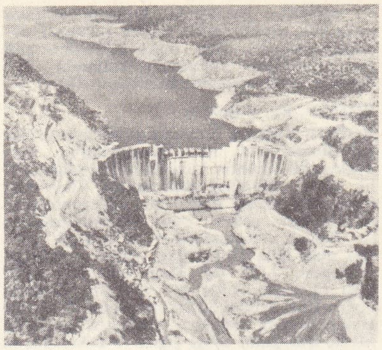

Kuzey **RODEZYA** (ZAMBİYA)
Zambiya nehri üzerinde Kariba barajı
(kuzey-güney sınırı)

olduğunu ileri sürerek Londra ile diplomatik ilişkilerini kestiler. Aralık 1965'te Londra ve Washington, Rodezya petrolüne ambargo koymağa karar verdiler; bu tedbir 9 nisan 1966'da Birleşmiş Milletler tarafından onaylandı. Bu arada Londra Salisbury'ye temsilciler gönderdi ve iki başkentte ikili görüşmeler yapıldı. 2 Aralık 1966'da iki ülkenin yöneticileri Cebelitarık sularında Tiger kruvazöründe buluştu: fakat sonunda Salisbury, Britanya'nın ültimatomunu reddetti. Ama Rodezya «beyaz afrikalı» komşuları (Güney Afrika, Angola ve Mozambik) sayesinde iktisadî ablukadan pek zarar görmedi.

22 Nisan 1967'de, hükûmet partisi olan Rhodesian Front party, artık Britanya tahtına sadakatten vaz geçmeğe karar verdi. Ertesi gün Londra, Rhodesian Front'un gayrımeşru olması sebebiyle, Rodezya'nın bir Britanya dominyonu olmağa devam ettiğini açıkladı.

Ağustos 1967'de Zambiya'da sınırı geçen silâhlı yüzlerce Afrika milliyetçisi Rodezya'yı istilâ etmeğe çalıştı ve rodezyalı emniyet kuvvetleri tarafından durduruldu. Çatışmalar 1968 başlarında da devam etti. Birleşmiş Milletler Genel kurulu 1968 ekiminde aldığı bir kararla İngiltere'nin, serbest seçimlerde çoğunluğun hâkim olduğu bir yönetim kuruluncaya kadar Rodezya'ya bağımsızlık tanımamasını istedi; aynı zamanda İngiltere'yi «Güney Rodezya'daki gayrımeşru rejim»i kuvvet kullanarak sona erdirmeğe çağırdı. Güvenlik konseyinin de ekonomik tedbirler almasını gerekli gördü.

Rodezya'da yeşil, beyaz ve yeşil düşey şeritli yeni bir bayrak, ingiliz bayrağı yerine kabul edildi (11 kasım 1968). İan Smith, Rodezya'nın yeni anayasası için İngiltere ile yapılan görüşmelerin olumsuz sonuçlandığını ve 20 haziran 1969'da anayasa ve cumhuriyetin ilânı için bir referandum yapılacağını bildirdi. Cumhuriyet için yüzde 81, anayasa için yüzde 73 «evet» oyu kullanıldı. 24 Haziranda vali Humphrey Gibles istifa etti. 14 Temmuzda Rodezya meclisi resmen kapandı. Haziran 1969'da Birleşik Halk partisi ile Demokratik parti, Millî Halk birliğini kurarak birleşti. Kasım 1969'da Rodezya Kurucu meclisi, Anayasayı resmen kabul etti; İan Smith, seçimler yapılmadan önce cumhuriyetin resmen ilân edilmeyeceğini bildirdi. 1 Mart 1970'te hükûmet yöneticisi Clifford Dupont, Kurucu meclisi feshederek 10 nisanda seçimlerin yapılacağını bildirdi. 2 Mart 1970'te Rodezya bir cumhuriyet oldu. Aynı gün İngiltere Avam kamarasında Rodezya'nın gayrımeşru bir rejim olduğu hükûmet tarafından belirtildi. Rodezya'nın cumhuriyet olmasından önce Türkiye, İngiltere, Kanada, Finlandiya, İsveç, Avustralya ve Japonya Salisbury'deki konsolosluklarını kapamışlardı. 2 Marttan sonra A.B.D., İtalya ve birçok ülke aynı şekilde davrandı.

Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi de üye devletlerin bu gayrımeşru rejimi tanımamasını isteyen bir karar aldı. 10 Nisanda Rodezya cumhuriyetinin yeni Anayasasına göre ilk seçimler yapıldı. Avrupalılara ayrılan 50 sandalyenin hepsini Rodezya Cephesi partisi (Rhodesian Front party) kazandı. Afrikalıların sekiz sandalyesinden yedisini Merkez partisi (Centre party), birini Millî Halk birliği (National People's Union) aldı. Yeni kabineyi başbakan İan Smith kurdu ve 30 nisanda Clifford Dupont, hükûmet tarafından ilk cumhurbaşkanlığına getirildi. Millî meclis, ülkede olağanüstü durumu 11 haziranda bir yıl daha uzattı. Kasım 1970'te B. M. Güvenlik konseyi, Rodezya'ya uygulanan ekonomik müeyyidelerin uzatılmasına karar verdi. İngiltere de uyguladığı müeyyidelerin bir yıl daha devam etmesini uygun gördü. A.B.D., Rodezya'dan krom satın almama kararını kaldırdı, Rodezya hükûmeti ırk ayrımı siyasetini şiddetlendirdi; avrupalılara ait olduğu ilân edilen topraklardan afrikalılar çıkarıldı. Avrupalılara ait bölgelerdeki hıristiyan okullarına afrikalıların kabulü, hükûmetin iznine bağlandı. Cumhuriyetin ilânıyla kesilen İngiltere-Rodezya görüşmeleri 1971'de yeniden başladı ve İngiltere başbakanı Douglas-Home kasım 1971'de Rodezya'yı ziyaret etti. 24 Kasımda iki ülke arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre Rodezya Anayasası ve öteki kurumları kurulacak bir komisyonun uygun görmesi halinde onaylanacaktı. Afrikalı ülkeler bu antlaşmaya tepki gösterdi. Rodezya'da 1972'nin ilk aylarında karışıklıklar çıktı; Güney Rodezya eski başbakanı Garfield Todd tutuklandı.

Rodezya'nın İngiltere tarafından kabulünü sağlayacak olan şartları tespitle görevlendirilen Pearce komisyonu 1972 mayısında ülkenin bağımsızlığı için yeterli şartların olmadığına karar verdi. İngiltere hükûmeti raporu kabul etti. İan Smith bu raporun Rodezya tarafından reddedildiğini bildirdi. 31 Mayısta Rodezya hükûmeti, Salisbury'deki ingiliz temsilcisinin geri çekilmesini istedi. (LM)

RODEZYA (GÜNEY), Rodezya'nın eski adı. (L)

RODEZYA (KUZEY), Zambiya'nın 1964'ten önceki adı. (L)

RODEZYA veya **NYASSALAND federasyonu,** 1953'te kurulan ve Kuzey ve Güney Rodezya ile Nyassaland himaye bölgesini içine alan federasyon; 8 550 000 nüf. Merkezi, *Salisbury*. Federasyon üç arazinin dış ilişkilerini, savunmasını, göç olayını, gümrükleri, yükseköğretimi denetliyordu. Genel vali, başbakanı tayin eder, başbakanla bakanlar Federal Yürütme konseyini meydana getirirdi. Genel valinin dağıtma hakkına sahip olduğu 59 üyeli Federal mecliste, zenci halkların çıkarlarını savunan 12 afrikalı, 3 avrupalı milletvekili vardı. 1955'te bir danıştay kuruldu. 1963'te Nyassaland'a federasyondan çekilme hakkının tanınması, federasyonun dağılmasına yol açtı. (L)

Rodezya insanı, 1921'de Rodezya'da, Broken-Hill'de bulunan fosil iskelet. (L)

RODGERSİA i. Japonya ve Çin'de, güzel yapraklarından dolayı süs için yetiştirilen ot. (L)

RODİA. Bk. RODİOPOLİS.

RODİK sıf. (fr. *rhodique*). Kim. Rodyum anhidrit RhO_3 ve türevleri için kullanılır. (L)

RODİN (Auguste), fransız heykelcisi (Paris 1840-Meudon 1917). Dekoratif sanatlar okuluna devam etti; Carpeaux'nun öğrencisi oldu; Museum'da Barye ile çalıştı. Güzel sanatlar okulu giriş sınavını art arda üç kere kaybetti; *Kırık Burunlu Adam* adlı baş etüdü 1864 Salonuna kabul edilmedi. Bu durum Rodin'in bir anda akademik çevrelerin dışına itilmesine yol açtı. Hayatını kazanabilmek için 1871'de Brüksel'e giderek altı yıl Carrier-Belleuse'ün yönetiminde süsleme işlerinde çalıştı. Fransa'ya dönüşü (1877) gürültülü oldu; Salon'da sergilenen *Tunç Çağı* adlı heykelinin güçlü natüralizmi, canlı modellerden kalıp almakla suçlanmasına yol açtı. Üç yıl sonra *Vaftizci Yahya* heykelini yaptı. Rodin, resmî heykelcilerin yavanlığına karşılık, romantik coşkunluğu, insan vücudunu çok iyi bilmesinden ileri gelen etkileyici gücü ve anlatımıyle dikkati çekiyordu. Buna rağmen sanatçıya, dekoratif sanatlar müzesi için çok büyük bir bronz kapı sipariş edildi. Rodin bu eserine *Cehennem Kapısı* adını verdi. Dante'den, Ghiberti'den, Michelangelo'dan ve büyük barok sanatçılarından ilham alan sanatçı bu kapı için, ruh ve beden azaplarıyle kıvranan insan grupları tasarladı. Üzerinde uzun süre çalıştıktan sonra yarım bıraktığı *Cehennem Kapısı* Rodin'in başlıca özlemlerini dile getirir. Eserin yarım bırakılması bile, Rodin'in mekâna hâkim olmayan ve bir mimarî çerçevesine sığdırılmak istenen heykel anlayışını benimseyemediğini açıkça gösterir.

Auguste **RODİN**

Dalou'nun büstü

«Düşünce», Rodin müzesi

«Calais'li Burjuva»

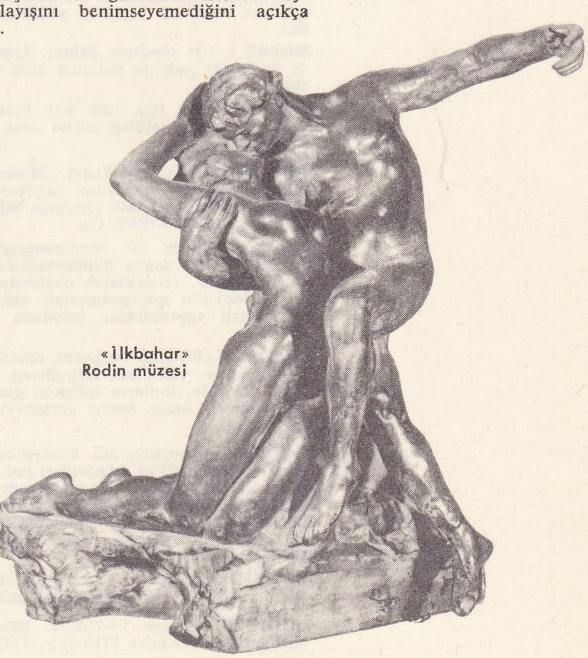

«İlkbahar»
Rodin müzesi

Foto. Giraudon, Alinari (LAROUSSE)

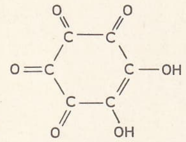

rodizonik

RODO

Bu yanıyle Rodin, kütlelerin dengesi gözönünde tutularak canlandırılmış cüretli hareketlere tutkun, sanatçı tipinin ta kendisidir. İşte bundan dolayı, *Cehennem Kapısı*'ndaki bazı motifleri ayrı ayrı ve büyütülmüş olarak daha yoğun bir etki gücü kazandı (*Havva, Düşünen Adam, Gölgeler* ve Rodin'in ilham kaynağında maddî hazzın tuttuğu yeri açıklıkla gösteren ünlü *Öpüşme*). 1884'ten 1889'a kadar, Rodin kendini tamamıyle *Calais Burjuvaları* anıtının yapımına verdi. Bu statik grupta, ağır ve kasılmış duruşlar, yüzlerin haşin ifadesi, adaleli vücutların plastik gücü bir iç dramın ürpertilerini yansıtır. Daha sonra Rodin, Hugo'nun ve Balzac'ın onuruna diktiği anıtlarla ününü iyice yaygınlaştırdı. Bu iki eseri uzun süren bir çalışmayle ve birbiriyle çatışan görüşler arasında yarattı. Bu arada, heykellerine vereceği şekil üzerindeki tasarısını birkaç kere değiştirdi. Hugo'nun anıtına önce deniz perileri, sonra ilham perileri koymayı düşündü; ama sonunda, şairi bir kayaya çıplak uzanmış olarak canlandırdı. *Balzac*'ı canlandırmak için de altı yıllık bir araştırma ve belge incelemesinden sonra, kaba, dünyaya yüksekten bakan, ezici bir ağırlık ifadesi taşıyan bir heykel dikti. Bu görünüşüyle, yaratıcı gücün bir timsali olan bu eser, telkin edici veya bir anlamda «izlenimci» heykelcilik yolunda cüretli bir denemeydi.

Claude Lorrain'in Nancy'deki (1889), başkan Sarmiento'nun Buenos Aires'teki (1895) anıtlarını ve dev bir Emek anıtı tasarısını da içine alan bu büyük eserlerin yanı sıra, Rodin, tipleri ve karakterleri yücelten birçok büst de yapmıştı (*Puvis de Chavannes, Dalou, Jean-Paul Laurens, Rochefort, Clemenceau*). Rodin, özellikle hayatının son yıllarında birçok desen çizdi. 1916'da eserlerini devlete bağışlaması sayesinde Hôtel Biron'da Rodin müzesi kuruldu. Son günlerini geçirdiği Meudon'daki villasında, sanat anlayışının gelişmesini izlemek imkânını veren eserleri biraraya getirildi.

Rodin'in öğrenci yetiştirdiği söylenemez. Ama Fransa'da ve yabancı ülkelerde bütün bir heykelci kuşağı üzerinde etkisi olmuştur. (L)

RODİNOL i. (fr. *rhodinol*). Kim. Sitronellol'ün izomeri olan terpen sınıfından alkol; 210°C'ta kaynayan bir sıvıdır. (L)

RODİOPOLİS veya **RODİA.** Arkeol. Anadolu'da (Lykia bölgesi) şehir. Eski yazarlar şehrin, Rodos kolonisi olduğunu ve Yunanlılar tarafından kurulduğunu bildirirler. Ancak Rodiopolis'te lykçe bir yazıtın bulunması, burada Lykialıların da oturduğunu göstermektedir. Rodiopolis'in harabeleri bugünkü Şeyhköy yakınlarındadır. (M)

RODİT i. (fr. *rhodite*). Miner. İçinde yüzde 34 ile 43 rodyum bulunan altın cevheri. (L)

RODİYALİT i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Temel maddesi selüloz asetat olan döküm maddesi. (L)

RODİZİT i. (fr. *rhodizite*). Miner. Tabiî lityum, sodyum, potasyum, berilyum ve alüminyum borat; kübik sistemde billûrlaşır. *Eşanl.* BORATLI KİREÇ. (L)

RODİZONİK sıf. (fr. *rhodizonique*). Kim. *Rodizonik asit* denen dihidroksidikinoyil için kullanılır. (İnositlerin oksitlenmesi veya trikinoyil'in indirgenmesiyle elde edilen az kararlı yaprakçıklar meydana getirir.) [L]

RODMAN (Rhomas Jackson), amerikan subayı (Salem yakınları, Hindistan 1815-öl. 1871). 1861'de, topların içindeki gaz basıncını ölçmek üzere *kraşır* (crusher) âletini icat etti. (L)

RODNA, Romanya'nın kuzeyinde kütle; *Pietrosul*'da 2 305 m. Madenleri bol bir bölgedir (gümüşlü kurşun, manganez yatakları, maden suyu kaynakları). Kütlenin ortasındaki küçük *Rodna* şehri bir madencilik merkezidir. *Rodna geçidi*'nden Yukarı Bistrita'ya ulaşılır. (L)

RODNEY i. (ing. k.). Tuzlanmış ringa balığı yemeği; adı lord *Rodney*'den gelir. (L)

RODNEY (George BRYDGES, baron), ingiliz amirali (Londra 1718-ay.y. 1792). Bahriyeye girdi (1732), Yediyıl savaşında sivrildi; 1762'de Antil adalarından çoğunu zaptetti. Amerika Bağımsızlık savaşında İspanyollara karşı 1780'de Finisterre ve Sao Vicente burunlarında yaptığı muharebelerle parlak başarılar kazandı. 1782'de Dominik adası açıklarında amiral De Grasse kumandasındaki fransız filosuna karşı büyük bir zafer kazandı. (L)

ROD(O)—, yun. *rodos,* kırmızı veya *rodon,* gül kelimesinden alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

RODO (José Enrique), uruguaylı filozof ve denemeci (Montevideo 1872-Palermo 1917). Natüralizmin tenkidiyle işe başladı, çağdaşlarına ünlü nikaraguali şair Ruben Dario'yu tanıttı ve gençliğe öğütler verdiği *Ariel* (1900) ile *Motivos de Proteo* (1909) ve *El Mirador de Prospero* (Prospero'nun Taraçası) [1913] adlı deneme derlemelerini yayımladı. Rodo, ispanyol-amerikan edebiyatının ilk nesircilerinden biridir. Pozitivizm okulundan yetişen ve daha sonra Renouvier'nin, Boutroux'nun, Bergson'un düşünceleriyle beslenen filozof, görüşlerini zarif bir üslûpla açıkladı. (L)

RODOCANACHİ (Emmanuel), fransız tarihçisi (Paris 1859-ay.y. 1934). *La Femme italienne à l'Epoque de la Renaissance* (Rönesans Çağında İtalyan Kadını) [1906], *Histoire de Rome de 1354 à 1471* (1354'ten 1471'e Kadar Roma Tarihi) [1922], *Léon X* (1931), özellikle klasik bir eser olan *La Réforme en İtalie* (İtalya'da Reform) [2 cilt, 1921] adlı eserlerinde Ortaçağ ve Rönesans İtalya'sını inceledi. (L)

RODOGUNE, parth prensesi ve Mithridates I'in kızı (M.Ö. II. yy.). M.Ö. 140'ta, babasının elinde esir bulunan Suriye kralı Demetrios II Nikator ile evlendi ve kocasıyle birlikte Suriye'ye döndü. Ama Nikator'un ilk karısı Kleopatra Thea, kralı öldürttü. Rodogune, Kleopatra'nın zulmünden kaçtı ve babasının yanına gitti. (L)

RODOKROZİT i. (fr. *rhodochrosite*). Miner. Formülü $MnCO_3$ olan pembe renkli tabiî manganez karbonat. *Eşanl.* DİYALOJİT. (L)

RODOL i. (tes. edil. ad). *Eşanl.* GENOL.

RODOLİT i. (fr. *rhodolite*). Miner. Tabiî magnezyum ve alüminyum silikat; rengi pembe ile kırmızı arasında değişen bir grena çeşididir. (L)

RODOLPHE I (öl. 912), Jüralar ötesi Bourgogne markisi veya dükü (865-888), sonra kralı (888-912). Saint-Maurice-d'Agaune meclisine kendini kral seçtirdi. Toul'da, Lotharingia kralı olarak takdis edildi, Lorraine'i ve Alsace'ı işgal etti, ama Jüralar ötesinde (Vaud, Valais, Cenevre, Basel) ve Besançon'da kral unvanının fiilen tanınması karşılığında işgal ettiği bu toprakları Germania kralı Arnulf'a geri verdi. Ama, Arnulf, Jüralar ötesini ve Besançon'u da vermek istemeyince Rodolphe savaşa girişti ve İtalya'ya kadar ilerledi. (L)

RODOLPHE II (öl. 937), Bourgogne (912-937) ve İtalya (924-926) kralı. Rodolphe I'in oğlu. Arnulf'un babasından almak istediği, Jüralar ötesi toprakların fethini tamamladı ve Thurgau ile Aargau'yu kendisine bıraktırdı. İtalya yarımadasında bir sefere girişerek Piacenza yakınında Fiorenzuola'da Berengario'yu yendi (923) ve İtalya kralı seçildi. Ama Hugues d'Arles tarafından İtalya'dan çıkarıldı. Hugues d'Arles, İtalya'da her türlü rekabeti önlemek için Provence krallığı üstündeki bütün haklarını fiilen Rodolphe II'ye terk etti; böylece İki-Bourgogne krallığı (Bourgogne ve Provence) veya Arles krallığı kurulmuş oldu. (L)

RODOLPHE III Sofu veya **Tembel** (öl. Lozan 1032), Arles veya İki-Bourgogne kralı (993-1032). Barışsever Conrad'ın oğlu. İmparator Heinrich II'yi Strasburg'da resmen karşıladı ve vârisi olarak tanıdı (1016). Metbuu olan prenslerin muhalefetine rağmen bu taahhüdünü Mainz'te yenilemek zorunda kaldı (1018) ve vâris bırakmadan ölünce toprakları Germania kralı Konrad II'ye geçti. (L)

RODONİT i. (fr. *rhodonite*). Miner. Formülü $MnSiO_3$ olan, pembe tabiî manganez silikat. — ANSİKL. Urallar'da bulunan *rodonit* çeşidinde, siyah renkli küçük pirolüsit damarları vardır; vazo, masa üstlükleri gibi çeşitli eşyaların yapımında kullanılır. Rodonit triklinik sistemde billûrlaşır. (L)

RODOP. Bk. RODOPİ.

RODOP dağları, Balkan yarımadasında Güney Bulgaristan ile Yunanistan'ın Batı Trakya bölümünün kuzeyinde yer alan dağlık kütle. Sofya'nın güneyindeki Vitaş dağı (2 290 m) Rodop dağlarının kuzeybatı ucunu meydana getirir; onun güneydoğusunda ise Balkan yarımadasının en yüksek noktası olan Rila (Rilo) dağı yükselir (Musalla tepesi, 2 925 m). Daha güneyde Pirin dağı (Yeltepe, 2 915 m) yer alır. Doğuya doğru Karabalkan kütlesine geçilir (2 191 m). Daha doğuda dağların yükseltisi azalarak Meriç ırmağının aşağı çığırı ve Dedeağaç'ın batısında Ege kıyılarında sona erer. Rodop dağlarının suları Tuna'ya (İsker çayı), Meriç'e (Arda v.d.), Struma ve Mesta ise Karasu'ya doğru akar. İç kısımları ormanlık olan dağların çevresinde şehir ve kasabalar yer alır. Bu dağlar Makedonya, Saruhan-Menteşe masifleriyle birlikte eski Egeid kütlesinin bir parçasını meydana getirir. Rodoplara eskiden Dospat (Despot) dağları adı da verilirdi. Dağların iç kısımlarında yaşayan nüfusun bir kısmını Pomaklar meydana getirir. (M)

RODOPİ veya **RODOP,** Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde idarî bölüm; 2 543 km^2; 109 200 nüf. Merkezi: *Gümülcine* (Komotini); 28 400 nüf. (M)

RODOPİS, yunanlı kibar fahişe (M.Ö. VI. yy. Trakya). Aisopos ile birlikte aynı efendinin kölesi olan Rodopis, daha sonra Sisam'lı (Samos) Ksanthos'un cariyesi oldu. Yeni efendisi onu Naukratis'e götürerek fahişelik yaptırdı. Midilli'li (Desbos) Kharaksos'un, bu kadın için birkaç günde bir gemi yükü mal harcadığı anlatılır. Rodopis, büyük bir servet yaptı. Delphoi tapınağı yangınından sonra, tapınağın yeniden inşası sırasında, yunanlı tacirlerle ve firavunla cömertlik ve hibe yarışına girdi. Genel inanışa göre bir piramit inşa ettirecek kadar zengindi. (Daha sonraları bu inanışın, Nitokris ile karıştırılmasından ileri geldiği düşünülmüştür.) Bir halk masalına göre firavunla evlenmiştir. (L)

RODOPOLİS, Kolkhis'te şehir, Phasis ırmağının sağ kıyısında. Perslerin eline geçmemesi için Lazlar tarafından yıkıldı. Sonradan yeniden inşa edildi ve piskoposluk merkezi haline geldi. (L)

RODOPSİN i. (yun. *rodon,* gül ve *opsis,* görünüş'ten fr. *rhodopsine*). Biyokim. Ağtabakadaki çomak hücrelerin dış bölütünde bulunan boya maddesi; karanlıkta pembeleşir, ışıkta beyazlaşır. (L)

RODORSİL i. (tes. edil. ad). Plast. mad Temel maddesi slikon reçineleri olan döküm maddesi. (L)

RODOS, yun. **Rodos** veya **Rodho,** ital. **Rodi.** Oniki adanın güneydoğu ucunda yunan adası, takımadaların en büyüğü; 1 400 km^2; 58 950 nüf. Merkezi, *Rodos.* Kuzeydoğudan güneydoğuya doğru 77 km boyunca uzanan bu adanın en yüksek noktası *Atabyros* dağındadır (1 215 m). Ekonomisi; genellikle tarıma dayanır (yulaf, pamuk, tütün, şarap). Sünger avcılığı.

● *Tarih.* Adaya yunan öncesi bir halkın yerleştiği Ege medeniyeti (Minos çağı) kalıntılarından anlaşılmaktadır. Argos'tan gelen Dorlar'ın üç eski kasabayı (Kameiros, en zengin kasaba Lindos ve Ialysos) kurdukları sanılır. Sömürgeci Tlepolemos efsanesi ve kültü Dorların gelişine bağlıdır; bu kült adaların eski Güneş (Helios) kültüne eklendi. İstilâcılar Doris Heksapolis'i ile birleştiler ve Rodos'un dışında birçok sömürge kurdular (Gela, Siris, Sybaris, Rodos v.b.); Mısır ve Fenike'nin ürünlerini alıp satarak ticareti geliştirdiler. M. Ö. 408'e doğru Miletoslu Hippodamos, düzgün bir plana göre Rodos'u inşa ederek sağlam bir şekilde tahkim etti. Demokrat ve Atina taraftarı parti iktidarı ele geçirince, Rodos, Delos birliğine katıldı, ama oligarşi taraftarlarıyle demokrasi taraftarları arasındaki kavgaların yol açtığı iç karışıklıklardan zarar gördü ve birçok defa isyan etti (özellikle 412-411'de Peloponne-

Foto. X (LAROUSSE)

ses donanmasını barındırarak ve 357'de Sosyal savaşa katılarak). Büyük İskender'in ölümünden sonra Rodoslular Makedonya garnizonunu kovdular, Mısır ile ittifak yaptılar, Demetrios Poliorketes'in uzun süren kuşatmasına (305-304) karşı kahramanca direndiler ve Atina'nın gerilemesinden yararlanarak donanmalarını genişlettiler, savaş malzemesi yapımını artırdılar. Usta denizciler olarak tanınan Rodosluların deniz hukuku (rodos hukuku) kurallarını zorla kabul ettirdikleri sanılır. Yunan monarşileri arasındaki çatışmaların dışında kalan Rodoslular, sadece büyük denizyollarından serbestçe yararlanılmasına saygı göstermeyi kabul ettirmeğe çalıştılar (Byzantion ve Pontos krallarına karşı sefer, giritli korsanlarla mücadele). Hükûmetleri istikrarlıydı ve bir prytanis'ler meclisi tarafından yönetiliyordu. Ticaretle zenginleşince, başkentlerini bir kültür ve sanat merkezi, belâgat ve felsefe öğrenimi yuvası (Panaitios, Rodoslu Apollonios) haline getirdiler. M.Ö. III. yy.da Lindoslu Khares ünlü Kolossos'u inşa etti. Rodos, önce Roma ile ittifak yaparak Lykia'yı ve Karia'nın Menderes ırmağına kadar uzanan kısmını elde etti (M.Ö. 188); ama Rodos'un bir ara müttefik değil aracı rolü oynamağa kalkması yüzünden Roma bu toprakları geri aldı. Öte yandan şehir, Delos'un ticarî rekabetiyle karşılaştı. Sezar'ın tarafını tuttuğu için Sezar öldürüldükten sonra Cassius tarafından yerle bir edildi (43). M.S. 44-53'te geçici olarak Asia eyaletine bağlandıysa da, Vespasianus zamanında kesinlikle Roma'ya katıldı; Diocletianus'un Adalar eyaletinin merkezi haline getirdiği şehir, 654'te rodos müslümanlarının eline geçti.

Arap hâkimiyeti Rodos'ta 717'ye kadar sürdü; sonra ada, tekrar Bizans'ın eline geçti. Rodos'a ilk türk saldırısını Menteşeoğullarından Mesud Bey yaptı (1300). Adanın büyük bir kısmı ele geçirildi. Rodos 1309'da Malta şövalyelerinin eline geçti. Mesud Bey Rodos'u tekrar ele geçirmek için çalıştıysa da başaramadı. Rodos'a yerleşen şövalyeler buradan Mısır'a ve Anadolu kıyılarına akınlar yaptılar, Memlûkların da Rodos'u ele geçirme çabaları bir sonuç vermedi. Fatih Sultan Mehmed 1455 ve 1467 tarihlerinde Rodos'u almak istedi, fakat başarılı olamadı. Fatih devrinde Rodos'u almak için üçüncü seferde (1479) Mesih Paşa kumandasında 100 gemiden meydana gelen bir donanma adaya gönderildi. 1480'de bu donanma yeni kuvvetlerle desteklendi. Rodos şehriyle kalesi, karadan ve denizden kuşatıldı. Kule surları yıkıldı ve ele geçebileceği sırada, Mesih Paşa, askere yağmayı yasakladığından kale alınamadı. Rodos, Fatih'in oğlu ve Bayezid II'nin kardeşi olan Cem Sultanın bu adaya sığınmasıyle tekrar önem kazandı (1482). Bayezid II, kardeşinin serbest bırakılmaması karşılığında Malta şövalyelerine her yıl büyük bir para ödemeyi kabul etti. Şövalyeler bundan sonra da Osmanlı devletine düşmanca davrandılar; Yavuz Sultan Selim devrinde Memlûklara ve Kanunî devrinde de Mısır'da isyan eden Canberdi Gazalî'ye yardım ettiler. Kanunî, Rodos'u ele geçirmek için Çoban Mustafa Paşayı 400'ü savaş gemisi olmak üzere 700 gemiyle Rodos'a gönderdi; kendisi de karadan kapıkulu ocaklarıyle hareket etti ve Marmaris'ten gemilerle adaya geçti. Kuşatma, 29 temmuz 1521'de başladı. Şövalyeler dört ay, türk saldırılarına karşı koydularsa da daha fazla dayanamayacaklarını anladıkları için kaleyi teslime razı oldular (20 aralık 1522). Rodos, kaptanpaşaya bağlı Cezayiri Bahri Sefid eyaleti içinde bir sancak; 1876'da bu eyaletin merkezi oldu. 1890'da adanın nüfusu 29 148 kişiydi, bunun 6 825'i müslüman, 20 250'si rum ortodoks, 546'sı italyan, 14'ü ermeni ve 1 513'ü de musevî idi. Adada 54 rum ve 2 müslüman köyü vardı. Rodos şehrinin nüfusu da 7 800 kişiydi. Bu nüfusun 6 287'si müslümandı. Rodos, Trablusgarp savaşı sırasında İtalyanlar tarafından işgal edildi (17 mayıs 1912). Aynı yılın ekim ayında imzalanan Ouchy antlaşmasında Osmanlı devletine geri verilmesi öngörüldüyse de Balkan savaşları devam ettiğinden bu işlem yapılamadı. Birinci Dünya savaşında İtalya, Rodos ile birlikte Oniki adanın kendisine ait olduğunu Yunanistan'a ve müttefiklere kabul ettirdi. Türkiye de Lozan antlaşmasıyle, adanın İtalya'ya ait olduğunu kabul etti. İkinci dünya savaşından sonra Oniki ada ile birlikte Yunanistana verildi.

1961'de (eylül-ekim), 1963'te (eylül) ve 1964'te (kasım), şehirde Ortodoks birliği konferansları toplandı. Doğu kiliseleri arasında yakınlaşmayı sağlamak amacıyle düzenlenen bu konferansların hedeflerinden biri de, Roma kilisesiyle İkinci Vatikan Din meclisi karşısında ortodoksların takınacağı ortak tutumu tanımlamaktı.

● *Güzel sanatlar.* Rodos'taki türk eserleri arasında camiler, mezar ve türbeler, evler, hamamlar, çeşme ve şadırvanlar vardır.

Camiler. Şadırvan camii, yangında harap olan Sinanbey camiinin yerine 1887 yılında Faralyalızade Elhac Hafız Hüseyin Efendi ile Osmancıkzade Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırıldı. Sekizgen planlı ve kubbelidir. *Alihilmipaşa camii,* kale dışında Mercantepe yolunda mısırlı Ali Hilmi Paşa tarafından yaptırıldı. Dört duvar üzerine kubbeyle örtülü, görünüşüyle pagodaya benzer bir yapıdır. *Muratreis camii,* yine kale dışında türbe, tekke ve çeşmeden meydana gelen bir külliyedir. 1622'de yapıldı. Kare planlı bir yapı olan cami tek kubbelidir ve kubbe intikali istiridye şeklinde yivli tromplarla sağlanmıştır. Mihrap sade görünüşlüdür, mimber ise tahtadandır. Geç devirlerde yapılmış olduğu anlaşılan minarenin külâhı İstanbul'daki barok devir osmanlı camilerinin minarelerine benzer. Kapı üzerindeki tamir kitabesinden 1794 yılında tamir gördüğü anlaşılır. *Ağa camii,* 1820 yılında Hacı Mehmed Ağa tarafından tamir ettirilen cami, düz çatı ile örtülü yüksek bir yapıdır. Tavan düz çıtalarla karelere bölünmüştür, tavanın göbeğinde sekizli bir gül bulunur. Mimber tahtadandır. Mihrap ise çıplak bir niş şeklindedir, yanlarda iki küçük sütun vardır. Dahilî bir sahanlıktan geçilerek çıkılan tahta minarenin kaidesi sekizli bir poligon biçiminde, çatısı piramit şeklinde biter, fanus kısmıyle arap minarelerini hatırlatır. *Hamzabey camii,* kale içinde yer alır, kare planlı, tek kubbeli sade bir yapıdır. Kubbe sekizgen bir kasnağa oturur. Mimberi tahtadan, mihrabı ise etrafı kornişle çevrili basit bir niş şeklindedir. Minare sekizgen bir kaide üzerinde yükselir. *İbrahimpaşa camii,* Rodos'taki türk camilerinin en eskisidir. Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı (1540). Tek kubbelidir. Önünde üç kubbeli bir son cemaat yeri, onun da önünde düz çatıyle örtülü ikinci bir son cemaat yeri ve sütunlar üzerinde sekizgen bir şadırvan vardır. Mihrap nişi yapının dışına doğru bir çıkıntı teşkil eder. Mermerden yapılmış mimberi basittir. Caminin iki şerefeli minaresi yıkılmış, yerine bugünkü minare yapılmıştır (1927). *Receppaşa camii,* tek kubbeli bir yapıdır. Üç kubbeli son cemaat yerinin önünde ayrıca düz çatılı ikinci bir son cemaat yeri ve sekizgen bir şadırvan vardır. Caminin kubbesinde sekiz pencere bulunur. Kubbe intikali tromplarla sağlanmıştır. Camide özellikle cümle kapısıyle mermerden yapılmış mihrap ve mimberinde görülen süslemeler önemlidir. Ayrıca pencerelerin etrafındaki çini levhalarla pencerelerdeki renkli camlar da caminin süslemeleri arasında sayılabilir. Minarenin kaidesi orijinal, üst kısmıysa şadırvanla beraber 1914 yılında yeniden yapılmıştır. *Süleymaniye camii,* Rodos'un ele geçirilmesinden sonra Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırıldı. Büyük bir orta kubbe, yanlarda daha küçük ve alçak birer kubbeyle yan mekânlı ilk osmanlı camilerinin geç devirlerde yapılmış bir örneğidir. Önünde yedi kubbeli bir son cemaat yeriyle düz çatılı ikinci bir son cemaat yeri ve sekiz sütuna oturan kubbeli bir şadırvan bulunur. Orijinal minaresinin tek şerefeli ve konik külâhlı olduğu bilinir. Halen mevcut minare 1882 yılındaki onarım sırasında yapılmıştır, iki şerefeli ve taş külâhlıdır. *Sultanmustafa camii,* Mustafa III tarafından yaptırıldı (1764), barok devir mimarîsinin örneğidir. Planı yanlara ve öne doğru tonozlarla genişletilmiş kubbeli mekân şeklindedir. Giriş cephesindeki köşelerde birer küçük kubbe vardır. Önünde diğer camilerde de olduğu gibi biri üç kubbeli, diğeri düz çatılı iki son cemaat yeri ve sekiz sütuna oturan kubbeli bir şadırvan bulunur.

Rodos adasında bu camilerin dışında köylerde de Türk devrine ait camiler bulunmaktadır. Bunlar arasında Abdülhamid II devrine ait Arnita, Kalamina, Katavya ve Çayır köylerinde yaptırılmış camilerle, Lindoz, Salakoz, Uzgur, Süleymaniyeicedit ve Mikse köylerindeki küçük camiler sayılabilir.

Türk devrinde Rodos kalesinin etrafını kuşatmakta olan mezarlar hemen hemen tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bugün mevcut türbelerden *Kaptanmuratreis türbesi, Şahingiray türbesi, Şahsafi türbesi, Canbekgiray türbesi* ve *Memipaşa türbesi* sayılabilir. Bu türbelerin hemen hepsi sekizgen kaide üzerine bir kubbeyle örtülü yapılardır. Rodos'taki türk eserleri arasında bir kısmı bugün de kullanılan türk hamamları önemli bir yer tutar. Bunlardan Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ve Mustafa II devrinde büyük bir onarım görerek genişletilen *Yenihamam*'da birbirlerinden tamamen ayrı kadın ve erkek kısımları vardır. Erkekler kısmının 13 m çapındaki büyük kubbesi, Rodos'taki en büyük kubbedir. Rodos'ta bu eserlerden başka bir kısmı süs için bir kısmı da su ihtiyacını karşılamak üzere yapılmış olan çeşme ve sebillerle eski mahallelerde bulunan evler, şehrin karakteristik türk eserleridir. (→ Bibliyo.) [ML]

RODOS, Yunanistan'da şehir, Rodos adasının kuzey ucunda, Oniki ada ilinin merkezi; 27 400 nüf. Sokakları dar ve dolambaçlı olan eski şehir, Bizanslılardan kaldığı sanılan yarım daire şeklinde surlarla çevrilidir. Şövalyeler hastahanesi; Ortaçağdan kalma kilise yıkıntıları. Meşhur «hanlar» veya Malta şövalyelerine ait çeşitli illerin konakları, italyan yönetimi sırasında korunmuş ve onarılmıştır. Surla çevrili şehrin dışında 1912'den sonra yeni bir şehir gelişti. Limanından tarım ürünleri (şarap, yağ, meyve) ihraç edilir. (L)

Rodos çinileri, XIV. yy.dan sonra Lindos'ta, iran çinileri taklit edilerek yapılan çiniler; profilleri kesmeli desenler meydana getiren çiçeklerle süslüydü. (L)

RODOSÇUK. Bk. TEKİRDAĞ.

Rodos heykeli, Helios'un tunç heykeli, Lindos'lu Khares'in yaptığı 32 m yüksekliğinde bu dev heykel, Rodosluların Demetrios Poliorketes'e karşı başarılı savunmasından sonra Rodos limanının girişine dikildi (M.Ö. 281-280'e doğr.). M.Ö. 223'te bir depremle yıkıldı. Dünyanın yedi harikasından biriydi. (L)

Rodos kanunu veya **Rodos hukuku,** yunan ve daha sonra roma dünyasında geçerli olan avaryalarla ilgili deniz kanunu. (Bu kanunun, Rodoslular tarafından, denizlere hâkim oldukları bir dönemde [M.Ö. III. yy.a doğr.] çıkarıldığı ileri sürülmüştü. Günümüzde ise, bu kanunun aslında bir teamül olduğuna ve Rodoslular tarafından ortaya atılmadığına inananlar da vardır.) [L]

Rodos üslûbu, Rodos okulu retorikçilerinin üslûbu. (Rodos hitabet okulu özellikle M.Ö. I. yy.ın ilk yarısında gelişmişti. Başlıca temsilcisi Cicero'nun ustası olan Molon'dur. Bu okul, Asya yunanlılarının süslemeli, Attikelilerin biraz kuru olan süssüz deyişleri arasında yer alırdı.) [L]

RODOTİLİT i. (fr. *rhodotilite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve manganez silikat; inesitin bir çeşididir. (L)

RODOTORULA i. (fr. *rhodotorula*'dan). Mayalanmayan ve bileşiminde karotenoyit bir pigment bulunan, havada çok yaygın sporsuz maya. (L)

RODOVİYOL i. (tes. edil. ad). Plast. Temel maddesi polivinil alkol olan döküm maddesi. (L)

RODOYİT i. (tes. edil. ad). Temel maddesi selüloz asetat olan ve selüloite benzeyen, fakat güç tutuşan termoplastik madde. (Modern süs eşyalarının yapımında kullanılır.) [L]

RODRİGO veya **RODERİC,** vizigot kralı (öl. 711). Betica düküyken Agila'yı yendi ve

RODOS
solda,
Şövalyeler hastahanesi
(avlunun galerisi,
XV. yy.);
ortada,
şehrin eski kesiminden
görünüş;
sağda,
şatonun girişi

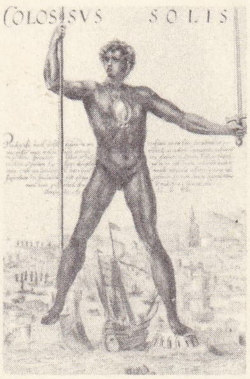

«Rodos heykeli»
G. de Iode'un gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

rodos çinileri
(XVı. yy.)
Cluny müzesi,
Paris

iktidarı ele geçirdi. Agila'nın bazı taraftarları Magrıp'a geçtiler ve arap birliklerinin yardımını sağlayarak geri döndüler (kont Julian'ın efsanevî hikâyesi). 711'de Tarık bin Ziyad kumandasında önemli arap kuvvetleri karaya çıktı. Cadiz yakınında yenilen Rodrigo dağa kaçtı, yeni bir ordu topladı, fakat yenildi ve Salamanca bölgesinde öldürüldü. Böylece İspanya, Araplara teslim edilmiş oldu. (L)

RODRİGO (Joaquin), ispanyol bestecisi (Sagunto 1902). Müzik öğreniminin bir kısmını Paris'te yaptı: Dukas, Maurice Emmanuel ve Andre Pirro ile çalıştı. Madrid üniversitesinde müzik tarihi öğretmenliği yapmaktadır. Başlıca eserleri başta gitar konçertosu (*Concierto de Aranjuez,* 1940) olmak üzere piyano, keman ve viyolonsel için yazdığı dört konçertodur. Geniş ölçüde folklordan ilham alır. (L)

RODRİGO DİAZ DE BİVAR. Bk. CID CAMPEADOR.

RODRİGUES veya **RODRİGUEZ,** Hint okyanusunda volkanik ada; Mascareignes topluluğuna bağlıdır; 110 km²; 11 900 nüf. 1645'te Portekizliler tarafından bulunan adaya 1691-1693'te bir fransız protestan topluluğu yerleşti. 1810'da İngilizlerin aldığı ada, 1814'te İngiltere'ye bırakıldı. (L)

RODRİGUES (Benjamin Olinde), fransız iktisatçısı ve matematikçisi (Bordeaux 1794 -Paris 1851). Saint-Simon doktrinini benimsedi (1823); onun ölümünden sonra bir propaganda gazetesi olan *le Producteur*'ü kurdu (1825-1826). Saint-Simon'culuğa din meselelerini soktu. Matematikte, eğrilik çizgilerini inceledi (Rodrigues formülü, 1915) ve yüzeyler teorisine küresel yüzeyler kavramını getirdi. (L)

RODRİGUES ALVES (Francisco de Paula). Bk. ALVES.

RODRİGUESİA i. Tropikal Amerika'da yetişen, yalancı soğanlı, tek yapraklı konuk orkide; otuz kadar türü bilinir: *Rodriguesia decora, R. venusta, R. secunda* v.b. (Salepgillerden.) [L]

RODRİGUES LOBO (Francisco). Bk. LOBO.

RODRİGUEZ. Coğ. Bk. RODRİGUES.

RODRİGUEZ (Alfonso), ispanyol asıllı italyan ressamı (Messina 1578-ay.y. 1648). G. S. Comandè'nin öğrencisiydi. Venedik'e gitti (1606); daha sonra Napoli'ye geçti ve 1614'ten sonra Messina'ya döndü. Caravaggio'nun üslûbunu benimsedi; Rodriguez'e mal edilen az sayıdaki eser arasında Santa Lucia del Mela'da, Candelora kilisesindeki *Tapınağa Takdim* sayılabilir. Messina müzesindeki *Emvas'ta Akşam Yemeği* ve *Aziz Tommaso'nun İnansızlığı* adlı eserler bugün Caravaggo'ya mal edilmektedir. (M)

RODRİGUEZ (Ventura), ispanyol mimarı (Ciempozuelos, Madrid 1717-ay.y. 1785). İlk önemli eseri barok üslûbunda Madrid San Marcos kilisesidir. Zaragoza'da Agustinos de Valladolid kilisesinin ve Nuestra Senora del Pilar bazilikasının (1750), Pamplona'da katedralin ön cephesinin (1783) yapımında çalıştı. Madrid'de Liria sarayını (1773), Haro (1769), Toro (1776), Betanzos (1778), Mirana de Ebro (1778), Burgos (1783) v.b. belediye saraylarını inşa etti. (L)

RODRİGUEZ FRANCİA (Josè Gaspar), paraguaylı devlet adamı (Asuncion 1756 - ay.y. 1840). Paraguay'ın bağımsızlığının ilânından sonra kurulan cuntanın sekreteri (1811) ve 1813'te tayin edilen iki konsülden biri. Öbür konsülü iktidardan uzaklaştırdı ve 1817'de kaydı hayat şartıyle diktatör oldu. İktidarını sağlamlaştırmak için kiliseye karşı sert bir siyaset izledi, belediyelere bile bağımsızlık tanımadı. Bununla beraber ülkenin iktisadî bakımdan kalkınması için çalıştı; özellikle hayvancılığın ve pamuk üretiminin üzerinde durdu. Birçok Güney Amerika diktatörü gibi Rodriguez Francia da her bakımdan Napolyon'u taklit etmeğe kalkışmıştır. (L)

RODRİGUEZ GALVAN (İgnacio), meksikalı yazar, Tizayuca 1816-Havana 1851). Ülkesinin efsanelerinden yararlanarak meksika edebiyatına romantik tiyatroyu soktu. *Munoz, Visitador de Mexico* (Munoz, Meksika Ziyaretçisi) [1838] ve *El Privado del Virrey* (Naibin Gözdesi) [1841] oyunlarında istibdat idaresinin kötü yanlarını ve felâketle sonuçlanan ayaklanmaları anlatır. Aynı kötümser hayat ve tarih görüşüne, ülkesinin ümitsiz ve acıklı şartlarını ortaya koyan öbür eserlerinde de rastlanır: *Profecia de Guatimoc* (Guatimoc'un Kehaneti); *La Vision de Moctezuma* (Moctezuma'ya Görünen Hayal). Ayrıca manzum destanlar ve dramatik hikâyeler yazdı: *La Hija del Oidor* (Oidor'un Oğlu), *Mora* v.b. (M)

RODRİGUEZ LARRETA (Enrique), arjantinli yazar (Buenos Aires 1875 - ay.y. 1961). Daha ilk eseriyle (*La Gloria de Don Ramiro* [Don Ramiro'nun Zaferi], 1908) meşhur oldu; Felipe II zamanındaki ispanyol yaşayışını bilimsel olarak anlatan bu eser, süslü bir üslûpta yazılmıştır ve XX. yy. ispanyol-amerikan edebiyatının başlıca eserlerinden biridir. Öbür eserleri arasında özellikle pampanın törelerini anlattığı *Zogoibi* sayılabilir. Paris'te Arjantin'i, tam yetkili ortaelçi olarak temsil etti. (L)

RODRİGUEZ MARİN (Francisco), ispanyol edebiyat tenkitçisi ve şairi (Osuna 1855 -Madrid 1943). Barahona de Soto ve Pedro Espinosa üstüne incelemeler yaptı. Don Kişot'un tenkitli bir baskısıyle *Cantos Populares Espanoles*'i (İspanya Halk Türküleri) [1881-1883] ve *Auroras y Nubes*'i (Şafaklar ve Bulutlar) [1874-1878] yayımladı. (L)

RODRİGUEZ MOHEDANO (Pedro ve Rafael), XVIII. yy.da yaşamış ispanyol tarihçisi iki kardeş. Fransisken papazıydılar. 10 Ciltlik bir *Historia Literaria de Espana* (İspanyol Edebiyat Tarihi) [1766-1791] yayımladılar. (L)

RODRİGUEZ MONİNO (Antonio), ispan-

RODOS
Murat Reis
camii

Foto. Viollon. Viollon-Rapho, Braun, Holmes-Camera-Press (LAROUSSE) ; *Dizionario Enciclopedico Italiano*

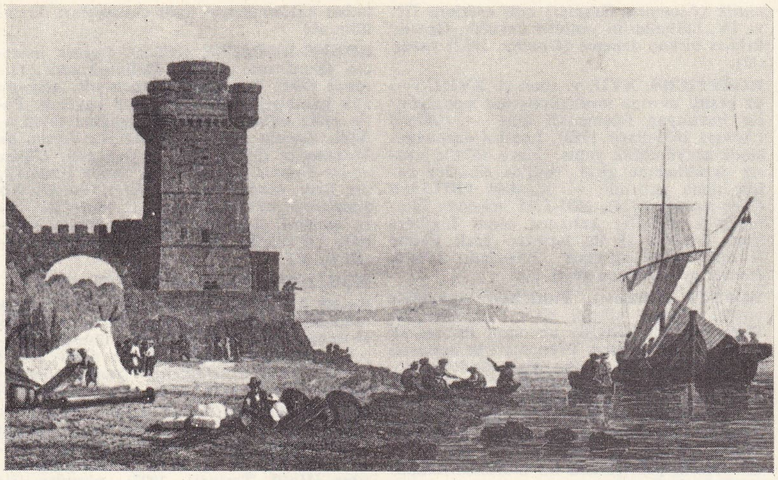

RODOS, bir gravürden

yol bilgini (Badajoz 1919-Madrid 1970). Jerez (1942) ve Estremadura'da (1945) baskı sanatı üsüne önemli araştırmalar yaptı. Çeşitli kütüphanelerin kataloğunu düzenledi ve birçok eserin basımını yönetti. (M)

RODRİGUEZ Mora de Villaviciosa (Sebastian), ispanyol komedi yazarı (Tordesillas 1616 [?]-1670'e doğr.). Hemen bütün eserlerini başka yazarlarla (A. Moreto, J.de Cancer, Avellaneda v.b.) birlikte yazdı. En tanınmış komedisi Avellaneda ile birlikte yazdığı *Cuantas Veo, Tantas Quiero*'dur. Ayrıca *Las Visitas* (Ziyaretler), *El Retrato de Juan Rana* (Juan Rana'nın Sığınağı) adlı intermezzoları vardır. (M)

RODRİGUEZ Y DİAZ RUBİ (Tomas), ispanyol tiyatro yazarı (Malaga 1817-Madrid 1890). Tiyatronun her dalında birçok eser verdi; ama özellikle yergili ve ahlâkî komedilerde başarı kazandı: *El Arte de Hacer Fortuna* (Servet Yapma Sanatı) [1845] ve entrikacıları hicveden *El Gran Filon* (Büyük Filon) [1874]. (L)

RODÜSİT i. (fr. *rhodusite*). Miner. Bir glokofan çeşidi olan inorganik madde; amfibol grubundandır. (L)

RODYUM i. (yun. *rodon*, gül, gül rengi [bazı tuzlarının renginden dolayı] fr. *rhodium*). Platin grubunun hafif madenlerinden biri. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Rodyum kaplama*, madenî bir yüzey üzerine genellikle galvanoplasti tekniğiyle bir rodyum tabakası kaplamak için uygulanan metot. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Rodyum*, atom numarası 45, atom ağırlığı Rh=102,91 olan kimyasal elementtir. 1803'te Wollaston tarafından bir platin cevherinden paladyumla birlikte keşfedildi.

Sert ve kırılgan, 12,4 yoğunluğunda, 2 000° C'a doğru eriyen, gümüş renginde bir katıdır. Ancak akkor derecede oksitlenerek, kurşunî renkte bir toz olan rodyum III oksidi Rh_2O_3 verir. Yüksek sıcaklıkta, klordan etkilenerek, çok sayıda karmaşık maddeler verebilen kırmızı renkli rodyum klorüre $RhCl_3$ dönüşür. Kaynar haldeki derişik sülfürik asit etkisiyle çözünür ve bir şap verebilen rodyum sülfat $Rh_2(SO_4)_3$ meydana getirir.

Rodyum, altın suyunun platin grubundan madenlere etkimesiyle elde edilen iridyum osmiyürden üretilir. Platinle alaşım halinde, termoelektrik pillerin yapımında kullanılır.

— Metalürji. Galvanoplasti tekniğiyle *rodyum kaplama*, ya rodyum fosfat, ya da rodyum sülfat gibi daima asit özelliğindeki banyolarda yapılır. Bu şekilde elde edilen elektrolitik çökelti çok incedir ve en büyük özelliği, hem çok sert olması, hem de çeşitli asitlere ve diğer aşındırıcı maddelere karşı büyük bir dayanıklılık göstermesidir. Elektrikte ve elektronikte kullanılan hassas ölçü âletlerinin veya emniyet cihazlarının kontağa karşı korunmasında ve güçlü projektörlerin kaplanmasında rodyum kaplamadan yararlanılır. (L)

RODZİANKO (Mihail Vladimiroviç), rus siyaset adamı (1859-Yugoslavya 1923). Büyük toprak sahibiydi. Son iki duma'ya üye seçildi; varlıklı sınıflar arasında bir koalisyon kurmağa çalıştı. Birinci Dünya savaşında duma başkanıyken 1917'nin başlangıcında, resmî makamların zaafına çare bulmak ve savaşı sürdürmek için geçici bir komite kurma yoluna gitti. Çarı istifaya zorladı ve başarılarını önlemek üzere sosyalistlerle anlaşma çarelerini araştırdı. Bolşeviklerin başarısı üzerine Sırbistan'a kaçtı. Ölümünden sonra yayımlanan *Çarlığın Yıkılışı* (1925) adlı eseri belgesel bir değer taşır. (L)

RODZİEWİCZOWNA (Marja), polonyalı kadın romancı (Pieniucha, Grodno 1863 - Zelazna, Skierniewice 1944). Soylu bir ailenin çocuğu. Vatandaşlarında yurt sevgisini ve yurdu savunma azmini yaşatmağa çalıştı. Başlıca eserleri: *Dewajtis* (1877); *Hrywda* (1892). Bu sonuncu eser ve W. Reymont'un *Chlopi*'si (Köylüler) polonya köy hayatını büyük bir başarıyle canlandırır. (L)

RODZİNSKİ (Artur), polonyalı orkestra şefi (Split 1892-Boston 1958). Viyana'da F. Schalk, E. Sauer ve F. Schreker'den ders gördü. Varşova, Philadelphia (L. Stokowski ile işbirliği yaptı), Los Angeles ve New York Filarmoni orkestralarını yönetti. 1947'de Chicago Senfoni orkestrasına şef oldu. Avrupa ve Amerika'nın bellibaşlı müzik salonlarında konserler verdi. (M)

ROEBLİNG (John Augustus), alman asıllı amerikalı mühendis (Mülhausen, Prusya 1806-Brooklyn 1869). Amerika'ya göç etti. Pittsburgh yakınında A.B.D.'nin ilk çelik kablo fabrikasını kurdu. Pittsburgh'da (1851 -1855) Niagara şelâlesi üstünde ve Cincinnati'de Ohio (1867) üstünde asma köprüler yaptı. East River ile Manhattan ve Brooklyn arasındaki büyük köprünün yapımıyle görevlendirildi. Yapım sırasında tetanostan öldü. — Oğlu WASHİNGTON AUGUSTUS (Saxonburg, Pennsylvania 1837-Trenton, New Jersey 1926). Babasının işlerine yardım etti, babasının başladığı Brooklyn köprüsünü tamamladı. 1883'te minerolojiye merak sardı. Bu alanda büyük ün kazandı. (L)

ROEBLİNGİT i. (W. A. *Roebling*'in adı > fr. *roeblingite*'den). Miner. Hidratlı tabiî kurşun ve kalsiyum silikat. (L)

ROED (Jörgen Pedersen), danimarkalı ressam, heykeltıraş ve dekoratör (Ringsted, Seeland 1808-Kopenhag 1888). C. W. Eckersberg'den ders gördü. Uzun süre İtalya'da kaldı. Kopenhag akademisinde öğretmenlik yaptı (1862-1887). Portreler, konusunu günlük hayattan alan tablolar, mimarî görünümler, dinî kompozisyonlar (Frederiksborg şatosu kilisesinde *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*) v.b. yaptı. (M)

ROEDERER (Pierre Louis, — kontu), fransız siyaset adamı (Metz 1754-Bois-Roussel 1835). 1789'da États-généraux milletvekilliğine getirildi; patentlerle ilgili kanunun hazırlanışında çalıştı ve Seine temsilciliğine seçildi (1791). Kral ailesine, Meclise sığınmayı salık verdi (1792). Napolyon ile Sieyès arasında baş gösteren anlaşmazlığı önledi; devlet danışmanı, sonra senatörü oldu (1802) ve İsviçre konfederasyonunun Aracılık yasasını yazdı (1803). Napoli krallığının maliye bakanı (1806), Berg büyük düklüğünün delvet bakanı (1810) ve Strasbourg'da müfettiş (1814) oldu, 1815'te rütbe ve unvanlarını kaybetti. 1832'de âyan üyeliğine getirildi. Başlıca eserleri: *Chronique du 20 Juin au 10 Août 1792* (20 Hazirandan 10 Ağustos 1792'ye Kadarki Olaylar) [1832], *Mémoire sur l'Histoire de la Société Polie en France* (Fransa'da Kibarlar Toplumu Tarihi Üstüne İnceleme) [1835]. (L)

RODZİANKO

ROELANTS (Gaston), belçikalı atlet (Opvelp, Louvin yakınları 1937). 3 000 Metre steeple'de olimpiyat (1964) ve Avrupa (1962) şampiyonu oldu. Aynı mesafeyi 8 dakika 26 saniye 4/10'da, 20 664 km'yi bir saatte; 20 kilometreyi 58 dakika 6 saniye 2/10'da koşarak dünya rekorunu ve 10 000 metre avrupa rekorunu kırdı. Gaston Roelants, G. Reiff ve R. Moens ile birlikte savaş sonrasının en iyi belçikalı atletidir. (L)

ROELANTS (Maurice), flaman diliyle yazan belçikalı yazar (Gand 1895-Gaasbeck, Brüksel 1966). Brüksel yakınındaki Gaasbeck şatosunun gözetim görevlisiydi. Şiir alanındaki yeteneği ve özellikle romanlarındaki psikolojik tahlillerle dikkati çekti. Romanları: *Het Leven dat Wij Droomder* (Hayal Ettiğimiz Hayat) [1931], *Alles Komt Terecht* (Her Şey Yolunda) [1937], *Gebed om een Goed Einde* (Hayırlı Bir Son için Dua) [1944]. (L)

ROELLA i. Çiçekleri tek tek veya yumak gibi toplu bulunan küçük ağaççık. (Güney Afrika'da on bir türü yetişir; bunlardan bazıları limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çançiçeğigillerden.) [L]

ROEDERER
Daumier'nin eseri
Cabinet des Estampes, Paris

ROEMER (Friedrich Adolf), alman jeoloğu (Hildesheim 1809-Clausthal 1869). Clausthal'da Maden okulunda mineraloji ve jeoloji dersleri verdi (1845'ten sonra), Belediye müzesini kurdu ve yönetti (daha sonra bu müzeye Roemer'in adı verildi). Almanya'daki jüra ve tebeşir devri toprakları üstüne yaptığı çalışmalarla tanındı. (M)

ROEMER (Johann Jacob), isviçreli botanikçi (Zürich 1763-ay.y. 1819). Zürich'te ders verdi. Eserleri: *Archiv für die Botanik* (Botanik Arşivi) [1796-1805]; *Flora Europaea İnchoata* (Avrupa Flora'sına Başlangıç) [1797-1811]. J. A. Schultes ile birlikte C. Linneaus'un *Systema Vegatabilium* (Bitki Sistemi) adlı eserinin 15. baskısını yaptı. (M)

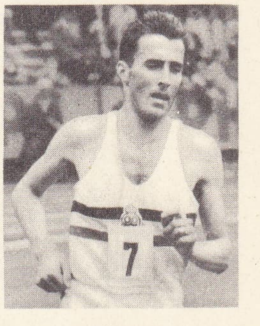

Gaston ROELANTS

ROEMER (Karl Ferdinand), alman paleontoloğu, jeoloğu ve mineraloji bilgini (Hildesheim 1818-Breslau 1891), Friedrich Adolf'un kardeşi. Breslau üniversitesinde mineroloji ve jeoloji dersleri verdi (1855'ten sonra). Jeolojinin çeşitli dallarında ve özellikle Almanya (Rheinland, Westfalen, Teutoburger Wald) ve Texas'taki tebeşir oluşumlarıyle ilgili önemli bilimsel çalışmalar yaptı. Devlet tarafından Yukarı Silezya'nın jeolojik yüzey şekillerini incelemekle görevlendirildi (1869). [M]

ROEMERİA i. (isviçreli botanikçi J.J. *Roemer*'in adından). Büyük ve geniş yapraklı, mor veya firfiri çiçekli, 20-50 sm yüksekliğinde biryıllık otsu bitki. (Gelincikgillerden.) [L]

ROEMERİT i. (fr. *roemerite*). Miner. Bk. RÖMERİT.

ROENTGEN (David), alman ince marangozu (Herrenhag 1743-Wiesbaden 1807). Neuwied'de atelyesi olan ince marangoz Abraham **Roentgen**'in oğlu. 1722'de babasının yerine geçti. Paris'te açtığı bir sergi, saray çevresinde tanınmasına ve çok sayıda sipariş almasına yol açtı. Fransız devrimine kadar burada kalan Roentgen mekanik icatları (müzikli saatler) ve gömmecilik alanındaki ustalığıyle ilgi çekti. (L)

ROER vey **RUR**, Belçika, Almanya ve Hollanda'da ırmak; Roermond'da Meuse'e kavuşur; 177 km. Bortrange doruğu bölge-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Viollet (LAROUSSE)

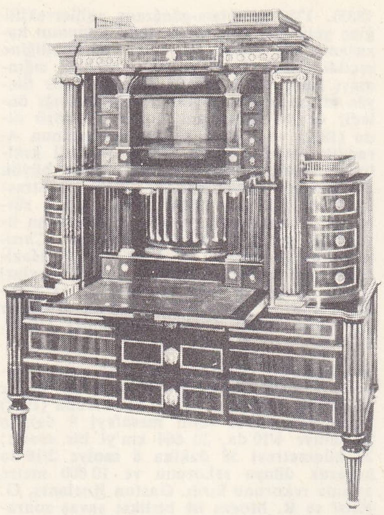

David ROENTGEN
iki parçalı, yazı masası
maun möble
(özel koleksiyon)

sinde doğan ırmak, Düren ve Jülich'ten geçer. 1944'te Almanlar Roer'in çığırı kıyısında Siegfried hattını sağlam bir şekilde tahkim ettiler. Bu tesisler, sırasıyle Jülich (24 şubat 1945), Düren (25 şubat) ve Roermond'u (1 mart) düşüren ve müttefiklerin Köln'e yürümelerini sağlayan şiddetli çarpışmalar sırasında I. ve IX. Amerikan orduları tarafından alındı. Bk. REN SAVAŞI. (L)

ROER idare bölgesi, 24 ocak 1798'de Camporformio antlaşması (Ren'in sol kıyısının Fransa'nın olmasını onayladı) uyarınca kurulan idare bölgesi. Merkezi Aachen (Aix-la-Chapelle), idare bölümü merkezleri Kleve, Köln ve Krefeld idi. 1814'te ortadan kalktı. (L)

ROERİH (Nikolay Konstantinoviç), rus ressamı (doğ. Petersburg 1874). «Mir İskusstva» grubuna girdi. Diaghilev'in baleleri için dekorlar hazırladı. Tablolarını (*Haberci Tanrılar* v.b.) süslemeciliğe yönelen eski bir tarzla işledi. (M)

ROERMOND, Hollanda'da (Limburg) şehir, Roer ve Meuse ırmaklarının kavşağında; 34 500 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Tarım pazarı (yumurta). Elektrik malzemesi. Televizyon yapımı. (L)

ROESELARE, Roulers'in flamanca adı. (L)

ROESGEN - CHAMPİON (Marguerite), fransız kadın klavsenci (Cenevre 1894). Jaques-Dalcroze ve Bloch'tan ders gördü. Cenevre konservatuvarında öğretim görevlisiydi, konçertolar (piyano, klavsen ve arp için), koro eserleri ve melodiler besteledi. (L)

ROESLER (Carl Friedrich Hermann), alman iktisatçısı ve hukukçusu (Lauf 1831-Bozen 1895). Rostock üniversitesinde ders verdi (1861), 1878'de görevinden istifa etti ve Japonya'da uzun süre amme hukuku ve ticaret işleri danışmanlığı yaptı. Roesler, iktisat ile hukuk arasındaki sıkı bağıntıları ortaya koyan tarihî okulun görüşlerini benimsedi. Başlıca eserleri: *Zur Kritik der Lehre vom Arbeitslohn* (İşçi Ücretlerinin Tenkidi) [1861], *Grundsätze der Wolkswirtschaftslehre* (İktisat Doktrininin Temel İlkeleri) [1864], *Über die Grundlehren der von A. Smith Begründeten Volkswirtschaftstheorie* (Adam Smith'in Kurduğu İktisat Teorisinin Temel Doktrinleri) [1867], *Vorlesungen über Volkswirtschaft* (İktisat Dersleri) [1878]. (M)

ROESTELİA i. (alman eczacısı *Roestel*'in adından). *Gymnosporangium* cinsinden mantarların esidyum tipi. (Bu esidyumun çevresi kafes teşkil eden bir çeşit şapka şeklinde uzar. Esidyosporlar bunun aralıklarından çıkar.) [L]

ROETHE (Gustav), alman germen dilleri uzmanı (Graudenz 1859-Badgastein 1926). Göttingen (1888) ve Berlin (1902) üniversitelerinde ders verdi. Reimnar von Zweter'in şiirlerini yayımladı (1857). E. Schröder ile birlikte Grimm kardeşlerin *Deutsche Grammatik* (Almanca Gramer) adlı eserinin III. ve IV. bölümlerini yeniden bastırdı. Goethe üstüne birkaç deneme (*Goethe*, 1932) yazdı. (M)

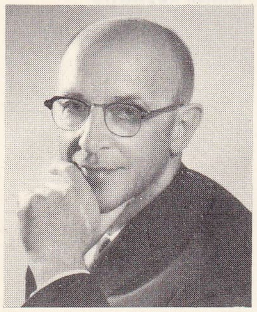

Carl ROGERS

ROETTİERS, XVII. y. sonu ve XVIII. yy.-da çeşitli avrupa memleketlerine madalyonlar hazırayan felemenkli aile. — JOSEPH (Anvers 1635-Paris 1703), Londra darphanesinde gravürcülük yaptı. Sonra 1674'te fransız uyrukluğuna girdi, 1682'de sikkeler kalıpçılığına getirildi. — Kardeşi PHİLİPPE (1640-Anvers 1718), 1685-1718 arasında Hollanda'da sikkeler kalıpçısı oldu. İngiltere kralı Charles II ile İspanya kralı Felipe V için sikke kalıpları hazırladı. 1674'te fransız uyrukluğuna geçti. (L)

ROFFET (Etienne), **Faulcheur** lakabıyle anılır, fransız ciltçisi (XV. yy. sonu-öl. 1548). «Kralın ciltçisi» unvanını ilk olarak onun taşıdığı sanılır. François I'in armasını taşıyan birçok cilt onun atelyesinden çıktı. XVI. yy. başlangıcında kitap ciltleri kumaşla kaplanırdı. Oysa Roffet, koyu renk dana derisi kullandı ve bunları yaldızla süsledi; 1536'da Türklerle yapılan ticaret antlaşmasından itibaren de, çoğu zaman zeytin yeşili boyalı, çok iyi cins bir maroken kullanmağa başladı. (L)

ROGALAND, Norveç'in güneydoğusunda idare bölgesi (fylke), Kuzey Denizi kıyısında; 9 129 km²; 244 100 nüf. Merkezi, *Stavanger*. (L)

ROGAŞKA SLATİNA, Yugoslavya'da (Slovenya) ılıca merkezi, Zagreb'in kuzeybatısında. Alkalili sular. (L)

ROGATİCA, Osmanlı devrinde *Çelebipazarı* kaza merkezi. Saraybosna (Sarajevo) - Vişegrad yolu üzerindedir. (M)

ROGATİO i. (*rogare*, dua etmek'ten lat. k.). Rom. huk. Halk meclisleri (comitia) halinde toplanan Roma halkına, onaylanmak üzere sunulan kanun tasarısı. (Metin okunur ve M.Ö. II. yy.a kadar, yüksek sesle «evet» veya «hayır» denerek, daha sonraları ise gizli oylama ile karara varılırdı. Kanunda herhangi bir değişiklik yapılması sözkonusu değildi.) [L]

ROGER (öl. Tell-Akibrin 1119), Antakya prensi (1112-1119), Salerno prensi Richard ile Cecile ve Antakya prensi Tancrède'in kızkardeşinin oğlu. Antakya prensliğini (1098-1268) genç Bohemond II adına yöneten dayısı, ölümünde beyliği Roger'ye bıraktı. Roger, Kudüs'ü Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın gönderdiği selçuklu kuvvetlerine karşı korudu (1113). Antakya'nın bir kısmı depremde yıkıldığından, prensliğin kalelerini tahkim etti ve şehri onarttı; sonra Türkler karşı saldırıya geçerek 1115'-te Sultan Muhammed Tapar'ın sevk ettiği Aksungur Porsukî kumandasındaki selçuklu ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu büyük zafer haçlıların Suriye sahil bölgesine tamamıyle yerleşmelerine sebep oldu. İçte, Antalya patriği ile Urfa metropolitinin çekişmelerine son verdi. Roger, Türklere karşı giriştiği son seferinde, Antakya ile Halep arasında, *Ager sanguinis*'te (Kan Tarlası) öldü. (L)

ROGER, birçok Foix kontunun adı. RAIMOND-ROGER, 1190'da haçlı seferine katıldı, Montfort'a karşı Toulouse kontlarıyle birleşti. — ROGER - BERNARD III (1265-1302), Atak Philippe'e karşı isyan etti ve ona esir düştü (1272); Aragon kralıyle bozuştu, 1280'de de bu krala esir düştü. Nihayet Béarn'ın kime kalacağı konusunda Armagnac kontu ile mücadeleye girişti; mücadele 1295'te, kralın önünde yapılan bir düello ile sona erdi. (L)

ROGER (Etienne), fransız asıllı hollandalı basımcı (Caen 1665-Amsterdam 1722). Amsterdam'da kitapçılık yaptı. 1694'ten itibaren Avrupa'da fransız, ingiliz, özellikle italyan müziğinin en önemli basımcılarından biri oldu. Damadı Michel Charles Le Cène, önce ortağı oldu, sonra da basım işlerini sürdürdü. (L)

ROGER (Henri), fransız hekimi ve bakteriyoloğu (Paris 1860-Saint-Leu-la-Forêt 1946). 1905'te deneysel patoloji profesörü oldu; 1925'te fizyoloji kürsüsüne geçti. 1917'den 1930'a kadar Paris Tıp fakültesi dekanı idi. Çalışmaları arasında bakteriyoloji, kendi kendine zehirlenmeler, karaciğerin zehirler üstündeki etkisi ve akciğerlerin yağları ortadan kaldırmasıyle ilgili çalışmaları önemlidir. (L)

ROGER-DUCASSE (JeJan), fransız bestecisi (Bordeaux 1873-Le Taillan-Medoc, Gironde 1954). Fauré'nin öğrencisiydi. *Alcyone* adlı kantatıyle Roma ödülünü kazandı. Paris şarkı okulları başmüfettişliğine tayin edildi. Korolu senfonik şiirler (*Le Jardin de Marguerite* [Marguerite'in Bahçesi], *Ulysse et les Sirènes* [Odysseus ve Deniz Kızları]), bir lirik mimodram (*Orphée*), korolu bir *Sarabande*, orkestra parçaları, motet'ler, koro eserleri, pek çok piyano parçası, piyanolu bir dörtlü, yaylılar için 2 dörtlü besteledi. (L)

ROGER-FERDİNAND. Bk. FERDİNAND.

Roger hastalığı, karıncıklar arasında delik bulunmasından ileri gelen kalp hastalığı; iki karıncık arasındaki bölmede bulunan delikten geçen kan «Roger soluğu» denilen özel bir ses çıkarır. (Hastalık fransız hekimi Henri *Roger*'in [1809-1891] adıyle anılır.) [L]

ROGER-MARX (Caude MARX, **Claude** — denir), fransız yazarı (Paris 1888), Roger Marx'ın oğlu. Şiirler ve romanlar (*Les Deux Amis* [İki Dost], 1921; *La Tragédie Légère* [Hafif Trajedi], 1923), piyesler (*La Pensionnaire* [Yatılı Kız Öğrenci], 1825; *Simili* (1928); *Réussite* [Başarı], 1930) yazdı. 1922'den başlayarak, sanat tenkidi alanında monografiler (Daumier, Jongkind, Boudin, Vuillard, Duncyer de Segonzac), sanat tarihi kitapları (*La Gravure Originale de Manet à nos Jours* [Manet'den Günümüze kadar Orijinal gravür]; *L'Impressionnisme* [İzlenimcilik], 1957) ve polemikler (*Avant la Destruction d'un Monde* [Bir Dünya Yıkılmadan Önce], 1947) yayımladı. Ayrıca dergilerde ve gazetelerde makaleleri çıktı. Sanat tenkidi alanındaki son eserleri: *Rembrandt* (1960), *La Gravure Originale Au XIXe Siècle* (XIX. yy.da Orijinal Gravür) [1962]. (L)

ROGER of Hoveden, ingiliz kronikçisi (1174'e doğr. 1201). Henry II tarafından görevlendirilen yazar, XII. yy.ın son yılları üstüne çok önemli bir kronik yazdı. (L)

ROGER of Wendover, ingiliz tarihçisi (öl. 1236'ya doğr.). *Flores Historiarum* (Tarihin Çiçekleri) adlı eseri 1200-1235 yılları arasındaki Batı Tarihini anlatması bakımından ilgi çekicidir. (L)

ROGERS (Bernard), amerikalı besteci (New York 1893). Bloch ve N. Boulanger'den ders gördü. Rochester'de beste ve orkestralama dersleri verdi. Dört opera, dört senfoni (1925-1948), birçok senfonik şiir, solocu ve orkestra için, eserler, *Passion* oratoryosunu (1942), kantat'lar, mezmurlar ve bir dörtlü besteledi. (L)

ROGERS (Carl), amerikan psikoloğu (Chicago 1902). Çocukların korunması amacıyle kurulan bir derneğe psikolog olarak alındı (1928), derneğin direktörü oldu (1930); sonra, 1939'da Rochester'de (New York) bağımsız bir psikopedagoji merkezi kurdu; *The Clinical Treatment of the Problem Child* (Eğitilmesi Güç Çocuğun Klinik Tedavisi) [1939] adlı kitabını yazdı ve Ohio üniversitesine çağırıldı. 1957'de Wisconsin üniversitesine gitti ve orada şizofrenler üstünde terapötik araştırmalar yaptı. 1963'te üniversiteden ayrılarak California'da Western Behavioral Science İnstitute'de (Davranış Bilimi Batı kurumu) araştırmalara girişti. Orijinal bir psikoterapi metodunun kurucusudur. Başlıca eserleri: *Counseling and Psychotherapy* (Öğüt Verme ve Psikoterapi) [1942]; *Client-Centered Therapy* (Hastada Merkezleşen Terapi) [1951]; *Psychotherapy and Personality Change* (Psikoterapi ve Kişilik Değişimi) [1954]; *On Becoming a Person* (Bir Kişilik Kazanırken) [1961]. Metodunu yaymak için, özellikle Japonya, Avustralya ve Fransa'ya birçok seyahat yaptı. (L)

ROGERS (James Edwin Thorold), ingiliz iktisatçısı (West Meon, Hampshire 1823 - Oxford 1890). Rahipti. 1862'de Oxford'a iktisat profesörü oldu; 1870'te rahiplikten ayrıldı, Avam kamarasına girdi (1880-1886), sonra yeniden Oxford'a döndü. Tarım alanında gerektiğince çalışılmadığını ileri sürdü. Eserleri: *History of Agriculture and Prices in England* (İngiltered'e Fiyatların ve Tarımın Tarihi) [1886-1887]; *Six Centuries of Work and Wages* (Altı Yüzyılda E-

Foto. LAROUSSE

mek ve Ücretler) [1885]; *The first Nine Years of The Bank of England* (İngiltere Bankasının İlk Dokuz Yılı) [1887]. (L)

ROGERS (Samuel), ingiliz şairi (Newington Green, Londra yakınları 1763-Londra 1855). Zengin bir bankacının oğlu; cömertliğiyle tanındığı kadar alaycılığıyle de herkesi ürkütmüştü. Zevkli ve ince bir şairdir. Başlıca eserleri: Öğretici bir şiir olan *Pleasures of Memory* (Hafızanın Zevkleri) [1792], *Human Life* (İnsan Hayatı) [1819] ve yolculuk hatıralarını çekici bir tarzda dile getiren iki ciltlik *İtaly* (İtalya) [1822-1828] adlı uzun şiir. (L)

ROGERS (Virginia Katherine MCMATH, **Ginger** — denir), amerikalı kadın oyuncu (Independence, Missouri 1911). İşe varyete oyuncusu olarak başladı ve Gerschwin'in *Girl Crazy* (Çılgın Kız) [1930] adlı operetinde oynadı. 1933'te Fred Astaire'in partöneri oldu ve dans yeteneğini ortaya koyan birçok müzikli komedide rol aldı: *42nd Street* (42. Sokak) [1932], *Altın Arayan Kadın* (1933), *Gay Divorce* (Şen Dul) [1934], *Roberta* (1935), *Swing Time* (Dans Zamanı) [1936], *Shall we Dance?* (Dansa Başlayalım mı?) [1937]. 1940'ta Kitty Foyle rolüyle akademi ödülünü aldı ve bundan sonra komediler (*Weekend at the Waldorf* [Waldorf'ta Hafta Sonu Tatili]) 1945; *Magnificent Doll* [Muhteşem Bebek], 1946)* ve dramlar (*Dişi Örümcek* [Black Widow], 1954) çevirdi. (L)

ROGET (Henriette **Puig**—), fransız kadın besteci (Bastia 1910). Louvre kilisesinde orgcu, Fransız radyo ve televizyonunda piyanocu ve şan yöneticisi. Konservatuvarın eşlik sınıfında öğretmen oldu. Senfonik eserler (*Monyanyas del Rosello, Sinfonia Andorrana, Gülmek İçin Senfoni, Rajoles*), bir viyolonsel ve bir piyano (1943) konçertosu, bir bale (*Catherinettes*), oda müziği (viyolonsel ve piyano için, *Fantasia Eroica*) eserleri, org, piyano parçaları ve ses eserleri (P. Fort ve Tagor'un metinleri üzerine solo ve koro için *Baladlar*) besteledi. (L)

ROGET (Pater Mark), ingiliz lûgatçisi (Londra 1779-West Malvern 1869). *Thesaurus of English Words and Phrases* (İngilizce Kelime ve Cümle Hazinesi) [1852] adlı bir sistematik ve örnekseme lûgati yayımladı. (L)

ROGGENBACH (Franz von), alman siyaset adamı (Mannheim 1825-Freiburg in Brisgao 1907). Baden büyük düklüğünde dışişleri bakanlığı yaptı (1861-1865), liberal bir program uygulamağa çalıştı ama başaramadı ve Bismarck'ın muhalefeti karşısında çekilmek zorunda kaldı. Bismarck'ın liberal rakipleri umutlarını prense bağladıkları için Alman imparatorluğunun kurulmasından sonra veliaht prens Friedrich'e yaklaştı. (M)

ROGGEVEEN (Jacob), hollandalı denizci (Middelburg 1659-öl. 1729). Güney denizlerinde topraklar keşfetmek ve altın madeni bulunan Saavedra adasına ulaşmak üzere 1721'de yola çıktı; 1722'de Paskalya adasını, Tuamotu adalar grubundan birkaç adayı ve Samoa adalarını buldu. Batavia'ya varınca, Doğu Hindistan şirketi tarafından kendisine verilen özel imtiyazlara saygı göstermemekle suçlandı, fakat Hollanda'da kendini temize çıkardı. (L)

ROGGEVELD MOUNTAİNS, Güney Afrika cumhuriyetinde sıradağlar, Kap ilinin güneybatısında; Kuzey Karroo'nun güneybatı kenarıdır; 1 524 m. (L)

ROGİER (Charles), belçikalı siyaset adamı (Saint-Quentin, Fransa 1800-Brüksel 1885). Hollanda ile birleşmeye karşı mücadele amacıyle *Mathieu Laensberg* (daha sonra *Le Politique*) adlı gazeteyi kurdu (1824); Brüksel'de 1830 Devrimine katıldı, geçici hükûmete girdi (mart 1831); Liège'den liberal milletvekili seçildi, sonra Anvers valisi oldu. İçişleri bakanlığına (1832-1834) getirildi. Bayındırlık (1840-1841) bakanı ve sonra başbakan (ağustos 1847-eylül 1852) oldu. Seçim vergisini 20 florine indirerek kargaşalığı önledi ve serbest mübadele yoluyle ekonomiye canlılık kazandırdı; ama laik eğitim siyaseti, bira, ardıç suyu ve tütüne koyduğu vergiler yüzünden çekilmek zorunda kaldı. Aralık 1857'de tekrar hükûmetin başına geçti. Başbakanlıktan istifa etti (ocak 1868) ve milletvekili olarak kaldı. (L)

ROGNİAT (Joseph, — vikontu), fransız subayı (Saint-Priest, Dauphiné 1776 - Paris 1840). İstihkâm subayı oldu; imparatorluk devri savaşlarına katıldı. 1816'da istihkâm genel müfettişliğine getirildi. *Considérations sur l'Art de le Guerre* (Harp Sanatı Üstüne Düşünceler) [1816] adlı kitabı uzun süre klasik bir eser olarak kabul edildi. (L)

ROGNONE (Ricardo), italyan bestecisi ve kemancısı. XVI. yy. sonu ve XVII. yy. başında Milano'da yaşadı. *Canzonette alla Napolitana a 3, 4 v.* (3 ve 4 Sesli Napoliten Şarkılar) [1586], *Libro di Passaggi per Voci e İstromenti* (Ses ve Çalgı İçin Vokalizlemeler) [1592] besteledi. — GİOVANNİ DOMENİCO, XVII. yy. italyan bestecisi, Rognone'nin oğlu. Milano'da saray orgculuğu ve kapella yöneticiliği yaptı. 5 ve 8 sesli 2 kitap madrigal (1605-1619), *canzonetta*'lar, ölüler için bir missa, yirmi bir şarkılık bir kitap v.b. besteledi. — FRANCESCO, italyan bestecisi, Giovanni'nin kardeşi. Milano'da San Ambrosio kapellasında yönetici ve Saray orkestrası şefi oldu (XVII. yy. başı). İki kitap, 4 ve 5 sesli madrigal (1613), missa'lar, 4 ve 5 sesli motet'ler, çalgı için parçalar (şarkı, courante ve gaillarde'lar) ve keman için *Passaggi* besteledi. (L)

ROHAN, Bretagne'lı eski bir aile. Adını, **Porhoët** ailesinin küçük oğlu vikont ALAİN I'den alır. Alain I, 1128'e doğru kendi toprakları üzerinde Rohan şatosunu yaptırmıştı. Rohan vikontları, Porhoët topraklarını yavaş yavaş birleştirdiler. JEAN I (1352 - 1396), Leon'un vârisi olan bir prensesle evlenince, Rohan ailesi, breton soylularının ön sırasına geçti. Dük François I'in kızı Marie de Bretagne ile evlenen JEAN II (1462 -1516), düklüğü ele geçirmek için Anne de Bretagne ile çatıştı. Oğlu JACQUES ölünce (1527), Rohan unvanı, ailenin küçük evlât tarafından kolu olan **Gié**'ye geçti. Bu kol, Reform hareketini benimsedi ve HENRİ II'nin (veya I) şahsında düklük elde etti. Henri II'nin Marguerite adında bir tek kızı vardı; bunun kocası Henri **Chabot, Rohan Chabot** dükü olunca (1648), bir aile kurdu. İlk Rohan kardinali bu koldandı. Jean I ve Jeanne de Navarre'ın oğlu olan CHARLES (öl. 1438) adına kurulan Guéménée senyörlüğü (1377), LOUİS VI (öl. 1611) için prensliğe (1570) yükseltildi. Louis VI'nın oğlu LOUİS (öl. 1589), Montbazon dükü oldu (1588). Strasbourg'un son prens-piskoposu kardinal LOUİS (1734-1803) dolayısıyle tanınan **Rohan-Guémenée** soyu, adını iki yeğenine bırakan LOUİS-VİCTOR (1766-1846) ile son buldu. Avusturya imparatorluğuna yerleşen Rohan-Rochefort'lardan dük Hercule de Rohan-Guémenée'nin küçük oğlu FRANÇOİS (1631-1712), 1667'de **Soubise** prensi oldu. François, **Rohan-Rohan** unvanı ile dük ve âyan üyesi olan (1714) prens Hercule Meriadec'in babasıdır. Soubise'ler kolu Charles **de Rohan** ile sona erdi (öl. 1787). [L]

ROHAN (Henri II veya I, — dükü), **Leon** prensi (Blain, Nantes yakını 1579-Königsfelden, Aargau 1638). Calvin'ciydi; Amiens kuşatması sırasında yararlık gösterdi (1597). Dük ve prens oldu (1603); Henri IV'ün ölümünden sonra calvin'cilerin başına geçti ve Marie de Medicis'nin siyasetine muhalefet etti. 1615-1616'da silâha sarıldı; Montauban'ı aldı; sonra boyun eğdi. Béarn'da katolik dini resmen kabul edilince, başkaldıran protestanlara katıldı ve güneydeki birçok şehri ele geçirdi. Montpellier antlaşması (1623) onu tatmin ediyordu, ama uygulanmamıştı. Richelieu, La Rochelle'i kuşatırken Languedoc'ta çarpışmalar tekrar başladı. 1629'da Rolan, Alais barışını kabul etmek zorunda kaldı. 1632'de kısa bir süre için İsviçre büyükelçiliği yaptı. İspanyolları Valteine'den kovdu (1633). Daha sonra, Bernhard von Sachsen-Weimar'ın yanında çarpıştı, ama ağır yaralanarak öldü. (L)

ROHAN (Louis, — şövalyesi) [1635 - Paris 1674], Rohan-Guémenée soyundan fransız savaşçısı, İspanya ve Hollanda'ya karşı yapılan savaşlarda yararlık gösterdi. Borç içinde kalınca, hollandalı Van der Enden ile birlikte Louis XIV'e karşı bir komplo düzenledi. Niyeti Quillebeuf'ü Hollandalılara teslim etmek, Normandiya'yı ayaklandırmak ve Louis XIV'ü ortadan kaldırmaktı. Komplo haber alındı; Rohan ölüm cezasına çarptırıldı ve boynu vuruldu. (L)

ROHAN (Louis Armand Constantin DE), **Montbazon** prensi, fransız amirali (Paris 1730-ay.y. 1794). 1758'de albay oldu; az sonra İngilizlerle yaptığı bir savaşta esir düştü. 1766'da Rüzgâraltı adaları valiliğine getirildi. Amerika Kurtuluş savaşına katıldı, 1784'te tümamiralliğe yükseldi. Fransız devrimine karşı olduğu için ölüme mahkûm edildi ve Terör devrinde boynu vuruldu. (L)

Rohan sarayı, Bordeaux'da (1772-1781) inşa edilen saray. Paris'li mimar Etienne tarafından başlanıp Bordeaux'lu mimar Richard François Bonfin tarafından bitirildi. Bordeaux başpiskoposu prens Mériadec de Rohan ve halefi için yapıldı. Önce piskoposluk, sonra belediye binası olarak kullanıldı. (L)

ROHART i. Suaygırı ve morstan elde edilen fildişi. (L)

ROHAULT (Jacques), fransız fizikçisi (Amiens 1620-Paris 1675). Descartes'e hayrandı, fizik öğretiminde, akıl yoluyle bulunan kanıtları deneylerle düzeltme ve tamamlama yoluna gitti ve *Traité de Physique* adlı bir fizik kitabı yayımladı (1671). İnsanı makine haline sokmak istediği ileri sürülünce, *Entretiens sur la Philosophie* (Felsefe Üstüne Konuşmalar) [1671] adlı eserinde kendini savunmağa çalıştı. Buna rağmen, mezhep değiştirmekle suçlandı ve açıkça katolik olduğunu bildirmek zorunda kaldı. (L)

ROHDE (Erwin), alman helenisti (Hamburg 1845-Heidelberg 1898). Eserlerinden ikisi büyük ilgi uyandırdı: *Der Griechische Roman* (Yunan Roman Tarihi) [1876]; *Psyche, Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen* (Psykhe, Yunanlılarda Ruh Kültü ve Ruhun Ölümsüzlüğü İnancı) [1890 -1894]. (L)

ROHDE (Johan), danimarkalı ressam ve dekoratör (Randers 1856-Hellerup, Kopenhag 1935). Dostu Maurice Denis'nin etkisinde kaldı. Kopenhag'da Gaugin ve Van Gogh'un eserlerinden bir sergi açarak (1893) yeni estetik eğilimleri memleketine soktu. Kendi çizdiği modellere göre yaptığı veya yaptırdığı mobilyalar ve mücevherler (Kopenhag Dekoratif Sanatlar müzesi), modern danimarka üslûbunda şekillerin sadeleşmesine yol açtı. (L)

ROHİLKHAND, Hindistan'da tarihî bir bölge (Uttar Pradeş); Ganj havzasının yüksek ovasında, güneyde Camna ile kuzeyde Udh arasında uzanır. Rohilkhand'ın adı ve geçmişteki rolü, Rohilla'lara bağlıdır. Afganistan'dan gelen bu halk kütleleri XVII. yy.ın ilk yarısında bu bölgede hâkimiyet kurdular. Davud Han sülâlesi, Rampur eyaleti üstündeki hâkimiyetini İkinci Dünya savaşından sonraya kadar sürdürmeyi başardı. (L)

ROHİLLALAR, afgan ırkından halk. XVIII. yy. başlarında Rohilkhand'da küçük prenslikler halinde hâkimiyeti kabul ettirdi; Mahrat'larla çatışması Warren Hastings'in müdahalesine yol açtı. Rohillalar 1856 isyanına katıldılar. (L)

ROHLES (Gerhard), alman kâşifi (Vegesack, Bremen yakınları 1831 Rüngsdorf, Godesberg yakınları 1896). 1862-1865 Arasında Fas'ı gezdi, sonra Sahra'yı batıdan doğuya aştı, Tvat'a ulaştı, Gadames ve Trablus yoluyle geri döndü. İkinci bir yolculuk yaparak Murzuk'a, sonra Kavar vahas ve Bilma yoluyle Bornu'ya vardı; oradan Benue, Nijer ve Lagos'a (1866-1867) ulaştı. Kyrene'yi, sonra Libya çölünü (1873 -1874) ve Habeşistan'ı (1880) ziyaret etti. (L)

ROHNER (Georges), fransız ressamı (Paris 1913). Güzel Sanatlar yüksekokulunda okudu (1929-1932). İlk eserlerini 1932'de Bağımsız Sanatçılar salonunda, 1934'ten sonra da Tuileries salonunda sergiledi. 1935'te «Forces Nouvelles» topluluğuna katıldı ve XVII. yy. fransız gerçekçi ustalarının geleneğini sürdürdü. La Basse Terre belediyesi, Pointe-â-Pitre'de Guadeloupe bankası (1934-1936) ve Millî Müzik konservatuvarı (1948) için dekoratif resimler yaptı. Süsleme Sanatları yüksekokulunda profesör oldu (1963), Paris Art Moderne müzesinde, Denizaşırı Fransa müzesinde ve Nancy, Angers, Cezayir v.b. müzelerinde eserleri vardır. (L)

ROHRER (Johann Michael Ludwig), al-

Charles ROGİER
Bougniet'nin eseri (1839)
Cabinet des Estampes, Paris

man mimarı (Tissau, Karlsbad 1693-Ettlingen, Baden 1732). Ch. Dientzenhofer'in etkisi altında kaldı, Baden sarayı başmimarı oldu. Bohemya barok üslûbuyle Ren barok üslûbu arasında yer alan bir üslûp benimseyerek alman mimarîsinde önemli bir rol oynadı. Favorite şatosuyle Rastatt şatosu kilisesini yaptı. —Kardeşi JOHANN PETER ERNST de (1687-1762) mimardı. (M)

Henri II veya I **ROHAN** dükü B. Moncornet'nin eseri Cabinet des Estampes, Paris

ROHTAG, Hindistan'da (Pencap) şehir, Yeni Delhi'nin kuzeybatısında; 82 800 nüf. Demiryolu merkezi. (L)

ROİDİS (Emmanuel), yunan yazarı ve tenkitçisi (Şira [Syra] 1835-Atina 1904). Üslûpta, zariflik ve inceliğin düşmanı, basitliğin ve kolay anlaşılabilirliğin savunucusuydu. Başlıca eserleri: *Papissa İoanna* (Kadın Papa İoanna), *Diigmata tis Syru* (Şira Hikâyeleri) [1911-1914], *Epistolai* (Mektuplar). [L]

ROİG (Jaume), katolonyalı şair (Valencia 1401'e doğr.-ay.y. 1478). Alfonso V'in karısı kraliçe Maria de Aragon'un doktoruydu. Çağının toplumunu tenkit eden *Spill* (Ayna) [1460] adlı öğretici bir şiir yazdı. (L)

ROİKOS, M.Ö. VII.-VI. yy.da yaşamış yunan mimarı ve heykeltıraşı. Sisam (Samos) asıllıdır. Efes'te Artemis Protothronia tapınağının mihrap süslemelerini yaptı ve Sisam'da Hera tapınağının yapımında çalıştı. Mısır'dan Yunanistan'a bazı döküm usullerini getirdiği sanılır. (L)

ROJANİTSA, bir islav perisi. Doğumda hazır bulunur ve yeni doğan bebeğin geleceğini gözetir. (L)

ROJAS (Diego de), ispanyol fatihi (XVI. yy.). Peru'dan yola çıkarak Humahuaca'dan Calchaqui vâdisine ve ötelerine kadar giderek bugünkü arjantin topraklarının kuzey kesimini keşfetti (1542). Yerlilerle yapılan bir çarpışmada öldü; keşif gezisine yardımcısı Francisco de Mendoza devam etti ve Rio Tercero'ya doğru ilerledi. (M)

ROJAS (Fernando DE), ispanyol yazarı (Puebla de Montalban 1465'e doğr.- Talavera 1541'e doğr.). Salamanca valiliği yaptı, Talavera'da çeşitli görevlerde bulundu. Daha çok *Celestina* adıyle tanınan meşhur *Tragicomedia de Calisto y Melibea*'nın (1499) yazarı olduğu sanılır. (L)

ROJAS (Pedro SOTO DE). Bk. SOTO DE ROJAS.

ROJAS (Ricardo), arjantinli yazar (Tucuman 1882-Buenos Aires 1957). Buenos Aires üniversitesinin rektörüydü. Şiirler, romanlar ve hikâyeler (*El Pais de la Selva* [Ormanlar Ülkesi], 1907) ve bir *Historia de la Literatura Argentina* (Arjantin Edebiyatı Tarihi) [8 cilt, 1917-1923] yazdı. (L)

rokay maske ve kabuklar (Versailles mağazası, 1675) F. Chauveau'nun gravürü Bibliothèque Nationale, Paris

ROJAS VİLLANDRANDO (Augustin DE), ispanyol yazarı (Madrid 1572'ye doğr. - Paredes de Nava? 1635'e doğr.). İspanya'daki seyahatlerini anlatan *El Viaje Entretenido* (Eğlenceli Seyahat) [1603 ve 1604] adlı eseri çağının toplumu üstüne önemli bilgiler veren bir kaynaktır. (L)

ROJAS Y ZORRİLLA (Francisco DE), ispanyol tiyatro yazarı (Toledo 1607-Madrid 1648). Felipe IV'ün sarayında yaşadı; çağının en tanınmış yazarlarından biriydi. İki cilt halinde yayımlanan eserleri (1640-1645), yirmi dört oyundan meydana gelir. *Del Rey Abajo, Minguno* adlı dramı, ispanyol edebiyatında şeref tema'sı üstüne yazılmış şaheserlerden biridir. Komedileri arasında *Entre Bobos anda el Juego* (Deliler Arasında Oyun Devam Ediyor), *Lo que Son las Mujeres* (Kadınların İçyüzü) ve *Obligados y Ofendidos* (Zorlananlar ve Ezilenler) sayılabilir. Rojas, fransız edebiyatında Corneille ve Scarron gibi birçok ünlü yazarı etkilemiştir. (L)

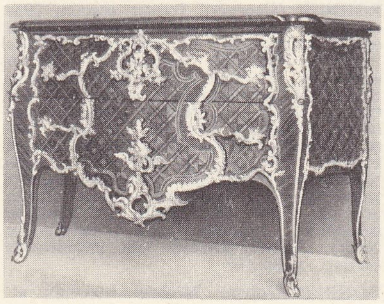

rokay konsol (özel koleksiyon)

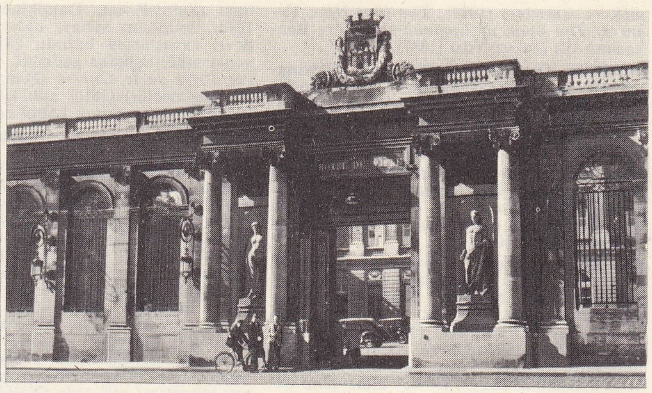

Rohan sarayı, Bordeaux (belediye sarayı)

ROJDESTVENSKİY (Zinoviy Petroviç), rus amirali (1848-Petersburg 1909). Amiral Avellan'ın bahriye bakanlığı zamanında deniz kurmay başkanlığı yaptı; 1904'te Baltık filosuna kumanda etti. Rus-Japon savaşı patlak verdiği sırada filosuyle birlikte Uzakdoğu'ya gönderilen Rojdestvenskiy yolda Hull* olayının çıkmasına sebep oldu. Daha sonra Afrika'yı dolaştı ve Diego-Suarez ile Cam Ranh limanlarına uğrayarak ancak 1905 mayısında Uzakdoğu'ya ulaşabildi. Rojdestvenskiy, 27 mayısta Tsuşima'da Japon amirali Togo'ya yenildi ve esir düştü. (L)

ROJİN (İgor Yevgenyeviç), sovyet mimarı (1903). Tek başına veya başka mimarlarla işbirliği yaparak Moskova metrosunun birçok istasyonunun planlarını hazırladı. Volgograd (Stalingrad) ve Kiev'in yeniden yapımında çalıştı. Varşova Kültür ve Bilim sarayının dört mimarından biridir. Moskova'daki şehircilik çalışmalarından ötürü (Lujnikov mahallesi) ve Lenin Merkez stadyomu) Stalin ödülünü aldı. 1935'ten beri Moskova Mimarlık okulunda profesördür. (L)

ROK i. (fr. *roque*, satranç oyunundaki kale'nin eski adı > *roc*'tan). Satranç'ta özel bir hareket; şah kalelerden birinin yanına gelir, kale ise şahın üzerinden atlatılıp diğer tarafına konur. (Rok yapmak için şahın ve kalenin yerinden oynamamış olması ve karşı tarafça tehdit edilir durumda bulunmaması gerekir.) [L]

ROKA i. (lat. *ruca*, lahana'dan). Sapı tüylü, 20-40 sm yüksekliğinde biryıllık bitki. (Turpgillerden.)

— ANSİKL. *Roka*'nın (*eruca*) yaprakları almaşık dizili ve çok kokuludur; çiçekleri sapın ucunda gevşek salkım halinde bulunur ve kokuludur; çiçeklerin rengi beyaza çalar ve üzeri mor damarlıdır. Bütün Orta ve Güney Avrupa'da oldukça yaygın olan roka, tarlalarda, yıkıntılarda, eski duvarların dibinde v.b. yetişir. Salata olarak kullanılan körpe yaprakları için bahçelerde de yetiştirilir. (L)

ROKAY i. (fr. *rocaille*). Süs. santl. Başlangıçta italyan Rönesansı üslûbundaki bahçeleri süsleyen mağaralardan ve sütunlu havuzlardan etkilenen ve kaya, hayvan kabukları v.b. gibi tabiî unsurlardan hareket eden bir çeşit süsleme tarzı.

— ANSİKL. XVIII. yy.ın ilk yıllarında, özellikle, gravürlü süslemeler vasıtasıyle, bütün Avrupa'ya yayılmasından sonra, rokay tarzı süsleme büyük bir önem kazandı ve bütün sanat kollarını etkileyen rokoko* adlı yepyeni ve gerçek bir üslûbun (rokoko'ya bazen «rokay üslûbu» da denir, böylelikle rokoko devrinin süresi kısıtlanmış olur) doğmasına yol açtı. 1730'a doğru, T. Germain ve J.-A. Meissonier gibi kuyumcular arasında yaygınlaşan rokay üslûbu, daha sonra mobilyacılar, ince marangozlar, ressamlar ve heykeltıraşlar arasında da benimsendi. Saksonya ve Chelsea porselenleri de aynı bir özellik taşır. (M)

ROKET i. (ing. *rocket*). Sil. Atış sırasında mekanik olarak yön verilen, yörüngesinin başlangıcında özitmeli olarak yol alan ve daha sonra yalnız balistik kanunlarına bağlı kalan mermi. (Özel silâhlardan farklı olarak, roket güdümlü değildir.) || *Teşm. yol.* Bazen, bu tip mermileri atan hafif füzeatarlar için kullanılır. || *Esk.* Özellikle XIV. yy. da, itici gücünü içindeki barutun yanmasından sağlayan yangın humbarası: İngiliz generali Congreve'in icadı olan humbaraya «roket» adı verilmiştir.

— Denizc. *Roket tabancası* veya *roket topu*, batmak üzere olan bir gemiye bir savlo veya bir yoma atarak, mürettebatı kurtarmak için bir varagele kurmağa veya herhangi iki gemi arasında irtibat sağlamağa yarayan tabanca, tüfek veya küçük top. (Roket tabancası veya topu karadan herhangi bir gemiye, bir gemiden karaya veya bir gemiden başka bir gemiye savlo atmakta kullanılır.)

— Havc. *Roket motoru*, havasız çalışan, yani yakıtın alev alması için dış havaya ihtiyaç göstermeyen tepkili motor. (Bu tip iticiler daha çok FÜZE veya MOTOR FÜZE adıyle anılır.)

— ANSİKL. Sil. *Roket* terimi, devindirici elemanını barutlu bir tapadan meydana gelen özitmeli taktik mermiler için kullanılır. Yalnız tepkiyle sağlanan ilk hareket sırasında patlama olmaması, hem geri tepme problemini ortadan kaldırır, hem de basit ve hafif atış malzemesinin kullanılmasına imkân verir: ince namlular, çok namlulu çerçeveler v.b. Atış sıhhati az olduğu için, roket ancak çok yakın veya çok büyük hedeflere karşı kullanılabilir ve güdümlü bir mermi değil de, balistik kurallarına göre yol alan bir fırlatma mermi olduğu ölçüde özel silâhlardan ayrılır. Çukur imlâ hakkıyle doldurulmağa çok elverişli olan roket, tanksavar silâhlarda çok sık kullanılır (müttefiklerin bazoka'sı ve Almanların Panzerfaust'u). Ayrıca, füze-radar'larla donatılmış olsun veya olmasın, roket, uçaklarda kullanılan ve gerek düşman uçaklarına taarruzda (1945'te yapılan hesaplara göre, 1 000 m mesafeden atılan her iki roket bir uçak düşürmüştü), gerek yerdeki birliklerin desteklenmesinde çok yararlı olan bir silâhtır. En çok kullanılanı 127 mm çapında olan bu çeşit mermilerde geri tepmenin olmayışı, otomatik silâhların uçak kanatlarına yüklediği büyük kuvvetleri ortadan kaldırmaktadır. (L)

ROKETATAR blş. i. Özitmeli mermi atan ve zırhlı araçlara karşı yakın muharebede kullanılan hafif silâh.

— ANSİKL. *Roketatar,* Amerikalıların bazoka*sı, Almanların 45 ile 60 mm'lik *Ofenrohr* veya *Panzerfaust*'u gibi hafif tanksavar malzeme grubundan bir silâhtır. Bu silâh, iki ucu açık bir saç borudan, kaba nişan almayı sağlayan bir nişan āletinden ve bir deflektörden meydana gelir; deflektörün görevi, mermi atıldığı zaman geriye püsküren alevlerden nişancıyı korumaktır. Merminin ateşlenmesi bir elektrik kıvılcımıyle sağlanır; barut hakkını ateşleyen kıvılcım, 5 ilâ 6 kg ağırlığında ve 60 ilâ 120 mm arasında değişen çapta çukur imlâ hakkıyle doldurulmuş özitmeli bir merminin fırlamasına yol açar. Roketatar'ın pratik menzili yüz metreyi geçmez; bu mesafe içinde mermisi, 100 ilâ 150 mm kalın-

Foto. LAROUSSE

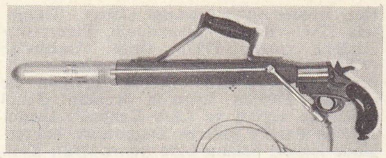

roketatar (bazoka)

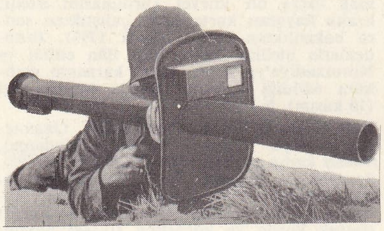

palamar roket'i

cip üzerinde 12'lik roket

lığındaki zırhları deler. Küçük muharebe birlikleri için çok elverişli olan bu silâh, bir nişancı ve bir doldurucu tarafından kullanılır. (L)

ROKFOR i. (fr. *Roquefort*). Koyun sütünden yapılan ve Roquefort - sur - Sulson (Fransa'da Aveyron) mahzenlerinde olgunlaştırılan içi küflü peynir.

— ANSİKL. *Rokfor* çiftliklerde veya sütlerin toplandığı çevredeki mandıralarda yapılır, sonra Roquefort'daki mahzenlerde olgunlaştırılır. Mandırada toplanan koyun sütü peynir mayası ile mayalanır; çökelen peynir küp şeklinde kesilir, suyu süzülünce hamur gibi yoğrulur; içine küf (ekmek küfü) karıştırıldıktan sonra kalıplanır. Kalıplar serin bir yere konur, orada dört beş gün süzülür. Daha sonra peynirler Causses ilçesine bağlı küçük bir köy olan Roquefort-suz-Sulzon'daki Combalon mahzenlerine gönderilir. Bu mahzenler uzun zamandan beri kullanılan tabiî mağaralardır; mahzenlerin daimî sıcaklığı 7°C dolaylarındadır. Peynir kelleleri gelir gelmez, teker teker gözden geçirilir, yedi günde iki kere tuzlanır, sert fırça ile fırçalanır, kazınır; içindeki küflerin (*Penicillium glaucum Roqueforti*) çoğalması için uzun iğnelerle delik deşik edilir, ondan sonra rokfortlar karanlık mahzenlerdeki raflara yerleştirilir, burada üç ay olgunlaştırılır. Satışa çıkarılmadan önce peynirler özel uzmanlar tarafından kontrol edilir; tadına ve kalitesine göre tesnif edilerek istenilen bölge veya ülkeye gönderilir. (L)

ROKİTANSKY veya **ROKYTANSKY** (Karl veya Karel), çek asıllı alman hekimi (Hradec Kralove 1804-Viyana, Avusturya 1878). Viyana'da 1875'e kadar patolojik Anatomi Elkitabı) [1842-1847] ve 1855-*buch der Pathologischen Anatomie* (Patolojik Anatomi Elkitabı) [1842-1847] ve 1855-1861] adlı bir eseri vardır. (L)

Rokitansky - Frerichs hastalığı, ağır bulaşıcı sarılık; karaciğerin sarararak bozulmasına yol açar ve hızla ölüme götürür. (L)

ROKOKO i. (fr. *rococo;* «deniz kabuğu ve çakıl taşından yapılmış süsleme» anlamında *rocaille* [rokay] kelimesinden şaka tarzında türetilmiştir). G. santl. XVIII. yy. da, Avrupa'da rağbet bulan süsleme tarzı. (Daha özel olarak rokoko terimi, süslemelerin, renklerin ve asimetrik eğrilerin toplanmasına önem veren alman barokunun bir dalını belirtmek için kullanılır.) || *Teşm. Yol.* Eski ve modası geçmiş eşya veya tarz.

— Müz. *Rokoko üslûbu,* XVIII. yy.ın hafif, oynak, din dışı ve kibar üslûbu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Müz. Seçkin görünme hevesi ve temaların yoğun oluşu *rokoko* üslûbunun başlıca nitelikleridir. Lavtacı ve kemancıların etkisiyle fransız ve italyan klavsencilerden çıkmış olması muhtemel olan bu üslûp Philipp-Emmanuel Bach, Chretien Bach ve bunların izinden giden besteciler tarafından benimsendi; Haydn ve Mozart'ın müziği; ayrıca Clementi ve Beethoven'ın sonatları bu yolu izledi.

◆ Sıf. Rokay* tarzında: *Rokoko mobilya.* || Modası geçmiş, gülünç: *Rokoko stili.* || *Rokoko işleme,* iplik gibi kullanılan, dar ipek kurdeleyle işlenen renkli işleme. (L)

ROKOSOVSKİY (Konstantin Konstantinoviç), sovyet mareşali (Varşova 1896-Moskova 1968). Ukrayna'lı bir demiryolu işçisinin oğlu. Birinci Dünya savaşına katıldı. Devrimi hemen benimsedi ve Kolçak'a karşı savaştı. Kurmay akademisi kurslarını izledikten sonra, albay rütbesiyle Kızılordu genelkurmaylığına çağırıldı, 1938'de Blucher'nin (Bluher) emri altında Uzakdoğu'da hizmet gördü ve 1939'da Moskova'da bir süvari tugayına kumanda etti. İki yıl sonra bir ordunun başında başkenti savundu. 1942'de Don bölgesindeki Ordular grubu kumandanlığına getirildi. Stalingrad'da (bugün Volgograd) alman birliklerinin çevrilmesinde öbür kuvvetlerle işbirliği yaptı. 1934'te Oryol ve Bryansk'ta galip geldi. Ertesi yıl, Birinci, sonra İkinci Beyaz Rusya cephelerine kumanda etti; bu cephe birliklerinin taarruzunu, Mogilyev'den Varşova'ya ulaştırdı. 1945'te Tannenberg'e, sonra Danzig'e girdi ve III. Reich'ın teslim alınmasından birkaç gün önce Wismar'da Dempsey emrindeki ingiliz kuvvetleriyle birleşti. 1944'ten beri mareşal ve «Sovyetler birliği kahramanı» olan Rokosovskiy, 1949'da tekrar polonya uyrukluğuna geçti, Polonya mareşali ve Varşova'da savunma bakanı oldu. 1956'da Gomulka iktidara gelince, bu görevden uzaklaştırıldı. 1957'de, Ortadoğu'da Türkiye-Suriye gerginliği sırasında Kafkaslarötesi Sovyet kuvvetleri kumandanlığına getirildi. 1958'de savunma bakanı yardımcısı ve 1962'de Savunma bakanlığında genel müfettiş olarak görevlendirildi. (L)

ROKOTOV (Fyodor Stepanoviç), rus ressamı (Moskova yaklş. 1735- Petersburg 1808?). P. Rotari'nin öğrencisiydi. 1757-

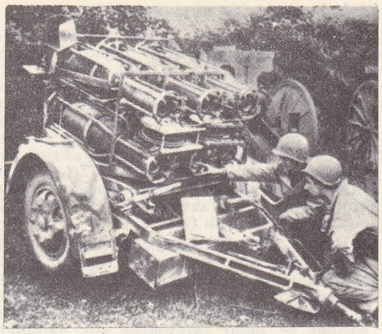

İkinci Dünya savaşında Normandiya'da ele geçen bir alman roket topu

1765 Arasında Petersburg'da, sonra 1774 veya 1789'a kadar Moskova'da yaşadı. Petrodvorets sarayının *Cabinet des Modes et des Grâces* bölümünü rus sarayından 300 hanımın portresiyle süsledi. Sonra, Tocqué'nin etkisinde kaldı. Özellikle portreler yaptı; daha çok imparatorluk ailesi ve soylular hesabına çalıştı. Akademik bir üslûpla yapılmış mitolojik ve dinî tabloları da vardır. (M)

ROKSAN. Bk. RUŞENK.

ROKSELİK sıf. (fr. *roccellique*). Kim. Formülü $C_{17}H_{32}O_4$ olan asit için kullanılır; bazı yosun türlerinde rastlanır. (L)

ROKSELİN i. (fr. *roccelline*). Kim. Roccella'yı (*Roccella lecanora*) andıran azo boyarmaddesi; β -naftol'ün sülfanilik asitteki diazo grubu üzerinde kenetlenmesinden elde edilir. *Eşanl.* β - NAFTOL ASİT-

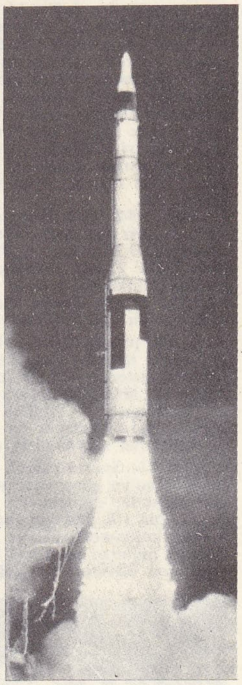

«Minuteman» katı yakıtlı amerikan ICBM roketi

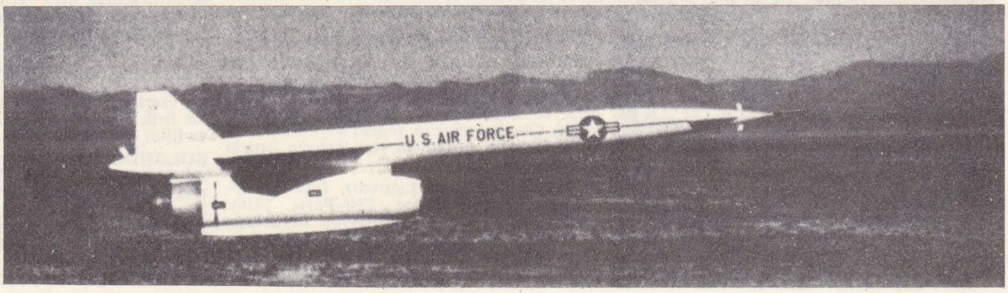

bir B-52'den atıldıktan sonra alçak irtifada uçan havadan-yere bir «Hound Dog» roketi (A.B.D.)

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana

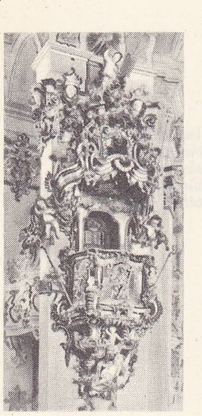

rokoko
Wies (Bavyera) kilisesi kürsüsü
D. Zimmermann'ın eseri

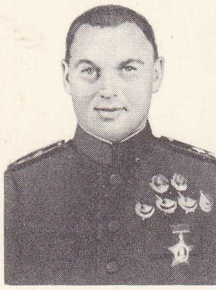

mareşal **ROKOSOVSKİY**

ROLAND
San Zeno kilisesi kapısı, Verona

«Roland Destanı»
Charlemagne penceresi
Chartres katedrali
Fransa

AZO-α- NAFTALEN SÜLFONİK. (L)

ROKSETH (Yvonne), genç kızlık adı **Rihouet**'dir; fransız müzik bilgini (Maison-Laffitte 1890-Strasbourg 1948). 1930'da, *XV. yy.da* ve *XVI. yy. Başında Org Müziği* konulu bir doktora tezi savundu, Strasbourg üniversitesinde ders verdi. Ortaçağ müziği üstüne incelemeler yazdı; XVI. yy.a ait org eserleri, *Grieg*'in bir monografisini yayımladı ve *Polyphonies du XIII. Siècle* (XIII. yy. Çoksesli Müziği) başlığı altında Montpellier Tıp fakültesinin H 196 sayılı elyazmasını bastırdı (4 cilt). [L]

ROKSOLAN'LAR. Esk. coğ. Şimdiki Azak denizi kıyısında yerleşmiş sarmat halkı. Mithridates'e yenildiler ve Marcus Aurelius devrinde Roma imparatorluğuna saldırdılar. Kısa zamanda Gotların hâkimiyetine girdiler ve onlar tarafından yok edildiler. (L)

ROKU i. Tropikal bölgelerde yetişen bir ağacın (*Bixa arellana*) tohumlarını saran kırmızı mumsu maddeden çıkarılan, alkalinlerde ve sıvı yağlarda eriyen karotenimsi boyarmadde. (Bazı yiyecek maddelerini, özellikle katı yağları boyamakta kullanılır.) [L]

ROKYTANSKY. Bk. ROKİTANSKY (Karl).

ROKYTKA, Çekoslovakya'da küçük ırmak, Prag şehrinden çıkınca Vltava'ya kavuşur; kıyılarında büyük sanayi mahalleleri (Vysoçany ve Hloubetin) kurulmuştur. (L)

ROL i. (fr. *rôle*). Tiyat. ve Sine. Bir kişiliği canlandıran oyuncunun söylemesi gereken sözlerin ve yapması gereken hareketlerin genel adı: *Oyunda ne rolüne çıkacaklar acaba? — Mirasyediye* (H. R. Gürpınar). || *Teşm. yol.* Bir işte bir kimse veya şeyin üstüne düşen görev, iş payı: *Bu da saatin kendi bünyesinden ve içtimaî hayattaki mevkiinden ve rolünden doğan bir kadro idi* (A. H. Tanpınar). *Onların, dirilerin hayatında rolleri henüz bitmemişti* (H. E. Adıvar). || *Rol almak*, bir rolü oynamakla yükümlü olmak. || *Rol dağıtmak*, bir piyesin kişiliklerini, tiyatrodaki yerleri, fizikleri, mizaçları ve niteliklerine (hattâ, uygun düşüyorsa, kusurlarına) göre oyunculara vermek: *Bir piyesin rollerinin iyi düşünülerek dağıtılması, o piyesin başarısını sağlayan temel bir unsurdur.* || *Baş rol*, bir oyun veya filimdeki en önemli rol.

— ÇEŞ. DEY. *Rol kesmek. Teklz.* Yalan, uydurma söz söylemek veya yapmacıklı davranışlarda bulunmak. || *Rol oynamak.* Bk. OYNAMAK. || *Rol yapmak*, davranışlarında samimî olmamak. || *Rolü olmak*, etkisi bulunmak: *Sizinle benim bunda bir rolümüz oldu muydu?* (S. F. Abasıyanık).

— Sosyal psikol. Teknik, hukuk veya ahlâkî nitelik taşıyan birtakım hak ve yükümlülükler sistemi. (Bu sistem, diğer kişilerin, başka bir kimseden meşru olarak beklediklerı davranışların tümünü belirler.) || *Rol oynama testi*, deneğin bir rol oynamamasını gerektiren sosyometrik test. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sosyal psikol. *Rol oynama testi.* Moreno'ya göre, benimsenen rol, kişinin davranışında, donmuş bir tavır olarak belirir. Ama rol, bundan ibaret değildir; rol, kişinin kullanabileceği ve gruba intibak ettirilmiş bulunan duygusal ve sosyal ilişkiler yapısıdır. Böylece, rol değiştirebilme gücü, grubun baskıları karşısında, «rolün esiri olmayı» aşacak kadar hürlüğü ve kendiliğindenliği muhafaza etmek; sosyal durumu ve kişiler arası ilişkilere uymayı sağlayacak ve her an gerçekleşebilecek davranışlara sahip olmak demektir. Böylece, Moreno'nun deyimine göre, «rol oynamak, bir faaliyeti ve bir kendiliğinden oyunu» gerekli kılar. Demek ki, rol oynama testi, deneğin, dramatik davranışını ölçer ve böylece kişide, belli bir kültürün ulaşmış bulunduğu farklaşma seviyesini ve kişinin bu kültür hakkındaki yorumunu açığa vurur. Şüphesiz ki rollerin seçilmesi, çok önemlidir; bundan dolayı, deneğin içinde yaşadığı toplumda geçici olan bütün rolleri bir yana bırakmak ve sadece, gerçekten temsil edici ve etkili olan rolleri seçmek gerekir.
Uygulanacak metot şudur: belli sayıda denek grup olarak biraraya getirilir ve deneklerin her birinden, iki üç şahısla birkaç küçük senaryo düzenlemeleri istenir. Bundan sonra, gruptan, hangi senaryonun ilk başta oynanması gerektiği, arkasından da, bu senaryodaki rolleri oynamak isteyenlerin kimler olduğu sorulur. Rolleri oynamaları teklif edilen denekler, dışarıya çıkarlar, sonra, teker teker sahneye dönerler. Bu yapılırken, oyun yöneticisi deneklere yol gösterir; senaryonun genel durumunu yorumlar ve açıklar. Yönetici, bu arada, her denekle, evvelce yapmış olduğu kişisel mülâkatı da hesaba katar. Yöneticinin yaptığı bu açıklamanın amacı rol alan denekleri hazırlamak ve oyuna «ısındırmak»tır. Bundan sonra, oyun, öteki deneklerin önünde başlar. Bu tarzda tertiplenince, rol oynama, bir «taslama» ve bir «yapar gibilik» örneği olur: her denek, gruba oranla, duruş, duygunluk v.b. bakımından bir davranış kurar. Bu davranış içinde, deneği harekete getiren güdü, mutlaka kendini açığa vurur. Oyunu yönetenin her oyuncuyle tek başına yaptığı mülâkat, oynadığı rolün her safhasının oyuncu için ne ifade ettiğini ortaya çıkarır. Bu sayede oyuncu, kendi rolünü, sürekli algılama ve hareket ediş tarzı içinde oynamış olduğunu fark eder. Bu bakımdan, rol oynama, yansıtmalı bir tekniktir, ama aynı zamanda, deneğin belli bir durumu kavramadaki öznel ve özel tarzıyle, bu durum arasındaki mesafeyi fark ettiği ölçüde tedavi bakımından da yararlı olur. (LM)

ROLAND, efsanevî Charlemagne çevrimi kahramanlarının en ünlüsü. Adı, Eginhard'ın bir bölümünde geçer. Denildiğine göre, Bretagne uç eyaletleri kontu Roland (Hruotland) Charlemagne'ın İspanya'dan dönen artçı kuvvetlerine saldıran Vaskonlar tarafından 778'de Roncevaux'da öldürülmüştür. Zamanla bir efsane kahramanı haline gelen Roland Fransa'da (*la Chanson de Roland*), sonra İtalya'da (Boiardo, Ariosto ve Berni'nin ele aldıkları geleneksel konu) Charlemagne'ın yeğeni ve müslümanlarla çarpışan hıristiyan şövalyelerin örneği haline geldi. (L)

ROLAND (Philippe Laurent), fransız heykeltıraşı (Pont-à-Marcq 1746-Paris 1816). Başlıca eseri mermer *Homeros* heykelidir (Louvre). Akademi'de profesörlük yaptı. David d'Angers'in hocasıydı. (L)

ROLAND DE LA PLATİÈRE (Jean-Marie), fransız siyaset adamı (Thizy, Beaujolais 1734 - Bourg - Beaudouin, Fleury-sur-Andelle yakını 1793). Önce Amiens'de (1780), sonra Lyon'da (1784) atelyeler müfettişi oldu. 1780'de Manon Phlipon ile evlendi. 1790'da Lyon'da Komün Genel meclisine seçildi ve Club Central'ı kurdu. 1791'de Paris'e giderek Dumouriez kabinesinde içişleri bakanı oldu (mart 1792). Konvansiyon meclisine seçilince bakan kalabilmek için bu görevi kabul etmedi (18 eylül). Konvansiyonu Komün'e karşı korumak üzere bir kuvvet kurulmasını istedi; kralın hayatını kurtarmağa çalıştıktan sonra bakanlıktan ayrıldı (ocak 1793). Jirondenlerle birlikte kanun dışı ilân edildi ve Normandiya'ya kaçtı, fakat karısının mahkûm edildiği haberini alınca intihar etti (10 kasım). [L]

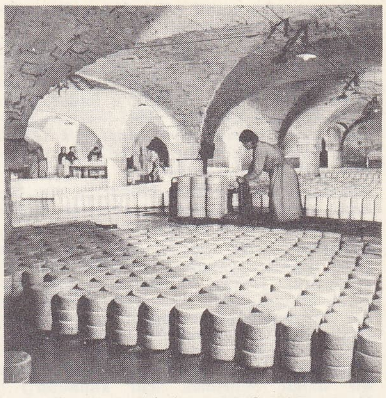

Cambalou mağaralarında **ROKFOR** peyniri tekerleri

ROLAND DE LA PLATİÈRE (Jeanne-Marie veya Manon PHLİPON, Madame), fransız kadın siyasetçi (Paris 1754-ay.y. 1793). Jean-Marie Roland de la Platière'in karısı. Devrinin ünlü kişileriyle (Petian, Robespierre, Desmoulins, Condorcet ve Buzot) dostuk kurdu ve kocasının siyaset alanında yükselmesinde büyük rol oynadı. Jirondenlerin akıl hocasıydı ve içişlerinin yönetiminde kocasından daha etkili oldu. Danton ve Robespierre'e karşı duyduğu nefreti gizlemedi; Jirondenlerle birlikte tutuklandı (1 haziran 1793) ve boynu vuruldu. (L)

Roland Destanı (*Chanson de Roland*), fransız destanlarının en eskisi. 1100-1125 arasında bir fransız papazı (bu papazın, manzumenin sonunda adı geçen Turoldus olduğu sanılır) tarafından yazıldı. Manzume, yarım kafiyeli on hecelik 4002 mısradan meydana gelir. Şair ilhamını Einghard'ın anlattığı tarihî bir olaydan almıştır: 15 ağustos 778'de, Charlemagne ordusunun Bretagne kontu Roland komutasındaki artçı kuvvetleri, Basklar tarafından Roncevaux vâdisinde tuzağa düşürülmüş ve kılıçtan geçirilmişti. Destan'ın yazarı bu olayları genişletmiş ve önemsiz bir çarpışmayı bir din savaşı şekline sokmuştur. Charlemagne'ın yeğeni Roland'dan nefret eden Ganelon öç almak için ihanete sürüklenir, sarazen kralı Marsile ile anlaşarak fransız artçılarına bir tuzak hazırlar. Roland Charlemagne'ı yardıma çağırmak istemez ve on bir arkadaşıyle birlikte yiğitçe dövüşür. Düşmanın ikinci saldırısından sonra Roland nihayet yardım istemek için bütün gücüyle boruyu çalar ve ölür. Charlemagne Sarazenleri ağır bir bozguna uğratır ve Zaragoza'yı alır; Aix'e dönüşünde Ganelon'u ölüm cezasına çarptırır. Destanın orijinal nüshası 1832'de Oxford'da Bodley kitaplığında bulundu. (→ Bibliyo.) [L]

ROLAND HOLST (Richard Nicolaas), hollandalı ressam ve dekoratör (Amsterdam 1868-Bloemendaal 1938). Amsterdam'da Güzel Sanatlar akademisi müdürü (1926-1934) oldu, mimar Berlage ve Bazel ile çalıştı. Afişler ve taşbaskılar da yaptı. (L)

ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK (Henriette), hollandalı kadın edebiyatçı (Noordwijk 1869-Amsterdam 1952). Çeşitli şiirlerinde, lirik ve estetik güzellik, kaynağını insanlık sevgisinden ve dinden alan bir hayat idealinin hizmetindedir. Nesir olarak, birçok siyasî, sosyal ve edebî deneme yazdı. Çağdaş hollanda edebiyatının büyük simalarından biriydi. (L)

ROLAND-MANUEL (Roland Alexis Manuel LEVY, —denir), fransız bestecisi ve müzik yazarı (Paris 1891-ay.y. 1966). Roussel ve V. d'Indy'nin öğrencisi, Paris konservatuvarında ders verdi (1947-1961); Fransız radyosunda «Plaisir de la Musique» (Müzik Zevki) yayımını başlattı (4 cilt olarak basılmıştır). Ravel ve Falla üstüne yazdığı eserlerden başka, melodiler, bir yaylılar üçlüsü (1917), ispanyol tarzında süit, orkestra eserleri, bir piyano konçertosu, üç bale, bir lirik şiir, iki operakomik, sahne müziği ve filim müziği besteledi. (L)

ROLANDO (Luigi), italyan anatomi ve fizyoloji bilgini (Torino 1773-ay.y. 1831). Sassari'ye tıp profesörü tayin edildikten sonra, bilim dünyasıyle bütün ilişkilerini kesti. 1807-1809 Arasında hayat ilkesi, beyin ve sinir sisteminin yapısı ve fonksiyonları üstüne yayımladığı eserlerde, o zamanki birçok anatomi bilgininin kendilerine mal ederek

Foto. LAROUSSE

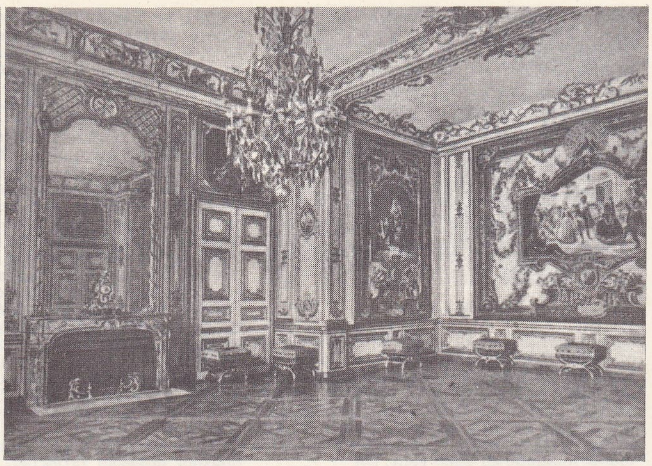

rokoko «Saatli Oda» Versailles şatosu, Paris

övündükleri buluşların çoğunu herkesten uzak ve bir başına yapmış olduğu görülür. Rolando 1814'te Torino üniversitesi anatomi profesörlüğüne getirildi. (L)

Rolando bölgesi, beyinde Rolando yarığının iki yanında bulunan iki kıvrımdan (alın ve yankafa kıvrımları) meydana gelen bölge. (L)

Rolando tümsekçiği, ipsi cismin dış ve alt yüzünde bulunan uzunca çıkıntı. (L)

Rolanda yarığı, beyin yarımküresinin dış yüzünde bulunan, aşağıdan yukarıya ve önden arkaya doğru eğik yarık; alın lobunu yankafa lobundan ayırır. (Bk. BEYİN *yarımyuvarı.*) [L]

ROLDAN (Jose Maria), ispanyol şairi (Sevilla 1771-öl. 1828). Sevilla okulundandı. Arjona, Blanco-White, Reinoso, Lista, Castro y Nunez ve Roldan bu okulun sanat anlayışını yaydılar. Başlıca şiir kitapları: *A la Resurrecion del Senor* (İsa'nın Dirilişi İçin) ve *El Angel del Apocalipsis* (Apokalypsis Meleği). [M]

ROLDAN (Pedro), ispanyol heykeltıraşı (Antequera, Andalucia 1624-Sevilla 1700). Granada'da Alonso de Mena'nın öğrencisiydi. Başlıca eseri, Sevilla'daki Garidad hastahanesinin Valdés Leal'in resimleriyle süslü mihrap arkalığıdır. —Kızı LUİSA, *la Roldana* denir (Sevilla 1656-Madrid 1704), kral Carlos II'nin heykeltıraşı oldu (Cadiz ve Madrid kiliseleri). [L]

ROLDAN JİMENEZ (Francisco), ispanyol denizcisi (Moguer 1462-Karayip denizi 1502). Kristof Kolomb'un ikinci Amerika seferine katıldı (1493), yerlilerle yaptığı çatışmalarda ve ilk isyanlarda Kolomb'u destekledi. Haiti'de *alcalde* olarak kaldı; yerlilerle ve ispanyol asilleriyle savaştı, ama sonra (1498) Kolomb'a karşı girişilen ayaklanmaya başkanlık etti. Bu durum müfettiş Bobadilla'nın gelmesine yol açtı (1500). Roldan, Bobadilla ile birlikte İspanya'ya dönmek için yola çıktı, ama gemi battı ve kendisi boğuldu. (M)

ROLE i. (fr. *rôle*'den). Denizc. Beklenmedik anlarda ortaya çıkabilecek yangın, filika indirme (gemiyi terk etme, denizden adam kurtarma v.b. sırasında), yara alma ve karartma (savaş sırasında) gibi olaylara bilinçli olarak anında müdahale edebilmek amacıyle, bu gibi olaylar önceden göz önüne alınıp gemi adamları arasında yapılan görev dağıtımı. || *Role cetveli,* bütün gemi adamlarının adlarını ve karşısında her olayda alacakları görevleri gösteren çizelge. (Role cetveli liman başkanlığınca onaylanır.) || *Role görevi,* role dağıtımında her gemi adamına her olay için farklı olarak verilen görev. || *Role istasyonu,* role uygulamaları sırasında her gemi adamının ve kullanılacak âletin bulunması gereken yer. (*Role mevkii* de denir.) || *Role kartı,* gemi adamlarına sürekli yanlarında taşımak üzere verilmiş, üzerinde «role görevleri» yazılı kart. || *Role talimi,* role görevlerine hazırlamak amacıyle sunî olaylar yaratarak gemi adamlarına yaptırılan talim. (M)

ROLEVİNCK (Werner), alman tarihçisi (Laer, Westfalen 1425-Köln 1502). Köln'de 1447'den itibaren rahip olarak manastırda yaşadı. Birçok tarih ve ilâhiyat eseri, özellikle çok tutulan *Fasciculus Temporum* (1474) adlı bir tarih elkitabı yazdı. (L)

ROLFE (John), ingiliz sömürgecisi (Heacham, Norfolk 1585-Bermuda, Hundred?, Richmond yakınları, Virginia 1622 veya 1623). 1610'da Virginia sömürgesine göç etti; 1614'te kızılderili prenses Pocahontas ile evlendi, tütün yetiştirme ve işleme usullerini öğrenerek sömürgeyi refaha kavuşturdu. (L)

ROLFİNCK (Werner), alman hekimi (Hamburg 1599-Jena 1673). Spigelius'un öğrencisiydi. 1628'de Padova üniversitesinde anatomi profesörlüğüne getirildi. 1629'da Wittenberg'de anatomi, cerrahî ve botanik dersleri vermeğe başladı. Jena'da kimya laboratuvarı kurdu. Başlıca eseri: *Dissertationes Anatomicae* (Anatomi Dersleri) [1656]. (M)

ROLİN-JAEQUEMYNS (Gustave), belçikalı siyaset adamı (Gand 1835-Brüksel 1902). Milletlerarası Hukuk enstitüsünün kurucusu (1873), liberal milletvekili (1878), Frère-Orban'ın içişleri bakanı (1878-1884) oldu. Yönetimi yeniden düzenlemek üzere, özel danışman olarak Siyam'a gitti (1892). Başlıca eserleri: *Le Droit International et la Question d'Orient* (Milletlerarası Hukuk ve Şark Meselesi) [1876], *Essai sur les Relations Diplomatiques Entre l'Allemagne et la Russie* (Almanya ve Rusya Arasındaki Diplomatik İlişkiler Üstüne Deneme) [1889]. (L)

ROLİTETRASİKLİN i. (fr. *rolitétracycline*). Tetrasiklin* e yakın bir antibiyotik olan pirolidinometil-tetrasiklin'in kısa adı.

— ANSİKL. *Rolitetrasiklin,* tetrasiklinden daha çok çözünür ve daha az tahriş edicidir; bu özellikleri, kandaki pH'ı yüksek olanlara damardan şırınga edilerek verilmesini ve adele yoluyle kolayca soğurulmasını sağlar. Etkileri, öbür tetrasiklinlerin etkilerine benzer ve aynı hastalıklara karşı kullanılır. (L)

ROLL (Alfred), fransız ressamı (Paris 1846-ay.y. 1919). konularını özellikle toplum hayatından alan tablolar (*Madencilerin Grevi,* Valenciennes müzesi) çizdi. Aynı zamanda peyzajları, kır manzaraları, portreleri de vardır. Ayrıca, Paris Belediye sarayının ve Petit Palais'nin duvar resimlerini yaptı. (L)

ROLLAND (Romain), fransız yazarı (Clamecy 1866-Vézelay 1944). École Normale Supérieure'ü bitirdi; Roma'da fransız okulunda iki yıl ders verdi, Wagner ve Nietzsche'nin arkadaşı. Malwida von Meysenburg'un ve italyan Sanat şaheserlerinin etkisinde kaldı. Önce, büyük halk kitlelerini ilgilendireceğini umarak tarihî ve felsefî dramlar yazdı: *Aërt* (1897), *Les Loups* (Kurtlar) [1897], *Le Triomphe de la Raison* (Aklın Zaferi) [1899], *Danton* (1901), *Le Quatorze-Juillet* (On Dört Temmuz) [1902], *Le Temps Viendra* (Bir Gün Gelecek) [1903], *La Montespan* (1904). Büyük sanatçıların, özellikle kendilerini gizlilik idealine adamış kahramanlar saydığı müzikçilerin hayatına ve eserlerine merak sardı ve birçok biyografya yazdı: *Beethoven* (1903); *Michel-Ange* (Michelangelo) [1907], *Haendel* (1910), *Tolstoi* (Tolstoy) [1911]. Bu arada, büyük bir müzisyenin buhranlı yaşantısını anlatırken XX. yy. insanının karşılaştığı bütün büyük meseleleri ortaya koyan on bölümlük uzun bir roman yazdı: *Jean-Christophe* (1904-1912). Birinci Dünya savaşı sırasında barışçı bir broşür hazırladı: *Au-dessus de la Melée* (Kargaşanın Üstünde) [1915]; bu eser Fransa ve Almanya'da birçok şiddetli tepkiye yol açtı. *Aux Peuples Assassinés* (Öldürülen Halklara) [1917], *Empédocle d'Agrigente* (1918), *Clérambault, Histoire d'une Conscience Libre Pendant la Guerre* (Clérambault, Savaş Sırasında Hür Bir Vicdanın Hikâyesi) [1920] ve *Les Précurseurs*'ü (Öncüler) [1923] yazarak faaliyetine devam etti. 1920'de en iyi eserlerinden biri olan *Colas Breuynon*'u yazdı. 1922'de Europe dergisini kurdu ve yeni bir nehir-romana başladı: *l'Âme Enchantée* (Büyülenmiş Ruh) [1922-1934]. Mistik olduğu kadar da insancıl olan Romain Rolland hintli düşünürlerle de ilgilendi (Mahatma Gandhi, 1923; la Vie de Ramakrishna [Ramakrişna'nın Hayatı], 1929; *La Vie de Vivekananda et l'Evangile Universal* [Vivekananda'nın Hayatı ve Evrensel İncil], 1930). 1929-1944 Arasında yedi ciltlik uzun ve etkili bir deneme yayımladı: *Beethoven.*

Romain Rolland, hayatı boyunca insan enerjisini şiddet ve savaşa değil bir güzellik, barış ve hürriyet idealine yöneltmeğe çalıştı. Bu ideal, eserlerinin başlıca özelliğidir. (1916'da verilen 1915 Nobel edebiyat ödülü.) [L]

ROLLE (Michel), fransız matematikçisi (Ambert 1652-Paris 1719). 1690'da yayımladığı *Traité d'Algèbre* (Cebir Kitabı) adlı eserinde «düşürümler* yöntemi»ni açıkladı. Bu metot, dereceleri gittikçe azalan bir yardımcı denklemler serisinden yararlanarak, bazı denklem tiplerinin gerçek köklerini bulmak imkânı veriyordu. 1691'de, kendi adını taşıyan şu teoremi ortaya attı: «Bir fonksiyon, türevinin ardışık iki gerçek kökünü ayıran aralık içinde ancak ve ancak bir kere sıfıra eşit olabilir», Rahip Gua ile, Descartes'in işaretler kuralı, daha sonra Varignon ve Saurin ile diferansiyel hesabın ilkeleri üstüne tartışmaya girdi ve 1700'de onların görüşünü kabul etti. (L)

ROLLENHAGEN (Georg), alman yazarı (Bernau 1542-Magdeburg 1609). Melanchthon'un çömeziydi. *Batrakhomuomakhia*'dan taklit edilen *Froschmeuseler* (Kurbağa ve Fareler Savaşı) [1595] adlı öğretici ve yerici bir destan yazdı. (L)

ROLLER-CATCH [rolır-keç] (anglo-amerikanca k.). Patinaj ekiplerinin bir pistte, sürat, dayanma ve ustalık bakımından başka ekiplerle yarışarak yaptıkları bir tür gösteri. (L)

ROLLER GİN [rolır cin] i. (ing. k.). Tekst. Bk. *Silindirli* ÇIRÇIR.

ROLLET (Paul), fransız generali (Auxerre 1875-Paris 1941). Saint Cyr'de okudu, yirmi dört yaşında Yabancılar lejyonuna geçti. Bütün meslek hayatını orada geçirdi (LEJYON BABASI lakabı buradan gelir); Fas ve

Ph. L. ROLAND «Homeros» Louvre müzesi, Paris

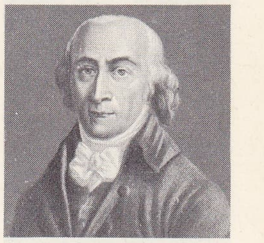

ROLAND DE LA PLATİÈRE Duplessis-Bertaux'dan

Mme ROLAND Heinsius'un eseri Versailles müzesi, Paris

«Roland Amoureux» Boiardo'nun şiiri için kapak Milano, 1513

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Alinari (LAROUSSE); Dictionnaire des Personnages

Romain ROLLAND

Maurice ROLLİNAT

Sonny ROLLİNS

Cezayir'de hizmet etti. 1917-1918'de bir lejyon alayının başında Fransa cephesinde bulundu. 1925'te Sidi-bel-Abbes'te 1. Yabancılar alayına kumanda etti; 1931'den 1936'ya kadar general olarak lejyonun müfettişliğini yaptı. (L)

ROLLİ (Paolo), italyan şairi (Roma 1687-Todi 1765). Paris ve Londra'da italyanca öğretmenliği yaptı; melodramlar ve tercümeler yayımladı. Ününü, küçük ahenkli şiirlerine borçludur: *Peotici Componimenti* (Şiir Kompozisyonları) [1717]. (L)

ROLLİN (Charles), fransız yazarı (Paris 1661-ay.y. 1741). Plessis kolejinde (1683), Collège de France'ta (1688) profesörlük yaptı, Paris üniversitesinde rektör (1694) Beauvais kolejinde müdür (1699-1715), sonra yeniden rektör (1720) oldu. Quesnel'in arkadaşıydı; Unigenitus kararnamesine karşı çıktı. Ateşli bir jansenius'çu oldu. *Histoire Romaine* (Roma Tarihi) [1738-1741] ve *Histoire Ancienne* (Eski Tarih) [1730-1738] adlı eserleri eskimiş olmakla beraber, *Traité des Études*'ü (Öğrenim Kitabı) [1726-1728] bugün de pedagojinin temel eserlerinden sayılır. (L)

ROLLİNAT (Maurice), fransız şairi (Châteauroux 1846-İvry 1903). Önceleri, George Sand'ın ve daha sonra Baudelaire ile Poe'nun etkisinde kaldı. *Les Névroses* (Nevrozlar) [1883] adlı eseri, «yüzyıl sonu»nda yazılmış olan ölüm şiirlerinin kusursuz bir örneğiydi. Hayatının son yıllarına doğru gittikçe ilerleyen nevroz hastalığı yüzünden, Creuse'e çekildi. Öteki eserleri: *l'Abîme* (Uçurum) [1886], şiir ve müzik olarak *Dix Mélodies Nouvelles* (On Yeni Melodi) [1887], *La Nature* (Tabiat) [1892], *Ce Que Dit la Vie et ce que Dit la Mort* (Hayatın ve Ölümün Dedikleri) [1898], *Paysages et Paysans* (Manzaralar ve Köylüler) [1899]. (L)

ROLLİNİA i. (Charles *Rollin*'in adından). Tropikal Amerika'da yetişen ağaç veya ağaççık. (*Annonaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Rollinia deliciosa* Brezilya'da meyve ağacı olarak yetiştirilir. Gayet makbul olan meyveleri pazarlarda *fructa da condessa* (kontes meyvesi) adıyle satılır. Guyana'da yetişen *R. Sieberi* de değerli meyveler verir (*yabanî kaşıman*). [L]

ROLLİNS (Theodore Walter, **Sonny** — denir), amerikalı caz saksofoncusu (New York 1929). 1948'de çalışmağa başladı, sırasıyle Babs Gonzales, Art Blakey, Tadd Dameron, Bud Powell ve Miles Davis topluluklarıyle çaldı. 1955'te Max Roach beşlisine girdi, kurduğu üçlü ile Avrupa turnesine çıktı (1959). Kendi isteğiyle bir süre çalışmasını durdurdu, 1961'de yeniden çalışmağa başladı, 1963'te Newport Cat festivaline katıldı, 1965 ve 1966'da tekrar Avrupa'da çaldı. En başarılı plakları: *Bule Seven* (1956), *Freedom now Suite* (1958), *Body and Soul* (1958) ve *Three Little Words* (1965). [L]

ROLLMOPS [rolmops] i. (alm. k.). Bir hıyara sarılarak beyaz şarapla ıslatıldıktan sonra iştah açıcı olarak yenen ringa dilimi. (L)

ROLLO, norman başbuğu (öl. 927), Normandiya dükü ve prensi (911-927). Norveçliydi. Bir norman korsan çetesinin başına geçti. Önce İngiltere'ye saldırdı, yağma ile geçindi; sonra Walcheren adasına yerleşti. Friesland'a geçti, bu ülkenin kontu Raimbaud ile Hainaut kontu Rainier II'yi yenilgiye uğrattı. Çok geçmeden Sen ırmağının ağzına yöneldi. 890'da Bayeux kontuna karşı bir sefer tertipledi ve onun kızıyle evlendi. 891'de Lisieux'yü yağma etti; 892'de Paris'i kuşattı, sonra Rouen'a yerleşti. Basit Charles, Rollo'yu Chartres yakınlarında yendi, onunla pazarlığa girişti ve Saint-Clair-Sur-Epte antlaşmasıyle ona Neustria'nın Normanların işgalinde bulunan kesimini verdi (911). Böylelikle onların çapulculuğunu sona erdirmeyi umuyordu. Rollo'nun kişiliği efsanelere konu olmuş (Rollo yasaları) ve maceraları değişik yorumlara yol açmıştır. (L)

Rolls-Royce, 1904'te Manchester'de kurulmuş ingiliz motor fabrikası. Firma, kuruluşundan beri, ileri bir teknik anlayışıyle, lüks model otomobil yapar. Birinci Dünya savaşındaki çalışmalarda, Rolls-Royce, Wright kardeşlerin işbirliğiyle faaliyetini önce

roller-catch

uçak motorları, sonra uçak, 1915'ten itibaren de müttefiklere zırhlı otomobil yapımına yöneltti. Savaş bittikten sonra yeniden uçak, otomobil motoru ve lüks otomobil yaptı. 1939'da tekrar, Kraliyet Hava kuvvetleri araçları için motor yapımına başladı. Rolls-Royce, seri halinde ve çok sayıda tepkili motor imalinde en önde gelir. (L)

ROLLY (Friedrich), alman hekimi (Osthofen, Hessen 1874-Heidelberg 1920). Leipzig'de fizyoterapi, perhiz, sonra da klinik tedavi dersleri verdi. Özellikle vücudun zararlı maddeleri atamamasından doğan hastalıklar ve bulaşıcı hastalıklar üstünde çalıştı. En önemli eseri *Der Akute Gelenkrheumatismus*'tur (Had Mafsal Romatizması) [1920]. (M)

ROLOWAY i. Beyaz sakallı, kızıl tüylü maymun (*Cercopithecus Diana Roloway*). [Gana'da yaşar.] (L)

ROLPHTON, Kanada'da (Ontario) yer, Ontario'nun doğusunda. Nükleer santral. (L)

ROM i. (ing. *rum*'dan). Şekerkamışından şeker yapılırken ortaya çıkan özsu, melas ve artıkların mayalandırılarak kurutulmasıyle elde edilen alkollü sert içki.

— ANSİKL. *Rom*'lar, kullanılan hammaddeye (özsu, şurup, melas) göre çeşitlere ayrılır. Romların çoğu kamış şurubu ile melastan yapılır; bunun için melas veya özsu artıkları su ile karıştırılarak bir şıra hazırlanır. Şıra sunî veya tabiî bir maya ile mayalandırılır. 48 Saatle 5 gün arasında mayalanma sona erer; elde edilen şarap 55-65°C'ta imbikten geçirilerek damıtılır. İmbikten süzülen içki yanık meşeden yapılmış fıçılara doldurularak yıllandırılır. Daima aynı kaliteyi elde etmek için romlar birbiriyle karıştırılır, karamel ile renklendirilir, filtreden geçirilerek durultulduktan sonra piyasaya çıkarılır. (L)

ROMA, Eskiçağ'ın başlıca devletlerinden birine verilen ad; devlet, Roma şehrinden başlayarak önce İtalya'yı sonra Akdeniz dünyasını fethetti.

İlk yıllar

Augustus zamanında yaşayan Titus - Livius, Halikarnassos'lu Dionysios ve Vergilius, Roma'nın ilk yıllarının efsanevî tarihini anlattılar. Efsaneye göre Anadolu'da Truva'nın yıkılmasından sonra bir truvalı topluluğu Aineias'ın yönetimi altında Latium kıyılarına yerleşti. Aineias, ülke kralının kızı Lavinia ile evlendi. Oğulları (bu arada Askanios [İulins]) Alba Longa'yı kurdular. Alba kralı Numitor'un kızı Rhea Silvia, tanrı Mars'tan gebe kalarak Remus ve Romulus adlı ikizleri doğurdu, ama Numitor'u Alba tahtından indiren amcası Amulius'un eziyetleri üzerine çocuklarını bir beşiğe koyarak Tevere ırmağına bıraktı; beşik ırmakta Palatium kıyılarına kadar sürüklenerek karaya vurdu. İkizlerin ağlamasına koşup gelen bir dişi kurt onları emzirdi. Çocukları sonradan çobanlar yanlarına aldılar. Büyüyen çocuklar bir şehir kurmak istediler ama kurma şerefinin kime ait olacağı konusunda çekiştiklerinden etrüsk geleneği uyarınca uçan kuşları saydılar. Yarışmayı Romulus kazandı ve Palatium'da gene etrüsk geleneğine göre şehrin sınırlarını çizdi. Bir sabana beyaz bir öküz ve inek bağlayarak surların dikileceği yeri tespit etti (Roma quadrata). Remus onunla alay etmek için çizgiyi aşınca Romulus tarafından öldürüldü. Romalı tarihçilere göre Roma M.Ö. 753'te inşa edildi. Romulus şehre serserileri yerleştirdi ve Capitolium'da yaşadığı sanılan komşu Sabinlerin kadınlarını kaçırarak onlarla evlendirdi. Sonra Romulus göğe uçtu ve Quirinus adlı tanrı oldu. Gene efsaneye göre, Romulus'tan sonra Roma kralları hem Sabinlerden, hem de Romalılardan seçildi; nymphea Egeria'nın öğütleriyle dini teşkilâtlandıran dindar sabin Numa Pompilius; Alba ile savaşan ve Horatius kardeşlerin Alba'lı Horatii kardeşleri yenmeleri sayesinde savaşı kazanan romalı Tullus Hostilius; Ostia'yı kuran ve Tevere üstünde Sublicius köprüsünü inşa ettiren sabin Ancus Marcius. Sonra etrüsk asıllı üç kral birbirini izledi: şehirde büyük inşaatlar yaptıran ve bir kanalizasyon (*cloaca maxima*) açtırdığı sanılan yaşlı Tarquinius; Roma'yı kuşatan sağlam bir sur (Servius suru) yaptırdığı ve halkı zenginliklerine göre sınıflara ayırdığı sanılan Servius Tullius; Roma'nın hâkimiyetini Latium'a kabul ettiren, ama zorbalığı yüzünden Roma soylularında düşmanlık uyandırarak M.Ö. 509'da kovulan (cumhuriyet o tarihte kuruldu) Tarquinius Superbus.

Bu efsaneleri inceleyen ve arkeoloji buluntularına dayanan tarihçiler, Roma'nın geçmişiyle ilgili bazı kesin bilgiler elde etmeğe uğraştılar. Böylece M.Ö. X. yy.da Palatium'da medeniyetleri Alba'nınkinin aynı olan bir çobanlar köyü bulunduğunu ortaya koydular. M.Ö. VII. yy.a doğru öbür tepelere de yerleşildi. Bu ilk şekliyle Roma'nın bir alba kolonisi olduğu ve Albalıların Tevere'nin sağ kıyısı boyunca ilerleyen Etrüsklere karşı otlaklarını korumak için buraya yerleştikleri sanılır. Sonraki dönemde Roma Etrüskler tarafından istilâ edildi. Efsanedeki etrüsk kralları basit işgalcilerdi. Roma köylerini surlarla çevrili ve tapınaklarla süslü gerçek bir şehir haline getirdiler. Etrüsk imparatorluğu zayıflayınca Romalılar etrüsk krallarını kovdular ve cumhuriyeti kurdular. İlk Romalıların faaliyeti kesinlikle kırsaldı. Vatandaşlar üç kabileye bölünmüştü: Titiensis'ler, Ramnes ve Luceres kabileleri. Bu kabilelerin her birinin toprak ve ırk bütünlüğü vardı; birçok ailenin birleşmesinden meydana gelen on curia'ya bölünmüşlerdi. Seçimle ve hayat boyu işbaşına geldiği sanılan kralın yanı sıra curia komiserleri yönetiminde rol oynuyorlardı.

Halkın ancak bir kısmının (patriciatuslar) senato ve komis'e girmeğe hakkı vardı. Bu patriciler *gentes* adı verilen (bk. GENS) ve ortak bir ataya tapan büyük ailelerde toplanıyorlardı. Genteslerin yanında patronları haline gelen gens başkanı tarafından korunmak isteyen eski köleler veya yoksul kimseler olan *cliens*'ler yaşıyordu. Patrici genteslerinin ve clienslerinin dışında, Roma'nın geri kalan halkı pleb sınıfını meydana getiriyordu; plebler hiç bir hakkı yoktu ve site hükûmetine katılamıyorlardı. Geleneğe göre adlî işlerle patriciler uğraştığından hükümler pleblerin zararına oluyordu. Ayrıca yoksul pleblerin çoğu zengin patricilere borçlanıyor ve borçlarını ödeyemeyince köle olarak satılıyorlardı.

Cumhuriyetin ilk yılları

Cumhuriyetin ilk yılları pleblerin patricilere karşı mücadelesiyle geçti. Patriciler iktidarı ele geçirmişlerdi. Kralların yerini alan magistralar (yani konsüller) ve senatörler patricilerdendi. Curia komis'lerinin önemi kalmamıştı. Yeni meclisler (centuria komis'leri) kuruldu. Bu meclislerde iktidar zengin toprak sahiplerinde, yani gene patricilerdeydi. Patriciatuslar eşit haklar elde edebilmek için ayrılmayı denediler. Birçok defa roma halkından ayrılarak başka yerlere yerleştiler (kutsal Aventino tepesine çekilme). Onların çalışmasına ihtiyacı olan patriciler bunun üzerine plebleri geri çağırarak bazı imtiyazlar verdiler. Böylece plebler önce iki, sonra beş (M.Ö. 494'e doğru), en sonunda da on (M.Ö. 471) magistralık kurulmasını kabul ettirdiler; pleb tribunus'u denilen bu magistralar pleblerin menfaatini korumakla görevlendirildi; veto hakları ve Roma suru içinde dokunulmazlıkları vardı; plebler meclisi (*concilium plebis*) tarafından seçiliyorlardı. Daha sonra (M.Ö. 287) «Tribus komis'leri» adını alan ve patriciatus'ların da katıldığı bu meclis, bütün vatandaşların katıldığı plebisitler yaptı. Aynı zamanda da pleblere bütün yüksek görev-

Foto. Meurisse, Marmand, X (LAROUSSE)

lere gelme hakkı tanındı. Bir çeşit kanun derlemesi olan Oniki levha yasasının ilânıyle (M.Ö. V. yy. ortası), herkesin kanunlar karşısında eşitliği kabul edildi. Böylece M.Ö. III. yy. başında plebler patriciatus'larla eşit duruma geldiler.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İtalya yarımadası fethedildi. Fetihi yapan ordu daimî bir ordu değil, savaş sırasında toplanan birçeşit milis kuvvetiydi. Taktik birimi lejyon, birkaç süvarinin yanı sıra, ağır silâhlı piyade erlerini kapsıyordu: ilk hatta *hastati;* ikinci hatta *principes* (her iki sınıf da kılıç ve mızrak taşırdı); üçüncü hatta mızrak taşıyan *triarii.* Roma İtalya'yı fethedince, tebaa ve müttefik şehirlerin askerleri ek birlik olarak kullanıldı. Generaller, konsüller ve praetorlar arasından seçilirdi. Assubayların en önemlisi centurio idi. Kır ordusu her akşam sabit ordugâhlarda barınırdı. Roma, güzelliğini vatandaş askerlerden oluşan cumhuriyet ordusuna borçludur. Latium'un küçük şehri Roma, krallığın yıkılmasından sonra bu ordu sayesinde M. Ö. III. yy. ortasında bütün İtalya yarımadasına hâkim oldu.

Bu sonuca, Latium halkları, Etrüskler, Po ovasında yerleşmiş Galyalılar, Samnit'ler ve Güney İtalya'daki yunan şehirleriyle (Epir kralı Pyrrhos'un M.Ö. 250-275'teki müdahalesi kurtaramadı) savaştıktan sonra erişti.

O dönemde başlıca gelir kaynağı hâlâ topraktı. Din bile başlangıçta toprağa dayanıyordu. Romalılar önce olaylara yön verdiklerine inandıkları üstün kuvvetlere (*numina*'lar) taptılar. Yavaş yavaş tanrılar insan şekline büründü ve her birinin kişiliği çoğunlukla İtalyotlar, Hint-Avrupalılar ve özellikle Etrüskler ve Yunanlılardan aktarmalarla şekillendi: Saturnus, buğday ve bağların, Sylvanus orman ve tarlaların, Faunus sürülerin koruyucusuydu. Capitolium'da yağmur ve yıldırım tanrısı Jüpiter ile karısı Juno'ya, savaş tanrısı olmadan önce sürülerin koruyucusu olan Mars'a ve Minerva'ya tapılıyordu. Dini çeşitli rahipler yönetiyordu. Bazıları (*flamen*'ler) özel bir tanrının hizmetindeydiler; bunlar bağlı oldukları tanrıya aittiler ve kamu hayatına karışamazlardı. Bazıları *colleqium*'lar halinde toplanmıştı (vesta rahibeleri gibi). Bir kısmıyse günlük hayattan kopmuyor, ama bazı durumlarda ve yılın bazı günlerinde dinî görevler alıyorlardı. Kuşların uçuşunu inceleyen *augur*'lar, kurbanların iç organlarına bakarak geleceği haber veren arunpicii'ler gibi. Tapınma kurallarından başka, kültün esas unsuru kurbandı ve asıl önemli olan şey bir tanrıya bir şey sunulurken rahiplerin koyduğu kurallara uymaktı. Roma dini çok şekilciydi. Oyunlara yol açan bayramları da kapsıyordu. Genel dinin yanı sıra merkezî aile yuvası ve rahibi aile reisi olan bir aile dini de vardı. Evleri koruyan perilere (lar'lar) ve besin ikmalini sağlayan penates tanrılara da tapılıyordu. Aile reisi, atalar kültüne de başkanlık ederdi.

M.Ö. III. yy. ortasına doğru siyasî faaliyetin çerçevesi hâlâ Roma sitesiydi (şehir ve banliyösü). İtalya toprakları da çeşitli tipte sitelere (roma kolonileri, municipium'lar, latin hukuku kolonileri, müttefik siteler) bölünmüştü. Bu şehirlerin her biri Roma'ya fethi sırasında ne kadar uzun süre direnmişse o kadar sert anlaşmalarla bağlanmıştı. Yalnız roma vatandaşları bütün siyasî haklara sahipti; müttefik sitelerin halkının da bazı siyasî hakları vardı; kölelerin siyasî hakkı yoktu; ama azat edilince bu hakları kazanırlardı. Bu haklardan yararlanabilmek için Roma'da oturmak gerekiyordu. Vatandaşların tümü (*populus romanus*), komis adı verilen meclislerde toplanıyordu. Komislerde vatandaşlar gruplara bölünmüştü ve oylar grup başına sayılıyordu. Yani grupların önemi kalabalıklarına bağlı değildi. Üç çeşit grup (*curia*'lar *centuria*'lar, *tributum*'lar, yani üç çeşit meclis vardı. Ama M.Ö. III. yy. ortasında curia komis'leri bütün önemini kaybederken, zengin vatandaşların sayı bakımından azınlıkta olmalarına rağmen yoksullara oranla ağır bastıkları centuria komis'leri tersine ön plana geçti; önemli magistraları seçtiler, yasaları oyladılar, magistraların vatandaşlara cezalarını ölüm cezalarını temyiz ettiler. Tribus komisleri de, başlangıçta yalnız plebler için geçerli olan plebisitler bir kanun gibi gerek patrici gerek pleb bütün vatandaşlara teşmil edilince önem kazandılar. Ama dört şehir kabilesiyle, otuz bir kır kabilesi arasındaki çelişme, en zengin vatandaşların pleb tribunus'larını ve az önemli magistraları seçen bu mecliste ağır basmalarını devam ettirdi. Her şeye rağmen *populus romanus*'un rolü sınırlıydı; halk ancak bir magistra'nın çağrısı üzerine toplanabiliyordu; magistranın da sadece kanun ve plebisitleri teklif etme hakkı vardı. Ancak görünüşte halkta olan iktidar, aslında M.Ö. III. yy. ortasında ortaya çıkan ve zengin patricilerle plebleri kapsayan yeni bir sınıf olan *nobilitas*'taydı; nobilitaslar comices, centuriates ve tributes seçimlerinde ustaca hazırlanmış seçim sistemlerinin sayesinde yoksul vatandaşların devlet işlerine karışmalarını engelliyor ve magistraları kendi arasından seçiyordu. Magistralar eski kralların iktidarına sahipti, ama bütün magistralıklar collegium (diktatörlük dışında), yıllık (diktatörlük ve censore dışında) ve ücretsizdi. Magistralıklar dizisi *curcus honorum*'u meydana getiriyordu. En alt kademedeki quetorlar vergilerle uğraşırdı; onlardan sonra sırasıyle, emniyet, karayolları ve bayramların düzenlemesiyle, görevli aedilisler, adaletle uğraşan ama ordulara kumanda edebilen ve konsül yardımcısı olabilen praetorlar gelirdi. En yüksek magistralar olan konsüller (iki kişi) komis'lere yasaları sunar ve başkumandanlık yaparlardı. Her beş yılda bir halkı saymakla görevli iki censor, tehlike halinde de bütün yetkilere sahip bir diktatör seçilirdi (altı ay için); diktatör bir süvari kumandanını yardımcı almak zorundaydı.

Sivil vali ve ordu kumandanı olan konsüllerle praetorlara *imperium* magistratusu veya magistratus curulis denirdi. (Curulis iskemle adlı bir çeşit tahtta otururlardı.) Sokağa çıktıklarında onlara liktörler refakat ederdi. Cursusların oldukça dışında yaşayan ve başlangıçta pleblerin haklarını korumak için seçilen on halk tribunus'u, sonradan yetkilerini bütün vatandaşlara genişlettiler. Plebisit tasarılarını sundukları Tribus komis'lerine başkanlık ederlerdi. Magistraların iktidarı geniş gibi görünürse de aslında senatonun denetimi altındaydılar ve hükûmetin temel organı senatoydu.

Başlangıçta, başlıca ailelerin (*patres*) önderlerini kapsayan senato M.Ö. III. yy.da eski magistraları içine alıyordu; listesi her beş yılda bir censor'lar tarafından hazırlanan bu eski magistralar senato albumun'unu meydana getiriyordu. Senato yabancı elçileri kabul ettiği ve Roma elçilerine direktifler verdiği için dış siyasete hâkimdi. Ayrıca iç siyaseti de yönetiyordu; çünkü senato sınıfının bir kısmı olan magistralar, yasama gücüne sahip olan «senatus consulatus»ların fikrine büyük saygı gösteriyorlardı. Senato, hazinenin (*Aerarium*) ve dinin bekçisiydi. Komis'ler ve magistralar iktidara ancak görünüşte hâkimken, gerçek iktidar senatonun elindeydi. Roma hükûmeti bir oligarşiydi.

Büyük fetihler ve Cumhuriyetin sonu

M.Ö. III. yy.ın ortasından sonra Roma, Akdeniz dünyasına hâkim olmasıyle sonuçlanan bir dizi savaşa sürüklendi. Fethin ilk evresi Kartaca savaşlarıydı. Kartaca İspanya'ya kadar uzanan bir deniz imparatorluğu kurmuştu. Donanması M.Ö. III. yy.da Batı Akdeniz'in en güçlü donanmasıydı. Kartaca ile Roma arasında ilk savaş, Kartacalıların ticaret acenteleri kurduğu, Romalıların da yerleşmek istediği Sicilya konusunda patlak verdi (M.Ö. 264-261). Romalılar düşmanlarını yenebilmek için bir donanma kurdular ve sonunda savaşı kazanarak Sicilya'yı ele geçirdiler; Kartaca'nın zayıflamasından yararlanarak Korsika ve Sardinya'yı işgal ettiler, Gallia Cisalpina'ya girdiler. İkinci Kartaca savaşı İspanya, İtalya ve Afrika'da yapıldı (M.Ö. 218-201). Önce Hannibal'in kazandığı muharebelerden (Ticino, Thebia 218; Trasimeno, 217 ve özellikle Cannae, 216) sonra, Scipio, İspanya ve Afrika'daki çarpışmaları (Zama, 202) kazandı ve Roma zengin gümüş madenleri olan İberik yarımadasını ele geçirdi. Kartaca çökmüştü; ama Cato'nun yönettiği bir klan (*Delando est Carthago* [«Kartaca'yı yok etmek gerek»]) Roma'da Kartaca'nın tamamıyle ortadan kaldırılmasını istiyordu. 149'da yeniden hücuma uğrayan Kartaca M. Ö. 146'da Sicipio Emilianus tarafından alındı ve yıkıldı. Toprakları Afrika eyaleti haline geldi.

Aynı dönemde Roma, Hannibal ile Philippos V'in ittifakının İkinci Kartaca savaşı sırasında girmesine imkân vermediği Doğu Akdeniz havzasına da yerleşti. Makedonya'da İskender imparatorluğunun parçalanmasından doğan devletlerle karşı karşıya geldi. Rakibi, Yunanistan'a da hâkim olan Makedonya kralları (Philippos V, sonra Perseus) ve Suriye selefki kralı Antiokhos III'tü. Makedonyalılar Kynos Kephalai'de Titus Quinctius Flaminus'a (M.Ö. 197) ve Pydna'da (M.Ö. 168), Selefkiler de Lucius Cornelius ve Scipio'ya Sipylos Magnesia'sında (M.Ö. 189) yenildiler. Roma'nın başlangıçta toprak fethi yapmak istemediği sanılır; ama sonradan ilhaklara sürüklendi. M.Ö. 148'de Makedonya eyalet haline getirilmiş, 146'da Yunanistan'a boyun eğdirilmişti.

M.Ö. 133'te son Bergama kralı Attalos III krallığını sözde bağımsız olmaktansa Roma'ya miras bırakmayı tercih etti; krallık hemen eyalet haline getirildi ve M.Ö. 129'da konsül Manius Aquilius tarafından teşkilâtlandırıldı.

Aynı dönemde roma hâkimiyeti, Gallia Cisalpina'nın birçok koloni ve yolla kontrol edildiği (*via Aemilia, via Postumia*) Akdeniz havzasının batı kısmında kesinlikle yerleşti; İkinci Kartaca savaşı sırasında başlanan İspanya'nın fethi de, Keltiberya ve Lusitania halklarına karşı çetin seferlerden sonra tamamlandı (Numantia'nın Scipio Emilianus tarafından alınması, M.Ö. 133). Ayrıca Roma, İspanya'yı İtalya'ya bağlamak için Güney Galya'yı işgal etti; M.Ö. II. yy.da Narbonnensis eyaleti adı verilen bölge, Via Domitia ile Roma'ya bağlandı.

M.Ö. I. yy. boyunca Roma tehlikeli barbar akınlarının veya şövalyelerin doğu işlerine müdahalesinin yarattığı elverişli ortamı istismar eden haris generaller tarafından yeni fetihlere sürüklendi. Marius önce Numidia kralı Jugurtha'yı yenerek (M.Ö. 105) ün kazandı; sonra Tötonları Aix-en-Provence'ta (102), Kimber'leri Verceil'de (M.Ö. 101) püskürttü. Ondan sonra Sulla, Pontos kralı Mithridates'e karşı giriştiği savaşta Yunanistan'ı ve Anadolu'yu yeniden fethetti (M. Ö. 88-85); sonra Pompeius Suriye eyaletini kurmasını (64) ve Yahudiye'yi işgal etmesini (M.Ö. 63) sağlayan önemli bir seferin başlangıcında Roma'nın eski rakibini ortadan kaldırdı (M.Ö. 66-62). Crassus'un Parth'lar karşısında bozguna uğramasına rağmen (Carres, M.Ö. 53), Romalılar o tarihten sonra Asya'ya köklü bir şekilde yerleştiler. 58-52 Arası Sezar Galya'yı fethetti. Helvet'lerin ve özellikle Süev'lerin tehdit ettiği Edui'lerin yardımına koştuktan sonra bir daha Galya'dan çıkmadı. Galyalıların isyanlarına (Venetler, 56) ve Vercingétorix'in son ayaklanmasına rağmen Sezar, Galya'dan zaferler, servet ve sadık bir ordu ile döndü; Roma zengin ve askeri bol bir toprak kazanmıştı.

Roma'nın M.Ö. II.-I. yy. arasında yaptığı fetihler gerçek bir iktisadî devrime yol açtı. Ganimetler, savaş tazminatları, eyaletlerin ödediği vergiler, devleti de, özel kişileri de zenginleştirdi. Senato sınıfı üyeleri, devletin fetihler sırasında kendine ayırdığı toprakları (*ager publicus*) ele geçirdiler; şövalyeler (ailelerinden hiç magistra çıkmamış zengin romalılar) kamu mallarının işletilmesiyle uğraşıyor veya bankacılık ve ticaret yapıyorlardı. Bu zengin kimselerin günden güne sayısı artan köleleri; yoksul hayat şartları yüzünden sık sık ayaklandılar (Spartacus M.Ö. 73-71). Fetihler aynı zamanda da sefaletlere yol açtı. Küçük toprak sahibi birçok italyan köylüsü iflâs etti ve Roma'ya gelerek oyun ve bedava yiyecek dağıtımı tutkunu aylak yığınına katıldı. Haris kimselerin hizmetine girmeğe hazır yeni bir işsiz pleb sınıfı meydana gelmişti. Aynı zamanda, israfı önleyen yasalara rağmen, lüks merakı gelenek halini aldı. Roma'da İkinci Kartaca savaşından sonra ortaya çıkan doğu dinleri (Pessinus'taki «kara taş»ın Roma'ya getirilmesi), limanlardan başlayarak İtalya'da yayıldı (İsis kültü). Edebiyat ve sanat, yunanlaşmış Doğu'nun etkisinde değişti. Caton gibi yaşlı romalılar M.Ö. II. yy. başında bu yunanlılaş-

ma dalgasına ve özellikle geleneklerin doğululaşmasına karşı koydular. Aslında çoğunluk, Scipio Emilianus ve çevresi gibi, yeni medeniyetin katkılarından etkilendi. Fetihler siyasî alanda Cumhuriyet hükûmetinin çözemediği meseleler ortaya çıkardı: boyun eğdirilen ve eyalet haline getirilen topraklar valiler tarafından yönetilmekten çok sömürülüyordu, eyalet halkı memnun değildi, İtalyanlar Romalılarla eşitlik istiyorlardı, şövalyelerin isteği senatörler gibi şerefli mevkilere gelmekti, bir şehri yönetmek için yaratılmış kurumlar, geniş bir imparatorluğu yönetmeğe yetmiyordu. Buhranlar patlak verdi ve genellikle sağlam bir orduya dayanan birçok kimse kendi çözüm yolunu kabul ettirmeğe çalıştı.

M.Ö. II. yy. sonunda Tiberius ve Caius Gracchus adlı iki kardeş sosyal meseleyi çözmek için yoksullara toprak dağıtmayı denediler (Tiberius M.Ö. 133'te, Caius M.Ö. 123'te); ama başaramadılar. M.Ö. 108-86 arasında yedi defa konsül seçilen Marius gayrımeşru seçilişlerini ordusunun desteğine borçluydu. Ondan sonra Sulla'da ordusunun desteğiyle seçildi. Terör yoluyle hüküm sürdüğü halde, 90-89 arasında İtalyanlar meselesini, İtalyanların birleşik isyanını, zorla bastırmakla yetinmeyip (Sosyal savaş, 91-59) bütün İtalyanlara roma vatandaşı hakkı tanıyarak isyanlarının temel sebebini ortadan kaldırma yoluyle çözmeyi başardı (*lex julia de civitate,* M.Ö. 90). Senatoya da eski hakları kazandırmak istedi. Bir monark (*monarcha*) olmayı tasarladığı sanılır. Her ne olursa olsun senatoyu yeniden canlandırma denemesi ölümünden sonra devam etmedi. Senatonun Sertorius'u (M.Ö. 72) ve Spartacus'un kölelerini (M.Ö. 71) yenememesinden yararlanan Pompeius ve Crasus Sulla'nın bütün eserini ortadan kaldırdılar. Konsül Cicero'nun bastıramadığı karışıklıklar (Catilina'nın M.Ö. 63'te isyanı), Sezar'ın da Pompeius ve Crassus'a katılmasına yol açtı: Pompeius, Crassus ve Sezar, iktidarı ele geçirmek için gizli bir ittifak imzaladılar (M.Ö. 60'ta, ilk triumvirlik). Bu ittifak sayesinde Sezar M.Ö. 59'da konsül oldu; sonra Galya savaşlarını yapan ordunun kumandanlığını alarak M.Ö. 49'a kadar Galya'da kaldı. Onun yokluğunda beş yıl için yenilenen triumvirlik, Crassus'un Carres'da ölmesi (M.Ö. 53), silâhlı taraftarlarıyle (Milan) Sezar'ın taraftarları (Cladius'ın öldürülmesi) arasındaki çatışmadan yararlanan Pompeius'un kendini senatoya tek konsül seçtirmesi (M.Ö. 52) ve Sezar'ın geri çağrılmasıyle dağıldı. Sezar, siyasî hayatına son verecek bu durumu kabul etmeyerek ordusuyle italya topraklarının sınırı olan Rubicon'u geçti. Roma'yı işgal ettikten (M.Ö. 49) sonra Pompeius'u Yunanistan'da Pharsala'da yendi (M.Ö. 48). Tek hâkim olarak kalınca, Roma'yı yunan tipinde bir monarşi haline getirmek istedi ama M.Ö. 44 martında Brutus ve Cassius tarafından öldürüldü. Ölümü cumhuriyeti kurtaramadı. Antonius hemen Sezar'ın yerine geçmek isteğini açığa vurdu. Kendisine karşı meşhur *Philippikos*'ları çıkaran Cicero'ya yenilince Sezar'ın yeğeninin oğlu Octavius ile bir triumvirlik kurdu (M.Ö. 43). Üç diktatör buyrultularla romalı cumhuriyetçileri elediler (Cicero'nun öldürülmesi) ve cumhuriyetçi orduyu Makedonya'da Philippoi'de yendiler (M.Ö. 42). Ondan sonra, kazandıkları zaferler bölünmelerine yol açan triumvirler birbiriyle çatıştılar. Aemilius Lepidus bertaraf edildikten sonra Octavius, Antonius'u ve müttefiki Mısır kraliçesi Kleopatra'yı Actium'da kesinlikle yendi (M.Ö. 31). Octavianus böylece Roma'ya Mısır'ı kazandırdı ama artık cumhuriyet ölmüş, devlet tek kişinin eline geçmişti.

Erken İmparatorluk

Senatonun Augustus unvanını verdiği (M.Ö. 27) Octavius, devleti yeniden teşkilâtlandırdı. Eski magistraların yetkilerinin çoğunu üstüne aldı; tribunus yetkisi, *imperium proconsulare majus;* en büyük din adamının dinî yetkisi. *İmparator* unvanıyle (bk. ROMA İMPARATORU) öbür generallerin üstüne çıkmıştı. Roma'nın yönetimini üstüne aldı ve eyaletlerin yönetimini senato ile paylaştı. Eski cumhuriyet kurumlarından yalnız senatonun biraz önemi kalmıştı; komis'ler kısa süre sonra hiç değilse hukukî alanda fiilen ortadan kalktılar ve magistralar görevlerini imparatorun yarattığı yeni memurlara (valiler ve legatuslar) kaptırdılar. İlk roma vatandaşı rejimi başlamıştı: principatus. Augustus dinî ve ahlâkî reformlarla toplumu da yeniden düzenlemek, eski gelenekleri yeniden kabul ettirmek istedi; ama her zaman başarılı olamadı. Fakat saltanatı sırasında sanat ve edebiyat büyük ölçüde gelişti (Vergilius, Horatius, Titus Livius).

İki yüzyıla yakın süre Roma imparatorluğu Augustus'un koyduğu ilkeler uyarınca yönetildi. M.Ö. 68'e kadar evlenmeler ve evlât edinmelerle Augustus soyuna bağlanan Julio-Claudianus'lar, senato ile sık sık çatıştılar (Tiberius, Caligula, Claidius, Neron). Bununla birlikte eyaletleri yönetmeyi başardılar. Onlardan sonra ülkeyi 69-96 arası Flavienler yönetti (Vespasans, Titus, Domitianus). Julio - Claudianus'ların zulümlerinin, senatoda meydana getirdiği boşlukları doldurabilmek için senatoya İtalyanların ve eyalet halkının ilerigelenlerini soktular. Kötü valilerin çileden çıkardığı Yahudilerin isyanına ve barbarların Tuna (Sarmat'lar, Süev'ler v.b.) ve Ren'e (Şat'lar) yaptıkları saldırıya başarıyle karşı koydular. 70'te Kudüs alındı ve tapınağı Titus tarafından yıkıldı, barbarları da Vespasianus ve Domitianus yendiler. Domitianus barbarları Ren ve Tuna'nın ötesine püskürterek Decumates Agri'yi imparatorluk topraklarına kattı ve savunmasını teşkilâtlandırdı. İktidarını bir principatus'tan çok bir dominat sayan Domitianus'un saltanatına tepki olarak ilk beş Antoninus'lar (Nerva, Trajanus, Hadrianus, Antoninus, Marcus Aurelius), yetkilerini veraset üstüne değil evlât edinme üstüne kurdular; bu sistem devleti en değerli kimselere bırakmayı sağlıyordu. Yoksullara yardım çoğaldı (besin kurumları). Adalet daha insanî bir hal aldı. Bu yüzden Antoninuslar çağı çoğunlukla «altın çağ» sayılır.

Ordu o tarihten sonra daimî hale geldi: eyaletlerin roma vatandaşı halkından lejyonerleri ve vatandaş olmayanlar arasından toplanan yardımcı birlikleri kapsıyordu. Çoğunlukla sınırlarda çok esnek bir savunma sistemiyle (*limes*) birbirine bağlanan sabit ordugâhlarda toplanıyordu. Şehrin güvenliğini sağlamak ve imparatoru korumak için Roma'da tutulan birlikler dışında, imparatorluğun iç kısmında hemen hiç birlik yoktu.

İyi savunulan eyaletler huzur içinde yaşadı ve Julio-Claudianus'lar gibi roma aristokrasisinden veya Flavienler gibi italyan burjuvazisinden değil eyaletlerin burjuvazisinden (Nerva ve Trajanus, İspanya'dan; Hadrianus ve Antoninus, Galya'dan) geldiklerini unutmayan imparatorlar tarafından zenginleştirildiler. Valiler genellikle iyi seçiliyordu (Trajanus zamanında Bythinia'da Genç Plinius). Valileri eyalet meclisleri denetliyordu. Ayrıca eyalet çerçevesinde, siteler kendi belediye kurumlarını yarattılar. En zengin şehirliler mahallî senato veya curia'lara girebilmek için birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Roma örnek alınarak teşkilâtlandırılan şehirler, güçlü romalılaştırma merkezleriydi. Eyaletlerin iktisadî önemi artarken İtalya'nın önemi ortaya çıkıyordu. Annona servisleri sayesinde Mısır'ın, Kuzey Afrika'nın, Sicilya'nın buğdayı Roma'yı besliyordu. Galya çanak çömlekleri (meselâ Graufesenque çanak çömlekleri) İtalya'dakilerden üstündü. Ticaret (koşum metotları geri olduğu ve roma yolları trafikten çok lejyonların geçmesi düşünülerek yapıldığı için özellikle su yoluyle) çok canlıydı ve sınırlar ötesinde Uzakdoğu ve Baltık denizi kıyılarına kadar uzanıyordu. Zenginliklerin çoğu Roma'ya Akdeniz'den ve imparatorların birçok defa genişlettikleri Ostia limanı yoluyle geliyordu.

Erken imparatorluk toplumunun başlıca özelliği Roma ve eyaletler arasındaki çelişmedir. Roma artık aylaklarla dolu, zengin semtleriyle yoksul semtleri zıtlaşan ama yenilenen anıtları sayesinde imparatorluğu yücelten büyük bir şehirdir. Roma toplumunun tersine eyalet toplumu canlıdır; her sınıf yükselmeğe uğraşır. Emekçiler orta sınıfı romalılaşmış şehir burjuvazisinin temelidir. Bu burjuvalar siteleri yönetir ve şehirlerin güzelleştirilmesine gerekli paraları verir. Gerçekten Erken İmparatorluk dönemi en çok şehir kurulan dönemdir. Roma'da olduğu gibi imparatorluk şehirlerinde de zafer takları, hamamlar, amfiteatrlar inşa edildi. Su kemerleri gerekli suları bazen çok uzak yerlerden getiriyordu. İtalya'da Pompei, Afrika'da Timgad, Galya'da Nîmes, Arles, Orange şehirlerindeki gibi.

«Çobanlar Romulus ile Remus'u Bulurken» Ostia'da bulunan sunak, Millî müze, Roma

Erken İmparatorluk döneminde dinde büyük değişiklikler oldu. Önce eski resmî roma dini geriledi. Geleneksel âyin usullerine göre törenler yapılıyorsa da, coşkunluk duyulmadan yapılan bu törenler dine inanmaktan çok vatanseverlik belirtisiydi. Roma tanrıçasına (*Dea Roma*) ve imparatorlara tapma daha sağlamdı ve hiç değilse eyaletlerde gerçek bir şükran duygusuna tekabül ediyordu. Duygu ve ahlâkın bir yana bırakıldığı bu dinler, insanları memnun etmeğe yetmiyordu. O zaman aydın kimseler çoğunlukla Yunanistan'dan miras kalan felsefe sistemlerine yöneliyorlardı. Özellikle Epikuros'çuluk, Stoa'cılık ve Pythagoras'çılık yaygındı. Ayrıca doğu kültleri de hazırdı. Üstelik doğu dinleri, uyulduğu takdirde ölümden sonra daha iyi bir hayat vaat eden davranış kuralları ortaya koyuyordu. Vicdanları yönetmeyi romalı rahiplerden daha iyi beceren rahipleri de çevrelerine birçok kimseyi topluyordu. Böylece Anadolu'dan Kybele ve Attis, Mısır'dan İsis ve Osiris, İran'dan Mithra kültleri geldi; bunların bazıları daha M.Ö. III. yy.da Kartaca savaşları sırasında Roma'ya ulaşmıştı. Titus ve Hadrianus zamanındaki ezme hareketlerinden sonra yurtlarından göçmek zorunda kalan Yahudiler dinlerini imparatorluğun her yanına yaydılar.

Doğudan gelen bütün dinler arasında en parlak geleneğe Hıristiyanlık sahipti. Roma vatandaşı olan Tarsuslu Paulus, Makedonya, Yunanistan ve Roma'ya (geleneğe göre 64'te Petrus'un yanında orada öldü) yaptığı yolculuklarla Hıristiyanlığı yaydı. Önceleri büyük şehirlerin yoksul halkı arasında yayılan Hıristiyanlık, sonra toplumun bütün sınıflarını etkiledi. II. yy.da din teşkilâtlandı. İnananlar bir piskoposun yönettiği kiliseler halinde toplandılar; diyakoslar da topluluğun maddî sıkıntı çekmemesini denetliyorlardı. Daha o tarihte komşu kiliselerin piskoposları konsiller halinde toplanmağa başlamış, büyük şehirlerin piskoposları öbürlerini yönetir duruma gelmişti. Roma kilisesinin etkisi arttı. Kiliseler doğar doğmaz, hıristiyan olmayanlarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Hıristiyanlar inançlarını apologia'larla (Justinus Tertullianus) kanıtladılar. Ayrıca ilk sapkınlarla mücadele ettiler. Özellikle ilk kiliseler imparatorluk gücünün düşmanlığına hedef oldu. Çünkü Hıristiyanlık tek tanrısından başka tanrılara tapılmasına izin vermiyordu. Hıristiyanlar resmî tanrılara kurban vermeyi kabul etmeyince, roma topluluğundan ayrılmış kötü romalılar sayılıyorlardı. Hıristiyanlığın ne olduğunu pek iyi bilmeyen halk tabakası, onları her türlü canavarlığı yapabilecek kimseler sayıyordu. Ama hıristiyanlar Neron zamanından itibaren kovuşturuldularsa da iktidarın gerçek bir ezme siyaseti uyguladığı söylenemez.

Din ve sanat hayatının canlılığı, ekonominin gelişmesi, taşra (eyalet) toplumunun sağlamlığı sayesinde Erken İmparatorluk dönemi roma tarihinin güzel bir dönemidir. Bu-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

nunla birlikte daha o tarihte özellikle dış siyasette zayıflık belirtileri ortaya çıktı. Augustus zamanında Germania'yı işgal denemesi başarısızlıkla sonuçlandı (Varus bozgunu). I. yy.da Britanya'nın (Büyük Britanya'nın güneyi) ve Trajanus zamanında Dacia, asur ülkesi ve Mezopotamya'nın işgali dışında imparatorluk genişlemedi. Sonunda sınırlarını bile güçlükle savunur duruma düştü. Barbarlar Marcus Aurelius zamanında *limes* hattını parçaladılar. İtalya'ya ayak bastılar ve Commodus geri çekilmeleri için haraç ödemek zorunda kaldı. Marcus Aurelius'un tahtı evlât edindiği birine değil oğlu Commodus'a (180-192) bırakma hatası ve Commodus'un Augustus'un principatus'undan çok Domitianus'un dominat'sına yakın bir şekide saltanat sürmesi 192 isyanına ve ordunun iktidarı ele geçirmesine yol açtı; o tarihten sonra imparatorları ordu seçip, tahttan indirmeğe başladı. Geç İmparatorluk dönemine girilmişti (192-193).

Geç İmparatorluk

Bütün yetkisini kaybeden senatoya, ordu istediğini imparator seçtiriyordu. Yavaş yavaş mutlak bir monarşi kuruldu. Augustus zamanındaki principatus sisteminin yerini kesinlikle dominat aldı.
İkinci İmparatorluk dönemi Commodus'un ölümünden (192), Diocletianus'un tahta çıkmasına (284) kadar süren bir buhranla başladı. İmparatorluk Ren sınırında Germenlerin (Alamanlar, Franklar, Saksonlar, Burgondlar, Vandallar), Fırat sınırında Parth'ların yerine kurulan Pers imparatorluğunun baskısıyle karşılaştı. Roma orduları ve çeşitli eyaletlerin kendi imparatorları olmasını istemeleri iç savaşlara ve çoğunlukla anarşiye yol açtı. Bununla birlikte III. yy.da bu imparatorların ilki, iç ve dış tehdidi bir süre için durdurmayı başardı. Severus'lar denen sülâlenin (193-235) kurucusu Septimus Severus (193-211) kendisini iktidara getiren İllyria ordusunun desteğini muhafaza ederek ve imparatorluğun öbür ordularını da kazanarak (yüksek bir *donativum* dağıtılması; lejyonlara ganimetten daha çok pay verilmesi) bu çifte sonuca ulaştı; isyanlar bastırıldı, Parth'lar Mezopotamya'dan çıkarıldı (197-199) ve imparator yaptığı bir yolculuk sonunda Doğu'yu yeniden ele geçirdi (199-202).
Severus zamanında imparatorluğun yönetimi de hızlandı. İmparatorluk kaftanı giyen ilk afrikalı olan Severus, Emesus güneş başrahibinin kızı Julia Domna ile evlendi. Ölümünden sonra karısı Julia Domna, görümcesi Julia Maesa ve yeğenleri Suriye prensesleri Julia Soemias ve Julia Mammaea'nın imparatorluğu çok küçük çocukları adına yönetmeleri, doğu dinlerinin yayılmasını hızlandırdı. İmparator artık roma magistra'sı değil, mutlak monark olarak hüküm sürüyor, özel meclisinin ve praetorium valisinin fikirlerini alıyor ama isterse kabul etmiyordu; hor görülen senato Roma şehrinin Belediye meclisi haline getirilmişti. Bununla birlikte imparatorluk hâlâ zengindi; çünkü imparatorlar doğdukları eyaletler arasındaki ilişkilerin gevşememesine çalışıyorlardı. Eyaletlerde doğmuş olmaları, Caracalla'nın (211-217) bütün imparatorluk tebaalarına roma vatandaşlığı hakkı tanımasını ve böylece roma dünyasının bütün hür vatandaşlarıyle her hakka sahip vatandaşları kaynaştırmasını (212) açıklar.
Severus'lar sülâlesi 235'te Severus Alexander'in öldürülmesiyle söndü. Anarşi yeniden başladı (235-284). Hattâ Galya'da geçici bir imparatorluk (Postumus ve Tetricus'un imparatorluğu, 238-273) ve bir Palmyra krallığı (260-273) kuruldu (kraliçe Zenoobia zamanında en parlak dönemini yaşadı). Bu ayrı devletler Romalıların uğradığı askerî başarısızlıklardan (özellikle sasanî kralı Şahpur I'in imparator Valerianus'u esir alması 260) yararlanarak birçok yıl yaşadı. Valerianus'un oğlu ve vârisi Gallianus, imparatorluğun sınırlarını barbar istilâlarına karşı güçlükle korumağa çalıştı (260-268). Aslında imparatorlukta ancak Aurelianus zamanında yeniden bütünlük sağlanabildi (274 zaferi). Bu şartlar elbette iktisadî hayatı da bozdu. Köylüler topraklarını bırakarak haydutluğa başladılar; ulaşım güvenliği ortadan kalktı; devlet yoksullaştı. III. yy. sonunda Diocletianus gerilemeyi önlemeğe çalışarak ülkeyi biraz kalkındırdı (284-305). Kendisi gibi Augustus unvanı verilen ikinci bir imparatorla ülkeyi ortaklaşa yönetti. Augustus'ların her biri Sezar adı verilen bir vâris seçti (293). Tetrarşi rejimi başlamıştı. Augustus'ların ölümünde Sezar'lar onların yerine geçecekti; böylece Antoninus'lar zamanında olduğu gibi en değerli kimseler iktidara gelecek ve veraset sırasındaki kargaşalıklar ortadan kalkacaktı; özellikle tetrakhes'lerin her biri imparatorluğun dört kısmından birinin savunmasını üstüne almıştı. Augustus'lara tanrı olarak tapıldı (*adoratio* âyin usulü) ve hıristiyanlar ezildi (İznik [Nikaia] fermanları, 303-304). Diocletianus iktisadî hayatı da düzenlemek istedi. 301'de fiyatları ve ücretleri belirleyen bir ferman çıkardı. 305'te eserini tamamladığına inanarak imparatorluktan feragat etti ve Maximianus'u da çekilmeğe zorladı. Ama yeni Augustus'larla yeni Sezar'lar hemen kendi aralarında rekabete başladılar; imparatorluk sermayelerinin çoğalması da eyaletlerde muhtariyet eğilimleri doğurdu; böylece tetraşi rejimi daha kurucusunun sağlığında başarısızlığa uğradı. Sonunda yeni iç savaşlardan sonra Maxentius'u Milvius köprüsünde yenen (312) Constantinus iktidarı ele geçirdi. Hıristiyanları dinlerini uygulamakta serbest bıraktı (Milano fermanı 313) ve günden güne destekledi; hattâ ilk evrensel konsili toplamalarına izin verdi (İznik, 325). Constantinus konsilin kararlarını uygulatmağa söz vererek kendini dış piskopos ilân etti. Ayrıca eski Bizans'ın yerinde yeni bir başkent kurmağa karar verdi; bu yeni başkent o tarihten sonra eski başkent Roma ile rekabet etti.
337'de ölen Constantinus'tan sonra imparatorluk yeniden iç savaşlarla çalkanırken barbarların baskısı arttı. Julianus'un Paganlığı yeniden kurma denemesine ve Constantinus'un yerine geçenlerin (Constantius II, 337-361; Valens 364-378), Hıristiyanlığı arianus sapkınlığından yararlanarak bir hükûmet eme âleti, imparatoru da Tanrı ile insanlar arasında zorunlu bir aracı haline getirmek istemelerine rağmen ilk dogmalarına uygun Hıristiyanlık günden güne yerleşiyordu. Eski bir imparatorluk memuru olan Milanolu Ambrosius kilisenin en bilgili kişilerinden biri haline geldi; hattâ Selânik halkını kılıçtan geçirmekle suçlanan imparator Theodosius'a (379-395) bir kamu cezası kabul ettirdi. Theodosius sonunda pagan tapınaklarının kapatılmasına karar verdi (394). Ölümünde iki oğlu Arcadius ve Honorius imparatorluğu paylaştılar: biri Doğu, öbürü Batı imparatoru. İki imparatorluğun kaderi o tarihten sonra ayrıldı. Doğu (veya Bizans) imparatorluğu Ortaçağ sonuna kadar yaşadı. İmparatoru Ravenna'ya sığınan Batı Roma imparatorluğu kısa süre sonra barbar akınlarıyle yıkıldı (bk. BARBAR *akınları*). Alarik kumandasında Vizigotlar İllyria'ya yerleştiler (399), sonra İtalya'ya geçtiler (410) ve önderlerinin ölümünden sonra Güney Galya'da bir krallık kurdular. Franklar Ren sınırının parçalanmasından sonra Kuzey Galya'yı işgal ettiler (406); Burgond'lar Savoia'ya yerleştiler (443). Vandallar Galya ve İspanya'yı yerle bir ederek aştıktan sonra Afrika'ya çıktılar ve Aziz Augustinus'un ölünceye kadar savunduğu Hippo Regius'u aldılar. Kralları Geiserich oradan hareket ederek 455'te Roma'yı yağma etti. Hunlar Aetius tarafından Campi Catalaunici'de durdurulmalarına rağmen İtalya'nın iç kısmına sızdılar ve 452'de ancak papa Leo'dan haraç aldıktan sonra İtalya'dan çıktılar.
O tarihten sonra imparatorluk barbar krallıkları arasında parçalandı. Roma imparatorlarının hiç bir gücü kalmamıştı. 476'da son imparator Ramulus Augustus, Odoacre tarafından tahttan indirildi; askerlerinin kral ilân ettiği Odoacre, Bizans imparatorunun Batı'daki temsilcisi olmakla yetindi ve imparator Zenon'a patrici unvanı karşılığında imparatorluk sembolerini gönderdi. Batı Roma imparatorluğu ortadan kalkmıştı.
Bu imparatorluğun son yıllarında principatius'dan dominat'ya gidiş hızlandı. Bütün yetkileri kendinde toplayan imparator hizmetkârlarına seçkin mevkiler dağıtıyordu. Erken İmparatorluk döneminin faal unsurları olan şehir burjuvaları ve zanaatçılar artık yükümler altında eziliyordu ve durumlarıyle görevleri devlet tarafından tespit ediliyordu. Devlet günden güne ağırlaşan, ama imparatorluğun yaşayabilmesi için gerekli olan vergiler çıkarmaktan başka çare bulamıyordu. Büyük toprak sahiplerinin olan toprağı, toprağa bağlı kolonlar işliyordu. Angaryalardan ve devlet yararına kolektif sorumluluktan kurtulmak için tek çare kalmıştı: kaçmak (*anakhoresis*); IV. yy.da decuriolar arasında da başlayan anakhoresis onları hazine müdahalelerine karşı koruyacak güçlü birinin himayesine sığınmağa sevk etti. İmparatorluğun sonunu belirten çözülme döneminde yalnız Hıristiyan kilisesi ayakta kalmıştı. Çilekeşlerin ve keşişlerin ortaya çıktığı sırada Kilise teşkilâtlanıyordu. Birkaç sapkınlığa (Arianus'çuluk) rağmen, ortaçağ dünyasına Roma'nın başlıca merkezi olduğu eskiçağ kültürünü aktaracak bir güçtü.

Roma'da öğretim

Yunanlılar gibi yaşama örneği alacak tarihî efsaneleri (Homeros'un eserleri) olmayan Romalılar, önce pratik ve köylüler seviyesinde bir ideal benimsediler. Onlar için ideal eğitim aile içinde kazanılan ataların geleneklerine saygıydı. Çocuk babasından öğrenmesi gerekli her şeyi öğreniyor, sonra bir aile dostu tarafından siyasete sokuluyordu. İyi ailelerden gençler lejyon legatus'u rütbesiyle bir generalin ordugâhına katılarak askerî kumanda sanatını öğreniyorlardı. Ama M.Ö. II. yy.da Büyük Yunanistan ve Sicilya şehirleriyle ilişki kurulması üzerine yunan kültürünü öğrenmeğe yönelen Romalılar kısa süre sonra Yunanlıların okul sistemini tamamıyle kabul ettiler. Devlet, okulların denetimi ve teşkilâtlanmasıyle daha çok ilgilenmeğe başladı. Roma öğretiminin en değişik yönü, yunan metotlarını iki dilli bir kültüre uygulamaktı. Genç Romalılar, hem yunanca hem latince okuyup yazıyor ve bir dilden öbürüne tercümeler yapıyorlardı. Metotlar bütün roma tarihi boyunca değişmedi: bununla birlikte imparatorluğun doğu kısmında tartışılmaz bir şekilde ağır basan Yunanca, batıda yavaş yavaş geriledi ve Augustus zamanındaki latin şairlerinin eserleri klasik öğretimin temeli haline geldi.
Romalıların en ilgi çekici özelliği yükseköğretim alanındadır: felsefe ve bilim, Roma'da hiç bir zaman köklü bir şekilde yerleşmedi ve hep Yunanlılar tarafından öğretildi. Bununla birlikte Yunanlılardan alınan belâgat, Latinler tarafından da uygulandı. Ama gerçek yenilik Yunanlıların bilmediği hukuk öğretimide oldu. İmparatorluğun son yüzyıllarında başlıca şehirlerde (Roma, Bizans, Atina), başkanları hükûmet tarafından tayin edilen gerçek üniversiteler vardı. Bu üniversitelerin öğretim üyesi ve öğrencilerine tanınan imtiyazlar ve sağlanan vergi bağışıklıkları daha o zamandan gelecekteki ortaçağ üniversitelerinin habercisi niteliğindeydi.

İsis'e götürülen roma kültü, bir alçak kabartmanın detayı, Vatikan müzesi

Roma sanatı

● *Roma'da sanatın doğuşu. Cumhuriyet.* Eski roma tarihinde sanata az rastlanır. Roma efsanenin söylediği ve arkelojinin kanıtladığı gibi M.Ö. VIII. yy. ortasında doğdu. Oysa, şehrin etrüsk görünüşü ve kültürünü

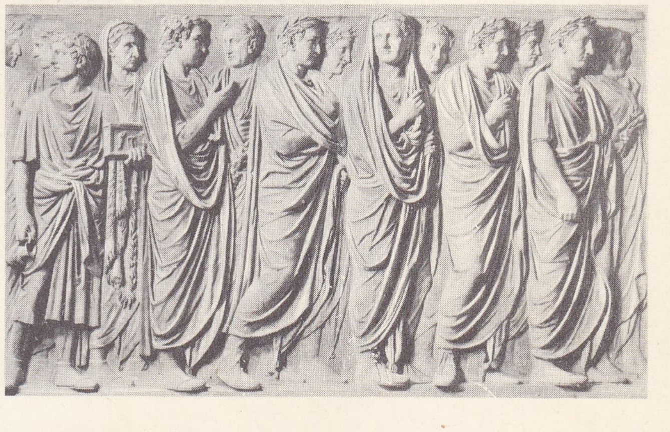

rahip ve senatörler âyin alayı (M.Ö. I. yy.) Roma

Foto. Anderson, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

«Mithra Boğayı Kurban Ederken» Louvre müzesi, Paris

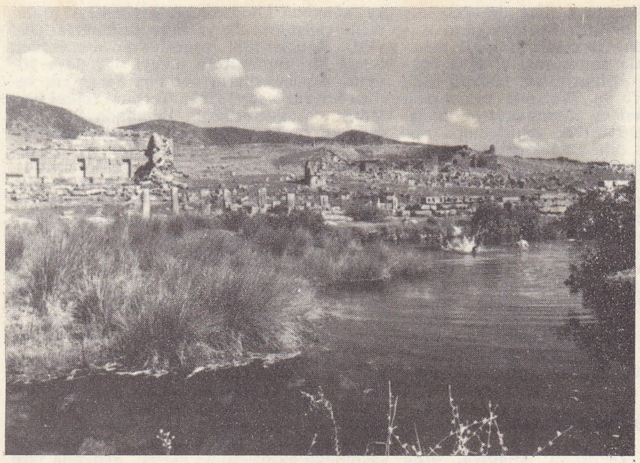

Roma devrinden sıhhî banyolar, Denizli

Caracalla devrinden kalma roma hamamları

kazandığı Toscana dönemi bir yana bırakılırsa M.Ö. II. yy.dan eski bir roma sanatından söz edilemez. Güney İtalya'nın, Sicilya'nın, Yunanistan'ın ve doğu ülkelerinin fethi sırasında helenizmle doğrudan doğruya ilişki kurulması, enerjik ama estetik araştırmalara ve zevklere pek yatkın olmayan Latinlerin edebiyat ve sanatlarla gerçekten ilgilenmeleri için gerekliydi. Akdeniz dünyasının yeni başkenine yunan dünyası hazinelerinin akması bu değişikliği kesinleştirdi ve Scipio'lar devrinde seçkin bir sınıfın meydana gelmesi, atalardan kalma

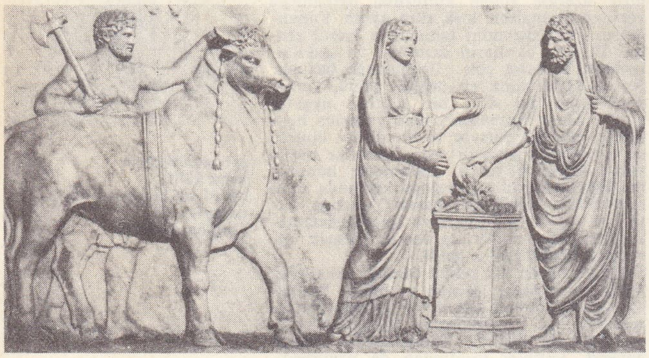

bir kurban
Vatikan müzesi

sanat eserini gereksiz ve kötü bir lüks sonucu sayma eğilimiyle çelişti. Hem yenilen hem de zafer kazanan helenizm, temel özellikleri ayırt edilmesi gereken bir sanatın başlamasına yol açtı.

Romalılar mizaçlarını ve dehalarını en iyi şekilde mimaride yansıttılar. Cumhuriyet döneminden itibaren İtalya'da ve eyaletlerde dinî, siyasî ve sosyal hayatlarına gerekli anıtları yaymağa başladılar. Roma'da bile, cumhuriyet döneminden kalma bütün yapılar daha sonraki yapıların altında kayboldu. Forum Boarium'da, Vesta tapınağı denen tapınağın yanındaki Fortuna tapınağı mucizevî bir şekilde yıkılmadan kaldı. M. Ö. 100 yakınlarından kalan bu eserin planı, ion tarzı sütun sistemi ve zarifliği, yunan tapınaklarından örnek alındı. Ama tabanı olan yüksek podium'da italyan geleneği yansır. Yunan Doğusu'nun geniş ve düzgün planlı şehirleri, düzen ve aydınlık tutkunu Romalıları etkilemişti. Ama Roma yüzyıllar boyunca hiç bir önceden yapılmış plana bağlı olmadan gelişti. Sulla dönemi mimarları Roma dışında yunan şehirciliğini kutsal bir bütünde taklit etmeyi başardılar: Praeneste'de *Fortuna Primigenia* tapınağı. Bu tapınak İkinci Dünya savaşından sonra İtalyanlar tarafından sistemli bir şekilde kazıldı.

«Keçi Sağan Çoban», bir lahtin detayı, Millî müze, Roma

Plastik sanatlar ise önce, esir düşen veya çeşitli siparişlerin Roma'ya çektiği yunanlı ve doğulu sanatçılar tarafından uygulandı. Bununla birlikte kısa süre sonra asıl roma sanatının özellikleri ortaya çıktı. İnsanların özelliklerini ve ifadelerini süslemeden yansıtan gerçekçi portrelere ilgi duyuldu: böylece magistra, rahip ve vatandaşların aslına sadık görünüşleri muhafaza edilebiliyordu. Bununla birlikte etrüsk portreleri geleneği ve yunan portre örneği romalı heykeltraşları bu yöne itti. Ama ataların yüzünün balmumu kalıbını evlerde saklamağa dayanan roma geleneği zaman zaman acımasız olan cumhuriyet dönemi portrelerindeki gerçekçiliğin temelidir.

Aynı zamanda alçak kabartma sanatı gelişiyordu. Romalıların mizacının temel eğilimlerinden biri aynı zamanda bir öğretim olan bir sanata tutkunluktu: görüntü aynı zamanda bir ders olmalıydı. «Sanat sanat içindir» kavramı Roma'da hiç bir zaman tutunamadı. Yapıcı ve fetihçi bir millet için sanat her şeyden önce «yararlı» olmalıydı. Oysa dinî bir sahneyi, bir siyasî olayı, bir muharebeyi, bir zaferi hatırlamak için, *Res gestae*'nin hatırasını muhafaza edebilecek tek şey olan alçak kabartmalara başvuruluyordu. Cumhuriyet döneminden kalma «Domitius Ahenobarbus» sunağının kabartmaları, hiç değilse Louvre müzesinde olanlar, böyle bir eğilimi yansıtır.

● *İmparatoriuğun ilk iki yüzyılı.* Augustuslar çağı ve Antoninuslar çağı roma sanatının altın çağıydı. O tarihte mimarî büyük işler başarmak zorunda kaldı ve başardı. Yeni bir inşaat tekniği, *opus caementicium*, şehircilerin ve mimarların görevini büyük ölçüde kolaylaştırdı. Harç ve küçük taş blokların (*caementa*) karıştırılmasına dayanan bu teknikle çok sağlam duvarlar, kemerler, büyük kubbeler yapıldı. Duvarların dış yüzleri çağlara göre çeşitli tipte süslerle (bugün tarihlendirilebilir) süslendi. M.Ö. II. yy.da imparatorlukta inşaat malzemesi olarak tuğla kullanımı yaygınlaştı.

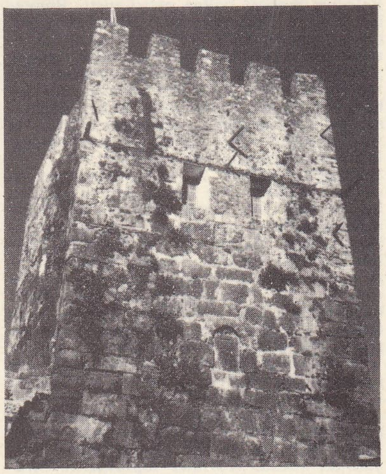

Antalya kalesinden bir burç, roma devri (M.Ö. II. yy.)

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

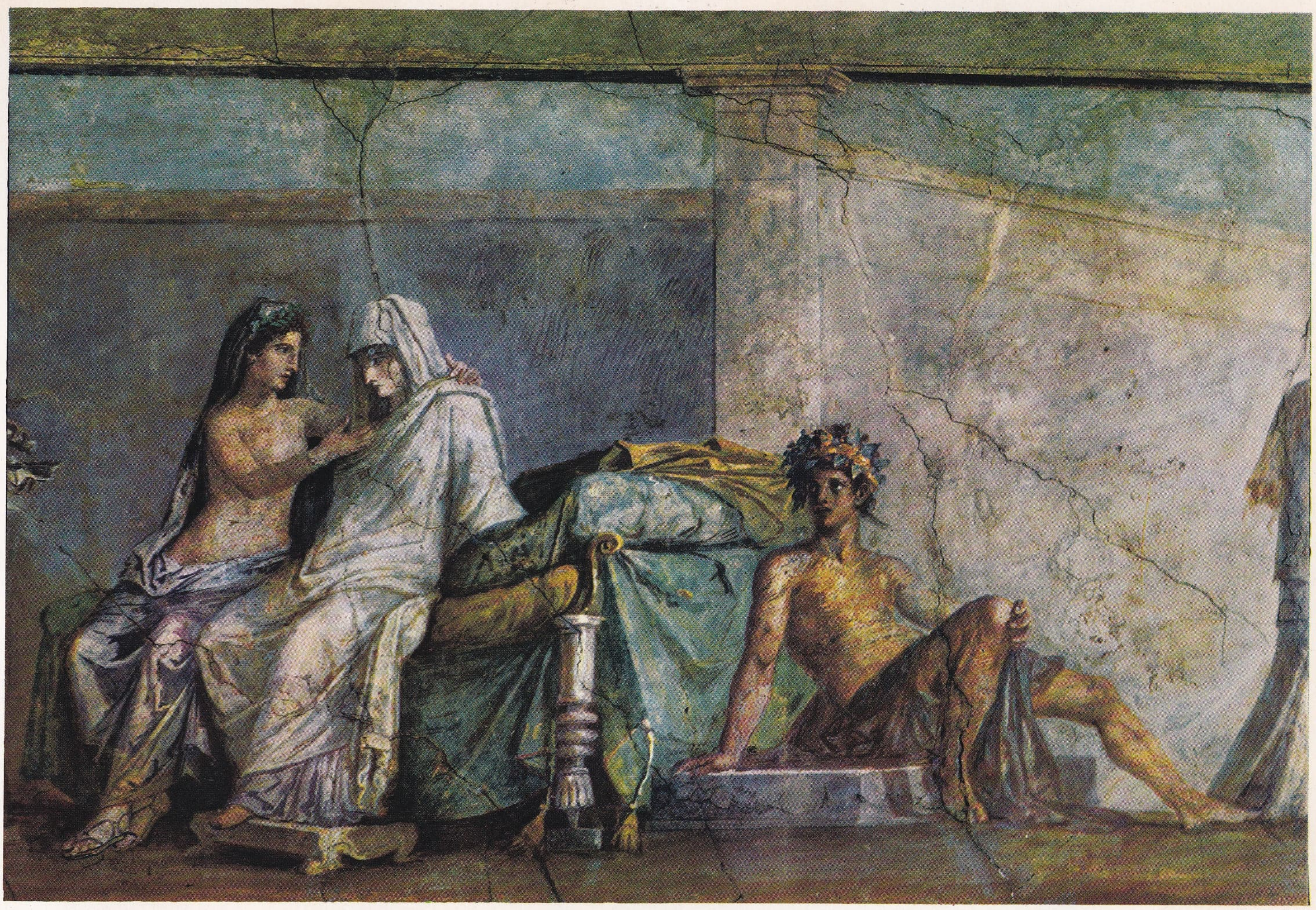

roma freski: «Aldobrandini Düğünü» (detay), Vatikan müzesi

ROMA

Brutus'un bronz heykeli
Capitolino müzesi

Foto. Scala («Connaissance des Arts») [LAROUSSE]

etrüsk resmi:
«Kitara Çalan Adam»
Triclinium mezarı,
Tarquinia

İTALYA'DAKİ ROMA FETİHLERİ
–218'den –203'e kadar Hannibal'in takip ettiği farzedilen yol
Muharabeler
F. Fregelae
I. İnterramna
N. Norba
S. Signia
Su. Sutrium
150 km
M.Ö. 509'da Roma
M.Ö. 298'de Roma toprakları
M.Ö. 264'te birinci Kartaca savaşının başında Roma'ya boyun eğmiş bölgeler
M.Ö. 201'de ikinci Kartaca savaşından sonra Roma gücünün kapsamı
M.Ö. 201'de başlıca koloniler
Roma hukukuna bağlı koloniler
Latin hukukuna bağlı koloniler
İTALYA'DA ROMALILARIN YAPTIĞI YOLLAR
önemli yollar
Az önemli yollar
Başlıca Roma yollarının sınırlandırılması
M.Ö. 121'de Roma'ya boyun eğen bölgeler
Via Claudia Nova
Via Claudia Valerie
Via Cassia (M.Ö. 177)
Via Julia Augusta
150 km
M.Ö. II. y.dan M.S. II. yy.a ROMA FETİHLERİ
Cumhuriyet Roma'sı
İkinci Kartaca savaşından sonra M.Ö. 201'de Roma
M.Ö. II. yy.da Roma fetihleri
Sezar'ın konsüllüğünden önce I. yy.daki fetihleri (M.Ö. 59)
Sezar'ın gerçekleştirdiği Augustus'un koruduğu fetihler
Apameia barışı
Kartaca'nın tahribi (M.Ö. 146)
Kudüs'ün alınması
Başlıca savaşlar
Başlıca Lejyon kam
Legio III Augusta: M.S. II
M.S. II. yy.daki lin
Karakollar
Asya Augustus devri eya
Augustus devrinde bölümleri
I Latium-Campania
II Apulia-Calabria
III Lucania-Bruttium
IV Samnium
V Picenum
VI Umbria
VII Etruria
VIII Emilia
IX Liguria
X Venezia (Venedik)
XI Transpadanus
M.Ö. 63'den beri R himayesindeki kral
1. Graies Alpleri
2. Cottius Alpleri
3. Alpes-Maritimae
A Augusta Treverorum
DIOCLETIANUS DEVRİNDE ROMA İMP. TEŞKİLÂTI (284 - 305)
Dioikesis'ler
Doğu dioikesis'i
Pontus dioikesis'i
Asya dioikesis'i
Trakya dioikesis'i
Moesia dioikesis'i
Pannonia dioikesis'i
İtalya dioikesis'i
İspanya dioikesis'i
Afrika dioikesis'i
Viyana dioikesis'i
Galya dioikesis'i
Bretagne dioikesis'i
Eyalet sınırları (Yaklaşık olarak)
Eyaletlerin sınırları
Doğu eyaleti
İllyria eyaleti
İtalya eyaleti
Galya eyaleti
1. Liguria ve Emilia
2. Alpes Maritimae
3. Alpes Graiae ve Paeninae
4. Viennensis
5. Praevalitana
6. Teselya
7. Haemimontus
8. Hellespontos
9. Asya
10. Lydia
11. Pamphylia
12. Augusta Libanensis
13. Augusta Euphratensis
224-266'dan itibaren Sasanî imparatorluğu
250 km
GALYA
PRAEFECTURASI
İTALYA
ILLYRIA
PRAEFECTURASI
SASANÎ İMPARATORLUĞU
ARABİSTAN

ROMA İMPARATORLUĞU

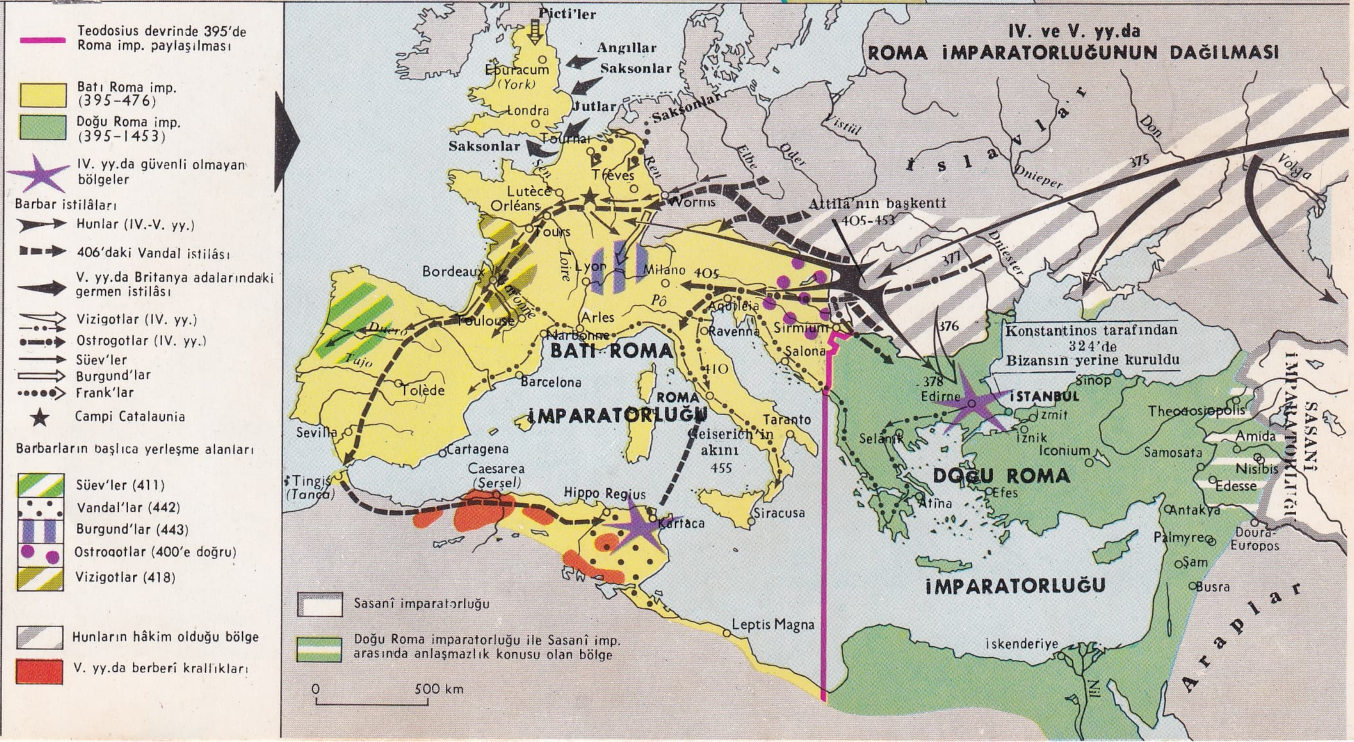

ö. 188)

M.S. 70)

olları
yy.daki Lejyonlar
es'ler

fetleri
İtalya'nın

İstria

oma
ık

Vatikan sarayı, San Pietro meydanından görünüş

Foto. Muench-Atlas

Vatikan bahçesinde, San Giovanni kulesi; Leo IV tarafından 850'de yaptırılan ve Johannes XXIII zamanında onarılan surun kalıntısı

Foto. Lessing - Magnum (LAROUSSE)

Navona meydanı: Bernini'nin «Nehirler Çeşmesi» (Quattro Fiumi); arkada, C. Rainaldi ve Borromini'nin inşa ettiği Santa Agnese kilisesi (XVII. yy.)

Foto. G. Viollon (LAROUSSE)

Efes gymnasion'undan iki ayrı görünüş (Roma devri) [Anatolien II adlı kitaptan]

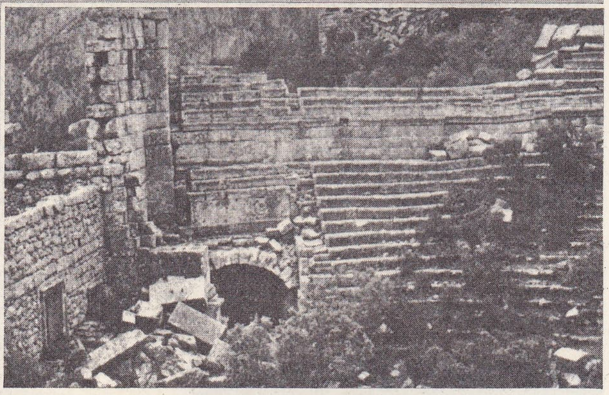
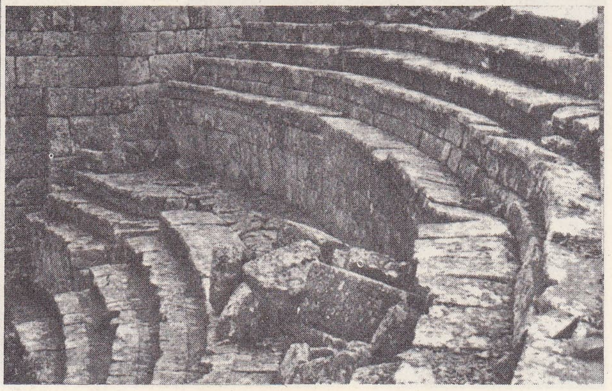

Termossos tiyatrosundan iki ayrı görünüş (Anatolien II adlı kitaptan)

Hafif, dirençli ve ucuz olan tuğla, duvarların hem temellerinde hem süslenmesinde kullanıldı ve bu yeni tekniğe *opus latericium* adı verildi.

Cumhuriyet döneminden kalma eski forum, birçok anıtının ve kutsal yerlere saygı gösterilmesinin sonucu olarak Roma'nın merkezi olmağa devam ettiyse de, önce Sezar, sonra birçok imparator (Augustus, Vespasianus, Trajanus ve Domitianus) yeni meydanlar, daha geniş ve düzgün planlı *fora'*lar yaptırdılar. Trajanus'un yaptırdığı forum bunların en büyüğüdür: güneyden kuzeye doğru asıl forum, Ulpia bazilikası ve Trajanus sütununu çevreleyen iki kütüphane, birbirini takip eder. Dikgen planlı yeni şehirler, şehir medeniyetinin henüz gelişmediği Kuzey Afrika gibi eyaletlerde inşa edildi. Bazilikalar magistra mahkemesini kapsıyordu. Tapınaklar tanrıların eviydi, zafer takları roma ordusunun ve kumandanlarının şerefine inşa ediliyordu.

Romalıların eğlence ve oyundan hoşlanması, yeni ve bazıları çok büyük anıtlar inşasına yol açtı. Amfiteatrlarda gladyatör döğüşleri ve vahşî hayvan avları yapılıyor; tiyatrolarda mimlere ve pandomimalara büyük ölçüde yer veren oyunlar oynanıyor; geniş *circus*'larda halkları coşturan araba yarışları yapılıyordu. Roma halkının ihtiyaçlarını ifade eden Juvenalisin meşhur kelimesi (*panem et circenses*), kısmen gerçekti. Roma'da şehri süsleyen birçok anıttan iki eşsiz örnek kaldı: Flavien sülâlesinin yaptırdığı dev amfiteatr *coliseum* ve Agrippa'nın bütün tanrılara adayarak inşa ettirdiği (sonradan birçok defa yeniden yapıldı) *Pantheon*. Pantheon'un bugünkü hali Hadrianus zamanından kalmadır. Sekiz sütunlu geniş bir revaktan girilen daire planlı salonunun yüksekliği ve çapı 43 m'yi aşar. Gökkubbeyi taklit eden çok geniş bir kubbe salonu örter ve kosmos'un küçültülmüş görüntüsü gibidir.

Romalıların günlük yaşayışının temel olaylarından biri yıkanmanın önemiydi. İmparatorluk hamamları bugünkü kamu hamamlarından çok büyüktü. Hamamlar soğuk bir oda, sıcak bir oda, havuzlar, oyun alanları hattâ okuma ve dinlenme salonları kapsıyordu. Büyük salonları kubbeler ve yarı kubbelerle örtülüydü. Şehirleri çevreleyen kırlarda şehre gerekli suları taşımak için su kemerleri inşa edildi. Bunların başlıcası Fransa'daki Gard köprüsüdür; üs üste kemerleri şaşılacak bir uyumdadır. Özel meskenlerdeyse daha değişik kurallara uyuldu: *domus* önce patricilerin, sonra zengin vatandaşların eviydi. İtalik asıllı, üzeri açık *atrium* çevresinde inşa edilirdi, bir bahçesi vardı. Domus'un yerini sonraları sütunlarla çevrili üzeri açık bir alan ve çevresinde adalarla bir peristil aldı. Ama halk kütleleri için daha basit ve daha az masraflı meskenler gerekiyordu. Halk için *insulae*'ler inşa edildi. Bu büyük evler katlara ve dairelere bölünmüştü; imparatorluk sarayları ise Palatina'da birbirini izledi; karmaşık mimarîleri Roma'nın hâkiminin ihtiyaçlarına karşılık veriyordu.

Plastik sanatlar alanında Roma ile eyaletlerinin ve İtalya'nın görünüşü farklıdır. Roma'da imparatorun ve saray halkının etkisi ağır basıyordu ve her zaman olmasa da sık dengeli ve yunan klasisizminden ilham alan bir sanat uygulanıyordu. Öbür kısımlarda ise İtalik veya mahallî özellikler ağır basıyor ve portrede gerçekçilik ile anlatımcı ve geleneklere daha az bağlı doğrudan doğruya bir üslûp uygulanıyordu. Ama bunlar genel görünüşlerdir ve çağlarla yerlere göre farklarını kesinlikle ortaya koymak gerekir.

Tolgalı ve zırhlı heykeller magistraların özellikle de en büyük magistra olan imparatorun savaşçı ve yurttaş özelliklerini yüceltiyordu. Bu heykeller üslûp açısından yunan etkisindeydi ama ifade ettikleri şey tamamıyle Romalılara hastı. Portre sanatı parlaklığını devam ettiriyordu. İmparatorların ve ailelerinin üyelerinin büstleri, kişiler ve saltanatların çeşitli eğilimlerini yansıtır: Flavianus devrinde Augustus klasisizminin yerini daha ileri bir gerçekçilik aldı. Ertesi yüzyıl Hadrianus'un yunan dostluğu, ortaya en saf yunan geleneklerinden ilham alan bir moda attı. Alçak kabartma alanında en geniş ve en güzel eserler verildi.

liktorlar
mermer
alçak kabartma
Millî müze, Portogruaro

«Marcus Aurelius askerlerine nutuk verirken» alçak kabartma Constantinus takı

«bıçakçının örsü» (M.S. I. yy.) Vatikan müzesi

Foto. *MEYDAN; Alinari-Giraudon, Anderson (LAROUSSE)*

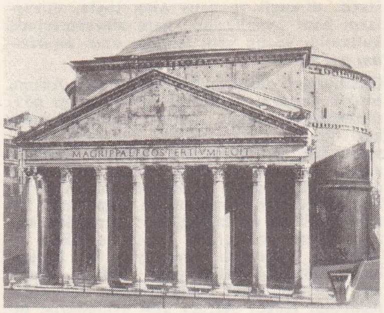

Panteon

Jül Sezar
Capitolino müzesi, Roma

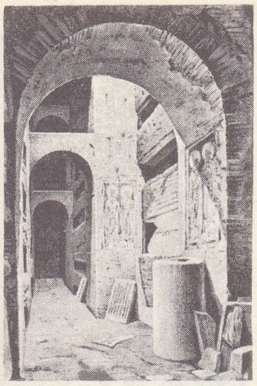

katakomplar
Aziz Cornellius dehlizi

Venüs başlı,
Sezar'ın denarius'u
(M.Ö. 60-47)
Cabinet des Médailles,
Paris

Augustus barışını kutlamak için yapılan *Ara Pacis Augustae* sunağı (M.Ö. 9'da açıldı) bir çeşit imparatorluk gösterisidir. Alegorik alçak kabartmalar Roma'nın menşei efsanesini hatırlatır ve İtalya'nın verimliliğini yüceltir. Uzun bir süreçte, anıtın açılış günü ağır ağır ilerleyen roma halkı ve magistralar temsil edilmiştir. Yunanistan'da olanın (sanatın genellikle ebedî bir değeri vardı) tersine, sahne burada uzayda ve zamanda sağlam bir şekilde yerleştirilmiştir. Böylece aynı etki altında kalmalarına rağmen Panathenaia frizleriyle *Ara Pacis* çelişir.

Ama Roma'da barış dönemi kısa sürdü ve ondan sonraki meşhur imparatorluk kabartmalarında savaşlar, meydan muharebeleri, zaferler temsil edildi. Velia'da dikilen Titus anıtı Yahudiye'nin alınmasını canlandıran alçak kabartmalarla süslüdür. Zafer kortejine katılan halkın hareketi göz boyayıcı bir teknikle verilmiştir. Trajanus sütunu roma lejyonlarının bugünkü Romanya'da yaşayan Daçya kabilelerini M.S. 101-107 arası yenişini gösterir. 200 m.den uzun bir yontulmuş friz, ana gövdenin çevresinde dolambaçlarla döner ve bu savaşların çeşitli bölümlerini yansıtır; ırmakların aşılması, imparatorun birliklere yardımları, fedakârlıklar; lejyonların ilerlemesi, savaşlar, zaferler, yağmalar. Birbirini izleyen tabloları, şematik unsurlar (friz'in eni bir metreden az olduğundan) coğrafî açıdan çerçeveler. Kısacası bu sütun taş üzerine kazılmış gerçek bir tarih ve roma dehasının en büyük eseridir. II. yy. sonunda birincisinden büyük ölçüde ilham alan ikinci bir kulede (Marcus Aurelius sütunu) imparatorun Tuna kıyısındaki barbarlara karşı zaferleri canlandırıldı. Bu sütunda üslûp daha serttir; plastik nitelik daha hafiflemiştir ve yerini devamlı olarak gelişen bir şemalaştırmaya (geç eskiçağ sanatının habercisi) bırakır.

Bu zafer kabartmalarının yanı sıra, M.S. II. yy. ortasından sonra lahitler, sembolik değeri olan ve öbür dünyada mutlu bir hayat yaşama umutlarını yansıtan oyma sahnelerle donatıldı. Yunan tragedya ve efsanelerinin dönemleri, az çok karmaşık bir sembolizme göre Romalılarda doğan kavramları ifade etmeğe yarıyordu. Sonra doğu dinlerinin gelişmesi, resimle yeni huzur doktrinlerini yansıtmayı hedef alan dinî alçak kabartmaları yaydı. Bu kabartmalar kurtarıcı tanrıların temel edimlerini yansıttı ve hareketsizlikleri burada sanatın yenilenmesini engelledi.

Roma resim sanatı üstüne bilgiler her şeyden önce M.S. 79'da Vezüv'ün lavlarının örterek muhafaza ettiği Pompei ve Herculanum fresklerine dayanır. Bu freskler, hedefi evlerin duvarlarını hayalî bir mimarîyle ve yunan resminden mülhem sahnelerle kaplamak olan dekoratif bir resim sanatını ifade eder. Resimde de yunan etkisi açık ve çoktur; ama roma mizacı, uygulanan sanatın dekoratif özelliğinde ve temsil edilen sahnelerin sıkıştırıldığı arşitektonik çerçevelerde yansır. Pompei resminin gelişmesinde Sulla döneminden (M.Ö. 80 yılları), Campania şehirlerinin yıkılmasına kadar dört üslûp ayırt edilir. Bunlar birbirlerinden fantezi ve serbestliğin çok veya az olmasıyle ayırt edilir. Neron çağındaki son üslûp barok ve tiyatrovarî zevkiyle ayırt edilir. Resimler canlı, egzotik ve tabiattan alınmış sahneler çoktur. Bu resim sanatı kaçıp kurtulma ihtiyacını ve derin tabiat sevgisini ifade eder.

Roma forumunun genel görünüşü; sağdaki üç sütun Castor ve Pollux tapınağının kalıntıları; solda, ön planda Saturnus tapınağı sütunlarının kalıntıları görülmektedir

Yan duvarlardaki ve zemindeki çiniler de aynı gereklere, aynı zevklere cevap verir ve roma evinin iç kısmının süslemesine başarılı bir şekilde eklenir. Çini sanatı imparatorluk zamanında İtalya ve eyaletlerde haklı ve uzun süreli bir modaydı. Sahneler çoğunlukla yunan sanatından aktarılmıştır; ama gerçek hayattan alınmış birçok sahne de vardı. Para basımcılığı, mücevhercilik ve bütün küçük sanatlar, belgesel ve estetik bakımdan çok önemli eserler yarattı.

● *Roma sanatının sonu.* İmparatorluğun son iki yüzyılındaki karışık dönemde sanatçıların pek azı kendilerinden öncekilerin istikrar ve zenginliğine kavuşabildi. Toplum değişiyor, fertlerin istekleri yenileniyor ve sanat ağır fakat köklü bir evrim geçiriyordu. Mimarîde Roma'da Caracalla ve Diocletianus hamamları ile Maxentius bazilikasının da gösterdiği gibi dev boyutlu yapılar inşa etme düşkünlüğü devam etti. İmparatorluğun hemen her yerinde barbar akınlarından korunma ihtiyacı, kütlemsi, kaba görünüşlü surların çoğalmasına yol açtı. Aynı zamanda Geç İmparatorluk dönemindeki mutlakıyetçi ve kutsal krallık, Diocletianus zamanında Spalato'da inşa edilen saray gibi bazıları kale görünüşünde geniş saraylar inşa etti.

Severius'lar zamanında portreler yeni bir iç dünyayı yansıtmağa başladı. M.S. III. yy.da filozof imparator Gallianus'un zamanında ve IV. yy. başında iktidarını çağlar ötesinden imparatorluğun kurucusu Augustus'unkine bağlamak isteyen Constantinus'un zamanında olduğu gibi ortaya çıkan bazı klasikçi tepkilere rağmen, çağın ve sanatçıların anlayışı anlatımcılığa hattâ bazen dokunaklı bir ifade tarzına yöneldi. Zafer anıtlarına veya lahitlere yapılan alçak kabartmalardaki ölçülü tutum ortadan kalktı; sanatçı renkli (aydınlık-gölgeli) araştırmalara yöneldi; kabartmalarda temsil edilen kimselerin çoğunlukla birbirine karışması barok bir izlenim uyandırır. IV. yy.da yapılan alçak kabartmalardaki figürlerin yüzü sistemli olarak seyredene bakar ve temsil edilen sahneden ayrı gibi görülür. Sonradan bizans sanatına miras kalacak olan bir cephecilik ve hiyeratizm ve mücevhercilik sonuna kadar canlı kaldı. Daha geç bir dönemden kalma mücevherler aşırı ölçüde değerli taşlarla süslenmiştir ve altın yontuculuğu ile yuva yapımı ait yerlerin curator'ları) ve kamu topraklarının şahısları tarafından gasbedilme-

Şehir yönetimi

Roma imparatorluğunda şehir yönetiminden curator* adı verilen görevliler sorumluydu. Curator'ların önceleri geçici olan görevleri, Augustus devrinden itibaren sansör görevlerinin de eklenmesiyle sürekli oldu. Curator'lar bu görevleri yürütücü kurullar çerçevesi içinde topluca yapardı. Bazıları kamu mallarının yönetiminden sorumluydu: Augustus devri sonlarında kamu binalarının bakımını ve yapımını sağlamak için kurulan iki *curatores aedium sacrarum ve operum locorumque publicorum* (kutsal yapıların curator'ları ve kamuya ait yerlerin curator'ları) ve kamu topraklarının şahısları tarafından gasbedilme-

Tagus ırmağındaki köprü (Allcantora, İspanya) [M.S. II. yy.]

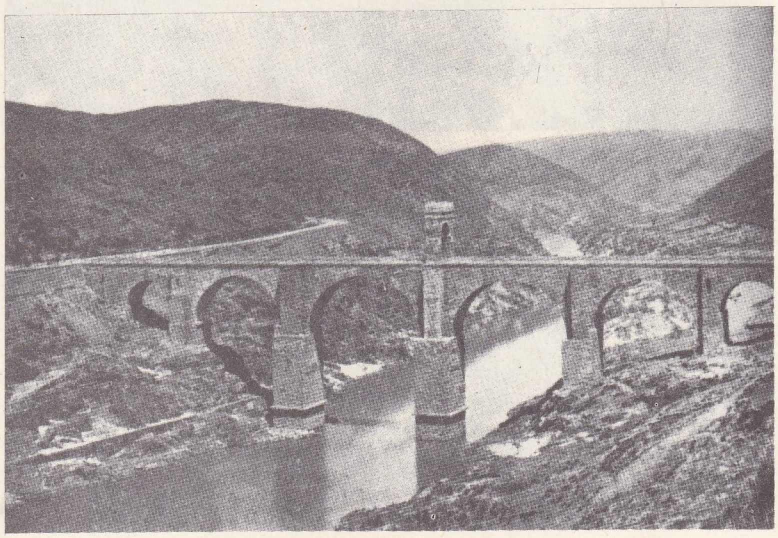

Foto. Encyclopedia Britannica; Anderson-Giraudon, Greuler, X, Alinari (LAROUSSE)

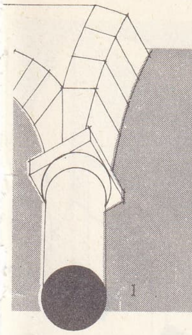

1

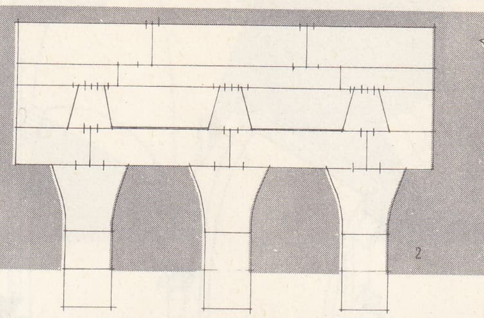

2

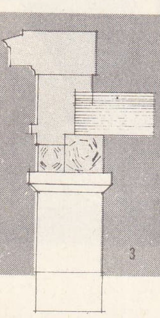

3

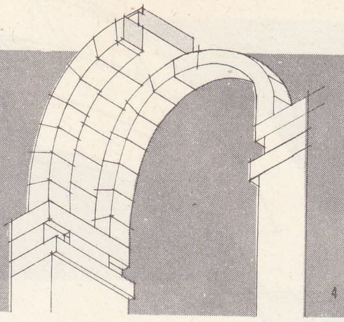

4

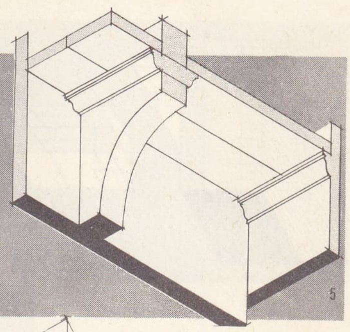

5

Geç İmparatorluk döneminden önce roma mimarîsinde (Pompei dışında) sütunlara dayandırılmış kemerlere çok az rastlanır. Jupiter Sator tapınağı (2) roma sütun mimarîsinin tipik bir örneğidir: blok taştan baştaban ve kurtbacağı biçiminde çıkıntılı efriz. Efrizin her bir kiriş açıklığı üst üste kenetlenmiş üzengi taşlarından meydana gelir. Pompei'de bulunan bir revak detayında (3) görüldüğü gibi yapıda hafiflik sağlamak amacıyle, saçaklık blok taştan yontulmuştur ve bindirme kemer taşları ahşap bir kirişle taşınır. Malzemeden kazanmak için de kubbe kemerleri arasında bir hayli açıklık bırakılmıştır. Kubbe kemerleri kaburga biçimindedir ve doldurma taşlarla örülmüştür (4). Bu kemerlerde destek kafesine gerek yoktur. Tabanlarının altındaki kertikler bu basitleştirilmiş konumun mükemmelliğini ortaya koyar. Yapıda yanlamasına yerleştirilmiş elemanlar, takviye kemerlerine dayanmış bir çeşit taraça meydana getirir (5). Kemerler genellikle dikdörtgen filayakları üstünde yükselir (6). Filayaklarının hemen üstündeki saçaklık ağırlığın dağılmasını sağlar. Fransa'daki Gard köprüsü kesme sütunlardan meydana gelen kemer tipinin ilgi çekici bir örneğidir (7).

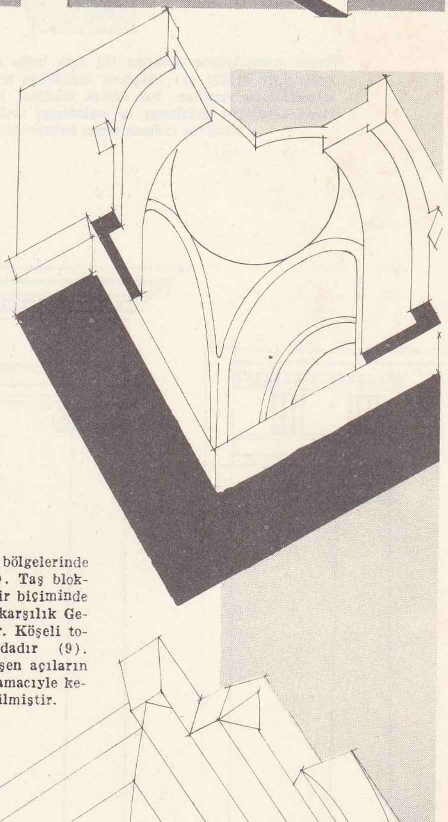

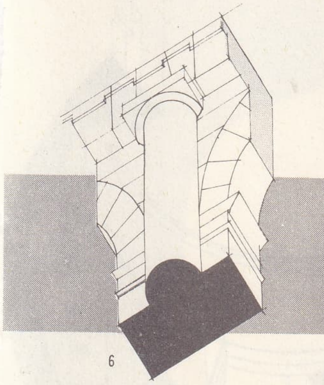

6

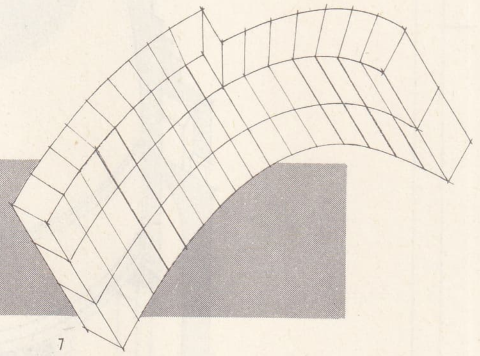

7

Roma İmparatorluğunun doğu bölgelerinde küresel tonozlar çok görülür (8). Taş bloklarından yapılan tonozlar, silindir biçiminde kasnaklar üzerine oturur. Buna karşılık Geresa'da kare plan kullanılmıştır. Köşeli tonozun en eski örneği Bergama'dadır (9). Daha az taş kullanmak ve kesişen açıların yarattığı uyumsuzluğu önlemek amacıyle kemer taşları uç uca yerleştirilmiştir.

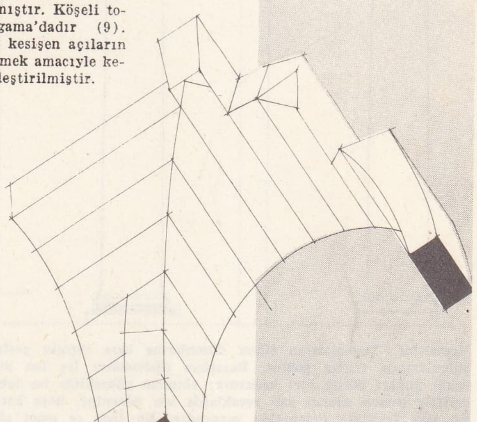

9

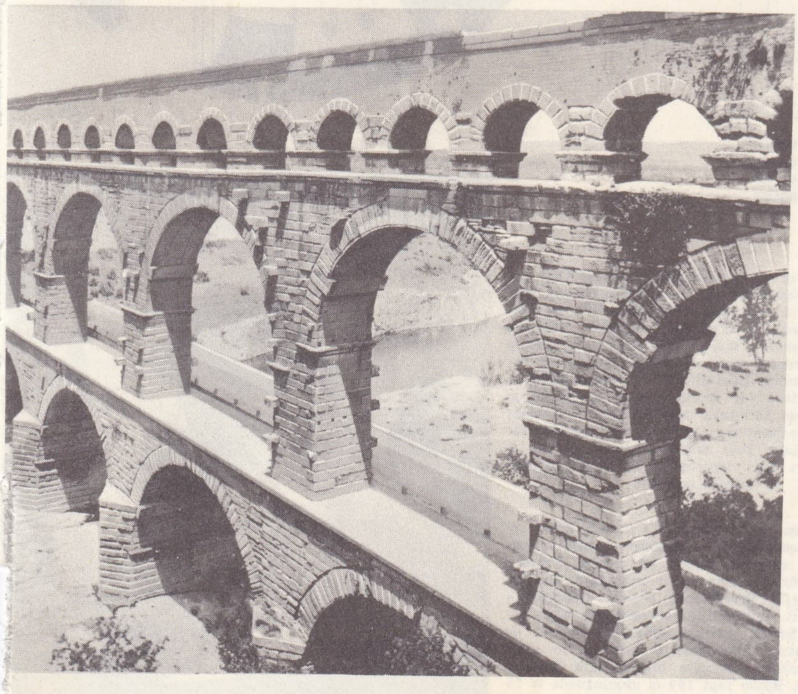

Gard köprüsü (10), Nîmes ve Arles arenaları, Güney Fransa'daki başlıca roma anıtlarıdır. Gard köprüsü, aslında imparator Augustus'un damadı Agrippa'nın (M.Ö. 63-M.S. 14) emriyle Nîmes'in su ihtiyacını karşılamak amacıyle yaptırılmış bir su kemeridir. Köprü, üst üste yerleştirilmiş üç sıra kemerden oluşur. Birinci sıra (171 m genişlik) her biri 20 m yüksekliğinde altı kemerden; ortadaki sıra daha içerlek olarak yapılmış, gene 20 m yüksekliğinde on bir kemerden; en üst sıra ise, 273 m'lik bir uzantı üzerinde 8,50 m yüksekliğinde otuz üç küçük kemerden meydana gelir. Yapıda yaldız renkli taşlar kullanılmıştır. Tam anlamıyle birbirine eşit olmayan kemerler, ortak bir eksen yerine hem asimetrik ve hem de düzgün olan bir sisteme göre yapılmıştır. Bu da yapının kütlevî görünüşüne bir uyum getirir. Gard köprüsü özelliklerini kaybetmeden bugüne ulaşabilmiştir.

Foto. LAROUSSE

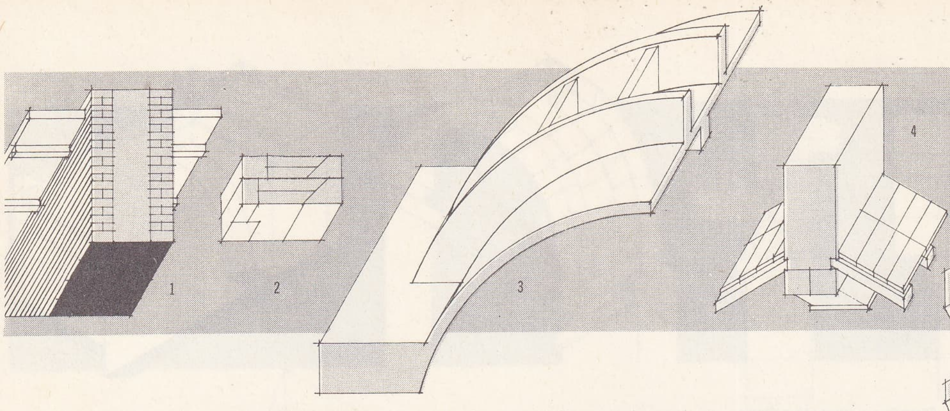

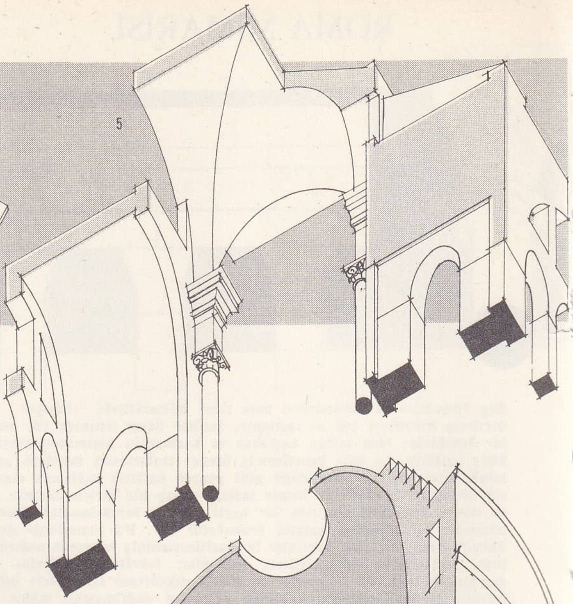

Roma mimarîsinde duvarlar iki sıra tuğla arasına harç ile karıştırılmış çakıl taşlarının doldurulmasıyle örülür (1). Modern mimarîde betonla birlikte tahta da kullanılmasına karşılık, roma mimarîsinde yardımcı bir destek maddesi kullanılmaz (2). Birbirinden ayrı kubbe kemerleri aslında ağırlığın dağılması ve malzemeyi ucuza çıkartmak amacıyle yapılmıştır (3). Kafeslerin başitliğine rağmen tonoz payandalar sağlam bir biçimde dengede tutulur (5 ve 6).

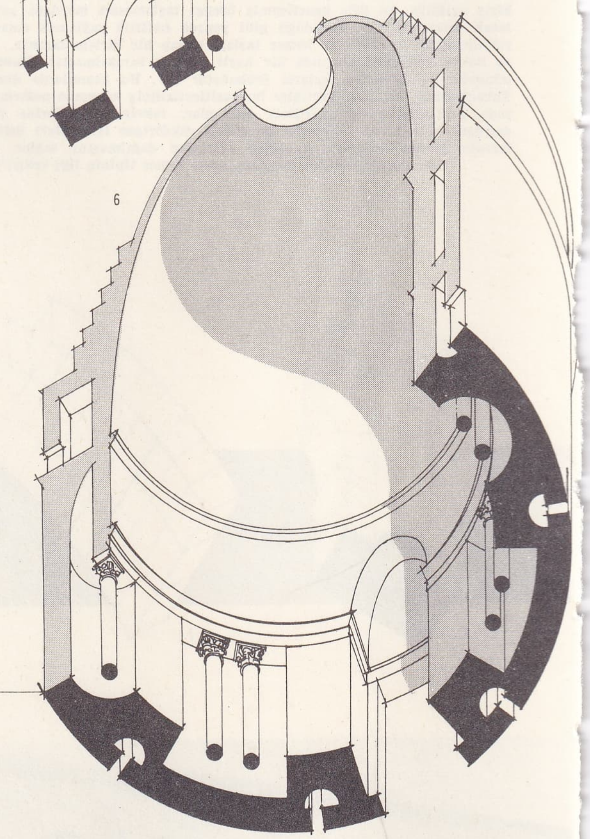

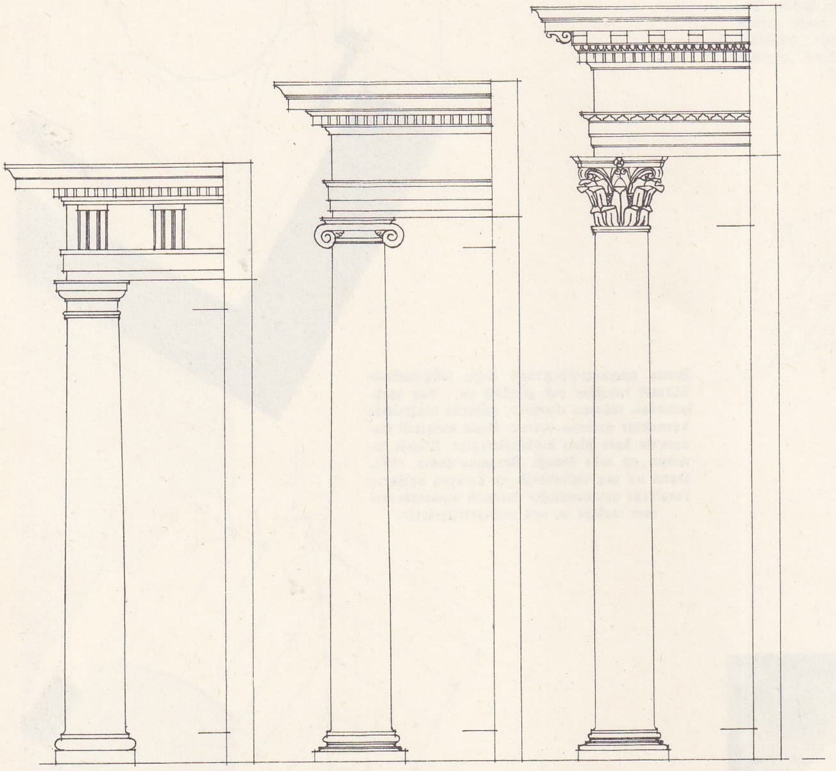

Romalılar, Yunanlıların sütun düzenlerine bazı yenilik getirdiler. Colosseum'un dor düzenindeki sütunlarında triflig yoktur. Baştaban süslemeleri ise ion düzenindedir. Saçaklık sütun boyunun aşağı yukarı dörtte biri kadardır; sütunun yüksekliği ise taban çapının sekiz katına eşittir. Romalılar zaman zaman yan revaklarda ıon düzenini, köşe kıvrımlarında dor düzenini kullandılar. Bu tarz özellikle Pompei'de yaygındır. En ince ve uzun sütunlar koritnos düzenindedir. Sütun boyu taban çapının on katına eşittir.

6. Şekilde iç mimarîsinden bir kesit görülen Agrippa pantheon'u (solda, antik roma eserleri arasında en iyi muhafaza edilenlerdendir. Eser M. Ö. 27'de yapıldı. Trajanus devrinde yıldırım çarpması sonucu yıkılınca sadece revaklar ayakta kaldı. Hadrıanus esere silindir biçiminde bir bina ile bir kubbe ilâve ettirdi. Ön tarafında 33,50 m genişliğinde bir revak bulunan ve 12,50 m yüksekliğinde korintnos tarzında granit sütunlara dayanan Pantheon mermer ve kırmızı somaki taşlarla döşelidir. Yapı sadece kubbenin (43,40 m yükseklik ve çap) tepesindeki yuvarlak bir penceereden ışık alır.

Maxentius'un yaptırdığı (306, Constantinus bazilikası Constantinus tarafından yıkıldı, sonra yeniden onarıldı. Bugün bu eserden Forum'daki üç büyük kemer sırası ayaktadır. Bu kemerlerin beşik tonozlarının boyları Palatinum'dan yüksekti. Sağ sahındaki kemerlerin beşik tonozları üstündeki sekizgen çukurcuklar bugün de oozulmamıştır. Çukurcukların içine içiçe oyulmuş sekizgenler bunlara bır derinlik duygusu vermektedir. Bütün yapı 100 m uzunluğunda ve 75 m genişliğinde bir alan üstünde yayılır.

Foto. Viollet - Alinari (LAROUSSE)

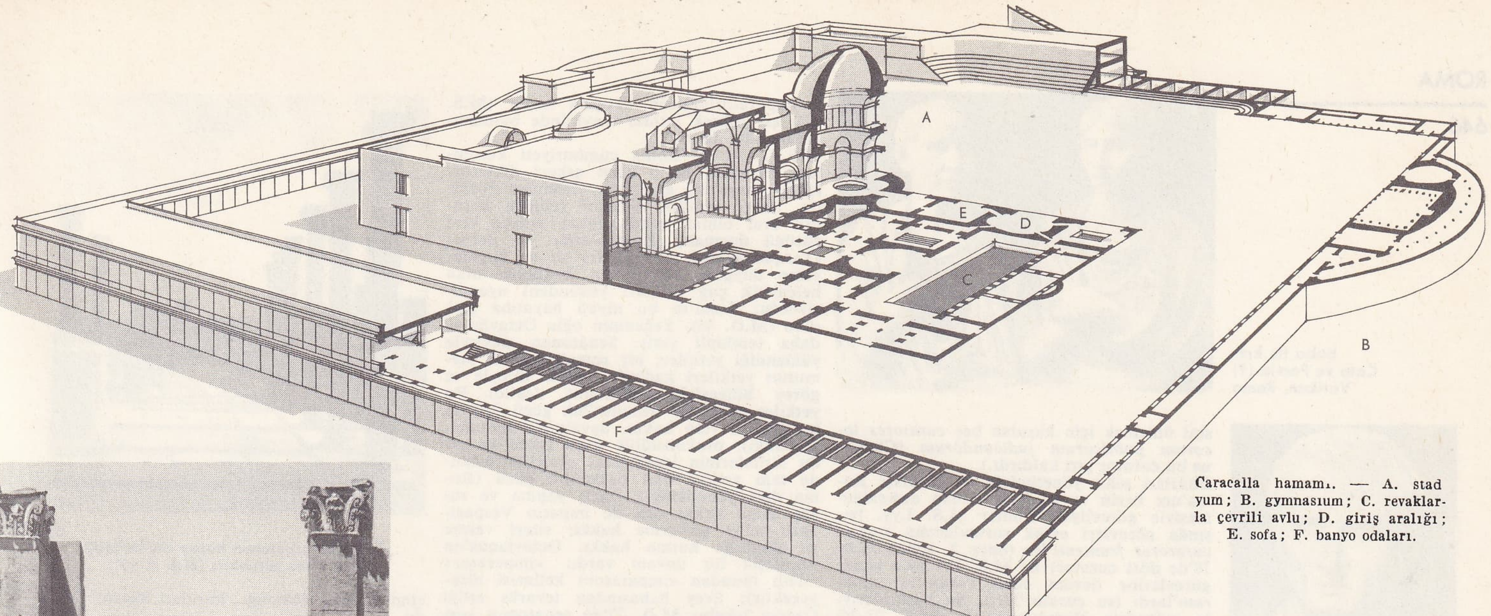

Caracalla hamamı. — A. stadyum; B. gymnasium; C. revaklarla çevrili avlu; D. giriş aralığı; E. sofa; F. banyo odaları.

Roma evinin gerçek boyutları, Pompei'deki Casa Pansa'da (yukarıda) açıkça görülmektedir. Atrium'un ortasında sarnıçları besleyen yağmur sularının toplandığı pluvinium yer alır. Ev sahibinin kaldığı odalar bazen arkalarında küçük odaların da bulunduğu ufak dükkânlarla çevrilidir

Foto. Sommer (LAROUSSE)

Romalılar hamam âdetini Yunanlılardan aldılar. Hamamlar sıcak ve soğuk olarak ikiye ayrılıyordu. Başlangıçta çok basit olan hamamlar zamanla spor, toplanma ve dinlenme merkezleri halini alarak, İmparatorluk devrinde halk hayatında önemli bir rol oynadı. Gitgide genişleyerek, lüks bir hale geldiler. Roma'daki Caracalla hamamının (206-217) kalıntıları oldukça büyüktür. Hamam 220 m uzunluğunda ve 14 m genişliğinde bir alanda yayılır. Büyük salonlar dışında, soğuk banyolar için üstü açık bir frigidarium; ılık banyolar için bir tepidaium; buhar banyoları için de üstü kubbeli bir caldarium bulunur. Caracalla hamamının iç süslemeleri çok zengindir. Gerek ayaktaki kalıntılarda (sağda), gerekse *Farnese Boğası* gibi müzelere alınmış parçalarda görüldüğü gibi mermerden oturma yerleri ve çok değerli mozaikler kullanılmıştır. Elagabal ve Alexander Severus devirlerinde tamamlanan hamamda, vestiyerler ve beden eğitimi alanları da yer alıyordu. 305'te tamamlanan Diocletianus hamamları ise daha büyük boyutlaa sahipti.

Pompei kazıları günlük roma hayatının bütün ayrıntılarıyle ortaya çıkmasını sağladı. Dış dünyadan uzaklaşmak amacıyle yapılmış Casa Pansa bu bakımdan oldukça ilgi çekicidir. Tek bir kapı ve sokağa açılan birkaç servis çıkışından başka dışarıyle bağıntısı olmayan bu ev, içeri çekilip kapanmağa yarıyordu. Evin ortasında yer alan atrium üstü kapalı bir avludur. Yukarıdaki bir delikten giren yağmur suları impluvium'da toplanır. Atrium'un çevresinde dizilen odalar küçük ve loştur. Ancak küçük bir aralıktan ışık alır. Tablinium misafir odası, triclinium ise yemek odası olarak kullanılır. Atrium'da lararium adı verilen ve aile ocağı tanrılarına adanmış küçük bir tapınak bulunur. Yapıda genellikle moloz taşları ve pişmiş tuğla kullanılmıştır; tavan ve merdivenler ahşaptır. Daha büyük evlerde revakların baştabanları taştandır.

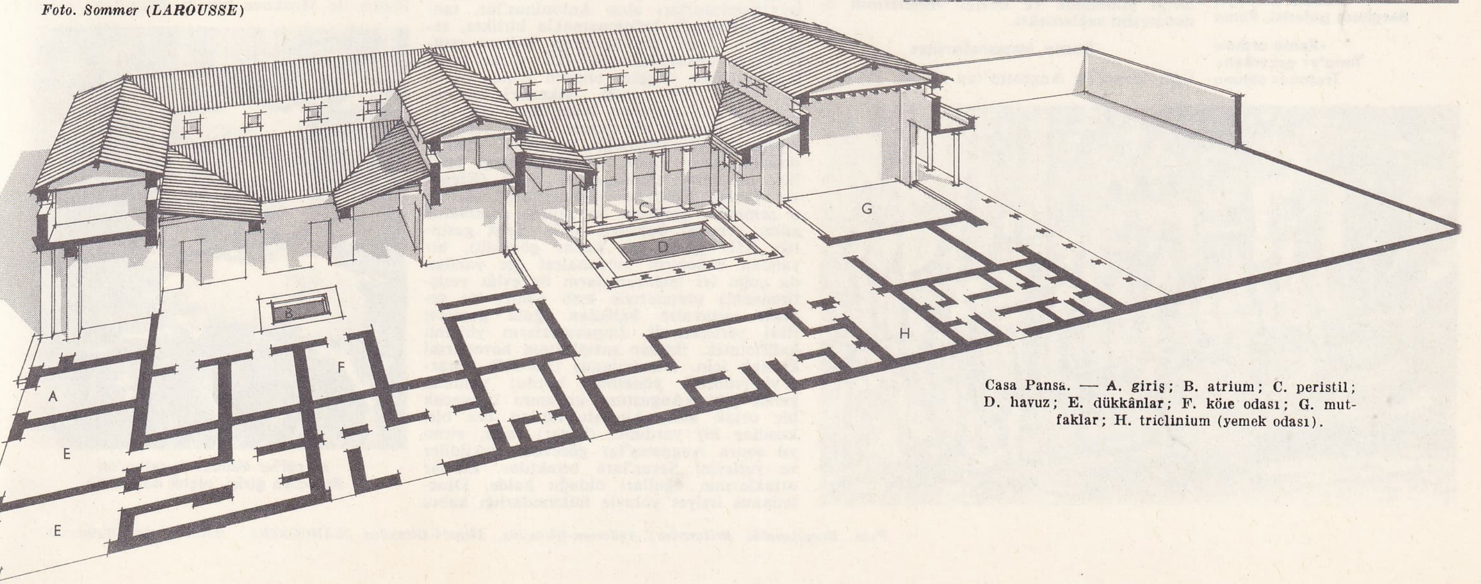

Casa Pansa. — A. giriş; B. atrium; C. peristil; D. havuz; E. dükkânlar; F. köle odası; G. mutfaklar; H. triclinium (yemek odası).

baba ile kız: Cato ve Porcia (?) Vatikan, Roma

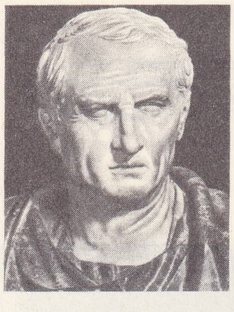

Cicero'nun mermer büstü (detay) Uffizi, Floransa

bir gladyatör, mozaik (IV. yy.) Borghese galerisi, Roma

sini önlemek için kurulan beş *curatores locorum publicorum judicandorum* (Claudius bu curator'ları kaldırdı.)
Öbürleri şehir yönetimiyle ve özellikle Roma'nın besin ve su bakımından desteklenmesiyle görevliydi. Bunlar M.S. I.yy. başında görevleri erzak sorumlusuna verilen *curatores frumenti'ler* (önce 2, sonra M.Ö. 18'de dört curator) ile M.S. IV. yy.a kadar görevlerine devam eden *curatores aquarum*'lardı (su curator'ları). Su baskınlarıyle mücadele Vespasianus'un (M.S. 73-74) beş *curatores alvei Tiberis et riparum et Cloacarum*'u (Tiberis'in kıyı ve lağım curator'ları) tarafından yapıldı.
Roma'nın genel yönetimini Hadrianus'un on dört *curatores regionum*'u (bölge curator'ları) sağlıyordu. Curator'lar, Hadrianus devrinde, hayat seviyeleri düşük azatlı köleler arasından seçilirdi; Aurelius Antonius Severus Alexander devrinden sonra konsüller arasından seçilmeğe başlandı ve *curatores urbis* (şehir curator'ları) unvanını alarak şehrin valilik meclisini meydana getirdi. Öte yandan M.Ö. 20'den sonra Augustus karayolları hizmetlerini *curatores viarum*'lara (yol curator'ları) gördürmeğe başladı. II.yy. başında Trajanus, *curatores viarum*'ları besin kurumlarını denetlemekle görevlendirdi. Bundan başka, özel durumlarda curator'lara geçici bir görev de verilirdi. Meselâ Titus, Vezüv'ün lav püskürtmesi sonunda yıkılan şehirlerin (M.S. 79) yeniden yapılması için iki *curatores restituendae campaniae*'yi (Campania'nın imarıyle görevli curator'lar) görevlendirmiştir. *Curatores civitatis* veya *reipublicae* (doğuda *logistai*) [site veya şehir curator'u] özel bir evrim geçirdi. Domitianus veya Trajanus tarafından kurulan bu curator'luklar, iktisadî bakımdan kötü durumdaki belediye yönetim kurullarında merkezî idareyi temsil ederdi. M.S. II.yy. ın sonunda imparatorluğun bütün siteleri, site'nin mallarını yöneten ve bayındırlık işlerini yürüten bir curator'un yönetimine bırakılmıştı. 235-476 Devri Roma imparatorluğunda ise evrim tamamlandı ve *curator civitatis*, şehir halkı tarafından seçilen belediye yüksek görevlisi haline geldi; bu curator'un görevi, belediye mallarını yönetmek ve devlet vergilerinin ödenmesini sağlamaktı.

Roma imparatorları

Eski Roma'da Augustus'tan (M. Ö. 27) Batı imparatorluğunun batışına kadar (M.S. 476) en yüksek iktidar mevkiinde bulunanlar bu adla anılırdı.
M.S. I. yy.da, Roma cumhuriyeti kurumları, birbirini takip eden askerî diktatörlükler (bugünkü anlamda) yüzünden bozuldu. Sezar, krallık rejimini yeniden kurarak kral olmak istedi, fakat sadece kral sözünü duymak, Romalılarda ya dehşet (Tarquinus'ların hatırasıyle) ya da küçümseme duygusu (Roma'nın bağımlısı olan helenistik çağ kralları yüzünden) uyandırıyordu; Sezar'ın bu niyeti hayatına mal oldu (M.Ö. 44). Yeğeninin oğlu Octavianus daha temkinli çıktı. Senatonun ricasıyle yüklendiği yetkiler, bir romalı yüksek memurun yetkileri kadardı, ancak süreyle ve görev bölgesiyle sınırlanmış değildi. Bu yetkiler şunlardı: tribunus'luk gücü (hâkim kararlarını veto hakkı, davalarda müdahale hakkı); prokonsüllük gücü (ordu ve ordu birliklerinin işgalindeki eyaletler üstünde tam yetki); dinî başkanlık gücü (Roma dinî yöneticiliği); barış yapma ve savaş açma hakkı (lex de imperio Vespasiani); aday gösterme hakkı; siteyi verme ve sömürge kurma hakkı. Octavianus'un karmaşık bir unvanı vardı: «imperator» önadı (bundan «imparator» kelimesi türeyecektir); üvey babasından tevarüs ettiği Caesar lakabı; M.Ö. 27'de senatonun verdiği Augustus (kutsal) lakabı. Nazarî olarak Augustus, en yüksek, yani birinci memurdur (lat. *princeps*, birinci; bugün kullanılan «prens» kelimesi bundan türemedir); bu yüzden tarihçiler bu rejime *principatus* adını verirler. İktidar, imparator ile senato arasında bölüşülmüş kabul edilirdi; nitekim senato, Roma'nın, İtalya'nın silâhsızlandırılmış eyaletlerinin denetimiyle hemen hemen evrensel olan senatus-consultum yetkisini elinde tutmaktaydı.
Octavianus zahmetli, fakat güvenilmez uzlaşmasıyle yeni bir rejime, yani imparatorluğa ait kurumların temelini attı. Fakat bu rejim tanrılık hakkı kullanan bir zorbalık idaresi yönünde durmadan gelişti; nitekim her şey bu gelişmeyi zorunlu kılıyordu; fetihlerden doğan bu dev imparatorluk için gerekli olan güçlü bir iktidar; doğu milletlerinin hükümdarlarını çok eski bir alışkanlık gereğince (o dönemdeki anlamıyle) bir tanrı saymaları. Daha o zamanlar, Augustus'a tapınılmaktaydı. Halkın gönlünden gelen bu şükran duygusunu imparatorluk siyaseti geliştirerek teşkilâtlandırıyordu. Ölen imparator kutsallaştırılır, tanrı ilân edilirdi. Senatoda veya geleneksel yüksek memurlar kadrosu içinde beklediği işbirlikçileri bulamayan Augustus, kendisine körü körüne bağlı, bir memur sınıfı (praefectus) yaratma ihtiyacını duydu. Haleflerinden birinin zorbalığa hevesli veya akılca dengesiz olması, rejimin alabildiğine zorbalık idaresine dönüşmesine yetti. Daha sağlıklarında tanrı adını almak isteyen Caligula (37-41), Neron (54-68) veya Domitianus'tan (83-96) sonra insan hayatını hiçe sayan zorbalara karşı senato şiddetli bir tepki gösterdi. Fakat II. yy.ın iyi imparatorları olan Antoninus'lar, tanrılık iddiasında bulunmamakla birlikte, senatonun siyasî rolünü sıfıra indiren mutlakıyetçi hükümdarlardı, III. yy.da sınırlarda beliren tehlike, toplum içinde ordu ya baş mevkiyi verdi. Askerleri tarafından iktidara getirilen imparator, çok defa, kısa ömürlü bir gasıptı, fakat yine de tanrıların yeryüzündeki temsilcisi olarak önünde secde edilir, hil'atinin eteği öpülür, *adoratio, Dominus et Deus* (Efendi ve Tanrı) hitabıyle selâmlanırdı; tarihin o zamanlar yerleşen bu rejime *dominatus* adını vermesi buradan gelir. Taht gasıplığı (III. yy.da yüz kadar görüldü), bir yandan orduların müdahalesi öte yandan da çoğu iyi imparatorların öz evlât yetiştirememiş olmalarıyle izah edilir; bu sebeple saltanatın babadan oğula geçmesi fikri yerleşemedi. İmparatorların yükünü hafifletmek, iktidar gasıplarının heveslerini kırmak için, Diocletianus (284-305) tetrarşi'yi («dörtlü yönetim») kurdu; yanında kendi gibi «Augustus» unvanını taşıyacak bir ortak aldı, Augustus'lardan her biri kendine bir yardımcı (Sezar) seçti; yirmi yıl sonra Augustus'lar görevden çekildiler ve yerlerini Sezar'lara bıraktılar. İktidar ortaklarının oğulları olduğu halde, Diocletianus irsiyet yoluyle hükümdarlığı kabul etmedi: taht gasıplığı, kurulan düzeni bozdu.
İmparatorluğun birliğini 323'te yeniden kuran Constantinus (306-337) hıristiyan imparatorlar dizisini başlattı. Hükümdar Hıristiyanlığın arius'çu şeklini kabul ettikçe, hıristiyanlaştırma monarşinin kutsallığı konusunda bir değişiklik yapmış olmuyordu; zira Arius'çuluğa göre hükümdar, Tanrı ile uyrukları arasında dünyevî aracı sayılıyordu; Constantinus tam bir hanedan kurdu ve hükümdarlıkta irsiyet esası böyle yerleşti. İmparatorluk yeniden bölündü; Doğu ile batı arasında kopma Theodosius'un ölümünden (395) sonra kesinleşti. Doğu imparatoru, doğulu bir yunan devletini yönetiyordu, bu devletin adından başka romalılığı yoktu (Bizans imparatorluğu). Batı imparatorunu koruyan barbar kabileler roma eyaletlerini işgal ettiler. 476'da, İtalya'da oturan Odoaker adındaki barbar başbuğ, İstanbul'a tek imparatorun yeteceğini ileri sürerek son Batı imparatoru Romulus Augustulus'u tahttan indirdi. Charlemagne, 800'de (Karolenjler imparatorluğu), Otto I 962'de (Kutsal Roma-Germen imparatorluğu) Roma imparatorluğunu yeniden kurduklarını sandılar. Bu tılsımlı adı bambaşka üslûptaki siyasî kuruluşlara vermelerinin sebebi, roma dünyasını yüzyıllar boyu huzur içinde yaşatmış olan mutlakıyet idaresinin, Ortaçağ hatırasıyle büyülemiş olmasındandır. Dünyayı Eski Roma'nın barış ve huzur içinde selâmete kavuşturmakla görevli böyle bir otokrat ve hıristiyan hükümdar anlayışı Doğu'da da sürüp gitti: rus imparatorları Eski Romalıların *sezar* unvanını alıp *çar* haline getirmekle, kendilerini I. ve II. Roma'nın mirasçıları saydılar; son Bizans imparatoru Konstantinos XI Palaiologos'un yeğeni Zoe Palaiologina ile Moskova büyük dükü İvan III'ü

«Roma ordusu Tuna'yı geçerken» Trajanus sütunu

Timgad forumunun kuzey bölümünde korinthos sütunları (M.S. I. yy.)

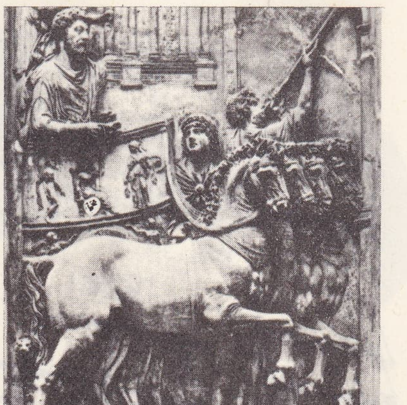

muzaffer Marcus Aurelius'un Roma'ya girişi, alçak kabartma

Foto. Encyclopedia Britannica; Anderson-Giraudon, Alinari-Giraudon (LAROUSSE); Histoire de l'Humanité

evlendirerek bu manevî soy bağlantısını somut yoldan da gerçekleştirdiler. Bu durum, Rusya'da saray teşrifatının pek az bir değişiklikle 1917 yılına kadar neden devam etmiş olduğunu açıklar.

— İkonogr. Roma imparatorlarının yüz hatları, Avrupa'nın birçok müzesinde bulunan çok sayıdaki büstten, ayrıca da, Constantinus devrine kadar tam bir gerçekçilikle çizilmiş mükemmel portrelerin yer aldığı madenî paralardan tanınmaktadır. Bizans imparatorları, kendi zamanlarında yapılmış mozaik fildişi ve elyazması gibi eserler üzerinde sık sık görülürler; çevreleri saraylarının bütün debdebesiyle sarılmıştır. Karolenjler, sonra da Germenler minyatürlerde, boyalı portre resimlerinde ve mezar heykellerinde temsil edilmişlerdir. Ortaçağ sonunda ve Rönesansta içinde Roma imparatorlarının resimleri bulunan madalyon dizileri, binaların iç süslemesinde kullanıldı (Venedik'te Dukalar sarayı, Roma'da San Pietro katedralinin tunç kapıları, Londra'daki Hampton Court sarayı). Batı'da imparatorluk işaretleri, genellikle, küre ve haç tepelikli tam taç ile harmani, asa ve madenî toptan ibarettir.

— Tar. *Roma inciri*, Roma'da Forum'un ortasında yetişen yabanî incir. (Geleneksel inanışa göre Romulus ile Remus bunun altında Kurt'un memesinden süt emmiştir. Ağaç birçok defa yenilenmiştir, ama her defasında ağacın ölmekte olduğunu gören boş inançlılar kaygılanmışlardır.) || *Roma oyunları* veya *Büyük oyunlar*, ihtiyar Tarquin tarafından Jupiter şerefine düzenlenen ve belki de IV. yy.da her sene yapıldığı için bu adı alan oyunlar. (Roma oyunları, eylülde yapılır ve günlerce sürerdi: Augustus devrinde on altı, Geç imparatorlukta dört gün süren oyunlar, bir geçit resmini, yarışları, beden hareketlerini, güreşleri ve gösterileri kapsıyordu.) [→ Bibliyo.] (L)

ROMA, İtalya'nın başkenti, Latium'da; 2 630 500 nüf.

Coğrafya

● *Şehrin bölgesel konumu ve yeri.* Roma, Tevere vâdisinde, eskiden bataklık olan ovalar (Campagna Romana, Pontina ovası) ortasında bir kavşak noktasıdır; ovalar kuzeyde ve güneydoğuda volkanik yükseltilerle, doğuda Apenninler'in kalker kütleleriyle çevrilidir. Şehir Tevere kıyılarında, ırmağın ağzına 20 km uzaklıkta gelişmiş ve ilk çevesinin büyük ölçüde dışına taşarak yeri birçok defa değişmiştir. Aniene ile kavuştuktan sonra ırmak, monte Mario (146 m) ve Gianicolo arasında dar bir ovada akar; sol ve sağ kıyıda uzanan ve Roma yaylası da denen bu ova, ırmağın yukarısında çıkıntılarla veya birbirinden ayrı tümseklerle son bulur. İlk yerleşilen tepeler (Campidoglio [59 m], Palatino [51 m] ve Aventino [42 m]) ırmağa doğrudan doğruya hâkimdi; bu tepeler sonradan forumların ve sitenin savunmasında işe yaradı. Şehir yüzyıllar boyunca Capitolium'un kuzeyinde, sol kıyıda, Tevere'nin geniş büklümü içinde ve 15-19

roma sanatı

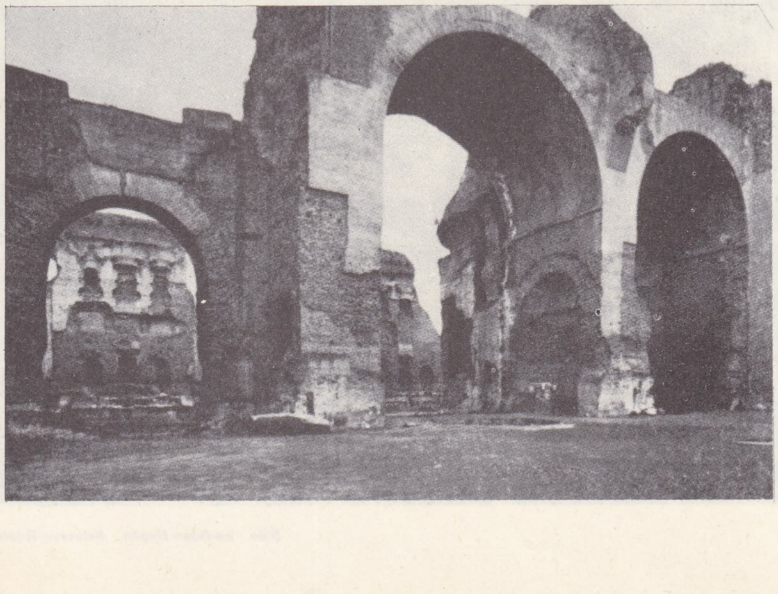

Caracalla hamamı kalıntıları (M.S. III. yy.)

Foto. Encyclopedia Britannica

1960 olimpiyat oyunları için inşa edilen stadyum

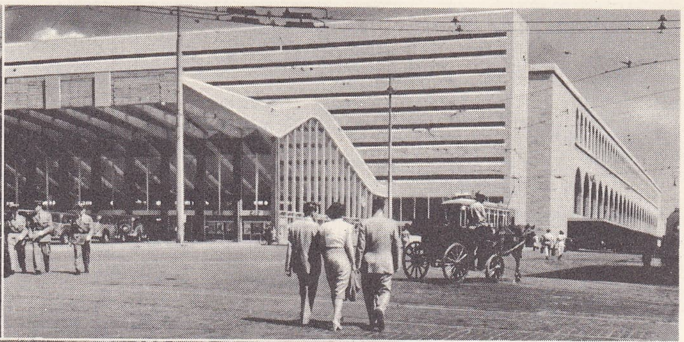

merkez garı (Stazione Termini)

Forum (eski Mussolini stadyumu)

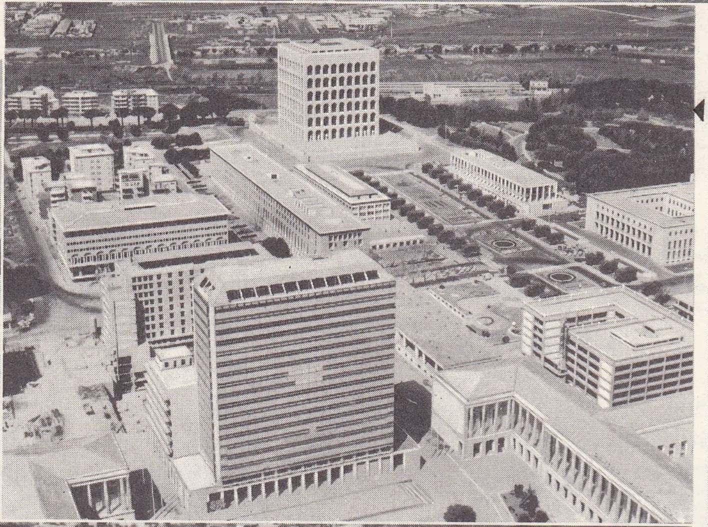

Ostia yönünde yeni semtler

piazza Novana

sol yaka:
ön planda, Panteon

üstte, Farnese sarayı
arkada, Vatikan

Foto. Lartigue-Rapho, Belzeaux-Rapho. Viollet, Fotocielo, Viollon-Rapho (LAROUSSE)

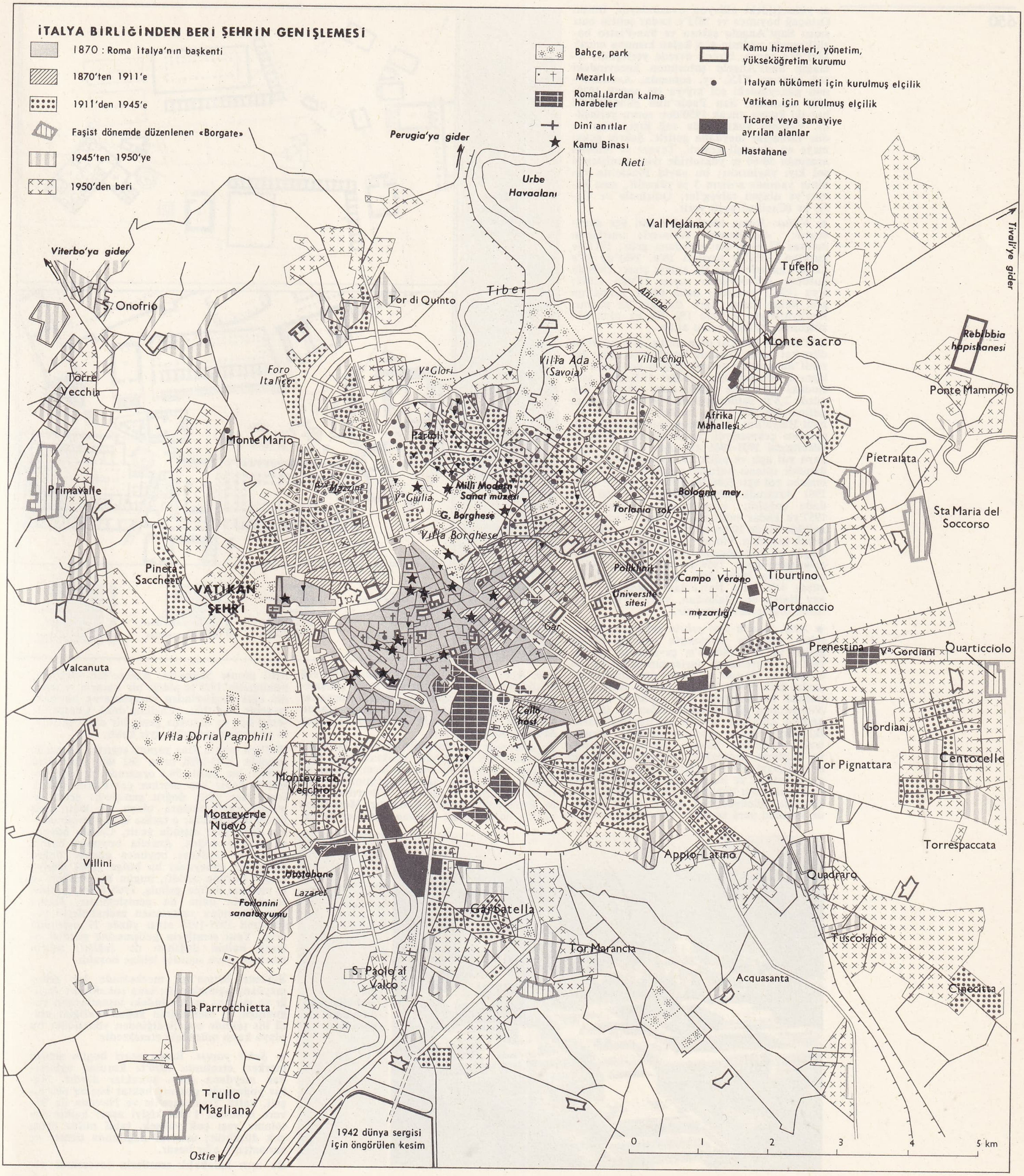
İTALYA BİRLİĞİNDEN BERİ ŞEHRİN GENİŞLEMESİ
1870 : Roma İtalya'nın başkenti
1870'ten 1911'e
1911'den 1945'e
Faşist dönemde düzenlenen «Borgate»
1945'ten 1950'ye
1950'den beri
Bahçe, park
Mezarlık
Romalılardan kalma harabeler
Dinî anıtlar
Kamu Binası
Kamu hizmetleri, yönetim, yükseköğretim kurumu
İtalyan hükûmeti için kurulmuş elçilik
Vatikan için kurulmuş elçilik
Ticaret veya sanayiye ayrılan alanlar
Hastahane
Perugia'ya gider
Rieti
Urbe Havaalanı
Viterbo'ya gider
Tivoli'ye gider
Val Melaina
Tufello
S. Onofrio
Tor di Quinto
Tiber
Aniene
Monte Sacro
Rebibbia hapishanesi
Foro Italico
Vᵃ Glori
Villa Ada (Savoia)
Villa Chigi
Ponte Mammolo
Torre Vecchia
Parioli
Afrika Mahallesi
Monte Mario
Pietralata
Primavalle
Vᵃ Giulia
Milli Modern Sanat müzesi
G. Borghese
Bologna mey.
Torlonia sok.
Sta Maria del Soccorso
Villa Borghese
Pineta Sacchetti
VATİKAN ŞEHRİ
Poliklinik
Campo Verano
Üniversite sitesi
mezarlığı
Tiburtino
Portonaccio
Gar
Prenestina
Vᵃ Gordiani
Quarticciolo
Valcanuta
Gordiani
Villa Doria Pamphili
Tor Pignattara
Centocelle
Monteverde Vecchio
Monteverde Nuovo
Torrespaccata
Villini
Appio-Latino
Hastahane
Lazaret
Quadraro
Forlanini sanatoryumu
Garbatella
Tuscolano
Tor Marancia
S. Paolo al Valco
Acquasanta
Cinecittà
La Parrocchietta
Trullo Magliana
1942 dünya sergisi için öngörülen kesim
Ostie
0
1
2
3
4
5 km

m yükseltideki alüvyon ovasındaydı. Bütün Ortaçağ boyunca ve 1871'e kadar şehrin batı sınırı Sant'Angelo şatosu ve San-Pietro bazilikasıydı; vâdinin geri kalan kısmına ancak 1871'den sonra, birçok evrede yerleşildi: ırmağın Sant'Angelo şatosunun kuzeyindeki sağ kıyısına XIX. yy. sonunda, Aventino'-nun güneyindeki sol kıyıya ise ancak 1920-1930 arasında. San Paolo'nun güneyindeki her iki kıyıya ancak 1950'den sonra yerleşildi. Vâdinin yukarısında sağ kıyı, sarp ve düz yamaçlar meydana getirir. Şehrin gelişmeye en elverişli kesimi, Tevere ve Aniene arasında 50-60 m yükseltide iyice genişleyen sol kıyı yaylasıdır; bu yayla Pincio'da vâdinin yanında ansızın 3 m yükselir, ama Tevere'ye ulaşan talveg'ler, Quirinale ve Celio'ya (Caelius) geçit verir.

● *Nüfus.* Roma idarî bakımdan üçe ayrılmıştır: Aurelianus surlarıyle sınırlanan merkez 22 *rioni*'den meydana gelir; 1911'de kurulan, 1951'de sayıları 18'e, 1961'de 35'e ulaşan *quartiero*'lar ilk aylayı çizer; 1926'da kurulan *suburbi*'lerin sayısı 11'den (1951) 6'ya (1961) inmiştir; daha ötede Roma'nın geri kalan kısmı Agro Romano'da uzanır. Banliyöleriyle birlikte 150 760 ha olan yüzölçümün 20 860'ı şehre aittir.

1871'de 213 000 kişi olan nüfus, doksan yılda dört kat arttı. Bununla beraber bu artış düzenli olmamıştır ve çok yoğun üç nüfus gelişmesi dönemi ayırt edilir: 1871-1891 arasındaki dönemde yıllık artış yüzdesi hep yüzde 2,8'in üstündeydi ve 1891'de Roma'nın nüfusu 386 000 kişiyi buldu; bu artışın sebebi İtalya'nın yeni başkentinin göçmen dalgalarını çekmesiydi. Mussolini'nin Roma'yı yüceltmesi 1921-1941 arasında yeni bir dalgaya yol açtı ve yıllık artış yüzdesinin 3,5'in üstünde olması nüfusun yeniden iki kat artmasına yol açtı (1941'de 1 403 000 nüf). 1951-1961 Arasında şehrin nüfusu 509 000 kişi daha çoğaldı; artış yüzdesi yüzde 3'tü, 1957'ye kadar tabiî nüfus artışı yüzdesi genellikle binde 10'un altında kaldı ve nüfusun genel artışının yüzde 75'ini göçler sağladı. Bugün en çok göçmen İtalya'nın güney bölgelerinden gelir; 1959'da halkın yüzde 13'ünün Kuzey İtalya'dan gelmesine karşılık, yüzde 44'ü Orta İtalya'dan, yüzde 40'ı Güney İtalya ve adalardan, yüzde 3'ü de yabancı ülkelerden gelmiştir.

● *XIX. yy.dan beri şehrin gelişmesi.* Roma şehri, nüfusun artmasıyle orantılı olarak gelişti ve 1871 Roma'sı çevresinde yayıldı. 1911'de, Aurelianus surlarının içindeki quartiero'lar (forum ve Aventino semtleri dışında) inşa edildi; daha o tarihte surların ötesinde kuzeydoğuda *Via Solaria* ile *Via Nomentana*, güneydoğuda *Tiburtina* ile *Prenestina* arasında önemli çekirdekler vardı. İki dünya savaşı arasında gelişme, konsüllerin yaptırdığı başlıca yollar kenarında ve bunların arasındaki boşluklarda devam etti: Tevere'nin sol kıyısı (kuzeyde *Flaminia* boyunca ve kuzeydoğuya doğru *Salaria* ve *Nomentana* boyunca) günden güne önem kazandı; güneydoğuya doğru garın ötesinde kurulan yeni semtler, *Tuscolana* ve özellikle *Appia Nuova* boyunca uzanıyordu; sağ kıyıda Vatikan'ın bulunması, şehir gelişmesini uzun süre engelledi; önemli inşaatlar kuzeye doğru, monte Mario eteğinde uzanan *Prati* ile Trastevere'nin güneyinde kurulan *Monteverde* semti idi.

Bu dönemde yeni dış çekirdekler de kuruldu: Mussolini'nin merkezden uzaktaki ucuz topraklara kurdurduğu *borgato*'ların yolları iyi değildi ve mesken şartları çoğunlukla kötüydü. Bazıları (Prenestina, Tiburtino, Trulo, Primavalle) bugüne kalmıştır. Merkezden uzakta daha özenle yapılan bütünler de gelişti: monte Sacro'da, Aniene'nin ötesinde, hükûmetin 1925'te aldığı bir kararla ve tepenin eğri çizgilerinden yararlanarak bir bahçe-şehir kuruldu. Casilina'daki Centocelle semti boş ve oldukça geniş bir arazi şeridiyle uzun süre şehirden ayrı kaldı.

1945'ten sonra bina yapımı şaşırtıcı derecede çoğaldı: 1945-1958 arası 582 000 iskân izni verildi; bu, yüzde 56,5 oranında bir artış demekti. Şehir hep merkez çevresinde olmak üzere her yöne doğru genişledi: şehir sınırları «borgata»lara ulaştı ve taştı; boş yerler dolduruldu; o tarihe kadar tercih edilen doğu yayı dışında şehir, Cansia boyunca kuzeye doğru, Aurelia boyunca batıya doğru ve Ostiense boyunca güneye doğru genişledi; güneydeki bu bölge (1942 Dünya sergisi burada açıldı), bugün bir mesken ve iş merkezi haline gelmiş, 1960 Olimpiyatları tesisleriyle daha da genişlemiştir. Kamu hizmetlerinden yararlanan mahallelerin yüzölçümü 1951-1958 arası yüzde 29 oranında arttı. Yeni semtlerin gelişmesine paralel olarak halkın dağılımı da değişti: şehrin merkezi çevre semtler lehine boşaldı.

Böylece Roma'nın merkezinde bir «site» meydana gelmektedir; ama sokakların darlığı ve merkez semtlerindeki inşaatların yoğunluğu, iş merkezinin yoğun trafiğini ciddî bir şekilde engellediğinden yöneticiler bu olaya karşı mücadele etmektedir.

● *Şehir yapısı.* Roma şehri bugün şehrin merkezi etrafında 1870'te kurulan aylalardan meydana gelir, sokaklar dardır. Nüfus yoğunluğu çoktur; hektar başına 600 kişiyi, hattâ Trastevere'de ve Navona ile Tevere arasında 1 000 kişiyi aşar; halkın ortalama yaşı çok yüksek, tabiî nüfus artışı çok düşüktür; meslekî dağılımda ticaret ve zanaatçılık ağır basar.

Bu aşırı kalabalık semtlerin çevresinde yö-

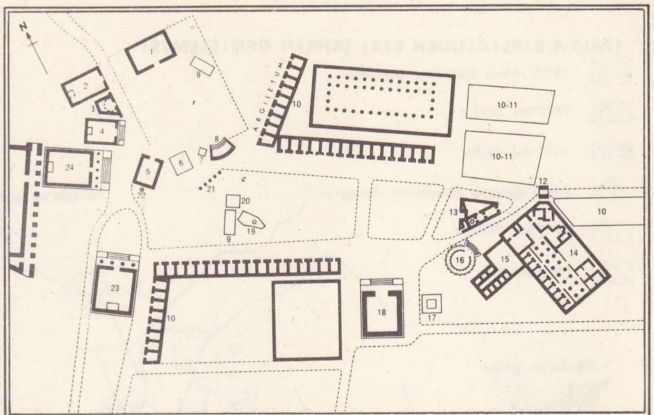

Roma forumu Cumhuriyet devrinde

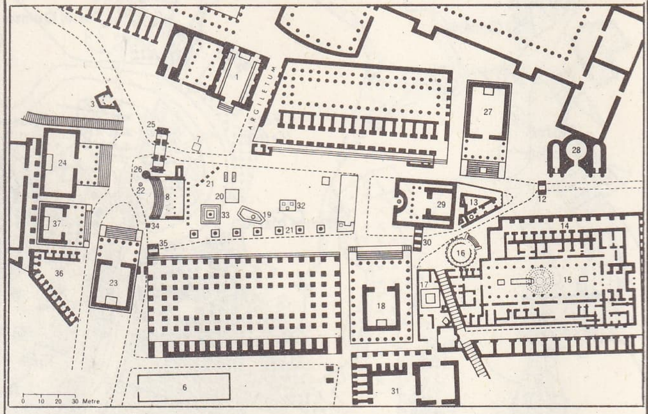

Roma forumu İmparatorluk devrinde

1. CURIA
2. BASILICA PORCIA
3. TULLIANUM HAPİSHANESİ
4. BASILICA OPİMIA
5. SENACULUM
6. GRAECOSTASIS (?)
7. LAPIS NIGER
8. ROSTRA
9. TRIBUNAL PRAETORIUM (?)
10. DÜKKÂNLAR
11. EVLER
12. FORNIX FABIANUS
13. REGIA
14. HALK EVİ
15. ATRIUM VESTAE
16. VESTA TAPINAĞI
17. LACUS IUTURNAE
18. CASTOR VE POLLUX
19. LACUS CURTIUS
20. MARSYAS HEYKELİ
21. ŞEREF SÜTUNLARI
22. VOLCANAL
23. SATURNUS TAPINAĞI
24. CONCORDIA TAPINAĞI
25. SEPTIMUS SEVERUS KEMERİ
26. UMBILICUS
27. ANTONINUS VE FOUSTINA
28. ROMULUS TAPINAĞI
29. SEZAR'IN TAPINAĞI
30. AUGUSTUS KEMERİ
31. VESTIBULUM
32. DOMITIANUS'UN HEYKELİ
33. PHOCAS SÜTUNU
34. MILIARIUM AUREUM
35. TIBERIUS KEMERİ
36. DEI CONSENTES REVAKI
37. VESPASIANUS TAPINAĞI

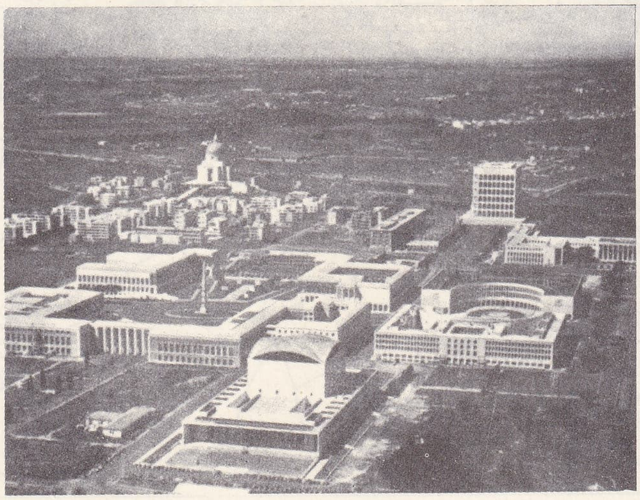

Eur mahallesinin havadan görünüşü

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano.

netim daireleri, bakanlıklar (porta Pia'ya oğrdu), Quirinale, büyük bankalar, büyük şirketler ve büyük mağazalar toplanmıştır; piazza Venezia, porta del Po, porta Pia ve Ternini garı arasındaki bütün, Dünya sergisi semtindeki bina yapımlarıyle merkezden ayırılmağa çalışılan bir iş ve ticaret semtidir. Merkezden uzaklaştıkça mahalleler yenileşir. Gelişme her yönde aynıdır: 1871-1914 arası bir merkez avlu çevresinde inşa edilen büyük blok apartmanlar kare şeklinde bir plana uygun olarak birbirine bitişiktir (Prati'de *via Salaria* ile *Nomentana* arasında, *via Appia nuova* boyunca). Daha ötede, faşizm döneminde taş yerine beton kullanılarak inşa edilen çok katlı yapılar da aynı üslûba uygundur; fakat yüksekliği 19 m'yi aşmayan bahçelerle çevrili evler (*palazzine*) biraz değişiktir. En yeni semtlerde bütün büyük şehirlerde görülen modern bloklar yükselir.

Aurelianus surlarının dışında birçok kısım ayırt edilir. Trionfale ile Tiburtina arasında kuzey quartiero'ları varlıklılar semtidir: bu kesimde yeşil saha çoktur (villa Borghese, villa Savoia); meskenler geniş ve konforludur (mesken başına 3,75 odadan çok); meslekî yapıda ticaret, yönetim ve serbest meslekle uğraşanlar ağır basar.

Tiburtina'dan Portuense'ye kadar uzanan semtler, mütevazı görünüşlü halk semtleridir; günden güne azalmakta olan boş araziler ortasında çağlar boyunca yapılmış birçok ev, aşırı kalabalık gecekondularla yan yana uzanır; meskenlerin hepsi 3,75'ten bazıları 3'ten daha az odalıdır; nüfus yoğunluğu burada bazı kısımlarda merkezdekinden (porta Maggiore yakınında hektar başına 1 765 kişiye yakın) daha çoktur. Nüfus gençtir (yüzde 35'i 21 yaşından küçük), ama yoğunluklar San Pietro dışında pek ender olarak yüksektir. *Suburbi*'lerdeki kenar kesimler hep hareket halindedir; burası en genç nüfusun (yüzde 42,5'i 20-21 yaşından küçük) yaşadığı kısımdır; mesken başına oda sayısı düşüktür (her yerde 3'ten az); faal nüfusun yüzde 55'inden çoğu memurdur. Ama nüfus yapısı dıştan veya şehir merkezinden yeni gelenlerle sürekli olarak değişmektedir.

● *Roma'nın şehir görevleri*. Meslekî dağılımın analizi şu sonuçları verir: faal nüfusun yüzde 3,7'si tarımda çalışır; yüzde 29,5'i sanayide, inşaatta (60 000 kişiden çok) ve enerji kaynaklarında istihdam edilir; ama işletmelerin çoğu imalâthane özelliğindedir (aralarından yüzde 92'si 20'den az işçi çalıştırır). Üretim yelpazesi çok geniştir: makine sanayii (inşaat malzemesi; telefon malzemesi; birçok otomobil tamirhanesi), kimya sanayii (sunî dokuma; ecza malzemesi), yayımcılık (millî basımevi), besin sanayii (makarna fabrikaları); sinema sanayii (Cine Città'da). En eski sanayi tesisleri Aurelianus surlarıyle San-Paolo Fuori le Mura arasında, en yenileri ise *Salaria, Appia nuova* ve *Prenestina* yolları kenarında gar yakınında ve özellikle 1941'de sanayi bölgesi ilân edilen via Tiburtina'da toplanmıştır. Bütün ülkelerin başkentlerinde olduğu gibi, Roma'da da halkın büyük kısmı üçüncü kesimde (sektör) çalışır: yüzde 27,2'si ticarette, yüzde 28,3'ü kredi ve idarî işlerde (millî idare organizmalarının, bankaların ve sigorta şirketlerinin merkezi Roma'dadır), yüzde 7,5'i nakliyatta (şehir içi nakliyat, demiryolu; Fiumicino Milletlerarası havaalanı). Ama Roma aynı zamanda milletlerarası bir başkenttir: Vatikan yakınındaki birçok manastır ve dinî yapı yılda 20 000'den çok hacı, ayrıca sanat zenginlikleri ve eskiçağ kalıntıları da yılda 2 milyondan çok turist çeker. Birçok üniversite, fikir kurumu (üniversiteler, akademiler, kütüphaneler, arşivler, müzeler) bulunan Roma'da milletlerarası kuruluşlar da (F.A.O.; Milletlerarası Ticaret odası) vardır.

Tarih

● *Roma'nın kurulması ve büyümesi* (*M.Ö. VIII.-II. yy.*). Kıyıdan otuz kilometre kadar içeride yer alan Roma, tepeler (sol kıyıda Quirinale, Viminale, Esquilinus, Caeluis, Aventinus, Capitolium ve Palatium, sağ kıyıda Janiculum ve monte Mario) üstündeki ari öncesi (Sabinler), hint-avrupa (Latinler) ve etrüsk tesislerinin birleşmesiyle meydana geldi. Bu tepeler, Etruria'yı Campania'ya (sefere pek elverişli olmayan Tevere'nin üstündeki Sublicius köprüsü) ve Orta Apenninler'i kıyıya (tuz yolu) bağlayan iki büyük yolun kesiştiği noktaya hâkimdi.

Forum

Efsaneye göre, Romulus'un sınırlarını karasabanla çizdiği Roma (*Roma quadrata*), M. Ö. 753'te, Palatium tepesinde kuruldu. Kısa süre sonra da çobanlarla dilencilerden meydana gelen ve sayıları hızla artan halk, sonraları kurutulan (*Cloaca maxima*) ve üzerinde pazar yeri (Forum) kurulan küçük ve bataklık ovalar arasındaki yakın tepelere yerleşti (bu tepelerin en yükseği, Jupiter kültünün başlıca merkezi oldu). M.Ö. VII. yy.ın ikinci yarısıyle M.Ö. 509 arasında şehre hâkim olan Etrüskler, Roma'nın ilk teşkilâtlanmasında büyük rol oynadı. Uzun bir surla korunan ve müstahkem bir kalesi (capitolium) bulunan Roma, 509'a doğru Etrüsk krallarını kovdu, Latium'daki halklara boyun eğdirdi ve M.Ö. 390'da Galyalıların saldırısına başarıyle karşı koydu. Ama içte birlik uzun süre sağlanamadı: şeh-

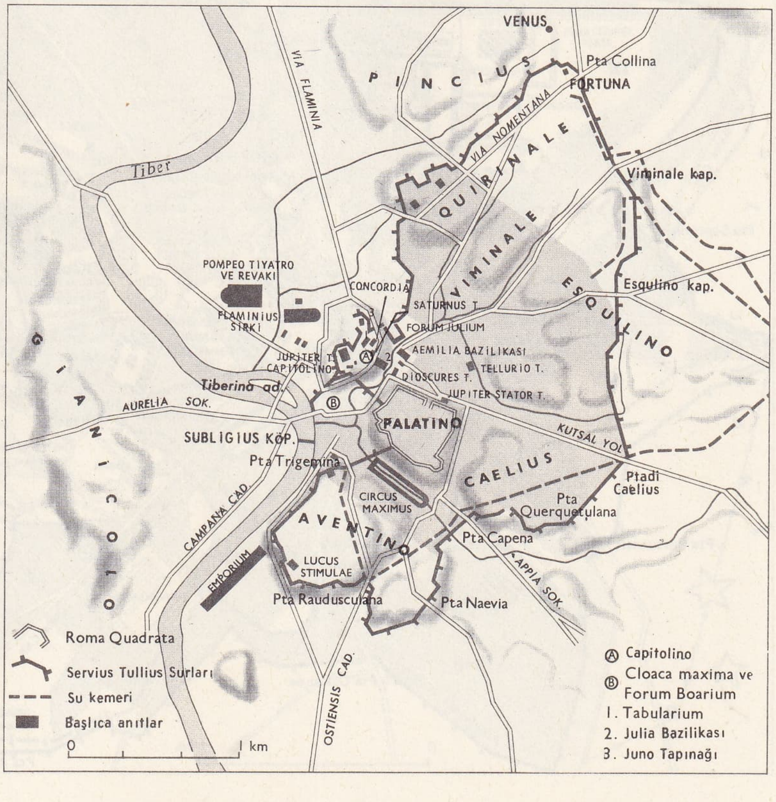

ROMA
Cumhuriyet devrinde

Foto. Boudet-Lamotte (LAROUSSE)

rin yönetimini düzenleyen cumhuriyetçi kuruluşlar en eski ailelerin (patriciatus'ların) elindeydi; sonradan gelen aileler de plebleri meydana getirdi ve bunlar Patriciatus'larla eşit haklara sahip olabilmek için iki yüzyıldan çok mücadele ettiler (*lex Hortensia,* M.Ö. 287).

O tarihten sonra Roma, Orta İtalya'nın en güçlü şehri oldu. Antlaşmalarla (*foedus*) Orta İtalya'nın büyük bir kısmını kendine bağladıktan sonra Kartaca'yı yendi (Pön savaşları, M.Ö. 264-146). Büyük bir donanma kurduktan ve güçlü bir imparatorluk haline geldikten sonra Akdeniz kıyılarında fetihlere girişti.

● ***İlkçağ dünyasının başkenti Roma (M.Ö. I. yy.-M.S. IV. yy.).*** Bu fetihler şehirde değişikliklere yol açtı: ilk halkı olan asker-köylülerin tükenmesi, birçok yabancının şehre göç ederek beslenme konusunda yeni ihtiyaçlar yaratması, yeni bir işadamları sınıfının (şövalyeler) gelişmesi, yunan medeniyetinin ağır basması. Ama Roma'ya has özellikler ortadan kalkmadı ve bu sayede Romalılar, fethettikleri toprakları elde tutmayı başardılar. İmparatorluğu merkezi Roma şehri olan bir siteler federasyonu şeklinde teşkilatlandırdılar; farklı yasalarla yönetilen bu siteler, zamanla Roma şehrinin bütün haklarına sahip olabiliyorlardı. Buna karşılık, imparatorluğun M.S. II.yy.a kadar devam eden gelişmesi, roma halkının hükümranlık haklarını imparatora devretmesine yol açtı (I. yy.ın sonu). O tarihten sonra Roma, artık Roma devleti olmaktan çıkarak bu devletin fiilî başkenti haline geldi. Bu dönemin en parlak çağını yaşadığı Antoninus'lar zamanında (M. S. II. yy.) şehir, nüfusu bazı bilginlere göre 1 milyon kişiyi bulan büyük bir yerleşme merkezi oldu. Bu büyük merkezin içinde fakirler çok katlı yapılarda (*insulae*) birbiri üstüne yığılmışçasına yaşıyor, buna karşılık zenginler her biri gerçek birer saray olan bahçeli büyük evlerde oturuyorlardı. İmparatorluk sarayı Palatium tepesindeydi; çok geniş bir yol şebekesi şehri imparatorluğun bütün illerine bağlıyordu. Denizyolu ulaşımı ve iaşe ihtiyaçları ise Tevere'nin ağzındaki Ostia limanıyle sağlanıyordu. Şehrin suyu, su kemerleriyle Apenninler'den getiriliyordu. Şehir valisi, annona valisi ve vigiller ihtiyaçların sağlanmasını düzenler, praetorlar da denetim görevi yaparlardı. Halk, büyük imparatorların eski cumhuriyetçi Forum'un yakınına diktirdiği anıt ve heykellerle süslü çeşitli forum'larda toplanırdı. Seçkin tabaka ise, yargılama yeri olarak da kullanılan bazilikalarda avukat'ların nutuklarını veya okuma (*recitatione*) salonlarında filozofların konferanslarını dinlerdi. En büyük topluluklara, tiyatroda, sirkte, gladyatör oyunlarında (Flavius'ların Colosseum'u) kazanılan zaferler dolayısıyle yapılan geçit törenlerinde rastlanırdı. Bu törenler sırasında, her imparator, askerlerden, savaş esirlerinden ve ele geçirilmiş ganimetlerden meydana gelen bir alayın başında, alçak kabartmalar ve yazıtlarla süslü bir zafer takının altından geçerek Kutsal Yol'dan ilerler ve Jupiter'e saygılarını sunmak için Capitolium'a çıkardı. Hâkimiyeti bütün Eski Dünya'ya yaymış olan *Urbs* (en üstün şehir), gerek Doğu'nun gerekse Batı'nın insanlarına ve ürünlerine ve tanrılarına kucak açarak (Mars alanında Pantheon'un kurulması) dünyanın birliğini ve insanların birbirleriyle kaynaşmasını sağlamağa çalıştı. *Dea Roma* adıyle kutsallaştırılmış olan şehrin amacı, bu birliği kendi öz kültü olan Roma ve Augustus kültüne dayandırmaktı.

Ama fetihlerin durması (M.S. II. yy.) ve sınırlarda Germenlerle Parth'ların baskıları sonucunda şehir, çevresi 18 837 m'yi bulan Aurelianus surlarının içine çekildi.

Kısa süre sonra (III. yy.ın ikinci yarısı) imparatorlar sınırlara yakın olmak için şehirde oturmamağa başladılar. Bu arada Constantinus Roma'ya iki büyük darbe indirdi: Hıristiyanlığı imparatorluğun resmî dini ilân

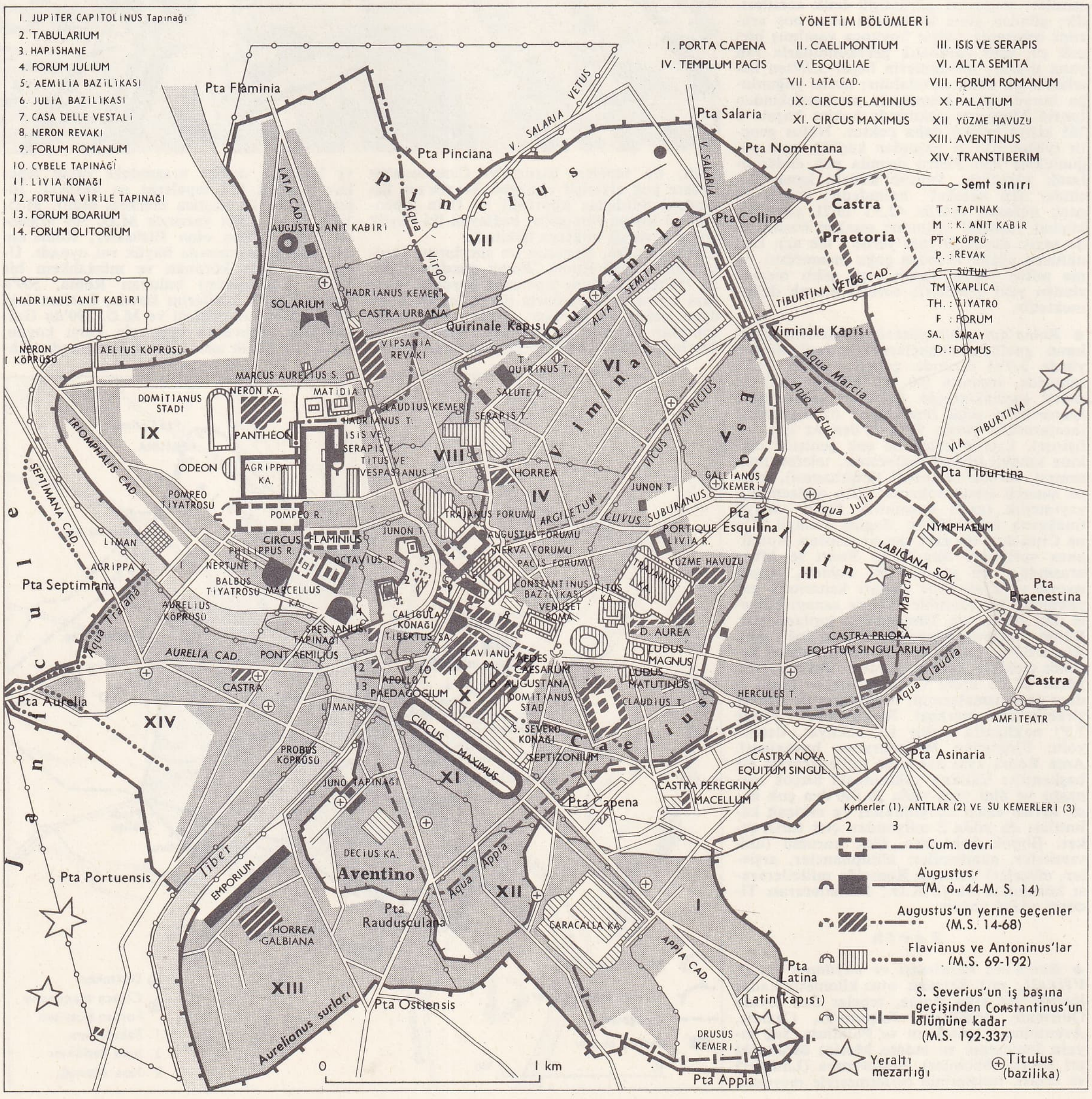

ROMA
İmparatorluk devrinde

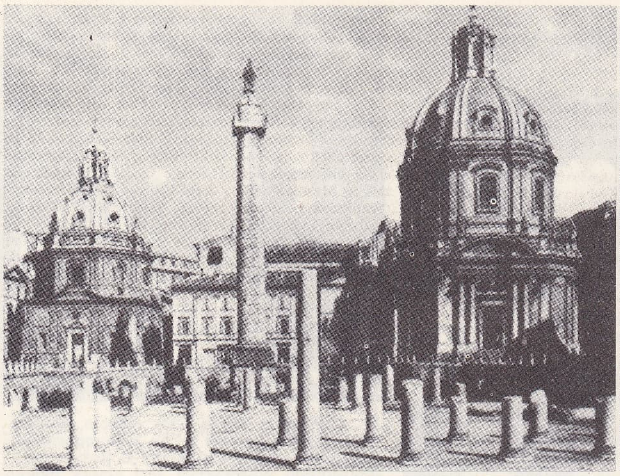

Vatikan

Trajanus forumunda Ulpia bazilikası kalıntıları ve Trajanus sütunu, arka planda solda, Santa Maria di Loreto; sağda, Santa Nome di Maria kiliseleri

Piazza Navona: sağda, San Agnese (1652) ve karşısında Bernini'nin «Irmaklar Çeşmesi»

ederek Roma kültünün yıkılmasına yol açtı ve 324'te İstanbul'u kurarak ikametgâhı haline getirdi.

İmparatorun merkezi olmaktan çıkan Roma, o tarihten sonra Batı Roma imparatorluğu (384-476) içinde gitgide gerilemeğe başladı. Bu durum, Roma'nın Alarik'in Vizigotları (410), Geiserich'in Vandalları (455) ve Ricimer'in Süevleri (472) tarafından yağma edilmesine kadar sürdü. Germenlerin yakıp yıktığı şehir, ostrogot kralı Totila ile Justinianus'un generali Belisarios arasında çekişmelere yol açtı ve 547'de bir aydan uzun süre boşaltıldı.

● *Hıristiyan dünyasının başkenti Roma (IV -XIX. yy.).* Nüfusunun pek az kısmı geri dönen şehirde, bütün Batı şehirlerinde olduğu gibi yönetim piskoposun eline geçti; piskopos, kilisenin geniş toprakları sayesinde iaşe meselesini halletti ve dinî otoritesiyle şehri saldırılardan korudu. Roma piskoposu, İsa'nın ölümünden kısa süre sonra Paulus ile birlikte Roma dünyasının başkentinde Hıristiyanlığı yaymak için şehre gelen ve Neron zamanında işkenceyle öldürülen Petrus'un halefiydi. Hıristiyanlık, yahudi ve doğulu çevrelerden başlayarak, zulümlere rağmen gelişti. Bazı hıristiyanların evlerinde gizli gizli toplanmak, katakomplara sığınmak ve ölülerini katakomplara gömmek zorunda kaldıkları iki uzun yüzyıldan sonra, Constantinus zamanında (imparatorun İstanbul'a yerleştiği ve Batı'daki bütün haleflerinin Ravenna'yı başkent olarak seçtikleri sırada) Hıristiyanlık devlet dini haline geldi.

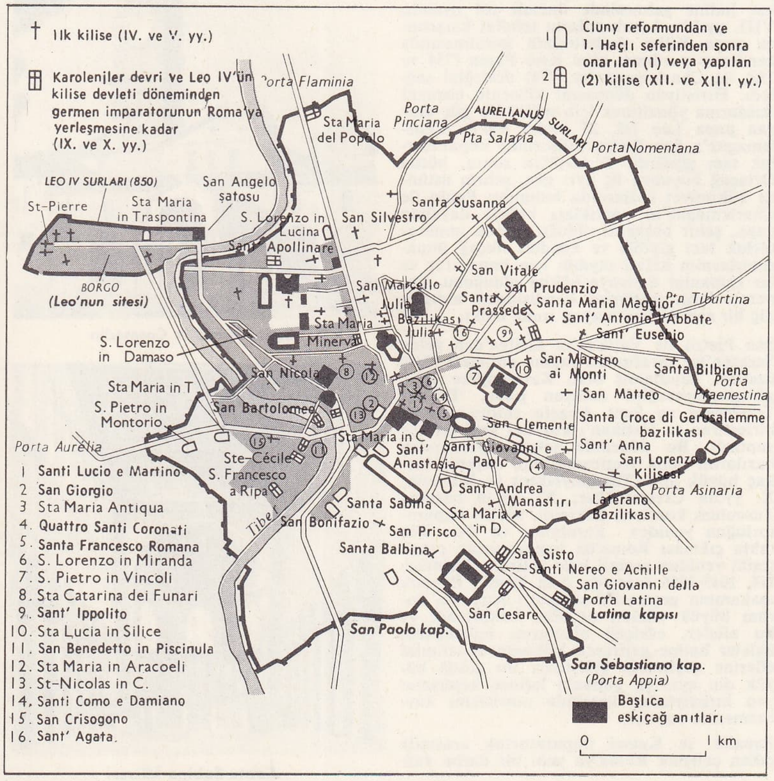

hıristiyanlık devrinde **ROMA**

Bu yüzden, «papa» adıyle anılan Roma piskoposu şehrin başlıca kişisi oldu. Piskopos, katedralinin (San-Giovanni-in-Laterano) yanında oturur, kilisesinin işlerini diyakozları aracılığıyle yönetirdi. Diyakozlar, komşu küçük şehirlerin piskopos kurulları (suburbicarius) ve başlıca ruhanî çevreleri yöneten papazların yardımıyle malî işleri yürütürlerdi. Bu piskoposlar, papazlar ve diyakozlar Roma kilisesinin kardinalleriydi. Onların teşvikiyle, gizli kilise olarak kullanılmış evlerin ve Hıristiyanlık öncesi tapınakların yerlerinde birçok kilise yapıldı. Bu kiliselerin en meşhuru surların dışında, Vatikan'da Aziz Petrus'un gömüldüğü sanılan mezarlığın yerinde yapılmış bazilikadır. Ama papa, gerek Roma'daki, gerek dünyadaki gerçek otoritesini, Kadıköy (Khalkedon) konsilinde (450-451) bütün Hıristiyan kilisesinin beş başpiskoposunun en büyüğü olarak kabul edilmesiyle ve Büyük Leo'nun, Attilâ'yı Roma'yı yağma etmeden İtalya'dan çekilmeğe ikna etmesiyle kazandı (452).

Trinita dei Monti kilisesinden görünüş

Foto. Encyclopedia Britannica; Betretty-Rapho, Martin-Rapho (LAROUSSE)

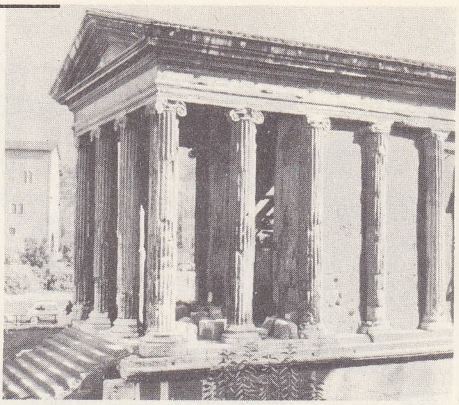

Titus zafer takı

Fortuna virile tapınağı

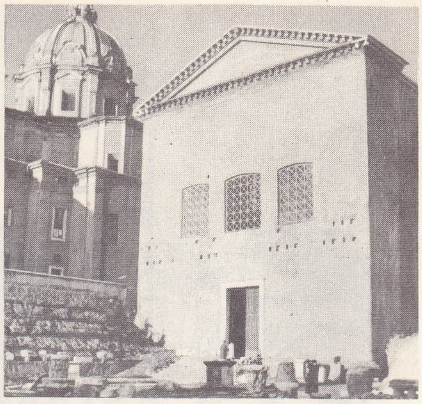

La Curia

Roma büyük devlet adamlarının sonuncusu papa Büyük Gregorius (590-604), Hıristiyanlık öncesi Roma'nın mirasçısı olan hıristiyan Roma'nın, latin dünyasında ruhanî merkez haline gelmesinde önemli rol oynadı. VIII. yy.'da, Lombardların tehdidi karşısında papa Kilise devletlerinin kurulmasında kendisine yardımcı olan Kısa Pepin (754 ve 756) ile Charlemagne'ın (774) desteğini sağladı. Hıristiyan dünyasını kilisenin cismanî iktidarına yöneltmek için mülkî bir güç arayan papa Leo III, 25 aralık 800'de Charlemagne'a San Pietro kilisesinde imparatorluk tacı giydirdi. O tarihten sonra, bütün Ortaçağ boyunca üç ayrı güç, şehrin üstünde hâkimiyet iddiasında bulundu: Pepin ile Charlemagne'ın yaptıkları bağışa dayanan papa, şehir başkenti olduğu, orada imparatorluk tacı giydiği ve kendini ilkçağ imparatorlarının halefi saydığı için imparator ve bir zamanlar dünyaya hâkim olduğunu, imparatorların güçlerini kendisinden aldığını hiç bir zaman unutmayan roma halkı.

«Aziz Bernardinus'un Hayatı»na ait bir freskin detayı Pinturicchio'nun eseri Santa Maria in Aracoeli, Roma

San Pietro ile Vatikan'ın Sicilya'dan gelen Sarazen'ler tarafından yağma edilmesi (846) üzerine, zayıflamış olan Karolenjlere artık güvenemeyeceğini anlayan papa, Tevere, Trastevere ve Sant Angelo şatosu arasını birleştiren ve Vatikan'ı kuşatan yeni bir sur yaptırdı. Bu dönemde şehre, üyelerinden bazılarını papa seçtirmeyi bile başaran birkaç büyük aile (Theophylaktos ve Marozia; X. yy.da Crescenzi'ler; XI. yy.ın başında Tusculum kontları) hâkimdi. 962'de imparatorluğun yeniden kurulması ve Otto I'in tahta çıkması Roma'da imparatorluk otoritesini yeniden geçerli hale getirdi. (Heinrich III, 1045-1056 arasında dört kişinin Papalık makamına geçmesini sağladı.) Ama bu durum büyük aileleri ortadan kaldırmadı ve bu aileler, eskiçağ binalarını müstahkem kaleler haline getirerek kilisenin denetimini ellerine geçirmeğe çalıştılar. Bu arada büyük din ayrılığı, papanın latince konuşmayan hıristiyanlar üzerinde otoritesini kaybetmesine yol açtı.

Papalık ve Kutsal imparatorluk arasında çıkan çatışma Roma'ya yeni bir darbe vurdu. Gregorius VII'yi Sant Angelo şatosunda kuşatan Heinrich IV'ün kumandasındaki askerlerin eline geçen Roma'yı Roberto Guiscardo'nun Normanları geri alarak papayı kurtardılarsa da, şehri üç gün yağmaladılar (1084). Buna rağmen, Lorraine ve Cluny manastırlarından doğan reformcu hareket sayesinde imparatorun elinden kurtulmayı başaran papa, Birinci Haçlı seferinin başarısından yararlanarak otoritesini yeniden kazandı ve bütün latin Hıristiyanlığının manevî önderi durumuna geldi. Bu sayede, imparatorun şehir üstündeki hak iddialarına ve Roma'da taç giymek amacıyle giriştiği her teşebbüse karşı koyabildi. Beş evrensel konsilin (1123, 1139, 1179, 1215 ve 1512-1517 Laterano konsilleri) toplandığı yer ve İnnocentius III devrinde bütün kiliselerin merkezi olan Roma, Aziz Petrus ve Aziz Paulus'un mezarlarını birçok hıristiyanın ziyaret etmesi sayesinde büyük önem kazandı ve zenginleşti.

Santa Maria in Cosmedin

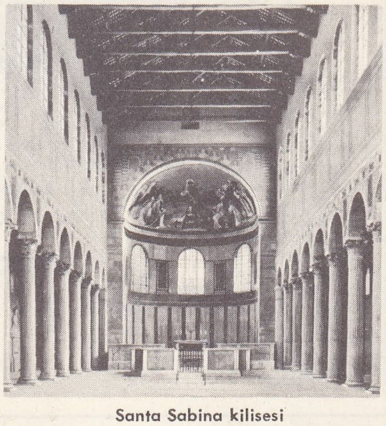

Santa Sabina kilisesi

Zenginleşmekte ve gelişmekte olan şehrin halkı, İtalya'nın öbür şehirlerinin halkları gibi muhtar olmak istiyordu. Ama XII. yy.da, papa, kendine ait bir toprağı olmazsa ruhanî iktidarının tehlikeye düşeceğini sanıyordu. Gerçi Brescia'lı Arnoldo'nun başlattığı bir ayaklanma, 1144'te bir komün meclisi (üyelerine senatör adı veriliyordu) kurulmasına yol açtı; fakat büyük ailelerin (Frangipani, Pierleoni, Savelli, Conti ve daha sonraları da Gaetani, Orsini ve Colonna) yönetimini ele geçirmek için çekiştikleri bu komün, iktisadî temeli olmadığı için papaya sürekli olarak karşı çıkamadı; Campagna Romana'nın ortasında yer alan ve nüfusu sıtma yüzünden azalan şehirde sanayi de, ticaret de gelişmemişti ve bankacıları ancak Papalık sarayıyle hıristiyan hacılar sayesinde varlıklarını sürdürebiliyorlardı. 1300'de Bonifacius VIII tarafından *Jubile*'nin kurulması Romalıları zenginleştirdi. Ama Papalığın Avignon'a taşınması (1309-1376) nüfusu 35 000'e düşen şehri büyük ölçüde yoksullaştırdı ve bu durum şehirdeki refahın papaya bağımlı olduğunu ortaya koydu. Bundan dolayı, Papalıkla Roma komünü arasındaki çekişmelere (en önemlile-

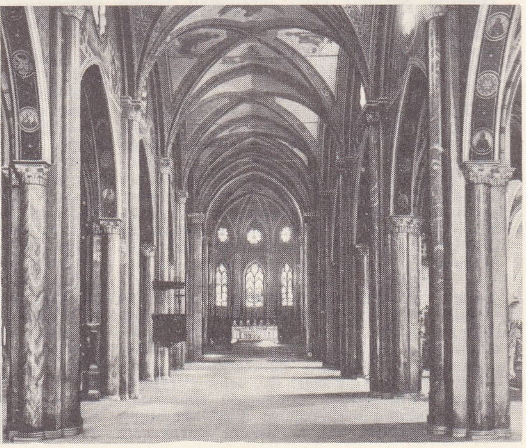

solda, San Lorenzo fuori le Mura bazilikası; sağda, Santa Maria Sopra Minerva kilisesinin içi

Foto. Anderson, Boudot-Lamotte, Alinari-Giraudon, Brogi, Viollet (LAROUSSE)

rine 1347'de Cola di Rienzo sebep oldu) rağmen Romalılar papanın hâkimiyetini kayıtsız şartsız kabul etmek zorunda kaldılar. Ama 1378-1417 arasındaki büyük din ayrılığı (skhisma) yüzünden Roma gerçekte ancak 1420'de yeniden fiilen Kilisenin başkenti haline gelebildi. O tarihte Martinus V şehrin senyörü olarak Roma'ya girdi. Komünün başındaki üç muhafızla bir senatörün görevlerine devam etmelerine rağmen, gerçek iktidar papanın valiliğe tayin ettiği kardinaldeydi. Papanın dünya kiliselerinin gelirlerinden vergi alması şehri zenginleştirdi. Bundan sonra, papalar sürekli olarak Vatikan'da yaptırılan sarayda oturdular. Bu sarayda Nicolaus V, Vatikan kütüphanesini kurdu ve Sixtus IV, XV. yy. sonunda ilk sanat eserleri derlemesini meydana getirdi. Şehre Bramante, Michelangelo ve Raffaello'yu çağıran Julius II, XVI. yy. başında Roma'yı Floransa'da başlamış olan sanat rönesansının merkezi haline getirdi. Bu arada, Poggio gibi bazı papalık kâtipleri üniversitenin 1303'te kurulmasına rağmen henüz bir fikir merkezi haline gelememiş olan şehirde hümanist bir topluluk yarattılar.
Roma'nın Karl V'in askerleri tarafından yağmalanması (1527) büyük yıkıntılara yol açtı. Ama papalar şehri eski şeklini değiştirerek yeniden kurdular; Capitolium meydanını yeniden düzenleyen Michelangelo, yüzyılda bitirilebilen San Pietro bazilikasının yapımına başladı. Bu arada kardinaller yeni saraylar yaptırdılar (Farnese, Cancelleria). Sixtus Quintus döneminde, şehrin içinde büyük anayollar açılması ve birçok çeşme yapılmasıyle Roma modern görünüşünü kazandı (1585-1590).
Gerçekten, Trento konsilinden beri yeni bir anlayış ortaya çıkmıştı. Protestanlıkla savaşın merkezi haline gelen Roma, cizvitlerle oratorium'cuları şehre kabul etti ve mücadelelerinde onlara yardımcı oldu (Roma engizisyonu [1542], Ignacio de Loyola'nın katolik eğitiminin dünya çapındaki merkezi olan Roma Collegium'unu kurması [1551], karşı reform kiliselerinin vaız için yapılmış ilk örneği olan Gesu). Kısa süre sonra barok sanatı Bernini'nin mimarlığı ve heykelciliği sayesinde büyük başarı kazandı.
Ama her şeyden önce bir hükümdarlık ve yönetim şehri olarak kalan Roma'da yabancılar, klasik çağda, havarilerin mezarlarını ziyaret etmek için olduğu kadar, İlkçağ ve rönesans eserlerini görmek ve incelemek amacıyle de kalıyorlardı. İsveçli Kristina hayatının son günlerini burada geçirdi ve zengin kütüphanesini papaya bıraktı. Ardından, çeşitli milletler, şehirde birer resim ve heykel akademisi kurdular. Müzik ve tiyatro da büyük ölçüde gelişti. XVIII. yy. sonunda nüfusu 100 000'i aşan Roma, milletlerarası bir şehir haline gelmişti.
Fransız devrimi, Papalık mutlakıyetçiliğine büyük bir darbe indirdi. Fransız birliklerinin İtalya'ya girmesi, Roma'da bir devrime ve Roma cumhuriyetinin ilânına yol açtı (1797-1799). Papayı Fransa'da esir olarak alıkoyan Napolyon, Roma için özel bir yasa kabul etti (Viyana Senatosu kararı, 17 mayıs 1809) ve imparatorluk şehri hür Roma, Fransa imparatorluğunun ikinci başkenti haline geldi, veliaht prense «Roma kralı» unvanı verildi. Tevere idare bölgesinin valisi Tournon ve mimar Valadier şehir için bir nazım plan düzenlediler. Öngördüğü inşaatlardan yalnız Pincio ile piazza del Popolo'nun (Halk meydanı) gerçekleştirilmesine rağmen bu plan roma şehirciliğine bugüne kadar yön verdi.
Napolyon'un devrilmesinden sonra şehre dönen papa, çağ dışı bir mutlakıyet yönetimi kurdu, ama bu yönetim 1848 Devrimiyle ortadan kalktı. 1849'da, Roma'yı Risorgimento İtalya'sına katan yeni bir Roma cumhuriyeti kuruldu. Böylece, ortaya bir Roma meselesi çıkmış oluyordu: başkentinin kendisine ait olmasını isteyen milletin içinde Papalığın merkezi Roma'nın yeri ne olacaktı? Napoléon III'ün askerleri tarafından sunî bir şekilde İtalya krallığı-

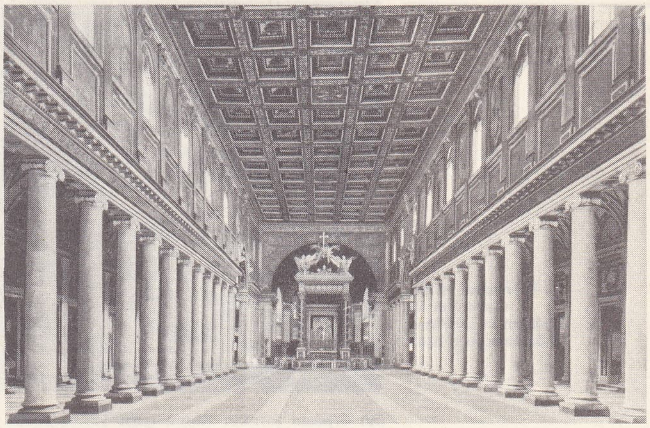

Santa Maria Maggiore bazilikasının içi

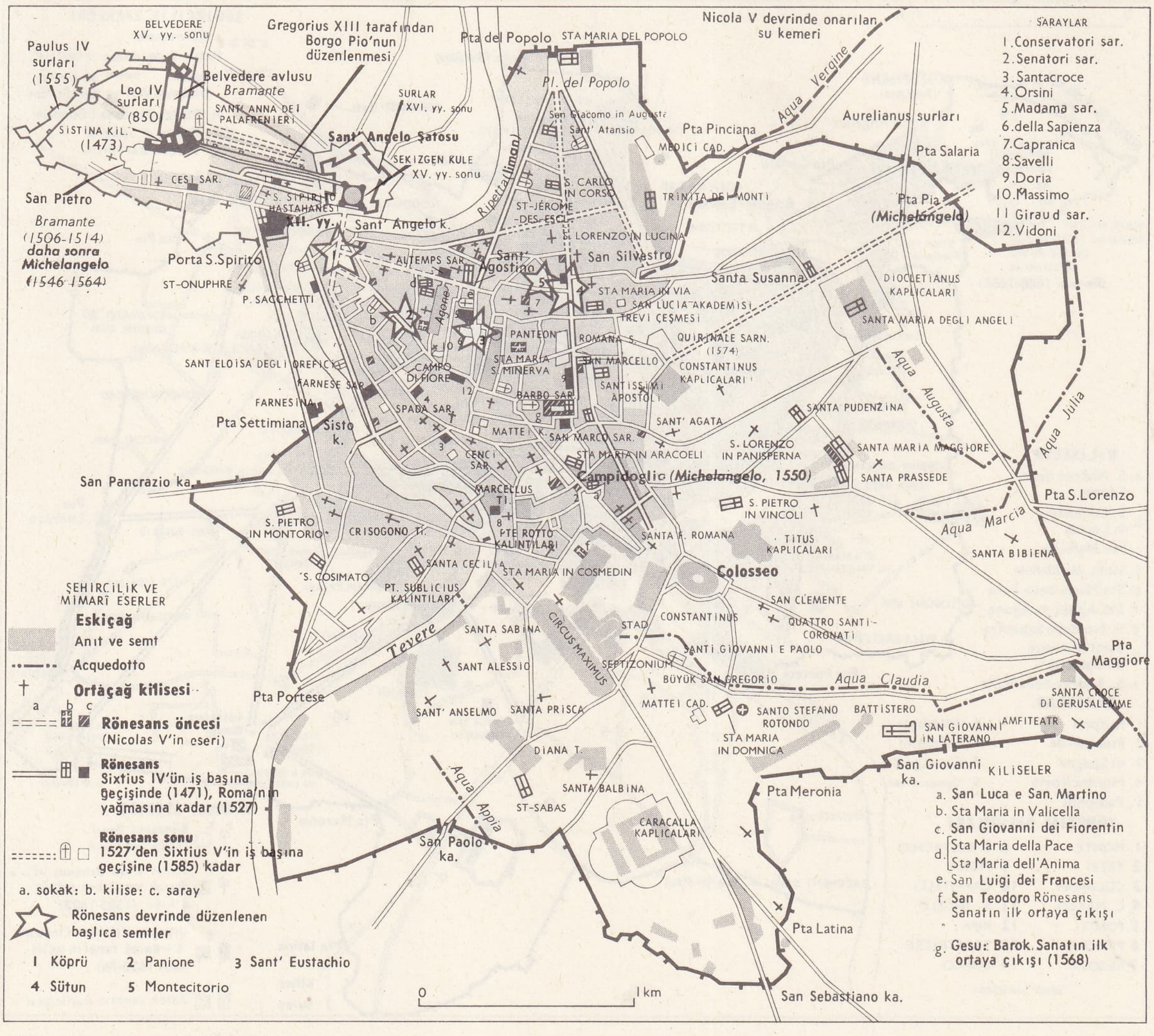

ROMA
Rönesans devrinde

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

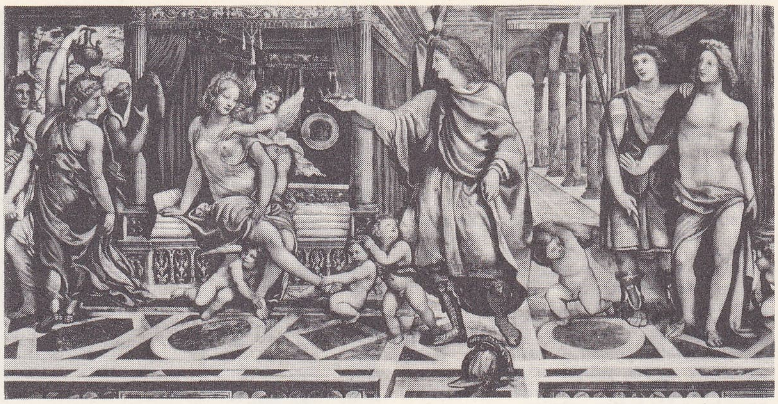

Farnesine villası «İskender ile Roksan'ın düğünü» il Sodoma'nın eseri

nın dışında tutulan Roma (1860-1870), porta Pia muharebesinden (20 eylül 1870) sonra İtalya'nın başkenti oldu. Ama, Birinci Vatikan konsilinin Roma'da toplanması (1870) şehrin dinî öneminin devam ettiğini ortaya koyar.

● *Hıristiyan dünyasının ve İtalya'nın başkenti Roma (1870'ten bugüne).* Vittorio Emanuele II, bakanlar ve parlamento 1871'de Roma'ya yerleşti. Bu oldu bittiyi tanımayan papa, Vatikan'a çekilerek hem Roma piskoposluğunu hem de Hıristiyanlığı yönetmeğe devam etti. O tarihten sonra şehir hızla değişti. Roma, demiryoluyle İtalya'nın her tarafına bağlanınca, şehre ülkenin her yanından birçok göçmen gelmeğe başladı. Ama limanı bulunmayan ve kıraç bir bölgede yer alan şehir, Sezarlar ve papalar zamanında olduğu gibi, idarî başkent olmaktan öteye gitmedi.

Birinci Dünya savaşı ertesinde, faşist darbe ancak Mussolini'nin «Roma'ya yürüyüş»ünden sonra gerçekleşti (28 - 29 ekim 1922). Mussolini Roma'yı, dünyada parlak geçmişine yakışır bir rol oynayacak olan gençleşmiş İtalya'nın kalbi haline getirmek istiyordu (İlkçağın başlıca anıtlarını ortaya çıkarttı ve tamir ettirdi). 1929'da Pius XI ile yaptığı Laterano anlaşmaları Roma meselesine bir çözüm getirdi: Vatikan ve Laterano ayrı olmalarına rağmen, Vatikan sitesi (44 ha) adlı hükümran bir devlet haline getirildi; devletin başkanı olan papa Roma'yı İtalya'nın başkenti olarak tanıdı.

Faşizm, İtalya'nın birleştirilmesini tamamlamak amacıyle ülkenin idarî kuruluşlarını Roma'da toplayarak şehir nüfusunun durmadan artmasına yol açtı. 1943'te İtalya'ya çıkan müttefik ordularının hedefi Roma idi. Ama, alman işgalinden ancak 4 haziran 1944'te ve Gustav hattının çökmesinden sonra kurtarılabildi. (Bk. İTALYA SEFERİ.) Roma birçok milletlerarası kuruluşun merkezi oldu; Ortak pazarın kurulmasına yol açan antlaşma 1957'de burada imzalandı. 1962-1963'te İkinci Vatikan konsilinin Roma'da toplanması şehrin dinî başkent olarak da öneminin devam ettiğini ortaya koyar.

Arkeoloji ve güzel sanatlar

Roma şehrinde, biri diğerini takip eden çeşitli medeniyetlerin izlerini bugün bir arada görmek mümkündür. 80 Yılında Titus tarafından açılan Colosseum'dan ve Montenori ile Calini'nin eseri olan modern mimarî şaheseri Gar binasına (1952) kadar her yerde büyük bir ihtişam kendini gösterir. Via del İmpero (1932), Colosseum'u Venedik meydanına (piazza Venezia) bağlayarak, yalnız Roma forumu ile Constantinus bazilikasını değil, üst yanlarındaki Palatium kalıntılarıyle Capitolium'un yanı sıra Sezar, Trajanus forumlarını ve Mars tapınağını da gerektiği gibi değerlendirmek imkânını sağladı.

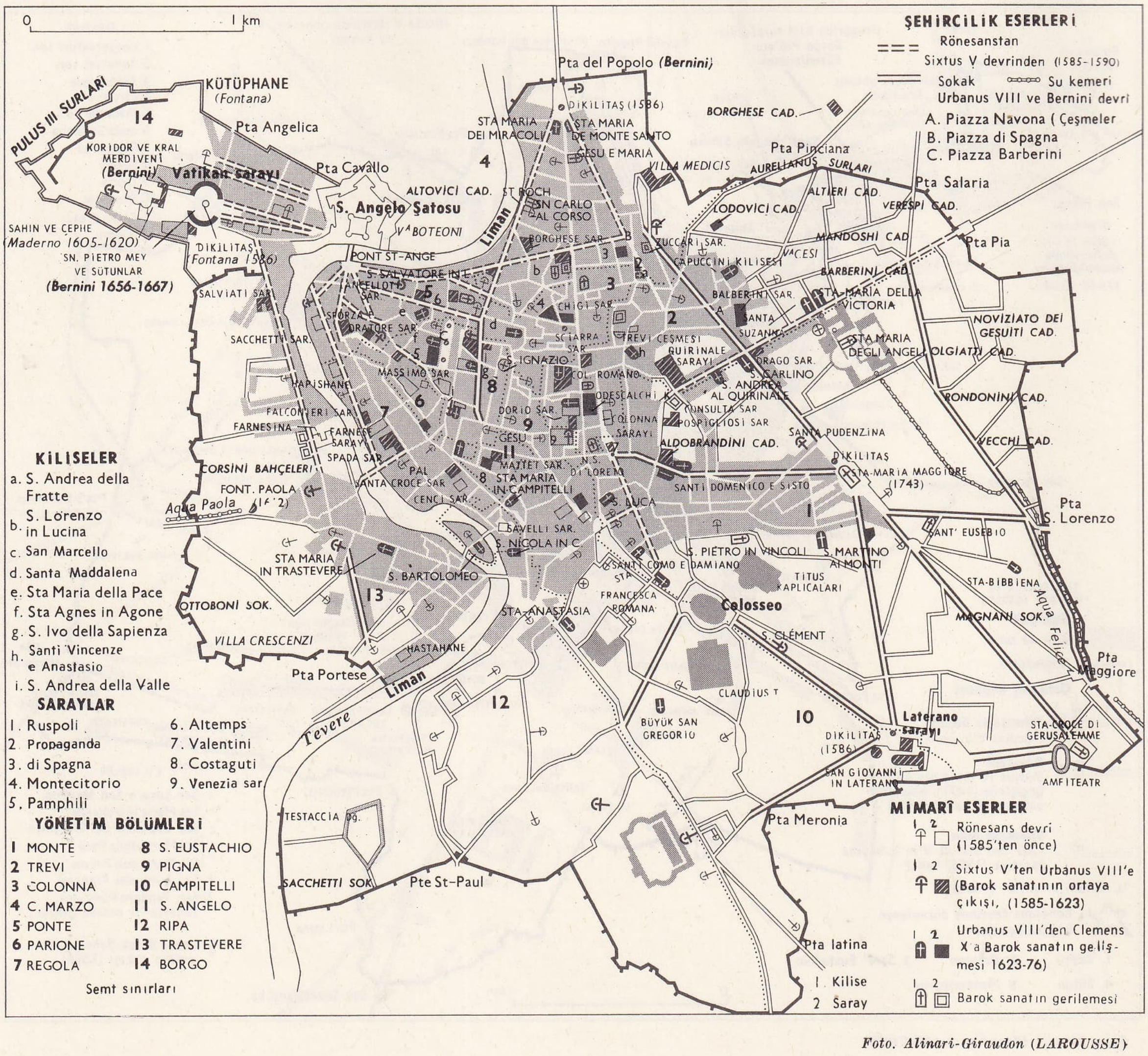

ROMA barok çağı

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

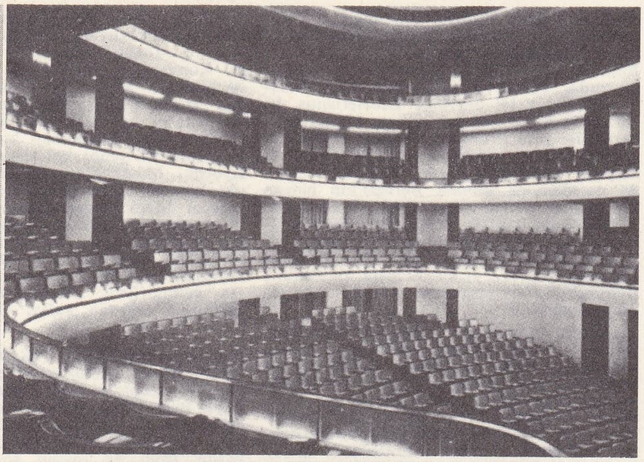

opera binasının iç kısmı

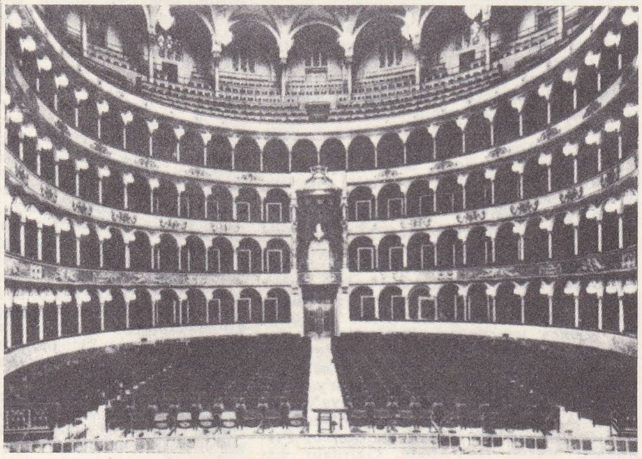

Eliseo tiyatrosunun iç kısmı

● *Eski çağ Roma'sı.* Pantheon, Hadrianus tarafından, Agrippa pantheon'u örneğine göre tamamıyle yeniden inşa edilmişti. Sant'-Angelo şatosu imparator Hadrianus'un eski anıt-mezarıdır (II. yy.). Ortaçağda kale haline getirilmiş ve Nicolaus V tarafından onarılmıştır (Pinturicchio'nun freskleri, Bramante tarafından yapılmış olan Julius II hücresi, eskiden içinde kutsal ateş yakılan daire planlı Vesta tapınağı Augustus devrinden, yunan - italyan mimarîsinin ilgiçekici örneği Fortuna Virile tapınağı da I. yy.dan kalmadır. Bu arada, Diocletianus, Constantinus, Trajanus hamamlarıyle Augustus, Titus, Trajanus, Septimus Severus, Diocletianus, Constantinus gibi zafer kazanmış imparatorların adlarını ölümsüzleştiren çeşitli zafer takları sayılabilir. Marcus Aurelius'un at üzerindeki heykeli ile Dioskuros'ların at üzerindeki heykellerinden meydana gelen iki topluluk, Capitolum'-un üzerine Michelangelo tarafından yeniden yerleştirildi. M.Ö. 312'de yapılmış olan *via Appia,* Capua'ya ulaşıyordu. Yolun her iki yanında mezarlar vardır; bunların en ünlüsü olan Caecilia Metella'nın mezarı 1299'da Caetani'ler tarafından savunma kulesi haline getirilmişti. Bu arada Sanetus Callixtus, Practextatus ve İbranî katakomplarının girişleri de önemlidir.

● *Hıristiyan Roma.* İlk bazilikalarda Romalıların büyüklük anlayışı muhafaza edildi. Bugünkü şekline 1650'de Borromini tarafından getirilmeden önce birçok kere yeniden inşa edilen San Giovanni in Laterano'nun roma - bizans üslûbunda çok güzel bir avlu dehlizi vardır. Galilei'nin cephesi ise 1735'ten kalmadır. Roberto Guiscardo'-nun Normanları tarafından yıkılan San Clemente, XI. yy.da yeniden inşa edildi; XVIII. yy.da Fontana tarafından değişiklikler yapıldı (Masolino da Panicale'nin freskleri). San Lorenzo Fuori le Mura'nın Constantinus tarafından inşa ettirilmiş olduğu sanılır (XIII. yy.dan kalma revak). Sonradan bu tapınağa, Pius IX eski biçimini verdirdi. IV. yy.da yapılan ve V.-XII. yy.-larda büyütülen Santa Maria Maggiore kilisesi, V. yy.dan kalma mozaikleriyle dikkati çeker. Bu kilisenin tavanı Giuliano da Sangallo, cephesi Fuga (1743) tarafından yapılmıştır. Roma'nın San Pietro'dan sonra en geniş bazilikası olan San Paolo Fuori Le Mura, IV. yy.ın sonuna doğru Valentinianus II, Theodosius Honorius ve Galla Placidia tarafından yaptırıldı. 1823'te yakılan, 1854'te yeniden inşa edilen bu kilisenin çapraz sahını IV. yy.dan, roma - bizans üslûbunda avlu dehlizleri de XII.yy.-dan kalmadır. Roma'da roma-bizans üslûbunda bazı küçük kiliseler de vardır. San Pudenziana, roman üslûbunda büyük boyda en eski hıristiyan mozaiğini kapsar (IV. yy.). Büyük kısmı yıkılmış olan Santi Cosma e Damiano'nun bizans üslûbunda mozaikleri VI. yy.dan kalmadır. IV. yy. başında yapılan döner yapı biçimindeki Santa Costanza, Constantinus'un kızlarından birinin anıt-mezarıdır (roma mozaikleri). Bu yapının hemen yanında, din kurbanlarının kalıntılarını kapsayan katakompları üzerinde yapılan (324) Sant'Agnese Fuori le Mura VII. yy.da yeniden inşa edilmesine rağmen ilk görünüşünü muhafaza eder. Santa Pudenziana kilisesinin eşi olan Santa Prassede kilisesinin bazı mozaikleri daha özentisizdir. 425'te inşa edilen Santa Sabina'da ise mozaik kalıntıları vardır. Capitolium'da Sibylla'nın Augustus'a İsa'-nın ortaya çıkışını haber verdiği yer olan Giove Capitolino tapınağının yerinde yapılan Santa Maria in Aracoeli 1250'ye doğru onarılmıştır. Bu kilise eskiçağdan kalma güzel sütunları, Pinturicchionun *Aziz Bernardinus'un Hayatı* (1485) tablosunu ve XIII. yy.dan kalma bir bizans *Madonna*'sını kapsar. Santa Maria Antiqua kilisesinde (1901'de ortaya çıkarıldı) VI.-X. yy.lardan kalma freskler vardır.

● *Rönesans devrinde Roma.* Roma'nın gerçekten gotik üslûbundaki tek kilisesi Santa Maria Sopra Minerva 1280'e doğru inşa edildi (Filippino Lippi'nin freskleri [1489]; Fra Angelico'nun mezarı; Tornabuoni ailesinden birinin Mino da Fiesole tarafından yapılan mezarı [1480]). Roma'daki karışıklıklar ve papaların Avignon'a göçmesi, şehrin gelişmesini bir süre engelledi. Nicolaus V'in papa olmasıyle (1447-1455) yeni bir devir açılmış oldu. Çünkü papa, yıkılmağa yüz tutan San Pietro kilisesini yeniden inşa ettirmeğe ve Roma'dan bağımsız bir Vatikan sitesi kurmağa karar verdi. Bu kararın, mimarları Leo Battista Alberti ile Bernardo Rossellino tarafından gerçekleştirildiğini göremeden öldü. Ama, çalışmaları papa Julius II (1503-1513) tekrar başlattı. San Pietro'nun rönesans üslûbunda bir kilise olması öngörülmüştü; fakat Bramante'nin başladığı ve Raffaello'nun devam ettiği inşaat o kadar uzun sürdü ki sonunda ortaya barok üslûbunda bir kilise çıktı. Kiliseyi 1607'de tamamlayan Carlo Maderno, yeni üslûbun yaratıcısı Vignola'nın etkisinde kaldı; yapının en önemli bölümü, Michelangelo'nun yaptığı kubbedir. San Pietro meydanını çevreleyen revakla Bernini, anıtsal ve süsleyici barok üslûbunun yaratıcısı oldu. Bu arada Bramante, küçük bir şaheser olan Tempietto di San Pietro in Montorio'yu (1502), Santa Maria della Pace'nin avlu dehlizini (1504), Belvedere avlusunun merkezî planını, Santa Maria del Popolo'nun absidini ve Adliye sarayının içindeki San Biagio della Pagnote kilisesini yaptı. Sant'Eligio degli Orefici kilisesi ve Santa Maria del Popolo kilisesinin içindeki Chigi şapeli Raffaello'nun hazırladığı planlara göre yapıldı. (Bu şapeldeki *Dört Sibylla* fresklerini öğrencileri boyamış, desenler ise Raffaello tarafından çizilmişti.)

● *Barok çağda Roma.* Yeni üslûbun en iyi örneği, kısa süre önce kurulan cizvit tarikatının yaptırdığı Gesu kilisesiydi. 1568'-de Vignola tarafından başlanan bu yapı 1584'te kubbe ve cephesini yapan Giacomo Della Porta tarafından bitirildi. Kardinal Alessandro, bu kilisede, vaızlar için üzeri tonozlu tek bir sahın yapılmasını istemişti. İgnacio de Loyola, burada adını taşıyan bir şapelde gömülüdür. Baciccia'-nın yaptığı İsa'nın Zaferi konulu freskler (1672-1679) ışık-gölge oyunları ve yandan aydınlatma etkileri bakımından en başarılı örneklerden biridir. Bu resim ve mimarî tarzı bütün Hıristiyanlık dünyasında benimsendi. XVIII. yy.da ise yıkıcı bir yenilik akımı ortaya çıktı. Birçok kilise yeni tarza uydurulmak amacıyle tamamıyle ortadan kaldırıldı (San Giovanni in Laterano gibi). Roma, Vignola, Giacomo Della Porta, Pirro Ligorio ve Carlo Maderno'nun ve izleyicilerinin çalışmaları sonucunda barok bir şehir haline geldi. XVII. ve özellikle XVIII. yy.da kiliselerde şatafatlı bir üslûp hâkim oldu; içleri, localar ve balkonlarla donatılarak devrin salonlarına veya tiyatrolarına benzemeğe başladı. Her yerde nefsanî ve duygusal bir resim anlayışının örnekleri görülmeğe başlandı. Planı cizvit Orazio Grassi tara-

genç romalı hıristiyan, önhıristiyan lahit parçası, Vatikan müzesi, Roma

Foto. *Dizionario Enciclopedico italiano; Histoire de l'Humanité*

fından hazırlanan üç sahınlı Sant'Ignazio (1625-1685) kilisesi bu anlayışın en iyi örneğidir ve daha geç bir tarihte yapılan bir cizvit kilisesine (Parma Pozzi'nin perspektif etkileriyle ünlüdür) model olmuştur. Barromini'nin eseri olan diğer iki örnek ise, San Carlo alle Quattro Fontane ile Sant'Ivo alla Sapienza kiliseleridir. Bu kiliseler incelik ve güzellikleriyle Alpler'in kuzeyindeki ülkelerde birçok mimarı hayran bıraktı. Roma baroğunun başka bir ustası olan Pietro da Cortona Santi Luca e Martina'yı yapmış ve Barberini sarayının fresklerini boyamıştır.

● *Saraylar, villalar ve çeşmeler.* 1455'e doğru kardinal Pietro Barbo (sonradan Paulus adıyle papa oldu) için yapılmış olan Venedik sarayı (palazzo Venezia) [Eski Venedik büyükelçiliği], Alberti ile Rossellino'ya mal edilir. Palazzo della Cancelleria (1489-1511) Bregno tarafından yapıldı (iç avlunun Bramante'nin eseri olduğu sanılır). Maderno ile Borrominінin başladıkları Barberini sarayını (İspanya büyükelçiliği) 1633'e doğru Bernini bitirdi. Chigi sarayına (Dışişleri bakanlığı) Giacomo Della Porta başlamıştı. Karşı karşıya olan palazzo dei Conservatori ile Capitolium müzesi ise Michelangelo'nun planlarına göre yapıldı. Farnese sarayının (Fransa büyükelçiliği) yapımına 1514'e doğru Genç Sangallo başladı. İkinci kat ve ünlü saçak silmesi ise Michelangelo'nundur. Madama sarayı (eski Medici sarayı) adını Karl V'in önce Alessandro de'Medici, daha sonra da Ottavio Farnese ile evlenen kızı Avusturya'lı Margherita'dan almıştır. Bugün senato olarak kullanılan bu sarayın cephesi Cardi ile Marucelli'nin eseridir (XVII. yy.). Bernini ile Fontana'nın yaptığı (1650-1690) Montecitorio sarayının (Millet meclisi) parlamento meydanına bakan cephesi 1908'de E. Basile tarafından inşa edildi. Meydanda, Roma'ya Augustus devrinde Heliopolis'ten getirilen Psammetikhos II dikilitaşı vardır. Massimo alle Colonne, Peruzzi'nin son eseridir (1532-1536). 1574'te Ponzio'nun başladığı Quirinale sarayının cümle kapılarından birini Bernini yapmıştır. 1935'e kadar üniversitenin merkez binası, bugün ise devlet arşivi olarak kullanılan Sapienza sarayı Giacomo della Porta'nın yaptığı güzel avlusuyle ünlüdür.
Roma'nın villaları saraylarıyle yarışacak kadar güzeldir. Saraylardan farklı olarak bahçe içinde olan bu yapıların en ünlüsü Peruzzi'nin 1509-1511 arasında bankacı Chigi için yaptığı Farnesina villasıdır. Raffaello bu binaya *Galatea* tablosunu, öğrencileri de *Eros ile Psykhe* hikâyesini yaptılar. Sodoma'nın eserlerinden biri olan Roksane ile İskender'in Düğünü birinci kattadır. Pamphili villası (1644) Algardi'nin eseridir. 1553'ten itibaren papa Julius III için yapılmağa başlanan Giulia villası ise mimaride bir dönüm noktası oldu. Michelangelo'nun izinde yürüyen Ammannati, Fontana ve Vasari gibi bütün yapmacıkçılar burada çalıştılar. (Cephesi Vignola'nındır.) 1540'a doğru yapılan ve Fransa akademisi olarak kullanılan Medici villası, A. Lippi'nin revakıyle ünlüdür. Fransa'nın Papalık büyükelçiliği olarak kullanılan Bonaparte villası, eskiden Napolyon'un Borghese prensesi olan kızkardeşi Pauline Bonaparte'ın ikametgâhıydı.
Calderini'nin eseri olan Adalet sarayı (1889-1910) ile 1884-1912 arasında G. Sacconi'nin yaptığı Vittorio Emanuele II (Vittoriano) anıtı ve daha sonra eklenen Meçhul Asker abidesi de sayılabilir.
Romada birçok güzel çeşme vardır. Bunlar arasında, Piazza Montecavallo'daki *Dioskuros* (Sixtus IV devrinde Diocletianus ılıcalarında bulunmuş heykeller), piazza Barberini'de 1640'a doğru Bernini tarafından yapılan *Triton*, piazza Navona'da yine Bernini'nin eseri olan *Fiumi* (Nehirler) Espana meydanında modeli Bernini'nin babası tarafından çizilen *Barcaccia* (Sandal) ve N. Salvi'nin yaptığı Trevi (1732-1765) sayılabilir. Anıtlar arasında, sırtında M.Ö. VI. yy.dan kalma bir mısır dikilitaşı bulunan *Fil* anıtı (XVII. yy.da Ferrata tarafından Bernini'nin bir tasarısına dayanılarak yapıldı) önemlidir.

● *Resim.* Gerçek bir müze görünüşündeki şehrin çok az sanatçı yetiştirmiş olması şaşırtıcıdır; ama bu durum, Roma'nın sanatçıları nasıl çektiğini göstermesi bakımından önemlidir. Santa Maria in Trastevere ile Santa Cecilia'da freskleri bulunmuş olan Cavallini (1250-1330) bir istisnadır. Bununla beraber Giotto'dan Guido Reni'ye kadar bütün büyük italyan sanatçıları sanatsever papalar tarafından çağrılarak Roma'da çalıştılar, Signorelli, Rosselli, il Perugino, Sixtus IV tarafından yaptırılan Şistina şapelinin duvarlarını resimlediler. Michelangelo, aynı şapelin kubbesini resimledi ve mihrabın üstüne *Son Yargı* tablosunu yaptı. Papa Nicolaus V devrinde Fra Angelico papanın şapelini süsledi. Melozzo da Forli, Sixtus IV ile yeğenlerinin portrelerini ve Santi Apostole kilisesindeki güzel freskleri (bugüne pek az parça kalmıştır) yaptı. Pinturicchio, Borgia'ların dairelerini, Raffaello ile yardımcıları da Stanze'leri ve Vatikan'ın localarını resimledi. Roma ve sözde-okulu ise, Raffaello, Michelangelo ve Venedik renkçiliğini uygulayan Sebastiano Del Piombo'nun etkisiyle meydana geldi. Bu okulun başlıca temsilcileri, Raffaello'nun yetiştirdiği Giulio Romano, Francesco Penni ve Giovanni da Udine'dir. Okul, gerek İtalya'ya gerek bütün Avrupa'ya maniyerizmi yaymıştır. Okulun İtalya'ya ve bütün Avrupa'ya yaydığı maniyerizmciliğin başlıca temsilcileri Pontormo, Rosso, Primatice, Nicolo Dell'Abate, Garofalo, Livio Agresti, Longhi da Ravenna, Begnacavallo, de Bologna, hattâ Mantova'da bir süre yaşayarak Giulio Romano'dan etkilenen Rubens'tir. Bologna'lı Caravaggio, 1588-1606 yılları arasında Roma'da kaldı ve on yıl boyunca San Luigi dei Francesi kilisesinin San Matteo şapelinde çalıştı. Guido Reni ise San Gregorio kilisesinin içine din kurbanlarının resimlerini yaptı. Annibale Carracci, Farnese sarayını süsledi.

— Mutf. *Roma usulü punç,* kiraz veya vişne rakısı, rom ve champagne şarabı ile yapılan limonlu ve vanilyalı bir içki. (L)

ROMA (ÜÇÜNCÜ), İstanbul'un fethinden (1453) sonra avrupalıların Moskova'ya verdikleri ad. Ortodoks dünyasında güçlenen Moskova, Bizans imparatorluğunun çeşitli sembol ve geleneklerini alarak kendini yeni dinî merkez ve imparatorluk başkenti, Üçüncü Roma ilân etti. Ortodoksluğun Moskova tarafından korunması, rus milliyetçilerinin düşüncesiydi; bu düşünceyi çar ve islav birliği taraftarı mutlakıyetin ilk unsurlarından biri haline getirdiler. (L)

ROMA (YENİ), yun. **Nea Rome,** Bizans devrinde İstanbul'un halk arasındaki adı. (L)

Roma Açık Şehir (*Roma Città Operta*), Roberto Rosselini'nin 1945'te yönetmenliğini yaptığı italyan filmi. İkinci Dünya savaşı sonunda, italyan sinemasının yeniden canlanışının sembolü olan bu filim yeni gerçekçi okulun manifestosu sayılır. Konu, italyan başkentinin kurtuluşunu hazırlayan çarpışmaları yansıtır. (L)

ROMA cumhuriyeti (BİRİNCİ), Direktuvar temsilcileri tarafından İtalya'da kurulan kardeş cumhuriyetlerden birine verilen ad (15 şubat - 27 kasım 1798; 14 aralık 1798 - 29 eylül 1799). Fransız elçisi Joseph Bonaparte'ın maiyetinden general Duphot'nun Roma'da öldürülmesinden sonra (28 aralık 1797) general Berthier'nin ordusu Roma'yı işgal etti; italyan jakobenleri tarafından cumhuriyet ilân edildi (15 şubat 1798) ve Direktuvarın sivil komiserleri Daunou ve Monge tarafından teşkilâtlandırıldı. Komiserler, papa Pius VI'yı Siena'ya sürdüler ve Merlin de Douai'nin hazırladığı anayasayı yayımladılar. Bu anayasa bir senato, bir yasa meclisi, konsüllükler kuruyor, ama hükûmetin kararlarını Fransa temsilcisi generalin onaylamasına bırakıyordu. Massena'nın baskısı altında çok sıkı kontrol edilen Romalılar, Avusturyalı general Mack kumandasındaki Napolilileri sevinçle karşıladılar. Napolililer I. Roma cumhuriyetine son verdiler (27 kasım 1798). Bir süre için Championnet tarafından yeniden kurulan (24 aralık) Roma cumhuriyeti, Napolililerin dönüşüyle kesinlikle ortadan kalktı (29 eylül 1799). [L]

ROMA cumhuriyeti (İKİNCİ), Mazzini ve taraftarlarının Roma'da kurdukları (9 şubat - 4 temmuz 1849) rejime verilen ad. Papa Pius IX'un İtalyan devrimini açıkça desteklemeyi reddetmesi, hükûmet başkanı kont Pellegrino Rossi'nin öldürülmesi (15 kasım 1848) ve bunun sonucunda çıkan ayaklanma ile papanın Gaeta'ya kaçması (27-28 kasım gecesi), Roma parlamentosunun toplanmasına yol açtı. Parlamento geçici bir hükûmet kurdu, kurucu bir meclis topladı (5 şubat 1858), papanın düşürüldüğünü ve cumhuriyetin kurulduğunu ilân etti (9 şubat 1849). Demokratların yönettiği ve başına Mazzini'nin geçtiği (geçici hükûmetin yerini 29 martta Mazzini, Saffi ve Armelini triumvirliğinin alması) cumhuriyet ve ordu kısa süre içinde teşkilâtlandı. Garibaldi'nin kumandasına verilen orduya yarımadanın her tarafından gelen italyan gönüllüleri katıldı. Ama valiliklerin denetimini Avusturyalılara kaptıran Roma cumhuriyetçileri, bir ay savaştan sonra, kilise devletlerinin bağımsızlığının korunmasını isteyen fransız kamuoyunu hoşnut etmek için Louis-Napoléon Bonaparte tarafından gönderilen Oudinot kumandasında Fransızlara yenildiler: Roma surları önündeki ilk yenilgiden (30 nisan) ve 30 mayısta Ferdinand de Lesseps ile Mazzini arasında bir antlaşma imzalanmasından (1 haziranda bozuldu) sonra, Oudinot 30 000 kişiyle Roma'yı kuşattı (4 haziran - 2 temmuz), işgal etti ve Papalık hükûmetini yeniden kurdu (4 temmuz). [L]

ROMAGNA, esk. **Romandiola,** İtalya'da tarihî bölge; bugün Emilia sınırları içindedir. 540-751 Arası Bizans İtalyası'nın merkezi olan bölge (bk. RAVENNA), Lombard'ların işgalinden sonra Kısa Pepin (754) ve Charlemagne (774) tarafından papaya verildi; ama Otto IV, papanın bu bölge üstündeki hakkını ancak 1201'de tanıdı. Romagna XVI. yy. başına kadar bütünüyle tımar halindeydi. 1501'de Romagna dukası ilân edilen Cesare Porgia bölgeyi kurmak istediği devletin çekirdeği haline getirmeyi tasarladı; ama Romagna 1505'ten sonra kesinlikle kilise devletlerine katıldı. Papanın ayaklanmalarla (özellikle de 1831-1832, 1843, 1845, 1849'da) tehlikeye düşen hâkimiyeti 1859'da, 1849'dan beri ülkeyi tehdit eden Avusturya işgaliyle son buldu. Bölge 1797-1814 arası Fransa'ya geçti. (L)

ROMAGNANO SESİA, İtalya'da komün, Piemonte'de (Novara ili), Sesia kıyısında; 4 600 nüf. Kâğıt fabrikaları ve yün sanayii. (L)

ROMAGNOLO i. Leng. Romagna'da konuşulan kuzey italya lehçesi. (Romagnolo, emilia lehçesiyle birlikte *Emiliano-Romagnolo* tipini meydana getirir.) [L]

ROMAGNOSİ (Gian Domenico), italyan filozofu ve hukukçusu (Salsomaggiore 1761 -Milano 1835). 1791'de Trento'da praetor'du; bir ara, Fransızlara karşı beslediği sempatiden ötürü gözden düştü. Fransız hâkimiyeti sırasında, Parma'da hukuk profesörü (1802), Milano'da Adalet bakanlığı danışmanı (1807), Pisa'da profesör, hukuk okulları genel müfettişi, nihayet, 1817'ye kadar Milano'da profesör oldu. *Conciliatore*'nin kuruluşuna katıldı (1818) ve 1821 olaylarından sonra bir ara kovuşturmaya uğradı. Ceza hukuku ve ceza usul hukuku, amme hukuku, idare hukuku v.b. konularında birçok eser verdi. (L)

Bécat'nın eseri (1922)

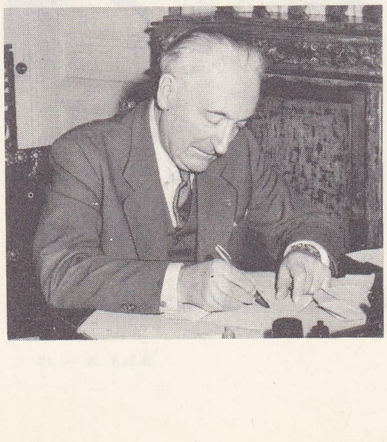

Jules ROMAINS 1962'de

Foto. LAROUSSE

Roma hamamları, Roma'da hamamların tarihçesi oldukça eskiyse de ilk halk hamamları (*balneae*) M.Ö. II. yy.da görülür. Sayıları imparatorluk zamanında arttı. Yunan gymnasionlarının etkisinde kalarak zamanla bir zevk ve eğlence yeri oldular. İmparatorluk devri hamamlarında merkezde üç büyük salon bulunur: *frigidarium, tepidarium* ve *caldarium*. Zamanla bu binalara her birine göre değişen, başka başka kısımlar da eklendi: masaj salonları, yağlama odaları, gezinti yerleri, kuru halvet (*laconicum*).

Roma halkı hamamlarının gelişmiş tipi *Caracalla hamamları*'dır (M.S. 206-217). Bu yapıya kemerlerle süslü sütunlu bir yoldan girilir (*via Nova*). Binanın bütünü kenarları 350 m olan bir karedir, ortasında dikdörtgen şeklinde 220 m × 114 m esas hamam kısmı bulunur. Dışta kalan bölüm park şeklinde düzenlenmiştir. (L)

Roma hukuku, kıta avrupası hukuklarının, bu arada türk hukukunun dayandığı kavramların çoğunun kaynağı olan roma hukukunun tarihsel gelişimi üç aşamada ele alınmalıdır: birinci aşama, milâttan önceki I. yüzyıla kadar devam eden «kanun davaları» aşamasıdır. Bu aşamada yargı mercilerine başvurma imkânı veren durumlar çok sınırlıdır. Hükümlerin icrası kişisel adalet yolu ile sağlanmaktadır. Aile başkanı (pater familiae), devletin herhangi bir müdahalesi olmaksızın, aile çevresi üzerinde mutlak bir iktidara sahiptir. Roma hukuku sadece roma vatandaşlarına uygulanan hukuktur (jus quiritum). Roma vatandaşı olmayan hür kişilerle olan hukukî ilişkilere jus gentium adı verilen başka bir hukuk uygulanır. Gerek usul hukuku, gerek hukukî işlemler alanında sıkı bir şekilcilik hâkimdir. Milâttan önceki V. yüzyılda çıkarılan Oniki Levha kanunu, tarımsal ve ataerkil roma toplumuna uygun düşen bu ilkel hukuk hakkında aydınlatıcı bilgi verir.

Formula usulü denilen usulde praetor adını taşıyan bir magistratus, davayı çözüme bağlayacak hâkime formula'da (bk. FORMULA MAGİSTRALİS) gösterilen belirli şartlar gerçekleşirse davalıyı mahkûm etmesini, aksi halde beraat ettirmesini beyan etmektedir. Davayı çözüme bağlayacak hâkimin görevi bu formula ile sınırlandırılmıştır. Yerine göre bir formula vermeyi kabul veya reddeden yahut formulayı özel bir biçimde düzenleyen, ona değişik hükümler ekleyen praetor, roma hukukunun gelişiminde ön planda gelen bir rol oynamıştır. Bu yoldan, değişen hayat şartlarına ve toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap veren yeni hukuk kurallarının, hakkaniyete uygun çözümlerin roma hukukuna girmesi sağlanmıştır. Bu gelişmede praetor, özellikle, roma vatandaşlarıyle yabancılar arasındaki ilişkilerde uygulanan ve çok daha az şekilci olan jus gentium'un çözümlerinden yararlanmıştır. Praetor görevine başlarken çıkardığı bir edictum ile, görevi süresince hangi ilkelere göre formula vereceğini açılamakta ve genellikle her Praetor kendinden önceki praetorların edictum'larında yer alan ilkeleri ufak değişik ve eklerle muhafaza etmektedir. M. S. II. yüzyılda, praetor edictum'ları, Salvius Julianus'un daimî edictum'u ile kesin bir muhtevaya kavuşmuş bulunmaktadır.

M.S. II. ve III. yüzyıllar, Papinianus, Paulus, Ulpianus, Modestinus, Gaius v.b. gibi en büyük hukukçuların ortaya çıktığı roma hukukunun altın devridir. Ne yazık ki, bu hukukçuların eserlerinin çoğu elimize geçmemiştir. Bazı parçaları elimize geçen eserlerin en başında Gaius'ün Institutiones'i anılmalıdır. M.S. III. yüzyılda mutlak monarşinin hâkim olmasıyle roma hukuku yeni bir aşamaya girmiş ve bu aşama «olağanüstü» diye adlandırılan yeni bir usulün ortaya çıkmasıyle belirlenmiştir. Adalet dağıtma görevi artık alelâde vatandaşlardan alınmış ve devletten maaş alan hâkimlere verilmiştir. Diğer yandan, bu aşamada, roma hukukunun ana kaynağı olarak, örf ve âdet dışında, imparatorun iradesi (imparator emirnameleri) ilk planda rol oynamaktadır. Böylece Aşağı İmparatorluk devrinde, roma hukuku, bugün kaynağı roma hukukuna dayanan bütün hukuk düzenlerinde olduğu gibi, yazılı hukukun üstünlüğü ve devletin yasama organınca konulan hukuk kurallarının mutlak hâkimiyeti ilkelerini benimsemiştir. Öyle ki, sonradan, mutlak monarşiler «Prensin hoşuna giden kanun gücündedir» (Quod principi placuit, legis habet vigorem) kuralını içtenlikle kabul edeceklerdir.

Batı Roma imparatorluğu M.S. 476'da sona ermiştir. Buna karşı Doğu Roma imparatorluğunda, roma hukuku, imparator Justinianus'un etkisi altında yeni bir hamle yapmış ve etkisini bugüne kadar devam ettiren parlak bir devreye girmiştir. Justinianus, çeşitli hukuk kaynaklarına ilişkin derlemeler yanında, M.S. 530 yılında Digesta (Yunanca adı ile Pandekta) adı verilen çok önemli bir eseri gerçekleştirmiştir. Bu, 50 kitaba ayrılan ve düzenli ve sistemli bir şekilde, kaynaklarını da göstererek klasik devrenin en büyük hukukçularının eserlerinden alınan parçaları biraraya getiren büyük bir derlemedir. Çok defa teknik deyimiyle interpolatio'ya uğratılan (yani anlamı etkileyen değişiklikler yapılan) parçalara Justinianus kanun gücünü tanımıştır. Başta *Digesta* olmak üzere, *Institutiones, Codex, Novella* adlı kısımları içine alan Justinianus'un eserinin tümü *Corpus juris civilis* adını taşır ve gelecek yüzyıllara Hıristiyanlığı kabul etmiş medenî bir toplumun ihtiyaçlarına uydurulmuş biçimde de olsa, roma hukukunu sistematik ve özleştirilmiş olarak tanıtması açısından son derece önemli bir nitelik taşır. Türkiye'de, 1926 yılında yürürlüğe giren ve İsviçre'den alınan Medenî kanunun, özellikle Borçlar kanununun temelinde yatan roma hukuku, hukuk fakültelerinde okutulan mecburî bir derstir. (L)

ROMAİNE, Kanada'da (Quebec) ırmak, Saint-Laurent'a katılır (sağ kıyı), Havre-Saint-Pierre yakınında; 380 km. (L)

ROMAİNS (Jules) [Louis FARİGOULE'ün yazılarında kullandığı takma ad; sonradan resmî adı oldu], fransız yazarı (Saint-Julien-Chapteuil, Haute-Loire 1885). École Normale Supérieure'de okudu (1906), felsefe agrejesi oldu (1909). 1919'a kadar üniversitede akademik çalışmalar yaptı. Genç yaşta edebiyata yöneldi; Abbaye topluluğunun kurucularına katıldı. 1903 Sıralarında «ünanimizm» fikrini ortaya attı; bu fikre göre, her topluluğun bir tek, ortak ruhu vardı ve yazardan beklenen bu ruhu anlatmasıydı. Ortaya attığı tezi, *L'Âme des Hommes* (İnsanların Ruhu) [1904], *La Vie Unanime* (Birlikte Yaşama) [1908] gibi şiir kitaplarında işledi. *Bourg Régénéré* (Yenilenen Kasaba) [1906], *Dirilen Şehir* (Puissance de Paris) ve *Bir Adam Öldü* (Mort de Quelqu'un) [1911], *Les Copains* (Kafadarlar) [1913], *Donogoo-Tonka* (1920) gibi romanlarında alaycılıkla duygululuğu tenkit ile parodiyi birarada kullandı. Bu arada tiyatro oyunları da yazdı: *L'Armée dans la Ville* (Şehirde Ordu) [1911], köy hayatını sahneye getiren lirik eseri *Cromedeyre-le-Vieil* (1920), mizahî eseri *Monsieur Le Trouhadec Saisi par la Débauche* (Kendini Sefahate Kaptıran Bay Trouhadec) [1923], çağdaş tiyatronun en başarılı eserlerinden biri olan *Doktor Knock* (Knock ou le Triomphe de la Médecine) [1923], *Le Mariage de Monsieur Trouhadec* (Bay Trouhadec'in Evlenmesi) [1925], *Le Dictateur* (Diktatör) [1926], *Donogoo* (1930). *Psyché* üçlemesini (*Lucienne*, [1922], *Le Dieu des Corps* [Bedenlerin Tanrısı], 1928; *Quand le Navire...* [Ne Zaman ki Gemi...], 1929) yazdıktan sonra 1932'de büyük bir roman dizisine başladı: *Les Hommes* de Bonne Volonté* (İyi Niyetli İnsanlar). Yirmi yedinci ve son cildi 1947'de çıkmış olan ve 1908-1933 dönemini canlandıran bu dizi, çağdaş dünyada toplum hayatının karmaşıklığını yansıtır. Bu arada şiir kitapları da yayımladı: *Odes et Prières* (Od'lar ve Dualar) [1913], *Europe* (Avrupa) [1916], *L'Ode Génoise* (Cenova Od'u) [1924], *L'Homme Blanc* (Beyaz Adam) [1937].

İkinci Dünya savaşında Fransa'dan ayrılarak A.B.D.'ye gitti, oradan Meksika'ya geçti, memleketine dönünce siyasî konuları işledi: *Le Problème numéro Un* (Bir Numaralı Mesele) [1947], *Situation de la Terre* (Yeryüzünün Durumu) [1958]. Jules Romains bir yandan *Les Hommes de Bonne Volonté*'yi *Le Fils de Jerphanion* (Jerphanion'un Oğlu) [1956] ile sürdürürken, bir yandan başka eserler de verdi: *Le Moulin et l'Hospice* (Değirmen ve Misafirhane) [1949], *Salsette Découvre l'Amérique* (Salsette Amerika'yı keşfediyor) [1950], *Violation de Frontières* (Sınırlara Saldırı) [1951], *Un Grand Honnête Homme* (Namuslu Bir Büyük Adam) [1961], *Portraits d'Inconnus* (Bilinmeyenlerin Portreleri) [1962], *Lettres à un Ami* (Bir Dosta Mektuplar) [1964], *Le Besoin de Voir Clair* (Berrak Görme İhtiyacı) [1958], *Mémoires de Madame de Chauverel* (Bayan Chauverel'in Hatıraları) [1959]. Jules Romains, değişik türde birçok eser verdi; bazen akılcılıkta aşırılığa kaçmakla birlikte bu eserler sağlam yapılı, güçlü ve canlıdır. (L)

ROMAİNVİLLE, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) komün, Paris'in doğu banliyösünde, Ourcq kanalının güneyinde; 23 539 nüf. XVIII. yy.dan kalma kilise. Sanayi merkezi: kazancılık, makine yapımı, akümülâtör fabrikası, kimyasal ürünler, ecza malzemesi, kâğıt fabrikası, bisküvi fabrikası v.b. (L)

Roma karnavalı, Berlioz'un, 3 şubat 1844'te Paris'te oynanan *Benvenuto Cellini* adlı operasının ikinci uvertürüne verdiği ad. (L)

ROMAKO (Anton), avusturyalı ressam (Atzgersdorf, Viyana 1839 - Viyana 1889). Viyana akademisinde C. Rahl'ın, Münih'te W. Kaulbach'ın öğrencisi oldu. Çoğunlukla Roma'da çalıştı (1857-1874). Çeşitli kişilerin etkisinde kaldığı için tablolarında birbirinden farklı üslûplar göze çarpar. Başlıca eserleri: *Tegetthoff Lissa*'da, *R. Begas ve Karısının Portresi, Roma'da Eski Bir Avlu* v.b. (M)

Romalıların Yükselişi ve Çöküşü Üstünde Düşünceler (*Considérations sur les Causes de la Grandeur des Romains et de leur Décadence*), Montesquieu'nün tarihî ve felsefî eseri (1734). Yazara göre Roma, yükselişini önce krallarının kişisel değerlerine, sonra da imparatorluğun ve cumhuriyetin erdemlerine (disiplin, kanunlara saygı, yurdunu taparcasına sevme, eşitlik duygusu, senatonun ölçülü davranması ve sözünü geçirmeyi bilmesi) borçludur; çöküşü de, imparatorluğun gelişigüzel bir şekilde büyümesinin, uzak ülkelerde yapılan savaşların, imparatorluğun savunmasında barbarlara güvenilmesinin, törelerin bozulmasının sonucudur. Montesquieu'ye bu eserinde, belli bir ölçüde Bossuet örnek olmuştu. Ama Bosseut olaylar zincirini belirleyen sebepleri iyice belirtmekle birlikte, bu sebepleri sadece birer görünüş sayar ve bu görünüşlerin ardında bütün tarihi Tanrı'nın yönettiğine inanırdı; Montesquieu ise, bütün insanı, olayların sebebini, yalnızca insanda, insana has karakterde, törelerde, önderlerin ve halkların inançlarında görür. Demek ki, Montesquieu'nün eseriyle, Polybus ve Machiavelli geleneğine bağlanan akılcılık yeniden tarihe girmiştir. (→Bibliyo.) [L]

Roma meselesi, 1789 Fransız devriminden sonra kiliseye bağlı bütün prensliklerin laikleştirildikleri bir dünyada Papalık devletinin yaşamağa devam etmesinin ortaya çıkardığı meselelere verilen ad. (L)

Roma müzeleri. VATİKAN MÜZESİ. Tivoli'deki Hadrianus villasında bulunan ve kazılardan elde edilen birçok heykeli kapsar: *Knidos Venüs'ü, Laokoon, Apoksyomenos, Belvedere Apollon'u*, kaybolmuş eskiçağ orijinal yunan eserlerinin kopyaları; çok güzel mısır ve etrüsk heykelleri (Hermes, ölmek üzere olan genç bir adamın mezar anıtı). Müzede Romalılardan kalma birkaç resim de (1606'da bulunan *Aldobrandini Düğünü*) yer alır. Beltrami tarafından yapılan yeni salonlara 1932'de taşınan PİNACOTECA'da çok önemli eserler bulunur; Raffaello'nun *İsa'nın Görünmesi, Foligno Meryem'i* ve Sistina şapelini süsleyen ünlü duvar halıları, Leonardo da Vinci'nin *Aziz Hieronimus*'u, Melozzo da Forli, Tiziano, Caravaggio de Domenichino'nun eserleri. Pinacoteca'dan sonra VİLLA BORGHESE (XVII. yy.dan kalma yapı) en zengin resim müzesidir. Villa Borghese'de Cenova'nın *Pauline Bonaparte Venüs Kıyafetinde*, Bernini'nin şaheseri *Apollon ve Daphne*, Tiziano'nun *Hıristiyan Aşkı ve Pagan Aşk'ı*, Andrea del Sarto, Sodoma, Veronese, Antonello da Messina, Lorenzo Lotto, Giovan-

Foto. LAROUSSE

ni Bellini v.b.nin resimleri vardır. LA GALLERİA NAZİONALE D'ARTE MODERNA (*Millî Modern Sanat galerisi*), XIX. yy.dan bu yana yapılmış heykel ve resimleri biraraya toplar. Eski Corsini koleksiyonu GALLERİA NAZİONALE D'ARTE ANTİCA (*Millî Eski Sanat galerisi*) adıyle halka açıktır (El Greco'dan *İsa'nın Vaftizi,* Holbein'dan *Henry VIII'in Portresi,* Tintoretto'nun *Zina'sı,* Guido Reni'den *Beatrice Cenci'nin Portresi*). LA GALLERİA DORİA-PAMPHİLİ (*Doria - Pamphili galerisi*), Kadife Bruegel, Raffaello, Velazquéz (*İnnocentius X'un Portresi*), A. Carraccio v.b.nin tablolarını kapsar. Ayrıca eskiçağ sanat eserleri bakımından zengin ROMA MİLLÎ MÜZESİ veya TERME ve CAPİTOLİNO müzeleri de sayılabilir. (L)

ROMAN i. (fr. k.). Ed. Belirli bir uzunluğu olan nesir biçiminde yazılmış, olayların anlatılış tarzı, görenek veya karakterlerin incelenmesi, duygu veya tutkuların tahlili bakımından ilgi çekici hayal ürünü eser: *Maksat size kitap getirmek olsaydı belki o demin bahsettiğiniz romanlardan da seçebilirdim* (R. N. Güntekin). *Büsbütün «Binbir gece masalı» desene. Böyle şeyler masallara, eski romanlara yakışır dedi ve güldü* (S. F. Abasıyanık). [Bk. ANSİKL.] || *Çevrim roman.* Bk. ÇEVRİM. || *Irmak roman,* hikâyesinin akışı bir ırmağın suyu gibi bazen hızla, bazen yavaş yavaş gelişen roman. (Terim, önce R. Rolland tarafından kendi romanı *Jean-Christophe* için kullanıldı. Türk edebiyatında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Panaroma*'sı [1953-1954] ırmak roman niteliğini taşır. Bu terim biraz yanlış bir teşmille gelişme kısmı çok geniş olan uzun romanlar için de kullanılır.) || *Kır romanı,* çobanların, köylülerin, törelerini, duygularını çoğu zaman idealleştirerek anlatan roman: *Fransa'da kır romanının şaheseri, Honoré d'Urfé'nin «Astrée»sidir.* || *Korku romanı,* kahramanları kötü ve sapık olan ve korkunç cinayetlerin işlendiği roman. || *Macera romanı,* olayların değişikliği ve kahramanları çoğu zaman akıl almayacak maceralara sürükleyen konusuyle ilgi çeken roman. || *Mektup biçiminde roman,* konusu kişilerin birbirlerine yazdıkları mektuplardan izlenen roman: *Mektup biçimindeki romanların en ünlüsü Chaderlos de Laclos'un «Tehlikeli Alâkalar»ıdır.* || *Öğretici roman,* herhangi bir hikâye çerçevesinde, coğrafya, iktisat gibi alanlarla ilgili bilgiler veren roman: *J.-J. Rousseau pedagoji üstüne fikirlerini öğretici romanı «Emile» ile ortaya koymuştur.* || *Önceleme romanı,* yakın devrin bilimsel buluşlarına ve varsayımlarına göre hayal edilen bir geleceğe mal edilmiş fantastik serüvenler anlatısı: *J. Verne'in birçok romanı önceleme romanıdır.* || *Otobiyografik roman,* bir yazarın kendi hayatındaki olaylara yer verdiği roman: *A. de Musset'nin «Bir Zamane Çocuğunun İtirafları» otobiyografik bir romandır.* || *Polis romanı,* amatör veya meslekten bir hafiyenin esrarlı bir olayı aydınlatışını anlatan roman. || *Psikolojik roman,* duygu ayrıştırmalarına geniş ölçüde yer veren roman. || *Silâhşör romanı,* savaşçı bir kahramanın maceralarını anlatan roman. || *Tarihî roman,* tarihten kişilere, olaylara ve çevrelere önemli bir yer vererek kurulan hayalî roman: *İngiliz edebiyatında tarihî romanın yaratıcısı W. Scott'tur.* || *Tefrika roman,* herhangi bir gazetede yayımlanan ve anlatılan bir olayın gazetenin bir sayısında bitmemesi ve ertesi güne kalmasıyle okuyucunun merakını kamçılayan serüven romanı. (Bk. TEFRİKA.) || *Töre romanı,* bazı çevrelerin belirgin alışkanlıklarını, yaşayış biçimlerini ve tutkularını anlatan roman: *Töre romanına bugünkü biçimini veren H. de Balzac'tır.* || *Yeni roman.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. Antik çağın klasik döneminde oldukça önemsiz bir tür olarak kabul edilen *roman* ancak Hıristiyanlığın ilk yıllarında, latin ve yunan edebiyatlarının gerileme devrinde ortaya çıkmıştır. Yunan edebiyatından bugüne kadar gelebilen tek tük roman örnekleri M.S. I. ile IV. yy.-lar arasına rastlar ve menşeleri çok belirsizdir: bunlar ya İmparatorluk devri retorik okullarındaki öğrencilerin ödevlerinden doğmuş ya da hiç değilse bir kısmı, «Miletos Masalları»ndan (*Milesiaka*) türemişti. Büyük bir kısmı aşk, yolculuk ve macera gibi hep aynı konuları işleyen bu anlatılar daha sonra *bizans romanları* adını alır. Afrodisias'lı Kriton'un, Efes'li Ksenophon'un, Akhilleus, Tatios ve Heliodoros'un eserleri birçok yönüyle birbirine benzer: hepsi bir aşk macerasıyle başlar, sonra kahramanların başından çeştili olaylar geçer (çok uzak ülkelere yolculuklar, kız kaçırma olayları, deniz kazaları, işkenceler) ve eser en kötü durumlarda bile aşklarına ihanet etmeyen sevgililerin birbirine kavuşmasıyle son bulur. Somosata'lı Lukianos ile Longos'un eserleri bunlardan biraz farklıdır. Lukianos'un romanlarında hicve yer verilmiş, güldürü ve parodi unsurları çok ustalıkla kullanılmıştır. Bu bakımdan yazarın eserleri Aristophanes tiyatrosu doğrultusundadır, denebilir. Tipik aşk romanının ilk örneği olan *Daphnis kai Khloe'*-nin yazarı Longos ise eserlerinde macera romanının motiflerinden yararlanmakla beraber duyguların analizine de yer vermiş ve olayları okuyucuya bir kır dekoru içinde sunmuştur. Latin edebiyatı ise roman bakımından oldukça yoksuldur. Tek önemli eser olarak Petronius'un *Satiricon*'u sayılabilir (M.S. 60'a doğr.). Bu eserde olduğu gibi belli bir çevrenin törelerini hicvetme çabası daha sonra II. yy.da Apuleius'un *Değişimler* (Metamozphoseon Libri) adlı eserinde de göze çarpar. Ayrıca *Değişimler*'de *Miletos Masalları*'nın en belirgin özelliklerine de rastlamak mümkündür.

● *Ortaçağ.* Ortaçağ başlarında hemen hemen ortadan kalkmış olan roman türü XII. yy.a doğru tekrar belirir ve Doğu ile Batı olmak üzere iki kola ayrılır, ama bu iki kol sonra birbiriyle kaynaşmıştır. Doğu'da hem nazım hem de nesir halinde ortaya çıkan *bizans romanı* bazen, Batı'dan aldığı unsurları, yunan tarzında işlenmiş anlatılar arasına hiç de orijinal olmayan bir biçimde katar. XIII. yy.da Fransa'da geleneksel *chansons de gestes*'lere paralel olarak soylu sınıfın zevklerine hitap edebilecek ince ve gelişmiş bir edebî tür ortaya çıktı. Bu tarz eserlere de *roman* adı verildi. Başlangıçta «halk diliyle yazılmış eser» anlamına gelen bu terim, bazı modern diller tarafından benimsenerek bugüne kadar geldi. XII. yy.-ın ortalarında ilk fransız roman'ları eski yunan ve latin kaynaklarından alınan konularını günün şartlarına uygun olarak geliştirir (*Roman de Thèbes* [Thebai'nin Romanı], *Roman d'Enéas* [Aineias'ın Romanı]). Ama daha 1155'te Wace'ın *Roman de Brut* (Brut'ün Romanı) adlı eseriyle «Bretagne kaynaklı konular» fransız edebiyatına girdi, sonra da modern romanın babası olarak kabul edilen Chrétien de Troyes tarafından bu konular ele alındı. XII. yy.ın ikinci yarısında Chrétien de Troyes *roman courtois* diye adlandırılan romanın ilk örneklerini verdi. Bu eserlerde ortaçağ şövalyelik ruhu, kelt kaynaklı eski gelenekler (Tristan, kral Arthur ve Yuvarlakmasa şövalyeleri) ve klasik tipte belli belirsiz hatıralar iç içedir.

İtalya'da ise bu dönemde anlatı türünün başlıca temsilcisi Boccaccio'nun *Decameron* adlı eseriyle, günlük yaşayış ve toplumsal şartlar edebiyata girmiş, daha sonra da Rönesans döneminde Pulci, Boiardo ve Ariosto bu alanda en iyi örnekleri vermişlerdir. Bu yazarların eserlerinde ve özellikle de Ariosto'nun *Orlando Furioso*'sunda (Çılgın Orlando) kahramanların hep aynı kalmasına karşılık olaylar devamlı değişir ve âdeta hikâye tarzında anlatılmıştır.

● *XVI. ve XVII. yy.lar.* XVI. yy.da Fransa'da *Gargantua* ve *Pantagruel* adlı eseriyle Rabelais, sonra da İspanya'da *Don Kişot* adlı eseriyle Cervantes olay örgüsündeki ve yaratıcılıktaki serbestliği sonuna kadar götürdüler ve Ortaçağdan beri devam edegelen romanı böylelikle belli bir noktaya ulaştırarak yeni yeni roman çeşitlerinin oluşmasına zemin hazırlamış oldular.

XVII. yy.da hemen aynı dönemde, İspanya'da *pikaro romanı*, Fransa'da da *précieux roman* yeni toplumsal ve kültürel şartları yansıtan birer araç oldu. Bunlardan ilki büyük fetihler sonrası İspanya'sında belli bir sınıfın durumunu yansıtır. İkincisi ise şövalyelik romanı ve pastoral romanın işlediği temaları ele alır ve Sannazzaro'nun *Arcadia*'sı ile başlayarak Rönesans edebiyatında uzun süre saltanat sürer. Monarşinin kendini soylular sınıfına kabul ettirmek için çetin mücadelelere girdiği bir dönemde seçkin bir çevrenin zevklerini yansıtır. Bu türün şaheseri kabul edilen H. d'Urfée'nin *Astrée*'sinde öteki *précieux* romanlarda olduğu gibi hayatın yapmacıklı bir şekilde idealleştirilmesi ve aşırı incelik merakı büyük yer tutar, ama bunlar asla ruh tahlillerini engellemez. Daha sonra, duygusal hayata bu aşırı derecedeki hassasiyetten ve seçkin zarafet özleminden Madame de La Fayette'in *La Princesse de Clèves*'i doğar. Psikolojik tahlil romanının ilk şaheseri olarak kabul edilen bu eserde précieux romanın bütün aşırılıkları belirli bir ölçü ve dengeye sokulmuştur.

● *XVIII. yüzyıl.* Bu yüzyılda burjuva sınıfının üstünlüğü sayesinde roman o zamana kadar görülmemiş bir tarzda gelişti. İngiltere'de Defoe, bir yandan *Robinson Crusoe* adlı eseriyle tacir sınıfının girginliğini tasvir ederken, öte yandan *Moll Flanders* ve *Lady Roxana* adlı eserlerinde çağdaş toplumu ve törelerdeki değişikliği ve serbestliği yansıtır. Swift, *Gulliver'in Seyahatleri* adlı siyasî bir hiciv kaleme alır. Bu arada Samuel Richardson, Henry Fielding ve Laurence Sterne gibi romancılar da İngiltere'de bu türün gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Aynı yıllarda ingiliz edebiyatından büyük ölçüde etkilenen fransız edebiyatının roman alanında ilk akla gelen ismi Abbé Prévost, sonra da macera romanını kendine has bir biçimde ele alıp işleyen Lesage'dır. Onun ardından Rousseau'nun duygusal ve didaktik romanları gelir; bunları Diderot'nun töre romanları, Voltaire'in başarılı felsefî romanları izler. Daha sonra Pierre Chaderlos de Laclos'un *Tehlikeli Alâkalar*'ını (Les Liaisons Dangeureuses) saymak gerekir. Bu sonuncu eserde ahlâk bakımından düşkün olan birtakım insanların açık seçik ruh tahlilleri yapılmıştır. Bernardin de Saint-Pierre ise *Paul ile Virginie* adlı eseriyle egzotik roman türünü başlatmış, bu tür daha sonra Chateaubriand, Gobineau, Loti, Kipling, Stevenson ve Conrad ile günümüze kadar gelmiştir. İngiltere ve Fransa'dan sonra roman İtalya'da da uzun süre büyük ilgi gördü. Fransızca ve İngilizceden birçok eser İtalyancaya çevrildi. Ama Pietro Chiari'-nin çok sayıda eser vermesine rağmen orijinal eserlerin seviyesi oldukça düşüktü. Hattâ Seriman'ın, Casanova'nın ve Alessandro Verri'nin denemeleri bile olumlu sonuçlar vermedi. Almanya'da ise, tersine, Goeethe, *Genç Werther'in Acıları* adlı eseriyle duygusal romanın en mükemmel örneğini verdi. Ayrıca daha sonra art arda yazdığı *Wilhelm Meister* ve *Gönül Yakınlıkları* (Die Wahlverwandschaften) gibi kitaplarıyle roman alanındaki dehasını birkaç kere daha ispat etti.

● *XIX. yüzyıl. Genç Werther'in Acıları*'nı, Foscolo'nun *Ultime Lettere di Jacopo Ortis*'i (Jacopo Ortis'in Son Mektupları), Chateaubriand'ın *René*'si, B. Constant'ın *Adolphe*'u, Musset'nin *Bir Zamane Çocuğunun İtirafları* (Les Confessions d'un Enfat du Siècle) gibi romantik dönemde büyük başarıya ulaşacak otobiyografi şeklinde yazılmış romanlar izledi. Bu arada romantizm romana o zamana kadar alışılmamış bir görev yükledi. Roman artık malzemesini daha önceki örneklerde olduğundan çok farklı bir biçimde işlemeğe koyulmuştu. İngiltere'de Walter Scott, İtalya'da Manzoni'nin ve Fransa'da *Cinq Mars* (Beş Mart) ile Vigny'-nin ve *Notre Dame de Paris* ile V. Hugo'nun temsil ettiği ve Heinrich Mann, Lion Freuchtwanger, Riccardo Bacchelli ile günümüze kadar gelen tarihî romanın altın çağından sonra, konuları çağdaş olaylardan alınan romanlar yazılmağa başlandı. Fransa'da bu türün temsilcileri Balzac ve Stendhal oldu. Tahlil romanının ustası olan Stendhal'in ünü, yıllar geçtikçe giderek arttı. Modern romanın kurucusu Balzac ise çağdaşlarına kendini kısa zamanda kabul ettirdi: gerçekçi akımın ustası olan Balzac eserlerinde, yaşadığı devrin Fransa'sını o kadar gerçek ve o kadar ayrıntılı bir biçimde canlandırmıştır ki, bu ko-

Mozac'da (Ruy-de-Dôme) Aziz Colmain'in avı

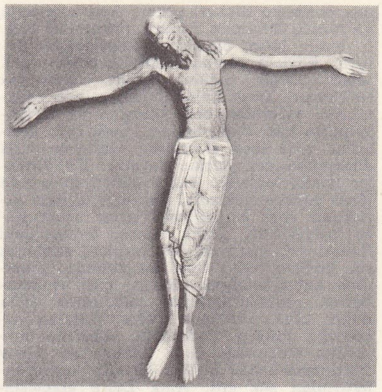

ROMAN sanatı «Courajod» İsa'sı çok renkli bir tablodan (XII. yy.)

nuda çağdaşları arasında onunla yarışabilecek ve onun kadar ünlü bir başka yazar düşünülemez. Bu arada Fransa'da Flaubert, Maupassant ile, gerçekçiliğin son evresi olan ve *natüralizm* adı verilen akımın gerçek öncüsü Zola, İngiltere'de Dickens ve Thackeray, İtalya'da Nievo, Verga, Capuana, Rusya'da Gogol, Tolstoy, Turgenyev gibi birçok XIX. yy. romancısı değişik şekillerde de olsa gerçekçilik akımına katkıda bulunmuşlardır. Dostoyevski de aslında gerçekçi bir yazardır ama o daha çok bilinçaltını deşmekten, bakışlarını bilincin en gizli ve bulanık bölgelerine çevirmekten hoşlanır.

Avrupa dışında meselâ anglo-amerikan edebiyatına göz atıldığında, romanın Hawthorne ve Melville gibi yüksek sınıftan yazarların el attığı bir tür olduğu görülür. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan gerçekçilik krizi psikolojik romanın başarısını açıklar, ama XX. yy. romanının nereye doğru yöneldiği hakkında pek bilgi vermez.

● *XX. yüzyıl.* XX. yy. romanlarında bir değerler krizi işlenir. Bu tutum ise ancak romana yeni yeni imkânlar sağlayan çeşitli bilimsel ve felsefî kavramların (Bergson'culuk, psikanaliz, rölativizm, varoluşçuluk) kabulüyle açıklanabilir. XX. yy.ın büyük yazarları arasında (Thomas Mann, Musil, Kafka, Proust, Svevo, Joyce, D.H. Lawrence, V. Woolf, Bulgakov) çok önemli farklar vardır. Ancak bu yazarların gerçeği tenkit etmek, bilincin en ücra köşelerini, en dolambaçlı yollarını didik didik edercesine incelemek, az çok bilinen sembolik değerleri araştırmak gibi ortak yanları olduğunu da belirtmek gerekir. Bu arada XIX. yy. geleneği tipinde gerçekçi roman yazarları da yok değildir. Bunlar genellikle insanın toplum içindeki durumunu ve sınıf mücadelelerini kendilerine konu edinmişlerdir.

● *Türk edebiyatında.* XIV. yy.dan Tanzimat dönemine (XIX. yy.) kadar anlatı türünde meydana getirilen başlıca eserler divan edebiyatı ürünlerinden mesnevîler (*Leylî vü Mecnun, Husrev ü Şirin, Yusuf ü Züleyha* v.b.) ile sevgi konusunu işleyen halk hikâyeleri (*Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kanber* v.b.) ve dinî-tarihî hikâyelerdir (*Battal Gazi, Kan Kalesi* v.b.). Türk edebiyatında roman türünün ilk örnekleri Tanzimat döneminde genellikle Fransız romanından yapılan tercümeler (Fénelon'dan *Terceme-i Telemak* [Télémaxue], 1859; Hugo'dan *Mağdurîn Hikâyesi* [Les Misérables], 1862; Chateaubriand'dan *Atala* [1869]; Daniel Defoe'dan *Hikâye-i Robenson* [Robinson Crusoe], 1864) izlenerek meydana getirildi. Şemseddin Sami'nin bir görenek romanı olan *Taaşşuk-u Talât vü Fitnat*'ı (Talât ile Fitnat'ın Sevişmesi) [1872] ilk türk romanıdır. Bunu Ahmed Midhat Efendinin Monte Cristo'yu örnek tutarak yazdığı *Hasan Mellâh* ve *Hüseyin Fellah* gibi macera romanları izledi (1875). Namık Kemal'in bu türdeki ilk eseri romantik nitelikte bir görenek romanı olan *İntibah*'tır (Uyanış) [1876]. İlk türk romanları genellikle meddah hikâyelerinin etkisini taşıyordu. Bu eserlerde heyecanlı maceralar veya duygusal konular ele alındı; batılılaşma hareketinin yalnız şekil taklidine dayanan hatalı uygulanışları üstünde geniş ölçüde duruldu. Samipaşazade Sezai (*Sergüzeşt* [1889]), Recaizade Ekrem (*Araba Sevdası* [1889]) gibi yazarlar ilk romanların romantik özelliklerine gerçekçi nitelikler ekledi. Roman dilinin ve üslûbunun gelişmesi avrupa romanının daha yakından tanınmasıyle mümkün oldu. Halit Ziya (Uşaklıgil), *Mai ve Siyah* (1896), *Aşk-ı Memnu* (Yasak Sevgi) [1899] romanlarında psikolojik gerçekleri sosyal çevreyle birleştirerek anlattı. Hüseyin Rahmi Gürpınar kenar mahalle insanlarının yaşayışına yönelen bir gerçekçiliği geliştirdi. Nabizade Nâzım, Ebubekir Hazım (Tepeyran) köy gerçeklerini ele aldılar.

XX. yy.daki türk romanı genellikle gerçekçi yolda gelişti. Halide Edib Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Refik Halit Karay, Peyami Safa Osmanlı imparatorluğunun parçalanması ve Türkiye cumhuriyetinin meydana geliş dönemine ait sosyal gerçekleri romanlarına konu edindiler. Sadri Ertem, Sabahattin Ali taşra yaşayışına ve sosyal konulara ağırlık veren romanlar yazdılar. Abdülhak Şinasi Hisar imparatorluğun son dönemine ait hatıraları şiirli bir anlatımla birleştirdi. Halikarnas Balıkçısı Ege kıyılarına, Samim Kocagöz Ege bölgesine, Yaşar Kemal ve Orhan Kemal Çukurova'ya, Kemal Tahir Orta Anadolu'ya ait gözlemleri gerçekçi metotla dile getirdiler.

● *Yeni roman.* Bugünkü batılı tenkitçiler, «yeni roman» terimini, geleneksel romana karşı çıkan romancıları belirtmek için kullanırlar. 1949'da Sartre'ın öncülüğünü ettiği bu tutum iki yönlüdür; bir yandan, Balzac geleneğinin sürdürdüğü «kahraman tipi»ne, psikolojiye ve bir çizgisel olaylar dizisi içinde kişinin gelişmesini göstermeğe karşı çıkar; öte yandan, öğreticiliği, bir davaya bağlanmayı reddeder. Yeni romanın temsilcileri bilinen anlamda bir edebî okul meydana getirmezler. Gerçi hepsi de aynı romancıları (Flaubert, Dostoyevski, Kafka, Joyce, Faulkner, Beckett) öncü olarak kabul ederler, fakat yeni romanı bir teori olarak değil, bir deney olarak ele alırlar. Bu ortak tutum dışında, her biri «tam bir özneilik»in savunucusudur. Meselâ, Nathalie Sarraute «psikolojik yaşantının sonsuz kaynaşmasını ve bilinçdışının geniş bakir bölgelerini» yakalamağa elverişli küçük, sıradan olayları araştırırken, Alain Robbe-Grillet dünyaya «yalnız gözlerin gücü» ile bakmağa, Michel Butor ise, roman ölçüsünde yeni bir roman ve uzay tanımına varmağa çalışır. Öte yandan, bir Beckett'in nihilizmi, bir Claude Simon'un parçalayıcı şiddeti ve bir Robert Pinget'nin parodiye dayanan fantezileri arasında pek az yakınlık vardır. Birçok okuyucunun güvensizlik, bir kısmının da büyük bir ilgiyle karşıladığı yeni roman, bir bakıma, eser kavramının yerini araştırma kaygısına bırakmasıdır. (→ Bibliyo.) [LM]

ROMAN sıf. (*Roma*'dan lat. *romanus* > fr. k.). Leng. Latinceden türemiş yaşayan dilleri belirtmek için kullanılır.

◆ Sıf. ve i. G. santl. XI. ve XII. yy.-larda latin ülkelerinde gelişmiş sanat.

— Leng. *Roman dili*, çeşitli roman dillerini doğuran Latincedeki değişmelerden önce Romania'nın çeşitli bölgelerinde konuşulan dile verilen ad. (Bu dil konuşulduğu ülkeye göre gallo-roman, hispano-roman, italo-roman v.b. adını alır.)

— ANSİKL. G. santl. *Roman sanatı* X. yy. sonuyle XII. yy. arası sanat ürünlerinin tümünü belirtir. 1818'lerde normandiyalı iki arkeolog tarafından kullanılan «roman» deyimi, ünlü *Abécédaire d'Archéologie* (Arkeolojinin abc'si) [1850-1862] yazarı Arcisse de Caumont sayesinde yerleşti. «Roman» terimi, bu sanatın kısmen, hıristiyanlaşmış pagan roma imparatorluğu sanatından çık-

soldan sağa, Neuilly-en-Donjon (Allier) kilisesinin tablası (XII. yy.); işleme detayı (XI. yy.), Bayeux; Saint-Savin-sur-Gartempe kriptosundan fresk (XII. yy.) [Vienne]

mış olmasına dikkati çeker. Aynı zamanda da roman sanatının Papalık Roması'na bağlı batılı latin ülkelerini kapsadığını belirtir. Böylece roman sanatı, kendisine çok şeyler borçlu olduğu bizans sanatından farklılaşır. Tarih bakımından, roman sanatı, IV. yy.lardan beri süreglen ve hıristiyanların bazı dinî yapıları kendi âyin usullerine göre inşa etmelerini sağlayan barış döneminin deneylerine dayanır. Bu deneyler henüz herkesçe kabul edilen terimlerle ifade edilememektedir. Başlangıçta ilkel hıristiyan veya hıristiyanlıköncesi sanat göze çarpıyordu. Daha sonra, Fransa'daki ifadesi ile, merovenj ve karolenj sanatları söz konusu oldu. Ama bu konuda, genellikle kabul edilmiş olduğu için, «romanöncesi sanatı» terimini kullanmak daha doğru olur. 1930'lara doğru, katalan arkeoloğu Puig y Cadafalch, Akdeniz havzasının batısından Orta Avrupa'nın güney sınırlarına kadar yayılan bir «ilk roman sanatı»ndan söz etti. Ama Loire ülkelerinde ve başka bölgelerde de bir «ilk roman sanatı»na rastlanır.

● *Mimarî.* Roman mimarîsi, estetik alanında göz kamaştırıcı etkileri olan bir dizi şaşırtıcı teknik buluşa dayanır. Roma, Lombardia ve Galya'daki önhıristiyan ve romanöncesi yapı kalıntılarına ve tasvirlere göre değerlendirdiğimizde, önceki yüzyıllar yapı ustalarının ihtişam ve güzel malzeme zevkini kaybetmedikleri görülür. İskandinav, macar ve emevî istilâları (IX. ve X. yy.) ile pek çok yapının yakılıp yıkılması üzerine, bu ustaların izleyicileri, Otto hanedanının (X. yy.da Almanya'da imparator sülâlesi devri), kralların, prens ve feodallerle din adamlarının da yardımıyle çeşitli teşebbüslere giriştiler ve bu yapıları yeniden inşa etmekle görevlendirildiler. Kilise teşkilâtının köylere yayılması, mimarî ve süsleme bakımından en büyük yapılarla kıyaslanabilecek binlerce köy kilisesinin yapılmasına yol açtı.

Yangın korkusu, biçim araştırmaları, akustik endişesiyle kilise içlerinde ahşabın yerini taş tonoz aldı; iran ve mezopotamya mirasından etkilenen bizans ve roma geleneğinin uygulanması bu değişiklikte büyük bir rol oynadı. Yarım daire veya kırık beşik tonozlar, esas sahın, yan sahınlar, transeptum kolu gibi uzun hacimlerde boylamasına kullanıldı; tek veya yan yana kare bölmelerde ise çapraz tonozdan yararlanıldı. Duvardan tonoza geçiş elemanı ise absidlere veya absidciklere oturtuldu; tromp ve pandantiflere oturan kubbeler transeptum (esas sahına dik sahın) karesini veya çan kulesinin alt katını örttü; art arda sıralanmalarına ise, Akitanya'daki bir grup kilisede rastlanır. Romanöncesi kilselerin sütun ve filayakları, taş tonoz ve onları çevreleyen kemerleri taşımakta yetersiz kalınca bu elemanların yerini, kare, haçvarî, çokgen veya dairesel; bazen de yalancı kolonlarla süslenmiş karmaşık filayakları aldı. Tonozların itki gücü ya dikdörtgen planlı ya da tek ve demet şeklinde birleşmiş sütunlardan oluşan güçlü payandalarla karşılandı. Yapının aydınlatılması için, yan sahın çatılarının üzerinden esas sahına ışık sağlayan açıklıklar yapıldı; ancak esas sahının taş tonozla örtülmesi çökme tehlikesini doğurunca (payanda kemer henüz bulunmamıştı) ahşap çatı şart oldu. Bir başka çözüm yolu ise, iç mekânı dolaysız ışıktan yoksun bırakma pahasına, esas sahın tonozunu yan sahınların tonozlarına taşıtmaktı. Çan kulelerinin yaygınlaşması üzerine kilise, daha önceki mimarî üslûplarda yeri olmayan özel kulelerle donatıldı; kare, sekizgen ve bazen dairesel planlı, bazen konik veya piramit şeklinde sivri külâhlarla biten çan kuleleri, kâh transeptum karesinin üzerinde, kâh esas sahının yanıbaşında, cephe köşelerinde veya kapı saçaklarının üzerinde yükseldi. İmparatorluk dönemi roma sanatı, bazen tuğla ve diğer dekoratif birleşimlerle, küçük taş örgüsünün kullanılmasını gerektirdi; fakat taş yontucuları, kısa bir sürede, daha büyük taşlarla duvar örme tekniğini buldular. Bu inşaat metotları çeşitli plan tiplerine uygulandı. Daha X. yy.dan itibaren, başpapazlık ve piskoposluk kiliselerinde ışınsal şapelli (bir merkeze yönelen küçük şapeller) çevre koridoru benimsendi; bu uygulama, genellikle sunaklı, çevresinde âyin yapılan kutsal kalıntıları barındıran bir yeraltı kilise mezarlığının varlığına bağlıdır. Transeptum'un çok genelleşmesiyle plan bir latin haçı şeklini aldı; buna rağmen Cluny başpapazlığı kilisesinin iki transeptum'u varken Poitiers'deki Notre-Dame la Grande'ın hiç transeptum'u yoktur. Tek sahınlı kilise kavramı çok sahınlı kilise ile rekabetteydi. Bazıları Kudüs'teki Saint-Sépulcre kilisesinden türemiş olan birçok dairesel kilise de yapılmıştır; bir başka grup ise çokgen ve hattâ üçgen (msl. Roussillon'daki Planès gibi) planlıdır. Genellikle temel koro kısmı, çan kuleleri ve kulecikierle çevrelenirdi ve Kuzeydoğu Fransa, Ren bölgesi ve Orta Avrupa'nın pek çok kilisesinde transeptum ve koro, temel bölümün karşısında yer alıyordu. Alt kısmı saçak şeklinde biçimlenen çan kuleleri ve iki kuleli cephe fikri, bu anıtsal biçimlenişin gelişmesinden ortaya çıktı. İç yükseklik, bütün ölçülere varmadan, üç-dört katlı bir düzene ulaştı: kemer dizisi, tribünler, tekrar kemer dizisi ve pencereler. Pencere boşluklarının mihrap, yan sahınlar, esas sahın ve cepheye ustalıkla yeleştirilmesi, binaya bol ışık sağladı. Heykeltıraşlık süslemeleri özellikle sütun ve filayağı başlıklarında yer aldı. Dış görünüş mimarî değerlerle dekoratif değerleri kaynaştırıyordu; kütlelerin, absid ve absidciklerin dağılışı, ışınsal şapelli ve kat kat çatılı çevre koridoru, esas sahına dikey olarak yerleşen transeptum ekseni, çan kulelerinin düşey fışkırması, cephedeki üçgen duvarlar ve kulecikler, tümüyle iç hacimlerdeki düzen ve oranların dışa yansımasını sağlıyordu. Süslemeler pencere ve kapı çerçeveleri, büyük ve süslü kapı üzerleri, bazen bütün mihrap ve cephe, çan kulelerinin boşluk ve bedenleri, kornişleri taşıyan pervaz destekleri üzerinde yer alıyordu.

● *Heykelcilik.* Anıtsal heykelcilik en verimli şeklini roman sanatında buldu. Süsleme elemanları alabildiğine çeşitlendi: geometrik şekil (dama tahtası, silindir, kırık çizgi, dairesel veya ışınsal süsleme), el sanatlarının taklidi (örgü, burma, sepet, iç içe geçmiş süslemeler), bitkisel süsleme (yapraklar, kıvrıkdal, gonca ve açılmış çiçekler), hayvanlar (kuşlar, egzotik hayvanlar), Klasik İlkçağ veya Doğu'dan gelme canavar suretleri (kentauroslar, sfenksler, denizkızları, mitoloji canavarları, deniz perileri). Heykeltıraşlar insan biçimini, oranlarını, hacmini ve hareketlerini yeniden kavradılar; kumaşların yumuşaklığı yapmacıklığa varan bir ustalıkla verildi. «Âdem ile Havva, Mahşer Günü» gibi bazı kutsal konular insan vücudunun çıplak tasvirini gerektirdi.

İnsan veya hayvan bedenini kemer taşına, kapı üzerindeki üçgen alınlığa veya bir kolon gövdesine uygulamak gibi mimarî zorunluklar, biçim değişikliklerinin gerçekleştirilmesini gerekli kıldı. Orijinal biçim isteğe göre kısaltıldı, uzatıldı veya büküldü ve kıvrıldı. İncil, kutsal yazılar, Apokalypsis, azizlerin hayatları, ölümleri, kimi yüce (İsa ve Meryemana), kimi daha yakın ve günlük (aziz destanları gibi) bitmez tükenmez konu kaynakları oldu. Bu konuların yanı sıra heykeltıraşlar çağdaş hayatı bütün çeşitliliği içinde (yılın ayları boyunca yapılan çalışmalar, el sanatları, avlar, savaş, müzik, dans ve aşk) yorumladılar; en ince sembolizmi, en kesin anlatımı veya en kaba gerçekçiliği, en sınırsız yaratıcı verimliliği aynı zamanda gerçekleştirdiler.

● *Resim ve vitray, süsleme sanatları.* Altının kullanılması ve parlak renkler birçok heykele canlılık kazandırdı. Aynı hamle resim, vitray ve süsleme sanatlarında da görülür. Mozaik sanatı tekelini Bizans, Venedik ve Sicilya'ya bırakan, batı roman sanatı, tonoz ve duvarların geniş alanlarını bütünüyle resme ayırdı.

Paralel şeritlere bölünmüş açık renk veya koyu mavi, gri zeminler üzerine aşıboyası sarısı ve kırmızısı, beyaz ve yeşil gibi yalın ve sade tonlar kullanıldı. Resimde de heykeltıraşçılıkta işlenen konular ele alındı. Vitray sanatı İncil kahramanlarının ve olaylarının büyük boyda tasvirine yöneldi: «*Çarmıha Gerilme, Uruç, Meryem ile İsa*» gibi. Ama İsa'nın hayatı ve azizlerin efsanelerinin resmedilmesi v.b., küçük boy cam işlerinin canlanmasına doğru gelişimi hızlandırdı. Roman devrinin tezhip sanatı Karolenj devrininkiyle ilişki kurdu. Minyatürcülerin parşömen üzerindeki yaratıcılığı, heykeltıraşların taş üzerindeki yaratıcılığından çok daha hürce ve sınır tanımadan dile geldi. Kutsal kalıntılara tapma geleneği, tanrı evinin her yanını süsleme isteği ve şatafat merakı sayısız sanat eserinin doğmasına yol açtı: haçlar, kutsal kalıntı mahfazaları, dinî tören vazoları, sandukalar, ciltler, fildişi işleri, duvar kaplamaları, gergef işleri, bronz kapılar, vaftiz kurnaları.

● *Çığırlar.* Batı latin dünyasında roman sanatı, kullanılan malzemeye ve bölgesel geleneklere göre çok değişik biçimlere girdi. Provence'ta ve değişik vâdisinde roman sanatı, mimarlık, süsleme ve heykelde Klasik İlkçağın damgasını taşır (Saint-Gilles-du Gard, Arles ve Vienne). Bourgogne'da ise birçok merkez çevresinde toplanmıştır: Dijon (Saint-Bénigne rotundası), Tournus, Cluny, Vézelay; heykelcilik (Autun, Vézelay), sivil mimarî (Cluny evleri) ve manastır mimarîsi (Fontenay) üstün bir seviyeye ulaşmıştır. Le Roussillon (Saint-Michel de-Cuxa) İspanyol Katalonyası ile (Ripoll) aynı özellikleri taşır. Languedoc ve Gaskonya'da hac yolları üstüne yapılan kilise örnekleri (Toulouse'da Saint-Sernin), manastır (Moissac) ve kilise-altı mezarları (Hagetmau) ile sivil mimarî (Saint-Antonin) örnekleri görülür. Saint-Plancard'da duvar resimleri vardır. Apokalypsis'in en güzel elyazmalarından biri, Saint-Sever'dedir. Massif Central'ın kıyısında pandantiflerin taşıdığı kubbeli büyük kiliseler sıralanır (Cahors, Périgueux, Souillac). Saint-Savin, duvar resimleriyle ünlü tapınaklardan biridir. Poitiers katedralindeki (1175) *Çarmıha Gerilme* vitrayı eşsiz bir eserdir. Granit, arkoz ve kumtaşı, Limousin'de (Le Dorat) ve Auvergne'deki (Clermont'da Notre-Dame-du-Port, Issoire, Saint-Nectaire) ve Velay'daki (Le Puy) roman sanatına, ara sıra volkanik malzemelerle takviye edilerek, daha ciddî bir görünüş getirmiştir. Limousin'deki Solignac kubbeli kilisesi, Auvergne'deki tribünlü kiliseler ve Conques'ta Sainte-Foy kilisesi kusursuz mimarî başarılardır. Conques'taki alınlık tablası büyük heykel sanatının bir örneğidir; islâm sanatının etkisi çok dilimli anıtsal kapılarda görülür. Limoges'daki Saint-Martial, roman tezhip sanatının yurdudur. Limousin minë oymaları, Conques kuyumculuk işleri, Auvergne Meryemana heykelcikleri ve kutsal kalıntı heykelleri, roman sanatının şatafatını ve renk anlayışını yansıtır. Başlangıçta, ünlü başpapazlıkların (Saint-Benoit sur Loire, Tours'da Saint-Martin, Vendôme'da La Trinité, Angers'de Saint-Aubin) kurulduğu Loire ülkesinde, ince işlemeli sütun başlıklı (Saint-Benoit sur Loire) ve parlak vitraylı (Angers, Le Mans) geniş koro yerleriyle beyaz taştan büyük kiliseler yapılmıştı. Duvar resminin seçme eserleri (Montoire-sur-le-Loire) ve çok büyük, kare planlı ürkütücü kule burçları (Beaugency, Loches) bu bölgededir. Touraine bölgesinin etkisi, Bretagne bölgesine kadar yayılır (Saint-Gildas-de-Rhuis, Loctudy), Jumièges, Boscherville'de Saint-Georges ve Caen manastırları, roman Normandiya'sının en ünlü eserleridir. Falaise ve Nogent-le-Rotrou'daki kare planlı burçlar Touraine'dekilere benzer. Sen nehrinden Escaut'ya ve Ren'e kadar olan bölgelerde Île-de-France, Picardie, Champagne ve Lorraine'de roman sanatı zenginliklerine sık sık rastlanır. Tribünlü kilise biçimleri (Montiers-en-Der, Reims'de Saint-Rémy) ve iki kuleli cepheler (Marmoutier [Bas-Rhin]) sık sık görülür. Saint-Bertin, Arras'taki Saint-Vaast ve Saint-Amand manastırlarında en güzel tezhipli elyazmaları yer alır.

Roman İtalyası'nda değişik durumlar ve özellikler görülür: Como'da Sant'Abbondio'da çiçek ve yaprak süslemesi, Sant-Ambrogio'da (Milano) nervürlü tonoz denemeleri, Pavia ve Modena'da ince işlenmiş cepheler, Pompoşa'da kiliseden ayrı yapılmış çan kuleleri; Pisa, San Miniato'da (Floransa) malzemelerin gösterişliliği, Monreale'da manastır yapıcılığındaki incelikler, Pisa'da ve Verona'daki bronz kapılarda metal işleme sanatındaki ustalıklar.

ROMAN MİMARİSİ

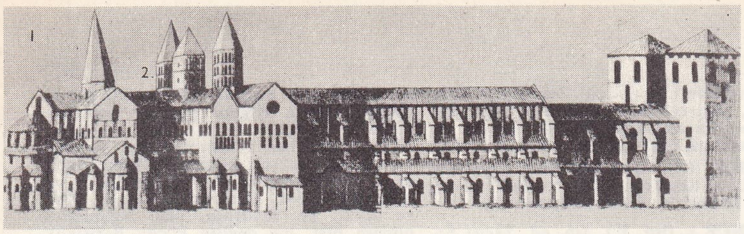

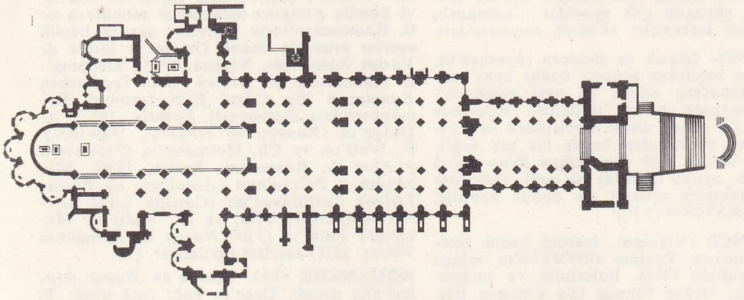

Cluny'de 1088-1108 arasında rahip Hugues de Semur tarafından yaptırılan Saint-Pierre-et-Saint-Paul (Saône-et-Loire) benedikten manastırı (1), Cluny sanatının ilk örneğidir. Bir dış dehlizle girilen sahın iki yan sahına dayanıyor ve çiftc çapraz sahınla ikiye bölünüyordu. Koro dehlizie beş ışınlı şapel açılıyordu. Dış dehlizin üstünde kare biçiminde iki, haç tonozun üstünde bir, büyük çapraz sahın üstünde de iki çan kulesi yükseliyordu. Yapı 1811-1823 arasında yıkıldı: sadece büyük çapraz sahının boyunduruğu ile «Kutsal Su» Çan kulesi (2) ayakta kaldı.

Cîteaux tarikatına bağlı kiliselerde, dekorun sadeliği ve ciddiliği, hacim ve çizgilerin saflığı üstüne kurulmuş bir sanatın etki gücünü arttırır.

Foto. Bulloz-Viollet, Giraudon

Nevers'de 1063-1107 arasında yapılan Saint-Etienne manastırı (3) Bourgogne (sahının doğrudan doğruya aydınlatılması) ve Auvergne (yarım beşik tonoz biçimindeki kürsü: köşe tonozları üstünde kubbeler, üslûbunun özelliklerin uyum içinde birleştirir. Kesitte kilisenin belli-başlı bölümleri görülmektedir. 1. Batı cephesi; *a*, ana kapı; *b*, kemer kovanı; *c*, çan kulesinin gövdesi; *d*, merdiven. — 2. Sahın: *e*, büyük kemerler; *f*, gömme sütunlar; *g*, takviye kemerleri ve beşik tonozlar; *h*, yüksek pencere, — 3. Yan sahınlar: *i*, kürsüler; *j*, çeyrek daire biçiminde tonozlar. — 4. Çapraz sahın; *k*, haç tonozun ayağı: *l*, kule fener; *m*, küçük absid. — 5. Koro dehlizi: *n*, köşeli tonozlar: *o*, şapel. —

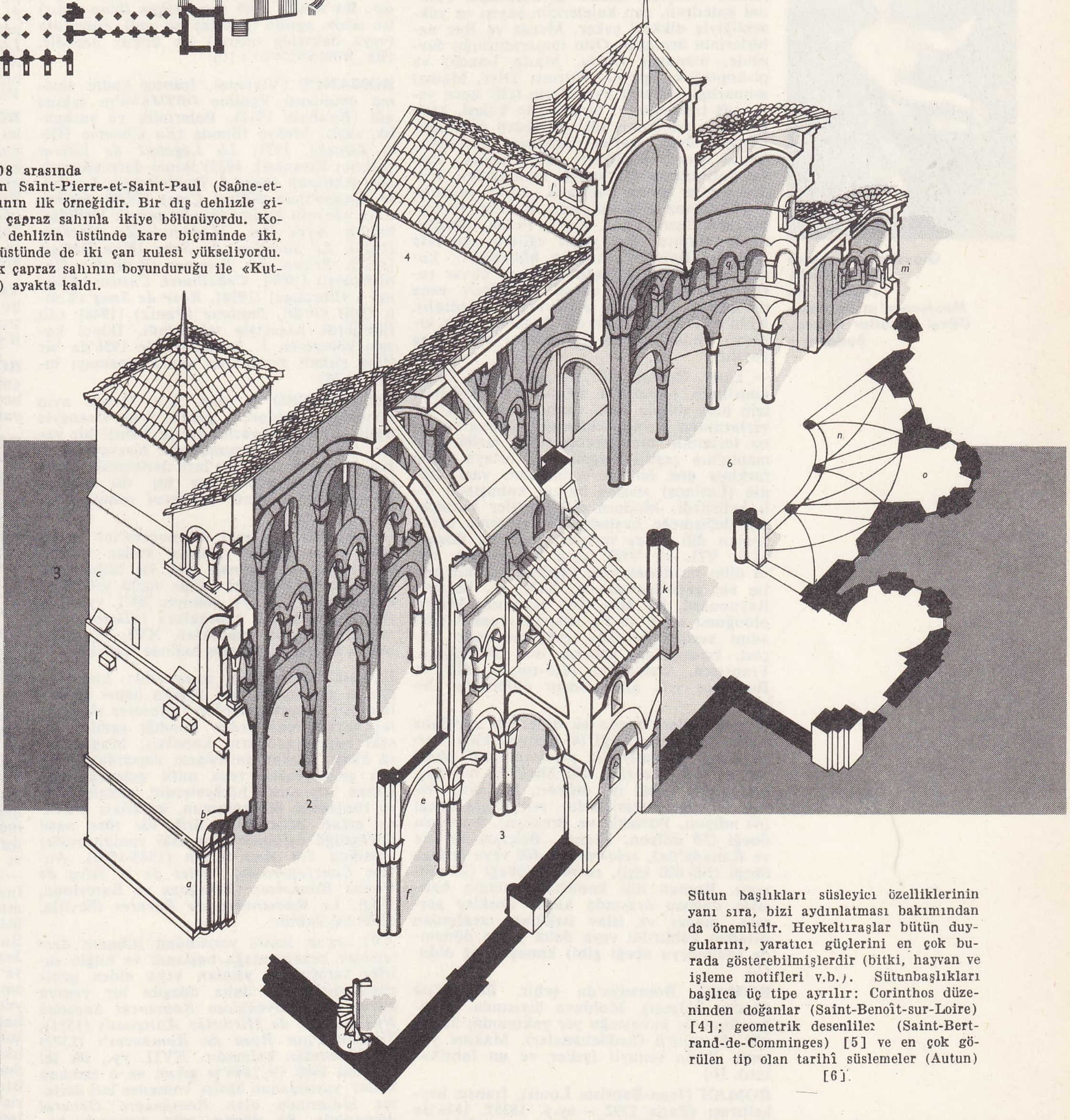

Sütun başlıkları süsleyici özelliklerinin yanı sıra, bizi aydınlatması bakımından da önemlidir. Heykeltıraşlar bütün duygularını, yaratıcı güçlerini en çok burada gösterebilmişlerdir (bitki, hayvan ve işleme motifleri v.b.). Sütunbaşlıkları başlıca üç tipe ayrılır: Corinthos düzeninden doğanlar (Saint-Benoît-sur-Loire) [4]; geometrik desenliler (Saint-Bertrand-de-Comminges) [5] ve en çok görülen tip olan tarihî süslemeler (Autun) [6].

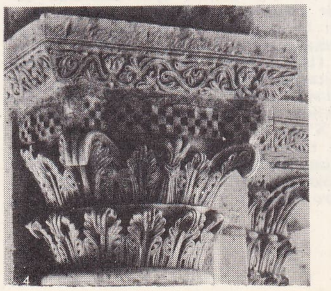

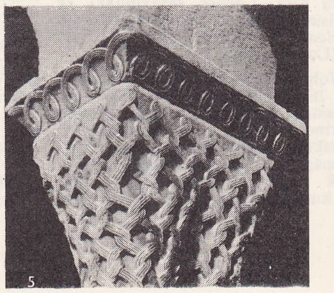

Giovanni Francesco **ROMANELLI** «Madam de Montespan'ın Portresi» Güzel Sanatlar müzesi, Budapeşte

Pireneler'in ardında Saint-Sernin'in (Toulouse) şahane bir benzeri Santiago de Compostele'da görülür. Endülüs Emevîlerinin geri çekilmesiyle güneye yayılan İspanya ve Portekiz'in roman sanatında, fransız etkisinin yanı sıra (Fromista, Coimbra), heykelde (Leon, San Cugat des Valles, Avila, Soria), duvar resminde (Katalonya), İncil ve Apokalypsis tezhiplerinde iyice beliren orijinal bir özellik göze çarpar. İngiltere'de, norman istilâsı (1066) zaten çok gelişkin olan ada sanatına bir yenilik getirmiştir. Burada söz konusu olan, büyük piskoposluk yapıları, manastırlar (Saint Albans, Canterbury, Winchester, Durham) ve askerî yapılardır (Norwich, Londra kulesi). Tezhip sanatında süslemeye aşırı bir düşkünlük görülür (Winchester). Jüra dağlarının ötesinde, Escaut kıyılarındaki Tournai katedrali, çan kulelerinin sayısı ve yüksekliğiyle dikkati çeker. Meuse ve Ren nehirlerinin ötesinde, Otto imparatorluğu devrinde, manastır (Köln, Maria Laach) ve piskoposluk (Speyer, Worms, Trier, Mainz) mimarlığı, mimarî hacimlerin (çift koro yeri, çift transeptum, birçok çan kulesi, katlı galeriler, tribünler) süslemelerden daha ağır bastığı büyük eserler meydana getirmiştir. Metal işleme teknikleri (koro eşyası, kutsal kalıntıların saklandığı mahfazalar, Hildesheim'ın bronz kapıları), duvar resimleri (Konstanz gölü bölgesi), dokuma ve tezhip sanatları (Trier, Köln, Fulda, Reichenau) şatafata olan genel eğilimi açıklıkla gösterir. Roman sanatının hâkimiyeti, kuzey ülkelerinden (Danimarka'nın duvar resimleri, Norveç'in ahşap kiliseleri) tuna ülkelerine (Gurk'ta Avusturya katedrali), Köln'e (Gniezno'da bronz kapılar, Tum kilisesi) kadar bizans dünyasının sınırlarına yayılır.

— Leng. *Roman dili.* Bu terim, 813 Tours konsilinin papazlara halkın anlayabilmesi için halk diliyle vaaz vermeyi emreden kararlarından birinde kullanılan *lingua romana* teriminin tam tercümesidir; terim, Romania'nın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan farkları göz önünde tutmadan, yazı dilinin (Latince) tersine halkın konuştuğu dili belirtirdi. Modern dilbilimciler Latincenin değişmeğe başladığı ilk döneme ortak roman dili adını verirler; ama bu dönem M.S. VII. ve VIII. yy.a kadar iner, oysa dilin bu döneminde yazılmış hiç bir metin ele geçirilememiştir. XIX. yy. başında Raynouard, bu dilin eski provence lehçesi olduğunu sandı ve bu lehçeye «roman dili» adını verdi; gerçekte, eski provence lehçesi, İspanyolca, katalan dili, Portekizce, Fransızca, İtalyanca, reto-roman dili ve Rumence v.b. gibi roman dillerinden biriydi.

Roman dilleri bugün şu dillerden meydana gelir; *italyanca* öbeği (45 milyon kişi), *sarca* öbeği (1 milyon), *provence dili* öbeği (10 milyon), *katalan dili* öbeği (5 milyon), *ispanyolca* öbeği (65 milyon, İspanya, Güney ve Orta Amerika'da), *portekizce* öbeği (40 milyon, Portekiz ve Brezilya), *fransızca* öbeği (50 milyon, Fransa, Belçika, İsviçre ve Kanada'da), *reto-roman dili* veya *latince* öbeği (500 000 kişi), *ruemnce* öbeği (20 milyon). Roman dili konuşulan alanın batısıyle doğusu arasında kalan öbekler germen, macar ve islav istilâları tarafından ortadan kaldırıldı veya daha yakın dönemde (*dalmaçya* öbeği gibi) konuşulmaz oldu. (L)

ROMAN, Romanya'da şehir, Boğdan'da (Bacau bölgesi), Moldava kıyısında, ırmağın Siret ile kavuştuğu yer yakınında; 32 900 nüf. Metalürji (haddehaneler). Makine yapımı. Besin sanayii (şeker ve un fabrikaları). [L]

ROMAN (Jean-Baptiste Louis), fransız heykeltraşı (Paris 1792 - ay.y. 1835). 1816'da Roma ödülü aldı. Louvre sarayındaki ve Millet meclisindeki alçak kabartmalar onun eseridir. *Utica'lı Cato* adlı heykelini Rude tamamladı (Louvre). [L]

ROMAN (Johan Helmich), isveçli besteci (Stockholm 1694 - Haraldsmala 1758). Saray orkestrasının yöneticisi olarak Düben ailesinin yerine geçtikten ve bir Avrupa yolculuğu yaptıktan sonra, 1731'de İsveç'teki ilk halk konserini düzenledi. Başlıca eserleri: *Büyük İsveç Missa*'sı, yüze yakın mezmur ve kutsal kantat, on üç tören kantat'ı, yirmiden çok senfoni, beş keman konçertosu, yedi orkestra süit'i, *Yan Flüt, Keman ve Klavsen İçin On İki Sonat*, keman sonatları, üçlü sonatlar v.b. (L)

ROMANA (LA), Dominik cumhuriyetinde şehir, La Altagracia ilinin merkezi, güney kıyıda; 24 100 nüf. Şeker rafinerisi. (L)

ROMANCE i. (isp. k.). İsp. ed. Sayısı belirsiz sekiz heceli mısralardan kurulu şiir. Bu tür şiirlerde çift mısralar asonanslı, tekler ise serbesttir: *«Cid»in romance'ları.*

— ANSİKL. Klasik ve modern *romance*'ta, parçanın başından sonuna kadar aynı asonans muhafaza edilir; en eski romance'larda asonans bazen değişirdi. Romance mısraı, iki yarım dizesi birbirinden ayrı eski destan mısraından başka bir şey değildir. Bu mısra, eğer son kelime *llono* (ağır) ise sekiz, *agudo* (keskin) ise yedi, *esdrujulo* (veya daktylos mısraı) ise dokuz hecedir. (Bk. ROMANCERO.) [L]

ROMANCE (Viviane), fransız kadın sinema oyuncusu Pauline ORTMANS'ın takma adı (Roubaix 1912). Balerinlik ve şarkıcılık yaptı; birkaç filimde (*La Chienne* [Dişi Köpek], 1931; *La Légende de Liliom* [Liliom Efsanesi], 1933) ikinci derecede rollere çıktıktan sonra J. Duvivier'nin *La Belle Équipe*'inde (Güzel Çete) [1936] cazibeli ve şehvetli kadın tipinde gerçek kişiliğini buldu. Aynı tipi, *Mademoiselle Docteur* (1937), *Le Sacrifice du Sang* (Kan Bağışı) [1937], *Prison des Femmes* (Kadınlar Hapishanesi) [1938], *Cebelitarık Casusu* (Alarme à Cibraltar) [1938], *Rose de Sang* (Kanlı Gül) [1940], *Panique* (Panik) [1946] adlı filimlerde başarıyle tekrarladı. İkinci kocası yönetmen J. Josipovici ile 1956'da bir filim şirketi kurduktan sonra sinemayı bıraktı. (M)

ROMANCERO i. (isp. k.). Gerek aynı dönemde yazılan, gerek aynı efsaneyle ilgili, ya aynı yazarın, ya da belirli bir yazar grubunun manzumelerini biraraya getiren ispanyol romance'ları derlemesi. || İspanyol edebiyatına has bir tür sayılan romance'lar bütünü: *İspanyol romancero'su.*

— ANSİKL. En eski *romancero*'lar ancak XV. yy.ın ikinci yarısına kadar uzanır. Gerçekten de, kaynağı pek iyi bilinmeyen romance'lar önceleri yalnız sözlü gelenekle aktarılmıştı; XV. yy. sonuyle XVI. yy.ın ilk yarısında tek tek yapraklara (*pliegos sueltos*) basıldı; bu yapraklar, XVI. yy.ın ortasına doğru derlemeler halinde toplandı.

En eski derlemeler imzasızdır; konularının, o zamandan beri hemen hepsi kaybolan epik manzumelerden (*Cantares de Gesta*) veya kroniklerden alındığı sanılır. Bu eski romancero'ların konuları, Magripliılara karşı yapılan savaşların destanları, breton çevriminden veya millî geleneklerden alınan romanesk hikâyelerdir, ancak, epik ve romanesk bir konunun, kuralları oldukça erken belirlenmiş lirik bir türe nasıl dönüştüğü bilinmez. En eski romancerolar arasında *Sin Ano* denen (1545-1550), Anvers *Cancionero*'su, *Partes de la Silva de Varios Romances* (Zaragoza ve Barcelona, 1550), *Le Romancero de Fuentes* (Sevilla, 1550) sayılabilir.

XVI. yy.ın ikinci yarısından itibaren derlemeler imzalanmağa başlandı ve bilgin şairler tarafından yazılan veya elden geçirilen şiirler de daha düzgün bir yapıya kavuştu: Sepulveda'nın *Romances Sacados Nuevamente de Historias Antiguas*'ı (1551), Timoneda'nın *Rosa de Romances*'i (1572) bu dönemden kalmadır. XVII. yy., ilk iki bölümü 1602 ve 1604'te çıkan ve o zamana kadar yayımlanan bütün romance'leri derleme iddiasında olan *Romancero General* dönemidir. Bu dönem aynı zamanda belirli bir efsaneye bağlı bütün şiirlerin derlemeler halinde toplandığı dönemdir: Cid'in Romancero'ları (1612), Lara'nın İnfante'leri (1626). Bütün bu derlemeler, geçmişin mirasını biraraya topladı ve yer yer geleneksel romansın biraz sunî bir şekilde taklidi olan yeni eserlerle de zenginleşti. XVII. yy.dan günümüze kadar romance türü terk edilmedi, ama daha çok halk romance'leri meydana getirildi; bununla birlikte, Federico Garcia Lorca'nın *Romancero Gitan*'ı (1928) gibi öbür avrupa edebiyatlarında benzeri olmayan bir şiir biçiminin devam ettiğini gösteren romancero'lar da yazıldı.

XIX. yy.dan beri romancero'ların sayım ve yayımı için birçok bilimsel çalışma yapıldı ve özellikle geleneksel derlemelerde yer almayan şiirler araştırıldı. Meselâ, XVI. ve XVII. yy. tiyatrosu, ilkel biçimleriyle olmasa bile, hiç değilse küçük değişiklikler ve elden geçirmelerle tarihî ve efsanevî konulu romance metinlerini muhafaza etti. Romencero'ların yayımına ayrılan büyük eserler arasında Jacob Grimm'in (*Silva de Varios Romances*, Viyana, 1815), Depping'in (*Sammlung der Besten Alten Spanischen Romanzen* [En Güzel Eski İspanyol Romancero'ları Derlemesi], Leipzig, 1817), A. Duran'ın (*Romancero General*, 1849-1851), F. Wolf'un ve Ch. Hofmann'ın (*Primavera y Flor de Romances*, Berlin, 1856), Menéndez y Pelayo'nun (*Antologia de Poetas Liricos Castillanos*'un [Castilla Lirik Şairleri Antolojisi] VIII. ve IX. cildi) ve Menéndez Pidal'in (*Flor Nueva de Romances Viejos*, 1928) eserleri sayılabilir. (L)

ROMANCHE (LA), Fransa'da Kuzey Alpleri'nde ırmak, Drac'ın kolu (sağ kıyı); 78 km. Pelvoux kütlesinin buzullarından doğan Romanche, dar ve derin bir yatakta akar (Malaval ve İnfernet vâdileri), verimli Bourg-d'Oisans ovasını aşar, soldan Vénéon'u, sağdan Eau-d'Olle'i alır. Birçok boğazdan (Livet boğazları) geçtikten sonra, Vizille'i aşar ve bu şehrin biraz aşağısında Drac'a kavuşur.

Vâdisinde Vizille ile Livet arasında 15 km boyunca uzanan hidroelektrik tesisleri, elektrometalürji ve elektrokimya sanayiine enerji sağlar. (L)

ROMANCHE çukuru, Atlas okyanusunda çukur, Ekvator yakınında, 18° 15' batı boylamında; derinliği 7 640 m. Atlas okyanusu orta sırtını keser. (L)

ROMANCI i. (*roman*'dan *roman-cı*). Roman yazarı: *Ama öylelerini de romancı saymak bilmem doğru mudur*? (N. Ataç). [M]

ROMANCILIK i. (*romancı*'dan *romancılık*). Roman yazma işi veya sanatı: *«Halid Ziya, türk edebiyatının yalnız belli başlı kurucularından biri değildir: Çığrını kendi açtığı Garp romancılığının yüksek örneklerini de o vermiştir»* (F. R. Atay). *Türk romancılığı.* (M)

Roman de la Rose (*Gülün Romanı*), iki bölümden meydana gelen alegorik ve didaktik fransız şiiri. 1236'ya doğru Guillaume de Lorris tarafından yazılan birinci bölüm 4 058 mısradır ve bir âşığın (bu âşık şairin kendisidir) rüyasında, bir meyve bahçesindeki gülün temsil ettiği sevgilisini elde etmek için yaptığı teşebbüsü anlatır. Bu arada karşılaştığı Acıma, Açık Yüreklilik, Güleryüz gibi yardımcılara ve Çekiştirme, Kıskançlık, Utanç, Tehlike gibi engellere de yer verilir. Bu şiir, nezaketin en ince kurallarına uygun bir Sevmek Sanatı'dır. Akıcı ve esnek bir üslûpla yazılmıştır ve yapmacıklarında bile bir zariflik vardır. —1275-1280 Arasında Jean de Meung tarafından kaleme alınan ikinci kısım 17 772 mısradır ve gerek ilham kaynağı, gerek üslûp bakımından birinciden çok farklıdır. Bir ansiklopedi ve buruk bir yergidir. Jean de Meung birinci bölümdeki çevre ve kişileri muhafaza eder, ama olayın arasına birçok nutuk serpiştirir. Meung'ün yer yer, devrin her türlü inancına saldırdığı, hattâ tanrısal hukuk teorisini bile yıkmak istediği; keşişlerin açgözlülüğüne, ahlâksızlıklarına karşı çıktığı ve daha da ileri giderek keşişlik kurumunu temelden yıkmak istediği görülür. Hattâ, Guillaume de Lorris'in dinî denebilecek bir saygıyle kutsallaştırdığı aşkı ve kadınları alaya alır. Eserde, Eskiçağın yalnız bilimi değil, panteist natüralizmi de yeniden değerlendirilmiştir. (L)

Roman de Renart (*Tilkinin Romanı*), XII. ve XIII. yy.lardan kalma ve başlıca kişileri hayvanlar olan yirmi yedi fransız şiirinden meydana gelen derleme. Bu kişiler, tilki Renart, kurt İsengrin, aslan Noble (soylu), ayı Brun, eşek Baudouin, kedi Tibert v.b.dir. Başta İsengrin olmak üzere hemen hepsi Renart'ın kurbanıdır. Bu hikâyelerden bazıları ilkçağ masalcılarından

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

Aziz Blasius efsanesi, XII. yy. freski,
Berzé-la-Ville (Saône-et-Loire) Manastırı kilisesi

altın yaldızlı gümüş ciborium, XII. yy. Sens Katedrali hazinesi

Souvigny (Allier) sütunu «Tarım işleri ve burç işaretleri», XII. yy. Souvigny müzesi

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

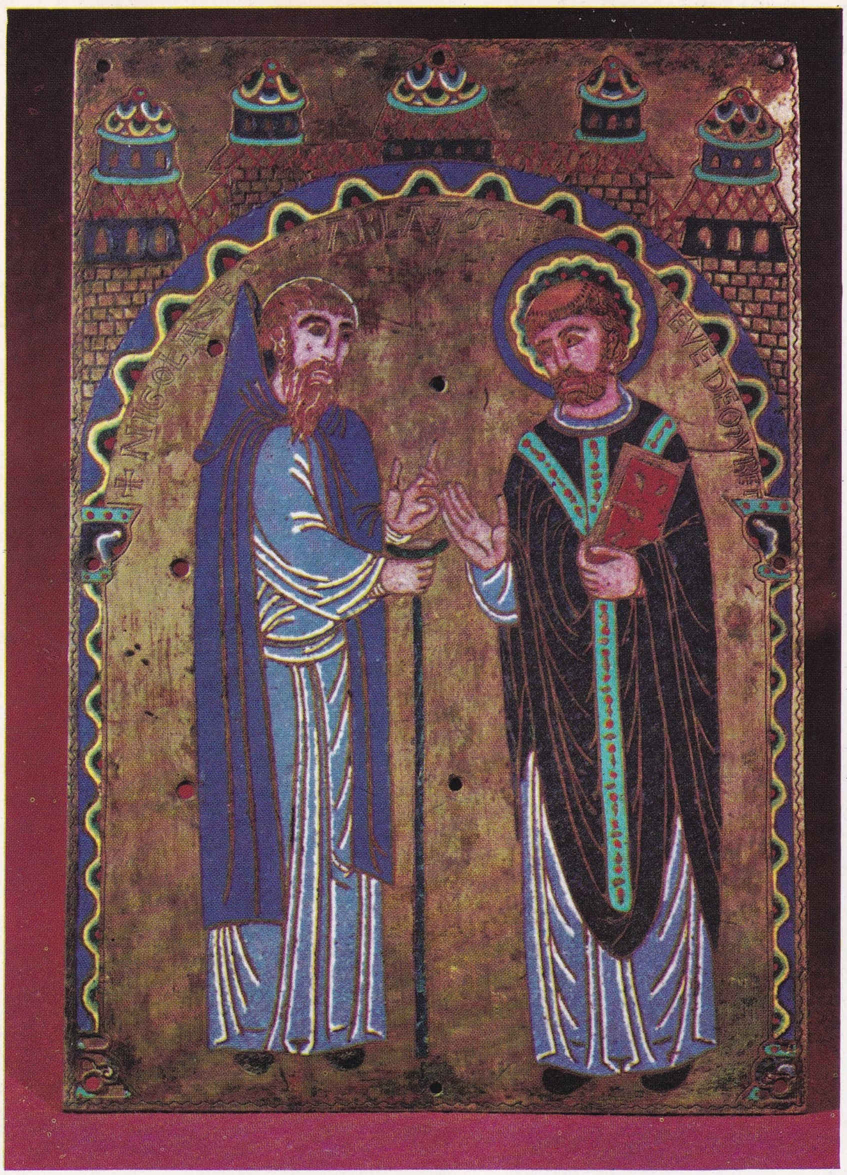

süslü harf, Eski Ahit'in bir sayfası, XI.-XII. yy.,
Reims belediye kütüphanesi

◄ Muret'li Aziz Stephanus, mineli levha, XII. yy., Louvre müzesi, Paris

Azize Foy'un kutsal heykeli, altın ve mücevher,
X. yy., Conques (Aveyron) Manastırı hazinesi

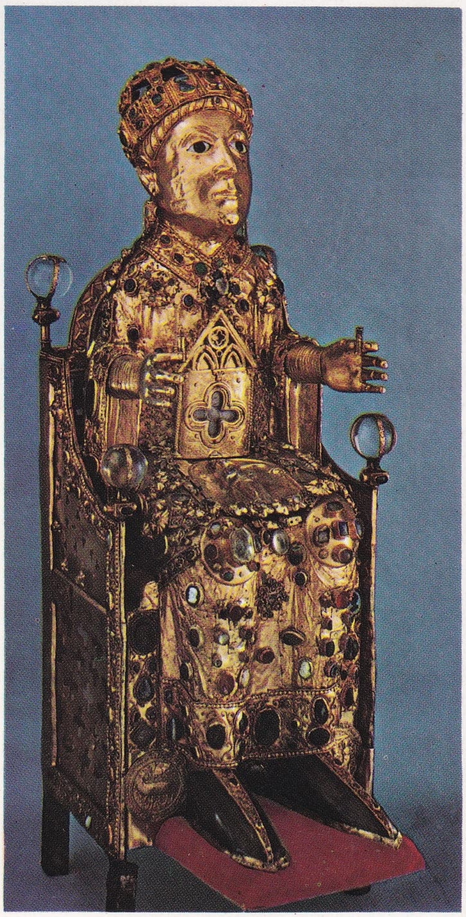

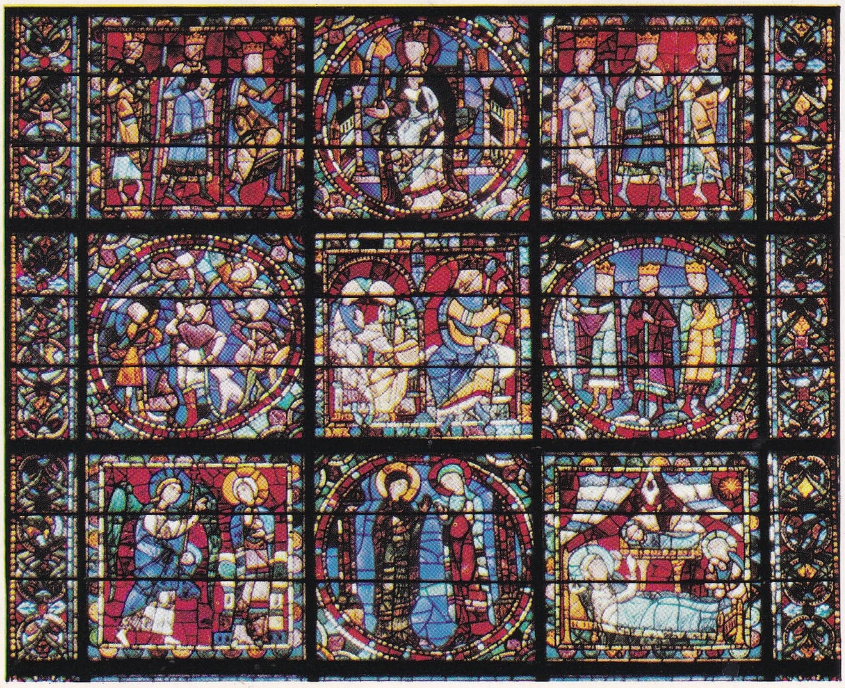

◄ «İsa'nın Çocukluğu»ndan detay, XII. yy. vitrayı, Chartres katedrali

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

(Aisopos, Phaedros) veya geleneksel halk masallarından alınmıştır. Başlıca iki kaynağı Toul'lü bir rahip tarafından kurtla tilki arasındaki rekabetin anlatıldığı bir X. yy. latin manzumesi olan *Ecbasis Captivi* ile tilkinin Reinardus adını aldığı Nivard de Gand'ın (1148) latince destanı *Ysengrimus*'tur. *Roman de Renart*'ın çeşitli bölümlerin yazarlarından yalnız biri, onun da ancak adı bilinmektedir: Pierre de Saint-Cloud. En eski (1175'e doğr.) ve en iyi bölümler onunkilerdir. Başlangıçta bu hikâyelerin yergili bir yanı yoktur; sonraki hikâyelerin pek çoğunda ve özellikle Rutebeuf'ün 1270'e doğru yazdığı *Renart le Bestourné*'de, *Couronnement de Renart*'da (Tilkinin Taç Giymesi) [1295'e doğr.], Jacquemart Gelée'nin XIII. yy.ın sonunda yapdığı *Renart le Nouvel*'inde ve papazlık ve bakkallık yaptığını söyleyen, ama adı bilinmeyen bir kimse tarafından 1319-1342 arasında Troyes'da yazılan *Renart le Contrefait*'de yergi yanı ağır basar. Bütün bu manzumelerin kahramanlık destanlarıyle (*Chansons de Geste*) alay etmek için yazıldığı besbellidir. Bu bakımdan, *Roman de Renart*, burjuva anlayışının şövalyelik ve derebeylik zihniyetinden öç alması olarak yorumlanabilir. (L)

ROMANEKİT i. (fr. *romanéchite*'den). Miner. Hidratlı tabiî baryum ve manganez oksit. (L)

ROMANELLİ (Giovanni Francesco), italyan ressamı (Viterbo 1610'a doğr. veya 1617 - öl. 1662). Domenichino'nun, sonra Pietro'da Cortona'nın öğrencisiydi. Kardinal Barberini tarafından İtalya'ya götürüldü. Mazarin, sarayının resimlerini ona yaptırdı. *Aziz Laurentius* (Viterbo) ve *Tapınağa Sunma* (Roma) adlı eserleri yaptığı söylenir. (L)

ROMANELLİ (Pietro), italyan arkeoloğu (Roma 1889). Etrüsk resim sanatı, Roma Forum'u, Kyrene, Leptis Magna ve Afrika'daki Roma eyaletleri üstüne birçok eser yazdı. (L)

ROMANES (George John), ingiliz fizyoloji ve tabiat bilgini (Kingston, Kanada 1848 - Oxford 1894). Darwin öğretisinin en ateşli taraftarlarından biriydi; fizyolojik seçme ve kalıtım üstüne yaptığı çalışmalarıyle bu öğretiyi var gücüyle destekledi. Eserleri: *Animal Intelligence* (Hayvan Zekâsı) [1884]; *Mental Evolution in Man* (İnsanda Zihin Gelişmesi) [1888]; *Examination of Weismannism* (Weismann'cılığın İncelenmesi) [1892]; *Darwin and After Darwin* (Darwin ve Darwin'den Sonra) [1893]. (L)

ROMANESCA i. Tanınmış XVI. yy. melodisi; chaconne ve passacaglia üslûbunda yapılan enstrümantal çeşitlemelerde tema olarak kullanıldı. (Romanesca'nın ilk örneklerine, XVI. yy.ın ilk yarısında yaşamış birçok ispanyol lavtacısında rastlanır. XVII. yy.da çeşitli besteciler tarafından klavyeli çalgılar için bestelendi; bu besteciler arasında Frescobaldi özellikle anılmağa değer: *Romanesca Üstüne Partita'lar.*) [M]

ROMANESK sıf. (fr. *romanesque*). Romanı andıran, roman gibi, romansı: *Romanesk bir yaşayış.* || Kaynağını akıl veya sağduyudan almayan, duygusal, duygulu: *İyi basılmış romanesk aşk hikâyelerindeki renkli kız resimlerine benziyordu* (R.N. Güntekin). *İsterik bir arzu mu? Alelâde romanesk bir gece yaşamak hevesi mi?* (P. Safa). *İrfan gibi romanesk tabiatlı bir genç için bu ne büyük bir mutluluktu* (H.R. Gürpınar). [M]

ROMANİA, Doğu Latin imparatorluğunun eski adı (1204-1261). [L]

ROMANİA. Esk. coğ. Roma imparatorluğunun parçalanmasıyle meydana gelen, latince konuşan, önce roma sonra da roman kültürü etkisinde olan bütün ülkelere verilen ad. Terim özellikle büyük akınlar arifesinde bu ülkeleri barbar dünyasından ayırmak için kullanılırdı. IV. ve V. yy.da Roma imparatorluğunu, sonra da Bizans imparatorluğunu ifade etti. (L)

ROMANİA burnu, Malakka yarımadasında (Malezya) burun, Asya kıtasının güneydoğu ucudur. (L)

ROMANİNO (Girolamo DA ROMANO, il — denir), italyan ressamı (Brescia 1484'e doğr. - öl. 1562'den sonra). Lombardia'da yetişti. Önce venedikli ressamlardan etkilendi (*Meryem Tahtta*, 1513'e doğr., Padova), sonra güçlü bir anlatımcılığa yöneldi (*İsa'nın Çilesinden Sahneler*, 1520, Cremona katedrali). [L]

ROMANİST i. (fr. *romaniste*). Roman dillerinin yapısını ve evrimini inceleyen bilgin. (M)

ROMANİSTLER çoğl. i. Roma'da çalışan ve rönesans devri italyan ustalarını örnek alan XVI. yy. flaman ressamları. (L)

ROMAN KOŞ, Kırım sıradağlarında (S. S.C.B.) doruk, Yalta'nın kuzeydoğusunda; 1 545 m. (L)

ROMAN MSTİSLAVİÇ, Volhinya ve Galiçya prensi (öl. 1205). Babası Mstislaviç Kiev tahtına çıktıktan sonra Novgorod senyörü oldu. Babası ölünce (1172) Volhinya'ya yerleşti, Galiçya'yı ele geçirerek (1199) Güneybatı Rusya'nın güçlü prensi haline geldi. Polonyalılarla yaptığı bir çarpışmada öldürüldü. (M)

ROMANO (CAYO), Küba'nın kuzey kıyısı açığında (Camagüey ili) 80 km uzunluğunda ada. (L)

ROMANO (Ezzelino III DA) [1194 - öl. Soncino 1259], Verona (1226-1230 ve 1232-1259), Vicenza (1236-1259) ve Padua (1237-1256) podesta'sı. İmparatorun yardımıyle iktidarını sağlamlaştırdı, sonra imparatorun düşmanlarıyle savaşmağa koyuldu. Böylece, hükümranlığını bütün Kuzeydoğu İtalya'ya kadar yaymak imkânını elde etti. Friedrich II'nin ölümünden sonra papa Innocentius IV (1254) tarafından afaroz edildi; Padua'yı kaybetti, fakat Brescia'yı geri almayı başardı (1258). 1259'da Welf'ler tarafından yakalandı ve az sonra öldü. Gaddarlığıyle ün salmıştı. (L)

ROMANO (Gian Cristoforo), italyan heykeltraşı ve madalyacısı (Roma 1465'e doğr. - Loretta 1512). Pavia manastırında Visconti ve Sforza'ların mezarlarında çalıştı. Ludovico il Moro tarafından Milano'ya çağrıldı (1491) ve orada Beatrice d'Este'nin büstünü (Louvre) yaptı. Montova sarayında oymalı bir kapı, P. F. Trecchi'nin anıt kabirleri (Cremona'da Sant'Agata), oymalı taşlar ve özellikle birçok güzel madalya (Julius II, Isabella d'Este, Isabel Aragon) Romano'nun eseridir. (L)

ROMANO (Giulio Pippi), italyan ressamı ve mimarı (Roma 1499 - Mantova 1546). Raffaello'nun öğrencisi ve çalışma arkadaşıydı. Vatikan'da *Truva Yangını* freskinin bir bölümünü meydana getiren *Anhises'i Taşıyan Aeneas* grubunu çizdi. G. F. Penni ile birlikte Raffaello'nun bitmemiş eserlerini tamamladı: *İsa'nın Görünmesi, Meryem'in Taç Giymesi* (Vatikan) ve *Constantinus'un Maxentius'a Karşı Zaferi.* Ayrıca Roma'da *Meryem, Azize Anna ve Aziz Yusuf* ve Santa Prassede'de bir *Kırbaçlama* tablosu çizdi. Villa Madama, Villa Lante v.b.yi inşa etti ve resimlerle süsledi. Desenlerini kendisinin yaptığı Marcus-Antonius'un açık saçık gravürleri yüzünden ortaya çıkan sıkıcı olaydan sonra Roma'dan ayrıldı ve Gonzaga markisi Federico I'in çağrısı üzerine Mantova'ya sığındı, orada açtığı atelye (1524-1540) kısa zamanda ün kazandı. Mantova tahkimatını bitirdi ve setler yaptırdı. Fakat maniyerizmin yurdu İtalya'da uyandırdığı yankı bakımından en büyük eseri, Te sarayının inşası ve dekorasyonudur. Genişliğine uzayan binanın bahçesinde, daha sonra palladio üslûbunun motifleri haline gelen, güçlü kemerler vardır. Rüstik düzenin masif halde kullanılması, beklenmedik kabartı ve kontrast etkileri yaratır. Giulio Romano iç dekorda, hem Raffaello'nun, hem de Michelangelo'nun mirasçısı olarak görünmek ister. Büyük bir ustalıkla ortaya koyduğu temalarda şehvetli bir paganlık göze çarpar (Psykhe ve Phaeton salonları veya Devlet salonu). Mantova dükünün ölümünden (1540) sonra, Bologna'ya gitti ve orada yarım kalan San Petronio'nun cephe planlarını yaptı. (L)

ROMANO (Giuseppe), italyan filozofu (Termini İmerese 1810 - İstanbul 1878). Cizvitti; Gioberti'nin ontolojizmini Sicilya'ya sokmayı denedi, ama cizvit tarikatının şiddetli tepkisiyle karşılaştı, böylelikle felsefeyle uğraşmaktan vaz geçmek zorunda kaldı. Sürgüne gönderildi (1860), Salamanca üniversitesinde ilâhiyat dersleri verdi; 1864'te İstanbul'a gitti ve nümismatik incelemeleriyle uğraştı. Başlıca eserleri: *Scienza dell'Uomo Interiore, delle sue Relazioni con la Natura e con Dio* (İnsanın İç Dünyasını, Tabiat ve Tanrı İle İlişkilerini İnceleme Bilimi) [4 cilt, 1840-1846]; *Elementi di Filosofia* (Felsefe Unsurları) [1853]. (M)

ROMANOCA i. (*romano*'dan *Romano-ca*). Leng. Romanoların konuştuğu dil; bu dil Hindistan'dan gelmiş temel bir biçimini, İspanya veya Almanya'da çeşitli görünüşler halinde muhafaza eder. (L)

ROMANO Dİ LOMBARDİA, İtalya'da komün, Lombardia'da (Bergamo ili), Serio yakınında; 10 200 nüf. Tarım merkezi. Gübre fabrikası. (L)

ROMANONES (Alvaro DE FİGUERA Y TORRES, DE — kontu), ispanyol siyaset adamı (Madrid 1864 - ay.y. 1950). Liberal milletvekili, içişleri bakanlığı sekreteri (1905) ve adalet bakanı (1906) oldu, kiliseye karşı bir siyaset izledi. Meclis başkanı seçildi (1911); 1912-1913 ile 1915-1917 arasında hükûmetin başına geçti; dünya anlaşmazlığında sıkı bir tarafsızlık güttü. Adalet bakanlığı yaptı, yeniden hükûmetin başına getirildi (1918); fakat Barcelona ayaklanmasını (1919) çok yumuşak bir şekilde bastırdığını, ileri süren subayların hoşnutsuzluğu karşısında çekilmek zorunda kaldı. Adalet bakanlığına getirildi (aralık 1922); Primo de Rivera tarafından görevinden alındı (1923). Amiral Aznar'ın kabinesine girdi, Alcala Zamora ile Alfonso XIII'ün İspanya'dan ayrılması konusunda görüşmelerde bulundu (nisan 1931). Kralcı sağcıların lideri oldu ve iç savaşta Fransa'ya sığındı. (L)

Romano peyniri, koyun, keçi veya inek sütünden yapılan italyan peyniri. Yuvarlak şekilli olan ve olgunlaştıktan sonra tüketilen bu peynir, özellikle rendelemeğe yarar. Çünkü hamuru pişirerek, tazyik edilerek ve kabuğu yıkanarak elde edilen bu peynir sert olur. (L)

ROMANOS I LEKAPENOS veya **LAKAPENOS** (öl. Kınalıada [Proti] 944), Bizans imparatoru (920-944). Ermeni asıllıdır. İmparator Aleksandros öldüğü sırada (913) donanma başkumandanıydı. Küçük olmasından yararlanarak Konstantinos VII Porphyrogenetos'u etkisi altına aldı ve kızı Helena ile evlendirdi; Sezar unvanını alarak imparatorluğa ortak oldu (919). Bir süre sonra Konstantinos'u iktidardan uzaklaştırdı. Büyük toprak sahiplerinin ellerine geçirecekleri toprakları sınırlandırdı. Anadolu'da müslümanlara karşı mücadeleye girişti. İstanbul'u almak isteyen bulgar çarı Symeon ile uğraştı. Saltanat naibiyken çar onu iktidardan uzaklaştırmak istedi (920). Yapılan savaşı Romanos kazandı (922). 924'te şehrin surları önünde barış imzalandı. 941'de İstanbul önlerine gelen Rusları yendi. 944'te oğulları tarafından devrildi ve Kınalıada'ya sürüldü. (LM)

ROMANOS II (939-962), Doğu imparatoru (959-963), Konstantinos VII ile Helene Lekapene'nin oğlu. Babası tarafından özenle yetiştirildi, ama havaî tabiatlı bir insan olduğundan, çevresinin de etkisiyle av ve ziyafetlerden başka bir şeyle ilgilenmedi, devletin yönetimini karısı Theophano'ya bıraktı. Romanos'un saltanatı sırasında hadım Bringas sert bir siyaset güttü, Nikephoros Phokas da Araplardan Girit'i (961) aldı ve Halep'i zaptetti. (L)

ROMANOS III Argyros (970'e doğr.-1034), Doğu imparatoru (1028-1034). Bütün ömrünü okumaya vermişti. Çok sonraları, altmış yaşlarındayken, Konstantinos VIII, onu elli yaşındaki kızı Zoe ile evlenmek zorunda bırakarak imparator olmasını sağladı. Askerî ve siyasî tecrübesi çok az olan Romanos, Suriye'de yenilgiye uğradı (1030). Kumandan Georgios Maniakes, Urfa'yı (Edessa) ele geçirerek bozulan durumu düzeltti. Romanos, vergilerde indirim yaparak uyruklarını kendine bağlamayı denedi. Kocasından bıkmış olan Zoe, âşığı genç Mikhael'i (Mikhael IV) tahta çıkartmak için Romanos'u boğdurdu. (L)

ROMANOS IV Diogenes (öl. 1072), Bi-

Mantova'da. Te sarayının ön yüzü

zans imparatoru (1068-1071). Konstantinos Diogenes'in oğlu. Kappadokia'lı soylu bir ailedendi. İmparator Konstantinos X'un 1067'de ölümüyle dul kalan imparatoriçe Eudokia ile evlenerek Bizans tahtına çıktı (1 ocak 1068). Sardica dukalığı zamanında Peçeneklerle yapılan savaşlarda kahramanlık gösterdiği için ordu tarafından da destekleniyordu. İmparator olduktan sonra Franklardan, Uzlardan ve Makedonyalılardan topladığı ordu ile Selçuklulara karşı sefere çıktı. Kayseri, Sıvas, Divriği, Toroslar ve Halep yoluyle güneye indi. Menbic'i aldı ve İstanbul'a döndü (1068-1069). Ertesi yıl Kayseri, Palu ve Sıvas bölgelerinde harekâtta bulundu. Fakat Türklerin Anadolu içlerine girmelerini önleyemedi. Bunun üzerine türk saldırılarını kesin olarak önlemeğe karar verdi. Kalabalık bir ordunun başında Türkleri Anadolu'dan sürmek ve arkasından İran'a yürüyerek Alparslan'ın merkezini zaptetmek için yola çıktı (13 mart 1071). Malazgirt'te Türklerle karşılaştı ve yenilerek esir düştü. (Bk. MALAZGİRT SAVAŞI.) Fakat Alparslan kendisiyle bir ittifak yaptı ve bir türk kuvvetinin muhafazasında memleketine gönderdi (3 eylül 1071). Romanos, İstanbul'a doğru yola çıktığı sırada Mikhael VII Dukas imparator ilân edilmişti. Mikhael, Romanos'a karşı Andronikos Dukas kumandasında bir ordu gönderdi. Andronikos Dukas, Romanos'u Adana'da yendi; kendisine dokunulmayacağına dair söz verdi. Romanos da buna karşılık tahtından vaz geçti. Fakat Dukas sözünde durmadı ve Romanos'u kör ederek Kınalıada'da bir manastıra kapattı; Romanos burada öldü. (LM)

ROMANOS (Melodos), yahudi asıllı bizanslı şair (M.S. VII. veya VIII. yy.). Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra İstanbul'a gelerek Meryemana manastırına yerleşti. Yazdığı ilâhiler duygu yüceliği ve ahenk bakımından bizans edebiyatının en güzel örnekleridir: *İ Parthenos Simeron ton Yperusion Tittei* (Bakire, Tabiatüstü Varlığı Bugün Dünyaya Getiriyor) adlı şarkısı XII. yy.a kadar Noel şarkılarının en ünlüsüydü. (LM)

ROMANOV, litvanya asıllı rus ailesi; XVI. yy.da Rusya'ya yerleşti ve 1613-1917 arasında ülkeyi yönetti. Moskovalı bu boyarlar ailesinin adı, XVI. yy. başında yaşamış üyelerinden Roman'dan gelir. Roman'ın kızı Anastasiya Romanovna (öl. 1560) çar İvan IV ile evlendi (1547). Onların oğulları Fyodor I son Ryurikoviç çarı oldu (1584-1598); vasisi tayin edilen amcası Nikita Romanov (Anastasiya'nın kardeşiydi), büyük ün kazandı, ailesi de böylece üne kavuştu, fakat bu durum gâsıp Boris Godunov'u kaygılandırdı. Bu yüzden Boris Godunov, Romanov'ların başlıca üyelerini kılıçtan geçirdi, sürgüne gönderdi veya manastırlara kapattı, hattâ (aklen zayıf olan) Fyodor'u bile keşiş olmağa zorladı (Filaret). Romanov ailesinin uğradığı felâketlerden (kıtlık ve hastalıktan) duygulanan bir

Giulio ROMANO

Giulio ROMANO
«Venüs ve Adonis Banyoda»
Te sarayı

ROMANONES kontu

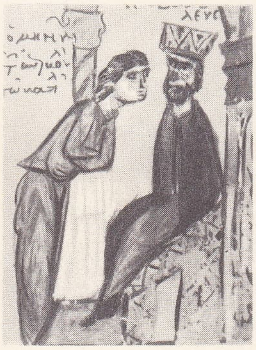

ROMANOS I
bir mutemedini dinlerken
XIV. yy. bizans minyatürü
Millî kütüphane, Madrid

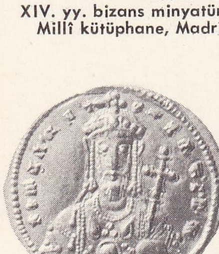

ROMANOS II
başlı bizans sikkesi

ROMANOV hanedanı

İvan
(XIV. yy.)

Andrey
(1347'lerde yaşadı)

Fyodor *Koşkin*
(1389'larda yaşadı)

İvan

Zahariy,
Kör Vasiliy'in büyük voyvodası,
Moskova büyük knyazı

Yakov,
Zaharin-Yakovlyev dalı

Georgiy
(1493'lerde yaşadı),
İvan III'ün voyvodası,
Moskova büyük knyazı

Roman
(öl. 1543),
Yuliana Fyodorovna
ile evlendi

Anastasiya
(öl. 1560),
1547'de Rusya çarı
Korkunç İvan (öl. 1584)
ile evlendi

Nikita *Romanov*
(öl. 1586),
voyvoda,
1° Barbara Hovrina ve
2° Aleksandr Gorbatov-Şuyskiy'in
kızı Yevdokiya
ile evlendi

Fyodor I
Ryurikoviç
(1557-1598),
Rusya çarı
(1584-1598),
Boris Godunov'un
kızkardeşi İrina
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Fyodor *Filaret*
(1554'e doğr.-1633),
İvan Şestov'un kızı
Kseniya (Marfa) ile evlendi

Mihail III (veya IV) *Romanov*
(1596-1645),
Rusya çarı
(1613-1645),
1° 1624'te Vladimir Dolgorukiy'in
kızı Mariya (öl. 1625) ve
2° 1626'da Lukyan Streşev'in kızı
Yevdokiya (öl. 1645)
ile evlendi

Aleksey [2]
(1629-1676),
Rusya çarı
(1645-1676),
1° 1648'de İlya Miloslavskiy'in kızı
Mariya (öl. 1669) ve
2° 1671'de Kirill Narıyşkin'in kızı
Nataliya (öl. 1694) ile evlendi

Sofiya [1]
(1657-1704),
naibe
(1682-1689)

Fyodor III [1]
(1661-1682),
Rusya çarı
(1676-1682),
1° 1680'de Semyon
Gruşevskiy'in kızı
Agrafiya (öl. 1681) ve
2° 1682'de Matvey
Apraksin'in kızı Marfa
(öl. 1716) ile evlendi

İvan V *Basit* [1]
(1666-1696),
Rusya çarı
(çarlığı paylaştı)
[1682-1696],
1684'te Fyodor
Saltıykov'un kızı
Praskovya (öl. 1723)
ile evlendi

Petro I *Büyük* [2]
(1672-1725),
Rusya çarı (çarlığı paylaştı, sonra tek başına
hüküm sürdü) [1682-1696-1721],
bütün Rus cumhuriyetlerinin çarı (1721-1725),
1° 1689'da Fyodor Lapuhin'in kızı Yevdokiya-Yelena
(öl. 1731) [1698'de bu evlilik iptal edildi] ve
2° 1712'de **Katerina I** adıyle çariçe (1725-1727)
Yekaterina (Marta Skavronska (1689-1727) olan
ile evlendi

Yekaterina *İvanovna*
(1691-1733),
1716'da Mecklemburg-Schwerin
dükü Carl Leopold (öl. 1747)
ile evlendi

Anna *İvanovna*
(1693-1740),
Kurzeme düşesi,
Rusya çariçesi
(1730-1740),
1710'da Kurzeme dükü
Friedrich-Wilhelm (öl. 1711)
ile evlendi

Aleksey [1]
(1690-1718),
1711'de Brunswick-Wolfenbüttel dükü
Rudolf'un kızı Charlotte (öl. 1715)
ile evlendi,
1718'de taht hakkını kaybetti

Anna [2]
(1708-1728),
1725'te Schleswig-
Holstein-Gottorp dükü
Karl-Friedrich (öl. 1739)
ile evlendi
Nikâhtan önce doğduğu için meşruluğu kesin değildi

Anna Leopoldovna (*Elisabeth Anna*)
(1718-1746),
Rusya naibesi (1740-1741),
Brunswick-Wolfenbüttel dükü
Anton-Ulrich (öl. 1774) ile evlendi

Pyotr II
(1715-1730),
Rusya çarı (1727-1730)
bu dalın son üyesi

HOLSTEİN-ROMANOV (*Bk. OLDENBURG*)

Karl Peter Ulrich
Pyotr III *Beyaz çar*
(1728-1762),
Holstein-Gottorp dükü, Rusya çarı (1762),
1745'te **Katerina II** (Yekaterina) *Büyük* adıyle
Rusya çariçesi (1762-1796) olan Anhalt-Zerbst prensi
Christian-August'un kızı Sophie Augusta
Friedrich (öl. 1796) ile evlendi

İvan VI
(1740-1764),
Rusya çarı
(1740-1741)
[1741'de tahttan indirildi,
sonra hapsedildi]

Yelizaveta I [2]
(1709-1762),
Rusya çariçesi
(1741-1762),
1742'de Aleksey Razumovskiy
(öl. 1771) ile gizlice evlendi
Nikâhtan önce doğduğu için meşruluğu kesin değildi

bk. devamı sayfa 667'de

Foto. LAROUSSE

millî meclis (*Zemskiy Sobor*), ruhanî sınıfın ve orta sınıfın adayı Mihail III'ü (Fyodor'un oğlu ve Korkunç İvan IV'ün yeğeni) çar seçti (1613). Böylece Romanov'ların iktidarlarını hem halk onayı, hem de meşruluk ilkesine dayandırdılar; Romanov'lar, Büyük Petro* I'in (1682-1725) içte otoriteyi (kurumlarda reform), dışarıda prestiji sağlamasına (Rusların, eski Moskova sınırları dışına yayılma siyasetinin başlaması v.b.) kadar iktidarda kalmayı başaran bir hanedan kurdular. Büyük Petro'nun yerine geçenler Rusya'nın gücünü artırdılar, fakat dış görünüşlere (Katerina II'nin bilgili despotluğu, 1762-1796; Aleksandı II'nin [1855-1881] liberal reformları) rağmen Romanov'lar sürekli gelişme halindeki bir halka uyarlanması imkânsız olan ve Nikolay II gibi güçsüz çarların elinde tehlikeli hal alan otokratik bir yönetim sistemine bağlı kaldılar. İşte bu yüzden, imparatorluk ailesi iktidardan kolayca uzaklaştı (Şubat devrimi, 1917); iktidardan uzaklaştırılan Romanov'ların bir kısmı öldürüldü (Nikolay II, çariçe ve çocukları haziran 1918'de Yekaterinburg'da [bugün Sverdlovsk] İpatyev konağında öldürüldüler). Öbür Romanov'lar Batı Avrupa'ya ve A.B.D.'ye göçtüler ve Rusya tahtı üstünde hak iddia edenler, taraftarlarınca Romanov'lar arasından (Kiril [öl. 1938]) seçildiler. (L)

ROMANOV
Nikolay II ve ailesi çariçenin sağında, prenses Anastasiya; çarın solunda, prenses Mariya; önde, veliaht prens (çareviç) Aleksey; ayakta, solda prenses Tatyana

ROMANOV (Boris), rus dansör, koreograf ve bale topluluğu yöneticisi (Petersburg 1891 - New York 1957). 1910'dan 1914'e kadar Sergey Diaghilev'in topluluğunda dans etti. 1920'de, Berlin'de kurduğu Romantik Bale topluluğu dört yıl devam etti. Bundan sonra, Milano, Buenos Aires, New York ve Roma operasında koreograflık yaptı; *Salome Trajedisi* (1912) ve Stravinskiy'nin *Bülbül* (Paris operası, 1913) balelerini sahneledi. İkinci Dünya savaşından sonra International ballet (Milletlerarası bale) ve dünyanın en büyük bale topluluklarında çalıştı. (L)

ROMANS i. (isp. *romance*). Şarkı ve piyano için hazırlanmış genellikle kıtalar şeklinde beste.

— Müz. *Romans*, Fransa'da XVIII. yy. sonuyle XIX. yy.ın büyük kısmında çok yaygındı; buna karşılık İtalya'da, özellikle XVIII. yy. sonunda çok işlendi. Aynı dönemde romans terimi, lirik eserlerde, vokal melodram üslûbunu belirtmek için geleneksel *arya* teriminin yerine kullanılmağa başlandı. Bu türe almancada verilen *Romanze* adı, Mozart'ın piyano için *re* minör K 466 konçertosunun orta bölümü veya Beethoven'in viyolonsel ve orkestra için yazdığı iki *Romanze*'si gibi lirik çalgı müziği parçalarını belirtti. (L)

ROMANSHORN, İsviçre'de (Thurgau kantonu) şehir, Konstanz gölü kıyılarında; 7 750 nüf. İsviçre ve alman demiryollarını birbirine bağlayan araba vapuru seferleri. Âlet fabrikası. Dokuma ve besin sanayii. (L)

ROMANS-SUR İSÈRE, Fransa'da Drôme idare bölgesinde (Valence idare çevresi)

ROMANOV hanedanı

666. sayfanın devamı

Karl Peter Ulrich
Pyotr III *Beyaz çar*
(1728-1762)

Pavel I
(1754-1801)
[bazı tarihçilere göre kont Soltikov'un oğlu olduğu sanılır],
Rusya çarı (1796-1801),
1° 1773'te Hessen-Darmstadt Landgraf'ı Ludwig IX'un kızı Wilhelmine (Nataliya Fyodorovna) [öl. 1776] ve
2° 1776'da Württemberg dükü Friedrich Eugen'in kızı Sophie Dorothea (Mariya Fyodorovna) [öl. 1828]
ile evlendi

Aleksandr I [2]
(1777-1825),
1796'da çareviç,
Rusya çarı (1801-1825),
1793'te Baden markgraf'ı Karl'ın kızı Yelizaveta (Luise Marie) [öl. 1826] ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Konstantin [2]
(1779-1831)
[1822'den itibaren kardeşi Nikolay'ın lehine tahttan gizlice feragat etti],
vâris bırakmadı

Nikolay I [2]
(1796-1855),
Rusya çarı (1825-1855),
1817'de Prusya kralı Friedrich-Wilhelm'in kızı Charlotte (Aleksandra Fyodorovna) [öl. 1860] ile evlendi

Mihail [2]
(1798-1849),
1824'te Württemberg dükü Paul'ün kızı Charlotte (Yelena) ile evlendi,
tek oğlu çok küçük yaşta öldü

Aleksandr II
Kurtarıcı çar
(1818-1881),
1825'te çareviç,
çar (1855-1881),
1° 1841'de Hessen büyük dükü Ludwig II'nin kızı Marie (Mariya Fyodorovna) [öl. 1880] ve
2° 1880'de geleneklere aykırı olarak Mihail Dolgorukiy'in kızı Yekaterina [öl. 1922] «prenses Yuryevskaya» ile evlendi

Mariya
(1819-1876),
1° 1839'da Leuchtenberg dükü, prens Romanovskiy (1839) Maximilien-Napoléon de Beauharnais [öl. 1852] ve
2° 1856'da Grigoriy Stroganov (öl. 1879) ile evlendi

Konstantin
(1827-1892),
Çarlık konseyi başkanı,
Polonya'da naip (1862),
1848'de Saksonya-Altenburg dükü Joseph'in kızı Josephine (Aleksandra) [öl. 1911] ile evlendi

Nikolay
(1831-1891),
1856'da Oldenburg büyük dükü Peter'in kızı Aleksandra (öl. 1900) ile evlendi

Mihail
(1832-1909),
Kafkasya genel valisi,
1857'de Baden büyük dükü Leopold'ün kızı Olga (Caecilia) [öl. 1891] ile evlendi

Nikolay [1]
(1843-1865),
1855'te çareviç

Aleksandr III
(1845-1894),
1865'te çareviç,
Rusya çarı (1881-1894),
1866'da *önce çareviç Nikolay'ın nişanlısı olan* Danimarka kralı Christian IX'un kızı Dagmar (Mariya Fyodorovna) [öl. 1928] ile evlendi

Vladimir
(1847-1909),
Rusya büyük knyazı (1886-1909),
1874'te Mecklemburg büyük dükü Friedrich-Franz II'nin kızı Marie (Mariya Pavlovna) [öl. 1920] ile evlendi

Aleksey
(1850-1908),
Rusya büyük knyazı,
rus-japon savaşı sırasında rus donanmasının başkumandanı

Pavel
(1860-1919),
Rusya büyük knyazı,
1889'da Yunanistan kralı Georgios I'in kızı Aleksandra (öl. 1891) ile evlendi,
1942'de vâris kalmadı

Sergey
(1857-1905),
Rusya büyük knyazı,
1884'te Hessen büyük dükü Ludwig IV'ün kızı Elisabeth (Yelizaveta Fyodorovna) [öl. 1918] ile evlendi

Konstantin
(1858-1915),
Rusya büyük knyazı,
1884'te Saksonya-Altenburg prensi Moritz'in kızı Elisabeth (Yelizaveta) [öl. 1927] ile evlendi

Nikolay
(1856-1929),
Rusya büyük knyazı,
Birinci Dünya savaşı sırasında rus ordusunun başkumandanı,
1907'de Karadağ kralı Nikola I'in kızı Anastasiya (öl. 1935) ile evlendi,
3 çocuğu da geleneklere aykırı olarak evlendi

Aleksandr
(1866-1933),
Rusya knyazı,
1894'te Aleksandr III'ün kızı Kseniya (öl. 1960) ile evlendi

Nikolay II
Din Kurbanı çar
(1868-1918),
1881'de çareviç,
Rusya çarı (1894-1914),
1917'de kardeşinin lehine tahttan feragat etti,
1894'te Hessen büyük dükü Ludwig IV'ün kızı Alix (Aleksandra Fyodorovna) [öl. 1918] ile evlendi

Kseniya
(1875-1960),
Rusya büyük düşesi,
1894'te Rusya büyük knyazı Aleksandr (öl. 1933) ile evlendi

Mihail
(1878-1918),
1899'da çareviç,
1917'de tahttan feragat etti,
1911'de geleneklere aykırı olarak Sergey Şeremetyev'in kızı Nataliya (öl. 1952) «prenses Romanovska - Brasova» ile evlendi

Kiril
(1876-1938),
Rusya büyük knyazı,
çarlık sarayı başı (1918-1938),
1924'te kendini çar ilân etti,
Edinburg dükü, Saksonya-Coburg-Gotha prensi Alfred'in dul kızı Victoria Melita (Viktoriya Fyodorovna) [öl. 1936] ile evlendi

Ivan
(1886-1918),
Rusya prensi,
1911'de Sırbistan kralı Petar I'in kızı Elena (Yelena) [öl. 1918] ile evlendi

İrina
(doğ. 1895),
1914'te prens Feliks Yusupov ile geleneklere aykırı olarak evlendi

6 oğlu da geleneklere aykırı olarak evlendi

Olga
(1895-1918)

Tatyana
(1897-1918)

Anastasiya
(1901-1918)

Georgiy
(1913-1933),
Romanov prensi

Mariya
(1899-1918)

Aleksey
(1904-1918)
çareviç

Rusya büyük düşesleri

Kira
(doğ. 1909),
Rusya büyük düşesi,
1938'de Prusya prensi Ludwig-Ferdinand von Hohenzollern ile evlendi

Vladimir
(doğ. 1917),
Rusya büyük knyazı,
1948'de knyaz Georgiy Bagration'un kızı Leonida ile evlendi

Mariya
(doğ. 1953)

Vsevolod
(doğ. 1914),
Beauchamp kontunun kızı Mary Lyon «prenses Romanovskaya-Pavlovskaya» ile geleneklere aykırı olarak evlendi

Bk. HOHENZOLLERN

Foto. LAROUSSE

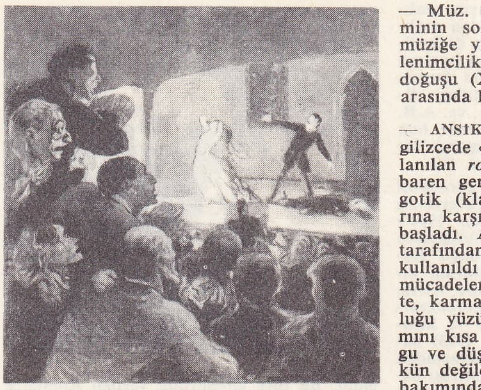

romantizm
«Tiyatroda»
Daumier'nin eseri

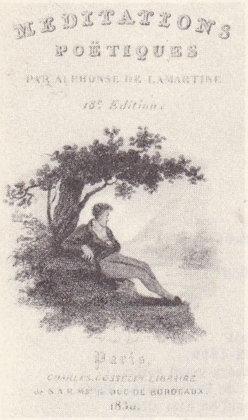

romantizm
La Martine'in
«Meditations
Poétiques»nin
kapağı (1830 baskısı)

kanton merkezi, İsère ile Savasse'ın kavşağında; 27 662 nüf. XIII. yy.dan kalma Saint-Bernard kilisesi. Dauphinois müzesi: tarih ve folklor, önemli ayakkabı koleksiyonu. Şehir, hızla zenginleşerek Ortaçağda Dauphiné'nin başlıca şehri haline geldi. Bugün sanayii oldukça çeşitlenmiştir: ayakkabı sanayii, sepi yerleri, makine yapımı, damıtma yeri, konservecilik, kimya sanayii, tuhafiyecilik, sunî dokumalar, karton yapımı, basımevleri v.b. Reaktörlerin beslenmesi için gerekli yakıtlar ve atom pilleri imal eden fabrika. (L)

ROMANŞ i. (fr. *romanche*). Graubünden'de konuşulan ve 1938'den beri Helvet konfederasyonunun dördüncü resmî dili haline gelen Reto-Romanca. (Romanş, çeşitli lehçelere ayrılır: Ön Ren'in yüksek vâdilerinde *surselvan*, Arka Ren vâdilerinde *sousseleran* ve *surmeiran* ve Engadine'de *engadine lehçesi*.) [ROMANŞ da denir.] (L)

ROMANTİK sıf. (fr. *romantique*). Davranışlarına aklından çok hayal ve duygularıyle yön veren, duygulu (kimse): *Romantik bir kadın.* || İçinde duygu, heyecan ve hayal unsurları bulunan, duygusal (şey): *Ama, çekici bir isim koymak da kitabın değerini arttırırdı, şöyle genç kız kalbini avlayacak, romantik bir isim* (Y. Z. Ortaç). *Her facianın, her ölümün bir romantik tarafı var* (R. N. Güntekin). || Romantizm çığırıyle ilgili: *Romantik edebiyat.* Bk. ROMANTİZM.

◆ İ. Romantizm çığırını benimsemiş yazar.

◆ **Romantiklik** i. Romantik olma hali: *Bütün romantikliği ve acaipliği ile...* (Sabahattin Ali). [M]

ROMANTİSİZM i. (ital. *romanticismo* > fr. *romanticisme*'den). «Romantizm» terimi kabul edilmeden önce ramantik akımı belirtmek için Stendhal tarafından İtalyancadan Fransızcaya aktarılan kelime.

— ANSİKL. Stendhal'a göre (*Racine et Shakespeare* [Racine ve Shakespeare], 1823) *romantisizm*, emredici bir kurallar bütünü içinde geçmiş bir çağın geleneklerini devam ettiren klasisizme karşıt olarak, çağdaş düşüncelere ve alışkanlıklara uyarlanan bir edebiyat sanatıdır. (L)

ROMANTİZM i. XVIII. yy. sonuyle XIX. yy. başında Avrupa'da ortaya çıkan edebiyat, felsefe, sanat ve siyaset hareketi. (Başlıca özelliği, içtenlik ve bireyin yaratıcı gücü adına bütün kural ve kalıpların reddi, duygu ve içgüdünün yüceltilmesi, pozitif dinlerin, gelenek kültünün ve millî özelliklerin değer kazanmasıdır.) [Bk. ANSİKL.] || Bir yazar, bir siyaset adamı veya bir düşünürde romantizmin tipik özelliklerinden bazılarının bulunması: *Leopardi'nin romantizmi. Schelling'in romantizmi.* || *Teşm. yol.* Uyuşuk duygusallığa eğilim ve hülya âlemine dalış: *Delikanlıların romantizmi.* || Romantik atmosfer veya durum: *Mehtaplı bir gecenin romantizmi.*

— Fels. *Felsefî romantizm,* genel olarak alman klasik idealizmini ve özellikle Fichte, Schelling ve Hegel'in düşüncesini belirtmek için kullanılan terim. (Bu romantizmin özelliği, Kant'ın yaptığı devrimin gerçek anlamını ortaya koymak, gelenek ve tarihi felsefî bakımdan doğrulamak ve hiç değilse gerçeği bircilik açısından ele almaktır.)

— Müz. Müzik tarihinde, Viyana klasisizminin sonuyle doğrudan doğruya çağdaş müziğe yönelen hareket ve akımların (izlenimcilik, anlatımcılık, yeni-klasisizm v.b.) doğuşu (XIX. yy. sonu ve XX. yy. başı) arasında kalan dönem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Daha XVII. yy. sonunda ingilizcede «*romance*'a ilişkin» anlamında kullanılan *romantik* sıfatı, XVIII. yy.dan itibaren gene İngiltere'de «Ortaçağa ilişkin» gotik (klasik, «Eskiçağa ilişkin» anlamlarına karşıt olarak) anlamında kullanılmağa başladı. Almancaya giren kelime, Herder tarafından «Ortaçağa ilişkin» anlamında kullanıldı ve yeni bir kültür için yapılan mücadelenin sembolü oldu. Bununla birlikte, karmaşıklığı ve kapsadığı sürenin uzunluğu yüzünden, romantizm teriminin anlamını kısa bir tanıma sığdırmak, zevk, duygu ve düşünce eğilimlerini belirtmek mümkün değildir. Öte yandan, hareketin zaman bakımından sınırlarını kesinlikle belirlemenin güçlüğü, daha önce yapılan birtakım hazırlıkların fark edilmesi ve romantik zevk ve anlayışın sürüp gitmesi «preromantizm», «protoromantizm», «geç romantizm», «dekadan romantizm» gibi kavramların doğmasına yol açtı. Croce ile birlikte, edebî akademiciliğe ve aydınlatmacı dönemi hâkimiyeti altına alan felsefî anlıkçılığa meşru ve yararlı bir karşı çıkış olan «teorik romantizm»i duygusal ve ahlâkî (bu sonuncusu olumsuz olarak tanımlanır) romantizmden ayırt etmek, bu konuyle ilgili terimlere kesinlikten çok bulanıklık getirir. Yeni bir insan ve yeni bir dünya anlayışını ortaya koyan romantik «historisizm»in karşısına aydınlatmacı «akılcılık»ı koymak, romantizmi XVIII. yy. kültürünün meşru mirasçısı haline getiren ve tarihî araştırmalara (Hume, Robertson, Gibbon) karşı duyulan büyük tutkuyu gözler önüne seren temel unsurları daha da kaypak yapar. Şüphesiz, geçmişin değerlendirilmesi ve geleneklere bağlılık, halkın eski ve unutulmuş bir bilginin mirasçısı olduğuna dair fark etmesi, duyguların akla karşı üstünlük kazanması, dinî değerlerin keşfi, soğuk ve güçsüz anlıkçılığın yerine «olağanüstü»nün yüceltilmesi, bir aydınlatma olarak ele alınan şiirin, kuru ve kısır nesrin akılcılığına üstünlük kazanması, romantizme basitleştirici bir nitelik veren düşünce ve ahlâk davranışlarıdır. Ama «yeni hayat anlayışı»nın çelişkili davranışlardan meydana geldiğini de unutmamak gerekir; bu davranışlarda geçmiş ve bugün, yenileniş ve evrim, ölüm melankolisi ve yaşama aşkı, geleceğe dönük ütopyacılık ve eski zamanlara (barbarların, Gaellerin, Germenlerin yaşadığı dönemlere ve özellikle Ortaçağa) özlem, edebiyatçının toplumdaki görevleri ve soylu sınıfının halktan kopuşu ve halkı hor görüş, geçici ve karmaşık bir denge içinde ve iç içedir. Süreklilik ve karşıtlık ile «aydınlık çağı» arasındaki ilişki, romantik zevk ve ideolojinin birçok belirtisinde kendini gösterir. Katolik dini değerlerine yeniden duyulan saygı, gerici bir nitelik kazanabilirdi. Ama bu kaynaktan, ilhamını Kutsal Kitap'tan alan demokrasi ve eşitlik taraftarı bir eğilim çıktı. Büyük katolik romantikler arasında Manzoni, Chateaubriand, Lamennais sayılabilir. Edebiyat ve sanat zevki alanında, fransız geleneğinin estetik akılcılığı ve yeni-klasik akımın soğukluğu, yerini serbest fanteziye, aklın denetiminden sıyrılan duyguya ve tabiî yeteneklere bıraktı. Vergilius ve Petrarca'nın titizliğinden çok, Homeros ve Dante'nin fantastik yanına önem verildi. Klasik fransız tiyatrosunun şaheserlerindeki tipler, Shakespeare'in, «büyük yüzyıl» ispanyol yazarlarının eserlerindeki hayat dolu tipler yanında cansız ve sönük görünmeğe başladı. Mitolojiden basmakalıp bir şekilde yararlanma, halka ve geleneklerine yabancı ve günlük gerçeklere sırtını çevirmiş bir edebiyat ve sanatın en kötü özelliği olarak kabul edildi. Fantezi ve duygu estetiği daha önce Shaftesbury, Lessing ve Diderot'da birer teori niteliği kazanmıştı, fakat Vico'nun dâhice sezgilerine ulaşamadı. Hayatı yansıtan, bir ölçüde halka dönük modern bir edebiyatın gerekliliği, XVIII. yy. Avrupası'nın kültür çevrelerinde uzun uzun tartışıldı. Homeros, Dante ve Shakespeare, İtalya'da Gravina ve Baretti, Fransa'da ise Voltaire tarafından yeniden keşfedildi. Öte yandan, Rousseau da tabiata ve duyguya başvurarak, iç dünyaya döndü ve itiraf edilemeyecek şeyleri dile getirmenin yolunu buldu. Bununla birlikte, gerçek romantizm sayesinde bütün bu öncüler ve isimleri sıralanabilecek daha birçok başka yazar, yepyeni bir yankı yarattılar.

Yeni duyuş şekli, medeniyetin bütün biçim ve belirtilerini (siyaset, felsefe, ahlâkî hayat, âdet v.b.) etkiler ve kapsarsa da, başlangıçta bir zevk ve duygu değişikliği olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan, romantik devrimin başlangıç tarihi, Avrupa'nın kültürce gelişmiş bütün ülkelerinde bir edebiyat olayı olarak kabul edilebilir: Almanya'da Schlegel kardeşler tarafından *Atheneaum* adlı derginin kurulması (1798); İngiltere'de W. Wordsworth ve S. T. Coleridge'in *Lirik Baladlar*'ının yayımlanması; Fransa'da Schlegel'in *Tiyatro Edebiyatı Dersleri*'nin Fransızcaya çevrilmesi (1813); İtalya'da, 1816'da Madame de Staël'in *Biblioteca İtaliana*'da çıkan *Sur l'Utilité de la Traduction* (Tercümenin Yararı Üstüne) adlı makalesinin yol açtığı tartışmalar.

● *Almanya.* Romantizmin en önemli merkezi Almanya'dır. Bu akım, Avrupa'nın öbür ülkelerine Almanya'dan yayıldı. Alman romantizmi Bodmer ile Breitinger'in fransız klasisizmine karşı giriştikleri polemik ve ortaçağ alman şiirinin büyüklüğünü savunmalarıyle başladı. Dinî spiritüalizmin etkisinden kurtulamayan Klopstock, kuralların bütün engelleriyici etkisinden kurtulmuş şiiri, «duygunun akışı» diye niteledi. Klopstock'a göre kurallar, artık bu akışı engellememeliydi. Lessing, *Laocoon*'da, gözlemlenen gerçeğin tasvirinden öteye gidemeyen klasik şiirin kuruluğunu ispatladı. Daha sonra, «Sturm und Drang»ın izleyicileri, şiirde ve hayat programlarında romantizmin bazı temel unsurlarını belirlediler. Almanya, İngiltere'den Gray'in ölüm şiirini, Macpherson'un serbest düşünce tarzı aracılığıyle kelt ozanlarının epik şiirini ve Percy'nin derlediği halk baladlarını aldı. Rousseau'nun eserleri duyguya, tutkulara ve içtenliğe ayrıcalık kazandırdı. Gene Almanya'da, filozof Hamann, iman ile şiirin katı akla üstünlüğünü savundu. Genç «Stürmer»ler, birtakım önyargı ve bağların etkisinde kalmayan bir hayat ülküsü ile yeni bir sanat anlayışı ortaya attılar. Bu sanatta «yetenek», kendi hürriyetinden başka güç tanımıyordu. Yeni akım, böylece bazen nesre, bazen tumturaklı şiire veya tabiatçı bir vitalizme yöneldi. Daha sonra Herder, şiirin, halkın ruhunu dile getirmesi gerektiğini savundu. Goethe, «ben» ile dünya arasında üstün bir uyuma ulaşarak ve yeni bir klasisizm yaratarak gençliğin isyanını dile getirdi. Kant sonrası felsefe, «ben»in sonsuz hürriyet kavramını organik ve karmaşık bir dünya görüşü içinde ele aldı. Fransız devrimine duyulan ilk aşırı hayranlıklardan sonra siyasî tutku, çoğunlukla yerini «iç hürriyet»i savunma çabasına bıraktı. Sonsuzluğun tanığı ve temsilcisi olan romantik yazar, hayatının her saniyesini evrensel sır ve ilişkileri yansıtan bir düğüm noktası olarak görür oldu. Bu görüşün ışığı altında «ben»in gerçekleşmesi kısmî ve geçici olmakta ve şair, kendi yarattıklarından koparak onları aşmaktadır.

İlk gerçek romantik okulu (Jena okulu) meydana getiren Novalis, Tieck, Schlegel kardeşler, Schleiermacher, Schelling v.d. edebiyatçı, şair ve filozoflar bu yönde çaba gösterdiler. Özellikle Brentano, Arnim, Grimm kardeşler, Chamisso, H. von Kleist, E.T.A. Hoffmann ve Eichendorff tarafından temsil edilen «ikinci romantik okul»un başlıca özelliği olan geleneksel estetikçi anlayış, eski germen dinî hayatını canlandırmağa, *Volksgeist* («halkın ruhu») mitosunu değerlendirmeğe ve medeniyetin esrarlı yaratıcı gücüne önem verdi. Uhland ve Mörike ile romantizm, münzevî entimizme ve melankolik bir kopuşa dayanan bir şiire yöneldi ve akım bu şekilde son buldu. «Genç Almanya» hareketi (H. Heine [1797-1856] bu hareketin öncülerinden biridir), giderek artan bir bilinçle liberal amaçlarını ve estetik görüşünü büyüsü bozulmuş bir gerçekçiliğe dayandırdı ve romantik akımın olağanüstü unsurlarını sıkı sıkıya muhafaza etti.

● *İngiltere.* İngiliz romantizmi, bir yandan alman romantizminin ilkelerini (özellikle

Foto. LAROUSSE

Coleridge ve Carlyle ile) benimserken, öte yandan, tipik katkılarıyle (ölüm şiiri [Young, Blair, Gray], Ossian'ın şiirlerindeki epik ilkellik, egzotizm zevki, hayat ve şiirin birliği konusundaki Byron'ın verdiği yüce örnek) Avrupa'da romantik akımı etkiledi. Şiirleri, olağanüstü deneylere verdiği önem (büyü, okültizm, simya v.b.), Akdeniz'in egzotik büyüsü içinde geçen hayatı, vakitsiz ve esrarlı bir şekilde ölümüyle Shelley de, Byron gibi, olağanüstü bir masal kahramanıdır. Byron ve Shelley'in eser verdikleri 1810-1820 yılları arasında, Yunanistan'ın ve güzelliğin şairi J. Keats'in kişiliği gelişti. Byron'ın dostu T. Moore, *İris Melodie* (İrlanda Melodileri) [1808-1834] ile büyük ün kazandı ve İrlanda'nın en büyük lirik şairi sayıldı. Tarihî roman, romantik bir edebiyat türü olarak W. Scott ile başladı. Romantik unsurlar Victoria devri idealizmini de etkiledi, Stevenson ve Conrad'a kadar etkilerini sürdürdü.

● *Fransa.* Madame de Staël'in *Almanya Üstüne* (De l'Allemagne) adlı eserinin yayımlanması (1810), bir «kuzey mitosu»nun doğmasına, Almanya'nın bir kültür merkezi olarak tanınmasına yol açtı. F. W. Schlegel'in *Dram Edebiyatı Dersleri*'nin yayımlanması (1813), Fransa'da, özellikle edebiyat alanında, romantik zevkin oluşmasında önemli rol oynadı. Ama romantik devrimin hemen bütün temaları fransız kültüründe birbirinden bağımsız olarak gelişmişti: duygu ve tabiata öncelik tanıma (Rousseau), sanat ve hayatın birliği (Diderot), millî hayatı yansıtan edebiyat (Staël'in denemesi *De la Littérature Considérée dans ses Rapports avec les Institutions Sociales* [Sosyal Kurumlarla İlişkisi Açısından Edebiyat], 1800'de yaımlandı). Öte yandan Devrim ve İmparatorluk, siyasî düzenle birlikte edebiyat geleneğini de alt üst etti ve bir buhrana yol açtı: Chateaubriand gibi göç eden ve Staël gibi sürgüne gönderilenler yalnız çeşitli kültürleri tanımakla kalmadılar, aynı zamanda, ülkelerinden kopmanın etkisiyle kendi içlerine kapandılar ve «mal du siècle» deneyinin zevk ve acılarını tattılar. Chateaubriand'ın *Génie du Christianisme* (Hıristiyanlığın Özü) adlı eseri, edebiyat temalarının (Hıristiyanlık, tarih, vatan, büyük egzotik kültür) eşsiz verimliliğini ortaya koyarak klasik şiir anlayışını ve Voltaire'in düşüncesini kesin olarak çürüttü. Millî yaşayış şekliyle kültürün birliği meselesi fransız romantizminde de devrin büyük siyasî meselelerini (de Maistre'in dinî gericiliği, Saint-Simon'un ortaya attığı toplumsal dirilme projeleri v.b.) belirlemeğe çalışan bir düşünce akımı haline geldi. «Büyük devrim»in mirası, fransız romantik ruhu için geri tepilecek bir miras değildi. Halk yaratıcı gücünü ispatlamış ve bunu serbestçe kullanmağa devam etmek hakkını almıştı. Romantik tarihçiler (Michelet gibi) *Volksgeist* mitosunu millî tarihin ilk gerçek öncüsü ve en önemli etkeni olarak kabul ettiler. V. Hugo, hiç değilse kişiliğinin bazı göz kamaştırıcı yanlarıyle engin ilhamlı şair örneğini verdi. «Romantik mücadele», 1820-1830 arasında, hürriyet savaşından önce başladı veya bu savaşla aynı anda yapıldı: *Cromwell* adlı piyesin önsözü; V. Hugo'nun hazırladığı yeni romantik tiyatronun bildirgesi (1827); «Temmuz devrimi» ile aynı yıl (1830) yayımlanan *Hernani*'nin önsözü («romantizm, edebiyatta liberalizmdir»). Bununla birlikte, boş bir umut ve hayat duygusu, idealin ulaşılmazlığı, fransız romantik şiirinin temel konularıydı (Lamartine, Vigny, Musset, Hugo v.d.). İçine kapanma ve kendi ruhuyle başkalarının ruhlarını tahlil etme, köklü bir gelenek sayesinde, akılcı bir açıklıkla gerçekleşti (Sainte-Beuve). Louis Philippe'in tahta çıkışından sonra romantizm, bir yandan «burjuva monarşisi»ne karşı çıkan bir edebiyat olarak kendini kabul ettirdi ve öte yandan şiir, tiyatro ve nesirde en parlak devrine ulaştı. Scott tarzı tarihî roman akımının (Vigny'nin *Cing-Mars*'ı [Beş Mart], Hugo'nun *Notre Dame'ın Kamburu* [Notre Dame de Paris] adlı eseri, Dumas père'in romanları) yanı sıra Stendhal ve Balzac'ın büyük romanları yayımlandı. 1848'den sonra, romantizmi niteleyen siyasî ve sosyal alandaki yenilenme ümitlerinin sönmesi (ki romantizm az çok bu umutlar demekti), bu akımın düşünce ve edebiyat hareketi olarak da buhran dönemine girmesine yol açtı.

● *İtalya.* Romantik dugu ve düşünce, Vico'nun estetik ve felsefesinde sezgi halinde bulunmaktaydı ve *Scienza Nouva*'nın (Yeni Bilim) XIX. yy. ilkeleri açısından okunup yorumlanması bir raslantı değildi. Öte yandan, klasik geleneğe bağlılık, italyan kültür tarihinin değişmez bir özelliği olarak kaldı. Foscolo ve Leopardi'nin çok özel durumu böyle bir atmosferin ürünüdür. Staël'in *Sur l'Utilité de la Traduction* (Tercümenin Yararı Üstüne) adlı makalesinin yayımlanmasıyle (1816) başlayan polemik, Berchet'nin *Lettera Semiseria di Crisostomo* (Crisostomo'nun Yarı Ciddî Mektubu) [1816] adlı eseriyle omantik görüş açısından en inandırıcı şekle ulaştı. Romantik grubun yayım organı, Silvio Pellico'nun başyazarlığını yaptığı *Il Conciliatore* idi (1818-1819). Tartışma, Giordani ve Monti gibi usta klasiklerin uzlaşmaya yanaşmamaları yüzünden sürdü: Monti'nin *Sermone Sulla Mitologia*'sı (Mitoloji Üstüne Öğüt) [1825] romantizm aleyhtarı gerçek bir bildiri oldu. Bununla birlikte, yabancı romantik yazarların (Staël, Sismondi, Schlegel kardeşler, Byron, Scott, Chateaubriand v.b.) tanınması, yeni duygu ve ahlâk dünyasının denenmesi ve yenilik için gösterilen içten çaba, başlangıçta şiir ve düşünce alanında önemli sonuçlar doğurmadı. Tenkit tartışmaları daha çok ikinci derecede önemli meseleler düzeyinde kaldı. Yalnız Manzoni ve De Sanctis ile romantizm İtalya'da bağımsız ve gerçekten yenilikçi bir hazırlık evresine kavuştu. Manzoni, romanları dışında, şiirin gerçekliği ve dil üstüne teorik yazılar yazdı. De Sanctis, bir halkın ruhsal hayatını ve ideallerini edebiyat tarihi içinde ele alan bir anlayış getirdi (modern estetiğin temel bölümü). Romantizm, Mazzini'nin halk mitosundan başlayarak, Gioberti'nin Yeni-Guelfi'ciliğine varıncaya kadar çeşitli doktrinlerin ortaya çıkışı ile risorgimento ideolojisine malzeme sağladı. Romantik yazarlar, hayal ve yergi (Berchet, Prati, Giusti v.b.), hamasî şiirler (Berchet, Poerio, Tommaseo, Mameli, Giusti, Rossetti, Aleardi, Prati v.d.), tiyatro eserleri (Pellico, Niccolini v.d.), tarihî araştırmalar (Colletta, Balbo, Troya, Capponi, Tommaseo, Cantir, Amari v.d.) ve ayrıca düşünce hareketini millî gelenekle bağdaştırarak felsefe ve pedagoji incelemelerine getirdikleri yenilik ile (Rosmini, Gioberti, Cattaneo, Capponi, Lambruschini v.-d.), risorgimento mücadelesine katıldılar. Öte yandan, XVIII. yy.daki yenilikçi düşünce hareketini sürdüren ve derinleştiren bir gerçekçiliğin gerekliliği, Porta ve Belli'nin lehçesel şiirinde çok orijinal bir şekilde ortaya çıktı.

● *Türkiye*'de. Fransız edebiyatını örnek tutan tanzimat şair ve yazarları romantizmin geniş ölçüde etkisinde kaldı. Romantizmin temsilcilerinden Victor Hugo, Lamartine, Alfred de Musset gibi yazarların eserleri Türkçeye çevrildi. Bu akımın hürriyet düşüncesine, toplumculuk anlayışına ve siyasî eyleme yönelen nitelikleri tanzimat yazarları için çekici oldu. Romantizmin geniş hayallere, millî ruha, tabiat duygusuna bağlı coşkunluğu Namık Kemal, Ahmed Midhat, Abdülhak Hâmid, Recaizade Ekrem'in eserleri etkiledi. Halit Ziya Uşaklıgil, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi gerçekçiliğe yönelmiş yazarların eserlerinde de romantizmin özellikleri yer aldı.

● *İspanya, islav ülkeleri, iskandinav ülkeleri.* Avrupa'ya yayılan düşünceler, İspanya'ya, özellikle 1820 devrimi sürgünlerinin ülkeye dönmesinden (1833) sonra yayıldı ve edebiyat alanına canlılık getirdi. En çok hayranlık duyulan ve örnek alınan yazar V. Hugo idi, tiyatro eserleri dışında, efsane ve baladlar yazarı Zorrilla, bir ölçüde V. Hugo ile karşılaştırılabilir. Romantizm, islav halklarının (özellikle Çekler ve Polonyalılar) millet haline gelmesine öncülük etti. Rusya'da yenilik hareketi, Napolyon'a karşı kazanılan zaferden sonra ve Batı ile kurulan sıkı ilişkiler sayesinde daha da hızlandı ve Puşkin'in usta şiirlerinde en yüksek noktasına ulaştı. İskandinav ülkelerinde romantik akım Danimarka'da başladı, oradan İsveç ile Norveç'e yayıldı. Alman romantizminin etkisiyle, millî gelenekler önem kazandı.

Demirkapılar'da Tuna

Eski kuzey mitolojisine ve romantik akımın üç ana unsuruna (halk, duygu, tabiat) karşı ilgi başladı. Tarihçi ve din reformcusu N. Grundtvig, halk üniversitelerini kurarak danimarka toplum ve halk hayatının gelişmesine önayak oldu. Andersen'in masalları, romantik zevkin yayıldığı topraklar üzerinde hayalî ve olağanüstü unsurların ürünü olarak ortaya çıktı. Din anlayışında değişiklik, Kierkegaard'ın güçlü felsefî kişiliğini oluşturdu; Kierkegaard'ın düşünceleri, XX. yy. felsefesini büyük ölçüde etkiledi ve Romantizmin tarihî sınırlarını aştı.

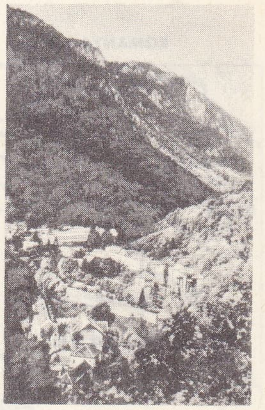

Orşova yakınında Karpatlarda orman

● *Sanat.* Sanat tarihinde, XVIII. yy. sonuna doğru başlayan ve Delacroix'nin *Scio Katliamı* (Paris, Louvre), *Halka Öncülük Eden Hürriyet* (Paris, Louvre, 1830) adlı tabloları, aynı dönemde Daumier ve başka sanatçıların (özellikle Fransızlar, İngilizler ve Almanlar) eserleriyle kendine has nitelikler kazanarak 1848'e (gerçekçiliğin yayılması) kadar uzanan döneme romantik çağ denir. Sanat alanında romantizmin temeli, XVIII. yy.ın meczupluk merakına dayanır: içine harebe taklitleri serpiştirilen ingiliz ve ingiliz-çin bahçeleri, ortaçağ merakı, duygunun akılla bağdaşmayacağına inanç. Bu sonuncu anlayış, özellikle XVIII. yy. ortasından sonra ingiliz resim santının etkisinde kaldı: genellikle romantik resmin tipik dönemlerinden biri olan sanatçı ile doğu arasındaki mistik birlik, suluboya tablolar yapan küçük santçılardan başka, John Constable ve William Turner'in manzara resimlerinde ortaya çıktı. Aynı dönemde Turner'ın resmi, olağanüstüye, esrarlı unsurlara gösterdiği eğilimle İngiltere'de yücelik kavramının keşfedilmesiyle ortaya çıkan duygu devrimini yansıtır. İngilizlerin bu düşünce şekliyle ön romantik G.B. Piranesi arasında yakın benzerlikler vardır. Ortaça-

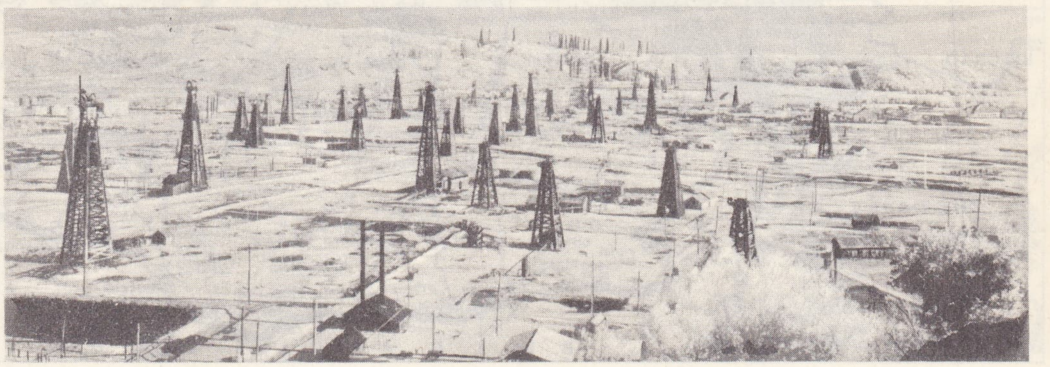

Ploieşti dolaylarında petrol kuyuları

Foto. LAROUSSE

ğın ve yüceliğin çekiciliği, çağdaş edebiyatın etkisiyle birleşince İngiltere'de önemli sanatçıların yetişmesine yol açtı: isviçre asıllı olan ve İsviçre'de öğrenim gören Johann Heinrich ve öğrencisi William Blake (W. Blake, olağanüstü görüntüleri, gece yarısı temaları, Ortaçağ ve edebiyattan ilham alan sahneleri [Shakespeare, Milton] ile, usa aykırılığın ve içgüdünün yeniden değerlendirilmesine çeşitli ölçülerde katkı yaptı). Ayrıca Blake, Westminster manastırına yaptığı resimlerde görüldüğü gibi, gotik mimarîyle ilgilenen ilk sanatçılardan biri oldu. Almanya'da, figüratif sanatların elde ettiği sonuçlar edebiyat ve müzik alanındaki kadar parlak değildir: bununla birlikte, Ph. Otto Runge ve Caspar David Friedrich'in manzara resimleri önemlidir; bu resimlerde sanatçı ile tabiat arasındaki sıkı bağ, mistik bir doğacılıkta (tabiatın hemen hemen tanrılaştırılması) ortaya çıkar. Katolikliğin ilk dönemine, gotik ve ortaçağ sanatına geri dönüşten çok farklı mistik bir tutku, «nazareni» grubuna ilham verdi. Almanya'yı gotik mimarînin beşiği olarak kabul eden tarihî bir yanılgı, dinî ve resmî binalarda, gotik tarzın yeniden canlanmasına yol açtı.

Fransız romantizminin toplumsal ve siyasî olaylarla ilintili orijinal özellikleri vardır. Fransız resminde romantik temalar, David okulu çevresinde, Napolyon'un imparatorluk yıllarında, A.L. Girodet-Trioson'un *Atala'nın Cenaze Töreni* (Paris, Louvre) adlı eserinde ortaya çıktı: gene İngres, Napolyon'un yatak odası için tam romantik konulu *Ossian'ın Uykusu*'nu (Montauban, İngres müzesi) çizdi. Restorasyon devrinde Géricault'nun resmi, figürleri bakımından Gros'nun renk duyguluğunu hatırlatır ve XVI. yy. Venedik resmiyle Rubens'in renk anlayışına yer verir; romantizmin temaları, tutkulu bir atılım (*La Zattera della Medusa,* Paris, Louvre, 1818-1819) ve acılara, ezilmiş halkların mücadelesine karşı duygulu, insancıl bir anlatımla nitelenir. Delacroix'nın *Halka Öncülük Eden Hürriyet* (Paris, Louvre) adlı tablosuyle yüceltilen 1830 Devrimi, sanatçı ve aydınların toplumsal ve siyasî olaylara katılışını gösteren en büyük örnektir; daha sonra, Delacroix ve başka santçılar değişik konulara yönelmeğe başladılar: Delacroix olağanüstü unsurlarla dolu temaları seçti; Barbizon okulu Fontainebleau ormanının yalnızlığında tabiat ile yakın ilişki kurdu; Daumier yergiye, karikatüre ve bazen de sembole (*Don Kişot* dizisi) sığındı.

İtalya'da büyük sanatçılar yetişmedi: romantizm yalnız konu seçiminde kendini gösterdi: etkili bir tonla anlatılan ortaçağ konuları, yerini mitolojiden alınan konulara bıraktı; bu anlamda en büyük sanatçı, aynı zamanda iyi bir portreci olan Francesco Hayez'dir. XIX. yy.ın ilk yarısında yetişen tek büyük ressam, Piccio lakabıyle anılan Giovanni Carnovali'dir (sanatçının olağanüstü unsurlara yer veren manzara resimleri biraz Delacroix'yı hatırlatır).

— Müz. Çalgı yapısında varılan ustalık, orkestranın imkânlarını alabildiğine genişletmişti. Weber, Schubert gibi besteciler, kuramcılar ve şairler bütün türleri, sanat dallarını, hattâ duyumları birbirine karmağa çalıştılar, onların gösterdiği yolda gidenler de, müziğe çeşitli edebiyat, anlatı, tasvir, plastik v.b. unsurlarını katarak biçimi düşüncenin emrine vererek (Schumann) alman romantizmine ve müzikli dramlarını gerçek bir sanat ve düşünce sentezi olarak ele alan Richard Wegner'e götüren yolu hazırlamış oldular. Romantizmin etkisiyle bazı ülkelerde, meselâ Chopin ile Polonya'da, Liszt ile Macaristan'da v.b. bir millî müzik bilinci uyandı.

Fransa'da romantizmin gerçek ve tek temsilcisi, adı, şair Victor Hugo ve ressam Delacroix ile birlikte anılan ve şiddet, duygu veya olağanüstü sahneleri senfonilerinde canlandırmak isteyen Hector Berlioz'dur. Onun yanında Meyerbeer gösterişe kaçan tumturaklı bir sanatçı olarak kalır. İtalya'da,

ROMANYA haritası

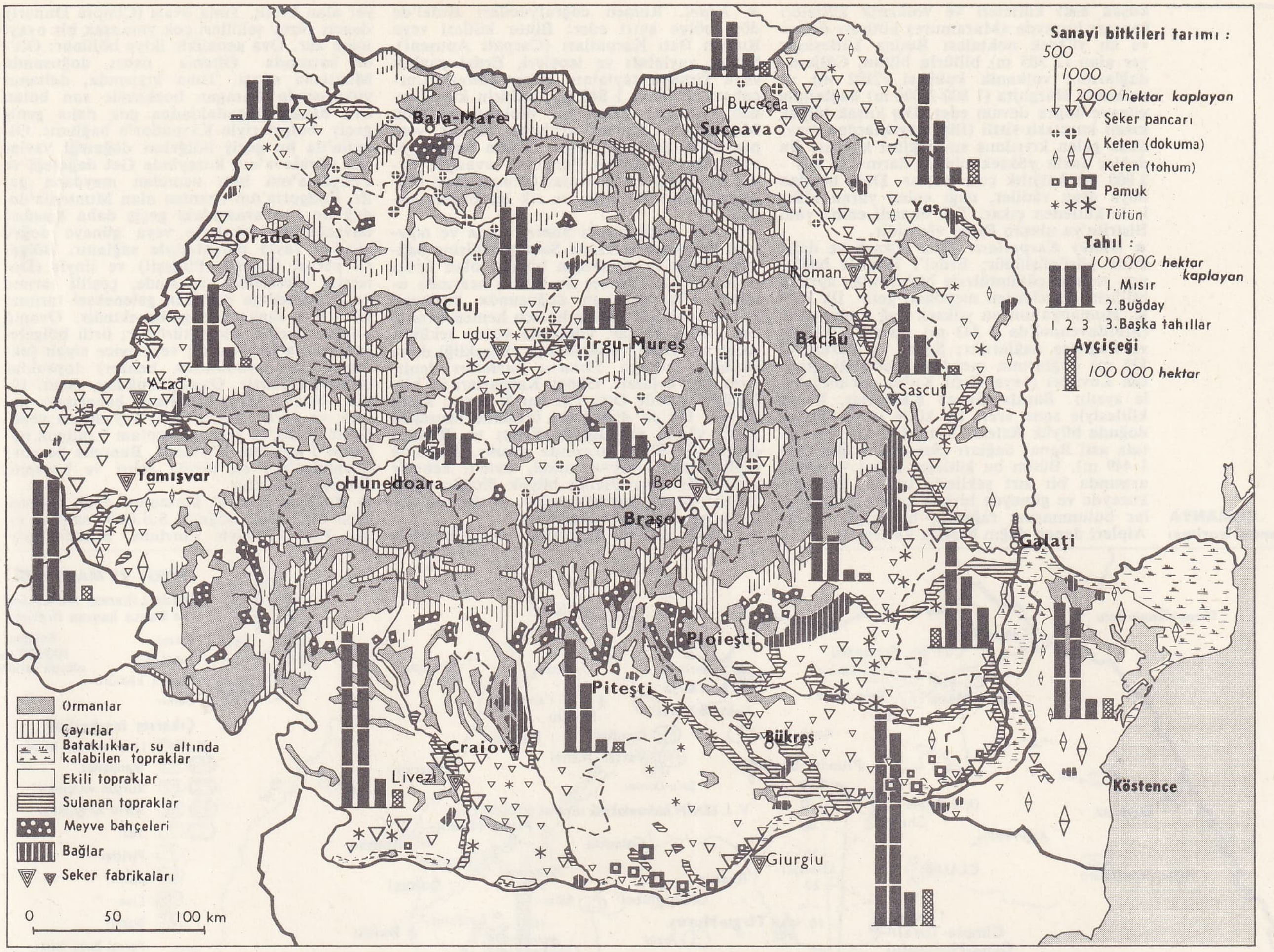

.opera türünü bütün imkânlarını kullanabilen tek deha Verdi'dir. XIX. yy. boyunca, bütün üleklerde romantizm ağır bastı ve bütün rus, çek, polonyalı, islav bestecileri etkiledi. Almanya'da romantizmin son temsilcisi Richard Strauss idi. XIX. yy.ın son yıllarına doğru bir tepki belirdi: İtalya'da *verismo* akımını başlatanlar, Fransa'da A. Bruneau ve G. Charpentier gibi gerçekçiler veya Debussy gibi izlenimciler, öteki ülkelerde Bartok, Stravinski, Schönberg, Hindemith gibi besteciler, romantizmden kalan müzik dışı unsurları eserlerinden ayıklamanın çeşitli yollarını denediler. (→Bibliyo.) [ML]

ROMANYA veya **Romanya Halk cumhuriyeti,** rumence **Republica Populara Romina,** Doğu Avrupa'da devlet; kuzeyde ve kuzeydoğuda S.S.C.B., batıda Macaristan, güneybatıda Yugoslavya, güneyde Bulgaristan ile sınırlıdır. Başkenti, *Bükreş*. Başlıca şehirleri: *Cluj, Timişoara, Braşov, Ploieşti, Yaş, Köstence.*

COĞRAFYA

Romanya aşağı yukarı bir dörtgen biçimindedir. Ortasında dağlar, yaylalar ve *Erdel* iç havzaları yer alır. Ovalar, kenar kısımlardadır: batıda büyük Pannonia ovasının kenarı, güneyde *Eflak,* doğuda *Boğdan* ve *Dobruca*. Bu çeşitli bölgeler ilk olarak 1919'da, o güne kadar Avusturya-Macaristan imparatorluğuna bağlı olan Erdel'in Romanya'ya katılmasıyle tek bir devlet haline geldi. Bugün ülke, on beş idare bölgesine ve bir macar muhtar bölgesine bölünmüştür.

Genel coğrafya

● *İklim.* Ülkenin her yerinde kara iklimi hüküm sürer. Kışlar ovada bile çetindir (ocak ortalaması Bükreş'te —3,5° C). Sıcaklık ortalaması Eflak ovasında yılda elli gün 0°C'ın altındadır. Dağlarda kışlar çok çetin geçer, buz ve karlar uzun süre kalır. Ansızın gelen ve nispeten kısa süren ilkbaharı, oldukça uzun ve çok sıcak yaz izler: temmuz ortalaması Bükreş'te 22° C'tır. Yüksek sıcaklıklar dört ay kadar sürer. Zaman zaman fırtınalı ve sağanak yağışlı olan yaz, genellikle oldukça kurak bir dönemle sona erer; bu dönemi, yağışlı ve serin bir sonbahar izler; kış, kasım sonunda ansızın bastırır. Kuzeybatıdan gelen, kışın donduran, yazın kurutan ukrayna rüzgârları (*crivât*). sık sık eser. Güney rüzgârına *austru* adı verilir. Ovalarda özellikle doğuya doğru kurağa yakın bir iklim hüküm sürer ve tarımı güçleştirir. Buna karşılık dağlar ve Erdel bol yağış alır ve yazları çok sıcak değildir. Bu kesim Avrupa'nın en güzel ormanlık bölgelerinden biridir.

● *Nüfus.* Karmaşık tarihi dolayısıyle Romanya topraklarında çeşitli milletlerden halklar birikti. Bugün nüfusun başlıca üç millî grubu, Rumenler (yüzde 85,7), Macarlar (yüzde 9,4) ve Almanlardır (yüzde 2,2). Ayrıca ülkede 178 000 islav (yüzde 1,1), 140 000 yahudi (yüzde 0,9), 53 000 çingene (yüzde 0,34), 29 000 türk v.b. yaşar. Macarlar, Macaristan sınırı kenarında ve Erdel'in merkezinde Mureş'in orta havzasında toplanmıştır; burada kurulan muhtar macar bölgesinin merkezi Tîrgu Mureş'tir. Güney almanya asıllı olmalarına rağmen geleneksel olarak «sakson» adı verilen alman azınlıkları da Erdel'de yaşar. Ukraynalılar ve Ruslar, Bukovina ve Boğdan'da toplanmıştır. XVII. yy.da dinî baskılardan kurtulmak için Tuna deltasına göçen eski rus-ukrayna hıristiyanlarının soyundan gelen Lipovanlar apayrı bir halktır. Türkler ve Bulgarlar Dobruca'da küçük azınlıklar meydana getirir. Bütün halk rumence konuşur, ama azınlıkların ilkokullarında millî dilleri okutulur; Rumence ise ikinci dil olarak öğretilir. Çeşitli millî gruplar, özellikle köylerde geleneksel giyeceklerini, geleneklerini ve folklorlarını muhafaza eder. Rumen halk sanatı, geleneklerin bu çeşitliliğinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Ülkede halklar gibi dinler de çeşitlidir; Rumenlerin yerleştiği eski bölgelerde Ortodoksluk ağır basar; Macarlar katoliktir.

Bölgesel coğrafya

Karpatlar ve Erdel, ovaların yukarısında dağlık bir bölgedir; ama yükseltiler fazla değildir ve en yüksek nokta 2 543 m'dir; Engebelerin pek azı sivridir. Bununla beraber ülkenin hemen her yeri dağ özellikleri taşır. Vâdi yamaçlarının sarplığı, bazı boğazların darlığı, kereste yüzdürmede yararlanılan ırmakların aştığı büyük ormanların yaygınlığı, bu bölgelere çok değişik bir görünüş kazandırır. Karlar erimeğe başlar başlamaz sürülerini dağ otlaklarına çıkaran çobanların mevsimlik göçleri, Doğu Alpler ve Balkanlar'dakilere benzeyen köyler ve evler tamamıyle dağa has bir hayat tarzını yansıtır. Bununla beraber, dağların ortasındaki ve en yüksek kütlelerin eteğindeki, ova koridorları ile korunan havzalar zengin tarım bölgeleridir: büyük köylerin birbirine uzak evleri arasında meyve ağaçları (özellikle erik) yetiştirilir; rüzgâra açık yamaçlardaki bağlardan değerli şaraplar elde edilir.

● *Rumen Karpatları,* Rumen Karpatları iki bütüne ayrılır; Doğu veya Boğdan Karpatları, Ukrayna sınırından Predeal geçitine kadar, Güney veya Eflak Karpatları Prahova vâdisinden (Predeal geçiti) Tuna kıyısında Demirkapılar'a kadar uzanır.

● *Doğu Karpatları,* kuzeybatıdan - güneydoğuya yönelen iki paralel kuşaktan meydana gelir. Erdel yamacında uzanan iç

ROMANYA tarım haritası

millî kıyafet

Foto. LAROUSSE

kuşak eski kütleleri ve volkanik kütleleri kapsar: kuzeyde «Maramureş kütlesi» denen ve en yüksek noktaları Rodna kütlesinde yer alan (2 305 m) billûrlu bütün, Câliman dağlarının volkanik kubbesi (2102 m) ve volkanik Harghita (1 800-2 000 m) dağlarıyle güneye doğru devam eder. Dış kuşak büyük kısmı kumtaşlı-şistli (fliş) kayaçlardan meydana gelen kıvrılmış sıradağları kapsar. Bu dağlar fazla yüksek olmamalarına (1 600 - 2 000 m) karşılık çok sarptır. Dağı boydan boya aşan vâdiler, dağı enine yaran klüzlerle kütleden çıkar. Tek önemli enine vâdi Bistrita'ya ulaşan Bicaz vâdisidir.

● *Güney Karpatları*, daha yüksek ve daha kütle görünüşlüdür; Erdel'i Eflak'a bağlayan yapısal çöküntülerle birbirinden ayrılan billûrlu kütlelerden meydana gelir. İlk kütle, Romanya'nın en yüksek dağ grubu olan (Moldoveanul'da 2 543 m) Bucegi kütleleri ve Fagaraş dağlarıdır; Sebeş ve Paring (2 528 m) dağlarının meydana getirdiği gruptan Loviştei (veya Kızıl Kule) çöküntüsüyle ayrılır. Batıda Güney Karpatlar, Banat kütlesiyle sona erer; bu kütle ikiye ayrılır: doğuda büyük Retezat kütlesi (2 511 m), batıda asıl Banat dağları (Semenic dağlarında 1 449 m). Bütün bu kütleler Erdel ve Eflak arasında bir sırt şeklinde uzanır; önünde, kuzeyde ve güneyde birkaç kumtaşlı yamaçlar bulunmasına rağmen, bütünüyle Erdel Alpleri denen dağın başlıca kütlesidir.

● *Erdel.* Rumen coğrafyacıları Erdel'de dört bölge ayırt eder: Bihor kütlesi veya Rumen Batı Karpatları (Carpati Apuseni), Someş yaylaları ve tepeleri, Erdel yaylası veya Tirnava yaylaları. *Bihor kütlesi* (Curcubata dağında 1 848 m), billûrlu kayaçlardan meydana gelen bir bloktur, yanında Maramureş-Caliman grubuna benzer yeni püskürük kayaçlar vardır. Kütle tamamıyle ağaçlıktır ve büyük Pannonia ovasıyle Erdel havzaları ve iç ovalar (orman ötesi bölgeleri) arasında kalın ve sık bir orman engelidir.

Rihor'un kuzeyindeki *Someş yayla* ve *tepeleri*, Pannonia ovasıyle Someş vâdisine bağlıdır. Erdel'in en zengin bölgesi olan Erdel ovası, Yukarı Someş ile Mureş arasında uzanır. Cluj şehrinin doğusunda başlayan büyük tabiî gaz yatağı hemen hemen ovanın her yanını kaplar. Güneyde yüzey şekilleri daha arızalıdır ve ortalama yüksekliği daha fazladır: buraya *Tirnava yaylaları* denir. Ama bu yaylaları, Güney Karpatları ile birleştikleri yerde Orta Olt karığı keser; karık batıda, Olt'un dirseğinin ötesinde Mureş'in aşağı vâdisi aracılığıyle Sebeş ve Retezat dağlarıyle Bihor arasında uzanır. Erdel'de tahıl, şarap, meyve, alkol, keten, kenevir yetiştirilir; hayvancılık büyük ölçüde gelişmiştir: büyük baş hayvanlar, at, koyun, keçi, domuz, kümes hayvanları.

● *Eflak.* Güney Karpatları'nın güneyinde yer alan Eflak, Tuna ovası (Cimpia Dunari) denen yüzey şekilleri çok yumuşak bir ovayı içine alır. Ova genelikle ikiye bölünür: Olt'un batısında Oltenia ovası, doğusunda Muntenia ovası. Tuna kıyısında, deltanın yukarısında Baragan bozkırıyle son bulan ova batıda doğudakinden çok daha geniş geçiş bölgeleriyle Karpatlar'a bağlanır. Oltenia'da bu geçiş bölgeleri dağeteği yaylaları (Craiova'nın kuzeyinde Get dağeteği ve Podgoria'nın batı ucundan meydana gelir. Podgoria'nın uzantısı olan Muntenia'da, dağ ile ova arasındaki geçiş daha kısadır; havzalar ve tepelerle veya güneye doğru alçalan yayla parçalarıyle sağlanır. Bölgede petrol (Piteşti, Ploieşti) ve linyit (Doiceşti) işletmeleri sayesinde, çeşitli tarıma ve hayvancılığa dayanan geleneksel tarımın yanı sıra sanayi de gelişmektedir. Ovanın başlıca özelliği lös örtüsüdür; örtü bölgelere göre ya kahverengi veya iyice siyah (ukrayna çernozyumlarına benzer) topraklar meydana getirir. Ovada, buğday, mısır, tütün, keten, ayçiçeği, Tuna kenarında pamuk ve ayrıca bütün sürü hayvanları yetiştirilir. Eflak'ta yaşayan toplam 7 milyon nüfusun 5 milyonu köylüdür. Bununla beraber Romanya'nın en büyük şehri ve başkenti Bükreş, ovadadır.

● *Boğdan.* Karpat burcunun doğu cephesi olan bu bölge, doğuda S.S.C.B. sınırını çizen Prut vâdisiyle sınırlıdır. Burada Kar-

ROMANYA
sanayi haritası

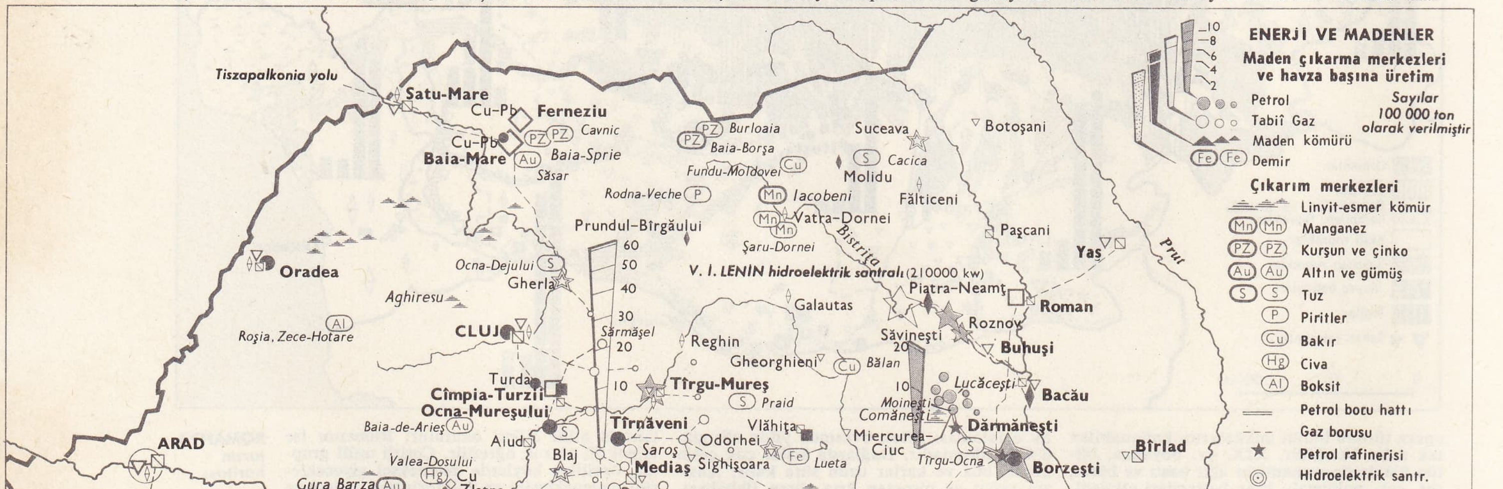

Eugène DELACROİX (1798-1863), «Sardanapalos'un Ölümü», Louvre müzesi, Paris

deri sumen, «katedral» dekorlu, Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris

ROMANTİZM

Baron GROS (1771-1835), «Napolyon Arcole'de», Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Nüfusu 100 000'den fazla
Nüfusu 100 000'den az
Devlet hududu
Demiryolu
Bölge hududu
Karayolu
ROMANYA
0 20 40 60 80 100 km
P O L O N Y A
K a r p a t l a r
Transilvanya Alpleri
E R D E L
B O Ğ D A N
B E S S A R A B Y A
S. S. C. B.
D O B R U C A
M A C A R I S T A N
Y U G O S L A V Y A
B U L G A R I S T A N
KARA DENİZ
ÇERNOVTSKY
KOLOMYYA
Hotin
Podolski
Balta
Rezina
Orgeyev
Beltsy
KIŞINEV
Tiraspol
Dnyester ır.
Prut
YAŞ
Huşi
Dorohoi
Radauti
Falticeni
Roman
Piatra Neamt
Bacau
Targu Ocna
Barlad
Tecuci
Kagul
Bolgrad
Kiliya
Ismail
KALAS (Galati)
Braila (ibrail)
Tulcea
Focşani
Ramnicu Sarat
BUZAU
PLOEŞTI
Campina
Braşov
Sfantu Gheorghe
Sighişoara
TARGU MUREŞ
Bistrita
CLUJ
Turda
Bihar dağl.
Alba Julia
Deva
Sibiu
Compulung
Ramnicu Valcea
Piteşti
Targovişte
BUKREŞ
Baragan bozkırları
Tuna
KÖSTENCE
Silistre
Dobriç
VARNA (Stalin)
Şumnu
Eski Cuma
Razgrad
Ruscuk
Giurgiu (Yergöğü)
Alexandria
Rosiorii de Vede
Turnu Magurele
Ziştovi
Plevne
Slatina
Craiova
Vidin
Mikhailovgrad
Zejecar
NİŞ
Prokuplije
Krusevac
Kragujevac
Çaçak
BELGRAD
Sava
Pasarofça
Kladovo
TURNU SEVERIN
Oravita
Zrenjanin (Petrovgrad)
TİMİŞOARA
Arad
Mako
ZEGED
Hodmezövasarhely
Oroshaza
Bekescsaba
Csongrad
Szolnok
Törökszentmiklos
Salonta
Oradea
DEBRECEN
NYIREGYHAZA
Satoraljoujhely
Carei
SATU MARE (Sakmar)
MUKAÇEVO
Khust
Tyaçevo
Sighet

Cozia ile Naurutu dağları arasında
Cozia geçidindeki Olt ırmağı

Timişoara'da bir
doğu ortadoks kilisesi

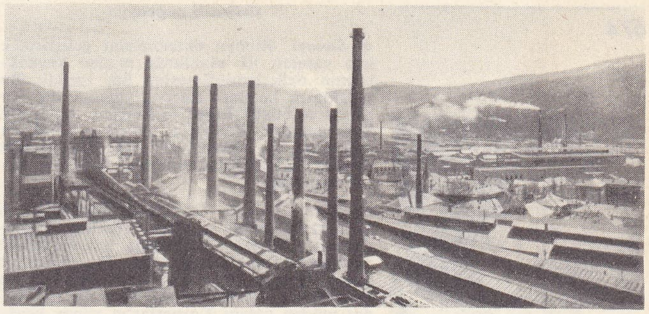

Reşita
demir-çelik
fabrikaları

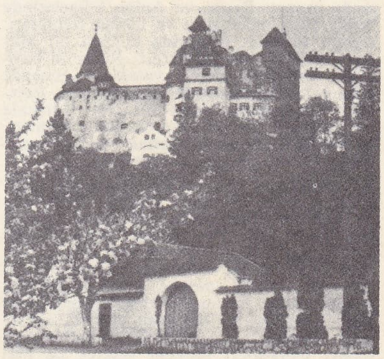

Braşov bölgesinde
Bran'da
bir ortaçağ
şatosu

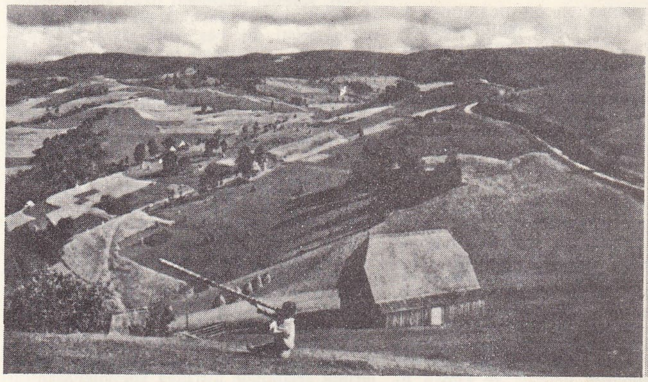

Apuseni
dağlarından
bir
görünüş

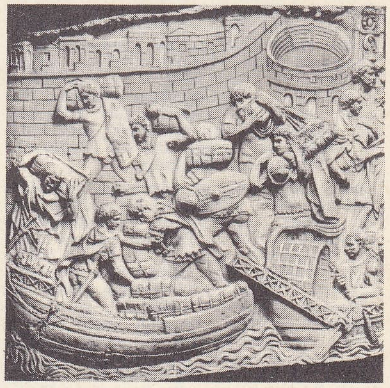

«Tuna'daki gemileri
yükleyen romalı
askerler»
Trajanus sütunu
detayı, Roma

Bükreş'te Romanya Halk Cumhuriyeti meydanı, sağda, devlete ait halk meskenleri

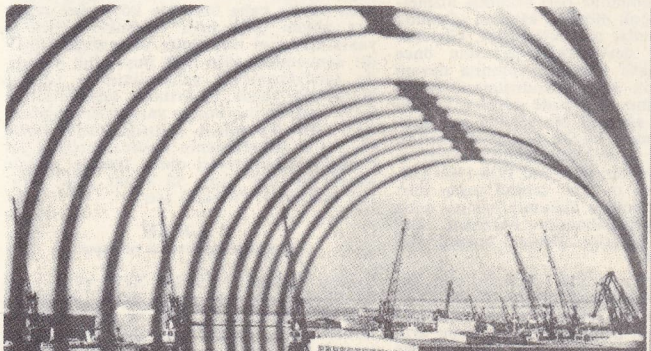

Köstence
limanı

patlar'ın kumtaşlı ve koruluk kenarlarında bir Askarpat bölgesi ayırt edilir; Eflak Podgoria'sının uzantısı olan bu bölgede petrol ve linyit yatakları vardır; daha doğuda birbirini izleyen ovalar ve yaylalardan meydana gelen bir kesim uzanır: kuzeyde Askarpat bölgesini asıl Boğdan ovasından veya Yaş ovasından ayıran Suceava yaylası, güneyde Askarpat çöküntüsünden Prut'a kadar bütün bölgeyi kaplayan Birlad yaylası; Boğdan'ın güney ucunda, Eflak ovasına ulaşan Focşani ovası. Ülke Prut hidrografya havzası içinde olan Yaş ovası dışında Siret ırmağı tarafından akaçlanır.

Boğdan verimli bir tarım bölgesidir; ama güney kısmı kuraklıktan zarar görür; hasatın düzenli olması için ıslah çalışmaları gereklidir. Sanayileşme, Bistrita vâdisinin hidroelektrik düzenlenmesi ve yeraltı gelir kaynakları sayesinde gelişmektedir.

Dniester kıyısında
Hotin kalesi
(XIII.-XIV. yy.)

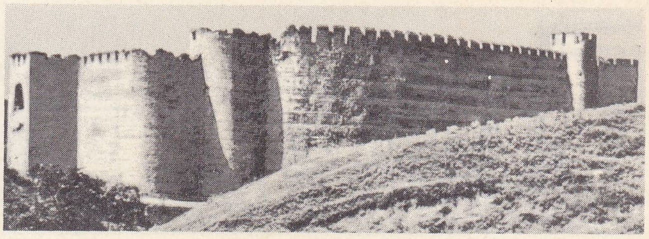

Foto. *LAROUSSE; Encyclopedia Britannica; Dizionario Enciclopedico Italiano*

Büyük Ştefan, dinî işleme (1500'e doğr.) Putna manastırı hazinesi

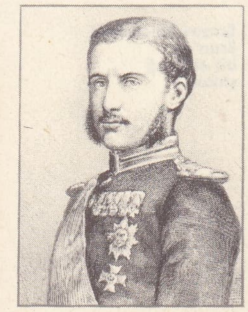

Karl von Hahenzollern

Carol II

halen Sanat müzesi olan eski Krallık sarayı

İktisadî coğrafya

● *Sanayi.* Rumen ekonomisini geliştirmek için yapılan ilk planlarda maden kaynaklarının değerlendirilmesine hız verildi. Bu yatakların bazıları Karpat yayının dış yüzünde ve büyük Eflak ve Boğdan ovalarının kenarındadır: Podgoria yatakları, Boğdan (Moineşti ve Comaneşti) ve Ploieşti'deki (Buzau ile Yalomita arasında) petrol ve linyit madenleri.

Bazıları ise dağın iç yüzündedir: kuzeyde Baia-Mare metal ve altın yatakları, kuzeydoğuda Caliman ve Rodna kütlelerindeki manganez yatakları, güneyde Jiu kömür ve linyit havzası (veya Petroşani havzası) ve Hunedoara demir havzası. Çok değerli Banat maden yatağı Karpatlar'ın güney kenarında uzanır: Reşita ve Anina bölgelerinde demir filizi, manganez ve kömür yatakları. Ayrıca Erdel'in ortasında üçüncü bir maden yatakları bölgesi vardır; Bihor'un batısında boksit ve demir yatakları, güneyde altın yatakları, kuzeyde Aghiereşu ve Sorecani havzasında linyit yatakları, doğuda büyük tabiî gaz havzası ve tuz madenleri. Bütün Erdel'de ve Karpatlar'da birçok maden suyu kaynağı ve ılıca işletilir.

Romanya kısa süre içinde elektrik üretimini de artırdı: Doiceşti, Ovidiu, Singeorgiu de Padure, Comaneşti, Paroşeni termik santralları; Moroeni, Valiug, Bicaz, Lenin hidroelektrik santralları v.b. Elektrik üretimi çeşitli sanayi kollarının gelişmesine yol açmıştır: traktör, otobüs, kamyon imalâtı, petrol arama, işletme ve tasfiye etmek için gerekli makineler, her çeşit elektrik cihazları, demiryolu malzemeleri v.b. Başlıca sanayi merkezleri başkent Bükreş ile batı maden havzasındaki (Reşita) ve Erdel'deki (Petroşani, Hunedoara) şehirlerdir; ama genellikle bütün büyük şehirlerde sanayi gelişmiştir: traktör ve makine yapılan Braşov, Timişoara, Arad, Craiova, Cluj v.b. Çeşitli kimya sanayii, tabiî mineral tuzlarını, Erdel metan gazını, petrol cracking ürünlerini kullanır; linyitin önemi günden güne artmaktadır. Modernleştirilen geleneksel hafif sanayi tesisleri ve üretimi özellikle Boğdan'da (Yaş, Botoşani) artmaktadır.

Enerji kaynaklarının işletilmesi sanayinin 1960'tan sonra gelişmesini hızlandırdı. Linyit, kömür, hattâ petrol üretiminin fazla gelişmesine (1966'da 12,8 Mt petrol) karşılık, 1960'ta 10,3 milyar m^3 olan tabiî gaz üretimi 1966'da 18,6 milyar m^3'e yükseldi. Elektrik üretimi 7,6 TW/saatten (1960) 17,2 TW/saate (1965) çıktı. Elektrik üretiminde hidroelektrik üretimin payı azdır (1965'te yüzde 5'ten az); fakat Tuna, Argeş ve Bistrita üzerinde önemli tesisler yapılmaktadır. 1960'ta 1,8 Mt'dan 1966'da 3,6 Mt'a yükselerek iki kat artan çelik üretiminin Hunedoara'nın yükünü kısmen azaltacak olan Galati çelik kombinasının tamamlanmasıyle daha da yükselmesi beklenmektedir. Gheorge Gheorgiu-Dej, petro kimyaya dayanan kimya sanayiinin merkezi haline geldi. 1961-1965 Beş yıllık planı döneminde toplam sanayi üretimi yüzde 90 kadar çoğaldı ve dış ticaret hacmi iki kat arttı. Aynı dönemde safî maddî üretimin (pazar fiyatıyle) meydana gelmesinde sanayinin payı yüzde 44'ten 49'a (1967'de yüzde 50'yi aştı) yükseldi; buna karşılık tarımınki yüzde 33'ten 30'a düştü.

● *Tarım.* Tarımdaki gelişmeler daha yavaş ve daha azdır. Köylerde tarımcıların talebine bağlı bir tarım malzemesi istasyonları ağı kuruldu. Bu malzemenin rasyonel bir şekilde kullanılması, toprakların birleştirilmesini ve birçok güçlükle karşılaşan kooperatifler kurulmasını gerektirdi. Millî hasılanın yüzde 27'sini sağlayan tarımda ülkenin faal nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 65'i çalışır. Ekmeklik buğday, mısır, şeker pancarı, patates, pamuk, üzüm ve meyve yetiştiriciliği rumen tarım ekonomisinin başlıca kesimleridir. Ayrıca savaştan önce uygulanan bazı tarımlar (keten, kenevir, soya) geliştirildi ve ıslah edildi.

Tarım alanında kolektifleştirme 1962'de tamamlanabildi. Özel sektör, faal tarım nüfusunun ancak onda birini istihdam eder ve elinde işlenebilir toprakların yüzde 6'sı kalmıştır. İşlenebilir topraklar iki ayrı tip işletmenin malıdır: «sovhoz»lara benzeyen 700 kadar devlet çiftliğinde 300 000 ücretli çalışır ve 2 milyon hektar toprak işletilir; «kolhoz»lara benzeyen 4 700 kadar üretim kooperatifinde kır halkının yüzde 80'inden çoğu toplanır ve 9 milyon hektar kadar toprak işlenir. Buğday üretimi 1965'te o güne kadar rastlanmayan bir seviyeye ulaştı: 6 Mt'a yakın.

● Romanya'da hayvancılık da gelişti (4 500 000 baş kadar sığır, 1,3 milyon at, 12,5 milyon koyun, çok sayıda domuz ve kümes hayvanı). Balıkçılığı geliştirmek ve modernleştirmek için önemli çabalar harcandı (Tuna deltası, Tuna'nın son dirseğinin yukarısında Balta bataklıkları, Köstence açıklarında deniz balıkçılığı).

● *Ticaret.* Romanya'nın dış ticaretinde İkinci Dünya savaşına kadar tahıl, petrol ve hammadde ihracatı ağır basıyordu; savaştan sonra bu durum değişerek sanayileşmekte olan ülkelere has bir şekil aldı: makine ithalâtı, yarı işlenmiş veya mamul maddeler ve geleneksel ürünler (kereste, deri, tahıl) ihracatı. Siyasî şartlar Romanya'nın batı ülkeleriyle ticaretini azaltmasına ve S.S. C.B. ve halk cumhuriyetleriyle artırmasına yol açtı.

Sanayileşme çabaları 1961-1964 arası ticaret bilançosunun açık vermesine yol açtı. Ama henüz gelişme döneminde olmasına rağmen turizm (özellikle Karadeniz kıyısında Mamaia) gelirleri bu açığı kapattı. 1965'te ticaret bilançosu yeniden kazanca geçti. Aynı yıl sanayi hammaddeleri (maden filizi ve madenler) ve donatım malzemeleri ithalâtın yüzde 80'ini temsil ediyordu. Ama rumen sanayi ürünleri de ihracatta önemli rol oynamaktaydı: donatım malları ve kimya ürünlerinin toplam ihracattaki payı yüzde 19'dan 25'e yükseldi. Ekonomiyi bağımsızlaştırma çabaları mübadelelerin coğrafî dağılımında önemli değişikliklere yol açtı. Ticaret hâlâ sosyalist ülkelerle yapılır (1965'te yarısı S.S.C.B. ile toplam ihracatın yüzde 40'ından çoğu); fakat batı ülkeleriyle (toplam ticaretin yüzde 19'u), özellikle Batı Almanya, Büyük Britanya ve Fransa ile mübadeleler hızla gelişmektedir.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

1950-1960 Arasında resmî millî hasıla indisi yüzde 168 arttı; bu oran, Avrupa'da kaydedilen en yüksek artış yüzdelerinden biridir ve eskiden yalnız şehirlerde görülen komün kalkınma yüzdesinden (yılda yüzde 2) çok yüksektir. Ama hayat seviyesi henüz yetersizdir. Bununla beraber durum, İkinci Dünya savaşının sonundan beri özellikle hizmetler kesiminde çok düzeldi. Mesken alanında önemli programlar gerçekleştirildi; köylerde özel inşaatlar desteklendi; savaştan önce başlanan kolektif binalar yapımına devam edildi. Köylerin elektriklendirilmesi, radyo ve eskiden yalnız şehirlerde görülen komün faaliyetlerinin sistemli bir şekilde geliştirilmesi köy hayatını büyük ölçüde değiştirdi. Şehirlerde işçi dernekleri, sendika evleri ve kamu kütüphaneleri kuruldu. 1938-1960 Arası sinema sayısı on kat, seyirci sayısı dört kat arttı. Karayolları alanında başlıca çaba anayolların geliştirilmesine harcandı. Kamu sağlığı ve öğretim alanında önemli işler gerçekleştirildi.

Bu düzenlemeler rumen ekonomisinin gelişmesindeki dinamizmi yansıtır. İkinci Dünya savaşı ertesinde Romanya, çok zarar gören ekonomisini geliştirmenin yollarını aramağa koyulmuştu. Güç bir durumda işe başlayan Romanya, S.S.C.B.'nin yönettiği bloka kayarak ekonomisinde sosyalizasyona girişti. 1948'de sanayi işletmelerinin, bankaların, madenlerin, ulaşımın ve sigorta şirketlerinin devletleştirilmesine karar verildi. Tarım alanında 1945'te bir toprak reformu hazırlandı ve uygulandı: bu reformun amacı 50 hektardan büyük topraklara yani ekilebilir toprakların yüzde 15'ine (tarım topraklarının yüzde 10'u) elkoymaktı. Reformla elkonulan 1 968 000 hektar topragın 1 109 000 hektarını devlet topraksız (400 000 kişi) ve küçük topraklı (500 000 kişi) köylülere dağıttı; geri kalanını kendine ayırarak büyük bir kısmında devlet çiftlikleri kurdu. 1948'de kral Mihail'in tahttan feragatinden sonra krallık toprakları devlet topraklarına katıldı ve kiliselerle, hayır kurumlarının topraklarına elkondu. Aynı yıl sonunda devlet toprakları 9 milyon hektarı (2,9 milyonu tarım arazisi) buldu. Bu toprakların onda birinden azında devlet çiftlikleri kuruldu; geri kalan kısımları köy otlaklarına, belediye topraklarına, devlet işletmelerinin yönettiği ek işletmelere verildi veya nadasa bırakıldı. O tarihten beri tarım işletmelerini kooperatiflere dayandırmak için yoğun çaba harcandı: bugün köylülerin tek tek işledikleri ekilebilir toprakların oranı toplamın yüzde 14'üdür.

Devletleştirme sonuçlandırılıp toprakların kolektifleştirilmesine başlandıktan sonra Romanya, ekonomisini kalkındırmakla uğraştı. İlk birer yıllık planlardan sonra (1949-1950), Rumen hükûmeti uzun vadeli hedefler tespit ederek soyalist bir ekonomi kurmağa girişti. İlk beş yıllık (1951-1955) planın, siyasî ve iktisadî bir hedefi vardı: sanayii tamamlayarak ve «küçük tarım üretiminden» derece derece kır kesimini kolektifleştirmeye geçerek ülkenin iktisadî yapısının değiştirilmesi. Bu genel siyasî hedefin yanı sıra planın başlıca iktisadî hedefleri şunlardı: petrol sanayiinin geliştirilmesi, enerji potansiyelinin artırılması, maden araştırmalarının yoğunlaştırılması, sanayi üretimi kapasitesinin (özellikle çelik sanayiinin) geliştirilmesi. 1955 Sonunda sanayi üretimi hacmi 1938'dekinden 2,9 kat çoktu. Bu ilk beş yıllık plan sırasında, başlıca yatırımlar çelik sanayiine, kimya sanayiine ve yeni sanayilere (petrol, maden ve tarım âletleri yapımı) yapıldı. 20 Elektrik santralı inşa edilmesiyle elektrik üretiminin geliştirilmesine büyük çaba harcandı. Bununla birlikte bütünüyle ele alınırsa, sanayi hedeflerinin seviyesinde aşırılığa kaçıldığından çoğuna ulaşılamadı. Tarım alanında, tahıl üretimi artmadı; sanayi bitkileri üretimi çoğaldı. İkinci beş yıllık planda (1955-1960), üretim araçları sanayiine, özellikle ağır sanayiye ve hammadde üreten sanayilere öncelik tanındı. Yatırımların yarısı ağır sanayiye ve ancak yüzde 6'sı tüketim mallarına yapıldı. Plan sonunda gayrısafî sanayi hasılasının üçte iki artmasının sebebi, demir metalürjisi, makine yapımı ve kimya sanayiinde üretimin hedefleri aşmasıdır. Gerçek ücret artışlarının (yüzde 62), temel tüketim malları üretiminin artışından çok fazla olması dış ticarette açığa yol açtı.

1965'te 100 kişiye bir özel otomobil, 50 kişiye bir televizyon düşüyordu; kişi başına çelik üretimi 200 kg'dan azdı ve elektrik üretimi 1 000 kW/saat kadardı. Sağlık ve sosyal hizmetler alanında durum çok daha iyiydi: 730 kişiye bir doktor düşüyordu. Şehirciliğe bağlı olarak mesken alanında gerçekleştirilen büyük çaba özellikle köylerden şehirlere göçün (Romanya bugünkü şehirlerin yakınında yeni meskenler yaratmağa yöneldi) sonucudur. 1966-1970 Beş yıllık planında sanayileşmenin geliştirilmesine (sanayi üretiminin yüzde 70 artması tasarlandı) ağırlık verildi; bu, halkın yarısından çoğunun hâlâ tarım kesiminde çalıştığı ülkede hayat seviyesini yükseltmenin başlıca şartıydı. İlk sonuçlar umut verici oldu: 1966'da toplam sanayi üretimi yüzde 12 kadar arttı; elektrik üretimi 20 tW/saati aştı.

TARİH

Rumen halkının menşei

Rumen halkının M.S. III.-XIII. yy. arasında ülkeye yerleşmiş romalı öncesi ve romalı halklarla (latin asıllı dilini ve adını Romalılardan aldı), çeşitli ırklardan (germen, islav v.b.) barbarların karışmasından doğduğu sanılır. Fakat tarihçilerle etnologlar, rumen milletinin meydana gelmesinde bu halklardan hangisinin ağır bastığını henüz tespit edememişlerdir. Romanya'nın coğrafyası, yerleşmenin, yükseklikler kuşatıl-

Foto. LAROUSSE

mış olan Erdel'de ve Karpatlar'da, güney ve doğudaki bozkır özelliğinde ovalara göre daha devamlı olduğunu düşündürür. İlk *bozkır imparatorlukları*'nın (M.Ö. 1200'e doğr.-700 arası Kimbriler, 700-300 arası İskitler, 300 - M.S. 200 arası Sarmatlar) uçları olan bu bozkır bölgelerine, yenilen çetelerin ve iyi teşkilâtlanmamış kabilelerin (Getler, Bastarnalar) kalıntıları sığınmıştı; bölge, M.Ö. VII. yy.da kıyıda kurulan yunan sitelerinin (Callatis, Tomes, Histria, Tyras) kültürel desteğinden yararlandı; M.Ö. II. yy.-da, yarı efsanevî Aganthyrses'lerin yerini alan Get Daçya devletinin, helen etkisiyle kurulduğu sanılır. Trakya kabilelerini hâkimiyetleri altına almağa çalışan Romalılar, M.Ö. 75 yılında Aşağı Tuna'ya ulaştılar ve Augustus devrinde Mesia'yı kurdular, bugünkü Eflak'ta yasayan get kabilelerine himayelerini kabul ettirdiler. Daçya devletinin Romalılarla komşu olması imparatorluğu kaygılandırdı ve Trajanus'un yaptığı seferler sonunda (107) dağlık bölge ve Batı Eflak ile sınırlanan bir Daçya eyaleti kuruldu: kuzeyde bağımsız Daçlar kaldı; Bastarnalar ile Roksolan Sarmatlarının yaşadığı az kalabalık ovalarda ise Roma'nın etkisi ağır basıyordu. Eyalet 271-275 arasında Aurelianus tarafından boşaltıldı ve Roma sadece küçük İskitya'yı (Dobruca) muhafaza etti; fakat, gerek romalı, gerek romalılaştırılmış daçya köylüleri bölgelerinden ayrılmadılar, ya kendilerini sömüren barbar efendilerin hâkimiyeti altında yaşamağa razı oldular ya onlardan kurtulmak için yüksek bölgelere kaçtılar. Zaten, Gotlar (III.-V. yy.), Gepidler (IV.-V. yy.), Hunlar (IV.-VI. yy.), Avarlar (VI.-VII. yy.), İslavlar (VI. yy.), Bulgarlar (VII.-XI. yy.), Macarlar (IX. yy.), Peçenekler (IX. yy. - XI. yy. sonu), Kumanlar (XI.-XIII. yy.) ve Tatarlar (XIII. yy.) bu bölgelerde çok az kalıyor, daha zengin ve daha kalabalık bölgelere saldırıyorlardı.

Ortodoks dinine bağlı olan, bulgar âyin usulünü uygulayan ve Latinceden türeme, islavca pek çok kelime kapsayan bir dil konuşan Romanyalılar adına ancak XIII. yy.-dan kalma belgelerde rastlanır. X.-XIII. yy. arası Romanyalılarla İslavların karışık yaşadığı birçok küçük prenslik kuruldu. Fakat X. ve XI. yy.da Macaristan Erdel'i (Transilvanya) fethederek sakson ve macar kolonlar yerleştirdi; Macarların ortodoksları ezmesi üzerine, Rumenlerin bir kısmı Tuna ovalarına doğru göç ederek orada, bağımsız yaşayan ırktaşlarıyle (Tatarlar bölgeden kovdukları [1237-1242] Kumanların yerine gerçekten yerleşmedikleri için) buluştular. Yani rumen halkı yayılmağa ve istilâcı halkların kalıntılarını bünyesinde eritmeğe devam etti; fakat siyasî bütünlük ancak XX. yy.da sağlanabildi.

Rumen prenslikleri

Rumen prensliklerinin kaderleri birbirine benzemez. Macar ve sakson azınlığının hâkimiyeti altında yaşayan ve millî özelliklerini kaybetmeyen *Erdel*'de Rumenler, soylularının macarlaşması yüzünden bir köylü sınıfı haline geldi; bu sınıf, XV. yy.da efendilerine karşı sık sık ayaklandı (Bobilna ayaklanması, 1437-1438). XIII. yy.dan sonra oldukça bağımsız bir prenslik haline gelen Erdel, bağlı olduğu batı kültürünü ve dinini aldığı Macaristan tarafından yutulmak tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Tersine, XIV. yy. başında Karpatlar'ın ötesinde iki katışıksız rumen devleti kuruldu: güneyde, Bulgarlarla Sırpları bünyesinde eriten ve Janos Basarab'ın Karoly I Robert'i yenmesiyle (1330) hürriyetini kazanarak Erdel'de Almaş ve Fagaraş düklüklerini işgal eden *Eflak* (veya *Tara Romineasca*); doğuda Ruthenleri bünyesinde eriten ve Bogdan I zamanında Macaristan'ın metbuluğundan kurtulan (1359) *Boğdan*. Her iki devlet de ülkelerinin mutlak hâkimi olan ve Macaristan'da millî hanedanın sönmesinden (XIV. yy. başı) yararlanarak bağımsızlığını ilân eden bir *voyvoda* veya *hospodar* tarafından yönetiliyordu. Toplum, boyar'lar, gönüllü mültezimler ve mültezimlere bölünüyordu; mültezimler voyvodaların, boyarların veya manastırların kendilerine verdikleri toprakları bırakma hakkına sahipti. Bu devirde tahıl (özellikle darı) tarımının hayvancılıktan (at ve sığır) daha az önemli olduğu sanılır. Ticaret, an-

Bükreş ön planda, stadyumlar

cak Tuna ve Dniester vâdilerinin ağızları ve Cenova ticaretiyle büyük doğu nakliyatının son iskeleleri olan Chilia (Kilia) ve Akkerman (Cetatea Alba) limanlarında önemliydi. Macaristan kralları ve XV. yy.dan sonra Polonya kralları, bu limanları ele geçirmeğe ve voyvodanın Boyarlar meclisinde prens aileleri arasından seçilmesi yüzünden çıkan sülâle kavgalarını kışkırtarak iki prensliği vasallaştırmağa çalıştılar; fakat onların zayıflığından yararlanan Türkler önce Eflak'ı, sonra Boğdan'ı vergiye bağladılar; osmanlı ordusu 1475'te Boğdanlı Stefan Cel Mare'ye (İstvan III) Rahova'da yenilmesine rağmen, XV. ve XVI. yy.da stratejik noktaları ele geçirdi: Tuna kaleleri, Chilia ve Cetatea Alba, Bendery (Tighina) bölgesi. Türklerin Tatarları vasallaştırması (1475), Belgrad'ın düşmesi (1521) ve Mohaç zaferlerinden sonra Macaristan'ın çökmesi (1526) sonucunda, voyvodaların bağımsızlıklarını ve ortodoks dinini savunmağa çalıştıkları prenslikler kesinlikle kuşatılmış oldu. Romanya'nın geleneksel kahramanları (Eflak'ta Büyük Mircea [1386-1418], Kazıklı Vlad III [1456-1462]; Boğdan'da Büyük Ştefan III [1457-1504], Petru Rareş [1527-1538 ve 1541-1546]) gözüpek, zalim ve kurnaz zorbalardı; fakat Eflak prensi Büyük Mihail'in (1593-1601) Türkleri ülkeden çıkararak (1594-1597) daç tarihinde ilk olarak Rumen milletlerini tek bir devlet (1600-1601) halinde birleştirmeyi (bu devlet, kaygılanan Habsburg'lar tarafından yıkıldı) ve Erdel ile Boğdan tacını giymeyi başarmasına rağmen, İslâmiyete karşı mücadele başarısızdı. Voyvodalar, özellikle osmanlı seferlerine karşı daha savunmasız olan Eflak voyvodaları, sonunda, XVI. yy.a kadar hıristiyan krallarından daha istikrarlı ve daha sözünün eri olan osmanlı padişahlarının metbuluğunu kabul ettiler. Babıâli, önceleri sadece düşük bir vergiye (nakdî ve aynî) bağladığı prensliklerin metbuluğunu kabul etmeleri ve belirli sayıda asker vermeleriyle yetindi; prensliklerde ne türk kolonisi, ne de cami vardı. Fakat tebaalarını sömürerek zenginleşeceğini uman birçok taht adayının ortaya çıkması üzerine padişah ve görevlileri voyvodalık tahtını açık artırmaya koydular; en fazla veren voyvodalığa getiriliyor, sonra herhangi bir bahaneyle devriliyordu; görev almak için birbiriyle çekişen boyarlar da bu oyuna, prenslerinden şikâyet ederek katıldılar; tam yetkili hale gelerek mültezimleri soydular ve köylüleri toprağa bağlı serfler haline getirdiler. Manastırların mülkleri devamlı olarak genişliyor ve prensler rumen manastırlarını büyük yunan manastırlarına bağlamış olduklarından, topraklarının kazancı yabancılara gidiyordu. Prensliklerdeki zenginliğin çektiği birçok yunan serüvencisi Eflak ve Boğdan'a akın etti. Boyarlar sınıfı, Millî parti ve Yunan partisi olarak ikiye bölündü; Yunan partisi çok erken bir tarihte bazı üyelerini Eflak (Şerban Cantacuzinos, 1678-1688) ve Boğdan (Dimitri Cantemir) prensliklerinin yöneticisi seçtirdi ve 1711'de Babıâli artık Boğdan'da hospodarlık görevine Fenerli rumlardan başkasını getirmemeğe karar verince (1716'da Eflak'a) yönetimi kesinlikle ele geçirdi.

Rumen ülkelerinde XVIII. yy.ın en önemli olayı, Polonya, Macaristan ve özellikle Osmanlılara karşı XV. yy.dan beri devam eden mücadeleyi sağlamlaştırmak için latin ülkeleriyle kurulan ilişkiler sonucunda millî kültürün gelişmesidir (XVIII. yy.da yüksek sosyete fransız kültüründen büyük ölçüde etkilendi). Erdel'de uniat kilisesi ve piskopos Micu bu kültürel gelişmeyi destekledi; Boğdan ve Eflak'da yunanlıların kilise yüksek görevlerini ele geçirmeleri resmî dil ve âyin dili olan slavoncanın terk edilmesine yol açtı; mahallî rahip sınıfı, artık bu kutsal dili öğrenme imkânı olmadığından, âyinlerini rumence yapmağa başladı. Gene anlamlı bir olay da rumen edebiyatının önce dinî, sonra tarihî eserlerle başlamasıdır (1688'de Eflak'ta rumen dilinde ilk İncil'in yayımlanması).

Erdel 1538-1691 arası Macaristan'dan ayrıldı; Babıâli'nin ve Habsburg'ların istekleri birbirini dengeleyince, ülke komşularından çok daha bağımsız hale geldi; Reformun sızmasıyle ayrıcalığı arttıysa da, XVIII. yy.-daki yeni avusturya istilâsı sonucunda muhtariyeti hemen hemen ortadan kalktı ve Habsburg'ların katolik siyasetine karşı, tarih ve filoloji kaynaklarına dayanarak rumen halklarının aynı kökten geldiğini yayan milliyetçi anlayış yeniden canlandı. Tam bir çöküş içinde olan Polonya'nın savunmada kalmasına karşılık, hızla gelişmekte olan Rusya, Büyük Petro'dan (1682-1725) sonra, İstanbul yolu üstünde birer merhale olan prensliklere göz dikti ve Avusturya'nın Aşağı Tuna üstündeki niyetlerini engellemeğe başladı. Rusların ortodoks olmaları bir avantajdı; ama askerî işgal, prensliklerin halkını ayaklandırmağa yetti ve prenslikler iki büyük devlet arasındaki rekabetten yararlanarak ayakta kalmayı başardılar: Eflak'ın 1715-1739 arası Avusturya'ya bağlanan Oltenia'yı geri almasına karşılık, Rutenlerin tekrar üstünlüğü ele aldığı Bukovina'yı Avusturya'ya (1775), Beserabya'yı da Rusya'ya kaptırdı (1812). Ruslar Besarabya'ya ukrayna'lı kolonlar yerleştirdiler; Rumenler nüfuslarının artması sayesinde bu kayıpları Erdel'de ve Tamışvar (Timişoara) [XVIII. yy.] banatlığında telâfi ettiler. Küçük Kaynarca antlaşmasından (1774) sonra her savaşta prenslikleri işgal eden Rusya'nın himayesi yavaş yavaş, hospodarları canı isteyince azletme hakkını kaybederek yedi yıllık bir süre için tayin etmek zorunda kalan (1802) Babıâli'nin himayesinin yerini aldı. Eflak hospodarı Konstantinos İpsilanti*-nin Sırp ayaklanmasını (1804) desteklemesi, Babıâli tarafından azledilmesine (1806) ve ülkenin Rusya tarafından işgaline (1806) yol açtı. Konstantinos'un oğlu Aleksandros İpsilanti*nin Osmanlı imparatorluğundaki hıristiyanları ayaklandırma teşebbüsünden

Gheorghiu-Dej 1955'te oyunu kullanırken

Bükreş'te Kültür bakanlığı

Foto. LAROUSSE

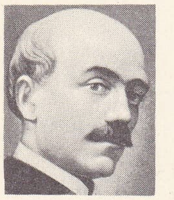
Alecsandri

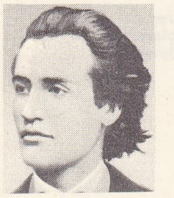
Eminescu

Creanga

Caragiale

Sadoveanu

sonra, Fener rumları rejimi yıkıldı (Tudor Vladimirescu'nun isyanı, 1821). Türkler, ayaklanan Yunanlılarla Rumenlerin anlaşmalarını önlemek için rumen asıllı prenslerden İon Sturdza'yı Boğdan'a ve Grigore Ghika VII'yi Eflak'a tayin ettiler ve Romanya için yeni kanunlar koymağa karar verdiler; böylece Fener rejimi sona erdi (1822). Kont Pavel Kiselyov tarafından temsil edilen çar, prenslikleri işgal ederek, Edirne antlaşmasından (1829) sonra, Eflak (1831) ve Boğdan'da (1832) «organik bir talimat»ı kabul ettirdi. Bu talimata göre hospodarlar büyük boyarlar tarafından kaydı hayat şartıyle seçiliyordu. Çar aynı zamanda, parlamento rejiminin çekirdeği olan «kamu meclisleri» kurdu. Gerçekte bir sınıf rejimi olan bu rejim, buğday ihracatının gelişmesiyle aynı zamanda başladı; 1829'da serbest bırakılan ihracat küçük köylü mülkiyetinin zararına olarak büyük toprakları değerlendirdi. Bununla birlikte, batı etkisi Rusya'nınkinden daha kuvvetliydi. 1848'de, rus ordusu tarafından bastırılan devrim denemelerinin başarısızlığına rağmen prensliklerin birleşmesi ve rejimin serbestleştirilmesi hareketi gelişti; Baltalimanı uzlaşmasıyle (1849) hospodarların iktidarı yedi yıla indirildi ve iki Kamu meclisinin yerini iki *Özel divan* (*Divan ad hoc*) aldı; fakat Napoléon III'ün cömert hareketi, prensliklerin önce Rusya (1853-1854), sonra Avrupa adına hareket eden avusturya birlikleri tarafından (1854-1856) işgaline yol açan Kırım savaşından sonra millî hareketin başarıya ulaşmasına imkân verdi. Güney Besarabya'yı Boğdan'a veren Paris antlaşması, prenslikleri, büyük devletlerin garantisi altına aldı; Osmanlı devletinin hâkimiyeti devam ediyordu, ama ordusu her çeşit müdahale hakkını kaybetmişti. Boğdan (Mihail Kogalniceanu'nun nutku) ve Eflak'ta niyetlerini açığa vuran birlik taraftarları 1857 seçimlerini kazanınca, Paris konferansında (1858) *Eflak ve Boğdan Birleşik prenslikleri* tanındı. Avusturyalılarla Osmanlılar arasındaki düşmanlıktan dolayı birlik, ancak 18 üyeli bir merkez cemaati ve Focşani'de toplanan bir temyiz mahkemesi tarafından temsil edildi; fakat önce Boğdan, arkasından da Eflak, Alexandru Cuza'yı hospodar seçti (1859-1866) ve hükûmetlerle parlamentolar birleştirildi (1859). Prens diktatörce usullerle ve Kogalniceanu'nun da desteğiyle yunan manastırlarının mallarına elkoydu ve çar Aleksandr II'yi örnek alarak ilk tarım reformunu yaptı (1864). Soylular Cuza'yı kovarak (şubat 1866) yerine Hohenzollern'li Karl'ı getirdiler ve daha liberal bir anayasa hazırladılar. Yeni kral güç bir başlangıçtan (1870-1871'de kralın Almanlara yakınlığının doğurduğu buhranlar ve Avusturya-Macaristan ile bir ticaret antlaşmasının imzalanması) sonra, kurnazlığı sayesinde kendini kabul etirdi; fakat çoğunlukla gerçek iktidarı, tahta çıkmasına yardım etmiş olan liberal İon Bratianu'ya bırakmak (özellikle 1876-1886 arası) zorunda kaldı.

Modern Romanya

Romanya'nın Rus-Türk savaşında (1877 - 1878) Rusların safında yer alması ve rumen ordusunun Plevne'nin alınmasına katılması, bağımsız Rumen devletinin kurulmasına (mayıs 1877) yol açtı. Romanya Besarabya'yı (çar tarafından geri alındı) vererek halkının çoğu bulgar ve türk olan Dobruca'yı aldı (1878 Berlin antlaşması). Veraset hakkı tanınan prens, 1881'de Carol I (1881-1914) adıyle Romanya kralı oldu; Rusya'yı Berlin'e karşı tutumundan dolayı bağışlamayan kral, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile gizli bir ittifak imzaladı (1883). Berlin'in bu ittifaka katılması, Erdel meselesini unutturdu; 1881'de Erdel'de kurulan millî Rumen partisi Erdel'i Macaristan'ın 1867 oldubittisiyle kesinlikle ilhakını kabul etti. Kamuoyu Erdel'in macarlaştırılmasına öfkelendi. Romanya, 1913'te Dobruca'nın güneyindeki bölgeyi Bulgaristan'dan almak için (Bükreş antlaşması, 10 ağustos 1913) İkinci Balkan savaşına katıldı. Birinci Dünya savaşı patlak verdiğinde ülkesinin Almanya safında savaşa girmesini sağlayamayan kral kısa süre sonra öldü. Yeğeni ve vârisi Ferdinand I (1914-1927), İon Bratianu'nun öğüdüyle müttefikler safında savaşa girdi (ağustos 1916). Çabuk ezilen rumen ordusu, ülkenin büyük kısmını boşalttı ve Siret kıyısına çekildi (aralık 1916). Rusya yararına Besarabya'da, bir Boğdan Sovyet Sosyalist cumhuriyeti halinde kuruldu (kasım 1917), fakat rumen birlikleri tarafından işgal edilerek Romanya'ya katıldı (aralık 1918). Rusya'nın desteğini kaybeden kral, alman ordusu karşısında yenilerek, Dobruca'yı Bulgaristan'a, Erdel'e yakın bölgeleri Avusturya - Macaristan'a bıraktı (7 mayıs 1918, Bükreş antlaşması). Habsburg'ların yıkılmasıyle bu antlaşmanın şartları hükümsüz hale geldi; ayrıca Bukovina (Cernauti [Çernovtsıy] meclisi 27 ekim), Erdel ve Banat (Alba Iulia meclisi, 1 aralık 1918) Romanya ile birleştiklerini ilân ettiler. Bu birleşmeyi Avusturya (Saint-Germain-en-Laye, 10 eylül 1919) ve Macaristan (Trianon antlaşması, 4 haziran 1920) tanıdı; Macaristan ayrıca Romanya'ya Timişoara banatlığını da bıraktı.

Büyük Romanya

Ülkenin yüzölçümü 130 000 km²'den, 295 000 km²'ye yükseldi, fakat aşırı rumen milliyetçileri müttefiklerin çizdiği sınırları güçlükle kabul ediyordu; rumen ordusu, ilk hücumdan (nisan-mayıs 1919) sonra Bela Kun rejimini yıktı ve Doğu Macaristan'ı işgal etti (temmuz-ağustos 1919). Bükreş hükûmeti, müttefiklerin kraliyet nüfusunun dörtte birini meydana getiren millî azınlıklar (macar, alman, ukraynalı, bulgar, rus, sırp) için istediği garantileri vermeyi reddetti; ayrıca yahudi aleyhtarlığı gelişti. Sosyal meseleler de ciddîydi; büyük toprak sahiplerinin baskısına karşı uzun süredir kargaşalıklar (1888) veya 1907'deki gibi genel isyanlar (vahşîce bastırıldı) direnen yoksul ve cahil köylüler, 5 800 000 ha'lık büyük toprak parçalarının dağıtılmasını sağlayan bir tarım kanunu çıkarttırmayı başardılar, fakat çoğu taksitleri ödeyemeyecek kadar yoksul olduğu için, kendisine verilen toprak parçacığını satmak zorunda kaldı. Gelişmeyi özellikle petrol ile ilgilenen yabancı sermaye sağlıyordu. Siyasî hayat da iyi teşkilâtlanmamıştı; 1923 Anayasası genel seçim sistemini onayladı fakat kral ve bakanlar parlamentonun çalışmasını engellemeğe devam etti. 1929 İktisadî buhranı krallığı etkilemeğe başlayınca, partiler arasındaki çatışma arttı; sağcı partilerin yahudi düşmanlığını, 1931'de Corneliu Codreanu (Demir Muhafız) tarafından kurulan totaliter hareket daha da geliştirdi. Kral Ferdinand, oğlu Carol'u mirastan mahrum ederek tahtını ölürken (1927), altı yaşındaki torunu Mihail I'e bıraktı (1927-1930); fakat haziran 1930'da Carol II (1930-1940) iktidarı oğlunun elinden aldı ve siyasî kargaşalığı bahane ederek 1938'de diktatörlüğünü kabul ettirdi: Demir Muhafızlar teşkilâtı dağıtıldı, Codreanu öldürüldü (1938), fakat taraftarları suikast teşebbüslerine devam etti.

1919 Antlaşmalarından yararlanan Romanya, dış siyasette önce Habsburg'ların imparatorluğunu bölüşen ülkeleri birbirine bağlayan Küçük Antant'a hâkim olan Fransa ile dostluk kurdu. Fransız etkisinin zayıflaması, 1938'den sonra, Romanya'yı Hitler'in Reich'ının etkisi alanına soktu; ülkede buğday, mısır ve özellikle alman savaş ekonomisine gerekli petrol vardı. Alman-sovyet antlaşması (1939), S.S.C.B.'nin Besarabya'yı ve Bukovina'nın kuzeyini ele geçirmesine (haziran 1940) imkân verdi. Hitler ile Mussolini, Romanya'yı, Erdel'in kuzeyini Macaristan'a vermek zorunda bıraktılar (Viyana, 30 ağustos 1940). Bu bozgun, general İon Antonescu'nun iktidara gelmesine (eylül 1940) yol açtı; Antonescu, kralı, Mihail I lehine tahttan feragata zorladı. Dobruca'nın Bulgaristan'a bırakılmasını (Craiova antlaşması) kabul etmek zorunda kalan general, *conducator* (yönetici) unvanını aldı ve gönüllü olarak Alman birliğine giren «Lejyoner devlet»i kurdu. Romanya, ekim başında Wehramcht tarafından işgal edildi. Yeniden kurulan Demir Muhafızlar teşkilâtı birçok siyaset adamını ve yahudiyi öldürdü, sonra birbirine düşerek kanlı çatışmalarla parçalandı (eylül 1940-ocak 1941). 1941 Ocağında İon Antonescu bir askerî hükûmet kurdu ve partileri yasakladı. 22 Haziran 1941'de alman ordusunu desteklemek için S.S.C.B.'ye savaş açtı; Besarabya'nın geri alınmasından ve birliklerinin Odessa'ya girmesinden sonra, mareşalliğini ilân eden Antonescu, Dniester ile Bug arasındaki Tansnistria'yı ilhak etti (ekim 1941). Fakat 1941 sonunda, Almanların ilk yenilgilere uğramasından sonra rumen kamuoyunun cesareti kırıldı; dışişleri bakanı Mihai Antonescu, Büyük Britanya ve A.B.D. nezdinde 1944'e kadar devam edecek olan bir dizi sondaja girişti; fakat batılıları S.S.C.B.'ye karşı kışkırtmayı başaramadı. Romanya'ya yapılan sovyet hücumlarının başarıyle sonuçlanması üzerine patlak veren devrimci ayaklanmada antonescu'lar tevkif edildi (23 ağustos 1944); kral Mihail bir koalisyon kabinesi kurdu ve müttefiklerden mütareke istedi; Bükreş'in Almanlar tarafından bombalanmasından sonra Romanya Reich'a savaş açtı. Moskova mütarekesiyle, S.S.C.B. işgalindeki Besarabya ile kuzey Bukovina'dan ve Bulgaristan'a bırakılan Güney Dobruca'dan vaz geçti, fakat Kuzey Erdel'in kendine geri verileceği (Macaristan'dan) vadini aldı; ayrıca 300 milyon dolarlık tazminat ödeyecek ve Almanya'ya karşı savaşa katılacaktı. Bu mütarekenin toprakla ilgili maddeleri, Paris antlaşmasıyle (1947) onaylandı. Romanya sovyet etki alanı içine girince bir Millî Demokratik cephe halinde çevresine milliyetçi-köylü, liberal ve sosyal-demokrat partileri toplayan (1944 ilkbaharı) Komünist partisi, durumunu hızla düzeltti; 6 mart 1945'te «Çiftçiler cephesi»nin kurucusu Groza'nın yönetimi altında bir kabinenin kilit bakanlıklarını ele geçirdi; bu kabine yeni bir toprak reformu yaptı (25 mart 1945 kanunu). 19 Kasım 1946 seçimlerini Komünist partisinin yönetimindeki Demokratik Partiler bloku, kazandı; sonra Maniu'nun (köylü) mahkûmiyeti, Tatarescu'nun (liberal) ve Petrescu'nun (sağ sosyalist) bertaraf edilmesi ve Milliyetçi-Köylü partisinin kapatılmasıyle muhalefet yok edildi (1947). 30 Aralık 1947'de kral istifa etmek zorunda kaldı ve hükûmet Romanya Halk cumhuriyetinin kurulduğunu ilân etti. Cumhuriyet 1955'te Birleşmiş Milletler teşkilâtına kabul edildi. Ülke siyasetine komünistlerle sol sosyalistlerin birleşmesinden doğan ve Gheoghiu-Dej'in yönettiği Rumen İşçi partisi hâkimdi; tek liste rejimiyle seçilen (mart 1948) bir Büyük Millet meclisi nisan 1948 Anayasasını oyladı. Enerji kaynaklarıyle sanayi millîleştirildi (1948); zengin köylülerin mallarına elkondu (1949), fakat tarımı kolektifleştirme hareketi ancak 1962'de tamamlandı. Ekonomi planlandı (beşer yıllık iki plan; 1951-1955,

Yaş'ta Trei İerarhi kilisesi

Curtea de Argeş'te kilise (XVI. yy.)

Albalulia katedrali (Erdel)

Foto. LAROUSSE

1956-1960). Planlamanın sonucu olan iktisadî güçlükler «sağ sapmacıların» (Anna Pauker gibi) bertaraf edilmesine (1952) yol açtı; bu güçlükler ayrıca Groza hükûmetinin başına Gherorghiu-Dej'in getirilmesine ve çok önem verilen millî azınlıklar meselesini çözmek için, Erdel'in güneybatısında muhtar bir macar bölgesi kuran yeni bir anayasanın kabulünü (24 eylül 1952) gerektirdi. Stalin'in ölümünden sonra İşçi partisi yöneticileri iktisadî siyasetlerini esnekleştirdi; fakat bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanmasıyle (4 şubat 1948) S.S.C.B.'ye bağımlı olmağa devam ettiler ve Varşova paktına katıldılar (1955). S.S.C.B. 1954-1956 arasında rus-rumen karma kuruluşları olan «Sovrom» rejiminden yavaş yavaş vaz geçti. Hükûmet yönetimini Chivu Stoica'ya bırakan (1955) Gheorghiu-Dej, Rumen İşçi partisi genel sekreteri oldu ve genel siyasî af ilân ettirdi (1955), S.S.C.B. Komünist partisinin XX. kongresinde (şubat 1956) Stalin'ciliğin suçlanmasından yararlanan Romanya, Yugoslavya ile ilişkilerini yeniden kurdu, partinin muhaliflerini bertaraf etti (1957 ve 1958) ve sovyet kuvvetlerinin ülkeden çekilmesini sağladı.

1961'de, ağır sanayiye öncelik tanıyan, fakat hayat seviyesini düzeltmeyi hedef tutan hafif sanayilere daha önemli yer veren üçüncü bir beş yıllık plan yürürlüğe kondu. 1961'de, Komünist partisi tarafından yönetilen Demokratik Halk cephesinin kazandığı (oyların yüzde 99,77 si) seçimlerden sonra, Millet meclisi tarafından tayin edilen ve Gheorghiu-Dej'in başkanlığına getirildiği yeni bir Devlet konseyi, eski prezidyumun yerini aldı ve hükûmetin ve yargıtayın çalışmasını kontrol etmekle görevlendirildi.

Hükûmetin üçüncü önemli görevi olan Bakanlar kurulu başkanlığı önce Chivu Stoica'ya (1955-1961), sonra Gheorghe Maurer'e verildi. Gheorghiu-Dej'in ölümünde devlet başkanlığına Chivu Stoica, İşçi partisinin başına Nicolae Ceauşescu geçti.

1965 Yılının başlıca iki siyasî olayı, temmuzda Rumen İşçi partisinin Rumen Komünist partisi adını alması ve Ceauşescu'nun 21 ağustosta Millet meclisinde tarımı kolektifleştirme işi bittiği ve artık bütün üretim araçları toplumun eline geçtiği için Romanya'nın artık bir «Halk cumhuriyeti» değil bir «Sosyalist cumhuriyet» olduğunu ilân etmesidir. 1952 Anayasasının yerini alan 21 ağustos 1965 Anayasası, Millet meclisinin devlet ve yönetim organları üstündeki hukukî kontrolunun genişletilmesini öngördü. Bununla beraber Rumen Komünist partisinin (1 ocak 1966'da bir buçuk milyon üye) toplumun yönetici gücü olmağa devam ettiğini belirtir. Bu madde Ceauşescu'nun otoritesini artırdı. 8 Aralık 1967'de Ceauşescu Chivu Stoica'nın yerine Devlet konseyi başkanı seçildi (ayrıca parti başkanı olmağa da devam edecekti.) Bu tekelden yönetim sistemi Ceauşescu'ya, Konsey başkanı yardımcısı olan ve uzun süreden beri Gheorghiu-Dej'in halefi gözüyle bakılan Gheorge Apostol'u basit bir bakan seviyesine indirme imkânını verdi.

5 Mart 1961 ve 7 mart 1965 seçimlerinde seçmenlerin hemen hepsi, Komünist partisi tarafından yönetilen Demokratik Halk cephesi adaylarına oy verdiği için (tek liste) Millet meclisinin yapısı (465 milletvekili) değişmedi. Bununla birlikte aralık 1966'da meclis, seçmenlere tek liste içindeki birçok adaydan tercih yapma hakkını veren bir seçim reformunu oyladı.

Bu reform Romanya'nın Doğu Avrupa'daki orijinal durumunu daha sağlam bir şekilde belirleyen daha geniş bir reformun parçasıdır. Bu orijinallik daha çok dış siyasette kendini gösterir. Önsözü Romanya'nın Sovyetler birliğine bağımlılığına âlet yapmayan 1965 Anayasası «bağımsızlık» ve «karışmama» prensiplerini açıkça belirtti. Bükreş, Moskova'yı Pekin ile çatıştıran anlaşmazlıkta taraf tutmayı reddetti. Hattâ Çuen Lay'ın Bükreş'e ve Maurer'in Pekin'e yaptıkları yolculuktan sonra, 15 şubat 1967'de Bükreş'te Çin ile Romanya arasında bir antlaşma imzalandı. Haziran 1967 Arap-İsrail çatışması sırasında Romanya, sosyalistlerin İsrail'i suçlamalarına katılmadı; hattâ Budapeşte ve Karlovy Vary'de tertiplenen zirve konferansına temsilci göndermedi. Romanya'nın bu bağımsız davranışı, Varşova askerî paktına, Komekon'a katılmasının tartışılmasına yol açtı ve Ceauşescu ekim 1966'da Dünya Komünist Hareketi konferansına resmen karşı çıktı.

Öte yandan Romanya, Balkanlar'da kendine imtiyazlı bir durum sağladı: Bulgaristan ile antlaşmalar imzalandı, Yugoslavya ile işbirliği gelişti. Romanya, Kıbrıs meselesine karışmamakla Türkiye ve Yunanistan ile yakınlık kurdu. Eylül 1966'da Yunanistan ile Romanya arasında birçok antlaşma imzalandı; bu anlaşmalar özellikle malları Romanya'da devletleştirilmiş olan yunan asıllıların tazminat almalarıyle ilgiliydi.

Romanyalı yöneticiler, ticaret ve kültür antlaşmaları imzalamak üzere La Haye'e ve Paris'e gitti (1966 ve 1967). Romanya'nın siyasî muhtariyetini iki teşebbüs ortaya koydu. İspanya (5 haziran 1967), Federal Almanya (31 ocak 1967) ile ticarî ve iktisadî ilişkilerin yeniden kurulması, Romanya dışişleri bakanı Corneliu Manescu'nun Birleşmiş Milletlerin 22. oturumuna (eylül 1967) başkan seçilmesi Romanya'nın milletlerarası itibarını ortaya koydu.

Son gelişmeler

9 Aralık 1967'de Romanya Komünist partisi genel sekreteri Nicolae Ceauşescu, Büyük Millî meslis tarafından cumhurbaşkanı (Devlet konseyi başkanı) seçildi. Meclis, aynı zamanda Bakanlar kurulunu da yeniledi. Yeni yöneticiler, 6-8 aralıkta Bükreş'te toplanan parti konferansında alınan iktisadî reform kararlarını uygulamak için bu görevlere getirilmişti.

14 Mayıs 1968'de Fransa cumhurbaşkanı De Gaulle, Romanya'yı ziyaret eden ilk fransız devlet başkanı olarak Bükreş'e geldi. İki ülke arasında teknik ve kültürel işbirliğinin gelişmesi için bir program yapıldı. Romanya aynı zamanda İsrail ve A.B.D. ile de ticarî ve bilimsel işbirliğini geliştiren temaslar kurdu.

21 Ağustos 1968'de ortak toplantı yapan Romanya Komünist Partisi Merkez komitesi, Devlet konseyi ve hükûmet S.S.C.B.'nin Çekoslovakya'yı işgali konusunda «derin endişe» duyduğunu ve bu hareketin sosyalist ülkeler arasında millî hâkimiyet ilkesini zedelediğini belirtti. Bu konuda Ceauşescu, yugoslav devlet başkanı Tito ile 24 ağustosta bir görüşme yaptı. Bu arada, Moskova radyosu, S.S.C.B.'nin Romanya'ya saldıracağı konusundaki söylentileri yalanladı; fakat iki ülkenin Çekoslovakya'nın işgali konusundaki tutumu, sovyet radyo ve basınında şiddetle yerildi. Romanya ve Yugoslavya devlet başkanları şubat 1969'da tekrar buluşarak milletlerarası meselelerde aynı görüşleri paylaştığını belirttiler. A.B.D. cumhurbaşkanı Nixon, 2 ağustos 1969'da Bükreş'i ziyaret etti. 17 Ağustosta Romanya ile İsrail'in diplomatik ilişkilerini büyükelçilik seviyesine çıkardıkları bildirildi. Bunun üzerine Sudan ve Suriye, Romanya ile diplomatik ilişkilerini kesti; B.A.C., büyükelçisini geri çekti. Kısa bir süre sonra Irak da aynı davranışta bulundu. Eylül 1969'da Ceauşescu, İran'ı ziyaret etti ve uzun vadeli iktisadî ve teknik yardım antlaşması imzalandı. İngiltere ile de iktisadî ilişkiler geliştirildi. Romanya'da 1968-1970 yılları arasında stalin'ci bir rejim uygulayan yöneticiler yavaş yavaş tasfiye edildi. Gheorghiu-Dej rejiminin ilerigelen liderleri görevden uzaklaştırıldı. Sosyalist Birlik cephesi yerine 19 kasım 1968'de Halk Demokratik cephesi kuruldu ve bu birliğe Komünist partisinden başka sendikalar, kooperatif kuran çiftçiler ve tüketicilerin teşkilâtlarıyle meslekî, bilimsel ve dinî kurumların temsilcileri ve azınlıkların kuruluşları da katıldı, Halk Demokratik cephesi 2 mart 1969'da yapılan seçimlerde sandalye için bir aday gösterdi. Resmî sonuçlara göre 12 500 000 seçmenin yüzde 99,96'sı seçimlere katıldı, 13 Mart 1969'da toplanan mecliste Ceauşescu tekrar cumhurbaşkanı ve İ. Maurer de başbakan seçildi. Ağustos 1969'da toplanan Komünist Partisi kongresi, Gheorghiu-Dej rejiminin yöneticileri hakkında alınan tedbirleri onayladı. Mayıs 1970'te, Romanya tarihinde yüzyıldır görülmeyen bir sel felâketi 160'tan fazla insanın ölümüne, 250 000 kadarının evsiz kalmasına sebep oldu ve 1 000'den fazla şehri tahrip etti.

Romanya, S.S.C.B. ile ilişkilerini geliştirerek 7 temmuz 1970'te bir dostluk ve karşılıklı yardım antlaşmasını Bükreş'te imzaladı. Ekimde Doğu Almanya, kasımda da Polonya ile aynı şekilde birer antlaşma yapıldı. Batı Almanya cumhurbaşkanı G. Heinemann mayıs 1971'de doğu avrupa ülkelerini ziyaret eden ilk batı alman devlet başkanı olarak Bükreş'e geldi. Romanya'da bulunan çok sayıda alman veya almanca konuşan azınlık konusu ele alındı. Romanya hükûmeti, 1971 şubatından itibaren 7 000 kadar alman asıllı rumenin Batı Almanya'ya gitmesine izin vermişti. Başkan Ceauşescu 1971'de Çin Halk cumhuriyetini ziyaret etti. Romanya, Malta'nın yeni başbakanı Mintoff'un yönetimini de destekledi; Sudan ile diplomatik ilişkilerini aralık 1971'de yeniden kurdu.

Askerî tarih

Romanya'nın ilk silâhlı kuvvetlerini 1831'de Rusya kurdu. 1861'de, Eflak-Boğdan prensliklerinin tek bir devlet halinde birleşmesi sonucunda millî bir ordu meydana geldi. İlk rumen birlikleri (40 000 kişi) 1877 Türk-Rus savaşında çarlık ordusu safında çarpıştı (bk. BALKANLAR, *Ask. tar.*). İkinci Balkan savaşından sonra prusya ordusu örnek alınarak yeniden teşkilâtlandırılan rumen ordusu, balkanlı müttefikleriyle birlikte 1913'te Bulgaristan Dobrucası'nı işgal etti. 600 000 kişilik bu ordu 1916'da İtilâf Devletleri kuvvetleriyle birleşti, fakat Falkenhayn'ın ve Mackensen'in hücumları karşısında tutunamayarak Boğdan'a çekildi ve kısa süre sonra savaşa son vermek zorunda kaldı. 1917'de general Bertholot emrindeki fransız heyetinin yeniden teşkilâtlandırdığı romanya ordusu, alman ordularına karşı genel bir hücuma girişti (Maraşeşti muharebeleri), Macaristan'da Bela Kun'un Komünist devrimini yok etmek için savaştı ve Budapeşte'yi işgal etti (1919).

Yeniden fransız usulüne göre donatılan ve eğitilen bu ordu, İkinci Dünya savaşı arifesinde 24 piyade tümenini ve 4 süvari tümenini (200 000 kişi) kapsıyordu. Son savaş sırasında bu kuvvetler (30 tümen) önce Rusya'ya karşı alman ordusu safında (1941-1944), sonra almanya'ya karşı sovyet ordusu safında (14 tümen) savaştı (1944-1945). 1947 Paris antlaşmasıyle romanya ordusu, 138 000 kişiye indirildi. Fakat o tarihte tespit edilen rakamları aşarak 1960'ta 500 000 kişiye yaklaştı. 1955'ten beri Varşova Paktı çerçevesinde görevlendirilen romanya kuvvetleri üç askerî bölgeye (Yaş, Bükreş ve Cluj) dağıtılmıştır. *Hava Kuvvetleri,* 1960'ta beş hava tümenini kapsıyordu.

Deniz Kuvvetleri, Tuna'da güvenliği ve Karadeniz kıyılarının korunmasını sağlar. 1947 Antlaşmasıyle 15 000 ton ve 5 000 kişi olarak sınırlandırılmıştı. 1962'de Sovyet Rusya tarafından verilmiş 1 kruvazörü, 6 refakat gemisi ve 6 denizaltıyı kapsıyordu. Deniz kumandanlığı ve Deniz okulu Köstence'dedir.

Romanya'da nizamî ordunun yanı sıra, bütün halk demokrasilerinde olduğu gibi, güvenlik kıtaları (12 alay ve 8 hudut tugayı), kışlalarda milis kuvvetleri ve Komünist Partisinin kontrolu altında sanayi kurumlarının korunmasını sağlayan işçi taburları vardır.

Türkiye - Romanya ilişkileri

Osmanlıların Romanya devleti kurulmadan önce bu ülkeyle ilişkileri, *Memleketeyn* denilen Boğdan ve Eflak ile başladı.

1. *Boğdan - Osman ilişkileri,* 1420'de Mehmed I zamanında başladı. Mehmed I, Eflak voyvodası Mihail'i yenerek Dobruca'ya girdi; Boğdan'a akınlar yaptı ve Akkerman'ı (Cetatea Alba) kuşattı; fakat kaleyi alamadı. Boğdan voyvodası Alexandru Cel Bun (1400-1432), 1431'de Murad II'nin ordularına karşı mücadele etti; fakat, türk baskısı kuzeye doğru yayıldı. 1455'te Petru Aron, Fatih'in metbuluğunu tanımak zorunda kaldı ve Boğdan, türk askerî sistemi içine girerek devlete yıllık vergi (2 000 altın) ödemeğe başladı. Osmanlılar da Boğdan'ın iç işlerine ve voyvodanın imtiyazlarına karışmadılar. Boğdan beyi Stefan Cel Mare (1457-1504), bağımsızlık için mücadele etti ve 1457'de Rumeli beylerbeyi Hadım Süleyman Paşayı Vaslui'de yendi; papa, Ştefan'a bu zaferinden dolayı «Athleta Christi» (İsa'nın pehlivanı) unvanını verdi. Kısa süre sonra, Kırım'da Kefe'yi Cenevizlilerden alan Fatih, 1476'da Akde-

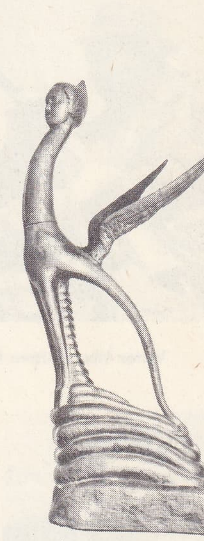

ROMANYA
(sanat)

Foto. LAROUSSE

Victor Iliu: «Mitrea Cocor» (1952)

Liviu Ciulei: «Döküntü» (1957)

Andrei Blaier: «Uslu Bir Çocuğun Sabahları» (1966)

Mircea Mureşan: «Alevli Kış» (1965)

re'de (Valea Alba) Boğdanlıları yendi; merkezleri Suceava'yı yaktı. Bayezid II, 1484'te, Eflak voyvodası Vlad ve Kırımlıların yardımıyle Boğdan'ın anahtarları ve kapıları sayılan Kili ve Akkerman'ı ele geçirdi. Ştefan, bu iki kaleyi almağa çalıştıysa da başaramadı. Ömrünün sonuna doğru Osmanlılara boyun eğerek 4 000 altına çıkarılan vergiyi ödedi; oğlu Boğdan'a «ülkeyi, öteki milletlerden daha hâkim ve kuvvetli oldukları için, Türklere teslim etmesini» vasiyet etti. Boğdan voyvodaları genellikle bu vasiyete uydular. Ancak Petru Rareş (hük. 1527-1538; 1542-1546) buna uymadığı için, 1538'de Kanunî sefere çıkarak Suceava'yı aldı. Kırımlılar Yaş şehrini yaktılar; Bucak diyarı (Güney Besarabya) Osmanlı devletine katıldı; Dniester üzerindeki müstahkem Tighina şehrine Bender adı verildi. Rareş, İstanbul'da Kanunî'nin elini öperek yeniden Boğdan tahtına geçti; oğlu ve halefi İliaş, islâm dinini kabul etti ve Silistre sancakbeyi oldu. İliaş, Halep'te zehirlenerek öldü (1562). Stefan'ın torunu İoan Cel Cumplet (1572-1574), Osmanlılara karşı savaştı; önce osmanlı kuvvetlerini Bucak'ta yendi, sonra Ahmed Paşa kumandasındaki orduya Boğdan'da yenildi ve idam edildi. 1591'de Boğdan prensi olan Aron Tiranul, papanın kışkırtmalarıyle kurulan Kutsal İttifaka katıldı; fakat Erdel beyi Bathory tarafından öldürüldü. XVII. yy.da Osmanlı devleti, rumları idareci olarak Boğdan'a gönderdi; Boğdan kilisesi yeniden İstanbul patrikliğine bağlandı. Rumlar, ülkenin iç işlerine karışmağa başladılar. Voyvoda Vasile Lupu (1634-1635), rumlara karşı çıkarak tahta geçti; birçok iş yapmak istediyse de, azledilerek altı yıl İstanbul'da Yedikule'de hapsedildi. 1681'de Boğdan voyvodası olan Gheorghe Duca, boğdan ordusuyle Türklerin yanında İkinci Viyana kuşatmasına katıldı (1683); savaştan sonra Lehliler Boğdan'a girdiler; fakat voyvoda Constantin Cantemir, onlara karşı koydu ve Mustafa II tarafından desteklendi. Constantin'in oğlu Dimitrie Cantemir uzun süre İstanbul'da yaşayarak türk eğitimi gördü; «Küçük Kantemiroğlu» adıyle ün kazanarak türkçe besteler yazdı, yeni notalar düzenledi; *Kitabu İlmi'l-Musiki alâ Vechi'l-Hurûfat* (Harflerle Musiki İlmi Kitabı) adıyle yazdığı eseri Ahmed II'ye sundu; fakat Osmanlı devleti aleyhine Petro I ile anlaştı; böylece Ruslar ilk defa Romanya işlerine karıştılar. Dimitrie Cantemir, Prut savaşından sonra (11 temmuz 1711), Rusya'ya kaçarak çarın müşaviri oldu ve orada öldü. Bunun üzerine, Boğdan voyvodalığına Osmanlı devletinin kontrolu altındaki Fener'li rum beyleri getirildi. 1774'ten sonra Ruslar, Boğdan'da konsolosluk kurdular; 1775'te Bukovina, Avusturyalılara geçti. Rum voyvodalar genellikle Rusları tutarak Boğdan'ın parçalanmasına yardımcı oldular.

Mahmud II devrinde rum voyvodalarının hâkimiyetine son verildi. 1830'da uygulanan «Regulamentul Organic» adındaki anayasaya göre, köylülerden başka her sınıftan gelen 132 kişilik bir meclis, prensi seçecek ve kanunları yapacaktı. Osmanlı devletinin Rusya ile yaptığı Baltalimanı* antlaşmasıyle (1849) Boğdan meclisi kaldırıldı ve Grigore Ghica (1849-1854) prens tayin edildi. Bu sırada Boğdan ile Eflak'ın (Memleketeyn) birleştirilmesini amaç edinen hareketler oldu; Boğdan'da aydınlar, bunun için çalıştılar. 1856 Paris* antlaşmasından sonra Ruslar, Boğdan'a Tuna nehri ağzındaki Cahul, İsmail ve Belgrad vilâyetlerini geri çevirince, Osmanlı devleti Memleketeyn'in tek metbuu oldu. Babıâli, Boğdan ile Eflak'ın birleşmesine karşı koydu; fakat yapılan bir plebisiti birleşme taraftarları kazandı. 5 Ocak 1859'da Boğdan'a albay Alexandru İon Cuza prens seçildi, aynı seçim Eflak'ta da yapıldı (24 ocak). Bu tarih, Rumenlerin millî bayramıdır. Cuza, İstanbul'a gelerek Abdülaziz'i ziyaret etti ve «gerek kendi, gerek bütün rumen milleti adına sultanın hâki payine yüz sürdü», İstanbul'da Küçüksu kasrında ağırlandı. Abdülaziz Memleketeyn'in Romanya adıyle bir ülke halinde birleşmesini kabul etti. Cuza'nın (1859-1866) yerine geçen prens Carol, 1877 Türk-Rus savaşlarında, Rusların yanında yer aldı. Millet meclisi, hemen Romnaya'nın bağımsızlığını ilân etti; önce Ayastafanos (Yeşilköy) ve Berlin antlaşmalarıyle Romanya'nın bağımsızlığı tanındı. 1881'de Romanya krallık oldu.

2. *Eflak - Osmanlı ilişkileri,* Vlaicu zamanında başladı. Vlaicu, 1373'te Murad I ile anlaştı; bu anlaşma Mircea Cel Batran (1386-1418) zamanında da devam etti. Bununla birlikte Osmanlıların Eflak üstünde hâkimiyet kurması Mircea zamanında oldu. Mircea Osmanlılar ile yaptığı savaşlar sonunda, Romanya'nın varlığını korudu; Kosova savaşına asker göndermesi üzerine, bir osmanlı kuvveti ilk defa Tuna'yı aştı: Mircea Bulgaristan'a yürüdü. Bayezid I, 1394'te Eflak voyvodasını yenerek yerine Vlad'ı getirdi; Eflak arazisinde bulunan Turnu kalesiyle yörelerini aldı. Mircea, macar kralı Zsigmond ile anlaşarak Vlad'ı kovduktan sonra Niğbolu savaşına katıldı, yenilince Eflak'a çekildi. Eflak-Osmanlı ilişkileri 1402-1412 yılları arasında çok gelişti; bu sırada Mircea, Balkanlar'da hakem durumundaydı; osmanlı şehzadelerini korudu, Musa Çelebi ile Düzmece Mustafa'yı destekledi. Osmanlı devletini yeniden kuran Mehmed I, 1417'de Mircea'yı yenerek Turnu ile Giurgiu'yu (Yerköyü) ve Dobruca'yı aldı. Mircea her yıl 3 000 dukalık bir vergi vermeyi kabul etti. Oğlu Vlad Dracul (1436), Varna savaşında hıristiyanların yanında yer aldı; fakat Murad II'nin zaferinden sonra yeniden padişaha boyun eğdi. Bu yüzden Hunyadi, onu idam ettirdi. Oğlu Kazıklı Voyvoda Çepeş (Tepeş) [1456-1476] adıyle tanınan Vlad* III tabilik şartlarını yerine getirmeyince kendisini tutuklamak için gelen Niğbolu sancakbeyi Hamza ile rum kâtibi Katavelenos'u bu kazığa vurdurdu (1461); Tuna'yı aşarak Bulgaristan'ı yağma etti ve 24 000 kişiyi öldürdü. Fatih, 1462'de sefere çıktı; Tuna'yı geçerek Eflak'a girdi; Vlad III, Fatih'i ele geçirmek için bir gece baskını düzenledi; başaramayınca Erdel'e çekildi; Fatih, onun yerine kardeşi Radu Cel Frumos'u geçirdi; bu yeni voyvoda (1462-1474) Osmanlı devletine bağlı kaldı ve vergi ödedi. Radu dela Afumati (1522-1529), osmanlı hâkimiyetine karşı isyan etti; 20 defa savaştı ve yenildi. Radu Paisie devrinde (1535-1545), İbrail (Braila) yöresindeki bütün araziyle Eflak, Osmanlı devletine katıldı. XVI. yy.da Eflak'ta osmanlı hâkimiyeti yerleşti. Eflak'ın zengin tuz madenlerinden çıkan tuzlar Tuna'daki iskelelere gönderiliyor; buğdayı, yumurtası, balı ve tereyağı özellikle İstanbul'da satılıyordu. Mihail Viteazul (1593-1601) son defa bağımsızlık için direnişe geçti. Kutsal İttifak ile birleşti; türk akıncılarını pusuya düşürdü. Mehmed III devrinde Osmanlılar Eflak'ı ele geçirdiler; Sinan Paşa Eflak'ın merkezi Targovişte'yi alarak tahkim etti (1595). Mihail, Erdel beyi Bathory'nin desteğiyle Eflak'a yeniden hâkim oldu. Bulgaristan'a kadar ilerlediyse de, Mehmed III'ün Haçova savaşında Kutsal İttifakın kuvvetlerini yenmesi üzerine (1596), Belgrad'da, Hasan Paşanın aracılığıyle osmanlı hâkimiyetini kabul etti (1597); fakat Rudolf II'den para yardımı alınca, yeniden başkaldırdı. 1599'da Erdel'i, 1600'de Boğdan'ı ele geçirerek üç Romanya ülkesini birleştirdi, 1601'de arkadaşı Bosta tarafından öldürüldü. XVII. yy.da Eflak'ta yunan etkisi kuvvetlendi; topraklar yunan manastırlarına vakfedildi. Şarban Cantacuzino (1678-1688), Kara Mustafa Paşanın yanında yer alarak Viyana kuşatmasına katıldı (1683), savaştan sonra da hıristiyanlarla işbirliği yaptı ve kardeşi Jordache'ı Viyana'ya gönderdi; Avusturyalılar Batı Eflak'ın bazı kısımlarını ele geçirdiler. Bunun üzerine Osmanlılara yanaşan voyvodalar, Avusturyalılarla iyi ilişkileri devam ettirmekle birlikte, yiyecek maddelerini eskisi gibi İstanbul'a gönderdiler. Constantin Brancoveanu (1688-1714), Prut antlaşmasından sonra (1711), Ruslar ile anlaşınca Cin Ali Paşa, onu hainlikle suçladı; Brancoveanu, dört oğlu ve damadıyle, Sarayburnu'nda yabancı sefirlerin önünde idam edildi. Babıâli, 1716'dan sonra Eflak'a voyvoda olarak Fener'li rum beylerini gönderdi; 1714 ile 1821 arasında Eflak'a 40 hospodar (vali) gitti. Eflak'ın toprak kayıpları, Boğdan'a oranla az oldu; 1774'ten sonra Eflak'ta rus konsoloslukları kuruldu; 1787-1791 Avusturya-Osmanlı savaşları sırasında Eflak voyvodası Nicolae Mavrogheni, Osmanlılara yardım etti. Tudor Vladimirescu, 1821'de Osmanlı devletine başkaldırdı, fakat Ethniki Eteria adlı yunan cemiyetinin ülkede başlatmak istediği ihtilâle karşı çıktı; sonra Bükreş'te yayımladığı emirnamede kendisini padişahın sadık tebaası olarak ilân etti; fakat Goleşti'de öldürüldü. Eflak, osmanlı-rus savaşları sırasında rus saldırısına uğradı, sonra da Osmanlı devletini ve Rusya'yı koruyucu olarak tanıdı. XIX. yy.ın ilk yarısında rumen aydınları türk ve rus hâkimiyetinin kalkması ve Romanyalıların bağımsız bir Romanya içinde birleşmesi için çalıştılar. Baltalimanı antlaşmasıyle (1848), Osmanlı devletiyle Rusya, Memleketeyn'e 7 yıl süreyle prensler tayin etme konusunda anlaştılar. Barbu Ştirbey prensliğe tayin edildi (1849-1856). Eflak, Paris antlaşmasıyle rus himayesi yerine, osmanlı hâkimiyeti altında, batı devletlerinin desteğini elde etti ve 24 ocak 1859'da Boğdan ile birleşti. Eflak milletvekilleri Boğdan'da seçilen Cuza'yı başkanlığı getirdiler. Memleketeyn böylece bir tek devlet olarak Ro-

Foto. LAROUSSE

manya adını aldı.
Osmanlı - Romanya ilişkileri krallığın kurulmasından sonra dostça devam etti. Rumen ordusu, İkinci Balkan savaşında Bulgaristan'a karşı savaşa girerek Silistre ve Plevne bölgelerini işgal edince (10 temmuz 1913), Osmanlı devleti, büyük devletlerin karşı çıkmasına rağmen, 21 temmuzda Kırklareli, 22 temmuzda Edirne'yi geri almak fırsatını elde etti. Birinci Dünya savaşında türk birlikleri alman ordusuyle birlikte Romanya'ya girdi.
Romanya - Türkiye cumhuriyeti ilişkileri de dostane oldu. Romanya, hiç bir rolü olmamakla beraber, Lozan* konferansına katıldı. Özellikle Carol II (1930-1940) devrinde ilişkiler daha da sağlamlaştı. İki devlet Balkan antantı veya paktı ile geleceklerini teminat altına almak istediler. 1930'da Atina'da toplanan konferansa iki devlet de katıldı; 1931'de İstanbul'da bu konferanslar tekrarlandı (bk. BALKAN ANTANTI). Bu devrede Bükreş sefiri Hamdullah Suphi Tanrıöver'in telkiniyle Romanya'da yaşayan pek çok gagavuz* Türkiye'ye göç etti; fakat çok geçmeden bir kısmı geri döndü. Carol II, 1938'de Erzincan'da meydana gelen zelzele sonunda zor durumda kalan felâketzedelere yakın ilgi gösterdi; pek çok kereste göndererek yardımda bulundu.

KURUMLAR

21 Ağustos 1965 Anayasasıyle (İkinci Dünya savaşından beri yürürlüğe giren üçüncü anayasa), «halk cumhuriyeti» terimi «sosyalist cumhuriyet» olarak değiştirildi. Devlet iktidarının en yüksek organı ve tek yasama organı olan Büyük Millet meclisinin üyeleri dört yıl için seçilir; kanunların ve kanun kuvvetinde kararnamelerin anayasaya uygunluğunu denetleme görevini yerine getirmek için Büyük Millet meclisi, üyelerinin üçte biri meclis dışından olabilen bir anayasa komisyonu seçer: meclisin yalnız oturum sürelerinde toplanmasına karşılık, bir devlet başkanının normal görevlerini yerine getiren ve meclis tarafından bütün seçim dönemi süresi için seçilmiş bir kurul olan Devlet konseyi, devamlı olarak toplanır ve oturum süreleri arasındaki zamanda meclisin başlıca görevlerini yerine getirir. Meclis (toplantı süreleri arasında Devlet konseyi), Bakanlar kurulu başkanıyle bakanları seçer ve azledebilir.
Mahallî toplulukların başında dört yıl için seçilen birer halk konseyi vardır ve yürütme kurulunu da bu konsey seçer.

EDEBİYAT

Eflak prensliği XIV. yy.ın başında, Boğdan prensliği ise aynı yüzyılın ortalarında kuruldu. Bu rumen prensliklerinin manevî hayatları önce güney islav dünyası içinde yer aldı. Bunun içindir ki, bazı efsane ve törelerde «bogomil» geleneklerinin etkisine rastlanır. Âyinler bakımından Bizans'a bağlı olan kilise törenleri (kilise, İstanbul patrikliğine bağlıydı) Bulgar Slavoncasını kullanırdı. Bununla birlikte millî bir edebiyatın doğmasına yol açan ilk etkiler (bu etkiler başlangıçta pek önemli değildi) Kutsal Kitap'ın halk diline çevrilmesi yoluyle Batı'dan geldi. Gerçekte de hus'çu, luther'ci ve calvin'ci propaganda, ilk elyazması metinlerin (XV. yy.dan itibaren) ve basılan kitapların (XVI. yy.dan itibaren) ortaya çıkmasını sağladı. Millî dil bu eserlerde kesin halini almağa başladı. Transilvanya'ya yerleşen eflaklı basımcı Coresi diyakosu, örnekseme bir edebiyat yoluyle pan-rumen dilini yayan en ünlü zanaatkârdı.
XVII. yy.da ve XVIII. yy. başında edebiyatta orijinallik, iki yönde gelişti: birinci özellik henüz dinî (kutsal metinlerin manzum tercümeleri ve vaızlar), öbür özellik kronik tarzında ve din dışıydı. Grigore Ureche, Miron Costin, İon Neculce ve özellikle bütün Avrupa'da ün kazanan hümanist Dimitrie Cantemir, batı anlayışının etkisinde yetişmiş (İtalya, Polonya) parlak vakanüvislerdi.
Bu arada, halk edebiyatı, elyazmaları yoluyle ve sözlü olarak aktarılan efsanelere ve düzmece dinî anlatılarla besleniyordu. *İskender'in Hayatı* ve *Varlaam ve İoasaf,* folklorda sürekli izler bırakan eserlerin en verimlileri arasında yer alır.

Chivu Stoica N. Ceauşescu

Gheorghiu-Dej ile beraber (ortada) Galati'yi ziyarette Kruşçev bir kadın işçiyi tebrik ederken

C. Manescu (solda) Willy Brandt ile

İ. G. Maurer Çu En-lay ile

XVII. yy. ortasından itibaren islav etkisi azalmağa başladı ve yerini, XVIII. yy.da siyasî alanda «Fener'li» prenslerin devrinde doruğuna ulaşan yunan etkisine bıraktı. Bununla birlikte, Yunanlılar okulları ve edebiyatlarıyle rumen kültürünü bizans etkisi altına sokamadıkları halde batı hümanizmasının hazinelerini bu kültüre kazandırdılar.
1750'ye doğru, Transilvanlı Latinceciler rumen dilinin ve halkının latin menşeli olduğunu keşfettiler ve hem millî hem de dilbilimsel açıdan köklü sonuçlar çıkarmağa çalıştılar.
XIX. yy. başında, rumen bilinci bir reddetme (daç soyundan gelenler ve roma kolonları ne islavdır ne de yunanlıdır) ve bir istekle (milletin ve kültürünün orijinalliğini doğrulamak) tanımlanıyordu. Seçkinler bu orijinalliği köylü ruhunda bulacaklarını sandılar ve bu yüzden halk masallarını ve şiirlerini toplamak istediler. Böylece bütün rumen yazarlarının yararlanmaktan geri kalmadığı bir hazine toplandı. Yunan ve islav olmayı kabul etmeyen bu aydınlar, Batı'da bir destek aradılar. Bunun sonucunda ortaya çıkan tehlike, her türlü orijinalliği kaybetmekti. Yüzyılın ilk otuz yılında, aktarmalar ve tercümelerden (genellikle seçim yapmadan aktarmalar yapıldı ve ne ele geçerse çevrildi) meydana gelen bir edebiyat gelişti. Bununla birlikte bu bağımlılıktan kurtulmuş olan güçlü kişiler de çıktı. Lamartine'in etkisinde kalmasına rağmen rumen olmayı başaran lirik şair V. Alecsandri'yi (1821-1890) ve batı kötümserliğini benimsediği halde hayalleri ve millî özlemleri kişisel bir şekilde dile getirebilen M. Eminescu'yu (1850-1889) bu arada saymak gerekir. Öbür yazarlar her türlü etkinin dışında kaldılar: Avrupa'nın en iyi hikâyecisi İ. Creanga (1837-1889) gibi. Genç Romanya'nın modern devlet şartlarına uyması, İ. L. Caragiale'nin (1852-1912) hem güldürücü güçleri, hem toplumsal tenkitlerinin inceliği ve hem de büyük ölçüde insancıl tipleriyle değer taşıyan tiyatro oyunlarına ilham kaynağı oldu.
Yaş'taki *Junimea* («Gençlik») derneği bu dönemde büyük etki gösterdi; derneğin dergisi *Convorbiri Literare* (Edebiyat Sohbetleri), millî edebiyat hayatının düzenlenmesine katkıda bulundu.
XX. yy. başında, rumen edebiyatı, orijinalliğine yeniden kavuşarak başlangıçta temel özelliklerini meydana getiren iki eğilime yeniden döndü. Bunların birincisi, halk ve özellikle köylü değerlerini yüceltmekti; *Samanatorist* denen hareket yayım organı *Samanatorul* (Ekici) dergisinde köycü şairler (G. Coşbuc, 1866-1918; S. İosif, 1875-1913; O. Goga, 1881-1938) ve hikâyecilerle (M. Sadoveanu, 1880-1961) bu eğilimi dile getirdi. Öteki eğilim (Batı'nın evrimini izlemek) Romanya'ya parlak bir sembolist şairler okulunu ve ilk değerli romancıları (L. Rebreanu, 1885-1944) kazandırdı.
İkinci Dünya savaşından sonra halk demokrasisi rejimi kurulunca (1947), rumen edebiyatı, soyalist gerçekçiliğe bağlandı. 1949'da kurulan Rumen Yazarlar birliği yeni estetik ilkeleri uygulayan edebiyatçıları biraraya getirdi.

edebiyat

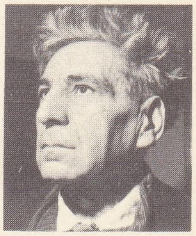

G. Calinescu

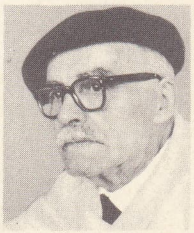

Tudor Arghezi

Lucian Blaga

Marin Preda

Bükreş'liler Gheorghiu-Dej'in katafalkı önünden geçerken (1965)

Foto. LAROUSSE

Bu birliğin, yeni sanatın en iyi temsilcileri saydığı şairler şunlardır: uzun bir susma döneminden sonra birçok eserlerle birlikte, *1907, İnsanın İlâhisi, Alacalı Mısralar*'ı yayımlanan T. Arghezi; birliğin bugünkü başkanı olan ve *Bir Adam Güneşin Doğuşunu Bekliyor, Yol Kenarındaki Elma Ağacı, Bir Saat Daha Erken* adlı eserlerin yazarı M. Beniuc (doğ. 1907); *Lidice ve Hiroşima'nın Tebessümü* şiirlerini kapsayan *Barış ile Savaş Şiirleri* adlı eserin yaratıcısı E. Jebeleanu (doğ. 1911); *Patron* ve *Amerika, Sana Söylüyorum* adlı şiiriyle tanınan Maria Banuş (doğ. 1914); *Hayat Türküsü*'nün şairi O. Toma (1875-1954); *Yıllar Boyunca, Güne Bakan*'ın şairi D. Botez (doğ. 1895). Yazarlar birliğinde savaş öncesinde adını duyurmuş ve sosyalist gerçekçilik formülünü benimsemiş bazı nesir yazarları da vardır: *Mitrea Cocor* ve *Nicoaru Potcoava* adlı eserleri ile M. Sadoveanu (1880-1961); *Balcescu* dramı ile Camil Petrescu; *Gel ve Gör*'ü ile Cezar Petrescu (1892-1961). Yeni rejimin kurulmasından sonra ün kazanan sanatçılar *Yalın Ayaklar* ve *Öfkeli Adamlar* ile Z. Stancu (doğ. 1902), *Sis* ile E. Camiliar (doğ. 1910), *Baragan* ile V.E. Galan (doğ. 1921), *Moromet'ler* ile M. Preda (doğ. 1922), *Susuzluk* ile T. Popovici'dir (doğ. 1930). Dram yazarları arasında Horia Lovinescu sayılabilir.

Göç eden yazarlar yerleştikleri ülkelerin edebiyatlarında yer almışlardır. Meselâ, Fransa'da *Vingt-Cinquième Heures*'ü (Yirmi Beşinci Saat) yayımlanan V. Gheorghia gibi. Bazıları Romanya'dan ayrılmadan önce eski rejimde ün kazanmışlardı (M. Eliade, E. İonesco, E. Cioran). Yeni rejimin kurulmasından itibaren ülkeden ayrılan ve ün kazanan göçmen yazarlar da vardır (msl. *Aile Ziyneti* ile P. Dumitriu).Cl. Busnioceanu (1896-1961) ve Cl. Cotrus (1890-1961) gibi bazı şairler de, yabancı ülkelerde rumence yazmağa devam ettiler.

İkinci Dünya savaşından sonra, rumen edebiyatı, sosyalist hümanizma anlayışını benimseyerek gelişti. Fakat değişik nesillerden yazarların yaptıkları araştırmalar, edebiyata ilgi çekici bir üslûp ve tema çeşitliliği kazandırdı.

M. Sadoveanu (1900-1961) ve Camil Petrescu (1894-1957) roman türünde rumen tarihinin efsanevî simalarını canlandırırlar; Z. Stancu (doğ. 1902) ve M. Preda (doğ. 1922) ise yüzyıl başındaki günlük gerçeği ve halk hayatının güçlüklerini dile getirirler. Köylü hayatındaki maddî ve ruhî değişiklikler V. E. Galan (doğ. 1921) ve T. Popovici (doğ. 1930) tarafından tasvir edildi. Bunun yanı sıra, aydınların çevresi G. Calinescu tarafından incelendi (1899-1965). Günlük temalar, L. Fulya (doğ. 1917), Eugen Barbu (doğ. 1924), İon Brad, Pop Simon, Nicolae Breban'ın eseriyle rumen nesrinin büyük kısmına ilham kaynağı oluyorsa da edebiyat eseri, artık olayların basit bir tasviri gibi düşünülmez ve genel eğilim hayal gücüne yeni bir çağırıdır. Tudor Arghezi'nin (1880-1967) eserleri ve kişiliğinin hâkim olduğu çağdaş rumen şiiri Lucian Blaga (1895-1961) ve Vasile Voiculescu (1884-1964) sayesinde, yeniden zaman ve kader arasında bir diyalog kurar. Mihai Beniuc'ta (doğ. 1907) derin düşünce, Miron Radu Paraschivescu'da (doğ. 1911) dokunaklı duygular, Eugen Jebeleanu'da hayal ağır basar; Radu Boureanu (doğ. 1906) ise, şiiri görüntülerin canlandırılması olarak ele alır. Maria Banuş (doğ. 1914) ve Nina Cassian (doğ. 1924) sevgiyi savunur, temel insanî değerlerin yüceltilmesi Mihu Dragomir (1919-1964), Geo Dumistrescu (doğ. 1920), A.E. Baconsky (doğ. 1925), Alexandru Andiritoiu (doğ. 1929) ve Nicolae Labiş'in (1935-1956) lirizminin ana temasını meydana getirir. En genç nesil ise Nichita Stanescu, Cezar Baltag, İlie Constantin, Marin Sorencu, Ana Blandiana ve İon Alexandru ile biçim araştırmalarına yönelir. Tiyatro, M. Davidoğlu (doğ. 1910), Lucia Demetrius (doğ. 1910), Horia Lovinescu (doğ. 1917) ve P. Everac (doğ. 1924) ile çağdaş etik veya estetik meseleleri ele alır: Aurel Baranga (doğ. 1913) ve Al Mirodan'da (doğ. 1927) yergi ağır basar.

GÜZEL SANATLAR

● *Eski rumen sanatı.* Bugünkü romanya toprakları üzerinde daha Paleolitik devirde halklar yaşıyordu. Habeşeştî'de Neolitik devirden kalıntılar bulundu. Yunan şehirleri (Histria, Tomi [Tomoi], Kallatis) ve daçya (Gradiştea, Muncelului, Coştesti, Piatra Roşie) yapıları ortaya çıkarıldı (Romalıların sömürgeleştirme devrinden ancak birkaç küçük kalıntı ayaktadır: özellikle Tuna üzerinde Demirkapı geçidi yakınında kurulan bir köprünün temelleri ve Dobruca'da Trajanus zafer lahdi (*Tropaeum Trajani*) sayılabilir; bu sonuncusu, eski arkeologların sandığı gibi bir mezar değil, Turbia'dakine benzer bir zafer takıdır; üzerinde öç tanrısı Mars'a adanan bir yazıt bu kanıyı belgelemektedir. Romalılaşmış Daçya'ya ait en çok bilgi veren en iyi korunmuş anıt Roma'dadır. Trajanus sütununu helezonî olarak saran alçak kabartmalar gerek galip Romalılar gerek asıl halk hakkında (etnik tip, henüz romalılaşmamış olan Daçyalıların silâhları, romalı lejyon askerleri) yeterli bilgi verir.

1837'de *Orbis Romanus*'a son verilerek *Orbus Christianus*'u kurmağa hazırlanıldığı büyük akınlar devrinden kalma değerli bir belge ele geçirildi (*Pietroaşa hazinesi*).

Bu hazine iki altın mücevherden meydana gelir; hayvan şekilleriyle ve VI. yy.da yapıldığı sanılan bölmeli boncuklarla süslüdür; kaynağının German Gotlarına dayandığı öne sürülmüşse de gerçekte iran kaynaklıdır. Bizans etkisinde kalan ortaçağ rumen sanatı özellikle mimaride, fresklerde ve ikonalarda belirir. Yunan kilisesince yasaklandığı için heykele anıt mezarlarda bile yer verilmez. Transilvanya, bir orman ülkesi olması dolayısıyle uzun süre ahşap mimarîyi korudu; fakat XII. ve XIII. yy.dan itibaren ağaç yerine taş ve tuğla kullanılmağa başlandı; kaleler, evler (Braşov, Sibiu, Fagaraş, Alba İulia) ve dinî binalar yapıldı. Alba İulia katedrali XIII. yy.da roman üslûbunda yeniden inşa edildi. XV. y.da da Cluj gotik katedrali ve Braşov kara kilisesi inşa edildi. Eflak'ın en ilgi çekici iki kilisesi Bükreş'te değil, eski başkent Curtea de Argeş'tedir. Aziz Nicolaus'a adanmış prenslik kilisesi (XIV. yy.) kubbesi ve yunan haçı biçimindeki planıyle bizans etkisi taşır. Eflak prenslerinin mezarlarını barındıran ve daha orijinal olan piskoposluk kilisesi XVI. yy. da, Bizans sonrası devirde inşa edildi. Planı yonca biçimindeki kilisenin önünde mezar odası olarak kullanılan geniş bir narteks yer alır. Üç kubbesiyle kornişleri portekiz sanatındaki Manuel dönemini andırır. Constantin Brancoveanu (1688-1714) devrinde yapılar süsleme zenginlikleriyle dikkati çeker: Coltea kilisesi, Mogoşoaia sarayı, Bükreş'te Stavropoleos kilisesi.

Moldavya'da mimarlık Büyük Stefan (1457-1504) zamanında doruğuna ulaşır ve bu devir XVII. yy.a kadar uzanır. Kubbelerin yapısında, çoğu zaman Bukovina gibi cephesi boyalarla bolca süslü cumbalara kadar farklı bir özellik gösterir. En tipik anıt üç azize, Aziz Basileios, Nazianzos'lu Aziz Gregorios ve Aziz İoannes Khrysostomos'a adanan Yaş kilisesidir (XVII. yy.). Ayrıca Yaşi'deki Dragomirna manastırıyle (1609), Golia (1650-1660) kilisesi de sayılabilir.

● *Modern rumen sanatı.* Aşağı yukarı 1850'den sonra rumen sanatında yeni bir devir açıldı. Sanatçılar Venedik ve Münih yerine Paris'e giderek orada yetişmeyi tercih ettiler. Theodor Aman (1831-1891), Droling ve Couture atelyelerine devam ederek ikona ressamları tarafından bilinmeyen anatomi ve perspektifi öğrendi. Rumenlerin millî ressam ve en büyük desenci saydıkları Nicolae Grigorescu (1838-1907) ve Andreescu (1850-1882) Barbizon okuluna bağlı manzara ressamları tarzında başarılı eserler verdiler. Bunlar arasında Stefan Luchian (1868-1916) ve Octav Bancila (1872-1944) sayılabilir. 1945'ten sonra resim sanatında Corneliu Baba'nın (doğ. 1906) [*Köylüler, Tarlada Dinlenme*], portreci Al Ciucerencu'nun (doğ. 1904), M. Bunescu'nun, Stefan Szönyi'nin (doğ. 1913), Gavril Miklossy'nin (doğ. 1912), L. Grigorescu'nun, Stefan Popa'nın ve A. Jiquidi (doğ. 1896), J. Perahim (doğ. 1914), Ligia Macovei gibi desencilerin adına rastlanır. Heykeltıraşlık alanında Carol Strock (1854-1926), İon Georgescu (1857-1898), D. Paciurea (1875-1932), dünyaca tanınmış heykeltıraş C. Brancuşi (1875-1957) gibi sanatçılar sayılabilir. Günümüzde rumen heykeltıraşlığı büst ve anıt sanatçısı İon Jalea (doğ. 1887), Cornel Madrea (doğ. 1889), C. Braschi (*Hürriyet*), B. Cragea (doğ. 1906), İon İrimescu (doğ. 1903) ve Vida Geza gibi Golia (1650-1660) kilisesi de sayılabilir.

Çağdaş mimarî Bükreş'te ve birçok taşra şehrinde geniş yeni mahalleler, idarî, sınaî, sportif veya kültürel yapılar ilgi çeker. Başkentte, çeşitli konularla görevli kombina (H. Maicou ve N. Badescu), «23 Ağustos» stadyumu (W. Juster), Radyoevi (T. Ricci), Emilia-İrza hastahanesi (G. İonescu) gibi büyük mimarî eserler göze çarpar.

Romanya çok zengin bir halk sanatına sahiptir: işlemeli elbiseler, çiçek veya geometrik desenli halılar (Moldavya, Oltenia), seramik (Garvan ve Zimnicea bölgeleri) v.b.

SİNEMA

Romanya'da sinema 1949'da millîleştirildi. İlk zamanlar uzun filim oldukça az yapılıyordu (1949'da 1, 1951'de 2, 1953'te 3, 1955'te 9 filim). 1960'tan itibaren uzun filim yapımı arttı ve 1966'da, yılda yirmiyi buldu. Bu arada, özellikle Fransa ile (Henri Colpi'nin *Kodin*'i [1963], René Clair'in *Les Fêtes Galantes*'ı [1965], Henri Colpi'nin *Mona l'Etoile sans Nom*'u [Adsız Yıldız Mona], 1967) ortak yapımlar da arttı. Önceleri ancak iç pazarla yetinen rumen sineması, 1962-1963'ten itibaren çeşitli festivallerde dikkati çeken filimler ortaya koymağa başladı. Son on beş yılın en önemli filimleri arasında: Victor İliu'nun *Mitrea Cocor*'u (1952), Paul Calinescu'nun *Bir Köyde*'si (1954), Victor İliu'nun *Şans Değirmeni* (1956), Liviu Ciulei'nin *Döküntü*'sü (1957), Mircea Dragan'ın *Susama*'sı (1960), İon Popescu-Gopo'nun *Bir Bomba Çaldılar*'ı (1961), Liviu Ciulei'nin *Asılmışlar Ormanı* (1964), Lucian Pintilie'nin *Pazar Günü Saat Altıda*'sı (1965), Mircea Mureşan'ın *Alevler İçindeki Kış*'ı (1965), Andrei Blaier'in *Uslu Bir Çocuğun Sabahları* (1966) ve Mircea Dragan'ın *Golgotha*'sı (1966) sayılabilir. Büyük bir gelişme gösteren karton filim yapımında özellikle, *Kısa Hikâye* (1957), *Yedi Sanat* (1958), *Homo Sapiens* (1960), *Alo, Alo* (1962) dörtlemesiyle milletlerarası ün kazanan İon Popescu'nun adı anılmağa değer. Romanya'nın Mamaia şehrinde millî bir sinema festivaliyle daha çok karton filimlere yer veren milletlerarası bir festival yapılır. (LM)

Romanya seferleri. ● *Birinci Dünya savaşı.* Birinci Dünya savaşında müttefiklere katılmakta uzun süre tereddüt eden Romanya, 1916'da rus ve italyan zaferlerine güvenerek merkezî imparatorluklara savaş ilân etti (28 ağustos 1916) ve 600 km'lik bir cephe üzerinden Macaristan'a girdi. 27 Tümenlik romanya ordusunun karşısına batıda Falkenhayn ve güneyde Mackenzen'in kumandası altında 39 tümen (alman, avusturya, macar, bulgar ve türk birlikleri) çıktı. Dobruca'dan püskürtülen Rumenler 25 ekim - 5 kasım arası Erdel Alpleri'nin doruklarında direndiler, ama bölgeyi Predeal geçidine kadar boşaltmak zorunda kaldılar. Rumen ordusu Bükreş'i kaybettikten sonra (aralık), Siret ırmağı gerisine çekildi ve orada general Berthelat başkanlığındaki fransız heyeti tarafından yeniden teşkilâtlandırıldı. Maraşeşti'nin başarısına (temmuz 1917) rağmen Romanya, Almanya ile mütareke imzaladı (mart 1918); bu antlaşmayı Bükreş barışı izledi.

● *İkinci Dünya savaşı*'nda alman birlikleri Romanya'yı 7 ekim 1940'ta işgal etti. Ağustos 1944'te, Malinovskiy ve Tolbuhin kumandasındaki sovyet orduları, alman ordusunun hızla boşalttığı Romanya'ya girdiler. Kızılordu, Almanların 22 tümenini yok ettiği Besarabya ve Boğdan'ı işgal ettikten sonra Eflak'a girdi, Ploieşti'yi işgal etti ve 31 ağustosta Bükreş'i aldı. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

ROMANYOLCA i. Bk. ROMAGNOLA *lehçesi*.

Romanzero, Heinrich Heine'nin şiirleri (1851). Eser, baladlardan («Historien» [Hikâyeler], «Hebräischen Melodien» [İbranî Ezgileri]), siyasî yergilerden veya lirik manzumelerden («Lamentationen» [Sızlanışlar],

ROMBOUTS: «İskambil Oynayanlar» (detay), Anvers müzesi

«Lazarus») meydana gelir. Heine, Romanzero'nun en güçlü bölümü olan baladlarını, daha önceki baladlarında görülmeyen bir içtenlik ve yergi anlayışı içinde yazmıştır. Baladlar genellikle «hayaller» biçiminde sunulmuştur. *Romanzero*'nun üslûbu güçlü, heyecanlı, fakat yer yer tabiîlikten uzaktır. (L)

ROMANZOVİT i. (*Romanzov*'un adından fr. *romanzowite*). Miner. Grena grubundan inorganik madde. (Kahverengi bir grosüler çeşididir.) [L]

Roma oyunları, Priscus Tarquinius tarafından Jüpiter şerefine düzenlenen ve belki de IV. yy.da her sene yapıldıkları için bu adı alan oyunlar. Eylülde yapılırdı: Augustus devrinde on altı, Aşağı-İmparatorluk'ta dört gün sürerdi. Oyunlar, bir geçit resmi, yarışlar, beden hareketleri, güreşler ve gösterilerilerden meydana gelirdi.) [L]

ROMAS (Jacques DE), fransız fizikçisi (Nérac 1713-ay.y. 1776). Nérac mahkemesinde hâkim vekilliği yaptı, kendi hesabına bilimsel çalışmalara başladı. 1750'de, yıldırımdan korunmak için bir âlet icat etti. Atmosferdeki elektriği çekebilmek için uçurtmadan yararlanmayı da ilk defa Romas düşündü (1752). [L]

ROMAS (Yakov Dorofeyeviç), rus ressamı ve dekoratörü (doğ. 1902). Lenin müzesi salonları, Milletlerarası New York fuarındaki (1939) Rus pavyonu ile Moskova metro istasyonlarından birinin (1935) dekorasyonunda çalıştı. S.S.C.B. fuarının (1950-1954) başlıca dekoratörü olarak kaldı. Ressam olarak manzara resimleri ile konusunu rus halkının yaşayışından alan tablolar yaptı. (M)

ROMAŞOV (Boris Sergeyeviç), rus dramaturgu (doğ. Petersburg 1895). Yazmağa 1924'te başladı. *Vozduşnıy Pirog* (Havalı Piruhi) [1925] adlı komedi ve *Konets Krivorıylska* (Krivorıylsk'ın Sonu) [1927] adlı dramıyle ün kazandı. Öbür eserleri: *Ognyonnıy Most* (Ateş Köprüsü) [1929], *Boytsıy* (Savaşçılar) [1934], *Velikaya Sila* (Büyük Göç) [1947] v.b. (M)

ROMATİZMA i. (fr. *rhumatisme*'den). Patol. Kaslarda ve özellikle eklemlerde kendini gösteren ağrılı hastalıkların genel adı: *Müzmin bir romatizma onu hemen hemen odasına zincirlemiş gibiydi* (H.E. Adıvar). — *Dikkat ediniz, bu bir romatizma başlangıcıdır* (S.F. Abasıyanık).

— ANSİKL. *Romatizma*'ları sınıflandırmak uzun ve çapraşık bir iştir, çünkü çoğu basit bir etyoloji göstermediği gibi lezyonların yapısı da kesin bir özellik taşımaz.

● *İltihaplı eklem hastalıkları.* Bu hastalıkların ortak özelliği, enfeksiyonun doğrudan doğruya eklemde değil, sinovyada ve eklem çevresinde bulunması, iltihabın kemik-kıkırdak hastalıklarına yol açması; biyolojik iltihaplanma belirtilerinin fazlalığı hastalığın iltihap önleyici ilâçlarla tedavi edilebilmesidir.

a) *Had eklem romatizması* veya *Bouillaud hastalığı.* Özellikle genç yaşta görülen ve eklemlerde şişlik meydana getiren bir romatizmadır. İç organlarda ve daha çok kalpte komplikasyon yapması bakımından tehlikelidir. Kalp kapakçıklarında görülen hastalıkların başlıca sebepi budur; ama hareket sisteminde arıza yapmaz.

b) *Yarı had eklem romatizması.* Çoğu zaman bir yutak hastalığından, streptokok intanından, kızıldan sonra meydana çıkar; mikroplara karşı kullanılan ilâçlarla çok iyi sonuç alınır.

c) *Müzmin eklem romatizması* veya *ilerleyen müzmin poliartrit* veya *Charcot romatizması,* art arda gelen nöbetlerle ilerleyen, eklemleri (özellikle ellerde) ankiloza uğratan veya yerlerinden oynatan bir poliartrittir. Hastaların pek çoğu altın tuzları ve kortizon tedavisi sayesinde sakatlıktan kurtulabilir.

d) *Ankiloz yapan omurga romatizması, ankilozlu spondilartrit* de denen bir romatizma çeşididir.

e) *Sedef hastalığı romatizması,* eski sedef hastalarında görülen ve müzmin poliartrite benzeyen bir romatizmadır.

f) *Palindromik romatizma,* zaman zaman eklemlerde su toplanmasıdır. (Son üç çeşit romatizma çok seyrek görülür.)

● *İntanî eklem hastalıkları.* Hastalık yapıcı mikrobun ekleme doğrudan doğruya etkisiyle (septisemi, bakteriyemi) meydana gelen iltihaplardır. Gonokoklardan, veremden, frengiden, brucella'lardan ve virüslerden ileri gelebilir.

● *Yozlaştırıcı eklem hastalıkları* veya *artrozlar.* Hastalık en çok kemik ve eklemlerdedir. Kıkırdaklar yıpranır, kemiklerde çıkıntılar meydana gelir, tel ve kiriş bağlar gevşer. Bunlar kemik-eklem hastalıklarıdır. Genel iltihap belirtisi yoktur. Artrozlar özellikle şişmanlarda görülür; hastalık en çok bacaklara yerleşir, buradaki eklemleri eskitir, ihtiyarlatır; ihtiyar kadınlarda yaygın bir artroz şeklinde ortaya çıkabilir; lokal veya bölgesel olabilir: taban çökmesi, hallux valgus, parmakları çekiç biçimine sokan ayak artrozu; uyluk kemiği ile dizkapağında lezyonlar yapan diz artrozu; kalça eklemi, omuz eklemi, boyun omur eklemleri (çok zaman sinir köklerinde ağrı nöbetleriyle), parmak eklemleri artrozları (Heberden romatizmaları).

● *Metabolizmaya bağlı eklem hastalıkları:* damla hastalığı, alkaptonüri.

● *Sinirsel eklem hastalıkları:* tabos, sirengomiyeli.

● *Eklem dışı romatizmalar.* Eklem dışı hareket sisteminde (kaslar, kirişler) meydana gelen iltihaplı hastalıklardır.

Bu tip hastalıkların her biri ayrı bir tedavi problemi ortaya çıkarır. Romatizmada bütün problem ağrıyı gidermek olmadığından tedavi çok güçtür; ama hasta için problemin özü ağrının giderilmesi olduğundan, birçok tedavi usulü arasından önce hastayı rahatlığa kavuşturacak olanlar uygulanır.

— Vet. *Eklem romatizması* özellikle sığırda görülür; atta, köpekte, domuzda da rastlanır; sebepleri henüz iyi bilinmemektedir.

Kas romatizması'na atta, köpekte ve sığırda sık rastlanır.

İntanî romatizma veya *yalancı romatizma,* bulaşıcı hastalıklar sırasında veya nekahet devresinde görülen eklem bozukluklarıdır. En ağırları taylarda, danalarda görülen intanî romatizma veya poliartrittir; bu hastalıklar çok zaman eklem apseleri ile beraber ortaya çıkar. İntanî yalancı romatizma genellikle süt veren ineklerin arka ayaklarında görülür; bu halde apseye pek az rastlanır. (→ Bibliyo.) [L]

ROMATİZMAMSI sıf. (*romatizma*'dan *romatizma-msı*). Romatizmaya benzeyen, romatizmayı andırır.

— Patol. *Romatizmamsı ağrılar,* yerli yersiz beliren, romatizma ağrılarına benzeyen ve bazen nevralji durumlarına veya had hastalıklara bağlanan ağrılar. || *Romatizmamsı faktör,* ilerleyen müzmin poliartritli hastalarda kan plazmasında bulunan protein; elektoforezle meydana çıkarıldığı zaman (β) globülinlerin yakınında bulunduğu görülür. (L)

Verona'da, Juliet'in sanılan mezar

ROMATOLOJİ i. (fr. *rhumatologie*'den). Romatizma hastalıkları ve daha geniş anlamda hareket sistemi (kemik, eklemler, sinirler, kaslar) hastalıklarıyle uğraşan hekimlik dalı. (L)

Roma yarışması, Roma Güzel Sanatlar akademisinin Roma ödülünü vermek için düzenlediği yıllık yarışma. (L)

ROMBAS, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Metz-Campagne idare çevresi) komün, Orne ırmağı kıyısında, Moyeuvre-Grande'ın aşağısında; 10 492 nüf. Demir madenleri. Önemli çelik sanayii. Çimento fabrikaları. (L)

ROMBERG (Andreas), alman kemancısı (Vechta 1767 - Gotha 1821). Müzikçi bir ailedendi. 1784'te Concert Spirituel'de çalışmağa başladı, sonra Avrupa'yı dolaştı, Paris'te, *Don Mendoza* adlı operasını temsil ettirdi, fakat başarı elde edemedi. 1815'te, Gotha Saray orkestrasında birinci kemancı oldu. Verimli bir besteciydi. Başlıca eserleri: senfoniler, uvertürler, keman konçertoları, beşliler, dörtlüler, piyano ve keman sonatları, kantat'lar, dinî müzik v.b. — Kuzeni BERNHARD, viyolonselci ve besteci (Dinklage 1772'ye doğr. - Hamburg 1841). Virtüoz olarak, daha genç yaşta Almanya ve İtalya'da konserler verdi. 1799'da İngiltere, İspanya ve Portekiz'e turneler yaptı. 1800'de ünü o kadar arttı ki, Paris konservatuvarına çağırıldı. Sonra Prusya kralının kapellasında solo kemancı oldu. Bu arada Avusturya, Rusya, Polonya, İsveç, Hollanda ve yeniden Rusya'ya turneye çıktı, son olarak Berlin'e yerleşti. Besteleri, özellikle on konçertosu yüksek viyolonsel tekniğinin temelidir. (L)

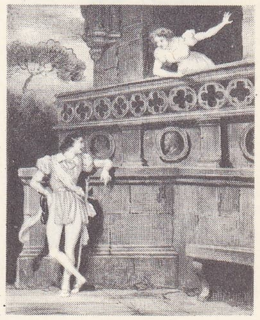

«Romeo ve Juliet» Devéria'nın illüstrasyonu Cabinet des Estampes, Paris

ROMBERG (Moritz Heinrich), alman sinir hastalıkları uzmanı (Meiningen 1795 - Berlin 1873). Berlin üniversitesinde profesörlük yaptı (1845). Özellikle sinir sistemi hastalıklarıyle uğraştı. Başlıca eserleri: *Lehrbuch der Nervenkrankheiten* (Sinir Hastalıkları Ders Kitabı) [1840-1846]; *Klinische Ergebnisse* (Klinik Tedavisi ve Sonuçları) [1945]. (M)

Romberg belirtisi, gözler kapalıyken topukları birleştirip ayakta durunca dengenin kaybolması. Bu belirti duruş duyusunun kaybolduğunu gösterir. Duruş duyusu iki kaynaktan gelir: 1. eklemlerdeki ve kaslardaki iç duyarlık (meselâ Romberg belirtisi, iç duyarlık yollarının bozulduğu tabes hastalığında görülür); 2. dolambaç (iç kulak hastalıklarında Romberg belirtisi yukardakinden farklı bazı özellikler gösterir). — Tıkalı delik siniri fıtığında görülen belirti; tıkalı delik siniri boyunca duyulan bir ağrıdan ibarettir. (Belirti alman hekimi Moritz Heinrich *Romberg*'in [1795-1873] adıyle anılır.) [L]

Romberg hastalığı, *trofonevroz*'un öbür

«Romeo ve Juliet» Jorge Donn ve İtomi Asakowa

Foto. LAROUSSE

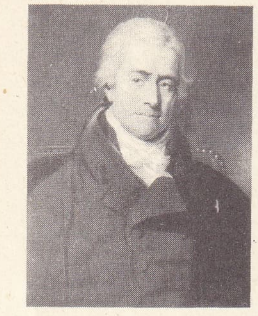

sir Samuel ROMILLY
Reynolds Junior'ın eseri
Cabinet des Estampes, Paris

mareşal ROMMEL

George ROMNEY
kendi eseri
Louvre müzesi, Paris

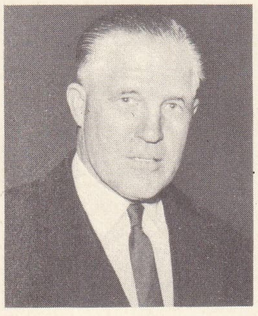

G.W. ROMNEY

adı, yüzde görülen sinir hastalığı. Yüz derisinin, kaslarının ve kemiklerinin körelmesinden ileri gelir. (M)

ROMBİK sıf. (fr. *rhombique*). Miner. Eşkenar dörtgen şeklinde olan. *Eşanl.* ORTOROMBİK. (M)

ROMBLON, Filipinler'de ada, San Bernardino boğazında, Luzon ile Mindoro arasında; 13 100 nüf. (L)

ROMBOEDRİK sıf. (fr. *rhomboédrique*). Billûrbil. Eşkenar paralelyüz şeklinde olan. || Örnek şekli eşkenar paralelyüz olan bir billûr sistemi için kullanılır. (L)

ROMBOUTS (Théodore), flaman ressamı (Anvers 1597 - ay.y. 1637). Abraham Janssens'in öğrencisiydi. 1616'da İtalya'ya gitti, Roma ve Floransa'da kaldı ve Caravaggio'nun tarzını benimsedi. Anvers'e dönünce, 1628'den 1630'a kadar Ressamlar derneği başkanı oldu. Meyhane sahnelerinde ve *İskambil Oynayanlar* (Anvers müzesi) adlı eserinde Caravaggio'yu taklit etti. 1630'dan sonra yaptığı dinî tablolar daha çok Rubens'in etkisini yansıtır. (L)

ROME, A.B.D.'de (Georgia) şehir, Etowah ile Oostanaula'nın kavuştuğu yerde; 32 300 nüf. İmalât merkezi (dokumacılık, tuhafiyecilik). Besin sanayii. Kâğıt hamuru. — A.B.D.'de şehir, New York eyaletinde, Mohawk ırmağı kıyısında; 51 600 nüf. Dokumacılıkta uzmanlaşmış (tuhafiyecilik) sanayi merkezi. (L)

ROMEA YANGUAS (Julián), ispanyol oyuncusu (Aldea de San Juan, Murcia 1813 - Loeches, Madrid 1868). Oyunculuğa amatör olarak başladı, sonra Carlos Latorre'nin öğrencisi oldu. Yakışıklılığı ve tatlı sesi sayesinde her çeşit eserde oynadı, ama daha çok Bréton ile Ventura de la Vega'nın eserlerinde başarı kazandı. Çok iyi bir oyuncuydu. Hastalandığı için sahneden ayrıldı; sonra kısa bir zaman yeniden oynadı (1863), ama daha sonra artık kesinlikle çekildi. Romea, ayrıca denemeler ve şiirler yazdı. (M)

ROMÉ DE L'ISLE (Jean-Baptiste), fransız mineraloji bilgini (Gray 1736 - Paris 1790). Hindistan'a gitti, Pondichéry'nin fethi sırasında İngilizler tarafından tutuklandı, 1764'te Fransa'ya döndü. 1772'de *Essai de Cristallopgraphie*'yi (Billûrbilim Denemesi) yayımladı, sonra mineraloji dersleri verdi. Billûrbilimin ilk kanununu (açıların değişmezliği kanunu) ortaya attı (bu kanuna Romé de l'Isle'in adı verildi). [L]

ROMEİN veya **ROMEİT** i. (*Romé* de l'Isle'in adından fr. *roméine* veya *roméite*). Miner. Tabiî kalsiyum, demir ve manganez antimonyat. (Bu mineral bal sarısı veya sümbül kırmızısı rengindedir ve Saint-Marcel'de [Piémont] manganez cevheriyle birlikte bulunur.) [L]

ROMEN sıf. (Roma ile ilgili anlamında fr. *romain*). *Romen rakamları*, sayı yerine kullanılan harfler: I, V, X, L, C, D, M; sırasıyle 1, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1 000 yerine kullanılır. Romalılar sayıları bu harfleri birbirinin önüne veya arkasına getirerek yazarlardı.

— Matbaac. *Romen harfi* (veya *düz harf*), bir kitabın bütün kısımlarında kullanılan italyan kaynaklı harf. || İtalik harfin aksine satır doğrultusuna dik olan harf.

— ANSİKL. Matbaac. *Romen* harfi denen harfler gotik harfin biçimini değiştiren Sweynheim ve Pannartz tarafından kullanıldı. «Romen» adının bu iki alman matbaacının önce Subiaco'da, sonra Roma'da yerleşmiş olmalarından geldiği sanılır. Fournier'ye göre romen harflerinin yaratıcısı Nicolas Jenson'dur. Schöffer'den sonra ilk harf oymacısı olan Jenson, romen harflerini büyük harf olarak, bazı latin alfabesi harflerini veya bunlara benzeyen harfleri de (latin harfleri, ispanyol harfleri, lombardia harfleri, sakson harfleri) küçük harf olarak kullandı. *Decor puellarum* (1461) bu harflerle dizilen ilk eserdir. Jenson, romen harflerine daha ölçülü, daha zarif bir biçim vermeyi başardı. Ünlü gravürcü Claude Garamond'un Jenson'un ve Aldo Manuzio'nun güzel harflerinden ilham alarak geliştirdiği romen ve italik harfleri bütün Avrupa'ya yayıldı. (L)

Romeo ile Juliette, opera 5 perde; libretto: Shakespeare'in dramından ilham alarak, Jules Barbier ve Michel Carré; müzik: Gounod; 1867'de Théatre-Lyrique'de temsil edildi. İki ailenin birbirine beslediği kine rağmen Romeo ve Juliette evlenir, fakat kaderin oyunuyle ölüme sürüklenirler. Kraliçe Mab'ın balad'ı Balkon düetto'su ve Mezar sahnesi eserin ün yapmış başlıca bölümleridir. Steibelt (1793), Zingarelli (1796), Bellini (1830), Berlioz (1839) ve Zandonai (1922) aynı konuyu işlediler. (L)

Romeo ve Juliet, William Shakespeare'in 5 perdelik dramı (1594-1595 tiyatro mevsimi). Konu, Bandello'nun hikâyesinden alınmıştır. Verona'nın iki ünlü ailesi Montague'ler ve Capulet'ler (italyanca aslıyle Montecchi ve Cappelletti aileleri) yıllardır birbirinin amansız düşmanıdır. Montague'lerden Romeo, Capulet'lerden Juliet'i görür ve iki genç birbirlerini çılgınca severler. Bir fransisken rahibi nikâhlarını gizlice kıyar. Ama Juliet'in yeğenini düelloda öldüren Romeo prens tarafından Verona'dan uzaklaştırılır. Juliet'in balkonundaki veda sahnesi Shakespeare'in en dokunaklı sahnelerinden biridir. Nefret ettiği bir adamla evlenmek zorunda bırakılan Juliet, bir uyuşturucu ilâç alarak ölmüş gibi görünür. Romeo çıka gelir, Juliet'in öldüğünü sanarak kendini zehirler ve başucunda can verir. Juliet uyanır, durumu görünce Romeo'nun hançerini alarak kendine saplar.

Shakespeare'in gençlik eserlerinden olan bu oyun, şairin en heyecan verici ve en ünlü dramlarından biridir.

— Koreografi. Verona âşıkları teması birçok koreograf tarafından ele alındı. 1811'de Vincenzo Galeotti, Kopenhag Krallık tiyatrosunda bir *Romeo ve Juliet,* 1926'da da Bronislava Nijinskaya, Sergey Diaghilev'in rus bale topluluğu için *Romeo ve Juliet*'i temsil ettirdi (müzik Constant Lambert, dekor Max Ernst ve Joan Miro). 1943'te koreograf Anthony Tudor, New York Metropolitan operasında *Romeo ve Juliet*'i sahneye koydu (dekor ve kostümler ressam E. Berman'dan; başlıca roller, Hugh Laing ve Alicia Markova). 1949'da, Paris operasında Serge Lifar, *Romeo ve Juliette* başlığı ve Çaykovski'nin aynı adı taşıyan uvertürünün müziğiyle bir temsil verdi.

Prokofiev, *Romeo ve Juliet*'i, halk danslarıyle ayrı bir canlılık kazanan ve bütünüyle danslı bir trajedi meydana getiren bir bale müziği olarak besteledi. S.S.C.B. dışında birçok koreograf Prokofiev'in eserini sahneye koymak istedi; 1955'te ingiliz Frederick Ashton, sovyet *Romeo ve Juliet*'ini kendine has koreografisiyle Kopenhag Krallık tiyatrosunda temsil ettirdi, Paris operasında da bir *Romeo ve Juliet* oynandı (2 perde ve 10 tablo; sahneye koyan ve koreograf Serge Lifar, dekor ve kostümler Wakhevitsch).

Son koreografi eserleri arasında Peter Van Dijk (1961, Hamburg operasında) ve Maurice Béjart'ınki (1966, Brüksel'de Monnaie tiyatrosunda, sonra Paris'te Spor sarayında) sayılabilir.

1966'da yeniden ele alınan ve Prokofiev'in orjinal partisyonuyle hazırlanan Van Dijk'in eseri, sırasıyle Reiner Köchermann ve Krista Kremf, Peter Van Dijk ve Jacqueline Rayet tarafından temsil edildi.

Berlioz'un partisyonu üzerine, Béjart'ın eseri de, Shakespeare'in dramını modern tarzda tüm bir gösteri haline getirmişti. Romeo ve Juliet rollerinde dört çift dans sanatçısı birbirini izledi (Laura Proença ve Paolo Bortoluzzi; İtomi Asakava ve Jörg Donn, Lise Pinet ve Jörg Lanner; Tania Bari ve Floris Alexander).

— İkonogr. Shakespeare'in piyesi Delacroix (*Romeo ve Juliet'in Ayrılışı*), Hayez'e (Milano), Louis Boulanger'ye (*Romeo Zehir Satın Alırken*) ilham kaynağı oldu. (→ Bibliyo.) [L]

Romeo ve Juliet Masalı, kaynağını şüphesiz bir ilkçağ anlatısından alan bu masal Efes'li Ksenophon, Massuccio da Salerno (1476) ve Boccaccio (*Dekameron*, IV, 10) tarafından da işlendikten sonra 1530'a doğru Vicentino Luigi da Porto'nun hikâyesiyle son şeklini aldı. Konu kısaca şöyledir: Dante Araf'ın altıncı bölümünde adlarını andığına göre gerçekte yaşadıklarından şüphe edilmemesi gereken Verona'lı Montecchi ve Cappelletti aileleri, her ikisi de ghibellini oldukları halde, efsaneye göre, aralarındaki eski bir siyasî kinden ötürü birbirlerine düşman kesilmişlerdi. Montecchi'lerin oğlu Romeo ile Cappelletti'lerin kızı Giulietta birbirlerini sonsuz bir aşkla severek gizlice evlenirler. Ama ailelerinin durumu yeryüzünde mutlu olmalarını önlediği için sonunda kurtuluşu ölümde bulurlar. 1553'te Clizia takma (kadın) adını kullanan birinin şiir haline getirdiği bu konuyu 1554'te Bandello, 1562'de de ingiliz şairi Arthur Brooke yeniden ele aldı. Verona'daki mermer bir tabutun Juliet'in tabutu olduğu hâlâ söylenir. (L)

ROMER (Eugeniusz), polonyalı coğrafyacı (Lwow 1871 - Krakow 1954). Lwow'da profesörlük yaptı. 1919 Barış konferansına Polonya delegesi olarak katıldı. Alpler'de ve Karpatlar'da buzul olayları, Polonya'nın iklimi, hidrografya, harita metotları (*Coğrafya Atlası*, 1908; *Polonya'nın Coğrafya ve İstatistik Atlası*, 1916) v.b. üstünde incelemeler yaptı. Ülkesine bir kartografya kurumu kazandırarak Polonya'da bilimin gelişmesine çalıştı. (L)

ROMERİA i. (isp. k.). İspanya'da dinî köy bayramı (Kermes'lere benzer). [L]

ROMERO (Mateo, **El Maestro Capitan** denir), ispanyol müzikçisi (öl. Madrid ? 1647). İspanyol Krallık kilisesinde çalıştı. İlâhici (1594), sonra kilise koro şefi (1498-1633) ve müzik başmüfettişi oldu. Özellikle kilise müziği besteledi. Ayrıca din dışı besteleri vardır. (M)

ROMERO (Pedro), ispanyol matadoru (Ronda 1754 - ay.y. 1839). XVIII. yy.da büyük ün kazanan bir matador ailesinin en tanınmış üyesi. Daha on yedi yaşındayken güçlü bir matador olduğunu gösterdi. 1776'da Madrid'de matador unvanını kazandı; 1799'da arenadan ayrıldı. Hareketlerindeki sadelik, kurallara sıkı sıkıya bağlılığı ve fizik yapısının sağlamlığı üstüne kurulan yalın ve ağırbaşlı oyun tarzıyle Ronda sanat okulunun temsilcisi oldu. Tehlikeli tek bir yara almaksızın yirmi sekiz yıl dövüşmeyi başardı. Mektuplarında Pepe-Hillo ile rekabetini anlatır ve 5 600 boğa öldürmüş olmakla övünür. 1830'da Fernando VII, Sevilla'da Boğa Güreş okulunu kurduğu zaman, Pedro Romero'yu yönetici-öğretmen olarak bu okula aldı. (L)

ROMERO (Silvio), brezilyalı yazar (Lagarto, Sergipe 1851 - Rio de Janeiro 1914). Hikâyeler, denemeler ve edebiyat tarihi üstüne eserler yazdı. (L)

ROMERO CORDERO (Alberto), şilili yazar (doğ. Santiago 1896). 1919'da Arjantin'de Şili propagandasını yönetti. 1931'de tutuklandı ve general İbanez tarafından sürgüne gönderildi. Eserleri: *Memorias de un Amargado* (Kederli Bir Adamın Hatıraları) [1918]; *Buenos Aires Espiritaul* (1920); *Soliloquios de un Hombre Extraviado* (Kayıp Bir Adamın Söyleşileri) [1921]; *La Viuda del Conventillo* (Manastırın Dulu) [1930]; *Un Milagro* (Mucize) [1932] v.b. (M)

ROMERO de CEPEDA (Joaquin), ispanyol yazarı (XVI. yy.) Badajoz'da yaşadı. *Selvage* adlı komedisinin ilk iki perdesinde *Celestina*'yı taklit etti. *Metamorfosea* (Başkalaşım) adlı bir başka komedisi pastoral niteliktedir. Ayrıca şarkılar, romanslar, soneler ve *El İnfeliz Robo de Elena ... por Paris* (Helene'nin Paris'e İhaneti) [1584] adlı bir kitap yazdı. (M)

ROMERO de Torres (Julio), ispanyol ressamı (Cordoba 1880 - ay.y. 1930). Kadın portreleri, edebî ve alegorik kompozisyonlarıyle (*Çingene İlham Perisi*, Madrid, Modern Sanat müzesi; *Aşk Sunağı*, Barcelona, Modern Sanat müzesi v.d.) büyük ün kazandı. — İki kardeşi RAFAEL (1868-1898) ve ENRİQUE de (doğ. 1876) ressamdı. (M)

ROMERO LARRANAGA (Gregorio), ispanyol yazarı (Madrid 1817 - ay.y. 1872). Romantik eğilimliydi; *Poesias* (Şiirler) [1841], *Cuentos, Leyendas y Tradiciones* (Masallar, Efsaneler ve Gelenekler) [1841], *Historias Caballerescas Espanolas* (İspanyol Şövalye Hikâyeleri) [1843] adlı eserlerinden başka, *Jimena de Ordonez* (1838), *El Gaban de don Enrique* (Don Enrique'nin Pelerini) v.b. gibi tarihî oyunları, *El Licenciado Vidriera* adlı bir komedisi ve iki romanı (*La Cruz y la Media Luna*

Foto. LAROUSSE

[Haç ve Hilâl] ve *La Enferma del Corazon* [Kalp Hastası, 1848]) vardır. (M)

ROMERO ROBLEDO (Francisco), ispanyol siyaset adamı (Antequera, Malaga 1838 - Madrid 1906). Liberal Birlik milletvekiliydi (1856). 1868 Devrimine katıldı, Sagasta'nın anayasal partisine girdi ve Amedeo kabinesinde görev aldı (1871). Parlak bir hatipti, cumhuriyete karşı savaştı (1873). Alfonso XII'nin tekrar iktidara getirilmesinde Carovas'a yardım etti. İçişleri bakanı (1874-1879; 1880-1881; 1884-1885) oldu. Lopez Dominguez ile birlikte reformcu partiyi kurmayı denedi (1884), ama tekrar Canovas'ın yanına döndü (1890), sonra Muhafazakâr partinin lideri olmağa çalıştı (1897). [L]

ROMFORD, Londra'nın kuzeydoğu banliyösünde (Essex) mesken merkezi; 114 600 nüf. Bira fabrikaları. Radyo yapımı. (L)

ROMİLLY (sir Samuel), ingiliz hukukçusu (Westminster 1757 - Londra 1818). Bir fransız protestan ailesindendi. 1783'te avukat oldu. Fransız devriminin ilkelerini savundu (1806), sonra milletvekili seçildi. Diderot'nun, Rousseau'nun ve Bentham'ın etkisinde kaldı. Adlî reformun gerçekleştirilmesine ve ölüm cezasının kaldırılmasına çalıştı. Karısının ölümü üzerine intihar etti. *Nutuklar*'ı 1820'de ve *Hatıralar*'ı (Memoires) 1840'ta yayımlandı. (L)

ROMİLLY-SUR-SEİNE, Fransa'da Aube idare bölgesinde (Nogent-sur-Seine idare çevresi) kanton merkezi, Champagne'da, Sen vâdisinde; 15 966 nüf. Tuhafiyecilik. Esnek kumaşlar. Buzdolabı yapımı. Demiryolu atelyeleri. Karton fabrikası. (L)

ROMM (Mihail İlyiç), sovyet filim yönetmeni (Zaygrayevo, Buryatlar cumhuriyeti 1901). Guy de Maupassant'dan uyarladığı *Pıyşka* (Yağ Tulumu) adlı filimden (1934) sonra yönettiği *Trinnadtsat* (Onüçler) [1936]; *Lenin v Oktyabre* (Ekim Ayında Lenin) [1937], *Lenin v 1918 Godu* (1918'de Lenin) [1939], *Çelovyek 217* (217 Sicil Numaralı Adam) [1945] adlı filimlerle tanındı. 1961'de *Devyat Dney Odnogo Goda* (Yılın Dokuz Günü) adlı filimle ülkesinin sinema sanatçıları arasında en ön plana geçti. 1965'te bir montaj filmi yaptı (*Sıradan Faşizm*). [L]

ROMME (Carl Paul Maria), hollandalı devlet adamı (Oirschot 1896). Avukattı (1920). Tilburg'da hukuk profesörü, Kuzey Hollanda eyaletleri milletvekili (1935) ve Genel mecliste sosyal işler bakanı (1937-1939), Volkskrant'ın yazı işleri müdürü (1945) oldu. İkinci Genel mecliste Katolik Parlamento grubunun başkanlığını (1946) yaptı. 1961 Şubatında istifa etti. (L)

ROMME (Charles Gilbert), fransız siyaset adamı (Riom 1750 - Paris 1795). Matematik öğretmeniydi. Rusya'da prens Strogonov'un eğitmenliğini yaptı (1779), milletvekili (1791 ve 1792) oldu. Yaylacılara (Plaine), sonra montanyarlara bağlandı. Federalistler tarafından Caen'da iki ay tutuklandı (1793). *Annuaire du Cultivateur* (Çiftçinin Takvimi) adlı bir yıllık yayımladı (1795), bunda aziz adlarının yerine bitki ve hayvan adlarının konmasını ileri sürdü. III. Yıl 1 Prairial günü (20 mayıs 1795) ayaklananların başına geçti. Ölüme mahkûm edilince kendini hançerleyerek intihar etti. — Kardeşi CHARLES, fransız bilgini (Riom 1744 - Rochefort 1805). Rochefort okulunda denizcilik profesörü ve Enstitü üyesiydi. *Méthode de Détermination des Longitudes en mer* (Boylamları Denizde Tespit Metodu) [1777] ve *Tableau des Vents, Marées et Courants* (Rüzgârlar, Gelgitler ve Akıntılar Tablosu) [1806] adlı iki eser yayımladı. (L)

ROMMEL (Erwin), alman mareşali (Heidenheim 1891 - Ulm 1944). Bir burjuva ailenin çocuğuydu. Birinci Dünya savaşında Fransız ve İtalyan cephelerinde çarpıştı. Daha sonra birkaç yıl ordudan ayrıldı, Tübingen üniversitesinde okudu. Nazi hareketini daha başlangıcında benimseyerek hücum gruplarında görev aldı. Hitler iktidara geçince (1933), binbaşı rütbesiyle orduya döndü. Ordu ile nazi gençlik hareketleri arasında bağ kurmakla görevlendirildi. 1937'de taktik eğitim üstüne bir elkitabı yazdı: *İnfanterie Greift An* (Piyade Saldırıyor). Kitap büyük ilgiyle karşılandı. Hitler'in gözüne giren Rommel, 1939'da Führer'in kişisel genel karargâhına kumandan oldu. 1940'ta Fransa savaşında 7. Zırhlı tümenin başında kazandığı parlak başarı dolayısıyle 1941'de Afrikakorps kumandanlığına getirildi. Burada iki yıl üstün bir manevra yeteneğine sahip olduğunu ispat etti. İngiliz birliklerini 1942'de El-Alameyn'e kadar püskürttü. Hitler tarafından mareşalliğe yükseltildi. Fakat ertesi yılın kışında birliklerini toplayıp Tunus'a kadar geri çekilmek zorunda kaldı. Avrupa'ya çağrıldı, Fransa'da bir ordular grubu kumandanlığına tayin edildi. 1944'te Normandiya çıkartmasını önleyemedi. Savaşta yaralanarak Bavyera'ya çekildi. Fakat Hitler'e karşı 20 temmuz suikastını hazırlayanlara karşı sempatisi ve Batı'da savaşın durdurulmasına taraftar olduğu için, Hitler'in gözünde şüpheli bir kişi oldu. Hitler 14 ekimde ona intihar etmesi için emir gönderdi. Ölümünden sonra da ona ününe yaraşır millî bir cenaze töreni tertip ettirdi. Rommel, İkinci Dünya savaşının kurmaylar heyetinde yer almayan, sayılı büyük alman kumandanlarındandı. Hatıraları 1953'te *The Rommel Papers* adı altında Liddell Hart tarafından yayımlandı. (L)

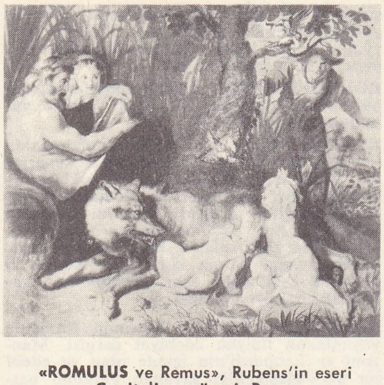

«ROMULUS ve Remus», Rubens'in eseri Capitolino müzesi, Roma

ROMNEY (George), ingiliz ressamı (Dalton in Furness, Lancashire 1734 - Kendal 1802). Ucuz fiyatla portreler yapa yapa bütün ülkeyi dolaştıktan sonra, 1762'de Londra'ya yerleşti ve tarihî tablolara başladı (*General Wolfe'un Ölümü*). Fransa ve İtalya'yı gezdi, 1775'te Londra'ya döndü ve portre ressamı olarak ün kazandı. Şaheserlerinden biri, «Perdita» suretinde *Mrs. Robinson*'un portresidir (Wallace Collection): Louvre müzesinde (*Kendi Portresi; sir John Stanley'in Portresi*) ve özellikle Londra'daki National gallery'de eserleri vardır. (L)

ROMNEY (George Wilcken), amerikalı siyaset adamı (Chihuahua, Mexico 1907). American Motors corporation'ın başkanı oldu (1954-1962). 1962'de ve 1966'da Cumhuriyetçi partiden Michigan eyaleti valisi seçildi. (L)

ROMORANTİN-LANTHENAY, Fransa'da (Loir-et-Cher idare bölgesinde) idare çevresi merkezi, Sauldre ırmağının kıyısında; 11 984 nüf. Eski krallık ikametgâhı olan ve François I'in sık sık kaldığı şehirde dokuma sanayii (kumaş, konfeksiyon); makine yapımı (traktör), otomobil parçaları yapımı, züccaciyecilik, madenî mobilyo yapımı gelişmiştir. Özelikle Sauldre'ın küçük kolu kıyısında XV. ve XVI. yy.dan kalma eski evler, şato kalıntıları (jandarma kumandanlığı ve adalet sarayı), XVII. yy.dan kalma eski manastır (belediye sarayı). XVI. yy.dan kalma küçük Saint-Roch kilisesi vardır. François II engizisyonu önlemek için sapkınlık davalarını parlamentodan alarak piskoposa veren hoşgörü fermanını burada açıkladı (mayıs 1560). —*İdare çevresi*, 58 020 nüf. (L)

ROMSDALEN, Orta Norveç'te vâdi, *Romsdalfjord*'a dökülen Rauma ırmağı tarafından akaçlanır. (L)

ROMSTİK i. (ing. *rump*, sağrı ve *steak*, külbastı'dan). Kasaplık sığırın sağrısından alınan parça. (Romstik ızgarası ve kızartmaları çok lezzetlidir.) [L]

ROMUALD-JOUBÉ (Romuald JOUBE — denir), fransız oyuncusu (Mazères, Ariège 1876 - Gisors 1949). Silvain'in öğrencisi. Odéon'da oynadı, Comédie-Française'e, sonra Théâtre National Populaire'e geçti. Özellikle gösterişli oyunu ve güzel sesiyle tanındı. Arnould Gréban'ın *Passion*'unda İsa rolünü oynadı ve pek çok turnede Cyrano rolüne çıktı. Birçok filim çevirdi: *İtham Ediyorum* (J'Accuse), *Mathias Sandorff*, *Les Travailleurs de la Mer* (Deniz İşçileri), *Les Perles de la Courronne* (Taçtaki İnciler). [L]

ROMUALDO I (öl. 687) lombardlı Benevento dukası (662-687). Bu dukalığı babası Grimoaldo, Lombardların kralı olduğu zaman elde etmişti. Önce arius'çuydu, sonra Benevento piskoposu Barbatus'un etkisiyle Hıristiyanlığı benimsedi. Bizanslılardan Taranto, Bari, Brindisi ve Otranto topraklarını aldı (668). 684'te Grimoaldo II ile işbirliği yaptı. (L)

ROMUALDO II (öl. 731), Benevento dukası (706-731). Liutprando'nun vasalı olmak zorunda kaldı. (L)

ROMULEA i. Soğanlı küçük (5-30 sm) bitki; çiçekleri firfirî, sarı veya beyaz renkte ve huni biçimindedir; Avrupa'nın güneyinde deniz kıyısındaki kumsallarda biter. (Süsengillerden.) [L]

ROMULO (Carlos Pena), filipinli siyaset adamı (Camiling, Tarlac yakınları 1899 veya 1901). General MacArthur'un hizmetinde Japonya'ya karşı savaştı ve amerikan generali oldu (1944). Washington'da diplomatik temsilci olarak bulundu (1944-1946), San Francisco konferansına katıldı (1945). Birleşmiş Milletler meclisine başkanlık etti ve orada sömürgeciliğe ve komünizme karşı çıktı (ekim 1949). Dışişleri bakanı (1950), A.B.D.'de elçi (1951-1952) oldu. Lopez ile birlikte Demokrat partiyi kurdu (1953). Bandung konferansına Filipin delegasyonu başkanı olarak katıldı (nisan 1955). Eğitim ve aralık 1968'de dışişleri bakanı oldu. 1971 Şubatında yapılan kabine değişikliğinde görevinde kaldı. (L)

ROMULUS, Roma'nın, adını şehre vermiş olan kurucusu ve ilk kralı, Mars'ın oğlu, Aeneas'ın Rhea Silvia ile birleşmesinden doğduğuna (bazı söylentilere göre de Roma'nın oğludur) inanılan efsane kahramanı. Rhea, vesta rahibesi olduğundan, amcası Alba kralı Amulius, Romulus ile ikiz kardeşi Remus'u bir sepet içinde Tevere ırmağına bıraktırdı. Bir dişi kurt (Mars'a adanmış hayvan) çocukları bir yaban inciri ağacının altında bularak emzirdi. Çoban Faustulus'un yanına aldığı çocuklar, sonradan başıboş bir hayat sürdüler. Bir rastlantı sonucunda kral ailesinden olduğunu öğrenen Romulus, Amulius'u öldürdü ve tahta büyükbabası Numitor'u çıkardı. Sonra ikizler bir şehir kurmayı kararlaştırdılar: Romulus, Palatinum tepesi üzerine, şehir surlarının dikileceği çizgiyi çekti ve bu çizgiyi alay olsun diye geçen Remus'u öldürdü. Roma'ya kaçakları ve sürgünleri yerleştirdi. Romalıların bir bayrama katılan sabinli genç kızları kaçırarak evlenmeleri savaşa yol açtı; bu savaş sonunda iki halk birleşerek kaynaştı. Bu efsaneler, Roma'nın kuruluşundan önce yedi tepe üzerine yerleşmiş köylerin tarihçesi

RONCESVALLES
Roland Breşi

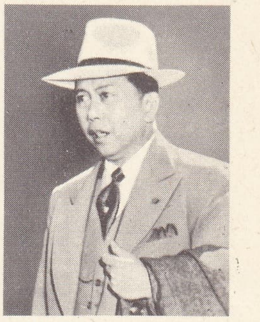

ROMULO (1945'te)

rondelalar

Foto. LAROUSSE

üstüne bilgi verir. Otuz üç yıl hüküm süren Romulus, bir fırtınadan sonra esrarlı bir şekilde ortadan kayboldu. Bununla beraber, Romalıların muhafaza ettiği çeşitli kutsal eşya (yaban inciri, Romulus'un kulübesi) arasında Forum'da Romulus'un bir mezarı da bulunuyordu.

— İkonogr. Romulus ile Remus'un dişi kurt tarafından emzirilmesi, eski paraların, sikkelerin, alçak kabartmaların üzerinde tasvir edilmiştir (Roma'da, Terme müzesinde Ostia mihrabı). Ünlü *Capitolium Dişi Kurdu*'ndaki iki çocuk XVI. yy.dan kalmadır. Sahne Annibale Caracci, Carlo Maritti, Pietro da Cortona, Rubens, J. F. De Troy tarafından resmedilmiştir. *Acro'yu Yenen Romulus* tablosu İngres'in eseridir (Paris, Güzel Sanatlar yüksekokulu). [L]

ROMULUS AUGUSTULUS (doğ. 461 veya 462'ye doğr.), son Batı Roma imparatoru (475-476), Orestes'in oğlu. İmparator Nepos'u kendi oğlu yararına tahttan indirdi ve onun adına ülkeyi yönetti. Romalılar, Romulus'un aldığı *Augustus* adına küçültücü bir ek eklediler (*Augustulus*). Odoaker onu tahttan indirdi ve Baiae körfezi kıyısındaki Lucullus şehrine sürdü. (L)

Romulus tapınağı, Roma forumunda, Kutsal yolun kenarında, planı daire biçiminde kubbeli yapı. Tapınak, absidli iki *aula*'sı arasında yer alıyordu. Bugün ancak bir girişin iki sütunu kalmıştır; arkadan, Barış forumunun *aula*'sıyla bağıntılıdır. Bu *aula*'nın üzerinde daha sonra, Santi Cosima e Domiano kilisesi inşa edildi. Porfir sütunlu tunç kapı da aynı devirde yapılmıştır. Maxentius ve Constantinus'un emri üzerine, Vespasianus forumuna açılan yeni girişin kapısıdır. (L)

ROMUS. Bk. REMUS.

RONALDSAY, Orkney takımadalarına (İskoçya) bağlı adalar. Başlıcası *South Ronaldsay;* 47 km²; 1 128 nüf. (L)

RONCADE, İtalya'da komün, Veneto'da (Treviso ili), Sile yakınında; 10 100 nüf. (L)

RONCAGLİA, İtalya'da Emilia'da ova, burada XI. ve XII. yy.da imparatorlar birçok meclis topladılar. Bunların en meşhuru 1158 kasımında Kızılsakal Friedrich'in topladığı diyettir. (L)

RONCALLİ (Angelo). Bk. JOHANNES XXIII.

RONCESVALLES, İspanya'da (Navarra ili) kasaba, İbaneta geçidi (veya Roncesvalles geçidi) [yüksl. 1 057 m] yakınında; 99 nüf. Efsaneye göre 15 ağustos 778'de Charlemagne'ın artçıları buradan geçerken bask dağlılarının (Vasconlar) hücumuna uğradılar; Franklara karşı İspanya Araplarıyle ittifak yapan Basklar, Zaragoza'nın yerle bir edilmesinin öcünü almak istiyorlardı. Franklar ve bu arada Bretagne markliği kontu Roland kılıçtan geçirildi. Bu hikâye *Chanson de Roland*'ın (Roland Destanı) kaynağı oldu (eserde Navarralıların yerine İspanya Araplarından söz edilir). 813'te Dindar Louis'ye karşı buna benzer bir hücum başarısızlıkla sonuçlandı. 824'te İspanya'dan dönen bir ordu gene Roncevaux'da Vasconlar tarafından kılıçtan geçirildi. (L)

RONCHİN, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, Lille'in güneydoğusunda; 11 690 nüf. XII. ve XV. yy.dan kalma kilise. Dökümevi; oluklu saç yapımı. Bira fabrikası. (L)

RONCOFERRARO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Mantova ili), Aşağı Mincio yakınında; 8 350 nüf. (L)

RONDA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Malaga ili), *sierra de Ronda*'nın kenarında; 28 800 nüf. İspanya'nın en eski şehirlerinden biri olan Ronda, Romalıların *Arunda* şehridir. Kilisesi eski bir camiden bozmadır. Arap istihkâmları ve hamamları. «San Sebastian kulesi» denen eski minare. XVII. yy.dan kalma köprü. — *Ronda la Vieja*'da eski roma şehri *Acinipo*'nun kalıntıları. Sayfiye merkezi. (L)

Ronda (LA), 1919-1923 arasında Roma'da yayımlanan italyan edebiyat dergisi. Manzoni ve Leopardi'nin izinde olan ve edebî bir yeni-klasikçiliği savunan derginin başlıca kurucusu V. Cardarelli'dir. (L)

RONDEAU [rondo] i. (fr. k.). Ed. Fransız şiirinde sabit biçimli lirik tür. || *Teşm. yol.* Birinci mısra veya mısraları sonda tekrarlanan ve çoğunlukla bestelenen küçük şiirlere verilen ad.

— ANSİKL. Ed. *Rondeau* terimi XIII. yy.da bir dans havasının adıydı. Müzik yapısı, çok değişken olan vezin biçimini belirliyordu. Bütün rondeau'ların ortak bir yanı vardır; en az iki, en çok sekiz mısralık bir nakaratın, şiirin başına yerleştirilmesi ve bir defa ortada, bir defa sonda olmak üzere iki kere, kısmen veya tümüyle tekrarlanması. (L)

RONDEL i. (fr. k.). Ortaçağ fransız şiirinde sabit biçimli lirik tür. (Bu kelime rondeau* ile eşanlamlıdır ve aynı türü belirtir.) [L]

RONDELA i. (ital. *rondella*'dan). Teknol. Sıkıştırılacak parça ile somun arasına konan ve bu somunun parça üzerine uyguladığı kuvveti iletmeğe ve dağıtmağa yarayan küçük, delikli pul. || *Belleville rondelası,* bir basınç yayı vazifesi gören veya bir organdaki boşluğu ortadan kaldırmağa yarayan, çekilmiş saçtan yapılmış rondela. || *Ergiyebilir rondela,* sıcaklık anormal derecede yükseldiği zaman emniyet organı vazifesini gören, ergiyebilir madenden yapılmış rondela. || *Grower rondelası,* somunların gevşemesini önlemeğe yarayan, keskin köşeli ve kare kesitli, bir yarıçap boyunca kesildikten sonra bir helis şeklinde kıvrılmış, su verilmiş çelikten yapılan rondela. (L)

RONDELET (Jean - Baptiste), fransız mimarı (Lyon 1743 - Paris 1829). Soufflot'nun öğrencisiydi. Sainte - Geneviève kilisesinin yapımında ona yardımcılık etti. 1781'de bu yapının denetim işleriyle görevlendirildi. Ana kubbeyle üçlü kubbenin yapımını yönetti. Kilise, «Panthéon» adı altında büyük adamların gömülmesine ayrılınca, Quatremère de Quincy'nin yönetimi altında yapıyı yeni amacına uygun bir hale getirdi. Güzel Sanatlar yüksekokulunda stereotomi dersleri verdi. Eserleri: *Memoire Historique sur le Dôme du Panthéon Français* (Fransız Panthéon'unun Ana Kubbesi Hakkında Tarihî İnceleme) [1797]; *Traité Théorique et Pratique de l'Art de Bâtir* (Teorik ve Pratik Açıdan Yapı Sanatı) [1802-1817]. (L)

RONDELETİA i. Orta ve Güney Amerika'da yetişen ağaç, ağaççık veya çalı; kimisi tüylü, kimisi tüysüzdür; çiçekleri yaprakların koltuğunda veya dalların ucunda talkım halinde bulunur. (Seksen kadar türü bilinir. Kökboyasıgillerden.) [L]

RONDO i. (ital. k.). XVIII. ve XIX. yy.larda, sonatların, senfonilerin ve konçerto'ların finali olarak kullanılan müzik biçimi.

— ANSİKL. XVII. ve XVIII. yy. fransız klavsencilerinin kullandığı biçimle (*rondeau*), sonatlı-biçim (*rondo-sonat* adı buradan gelir) arasında bir biçim meydana getiren rondo üç bölüme ayrılır; sonatlı-biçimin sunuluşuna ve tekrarına dayanan birinci ve sonuncu bölümler, RAR şemasına göre, bir ritornello'dan (R), bir karşıt-bölümden (A) ve ritornello'nun tekrarından meydana gelir. Yeni bir tematik materyel üstüne kurulu ikinci bölüm (B), gerek üslûp, gerek nitelik yönünden sonatlı-biçimin geliştirilmesine dayanır. Demek ki rondo'nun genel şeması şu şekilde gösterilebilir: RAR — B — RAR. (M)

RONDON (Canadido Mariano DA SİLVA), brezilyalı mareşal (Mato Grosso'da 1865 - Rio de Janerio 1958). On altı yaşında er olarak orduya girdi. İstihkâm subayı oldu. Daha 1890'da Brezilya'da doğu kıyısıyle batı sınırı arasında ilk telgraf bağlantısını kurdu. 1910'da Amerikalı Yerlileri Koruma servisini kurdu ve yönetti. Auguste Comte'un pozitivist teorilerine aşırı derecede bağlıydı, Amerika Yerlilerinin ve insanlığın davasına hizmet etmek üzere ant içti, geleneklerine, sosyal ve dinî teşkilâtına saygı göstererek bu halk topluluklarını modern yaşayışa uydurmağa çalıştı. 1942'de Antropolojik Araştırmalar bölümünü kurdu. 1956'da mareşal oldu. (L)

RONDONİA toprağı, Brezilya'da arazi, Bolivya'nın kenarında Amazon ormanında ve Mato Grosso yaylalarında uzanır; 70 800 nüf. Merkezi, *Porto Velho.* Burası eski *Guapore* toprağıdır. (L)

RONGA (Luigi), italyan müzikoloğu (doğ. Torino 1901). Palermo ve Roma konservatuvarlarında ders verdi; sonra Roma üniversitesinde müzik tarihi profesörü oldu. Santa Cecilia akademisinin ikinci başkanlığına (1947-1952) getirildi. Başlıca eserleri: *G. Frescobaldi* (1930), *Arte e Gusto nella Musica* (Müzikte Sanat ve Zevk) [1956], *Bach, Mozart, Beethoven* (1956). [M]

RONGBUK, Güney Tibet'te yer, Everest'in 25 km kuzeyinde. Lama manastırı. Everest'e çıkan birçok sefer heyetinin hareket üssü. Köy Everest kütlesinde, 20 km uzunluğundaki en büyük buzula adını vermiştir. (L)

RONGE (Johannes), alman reformcusu (Bischofswalde, Silezya 1813-Viyana 1887). 1840'ta papaz, 1841'de piskopos yardımcısı oldu, fakat 1843'te yayımladığı bir makalesinde papaya saldırdığı için azledildi. Sözlerini geri almayı reddederek eğitmen olarak bir silezyalı ailenin yanına girdi. 1844'te yeni bir makale yüzünden aforoz edildi, 1845'te dinî rütbeleri geri alındı. 1845'te, taraftarlarını toplayarak bir Hıristiyan Evrensel kilisesi kurdu. Bu kiliseye çok geçmeden on beş topluluk katıldı. Mezhep, vaftiz ve Eukharistia dışında başka bir Kutsal Sır tanımıyordu. Almanya'da «Alman Katolik kilisesi» yabancı ülkelerde «Katolik Hıristiyan kilisesi» olarak tanınan ve üyelerini özellikle protestanlar arasından seçen bu mezhebin, 1847'de iki yüz elli dokuz topluluğu ve seksen bir üyesi vardı; bunların bir kısmı A.B.D.'deydi. Ronge 1848'de siyasete karıştı, Londra'ya kaçmak zorunda kaldı. 1850'de mezhebi bir solcu protestan grubuyle birleşti («Serbest Protestan toplulukları»). 1861'de bir Dinî Reform derneği kurdu. Hiç bir tarikata bağlanmayan serbest bir düşünür olarak öldü. (L)

RONİN i. («salınan adam»). Gönüllü veya gönülsüz olarak efendilerinin hizmetini bırakıp serüven peşinde ülkeyi dolaşan samurayları ifade eden japonca terim. (Bu gezgin şövalyelerin çoğu çapuculukla yaşardı. Ama XVI. yy.da büyük kısmı şehirlere yerleşen ronin'ler, özellikle şehirleri feodal senyörlerin kuvvetlerine karşı koruyabilen ve ticaretle uğraşan çok faal bir küçük burjuva sınıfı meydana getirdiler. 1868'de imparatorun yeniden güçlenmesine yardım ettiler.) [L]

RONJAJ i. (fr. *ronger,* kemirmek'ten *rongeage*). Tekst. Boya sökücü maddelerle kumaş üzerine yapılan basma işlemi. (Önceden boyanmış kumaş üzerine, istenen yerlerdeki boyayı yok edecek bir madde uygulanır. Meselâ türk bayrağındaki ay-yıldız bu metotla yapılır.) [LM]

RONNEBY, Güney İsveç'te (Blekinge) sehir, Ronnebya kıyısında; 9 100 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. Maden suyu kaynakları. Metalürji sanayii. Makine yapımı. Kereste sanayii. (L)

RONSARD (Pierre DE), fransız şair (Possonnière şatosu, Couture-sur-Loir ruhanî çevresinde, 1524 - Saint-Cosme-en-l'Isle, Tour yakınları 1585). Soylu bir ailenin oğlu. 1536'da Fransa sarayına, sonra İskoç sarayına paj olarak girdi, François de Carnavalet yönetimindeki Krallık Atlı birliğine katıldı. Diplomat Lazare de Baïf ile birlikte Alsace'ta çıktığı bir geziden, hemen

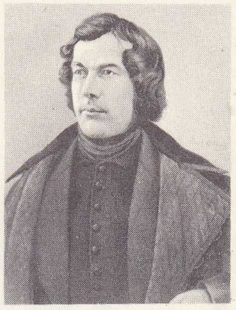

Johannes RONGE
Brandt'ın taşbasması

«Ronin» Savaşta
Kunuyoşi'nin eseri,
Cabinet des Estampes, Paris

Pierre de RONSARD
L. Gaultier'nin gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. Dictionnaire des Personnages; LAROUSSE

hemen sağır olarak döndü. Bu yüzden, askerlik mesleğinden vaz geçmek zorunda kaldı (1540). Bundan sonra, kendini edebiyata verdi. Önce Baïf'in evinde Dorat'-nın yönetiminde, sonra Antoine de Baïf ve Joachim du Bellay ile birlikte Coqueret kolejinde Yunanca öğrendi. Du Bellay, Ronsard'ın ilhamıyle *Défense et Illustration de la Langue Française*'i (Fransız Dilinin Savunulması ve Güzelleştirilmesi) [1549] yazdı. Ronsard, fransız şiirini geliştirmek ve yüceltmek istiyordu. Sonradan Pléiade (1556) adını alan *La Brigade* okulunun başına geçti. İlk eseri *Odlar*'ı (Odes) [1550-1552] Pindaros ile Horatius'dan ilham alarak yazdı. 1552'de Cassandre için, Petrarca tarzında yazılmış *Amours* (Aşklar) adlı şiir kitabını çıkardı. Pindaros'un coşkunluğundan, Petrarca'nın inceliğinden sonra hafif şiirlere yöneldi. *Folastries* (Çılgınlıklar) adlı eserinde ifadesi değişti, halk ve fransız kaynaklarına eğildi. Daha sonra Anakreon'un ve *Yunan Antolojisi*'nin etkisiyle *Mélanges* ve *Bocage*'ı (Boccaccio) yazdı (1554). *Continuation des Amours*'da (1555-1556) yayımlanan şiirlerinde Marie adlı Aonjou'lu bir çoban kızına duyduğu sevgiyi dile getirdi. Açıklık, derinlik ve kişisel bir üslûp kazanan şair, artık antik çağ bilgiçliğinden ve Petrarca tarzı inceliklerden kendini kurtarmış ve yolunu bulmuştu. *Hymnes*'lerinde (1555-1556) epik şiirdeki ustalığını göstererek kendini yeniledi.

Şairlerin prensi sayılan Ronsard, koruyucu Michel de l'Hospital sayesinde rahipliğe getirildi. 1559'da Saint-Gelais'nin ölümü üzerine, kralın danışmanı, rahibi ve saray şairi oldu. Şaire düşen görevin halka ve krallara yol göstermek olduğuna inandığından *Discours* (Nutuklar) [1562 - 1563] ile ateşli bir tartışmaya girişti, Birinci İç savaşı fırsat bilerek reformlar yapılmasını ileri sürdü ve anlaşmaya, uzlaşmaya varmak için çağrıda bulundu. Saray şairi olarak, Charles IX'un fransız eyaletlerindeki yolculuğu için özdeyişler, dörtlükler yazdı (1562). Günlük olaylar üstüne yazdığı şiirler arasında en önemlileri *Eglogue*'lar ve *Bergerie*'lerdir (1559-1565). Karşılık olarak Bellozane rahipliğine (1563), sonra da Saint-Cosme-en-l'Isle başrahipliğine getirildi. Ana kraliçe ile Charles IX'u burada kabul etti. Kral, Ronsard'dan on heceli mısralarla bir destan yazmasını istedi. Bunun üzerine, ilk dört bölümü 1572'de yayımlanan *Franciades*'i yazdı.

Catherine de Médicis'in manevî kızı, bilgili ve erdemli Hélène de Surgères'in verdiği ilhamla yazdığı *Les Amours d'Hélène* (Hélène'in Aşkları) [1578] şarin son ateşli şiirleridir. Ronsard, 1585'te Paris'ten ayrılarak Croixval'e yerleşti.

Ronsard'ın bütün eserleri aynı değerde değildir; hattâ bazıları zamanla eskimiştir; bununla birlikte bu eserler modern lirizmin bellibaşlı temalarını ortaya çıkarmış ve şaire toplumda önemli bir yer sağlamıştır. (L)

RONSE, Renaix'nin flamanca adı. (L)

RONYASİYEN sıf. ve i. (fr. *rognacien*). Provence'ta (Fransa) Tebeşir devrinin en üst katına denir. (Ronyasiyen, deniz menşeli Daniyendeki tatlı su fasiyesinin eşdeğerlisidir.) [L]

ROOD [rud] i. (ing. k.). İngiltere'de kullanılan, 10,1171 ar değerinde tarım ölçüsü. (L)

ROOD (Ogden Nicholas), amerikalı fizikçi (Danbury, Connecticut 1831 - New York 1902). 1852'de Princeton ünversitesinden mezun oldu. Münih ve Berlin üniversitelerinde öğrenimine devam etti. 1858'de Troy üniversitesinde Fizik ve Kimya kürsüsüne getirildi. 1863'te Columbia üniversitesinin Fizik kürsüsünde çalışmayı kabul etti ve ölünceye kadar bu görevde kaldı. Mekanik optik, akustik ve elektrik alanlarında uzmandı. Başlıca orijinal deneyleri arasında, stereoskop ile incelenen resimleri mikroskopa uygulaması, renk karşıtlığını nicel analizi ve flaşların aydınlatma süresini ölçmesi sayılabilir. Renklere bağlı olmayan fotometri metodunu ilk olarak tanımlayan Rood, ünlü bilimsel toplulukların en önde gelen üyelerinden biriydi. 100'e yakın monografi, ayrıca *Modern Chromatics* (Modern Kromatik) [1881], *The Voice and the Ear* (Ses ve Kulak) v.b. adlı eserler yazdı. (M)

ROODEPOORT, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir, Witwatersrand'da, Johannesburg'un batısında; 94 750 nüf. (Maraisburg ile birlikte). Altın çıkarma merkezi. (L)

ROOKE (sir George), ingiliz amirali (Canterbury 1560-Kent 1709). Barfleur muharebesinde (1692) yararlık gösterdi. İspanya Veraset savaşında Akdeniz donanması kumandanlığına getirildi. Cadiz önünde yenildi. Ama 1702'de Vigo açıklarında bir ispanyol-fransız filosunu yendi. Sonra amiral Shovel'in yardımıyle 1704'te Cebelitarık'ı aldı. Daha üstün bir fransız filosuyle Malaga önünde savaştı, fakat sonuç alamadı. (L)

ROOME adası. Bk. LOS *adaları*.

ROON (Albrecht VON kontu), prusyalı feldmareşal ve siyaset adamı (Pleushagen, Kolberg yakını 1803-Berlin 1879). Berlin Harp okulunu bitirdi. Harp okulu öğretmeni oldu (1827). *Grundzüge der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (Coğrafya, Sosyoloji ve Devletler Bilgisinin İlkeleri) [1832] adlı bir eser yayımladı. 1835'te tekrar Harp okulu öğretmenliğine tayin edildi. 1837'de *Militärische Länderbeschreibung von Europa*'yı (Avrupa'nın Askerî Coğrafyası) yayımladı. 1859'da reformlar yapılmasını öngören bir rapor sunduktan sonra Orduyu Yeniden Teşkilâtlandırma komisyonu üyeliğine, savunma bakanlığına, kısa süre sonra da denizcilik bakanlığına getirildi (1861). Moltke'nin desteğiyle askerlik görevinin üç yıla çıkmasını ve yedek kara ordusunun (*Landwehr*) kurulmasını savundu. 1866 ve 1870 seferberliklerini hazırladı, Scharnhorst'un fikirlerine uygun olarak orduyu modernleştirdi. Orduya özellikle büyük bir hareket kabiliyeti kazandırarak, 1866 ve 1870 zaferlerini hazırladı. Yaptığı reformlar birçok tartışmaya yol açtı. 1866'ya kadar meclis çoğunluğunun muhalefetiyle karşılaştı. Fakat o tarihten sonra halkın desteğini kazandı. 1873'te Birmarck'ın yerine Prusya hükûmet başkanı oldu ve feldmareşalliğe yükseltildi. Kısa süre sonra siyasetten çekildi. (L)

ROOS (Jorgan), danimarkalı fotoğrafçı ve belgesel filim yönetmeni (Kopenhag 1922). Kısa metrajlı etkili ve canlı birçok belgesel filim yaptı: *Reddedilen Öpücük* (1949), *Altı Gün Yarışı* (1958), *Kopenhag* (1960), *Knud* (1966). [L]

ROOSENDAAL, Hollanda'da (Kuzey Brabant) şehir, Breda'nın güneybatısında, Belçika sınırı yakınında; 40 400 nüf. Besin sanayii Demiryolu merkezi. [L]

ROOSES (Max), belçikalı sanat yazarı (Anvers 1839-ay.y. 1914). Anvers'de Plantin-Moretus müzesinin müdürüydü. *Rubens* (1892), *Van Dick* (1901), *Jordaens* (1906) üstüne monografiler ve ayrıca *Histoire Générale de l'Art: Flandre* (Genel Sanat Tarihi: Flandre) [1913] adlı bir eser yazdı. (M)

ROOSEVELT (Anna Eleanor), amerikalı kadın lider (New York 1884 -ay.y. 1962). 1905'te uzak akrabası Roosevelt ile evlendi. Beyaz Saray'da yaşadığı sürece (1933-1945) eğitim ve siyaset meseleleriyle yakından ilgilendi. Sosyal gelişme hareketlerini destekledi. Birçok kitap yayımladı: *When You Grow Up to Vote* (Seçimlere Katılabilecek Yaşa Geldiğiniz Zaman) [1932]; *It's Up to the Women* (Kadınlara Göre) [1933]; *A Trip to Washington with Bobby and Betty* (Bobby ve Betty ile Washington'a Yolculuk) [1935]; *If You Ask Me* (Bana Sorarsanız) [1946]; otobiyografisi *This is My Story* (Benim Hikâyem) [1937] v.b. (M)

ROOSEVELT (Franklin Delano), amerikalı devlet adamı (Hyde Park 1882-Warm Springs 1945). Başkan Theodore Roosevelt'-in kuzeni; onun yeğeni Anna Eleanor Roosevelt ile evlendi (1905). Eşi kendisine sadık bir çalışma arkadaşı oldu. Roosevelt, Harvard'da okuduktan sonra New York eyaletinden Demokrat parti senatörü seçildi (1910). Wilson kabinesinde Denizcilik bakanlığı yardımcısı oldu (1913-1921). Amerikan filosunu güçlendirdi. Almanya ile ilişkiler kesildikten sonra (1917) Avrupa'daki Amerikan deniz kuvvetlerini denetlemekle görevlendirildi (1918 yazı). A.B.D. başkan yardımcılığına adaylığını koydu, kaybetti (kasım 1920). Hukuk işlerinin başına döndü. Çocuk felcine tutuldu (ağustos 1921), bu çetin sınavı başarıyle atlattı. New York valisi (1929-1933) ve A.B.D. başkan adayı oldu, bir New Deal («Yeni Düzen») vaat etti, Hoover'ı yendi (kasım 1932) ve A.B.D. tarihinin en ağır iktisadî buhranı sırasında onun yerini aldı (4 mart 1933). Roosevelt bu buhrana bir çözüm yolu bulmak için kongreyi özel bir toplantıya çağırdı (9 mart). Kongre ona olağanüstü yetkiler verdi ve New Deal kanunlarını kabul etti. *Brain-trust* (beyin takımı) adını verdiği aydınlar, işadamları ve avukatlardan meydana gelen bir grubun (dışişlerinde Cordell Hull, içişlerinde Herold Ickes, tarımda Henry Wallace, hazine bakanlığında Morgenthau, maliyede Bernard Baruch, Harry Hopkins v.b.) görüşlerinden yararlanarak, çiftçi ve işçi gibi zor durumda kalan sınıfların satın alma gücünü artırarak buhranın önlenmesine ve hortlamamasına çalıştı; bu amaçla bankalar ile sanayi kollarına federal kontrolu kabul ettirdi ve radyodan «ocakbaşı sohbetleri» ile eğittiği kamuoyuna dayandı. İlk görev devresinde çok büyük işler başardı. Banka reformunu gerçekleştirdi (bankaların dört gün süreyle kapanması, Emergency Banking Bill), içki yasağını kaldırdı (mart 1933), altın esasına bağlı kalmaktan uzaklaştı (nisan 1933), doların değerini düşürdü (Gold Reserve act, 1934) ve kredinin gelişmesini destekledi. Tarımda üretim fazlasını azaltmak ve çiftçi borçlarını hafifletmek için A.A.A.'yı (Agricultural Adjustment act [Tarım Düzenleme yasası], 12 mayıs 1933) kurdu. Nihayet, çalışma şartlarını düzenlemekle görevli N.R.A.'nın (National Recovery Administration, haziran 1933) yardımıyle büyük bir çalışma siyaseti (erozyonla mücadele, ağaçlandırma, büyük barajlar, Tennessee vâdisinin değerlendirilmesi), izleyerek işsizliği azaltmağa çalıştı. Aynı amaçla 1935'te National Labor Relations act'ı (sendikaların korunması), Social Security act'i (Sosyal Güvenlik Yasası, 1935) ve Fair Labor Standards act'i (asgarî ücretlerin ve azamî çalışma sürelerinin tespiti, 1938) çıkarttı. Zaman zaman küçük teşebbüslerle tüketicilerin zararına olarak büyük tröstleri güçlendiren bu kanunlarda eksik-gedik yok değildir; New Deal'in müdahaleci anlayışına karşı olan Yüksek mahkeme, iki esas metnini reddetti: N.R.A. (1935) ve A.A.A. (1936). Büyük bir başarıyle gene seçilen Roosevelt (kasım 1936) Yüksek mahkemenin yeniden teşkilâtlandırılması için senatoda prestijinden yararlanmak istediyse de başarı sağlayamadı; ne var ki, telâşa kapılan Yüksek mahkeme, sosyal alanda birçok liberal kararı onayladı. Buna karşılık Roosevelt, inşaatı teşvik eden Wagner Housing act'i çıkardı (eylül 1937). Bu tedbirler federal iktidarı güçlendirdi, siyasî kadroları yeniledi ve Demokrat partinin ilerici bir parti haline gelmesine yol açtı.

Dışarda iyi komşuluk siyaseti sayesinde, latin amerika cumhuriyetlerini A.B.D.'nin çevresinde topladı. Nikaragua (1933) ile Haiti'yi (1934) boşalttırdı. Küba (1934) ve Panama'nın (1936) siyaset hürriyetinin tanınmasını sağladı. 1944'te Filipinler'e bağımsızlık vaat etti. 1933'te Sovyet hükûmetini tanıdı. S.S.C.B.'ye karşı bir ölçüde çekingen davranmakla birlikte, özellikle Hitler ve Mussolini rejimlerinden kuşkulanıyordu; Chicago, ekim 1937 tarihli nutkunda onlara hücum etti ve onların savaş isteklerini boş yere yatıştırmağa çalıştı (5 nisan ve 25 ağustos 1939 mesajları). A.B.D'nin bir Avrupa savaşının dışında kalamayacağına inanan Roosevelt, Hitler'den nefret eden, fakat ona karşı Fransa ile İngiltere'ye güvenen ve tarafsız kalmak isteyen bir kamuoyunu kollamak zorundaydı. Eylül 1939'da savaş açan devletlere peşin para ile silâh satmayı mümkün kılan bir kanunu (*Cash and Carry*) kongreden geçirtti. Fransa'nın bozguna uğramasından sonra, silâhlanma ve askerlikte kura usulünün konması (eylül 1940) için krediler sağladı ve Büyük Britanya'ya elli destroyer verdi. Geleneklere aykırı olarak üçüncü defa cumhurbaşkanı seçilince (kasım 1940), demokrasi devletlerine yaptığı yar-

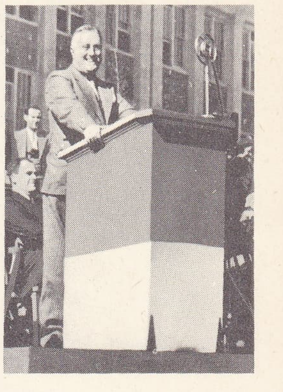
1936'da

Franklin D. ROOSEVELT

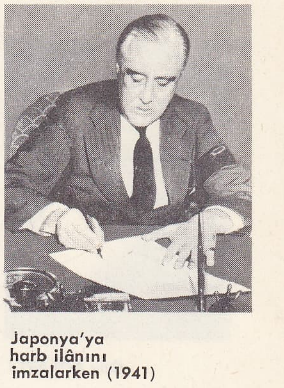
Japonya'ya harb ilânını imzalarken (1941)

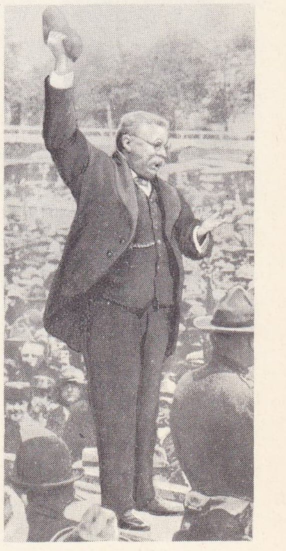
Theodore ROOSEVELT 1917'de

Foto. LAROUSSE

dımı artırdı; aralık 1940'ta bir «ocakbaşı» konuşmasında, ödünç olarak savaş malzemesi verileceğini ilân etti. Önce İngiltere'ye (mart 1941), sonra da Sovyetler'e silâh yardımı yapıldı. Bu arada, Churchill ile Atlantik şartını hazırladı. Bu şart, dünya halklarının kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi ve insanlarla malların bir ülkeden öbürüne serbestçe geçmesi temeline dayanıyordu (ağustos 1941), Japonların Pearl Harbor baskını (7 aralık 1941) ve hemen arkasından Almanya'nın savaş ilân etmesi (11 aralık), Roosevelt'in sorumluluklarını artırdı: A.B.D.'nin savaş çabasını yönetmek, müttefikleri teçhiz etmek, atom bombasının yapımına karar vermek ve savaş sonrasını hazırlamak zorundaydı. Churchill ile birkaç defa Washington'da (aralık 1941), Kazablanka'da (ocak 1943), Washington'da (mayıs 1943), Quebec'te (ağustos 1943) buluştu, onunla birlikte Çankayşek (Kahire, kasım 1943) ve Stalin (Tahran, kasım-aralık 1943; Yalta, şubat 1945) ile görüştü. S. S. C. B. ile herhangi bir bozuşmadan kaçınmak isteyen Roosevelt, Polonya'nın Doğu'ya kaymasına razı oldu, Stalin ile birlikte İngilizlerin Balkanlara çıkarma yapma tasarısına karşı geldi ve bu bölgenin kontrolunu S.S.C.B.'ye bıraktı (Tahran 1943). Ayrıca, Port Arthur'ü Mançuryaötesi ile Güney Mançurya demiryollarının Sahalin adasının güneyini ve Kuril adalarını da Sovyetler'e bırakarak, karşılığında Almanya'nın yenilmesinden sonra S.S.C.B.'nin Japonya'ya karşı taarruza geçmesi vaadini aldı (Yalta 1945). Serbest seçimler ve halkların isteğine uygun sınırlar ilkesini benimseyen Roosevelt, sömürgeleri milletlerarası bir vesayet altına vermeyi reddetti. Aslında, Büyük Britanya ile S.S.C.B. arasında çıkabilecek savaş sonrası anlaşmazlıklarına arabuluculuk etme konusunda kişisel etkisine ve planını Dumbarton Oaks'ta hazırlattığı (1944), ilk oturumu yapmak üzere San Francisco'ya davet ettiği (1945) Birleşmiş Milletler teşkilâtına güveniyordu. Başkanlığı savaş devam ederken bırakmak istemediği için, kendisini 1944 kasımında dördüncü defa olarak seçtirdi. Fakat katlandığı yorgunluklar yüzünden 12 nisan 1945'te zaferi göremeden öldü. (L)

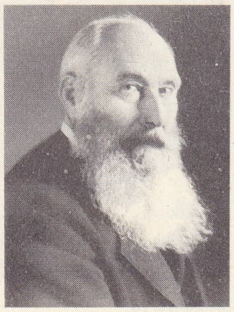

Guy ROPARTZ

ROOSEVELT (Theodore), amerikalı devlet adamı (New York 1858-Oyster Bay 1919). Çok zengin olan ailesi XVII. yy.ın hollandalı kolonlarına kadar uzanır. New York Eyaleti Temsilciler meclisine Cumhuriyetçi partiden milletvekili (1882-1884) seçildi, ahlâkçı yönüyle dikkati çeken siyasî ve tarihî eserler kaleme aldı. Her şeye meraklı, faal ve reklamcılıkta çok usta olan Roosevelt, 1889'da Sivil Hizmet komisyonuna katıldı, bu görevdeyken iltimasçılıkla mücadele ederek kişiliğini ortaya koydu. 1895'te New York polis masasının yöneticiliğine getirildi. Mahan ve Burgess'in etkisinde kalan ve senatör Lodge'un emperyalist grubuna bağlı olan Roosevelt A.B.D.'nin deniz üsleri elde etmesini ve Panama kanalını açmasını istiyordu. McKinley kabinesinde bahriye müsteşarı oldu (1897); savaş donanmasının yapımını hızlandırdı. İspanya savaşının başlangıcında istifa ederek ilk gönüllü süvari alayını (*Rough Riders*) kurdu; bu alayla birlikte girdiği San Juan muharebesinde sivrildi, savaş sonunda (1898) Küba bağımsızlığını kazandı ve Roosevelt'in isteğine uygun olarak Porto Riko, Guam, özellikle Filipinler ve ardından Hawaii adaları A.B.D.'ye ilhak edildi. Roosevelt 1898'de New York valisi seçildi, 1900'de istemediği halde cumhurbaşkanı yardımcılığına getirildi. McKinley'in trajik ölümü sırasında A.B.D. başkanı oldu (eylül 1901). İktidarı tam yetkiyle yürütmeğe kararlı yeni başkan, 1904'te büyük bir zafer kazanarak yeniden seçildi ve McKinley'den çok farklı bir siyaset izleyeceğine inanarak A.B.D. dış siyasetini bu amaca göre ayarladı. Filipinler statüsünün ortaya çıkardığı hukuk meselesini yoluna koyduktan sonra (1902) yeni bir Panama devleti kurmanın tam zamanı olduğuna karar verdi (1903). Böylece A.B.D. ileride açılacak olan kanalın kontrolunu sağlayacaktı. Roosevelt, kongreye gönderdiği başkanlık mesajında (aralık 1904), Monroe doktrinine bir «sonuç» ekledi: buna göre A.B.D. Batı yarımküresinde düzeni sağlama hakkına sahip oluyordu. Alman donanmasını Venezuela'dan uzaklaştıran (1902) Roosevelt, Kanada ile Alaska arasındaki sınırı A.B.D. yararına belirledi (1903). Maliyeyi denetlemek amacıyle Dominik cumhuriyetine (1905), sonra da Küba'ya (1906) müdahale etti. Başkan, Eski Dünya meseleleriyle de ilgilenerek A.B.D. dış siyasetine yenilik getirdi: Rusya ve Japonya arasında arabuluculuk (1905), Algeciras konferansına (1906) ve La Haye'deki barış konferansına (1907) faal bir şekilde katılma; amerikan savaş filosunun Japonya'nın ileride Pasifik'te bir saldırıya geçmesini önlemek amacıyle cesaretini kırmak üzere Asya kıtası çevresinde geziye çıkması (1907-1908). Theodore Roosevelt'in çağdaşlarına devrimci gibi görünen iç siyaseti kamuoyunu sarsmayı amaçlıyordu. Tabiî zenginliklerin küçük bir azınlığın yararına harcanmasına karşı mücadele açtı (hazineye ait toprakların satışını düzenleme, bir sulama fonunun, Arizona'da Roosevelt Dam'ın kurulması, ormanların korunması v.b.); ayrıca sosyal çatışmalara da (antrasit maden işçilerinin grevi, 1902) müdahale etti. 1890'da Holding'lere karşı çıkarılan *Sherman act*'ten sonra, birkaç nutuk vererek tekellerini kötüye kullanan suçlular hakkında kovuşturma açtırttı; kuzeydoğudaki üç büyük demiryolu kumpanyasının hisse senetlerini tekelinde bulunduran Northern Securities co. mahkûm edilerek dağıtıldı (1903-1904); on dokuz hukuk ve yirmi beş ceza davası önemli bir sonuca bağlanamadı. Taft'ı başkanlığa seçtiren (kasım 1908) Roosevelt, Afrika ve Avrupa'da bir yıl süren bir geziye çıktı (1909-1910). A.B.D.'ye dönünce, Taft'ın tutuculuğunu tenkit etti ve Federal hükûmet yetkilerinin arttırılmasını ileri sürdü; senatör La Follette'in kurduğu ilerici grubun başına geçerek (1911), insiyatifi halka vermek, referandum ve yüksek mahkeme kararlarının değiştirilmesini istemekle Cumhuriyetçi partinin bölünmesine yol açtı. İlericilerin başkan adayı olan Roosevelt (kasım 1912), cumhuriyetçi Taft'ı yendiyse de demokrat Wilson'a yenildi. Bu kesin yenilgiyi güçlükle kabullenerek Brezilya'ya bir keşif gezisine çıktı (1913-1914); sonra, Birinci Dünya savaşı başlar başlamaz, Almanya'ya karşı kampanya açtı; A.B.D.'nin savaşa girişi sırasında bir gönüllü tümeni kurmayı teklif etti, fakat Başkan Wilson'un reddetmesi üzerine (1917) siyasetten çekildi. (1906 Nobel Barış ödülü.) [L]

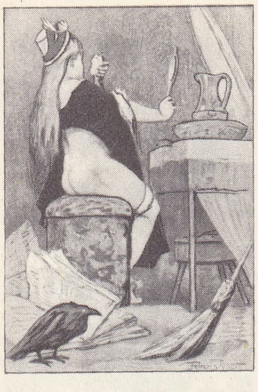

Félicien ROPS
«Küçük Büyücü»
«Ölü Öpücükler»in
kapağı

ROOT (Elihu), amerikalı siyaset adamı (Clinton 1845 - New York 1937). Avukattı (1867). Cumhuriyetçi partiye girerek siyaset hayatına atıldı. Savaş bakanı (1899-1904) oldu. Orduda birtakım reformlar yaptı. 1902 Maden ocakları grevi sırasında sendika-işveren görüşmelerini kolaylaştırdı ve Filipin yasalarıyle ilgilendi. Dışişleri bakanı (1905-1909), senatör (1909-1913) oldu, barışın korunmasına vargücüyle çalıştı; 1920'de yeni Milletlerarası Daimî Adalet divanını kurdu. 1912'de Nobel Barış ödülünü kazandı. (L)

ROOTER [rutır] i. («kök sökücü» anlamında ing. k.). Bayındırlık işlerinde kullanılan ve toprak tesviye işleminden önce çok sert bir araziyi açmağa yarayan yardımcı makine. *Eşanl.* RIPPER.

— ANSİKL. *Rooter*, genellikle üç veya beş dişli ağır bir tırmıktır; iki tekerlekli bir şasinin taşıdığı saç bir gövde üzerine monte edilmiştir ve bir traktör tarafından çekilir. Dişlerinin toprağa saplandığı maksimum derinlik 0,30 m ile 0,60 m arasında değişir. Karayollarının veya havaalanı pistlerinin eski betonlarını kırmakta, sert ve kayalık toprakları ufalamakta özellikle rooterden yararlanılır. (L)

ROOZE. Bk. DE LIEMACKERE (Niklaas).

ROOZEBOOM (Hendrik Willem Bakhius), hollandalı kimyacı (Alkmaar 1854 - Amsterdam 1907). 1893'te Leiden üniversitesinde profesör oldu, 1897'de Amsterdam üniversitesinde Van't Hoff'un yerine geçti. Kimyasal dengeler üstünde çalıştı, alaşımları meydana getiren maddeleri inceledi ve bunların, soğuk etkisiyle uğradığı değişimi diyagramlarla gösterdi. (L)

ROP i. (fr. *robe*'dan). Vücudu dizlere, baldırlara veya topuklara kadar örten, çok defa tek parçadan meydana gelen kadın giyeceği: *Roplardan birini askıdan çektim. Bu, kısa kollu bir emprime ...* (R. H. Karay). *Hanımefendi, ara sıra bana eskilerinizden bir rop falan da verirsiniz elbette...* (B. Felek).

◆ **Ropluk** sıf. ve i. Rop yapmağa elverişli (kumaş). [M]

ROPALYUM i. (lat. *ropalium*). Zool. Medüzlerde şemsiyenin kenarında bulunan duyu organı. (Genellikle kalkerden ağır ve küçük bir cisim olan ropalyum bir çan tokmağı gibi asılı durur; sağa sola sallandıkça duyu kıllarına dokunur; duyu kılları da hareket izlenimini ve hareketin genliğini sinir merkezlerine iletir.) [L]

ROPARTZ (Joseph Guy), fransız bestecisi (Guingamp 1864 - Lanlou Côtes-du-Nord 1955). Paris konservatuvarında önce Dubois ve Massenet'den, sonra Cesar Franck'tan ders aldı. 1894-1919 Arası Nancy, 1919-1929 arası Strasbourg konservatuvarlarını ve senfoni derneklerini yönetti. Geniş kültürlü, modern akımlara açık bir besteci olan Ropartz, yönettiği senfonik konserlerde çağdaş fransız bestecilerine büyük yer verdi. Breton halk şarkılarından ilham alan eserlerinde Franck'ın etkisi görülür. Müzikli bir dram (*Le Pays* [Ülke]), baleler, sahne eserleri, beş senfoni, dinî ve din dışı birçok beste v.b. bıraktı. Ayrıca solfej ve armoni metotlarını ve bazı denemelerini *Notes d'Art* (Sanat Notları) [1891] adı altında yayımladı. (L)

ROPİLLA i. (isp. k.). Eskiden İspanyolların uyumak için sarındıkları manto. (L)

ROPS (Félicien), belçikalı gravürcü ve taşbasmacısı (Namur 1833 - Essonnes 1898). 1854'te kurduğu gazetede Daumier ve Gavarni tarzında karikatürler yaptı. Ofortları ve çoğu zaman erotizme kaçan fantastik gravürleriyle tanındı. Eserleri: *Les Sotamiques* (İblisler), *Karamuk Ekicisi, Absent İçen Kadın, Dantelacı, Ölüm Cezası.* (L)

ROQUEPLAN (Camille), fransız ressamı ve taşbasmacısı (Mollemort 1802 - Paris 1855). Romantik peyzajlar, deniz manzaraları ve günlük hayat tabloları yaptı. Carnavalet (*Kamelyalı Kadın*), Versailles (muharebe resimleri, tarihî portreler), müzelerinde, Londra'da Wallace collection'da (*Orleans dükü, Philippe Egalité*) ve çeşitli eyalet müzelerinde eserleri vardır. (L)

ROQUEPLAN (Nestor), fransız yazarı (Montréal, Aude 1804 - Paris 1870). Camille Roqueplan'ın kardeşi. *Figaro*'nun yazı işleri müdürü oldu. Eserleri: *La Vie Parisienne* (Paris Hayatı) [1852] ve *Les Coulisses de l'Opéra* (Opera Kulisleri) [1855] (L)

ROQUES (Mario), fransız roman dilleri uzmanı (El Callao, Peru 1875 - Paris 1961). 1935'te Collège de France'a profesör oldu. Dilbilgisi ve filolojinin her alanında çalıştı: 1911'de «Classiques Français du Moyen Age» koleksiyonunu kurdu, *Romania* dergisini yönetti, dersleri ve çalışmalarıyle sayısız araştırmanın yapılmasına önayak oldu. (L)

ROQUES (Pierre Auguste), fransız generali (Marseillan, Hérault 1856 - Saint-Cloud 1920). Güney Oran'da, Tonkin'de (1883) ve Dahomey'de başarılı hizmetlerde bulundu. Sonra Tananarive-Tamatave demiryolunu döşemek üzere general Gallieni tarafından Madagaskar'a çağırıldı (1897-1905). Fransa'ya döndükten sonra askerî havacılık başmüfettişi oldu (1910-1912). 1914'te 12. Kolordu kumandanlığına getirildi. 1915'te Dubail'den sonra 1. Ordunun başına geçti, harbiye nazırı oldu (mart-aralık 1916). Görevle Selânik'e gitti. Champagne'da 4. Ordu kumandanlığına getirildi, aralık 1917'de yerini general Gouraud'ya bıraktı. (L)

ROQUETTE (Otto), alman şairi ve yazarı (Krotoschin, Poznan 1824 - Darmstadt 1896). *Waldmeisters Brautfahrt* (Orman Bekçisinin Kız Arama Gezisi) [1851] adlı halk destanıyle tanınır. (L)

RORAİMA, Güney Amerika'da kumtaşlı kütle; İngiliz Guyanası, Venezuela ve Brezilya sınırında; 2 771 m. (L)

RORASİYEN sıf. ve i. (fr. *rauracien*). Jeol. Orta lüzitaniyen. (L)

RORE (Cyprien DE), hollandalı müzikçi (Anvers veya Mechelen 1516 - Parma 1565). Venedik'te San Marco katedralinin kantorluğunu, sonra Ferrara'da Ercole II'nin ka-

Foto. LAROUSSE

pella yöneticiliğini yaptı. 1558'de Anvers'e gitti. Hayatının son yıllarını, San Marco kilisesinde Willaert'in yerini doldurmak üzere bir yıl Venedik'e gitmesi hariç (1563-1564), Parma dukası Ottavio Farnese'nin kapella yöneticiliğini yaparak geçirdi ve dukanın hizmetinde öldü. Rore, dinî (bir passion, motet'ler ve missa'lar) ve din dışı eserler (basılı veya ortak derlemelerde bulunan madrigal'ler, fransız şarkıları) besteledi. *Musica Ficta* ve kromatik yarım ses kullanarak modülasyon sanatını sistemli bir şekle soktu. İlk madrigalcileri izleyen besteci, kromatik yazı tarzıyle Monteverdi'nin öncüsü sayılır. (L)

RORSCHACH, İsviçre'de (Sankt - Gallen kantonu) şehir, Konstanz gölünün kuzey kıyısında; 12 750 nüf. Dokuma sanayii (pamuk, sunî ipek). Alüminyum metalürjisi. Basımevi. (L)

RORSCHACH (Hermann), isviçreli akıl ve sinir hastalıkları hekimi (Zürich 1884 - Herisau 1922). *Psychodiagnostik* (Psikodiagnostik) [1921] adlı bir kitap yazdı. Bu eserde, psikodiagnostik adı verilen fikir gücünü inceleme metodunu (Roschach testi) belirledi. (M)

Rorschach testi, zekâyı nitel olarak değerlendirmek, karakterin başlıca özelliklerini öğrenmek ve duygusal bozuklukları ortaya çıkarmak, hattâ gerektiğinde bu bozuklukların çeşidini ve menşeini bulmak amacını güden senkretik kişilik testi. Bu test, bazıları siyah, bazıları renkli mürekkep lekelerinin meydana getirdiği rasgele şekillerin yorumlanmasına dayanır. Cevapların incelenmesinde algılama tarzı (bütün olarak veya parça parça), yorumun belirleyici unsurları (biçim, renk) ve muhtevası (hayvan, insan), sıradan veya orijinal yanların sayısı göz önünde tutulur. Bu birbirinden farklı etmenler arasındaki orana dayanarak Rorschach, denekleri psikolojik tipler halinde sınıflanmıştır. Psikiyatride çok önemli olan bu test, bazı türev biçimlerin ortaya çıkmasına yol açtı. (L)

ROS (Felix), ispanyol yazarı (doğ. Barcelona 1912). Barcelona'da yayımlanan *Vanguardia*, Madrid'de yayımlanan *Cruz y Raya* ve *Diablo Mundo*'da sanat ve tiyatro tenkitçiliği yaptı. Millî Sinema kurumunun müdürü oldu. İspanyol klasiklerini örnek alarak yetişen Ros, en yeni şiir akımlarını izledi. Başlıca eserleri: *Verde Voz* (Yeşil Ses) [1934]; *Doce Sonetos de la Muerte* (On İki Ölüm Sonatı) [1940]; *Los Bienes del Mundo* (Dünya Nimetleri) [1945]. (M)

ROSA i. Bot. Gül ağacının ilmî adı. (L)

ROSA (MONTE), İsviçre (Valais kantonu) ve İtalya arasında bölüşülen Monte-Rosa kütlesinde dağ. Birçok doruğunun yükseltisi 4 000 m'yi aşar; şekilleri çok çeşitli ve yüksektir: Cervin veya Matterhorn (4 478 m), Breithorn (4 165 m), Lyskamm (4 477 m) en yüksek doruk Dufour (4 638 m) ve asıl Monte Rosa'nın dokuz doruğu. Alp sisteminin başka hiç bir yerinde buradaki kadar kar ve buzul birikmemiştir. Bir demiryolu aracılığıyle bütün Monte Rosa'ya bakan Gornergrat sırtına (3 146 m) ulaşılır. Otomobil yolunun bulunmadığı geçitlerden Thedule geçidi (3 318 m), İsviçre'deki Visp (Viège) vâdisini İtalya'daki Valtournanche vâdisine bağlar.

— Dağcılık. Dorukların en yüksekleri kuzeyden güneye doğru şunlardır: Nordend (4 612 m), Dufour (Alplerin ikinci yüksek doruğu 4 638), Zumstein (4 561 m), Gnifetti (4 559 m), Parrot tepesi (4 436 m). Tamamıyle buzulla kaplı olan İsviçre yamacında, nispeten yumuşak eğimli Grenz, Monte Rosa ve Gornner buzulları uzanır. İtalya'daki Macugnaga vâdisine hâkim olan batı yamacı Alpler'in en çetin duvarlarından biridir; yükseltisi 2 000 m'yi aşar, hem kayalıktır, hem de buzullarla kaplıdır.

İsviçre yamacından, özellikle Bétemps'den yola çıkarak yapılan tırmanışlar çok yüksek noktalar dışında, güç değildir; ilkbaharda dorukların yakınına kadar kayakla çıkılabilir; buna karşılık doğu yamaca tırmanma yolları güçlüklerle doludur; bu yolların başlıcaları şunlardır: Nordend'in doğu yamacı (ilk olarak 1876'da Ferdinand ve Abraham Imseng ile Luigi Brioschi tırmandılar); Dufour tepesinin doğu yamacı (ilk çıkış: R. ve W. M. Pendlebury ve Charles Taylor, 1872); Gnifetti tepesinin kuzeydoğu yamacı (ilk olarak Jacques Lagarde ve Lucien Devies tırmandılar, 1931). Monte Rosa tepelerini aşma klasik ama uzun süren bir iştir; her iki yönde de yapılabilir; tırmanışta Gnifetti tepesinin doruğundaki Avrupa'nın en yüksek yapısı olan Regina Margherita kulübesinden yararlanılır. (L)

ROSA (Salvatore), italyan ressamı ve şairi (Arenella, Napoli 1615-Roma 1673). Sert «hicivler» yazdı. Napoli, Roma ve Floransa'da peyzajlar, deniz ve muharebe resimleri (*Bilgeler Ormanı, Süvari Savaşı,* Floransa, Pitti sarayı) yaptı. Çok küçük figürlü eserlerinin hareketli ve düzensiz üslûbu, özellikle M. Cerquozzi ve Magnasco gibi sanatçıları etkilemiştir. (L)

ROSALBA (Rosa Alba CARRIERA, — denir), italyan kadın pastelci (Venedik 1675-ay.y. 1757). Önce dantel desenleri yaptı, tütün tabaklarını minyatürlerle süsledi, sonra pastelle portreler çizdi. Fransa'ya gidince (1720), Resim akademisine kabul edildi, 1735 sıralarında Avusturya'ya gitti ve Saraya alındı. 1746'da gözleri kör oldu. Floransa Millî galerisinde (*Kendi Portresi*), Brera'da ve Milano'daki Ambrosiana müzesinde, Venedik Millî galerisinde, Viyana (Avusturya) müzelerinde (*Friedrich III'ün Portresi*) ve Aix-en-Provence'ta eserleri vardır. (L)

ROSALES çoğl. i. İkiçenekli bitkiler takımı; gülgiller, damkoruğugiller, taşkırangiller, ribesiaceae, hamamelidaceae familyalarında toplanan 6 000 kadar türü kapsar. (Bu bitkilerin çiçeğinde çanak çoğu zaman bürümlü, taçyaprakları ayrı, erkek organlar çok, yumurtalık üst durumludur. Meyve ağaçlarının çoğu bu takımdandır.) [L]

ROSALİA i. Böcekbil. Avrasya'da yaşayan güzel böcek; uzun duyargalarının üzerinde siyah kıl demetleri bulunur; hayvanın gövdesi soluk mavi, yan tarafları kadife siyahı rengindedir; kayın ağacında yaşar. (İlmî adı *Rosalia alpina.* Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.)

— Zool. Brezilya'da yaşayan altın sarısı renginde bir maymunun ilmî özel adı (*Leontocebus rosalia*). [MARİKİNA da denir.] (L)

ROSAMEL (Claude DU CAMP, — baronu), fransız amirali (Frencq, Montreuil yakınları 1774-Paris 1848). 1817'de tuğamiralliğe yükseldi, Antil adaları valiliği sırasında Bolivar ile dostluk kurdu. Yeni amerika devletlerine ticaret müfettişlerinin kabul edilmesini sağladı (1818). Osmanlı-Rus savaşları sırasında (1828-1829) Ruslara karşı İstanbul'u korumak üzere bir filo ile Boğazlara gönderildi, sonra 1830'da general Bourmond kumandasında başlatılan Cezayir çıkarmasına katıldı. 1833'te milletvekili seçildi, 1836-1839'da bahriye bakanlığı yaptı. *Astrolabe, Vénus, Artémise* gemileri ile bilimsel geziler düzenledi. (L)

ROSAMOND CLİFFORD, İngiltere kralı Henri II'nin gözdesi (1140'a doğr.-1176'ya doğr.). Kralla gizlice sevişti, sonra bu sevgi kral tarafından açığa vuruldu (1174'e doğr. -1175). Rosamond, bu açıklamadan kısa bir süre sonra öldü ve Godstow manastırına gömüldü. Onunla ilgili olarak çeşitli efsaneler ileri sürüldü. Bazı söylentilere göre Alienor d'Aquitaine tarafından zehirlenmiştir. (L)

ROSAMUNDE, lombard kralı Alboin'in karısı (VI. yy.). Gepid asıllıdır. Alboin, esir aldığı Rosamunde ile evlendi (566'ya doğr.) ve ona babasının kafatasında içki içirdi. Rosamunde, öç almak için, sevgilisinin yardımıyle Alboin'i hançerledi (572) ve sevgilisiyle Ravenna'ya kaçtı. Kısa süre sonra ikisi de kendilerini zehirlediler. (L)

ROSARİO, Arjantin'de (Santa Fe ili) şehir, Parana ırmağının sağ kıyısında; 551 276 nüf. 1752'de kurulan Rosario, XIX. yy. sonunda Pampa'nın ürünlerini ihraç eden büyük bir liman haline geldi: açık deniz gemileri Parana ırmağından şehrin limanına kadar çıkabilir. Önemli bir demiryolu kavşağı olan şehirde başlıca sanayi faaliyeti besin sanayiidir: et konserveleri, şeker rafinerileri, bira fabrikaları, un fabrikaları; ayrıca deri işçiliği, bıçkıhaneler, kâğıt fabrikaları, makine yapımı gelişmiştir. (L)

Monte ROSA

ROSARİO (Rosario PEREZ, — denir), ispanyol kadın dansçı (Sevilla 1920). 1935'e kadar Antonio'ya eşlik etti, daha sonra kendi dans topluluğunu kurdu. (L)

ROSARNO, İtalya'da komün, Calabria'da (Reggio ili), Gioia körfezi yakınında; 18 400 nüf. Mesima ırmağının aşağı vâdisinde ıslah çalışmaları yapılan bir bölgenin merkezi. (L)

ROSALBA
kendi portresi
Akademi müzesi,
Venedik

ROSAS (Juan Manuel DE), arjantinli siyaset adamı (Buenos Aires 1793-Swaythling, Hampshire 1877). Soylu bir ailedendir. Goşolar arasında yaşadı, büyük toprak sahibi oldu ve bir askerî birlik kurarak, Buenos Aires valisi Dorrego'nun bir isyanı bastırmasına (1820) yardım etti. Dorego'nun ölümünden sonra federalistlerin başına geçti, Lavalle'i yenerek büyük toprak sahipleri ve tacirler tarafından iktidara getirildi (1829). Buenos Aires eyaletini, Lopez ve Quiroga'nın yardımlarıyle 1829-1831 arası ve Kızılderililere karşı bir seferden sonra 1835-1852 arası tam bir tedhiş havası içinde yönetti. Muhaliflerinin kaçtığı Montevideo'yu kuşattı. Yabancıları ezmesi Buenos Aires'in önce bir fransız birliği, sonra da fransız-ingiliz filosu tarafından abluka edilmesine yol açtı. Brezilya ve Paraguay'ın yardımıyle devrilen Rosas, Monte Caseros'da Urquiza'ya yenildi (3 şubat 1852) ve La Plata bölgelerini birleştirme hayalleri suya düşünce İngiltere'ye kaçtı. (L)

ROSATİ (Carlo), italyan matematikçisi (Livorno 1876-Pisa 1829). Pisa üniversitesinde yüksek geometri dersleri verdi. Cebirsel geometri üstüne araştırmalar yaptı: cebirsel eğrinin noktaları arasındaki bağıntı, Abel integralleri, Reimann matrisleri. (L)

ROSAY (Françoise DE NALÈCHE, **Françoise** — denir), fransız kadın oyuncu (Paris 1891). 1917'de yönetmen Jacques Feyder ile evlendi ve bu tarihten sonra ömrü boyunca sinemadan ayrılmadı. *Le Grand Jeu*'deki (Büyük Oyun) falcı kadın; 1934'te *Pension Mimosas*'daki (Mimosa Pansiyonu) kıskanç anne, 1935'te *Kermesse Héroique*'teki (Kahramanlar Panayırı) kadın belediye başkanı ve 1937'de *Un Carnet de Bal*'deki (Bir Balo Davetiyesi) çılgın kadın rolleriyle büyük başarı sağladı. 1939'da Almanya'da *Les Gens du Voyage*'ı çevirdi. Sonra İsviçre'ye, İngiltere'ye gitti. Bu ülkelerde önemli filimlerde (*Johnny Frencman*) rol aldı. Fransa'ya dönünce *Macadam* (Kaldırım Serserisi) [1946], *Maria Chapdelaine* (1949), *L'Auberge Rouge* (Kırmızı Han) [1951], *La Reine Margot* (Kraliçe Margot) [1954], *Le Bois des Amants* (Âşıklar Korusu) [1960], *Le Cave se Kebiffe* [1961] adlı filimlerde oynadı. (L)

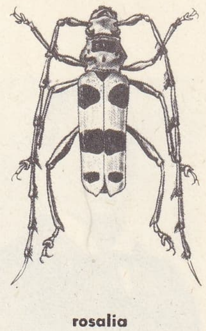

rosalia

ROSBAUD (Hans), avusturyalı orkestra yöneticisi (Graz 1895 - Baden-Baden 1962). Mainz Müzik okulunda yönetmen (1921), Franfurt-am-Main radyosunda orkestra yöneticisi oldu. 1948'de Baden-Baden Südwestfunk orkestrasının birinci yöneticiliğine getirildi, daha sonra Zürich'te yerleşti. (L)

ROSCHER (Wilhelm), alman iktisatçısı (Hannover 1817 - Leipzig 1894). Göttingen'de (1843), sonra Leipzig'de (1848) profesörlük yaptı. Tabiî iktisat kanunlarını inkâr ederek iktisada tarihî metodu uyguladı. Göçmenlerin, kabul edildikleri ülkeye, kendi vatanlarından aldıkları sermayeden daha fazla bir sermaye getirdiklerini ileri sürdü. Başlıca eserleri: *System der Volkswirt-*

Foto. LAROUSSE

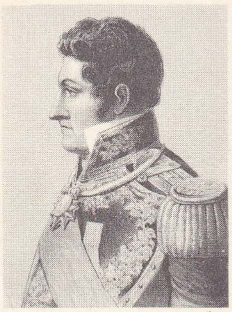
J.M. de ROSAS
Bibliothèque Nationale, Paris

Françoise ROSAY

lord ROSEBERY

schaft (İktisat Sistemi) [1854-1894], *Geschichte der Nationalökonomi in Deutschland* (Almanya'da İktisat Tarihi) [1874]. (L)

ROSCHER (Wilhelm), alman tarihçisi (Göttingen 1845 - Dresden 1923), Wilhelm Roscher'in oğlu. 1884'te çıkartmaya başladığı *Ausführliches Lexicon der Griechischen und Tömischen Mythologie*'yi (Büyük Yunan ve Roma Mitolojisi Lûgati) Ziegler devam ettirdi. Öbür eserleri: *Nektar ve Olympos Tanrılarının Yemeği* (1883), *Ephialtes* (1900). Rakamların sembolik değeri konusunda uzmanlaştı: *Kült ve Mitlerde 7 ve 9 Rakamları* (1904), *40 Rakamı* (1906) v.b. (L)

Roscio Amerino (PRO), Cicero'nun savunması (ocak M.Ö. 79). Ameria (Umbria) vatandaşı Roscius, Sulla'nın sürgünler için tespit ettiği sürenin dolmasına rağmen Roma'da öldürülmüştü. Cinayet kurbanının, cinayetten haberdar olan ve Roscius'un mallarına miras yoluyle konmak isteyen iki akrabası, Sulla'nın azatlı kölesi Chrysogonus'a diktatörden Roscius hakkında sürgün kararı çıkarması suretiyle tasarılarına ortak olmasını teklif ettiler. Gerçekten de ölenin malları hemen hemen bir hiç karşılığında kendilerine verildi. Sonra Roscius'un oğlundan kurtulmayı tasarladılar ve onu babasını öldürmüş olmakla suçladılar. Cicero Roscius'un oğlunu cesaretle savundu. Sulla'nın iyi niyetinden yararlanılarak onun aldatıldığını öne sürerken bir yandan da Chrysogonus'a ağır sözlerle çıkıştı ve mahkemeden Roma'nın niteliğini bozan bir vahşet sistemine son verilmesini istedi. Roscius'un oğlu beraat etti; fakat Cicero Roma'dan ayrılmayı uygun buldu, Yunanistan ve Asya'da bir geziye çıktı. (L)

ROSCİUS GALLUS (Quintus), azatlı köle, romalı aktör (M.Ö. I. yy.). Zamanının en ünlü kişilerinin büyük bir kısmının dostluğunu kazandı. Cicero ondan inşad dersleri aldı, sonra onu, muhtemelen M.Ö. 68'de Fannius Cherea'ya karşı savundu (*Pro Roscio Comoedo*). Davanın konusu şuydu: Roscius, Fannius Cherea'nın kölesi Panugus'a inşad dersleri vermişti; ayrıca Fannius Cherea ile bir sözleşme yapmış, kölenin inşad yeteneği sayesinde sağlanacak geliri bölüşmek üzere anlaşmıştı. Fakat Panurgus, C. Flavius adında biri tarafından öldürülünce iki ortak birlikte katili dava ettiler. Roscius, Falvius'tan tazminat olarak bir toprak parçası kopardı. Fannius bu toprağın yarısının kendisine ait olduğunu ileri sürdü. Bu, bir davaya yol açtı. Cicero'nun bu davayı kazanamadığı sanılıyor. Bu savunma, sanatçının kişiliği konusunda verdiği bilgi bakımından ilgi çekicidir. (L)

ROSCOE (sir Henry Enfield), ingiliz kimyacısı (Londra 1833 - Leatherhead, Surrey 1915). Heidelberg'de Bunsen'den ders gördü. Manchester'de kimya profesörü oldu (1857). Londra'da Royal society'ye üye seçildi (1863) ve Londra üniversitesi başkan yardımcısı oldu (1896). Fotokimya ile ilgilendi, tungsten ve vanadyum bileşikleri üstünde araştırmalar yaptı. (L)

ROSCOELİT i. (H. E. *Roscoe*'nin adından fr. *roscoélite*). Miner. Mika grubundan inorganik madde; vanadyumlu bir lepidolit çeşididir. (L)

ROSCOMMON (Wentworth DİLLON, dördüncü — kontu), ingiliz şairi (İrlanda 1630 - Londra 1685), Strafford kontunun yeğeni. Caen'a gönderildi, amcasının ölümünden sonra İtalya'da geziye çıktı. Restorasyon sırasında İngiltere'ye döndü. Charles II'nin sarayında bütün servetini kumarda kaybetti. Horatius'un *Ars Poetica* (Şiir Sanatı) adlı eserini İngilizceye çevirdi ve şiir tercümesi üstüne denemeler yazdı (1684). [L]

ROS DE OLANO (Antonio), ispanyol generali (Caracas 1808 - Madrid 1886). 1826'da ispanyol ordusuna girdi. 1837'de Cortes'e seçildi. Espartero'ya cephe aldı. 1843'te Murcia eyaletini ayaklandırdı. Ticaret, millî eğitim ve bayındırlık bakanı (1847) oldu. Sonra Lizbon'da büyükelçilik yaptı. Görevle Afrika'ya gitti. Vicalvaro savaşına (1854) katıldı, burada DE LA ALMİNA kontu unvanını aldı. Fas savaşında 3. Kolorduya kumanda etti (1859), O'Donnel'in ölümünden sonra Eylül ihtilâlini destekledi. Savaş Yüksek konseyine başkanlık etti. 1875'te Alfonso XII'ye katıldı. (L)

ROSE (Gustav), alman mineraloji bilgini (Berlin 1798 - ay.y. 1873). Berlin üniversitesinde mineraloji dersleri verdi ve aynı şehrin Mineraloji müzesinde müdürlük yaptı. Minerallerin biçimleriyle bileşimleri ve billûr biçimiyle elektrik polarlamaları arasındaki ilintiler üstünde yaptığı araştırmalar bu alandaki ilk çalışmalarıdır. A. Von Humboldt ile Urallar ve Orta Asya'da Çin'e kadar uzanan bir gezi yaptı ve Çin seddini aştı (1829). Bütün bu bölgelerde ve özellikle Rusya'da önemli mineraloji malzemeleri topladı. (M)

ROSE (Heinrich), alman kimyacısı (Berlin 1795 - ay.y. 1864). J. J. Berzelius'un öğrencisiydi; niobium elementinin kimyasal yapısını açıklığa kavuşturan önemli araştırmalarıyle tanındı. Rose ayrıca birçok analitik metot (kükürtlü hidrojenin kullanılması) ortaya attı. Ayrıca *Handbuch der Analytischen Chemie* (Analitik Kimya El kitabı) adlı değerli bir kitap yazdı. (M)

ROSE (Murray), avusturyalı yüzücü (Birmingham, Büyük Britanya 1939). 1956 Melbourne olimpiyatlarında 400 m ve 1 500 m; 1960 Roma olimpiyatlarında da 400 m şampiyonu oldu. Bu mesafelerdeki dünya rekorlarını birçok defa yeniledi. (L)

ROSE (Valentin) [**Büyük** — denir], alman kimyacısı ve eczacısı (Neuruppin 1736-Berlin 1771). Adını verdiği kolay eriyen bir kurşun, çinko ve bizmut alaşımını buldu. — Oğlu VALENTİN [**Küçük** — denir] (Berlin 1762-ay.y. 1807), eczacıydı. Sodyum bikarbonatı ve arsenik elde etmek için bir usul buldu. —HEİNRİCH (Berlin 1795-ay.y. 1864), Küçük Valentin'in oğlu. Berzelius'un asistanıydı (1819), Berlin üniversitesinde kimya profesörlüğü yaptı (1823). 1844'te niyobyum'u buldu. Fresenjus ile madde ve miktar analizini kurdu. —Kardeşi GUSTAV (Berlin 1798 -ay.y. 1873), mineraloji bilginiydi. Berlin üniverstesinde profesör oldu. Humboldt'un Sibirya'ya yaptığı keşif seferine katıldı ve billûrların kimyasal özelliklerine dayanan bir mineraloji sistemi meydana getirdi. Kuvars ve elmasın billûrlaşması ve göktaşlarının sınıflandırılması üstünde çalıştı. (L)

ROSEAU, esk. **Charlotte Town,** Dominik'in merkezi, Küçük Antiller'de (Windward İslands), adanın batı kıyısında; 13 000 nüf. (L)

ROSEBERY (Archibald Philip PRİMROSE, beşinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1847 - Epsom, Surrey 1929). Soylu bir ailedendi. Emperyalizmi benimsedi. Liberal partide, kraliçe Victoria'nın desteğiyle Gladstone ve arkadaşlarına karşı muhalefete geçti. Dışişleri bakanı oldu (1886, 1892-1894). Nil vâdisindeki ingiliz nüfuzunu savundu. 1894-1895'te başbakan oldu. Kurduğu hükûmet herhangi bir varlık gösteremedi. (L)

ROSEBRUGH (Abner Mulholland), kanadalı hekim ve mucit (Galt yakını, Ontario 1835 - Toronto, Kanada). Toronto'da Victoria kolejinde, New York ve Londra'da okudu. Toronto'da pratisyen hekim olarak çalıştı. 1867'de Toronto Göz ve Kulak hastahanesini teşkilâtlandırdı. Oftalmolojide uzmanlaştı. 1845'te yeni bir oftalmoskop icat etti. 1865'te göz önüne konulan bir cismin, gözün ağtabakasındaki ters görünümünü fotoğrafla tespit etmeyi başardı. 1883'te telgraf ve telefon muhaberelerinin ikisini de aynı anda iletebilecek pratik bir metot buldu. 1890'da bu metodu geliştirdi. Eserleri: *İntroduction to the Study of the Optical Defects of the Eye* (Göz Hastalıkları İncelemesine Giriş) [1866], *Chloroform and a New Way of Administering it* (Kloroform ve Kloroformun Kullanımında Yeni Bir Usul) [1859] v.b. (M)

ROSEGGER (Peter), avusturyalı romancı (Alpl, Krieglach yakınları, Steiermark 1843 - Krieglach 1918). Köylü çocuğuydu. Bir terzinin yanında çıraklık yaptı. Sonra Graz Ticaret ve Sanayi akademisine devam etti (1865-1869) ve edebiyatla ilgilendi. *Die Schriften des Waldschulmeisters* (Orman Okulu Öğretmeninin Hikâyesi) [1875], *Waldheimat* (Yurt Ormanı) [1877], *Als İch Noch Jung War* (Ben Daha Gençken) [1895] adlı eserlerinde memleket insanlarının hayatını, törelerini anlattı. Özellikle toplumsal ve dinî meselelerden ilham aldı: *Der Gottsucher* (Tanrı'yı Arayan Adam) [1883], *Jakob der Letzte* (Sonuncu Jakob) [1888]. Modernize ve büyük şehirleri kaplayan tekniğe karşı, törelere bağlılığı savundu. (L)

Rose hastalığı, *baş tetanosu* da denilen tetanos çeşidi. (Bu hastalıkta sadece kafa sinirlerine bağlı kaslar kasılır; yüzde, yalnız tetanos basilinin bulaştığı yaranın bulunduğu tarafta felç görülür.) [L]

ROSEİCAPİLLA i. Avustralya'da yaygın, gri ve pembe tüylü, oldukça ufak boylu kakadu (*Cacatua roscicapilla*). [L]

ROSEİNGRAVE (Daniel), ingiliz orgcusu (Londra [?] 1650'ye doğr.-Dublin 1727). Blow ve Purcell'ın öğrencisiydi. Gloucester (1679-1681), Winchester (1682-1692), Salisbury (1692-1698) ve Dublin (1719'a kadar) katedrallerinde orgculuk yaptı. Bir kaç anthem bıraktı. —THOMAS (Winchester 1690-Dunleary 1766), öncekinin oğlu ve öğrencisi, 1710'da İtalya'ya bir yolculuk yaptı, Venedik'te Scarlatti ile tanıştı. Londra'da Saint-George kilisesindeki orgculuk görevini bir akıl hastalığı yüzünden bırakmak zorunda kaldı. Başlıca eserleri: on beş *voluntaries* ve füg, org için altı çift füg, bir opera (*Phaedra ve Hippolytus*), klavsen için süitler, altı italyan kantatı. (L)

ROSSELİNİ (İppolito), italyan bilgini, eski mısır dili ve medeniyeti uzmanı (Pisa 1800-ay. y. 1843). Bologna'da G.G. Mezzofanti'den doğu dillerini öğrendi. 1824'te Pisa üniversitesinde İbranîce ve Arapça dersleri verdi. 1825'te J. F. Champollion ile dostluk kurdu ve onun deneminde hiyeroglif üstüne incelemeler yaptı. Mısır'a yapılan bir inceleme gezisine katıldı (1828-1829) ve İtalya'ya döndükten sonra gezi sonuçlarını yayımladı. En önemli eserleri: dokuz citlik *İ Monumenti dell'Egitto e della Nubia* (Mısır ve Nübye Anıtları) [1832-1844] ile *Elemante Linguae Aegyptiacae Vulgo Copticae* (Eski Mısır ve Kıptî Dilleri Üstüne Temel Bilgiler) [1837]. Gezi notları (*Giornale*) 1925'te G. Gabrieli tarafından yayımlandı. (M)

ROSELLİNİA i. Sphaeriales takımından asklı mantar. (*Rosellinia necatrix* asma, dut ve diğer meyve ağaçlarında yünlü çürük hastalığına sebep olur; *R. bunodes* ise tropikal bölgelerde yetişen çeşitli bitkilerde aynı hastalığı yapar.) [L]

ROSEN (Elsa Marianne VON), isveçli kadın dansçı ve koreograf (Stockholm 1927). Önce Kopenhag Krallık operasında çalıştı (1945-1947), 1950'de Stockholm Krallık tiyatrosuna geçti, 1951'de yıldız oldu. Cullberg'in birçok balesinde dansetti: *Mademoiselle Julie* (1950) ve *Medea* (1951). 1960'ta *Scandinavisk Ballet* (İskandinav Balesi) adını verdiği kendi topluluğunu kurdu ve Bournonville'in *Sylphide*'i ile koreografi eserlerini sahnelemeğe başladı: *İrene Holm* (1960), *Teenagers* (1961), *Labyrintlek* (1964), *Jenny von Westphalen* (1965). [L]

ROSEN (Friedrich August), alman şarkiyatçısı (Hannover 1805-Londra 1837). Berlin'de *Radices Linguae Sanscritae*'yi (Sanskritçenin Menşeleri) [1827] yayımladıktan sonra, Londra'da doğu dilleri öğretmenliği yaptı. *Algebra von Mohammed İbn Musa*'nın (Muhammed İbni Musa'nın Cebir Kitabı) [1831] ve *Rig Veda*'nın (1838) bir tercümesini yayımladı. —Kardeşi GEORG, alman şarkiyatçısı (Detmold 1820-ay.y. 1891), *Grammaire Ossète* (1846), *Histoire de la Turquie Depuis la Victoire de la Réforme Jusqu'au Traité de Paris*'i (1867) yazdı ve *Tutiname*'yi (1858) çevirdi. (L)

ROSEN (Gustaf Fredrik VON, — kontu), isveçli general (Revel [bugün Tallin] 1688-Stockholm 1769). Karl XII ile birlikte Türkiye'ye geldi (1709) ve Stralsund'a (1714) gitti. 1717'de Karlskrona valisi oldu. Generalliğe yükseldi (1722). 1729'da senatör, 1747'de Finlandiya genel valisi oldu ve Yedi yıl savaşında isveç ordusuna kumanda etti. (L)

ROSEN (Heinz), alman dansçısı ve koreografı (doğ. Hamburg). Rudolf von Laban ve V. Gsovski'nin eğitimi altında yetişti. Kurt Jooss'un topluluğuna girdi (1933-1953). Münih operasının bale yöneticisi (1953), daha sonra dans yönetmeni oldu (1956). Eserleri: *Boynuzlu At ve Kadın* (1953), *Venedik'teki Magrıplı* (1963). [L]

Foto. LAROUSSE

ROSENBACH (Ottomar), alman hekimi (Krappitz, Silezya 1851-Berlin 1907). 1887'de Breslau'da Allerheiligenhospital'e başhekim oldu. 1896'da Berlin'de bilimsel çalışmalara başladı. Çeşitli alanlardaki çalışmaları (deneysel patoloji, nöroloji, kardiyoloji, fonksiyonel teşhis ve çağdaş görüşlerle çelişen tıbbî düşünceleriyle, aşırılığa varan tek yanlı bazı öğretilere karşı etkili bir şekilde mücadele etti. Bu arada bulaşıcı hastalıkların sadece mikropla geçtiği yolundaki düşünceleri çürüterek, bu tip hastalıklarda organik etkenlerin önemli rol oynadığını ileri sürdü. (L)

Rosenbach belirtisi, kalp, mide ve solunum bozukluklarının birarada göründüğü paroksistik taşikardi nöbeti. Hastalık alman hekimi Ottomar *Rosenbach*'ın (1851-1907) adıyle anılır. (L)

ROSENBERG (Alfred), nazi nazariyecisi ve alman siyaset adamı (Revel [bugün Tallin] 1893-Nürnberg 1946). *Völkischer Beobachter* (1921) adlı gazeteyi yönetti, 1930'da milletvekili seçildi Aynı yıl yayımladığı *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* (XX. yy. Efsanesi) adlı eseriyle naziliğin nazariyecisi olarak tanındı. (Bk. NASYONAL SOSYALİZM.) 1933'te Nazi partisinin Dışişleri bürosu müdürlüğüne getirildi. İkinci Dünya savaşı başlangıcında yahudilere ait özel koleksiyonları, genel kütüphaneleri ve müzeleri yağma etti. İşgal altındaki Doğu toprakları bakanı olarak (1941) Ukrayna'yı germenleştirmek amacıyle kitle halinde sürgünler düzenledi. Mayıs 1945'te tutuklandı, Nürnberg mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi. (L)

ROSENBERG (Arthur), alman siyaset adamı ve tarihçisi (Berlin 1889 - New York 1943). O. Hirschfeld ve E. Meyer'in öğrencisiydi. Roma ve italik milletler tarihi üstüne çeşitli incelemeler yayımladı ve özellikle Cumhuriyet devrinde İtalya'nın devlet yapısı üstünde durdu (*Geschichte der Römischen Republik* [Roma Cumhuriyeti Tarihi], 1921). 1918'den sonra kendisini siyasete verdi. Alman Bağımsız Sosyalist partisine, sonra Komünist partiye girdi. Reichstag'a seçildi (1924-1928). Nazilerin iktidara gelmesinden sonra İsviçre, İngiltere ve A.B.D.'ye göç etti. Komünist görüşlerinden vaz geçti. Başlıca eserleri: Weimar cumhuriyetinin çöküşünü anlatan *Die Entstehung der Deutschen Republik* (Alman Cumhuriyetinin Doğuşu) [1928], *Bolşevizm Tarihi* (Geschichte des Bolschlevismus von Marx bis zur Gegenwart) [1932]. (L)

ROSENBERG (Hilding), isveçli besteci (Bosjökloster 1892). Operalar (*Lycksalighetens ö*), bir operakomik (*Marionetter* [Kuklalar]), Th. Mann'dan, oratoryo biçiminde bir üçüzlü (*Josef och hans Bröder*), koro ve orkestra için iki geniş eser, senfoniler, konçertolar (piyano, viyola ve yaylılar için), keman ve orkestra için bir süit, yaylı çalgılar için dörtlüler besteledi. Ayrıca «isveç müziğinin babası» sayılan Roman'ın eserlerini değerlendirmeğe çalıştı. Yetiştirdiği öğrenciler üstünde etkisi büyük oldu. (L)

Rosenberg olayı, A.B.D.'de ortaya çıkan ve bütün dünyada geniş yankılar uyandıran adlî olay. Musevî mülteci ailelerinden gelen Julius (New York 1916) ile Ethel Rosenberg (New York 1918) adlarındaki karı-koca, Ethel'in erkek kardeşi olan ve Los Alamos'taki nükleer merkezde çalışan David Greenglass tarafından kendilerine verilen atom sırlarını New York'taki sovyet viskonsolosuna teslim etmekle suçlanarak ölüm cezasına çarptırıldılar (nisan 1951) ve idam edildiler (haziran 1953). Birçok ülkede, bu arada özellikle Avrupa'da, iki mahkûmun affedilmesi ve davaya yeniden bakılması lehinde bir kampanya düzenlendi. Julius ve Ethel, Kore savaşının ve Sovyetler'in denedikleri ilk atom bombalarının, «büyücü avı» veya McCarthy'cilik (senatör McCarthy'nin adından) diye adlandırılan antikomünist bir psikozun doğmasına yol açtığı bir çağda izah edilmesi mümkün bir polis tertibinin kurbanları olarak görülüyorlardı. Rosenberg'leri savunanlar şu delilleri öne sürdüler: sanıkların suçluluğu resmen ispat edilmemişti; sanıklar suçu şiddetle reddediyorlardı; sadece, kendilerinden önce tutuklanmış kişilerin ifadesiyle sanık durumuna düşürülmüşlerdi. Oysa ifadeleri alınan bu kişiler, polisle işbirliği yapmaktan çıkar umabilirlerdi. Nitekim bu kişiler, ya hiç kovuşturulmamış veya hafif cezalara çarptırılmış ve bu cezalar da sonradan tecil edilmişti. (L)

ROSENBLATT (Alfred), polonyalı matematikçi (Krakow 1880 - Lima 1947). 1910-1936 Arasında Krakow üniversitesinde, 1936'dan sonra Lima üniversitesinde profesörlük yaptı. Özellikle âdi diferansiyel denklemlerin çözümüyle kısmî türevli diferansiyel denklemlerin çözümünü birleştirmeğe çalıştı. Değişimler hesabının temeli, düzlem yüzeylerin konform tasviri, üç cisim problemi, hidrodinamik ve özellikle ağdalı akışkanlarla ilgilendi. (L)

ROSENBUSCH (Harry), alman mineraloji bilgini (Einbeck, Hannover 1836 - Heidelberg 1914). Srasburg'da petrografi profesörü oldu (1873), 1878'de Heidelberg Mineraloji ve Jeoloji kürsüsüne getirildi. Madenlerin mikroskopla incelenmesi ve kayaların sınıflandırılması üstünde çalıştı. (L)

ROSENBUSCHIT i. (*Rosenbusch*'un adından fr. *rosenbuschite*). Miner. Bileşiminde çinko, titan ve lantan bulunan sodyum ve kalsiyum silikat. (L)

ROSENDAEL, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Dunkerque idare çevresi) komün, Dunkerque'in doğusunda; 19 982 nüf. Sayfiye yeri. Bira fabrikası. Çuval fabrikası. Sebze tarımı. (L)

ROSENFELD (Morris), polonyalı yahudi şair (Vokşa, Suwalki voyvodalığı 1862 - New York 1923). Terzi çıraklığı yaptı. Amerika'ya göç etti, fabrikada işçi olarak çalıştı. Yiddiş dilinde yazdığı eserler: *Die Glocke* (Çan) [1888], *Die Blumen - kette* (Çelenk) [1897], *Dos Lider-buch* (Şarkılar Kitabı) [1897], *Songs from the Ghetto* (Geto Şarkıları). Bu son eseri bütün dillere çevrildi. (L)

ROSENHEIM, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, İnn ırmağı kıyısında; 31 200 nüf. Kereste sanayii. Elektrik malzemesi. Dokuma sanayii. Oyuncak fabrikaları. Tuz ve turba çıkarılması. Maden suları. (L)

ROSENKRANZ (Karl), alman filozofu (Magdeburg 1805 - Königsberg 1879). Halle'de, sonra Königsberg'de ders verdi. Hegel'in felsefesini benimsedi. Eserleri: *Handbuch einer Allgemeinen Geschichte der Poesie* (Genel Şiir Tarihi Elkitabı) [1832-1833], *Psychologie oder die Wissenschaft vom Subjektiven Geiste* (Psikoloji veya Özne! Ruhbilim) [1837], *Hegels Leben* (Hegel'in Hayatı) [1844], *Die Wissenschaft der Logischen Idee* (Mantık Bilimi) [1858-1859], *Diderots Leben und Werke* (Diderot'nun Hayatı ve Eserleri) [1866], *Hegel als Deutsche National Philosoph* (Alman Millî Filozofu Olarak Hegel) [1870]. (L)

Rosenkreutz, XVII. yy.da Almanya'da kurulan ermişler topluluğu. Kaynağını edebî bir yakıştırmadan alır. 1614-1615'te Almanya'da *Allgemeine und General Reformation* (Genel Reform) başlığıyle yazarının adı bilinmeyen bir eser yayımlanmıştı. Bir çeşit roman olan bu eserde Eski Yunanistan'ın «yedi bilge»sinin dünyayı düzeltmek amacıyle yaptıkları görüşmeler anlatılıyor ve yazar gizli bir dernek olan Rosenkreutz'dan söz ederek bu derneğin amaçları konusunda bilgi veriyordu. 1616'da bir protestan ilâhiyatçı olan J. V. Andrea, gizli bilgi derneklerini gülünçleştirmek için *Die Chymische Hochzeit Christiani Rosenkreutz* (Christian Rosenkreutz'un Kimyasal Düğünü) adında bir roman yayımladı. Romanda, adı bilinmeyen bir kralın düğününe çağrılan ve bir ermişler tarikatının sırlarını öğrendikten sonra da bir mağaraya kapanarak ömrünün sonuna kadar orada kalan Rosenkreutz adındaki bir şövalyenin maceraları anlatılıyordu.

Daha XVI. yy.ın sonundan itibaren çeşitli tarikatlarda biraraya gelen gizli bilimciler Rosenkreutz'un çevresinde toplanarak, evrensel barışı ve milletlerarası bir din kurmayı amaç edindiler. 1622'den itibaren, Rosenkreutz'lar Paris'te kendilerini duvar ilânlarıyle tanıttılar. Merkezî bir kuruluşu bulunmayan bir çeşit federasyon biçimindeki toplulukları Farmasonluktan ve büyücülükten (kırmızı bir haçın ortasında, kırmızı gülün timsali olarak yanan kandil) alınmış unsurları benimsemiş ve Lausitz, Silezya, Marburg, Viyana, Felemenk ve İngiltere'de yaygınlaşmıştı. Bu sırada Robert Fludd'un ayrıntılı bir açıklamasını yaptığı bir çeşit ermişlik öğretisi ortaya koydular. Bu öğretiye göre, insanoğlu başkaldırarak Tanrı ile bağlarını koparmıştı. Bu ilişkiyi, vecit ve saf altına çevrilebilen maddenin kutsallaştırılması yollarıyle yeniden kurması gerekiyordu. İsa insanoğlunun içindeydi ve her insan da bu ruhanî kayanın canlı bir taşıydı. Topluluğun birçok sembolü ve uygulaması Farmasonluğa geçti. öyle ki, XIX. yy.da, Rosenkreutz adı artık sadece, Farmasonlukta bir derece anlamında kullanılmağa başlandı.

1888'e doğru gizli bilimci bazı genç yazarlar (Guaita, Barlet, Adam, Papus, Péladan) yeniden bir Rosenkreutz derneği kurmayı denediler. Sonra, Péladan bunlardan ayrılarak Katolik Rosenkreutz topluluğunu kurdu. Ayrıca, çeşitli amaç ve faaliyetleri olan daha başka «Rosenkreutz» dernekleri de vardır. (L)

Alfred ROSENBERG

ROSENMÜLLER (Johann), alman bestecisi (Ölsnitz 1619 - Wolfenbüttel 1684). Leipzig üniversitesinde okudu, Thomaskirche okulunda yardımcı kanton, Nicolaikirche'de orgcu (1651) oldu. Ahlâk kurallarına aykırı davranışından ötürü hakkında kovuşturma açıldı; Hamburg'a kaçtı, kısa bir süre orada yaşadı, sonra Venedik'e yerleşerek öğretmenlik yaptı. Braunschweig düküne ithaf ettiği *Oda senfonileri, allemande*'lar, *courante*'lar, *bale*'ler ve *saraband*'lara karşılık, dük de ona Wolfenbüttel kapellasının yöneticiliğini sağladı (1674). 3 Sesli, sürekli baslı çeşitli dans müziği; 3-5 kemanlı çalışma müziği; 2, 3, 4, 5 yaylı çalgılı sonatlar (1682) besteledi. Elyazması olarak iki yüze yakın eser bıraktı: Concert Spirituel'ler, missa bölümleri, iki magnificat, kantatlar ve motetler. (L)

Rosenmüller çukurları, yatağın arka yüzünün yan taraflarında bulunan derin çukurlar. (L)

Rosenmüller organı. Bk. PAROVARYUM.

ROSENSTEIN-RODAN (Paul Narcis), ingiliz uyruklu iktisatçı (doğ. Krakow 1903). *Zeitschrift für Nationalökonomie*'nin (1928-1931) müdürüydü, Londra'da ders verdi (1931-1941), Milletlerarası İmar ve Kalkınma bankasında Economic Advisory Staff'ın başkanlığını yaptı (1947-1953). 1953'ten bu yana Massachusetts Teknoloji enstitüsünde (Cambridge) iktisat okuttu. Vanoni ve Hindistan'ı kalkındırma planlarında görev aldı. Başlıca eserleri: *Grenznutzen* (Azamî Kâr) [1927]; *The Role of Time in Economic Theory* (İktisat Nazariyesinde Zamanın Rolü) [1934]; *The Coordination of the General Theories of Money and Price* (Para ve Fiyat Genel Teorilerinin Koordinasyonu) [1936]; *Problems of Industrialization of Southeastern Europe* (Güneydoğu Avrupa'nın Sanayileşmesinin Getirdiği Meseleler) [1943]; *A Note on the Theory of the «Big Push»* («Big Push» Teorisi Üstüne Bir Not). [M]

ROSENTAL, Avusturya'da bölge; Drava vâdisinden meydana gelir; Klagenfurt'un güneyinde (Karnten). [L]

ROSENTHAL (Eduard), alman hukukçusu (Würzburg 1853 - Jena 1926). Jena üniversitesinde amme hukuku dersleri verdi (1883'ten sonra). Başlıca eserleri: *Rechtsfolgen des Ehebruchs nach Kanonisches und Deutsches Recht* (Alman ve Kilise Hukuklarına Göre Zinanın Hukukî Sonuçları) [1880]; *Beiträge zur Deutschen Stadtrechtsgeschichte* (Alman Belediye Hukuku Tarihine Katkılar) [1883]; *Entwicklung der Gelehrten Rechtssprechung* (Bilimsel Hukuk Dilinin Gelişmesi) [2 cilt, 1910]; *Die Reichsregierung* (Reich Hükûmeti) [1911]. (M)

ROSENTHAL (Isidor), alman fizyoloğu (Labisczyn, Poznan 1836 - Erlangen 1915). 1867'de Berlin'de fizyoloji, 1872'de Erlangen'de fizyoloji ve sağlık bilimi dersleri verdi. Nöroloji üstüne birçok eser yazdı: *Allgemeine Physiologie der Muskeln und Nerven* (Kaslar ve Sinirler Genel Fizyolojisi) [1877]; *Lehrbuch der Allgemeinen Physiologie* (Genel Fizyoloji Ders Kitabı) [1900]. (L)

ROSENTHAL (Manuel), fransız bestecisi

Foto. Keystone (*LAROUSSE*)

Manuel ROSENTHAL

Alexander ROSLIN
«Nicolas Cochin'in portresi»
Versailles müzesi, Paris

Léon de ROSNY
«Illustration»dan

ve orkestra yöneticisi (Paris 1904). Fransız Millî Radyo orkestrası (1935-1939 ve 1944-1946) ile Seattle orkestrasını yönetti (1949-1951), çağdaş eserleri tanıtmağa çalıştı. Senfonik müzik (*Jeanne d'Arc*, 1936); opera-buffa'lar (*La Poule Noire* [Kara Tavuk], 1937) ve dinî müzik besteledi. Millî konservatuvarda orkestra yöneticiliği dersleri vermektedir (1962). Yeni eserleri arasında Michel de Ghelderode'dan ilham alarak bestelediği *Hop Signor* operası (1962) anılmağa değer. (L)

ROSENTHALER (Leopold), alman kimyacısı (doğ. Heilbronn 1875). Bern üniversitesinde ecza kimyası okuttu. Bitkiler, alkaloitler, ilâçların mikroskopla tanımlanması v.b. üstüne yaptığı araştırmalarla tanındı. (M)

ROSEN VON ROSENSTEIN (Nils), isveçli siyaset adamı (Uppsala 1752 - Stockholm 1824). Paris elçiliğinde ataşeydi (1782-1784), Ansiklopedicilerle dostluk kurdu. Prens Gustaf Adolf IV'ün öğretmeni (1784-1795), akademinin daimî sekreteri (1786), Krallık İşleri Hazırlık komisyonu üyesi (1791) oldu. Gustaf IV'e karşı hazırlanan komployа katıldı (mart 1809). Kilise işleriyle ilgili devlet sekreteri oldu. (L)

ROSENZWEIG (Saul), amerikan psikoloğu (Boston, Massachusetts 1907). Harvard üniversitesinde felsefe doktorası yaptı (1932), Pittsburgh üniversitesinde eğitim görevlisi oldu (1943). Sonra Saint Louis üniversitesi psikoloji profesörlüğüne ve Çocuk Psikiyatrisi bölümü başkanlığına getirildi. Daha 1934'te *Frustration* (Yoksunluk) üstüne bir teori kurdu ve ilk olarak 1935'te *Frustration Study* adıyle bir test ortaya attı. (Bk. YOKSUNLUK.) [L]

Rosette taşı veya **Rozetta taşı**. Bk. REŞİD TAŞI.

ROSETTİ (Constantin), rumen siyaset adamı ve yazarı (Bükreş 1816 - ay.y. 1885). 1848 Devrimine katıldı. İçişleri bakanlığında görev aldı. Demokrat partiye girdi. *Romanya'nın Çocukları* adlı gazeteyi kurdu. Fransa'ya sürüldü, orada *République Roumaine* adlı gazeteyle *Roumanie Future* adlı dergiyi çıkardı (1850). Yurduna dönünce (1861) Liberal partiden milletvekili seçildi ve birkaç defa meclis başkanı oldu. İon Bratianu ile birlikte, prens Carol'u ülkeyi bağımsızlığa kavuşturmağa ve Rusya ile anlaşmağa teşvik etti. 1881-1882 Arasında içişleri bakanlığı yaptı. (L)

ROSİ (Francesco), italyan sinema yönetmeni (Napoli 1922). Visconti'nin, *La Terra Trema* (Yer Sarsılıyor) [1948], *Bellissima* (Çok Güzel) [1951] ve *Senso* (Duygu) [1954] adlı filimlerinde asistan olarak çalıştı. İlk filmini 1958'de çevirdi: *La Sfida* (Meydan Okuma). Ama asıl, *Salvatore Guiliano* (1961), *Le Mani sulla Citta* (Şehrin Üstündeki Eller) [1953], *Il Momento della Verita* (Hakikatin Ortaya Çıktığı An) [1964] gibi filimleriyle genç italyan sinemacıların başında yer aldı. (L)

ROSİ (Gino), italyan sanat tarihçisi, müzikçisi ve yazarı (Viterbo 1898 - ay.y. 1930). Arkeoloji alanında birkaç incelemeden (bu incelemelerden Orta Etruria'daki kayalık mezarlar üstüne olan sayılabilir) sonra, kendisini sanat tarihi öğretimine (1927-1931 arasında liseler için bir ders kitabı yayımladı) ve müziğe verdi. 1928-1930 Arasında *Enciclopedia Italiana*'nın müzik ve mimarlık maddelerini yazdı. Gerek müzik (oda müziği, vokal ve enstrümantal müzik, tiyatro müziği), gerek edebiyat alanında (şiirler, nesirler, opera librettoları) yazdığı eserler basılmamıştır. (M)

ROSİCE, Çekoslovakya'da (Güney Moravya bölgesi) şehir, Brno'nun batısında. Küçük bir kömür havzasının ortasında. (L)

ROSİDİ (Ajip), indonezyalı yazar (Djatiwangi, Cava 1938). Şair (*Yolda Karşılaşma*, 1956; *Endaj Rasidin'in Aşk Mektupları*, 1960) ve romancı (*Ailenin Kucağında*, 1961) olan Rosidi, neslinin en etkili tenkitçilerinden biridir. (L)

ROSİER (Charles DE), flaman kemancı ve bestecisi (Liège 1640 - Köln 1725). Bonn sarayının kapellasında ikinci yönetici oldu. Başlıca eserleri: *Motetta seu Cantiones Sacrae* (Kutsal Şarkılardan Kurulu Motet'ler) [1688], çeşitli çalgılar için *İtalyan Biçiminde Seçme Parçalar, Kemanlar ve Obua İçin 6 Partili 14 Sonat* ve gitar çalmak için bir metot. (L)

ROSİÈRE (Jean-René LECOUPPEY DE LA ROSİÈRE, — denir), fransız tiyatro yazarı ve oyuncusu (Paris 1739 - Paris 1814). Sanat hayatına Comèdie-İtalienne'de başladı (1765). Daha sonra Chartres sokağındaki Vaudeville tiyatrosunun kurucuları arasında yer aldı (1792). Birçok eserini Comédie-İtalienne'de oynattı. (L)

ROSİGNANO MARİTTİMO, İtalya'da şehir, Toscana'da (Livorno ili) Tiren denizi yakınında; 26 300 nüf. *Vada*'da sayfiye merkezi; *Rosignano Solvay*'de soda sanayii. (L)

ROSİMOND (Claude LA ROZE, — senyörü), fransız tiyatro yazarı ve oyuncusu (1640'a doğr. - Paris 1686). Önce taşra tiyatrolarında oynadı, 1668'de Marais tiyatrosuna girdi, oradan da 1673'te Guénégaud tiyatrosuna geçti. Bu tiyatroda Molière'in tiplerini başarıyle canlandırdı. Orta değerde birkaç komedi yazdı. (L)

ROSİT i. (fr. *rossite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum vanadat; triklinik sistemde billûrlaşır. (L)

ROSKİLDE, Danimarka'da (Kopenhag amt'ı) şehir, Sjaelland adasında, İsefjord'un kollarından biri kıyısında; 31 900 nüf. 1945'e kadar Danimarka'nın başkentiydi. Kraliyet ailesinden yüz kadar kimsenin gömüldüğü gotik üslûbunda katedral. (L)

ROSLAG, İsveç'te (Uppland) eski bölge, Baltık denizi kıyısında, Stockholm'un kuzeydoğusunda. Başlıca şehri, *Norrtalje*. Burası Vikinglerin Baltık denizinin doğusuna yaptıkları seferlerin hareket noktasıydı; *Rusya* adı *Roslag*'dan türemiştir. (L)

ROSLAVL, S.S.C.B.'de şehir, Smolensk'in güneyinde; 37 000 nüf. Fosfat yatağı. Makine sanayii. İnşaat malzemesi. (L)

ROSLİN (Alexander), isveçli ressam (Malmö 1718 - Paris 1793). Bir süre İtalya'yı dolaştıktan sonra 1747'de Paris'e yerleşti ve Resim akademisine üye seçildi (1753). *Fr. Boucher*'nin, *C. - Nicolas Cochin*'in, *Marigny Markisi*'nin, *Linneaus*'un ve *Rahip Terray*'nin (Versailles) portrelerini yaptı; Louvre müzesinde *Etienne Jeaurat* ve *Dandré - Bardon*'un portreleriyle karısının portresi bulunmaktadır. (L)

ROSMARİNUS i. Bot. Biberiye'nin bilimsel adı. (L)

ROSMER (Alfred GRİOT, **Alfred** — denir), fransız siyaset adamı (New York 1877 - Créteil 1964). *Vie Ouvrièe* gazetesinde Monatte ile işbirliği yaptı. Birinci Dünya savaşında, «Milletlerarası İlişkileri Yeniden Başlatma komitesi»nin kurucuları arasında yer aldı. Bu komite, işçi çevrelerinin başlıca barışçı teşkilâtıydı. Komünist Enternasyonalin geçirdiği buhrandan sonra Troçki'ye bağlandı, onunla dost oldu ve IV. Enternasyonal'in kuruluş çalışmalarına katıldı. Eserleri: *Histoire du Mouvement Ouvrier la Guerre* (Savaş Sırasında İşçi Hareketinin Tarihi) [1935], *Moscou Sous Lénine* (Lenin Zamanında Moskova). [L]

ROSMİNİ SERBATİ (Antonio), italyan rahibi ve filozofu (Rovereto 1797 - Stresa 1855). Rovereto rahibi, Milano Piskoposluk meclisi üyesiydi. 1848'de iki küçük kitap yayımladı: *La Costituzione Secondo La Giustizia Sociale* (Sosyal Adalete Göre Anayasa) ve *Delle Cinque Piaghe della Santa Chiese* (Kilisenin Beş Yarası). Fakat Papalık bu eserleri yasak kitaplar listesine koydu (1849). Rosmini Serbati papalık devletlerinde reformlar yapılması gereğine yürekten inanmakla beraber Papalığın bu kararına boyun eğdi. Ölümünden sonra felsefî düşünceleriyle italyan modernizmi üstünde büyük etkisi oldu. Eserlerinden alınan kırk teklif 1887'de Kilise tarafından yasaklandı. Başlıca eserleri: *Nuovo Saggio Sull'Origine delle Idee* (Düşüncelerin Doğuşu Üstüne Yeni Deneme) [1830]; *Il Rinnovamento della Filosofia in Italia* (İtalya'da Felsefenin Yenilenmesi) [1836]; *Filosofia della Politica* (Siyaset Felsefesi) [1839]; *Filosofia Del Diritto* (Hukuk Felsefesi) [1841-1845]; *Teodicea* (1845), *Psicologia* (Psikoloji) [iki cilt, 1846-1850]. (L)

ROSNEL (Pierre DE), fransız kuyumcusu (XVII. yy.). Louis XIII'ün mücevhercisi oldu. 1667'de zamanın alaşım ve madencilik metotlarını kapsayan, *Le Mercure ou Trésor des Indes* (Hint Civası veya Hint Hazinesi) adlı eserini yayımladı. (L)

ROSNY (Josephy Henri ve kardeşi Séraphin Justin BOEX, **J. - H.** adıyle tanınırlar), fransız yazarları. **Büyük Rosny** (Brüksel 1856 - Paris 1940), **Küçük Rosny** (Brüksel 1859 - Plubazlanec 1948). Zola'nın etkisi altında natüralist bir romanla edebiyat hayatına atıldılar: *Nell Horn* (1836). Geniş bir hayal gücüne sahip olan bu iki kardeş, bilim alanındaki ilerlemeleri yakından izlediler ve özellikle tarihöncesi konuları büyük bir ustalıkla işlediler: *Le Termite* (Karınca) [1890], *Vamireh* (1892), *Le Crime du Docteur* (Doktorun Cinayeti) [1903]. 1909'dan sonra birlikte çalışmaz oldular. (L)

ROSNY (Léon DE), fransız şarkiyatçısı (Loos, Nord 1837 - Fontenay-aux-Roses 1916). Amerikan ve Doğu Etnografyası derneğini kurdu (1858), Doğu Dilleri okulunda Japonca okuttu (1868), japon dili medeniyeti üstünde birçok yazı yayımladı. (L)

ROSNY-SOUS-BOİS, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) komün, Paris'in doğu banliyösünde; 21 090 nüf. Bugün kullanılmayan kale. Çeşitli sanayi. (L)

ROSOLİNİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Siracusa ili); 16 900 nüf. (L)

ROSOY (Barnabé FARMİN DE). Bk. DU-ROSOY.

ROSPİGLİOSİ (Giuglio). Bk. CLEMENS IX.

Rospigliosi sarayı, 1603'te Roma'da Paulus V'in yeğeni kardinal Scipione Borghese tarafından yaptırılan saray. Sonra Rospigliosi'lere, daha sonra Pollavicini'lere geçti. Saraya bağlı bir bölüme, Guido Reni 1614'te ünlü *Aurora* (Şafak) freskini çizdi. (L)

ROSS (Edward Alsworth), amerikalı sosyolog (Virden, İllinois 1866-Madison, Wisconsin 1951). 1891'de Johns Hopkins üniversitesinde felsefe doktoru oldu. İndiana üniversitesinde (1891-1892) ve Cornell'de (1892-1893) öğretim üyeliği yaptı. Daha sonra Stanford'a geçti. Sosyal psikolojiyi üniversitelere ders olarak ilk Ross'un koyduruttuğu söylenir. 1900'de, Stanford üniversitesinin serbest akademik tartışmaları kısıtladığını ileri sürerek bu üniversiteden ayrıldı. Daha sonra Nebraska (1901-1906) ve Wisconsin (1906-1937) üniversitelerinde ders verdi. Ayrıca Harvard ve Chicago üniversitelerinde okutmanlık yaptı. Sosyal yönetim ve kolektif davranış konularında uzmanlaştı. Başlıca eserleri: *Social Control* (Sosyal Denetim) [1901]; *Social Psychology* (Sosyal Psikoloji) [1908]; *Principles of Sociology* (Sosyolojinin İlkeleri) [1920] ve otobiyografisi: *Several Years of It* (Hayatımın Yılları) [1936]. (M)

ROSS (Ludwig), alman arkeoloğu (Altekoppel, Holstein 1806-Halle 1859). Bilimsel incelemeler için Yunanistan'a gönderildi (1832-1843). Atina Akropolis'inin mimarî yapısı ve düzenlenmesi için çalıştı. Atina, sonra Halle (1843'ten sonra) üniversitesinde arkeoloji dersleri verdi. Özellikle eski yazıtlar bilginiydi, ama eski yunan eserlerini de metotlu bir şekilde başarıyle inceledi. (M)

ROSS (sir James Clarke), ingiliz denizcisi ve gezgini (Londra 1800-Aylesbury 1862). Sir John Ross'un yeğeni. İlk yolculukları amcasıyle yaptı, Parry'nin kuzetbatı geçitini bulmak için çıktığı dört sefere de katıldı (1819-1827). 1834'te firkateyn kaptanlığına getirildi; 1839'da *Erebus* ve *Terror* gemileriyle Güney kutbunda yerin magnetikliğini incelemek için yapılacak bir seferle görevlendirildi. 1841 ve 1842'de Crozier ile kutba denizden gitmeyi denedi. Ama karşısına «Güney Victoria» arazisi adını verdiği Antartika kıtası çıktı. Burada *Erebus* ve *Terror* volkanlarını buldu. Deniz buzulu yüzünden magnetik kutbun 255 km uzağında kaldı. Bu yolculuğun zooloji, botanik, meteoroloji, magnetizma ve jeoloji yönlerinden çok önemli bilimsel sonuçlarını *Voyage of Discovery and Research in the Southern and Antar-*

Foto. LAROUSSE

tic Regions (Güney Kutbu ve Antartika'da Yapılan Bir Keşif ve İnceleme Seyahati) [1847] adlı eserinde açıkladı. 1848'de sir John Franklin'i aramak için girişilen arktik seferinde *Enterprise* ve *Investigator*'un kumandanlığına getirildi; bir sonuç alınamayan bu yolculukta Somerset adası ve Wellington kıyılarını inceledi. (L)

ROSS (sir John), britanyalı denizci ve kâşif (Inch, Wigtownshire, İskoçya 1777-Londra 1856). 1816'da *İsabella* ve *Alexander* adlarında iki gemiyle Kuzeybatı geçidini aramak amacıyle düzenlenen bir sefere kumanda etti; böylece, XIX.yy.da birbirini takip edecek olan Arktik seferlerin ilki yapılmış oldu. Baffin koyuna girdi, ama Lancaster Sound'u bir körfez sandığı için başarıya ulaşamadı. 1819'da Parry'nin çıktığı seferde olumlu bir sonuç alınması üzerine yeniden araştırmalara başladı ve 1829-1833 arasında zengin tacir Felix Booth'un malî desteği sayesinde doğuda Parry'nin (Melville yarımadası), batıda Franklin'in (Coppermine) ulaştıkları iki üç nokta arasındaki kıyıları keşfetmek için Arktik'te birbiri ardına dört kış geçirdi. Somerset adası, Boothia yarımadası ve kral Wilhelm adasında magnetik kutbu buldu. 1850'de, Arktik'te kaybolan dostu Franklin'i aramak için yola çıktı. Ama Wellington kanalını taradıktan sonra sonuç alamayarak 1851'de döndü. Yolculuğu sırasında rütbesi tuğamiralliğe yükseltildi. (L)

ROSS (sir Roland), ingiliz hekimi (Almora, Hindistan 1857-Londra 1932). Hindistan'da askerî hekim olarak bulunduğu sırada sıtmanın sivrisineklerle geçtiğini ispatladı. Bu buluşu sıtmaya karşı korunmayı mümkün kıldı. 1902 Nobel Tıp ödülünü kazandı. (L)

ROSS (sir William), ingiliz ressamı (Londra 1794 -ay.y. 1860). Babasının öğrencisiydi. Kral ailesinin minyatür portrelerini çizdi. Kraliçenin ressamlığına getirildi ve şövalye unvanını aldı. 1842'de Krallık akademisine üye oldu. Bir Paris seyahatinde Orléans ailesinin portrelerini yaptı. (L)

ROSS (sir William David), iskoçyalı filozof ve filoloğu (Thurso, Caithness 1877). Öğrenimini Oxford'da yaptı; 1900'den itibaren orada ders verdi. Daha sonra Oxford üniversitesi başkan yardımcısı oldu (1941-1944). Aristoteles'in eserlerinden bazılarını bastırdı ve şerhlerini yazdı. Ayrıca Kant'ın etkisinde kaleme alınmış ahlâk felsefesi eserleri vardır: *The Right and the Good* (Doğru ve İyi) [1930], *Foundations of Ethics* (Ahlâk Felsefesinin Esasları) [1939]. (L)

ROSSA veya **ROZA**. Bk. HURREM SULTAN.

ROSS adası, Antarktika'da ada, Ross buz setinin dayanak noktasıdır. Adadaki Erebus yanardağının yükseltisi 4 013 m'yi bulur. (L)

ROSS AND CROMARTY, İngiltere'de idare bölümü, İskoçya'nın kuzeyinde, Kuzey Highland'ler üzerinde Kuzey Denizi ile Minch boğazı (Atlas okyanusu) arasında uzanır; 57 600 nüf. Merkezi, *Dingwall.* (L)

ROSSANO, İtalya'da şehir, Calabria'da (Cosenza ili), Tarento körfezi yakınında; 23 300 nüf. X. yy.dan kalma bizans üslûbunda San Marco kilisesi (freskler). İlin başlıca üretim merkezlerinden biridir.

— Tar. önce yunan, sonra roma kolonisi olan şehri, got kralı Totila aldı (548) ve kalkındırdı. Rossano, Doğu ve Batı'yı birleştiren nokta olarak Bizans devrinde (VIII. - XII. yy.) önemli rol oynadı. 1836'da bir depremle yıkıldı. (L)

Rossano Dua Kitabı, Rossano şehir piskoposluğunda muhafaza edilen elyazması, erguvan rengi parşömen üzerine (*Codex purpureus* adı buradan gelir) gümüş harflerle yazılmıştır; bizans minyatür sanatının en değerli parçalarından biri sayılır (VI. yy. sonu). [L]

ROSSBACH, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) köy, Weisenfels'in kuzeybatısında. Friedrich II, 5 kasım 1757'de Soubise'in kumandasındaki Fransızlar ile Saksonya-Hildburghausen prensi kumandasındaki imparatorluk birliklerini burada yendi. (L)

ROSSBERG, İsviçre'de dağ; Zug, Ageri ve Lauerz gölleri arasında; 1 583 m. Büyük toprak kaymaları, yamaçlarında yarıklar açmıştır; en son kayma (eylül 1806) Goldau köyünü toprak altında bıraktı. (L)

ROSS buz seti, Antarktika'da buz duvarı, Ross denizi kenarında; doğuda Victoria toprağı ile, batıda Marie-Byrd toprağı arasında yüzen buz kütlelerinin cephesidir (700 km'den uzun). Bu bölgenin kenarındaki kara parçaları üstünde Yeni Zelanda hak iddia etmektedir. (L)

ROSS denizi, Güney Buz denizinin Ross seti kenarındaki kısmı. (L)

ROSSE William PARSONS. — dükü), babasının ölümüne kadar **lord Oxmantown** adıyle tanınan irlandalı astronom (York 1800 - Monkstown 1867). 1843'te British Association'un başkanıydı; 1845'ten sonra parlamentoda İrlanda temsilcisi, 1849-1854 arasında Royal society başkanı, 1862'de Dublin üniversitesi rektörü oldu. Servetini teleskoplar yapmak için harcadı. Ayna çapı 1,80 m'den büyük olan bir teleskopla 1845'te Av Köpekleri takımyıldızında bir bulutsunun sarmal biçimini tespit etti. (L)

ROSSEAU (Norbert), belçikalı kemancı ve besteci (Gand 1907). İtalya'da çalıştı, savaşta yaralandığı için virtüozluğu bırakarak kendini besteciliğe verdi. Lirik eserler (*Les Violons du Prince* [Prensin Kemanları] 1954), bir bale, oratoryolar (*L'An Mille* [Bin Yılı] 1946), senfonik eserler (*H_2O*, 1939; *Sinfonia*, 1954), missa'lar ve oda müziği besteledi. (L)

ROSSEL (Virgile), fransızca yazan isviçreli yazar (Tramelan, Bern Jüra'sı 1858 - Lozan 1933). Bern üniversitesinde hukuk profesörü oldu; edebiyat tarihi üstündeki çalışmalarıyle haklı bir ün kazandı: *Histoire Littéraire de la Suisse Romande* (Fransız İsviçresi Edebiyat Tarihi) [1889-1891], *Histoire de la Littérature Française Hors de France* (Fransa Dışındaki Fransız Edebiyatı Tarihi) [1894], *Histoire des Relations Littéraires Entre la France et l'Allemagne* (Fransa ile Almanya Arasındaki Edebiyat İlişkileri Tarihi) [1897]. (L)

ROSSELAND (Svein), norveçli astronom ve matematikçi (doğ. Kvam 1894). Oslo üniversitesinde astronomi dersleri verdi (1928'den sonra) ve aynı şehirdeki Teorik Astrofizik enstitüsünde müdürlük yaptı. Ünlü bir teorici olan Rosseland, teorik bir *Astronomi* kitabı yazdı. (İki kere basılmış olan bu eser birçok dile çevrildi.) [M]

ROSSELLİ (Cosimo), floransalı ressam (Floransa 1439-ay.y. 1507). Neri di Bicci'nin öğrencisiydi. Sixtus IV tarafından Roma'ya Sistina kilisesinin dekoru için çalışmağa çağırıldığı zaman (1481), Annunziata kilisesinde, *San Filippo Benizi'nin Tanrı Çağırısı*'nı yapmıştı (1476). Sistina kilisesindeki *Altın Dananın Tapınması, Dağda Vaız* ve *Son Yemek* de onun eserleridir. Ama bu eserler Botticelli ve Signorelli'nin aynı kilisedeki eserleri yanında oldukça sönük kalır. Daha sonra Floransa'ya dönen Rosselli, Sant'Ambrogio'da *Şaraplı Ekmek Âyini*'ni ve bazı çağdaşlarının portrelerini yaptı. (L)

ROSSELLİ (Francesco), XVI.yy. fransız bestecisi. ROUSSEL olan asıl adını, Roma'ya yerleştikten sonra italyanlaştırdı. 1548'de, Vatikan kapellasında koro yöneticisi Domenico Ferrabosco'nun yerine geçti; 1572'de San Giovanni in Laterano kilisesinin kapella yöneticisi oldu. Madrigaller ve 4, 5 ve 6 partili *nuove canzoni*'ler («yeni şarkı»lar) besteledi. (L)

ROSSELLİ (Matteo), floransalı ressam (Floransa 1578--ay.y. 1650). Tabloları: *İsa'nın Doğumu* (Floransa), *Davud'un Câlut'a Karşı Zaferi* (Louvre). [L]

ROSSELLİNİ (Roberto), italyan sinema yönetmeni (Roma 1906). Önceleri, senaryo yazarlığı yaptı ve kısa metrajlı filimler çektikten sonra, 1941'de De Santis ile birlikte *La Nave Bianca*'yı (Beyaz Gemi) yaptı. 1943'te *Un Pilota Rtorna* (Bir Pilot Dönüyor) ve *L'Uomo della Croce*'yi (Çarmıhtaki Adam) yönetti. 1945'te, *Roma, Açık Şehir* (Roma, Citta Aperta) adlı filmi çevirdi. Bu eserde dile getirdiği yeni gerçekçilik anlayışına sadık kalarak hemen arkasından *Paisa*'yı (1946), onun arkasından da *Almanya, Sıfır Yılı* (Germania, Anno Zero) [1948], *Stromboli* (1950), *Europa 51* (1951 Avrupa'sı) [1952], *Toto Kaldırım Yosması* (Dov'è La Liberta) [1953], *Le Generale Della Rovere* (1959), *Gece Kaçakları* (1960) v.b. filimleri yaptı. Rossellini, kişiliği olan, duygulu ve yaratıcı bir yönetmendir. Sanatında, yalnız gerçek sanatçılarda görülen bir zenginlik göze çarpar. 1961'de *Vanina Vanini*, 1962'de *Anima Nera*'yı (Kara Ruh) çevirdi. 1964'te İtalyan televizyonu için, *L'Eta di Ferro* (Demir Çağı), 1965'te fransız televizyonu için *La Prise du Pouvoir par Louis XIV* (İktidarın Louis XIV Tarafından Ele Geçirilişi) adlı filimleri yaptı. — Kardeşi RENZO, besteci (Roma 1908). Doğduğu şehrin konservatuvarında çalıştı; Pesaro konservatuvarında ders verdi (1940-1942). Yüzyılın başındaki verismo'cuların eserlerini andıran operalar (*La Guerra* [Savaş], 1956; *Il Vortice* [Kasırga], 1958; *Le Campane* [Çanlar], 1959; *Uno Sguardo dal Ponte* [Köprüden Bir Bakış], 1961; *Donna Rosita Nubile* [Genç Donna Rosita], F. Garcia Lorca'dan, 1963), bale müziği, iki oratoryo, senfonik müzik, oda müziği ve birçok filim müziği besteledi. (LM)

ROSSELLİNO (Antonio), italyan heykeltıraşı (Settignano 1427 - Floransa 1479). B. Rossellino'nun kardeşi. Ağabeyinin atelyesinde yetişti, onunla birlikte Leonardo Bruni'nin Santa Croce'deki mezarının yapımında çalıştı. Donatello'nun ve çağdaşı Desiderio da Settignano'nun etkisinde kaldı. 1451-1452 Arasında Santa Maria Novella'da çalıştı. Eserleri arasında Giovanni Chellini da San Miniato'nun büstü (1456, Londra, Victoria and Albert museum), Floransa'daki San Miniato'da Portekiz kardinalinin mezarı (1461-1466) sayılabilir. Sanatçının şaheseri olarak kabul edilen bu eserde mimarî yapıdaki Alberti anlayışı, ince kabartmaların ve kaymak taşı ve fayanstan kaplamaların yarattığı resim etkisiyle hafifletilmiştir. Rossellino'nun daha sonraki eserlerinde ise resim unsurlarının daha çok ağır bastığı görülür: Mattec Palmieri'nin büstü (1468, Floransa, Millî müze), Prato katedralinin kürsüsü için yaptığı kabartmalar (1473), Pistoia katedralindeki Donato de Dedici'nin mezarı (1475), Napoli'deki Çobanlar ve Tebşir konulu alçak kabartma, *Madonna del latte* (1478, Floransa, Santa Croce), Rossellino'nun ölümünden sonra Benedetto da Mariano tarafından tamamlanan Maria de Aragon'un mezarı (Sant'Anna dei Lombardi, Napoli). [M]

ROSSELLİNO (Bernardo), floransalı mimar ve heykeltıraş (Settignano 1409 - Floransa 1464). Alberti'nin çömeziydi; onun Floransa'da Rucellai sarayı için yaptığı

sir John ROSS
eskimolar arasında

«Rossana Dua Kitabı» havarilerin communiosu

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Cosimo ROSSELLİ «Dağda Vaız» (sağ tarafın bütün ve detayı)

planları uyguladı (1445-1450). Venedik'teki Roma sarayını da Rossellino'nun yaptığı sanılır (1455). Papa Pius II Piccolomini, Pienza'da giriştiği şehircilik çalışmalarını sanatçıya bıraktı. Rossellino, genel planı tasarladı ve Rucellai sarayından ilham alarak piskoposluk sarayını yaptı. Heykeltıraş olarak, Santa Croce'de Leonardo Bruni'nin (1444) ve Santa Maria Novella'da Azize Villana'nın (1452) mezarlarıyle yeni zevke uygun ölü anıtı örnekleri verdi. (L)

ROSSELLİNİ

ROSSELYN (Alexander WEDDERBURN, — kontu), ingiliz siyaset adamı (Edinburgh 1733 - Baylis, Windsor yakını 1805). Edinburgh'ta (1754), daha sonra Londra'da avukatlık yaptı (1757). 1861'de parlamento üyesi oldu. Wilkes olayında liberal fikirlerin savunucusu olarak ün kazandı. Başsavcı (1771) oldu ve 1793'ten 1801'e kadar başhâkimlik görevinde bulundu. (L)

ROSSETER (Philip), ingiliz bestecisi (1568 - Londra 1623). Şair ve besteci dostu Thomas Campion ile birlikte lavta için bir *ayre* derlemesi (1601), daha sonra çeşitli bestecilerin eserlerinin lavta, pandor, cister, viyol ve gagalı flüt için uyarlanmış düzenlemelerini kapsayan bir derleme yayımladı. (L)

ROSSETTİ (Biagio), italyan mimarı (Ferrara 1447'ye doğr. - ay.y. 1516). Çalışmaları 1465 ile 1516 arasına rastlar. Ercole d'Este için Ferrara şehirclik planını çizdi; San Francesco kilisesini, Constabili ve Diamanti saraylarını yaptı. (L)

ROSSETTİ (Christina Georgina), ingiliz kadın şair (Londra 1830 - ay.y. 1894). D. Gabriel ve W. Michael Rossetti'nin kızkardeşi. İlk şiirlerini çok gençken yazdı. 1850'de, erkek kardeşlerinin yönettiği *The Germ* dergisinde bazı şiirler yayımladı. Dinî inançlar taşıyan, ama hepsi de hayat sevgisiyle dolu olan şiir kitapları vardır: *Goblin Market* (Cin Pazarı) [1862], *The Prince's Progress* (Prensin Seyahati) [1866]. 1894'te *Monna İnnominata* sonelerini yazdı. *Sing Song* (Şarkı Söylemek) adında, çocuklar için yazılmış bir masal kitabı da vardır. (L)

ROSSETTİ (Dante Gabriel), ingiliz ressamı ve şairi (Londra 1828 - Birchington, Kent 1882). Siyasî düşünceleri dolayısıyle sürgün edilmiş (1821) napolili italyan yazarı Gabriele Rossetti'nin oğlu. Gabriel Rossetti önraffaello'cu akımın öncülerinden biridir. Daha çok, ortaçağ efsanesinden, ilkel italyan şiirinden ve eski ingiliz baladlarından alınmış konuları işledi: *Beata Beatrix* (1863), *Sevgili* (Londra, Tate gallery), *Dante'nin Rüyası* (Livorpool müzesi), *Model ve Kadın* (Victoria and Albert museum). Resimleri özellikle ingiliz müzelerindedir. Şiir de yazdı. Bunların en ünlüsü, Rossetti ile kardeşinin yayımladığı *The Germ* dergisinde çıkmış olan *The Blessed Damozel*'dir (Mutlu Genç Kız). Uzun bir aradan sonra *Poems*'i (Şiirler) [1870] çıktı. Ölümünden sonra yayımlanan *Ballads and Sonnets*'de (Soneler ve Baladlar) [1881] modern lirizmin derinliğini önraffaello'cu akımın biraz yapmacık saflığıyle birleştiriyordu. Rossetti, *Vita Nuova*'nın bir tercümesini ve XIII. yy. italyan şairlerinden tercümeler yayımladı. (L)

ROSSETTİ (Gabriele), italyan edebiyatçısı (Vasto 1783-Londra 1854). Napoli müzesi müdürü oldu. 1812'de yeraltı faaliyetlerine, 1820'de Napoli'deki hareketlere katıldı ve şiirlerinde bu hareketleri anlattı. 1821'de Malta'ya, 1824'te İngiltere'ye sürüldü: 1831'den 1847'ye kadar Londra'da King's college'ta ders verdi. Hemen bütün şiirlerinde (*İddio e l'Uomo* [Tanrı ile İnsan], 1833; *Il Veggente in Solitudine* [Yalnızlıkta Bekleyiş], 1846; *Versi* [Mısralar], 1847; *L'Arpa Evangelica* (Meleklerin Arpı), 1852 v.b.) yurtseverlik ve din duyguları ağır basar. Dante ile ilgili eserlerinde (*Commento Analitico Alla Divina Commedia* [İlâhî Komedya'nın Analitik Açıklaması] 1826-1827; *Beatrice di Dante* [Dante'nin Beatrice'si], 1842) Dante'nin bir tarikata bağlı olduğunu, bu tarikatın gizli bir dili bulunduğunu, dante'nin de bu dille yazdığını ileri sürdü. Rossetti'ye göre, *Commedia* papaya karşı yönelmiş bir siyasî-dinî reformu savunmakta, *Beatrice* ise imparatorluk otoritesini temsil etmektedir. (M)

ROSSETTİ (William Michael), ingiliz edebiyat tenkitçisi (Londra 1829 - ay.y. 1919). Dante Gabriel'in kardeşi ve onun kurduğu edebî okulun ilk yayım organı *The Germ* dergisinin yazarıydı. Ayrıca, *Lives of Famous Poets* (Ünlü Şairlerin Hayatları) [1878], *Life of Keats* (Keats'in Hayatı) [1887] v.b. adlı kitaplarını yayımladı. (L)

ROSSHİRT (Konrad Eugen Fanz), alman hukukçusu (Oberscheinfeld, Bamberg 1793 - Heidelberg 1873). 1817'de Erlangen'de profesör oldu; sonra Heidelberg'te ders verdi (1871'e kadar). Koyu katolikti, Baden'de başgösteren siyasî-dinî çatışmanın dışında kaldı. Hukuk tarihi ile ilgili eserler yazdı, özellikle Medenî hukuk üzerinde çalıştı. Başlıca eseri: *Dogmengeschichte des Civilrechts*'tir (Medenî Hukuk Tarihi ve Dogmalar) [1853]; yarım kalmış olan bu eser bugün bile hukuk taihi bakımından önemlidir. (L)

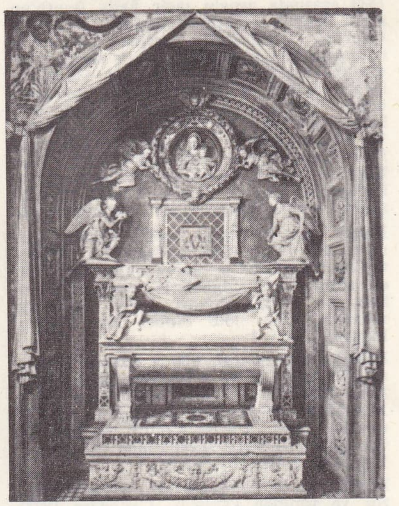

Antonio ROSSELLİNO:, «Portekiz Kardinalinin Mezarı», San Miniato, Floransa

ROSSELLİNİ: «İtalya'da Yolculuk» (1953), George Sanders ile İngrid Bergman

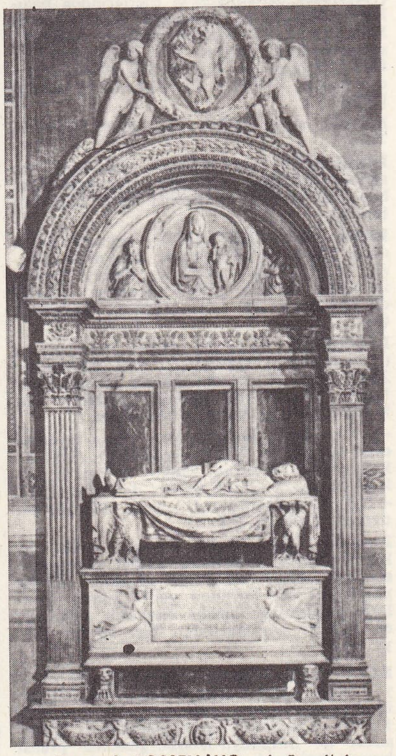

Bernardo ROSSELLİNO:, «L. Bruni'nin Onuruna Anıt», S. Groce, Florasa

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico İtaliano; «Le Cinéma» (Larousse)

ROSSİ (Bruno), italyan fizikçisi (doğ. Venedik 1905). Padova üniversitesinde ders verdi (1932-1938), ırk ayırımı yüzünden A. B.D.'ye göç etti; A.B.D.'de Cornell üniversity'de (1940-1945), sonra Massachusetts Teknoloji enstitüsünde öğretmenlik yaptı. Kozmik ışınım ve nükleer fizik meseleleriyle uğraştı; 1933'te kozmik ışınımda yoğunlaşmış madde halinde ortaya çıkan iyonlaşmış buharı (Rossi buharı) buldu ve maddenin özelliklerini tespit etti. (M)

ROSSİ (Constantin, **Tino** — denir), fransız şarkıcısı (Ajaccio 1907). Tatlı tenor sesi sayesinde kısa zamanda büyük başarı elde etti. Birçok filim çevirdi. Resitallerde, operetlerde, zengin revülerde yıldız sanatçı olarak şarkı söyledi, ama dünya çapındaki başarılarını, plaklarla sağladı: *Marinella; Corse, île d'Amour* (Aşk Cenneti, Korsika); *Petit Papa Noël* (Küçük Noel Baba); *Tchi-tchi; Le Chant du Cardian* (Gardiyanın Şarkısı); *Tant qu'il y Aura des Étoiles* (Yıldızlar Var Oldukça); *Méditerranée* (Akdeniz) v.b. (L)

Ch. G. ROSSETTİ 1848'de

ROSSİ (Domenico), italyan mimarı (Morcote, Ticino 1678 - Yenedik 1742). Venedik'te San Stae kilisesinin cephesini (1710'a doğr.), Gesuiti kilisesini (1715-1729); 1724'te Corner della Regina sarayını yaptı. (L)

ROSSİ (Ernesto), italyan oyuncusu (Livorno 1827 - Pescara 1896). İtalya'da Shakespeare'in eserlerini oynamağa ilk cesaret edenlerden biridir. *Hamlet* ve *Othello*'dan sonra *Le Cid, Tartuffe* ve *Haydutlar*'da, *Egmont Kontu*'nda, *Faust, Kean* ve *Ruy Blas*'da oynadı. (L)

ROSSİ (Ernesto), italyan gazete yazarı ve siyaset adamı (doğ. Caserta 1897-Roma 1967). Birinci Dünya savaşında yaralanarak sakat kaldı, sonra hemen faşizm aleyhtarı harekete katıldı. Matteotti olayından sonra, C. Rosselli ve G. Salvemini ile gizli olarak *Non Mollare!* gazetesini çıkardı, Adalet ve Hürriyet adlı gizli teşkilâtın başına geçti. Tutuklandı ve 20 yıla mahkûm edildi; cezasının 9. yılında affedildi ve Ventotene'ye sürüldü. Burada A. Spinelli ile Avrupa Federal hareketinin temelini attı. 25 Temmuz 1943'te Eylem partisinin başına geçti. Parri kabinesinde görev aldı. G. Salvemini'nin *Unità, Riforma Sociale, Corriere della Sera,* haftalık *İl Mondo* ve *La Stampa* gazetelerinde çalıştı. Radikal partinin kurucuları arasında yer aldı (1955). İktisadî ve siyasî birçok eser yazdı. Başlıcaları: *La Riforma Agraria* (Tarım Reformu) [1945], *Abolire la Miseria* (Yoksulluğun Kaldırılması) [1946], *Critica del Capitalismo* (Kapitalizmin Tenkidi) [1948], *Settimo, Non Rubare* (Settimo, Hırsızlık Etme) [1951], *Lo Stato İndustriale* (Sanayi Devleti) [1952], *İ Padroni del Vapore* (Buhar Patronları) [1954], *Malgoverno* (Kötü Yönetim) [1954], *İl Sillabo* (1957), *İl Managnello e l'Aspersorio* (Cop ve Fırça). [1958]. (M)

ROSSİ (Ettore), italyan şarkiyatçısı ve türkoloğu (Secugnano 1894-Roma 1955). Bir süre Pavia üniversitesinde okudu; 1915-1917 arasında Trablus'ta, sonra da Kuzey İtalya cephesinde bulundu. Savaştan sonra Pavia üniversitesinde öğrenimini tamamladı ve yunan filolojisinden doktorasını verdi (1920). Arap yazı dilini ve trablusgarp lehçesini öğrendi. Roma üniversitesinde türk dili, tarihi ve edebiyatı eylemsiz doçenti (1927), eylemli doçenti (1935) ve profesörü oldu (1939). 1940-1942 Yıllarında italyan işgal ordusu subayı olarak Afganistan'da bulundu. Ettore Ros-

Biagio ROSSETTİ

si, bütün islâm ülkelerinin dili, edebiyatı, etnografyası ve kültürüyle ilgilendi; bu alanlarda çeşitli araştırmalar yaptı. Eserleri: *La Cronaca Araba Tripolina di İbn Galbun* (İbni Galbun'un Arapça Trablus Kroniği) [1936]; *La Nuova Turchia* (Yeni Türkiye) [1939]; *Manuale di Lingua Turca* (Türk Dili Elkitabı) [1939]; *Elenco dei Manoscritti Turchi della Biblioteca Vaticana* (Vatikan Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları Kataloğu) [1953]; *İl «Kitab-ı Dede Qorqud» Racconti Epico-Cavallereschi dei Turchi Oğuz* («Dede Korkud Kitabı» Oğuz Türklerinin Destanî-Hamasî Hikâyeleri) [1952]. Ayrıca bilim dergilerinde de yayımlanmış birçok makalesi vardır. (M)

ROSSİ (Francesco), italyan bestecisi ve rahibi (Bari 1627 - ay.y. XVIII. yy. başı). Kapella yöneticiliğinden ve Napoli'de Onofrio konservatuvarındaki öğretmenlik görevlerinden ayrılarak dinî eserler besteledi ve birçoğu Venedik'te temsil edilen melodram tarzı operalar yazdı: *Bianca di Castiglia* (1674), *İl Sejano Hoderno della Tracia ovvero la Caduta dell'Ultimo Gran Visir* (Trakya'nın Modern Sejanus'u veya Büyük Vezir'in Düşüşü) [1686], *Florideo* (1687), *La Pena degli Occhi* (Gözlerdeki Keder) [1688]. (L)

ROSSİ (Fancesco), italyan bilgini, eski mısır dili ve medeniyeti uzmanı (Torino 1827-ay.y. 1912). 1865'ten sonra Torino'daki Mısır müzesine asistan, 1867'de müdür yardımcısı oldu; 1876'da Torino üniversitesinde mısır dili ve medeniyeti dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Catalogo İllustrato delle Antichità Egiziane del Museo di Bologna* (Bologna Müzesindeki Eski Mısır Eserlerinin Resimli Kataloğu) [1871], *İ Monumenti Egizi del Museo D'Antichiti di Torino* (Torino Eski Eserler Müzesindeki Mısır Anıtları) [1884], bir mısır dili grameri (1877), bir kıptî dili grameri (1901) ve *Papyus de Tuin* (Torino Papirusları) [1869-1876]. (M)

ROSSİ (Gino), italyan ressamı (Venedik 1884 - Treviso 1947). 1907'den sonra sık sık Fransa'ya (Paris, Bretagne) gitti. Gauguin ve Van Gogh'un etkisinde kaldı. İzlenimci tarzın sınırları içinde kendine has bir üslûp yaratan Rossi viyanalı ressamları da inceledi. Daha sonra kübist deneylerle daha güçlü biçimlere vardı (1919-1929). Birinci Dünya savaşı sırasında uzun süre tutuklu kaldığı için 1923'te aklını oynattı. (L)

kont ROSSİ T. Salucci'nin eseri (1849)

ROSSİ (Giovanni Battista). Bk. DE ROSSI.

ROSSİ (Karl İvanoviç), italyan asıllı rus mimarı (Napoli 1775 - Petersburg 1849). 1816-1839 Arasında, Kışlık sarayı (Zimnıy Dvorets), Mihaylovskiy ve Aleksandrovskiy tiyatroları ile Meclis ve Senato saraylarını yaptı. (L)

ROSSİ (kont Pellegrino), italyan asıllı fransız iktisatçısı ve siyaset adamı (Carrara 1787 - Roma 1848). Bologna mahkemesi savcı kâtibi, avukat, sonra da ceza hukuku profesörü oldu. 1815'te Murat taraftarlarına katıldığı için yurdundan göç etmek zorunda kaldı. Önce Cenevre'ye sığındı; burada hukuk profesörü olarak ün kazandı; 1820'de Büyük Konseye milletvekili oldu, 1832'de ise İsviçre anayasası reform tasarısını hazırladı. Paris'te Collège de France'ta (1833), Hukuk fakültesinde (1834) ders verdi. Âyan meclisine girdi (1839). 1845'te cizvit meselesini halletmek üzere büyükelçi olarak Roma'ya gönderildi. Papa Gregorius XVI'nın ölümünden kısa bir süre önce Roma'ya vardı; Pius IX'un seçilmesinde ve onun liberal görüşleri benimsemesinde etkili oldu. 1848 Devrimiyle büyükelçilik makamından uzaklaştırılınca papa Pius IX tarafından çağrılarak meşrutî bir hükûmet kurmakla görevlendirildi (eylül 1848). Ama romalı ihtilâlciler tarafından öldürüldü (15 kasım). Başlıca eseri, *Cours d'Économie Politique*'tir (İktisat Dersleri) [1829-1841]. (L)

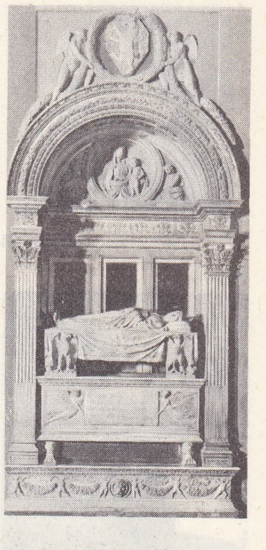
Bernardo ROSSELİNO
L. Bruni'nin mezarı
Santa Groce, Floransa

Dante G. ROSSETTİ

ROSSİ (Luigi), **Aloysius de Rubeis** de denir, italyan besteci (Torremaggiore, Foggia yakını 1598'e doğr.-Roma 1653). İspanyol Krallık kilisesi koro yöneticisi Jean de Macque'ın Napoli'de öğrencisi oldu. İrticalen müzik yapma yeteneği ve şarkı, gitar, klavsen konusundaki derin bilgisi önce Traetto dukasının, sonra papa Paulus V'in yeğeni Sulmona dukası Marc'Antonio Borghese'nin hizmetine girmesini sağladı. 1633'te Santo Luigi dei Francesi kilisesinde orgculuk yaptı, 1635'te Roma'dan ayrılarak, karısı arpçı Costanca de Ponte ile Floransa'ya gitti; kardinal Barberini'nin dairesinde müzikçilik görevi aldı ve bir ara kardinalle Bologna'ya yolculuk etti. Şöhretini duyan müzikçi ve edebiyatçılar onun evinde toplanmağa başladı. Barberini'lerle birlikte Paris'e gitti, Fransa sarayına çağrıldı, Fontainebleau konserlerine katıldı ve *Orfeo* operasını 1647'de Palais-Royal tiyatrosunda başarıyle temsil ettirdi. Roma'ya döndü, karısı öldükten sonra kısa bir süre için yeniden Paris'e gitti. Aryalarının, kantatlarının seçkin nitelikleri, lirizmindeki zenginlik, kıvrak ritmi ve armonilerindeki yenilik Rossi'nin Monteverdi ve Frescobaldi yanında yer almasını sağladı. *İl Palazzo İncantato d'Atlante* (Atlas'ın Sihirli Sarayı) veya *La Guerriera Amante* (Âşık Savaşçı Kadın) [1642], *Orfeo* (1647) operalarını; *Giuseppe, Figlio di Giaccobbe* (Yakub'un Oğlu Yusuf), *L'Oratorio per la Settimana Santa* (Kutsal Hafta Oratoryosu), *S. Catarina Alla Rota* (Azize Catherina Yolda) oratoryolarını besteledi. Yazdığı 388 arya, şarkılar, kantatlar, serenat'lar ve motet'lerden ancak küçük bir kısmı zamanın derlemeleri içinde yayımlandı (*Raccolta' d'Arie Spirituali* [Ruhanî Aryalar Derlemesi], Roma 1640; *Ariette di Musica* [Bracciano, 1646]; *Canzonette* [Londra, 1679]). [L]

ROSSİ (Mario), italyan orkestra yönetmeni (doğ. Roma 1902). O. Respighi'nin öğrencisiydi. Roma'da Augusteo'da şef yar-

Dante Gabriel ROSSETTİ
«Beata Beatrix»
(özel koleksiyon)

Foto. LAROUSSE; Dictionnaire des Auteurs

ROSSİNİ

Edmond ROSTAND

Jean ROSTAND
Foujita'nın eseri

dımcısı (1926) oldu, sonra Floransa Şehir Tiyatrosu orkestrasını (1936), Floransa ve Torino Radyo orkestralarını yönetti. (M)

ROSSİ (Michelangelo) italyan besteci (1600'e doğr. - 1675'e doğr.). Seçkin bir kemancı olan ve bu yüzden MİCHELANGELO DEL VİOLİNO adıyle anılan müzikçi, Roma'da Frescobaldi'nin öğrencisi oldu; 1624'te kardinalin hizmetine girdi. Torino'da, Ferrara'da, kapella yöneticiliği yaptığı Forli'de (1639) ve Faenza'da yaşadı. İki opera besteledi: Roma'da, Barberini sarayında temsil edilen *Erminia sul Giordano* (Erminia Ürdün Nehrinde) [1633] ve Ferrara'da temsil edilen *Andromeda* (1638). Her iki eser de, anlamlı recitativo'ları, riturneller, şarkılar, yalın ses veya füglü korolarıyle roma tarzı ideal melodrama tamamıyle uygundur. Ayrıca, org ve klavsen için on parça *toccata* ve *courante* yazmıştır (137, 2. baskı 1657). [L]

ROSSİ (Salomone), italyan bestecisi (Mantova 1570'e doğr. - ay.y. 1628). Musevî asıllıdır. Mantova sarayında çalıştı. Musevî âyinlerindeki polifonik müziği saraya sokan ilk müzikçidir. Monteverdi, Effrem ve Guivizzani ile işbirliği yaparak kutsal dram *La Maddalena*'yı yarattı (1617); aynı eserden, üç viyol için bir bale müziği yaptı, *İdropica* oyunu için bir intermezzo (1608), bir cilt 3 sesli canzonetta'lar (1589), 2 sesli ve sürekli baslı bir cilt madrigal (1614), 5 sesli ve sürekli baslı beş cilt madrigal (1600-1622), 3-5 partili dört cilt sonat (1607-1623), ibranî âyinleri için 4-8 sesli yirmi sekiz şarkı besteledi: *Salmi et Cantici Ebraici* (İbranî Mezmurlar ve Neşideleri). — Kızkardeşi **Madama Europa**, çağının ünlü şarkıcılarındandı, Monteverdi'nin *Arianna* operasında rol aldı. (L)

ROSSİA i. Kuzey yarımküre denizlerinde bulunan büyük sepiola; dipte yüzlerce metre derinlikte yaşar. (İkisolungaçlı kafadanbacaklılar altsınıfından.) [L]

ROSSİ LEMENİ (Nicola), italyan bas'ı (İstanbul 1920). Annesi Xenia Makedon Lemeni ile çalıştı. 1946'da La Fenice tiyatrosuna (Venedik) girdi. O tarihten beri Avrupa ve Amerika'nın başlıca tiyatrolarında büyük bir başarı elde etmektedir. Repertuvarında 44 opera vardır. Oda müziği yorumcusu olarak da büyük başarı kazandı. (M)

ROSSİNİ (Gioacchino), italyan bestecisi (Pesaro 1792-Paris 1868). Müzikçi bir ailenin oğluydu. Piyano öğrendi, Bologna'da Tesei'den şarkı (1807), rahip Mattei'den beste dersleri aldı. Komedi türündeki ilk eserleri Venedik'te temsil edildi: *La Cambiale di Matrimonio* (Evlilik Çeki) [1810]; *L'Equivoco Stravagante, L'İnganno Felice, İl Cambio della Valigia;* bunları üç operet izledi: *La Scala di Seta* (İpek Merdiven), *L'Occasione fa il Ladro* (Hırsızları Fırsatlar Yaratır), *İl Signor Bruschino* (Bay Bruschino). Seria tarzındaki ilk operaları *Circo in Babilonia* (Ferrara, 1812) ve özellikle *Tancredi* (Venedik, 1813), *Cezayir'de Bir İtalyan Kızı* (L'Italianain Algeri), *Sevil Berberi* (Roma, 1816) çağının en büyük italyan lirik bestecileri arasında yer almasını sağladı. 1815'ten 1823'e kadar emprezaryosu Barbaja ile yaptığı kontrat gereğince her yıl iki yeni opera yazdı; bunlar Milano, Venedik, Roma, Napoli'de hayranlıkla karşılandı: *Aureliano in Palmira; İl Turco in İtalia* (İtalya'da Bir Türk); *Sigismondo; Elisabetta; Torvaldo e Dorliska; La Gazzetta; Otello; La Cenerentola; Hırsız Saksağan* (La Gazza Ladra); *Armida; Adelaide di Borgogne; Bağdat Halifesi* (Adina o İl Califfo di Bagdad); *Musa Mısır'da* (Mosè in Egitto); *Riccardo e Zoraïde; Ermione; Edoardo e Cristina; La Donna del Lago; Bianca e Faliero; Maometto II; Matilde di Shabran; Zelmira; Semiramide.* Sonuncu eserin ötekiler kadar beğenilmemesi üzerine Londra'ya gitti. Konserler ve dersler vererek bir süre orada yaşadı; sonra Paris'e geçti, Charles X'un taç giyme töreni münasebetiyle *Un Voyage á Reims* (Reims'e bir Yolculuk) adlı bir eser yazdı (1825). Eserlerinden ikisini Paris operası için yeni bir düzene soktu. Bunlar *Le Siège de Corinthe* (Korinthos Kuşatması, 1826) ve *Moïse* (1827) adlarını alan *Maometto II* ve *Mosè in Egitto* operalarıdır. Bir ara, kısa bir süre için Théâtre-İtalien'in başına geçti. Daha sonra krallık müzik işleri yönetim görevlisi ve şarkı bölümü müfettişliğine getirildi. Temmuz ihtilâli patlak verince görevi sona erdi. O günlerde, son operası *Guglielmo Tell*'i besteledi; bir *Stabat Mater* (1832-1841), birkaç dinî parça ve kantat dışında pek bir şey yazmadı. Lirik eserlerinin yanı sıra bazı koro müziği, ders aracı olarak ses için parçalar, askerî marşlar, alaylı adlar taktığı piyano parçaları besteledi. Uzun zaman Milano, Bologna, Floransa'da yaşadıktan sonra (1836-1853), Fransa'ya döndü ve ömrünün sonuna kadar Paris'te kaldı. Servetini yaşlı müzikçilere dinlenme evi yapılmak üzere Paris şehrine bağışladı. (L)

Fiorentino ROSSO
«Pieta» (bütün ve detay)

ROSSLAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) şehir, Dessau'nun banliyösünde, Elbe kıyısında; 16 800 nüf. Tersaneler. Kimya sanayii. (L)

ROSSO (Giovanni Battista di İACOPO DE' ROSSİ ve **Rosso Fiorentino** denir), italyan ressamı ve dekoratörü (Floransa 1494 - Paris 1540). Floransa'da eğitim gördü; Fra Bartolomeo'nun ve Andrea Del Sarto'nun atelyesinde çalıştı. Kararsız ve sıkıntılı mizacını yansıtan keskin, titrek biçimlerle dolu kompizisyonlar çizdi: *Meryem ve Dört Aziz, Haçtan İndirme* (1521, Volterra). Öte yandan, *Musa ve Yetro'nun Kızları* gibi bir eserde görülen soğuk ve parlak tonlar Micchelangelo'nun etkisini taşır. Rosso bir süre Roma ve Arezzo'da kaldı (*Haçın Taşınması*, 1528-1529); sonra, François I'in Fontainebleau'da başlayan çalışmaları yönetmesi için yaptığı çağrı üzerine Fransa'ya gitti (1531). François I galerisindeki mitolojik freskler ve yalancı mermer çerçeveler de çarpıcı ve coşkun bir hayal gücüyle beslenen eserler ortaya koydu. Şaheseri, o dönemde yaptığı *Pieta*'dır (Louvre). [L]

ROSSO (Medardo), italyan heykeltıraşı (Torino 1858 - Milano 1928). 1885 ve 1890'da Fransa'ya gitti, Rodin ile tanıştı. Eserleri: *Gülen Kadın* (1891, Rodin müzesi), *Hasta Çocuk* (1892, Dresden), *Yvette Guilbert* (1894, Çağdaş Sanat galerisi, Venedik), *Ecce Puer* (İşte Çocuk) [Paris Art Moderne müzesi]. Rodin'in *Balzac* heykeliyle heykeltıraşlığa izlenimciliği getirmiş olduğu yolundaki iddiayı reddetti. (L)

ROSSO Dİ SAN SECONDO (Pier Maria), italyan yazarı (Caltanissetta 1887-Lido di Camaiore 1956). İlk şiirlerinde romantik bir hava vardı. Kuzey ülkelerinin çekiciliğine kapıldı, sonra buralardan kaçarak bu buhranı ilgi çekici bir roman olan *La Fuga*'da (Kaçış) [1917] anlattı. *Gli Occi della Signora Lisbeth* (Bayan Lisbeth'ın Gözleri) adlı romanında da Sicilya'lı kahramanı ile yabancı bir çevre arasındaki çekişmeyi anlattı. Halkın ilgisini tiyatro eserleri ile topladı. Şiirli fantezilerinde burjuva dramlarının geleneksel usullerine başvurmadı, dramatik görüntülerle yetindi: *Marionette, che passione!* (Kuklalar, Bu Ne Tutku!) [1918], *Una cosa di Carne* (Etken Bir Cisim) [1925]. (L)

ROSTAND (Claude), fransız müzik tenkitçisi ve bilgini (Paris 1912). *Carrefour* (1944-1961), *Le Monde* (1955-1961) ve 1961'den sonra *Le Figaro Littéraire*'de müzik tenkitleri yaptı. *L'Oeuvre de Gabriel Fauré* (Gabriel Fauré'nin Eseri), *Brahms* (2 cilt, 1946 ve 1948), *Richard Strauss* (1950), *La Musique Française Contemporaine* (Çağdaş Fransız Müziği) [1952], *Olivier Messiaen* (1958), *Liszt* (1960), *La Musique Allemande* (Alman Müziği) [1960], *Hugo Wolf* (1967) üstüne incelemeler yazdı. Darius Milhaud, Francis Poulenc ve İgor Markeviç ile yaptığı konuşmaları yayımladı. 1950'den

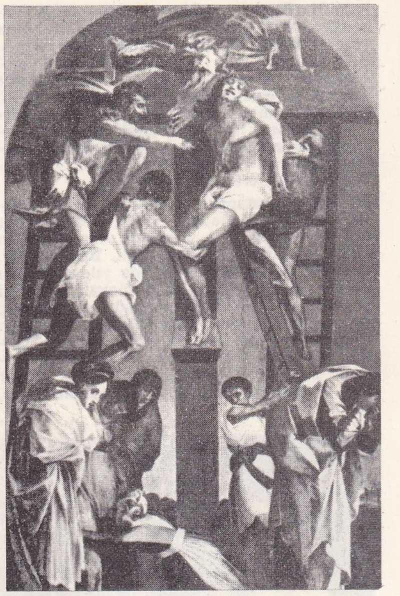

Fiorentino ROSSO:
«Haçtan İndirme», Roma galerisi, Volterra

sonra, büyük plak ödülünü veren Charles-Cros akademisinin başkan yardımcısı, 1957'den sonra da Milletlerarası Çağdaş Müzik derneğinin başkanlığında bulundu. (L)

ROSTAND (Edmond), fransız şairi ve tiyatro yazarı (Marsilya 1868 - Paris 1918). Yazar ve iktisatçı Eugène **Rostand**'ın (1843-1915) oğludur. Hukuk öğrenimini bitirdikten sonra *Les Musardises* (Aylaklıklar) [1890] adlı şiir kitabıyle edebiyat dünyasına girdi. Bu eserde büyük bir söz ustalığı dikkati çekiyordu. Kısa süre sonra Cluny tiyatrosunda *Le Gant Rouge* (Kırmızı Eldiven) [1888] adlı bir vodvili oynandı, ama hiç bir başarı sağlayamadı. *Romanesques* (1894) adlı ince bir fanteziyle ilk şiirsel tiyatro eserini verdi. Ardından *La Princesse Lointaine*'i (Uzaktaki Prenses) [1895] ve «üç tablolo İncil» dediği *La Samaritaine*'i (Samiriyeli Kadın) [1897] yaz-

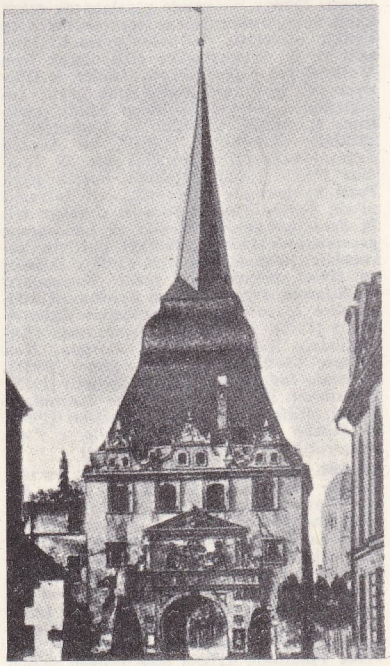

ROSTOCK: şehrin bir kapısı

Foto. Petit, Fémina, Giraudon (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico Italiano

dı. Beş perdelik bir kahramanlık komedisi olan *Cyrano de Bergerac* (Türkçeye Sabri Esat Siyavuşgil tarafından manzum tercümesi yapıldı) [1897] büyük başarı kazandı. Kahramanı (Reichstadt dükü (Napolyon'un oğlu) olan *Yavru Kartal*'da (L'Aiglon) başrolü Sarah Bernhardt'a oynattırdı (1900). Bu eser, şaire yeni bir ün kazandırdı. Bu yıllarda, sağlığı bozuldu. *Chantecler*'i ancak 1910'dan sonra sahneye kondu. Üstünde uzun uzun çalışılmış ve işlenmiş olan bu oyun, seyircileri hayli şaşırttı. Rostand'ın *Le Vol de «la Marseillaise»* («Marseillaise'in» Kanat Açışı) [1919] adlı bir şiir kitabı da vardır. Bu eserdeki şiirlerin ilhamını Birinci Dünya savaşından aldı. Ölümünden sonra, *La Dernière Nuit de Don Juan* (Don Juan'ın Son Gecesi) [1921] yayımladı. Rostand, ince bir duygululuğa, canlı bir hayal gücüne ve sınırsız bir deyiş ustalığına sahipti. Banville'in ve romantizmin edebî mirasçısı olan Rostand, eserleriyle, fransız seyircisinin ve okurunun 1870 Savaşından ve natüralizmden sonraki dönemde yüce bir ülküye ve yiğitlik hikâyelerinin göz kamaştırıcı sahnelerine duyduğu ihtiyacı karşıladı. Şairin, Cambo-les-Bains'de mimar Albert Tournaire'e yaptırdığı «Arnaga» villası Edmond Rostand müzesi haline getirildi. (L)

ROSTAND (Jean), fransız biyoloji bilgini ve yazarı (Paris 1894). Edmond Rostand'ın kardeşidir. Hayatını bilimsel deneyler ve edebî çalışmalarla geçirdi. Özellikle sunî partenogenez (döllenmesiz üreme), ginogenez, yumurtanın soğutulmasıyle elde edilen kromozom bölünmesi, kurbağalarda kalıtsal olarak veya sonradan meydana gelen anormallikler, hücrelerin saklanması konularında araştırmalar yaptı. Bilimle ilgili eserler, psikolojik ve ahlâkî denemeler, tarihî incelemeler, biyografiler, hayvanların hayatıyle ve felsefî düşüncelerle ilgili eserlerden meydana gelen elliyi aşkın kitap yayımladı. Fransız kamuoyuna genetiği, yani kalıtım ve soyaçekim bilimini tanıtmayı başardı. Biyoloji biliminin kültürel değerini ve insan hayatındaki yerini göstermek amacıyle, bu bilimin temel kavramlarını aydınlığa kavuşturarak yaygınlaştırdı. Bundan dolayı, 1960 yılında, eserlerinin tümü için Kalinga ödülüne lâyık görüldü (Halka Bilim Yayma Milletlerarası ödülü). Başlıca eserleri. *İnsan* (L'Homme) [1941], *La Biologie et l'Avenir Humain* (Biyoloji ve İnsanın Geleceği) [1950], *Notes d'un Biologiste* (Bir Biyoloji Bilginin Notları) [1954], *La Vie* (Hayat) [A. Tétry ile birlikte, 1961]. (L)

ROSTELLUM i. Mekik gibi uzun kavkılı, önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; yuvarlak kavkı ağzı dar bir kanal halinde devam eder; ağzın kenarında, az veya çok yarık bir dudak ve küçük oval bir kapak bulunur. (Rostellumlar Kızılde-

ROSTOV: Kremlin'deki S. Giovanni Evangelista kilisesi

ROSTOV-NA-DONU: liman

niz, Hint okyanusu ve çin denizlerinde yaşar. Fosil türleri genellikle üçüncü zaman tabakalarında boldur. *Strombidae* familyasından.) [L]

ROSTERİT i. (fr. *rostérite*). Miner. Beril çeşidi. (L)

ROSTO i. (ital. *arrosto*, kızarmış et'ten). Mutf. Bir çeşit et kızartması.

— ANSİKL. *Rosto*, koyun, kuzu ve körpe sığır etinden iki şekilde yapılır: rostoluk et haşlandıktan sonra kızartılır ve soğuduktan sonra dilim dilim kesilir, yanına çeşitli sebze garnitürleri konur. Salça ile birlikte servis yapılır. Fırında pişirilecek rostoluk et ise yağlı tarafı üste getirilerek bir tepsiye konulur. Susuz olarak ve üzeri kapatılmadan orta ısılı bir fırında 1-1,5 saat pişirilir. (M)

ROSTOCK, Almanya'da (Doğu Almanya) idare bölümü merkezi, Warnow halici kıyısında; 155 700 nüf. Üniversite. Warnemünde önde limanı şehir topraklarındadır. Doğu Almanya'nın başlıca limanı olan Rostock'tan Danimarka'ya vapur seferleri yapılır. Büyük bir balıkçılık merkezi olan şehirde çeşitli sanayi kolları gelişmiştir: gemi tezgâhları, konservecilik, margarin fabrikası, deri ve tahta işçiliği, makine ve kimya sanayii. Şehirde XIII. yy.dan kalma bir kilise ve eski sur duvarları vardır. Warnemünde, önemli bir sayfiye merkezidir. —*Rostock idare bölümü*, 829 952 nüf. (L)

ROSTOLUK sıf. (*rosto*'dan *rosto-luk*). Rosto yapılmağa elverişli (et). [M]

ROSTOPÇİN (kont Fyodor Vasilyeviç), rus generali ve siyaset adamı (Oryol ili 1763-Moskova 1826). Çar Pavel I'in yaveriydi; kısa zamanda general, saray büyük mareşali, dışişleri bakanı oldu. Açık ve dürüst bir kimseydi; Fransa ile ittifak yapılmasına karşı çıktı; bu yüzden çarın gözünden düştü (1801) ve eski itibarını ancak 1810'da kazandı. 1812'de Moskova valiliğine getirildi. Fransız istilâsı sırasında başkenti savunmayı reddetti ve şehri boşalttırdı. Fransızlar Moskova'ya girdikten bir gün sonra yangın çıkaran kimsenin Rostopçin olduğu öne sürülür. Ama bu suçlamayı kabul etmemiştir (*La Vérité sur l'Incendie de Moskou* (Moskova Yangınının Gerçeği, 1823]). Viyana kongresine katıldı ve birkaç yıl Paris'te kaldı. Edebî eserleri arasında *Mémoires Écrits en Dix Minutes* (On Dakikada Yazılmış Hatıralar) ölümünden sonra yayımlandı (1853). Ségur kontesinin babasıdır. (L)

ROSTOV, S.S.C.B.'de şehir, Orta Rusya'da, sularının fazlasını Kotorosl ırmağıyle Volga'ya akıtan küçük Nero gölü kıyısında; 29 200 nüf. Dokuma ve besin sanayii.

— Tar. Rusya'nın en eski şehirlerinden biri olan (adı 682'den sonra metinlerde geçmeğe başlar) Rostov, Hıristiyanlığın en güç yerleştiği şehirlerdendir. Güçlü bir prensliğin merkezi olan şehir, topraklarından birçok tatar ve litvanya ordusu geçtikten sonra XIII. yy.da gerilemeğe başladı. 1474'te Moskova'nın hâkimiyetini kabul etti.

— G. santl. Birçok defa elden geçirilen Uspenskiy Sobor katedrali dışında Rostov'da Ortaçağdan kalma hiç bir anıt yoktur. Kremlin, XVII. yy.dan kalmadır. Kiliseler Moskova'daki gibi surlar içinde toplanmamış, çevreye dağılmıştır; her birinin yanlarında iki çan kulesi vardır ve daire biçiminde bir yolla birbirlerine bağlıdır. Şehrin ortasında yükselen piskoposluk sarayı (Beyaz saray), on bir kule ve beş kiliseyle çevrilidir; merkezî sütunlu kubbeli salonu, Novgorod piskoposluk sarayının ve Moskova'daki façatalı sarayın salonlarına benzer. Kremlin kiliselerinin en ilgi çekicisi Tserkov Spasana Syenah (1657) kilisesidir; Beyaz saraya bağlı olan bu kiliseyi metropolit rasathane olarak kullanırdı. (L)

ROSTOV NA DONU, S.S.C.B.'de şehir, Don'un ağzında, Azak denizi kıyısında; 706 000 nüf. Limanının önemi 1952'de Volga-Don kanalının açılmasından sonra büyük ölçüde arttı; bu kanal Orta Rusya ve Ural'dan gelen önemli bir iç trafiği çeker: kereste, tahıl, petrol, maden. Rostov Güney Rusya'nın fikir merkezidir (üniversite). Bölge ürünlerinin (tütün, deri, yağ) işlendiği şehir, aynı zamanda da Rusya'da her çeşit tarım makinesi imal edilen büyük merkezlerden biridir (Rosselmas [Rus Elektrik Makineleri] fabrikaları). Uydu şehir Noveçerkassk'ta demiryolu ve tramvay malzemesi yapımı. Irmak gemileri ve deniz gemileri yapımı ve onarımı. İmalât sanayiinin bütün kollarıyle kimya (petrol rafinerileri) ve besin sanayii gelişmiştir.

— Tar. 1761'de canlı bir ticaret bölgesinde kurulan şehir, iç kısmı bağlandığı ulaşım yollarının çoğalmasıyle büyük ölçüde gelişti; Rostov 1918'de Eichorn kumandasında alman birliklerinin Güney Rusya'da ulaştığı en son noktadır. Don'un ağzına hâkim olan şehri ele geçirmek için İkinci Dünya savaşında kanlı çarpışmalar yapıldı. Kasım 1941'de Rostov'u alan Almanlar, birkaç gün sonra Timoşenko'nun parlak bir karşı hücumuyle çıkarıldılar. Von Kleist şehre ancak 28 temmuz 1942'de, Kafkasya'nın fethine girişmeden önce girebildi. Şehrin Kızılordu tarafından 14 şubat 1943'te yeniden ele geçirilmesi, Kafkasya'da kalan alman kuvvetlerini Kuban köprübaşına çekilmek zorunda bıraktı. Bk. ALMAN-SOVYET SAVAŞI. (L)

ROSTOVTSYEV (Mihail İvanoviç), rus tarihçisi (Kiev 1870-New Haven, Connecticut 1952). Petersburg üniversitesinde latince profesörüydü (1898-1918), Komünist ihtilâline karşı olduğu için Rusya'yı terk etti; Oxford'da, Wisconsin (1920-1925) ve Yale üniversitelerinde (1925-1944) ders verdi. Güney Rusya'da ve Dura-Europos'da kazılar yaptı. Görüşlerinin genişliği, cüretli yorumları (Roma imparatorluğunun, kırsal bölgelerin şehir Roma'sına karşı ayaklanması sonucunda gerilediği fikri) ve sentezlerinin derinliğiyle tanındı. Rusça, almanca, ingilizce birçok eser yayımladı: *İranians and Greeks in South Russia* (Güney Rusya'daki İranlılar ve Yunanlılar) [1922], *Mystic İtaly* (Mistik İtalya) [1928], *Caravan Cities* (Kervan Şahinleri) [1932] ve özellikle en klasik eserleri olan *The Social and Economic Life of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğunun Sosyal ve İktisadî Hayatı) [1926], *The Social and Economic History of the Hellenistic World* (Helenistik Dünyanın Sosyal ve İktisadî Tarihi) [1941]. (L)

ROSTOVTSYEV (Yakov İvanoviç), rus generali ve siyaset adamı (Petersburg 1803-ay.y. 1860). Balkan savaşı sırasında (1828) Mihail Pavloviç'in yardımcısıydı. Rus askerî okullarını yönetti ve daha sonra bu okullarda reform yaptı. 1856'da çar tarafından özel bir komitenin başkanı olarak toprak kölelerine hürriyet verilmesi için bir tasarı hazırlamakla görevlendirildi. Bu çalışmalarında köylü topluluğunun çerçevesi olarak *mir*'in kabul edilmesindeki önemi belirtti. (L)

ROSTOW (Walt Whitman), amerikalı iktisatçı (New York 1916). Oxford'da tarih (1946-1947), Massachusetts Teknoloji enstitüsünde iktisat tarihi (1951) dersleri verdi. *İktisadî Gelişmenin Aşamaları* (1960) adlı eserinde, sanayileşme yolundaki bütün toplumlarda beş dönem ayırt eder: geleneksel toplum, harekete geçmeden önceki şartlar, harekete geçme, olgunluğa doğru gelişim ve kütle tüketimi dönemi. Başkan Kennedy'nin müşaviri oldu ve «yeni

ROSTOPÇIN
Tonci'nin eseri

M. I. ROSTOVTSYEV
1931'de

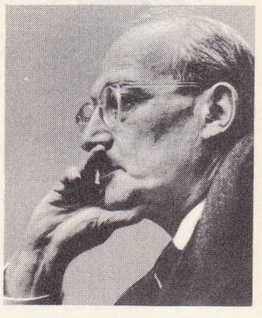

W.W. ROSTOW

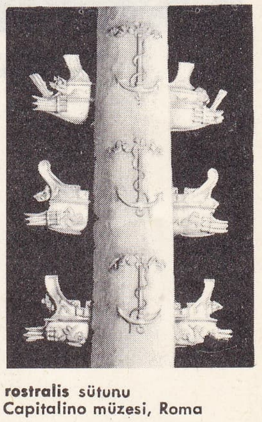

rostralis sütunu
Capitalino müzesi, Roma

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

rostrhamus

rotang

rotang kamışı koltuk

sınır» programının ana fikrini verdi. 1961'de Planlama kurulu yöneticisi olarak Dışişleri bakanlığına girdi. S.S.C.B. ile «barış içinde birarada yaşama» siyasetini destekledi; üçüncü dünyadaki tarafsızlık hareketinin varlığını kabul ettirdi; Batı'nın askerî gücünü bozmaksızın silâhsızlanma için gerekli siyasî şartları hazırlamağa çalıştı. Bu amaçla, çok yanlı bir atlantik kuvveti tasarısı hazırladı. Nisan 1966'da Beyaz Saray'ın dışişleri özel müşaviri oldu ve amerikan dış siyasetinin belirlenmesinde kesin bir rol oynadı. (L)

Rostra, Roma'da, Antium savaşında (M.Ö. 338) Volsci'lerden alınmış rostrumlarla (savaş gemisi mahmuzları) süslü tartışma kürsüsü. Cumhuriyet devrinde, Forum'da *Camitium*'un çıkış yerindeydi. Sonra başka yere götürüldü. Üzeri heykeller, kitabeler v.b. ile doluydu. (L)

ROSTRALİS sıf. (*rostum*, gemi mahmuzu'ndan lat. k.). Esk. Rom. Gemi mahmuzu biçiminde olan. || *Rostralis sütunu*, ele geçirilmiş düşman gemilerinden alınan veya taş üstüne işlenen mahmuzlarla süslenen ve bir zaferin hatırasına dikilen sütun. (İlk rostralis, Duilius'un Kartacalılara karşı kazandığı zafer onuruna dikilmişti. Roma'daki Capitolino'da bu anıtın eski bir kopyası vardır. M. Ö. 36 yılında Sextus Pompeius'a karşı kazanılan zafer dolayısıyle bir başka rostralis dikildi. Bordeaux'da Quinconces alanında Garonne ırmağının karşısında bu tipten iki sütun vardır.) || *Rostralis tacı*. Bk. TAÇ. (L)

ROSTRATULA i. Uzun gagalı, kısa kanatlı, külrengi esmer tüylü kuş; tüylerinde yeşilimsi, sarımsı, beyaz ve siyah çizgiler bulunur. (Yağmurkuşugillerden.)

— ANSİKL. Kuşlarda çok nadir görülen bir duruma *rostratula*'larda rastlanır: dişilerden daha az renkli ve daha küçük olan erkekler tek başına kuluçkaya yatar ve yavruları büyütür. Eski Dünya'nın ve Güney Amerika'nın sıcak bölgelerindeki bataklıklarda yaşayan iki türü bilinir. (L)

ROSTRHAMUS i. Yırtıcı kuş; erkeği beyaz benekli külrenginde, dişisi ve yavruları çizgili esmer olur. (Kartalgillerden.)

— ANSİKL. *Rostrhamus*'un gagası ince, üst gaga parçası uzun ve kıvrıktır; bununla suda yaşayan yumuşakçaların kavkısını parçalar, onlarla beslenir. Florida'dan Arjantin'e kadar bataklıklarda koloni halinde yaşar. (L)

ROSTRUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Savaş gemisinin mahmuzu. (Pruvaya ince uzun bir şekil verir ve madenle takviye edilince düşman gemilerinin bordasını delmeğe yarardı.) (L)

ROSTWOROWSKİ (Karol Hubert), polonyalı tiyatro yazarı (Krakow 1877-ay.y. 1938). İlk eseri, fert-toplum çatışmasını romantik bir tarzda açıklayan *Tandety* (Eskicilik) [1901] adlı şiir kitabıdır. Daha sonra, İbsen Strinberg ve Hauptmann'ın etkisinde bazı oyunlar (Echo [Yankı]; *Denizci; Kardeş Ruhlar*) yazdı ve güçlü yeteneğini önce manzum bir dramla (*Judasz Kariothu* [İskariyot Yahuda], 1913), sonra *Kajus Cezar Kaligula* (1917) ile ortaya koydu. Öteki eserleri: *Milosierdzie* (Bağışlama) [1920], *Straszne Dzieci* (Müthiş Çocuklar) [1922], *Zmartwychwstanie* (Diriliş) [1922], *Antychrist* (İsa'ya Karşı) [1925], şaheseri olan *Sürpriz* (1929), *Przeprowadzka* (Taşınma) [1930] ve *U Mety*'dir (Hedef) [1932]. Bu oyunlar, yazarın katolik inancını ve gelenekçi fikirlerini yansıtır. (L)

ROSWAENGE (Helge), danimarkalı tenor (Kopenhag 1897), sanat hayatına 1921'de başladı; 1929'da Berlin'de sahneye çıktı; 1930-1960 arasında Viyana operasında çalıştı. Sesinin genişliği ve çeşitli müzik tarzlarına yatkınlığı sayesinde, farklı üslûplarda başarı gösterdi. Bayreuth (1933) ve Salzburg'da (1933) şarkı söyledi; *Fidelio* ve *Sihirli Flüt* operalarında oynadı; filimlerde rol aldı. (L)

ROSWİTHA veya **HROTSVİTHA von Gandersheim,** alman kadın şairi ve rahibesi (Saksonya 935'e doğr.-öl. 975'ten sonra). Saksonyada Gandersheim manastırında rahibeydi. Latince yazılmış önemli eserleri vardır: diyaloglar, konusu azizlerle ilgili efsanelerden alınmış komedi türünde eserler ve tarihî konulu şiirler: *Gesta Oddonis I İmperatoris* (İmparator Otto I Destanı), *Primordia Conoebii Gandeshemensis* (Gandersheim Manastırının Menşei). [L]

ROSYTH, Büyük Britanya'da yer, İskoçya'da (Fifeshire), Firth of Forth ırmağı kıyısında. 1909'dan sonra burada önemli bir deniz üssü kuruldu ve kruvazör filoları üssü olarak 1914-1918 savaşında önemli rol oynadı. (L)

ROŞANA BUTSU (veya **BİRUŞANA BUTSU**), Japonya'da Şhingon ve Tenday tarikatları tarafından yüceltilen Işık buddhası. Nara ve Kamakura şehirlerindeki dev heykeller (daibutsu) onu gösterir. (L)

ROŞ AŞANA, Musevilerin 1 ve 2 tişri'de (16 ve 17 eylül) kutladıkları yılbaşı bayramı. (L)

ROŞ HANİKRA, Akdeniz kıyısında İsrail-Lübnan sınırında yüksek burun. (L)

ROŞLEDERİT i. (fr. *rochlédérite*). Miner. Fosil reçine çeşidi. (L)

ROT i. (ing. *rod*, çubuk'tan). Oto. Bir otomobilin virajlarda dönebilmesi için, direksiyon simidinden gelen kumanda hareketini, direksiyon dişli kutusundan alarak tekerlek akslarına ileten çelik çubuk. || *Rot ayarı*, tekerleklerin açıklık veya kapanıklığını sağlamak için, uzun rotun her iki başında bulunan, birbirine göre ters adımlı iki vida yardımıyle tekerlek akslarına dik olan tekerlek düşey düzlemlerini belli bir açıya getirmek. || *Çolak rot*, uzun ve kısa rotları hem birbirine, hem de tekerlek akslarına bağlayan çubuk. || *Kısa rot*, bir otomobilin virajı dönebilmesi için gerekli hareketi, sarkık biyelden alıp çolak rota ileten çelik çubuk. || *Uzun rot*, virajlarda, yön verici her iki tekerleğin birbirine uygun olarak dönebilmesini, düz yolda ise, tekerleklerin akslarına dik olan düşey düzlemlerin birbirine göre belli bir açıda sabit durmasını sağlayan çelik bağlantı çubuğu. (ML)

ROTA i. (ital. *rotta*). Bir gemi veya uçağın gidiş yönü, izleyeceği yol. || *Mec.* Gidilen yol: *Ayağı o kadar alışmıştı ki, karanlıkta tayin ettiği rotada yanılmadı* (B. Felek).

— DEY. *Rotayı değiştirmek*, tutumunu değiştirmek, izlediği yoldan ayrılmak.

— Ask. *Hedef rotası*, hareketli bir hedefin izlediği yol.

— Denizc. *Rota açısı*. Bk. AÇI. || *Rota almak*, [gemi için] gideceği yere hareket etmek. || *Rota değiştirmek*, [gemi için] izlediği yolu değiştirmek. || *Rota düzeltmek*. Bk. DÜZELTMEK. || *Rota kaydedici*, cayrostatik pusulalara bağlı olarak, üstünde gidilen rotayı yazan âlet. || *Rota subayı*, geminin rotasıyle ilgili bütün hesaplardan sorumlu subay. || *Rota vermek*, dümenciye takip etmesi gereken rotayı vermek. || *Rotada olmak*, kumandan tarafından verilen rotayı takip etmek. || *Rotadan düşme* veya *rotadan sapma*, rüzgâr veya akıntıların etkisiyle geminin rotasından kayması. || *Rotaya almak*, gemiyi harita üzerinde çizilen rota çizgisinin karşılığı olan pusula derecesine yöneltmek. || *Rotaya gir!*, rota hızında çalıştırmak için makineye verilen kumanda. || *Bir geminin rotasını kesmek*, bu geminin önünden geçmek. || *Gerçek rota*, değiştirmeler ve düşmelerle düzeltilmiş rota. || *Pusulalı rota* veya *magnetik rota*, dümencinin uyduğu rota. || *Yolcu gemisi rotası*, bir yerden başka bir yere giden yolcu gemilerinin izledikleri rota.

— Havc. *Rota değiştirme*, kötü hava şartları yüzünden bir uçağı, başlangıçta öngörülen havaalanı yerine başka bir alana indirmek için yapılan işlem.

— Kilise huk. *Roma rotası*, Roma'da rahip hâkimlerden meydana gelen mahkeme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kilise huk. *Roma rotası*. Rota mahkemesi, Papalık kançılarlığından gelen ve XII. yy. başlarından itibaren uzmanlaşmış olan bir kuruluştu. «Auditor» unvanı 1245'te ortaya çıktı: 1274'te, auditor'lar meslektaşlarına fikir danışırlardı ve 1331'de, mahkeme niteliği taşıyan bir topluluk meydana getirmişlerdi (*Ratio juris* kararnamesi). «Rota» adının kaynağı tartışmalıdır. Papa Sixtus IV rota üyelerinin sayısını on iki olarak tespit etti ve Benedictus XIV (1747) bu mahkemenin yetkilerinde tadilât yaptı. Böylece mahkeme, yetkilerini yavaş yavaş kaybetti; XIX. yy. sonunda hemen hemen her türlü faaliyetini durdurdu. 1908'de, Pius X, *Sapienti Consilio* kararnamesiyle, bu kuruluşa, istinaf mahkemesi görevini yeniden verdi. Özellikle evliliğin iptal sebeplerinin hepsi ve ayrıca idarî ceza davasını gerektiren durumlar, rota tarafından incelenecekti. 1961'de, rotanın, en yaşlı üye başkanlığında yirmi kadar auditor'u bulunuyordu. (LM)

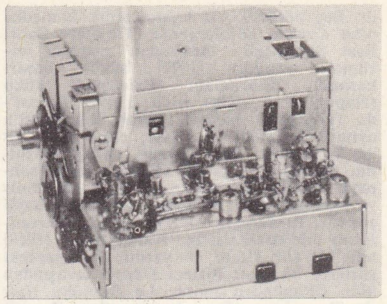

rotaktör

ROTA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cadiz ili), Atlas okyanusu kıyısında; 10 200 nüf. Bağcılık (şarap üretimi). 1953 İspanya-A.B.D. antlaşmaları uyarınca amerikan kuvvetleri tarafından kurulan havadeniz üssü. (L)

ROTA (Nino), italyan bestecisi (Milano 1911). G. Orefice, Pizzetti ve Casella'nın öğrencisi oldu; öğrenimine A.B.D.'de devam etti. Taranto'da öğretmenlik yaptı, Bari konservatuvarını yönetti (1950). Milano üniversitesinde hazırladığı Zarlino konulu bir tezle 1937'de doktor unvanını kazandı. Birçok lirik eser (*Ariodante* [1942]; *I due Timidi* [İki Utangaç], 1950; *Il Cappello di Paglia di Firenze* [Floransa Hasır Şapkası], 1955; *La Notte di un Nevrastenico* [Bir Sinir Hastasının Gecesi], 1950), üç senfoni, bir oratoryo, missa'lar, kantat'lar, oda müziği ve filim müziği besteledi. (L)

ROTAKTÖR i. (*ro*[tatif] ve [kon]*taktör*'den). Elektron. Özellikle televizyon alıcılarında kullanılan ve çok yüksek frekanslı devreler arasında bağlantı kurmağa yarayan kontaktör. (Bir rotaktörde, aralarında bağlantı kurulacak çeşitli devreler, döner bir tambur üzerine yerleştirilmiştir ve her biri, alıcının devrelerine bağlanmış sabit bağlantı noktalarına sıra ile temas eder.) [L]

ROTALA i. Bileşik talkım çiçekli su veya bataklık bitkisi; bütün sıcak bölgelerde yaygın otuz kadar türü bulunur. (*Lythi-*

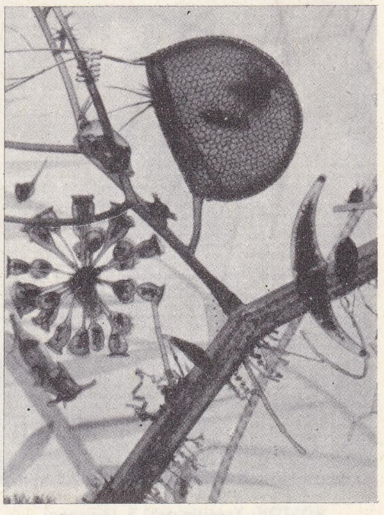

rotatorlar

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

aceae familyasından.) [L]

ROTANG i. (malezya dilinde k.). Bot. Calamus cinsinden palmiye.

— Mobl. *Rotang kamışı,* baston, sandalye veya koltuk arkalığı yapımında veya kasa ve tablalı mobilyaları süslemede kullanılan rotang sapı parçası.

— ANSİKL. Bot. *Rotang*'lar çoğu zaman bir ağaçtan ötekine kadar uzanan ince saplı sarmaşıcı bitkilerdir. Bazen sapları o kadar sık olur ki, meydana gelen çitin içinden geçilmez. Körpeyken yenilebilen bu bitkiler çentilirse çentiklerden içilebilen hoş bir içki elde edilir. Hindistan, Malezya, Avustralya ve Tropikal Afrika'da yüz elli türü yetişir. Hindistan'da yetişen kamış rotangından «saz» elde edilir. İnce şeritler haline konan bu kamıştan sandalye, sepet gibi şeyler yapılır. İp rotangı (*Calamus rudentum*) Molük adalarında, Sonda adalarında ve Koşinşin'de yetişir. Bunun saplarından kuvvetli urganlar, gemiler için halat, olta kamışı, hasır yapılır. Kardeşkanı rotangı (*C. draco*) bütün Hindistan'da bulunur. Bu ağacın kırmızı kan rengindeki, kokusuz, tatsız reçinesi alkolde, eterde ve sıvı yağlarda çok iyi erir. Eskiden peklik ve kuvvet verici olarak kullanılan bu madde şimdi bazı yakıların ve bazı diş macunu tozlarının bileşimine girer, bazen kan durdurucu olarak da kullanılır. Verniklere renk vermeğe de yarar.) [L]

ROTARİ i. (ing. *rotary,* dönen'den). Burguya bir dönme hareketi vererek yapılan kuyu açma usulü.

— Telekom. Bazı elemanları sürekli bir dönme hareketi yapan otomatik telefon sistemi. (L)

Rotary clubs (Rotary kulüpleri), A.B.D., İngiltere v.b. de yaygın kulüp. Kulüp üyeleri yaldızlı tekerlek biçiminde bir rozet takarlar. Rotary kulüplerin ilki 1905'te Paul Harris tarafından Chicago'da kuruldu. Ticaret ve sanayi hayatında ve serbest mesleklerde doğruluk, dürüstlük, güven ve dayanışma idealini hâkim kılmayı amaçlayan bu kulüpler milletlerarası bir teşkilâttır. (L)

ROTASYON i. (fr. *rotation*). Farklar psikol. *Eksenlerin rotasyonu,* belli bir denek yığınının, birkaç testte verdiği sonuçların grafikle ifadesinde, başvurma eksenlerinde beliren değişme. Bk. ANSİKL.

— Deneysel psikol. *Rotasyon metodu,* bir deneyde, değişkenlerin sunuluş sırasının denek üzerinde meydana getirdiği etkileri gidermek amacıyle kullanılan metot. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Farklar psikol. *Eksenlerin rotasyonu.* Bir testler bütününün çeşitli faktörlerdeki yoğunluğu faktör analizi aracılığıyle grafik olarak belirtildiği ve 2 boyutlu bir mekânda (burada 2, müşterek faktörler sayısını gösterir), her faktöre ilişkin yoğunluğu koordinat olarak alan *n* vektörleri göz önünde tutulduğu zaman, başvurma eksenlerindeki her değişme, bir başka faktör çözümüne götürür. Bu yolu kullanarak bir çözümden ötekine geçildiği zaman eksen rotasyonu yapılmış olduğu söylenir. Genellikle şu rotasyonlar birbirinden ayırt edilir:

— *ortogonal rotasyon.* Bu faktör analizi metodunda, faktörler geometrik bakımdan ortogonal; yani bağımsızdır. Faktörlerin bağımsızlığı, genel bir faktörün bulunmayışını gösterir. Bu metot az kullanılır;

— *eğik rotasyon* (dikey olmayan eksenler). Faktörleri temsil eden vektörler, birbirlerine oranla eğiktir. Demek ki faktörler, kendi aralarında bağlaşmalar gösterir. Bu nitelik, grup faktörlerini faktörleştirmeyi ve ikinci dereceden denen genel faktörlerle bunların başlamalarını açıklamayı mümkün kılar. Matematik bakımdan, sonsuz sayıda rotasyon mümkündür. Ama, psikolojik bakımdan, tasvir edilen faktörlerin, kişilikteki temel boyutları ortaya koyması zorunludur.

— Deneysel psikol. *Rotasyon metodu*'nun ilkesi, deneysel bir durum içinde, birtakım uyartıların sunuluş sırasına, benzer bir durumdaki ters bir sunuluş sırasını tekabül ettirmektir. Birinci serideki sunuluş sırasının doğurduğu etkinin, ikinci serideki sunuluş sırasıyle dengelendiği kabul edilir. Böylece, meselâ psikofizikte, öznel eşitleştirme noktası belirlendiği zaman, ayarlanacak uyartılar serisi önce gitgide artan ve daha sonra gitgide azalan düzenler içinde sunulur. Böylece, artan seride, öznel eşitleştirme noktasının, azalan seriye oranla, daha yüksek olduğu görülür. Seri etkilerini karşılamak için de ortalama öznel eşitleştirme noktası ele alınır. (L)

ROTATİF i. (fr. *rotative*'den). Matbaac. Klişeleri silindir biçiminde olan ve sürekli bir dönme hareketi yaparak, düz klişeli baskı makinelerinin alternatif hareketinden çok daha hızlı baskı yapmak imkânı veren baskı makinesi. || *Rotatif ustası,* bir rotatifi çalıştıran işçi.

— ANSİKL. Matbaac. XIX. yy.ın ortalarında yapılmağa başlayan *rotatif*'lerin çok değişik tipleri vardır.

● *Tipografi rotatifleri.* Önceleri tabaka halindeki kâğıda baskı yapan rotatiflerin yerini, kısa bir süre sonra, bobin halindeki kâğıda baskı yapan rotatifler aldı; bu yeni tip makineler özellikle gazete basımında tercih edildi, fakat gene matbuatta da kullanılmaktan geri kalmadı. Gerek gazete, gerek genel matbuat rotatiflerinde, bir silindir üzerine tespit edilerek tıpkı silindir biçimi verilmiş klişeler (stereo, galvano, plastik) kullanılır. Kâğıdın forma üzerine bastırılması, aynı hızla dönen bir başka, silindirle sağlanır. Tipografi rotatifleri, gazete rotatifleri ve genel matbuat rotatifleri olmak üzere ikiye ayrılır.

Bobin halinde kâğıtlara baskı yapan *gazete rotatifleri,* her birinin bir mürekkep haznesi, klişeleri taşıyan bir silindiri ve ayrıca bir baskı silindiri bulunan çeşitli baskı ünitelerinden meydana gelir; iki baskı ünitesi, kâğıdın her iki yüzüne de baskı yapan bir grup oluşturur. Modern rotatiflerde basılacak sayfa sayısına göre belirli miktarda kâğıt bobiniyle beslenen, art arda sıralanmış baskı grupları ve kırma katlama makineleri vardır; ayrı ayrı gruplarda basılmış kâğıt şeritleri üst üste gelir ve hep birlikte kırma katlama makinesine giderek istenen boyutlarda kesilir, katlanır. Değişik boyutlarda olabilen *genel matbuat rotatifleri,* daha temiz ve itinalı baskı yaptığından, kitap ve afiş basmağa daha elverişlidir. Bu makinelerden bazıları, kâğıdın bir veya iki yüzüne tek renkli baskı, bazıları da çok renkli baskı yapar. Bobin halinde kâğıt kullanan ve her iki yüze baskı yapan sabit, formalı makineler gazete rotatiflerine benzer. Eğer forma boyutları değişkense, makineye verilmeden önce kâğıt, sayfalar halinde kesilir, bu sayfalar da maşalar veya vantuzlar yardımıyle baskı silindirleri üzerine taşınır; bu tip makinelerin baskı silindirlerinde klişeler bütün silindir yüzeyini kaplamaz, ancak belli bir kısma tespit edilmiştir.

Tabaka veya bobin halinde kâğıt kullanan *çok renkli baskı rotatifleri,* iki tiptir: sıra halinde dizilmiş üniteler (kâğıt, bir sıra halinde arka arkaya dizilmiş baskı elemanlarından geçer); daire şeklinde dizilmiş üniteler (kâğıt bir tambura sarılmıştır ve bu tambur yardımıyle sürekli olarak klişe silindirlerine sürülür).

● *Ofset rotatifi, tiftruk (helyo) rotatifi.* Aslında bütün ofset ve helyo baskı makinelerinde silindir biçiminde klişe kullanılır ve hepsi dönel hareketlidir; fakat, yalnız bobin kâğıt üzerine baskı yapanlara «rotatif» adı verilir; öbürlerine sadece «ofset» veya «helyo» denir. Tiftruk rotatiflerinin baskı üniteleri daima bir sıra halinde arka arkaya yerleştirilmiştir; ofset rotatiflerinde ise, elemanların yerleştirilişi düz bir sıra veya daire şeklinde olabilir. Tiftruk rotatiflerinin çoğunda forma boyutları değişebilir.

● *Küçük rotatifler.* Bu makineler hem baskı yapar, hem de biçim verici olarak kullanılır (pul basımı, ambalaj sanayii). İlk örneği 1887 yılında Chambon tarafından yapılan bu makineler, o günden beri gittikçe daha çok aranan bir makine haline gelmiştir. Bu rotatiflerin birçok baskı ünitesi vardır; bobin kâğıt, plastik ve maden üzerine, çeşitli usullerle baskı yapabilir. İş sahaları matbaacılığın dışına kadar taşan küçük rotatiflerden bazıları sadece biçim verme ve imâlat işlerinde kullanılır. Gazete rotatiflerindeki klasik kırma katlama makinesinden başka, rotatiflerin çıkışında, kâğıdı şerit veya yaprak halinde kesen, sabit veya değişken formalı çeşitli modellerde kırma katlama makineleri, kesiciler veya bobin sarıcılar vardır. Saniyede metrelerce kâğıda baskı yapacak kadar hızlı çalışan modern bir rotatifte renkleri tam yerine oturtmak büyük bir problem haline gelmiş ve bu güçlük ancak elektronik cihazlarla çözülebilmiştir. Fotoseller, önlerinden bir işaret geçtiği zaman empülsiyonlar yollar; bu empülsiyonların en küçük bir gecikmesi, anında ve otomatik düzeltmelerin yapılmasını sağlar. (L)

ROTATİF sıf. (fr. *rotatif, ive,* dönen). Mekan. Dönerek çalışan: *Rotatif makine.* Bk. DÖNER. (L)

ROTATORLAR çoğl. i. Suda yaşayan omurgasız küçük hayvanlar şubesi.

— ANSİKL. Kirpikli birhücrelilerden biraz büyük olan *rotatorlar,* iki yanlı bakışımı olan çokhücreli hayvanlardır. Bunların ağız çevresinde titrek kirpiklerden ibaret iki değirmi taç bulunur. Hayvan bunları hareket ettirerek su akımı sağlar ve böylece avını yakalar. Yakalanan av önce, yürek gibi atan çiğneyici bir midede parçalanır, sonra kuvvetli bir bezli midede sindirilir. Rotatorlar bir kuyruk yardımıyle yüzer veya bir yere tutunur; denizde, acı sularda, tatlı su birikintilerinde yaşar. Erkeği cüce, basit ve kısa ömürlüdür, hattâ bazen hiç bulunmaz. (Bk. PARTENOGENEZ.) Rotatorlar, kuraklık halinde kist şekline bürünerek uyuşuk hayata girebilir (anhidrobiyoz) ve ilk yağmurlarla birlikte yeniden etkin hayata dönebilir. (Bk. DİRİLME.) Paris Tabiat Tarihi müzesinde eli dokuz yıldan beri kuru bulunan otlar üzerindeki rotatorlar, suya konunca yeniden dirilmiştir.

Özellikleri henüz iyice belirlenmemiş olan bu hayvanlar beş sınıfa veya altı sınıfa ayrılır: *bdelloidea, collothecidea, ploimidea, rhizotidea, seisonidea.* (L)

ROTENON i. (fr. *roténone*). Eczc. Çeşitli derris (baklagiller) türlerinden çıkarılan madde; ilkel hayvanlar için çok zehirlidir; böcek öldürücü olarak kullanılır. (L)

ROTH (Cecil), ingiliz tarihçisi (Londra 1899). Oxford'da, yahudi tarihi ve medeniyetiyle ilgili dersler verdi (1938-1964). Columbia (1958), İsrail (1965-1966), New York (1966) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *A Short History of the Jewish People* (Yahudi Kavminin Kısa Tarihi) [1936], *The Jewish Contribution to Civilisation* (Yahudilerin Medeniyete Katkısı) [1938], *The Intellectual Activities of Medieval English Jewry* (Ortaçağda İngiliz Yahudilerinin Zihinsel Çalışmaları) [1949], *The Dead Sea Scrolls* (Ölü Deniz Yarılıyor) [1958], *A History of the Jews in England* (İngiliz Yahudileri Tarihi) [1964]. (L)

ROTH (Frederick George Richard), amerikalı heykeltıraş (Brooklyn, New York 1872 - Englewood, New Jersey 1944). Almanya'da okudu; Viyana ve Berlin Güzel Sanatlar akademilerinde sanat öğrenimi gördükten sonra A.B.D.'ye döndü. 1890'da heykelciliğe başladı; yaptığı küçük hayvan gruplarıyle ün kazandı. Eserlerini New York, Philadelphia, Saint Louis, Chicago, Portland ve Düsseldorf'ta sergiledi. (M)

ROTH (Joseph), avusturyalı yazar (Schwabendorf, Brody yakını, Galiçya 1894 - Paris 1939). Gazeteci ve denemeci olan Roth, çağının Avusturya'sındaki çöküntüyü anlatan töre romanları yazdı: *Radetzkymarsch* (Radetzky Marşı) [1932], *Die Kapuziergruft* (Miğferler Mezarı) [1938]. Sürgünde öldü. (L)

ROTH (Paul VON), Alman hukukçu (Nürnberg 1820 - Münich 1892). Marburg (1850), Rostock (1853), Kiel (1857) ve Münih (1863) üniversitelerinde ders verdi. Büyük bir bölümü hukuk tarihiyle ilgili olan eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Geschichte des Beneficialwesens von den Altesten Zeiten bis ins X. Jahrhundet* (Eski Çağlardan X. yy. Ortalarına Kadar Kâr İşlerinin Tarihi) [1850]; *Feudalität und Untertanenverband* (Derebeylik ve Vasallık Bağı) [1863]; *Bayrisches Civilrecht* (Bavyera Medenî Hukuku) [3 cilt, 1871-1875]; *System der Deutschen Privatrechts* (Alman Özel Hukuku Sistemi) [3 cilt, 1880-1886]. (M)

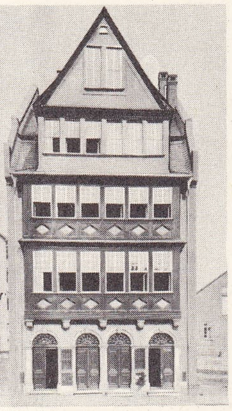

Frankfurt'ta **ROTHSCHILD** ailesinin evi

baron Alphonse de **ROTHSCHILD**

ROTH (Rudolf VON), alman sanskritçe uzmanı (Stuttgart 1821 - Tübingen 1895). Tübingen üniversitesinde ders verdi; Böhtlingk ile birlikte *Sanskrit - Vörterbuch*'u (Sanskritçe Lûgat) [17 cilt, 1853-1875] hazırladı. Öteki eserleri: *Zur Literatur und Geschichte des Weda* (Veda Edebiyatı ve Tarihi) [1846], Yaska'nın *Nirukta*'sının (1852) ve *Athava Veda*'nın (1856) baskısı. (L)

ROTHACKER (Erich), alman psikoloğu ve sosyoloğu (Pforzheim 1888). 1928'de Bonn'da profesör oldu, insan ve insanın dünya ile ilişkileri üzerine temellenen bir hayat felsefesi okuttu. Bir çeşit kültürel antropoloji olan bu görüş, pozitivizmi, görececiliği ve tarihçilik anlayışı bakımından Wilhelm Dilthey ile izleyicilerinin antropolojisine yakındır. (L)

ROTHARİ veya **ROTHARİS** (öl. 652), lombard kralı (636-652). Lombardların hâkimiyetini Liguria kıyılarına kadar genişletti ve dükler üstündeki otoritesini kuvvetlendirdi. 643'te Pavia'da ilân edilen *Rothari Kanunları* adlı yasayı kaleme aldı. Gerçek germen törelerinin derlemesi olan bu kanun daha sonra gelen krallar tarafından genişletildi, değiştirildi ve böylece *Lombard Kralları fermanı* ortaya çıktı. (L)

ROTHENBERGER (Anneliese), alman kadın şarkıcı (Mannhem 1924). Sanat hayatına 1946'da Hamburg'da başladı; 1953'te Viyana ve Salzburg'da sahneye çıktı. Mozart'n operalarına ve viyana operetlerine çok iyi giden soprano sesiyle dikkati çekti; 1960'ta, Scala'da, Aix-en Provence festivalinde, Metropolitan'da v.b. şarkı söyledi. Liebermann'ın *Kadınlar Okulu* operasının ilk temsilinde oynadı (Salzburg, 1955). [L]

ROTHENBURG OB DER TAUBER, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Tauber ırmağı kıyısında; 11 000 nüf. İyi muhafaza edilmiş eski bir şehirdir: rönesans üslûbunda belediye sarayı, XIV. ve XV. yy.dan kalma surlar. Fransisken kilisesi; birçok eski ev. Makine ve elektrik malzemesi yapımı.

— Tar. XIII. yy.da hür şehir olan, XIV. ve XV. yy.da çok zenginleşen şehir, sonradan birçok savaştan zarar gördü. 1631'de şehrin belediye başkanı, Tilly'nin meydan okumasına karşı 3,5 litrelik bir maşrapa şarabı bir dikişte içerek şehri fidye vermekten ve yıkılmaktan kurtardı. Şehir 1803'te Bavyera'ya göçtü. (L)

ROTHENSTEİN (William), ingiliz ressamı ve yazarı (Bradford, Yorkshire 1872-Stroud - Gloucestershire 1945). Londra'da A. Legros'un stüdyosuna (1888), sonra Paris'te Juhan akademisine devam etti, ama daha çok J. A. Whistler, Manet ve Degas'nın etkisinde kaldı. 1910'da Hindistan'da, 1910-1912'de A.B.D.'de bulundu. Birinci Dünya savaşında orduya resmî desinatör olarak katıldı; daha sonra (1920-1935) South Kensington'daki Royal College of Art'ın müdürlüğüne getirildi. Eserleri arasında portreler büyük yer tutar; ayrıca bazı dekoratif tabloları da vardır. Yayımladığı başlıca kitapları: *Men and Memories 1872-1900* (İnsanlar ve Hatıralar 1872 - 1900) [1931]; *Men and Memories 1900-1927* (İnsanlar ve Hatıralar 1900-1927) [1932] adlı iki hatıra kitabı ve *Form and Content in English Painting* (İngiliz Resminde Biçim ve Öz) [1934]. (M)

ROTHERHAM, İngiltere'de (Yorkshire, West Riding) şehir, Sheffield'in kuzeydoğusunda, Rother ile Don'un kavuştuğu yerde; 85 350 nüf. Roman ve gotik üslûbunda kilise. XV. yy.dan kalma köprü. Maden kömürü ocakları. Metalürji ve makine sanayii; cam fabrikası. (L)

ROTTERDAM limanı

ROTHERMERE (Harold HARMSWORTH, — vikontu), ingiliz işadamı (Londra 1868-Hamilton, Bermuda 1940), Lord Northcliffe'in kardeşi. Onun basın alanındaki girişimlerine katıldı, kardeşine özellikle ticarî bakımdan yardımcı oldu. Birçok gazete satın aldı ve kurdu (*Daily Mail*). Yardımsever ve sanat koruyucusuydu. (L)

ROTHSCHİLD, alman ve israil asıllı fransız bankacılar ailesi. — Meyer Amschel **Rothschild** (Frankfurt-am-Main 1743-ay.y. 1812), ailenin atasıdır. On iki yaşında babasıyle annesini kaybetti. Sarraf oldu; Hessen-Kassel seçici prensi Wilhelm I'e madalyalar ve madenî paralar sattı; prens tarafından saray simsarlığıyle görevlendirildi. O devirde Frankfurt Almanya'nın en büyük ticaret merkezlerinden biriydi. Fransız ordularının önünden kaçmak zorunda kalan seçici, hazinesini muhafaza için gelir kaynaklarını sağa sola emanet ettiği zaman (1793 ve 1806) Amschel, işlerini yoluna koymayı başardı. — 1800'de, Meyer Amschel'in beş oğlunun üçüncüsü NATHAN (1777-1836), Manchester'e, bir süre sonra da Londra'ya yerleşti; orada ticarî ve malî alanda büyük işler çevirdi; İngilizlere para sağlayarak Napolyon ile mücadelelerine yardım etti. 1812'de Paris'te yerleşmiş ve özellikle İspanya savaşı sırasında Wellington'a para aktararak önemli kazançlar sağlamış olan en küçük kardeşi JAMES (1792-1868) bu işte ona yardım etti. — Meyer Amschel ölünce, büyük oğlu AMSCHEL MEYER (1773-1855) [*Anselme* denir], Frankfurt'taki müessesenin yönetimini eline aldı. Kısa sürede özel bir haberleşme servisine sahip olan Rothschild'ler (söylentiye göre Waterloo muharabesinin sonucunu ilk öğrenen Nathan olmuştur) büyük başkentlere (Londra, Paris, Napoli) yerleştiler. Meyer Amschel'in dördüncü oğlu KARL (1788-1855), Napoli'de bir müessese kurdu (1820); ikinci oğlu SALOMON (1774-1855) ise 1821'de Viyana'da yerleşti. Kardeşler, para fiilen yer değiştirmeksizin sadece hesaba geçirme esasına dayanan alışverişler biçimindeki bir çeşit takas sistemi sayesinde büyük kazançlar sağladılar. Napolyon'un yenilgisinden sonra, Louis XVIII'e malî yardımda bulunmuş olan Rothschild'ler, ustaca pazarlıklarla Fransa'nın, müttefiklerine olan borcunun ödenmesini kolaylaştırdılar. İmparator 1816'da bu aileye asalet payesi verdi. 1822'de beş kardeşi ve onların meşru çocuklarını baron yaptı. 1821'de Avusturya başkonsolosluğuna tayin edilen James, Restorasyon ve Louis Philippe hükûmetine yardım etti; Temmuz monarşisinin ve avrupa hükûmetlerinden çoğunun bankeri olarak, Paris'teki müessesesini ailenin iş merkezi haline getirdi. Avusturya'daki kardeşi Salomon gibi, ilk demiryolu hatlarının yapımıyle ilgilendi ve kuruluşundan itibaren Kuzey Demiryolu kumpanyasının başkanlığını yaptı. İkinci İmparatorluk devrinde Pereire kardeşlerin kurduğu Crédit Mobilier'ye karşı başarıyle mücadele etti ve bu kurum Napolyon III'ün desteğine rağmen 1867'de çöktü. — James'in üç oğlunun büyüğü Alphonse **de Rothschild** (1827-1905), fransız yurttaşı olmuştu. 1855'te Banque de France'ın İdare meclisine getirildi. 1871'de, Fransa'nın uğradığı yenilgiden sonra Almanlara vermesi gereken savaş tazminatını azaltmayı başardı ve bu paranın ödenmesine büyük payda yardım etti. Bankaya, kardeşi GUSTAVE (1829-1911) ve siyonizmin en hararetli öncülerinden biri olan EDMOND (1845-1934) ile ortaktı. Alphonse ölünce yerine oğlu EDOUARD (1868-1949) geçti; sonra da 1911'de ölen Gustave'ın yerini oğlu ROBERT (1880-1946) aldı. Banque de France'a İdare meclisi üyesi olan Edouard, Birinci Dünya savaşının finansmanına ve daha sonra Poincaré tarafından girişilen frangın istikrarı işlemine katıldı; 1940 alman istilâsı sırasında, Amerika'ya sığınmak zorunda kaldı ve Fransa alman işgalinden kurtulduktan sonra döndü. Ölümünde, bankanın yönetimi Paris'te oğlu GUY ile Robert'in iki oğlu ALAİN ve ELİE arasında bölüşüldü. Edmond'un oğlu MAURİCE (1881-1957), uzun süre senatörlük yaptı.

Frankfurt'taki ana müessese WİLHELM KARL'ın (1828-1901) ölümünde, Viyana'daki ise 1931'de kapandı. Londra'da, Nathan'ın oğlu LİONEL (1808-1879), 1847'de Avam kamarasına seçildi, ama musevî olduğu için ancak 1858'de oturumlara katılabildi. — Oğlu NATHANİEL (1840-1915), 1846'da asalet payesi alan amcası ANTHONY'nin baronet unvanını tevarüs etti. Nathan'ın ikinci oğlu Anthony, 1855'te ilk musevî olarak Lordlar kamarasına girmişti. Nathaniel'in oğlu LİONEL WALTER de (1868-1937) Lordlar kamarası üyesi oldu. Balfour, Filistin'de bir yahudi yurdu kurulması konusundaki bildirisini en önemli ingiliz musevî ailesinin reisi olması dolayısıyle Walter'e gönderdi. Nathan Meyer'in torunlarından biri oldu ve Paris'te yerleşen JAMES EDOUARD (1844 - 1881) ünlü bir kitap meraklısıydı; oğlu HENRİ (1872-1942), hekim, hayırsever ve *André Pascal* adıyle tanınmış bir tiyatro yazarıydı.

Ailenin birçok üyesi (özellikle Edmond ve Henri) koleksiyonlarını millî müzelere bağışladılar; çeşitli hayır kurumları, hastahaneler ve ilim vakıfları kurdular. (L)

Rothschild koleksiyonu, baron Edmond Rothschild'in (1845-1934), gençliğinden itibaren topladığı ve 1935'te vârisleri tarafından Louvre'a verilen otuz bin gravür (başlangıçtan XVIII. yy. sonuna kadar) ve üç bin desenden meydana gelen koleksiyonu. (L)

ROTHSCHILD

Amschel Meyer

Salomon

(Sirot koleksiyonu) Cabinet des Estampes, Paris

ROTİ, İndonezya'da ada, Timor'un güneybatısında 1 200 km²; 60 000 nüf. Alçak ve kurak bir ada olan Roti, savanalar ve bozkırlarla örtülüdür; pirinç, mısır ve pamuk yetiştirilir. Değerli dokumalar. Başlıca şehri, kuzey kıyısında *Baa*. (L)

ROTİL i. (fr. *rotule*). Oto. Bk. ROTÜL.

ROTOFİT i. (fr. *rothoffite*). Miner. Bileşiminde manganez bulunan sarı renkli grena çeşidi. (L)

ROTONDO (MONTE), Korsika'nın ortasında doruk, Corte'nin güneybatısında; 2 625 m. (L)

ROTOR i. (ing. k.). Denizc. 1927'de Flettner'in yapmış olduğu *Buckau* gemisinde kullanılan döner silindir. (Havanın viskozitesinden yararlanarak kendi çevrelerinde dönen bir hava akımının doğmasına yol açan bu rotorlar yelken ödevini görüyordu. Çünkü, yandan gelen ve dönen havaya çarpan rüzgâr bir itme gücü sağlıyordu.)

— Elektr. Elektrik motorlarında ve üreteçlerinde, sabit kısım olan *stator*'a karşılık makinenin dönen kısmı. Bk. ANSİKL.

— Havc. Jiravyonların havada tutunmasını sağlayan döner göbek ve yüzeylerin tümü (Bk. ANSİKL.) || *Rotor hatve kumandası*, helikopterlerde bir dönüş süresi boyunca rotor palalarının hatvesini değiştiren düze-

Foto. Encyclopedia Britannica; Viollet, Gribayédoff, X (LAROUSSE)

nek. (Dönüş sırasında palanın havaya göre bağıl hızı hep aynı değildir. Yörüngesi üzerinde bulunduğu konuma göre, helikopterin genel yer değiştirme hızını kendi dönüş Hatvenin çevrimsel değişmesi, rotorun iki hızına ekler veya dönüş hızından düşürür. yarısı üzerindeki kaldırma kuvvetlerinin bu olaydan ileri gelen dengesizliğini ortadan kaldırmak amacını güder.)

— ANSİKL. Elektr. Üreteç veya elektrik motoru olarak çalışan doğru akım makinelerinde ve alternatörlerde, bir indükleç, bir de endüvi kısmı vardır. Genellikle indükleç sabit, endüvi hareketlidir; fakat bazı makinelerde bunun tersi de olabilir. Döner alanlı motorlarda, ilk bakışta akım alan parçaya «indükleç» demek gerekirse de, aslında buna endüvi demek daha doğru olur. *Stator* (sabit kısım) ve *rotor* (döner kısım) adları, bu konuda karışıklığı önler.

— Havc. Rotor, kesitleri kanat profili şeklinde olan birçok paladan meydana gelir. Transmisyon miline sıkı sıkıya bağlı olan rotora *rijit* denir; eğer bu mille bağlantısı, rotorun her yöne dönmesine imkân veren bir kardan mafsalıyle sağlanmışsa *yarı rijit* denir. Rotor, ya transmisyon mili aracılığıyle bir motor tarafından mekanik olarak döndürülür, ya da palaların ucuna yerleştirilmiş tepkili bir düzenekle harekete geçirilir. Rotorun çeşitli yönlere dönmesi jiravyonların yöneltilmesini sağlar. Bk. HELİKOPTER. (L)

ROTORUA, Yeni Zelanda'da (Nord adası, Auckland ili) şehir, Rotorua gölü yakınında; 7 500 nüf. Ilıcaları ve volkanik olaylarıyle (gayzerler, buhar fışkırması, sıcak su kaynakları) meşhurdur. (L)

ROTOTROL i. (fr. k.). Elektr. Birçok indükleyici devresi bulunan doğru akım üreteci.

— ANSİKL. Elektr. *Rototrol,* ya gerilim veya güç yükselteci, ya da ayar makinesi olarak kullanılır. İndükleyici organları, şönt veya seri bağlanmış kendinden uyarımlı bir sargı içinden «karşılaştırma akımı» denen bir akım geçen bir kumanda sargısı ve şiddeti ayarlanacak büyüklüğe bağlı akımların geçtiği bir veya birçok kontrol sargısından meydana gelir. Bu âlet, Ward Leonard gruplarının ana üreteçlerini uyarmağa yarar. (L)

ROTRA i. Marangozlukta ve yapı kafeslerinde kullanılan Madagaskar odunu. (L)

ROTROU (Jean DE), fransız oyun yazarı (Dreux 1609-ay.y. 1658). Richelieu'nün himayesinde yaşadı. Birçok tiyatro eseri yazdı. Bunların arasında *Bélisaire* (1643) ve *Saint Genest* (1646) adlı trajedilerle *Venceslas* (1647) adlı bir trajikomedi anılmağa değer. (M)

ROTTBOELLİA i. Akdeniz, Güney Afrika ve doğu ülkelerinde yetişen oldukça yüksek boylu bitki. (Buğdaygillerden.) [L]

ROTTECK (Karl Wenzeslaus VON), alman tarihçisi (Freiburg im Breisgau, Baden 1775 -ay.y. 1840). Freiburg üniversitesinde okudu. Aynı üniversitenin tarih profesörlüğüne getirildi (1798). 1818'de devletler hukuku profesörü oldu ve 1819'da, ilk Baden diyetinde Freiburg üniversitesini temsil etti. Muhafazakâr partinin düşmanlığını üstüne çeken *Der Freisinnige* adlı liberal gazeteyi kurduğu için profesörlükten çekilmek ve beş yıl için yayımlarına ara vermek zorunda kaldı. 1830'da yeniden diyete seçildi ve ölünceye kadar buradaki yerini korudu. Başlıca eseri: *Allgemeine Geschichte* (Genel Tarih) [1812-1818]. (M)

ROTTENHAMMER (Johann), alman ressamı (Münih 1564-ay.y. 1625). Münih'te Hans Donauer'den ders gördü, Venedik'e (1589), sonra Roma'ya gitti; Roma'da 1595'e kadar kaldı; Kadife Bruegel ve Paul Brill ile dostluk kurdu. Sonra, kompozisyonlarındaki peyzajlar için bu ressamlarla işbirliği yaptı. Bir süre daha Venedik'te oturdu (1596 - 1606), orada Tintoretto ve Veronese'den etkilendi, sonra Augsburg'a yerleşti. Maniyerist bir üslûpla mitolojik sahneler çizdi (*Diana ile Acteon,* 1602-Münih). Avrupa'nın birçok müzesinde eserleri vardır. (L)

ROTTERDAM, Hollanda'da (Güney Hollanda) liman şehri, Ren ve Meuse'ün (Maas) ortak deltasının orta kolu olan Nieuwe Maas kıyısında, Kuzey Denizi'ne 30 km uzaklıkta; 729 800 nüf.

● *Coğrafya.* Rotterdam XVI. yy.da şehir olarak tanındığında, henüz Nieuwe Maas'ın sağ kıyıdan aldığı küçük bir kol olan Rotle ırmağı kenarındaki bir sette kurulmuş küçük bir tesisti. Liman uzun süre Amsterdam'ın gölgesinde silik bir şekilde yaşadı; XVII. yy.da denize açıldığı kısmın kumla dolmasından sonra çökmesi kesin görünüyordu. Daha güneyde denize ulaşan kesimler vardı ama su kesimi yetersizdi ve malların mavnalarla açık deniz gemilerine nakli gerekiyordu. Ancak, 1683'ten sonra Hoek-van-Holland'ın karşısında taraklama çalışmalarına girişildi ve cezir sırasında Rotterdam'ı denize bağlayan kanalın (*Nieuwe Waterweg*) 30 km'lik kısmında 10 m'den çok derinlik elde edilebildi. Ama limanın XIX. yy.ın ikinci yarısındaki akıl almaz kalkınmasının sebepleri özellikle iktisadîdir: Rotterdam o tarihte hızla gelişmekte olan Rheinland'ın ağzı haline geldi ve dünya deniz üstünlüğünde Londra ile rekabet edebilecek bir güç kazandı. Limanın zenginliğini sağlayan sermayelerin hepsi millî değildir: Rotterdam bu bakımdan Amsterdam'dan farklıdır; üstelik, Hollanda'nın denizaşırı ülkelerle yaptığı ticaretin üçte ikisi Rotterdam'dan geçtiği halde, bugün Avrupa'nın başlıca limanı haline gelen bu limanda hollanda gemileri azınlıktadır. Limanın komşularına oranla üstünlüğü güçlü bir sanayi art ülkesine, yüksek debili bir ırmak yoluna ve yabancı sermayelere sahip olmasıdır. Rotterdam'ın liman tesisleri, burada 500 m genişliğinde olan Nieuwe Maas kıyısında, sağ kıyıdaki birkaç havuzda ve özellikle sol kıyıda birbiri ardına düzenlenmiş havuzlardan meydana gelen büyük sunî limanda yayılır. 300 Hektarlık bir alanı kaplayan Waalhaven, 41 şilebin demirlemesine elverişlidir; aşağı kesimdeki üç petrol limanına 39 000 ton taşıyabilen ve su kesimi 11,90 m olan petrol tankerleri girebilir. Bu su düzlemlerinde gemiler kıyıya yanaşırsa da, çoğu ırmağın ortasında palamarlarla karaya bağlanır ve mallar doğrudan doğruya gemilere veya Ren mavnalarına yüklenir. 1958'den beri Rotterdam belediyesi, liman tesislerinde yeni ve büyük bir genişletmeye girişti: Nieuwe Waterweg'in ağzında Europoort*un inşası, büyük gemilerin (80 000 t), özellikle petrol tankerlerinin yanaşmasına imkân verir. Büyük bir metalürji karmaşası, tersaneler ve kimya sanayii tesisleri, Eurepoort'un bu faaliyetini tamamlayacak, ayrıca bir kanalla, iç ulaşıma bağlantı sağlanacaktır. Rotterdam özellikle katı yakıtlar, akaryakıtlar, tahıllar, kereste, maden filizleri ithal eder; transit ulaşım, denizden gelen toplam mal tonajının yüzde 70'idir. Bununla birlikte liman faal bir sanayi merkezidir (kimya sanayii; tersaneler; besin sanayii, çelik fabrikası; çeşitli metalürji, cam fabrikası, inşaat malzemesi, kauçuk v.b.).

1940'ta Rotterdam şehrinin büyük kısmı sistemli bir şekilde yerle bir edildi. Ondan sonra ticaret ve maliye merkezi, yeniden inşa edildi. «Coolsingel» boyunca büyük binalar, ticarî veya idarî yapılar, bankalar, şirket merkezleri uzanır; çizgilerin ciddîliği, perspektivler, ışıkların dağılımı Avrupa'da eşine rastlanmayan bir mimarî bütün meydana getirir. Merkezde ırmak kenarındaki «Park» ve hayvanat bahçesi gibi geniş yeşil sahalarla ayrılan polder mahalleleri uzanır. Merkez garının ve şehri kuzeydoğudan kuşatan bahçelerin kuzeyinde geniş caddeler, üst ve alt geçitli yol kavşakları, Meuse'ün altından geçen karayolu tüneli sayesinde trafik ferahlamıştır. Parkın batısında Delfshaven'de, eskiden kalma alavere havuzları, döner köprüler, gemi ve mavnalar, dar sokaklar ve tek veya iki katlı evler, «geleceğin şehri Rotterdam»a biraz eski bir hava verir. Sol kıyıda geniş sanayi semtleriyle liman ve daha ötede ağaçlandırılmış geniş caddeleriyle mesken siteleri uzanır. Anıtların çoğu İkinci Dünya savaşında yıkılmıştır. Hayvanat bahçesi Avrupa'nın en iyilerinden biridir. Boymans müzesi önemli bir taşbasmalar koleksiyonunu, Hieronymus Bosch'un ve Hollanda altın çağ resim ustalarının eserlerini kapsar.

● *Tarih.* Rotterdam, IX. yy.da henüz bir köydü. XII. yy.da bir şato inşa edildi ve şehir ilk imtiyazları oldukça geç bir tarihte (1299-1340) aldı, Avusturyalı Maximilian tarafından kuşatıldı (1489) ve İspanyollar tarafından yağmalandı (1572). Bununla birlikte İspanya ile savaştan sonra Escaut'nun kapatılması, Anvers'ten göçmen akını (1585), Hollanda Hindistan şirketlerinin kurulması, serüvenci ingiliz tacirlerinin limanı geçici olarak antrepo gibi kullanmaları ve tersanelerin faaliyeti, Rotterdam'ın trafiğini büyük ölçüde geliştirdi. XVII. yy.da Birleşik Eyaletlerin ikinci şehri haline geldi ve sanayi gelişti (kumaş). XVIII. yy.da şehir nispeten geriledi ve Kıta ablukasıyle kanalın kumla dolmasından çok zarar görerek önemini Anvers'e kaptırdı; bu gerileme XIX. yy.da kumullar arasında sunî Nieuwe-Waterweg kanalının açılmasına kadar sürdü; o tarihten sonra Rotterdam hızla gelişerek dünya çapında önemli bir liman haline geldi. (L)

Rotterdamsche Bank N. V., 1863'te Rotterdam'da kurulan hollanda malî şirketi. Batavia'da ve Amsterdam'da şubeler açtı (1867). Fakat bu iki müessese de, sırasıyle 1869'da ve 1872'de kapanmak zorunda kaldı. Şirket, önceleri sadece Rotterdam'da faaliyet gösteriyordu. Ama iki güçlü rakibi olan Amsterdamsche bank ile Nederlandsche Handel Mij'in gelişmesi, Roterdamsche

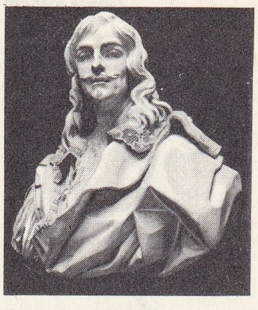

ROTROU
Caffieri'nin eseri
Comédie-Française

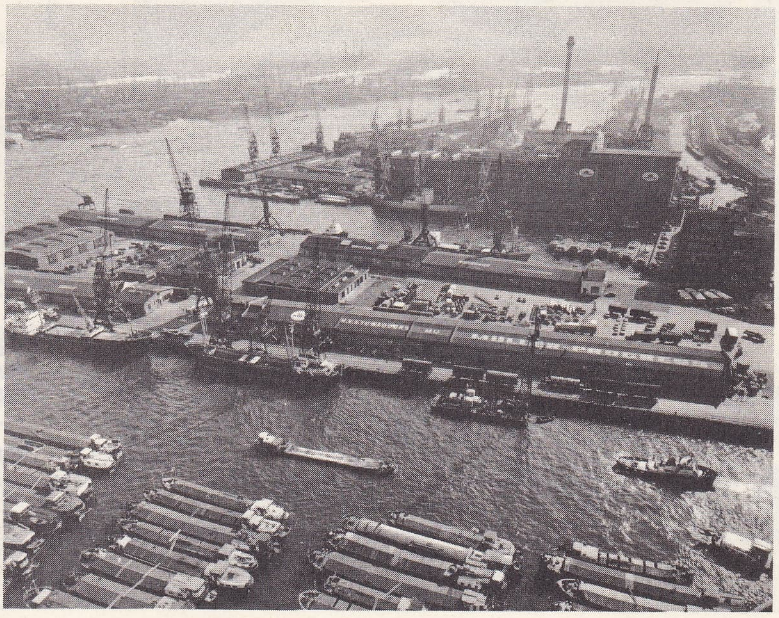

ROTTERDAM

Foto. LAROUSSE

ROTTERDAM solda, şehrin iş kesimi; sağda, liman; aşağıda, Euromast (yüksl. 110 m) tepede lokanta

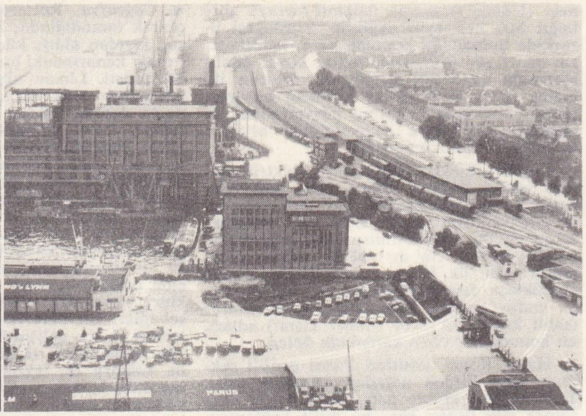

bank'ı toplaşma siyasetine yöneltti. 1911'de Deposito-en-Administratie bank ile kaynaştı ve Rotterdamsche Bankvereeniging adını alarak, Determeyer, Wesling ve Zoon (menkul değerler üstünde işlemler) şirketini satın aldı ve Amsterdam'da bir şube açtı. Aralarında Société Française de Banque et de Dépôts da bulunan daha birçok müesseseyi biraraya topladı; Labouchère şirketini, Oyens ve Co's bank'ı bünyesine aldı. İki şirketi sayesinde, Nationale Bankvereeniging ve Zuid Nederlandsche Handelsbank ile nüfuzunu bütün ülkeye yaymak istedi. 1916'da Nationale bank ile, birçok bölgesel ve mahallî müesseseyi massetmiş olan Nationale Bankvereeniging'i satın aldı. Zuid Nederlandsche, bütün Güney Hollanda'yı, şubeler açarak önemli bir şebekeyle donattı. Rotterdamsche bank da, 1920'den itibaren bu birimlerin yönetimini tek merkezde toplamağa başladı: böylece, Nationale Bankvereeniging Zuid Nederlandsche'yi massetti; Nationale Bankvereeniging de 1929'da ana şirket bünyesine alındı. 1945'ten sonra hollanda ekonomisinin tekrar toparlanmasında önemli payı olan Rotterdamsche bank, bugün ülkedeki malî kuruluşların başında gelmektedir. (L)

ROTTMANN (Carl), alman ressamı (Handschuhsheim, Heidelberg yakınları 1798-Münih 1850). 1826'da İtalya'ya gitti, orada yaptığı bir Palermo manzarası ile Bavyera kralının gözüne girdi. Kral ona aynı türden yirmi sekiz fresk, sonra Münih müzesi için yirmi üç Yunanistan manzarası ısmarladı. Bu eserler bugün orada bulunmaktadır. (L)

ROTTWEIL, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Schwaben Jürası'nın batısında; 17 000 nüf. Manastır; gotik üslûbunda kiliseler. XVII. ve XVIII. yy.dan kalma evler. Canlı sanayii merkezi (saatçilik, şunî dokumalar, kimya sanayii). XVI. yy. başında kurulan baruthane hâlâ çalışmaktadır. Şehrin bulunduğu yere Titus ve Vespasianus zamanında *Arae Flaviae* denirdi. (Bk. DECUMATES.) Yakınında tuz ve asfalt işletmeleri. (L)

ROTÜL veya **ROTİL** i. (lat. *rotula*, küçük çark'tan fr. *rotule*). Her yöne dönebilen ve mafsal olarak kullanılan küre biçiminde parça.
— Oto. Otomobil direksiyon tertibatında rotlar arasında mafsal görevi yapan parça. (ML)

ROTÜL i. Tunus'ta kullanılan, yaklaşık olarak 500 gr değerinde ağırlık ölçüsü. (L)

ROUAULT (Georges), fransız ressamı (Paris 1874-ay.y. 1958). Bir zanaatçının oğludur. Cam ressamı Hirsch'ın yanında çıraklığa başladı; ustasına Saint-Séverin kilisesinin vitraylarını yenilemede yardımcı oldu; Süs-

ROTTERDAM

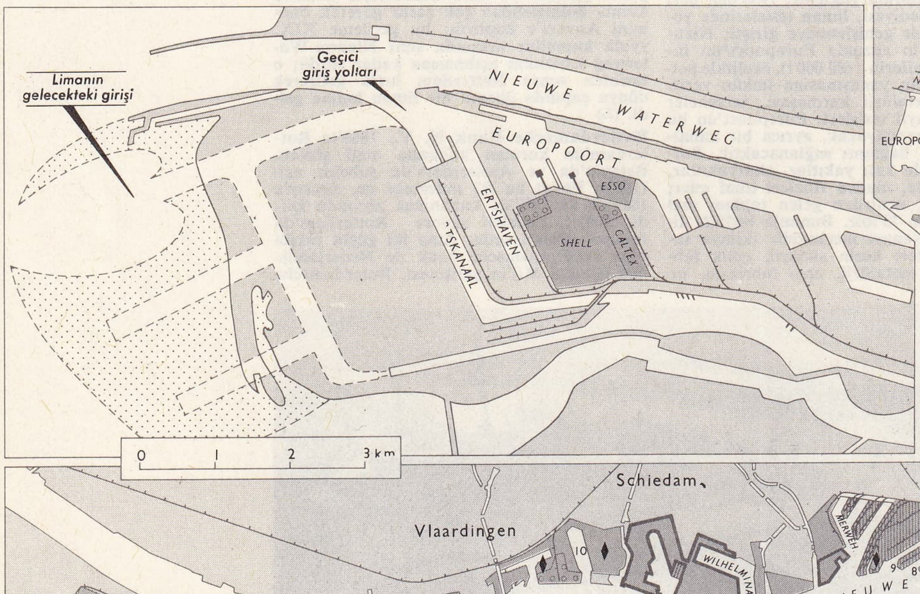

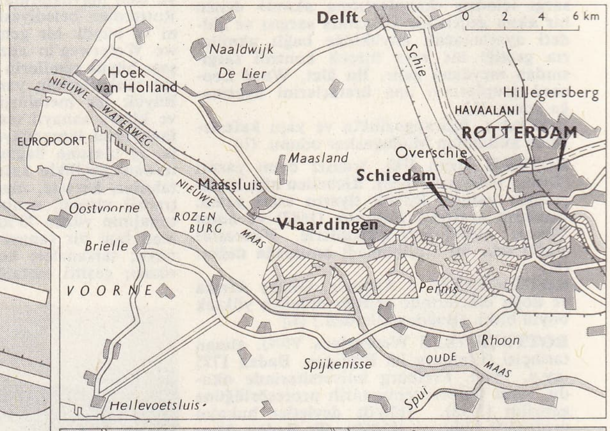

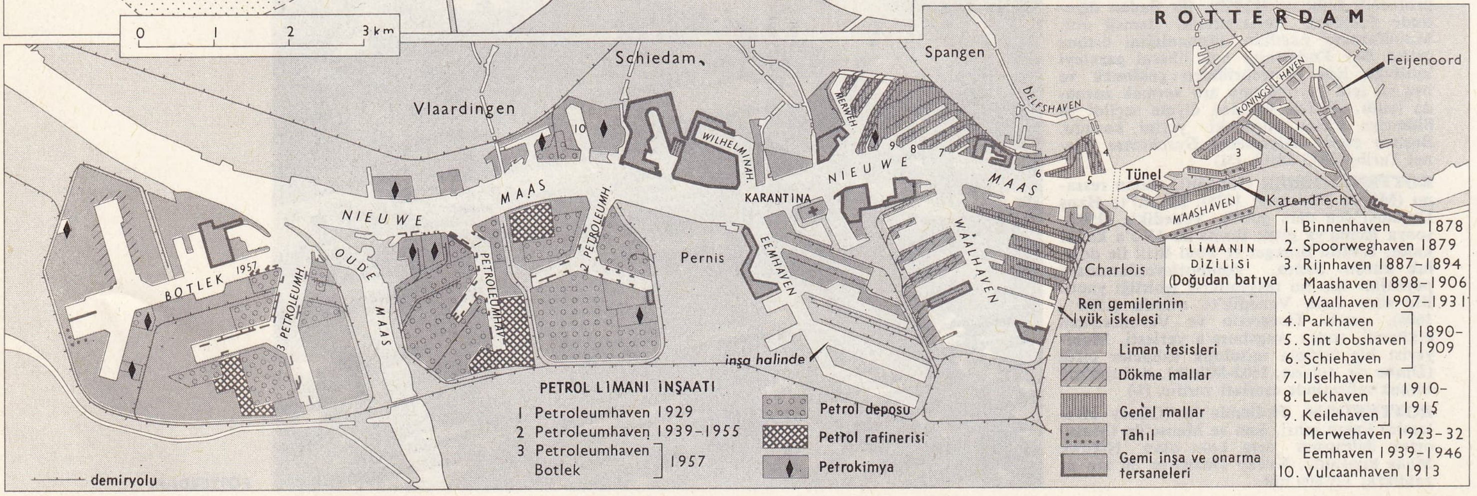

Foto. Hétier (LAROUSSE)

leme Sanatları yüksekokulunda akşam derslerine devam etti, sonra Albert Besnard'ın öğüdünü dinleyerek Güzel Sanatlar yüksekokuluna girdi (Elie Delaunay atelyesi). 1892'de, Elie Delaunay'ın yerine geçen Gustave Moreau'nun en sadık öğrencisi oldu.

İlk önemli eseri *Değirmen Taşını Döndüren Samson*'dur; 1894'te *Çocuk İsa Bilginler Arasında* adlı tablosuyle Chenavard ödülünü kazandı. Ertesi yıl *Azizlerin İsa'nın Ölümüne Ağlayışı*'nı yaptı; yarışmaya kabul edilen bu eser Roma ödülünü kazanamadı. Moreau'nun atelyesinde Henri Matisse ile, Georges Desvallières ile ve daha başka ressamlarla tanıştı; bu ressamlar daha sonra fovlar grubunu kurdular. Rouault, bağımsızlık tutkusu ve mistik eğilimiyle arkadaşlarından ayrılıyordu. Çok fakirdi, Gustave Moreau'dan başka kimseden destek görmüyordu. Ustasının ölümünden sonra, La Rochefoucauld sokağındaki evinde açılan Gustave Moreau müzesine müdür oldu. Birkaç yoksul sanatçıyle, Rochechouart bulvarı yakınlarında bir atelye açtı; mahallenin kızları burada modellik ediyorlardı. Topluma başkaldıran Rouault, Medrano sirkinde seyrettiği soytarıları ve burjuva düzeninin sembolü saydığı hâkimleri de resimlerinde canlandırdı. Léon Bloy, Huysmans, Suarès, Maritain gibi yazarlarla dostluk kurdu; fakat sanatçılardan hep uzak kaldı. Sonbahar Salonu'na ve «lage aux Fauvres» diye adlandırılan salonda 1905 Sergisine katıldı. Rouault, fovist hareketten çok anlatımcılığa bağlıydı.

Bütün teknikleri deneyen Rouault, suluboya, guvaş ve terebantinli yağlıboya ile kâğıt üzerine büyük tablolar yaptı: *İncil'den Bir Sahne* (1901) *Sokak Kızları* (1903), *Aracı Kadın* (1904), *Trajik Soytarı* (1904), *İsa'nın Portresi* (1905), *Sokak Kızı* (1906, Paris Art Moderne müzesi), *Odalık* (1907), *Hâkimler* (1908, Kopenhag müzesi). 1916'dan itibaren yaptığı bütün resimleri Ambroise Vollard'a gönderdi: bunlar arasında gerek kendi eserleri için (*Miserere*), gerek satıcısı için (*Ubu Babanın Canlanışı*) yaptığı ilüstrasyon dizisi, ayrıca yağlı veya tutkallı boya ile yaptığı büyük boy eserleri sayılabilir. 1924'te Druet galerisinde başlıca eserlerini sergiledi. Tablo meraklıları Rouault ile ilgilenmeğe başladılar. Dergilerde şiirler, hatıralar, sanat üstüne düşünceleri yayımladı. 1926'da *Souvenirs İntimes*'ini (İçten Hatıralar) André Suarès'in önsözüyle yayımladı, sonra *Efsanevî Manzaralar*'ı ve *Stella Vespertina*'yı yaptı. Tekniğinde bir gelişme görüldü, O zamana kadar uyguladığı kendiliğindenlik anlayışının yerini, malzeme üstüne araştırmalar aldı. Paleti zenginleşti. Tuvallerini elden geçiriyor, boya üstüne boya vuruyordu. *Miserere*'nin anıtsal baskısını süsleyen gravürler de yaptı. Halıcılığa, tiyatro dekorlarına (*Le Fils Prodigue* [Savurgan Çocuk], 1929), vitray (Assy kilisesi) ve seramik işlerine yöneldi. Abroise Vollard ölünce onun mirasçılarına karşı dava açarak, eserlerini geri aldı ve 1948'de üç yüz on beş tuvalini tamamlanmamış diye halkın gözü önünde yaktı. Alıkoyduğu ve ömrünün son yıllarında yaptığı resimler dinî konuludur: *Çarmıha Geriliş* (1918), *İsa ve Asker* (1930'da bitti); *Hakarete Uğramış İsa* (1932), *Yaşlı Kral* (1937), *İsa'nın Portresi* (Art Moderne müzesi), *Jeanne d'Arc* (1939), *Mısır'dan Kaçış*. André Suarès'in *Passion* adlı kitabını resimledi, onunla yazışmaları 1960'ta yayımlandı. (L)

ROUBAİX, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) kanton merkezi, Flandre'da, Lille'in kuzeydoğusunda, Belçika sınırı yakınında; 113 363 nüf. Roubaix uzun süre rekabet ettiği Lille ile bugün bir şehir gruplaşması meydana getirir. Büyük bir dokuma sanayii merkezidir: yün işçiliği (dokuma ve tarama) başta gelir; ayrıca pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı, tuhafiyecilik ve konfeksiyon gelişmiştir. Boya fabrikaları. Dokuma yüksek okulunda zengin müze (eski kumaşlar [bu arada kopt kumaşları], Monticelli, Lepine, Fantin-Lator'un resimleri; kütüphane). [L]

Roubaix kanalı, Fransa'nın kuzeyinde kanal; Deûle kıyısında Marguette-les-Lille'den başlar. Roubaix'den geçer ve Belçika'da Escaut'ya kavuşur; Tourcoing ve Croix kollarıyle birlikte 24 km. 1827'de açılan kanalın on iki alevere havuzu vardır. (L)

Foto. LAROUSSE

ROUBAUD (Emile), fransız biyoloji bilgini (Paris 1382-ay.y. 1962). Pesteur enstitüsünde profesörlük yaptı. Genellikle böcekler, özellikle sivrisinek, çeçe sineği gibi sokucu böcekler, miyazise yolaçan sinekler ve asalak böcekler üstündeki çalışmalarıyle tanındı. (L)

RAUBAULT (Marcel), fransız jeoloğu (Angoulême 1905). Nancy'de jeoloji yüksekokulunu yönetti. Uranyum madeni uzmanıdır. R. Perrin ile birlikte granit kayaların oluşumu üstüne çalışmalar yaptı. (L)

ROUBİLLE (Auguste Jean-Baptiste), fransız ressamı, dekoratörü, gravürcüsü ve karikatürcüsü (Paris 1872-ay.y. 1955). Özellikle, *Rire, Sourire, Cri de Paris* dergilerindeki desenleriyle karikatür alanında isim yaptı. *Fantasio*'nun kapağına konmak için, her sayıda, günün konusuna göre değişik durumlarda görünen bir delikanlı tipi yarattı. Karikatürlerinde, zamanın zevkini yansıtan dekoratif bir hava sezilir. (L)

ROUBO (Andre Jacob), fransız ince marangozu (Paris 1739-ay.y. 1791). Bir işçinin oğludur; mimar Blondel'in himayesiyle matematik, mekanik, resim öğrenimi yapabildi. 1769-1775 Arasında, XVIII. yy.da mobilya usullerini anlatan *L'Art du Menuisier* (Marangozun Sanatı) adlı eserini yayımladı. Öteki eserleri: *Traité de Construction des Théâtres et des Machines Théâtrales* (Tiyatro ve Tiyatro Makinelerinin Kurulması Üstüne İnceleme) [1777] ve *Art du Layetier* (Sandık Yapma Sanatı) [1782]. (L)

ROUCH (Jean), fransız sinema yönetmeni (Paris 1917). Etnograf olarak, özellikle afrikalıların ruh ve töreleriyle ilgilendi, sinemayı bir araştırma aracı olarak kullandı, birçok kısa metrajlı filim yaptı (*Initiation á la Danse des Possédés* [Cinçarpmışların Dansına Giriş], 1948; *Les Maîtres-Fous*, 1956; *Jaguar*, 1956). Uzun filimlerinden başlıcaları: *La Pyramide Humaine* (İnsan Piramidi) [1960]; *La Chasse au Lion á l'Arc* (Okla Aslan Avı) [1965]. 1960'ta çektiği *Chronique d'un Étée* (Bir Yaz Kroniği) ve 1962'de çektiği *La Punition* (Ceza) adlı filimlerde, çekim alanına tam bir yenilik getiren cihazlar kullandı. Bu denemeleri, sinema dili ve tekniğinin gelişmesinde büyük ölçüde etkili oldu. (L)

ROUCHÉ (Eugène), fransız matematikçisi (Sommières, Gard 1832-Lunel 1910). Geometri profesörlüğü yaptı. Fonksiyonların seriye açılımlarını, ihtimaller hesabını, izoperimetre'ler (eşçevreler) metodu v.b. üstünde çalıştı. (L)

ROUCHÉ (Jacques), fransız yöneticisi (Lunel 1862-Paris 1957). Almanya ve Rusya'da dekorasyon ve sahne yöneticiliğini öğrendi, 1911-1914 arasında kendi görüşlerini Théâtre des Arts'ta uyguladı; birçok ressamla işbirliği yaparak Roussel, Rameau, Monteverdi'nin eserlerini sahneye koydu. 1914'te Opera müdürlüğüne getirildi, *Art Théâtral Moderne* (Çağdaş Tiyatro Sanatı) [1910] adlı bir eser yazdı. (M)

ROUD (Gustave), fransızca yazan isviçreli şair (Saint-Léger, Vaud 1897). *Poémes en Pross* (Mensur Şiirler) adlı eserinde Vaud ovalarını dile getirdi. Öbür eserleri: *Le Repos du Cavalier* (Atlının Dinlenişi) [1958] adlı şiir kitabı; Ramuz, A. Chamson ve J.-M. Dunoyer ile birlikte yazdığı hatıralar (*Lettres* [Mektuplar], 1919-1947; *Souvenirs de Ramuz* [Ramuz'un Hatıraları]; *C.F. Ramuz et la France* [C.F. Ramuz ve Fransa]) v.d. (L)

ROUDAİREİA i. Afrika ve Hindistan'da tebeşir devri takabalarında fosil olarak bulunan ikiçenetli yumuşakça. (*Cyprinidae* familyasından.) [L]

ROUELLE (Guillaume François) [**Büyük Rouelle** denir], fransız eczacısı ve kimyacısı (Mathieu, Caen yakınları, 1703-Paris 1770). Paris Kralık Bitki bahçesinde görev aldı. 1737'de Maubert meydanında bir laboratuvar kurdu ve kimya dersleri vermeğe başladı. 1750'de başeczacı oldu. Jacob sokağında bir eczane açtı. Öğretimi ile FRANSA'DA KİMYANIN BABASI diye tanındı. Öğrencileri arasında Lavoisier, Macquer, Diderot v.b. vardır. Ünü bütün Avrupa'ya yayıldı. Tuzların; asitlerin alkaliler veya metal oksitler üstündeki etkisiyle meydana geldiğini ispatladı ve başlıca mineral asitlerin yoğunluklarını belirledi. Kükürtlü hidrojen, bitkilerin kimyasal yapısı, Eski Mısırlılarda mumyalama tekniği üstünde incelemeler yaptı. (L)

ROUELLE (Hilaire Marin) [**Küçük Rouelle** denir], fransız eczacısı ve kimyacısı (Caen yakınları, Mathieu 1718-Paris 1799). Guillaume François Rouelle'in kardeşi. 1773'te üreyi buldu, sidikten ayırdı ve ona «sabunlu sidik özü» adını verdi. 1774'te *Tableau de l'Analyse Chimique* (Kimyasal Analiz Tablosu) adlı bir eser yayımladı. (L)

ROUEN, Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinin merkezi, Sen'in bir menderesinin içbükey kıyışında, Paris'e 123 km uzaklıkta.

● *Coğrafya.* Rouen deniz ulaşımından ırmak ulaşımına geçildiği yerde, sefere elverişli büyük suyollarının, büyük karayollarının ve demiryollarının kavşağında kurulmuştur. Düzenli seferlerle Kuzeybatı Avrupa, Amerika ve Kuzey Afrika'ya bağlıdır. Sen, kolları ve kanalları, Rouen'ı Fransa'nın kuzeyindeki ve Belçika'daki maden kömürü yataklarına, Paris bölgesine, doğuya ve Merkez'e bağlar. Sen üzerinde aşağı kesime doğru uzun süre son köprü olan ve büyük bir kuzey-güney dolaşım ekseninin kurulmasına yol açan köprü de Rouen'dadır; kuzey-güney eksenine sonradan, bir doğubatı ekseni (Le Havre-Paris) ve birçok başka bağlantı eklenmiştir.

Rouen'ın ticarî önemi çok eskidir; anglonormand monarşisinin yerleşmesiyle birlikte Büyük Britanya yönündeki trafik, kesinlikle Rouen'a yöneldi ve kısa süre sonra Rouen ticareti Baltık denizine ve Akdeniz'e kadar yayıldı. XVI. yy.da Rouen'lı tacirler, Afrika ve Amerika'daki büyük keşiflere katıldılar; Antiller'de ilk şeker rafinerilerini kurdular. Bu, şehir için XVIII. yy. ortasına kadar süren büyük bir refah dönemi oldu. 1750'den sonra çeşitli etkilerle gerileme başladı: bitmek bilmeyen savaşlar; halicin kumla dolması; gemilerde su kesiminin artması; Havre'ın rekabeti. Ticaretin yerini sanayi almağa başladı. Buhran ancak XIX. yy. ortasındaki büyük inşaatların tamamlanmasıyle atlatılabildi. İkinci Dünya savaşının sebep olduğu zararlar çok büyüktü ve kurtuluştan

ROTTERDAM
alman bombardımanlarından sonra harabeler (mayıs 1940)

Jean ROUCH

«Trajik Soytarı»

Georges ROUAULT

«İsa'nın Portresi» (detay)
Art Moderne müzesi, Paris

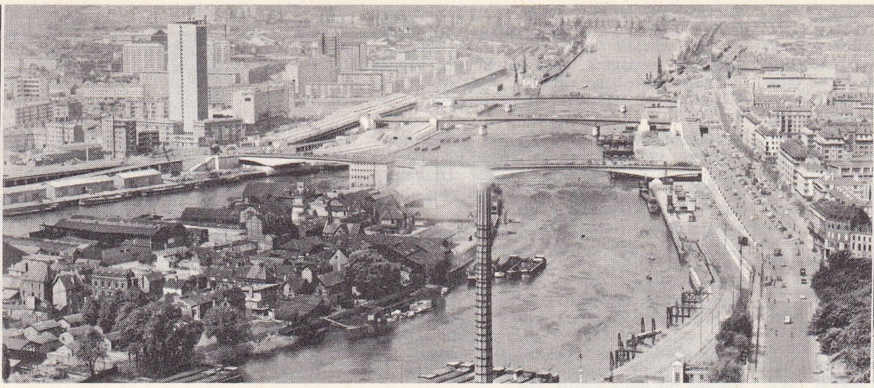

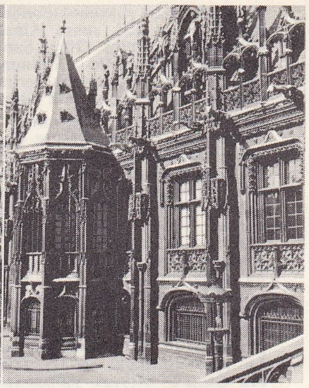

ROUEN soldan sağa; Gros-Horloge (Büyük Saat); Sen nehri; Adalet sarayı

Lucien ROUGERİE

David d'Angers'in eseri

ROUGET DE LİSLE «La Marseillaise»i söylerken Pils'in eseri (detay)

sonra, liman tesislerini yeniden inşa etmek zorunda kalındı. İthalâtta maden kömürü, akaryakıtlar, kâğıt hamuru, fosfatlar, piritler, metaller, maden filizleri, şarap, tahıllar, un ve şeker ağır basar; başlıca ihracat maddeleri petrol ürünleri, metalürji, maden filizi kalıntıları, makine, gübre, çimento, kâğıt ve dokuma sanayii ürünleridir. İthal edilen hammaddelerin büyük kısmı, Aşağı Sen, Paris bölgesi ve Rouen'da işlenir. Gerçekten Rouen çok önemli bir sanayi merkezidir: metalürji (dökümevi, kazancılık, makine yapımı, somun yapımı, tenekecilik, tersaneler), kimya ve ecza sanayii, dokuma sanayii (pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı, konfeksiyon, gemi yapımı), kâğıtçılık, besin sanayii (reçel, şekerleme fabrikaları), deri işçiliği (sepicilik, ayakkabı yapımı) v.b. Rouen'ın iktisadî etkisi şehrin dışına, büyük banliyödeki sanayi merkezlerine Sen vâdileri ve Caux kolları) kadar ve birçok norman köyünün bölge merkezinden beslendiği Normandiya kırlarına kadar uzanır. — *Rouen idare çevresi*, 477 882 nüf. (L)

Rouge et le Noir (LE). Bk. KIZIL İLE KARA.

ROUGEMONT (Denis DE), isviçreli yazar ve denemeci (Neuchâtel 1906). İnsanlığın ve medeniyetin en çetrefil meseleleriyle ilgilenmektedir. Başlıca eserleri: *l'Amour et l'Occident* (Aşk ve Batı) [1939], *Penser avec les Mains* (Ellerle Düşünmek) [1946], *Le Journal des Deux Mondes* (İki Dünya Günlüğü) [1947], *l'Aventure Occidentale de l'Homme* (İnsanın Batı Serüveni) [1957], *Vingt-huit Siècles d'Europe* (Avrupa'nın Yirmi Sekiz Yüzyılı) [1961], *Comme Toi-même* (Kendin Gibi) [1961], *La Suisse ou l'Histoire d'un Peuple Heureux* (İsviçre veya Mutlu Bir Milletin Hikâyesi) [1965]. (L)

ROUGEMONT (Frédéric DE), isviçreli yazar ve siyaset adamı (Saint-Aubin 1808-Neuchâtel 1876). Neuchâtel'de kralcı partiyi savundu ve bu yüzden sürgün edildi. Neuchâtel bağımsız kilisesinin kurulmasına önayak oldu. İlâhiyatla ilgili yazılarını *Les Deux Cités* (İki Şehir) adlı büyük kitabında topladı. Bu bitmemiş eserin önsözü *Philosophie de l'Histoire aux Différents Âges de l'Humanité* (İnsanlığın Çeşitli Çağlarında Felsefe Tarihi) başlığını taşır (1874). [L]

ROUGEMONT (Michel Nicolas BALİSSON, — baronu), fransız oyun yazarı (La Rochelle 1781-Paris 1840). İki yüzden çok eseri oynandı; başlıcaları; *Le Sultan Misapouf ou l'Ours du Sérail* (Sultan Misapouf veya Sarayın Ayısı) [1817], Dupeuty ile yazdığı *Madelon Friquet* (1835) adlı vodvil. (L)

ROUGERİE (Lucien), fransız havacısı (Limoges 1855-Toussus-le-Noble 1929). 1928'de bulutların içinde ve siste uçmayı (kör uçuş) düşündü. Manevrayı kolaylaştıran denkleştirici kanatçık ve dümen de onun icatlarıdır. (L)

ROUGET DE LİSLE (Claude Joseph), fransız subayı (Lons-le-Saunier 1760-Choisy-le-Roi 1836). Strasbourg'ta istihkâm yüzbaşısı olarak bulundu, orada *Le Chant de Guerre Pour l'Armée du Rhin*'i (Ren Ordusu İçin Savaş Şarkısı) yazdı ve besteledi, bunu belediye başkanı Dietrich'in evinde çaldırdı (26 nisan 1792). Bu şarkı sonradan *La Marseillaise* (Fransız Millî marşı) oldu. Terör devrinde tutuklandı, Robespierre'in ölümüyle canını kurtardı ve *Chant du 9-Thermidor*'u (9-Thermidor Şarkısı) besteledi. Quiberon'da yaralandı (1795), istifa etti (1796). Batay cumhuriyeti büyükelçiliğinde memur oldu (1797-1802), bundan sonra sıkıntı içinde yaşadı. Ayrıca *Bayard en Bresse* (Bayard Bresse'te) [1791], *École des Mères* (Analar Okulu) [1798], *Histoire de Quiberon* (Quiberon Tarihi) [1797] gibi oyunlar da yazmıştı. (L)

Rougon'ların Yükselişi (*La Fortune des Rougon*), E. Zola'nın romanı (1871), Rougon-Macquart dizisinin birinci cildi. Zola bu eserde, 1851 darbesi ve onu izleyen olaylar sırasında Plassans (Aix-en-Provence) kasabasındaki burjuvaları anlatır. Rougon'lar, küçük gelirleriyle bir köşede yaşayan, sonra siyasî tutumları sayesinde servete ulaşan küçük tacirlerdir. Yazarın amacı, önsözde söylediği gibi, «İkinci imparatorluk döneminde bir ailenin *tabiî ve sosyal* hikâyesi»ni anlatmaktır. (→ Bibliyo.) [L]

Rougon-Macquart (LES), Emile Zola'nın yirmi roman dizisi; Zola bu romanlarında «İkinci İmparatorluk devrinde, bir ailenin tabiî ve sosyal hikâyesi»ni anlatır. Romanlar 1871-1893 arasında yayımlandı. Yayım sırasına göre adları: *Rougon'ların Yükselişi* (La Fortune des Rougon) [1871]; *Tazı Payı* (La Curée) [1872], *Le Ventre de Paris* (Paris'in Göbeği) [1872]; *La Conquête de Plassans* (Plassans'ın Fethi) [1874], *Rahip Mouret'nin Günahı* (La Faute de l'Abbé Mouret) [1875]; *Eugène Rougon* (1876); *Meyhane* veya *Sen Bir Melektin* (L'Assommoir) [1877]; *Bir Aşk Sayfası* (Une Page d'Amour) [1878]; *Nana* (1880); *Pot-Bouille* (1882); *Au Bonheur des Dames* (Kadınların Mutluluğuna) [1883], *Yaşama Zevki* (La Joie de Vivre) [1884]; *Germinal* (1885); *Eser* (L'Oeuvre) [1886]; *Toprak* (La Terre) [1887]; *Hülya* (Le Rêve) [1888]; *Hayvanlaşan İnsan* (La Bête Humaine) [1890]; *Para* (L'Argent) [1891]; *La Debâcle* (Yıkılış) [1892]; *Doktor Paskal* (Le Docteur Pascal) [1893]. Rougon-Macquart'ların ana fikri, «bir ailenin, küçük bir insan topluluğu olarak, ilk bakışta birbirine hiç benzemeyen, fakat tahlil edilince birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu görülen on veya yirmi kişiye nasıl hayat verdiğini» kalıtım kanunlarıyle açıklamaktır. Zola'ya göre, natüralist roman, deneysel bilim metotlarının bireysel ve sosyal hayata uygulanışından başka bir şey değildir. (L)

ROUHER (Eugène), fransız siyaset adamı (Riom 1814-Paris 1884). Cumhuriyetçi milletvekili seçildi (1848 ve 1849), Louis-Napoléon'un davasına hizmet etti; 1849-1852 arasında iki defa adalet bakanlığına getirildi. 31 Mayıs 1850 seçim kanununu savundu ve Adlî Yardım müessesesini kurdurdu. Başbakan yardımcısı, tarım, ticaret ve bayındırlık bakanı (1855-1863), senatör (1856) oldu. Danıştay başkanlığına getirildi (haziran 1863), devlet bakanlığında Billault'nun yerini aldı (ekim 1863) başbakan ve maliye bakanı oldu (1867); Meksika seferini destekledi, Avusturya ve İtalya (1866-1868) ile yapılacak ittifakı gizlice görüştü. 1869 Seçimlerinden sonra istifa etti ve senato başkanı oldu. İngiltere'ye kaçtı (1870), 1871'de Fransa'ya döndü. Bonapart'çı milletvekili (1872-1881) seçildi ve imparator prensin ölümünden sonra siyasî hayattan çekildi (1879). [L]

ROULE (Louis), fransız zooloji bilgini (Marsilya 1861-Versailles 1942). Önce Toulouse Fen fakültesinde, sonra Museum National d'Histoire Naturelle de profesör oldu. Balıklar ve Sürüngenler kürsüsü profesörü olarak, Monako prensi tarafından düzenlenen okyanusu inceleme seferlerinde toplanan balıklar üstünde araştırmalar yaptı. Buffon, Daubenton, Cuvier, Lamarck, Bernardin de Saint-Pierre ve Lacépède üstüne değerli biyografiler yazdı. *Les Poissons et le Monde Vivant des Eaux* (Balıklar ve Sulardaki Canlılar Dünyası) adlı on ciltlik büyük bir eser yayımladı. (L)

ROULEAU (Raymond), fransız oyuncusu ve sahne yönetmeni (Brüksel 1904). Aktörlüğe Brüksel'de Marais tiyatrosunda başladı; sonra Paris'te Atelier tiyatrosuna girdi ve Oeuvre tiyatrosuna müdür oldu (1944-1951). Rol aldığı veya sahneye koyduğu eserler yüzü aşkındır. Çevirdiği başlıca filimler: *Rose* (Gül) [1936]; *Le Messager* (Haberci) [1937]; *Couple İdéal* (İdeal Çift) [1945]; *Cadı Kazanı* (Les Sorcières de Salem) [1956]; *Les Amants de Téruel* (Téruel Âşıkları) [1962]. (L)

ROULERS, flamanca **Roeselare,** Belçika'da şehir, Batı Flandre idare çevresinin merkezi, Lys'in kolu olan Mandel ırmağı kıyısında; 35 800 nüf. Dokuma (kumaş, giyecek, konfeksiyon, işleme) ve metalürji (demirsiz madenler, presler, makine yapımı, dokuma makineleri) sanayii. Kimya sanayii. Kâğıt fabrikası. Mobilya. Parke taşları. İnşaat malzemesi. Ayna yapımı. Bira fabrikaları. Yağ fabrikaları. XV.-XVI. yy.dan kalma kilise. —*Roulers idare çevresi*, 134 300 nüf. (L)

ROULEZ (Joseph Emmanuel Ghislain), belçikalı arkeolog (Nivelles 1806-Gand 1878). Gand üniverstesinde profesör ve rektör oldu. Başlıca eserleri: *Associations Politiques chez les Romains* (Romalılarda Siyasî Dernekler) [1839]; *Les Magistrats Romains de la Belgique* (Belçika'da Romalı Hâkimler) [1844]; *De l'Origine et de la Civilisation des Peuples qui Habitaient la Belgique Actuelle á l'Arrivée de César* (Sezarın Gelişi Sırasında Belçika'da Oturan Halkların Menşei ve Medeniyeti Üstüne) [1850]; *Les Moeurs Electorales de Rome* (Roma'da Seçim Gelenekleri) [1858]. (L)

ROULLET (François GAND-LEBLANC DU) veya **DU ROLLET,** fransız tiyatro yazarı (Normanville, Normandiya 1716-Paris 1786). İki libretto yazdı: *İphigénie en Aulide* (İphigenia Aulis'te) [1774] ve *Alceste* (1776); bu eserleri Gluck besteledi. Öbür eserleri: *Lettre sur les Drames-Opéras* (Opera-Dramlar

Foto. LAROUSSE

Üstüne Mektup) [1776] ve lirik trajedisi *Les Danaides* (1784). [L]

ROULROUL i. Gövdesinin üst tarafı yeşil ve koyu mavi, başı, boynu ve göğsü siyah kuş; erkeğinin alnında, ayasız tüylerden bir demet, ensesinde kırmızı bir tepelik bulunur. (Kekliğe yakın bir kuş olan roulroul malezya cengellerinde yaşar. Sülüngillerden.) [L]

ROUMAİN (Jacques), haitili yazar (Port-au-Prince 1907-Mexico 1944). İlk eserlerinde (romanlar, denemeler, küçük hikâyeler) Afrika'ya olan bağlılığı göze çarpar. Etnoloji araştırmalarını teşvik etti, sonra komünist oldu ve Haiti'de proleterya edebiyatını başlattı. Şaheseri, ölümünden sonra yayımlanan *Gouverneurs de la Rosée* (1944) adlı romanıdır. (L)

ROUMANİLLE (Joseph), oc dilinde yazan fransız yazarı (Saint-Rémy-de-Provence 1818-Avignon 1891). İlk şiir kitabı *Li Margarideto* (Papatyalar) [1847] ile dikkati çekti. O zamandan sonra oc diliyle yazan bütün edebiyatçıları bir araya toplamağa çalıştı, bunların eserlerinden bir antoloji meydana getirdi: *Li Prouvençalo* (Güneyliler) [1852]. Arles (1852) ve Aix (1853) kongrelerini düzenledi. Th. Aubanel ve daha başka yazarlarla Felibrige* okulunu kurdu. Roumanille, Félibrige okulu yazarlarının birçok eserini yayımladı. *Lis Oubreto en Vers* (Küçük Manzum Eserler) [1862] adlı kitapta şiirlerini biraraya topladı (bunların en iyisi 1853'te yazdığı «Tanrı Payı»dır). *Lis Oubreto en Prose*'da (Küçük Mansur Eserler) [1859] töre incelemeleri ve 1848 siyasî olayları üstüne yergi yazıları yer alır (bu eserlerde yazar kralcı ve gelenekçi eğilimini ortaya koyar). *Li Conte Prouvençau et li Cascareleto* (Güney Hikâyeleri ve Gevezelikler) [1883] en sevilen eseridir. (L)

Round Heads (*Yuvarlak Kafalar*), birinci İngiliz devriminde, parlamento ordusunun perukasız ve kısa saçlı askerlerine verilen ad. (L)

ROUPALA veya **RHOPALA** i. Amerika, Okyanusya ve Yeni Kaledonya'nın tropikal bölgelerinde yetişen orman ağacı. (*Roupala Brasiliensis*'ten marangozlukta kullanılan koyu esmer kırmızı, düz, sert bir kereste elde edilir. *Proteaceae* familyasından). [L]

ROUQUETTE (Adrien), fransızca yazan louisianalı yazar (New Orleans 1813-ay.y. 1887). Avare gençlik yıllarından sonra, *Savanes* (Savanlar) [1841] adlı lirik derlemesiyle ün kazandı. Papaz oldu, *La Thébaïde en Amérique* (Amerika'da Thebai'li Bir Kız) [1852] adlı eserinde ve *Antoniade* (1860) adlı şiirinde keşiş hayatını önerdi. Misyoner olarak Choctaws Kızılderilileri arasına girdi. *Nouvelle Atala* (Yeni Atala) [1879] adlı lirik romanını yerliler arasındaki adı CHATA-İMA ile imzaladı. İngilizce şiirlerini *Wild Flowers*'ta (Yaban Çiçekleri) [1858] topladı. —Kardeşi DOMİNİQUE de (Bayou-Lacombe 1810-New-Orléans 1890) şiirler yazdı. *Meschacébéennes*'de (Mississippili Kadınlar) [1839] ve *Fleurs d'Amérique*'te (Amerika Çiçekleri) [1857] yerli törelerle romantizmi bağdaştırdı. (L)

ROUS (Peyton), amerikalı biyoloji bilgini (Baltimore 1879-New York 1970). Öğrenimini Johns Hopkins hastahanesinde yaptı ve 1909'da bu hastahanede patoloji profesörü oldu, daha sonra Rockefeller enstitüsüne geçti. 1909'da habis bir uru bir pilice aşılamayı başardı. Yakın olmayan hayvanlar arasında organ aşıları yaparak genetik etmenlerin rolünü gösterdi. 1911'de bu habis urdan aldığı hücresiz süzüntüyü aynı cinsten piliçlere aşıladı ve bir virüsün habis bir urun etmeni olabileceğini ilk defa ispatladı. Böylece kanserin virüslerden ileri geldiği teorisi doğdu. «Konuk virüs»lerin karşılıklı kinetik etkilerini inceleyerek virüs biliminin temellerini attı. Ayrıca, virüs biliminde yeni teknikler ortaya koydu (alantoit zarlarında virüs kültürü ve hücrelerin tripsinle dağıtılması). Kendi adını taşıyan sarkomun tam bir habis ur olduğunu ispatlayarak, bunu meydana getiren virüsü (R.N.A.'lı bir virüs) ortaya çıkardı. 1966'da Nobel Tıp ödülünü aldı. (L)

ROUHER 1869'da Lasalle'ın eseri, Cabinet des Estampes, Paris

ROUSSEAU (Charles), fransız hukukçusu (Melle 1902). Paris Hukuk ve İktisadî İlimler fakültesi profesörü (1948), La Haye Daimî Hakemlik divanı üyesi (1961) oldu. Eserleri: *Droit International Public* (Milletlerarası Kamu Hukuku) [1952] ve *Droit International Public Approfondi* (Milletlerarası Mufassal Kamu Hukuku) [1958]. (L)

ROUSSEAU (Henri), fransız ressamı (Kahire 1875-Aix-en-Provence 1933). 1900'de ikinci Roma ödülünü aldı, Provence, Tunus, Cezayir, Fas'tan manzaralar, at resimleri, dinî sahneler yaptı (Amiens, Dinan, Pau, Saint-Quentin, Uzès, Versailles müzeleri). [L]

ROUSSEAU (Henri) [**Gümrükçü** denir], fransız ressamı (Laval 1844-Paris 1910), bir tenekecinin oğlu. Laval lisesinde okudu, sonra Angers'de noter kâtipliği yaptı. 1864'te askere alındı. Terhis edilince evlendi ve Paris'e yerleşti. 1870 Savaşından sonra Paris gümrüğüne girdi, bu görevde ikinci sınıf kâtiplikten ileri gidemedi. Sık sık boş vakit bulduğundan resimle uğraşıyordu. 1884'te Louvre'da kopya yapmak üzere bir giriş kartı elde etti. Ertesi yıl iki tablosu resmî Salon'a kabul edildi. 1886'da, ömrü boyunca bağlı kaldığı Bağımsızlar salonunda (Salon des İndépendants) eserlerini sergiledi. Yurttaşı Alfred Jarry kendisini ressamlara ve Remy de Gourmont'a tanıtıncaya kadar (1893) resimleri alay konusu oldu veya dikkati çekmedi. Emekliye ayrıldıktan sonra, keman dersleri vererek ve oturduğu Plaisance mahallesindeki komşularının portrelerini yaparak geçimini sağladı. Gezi dergilerinden ilham alarak egzotik manzaralar yaptı, bu yüzden Meksika savaşına katılmış olduğu yolunda çıkan söylentileri yalanlamadı. Kendisini hem beğenen, hem de bu halleri hoşuna giden Guillaume Apollinaire onunla dostluk kurdu. 1910'da Picasso'nun atelyesinde onuruna verilen bir şölene Montmartre ressamlarıyle şairleri katıldı. Üç yıl önce, bir dolandırıcılık işinde suç ortaklığı ettiği ileri sürülerek Seine Asliye mahkemesinde yargılanmış, cezası tecil edilmişti. Ömrünün sonlarında, Robert Delaunay gibi ressamlar, Wilhelm Uhde gibi koleksiyoncular, Ambroise Vollard gibi tablo tacirleri Henri Rousseau ile ilgilendiler. Başlıca tabloları: *Saint-Louis Adasından Görünüş* (1888); *Ormanda* (Zürich müzesi); *Hürriyet Sanatçıları Bağımsızlar'ın XXI. Sergisine Çağırırken* (1906); *Tropikler, Turna'lar* (1907); *Yılan Oynatan Kadın, Küçük Köprü* (Louvre, Jeu de Paume salonu); *Cengel* (1908); *Joseph Brummer'in Portresi* (1909) [New York Metropolitan müzesi]; *Düğün* (Walter koleksiyonu, 1910); *M. Juniet'nin Çekçek Arabası, Bir Egzotik Manzara, Uyuyan Çingene, Savaş* (Louvre, Jeu de Paume salonu), *Portre-Manzara* (Prag müzesi); *Şair ve Musa'sı, Rüya* (New York, Modern Sanat müzesi). Rousseau, günlük hayatının yavanlığından resim yapmakla sıyrılmağa çalışan, kendi halinde bir insanın rüyalarını tablolarında garip, yadırgatıcı bir şiir havası içinde yansıtır. Gerçek değeri ölümünden sonra anlaşılmıştır. (L)

roulroul

ROUSSEAU (Jean), XVII. yy. fransız viyolacısı. Öğretmenlik yaptı. Bir *Traité de la Viole* (Viyola Ders Kitabı) [1687] ve *Méthode Claire, Certaine et Facile Pous Apprendre à Chanter* (Şarkı Söylemek için Açık, Kesin Sonuçlu ve Kolay Metot) [1691] yazdı. Bu sonuncu eser, Mattheson tarafından *Der Volkommene Kapellmeister* (Mükemmel Orkestra Şefi) adlı eserinde yeniden ele alınmıştır. (L)

ROUSSEAU (Jean-Jacques), fransız yazarı ve filozofu (Cenevre 1712-Ermenonville, Senlis yakınları 1778). 1550'de Fransa'dan İsviçre'ye göç eden bir protestan ailesinin çocuğu; huysuz ve kararsız bir adam olan babası saatçiydi. Annesi oğlunu doğurduğu sırada öldü. Babası onunla pek ilgilenmedi, on yaşına gelince, oğlunu protestan papazı Lambercier'ye bıraktı ve çekip gitti. Bir zabıt kâtibinin yanında, sonra da bir gravürcünün atelyesinde uzun süre kalamayan serüvenci delikanlı, bir akşam gezintisinden dönüşte şehrin kapılarını kapalı buldu (1728), Savoie'li bir papaz tarafından misafir edildi. Papaz, Jean-Jacques'ı Annecy'de oturan Vaud'lu Madame de Warens'in yanına gönderdi. Katolikliği yeni benimseyen bu genç kadın, himayesine aldığı genci, Torino'daki katolik çömezlerinin misafirhanesine yolladı, Jean-Jacques buradan kurtulabilmek için Katolikliği kabul etti. Annecy manastırında ders gördü, fakat başarılı olamadı (1729), katedralin korosuna girdi, Capella yöneticisinin peşinden Lyon'a gitti, ondan ayrılarak Fribourg'a, Cenevre'ye, Lozan'a, Neuchâtel'e geçti, 1730-1731 kışını Neuchâtel'de geçirdi. Bir serüvencinin peşine takılıp Bern'e gitti, sonunda Paris'e kapağı attı. Hem parasızlıktan, hem de canı istediği için, Chambéry'deki koruyucusu hanımın yanına yaya döndü. Şehrin girişinde bulunan Charmette'ler kır evinde tatlı günler geçirdi, burada yumuşak ve sevgili bir «ana»nın dizi dibinde kültürünü genişletti, duygularını inceltti. Sağlığının düzelmesi için Montpellier'ye yaptığı bir yolculuktan dönünce, yerini sevgili sıfatıyle kâhyanın aldığını gördü. Lyonnais bölgesi genel hâkimi M. de Mably'nin çocuklarına eğitmenlik etmeğe başladı, fakat bu işi de beceremedi; bunun üzerine gene Paris'in yolunu tuttu (1741). Akademi, onun bulduğu yeni müzik notası sistemini kabul etmeyince Fransa elçisi M. de Montaigu ile Venedik'e gitti (1743), burada elçiyle bozuştu, tekrar Paris'e döndü (1744), maliyeci la Popelinière'in evinde oynanan *les Muses Galantes* (Çapkın Musa'lar) [1745] adlı operası alkışlandı; sonra Voltaire ile Rameau'nun (*les Fêtes de Ramire* [Ramir'in Eğlenceleri]) birer operasını gözden geçirdi; bir kesenekçinin karısı Madame Dupin'in sekreteri oldu. Madame Dupin, Rousseau'yu Madame d'Epinay ile tanıştırdı. Salonlarda ilgi topluyordu; dostluk kurduğu Diderot ondan *Encyclopédie* (Ansiklopedi) için müzik maddeleri yazmasını istedi. Dijon akademisince mükâfatlandırılan *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk* (Discours sur les Sciences et les Arts) adlı broşürü büyük ün kazandırdı. Yaşayışını ilkeleriyle bağdaştırabilmek için görevinden ayrıldı, sırtına bir aba geçirdi, bir tavan arasında barındı, nota kopya ederek ekmeğini kazanma yolunu tuttu, *le Devin du Village*

ROUMANILLE Saint-Rémy-de-Provence'da heykeli J.P. Gras'ın eseri

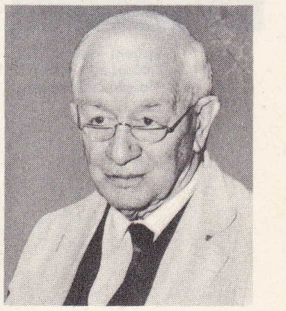

Peyton ROUS

Henri ROUSSEAU «Savaş» Louvre müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

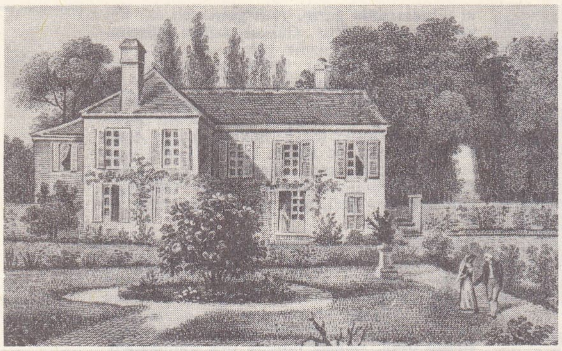

Montmorency'de taşra evi

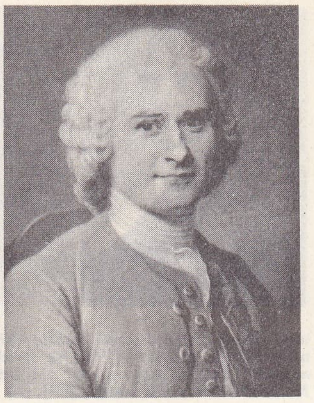

Quentin de La Tour'un eseri
Saint-Quentin müzesi

Jean-Jacques ROUSSEAU

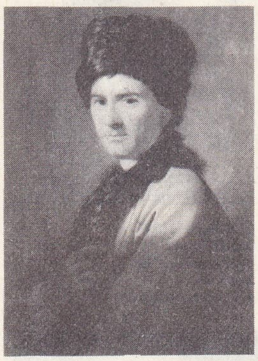

ermeni kıyafetiyle
Ramsay'ın eseri,
Edinburgh müzesi

(Köyün Falcısı) [1752] adlı operasının ve *Narcisse* (1753) adlı komedisinin sağlayabileceği imkânları tepti; bir handa hizmetçilik yapan Thérèse Levasseur ile seviştiğini açıkladı. *İtiraflar*'ında (Confessions) dedikleri doğruysa bu kadından olan beş çocuğunu Kimsesiz-Çocuklar yurduna yerleştirdi. Yeniden Cenevre yurttaşı oldu ve Calvin'ciliğe döndü (1754), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (Discours sur l'Origine de l'İnégalité) [1755] adlı eseriyle gene şaşkınlık yarattı. Madame Epinay ona Montmorency ormanındaki Chevrette adlı şatosunun yanında l'Ermitage adlı bir köşk verdi. Rousseau, yazacağı eserleri bu köşkte, tabiatın sessizliğinde tasarlamağa başladı. Ama, Madame d'Epinay'nin görümcesi Madame de Houdetot'ya duyduğu umutsuz aşk, kır hayatından nefret eden Thérèse ile annesinin dırdırı, Diderot'nun ve Madame d'Epinay'nin sevgilisi Grimm'in boşboğazlıkları, ayrıca mesane sancılarının artırdığı alınganlığı ev sahibesiyle arasını açtı (1757). Yakındaki bir köşke, Lüksemburg mareşalinin ve karısının köşküne taşındı, orada *Lettre á d'Alembert sur les Spectacles*'i (Tiyatro Oyunları Üstüne d'Alembert'e Mektup) [1758] yazdı; bu eserinde, doğduğu şehri, bu şehre bir tiyatro kazandırmağa heveslenen Voltaire'e karşı savundu. Ayrıca, üç temel eserini yazmağa girişti; bu eserlerde, felsefesinin zamanın toplumuna uygulanabileceğini ortaya koymağa çalışıyordu: herkese gözyaşı döktüren tutku ve erdem romanı *Julie yahut Yeni Héloïse* (Julie ou la Nouvelle Héloïse) [1761]; siyasî incelemesi *Toplum Sözleşmesi* (Du Contrat Social) [1762], pedagojik bir roman olan ve dinle ilgili bölümü parlamento tarafından yakılmağa mahkûm edilen *Emile*. Rousseau tutuklanmamak için İsviçre'ye geçti, Môtiers-Travers'te, Paris başpiskoposuna karşı (*Lettre à Christophe de Beaumont* [Christophe Beaumont'a Mektup], 1763), Cenevre Büyük konseyine karşı (*Letres de la Montagne* [Dağdan Mektuplar], 1764), daha önce *Lettre sur la Providence* ile (Tanrı Hikmeti Üzerine Mektup) [1756] tartışmaya giriştiği Voltaire'e karşı kendini savundu. Dünyadan uzak yaşadığı bu köşeden kovulunca, Bienne gölünün ortasındaki Saint-Pierre adasında zevkli iki ay geçirdi (1765), sonra Strasbourg üzerinden Paris'e geldi, oradan da İngiltere'ye geçti. Az sonra kitaplarına önsöz yazmış olan filozof Hume ile bozuştu (1766) ve Fransa'ya döndü (1767), burada herkesin kendine kötülük etmek istediği tasasına kapılarak, kendini Gisors'dan Lyon'a attı, Dauphiné'de başıboş dolaştı durdu, sonra Paris'e gitti (1770). Gene müziğe döndü; daha önce bu alanda bir *Dictionnaire* (Sözlük, 1767) yayımlamıştı. Plâtrière sokağındaki (şimdi J.-J. Rousseau sokağı) gösterişsiz evinde nota kopya etmeğe başladı. Zaman zaman evden çıkar, çömezi Bernardin de Saint-Pierre ile kırlara giderdi. Korsika (1765) ve Polonya (1772) için iki siyasî reform tasarısı hazırladı. Ansiklopedicilerin sürekli sataşmalarına karşılık olmak üzere *İtiraflar*'ı (1782-1789'da yayımladı) ve *Trois Dialogues*'u (Rousseau Juge de Jean-Jacques) [Üç Diyalog, Rousseau Jean-Jacques'ı Yargılıyor] (1789) kaleme aldı. Sonra polemiğe girişmekten vazgeçerek, *Yalnız Gezerin Hayalleri*'ni (Rêveries du Promeneur Solitaire) [1782] yazdı. Marquis de Girardin'in Ermenonville'deki evinde âni olarak öldü. Rousseau'nun erdem sevgisi, kendisi ve kardeş bildiği bütün insanlar için beslediği mutluluk ihtiyacı, kabalığı, sağlığının yerinde olmayışı, ona basit töreleriyle, dinlendirici havasıyle, Tanrı'nın varlığını duyuran manzaralarıyle kır havasını sevdiriyordu. Kötü kurulmuş bir dünyada mutluluğa eremeyince, bütün kuramcı mantığını ve olmayacak şeyler kuran hayalgücünü seferber etti ve eserlerinde «yaradanın elinden çıkan her şey iyidir, her şey insanın elinde yozlaşır» ilkesinden kalkarak gönlüne göre bir dünya kurdu. İki *Discours*'unda ve *Lettre à d'Alembert*'inde medeniyetin zararlarını ve insanlar arasında kurulmuş olan ilişkiler adaletsizliğini ortaya koyduktan sonra, bu tabiat tutkunu, bizi ilkel toplumların hayatına götürme iddiasında bulunmamakla birlikte, çocuğu (*Emile*), karı kocayı (*Yeni Héloïse*), yurttaşı (*Toplum Sözleşmesi*) bu hayata yaklaştıracak ilkeleri öne sürdü.

J.-J. ROUSSEAU
Montmorency'deki
küçük evinde

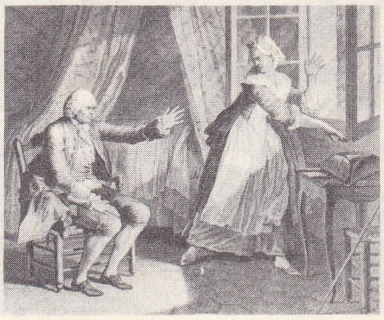

«**J.-J. ROUSSEAU**'nun
Son Sözleri»
Moreau le Jeune'ün
eseri,
Cabinet des Estampes,
Paris

İlk üç eserdeki aykırı düşünceler kamuoyunu allak bullak etmişti. *La Nouvvelle Héloïse,* tutkuyu ve erdemi yücelterek, Fransızlara duygularda basitlik zevkini, davranışlarda doğruluğu yeniden kazandırdı. *Emile,* yazarın kendine göre düzenlediği bir çevre içinde, ana babalara, çocuklara karşı olan görevlerini özlü öğütlerle öğretti. *Toplum Sözleşmesi,* hürriyeti ve zorunlu eşitliği savunmakta Montesquie'den de, Voltaire'den de daha ileri giderek İnsan Hakları beyannamesine ve Konvansiyon dönemi hatiplerine ilham kaynağı oldu. Rousseau, filozof olarak da, şair olarak da öncüydü. İlerlemeye ve akla sırt çevirerek, Ansiklopedicilere karşı kalbin isteklerini, vicdanın buyruklarını, yaratıkla yaradan arasında, tabiat aracılığıyle kurulan kendiliğinden ilişkileri öne sürdü.

Çağımız, onu din duygusunu canlandıran, XIX. yüzyıl doktrincilerine ilham veren, kişi ve aile ahlâkını onaran, sosyal alandaki başarıları destekleyen, içtenlikle «günlük» yazmayı teşvik eden bir öncü olarak selâmlar. Rousseau bütün bir yarım yüzyılı özetlemekle kalmamış, dehasıyle fransız edebiyatına ve insan kalbine şeref kazandırmıştır. (→ Bibliyo.) [L]

ROUSSEAU (Michel), fransız bisiklet yarışçısı (1936). 1956 Olimpiyatları bisiklet sürat müsabakasını kazandı. 1958 Dünya profesyoneller arası bisiklet şampiyonu oldu. (L)

ROUSSEAU (Samuel), fransız bestecisi (Neuve-Maison, Aisne 1853-Paris 1904). 1878'de Roma ödülünü aldı, Sainte-Clotilde kilisesinde kapella yöneticiliği yaptı, missa'lar, motet'ler, org parçaları ve dört lirik dram besteledi; dramlardan *La Cloche du Rhin* (Ren Çanı) 1898'de Paris operasında temsil edildi. — Oğlu MARCEL (**Samuel-Rousseau** denir), fransız bestecisi (Paris 1882-ay.y. 1955), Paris konservatuvarında okudu, *Maïa* kantatıyle Roma ikinci büyük ödülünü aldı (1905), konservatuvarda armoni öğretmenliği yaptı. 1941-1944 Arasında Paris operasının başına geçti. Birçok operakomik (*Taras Bulba* [1919], *Hulla* [1923], *Le Bon Roi Dagobert* [İyi yürekli Kral Dagobert], 1927), lirik dramlar (*Le Roi Arthur* [Kral Arthur], Rossini ödülü, 1903; *Kerkeb Danseuse Berbère* [Berberî Dansözü Kerkeb], 1951); baleler: (*Promenades dans Rome* [Roma'da Gezintiler], 1936; *Entre deux Ron-*

Saint
Pierre
adası
(XVIII. yy.
gravürü)

Foto. Braun, Bulloz (LAROUSSE); Dictionnaire des Auteurs

des [İki Rondo Arasında], 1940; *Esther ile Berenice* için sahne müziği) besteledi. Piyano etütleri, melodiler, arp ve orkestra için *Pastoral Çeşitlemeleri* de vardır. (L)

ROUSSEAU (Théodore), fransız ressamı (Paris 1812-Barbizon 1867). Önce Compiègne ormanında, Normandiya'da, Sen kıyılarında resim yaptı; 1831'den 1835'e kadar tablolarını Salon'da sergiledi. Aşırı romantik olduğu kabul edilen eserleri üzerinde anlaşmazlık çıktı; 1836 Salon'una gönderdiği resimler kabul edilmedi. Bu başarısızlık üzerine Fontainebleau ormanına yerleşti; Millet, Diaz, heykeltıraş Barye de ona katıldılar; ardından Corot, Daumier, Jules Dupré, Chintreuil, Daubigny, Charles Jacque v.b. de oraya gitti. «Barbizon okulu» adını alan bu grubun en kuvvetli kişiliği olan Rousseau, ormanın her saatteki manzarasını iyice kavrayabilmek için oduncular ve köylüler gibi yaşadı. Tabiatı «saflık, içtenlik ve sevgi» ile izlemek; Ruysdael, Hobbema ve Karel Dujardin'e erişmek amacındaydı. Ama anlaşılmayan bir sanatçı olarak kaldı ve Salon'un seçiciler kurulu *Kestane Ağaçlı Yol* (Louvre) adlı tablosunu reddetti. Bununla birlikte, Rousseau zamanla ilgi çekti ve tabloları alıcı bulmağa başladı. 1849 Salon'u için Paris'e gelmeğe razı oldu: *Bir Koru Kenarında, Sonbahar Toprakları;* 1850'de *Bas-Bréau'ya Giriş, Barbizon Köyü;* 1852'de *Yağmurdan Sonra Manzara* adlı eserleri sergilendi. 1855 Dünya sergisinde Rousseau'ya bir salon ayrıldı. Sanatçı burada, Fontainebleau ormanında, Auvergne'de, Berry'de, Granville'de, Landes'da yaptığı manzaraları sergiledi. Daha sonraki eserleri şunlardır: *Apremont Boğazları, Epine Kavşağı* (1857), *Barbizon'da Tarla Sınırlandırılması* (1859), *Kayadaki Meşe* (1861), *Ormandaki Çayırlık* (1863), *Ormanda Gün Batımı* (1866). Louvre'da birçok tablosu bulunan Rousseau, eserlerinin çoğunda büyük manzara ressamlarıyle boy ölçüşebileceğini göstermiştir. Bitüm (zift) kullanması dolayısıyle tabloları yeterince aydınlık olmadığı halde, Rousseau'ya izlenimcilerin öncüsü gözüyle bakılır. (L)

ROUSSEAUX (André), fransız edebiyat tenkitçisi (Paris 1896). Henri de Régnier'nin ölümünden (1936) sonra Figaro'nun edebiyat sayfasını hazırladı. Edebî tenkit türünde uzmanlaşmış olan Rousseaux'nun eserleri, belli başlı yazarları ele alarak incelediği çağdaş edebiyatın genel bir tablosu gibidir: *Ames et Visages du XX. Siècle* (XX. yy.ın Ruhları ve Çehreleri) [1932], *le Paradis Perdu* (Kayıp Cennet) [1936], *Littérature du XX. Siècle* (XX. yy. Edebiyatı) [7 cilt, 1938-1961]. Ayrıca, geçmişin ustaları üstüne bir inceleme dizisi vardır: *le Monde Classique* (Klasikler Dünyası) [1942-1951], *Le Prophète Péguy* (Peygamber Péguy) [1945]. (L)

ROUSSEL (Albert), fransız bestecisi (Tourcoing 1869-Royan 1937). Sanayici bir ailenin oğludur; müziğe çok yatkın olduğu halde, aynı derecede meraklı olduğu denizcilik mesleğini seçti. 1887'de Denizcilik okuluna alındı; iki yıl çeşitli savaş gemilerinde bulundu. Ordudan ayrılarak Paris'e gitti; E. Gigout ile (1894), sonra Schola cantorum'da V. d'Indy ile müzik çalıştı. Aynı okulda on iki yıl kontrapunto dersi verdi; Erik Satie, Paul Le Flem, Stan Golestan, Roland-Manuel, Félix Raugel, Guy de Lioncourt, Martinu gibi bestecileri yetiştirdi. Kendi eserlerini otuz yaşından sonra vermeğe başladı: V. d'Indy'nin etkisinde, 1902'de piyano, keman, viyolonsel için bir üçlü yazdı. *Résurrection* (Diriliş) ilk orkestra eseri, Debussy'nin etkisinde 1904-1905 yıllarında yazdığı *Poème de la Forêt* (Ormanın Şiiri) ise ilk senfonisidir. Cepheye gidip, sağlık durumu dolayısıyle çürüğe çıkarıldığı Birinci Dünya savaşına kadar şu besteleri yaptı: *Divertissement* (1906), birinci keman ve piyano sanatı (1908), Jean Aubry'nin *le Marchand de Sable* (Kum Taciri) adlı oyununa sahne müziği, piyano için *«fa» diyez süit* (1911), *Sonatine* (1912), Hindistan ve Kamboçya yolculuğundan *Évocations* (Anılar) [1910-1911]. 1912'de Jacques Rouché'nin Arts tiyatrosu için ısmarladığı bir bale bestiledi: *Festin de l'Araignée* (Örümceğin Şöleni). Gilbert de Voisins'in bir yazısı üzerine yaptığı bu eser büyük başarı kazandı. Gene Jacques Rouché'nin, Paris operası için ısmarladığı ve librettosunu Louis Laloy'un yazdığı *Padmâvati* opera-balesi ancak 1923'te temsil edilebildi. Bu sırada lirik dramın geçerli bir tür olmaktan çıktığına karar veren Roussel, izlenimciliği de terk etti. *Pour une Fête de Printemps* (Bir İlkbahar Bayramı İçin) [1920] ve ikinci senfoni (1921) bu tutumun örnekleridir. 1921'den sonra, eserlerinin çoğunu Dieppe civarında Vasterival'deki evinde yazdı: 1925'te Opera'da temsil edilen *La Naissance de la Lyre* (Lir'in Doğuşu) [1922-1924]; flüt ve piyano için *Joueurs de Flûte* (Flütçüler) [1924]; keman ve piyano için ikinci sonat (1924) ve *Sérénade* (1925) adlı eserleri ağır parçalardır. *«Fa»Süit* (1926), *Concert* ve piyano konçertosunda (1927) ise daha yüklü bir kontrapunto yazısına yöneldi.
Altmışıncı yılını kutlamak üzere Paris'te düzenlenen Roussel festivali (1929) dolayısıyle *Psaume LXXX* (Mezmur LXXX) adını verdiği eseri çalındı. Bunu izleyen yıllar sanatçının en verimli dönemidir: *Petite Suite* (Küçük Süit), flüt, viyola, viyolonsel için ikinci üçlü (1929), üçüncü senfoni (1929-1930), tiyatro için *Bacchus et Ariane* (Bacchus ve Ariane) adlı bale (librettosu, Abel Hermant, 1931); opera-buf tarzında *Le Testament de la Tante Caroline* (Caroline Halanın Vasiyeti) [librettosu Nino, 1932-1933]; *Aeneas* adlı ikinci bir bale (1935). Son eserleri şunlardır: yaylı çalgılar Dörtlü'sü (1931-1932), flüt ve piyano için *Andante ve Scherzo* (1934), *Sinfonietta* (1934), *Flaman Rapsodisi* (1936), viyolonsel için *konçertino*, yaylı çalgılar için bir üçlü (1937). Roussel'in ilk bestelerinde göze çarpan V. d'Indy, C. Franck ve Debussy etkisi *Padmâvati* adlı eserinde ortadan kalkar. Roussel, sanatçı kişiliğini tam olarak *Bir İlkbahar Bayramı İçin* adlı eserinden sonra buldu. Flaman ruhu ile matematikçi eğitiminin dizginlediği ateşli mizacı, duygusallığı, sahne müziğinden çok oda müziği ve senfonik müziğe yatkındır. Keskin ritimleri ve cüretli harmonileri benimsemekle birlikte, Roussel, tonalitelerden vaz geçmez ve alışılagelmiş biçimleri kullanır. (L)

ROUSSEL (Fremyn), XVI. yy. fransız heykeltıraşı. II Primatice'in yönetiminde Fontainebleau şatosunda, Valois'ların mezarında çalıştı. Louvre'da, *François II'nin Mezarından* kalma *Tarihin Dehası* adlı parçası vardır. (L)

ROUSSEL (Gaston), fransız eczacısı (Auxonne 1877-Paris 1947). 1903'te Lyon Veteriner okulundan diploma aldı. 1909'da tıp doktoru oldu. «İkinci defa alınan kan»dan elde edilen kan serumunun hematopoietik özelliklerinin önemini doğruladı. Hormon tedavisi araştırmalarını düzenledi ve bilûrî folikülin'in keşfini sağladı. (L)

ROUSSEL (Ker Xavier), fransız ressamı (Lorry-lés-Metz 1867-L'Etang-la-Ville 1944). 1890 ile 1895 arasında Bonnard'ınkine yakın bir üslûbu benimsedi; sonra izlenimcilikteki ışık etkisini uygulayarak, konularını mitolojiden alan dekoratif tablolar ve büyük dekorasyon çalışmaları yaptı: *Trajedinin Doğuşu* (Comédie des Champ Elysées tiyatrosunun perdesi) [1911-1912], *Chaillot* tiyatrosundaki *Dans* (1937), Cenevre'deki Milletler Cemiyeti sarayında çeşitli eserler. Moderne Sanatlar Millî müzesinde (*Yol*, [1965'e doğru], *Deniz Kıyısında Venüs'le Aşk Tanrısı* [1908'e doğr.], *Pastoral* [1920], *Bacehus Alayı* [1935'e doğr.]) ve Cezayir, Kopenhag, Helsinki, Moskova müzelerinde eserleri vardır. (L)

ROUSSEL (Pierre), fransız helenisti (Nancy 1881-Paris 1945). Atina okulu müdürüydü (1945); Sorbonne üniversitesinde profesör oldu. Yayımladığı eserleri: *Les Cultes Egyptiens à Délos du III au I. Siècle av. J.C.* (M.Ö. III. yy.dan I.yy.a kadar Delos'da Mısır Dinleri) [1916]; *Délos, Colonie Athénienne* (Atina Sömürgesi Delos) [1917]; *La Grèce et l'Orient des Guerres Médiques à la Conquête Romaine* (Med Savaşlarından Romalıların Zaferine Kadar Yunanistan ve Doğu) [Cloché ile birlikte, 1928]; *Alexandre et le Démembrement de son Empire* (İskender ve İmparatorluğunun Parçalanışı) [G. Glotz ve R. Cohen ile birlikte, 1938]; *Sparte* (Isparta) [1939]. (L)

ROUSSEL (Raymond), fransız yazarı (Paris 1877-Palermo 1933). Gerçeküstücülüğün öncüsüdür; fantastik hayallerle yüklü aşırı derecede işlenmiş bir üslûbu vardır. Başlıca eserleri: *La Doublure* (Yedek) [1897], *La Vue* (Görüş) [1904], *Impressions d'Afrique* (Afrika İzlenimleri) [1910], *Locus Solus* (1914), *L'Étoilie au Front* (1924, *La Poussière des Soleils* (Güneşlerin Tozu) [1926], *Nouvelles Impressions d'Afrique* (Afrika'dan Yeni İzlenimler) [1932]. (L)

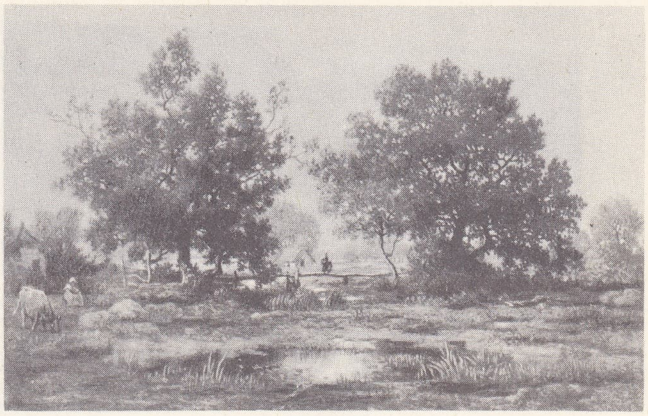

Théodore ROUSSEAU
«Kır Köprüsü»
Louvre müzesi, Paris

ROUSSELOT (Jean-Pierre), fransız fonetikçisi (Saint-Claud 1846-Paris 1924). Angoulême'de bir din okuluna girdi (1865), rahip oldu (1870), öğretmenlik yaptı (1869 - 1871). Lehçelerin coğrafya, doğuş ve gelişme şartlarını incelemede uzmanlaştı; fizyolojist Marey'in araştırmalarıyle ilgilendi ve kayıt araçları icat etti. 1889'da katolik enstitüsünde «deneysel» fonetik kursu açtı. 1897'de Collège de France'ta kurulan deneysel fonetik laboratuvarını hazırlama görevi Rousselot'ya verildi. Daha sonra, Rousselot için yine aynı kurumda bir deneysel fonetik kürsüsü kuruldu. Başlıca eserleri: *Les Modifications Phonétiques du Langage Étudiées dans le Patois d'une Famille de Cellefrouin, Principes de Phonétique Expérimentale* (Cellefrouin'li Bir Ailede Konuşulan Dilin Fonetik Değişimleri, Deneysel Fonetiğin İlkeleri) [1897-1909], *Précis de Prononciation Française* (Fransızca'nın Telaffuzu Üstüne İnceleme) [yeğeni F. Laclotte ile birlikte, 1902]. Birinci Dünya savaşı sırasında icat ettiği elektrik titreşimli kayıt aracıyle, Almanların «Berta» toplarını yerleştirdikleri mevkiler tespit edildi. Rousselot, âletli fonetiğin ve dil coğrafyasının kurucusudur. (L)

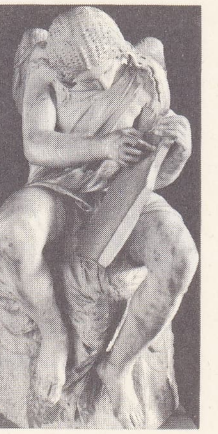

Fremyn ROUSSEL
«Tarihin Dehası»
Louvre müzesi, Paris

ROUSSET (Camille), fransız tarihçisi (Paris 1821-Saint-Gobain 1892). Grenoble'da, sonra Paris'te profesördü. Savaş bakanlığının tarih yazarı oldu (1864-1876); askerî tarih alanında uzmanlaştı ve birçok eser yazdı: *La Grande Histoire de la Guerre de Crimée* (Kırım Savaşı Tarihi) [1877], *L'Algérie de 1830 à 1840* (1830'dan 1840'a Kadar Cezayir) [1887] v.b. (L)

ROUSSİLHE (Henri), fransız hidrografya mühendisi (Versailles 1879-Carennac, Lot 1945). Birinci Dünya savaşından sonra tapu kadastro servisi müdürü oldu. Özellikle Conservatoire des Arts et Métiers (Sanat ve Meslekler konservatuvarı) ve École Polytechnique'te topometri ve astronomi dersleri verdi. Topometride dikgen koordinatların genelleştirilmiş kullanımını ve fotogrametri yöntemlerinin uygulanmasını sağladı. (L)

Albret ROUSSEL
Mela Muter'in eseri
Güzel Sanatlar
müzesi, Nantes

Foto. Neurdein, Giraudon, Armen (LAROUSSE)

ROUSSİLLON Cerbère yakınında, burunlar

ROUSSİLLON, Fransa'da eski il (adını *Ruscino*'dan alır). Eskiçağda Perpignan'dan önce ülkenin başkentiydi. Roussillon'un sınırları bugünkü Pyrenées-Orientales idare bölgesinin sınırlarına uyar. Yalnız Pyrenées-Orientales'de yer alan Sournia, Latourde-France ve Saint-Paul komünlerini kapsamaz.

Coğrafya

Puymorens boğazıyle deniz arasında yer alan Rousillon ili, batıda ve güneybatıda Pireneler eksen bölgesindeki son büyük dorukların (Carlitte ve Canigou) uzantıları olan Alberes'i, büyük kütlelerin (Capcir, Cerdagne) eteğindeki çöküntü havzalarını ve Têt ile Tech ırmaklarının izlediği kenarları dik vâdileri (Conflent, Vallespir) kapsıyordu. Doğuda, *Roussillon ovası* veya asıl Roussillon, kuzeybatıda Corbières ile sınırlıydı ve İspanya'daki Ampurdan ile bakışımlı bir konumu vardı. Ampurdan gibi, Pirene sıradağlarının son kıvrımlanmaları sırasında çöküntülerden oluşmuştur; çöküntüler, komşu dağlardan gelen döküntüler ve Akdeniz'in katkılarıyle dolmuştur. Üç kısma ayrılır: çevrede, başlıca uzantısı Têt ile Tech arasında yer alan bir tepeler ve eski alüvyon taraçaları bölgesi; ortada Agly, Têt ve Tech'in alüvyon ovalarından oluşan bir bölge; ince bir kıyı şeridi gerisindeki gölleriyle dolu (Salanque) bataklık ova. Bu kısımların her birinde, tramontana'nın etkisiyle sıcaklığı ve kuraklığı (Perpignan'da yılda 554 mm su) daha da artan akdeniz ikliminin gerekleri, toprakların değerlendirilme şartlarını tayin eder: XIX. yy.dan sonra, eski taraçaların kurak ve çakıllı topraklarında (*aspres*) ve Albères boyunca uzanan tepelerde bağcılık, eski geleneksel tahıl tarımını ortadan kaldırmıştır. Bu üretim, özellikle toprakların kendileri işleyen küçük mülk sahiplerince elde edilir ve çok çeşitlidir (meşhur şaraplar). Bağcılık, Narbonne-Perpignan demiryolunun döşenmesine bağlı olarak gelişmiştir ve Thuir, Banyuls, Saint-Estève merkezlerinin başlıca faaliyetidir. Bununla birlikte, ova kenarında meyve ağaçları (Ceret'den sonra kayısı, şeftali, kiraz ağaçları) yetiştiriciliği gelişmektedir. Alüvyonlu ova, çitler ve kanallarla örülü sulanan bir arazidir (*regatiu*). Bu bölgede sulama eskidir; Ortaçağdan beri Thuir ve Perpignan çevresinde gerçek huertalar («horta»lar) kuruldu ve sulanan topraklar ırmaklar boyunca ve kanallar (Rivesaltes, Claira, Albères kanalları) yardımıyle genellikle aspre sayılan topraklara kadar uzatıldı. XIX. yy.dan sonra bu topraklarda devamlı tarım yapılmağa başlandı (buğdayın yerine fasulye, darı, patates ve keten); yavaş yavaş pazar yerleri ve ulaşımın düzenlenmesiyle başlıca merkezler (Perpignan ve pazar-garı; Elne, Prades, Céret) çevresinde sebze ve meyve tarımı gelişti. Burada sebze ve meyve tarımı (şeftali, kayısı, turfanda patates, yeşil salata, üzüm) çok yaygındır.

La Salanque'ın akaçlanan ve temizlenen kısımları da tarımda ileridir: büyük ölçüde üretim yapan ve Lanquedoc'takilere benzeyen bağlar, çayırlar veya sebze bostanları. En tuzlu ve en alçak kısımlar (kısmen tuzu giderilmektedir), yosunlar, kamışlar ve sazlarla örtülüdür (av hayvanlarının barınağı); böyle bir kıyıda balıkçılık gelişmemiştir; yalnız deniz içinde kaybolan Albères kayalıklarında liman haline getirmeğe elverişli mahfuz yerler vardır. Kuzey Afrika'ya giden yolcu gemilerinin hatbaşı olan Port-Vendres dışında bölgenin limanları balıkçı limanlarıdır.

Bölge, hem tarım (sebze ve meyve tarımı), hem de turizm bakımından gelişmektedir. Daha eskiden beri akdeniz iklimli bölgesi turist çekerdi (ılıca içmeler; Font-Romeu, Amélie-les-Bains tedavi merkezleri); üstelik bugün amatör dağcılar ve kayakçılarla (Font-Romeu, Vernet-les-Bains), Côte d'Azur'ün kalabalık kumsallarından daha tenha yerler arayan turistler de buraya akın eder. (L)

Gustave ROUSSY

ROUSSİN (Albin Reine, baron), fransız amirali (Dijon 1781-Paris 1854). Mareşal Hoche emrinde İrlanda seferinde görev aldı, sonra ingilizlere tutsak oldu. 1816-1820 Arasında, Afrika ve Brezilya kıyılarında hidrografik araştırmalar yaptı, Antiller'deki filoya kumanda etti. Âyan meclisi üyesi oldu ve 1832'de İstanbul'da büyükelçilik yaptı, 1840'ta amiralliğe yükseltildi. 1840'ta Thiers ve 1843'te Guizot kabinelerinde bahriye bakanı oldu. (L)

ROUSSİN (André), fransız tiyatro yazarı ve oyuncusu (Marsilya 1911). Louis Ducreux ile birlikte «Rideau Gris» (Gri Perde) topluluğunu yönettikten sonra, 1942'de Ducreux'nün *La Part du Feu* (Ateşin Payı) adlı oyununda rol aldı; daha sonra kendi piyeslerini oynattı, bir kısmında da rol aldı: *Une Grande Fille Toute Simple* (Alelâde Bir Genç Kız) [1944]; *Am-Stram-Gram* (1945); *Küçük Kulübe* (La Petite Hutte) [1947]; *Les Oeufs de l'Autruche* (Devekuşunun Yumurtaları) [1948]; *Nina* (1949); *Oyun Olmasaydı* (Bobosse) [1950]; *Yine mi Çocuk?* (Lorsque l'Enfant Paraît) [1951]; *Hélène ou la Joie de Vivre* (Hélène veya Yaşama Sevinci) [1952]; *L'Amour Fou* (Çılgın Aşk) [1955]; *Becerikli Kaynana* (La Mamma) [1957]; *L'École des Autres* (Başkalarının Okulu) [1962]; *Un Amour qui ne Finit Pas* (Bitmeyen Aşk) [1963]; *La Voyante* (Falcı Kadın) [1963]; *La Locomotive* (Lokomotif) [1966]. Oyunlarında örf ve âdetlerin yergisini zevkli bir bulvar komedisi halinde sunar. *Un Contentement Raisonnable* (Akla Yatkın Bir Memurluk) ve *Lettres sur le Théâtre d'Oujourd'hui* (Günümüz Tiyatrosu Üstüne Mektuplar) adlı eserlerini 1965'te yayımladı. (L)

ROUSSY (Gustave), fransız hekim ve bilgini (Vevey 1874-Paris 1948). Görme yatağı (talamus) hakkında bir tez hazırladıktan sonra, Déjerine ile birlikte talamus belirtisini tanımladı. Daha sonra, hipotalamus ile hipofiz arasındaki ilişkiler problemini ortaya attı. Camus ile birlikte, beyindeki üçüncü karıncığın tabanını zedeleyerek şekersiz diyabeti meydana getirmeyi başardı. 1913'te Villejuif Kanser enstitüsünü kurdu. Başlıca eserleri: *Diagnostic des Tumeurs* (Urların Teşhisi); *Traité du Cancer* (Kanser Ders Kitabı); *Technique d'Anatomie Pathologique du Système Nerveux* (Sinir Sistemine İlişkin Patolojik Anatomi Tekniği); *Physiopathologie de l'Hypotalamus* (Hipotalamusun Fizyopatolojisi). [L]

ROUTİER (Simone), fransızca yazan kanadalı kadın edebiyatçı (Quebec 1901). Romantik türdeki ilk şiir kitabı *L'Immortel Adolescent*'dır (Ölümsüz Delikanlı) [1928]. Daha sonra Fransa'ya gitti ve şu kitaplarını yayımladı: *Paris-Amour-Deauville* (Paris - Aşk-Deauville) [1932], *Adieu Paris* (Elveda Paris) [1940]. Paris'te serbest nazmı benimsedi. *Ceux qui Seront Aimés* (Sevilecek Olanlar) [1931] ile *les Tentations* (Kötü Eğilimler) [1934] bu dönemin ürünüdür. Ardından, dinî bir sembolizme yönelen yazarın daha sonra iki kitabı yayımlandı: *Les Psaumes du Jardin Clos* (Kapalı Bahçe Mezmurları) [1947] ve *Le Long Voyage* (Uzun Yolculuk) [1947]. (L)

ROUVİER (Maurice), fransız siyaset adamı (Aix-en-Provence 1842 - Neuilly 1911). Milletvekili (1871-1903), sonra senatör (1903-1911) oldu. Ticaret bakanlığı (kasım 1881 - ocak 1882 ve ekim 1884 - mart 1885) yaptıktan sonra, bütçe komisyonu başkanı veya bakan olarak, başarıyle yönettiği maliye alanında uzmanlaştı. Başbakan oldu (mayıs - aralık 1887); Boulanger'cilikle mücadele etti. Maliye bakanı oldu (şubat 1889 - aralık 1892). Panama skandalı sırasında, örtülü ödenek yetersizliğini gidermek için bazı özel kişilerden para aldığını itiraf etti, ama hakkında takipsizlik kararı verildi. Yeniden maliye bakanı oldu (haziran 1902-haziran 1905); Kilise ile Devlet'in ayrılmasıyle ilgili kanunun oylamasına önayak olduğu zaman başbakanlık görevindeydi (ocak 1905 - mart 1906). Dış siyasette, Wilhelm II'nin Tanca nutku (mart 1905) bir bunalıma yol açmıştı. Bu sırada savaş çıkmasından çekinen Rouvier, sadece korkutma amacının güdüldüğünü düşünen ve alman büyükelçisi Radolin'in istekleri karşısında istifa etmek (haziran) zorunda kalan Delcassé ile anlaşmazlığa düştü. Rouvier dışişleri bakanlığını üstüne aldı (haziran 1905 - mart 1906) ve Algeciras (İspanya) konferansıyle son bulan görüşmelere önayak oldu. (L)

ROUVİÈRE (Henri), fransız anatomi bilgini (Le Bleymard 1875-Paris 1952). Montpellier'de tıp okudu. 1910'da doçent oldu, Paris Tıp Fakültesi Anatomi kürsüsünün başkanlığına getirildi (1927). Çok yönlü olan çalışmaları kemik, eklem, kas bilgileri, embriyoloji ve lenfa damarları anatomisiyle ilgilidir. Birçok ders kitabı yayımladı: *Précis d'Anatomie et de Dissection* (Anatomi Kitabı ve Diseksiyon) [1911]; *Traité d'Anatomie Humaine* (İnsan Anatomisi Ders Kitabı) [1921]; *Anatomie des Lymphatiques* (Lenfa Damarlar Anatomisi) [1947]. Ereklik görüşünü benimsedi ve felsefesini beş ciltte açıkladı: *Vie et Finalité* (Hayat ve Ereklik) [1911]; *L'Énergie Vitale* (Hayatî Enerji) [1952]. (L)

ROUVİLLE, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Montreal ovasında; 22 100 nüf. Merkezi, *Marieville*. (L)

ROUVROY, Fransa'da Pas de Calais idare bölgesinde (Arras idarî çevresi) komün, kömür havzasında (Henin-Liétard topluluğu), Henin-Liétard'ın güneybatısında; 9 653 nüf. Modern kilise. Maden kömürü ocakları. Salamuracılık. (L)

ROUX, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) komün, Charleroi'nın kuzeybatısında, Charleroi-Brüksel kanalı kıyısında; 10 455 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Kimya sanayii. Camcılık. (L)

ROUX (Emile), fransız baktoriyoloğu (Confolens 1853-Paris 1933), Pasteur'ün en ünlü çalışma arkadaşı. Pasteur'ün laboratuvarına girdi (1878); tavuk kolerası, şarbon hastalığı, kuduz üstündeki çalışmalara katıldı (1878-1885). Pasteur'ün, mikrop teorisini kurmasına, bu teoriyi cerrahîye ve tıbba uygulamasına yardım etti. Mikropların hastalık yapma gücünü azaltarak önleyici aşı hazırlamayı ve bununla bulaşıcı hastalıklardan korunma yolunu Pasteur onunla birlikte keşfetti. Emile Roux, 1889'da difteri toksinini buldu ve serumla tedaviyi (özellikle difteri tedavisi) gerçekleştirdi (1894). Meçnikov ile birlikte, antropoid maymunlardan yararlanarak frenginin deneysel olarak incelenebileceğini gösterdi (1905). 1904'ten ölümüne kadar Pasteur enstitüsünün müdürlüğünü yaptı. (L)

ROUX (Wilhelm), alman biyoloji bilgini (Jena 1850-Halle 1924). Haeckel'in öğrencisi oldu; Jena, Berlin ve Strassburg'da öğrenim gördü. Breslau üniversitesinde Embriyoloji ve Gelişme Mekaniği enstitüsünde profesör, sonra müdür oldu. Genç bir anatomi bilgini olarak gittiği Halle'de, kurbağa yumurtası üstünde çalıştı ve bazı embriyoloji meselelerini deneylerle çözümledi. Deneysel metot embriyolojiye daha önce girmişti, ama W. Roux'nun etkisiyle kesin olarak yerleşti. Morfogenez'i açıklamada nükleer mozaik teorisini uygulamayı önerdi. Roux, gelişme mekaniğinin, yani nedensel embriyolojinin kurucusudur. Bu yeni biyoloji dalı için, yayımını bugün de sürdüren bir dergi kurdu. Ayrıca, *Der Kampf der Teile im Organismus* (Organların Organizma İçindeki Mücadelesi) adlı bir eser yayımladı. (L)

ROUX-CHAMPİON (Joseph Victor ROUX, J. V. — denir), fransız ressamı, gravürcüsü ve seramikçisi (Chaumont, Haute-Marne 1871-Vars, Haute-Saône 1953). Güzel Sanatlar yüksekokulunda Gustave Moreau'dan ders gördü. Çeşitli taşra müzelerinde bulunan tablolar ve suluboyalar (manzaralar) yaptı. *Dix Peintres du XX. Siècle* (XX. yy.-ın 10 Ressamı) [1926] adlı kitabında gravür-portreleri vardır. Seramikleri Sèvres Seramik müzesindedir. (L)

ROUXCOLOR i. (tes. edil. ad). 1948'de Roux kardeşler tarafından bulunmuş olan ve katmalı senteze dayanan renkli sinema biçimi. (Filim, dört ayrı renkte süzgeçten geçen dört görüntü kaydeder.) [L]

ROUYN, Kanada'da (Quebec) şehir, Té-

Foto. Goldner, Doisneau (LAROUSSE)

miscamingue gölünün kuzeyinde; 18 700 nüf. Madencilik (altın, bakır) merkezi. (L)

ROVANİEMİ, Finlandiya'da şehir, Laponya ilinin (Lappi) merkezi, Ounasjoki ile Kemi joki'nin kavuştuğu yerde, kutup dairesinin altında; 23 200 nüf. Bir ticaret ve idare merkezi olan şehir, 1944'te Almanlar tarafından tamamıyle yıkıldı. Bıçkıhaneler. Kürk pazarı. Kutup kuşağında tarım deneme istasyonu. Turizm ve kış sporları merkezi. (L)

ROVATO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili), İseo gölünün güneyinde; 11 800 nüf. Ulaştırma merkezi. Metalürji ve kimya (soda) sanayii. Saatçilik. (L)

ROVERE (DELLA). Bk. DELLA ROVERE (SİXTUS IV ve JULİUS II).

ROVERETO, İtalya'da şehir, Trentino'da (Trento ili) ve başlıca merkezi olduğu Lagarina vâdisinde, Vallarsa'nın ağzında; 25 600 nüf. Birinci Dünya savaşında zarar gören şehrin bugün modern bir görünüşü vardır, ama XIV. yy.dan kalma suru yıkılmamıştır. Önemli tarım pazarı (üzüm, hayvancılık). Rovereto aynı zamanda da Trento ilinin ilk sanayi merkezidir: makine sanayii, dokuma (pamuk, ipek) ve kimya sanayii; elektrik malzemesi yapımı. (L)

ROVETTA (Gerolamo), italyan yazarı (Brescia 1851-Milano 1910). Psikolojik romanlar yazdı: *Mater Dolorosa* (1882); *Il Primo Amante* (İlk Âşık) [1892]; *La Baraonda* (Karışıklık) [1894]; *La Signorina* (1900). Aynı zamanda komedi (*La Trilogia di Dorina* [Dorina Üçlemesi], 1889) ve dramlar da yayımladı; ünlü dramı *Romanticismo* (Romantisizm) [1901], 1859'dan önceki avusturya hâkimiyeti sırasında Lombardia hayatını anlatır. (L)

ROVETTA (Giovanni), italyan bestecisi (öl. Venedik ? 1668). Monteverdi'nin öğrencisidir; 1627'de San Marco kilisesinin yardımcı yöneticisi oldu, ustasının ölümü (1643) üzerine, başyöneticiliğe yükseldi. Venedik'te *Ercole in Lidia* (Herkül Lidia'da) adlı bir operasını temsil ettirdi (1645), Leardini ile birlikte ikinci bir opera yazdı: *Argiope* (1649). Ama özellikle bir kutsal müzik bestecisi olarak büyük kabiliyetini kilisenin hizmetinde kullandı ve birçok eser verdi: bir veya daha çok sesli ve çalgılı üç cilt mezmur ve missa, madrigal'lerden gelen üç derleme, dört kitap orkestralı motet, kanto'lar, canzone'ler (şarkılar) v.b. besteledi. (L)

ROVEZZANO (Benedetto DA), italyan heykeltıraşı (Pistoia 1474-Floransa yakınında, Vallombroso 1556). Aziz Giovanni Gualberti'nin (Floransa, Bargello müzesi) ve Soderini'nin Carmignano'daki mezarlarının şatafatlı kabartmalarını yaptı. (L)

ROVİGO, İtalya'da şehir, Veneto'da, il idare merkezi, Aşağı Adigo ovasında; 45 650 nüf. Bologna-Venedik yolu üzerinde önemli tarım pazarı. XVI. yy.dan kalma sekizgen planlı kilse. —*Rovigo* ili, 277 800 nüf. Adigo ve Po'nun sınırladığı Polesine bölgesini içine alır; akaçlama ve sulama çalışmaları sayesinde tarım (şeker pancarı) büyük ölçüde gelişmiştir. Bütünüyle suyun doldurulmasıyle kazanılan Aşağı Polesine'de çok büyük mülkler vardır. (L)

ROVİGO, bugün Bugera, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Lar el Beyza idare çevresi) komün, Mitica'da; 15 347 nüf. Turunçgil tarımı. (L)

ROVİL i. (tes. edil. ad). Klorlu elyaf grubundan sentetik elyaf. (L)

ROVİNJ, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Batı İstria kıyısında; 6 900 nüf. XII. yy.dan kalma gotik ve rönesans üslûbunda saraylar. — Yakınında boksit işletmesi. (L)

ROVİT i. (fr. *rauvite*). Miner. Tabiî uranyum ve kalsiyum vanadat. (L)

ROVNO, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Lvov'un kuzeydoğusunda; 57 000 nüf. Makine yapımı. Besin ve dokuma sanayii. (L)

ROVSİNG (Thorkild), danimarkalı cerrah (Flensburg 1862-Kopenhag 1927). Cerrahî profesörlüğü yaptı; Birinci Dünya savaşında eğitim bakanı oldu. Safra taşları patojenezi konusunda incelemeler yaptı, o devre kadar kabul edilen görüşleri çürüttü. (M)

Rovsing belirtisi, sol tarafta Mc Burney belirtisine bakışımlı olan noktada, sıkıştırma sebebiyle meydana gelen ve apandisit vakalarında görülen sancı. (M)

ROWE (Nicholas), ingiliz oyun yazarı (Little Barford, Bedfordshire 1674-Londra 1718). Pope ile Addison'un dostuydu. 1700'de ilk oyunu *The Ambitious Stepmother* (Muhteris Üveyana) ile tanındı. Kısa bir süre sonra Louis XIV'ü Bayezid'in kişiliğinde gülünçleştirdiği *Tamerlan* (Timurlenk) adlı oyunu da beğenildi. Sonraları Richardson'a Clarissa Harlowe adlı oyun kişisini ilham eden *The Fair Penitent* (Güzel Tövbekâr) [1703] ve özellikle *Jane Shore* (1714) ile ününü sağlamlaştırdı. Rowe'un öbür eserleri arasında, latin şairi Lucanus'tan, La Bruyére'den (karakterler), Boileau'dan çevirileri (Lutrin) ve Shakespeare'den (1709) bir çeviri sayılabilir. Rowe, 1709'da İskoçya dışişleri bakan yardımcısı oldu, 1715'te şiirleriyle ödül kazandı. (L)

ROWECKİ (Stefan, **Grot** — denir), polonyalı general (Piotrkow 1895-Sachsenhausen kampı 1944). Alman işgali sırasında Polonya Yurt İçi ordusu başkumandanıydı; 1943'te tutuklandı, sürgünde öldü. (L)

ROWLAND (Henry Augustus), amerikalı fizikçi (Honesdale, Pennsylvania 1848-Baltimore 1901). Önce demiryolları mühendisi oldu; sonra tabiat dersleri verdi; en sonunda Berlin'e giderek Helmholtz'un yönetiminde fizik okumağa başladı. 1874'te New York üniversitesinde profesör oldu ve 1876'da Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi Fizik kürsüsüne getirildi. Magnetik geçirgenliği inceledikten (1973) sonra, 1876'da hareketli bir elektrik yükünün bir magnetik alan doğurduğunu ispatladı ve böylece statik ve dinamik elektriğin benzerliğini ortaya koydu; bu amaçla, elektrik yüklü olan ve büyük bir hızla dönen bir diskin yarattığı elektrik alanını ölçtü. Elektrik direnci biriminin ve kalorinin mekanik eşdeğerinin tanımlarını da yaptı. Daha sonra güneş tayfını incelemeğe başladı ve güneş ışığının kırınım ağlarını hazırladı (1882); böylece güneş tayfındaki otuz dokuz kimyasal elementi belirleyebildi. (L)

ROWLANDİT i. (A.H. *Rowland*'ın adından fr. *rowlandite*). Miner. Tabiî seryum, lantan, itriyum ve demir silikat. (L)

ROWLANDSON (Thomas), ingiliz karikatürcüsü (Londra 1756-ay.y. 1827). Krallık akademisi derslerini takip ettikten sonra Avrupa'ya seyahat etti; 1781'den itibaren resmi bırakarak karikatür ve kitap resimleri yapmağa başladı. Özellikle, Napolyon'u ve George III'ü ele aldı ve ikisini de, çağdaşı Gillray kadar şiddetle ve mübalâğa ile çizdi. *Dr. Syntax's Three Tours*'ı (Doktor Syntax'ın Üç Gezisi) resimledi (1812-1820) ve çeşitli gazetelerde (*The English Spy, The Humorist*) çalıştı. (L)

ROWLEY (William), ingiliz oyun yazarı (1585'e doğr. -1642'ye doğr.). 1614'te Gal prensinin özel tiyatrosuna, sonra kraliçe Elizabeth'in sarayındaki özel tiyatroya girdi. Dekker, Heywood, Ford ve Middleton ile birlikte oyunlar (özellikle *The Changeling*) yazdı. Tek başına yazdığı bilinen bir trajedisi (*All's Lost by Lust* [Her Şey Sefahatle Kaybedildi], 1633) ve üç komedisi vardır: *A New Wonder: A Woman Never Wext* (Yeni Bir Harika: Hiç Kızmayan Kadın) [1632], *A Match at Midnight* (Gece Yarısı Evliliği) [1633] ve *A Shoemaker, a Gentleman* (Bir Kunduracı, Bir Centilmen) [1673]. (L)

ROWLEY REGİS, İngiltere'de (Staffordshire) şehir, Birmingham'ın batı banliyösünde; 49 400 nüf. Metalürji; âletler. (L)

ROXBURGH CASTLE, Teviot ve Tweed'in kavuştukları yerde bulunan harabe halindeki iskoç (Roxburghshire) kalesi. James II (1460) bu kaleyi kuşattığı sırada öldürüldü. (L)

ROXBURGHSHİRE, İngiltere'de idare bölümü, Güney İskoçya'da, Cheviot dağları bölgesinde; 43 170 nüf. Merkezi, *Newton Saint Boswell's*.

ROXELANE. Bk. HURREM SULTAN.

ROY (Gabrielle), fransızca yazan kanadalı kadın romancı (Saint-Boniface, Manitoba 1910). 1945'te yayımladığı ve *Femina* ödülünü kazanan *Bonheur d'Occasion* (Rasgele Mutluluk) adlı eserinde, Montréal'de bir işçi mahallesinin günlük hayatını anlatır. Ayrıca, Kanada'nın batısında yaşayan fakir halkın hayatı üstüne *La Petite Poule d'Eau* (Küçük Su Kuşu) [1950], *Alexandre Chênevert, Caissier* (Kasa Memuru Alexandre Chênevert) [1954], *Rue Deschambault* (Deschambault Sokağı) [1955] ve *la Montagne Secréte* (Gizli Dağ) [1962] adlı eserleri vardır. 1966'da yayımladığı hikâye kitabı *La Route d'Altamont*'da (Altamont Yolu), doğum yeri Manitoba'daki hayatından söz eder. (L)

ROY (Jules), fransız yazarı (Rovigo, Cezayir 1907). Pilot olarak İkinci Dünya savaşına katıldı. Yaptığı uçuşları *Vallée Heureuse* (Mutlu Vâdi) [1946] adlı hikâyesinde anlattı. Ayrıca denemeler (*Le Métier des Armes* [Askerlik Mesleği], 1948) ve oyunlar (*Beau Sang* [Güzel Kan], 1952) yazdı. Son olarak tarihî denemeler (*La Bataille de Diên Biên Phu* [Dien Bien Fu Savaşı] 1963), gezi notları (*Le Voyage en Chine* [Çin'e Seyahat] 1965) ve Cezayir'i konu alan bir roman (*Les Chevaux du Soleil* [Güneşin Atları], 1967) yayımladı. (L)

ROY (Maurice), fransız sanat tarihçisi (Paris 1856-öl. 1932). Noter arşivlerine dayanarak, Fransa'da Rönesansın tarihini inceledi. En önemli eseri *Artistes et Monuments de la Renaissance en France*'tır (Fransa'da Rönesans Sanatçıları ve Anıtları) [1929]. (L)

ROY (Maurice), fransız mühendisi (Bourges 1899). Maden ocakları başmühendisi ve École Polytechnique'te profesör oldu. Özellikle balistik, akışkanlar dinamiği, termodinamik ve havacılık mekaniğini inceledi. En önemli eseri. *Mécanique des Milieux Continus et Déformables* (Şekil Değiştirebilen Sürekli Ortamlar Mekaniği) [1950]. (L)

ROY (Pierre), fransız ressamı (Nantes 1880 -Milano 1950). Doğu Dilleri okulunda okudu, Jean-Paul Laurens'in, sonra Eugène Grasset'nin atelyelerine devam etti. 1920'de gerçeküstücü akıma bağlandı ve bu tarihten itibaren yalın bir anlatım havasında ve zarif olmakla beraber, esrarlı bir görünüm içinde, alışılagelmiş eşyaları canlandıran tablolar yaptı; en çok sevdiği konu, boş bir duvara yaslanmış ve gölgesi o duvara vurmuş, her parmaklığı bir başka renge boyalı tahta bir araba tekerleğiydi. Eserleri Paris Art Moderne, Castres, Nantes, New York, Los Angeles, Detroit, Chicago, Baltimore müzelerindedir. Birçok tiyatro maketi (1908-1948) yaptı ve kitap resimledi. (L)

ROYA (LA), Fransa ve İtalya'da kıyı ırmağı, Akdeniz'e dökülür; 60 km. Tende geçidinin eteğinde doğan ırmak, Breil'in aşağısına kadar fransız toprağında akar. Roya, derin boğazlarla İtalya «Kıyı Alpleri»ni aştıktan sonra Vintimile'de Akdeniz'e kavuşur. Birçok hidroelektrik kuruluş. (L)

Royal academy. Bk. AKADEMİ (*Londra Kraliyet*).

ROYAL-ARCH i. («krallık takı veya tonozu» anlamında ing. dey.). İngiltere ve Amerika'da masonluk derecesi. (L)

Royal Dutch-Shell, 1890'da Hollanda'da, *Krallık Hollanda Hindistanı Petrol Yataklarını İşletme şirketi* adıyle kurulan küçlü petrol ortaklığı. 1900 Yıllarında, Deterding tarafından yönetilen şirket, önemli ilerlemeler gösterdi ve Standard Oil of New Jersey şirketinin ilhak amaçlarına karşı açıktan açığa mücadeleye girişti. Amerikan tröstünün kontrolu altına girmekten kaçınmak için sermayesinin bir kısmını özel hisseler halinde topladı; şirketin fiilî yönetimi de yalnız bu hisse sahiplerine verildi. 1907'de Royal Dutch, ingiliz Shell Transport and Trading Co. ile birleşti. Bu ortaklıkla meydana gelen üretim ve nakliyat işleri iki firma tarafından yürütüldü: Bataafsche Petroleum Maatschappij (üretim) ve Anglo-Saxon Petroleum Cy (nakliye ve dağıtım); Royal Dutch'ın hissesi yüzde 60, Shell'inki ise yüzde 40'tı. 1929'da, Royal Dutch-Shell, Hollanda'da Makog şirketini (azotlu gübreler) kurarak kimka sanayii alanına atıldı. İkinci Dünya savaşından sonra, rafineri tesislerini önemli bir şekilde artırdı ve 1954-1955 arasında kapasitesi 3 misli arttı. Kuzey ve Güney Amerika, Avrupa, Ortadoğu, Afrika ve Asya'daki sayısız petrol kuyusu sayesinde, tek başına, dünya petrolünün onda birini üretmektedir. Önemli rafinerileri ve büyük kimya fabrikaları (eritici, gübre, böcek zehiri, toz deterjan, kauçuk ve sentetik reçine, plastik madde v.b.) vardır. (L)

Maurice ROUVIER

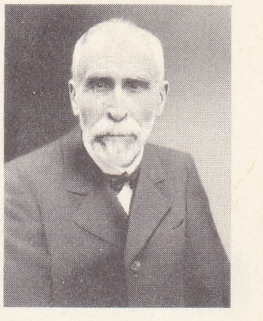

Emile ROUX

Foto. Petit, Manuel (LAROUSSE)

Royal Geographical society, 1830'da Londra'da kurulan coğrafya derneği. 1830'-da yayımlamağa başladığı dergi (*Journal*), 1879'da *Geographical Magazine* ile birleşti. 1893'ten beri bilimsel bütün coğrafya araştırmaları üç ayda bir çıkan *Geographical Journal* dergisinde yayımlanır. Derneğin bir toplantı salonu (gözlem yeri) ve çok önemli bir kütüphanesi vardır. (L)

ROYAL LEAMİNGTON SPA. Bk. LEAMİNGTON.

Royal Navy («kraliyet bahriyesi»), ingiliz deniz kuvetlerine verilen ad. (M)

Royal Society of London, ingiliz bilimler akademisi. 1645'e doğru Londra'da kurulan bir bilim derneğinden doğmuştur; dernek, 1648'de Oxford'ta şube açmıştı; 1660'ta yeniden teşkilâtlandı. Dernek başkanı Moray, kral Charles II'ye tasarılarını sundu; bir krallık şart'ıyle dernek kuruldu ve Royal society adını aldı (1662). Royal society, hükûmetin isteği üzerine matematik, fizik ve tabiat bilimleri alanında derinleştirilmiş soruşturmalara girişerek, ülkenin bilimsel hayatına etkin olarak katıldı. Kurum 1665'ten beri *Philosophical Transactions*'ı (Felsefî Tutanaklar) yayımlamaktadır; bunlar 1887'-de iki diziye ayrıldı: A (Matematik ve fizik) ve B (biyoloji); 1832'de buna şimdi yayımlanan *Troceedings of the Royal(Society* (Royal Society Görüşüm Tutanakları) eklendi. 1857'den beri merkezi Burlington House'tadır. (L)

ROYALTY [royalti] i. («hükümdara ait intifa hakkı» anlamında ing. k.). Bir mucide, bir yazara veya bir yayımcıya ödenmesi gereken para; toprakaltı servetleri işletenin, toprak sahibine ödediği para.

— ***Royalties*** çoğl. i. Telif hakkı, bir ihtira beratı sahibine ödenmesi gereken miktar, madenleri veya petrol kuyuları işletilen veya üzerinden bir petrol nakil borusu veya bir besleyici boru geçen toprağın sahibine ödenmesi gereken paralar. (L)

ROYAN, Fransa'da Charente-Maritime idare bölgesinde (Rochefort idare çevresi) kanton merkezi, Atlas okyanusu kıyısında, Gironde halicinin girişinde; 17 232 nüf. Royan, Fransa'nın en çok ziyaret edilen sayfiye yerlerinden biridir; çevresinde ince kumlu birçok kumsal (Grande Conche, conche de Foncillon, conche de Pontaillac) uzanır. Bu kumsallar, iklimi sağlığa çok yararlı olan ormanlarla çevrilidir. 1945 Kuşatmasında yerle bir edilen merkez modern bir anlayışla yeniden inşa edildi: Guillaume Gillet'nin yaptığı kilise. Balıkçı limanı (Sardalya). [L]

ROYCE (Josiah), amerikalı filozof (Grass Valley 1855-Cambridge, Massachusetts 1916). Kalifornia üniversitesinde, sonra Leipzig'-de ve Göttingen'de, daha sonra, W. James ve C. Pierce ile tanıştığı Johns Hopkins üniversitesinde okudu. 1885-1914 Arasında Harvard'da profesörlük yaptı ve amerikan düşüncesini derinden etkiledi. İdealist felsefesi Hegel'e dayanır. Başlıca eserleri: *The Religious Aspect of Philosophy* (Felsefenin Dinî Yönü) [1885]; *The Spirit of Modern Philosophy* (Modern Felsefenin Ruhu) [1892]; *The Conception of God* (Tanrı Anlayışı) [1895]; *Studies of Good and Evil* (İyi ile Kötü Üstüne İncelemeler) [1898]; *The World and the İndividual* (Dünya ve Birey) [1900-1901]; *The Conception of İmmortality* (Ölümsüzlük Anlayışı) [1900]; *Outlines of Psychology* (Psikolojinin Esasları) [1903]; *The Philosophy of Loyalty* (Dürüstlük Felsefesi) [1908]; *W. James and Other Essays of the Philosophy of Life* (W. James ve öbür Hayat Felsefesi Denemeleri) [1911]; *The Sources of Religious İnsight* (Din Anlayışının Kaynakları) [1912]; *The Problem of Christianity* (Hıristiyanlık Meselesi) [1913]; *Lectures on Modern İdealism* (Modern İdealizm Üstüne Konferanslar) [1919]. (L)

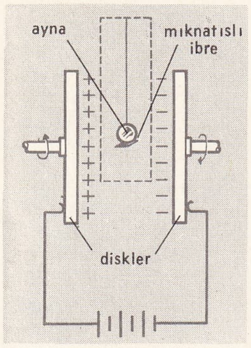

ROWLAND deneyi

ROYAN
genel görünüş

ROYENA i. Güney ve Tropikal Afrika'da yetişen ağaç veya ağaççık; yaprakları almaşık, kısa saplı, düz kenarlı, koyu yeşil renktedir, kışın dökülmez; çiçekler yaprakların koltuğundan çıkar; kadeh biçiminde bir çanakla, tek yapraklı bir taçtan meydana gelir ve poligamdır; meyvesi yuvarlak üzüm biçimindedir. Yirmi kadar türü bilinir. (Abanozgillerden.) [L]

ROYER (Alphonse), fransız romancısı ve oyun yazarı (Paris 1803-ay.y. 1875). Genç yaşta romantizmi benimsedi, 1830'dan itibaren romantiklerin etkisiyle bir roman (*Les Mauvais Garçons* [Haylaz Çocuklar]), bir dram (*Henri IV et Ses Compagnons* [Henri IV ve Arkadaşları]), komediler (*Mademoiselle Rose,* 1843) ve birçok opera librettosu (*Lucia di Lambermoor,* 1839; G. Vaëz ile birlikte *Fovarita,* 1840; Rossini'nin müziğiyle *Othello,* 1844; *Robert Bruce,* 1847; Verdi'-nin müziğiyle *Jérusalem* [Kudüs], 1847) yazdı. Odeon'u (1853-1856), sonra Opéra'yı (1856-1862) yönetti, *Alarcon'un Tiyatrosu'*-nu Fransızcaya çevirdi (1864) ve *Opéra* üstüne bir eser yazdı (1875). (L)

ROYER (Pancrace), fransız klavsencisi, bestecisi ve orkestra yöneticisi (Torino [?] 1705-Paris 1755). Paris operasında orkestra yöneticisi oldu (1730-1733), kralın orkestrasında çalıştı, saray çocuklarının müzik öğretmenliğini yaptı, Concert Sprituel'i yönetti ve Opéra müfettişliğine getirildi (1753). Motet'ler, *Klavsen Parçaları* (1746) besteledi. Operaları: *Pyrrhus* (1730), *Zaïde* (1739), *Le Pouvoir de l'Amour* (Aşkın Gücü) [1743], *Almasis* (1750). [L]

ROYER-COLLARD (Pierre Paul), fransız siyaset adamı (Sompuis, Champagne 1763-Châteauvieux, Loir-et-Cher 1845). «Devrim»e ve Komün'e katıldı (1790), fakat 10 ağustos 1792'den sonra Komün'den ayrıldı ve Terör devrinde kaçmak zorunda kaldı. Beşyüzler meclisine seçildi, 18-Fructidor'da, ılımlı olduğu için azledildi, gizli Kralcı konseye katıldı (1798-1803). Sorbonne'da felsefe tarihi profesörlüğü (1811-1814) yaptı, Condillac'ın tezlerini tenkit etti. 1815'-te milletvekili oldu, büyük evlâ hakkına ve Basın kanununa karşı bir tutum takındı, fakat kralın meclis başkanlığı teklifini kabul etti (1828). 221'lerin ortak dilekçesini yazdı ve Charles X'a götürdü (mart 1830). Louis Philippe devrinde, âyan meclisi üyeliğinin veraset yoluyle intikalini kaldıran kanunu protesto etmesi dışında büyük bir rol oynamadı. Siyasî ideali, meşrutî krallıktı ve kontluk unvanını reddetmekle beraber, demokrat da değildi. (L)

ROYLE (John Forbes), ingiliz tabiat bilgini (1800'e doğr.-Acton 1864). Tıp doktoru olarak Hindistan kumpanyasının sağlık hizmetine girdi. Londra Krallık kolejinde Tıbbî Maddeler kürsüsünde profesörlük yapmak üzere Hindistan'dan ayrıldı. Londra Krallık derneğine üye seçildi. Hindistan bitkileri konusundaki yayınları ve İngiltere'de kendi dalında temel eser olan *Tıbbî Maddeler Elkitabı*'yle büyük ün kazandı. (M)

ROZA i. (ital. *rosa*). Kuyumc. Façetalı, tıraş edilmiş, alt kısmı düz elmas. || Böyle taşlarla süslenmiş mücevherat. (M)

ROZAMİNLER çoğl. i. (fr. *rosamines*'den). Rodaminlere benzeyen kırmızı ve mor renkli boyarmaddeler; metaaminofenol'ün fenilkloroform ile yoğunlaşmasından elde edilir. (L)

ROZANİLİN i. (fr. *rosaniline*). Kim. Trifenilmetan grubundan baz; klorür füksini meydana getirir.

— ANSİKL. Ticarî *rozanilin,* bir anilin, ortotolüidin ve paratolüidin karışımının nitrobenzenle yükseltgenmesinden elde edilir. Bu baz, $C_{19}H_{12}(OH)(NH_2)_3$ formülündeki baz, yani pararozanilin ile C_{20} ve C_{21} homologlarının karışımıdır. Renksiz, suda az çözünen, asitlerle birleşerek renkli tuzlar veren billûrlar meydana getirir. İndirgen maddeler etkisiyle, homologlarının eşlik ettiği renksiz lökanilin'e $C_{19}H_{13}(NH_2)_3$ dönüşür. Rozanilin, füksinden başka, fenilli (lyon mavisi) ve metilli (paris moru) türevlerin hazırlanmasında da kullanılır. (L)

ROZANOV (Vasiliy Vasilyeviç), rus tenkitçisi, gazete yazarı ve düşünürü (Vetluga, Kostrooma 1856- Moskova yakınları 1919). Sanat alanında dekadan ve sembolistlerin «estetikçi» hareketlerini destekledi. *Karamazov Kardeşler*'i (Bratya Karamazovıy) «Büyük Engizisyoncu» fikriyle açıklaması (*Legenda o Velikom İnkvizitore F.M. Dostoyevskago* [Dostoyevski'nin Engizisyon Başhâkiminin Efsanesi], Dostoyevski'nin düşüncelerinin yorumu bakımından çok orijinal ve önemlidir. Öbür eserleri: *Oslabnuvşiy Fetiş. Psihologiçeskiye Osnovıy Russkoy Revolyutsii* (Zayıf Bir Fetiş, Rus Devriminin Psikolojik Temelleri) [1906]; *Apokalipsis Naşego Vremeni* (Çağımızın Apokalypsis'i) [1917-1918] ve Nietzsche tipi birkaç aforizma kitabı. (M)

ROZAS i. (fr. *rosace*). Mim. Bk. GÜLBEZEK.

ROZBİF i. (ing. *roast-beef*). Kızartılmak amacıyle hazırlanmış veya kızartılmış sığır eti parçası: *Meşhur bir ingiliz generali dermiş ki; «Askerlerimizi daha rozbif midelerinde iken harbe sevk etmeli!»* (Cenab Şahabeddin). [M]

ROZELİT i. (alman mineralogu. *Rose*'un adından fr. *rosélite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum, kalsiyum ve kobalt arsenyat; Saksonya'da, Sohneeberg civarında bulunur. (L)

ROZEN (Viktor Romanoviç, — baronu), rus şarkiyatçısı (Revel [bugün Tallin] 1849-Petersburg 1908), İmparatorluk Bilimler Akademisi üyesi oldu (1879). Eserleri: *Eski Arap Şiiri)* [1872], *Arap Klasik Yazarlarından Seçmeler* (Girgas ile, 1876), *Doğu Dilleri Enstitüsünün İran Elyazmaları* (1886). [L]

ROZENTALS (Janis), litvanyalı ressam (Saldus 1866-Helsinki 1916). Riga ve Petersburg'da öğrenim gördü. Yurt dışında geziler yaptı. Riga'da çalıştı ve ders verdi, millî leton resminin doğmasına çalıştı. Tablolarında, önceleri gerçekçi anlatımlara (konusunu günlük hayattan alan tablolar, manzara resimleri ve portreler), daha sonra sembolizme yöneldi. (M)

ROZET i. (fr. *rosette,* küçük gül). Yakaya takılmak üzere biçimi güle benzetilerek yapılan veya başka şekillerde de olabilen, bir kuruluşun simgesi sayılacak ufak, madenî, kâğıt v.b. nesne: *Kızılay rozeti. Edebiyat Fakültesi rozeti.*

— Ciltc. Başka baskı demirleriyle birleşmeden kendi başına bir desen meydana getiren, sırtları ve kapak köşelerini süslemeğe yarayan yaldızlama demiri.

— G. santl. *Rozet motifi,* küçük bir gül şeklindeki süsleme.

— İnş. Tokmak milinin dönebilmesi için ortasında yuvarlak bir deliği bulunan ve kapının açılan tarafına kilit etrafına tespit edilen küçük levha.

— Kıyf. Kurdeleden, gül biçiminde fiyonk. (Genellikle düğme üzerine dikilidir. Bazı subaylar, din adamları ve önemli kişiler yaka iliklerine takarlar: *Lejyondonör rozeti.*) [LM]

Rozetta taşı. Bk. REŞİD TAŞI.

ROZEWİCZ (Tadeusz), polonyalı yazar (Radomsko 1921). Bir partizanlar grubuyle katıldığı İkinci Dünya savaşının etkisinde kalarak şiirlerinde dünyanın saçmalığı karşısında duyduğu umutsuzluğu ve çocukluk yıllarının izlemini dile getirdi: *Niepokoj* (Bunaltı) [1947]; *Gülümsemeler* (1957); *Biçimler* (1959); *Bir Prensle Diyalog* (1961); *Çehre* (1963). Ayrıca, oyunlar (*Dosya* [1959]; *Laokoon Topluluğu* [1960]; *Tanıklar veya Küçük Dengemiz* [1962]; *Gülünç İhtiyarcık* [1964]; *Spagetti ve Kılıç* [1965]) ve masallar (*Dökülen Yapraklar* [1955]; *Müzeyi Ziyaret* [1966]) yazdı. (L)

ROZİER (Jean-François), fransız ziraatçisi ve botanikçisi (Lyon 1734-ay.y. 1793). Lyon seminerine girdi ve papaz oldu. Lyon Krallık akademisinde profesörlük yaptı, Devrim sırasında Lyon'un bucaklarından birinde papaz olarak çalıştı. Tarımla ilgili çeşitli incelemeler yayımladı. Altı ciltlik *Cours*

Foto. LAROUSSE

d'Agriculture (Zıraat Dersleri) adlı eserinin yayımı ölümünden sonra devam etti. (L)

ROZNOV POD RADHOŞTEM, Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir, Beskid'lerde, Gottwaldov'un kuzeydoğusunda; 4 000 nüf. Turistik merkez. Tabiî ilimler müzesi. (L)

ROZOLİK sıf. (fr. *rosolique*). Kim. Formülü $C_{20}H_{16}O_3$ olan bir asit için kullanılır: füksinin diazolanmasıyle elde edilen bu asit, füksine tekabül eden, fenol grubundan boyarmaddeyi meydana getirir. *Eşanl.* METİLORIN. (L)

ROZTOCZE, Polonya ve Ukrayna'da, Krosnik'ten Lvov'a uzanan yükseltiler çizgisi, Lublin yaylasını Podolya yaylasına bağlar; en yüksek noktası, 390 m. (L)

ROZWADOWSKİ (Jan), polonyalı dilbilimci (Krakow 1867-Varşova 1935). Eserleri: *İslav Akarsularının İsimleri Üstüne İncelemeler* (1900), *Wortbildung und Wortbedeutung* (Kelime Etimolojisi ve Kelime Anlamı) [1914], *Les Tâches de la Linguistique* (Dilbilimin Görevleri) [1925], *Roeznik Slawistyczny* (İslavca Lûgat) ve Los ile birlikte *Grammatyka Polska* (Polca Grameri) [1923]. (M)

ROZWADOWSKİ (Tadeusz), polonyalı general (Babin 1866-Varşova 1928). Avusturya askerî okullarında okudu. Bükreş'te ataşemiliterlik yaptı. 1914 ve 1915'te general olarak Ruslara karşı yapılan harekâta katıldı, fakat Polonya'yı bölücü eğilimlerinden ötürü kumandanlıktan uzaklaştırıldı. Kasım 1918'den mart 1919'a kadar Ukraynalılarla savaştı, Lvov'u kurtardı. Polonya-Sovyet savaşında (1920) genelkurmay başkanlığına getirilen Rozwadowski, 1921'de süvari sınıfı müfettişi oldu ve iktidara sadık kalarak, 1926'da Pilsudski'nin hükûmet darbesi sırasında, hükûmet kuvvetlerine kumanda etti. Pilsudski onu tutuklattı ve Wilno'da (Vilnius) bir yıl hapsettirdi. (L)

ROZYCKİ (Ludomir), polonyalı müzikçi (Varşova 1884-Katowice 1953). Varşova konservatuvarında ve Berlin'de E. Humperdinck'ten ders gördü. Orkestra şefliği yaptı. *Gözüpek Boleslaw* (1909), *Medüz* (1912), *Eros ve Psikhe* (1917), *Casanova* (1923) operaları ve *Pan Twardowski* (1921) balesi dışında senfonik şiirler, orkestra ve koro için besteler, oda ve sahne müziği parçaları yazdı. (M)

RÖCHRİCHT (Reinhold), alman tarihçisi (Bunzlau, Silezya 1842-Berlin 1905). Kutsal Toprakların topografyası ve haçlı seferleri tarihi üstünde incelemeler yaptı. Eserleri: *Bibliotheca Geographica Palaestinae* (Filistin'in Coğrafî Bibliyografyası) [1890], *Geschichte des Königreichs Jerusalem 1000-1291* (1000-1291 Arasında Kudüs Krallığı Tarihi) [1896]. (M)

RÖDER (Karl David August), alman hukukçusu (Darmstadt 1806-Heidelberg 1879). Giessen ve Heidelberg üniversitelerinde ders verdi. Başlıca eserleri: *Grundzügen des Naturrechts oder die Rechtsphilosophie* (Tabiî Hukukun Anahatları veya Hukuk Felsefesi) [1846], *Zur Rechtsbegründung der Besserungsstrafe* (Islah Cezasının Hukukî Yapısı Üstüne) [1846], *Die Verbesserung des Gefangniswesens Mittels Einzelhaft* (Hücre Sistemi Yoluyle Cezaevlerinin Düzeltilmesi) [1856], *Die Herrschenden Grundlehren von Verbrechen und Strafe in İhrem İnneren Widerspruch* (İç Çelişkileri Açısından Suç ve Cezanın Yürürlükteki Temel Bilgileri) [1867]. (M)

RÖFÜJ i. (fr. *refuge*). Bk. REFÜJ.

RÖFÜZE sıf. Bk. REFÜZE.

RÖHM (Ernst), alman siyaset adamı (Münih 1887-ay.y. 1934). Von Epp'in bağımsız birliğinde hizmet etti (1919), Drexler'in Alman İşçi partisine ve hücum kıtalarına (S.A.) girdi, onlarla Münih cuntasına katıldı (8 kasım 1923). 1924-1925'te milletvekilliği, 1930'a kadar Bolivya'da askerlik öğretmenliği yaptı. Almanya'ya dönünce Hitler tarafından hücum kıtalarına genelkurmay başkanı tayin edildi. Hitler kabinesinde sandalyesiz bakan olarak bulundu (1933), S.A.'lara büyük bir aşama yaptırarak onları yardımcı polis haline getirdi, fakat taşkınlıkları Göring'i hoşnut etmedi. Mart 1934'te hücum kıtalarının orduya katılmasını isteyince savaş bakanı mareşal von Blomberg'in düşmanlığını çekti, Hitler'in İtalya yolculuğu sırasında, Göring ve Himmler, onu Gregor Strasser ile suikast hazırlamakla suçlayarak gözden düşürdüler. Hitler, 30 haziran 1934'teki temizlik hareketinde Röhm'ü idam ettirdi. (L)

RÖLANS i. (fr. *relance*). Oyun. Pokerde sürülmüş olan parayı arttırma. || Yapılan arttırma teklifini kabul veya reddetmek için düşünmek amacıyle süre isteme.

◆ **Rölanslı** sıf. Arttırmalı: *Rölanslı konken.* (M)

RÖLANTİ i. Oto. Bk. RALANTI.

RÖLATİVİTE i. (fr. *relativité*). Fiz. Bk. BAĞILLIK.

RÖLATİVİZM i. (fr. *relativisme*). Fels. Bk. GÖRECILİK.

RÖLE i. (fr. *relais*). Elektr. Bir devrede, ister aynı devre içinde olsun, ister başka bir devre içinde olsun bazı şartlar gerçekleştiği zaman belli bir değişim meydana getirmeğe yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.). || *Akım rölesi,* etki büyüklüğü olarak bir elektrik akımından yararlanan röle. || *Anî etkili röle,* karakteristik bir büyüklüğün (gerilim, akım v.b.) önceden belirtilen bir değere ulaşmasıyle hemen çalışmağa başlayan röle. || *Diferansiyel röle,* etki büyüklüğü, iki veya daha çok akımın (veya gerilimin) anlık değerlerinin cebirsel toplamı olan röle; normal şartlarda bu toplam sıfırdır. || *Etkisi geciktirilmiş röle,* karakteristik bir büyüklüğün (gerilim, akım v.b.) önceden belirtilen bir değere ulaşmasından belli bir zaman sonra çalışan röle. || *Geciktirme rölesi,* bir koruma tertibatının çalışmasını bir süre geciktiren röle. || *Güç rölesi,* etki büyüklüğü olarak bir güçten yararlanan röle. || *Hep veya hiç rölesi,* etki büyüklüğünün geniş sınırları içinde çalışacak ve ayarlama değerine ikinci derecede önem verilecek şekilde yapılmış röle. || *İlk hareket rölesi,* bir ârıza anında veya anormal çalışma şartlarında ek bir besleme düzeneğinin çalışmasını sağlayan röle. || *İşaretleşme rölesi,* görülen veya işitilen işaretlere kumanda etmek için özel olarak yapılmış ve genellikle bir işaret silme tertibatıyle donatılmış hep veya hiç etkili röle. || *Kilitleme rölesi,* bir koruma tertibatında, bazı şartlar altında öbür rölelerin çalışmasını sınırlayan veya durduran röle. || *Koruma rölesi,* bir ârıza anında veya anormal çalışma şartlarında bir şebeke elemanını (makine, transformatör, hat v.b.) korumağa yarayan röle. || *Maksimum rölesi,* etki büyüklüğünün değeri ayarlama değerini aştığı zaman çalışan ölçü rölesi. || *Minimum rölesi,* etki büyüklüğü rölenin ayarlama değerinin altında bir değer aldığı zaman çalışan ölçü rölesi. || *Primer röle,* sargıları doğrudan doğruya bir ana devrenin akımı veya gerilimiyle beslenen, bir şönt veya ölçü transformatörü gerektirmeyen röle. || *Sekonder röle,* sargıları bir şöntle veya bir ölçü transformatörünün akımı veya gerilimiyle beslenen röle. || *Sıfır gerilim rölesi,* kendisini besleyen gerilim ortadan kalktığı zaman çalışan röle. || *Termik röle,* içinden geçen akımın ısı etkisiyle çalışan maksimum akım rölesi. || *Ters akım rölesi,* etki büyüklüğü bir doğru akım olan ve bu akımın normal yönüne zıt bir yön almasıyle çalışmağa başlayan ölçü rölesi. || *Yardımcı röle,* kesme veya kapama gücünü artırmak ya da kontakları çoğaltmak için kullanılan anî etkili ara röle.

— Mekan. Bir regülatörün ayar ve deteksiyon organları arasında bağlantı elemanı olarak kullanılan, hareket iletici ve yükseltici tertibat. || Bir kabloyu taşımağa veya iletilecek bir hareketi güçlendirmeğe yarayan mekanizma.

— Sibern. «Kumanda enerjisi» denen ve etki enerjisiyle kıyaslanmayacak kadar düşük olan bir enerjinin doğurduğu bir etkiyle bir kaynağın enerjisini tutan veya serbest bırakan organ. Bk. ANSİKL.

— Telekom. Başka bir devrede bazı şartlar gerçekleştiği zaman, bir devreyi açmağa veya kapamağa yarayan âlet. || *Hertz rölesi,* yayının, mümkün olduğu kadar dar bir demetle alıcıya doğru yöneltildiği düşük güçlü verici. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Elektr. *Röle* terimi aslında, enterüptörlere doğrudan doğruya bağlı olmayan ve ancak açılıp kapanmasına kumanda ettiği yardımcı devreler aracılığıyle enterüptörlere etki edebilen âletler için kullanılır. Buna karşılık, enterüptör üzerine mekanik olarak etki ederek açılmasını sağlayan tertibatlara yalnızca «röle» denilmez, «deklanşman rölesi» veya «deklanşör» adı verilir. Bir röle, bir devrenin açılmasını veya kapanmasını sağlar ve genellikle bir devrede belli değişimler meydana getirir.

— Sibern. Bir *elektronik röle*'nin temel elemanı bir elektromıknatıstır. Bu elektromıknatıs, üzerinde bir veya daha çok yalıtılmış lam bulunan bir paleti çeker. Elektromıknatısın bobinine akım gönderilmediği zaman, bu lamlar, bir yayın veya bir sürekli mıknatısın etkisiyle «açık devre kontakları» denen kontaklar üzerine dayanır. Bobine uygun bir akım gönderilince de lamlar çalışma kontaklarına dayanır ve röle kapanır. Bugün çok değişik tiplerde ve çok değişik güçlerde sayısız röle yapılmıştır. Röleler özellikle füzelerde ve uzaktan güdümlü cihazlarda kullanılır; telefon sistemlerinde ise rölenin önemi çok büyüktür, çünkü röle komütasyon biliminin temel âletidir.

ROYER-COLLARD
Maurin'den
Cabinet des Estampes,
Paris

Elektrikli rölelerden başka, bugün pnömatik, hattâ tamamıyle mekanik röleler (deklanşörler) yapılmıştır. Modern otomasyon bilimlerinin en büyük amaçlarından biri, röleleri ne cinsten olursa olsun, bütün devreler için evrensel bir dil kabul etmektir; bu dilde röleler sadece yaptıkları işlemin niteliğini belirten bir kodla gösterilir; böylece röle, deneysel mantığın bir aracı olarak rol oynar.

— Telekom. Televizyonda kullanılan *Hertz röleleri,* santimetre cinsinden dalgalarla çalışır; böylece, yayımlanan programın net ve kaliteli olabilmesi için gerekli frekanslardan hiç bir şey kaybetmeksizin hem ses, hem de görüntü iletilebilir. Bu röleler, çok sayıda haberi aynı anda iletmek imkânı verir; bu yüzden on, hattâ yüzlerce telefon konuşmasını aynı anda yapabilmek için yine Hertz rölelerinden yararlanılır. (L)

RÖLÖVE i. (fr. *relevé*). Arkeol. Eski bir sanat eserinin, eski bir tablo veya bir freskin çoğu zaman suluboya ile yapılmış kopyası.

— İstat. Belirli bir olayı ya da anakitleyi (veya anakütle) dolaylı olarak, daha doğrusu aracıların (sayım görevlisi) yardımıyle gözleme tutmak, gözlem sonucu elde edilen birimlerin göstergelerini tespit etmek ve kaydetmek işlemi. (Msl. bir nüfus sayımında bireylerin sayısı bunların cinsiyet, yaş, medenî hali, öğrenimi, mesleği ve dini rölöve aracılığıyle ortaya çıkarılır.) || *Dinamik rölöve,* olay veya anakitlenin sürekli olarak belirli bir zaman içerisinde gözlenmesi. (Msl. doğum, evlenme, boşanma ve ölüm kayıtları.) || *Dolaylı rölöve,* herhangi bir olayı oluşturan birimlerden, olayla sıkı bir ilişkisi olan başka bir olay aracılığıyle gözleme tutulması ve bu olaydan elde edilen sonuçlara dayanarak incelenmek istenen olaya anlama yapılmasıdır. (Msl. nüfus sayımı yapmak yerine mesken sayısı gibi nüfus ile yakın ilişkisi olan olaylardan elde edilen sonuçlarla nüfus sayısını tahmin etmek.) || *Dolaysız rölöve,* inceleme konusu olay veya anakitlenin birimlerinin doğrudan doğruya sayılması. || *Dönem rölövesi* (veya *devrevi rölöve*), zaman içinde belirsizlik gösteren olayların zaman zaman gözleme tutulması. || *İlkel rölöve,* karmaşık ve büyük anakitlelere ilişkin ve deneme niteliğinde yapılan rölöve. (Bunun amacı araştırıcıya önceden tahminî bir fikir vermek ve kesin rölöve için gerekli araç ve gereçleri hazırlanmasını ve tanımlanmasını sağlamaktır.) || *İstemli (iradî) rölöve,* olay veya anakitle birimlerinin seçiminin, rölöveyi yürüten görevlilerin istediği gibi seçtiği rölöve. || *Kendiliğinden yapılan* (veya *otomatik*) *rölöve,* bazı gelenekler veya kanun, tüzük ve yönetmelik uyarınca yapılan gözlem. (Msl. doğum, ölüm, evlenme ve boşanma kayıtları.) || *Kesin rölöve,* bir anakitlenin doğrudan doğruya incelenmesi. || *Kısmî rölöve,* incelenmesi istenen olayın yalnız bazı birimlerinin gözleme tutulması. || *Statik rölöve,* incelenen anakitle veya olayın belirli bir zaman süresi içinde gözlenmesi. (Msl. nüfus sayımları her beş yılda bir gün içerisinde yapılır.) || *Sürekli rölöve,* zaman içinde sürekli olarak değişen ve yeni durumlar gös-

Foto. LAROUSSE

ROZEWICZ

RÖHM

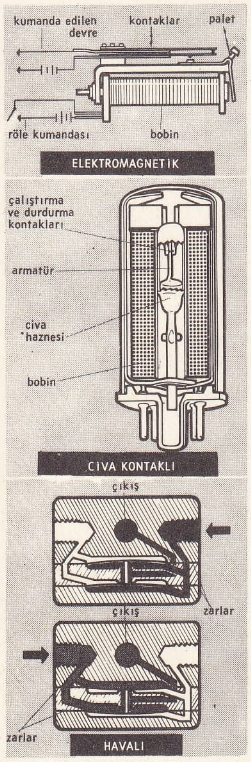

röleler (elektr.)

teren olayların aralıksız incelenmesi. (Msl. doğumlar ve ölümler.) || *Tam rölöve,* incelenen olayların bütün birimlerinin gözleme tutulması. || *Tesadüfî (rastlantısal) rölöve,* ayrık durumlarda ortaya çıkan olaylara uygulanan gözlem. (Msl. savaş, olağanüstü durumlar [sel, yangın gibi] ve bulaşıcı hastalıklar sonucu ölenlerin sayısının belirlenmesi.) [ML]

RÖLYEF i. (fr. *relief*). G. santl. Bir figür veya süsün düz bir zemin üstündeki çıkıntısı, kabartma: *Bir sarayın duvarlarını süsleyen rölyefler.* Bk. KABARTMA.

— Jeomorfol. *Toprak rölyefi.* Bk. JEOMORFOLOJİ. (M)

RÖMAMETRE i. (yun. *reuma,* akıntı ve *metron,* ölçü > fr. *rheumamètre*'den). Fiz. Bir sıvı akıntısının hızını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

RÖMER veya **ROEMER** i. (alm. k.). Ren şarabı içmede kullanılan geniş karınlı alman bardağı. (L)

RÖMER (Olaüs veya Ole), danimarkalı gökbilimci (Aarhus 1644-Kopenhag 1710). Genç yaşta Tycho Brahé'nin elyazmalarını düzene soktu. 1671'de Danimarka'da bulunan Jean Picard'ın öğütleri üzerine Paris'e gitti. Dauphin ve Kopenhag üniversitelerinde matematik dersleri verdi. 1676'da Jüpiter uydularının bu gezegenin gölge konisine girme ve çıkmasından yararlanarak ışığın hızını buldu. Meridyen dairesi, meridyen dürbünü v.b. birçok araç onun eseridir. (L)

Römer çarkı, gezegen gökcisimlerinin Güneş çevresinde yaptığı hareketi deneysel olarak elde etmek için Römer'in tasarladığı çark. (L)

RÖMERİT i. (alman jeoloğu F. *Römer*'in [1818-1891] adından fr. *römérite*). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat. (L)

RÖMORK i. (fr. *remorque*). Genellikle motorlu bir taşıt tarafından yedeğe alınarak çekilen motorsuz taşıt.

— Dy. Bir motorlu tren tarafından çekilen demiryolu taşıtı.

— Sil. *Römork takma,* at koşulu eski askerî arabalarda, ön araba ile arka arabayı birleştirme usulü. (Arka araba, merkezlerinden geçen dikey bir eksenle birleştirilmiş iki madenî halka yardımıyle ön arabaya bağlanırdı.) [L]

RÖMORKAJ i. (fr. *remorquage*). Deniz Huk. Bir geminin, başka bir gemi tarafından çekilmesi.

— ANSİKL. Deniz huk. *Römorkaj,* değişik sebeplerden ileri gelebilir. Bir mavnanın bir römorkör tarafından çekilmesi, mavnanın tek başına hareket edemeyesi yüzündendir. Bunun gibi kazaya uğramış bir geminin başka bir gemi tarafından çekilmesi de römorkajdır. Bu durumda, bir kurtarma yardım söz konusudur. (M)

RÖMORKÖR i. (fr. *remorqueur*). Denizc. Başka taşıtları yedeğine alıp çekmek üzere özel olarak yapılmış gemi. || *Açık deniz römorkörü,* liman römorkörlerinden daha güçlü olan ve milletlerarası römorkaj işlerinde kullanılacağı için çok daha uzun mesafeler alabilecek şekilde yapılan römorkör. || *Liman römorkörü,* bir geminin bir liman içinde yer değiştirmesini (limana giriş, yanaşma, limandan çıkış) sağlamak amacıyle kullanılan römorkör. || *Yardım römorkörü,* tehlikeli durumda bulunan gemilere yardım etmek için özel olarak yapılan ve bazı özel âletlerle donatılan açık deniz römorkörü.

— ANSİKL. Denizc. *Römorkör*'ün, diğer gemilerden farklı bazı yapı özellikleri vardır. Çektiği gemiye paralel durumdayken çekiş basıncı römorkörü alabora edebileceği için, genişliği boyundan daha fazla tutulur. Geminin ağırlık merkezine mümkün olduğu kadar yakın bir yerde, bosalı bir yedek kancası vardır; çekilecek gemi yedek halatla bu kancaya bağlanır ve gerektiği zaman bu kanca yedek halatını süratle bando eder. Bu kanca, alabora kuvvetlerinin etkisini bir parça azaltmak için, römorkörün gerisinde bulunan ve bordadan bordaya uzanan eğimli bir putrel üzerinde yatay olarak kayar. Ayrıca, römorkaj sırasında pervaneler normal seyirden daha yavaş döneceği için, pervane boyutları ve hatvesi buna göre seçilir. Her römorkör, seyir fenerlerine ek olarak, pruva (baş) direğindeki fenerin üzerine beyaz bir fener daha çeker. Bundan başka, yedekte çekilen geminin kendi dümen suyunda seyredebilmesi için, pupasında beyaz ışıklı küçük bir fener taşıyabilir. (L)

RÖMÖ, Danimarka'da (Ribe amt'ı) ada, Jutland'ın batı kıyısı yakınında; bir kıyı şeridinden meydana gelmiştir; 100 km²; 703 nüf. Sayfiye merkezi. Ada 1948'de bir rıhtımla kıyıya bağlandı. (L)

Rönesans, başlangıçta, XV. yy.da ve XVI. yy'ın bir kısmında avrupa kültüründe Eskiçağın biçimsel ve ruhsal değerlerini yeniden yaşatmağa yönelen harekete verilmiş olan ad. Daha sonraları Michelet ile Burckhardt'ın etkisiyle daha geniş bir tanımı yapılarak Rönesansa Ortaçağın ilâhiyatçı ve otoriter anlayışına karşı bir tepki, «insanın ve dünyanın bir keşfi», hür, tenkitçi ve dinden uzak bir bireyciliğin ortaya çıkması gözüyle bakıldı. Bu görüşü savunanlara göre Rönesans, Dante ve Giotto ile İtalya'da başlamış ve XVI. yy.da özellikle İtalya savaşlarının sonucunda yavaş yavaş bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Bugün ise Rönesans kavramı daha da genişlemiş, kültürel olduğu kadar siyasî, iktisadî, teknik ve dinî bir Rönesanstan söz edilmeğe başlanmıştır; artık Rönesans denince Ortaçağın tam karşıtı akla gelmez; ayrıca Rönesansı İtalya'ya ve Avrupa'daki italyan etkisine bağlamaktan da vaz geçilmiştir; buna karşılık 1400 ile 1559 arasında bütün büyük ülkelerin yakın bir alışveriş içinde ve birbirlerine paralel olarak geliştiğine inanılır. Sona ermekte olan Ortaçağın anarşi ve karışıklığı Avrupa'da 1400 dolaylarında her yerde en yüksek noktasına varmıştı. İmparatorluk, prenslerin, şehirlerin, şövalye birliklerinin karşısında güçsüzdü; daha 1415-1420'den itibaren, Fransa, İngilizlerle Bourgogne'luların kurbanı olmuştu; Roma kilisesi, mezhep ayrılığı, millî kiliselerin hak iddiaları ve tarikatların çoğalması yüzünden zayıf düşmüştü. Bir ara ortaya, rakip üç imparator ve birbirini aforoz eden üç papa birden çıktığı bile oldu. Bizans, türk istilâsına mahkûm olduğunu biliyordu; Avrupa iktisadî bir buhran içindeydi; Lübeck'ten Floransa'ya kadar her yerde sosyal devrimler patlak veriyordu. İskolastik düşünce karmaşık soyutlamalarla oyalanıyor ve tam bir şüpheciliğe varıyordu; şiir, Ortaçağın kof zerafet formülleriyle gücünü tüketiyor; «milletlerarası gotik» sanatı hıristiyan Avrupa'sında eşine rastlanmayan bir hayalciliğe sapıyordu.

Quattrocento Rönesansı (XV. yy.)

Buna rağmen, kurumların ve kültürün görünüşteki bir gerilemesinin ardında birtakım yeni güçler de ortaya çıkıyordu.

● *Yeni siyasî ve iktisadî altyapılar.* Henüz ilkellikten kurtulamamış merkezî idareler tarafından denetlenemeyecek kadar geniş ve çeşitli olan imparatorlukların çözülmesine karşılık XV. yy. boyunca birtakım yeni devletlerin ortaya çıktığı veya kendilerini kabul ettirdiği görüldü: bunların bir kısmı, meselâ doğuda Litvanya, Polonya, Bohemya, Macaristan zaman zaman birbirlerine rakip olan, hanedan bağlarına rağmen iyice kaynaşamayan, fakat Polonya kralı Kazimierz IV Jagiello (1445-1492), Prag'da Podebrad'lı Jiri (1458-1471), Budapeşte'de Matyas Corvinus (1458-1490) gibi becerikli hükümdarları bulunan ve sık sık birbirleriyle rekabete girişen isviçre kantonları imparatorluğa karşı mücadelelerini sürdürüyor, İberik yarımadası devletleri Magriplıları püskürtüyorlardı. Birden, birbirinin ardı sıra, Fransa'nın (Jeanne d'Arc [1429-1431], Charles VII'nin 1445-1454 arası fermanları), arkasından da Tudor'ların tahta geçmesinden (1485) sonra İngiltere'nin kalkındığı görüldü. Ayrıca Karl V de (1519-1556) boş yere, imparatorluğu gerçek bir devlet haline getirmeğe uğraşıyor ve sonunda da, Habsburg'ların Avrupa ve Amerika'daki kişisel mallarıyle ortaya devrin dünya çapında ilk büyük devleti çıkmış oluyordu. Siyasî birimlerin böylece yavaş yavaş meydana gelişinde halkın millî ve dinî duygusu bazı istisnaî durumlarda büyük bir rol oynadı: Fransa'da Jeanne d'Arc, Bohemya'da Kutsal İmparatorluğun dört seferini bozguna uğratan din sapkını Jan Hus taraftarları gibi. Fakat bu gelişme genellikle İslâmiyete karşı savaşan bir milletin (Doğu'da Türklere karşı, Batı'da Araplara karşı [Granada'nın düşmesi, 1492]) kendi bilincine varmasıyle oldu.

Ne var ki, günden güne daha genişleyen devletlerin kurulabilmesi ve ayakta durabilmesi devlet idaresinin gelişmesiyle sağlanabildi. Gerçekten de hükümdarın kendi başına buyruk derebeylerini yola getirmek için onların kendi bölgelerinde adalet dağıtmak ve asker toplamak haklarını ellerinden almaktan başka bir çaresi yoktu. Oysa derebeylerin elinden alınan bu hizmetleri görecek yüksek memur ve hâkimlerin denetlenmesi oldukça karmaşık bir idare teşkilâtına ve giderleri karşılayabilecek bir maliyeye ihtiyaç gösteriyordu. Aynı şekilde topçuluğun gelişmesi, yabancı uyruklu paralı askerlerin kullanılması veya gerektiğinde daimî ordular kurulması da eskiden kendi silâhlı askerleriyle hükümdarın emrinde hizmet etmiş olan soyluların rolünü azaltıyordu. Ne var ki, bu çeşit bir ordu da pahalıya mal oluyor ve bu giderleri karşılayacak vergilerin konulması devlet bürokrasisini günden güne artırıyordu. Hükümdarlar, kurumlarda yapılacak reformların sağlayacağı randımanı elde edinceye kadar, ihtiyaçları olan parayı işadamlarından, bankerlerden ve müteahhitlerden sağlamak zorundaydılar. Jacques Coeur gibi (1440-1451 arası) sarraflar, komünlerle bağlarını koparmış kapitalistler arasından çıkıyordu. Gerçekten de eski komünler soylular gibi, toplumsal gelişmenin kurbanı olmuşlardı. Çünkü bu toplulukların loncacı ve himayeci ekonomileri serbest sermayenin devletle işbirliği karşısında çöküyordu. Ayakta kalabilen, ancak yeni iktisadî düzeni benimseyen şehirlerdi. Bu konuda en klasik örnek, ilk milletlerarası ticaret borsasının kurulduğu (1487) Anvers'in kalkınması ve dokumacılık şehri olan Brugge'nin gerilemesidir.

● *Direnme noktaları.* Bu kabataslak tablo özellikle XV. yy. Fransa'sı ile İngiltere'si için geçerlidir. Öbür ülkelerde bu konuda bazı gecikme ve istisnalar dikkati çeker. Tarıma dayanan doğu ekonomilerinde, meselâ Polonya'da olduğu gibi, derebeylik kraldan daha ağır bastı; Moskova bölgesinde, büyük aileleri dize getirmek için çarlar hür köylülerin zararına olarak, doğrudan doğruya çarın emrinde olan bir toprak asaleti kurdular. Türkiye'ye gelince, ülkenin idarî yapısı diğer avrupa bölgelerinden büsbütün ayrıydı. Ama İstanbul'un fethinden (1453) ve hıristiyan dünyasının daha çok sözde kalan tepkisi geçtikten sonra, galip Türkler avrupa diplomasisinin içinde yer aldı ve ittifaklar dengesinde rol oynamağa başladılar.

● *İtalya laboratuvarı.* Merkezîleşme hareketinden görünüşte yalnız İtalya dışta kalmıştı. Bu ülke çeşitli siyasî sistemlerin gerçek bir laboratuvarı gibiydi: Papalık devleti, feodal Napoli krallığı, Milano diktatörlüğü, Floransa serbest şehri ve Venedik ticarî imparatorluğu. Bundan dolayı da daha 1400'lerde, çağdaş diplomasi, yani sürekli elçilikler sistemi ve siyasî propaganda burada ortaya çıktı. 1454'te, Lodi barışıyle, İtalya'nın büyük devletleri, yarım yüzyıla yakın bir süre ayakta kalacak olan bir «kuvvetler dengesi»ni kanunî esaslara bağladılar. Rönesansın hâkim olduğu bütün ülkelerde görülen ayrılıkları giderme hareketi İtalya gibi çok yönlü bir ülkede gerçekleştirilebilecek gibi değildi. Ama, ücretli askerlere dayanan savaş usullerinin ortaçağ tarzı olmasına karşılık, İtalya yarımadasının muhtar devletleri, hiç olmazsa, aralarında diplomasi yoluyle ortak bir teşkilât kurmayı başarmışlardı.

● *Fikir keşmekeşi: dinî düşüncenin gelişmesi.* XV. yy. Kilise için de, siyaset ve kuruluş bakımlarından, ağır bir kalkınma devri oldu ve 1400'lerin çözümlenemez gibi görünen meseleleri teker teker çözüme bağlandı. Meselâ, büyük din ayrılığı 1417'de Martinus V'in seçilmesiyle son buldu; kilise yönetimine uygulanmış bir çeşit parlamentoculuk olan «konsil öğretisi» mahkûm edildi ve yüzyılın ortalarına doğru da tamamıyle gözden düştü; mezhep sapkınlıkları duruldu ve azaldı (tarikatlar arasın-

Foto. LAROUSSE

Olaüs RÖMER
Cabinet des Estampes, Paris

da başarılı tek tarikat olan Jan Hus tarikatının taşkınlıkları 1458'de çek kralı Podebrad'lı Jiri'nin tahta çıkışıyle yatıştı). Roma yeniden inşa edildi ve birkaç yıl içinde eşsiz bir kültür seviyesine yükseldi. Bütün bu başarılara rağmen Kilise bir noktada büyük bir hezimete uğramış ve hiç bir papa Türklere karşı gerçek bir haçlı seferi düzenleyememişti.

Aynı zamanda fikir, ahlâk ve iman alanlarında da Kilisenin bir reform yapması gerekiyordu.

XIV. yy.dan itibaren hollandalı bir laik kişiler topluluğu olan *Fratres Communis Vitae* (Ortak Hayat Kardeşleri) derneğiyle ve bu dernekten çıkan Windesheim adındaki bir tarikat kardeşi papazlar topluluğu gerek yazıları, gerek öğretici çalışmaları ve manastır reformu için yaptıkları mücadelelerle, çağdaş bir dindarlığın öncüsü oldular. Bu kimselere ve yetiştirdikleri öğrencilere Rönesans çağının dinî hayatında sık sık rastlanır. Halk yığınlarında dinî bilinci uyandırmak için Siena'lı Aziz Bernandino, Olivier Maillard ve Savonarola gibi halk vaizleri var güçleriyle çalışıyorlardı. Dinî sanat, dindarları en dolaysız yollardan duygulandırmağa çalışıyor ve İncil'den alınan sahneleri günün şartlarına uygun olarak dram halinde halka sunuyordu. Ölüm dansları, «iyi ölmek sanatı» üstüne yazılar hep bu devirde çıktı. Fakat kilisenin «üyeler» düzeyinde yaptığı bu reformun istenilen sonuca varması için «başlar» düzeyinde de birtakım ıslahata girişmek şarttı. Filozof Nicolas de Cusa gibi yürekli ve iyi niyetli birçok kardinale rağmen, Kilise yönetimi bu konuda örnek olabilecek bir davranışta bulunamadı ve bundan dolayı da yüzyılın sonunda, Papalığa kişiliği en çok tartışma götüren Alessandro VI Borgia gibi papalar geçti.

● *Fikir keşmekeşi: hümanizmin doğuşu.* Hümanistler, 1400'den itibaren, düşüncenin her alanında ve yavaş yavaş inanç alanında da güçlü bir etki yapmağa başladılar. Başlangıçta bunlar, eskiçağ dil ve edebiyat uzmanlarıydı; düzgün ve süslü latincelerinden dolayı papalar, krallar ve komünler bunları kapışıyor, sekreterliğe ve şansölyeliğe tayin ediyorlardı: Eukleides, Arkhimedes, Plinius v.d. eski bilginleri tanıdıkları için teknik ve bilim konularında da sık sık onlara başvuruluyordu. Aynı zamanda iyi birer filolog olan hümanistler (msl. Lorenzo Valla) çağdaşlarına roma hukuku kitaplarını, hattâ İncil'i daha iyi anlamanın yollarını öğrettiler. Eskiçağ sanatı ve şiiri uzmanı olarak da sanatçılara ve şairlere yol gösterdikleri gibi kendileri de bu alanda eserler verdiler. Hümanizm ilk olarak bir genel kültür yarattı ve o zamana kadar birbirinden ayrı olan bilim ve sanat dalları arasında ilişkiler kurdu. Yüzyılın ortasından itibaren de matbaanın icadı bu oluşuma büyük bir hız kazandırdı. Hümanist düşünce, Eskiçağ hayranlığına dayanıyor ve çağdaşların fikrî ve manevî çabasıyle Eskiçağın tekrar döneceğine inanıyordu. Bu inanç ister istemez bir felsefeye bağlanacaktı. Bizans'tan gelen Bessarion gibi göçmenlerin etkisiyle hümanistler Eflatun'u incelemeğe koyuldular ve özellikle Medici'lerin Floransa'sında kendilerine özgü bir felsefe olan hıristiyan Yeni-Eflatun'culuğunun temellerini attılar (Marsilio Ficino, Pico della Mirandola). Bu doktrine göre, Hıristiyanlığın temel gerçekleri insan zihninde doğuştan vardır ve örtülü bir şekilde de bütün milletlerin büyük ermişlerinde ve bilgelerinde görülür. Bu bakımdan eflatun'cu ilâhiyat, herkesin er geç Hıristiyanlığa döneceği umudunu besler; bu umudun gerçekleşmesi için her milletin kendi dinini iyi anlaması ve bu dinin derinliğine inmesi yeterlidir; fakat Hıristiyanlığın da tek gerçek din niteliğine kavuşması, ancak evrenselliğe yönelmesi, kendi kaynaklarına dönmesi ve kendi gerçek anlamını karartan geleneklerden sıyrılmasıyle mümkündür.

● *Sanatta Rönesans.* Bütün bu akımlar sanata yansır ve aydınlanır. Rönesans, Alpler'in kuzeyinde ve güneyinde aynı zamanda, natüralizmin ağır basmasıyle başlamıştı (Van Eyck, Sluter, Donatello, Masaccio v. d.). 1400 Yılının zarif, çizgisel ve pitoresk olan gotik sanatına karşı belirli bir hacim ve mekân anlayışının kendini kabul ettirdiği görüldü; bütün günlük olaylar ve yaşantılar birden sanat düzeyinde önem kazanmağa başladı. Geometrik perspektifin yavaş yavaş kurulması ve Uccello ile kesin bir bilim haline gelmesi yeni üslûbun açıklığa kavuşmasına yol açtı. Mimarî, Brunelleschi ile sade ve dengeli biçimlere kavuştu. Kuzey ve batı ülkelerinde tabiattan alınma unsurlar gotik üslûba bağlı kalan mimarî dekora sızmağa başlamıştı; ressamlar ve heykeltıraşlar dinî kilise oyunlarının sahne tekniğinden yararlanıyor ve tahta üzerine gravür tekniği de halk sanatının daha serbestçe ortaya çıkmasına imkân veriyordu. Natüralizmin bu ilk şekli çeşitli ülkelere göre değişik yönler aldı. Flaman resmi tasvire önem verdi, fakat Rogier Van der Weyden ve Thierry Bouts gibi ustalar sayesinde de sentez gücünü kaybetmedi. İtalya'da yeni sanat Alberti (Vitruvius'un «De Architectura» [Mimarlık Üstüne] tercümesi) ile nazarî, Mantegna ile de arkeolojik temellere kavuştu, anatomi incelemelerine yer verdi (Donatello, Pollaiolo), hacim, ışık (Piero della Francesca) ve ifade (Verrocchio) üstünde durdu. Bununla beraber yüzyılın ikinci yarısında, pitoreske, yapmacık zerafete, yumuşaklığa bir dönüş de belirdi: Floransa'da Botticelli, Venedik'te Bellini, Fransa'da Fouquet gibi minyatürcüler, Flandre'da H. Memling, Gérard David gibi basmakalıp lirizm ressamları. Flamanlar bu arada eşsiz portreleri ve

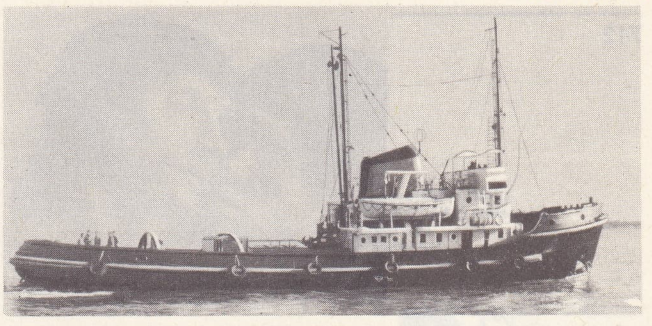

açık deniz römorkörü

liman römorkörü

Rönesans zamanında Avrupa siyasî haritası (1454-1559)

Foto. LAROUSSE

«Pieta» (detay) Giovanni Bellini'nin eseri, Milano

«Erasmus» Dürer'in eseri

manzaralarıyle sivrildiler.

● *XV. yy. müziği.* XV. yy. Avrupa'da çoksesliliğin bir çeşit klasisizm öncesi dönemidir. Bu dönemde çokseslilik XIV. yy.ın bütün deneylerini bırakır ve Fransa'da motet, missa, çoksesli şarkı, İtalya'da *frottole, lauda,* İspanya'da da *villancico*'yu etkileyen bazı kurallarla gelişmesini sürdürür. Bourgogne'lu ve fransız-flaman müzikçiler bu öğretiyi İtalya'ya (Napoli, Roma, Floransa) kadar yaydılar. Bu klasisizm öncesi ustaları arasında, G. Dufay'i, Tinctoris'i, T. Ockeghem'i, G. Binchois'yı ve Dunstable'ı özellikle anmak gerekir.

● *Quattrocento'nun bilançosu.* Özet olarak denilebilir ki kültür alanındaki Rönesansın özü «kaynaklara dönüş»tür. Bu dönüş din a-

çalışma odasında bir bilgin
«La Vie et Miracles de Notre-Dame» (1456) elyazmasından minyatür

«Ziyaret» Jean Fouquet'nin eseri Condé müzesi, Chantilly, Fransa

«Magdelena» Grünewald'ın eseri, Strasburg

lanında da kişisel imanın ağır basması ve İncil ile karşılaştırma şeklinde olmuş; siyasî, hukukî ve ahlâkî düzeyde antik roman örnek alınmış, fikir alanında, klasik metinler keşfedilmiş, Yunanca ve İbranîce incelenmiş, Eflatun ve Hıristiyanlık dışı efsanevî ermişler benimsenmiş (Nicolaus V'in Vatikan kütüphanesinin önemli rolü); sanat alanında ise tabiata uyma, bilimsel düşünce ve eskiçağ sevgisi ön plana alınmıştır. Bu genel akım içinde her ülkeye ayrı bir rol düştü. Kabaca denilebilir ki dinî Rönesansın beşiği Kuzey, hümanizm ve kültür yeniliğinin yeni hareket noktası İtalya, sanat alanındaki değişikliğin merkezi ise İtalya ve Flandre'dır. XV. yy.da italyan kültürü özellikle Doğu'ya doğru (Polonya, Macaristan, Türkiye, Rusya) yayılıyordu. XVI. yy.da Batı

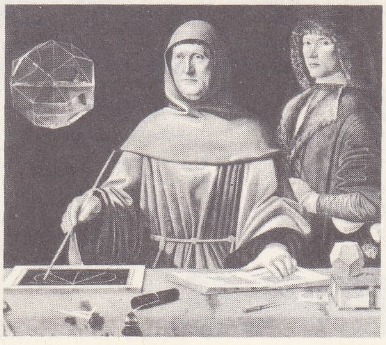

«Luca Pacioli ve öğrencisi» (Guidubaldo di Montefeltro Urbino dükü) Iacopo de Barbari'nin eseri, Capodimonte müzesi, Napoli

ile alışverişler sıklaşmağa başladı.

Klasik Rönesans (1500-1540)

● *Büyük keşifler ve siyasî, iktisadî sonuçları.* 1500 Yıllarında ölçütlerin değişmesine dayanan yeni bir çağ başladı. Fernando ile İsabel Gırnata'yı alırken, Kristof Kolomb da Amerika yolculuklarına başlamıştı (1492 -1504). Yüz yıldır Afrika kıyısını tarayan bu denizden Hint yolunu araştıran Portekizliler nihayet amaçlarına varmışlardı. Vasco da Gama, Ümit burnu üzerinden Kalküta'ya ulaştı (1498); onun hemen ardından Albuquerque 1506-1515 arasında Araplarla Venediklilerin baharat yolunu kesti, rakip tacirleri imha etti ve Malaka'ya vardı. Charles VIII'in 1494'te İtalya'yı istilâsı, italyan devletlerini zayıflatan bir sürü savaşa yol açtı: İtalyan yarımadası fransız ve ispanyol etkisi altında birtakım bölgelere bölündü ve Venedik ile kısmen Papalık devleti dışında bu etkilerden sıyrılabilen tek devlet kalmadı. Karl V 1519'da, yani Cortes'in onun adına Meksika'ya ayak bastığı sırada, dev bir imparatorluğun başına geçmişti. Daha saltanatının ilk yıllarında büyük zaferler kazandı (Pavia 1525) ve gücünü denizaşırı ülkelere kadar yaydı: Magellan baharat tekelini Portekizlilerin elinden almak için Dünya'yı dolaştı (1519-1521); Peru, imparatorluğun sömürgesi haline geldi (1530-1533). Bu arada François I'in Fransa'sı belini doğrultmuş, Henry VIII'in İngiltere'si de Avrupa'da söz sahibi olmağa başlamıştı.
XV. yy.ın sonunda Floransa'nın başına gelen felâket (Muhteşem Lorenzo'nun ölümü, ailesinin sürgüne gönderilmesi, Ficino, Pico della Mirandolo ve Poliziano'nun ölümü, Savonaorla'nın diktatörlüğü), İtalya'yı kültür merkezinden yoksun bıraktı. Venedik, savaşlar ve portekiz rekabeti yüzünden iktisadî bakımdan çökmüştü. İmparatorluk bankerleri Fugger'ler ile Welser'ler floransa ticaretini ele geçirmişlerdi. Roma'nın 1527'de uğradığı korkunç yağma, kültür ve din alanındaki üstünlüğün İtalya'yı barbarlardan korumağa yetmediğini gösteriyordu.

● *Floransa'nın silinmesi ve Roma'nın bilim ve sanat koruyuculuğu.* Bununla birlikte, 1494-1527 arasındaki yıllar, İtalya yarımadasının o devirde siyasî alanda gerilemesine ve Quattrocento'nun olağanüstü yetenekler bakımından Quincento'dan daha verimli olduğunu düşünenlerin bolluğuna rağmen, özellikle sanat eseri ve sanatçı bakımından bugün de, İtalyan Rönesansının en parlak dönemi sayılır. Bu dönemin başlıca olay, kişi ve eserleri şunlardır: Milano'da Leonardo de Vinci'nin *La Cena* adlı tablosu; Venedik'te Tiziano'nun ilk eserleri ve Giorgione; ardından, Leonardo'nun Floransa'da genç Raffaello ile mutlu rastlaşması ve Michelangelo ile rekabeti; bundan sonra da, Floransa'nın yerini alan Roma'nın yükselişi ve Julius II tarafından mimar Bramante'nin çalıştırılması, Raffaello ile Michelangelo'nun şehre çağrılarak kendilerine Vatikan ile San Pietro'da yüksek yeteneklerine yaraşır işler verilmesi. Leo da selefinin yolunu takip etti ve bu amaçla onun seçmiş olduğu sanatçılardan yararlandı. Böylece de, Clemens devrinde yağma edilmesine kadar, Roma Hıristiyanlığın merkezi olduğu kadar sanat hayatının da başkenti olarak kaldı.
Roma'nın yanı sıra, başlıca merkezler Venedik (Tiziano, Sansovino, Veronese ve Tintoretto), Urbino (dük Federico di Montefeltro'nun çevresinde toplanan Piero della Francesca, Paolo Uccello v.b.) ve Mantova'dır. Fakat İtalya'nın sanat yönünden asıl büyük başarısı, Batı'yı fethetmesi oldu. Ülkeyi gören Dürer'in gözleri kamaşmış, Holbein ilhamını bu ülkeden almıştı. Genç Flamanların İtalya'da birkaç yıl geçirmesi hemen hemen zorunlu gibi bir şeydi. François I, Leonardo'yu ve bazı daha az tanınmış sanatçıları (il Primatice, il Rosso) ülkesine çağırarak şatolarının yapım ve süsleme işlerini onlara vermişti. İspanya ile İngiltere de italyan sanatçılarına başvuruyorlardı. İtalyan tarzı, Tuna okulunun manzara ressamlığı, Bosch tarzındaki fantastik resim ve Grünewald'ın germen dramatizmi gibi birkaç direnme noktasının dışında, bütün Avrupa italyan üslûbunun etkisi altına girmişti. Sonunda da, reprodüksiyon gravürleri ve sanatçıların yaptıkları geziler bütün bu akımları birbirine karıştırarak milletlerarası «maniyerist» sanatı ortaya çıkardı.

● *Hümanizmin yayılması.* Hümanistler fikir alanında büyük bir başarı sağlamışlardı. Üniversitelere kendilerini kabul ettirmiş, Yunanca ve İbranîcenin okutulmasına önayak olmuşlardı. Ayrıca İncil filolojisinin temellerini atmış ve üniversite kürsülerine yerleşmişlerdi. Alcala de Henares, Louvain, Viyana, Roma, Oxford ve Paris, hümanizmin merkezleri haline geldi. Floransa'daki Yeni-Eflatun'culuk akımı Macaristan'dan İngiltere'ye kadar tüm bilginleri ve filozofları çekmişti. Floransa'nın Yeni-Eflatun'culuğu ile boy ölçüşebilecek tek kişi, zamanının belki de en zeki, en insancı düşünürü olan, *Deliliğe Övgü*'nün yazarı Rotterdam'lı Erasmus idi. Hemen her yerde, krallık şansölyeleri hümanistler ara-

Foto. Encyclopedia Britannica; Viollet, Giraudon, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

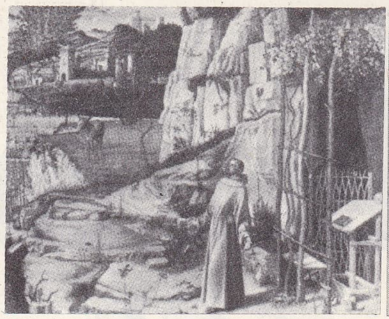

«Vecde Gelmiş Aziz Francesco»

Petrarca

sından seçiliyordu. En büyük hümanistlerden biri olan *Ütopya*'nın yazarı Thomas More, Henry VIII'in şansölyesiydi.

Hümanist kültür ve büyük italyan şairi Petrarca'nın ölümünden sonraki etkisi milliyetçi geleneklere veya ortaçağ geleneklerine eklenerek bütün Avrupa'da halk diliyle yazılmış bir edebiyatın doğmasına yol açtı. Hümanistlerin kendileri de, çoğu zaman, kendi halk dillerinin gramerini hazırlayan nazariyeciler (ispanyol Lebrija) veya Poliziano Bembo, Hutten gibi şairlerdi. Bilginlerin soğuk ve bilgiç üslûbu özellikle büyük retorikçilerde çoğu zaman şiir havasını soysuzlaştırıyor, ama buna karşılık da, millî edebiyatlarda ancak hümanizmin ortaya çıkarabildiği alışılmadık bir tazelik, bir hiciv görülüyordu (İtalya'da Ariosto, İspanya'da la Celestina'nın yazarları, Fransa'da Marot ve Rabelais, Almanya'da da Brant ve Hutten).

● *Reform ve hıristiyan birliğinin bozulması.* Luther ile haleflerinin 1520'den beri hızla gelişen Reform hareketi hümanizm hülyasının din alanında olduğu gibi daha başka alanlarda da boşa çıkacağını gösteriyordu. Reformcular hümanizm sayesinde ilk defa olarak dünya çapında bir akım olabilmek için ihtiyaç duydukları bir mantık ve tenkit aracını ele geçirmişlerdi. Reformcu tezlere karşı duydukları yakınlığa rağmen (dinî âyinler, bâtıl itikatlar) hümanistlerin çoğu reforma karşı cephe aldılar; doğru bir yargıya varabilmek için çatışmanın dışında kalmak isteyen Erasmus iki tarafın da hücumuna uğradı. İmparatorlukla Kilise arasında kalan Luther'in bu iki evrenselci güç karşısında prenslerin muhtariyet kozunu oynamak istemesi üstüne hıristiyan birliği ve evrensel barış fikrini savunanlar büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Kuzey'deki (İsveç, Danimarka, İngiltere) hükümdarların birçoğu Luther'in izinden gitmeyi veya onu kısmen örnek almayı kendi çıkarlarına daha uygun buldular.

● *1500'den 1540'a kadar müzik.* XVI. yy.ın başı çokseslililiğin (polifoni) altın çağıdır: Ortaçağda geçerli olan şiirler ve biçimlerin yanı sıra, yeni sosyal ve kültürel şartlara uygun türler de (madrigaller, ricercai, danslar) gelişti. H. İsaak ile birlikte bu dönemin en büyük ustası sayılan Josquin des Près, seleflerinin kilise âyinlerinde uyguladıkları çok ezgili üslûbu tam bir olgunluğa vardırdı (bütün partiler için ortak bir tenor). J. Mouton, L. Senfl gibi birçok besteci onun gösterdiği yolda ilerlediler. Az sonra, bu sistem yerini «parodi»ye bıraktı: parodide birleştirici unsur, artık teksesli dinî tenor değil, belirli bir çoksesli parçaydı (motet, madrigal, şarkı); bu parçadaki çeşitli temalar, missa âyininin beş bölümü boyunca büyük çeşitleme biçiminde gelişirdi. İtalya'da yeni yeni ortaya çıkmağa başlayan motet ve madrigal için de durum aynıydı. Josquin des Près've hayran olmakla birlikte, Luther onun müziğini icra bakımından çok güç buldu; bu müziği gittikçe daha sadeleştirerek sonunda dostu J. Walther ile birlikte, almanca bir metin üstüne yeni bir âyin müziği hazırladı. Çalgı müziğinin gözden düşmesi bu döneme rastlar (Cavazzoni).

Rönesansın sonu (1540-1600)

● *Reformdan Karşı Reforma.* Rönesans ideallerine bağlı olanların başarısızlıklarını kabul ettikleri tarih olarak 1540 dolaylarını göstermek yanlış olmaz. Çünkü, bu tarihten itibaren, yani yağmaya uğrayalı beri Roma. artık dayanıksız olduğunu biliyordu; Erasmus, manevî bir yalnızlık içinde ölmüştü; Luther ile uzlaşma çabaları başarısızlığa uğramıştı ve Reformun sol kanadı da, Reformu aşarak, devletlere eskiden olduğu gibi hükümdarlar tarafından değil de burjuvazi tarafından kabul ettirilecek olan daha radikal dinler hazırlıyordu. Bu durum karşısında Roma katılaştı. Engizisyonu yeniden kurdu ve Katoliklik inancını daha sağlam temellere bağlamak amacıyle Trento konsilini topladı. Karşı Reform ise, eski «katolik reformu»nun birçok parolasını kendine mal ederken, bir yandan da, din duygusunu hem katı bir dogmacılığın kılavuzluğundaki bir aşama sırasına kesinlikle boyun eğmeğe, hem de mistik yüceleştirmeğe ve fedakârlık duygusuna doğru yöneltiyordu. Hümanistlerin aydın dindarlığı anlayışına bundan daha aykırı bir şey olamazdı. Bundan dolayı da, bu dönem bir azizler devri oldu.

● *Siyasî ve iktisadî bunalım.* Bunalım havası her yerde vardı. İktisadî durum da yerinde sayıyordu ve 1550'den beri, altın, özellikle de Peru'dan gelen gümüş akını, için için gelişen bir enflasyonu hızlandırıyordu. İktisadî durum temellerinden sarsılmıştı. Bu buhran tarım alanında da büyük bir bunalıma yol açtı. Dolayısıyle de, yoksullaşan soylular sınıfı, özellikle Fransa'da, yerini «devletin hizmetine sokulmuş» bir burjuvaziye bıraktı. Karl V'in tahttan çeki-

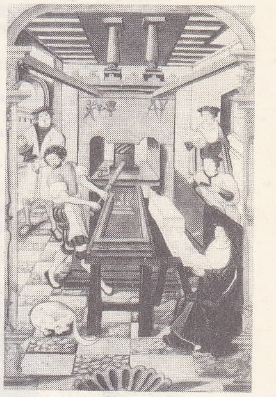

bir fransız matbaası XVI. yy. minyatürü Bibliothèque Nationale, Paris

Rönesans ve hümanizm

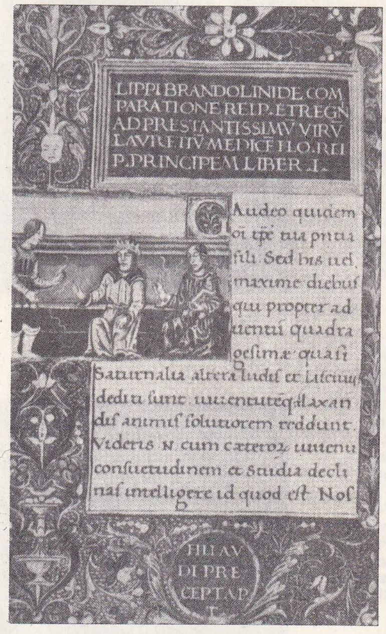
LIPPI BRANDOLINI DE COM
PARATIONE REIP. ET REGN
AD PRESTANTISSIMV VIRV
LAVRETIV MEDICE FLO. REI
P. PRINCIPEM LIBER I.
Audeo quidem
Saturnalia altera ludis et lusiuu
dedita sunt. iuuentutiq laxari
dis animis solutiorem reddunt.
Videris n. cum ceteros uiuendi
consuetudinem et studia decli
nasi intelligere id quod est Nos

Lippo Brandolini'nin elyazması, Floransa

Foto. *Encyclopedia Americana*; *LAROUSSE*; *Encyclopedia Britannica*

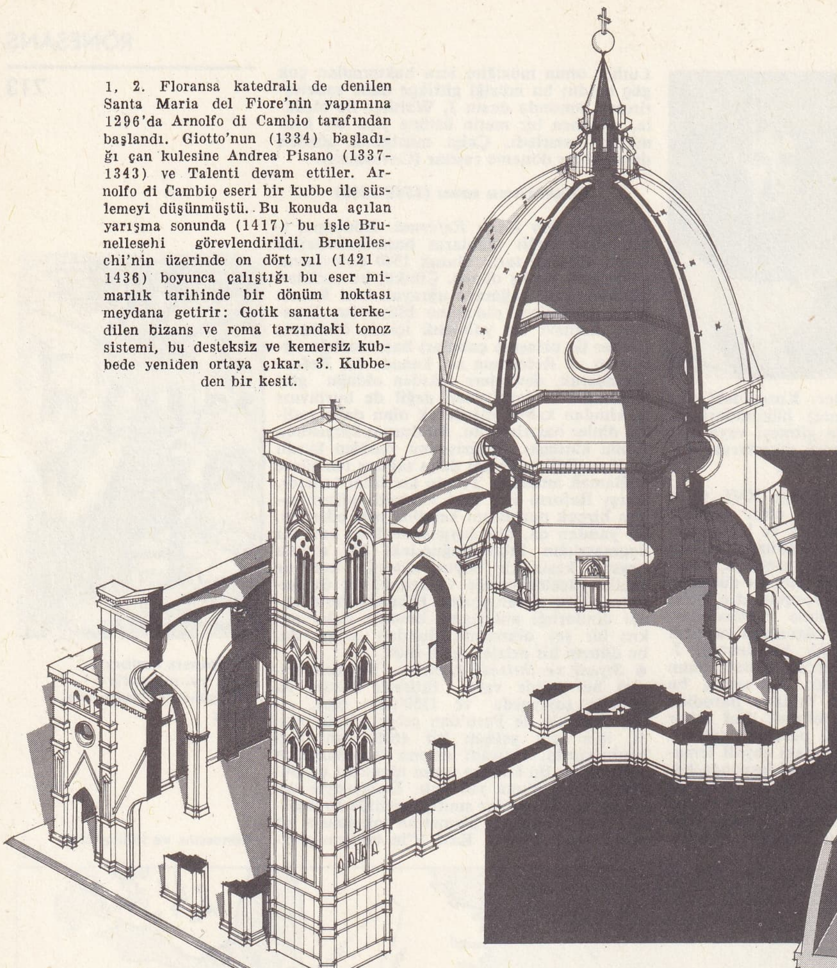

1, 2. Floransa katedrali de denilen Santa Maria del Fiore'nin yapımına 1296'da Arnolfo di Cambio tarafından başlandı. Giotto'nun (1334) başladığı çan kulesine Andrea Pisano (1337-1343) ve Talenti devam ettiler. Arnolfo di Cambio eseri bir kubbe ile süslemeyi düşünmüştü. Bu konuda açılan yarışma sonunda (1417) bu işle Brunellesehi görevlendirildi. Brunelleschi'nin üzerinde on dört yıl (1421 - 1436) boyunca çalıştığı bu eser mimarlık tarihinde bir dönüm noktası meydana getirir: Gotik sanatta terkedilen bizans ve roma tarzındaki tonoz sistemi, bu desteksiz ve kemersiz kubbede yeniden ortaya çıkar. 3. Kubbeden bir kesit.

2

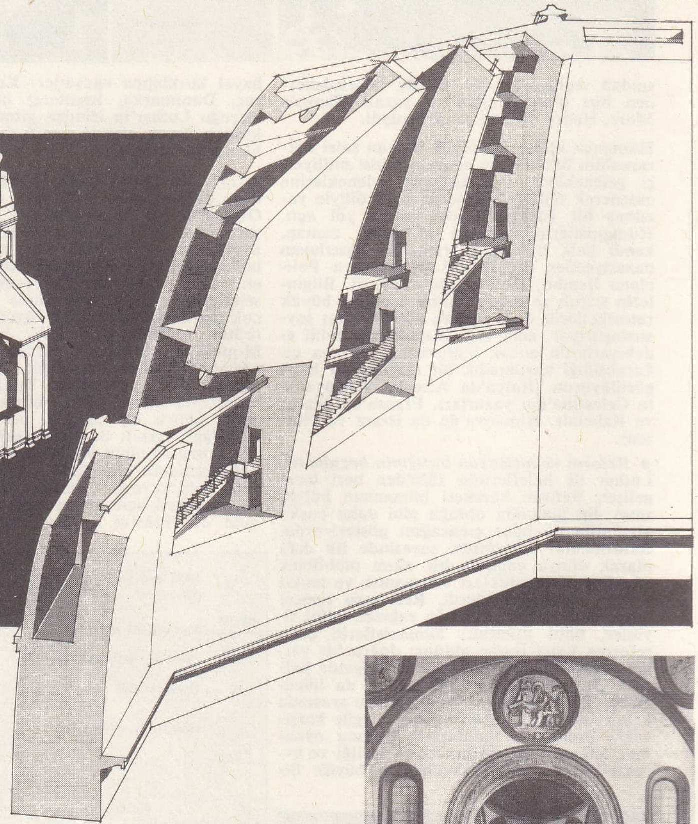

4

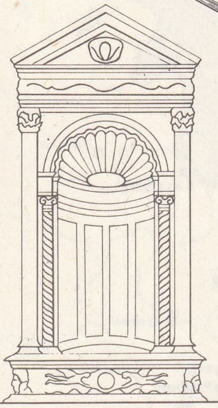

5

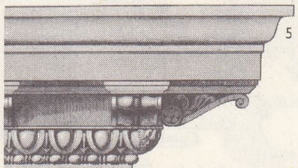

4. Orsammichele'nin batı cephesindeki «guelfi partisi» duvar hücresi 1418-1425 arasında Donatello için Michelozzo tarafından yapıldı. Orsammichele kilisesi de (aynı şehirde) bütün Rönesans boyunca önce İtalya'ya, sonra Fransa ve batı Avrupa'ya hâkim olacak bir süsleme üslûbunun öncülüğünü yaptı: alınlıklı duvar hücreleri, korinthos tarzında yivli filayakları (a), ion tarzında sarmal sütunlar (b), tarak tonoz (c). İtalyan rönesans mimarîsinde eski kaleler ve tahkimli konutlar zarif saraylar haline getirildi. Benedetto da Maiano tarafından başlanan (1489) Floransa'daki Strozzi sarayı XV. yy. derebeylik şatosunun ilk örneğidir. Binanın antik üslûptaki ünlü kornişi (5), Cronaca tarafından yapıldı.

6

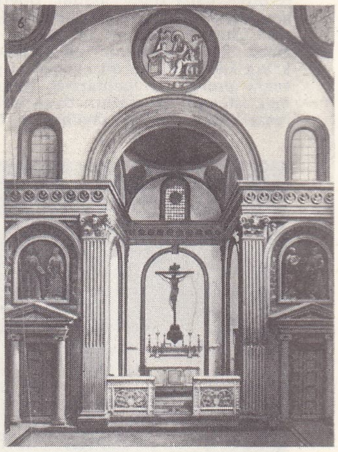

7

6. Floransa'daki eski San Lorenzo âyin eşyası binası Brunelleschi'nin en başarılı eserlerinden biridir (1420). Bina, daire ve kare arasındaki geometrik bağların uyumuna dayanan merkezî bir plan üstüne kurulmuştur. Binanın dekorasyonu Brunelleschi ile Donatello ve öğrencilerinin sıkı işbirliğine dayanır. Eser, uyandırdığı denge duygusu ve klasik uyumla ilgi çeker. 7. Prato'da Giulliano da Sangallo'nun eseri olan Santa Maria delle Carceri (1485-1492), yunan haçı biçiminde bir plan üstüne kurulmuştur ve bir kubbesi vardır. Kilisenin, resimde çıplak olarak görülen kısmında, İtalyan dinî mimarîsinin önemli bir özelliği olan çok renkli mermer kaplamanın önemini ortaya çıkarır. Alberti, sanatıyle bütün Quartrocento'ya hâkimdir ve daha çok planlar ve bina maketleri hazırlamıştır. Mantova'da San Sebastiano kilisesinin ön yüzü için hazırladığı proje (8) sanatçının mimarîye antik sanatın bellibaşlı özelliklerini getirme yolundaki eğilimini gösterir. Alberti'nin sanat anlayışına göre, bir kilise antik tapınaklar gibi yüksek bir zemin üstünde kurulmalıdır. Sanatçı bu düşünceden ilham alarak kendi eserlerinde cepheye yüksek bir merdiven eklemeye önem verdi.

8

Doc. Boudot-Lamotte, Brogi-Giraudon (LAROUSSE)

İTALYAN RÖNESANS MİMARÎSİ

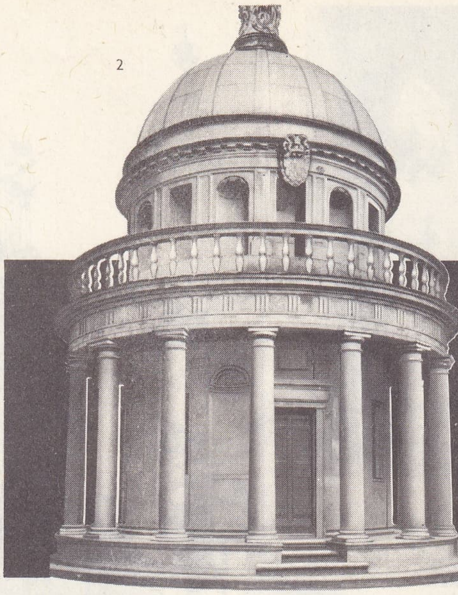

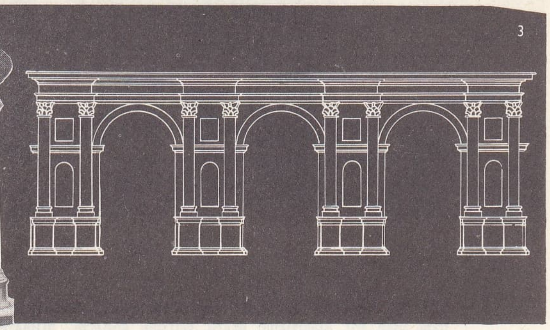

1. Montepulciano yakınlarındaki San Biagio kilisesi (1518-1528'e doğr., Antonio da Sangallo'nun eseridir. Kilise, Roma mimarîsinin sadeliğine ve Bramante'nin idealine uygundur. San Biagio, çeşitli düzenlerin bir arada kullanılmasına doğru gelişme gösteren sanat anlayışının ilk örneklerindendir. 2. Roma'daki Tempietto, çevresi dor düzeninde sütunlarla çevrili, antik üslûpta küçük ve yuvarlak bir tapınaktır. 1502'de Bramante tarafından San Pietro in Montorio kilisesinin avlusunda inşa edilen tapınak, Roma klasisizminin sadeliğine dönüş niteliğini taşır. Bu üslûp XVI. yy. mimarlarını büyük ölçüde etkilemiştir. 3. Roma'daki Belvedere sarayının kemer gözleri. Yapmacıklı bir üslûpla klasisizmi birleştiren saray, Serlio'nun projelerine dayanarak Bramante tarafından yapıldı. Sanat anlayışı böylece barok üslûba doğru bir gelişme gösterdi. 4. Vicenza yakınlarındaki Capra veya Rotonda villâsı Andrea Palladio tarafından yapıldı. Villâ'nın birbirine eş dört cephesi de ion düzeninde sütunlardan meydana gelen revaklarla süslüdür. Dış görünüşün sadeliği, içersinin parlak dekorasyonuyle ters düşerse de Palladio'nun dengeli ve zarif dehasının en güzel örneklerinden olan eserin bütünlüğüne zarar vermez.

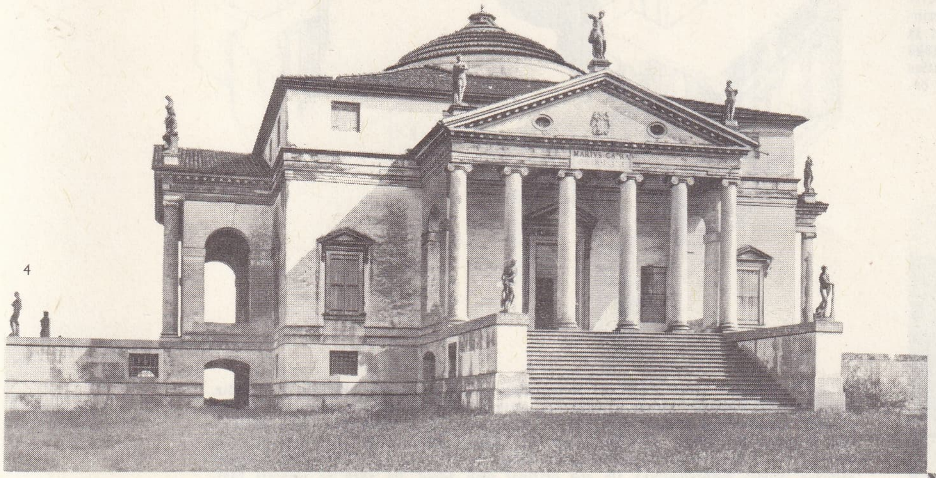

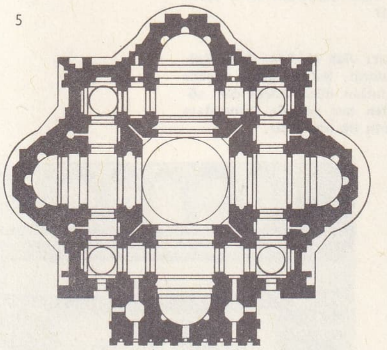

5. Roma'daki San Pietro bazilikasının planı, Michelangelo'dan önce, Alberti, Giuliano da Sangallo, Bramante, Raffaello ve Genç Antonio de Sangalo tarafından da ele alınmıştı. Michelangelo bazilikanın yunan haçlı biçimindeki planında Bramante'nin fikirlerinden yararlandı. Büyük kubbede ise, Brunelleschi'nin bir yüzyıl önce Floransa katedrali için yaptığı kubbeden ilham aldı. Farnese sarayı Roma'daki en güzel rönesans eserlerinden biridir. 1514'te kardinal Farnese'nin isteği üzerine Antonio da Sangallo'nun başladığı saray, Della Porta Michelangelo ve Vignola tarafından tamamlandı. Üç sanatçı da Sangallo'nun sanatının ana çizgilerinden ayrılmalıdır. Üstünde iki kat yükselen bir revakla çevrili bu iç avlu (6), çeşitli düzenlerin bir arada kullanılması ile yatay ve dikey çizgilerin kesişmesinden doğan büyük bir denge duygusu uyandırır. 7. Sansovino tarafından Venedik'te 1534'te yapılan San Francesco della Vigna kilisesinin önyüzü kemerlerin sadeliği ve zarif sütunlarıyle Palladio'nun şaheserlerinden sayılır.

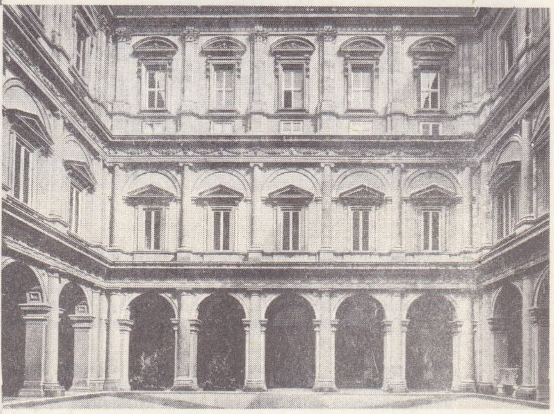

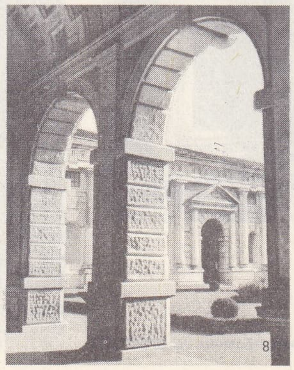

8. Mantova'daki Te sarayı (1524-1534'e doğr.) Raffaello'nun öğrencisi Giulio Romano'nun başlıca eseridir. Kare plan üstüne kurulan saray, iç süslemeleriyle de ilgi çeker. 9. 1450'de tamamlanan Pavia manastırı, bütünün zarifliğinden çok, Solari Mantegazza, Briosco ve Amadeo'nun eseri olan zengin önyüzüyle beğenilir. Manastırın süsleme motiflerinin fransız ve ispanyol rönesans zevkinin gelişmesinde payı oldu.

Doc. Alinari-Giraudon, Alinari, Anderson-Viollet, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

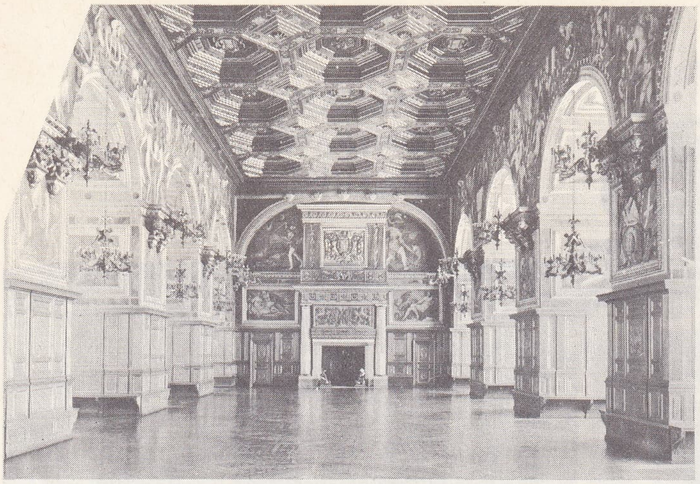

1541'de Serlio'nun gelişiyle, fransız rönesansı, Eskiçağ'dan ilham alan bir klasisizme doğru gelişme gösterdi. Mimarlıkta en büyük ilerlemeler Pierre Lescot, Philibert Delorme ve Jean Bullant'ın eserlerinde görüldü: bu üç sanatçı art arda Louvre ve Tuilerie saraylarında çalıştılar (1578). François I devrinde başlanan Fontainebleau şatosunun balo salonu (1), Henri II devrinde Philibert Delorme tarafından bitirildi. Salon gördüğü çeşitli onarımlara rağmen, mimarla dekoratörler (il Primatice ve öğrencileri) arasındaki sıkı işbirliğinin çok güzel bir örneğidir.

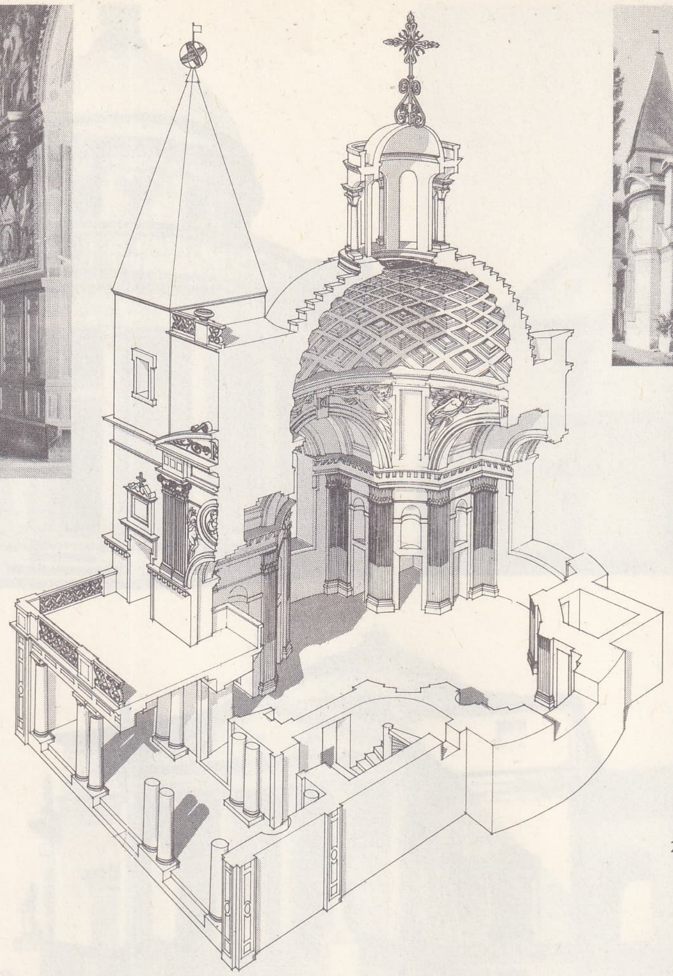

2

2. *Anet şatosunun şapeli* Philibert Delorme'un en iyi muhafaza edilebilmiş eseridir. Şapel, gerçek boyutları içinde uygulanmış antik mimarî unsurlarına (sütunlar, gömme ayaklar, kubbe tavan teknesi dekorları) bir dönüştür. Aynı dönemdeki roma mimarîsine benzemekle birlikte, yeni özelliklere de sahiptir. Yunan haçı biçiminde planı ve kubbesi (1) Primatice'nin Saint-Denis'de Valois şapeli için hazırladığı bir projeden alınmış olması muhtemeldir) ile çok orijinal olan şapel, ön yüzü ve piramit biçimindeki iki külahı ile ortaçağ mimarîsine bağlı kalmıştır. Anet şapelinin XVI. yy.ın ikinci yarısında eşsiz bir yeri vardır.

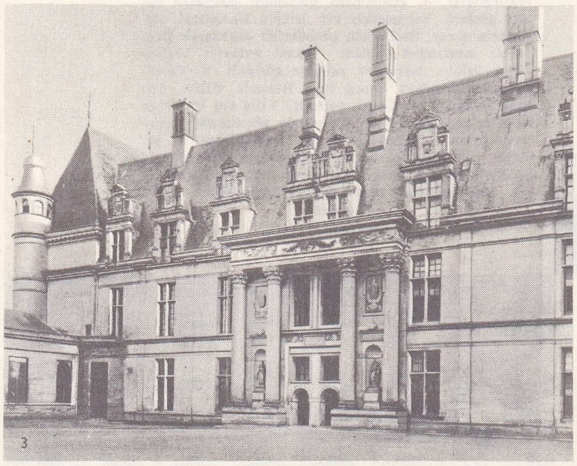

3

Philibert Delorme'dan sonra Catherine de Médicis'nin mimarı olan (1570), Jean Bullant özellikle Ecouen şatosunun restorasyonunda başarı gösterdi. Şatoyu geniş ölçüde yeniledi ve özellikle ön çıkıntıyı süsledi. Sol kanattaki korinthos düzenindeki dört sütunlu revak (3) çok ünlüdür. Şato, Fransa'da çok geçmeden her yanıyle fransızlara özgü bir zarafet kazanacak olan dev sütun düzeninin ilk örneğidir.

1510'dan itibaren fransız rönsansı, Paris dışına da yayıldı. Krallık ve senyörlük binaları dışında sivil mimarîde ve özellikle konaklarda uygulanmağa başlandı. Langres'daki Marlot kardinalinin konağında (4. ön yüzden detay) görüldüğü gibi 1550'den itibaren gömme ayaklar yerlerini sütunlara bıraktı.

XVI. yy.da inşa edilen az sayıdaki kilise arasında Paris'teki Saint-Eustache kilisesi (1532-1589) boyutları, planı ve mimarîsi yönünden gotik üslûptaki büyük katedrallere eştir. İç ve dış dekorunun antik özelliklerine rağmen, Ile-de-France'ta, alevli üslûbun devam ettiğini ve dinî mimarî alanında, yeni sanat anlayışına karşı bir direnişin varlığını gösterir. Kilisenin güney kapısının (5), italyan üslûbundaki dekoruna rağmen, ortaçağ unsurları da (boyunduruk, pencere arası süsleri, kapıdaki orta sütun) eksik değildir. Bununla birlikte, üstteki büyük baştaban ve hafifçe basık beşik kemer bütünün karakterini değiştirmeğe yeter.

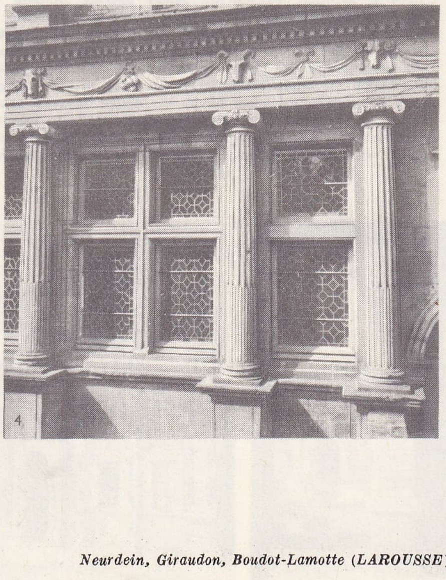

4

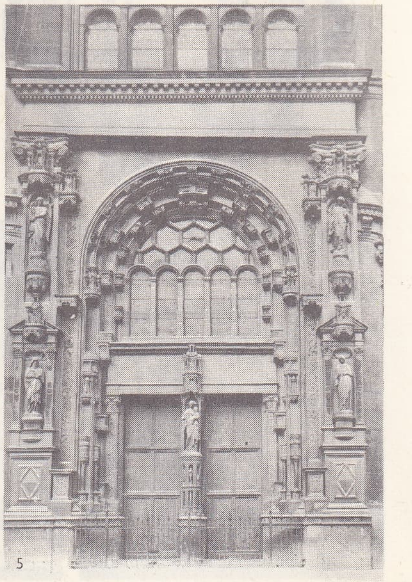

5

Neurdein, Giraudon, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

FRANSIZ RÖNESANS MİMARÎSİ

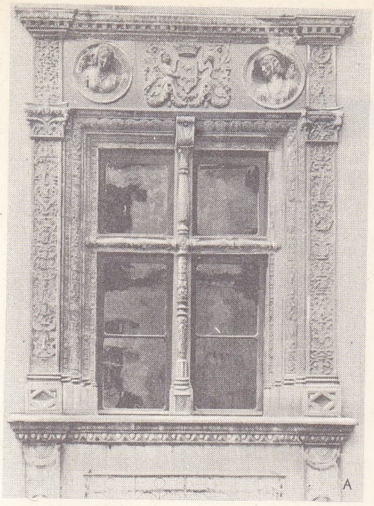

A

A. *Pau şatosu.* Tören avlusuna bakan pencere. François I'in kayınbiraderi Henri d'Albret Pau'daki eski kalesinin duvarlarına italyan üslûbunda süslemeli pencereler oydurdu (bk. önceki sayfada Pavia manastırının ön yüzü.). Pencerelerdeki büyük fenerler, gömme sütunların gövdesini süsleyen oymalı sarmadallar, madalyon biçiminde büstler. Bütün bu unsurlar, Charles VIII'in dönüşünden sonra Loire nehri kıyılarını süsleyen binalarda çok sık kullanılacaktır. Şato gotik mimarîye uygulanmış rönesans dekorasyonunun ilgi çekici bir örneğidir.

B. *Chambord şatosu.* Yapımına 1519'da başlandı: François I öldüğünde hâlâ tamam değildi. Ortaçağ üslûbundaki plan, silindir biçiminde dört kule (2) ve dikdörtgen biçiminde geniş bir avlu (156 m-117 m) [3] ile çevrili bir anda kuleden (1) meydana gelir. Avlunun dört yanında da ayrıca birer yuvarlak kule (4) vardır. Ana kulenin içerisinde, zaman zaman projesinin Leonardo'ya ait olduğu ileri sürülen çifte burma merdiven (5) yükselir. Merdiven her katta muhafız salonlarına açılır ve taraçalara, çatı pencerelerine ve süslü bacalara bakan gösterişli bir kubbeyle (6) son bulur. Chambord şatosu italyan rönesansının son örneklerinden biridir.

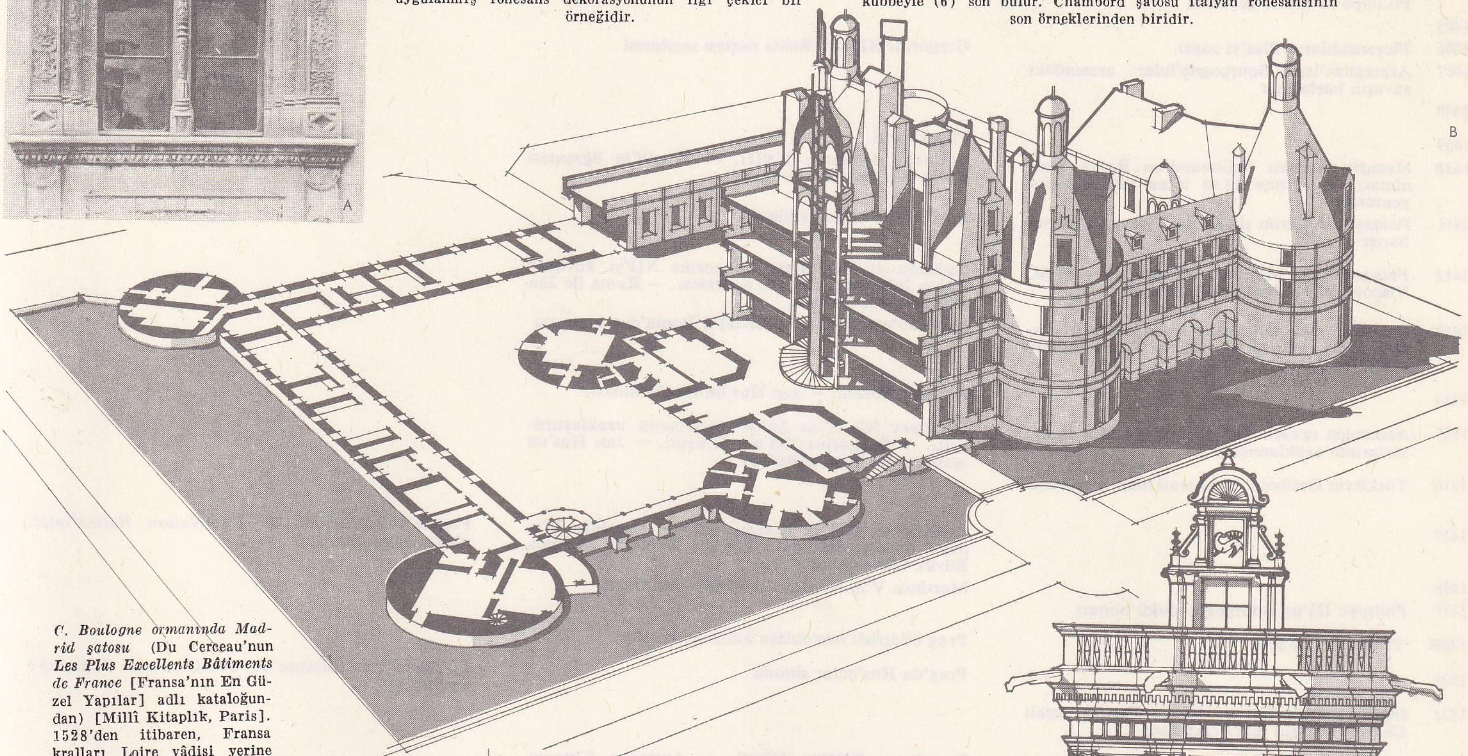

B

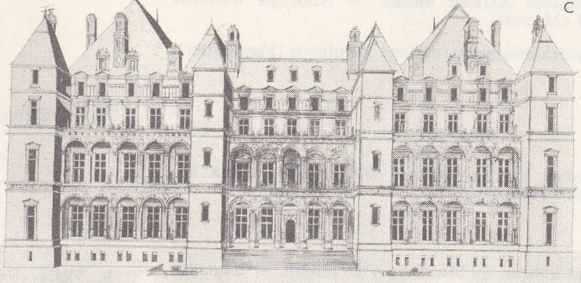

C

C. *Boulogne ormanında Madrid şatosu* (Du Cerceau'nun ***Les Plus Excellents Bâtiments de France*** [Fransa'nın En Güzel Yapılar] adlı kataloğundan) [Millî Kitaplık, Paris]. 1528'den itibaren, Fransa kralları Loire vâdisi yerine Paris yöresini tercih etmeğe başladılar. İtalyan heykeltraşı Girolamo della Robbia, Madrid şatosunun ön yüzünün dekorasyonunda seramiğe yer verdi ve böylece fransız mimarisine floransa üslûbunun başlıca unsurlarından birini getirmiş oldu. Loire üslûbundaki, gömme ayakların üst üste yığılmasından ve çatı pencerelerinde karışık süslemeli alınlıkların kullanılmasından vaz geçilmesine karşılık, başlıbaşına bir motif meydana getiren ve kornişli atkı taşları veya kemerli alınlıklarla çevrili pencereler kullanıldı.

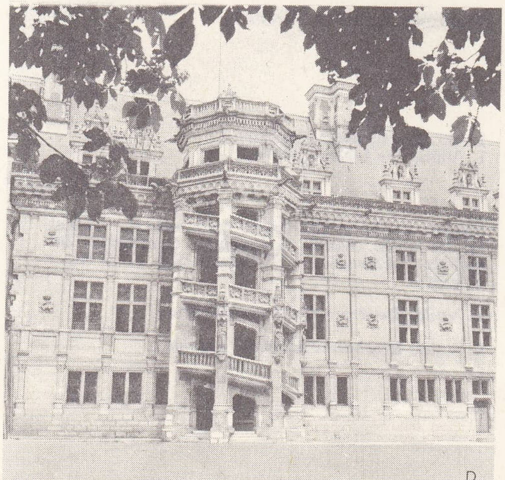

D

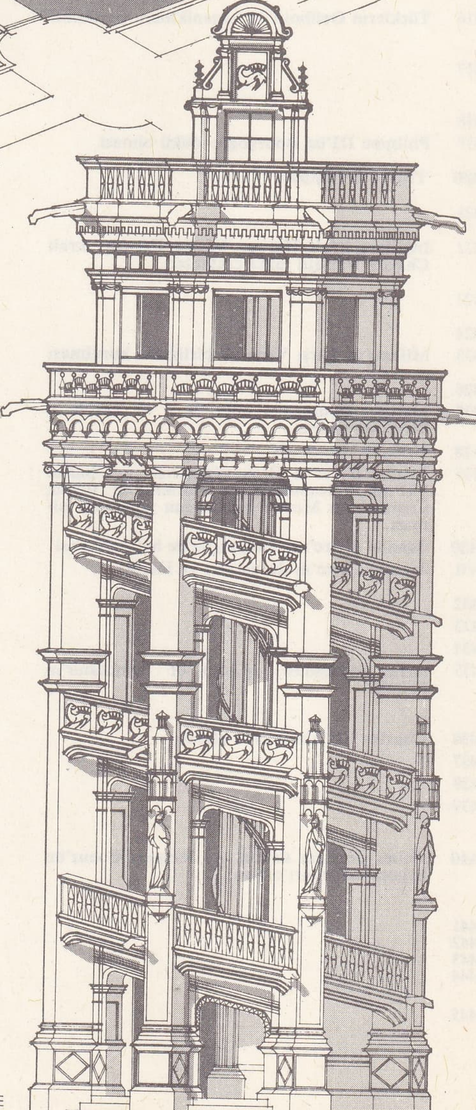

E

D. **Blois şatosunun François I Cephesi** (avluya bakan cephe) E. **Merdiven**

Blois şatosunun tuğla ve taştan yapılmış Louis XII cephesi, birkaç süsleme unsuru dışında, yeni sanat anlayışını yansıtmaktan uzaktır. Buna karşılık, 1515-1524 arasında yapılan François I cephesinde rönesans sanatının bütün özelliklerini görmek mümkündür. Burada, filayakları, yatay çizgiler ve kornişlerden meydana gelen kesintili bir kompozisyon karşımıza çıkar. Çok güzel bir mimarlık ve dekorasyon örneği olan prizma biçimindeki oymalı merdiven ön yüzde geniş bir çıkıntı yapar. Burma merdivenler Ortaçağ'dan beri kullanılıyordu. Blois şatosunun merdivenleri, hiç bir yerde kesişmeksizin birbiri içinden geçen helezon biçiminde iki kanadıyla o zamana kadar bu konuda elde edilmiş başarıları en yüksek noktasına ulaştırdı.

Doc. E. Gillon, Larousse, Neurdein (LAROUSSE)

	Avrupa'da siyasî olaylar	dinî olaylar	hümanizm ve edebiyat
1401	Radom birliği (Litvanya-Polonya)	Wyclif doktrinine karşı ingiliz statüsü	
1402	Giovanni Galeazzo Visconti'nin ölümü	Jan Hus'un Prag üniversitesi rektörü olması	
1403		Avignon'lu Papa Benedictus XIII'ün Avignon'dan kaçışı	
1404	Bourgogne dükü Korkusuz Jean'ın Atak Philippe'in yerine geçmesi	İnnocentius VII'nin Roma papası seçilmesi	
1405			
1406	Floransalıların Pisa'yı zaptı	Gregorius XII'nin Roma papası seçilmesi	
1407	Armagnac'larla Bourgogne'lular arasındaki savaşın başlaması		
1408			
1409		Pisa konsili	
1410	Macaristan kralı Sigismund'un Roma kralı olması. — Grunwald'ın töton şövalyelerini yenmesi.	Antipapa Johannes XXIII. — Wyclif'in öğrencisi Badby'nin İngiltere'de idamı.	
1411	Polonya ile tötron şövalyeleri arasında Torun barışı	Jan Hus'un afaroz edilmesi	
1412	Fernando I'in Aragon kralı olması. — P. M. Visconti'nin Milano dükü olması.	Ladislao di Napoli'nın Gregorius XII'yi kovarak yerine Johannes XXIII'ü getirmesi. — Roma ile Jan Hus arasında kopma.	
1413	Caboche* ayaklanması. Armagnacların Paris'e hâkim olması. — Henry V'in İngiltere kralı olması.	Ladislao'nun Johannes XXIII'ü Roma'dan kovması	
1414		Kontanz konsili. — Jan Hus'un tutuklanması.	
1415	Azincourt savaşı. — Bohemya'da Hus taraftarlarının ayaklanması.	Johannes XXIII'ün konsil tarafından uzaklaştırılması. — Gregorius XII'nin feragati. — Jan Hus'un mahkûm ve idam edilmesi.	
1416	Türklerin Gelibolu'da venediklilere yenilmesi		
1417		Benedictus XIII'ün uzaklaşması. — Martinus V'in papa olması: Batı'daki katolik ülkelerin çoğunda Büyük Skhisma'nın sonu	Poggio'nun Lucretius'un *De Natura Rerum*'unun elyazmasını bulması
1418		Martinus V'in Konstanz konsilini dağıtması	
1419	Philippe III'ün Bourgogne dükü olması		
1420	Troyes antlaşması	Prag bildirisi: hus'çulara karşı haçlı seferi	
1421		Prag'da Hus'çular sinodu	L. Bruni'nin Eflatun'un *Phaidros*'unu Latinceye çevirmesi
1422	İngiltere kralı Henry VI ile Fransa kralı Charles VII'nin tahta çıkmaları		
1423		Benedictus XIII'ün ölümü. — Antipapa Clemens VIII «Munoz».	
1424			
1425	Milano'ya karşı Venedik birliğinin kurulması	Mantova kongregasyonunun kurulması (karmelitler).	
1426			
1427	İngiltere-Bourgogne anlaşması. — Türklerin Sırbistan'ı zaptı.		E. de Villena: *Aeneis*'in ispanyolca tercümesi
1428	Orléans kuşatması		
1429	Jeanne d'Arc'ın Orléans'a girişi. — Charles VII'nin kutsanması. — Floransa'da Büyük Cosimo'nun Medici bankasının yöneticisi olması.	Clemens VIII'in feragati: Büyük Skhisma'nın kesinlikle sona ermesi	
1430	Jeanne d'Arc'ın Compiègne'de hapsedilmesi		
1431	Jeanne d'Arc'ın duruşması ve idamı	Basel konsili. — Martinus V'in ölümü. — Eugenius IV'ün papa olması	L. Valla: *De Voluptate.* — Poggio: *De Varietate Fortunae*
1432			
1433			Trabzonlu Georgios: *Rethorika*
1434		Kardinaller kurulunun reformu	
1435	Arras antlaşması. — John of Lancaster'ın ölümü.		
1436	Charles VII'nin Paris'i alması	Jihlava antlaşmaları	
1437		Eugenius IV ile Basel konsili arasındaki çatışma	L. B. Alberti: *Della Famiglia*
1438		Konsilin Eugenius IV tarafından Ferrara'ya nakli	L. Valla: *De LiberoArbitrio*
1439		Konsilin Floransa'ya nakli. — Eugenius IV'ün Basel konsilince uzaklaştırılarak antipapa Felix V'in seçilmesi.	
1440	Gilles de Rais davası. — Jacques Coeur'ün krlaın haznedarı olması.		Nicolas de Cusa: *De Docta İgnorentia.* — L. Valla: *De Falso Credita et Ementita Constantini Donatione Declamatio.* — Chelcicky: *Siet Viery* (İman Yuvası).
1441			L. Valla: *De Professione Religiosorum*
1442			
1443			L. Valla: *Elegontiae Lunguae Latinae*
1444			
1445			

	güzel sanatlar	ekonomi, fen ve teknoloji, keşifler ve fetihler
1401	Floransa vaftizhanesinin kapıları yarışması	
1402		Jean de Béthencourt Kanarya adalarında. — Frankfurt bankası.
1403	Ghiberti'nin Floransa vaftizhanesinin alçakkabartmalarına başlaması	
1404		
1405		
1406		
1407		Luzern'de kapelle köprüsünün yapımı
1408	Rubliyov: *Teslis.* — Donatelo: *Davud* (mermer).	Cenova'da Banco di San Giorgio'nun kurulması
1409	*Berry Dükünün Büyük Dua Kitapları*	
1410		
1411	C. de Werwe: Atak Philippe'in mezarı (Champmol)	
1412	Donatello: Floransa'da Aziz Markos anıtı	
1413		
1414		
1415		Portekizlilerin Ceuta'da yerleşmesi
1416	Donatello: *Aziz Greorgios,* Orsammichele, Floransa. — Pol de Limbourg: *Berry Dükünün Çok Zengin Dua Kitapları.*	
1417		
1418	Brunelleschi: Guelfi'ler sarayı, Floransa	Hollanda'da ilk ksilografi baskıları
1419	Brunelleschi: İnnocenti hastahanesı revakları, Floransa	
1420	Brunelleschi: eski San Lorenzo sakristisi. — G. Dufay: *Sine Nomme* missası.	Lyon panayırlarının kuruluşu
1421	Brunelleschi: Santa Maria del Fiore'nin kubbesi. — Brunelleschı: San Lorenzo kilisesi, Floransa. — Ca'd'Oro'nun yapımı, Venedik.	
1422	Ghiberti: Aziz Matta anıtı, Orsammichele, Floransa	
1423	Gentile da Fabbriano: Kâhin Kralların Tapınışı, Floransa	
1424	Francke Usta: *Yolcular Mihrap arkalığı,* Hamburg	
1425	Ghiberti: Floransa vaftizhanesinin Cennet kapısı. — Fra Angelico: *Meryem'in Taçlanması.*	
1426		
1427	Masaccio ve Masolino: Brancacci şapeli, Santa Maria del Carmine, Floransa	
1428		
1429	Brunelleschi: Pazzi şapeli, Santa Croce, Floransa	
1430		
1431	L. Della Robbia: Santa Maria del Fiore'nin tribünü	
1432	H. ve J. Van Eyck: *Mistik Kuzu*	Gemici Enrique Asor adalarında
1433	Donatello: *Tebşir,* Santa Croce, Floransa	
1434	Van Eyck: Arnolfini ve karısı	Gil Eannes'in Bojador burnunu aşması
1435	Alberti: *Della Pintura* (Resim Sanatı). — C. Witz: *Kurtuluş Aynası.* — Van der Weyden: *Çarmıhtan İndiriliş.*	
1436	Saint-Maclou kilisesi, Rouen	Gemici Enrique Rio de Oro'da
1437	Michelozzo'nun Floransa'ya gelişi	
1438	Pisanello: Ioannes VII Paleologos'un madalyonu	Strassburg'da Gutenberg*in ilk çalışmaları
1439	J. Van Eyck: *Marguerita Van Eyck*'in portresi. — Domenico Veneziano ve P. della Francesco: Sant'Egidio'nun freskleri, Floransa.	
1440	Brunelleschi: Pitti sarayı, Floransa	
1441		
1442		
1443	Aix-en-Provence *Tebşir*'i	
1444	C. Witz: *Mucizevî Balık Avı.* — Michelozzo: Medici sarayı, Floransa	
1445	Van der Weyden: Miraflores triptiği, Berlin. — L. Dalmau: *Meryem ve Danışmanlar,* Barcelona. — Rosselıno: Rucellai sarayı, Floransa.	

Donatello: «Davud»

Pol de Limbourg: «Berry Dükünün en Zengin Zamanı»

Van Eyck: «Arnolfini ve Karısı» (detay)

Gentile da Fabriano: «Kâhin Kralların Tapınması»

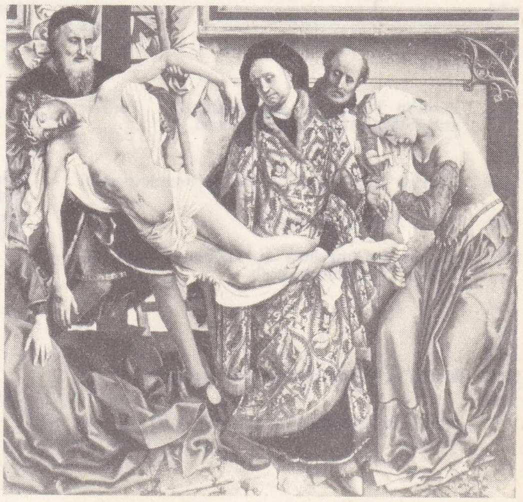

Van der Weyden: «Çarmıhtan İniş»

Foto. Anderson-Giraudon. Giraudon, National gallery (LAROUSSE)

	Avrupa'da siyasî olaylar	dinî olaylar	hümanizm ve edebiyat
1446	Hunyadi Yanoş Macaristan valisi. — Kazimierz IV Polonya kralı.		
1447	Milano'da Ambrosio cumhuriyetinin ilânı	Eugenius IV'ün ölümü. — Nicolaus V papa.	
1448			
1449		Felix V'in feragati. — Basel konsilinin sonu.	
1450	Francesco Sforza Milano dükü		
1451	Jacques Coeur'ün tutuklanması		
1452	Germen imparatoru Friedrich III'ün papa eliyle taç giymesi	Podebrady'li Jiri'nin Tabor mezhebini yıkması	L. B. Alberti: *De Re Aedıficatoria*
1453	İstanbul'un Türkler tarafından fethi: Bizans'ın sonu		Nicolas de Cusa: *De Pace Fidei*
1454	Milano ile Venedik'in barışması: Lodi barışı		
1455	İki-Gül savaşının başlaması	Callixtus III papa	
1456	Fatih Sultan Mehmed'in Belgrad'ı zaptı. — Hunyadi Yanoş'un ölümü.		Argyropulos'un Floransa'da ders vermeğe başlaması
1457			
1458	Podebrady'li Jiri Bohemya kralı. — Matyas I. Corvin Macaristan kralı. — Türklerin Atina ve Kormthos'u ele geçirmeleri.	Pius II Piccolomini papa	F. Fielfo: *De Jocis ac Seriis*
1459			
1460			K. Laskaris'in Milano'da yunanca ders vermesi
1461	Louis XI Fransa kralı		
1462	Castillalıların Cebelitarık'ı almaları. — Büyük İvan III Moskova prensi.	Pıus II'nin Jihlava antlaşmalarını feshetmesi	
1463			
1464	Cosimo de'Medici'nin ölümü. — Cenova'nın Milano'ya bağlanması.	Paulus II papa	Trabzon'lu G.: *Comparatio Platonis et Aristoteles*
1465			Mainz'te Cicero'nun *De Officiis*'inin basılması
1466	Polonya ile töton şövalyeleri arasında Torun antlaşması	Podebrady'lı Jiri'nin afaroz edilmesi	
1467	Koruksuz Chalres'a karşı Liège ayaklanması		
1468	Péronne görüşmesi (Louis XI-Korkusuz Charles)		Tacitus'un ilk basımı (Venedik) — San Marco kütüphanesinin kurulması.
1469	İsabel de Castilla'nın Fernando de Aragon ile evlenmesi. — Lorenzo il Magnifico'nun babasının yerine geçmesi.		Bessarion: *In Calumnıatorem Platonis* (Trabzonlu G.'ye karşı)
1470			
1471		Sixtus IV papa	
1472		Louis XI ile Sixtus IV arasında konkordato	D. Khalkokondyles'in Floransa'ya yerleşmesi
1473			Lucretius'un ilk basımı (Brescia).
1474	İsviçre kantonlarıyle Avusturya arasında «sürekli antlaşma»nın imzalanması		Lorenzo il Magnifico: *Altercazione* (Ficino ile felsefî tartışma)
1475	Louis XI ile Edward IV arasında Pisquigny barışının imzalanması		
1476	İsviçrelilerin Korkusuz Charles'ı Grandson ve Morat'da yenmeleri		G. Laskaris: *Grammaire Grecque*
1477	Korkusuz Charles'ın Nancy'de ölmesi		Tübingen üniversitesinin kuruluşu
1478		İspanya'da Engizisyon mahkemesinin kurulması	Politianos: *Stanze per la Giostra*
1479			
1480			Politianos: *Favola di Orfeo*
1481	Fatih'in ölümü ve hıristiyanlarla Türkler arasındaki çatışmanın yatışması		L. Pulci: *Morgante Maggiore*
1482			Marsilio Ficino: *Theologia Platonica.* — Boiardo'nun *Orlando Amoroso*'sunun ilk iki cildinin basımı.
1483	Charles VIII Fransa kralı ve Beaujeu naibi	Torquemada'nın Castilla'da engizisyon başhâkimi olması	
1484	Tours Etats-généraux'su	İnnocentius VIII papa. — Büyücülüğe karşı *Summis Desiderantes Affectibus* genelgesi	Savonarola'nın *Laudi Spirituali*'ye başlaması
1485	Matyas I Courvinus'un Viyana'yı zaptı. — Henry VII İngiltere kralı		
1486			Pico della Mirandola'nın 900 tezi
1487			
1488			
1489	Kıbrıs'ın Venediklilerin eline geçişi		Pico della Mirandola: *Heptaplus*
1490		Savonarola'nın Floransa vaizi olması (San Marco)	
1491	Anne de Bretagne'ın Charles VIII ile evlenmesi		

FRANSIZ RÖNESANSI

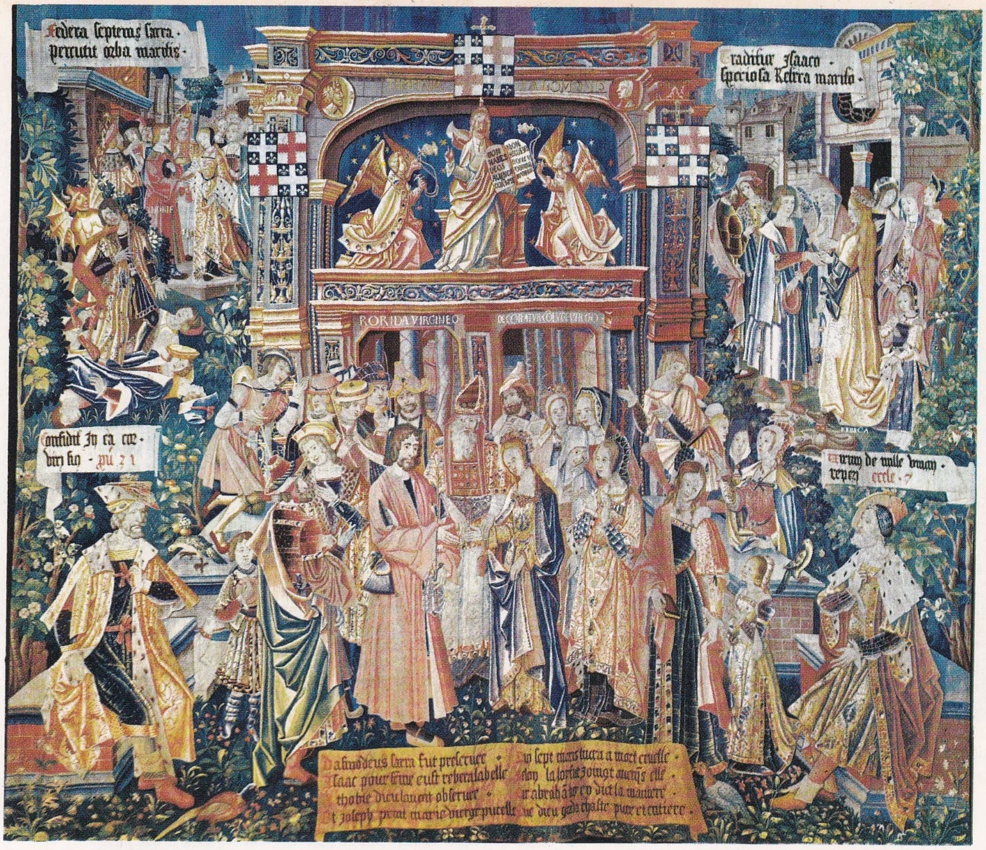

«Meryem'in Hayatı» duvar halısı Güzel Sanatlar müzesi, Reims

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Fontainebleau sarayı François I galerisi

koltuk
Seligmann koleksiyonu
Foto. Guillemot («Connaissance des Arts») [LAROUSSE]

altın zemin üzerine Christophe Huet'nin
yaptığı sanılan ağaç kaplama (detay)
Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris

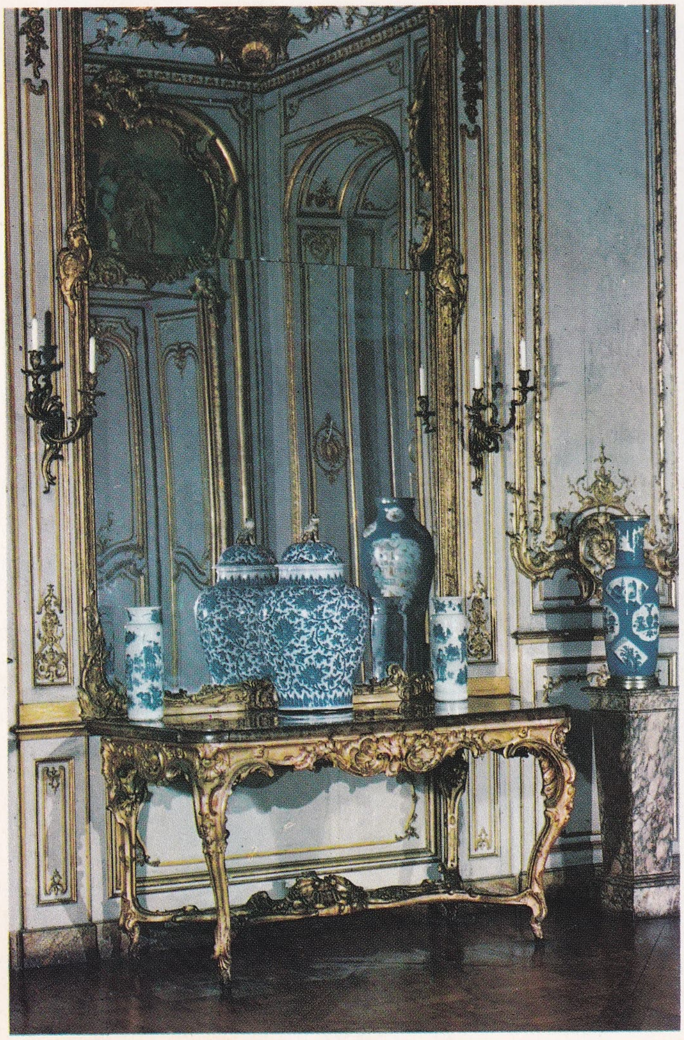

beauvais halısıyle kaplı siper
Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris

konsol ve ağaç kaplamalar,
Seramik salonu
Rohan sarayı, Strasbourg

altın yaldızlı bronz
ve kakmalı ağaçtan saat altlığı;
Benoit Gérard okulu
Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

	güzel sanatlar	ekonomi, fen ve teknoloji, keşifler ve fetihler
1446		
1447	L. B. Alberti: Malatesta manastırı, Rimini. — Filippo Lippi: *Meryem'in Taçlanması*, Uffizi. — Donatello: *Gattamelat*'nın heykeli.	Cenevizli Malfante Tuat vahasında
1448	J. Fouquet: Charles VII'nin portresi	
1449	J. Van Ruysbroeck: Brüksel Belediye sarayının kulesi	
1450		Gutenberg'in Mainz'te Johnn Fust ile işbirliği yapması
1451		
1452	P. Della Francesca: *Çarmıhın Hikâyesi*, Arezzo San Francesco kilisesi. — E. Charonton: *Meryem'in Merhameti.*	Anvers'de ticaret borsasının kurulması
1453	E. Charonton: *Meryem'in Zaferi*, Villeneuve-lès-Avignon	
1454	Mantegna: freskler, *Aziz Yakub'un Hayatı*, Eremitani kilisesi, Padova	Papanın Afrika'nın batı kıyılarını Portekizlilere vermesi
1455		
1456	Filarete: Maggiore hastahanesi, Milano	Portekizlilerin Cabo-Verde adalarını keşfi
1457	Mantegna: *Meryem Tahtta*, San Zeno, Verona. — J. Fouquet: *Etienne Chevalier'nin Dua Kitapları.*	Peter Schöffer'in mezmurlar dergisi (Mainz)
1458		
1459		Fra Mauro'nun dünya haritası. Murano camaldoli'si
1460	N. Gonçalvez: *Sao Vicente poliptiği*	Milano'yu Adda'ya bağlayan kanalın yapımı
1461	N. Froment: *Lazarius'un Dirilişi*	Mısır ile Venedik arasında ticarî anlaşma
1462	Van der Weyden: *Kâhin Krallar*	
1463		
1464	D. Bouts: *Şaraplı Ekmek Âyini Mihrap Arkalığı*, Saint-Pierre Din okulu, Louvain	Louis XI'in krallık posta servisini kurması
1465	Laurana'nın Urbino şatosunu yenilemesi	İtalya'da ilk basımevi (Subiaco)
1466		
1467		
1468	B. Gozzoli: İncil'den sahneler, Pisa'da Campo Santo	
1469		Fransa'da ilk basımevi (Lyon)
1470		Sorbonne basımevinin kurulması. — Saksonya maden yataklarının açılması
1471		
1472		
1473	M. Schongauer: *Meryem Gül Fidanlıklarında*, Colmar. — Antonello da Messina: *Aziz Gregorius Poliptiği.*	
1474	J. Fouquet: *Yahudi Tarihi.* — F. del Cossa: *Meryem ve Çocuk*, Bologne. — G. Dufay'in ölümü.	
1475	Antonello da Messina: *Condottiere*	
1476	N. Froment: *Ateşli Çalılık.* — Verocchio: *Davud* (bronz), Bargello.	
1477		
1478	Botticelli: *İlkbahar*	
1479	Memling: *Azize Catherina'nın Mistik Evlenmesi*	Oxford basımevi
1480	Filippino Lippi: *Aziz Bernardus'a Meryem'in Görünmesi.* — Pavia kilisesinin ön yüzü.	Bayındırlık işlerinde patlayıcı maddelerin kullanılması. — Viso tepesinde 75 m uzunluğunda ve 2,50 m genişliğinde bir tünel açılması.
1481	Lombardo: Santa Maria dei Miracoli, Venedik	
1482		Diogo Cam'ın Kongo nehrinin ağzını keşfi. — Adalard: Eukleides'in *Elemanlar*'ının tercümesi.
1483		
1484	Memling: *Aziz Mauritus, Aziz Christophus ve Aziz Gilles*, Brugge. — A. del Pollaiolo: Sixtus, IV'ün mezarı.	N. Chuquet: *Triparty en la Science des Nombres*
1485	Botticelli: *Venüs'ün Doğuşu.* — Ghirlandaio: *Vaftizci Yahya'nın Hayatı*, Santa Maria Novella, Floransa. — Kremlin'de «gizli kapı»nın yapımı.	
1486	W. Stwosz: Krakow mihrap arkalığı	
1487	Botticelli: *Narlı Madonna*	B. Diaz'ın Ümit Burnunu aşması
1488		Maximilian'ın Anvers'i Brugge aleyhine geliştirmesi
1489	Filippino Lippi: *Aziz Thomas'ın Zaferi*, Santa Maria Sopra Minerva, Roma	
1490	Batalha'da krallık manastırı. — A. Dürer: kendi portresi. — Carpaccio: *Azize Ursula'nın Hayatı.*	
1491	Memling: *Calvarium*	

Filippo Lippi: «Meryem'in Taç Giymesi»nden bir azize

Jean Fouquet Charles VII'nin portresi

Chartonton: «Şefkatli Meryem»

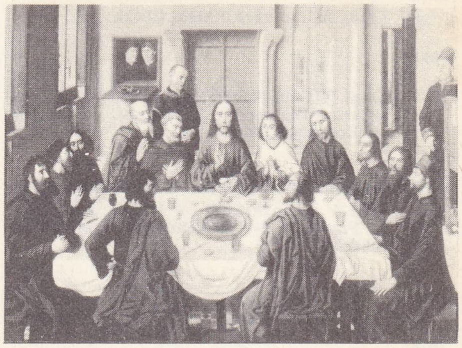

Bouts: Kutsal Tören mihrap arkalığı, «Son Yemek»

Carpaccio: «Sant'Grsola'nın Hayatı» (detay)

Botticelli: «Venüs'ün Doğuşu» (detay)

Foto. Giraudon, Bulloz, A.C.L., Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

	Avrupa'da siyasî olaylar	dinî olaylar	hümanizm ve edebiyat
1492	Gıranada'nın zaptı. — Lorenzo il Magnifico'nun ölümü.	Alexander VI Borgia papa	Antonia de Nebrija. *Gramatica Castellana ve Vocabularios*
1493	Maximilian I, germen imparatoru		
1494	Charles VIII'in İtalya'ya girmesi. — Pietro de' Medici'nin Floransa'dan kovulması.	Savonarola'nın Floransa'nın yönetimini ele geçirmesi	
1495	Charles VIII'in Fornova zaferi		Abstemius: *Hecatomythion*
1496			Pacioli: *De Divina Proportione*
1497		Savonarola'nın afaroz edilmesi	Lefèvre d'Etaples: Aristoteles'in *Ethika Nikomakheia*'sının (Nikomakhos Ahlâkı) fransızca tercümesi
1498	Louis XII Fransa kralı	Savonarola'nın idamı	Alcalá de Henares üniversitesinin kurulması
1499			F. Colonna: *Hypnerotomachia Poliphile*
1500	Augsburg diyeti		Erasmus: *Adagiorum Chiliades.* — Terentius'tan ilk fransızca tercüme.
1501			
1502	Magrıplıların İspanya'dan çıkarılması		Calepino'nun lûgati. — Wittenberg üniversitesinin kurulması.
1503	Garigliano savaşı: Fransızların Napoli'yi kaybetmesi	Pius III ve sonra Julius II'nin papa olması	Erasmus: *Enchiridion Militis Christiani*
1504			Sannazzaro: *Arcadia*
1505			Bembo: *Asolani*
1506			Reuchlin: *De Rudimentis Hebraicis*
1507			
1508	Cambrai birliği		Ariosto: *La Cassaria*
1509	Henry VIII İngiltere kralı. — Louis XII'nin Venediklileri Agnadel'de yenmesi.		
1510			
1511	Louis XII'ye karşı Kutsal İttifak	Pisa konsili (1512'de Milano'ya alındı). — Reuchlin'in *Augenspiegel*'i.	Erasmus: *Deliliğe Methiye.* — Reuchlin: *Augenspiegel.*
1512		Laterano konsili (1517'ye kadar)	Lefèvre d'Etaples: *Commentaire sur les Epîtres de Saint-Paul*
1513	Louis XII'nin Novarra'da yenilmesi. — Fransızların Milanese'den kovulması. — İsviçreliler Bourgogne'da.	Leo X'un papa olması	Machiavelli: *İl Principe*
1514		Wolsey'in York başpiskoposu olması	G. Budé: *De Asse*
1515	François I Fransa kralı. — Marignano savaşı.		Erasmus: *De İnsttutione Principis Christiani*
1516	Karl V İspanya kralı. — Noyon antlaşması. — Fransa le İsvçre kantonları arasında sürekli barış.	Bologna konkordatosu	Th. More: *Ütopya.* — Pomponazzi: *Tractatus de İmmortalitate Animae.* — Ariosto: *Orlando Furioso.* — Erasmus'un latınce tercümesiyle birlikte yunanca Yeni Ahit baskısı
1517		Luther'in endülijanslara karşı 95 tezini yayımlaması	
1518		Luther'in Roma'ya çağrılması	İ. Laskaris'in Fontainebleau Krallık kütüphanesini kurması
1519	Karl V'in Kutsal Roma-Germen imparatoru seçilmesi		Skelton: *Colyn Clout*
1520	Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkması	Luther: *An den Christlichen Adel Deutscher Nation.* — Exsurge Domine papalık genelgesi. — Münzer reformu.	Machiavelli: *Mandragola.* — Pomponazzi: *De Fato.*
1521	Worms diyeti	Luther'in afaroz edilmesi. — Guillaume Briçonnet ile Lefèvre d'Etaples'ın çevresinde «Meaux» grubunun toplanması.	Machiavelli: *Dell'Arte della Guerra*
1522	Fransızların Milanese'den ikinci defa kovulmaları	Adrianus VI papa. — Hollanda'da Engizisyon. — Zwingli ile Roma'nın resmen bozuşması.	Lefèvre d'Etaples: *Commentaires des Quatre Evangiles*
1523	Gustaf I Vasa, İsveç kralı	Clemens VII papa	H. Jachs: *Die Wittenbergische Nachtigall*
1524	Almanya'da köylüler savaşı	İsviçre'de anabatist mezhebin doğması	Erasmus: *De Libero Arbitrio*
1525	François I'in Pavia'da esir düşmesi	Farel: Boève Declaration. — Zwingli: *De Vera et Falsa Religione.*	
1526	Madrıd antlaşması. — Türklerin Mohaç zaferi.		G. Budé: *Annotationes Posteriores in Pandectas*
1527	Roma'nın yağma edilmesi	Vesteras (bugün Västeraas) Rigsdağ'ı	
1528		Bern reformu. — İgnacio de Loyola Paris'te	B. Castiglione: *El Cortegiano*
1529	Cambrai barışı. — Türklerin Viyana'yı kuşatmaları	Marburg'da Luther-Zwingli kolokyumu	G. Budé: *Commentari'i Linguae Graecae*
1530	Augsburg diyeti. — Karl V'in imparatorluk tacı giymesi. — Floransa cumhuriyetinin sonu.	Augsburg mezhebi	

	güzel sanatlar	ekonomi, fen ve teknoloji, keşifler ve fetihler
1492	Bramante: Santa Maria delle grazie, Milano	K. Kolomb'un Amerika'yı keşfi (Küba). — Martin Behaim'in dünya haritası.
1493		Alexander VI'nın dünyayı Portekiz ve İspanyollar arasında pay etmesi
1494		Bu bölüşmeyi bazı değişikliklerle onaylayan Tordesillas barışı. — K. Kolomb'un Jamaika'yı keşfi. — Macaristan maden yataklarının açılışı (Fugger ve Thurzo). — L. Pacioli: *Somma Aritmetica.*
1495	J. Ockezhem'in ölümü	
1496	Mantegna: *Meryem'in Zaferi*	
1497		Portsmouth köprüsü çalışmaları Vasco da Gama'nın yola çıkması. — J. Cabot'nun Kuzey Amerika kıtasına ayak basması.
1498	Le Maître de Moulins: *Değirmen* triptiği. — Botticelli: *Pietà* — A. Dürer: *Apokalypsis.* — Blois şatosunun Louis XII cephesinin yapımı.	Vasco da Gama Kozhiko'da
1499	Leonardo da Vinci: *Cena*	
1500	Botticelli: *İsa'nın Doğuşu,* Londra	Vespucci Guyana'da Juan de la Cosa'nın haritası. — Portekizlilerin New-Foundland'a ve Brezilya'ya çıkışları.
1501	Leonardo da Vinci: *Azize Anna,* Londra	
1502	Bramante: San Pietro in Montorio, Roma — M. Colombe: François II'nin mezarı.	Vasco da Gama'nın ikinci yolculuğu. — Portekizlilerin Sainte- Hélène'i keşfi.
1503	Michelangelo: *Kutsal Aile.* — Michelangelo: *Davud,* Akademi, Floransa. — Leonardo da Vinci: *Mona Lisa* (La Gioconda).	Casa de Contracion'un kurulması (Sevilla)
1504	Raffaello: *Meryem'in Düğünü.* — Biguerny, Toledo katedralinin mihrap arkalığı. — Büyük L. Cranach: *Mısır'da Mola.*	Gonneville Brezilya'da
1505	J. Obrecht'in ölümü	
1506	A. Dürer: *İsa Kilise Babalarıyle,* Roma. — Bramante: Jan Pietro bazilikası, Roma.	İspanyolların Mers el-Kebir'i almaları. — Portekizliler Seylan'da.
1507		Albuquerque Sukutra'da
1508	M. Colombe: *Aziz Georgios Ejderha ile Boğuşurken:* — Bourdichon: *Anne de Bretagne'ın Dua Kitapları.*	Albuquerque Hürmüz'de. — Yeni Dünya'ya Waldseemuller tarafından «Amerika» adının verilmesi.
1509		Fugger'lerin Maximilian I'e kredi vermesi
1510		Albuquerque'nin Goa'yı alması
1511		Albuquerque Malaka'da
1512	Raffaello: *Heliodoros'un Odası* — Michelangelo: Sistina şapelinin freskleri.	
1513	Grünewald: İssenheim mihrap arkalığı. — Raffaello: *Madonna Sistina.* — A. Dürer: *Şövalye, Ölüm ve Şeytan; Aziz Hieronymus.*	Balboa'nın Pasifik'i keşfi. — Ponce de Leon Florida'da.
1514	Tiziano: *Kutsal Aşk, Dindışı Aşk.* — Raffaello: *Meryem İskemlede.* — A. Dürer: *Melankoli.*	Berengario da Carpi: anatomi kitabı
1515	Correggio: *Madonna di Jan Francesco,* Dresden	Diaz de Solis Rio de Janeiro'da
1516		Diaz de Solis Rio de la Plata'da
1517		İspanyollar Yucatán'da. — Kanton'da portekiz elçiliği. — İlk asiento anlaşması: Antiller'de zencilerle yapılan antlaşma.
1518	Tiziano: *Meryem'in Göğe Yükselişi,* Frari'ler, Venedik	
1519	Chambord şatosunun yapımına başlanılması. — Correggio: *Azize Catherina'nın Mistik Evlenmesi.* — Genç H. Holbein: *Bonifacius Amerbach'ın* portresi	Cortes Meksika'da. — Magellan'ın hareketi. — Pedro Arias Davila'nın Panama'yı kurması.
1520		Magellan'ın Amerika'nın çevresini dolaşması.
1521	Ph. de Monte'nin doğumu	İspanyollar Filipinler'de. — Magellan'ın ölümü.
1522	E. Leprince: Beauvais katedralinin vitrayları. — Saint-Jacques kilisesinin kulesinin dikilmesi, Paris	
1523		
1524	Michelangelo: Medici kütüphanesi	Pizarro'nun birinci İnka seferi. — Verazzano'nun Kuzey Amerika'ya çıkışı.
1525	Grünewald: *Aziz Mauritius ve Aziz Erasmus.* — Tiziano: *Mezara İndiriliş.*	Almaden maden yataklarının Fugger'lere devredilmesi. — A. Dürer: *Underweysun der Messung.*
1526	A. Dürer: *Havariler.* — Büyük L. Cranach: *Severin von Sachsen.* — Genç H. Holbein: *Erasmus*'un portresi. — Palestrina'nın doğumu.	
1527		
1528	Correggio: *Madonna ve Aziz Hieronymus,* Parma	Eldorado'da Welser'lere imtiyaz tanınması. — A. de Saavedra Yeni Gine'de.
1529	Büyük L. Cranach: *İlk Günah Alegorisi*	Pasifik'te Portekizliler ile İspanyollar arasındaki sınır meridyenini tespit eden Zaragoza antlaşmasının imzalanması
1530	Correggio: *Santa Notte* (İsa'nın Doğduğu Gece), Dresden	Pizarro'nun yeni Peru seferi. — G. Agricola: *De Re Metallica.*

Mantegna: «Zafer Meryemi»

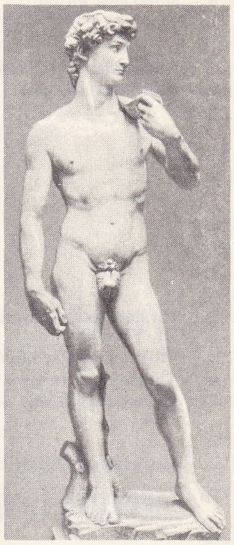
Michelangelo: «Davud»

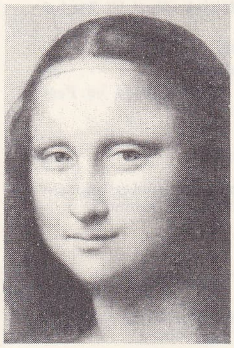
Leonardo da Vinci: «Mona Lisa»

Dürer: «Aziz Hieronymus»

Tiziano: «Uruç»

Holbein: «Amerbach»

İl Correggio: «İsa'nın Doğuşu»

Foto. Giraudon, Alinari-Giraudon, Bâle müzesi (LAROUSSE)

	Avrupa'da siyasî olaylar	dinî olaylar	hümanizm ve edebiyat
1531	Smalkalde birliği	Zwingli nin ölümü (Kappel muharebesi)	Marguerite d'Angoulême: *Miroir de l'Âme Pécheresse*
1532	Alessandro de Medici Floransa dükü		Rabelais: *Pantagruel*
1533	İvan IV Rusya çarı	Henry VIII'in Papalıkla bozuşması	
1534		Paulus III papa	Rabelais: *Gargantua.* — G. Budé: *De Transitu.* — Aretino: *La Cortigiana.*
1535		Münster'in zaptı: anabatistlerin sonu. — Cenevre'de Reform. — Thomas More'un idamı.	
1536		Calvin: *İnstitutio Christianae Religionis*	E. Dolet: *Commentarii Linguae Latinae.* — Juan de Valdés: *Diálogo de la Lengua.*
1537		Danimarka kilisesinin teşkilâtlanması	B. Des Périers: *Cymbalum Mundi*
1538	Türklere karşı Kutsal İttifak (Karl V, Paulus III, Venedik)	Calvin'in Cenevre'den sürülmesi	
1539	Villers-Cotterêts bildirisi		Robert I Estienne: *Dictionnaire Latin-Français*
1540	Thomas Cromwell'in idamı	Cizvit tarikatının statüsünün onaylanması	
1541	Regensburg diyeti. — Türkler Buda ve Peşte'de.	Calvin'in Cenevre'ye dönüşü. — Calvin: *İnstitution'*-un fransızca tercümesi.	C. Marot: *Psaumes*
1542		İtalya'da papalık engizisyonu (Sant' Uffizo)	
1543	Moskova'da Çuyski katliamı		
1544	Speyer diyeti. — Enghien kontunun imparatorluk kuvvetlerini Cerèsole'de yenmesi.		M. Scève: *Délie.* — G. Postel: *De Orbis Terrae Concordia.*
1545		Merindol'de Vaud'lular katliamı. — Trento konsili (1563'e kadar).	
1546	İskoçya'da John Knox'un ayaklanması	Luther'in ölümü. — Napoli'de engizisyon. — E. Dolet'nin idamı.	Rabelais: *Le Tiers Livre*
1547	Karl V'in Mühlberg'de Smalkalde birliğini yenmesi. — Henri II Fransa kralı.		Marguerite d'Angoulême: *Les Marguerites de la Marguerite des Princesaes*
1548		Loyola'nın *Ejercicios Espirituales*'inin basımı	
1549		İlk *Prayer Book.* — İngiltere'de Calvin'cilik.	J. du Belay: *Défense et İllustration de la Langue Française.*
1550		Julius III papa. — Calvin: *Traité des Scandales.*	Ronsard: İlk *Odes*
1551			
1552	Henri II'nin Üç-Piskoposluk'u işgali. — Karl V'in Metz kuşatması.	İkinci *Prayer Book*	Ronsard: *Les Amours*
1553	Mary Tudor İngiltere kraliçesi	Michel Servet'nin idamı	Jodelle: *Cléopatre Captive*
1554		Th.de Bèze: *De Haereticis*	
1555	Augsburg barışı	Marcelus II, sonra Paulus IV papa. — İngiltere'de protestan kıyımı.	Louise Labé: *Poésies.* — Ronsard: *Hymnes.*
1556	Karl V'in tahttan feragati	Loyola'nın ölümü	
1557	İspanya ve Fransa'da malî kriz		
1558	Karl V'in ve Mary Tudor'un ölümü. — François I'in Calais'yi İngilizlerden alması.	Cenevre akademisinin kurulması (Th.de Bèze profesör)	J. du Bellay: *Les Antiquités de Rome, Les Regrets.* — Marguerite d'Angoulême: *Heptaméron.*
1559	François II Fransa kralı. — Cateau-Cambrésis antlaşması.	Birinci *İndex Vaticanus.* — Protestanlara karşı Ecouen fermanı	J. Amyot: Plutarkhos'un *Bioi*'sinin fransızca tercümesi. — Montemayor: *Diana*
1560	Amboise fesatı. — Gustaf I Vasa'nın ölümü. — François II'nin ölümü.		

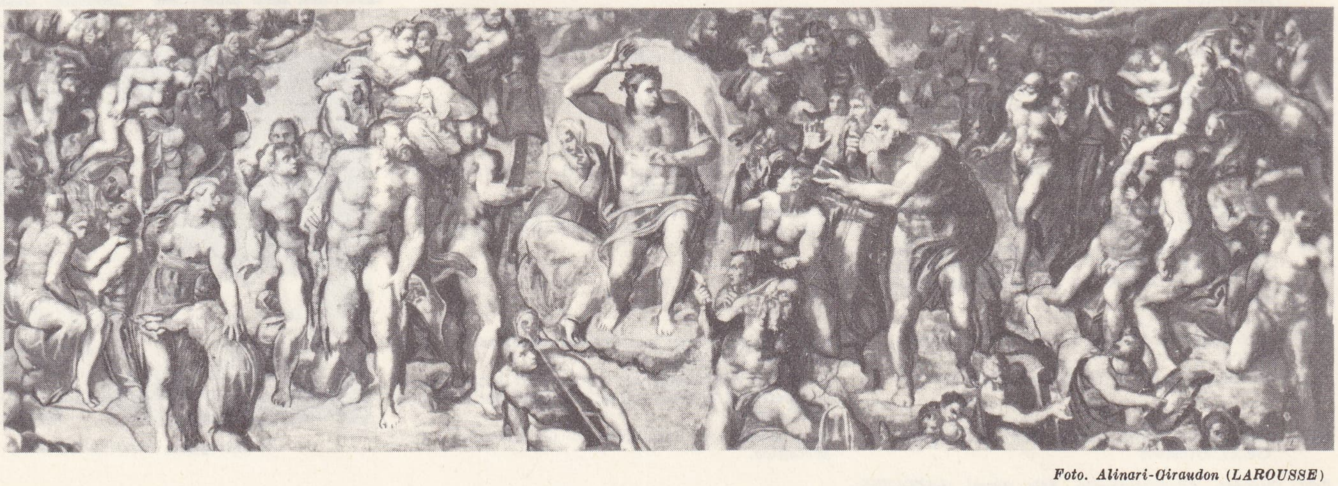

Michelangelo: «Kıyamet Günü» (orta detayı)

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

	güzel sanatlar	ekonomi, fen ve teknoloji, keşifler ve fetihler
1531	Louis XII ile Anne de Bretagne'ın mezarlarının Saint-Denis'ye yerleştirilmesi. — François I'in Primatice'yi Fontainebleau'nun dekorasyonuyle görevlendirmesi.	Anvers borsasının yeniden kurulması
1531-1532	Orlando di Lasso'nun doğumu	
1532	Saint - Eustache kilisesinin genişletilmesi, Paris	
1533	Genç H. Holbein: *Elçiler*	Pizarro'nun Cuzco'yu alması. — Regiomontanus'un *De Triangulis Omnimodis*'inin yayımlanması.
1534	Tiziano: *Tapınakta Takdim*	Peru'da Pizarro'ya karşı ayaklanma
1535	P. Oudart: *Cena,* Santa Cruz, Coimbra	Mexico naip-krallığının kurulması. — J. Cartier'nin Saint-Laurent'a çıkışı. — Tartaglia: Üçüncü dereceden denklemler.
1536	Michelangelo: *Mahşer,* Sistina. — J. T. Sansovino: Libreria di San Marco sarayı, Venedik.	Almagro'nun Şili'ye varışı. — Lyon'da ipekli dokumacılığın doğması. — Buenos Aires vakfı.
1537		Tartaglia: *Nova Scientia*
1538	N. Bachelier: Bagis konağının restorasyonu, Toulouse	Mercator haritası
1539	Küçük H. Holbein: *Anne de Cleves*'in portresi	
1540		Gümüş malgaması elde edilmesinde civanın kullanılması
1541		De Soto'nun Mississippi'yi keşfi. — J. de Castro Kızıldeniz'de.
1542	J. Des Près'nin *Qui Habitat in Adjuditorio*'sunun yayımı	Portekizliler Japonya'da. — Villalobos'un Pasifik'i aşma teşebbüsü.
1543		Kopernik: *De Revolutionibus Orbium Coelestium.* — Vésale: *De Corporis Humana Fabrica.*
1544	J. Goujon-P. Lescot işbirliği: Saint-Germain-L'Auxerrois'nın jübé'si	Lyon Bankaları birliği. — S. Münster: *Cosmographia Universalis.*
1545		A. Paré: *La Méthode de traiter les Plaies.* — Potosi gümüş yataklarının açılması. — G. Cardano: *Ars Magna.*
1546	P. Lescot'nun yeni Louvre'un yapımıyle görevlendirilmesi	S. Caboto'nun düzlem küresi
1547	Michelangelo'nun San Pietro'nun sanat ustabaşısı olması	
1548	Tiziano: *Karl V*'in portresi. — P. Delorme'un Anet şatosunu yapması	
1549	Tintoretto: *Aziz Martialis'in Şereflenmesi,* Venedik. — J. Goujon: İnnocents çeşmesi.	
1550	Palladio: vila Rotonda, Vicenza	Demir üretiminde ilk körüklü fırınların kullanılması
1551		İspanyolların Trablus'u kaybetmeleri. — Mexico üniversitesi.
1552		
1553	Tiziano: *Felipe II*'nin portresi. — B. Cellini: *Perseus,* Loggia dei Lanzi, Floransa.	Chancellor'un Beyaz denizi keşfi
1554	Palestrina: *Missa'lar Kitabı*	
1555		Villegagnon Guyana'da
1556	O. di Lasso: birinci motet kitabı	Tartaglia'nın *General Trattato di Numeri e Misure*'sinin yayımı
1557		Recorde: *The Whetstone of Witte.* — Makao'nun Çinliler tarafından Portekiz'e verilmesi.
1558	C. Jauequin'in ölümü	
1559		
1560		

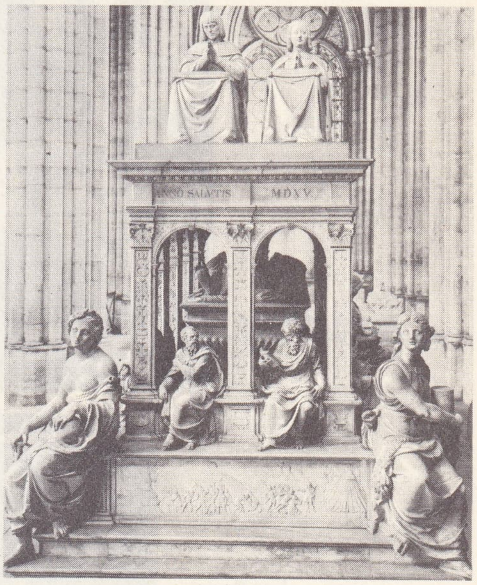

Louis XII'nin mezarı

Tiziano: Karl V

B. Cellini: Perseus

Jean Goujon: nymphe

detay

bütün

«Kıyamet Günü»

Foto. Giraudon, Anderson-Giraudon, Alinari-Giraudon, Neurdein-Giraudon (LAROUSSE)

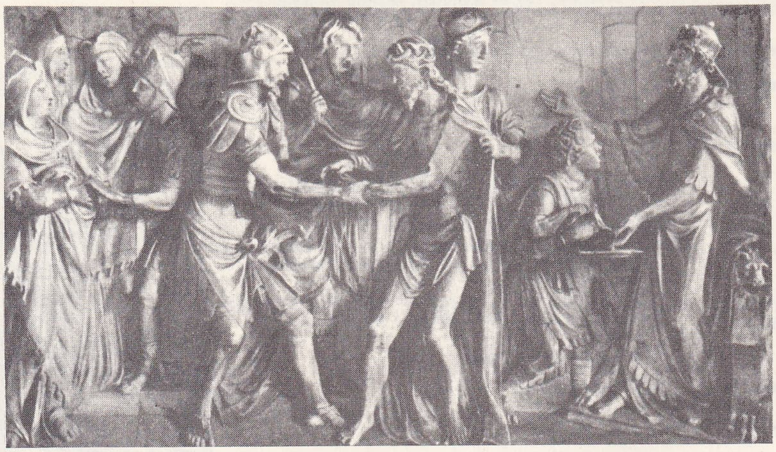

Jacques du Broeucq
«İsa Pilatus'un Karşısında»
Mons

Jean Goujon:
«Çarmıhtan İndiriliş»
Louvre müzesi, Paris

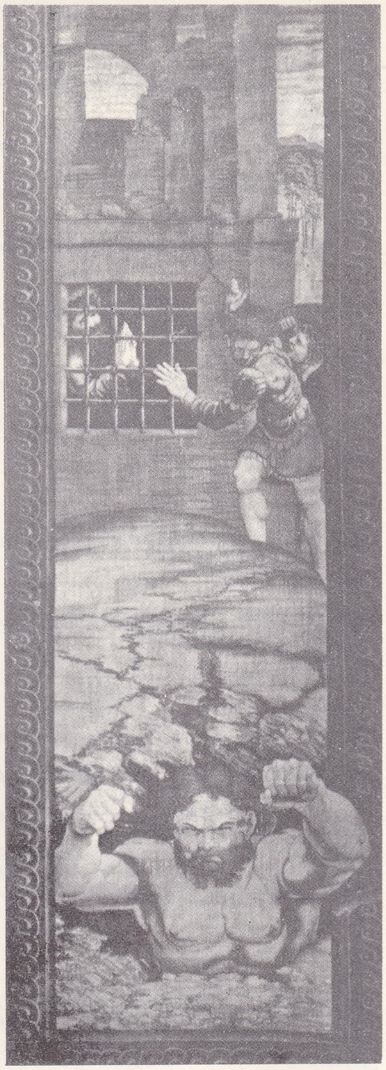

Aziz Paulus Hapishanede»
Raffaello serisinden duvar halısı
(XVI. yy.), Roma

Rönesans
sanatının
yayılması

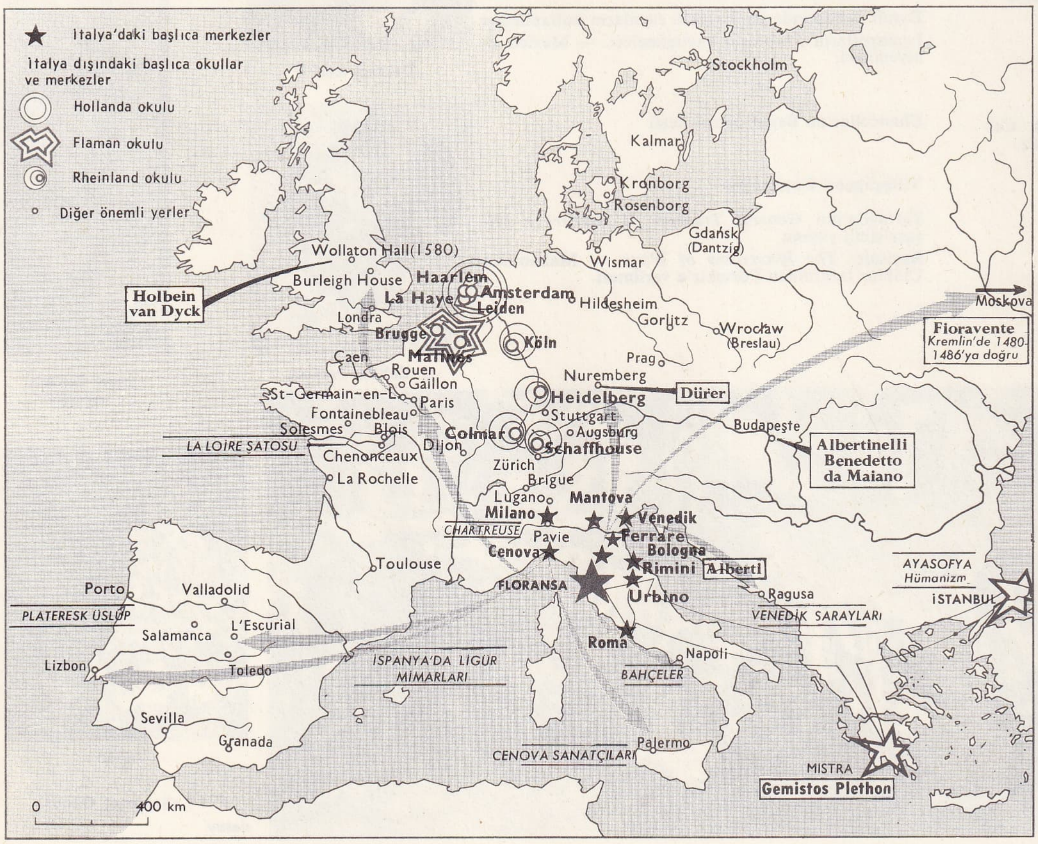

San Pietro'nun arka cephesi, Roma

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Britannica

San Marco kütüphanesi, Venedik

Palazzo Corner-Spinelli (XV. yy. sonu), Venedik

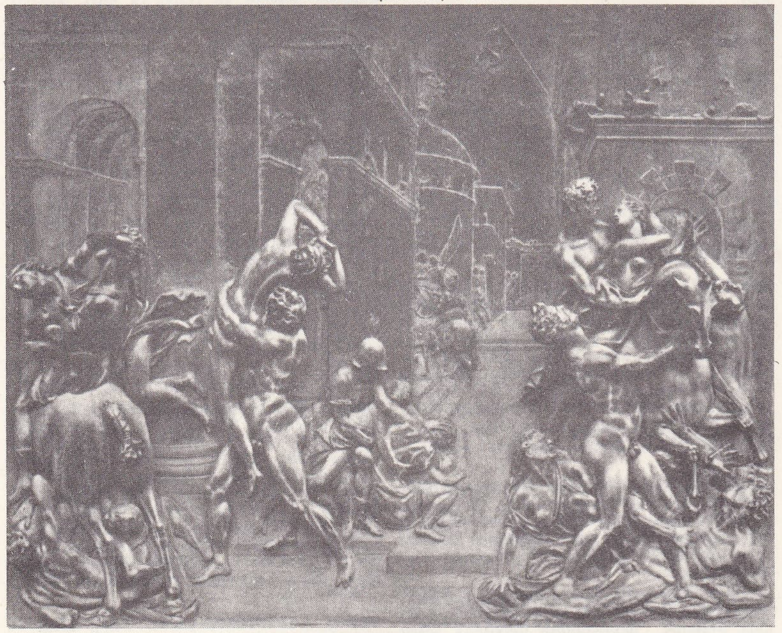

Giambologna: «Sabinlerin Kaçırılması», Lanji galerisi, Floransa

Genç Holbein: «Sir Thomas More'un Portresi»

Quinten Matsys: «Mısır'a Seyahatte Mola»

lişi (1556), ardından Felipe II'nin iflâsı (1557) ve bundan dolayı da Fugger'lerin batması bir devrin son bulduğunu haber veriyordu. Bu olayların hemen ardından da Fransa'da otuz yıllık bir iç savaş başladı ve siyasî, sosyal ve dinî alanlarda fikir yönünden edinilmiş bütün kazançlar yeniden tartışma konusu yapıldı (yergi yazarları, Jean Bodin, Montaigne).

● *Fikir ve sanat alanındaki düşüş.* Siyasî bürokratlaşmanın ve dinî dogmacılığın kültür hayatındaki karşılığı, akademilerin çoğalmasıdır. Bu gibi dönemlerde genellikle sanat, edebiyat ve fikir alanlarında «kurallar» konur, bilgiçce teoriler ortaya atılırdı. Nitekim XVI. yy.ın ikinci yarısında da sanat, klasiklerin denge fikrinden uzaklaşmağa başladı. Fontainebleau, Prag ve Floransa saraylarında kaygılı, aşırı zarafete düşkün bir sanat ortaya çıktı, Vignola, Tintoretto gibi sanatçılar büyük sentezlere ve retoriğe merak saldılar. Michelangelo gibi sanatçılar, Tasso gibi şairler ya dünya ile ilişkilerini kesip kendi kaygılarıyle baş başa kalıyor, ya da ressam Bruegel'in veya ispanyol yazarlarının (Cervantes) bilinçli kötümserliğini benimsiyorlardı. Rönesansın artakalan edebî ülküsü, varlığını İtalya'nın dışında bir süre daha portekizli Camoes'in şiirlerinde, Pléiade'ın kültüründe Lyly, Spenser ve Sidney'in İtalya tutkusunda sürdürdü. Ama bu etki, Shakespeare'in çevresinde yüce bir millî tiyatro kurulmasıyle birlikte son buldu. Bu arada Montaigne'in bilgeliği de, rönesans anlayışının, klasikçiliğin habercisi olan fikrî ve manevî bir denge ülküsüne yönelişinin ifadesidir.

● *Bilimsel devrim.* Bilimsel çalışmalar, zihinlerde beliren şaşkınlığın ve kararsızlığın dışında kalmıştı. Klasik rönesans sırasında deneyle matematik arasında sözü edilmeğe değer bir işbirliği görülmemiş, bilim alanındaki en yararlı katkılar, teknikçilerin veya mucitlerin, başarısını sezgiye borçlu olanların veya Leonardo da Vinci gibi sanatçıların eseri olmuştu. Bu arada, anatomi, perspektif, tahkimat tekniği gibi alanlar da bundan büyük yarar sağladı. 1543'te «görünene» zekânın kolayca kavrayabileceği bir biçim vermeğe dayanan Rönesans zihniyetine uygun iki eser çıktı: Kopernik'in *De Revolutionibus*'u (Devrim Üstüne) ile Vésale'in *De Humani Corporis Fabrica*'sı (İnsan Vücudunun Anatomisi). Daha soyut bir bilime geçiş ise bundan sonraki yıllarda görüldü. Çünkü o sıralar daha çok, anatomiyle (kan dolaşımı üstüne ilk çalışmalar) ve tabiî bilimlerle (Gesner, Aldrovandi) ilgileniliyordu. Bu arada, Ambrois Paré veya Palissy gibi büyük ampiristler de yetişti. A-

RÖNTGEN

Foto. Encyclopedia Britannica; Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Americana; «Illustration» (LAROUSSE)

ma asıl gelişme, topçuların teşvikiyle, mekanik ve matematik alanlarında ve bu iki alanın işbirliğiyle (Tartaglia) varılan sonuçlardaydı. Böylece Galileo'ya elverişli bir ortam hazırlanmış oluyordu.

● *Müzik alanındaki devrim.* 1540-1550 Yıllarından itibaren yavaş yavaş bir hazırlık başlamıştı. Meselâ Paris'te, daha canlı, biraz alaycı ve onomatope'lerle dolu çoksesli bir şarkı türü çıktı; italyan madrigal'i, simgelerle dolu ve yer yer aykırı sesler serpiştirilmiş bir türe dönüştü; çalgı müziği, Gervaise'in dans'ları, Cabezon'un klavsen çeşitlemeleri ingiliz virginal'cilerinin parçaları, Merulo'nun ve daha başka venediklilerin eserleriyle bir biçim klasikçiliğine yöneldi. Bu arada, Gabrieli'lerin venedik okulu, ses ve çalgı müziği eserlerinde yerini o zamana kadar görülmemiş bir renk anlayışına bıraktı; Antoine de Baïf akademisi, Paris'te, eskiçağ kalıplarını ortadan kaldıran ve «ölçülü» adıyle anılan bir müzik tarzının işlenmesi için çaba gösteren bazı şair, sanat koruyucusu, hümanist, şarkıcı ve bestecileri biraraya getirdi; Goudimel gibi protestanlar klasik çoksesliliği fransız dilindeki mezmurlara uyarladılar; çifte koro her yerde görülmeğe başlandı; madrigal önce recitativo'ya, sonra da kantat'a yöneldi. Bu garip gelişimin en önemli temsilcileri, Janequin, Costeley, R. de Lassus, Cl. Le Jeune, Mauduit, Marenzio, Gesualdo, Ingegneri, Handl, Hassler, Victoria, Palestrina, W. Byrd ve Sweelinck'tir. Bu devrime son veren Monteverdi olmuştur. (→ Bibliyo.) [L]

RÖNNE, Danimarka'da şehir, Bornholm adasında; 18 300 nüf. Adanın başlıca limanı. Kaolin ocağı. (L)

RÖNTGEN i. (alman fizikçisi *Röntgen*'in adından). X veya γ ışımalarının miktar ölçümü birimi (sembolü: R). [Bu ışınlara eşlik eden cisimcik yayımı, 0,001 293 gr havada, artı veya eksi işaretli bir miktar elektrik yükü taşıyan, $\frac{1}{3\times10^{9}}$ coulomb'a eşit iyonlar üretir.] (L)

RÖNTGEN (Wilhelm Conrad), alman fizikçisi (Lennep, Rheinland 1845-Münih 1923). Çocukluğu ve ilköğrenim yılları Hollanda ve İsviçre'de geçti. Üniversite öğrenimini Zürich'te yaptı. Strassburg (1876), Giessen (1879) ve Würzburg (1888) üniversitelerinde fizik profesörü oldu. 1900'de, Münih Üniversitesi Fizik kürsüsüne ve yeni Fizik enstitüsünün yönetmenliğine getirildi. 1885'te kutuplanmış bir yalıtkanın hareketinin, bir akımla aynı magnetik etkileri gösterdiğini açıkladı. Fakat asıl ününü X ışınlarının keşfine (1895) borçludur. Bu ışınları inceleyen Röntgen, X ışınlarının bir doğru boyunca yayıldığını, yansıma ve kırılmaya uğramadığını, elektrik veya magnetik alanların etkisiyle sapmadığını ispatladı; cisimlerin içinden geçme kabiliyetlerini inceledi ve bu ışınların havayı iyonlaştırdığını fark etti. (1901 Nobel Fizik ödülü.) [L]

RÖNTGENCİ i. (*röntgen*'den *röntgen-ci*). Röntgen uzmanı. || *Argo.* Kadın gözetleme alışkanlığı olan erkek. (M)

RÖNTGENCİLİK i. (*röntgenci*'den *röntgenci-lik*). Röntgen uzmanlığı. || *Argo.* Kadın gözetleme alışkanlığı. (M)

Röntgen ışınları. Fiz. *Eşanl.* X IŞIN*'LARI.

Röntgen muayenesi, X ışınlarının tıbbî teşhiste uygulanması. (Röntgen muayenesi, X ışınlarının organik dokular tarafından eşit olmayan derecelerde emilmesine dayanır. Eşit olmayan bu geçiş, radyolojik gölgeler meydana getirir: bunlar ya fluoresan bir ekranla [radyoskopi] ya gümüş tuzlarının fotoğraf filmi üzerinde indirgenmesiyle [radyografi] değerlendirilir. İncelenecek doku ile çevresindeki doku arasında X ışınlarını geçirmede bir fark yoksa, saydam olmayan kontrast maddeler kullanılır.) Bk. RADYOGRAFİ. (L)

Röntgen tedavisi. Bk. RADYOTERAPİ.

RÖPKE (Wilhelm), alman iktisatçısı (Schwarmstedt, Hannover 1899-Cenevre 1966). Jena (1924), Graz (1928), Marburg (1929) üniversitelerinde profesörlük yaptı. 1933'te Almanya'dan ayrılarak İstanbul Üniversitesinde ve 1937'den sonra Cenevre'deki Hautes Études Internationales enstitüsünde öğretim üyesi oldu. Liberal eğilimliydi, devletin iktisadî yönden daha zayıf sınıflar yararına müdahalesinden ve kapitalizmin pazar ekonomisine yöneltilmesinden yanaydı. Başlıca eserleri: *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* (Çağımızın Toplumsal Buhranı) [1942], *Civitas Humane* (İnsan Medeniyeti) [1944] ve kapitalizmle kolektivizmi titizce inceledikten sonra üçüncü bir yolu ileri sürdüğü *Internationale Ordnung* (Milletlerarası Düzen) [1945] adlı üç kitaplık dizisi ünlüdür. Öbür eserleri *Die Theorie der Kapitalbildung* (Kapitalin Doğuşu Üstüne Teori) [1929]; *Weltwirtschaft und Aussenhandelspolitik* (Dünya Ekonomisi ve Dış Ticaret Siyaseti) [1931]; *Krise und Konjunktur* (İktisadî Buhran ve Konjonktür) [1932]; *Explication Economique du Monde Moderne* (Modern Dünyanın İktisadî Açıdan İzahı) [1940]; *International Economic Disintegration* (Milletlerarası İktisadî Parçalanma) [1942]; *Die Deutsche Frage* (Almanya Meselesi) [1945]; *Die Krisis des Kollektivismus* (Kolektivizm Buhranı) [1948]; *Mass und Mitte* (Sınır ve Merkez) [1950]. (M)

RÖPOR i. (fr. *report,* erteleme'den). Bank. ve Bors. Vadeli bir alışverişte, iktisadî bir değerin teslim alınarak bedelinin ödeneceği günde yapılan ve spekülasyonu ileri bir tarihe kadar sürdürmeyi amaç edinen işlem.

— ANSİKL. Bank ve Bors. Bir borsa muamelesinde spekülâtör*, bedelini ödeyerek malı teslim alması gereken günde, muamelenin daha ileri bir tarihte uygulanmasında yarar görürse, bir *röpor* yapar. Bunun için bir ödünç-vericiye başvurarak teslim alması gerekli malı veya hisse senetlerini ona peşin para ile satar; aynı anda, borç vericiden aynı mal veya hisse senedini ileri bir tarihte tasfiye etmek üzere satın alır. Bu işlemde borç alınan para için seçilecek fark, paranın bir bakıma faizinin rayicine ve piyasada emre hazır sermayenin sağlayabileceği gelirlere bağlıdır. Bk. BORSA'*da oynamak.* (M)

RÖPORTAJ i. (fr. *reportage*). Bir gazete, radyo veya televizyon muhabirinin, yaptığı araştırma ve soruşturma sonucunda hazırlamış olduğu yazı, program: *Sonra röportaj yazılarında ehemmiyetli olan panoramadır* (R. N. Güntekin). *Doktor Ramiz'in makalesinden sonra bir gazetecinin karımla yaptığı röportaj çıktı* (A.H. Tanpınar). [M]

RÖPORTAJCI i. (*röportaj*'dan *röportaj-cı*). Röportaj yapan kimse, röportaj muhabiri. (M)

RÖPRODÜKSİYON veya **REPRODÜKSİYON** i. (fr. *reproduction*'dan). Çoğaltma. || Aslına sadık kalınarak yapılan taklit. || Bir edebiyat veya sanat eserinin kopyası veya taklidi: *Bir tablonun, bir desenin röprodüksiyonu.*

— Büro. *Röprodüksiyon makinesi,* biri okunacak, öbürü delinecek kartlara ayrılmış iki kart besleme deposundan meydana gelen delikli kart makinesi. Bk. ANSİKL.

— Graf. santl. *Röprodüksiyon makinesi,* fotogravür atelyelerinde kullanılan fotoğraf makinesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Büro. *Röprodüksiyon makinesi*'nin iki deposu arasındaki bağlantı, delinmiş kartlar üzerine işlenmiş verileri delinmemiş kartlar üzerine aktarmayı, mevcut fişlerin tamamlanmasını, işaretlerin bir grup delikli kart üzerine seri olarak delinmesini sağlar. Bazı röprodüksiyon makinelerinde, sayaçlar, baskı veya otomatik dönüştürme tertibatları v.b. bulunur.

— Graf. santl. Bir *röprodüksiyon makinesi*'nde, diyaframla birlikte objektifi, ekranları ve bazen, optik görüntünün çevrilmesine yarayan prizmayı veya aynayı taşıyan levha, buzlu camın veya filim şasisinin bulunduğu arka gövdeye bir körükle bağlıdır. Ark lambaları, akkor lambalar veya deşarj tüpleriyle aydınlatılan orijinal resim, ön gövdedeki model taşıyıcıya yerleştirilir. Tramlı fotoğraflar için, arka gövdenin içine bir tram taşıyıcı takılır. Filimlerin üst üste getirilmesi ve tam netlik ayarı, özel şasilerle sağlanır. Yeni makinelerin çalışması tamamiyle otomatiktir; kullananın yapacağı tek şey boyut ayarı, büyültme veya küçültme tespitidir.

Röprodüksiyon makinelerinde çeşitli parçaların yerleştirilme şekli çok değişiktir ve en klasiği *röprodüksiyon tezgâhı*'ndaki şekildir; bu sistemde model taşıyıcı, objektif ve arka gövde bir tezgâh üzerine arka arkaya monte edilir ve çerçeve, titreşimleri önlemek için amortisörler üzerine yerleştirilir. Şasi forması 1 m X 1 m'yi geçebilen *asılı makineler*'de bütün parçalar bir putrele tutturulur ve çalışmaları elektrikle sağlanır.

Düşey makineler daha az yer kaplar ve daha hızlı hareket edebilir. Bunlarda levha taşıyıcısı düşey, model taşıyıcı ise yatay olarak yerleşmiştir. Ayrıca, otomatik olarak açılan bobin filimli makineler de vardır.

Yapılan deneyler, röprodüksiyon fotoğrafçılığında *elektronik kamera*'ların kullanılabileceğini göstermiştir. (L)

RÖRBYE (Martinus Christian Wesseltoft), norveç asıllı danimarkalı ressam (Drammen, Norveç 1803-Kopenhag 1848). Kopenhag akademisinde Ch. W. Eckersberg'in öğrencisi oldu. Ch. W. Eckersberg'in okulunda yetişen ve danimarka resmine yeni ufuklar açan ressamlar grubundandı. Canlı ve duygulu manzara resimleri, portreler, günlük hayat tabloları yaptı. Fransa, İtalya, Yunanistan ve Türkiye'yi dolaştı. 1844'te Kopenhag akademisine profesör oldu. (M)

RÖRDAM (Valdemar), danimarkalı şair (Balby 1872-Kopenhag 1946). Vereme yakalandı, İsviçre ve İtalya'ya gitti. *Tre Strenge* (Üç İp) [1897], *Dansk Tunge* (Danimarka Dili) [1901] ve *Bjovulf* (1899) adlı kitaplarını o yıllarda yazdı. Yurduna döndükten sonra mensur eserler, *Jens Hvastil Ulvborg* (Ulvborg'lu Jens Hvas) [1922-1923] adlı manzum bir roman ve tiyatro eserleri yayımladı. Geçmişi ve erkekliği öven, kendisini nazizm'e yaklaştıran demokrasi düşmanı bir tutuma yöneldi. Ölümünden önce, yanılışını düzeltmek fırsatını buldu. (L)

RÖSEL von ROSENHOF (August Johann), alman jeoloğu ve ressamı (Augustenburg, Arnstadt 1705- Nürnberg 1759). Çeşitli böceklerin morfolojisini ve yaşayışlarını (*Insektenbelustigungen* [Böceklerin Yaşayışı], 5 cilt, 1746-1761), amfibyaların başkalaşımını (*Historia Naturalis Ranarum* [Kurbağaların Tabiî Tarihi], 1758), birçok küçük su organizmasını (özellikle *Amoeba Proteus*'u) tasvir etti ve resimledi. (M)

RÖSİN i. (fr. *reussine*). Miner. Tabiî sodyum ve magnezyum sülfat karışımı. (L)

Rössel, alm. **Goldenes Rössel** «altın tay»), mine yapraklı bir beşiğin altında duran Meryem'in önünde Charles VI ile bir şövalyeyi diz çökmüş gösteren ve Altötting (Bavyera) müzesinin Hazine dairesinde bulunan bir kuyumculuk işine verilen ad. Beşiğin yükseğinde bulunan revakta prensin atını (Rössel) bir seyis tutmaktadır. 1404'te Bavyeralı İsabeau tarafından Charles VI'ya bayram hediyesi olarak verilen eser fransız sanatına gerçekçiliğin girişini gösterir. (L)

Rössel
Charles VI'nın («küçük altın at»)ı Altöttingen hazinesi, Bavyera

Rössel (GOLDENES) [*Altın Tay*], altın ve gümüşten yapılmış, beyaz ve mavi mineli ünlü bir mücevherin adı. (Fransa'da 1401'e doğru kraliçe Bavyeralı İsabeau için yapılmıştı: Altötting'de [Bavyera] Pfarr - und Wallfahrtskirche'nin hazine bölümündedir.) [L]

RÖSSLER (Konstantin), alman siyaset yazarı (Merseburg 1820-Berlin 1896). Felsefe öğretmeniydi. Bismarck'ın basın servisini yönetti (1877-1892). Schnoebelé davası (1887) sırasında Fransa'ya karşı girişilen kampanyaya önayak oldu. Eserleri: *Graf Bismarck und die Deutsche Nation* (Kont Bismarck ve Alman Milleti) [1871], *Die Sozialdemokratie* (Sosyal Demokrasi) [1894]. (L)

RÖTAR i. (fr. *retard*). Gecikme, özellikle bir taşıtın hareketinin veya varışının gecikmesi: *Küçük bir rötarımız olduğu için Diyarkabır'a ancak saat bire doğru varıyoruz* (R. N. Güntekin). || *Teşm. yol.* Bir şeyi gereken zamandan sonra yapma: *Biz asıl medeniyet seferinde nice rötarlar rekoru kırmışızdır* (F. R. Atay).

— Ted. *Rötar şırınga, rötar şekil, rötar eriyik,* bir ilâcı bir defada kuvvetli bir dozda veya sık sık vermekten sakınmak ve vücutta uzun süre alıkoymak amacıyle başvurulan usul ve bu amaçla kullanılan ilâç, eriyik: *Rötar ensülin.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ted. *Rötar* denilen eriyik veya

Foto. LAROUSSE

süspansiyonların kullanılması, sürekli ve düzenli etki göstermesi gereken bir ilâcın organizmada uzun süre kalmasını sağlar. Rötar etkisi, ilâcı yavaş emilen bir bileşik halinde şırınga ederek (yağlı eriyik, kristal süspansiyon, deriye gömülen hap veya implant) veya etkisizken dokularda yavaş yavaş hidrolize uğrayarak etkili hale gelen bir madde vererek (prokain esteri, protein türevi veya protein-maden türevi v.b.) sağlanır. Sağlanan rötarlar genellikle 12 ilâ 24 saatliktir; bu şekilde, ilâcı günde bir veya iki defa vermek mümkün olur. Bazı hallerde rötar birkaç gün, hattâ birkaç haftaya kadar çıkabilir (hormonlar, plasenta veya amniyos implantı v.b.). [LM]

RÖTRET (fr. *retraite*). Bank. ve Bors. Alacağı ödenmemiş senet hamilinin, muhatap veya cirantalardan biri üstüne keşide ederek (çekerek), ödenmemiş olan poliçenin masraf ve faizlerle birlikte ödenmesi için gönderdiği yeni kambiyo mektubu. || *Rötret çekme*, ödenmemiş bir kambiyo mektubu hamilinin, yükümlüler üstüne yeni bir kambiyo mektubu (rötret) çekmesinden ibaret işlem. (Bunu, alacağını tahsil etmek için iskonto ettirir.) [LM]

RÖTSCHER (Heinrich Theodor), alman yazarı (Mittenwalde 1803-Berlin 1871). Berlin'de *Spenersche Zeitung*'u yönetti ve *Jahrbücher für Dramatische Kunst*'u (Tiyatro Yıllıkları) [1847-1849] yayımladı. Tiyatro sanatı üstüne bir inceleme kitabı (*Die Kunst der Dramatischen Darstellung* [1844-1846] ve sanat felsefesi üstüne incelemeler yazdı. (M)

RÖTUŞ i. Bk. RETUŞ.

RÖVALORİZASYON i. (fr. *revalorisation*). Değerden düşmüş bir paraya eski değerinden bir kısmının veya tümünün geri verilmesi. (M)

RÖVANŞ veya **REVANŞ** i. (fr. *revanche*). Spor. Bir önceki karşılaşmada yenilmiş olan tarafın aynı rakiple yaptığı ikinci karşılaşma.

— Oyun. Bir ilk parti kaybedildikten sonra oynanan yeni parti. (M)

RÖVER i. (fr. *revers*). Kıyf. Bk. DEVRİK.

RR. Lyrae, çok kısa devirli (0,8 günden daha az), Sefeit* tipinden bir değişen yıldızlar kategorisine verilen ad. Küresel* kümeler içinde çok sık bulunan bu yıldızların en karakteristik olanı, Şılyak* (Çalgı) takımyıldızında RR katalog sırasıyle kayıtlı olan yıldızdır. Bunlar, ortalama tayf* örneği A olan dev yıldızlardır ve mutlak kadirleri ortalama olarak sıfırdır. (L)

RROGOZHİNE, Arnavutluk'ta şehir, Durres'in güneyinde. Yeni sanayi merkezi (çırçır fabrikası, yağ fabrikaları, boyalar). [L]

RU veya **RUY** i. (fars. *rū* veya *rūy*). *Esk.* Yüz, çehre: *O tıfl-ı nazı gördüm ruyuna hurşid eser etmiş / Haberdar olmamıştım sonra bildim neylemiş nitmiş* (Nedim). || *Ru-be-ru*, yüz yüze, karşılıklı: *Bu karanlık leyal-i hasrette / Öyle hisseyleriz ki gûya biz / Ebediyetle ru-be-ru geliriz* (Cenab Şahabeddin). *Fecrin bütün semasını birden kucaklayan / Bir pencerende sahne-i haverle ru-be-ru* (Tevfik Fikret). || *Ru-gerdan*. Bk. RUGERDAN. || *Ru-mal*. Bk. RUMAL. || *Ru-şinas* (veya *ruy-şinaş*). Bk. RUŞİNAS. || *Ruy-i derya*, denizin yüzü. || *Ruy-i dil*, yumuşak yüz. || *Ruy-i hub*, güzel yüz. || *Ruy-i iltifat*, güler yüz: *Medine'ye vardıkta evvelâ Hazreti Hüseyin ve Abdullah İbni Ömer ve İbni Zübeyr ve Abdurrahman İbni Bekir'e ruy-i iltifat göstermedi, onlar da çıkıp Mekke'ye gittiler* (Cevdet Paşa). || *Ruy-i lâle-reng*, kırmızı, sıhhatli yüz: *Berk-i hazana dönse gerek ruy-i lâle-reng* (Baki). || *Ruy-i muvafakat*, uygun görme: *İlyas Beyi yolda pusuya düşürerek tevkif eylemesi için müracaat eylemiş ise de oradan da bir ruy-i muvafakat görmemiştir* (Atatürk). || *Ruy-i nigâr*, sevgilinin yüzü. Pembe renkli bir üzüm. Bir cins zambak. || *Ruy-ı rıza*, razı olma: *Biz şimdi nikâhı kıyalım da isterseniz üç sene daha bekleriz dedi ise de validesi gene ruy-i rıza göstermedi* (Ahmed Midhat). || *Ruy-i zemin* (veya *arz*), yeryüzü: *Ona yükseldi mi artık değişir ruy-i zemin* (M.Â. Ersoy). *Şiir her kavimde tabiîdir. Ruy-i arzda ne kadar millet ve akvam gelmiş ise, cümlesinin kendine mahsus şiirleri vardır* (Ziya Paşa). || *Ruy-i zerd*, sarı yüz. || *Ruy-i zerd-i sefalet*, sefaletin sarı yüzü. || *Ruy-i zişt*, çirkin yüz. || *Ab-ru*, yüz suyu. Şeref. || *Hub-ru*, güzel yüzlü. || *Dü-ru*, iki yüzlü.

— Mus. *Ruyi aşiran*, türk musikisinde en az 5-6 yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Ruyi ırak*, türk musikisinde 6 yüzyıllık birleşik makamlardan biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Ruyi ırak*, segâh makamına, ırak makamındaki bir dörtlünün eklenmesinden meydana gelmiştir. Seyri: segâh makamının bütün alanında dolaşıldıktan sonra pese doğru aynı dizinin sesleriyle inilerek ırak perdesinde karar verilir. Arada başka geçkiler yapılmasına engel yoktur. Güçlüleri, birinci derecede segâhın durağı olan segâh perdesi, ikinci derecede ırakın güçlüsü olan dügâh perdesi ve üçüncü derecede segâhın güçlüsü olan neva perdesidir. Donanıma *si* koma bemolü ( ) ile *la* bakıye diyezi ( ) konur. Segâhın *mi* koma bemolü ( ) ile *la* bakıye diyezi ( ) nota içinde gösterilir. Bu makama örnek olarak Ahmed Avni Konuk'un *Âyin-i Şerif*'i, M. E. Yazıcı'nın *Devrikebir Peşrevi*, Hüseyin Saadettin Arel'in *Durak*'ı ile *Devrihindî İlâhisi* ve *Saz Semaisi* gösterilebilir. (M)

—RU sıf. (fars. *rūy*'den *-ru*). *Esk.* «Çıkan, biten» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Hod-ru*, kendi kendine çıkan v.d. (M)

Ru, *rutenyum*'un kimyasal sembolü. (L)

RUAM i. Bk. SAKAĞI.

RUANDA cumhuriyeti, Orta Afrika'da devlet; Kongo-Kinşasa, Uganda, Tanzaniya ve Burundi arasında, 1961'e kadar Belçika himayesi altında olan *Ruanda-Urundi toprağı*'nın kuzey bölgesiydi; 26 338 km²; 3 200 000 nüf. Başkenti, *Kigali* (15 000 nüf.)

Ruanda, volkanik bir dağlar ve yüksek yaylalar bölgesinde uzanır; ülke Kivu gölünden, Kongo havzasını Nil havzasından ayıran doruğa doğru hızla yükselir (2 000-2 400 m yüksl.), sonra, Victoria gölüne dökülen Kagera ırmağının yukarısında 1 500 m'ye kadar alçalır. Kuzeybatıda Virunga dağları yer alır. Bazıları sel akışlı, bazıları bataklık olan ırmaklar sefere elverişli değildir. Tarım kaynakları pamuk, kahve, çay ve sisal'dir; ayrıca hayvancılık Kongo'dakinden çok daha önemlidir. Maden ocaklarında kalay, volfram ve altın elde edilir.

Nüfus yoğunluğu Afrika'nın en yüksek yoğunluklarındandır (km²'ye 100 kişiden çok). Pigme ırkından olan Batra'ların nesli tükenmek üzeredir; sayısı birkaç bini aşmayan ve öteki ırklar tarafından hoş görülen bu topluluğun bir kısmı avcılık, balıkçılık ve devşirmecilikle geçinir ve göçebe yaşar; yerleşmiş olanlar ise çömlekçilik veya hizmetçilik yapar. Bahutu'lar veya Hutu'lar bantu ırkındandır; eski geleneklerini muhafaza eden çok iyi çiftçilerdir. Çiftliklerini yüksek kesimlerde kurmuş ve ormanları harap etmişlerdir. Batutsi'ler veya Tutsi'ler hamî asıllı bir azınlıktır; çobanlıkla geçinen bu halkın Somali ülkelerinden geldiği sanılır. Uzun boylu zayıf insanlar olan Batutsi'ler eskiden bütün ülkeye hâkim olan bir derebeylik aristokrasisi kurmuşlardı. Belçika himayesi ülkenin sosyal yapısına zarar vermedi; himaye geleneğe uyularak seçilen ve bir meclisin yardım ettiği kralın (*mvami*) otoritesine dayanıyordu. 1959'dan sonra Bahutu'lar Batutsi'lerin boyunduruğundan kurtulmağa çalıştılar ve ekim ayındaki ayaklanmaları, *mvami* Kigeri V'in sürgün edilmesiyle sonuçlandı. 1961'de Ruanda cumhuriyeti ilân edildi ve Birleşmiş Milletlerin kontrolunda yapılan eylül seçimlerini Bahutu'ların G. Kayibaude'un yönetimindeki başlıca partisi kazandı. 28 Haziran 1962'de, Birleşmiş Milletler Genel meclisi, Ruanda ile Urundi (Burundi) üstündeki vesayeti kaldırarak her iki ülkenin de bağımsızlığını kesinleştirdi.

İktidara gelen bantu köylüleri Hutu'larla, eskiden derebeylik yapmış olan hayvan yetiştiricisi Tutsi'ler arasında gerçek bir iç savaş oldu. 1962'de ve 1963 sonu ile 1964 başında komşu ülkelere sığınmış Tutsi topluluklarının geri dönmeleri sırasında birçok katliam yapıldı. Bu yüzden Ruanda ve Burundi ilişkileri son derece gerginleşti. Parmahutu veya Cumhuriyetçi Demokratik Hareket partisinin önderi ve 1961'den beri cumhurbaşkanı olan Gregoire Kayibanda, 1965 seçimlerinde yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Üyeleri pek az olan muhalefet partileri, milletvekili seçimlerine aday göstermişlerdi. 1966 Nisanında ruanda frangının değeri yarı yarıya düşürüldü. Bu arada çeşitli ülkelerle işbirliği antlaşmaları imzalandı. Kenya ve Uganda ile de işbirliği projeleri hazırlandı.

1967'de Kongo'da ücretli askerlerin ayaklanması üzerine çıkan olaylar Ruanda ile Kongo arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açtı; Kongo, Ruanda ile diplomatik ve diğer bütün ilişkilerini kesti (ocak 1968). Daha sonra Kongo Ruanda'ya sığınan ücretli askerler konusundaki isteklerinden vazgeçince Ruanda ile yeniden diplomatik ilişkiler kurulmasına karar verdi (eylül 1968). Aralık 1969'da Ruanda'da Kongo, Burundi ve Ruanda yöneticileri arasında yapılan görüşmeler sonunda üç ülkenin iktisadî, teknik ve kültürel alanlarda işbirliği yapmaları kararlaştırıldı. Temmuz 1971'de Uganda-Tanzaniya sınır çatışmaları sırasında Ruanda-Uganda sınırı kapandıysa da bir süre sonra açıldı (ağustos 1971). Kasım 1971'de Ruanda ile Çin Halk cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkiler kuruldu; iktisadî ve teknik alanlarda işbirliği yapılması kararlaştırıldı. (LM)

RUANDA-URUNDİ, Afrika'da eski Belçika himayesi, daha önce Alman Doğu Afrikası'nın bir kısmıydı. 1919'da Tanzaniya'ya katıldı. 1922'de Milletler Cemiyeti tarafından Belçika mandasına verildi; başkenti *Usumbura* idi. Önce iktisadî bakımdan (1922), sonra da bir vali muavini yönetiminde idarî bakımdan Belçika Kongosu'na bağlanan Ruanda-Urundi, 1960'ta Belçika Kongosu'ndan ayrıldı; kurulan geçici hükûmet seçimlere gitti. 1961'de *Ruanda cumhuriyeti ve Urundi* veya *Burundi krallığı*, muhtar hükûmetler tarafından yönetilmeğe başlandı; 1962'de bağımsızlıkları ilân edildi. (L)

RUAPEHU, Yeni Zelanda'da faal yanardağ, Nord adasının en yüksek noktasıdır (2 797 m). [L]

RUB sıf. Bk. RUBU.

RUBA i. (ital. *roba*'dan). *Esk.* Elbise, giyecek: *Muttalib hemen orada Şeybe'ye bir kat ruba giydirdi ve ondan sonra validesine gönderdi* (Cevdet Paşa). *Bizden iki adım ayrılır ayrılmaz uzun burunlu, üzerine satranççlı, entarimsi bir ruba giymiş biri daha yaklaştı* (Ahmed Rasim). [M]

RUBAH veya **RUBEH** i. (fars. *rūbāh* veya *rūbeh*). *Esk.* Tilki: *Rubah ile şir olur mu seyyan* (Muallim Naci). || *Mec.* Kurnaz kimse.

◆ **Rubahane** veya **rubehane** zf. *Esk.* *Mec.* Tilki gibi, kurnazca.

RUANDA-URUNDİ solda, Tutsi kabilesinden bir zenci; sağda, bir pigme

Foto. Encyclopedia Britannica

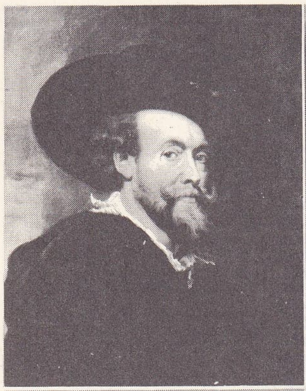

Rubens (kendi eseri)
Windsor şatosu

sağda,
«Çarmıhtan İndiriliş»
Notre-Dame
katedrali, Anvers

solda,
«Castor ve Pollux»
Münih pinakoteği

«Güllü Hélène Fourment»
La Haye müzesi

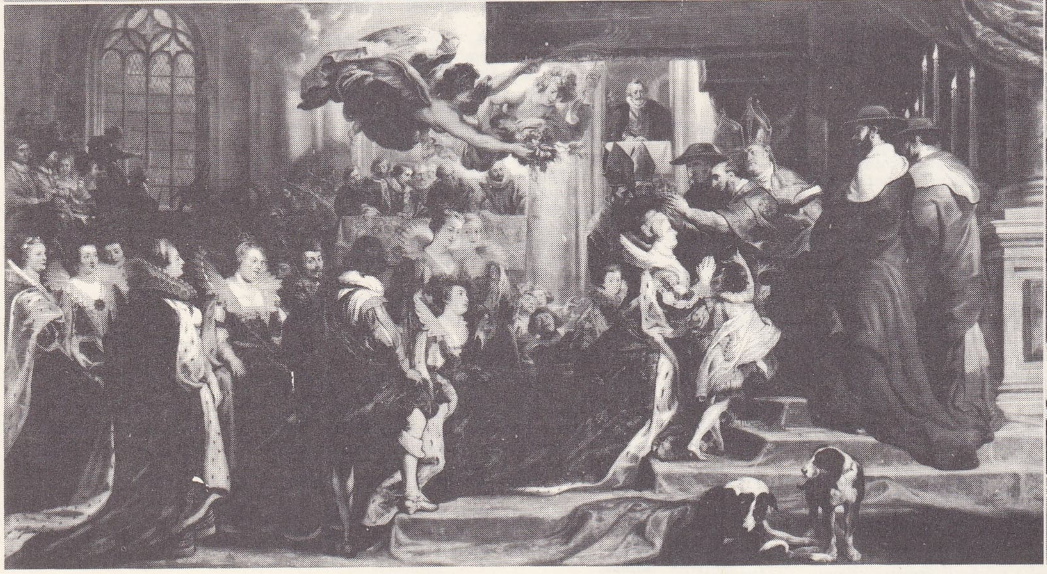

«Marie de Médicis'in Taç Giymesi» (bütün ve orta detayı); Louvre müzesi, Paris

◆ **Rubahî** veya **rubehî** i. *Esk. Mec.* Akıllılık, kurnazlık. (M)

RUBAÎ veya **RÜBAÎ** i. (ar. *erbaʿa*, dört > *rubʿ*, dörtte bir'den *rubāʿī*). Ed. *Esk.* Dört mısradan oluşan divan edebiyatı nazım şekli. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Esk. Rubaî-ül-büzur,* dört çekirdekli (meyve). || *Rubaî-ül-esabi,* dört yapraklı (bitki). || *Rubaî-ül-ezhar,* dört çiçekli (bitki).

— Gram. *Esk.* Kökünde dört harf bulunan arapça mastar. || *Rubaî-i mezidünfih,* dörtlü mastarın üç harfi aslî, biri katma olan kelime. || *Rubaî-i mücerred,* mastarı meydana getiren dört harfin hepsi aslî olan kelime.

— Kim. *Esk. Rubaî-ül-terkib,* azot, oksijen, hidrojen ve karbondan oluşan (bileşik).

— Mat. *Esk. Rubaî-ül-adla,* dört kenarlı (şekil). || *Rubaî-ül-vücuh,* dört yüzlü (şekil). || *Rubaî-üz-zevaya,* dört köşeli (şekil).

— Zool. *Esk. Rubaî-ül-cenah,* dört kanatlı (böcek).

— ANSİKL. Ed. Dört mısralı ve 1., 2., 4. mısraları aralarında kafiyeli olan *rubaî* iran şairleri tarafından bulunan bir şiir türüdür. Dört mısraı kafiyeli olanları da vardır. Böylelerine *murassa rubaî* denir. Rubaî, birinci mısraının ilk bölümündeki ölçü dolayısıyle ikiye ayrılır. Birinci mısraın ilk bölümü aruzun *mef'ulün* ölçüsüyle başlarsa *ahrem, mef'ulü* ile başlarsa, *ahreb* adını alır. Gerek ahrem, gerek ahreb ölçüsüne giren rubaîler yirmi dört ayrı vezinle yazılır. Bunların on ikisi ahrem, on ikisi ahreb adını alır. Rubaî, iç yapısı, özü bakımından, bir düşünceyi, bir duyguyu en özlü, şiir yönünden en güzel bir nitelikte söyleme ilkesine dayanır. Rubaîde her dört mısraın da anlam bakımından birbirini tamamlaması, birbiriyle bağlantılı bir bütünlük içinde olması gerekir. Gazel, kaside ve öteki eski şiir türlerinde görülen mısra veya beyit bağımsızlığı rubaîde yoktur. Birinci beyit konuya giriştir; üçüncü mısra, birinci beyitle dördüncü mısra arasında anlam bütünlüğünü sağlamağa yarayan bir bağlantı bölümü niteliğindedir. Anlam, dördüncü mısrada sona ererek bütünlüğe ulaşır. Rubaînin kuruluşu genellikle: *aaba* veya *aaaa*'dır. Yalnız doğu islâm ülkelerinde, bir şiir türü olarak gelişen rubaî, ilk defa iran edebiyatında ortaya çıktı. Bunun ilk örnekleri X. yy.da görülür. Sonradan türk ve arap şairleri tarafından benimsendi. İran edebiyatında bu türün en başarılı örneklerini Şahid, Rûdekî, Ebu Şekûr Belhî verdi. Daha sonra Ömer Hayyam, bir rubaî şairi olarak dünya edebiyatında ün sağladı.

Rubaî konu bakımından genellikle üçe ayrılır: felsefî (hikemî), aşkî, rindane. Gerek iran ve arap, gerek türk edebiyatında rubaî türünün en başarılı örnekleri bu konularda verildi. Oldukça güçlü, geniş bir düşünceyi dört mısra içinde derli toplu olarak yoğun bir şiir havasıyle vermek zorluğu yüzünden rubaî, gazel, kaside, kıta gibi şiir türleri ölçüsünde yayılmadı. Sadi, Mevlânâ felsefe ve tasavvuf, Hafız aşk konularını işleyen rubaîler yazdılar. Fakat hiç birinde Hayyam'ın düşünce yoğunluğu, şiir özlülüğü görülmez. Hayyam'dan sonra, divan düzenleyen bütün iran, türk ve arap şairleri tarafından rubaî yazma geleneği benimsendi. Türk edebiyatında bu türün en başarılı örneklerini Azmizade Haletî verdi. Divan edebiyatı süresince bütün türk şairleri tarafından işlenen rubaî türü Tanzimat döneminden sonra daha az kullanıldı.

Cumhuriyetten sonrak türk edebiyatında Yahya Kemal, Cemal Yeşil, Rıfkı Melûl Meriç, Ümit Yaşar Oğuzcan v.d. rubaî türünün klasik şeklini, çağdaş duygu ve düşüncelerin anlatılmasında kullandılar. Nâzım Hikmet Ran rubaî geleneğine dayanan modern şiirler meydana getirdi. (M)

RUBAS i. (fr. *rubasse*'tan). Sunî olarak kırmızıya veya kırmızının başka bir tonuna boyanmış kuvars. (L)

RUBATO zf. (ital. k.). Müz. Bir müzik bölümünün büyük bir ritim serbestliğiyle yorumlanacağını belirten terim.

◆ İ. Bu şekilde yorumlanan bölüm. (Rubato, melodiyi icra eden çalgı veya sesin bazı notalarda pek az hissedilecek değer küçültmeleri yapabileceği anlamına gelir. Herhangi bir kurala bağlı olmadığı için bunu iyi veya kötü bir şekilde uygulamak çalgıcı veya şarkıcının müzik inceliğine ve özel zevkine kalmıştır. Rubato terimi Cac-

Foto. Giraudon, A.C.L., Hanfstaengl, Louvre (LAROUSSE)

cini'nin *Nuove Musiche* [Yeni Müzik], 1601; Tosi'nin *Opinioni de Cantori* [1723] eserlerinde geçer; bütün büyük italyan şarkıcılarıyle Mozart, Chopin, Liszt gibi besteciler rubato'yu kullanmıştır.) [L]

RUBBRA (Edmund), ingiliz bestecisi (Northampton 1901). Oxford'da ders verdi. Bir opera, yedi senfoni (1937-1958), solo ve orkestra için eserler, konçertolar (piyano, keman, viyola), bir *Te Deum,* iki missa, oda müziği besteledi. (L)

RUBEH i. Bk. RUBAH.

RUBELAN i. (lat. *rubellus,* kırmızı > fr. *rubellane*'dan). Miner. Kara mikanın bozunmasından meydana gelen inorganik madde. (L)

RUB EL-HALİ, Arabistan yarımadasında çöl; kuzeyde Basra körfezi, doğuda Umman dağları, güneyde Yemen, batıda Tuveyk dağı arasında uzanan yapısal bir çanakta; yaklş. 300 000 km². Çok kurak olan bu bölge, yönü belirsiz kütleler halinde kumlar, hilâl ve piramit şeklinde kumullar ve kumul dizileriyle örtülüdür. Yakın bir tarihte müslümanlığı kabul eden birkaç göçebe kabile, çok eski bir arap lehçesi konuşur, deve yetiştiriciliği ve avcılıkla geçinir. Bölgeyi avrupalılar ancak 1931'de keşfettiler. (Çölün adı [«çöl çeyreği»] bir hilâle benzemesinden gelir.) [L]

RUBELİT i. (lat. *rubellus,* kırmızı > fr. *rubellite*'ten). Miner. Kırmızı renkli turmalin çeşidi. (L)

RUBEN, Yakub'un on iki oğlundan en büyüğü. Yusuf, kardeşleri tarafından tehdit edilince, Ruben, öbür kardeşlere onu öldürmeyip bir kuyuya indirmelerini öğütledi, böylelikle Yusuf'un kaçmasını sağlamak istedi. Yakub, Ruben'i büyük evlât haklarından mahrum etti. Adını taşıyan israil kabilesi, Ürdün'ün doğusunda, zengin meralı, engebeli topraklarda oturuyordu. Kabile kalabalık değildi, çobanlık yapıyorlardı; sonunda İsrail krallığına katıldılar. (L)

RUBEN DARİO. Bk. DARİO (Ruben).

RUBENS (Heinrich), alman fizikçisi (Wiesbaden 1865 - Berlin 1922). Berlin üniversitesinde profesörlük yaptı (1898), iletkenlerdeki duraklı dalgaları inceledi (1891), çelik kılıflı bir galvanometre ve bir dinamobolometre (1895) yaptı. 1897'de kızılaltı ışınımları incelemeğe başladı; ışıksız cismin ışımaları konusunda yaptığı ölçmeler, kuvanta teorisinin doğruluğunu onayladı. (L)

RUBENS (Petrus Paulus), flaman ressamı (Siegen, Westfalen 1577 - Anvers 1640), siyasî sebeplerle göç etmek zorunda kalmış Anvers'li bir eşöven'in oğludur; çocukluğu Siegen ve Köln'de geçti. Babasının ölümü (1587) üzerine Anvers'e döndü. Eniştesi manzara ressamı Tobias Verhaegt'ın atelyesine girdiği zaman on dört yaşındaydı. İkinci ustası Adam Van Noort'un yanında sağlam bir teknik bilgi edindi; 1596-1600 arasında öğretmeni Otto Van Veen ile birlikte, geleneksel İtalya yolculuğuna çıktı (1600). Venedik'te Tiziano'nun resmini tanıdı ve kendine hayatı boyunca bu sanatçıyı ortak aldı. Mantova'da Vincenzo da Gonzaga'nın hizmetine girdi, Mantegna'yı kopya etti ve bir eski eserler derlemesi yaptı. 1603'te İspanya'ya gitti. Roma'ya döndü ve Michelangelo'nun, Carracci'lerin, Caravaggio'nun eserlerine, *Aldobrandini Düğünü*'ne, Palatinino'ya hayran kaldı. *İsa'nın Vaftizi* (Anvers) ve *İsa'nın Başkalaşımı* (Nancy) adlı tablolarında seçmeciliği açıkça görülür. Gonzago'lar için 1604'te yaptığı bu tablolarda, Michelangelo, Raffaello ve Tintoretto'nun birçok motifini hiç çekinmeden resimlerine geçirdi. 1607 Temmuzundan eylülüne kadar Cenova'da portreler yaptı ve şehirdeki binalara hayran oldu; 1622'de yayımladığı *Palazzi di Genova* (Cenova Sarayları) adlı eserinde bu binaları anlatır. 1608'de Roma'da Santa Maria in Valicella'nın (Chiesa Nuova) koro yeri için yaptığı yağlıboya tablolarını bitirdi. Annesinin Anvers'te ağır hasta olduğunu haber alınca İtalya'dan ayrıldı; bu ülkeyi bir daha görmedi ama orada edindiği bilgileri de hiç bir zaman unutmadı.

«Juliers Kuşatması», Maria di Medici'nin hayatını tasvir eden yirmi bir tablodan biri. Louvre müzesi, Paris

Foto. *Encyclopedia Britannica*

1609'da arşidük Albert ile karısı İsabella'nın ressamı oldu ve İsabella Brandt ile evlendi. 1610'da Arşidük ile karısının çok güzel bir portresini yaptı (Münih). Fakat gerçek başarıya Anvers katedralindeki üç kanatlı iki tablosuyle erişti: *Çarmıhın Dikilmesi* (1610) ile *Çarmıhtan İndiriliş* (1612). Kolay ve sağlam bir üslûp taşıyan ve XV. yy. Pieta'ları kadar iç burkucu olan bu ikinci eser, Rönesans ile geleneksel Flandre'ın karışımıdır. Rubens'in ilk tarzı, renk tonlarındaki saydamlık ve çevre çizgilerinin kesinliğiyle dikkati çeker.

Kuzey gerçekçiliği (*Müsrif Çocuk,* Anvers müzesi) ile epik şiirin (*Amazonların Savaşı,* Münih) kavuşma noktasında olan Rubens'in sanatı insan yaşayışını bütün biçimleriyle yüceltir. Fizik güç, *Av* (Berlin, Münih) ve *Kıyamet Günü* adlı tablolarında da açıkça belirir. Birçok sipariş alan ve her yerde aranan sanatçı, kendine yardımcılar tutmak zorunda kalınca hayvan resimleri için Synders ve Paul Van Vos, manzaralar için Wildens ve Lucas Van Uden adlarındaki sanatçılarla işbirliği yaptı. 1616-1621 Arasında, en sevdiği öğrencisi ve en çalışkan iş arkadaşı Van Dyck oldu. 1617 - 1618'e doğru, *Decius Mus'un Hikâyesi* (Liechtenstein galerisi) konulu altı kompozisyonluk dizisini yaptı. Bu tabloların büyük bir kısmı Van Dyck'in fırçasından çıkmıştır. Rubens, cizvitlerin dostuydu; *Aziz İgnacio'nun Mucizeleri, Aziz Francisco - Xavier'in Mucizeleri* (Viyana), *Cirit Atma* (Anvers) gibi eserlerinde karşı-reform fikrini ortaya koydu. Sanatçı bu tablolarında halk yığınlarına sesleniyor, hıristiyanlık mucizelerini bir oratoryo üslûbuyle gözle görülür hale getiriyordu. 1616'ya doğru Rubens'in resmine daha yumuşak renkler hâkim olmağa başladı; bu dönemin en tipik örneği *Kâhin Kralların Tapınışı*'dır (Brüksel müzesi). Bu eserlerde gövde kabarıklıklarına ve elbiselerin çokrenkliliğine ışık oyunları ekleniyor ve bu teknikte renkler yan yana gelecek veya birbirine yaslanacak yerde, karşılıklı olarak iç içe giriyordu. 1622-1625 Arasında Paris'teki Luxembourg galerisi için *Marie de Médicis'nin Hayatı* konulu yirmi bir büyük kompozisyon yaptı (Louvre); Théophile Gautier'ye göre bunlar «resmî resim sanatının şaheserleridir.» Bu tablolarda, gerçek alegori ve mitoloji, yer yer gülünçlüğe kaçan fantezist bir hava içinde birbirine karışır; ama, *Marsilya'da Karaya Çıkış* gibi parçalarda, *Marie de Médicis'nin Taç Giymesi* gibi portrelerde retorik ortadan kalkmış gibidir. Rubens, 1627 - 1630 arasında, İspanya infanta'sı İsabel'in özel danışmanlığını yaptı ve Avrupa'yı sarsan büyük olaylara karıştı. 1628'de yeniden Madrid'e gitti, Velazquez ile dostluk kurdu ve kırk kadar tablo yaptı; bunlardan bir kısmı Tiziano'dan kopyalardır. 1629-1630'da Londra'da bulundu; İngiltere ile İspanya arasındaki barış görüşmelerini yönetti; Charles I, Rubens'e şövalye unvanını verdi. *Prensesi Kurtaran Aziz Georgios*'ta kralın portresini prenses Henriette-Mary'nin hatlarıyle çizdi; Mantegna'nın *Sezar'ın Zaferi* adlı tablosunun birçok taslağını kopya etti. 1621'de, Whitehall'daki Banqueting Hall'un tavanına yapacağı resimler için ölçüler aldı ve Brüksel'de çalışmalara başladı. Tablolar 1635'te Whitehall'a yollandı ve 1636'da yerlerine kondu. İngiltere'deki görevinden az sonra, İsabel'den, «siyaset denilen kürek cezası»ndan kendisini azat etmesini istedi, 1615'te Anvers'te, Wapper'deki evine yerleşti; bu eve italyan tarzı bir palazzo, revaklarla süslü bir bahçe ekledi; XX. yy. başlarında onarılan bu bina müze haline getirilmiştir. İsabella Brant 1626'da ardında iki çocuk bırakarak öldü; Rubens, 1630'da, elli üç yaşındayken, on altı yaşında bir genç kızla evlendi ve karısı Hélène Fourment bundan sonra onun en gözde modeli oldu. Bu yıllarda, *Aiskhyllos'un Hikâyesi* adlı halı modellerini yaptı; 1635'te Whitehall'un tavanını süsledi. Sonra Elewyt'te Steen senyörlüğünü aldı, burada eşine az rastlanır lirik ve «romantik» manzara resimleri yaptı. *Kermes*'te (1635'e doğr. Louvre) Bruegel anlayışını daha yumuşak, daha dinamik olarak canlandırdı. *Aşk Bahçeleri* (Prado, Dresden) ise Watteau'nun eğlence sahnelerini haber verir.

Son dinî kompozisyonlarının başlıcaları *Calvarum'a Çıkış* ile *Aziz Lievin'in Din Uğruna Kurban Oluşu*'dur (Brüksel). 1636'da İspanya kralı Felipe IV, Rubens'ten Madrid yakınındaki Torre de la Parada'yı süslemek üzere Ovidius'un *Değişimleri*'ndeki bazı konuları canlandıran bir dizi tablo yapmasını istedi; bu eserin taslakları Brüksel müzesindedir.

Yaptığı bazı nü'lerde (*Kürklere Bürünmüş Hélène Fourment,* Viyana; *Üç Güzeller,* Prado; *Andromede,* Berlin) Rubens, Tiziano'nun mirasçısı ve Fragonard ile Renoir'ın da habercisi olarak belirir. Resmin bütün türlerinde eser veren ressam, sadece, resim üstünde değil, mimarlık, heykel, gravür ve dekorculuk üstündeki etkisiyle de yaşadığı yüzyılın flaman sanatına hâkim oldu ve ünü yurdunun sınırlarını aştı. (L)

RUBERAH blş. sıf. (fars. *rū,* yüz; *-be,* edat ve *rāh,* yol'dan *rū-be-rāh,* yüzü yola dönük). *Esk.* Gitmeğe hazırlanan. (M)

RUBERİTRİK sıf. (lat. *ruber,* kırmızı ve yun. *erythros,* kırmızı > fr. *rubérythrique*'ten). Kim. *Ruberitrik asit,* kök boyasında bulunan alizarin glikoziti. (L)

RUBEROYİT i. (fr. *rubéroïd*'den). Malzeme. En üstteki madenî olmak üzere birçok tabakadan meydana gelen bir yalıtma (tecrit) malzemesinin ticarî markası. (L)

RUBİ i. (fr. *rubis*'den). Yakut. || Yakut rengi.

— Saatçilik. *Eşanl.* TAŞ. (ML)

RUBİ (Thomas RODRİGUEZ Y DİAZ). Bk. RODRİGUEZ.

RUBİCON, lat. **Rubico.** Esk. coğ. İtalya yarımadasında kıyı ırmağı, Adriya denizine dökülür. Gallia Cisalpina ile İtalya arasında sınır olan ırmağı Gallia Cisalpina valisi, senatodan emir almadan birlikleriyle aşamazdı. Sezar, epey tereddüt ettikten sonra, Rubicon'u ordusuyle aşmağa karar vererek (M. Ö. 50) *alea jacta est* («olan oldu») diye haykırdı. Irmağın bugünkü Rubicone veya Pisciatello, Fiumicino veya Uso olduğu sanılır. Adını Gallia Cisalpina cumhuriyetinin (sonradan İtalya krallığı haline geldi) [1801-1814] bir idare bölgesine (merkezi Cesena idi) vermişti. (L)

RUBİDİN i. (fr. *rubidine*'den). Kim. Formülü RbOH olan rubidyum hidroksit. (L)

RUBİDYUM i. (lat. *ruber,* kırmızı'dan fr. *rubidium* [çünkü madenin tayfında kırmızı renkli iki çizgi vardır]). Kirchhoff ve Bunsen tarafından yapılan tayf analizinde sezyumla birlikte keşfedilen alkali maden.

— ANSİKL. Kim. *Rubidyum,* atom numarası 37, atom ağırlığı Rb = 85,48 olan kimyasal elementtir. Alkali madenler grubunda potasyumdan sonra gelir ve kimyasal bakımdan potasyuma çok benzer; bu iki madenin tuzları eşbiçimlidir.

Yoğunluğu 1,52 olan ve 39°C'ta eriyen beyaz bir katıdır. Kuru havada bile çok çabuk oksitlenir; suyu kolayca ayrıştırır ve a-

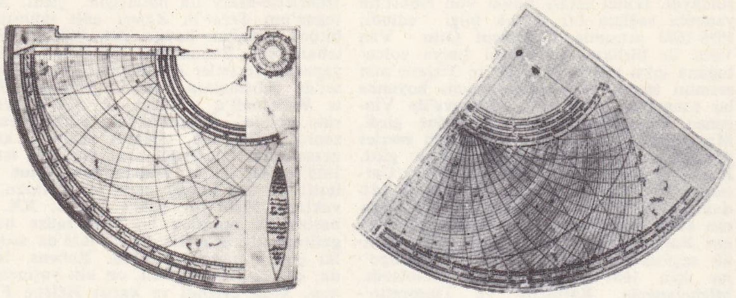
rubu tahtası

Anton RUBİNŞTEYN

İda RUBİNŞTEYN
Léon Bakst'ın eseri
(1913)

RUBLYOV
«Abraham'ın Sofrasında Üç Melek»
(«Troitsa» ikonası, 1408'e doğru)

Louis RUCHONNET

çığa çıkan hidrojenin tutuşmasına yol açar. Tuzları renksizdir ve hemen hepsi suda çözünür.

Rubidyum bazı maden sularında, tütün ve pancar küllerinde, lepidolitte, trifilinde v.b. bulunur. Cevherleri işlenirken, sezyum ve potasyumla birlikte kloroplatinat şeklinde çökeltilir; potasyum tuzu kaynar suda yıkanarak eritilir; sonra, asit tartaratlarının çözünürlük derecesi farklı olduğu için rubidyum ile sezyum birbirinden ayrılır. Rubidyum, vakum altında kalsiyumla işlenerek klorüründen saf olarak elde edilebilir. (L)

RUBİKON i. (özel ad *Rubicon*'dan). Oyun. Bezikte, bir taraf bin beş yüz sayıyı tamamlayamadan ötekinin üç bin sayı yaparak oyunu bitirmesi. (Rubikon yapan oyuncu; vidosuz oyunda iki puan, vidolu oyunda vidoların sayılması sonucu ortaya çıkan sayının iki katını kazanır.) [LM]

RUBİN (Reuben), israilli ressam (doğ. Romanya 1893). Paris ve İtalya'da öğrenim gördü. 1912'de Filistin'e yerleşti. İsrail'in en ünlü sanatçıları arasında yer aldı. Manzara resimlerinde eski İsrail ülkesinin din kitaplarında sözü edilen ihtişamını ve İsrail'in bugünkü yeniden doğuşunu dile getirmeğe çalıştı. (M)

RUBİNSPAT i. (fr. *rubinspath*'tan). Miner. *Eşanl.* RODONİT.

RUBİNSTEİN (Artur), polonyalı piyanocu (Lodz 1889). Ünlü bir virtüoz olarak bütün dünyada turnelere çıktı, Chopin'i yorumlamadaki ustalığıyla tanındı. (L)

RUBİNSTEİN (Helena), amerikan uyruklu polonyalı estetik uzmanı kadın (Krakow 1870 - New York 1965). Tıp öğrenimini yarıda bıraktı, Avustralya'ya gitti, orada Polonya'dan getirdiği bir güzellik kremini satışa çıkardı. 1902'de Melbourne'da ilk güzellik enstitüsünü açtı. Avrupa'ya dönünce deri hastalıklarını inceledi. 1908'de Londra'da, 1915'te Paris'te, 1917'den sonra Amerika'nın büyük şehirlerinde, 1956'da Tokyo'da enstitüler, laboratuvarlar ve fabrikalar kurdu. Büyük mağazalarla anlaşma yaparak, ürünlerinin buralarda satılmasını sağladı ve asistanlar yetiştirmek için okullar açtı. H. Rubinstein, her ten'e uyan çeşitli formülleri, güneş yanığına karşı ilk müstahzarı, makyaj için çeşitli renkleri buldu ve dudak boyasının hoş karşılanmadığı zamanda bu boyaların kullanılmasını salık verdi. Sanata olan sevgisiyle çeşitli koleksiyonlar (elmaslar, mobilyalar, afrika ve meksika heykelleri, Picasso, Matisse, Renoir, Modigliani, Dali'nin tabloları) topladı. (L)

RUBİNŞTEYN (Anton Grigoryeviç), rus piyanocusu ve bestecisi (Vıyhvatintsıy 1829 - Petrodvorets 1894). Siegfried Dehn'den besteleme öğrendi. Alman, fransız ve rus librettoları üsüne on dokuz opera besteledi; bunların içinden ancak biri anılmağa değer: *Şeytan* (1875). Ayrıca bir bale, altı senfoni, iki kantat, beş piyano konçertosu, dört sonat ve yüz yirmi beş melodi yazdı; melodilerinden *Acem Şarkıları* çok değerlidir. En büyük başarısı büyük düşes Yelena'nın desteğiyle kurduğu Petersburg (1862) ve Moskova (1867) konservatuvarlarıdır. — NİKOLAY, rus piyanocusu ve orkestra yöneticisi (Moskova 1835 - Paris 1881), öncekinin kardeşi. Berlin'de Dehn'den ders gördü, piyano virtüozu, orkestra yöneticisi ve pedagog olarak büyük başarılar elde etti; yetiştirdiği öğrenciler arasında Sauer, Ziloti ve Taneyev vardır. (L)

RUBİNŞTEYN (İda), rus dansözü ve pandomimacısı (Petersburg 1880 - Vence 1960). Hocası Fokn, onun için *Salome* adını verdiği solo bir dans hazırladı. Sahnede yarı çıplak dansetmesi gerektiği için, imparatorluk sansüründen izin alamadı. İlk gerçek sahne hayatına, Diaghilev'in topluluğunda 1909'da *Kleopatra* ile başladı. Arkasından *Şehrazat*'ta Zübeyde rolünde oynadı (1910). Birinci Dünya savaşından önce, Gabriele D'Annunzio'nun trajedi ve dramlarında rol aldı: *Le Martyre de Saint Sebastien* (Aziz Sebastianus'un Ölümü), *Pisanella* v.b. Savaş biter bitmez, Rubinşteyn, kendi topluluğunu kurdu ve büyük bir sanat koruyucusu olarak ressamlara, bestecilere, librettoculara bol bol iş verdi. Maurice Ravel'e *Bolero*'yu, mimodramları için André Gide, Paul Valéry ve Paul Claudel'e metinler ısmarladı. Koreograf olarak Nijinskaya, Leonid Masin ve Mihail Fokin'den yararlandı. İda Rubinşteyn'in bütün baleleri (*Diane de Poitiers, Semiramis, Bolero, Vals*) kendisi ön planda dansedecek şekilde hazırlanmıştır. Dansöz olmaktan çok, bir pandomima sanatçısıydı. Yarattığı eserlerin başarısı sadece kendisinin sahnedeki varlığına ve sahneye koyuşundaki zenginliğe bağlıydı. (L)

RUBİO Y ORS (Joaquim), katalonyalı yazar (Barcelona 1818 - ay.y. 1899). Barcelona üniversitesinde profesörlük ve rektör vekilliği yaptı. Katalonya dilinin ve edebiyatının yenilenmesinde büyük rolü oldu. Lirik şiirler yazdı. *Roudor del Llobregat* adlı şiiri ve oyunları (*Gutenberg*, 1887; *Luther*, 1888) anılmağa değer. (L)

RUBİSEL i. (fr. *rubicelle*). Miner. Tabiî magnezyum alüminat; altın sarısı renginde bir spinel çeşididir. (L)

RUBİYADİN i. (fr. *rubiadine*'den). Kim. Kök boyasında bulunan antrakinon sınıfından boyarmadde. *Eşanl.* 4-METİL PÜRPÜROKSANTİN. (L)

RUBLE i. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birliği para birimi; 100 kopek değerinde (sembolü: RBL). [L]

RUBLYOV (Andrey), rus ressamı (1360'a doğr. - öl. 1430). 1405'te Theophanes (Fyofan) ile birlikte Moskova'daki Blagoveşçeniye katedralinin ikonostas'ını resimledi, sonra Vladimir'deki Uspenskiy katedralinin duvar süslemelerini (*Kıyamet Günü Freski*), Troitse-Sergiyevskaya Lavra için ikonalar yaptı. En güzel eseri *Troitsa* mihrabı ikonasıdır (Tretyakov galerisi). [L]

RUBNER (Max), alman fizyoloji ve sağlık uzmanı (Münih 1854 - Berlin 1932). Münih'te eczacılık, Marburg'da ve 1891'den sonra Berlin'de sağlık bilgisi dersleri verdi. Enerjinin izodinamizmi öğretisini oluşturdu. (Bu nazariyeye göre enerji doğurucu sayılan besinler birbirinin yerini tutabilir.) Rubner, bundan başka, sağlık meseleleriyle ilgilendi ve bilimsel eserler yayımladı. (M)

RUBREN i. (fr. *rubrène*'den). Kim. Formülü $C_{42}H_{28}$ olan, kırmızı-turuncu renkte hidrokarbon; havanın oksijenini bağlayarak oksirubren haline dönüşür; renksiz olan oksirubren de yeniden kolaylıkla rubren haline indirgenir. *Eşanl.* TETRAFENİLNAFTASEN. (L)

RUBRİCA i. («kırmızı toprak» anlamında lat. k.). Eskiden medenî hukuk ve kilise hukuku kitaplarında kırmızı basılan başlık.

— ANSİKL. Romalılarda medenî hukuk bazen *rubrica* (*ruber*, kırmızı'dan) adıyle belirtilirdi. Çünkü elyazmalarında kanunların adları çok zaman kırmızı mürekkeple yazılmıştı. Matbaanın başlangıcında, Ortaçağda yaygın olan bu kullanım muhafaza edilerek, bölüm başlıkları, satır başlarının ilk harfleri ve metinlerin içinde dikkati çekmesi istenen kısımlar kırmızı mürekkeple basıldı. İşte bundan dolayı da bu kısımlara *rubrica* adı verildi. Basım yerinin adı da kırmızı mürekkeple yazıldığı için, aynı kelime kitabın basıldığı veya basıldığı sanılan şehri belirtmek için de kullanıldı. (L)

RUBRİT i. (fr. *rubrite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî demir ve magnezyum sülfat. (L)

RUBROEK, RUBROUCK veya **RUYSBROEK** (Willem VAN), flaman fransisken rahibi ve gezgini (Rubroek, Kassel yakınları 1220'ye doğr. öl. 1293'ten sonra). Kudüs'e gitti (1252), kral Saint-Louis tarafından iki rahiple birlikte görevle Moğolistan hanı Mengü'ye gönderildi. 1253'te İstanbul'dan yola çıktı, Kırım'daki italyan ticaret acentalarına uğradıktan sonra Kıpçak hanlığına ulaştı. Temmuzda Batu Hanın nesturî olan oğlu Sirtak'ın yanına vardı. Ural dağlarını geçti, 1254'te Mengü Han tarafından kabul edildi. Hanla Karakurum'a giderek orada bir nesturî kilisesinde Paskalya âyini yaptı. Mengü Hanın huzurunda müslümanlar ve buddha'cılarla büyük bir dinî tartışmaya girdi. Ağustosta Karakurum'dan ayrıldı. Mengü Han, onunla Saint-Louis'ye haber salarak vasallığını kabul etmesini istedi. Rubroek 1255'te Trablusşark'a gitti, daha sonra Athos dağına çekildi.

1256'da, gezi notlarını latince olarak kaleme aldı. (L)

RUBTOVSK, S.S.C.B.'de şehir, İkinci Dünya savaşından sonra Altay'ın eteğinde kuruldu. Kazakistan sınırı yakınında; 127 000 nüf. 1939'da nüfusu ancak 38 000 kişi olan şehir, traktör ve tarım makineleri inşaatında uzmanlaştı; hedefi Batı Sibirya'daki ve Kazakistan'ın kuzeyinde ekili toprakları makineyle donatmaktır. Kuzbass ve Barnaul'dan kömür ve elektrik enerjisi sağlar. (L)

RUBU veya **RUB** sıf. (ar. *erbaᶜa*, dört'ten *rubᶜ*). *Esk.* Dörtte bir, çeyrek.

— Astron. *Esk. Rubı ceyb*, rubu tahtasının trigonometrik hesap cetveli sayılan bir yüzü. || *Rubu* (veya *rubı*) *daire*, dürbünün bulunmasından çok önce kullanılan bir astronomi aracı. (Bk. ANSİKL.) || *Rubu* (veya *rubı*) *mukantara*, rubu tahtasının üzerinde gökyüzü haritası olan kısmı.

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

— Coğ. *Esk. Rubı meskûn,* dünyanın karalarla kaplı olan dörtte biri.

— Mat. *Esk. Rubı daire,* dairenin dörtte biri.

— Metrol. *Esk.* Bir arşının sekizde biri. (Rubu, kumaş ve bez ölçülmesinde arşınla birlikte kullanılırdı. Halk dilinde *urub* adı verilen bu birim, bir tahıl ölçüsü olarak da kullanılırdı.)

— Zantl. *Esk.* Kâmil adı verilen büyüklükteki kâğıtların dörde bölünmesi sonucu elde edilen yazma kitap forması.

— ANSİKL. Astron. *Rubu daire,* çevresi üzerinde bölümleri bulunan dörtte bir daire ve merkeze iliştirilmiş dönebilen bir çubuktan kuruludur. Bir yüzüne *rubul müceyyep* (sinüs ve kosinüs bölümleri), öteki yüzüne *rubul mukantara* (kademeli bölmeler) denir. Sinüs yüzü, birim olarak alınan daire yarıçapı 60 parçaya bölünerek, dörtte bir yay derecelerinin sinüs ve kosinüs değerlerini gösteren çizgilerden meydana gelir. Kademeli yüzü de, gözlem yerine göre yükseklik, alçaklık daireleriyle, tutulmuş ekvator ve dairelerin izdüşümlerini gösterir. Bu bakımdan eski bir gözlem aracı olan usturlabı andırır. Yedi yüzyıl öncesine kadar bu araçtan söz eden bir esere rastlanmamıştır. Daha sonra bazı eserlerde, rubu dairenin sinüs ve kosinüs bölümlerinden söz edilir. İlk sinüs ve kosinüs bölümlerinin Nasiriddin Tusî tarafından düşünüldüğü sanılıyor. (M)

RUBUS i. Böğürtlenin ilmî adı. (L)

RUBÜLHALİ. Bk. DEHNA.

RUBÜLHALİ. Coğ. Bk. RUB EL-HALİ.

RUBY (Jacob RUBİNSTEİN, **Jack** — denir), A.B.D. başkanı John Kennedy'yi (Chicago 1911 - Dallas 1963) öldürmekten sanık Lee Harvey Oswald'ın katili. Dallas'a yerleşmiş, gece kulüpleri satın almıştı. J. Kennedy'nin ölümünden (kasım 1963) iki gün sonra Oswald'ı polislerin arasında vurdu. İdama mahkûm oldu, mahkûmiyeti 5 ekim 1966'da Texas yargıtayınca bozuldu. (L)

RUCELLAİ (Bernardo), lat. **Oricellarius,** floransalı hümanist (Floransa 1448 - ay.y. 1514), Muhteşem Lorenzo'nun kayın biraderi. Hâkimlik yaptı; Cenova, Napoli ve Fransa'da elçi olarak bulundu. Kendi bahçelerini Yeni-Eflatun'cu akademinin emrine verdi (bu bahçeler sonradan *Orti Oricellarii* [Oricellarius bahçeleri] adını aldı). Roma anıtlarını anlatan *De Urbe Roma* (Roma Şehri) adlı bir eser, ayrıca Charles VIII seferini dile getiren *De Bello İtalice* (İtalya Savaşı) adlı bir kitap yayımladı (1724). [L]

RUCELLAİ (Giovanni), italyan şairi (Floransa 1475 - Roma 1525), Bernardo Rucellai'nin oğlu. Papaz oldu, Leo X tarafından görevle Fransa'ya gönderildi (1520 - 1522), Clemens VII tarafından da Sant'Angelo şatosunun yönetimiyle görevlendirildi. *Le Api* (Arılar) [1539'da yayımlandı] adlı didaktik bir şiir yazdı; bu eser Vergilius'un *Georgica*'sının (IV. kitap) uyarlamasıdır. İki tragedyası vardır: Sophokles'in *Antigone*'sinden ilham alan *Rosmunda* (1515'te yazıldı, 1525'te yayımlandı) ve Euripides'in *İphigenia Tauris'te* adlı eseini taklit eden *Oreste* (1525). [L]

Rucellai sarayı, Alberti'nin emriyle, 1446-1451 arasında B. Rossellino tarafından Floransa'da yapılan saray. (L)

RUCERVUS i. Hindistan'da ve Çinhindi'nde yaşayan geyik. (Hintlilerin *barasinga* dedikleri *Rucervus Duvauceli* büyük bir geyiktir; Himalaya'dan Assam'a kadar, nemli ve otlu ormanlarda yaşar. Eld geyiği ise Birmanyalıların tameng dediği geyiktir.) [L]

RUCHAT (Abraham), isviçreli protestan rahibi ve tarihcisi (Grandcoeur 1678 - Lozan 1750). Lozan akademisinde profesörlük yaptı. 1727-1728 Arasında *Histoire de la Reformation de la Suisse*'in (İsviçre Reform Tarihi) birinci bölümünü yayımladı. (L)

RUCHONNET (Louis), isviçreli siyaset adamı (Lozan 1834 - Bern 1893). Avukattı. Vaud Büyük konseyi üyesi (1863), Radikal-Demokrat parti lideri (1866), Federal konsey üyesi (1881), konfederasyon başkanı (1883 ve 1890), adalet bakanı (1884-1893)

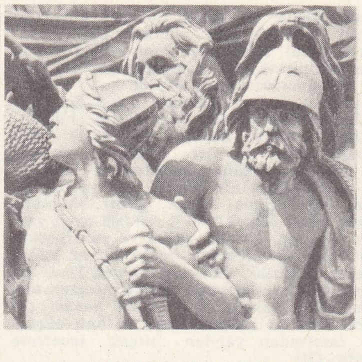

François RUDE: «1792'de Gönüllülerin Sefere Çıkışı», «la Marseillaise» denir (bütün ve detay)

François RUDE
Masson'un gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

oldu, federal bir hukuk kurdu ve ceza kanununun hazırlanmasında büyük rol oynadı. (L)

RUCHRAT (Johannes), **Johannes von Wesel** denir, alman ilâhiyatçısı (Oberwesel, Bingen yakınları 1400'e doğr. - Mainz 1481). İlâhiyat doktoru ve Erfurt üniversitesi rektörü (1456) oldu. Worms katedralinde, sonra Mainz'de (1477) vaızlar verdi. Hus'çuların dostuydu, sapkın doktrinleri benimsemekle suçlandı, tutumunu değiştirmesine rağmen müebbet hapse mahkûm edildi (1479). Kutsal Kitap'ın ve kilisenin otoritesi, hoşgörü ve takdis törenleri konusunda öğrettikleri, XV. yy. sonlarındaki dinî kargaşayı yansıtması bakımından önemlidir. (L)

RUCKERS'LER, klavsen yapımcısı hollandalı aile. Sülâlenin atası *Büyük* HANS (Malines 1555'e doğr. - öl. 1625 ?), klavsen yapımcısı olarak Saint-Luc birliğine kabul edildi, Anvers'de Saint-Jacques kilisesi orglarının yapımında da çalıştı. İki oğlu, *Küçük* HANS (Anvers 1578 - ay.y. 1642 ?) ve *Büyük* ANDREAS (Anvers (1607 - ay.y. 1667'den sonra), babalarının mesleğini sürdürdüler ve özellikle Fransa ve İngiltere'de tutundular. Epinet ve klavsen onlar sayesinde önem kazandı. (L)

RUD i. (fars. *rūd*). *Esk.* Çay, ırmak: *Döner vadide duradur bir ses rudlar çağlar* (Abdülhak Hâmid). || Kemençe. || Saz teli. || *Rud-âver,* ırmağın getirdiği şeyler. || *Rudbar,* büyük ırmak, ırmak kenarı. || *Rudsaz,* çalgıcı. (M)

RUDASLASKA, Polonya'da sanayi merkezi, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı). Chorzow ile Zabrze arasında: 38 000 nüf. Maden kömürü işletmeleri merkezi. Demirli madenler dökümhaneleri. (L)

RUDBECK (Olof), isveçli hekim, bilgin ve yazar (Vastera 1630 - Uppsala 1702). Uppsala üniversitesinde tıp teorisi profesörü oldu (1658-1691), aynı üniversitenin rektörlüğünü yaptı (1661-1662 ve 1679-1680). Zamanının çok yönlü dâhilerinden biriydi. Hekim olarak lenf bezlerinin esas görevini bulmuş, mimar olarak üniversitenin yeni anatomi enstitüsünü yapmıştır. Botanikçi, basımcı, aynı zamanda tarihçi ve dilbilimcidir. *Atland eller Manheim* (Atlantis veya Manheim) [1679-1702] en tanınmış eseridir. Yurtseverlik duyguları taşıyan bu eserde Johannes Magnus'un nazariyelerini ele alır ve İsveç'in Platon'daki Atlantis ve İncil'deki Yeryüzü Cenneti ile özdeş olduğunu göstermek ister. Bu teoriyi benimseyenler Hyperboreioi okulunu kurdular. (L)

RUDBECKİA i. Çokyıllık otsu bitki. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Rudbeckia,* dokunulduğu zaman ele sert gelen almaşık yapraklarla kaplıdır. Çiçekleri morumsu esmer, göbekli, çepeçevre sarı dilli büyük tepe kömeçleri halindedir. Bahçelerde tarh kenarlarını süslemek ve kesip demet yapmak için yetiştirilir. (L)

RUDBERG (Fredrik), isveçli fizikçi (Norrköping 1800-Uppsala 1839). Uppsala üniversitesinde fizik profesörü oldu (1828). Alaşımların özellikleri, yerçekimi ve optik meseleleri üstüne çalışmalar yaptı. (M)

RUDD (A. H. DAVİS, **Steele** — denir), avustralyalı yazar (Drayton, Queensland 1868-ay.y. 1935). Bir çiftçi ailesinin yaşayışı üstüne eğlenceli bir küçük hikâyeler serisi yazdı: *On our Selection* (Zevkimize Göre) [1899]. (L)

RUDE i. (fars. *rūde*). Anat. *Esk.* Bağırsak. || *Rude-bin,* hayvan bağırsağına bakarak geleceği söyleyen falcı.

◆ **Rudegân** çoğl. i. *Esk.* Bağırsaklar. (M)

RUDE (François), fransız heykeltıraşı (Dijon 1784-Paris 1855). Dijon'da desen okulunda okudu, 1807'de Paris'e gitti, heykeltıraş Gaulle ile çalıştı, Cartellier'nin öğrencisi oldu, 1812'de Roma ödülünü kazandı. Yüzgün sırasında Dijon'da bonapart'çı harekete karıştı. 1827'ye kadar Brüksel'de kaldı. 1828'de, Salon'da, Saint-Gervais kilisesi için ısmarlanan alçıdan *Hamile Meryem* ve *Mercurius Kanatlarını Bağlarken* adlı heykelinin modelini sergiledi.
Bilinen en eski eseri Louvre'dadır; *Dinlenen Güreşçi* adlı bu mermer heykel 1806'da Dijon'da yapılmıştır. Rude'ün 1830-1855 arasında yaptığı başlıca eserler arasında *Louis David*'in ilk mermer büstü ve *La Pérouse*'un mermer büstü (1831, Louvre), mermerden *Kaplumbağa ile Oynayan Napolili Küçük Balıkçı* (1834, Louvre), Etoile'deki Zafer takı için *1792'de Gönüllülerin Sefere Çıkışı* adlı yüksek kabartma (*Marsellaise* adı verilen bu grup, modern fransız sanatının en ünlü eserlerindendir), Palais-Bourbon'un cephesindeki alçak kabartmalar, büyük bir psikolojik güç taşıyan eseri *Gaspard Monge'un Büstü* (1847, Beaune'da), Montmartre'da *Cavaignac*'ın mezarı, Fixin'de (Côte-d'Or) *Ölümsüzlüğe Kavuşan Napolyon* sayılabilir. Bu sonucu eser XIX. yy.ın büyük destanını en iyi şekilde dile getirir.
— Karısı SOPHIE de (Dijon 1797-Paris 1867), ressamdı. (L)

RUDE (Olaf), danimarkalı ressam (Rakvere yakınları 1886). Kopenhag ve Paris'te (1910-1911) okudu. Danimarka'da kübist akımın öncüsü oldu (1916-1920). Danimarka'nın çeşitli müzelerinde eserleri vardır. (M)

RUDEKİ Ebu ABDULLAH (Cafer ibni Muhammed), iran şairi (Semerkand, Rudek ?-ay.y. 940). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Eserlerinin incelenmesinden çağının öğrenim geleneğine uyarak islâm ilimlerini, arap ve kendinden önceki iran edebiyatını öğrendiği, *Kur'an* üstünde çalışmalar yaptığı, felsefe ve mantık konularıyle ilgilendiği anlaşılıyor. Bazı kaynaklar, musiki üstünde çalıştığını, *Kur'an*'ı ezberlediğini bildirir. Rudekî, kısa zamanda çağında geniş ün kazandı. Samanî hükümdarı Nasr bin Ahmed'in ilgisini çekti, saraya alındı. Hükümdardan yardım ve yakınlık gördü. Bir süre Nasr bin Ahmed'in resmî mektupçuluğu görevinde bulundu. Onunla Badgis ve Herat illerini gezdi. Samanî veziri Ebül Fazl Belamî'nin özel toplantılarına katıldı, onun yakınlarından biri oldu. Ancak, vezir Belamî'nin görevine son verilmesi üzerine Rudekî de saraydan uzaklaştırıldı (937). Semerkand'a döndü. Rudekî, iran edebiyatında

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

RUDİNİ markisi

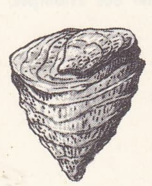

rudist

RUDOLF II
VON HABSBURG
balmumu madalyon
XVI. yy. italyan sanatı

RUDOLF
VON HABSBURG
Avusturya
arşidükü

gazel, kaside ve rübai türünün kurucusu sayılır. Özellikle gazel alanında başarılı örnekler verdi. Kendinden sonra gelen birçok iran şairini etkiledi. Farsçanın şiir dili olarak gelişmesinde geniş ölçüde katkısı oldu. Dili akıcı, kelime hazinesi zengindir. Yakınlık kurduğu devlet büyüklerine, hükümdarlara sunduğu kasidelerinin nesib bölümünde geniş tasvirler, renkli ve coşkun bir anlatım görülür. Gazellerinde tasavvuf ve felsefe konuları önemli bir yer tutar. Bazı gazellerinde anlam, şiirin bütününe hâkim olur. Rudekî'nin 1 300 000 beyit yazdığı söylenir. Kaside, gazel ve rubailerinin toplandığı *Divan*'ından başka dokuz kadar mesnevîsi vardır. *Kelile* ve *Dimne, Sindbadname* gibi eserleri eski farsça mensur tercümelerine dayanarak yeniden nazma çevirdi. Eserleri üstünde doğu ve batı bilginleri tarafından yapılan birçok inceleme vardır. (M)

RUDEL (Hans Ulrich), alman hava subayı (doğ. Konradswaldau, Kuzey Silezya 1916). 1938'de teğmen ve Stuka pilotu oldu, Sovyet cephesinde büyük başarılar kazandı (1941-1944: 2 000 görev aldı; 320 tankı saf dışı etti). 1 Ocak 1945'te albaylığa yükseldi, Hitler'den altın meşe dallı, kılıçlı ve pırlantalı demir haç nişanını aldı. Bu nişana Alman Silâhlı kuvvetlerinde yalnız Rudel sahiptir. Şubatta bir bacağı kesildi, yine de 1945'in son hava savaşlarına katıldı. Amerikalılar tarafından esir edildi. 1946'da serbest bırakıldı. Arjantin'e gitti ve Almanya'ya ancak 1955'te dönebildi. Hatıraları fransızca olarak *Journal d'un Pilote* (Bir Pilotun Notları) başlığı altında yayımlandı. (1954). Rudel, İkinci Dünya savaşı havacılarının en tanınmışıdır. (L)

RUDEL (Jaufré), XII. yy. saz şairi. Bk. JAUFRE RUDEL. (L)

RUDGEA i. Tropikal Amerika'da yüzden fazla türü bulunan süs bitkisi; bunlardan bir kısmı bahçelerde yetiştirilir. (Kökboyasıgillerden.) [L]

RUDİAE. Esk. coğ. Apulia'da (Iapygia) şehir, Brindisi'nin güneyinde, birkaç yıkıntısı kalmıştır. Bugün, *Rugge.* (L)

RUDİNİ (Antonio STARRABBA, — markisi), italyan siyaset adamı (Palermo 1839-Roma 1908). Palermo belediye başkanıydı (1864). Bourbon'lar lehine patlak veren karışıklıkları (1866) bastırdı. Napoli valisi (1868) ve İçişleri bakanı (1869) oldu. Milletvekiliyken Genç Sağcı partiyi kurdu ve Triplice'yi yenileyen bir hükûmetin başına geçti (şubat 1891-mayıs 1892), fakat aşırı askerî vergiler koyduğu için iktidardan düştü. Adua bozgunundan (mart 1896-mayıs 1898) sonra yeniden hükûmette görev aldı, Habeşistan'a karşı düşmanca tutumundan vaz geçti (Addis-Abeba antlaşması, 1896), Fransa ile yakınlık kurmağa çalıştı. (L)

RUDİO (Ferdinand), isviçreli matematik tarihçisi (Wiesbaden 1856-Zürich 1929). 1889'da Zürich Teknik yüksekokulunda ders verdi. Yunan ve Ortaçağ matematiği üstüne önemli araştırmaları vardır. P. Stackel ve A. Krazer ile ortaklaşa L. Euler'in *Opera Omnia*'sını bastırdı (1915-1922). [M]

RUDİSTLER çoğl. i. (fr. *rudistes*'ten). Paleont. İkinci zamanda yaşamış iki çenetli, pürtüklü kalın kabuklu büyük yumuşakçalar grubu.

— ANSİKL. *Rudistler*'de çenetlerden biri çok büyük, öteki çok küçüktür; büyük olan çenet kulak biçiminde ve kayalara yapışıktır; kapak ödevi gören küçük çenet ise düzdür. Rudistler üst üste yığılarak gerçek resifler («rudistli kalker») meydana getirir. Özellikle mezoje bölgelerinde görülen bu resifler rudistlerin favnasını oluşturacak kadar önemlidir; rudistlerin favnasını oluşturmak üzere koyar. Rudist'ler serbest çenetin sağda veya solda bulunmasına, kavkının iki dişli (A tipi) veya tek dişli (B tipi) omasına, sabit çenetin içinde bölmeler bulunup bulunmamasına göre altı büyük familyaya ayrılır: diceratidae, monopleuridae, precaprinidae, caprinidae, hippuritidae, radiolitidae; dar anlamda, yalnız son iki familyadaki yumuşakçaları rudist saymak gerekir. (L)

RUDKÖBİNG, Danimarka'da (Svendborg amt'ı) şehir, Langelan adasının batı kıyısında: 4 400 nüf. Et konserveciliği. Fizikçi Oersted burada doğdu. (L)

RUDNAY (Gyula), macar ressamı (doğ. Pelsöc 1878). Öğrenimini Hollosy'nin yanında Münik ve Nagybanya'da yaptı. Fakat kısa süre sonra, «nagybanya okulu» üslûbunu bıraktı ve daha seçmeci, daha etkili bir biçime yöneldi. Ayrıca süslemeleri de vardır: Debrecen üniversitesindeki kabartmalar. (M)

RUDNEV (Lev Vladimiroviç), rus mimarı (doğ. 1885). M. V. Frunze Askerî akademisinin (1923-1937) ve Bakû'daki Azerbaycan cumhuriyeti hükûmet binasının (1952'de bitirildi) projelerini çizdi. Ayrıca Moskova'daki üniversite sitesinin (1949-1955), Varşova'daki Kültür ve Bilim sarayının (1955'te bitirildi) planlarını hazırladı. (M)

RUDNEV (Vsevolod Fyodoroviç), rus amirali (1855-1913). *Varyag* kruvazörü ile *Koreyets* gambotunun kumandanıydı. 27 Ocak 1904'te İnçon (Çemulpo) limanında, japon filosuyle eşit olmayan şartlar altında, çarpıştı, gemilerini batırmak zorunda kaldı. Amiralliğe yükseltildi; fakat liberal düşüncelerinden dolayı 1905'te emekliye ayrıldı. Bugün S.S.C.B.'de millî kahraman sayılır. (L)

RUDNİCKİ (Adolf), polonyalı yazar (Varşova 1912). Anlatılarında çektiği acıları dile getirdi. Başlıca eserleri: *Szczury* (Fareler) [1932], *Niekochana* (Sevilmeyen) [1937], *Lato* (Yaz) [1937], *Szekspir* (Shakespeare) [1948], *Zywe i Martwe Morze* (Yaşayan ve Ölü Deniz) [1952]. Uzun zamandan beri *Niebieski Kartki* (Mavi Yapraklar) başlığı altında kronikler yayımlamaktadır (*Kör Ayna*, 1956; *Weiss Kendini Denize Atıyor*, 1967). [L]

RUDNİK, Yugoslavya'da kütle, Kuzey Sırbistan'da; 1 132 m. Çinko ve kurşun yatakları.

— Ask. tar. 6 Kasım 1914'te Potiorek'in işgal ettiği Belgrad'ı kurtarmak isteyen sırp voyvodası Putnik, 3 aralıkta başarılı bir hücum yaptı: I. Ordusu avusturya kuvvetlerinin sağ kanadını Morava'dan Rudnik'e kadar yararken, II. ve III. Orduları Tuna'ya vardı ve 13 aralıkta Belgrad'ı kurtardı. Bk. SIRBİSTAN SEFERİ (1914-1915). [L]

RUDOLF I VON HABSBURG (Limburg 1218-Speyer 1291). Romalıların kralı (1273-1291). Babasından miras yoluyle Yukarı Alsace landgraflığını ve Alman İsviçresi'nde birçok mülk elde etti (1239). Gertrude von Hohenberg ile evlenerek (1245), amcası Hartmann von Kyburg'dan kalan mirasla (1264), Friedrich II ve Konrad V davalarına sadakatle hizmet etti, bunlar tarafından cömertçe mükâfatlandırılarak servetini arttırdı. Papa Gregorius X'a güvenerek, Rudolf'un gücünden de, soyluluğundan da çekinmeyen alman prensleri, imparatorluk topraklarını izinsiz elden çıkarmayacağına yemin ettirdikten sonra Rudolf'u imparator seçtiler; Rudolf'un Aachen'da taç giymesiyle (24 ekim) Büyük Fetret devri son buldu.

Rudolf I, Hohenstaufen'ların maceralı İtalya siyasetini terk etti ve Sicilya'daki haklarından da vaz geçerek kendisini tamamıyle Almanya'ya verdi. Çok dindar olan kral, Vatikan ile iyi ilişkiler kurdu, Romagna üstündeki bütün imparatorluk haklarını Nicolaus IV'e bıraktı, fakat, söz verdiği halde haçlı seferine katılmadığı gibi Roma'ya giderek papanın elinden taç giymeğe de yanaşmadı. Paraca sıkıntıya düştüğü için, birçok alman fief'ini (Avusturya, Styria, 1254) gasbeden, miras yoluyle Carinthia ve Carniola'yı alan (1269) ve kendisinin imparator seçilmesine karşı çıkan Bohemya kralı Ottokar II Premysl'e saldırarak topraklarına elkoydu. Prenslerin desteğiyle (Nürnberg diyeti, 1274) Ottokar II'nin seçicilik hakkını Bavyera'ya devretti (1275), Babenberg'lerin mirasını elinden aldı ve onu Bohemya'yı imparatorluğun fief'i haline getirmeğe zorladı (1276). Ottokar II ayaklandı, fakat Marchfeld bölgesindeki Dürnkrut'ta yenildi ve öldürüldü. Bu parlak zafer Rudolf'a beş yıl boyunca Moravya yönetimini sağladı. Gene bu zaferle Rudolf I, Ottokar'ın mirasçısını Avusturya, Styria ve Carniola'dan kovdu, buraları oğulları Albrecht I ile Rudolf II'ye verdi; ayrıca Carinthia'yı da müttefiki Tirol kontu Meinhard'a bıraktı (1282). Kazandığı itibardan yararlanarak Almanya'daki yağmacı baronlarla savaştı, Bourgogne kontu Otto'ya metbuluğunu kabul ettirdi (1288), haksız vergiler alan senyörlerin topraklarına elkoyarak maliyeyi düzene soktu. Fakat bu siyaset prenslerin hoşuna gitmedi, bu yüzden oğlu Albrecht'i «Romalılar kralı» seçmediler (1291). Bundan sonra Rudolf, imparatorluk otoritesini yeniden kurmayı başaramadı, fakat Habsburglar iktidarının da temelini atmış oldu. (L)

RUDOLF II VON HABSBURG (Viyana 1552-Prag 1612), Avusturya arşidükü, Germania imparatoru (1576-1612), Macaristan (1572-1608) ve Bohemya (1572-1611) kralı; Maximilian II'nin oğlu. İspanya'da sıkı bir katolik eğitimi gördü. İktidara gelişinden sonra, imparatorluk içinde Karşı Reformu destekledi, hür Aachen şehrine silâh zoruyle katolik bir hükûmeti kabul ettirdi (1580), gregoryen takvimini benimsedi (1583). Eyaletlerinin birliğini korumakta güçlük çekti. Başkent olarak Prag'ı seçmekle Çeklerin sevgisini kazandıysa da, Almanları (Avusturya'da ayaklanmalar, 1595-1597) ve Macarları gücendirdi. 1597'den itibaren sağlığı bozulduğu için Hradçani sarayına kapandı, kendisini bilime ve güzel sanatlara verdi; Tycho Brahé ve Kepler'i korudu, sanatçıları destekledi. O sırada kardeşleri iktidarı ele geçirdiler. Osmanlılarla savaşan kardeşi arşidük Matthias, onlarla doğrudan doğruya görüşmelere girişti ve Rudolf'u, Avusturya'yı Moravya'yı ve Macaristan'ı kendisine bırakmağa zorladı. İmparator, bir fermanla (9 temmuz 1609) protestan halka bazı kısıtlamalara rağmen inanç ve ibadet serbestliğini vererek Bohemya ve Silezya'yı elinde tutabildi. Matthias'ı engellemek için kardeşlerinden birini Romalıların kralı seçtirmeğe çalıştı, başaramadı. Habsburg hanedanının başı sayılan Matthias, Bohemya eyaletlerini ele geçirdi ve bu eyaletleri, Rudolf'u imparatorluktan uzaklaştırmaları için zorladı (1611). Rudolf'un elinde ise imparator unvanından başka birşey kalmadı. (L)

RUDOLF (Niger), ingiliz Citeaux rahibi (1160'a doğr.-1210'a doğr.). Thomas Becket'in arkadaşıydı. 1066-1186 Arasındaki yılları kapsayan bir *Historia Anglicana* (Anglikan Tarihi) yazdı. (L)

Rudolf cetvelleri, gezegenlerin hareketini gösteren ve Kepler tarafından imparator Rudolf'a ithaf edilen astronomi cetvelleri. (L)

RUDOLF gölü, ing. **Lake Rudolf,** Doğu Afrika'da büyük göl, Kenya'nın kuzeyindeki ovalarda, Afrika hendeğinin doğu kolu ucunda; 8 600 km². (L)

RUDOLF von Ems, almanca yazan şair (Coire yakınları, İsviçre 1200'e doğr.-İtalya'da 1254'e doğr.). XIII. yy.ın en verimli yazarlarındandır. Strassburg'ta Gottfried'in çömezi oldu. Konusu eğitici latin efsanelerinden alınan *Der Guote Gêrhart* (İyi Yürekli Gêrhart) ve *Barlaam und Josaphat*'ı (Barlaam ile Yehoşafat), ayrıca *Alexander* (1230-1240'a doğr.), *Willehalm von Orlens* (1240'a doğr.) gibi saray geleneğine uygun şiirler yazdı. Konrad IV'ün isteği üzerine başladığı *Weltkronik*'in (Dünya Kronikleri) 33 000 mısraı kral Süleyman devrine kadar geçen olayları ele alır. Yazarın planı, olayları kendi çağına kadar işlemekti, fakat eserini tamamlayamadı. (L)

RUDOLF von Fenis, almanca yazan isviçreli şair (XII. yy.ın ikinci yarısı). Minnesang'ın başlıca temsilcilerindendir. Eserleri, saray şiirinin en zarif örneklerinden sayılır. (L)

RUDOLF VON HABSBURG (Laxenburg 1858-Mayerling 1889), Avusturya arşidükü, Franz Joseph I ile imparatoriçe Elisabeth'in tek oğlu. Babasının güttüğü siyasetin tersine, liberal görüşlü ve kiliseye karşıydı. Genç barones Mary Vetsera ile ilişkisi acı bir şekilde sonuçlandı: iki sevgili Mayerling av köşkünde ölü bulundu. Resmî soruşturmaların son derece gizli tutulması, birlikte intihar ettikleri yolunda hayal ürünü yorumlara yol açtı; «Mayerling esrarı» edebiyatçılar tarafından uzun süre işlendi. Rudolf'un belçika prensesi Stephanie ile evliliğinden (1883) bir kızı doğmuştu. Ölümü üzerine Avusturya-Macaristan imparatorluğuna amcasının oğlu Ferdinand vâris oldu. (L)

RUDOLF VON SCHWABEN (öl. Hohenmölsen, Merseburg yakınları 1080), Schwaben dükü (1057-1080), Germenia kralı (1077-1080), Rheinfelden kontunun oğlu.

Foto. LAROUSSE

Heinrich III'ten dul kalan imparatoriçe Agnes, Rudolf'a Schwaben düklüğünü bağışladı (1059) ve kızı Mathilde'yi (öl. 1060) onunla evlendirdi. Rudolf önce kayınbiraderi Heinrich IV'ün müttefiki oldu, onun yanında saksonyalı soylularla savaştı (1072-1075); fakat Heinrich IV, Gregorius VII ile savaşa tutuşunca (1076) Rudolf ayak diredi. Papanın desteğiyle, Forcheim'da kral seçilen Rudolf, Mainz'te taç giydi (1077); Schwaben'ı bırakmak zorunda kaldı. Thüringen'de (Mellrichstadt) yenildi (1078) ve Saksonya'ya çekildi. Otto von Nordheim sayesinde Hohenmölsen'de zafer kazandıysa da savaş sırasında öldürüldü. (L)

RUDOLPH (Wilma), amerikalı kadın atlet (Clarksville, Tennessee 1940). İlk defa katıldığı Roma olimpiyatlarında üç ayrı mesafede (100 m, 200 m ferdî ve 4×100 m) rakiplerini çok gerilerde bırakarak şampiyon oldu. (L)

RUDOLPHİ (Karl Asmond), isveçli hekim ve zoolog (Stockholm 1771 - Berlin 1832). Greiffswald'da tıp, Berlin üniversitesinde anatomi ve fizyoloji dersleri verdi. Özellikle bağırsak kurtları üstünde araştırmalar yaptı. Bağırsak kurtlarının sınıflandırılması için temel nitelikte çalışmaları vardır. (M)

RUDOLSTADT, Almanya'da (Doğu Almanya, Gera idare bölümü) şehir, Saale ırmağı kıyısında; 27 000 nüf. Sanayi merkezi: porselen, sunî dokumalar, elektrik malzemesi ve bisiklet yapımı. Ecza malzemesi. XVII. yy.dan kalma kilise. XVIII. yy.dan kalma şato. (L)

RUDORFF (Adolf August Friedrich), alman hukukçusu (Mehringen, Hannover 1803-Berlin 1873). Berlin'de profesör oldu. Bilimler akademisine üye seçildi (1860). Eserleri: *Das Recht der Vormundschaft* (Vesayet Hukuku) [1848-1852]; *Römische Rechtsgeschichte* (Roma Hukuku Tarihi) [2 cilt; 1857-1859]; *Schriften der Römischen Feldmesser* (Romalı Arazi Ölçücülerinin Notları) [Blume, Lachmann ve Mommsen ile birlikte]. (L)

RUDORFF (Ernst), alman müzikçisi (Berlin 1840-ay.y. 1916). Leipzig konservatuvarında ve üniversitesinde öğrenim gördü. M. Hauptmann ve C. H. Reinecke'den özel ders aldı. Piyanocu ve besteci olarak koro, orkestra ve oda müziği besteledi. (M)

RUDRA («Uluyan»), veda dininin en iyi kişileştirilmiş tanrılarından biri; çeşitli ve karşıt yönleri vardır. Şeytanların ve ölülerin efendisi olan Rudra inancı, halk arasında yaygındır. Rudra, Brahma'cılıktaki Siva'nın prototipi olarak görülebilir. Usta bir okçudur ve günahkârları vurur; yeri, ormanlar veya dağlardır; vahşî ve evcil hayvanlar üstünde hâkimiyet kurmuştur. Korku salar, ama aynı zamanda mucizevî bir iyileştirici ve hem ölüm, hem de doğurganlık tanrısıdır. (L)

RUDZİNSKİ (Witold), polonyalı besteci (Sebej, Rusya 1913). N. Boulanger'den ve Ch. Koechlin'den ders gördü. Vilnius, Varşova, Lodz konservatuvarlarında öğretmenlik yaptı. Operalar (*Yunan Elçilerinin Geri Gönderilmesi*, 1962), iki senfoni (1938-1944), konçertolar, piyano ve orkestra için bir *konçertante Müzik*, oda müziği besteledi. (L)

RUEDA (Lope DE), ispanyol yazar (Sevilla 1500'e doğr.-Cordoba 1565). Gezici tiyatrolarda oyunculuk yaptı ve piyesler yazdı, yoksulluk içinde öldü. Oyunları, dostu Timoneda tarafından 1567 ve 1588'de yayımlandı. Eserleri: dört komedi (*Los Enganodos* [Aldatılmışlar], *La Medora, Eufemia, Armelina*); iki çobanlama (*Coloquios Pastorales*; on *Pasos*. Bu sonuncuların en ünlüsü *Las Aceitunas*'tır (Zeytinler). [L]

RUEDA (Salvador), ispanyol yazarı (Benaque, Malaga 1857-Malaga 1933). Eserlerinin çoğunda, Andalucia'nın manzaraları ve geleneklerini anlatır. Ahenkli ve renkli şiirleri, Ruben Dario'nun modernizmini hatırlatır. En iyi şiir kitabı *El Tropel*'dir (Kargaşalık) [1892]. Nesirler ve romanlar da yazdı: *El Patio Andaluz* (Andalucia Bahçesi) [1886], *Granada y Sevilla* (Granada ve Sevilla) [1890]. (L)

RUEDERER (Joseph), alman yazarı (Münih 1861-ay.y. 1915). Köy hayatını dile getiren gerçekçi daramlar yazdı: *Die Fahnenweihe* (Bayrak Töreni) [1895]; *Morgenröte* (Şafak Kızıllığı) [1905]. Romanlar da yazdı: siyasî ve dinî baskıyı suçlayan *Ein Verrückter* (Bir Deli Adam) [1894] v.b. (L)

RUEFF (Jacques Léon), fransız iktisatçısı (Paris 1896). École Polytechnique'te okudu (1919-1921), maliye genel müfettişi (1923), Milletler Cemiyeti Sekreterliği İktisat ve Maliye dairesi üyesi (1927-1930), Londra'da Fransa büyükelçiliği malî müşaviri (1930 - 1936), Maliye bakanlığında Para fonu yöneticisi (1936-1939), Banque de France'ın ikinci yöneticisi (1939-1940) ve olağanüstü görevli devlet danışmanı (1936-1939) oldu. Almanya ve Avusturya İşleri İktisat ve Maliye delegasyonuna (1944), Paris Onarım konferansına (1945), Brüksel Müttefiklerarası Onarım ajansına (1946-1952) başkanlık etti; 1952'de Avrupa Kömür Çelik birliği, sonra Ortak Pazar Adalet divanı hâkimi oldu. 1958'de İktisadî ve Malî Reform Eksperler komitesi başkanı, 1960'ta iktisadî yayılmayı önleyen engellerin ortadan kaldırılması için kurulan komitenin ikinci başkanlığına getirildi. Para güçlüklerine son verilmesi ve dünyanın yeni bir iktisadî bunalıma düşmemesi için altın fiyatının yükseltilmesini öngörüyordu. Siyasal Bilgiler okulunda (1930-1940), sonra Siyasal İncelemeler enstitüsünde (1945-1948) profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *Des Sciences Physiques aux Sciences Morales* (Fizik Bilimlerden Manevî Bilimlere) [1922], *Théorie des Phénomènes Monétaires* (Parasal Olgular Teorisi) [1927], *L'Ordre Social* (Sosyal Düzen) [1945], *Epître aux Dirigistes* (Güdümlü İktisat Taraftarlarına Mektup) [1949], *Discours aux Indépendants* (Bağımsızlara Nutuk) [1951], *Les Dieux et les Rois* (Tanrılar ve Krallar) [1967]. (L)

RUEİL-MALMAİSON, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Saint-Germain-en-Laye idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in batı banliyösünde, Sen yakınında (sol kıyı), Valerien dağı eteğinde; 56 024 nüf. (L)

RUEL (Jean), lat. **Ruellius**, fransız hekimi ve botanikçisi (Soissons 1479-Paris 1537). Karısı öldükten sonra Notre-Dame kilisesine rahip odu. Başlıca eseri yunan ve latin bilginlerinin botanik hakkındaki yazılarını biraraya getiren *De Natura Stirpium*'dur (Ağaç Gövdelerinin ve Köklerin Yapısı) [1536]. (L)

RUELLIA i. *Acanthaceae* familyasından süs bitkisi.

— ANSİKL. *Ruellia* genellikle tüylü, karşıt yapraklı bir bitkidir; çiçekleri orta büyüklükte, yaprakların koltuğunda veya dalların ucunda kömeç veya başak durumundadır. Asya ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde pek çok türü yetişir; bunların birçoğu Avrupa da süs bahçelerinde yetiştirilir. *Ruellia ovata*'nın çiçekleri mavi, *R. devosiana*'nınki süt beyazı, diğer türlerinki (*R. amoena, R. formosana*) parlak kırmızıdır. (L)

RUF i. (ing. *roof*'tan). Dam, çatı. (M)

RUFAİ i. Bk. RIFAİ.

RUFF (Karl Otto), alman kimyacısı (Schwabisch Hall 1871-öl. 1939). O. Piloty'nin öğrencisiydi. Breslau Teknik yüksekokulunda ders verdi. İnorganik kimya alanında sayısız araştırma yaptı (fluor, niyob, zirkonyum bileşikleri, yüksek ısıda kimyasal süreçler v.b.) [M]

RUFFİNİ (Francesco), italyan hukukçusu ve siyaset adamı (Lessolo, İvrea 1863 - Torino 1934). Pavia (1892), Cenova (1893) ve Torino'da kilise hukuku dersleri verdi, krallık senatörlüğü (1914) ve eğitim bakanlığı (1916) yaptı. Siyasete atılarak Liberal partiye girdi, ama Brinci Dünya savaşından sonra yavaş yavaş kamu hayatından çekildi. 1931'de ant içmeyi reddetti ve faşist yönetimce kürsülerinden uzaklaştırılan profesörler arasında yer aldı. Bilimsel alanda, İtalya'daki kilise hukuku incelemelerini hızlandırdı; F. Scaduto ile birlikte, italyan kilise hukukunun oluşmasında büyük rol oynadı. Fakat bilimsel çalışmaları yalnız bu alan içinde kalmadı; anayasa, idare hukuku ve özel hukuka da önemli katkılar yaptı. Son yıllarında özellikle mülkiyet meselesiyle uğraştı: *Scienza e İndustria* (Biilm ve Sanayi) [*Nuova* Antologia'da, 1924]. Başlıca eserleri: *La Buona Fede in Materia di Prescrizione* (Zamanaşımı Konusunda İyi Niyet) [1892]; *Guerra e Riforme Costituzionali* (Savaş ve Anayasa Reformları) [1920]; *Corso di Dritto Ecclesiastico İtaliano* (İtalyan Kilise Hukuku Dersleri) [1924]; *De la Protection İnternationale des Droits sur les Oeuvres Littéraires et Artistiques* (Edebiyat ve Sanat Eserleriyle ilgili Hakların Milletlerarası Alanda Korunması Üstüne). Bu sonuncu eseri, La Haye Anayasa Hukuku akademisinde verdiği derslerden yararlanarak yazdı (1927). Tarih ve hukuk konularıyle ilgilenmesi ve bu alanda yaptığı öğrenim Ruffini'yi din hürriyeti ve devlet ile kilise arasındaki ilişkilerin ortaya çıkardığı meselelere, daha sonra İtalya'nın reform hareketine yaptığı katkıya ve İtalya'da Jansenius tarihini incelemeye yöneltti. Bu anlamdaki çalışmaları arasında *La Liberta Religiosa* (*I, Storia dell İdea*, 1901) [Din Hürriyeti (I, Düşünce Tarihi, 1901]; *La Vita Religiosa di Alessandro Manzoni* (Alessandro Manzoni'nin Dinî Hayatı) [2 cilt, 1931] ve ölümünden sonra derlenen birçok deneme (*Studi sul Giansenismo* [Jansenius'çuluk Üstüne İncelemeler, 1943], *Il Giansenismo Piemontese'e la Conversione della Madre di Cavour* [Piemonte'de Jansenius'çuluk ve Cavour'un Annesinin Dinden Dönmesi, 1942);] *Studi sui Riformatori İtaliani* [İtalyan Reformcuları Üstüne İncelemeler, 1955]) sayılabilir. (M)

RUFFİNİ (Giovanni), italyan yazarı (Cenova 1807-ay.y. 1881). Milliyetçiliğiyle tanındı, Mazzini'nin arkadaşıydı, gıyaben ölüme mahkûm edildi (1833), uzun yıllar İngiltere'de yaşadı. 1848 Olaylarından sonra (o sıra Torino milletvekili oldu) Fransa'ya sığındı. İngilizce romanlar yazdı: Risorgimento dönemi İtalyan milliyetçilerini anlatan *Lorenzo Benoni* (1853), *Doctor Antonio* (1855) v.b. (L)

RUFFİNİ (Paolo), italyan matematikçisi ve hekimi (Valentano, Viterbo 1765 - Modena 1822). Hayatının hemen bütününü Modena'da geçirdi ve 1797'den ölümüne kadar Modena üniversitesinde ders verdi. Restorasyon devrinde Modena düklük üniversitesinin rektörlüğüne getirildi ve bu üniversitede uygulamalı matematik dersleri verdi. 1816'dan sonra Societa dei Quaranta'nın başkanı oldu. Ruffini ünlü bir cebirciydir; ortaya attığı *Denklemler Teorisi* (1799), gruplar teorisinin cebirsel analizlere getirdiği yeniliğin ilk adımıdır. *Ruffini-Abel teoremi* diye anılan ve «4. dereceden daha yüksek bir genel cebir denklemi köklerle çözülemez; buna karşılık 4. dereceden daha küçük olanlar çözülebilir» şeklinde ifade edilen teorem de bu eserde yer alır. (M)

Ruffini cisimcikleri, yalın veya çatal iğ biçiminde dokunma cisimcikleri; birçok sinir telinin dallanıp bağlandığı esnek liflerden oluşur. (İtalyan biyoloji bilgini Angelo *Ruffini*'nin [1864-1929] adıyle anılır.) [L]

RUFFO (Ruffo Cafiero TİTTA, **Titta** — denir), italyan baritonu (Pisa 1877-Floransa 1953). Sanat hayatına 1898'de Roma'da başladı, 1900'den sonra Şili'de, Mısır'da, İspanya'da v.b. sahneye çıktı. 1903'te Milano Scala'sına girdi. 1911'de Paris'te, sonra Chicago'da şarkı söyledi. 1922-1929 Arasında Metropolitan'da çalıştı. Ayrupa'ya döndü, siyasî faaliyeti yüzünden sahneden ayrılmak zorunda kaldı. Güçlü ve gür bir sesi vardı; Caruso ile birlikte, güzel erkek sesinin sembolü sayılır. (L)

RUFFO (Vincenzo), italyan bestecisi (Verona XVI. yy.). Verona (1554) ve Milano katedrallerinde (1563) kapella yöneticiliği yaptı, bir süre Pistoia'da kaldı (1574), sonra Milano'ya döndü (1580). Palestrina ile birlikte kutsal müzik alanında yapılan yeniliklere katkıda bulundu. Aureliano, Rossi ve G. M. Asola gibi müzikçileri yetiştirdi. 4-8 Sesli on kitap madrigal (1545-1556), 5 sesli üç kitap missa (1557-1592), 5-8 sesli üç kitap motet (1542-1583), 5 sesli bir *Magnificat* (1559); 5 sesli *Responsorii* (1586), 5 sesli bir kitap mezmur (1574) besteledi. (L)

RUFFO Dİ BAGNARA (Fabrizio), italyan papazı ve siyaset adamı (San Lucido, Calabria 1744-Napoli 1827). Papalık meclisi veznedarlarıydı, Napoli krallarının danışmanı oldu. Kardinalliğe yükseldi (1791), Partenope cumhuriyetinin fransızlarına karşı mücadele etti. 1799'da zafer alayı ile Napoli'ye girdi, ikinci defa sürgün edilen saray erkânı ile birlikte Sicilya'ya gitti. (L)

RUFİGALLİK sıf. (lat. *rufus*, kızıl ve *gal-*

oyun başlangıcı

rugby

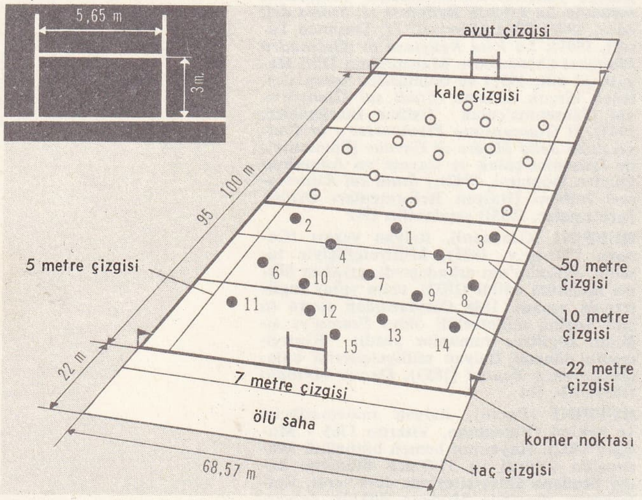

1, 2, 3. Forvet; 4, 5. ikinci forvet; 6, 7, 8. üçüncü forvet; 9. orta saha oyuncusu; 10. Orta saha oyuncusu; 11. Sol bek; 12, 13. Orta bek; 14. Sağ bek; 15. Kaleci.

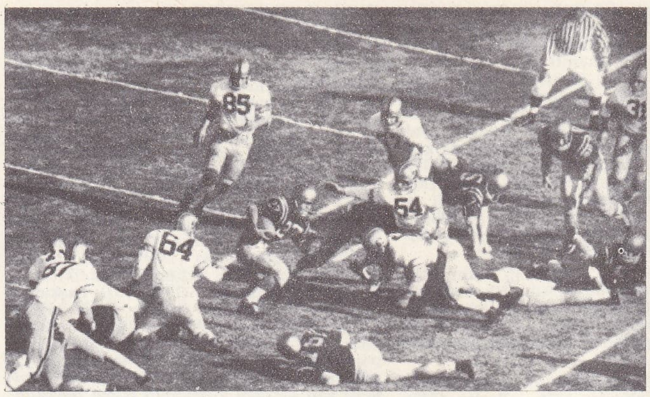

A.B.D. kara ve deniz kuvvetleri takımları arasında bir **rugby** maçı

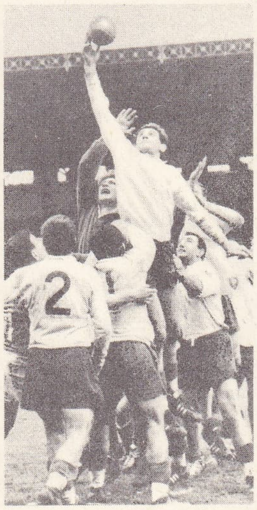

rugby

lik'ten fr. *rufigallique*). *Rufigallik asit,* formülü $(OH)_3C_6H[CO]_2C_6H(OH)_3$ olan heksahidroksiantrakinon; iki gallik asit molekülünün sülfürik asit etkisiyle yoğunlaşmasından elde edilir. (Kromlu mordan üzerinde kahverengi boyarmadde olarak kullanılır; alkali çözeltileri mavi renklidir.) [L]

RUFİJİ, Tanzaniya'da ırmak, Mafia adasının karşısında, büyük bir delta ile Hint okyanusuna dökülür. (L)

RUFİNUS (Flavius), romalı siyaset adamı (Elusa [bugün Eauze] 335'e doğr.- İstanbul 395). Çok ihtiraslıydı. Akitanyalı dostları tarafından desteklendi ve Aziz Ambrosius ile dostluk kurarak imparatorlukta birçok resmî görev aldı, 392'de Doğu praetorlar muhafız birliği kumandanı oldu. 394'te törenle kendini vaftiz ettirdi, arianus'çulara baskı ve işkenceler yaptırdı, müsadereler yoluyle zengin oldu. Aziz Ambrosius ile Theodosius arasındaki görüşmelerde büyük bir rol oynadı. Çekemediği ve kıskandığı Stilico tarafından öldürüldü. (L)

RUFİNUS (Tyrannius), latin kilisesi ilâhiyatçısı (Aquileia yakınları, Concordia 340'a doğr.-Messina 410). Aziz Hieronymus'un dostuydu. Aquileia'da keşiş olduktan sonra, Mısır münzevîlerini ziyaret etti, İskenderiye'de Kör Didymos'un öğrencisi oldu. 377'de Kudüs'e yerleşti, orada inzivaya çekildi, ama Hieronymus ile de arasının açılmasına sebep olan Origenes'çilerin kavgaları sonunda inzivadan vaz geçti. Bunun üzerine Aziz Hieronymus *Apologia Contra Rufinum*'u (Rufinus'a Karşı Savunma) yazdı. Rufinus, Aquileia'ya döndükten sonra (400), Gotların ilerlemesi sebebiyle Sicilya'ya sığınmak zorunda kaldı. Özellikle Origenes'ten latince tercümeler yaptı ve Eusebios'un *Ekklesiastike Historia*'sına (Kilise Tarihi) önemli bir ek yazdı. (L)

RUFİSQUE, Senegal'de (Cabo Verde bölgesi) şehir, Atlas okyanusu kıyısında, Dakar'ın doğusunda; 50 000 nüf. Ticaret merkezi ve yerfıstığı ihraç limanı. Besin (yağ, çikolata, bisküvi fabrikaları) ve dokuma sanayii. Sepi yerleri, ayakkabı fabrikaları, çimento fabrikası. (L)

RUFO GUTİERREZ (Juan), ispanyol şairi (Cordoba 1547'ye doğr.-ay.y. 1620'ye doğr.). Don Juan de Austria'nın tarihçisiydi. Destan türündeki şiiri *La Austriada*'yı (Avusturya Destanı) [1584] ona ithaf etti. Ayrıca *Los Seiscientos Apotegmas* (Altı Yüz Özdeyiş) [1596] adlı bir kitap yayımladı. (L)

RUFOL i. (fr. k.). Kim. Antrasen'den türeyen 1-5-difenol 1-5-antrasendisülfonik asidin alkali ortamda ergimesiyle elde edilir. (L)

RUFUS (Publius Rutilius). Bk. RUTİLİUS.

RUGAN i. (fars. *revġānî*'den). Ayakkabı, çanta v.b. şeyler yapmak için kullanılan parlak bir cins deri. || Sıf. Bu deriden yapılmış: *Refet Paşa, yeni bir Fatih'ti, gri pelerini, rugan çizmeleri, heybetli kalpağı ve uçları sivri küçük bıyığı ile...* (Y. Z. Ortaç). *Kunduralarını çıkarıp Fayrap Ömer'in koşturduğu rugan terlikleri giyen çocuk, on beş on altı yaşında gösteriyordu* (Kemal Tahir). || Cilâ, vernik. (M)

RUGANÎ i. (fars. *revġanî*'den *ruġanî*). Zantl. *Esk.* Parlatıcı bir madde. (Ardıç sakızı, şarap ruhu, damla sakızı ve Venedik terementisinden yapılır. Ciltçlerin ve mezar taşlarının üstündeki işlemeleri, resimleri parlatmada kullanılırdı.) [M]

RUGANLAMAK geçl. f. (*rugan*'dan *rugan-la-mak*). Deriyi cilâlayarak parlatmak, rugan haline getirmek. (M)

RUGBY [ragbi] i. (ing. k.). On beşer kişilik iki takım arasında oval bir topla oynanan oyun. (Topu rakip takımın kale sahasına sokmak veya ayak vuruşuyle kaledeki yatay direğin üstünden aşırarak puan toplamak oyunun amacıdır.) || *On üç kişilik rugby,* bazı kuralları rugby'den farklı olan ve on üç kişilik iki profesyonel takım arasında oynanan rugby. (*Onüç oyunu* da denir.)

— ANSİKL. *Rugby,* 1823'te Rugby koleji (Warwickshire) öğrencisi William Webbs Ellis tarafından tasarlandı. Bir futbol maçında topu göğsünde stop edip dirsekleriyle tutan Webbs Ellis rakip kaleye hücum etmiş, fakat futbol kurallarınca topun ayakla oynanması gerektiği için bu hareketi kural dışı sayılmıştı. Ne var ki, bundan sonra, elle oynanan yeni bir top oyunu önce Oxford, sonra Cambridge üniversitelerinde ve aynı zamanda belirsiz kurallarıyle İngiltere'de yayılmağa başladı. Nihayet 1871'de bu yeni oyunu benimseyen kulüpler birleşerek Rugby Union'u kurdular ve oyunun kesin kurallarını koydular. Oyun İskoçya, Galler ülkesi, İrlanda ve bütün Büyük Britanya'da oynanmağa başlandı; 1872 yıllarına doğru Fransa'da okuyan ingiliz öğrencileri sayesinde Avrupa'ya yayıldı.

Oyun dikdörtgen şeklinde çim kaplı bir sahada oynanır. Uzunluğu 95-100 m, genişliği 66-68,57 m olan rugby sahası taç ve avut çizgileriyle sınırlanır. Kaleler avut çizgisi üzerinde ve tam ortada 5,65 m aralıkla yere çakılan iki direk üzerine konan, yerden 3 m yükseklikte yatay bir direkten meydana gelir.

1963 Yılında rugby'ye genellikle forvet hattı oyuncularının lehine, yeni kurallar konuldu. 1960'tan beri beş ülkenin (Fransa, Galler ülkesi, İngiltere, İskoçya, Yeni Zelanda) katıldığı rugby turnuvaları yapılmaktadır. Rugby yakın zamanlarda Batı Almanya, İtalya, Romanya gibi bazı avrupa ülkelerinde yayılmağa başlamıştır. (L)

RUGBY, Büyük Britanya'da (Warwickshire) şehir, Birmingham'ın güneydoğusunda, Avon ırmağı kıyısında; 51 650 nüf. Makine yapımı: motor parçaları. Plastik maddeler yapımı. 1567'de Laurence Sheriff tarafından kurulan Rugby okulu, XIX. yy.dan sonra İngiltere'nin en meşhur okullarından biri haline gelmiştir. (L)

RUGE (Arnold), alman siyaset adamı (Bergen, Rügen adası 1802-Brighton 1880). Burschenschaft'a girdi, Kolberg'de hapsedildi (1824-1830), Halle'de profesör oldu (1832). Echtermyer ile birlikte «hegel'ci sol»un organı olan *Hallische Jahrbücher*'i (Halle Yıllıkları) yayımladı (1838-1841), sonra Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı ve *Die Reform* gazetesini çıkardı (1848). Frankfurt parlamentosuna seçildi, Londra'ya kaçtı (1849), orada Mazzini ve Ledru-Rollin ile dostluk kurdu, sonra da Brighton'a yerleşti. Bismarck'ın siyasetini onayladığından, onun tarafından kendisine maaş bağlandı (1877). Sayısız dergilerde yazıları çıktı. Hatıralarını *Aus Früherer Zeit* (Geçmiş Zaman Hatıraları) [1862-1867] adı altında yayımladı. (L)

RUGE (Friedrich), alman amirali (Leipzig 1894). İkinci Dünya savaşında Fransa ve Belçika kıyılarını savunmakla görevlendirildi. 1943'te İtalya'daki alman deniz kuvvetinin başına, sonra da Deniz İnşaat dairesi başkanlığına getirildi. 1956'da Batı Almanya Deniz kuvvetleri kurmay başkanı oldu. İkinci Dünya savaşıyle ilgili bir deniz savaş tarihi yazdı. (L)

RUGE (Otto), norveçli general (Oslo 1882-ay.y. 1961). Norveç ordusu kumandanı olarak, 1940'ta alman saldırısına karşı Norveç'in savunmasını yönetti. 1940-1945 Arasında esir kaldı, 1946-1948 arasında *Savaş Günlüğü* ve *İkinci Dünya Savaşı* adlı eserlerini yayımladı. (L)

rugby Fransa-İskoçya maçı sırasında oyunun başlaması (14 ocak 1967)

Foto. Year Book; LAROUSSE

RUGE (Sophus), alman çoğrafyacısı (Dorum, Hannover 1831-Klotzsche, Dresden 1903). Dresden Teknik yüksekokulunda coğrafya ve etnografya profesörü oldu (1874'ten sonra). Coğrafî keşifler tarihi üstüne yaptığı incelemeler önemlidir. Başlıca eseri, W. Oncken'in dünya tarihi içinde yer alan *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*'dir (Keşifler Çağı Tarihi) [1883]. (M)

RUGERDAN blş. sıf. (fars. *rū*, yüz ve *gerdān*, çeviren'den *rū-gerdān*). *Esk.* Yüz çeviren, vaz geçen, terk eden.

◆ **Rugerdanî** blş. i. *Esk.* Yüz çevirme, terk etme. (M)

RUGGERİ (Ruggero), italyan aktörü (Fano 1871-Milano 1953). Pirandello'nun tuttuğu bir oyuncuydu. İtalyan halkına Bernstein tiyatrosunu ve birçok yabancı tiyatrocuyu tanıttı. Bazı filimlerde de oynadı. (L)

RUGGERO I (Normandiya'da 1031-Mileto, Calabria 1101). Sicilya kontu (1062-1101), Tancrède de Hauteville'in oğlu. Calabria'yı müslümanlardan almağa çalışan kardeşi Roberto Guiscardo'ya yardım etmek için İtalya'ya gitti (1061). İki kardeş yönetimi paylaştı (1062 antlaşması). Ruggero Reggio'ya yerleşti, Sicilya'nın büyük bir kısmını ele geçirdi (ocak 1072'de Palermo'ya girdi), kardeşi tarafından buranın kontu ilân edildi. Adanın fethedilmesi uzun sürdü. 1085'te, Roberto'nun ölümünden sonra ada tamamen bağımsız oldu. Fakat Ruggero'nun durumu, kardeşi Roberto Guiscardo'nun İtalya'daki durumundan çok daha sağlamdı. Latin piskoposlukları kurdu. Yunanlıların piskoposluklarına dokunmadı, derebeylerini sıkıca el altında tutmasını bildi. Birçok şehirde müslüman halkın geleneklerine saygı gösterdi. (L)

RUGGERO I BORSA (öl. 1111), Puglia ve Calabria dükü, Roberto Guiscardo'nun ikinci oğlu. Birçok ayaklanmayı bastırdı ve babası tarafından Puglia mirasından yoksun bırakılan büyük kardeşi Bohemond'a Bari ile Taranto arasındaki bölgeyi vermek zorunda kaldı; fakat Bohemond, haçlı seferine katıldı ve Antakya prensi oldu (1098), İtalya'yı Ruggero'ya bıraktı. Ruggero, süzereni olduğu amcası Sicilya kontu Ruggero I'e topraklarından bir kısmını bırakmak zorunda kaldı. Ölümünden sonra düklükleri, karısı Adala'nın vesayeti altındaki tek oğlu Guglielmo'ya kaldı. (L)

RUGGERO II (1095'e doğr.-Palermo 1154), Sicilya kontu (1101-1127). Puglia ve Calabria dükü (1127-1130), sonra Sicilya'nın ilk kralı (1130-1154), Ruggero I'in oğlu. Önce annesi Adelaide'nin naipliğinde yetişti. 1127'de yeğeni Guglielmo'dan Puglia dukalığı miras kaldı veya bu dukalığın mirasçısı olduğunu ileri sürdü. Papa Honorius II ona karşı haçlı seferi ilân etti ve bir ara iktidarına karşı çıktı (1127-1128); uzun süre bağımsızlıklarını kazanmayı ümit eden şehirlerin desteklediği kendi baronlarıyle de mücadele etmek zorunda kaldı. 1130'da Kilisece tanınmayan papa Anacletus, onu kral ilân etti. Bu, papa İnnocentius II ve imparator Lothar III taraftarlarına karşı uzun süren bir savaşa yol açtı. Sarazen birliklerinin desteğiyle, dışarıdaki düşmanlarına ve içeride başkaldıranlara karşı koydu. 1139'da İnnocentius II'yi pusuya düşürerek ona krallık unvanını kabul ettirdi. Sicilya'nın dayanakları krallık iktidarının temellerinin atılmasını sağladı. 1144 Antlaşmasıyle krallığın ve Papalık devletlerinin sınırları tespit edildi. Sicilya devleti kudretli bir deniz filosu meydana getirdi. Bununla Afrika ve Yunanistan'a yaptığı akınlarla birçok yer kazandı (Korfu'nun alınması; 1149'da İstanbul'a yapılan hücum v.b.). [L]

RUGGERO di Lauria, italyan amirali (Luria, Basilicate 1245'e doğr.- Valencia 1304 veya 1305). Charles d'Anjou'dan kaçarak, Argon prensi Pedro III'ün hizmetine girdi. Sicilya Verpr'lerinin katliamından sonra yapılan harekâta katıldı ve Napoli donanmasını Reggio limanı önünde yok etti (1283). Sicilya büyük amirali rütbesine yükseltildi, Charles d'Anjou'nun oğlu Topal Charles'ı esir aldı (1284). Languedoc ve Katalonya kıyılarında Felipe III'ün donanmasını bozguna uğrattı (1285-1286). Fransızları bir kere daha Castellamare di Staba'da yendi (1287) ve Federico de Argon'u Sicilya kralı ilân etti (1295), fakat 1300-1301'de Anjou'lar safında savaştı (Orlando Burnu zaferi). [L]

RUGGİERİ, bologna (İtalya) asıllı fişekçi ailesi. 1730'da PIETRO, FRANCESCO, ANTONIO, PETRONIO ve GATENO adlı beş kardeş Paris'e gittiler ve Comédie-İtalienne'in seyircilerini havaî fişek ve alev oyunlarıyla hayran bıraktılar. Gaetano, 1749'da İngiltere'ye giderek, George II'nin hizmetinde çalıştı, Petronio (öl. 1794) ise fransız yurttaşı oldu ve sarayda görev aldı. Petronio'nun oğullarından MİCHEL (öl. 1849) ve CLAUDE FORTUNE (öl. 1841), biri Napolyon I'in, öbürü de Louis XVIII'in emrine fişekçi olarak girdiler. FRANÇOİS (1796-1862), Michel'in oğlu, 1856'da Mısır genel valisinin fişekçisi oldu. Claude'un oğu DÉSİRÉ EUGÈNE (1817 - 1885) ise, 1841 -1875 arasında büyük havaî fişek şenlikleri düzenledi. (L)

RUGGİERİ (Cosimo), floransalı astrolog (öl. Paris 1615). Birlikte Fransa'ya gittiği Catherine de Médicis ona Bretagne'daki Saint-Mahé manastırını verdi. Soissons'daki konağında onun için bir rasathane yaptırttı. Ruggieri ana kraliçeye karşı olan Alençon dükünün tarafını tutarak birçok entrika çevirdi. Bu sıralarda ana kraliçe tarafından bu prensi gözetlemekle görevlendirilmişti. Suç ortağı La Mole ve Coconnat ile birlikte kürek cezasına çarptırıldı (1574). Serbest bırakıldıktan sonra Henri IV'e karşı birtakım tertiplere girişmekle suçlandırılarak yeniden tutuklandı. 1604'ten sonra o zamanlar çok beğenilen yıllık almanakları yayımladı. (L)

RUGGİERİ (Ferdinando), italyan mimarı ve gravürcüsü (Floransa 1691'e doğr. - 1741). Floransa'da Capponi sarayını yaptı ve 1775'te Zanobi del Rosso tarafından tamamlanan San Firenze kilisesinin yapımına başladı. (L)

RUGO i. Madagaskar, Réunion, Gabon ve Zambezi bölgesinde yetişen ve kışın yapraklarını dökmeyen ağaç. (*Guttiferaceae* familyasından *haronga* cinsinin iki türü bu adla anılır.) [L]

RUH i. (ar. *rūḥ*). Vücutta bulunduğuna inanılan maddesiz hayat ilkesi, hayatın özü, can, manevî benlik: *Cismimden ayrılarak demin önümde giden ruhumun tekrar içime girdiğini duyuyorum* (R. H. Karay). *Ruhları ve vücutları birbirlerinden tamamıyle ayrılmamıştı* (A. Ş. Hisar). || — *Teşm. yol.* Duygu: *Bu kadında hiç ruh yok.* || Canlılık. || Yaradılış, karakter: *Bu Abdürrahim paşaların ne ruhta insanlar olduğunu anladım* (R. N. Güntekin). || — *Mec.* Bir şeyin en önemli, can alıcı noktası, özü: *Fakat Kübra verdiği cevapla, kelimeleri değilse bile söylenilen sözün ruhunu kavradığını gösterdi* (Sabahattin Ali). *Bir meselenin ruhunu anlamak.* || Gözle görülmediği halde var olduğuna ve öbür dünyada yaşadığına inanılan yaratık: *Bilhassa geceleri, mezarlıklarda ruhların dolaştığı söylenir.* || Hayal ürünü varlık; cin, melek.

— ÇEŞ. DEY. *Ruh bulmak,* canlılık, anlam kazanmak: *Evet Hızır'ın söyledikleri burada ruh buluyor* (N. Araz). || *Ruh gibi,* varlığını hissettirmeyen. || *Ruh hastası,* ruhî dengesi bozuk kimse. || *(Birinin) Ruhu (bile) duymamak,* hiç haberi olmamak, hiç işitmemek, hiç anlamamak. || [......] *Ruhuna işlemek,* [...] benliğinde yer etmek, benliğinin bir parçası haline gelmek: *Ahlâksızlık onun ruhuna işlemiştir.* || *Ruhunu okşamak,* (birinin) hoşuna gitmek. || *Ruhunu okumak,* (birinin) benliğini tamamen anlamak, düşüncelerini kavramak. || *Ruhunu şad etmek,* ölmüş bir kimseyi anarak onun ruhunu memnun etmek: *İlyas Efendi'nin ruhunu şad etmek için anlatmak isterim* (Y. Z. Ortaç). || *Ruhunu (veya ruh) teslim etmek,* can vermek, ölmek. || *Ruhunu vermek,* bütün benliğini vermek. || *Ölmüşlerinin ruhuna değsin,* genellikle ikram edilen suyu içtikten sonra veya yiyeceği alırken teşekkür yollu kullanılır.

— *Esk. Ruh-fersa,* ruh yıpratan. || *Ruh-firib,* ruh aldatan. || *Ruh-güdaz,* ruh eriten. || *Ruh-nevaz,* ruh okşayan. || *Ruh-perver,* ruhu ve zihni besleyen. || *Ruh-i aklî,* anlama yetisi. || *Ruh-i hassas,* algılama yetisi. || *Ruh-i hayalî,* düşünme yetisi. || *Ruh-i hayvanî,* (insan ve hayvanda) hayvansal ruh. || *Ruh-i kudsî,* (azizlerde, ermiş kimselerde) ilâhî gerçeği kavrayan ruh. || *Ruh-i küllî,* Tanrı'nın evrensel ruhu. || *Ruh-i nebatî,* bitkilerdeki hayat ilkesi. || *Ruh-i nefsanî,* insanın akıllı ruhu. || *Ruh-i revan,* canlı ruh. || *Ruh-i tabiî,* hayvansal hayat. || *Ruh-i zikrî,* bellek. || *Zi-ruh,* canlı.

— Arkeol. *Ruh evi,* Mısır'da, VI. ve XII. Sülâleler arasında kullanılagelmiş pişmiş topraktan eşya. Bk. ANSİKL.

— Din. İnsan bedeni yaratıldıktan sonra Tanrı tarafından varlığına üflenerek kazandırılan canlılık verici ilke. (Bk. ANSİKL.) || *Ruh göçü.* Bk. RUHGÖÇÜ. || *Ruhi a'zam,* Hz. Muhammed'in ruhu. || *Ruhül emin* (veya *ruh-i mükerrem*), Cebrail. || *Ruhi ilâhî,* ilâhî ruh, Tanrı. || *Ruhi ilka,* Cebrail. Kur'an. || *Ruhi insanî,* Hz. Muhammed'in ruhu. İnsanın aklî ruhu. || *Ruh-ül-kuds.* Bk. KUDS. || *Ruh-ullah.* Bk. RUHULLAH.

— Giz. ilm. Herhangi özel bir görevi yerine getiren madde dışı varlık. || Bir ölünün, geri döndüğüne inanılan manevî varlığı. || *Vurucu ruhlar,* varlıklarını duvarlara ve mobilyalara v.b. vurarak belirten ölü ruhlarına ispritizmacılar tarafından verilen ad. || *Ruh çağırma,* gizli bir şeyi öğrenmek ve gelecekten haber almak için ölülerin ruhunu çağırma. || *Teşm. yol.* Büyücülük.

— Kim. *Esk.* Damıtılarak elde edilen, uçucu ve kokulu maddelere verilen ad. || *Lokman ruhu.* Bk. LOKMANRUHU. || *Nane ruhu.* Bk. NANERUHU. || *Nışadır ruhu.* Bk. NIŞADIRRUHU. || *Odun ruhu,* metil alkolün eski adı. || *Sirke ruhu,* asetik asidin eski adı. || *Tuz ruhu.* Bk. TUZRUHU. || *Ruhi tutya,* çinko oksit.

— Mus. Türk musikisinde 5-6 yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Günümüze kalmış örneği toktur.) || *Ruh efzâ,* türk musikisinde 2 yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Ruh nüvaz,* türk musikisinde bir makam. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Ruh bilim.* Bk. RUHBİLİM.

— Tasav. İnsanla Tanrı arasındaki öz birliğini sağlayan cevher. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Arkeol. *Ruh evleri,* mezarların üstyapılarına yerleştirilirdi. Önceleri sunakların basit birer taklidi olan ruh evleri, daha sonra revaklı bir taraçası ve giriş merdiveni olan ev modelleri halini aldı. Evin önündeki avlu çoğu zaman adak eşyalarına benzer şeylerle doldurulurdu. Hâlâ sırları çözülmeyen, ama sihirle ilişkili olduğundan şüphe edilemeyen bu nesneler, o çağın özel meskenleri hakkında tam bir fikir verir.

— Din. İslâm dinine göre *ruh*'un niteliği, özü, ne zaman ve nasıl yaratıldığı insanlar tarafından bilinemez. Allah, insanlara bu bilgiyi vermedi. Ruhlar, bedenlerden bağımsız olarak vardır. Ruh, bedene göre öncedir (kadim), beden ruha göre sonradan «yaratılmış»tır (mahlûk). Ruh, insan bedeninde tanrısal bir cevherdir. Sonunda geldiği yere, tanrısal evrene dönecek, aslına kavuşacaktır. İslâm dini, beden yaratıldıktan sonra, Tanrı'nın kendi ruhundan ona üflediğini, bu bakımdan, ruhun geçici (fanî) olan insan bedeninde kalıcı (bakî) bir cevher olduğunu ileri sürer. Ruhun bedenden ayrılarak geldiği kaynağa dönmesiyle insanın dünya hayatı sona erer. Bu, ölümdür. Ruh, bedende canlılığı, anlayışı, düşünmeyi, iyi ile kötüyü ayırt etmeyi sağlar. Ancak, ruhun bedenin neresinde olduğu kesinlikle bilinemez.

● *Hıristiyanlık.* Ruh ve beden ayrımı, meleklerin varlığı, Tanrı'nın bir ruh oluşu, her zaman, imanın dogmaları olarak kalmıştır. Ama, ilk yüzyıllarda birçok «kilise babası», bu arada Tertullianus maddî olmayan varlıkların niteliğini, felsefî yönden kavramakta güçlük çekmekteydiler. Saf ruh kavramını kesinliğe kavuşturan ilk filozoflar «iskolastik»lerdir. Kutsal Kitap'ta ruh önce, «nefes» ve «hayat nefesi» demektir, sonra, gerek Tanrı («Tanrı Ruhtur», Yuhanna IV, 24), gerek melekler ve şeytanlar gibi maddî olmayan varlığı, nihayet, insan vücuduna karşıt olarak tabiatüstü hayat ilkesini de belirtir (Aziz Paulus).

— Fels. Ruh kavramının kaynağı *animizm*'dir. Hem hayatı, hem düşünceyi yöneten bir kuvvete, en eski medeniyetlerde (msl. Mısır'da) bile rastlanır. Bu kuvvet, az çok

Arnold RUGE
F. Hickmann'ın eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Sicilya kontu
RUGGERO II'ye
İsa taç giydirirken
XII. yy. mozaiği
Martorana kilisesi,
Palermo

Foto. LAROUSSE

ince bir madde; bedene yerleşen ve ölüm anında kurtulan, insanın gizli bir «benzeri» gizli bir eş olarak düşünülürdü. Yunanistan'da, Eflatun ve stoa'cılarda (*penuma* nazariyesi) görülen bu inanca eski cenaze törenlerinin birçoğunda rastlanır.

Zamanla, düşüncenin ilkesi olan ruh ile, hayatın ilkesi olan ruh arasında bir ayırım belirdi; bu ayırım, İbranîlerde (*organik ruh* ve *düşünen ruh*) ve Roma'da (*animus* ve *anima*) açıkça görülür. Hayatî fonksiyonları böyle özel bir «ruh»a bağlamakla *dirimselcilik* (vitalisme) kurulmuş oldu.

Sonunda ruh, özü bakımından bedenden ayrı, madde-dışı ve ölümsüz bir ilke, düşüncenin ilkesi olarak tanımlandı: bu görüş Eflatun'un *Phaidon*'da ortaya koyduğu ve tek tanrıcı dinler tarafından benimsenen *ruhçuluk* (spiritualisme) doktrinidir. Buna bağlı olarak, artık sadece maddî ve herhangi bir manevî güçten yoksun bir varlık olarak ele alınan bedenin sadece fizikokimyasal ve mekanik süreçlerle hareket ettiği ileri sürüldü (mekanikçi nazariye). Descartes'ta mekanikçilik ve ruhçuluk birbirinden kesinlikle ayrılmıştır. Onca, insanda birbirinden tamamen ayrı iki cevher vardır; mekanik olarak yaşayan, uzayda yer kaplayan maddî bir beden; manevî, düşünen ve sadece insanda bulunan (Descartes'ın makine-hayvan teorisine göre hayvan yalnızca bir beden, bir mekanizmadır) bir ruh. İki cevheri, metafizik olarak temelden ayıran görüşe (Descartes), varlığın ikiliğini ileri sürdüğü için *ikicilik* (düalizm) denir. Ruhçuluk her zaman ikici değildir (meselâ, Eflatun yalnız ruha gerçek bir varlık tanımakla varlığı tek olarak, yani sadece ruh olarak ele alır), fakat çoğunlukla ikicilikten ayrılmaz. Ruhçuluğa karşıt olarak maddecilik ruhun varlığını kesinlikle inkâr eder. Daha eski çağlarda, Demokritos, Epikuros, Lucretius'un mekanikçi maddeciliği, yaşayan beden ve düşünce dahil, her şeyin madde olduğunu ileri sürerdi (bu bakımdan da, dirimselciliğe karşıydı ve daha o zamandan mekanikçiliğe dönüktür).
Aynı tutum, XVIII. yy. filozoflarında da görülür: La Mettrie, d'Holbach, Helvétius, Diderot, XIX. yy.da da Büchner ile Maleschott. Fakat daha eski çağlarda, Heraklitos ile yeni bir maddeci tutum belirdi: çok daha sonraları tekrar ortaya çıkacak olan diyalektik maddecilik.

Ruh meselesini ele alan iki büyük geleneksel doktrine, yani ruhçuluk ile maddeciliğe, klasik ve modern çağlarda, ayrıntılarda birtakım değişiklikler getiren, fakat temeldeki karşıt tutumlarından şaşmayan yeni yeni doktrinler eklendi. Bu yeni doktrinler arasında bir kısmı ruhçudur: ruhu, insanın psikolojik kişiliğine bağlayan Hume ile Mill'in ampirist olguculuğu; her şeyi ruh sayan ve dünyayı onu düşünen düşünceye indirgeyen Berkeley'in veya Fichte'nin eleştirici idealizm'i; ruhun doğrudan doğruya bilinemeyeceğini ve ancak ahlâkın şartı olarak bir postulat gibi kabul edilebileceğini ileri süren Kant'ın eleştirici idealizm'i. Maddeci doktrinler arasında ise şunlar sayılabilir: aynı zamanda Tabiat demek olan bir Akıl'ın varlığını ileri süren Spinoza'nın monizm'i; düşünceyi maddenin bir özelliği (fakat bu özellik, mekanikçi maddecilikten farklı olarak «nitelik bakımından yeni» bir özelliktir), kavramı da «kendisi maddenin en yüce ürünü olan beynin en yüce ürünü» (Lenin) olarak ele alan Marx, Engels ve Lenin'in diyalektik maddeciliği.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, ferdî ruhun yaratılışı, ruh ile Tanrı ilişkileri ve ruh ile bedenin birleşmesi gibi meseleler yalnızca ruhçu doktrinleri ilgilendirir.

Ruhun yaratılışı meselesinde bir çocukta ruhun anasıyle babası tarafından mı, yoksa Allah tarafından mı yaratıldığı araştırılır. İslâm ilâhiyatçıları ikinci görüşü benimserler.

Ruh ile Tanrı ilişkileri, bütün ruhçu filozofların ve ilâhiyatçıların üstünde önemle durdukları bir konudur. Descartes'a göre Tanrı'nın sureti olan ruh, Tanrı'yı ancak «mükemmellik», «kemal» gibi kavramlarla düşünebilir. Panteistlere göre ruh ilâhî cevherin bir cüzüdür ve bütün özelliklerini ondan alır. Tek tanrılı dinlerde, genellikle ruh Tanrı'nın bir suretidir ve kendisini yaratan Tanrı'ya döner.

Ruh ile bedenin birleşmesi, bütün ruhçu doktrinleri uğraştıran, Descartes'ın bir türlü üstesinden gelemediği, descartes'çı filozofların da akıl yoluyle çözümleyemedikleri temel meselelerden biridir. Descartes'ın dediği gibi Varlık'ı ruh ve beden diye ikiye ayırırsak, ruhun bedene, bedenin de ruha etkisini nasıl açıklıyabiliriz? İki tür Varlık'tan söz edersek, birinin ötekinden türememesini nasıl kabul edebiliriz? Varlık'ın ötekisini de varlık olarak saymamıza imkân var mıdır? Metafizik bakımdan birbirinden ayrı iki cevherin herhangi bir şekilde birleşmelerini akıl alır mı? Bunları birleştirmek için, Melebranche gibi üçüncü bir Varlık'ı kabul etmek, bizi düğümü çözmeğe değil, başka bir noktaya aktarmağa götürür: gerçekten de, bu sefer üçüncü Varlık'ın diğer iki varlık ile nasıl birleştiğini araştırmak zorunda kalırız v.b. Ortaya çıkan bu yeni yeni meseleler de, ruh ile bedenin birleşmesi gibi metafizik meselelerdir, fakat kendisi de metafizik bir doktrin olan ruhçuluğun bu meseleler karşısında tedirginliğe düşmemesi veya bunlardan kaçınması imkânsızdır.

Dünyanın ruhu. Eskiler, «dünyanın ruhu» deyince, evrenin bütün moleküllerine sinmiş bir kuvveti anlıyorlardı. Bu kuvvet, maddeyi harekete geçiren ve şekillendiren bir ilkeydi. Pythagoras, Eflatun ve İskenderiye düşünürlerine göre, dünyanın ruhu, yüce Tanrı ile evren arasında bulunan aracı bir cevherdi. Stoa'cılar ise, bu ilkeyi Tanrı ile bir tutuyorlardı (*panteizm*).

— Giz. ilm. Eskiler, ruhların başkanlık ettiği bir genel evren sistemi düşünüyorlardı. Göksel ruhlar, değişik küreleri yönetiyordu. Gezegenlerin, yıldızların, burçların, Ay'ın evrelerinin, yılın, mevsimlerin, ayların, saatlerin, asal sayıların yönetici ruhları olduğuna inanılıyordu. Birtakım başka ruhlar da, unsurlar dünyasında etki gösteriyordu. Yani, havanın, toprağın, suyun ve ateşin ruhundan söz ediliyordu.

Dünyanın bütün ilkel halklarının folkloru, hava, toprak, su ve ateşin ruhlarının yer aldığı hikâyelerle doludur. Günümüzde de köylerde, bâtıl inançlara rastlanır.

İspritizmanın bazı kimselerle bağıntılı hale getirdiği iddia ettiği bedensiz varlıklara da *ruh* denir.

● *Ruh çağırma*'nın kaynağı, eski cenaze törenlerine dayanır. Eskiler ölü ruhlarının yani hayaletlerin varlığına inanıyorlardı. Yaşayanlarla onlar arasında bir ilişki kurmanın kolay olduğunu da düşünüyorlardı. Musa kanunu İbranîlerde yaygın olan ölü çağrılmasını yasaklar. Yunanistan'da ruh çağırma Homeros devrinden itibaren kabul edilmişti. İki çeşit ruh çağırma vardı. Bunların birincisi adak, büyü veya okuyup üflenme idi; ikincisi ise, kuru kemikler, yağ, un, bal, kan v.b. ile yapılırdı. Yaşayanlar ve ölülerin hep birlikte yemek yemesi de yaygın törelerden biriydi. Roma imparatorluğunda aynı âyinler yapıldı, Hıristiyanlıkta Ortaçağ boyunca ruh çağıranlar kovuşturmaya uğradılar.

— Mus. *Ruh nüvaz*, buselik makamının hüseynî aşiran perdesindeki şeddidir. Adı Dr. Suphi Ezgi tarafından verilmiştir. Seyri inici çıkıcıdır. Güçlüsü beşinci derece olan *si* -buselik perdesidir. Donanıma *fa* küçük-mücennep diyezi (♯) konur. Yeden perdesi olan *re* bakiye diyezi (♯) nota içinde gösterilir. Sesleri pestten tize doğru; hüseynî aşiran, mahûr, rast, dügâh, çargâh, nevâ, muhayyer, hisar, hüseynî düzenindedir. İçinde nisebi şerifeden 9 tanesi olduğu için dizi, mülâyimdir. Bu makama örnek olarak Dr. Suphi Ezgi'nin *Saz Semaisi;* Hüseyin Saadettin Arel'in *Durak*'ı; Sedat Öztoprak'ın *Sofyan Peşrev*'i, *Saz Semaisi, Longa*'sı, *Düyek Oyun Havası;* Y. Yektâ'nın *Nim-Devir-Zencir/Nakış Beste*'si; Burhan Yılmaz Uysal'ın *Saz Semaisi* gösterilebilir.

— Tasav. Tasavvuf anlayışına göre, insanda biri maddî, biri manevî olmak üzere iki ayrı öz vardır. Bunlar, tek varlık olan ve bütün evreni bir bütünlük içinde kuşatan Tanrı'nın değişik biçimde iki ayrı görünüşüdür. Salt ruh olan Tanrı her türlü sınırlı ve belirli olmanın ötesinde, sonsuzluğa açılan bir yüce varlıktır. Maddî bir cevher olan beden, ruhun duyulur evrende görünüş alanına çıkmasıdır. İnsan, ruhu ile tanrısal öze, sonsuz ve sınırsız olana açılır, Tanrı ile birlik içinde yaşar. Ancak ruh, tanrısal âlemden ayrılan, insan bedeninde gurbete düşen bir varlık niteliğindedir. Beden onun için bir kafestir. Ruhun bedenden ayrılışı, özüne, geldiği tanrısal kaynağa dönüşüdür. Bu yüzden ölüm, ruh için sonsuz hayata dönme, geldiği öze kavuşmadır. Tanrı, ruh ile insanda konuşan bir güç, bir anlayış yeteneği olarak ortaya çıkar, insanda tanrısal olanı, ölümsüzü dile getirir. Bazı mutasavvıflar, ruhu insanın Tanrı ile birleştiği bir öz, ölümsüz bir cevher olarak yorumlar. Tanrı insana ruhun sonsuzluğunda bir ışık, insan gönlünü aydınlatan, bütün gerçekleri ışıklandıran bir nur olarak görünür. Bu bakımdan, insanın olgunlaşması, geçici olandan sıyrılarak kalıcı, sonsuz olana dönüşmesi ruhun özüne aykırı gelen eylemlerden, davranışlardan kaçınmasına bağlıdır. Tanrısal gerçeğe ulaşmak isteyen bir kimsenin, ruhunu bütün dünya ilişkilerinden çözmesi, her türlü beden kaygılarından uzaklaşması gerekir. Farabî ve Muhiddini Arabî'ye göre ruh, insanı bütün varlık türlerinden ayıran, insana gerçek kimliğini kazandıran tanrısal bir bağıştır. İnsan, ancak ruhuyle insandır. İnsan, bir varlık olarak, bedeniyle dünyaya, ruhuyle Tanrı'ya bağlıdır. Tasavvufun ruhla ilgili bu görüşünün kaynağı Eflatun ve onun düşüncelerini yorumlayan Ortaçağ felsefesidir. (LM)

RUH i. (fars. *ruḫ*). *Esk.* Yanak, çehre. || Yön, taraf. || *Ruh-i âl*, pembe yanak. || *Ruh-i dildar*, sevgilinin yanağı. || *Ruh-i gülnar*, gül pembesi yanak. || *Ruh-i rengin*, renkli yanak. || *Ruh-i zerd*, sarı yanak, solgun yüz. (M)

RUH i. (fars. *ruḫ*). *Esk.* Anka kuşu. || Satranç taşlarından biri, kale. || *Ruh-üs-satranç*, («satranç taşı») itibarlı kişi. (M)

RUHAM i. (ar. *ruḫām*). *Esk.* Mermer. || *Ruham-ı ham*, işlenmemiş, ham mermer. (M)

RUHANÎ sıf. (ar. *rūḥ*'tan *rūḥānī*). *Esk.* Ruh ile ilgili. || Gözle görülmeyen, ruhtan ibaret olan: ***Bu yalnızlık bu bir gurbet ki benzer gurbet-i kabre / İnanmak, işte bir âguş-i ruhanî o gurbette*** (Tevfik Fikret). || Dinle ilgili, yalnız bununla ilgilenen: ***Ellerim çenemin altında kilitli, Sör hocalarıma çok ruhanî görünmesi gereken bir vaziyetle gözlerimi göğe...*** (R. N. Güntekin).

— Katolik dini. *Papanın ruhanî reisliği*, Petrus halefi ve İsa'nın muavini olarak papaya has olan üstün yetki.

◆ **1.** (Genellikle çoğl. ol.) Varlıkları yalnız ruhtan ibaret olanlar, ruhlar: *Evet, henüz ruhanîler alayına katılamayacak, bu ebedî sulha nâil olamayacak* (Abdülhak Hâmid). || Hıristiyan din adamlarına müslümanlarca verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Hıristiyan dininde, dünya işlerinden el etek çekerek yalnız ruhu ilgilendiren konular üzerinde çalışan, adına *ruhanî* veya ruhban denen bir görevliler sınıfı vardır. Bunlar, insan varlığının bedenle (cismanî) ilgili yanına önem vermez. İnsanın yalnız ruhuyle değer kazandığına, bedenin geçici, ruhun kalıcı, ölümsüz olduğuna inanırlar. Bunlar mabetlerde, manastırlarda, öteki din kurumlarında çalışan resmî görevlilerdir. Ruhanîlerin hiç bir görev almayanları, bir manastıra kapanarak kendini Tanrı'ya adayanları, bütün ömrünü ibadetle geçirenleri de vardır. İslâm dininde, ibadet kurallarını, Tanrının emir ve yasaklarını bilmek, onlara göre davranmak her mümin için gerekli olduğundan, ayrıca din görevlileri denebilecek bir ruhban veya ruhanî sınıfı yoktur. Bütün müslümanlar birdir. Her mümininin üstünlüğü ancak imanının derecesine, dine olan bağlılığına göredir.

Hıristiyanlıkta, özellikle Ortaçağda, ruhanîler halktan ayrı, kendini Tanrı'ya en yakın sayan imtiyazlı bir sınıftı. Papalık aracılığıyle zaman zaman devlet işlerine karışan ruhanîler, bazen kralları bile baskı altına aldılar, Avrupa'da engizisyon denen bir işkence teşkilâtı kurdular.

◆ **Ruhanîlik** i. Ruhlarla, maddesi gözle

görülmeyen varlıklarla ilgili olma: *Seher vaktinin ruhanîliği içindeki bu ürkütücü manzara...* (H. R. Gürpınar). || Dinle ilgili olma, din adamlığı. (ML)

RUHANİYAT çoğl. i. (ar. *rūḥānī* > *rūḥāniyye*'den *rūḥāniyyāt*). *Esk.* Madde âleminin dışında olan âlemler. (M)

RUHANİYET i. (ar. *rūḥānī*'den *rūḥāniyyet*). *Esk.* Ruhtan ibaret olma hali, ruhanîlik: *Akşamların bu letafeti, sabahların ruhaniyetine nispet olunsa...* (Namık Kemal). || Ölmüş kutsal bir kimsenin sürüp giden manevî gücü: *Bu, Hoca'nın güler yüzlü, tatlı dilli ruhaniyetinin şehrin yüzüne aksetmesinden başka bir şey değildir* (N. Araz). || İslâmiyet dışındaki dinlerde din adamlarının özelliği. (M)

RUHBAN çoğl. i. (ar. *rāhib*'den *ruhbān*). *Esk.* Bir mezhebe, bir memlekete v.b. mensup kilise adamları ve rahiplerinin tümü: *Katolik ruhbanı, Anglikan ruhbanı. Fransız ruhbanı.* (L)

RUHBANİYET i. (ar. *ruhbān*'dan *ruhbāniyyet*). *Esk.* Manastır yaşayışı. (M)

RUHBİLİM blş. i. Bk. PSİKOLOJİ.

RUHGÖÇÜ blş. i. Ruhun, bir varlıktan ötekine geçmesi. || Ruhun birbiri ardı sıra çeşitli bedenleri canlandırabileceğini öne süren öğreti. *Esk.* Tenasüh.

— ANSİKL. Fels. *Ölüler Kitabı*'nda görüldüğü gibi, Mısırlılar, *ruhgöçü*'nü ölenin birtakım hayvanlara, özellikle kuşlar ve yılanlara dönüşmesi olarak düşünüyorlardı. Mısırlıların öğretisini Yunanistan'a aktaran Pythagoras'tır. Eflatun, *Phaidon* adlı diyaloğunda, ruhların göç etmesi fikrini, karşıtlar kanununa (bu kanun gereğince, ölüm hayattan geldiğine göre hayatın da ölümden doğması gerekir) ve hatırlama teorisine (öğrenmek, hatırlamaktır; daha önceki bir hayatta bilinmiş olanı yeniden akla getirmektir) dayanarak savundu. Yunan felsefesinin son çağlarında, Pythagoras öğretilerinin yeniden yaygınlaşması, ruhgöçü teorisine metafizik ve evrensel bir özellik kazandırdı. Modern düşünürler arasında Fourier ve daha sonra Jean Reynaud ile Pierre Leroux, ruhun ölümsüz olduğunu ve dünyaların sayısız çokluğunda faaliyet gösterdiğini ileri sürdüler. Hindistan'da «ruhların beden değiştirmesi» denilen şey, ruhgöçünden çok bir *samsara**dır. (L)

RUHÎ sıf. (ar. *rūḥ*'dan *rūḥī*). Ruh ile ilgili: *O da bir nevi hastadır, hastalığı üç senede bir nükseder, benimki gibi ruhîdir* (R. H. Karay). *Ben burada o günlerin daha ziyade ruhî cephesine biraz değineceğim* (Ş. S. Aydemir). *Eşanl.* PSİKOLOJİK, RUHSAL. || *Ruhî bunalım*, buhran. || İ. Erkek adı.

◆ **Ruhiye** sıf. *Esk.* Ruhî'nin dişili: *Vaziyet böyle olmakla beraber benim ahval-i ruhiyemde birbiri ardınca değişmeler oluyordu* (Ahmed Rasim). || İ. Kadın adı. || *Hâlet-i ruhiye.* Bk. HÂLET. (M)

RUHİ, türk tarihçisi (XVI. yy. başları). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Eserinin incelenmesinden tarih ve genel konular üstünde çalıştığı anlaşılıyor. 1511'e kadar (sekiz osmanlı sultanı zamanında) geçen olayları toplayan bir tarih yazdı. Eseri: *Tevarih-i Âl-i Osman* (Osmanlı Hanedanı Tarihi). [M]

RUHİ BEY, türk ressamı (? 1880 - İstanbul 1931). Bahriye mektebinde okudu. İstanbul Sanayii Nefise mektebinde öğrenim gördü (1908). Maarif nezaretinin açtığı imtihanı kazanınca, deniz subaylığından ayrıldı. Paris Güzel Sanatlar okulunda okudu. Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine Türkiye'ye döndü (1914). Devlet okullarında resim öğretmenliği yaptı. Sanayii Nefise mektebine peyzaj öğretmeni oldu. Üsküdar ortaokulunda öğretmenlik yaptı. Devlet Resim ve Heykel müzesinde eserleri vardır. (M)

RUHİ BABA (Mehmed), türk şairi (İstanbul 1828 - İzmir 1900). Saray başimamı ve Rumeli kazaskerleri Zeynelabidin Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Edirne ve Bağdat'ta kadılık yaptı. Murad V taraftarı olduğu gerekçesiyle Abdülhamid II tarafından İzmir'e sürüldü (1881). Bir süre sonra İstanbul'a döndü (1886). Rumelihisarı'nda Nâfi Baba'dan icazet aldıktan sonra tekrar İzmir'e giderek bu şehre yerleşti. Avukatlık yaptı ve Bektaşî dergâhına şeyh oldu. Nükteli bir şair olarak geniş üne ulaştı. Şiirleri mecmualarda dağınık durumdadır. (M)

RUHİ ÇELEBİ, türk tarih yazarı (XV. yy.). İstanbul'un ilk sancakbeyi olan Karıştıran Süleyman Beyin oğlu. Edirnelidir. Osmanlı devletinin kuruluşundan 1481 tarihine kadar gelen bir osmanlı tarihi yazdı. *Tevarih-i Âl-i Osman* (Osmanlı Hanedanı Tarihi). Anadolu'daki Türkmen ve Tatar boyları hakkında geniş bilgileri kapsayan eser, İstanbul surlarına ilk türk sancağı diken Karıştıran Süleyman Beyi tanıtır ve Karamanî Mehmed Paşanın ölümüyle biter; yazma olarak Oxford kütüphanesindedir. (M)

RUHİ OSMAN Bağdatlı. Bk. BAĞDATLI RUHÎ.

RUHİYAT i. (ar. *rūḥ*'tan *rūḥiyyāt*). *Esk.* Psikoloji, ruhbilim. (M)

RUHİYE i. (ar. *rūḥ*'tan *rūḥiyye*). Fels. *Esk.* Tinselcilik. (M)

RUHLMANN (Armand), fransız paleontoloğu (Mulhouse 1896-Oujda, Fransız Fas'ı 1948). 1931'den sonra Fransız Fas'ında eski eserler müfettişi oldu. El-Kenzira mağarasında kazılar yaptı ve bu sayede Taş devri kuzey afrika el sanatları ürünlerinin hangi tarihlere rastladığını belirledi. Ayrıca Kuzey Afrika'da klakto-abevilliyen fasiyeslerini buldu. Fas'taki taş oyma sanatıyle ilgili çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Les Grottes Préhistoriques d'El-Kenzira* (El-Kenzira'da Tarihöncesinden Kalma Mağaralar) [1936], *La Place du Paléolithique Ancien dans le Quaternaire Marocain* (Dördüncü Zamanda Fas'ta Paleolitiğin Yeri) [1941]. (L)

RUHLU sıf. (*ruh*'tan *ruh-lu*). Canlı, hareketli. || *Mec.* Kuvvetli, etkili. || *İki ruhlu*, birbirinden farklı iki kişiliğe sahip olan (kimse). [M]

RUHMKORFF (Heinrich Daniel), alman mekanikçisi ve elektrikçisi (Hannover 1803-Paris 1877). Paris'e yerleşerek, hassas ölçü âletleri yapan atelyelerde, özellikle Chevalier'nin yanında çalıştı. Sonradan kendi adına kurduğu yapımevi, kısa süre içinde gelişerek ün kazandı. Büyük bir hassasiyet ve dikkatle hazırladığı elektromagnetik âletler, galvanometreler, indükleme cihazları v.b. çok tutuldu. 1851'de, birbirinden yalıtılmış iki devreli büyük boyutta bir bobin içinde, indükleme akımları üretmeyi tasarladı (bk. BOBİN [*indükleme bobini*]). Pratikte uygulama alanı çok geniş olan bu buluş, Ruhmkorff'u kısa sürede üne kavuşturdu. (L)

RUHNKEM (David), hollandalı klasik filoloji uzmanı (Stolp, Pomeranya 1723-Leiden 1798). T. Hemsterhius'un öğrencisi, L.C. Valckenaer'in dostuydu. Leiden'de tarih ve belâgat dersleri verdi. Eflatun, Romalı gramerciler ve retorikçiler üstüne önemli filoloji incelemeleri yaptı. Sofist Lokris'li Timaios'un Eflatun sözlüğünü (1754), Rutilius Lupus'un retoriğini ve *Historia Critica Oratorum Graecorum* (1768) adlı eseri yayımladı. (M)

RUHÖTESİ blş. i. Bk. METAPSİŞİK.

RUHR, Almanya'da ırmak, Ren'in kolu (sağ kıyı), şistli Ren kütlesinin kuzey yamacından iner; 232 km. Almanya'daki başlıca maden kömürü havzasına adını vermiştir. (L)

RUHR, hollanda dilinde **Roer**, Almanya'da ırmak, Eifel'de doğar, Roermond'da (Hollanda) Meuse'e kavuşur (sağ kıyı); 208 km. Jubers ve Düren'den geçer. Şistli Ren kütlesinde büyük ölçüde gömülen ırmağın yukarı çığırı, geniş bir hazne haline getirilmiştir; Köln havzasındaki ısı santrallarında akım fazlası olduğu saatlerde bu hazne elektrikli pompalarla beslenir. Tüketimin yüksek olduğu saatlerde hidroelektrik santrallar su ile çalıştırılır. (L)

RUHR havzası, Batı Almanya'nın (Rheinland Westfalen) başlıca kömür havzası ve sanayi merkezi, şistli Ren kütlesinin kenarında.

● *Coğrafya.* Yüzölçümü 6 000 km²'yi aşmayan Ruhr havzası, dünyanın başlıca sanayi karmaşalarından biridir ve 9 milyona yakın insanı barındırır. Bu gelişmenin kaynağı olan maden kömürü eskiden Ruhr nehrinin sol kıyısındaki kollarının yamaçlarında, toprağın yüzeyindeydi; bugün bu kesimde hemen hemen tükenmiştir. Ama çok büyük rezervleri (1 200 m'den daha az derinlikte 65 milyar ton, 1 200-1 500 m arasında 56 milyar tondan çok) olan havza, kuzeyde, Münster havzasının Üçüncü Zaman ve Tebeşir çağından kalma örtüsü altında devam eder; maden ocakları yavaş yavaş bu yöne uzanmaktadır. XIX. yy.da bölgede demir de işletilmiş, ama bugün tükenmiştir.

II. ve III. Reich'ın yayılmasını sağlayan Prusya'nın iktisadî gücü Ruhr havzasının değerlendirilmesinden sonra gelişti. İkinci Dünya savaşından sonra, kuruluşların yüzde 30'unun yıkılmasına ve bazı fabrikaların sökülmesine rağmen, Ruhr havzasının saldırgan bir devlet tarafından kontrol edilme tehlikesi müttefikleri, Ruhr havzasında özel iktisadî tedbirler almak zorunda bıraktı. C.E.C.A.'nın (Avrupa* Kömür ve Çelik ortaklaşması [A.K.Ç.O.]) kurulmasından sonra Ruhr yeniden gelişti. Maden kömürü üretimi 130 milyon tonu, çelik üretimi 20 milyon tonu aştı, personel sayısı 900 000'e yaklaştı. Ruhr havzasının başlıca orijinalliği, sanayi kollarının son derece yoğunlaşması ve rasyonelleştirilmesidir. Maden kömürü merkezleri genellikle 2 - 5 milyon ton arasında üretir. Şirketlerin maden ocakları, kok fabrikaları, yüksek fırınları, haddehaneleri, çelik fabrikaları, mavna filoları vardır: bunlara *konzern* denir. Konzernler İkinci Dünya savaşından sonra dağıtıldı; fakat bunların parçalanmasıyle meydana gelen nazarî açıdan bağımsız çeşitli şirketlerin malî bakımdan karşılıklı olarak birbirine katılması, bütünlüklerini devam ettirdi; ayrıca sendikalar ve karteller en önemli ürünleri üreten firmaları birleştirir. XIX. yy.ın ikinci yarısında, çok sert iktisadî mücadeleler içinde gelişen Ruhr havzası sanayii, büyük ölçüde rasyonelleştirildi. XX. yy.ın ilk yıllarında mesken meselesi ve fabrikaların kurulması planlandı; böylece Ruhr havzasında Avrupa'nın benzer bölgelerine oranla pek çok modern işçi şehri kuruldu. Ruhr havzasında çeşitli sanayiler yer alır. Güneyde, şistli Ren kütlesinin kenarında arızalı, kenarları dik vâdilerle yarılı bir kuşak uzanır; burada, az olan ve çok erken bir tarihte işletilmeğe başlanan kömür tükenmiştir. Fakat XIX. yy. ortasında kömüre dayanarak kurulan sanayi hâlâ faaldir. Dolambaçlı vâdilerde sıkışık kapkara şehirler uzanır. Orta veya küçük boyda fabrikalarda madenî kapkacak, kumaş imal edilir.

Kömürün çok bol olduğu ve çok düşük fiyatla çıkarıldığı Emscher boyunca, çok büyük fabrikaları kapsayan dev şehirler birbirini izler ve kesintisiz bir şehir gruplaşması meydana getirir. Burası kömür kuyularının çevresinde çelik fabrikalarının, kok fabrikalarının, haddehanelerin toplandığı büyük ağır sanayi merkezidir. Nüfus yoğunluğu kilometre kareye 1 000 kişiyi aşar. Ren-Herne kanalı doğrudan doğruya büyük Ren yoluna bağlanır. Duisburg limanı, trafiği bakımından dünyanın başlıca ırmak limanıdır.

Ayrıca, kuzeyde, Gladbeck ile Recklinghausen'ın ötesinde, bir çeşit öncü cephe uzanır: burası büyük yakıt yedekleri bölgesidir; kömür daha derinde olduğundan işletilmesi daha pahalıya mal olur. Bölgedeki çok önemli maden ocakları ve yanlarındaki kok fabrikaları, birbirinden uzaktır. Ruhr havzasının ağır sanayi tesisleri (maden kömürünün damıtılması, demir-çelik fabrikası, çimento fabrikası) ucuz fiyatla elektrik akımı ve kimya sanayiine hammadde sağlayan Köln linyit havzasının yakınlığından yararlanır; öte yandan Ren nehri, hollanda limanları ve Güney Almanya ile mükemmel bir bağlantı sağlar.

Nüfus birikmesi ve ulaşım kolaylıkları ağır sanayinin yanı sıra imalât sanayiinin de gelişmesine imkân vermiştir. Ruhr havzası, büyük bir makine yapımı, seramik, madenî kapkacak v.b. merkezidir.

● *Tarih.* Almanya'nın Versailles antlaşmasında öngörülen tazminat şartlarını yerine getirmeğe yanaşmaması üzerine, Fransa, Belçika ile anlaştı ve 8 mart 1921'de rehin olarak Düsseldorf, Duisburg ve Ruh-

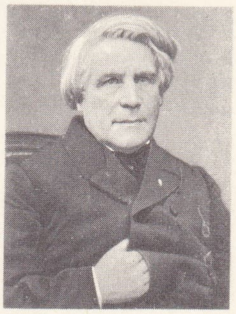

RUHMKORFF

Foto. LAROUSSE

rort'u işgal etti. Almanlar buna rağmen kereste, telgraf direği ve kömür ödemelerini yerine getirmeyince (aralık 1922-ocak 1923), Fransa ve Belçika Poincaré'nin teşvikiyle, İtalya ile de anlaşarak İngiltere'nin muhalefetine rağmen (2 - 4 ocak 1923, Paris konferansı sırasında *dostça ilişki kesme*), üretici teminatlar sağlamağa ve askerî himaye altında Ruhr havzasının fabrikalarıyle maden ocaklarını kontrol etmeğe karar verdiler (fransız-belçika-italyan fabrikalarının ve maden ocaklarının müttefiklerarası kontrol heyetinin [MİCUM] kurulması). Fakat Bochum, Essen ve Ruhr havzasındaki başlıca maden merkezlerini general Degoutte kumandasında fransız belçika birliklerinin işgali (11 ocak 1923), Cuno başkanlığında Alman hükûmetinin yönettiği «pasif direnme»yi (demiryolu ve maden işçilerinin grevleri) başlattı. 10 000 Fransız demiryolu işçisiyle bir demiryolları rejisinin kurulması ve 145 000 alman demiryolu memur ve işçisinin kovulması sonunda grevlerin önü alındı; bir gümrük şeridiyle Ruhr bölgesi Almanya'nın geri kalan kısmından ayrıldı; sonunda Berlin'in düzenlediği karışıklıklar (sabotajlar, suikastler) bastırıldı (Leo Schlageter'in idamı, 26 mayıs); bu arada kömür işletmesi, orman kaynakları, gümrük gelirleri, tazminat sandığını besliyordu. Bununla birlikte pasif direnmenin alman parasının çökmesine yol açması, Cuno'nun yerini alan Stresemann hükûmetini (12 ağustos) direnmeye son vermek zorunda bıraktı (26 eylül). Müttefik kuruluşlar (fransız-italyan-belçika) havzanın işletilmesini başarıyle yürütmüştü. Londra antlaşmaları sonunda (ağustos 1924) Dawes planının kabul edilmesiyle Ruhr havzası yavaş yavaş boşaltıldı (ekim 1924-Temmuz 1925). Almanların uğadığı bu yeni bozgunun yanı sıra ortaya çıkan sıkıntılar ve Fransızların kışkırttığı ayrılıkçı hareket, hitler'ci nasyonal sosyalizmi besledi ve olgunlaştırdı; üstelik Poincaré'nin Almanya'yı tazminatları ödemeye zorlayacak yerde alman sanayicileri ile MİCUM arasında görüşmelere izin vermesi Almanya'nın lehine oldu. İkinci Dünya savaşında müttefik uçakları tarafından devamlı olarak bombalanan ve kömür üretimi 127 milyon tondan (1943) 86 milyon tona düşen (1948) Ruhr havzası, daha 1945'te ingiliz işgal bölgesine sokuldu. Belçika, A.B.D., Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere 1948 aralığında Ruhr için yeni bir tüzük hazırladılar (Londra konferansı); bu tüzükle 28 nisan 1940'tan itibaren kömürü, kok kömürünü ve çeliği Almanya ile öbür ülkeler arasında bölüştürmekle görevli Ruhr Havzası Milletlerarası otoritesi kuruldu. Bu kurum 1952'de, Avrupa Kömür ve Çelik birliği yürürlüğe girdikten sonra dağıtıldı. 1955-1968 Arasında maden kömürü üretiminin 135 Mt'dan 120 Mt'a düşmesi 195 000 işin boşalmasına yol açtıysa da, aynı dönemde imalât sanayii ve hizmetler kesiminde 200 000 yeni iş imkânı yaratılması bu açığı karşıladı.

● *Ruhr savaşları*, alman savaş potansiyelinin temel bölgesi olan Ruhr havzasını müttefikler, 1945'te işgal edinceye kadar devamlı olarak havadan bombaladılar (1940 -1944).

● *Ruhr hava savaşı*. Daha 1940 kışında ingiliz hava kuvvetleri Ruhr havzasını bombalamağa başladı. 1 Ocak 1942'den önce Düsseldorf ile Duisburg şehirlerinin her birine 1 000 tondan çok bomba atıldı. 1942'ye kadar bombardımanla görevlendirilen uçakların sayısı 228'i aşmadıysa da, tersine Köln üstüne yapılan hava akını (30 mayıs 1942) korunma imkânlarını aşan kütle halinde bombalama taktiğini başlattı. O tarihten sonra ve özellikle 1943 yazında Ruhr havzasının bütün merkezlerine (Essen, Ruhrort, Wuppertal v.b.) peş peşe gece İngiliz uçakları, gündüz amerikan uçan kaleleri hücum ettiler. Bazı akınların tartışma kabul etmez etkilerine rağmen (Möhne barajı), Almanlar tesisleri devamlı olarak onarmayı başardılar.

● *Ruhr'un işgali*. Müttefik ordularının Ren'i Remagen'den (7 mart 1945) ve bu hareketin bir havadan indirmeyle (6 000'e yakın uçak) desteklendiği Wesel'den aşmasından sonra Eisenhower, geri çekilen Wehrmacht'ın sağlam bir şekilde tuttuğu Ruhr'u işgal etmeğe karar verdi. II. İngiliz ordusu Duisburg bölgesindeki şiddetli hücumundan sonra, Ruhr'u kuzeyden aştığı ve Münster'i ele geçirdiği sırada IX. ve I. Amerikan orduları bölgeyi kuşattı ve Lippstadt'ta ingiliz kuvvetlerinin bağlantısını sağladı. Böylece Model kumandasındaki büyük bir ordular topluluğu (30 tümen) sanayi bölgesinde kuşatılmış oldu; yiyecek, yakıt ve cephane yokluğundan, savunma hızla çöktü. 9 Nisanda Essen, Dortmund ve Gelsenkirchen müttefiklerin eline geçti ve 18 Nisanda, Düsseldorf'un işgal edildiği gün, Wehrmacht'ın bütün direnmesi sona erdi: Amerikalılar 30'u general olmak üzere 350 000 esir aldılar. 21 Nisanda Model, esir düşmemek için intihar etti. Bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI ve REN SAVAŞI. (L)

RUHRORT, Almanya'da eski şehir, Duisburg ile birleştirilmiştir. (L)

RUHSAL sıf. (*ruh*'tan *ruh-sal*). Psikol. *Yeni*. Ruhla veya ruhbilimle ilgili, ruhî: *Ruhsal olaylar*. (M)

RUHSAN NEVVARE. Bk. EBÜZZİYA (Hadiye Selimoğlu).

RUHSAR i. (fars. *ruḫsār*). *Esk*. Yanak: *Gül-i ruhsarına karşu gözümden kanlu akar su / Habibim fasl-ı güldür bu akar sular bulanmaz mı* (Fuzuli). *Şem-i ruhsarına aşk ateşine / Yanmakta seyretsin pervane beni* (Dertli). || *Hatt-ı ruhsar*, yüzde ayva tüyleri. (M)

RUHSAT i. (ar. *ruḫṣat*). İzin, müsaade. || İzin, müsaade belgesi, ruhsatname. || *Ruhsat almak*, izin almak: *Büdeyl «Öyle ise ben varayım bunu Kureyş'e haber vereyim» diyerek ruhsat alıp Kureyş ordusuna vardı* (Cevdet Paşa). Ruhsatname almak. || *Ruhsat vermek*, izin vermek, müsaade etmek: *Hz. Ali, tekrar çıkmak istedi. Resuli Ekrem yine ruhsat vermedi* (Cevdet Paşa). Ruhsatname vermek. || *Ruhsat-yab*. *Esk*. İzin alan.

— Din. Şeriat kurallarına göre, mazeret sayılan durumlarda şer'î görevden muaf tutma. (Yolculuk, hastalık, kadınların belli durumlarında oruç tutmamaları, namaz kılmamaları gibi.)

— Huk. Belli faaliyetlerde bulunabilmeleri veya kamu hizmet ve mallarından yararlanabilmeleri için kişilere, önceden tespit olunmuş bazı şartlara uygunluk kaydıyle idare tarafından verilen izin. (*Ruhsatname* de denir.) Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. Belli hudutlar içinde kalan bir maden sahasının araştırılması veya işletilmesi için, gerçek veya tüzel kişilere talep edilmesi üzerine verilen resmî müsaade.

— ANSİKL. Huk. *Ruhsat* veya ruhsatname, herkesin yapamadığı, yararlanamadığı bir şeyi yapmak veya böyle bir şeyden yararlanabilmek iznidir. Devlete, mahallî idarelere, çeşitli meslek veya hizmet kuruluşlarına, yani İdareye ruhsat verme yetkisi verilmiştir. Bu yetkinin temeli İdarenin zabıta görevidir. Ruhsata tabi tutulan faaliyet ve yararlanmalarda, çok kere, sağlık, estetik, güvenlik ve iktisadî zabıta niteliği öngörülür. İçkili yerler açılması, bazı meslek ve sanatların icrası, imar faaliyetinde bulunulabilmesi, madenlerin aranması ve işletilmesi konularında olduğu gibi. Ruhsat, belli bir kişiye ilişkin olmakla beraber, sübjektif bir hak, özel hukuktakine benzer bir durum meydana getirmez. Meselâ, bir kişiye, kamuya ait bir yerden yararlanabilmesi için verilen bir ruhsat, medenî hukukun aynî haklarına, irtifaklarına benzemez; ruhsat sahibi, bu sebeple İdareye karşı aynî bir hak iddiasında bulunamaz. İdarenin icraî bir kararıyle verilen ruhsat, önceden belirlenmiş objektif bir hukukî statüye girmek anlamına gelir. Objektif olan bu hukukî statünün, kişilere göre değişik şekillerde uygulanması mümkün değildir. Meselâ, imar mevzuatına uygun olarak belli yükseklikte bir bina yapımı için ruhsat alan bir kimsenin, aynı şartlar devam ettikçe, kendisine benzer durumdaki ruhsat sahiplerinden farklı işlem yapılmasını isteme hakkı yoktur. Ruhsatın objektif niteliği, İdare tarafından, yine kamu yararına uygun objektif şartlarla değiştirilebilmesi, geri alınması veya iptal edilmesi imkânını verir. Böyle bir geri alma veya iptal, hukuka uygun olarak yapılsa bile, ilk verilen ruhsat yüzünden kişilerin uğradığı zararların tazmini gerekir. Ruhsatın objektif niteliğinden çıkan bir sonuç da kanunların ruhsat verilmesi için aradığı şartların yerine getirilmesi halinde, kişilere bu ruhsatın verilmesinin zorunlu olmasıdır. İdare, şartlara uygun ruhsat taleplerini reddederse, bu türlü bir ret kararı idarî yargı merciine iptal olunur. Ruhsat verilmesi, İdareye vergi cinsinden bir gelir sağlar.

◆ **Ruhsatlı** sıf. Ruhsatı olan, yapılması, kullanılması v.b. için gerekli yazılı veya sözlü izin alınmış: *Ruhsatlı silâh*. (M)

RUHSATÎ, türk şairi (Sıvas 1856 - ay.y. 1899). Bektaşî tarikatına girdi. Saz çalmayı öğrendi. Anadolu'yu dolaştı. Şiirlerinde önce *İcadî* sonra *Cehdî* takma adlarını kullandı. Eserlerinde Ali ve evlâdına karşı duyulan içli bir sevgi görülür. Bazı şiirleri öğreticidir; bazı aşk şiirleri de yazdı. Çağının ünlü âşıklarından olan Ruhsatî'nin dili akıcı ve yumuşak, söyleyişi içlidir. Şiirlerinde halk deyimleri geniş bir yer tutar. Kendisinden sonra gelen birçok halk ozanını etkiledi. Bütün şiirleri, *Ruhsatî, Hayatı ve Şiirleri* (1963) adı altında toplandı. (M)

RUHSATİYE i. (ar. *ruḫṣat*'tan *ruḫṣatiyye*). Huk. Bir ruhsatnamenin gerektiği hallerde, ruhsatın verilmesi sebebiyle alınan para. (Ruhsatiye, faaliyet veya yararlanma izni verildiği sırada [bk. RUHSAT] alınan para olduğundan, bir hizmetin ifası dolayısıyle alınan harçtan veya bir fiilin icrası sırasında alınan resimden farklı niteliktedir.) [M]

RUHSATNAME bls. i. (ar. *ruḫṣat* ve fars. *nāme*'den *ruḫṣat-nāme*). *Esk*. İzin kâğıdı. (M)

RUHSATSIZ sıf. (*ruhsat*'tan *ruhsat-sız*). Ruhsatı, gerekli izni olmayan: *Ruhsatsız inşaat*.

— Huk. *Ruhsatsız silâh taşıma*. Bk. SİLÂH. (M)

RUHSUDE sıf. (fars. *ruḫ*, yanak ve *sūde*'den *ruḫ-sūde*). *Esk*. Yüzünü süren, yere kapanarak yalvaran: *En şanlı ekâbiri cihanın / Ruhsude-i hâk-i âstanın* (Muallim Naci). [M]

RUHSUZ sıf. (*ruh*'tan *ruh-suz*). Cansız, hareketsiz: *Ruhsuz bir beden*. || — *Mec*. Duygusuz, hissiz: *Güzel bir kız, ama ruhsuz*. || Boş, anlamsız: *Tabiatı hiç bir gün bu kadar ruhsuz, onun güzel şeylerini bu kadar lüzumsuz, hayatı bu kadar ümitsiz görmemişti* (R. N. Güntekin). || Tesirsiz, etkisiz: *Ruhsuz sözler*. (M)

RUHULLAH bls. i. (ar. *rūh* ve *allāh*'dan *rūh-ullāh*). Din. İsa peygamber için müslümanlar tarafından kullanılan terim. (M)

Ruhun Tutkuları (*Les Passions de l'Âme*), Descartes'ın Amsterdam'da 1649'da yayımlanan eseri. Descartes bu eserini prenses Elizabeth Stuart için yazdı ve İsveç kraliçesi Kristina'ya yolladı. Eser üç bölümden meydana gelir: 1. Descartes, genel olarak tutkular ve bu arada bütün insan tabiatı üstünde durur;

2. daha sonra doğrudan doğruya tutkuları inceler; fikir niteliği taşıdıkları için bu tutkuları kapsadıkları anlamlara göre sınıflandırır. Filozofa göre altı temel tutku vardır.

RUHR havzası Hamborn'da Thyssen fabrikaları

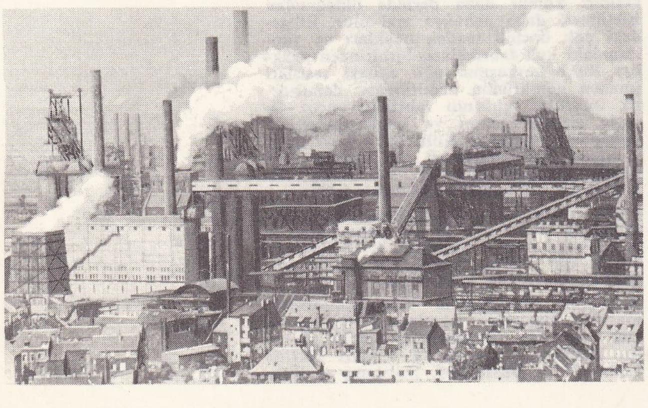

Foto. LAROUSSE

Bunların birincisi bedenimiz için yararlı veya zararlı olduğunu bilmediğimiz yeni bir nesne karşısında duyduğumuz *hayranlık* veya şaşırma'dır. Bundan sonra yararlı veya zararlı olduğunu bedenimizin daha önce tanıdığı nesnelerin organizmamız üstünde bıraktığı izlenimden doğan *sevgi* ve *nefret;* gelecek içinde kavradığımız bir nesneye karşı duyduğumuz sevgi veya nefretten başka şey olmayan istek ve sevilen veya nefret edilen bir nesneye halihazırda sahip olmaktan doğan *neşe* ve *hüzün* gelir;

3. altı temel tutku, aralarında birleşerek *özel tutkular*'ı doğurur.

Bu eserde descartes'çı ahlâkı tamamlayan açıklamalar vardır. Filozofun, tutkuları hiç bir zamn mahkûm etmediğini belirtmek gerekir: «Benim geliştirdiğim felsefe, tutkuları bir yana atacak kadar barbar ve yabanî değildir; tersine, ben hayatın tatlılığını ve güzelliğini tutkularda buluyorum». Ama Descartes tutkuları tanır ve bilirsek «onların kötü etkilerinden ve aşırılıklarından kurtulacağımızı», hükümlerimizi yanılgıya sürüklediklerini sezdiğimiz zaman onları bir yana atabileceğimizi ve akıl sayesinde «doğru bir şekilde kullanabileceğimizi» ileri sürer. (L)

RUHÜLKUDÜS, islâm dininde Cebrail'e verilen bir ad. Hıristiyan inancına göre Kutsal Üçlünün (*teslis*) baba ve oğuldan türeyen üçüncü kişisi. İslâm inanışına göre Tanrı tarafından gönderilen Cebrail, Meryem'in giydiği kaftanın yenine üfledi ve Meryem, İsa'ya gebe kaldı. Tanrı, birçok buyruğunu Ruhülkudüs aracılığıyla peygamberlere bildirir. Cebrail, Tanrı'ya en yakın melek olduğu için bu adı aldı. Mutasavvıf şairler kendilerine Ruhülkudüs ile ilham geldiğini ileri sürerler. İnsanı da, Tanrı'ya yakınlığı dolayısıyle, Ruhülkudüs sayarlar, bazı mutasavvıflara göre insan, Tanrı'ya Cebrail'den daha yakın olduğu için Ruhülkudüs'ün de ruhu sayılır.

Yeni Ahit'te, Ruhülkudüs hakkında açık ifadeler kullanılmıştır: «teselli eden ruh, hakikat ruhu, babanın ruhu» gibi. Hıristiyan düşüncesi, Ruhülkudüs'ü baba ve oğul ile aynı cevhere sahip bir tanrısal kişi olarak kavrar. Bu kişi, İsa'nın ve havarilerin hayatına, ilkçağ kilisesinin tarihine Tanrı olarak etkide bulunur, inayetleri dağıtır ve hıristiyanları azizliğe eriştirir. Ruhülkudüse inanmak, katolik teslis inancının temelidir.

— İkonogr. İstisna olarak insan şeklinde temsil edilen Ruhülkudüs, Bakire Meryem'e edilen «tebşir» veya İsa'nın vaftizi olaylarının temsilinde beyaz güvercin, Başkalaşım olayında ışık saçan bir bulut, Hamsin olayında ateşten diller şeklinde temsil edilir. Ruhülkudüs'ün yedi nimeti ise güvercinler veya lambalar olarak şekillendirilir (Saint-Denis, Chartres, Man kiliseleri vitrayları, XIII. yy.). [LM]

RUİBA, Cezayir'de (Cezayir'de idare bölgesi, Dar el-Beyza idare çevresi) komün, Mitica ovasında; 16 700 nüf. Sebze tarımı. Üzüm bağları. Otomobil yapımı. Madenî mobilya. Musluk fabrikası. Çikolata fabrikası. Kuyu açma malzemesi. Buzdolapları. Boya fabrikası. (L)

RUİGYS (Pilypas), letonyalı filolog (1675-1749). Leton dili üstüne incelemeler (*Betrachtung der Litauschen Sprache in Ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften*) ve bir lûgat (1747) yazdı; önsözü Kant tarafından yazılan bu lûgat, Milke Kristijonas tarafından gözden geçirildi (1800). Ruigys sayesinde dilbilimciler leton dilinin eski özelliğiyle ilgilenmeğe başladılar ve böylece edebiyatçıların (Lessing, Herder ve Goethe) dikkati, leton halk şiirine yöneldi (Ruigys, leton halk şiirlerini derleyerek ilk dainos'ları yayımladı). — Oğlu POVİLAS, 1747'de *Anfangsgründe Einer Litauischen Grammatik* adlı bir eser yayımladı. (M)

RUİSDAEL (Jacob VAN). Bk. RUYSDAEL.

RUİZ (Hernan), **el Viejo** («ihtiyar») denir, ispanyol mimarı (Burgos ? - Cordoba 1558). 1523'te Kurtuba camiinin içindeki katedralin mihrap arkalığını ve çapraz sahınını yaptı. Ayrıca Sevilla katedralinin Krallar şapelinde de çalıştı. (L)

RUİZ (Hernan), **el Joven** («genç») denir, ispanyol mimarı (öl. Sevilla 1569), Ruiz el Viejo'nun oğlu. Cordoba katedrali koro yerini yaptı. 1558'den ölümüne kadar Sevilla'da Sangre hastahanesinde çalıştı, güzel cephesiyle kiliseyi, 1560'tan 1568'e kadar da La Giralda'nın üst gövdesini yaptı. (L)

RUİZ (Juan), çoğunlukla **Arcipreste de Hita** (Hita başpapazı) diye anılır, ispanyol yazarı (sanıldığına göre Alcala de Henares 1285'e doğr. - öl. 1350'ye doğr.). Hayatı hakkında pek az bilgi vardır: sadece papaz olduğu ve Toledo başpiskoposu kardinal Gil de Albornoz'un emriyle uzun yıllar hapis yattığı bilinir. *Libro de Buen Amor* (Sevda Kitabı) [1343] adlı uzun manzum eserini bu süre içinde yazdığı sanılır. Aşkın kötülüklerinden korunmayı amaç edinen bu eser, efsaneler, imalar ve zamanın toplumuna yöneltilen, bazen çok katı hicivlerle dolu bir çeşit otobiyografi niteliğindedir. Lirik şiirler (*Canticas de Serrana*), dinî şiirler, eski eserlerden ve doğu edebiyatından alınan masallar (*Exemplos*) yazdı. Kahramanları içinde, ikisi ünlüydü: arabulucu Urraca, öbür adı ile «Trotaconventos» ve uşak don Furon (Hırsız). Bu ilgi çekici eserin çeşitli unsurları, türlü vezin ve üslûbu bağdaştırmasını bilen bir şairin ustalığıyle başarılı bir dengeye ulaşmıştır. (L)

RUİZ CORTİNES (Adolfo), meksikalı siyaset adamı (Veracruz 1890). 1912 Devrimine katıldı. Orduda (1912-1926), sonra devlet yönetiminde (1926-1937) görev aldı, 1937'de milletvekili seçildi. Veracruz genel valisi (1944), içişleri bakanı (1948-1951), cumhurbaşkanı (1952-1958) oldu; P.R.İ.'nin (Devrimci Kurucu parti) reform planlarını uyguladı. (L)

RUİZ DE ALARCON Y MENDOZA (Juan), ispanyol oyun yazarı (Mexico 1581'e doğr. -Madrid 1639). Denizaşırı sömürgelere yerleşmiş soylu bir ailedendi. Öğrenimini tamamlamak üzere Salamanca'ya gitti (1599), sonra avukat olarak Sevilla'ya yerleşti. 1607-1613 Arasında Mexico'ya döndü. Oradan İspanya'ya geçerek kendini edebiyat çalışmalarına verdi. 1625'te, İndonezyalılar Krallık konseyinde raportörlük görevi aldı. Birçok komedi (*Las Paredes Oyen* [Yerin Kulağı Var], 1628; *La Verdad Sospechosa* [Şüpheli Gerçek], 1630; *El Examen de Maridos* [Kocalar Sınavı], 1632; *La Crueldad por el Honor* [Şerif İçin Zulüm], 1634) ve iki bölümlük büyük bir dram (*El Tejedor de Segovia* [Segovia Dokumacısı], 1634) yazdı. Alarcon'da, çağdaşı Lope de Vega'nın yaratıcı gücünün bulunmadığı bir gerçekti ve Calderon da onu şiirde aşacaktı. Fakat işlenmiş üslûbu, ölçüsü, mantığı ve kişilerinin derin gerçeği «Altın Çağ»ın büyük yazarları arasında onun da yer almasını sağladı. İSPANYOL TERENTİUS'U diye adlandırılmağa lâyık görüldü. Corneille *Le Menteur*'de (Yalancı), *La Verdad Sospechosa*'dan ilham aldı, V. Hugo da *Hernani*'nin bazı bölümlerinde *El Tejedor de Segovia*'dan yararlandı. (L)

RUİZ DEL PERAL (Torcuato), ispanyol heykeltıraşı (Esfiliano 1708-Granada 1773). *Vaftizci Aziz Yahya* büstü (Granada Katedrali müzesi) çok renkli, dramatik ve gerçekçi heykelciliğin güzel bir örneğidir. (L)

RUİZ DE MONTOYA (Diego), ispanyol ilâhiyatçısı (Sevilla 1562 - ay.y. 1632). 1576'da cizvit tarikatına girdi, Granada'da felsefe (1585), sonra Cordoba ve Sevilla'da ilâhiyat okuttu. İspanya'da pozitif ilâhiyatın kurucularındandır. (L)

RUİZ ZORRİLLA (Manuel). Bk. ZORRİLLA.

RUJ i. (fr. *rouge*, kırmızı'dan). Dudak boyası. (M)

RUKA i. (ar. *ruḳʿa*). *Esk.* Kumaş veya deri parçası, yama, bez. || Kısa yazı yazmağa mahsus küçük kâğıt. || Dilekçe, tezkere. (M)

RUKABA çoğl. i. (ar. *raḳīb*'den *ruḳabāʾ*). *Esk.* Rakipler: *Bir taraftan rukaba ve husemasıyle uğraşmaya başlayıp...* (Namık Kemal). [M]

RUKAD ve **RUKUD** i. (ar. *ruḳād* ve *ruḳūd*). *Esk.* Uyku. || Uyuma. (M)

RUKAYYE, Hz. Muhammed'in kızı (Mekke 604 - Medine 624). Hz. Muhammed'in ilk karısı Hatice'den olan ikinci kızıydı. Küçük yaşta Hz. Muhammed'in amcası Ebu Leheb'in oğlu Utbe ile nişanlandı. Fakat Ebu Leheb'in İslâmlık ve müslümanlar aleyhindeki davranışları yüzünden nişan bozuldu. Hicretten önce, üçüncü halife Osman ile evlendi; 615'te kocası ve bir müslüman kafilesiyle birlikte Habeşistan'a gitti. Kısa bir süre sonra tekrar Mekke'ye döndü. Mekkeli müşriklerin baskısı altında sıkıntılı günler geçirdikten sonra Medine'ye göçtü. Hicretin 2. yılında Bedir savaşından önce hastalandı. Savaşın sonuna doğru öldü. (M)

RUKBE i. (ar. *raḳb*'dan *ruḳbe*). *Esk.* Huk. Ölüme bağlı karşılıklı bağışlama. (Rukbe, iki kişinin karşılıklı olarak, hangisi ötekinden önce ölürse, bağışlanan şeyin yaşayana kalacağını bildirmek için yaptıkları anlaşmadır. Bağışın gerçekleşmesi için akti yapanlardan birinin ölümünü beklemek gerekir.) [M]

RUKİYE SULTAN, Murad IV'ün kızı (öl. 1716). Melek İbrahim Paşa ile evlendirildi (1663). Fatma ve Ayşe adında iki kızı oldu. (M)

RUKUD i. Bk. RUKAD.

RUKMİNİ, tanrı Krişna'nın karılarından biri; bazen Rhadha ile karıştırılır. (L)

RUKVA veya **RUKWA gölü,** Tanzaniya'da göl, Nyassa gölünün kuzeybatı uzantısı olan çukurda; 150 km uzunluğunda olan gölün genişliği 25 - 50 km'dir. (L)

RUKYE i. (ar. *ruḳye*). *Esk.* Büyücülerin okuduğu dua, efsun: *Tefrik için kimisi okur rukye-i füsun / Teshir için kimisi yazar nusha-yı dua* (Ziya Paşa).

— Falcılık. *Esk. Rukyehan,* Osmanlı devletinde üfürükçülere verilen ad. (Rukyehan, Allah'tan iyilik ve yardım istemek amacıyle dua okurdu. Rukyehanların okuyup üfledikleri kişilerin hastalıktan, dertlerden kurtulacağına inanılırdı.) [M]

Hernan RUİZ el Joven
Sangre hastahanesinin girişi (Sevilla)

RULET i. (fr. *roulette,* küçük tekerlek). Oyun. Kazananı, bir bilyanın döner bir tabla üzerindeki numaralardan birinin üzerinde durmasıyle belirleyen talih oyunu aracı ve bununla oynanan oyun: *Döner dünya boşa, rulette kumar* (Behçet Necatigil). Bk. ANSİKL.

— Ciltc. Bir sapın iki kolu arasındaki bir eksen etrafında serbestçe dönebilen, oyuk yüzeyli silindir veya disk biçiminde yaldızlama demiri. (Rulet, çizgi, dantel v.b. sürekli süsleri yapmak için kullanılır.)

— Graf. santl. Fotogravürcülerin provalar üzerinde kısmî düzeltmeler yapmak için kullandıkları küçük çark.

— Mat. Bk. YUVARLANAN.

— Oymacılık. Oymacıların, tahtayı oymakta kullandıkları dişli, küçük çelik disk.

— Saraçl. *Saraç ruleti,* deriye bizin sokulacağı yeri işaretlemeğe yarayan, bir sapa takılmış dişli küçük âlet.

— Teknol. Pastacıların, terzilerin v.b. kullandığı dişli, küçük demir çark.

— ANSİKL. Oyun. *Rulet,* bir eksen üzerinde kararlı denge durumunda bulunan ve yatay bir döndürme düzeneğiyle döndürülebilen silindir biçiminde bir döner tabladan meydana gelir. Döner tabla otuz yedi haneye bölünmüştür. Bu hanelerden her birinde 1 ile 36 arasında bir rakam yazılıdır. Rakamlar belirli bir sıra takip eder ve en son rakam 0'dır. (Bazı ruletlerde iki tane sıfır ve otuz sekiz hane bulunur.) Haneler bir siyah bir kırmızı olarak sıralanır. Krupiye sol eliyle ruleti döndürür, sağ eliyle fildişi bilyayı döner tablanın üzerine atar. Bilya birkaç kere zıplayıp, kenarlara çarptıktan sonra hanelerden birine girer. Böylece kazanan numarayı belirler. Rulet oyunu iki şekilde oynanır: oyuncu, koyduğu paranın ya bir mislini ya da birkaç mislini alır. Sürülen paranın birkaç mislini veren oyunlar şunlardır: bir tek numaraya para basma, basılan miktarın 35 mislini; birlikte iki numara 17 mislini; yan yana üç numara 11 mislini; kare şeklinde sıralanmış dört numara 8 mislini; grup halinde veya yanlamasına iki sıra halinde dizilmiş altı numara 5 mislini; bir sütun veya grup halindeki on iki numara 2 mislini kazandırır. Oyuna basılan paranın bir mislini kazandıran oynayışlar da şunlardır: numaraların renkleri olan kırmızı veya siyaha, tek veya çift numaralar için tek veya çifte, *pas*'a (19-36 arası sayı-

Foto. LAROUSSE

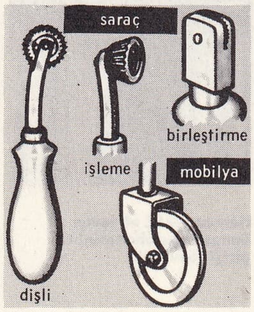

ruletler

lar) ve *mank*'a (1-18 arası sayıları) para basmak. Oyuncuların para basacakları oyun şekilleri bir tablo halinde rulet masasının etrafında bulunur. Her oyun şeklinin bir para basma sınırı vardır, bu sınır geçilemez. Sıfır kazanınca, krupiye sadece sıfıra para basan oyunculara para öder ve bir misline basılmamış bütün paraları toplar. Bir misline oynanmış paraları ise bir çizginin arkasına sürer. Oyuncular bu paralarını ancak, bir sonraki oyunda kazandıkları takdirde geri alabilirler. (LM)

RULFO (Juan), meksikalı yazar (Sayula 1918). Roman ve hikâyelerinde, köy hayatını ve Jalisco eyaletinin ilkel sakinlerini süssüz bir üslûpla canlandırdı. Neslinin nesir yazarları üstünde bu üslûbun derin bir etkisi oldu (*El Llano de Las İlamas* [Alevler Ovası, 1853], *Pedro Paramo*, 1955). [L]

RULHİÈRE (Claude Carloman DE), fransız tarihçisi (Bondy 1735 - Paris 1791). Mareşal de Richelieu'nün yaveriydi. Breteuil baronunun sekreteri oldu, onunla birlikte Rusya, İsveç ve Avusturya'ya gitti. Birçok eser yayımladı. En önemlisi *Histoire de l'Anarchie de Pologne et du Démembrement de cette République*'tir (Polonya'da Anarşinin Tarihi ve Cumhuriyetin Parçalanması) [4 cilt, 1807; tamamlanmamıştır] adlı bir eser yayımladı. (L)

RULMAN i. (fr. *roulement,* yuvarlanma). Mekan. Mekanik veya elektrikli organlarda, kayma sürtünmesi yerine bir yuvarlanma sürtünmesi sağlayarak enerji kayıplarını azaltmak için, yataklar ile muylular arasına yerleştirilen parça. (Bk. ANSİKL.) || *Rulman makarası,* mekanik imalâtta, kayma sürtünmesi yerine, çok daha az enerji kaybına yol açan bir yuvarlanma sürtünmesi sağlamak için kullanılan, semente edilmiş, su verilmiş ve iyice perdahlanmış çok sert çelikten yapılma küçük silindir. (MASURA da denir.)

— ANSİKL. Mekan. İki cismin birbiri üzerinde yuvarlanmasından ileri gelen enerji kayıpları, bu iki cismin birbiri üzerinde kaymasından doğacak enerji kayıplarından genellikle çok daha azdır. Bu yüzden mekanik imalâtta, *rulman* denilen ve muylulara takılarak kayma sürtünmesini büyük ölçüde azaltıp, dönme sırasında muylular için hem destek, hem de kılavuz vazifesi gören organlar kullanılır.

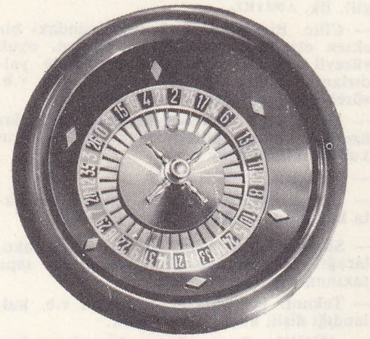

rulet ve **tablosu**

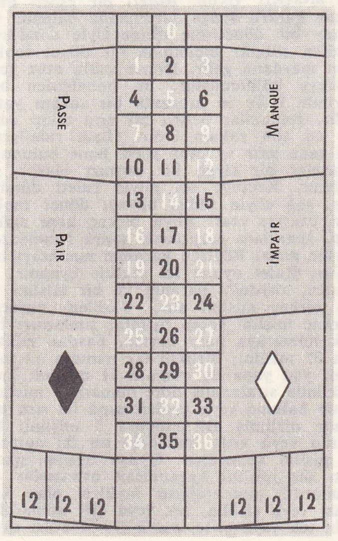

Bir rulman başlıca şu kısımlardan meydana gelir: 1. *yuvarlanan parçalar* (bilyalar, makaralar, iğneler); 2. çalışma sırasında biri dönerken (iç bilezik) öbürü sabit kalan (dış bilezik) ve yuvarlanma yüzeylerini (veya yollarını) meydana getiren *bilezikler;* 3. yuvarlanan parçaları eşit uzaklıkta tutarak birbirlerine değmelerini ve aşınmalarını önleyen ara *kafes.* Bilyalar, makaralar ve bilezikler, yüzey sertliği çok fazla, süperfinisyon veya elektrolizle perdahlamaya elverişli sert karbon çeliğinden veya kromlu çelikten (yüzde 2) yapılır. Bazı mekanik imalâtlarda, plastikten, naylondan v.b. yapılmış bilyalar kullanılır. Kafes genellikle çelikten (kesilmiş, katlanmış, çekilmiş saç), darbelere karşı koyacak rulmanlar için pirinçten veya bronzdan, çok büyük dönme hızları için plastikten (özellikle bakalitten) yapılır. Rulmanın taşıyacağı yük yatak eksenine dikse, bu tip rulmanlara «radyal» adı verilir; eğer yük eksene paralelse, eksenel (aksiyal) rulman veya «büte» terimlerini kullanmak daha uygundur. Yüklerin yatağa eğik olarak geldiği durumlarda özel rulmanlardan faydalanılır; fakat yatağın yüklenmesi çok fazla olduğu zaman, bir eksenel rulman ile bir radyal rulman birlikte kullanılabilir.

Çok değişik tipleri olan rulmanların boyutları normlaştırılmıştır.

● *Bilyalı rulmanlar.* Başlangıcı 1870 yıllarına kadar uzanan bu rulmanlar, bir veya iki sıra bilyalı olarak yapılır. Milin statik veya dinamik olarak eğrilmesi, mili iki yandan destekleyen yatakların aynı hizada bulunmaması v.b. gibi tehlikeler yüzünden, çoğu zaman «bilyalı oynak rulmanlar» tercih edilir. Bu çözüm yolu başlangıçta, yataklar için düşünülen çözüm yoluyle aynıydı; üst yüzeyi küre şeklinde yapılmış dış bilezik, iç kısmı mafsallı olan yardımcı bir bilezik içinde dönüyordu. Pek iyi sonuç vermeyen bu çözüm yolu, 1907'ye doğru isveç şirketi SKF tarafından değiştirildi; bu yeni tip rulmanlarda iki sıra bilya kullanılır ve dış bileziğin iç kısmı oyuk bir küre şeklinde yapıldığı için, yuvarlanma yüzeyleri istenen yöne oynayabilir.

● *Makaralı rulmanlar.* Bu rulmanlar ağır yükleri taşıyabilir, çünkü makaraların yuvarlanma yüzeyine teması, bilyalardaki gibi noktasal değil, çizgiseldir. İki bilezik arasına yerleştirilen makaralar ya silindir biçiminde (bu durumda rulman eksenel yükleri taşıyamaz, fakat milin hafifçe kaymasını sağlayabilir), ya fıçı biçiminde (bu tip rulman darbelere ve milin eğrilmelerine kolayca karşı koyabilir), ya da koni biçimindedir; hem büte vazifesi gören, hem de boşluk almayı sağlayan konik makaralı rulmanlar (amerikan Timken ve 1918-1920 SKF patentleri) otomobil yapımında çok kullanılır. Çok büyük eksenel ve radyal yükleri taşıyan bu rulman tipinin en önemli mahzuru, yüksek hızlarda ısınma eğilimi göstermesidir.

● *İğneli rulmanlar.* İlk patentini, 1922 tarihinde Almanlar (Hoffmann-Nadella) aldı. Bu rulmanlar, 3 ile 4 mm çapında ve yaklaşık olarak 20 ile 35 mm uzunluğunda ince iğnelerden meydana gelir. Çok iyi incelenmiş ve geliştirilmiş bir tekniğe dayanan bu rulmanları, sadece bir yuvarlanma elemanı olarak düşünmemelidir, çünkü aynı zamanda kaygan yatak ile asıl rulman arasında ara eleman vazifesi görür. Bu rulmanla çok büyük dönme hızlarına ulaşılır: dakikada 10 000 devir ve daha fazla; montajda az yer kaplar, hattâ iğneler doğrudan doğruya muylu üzerine yerleştirilebilir.

● *Rulmanların kullanılışı.* Rulmanlar, yerleştirilmesi (montaj, tolerans verme) ve kullanılması (koruma, sızdırmazlık v.b.) bakımından büyük tedbirler isteyen fakat bakım servisi minimuma indirilmiş hassas organlardır. Sık sık yağlanmaları gerekmez. Dakikada 6 000 devir yapan rulmanlar için, kıvamlı yağlar kullanılır. Çok büyük dönme hızlarında (dakikada (10 000 devir ve daha çok) akışkan yağlar tercih edilir. Düşük basınçlı sıkıştırılmış hava yardımıyle yağ püskürtme tekniği çok iyi sonuçlar verir.

◆ **Rulmanlı** sıf. Mekan. Yatak ile muylu arasına rulmanlar (bilya, iğne, makara) yerleştirilmiş olan: *Rulmanlı yatak.* Bk. YATAK. (L)

RULMAN MERSWİN, Strassburg'lu yazar (Strassburg 1307 - ay.y. 1382). Kırk yaşına doğru Tauler ile dostluk kurdu. GOTTES FREUNDE (TANRININ DOSTU) imzasıyle yayımlanan mistik eserlerinin bazılarını bu sıralarda yazdığı sanılır. (L)

RULO i. (fr. *rouleau*). Paleogr. Yapıştırılmış papirüs yapraklarından meydana gelen elyazma. (Genellikle ortaçağ yasalarının ve hesapların, soruşturmaların, yargılama tutanakları ve tutuklama emirlerinin yazıldığı kâğıdın biçimi.)

— Boyacılık. Herhangi bir yüzeye boya veya vernik sürmeğe yarayan ve uygulanacak sıvı haldeki maddeye batırılarak kullanılan silindir biçiminde manşon. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bazı ortaçağ tablolarında, figürlerin ağzından çıkan veya başlarını çevreleyen ve üzerinde kişinin ismi veya söylediği farz edilen sözler okunan yarı yuvarlanmış şerit. || Dekoratif resimde, uçları kıvrılmış ve üzerinde yazılar bulunan ilân veya şerit. || Kuyumculuk, kilitçilik ve oymacılıkta, bezeme kıvrımı ve pervaz desteği gibi kıvrımlı süsleme. || Kuyumculuk ve seramikte, silindir biçiminde vazo. || İnce marangozlukta, bir yatağın veya sandalyenin sırt kısmını süsleyen kiriş.

— Kâğıtç. Çapı 40 sm'den küçük kâğıt bobini. Bk. BOBİN.

— Kozmetik. *Masaj rulosu,* değişik hacim ve biçimde girinti veya çıkıntılar gösteren ve vücut masajında kullanılan, dökme kauçuktan yapılmış rulo.

— Tekst. Dokuma sanayiinde, apre işlemlerinde v.b., üzerine kumaşların sarıldığı silindir.

— ANSİKL. Boyacılık. Boya *rulo*'su, madenî veya plastik bir silindire bağlı, yine silindir biçiminde bir manşondan (koyun derisinden, lifli veya gözenekli plastik malzemeden) meydana gelir; her iki silindir, genellikle tahta bir sapa tutturulmuş madenî bir halka etrafında ve bağlama bileziklerinin arasında döner. Pratik olarak, her cins boya rulo ile uygulanabilir. Yüzeye sürülen boya tabakası oldukça kalındır ve fırça izi görülmez; bu yüzden, başka boyama tekniklerinde fırça izlerini silmek için yapılan işlemlere lüzum kalmaz. (L)

RUM i. (lat. *Roma*'dan ar. *rūm*). Müslüman ülkelerinde oturan yunan asıllı kimselere verilen ad. || [İsim tamlamalarında] Rumlara ait, rumlarla ilgili: *Rum kilisesi.* || — *Esk.* Roma imparatorluğu; Roma imparatorluğunda yaşayan kimse. || Bizans imparatorluğu; Bizans imparatorluğunda yaşayan kimse. || Anadolu: *Ertesi gece bir rüya daha gördü: «Rum ülkesinde!» dendi* (N. Araz). *Rum Selçukluları.* || Osmanlı imparatorluğunda merkezi Kütahya'olan bir eyalete verilen ad. || Osmanlı imparatorluğunda yaşayan kimse: *Meydan-i suhanda yoğ iken sen gibi bir er / Bir şair-i rum oldu sana şimdi beraber* (Ziya Paşa). || *Rum ili,* Rumeli. || *Abdalan-ı Rum* veya *Rum abdalları.* Bk. ABDAL. || *Ahiyan-ı Rum,* Anadolu'da XIII.-XV. yy.-lardaki ahi teşkilâtı mensupları. || *Bacıyan-ı Rum.* Bk. BACI. || *Diyar-ı Rum* (veya *iklim-i Rum*). Bk. DİYARIRUM. || *Mollayı Rum,* Mevlânâ Celâleddin'in unvanı. Bk. MOLLA.

— Sil. *Rum ateşi.* Bk. ATEŞ.

◆ Sıf. Rum asıllı olan: *Rum balıkçı.* (M)

RUMA, Yugoslavya'da (Voyvodina) şehir, Fruşka Gora'nın eteğinde; 17 900 nüf. Büyük tarım pazarı. — Yakınında, *Bassiana* adlı roma şehrinin kalıntıları. (L)

RUMAL sıf. (fars. *rū,* yüz ve *māl,* süren'den *rū-māl*). *Esk.* Yüz süren, rica eden, yalvaran: *Evet, ey heykel-i ziba-yı rikkat / Olur pişinde rumal-i tezellül / Küçüklükler, büyüklükler, semalar* (Ahmed Hâşim).

Foto. LAROUSSE

◆ **Rumalî** i. *Esk.* Yüz sürme, rica etme. (M)

RUMAZO GONZALES (Alfonso), ekvadorlu yazar (doğ. Latacunga 1909). *Rumbos* adlı edebiyat dergisiyle, Quito'da yayımlanan *El Pueblo* gazetesinde müdürlük yaptı. Şiirler (*Vibracion Azul* [Mavi Titreşim]), bir roman (*Los İdeales* [Ülküler]), ekvador şiiri üstüne denemeler (*Siluetas Liricas de Poetas Ecuatorianos* [Ekvador Şairlerinden Lirik Siluetler], *Nuevas Siluetas de Poetas Ecuatorianos* [Ekvador Şairlerinden Yeni Siluetler]) ve bir *Histoiria de la Literatura Ecuatoriana* (Ekvador Edebiyatı Tarihi) [1935] yayımladı. (M)

RUMBA i. Adını Batı Afrika'dan alan zenci menşeli küba dansı. (İlkel çalgıların desteklediği sekiz ölçülük ezgisi iki dörtlük ritimdedir; zayıf zamanları vurguludur ve değişik değerlerden [siyah üçlemeler v.b.] kurulmuştur. Dans edenler yüz yüze durur fakat birbirlerine değmezler. İlkel rumbanın zamanımıza uydurulmuş olan ve erotik özellik taşıyan bir şekli 1930'a doğru Avrupa ve Amerika'da moda olmuştu.) [L]

RUMBATRON i. (yun. *rymbos* veya *rombos*, ritimli hareket ve fr. *electron*'dan fr. *rhumbatron*). Elektron. Çok yüksek frekanslı elektrik salınımları üreten cihaz.

— ANSİKL. *Rumbatron*, tabanlarından birleştirilmiş, eşeksenli, madenî iki kesik silindirden meydana gelir. Bölmeli olan iç silindir bir ızgara ile donatılmıştır. Bu ızgaralar üzerine, silindir eksenine paralel olarak çok hızlı bir elektron akısı gönderilir. Silindirlerin meydana getirdiği iletken içinde, ızgaralar arasındaki boşlukta elektronların hızını modüle eden elektrik salınımları meydana gelir. Cihazın sığası ve özindüklemesi çok küçük olduğu için, bu salınımların frekansı çok yüksektir. (L)

RUMBEKE, Belçika'da (Batı Flandre, Roulers idare çevresi) komün, Lys ırmağının kolu Mandel'in kıyısında; 8 700 nüf. Dokuma sanayii. Tütün tarımı ve ticareti. Gotik üslûbunda kilise (roman üslûbunda yıkıntılar). [L]

RUMCA i. (*rum'dan Rum-ca*). Rumların konuştuğu dil. || *Teşm. yol.* Yunanca. || Bugünkü Yunancada ve özellikle Demotikos Yunancasında, bilim diline karşılık, yazı ve konuşma dili olarak kullanılan ortak dil ve lehçelere verilen ad. (ML)

RUMELİ, Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'daki topraklarına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Mus. ve Folk. *Rumeli türküleri,* Rumeli'nin Türkler tarafından ele geçirilmesinden sonra özellikle serhat şehirlerinde meydana getirilen türk halk musikisi ürünlerine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Rumeli pastırması,* pastırmanın değişik bir usulle ve genellikle Rumeli'de yapılan şekli. (Külbastıdan daha kalın parçalara ayrılan pastırmalık et, kanı çıkıncaya kadar yıkanır, bolca tuzlanır, iki tahta arasına konur, taşla bastırılır. İki gün sonra rüzgârlı bir yere birbirine değmeyecek şekilde asılır, üzerine tülbent örtülür ve iyice kurutulur. Torbada saklanır.)

— Teşk. tar. *Rumeli ağası,* kapıkulu piyade askerlerinin kaynağını teşkil eden Acemi ocağında devşirmelerle ilgili iki görevliden biri. (Diğeri Anadolu ağası idi.) [Bk. ANSİKL.] || *Rumeli beylerbeyi,* merkezi Sofya olan Rumeli eyaletini idare eden büyük devlet memuru. (*Rumeli emîrül ümerası* da denirdi.) [Bk. ANSİKL.] || *Rumeli defterdarı,* Osmanlı imparatorluğunda, devletin malî işlerini yürüten defterdarlığın en büyük âmiri. (*Başdefterdar* veya *şıkkı evvel defterdarı* da denirdi). [Bk. ANSİKL.] || *Rumeli kadılıkları,* Rumeli kazaskerinin idaresi altında ve imparatorluğun Rumeli ve adalar bölgelerinde bulunan kadılıklar. (Bk. ANSİKL.) || *Rumeli kazaskeri,* Osmanlı ilmiye sınıfının, şer'î ve hukukî hükümlerini veren en yüksek iki görevlisinden biri. (*Sadr-ı Rum* da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Rumeli'nin alanı, fetihlerle genişlemiş, XVII. yy. sonlarından beri de, sınırların gerilemesiyle birlikte daralmıştır. Bizans (Doğu Roma) imparatorluğu topraklarına verilmiş olan *Diyarırum* (Romania) adından türeyen bu ad önceleri devletin Anadolu topraklarını da kapsarken, Osmanlıların Avrupa'ya geçmeleri üzerine, Asya'daki topraklar Anadolu* adını aldı; Avrupa'daki topraklar için Rumeli adı kullanıldı. Bu iki ad, Osmanlı devletinin biri Asya'da, öteki Avrupa'daki toprakları üzerinde kurulan iki büyük eyaletine (Rumeli ve Anadolu beylerbeyliği) verilerek idarî bir anlam kazandı. XIV. yy. sonlarında başlamak üzere, XVI. yy.a kadar devletin Avrupa'da işgal ettiği bütün topraklar Rumeli beylerbeyliği sınırları içine alınarak sancaklara bölündü, ancak devlet sınırları Balkan yarımadasından dışarıya taştıktan sonra Rumeli eyaleti dışında başka eyaletler (Bosna, Budin, Tamışvar, Özi) kurulmağa başladı. XIX. yy.ın ortalarına kadar Rumeli adı verilen alan, bu yüzyılda Balkan yarımadası adını alan toprakları kapsıyordu. XIX. yy.ın ortalarında eski büyük eyaletin yerinde daha küçük alanlı vilâyetler kurulduktan sonra Rumeli adı, idarî anlamını kaybetti; bu ad, Osmanlı devletinin Avrupa'daki topraklarının tümü için bazen *Rumelii Şahane* biçiminde memleket adı olarak kullanıldı.

Bugün dar anlamıyle Rumeli adı, İstanbul boğazının doğusundaki Asya kıyısına verilen Anadolu adına karşılık batıdaki kıyılara verilmekte ve yer adları olarak da kullanılmaktadır: *Rumelihisarı, Rumelifeneri* gibi. Rumeli'nin coğrafî özellikleri (yüzey şekilleri ve yapısı, iklim, tabiî bitki örtüsü, nüfus ve ekonomi) ve tarihi için bk. BALKANLAR veya BALKAN YARIMADASI.

— Mus. ve Folk. *Rumeli türküleri*'nin musiki sistemi, bütün unsurlarıyle türk musikisi sistemidir. Bu türküler, türk dizisi, türk makamları, türk usulleri ve türk formları içinde bestelenmiştir. Rumeli türkülerinin özellikleri ezgi, beste ve icra yönlerinde görülür:

1. *ezgi yönünden.* Rumeli türkülerinde, doğduğu ortamın icabı olarak; sıla hasreti, kahramanlık, sevgiliye duyulan özlem, üstün bir sanat zevki ve anlayışı içinde birleştirilmiş, bütünleştirilmiştir; 2. *beste yönünden.* Rumeli türküleri ve serhat-sınır türküleri adı altında toplanan bu eserler, bir halk musikisi şekli (form) olan *türkü* adıyle anılmasına rağmen çoğunlukla sistem yönünden türk sanat musikisi kurallarına uygundur. Bu eserlere türkü denmesinin sebebi, güftelerinin halk musikisi ürünlerini andırmasıdır. Klasik türk musikisinin kâr, beste, semai gibi ağır formları dışında rumeli türküleri, anadolu türkülerine nazaran sanat musikisine, özellikle şarkı formuna daha yakın eserlerdir. Anadolu türkülerinde genellikle makam disiplini yoktur. Bir makamda başlayıp başka makamda biten, hattâ makamın ve dizinin bütün seslerini kullanmayan, durak, güçlü, yeden gibi özel görevi olan seslerin bu görevlerine itibar etmeyen eserler çoğunluktadır. Rumeli türküleriyse genellikle kurallara daha uygundur; 3. *icra yönünden.* Rumeli türkülerinin doğduğu ortam bu musikinin, resmî ordu sazı olan mehter ile kendi sazını cenge, akına birlikte götürmüş askerlerin cüra, tambura, meydan sazı, meyi ile icra edildiğini düşündürmektedir.

Bugün rumeli türküleri hem sanat musikisi hem de halk musikisi âletleriyle icra edilmektedir. Rumeli türküleri ezgi özellikleri, yapıları ve lirik-hamasî-pastoral tema zenginlikleri yönünden orkestrasyona da elverişli eserlerdir. Rumeli türkülerinin bugüne kalmış olan örnekleri şunlardır: Arazbâr - aksak köçekçe (*El Çek Zülf-i Yârdan*); evc (*Lâhûı Şalla Şu Güzel*); evc (*Sabah Oldu Uyansana*); evc (*Yürüdükçe Servi Boyun*), evc - aksak (*Ey Benim Mestane Gözlüm, Şimdi Buldum Ben Yarimi*); evc - sengin semai (*Şahane Gözler Şahane*); evc - aksak (*Atladım Bahçene Girdim Gülleri Fincan Gibi*); gerdaniye - düyek (*Belgrad Kal'ası, Zemlin Ovası*); gerdaniye - köçekçe (*Yine Yol Vermedi Dağlar*); gerdaniye - devri hindî köçekçe (*Yine de Kaynadı, Coştu Dağların Taşı*); gerdaniye - aksak köçekçe (*İlkbahar Olunca Leylim Şen Olur Dağlar*); gerdaniye - sofyan köçekçe (*Tuna'da Çırpar Bezini*); gerdaniye - aksak köçekçe (*Selânik, Kahbe Selânik, Suyun İçtim Bulanık*); hicaz - aksak (*İndim Yarin Bahçesine Gülden Geçilmez*); hicaz - sofyan (*Dağlar Dağlar, Viran Dağlar*); hicaz (*Köşküm Var Deryaya Karşı*); hicaz köçekçe (*Bir Sevda Geldi Başıma*); hicaz (*Estergon Kal'ası Subaşı Durak*); hicaz - sofyan (*Pencere Açıldı Bilâl Oğlan, Piştov Patladı*); hicaz-düyek (*Gemi Kalkar, Sulara Akar*); hicaz-türk aksağı (*Maya Dağın Yıldızıyım*); hicaz (*Geylân Şehri, Sen Dahi Viran Kalasın*); hicaz - düyek (*Kim Görmüştür Güzellerin Vefasın*); hicazkâr nim - sofyan (*Be Gemici, Gemici, Kullan Dümeni*); hümayun - sofyan (*Kırmızı Gülün Alı Var*); hümayun - aksak (*Sabah Sabah Ben Zülfümü Tararım*); hümayun - devrituran (*Gidem Dedim Aman Yarenlerim Darıldı*); hüseynî-sofyan (*Teşfik Eyle Aman Gel Yanıma*); hüseynî aksak (*Demirciler Demir Döver Tunç Olur*); hüseynî - devrituran (*Yağmur Yağar Taş Üstüne*); hüseynî - sofyan (*Bahçe Duvarını Aştım*); hüseynî - sofyan (*Yerde Buldum Bir Elma*); hüseynî - düyek (*Çıkayım Gideyim Urumeli'ne*); hüseynî - devrituran (*Bulut Gelir Seher İle*); hüzzam - aksak (*Düriyem'in Güğümleri Kalaylı*); hüzzam - düyek (*Suya Gider Su Destisi Elinde*); ısfahan - devrihindi (*Ey Gaziler, Yol Göründü Yine Garib Serime*); ısfahan-sofyan (*Aliş'imin Kaşları Kare*); karcığar köçekçe (*Yabandan Geldim Yabandan*); kürdî - oynak (*Evlerinin Önü Handır*); mahur (*Yine de Şahlanıyor Kolbaşının Kır Atı*); mahur - aksak (*Bülbüller Ötüyor, Seher Vaktidir*); mahur - aksak (*Çadırlar Sökülsün, Tuğlar Dikilsin*); mahur - curcuna (*İndim Yârin Bahçesine, Gül Dibinde Gül Biter*); muhayyer - sofyan (*Yine Bugün Yarelendim*); muhayyer - curcuna (*Esmerim Kıyma Bana*); muhayyer - aksak (*Belgrad Kal'ası, Zemlin Ovası*); muhayyer - düyek (*Giderken Kundurama Kum Doldu*); neva (*Kırım'dan Gelirim, Adım Sinan'dır*); nişabürek - türk aksağı (*Fincanı Taştan Oyarlar*); segâh - düyek (*Akşam Oldu Yine Bastı Kareler*); suzinak (*A benim Mor Çiçeğim, Sen Doldur Ben İçeyim*); uşşak - aksak (*Evlerim Ormana Bakar*); zavil (*Meclisinde Mail Oldum Ben Bir Kaşı Kareye*).

— Teşk. tar. *Rumeli ağası* (Anadolu ağası ile birlikte), devşirme kanunu gereğince toplanan devşirmelerin sevkleri, defterlerinin tertibi ve yeniçeri ağasına verilmesiyle görevliydi. Devşirmelerin türk köylerine, türk dilini ve islâm-türk geleneğini öğrenmeleri, türkleşmeleri için, dağıtılıp yetiştirilmeleri işlerine bakardı. Rumeli ağası, başyayabaşılarından veya acemi ocağı yayabaşılarından, yeniçeri, deveci yahut hasekilerden tayin olunurdu.

● *Rumeli beylerbeyi,* eyalet içindeki bölgelerde askerî ve mülkî yetkilere sahipti. Eyalette hükümdarı temsil ederdi. İmparatorluktaki beylerbeyliğin en üst derecesiydi. Anadolu beylerbeyi terfi ederse Rumeli beylerbeyi olurdu. Rumeli beylerbeyi terfi ederse vezir olurdu. XVII. yy. ortalarından itibaren vezir rütbesinde olanlardan da tayin olunurdu.

Rumeli beylerbeyi ve bu görevde bulunmuş olanlar merkezde bulundukları zaman Divanı Hümayun toplantılarına katılırlardı. Barış zamanında eyaletinde vali ve kumandan olarak görevliydi. Kazaî meselelerden başka, her işte mutlak yetki sahibiydi. Eyaletine ait memuriyetlere tayinler yapar, divan kurup dava dinlerdi. Savaş esnasında ise, Rumeli eyaletinin sancakbeyleri ve tımarlı sipahileriyle orduda hazır bulunurdu.

● *Rumeli defterdarı*'nın maiyetinde, şıkkı sani, salis, rabi, kenar ve hazine defterdarları bulunurdu. Ayrıca Rumeli bölgesine ait malî işlerle de uğraşırdı. Maliyenin âmiri sıfatıyle padişah malının vekili sayılırdı. Bu bakımdan hazinenin sorumlusu ve koruyucusuydu. Hazine ancak onun huzurunda açılırdı. Maliyeden kendisine dirlik olarak 600 000 akçelik has verilirdi. Hazineden maaş alırsa 240 000 akçe verilirdi. Rumeli beylerbeyi derecesindeydi.

Divanı Hümayunun tabiî üyelerinden olduğu için, Divan toplantılarına katılırdı. Malî işlerdeki şikâyetleri Defterdar kapısında kurulan Divanda dinleyip, hüküm verirdi. Divanı Hümayunda mevkii kazaskerlerin altındaydı.

Önceleri, Rumeli defterdarlığına mal defterdarı, defter emini, şehremini veya üç yüz akçe alan kadılar tayin olunurken sonraları Anadolu defterdarının terfi etmesi kanunlaştı. Hazineden çıkan para tez-

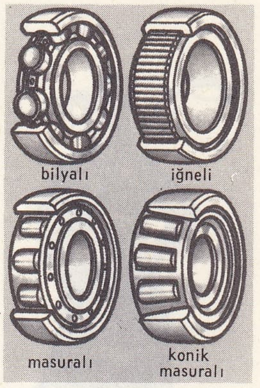

rulmanlar

kirelerinde başdefterdarın pençesi ve sadrazamın san ve buyrultusu bulunurdu. Sefer sırasında ordu ile gider, İstanbul'da yerine Anadolu defterdarı vekâlet ederdi.

Mukataai evvel, mukataai sani, mevkufat, varidat kalemleriyle kılâ tezkirecisi, ahkâm-ı Rumeli tezkirecisi ve başbaki kulu kalemleri doğrudan doğruya Rumeli defterdarına bağlı olan kalemlerdi.

1838'de diğer defterdarlıklarla birleştirilerek Maliye bakanlığını meydana getirdi.

● *Rumeli kadılıkları,* Rumeli kazaskeri defterinde kayıtlı olurdu. Tayin ve terfiler buradaki esasa göre yapılırdı. Rumeli kaza kadıları mülâzemetten sonra en aşağı derece olan Çinab kadılığıyle işe başlardı. Sonra Eğri, İnebahtı, salise, saniye, karibiâlâ ve sittei Rumeli'ye kadar yükselir, oradan emekliye ayrılırdı. XVII. yy. ortalarında Rumeli'de 450'ye yakın kadılık bulunuyordu. Sancak kadılıklarıyse mevleviyet şeklinde tayin olunurdu. Bunlar genellikle 300 akçelik kadılıklardı. Filibe, Sofya, Selânik, mevleviyet olan kadılıklardı. 150 Akçeye kadar olan Rumeli kadılıklarını Rumeli kazaskeri tayin eder, daha yukarısı için sadrazama danışırdı.

rum köylüsü

● *Rumeli kazaskeri,* Rumeli bölgesi ve adalardaki işlere bakardı. Buralardaki kadıların âmiri durumundaydı. Rumeli kazaskeri, paye ve derece bakımından Anadolu kazaskerinden üstündü. Rumeli kazaskerliğine mevleviyet*lerden yükselinirdi. İstanbul kadısı terfi ederek Anadolu kazaskeri, Rumeli kazaskeri terfi ederek şeyhülislâm olurdu. Rumeli kazaskerliği yapmış olanların en kıdemlisine *reisülulema* denirdi. Bu unvan ilmî kudreti değil kıdemi gösterir.

Rumeli kazaskeri Anadolu kazaskeriyle Divanı Hümayunun esas azasındandı. Veziriazamın solunda otururdu. Divanda, kendi kazaskerlik bölgesine ait davalara bakardı. Teşrifatta XVI. yy. sonlarına kadar beylerbeyinden sonra gelirdi. 1579'dan itibaren teşrifatta onların önüne geçti. Padişah sefere gittiği zaman o da katılırdı. Sefere gitmediği zamanlar, bu görevi ordu kazaskeri yüklenirdi. Sadrazam kazaskerin baktığı davalarda verdiği kararların doğruluğundan şüphe ederse ve kazaskerin tarafsız olmadığı ileri sürülürse davayı eski bir kazaskere havale ederdi.

Haftanın belirli günlerinde konağında divan kurar, kendine gönderilen davalara bakmağa orada devam ederdi. Şeriatçı, tezkireci, ruznamçeci, matlapçı, tatbikçi ve mektupçu denilen yardımcıları vardı. Ayrıca kadı ve müderris tayinleriyle yakından uğraşırdı. 150 Akçeye kadar olan müderisliklere ve mevleviyetten aşağı kadılıklara tayin yapmak ve görevden almak hakkı vardı. Daha büyük kadılıklara tayin için sadrazama danışırdı. Resmî işlemleri yürütürken, bu işlemlerin kaydedildiği çeşitli defterler tutulurdu: *akdiye defteri* (kadı defteri), *zaptı mülâzemet defteri* (mülâzımların tayinleriyle ilgili defter), *tarik defteri* (tayin ve nakil değişikliklerinin yazıldığı defter), *Rumeli kazaskerliği defteri* v.d. Rumeli kazaskeri şer'î gelirden 500 akçe gündelik alırdı, sonra hazineden maaş bağlandı. Yaptığı tayinlerden alınan berat resminin yarısı da kendisine aitti. Ayrıca Rumeli ve Adalar'daki kısmeti askeriyeden (askerî sınıftan ölenlerin terekesiyle ilgili) önemli bir miktar para alırdı. Tanzimattan sonra çeşitli gelirleri kaldırılarak arpalık maaşı bağlandı. XIX. yy.da meydana gelen Osmanlı kabinesine şeyhülislâm alındığı için rumeli kazaskerinin önemi azaldı.

XVI. yy.da
rum din adamları
(M. And arşivi)

Rumeli kazaskeri defteri, Rumeli kazaskerliğinde, resmî işlemlerle ilgili olarak tutulan defterlerden biri. Rumeli kazaskerinin görev bölgesinde bulunan bütün kadılar, derecelerine göre, bu deftere kayıtlıydı. Nahiye, kaza, sancak kadılarının tayin, azil ve terfileri, defterdeki kayıtlara göre yapılırdı. Rumeli'deki kadılıklar dokuz dereceye göre düzenlenmişti. Rumeli kazaskeri defterinde kayıtlı olanlar, anadolu kadılıklarına geçemezlerdi.

Rumeli kazaskerliği payesi, Rumeli kazaskerlik makamının karşılığı olan rütbeydi. Paye sahibi bu kazaskerliğin görevlerini yerine getirmez, sadece unvan olarak kullanırdı. Paye sahibi teşrifatta Rumeli kazaskerinin sahip olduğu hak ve imtiyazlara sahipti. Kazaskerlik makamına yükselmek için, bir yıl önce onun payesi verilir, sonra o makama getirilirdi. Böylece Rumeli kazaskerliği payesi sahibi, Rumeli kazaskerliğine namzet sayılır ve bir bekleme devresinde bulunurdu. Anadolu kazaskerliğinden alınmış olanlara Rumeli payesi verilirdi. (→ Bibliyo.) [M]

Rumeli
beylerbeyi (XVI. yy.)
[M. And arşivi]

RUMELİ ağızları, Türkçenin Rumeli'de konuşulan ağızlarına verilen ad. Bu ağızlar grubu şu bölgelere yayılmıştır: 1. Makedonya; 2. Güneydoğu Bulgaristan; 3. Deliorman, Tuzluk, Kuzeydoğu Bulgaristan; 4. Dobruca ve Romanya Besarabyası. Rumeli ağızları Batı ve Doğu ağızları olmak üzere ikiye ayrılır. Ses sisteminin esası bakımından Doğu ağızlarının özellikleri Yeni Türkçeye uyar. Batı ağızlarında ise Eski Osmanlıcaya ait özellikler görülür. Rumeli ağızlarının kaynağı Osmanlıcadır. Doğrudan doğruya oğuzcaya bağlanan Balkan Türkçesinden bu yönüyle ayrılır. Balkan Türkçesi bu yarımadaya Osmanlıcadan önce girmiştir. Karadeniz'in kuzeyinden geçerek Balkanlara gelen bir kısım Oğuzların dili, önce Peçenek, Uz, Tork unsurlarıyle karışmış, XIV. yy.da da Osmanlıcayla temas etmiştir. Müslüman (Osmanlı, Gacal, Tozluk, Gerlovolu, Kızılbaş, Yürük veya Konyar) ve Hıristiyan (Karamanlı, Makedonya Gagauzları, Surguç) Türkler arasındaki din ayrılığı, ağızlar arasında da ayrılıklar doğurmuştur. Bu farklı ağızlardan Balkan Osmanlı Türkçesinin Bosna (O. Blau, C. Truhelka), Adakale (İ. Kunos), Vidin (J. Nemeth), Varna (J. Eckmann), Razgrad (J. Eckmann), Kızanlık (S. Kakuk), Edirne (M. Mansuroğlu), Rodop (T. Kovalski) ve Makedonya (A. M. Seliçev, T. Manevic, J. Eckmann v.d.) ağızları üzerinde çeşitli diyalektoloji incelemeleri yapılmıştır.

Bu gruptaki ağızlardan Bosna veya Boşnak ağızları Türkçenin Batıdaki sınırını meydana getirir. Bu ağızların ses düzeni Sırpça-Hırvatça'nın etkisiyle değişime uğramıştır (*biçim*>*biçüm*). Bu ağızlara islavca ekler (*şekerlik* yerine islavca *-itsa* (-lik) ekiyle (*şecernitsa*) kelimeler de girmiştir. Boşnak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde unutulmuş eski Türkçe kelimeler yaşamaktadır (*arak*/*arık* «zayıf», *biti* «yazı»). Adakale Türkçesinin başlıca özelliği ilk hecedeki *ö* yerine *o, u, ü* gelmesidir (*böyle*>*boyle; ömrüm*>*umrum*). Bazı fiillerin çekimli şekillerinde *r* ve *z* yerine *y* kullanılır (*alınmaz*>*alınmay*). Müslüman Türklerden Kuzeydoğu Bulgaristan'da Deliorman bölgesinde yaşayan Gacalların dili Gagauzların Beşalman lehçesiyle ortak özellikler taşır; iki lehçede de *e*>*a* değişimi vardır (*sen*>*san* gibi). Tozluklar ile Gerlovoluların dili Osmanlıcaya çok yakın niteliktedir. Deliorman ve Gerlovo Kızılbaşlarının dili de Osmanlı Türkçesine bağlıdır. XIV. yy. sonunda Anadolu'dan gelen Yürüklerin dili Azerî Türkçesine yakındır. Hıristiyan Türklerden olan ve Türkiye cumhuriyetinin kuruluşu sırasında Orta Anadolu'dan göç eden Karamanlılar, yunan harfleriyle yazılı bir edebiyat geleneğine sahiptir. Karamanlı Türkçesinin başlıca özellikleri, kelime ortasında *r*'den önce gelen *m*'lere *b* sesinin eklenmesi (*ömür*>*ömbr*), *-maca* ekli fiil şekilleri, *-işin*'li gerundiumlar v.b.dir.

Makedonya Gagavuzlarının dili, Gagavuzların Batı veya Yunan Gagavuzları adını taşıyan grubu içinde konuşulur. Bu ağızlarda Eski Bulgar Türklerinin dli kalıntıları ve yunan dil unsurları da yer alır. Edirne dolaylarında küçük bir topluluk halinde (7 000 kişi) yaşayan surguçların dili Peçenekçeye bağlanır. (→ Bibliyo.) [M]

RUMELİ eyaleti, Balkanlar'da merkezi Sofya olan osmanlı eyaleti. Rumeli eyaletinin kuruluşu Balkanlar'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesiyle yakından ilgilidir. Rumeli'de ilk ele geçen yer Gelibolu oldu (1352). Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşayı beylerbeyi tayin etti. Murad I Edirne'nin alınmasından sonra Lala Şahin Paşayı Rumeli beylerbeyi yaptı. Edirne de Rumeli beylerbeyliğinin ilk merkezi oldu.

Balkanlar'da yeni ülkeler ele geçirildikçe Rumeli beylerbeyliğinin sınırları da genişledi. Tuna nehrinin güneyindeki topraklarla, Bayezid II zamanında alınan Kili ve Akkerman bu beylerbeyliğe bağlandı.

Rumeli eyaleti Rumeli beylerbeyleri tarafından idare edilirdi. Rumeli beylerbeyleri mevki bakımından diğer beylerbeylerden daha yüksekti. Rumeli beylerbeyleri paşa unvanını taşırlar; divanın üyesi sayılırlardı. İstanbul'da bulundukları zaman divan toplantılarına katılırlardı. Bu öneminden dolayı Fatih devrinde sadrazam Mahmud Paşa, Kanunî zamanında sadrazam İbrahim Paşa Rumeli beylerbeyliğini üstlerine aldılar. Rumeli eyaleti 10 187 «kılıç»tı. Bunun 1 087'si zeamet, geriye kalanı tımardı. Bunlar savaş zamanında cebelüleriyle beraber 35 000 kişilik bir kuvvet teşkil ederlerdi. Ayrıca eyaletten 11 560 yörük ve müsellem, 10 000 akıncı kuvveti çıkardı. Rumeli eyaletinin sancakları zaman zaman değişikliğe uğradı. Kanunî'nin ilk zamanlarında Paşa, Bosna, Mora, Semendre, Vidin, Hersek, Silistre, Ohri, Avlonya, İskenderiye (İşkodra), Yanya, Gelibolu, Köstendil, Niğbolu, Sofya, İnebahtı, Tırhala, Alacahisar, Vulçetrin, Kefe, Prizren, Karli, Eğriboz, Çirmen, Vize, İzvornik, Florina, İlbasan, Midilli, Karadağ sancaklarından meydana geliyordu. Ayrıca çingene, müsellem ve voynuk gibi Rumeli'nin çeşitli yerlerinde oturan topluluklar da bir sancakbeyinin idaresine konulmuş ve bu sancakbeyleri Rumeli beylerbeyliğine bağlanmıştı. Koçi Beyin sultan İbrahim'e verdiği risalede ise (1640) Rumeli eyaleti Köstendil, Mora, İskenderiye (İşkodra), Tırhala, Yanya, Ohri, Du-

Foto. MEYDAN

kakin, Silistre, Niğbolu, Vidin, Avlonya, İlbasan, Delvine, Üsküp, Selânik, Vize, Kırkkilise, Çirmen, Alacahisar, Prizren, Vulçetrin, Bender, Akkerman sancaklarından meydana geliyordu. XVII. yy.da Mora, Rumeli eyaletinden ayrılarak ayrı bir eyalet oldu. XIX. yy.da Rumeli eyaleti, idarî bakımdan birçok değişikliğe uğradı. Üsküp, Yanya, Bosna, Selânik Rumeli eyaletinden ayrıldı; her biri ayrı birer eyalet oldu. Asıl Rumeli eyaleti ise İşkodra, Ohri, Kesriye sancaklarından ibaret olarak kaldı. 1864'te ilk vilâyet teşkilâtı kurulduğu zaman Rumeli eyaleti yukarıdaki üç sancaktan ibaretti. 1864'te Rusçuk, Tolçu, Vidin, Sofya, Tırnova, Niş ve Varna'dan meydana gelen Tuna vilâyeti kuruldu; daha sonra İşkodra ve Edirne de birer vilâyet olunca Rumeli eyaleti ortadan kalkmış oldu. (M)

RUMELİFENERİ, esk. **Panium** veya **Phanarakion,** İstanbul boğazının Avrupa yakasında ve boğazın Karadeniz'e açıldığı yerde kurulmuş köy; 1 429 nüf. (1965). Sarıyer ilçesi içinde yer alır. Deniz feneri, kurtarma (tahlisiye) kuruluşları; balıkçılık. Rumelifeneri'nde bir mahalle kurulması Abdülhamid I, ilk kurtarma teşkilâtı kurulması ise Abdülaziz devrine rastlar. (M)

Rumelihisarı, Fatih Sultan Mehmed'in Boğaziçi'nin Rumeli yakasında yaptırdığı (26 nisan 1452 - 28 ağustos 1452) hisar. Bebek-Baltalimanı koyları arasında genişçe bir çıkıntı meydana getiren eski Hermaion burnu üzerinde. Hisarın yeri seçilirken Boğaziçi'nin en dar kısmındaki bu noktanın askerî bakımdan durumu hesap edilmiş, karşıdaki Anadoluhisarı ile boğaz geçidini kapaması düşünülmüştür. Geçişi makaslamada, ateşle önleme ve akıntılar yüzünden gemilerin hisarın yapıldığı kıyıya yaklaşmak zorunda kalması hesaplanmıştır. Hisar üç büyük kuleye dayanan dikdörtgene yakın bir plandadır. Kuzeyden güneye doğru uzunluğu 250 m'dir. Duvarları genellikle 5 m ve yaklaşık olarak İstanbul surlarının iki misli kalınlıktadır. Hisarın beş kapısı vardır: Dağ kapısı, Dizdar kapısı, Hisarpeçe kapısı, Sel kapısı, İstihkâm kapısı. Bütün duvarlarda seğirdim* (nöbet) yolları vardır. Seğirdim yollarından kulelere bağlantı yoktur. Böylece, avlu ve bedenler düşman eline geçtiği zaman büyük kulelerin ayrı ayrı düşmana dayanabilmesi sağlanmıştır. Çeşitli merdivenler bu yolları keser. Üç büyük kuleden başka kalede 13 küçük burç vardır. Hisarın üç büyük kulesi, dünyadaki en büyük kale burçlarıdır. Bunlardan Sarucapaşa kulesi en yükseği (28 m, çapı 23, 80 m); Zağanospaşa kulesi en kalınıdır (21 m, çapı 26, 70 m). Sarucapaşa kulesinin üçüncü katındaki odaya *Fatih odası* denir. Üçüncü kulenin adı Halilpaşa kulesidir. Bu kule üzerinde kûfî hatla Allah'ın adları yazılmıştır. Kubbenin yapımıyle kulelere adları verilen paşalar görevlendirilmiştir. Hisarın ortasında, Fatih tarafından vakfedilen bir de cami vardı. Kitabesiz iki çeşmeyle büyük bir sarnıç, hisarın su ihtiyacını sağlamağa yarar.

Fatih Sultan Mehmed kaleyi, İstanbul'un fethi hazırlıkları sırasında Boğaziçi'nin kontrolunu sağlamak amacıyle yaptırdı. Rumeli yakasına malzeme ve işçi gönderilmesi için hünkâr emirnamesi çıktı. Bu malzemenin güven altına alınması için kıyıda, kalenin güneydoğusuna düşen yere önce bir kule yapıldı. İnşaatta Fatih Sultan Mehmed'in yönetiminde 1 000 kadar usta ve 2 000 kadar işçi çalıştı. Hisar, bütün kaynakların birleştiği 4 ay gibi bir süre içinde tamamlandı. Yine kaynaklar, hisarın planının Fatih tarafından düşünüldüğü üstünde birleşir.

Yapı tamamlanınca, hisara Firuz Ağa kumandasında 400 kişilik bir kuvvet yerleştirildi. Burçlara konan güçlü toplarıyle 1452'de hisar savunma görevine başladı. 10 Kasım 1452'de ilk defa hisardan toplarla 2 venedik kadırgasına ateş açıldı. 26 Kasımda Antonio Rizo gemisi batırıldı. 1453 Yılında, Boğaz'dan hiç bir geminin geçmemesi sağlandı. İstanbul'un fethinden sonra hisar, askerlik bakımından önemini kaybetti ve uzun süre sadece hapishane olarak kullanıldı. Birçok osmanlı devlet adamı (Gedik Ahmed Paşa, Çandarlı Halil Paşa) ve bazı yabancı devlet mensupları da burada hapsedildiği için kaleye *Karakule* adı verildi. Kale 1500'deki büyük zelzelede hasar gördü. XVII. yy.da önemli bir yangın geçirdi. Selim III devrinde onartıldı. önce bir kule yapıldı. İnşaatta Fatih Sul- En önemli onarım 1953'te İstanbul'un 500. fetih yıldönümü münasebetiyle yapıldı. Bugün hisar müzedir; içindeki büyük avlu ise açıkhava tiyatrosu olarak kullanılmaktadır. (M)

Rumelihisarı mescidi (veya **Fenarî mescidi**), İstanbul'da, Rumelihisarı'nın içinde mescit. Şeyhülislâm Molla Fenarî tarafından yaptırıldı (XV. yy. sonları). Altı, sarnıç olduğundan, yüksek ve kare plandaki bu mescidin duvarları, hisarın 1956'da onarımı sırasında üzerine bir platform yapılarak kapatıldı. Merdivenleri ahşaptır. (M)

Rumelihisarı müzesi, İstanbul'da Rumelihisarında müze. Sarucapaşa kulesinde açıldı (1958). Fatih Sultan Mehmed'e ait eserler sergilendi. Bina rutubetli olduğu için müze kapatıldı (1968). Tekrar açılması için çalışılmaktadır. (M)

Rumeli mescidi veya **Turbaba mescidi** veya **Uzuncaova mecsidi,** İstanbul'da, Beşiktaş semtinde, Akaretler yakınında mescit. Rum Ali Ağa tarafından yaptırıldı. Duvarları kâgir, çatısı ve minaresi ahşaptır. Yanında *Turbaba türbesi* vardır. (M)

RUMELİKAVAĞI, esk. **Rumeli Hieron'u,** İstanbul boğazının yukarı kesiminde, Rumeli kıyısında köy ve iskele. Anadolukavağı'nın karşısındadır. Yakınında Altınkum plajları. (M)

RUMELİ-İ ŞARKÎ. Bk. DOĞU RUMELİ.

Rumeli Vilâyetleri Hakkında talimat, Makedonya'da «Vilâyâtı Selâse» (üç vilâyet) denilen Manastır, Selânik ve Kosova vilâyetlerinde yapılacak ıslahatın esaslarını tespit eden talimat (1902). Manastır, Selânik ve Kosova vilâyetleri, Ayastafanos antlaşmasıyle Bulgaristan'a bırakılmıştı; Berlin antlaşmasında tekrar Osmanlı devletine geri verildi; fakat antlaşmanın 23. maddesi bu üç vilâyette özel bir idare kurulmasını ve mahallî ihtiyaçlara uygun bir ıslahat yapılmasını öngörüyordu. Osmanlı devleti büyük avrupa devletlerinin isteği üzerine bu üç vilâyette yeni kurulacak idarenin esaslarını *Rumeli Vilâyetleri nizamnamesi* adı altında hazırladığı bir tüzükle tespit ederek büyük devletlere bildirdi; fakat Abdülhamid II, bu nizamnameyi, Makedonya'nın Osmanlı devletinden alınmasına sebep olacağını düşünerek uygulamadı. Bulgaristan, Doğu Rumeli'yi ülkesine kattıktan sonra Makedonya - Edirne adlı bir cemiyet kurarak Makedonya'yı da ele geçirmeğe çalıştı; bunu bulgar çetelerinin ve komitelerinin hareketleri takip etti. Bulgarların bu faaliyetlerinin yanı sıra, Sırplar ve Yunanlılar da Makedonya'yı kendi topraklarına katabilmek için çete ve komiteler kurdular. Makedonya'da ilk ihtilâl 1902'de çıktı, fakat kısa süre içinde Babıâli tarafından bastırıldı. Bunun üzerine, Berlin antlaşmasında imzası bulunan büyük avrupa devletleri Osmanlı devletine başvurarak Berlin antlaşmasının 23. maddesinin uygulanmasını istediler. Abdülhamid II, bu baskılara karşı koyamadı. Konya valisi Avlonyalı Ferid Paşa başkanlığında *Rumeli Vilâyetleri Islahat komisyonu* kuruldu. Bu komisyon Rumeli Vilâyetleri Hakkında talimat adıyle bir ıslahat programı hazırladı. Bu program şu esasları kapsıyordu: 1. her vilâyette nafıa müdürlükleri kurulacak; 2. valiler ticaret, tarım ve sanayinin gelişmesi için çalışacaklar; 3. jandarma ve polis, hıristiyan ve müslümanlardan olacak; 4. mahallî askerî birlikler valinin emrinde olacak; 5. her kasabada üyeleri hıristiyan ve müslümanlardan meydana gelen nizamiye mahkemeleri kurulacak; 6. elli haneden kalabalık olan her köyde okul açılacak, millî eğitim vergisinin üçte ikisi mahallî ihtiyaçlar için sarfedilecek; 8. bu işlerin uygulanmasını bir genel müfettiş denetleyecekti. Bu programın uygulanmasıyle eski Yemen valisi Hüseyin Hilmi Paşa, *vilâyâtı selâse müfettişi umumîsi* unvanıyle görevlendirildi. (M)

RUMEN i. (fr. *roumain*). Romanya halkından veya bu halkın soyundan olan kimse. || [İsim tamlamalarında] Romanya veya Rumenlerle ilgili olan: *Rumen dansı.* (M)

RUMENCE i. (*rumen*'den *Rumen-ce*). Romanya'nın resmî ve edebî dili.

— ANSİKL. Leng Romanya'nın resmî ve edebî dili olan *Rumence* Romanya'da yaşayan halkın büyük kısmı tarafından konuşulur. Bu dil roman dillerinin en doğuda olanıdır. Romanya'nın coğrafî yüzeyinde ortaya çıkan lehçe farkları önemli değildir. Tuna'nın kuzeyindeki bütün bölgelerde konuşulan ve dış lehçelerden farklı olan ağza *Daçya Rumencesi* denir. Dış lehçeler ise şunlardır: 1. *Arumence* veya *Makedonya Rumencesi*, özellikle Kuzey Yunanistan, Yugoslavya'nın güneyi, Bulgaristan ve Arnavutluk'ta 350 000 kişi tarafından konuşulur. Bu lehçenin morfolojisi ve söz dizimi, dildeki eski biçimleri muhafaza eder. XII. yy.dan itibaren Daçya Rumencesinden ayrılan bu lehçe, Halk Latincesinin özelliklerini orijinal bir şekilde geliştirmiş ve komşu halkların konuştuğu Yunancadan, yapısında bozulmalar meydana gelecek ölçüde etkilenmemiştir; 2. *Meglena Rumencesi,* Selânik'in kuzeyinde, Vardar yakınında, Meglena vâdisinde 15 000 kişi tarafından konuşulur. Bu lehçe, Makedonya Rumencesinin yapılaşmış değişik bir biçimidir; 3. *İstria Rumencesi,* Doğu İstria'da, Opatija ile Labin arasında yaklaşık olarak 2 500 kişi tarafından konuşulur. Bu dil adacığı, komşu islav ve italyan ağızlarının etkisinde kalmıştır.

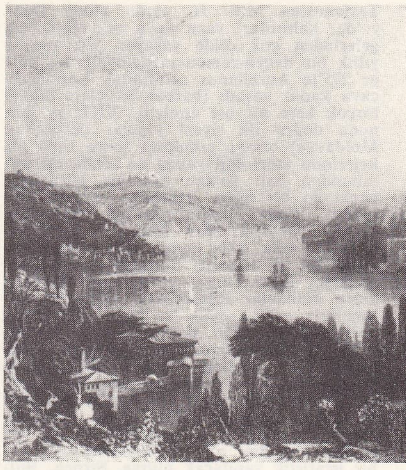

Rumelihisarı bir gravürden

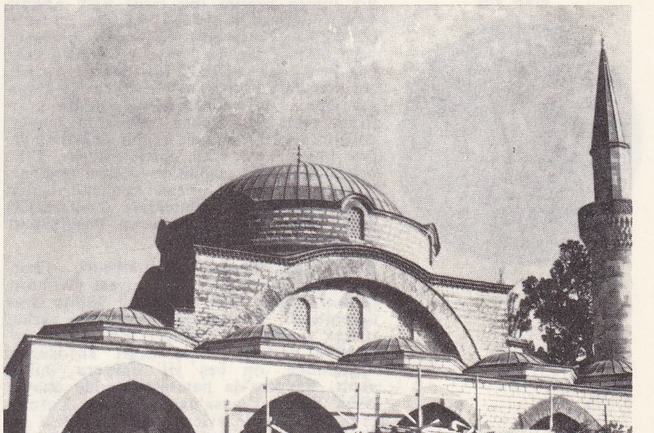

Rummehmetpaşa Camii

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Trajanus'un M.S. II. yy.da aldığı Daçya'da, kalıntıları yazıt veya arkeoloji belgelerinden çok dilde yaşayan yüz yetmiş yıllık bir daçya-rumen medeniyeti, bu bölge 275'te Aurelianus tarafından boşaltılıncaya kadar yaşadı (barbar istilâları ülkeyi birçok kere alt üst etmişti). XIII. yy. sonuna doğru ilk siyasî yapılar (Eflak ve Moldavya) ortaya çıktıktan sonra tuna ülkelerinde morfoloji yapısı ve sözdizimi bakımından batı roman dillerine bütünüyle benzeyen bir ağzın belirmesi, roman varlığının devam ettiğini gösterdi. Bu ağzın kelime hazinesi islav dillerinin etkisinde kalmıştı ama dilin temel sistemleri (msl. zamir ve fiil sistemi) Latinceden farklılaşmamıştı. Daha sonra, çeşitli kaynaklardan gelen kelimeler Rumenceye girdi. Bu kelimelerin ortaya çıkışı ve kayboluşu tarihî değişikliklere bağlı kaldı. Meselâ XVIII. yy.da Türkler adına ülkeyi yöneten istanbullu rum prensler devrinde, Rumenceye bugün birçoğu unutulan sayısız yeni-yunanca kelime girdi. Gene siyasî olaylara bağlı olarak, özellikle XIX. yy.da, rumence kelime hazinesinin oluşumunda fransız etkisinin oynadığı rol de önemlidir. Ayrıca, bir istatistik yapılacak olursa, Sırpça, Bulgarca, ruten dili, Lehçe, Macarca, Rusça ve Türkçeden gelme kelimelerin oranını da (bunlar, sayıları ve canlılıkları bakımından farklıdır) belirlemek gerekir. Bir dili sadece kelime hazinesine dayanarak nitelemek mümkün olsa bile bu karışıklık Rumence için büyük bir önem taşımaz. Çünkü yabancı unsurların oranı, bölgelere, toplumsal çevrelere, yazılı edebiyatta ise türlere ve işlenen konulara göre değişiklik gösterir. Ayrıca dilin yapısı Latinceden gelen çoğul soneklerin etkisinde kalmamış ve islavca, yunanca, macarca menşeli bütün fiiller Latincenin zaman bildiren soneklerini almıştır. (Bu ekler öbür roman dillerine oranla Rumencede fonetik yönden Latinceye çok daha yakın bir biçimde muhafaza edilmiştir.) Rumence yazılmış ilk belgeler (bunlar kiril alfabesiyle yazılmıştır; çünkü bazı diyakritik işaretlerle tamamlanan latin alfabesi Romanya'da ancak 1860'tan sonra kesinlikle benimsenmişti) orijinal islav eserlerinden çevrilen dinî kitaplardır (XVI. yy.). Romanya'da ilk basılan eserler de din kitaplarıdır (*1544 Kateşizmi*). Kısa süre sonra millî dilde tarih yazarlığı yaygınlaştı ve 1830'lardan sonra büyük ölçüde gelişen orijinal bir edebiyat ortaya çıktı. (Bk. ROMANYA.) Rumen edebiyatının iki büyük temsilcisi şair Alecsandri ve Eminescu'dur. Ama öteki yazarlar (bunlar arasında hikâyeci Creanga, komedi yazarı Caragiale, romancı Rebreanu sayılabilir) rumen nesrini (bu nesir halk ağzının veya okumuşların edebî nesrinin şu veya bu ölçüde yansısıydı) ilgi çekici bir seviyeye ulaştırdılar. İki savaş arasında rumen edebiyatı çok verimli bir dönem yaşadı. Bu dönemde rumen edebiyatında iki kaygının ağır bastığı görülür: dikkatli bir araştırma sayesinde rumen milletinin manevî değerlerini iyi tanımak ve bu değerleri çağın hümanizmi içine yerleştirmek. Dilin ortaya çıkardığı güçlük ve sağlam tercümelerin nispeten az olması, bugüne kadar, öteki roman dili edebiyatları arasında hak ettiği yeri alacak bir rumen edebiyatının gelişmesini engelledi. (L)

ön yüz

Rumî cedid altını

arka yüz

RUMFORD (Benjamin THOMPSON, — kontu), amerikalı fizikçi ve kimyacı (Woburn, Massachusetts 1753 - Auteuil 1814). Önce öğretmendi. Bağımsızlık savaşında yarbay olarak İngilizler emrinde (1782) çalıştı. Avrupa'ya yerleşti. Seçici Karl Théodor'un hizmetinde, on beş yıl Bavyera valiliği yaptı. Bavyera'da patates ekimine önayak oldu. Sonra Fransa'da yaşadı ve Lavoisier'nin dul eşiyle evlendi. Isı üstündeki çalışmaları, İngiltere Krallık derneğine kabulünü sağladı. Havalı termoskop ve sulu kalorimetreyi tasarladı. Yanma ve buharlaşma ısısını inceledi; su yoğunluğunun maksimum sıcaklığını tespit etti; akışkanlarda ısı iletimini gözlemledi. Ona göre ısı, ısıtılan maddenin bileşenlerinin salınım hareketidir. Bunu eriyen buz kitlesinin sabit kalışıyle ispatlayarak kalorik teoriyi çürüttü (1798). Madenlerin sürtünmesinden ısının meydana geldiğini ve kalorifik kapasitelerini değiştirmediğini gösterdi. Ayrıca fotometreyi icat etti. (L)

RUMÎ sıf. (ar. *rūm*'dan *rūmî*). *Esk.* Roma imparatorluğuyle ilgili, Roma imparatorluğunda yaşamış olanlara ait. || Bizans imparatorluğuna ve bu imparatorluğun hâkimiyeti altındaki kimselere ilişkin. || Anadolu ile ilgili, Anadolu'ya bağlı. || Anadolulu. || Osmanlı imparatorluğuna ve bu imparatorlukta yaşayan kimselere ilişkin.

— G. santl. Anadolu Selçuklularının kullandıkları filiz ve yaprak biçimli hayvan motifleriyle yapılan karmaşık süsleme. (Bk. ANSİKL.) || *Rumî şemse,* kitap ciltlerinin üst kapağına yapılan, güneşe benzer süsleme. (Uzun, ucu sivri ve kıvrık yapraklardan meydana gelir ve güneş biçimindedir.) *Yekpare şemse, mülevven şemse, mülemma şemse, sıvama şemse, üstten ayırma şemse, alttan ayırma şemse* gibi türleri vardır.) || *Rumî tahrir,* kitap ciltlerinin üst kapağına yapılan bir süsleme türü. (Siyah çizgilerden meydana gelirdi.)

— Takvim. *Rumî takvim,* Osmanlı devletinde, 1678'den sonra maliye işlemlerinde kullanılan takvim. || *Rumî sene,* rumî takvim esasına dayanan ve mart ayından başlatılan takvim yılı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL G. santl. *Rumî,* türk süsleme sanatının klasik üslûplarındandı. Gerek mimarîde, gerek eşya üzerinde en çok kullanılan süsleme tarzıydı. Bu adı, Roma imparatorluğu yönetimi altındaki Anadolu'ya *Diyarı Rum* denmesinden dolayı aldı. Rumî süsleme tarzı türk ve islâm ülkelerinde çok yaygın olan bir süsleme üslûbuydu. Bunu daha çok Anadolu Selçukluları geliştirdi.

— Takvim. *Rumî sene* adı verilen takvim gibi M.Ö. 46'da Roma imparatoru Jül Sezar adına düzenlenen takvim esasına dayanır. Rumî ayların bazısı Selefki, bazısı Julianus takviminden alındı. Bazı ayların adları değişmeden kullanıldı. Malî yıl, hicrî-kamerî yıl başlangıcına dayanır ve yılbaşı, 1 mart olarak kabul edilir. Rumî sene ile hicrî sene arasında süre farkı vardır. Hicrî sene 354, rumî sene ise 365 gündür. Bu yüzden, rumî sene, her 33 yılda hicrî seneyi bir yıl geçer. Bu farkı gidermek için rumî seneden, her 33 yılda bir hicret yılı düşürülür; buna *sıvış senesi* denir. Rumî sene, milâdî 584 yıl sonra başlatıldı. Bu yüzden, rumî seneyi bulmak için milâdî seneden 584 çıkarılır. Rumî sene, 1840'ta yeniden düzenlendi. Osmanlı devletinin sonlarına kadar malî işlemlerde kullanılan rumî sene 1925'te, milâdî takvim yılının kabul edilmesi üzerine bırakıldı. Rumî senenin yılbaşı sayılan mart ayı, malî yılbaşı olarak kaldı.

◆ **Rumiye** i. *Esk.* Rumî'nin dişili: *Sene-i rumiye.* (M)

RUMİA i. Kanatları kızıl benekli kükürt sarısı renginde kelebek; tırtılı üvez, akdiken ve çakalerigi ağaçlarında yaşar. (İlmî adı *Rumia* veya *Opisthographis luteolata.* Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

Rumî altın veya **atik Rumî,** Mahmud II (1808-1839) devrinde basılan altın. 1821'e kadar çıkarıldı. Altın 27 mm çapında ve 4,80 gr ağırlığında, ayarı 23 ve 25 kuruş rayicindeydi. Bu altının yarımı ve dörtte birlikleri de (rubiye) vardı. (M)

Rumî cedid altını, Mahmud II zamanında (1808-1839) ve hükümdarlığının 9. yılından 15. yılına kadar geçen süre içinde basılan altın. Bu altına halk arasında *yaldı mahmudiye* de denilirdi. Ayarları milim hesabıyle binde 800'dür (veya 19 ayar). Sikkenin ön yüzünde, ortada, tuğra ve çevresinde *sultan ul-berreyn* (iki kıtanın sultanı) ve *hakan ul-bahreyn es-sultan ibnis sultan* (iki denizin hakanı sultan oğlu sultan) yazılıdır. Arka yüzünde ortada *senei cülûs* (tahta çıkış yılı) ve bunun altında *duribe fi Konstantiniyye 1223* (İstanbulda basıldı 1223), *es-Sultan Mahmud Han İbnis sultan Abdülhamid Han dame mülkehu* (sultan Abdülhamid'in oğlu sultan Mahmud Han Mülkü daim olsun) yazılıdır. Rumî cedid altınlarının çiftesi 4,80 gr ve tekleri de 2,40 gr gelir. (M)

RUMİNA i. Subulinidae familyasından salyangoz çeşidi. (Ruminaların kavkısı uzun, gençken bütün, yetişkin iken güdüktür; yetişkin hale gelince hayvan kavkının üst sarımlarını kırar, çıkardığı salgıyle buraya bir kalker lam yapar. Akdeniz bölgesinin karakteristik yumuşakçalarındandır.) [L]

Rumipaşa camii, Kahire'de cami. Hasan Rumî Paşa tarafından yaptırıldı (1529). Planı Bursa'daki Yeşil cami, Orhanbey, İstanbul'daki Mahmutpaşa ve Muratpaşa camilerine benzer. Dikdörtgen planlı olan namaz yeri mihrabın ekseninde bulunan iki kubbeyle örtülüdür. Daha küçük kubbeler, geçme veya beşik tonozlar, iki orta kubbenin yanlarında yer alır. Yapı, dik olarak birbirini kesen iki dikdörtgenden meydana gelir. Ortada büyük kubbe yükselir. Mihrap çıkıntısı, yarım kubbe biçimli bir tonozla örtülüdür. Caminin ön yüzünde küçük kubbelerle örtülü bir revak vardır. (M)

RUMİYE i. (İsmail *Rumî*'nin adından ar. *Rūmiyye*). Tasav. Kadirî tarikatının kollarından biri. (XVII. yy. başlarında Şeyh İsmail Rumî bin Ali Tosyevî tarfından kuruldu. Sünnî tarikatlardan biri olan Rumiye, Kadirîliğin bütün inanç ve ilkelerini benimser. Zikre büyük önem verir.) [M]

RUMİYE gölü. Bk. URMİYE GÖLÜ.

RUM JUNGLE, Avustralya'da (Kuzey toprakları) uranyum filizi işletme merkezi, Darwin'in güneyinde. (L)

Rumkale, ar. **Kal'at er-Rum,** Gaziantep yaylasının Fırat vâdisine hâkim sarp bir yamacı üzerinde kurulmuş kale ve şehir kalıntısı. Bugün Gaziantep ilinin Yavuzeli ilçesi sınırları içinde yer alır. Osmanlı devletinin son yıllarına kadar merkezi Halfeti kasabası (Urfa ili) olan kazaya da Rumkale adı veriliyordu. Kalenin kurulmuş olduğu yer, Fırat ırmağına karışan Merzümen çayı ve Fırat ırmağıyle çevresinden ayrılır. Buranın Asur hükümdarı Salmanassar III tarafından ele geçirilen (M.Ö. 855) Şitamrat şehri olduğu sanılıyor. Ortaçağda *Urima* adını taşıyan ve Ermenilerin *Hromklay,* Süryanîlerin *Kala Rhomata* diye adlandırdıkları kalede bir süre ermeni catholicos*-ları oturdu ve bu dönemde şehirde büyük kilise ve manastırlar yapıldı. XIII. yy. sonlarında Mısır memlûk sultanları tarafından ele geçirilerek Kal'at el-Müslimîn adıyle bir sınır kalesi olarak kullanıldı. Merci Dabık savaşından sonra Osmanlılara geçen Rumkale, Halep eyaletinin Birecik sancağına, bir kaza merkezi olarak bağlandı. XIX. yy. ortalarından itibaren önemini kaybetti. (M)

RUMMA (VAD EL —), Suudî Arabistan'da akarsu, Kasım'da; 480 km. Mekke'nin kuzeyindeki billûrlu yaylalardan doğar, kuzeydoğuya doğru akar, cebel Tuvayk'ı aşar ve Kuveyt-Irak sınırında çölde kaybolur. (L)

RUMMEL (VAD), Doğu Cezayir'de ırmak, 250 km. Setif'in kuzeydoğusunda, Ferciva dağlarının eteğinde doğan Rummel, Konstantin ovalarını akaçlar, en meşhuru Konstantin şehrinin eteğinde uzanan boğazlardan geçer, Konstantin dağlarını aşar; daha aşağıda yeni boğazlarla Numidia sıradağlarını geçer ve VAD EL-KEBİR adını alır; Kollo Kabiliye'sinin ağaçlık kıyısında denize ulaşır. (L)

RUMMEL (Walter Morse), alman müzikçisi (Berlin 1887 - Bordeaux 1953). L. Godowski'nin öğrencisiydi. Solocu olarak ve karısı Thérèse Chaigneau ile birlikte verdiği konserlerde başarı kazandı. Orkestra, çalgı ve orkestra müziği, oda müziği parçaları besteledi. (M)

Rummo hastalığı, içsalgı bozukluğundan ileri gelen ve erken ihtiyarlama görünüşü veren hastalık. (İtalyan hekimi Gaetano *Rummo*'nun [1853-1917] adıyle anılır.) [L]

RUMOHR (Karl Friedrich VON), alman yazarı (Reinhardsgrimma, Dresden yakınları 1785 - Dresden 1843). Resimle ilgilendi, genç sanatçıları korudu. Çeşitli konularda hikâye ve denemeler, daha çok sanat tenkitleri yazdı, özellikle XIV.-XV. yy. italyan resmini ele alan modern sanat tenkidinin oluşmasında önemli rol oynadı. Başlıca eseri: *İtalienische Forschungen* (İtalya Araştırmaları) [1827-1831]. (M)

RUMOİ, Japonya'da şehir, Hokkaido adasının batı kıyısında, il idare merkezi; 32 500 nüf. Balıkçı limanı. Yakınında kömür işletmesi. (L)

Foto. MEYDAN

RUMOR, yun. **Pheme,** lat. **Fama.** Mit. Jüpiter'in habercisi olan alegorik tanrıça. Vergilius'a göre Dev'lerin bozgunundan sonra tanrıların suçlarını açığa vurmak üzere Yer tanrısından doğdu. (L)

RUMOR (Mariano), italyan siyaset adamı (Vicenza 1915), 1948'den beri Millet meclisi üyesi. 1964'ten itibaren Demokrat Hıristiyan partinin genel sekreterliğini yaptı. Tarım bakanı (1959-1963), içişleri bakanı (1963) oldu. Hıristiyan Demokratlar Avrupa birliği başkanı oldu (1965). 1968 Genel seçiminden sonra kurulan hıristiyan demokrat azınlık hükûmetinin çekilmesi üzerine merkez sol koalisyon hükûmetini kurdu; Hıristiyan Demokrat partinin genel sekreterliğinden ayrıldı. Haziran 1969'da, Sosyalist partinin koalisyondan çekilmesi üzerine doğan siyasî krizden sonra hıristiyan demokrat azınlık hükûmetini (ağustos 1969) ve yeniden merkez sol koalisyon hükûmetini kurdu (mart 1970). Temmuz 1970'te başbakanlıktan ayrıldı. (LM)

Rum Ortodoks Patrikhanesi kütüphanesi, İstanbul'da (Fener) patrikhane binası sınırları içinde kütüphane. Nüvesi Heybeliada'daki Aya Triada manastırı kütüphanesidir. Manastırın kurucusu patrik Germanos IV burada bulunan birçok elyazması kitabı Patrikhane kütüphanesine nakletti. 1866'da bu elyazması kitapların bir kısmı patrik Sofronios tarafından patrikhaneye bağlı olan Fener Rum Erkek lisesine verildi. 1880'de alt katı matbaa, üst katı kütüphane olarak kullanılması düşünülen iki katlı bir bina yapıldı. 1904'te patrik İoakim burayı tam bir kütüphane haline getirdi. Bugün 40 000'i Heybeliada'da, 26 000'i esas kütüphanede olmak üzere 65 000 cilt kitap vardır. Bunun 1 000 cildi elyazmasıdır. Kütüphane, kitapları bağış yoluyle elde eder. (M)

RUMPF (Georg Eberhard), alman botanikçisi (Hanau 1627 - Ambon 1702). Uzun süre Ambon'da yaşadı ve bölgenin bitkilerini inceleyerek *Herbarium Amboinense* (Ambon Bitkileri) [1741-1755] adlı bir eser yazdı. (M)

RUMPFİT i. (fr. *rumpfite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve alüminyum silikat; bir klorit çeşididir. (L)

Rump - Parliament (ing. dey.), 6 aralık 1648'de albay Pride'ın, ilerigelen kumandanlarla ve bu arada Cromwell ile anlaşarak giriştiği cebrî temizlik hareketinden sonra ingiliz Long-Parliament'ine verilen ad. Sadece koyu püritenlerden meydana gelen Rump-Parliament, ocak 1649'da Charles I'i ölüme mahkûm etti. Ama bu kurulun otoriter gayretkeşliği, özellikle orduda bulunan pek çok kimseyi kaygılandırdı. Siyasî ve dinî görüş ayrılıkları daha da ciddî bir niteliğe bürününce Cromwell, ordu adına, Rump-Parliament'i nisan 1653'te kendini feshetmek zorunda bıraktı. (L)

RUMUZ i. (ar. *remz*'den *rumūz*). Remiz, simge. || Çoğl. i. *Esk.* Gizli anlamları olan işaretler veya sözler.
— Kim. *Esk. Rumuzi kimyeviye,* kimyasal semboller.

◆ **Rumuzat** çoğl. i. *Esk.* Rumuzlar, gizli işaretler veya sözler. (M)

RUMYANTSEV (Nikolay Petroviç), rus siyaset adamı (1754 - Petersburg 1826). Pyotr Aleksandroviç Rumyantsev'in oğlu. Liberal görüşlüydü. Batı kültürüyle (Hollanda'da) yetişti. Ticaret bakanı (1801-1809), şansölye (1809-1812) oldu, Finlandiya'yı Rusya'ya veren Hamina (1809) antlaşmasını imzaladı. En eski rus tarihiyle ilgili birçok belge topladı. Kütüphanesiyle koleksiyonunu Moskova şehrine bıraktı, bunlarla *Rumyantsev müzesi* kuruldu. (L)

RUMYANTSEV (Pyotr Aleksandroviç), rus generali (Moskova 1725 - Taşov 1796). Yediyıl savaşında yararlık gösterdi, Ukrayna valisi oldu (1764-1768). Türkiye ile yapılan savaşta rus ordusuna kumanda etti ve Türklere Küçük Kaynarca antlaşmasını kabul ettirdi (1774), bunun üzerine kendisine ZADUNAYSKİY («Tuna ötesi») lakabı verildi. 1787-1791 Arasında Türklerle yapılan savaşa katıldı. 1794'te mareşal Suvorov ile birlikte, Polonyalılara karşı yapılan savaşı idare etti. Rus askerlik teşkilâtının kuruluşunda büyük rol oynadı. (L)

RUN [ran] i. («koşu» anlamında ing. k.). Petr. Bir tesisin belli saatler arasında sürekli olarak çalışması. (L)

Rummehmetpaşa camii, İstanbul'da, Üsküdar semtinde cami. Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamı Rum Mehmed Paşa tarafından yaptırıldı. Bursa'daki ilk camilerin planına benzer. Cephedeki beş gözlü revaktan ve bunun ortasındaki kapıdan caminin içine girilir. Merkezî sahnın iki tarafında ocaklı ikişer oda vardır. Bursa'da Yeşilcami'de olduğu gibi merkezî sahnın kıble tarafında zeminden 35 sm kadar yükseklikte dışa taşkın bir sahın daha yer alır. Caminin mihrap ve mimberi buradadır. Orta sahın 11 m çapında bir kubbeyle örtülüdür. Caminin duvarları taştan, büyük kemerler tuğladandır. Kubbe kasnağı kısa ve daire şeklindedir, sekiz penceresi vardır. Minaresi ve revakı harap olduğundan onarıldı ve revak, bir ahşap çatıyle örtüldü. (M)

RUNA yazısı. Bk. RÜNİK *yazı.*

RUNCİMAN (Walter, — vikontu), ingiliz siyaset adamı (South - Shields 1870 - Doxford, Northumberland 1949). Liberal milletvekili (1899) seçildi, liberal millî birlik hükûmetlerinde çeşitli bakanlıklarda bulundu; alman-çekoslovak buhranında Chamberlain'i destekledi (1938) ve Lordlar kamarası başkanı oldu (1938-1939). [L]

RUNCİNA i. Kavkısız, ayağı çok ayrık, arttan solungaçlı yumuşakça; Atlantik'te ve Akdeniz'de yaşar. (*Runcinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

RUNCİNİDAE çoğl. i. Arttan solungaçlı çok küçük yumuşakçalar familyası. (Genellikle kavkısız olan bu hayvanlarda ayrı bir baş kalkanı bulunmadığı gibi parapodyum izine de rastlanmaz; birkaç yaprak halinde basit bir solungaç bulunur.) [L]

RUNCORN, İngiltere'de (Cheshire) şehir, Mersey halicinin sol kıyısında; 26 000 nüf. Tersaneler. Kimya sanayii. Sepi yerleri. Şehrin Liverpool'un yükünü azaltmak için büyük ölçüde genişletilmesi tasarlanmıştır. (L)

RUNDE (Justus Friedrich), alman hukukçusu (Wernigerode 1741 - Göttingen 1807). Kassel'de Karlskollege'de (1771) ve Göttingen üniversitesinde (1785) medenî hukuk ve amme hukuku dersleri verdi. Başlıca eseri: *Allgemeines Deutsches Privatrecht* (Alman Özel Hukuku) [1791]. (M)

RUNDSTEDT (Gerd VON), alman mareşali (Aschersleben 1875 - Hannover 1953). Eski bir asker ailesindendir; on üç yaşında Oranienburg Askerî okuluna girdi ve üç yıl sonra piyade asteğmeni oldu. Daha sonra Berlin Harp akademisinde öğrenim yaptı. Kısa bir süre sonra genel karargâha çağırıldı. 1918'e kadar orada hizmet gördü ve 1945'e kadar Ordu Yüksek Kumanda kurulunda bulundu. Seeckt'in öğrencisi olan Rundstedt, Birinci Dünya savaşı yenilgisinden sonra alman ordusunu teşkilâtlandırdı. 1927'de generaliğe yükseldi. 1932'de von Papen tarafından Berlin askerî kumandanlığına seçildi ve onun Prusya Sosyalist hükûmetine karşı yaptığı darbeyi destekledi. 1936'da yine Berlin'de, Askerî Bölgeler 1. Grup kumandanlığına getirildi; ama nazi rejimine karşı yakınlık duymadığı için 1938'de kendi isteğiyle emekli oldu. Ertesi yıl Hitler tarafından tekrar hizmete çağırıldı; Polonya ve Fransa'da bir ordular grubuna kumanda etti; Fransa muharebesinde Ardenne'lerde merkezî kuvvetleri yönetmekle görevlendirildi. Rusya'nın istilâsı sırasında Güney Ordular grubuna kumanda etti; Kiev'den Harkov'a kadar Ukrayna'yı ele geçirdi; ama kış taarruzuna karşı olduğundan istifasını verdi. Birkaç ay sonra (1942), Hitler kendisine Fransa'da Batı Cephesi kumandanlığını verdi; 1944'e kadar bu görevde kaldı. Normandiya'da uğradığı başarısızlık üzerine, bir ay muharebeden sonra yerine von Kluge getirildi. Ödevinde disiplini her şeyin üstünde tuttuğu için, Rundstedt 20 Temmuz Askerî darbesine katılmadı; hattâ komployu hazırlayanları yargılayan mahkemede görev aldı. Rundstedt'in çok büyük olan prestijinden yararlanmak isteyen Hitler eylül 1944'te onu bir kere daha kumandanlığa getirdi ve alman ordusunun Ardenne'lerdeki son taarruzunu yönetmekle görevlendirdi. Rundstedt, yerini Kesselring'e bıraktıktan sonra, alman ordusunun teslim oluşunda İngilizler tarafından tutuklandı. Nürnberg'de, sonra Londra ve Hamburg'da enterne edildi; 1949'da sağlık sebebiyle serbest bırakıldı ve Hannover'e çekildi. (L)

RUNE veya **RUNA yazısı.** Bk. RÜNİK *yazı.*

RUNEBERG (Johan Ludvig), isveççe yazan finlandiyalı şair (Jakobstad 1804-Borga 1877). Helsingfors üniversitesinde (1830-1837), sonra Borga'da (1837-1857) latin edebiyat profesörlüğü yaptı. 1838'de keşiş oldu. *Dikter* (Şiirler) [1830] adındaki şiir kitabına aldığı *İdyll och Epigram* (Kır ve Çoban Şiirleri) özellikle anılmağa değer. Bu şiirinde, halk türkülerinden büyük bir ustalıkla yararlanır. Köylü Pavo'ya adadığı şiirinde ise, küçük insanların kahramanlığını yüceltir. Altı heceli mısralarla yazdığı büyük şiiri *Elgskytlarne* (Geyik Avcıları) [1832], Homeros'un tarzını hatırlatır ve Finlandiya'nın günlük hayatını yansıtan gerçekçi bir tablodur. Aynı eskiçağ özlemi, Ossian'ın şarkılarının etkisini taşıyan destan tarzındaki şiiri *Kung Fjalar*'da da (Kral Fjalar) [1844] görülür. En sevilen eseri *Fänrik Staals Sagner* (Staal Sancağının Hikâyeleri) [1848] finlandiya askerinin talihsiz 1809-1810 savaşındaki cesaret ve direncinin övgüsüdür. Runeberg'in, kaynağını Eski Yunan'a hayranlığından, yurduna ve yurttaşlarına sevgisinden alan duru ve güçlü deyişi gerçekçi şiirin başarı kazanmasını sağladı. Runeberg, Finlandiya'nın millî şairi ve isveç edebiyatının en büyük lirik şairlerinden biri sayılır. (L)

RUNGE (Carl David), alman matematikçisi (Bremen 1856 - Göttigen 1927). Hannover Politeknik okulunda (1886-1904), sonra Göttingen üniversitesinde (1904-1924) profesörlük yaptı. Matematik analiz teorilerine büyük katkıda bulundu; çokgenlerle ilgili otomorf bir fonksiyonu bütünüyle temsil edebilen bir geliştirme metodu buldu. Sayısal ve grafik hesapla ilgili araştırmaları dünyaca ünlüdür (*Vorlesungen Über Nümerisches Rechnen* [Sayısal Hesap Üstüne Dersler], 1924, H. Konig ile birlikte). Runge fizik alanında da çalışmalar yaptı ve başka bilim adamlarıyle işbirliği ederek tayf dizileri üstünde önemli sonuçlara vardı. (L)

RUNGE (Friedlieb Ferdinand), alman kimyacısı (Billwärder, Hamburg 1795 - Oranienburg 1867). Breslau'da ders verdi. Odun katranı, taşkömür ve bu kömürün çeşitli bileşimleri (anilin, kinolin, fenol), atropin ve kafein üstünde yaptığı önemli incelemelerle tanınır. (M)

RUNGE (Philipp Otto), alman ressamı (Wolgast 1777 - Hamburg 1810). Romantizmi benimsedi, Tieck ve Goethe ile yakınlık kurdu; duygusal kompozisyonlarıyle (*Bülbülün Dersi,* Hamburg müzesi) tanınır. (L)

Runge - Kutta metodu, bir diferansiyel denklemin yaklaşık çözümünü ilk şarta göre hesaplama metodu. Çözümün, koordinat başlangıcındaki Taylor açılımı bilinirse, yakın bir noktada bu çözümü hesaplamak mümkün olur. Runge-Kutta metodu, diferansiyel denklemin iyi seçilmiş noktalarda hesaplanan değerlerini birleştirerek, bu açılımı yaklaşık olarak bulmağa dayanır. (L)

RUNKLE (John Daniel), amerikalı matematikçi (Root, New York 1822 - Southwest Harbor, Maine 1902). Massachusetts Teknoloji enstitüsünün kurucularındandır. 1865-1868 ve 1880-1902 yılları arasında bu enstitünün Matematik kürsüsünde çalıştı. 1868-1870 Arasında enstitüde başkan vekili, 1870-1878 arasında da başkan oldu. 1859'da *Mathematical Monthly* dergisini kurdu, bu dergiyi 1861'e kadar yönetti. Başlıca eserleri: *New Tables for Determining the Values of the Coefficients in the Perturbative Function of Planetary Motion* (Gezegenlerin Hareketinde Etkilenme Yüzünden Meydana Gelen Değişikliklerin Denklemlerindeki Katsayı Değerleri İçin Yeni Tablolar) [1956], *Elements of Plane and Solid Geometry* (Düzlem Geometri ve Şekil Geometrisi Unsurları). [L]

RUNNYMEDE, Thames ırmağı kenarında çayır, Surrey'de. 1215'te Magna Carta burada imzalandı. (L)

RUNÜMA veya **RUNÜMUN** sıf. (fars. *rū,* yüz ve *nümā* veya *nümūn,* gösteren'den *rū-nümā* veya *rū-nümūn*). *Esk.* Yüz gösteren,

kont **RUMFORD**

Foto. LAROUSSE

mareşal von RUNDSTEDT

RUNEBERG Sainte-Geneviève kütüphanesi

beliren: *Mahzun nigehinle runümasın* (Recaizade Ekrem). || *Runüma olmak,* belirmek, meydana çıkmak: *Kayser tarafından dahi bir hareket runüma olmamıştır* (Cevdet Paşa).

◆ **Runümayî** i. *Esk.* Ortaya çıkma, belirme. (M)

RUOLZ i. (bulucusu Henri de *Ruolz*'un adından). Kim. Yüzde 35 ile 50 bakır, yüzde 25 ile 40 nikel ve yüzde 25 gümüşten meydana gelen alaşım; parlak gümüş rengindedir ve kuyumculukta kullanılır. (L)

RUOLZ (kont Henri DE), fransız bilgini (Paris 1811 - Neuilly - sur - Seine 1887). Sınaî kimyaya merak sardı ve metalleri galvanoplasti yoluyle yaldızlama çarelerini aradı. Henry Elkington adlı bir ingilizle birlikte bulduğu yaldızlama usulü Fransa'da kendi adıyle anılır. Bu usulün patentini 19 aralık 1840'ta aldı ve yararlanma hakkını C. Christofle ve J. Bouilhet'ye sattı. (L)

RUOPPOLO (Giovan Battista), napolili ressam (Napoli 1620 - ay.y. 1685). P. Porpora'nın öğrencisiydi. Onun gibi başarılı natürmortlar yaptı: *Üzüm Sepeti* ve *Meyveler* (Napoli). [L]

RUOZİTİS (Pavils), litvanyalı yazar (1889-1937). Fransız etkisi altında modern insanın ruhsal bunalımlarını, tutku ve kaygılarını dile getiren romantik şiirler yazdı. Hikâye ve romanlarında (*Valmieras Puikas* [Valmieras Gençleri], 1936 v.b.) burjuva ve aydın çevrelerin hayatını, çelişkilerini ve haksızlıklarını anlattı. (M)

RUPA i. Estetik ve felsefe incelemelerinde kullanılan bir dizi kelimenin bileşimine giren ve nesneyi veya biçimi belirten sanskritçe kelime. (L)

RUPADHATU i. (senskritçe k.). Buddha felsefesinde, görünüşler ülkesi, biçim âlemi. (Dört kattan meydana gelir; bu katlar da daha alt katlara ayrılmıştır. Rupadhatu, tanrıların yaşadığı yerdir. Tanrılar arzulardan kurtulmuş veya arınmış, ama biçim anlayışını tamamen kaybetmemişlerdir ve bazı biçimler altında göze görünebilirler.) [L]

RUPEL, Belçika'da ırmak, Anvers'in güneyinde ulaştığı Escaut'nun kolu (sağ kıyıda); 12 km. Dyle, Nèthe ve Demer ırmaklarının birleşmesiyle meydana gelen Rupel'in Kuzey kıyısında ağır sanayi tesisleri kurulmuştur: briket fabrikaları, çimento fabrikaları, tersaneler. Güney kıyıda pek az sanayi tesisi vardır (birkaç tersane). Gelgitin etkisinde olan Rupel kanallaştırılmış, 2 000 tonluk mavnaların ve küçük şileplerin girmesine elverişli hale gelmiştir. 600 Tonluk gemilerin girmesine elverişli kollarla doğuda Louvain'e ve Meschelen'e doğru devam eder. Albert kanalına (1 350 t) doğrudan doğruya bağlanması tasarlanmıştır. Yıllık trafiği 7 milyon tonu aşar. (L)

RUPELYEN i. ve sıf. (Escault'nun kollarından *Rupel*'in adından fr. *rupélien*). Belçika jeologlarının oligosen sistemindeki bir tabakaya verdileri ad. (Rupelien, Stampiyene tekabül eder.) [L]

RUPERT, Kanada'da (Quebec) ırmak, Mistassini gölünün ayağıdır, James koyuna dökülür; 600 km. (L)

RUPERT (Robert), saray kontu, **Prens** — denir, ingiliz amirali (Prag 1619 - Londra 1682), Bohemya seçici prensi Friedrich V ile Elizabeth Stuart'ın oğlu. Çocukluğunu ailesi ile Hollanda'da sürgünde geçirdi. Kralcılara karşı yapılan savaşlarda Orange prensinin emrinde savaştı, kralcılar tarafından esir edildi (1638-1641). İngiltere'de iç savaş başlayınca, amcası Charles I'e yardım teklifinde bulundu, Krallık Süvari birliklerinin başına geçirildi Worcester'de (Newbury) başarılar kazandı, fakat 1644'te Marston-Moor'da, sonra Naseby'de yenildi, 11 eylül 1645'te Bristol'de teslim oldu. Kumandanlık sıfatını kaybetti, 1646'da Fransa'ya geçti, fakat Charles I, ayaklanan İrlanda'yı destekler amacıyle kurduğu filonun kumandanlığını ona verdi. Rupert, 1650'de amiral Blake'e yenilince önce Fransa'ya, sonra Almanya'ya sığındı (1654-1660). Restorasyon'da İngiltere'ye gitti, Charles II'nin Danışma meclisine alındı, İngiltere ve Fransa'yı Birleşik Eyaletler ile karşı karşıya getiren deniz savaşlarına katıldı, büyük başarı kazandı. 1672'de tümamiral oldu, bahriye bakanlığına getirildi (1673-1679), CUMBERLAND dükü oldu. Ömrünün son yıllarını bilime ve sanatlara adadı. Aquatinto usulünü ilk kullananlardandır, yanlış olarak bu usulü Rupert'in bulduğu söylenir. (L)

RUPESTRİS i. Amerikan asma türü.

— ANSİKL. *Rupestris* (*Vitis rupestris*) doğrudan doğruya üzüm elde etmek için kullanılmaz; ya aşılanacak üzümlere anaç olarak, ya da diğer asmalarla melezleştirmek için kullanılır; netekim melezleri pek çoktur. Rupestris ve melezleri asmabitine karşı dayanıklı, çelikle kolay yetişen, sağlam sürgün veren asmalardır. (L)

RUPİ i. (hintçe *rupya,* portekiz parasının adından). Bazı okyanusya ve asya devletlerinin para birimi. || *Hindistan rupisi,* hint para birimi; eskiden 16 annas veya 64 pis, 192 piye veya 100 naye peyse değerindeydi. || *Pakistan rupisi,* pakistan para birimi (sembolü: RUPP); eskiden 16 annas veya 64 piece ve 100 peyse değerindeydi.

— ANSİKL. Nümism. XVI. yy. başlarında Delhi sultanı Şîr Şah (1539-1545) tarafından yapılan para ıslahatı sonunda, bozulan gümüş «tanke» yerine yeni bir para çıkarıldı. Buna *rupi* (gümüş sikke) dendi. Rupi 178 habbe (11,53 gr) ağırlığındadır. Hint-Türk imparatorluğu devrinde bu sikke bütün Hindistan'da 200'den fazla darphanede kesildi. Ekber devrinde dört köşeli rupiler çıkarıldı. Cihangir ise 220 habbe (14,25 gr) ağırlığında bir rupi bastırttı; bu paranın ağırlığı zaman zaman değişti. Rupi basımı, Hint-Türk imparatorluğunun çöküşünden sonra da devam etti. Rupi, Ahmed Şah Dürânî'den sonra bir para birimi olarak Afganistan'da kullanıldı. XIX. yy.da rupi'nin, İngilizlerin, Doğu Hindistan şirketi tarafından bastırılması üzerine, mahallî sikkeler kaldırıldı, darphaneler kapatıldı. Hindistan rupisinin İngiliz Doğu Afrikası'nda da kullanılması üzerine 1890'da Alman Doğu Afrikası da rupiyi kabul etti. (ML)

RUPPİA i. Acı sularda yetişen su bitkisi. (*Ruppia rostellata* Manche kıyılarında, *R. maritima* Akdeniz kıyılarında yetişir. *Potamogetonaceae* familyasından.) [L]

RUPPİNERSEE, Almanya'da buzul gölü, Brandenburg'da. Kıyılarında *Altruppin* ile *Neuruppin* kurulmuştur. Suları Havel'e katılır. (L)

RUPRECHT VON WİTTERSBACH (Amberg 1352 - Landskron şatosu, Oppenheim yakınları 1410), Pfalz kontu (1398 - 1410), Romalıların kralı (1400-1410). Pfalz seçicisi Ruprecht II ile Sicilya kralı Pietro II'nin kızı Beatrice'nin oğlu. Venceslav'ın azlinden sonra (1400) kilise seçicileri tarafından Romalılar'ın kralı seçildi ve Köln'de taç giydi (1401). Germania'ya dönünce (1402), Bohemya kralı Venceslav ile, ayrıca, imparatorluğa karşı Marbach birliğini kuran (1405) prensler veya şehirlerle mücadele etti, fakat imparatorluğa eski gücünü kazandıramadı. (L)

RUPYA i. (yun. *rupos,* kir'den lat. *rupia*). Deri bil. Deride görülen koyu veya esmer renkli taş veya istiridye görünüşünde kalın kabuk. (Bu çeşit kabuklara ektimada, özellikle üçüncü devre frengide ve habis frengide rastlanır.) [L]

RUPYA i. Bk. RUPİ.

RURKELA, Hindistan'da (Orissa) metalürji merkezi; 90 300 nüf. Tüp fabrikası. (L)

RUS i. Rusya'da oturan veya burada oturan halkın soyundan olan islav asıllı kimse. || [İsim tamlamalarında] Rusya veya Ruslarla ilgili olan: *Rus edebiyatı.* || *Beyaz Rus.* Bk. BEYAZ RUS.

Rus ve sovyet sanatı

Asıl rus sanatı ancak X. yy. sonunda, Vladimir ve ülkesinin Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra başlar. Karadeniz bölgesindeki kurganlarda (mezar tepecikleri) bulunan çanak çömlek ve mücevherlerde daha eski tarihlerdeki bir yunan-iskit sanatının izlerine rastlanır. Üstelik göçebe halkların, özellikle İskitlerin sanatından, güçlü ve cüretli bir üslûpla yapılan ve Leningrad müzesinde muhafaza edilen çoğu altın ve tunç birçok eşya kalmıştır. Ayrıca bozkırda çıplak veya kısa tünikli kadınları temsil eden oldukça kaba şekilde işlenmiş, büyük taş heykeller bulundu. X. yy.dan Büyük Petro'ya kadar sanat özellikle Hıristiyanlığın, geleneklerin ve bizansın etkisindedir. 1700'e doğru siyasette olduğu gibi sanatta da, hemen hiç bir yerde eşine rastlanmayan toplu bir devrim büyük değişiklikler yaptı; dinden kopan sanat gerçekçi bir görünüş aldı ve kesinlikle batı Avrupa üslûplarına bağlandı.

● *Mimarî.* Rus mimarîsinin en eski anıtları, özellikle Svyataya Sofiya kilisesi (1017-1037), Rusya'da Hıristiyanlığın beşiği olan Kiev'dedir. Kubbelerin kullanılması, malzemenin ve çinilerin şatafatı bu sanatı kesinlikle bizans sanatına bağlar. Bu gelişmeyi 1246'ya doğru tatar akınları durdurdu. Novgorod bölgesinde ölçüleri bakımından daha mütevazı olan mimarî, bizans etkisinden kurtulur. Başlıca yenilik, kışın karların ağırlığına karşı koymak kaygısından ve ahşap binaların taklidinden doğduğu sanılan piramit şeklidir. Tunç kapılar ve kemerli çan kuleleri alman etkisini ortaya koyar.

Pşkov'da kapalı galeriler (sonradan Moskova'da taklit edildi) ve duvarlarda sanıldığı gibi batı roman sanatından değil, ermeni kiliselerinden ilham alan oymalı duvar süslemeleri ortaya çıktı. İstanbul'un alınmasından sonra Moskova Ortodoksluğun dinî başkenti haline gelince, mimarî büyük ölçüde gelişti. Çar İvan III, geleneğe bağlı kalmakla birlikte italyan mimarlarını, özellikle 1475'te Bologna'lı Fioraventini'yi getirtti. Anıtsal Kremlin inşa edildi. Uspenskiy, Arhangel-Mihail ve Blagoveşçevskiy katedrallerinin ve Büyük Petro çan kulesinin yanında dışta italyan süslemelerinin, içte rus üslûbunun birbirine karıştığı göz kamaştırıcı saraylar yapıldı. Ama en meşhur anıt, karma üslûplu ve renkli mimarînin şaheseri olan Vasiliy-Blajennıy kilisesidir (Kızıl meydan). XVII. yy.da patrik Nikon beş kubbeli geleneksel kiliseler yapılmasını emretti. O tarihte başka şehirlerde de (özellikle Yukarı Volga kıyısında Yaroslavl ve Rostov'da) önemli kiliseler inşa edildi.

Önce Amsterdam'a, sonra Versailles'a benzeyen bir başkent inşa ettirmek isteyen Büyük Petro, Petersburg'un genel planını ve Nevskiy prospektifini (bk. LENİNGRAD) ile petradvorets sarayının planını çizen fransız mimarı Alexandre Leblond'u getirtti. Kraliçe Yelizaveta'nın getirttiği İtalyanlar, fransız geleneğini devam ettirdiler. İtalyan mimarlarının en meşhuru, Kışlık sarayı (Zimnıy Dvorets), Çarskoye (Tsarskoye), Selo sarayını ve Smolnıy manastırını inşa eden Rastrelli'dir. Yekaterina II, 1759'da fransız mimarı Vallin de la Mothe'u önce Güzel Sanatlar Akademisi sarayını, sonra da koleksiyonlarını saklamak için Küçük Ermitaj'ı inşa etmekle görevlendirdi. Öbür italyan mimarları Rinaldi (Mermersaray) ve Quarenghinin (Devlet bankası, Ermitaj tiyatrosu) yanı sıra iki rus mimarı önemlidir: Tavrid sarayının mimarı Starov (1754-1808) ve Bajenov (1737-1799). Bütün bu anıtlar batı barok üslûbundadır.

Bunu izleyen üslûp gene fransız etkisinde olan yeni klasikçiliktir. Dönemin başlıca eserleri Kazan'daki Svyataya Bogoroditsa katedrali (Voronihin) ve Zaharovun inşa ettiği Amirallik sarayıdır. Fransız mimarları Petersburg'a gelmeğe devam ettiler: Borsa'yı inşa eden Thomas de Thomon ve dev Svyatoy İsak kadedralini yapan Ricard de Montferrand. Şehircilik uzmanı Rossi, şehri o dönemde Avrupa'da eşine rastlanmayan mimarî eserlerle donattı. Ampir üslûbu Rusya'nın her tarafına yayıldı ve bütün XIX. yy. boyunca devam etti.

● *Resim.* XVII. yy.a kadar rus resmi tamamıyle dinî ve gelenekçi ikonalar resmiydi. Buna rağmen değeri ancak XX. yy.da anlaşılan büyük bir renk zenginliğine ve çizgi uyuşumuna varmıştı. Başlangıçta, bizanslı sanatçıların yaptığı (XII. yy.) kiev çinilerine rastlanır. O tarihten sonra Kiev ve Vladimir'de ortaya çıkan fresk sanatı, özellikle XIV. yy.da Novgorod ve Moskova'da yayıldı. Yunan asıllı büyük sanatçı Theophanes (Feofan), bu iki şehirde önemli çalışmalar yaptı. Daha sonra 1500'e doğru başka bir yunanlı (Dionysos) Beyazgöl kıyısındaki Terapon manastırı kilisesini fresklerle süsledi. Ama en büyük sanatçı,

Foto. LAROUSSE

«Blogoveşçeniye» (Tebşir) kilisesi (XVI. yy. «piramit» üslûbu) Moskova yakınında Tayninskoye'de

Blagoveşçeniye (Tebşir) katedrali Moskova

Vladimir Uspenskiy kilisesinde *Son Yargı* freskini resmeden ve ikona resmini doruğuna ulaştıran rus Andrey Rublyov'dur. İkonostazı süsleyen freskler uzun süre vernikle ve mum isiyle sarartıldı, karartıldı ve metal süslerle maskelendi. Bunların en iyi örneği, Rublyov'un resmettiği anıtsal bir büyüklük ve sadelikteki *Troitsa* ikonasıdır (Moskova, Tretyakov galerisi). Daha karmaşık olan Novgorod okulu ikonaları renklerinin zenginliğiyle tanınır. XVI. yy.da Stroganov okulunun (sanat koruyucusu bir ailenin adından) ikonaları, aristokratik, zarif, yapmacıklı bir üslûba yöneldi. Geleneğçi tepki, 1551'de yüz «meclis» konsilinin kararıyle kesinleşti: «ikona ressamı eski resimleri kopya etsin, kendinden hiç bir şey katmasın». Bununla birlikte yeni temalar ortaya çıktı: Apokalypsis; Meryem'in taç giymesi. XVII. yy.da dinle bağlar kesinlikle koptu ve resim, 1758'de Güzel Sanatlar akademisinin kurulması ve Lagrenee, Doyen gibi fransız profesörlerin ders vermesiyle batılılaştı. Yekaterina II, Greuze, Vernet, Hubert Robert'in resimlerini topluyordu. Saraylar avrupa tarzında süslendi; ama en ilgi çekici ressamlar portre ressamlarıdır. 1780'de resmî saray ressamı olan Levitskiy (1735-1822) özenli portreler yaptı. Yerine geçen Borovikovskiy (1757 - 1825) daha duyguluydu. İyi bir manzara ressamı da yetişti: Alekseyev (1753-1854). XIX. yy.da batı akademizmi etkisinde kalan resim, gerçekçiliğe yöneldi ama iyi sayılabilecek bir eser çıkmadı. Bryullov (1799-1882) *Pompei'nin Son Günleri* adlı dev bir tablo, İvanov ise (1806-1858), *İsa'nın Halka Görünüşü*'nü yaptı. Fedetov (1815 - 1852) ve Venetsianov gibi ressamlar daha

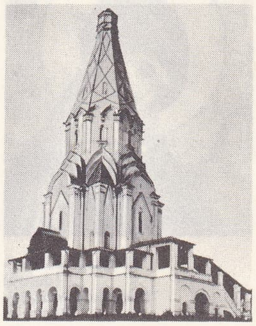

«Voskreseniye» (Diriliş) kilisesi («piramit» üslûbu, 1532) Moskova yakınında Kolomenskoye'de

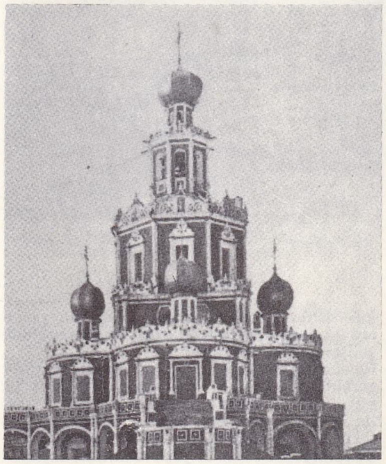

Şefaatçı Meryem kilisesi, Fili, Moskova

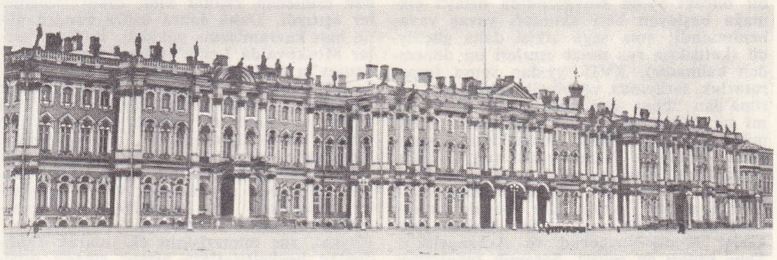

hâlen Güzel Sanatlar sarayı olan Zimnıy Dvorets (Kışlık sarayı) (XVIII. yy.) Lennigrad

«Tolçkovo Svyatoy İvan Krestitel» kilisesi (XVII. yy. 2. yarısı)

Amirallik binasının ana girişi, Petersburg (XIX.yy. başı)

Büyük İvan saat kulesi, Kremlin, Moskova

Admiralteystvo'nun (Deniz Kuv. K.) büyük kapısı (XVIII. yy. 2. yarısı) Zaharov'un eseri, Leningrad

Foto. *Encyclopedia Britannica*; *LAROUSSE*

«Troitsa ikonası» (detay) Tretyakov galerisi, Moskova

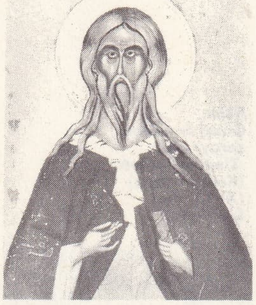

«Peygamber İlya» XIV.-XV. yy. ikonası, Moskova

«Katerina Nelidova'nın Portresi» Levitskiy'in eseri

ilgi çekici eserler verdiler. Yüzyılın ikinci yarısında ressamlar tarihî ve sosyal konuları işlediler: Repin (1844-1930), Surikov (1848-1916) ve Vereşçagin (1842-1904), büyük başarı kazandı. 1870'te Gezgin Ressamlar derneği, büyük şehirler dışında açtığı sergilerle resim zevkini yaymağa girişti. 1899'da, Aleksandr Benua (1870-1960) ve Sergey Daghilev'in kurduğu *Mir İskusstva* («Sanat Dünyası») dergisi, islavcı idealin yerine kozmopolit bir ideal getirdi ve toplumsal sanata «sanat için sanat» formülüyle karşı çıktı. Bu eğilimin temsilcileri portreci Serov (1865-1911), fantastik ressam Vrubel (1856-1910), peyzajcı Levitan ve süslemecilerle resimleyicilerdir (başlıcaları Aleksandr Benua ve Leon Bakst [1866 - 1924]). XX. yy. başında Paris'tekine benzer modern eğilimler ortaya çıktı; Larjonov (doğ. 1881) ve Gonçarova (doğ. 1833) fovizm ve kübizmi başlattılar. Ama hareket kısa süre sonra Ekim devrimiyle sona erdi.

● *Heykel.* Ortodoks kilisesi insan suretinin temsil edilmesini insana tapınma saydığından, Rusya'da gerçek heykelcilik ancak Büyük Petro zamanında ortaya çıktı. Önce batılı ressamlar taklit edildi; sonra millî sanatçılar yetişti: Şubin (1740-1805); Kozlovskiy (1753-1807), Prokofyev (1758 - 1828), Martos (1752-1835). XIX. yy.ın en iyi heykeltıraşları Klodt (1805-1867), Mikeşin (1835-1896), Antokolskiy (1843-1902) ve prens Trubetskoy'dur (1866-1938).

● *Süsleme sanatları.* XI.-XVI. yy. arasında Kiev, Vladimir ve Novgorod'da, rus sanatı bizans taşra sanatı görünüşündeydi; fakat ermeni ve gürcü sanatlarının izlerine de rastlanıyordu. XVI. yy.dan sonra Moskova başlıca sanat merkezi haline geldi, bir önceki yy.da Novgorod'da ortaya çıkmağa başlayan batı akımları yavaş yavaş benimsendi; ama asya etkisi daha güçlüydü (katışıksız rus sanat eserleri bu dönemden kalmadır). XVII. yy.dan sonra İmparatorluk sarayında ve büyük şehirlerde Avrupa'dan ilham alan aristokratik veya resmî bir sanat gelişirken, halk sanatı günümüze kadar yüzyıllık geleneklerine sadık kaldı. Çinilerde Bizans etkisi çok fazladır. Buna karşılık tahta sanat eşyaları (dinî ve din dışı mobilyalar, isbaların süslenmesi, günlük eşyalar, oyuncaklar, boyalı kutular v.b.) katıksız rus eserleridir; başlıca merkezler Nijniy-Novgorod ve Arhangelsk'ti. Tunç sanatı az gelişti. Seramik sanatçıları, Ortaçağda özellikle kaplamalar ve evlerde kullanılan çanak çömlekler imal ettiler; XVII. yy.da mimarîye uygulanan göz kamaştırıcı bir seramik sanatı gelişti (eski Krutitskiy manastırı; Yaroslavl kiliseleri); türkuvaz, zeytin yeşili, sarı ve beyaz, zenginlik ve uyum dolu çokrenkliliğin başlıca unsurlarıydı; XVIII. yy.ın ikinci yarısından sonra birinci sınıf üç imalâthane (Petersburg İmparatorluk imalâthanesi, Gardner ve Popov imalâthaneleri) Rusya'da porselen sanatını yarattı ve geliştirdi. Dokuma sanatlarında XVI. ve XVII. yy.dan kalma dinî örtüler, ahenkli ve zarif bir stilizasyon şaheserleridir; XV. yy.daki bir işlemeciler okulunun süslemeleri, çini, fresk ve heykelciliğin gelişmesini büyük ölçüde etkiledi; aynı dönemde madenî tel işlemeciliği şaheserler yarattı. Ayrıca paleh lake tahtaları, ukrayna halıları, Kazan ve Kırım Tatarlarının mücevherciliği, mamut kemiğinden eşyalar, kemik biblolar, kürk bebekler v.b. sayılabilir. 1922'de Moskova'daki silâh sarayı (Orujeynaya Palata) Millî Süsleme Sanatları müzesi haline getirildi.

● *Sovyet sanatı.* 1917 Devrimi, Sovyetler birliğinde sanat hayatının tamamıyle değişmesine yol açtı. Dış ülkelerle ilişkisini kesen ülke, yüzyılın başında birçok rus sanatçının da benimsediği estetik doktrinlerinin dışında kaldı. Devrimcilerin bir süre desteklediği genç yenilikçiler (Kandinskiy, Chagall, Maleviç, Pevsner, Arşipenko v.b. Lenin'in ölümünden önce S.S.C.B.'de eserlerini sergilemekten vazgeçtiler ve Fransa veya A.B.D.'ye göçtüler. S.S.C.B.'de koleksiyon yapan kimse kalmadı. Siparişi veren ve ücreti ödeyen sadece Devletti. Yeni toplumda sanatçının göreviyle geleneksel romantik lirizm bağdaşmıyordu. Sanatçının rolü yeni bir dünyanın kurulmasına katılmak, eğitici, inandırıcı ve yararlı olmaktı. Bireycilikle kolektivizm arasındaki temel ideoloji uzlaşmazlığının sonucu olarak, Ba-

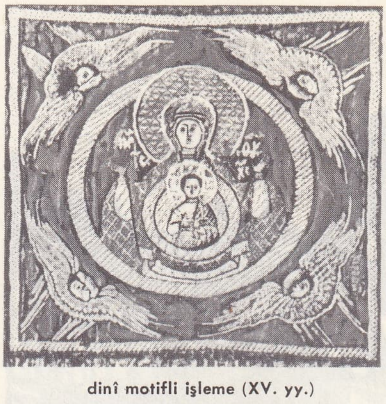

dinî motifli işleme (XV. yy.)

tı'da en az beğenilen sanatlar Rusya'da desteklendi. Başka yerlerde özel yapılara kurban edilen şehircilik, S.S.C.B.'de tartışılmaz bir şekilde gelişti; heykelcilikte de durum aynıydı. 1933'ten sonra mimarî öğretim tamamıyle yeniden teşkilâtlandırıldı. Daha bilimsel bir hal aldı ve Güzel Sanatlar akademisinin öğretiminden ayrıldı. Rus mimar mühendisleri rasyonel inşaat usulleri (prefabrike unsurlar) uyguladılar; birçok yeni şehir ile Moskova çevresinde ve Sibirya'nın en uzak illerinde uydu şehirler ve iskan-şehirleri inşa ettiler.

Bütün Stalin dönemi boyunca, devrim ertesinin soyut heykelciliğinden mülhem cüretli yapıların yerini A.B.D. dikey üslûbundan esinlenen yapılar aldı; fakat süslemeler aşırıydı. Daha sonra üslûp günden güne batı kavramlarına yaklaştı. Başlıca eserler Moskova'da Lenin'in mozolesi, Aleksey Şçusev'in (1873-1949) inşa ettiği İçişleri bakanlığı binası ve Moskova oteli, Vladimir Şçuko'nun yaptığı Lenin kütüphanesi (1878 - 1939) ve planlarını Rudnev'in (doğ. 1886) çizdiği büyük Lomohosov üniversitesidir. Kremlin'in ortasında kongre sarayının inşaı, sovyet yöneticilerinin en devrimci teknik gelişmeleri desteklemek ve bu gelişmeleri geleneksel rus mimarîsiyle bağdaştırmak kaygısını ortaya koyar.

Heykel, rus mimarîsinin eki olarak kaldığından heykeltıraşlara birçok sipariş verildi. Bununla birlikte zorla kabul ettirilen konular çok özel olduğu için, bu sanat dünyanın öbür kısımlarındakine hiç benzemez. Batıda yirmi beş yıldır temel tema olan «çıplak»tan kaçınıldı. Konenkov (doğ. 1874), Vera Muhina (1889-1953), Vuçetiç (doğ. 1908) S.S.C.B.'de en çok beğenilen heykeltıraşlardır.

Ressamın rolü S.S.C.B.'de her şeyden önce çağdaş iktisadî ve sosyal olayları övmektir. Sosyalist gerçekçilik teorisi ve kesinlikle doğruyu yansıtmak kaygısı, ressamı sembolizm ve hayal gücünün kaynaklarına başvurmaktan alakoyar. Sovyet resimleri batılı sanat amatörü için hayal kırıcıdır. Stalin zamanında Sovyet Sanatçıları Birliği başkanı olan Gerasimov, devrim ve savaşın büyük olaylarını temsil etmede ustalaşmıştır;

«Kurakin Prensesleri» Borovikovskiy'in eseri (özel koleksiyon)

Boris Yakovlev (doğ. 1890), nazariyeci ressamların en önemlisidir. Maleviç'in öğrencisi soyut bir ressam olan Gh. Ryajskiy (1895-1952) S.S.C.B.'nin en yüksek mevkilerdeki kimselerinin portresini yaptı.

İlya Sokolov, S.S.C.B.'de meşhur iyi bir gravürcüdür; V. Koretskiy (doğ. 1909), sert ama anlatımcı bir gerçekçilikle afişler yapar.

Rus müzelerinde XX. yy. fransız resmi salonları açılması ve yeni koleksiyoncular ortaya çıkması, yaşayan milletlerarası sanatla, S.S.C.B. sanatı arasında bir yaklaşmayı ifade eder. Batıda olduğu gibi S.S.C.B.'de de, 1917 devriminden önce ve sovyet rejiminin ilk yıllarında yenilikçi rol oynamış sanatçıların incelenmesine ilgi duyulmağa başlandı. Bu sanatçıların bazıları, ülkelerinde sanat hürriyeti kısıldığı zaman yurtlarından ayrılmış olan Chagall, Kandinskiy, Pougny, Gabo, Pevsner gibi ünlü kişilerdir. Rusya'dan ayrılmamış ya da S.S.C.B.'ye dönmüş olan Lisitskiy, Maleviç, Rodçenko, Tatlin veya Falk, Filonov, Lentulov gibi diğer bazılarıysa farlı ölçülerde tanınmış kimselerdir.

Gelişme ve evrim, araç ve gereçe doğrudan doğruya bağlı olan mimarî ve şehircilik alanında en belirli şekilde kendini gösterdi. 1954-1957 Yıllarından beri, mesken programlarının genişlemesi ve geçmiştekinden daha iddialı binaların yapılması, sanayileşmiş mimarînin ilerlemesine yol açtı. Aynı zamanda, şehircilik anlayışı değişerek so-

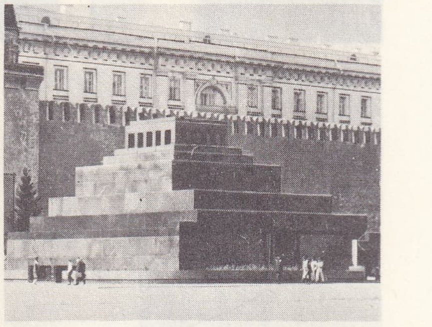

Lenin'in mozelesi, Moskova

kak üstüne sırayle dizilmiş binaların yerini ara yollarla çevre yollarına bağlanan bahçeli ev toplulukları aldı.

Moskova mimarîsinden bir örnek vermek gerekirse, kısa bir süre önce bitirilmiş üç büyük eseri anmak yanlış olmaz: Kremlin'in tarihî binaları arasına büyük bir başarıyle yerleştirilen Kongreler sarayı (1961'de mimar Posohin'in yönetimindeki bir topluluk tarafından bitirildi; yapımında en hafif alaşımlar ve plastik kullanıldı; içinde 6 000 kişilik bir salon vardır; pek geniş olan girişini Deyneka'nın bir mozaiği süsler); öncüler sarayı (*Pionerskaya Palata*) [1962] ve 90 m yüksekliğinde çelik bir ok biçiminde olan Uzay Fatihleri anıtı (mimar Barş ve heykeltıraş Faydiş, 1964).

Resim ve heykel alanında geçerli olan kural, muhafazakârlıktır. Bu anlayış uzun süre, portre ve tarihi konular ressamı Vladimir Serov (öl. 1968) tarafından temsil edildi. Sanatçılar birliğinin genel sekreteri olan Serov, en son 1966'da yeniden Güzel Sanatlar akademisi başkanlığına seçildi. Heykeltıraş Belaşova veya ressam Nisskiy gibi diğer bazı etkili kimseler ise, sanat konusunda tartışma ve hoşgörüden yana olduklarını belirttiler. Eski neslin «biçimci», ama «figüratif» (Falk [öl. 1958] veya Tişler gibi) sanatçılarının yaptığı eserler sergilenebildi. Larionov, Gonçarova veya Maleviç gibi bazı sanatçıların eserleri ise daha bir titizlikle elendi. Sosyalist gerçekçi akıma bağlı çağdaş ressamların bazıları, ferdî bir duyarlık veya bakışı bu anlayışa tercih ettikleri için oldukça güç şartlar altında yaşadılar. Ne var ki, bu tür sanatçıların sayıca arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim, 1966-1967'de, sekiz yıllık aradan sonra bir genç ressamlar sergisi düzenlemek mümkün olduğu zaman, sergiye katılanlardan çoğunun, akademik formüllerin boyunduruğu-

Foto. LAROUSSE

Moskova solda, Lenin kütüphanesi ve metro istasyonu; sağda, üniversite dolaylarında yeni binaların inşası

na bırakarak, henüz çekingen bir biçimde, ama tekrarcılığa düşmeksizin, fovizm, anlatımcılık ve kübizm dönemlerini hatırlatan bir estetik araştırma çabası içinde oldukları görüldü. 1966-1967'de birçok milletlerarası sergide ülkelerinin temsilcileri arasında yer alan Jilinskiy ya da Bagautdinov gibi bazı ressamlarsa, kişisel üslûplarıyle sosyalist temaları dile getirme zorunluğu arasında bir senteze varmayı başarmış kimselerdir. Ayrıca, özellikle Moskova ve Leningrad'ta, ülkelerinin siyasî rejimine karşı olmayan ve çalışmalarını resmî makam veya kuruluşların tamamıyle dışında sürdüren bir öncü genç sanatçılar topluluğu da vardır. Bu kimselerin zaman zaman ortaya çıkan ve genellikle de ülkedeki resmî sanat hayatının dışında kalan etkinliklerine ya göz yumulmakta ya da çalışmaları aydın çevrelerinde veya siyasî alanda rezaletlere yol açmaktadır. Sovyetler birliğinde, çeşitli soyutlamalardan bir çeşit rus «pop'art»ına ve «şairane» veya «dadacı» fantastik anlayışlara varıncaya kadar bütün akımların temsilcilerine rastlanır. Moskova'da bulunan Dvijeniy («hareket») grubu yalnız ışık ve biçim oyunlarına değil, müzik, şiir ve pandomimaya da yer veren gösteriler düzenledi ve teşebbüsüne bazı bilgin ve teknikçi çevrelerin ilgi duymasını sağlayarak tek başına kalmaktan kurtulmayı başardı.

Rus ve sovyet edebiyatı

Rus edebiyatı tarihi, dört döneme ayrılabilir. İlk dönem, Büyük Petro devrinin başlangıcından itibaren XI. yy.'ı ve XVIII. yy.ın ilk yarısını (Lomonosov'a kadar); ikinci dönem XVIII. yy.ı ve XIX. yy.ın ilk yirmi yılını; üçüncü dönem XIX. yy.ı ve 1915'e kadar XX. yy.ı kapsar; dördüncü dönem sovyet edebiyatı dönemidir (1918'den sonra).

● *İlk dönem.* Eserler halk dilinde değil, kilise dili olan Slavonca veya dinî İslavca ile yazıldı. Özellikle bizans yazarlarından, zaman zaman da millî temalardan ilham alındı. İlâhiyatın etkisiyle şiir küçümsendi, ama halk, efsane kahramanlarının yer aldığı halk destanlarından (*bıylina'lar*) hoşlanıyordu. XI. yy.da patrik Hilarion Rusyanın ilk din hatibi oldu.
XII. yy.dan kalan en ilgi çekici eser Nestor'un *Povest Vumenneyhlet*'idir (Kronik); bunu rahiplerin XVIII. yy.a kadar manastırlarda devam ettirdikleri birçok kronik dizisi takip etti. Prens Vladimir Momoma'ın ilgi çekici vasiyetnamesi ve rahip Daniel'in *Kutsal Yerlere Yolculuk* adlı eseri de aynı dönemden (XII. yy.) kalmıştır. *Slovo o Polu İgozyeve* (İgor'un Seferi Üstüne) adlı manzum destanın gerçekten o çağdan kaldığı şüphelidir. Buna karşılık *Zadonşeina* adı verilen ve prens Dimitri Donskoy'un Tatarları Kulikovo'da yenmesini (1380) öven parçayı kaydetmek gerekir. XV. veya XVI. yy.da kaleme alınan Domostroy da manastır edebiyatı eserlerindendir. Andrey Kurbskiy ile Korkunç İvan'ın, 1563-1579 arasında birbirlerine yazdıkları mektuplarda ilgi çekici ve edebî değeri olan parçalar vardır. Ama rus edebî nesrinin ilk eserlerinden biri Avvakum'un (1620'ye doğr. - 1681) *Otobiyografi*'sidir. Aleksandr Mihayloviç (1645-1676) devrinde Moskova'da ilk tiyatro denemeleri yapıldı; Rusya'ya sığınmış bir hırvat olan Krijaniç (1618-1683)

solda, Marfa N. Peşkova'nın büstü (Gorki'nin torunu), Konenkov'un eseri; sağda, heykeltıraş Vertepov, Vera Muhina'nın eseri

siyasî eserler yazdı; İsveç'e göçen Kotoşihin, Moskova'daki toplum hayatını ve kurumları çok alaylı bir şekilde tasvir etti.

● *İkinci dönem.* Rusya Büyük Petro zamanında kesinlikle Avrupa'ya yanaştı ve kapılarını Avrupa etkisine açtı. 1703'te ilk rus gazetesi olan *Moskova Gazetesi* yayımlandı. 1725'te Petersburg Bilimler akademisi kuruldu. Prens Antioch Cantemir (1703 - 1744) ve Tredyakovskiy (1703-1769) Boileau'dan ilham aldılar. Şair, gramerci ve kimyacı Lomonosov, ilk rus dili gramerini hazırladı. 1765'te Moskova üniversitesi, 1756'da Rus tiyatrosu kuruldu ve özellikle Sumarokov'un (1718-1777) eserlerini oynadı. Yekaterina II, eğlenmek için komediler ve yergiler yazdı; Fonvizin (1745-1795), gelenekler komedisinin gerçek yaratıcısıdır: Radişçev (1749-1802) yergileriyle XIX. yy. makale yazarlarının öncüsü oldu. Novikov (1744-1818) usta ve sert bir yergiciydi. Metropolit Platon kilise hitabetini yeniledi. Kapnist (1757-1823) ve Dmitriyev (1760 - 1837) gibi usta şairler rus mısraını işlediler. Derjavin, Yekaterina II ve Aleksandr I zamanının Pindaros'udur.

● *Üçüncü dönem.* Romancı, makaleci ve tarihçi Karamzin (1766-1826), trajedi yazarı Ozerov'un (1769-1816) devam ettirdiği klasik okul ile alman ve ingiliz edebiyatlarının ağır bastığı romantik okul arasındaki geçişin hazırlayıcısıdır. Batyuşkov (1787-1855) Fransızları taklit ederken Jukovskiy de (1763-1852) alman ve ingiliz şairlerinin eserlerini çeviriyordu. Griboyedov (1795-1829), Rusya'da gerçek millî komediyi yaşattı, Kırıylov (1769-1844) masalları ile (1809 - 1844) ün kazandı. Ama modern rus edebiyatının gerçek kurucusu Puşkin'dir (1799 - 1837); lirik ve dramatik eserleriyle (*Boris Godunov*), manzum romanı *Yevgeniy Onyegin* ve hikâyeleriyle, millî edebiyatı bütün türlerde zenginleştirdi; avrupa romantizmini yansıtan bir akım geliştiği sırada, XIX. yy.da rus edebiyatının başlıca özelliklerinden biri haline gelecek olan tenkitçi gerçekçilik eğilimini yarattı. Lermontov (1814-1841) Puşkin'in çömezi olarak belirir. Koltsov'a (1809-1842) gelince, halk efsanelerinden ilham alan bir şairdir. Ama XIX. yy.daki bu neslin en büyük yazarı, Puşkin'in başlattığı gerçekçiliğe asıl özelliğini kazandıran ve tiyatro alanında bir şaheser yaratan (*Müfettiş* [Revizor], 1809-1852) N. Gogol'dür (1809-1852). Aynı döneme doğru Bilyelinskiy (1811-1848), tenkide, yüzyılın ikinci yarısında edebiyatın gelişmesini etkileyecek olan, devrimci idealini aşıladı. 1850'den sonra, rus edebiyatını en parlak

«Dinlenen Madenci» Vera Muhina'nın eseri

dönemine eriştirmekle kalmayıp dünya çapında bir üne kavuşturan yazarlar ortaya çıktı. Turgenyev (1818-1833), şüphesiz batı etkisinde kalmıştı; ama tabiatı ve rus ruhunu çok güzel tasvir etti. Dostoyevski insanlığın zavallılığı karşısında derin bir acıma duyan bu yazarların en sıkıntılısıdır (*Suç ve Ceza* [Prestupleniye i Nakazamiye]; *Budala* [İdiot]; *Karamazov Kardeşler* [Bratya Karamazovıy.]), Rusya dışındaki etkisi de önemlidir. Lev Tolstoy ise (1828-1910), düşünce gücüyle rus hayatının çeşitli yönlerine ve insanlık meselelerine hâkim oldu (*Anna Karenina, Harp ve Sulh* [Voyna i Mir], *Diriliş* [Voskreseniye]). Bu üç büyük yazarın yanı sıra, en çok etkisi görülen yazar, güçlü yergici ve ülkesini yenileme amacı güden düşünür olan Herzen'dir (1812-1840). Pisemskiy (1821-1881) ve karamsar mizahçı Saltıykov-Şcedrin (1826-1869) özellikle orta sınıfı tasvir ettiler. Leskov (1831 - 1895), köylü çevrelerini ve yaşlı dindarları anlatan hikâyeler ve romanlar yazdı. Oyun yazarı A. Ostrovskiy (1823-1866), yergili komedilerinde burjuvaları ve tacirleri alaya aldı.
Gerçekçilik devrinde, şiirde aynı değerde eserler verilmedi, bu şiirin en önemli temsilcisi Tyutçev'dir (1803-1873). Homyakov (1804-1860), İslavların zaferlerini ve hüzünlerini dile getirdi. Nekrasov (1821-1877) ve daha küçük ölçüde Nikitin (1824-1861), köle köylülerin, ezilen halkın, acı çeken mujik'in sözcüsü oldular. Buna karşılık, bir şairler topluluğu, sanat için sanat doktrinini savundu. Bu formüle sadık olan Fet (1820 - 1892), A. N. Maykov (1821-1897), Polonskiy (1820-1898) [XIX. yy.ın son yıllarına kadar] ruhsal durumlarını anlattılar. Buna karşılık duygulu aristokrat Tolstoy (1817-1875), mısralarına siyasî yergi örnekleri karıştırmayı başardı. Aslında rus şiiri 1860'tan beri hızla gerilemekteydi. Ancak sembolizm devrinde yeniden güç kazandı. Yüzyılın sonuna doğru yazarlar, edebiyatı bir çeşit toplumu tanıma aracı saymağa başladılar. Çok genç yaşta ölen, Garşin (1855-1888) bir yana, iki yetenekli yazar (Çehov ve Gorki) bu döneme hâkim oldu: Çehov (1860-1904), toplumun bütün sınıflarını inceledi; tiyatro eserleriyle (*Martı* [Çayka], *Vanya Dayı* [Dyadya Vanya], *Üç Kızkardeş* [Tri Sestrıy]), evrensel bir ün kazandı; Gorki 1868-1936), edebiyata «ayak takımı»nı soktu; sonra bu dönemin gerçekten devrimci ilk yazarı haline geldi. Öbür yazarlar farklı sı-

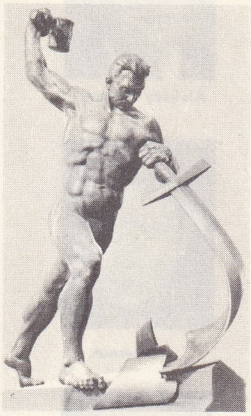

«Kılıçtan Saban Yapan Adam» Vuçetiç'in eserі

edebiyat

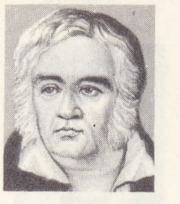

Krıylov

Puşkin

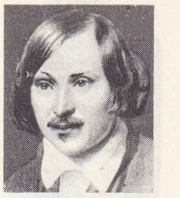

Gogol

Foto. LAROUSSE

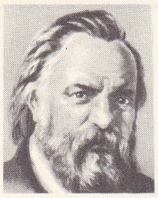
Herzen

Lermontov

Turgenyev

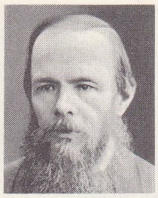
Dostoyevski

Ostrovskiy

L. Tolstoy

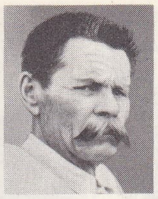
Gorki

Çehov

Aleksey Tolstoy

Pasternak

Erenburg

Mayakovskiy

Fadeyev

Şolohov

nıfları, çeşitli meslekleri ve çok değişik bölgeleri anlatmakta uzmanlaştılar: Korolenko (1853-1921) Volga'yı, Mamin-Sibirya da (1852-1912) Sibirya'yı tasvir etti. Karazin (1842-1908) sömürgecilik romanını başlattı. Boborıykin (1836-1921), orta sınıfın romancısıydı; Garin (1852-1906) mühendisler çevresini, Veresayev (1867-1945) hekimlik dünyasını yansıttı. Yazarlar çoktu, ama yeteneklileri azdı.

Hem biçim araştırmalarına önem veren, hem de mistik sanat felsefesine dayanan sembolizm, rus edebiyatına yeni bir gençlik aşıladı. Rusya'da sembolizmin üstadı şair filozof V. Solovyov'dur (1853-1900); ama halka yeniden şiir zevkini Balmont (1867-1902) getirdi; A. Blok (1880-1921), şiire en güzel mısralarını kazandırırken V. İvanov (1866-1949), Bryusov (1873-1924) ve Byelıy (1880-1934), her alanda kendini kabul ettiren bu akımın (hikâyede Andreyev [1871 - 1919], tiyatroda Byelıy, romanda Sologub [1863-1927]) nazariyesini hazırladılar. Bunin (1870-1953) hikâyenin gerçekçiliğini, anlatım saflığıyla bağdaştırdı. Remizov (1877-1957), izlenimci üslûpta yeni bir tür yarattı. Bununla birlikte, sembolizmi az sonra gerilemeğe başladı. Blok, mesih'çiliğe yöneldi; Bryusov, parnas'çılığa kapıldı. Çömezler nazariyecileri aştı: okullar çoğalmağa başladı. Hlebnikov (1885-1922) ve Mayakovskiy (1894-1930) fütürizmi, Severyanin (1887 - 1941) dekadancılığı, Gumilyov (1886-1921), bunlara tepki olarak güzelliğin önceliğini savunan akmeizm'i kurdu.

● *Dördüncü dönem.* Savaş, çarlığın yıkılması ve komünizmin iktidara gelmesi rus edebiyatında büyük bir değişikliğe yol açtı. Ünlü yazarlardan bazıları (Bunin, Remizov, Balmont, İvanov) göçtü; bazıları mücadele etti ve öldü (Gumilyov); bazıları hayallere kapıldı (Blo); bazıları çatışmaya girişti ve kısa süre içinde kayboldu (Hebnikov, Byeliy); bazıları ise sustu (Sologub). Buna karşılık bütün güçleriyle devrimi dileyenler (Gorki, Veresayev) yeni edebiyata sağlam kadrolar kazandırmak için çok uğraştılar. Şiir yolunu aramaktaydı; proletarya şiiri denemesi başarısızlıkla sonuçlandı: Demyan Byednıy'ın pek kabiliyeti yoktu (1883-1945), Yesenin büyük bir şairdi (1895-1925), fakat Mayakovskiy gibi intihar etmesi, bu işten vaz geçildiğini belirtir. Pasternak (1890-1960) ve Ahmatova (doğ. 1893) derin düşüncelere daldılar, ama çok geçmeden sustular. Doğmakta olan komünist edebiyatın en iyi yazarları İç savaşta yetiştiler ve savaşı coşkunlukla işlediler; Vsevolod İvanov (doğ. 1895) ve Badel (1894-1941) eserlerini cephede kaleme aldılar; Furmanov (1891-1926) ve Fadeyev (1901-1956) savaşta görevlerinin bilincine varmış komünist tipler çizdiler; on yıl sonra Şolohov (doğ. 1905) iç savaştan bir efsane meydana getirdi: *Ve Durgun Akardı Don* (Tihiy Don) [1928-1940].

1925-1930 Yılları sovyet edebiyatı için bir dönüm noktası oldu. Beş yıllık plan, her ferde, ülkenin kalkındırılmasında, bir iş yüklüyordu; yazarlar da bu işten kaçınamadılar; gerek manzum, gerek nesir olarak ülkenin harcadığı dev çabayı yansıtmakla görevlendirildiler. Yukarıda sayılan bütün yazarlar ve birkaç başka yazar kendilerine bir şantiye, bir fabrika, bir tarla seçerek buralarda çalışanları övdüler. Bunun sonucunda belgesel değeri çok yüksek ve bazen belli bir edebî değeri olan eserler verildi: Gladkov'un (1883-1955), Şaginyan'ın (doğ. 1896) romanları. Bazı edebî yergi denemeleri durduruldu (Ilf ve Petrov, Zoşçenko); buna karşılık yergili romanlar ve Katayev'in (doğ. 1897) komedileri büyük başarı kazandı.

Yavaş yavaş yeni bir edebî doktrin gelişti: sosyalist gerçekçilik. Stalin 1934'te yazarları «insan ruhunun mühendisleri» ilân etti. İnsanlar ve olaylar içtenlikle ama ortodoks komünizm görüş açısından ele alındı. N. Ostrovskiy (1904-1936) ilk olarak, girişken, inanmış komünist ve işinin sosyal bilincine varan yeni insanı çizdi: «olumlu kahraman» tipi. Pogodin'in tiyatro eserleri (1900-1962), Lenin'in devrimci rolünü yüceltti. Ama birbirini izleyen temizlik fırtınalarından yazarlar da kurtulamadı. Pilnyak (1884-1940'a doğr. ?), Babel (1891-1941), Mandelstçamm (1891-1942) adları artık duyulmaz oldu.

Bununla birlikte İkinci Dünya savaşının yaklaşmasıyle yurt düşüncesi yeniden ön plana geçti. Tarihî romanda A. N. Tolstoy (1853-1945) ve Kostylyov (1884-1950) büyük başarı kazandı. Yazarlar istilâ edilen eyaletlerdeki hayatı ve savaşçıların başarılarını anlatarak askerlerin moralini yükselttiler. Savaş sırasında ortaya çıkan büyük kabiliyet Simonov (doğ. 1915) kısa süre içinde resmî unvanlara boğulunca kendisinden bekleneni veremedi. Savaş sonrası, bir yeniden kuruluş dönemiydi. Yeni yazarlar, yapıcıları konu alan romanlar yazdılar: 1946'da İdanov tarafından sanatın ve yazarın rolü üstüne verilen direktiflere titizce uyan Babayevskiy (doğ. 1909), Ajayev (doğ. 1915). Ne var ki 1955 yazarlar kongresinden beri belli bir yumuşama göze çarpar: Erenburg ve Dudintsev tartışmalı konulara el attılar; ama edebiyat, bütün dallarında, Komünist partisinin ve ülkenin hizmetine «bağımlı» kaldı.

Rus ve sovyet bilimi

Rusya'da bilim çok geç başladı. Bilimsel çalışmanın başlaması için, Büyük Petro'nun bütün yetkisini kullanması gerekti. Özellikle teknolojiyle ilgilenen Petro, ülkeye birçok yabancı uzman getirtti ve Eukleides geometrisini eğitim programına aldı. Büyük Petro'nun ölümünden bir yıl sonra, Petersburg'da, Paris Bilimler akademisini örnek alan bir akademi kurma yolundaki tasarı gerçekleşti. Akademide önce yalnız

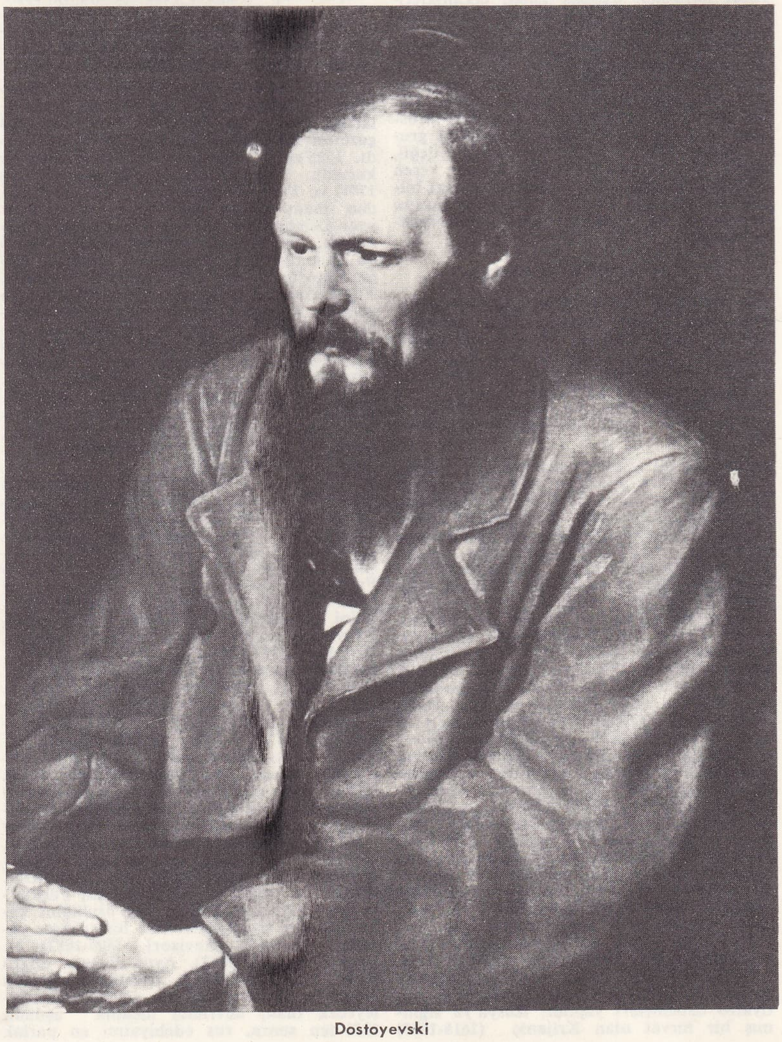
Dostoyevski

Foto. LAROUSSE ; Dictionnaire des Auteurs

Glinka

Borodin

César Cui

Musorgskiy

Çaykovski

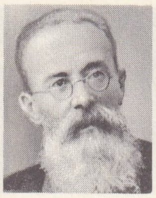

Rimskiy-Korsakov

Prokofyev

Şostakoviç

yabancı bilginler (isviçreli Euler, D. ve N. Bernoulli gibi) vardı. Akademiye çağrılan ilk rus bilgini (1742) Lomonosov (1711-1765), mineralojinin temel kanunlarından birini buldu (1745), ısı ile hareket arasındaki ilişkiyi açıkladı (1747); bu yüzden Lomonosov, Lavoisier'nin öncüsü sayılır (1756).
Petersburg'da bir rasathane kuruldu ve müdürlüğüne 1727-1747 arasında Delisle adlı bir fransız bilgini getirildi; sonradan rasathanenin yönetimini Grişov (1726-1760) ve Rumovskiy (1734-1812) gibi rus bilginleri aldı. Bir başka rus bilgini, fizikçi Rihmann (1711-1753) ısı üstüne deneyler yaptı (1750) ve Franklin'in yıldırım çekme deneyini tekrarlarken öldü (1753). Petrov (1761-1834), elektrik ile ilgili incelemelere ikinci bir katkıda bulundu ve alman-rus bilgini Lovits (1757-1804) ile birlikte flojiston teorisini çürüttü. Bu dönemde yetişen bilginler arasında etnolog Kraşeninnikov'u da (1711-1755) anmak gerekir.
Bilim, XIX. yy.ın ilk yarısında çar Aleksandr I'in teşvikiyle, Rusya'da yayılmağa başladı. Ülkede çalışan yabancı bilginler arasında, elektrik uygulamalarını geliştiren (galvanoplasti, elektrik gemisi) alman M. H. von Jacobi başta gelir. Nikolay I, dünyanın en büyük dürbününe sahip olan Pulkovo rasathanesini yaptırdı (1839). Vasiliy Struve'nin (1793-1869), daha sonra oğlunun zamanında bu rasathane, yıldızlar astronomisi alanında dünyaca ün kazandı. Bir yıldızın ıraklık açısını ilk olarak ölçen Struve (1838), ilk rus geodezi şebekesini de hazırladı (1816-1855). Aynı döneme doğru diplomat Şilling (1786-1837), bir elektrikli telgraf sistemi buldu (1832) ve Lenz (1804-1865), indüklenmiş akımlar üstüne kendi adını taşıyan kanunu ortaya koydu (1833). Matematikçi Ostrogradskiy de kendi adıyle anılan bir formül buldu. Bu dönemde, Petersburg üniversitesinden matematikçi Çebışyev (1821-1894) ve kadın meslektaşı Sonya Kovalevskaya yetişti (1850-1891). Bilim, Petersburg ve Moskova dışında da yayılmağa başladı. Kazan, Harkov ve Kiev üniversiteleri önem kazandı. 1804'te açılan Kazan üniversitesinde, Lobaçevskiy (1792-1856), Eukleides'çi olmayan geometriyi kurdu (1826). Organik kimyanın üç öncüsü de Kazan'da çalıştı: Zinin (1812-1880), Butlerov (1828-1866), Markovnikov (1838-1904). Özellikle Butlerov'un çalışmaları rus petrol yataklarının işletilmesiyle geniş bir uygulama alanı buldu. Nikiforov ve Zelinskiy'in çalışmaları cracking alanında, Kuçerov'un (1850-1911) çalışmaları da kataliz alanında yararlı sonuçlar verdi.
Fizikte polonyalı Wroblewski (1845 - 1888) ve Olszevski (1846-1915) gazların sıvılaştırılması üstüne, Staletov (1839-1896) magnetizma ve elektroteknik alanında, Yabloçkov (1847-1894) elektrikle aydınlatma konusunda önemli çalışmalar yaptılar. Kimya alanında en büyük aşama, Mendeleyev'in (1834-1907), elementleri periyodik olarak sınıflandırması oldu.

Haçaturyan

Lomonosov

Lobaçevskiy

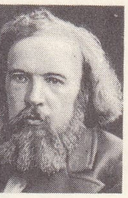

Mendeleyev

Timiryazev

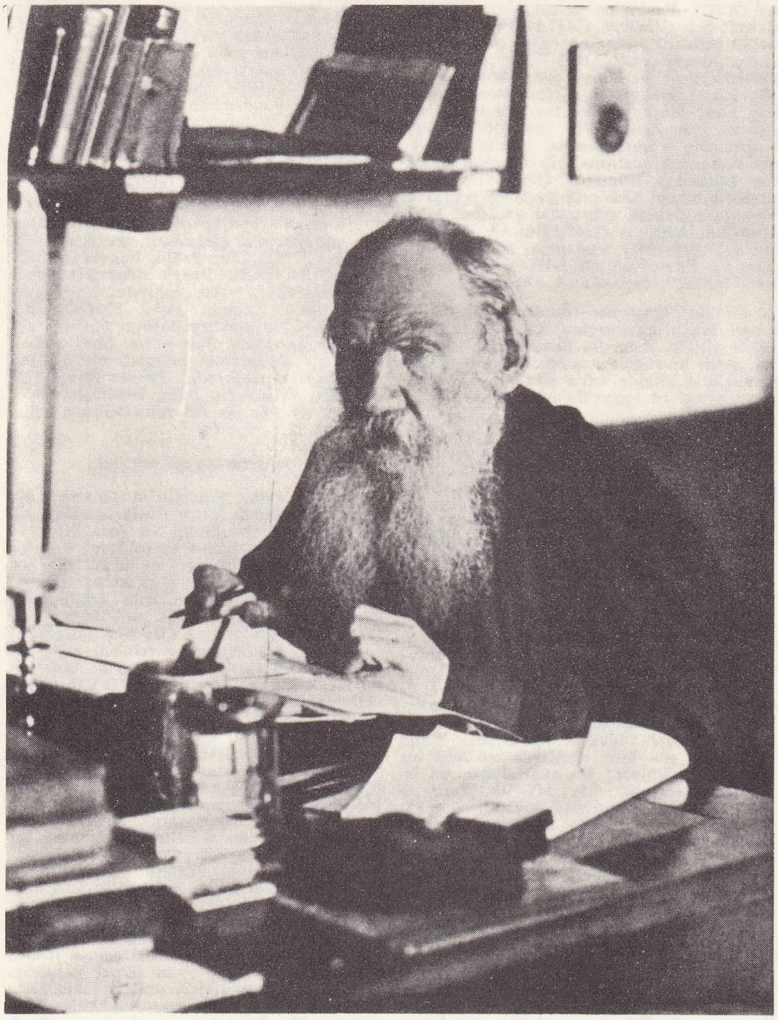

Tolstoy çalışma masasında (1909'a doğr.)

1777'de rus jeolojisini kuran alman asıllı rus bilgini Pallas (1741 - 1811), mineraloji bilgini Fyodorov (1853-1919), kâşif Kotsebu (1787-1846) ve Mikluho-Maklay (1846-1888), botanikçi Timiryazev (1843-1920), Navaşin (1857-1930), Palladin (1859-1922) ve Kostıyşev (1877-1931), zoolog von Baer (1792-1876), Severtsov (1866-1936), A. Kovalevskiy (1840-1901) ve kardeşi paleontolog V. Kovalevskiy (matematikçi Sonya Kovalevskaya'nın kocası) o dönemin önemli bilginleri arasında yer alır.

XX. yy. başında Rusya'da, milletlerarası ün kazanan birçok bilgin yetişti. Matematikçi Lyapunov (1857-1918) gezegenlerin denge şeklini, Markov (1856-1922) yeni bir ihtimaller hesabı usulünü inceledi; fizikçi Lebedev (1866-1912) ışığın basıncını deneysel olarak ispatladı ve Moskova Fizik derneğini kurdu. Fizik alanında ayrıca, 1907'ye doğru, fotoelektrik etkiyi inceleyen Yoffe (doğ. 1880) ve Rossing, biyokimya ve jeomagnetizma üstünde araştırmalar yapan Lazarev (1878-1942), ilk telsiz haberleşmesini sağlayan Popov (1859-1906), astronotiğin kurucusu Tsiolkovskiy (1857-1935) gibi bilginler yetişti. Organik kimyacı Beylşteyn (1838-1906), sinir hastalıkları uzmanı Beşterev (1857-1927), etnolog Kozlov (1863-1935), Orta Asya gezgini, fizyoloji bilgini Seçenov (1829-1905) ve özellikle 1903'te şartlı refleksleri ortaya koyan Pavlov (1849-1936) dünyaca tanındılar.

Ekim devriminden sonra bir duraklama dönemine giren bilim, tamamıyle ayrı bir ritim ve çok farklı araçlarla ilerlemeğe başladı. 1914'te Rusya'da (1939 eylülünden önceki sınırları içinde) 289 bilim tesisi ve 10 200 bilim işçisi vardı: 1958'de bu sayılar sırasıyle 3 000 ve 240 000'e yükseldi.

Astronomi alanında Şmit'in (1944) kozmogenisi, Thov (1875-1960) tarafından «astrobotanik»in kurulması, «yıldız toplulukları»nın Ambarzumyan tarafından keşfi, Fesenkov'un (doğ. 1889) yıldız astronomisi çalışmaları sayılmağa değer. Matematikte S. Bernşteyn (doğ. 1880) ve Luzin (cümleler teorisi ve gerçek değişkenler fonksiyonu),

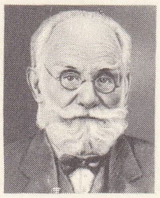

Pavlov

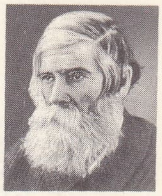

Beşterev

Popov

Miçurin

Foto. X. Noyer, Lipnitzki. France-U.R.S.S., S.S.C.B. Danışma bürosu, A.P.N. (LAROUSSE) : Dictionnaire des Auteurs

Seçenov

Ambarzumyan

Vavilov

Lıysenko

Kapitsa

Bardin

Veksler

Sedov

Çerenkov

Lepeşinskaya

Vinogrodov (doğ. 1891) ve Şnirelman (1905 - 1938) [sayılar teorisi], P. Aleksandrov (doğ. 1896) ve Pontryagin (doğ. 1908) [topoloji], Hinçin (1894-1959) [ihtimaller hesabı], Petrovskiy (doğ. 1901) gibi bilginleri sayabiliriz.

Fizikte, Lebedev Fizik enstitüsü, Leningrad Psikoteknik enstitüsü ve Fizik Problemleri enstitüsü v.b. önemli çalışmalara önayak oldu: S. İ. Vavilov'un (1891 - 1931) gazışı üzerine, Landsberg (1890-1957) ve Mandelştam'ın (1879-1944) Raman etkisi üstüne, Zavoyskiy (doğ. 1907) ve Kozıyrev'in billûrlardaki magnetizma üstüne, Kikoin (doğ. 1908) ve Guber'in mıknatıs gidermeyle soğutma üstüne, Frenkel (1894-1952), Landau (doğ. 1908) ve Tamm'ın (doğ. 1895) kuvanta fiziği üstüne çalışmaları. Skobeltsıyn (doğ 1892) 1927'de, Wilson odasında kozmik ışınların ilk fotoğraflarını çekti; Rutherford'un öğrencisi Kapitsa da (doğ. 1894) yoğun magnetik alanları gerçekleştirdi, helyumun çok düşük sıcaklıktaki özelliklerini inceledi ve kendini atom fiziğine adadı.

Nükleer fizik, S.S.C.B.de büyük önem kazandı: Dubno (1957) senkrofasotronu dünyanın en güçlüsüdür ve bugün beş atom santralı kurulmaktadır. Bu alanda çalışma yapan bellibaşlı bilginler Kapitsa, Veksler (doğ. 1907) [tanecik hızlandırıcıları], Blohintsev (doğ. 1908) [atom enerjisi], Hlopin (1890-1950) [radyoaktiflik], Kurçatov (doğ. 1903) ve Artsimoviç (doğ. 1909) [termonükleer enerji], Çerenkov (doğ. 1904), Frank (doğ. 1908) ve Tamm'dır (Çerenkov etkisi).

Astronotik'te Tsiolkovskiy'in başlattığı ve Tihonravov'un 1933'te (akaryakıtlı füzeler) geliştirdiği çalışmalar, Bardin, Sedov, Blagonravov v.b.nin araştırmaları sayesinde, 1957'de ilk iki «sputnik»in atılmasıyle sonuçlandı. 1961'de Yuriy Gagarin, «Vostok I» ile yörüngeye oturan ilk kozmonot oldu. Bunu daha birçok uzay uçuşu izledi. Bk. VOSTOK. Sovyet kimyasının başında Kurnakov (1860-1941) [genel kimya], Semyonov (doğ. 1896) [kinetik kimya], Nesmeyanov, Arbuzov (doğ. 1877) ve hayatın kaynağı üstüne bir teoriyle Oparin (doğ. 1894) gelir; ayrıca jeokimyacı Vernadskiy (1863-1945) ve A. Vinogradov (doğ. 1895) ile biyokimyacı Sisakyan da (doğ. 1907) bu alanın önemli bilginleri arasında sayılabilir.

Biyolog Lepeşinskaya (doğ. 1870) hücre oluşması üstüne incelemeler yaptı; L. Stern ve Orbeli, Pavlov'un çalışmalarını sürdürdüler; N.İ. Vavilov (1837-1943) klasik genetiği geliştirdi; Lisenko (doğ. 1898), Miçurin'in deneylerine (1855-1935) dayanarak «klasik» genetiğe karşı çıktı. Kutupta tarım için Lisenko'nun araştırmalarının kullanılması, Hazar denizi favnasının değiştirilmesi için Zenkeviç'in (doğ 1889) çalışmalarından yararlanılması, pratik uygulama alanındaki çalışmaların önemini gösterir. Botanikçi Komarov (1869-1945), paleontoloji bilgini Orlov (doğ. 1893), kendi alanlarında önemli çalışmalar yaptılar. Meçnikov'un buluşları (1845-1916) ve Bogomolets'in (1881-1946) yaşlanma problemi üstüne ve Filatov'un (1875-1956) saydam tabaka üstüne buluşları da kayda değer.

● *Bilimsel araştırma teşkilâtı.* Başlıca bilimsel araştırma kurumu S.S.C.B. Bilimler akademisidir. Ama bu akademinin yanı sıra, kendi araştırma kurumları olan ve üniversitelerle gitgide daha sıkı bir ilişki kuran işletmelerin sayısı da artmaktadır.

Araştırmacılar, yalnız alışılmış usullerle değil, bazı bölgelerde uygulanan *bilgi olimpiyat*'ları ile de seçilir. Bu olimpiyatların esası, soru yarışmaları açmak ve en iyi cevapları gönderen gençleri deneme için bir süre çalıştırmaktır. Sibirya'da kurulmuş olan ünlü akademi sitesi «Akademgorodok»ta uygulanan usul budur. Akademgorodok'a benzeyen başka bilim şehirleri, Tomsk, Teremki (Ukrayna) ve İrkutsk'ta inşa edilmektedir.

● *Öncü kesim: atom enerjisi.* En yoğun çalışmalar bu alanda yer alır. Teorik araştırmalar, Dubna enstitüsünde ve dünyanın en güçlü tanecik hızlandırıcısının (70 Ge V) bulunduğu Serpuhov enstitüsünde yapılmaktadır. Bazı dallarda, meselâ termonükleer ergime konusunda sovyet fiziğinin A. B.D.'den ileri olduğu anlaşılıyor. Atom santralları gibi bazı alanlarda ise özel bir çaba gösteriliyor. Bu santralların en önemlileri arasında, 210 MW'lık, hafif su ile çalışan Novovoronej santralı ile 350 MW'lık, hızlı nötronlu Şevçenko santralı (Hazar bölgesinde) anılmağa değer. 1964'te hizmete açılan Novovoronej santralının bir bölümü, yakın bir gelecekte 400 MW'a yükseltilerek ve daha düşük maliyetle elektrik enerjisi üretebilecek.

Askerî alanda, bugüne kadar denenen bombaların en güçlüsü 30 ekim 1961'de hazırlanan 57 Mt'luk atom bombasıdır.

● *Uzay.* Sovyet uzay çalışmaları gerek askerî güç, gerek siyasî itibar ve bilimsel ilerleme yönünden önemlidir. Amerikan kaynaklarına göre S.S.C.B. bu konuya gayrisafî millî gelirinin yüzde birinden fazlasını harcamakta ve bu alanda bir buçuk milyon kişi çalıştırmaktadır. Bu para, yüzde olarak, A.B.D.'nin aynı iş için ayırdığı paraya eşit olmakla birlikte, tutar olarak A.B.D.'nin harcadığı paradan daha azdır. Sovyetlerin en önemli füze yapım fabrikalarından biri Karaganda'dadır. En tanınmış uzay üssü Baykonur'dakidir, son yıllarda Arhangelsk'te de bir üs kurulmuştur. Yapma uydular arasında en kalabalık ve en gizli tutulan seri «Kosmos» dizisidir (400'den fazla). Bu uyduların yanı sıra, 12 saatlik bir yörünge üzerinde dolanan telekomünikasyon uydusu «Molniya» gibi özel donatımlı uydular da vardır. Uzay fethinin her aşamasında S.S.C.B. birinci oldu: ilk yapma uyduyu («Sputnik») atan (1957), ilk uzay adamını (1961), ilk uzay kadınını (1963), üç kişilik ilk uzay «mürettebat»ını (1964) uzaya gönderen devlet Sovyetlerdir. Uzayda ilk «yürüyen» de yine bir sovyet yurttaşı oldu (1965). Aya ilk «yumuşak inişi» yapan ve Ay'ın çevresinde otomatik bir istasyonu yörüngesine oturtan da (1966) Sovyetlerdi.

● *Temel araştırmalar.* Bu çeşit araştırmalar Bilimler akademisinin çok sayıdaki enstitüsünde, merkezinde, bu kurumun yardımcı kuruluşları ve çeşitli federatif cumhuriyetlerin buna benzer kuruluşlarında yapılır. Bu arada, özellikle astronomiye karşı gençler arasında büyük ilgi duyulmaktadır. Gençlik, ülkenin çok sayıdaki rasathane ve uzay inceleme merkezinden yararlanır. Kırım ve Ermenistan'da kurulmuş olan 2,60 m'lik iki teleskop ise araştırıcıların ilgisini çekmektedir. Kafkasya'nın kuzeyindeki bir rasathanede bulunan 6 m'lik teleskop dünyanın en büyük gözlem araçlarından biridir. Yüksek enerjiler ve tanecik fiziği alanında önemli kişilerden biri Dubna Atom Araştırmaları merkezinden Şuvilo'dur. Kuvanta mekaniği ve elektroniği de, temel araştırmaların ön planda tutulduğu bilim dallarından biridir ve bu konuyle ilgili araştırmacılar üç Nobel ödülü almıştır. Landau, yarı taneciklerden yararlanarak çok düşük ısı olaylarını (helyumun aşırı akışkanlığı) açıklayabildi; Basom ile Prohorov da Townes'ın maserini geliştirdiler. Kimyada Semyonov, tepkimelerin kinetiği konusundaki matematik teorisiyle dikkati çekti. S.S.C.B. Sağlık bakanlığının açıklamasına göre, Rusya dünyadaki doktorların dörtte birine sahiptir (hastahanelerde çalışan doktor sayısı 550 000). Bu, biyoloji ve tıp araştırmalarının genişliği konusunda yeterince fikir verir. Sovyet Rusya için milletlerarası bilimsel işbirliği büyük önem taşımaktadır. Sovyet Bilimler akademisi 95 ülkenin bilim kuruluşlarıyle ilişki kurmuştur ve 105 milletlerarası bilim kurumunda da üyedir.

Rus ve sovyet müziği

● *Dinî müzik.* Vladimir'in Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra Ruslar bizans âyin usulüne ortodoks dinini ve Aziz Kiril ve Metodiy'in Slavoncaya çevirdikleri âyin kitaplarını kabul ettiler: bu âyin kitapları üç bizans neuma'sıyle notalanmış ilâhileri kapsıyordu. Bu neuma'larda (ekphonesis veya şarkılı okuma; XIII. yy.a kadar kullanılan kontakaryen; XVII. yy.a kadar paleobizans) rus dilindeki reformlara (Eski Bulgarcadaki yarı-ünlülerin yerine açık ünlülerin kabul edilmesi, sonra XVII. yy.da kelimelerdeki ünlü sayısının azaltılması, dolayısiyle de bu ünlülere bağlı neuma'ların ortadan kalkması) uydu. XVII. yy.da «yaşlı» Mezenek'in başkanlık ettiği bir komisyon, ilâhi kitaplarını düzeltti; ton yüksekliğini tespit etti, modern notalama veya Mezenek notalaması denilen yeni bir neuma notalaması hazırlayarak zaman aralıklarını ve bölümlerini belirledi; bununla beraber başlıca işaretleri ve eski paleobizans notalamasının bazı ilkelerini muhafaza etti. Polonya'dan gelen çokseslilik Rusya'da o tarihte yayıldı, önce neuma'larla, sonra porte üzerinde notalandı. Bu çokseslilikte melizm'lerden kurtulan ve ölçülere bağlanan eski bizans-islav ilâhileri *cantus firmus* yerine geçti. XVII. yy.ın ikinci yarısında Ruslar yeni tanıdıkları italyan müziğinin etkisinde kaldılar. İmparatorluk kilisesi yöneticisi M. Diletskiy, gerek beste gerek icra üstündeki incelemeleriyle batı müziğini

sovyet kozmonatları ayakta, soldan sağa, V. Bıykovskıy, G. Titov, Y. Gagarin, A. Nikolayev, P. Popoviç; oturanlar, B. Yegozov, K. Feoktistov, V. Nikolayeva-Tereşkova, V. Komarov

Foto. A.P.N., S.S.C.B. Danışma bürosu, National Portrait gallery, Council, Camera-Press (LAROUSSE)

Kongre sarayı, Moskova

Uzay fatihleri adına anıt (1964), Moskova

D. Jilinskiy
«Jimnastikçiler» (1964)

Belaşova, Puşkin'in büstü

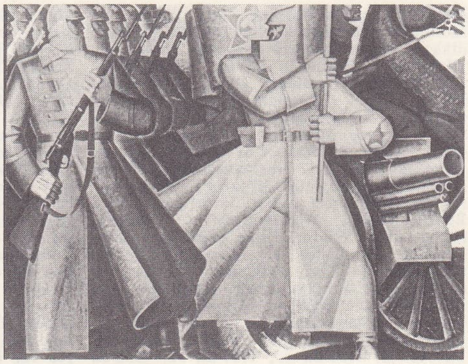

Bagautdinov: «Demir Birlik»

ülkeye ilk sokanlardan biri oldu ve dinî müziği italyan müzik sanatını taklide yöneltti. O sıralarda 2, 3, 4 sesli birçok partiden meydana gelen italyan opera üslûbundaki konçerto *a cappella* ortaya çıktı. İmparatorluk kilisesinin yöneticisi Bortnyanskiy (1755-1825), bu üslûbun en meşhur bestecisidir. A. F. Lvov (1798-1871) ülkeye alman üslûbunu getirdi. Lvov'un otoritesi yüzünden eski halk melodilerinden yararlanarak millî bir müzik yaratmak isteyen bestecilerin dinî müzik üstünde etkisi kalmadı. Prens Odoyevskiy ve ilk rus müzikologlarından biri olan Razumovskiy birçok besteciyi (Çaykovski, Glinka, Taneyev, Balakirev, Rimskiy-Karsakov, Rahmaninov, Borodin ve Musorgskiy) teşvik ederek 1885'ten itibaren tekrar tekrar basılan neuma elyazmalarındaki melodilerle «ciddî» üslûpta kilise ilâhilerinin bestelenmesine yol açtılar. Dinî müzikte eski melodilere dönüş hareketi, Puşkin'in edebiyatta, Glinka'nın din dışı müzikte harcadığı çabalarla bağdaşıyordu.

● *Din dışı müzik*. Kiev'de V. ve VI. yy.-dan kalma yunan minelerin bulunmasıyle kanıtlanan yunan etkisinin yerini alan bizans etkisi, rus estetik anlayışını uyandırdı ve müziğe *lydia* (veya rus halk müziğinde major ses) ve *frigya* (minor ses) makamlarının hâkim olduğu modal bir özellik kazandırdı. Halk şarkılarında dörder notalı üç gam kullanılıyordu: *dor* (mi, fa, sol, la), *lydia* (do, re, mi, fa), *frigya* (re, mi, fa, sol); bu gamlar iki tonlu aralıklarla 7 basamak meydana getirebiliyordu. Ritimleri hiç bir sisteme bağlı değildi ve aynı parçada sık sık ölçü değişikliklerine rastlanıyordu; fakat en çok kullanılan ölçü 5/4, 7/4 v.b. gibi tek sayılı ölçülerdi.

Bu halk şarkıları çevrimler halinde sınıflandırılabilir: destan çevrimi, pagan takvimine göre ayarlanmış bayram şarkılarını kapsayan «bayram» çevrimi, düğün ve nişan şarkıları çevrimi, din ve ahlâk çevrimi v.b. şarkıların hepsi prenslerin sarayına bağlı gerçek sanatçılar tarafından besteleniyordu. Moğol istilâsı rus müziğinin gelişmesini durdurdu. Daha sonra, rahipler XII.-XIV. yy. rus müziğinin en değerli parçalarını derlediler. Din dışı müziği kalkındıran ve yazan, Rusya'ya yabancı müzikçileri getirten Büyük Petro oldu. İlk rus «komedi-opera»sı ancak 1772'de ortaya çıkabildi (Mihail Popov'un *Anyuta*'sı). Bunun hemen ardında Büyük Yekaterina zamanında Matinskiy (1750-1820), Fomin (1761-1800), Handoşkin (1747-1804) geldi. Napolyon'un seferleri sırasında yurtseverliğin canlanmasından ilham alan italyan Cavos (1775-1840) [*İvan Susanin*, 1815] ve Verstovskiy (1799-1862) [*Askold'un Mezarı*] operalar bestelediler. Hedefi rus halk şarkılarıyle batı müzik yazısını birleştirmek olan Glinka (1804-1857) o tarihte ortaya çıktı. Dargomijsky (1813-1869) tarafından desteklenen, sonra beşler grubu (Balakirev [1837-1910], Tsesar Kui [1835-1918], Borodin [1833-1887], Musorgskiy [1839-1881] ve Rimskiy-Korsakov [1844-1908]) ve Serov (1820-1874) tarafından eseri devam ettirilen Glinka, millî bir rus okulu kurmayı başardı. Rubinştayn'ın 1862'de Petersburg konservatuvarını kurmasıyle, bu okula tepki olarak Çaykovski'nin temsil ettiği akademik ve batı tarzında bir okul meydana geldi. Rimskiy-Korsakov, 1871'de Petersburg konservatuvarında ders vermeyi kabul ederek iki okulu birleştirmeyi başardı. Bu birleşmeden sonraki en meşhur sanatçılar Lyadov (1855-1914), S. İ. Taneyev (1856-1915), Arenskiy (1811-1906), Greçaninov (1864-1956), Glazunov (1865-1936), Skryabin (1872-1915), Rahmaninov (1873-1943), Çerepnin (1872-1915) ve Medtner'dir (1875-1951). Milliyetçiliği ve kozmopolitliği aşan Stravinskiy (1882-1971) ve Prokofyev (1891-1953) gibi öncülerin etkisiyle Sostakoviç (doğ. 1906), Haçaturyan (doğ. 1903) ve Kabalevskiy (doğ. 1904) v.b. gibi sanatçılar yetişti.

Rus sineması

İkinci Dünya savaşı sonunda rus sineması kötü şartlar içinde bulunuyordu. Stüdyolar tahrip edilmişti, teknik donanım pek ilkeldi. 1946'da sinema sanayiinin gelişmesini öngören beş yıllık bir plan kabul edildi. Ama sovyet sineması ancak 1954'e doğru büyük bir atılım yapabildi. Gerçekten, 1946'dan 1953'e kadar, yapılan filimlerin sayısında sürekli bir düşüş görülüyordu (1946'da 21, 1948'de 17, 1949'da 16, 1950'de 15, 1951'de 5 uzun metrajlı filim). Bu düşüşe paralel olarak, eserlerin sanat değeri de gitgide azalıyordu. Resmî yöneticiler, olumlu kahramanları yüceltmek, askerî zaferleri övmek, iktisadî kalkınmayı teşvik etmek, siyasî istikrarı sağlamak bahanesiyle filim yapımı üstünde mutlak bir denetim kurmuşlardı. Ferdî yaratış ve teşebbüsleri ortadan kaldıran bu denetim, sinema adamlarını ancak resmî olarak kabul edilen ve yapımdan sonra sıkı bir sansürden geçirilen senaryoları çevirmek zorunda bıraktı. Bu durum, kısa bir süre sonra, sinema sanatında ilkel bir öğreticiliğe, kişilerin aşırı derecede şemalaştırılmasına ve insanî yanlardan sıyrılmasına yol açtı. Nüansların tamamen bir yana bırakılması ve nesnel eleştirmenin ortadan kalkması, gerek tarihî, gerek günlük gerçeği en kaba çizgilerle ele almak zorunluğunu doğurdu. Resmî yöneticilerin hoşuna giden konular, önemli askerî başarıların canlandırılması, büyük adamların (bilginler, besteciler, kâşifler) biyografileri ve özellikle 1952'den sonra, millî edebiyat temsilcilerinin (L. Tolstoy, N. Gogol, M. Gorki ve N. Ostrovskiy'in eserleri) perdeye aktarılmasıydı. Sovyet sinemasının dünya çapında ün kazanmasını sağlayan büyük yönetmenler birkaç yıl ara ile ölmüşlerdi; 1948'de S.M. Ayzenştayn (*Korkunç İvan*'ın [İvan Groznıy] ikinci bölümü 1946'da bitmiş ama ancak 1958'de gösterilmişti), 1953'te V. Pudovkin (*Hasat*'ı [Jatva] yeni bitirmişti), 1956'da A. Dovjenko. Diğerleri (Donskoy, Romm, Heyfitz) ise ya isteyerek ya da zorlanarak sinema alanında faaliyet göstermemişlerdi.

Bu «verimsiz yıllarda» en çok filim çeviren kimseler, gerçek bir sanatçı kişiliği olmayan ama ödevlerini mutlaka yerine getirmeleri gerektiğini düşünen eski sinema adamlarıydı. Gençlerin ise, daha serbest, daha duygulu ve daha nesnel eserler ortaya koyabilmek için 1954'ü beklemeleri

Foto. LAROUSSE

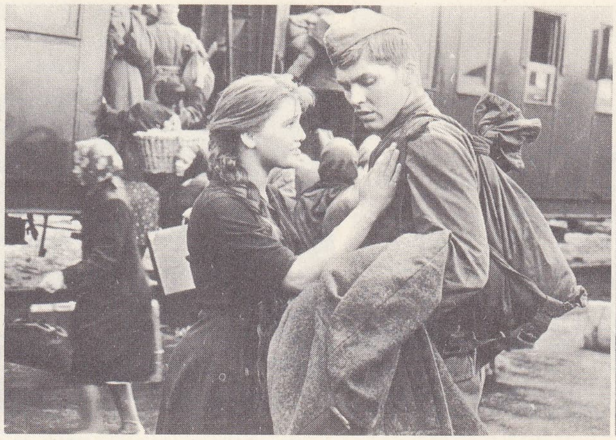

S. Bondarçuk «Bir Adamın Alın Yazısı» (1959)

Grigoriy Çuhray: «Askerin Türküsü» (1959)

Mihail Romm: «Bir Yılın Dokuz Günü» (1961)

Andrey Tarkovskiy «İvan'ın Çocukluğu» (1963)

S. Bondarçuk «Savaş ve Barış» (1964-1967)

gerekti. Bununla birlikte, sanat değeri bakımından pek yüksek olmayan bu dönemin dikkate değer eserleri arasında şunlar sayılabilir: F. Ermler'in *Büyük Dönüm Noktası* (Velikiy Perelom) [1946], M. Donskoy'un *Köy Öğretmeni* veya *Varvara*'sı (Selskaya Uçitelnitsa) [1947], S. Gerasimov'un *Genç Muhafız*'ı (Molodaya Gvardiya) [1948], A. Stolper'in *Gerçek Adamın Hikâyesi* (Povest O Nastoyaşçem Çeloveke) [1948], Dovjenko'nun *Miçurin*'i (1948), Petrov'un *Stalingrad Savaşı* (Stalingradskaya Bitva) [1949], Aleksandrov'un *Glinka*'sı (1952). 1953 Yılında filim yapımında artış görüldü (28 filim) ve Mosfilm, Lenfilm stüdyoları ile Kiev atelyeleri onarıldı. Aynı zamanda merkezîlikten kurtulmak için Riga, Taşkent, Bakû ve Minsk'te yeni stüdyoların inşasına başlandı. Yıllık filim yapımı sayıca arttığı gibi (1954'te 38 filim, 1955'te 65, 1956'da 85, 1957'de 92, 1958'de 103, 1961'de 135) seyirci miktarı da yükseldi (1955'te 2,5 milyar). Komünist partisinin 20. kongresinde, Stalin devrinin kalıpçı sinema anlayışı tenkit edildi. Kültür alanındaki bu yumuşama ve serbestlik, birçok genç sinema adamının ilk filimlerini çevirmelerine yol açtı: Grigoriy Çuhray'ın *Kırkbirinci* (Sorok Pervıy) [1956], *Askerin Türküsü* (Ballada o Soldate) [1959], *Duru Gökyüzü* (Çistoye Nebo) [1961] adlı eserleri; Sergey Bundarçuk'un *Bir İnsanın Alınyazısı* (Sudba Çelovyeka) [1959]; Lev Kulidjanov, Yakov Segel, Semyon Tumanov, G. Şçukin, Andrey Tarkovskiy, Aleksandr Alov ve Vladimir Naumov'un filimleri gibi. Ama yeni durumdan yararlanan daha yaşlı birçok yönetmen de bu yıllarda kişiliklerini açıkça ortaya koyan daha olgun filimler çevirmeyi başardılar. Mihail Kalatozov, *Turnalar Uçuyor* (Letyat Juravli) [1957] ile milletlerarası başarı kazandı; Sergey Yutkeviç *Othello*'yu (1956), *Lenin Üstüne Anlatılar*'ı (1957), *Lenin Polonya-da*'yı (1966) çevirdi; Yosif Heyfits, *Küçük Köpekli Kadın* (Dama S Sobaçkoy) [1959] ile Çehov'u sinemaya uyarladı; Dovjenko'nun dul karısı Yuliya Solntseva, *Deniz Şiiri* (Poema o Morye) [1958] ve *Büyülenmiş Desna* ile (Zaçarovannaya Desna) [1965] büyük sinema adamının senaryolarına sadık kalarak duygu ve yücelik dolu iki eser ortaya koydu. M. Donskoy *Hayatı Pahasına* (Dorogoy Tzenoy) [1958], *Foma Gordeyev* (1959) ve *Ana Yüreği* (1965); Grigoriy Kozintsev, *Donkişot* (1956) ve *Hamlet* (1964); Mihail Romm, *Bir Yılın Dokuz Günü* (Devyat Dnyey Odnogo Goda) [1961] gibi önemli filimler çevirdiler.
Ne var ki, sovyet sinemasındaki bu atılım, 1963-1964'ten sonra yeniden duraklamış ve kurallara bağlanmış gibidir. Gerçekten, S. S.C.B., 1960'tan sonra sosyalist cumhuriyetlerin (özellikle Çekoslovakya ve Macaristan) sinemalarında, hem öz, hem biçim bakımından ortaya çıkan ve sinemacılığı kökten değiştiren derin evrimi izlememişti. Ayrıca, bazı kısıtlayıcı tedbirler, genç sinema adamlarının teşebbüslerini engelliyordu. Bununla birlikte, bazı millî sinemalarda (özbek, gürcü, kırgız v.b.) büyük bir gelişme gerçekleşti. 1964-1967 Yıllarının en umut verici yönetmenleri arasında, M. Kutsyer (*Yirmi Yaşındayım* [1964]), S. Paradyanov (*Ateş Atları* [1964]) ve A. Mihalkov-Kontçalovski sayılabilir. Ama en dikkate değer ticarî başarıyı L. Tolstoy'un romanı *Savaş ve Barış*'ı (*Voyna i Mir*) dört bölüm halinde titiz bir şekilde uyarlayan (1964-1967) Sergey Bondarçuk elde etti. 1965'te seyirci sayısı 4 300 000 000'a ulaştı (bu, kişi başına 18,6 gibi yüksek bir ortalamadır). Filim sayısı ise 120-130 civarında oturmuş gibi görünmektedir.

— Mutf. *Rus salatası*, havuç, patates, iç bezelye, pancar, hıyar turşusu, yumurta, kapari ve mayonezle yapılan salata.

— Zootekn. *Rus köpeği*, uzun kahverengi kızıl tüyleri olan ve Avrupa'nın kuzey bölgelerinde ayı ve geyik avlamak için kullanılan iri ve kuvvetli köpek. || *Büyük rus tavşanı*, küçük rus tavşanından türeyen, onun iri bir şekli olan, boy farkı hariç bu hayvanın bütün özelliklerini taşıyan tavşan ırkı. || *Küçük rus tavşanı* veya *rus tavşanı*, küçük boylu tavşan ırkı. (Kar beyazı renginde tüyleri, siyah kehribar renginde burnu, kulakları ve ayakları olan bu tavşanın görünüşü çok güzeldir. Yumuşak huylu, sokulgan bir hayvandır. Eti çok lezzetlidir. Kakımınkine benzeyen kıymetli bir kürkü vardır. (L)

RUSA i. («geyik» anlamında malezya dilinde k.). Hindistan'dan Filipinler'e kadar ve Marianne adalarında yaygın geyik. (L)

RUSA veya **RUSAS,** asurca **Ursa,** üç urartu kralının ortak adı: — RUSA I, Sardur II'nin oğlu (M. Ö. 755-714). Devletinin merkezini Van'dan (Tuşpa), kuzeydeki kendi adını verdiği Rusa-Hinili'de (Toprakkale*) kurduğu yeni şehre taşıdı. Buraya, sağlam barajlar ve suyolları yaptırarak doğudaki Keşiş gölünden bol su getirdi ve böylece bütün Van ovasını sulamayı başardı. (Bu tesisler bugün de kullanılır.) Rusa I, hükümdarlığının ilk yıllarında hâkimiyet alanını kuzeye ve doğuya doğru genişletti. Gökçegöl'ün güneybatısında bulunan bir yazıtta Kura havzasının ortasında hüküm süren 19 kralın Rusa I'e bağlı olduğu övülerek anlatılır. Ancak bu durum uzun sürmedi; 714'te Asur kralı Sargon II, Urartu devletine karşı bir sefer düzenledi; önce Muşaşir'i, sonra da devlet merkezini tahrip etti. Bu durum karşısında Rusa I de intihar etti. Bazı yazarlar bu intihar olayını kimmer yenilgisine bağlarlar; — RUSA II, Arzişti II'nin oğlu (M.Ö. 685 - 645). Bu kralın devrinde büyük ölçüde imar faaliyeti yanında, iktisadî ve idarî alanda da yeni hamleler yapıldı. Urartu devleti bundan önceki yarım yüzyıl içinde büyük toprak ve insan kaybına uğramıştı. Rusa II, bu durumu düzeltmek için yeni bir yerleşme faaliyetine girişti. Kimmerlerle dostluk kurdu; sınırlarını Transkafkasya'ya kadar genişletti; — RUSA III, Erimena'nın oğlu (M.Ö. 625-609). Urartu devletinin son krallarından biri. (M)

RUSALKA. İslav mit. Su perisi. Günümüz folklorunda Rusalka'lar, hem vaktinden önce (özellikle boğularak) ölen, hem de sularda ve kıyılarda yaşayan genç kızların ruhlarıdır. Bunlar yaz güneşi suları ısıttığı zaman ormanın ağaçlıklarına sığınırlar. Bu soluk yüzlü su perileri erkekler için kötüdür; onları şarkılarıyle büyülerler. (L)

RUSCONİ (Camillo), italyan heykeltraşı

Foto. LAROUSSE

(Milano 1658-Roma 1728). Milano'da yetişti, çalışmak üzere Roma'ya gitti, San Francesco a Ripa'da Paravicino'ların mezarını yaptı; bu eserde hemen hemen doğrudan doğruya Bernini'den etkilenmiştir. Gregorius XIII'ün mezarı (1723) daha ılımlı br barok üslûbundadır. (L)

RUSCUS i. Bot. Tavşanmemesi'nin ilmî adı. (L)

RUSÇA i. (*rus*'tan *Rus-ça*). Leng. Rusya'da konuşulan islav dili.

— ANSİKL. Leng. *Rusça*, Sovyetler birliğinde oturan 100 milyondan fazla insanın ana dilidir; konuşma alanı avrupa ve asya topraklarında Baltık denizinden Sahalin ve Kuril adalarına kadar yayılır. Ama, S.S.C.B.'de, rusça konuşmayan halkların okullarında öğretimin daha ikinci yılından itibaren öğretilen bu dil, aynı zamanda S.S.C.B.'deki 200 milyondan fazla insanın kültür dilidir.

«Büyük Rusça» adı da verilen Rusça, ukrayna dili (yaklaşık olarak 41 milyon kişi tarafından konuşulur) ve Beyaz Rusça (yaklaşık olarak 10 milyon kişi tarafından konuşulur) ile birlikte doğu islav dilleri öbeğini meydana getirir ve batı islav dilleri (toplam olarak 38 milyon kişi tarafından konuşulan Polca, Çekçe, Slovakça, Lauritz Sırpçası ve Kaşubca) ile güney islav dillerinden (toplam olarak 20 milyon kişi tarafından konuşulan Bulgarca, Sırpça, hırvat dili, Slovence) ayrılır. Bütün bu diller hint-avrupa dillerinin islav dalını meydana getirir. Bu çeşitli diller birbirlerine çok yakındır ve aralarındaki farklar çoğunlukla anlaşmayı engellemez.

● *Tarih.* İslav dilleri ortak bir dilden (Ortak İslavca veya Ön İslavca) türedi. Baltık denizinden Adriya denizine ve Karadeniz'e kadar konuşulan ortak islavca ağızları M. S. V. ve VI. yy.dan sonraki büyük göçlerle Batı'ya doğru yayıldı. Daha sonra, Doğu'daki islav devletleri Kiev'in denetimine girdi; Kiev, çeşitli lehçeler arasındaki farkların giderilmesini ve bütün Doğu İslavları için ortak bir dilin (Eski Rusça) oluşmasını sağladı. Eski Rusçada lehçe farklarının azaldığı, dilbilgisi yapısının daha kesinleştiği, kelime hazinesinin zenginleştiği görülür.

Eski Rusçanın gelişmesini üç önemli unsur etkiledi: IX. yy.ın ikinci yarısından sonra yazı dilinin ortaya çıkması ve yayılması, zengin bir sözlü halk edebiyatının gelişmesi (Kiev Rusyası'ndaki kahramanların destanlarını ağızdan ağıza aktaran anlatılar), Eski Kilise İslavcası da denen Eski İslavca.

Eski İslavca, Kiril ve Metodiy kardeşlerin ve öğrencilerinin IX. yy.ın ikinci yarısından sonra kutsal yunan kitaplarını tercüme ederken kullandıkları dildir. Selânik asıllı olan Kiril ve Metodiy bölgede konuşulan dili konuşuyorlardı; bu yüzden, önce Tuna'nın kuzeyinde, Moravya'da yaydıkları metinleri bu dille tercüme ettiler. Özel niteliklerine ve birçok yunanca kelime kapsamasına rağmen, bu dili Kiril ve Metodiy'in dine davet ettiği Çekler ve Slovaklar kolayca anladılar. Yeni Ahit ve Mezmurlar tercümesi panislav edebiyat dilinin ilk büyük eserleridir. İslav ülkelerinin çeşitli bölgelerindeki imlâ, kelime hazinesi ve dilbilgisi özelliklerine uyarlanan bu Eski İslavca, «Slavonca» adı altında İslav Ortodoks (Rus Slavoncası) ve Katolik kilisesinin dili olarak günümüze kadar geldi.

Eski İslavcanın edebiyat diline etkisi, meselâ Latincenin batı avrupa ülkeleri dillerine etkisinden çok daha köklü ve yaygındır. Batı'da kilise dili (edebiyat ve bilim dili de buna dayanıyordu) Latinceydi; yani halk tarafından konuşulan dille hiç bir ilgisi olmayan bir dildi; oysa islav halklarının şartları çok daha elverişliydi; konuşma diliyle din, felsefe ve bilim dili arasında kesiklik bulunmaması yüzünden din dili, konuşma dilini daha derin ve sürekli etkileyebildi; konuşma dilini eskiçağ yunan ve hattâ bir ölçüde latin kültürünün bütün soyut kavramlarıyle zenginleştirdi ve kelime hazinesini birçok eşanlamlı kelimeyle genişletti; gramer yapısına belâgatin hem esnek hem de karmaşık deyimlerini soktu ve daha başlangıçtan itibaren çeşitli üslûplar kullanma imkânını verdi.

Bu sentezden Eski Edebiyat Rusçası doğdu. Bu dil de XII. yy.ın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan küçük lehçe farklarına rağmen, XV. yy.a kadar bütün Doğu İslavlarının edebiyat dili olarak kaldı. Rus edebiyatının ilk anıtları olan eserler bu dille yazıldı: *Kroniklerin Anlatısı* (IX. yy.dan XII. yy.a kadar Rusya Tarihi), *Russkaya Pravda* (Rus Gerçeği) [XII. yy. yasa derlemesi], *Slovo o Polku İgoreve* (İgor'un Seferi Üstüne), *Pouçeniye Vladimira Monomaha* (Vladimir Monomah'ın Öğrendikleri) ve böylece birçok yazarın çeşitli konulara göre kullandığı bir yazışma üslûbu, bir anlatı üslûbu ve bir edebî üslûp oluştu. Kiev Rusya'sının zayıflaması, tatar istilâları, batı ve güneybatı rus topraklarının Litvanya, Polonya, Macaristan tarafından alınması ve Eski Rus devletinin birçok prensliğe bölünmesi, XII. yy.dan XIV. yy.a kadar uzanan dönemde bugünkü üç doğu islav dilinin farklılaşmasına yol açtı: Beyaz Rusça, ukrayna dili, Büyük Rusça.

Daha sonra, Moskova prensliğinin günden güne önem kazanması ve çevresinde öbür rus prensliklerinin toplanmasıyle rakip prensliklerin çeşitli lehçe unsurları ortadan kalktı ve moskova ağzı yaygınlaştı. Edebiyat dili mükemmelleşti, gelişti ve yeni edebî türler ortaya çıktı: övgü, seyahat anlatıları, savaş anlatıları, mektup türü v.b. Kelime hazinesi, aktarmalar, bileşik kelimeler ve yenileştirilen eski islavca kelimelerle zenginleşti. Matbaanın icadı (ilk rusça kitap 1564'te Moskova'da basıldı) dilin daha geniş ölçüde yayılmasını sağladı ve kurallarını belirledi. XVI. yy.dan sonra rus dili üstüne ilk gramer çalışmaları başladı ve 1648'de Moskova'da ilk rusça dilbilgisi inceleme kitabı yayımlandı: Smotritskiy'in grameri. İlk lûgatler de aynı dönemde ortaya çıktı. Daha o tarihte ortak bir millî dilin oluşması için bütün şartlar mevcuttu.

XVII. ve XVIII. yyd.a edebiyat dili oturdu, canlı halk dilinin katkılarıyle zenginleşti ve kültürün bazı alanlarında eski islav kilise dilinin üslûp ve biçimlerini sınırladı. Modern Rusçanın oluşmasında en büyük rolü, edebiyat türüne göre değişen üç üslûp nazariyesini ortaya atan Lomonosov (1711-1765) oynadı. Sade üslûp halk diline en yakın üslûp olmasına rağmen ancak küçük türlerde (komedi, masal ve epigram) kullanıldı. Daha önemli türlerde bu üslûptan kaçınıldı.

Uygulamada genellikle kullanılmayan bu nazariyeler kesinlikle ancak XIX. yy.da Puşkin ile terkedildi.

Puşkin, anlatmak istediğine uyarladığı uyumlu bir dilde yalnız Rusçadaki çeşitli üslûpların geçerli yanlarını değil, bütün halk dili zenginliklerini ve dünya medeniyet dillerinde bulunan en güzel unsurları da kaynaştırmayı başardı. O tarihten sonra, büyük yazarların dili zenginleştirmelerinin ve mükemmelleştirmelerinin yanı sıra, Rusça öbür dillerde görülen evrime paralel bir evrim geçirdi; özellikle, milletlerarası bilim ve siyaset alanında kullanılan terimler yavaş yavaş Rusçaya yerleşti. S.S.C.B.'de, siyasî propagandanın çok yaygınlaşması ve bilimin halka indirilmesi, XIX. yy. ortasında doğan bir süreci hızlandırdı. İkinci Dünya savaşının yol açtığı durum ve S.S.C.B.'nin siyasî ve bilimsel alanda kazandığı önem, Rusçayı milletlerarası teşkilâtların resmî dillerinden biri haline getirdi ve yabancı ülkelerde rusça öğrenimini yaygınlaştırdı.

● *Dilin tasviri.* Edebiyat Rusçası bugün zengin ve mükemmel bir anlatım aracıdır. Turgenyev, Rusçanın zenginliği, gücü, mantıklılığı ve biçim güzelliği sayesinde yabancı filologlar tarafından bile Eski Yunancadan sonra ikinci büyük edebiyat dili olarak kabul edildiğini ileri sürdü.

Bununla beraber bugün millî dil, konuşanların ağzında oldukça önemli lehçe farkları göstermektedir. Tabiî bu farklar, özellikle sovyet rejiminin kurulması ve öğretimin yaygınlaşmasından sonra azalmağa başlamıştır. Bugün artık bütün halkı bir rusça lehçesi konuşan yerlere rastlanmamaktadır. Halkın ikidilli olduğunu söylemek daha yerindedir (eski nesil arasında lehçe ağzı ağır basar). Zaten, lehçe özellikleri artık yalnız fonetik sistemde bir bütün meydana getirmekte, morfoloji ile sözdiziminde tek tek olaylar olmaktan öteye gidememektedir; kelime hazinesinde ise özellikler ancak temel kelimeler dışında kalan kelimeleri etkilemektedir. Bu durum, Rusça lehçelerinin oluşmalarından bu yana dilin yapısıyle ilgili temel farklar göstermediklerini ortaya koyar. Rusçanın üç lehçe öbeği vardır: Beyaz denizden güneyde Moskova'ya, doğuda Urallar'a ve Sibirya'ya kadar uzanan ve başlıca özelliği *Okaniye* (yani bütün durumlarda *a* ve *o* ayırımının yapılması) olan kuzey öbeği, Avrupa Rusyası'nın güneyinde ve Kuzey Kafkasya'da yayılan, kuzey sınırı Mojaysk, Podolsk, Ryazan'dan geçen ve başlıca özelliği *akaniye* (vurgunsuz *a* ile *o*'nun karıştırılması) olan güney ağızları; yukarıda sözü edilen iki öbek arasında, Moskova'dan geçerek Pskov'dan Penza ve Volga'ya kadar yayılan merkez ağızları. Bütün bu lehçeler, ukrayna ve beyaz rusya ağızlarından kesinlikle ayrılır ve Büyük Rusçanın gerçek ağız veya lehçelerini meydana getirir.

Bu rus dili, bütün öbür islav dilleri gibi az evrim geçirmiş bir dildir ve hint-avrupa dillerine oranla eski özelliklerini çok daha fazla muhafaza etmiştir. Latince veya Yunancanınkinden çok daha karmaşık bir isim çekim sistemi vardır. Bugün Rusça altı hal vardır, yedincinin de (vokatif) izlerine rastlanır. Ayrıca, XV. yy.a kadar Eski Rusçada yaşamış bir «ikil»in kalıntıları mevcuttur. Rusça, fiil sistemi açısından hint-avrupa diline çok yakındır; somut görünüş kavramı (yani gelişmesi içinde ele alınan olay) soyut zaman kavramından daha yaygındır. Batı avrupa dillerindeki soyutlama derecesine ulaşamayan sıra sıfatları gibi bazı dil bilgisi kategorileri, hâlâ evrim geçirmektedir.

● *Alfabe.* Doğu islav dilleri, Bulgarca ve Sırpça gibi Rusçanın da Avrupa'nın öbür dillerinden farklı özel bir alfabesi vardır. bu alfabe, adını yaratıcısı Kiril'den (kutsal metinleri eski islavcaya çeviren Konstantin'in rahip olduktan sonra aldığı isim) alır. Bununla birlikte eski islavca en eski metin iki ayrı alfabeyle yazılmıştır: glagolitik ve kiril. Glagolitik, yunan işlek yazısından, kiril alfabesi ise uncialis harflerinden türemiştir. Kiril alfabesi kısa süre sonra ülkede kullanılan tek alfabe haline geldi. Başlangıçta kiril alfabesinde 43 harf (18'i İslavcaya özgü sesleri gösterir) vardı. Bu alfabe önemli reformlar geçirdi: Büyük Petro (1708) devrinde 1735 ve 1758'de Bilimler akademisinin reformları, sonra 1918'de bir sovyet reformu. Reformların amacı, gereksiz yunan harflerini ve dil evriminin gereksiz hale getirdiği harfleri atarak alfabeyi sadeleştirmekti; 12 harf atıldı, buna karşılık iki yeni harf alındı ve böylece alfabedeki harflerin sayısı 33'e düştü. Bk. KİRİL ALFABESİ. (L)

RUSÇUK, bulgarca **Ruse**, Bulgaristan'da idare bölümü merkezi; 128 384 nüf. (1965). Bulgaristan'ın dördüncü büyük şehri olan Rusçuk Tuna ırmağı kıyısında ve Romanya'nın Giurgiu şehri karşısında kurulmuştur; arada büyük bir demiryolu ve karayolu köprüsü vardır. Önemli bir iskele ve büyük bir sanayi merkezidir; pamuk ipliği, dokuma; un fabrikaları.

— Tar. Rusçuk, VII. yy.da kavimler göçü sırasında tahrip edildi. Yerine *Ruse* şehri kuruldu. Rusçuk bölgesi 1393'te Yıldırım Bayezid tarafından fetholundu. Türk hâkimiyeti altında hızla gelişti. XVI. yy.da ulaşım, sanayi ve ticaret alanlarında önemli bir merkez haline geldi. 1640'ta Rusçuk'ta 15 000 türke ait 3 000 ev ve 10 cami olduğu bilinir. 1650 Sıralarında Rusçuk'a uğrayan Evliya Çelebi'ye göre şehirde 2 200 türk evi, 3 han, 300 dükkân, 30'dan fazla cami bulunmaktaydı. Rusçuk, XIX. yy.ın ikinci yarısında (1864'ten sonra) Tuna vilâyetinin merkeziydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Ruslar tarafından işgal edildi. Tamamen tahrip olunan şehir, 1878 Berlin antlaşmasından sonra Bulgarlara geçti. — *Ruse idarî bölgesi*, 2 655 km²; 273 000 nüf. (M)

Rusçuk yâranı, Selim III'ü ikinci defa tahta çıkartmak ve Nizamıcedit ordusunu yeniden kurmak amacıyle İstanbul'dan kaçarak Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşaya sığınan ve onunla işbirliği yapan bazı kişilere verilen ad. (Reisülküttap, vezir kâhyası, defterdar, âyan gibi önemli mevkilerin sahibi olan Rusçuk yâranı, Alemdar ile birlikte altı kişiydiler: Behiç, Galip, Ramiz, Refik, Tahsin Efendiler.) Bk. ALEMDAR

RUSA II'nin adı yazılı kapı çanı Karmin Bulur (M. Ö. VII. yy.) [«Urartu» adlı kitaptan]

Dean RUSK

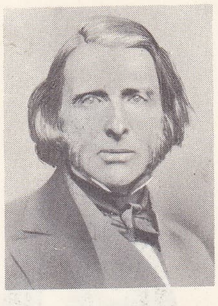
RUSKİN

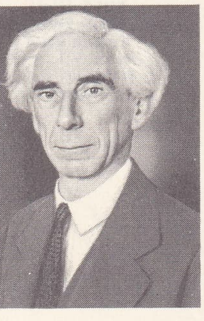
Bertrand RUSSELL

MUSTAFA PAŞA ve ALEMDAR VAKASI, KABAKÇI MUSTAFA İSYANI.
Selim III, Kabakçı isyanı sonunda tahttan indirildi, yerine Mustafa IV padişah oldu (1807), Selim III zamanında yapılan ıslahat hareketlerinde rol oynayan, ileri fikirli kimseler öldürüldü veya işbaşından uzaklaştırıldı. Bunlardan eski reisülküttap Galib Efendi, Tuna kıyıları mübayaacısı Behiç Efendi, eski sadaret kethüdası Refik Efendi ve eski muhasebei evvel Ramiz Efendi, o sırada Rusçuk âyanı olan Alemdar Mustafa Paşanın yanına sığındılar ve Alemdar Mustafa Paşa ile anlaşarak Selim III'ü tekrar tahta çıkarmağa karar verdiler. Yapılan plan gereğince Alemdar Mustafa Paşa, ordusuyle birlikte, görünüşte Mustafa IV'e bağlılığını bildirmek için İstanbul'a geldi. Daha İstanbul'a hareket etmeden önce Alemdar Mustafa Paşa Pınarhisar âyanı Hacı Ali Ağayı İstanbul'a göndererek Mustafa IV'ün de şikâyetçi olduğu Kabakçı Mustafa'yı öldürttü. Daha sonra Selim III'ün tahttan indirilmesinde rol oynayanlar ortadan kaldırıldı. Ramiz Efendi, orduyu ve sancakı şerifi karşılamak için Davud Paşaya gelmiş olan Mustafa IV'ün tutuklanmasını ve derhal saraya gidilerek Selim III'ün tekrar tahta çıkarılmasını teklif etti. Bu teklif Alemdar Mustafa Paşa tarafından kabul edilmedi. Alemdar Mustafa Paşaya göre Mustafa IV savaş konusunda yapılacak bir toplantıda tevkif edilecek, Selim III tahta geçirilecekti. Alemdar Mustafa Paşa Babıâli'ye gelerek sadrazamdan zorla mührü hümayunu aldı ve Selim III'ü tekrar tahta çıkarmak için Topkapı sarayına geldi (28 temmuz 1808). Mustafa IV durumu öğrenince Selim III'ün ve kendi kardeşi şehzade Mahmud'un (Mahmud II) öldürülmesini emretti, Mustafa IV'ün adamları Selim III'ü öldürdülerse de, yanında bulunanlar şehzade Mahmud'u kaçırmayı ve Alemdarın yanına götürmeyi başardılar. Şehzade Mahmud, Mahmud II adıyle Osmanlı tahtına çıkarıldı (1808). [→ Bibliyo.] (M)

RUSE. Bk. RUSÇUK.

RUSEFİD sıf. (fars. *rū-sefīd*). *Esk.* Yüzü ak, şerefli, bir ayıbı olmayan. (M)

RUSG i. (ar. *rusğ*). Anat. *Esk.* Bilek. || *Rusg-ul-kadem*, ayak bileği. || *Rusg-ul-yed*, el bileği. (M)

RUSHMORE dağı, A.B.D.'de (Güney Dakota) yer, Black Hills'te, Rapid City'nin güneybatısında. 1927'den sonra bu dağın granitli bir yamacına Washington, Jefferson, Lincoln ve Theodore Roosevelt'in büstleri oyuldu. 18 m yükseklikte olan büstler çok uzaklardan görülebilir. (L)

RUSİNA i. Yazın çok görülen esmer renkli gece kelebeği; kurtçukları çilek ve sütleğende yaşar. (İlmî adı *Rusina* veya *Stygiostola tenebrosa.* Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

RUSİNOL Y PRATS veya **RUSİNYOL** (Santiago), katalan ressamı ve yazarı (Barcelona 1861-Aranjuez 1931). Birkaç yıl Paris'te yaşadıktan sonra İspanya'ya döndü, *Terk Edilmiş Bahçeler* adlı tablo dizisiyle tanındı. Katalan dilinde burjuva dramları ve töre komedileri yazdı; bunlar çağının toplumunun gerçekçi bir görünümünü verir (*El Mistic* [Mistik] Romanlar da yayımladı: *L'-Auca del Senyor Esteve* (Bay Esteve'nin Kazı) [1917]. (L)

Rus İşçi Sosyal - Demokrat partisi. Bk. BOLŞEVİKLİK.

RUSİYAH veya **RUSİYEH** sıf. (fars. *rū-siyāh* veya *rū-siyeh*). *Esk.* Yüzü kara, bir ayıbı olan, şerefsiz. (M)

Rus-Japon savaşı, Doğu Asya'da rus ve japon çıkarlarının çatışması, iki devleti şubat 1904'ten eylül 1905'e kadar Mançurya'da çatıştırdı ve Portsmouth (A.B.D.) antlaşmasıyle onaylanan japon zaferiyle sona erdi. Doğu Asya'daki rus mevzilerinin sağlamlaştırılması ve Alekseyev'in Uzakdoğu genel valiliğine tayin edilmesi (1903), Asya kıtası üstünde japon emelleriyle çatışıyordu. Japonya, Çin'i yenerek (1895) elde ettiği üstünlüklerin, avrupa devletlerinin müdahalesiyle (Cao Cou'da Almanların, Guang -cou-van'da Fransızların ve Liaodung'da Rusların yerleşmesi) elden gittiğini görünce, İngiltere ile imzaladığı antlaşmaya (1902) güvenerek Rusya'ya savaş açmağa karar verdi. 1903'te Mançurya'nın boşaltılması üzerine rus-japon görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Mançurya'daki rus garnizonlarının takviye edilmesi Japonya'nın Moskova'ya bir ültimatom vermesine yol açtı.

8 Şubat 1904 akşamı japon donanması savaş ilânından önce Port-Arthur limanında demirli üç rus gemisini batırarak deniz üstünlüğünü ele geçirdi.

Savaş 10 şubatta ilân edildi ve japon kuvvetleri hemen Kore'ye çıkarma yaptı, Şemulpo muharebesinden sonra I. Ordu (Kuroki) Seul'ü işgal etti ve Yalu ırmağını geçti (1 mayıs). Bu sırada 2. (Oku) ve 3. (Nodzu) Ordular Port Arthur'un kuzeydoğusuna çıkarma yaptılar, Liaodung'u işgal ettiler ve birbirlerine yaklaşarak Liao-yang üstüne yürüdüler. Japonlar, Port Arthur garnizonunu kuşatmayı ve Ta-lien (Dalnıy) limanını ele geçirmeyi başarınca, mareşal Oyama emrindeki kuvvetler (12 tümen, 300 000 kişi) rus kuvvetlerini (145 000'i Port Arthur'da, 60 000'i Vladivostok'ta olmak üzere 250 000 kişi) Transsibirya yoluyle muhtemel bir takviye gelmeden önce yok etmekle görevlendirildi. Ruslarda iki fikir çarpışmaktaydı: her şeyden önce Port Arthur'u kurtarmak isteyen amiral Alekseyev'in düşüncesi; o sırada görevle Mançurya'da bulunan harbiye nazırı Kuropatkin'in takviye kuvvetlerinin ulaşmasına kadar zaman kazanmak için geri çekilme planı. O arada, Kuropatkin, Liao-Yang'a yerleşmiş ve Port Arthur'a doğru bir müfreze göndermişti (Vafangu muharebesi, 14-15 haziran); bu sırada da Keller, Kuroki emrindeki japon kuvvetlerinin hareketini durduracaktı. Yağmur mevsimi harekâta son verdi ve iki tarafa da takviye alma imkânı sağladı. Rus Port Arthur filosunun iki çıkış hareketi denemesi, 14 nisanda (amiral Makarov'un ölümü) ve 10 ağustosta amiral Togo tarafından püskürtüldü; Vladivostok'taki rus filosu 14 ağustosta yok edildi. 26 Ağustosta Japonlar Liao-yang'a tekrar hücum ettiler; Ruslar 3 eylülde şehri bırakarak yeniden düzenlenmek için Huan-ho'nun gerisine çekildiler. Bu çarpışma kesin bir sonuca bağlanmamakla birlikte, Asya'da büyük tepki yarattı. Buna rağmen Alekseyev, ekimde japon ilerlemesini durdurmak ve Kuroki'yi Kore'de tecrit etmek amacıyle Şaho üstüne yedi kolordu gönderdi; 8-18 ekim arası devam eden ve başarısızlıkla sonuçlanan bu harekât, Alekseyev'in yerine Kuropatkin'in getirilmesine yol açtı. 1904-1905 Kışının başlıca olayları, iki taraf ordularının Mudken dolaylarında takviye alması, Port Arthur'un teslim olması (2 ocak 1905) ve general Nogi kumandasındaki kuşatma ordusunun serbest kalmasıdır.

20 Şubattan 8 marta kadar süren Mukden Meydan muharebesinde, iki tarafın 600 000 kişiyi bulan kuvvetleri çarpıştı, fakat rus ordusunun 100 km kuzeye çekilmesinden başka sonuç alınamadı. Altı ay sonra mütareke imzalandığında bu cephede 17 rus kolordusu (500 000 kişi) ve 20 japon tümeni (350 000 kişi) karşı karşıya hareketsiz beklemekteydi. 1904-1905 Kışında Rus Baltık filosu, amiral Rojdestvenskiy'nin emrinde Uzakdoğu'ya gönderildi. Sekiz ay seyreden bu filo Hull olayından sonra (21 ekim) Nossi-be'ye ve Cam-Ranh'a gitti; buralarda uzun süre kalması ittifakına sadık kalan Fransa'yı nazik duruma soktu. Bu filo sonunda 27 mayıs 1905'te Tsuşima'da Japonlar tarafından yok edildi.

Fransa, İngiltere ve A.B.D.'nin arabuluculuğu önce bir mütarekenin, sonra da Portsmouth antlaşmasının imzalanmasıyle (5 eylül 1905) sonuçlandı.

Rusların 240 000, Japonların 190 000 kişi kaybettiği bu savaş, taktiğin gelişmesinde önemli bir tarihtir. Ağır makineli tüfeğin (her iki tarafta 300 kadar) ve seri ateşli topun ortaya çıkması ateş gücünü o tarihten sonra büyük önem kazandırdı; buna karşılık piyade ve süvarinin süngü veya kılıçla hücumu önemini kaybetti. Ateş gücünü artırmak için iyi tahkim edilmiş devamlı cepheler kuruldu ve bunların ilk örnekleri Birinci Dünya savaşında görüldü. (→ Bibliyo.) [L]

RUSK (Dean), amerikalı siyaset adamı (Cherokee eyaleti, Georgia 1909). Kaliforniya'da siyasal bilgiler okuttu. İkinci Dünya savaşında Hindistan'da, Çind'e, Pentagon'da hizmet gördü. Truman yönetimi sırasında (1945-1952) Savunma (1945-1946) ve Devlet bakanlığında (1946-1952) çeşitli görevlerde bulundu, 1952'de Rockefeller vakfının başkanı oldu. John Fitzgerald Kennedy tarafından dışişleri bakanlığına getirildi (aralık 1960), göreve bir ay sonra başladı. Dünya başkentlerinde amerikan siyasetinin gezici elçisi oldu ve Amerika'nın Vietnam'daki tutumunu haklı göstermeğe çalıştı. Kennedy'nin ölümünden sonra, L. B. Johnson'ın başkanlığı döneminde (1963-1968) dışişleri bakanı olarak görev yaptı. Nixon'ın başkanlığa seçilmesinden sonra Demokrat parti içinde faliyetini sürdürdü. (L)

RUSKA (Ernst), alman mühendisi (Heidelberg 1906). Batı Berlin üniversitesinde elektronik optik profesörü oldu (1949). Elektronik optik ve elektronik mikroskopi üstüne temel araştırmalar yaptı: B. Von Borries ile birlikte ilk elektronik mikroskobu gerçekleştirdi (1931-1932). [M]

RUSKAYA (İya Yevganiya Fyodorovna), rus kadın dansçı ve koreograf (Kerç 1904 - Roma 1970). Müzik öğrenimini tamamladıktan sonra tıp okumak üzere Cenevre'ye geçti. İtalya'ya gidince, kendini yalnız dansa verdi, Roma'da *İndipendenti* topluluğunda çalıştı. 1932-1934 Arasında Scala Dans okulunun yöneticisi oldu. 1948'de Roma'da dans okulu açtı. Okul 1940'ta devletçe tanındı ve 1948'de millî dans akademisi haline geldi. Ruskaya'nın *La Danza Come un Modo di Essere* (Bir Varoluş Biçimi Olarak Dans) [1928] adlı bir kitabı vardır. (M)

RUSKİN (John), ingiliz sanat tenkitçisi ve sosyoloğu (Londra 1819-Brantwood, Cumberland 1900), zengin bir tacirin oğlu. *Modern Painters* (Modern Ressamlar) [1843 - 1860] adlı ilk eserini Turner'ı ve Raffaelloöncesi ressamları savunmak için yazdı. Estetik üstüne görüşlerini *Seven Lamps of Architecture* (Mimarlığın Yedi Lambası) [1849]; *Stones of Venice* (Venedik Taşları) [1851-1853] adlı kitaplarında geliştirdi. İnsan tarafından bozulmamış bir tabiat aşkıyle Ruskin tabiata çok yakın bir sosyal düzen tasarladı. Çağdaş medeniyetin yarattığı sosyal meseleleri, *The Political Economy of Art* (Sanat İktisadı) [1857], *Two Paths* (İki Yol) [1859]; *Sesame and Lilies* (Susam ve Zambaklar) [1865], *The Crown of Wild Olive* (Yabanî Zeytin Dalından Taç) [1866] adlı eserlerinde inceledi. İngiltere işçilerine seslenen içten mektuplar yazdı (*Fors Clavigera,* 1871-1887). Oxford üniversitesine sanat tarihi profesörü oldu (1869-1878 ve 1883-1884), 1885'te başladığı otobiyografik eseri *Praeterita*'yı (1885-1889) tamamlayamadı. Servetini toplum yararına eserler yaratma uğruna harcadı. Carlyle onun dostu ve ilham kaynağıydı. Ruskin'in eseri, sanat tenkidini mizah ve vazıla birleştirir. (L)

Rus Millî müzesi, Leningrad müzelerinden biri. 1895'te Petersburg'da kuruldu; XI. yy.-dan günümüze kadar olan rus sanat eserlerinin en büyük koleksiyonları burada yer alır. Ekim devriminden sonra, saraylarda, özel koleksiyonlarda ve kiliselerde elkonan

Rus-Japon savaşı
Liao-Yang savaşı sırasında
rus saldırısını bekleyen japon askerleri

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

birçok eserle daha da zenginleşti. Millî müzeye iki bina ayrılmıştır: eski Mihail sarayı (K. Rossi tarafından 1819-1825 arasında inşa edilmiştir) ve L. Benois'nın planlarına göre mimar S. Ovsyannikov tarafından 1912-1916 arasında yapılan başka bir bina; müze 1948-1953 arasında yeniden onarıldı ve düzenlendi (Sovyet Sanatı bölümü ve geçici sergiler). [L]

RUSS (Jacop), alman heykeltıraşı (XV. - XVI. yy.), Konstanz okulundandı. (1479 - 1519 Arasında eser verdiği kayıtlarda mevcuttur.) Coire katedralinin büyük sunağı Russ'un şaheseridir. Heykeller ve kabartmalarla süslü olan bu sunak XV. yy. alman heykeltıraşlığının en önemli eserlerinden biridir. (M)

RUSSELİA i. Süs için yetiştirilen ağaççık. (Sıracagillerden.)

— ANSIKL. *Russelia*'nın dalları köşeli, çoğu zaman kamışımsıdır; üzerinde karşıt olarak yer alan genellikle küçük yapraklar bulunur. Çiçekleri demet halinde biraraya gelen saplı talkım biçimindedir. Peru'dan Meksika'ya kadar on türü yetişir. Bunlardan bazıları Avrupa'da limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

RUSSELL. Bk. BEDFORD.

RUSSELL (Bertrand, üçüncü — kontu), ingiliz matematikçisi, filozofu ve sosyoloğu (Trelleck, Galler 1872-Penrhydeudraeth, Galler 1970). 1908'de Krallık derneği üyesi, Trinity College'ta (Cambridge) öğretim görevlisi oldu, barışçı görüşleri yüzünden görevinden çekilmek zorunda kaldı (1916). Birinci Dünya savaşından sonra, Rusya'ya ve Çin'e yolculuk yaptı, 1927-1932 arasında bir özel okulu yönetti, A.B.D.'de birkaç yıl ders verdi, 1944'te yeniden öğretim görevlisi olarak Cambridge'e döndü. Başlıca eserleri: *Principia Mathematica* (Matematiğin İlkeleri) [N. Whitehead ile birlikte, 1910 - 1913]; *Felsefe Meseleleri* (The Problems of Philosophy) [1912]; *Our Knowledge of the External World* (Dış Dünya Görüşümüz) [1914]; *Roads to Freedom* (Hürriyetin Yolları) [1918]; *Mistiklik ve Mantık* (Mysticism and Logis) [1918]; *İntroduction to Mathematical Philosophy* (Matematik Felsefesine Giriş) [1919]; *The Practice and Theory of Bolshevism* (Bolşevizmin Uygulanması ve Bolşevizm Nazariyesi) [1920]; *Analysis of Mind* (Zihnin Analizi) [1921]; *ABC of Atoms* (Atomların ABC'si) [1923]; *ABC of Relativity* (Bağıntılılığın ABC'si) [1925], *What I Believe* (İnandıklarım) [1925]; *Eğitim Üstüne* (On Education) [1926], *The Analysis of Matter* (Maddenin Analizi) [1927]; *An Outline of Philosophy* (Felsefenin Anahatları) [1927]; *Evlilik ve Ahlâk* (Marriage and Moral) [1929]; *Saadet Yolu* (The Conquest of Happiness) [1930]; *The Scientific Outlook* (Bilimsel Perspektif) [1931]; *Education and the Social Order* (Eğitim ve Sosyal Düzen) [1932]; *An Inquiry into Meaning and Truth* (Düşünce ve Gerçek Üstüne Soruşturma) [1940]; *Batı Felsefesinin Tarihi* (History of Western Philosophy) [1946]; *Bilimden Beklediğimiz* (Human Knowledge, Its Scope and Limits) [1948]; *The Autobiography of Bertrand Russell* (Bertrand Russel'ın Otobiyografisi) [1967]; *The Impact of Science upon Society* (Bilimin Toplum Üstüne Etkisi) [1952]; *Nightmares of Eminent Persons* (Seçkin Kişilerin Kâbusu) [1954]; *Human Society in Ethics and Politics* (Ahlâk ve Siyaset İçinde İnsan Toplumu) [1954]; *Neden Hıristiyan Değilim* (Why I am not a Christian) [1957]; *My Philosophical Development* (Felsefî Gelişimim) [1959]; *Wisdom of the West* (Batının Bilgeliği) [1959]; *Has Man a Future* (İnsanın Geleceği Var mı?) [1961]; *Unarmed Victory* (Silâhsız Zafer) [1962]. Russel, her şeyden önce, lojistiğin kurucusu, matematiğin ve mantığın kaynağını düşüncenin soyut analizinde arayan bir mantıkçıdır. Genel felsefesi de, bilgi teorisine öncelik tanıyan bir mantıkçı felsefesidir. «Tümeller» dünyasını algılar dünyası kadar gerçek sayan «fikirlerin gerçekliği» görüşünü savunur. Tümel'in gerçekliği zihinden gelmez, hakikatin şartı inanılan nesnelerin kendileridir. Barışçılığa ve vicdan hürriyetine hizmet etme için bütün ağırlığını koyan Russell, atom enerjisinin askerî amaçlarla kullanılmasına karşı çıktı. 1967 Mayısında, J.P. Sartre'ın başkanlık ettiği «Vietnam'da Savaş Suçlarına Karşı Milletlerarası mahkeme» adlı bir toplantıya öncülük etti. (1950 Nobel edebiyatı ödülü.) [L]

RUSSELL (Edward), **Orford** kontu, ingiliz amirali (1653-1727). İngiltere'deki 1688 Devriminden önce William of Orange'ın başlıca ajanlarındandı. Bir ingiliz-hollanda filosunun kumandanı olarak Fransızları La Hougue muharebesinde yendi (1692). [L]

RUSSELL (George, William, **A. E.** takma adıyle tanınır), irlandalı yazar, ressam ve sosyolog (Lurgan, Armagh kontluğu 1867 - Bournemouth 1935). 1897'de İrlanda Tarım Düzenleme derneğine girdi, burada tarım kooperatifleri kurmak için çaba gösterdi. 1904-1923 Arasında *The Irish Homestead* (İrlanda Çiftliği) dergisini, 1923'te *The Irish Statesman* (İrlandalı Devlet Adamı) dergisini yönetti. Birçok şiir kitabı yayımladı: *Homeward: Songs by the Way* (Ev Yolu Şarkıları) [1894]; *The Earth Breath* (Toprağın Nefesi) [1897]; *Imagnations and Reveries* (Hayaller ve Düşler) [1915]; *The Candle of Vision* (Rüya Kandili) [1918]. *Deirdre* (1907) adlı bir oyunu ve İrlanda'nın bağımsızlığını savunan denemeleri vardır. Sevimliliği, iyimserliği, çıkar gözetmeyişi, panteist ve mistik yetenekleriyle şair olarak İrlandalıları büyük ölçüde etkiledi. (L)

RUSSELL (Henry Norris), amerikan astronomu (Oyster Bay, New York 1877-Princeton, New Jersey 1957). Princeton üniversitesinde okudu, Cambridge (İngiltere) rasathanesinde asistan ve Princeton üniversitesinde astronomi profesörü (1905) oldu, 1912'de Princeton rasathanesi yöneticiliğine getirildi, Mont-Wilson'da çalıştı. Hertzsprung'un keşiflerinden sonra, yıldızları tayflarına göre üstdevler, devler ve cüce yıldızlar şeklinde ayıran sınıflandırma için bugün hâlâ geçerli olan teoriyi ortaya attı. Bu sınıflandırma, yıldızların mutlak kadirlerini tayf sınıflarına bağlı olarak gösteren ve *Hertzsprung-Russell diyagramı* denilen bir diyagram çizmeye dayanır. Bu diyagramda yıldızların çoğu iki kol üstünde gruplaştırılmıştır: kollardan biri temel seri yıldızlarına, öbürü ise dev yıldızlara ayrılmıştır. Russell ayrıca, birbirini örten çiftyıldızları inceledi ve bunların yörüngelerini belirledi. Iraklık açılarını fotoğraf tekniğiyle ölçerek, birçok yıldızın birbirinden uzaklığını hesapladı. (L)

RUSSELL (John), ingiliz ressamı (Guildford, Surrey 1745-Hull 1806). Francis Cotes'un öğrencisiydi; yağlıboya, suluboya ve pastel portre ressamı olarak büyük bir ün kazandı (National Portrait galery, Londra). [L]

RUSSELL (John, birinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1792-Pembroke Lodge, Richmond Park 1878). Whig partisinden milletvekili seçildi (1813). Parlamento reformu ve dini ayrımına son verilmesi için mücadele etti; 1832'de seçim reformunu hazırlayan kurula katıldı. Avam kamarasında Whig partisinin meclis grup başkanı, Melbourne kabinesinde içişleri (1835-1839) ve sömürgeler (1839-1841) bakanı oldu ve muhtariyet fikrine karşı koydu. Liberallerin Peel'i «Corn-Laws»a son vermek zorunda bırakan baskı hareketine katıldı (1846). Russell, Peel'in yerine başbakan oldu (1846 - 1852), onun serbest mübadele siyasetini sonuçlandırdı. Hükûmeti birçok güç problemle karşı karşıya kaldı: İrlanda'da açlık, Şartistlerin son atılımı olan 1848 Devrimleri. Russell, Aberdeen kabinesine girdi, rakibi Palmerston gibi Kırım savaşı (1854) ile sonuçlanan buhran sırasında, Rusya'ya karşı uzlaşmaz bir siyaset izlemeyi öngördü; bu savaştaki ilk yenilgiler üzerine istifa etmek zorunda kaldı (1855). Palmerston kabinesinde yeniden dışişleri bakanlığına getirildi (1860-1865), italyan birliğini destekledi ve Amerika Ayrılık savaşı sırasında İngiltere'nin tarafsızlığını sağladı, eski rakibi ölünce, gene başbakan oldu (1865-1866). [L]

RUSSELL (John Scott), iskoçyalı mühendis (Glasgow 1808-Ventnor, Wight adası 1882). Dalgaların yapısı ve yayılma biçimleri üstüne arştırmalar yaptıktan sonra Greenock'ta gemi inşaat şantiyesini yönetti. 1844'te Londra'ya yerleşti. 1851 Milletlerarası sergisinin düzenlenmesine katıldı. İsambard Kingdom Brunel ile, *Great Eastern* adlı gemiyi inşa etti: bu gemi XX. yy. başlarına kadar dünyanın en büyük teknesiydi. İlk zırhlı *Warrior* da onun eseridir. (L)

RUSSELL (Mary Annette, — kontesi), ingiliz kadın romancı (Sidney, Avustralya 1866-Charleston, South Carolina, A.B.D. 1941). 1891'de kont Henning August von Arnim ile evlendi, kocası ölünce (1910), Pomerania'daki büyük malikânede beş çocuğuyle kalan Mary Annette yazarlığa başladı. Geniş ölçüde otobiyografik bir eser olan ilk kitabı *Elizabeth and Her German Garden*'dır (Elizabeth'in Alman Bahçesi) [1898]. *The Benefactress* (Velinimet) [1902] ile *Princess Priscilla's Fortnight* (Prenses Priscilla'nın On Beş Günü) [1905] ilk romanlarıdır. Sevilen öbür romanları arasında *Vera* (1921); *The Enchanted April* (Büyülü Nisan) [1922]; *The Jasmine Farm* (Yasemin Çiftliği) [1934]; *Mr. Skeffington* (1940) sayılabilir. (M)

RUSSELL (William), — lordu), ingiliz siyaset adamı (1639-Londra 1683). Aşırı bir saray düşmanıydı. Shaftesbury ile işbirliği yaptı. Oates'ın verdiği bilgilerle düşmanlığı daha da arttı. York dükünün sınır dışı edilmesi için harekete geçti (1681). Monmouth ile birlikte entrikalar çevirdi. Rye House komplosuna karışmakla suçlandı ve ölüme mahkûm edildi. (L)

RUSSKAY GAVAN («Rus limanı»), S.S.C.B.'de liman şehri, Tatar boğazı kıyısında, Sahalin'in karşısında; demiryoluyle Transsibirya hattına ve Bureya kömür işletmelerine bağlıdır. (L)

Russkaya Pravda (*Rus Hukuku*), Kiev Rusya'sı kanunnamesi. XI.-XII. yy.larda kaleme alınmış ve XIII. yy.da yeniden gözden geçirilmiştir. Bu kanunnamede germen hukukunun büyük etkisi görülür; *Wehrgeld* de bu derlemede yer alır. (L)

RUSKİY (Nikolay Vladimiroviç), rus generali (Kiev 1855-1919). Birinci Dünya savaşının başında 3. Orduya kumanda etti ve Lvov'u ele geçirdi. Daha sonra Neman ordusunun başına getirildi (1915). Fakat beceriksiz sayılarak kumandanlıktan alındı. 1917'de devrime katıldı. Çar Nikolay II'nin tahttan vaz geçmesini isteyen delegasyona katıldı, fakat bolşevikler tarafından öldürüldü. (L)

RUSSO (Alecu), romanyalı yazar (Kişinev 1817'ye doğr.-Yaş 1859). Hukuk öğrenimini Cenevre'de yaptı. 1848'deki devrim hareketlerine katıldı, Paris'e sığınmak zorunda kaldı. Orada Kogalniceanu, Alecsandri, Balcescu gibi öbür siyasî sürgünlerle birlikte *Yarının Romanyası* adlı bir dergi çıkardı. Fransızca olarak, Balcescu tarafından Rumenceye çevrilen *Cantarea Romaniei* (Romanya'nın Şarkısı) [1851] adlı uzun bir şiir yayımladı. Romanya'ya dönünce, Moldavya Millî bankasının avukatı oldu. Sonra büyük talihsizliklere uğradı ve yoksulluk içinde öldü.

A. Ruso, hayatı boyunca özellikle dergilere makaleler yazdı. Bunları daha çok fransızca olarak kaleme aldı. 1908'de toplanan bu makaleler *Scrieri* (Yazılar) adıyle Rumenceye çevrildi ve ancak o zaman Russo'nun 1840-1860 yıllarındaki edebiyat ve düşüncesi üstünde oynadığı rolün önemi anlaşıldı. Değişik eserleri arasında en önemlileri: *Moldav İncelemeleri; Hatıralar; Çingenelerin Azadı; Düşünceler* (1855). Özellikle *Düşünceler*'de millî edebiyatta geleneğin değerini belirtmeğe ve Transilvanya'daki latince konuşanların ayrılıklarını veya batı kültürünün taklitçilerini açığa vurmağa çalıştı. (L)

RUSSULA i. («kırmızımsı» anlamında lat. k.). Dokusu tanecikli, eti sıkı bazitli mantar.

— ANSIKL. *Russula*'lar süt mantarına benzer, ama kırılınca onun gibi süt akıtmaz. Tatlı etli russula yenir; acı etli olan bazı russula'ların sindirimi ağırdır. Russula'ların birçoğu, yenebilen gayet iyi mantarlardır: *yeşil şapkalı russula;* şapkası yeşilden mora kadar değişik renkte olan *kara russula* (bunun şapkasının altına dokunulduğu zaman yağlımyş gibi bir izlenim verir); kırmızıya çalan sıkı etli *güzel russula* gibi. Buna karşılık çok acı olan *kusturucu russula,* mide bulandırıcı bir koku çıkaran *pis kokulu russula* ve biber gibi acı olan *acı russula* işe yaramaz mantarlardır. (L)

RUST, XVIII. ve XIX. yy.da yaşamış alman müzikçi ailesi. Başlıca üyeleri: FRİ-

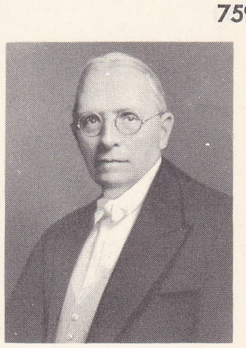

Henry Norris RUSSELL

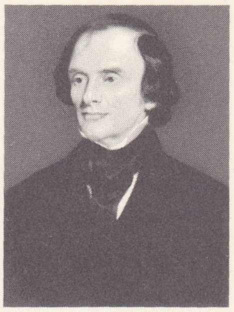

lord John RUSSELL 1854'te Grant'ın eseri National Portrait gallery, Londra

RUSTAVELİ

Foto. LAROUSSE

EDRICH WILHELM, piyanocu ve besteci (Wörlitz 1739-Dessau 1796), K. Hoeckh, Fr. Benda Tartini ve Pugnani ile keman çalıştı. 1775'te Dessau sarayında müzik yönetmeni oldu, kilise müziği (kantat'lar), operalar, melodiler (*Oden und Lieder*), piyano için, keman için sonatlar, yalnız piyano için çeşitlemeler besteledi; — WİLHELM KARL, piyanocu (Dessau 1787-ay.y. 1855), Friedrich Wilhelm'in oğlu. Halle'de Turk'un öğrencisi oldu. 1807'den sonra Viyana'da orgculuk yaparak yaşadı, Beethoven'ı tanıdı; Dessau'ya döndükten sonra org ve piyano için parçalar yayımladı; — WİLHELM, kemancı ve besteci (Dessau 1822-Leipzig 1892), öncekinin yeğeni ve öğrencisi. 1848 Devrimine kadar Macaristan'da müzik öğretmenliği yaptı, 1849'da Dessau'ya döndü, bir süre sonra Berlin'e gitti, Lukaskirche'de orgculuk, Bach derneğinde yönetmenlik yaptı. Leipzig'de Thomaskirche'nin orgculuğuna (1878), daha sonra kantorluğuna (1889) getirildi. Ses için birkaç eser, piyano parçaları besteledi, Bach'ın birçok eserini yayımladı. (L)

RUST (Bernhard), alman nazi partisi üyesi (Hannover 1883-öl. 1945). Hannover lisesinde öğretmenlik yaptı (1909-1930). Nazi partisine yazılarak Hannover - Braunschweig Gauleiter'ı (1925) ve Reichstag üyesi (1930) oldu. Nazilerin iktidara geçmesiyle Prusya diyanet işleri bakanlığına (1934) ve Reich'ın millî eğitim bakanlığına getirildi. Nazilerin bozgunundan sonra Berend ve Nübel arasında (Schleswig yakınları) intihar etti. (M)

RUSTA i. (fars. *rūstā*). *Esk.* Köy. (M)

RUSTAHİZ i. (fars. *rūstā-ḫiz, ruste-ḫiz*). *Esk.* Kıyamet günü, mahşer. (*Ruz-i rustahiz* de denir.) [M]

RUSTAÎ i. (fars. *rūstā*'dan *rūstāi*). *Esk.* Köylü: *Sahra-nişin olup şehristana dahil olmayanlara Türk ve Oğuz ismi umumîsi kalmakla ileride Türk, kaba, rustaî ve Oğuz, sade, safdil mânasına sarf olunmuştur* (Ahmed Vefik Paşa).
— G. santl. *Esk.* Köy evleri, kırlar ve çiftlik manzaraları üzerine yapılan resim, tablo veya kompozisyonlara verilen ad. (M)

RUSTAVELİ (Şato), XII. yy. gürcü şairi. Ne doğum yeri ne de yılı kesinlikle bilinir. Şair, Gürcistan'daki Ahaltsihe yönetim çevresindeki Rustavi köyünde doğduğunu söyler. Kraliçe Tamara'nın (1184 - 1212) çağdaşıydı; sarayda önemli bir görevi vardı ve eski gürcü edebiyatının şaheseri olan *Vefhis Tkaosani* (Postlu Şövalye) adlı şiiri yazdı. Bu romanesk ve savaşçı serüven anlatısı, kraliçe Tamara sarayında güdülen şövalyelik ideali üstüne değerli bir belgedir. (L)

RUSTAVİ, S.S.C.B.'de (Gürcistan) şehir, Kura ırmağı kıyısında; 62 000 nüf. Önemli sanayi (ağır sanayi) merkezi. (L)

RUSTEM (Jan), polonyalı ressam (İstanbul 1762-Vilnius 1835). Varşova'da J.P. Norblin ve M. Bacciarelli'nin öğrencisi oldu. Rembrandt üslûbuyle konusunu Polonya'daki günlük yaşayıştan alan tablolar, yeni klasik üslûpla tarihî, dinî resimler ve içtenlik dolu portreler yaptı. 1801'den itibaren Vilnius üniversitesinde önce desen, sonra resim profesörü oldu. Mahallî okulun gelişmesine katkıda bulundu. Eserlerinin çoğu Krakow, Varşova ve Vilnius müzelerindedir. (M)

RUSTİCİ (Giovan Francesco), italyan heykeltraşı ve ressamı (Floransa 1474-Tours 1554). Michelangelo'nun okul arkadaşı ve Leonardo da Vinci'nin dostuydu. Floransa vaftiz yeri için üç figürlü grubu yaptı (1506 -1511). Ayrıca 1515'te Floransa'da Leo X'un şehre girişini kutlamak üzere yapılan süsleme çalışmalarına katıldı. 1528'de François I'in hizmetine girerek Fransa'ya yerleşti. (L)

RUSTİCO Dİ FİLİPPO, XIII. yy.da Floransa'da doğmuş italyan şairi. Günümüze elli dört sonesi kalmıştır. Gülünç ve gerçekçi konuları işleyen soneleri ayrı bir özellik taşır. (L)

RUSTON (Joseph John), avusturyalı makine yapımcısı (Poplar, Londra 1809 - Viyana 1895). Orta halli bir aileden gelen Ruston, çok usta bir işçiydi. Tuna nehrinde çalıştırılmak için üç gemi inşa etti. 1847'de, ortağı J. Andrews ölünce ona miras kalan şantiyeler, başka makine inşa atelyeleri ilâvesiyle. Avusturya'nın nehir ulaşım araçları konusunda İngiltere'den bağımsız hale gelmesini sağladı. Birçok girişiminde kardeşleri JAMES JOHN (1815-1865; Napoli krallığı şantiyeler şefi) ve JOHN JOSEPH (Poplar 1820-Gmünden 1873) ile birlikte çalıştı. (M)

RUSYA, rus milletinin oluştuğu ve bugün R.F.S.S.C.'nin bir parçası olan bölge; Volga havzasını, Don havzasını, büyük Rus ovasının Finlandiya körfezine ve Beyaz denize doğru ağızlarını ve Barents denizi kıyısını içine alır. Bizans Rusyası'na ve Ukrayna'nın temeli Kiev Rusyası'na karşıt olarak asıl Rusya, ülkenin ormanlık kuzeyi ile Novgorod ve Moskova Rusyası'nı kapsar. Başlıca ırmağı olan Volga sayesinde, güneydoğuya, Asya'ya doğru uzanır; Moskova çarlarının islav topraklarını Tatarlardan geri almasından sonra rus hâkimiyeti Asya'ya doğru yayılmıştır.

Rusya'da başlıca dört büyük bölge ayırt edilir.

● *Kuzey,* Moskova enlemine kadar, dördüncü zaman buzullarının süpürdüğü bölgeleri içine alır, yüzey şekillerinin özel biçimi ve buzultaşlı döküntüleri buzullaşmaların sonucudur. Kola yarımadasının çukur yüzey şekillerini, buzullaşmaların fin-iskandinav tabanını etkilemesi meydana getirmiştir. Başka kısımlarda, Finlandiya körfezinin ve Büyük Rus göllerinin (Ladoga ve Onega gölleri) güneyinde, birinci zaman tepelerine yaslanan buzultaşlar, topografyanın büyük kısmını meydana getirir; bu yüzden bölge A.B.D.'nin büyük göller bölgesiyle kıyaslanabilir. Valday yaylasının yüzey şekilleri de buzul birikintilerinin sonucudur; bu kısmın yüzey şekilleri aynı zamanda bütün Kuzey Dvina havzasını örter. Kıyıda, ağır basan bitki örtüsü tundradır. Beyaz deniz ve Barents denizinin dümdüz kıyısında yer alan Kanin yarımadasında «titrek tundra» denen turbalı tundranın en iyi örnekleri görülür. 60. Paralele kadar bütün yüzeyi, kozalaklı ve kayın ormanları örter. Tarım ancak ormanlar arasındaki küçük açıklıklarda yapılır (özellikle hayvancılık). Ulaşım eksenleri boyunca başlıca gelir kaynağı ormancılıktır. Beyaz deniz kıyısında Arhangelsk ve Kola yarımadası kıyısında, Atlas okyanusunun ılık suları sayesinde hiç donmayan (bu enlem için olağanüstü durum) Murmansk bölgenin başlıca limanlarıdır. Finlandiya körfezi ve Büyük Rus Gölleri bölgesi, kuzeyden gelirken ilk kalabalık ve ekonomisi canlı bölgedir. Bu canlılığın merkezi, nüfusunun kalabalıklığı bakımından Sovyetler birliğinin ikinci büyük şehri olan Leningrad'dır.

● İkinci büyük nüfus ve faaliyet merkezi, terimin geniş anlamıyle Moskova bölgesi veya *merkez sanayi bölgesi*'dir; Kremlin çevresinde yarıçapı 100 km olan bir dairede 12 milyon şehirli yaşar ve toplam nüfus 20 milyondur. Bu bölgede yer yer ağaçsız alanlarla kesilen orman, güneye doğru yerini koruluk bozkıra (tahıl, patates, keten tarımı, sunî çayırlar) bırakır. Sovyetler birliğinin başkenti olan Moskova, çok büyük bir sanayi ve idare merkezidir; banliyölerinde ve az çok uzak uydu şehirlerinde büyük bir sanayi potansiyeli toplanır. Bölgede bütün imalât kolları temsil edilir (Tula bölgesinde ağır sanayi, otomobil yapımı, sanayi malzemeleri, elektrik malzemesi, çok çeşitli besin sanayii; keten, ipek, pamuk [İvanovo bölgesi] işçiliği; deri, kauçuk [Yaroslavl] işçiliği).

● *Güney ve Güneydoğu Rusya,* «bozkır» ve «yarıçölsü» denen iki toprak ve bitki kuşağını keser. Bozkır terimi, rusça anlamıyle A.B.D. çayırlarına tekabül ederse de, bitki örtüsünün bileşimi aynı değildir ve kara topraklar (çernozyum) üzerinde uzanır: Voronej, Saratov, Volgograd bölgeleri. Yarıçöl kesimi, tuzların biriktiği (*solontsıy* ve *solonçaklar*) çöküntülerle delinen açık kahverengi toprakları içine alır; kesintili bir birincasıf ve pelin örtüsüyle kaplıdır ve tarım potansiyeli kara topraklardan çok daha düşüktür. Bununla birlikte sınırlar kesinlikle çizilmemiştir ve bazı yıllar sıcak ve kurutucu rüzgârların devam etmesi Rusya'nın kuraklık sınırını kuzeydoğuya doğru geriletir. Bu bölgelerde tarım potansiyelinin dengesi, 1948'den sonra yetiştirilmeğe başlanan orman işletmeleri şeritlerinden meydana gelen rüzgâr-kesici engellerin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Kara toprakları örten bozkırın en elverişli kısımları, Ukrayna'nın verimli topraklarının yanı sıra S.S.C.B.'nin en zengin tarım bölgeleri arasındadır: buğday, ayçiçeği, şekerkamışı, her çeşit hayvancılık. Ayrıca dünyanın en zengin demir filizi yataklarından birini (Kursk ile Voronej arasında) kapsayan bölge, Kuban'ın kurak bölgeleriyle Stavropol arasından güneye doğru daha yağışlı Büyük Kafkas dağeteğine kadar devam eder. Volga'nın sağ kıyısındaki şehirler dışında Güney Rusya'nın en büyük şehri Rostov-na-Donu'dur.

● *Volga** vâdisinde Rus olmayan, İslav öncesi halkların kalıntıları (Mari'ler, Mardvlar, Çuvaşlar) veya Ortaçağdaki büyük akınlardan kalma halklar (Tatarlar) yaşar. Her biri bugünkü yayılma alanında muhtar millî cumhuriyet statüsünden yararlanır. Rusya'nın doğusunda iki başka millî cumhuriyet vardır: Komi ve Başkır muhtar cumhuriyetleri. Bununla birlikte Volga, büyük bir rus ırmağıdır ve çığırı boyunca uzanan şehirler, ülkenin iktisadî, sosyal ve kültürel gelişmesine katılır: Oka'nın kavşağında Gorki (eski Nijniy-Novgorod), Tatarlar cumhuriyetinin başkenti, ama aynı zamanda da büyük rus sanayi merkezi Kazan, Kuybişev, Saratov ve özellikle Volgograd (Stalingrad). Volga'nın ötesinde ve soldan aldığı kolu Kama'nın kıyısında genellikle koruluk olan tekdüze yaylalar, ırmak ile Ural arasında uzun süre az nüfuslu bölgeler olarak kalmıştır. İkinci Bakû petrollerinin günden güne daha çok işletilmesi, bu bölgenin değerlendirilmesini artırmaktadır. Volga'nın büyük bir ulaşım ve bölgeler arası ilişki yolu olarak oynadığı rol, önemli derecede artmıştır. Gerek hidroelektrik üretimi, gerek iç ulaşım ve aşağı ovaların sulanması için düzenlenmesi, ırmağı S.S.C.B.'nin başlıca iktisadî ve teknik anayolu haline getirmiştir.

TARİH

İlk medeniyetler, rus halkının meydana gelişi

Tarihte adı geçen ilk bölge, Asya ve Avrupa arasında bir geçit olan ve Karadeniz'e açılan güney bozkırlarıdır. Burada büyük imparatorluklar kuruldu: Kimmerler (M. Ö. 1200-700'e doğr.), İskitler (M. Ö. 700-300'e doğr.), Sarmatlar (M. Ö. 300'e doğr. - M. S. 375), Gotlar (M. S. 200-375), Hunlar (375 -453'e doğr.), Avarlar (560-630'a doğr.), Hazarlar (600-970'e doğr.). Bu göçebeler çoğunlukla orta asya tekniğine, akdeniz devletlerinin kültürünü eklediler; eskiçağ medeniyeti bu bölgelerde Karadeniz kıyısında M. Ö. VIII. ve VII. yy.da kurulan yunan şehirleri ve Bosporos Kimmerios krallığı aracılığıyle yayıldı; bunlar M. S. I. yy.da roma himayesini kabul ettiler. Bozkır halkları daha sonra XIII. yy.a kadar Kherson'u (Giresun) muhafaza eden Bizans imparatorluğunun ve Abbasî halifeliğinin (750 - 1258) etkisi altında kaldı. Fakat bu kültür katkılarının Hıristiyanlığın başlangıç devresinde finli, baltıklı ve islav kabilelerini barındıran ormanlar bölgesine kadar uzanıp uzanmadığı bilinmez. Oysa Doğu İslavları grubu Baltık'tan Urallar'a, Buz denizinden Karadeniz'e kadar uzanan ovanın her yerine yerleşip hâkimiyetini kabul ettirmeyi başardı. Öbür İslavlardan ayrılan bu topluluk (M. S. III. yy.), 500 yıllarına doğru Prut ile Güney Bug arasındaki bozkırlara yerleşti. Avarların baskısıyle (560'a doğr.) ormanlık Orta Dnieper bölgesine çekilen Doğu İslavları, o tarihten sonra iki yönde yayıldılar: müstahkem çiftlikler kurdukları ve Baltlar, Finler gibi orijinal bir medeniyeti olmayan halkları bünyelerinde erittikleri ormanlar bölgesinde; ticaret merkezleri (Kiev, Çernigov, Lyubeç [VI. yy. sonu], Pereslavl, Smolensk, Polotsk, Rostov, Novgorod, Turov, İzborsk [VII. yy. sonu]) kurdukları ırmaklar (Dnieper, Dvina, Duna, Lovat, Volhov) kıyısında. Barışçı olduklarından ormanın güneyinde karşılaştıkları halkların hâkimiyetini kabul ettiler. Avarların (VI.-VII. yy.), Karpatlar'ın kuzeyinden vergi almakla yetinmelerine karşılık, İdil çevresinde, Volga ağzında yerleşen Hazarlar, köle ve orman ürünleri satın alan Bizans ve Abbasî imparatorluklarını Doğu İslavlarıyle temasa geçirdiler. Hıristiyanlık Kırım ve Tuna Bulgaristan'ı

solda, Sayan dağlarında Yılan dağı; sağda, Rostov limanı

yoluyle Kiev'e kadar yayıldı. Kuzeye doğru ilerlemiş olan islav kabileleri (Lovat ve Volhov vâdileri), tacir veya paralı asker olarak gelen ve «varyag» veya «rus» adı verilen iskandinav serüvencileriyle karşılaştılar (780'e doğr.), sitelerin yönetimini ele geçirdiler ve prenslikler kurdular. İskandinavlar trafiklerinde önce Volga (850'ye kadar), sonra Dnieper yolunu kullandılar; daha 860'ta İstanbul'a hücum ettiler. İlk önderleri (Kiev fatihi Askold; 862'de Novgorod'u aldığı sanılan Ryurik) efsanevidir; fakat Novgorod'da bir süre kaldıktan sonra, Askold'u öldürterek Kiev'de iktidarı ele geçiren (882) ve öteki «rus» veya islav prensliklerine hâkimiyetini kabul ettiren Olyeg tarihî bir kişidir (882-912). Bu «Rus devleti»nin kurulması İskandinavya ile Bizans arasındaki trafiği artırdı; Kiev prensinin vasallarından aldığı vergiler, Bizans'a kadar taşınan mal hacmini büyük ölçüde yükseltti. X. yy.da her prens ilkbaharı alacaklarını toplamakla (esirler, kürkler, bal, balmumu) geçirir, sonra, yekpare ağaçtan yapılma teknelerden meydana gelen filosu Dnieper boyunca iner ve çağlayanlara gelince, sefere katılan piyadeler himayesinde (çünkü bu noktada ve Karadeniz kıyıları boyunca Hazarların zayıflamasından yararlanan peçenekli yağmacılardan korunmak gerekiyordu) karada kızaklarla çekilirdi. Olyeg ve ilk halefleri (İgor [912-945]; Svyatoslav [964-972]) bölgelerinden ayrıldılar ve İstanbul'a kadar indiler; şehri alamadılarsa da (filolarına karşı rum ateşi kullanıldı), Polonya devletini istilâ ettiler, Hazarlar devletini (İdil'in zaptı, 968) ve Kama Bulgarları ülkesini yakıp yıktılar, Peçenekleri cezalandırdılar, basileus (kral) ile Tuna Bulgarları konusunda çekiştiler. Prensliklere boyun eğdiren Büyük Vladimir I (980-1015), Rus devletinin gerçek kurucusu oldu ve bizanslı bir prenses olan Anna Parphyrogenneta ile (Basileus II'nin kızkardeşi) evlenebilmek için Hıristiyanlığı kabul etti (989'a doğr.). Bununla birlikte, Doğu imparatorluğuna bağlanmayı düşünmedi; Vladimir, Roma Hıristiyanlığıyle geniş diplomatik ilişkiler kurdu ve Ohrid bulgar patriğinin himayesine verdiği Rus kilisesinin muhtariyetini sağladı; bulgar rahipler Kiev prensinin tebaasını vaftiz ettiler ve bölgede slavon âyin usulünü yaydılar. Bununla birlikte, XI. yy.da yunan misyonerleri ve Bulgar (1018) veya Bizans imparatorluğunun yıkılmasından sonra ülkeye sığınan din adamları, bölgede bizans kültürünü yaydılar. Ruslar kiliselerine öbür halklardan daha çok bağımlıydılar; büyük bir coşkunlukla çalışan bu kilise, milleti birleştirip eğitmekle birlikte İslavların ve Pagan Vayagların ilk katkılarına sırt çevirmedi; bu anlayışı, kökü rahiplere dayanan bizans hukukuyle mahallî örf ve âdetleri birleştiren ilk rus kanunnamesi «*Ruskaya* Pravda*» yansıtır. XI. yy.da islavlaşan ve yerli eşrafla karışan iskandinav serüvencileri adlarını bütün Doğu İslavlarına verdikleri için, bir *Rusya*'dan söz edilebilir. Ama islav şehirlerinin çok eski çağlarda kurulduğunu ileri süren sovyet tarihçileri, Varyaglar denen bu yabancıların teşkilâtçı rolünü inkâr etmektedirler.

«Rus toprağı»: Büyük Kiev prensliği ve siyasî parçalanma (XI.-XII. yy.)

Dnieper kıyısında büyük bir şehir olan Kiev'de ticaretin ve daha önce Novgorod'da büyük prens Yaroslav (1017 ve 1019-1054) zamanında gelişen sanat ve kültür faaliyetinin en parlak dönemine erişmesi (Kiev'deki Aya Sofya, Kievo-Peçyorskaya Lavra) aynı zamana rastlar. Svyatoslav'ın (972 veya 973) ve Vladimir'in (1015) ölümlerini saltanat kavgaları izledi. Selefleri gibi, Yaroslav da, devletini oğulları arasında paylaştırdı; fakat bazı şartlar koştu: Kiev en büyük kardeşe (büyük prens) kalacak ve küçük kardeşler ağabeylerine itaat edeceklerdi; bir prens sülâlesi sönünceye kadar prenslikler en büyük kardeşten küçük kardeşe, sonra da amcadan yeğene geçecekti. Fakat Yaroslav'ın soyundan gelenlerin pek çok çocuğu olduğundan, 1054 prensikleri kısa süre sonra parçalandı; sistem bozuldu, prensler birbirleriyle savaşmağa başladılar ve kısa süre sonra tekrar saltanatın babadan oğula geçmesi ilkesini kabul ettiler (Lyubeç paktı, 1097). Ama XII. yy. belgelerinin de gösterdiği gibi, «Rus toprağı» fikri çerçevesinde ortaya çıkan millî bilinç bu dönemde gelişti. XII. yy.da rus toplumu, Batı'daki derebeylik sisteminden çok farklı bir örneğe göre teşkilâtlandırıldı. Kilise ve himayesindeki birçok birimin meydana getirdiği muhtar sosyal topluluk, prenslik kavgalarına karışmazdı. Başkent olan her şehirde, tacirlerin ağır bastığı, bütün prenslik adına söz sahibi bir *Vyeçe* (aile reisleri meclisi) vardı; prensi bir sözleşme imzalamağa zorlayan bu meclis, sonunda prensleri seçmek ve tahttan indirmek hakkını da aldı. Prens'in maiyetinde yetişkin erkeklerden (*boyarlar*) ve çoğunlukla yabancı soydan gençlerden (*kadettler*) meydana gelen bir muhafız grubu (*drujina*) vardı; bu grup prense danışmanlık eder ve savaşa beraberinde giderdi. Uzun süre, ticarî kazançlarla, ganimetlerle ve prensin ödediği ücretlerle doyurulan boyarlar, XIII. yy.da büyük topraklara sahip oldular. O tarihe kadar, en büyük mülklerin, kendilerine kaydıhayat şartıyle toprak veren prense vergi ödeyen hür köylülerin mülkleri olduğu sanılır; bunların hemen ardından, yarıcı köylüler gelirdi; en alt tabakayı köleler (savaş esirleri) meydana getiriyordu; sonunda yarıcı köylüler de köle haline geldi. Bu mecburî işçilerin çokluğu sayesinde XII. yy.da gelişen büyük işletmeler, sovyet tarihçilerine göre bütün rus bölgelerinde önemli rol oynadı. 1054'ten sonra Peçeneklerin yerini alan aynı ırktan Polovest'ler (bk. KUMANLAR), Dnieper'de seferi imkânsız hale getirdiler ve Kiev dolaylarını yağmaladılar. Pisalıların ve Cenevizlilerin Batı ile Bizans arasındaki Akdeniz yolunu yeniden açan zaferleri (XI. yy.), Baltık üstünden yapılan uzun yolculuğu ve rus ırmaklarını gereksiz hale getirdi; Bizans'ın ve Halifeliğin gerilemesi eski kazanç kaynaklarını kuruttu. Rusya'nın dinî başkenti, veraset kavgalarına dayanamadı ve Yaroslav'ın halefi Andrey Bogolyubskiy'in Kiev'i yağmalamasından sonra (1169) geriledi; Polovets'lerden kaçan güney halkı, kuzeydoğuda Andrey Bogolyubskiy'in Kiev'de aldığı büyük prens unvanıyle hüküm sürdüğü Suzdal prensliklerine sığındılar. Güneybatıdaki prensliklerde de Boyarlarla

Petrodvorets «suyun perspektifi»

Ladoga gölü ve Valamo manastırı

solda, Kremlin Moskova'dan görünüşü; sağda, Ohotsk denizi kumsalında su samuru sürüsü

Foto. S.S.C.B. Danışma bürosu, Agapov, Boudot-Lamatte, Henri-Rapho, B.S.İ. (LAROUSSE)

BARENTS DENİZİ
KARA DENİZİ
Lamal Yarımad.
YAMAL-NENETLER MİLLÎ BÖLGESİ
BAYDARATA KÖRF.
NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYA
BOTNİ KÖRFEZİ
Kuzey kutup dairesi
Kola Yarımad.
Kanin Yarımad.
Kolguyev ad.
Vaygaç Ad.
Amderma
NENETLER MİLLÎ BÖLGESİ
ÇEŞA KÖRF.
BEYAZ DENİZ
MEZEN KÖRF.
Timan dağları
KOMİ MUH. CUMH.
HANTIY-MANSİS MİLLÎ BÖLG.
Ural dağları
Kutup
BALTIK DENİZİ
FİNLANDİYA KÖRF.
ESTONYA
LETONYA
LİTVANYA
BEYAZ RUSYA
POLONYA
UKRAYNA
MOLDAVIE
ROMANYA
BÜKREŞ
KARA DENİZ
AZOV DENİZİ
KAZAKİSTAN
HAZAR DENİZİ
Mangyşlak Yarımad.
UST-URT YAYLASI
Kara Boğaz Gol
TÜRKMENİSTAN
TÜRKİYE
Kafkas
GÜRCİSTAN
AZERBAYCAN
DAĞISTAN MUH. CUMH.
MOSKOVA
LENINGRAD
HELSİNKİ
Tallin
Riga
Minsk
KIEV
Kişinev
Murmansk
Arkhangelsk
Petrozavodsk
Vologda
Kirov
Perm'
Sverdlovsk
Kazan'
GORKİ
Kuybişev
Saratov
Volgograd
Astrakhan'
Rostov
Harkov
Odessa
Tbilissi
Bakü
Erivan
Mahaçkala
Orenburg
Ufa
Magnitogorsk
Çeliabinsk
Nijni-Taghil
Serov
Vorkuta
Salehard
Peçora
Ukhta
Syktyvkar
Kotlas
Cerepovets
Iaroslavl'
Ivanovo
Kalinin
Smolensk
Tula
Riazan'
Voronej
Kursk
Orel
Briansk
Penza
Saransk
Ulyanovsk
Syzran'
Dniepropetrovsk
Zaporojie
Donetsk
Lougansk
Krasnodar
Simferopol'
Sivastopol
Novorossiisk
Stavropol'
Grozny
Ordjonikidze
Kutaissi
Batum
Sotchi
Lvov
Kaliningrad
Kaunas
Vilnious
Gomel
Mogilev
Vitebsk
Aktyubinsk
Guryev
Uralsk
Engels
0 200 400 km
--- özerk Millî Cumhuriyetlerin sınırları (Ö.S.S.C.)
1. UDMURTLAR Ö.S.S.C.
2. MARİLER Ö.S.S.C.
3. TATARLAR Ö.S.S.C.
4. ÇUVAŞLAR Ö.S.S.C.
5. MORDOVANLAR Ö.S.S.C.
6. BAŞKIRDİSTAN Ö.S.S.C.
7. KALMUKLAR Ö.S.S.C.
8. ACARA Ö.S.S.C.
9. ÇEÇEN-İNGUŞ Ö.S.S.C.
10. KUZEY OSET Ö.S.S.C.
11. KABARDA VE BALKAR Ö.S.S.C.
12. ÇERKESLER Ö.S.S.C.
13. ABHAZYA Ö.S.S.C.
14. NAHÇEVAN Ö.S.S.C.
Başlıca demiryolları
Kanallar

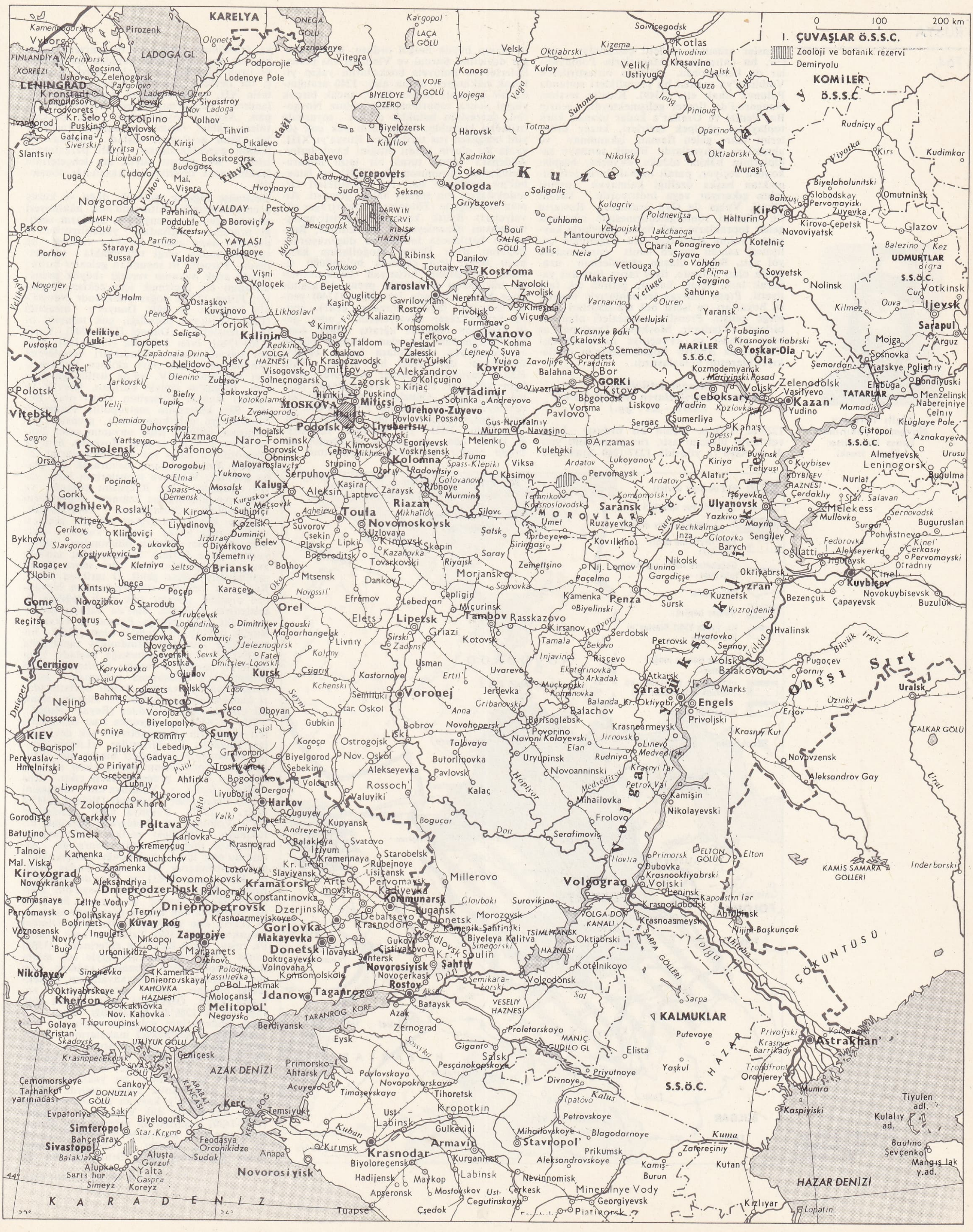
0 100 200 km
I. ÇUVAŞLAR Ö.S.S.C.
Zooloji ve botanik rezervi
Demiryolu
KOMİLER Ö.S.S.C.
KARELYA
LADOGA GL.
FİNLANDİYA KÖRFEZİ
LENINGRAD
Kuzey Uvally
VALDAY YAYLASI
MOSKOVA
Kalinin
Smolensk
Vitebsk
Gorki
Kazan'
Kirov
Kostroma
Yaroslavl'
Vologda
Cerepovets
Ivanovo
Vladimir
Tula
Riazan
Kaluga
Briansk
Orel
Kursk
Voronej
Lipetsk
Tambov
Penza
Saransk
Ulyanovsk
Kuybişev
Syzran'
Saratov
Engels
Volgograd
Astrakhan'
Harkov
Poltava
KIEV
Dniepropetrovsk
Zaporojiye
Donetsk
Gorlovka
Rostov
Taganrog
Kherson
Nikolayev
Simferopol
Sivastopol
Kerç
Krasnodar
Stavropol'
Novorosiyisk
AZAK DENİZİ
HAZAR DENİZİ
KARADENİZ
KALMUKLAR S.S.Ö.C.
TATARLAR S.S.Ö.C.
UDMURTLAR S.S.Ö.C.
MARİLER S.S.Ö.C.
Obçşı Sırt
Volga
Don
Uralsk

prensler arasında şiddetli çatışmalar oluyor, bu çatışmalara Macarlarla Polonyalılar da karışıyordu. 1199'da birleştirilerek Volhinya'ya verilen bu prenslikleri sonunda Polonya ilhak etti (1349). Kiev'in tersine, Novgorod'da ticaret gelişmekteydi; şehrin Buz denizi ve Urallar'a kadar uzanan kürk toplayıcısı gözüpek tacirleri, kuzey ürünlerini şehre gelen flaman, iskandinav ve almanlara satıyorlardı. Büyük sermaye sahiplerinin hâkim olduğu «Vyeçe», başpiskoposu seçiyor, paralı muhafızların şefi olmaktan başka özelliği kalmayan prensi tahta çıkarıyor veya indiriyordu. Suzdal ülkesi, Volga ile Oka arasında, Rusların fin ülkesini sömürgeleştirmesiyle meydana geldi; toprakların yerli halkı, İslavlarla kaynaştı; yalnız Hıristiyanlıkla Paganlığın çelişmesi zaman zaman kanlı çarpışmalara yol açtı. Büyük ulaşım eksenlerinin uzağında olan bölgede, ilkel tarım (ormanı yakarak tarla açma) kazanç getiren tek faaliyetti. Prens imtiyaz fermanlarıyle buralara boyarları ve işçisi bol manastırları çekmeğe çalıştı. Prenslik merkezleri olan şehirlerde (Vladimir, Moskova, Tver) pek az tacir olması ve «Vyeçe»ye rastlanmaması XII. yy.da Andrey Bogolyubskiy'in mutlakıyet idaresini kolaylaştırdı.

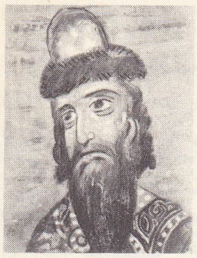

Akıllı Yaroslav, Novgorod yakınında Spass Nereditsa kilisesi freski

Moğol istilâları. Bölgesel ayrılıkların şiddetlenmesi (XIII. - XV. yy.)

1223'te, Cengiz Hanın bir ordusu Polovets'lerin ülkesini aştı, rus prenslerini yendi ve Asya'ya yöneldi. 1237-1240 Arası, Batu Hanın büyük moğol ordusu, Kama Bulgar devletini, Suzdal ve Vladimir rus prensliklerini ve Polovets bozkırlarını yakıp yıkarak hâkimiyeti altına aldı; 1240 aralığında bir hücumla alınan Kiev, ancak birçok yüzyıl sonra toparlanabildi; yalnız Novgorod, çevresinin bataklık olması sayesinde istilâdan kurtuldu. Moğolların pek çok şeyini hoşgören rus tarihçileri, Rusya'yı XIII. yy.da iki olayın tehdit ettiğini kaydederler. Akdeniz'i kapalı tutan bir latin imparatorluğunun kurulmasından (1204) ve İstanbul'un fethinden beri rus prenslikleri Ortodoksluğun son surları haline gelmişti. Alman aracılığıyle (Tötonlar, Schwerträger şövalyeleri) Baltık kıyılarının hıristiyanlaştırılmasını düzenleyen Roma kilisesi, Rusya'nın batılılarca fethini de düşünüyordu. Papanın Batu Hanın Moğollarına karşı haçlı seferi için çağırıda bulunduğu sırada, Novgorod hıristiyan komşularının iki hücumunu püskürttü: prens Aleksandr önce Neva kıyısında İsveçlileri (1240) yendi (Nevskiy lakabı buradan gelir), sonra Schwerträger şövalyelerini Çudsk gölü kıyısında bozguna uğrattı (1242). Ama bu kahramanın sonradan devamlı olarak vatandaşlarına, Moğollara boyun eğmeyi öğütlemesi ilgi çekici bir olaydır. Batu Hanın soyundan gelenler Altınordu hanlığını kurdular. Hanlık, türk boylarını (Kama Bulgarları, Oğuzlar, Polovenler) çerçeveleyen birçok moğolla Polonya'dan İrtiş'e kadar uzanan bütün topraklara hâkim oldu. XIII. yy. sonunda İslâmiyeti kabul eden az sayıda göçebenin yaşadığı bozkır, hıristiyan komşularının veya müslüman Doğu'nun medeniyetlerinden hiç bir şey almayarak yeniden barbarlaştı ve uzun yüzyıllar öyle kaldı. Böyle çağ dışı bir devletin komşusu olmak Rus devletinin XII. yy.da başlayan gerilemesini hızlandırdı: Bizans'tan hemen bütünüyle kopan, Akdeniz kıyılarından uzağa püskürtülen, yalnız tarımla uğraşılan Rusya'da bir kültür gerilemesi başladı. Yaroslav ailesinin parçalanmasını, millî parçalanma izledi. Bu dönem büyük rus lehçelerinin farklılaşarak özelliklerini kazandığı dönemdir.

Görünüşe rağmen, gelecek, doğu ve kuzey prensliklerinindi. Altınordu'nun hâkimiyeti altında olan bu prenslikler, hanların seçtiği prensler tarafından yönetiliyordu ve prensler hana askerî birlikler vermek ve topraklarından vergi toplamakla yükümlüydü. Yaroslav'ın soyundan gelenler birbirleriyle artık hakanın verdiği «büyük prens» unvanını ele geçirmek için çekişmekteydiler. Fiilen 1260'a doğru Aleksandr Nevski'nin kurduğu ve oğlu Danyel'e bıraktığı (1263) Moskova prensliği, çok tutumlu olan prenslerinin (Danyel [1265-1303], Yuriy [1303-1326], İvan I Kalita [1328-1340]) Moğol hakanı adına topladıkları vergilerden kendilerine düşen payı akıllıca kullanmaları sayesinde XIV. yy.da üstünlüğü sağladı. Bizans'ın izniyle kurulan, Kiev'in ve «bütün Rusya» kilisesinin vârisi olan Büyük Rus kilisesinin metropoliti Vladimir'i Moskova'ya çektikten sonra, prensler Tatarlardan «Büyük Rus» unvanını satın aldılar (İvan I, 1328) ve hem Moskova, hem de Altınordu'ya karşı rus ayaklanmalarını (özellikle Tver'in isyanı) bastırarak ön plana geçtiler. Moskova prenslerinin fazla vârisi olmaması, Oka Rusyasını coğrafî ve siyasî parçalanmasına rağmen toprakların bütünlüğünü korumalarını kolaylaştırdı. Mirasın büyük kardeşten küçüğe geçmesi usulü yavaş yavaş ortadan kalktı; öbür prenslikler her prensin ölümünden sonra, yurtluk veya fieflere bölünüyordu; mirasla geçen bu topraklar kısa süre sonra büyük malikâneler haline geldi. O tarihten sonra, Rusya'nın kuzeyini sömürgeleştiren Novgorod dışında, şehirler pek canlı değildir ve medeniyet gelişmez. Batı'da baltıklı litvanya halkı, rus toprağı Polotsk'ta Litvanya Büyük düklüğünün temeli olan (1248) bir prensliğin kurucusu Mindaugas zamanında (1239-1263) önem kazanmağa başladı. Yeni devletin, pagan ve savaşçı kabileyle daha gelişmiş rus halklarının anlaşması sonucunda doğduğu sanılır; Ruslar devletin idarî kadrosunda yer aldılar ve dillerini resmî dil olarak kabul ettirdiler (Beyaz Rusça). XIII. ve XIV. yy. boyunca bazı rus prensleri kendilerini koruyabilecek tek devlet olan Litvanya ile birleştiler. «Litvanyalıların ve Rutenler'in önderi büyük dük, kendini rus topraklarının birleştiricisi sayarak Moskova büyük prensine karşı çıktı. Rus sülâlesi Galiç - Volhinya'nın sönmesini (1340) fırsat bilen litvanyalı Olgierd (1345'e doğr. - 1377), Polonya kralı Kazimierz III'ü Volhinya ve Podolya'yı kendine bırakmağa (1350-1366) zorladı (Kazimierz, Galiçya'yı muhafaza etti). Sonra da Altınordu'nun içinde bulunduğu karışıklıklardan yararlanarak Karadeniz'e kadar uzandı, Kiev'i aldı (1361) ve Kiev'de Bizans'ın izniyle «Kiev'in ve bütün Rusya'nın metropolitliği»ni kurdu; bu sırada Suzdalya da, Moskova'dan büyük prens unvanını aldı (1359). Öte yandan, Moskova'da Dimitri Donskoy (1362-1389) Tatarlara kafa tutan ilk rustu; fakat Kulikove zaferinden (1380) sonra Aziz Sergey'in desteğiyle rus milletinin önderi haline gelmesine rağmen, bazı rus prenslerinin ve Litvanyalıların desteklediği hakana yeniden vergi ödemek zorunda kaldı. Olgierd'in oğlu, büyük dük Jagellon'un 1386'da Katolikliği kabul etmesi, önderlerinin yolundan yürüyen Litvanyalıların, geleneksel inançlarını terk etmeyen Ruslardan ayrılmalarına yol açtı. Büyük düklük 1386'da Jagellon'un Anjou'lu Hedwige ile evlenmesi ve Polonya'ya yaklaşma ile kuruldu; bu yaklaşma Rusları bir dinî azınlık haline getirdi. Gerçekten Litvanya'yı kayırıcı bir siyaset uygulayan son büyük dük Vytautas'ın (Witold) [1392-1430] başarılarına rağmen, rus dünyasının yönetimi kesinlikle Moskova'ya geçti ve Moskova, Vasiliy I (1389-1425) zamanında Katolikliğe karşı Ortodoksluğun tek

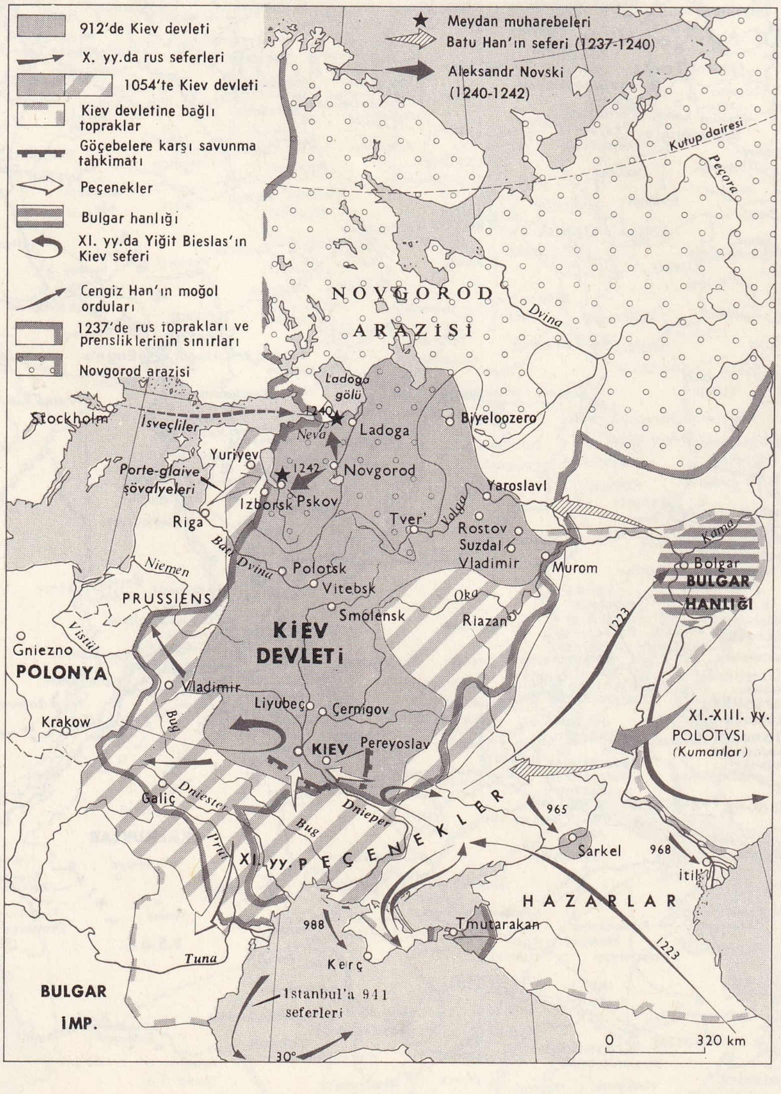

X. yy.dan XIII. yy. başına kadar Rus devleti

Foto. G. Millet (LAROUSSE)

savunucusu haline geldi; hattâ, bir süre için Altınordu'nun boyunduruğundan bile kurtuldu; sonra Vasiliy II (1425-1462) zamanındaki yenilgilere de dayandı. Fakat, protokolun XVII. yy.a kadar geçirdiği uzun tereddütler ilgi çekicidir. Moskova ile Rusya terimleri arasında tereddüt edildi (bu son deyim, çoğunlukla, Litvanya'da ortodoksların yaşadığı kısmı ifade etti); «Bütün Rusya prensi» veya «Bütün Rusyalar» gibi deyimler ortaya çıktı.

Devletin kurulması ve rus millî bilincinin sağlamlaşması (1462 - 1689)

Moskova'nın komşu devletleri gölgede bırakmasına iki prensin hükümdarlığı (İvan III [1462-1505], Vasiliy III [1505-1533]) yetti: rus prenslikleri ya Moskova'ya bağlandı veya ilhak edildi (Yaroslavl [1463]; Rostov [1474]; Novgorod [1478]; Tver [1485]; Vyatka [1489]; Pskov [1510]; Ryazan [1517]; Novgorod - Severskiy ve Starodub [1523]). Vasal prensler Litvanya'nın hizmetinden çıkarak Moskova'nınkine girdiler. Yenilgiyle sonuçlanan savaşlar (1492-1494, 1500-1503, 1507-1522) Aleksander I Jagellon'u, vasallarının ayrılmasını kabul etmek, «Bütün Rusya'nın hükümdarı» unvanını İvan III'e bırakmak (1495), Desna ve Soj şehirlerinden (1503) ve Smolensk'ten (1522) vaz geçmek zorunda bıraktı. Altınordu parçalanmıştı: Astrahan bölgesini muhafaza eden meşru han, yeni kurulan ve Moskova tarafından desteklenen Kırım, Kazan ve Kasimov (Oka kıyısında) hanlıklarına karşı koymak zorundaydı. Hanlıkları yeniden vergiye bağlamak için son deneme (1480), Tatarların büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmesiyle sonuçlandı. Ayrıca, daha birçok yağma akını yapıldı; fakat Moskova'nın bağımsızlığı garantilenmiş ve Altınordu'nun çöküşü hazırlanmıştı. Sağlamlaşan rus millî bilinci, XV. yy. başlarından sonra ırkçılığa ve dinî bağnazlığa dönüştü. Papaya bağlandığı (Floransa konsili, 1439) için metropolit İsidoros'u tanımayan Rus kilisesi, bu uzlaşmaya karışan İstanbul patriğini de suçlayarak saf hıristiyan inancını kendisinin temsil ettiğini iler sürdü. Türkler İstanbul'u fethedince (1453), Rusya'da «üçüncü Roma» nazariyesi ortaya çıktı: Roma ve İstanbul'dan sonra Moskova, Hıristiyanlığın başkenti (hem de alınamayacak başkenti) olmak istedi. 1472'de son Basileus'un yeğeniyle evlenen İvan III, kendini Bizans imparatorlarının vârisi olarak görüyordu: imparatorluk alâmetlerini benimsedi, kendine «otokrat» ve «senyör» denmesini istedi. Bundan yararlanarak mutlakıyet eğilimini güçlendirdi: boyarlar ve «hür hizmetliler», «hizmet adamları» haline gelerek kendilerine devlet topraklarını kaydıhayat şartıyle veren prenslerini iktidardan uzaklaştırma hakkını kaybettiler. İvan III, birleşmiş Rusya'nın ilk siyasî yapılarının temelini attı: bürolar (*prikazıy*), boyarlarla «çevrede oturanlar»ın toplandıkları meclis (*duma*), *adalet kitabı*'nın derlenmesi (68 madde). Bu siyasî gelişme, manastır dünyasında otokrasi ve âyin usullerine bağlılık taraftarı Yosif Volokolamskiy'i (öl. 1515) tutanlarla, dinî ve siyasî hürriyetleri savunan Nil Sorskiy taraftarları arasındaki, büyük çatışmayı körükledi. XVI. yy. başlarında gerçekten fikir ve sanat alanında olağanüstü bir coşkunluk görüldü; bazı yazarların «rus rönesansı» dediği bu coşkunluğun, XIV. yy.da Palaiologos'lar sülâlesi ve Büyük Sırbistan'ın etkisiyle başladığı sanılır. Aziz Sergey zamanında kurulmağa başlanan 250 kadar manastır, Rusya'nın kuzeyindeki Finler ve Türkler arasında Hıristiyanlığı yaydı. XV. yy.da Novgorod, kilisesinin İncil'in öğütlediği yoksulluğa dönmesini isteyen akılcı bir hareketle çalkalandı. Pskov'lu mimarların, yunanlı Theophanes (Feofan) ve onun çırağı Rublyov gibi büyük ressamların süslediği Moskova'ya, Sofiya Paleolog'un (Sophia Palaiologos) şehre yerleşmesinden sonra, italyan sanatçıları akın etti; bu sanatçılar İvan III ve İvan IV zamanında rus sanatının geleneklerinden yararlanarak kiliseleri ve Kremlin'i inşa ettiler.

Taca bağlı prensleri basit birer boyar seviyesine indirmek isteyen Vasiliy III'ün devrinde de devam eden mutlakıyetçiliğe doğru siyasî gelişme, Glinskiy, Byelskiy, Şuyskiy gibi büyük ailelerin vesayetini almak için çekiştikleri (1533-1547) İvan IV'ün çocukluğu döneminde başarısızlığa uğramış gibiydi. Fakat metropolit Makar tarafından devlet ve monarşi anlayışıyle yetiştirilen İvan IV (Korkunç İvan) [1533-1584], taç giyer giymez «Bütün Rusya'nın çarı» unvanını aldı. Gençliğinde uğradığı hakaretlerin öcünü almak isteyen İvan IV, 1565'ten sonra kendi ortaya attığı tanrısal hukuk otokrasisi nazariyesini uyguladı ve şahsî muhafız alayı *opriçnina* ile (bağlı prenslerden aldığı ve yüzölçümü ülkenin yarısına yakın toprakları, bu alayın üyelerine dağıtmıştı) yönetici sınıfları dehşet içinde bıraktı; buna paralel olarak köylüleri, yer değiştirmeyi yasaklayarak toprağa bağlaması (1581), toprak köleliğinin başlangıcı oldu. Çarın «ürkütücü» kişiliği ve rus milliyetçiliğinin körüklenmesi, batılı devletleri kaygılandırdı. İvan III ile iyi ilişkiler kurmuş olan batı devletleri, torunu zamanında Moskova'yı abluka altına alarak, Avrupa'nın silâh ve teknisyenlerinden mahrum bırakmak istediler. Kaffa'daki (Feodosya) ceneviz ticaret acentesinin düşmesi (1475) ve Rusya'yı Akdeniz havzasından ayıran Osmanlıların Kırım Tatarlarına metbuluklarını kabul ettirmeleri bu hareketi kolaylaştırdı; Polonya ve Litvanya ise zaten rus düşmanıydı. Korkunç İvan IV, 1553'te Beyaz denize ulaşan İngilizlere (bk. MOSKOVA ŞİRKETİ) ve Arhangelsk'i kuran Hollandalılara bel bağlamıştı. Kendisine Baltık'ta daha güvenli bir deniz kapısı açmak istedi, fakat komşularının (Danimarka, İsveç, Litvanya, Polonya) litvanya tarikatının yerini alan koalisyonu karşısında yenildi; çar çok uzun süren (1558-1582) bir savaştan sonra, İsveç'e İngriya'yı ve Güney Karjala'yı bırakmak zorunda kaldı (1583). Avrupalıların hizaya getirdiği Rusya, öcünü toplarına dayanamayan asyalılardan aldı. İvan IV, Kazan'ı işgal etti (1552) hana bağımlı halklara (Başkırtlar, Çuvaşlar, Votyaklar, Çeremisler, Mordv'lar) boyun eğdirdi ve rus kolonlarını Volga ve Don'un kıyısındaki kara topraklara yerleştirdi. Astrahan'ın işgali (1554) ve ilhakından (1556) sonra, Çerkesler, Nogaylar, Sibirya hanı ve Don Kazakları da çara bağımlılık yemini ettiler. Novgorod Stroganovları, şehri geliştirmeğe devam ediyorlardı; daha 1470'te Kuzey Dvina kıyısına yerleşerek İvan IV zamanında Urallar'da maden aramağa başladılar. Emirlerindeki Kazaklar, Urallar'ı aşarak (1581), Şaybeniler hanlığını yıktılar (1508-1600) ve Tomsk'a ulaştılar (1604). Rus halkı, Dnieper'in orta vâdisine de yayılıyordu. XV. yy.dan sonra, Altınordu'nun gerilemesini fırsat bilen galiçya köylüleri, polonyalı kodaman'lar himayesinde Kiev Küçük Rusyası'na yerleştiler ve Ukrayna'yı kurdular. Yerleşme sınırının ötesindeki hür Kazaklar, toprak köleliğinden kaçarak Tatarlar gibi yaşamağa başladılar ve bozkırların kuzeyinde Tatarlara kafa tuttular. Büyük düklükle birleşmesini sağlamlaştıran Polonya (1569 - Lublin birliği), küçük rusya köylülerinin yaşadığı Doğu Podolya, Volhinya, Podlahya ve Kiev bölgesinin kendine bırakılmasını sağladı; Ryurik hanedanının sönmesi üzerine, kendi lehine Rusya ile birleşmeyi ve Rusları Roma kilisesine bağlamayı denedi: ortodoks hiyerarşinin Brest birliğiyle (Litvanya'daki rus prenslerinin Katolikliği kabul etmesini onayladı) bu tasarı gerçekleşecek gibiydi (1506). Şartlar da gerçekleşmesini kolaylaştırıyordu: İvan IV'ün yerine geçen Fyodor I (1584-1598), âciz bir hükümdardı ve gerçek iktidarı amcası Nikita Romanov (1584 - 1585) ve kayınbiraderi Boris Godunov'a (1605) bırakmıştı; opriçnina* sistemini geliştiren Godunov doğuya (Tobolsk, 1587) ve batıya (Karjala 1595) doğru yayılmayı devam ettirdi ve Moskova Merkez kilisesini İstanbul patriğinin patrikliğe yükseltmesini (1589) sağladı; sonra İvan IV'ün son oğlu Dimitri'nin Ugliç'te ölmesinden (1591) yararlanarak kendini çar ilân ettirdi (1598-1605). Birbirini takip eden kıtlık yılları ve boyarların toprağa bağlamağa çalıştıkları köylülerin çalkantıları, «Kargaşalık devri»ni (1584-1613) başlattı: İvan IV'ün oğulları olduklarını ileri süren ve Polonya tarafından desteklenen iki sahte Dimitri, taht üstünde hak iddia ettiler (birincisi 1605-1606 arası, öbürü 1607-1610 arası). Vasiliy Şuyskiy adlı bir boyar, tahta çıkmayı başardı (1606 - 1610); mücadeleye, köylüler, kazak birlikleri, polonya ve isveç orduları karıştılar. Minin ve Pojarskiy'in temsil ettiği milliyetçiler, Moskova'yı işgal etmiş olan Polonyalıları 1612'de yendiler ve boyarların da desteğiyle, Polonya kralının oğlu Wladislaw'ı çar ilân ettiler (1610). Millî meclisin, (Zemskiy Sobor) 1613'te çarlığa seçtiği bir rus olan Mihail III, Romanovlar hanedanını kurdu; fakat bu arada Godunov'un fethetmiş olduğu İngriya ve Karjala'yı muhafaza etmek İsveçliler ile (Stolbovo, 1617) Smolensk'i ellerinde tutan Polonyalıları da (Deulino, 1618) bertaraf etmek gerekiyordu; Polonya'nın Kazaklarla çatışmaları sonucunda, hatman Bogdan Hmelnitskiy çar Aleksey'e (1645-1676) bağlandı: böylece çar, Küçük Rusya'ya müdahale edebildi ve bölgeye büyük ölçüde muhtariyet tanıdı (Pereyaslav antlaşması, 1654). Fakat rus yönetiminin denetiminden çekinen Kazaklar, Moskova ile Varşova arasındaki rekabetten yararlandılar; Türkler de işe karışarak Dnieper'in sağ kıyısını işgal ettiler (1672-1699). Çar, Polonyalıların daha 1667'de (Andrusovo antlaşması) bıraktıkları Kiev ile ve ırmağın sol kıyısındaki bölgeyle yetindi. Moskova hükûmeti, polonya hâkimiyetinden kaçan Küçük Rusyalıları Donets'e kadar yerleştirerek yavaş yavaş

İvan I Daniloviç Kalita Moskova prensi («Aziz Sergey'in Hayatı» elyazması, XV. yy., Moskova)

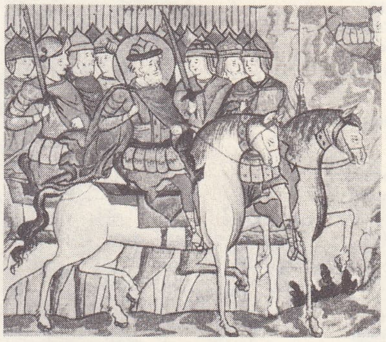

Dimitriy Donskoy ordusunun başında («Aziz Sergey'in Hayatı» elyazması, XV. yy., Moskova)

Moğolların Moskova'yı istilâsı (1382) [«Aziz Sergey'in Hayatı» elyazması, XV. yy., Moskova]

tatar yağmacılardan temizlenen bozkırı sömürgeleştirdi. Urallar'ın ötesinde, hemen hemen boş olan Sibirya'ya yerleşmek daha kolaydı: Kazaklar, 1644'e doğru Büyük Okyanus kıyısına ulaştılar.

Yeni sülâle önceleri, boyarlar, yüksek rütbeli din adamları ve seçimle görev alan hizmetli soyluların, tacirlerin ve bazen köylülerin temsilcilerinden meydana gelen Zemskiy Sobor'a danışmadan hiç bir iş yapmadı. Devletin ve Moskova patriği ve çar Mihail III'ün babası Fyodor Filaret'in kurduğu daimî ordunun ihtiyaçları, iktisadî ilerlemeyi büyük ölçüde aşıyordu. Vergilerin ağırlığı, halk ayaklanmalarına yol açtı (1648-1649, 1663). 1648'de yeniden toplantıya çağırılan Sobor, 1649'da her sınıfın devlete karşı yükümlülüklerini tayin eden bir kanun çıkardı.

O tarihten sonra her mülk sahibinin hizmet borçlu olmasına karşılık, Ortaçağ sonlarında hürriyete kavuşan köylüler «hizmet adamı»nın toprağına bağlandılar. Köylülerin hoşnutsuzluğu, güneye (Volga ve Don ülkeleri) ve doğuya (Sibirya) doğru kaç-

Foto. LAROUSSE

Vasiliy III
XVI. yy. gravürü
Cabinet des Estampes,

malarından ve Rusya'nın doğusunda Stenka Razin'in başlattığı isyanın (1670-1671) çok geniş kitleleri etkilemesinden anlaşılır. Aleksey zamanında, Ortodoks kilisesi de ilk defa geriledi: kilisede millî geleneklere saygılı bir reform yapmak isteyen din adamları topluluğu (Avvakum, Neronov), Yunan kilisesini örnek alan patrik Nikon karşı çıktı; geleneksel âyin usullerine bağlı halk kitleleri, hiyerarşiyle bağlarını koparak, Avvakum yönetimindeki eski-müminler (*raskol*) topluluğunu kurdular.

Yönetici sınıflar kültür alanında da halktan uzaklaşmaktaydı. Her yabancıya «pis» gözüyle bakan bağnazlığa rağmen, bu sınıflar, komşu Polonya'nın giyimini, ev eşyasını ve kitaplarını benimsediler. Böylece rus kültürünün yenilenmesi hazırlandı. Fyodor III (1676-1682) ve danışmanı Vasiliy Galitsin'in sabırla yürüttükleri bu iş, iki erkek kardeşi, İvan V (1682-1696) ve Büyük Petro'nun (1682-1689) küçük olması yüzünden Sofiya'nın (1682-1689) naiplik yaptığı dönemdeki karışıklıklar ve Büyük Petro'nun bir hükûmet darbesiyle iktidarı ele geçirmesinden (1689) izleyen sonraki devrimci aceleciliği yüzünden boşa gitti.

Avrupalılaşma yolunda Rusya (1689 - 1825)

● *Büyük Petro devri (1682 - 1725).* Aleksey'in oğlunun XVII. yy.da çarların siyasetinin geleneksel hedeflerini çizdiği sanılır. Önceleri asker ve savaş gemilerinin yetiştirilmesine çok önem veren Petro, bunları Osmanlılara karşı denemeyi kararlaştırdı. Azak kalesi önünde karşılaştığı zorluklar (1695-1696), çarı, eksikliğini duyduğu teknik adamları Avrupa'da aramağa yöneltti (1697). Dönüşünde (1698), isyan eden disiplinsiz ve imtiyazlı *strelets*'leri ortadan kaldırdı; yöneticilerin sakal bırakmasını ve uzun elbise giymesini yasakladı. Patrik Andrian'ın ölmesini (1700) fırsat bilerek, yerine kimseyi seçtirmedi ve Kilisenin yönetimini, Svyatoy-Sinod meclisine verdi; 1721'de bu meclise laik bir başkan tayin etti. Kiliseyi köleleştirmekle yetinmeyerek yüksek sınıflar üstündeki etkisini de yok etmeğe çalıştı. Baltık kıyısına ulaşmak amacıyle, İsveç'e karşı giriştiği savaş (1700-1721), ordu ve vergi sisteminde reformlar yapmasına yol açtı. Narva'da yenilen çar (19 kasım 1700), Karl XII'nin Polonya seferinden yararlanarak Finlandiya körfezi kıyılarını işgal etti ve yeni bir şehir kurdu: Petersburg (1703); şehir 1715'te Rusya'nın başkenti oldu. Kazakları ayaklandırmayı deneyen İsveç kralı, Poltava'da yenildi (1709); Petro'nun osmanlı topraklarında uğradığı yenilgilere (1711) rağmen, Rusya artık Avrupa'nın büyük askerî güçlerinden biri haline gelmiş ve Avrupa'ya kendini kabul ettirmişti. İsveç, Nystad antlaşmasıyle (1721) Livonya, Estonya, İngriya ve Güney Karjala'yı bıraktı; senato, Büyük Petro'yu «Bütün Rusyaların imparatoru» ilân etti. İran'da patlak veren karışıklıklardan yararlanmak isteyen çar, ülkenin Hazar denizi kıyılarını bütünüyle işgal etti (1723). Aldığı ilk tedbirler düzensizliği daha da artırdığından, saltanatının sonlarına doğru sistemli bir reforma girişti: naiplik görevi verilen bir senatonun (1711) ve bakanlık kurullarının yaratılması, Rusya'nın eyalet, il ve idare bölümlerine ayrılması ve «on dört sıra tablosu»nda açıklanan «hizmet soyluları» sınıfının (*çin*) teşkilâtlandırılması (muhalefetteki boyarları iflâs ettirdi), aile başına yerine kişi başına vergi sisteminin getirilmesi, öğretimi yaymak için yeni denemeler, dış ticareti ve toprak kölelerinin çalıştığı fabrikaların (Urallar'da Demidov demir izabeleri) kurulmasını destekleyen merkantilist siyaset. Boyarların ve kilisenin zayıflamasından yararlanarak yeniden mutlakıyeti kuran çar öldüğü sırada halk arasında nefret uyandırmıştı; fakat eseri, kendinden sonra da yaşadı.

● *Büyük Petro'nun halefleri (1725-1762).* Büyük Petro'nun ölümünden sonraki yüzyılda, genellikle gözdelerin uyguladığı otokrasi, soylu sınıfın hükûmet darbeleriyle düzeltildi: bu sınıf muhafız alaylarından yararlandı. İlk hükûmet darbesinde ölü çarın gizli bir «yüksek konsey» kuran dostları, karısı Katerina I'i (1725-1727) imparatoriçe ilân ettiler. Petro I'in eski danışmanı Osterman iktidarın devamlılığını sağladığından çariçe, sonra da Menşikov'un (1725-1727) ve Dolgoruki'lerin (1727-1730) vesayeti altında çarın torunu Pyotr II (1727 - 1730) çarın eserini devam ettirdiler. Anna İvanovna zamanında (1730-1740) Yüksek konseyin yerini üç üyeli bir kabine aldı ve yabancılara (Biron, Münnich, Osterman) çok büyük yetkiler verildi; İvan IV'ün Anna Leopoldovna'nın naipliği altında kısa süreli hükümdarlığından (1740-1741) sonra, Büyük Petro'nun kızı Yelizaveta'nın (1741 - 1762) kabineyi dağıtması, senatoyu yeniden kurması, soyluların toprak kölesi çalıştırılan mülklere sahip olma imtiyazını ve köylüler üstündeki hâkimiyetini sağlamlaştırması sayesinde eski ve yeni rus soyluları yeniden ön plana geçti; buna paralel olarak iktisadî gelişme ve iç kısımlara (Donets bozkırları v.b.) yerleşme desteklendi. Öte yandan Rusya avrupa siyasetinde önemli rol oynamaktaydı: Anna zamanında Büyük Petro'nun Hazar kıyısında fethettiği topraklar İran'a geri verildi (1732); Avusturya ile ittifak Rusya'nın August III lehine Polonya'ya müdahalesine yol açtı (1733); ayrıca Türkiye ile savaş (1736-1739) ancak Azak limanının ilhakını sağlayabildi. Yelizaveta zamanında İsveç'in hücumuna uğrayan Rusya, savaşı kazandı ve Finlandiya'nın güneydoğusunu ele geçirdi (Abo, 1743). Ülkenin Avusturya Veraset savaşına (1746) katılmasıyle rus askerleri Ren kıyılarına sürüklendi. Özellikle Yediyıl savaşlarındaki faaliyetleri, Prusya krallığının büyük kısmının ilhakıyle sonuçlandı. Bu toprakları 1762'de Yelizaveta'nın yeğeni Pyotr III geri verdi. Kısa zaman hüküm süren Pyotr III, dengesizliğine rağmen, çağın ölçülerine göre iyi sayılacak tedbirler aldı. Bir manifesto, soyluların devlet hizmetinden muaf tutulmalarına imkân verdi; «eski mümin»lere (*raskol*) hoşgörüyle davranılmağa başlandı.

● *Yekaterina II (1762-1796) ve Pavel I (1796 - 1801).* Toprak sahibi soylulara dayanan bu otokratik ve bürokratik monarşinin kurulmasını Pyotr III'ün karısı Yekaterina II tamamladı. Rusya tacında hiç bir hakkı olmadığı halde kocasını tahttan indirten ve öldürten bu alman prensesi bütün zekâsını, yönetici sınıfı tatmin ederek yerini sağlamlaştırmada kullandı. Tahta çıkar çıkmaz kilise mülklerine elkoyma işini tamamladı; bu mülkleri devlet topraklarına katması (1764), öteki mülklerin daha kolay dağıl-

1300'den 1689'a kadar
Rus devleti

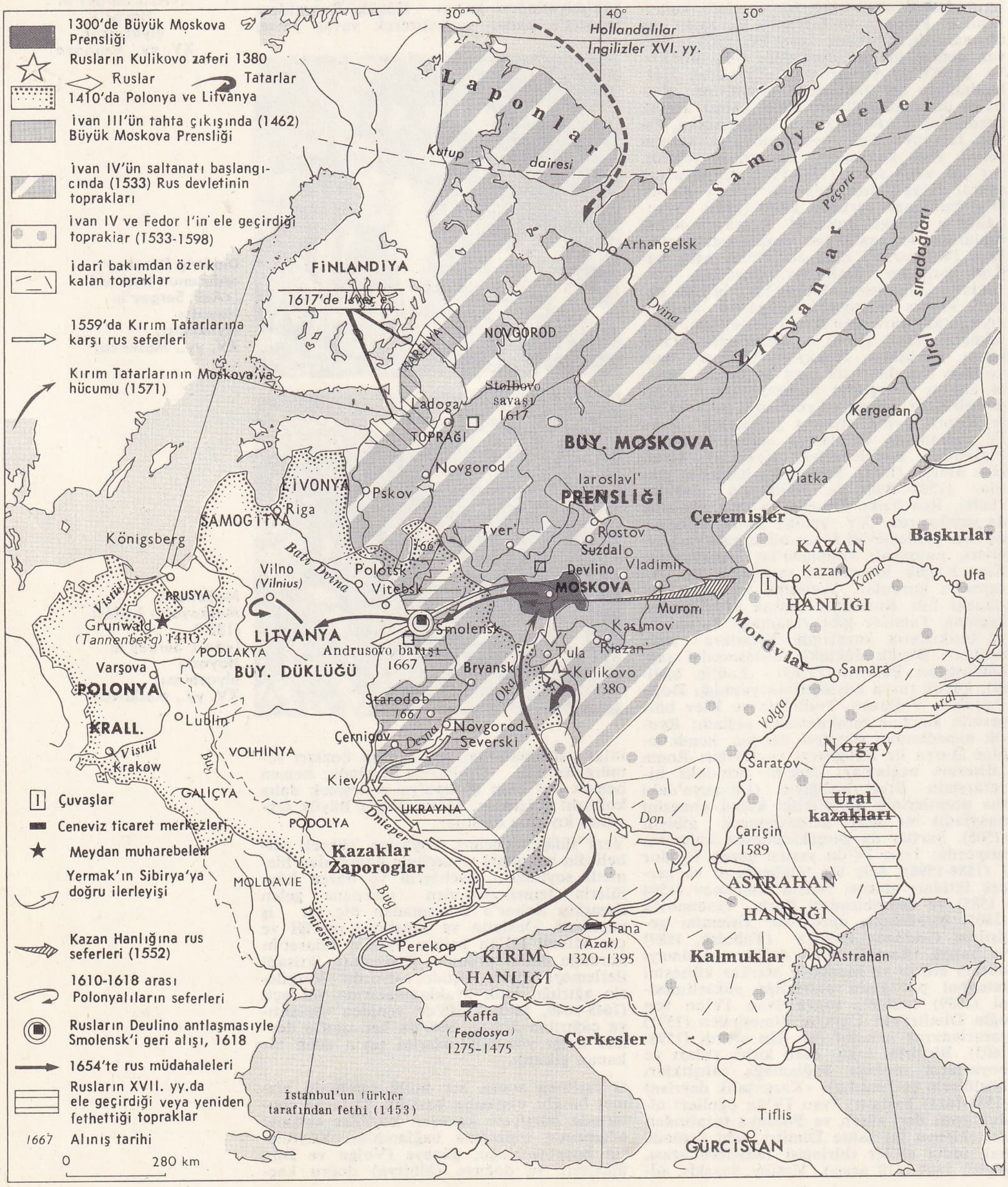

Foto. LAROUSSE

masına imkân verdi. Çevresindeki aristokratlara, devlet köylülerinin yaşadığı pek çok toprak verdi (devlet köylüleri böylece toprak kölesi haline geldi). Fakat ağırlık dış siyasete kaydırılmıştı: çariçe, Biron'u Kurzeme'ye ve Stanislaw II August Poniatowski'yi Polonya'ya yerleştirdi (1764). Prusya ile ittifak (1764), Varşova'yı Rusya'nın himayesini kabul etmek zorunda bıraktı; ortodoksların savunmasını üstüne alan Rusya, 1767 Diyetini, ortodoksların haklarını tanımağa zorladı. Bu sırada, Fransa'nın da desteğiyle, Polonya'yı kurtarmağa çalışan Türkiye ile savaş başladı (1768). Fakat Polonya, rus teminatını kabule mecbur oldu. Avusturya ve Prusya karadaki (Bükreş'in zaptı) ve denizdeki (Çeşme, 1770) başarılarına rağmen çariçeyi, Azak denizi ve Karadeniz kıyısında birkaç ufak toprak parçasıyle ve Osmanlı imparatorluğundaki ortodoksların himayesiyle (Küçük Kaynarca, 1774) yetinmek zorunda bıraktılar; fakat Polonya'nın ilk bölünmesine (1772) ortak edilmesi, Rusya'ya Livonya ve Beyaz Rusya'nın doğusunu kazandırdı. Don ve Ural Kazaklarını, Volga kıyısındaki halkları ve Doğu'daki rus toprak kölelerini ayaklandıran Pugaçov isyanı (1773-1774), içte reform ihtiyacını ortaya koydu. Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu*'na (Esprit des Lois) göre yeni bir kanun yapmak için seçilen Yasama komisyonunun (1767-1768) çalışmalarından yararlanan ve usta bir nazır olan Potemkin'in desteklediği (1774 - 1787) Yekaterina II, merkeziyetçilikten kurtulmayı nispeten gerçekleştirebildi. 1775 Kararnamesiyle Rusya'nın yüzyıl için idarî kadrosu çizildi: eyalet ve idare bölgelerinin sayısı arttı; birçok eyaleti denetleyen genel valinin otoritesi sınırsız olmakla birlikte, idare bölgelerinde seçimle elde edilen görevler soylulardaydı. «Soylular şart'ı» (1785), soylu imtiyazlarını (devlet hizmetinden ve vergilerden muafiyet) kanun haline getirdi, soylulara her eyalette korporatif bir teşkilât (meclis) kurma hakkını tanıdı; bu meclis bir soylular mareşali ve seçimle işbaşına gelen hâkimler tarafından yönetiliyordu. Hizmet yükümlülüğünden kurtulan soyluların çoğu kendilerini mülklerinin yönetimine ve mahallî yönetime vererek artık hükûmetin yetkilerini sınırlamayı düşünmez oldular. Kapalı ekonomiden yavaş yavaş ticaret ekonomisine yönelerek, keten, kenevir, demir, kereste ve zift ihracına ve XIX. yy.da Avrupa'ya buğday göndermeğe başladılar. Tekellerin kaldırılmasına rağmen, başlıca fabrikalar (Urallar'da metalürji, Moskova bölgesinde dokuma sanayii) soyluların elindeydi ve bu alandaki faaliyetleri (1785), bütün şehir halkını belediye çerçevesi içinde üç loncada (tacirler, zanaatçılar, myeşçan'lar) topladı; fakat seçimle işbaşına gelen duma'ların sadece vergi toplama işini bıraktı. Halk Okulları yönetmeliğiyle (1786), Avusturya'yı örnek alan bir eğitim sistemi kuruldu. Köylüler «şart»ı yoktu: mülk sahiplerinin haklarını kanun çerçevesine alarak sınırlamaktan vaz geçen Yekaterina, toprak kölelerini ve yol açtığı suistimalleri çarlık topraklarını dağıtarak yaygınlaştırdı ve toprak köleliğinin bulunmadığı Beyaz Rusya'da da bu sistemi kurdu (kazak imtiyazlarının kaldırılması, 1775). Orta Rusya'nın çok kalabalık olmasına rağmen derebeylerin toprak kölelerini bırakmak istememeleri bakir topraklara yabancıların yerleştirilmesini gerektiriyordu: Ukrayna'ya sırplar, Volga kıyısına ve Ukrayna'ya almanlar yerleştirildi. Yekaterina, kısa süre sonra Osmanlı imparatorluğunu yok etmeyi ve böylece Balkan yarımadasıyle Boğazları ele geçirmeyi tasarladı. Kırım hanlığının Rusya tarafından ilhakını (1783) kabul etmek zorunda kalan Babıâli, sonunda savaş ilân etti (1787). İsveç kralı Gustaf III'ün (1788-1789) hücumu ve Avusturya'nın ittifakı bozması (1790) üzerine zor durumda kalmasına rağmen Rusya, Suvorov'un başarıları sayesinde, Bug ve Dnieper arasındaki bozkır topraklarını elde etti (Yaş, 1792). Polonya'ya yeni bir müdahale, ikinci bölüşmeye yol açtı (1793) ve Podolya'nın bir kısmı, Volhinya ve Beyaz Rusya'nın doğusu ilhak edildi; Polonya'nın üçüncü bölüşülmesiyle (1795) Rusya, Kurzeme, Litvanya ve Volhinya'nın geri kalan kısımlarını da ele geçirdi. Fakat Fransız devrimi, Rus hükûmetinin anlayışını değiştirmeğe

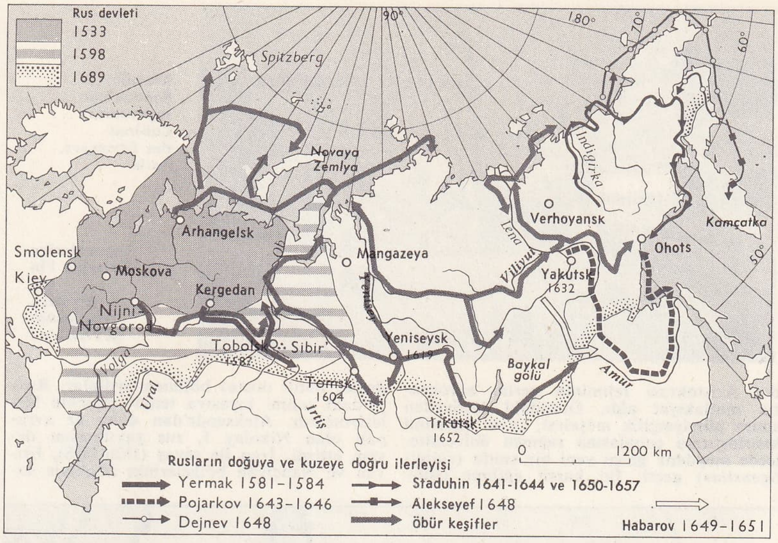

Avrasya'nın keşfi (XVI.-XVII. yy.)

başladı. Her geçen gün halktan ve rahip sınıfından daha çok kopan soylular, Yelizaveta zamanında büyük ölçüde fransız etkisinde kaldılar. Yekaterina II zamanında batı etkisi daha çok yayıldı. Fransızlar ve İtalyanlar, başkente bir avrupa şehri görünüşü verdiler. Yavaş yavaş, Ruslar da örnek aldıkları avrupalıların fikir düzeyine ulaştılar: yüzyılın en büyük bilginlerinden biri haline gelen Lomonosov (bir mujik ailesindendi) millî duygularını belirtti. Louis XVI'nin idamı üzerine telaşa düşen çariçe, hür fikirlilere ve özellikle masonlara cephe aldı. Fransa'dan gelen her şeye şüpheyle bakılmağa başladı. Kuvvetli bir orta sınıfın bulunmaması Rusya'da çariçenin oğlu ve halefi Pavel I (1796-1801) ile başlayan bir tepkiye yol açtı. Annesinin uzun süre iktidardan uzak tuttuğu Pavel I, çariçeninkine karşıt bir siyaset izledi; fakat dış siyasetinde de görüleceği gibi, arada bir, karakteri icabı sıçramalar yaptı. Akdeniz'e yerleşme isteğiyle Direktuvar Fransası'na savaş açarak Suvorov'u İtalya'ya gönderdi (1799); sonra yön değiştirerek, İngiliz Hindistanı'na sefere hazırlandığı sırada öldürüldü (1801).

● *Aleksandr I (1801-1825).* İktidarın büyük evlâda geçmesini öngören temel yasa uyarınca tahta çıkan (16 ocak 1697) Aleksandr I (Pavel I'in oğlu) zamanında da dış siyasete öncelik tanındı. Topraklarının genişlemesi ve nüfusunun artmasıyle Avrupa'nın en büyük devleti haline gelen Rusya, Avrupayı ilgilendiren bütün konularda son sözün kendisinde olmasını istiyordu; önceleri bu yetkiyi Bonapart ile paylaşmayı deneyen Aleksandr, geride kaldığını hissedince, rakibine karşı Üçüncü ve Dördüncü koalisyonlara katıldı (1805-1807). Austerlitz (1805) ve Friedland'da (1807) yenilen çar, zaman kazanmak için Fransa ile ittifak (Tilsit, 1807) yaptı. İsveç'ten Finlandiya'yı koparak ülkeyi kendi otoritesi altında bir büyük düklük haline getirdi (1809). Osmanlılarla uzun bir savaş (1806-1812) sonunda Besarabya'yı kazandı (Bükreş antlaşması, 1812). Fransız imparatorluğu en parlak dönemini aştığından, Aleksandr, Kıta Ablukası yüzünden kereste ve kenevirlerini Avrupa'ya satamamaktan yakınan soylu tabakayı dinleyerek Napolyon'un ekonomisinden ayrıldı (31 aralık 1810 *ukaz*'ı). 1812'de vatanseverlik savaşı başladı ve istilâcı fransız ordusu yok edildi (bk. RUSYA SEFERİ). Aleksandr, imparatorluktan Fransızları çıkardıktan sonra bütün Avrupa'yı kurtarmağa karar verdi.

Prusya'nın (şubat 1813), Avusturya'nın (ağustos 1813), alman devletlerinin desteği ve İngiltere'nin malî yardımları, çarın Napolyon'u yenmesini sağladı (nisan 1814). Viyana antlaşmasıyle Batı'ya doğru rus ilerlemesi onaylandı; polonyalı soylulara devletlerini yeniden kurmayı vaat eden Aleksandr, kendini Polonya kralı ilân etti, fakat Avusturya, Galiçya'yı, Prusya da Poznan'ı bırakmadı. Kısmen Varvara Krüdener'in etkisiyle Kutsal İttifak siyasetini (26 eylül 1815) hazırlayan çar, Avrupa'da barışın bekçisi rolünü takındı. Oysa iç siyaseti ümit kırıcıydı; reform projeleri (bk. SPERANSKİY) ancak bir yasama organı olan İmparatorluk konseyinin (1810) ve çarın otoritesi altında iktidarı temsil eden dokuz başkanlığın kurulmasıyle (1811) sonuçlandı; fakat, böylece mutlakıyete meşrutî bir görünüş verilirken, Araçeyef askerî kolonilerinin kurulması da istibdadı sağlamlaştırdı.

Otokrasi ve modernleşme (1825-1917)

● *Nikolay I (1825-1855).* Rusya'nın Polonya gibi bir anayasası olmadığını gören ve Fransa'daki işgal döneminde hürriyetçi fikirlerin etkisinde kalan subaylar (1815 - 1818), gizli dernekler kurarak bir hükûmet darbesi hazırladılar. Polonya naibi olan kardeşleri Konstantin'in feragati üzerine Aleksandr I'in yerine geçen Nikolay I'in tahta çıktığı sırada (1825) yapılan hükûmet darbesi teşebbüsü (bk. DEKABRİSTLER), sert bir şekilde bastırıldı. Yabancı ülkelerden gelen fikirlerle mücadeleye girişen çar, hâkimiyetini siyasî casusluk (gizli kançılarlığın üçüncü kısmı) ve sansür üstüne kur-

«Poltava Savaşı» N. de Larmessin'in gravürü, Martin le Jeune'den Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

Kremlin, Renoux'nun taşbasması Cabinet des Estampes, Paris

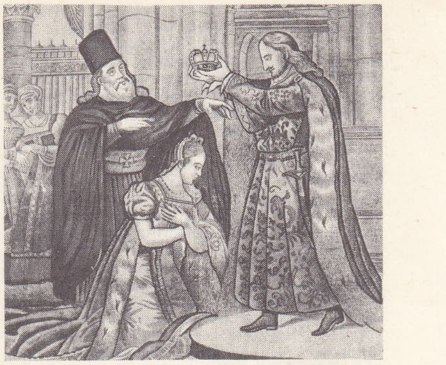

imparatoriçe Katerina I'in taç giymesi, rus tasviri (XVIII. yy.)

du. Aristokrasi rejiminin yerini bürokratik mutlakıyet aldı. Ordudaki tasfiyeden sonra hürriyetçilik meşalesi, çarın öğretimi kısırlaştırma çabalarına rağmen üniversitelerde meydana gelen yeni bir sınıfa (*«intelligenstia»*) geçti. İki karşıt eğilime (islav dostu, batılı dostu) bölünen aydınlar, Rusya'daki rejimi kıyasıya tenkit etmekte birleşiyorlardı. Aleksandr'dan daha az avrupalı olan Nikolay I, rus yayılmasını devam ettirdi. İran ile savaş (1826-1828), Erivan ve Nahçivan bölgelerinin ilhakıyle sonuçlandı. Bunun üzerine Yunanlıların Osmanlılara karşı ayaklanmasından yararlanan çar, Tuna prenslikleri üstünde fiilî himayesini onaylattı ve 1828-1829 Türk-Rus savaşı sonunda Anapa ve Poti bölgelerini ilhak etti, Hünkâriskelesi'ndeki (1833) başarısına rağmen sonunda Osmanlı imparatorluğunu himayesine alma tasarısından vaz geçti ve savaş gemileri artık Boğazlara giremez oldu (Londra antlaşması, 1841). Nikolay I, bir yandan da Batı'daki devrimleri engellemeğe uğraşıyordu. Fakat 1830'da, Polonya'nın isyanı yüzünden bundan da vaz geçmek zorunda kaldı; yenilen Polonya'ya olağanüstü bir rejim kabul ettirildi; Litvanya ise ruslaştırıldı. 1848-1849'da, rus orduları Eflak, Boğdan ve Macaristan'a girerek yaptıkları muharebeleri kazanınca, çarda mutlakıyetçi hükümdarlarla anlaşma umudu uyandı. Fakat Balkanlar'daki çıkarları şükran hislerinden daha kuvvetli olan Avusturya'nın osmanlı padişahını kışkırtarak Kırım savaşını başlatmasıyle çar, Fransa ve İngiltere karşısında tek başına kaldı (1854-1855). Rus bozgunu, hükümdarın yalnız ordu ile ilgilendiği devletin teknik açıdan geri kalmışlığını ortaya koydu.

1689'dan 1812'ye kadar **RUSYA**

● *Aleksandr II (1855-1881) ve Aleksandr III (1881-1894).* Rusya'nın Güney Besarabya'yı kaybettiği ve Karadeniz'deki rus kıyılarının tarafsız bölge haline getirildiği Paris kongresinden sonra, yeni çar Aleksandr II (1855-1881), Milyutin'in yardımıyle, Rus devletini güçlendirecek reformlar yapmayı düşündü ve her şeyden önce, çok büyük köylü kitlesini verimsiz hale getiren toprak köleliğini kaldırmayı tasarladı. İşe kraliyet topraklarındaki köylüleri hürleştirerek ve işledikleri toprakları onlara bağışlayarak başladı (1858). Bu konudaki fikirlerini almak için başvurduğu soylular ikiye bölündüler: toprak kölelerine verimsiz topraklarını bırakmağa hazır olan ve buna karşılık yüklü bir tazminat isteyen kuzey soyluları; zaten ücretli işçi çalıştıran ve adamlarını karşılıksız azat edip çok verimli kara toprakları elden çıkarmamak isteyen Güney soyluları, 3 mart (eski takvimle 19 şubat) 1861'de kölelikten kurtulacak köylülerle ilgili statü yayımladı: hizmetçi toprak köleleri 1863'te hür olacaklardı; köylü toprak köleleri ise hemen hürriyetlerine kavuşacaklar ve devletin de yardımıyle, ekip biçtikleri araziden daha küçük bir toprağı (3-13 hektar arasında) satın alabileceklerdi. Toprağa karşılık para ödemek istemeyenlere «dilenci payı» denen ve kanunî toprağın dörtte biri kadar toprak parasız verilecekti. Köylüler *mir* (kır topluluğu) çevresinde toplanmışlardı; mir, kolektif vergilerden sorumlu olmağa ve zaman zaman toprak dağıtmağa devam etti. Toprak köleliğinin kaldırılması başka reformlara da yol açtı: köylüleri muhakeme etme hakkı toprak sahibi soylulardan alındı, her *«volost»*ta (birçok mir'i bir araya getiren kanton) hâkimleri seçimle işbaşına gelen köy mahkemeleri kuruldu. Ocak 1864'te, sağlık, millî eğitim ve tarımla uğraşan ve seçimle iş başına gelen *zemstvo*'lar kuruldu (her idare bölümü ve eyalette). Şehirlerde seçimle işbaşına gelen duma'larda büyük burjuvazi ağır basıyordu. 2 Aralık 1864 statüsüyle adalet mekanizması temelden değiştirildi ve en modern usuller kullanılmağa başladı: teminatlı hâkimler, halka açık soruşturma ve duruşma, jüri, seçimle işba-

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

Moskova: Kremlin, Uspenskiy Sobor, Blagoveşçenskiy Sobor, Arhangel-Mihail katedralleri

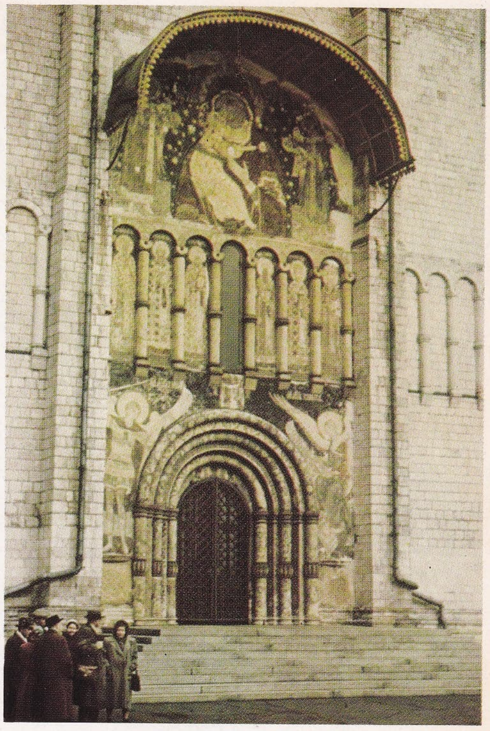

Moskova: Kremlin, Uspenskiy Sobor katedralinin kapısı

«Şefkat Meryem'i», XVI. yy. ikonası, Moskova okulu, Louvre müzesi, Paris

«Çarmıha Geriliş», XVI. yy. ikonası, Novgorod okulu, Louvre müzesi ,Paris

Foto. Holmes - Lebel (N. T. Dodge), Giraudon (LAROUSSE)

«Katerina II, rus çariçesi», saray ressamı Vigilius Erichsen'in eseri (1722-1782). Özel koleksiyon

◀ Leningrad: Zimnıy (Kışlık) sarayı (1754-1762), Rastrelli'nin eseri ve Aleksandr sütunu

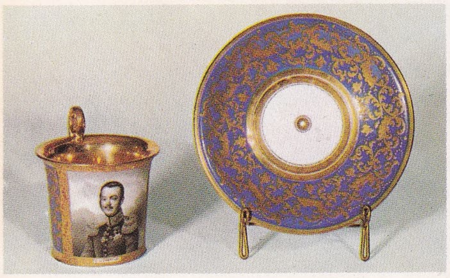

solda, C. de Christiani armalı fincan ve tabak, rus imparatorluk porseleni, XIX. yy. ilk yarısı; sağda, çariçe Yelizaveta armasını taşıyan şekerlik, tabak ve kaşık, Gardner'in eseri (1760'a doğr.), Rus İmparatorluk fabrikası; Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris

«Volga Yedekçileri» (1870), İlya Yefimoviç Repin'in eseri (1844-1930), Tretyakov galerisi, Moskova

Foto. Holmes-Lebel (N. T. Dodge), Giraudon, B.İ.S. (LAROUSSE)

şına gelen sulh hâkimleri. Nikolay I'in öğretimi engelleyen kanunları kaldırıldıktan sonra, nazır Golovnin büyük bir reforma girişti. 1863 Yönetmeliği, liseleri bütün sosyal sınıflara açtı ve üniversitelere muhtariyet tanıdı; 1864 Yönetmeliği ise, zemstvo'lara ilkokul açma (1880'den önce 18 000) yetkisini tanıdı. General Milyutin, orduyu modernleştirdi. Maliye nazırı Reytern, buğday ihracını ve sanayinin gelişmesini sağlayan demiryollarını çoğalttı (1855'te 1 000 km iken, 1880'de 22 000 km), yabancı sermaye akınıyle yabancı sanayi kalkınmağa başladı. Nikolay II zamanında, Rusya'da fikir hayatı gelişmeğe devam etti. Fakat 1855'ten sonra «intelligentsia» siyasî ve sosyal meselelerle ilgilendi. İdealistler neslinin (islav taraftarları ve batı taraftarları) ardından, eyleme geçmek için sabırsızlanan bir nesil geldi. Proudhon anarşizminin temsilcisi Herzen'i, devrimci Bakunin, nihilist Çernişevskiy, Dobrolyubov, Pisarev izledi; bunların şiddet taraftarlığı büyük reformların yetersizliği karşısında aydınların hayal kırıklığını yansıtıyordu: köylülerin soyulması, yeni yasaları uygulamak için reaksiyoncu nazırların tayini, çarın anayasayı hazırlatmayı reddetmesi. 1863'te Polonya'nın isyanı, millî duygularla hareket eden bazı aydınların bütün batı eyaletlerindeki başka ırktan halkları ruslaştırma siyasetini güden hükûmeti desteklemelerine yol açtı.

Fakat, genç rusları devrimci eğilimler hâlâ çekmekteydi; 1866'da üniversite öğrencisi Karakazov, çara ateş etti. Suikast, hükûmetin tepki eğilimini artırdı: kont D. A. Tolstoy üniversite hürriyetlerini kısıtladı ve yalnız zararsız sayılan klasiklerin öğretilmesine izin verdi (1871 yeni yönetmeliği). Adalet tevziinde kanunsuzluklar çoğaldı; okumak için Zürich'e giden genç devrimciler bir çarlık kararnamesiyle yurda dönmeğe zorlanınca (1873), halkçı doktrinin rehberliğinde, «halka doğru haçlı seferi»ne (1874-1877) giriştiler (halkı önce eğitmek, sonra ayaklandırmak). Hareketin başarısızlıkla sonuçlanması ve polis baskısının şiddeti, devrimcileri tedhişçiliğe yöneltti: «Toprak ve Hürriyet» cemiyeti, polisleri öldürttü ve çara suikastlar tertip etti. Aleksandr II'nin düzeni yeniden sağlamakla görevlendirdiği kont Loris-Melikov suistimallerle de mücadele etti ve bir danışma meclisi kurulmasını ileri sürdü; fakat bu tedbirler de yeterli değildi; nitekim son bir suikastla çar 1881'de öldürülecekti. Aleksandr II zamanında daha önceki büyük fetihler son bulmuştu. Kafkasya'da, Gürcistan'a uygulanan himaye rejimi (1801) ve Türkiye ile İran'dan alınan topraklar, reisleri Şeyh Şamil'in yirmi beş yıl rus ordusuna karşı koyduğu bir müslüman topluluğu çevrelemekteydi. Boyun eğmeyen son halk, Çerkezler de 1864'te teslim oldu. Büyük Okyanus'ta Rusya Alaska'yı A.B.D.'ye satmakla beraber (1867) Çin ve Japonya'dan Sahalin'i (1860-1875), Amur'un sol kıyılarını (Aygun antlaşması, 1858), sonra da Pekin hükûmetinden Usuri eyaletini (1860) aldı. Orta Asya'da ise, rus kolonların ve Anna ile Nikolay I zamanları arasında yavaş yavaş vasallaştırılan barışsever Kazakları tatar hanlıklarının köle yağmacılarına karşı korumak için yapılan seferler sonunda çok büyük bir bölge zaptedildi. Çin, Syemireçya'yı Rusya'ya bıraktı (1852); 1860'tan sonra, rus seferleri, Buhara (1868) ve Hive (1873) hanlarının metbuluğu kabul etmeleri ve Kokand hanlığının ilhakıyle (1876) sonuçlandı. İngiltere'nin protestolarına rağmen, Ruslar İran ve Afganistan'a kadar ilerlediler: Türkmenlerin boyun eğmesi (1881), Merv'in (Marıy) zaptı (1884). Rusya, İngiltere'yi Balkanlar'dan da uzaklaştırdı. Türkistan'da pamuk üretiminin gelişmesi, rus dokuma sanayiinin kalkınmasını sağladı. 1870'te Rusya, 1856 Antlaşmasının kendisine Karadeniz kıyılarında müstahkem mevki ve savaş filosu bulundurmayı yasaklayan maddesini reddetti. Almanya ve Avusturya ile ittifak yaptığından (1873), Bismarck'ın desteğini sağlaycağını umuyordu. 1875'ten sonra Osmanlı imparatorluğunu sarsan buhran sırasında Rusya, Balkanlar'daki hıristiyanları vesile ederek, İngiltere ve Avusturya - Macaristan'ı birtakım vaatlerle yatıştırdıktan sonra, Türkiye'ye saldırdı (1877-1878 Türk - Rus savaşı). Osmanlı padişahına kabul ettirdiği Ayastafanos (Yeşilköy) antlaşmasında (mart 1878),

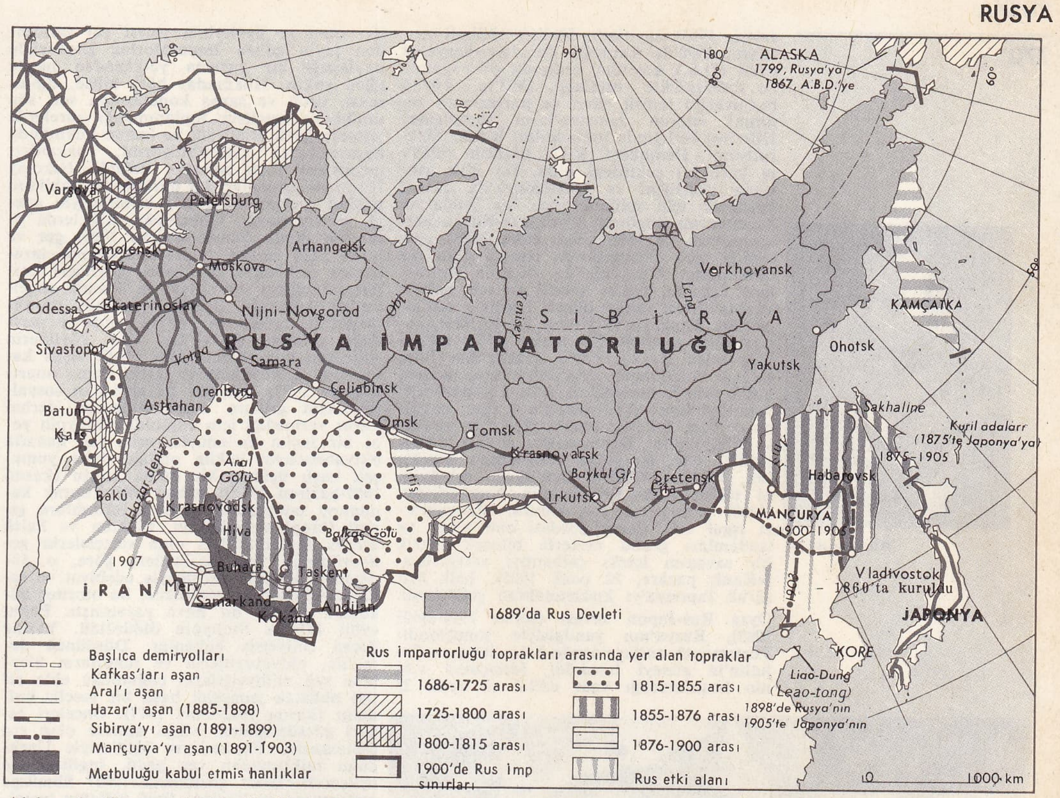

1689'dan 1907'ye kadar Rus imparatorluğu

Aleksandr II, bazı küçük ilhaklarla yetindi (Asya'da Batum, Kars, Ardahan, Avrupa'da Güney Besarabya) ve Balkanlar'da bir dizi bağımsız devlet kurdu. Fakat eseri, Berlin kongresinde (1878) yıkıldı: Rusya tek başına kaldı ve himayesindeki devletler (Romanya, Bulgaristan, Sırbistan) kısa süre sonra nankörlüklerini ortaya koydular. Buna rağmen Rusya, rejiminden nefret ettiği Fransa'nın ittifak tekliflerini kabul etmek için Aleksandr III zamanına (1881-1894) kadar tereddüt etti. Almanya ve alman sanayii ile gümrük savaşı (1887 tarifeleri) ve Bismarck'ın Berlin pazarında rus istikrazlarını garanti etmeyi reddetmesi, Wilhelm II'nin rus - alman karşılıklı saldırmazlık antlaşmasının yenilenmesine karşı çıkması (1890), Aleksandr II'yi, ayrıca sınırsız bir kredi teklif eden Fransa ile savunma ittifakı yapmak (1891-1894) zorunda bıraktı. Aleksandr II'nin öldürülmesi yeni bir siyasî tepkiye yol açtı. Loris - Melikov istifa etti. Aleksandr III, Pobyedonostsev'in etkisiyle, yeni içişleri bakanı general İgnatyev'in yeni bir Zemskiy Sobor kurma teklifini reddetti ve İgnatyev'in yerine D. A. Tolstoy'u getirdi (1882). Maliye bakanı Bunge'nin köylülerin toprak satın almalarına yardımcı olmak için bir emlâk bankası kurması üzerine (1882), toprak köleliğinin kaldırılmasından beri devamlı olarak borçlanan soylulara yardım etmek için Tolstoy, soylular emlâk bankasını kurmağa karar verdi (1885); soylulardan seçilen «köy» ağaları, sulh hâkimlerinin yerini alarak mahllî yönetime elkoydular (1889). Yeni bir seçim sisteminin kabulüyle zemstvo'ların ve belediye duma'larının yönetimi soylulara geçti (1890). Tedhişçi grup dağıtılınca (1883), hükûmet ülkeyi tehlikeli teorilerden koruma yolunu tuttu: sansür karalamasıyle yazılar anlamsız hale getirildi, kütüphaneler boşaltıldı, üniversite, muhtariyetinin son kırıntılarını da kaybetti (1884 Yönetmeliği), zemstvo okulları zararına dinî okullar desteklendi. Irkçılığa ve dinî bağnazlığa dayanan hükûmet batı eyaletlerini ruslaştırdı (Polonya, Vistül bölgesi haline getirildi, baltık ülkelerinde rus dili mecburî dil oldu), Finlandiya'nın muhtariyeti azaltıldı, yabancı dinler baltalandı, musevîler (köylerde yerleşme yasağı, 1882; üniversite ve liselerde «numerus clausus», 1887; pogrom'ların hoşgörülmesi) ve tarikat temsilcileri (özellikle duhobor'lar) ezildi. Maliye nazırları Vışnegradskiy (1887-1892) ve Vitte'nin (1892-1903) gerçekleştirdikleri iktisadî kalkınma ile çelişki büyüktü. Demiryollarının çoğalması, gümrük tarifelerinin yükseltilmesi ve yabancı sermaye (Fransız ve Belçika) özellikle Ukrayna'da sanayileşmeyi destekledi ve geliştirdi. Fakat bu gelişme vergiler altında ezilen köylü sınıfının zararına gerçekleştiriliyordu. Nüfusun artması (1897'de 126 milyon), kıtlıkların yeniden ortaya çıkması, hükûmetin, stratejik sebeplerle inşa edilen Transsibirya demiryolu sayesinde Sibirya'ya yerleşmeyi desteklemesine yol açtı (1891-1904). Sorumsuz ve çoğunlukla ehliyetsiz bir bürokrasiye dayanan otokrasi, yönetici sınıfları batı örneğine yaklaşmakta olan bir topluma günden güne ters düşmekteydi.

● *Son Rusya çarı Nikolay II (1894-1917).* Aleksandr II'nin yerine geçen âciz ve inatçı Nikolay II, birtakım yüksek görevli memurlar ve işadamlarının etkisiyle gelişmeyi önlemek isterken felâkete sebep oldu. Köylüler arasındaki hoşnutsuzluğun yanı sıra, topraklarından göçmüş eski köylüler olan ve insafsızca sömürülen işçilerin çalkantısı da artıyordu. 1898'de kurulan Rus Sosyal Demokrat İşçi partisi (R.S.D.İ.P.) grev ve gösteriler düzenledi, fakat Lenin gibi, sosyal devrimi hazırlayacak bir siyasî devrim taraftarları (bolşevikler) ile veya Plehanov'un çevresinde toplanarak çalışanların iktisadî durumlarında yapılacak ıslahatla yetinmek isteyenler (menşevikler) arasındaki kopmadan sonra (Brüksel, Londra kong-

Katerina II
P. Walker'ın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Pavel I
Borovikovskiy'in eseri

Aleksandr I
Gérard'ın eseri,
Versailles müzesi,
Paris

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

Aleksandr II

releri, 1903) zayıfladı. Halkçı eğilimli aşırıların 1900'de kurduğu Devrimci-Sosyalist parti (D.S.) köylüler arasında propaganda ve tedhişçilikte ustalaştı. 1903'te, büyük burjuvaziyi temsil eden ve parlamento rejimini isteyen zemstvo'ların temsilcileri Hürriyet birliğinde toplandılar: birlik, Meşrutiyetçi - Demokrat (K.D.) partinin (1905'te kuruldu) çekirdeği oldu. İki ülke arasında işbirliğini ve Makedonya'da düzeni korumak için milletlerarası bir jandarma kurulmasını öngören Avusturya-Rusya antlaşmasının da (Mürzsteg, ekim 1903) gösterdiği gibi, Balkanlar'da barışçı olan rus diplomasisi Uzakdoğu'da ölçüsüz ihtiraslara kapıldı: bunun sebebi sadece serbest sularda liman sahibi olmak isteğiyle açıklanamaz. Almanya ve Fransa ile birlikte, Japonya'nın soyduğu Çin lehine (1895) müdahale eden Rusya, Çin'e Fransa'dan borç sağladı ve Mançurya'da demiryolu, maden, hattâ sanayi imtiyazları alan (Transsibirya demiryolunun Vladivostok'a kadar uzatılması) özel şirketler kurdu (Rus-Çin bankası, Çin Devlet Demiryolları şirketi, 1896); 1898'de Çin, Rusya'ya Liao-dung'u bıraktı (bk. PORT-ARTHUR). Demiryolu şebekesini tehdit eden Bokser'lerin hareketinden (1900) yararlanan rus ordusu, Mançurya'yı işgal etti. Çarın gözdesi oan asker ve işadamları grubu «zaferle bitecek küçük bir savaş»ın içteki çalkantıyı yatıştıraca- («Kanlı pazar», 22 ocak 1905), halk kitşarak Japonya'yı kışkırtmaktan çekinmedi. Oysa Rus-Japon savaşı (şubat 1904-eylül 1905), Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlandı; Portsmouth antlaşmasıyla Liao-dung ve Sahalin'in güneyi bırakıldı, Mançurya v.b. nin boşaltılacağı vaat edildi (5 eylül 23

Aleksandr II'nin Petersburg'da katli (13 mart 1881) «le Monde Illustré»den

ağustos 1905). Otokrasinin zayıflığını gösteren ilk askerî fiyaskolar ve içişleri bakanı Pleve'nin baskıyı daha da artırması (1902), muhalefeti güçlendirdi. İmza toplayan işçilere Petersburg'da ateş açılması («Kanlı pazar», 22 ocak 1905), halk kitlelerinin gözünde çarın itibarını sıfıra indirdi. Nikolay II, kanunların halkın seçeceği delegeler yardımıyle hazırlanmasını tasarladığını belirtti (3 mart 1905), karışıklıklar artınca da (Potemkin zırhlısındaki isyan, temmuz), meşrutî bir duma toplayacağını ilân etti (19-[6] ağustos) ve Vitte'nin tavsiyesiyle klasik hürriyetlerin tanınacağını, serbest seçimlerin yapılacağını ve seçilecek duma'nın yasama gücü olacağını vaat etmek zorunda kaldı (30 [17] ekim 1905). Bunun üzerine muhalefet bölündü ve meclis başkanı olan Vitte, bolşeviklerin kurduğu «sovyet»leri (ihtilâl meclisleri) yıktı: Petersburg sovyetinin üyeleri tutuklandı (18 aralık); Moskova sovyeti on beş gün süren sokak çarpışmalarından (29 aralık 1905 - 2 ocak 1906) sonra ortadan kaldırıldı. 1905'te kendiliğinden patlak veren devrim başarıya ulaşamadıysa da 1917'nin provası yerine geçti. Düzeni yeniden sağlayan ve Fransa ile bir borç antlaşması imzalayan Vitte, kadet'lerin seçimlerdeki (K.D.) başarısından sorumlu tutulması üzerine seçimlerde istifa etti (29 nisan 1906); çar, eylemci Rus Halk birliği ve onun vurucu grupları olan «siyah birlikler»e dayanarak verdiği imtiyazları geri almayı tasarlıyordu. İlk duma'nın toplandığı gün, çarın hazırladığı «temel kanunlar» yayımlandı (10 mayıs). Duma'nın, yeni adı «yüksek meclis» olan ve üyelerinin yarısı çar tarafından tayin edilen İmparatorluk konseyiyle paylaştığı bir yasama yetkisinden başka gücü yoktu. Hükümdar hâlâ kilise, diplomasi, ordu ve savaş konularında son söz sahibiydi; meclisin toplanmadığı sürelerde yasama gücü elindeydi ve kanun hükmünde kararnameler çıkarabiliyordu; bakanları meclislere karşı sorumlu değildi. Nikolay II'nin danışmanları bu parlamento taklidini gülünç duruma sokmada birbirleriyle adetâ yarışıyorlardı. Çoğunluğu K.D.lerde olan ilk duma (mayıs-haziran 1906) çar ve onun yeni meclis başkanı Stolıypin tarafından feshedildi: Stolıypin, köylüleri karbanı oldukları son sosyal ve iktisadî engellerden kurtardı; özellikle rejimin dayandırılacağı zengin bir köylü sınıfının meydana gelmesi (kulak'lar) için köylülerin «mir»den çıkmalarına izin verdi. Aşırı banatların kalabalıklaştığı ikinci duma (mart-haziran 1907), komplo ile suçlanan sosyal-demokrat grubun tutuklanmasına derhal karar vermediği için dağıtıldı. Stolıypin yeni bir seçim kanunuyle, aşırı sağ kanatla oktyabristlerin hâkim olduğu daha yumuşak başlı üçüncü bir duma kurdu (kasım 1907-haziran 1912); sonra 1906 Toprak kanununu tamamlayan büyük reformlara girişti (kredi şirketlerinin, tüketim ve hattâ üretim kooperatifleri olan «artel»lerin geliştirilmesi). Bazı tarihçilere göre, o dönemdeki iktisadî gelişmeyle edebiyat ve sanat alanlarındaki yenileşme, bu otoriter hükûmet lehinde bir hava yaratmıştı. Fakat eylül 1911'de Stolıypin öldürüldü. Yerine geçen ehliyetsiz bakanlar, Dördüncü duma'da, oktyabristlerin ve ılımlıların aleyhine sağ milliyetçilerin çoğunluğu elde ettiği oldukça yumuşak başlı bir meclis buldular (kasım 1912-mart 1917). Önceleri askerî güçsüzlüğünün etkisi altında olan rus diplomasisi, Fransızların öğütleriyle Uzakdoğu tutkusundan vaz geçti, İngiltere ile uyuşmazlıklarını çözümledi (1907 Sömürge antlaşması) ve böylece Üçlü ittifakın temellerini attı; fakat bu zorunlu ılımlılıktan faydalanan Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'in ilhakı (ekim 1908), Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilânı (ekim 1908) ve 1909 martında Sırbistan'a verdiği ültimatomla (Rusya desteklemek zorunda kaldı) Rusya'nın gururunu kırmaktaydı. Birkaç yıl sonra, rus diplomatları hücuma geçerek, ilk Balkan savaşının (1912-1913) kaynağı olan Balkan birliğini kurdular. Ertesi yıl Petersburg'dan öç almak isteyen Viyana, Birinci Dünya savaşını başlattı. 1 Ağustos 1914'te Almanya, Rusya'ya savaş ilân etti; Türkiye'nin de işe karışması (ekim 1914) ancak Kuzey Buz denizi yoluyle ikmal yapılabilen Rusya'nın takviye almasını çok güçleştirdi. Teknik ve iktisadî yetersizlikler ve bürokrasinin kötülüğü, rus yenilgilerini, Polonya'nın ve Litvanya'nın kaybedilmesini (1915) açıklar. Rasputin'in tavsiyelerine uyan çariçe hükûmete müdahale ediyor ve beceriksizlikleri hemen ortaya çıkan bakanlar tayin ettiriyordu. Çarın yerine büyük kardeşi Mihail'in geçmesi için bir komplo hazırlandı; fakat rejim mart (şubat) 1917 Devrimiyle yıkıldı; ansızın ve kendiliğinden patlak veren devrim halkın günden güne artan hoşnutsuzluğunu yansıtıyordu; sebebi yalnız o sıralardaki güçlükler (yenilgiler, savaş yüzünden özellikle şehirlerde aksayan ikmal, ücretlerin yetersizliği) değil, aynı zamanda, dünyanın geri kalan kısmına ve hattâ XX. yy. başlarındaki Rusya'ya nazaran geri kalmış siyasî kurumlar ve sosyal yapılar içinde donup kalmış hükûmetin yetersizliğiydi. Ayrıca çar, mutlakıyetçi iktidar görüşüne sadık kalmakla beraber seçimle işbaşına gelen duma'lar kurarak rejimi meşrutiyet yoluna sokar gibi bir davranış takınmakla, umutlar uyandırıyor ve Lenin'i bile hayrete düşürecek siyasî güçleri harekete geçiriyordu; sonradan zaptedemediği bu güçler mart (şubat) 1917'deki liberal ve demokratik devrimden sonra, kasım (ekim) komünist ihtilâline ve S.S.C.B.'nin kurulmasına yol açtı.

Aleksandr III

Askerî tarih

Çarlar imparatorluğu, askerî gücünü geliştirirken, ancak boğazlarla veya yılın bir kısmında buzlarla örtülen limanlarla açık denize ulaşılabilen yüzey şekillerini, iklimin sertliğini ve ulaştırma yollarının seyrekliğini hesaba katmak zorundaydı. XV. ve XVI. yy.dan itibaren çarların siyasetinde değişmeyen yönlerinden biri, devamlı olarak denizlere açılacak noktalar aramaktı; bununla birlikte stratejilerinin temeli, karada genişlemek olarak kaldı: bu strateji uyarınca çarlar, önceleri piyadenin, sonra topçu kuvvetinin ağır bastığı kitle savaşlarıyle Avrupa ve Asya'ya yöneldiler. Rusya'nın bu değişmeyen askerî kurallarına S. S.C.B.'nin modern stratejisi de uydu.

● *Kara kuvvetleri*. XIV. yy.a kadar Ruslar, İskandinavyalı Gotlardan miras kalan bir askerî sisteme göre germen tarzında savaştılar. Hür kimseler savaş zamanında prense hizmetle borçluydular, buna karşılık toprak ve «has» alırlardı. Ama Rusya'da derebeylik olmadığından, Dimitri Donskoy (1380) ve Korkunç İvan (1552), moğol istilâcıları bir çeşit toptan seferberlikle kurulan ordularla püskürttüler. Bu iki çarın tecrübelerinden yararlanan İvan IV, Rusya'da ücretli ve daimî bir piyade sınıfı (*strelets'ler*) meydana getirerek, topçu sınıfının ve Arhangelsk limanında üslenecek donanmanın kurulmasını yabancılara verdi.

Büyük Petro, modern ve millî rus ordusunun kurucusudur: 1683-1699 arası avrupa tarzında yetiştirilen ilk piyade alayları kuruldu. Büyük Petro, strelets'lerin ayaklanmasını (1698) bastırdıktan sonra askerliğin şerefi ve millî hizmet ödevi üstüne düşüncelerini kabul ettirdi ve kısa süre içinde daha geniş ölçüde asker toplanmağa başladı (1699 Kanunu). 1700'de 27 piyade ve 2 süvari alayından meydana gelen muvazaf ordu 1721'de 56 piyade ve 33 süvari alayını kapsıyordu; her alayın iki topu vardı. Ayrıca şehirlerin korunması ve düzenin sağlanmasıyle görevli yurt içi ordunun da altmış kadar alayı vardı; 45 000 kazak, kalmuk ve başkırt da, hiç yabancı paralı asker çalıştırmayan rus ordusunda savaş zamanında nizamî orduya ek olarak silâh altına alınıyordu. Sıkı bir disiplin kuran, 1716 Talimatnameleri, askerlerin kişiliklerine ve kadroların manevî değerine de geniş yer veriyordu. Büyük Petro'nun ölümünden sonra Rusya, 1732'de Avrupa'da prusyalı subaylar tarafından eğitilen 400 subay adayının okuduğu gerçek bir askerî okul kuran ilk devlet oldu. Sovyet askerî nazariyecileri tarafından tekrar ele alınan Büyük Petro'nun stratejik düşünceleri, çağ ölçüsündeki savaşın ve rus milletinin değişmez ilkeleri haline geldi. Büyük Petro'nun ölümünde Prusyalılar, Türklere karşı savaşta ve Yediyıl savaşlarında onun eserlerini yok etmeğe çalıştılar. Ama Yelizaveta ve Katerina II, Suvorov, Potemkin ve Rumyanstev'in yardımlarıyle Büyük Petro'nun düşüncelerini yeniden ele aldılar ve özellikle, büyük bir vurucu süvari ve hafif piyade kuvveti meydana getirdiler; kuvvetleri dört orduya (Baltık ordusu, Güney Cephesi ordusu, Volga ordusu ve Moskova ordusu) ayrılmış tümen veya kolordular halinde teşkilâtlandırıldır. 1796'da rus piyadeleri 275 000 kişiyi, süvarileri 100 000 kişiyi ve topçusu 1 300 top ve 22 000 kişiyi kapsıyordu. Aleksandr I'in Fransa'ya açtığı savaş, imparatorluğun askerî gücünün geniş ölçüde artmasına yol açtı. Aleksandr'ın meskûn yerleri yakarak stratejik geri çekilme nazariyeleri, rus askerî geleneğinin temel unsurlarından biri olarak kaldı. 1812'de rus ordusunun mevcudu 800 000 kişiyi aşıyordu (365 000 piyade, 76 000 süvari, 1 600 topla donatılmış sahra ordusunda 400 000 topçu ve yurt içi orduda 280 000 kara askeri ile 45 000 kazak). 1803'ten beri bir Savaş bakanlığı ve bir Genelkurmay başkanlığı tarafından yönetilen (1832'den sonra bunlara Harp akademisi yardımcı oldu) askerî teşkilât, 12 000 kişi ve 54 top kapsayan tümene dayanıyordu. O tarihte yabancı etki (Prusya, İngiltere, Fransa v.b.) altında kalan kumanda heyeti, XIX. yy. boyunca bir uyarlanma buhranı geçirdi (aynı buhranı millet de geçiriyordu). Nikolay I zamanında, prusya disiplininin çar rejiminin âleti haline getirdiği ordu ile rus milleti arasında ilk ayrılık (1825 gizli ayaklanma derneği) ortaya çıktı. İran'da, Türkiye'de ve Kafkasya'daki başarılarına rağmen rus ordusu, 1853'te 1 400 000 kişiyi seferber ettiği halde Sivastopol'da zayıflığını ve imparator-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

luğun güçsüzlüğünü ortaya koydu. Askerî alanda yenilenme ancak yüzyılın sonunda (1874'te Milyutin'in, 1894'te Aleksandr III'-ün reformları) gerçekleştirilebildi: malzeme yenilendi, muvazzaf ordunun mevcudu 48 tümene çıkarıldı, yedeklerin eğitimiyle görevli bir yurt içi ordusu kuruldu. Dragomirov'un yeniden elden geçirdiği talimnamelerle, Suvorov'un düşüncelerine ve asıl rus askerî doktrinine dönülürken, bir yandan da Fransa ile yapılan askerî ittifak ülkenin potansiyelini büyük ölçüde yükseltti. Buna rağmen Nikolay II'nin ordusu, Uzakdoğu'daki kadar çetin bir savaşı kazanacak duruma gelmemişti. Batı cephesini boşaltmaktan çekinen yüksek kumanda heyetinin ikinci derecede bir savaş saydığı 1904-1905 harekâtında (Japonya'ya karşı) 17 kolordu (600 000 kişi) üslerinden 8 000 km uzağa sevkedildi. Rus askerinin iyi çarpışmasına rağmen, kadrolar ve genelkurmay heyeti işinin ehli değildi (bk. RUS-JAPON SAVAŞI). Bu savaşta yenilen, fakat bozulmayan rus ordusu 1907'deki reformu coşkunlukla karşıladı: çarlık Rusya'sının 1914'te savaşa soktuğu son kolordu bu reformla kuruldu. Fransız malzemesiyle desteklenen ve 1 500 000 kişiyi kapsayan Birinci Hat ordusu, 1914 ağustosunda 3 milyon ihtiyatla takviye edildi. Fakat Rusya 15 milyona yakın kişiyi seferber edebilecek güçteyse de, harp sanayiinin gücü bu mevcudu silâhlandırmağa yeterli değildi. (Bk. *Birinci* DÜNYA SAVAŞI.) Kayıpların ağır olması (1 700 000 ölü), «askerlere barış», «köylülere toprak» ve «işçilere fabrika» vaat eden devrimci propaganda ve alman kışkırtmaları, çarın tahttan feragat etmesinden (1917) sonra Kornilov'un çabalarına rağmen disiplinin yeniden sağlanmasını engelledi. Ekim devrimi, vatanı kurtararak rejimin hatalarını ödeyen orduya son darbeyi indirdi. 10 Şubat 1918 Genel Terhis kararnamesi, rus ordusunun ölüm fermanı oldu. Bununla birlikte rus ordusunun tarihine son vermeden önce bazı unsurlarının bolşevik rejimine karşı harekâtı da belirtilebilir: Kolçak ordusunun harekâtı dışında general Alekseyev, general Kornilov ve general Denikin'in kurdukları «Gönüllüler ordusu»nun eylemleri, bu harekâtın başlıca faaliyetidir. 1918'de bolşeviklere karşı mücadeleye girişen bu ordu, Kuzey Kafkasya'yı ele geçirdi (1919), kuzey ve kuzeybatı yönünde ilerledi. Fakat Kızılordunun Harkov-Donbass-Rostov ekseni üstünde karşı hücumu, Gönüllüler ordusunu parçaladı (1919 sonu). Daha önce de önemli kayıplar veren bu ordunun ana unsurları Kırım'da Vrangel kumandasında yeniden teşkilâtlandı (mart 1920). Vrangel, Polonya-Sovyet savaşından yararlanarak Dnieper'e hücum etti ve Maryopul'u aldı. Fakat Polonya ile savaşın sona ermesi, Kızılordunun bütün gücüyle Kırım'a yönelmesine ve Beyazordunun Vrangel ile birlikte gemilere binemeyen unsurlarını yok etmesine imkân verdi.

● *Deniz kuvvetleri.* Rus donanmasının kurucusu Büyük Petro'dur. Büyük Petro 1697'-de Hollanda'ya giderek gemi yapımını öğrendi. 1703'te Petersburg'u ve Kronştadt askerî limanını inşa etti. XVIII. yy.da kadrosunda birçok ingiliz subayı olan rus deniz kuvvetleri, isveç donanmasıyle savaşa girişti ve etkisini Baltık'a kadar yaydı. Fransa'daki Devrim ve İmparatorluk savaşlarından yararlanarak Akdeniz'e çıktı ve Malta'da yerleşmeğe çalıştı; ama başaramadı. 1827'de bir rus filosu İnebahtı muharebesine katıldı. 1853'te Karadeniz Rus filosu Sinop'taki türk filosunu yendi: bu olay Kırım savaşının sonuçlarından biridir. Akdeniz'e püskürtülmüş olan rus donanması bu savaştan çok zayıflamış olarak çıktı. 1877 Türk-Rus savaşı sırasında Rus Karadeniz filotillası ilk olarak torpil kullandı. XIX. yy. sonunda rus deniz kuvvetleri, İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyada üçüncüydü, fakat onlar kadar güçlü olmaktan çok uzaktı; bunun sebebi üç parçaya bölünmüş olmasıydı; Baltık filosu (Kronştadt), Karadeniz filosu (Sivastopol) ve Uzakdoğu filosu (Vladivostok ve Port-Arthur). Rus-Japon savaşı sırasında Uzakdoğu filosu düşman eline geçmemek için Port-Arthur'da kendini batırdı. Baltık filosunun da Tsuşima'da yenilmesi (1905), Rusya'yı mütareke imzalamak zorunda bıraktı.

Fransa ve İngiltere, müttefikleri olan Rusya ile deniz ilişkisini sağlamak için 1915'te İstanbul'a ulaşmak umuduyle Çanakkale'ye hücum ettiler. 1917 Martındaki karışıklıklardan en çok etkilenen kurumlardan biri rus deniz kuvvetleri oldu. Kronştadt'ta ve Petersburg'da deniz askerleri devrimde büyük rol oynadılar. Karadeniz'de amiral Kolçak sayesinde disiplin daha uzun süre muhafaza edildi ve donanmanın bir kısmı bolşevik hareketiyle savaştıktan sonra göçerek 1920'de Bizerte'ye sığındı. Böylece İmparatorluk donanmasının yerini işçi ve köylülerin Kızıl donanması aldı.

● *Hava kuvvetleri.* 1911'de kurulan Rus hava kuvvetleri bir askerî heyetin Fransa'da incelemeler yapmasından sonra teşkilâtını fransız hava kuvvetlerininkine uydurdu. Bütün malzeme Fransa'dan geliyordu; fakat 1913'ten sonra lisans altında Rusya'da imal edilmeğe başlandı. Bu yeni silâhın önemini kestiren rus genelkurmayı, büyük yapımcıların teknik değerinden yararlanarak hava kuvvetlerine büyük bir etkililik sağladı: kurulan filolar büyük manevralara katıldı ve rus havacılığı, uçakların kullanılmasıyle ilgili talimatnameleri olan ilk kuruluş haline geldi. 1914 öncesinde 200'den fazla Farman ve Blériot uçağı kapsayan rus hava kuvvetleri, alman hava kuvvetleriyle kıyaslanır bir güce sahip oldu. Başlangıçtan beri kara kuvvetleriyle işbirliği yapması için düşünülen hava kuvvetleri 1914-1917 arası bütün cephe boyunca çalıştı. Kara ordusuna bağlı olarak keşif uçuşları yapan ve kara ordusunu ateşiyle destekleyen bu kuvvetler birkaç stratejik harekât da yaptı (Wroclaw ve Przemysl'in bombalanması). Devrime katılan rus hava kuvvetleri 1917'de bütünüyle ortadan kalktı.

Rusya Türkleri

Bk. TÜRKLER.

Türk - Rus ilişkileri

Türk-Rus ilişkileri XV. yy.da Kırım hanlarının aracılığıle ve ticarî alanda başladı. 1515'te ilk rus sefiri İstanbul'a geldi; Kırım'la ilişkileri olan rus tacirleri için müsaade istedi. Sokullu Mehmed Paşa, Don ve Volga (İtil) nehirlerinin en dar yerinde bir kanal açtırarak Hazar denizliye Karadeniz'i birleştirmeğe ve Rusların eline geçmiş olan Ejderhan'ı (Astrahan) almağa çalıştıysa da, başarıya ulaşamadı (1569). XVII. yy. ortalarına kadar ilişkilerde önemli gelişmeler olmadı. 1654'te Pereyaslav - Hmelnitskiy antlaşmasıyle Ukraynalı Kazaklar Rusların himayesine girince, Osmanlılar ile Ruslar arasında ilk çatışma çıktı. Ukraynalı Kazaklar bir süre sonra Ruslara isyan ederek Osmanlı devletinden yardım istediler ve osmanlı himayesine alındılar. Kazakların Osmanlılara yaklaşmasına karşılık Ruslar da Lehlerle birleştiler, Kiev şehri Lehler tarafından Rusya'ya bırakıldı (1667); bu olaydan bir süre sonra Ukrayna Kazakları hatmanı Doroşenko'nun tekrar Ruslarla birleşmesi, Osmanlı devletinin tepkisiyle karşılaştı ve Osmanlı devletinin Ruslara savaş açmasına sebep oldu. Sadrazam Kara Mustafa Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu, Rusların eline geçmiş olan Çehrin'i kuşattı, şehri kurtarmak isteyen rus ve leh orduları yenilgiye uğratıldı ve Çehrin alındı (1678). Podolya ve Volhigy eyaletleri de Osmanlı devletinin eline geçti. Çehrin seferinin sonunda Kırım hanı aracılığıyle barış görüşmeleri başladı. Bu görüşmeler, Ruslar Kırımlılara vergi vermek istemediği için kesildi. Padişahın kumandasında Ruslara karşı yeniden sefer açılması için İstanbul'da karar alındı. Osmanlı devletinin bu tutumu karşısında Ruslar barışa yanaşmaktan başka çare bulamadılar. Kırım'da Bahçesaray'da Kırım hanı ile bir barış antlaşması imzalandı (1681). Bu antlaşmaya göre Kırım hanlığıyle Rusya arasındaki sınır, Dnieper ırmağından geçecek; Dnieper ve Aksu ırmakları arasında Osmanlılar ve Kırımlılar kale yapmayacaklar, Ruslar, Kırım hanlarına her yıl belirli bir vergi verecekler; Kiev şehri ve Zaporog Kazakları rus çarlarına bağlı olacaktı; fakat bu antlaşmanın Zaporog Kazaklarıyle ilgili maddesi İstanbul'da tasdik edilmedi.

Osmanlı devletinin Çehrin seferiyle Ruslara karşı sağladığı üstünlük, osmanlı ordularının Viyana önünde uğradığı yenilgi üzerine bozuldu. Osmanlı devletine karşı kurulan Kutsal ittifaka, rus çarı Büyük Petro da girdi, Azak kalesi Rusların eline geçti ve bu durumu Osmanlı devleti, Rusya ile imzaladığı İstanbul barışıyle kabul etti (1700); ayrıca İstanbul'da bir rus elçisinin devamlı olarak bulunması da uygun görüldü. Fakat rus gemilerinin Karadeniz'de dolaşma isteği Osmanlı devleti tarafından reddedildi. Rusya'nın, İstanbul barışıyle elde ettiği üstünlük çar Büyük Petro'nun Prut'ta osmanlı ordularına yenilmesiyle ortadan kalktı. Azak kalesi Osmanlılara geri verildi, Rusların Dnieper kıyılarında yaptıkları kaleler de yıkıldı (1712).

Bundan sonra 1736'ya kadar önemli gelişmeler olmadı. Osmanlı devletiyle Rusya, Kafkasya'daki iran topraklarını paylaşmak için aralarında anlaştılar (1724). İki devlet arasındaki bu barış, Rusların Avusturya ile anlaşarak Kırım'a saldırmasıyle bozuldu (1736). 1739'a kadar süren savaşlarda Ruslar, Kırım, Azak ve Özi kalelerini ele geçirdiler; Kırım'a girerek Akmescid'i yıktılar; fakat Ruslar bu kazançlarını koruyamadılar. Avusturya'nın savaştan çekilmesi üzerine yapılan Belgrad barış antlaşması sonucu bu savaşta Rusların eline geçen yerler, Osmanlı devletine geri verildi. Azak kalesi yıkıldı ve her iki devletin hâkimiyetinden çıktı. Ayrıca Ruslar Azak denizinde ve Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurama-yacaklardı (18 eylül 1739).

1768'e kadar Rusya, Yediyıl savaşları ve Lehistan meselesiyle uğraştı. Katerina'nın gözdelerinden Poniatowski, Lehistan krallığına getirildi. Lehistan'ın rus nüfuzu altına girmesi üzerine Osmanlı devleti, Lehistan'ı himaye için Mustafa III'ün isteğiyle Rusya'ya savaş açtı. 1774'e kadar süren savaşlar sırasında osmanlı orduları ağır yenilgilere uğradılar. Hotin, Kili, Akkerman, İbrail kaleleri Rusların eline geçti; Kırım istilâ edildi. Aleksy Orloff'un emrinde Akdeniz'e gelen bir rus donanması Çeşme'de osmanlı donanmasını yaktı. İmzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasıyle (22 temmuz 1774) Osmanlı devleti Avrupa'da ve Kafkaslar'da önemli toprak kayıplarına uğradı; Kırım, Osmanlı devletinden ayrılarak bağımsız bir devlet oldu. Ruslar İstanbul'da devamlı bir elçilik heyeti bulundurmak hak-

piyade (1914)

Nikolay II

«Dikaya Diviziya»nın (Vahşî Tümen) beyaz kazakları (1918)

Foto. Viollet, «Daily Mirror» (LAROUSSE)

Preobrajenskiy'in sancağı (1707) [ilk avrupaî alay]

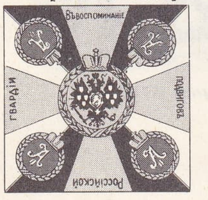

1. Muhafız Avcı taburu (1880)

İmparatorluk bayrağı

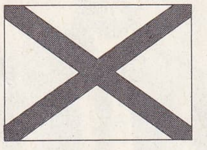

deniz harp filosu bayrağı (1900)

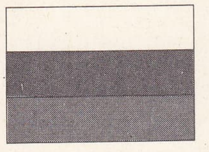

deniz ticaret filosu bayrağı (1900)

imparatorluk Rusyası arması

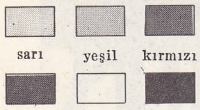

sarı yeşil kırmızı

mavi beyaz siyah

kını aldılar. Rus gemilerine Karadeniz'de dolaşma ve Boğazlar'dan Akdeniz'e geçme izni verildi. Küçük Kaynarca antlaşması osmanlı-rus ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. Altı yıl süren savaşlar, osmanlı ordularının zayıfladığını gösterdi. Osmanlı devletinden ayrılan Kırım, bağımsızlığını uzun süre koruyamadı, 1783'te Rusya'ya katıldı. Osmanlı devletinin Kırım'ı geri almak için açtığı 1787-1792 savaşları bir sonuç vermedi. Osmanlı orduları Ruslar karşısında yine ağır yenilgilere uğradı. Yaş antlaşmasıyle (9 ocak 1792) Kırım'ın Rusya'ya katılması kabul edildiği gibi Özi eyaleti de Rusya'ya bırakıldı. Bu antlaşmayle Rusya kesin olarak Karadeniz kıyılarına yerleşti, Sivastopo ve Herson (Kerson) deniz üslerini kurdu. Fransız devriminden sonra Fransa'nın Venedik'i yenerek Arnavutluk ve Mora kıyılarına yakın Yediada'ya yerleşmesi (1797) ve sonra Napolyon kumandasındaki fransız ordularının Mısır'a saldırması üzerine Osmanlı devletiyle Rusya arasında geçici bir dostluk dönemi başladı. Ruslar, Fransızların Yediada'ya ve Mısır'a yerleşmesini, kendilerinin Boğazlar'ı ele geçirerek Akdeniz'e çıkmalarını engelleyebilecek bir olay olarak gördüler; bu yüzden Osmanlı devletine, Fransa'ya karşı birlik kurmayı teklif ettiler. İki devlet arasında bir antlaşma imzalandı (1798); 14 maddesi açık, 13 maddesi gizli olan bu antlaşma gereğince daha önce imzalanmış olan Küçük Kaynarca ve Yaş antlaşmaları tekrar onaylandı. İki devlet, karşılıklı toprak bütünlüklerine kefil oldular ve birbirlerinin aleyhine başka devletlerle antlaşma imzalamamayı ve bir saldırı karşısında yardımlaşmayı kabul ettiler. Antlaşmanın gizli maddelerinde, rus donanmasının Karadeniz ve Akdeniz arasında serbestçe gidip gelmesi kabul edildi.

Bu dostluk havası, Napolyon'un konsül olarak Fransa'nın yönetimini eline alması ve Osmanlı devletiyle Fransa arasındaki dostluğun yeniden kurulması üzerine bozuldu. Yeni bir Osmanlı-Rus savaşı çıktı (1806) ve Bükreş antlaşmasıyle sona erdi (1812). Bu tarihte Rusya, Napolyon'un saldırısına uğradığından bazı küçük sınır düzeltmeleri ve Osmanlı devleti için oldukça elverişli şartlarla barış yapıldı. İki devlet arasında Nikolay I'in rus tahtına çıkmasına kadar (1825), önemli bir olay yoktur. Nikolay I, tahta geçince İngiltere ile Osmanlı devletinin paylaşılması için antlaşmalar yapmağa çalıştı; İngiltere ve Fransa ile birlikte rum isyanlarını destekledi. Navarin'de osmanlı donanması yakıldı (1827); bu olaydan sonra 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı çıktı. Bu savaşta rus orduları Balkanlar'da Edirne'ye, Doğu Anadolu'da Erzurum'a kadar ilerledi. İmzalanan Edirne antlaşmasıyle (1829), Kafkas'larda Poti, Anapa, Ahıska, Ruslara bırakıldı; on taksitte ödenmek üzere 11,5 milyon altın tazminat verilmesi kabul edildi. Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın isyanı ve Mısır ordusunun osmanlı ordularını yenerek Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine Mahmud II, çar Nikolay I'in yardım teklifini kabul etti. Bir rus donanması Büyükdere'de demirledi; 12 000 rus askeri Beykoz'a çıktı. Osmanlı devletiyle Rusya arasında Hünkâr iskelesi antlaşması imzalandı (1833). Böylece iki devlet arasında sekiz yıl süren karşılıklı yardım dönemi başladı. Antlaşmanın gizli maddelerinde Osmanlı devleti, Rusya'dan göreceği yardıma karşılık Karadeniz'i Rusya dışında, bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı tutmayı kabul etti. Bu antlaşma Fransa ve İngiltere'nin şiddetli tepkisiyle karşılaştı. Mısır meselesi çözümlendikten sonra Londra'da toplanan bir konferansta (1841), Boğazlar meselesiyle ilgili yeni bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Osmanlı devletinin girmediği bir savaşta İstanbul ve Çanakkale boğazları bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı olacak; ancak Osmanlı devleti, katıldığı bir savaşta istediği ülkenin gemilerine Boğazları açabilecekti. Böylece Rusya, Hünkâr-iskelesi antlaşmasıyle Boğazlar üstünde sağladığı geniş hakları kaybediyordu.

Çar Nikolay I, Osmanlı devleti üstündeki emellerini gerçeleştirmek için 1853'te yeniden harekete geçti ve İngiltere'ye, Osmanlı devletini aralarında paylaşmayı telkif etti. Bu teklifi kabul edilmeyince, Osmanlı devletini ve osmanlı ortodokslarını himayesi altına almak için harekete geçti. Prens Mençikov olağanüstü elçi olarak İstanbul'a gönderildi (1853) ve Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan ortodokslar üstünde Rusya'nın himaye hakkının tanınmasını ve Osmanlı devletiyle Rusya arasında devamlı bir ittifak antlaşması imzalanmasını teklif etti. Bu teklifler İngiltere ve Fransa'nın da teşvikiyle Osmanlı devleti tarafından kabul edilmeyince Kırım savaşı çıktı. Osmanlı devleti Fransa ve İngiltere ile birlikte Kırım'da rus ordularını yendi. Bu savaşın sonunda imzalanan Paris antlaşmasıyle Osmanlı devleti bir avrupa devleti olarak kabul edildi ve topraklarının bütünlüğü antlaşmayı imzalayan devletlerin kefilliği altına alındı (1856). Böylece Rusya'nın Osmanlı devleti üstündeki emelleri engelleniyordu. Bu durum 1870 Fransız-Prusya savaşında Fransa'nın yenilgisine kadar sürdü. Fransa'nın yenilgisinden yararlanan Rusya, Paris antlaşmasının Karadeniz ile ilgili hükümlerini tanımadığını ilân etti ve Osmanlı devletini parçalamak siyasetine yeniden döndü. Panislavistlerin önde gelenlerinden biri olan İstanbul'daki rus elçisi İgnatyev, Balkan İslavlarını, Osmanlı devletinden ayırmak için çalışmalara başladı. Balkanlar'da Osmanlı devletine karşı isyanlar çıktı. Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı devletine savaş açtı. Balkanlar'da yapılacak ıslahatı tespit etmek için İstanbul'da bir konferans toplandı. (Bk. TERSANE KONFERANSI.) Bu konferansta kesin bir karar alınamadı. Rusya, Osmanlı devletine savaş açtı (1877). Savaşlar Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da oldu. Osmanlı orduları Ruslara karşı bazı zaferler kazandı; fakat sonunda yenilgiye uğradı. Ruslar batıda Ayastafanos'a (Yeşilköy), doğuda da Erzurum'a kadar ilerlediler. Rusya ile Osmanlı devleti arasında Ayastafanos barışı imzalandı. Bu antlaşmaya göre Karadağ ile Sırbistan'ın bağımsızlığı tanındı. Tuna'dan Ege denizine kadar uzanan ve Osmanlı devletine vergi veren muhtar bir Bulgar prensliği kuruldu. Kars, Ardahan, Batum ve Doğubayazıt, Rusya'ya bırakıldı; fakat bu antlaşma Fransa, İngiltere, Avusturya ve Prusya tarafından tanınmadığı için Berlin'de yeni bir konferans toplandı ve Ayastafanos antlaşmasının şartları Rusya'nın aleyhine değiştirildi.

Bulgaristan prensliği Balkan dağlarıyle Tuna arasına sıkıştırıldı. Balkanların güneyi, ıslahat yapılmak şartıyle muhtar bir bölge oldu ve Doğu Rumeli adını alan bu topraklar Osmanlı devletine bırakıldı. Doğubayazıt, Osmanlı devletine geri verildi. (Bk. BERLİN ANTLAŞMASI.) Berlin antlaşmasından sonra bir süre iki devletin ilişkilerinde önemli gelişmeler görülmez. Bu dönemde Osmanlı devleti Almanya ile dostluk kurdu. Avrupa'da gittikçe kuvvetlenen Almanya'ya karşı da önce rus-fransız, sonra da rus-fransız-ingiliz antlaşmaları yapıldı. Rusya, Boğazlar üstündeki eski isteklerinden vazgeçmemekle birlikte bu alanda, sadece diplomatik bazı temaslarda bulundu.

Birinci Dünya savaşında Osmanlı devleti, ittifak devletleri, Rusya da itilâf devletleri içinde tekrar iki düşman olarak savaşa girdi. Bu savaşta osmanlı orduları rus ordularıyle özellikle Doğu Anadolu'da savaştı. Savaşın ilk haftalarında Borçka, Artvin, Ardanuç Ruslardan alındı, fakat başkumandan vekili Enver Paşanın kumandasında 21 aralık 1914'te başlayan Sarıkamış saldırısı türk ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı. Sarıkamış yenilgisinden sonra Doğu Anadolu'da Ruslar üstünlük sağladılar; Hopa ve Artvin'i aldılar. Rus kuvvetleri Van, Muş ve Bitlis bölgelerine saldırdılar (haziran 1915) ve Van'ı aldılar. Sonra türk kuvvetleri Rusları püskürttü; fakat Ruslar Van'ı geri aldılar. Ayrıca Erzurum (16 şubat 1916); Muş ve Bitlis'i de ele geçirdiler. Bundan sonra rus saldırıları Trabzon'a yöneldi. Rize (8 mart 1916) ve Trabzon (19 nisan 1916) düştü. Türk orduları kaybedilen bölgeleri geri alma kiçin saldırıya geçtiyse de bir başarı kazanamadı. Ruslar Bayburt'u da ele geçirdiler (15 temmuz 1916); ancak Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), kumandasındaki türk kuvvetleri Muş ve Bitlis'i Ruslardan geri aldı. (7/8 ağustos 1916). Bu sırada Rusya'da meydana gelen Şubat ihtilâli (1917) rus ordularının daha fazla ilerlemesini engelledi ve Ekim devrimiyle işbaşına gelen sovyet iktidarı, çar hükûmetinin siyasetinden vaz geçti, toprak ve tazminat isteğinde bulunmadan barış yapılmasını istedi. 2 Aralık 1917'de Brest-Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Osmanlı devleti ve Rusya arasında bir mütareke imzalandı. 5 Aralık 1917'de de Erzurum'da, Kafkas cephesindeki durumu tespit için Osmanlı devletiyle Rusya arasında ayrı bir mütareke yapıldı. Erzurum mütarekesi gereğince karşılıklı olarak bütün düşmanca hareketler durduruldu. Rusya ile ittifak devletleri arasında son barış antlaşması yine Brest-Litovsk'ta imzalandı (3 mart 1918). Ruslar bu antlaşma ile Doğu Anadolu'da ele geçirmiş oldukları yerleri Osmanlı devletine geri verecek; Berlin antlaşmasıyle Ruslara geçmiş olan Kars, Ardahan ve Batum'un geleceği buralarda yaşayan halkın isteğine göre düzenlenecekti. Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra Doğu Anadolu'da, 1877-1878 Savaşları ve Birinci Dünya savaşı sırasında Ruslara geçmiş olan yerler tekrar Osmanlı yönetimine bırakıldı; Osmanlı-Rus sınırı, 1877-1878 savaşından önceki durumuna geldi. Brest Litovsk barışından sonra yeni Rus devletiyle Osmanlı devleti arasında normal diplomatik ilişkiler kuruldu. Galib Kemalî Bey (Söylemezoğlu) Moskova'ya Osmanlı devleti elçisi olarak gönderildi (1918). [LM]

RUSYA Federatif Sovyet Sosyalist cumhuriyeti, rusça **Rossiyskaya Sovyetskaya Federativnaya Sotsiyalistiçeskaya Respublika** [R.F.S.S.C.], S.S.C.B.'deki on altı cumhuriyetten biri; 17 075 400 km^2; başkenti, *Moskova.* Başlıca şehirleri: *Leningrad, Gorki, Novosibirsk, Kuybişev, Perm, Rostovna - Donu, Volograd, Saratov.* Cumhuriyet, eski Doğu Prusya'da 20° doğu boylamıyle Bering boğazında 170° batı boylamı arasında uzanır. Batı Avrupa'nın büyük kısmını ve Asya kıtasının Kola yarımadasından Büyük Okyanus'a kadar Kuzey Buz denizi ve kıyı denizlerinin kenarında uzanan kısmını içine alır. R.F.S.S.C. toprakları batıda Finlandiya, Letonya, Litvanya, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Moldavya cumhuriyetleriyle sınırlıdır. Güneyde Azak denizi kıyısına, Büyük Kafkas'a ve Hazar denizine ulaşır. Asya'da güney sınırı Batı Sibirya'nın güneyinden geçer ve Yukarı İrtiş'ten Argun'a kadar Yukarı Asya'nın dağlık kenarına dayanır. Sonra Amur ırmağının ve Amur'un kolu Osuri'nin vâdisini takip eder ve Vladivostok'un batısında Japon denizi kıyısına ulaşır.

Cumhuriyette dört bölgesel bütün ayırt edilir. Avrupa'da Ural'ın batısında *Rus ovası* veya *masası;* Yenisey'e kadar *Ural* ve *Batı Sibirya;* Yenisey ile Verhoyansk, Stanovoy, Yaklonovoy tepelerinin dağlık çevresi arasında *Orta Sibirya;* Bering boğazından Japon denizine kadar *Doğu Sibirya* veya *Sovyet Uzakdoğusu.*

● *Rus ovası,* birinci ve ikinci zaman tortullarından meydana gelen bir bölgedir; fasiyesi, az boğulmuş bir havzanın fasiyesine benzer. Permiyen bu bölgede kuzey ve güney kısımlarda geniş altyapı alanları meydana getirmiştir. Moskova, Jüra ve Tebeşir çağından kalma tortullarla örtülü havzanın merkezindedir. Ama daha güneyde, özellikle Ukrayna'da ikinci bir boğulma havzası uzanır. Başlıca engebeler küçük antiklinallerin veya bükülme demetlerinin sonucudur: Kuzey Dvina havzasıyle Volga havzasını ayıran tepeler; Volga tepelerini meydana getiren ve doğuya doğru yükselen yayla kenarları (367 m); Don ve Oka'ya hâkim olan Merkezî Rusya yükseklikleri (300 m); Volga'nın kaynağında Valday yaylası, Volga'nın kıvrımında Kuybişev'e hâkim olan Jiguli yükseklikleri (370 m); ırmağı Hazar denizi çanağından ayıran Obçşiy Sıyrt'lar (404 m). Başlıca bölgesel ayrılıklar kuzeyden güneye doğru toprakların ve bitki örtüsünün farklılaşmasına dayanır. Dördüncü zaman buzullaşmasının düzensiz yapılması da görünümü etkiler. Ülkenin sularının büyük kısmını Beyaz Rusya ve Ukrayna'yı aşan Dnieper, Don ve özellikle havzası 1 384 000 km^2'yi içine alan Volga boşaltır; bu ırmaklar güney denizlerine dökülür. Rusya sularının küçük bir kısmı Volhov ve Svir aracılığıyle Finlandiya körfezine akar. Gerisi Kuzey Dvina aracılığıyle Beyaz deniz yönünde kuzeye doğru akar.

Rus ovasında nispeten ılımlı bir kara iklimi hüküm sürer; en sıcak ayla en soğuk ay arasındaki sıcaklık farkı 25°-30° C'tır (Moskova: ocak—10°C; temmuz, + 19°C). Top-

rakların Kafkaslar'ın kuzeyinde 70° kuzey enleminden 44° kuzey enlemine kadar uzanması, Arktik kuşaktaki yazsız mevsimlerle Kafkasya berisindeki sağnak yağışlı yaz mevsimleri arasında önemli iklim değişikliklerine yol açar.

Sovyetler birliği nüfusunun büyük kısmı (100 milyona yakın nüf.) Rusya ovasında toplanır. Ovada kuzeydeki büyük ormanlardan Manıyç yarı çöllerine kadar çeşitli tarım şekilleri uygulanır; Moskova, Leningrad, Volga kıyısındaki büyük şehirler ve Rostov na-Donu'da çeşitli sanayi kolları gelişmiştir. Başlıca maden zenginlikleri Tula havzasındaki linyitli kömür, Kursk havzasında demir filizi (büyük rezervler) ve Orta Volga ile Kama'daki petrol havzasıdır (Uralın önünde İkinci Bakû denen havza).

● *Ural ve Batı Sibirya.* Ural kütlesi Rus ovasını Batı Sibirya ovasından ayırır. Kütle birbirine paralel kıvrımlardan meydana gelir, bu kıvrımlar Üçüncü zamanda genel bir tümsekleşme sonucunda yeniden aşınan hersiyen bir kıvrılmanın sert kayaçlarıdır. Yapı ve yüzey şekilleri A.B.D.'deki Apalaş dağlarını andırır. Bu kıvrımlar bütünü, dorukların daha az olduğu kuzeyde (Narodnaya dağında 1 894 m) ve sistemin kaz ayağı şeklinde uzandığı güneyde (Yaman Tau tepesinde 1 638 m) daha yüksektir. Merkezde, 36° ve 58° paraleller arasında yükselti 500 m'nin altına düşer. Ural dağı, maden filizleri bakımından çok zengindir ama kömürü azdır. XVIII. yy.da başlayan sanayi gelişmesi 1928'den sonra hızlandı; büyük çelik sanayii, demirsiz madenler metalürjisi ve çeşitli metalürji kuruldu: Magnitogorsk, Orsk Çelyabinsk, Sverdlovsk, Nijniy-Tagil v.b. (Bk. URAL.) Aşağıda Batı Sibirya çok büyük, basık ve dümdüz bir ovadan meydana gelir; bu ovanın güney kenarı güney doğuda Altay'dan önceki hersinyen tipi tortul havzasını kapsar. Bu bölge hemen hemen tamamen ormanla kaplıdır; ormanaltı, yazın bataklık halini alır. Bölge Barents denizi kıyısında geniş haliçlerin oyduğu dümdüz bir kıyı ile son bulur. Bununla birlikte güneyde çernozyum tipi topraklarda iklimin önemli ölçüde kurak olmasına rağmen verimli tahıl tarımı yapılır. Sıcaklık farkları Rus ovasındakinden daha fazladır (Barnaul: ocak — 19° C; temmuz, + 19,5° C).

Tam'ın yukarı çığırı kıyısındaki Kuznetsk havzası hem çeşitli tarım yapılan bir bölgedir, hem de büyük maden kömürü rezervleri (40 milyar ton) vardır; Kuzbass'ta çıkarılan kömür, komşu Altay'da çıkarılan demir filizi ve çeşitli demirsiz madenler ağır sanayiinin büyük ölçüde gelişmesine yol açmıştır (Kemerovo, Leninsk, Novo-Kuznetsk). Başlıca bölgesel merkez Novosibirsk'tir.

● *Orta Sibirya,* doğudan batıya 2 000, kuzeyden güneye 2 500 km boyunca uzanan büyük bir yaylalar bölgesidir. Yüzey şekilleri kuzey Hatanga çöküntüsüne ve doğuya (Orta ve Aşağı Lena havzası veya Yakutistan) doğru yavaş yavaş alçalır. Bütün bu bölgeler aralıksız fakat kuru ormanlarla (kozalaklılar) örtülüdür. Faaliyet ve nüfus, iklimin daha az sert olduğu güneyde (Yukarı Yenisey kıyısında Krasnoyarsk havzası) ve Baykal gölünün her iki yanında (İrkutsk ve Ulan-Ude bölgeleri) toplanmıştır. Bölgede kömür (Kızıl ve Çeremkovo havzaları) ve özellikle Angara ırmağında önemli bir elektrik potansiyeli vardır; ayrıca birçok altın yatağı işletilir. Bölgede birçok sanayi merkezi kurulmuştur: Krasnoyarsk, İrkutsk, Ulan-Ude. İklim burada daha kıtasaldır: en sıcak ve en soğuk ayların ortalamaları + 15°C ve —40°C'tır. Tarım, tahıla ve hayvan yetiştiriciliğine dayanır. Kuzeyde çok seyrek olan nüfus, Yakutlardan meydana gelir. Yakutlar, geniş bir muhtar cumhuriyette toplanmıştır. Güneye XVII. yy. sonunda yerleşen Ruslar, yerli halklarla, özellikle, muhtar bir cumhuriyet kuran Buryat Moğollarıyla karışmıştır.

● *Sovyet Uzakdoğusu* veya *Doğu Sibirya,* dört bölgesel bütünden meydana gelir; *Kuzeydoğu Asya*'da dağ sıraları 2 000 ve 3 000 m'yi hattâ Kamçatka'da 4 000 m'yi aşar; *Transbaykalya* yaylasında özellikle Çita ve Nerçinsk dolaylarında madenler (demirsiz madenler) boldur; *Amur'un yukarı havzası; kıyı eyaleti,* Japon denizi kıyısına ve Tataristan Manş'ına hâkim olan ormanlık Şihota Alin sıradağlarını (2 000 m) ve bu sıradağların batısındaki çöküntüyü içine alır; çöküntü kuzeyde Amur, güneyde Osuri tarafından aşılır. Büyük Sahalin adası ve kuril adaları da bu bölgeye bağlanır. Eyaletin iklimi kıta iklimidir ama Verhoyansk bölgesindeki aşırı sıcaklık farklarına rastlanmaz (Habarovsk'ta + 20°C ve — 25°C). Sıcaklık farkı deniz kıyısında önemli ölçüde azalır; ama deniz Vladivostok'ta (43° enlemi) yılın üç ayı donar. Deniz kıyısında yağışlar bollaşır: Kamçatka'nın doğu cephesinde 1 m'den çok. (L)

Rusya seferi, Napolyon'un Rusya'ya seferi (24 haziran - 30 aralık 1812). Çatışmanın sebepleri şunlardır: çar Aleksandr I'in Erfurt'ta verdiği sözleri tutmaması (Wagram seferi sırasında Galiçya'da Avusturya'ya karşı gerçek bir savaşa girişmemesi, 1809), Rusya'ya tarafsız gemilerle bütün malların (ingiliz malları dahil) girmesine izin veren, ama buna karşılık karayoluyle getirilen fransız ürünlerine gümrük vergisi koyan (bu tedbir Kıta ablukasının bozulmasına yol açtığı için Fransa'nın ablukayı şiddetlendirmesi Rusya'nın iktisadî çıkarlarına zarar verdi) 31 aralık 1810 *ukaz**'ı Napolyon'un avusturyalı bir prensesle evlenmesi ve çarın yeğenlerinden birine ait olan Oldenburg'u ilhak etmesi (22 ocak 1811), Varşova büyük düklüğü çevresinde yeni bir Polonya krallığı kurulması korkusu. Rusya Osmanlılarla barış imzalayarak (Bükreş, 28 mayıs 1812) ve İsveç'in desteğini sağlayarak (Petersburg antlaşması 5 nisan 1812), Fransa ise Prusya (24 şubat 1812) ve Avusturya ile ittifak yaparak ve İngiltere'nin deniz kontrolundan memnun olmayan A.B.D.'nin desteğini sağlayarak (İngiltere'ye 18 haziran 1812'de savaş açtı) savaşa hazırlandılar. Harekât teşebbüsünü elinde tutmak isteyen Napolyon, Büyük Ordu'yu yeniden kurdu; 300 000'i fransız, 300 000'i bağımlı veya müttefik (Schwarzenberg kumandasında 34 000 avusturyalı, general Yorck kumandasında 20 000 prusyalı) ülkelerin askerlerinden meydana gelen 600 000'den çok kişiyi kapsayan bu karma ordunun etki gücü, savaş sırasında millî rus ordusunun karşısında azaldı. Daha 1811'de Almanya'da yığınak yapmağa başlayan Napolyon, Büyük Ordu'yu Neman kıyısına aktardı; ordunun üssü olan Gdansk'ı (Danzig) 25 000 kişiyle Rapp koruyacaktı. Napolyon, çarın Prusya ve İsveç Pomeranyası'nı boşaltması isteğine (şubat 1812) cevap bile vermeden Dresden'e giderek Avusturya imparatoru, Prusya kralı ve birçok alman prensiyle buluştu (25-28 mayıs 1812); sonra 24 haziran 1812'de Kovno'da Neman'ı aştı. O sırada kuvvetleri şöyle dağılmıştı: merkezde birinci hatta ve Barclay de Tolly kumandasındaki I. Rus ordusunun (120 000 kişi) karşısında 218 000 kişi, sağ kanatta Bagration kumandasında II. Rus ordusunun (40 000 kişiden az) karşısında Jerome kumandasında 75 000 kişi ve biraz güneyde Schwarzenberg kumandasında 34 000 kişi, sol kanatta Kovno'da üslenen Yorck kumandasında 20 000 kişi ve özellikle Tilsit'te (bugün Sovyetsk) üslenen MacDonald kumandasında 32 000 kişi. Yorck ve MacDonald, kuzeye, Wittgenstein'ın savunduğu (20 000 kişi) Riga'ya doğru hücuma geçmişlerdi.

Savaşı üç haftadan kısa süre içinde, güneyden Tormasov'un kolordusu (43 000) ve Çiçagov'un Tuna ordusu takviyeye gelmeden bitirmek isteyen Napolyon, iyi ikmal yapılmayan askerlerini boğucu sıcak altında mecburî yürüyüşlerle bitkin düşürdü; ama sayıca az olduğu için geri çekilen Barclay de Tolly'ye yetişemedi. Vilnius'u (28 haziran) ve Vitebsk'i (28 temmuz) aldıktan sonra düşmanla temas edemeyince, Barclay de Tolly ve Bagration'un sığındıkları Smolensk'i kuşatmayı denedi; ama şehri yakıp yıkan (17 ağustos) Tolly ve Bagration kaçmayı başardılar. Böylece, sürekli bir geri çekilme stratejisi uygulanmağa başlandı; Rostopçin ve arkadaşlarının öğütlediği, ama büyük kısmı Rus Kumanda heyetinin tasarılarına uymayan bu strateji Napolyon'u Rusya'nın iç kısımlarına çekerek mahvolmasına yol açtı. Napolyon, tehlikeli ilerlemesine son vererek, Polonyalılara krallıklarının yeniden kurulacağı, Ruslara da köleliğin kaldırılacağı vaadinde bulunmayı reddetti; oysa bu vaat ona polonya halkını ve rus köylülerini (ortodoks din adamlarının sapkın istilâcılara karşı ayaklandırdığı köylüler daha o tarihte kaçakların ve hastalıkların zayıflattığı Büyük Ordu'dan ellerine geçenleri öldürüyorlardı) bağlayabilirdi. Napolyon Moskova'ya yürüyüşü yeniden başlatarak, sonunda savaşa kararlı bir rakiple karşılaşabildi: çarın rus kamuoyunun baskısıyle Barclay de Tolly'nin yerine getirdiği Kutuzov. Moskova'yı savunmakla görevlendirilen Kutuzov, Borodino'da savaşı kabul etti; bu kanlı savaşta Fransızlar 30 000, Ruslar 50 000 kişi kaybetti. Savaşı kazanan (7 eylül) ve kısa süre sonra Moskova'yı ele geçiren (14 eylül) Napolyon, rus ordusunu yok edememişti; rus ordusu başkentin güneyine çekilirken 15-18 eylül arası kimin çıkarttığı anlaşılamayan yangınlar şehri harap ediyor, yağmacılar da besin stoklarına zarar veriyorlardı. Kırk gün boş yere çarın görüşme teklifini bekleyen ve bu arada kışın gelmesinden korkan Napolyon, Rusların ileri hatlarına yaptıkları bir hücumdan (18 ekim) sonra geri çekilme emrini verdi (19 ekim). Malo-Yaroslavets çarpışmasından (24 ekim) sonra Borodino üstünden Smolensk yoluna devam etmek zorunda kalan, açlıktan ve 5 kasımdan sonra soğuktan (—35°C) kırılan fransız ordusu, Kazakların, rus askerlerinin ve köylülerin hücumlarıyle eridi ve Kutuzov tarafından sıkı sıkıya takip edildi. Geri hatlarını kesmek için kuzeyden ve güneyden yaklaşan Wittgenstein ve Çiçagov kuvvetlerinin kuşatmasından kaçınmak için Krasnoye'de Dnieper yolunu (15-16 kasım), özellikle de Berezina geçidini zorladı; bu arada aynı soğukları kendi ordusu da çeken Kutuzov'un hesaplı hareketsizliğinden yararlandı. Napolyon yenilgiyi 3 aralık bülteniyle açıkladıktan sonra, general Malet'nin ayaklanma haberinden tedirgin olarak Smorgony'da ordudan ayrıldı (5 aralık) ve kumandayı Murat ile Berthier'ye bırakarak kızakla geri döndü. Kuzey kanatta Yorck'un ihanetine ve güney kanatta Schwarzenberg'in pasifliğine rağmen Büyük Ordu'nun son kalıntıları Neman'ı aştı (30 aralık); fransız ordusundan sağ kalabilen 10 000 kişi avusturya hastahanelerine dağılırken, MacDonald, Reynier ve Schwarzenberg de beraberlerinde 55 kişi getirdiler. Toplam olarak Napolyon'un 400 000 askeri öldürülmüş 100 000'i esir düşmüştü. Yorck (Tauroggen, 30 aralık 1812) ve Schwarzenberg'in (Zeycz, 30 ocak 1813), tarafsızlık antlaşmaları imzalamalarından sonra, Ruslar, yan kanatları savunmasız kalan Büyük Ordu'yu Almanya'ya çekilmek zorunda bıraktılar. (→ Bibliyo.) [L]

RUSZCZYC (Ferdynand), polonyalı ressam (Bohdanowka, Vilnius 1870-ay.y. 1936). Petersburg'da yetişti. Daha çok Varşova ve Vilnius'ta çalıştı. 1919'da Vilnius Üniversitesi Resim fakültesini kurdu ve bu fakültede profesör oldu. Özellikle, güçlü ve içtenlik dolu bir üslûpla manzara resimleri çizdi, ama resimleme ve sahne dekoruyle de uğraştı. «Sztuka» derneğine katıldı. (M)

RUŞEN sıf. (fars. *rūşen*). *Esk.* Parlak, aydın, aydınlık: *Mânâsını okudu: «Ziyalandıran, ruşen edici olan»* (Ömer Seyfeddin). || *Mec.* Meydanda, aşikâr olan. || İ. Erkek

Rusya seferi
Berezina'yı geçiş (28 kasım 1812)
Faber du Faur'un eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

«RUT ve Boaz» (detay) Poussin'in eseri, Louvre müzesi, Paris

rutabaga

adı. || *Ruşen-basar,* açık görüşlü. || *Ruşen-beyan,* ifadesi açık, açık ifadeli. || *Ruşen-dil,* gönlü açık, içi aydınlık. Gerçekleri bilen. || *Ruşen-fuad,* kalbi aydın. || *Ruşen-ger,* cilâ yapan, parlaklık veren. || *Ruşen-gir,* parlatan. || *Ruşen-zamir* (veya *ruşen-revan*), içi, ruhu parlak.

— DEY. *Dideler ruşen. Esk.* «Gözünüz aydın olsun» anlamında, bir kimsenin herhangi bir sebeple çok sevindiğini, mutlu olduğunu anlatmak için kullanılır.

◆ **Ruşena** sıf. *Esk.* Işıklı, aydınlık: *Alın teri kokan onluk da titrek bir el ile bunların arasına atılır, hepsi birden ruşena bir sahife-i hayat halinde bezin üstüne serpilirdi* (H. C. Yalçın).

◆ **Ruşenî** veya **ruşenayî** i. *Esk.* Parlaklık, aydınlık: *Beyoğlu cihetinde bir yığın eşkâl-i mütehaccire ruşenî-i tulû içinde mer'i oluyordu* (Cenab Şahabeddin). || *Mec.* Meydanda olma belli olma. (M)

RUŞEN EFENDİ Mudanyalızade, türk hekimi (öl. İstanbul 1891). Mudanyalı Büyük Ruşen Efendinin oğlu. Celvetiye tarikatındandı. Eserleri: *Fezaili Ramazan* (Ramazanın Erdemleri); *Fezaili Muharrem* (Muharrem Ayının Erdemleri); *Vukuat-ı Hüdai* (Hüdai'nin Başından Geçenler). [M]

RUŞENİYE i. (kurucusu Dede Ömer *Ruşenî*'nin adından ar. *Rûşeniyye*). Tasav. Halvetî tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. *Ruşenîye* tarikatı XIV. yy. sonlarında halvetî tarikatı büyüklerinden Dede Ömer Ruşenî tarafından kuruldu. Halvetîliğin bütün kural ve ilkelerini benimseyen Ruşeniyeye göre ibadetin esası «zikir»dir. İnsan, yalnız zikir ve ibadetle hakikate ulaşır. Zikrin amacı gönlü, geçici dünya heveslerinden kurtarmak, Tanrı nuruyle aydınlatmaktır. İnsanın olgunlaşması (kemale ulaşması), Tanrı'yı konu edinen bilgiyle (irfan) olur. Bütün ruşenîler sünnî mezhebindendir. Namaz, oruç, hac, zekât ve kurban (durum elverişli olduğu sürece) kaçınılmaz birer dinî görevdir. Ruşenîye kolunun kurucusu, şair ve bilgin bir mutasavvıf olduğundan, onun izinden yürüyenler ilme büyük önem verirler. (→ Bibliyo.) [M]

RUŞENK, yun. **ROKSANE,** Büyük İskender'in karısı (öl. Amphipolis M. Ö. 310'a doğr.). Baktriane satrapı, sogd soylularından Oksyartes'in kızı. İskender'in sogd ülkesinde yaptığı savaşta, Yunanlılara babasıyle birlikte esir düştü (M. Ö. 327). İskender ona âşık oldu ve onunla evlendi. İskender'in ölümünden iki ay sonra, ondan bir oğlu doğdu (323). Aleksandros IV adını alan bu çocuk babasının vasiyetine uyularak, kumandanlar tarafından Babil'de kral ilân edildi. Philippos'un evlilik dışı oğlu Philippos Arridaios da çocuk kralın vasisi ve tahta ortak tayin edildi. Altı yıl kadar sonra, Arridaios'un karısı Eurydike'nin, Makedonya'da iktidarı ele alması üzerine, Ruşenk oğluyle birlikte Epir'e kaçtı. İskender'in kumandanlarından Kassandros ana ve oğulu Pydna'da ele geçirdi. (316). Amphipolis'e göndererek hapsettirdi; az sonra da öldürttü (310). [LM]

«RUTEBEUF Meryem'e yakarırken» Kraliyet kütüphanesi, Brüksel

RUŞİNAS blş. sıf. (fars. *rū,* yüz ve *şinās'*-tan *rū-şinās*). *Esk.* Bilen, seçen, tanıyan.

◆ **Ruşinasî** blş. i. *Esk.* Dostluk, tanışıklık. (M)

RUT, hikâyesi Eski Ahit'te kendi adını taşıyan bölümde anlatılan Moab'lı kadın. Açlıktan kurtulmak için yurdundan göç eden bir israillinin karısıdır. Kaynanası Naomi ile birlikte Kenan'a döndü. Beytlehem'de Boaz adında bir zenginle evlendi. Davud'un atası olan Obed adında bir oğlu oldu.

— İkonogr. Poussin'in bir tablosunda (Louvre müzesi) Boaz, Rut'un başak toplaması için izin verirken gösterilir (*Dört Mevsim*'de *yaz* sembolü). Jacopo Bassano da aynı olayın resmini yapmıştır (Hampton Court). [L]

RUTA i. Sedefotunun bilimsel adı. (L)

RUTABAGA i. (isveççe *rotabaggar,* yer lahanası'ndan). Şalgam çeşidi. (*İsveç şalgamı* da denir.)

— ANSİKL. *Rutabaga,* şişkin köklü, sarı etli iki yıllık bir yer lahanasıdır. Daha çok yem bitkisi olarak kullanılmakla beraber körpeyken sebze gibi de kullanılabilir. (L)

RUTALES çoğl. i. İkiçenekli, diskçiçekli bitkiler takımı; sedefotugillerle sakızağacıgillerde toplanan 2 600 türü kapsar. (L)

RUTBE, Irak'ta yer, Suriye çölünde, Şam-Bağdat karayoluyle kervan yollarının birbirine yaklaştığı yerde. Hava üssü. (L)

RUTE, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cordoba ili), Cordoba'nın güneydoğusunda; 13 100 nüf. Dokuma ve besin sanayii. (L)

RUTEBEUF, XIII. yy.da yaşamış fransız şairi (öl. 1285'e doğr.). Hokkabazdı. Yoksul bir hayat sürdü. En eski Meryemana mirakl oyunlarından sayılan *Miracle de Théophil'i* yazdı; bu eserde ruhunu şeytana satmış bir papazın son anda Meryem tarafından nasıl kurtarıldığı anlatılır. Bundan başka *Roman de Renart'*a eklediği bir bölüm (*Roman le Bestourné,* 1270'e doğr.) ile dilenci tarikatlarına karşı üniversiteyi savunan ve Louis IX'un Doğu'da giriştiği haçlı seferini destekleyen manzum eserler yazdı. Rutebeuf fransız edebiyatında gerçekçi şiir akımının en eski temsilcisidir. (L)

RUTENAT i. (fr. *ruthénate*'tan). Kim. Genel formülü $M_2 RuO_4$ olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

RUTEN dili, eskiden Galiçya, Bukovina ve Macaristan'da konuşulan ukrayna diline (küçük rusya dili) verilen ad. (L)

RUTENİK sıf. (fr. *ruthénique'*ten). Kim. Formülü RuO_3 olan anhidrit ve buna tekabül eden $H_2 RuO_4$ asidi için kullanılır. (L)

RUTENLER. Esk. coğ. Narbonnaise'e yerleşmiş galya halkı. Başkentleri *Segodunum* (Rodez) idi. (L)

RUTENYA. Bk. ZAKARPATSKAYA.

RUTENYUM i. (ilk cevherinin bulunduğu *Rutenya* eyaletinin [Rusya] adından fr. *ruthénium*). 1843'te Clauss tarafından iridyum osmiyür içinde bulunan platin grubundan maden.

— ANSİKL. *Rutenyum,* atom numarası 44, atom ağırlığı Ru = 101,7 olan kimyasal elementtir. 12,3 yoğunluğunda, ancak 2 500° C'a doğru ergiyen sert ve kırılgan bir madendir. Kimyasal bakımdan kalaya benzer. Havada kolayca oksitlenerek, SnO_2 ile eşbiçimli olan rutenyum oksidi RuO_2 verir. Oksijenli bileşikleri arasında, ayrıca rutenik asit $H_2 RuO_4$ ile perrutenik asit $HRuO_4$ bilinir; bu asitlere de, manganatları ve permanganatları andıran tuzlar tekabül eder. Rutenyumun, portakal renginde billûrsu bir katı olan ve ısıtılınca patlayan bir de peroksidi RuO_4 vardır. Ayrıca, klorürlü, anomyumlu ve nitrolu çeşitli karmaşık bileşikler verebilen, $RuCl_3$ ve $RuCl_4$ formülünde iki klorürü bilinir.

Rutenyum, altın suyunun platin grubu madenlerine etkimesiyle elde edilen iridyum osmiyürden çıkarılır. Sodyum hidroksit ve sodyum peroksit etkisiyle rutenat haline dönüştürülür. Daha sonra, RuO_4 peroksidinin uçuculuğundan yararlanarak, kendisine eşlik eden öbür madenlerden ayrılır. RuO_4 de, magnezyumla indirgenerek klorür haline dönüştürülür. (L)

RUTHARDT (Karl Andreas), alman ressamı (Danzig 1630-Aquila 1703). 1659'da Roma'da yaşadığı söylenir. 1663-1664'te Anvers'te, sonra Bavyera ve Avusturya'da bulundu. 1672'de yeniden Roma'ya döndü. Manzaralarında ve av sahnelerinde flaman ressamlarının etkisi görülür (Dresden, Viyana, Budapeşte müzeleri; Aquila'da Santa Maria di Collemaggio manastırının mihrap arkalığı ve duvar resimleri). [L]

RUTHERFORD i. (ingiliz fizikçisi lord *Rutherford*'un adından). Nükl. Radyoaktif bir elementin etkinliğini ölçmeğe yarayan birim; bu radyoaktif elementin, 1 saniyede bütün uzaya 1 milyon tanecik yayan miktarına eşittir. (Resmî birim curie'dir.) [L]

RUTHERFORD (Daniel), ingiliz hekimi ve fizikçisi (Edinburg 1749-ay.y. 1819). *De Aere Mephitico* (1772) adlı doktora tezinde azotun keşfinden söz etti; aynı devirde Priestley de Rutherford'dan habersiz olarak azotu keşfetmişti. 1786'da Edinburgh Üniversitesi Botanik kürsüsüne getirildi. (L)

RUTHERFORD (William), ingiliz fizyoloğu (Ancrum, Roxburgshire 1839 - Edinburgh 1899). Edinburgh ve Londra'da ders verdi. Özelikle akciğer-mide sinirinin kan dolaşımına etkisi (1870), ilâçların safra salgısına etkisi (1872-1879) ve kokleanın ses yüksekliğini değerlendirmedeki rolü üstüne yaptığı araştırmalarla tanındı. (L)

RUTHERFORDİT i. (yer adı *Rutherford college*'tan [Kuzey Karolina] fr. *rutherfordite*). Miner. Formülü UO_2CO_3 olan tabiî uranyum karbonat. (L)

RUTHERFORD OF NELSON (Ernest, lord), ingiliz fizikçisi (Nelson, Yeni Zelanda 1871 - Cambridge 1927). Cabridge'te öğrenim gördü (1895 - 1898) ve Manchester (1907) üniversitesine profesör tayin edildi. 1919'da Cambridge Üniversitesi Fizik kürsüsüne getirildi ve üniversitedeki Cavendish laboratuvarının yönetimini üstüne aldı. Bu laboratuvarda yetiştirdiği öğrencilerinin çoğu sonradan ünlü birer fizikçi oldular. Londra Royal society'ye kabul edildi ve 1925'te bu derneğin başkanı seçildi. Rutherford, maddenin bileşimi, gazların iyonlaşması, radyoaktiflik ve başkalaşımlar üstüne çalışmalarıyle tanınır. 1899'da toryum'un radyoaktif dönüşümler kanununu hazırladı. larını ayırdı ve bu maddenin soy gazlar grubundan olduğunu açıkladı. Radyoaktif elementlerin ışımasında alfa ve beta ışınlarını fark etti ve 1903'te Soddy ile birlikte, radyoaktif dönüşümler kanununu hazırladı. 1906'da, alfa tanecikleri için, yükün kütleye bölümü olan *e/m* değerini hesapladı ve alfa taneciklerinin helyum çekirdeklerinden oluştuğunu açıkladı. 1908'de H. Geiger ile birlikte, radyoaktif dönüşümlerde açığa çıkan enerjiyi hesapladı. 1919'da, şartlandırılmış ilk başkalaşımı gerçekleştirdi; radyumun alfa ışınlarıyle bombardıman ederek azotu oksijene dönüştürdü. 1921-1924 Arasında Chadwick ile birlikte, bor'dan potasyum'a kadar bütün elementler için aynı tür dönüşümü inceledi. Varlığını daha önceden fark ettiği nötronun kütlesini, Aston ile birlikte hesapladı. 1911'den sonra, merkeze yerleşmiş bir çekirdek ile çevresinde uzak aralıklarla yerleşmiş uydu elektronlardan meydana gelen, Güneş sistemine benzer bir atom modeli tasarladı. Madde içinden geçen taneciklerin sapmasını inceleyerek, bu çekirdeklerin büyüklük sırasını belirlemeyi başardı. Başlıca eserleri: *Radioactivity* (Radyoaktiflik) [1904]; *Radioactive Transformations* (Radyoaktif Dönüşümler) [1906]; *Radyoactive Substances and Their Radiations* (Radyoaktif Madde-

Foto. Giraudon, Vincent (LAROUSSE)

ler ve Işınımları) [1912]; *Background of Modern Science* (Modern Bilimin Geçmişi) [1938]. (1908 Nobel Kimya ödülü.) [L]

RUTHERFURD (Lewis Morris), amerikalı astronom (Morrisania, New York 1816 - Tranquility, New Jersey 1892). 1834'te William college'ı bitirdi. 1837'de baroya kabul edildi. 1849'da hukukçuluktan vaz geçti ve fen bilimleriyle uğraşmağa başladı. Astronomide fotoğraf çekiminden yararlanılmasına ve yıldızların tayfölçümünde fotoğrafın uygulanmasına öncülük etti. 1859'da Morrisania'daki özel rasathanesinde yalnız fotoğraf çekmeğe yarayan ilk teleskopu yaptı. 1866'da yıldızların konumunu fotoğraf levhaları üstünde ölçmeğe yarayan yeni bir mikrometre buldu. 1867'de, tayfölçümünde kullanmak amacıyle en hassas kırınım şebekesini yaptı. 1858'den sağlığının bozulmasına kadar (1878) gökcisimlerini ve yıldız tayflarını gösteren 1 456 fotoğraf çekti. Âletleri ve negatifleri 1858-1884 arasında hazinedarlığını yaptığı Columbia üniversitesindedir. 1863'te Bilimler akademisi üyesi oldu. (M)

RUTHERGLEN, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Lanarkshire), Glasgow'un güney banliyösünde; 25 000 nüf. Maden kömürü ocakları. Kimya sanayii. Kâğıt fabrikaları. (L)

RUTHVEN (lord William), birinci **Govrie** kontu, ingiliz siyaset adamı (1541'e doğr. - Stirling 1584). Babası PATRİCK (1520'ye doğr. - 1566) ile birlikte Rizzio'yu öldürdü ve presbiteryen partisi çıkarına çevirmediği dolap kalmadı. 1567'de Lochleven'de hapsedilen Mary Stuart'ın muhafızlığına getirildi. 1582'de *Ruthven akını* diye adlandırılan ve James VI ile en gözde adamı Arran kontunu devirme amacını güden kompuloyu düzenleyenlerin elebaşısı oldu. 23 Ağustos gecesi, kral Ruthven şatosunda zorla alıkonuldu ve komploya katılanlar Arran'ı tutukladılar. Fakat bir süre sonra, ikisi de hürriyete kavuştu. Entrikalar çevirmeğe devam eden Gowrie kontu ise, 1584'te ölüme mahkûm oldu ve kafası kesildi. (L)

RUTH von Limanowa - Lapanow (Joseph), avusturyalı general (Trieste 1859-Viyana 1927). Wiener-Neustadt Askerî okulunun kumandanıydı (1910-1914); 1914'te bir piyade tümenine kumanda etti. Limanowa-Lapanow savaşında (5-17 aralık 1914) yararlık gösterdi ve rus ordularını durdurdu; Gorlice savaşına (1915) katıldı. Rusların Tarnow'daki siperlerini ele geçirdi. Przemysl ve Lvov'a karşı girişilen saldırıda görev aldı. 1916'da Trentino'nun (özellikle Dolomitler bölgesi) savundu, sonra Giudicarie'de bulunan 20. Kolordunun kumandanlığına getirildi. (M)

RUTİDEA i. Kahve ağacına benzeyen, fakat tanelerinde besidokusu az olan bir ağaç. (Rutidea meşin gibi sert yapraklı bir ağaççıktır; hemen hepsi Madagaskar veya Afrika'da yetişen yirmi türü vardır. Kökboyasıgillerden.) [L]

RUTİGLİANO, İtalya'da komün, Puglia'da (Bari ili), Adriya denizi yakınında; 13 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

RUTİL i. (lat. *rutilus*, parlak > fr. *rutile*'den). Miner. Tabiî titan oksit. *Eşanl.* KRİSPİT.

— ANSİKL. *Rutil*'in formülü TiO_2'dir; kuvadratik sistemde billûrlaşır, billûrları çoğu zaman ikizdir. Bazen kuvars içinde uzun iğnecikler halinde bulunur. (L)

RUTİLİUS (Rufus Publius), romalı general ve hukukçu (M. Ö. 154 - öl. 78'e doğr.), 105'te konsül oldu. Yunan kültürüyle yetişti (rodoslu stoa'cı filozof Panaitios'un öğrencisi). Askerî tribunus olarak Numancia kuşatmasına, senatoda eyaletler komiseri olarak Numidia savaşına katıldı. Saturninus ve Marius'a karşı mücadele etti. Asya'da komiser (94) olarak şövalyelerin haksız vergi ödetmelerini önlemeğe çalıştığından düşmanlıkları üstüne çekti, zimmetine par geçirmekle suçlandı ve mahkûm edildi. İzmir'e çekildi; orada yunanca bir *Autobiographia* (Otobiyografi), bir *Romaike Historia* (Roma Tarihi) ve hukuk S. V. yy.da Galya'da doğmuş latin şairi. Roma'da büyük bir hukukçu olarak tanındı. Eserlerinden pek az bir kısmı günümüze kalmıştır. (L)

RUTİLİUS NAMATİANUS (Claudius), M. S. V.yy.da Galya'da doğmuş latin şairi. Roma'da önce saray nazırı, sonra Roma valisi oldu. *Le Reditu Suo* (Onur Dönüşü Üstüne) adlı manzume kitabının bir kısmı günümüze kalmıştır. Bu eserinde (420'ye doğr.), Roma'dan yurdu Galya'ya dönerken gördüğü güzel yerlerin hatıralarını yaşatmış, Roma'ya duyduğu sonsuz hayranlığı ve Hıristiyanlığa karşı beslediği aşırı nefreti anlatmıştır. (L)

RUTLAND kontu, XV. yy.da York ailesinden birçok ferdin taşıdığı unvan. 1525'te Thomas Manners'a verildi ve o tarihten sonra bu unvan onun ailesinde kaldı. (L)

RUTLANDSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, İngiltere'nin ortasında, ülkenin en küçük idare bölgesidir; 23 950 nüf. Merkezi, *Oakham*. (L)

RUTOZİT i. (fr. *rutoside*'den). Eczc. Bazı bitkilerden (ruta [sedefotu], domates, karabuğday, kebere, gül v.b.) elde edilen heterozit. (P vitamini gibi etki gösterir; ince kan damarlarında çatlamaları önler.) [L]

RUTTE (Miroslav), çekoslovakyalı şair, edebiyatçı ve tiyatro tenkitçisi (doğ. Prag 1889). Önceleri dekadan anlayışı benimsedi, sonra Frana Şramek'in natüralizmine yönelen şiir kitapları yayımladı: *Zjasnene Oçi* (Aydınlık Gözler) [1918]; *Ohniva Vlna* (Ateş Dalgası) [1922]; *Mesiçna Noc* (Ay Gecesi) [1927]. Tenkitçi olarak izafiyetçiliği (en büyük temsilcisi Karel Çapek idi) benimsedi: *Strach z Duşe* (Bir Ruhu Olmak Korkusu) [1920]; *Tvar Pod Maskou* (Maske Altındaki Yüz) [1926]; *Mohyly s Vavrinem* (Defneli Mezarlar) [1939]. (M)

RUTTMANN (Walter), alman filim yönetmeni (1888-1942). Resmi bırakarak, 1923'te sinema ile ilgilenmeğe başladı. Görüntülerin ritmi ve kurgusu üstüne incelemeler yaptı. Sinema ritmini müziğe yaklaştırmağa çalışarak dört *Opus* gerçekleştirdi. *Berlin, die Symphonie Einer Grosstadt* (Berlin, Bir Büyük Şehrin Senfonisi) adlı filmi çevirdi (1927). Bunu, *Die Melodie der Welt* (Dünya Melodisi) [1930] takip etti. Aktüalite filimleri ve belgesel birçok kısa metrajlı filim ve İtalya'da konusu Pirandello'dan alınan *Acciaio*'yu (Çelik) [1933] yaptı. Aynı zamanda sinema nazariyecisi olan Ruttmann, *Olimpiyatlar* adlı filimde Leni Riefenstahl ile birlikte çalıştı. (L)

RUTUBET i. (ar. *raṭb*'dan *ruṭūbet*). Havadaki su buharı: *Gece, havada rutubet olursa pekâlâ giyilebilir* (H. Z. Uşaklıgil). *Sabah rutubetinden müteessir oluyor gibi, hafifçe titreyen Kâmran'ın omuzlarını, göğsünü örttü* (R. N. Güntekin). || Havadaki su buharının yapılarda ve bazı maddeler üzerinde meydana getirdiği hafif yaşlık, nem: *Seyit Lûtfullah bu harabenin tek odasında yere serilmiş bir şiltede yatardı. Oda rutubet içinde ve daima karanlıktı* (A. H. Tanpınar). || Hafifçe ıslak olma, yaşlık, nemlilik. (M)

RUTUBETLENMEK geçz. f. (ar. *rutubet*'ten *rutubet-le-n-mek*). Nemlenmek, ıslak hale gelmek. (M)

RUTUBETLİ sıf. (*rutubet*'ten *rutubet-li*). Rutubeti olan, nemli: *Rutubetli oda.* (M)

RUTULUSLAR, lat. **Rutuli.** Esk. coğ. Latium'da (İtalya) halk, toprakları Tiren denizi boyunca Numicius ırmağı ile Antium arasında uzanırdı. Merkezleri *Ardea* şehri olan Rutulusların etrüsk asıllı olduğu sanılır. Efsanevî kralları Turnus, *Aeneis*'in kahramanlarındandır. Romalılar M.S. V. yy.da Rutulusları romalılaştırdılar. (L)

Rut'un Kitabı, Eski Ahit'in ibranîce yazılmış ve yazarı bilinmeyen kitaplarından biri: Septanta'lar ile Vulgata'da «Hâkimler Kitabı» ile «Samuel'in İlk Kitabı» arasında, Tevrat'ta ise, *Neşideler Neşidesi* ile *Yeremya'nın Mersiyeleri* arasında yer alır. Genellikle bu kitabın, sürgünden sonra, Nehemya'nın karma evlenmeler (Moab'lı Rut, Davud'un atası olur) üzerine yaptığı reformlar karşı yazıldığına inanılır. (L)

RUUD çoğl. i. (ar. *raᶜd*'dan *ruᶜūd*). *Esk.* Gök gürlemeleri. (M)

RUUNET i. (ar. *ruᶜūnet*). *Esk.* Bönlük, aptallık. || İnsana ağır gelecek, hakaret kabul edilecek harekette bulunma. (M)

RUUSBROEC (Jan VAN). Bk. VAN RUUSBROEC.

RUVA i. (fr. *roi*). Oyun. Bk. PAPAZ.

RUVENZORİ veya **RUWENZORİ,** Doğu Afrika'da kütle, Uganda ve Kongo sınırında; güneyde Edvard gölüyle kuzeyde Albert gölü arasında. Yükseltisi Marguerite doruğunda 5 119 m'yi bulur. 120 km uzunluğunda, 40 km genişliğinde gerçek bir küçük sıradağ meydana getirir; bir kısmı Albert Millî parkında uzanır. Genellikle volkanik olan orta afrika dağlarının tersine, Ruvenzori özellikle billûr kayalardan oluşur. Kütlenin eteğini kaplayan ekvator orman ve bitkileri, yükseklerde kaybolarak yerini çorak veya yarı çorak iklim bitkilerine bırakır; yüksek dorukların çevresini buzulkarlar ve buzullar kaplar. Bakır madeni işletmesi.

— Dağc. Ruvenzori'yi 1889'da Stanley buldu. 1906'da Abruzzi dükünün seferinde tırmanılan başlıca doruklar, sonradan da birçok defa aşıldı. (L)

RUVİGNY (Henri DE MASSUE, — markisi), fransız asıllı ingiliz generali (1610 - Greenwich 1689), 1652'de tuğgeneral oldu, 1653'te protestan kiliselerinin milletvekili seçildi. Charles II'nin yanına gönderildi. Kralın, İsveç ve Birleşik Eyaletlerle yaptığı antlaşmayı bozdurdu (1669). Fransa ile ittifak görüşmelerine katıldı (1676). Görevinden ayrıldı. Louis XIV'ün Fransa'da kalması için yaptığı teklifi kabul etmedi. Nantes fermanının yürürlükten kaldırılmasından sonra İngiltere'ye göç etti (1686) ve ingiliz yurttaşlığına geçti. (L)

RUVİGNY (Henri DE MASSUE, ikinci — markisi), Galway kontu, İngiltere hizmetinde protestan fransız generali (Paris 1648 - öl. 1720), birinci Ruvigny markisinin oğlu. Turenne'in yaverliğini yaptı (1672 - 1675). 1686'da yurdunu bırakıp İngiltere'ye göç etti ve William III'ün müşaviri oldu; gerek bu kral, gerek halefleri zamanında, Felemenk muharebe meydanlarında (1693) ve İspanya Veraset savaşında İberik yarımadasında yararlık gösterdi. Ayrıca, İrlanda adalet lordu olarak da (1697-1701, 1715 - 1716) hizmet gördü. (L)

RUVO Dİ PUGLİA, İtalya'da şehir, Puglia'da (Bari ili), Murge'lerin doğu kenarında; 23 750 nüf. XIII. yy.dan kalma roman üslûbunda katedral. Güzel yunan vazolarının bulunduğu yeraltı mezarlığı. Önce yunan şehri, sonra Roma'ya bağlı bir municipium olan (*Rubi*) şehrin Eskiçağdaki adı *Ruba* idi; uzun süre (XVI.-XVIII. yy.) Carafa'ların hâkimiyeti altında bir derebeylik merkeziydi. (L)

RUVU. Bk. PANGANİ.

RUVUMA, Doğu Afrika'da ırmak, Hint okyanusuna dökülür. Hemen bütün çığırı boyunca Tanzanya'yı Mozambik'ten ayırır ve Delgado burnuna yakın bir yerde denize dökülür; yaklş. 800 km. (L)

RUY i. (fars. *rūy*). *Esk.* Tunç.

◆ **Ruyin** sıf. *Esk.* Tunçtan yapılmış. || *Ruyin-ten,* tunç vücutlu. (M)

RUY i. Bk. RU.

Ruy Blas, Victor Hugo'nun 5 perdelik manzum dramı (1838). Olay, XVII. y.ın sonunda İspanya sarayında geçer. Gözden düşmüş ispanyol soylusu Don Salluste, kraliçe Marie de Neubourg'tan öç almak ister ve uşağı Ruy Blas'ın kraliçeye olan aşkını gizlice öğrenerek onu saraya kuzeni Don César olarak tanıtır. Ruy Blas, kraliçenin yardımıyle başbakan olur ve İspanya'yı yeniden canlandırmak ister. Kraliçe, Ruy Blas'a olan aşkını açığa vurur. Fakat gerçek don Cesar'ın ortaya çıkışıyle kraliçe sevdiği insanın kimliğini öğrenir. Ruy Blas bunun üzerine don Salluste'ü öldürür ve kraliçe tarafından affedildikten sonra kendini zehirleyerek hayatına son verir. Konusunu Mme d'Aulnoy'nın *Relation du Voyage d'Espagne* (İspanya Yolculuğunun Hikâyesi) adlı eserindeki bir olaydan alan bu dramda V. Hugo, uşağın ruh soyluluğu ile büyük senyörün alçaklığını birbiriyle karşılaştırır. (→ Bibliyo.) [LM]

RUYER (Raymond), fransız filozofu (Plainfang, Vosges 1902), Nancy üniversitesinde profesör oldu. Hiç bir özel okula bağlı olmayan bu orijinal düşünür, felsefeyi

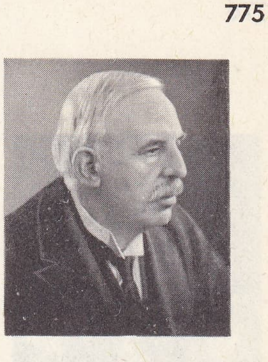

lord RUTHERFORD OF NELSON

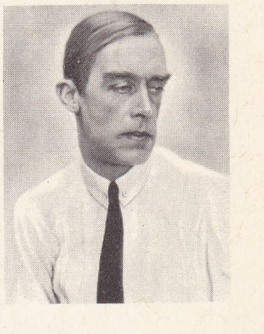

RUTTMANN

Foto. *British Council, Ullstein (LAROUSSE)*

RUVİGNY markisi Galway kontu XVII. yy. gravürü Cabinet des Estampes, Paris

RUVO DI PUGLİA yunan amforası Millî müze, Napoli

aslında bir bilim dalı sayar. *Esquisse d'une Philosophie de la Structure* (Bir Yapı Felsefesi Taslağı) [1930]; *Eléments de Psychologie* (Psikolojinin Unsurları) [1946]; *Néofinalisme* (1952) adlı eserlerinde hayat felsefesini, *Le Monde des Valeurs*'de (Değerler Dünyası) [1947] değerler felsefesini, nihayet, *La Cybernétique et l'Origine de l'Information*'da (Sibernetik ve Haberleşmenin Kaynağı) [1954] bir haberleşme teorisini işledi. (L)

RUYNEMAN (Daniel), hollandalı besteci ve piyanocu (Amsterdam 1886-ay.y. 1963). Ülkesinde çağdaş müziğin yayılmasına çalıştı, cava müziğini inceledi ve eserlerinde bu müzikten yararlandı. Bir opera, iki senfoni, konçertolar (piyano, keman), çeşitli oda müziği eserleri, piyano için dokuz sonat ve altı noktürn besteledi. (L)

RUYSBROECK (Jan VAN). Bk. VAN RUYSBROECK.

RUYSBROEK (Jan VAN). Bk. VAN RUUSBROEK.

RUYSCH (Frederik), hollandalı anatomi bilgini (La Haye 1638 - Amsterdam 1731). 1666'da Amsterdam'da anatomi profesörü oldu. Anatomide kullanılan gövde parçalarını bozulmadan saklayabilmenin yolunu buldu, fakat bu sırrı açıklamadı. Anatomiyle ilgili birçok ayrıntıdan başka *Ruysch zarı* adı verilen koroidea'nın iç tabakasını keşfetti. (L)

RUYSCH (Rachel), hollandalı kadın ressam (Amsterdam 1664 - ay.y. 1750). Babası botanikçiydi. Aşırı bir titizlikle yapılmış eserler bıraktı: *Bir Mermer Masa Üzerinde Çiçekler* (Münih); *Demet* (Amsterdam); *Istakoz ve Üzüm* (Nice). [L]

RUYSDAEL veya **RUİSDAEL** (Jacop VAN), hollandalı ressam (Haarlem 1628 veya 1629 - ay.y. 1682). Haarlem'de babası İsaack ve amcası Salomon'dan ders alarak yetişti. 1656'da Amsterdam'a yerleşti, orada güç bir hayat sürdü. Adını uzun zaman duyuramadı, ancak XIX. yy.dan sonra ülkesinin en büyük manzara ressamlarından biri olarak dikkati çekti. Memleketinin ovaları, ormanları ve kumullarını gösteren, büyük ve hüzünlü bir tabat duygusunu yansıtan tablolar çizdi. Eserlerinde, rüzgârın çalıları sarsması ve ağaçlar büyük bir ustalıkla çizilmiştir. *Çalılık* ve *Güneş Çarpması*, Louvre'da, *Wijk-bij-Duurstede Değirmeni* ve *Haarlem Manzarası*, Rijksmuseum'da, *Yahudi Mezarlığı*, Dresden'de, *Çağlayan*, *Bir Kumullar Manzarasında Yıkıntılar*, Londra'da, *Kumullar Manzarası*, Münih'tedir. *Egmont Şatosu Yıkıntıları* (Amsterdam, Cabinet des Estampes) gibi güzel desenleri ve ofortları da vardır. (L)

RUYSDAEL veya **RUİSDAEL** (Salomon VAN), hollandalı ressam (Naardem 1600'e doğr.- Haarlem 1670). Esaias Van de Velde ve Pieter Molijn'in etkisinde manzaralar yaptı. 1631'e doğru donuk renkleri benimsedi. Sonra, daha açık renklere döndü. Nehir veya kanal kıyılarını gösteren eserlerinde genellikle kişiler ve hayvanlar yer alır: *Su Deposu*, *Nehir Kıyısı* (Louvre); *Değiştirme Atları*, *Köy Hanı* (Amsterdam); *Bir Kanal* (Münih); *Nehir Kıyısında Balıkçılar* (Londra). [L]

RUYTER (Michiel Adriaanszoon). Bk. DE RUYTER.

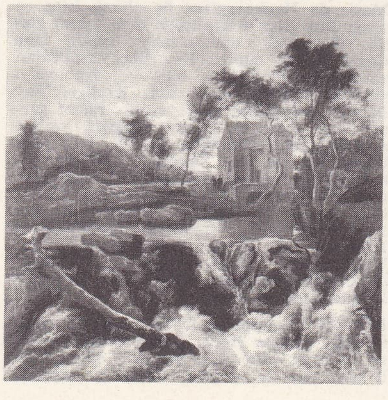

Jacob Van **RUYSDAEL** «Çağlayan» National gallery, Londra

Gérard Philippe «**Ruy Blas**» rolünde (T.N.P., şubat 1954)

RUZ i. (fars. *rūz*). *Esk.* Gündüz, gün. || *Ruz ü şeb*, gündüz ve gece. || *Ruz-be-ruz* (veya *ruz-efruz*), günden güne. || *Ruz-efzun*, ömrü uzun olan. Ömrü uzatan. || *Ruz-i merre* (veya *ruz-merre*). Bk. RUZMERRE. || *Ruzname*. Bk. RUZNAME.

— Din. *Ruzi ceza*, kıyamet, mahşer günü. (Bunun yerini *ruzi hisap*, *ruzi belâ* deyimleri de kullanılırdı.) || *Ruzi elest*, Tanrı'nın ruhları yaratıp biraraya topladığı gün.

— Mal. Esk. *Ruzi hızır tevzii*, Osmanlı devletinde örfî vergilerin ilk taksidinin toplandığı gün; *ruzi hızır taksidi* de denir. || *Ruzi kasım tevzii*, Osmanlı devletinde örfî vergilerin ikinci taksidinin toplandığı gün; *ruzi kasım taksiti* de denir.

— Takvim. *Esk. Ruzi hızır*, hıdrellez günü. (Ruzi hızır, milâdî yılın kabulünden önce, rumî yılın nisan ayının yirmi üçüncü günüydü. Milâdî yıla göre mayıs ayının altıncı gününe rastlar. Vadeler ve taksitler, «hıdrellezden kasım ayına», «kasım ayından hıdrelleze kadar» şeklinde belirlenirdi.) || *Ruzi kasım*, Osmanlı devletinde milâdî yıla göre kasım ayının on dokuzuna rastlayan gün. (Belirli vergi ve resimler dışındaki masraflar için ruzi kasımda halka vergi dağıtımı yapılırdı.) [M]

RUZ i. Jeomorfol. Jüra tipli yüzey şekillerinde, tabakaların eğimine paralel olarak inen suların dağ yamacında oyduğu sel kabul havzası. (Dağlar genellikle, su geçirimli kireçtaşı tabakalarından meydana geldiğinden, nemli ılıman bölgelerde ruzlara pek ender, akışın daha şiddetli olduğu kurak iklimlerde ise sık rastlanır. Ama, eskiden olduğu gibi, gerileyici aşınma ile meydana gelen kombların oluşumunu ruzlara bağlamak asla mümkün değildir.) [L]

Ruzapa hanı. Bk. HOROZLUHAN.

RUZBEHAN, iranlı bilgin (Fesa 1132-Şiraz 1209). Medrese öğrenimi gördü. Daha çok tasavvuf konularında çalıştı. Arap edebiyatını, islâm dinini inceledi. Kendinden sonra gelen mutasavvıflar üstünde büyük bir etkisi oldu. Tasavvuf konularını işleyen şiirleri de vardır. Eserleri: *Araisü'l Beyan fi Hakayıki'l-Kur'an* (Kur'an'ın Hakikatleri Hakkında Beyanın Gelinleri); *Şerh-i Şathiyat* (Şathiyat Yorumu); *Kitab-Mantıku'l-Âsâr bi Beyani'l-Envâr* (Nurların Beyanı Dolayısıyle Eserlerin Mantığı Kitabı). [M]

RUZE i. (fars. *rūz*, gün'den *rūze*). *Esk.* Oruç. || *Ruze-dar*, oruç tutan, oruçlu. || *Ruze-güşa*, oruç açan. || *Ruze-har*, oruç yiyen, oruçsuz. (M)

RUZGÂR i. (fars. *rūzgār*). *Esk.* Zaman, devir: *Bir dem mi var ki ah ederek anmaya gönül / Ey serv-kad seninle geçen ruzgârını* (Nedim). || Dünya. || Rüzgâr. (M)

RUZİ sıf. (fars. *rūz*'dan *rūzī*). *Esk.* Günle, gündüzle ilgili. || İ. Yiyecek, azık, nasip. || *Ruzi-dih* (veya *ruzi-resen*), günlük rızkı veren. Tanrı. || *Ruzi-hah*, günlük rızkını isteyen. || *Ruzi-har* («rızk yiyen»), canlı mahlûk.

◆ **Ruziyane** i. *Esk.* Günlük azık, günlük kısmet. (M)

RUZİÇKA (Leopold), çek asıllı isviçreli kimyacı (Vukovar, Hırvatistan 1887). Karlsruhe Yüksek Teknik okulunun kimya bölümünü bitirdi; 1923'te Zürich, 1926'da Utrecht üniversitelerinde profesörlük yaptı. 1929'dan sonra Zürich yüksek teknik okulu organik Kimya kürsüsünü yönetti. Hormonların etüdü ile ilgilendi, polimetilenler üzerindeki araştırmaları ve sentetik parfümler sanayiinin büyük ölçüde faydalandığı, di- ve politerpenlerin bünyesi konusundaki çalışmaları dolayısıyle, 1939'da Butenandt ile Nobel Kimya ödülünü paylaştı. (L)

RUZİNE i. (fars. *rūz*, gün'den *rūzīne*). *Esk.* Bir günlük emek karşılığı, gündelik. || *Ruzine-dar*, gündelikçi, gündelikle çalışan. (M)

RUZMERRE sıf. (fars. *rūz*, gün'den *rūz-i merre* > *rūz-merre*). *Esk.* Her günlük, her günkü: *Mesai-i ruzmerre altında sıkılan...* (Cenab Şahabeddin).

— Kıyf. *Esk. Ruzmerre sarık* (veya *destar*), Osmanlı devletinde ilmiye sınıfının, sadrazamın ve eski devlet adamlarının normal günlerde fes veya kavuklarına sardıkları sarık biçimine verilen ad. (Devlet adamları resmî günlerde kanunda belirtilen başlıkları, şatır*lar gibi küçük devlet memurlarıysa resmî günlerde ruzmerre giyerlerdi. Vezirler yangın çıktığı zaman yangın yerine giderken bu sarığı sararlardı.) [M]

RUZNAMÇE i. (fars. *rūz-nāme* > *rūz-nāmeçe*'den *rūz-nāmçe*). *Esk.* Küçük ruzname, kısa kayıtların tutulduğu defter.

— Mal. *Esk.* Osmanlı devletinde, defterdarlık dairesinde günlük gelir ve giderin kaydedildiği deftere XVIII. yy.dan sonra verilen ad. (Bk. RUZNAME.) || *Ruznamçei evvel*, birinci rüznameci. (Ruznamçe defterini tutan memurların en büyüğüydü. 1840'ta kaldırıldı.) || *Ruznamçe kalemleri*, mukataat*, mevkufat ve cizyeden elde edilen geliri her gün kaydetmekle görevli daireler. (Mukataacılar bu gelirleri, defterlerine kaydederek, ilgili evrakı ruznamçe kalemine verirlerdi; kalem de bunları kendi defterlerine geçirirdi.) || *Ruznamçei kuzat*, kazaskerlik dairesinin yargı ve yönetim işleriyle uğraşan ve bunlarla ilgili defterleri tutan kalem. (Bu dairede tutulan deftere de aynı ad verilir.) || *Ruznamçei sani*, ikinci ruznameci. (Müteferrika çaşnigir, çavuş ve kapıcıbaşılarının ulûfelerini dağıtır ve bunların kayıtlarını tutardı. || *Ruznamçe temessükü*, ruznamçe kaleminde gelir ve giderlerle ilgili tezkireler gözden geçirildikten sonra yazılan hüccet.

— Teşk. tar. *Ruznamçei hümayun*, kazaskerler tarafından tutulan kadı ve müderris namzetleri defteri. (*Matlab mülazemet defteri* de denir.)

— ANSİKL. Teşk. tar. Medreseyi bitirerek icazet alan danişmentler, mülâzım adıyle bu deftere yazılırdı. Kaydı yapılan aday sırasını bekler ve bir müderrislik veya kadılık boşalınca tayini yapılırdı. Sırası gelene müderrislik rüusu verilerek medreselerden birinin müderrisliğine veya nahiye kadılığına tayin edilirdi. Bu usul şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından konuldu. (M)

RUZNAME bls. i. (fars. *rūz*, gün ve *nāme*, mektup'dan *rūz-nāme*). *Esk.* Günlük olayların yazıldığı defter: *Cebinden çıkardığı ufak defteri, ruznamesini açtı* (A. H. Müftüoğlu). || Günlük gazete. || Günlük masrafların yazıldığı defter, yevmiye defteri. || Takvim.

— Huk. Bk. GÜNDEM.

— Mal. *Esk.* Osmanlı teşkilâtında hazineye girip çıkan para ve eşyanın günü gününe kaydedildiği defter. (Buna *yevmiye defteri* veya *müsvedde defteri* de denir.) || *Ruzname kalemi*, «Hazinei Âmire dairesi» da verilen bu kalem, mukataat, mevkufat ve cizyeden hasıl olan geliri her gün kaydetmekle görevliydi. (Kalem müdürlerine birinci ruznameci [ruznamçei evvel] ve ikinci ruznameci [ruznamçei sani] denilirdi.)

— Teşk. tar. Osmanlı askerî teşkilâtında sefer sırasında geçen olayların günü gününe kaydedildiği defter. (Genellikle resmî bir görevli tarafından tutulan ruznameler olayları açıklaması bakımından büyük önem taşırdı. En önemli ruzname, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî'nin seferlerine katılarak olayları günü gününe tutan Haydar Çelebinin *Ruznamesi*'dir.) [M]

RUZNAMECİ i. (*ruzname*'den *ruzname*-

Foto. Lipnitzki, Alinari (LAROUSSE)

ci). Teşk. tar. Ruzname tutan kâtip.

— ANSİKL. Teşk. tar. (XVIII. yy.dan itibaren *ruznamçeci*). Defterdarın yanında divanda yer alan *ruznamçeci*'ler, birinci ve ikinci veya büyük ve küçük adıyle iki taneydi. Divanda bulundukları zaman yanlarında akçe ve altınları tartmağa, saymağa, tetkik ve muayene etmeğe memur veznedarlar yer alırdı. Eyaletlerde de eyalet defterdarının maiyetinde *ruznameci* bulunurdu; ayrıca Tersane kâtibinin yanında aynı işleri gören bir ruznameci vardı. Tanzimat'tan sonra yevmiye kâtibi veya vukuat kâtibi adını aldı. (M)

RUZOMBEROK, Çekoslovakya'da (Orta Slovakya bölgesi) şehir, Vah ırmağı, kıyısında; 15 900 nüf. Sanayi merkezi: tahta ve selüloz işlenmesi, iplikçilik ve dokumacılık. Turizm merkezi. (L)

RUZRÂVERİ (Zahireddin Ebu Şucâ), abbasî veziri (Ahvâz 1046 - Medine 1095). Ruzraver'li Ebu Yalâ Hüseyin'in oğlu. Öğrenimini Bağdat'ta, Şeyh Ebu İshak Şirazî'nin yanında yaptı. Halife Muktedî tarafından vezir tayin edildi. Sultan Melikşah'ın isteği üzerine vezirlikten azledildi. Hacdan sonra yerleşmek niyetiyle Medine'ye gitti ve orada öldü. Devlet adamlığından başka kâtiplik ve şairlik nitelikleri de vardır. (M)

RUZYNE, Prag'ın (Çekoslavakya) havaalanı, şehrin 7 km batısında; biri 1 800 m uzunluğunda olan dört pisti vardır. (L)

RUZZANTE (Beolco'nun takma adı), italyan komedi yazarı ve oyuncusu (Padova 1502-ay.y. 1542). Plautus'tan ilham alarak yazdığı iki komediden (*Piovana* ve *Vaccaria*) sonra, padova lehçesinde halk komedileri kaleme almağa başladı: *Betia, Il Parlamento di Ruzzante, Menego, Moschetta, Fiorina*. Bu komedilerin kahramanlarından biri Ruzzante'dir. (L)

—RÜBA sıf. (fars. *rübûden*'den *-rübâ*). *Esk.* «Kapan, aian» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Âhen-rüba,* demir çeken, mıknatıs. || *Dil-rüba,* gönlü çeken, çok güzel. Kadın adı. || *Keh-rüba,* saman kapan, kehribar v.d. (M)

RÜBAB i. Bk. REBAP.

Rübâb-ı Şikeste (*Kırık Saz*), Tevfik Fikret'in şiir kitabı (1896). Dört bölümdür: *Rübabı Şikeste, Âvengi Şühur* (Aylar Dizisi), *Âvengi Tesavir* (Tasvirler Dizisi) ve *Eski Şeyler*. Kitap, Tevfik Fikret'in şiirinin gelişmesinde hüzün ve kötümserlik dönemine aittir. İlk bölümündeki şiirler, kaynağını kişisel acılardan ve sosyal endişelerden alan kötümser bir dünya görüşünü yansıtır. *Rübâbı Şikeste*'ye hâkim olan kötümserlik, şairin geçirdiği psikolojik sarsıntının acılarını dile getirdiği ölçüde içten, sosyal endişeleri işlediği ölçüde de yapmacıklıdır. Bu bölümdeki bazı şiirlerde (Sarhoş, Hasta Çocuk, Balıkçılar) beliren sosyal problemler, özellikle, François Coppée ve Sully Prudhomme gibi fransız şairlerinin büyük ölçüde etkisini taşır. *Rübâbı Şikeste*'deki şiirlerin bir kısmında bu sanatçıların düşünce, duygu, hayal, kelime ve hattâ mısra yapılarının değiştirilmeden aktarıldığı görülür. Sosyal gerçeklerin Tevfik Fikret'in şiirinde bilinçli olarak yansıması çok daha sonradır. Nitekim Fikret'i toplumcu bir şair olarak gösteren ilk şiiri *Sis, Rübâbı Şikeste*'nin ilk baskısından 3 yıl sonra, 1899'da yayımlandı. Tabiata dönük şiirlerindeyse, Fikret bir manzara tasvircisi hüviyetindedir. *Âvengi Şühur*'da tabiat, tablolar dizisi halinde şiire girer. Bu bölümdeki şiirler marttan başlayarak şubata kadar on iki ayın tabiat görüntüleri veya şairde bıraktığı izlenimleri, yapmacıklı bir duyarlıkla dile getirir. *Âvengi Şühur*'u yazma düşüncesini Tevfik Fikret, yine François Coppée'nin, *Les Mois* (Aylar) adlı şiirinden aldı.
Avengi, Tesavir, şairin Fuzuli, Nef'î, Nedim, Recaizade Ekrem, Cenab ve Abdülhak Hâmid için yazdığı altı manzum portreden meydana gelir. *Eski Şeyler* ise Fikret'in divan şiiri ile Hâmid ve Recaizade'nin etkisi altında yazdığı ilk gençlik şiirlerinden bazılarını kapsar. *Rübabı Şikeste*'de 153 şiir vardır. Kitabın daha sonraki baskıları, Tevfik Fikret'in yeni şiirleri de eklenerek genişletildi. (→ Bibliyo.) [M]

Rübabname, Sultan Veled'in tasavvuf konularını işleyen farsça eseri (1301). Sultan Veled, babası Mevlânâ Celâleddin'in ölümünden sonra Mevlevîliğe bir tarikat niteliği kazandırdı. Bütün kurallarını, ilkelerini, törenlerini belli bir düzene bağladı. Kendi çağına kadar gelen tasavvuf konularını, mevlevî tarikatının görüşlerine uygun bir anlayışla yeniden yorumladı; bu görüşlerini *Rübabname* adlı eserinde topladı. *Rübabname* 8 000 beyitlik *fâilâtün fâilâtün fâilün* vezninde bir eserdir. Mesnevî türündedir. Sultan Veled'in yazdığı mesnevîlerin ikinci cildi sayılır.
Mevlevî tarikatına girmek isteyenlerin veya yeni girenlerin okuması için yazılan *Rübabname,* tasavvuf yolunu seçenlerin öğrenmeleri gereken ön bilgileri kapsar. İçinde iki yüze yakın soru ve karşılığı vardır. Sultan Veled eserini sâlikler (mevlevî tarikatına yeni girenler) için yazdığını söyler. *Rübabname*'de 162 türkçe, 26 rumca beyit vardır. (M)

RÜBAÎ i. Bk. RUBAÎ.

RÜBAP veya **RÜBAB** i. (ar. *rebāb*'dan *rübāb*). *Esk.* Bk. REBAP.

RÜBE bin ACCAC, arap şairi (685-762). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Yıllarının çoğunu çölde geçirir ve şehre ancak devrin büyüklerine yazdığı övgülerin karşılığını almak için gelirdi. İslâm ordularına katıldı; asker olarak veya ticaret yapmak için Kuzey İran'a giti. Oradayken Sind valisi Abdülmelik bin Kays Cilî'ye şiirler sundu. Dönüşünde Emevîlere bağlandı. Son emevî halifesi Mervan bin Muhammed'e şiirler yazdı. Rübe'nin bütün şiirleri recez bahrindedir. Eserleri arap dilinde yazılan en güç parçalardandır ve arap şairlerinde pek bulunmayan kelimelerle doludur. Şiirleri Şeybanî (öl. 888) tarafından toplandı. Ahlwardt ve Geyer gibi alman şarkiyatçıları, Rübe'nin divanı üstünde çalışmalar yaptılar. *Divan*'ı Almanya'da, Ahlwardt tarafından yayımlandı (1903). [M]

Rübezahl, Alman masallarında bir şahıs. Bu, devlerin dağlarında oturan bir cin idi. «Şalgam Kuyruğu» (Rübezagel) şeklinde olan eski adı, halk etimolojisi sayesinde «Şalgam Sayar» (Rübezahl) olmuştur. Bu adı açıklamak için, Rübezahl'ın bir kadını kaçırması üzerine, kadının da onu tarlasındaki şalgamları saymağa davet ettiği ve o bu işi yaparken kadının kaçtığı söylenir. (L)

RÜBUBİYET i. (ar. *rabb*'dan *rübūbiyyet*). *Esk.* Efendilik, sahiplik. || Tanrılık. (M)

RÜBUDE sıf. (fars. *rübûden*'den *rübūde*). *Esk.* Kapılmış, kapılan. || *Rübude-akl,* aklı gitmiş, şaşkın. || *Rübude-dil,* gönlü kapılmış, âşık. (M)

RÜCHAN i. Bk. RÜÇHAN.

RÜCKERT (Friedrich), alman şairi ve şarkiyatçısı (Schweinfurt 1788 - Neuses, Coburg yakınları 1866). Jena'da profesördü. Önceleri Napolyon'a karşı şiirler yazdı: *Geharnischte Sonette ve Kriegerische Sportt-und Ehrenlieder;* bu şiirler *Deutsche Gedichte*'de (1814) toplandı. Hammer-Purgstall'ın etkisiyle iran dilini ve medeniyetini inceledi. Erlangen'de (1826), Berlin'de (1841) Doğu dilleri profesörü oldu, birçok eserinde alman şiirine iran şiirinin vezinlerini uyguladı: *Die Östlichen Rosen* (1822), *Verwandlungen des Abu Seid* (1826-1837), *Weisheit des Brahmanen* (1836-1839). Fakat en iyi iki eseri nişanlısına adadığı *Liebesfrühling* (1823) ve G. Mahler tarafından bestelenen (1902) *Kindertotenlieder*'dir (1872'de yayımlandı). [L]

RÜCU i. (ar. *rücū*ᶜ). *Esk.* Geri dönme: *Hal-i tabiinin rücuundan sonraki endişe ve mülâhazatımı arz eyliyorum* (Atatürk). || Fikrinden cayma, vaz geçme. || *Rücu etmek,* geri dönmek: *İklim-i ilâhîye rücu etmek için / Ervah açılır göklere yelken yelken* (Yahya Kemal). Sözünden, fikrinden caymak: *Ya Ali! Günahına tevbe ve emr-i tahkimden rücu et* (Cevdet Paşa).

— Coğ. *Esk. Rücuı bahr,* denizin çekilmesi.

— Ed. Şiir veya nesirde daha önce söylenen bir sözü, güçlendirmek veya daha güzelini söylemek düşüncesiyle, ilk düşünceden vaz geçer görünmek. (Rücu genellikle, ortaya atılan bir düşüncenin pekiştirilmesi, daha etkili bir nitelikte söylenmesi için yapılırdı: *Bin kişi geldi. Bin değil beş bin kişi geldi. Beş bin de değil on bin kişi geldi* gibi.)

rübap (veya rebap) (md.si için bk. 488. sayfa)

— Huk. Bir sözleşmeye (daha doğrusu, sözleşmeden doğan borç ilişkisine) taraflardan birinin iradesiyle geçmişe etkili olarak son verme. (Bk. ANSİKL.) || *Rücu cezası,* taraflardan birinin sözleşmede belirtilen cezaî şartı ödeyerek, sözleşmeden dönmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Rücu hakkı,* bir ödemede bulunmuş olan bir kimsenin bu ödeme için, bundan yararlananlara baş vurabilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Rücu tazminatı,* taraflardan birinin sözleşmeden dönmesi halinde ödeyeceği kararlaştırılan tazminat.

— ANSİKL. *Rücu* veya dönme, kanunda bulunan belirli şartların gerçekleşmesiyle, taraflardan birinin sözleşmeye geçmişe etkili olarak son vermesidir. Rücu hakkının kullanılabilmesi için kanunda veya sözleşmede bu hakkı veren bir hükmün bulunması gerekir. Aksi halde bir rücudan değil de sözleşmenin ihlâl edilmesinden söz edilir ve haksız rücu eden kimse sorumlu olur. Rücu şu hallerde söz konusu olur: 1. iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmede taraflardan birinin (özellikle iflâs etmesi veya aleyhindeki haczin sonuçsuz kalması sebebiyle) borcunu yerine getiremeyecek hale düşmesi. Bu durumda, diğer tarafın ondan belirli bir süre içinde kendisine teminat verilmesini isteme ve bu teminat gösterilmedikçe borcunu ifadan kaçınma hakkı vardır. Alacaklı veya hâkim tarafından belirtilen süre içinde borçlu teminat gösteremezse alacaklı sözleşmeden rücu eder (Borçlar kn. md. 82.); 2. alacaklının temerrüdü halinde rücu hakkı: kural olarak alacaklının temerrüdü sözleşmeden rücu için bir sebep olamaz. Ancak bir şeyin yapılmasına ilişkin borçlarda kanun bir istisna getirmektedir. Borçlu, alacaklının temerrüdü halinde, bir yapma borcu altına girmişse bunu tevdi edemez. Çünkü edimin niteliği buna engeldir. İşte bu durumda borçluya sözleşmeden dönerek borcundan kurtulma imkânı tanınmıştır; 3. iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde borçlunun temerrüde düşmesi: borçlunun temerrüdü gerçekleşmişse kanun, alacaklıya belirli şartların bulunması halinde sözleşmeden rücu etmek imkânını tanır. Bu tip sözleşmelerde alacaklı, temerrüde düşen borçluya borcunu yerine getirmesi için uygun bir süre tayin eder veya hâkime tayin ettirir. Bu sürenin sonunda borç yine ifa edilmezse, alacaklı seçimlik üç hakka sahiptir. (Bk. TEMERRÜT.) Bu haklardan biri de sözleşmeden rücu etmektir. Alacaklının sözleşmeden rücu etmesi için borçlunun kusuru ile temerrüde düşmesi aranmaz. Ancak alacaklının bu hakkını kullanabilmesi için sözleşmeden rücu ettiğini,

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

borçluya verilen mehlin sonunda derhal bildirmesi gerekir. Rücu beyanının açıklanmasıyle birlikte, sözleşme geçmişe etkili olarak sona erdiğinden, taraflar birbirlerine vermiş oldukları şeyleri geri ister. Bunun yanında, borçlu temerrüde düşmekte kusurluysa, alacaklı sözleşmeden rücu ederek uğradığı zararın da tazminini isteyebilir. Kural olarak rücu tazminatı olumsuz zararın karşılanmasını öngörür. Ancak kanun belli hallerde bu kuraldan ayrılarak olumlu zararın tazminine de izin verir. Meselâ, satış sözleşmesinde satılan şeyin tamamen zaptı (bk. ZAPT) halinde alıcının (gerekliyse) olumlu zararı da karşılanır. Son zamanlarda, kanunun rücu hakkını sadece temerrüt durumunda tanımasına rağmen, bu hakkın borcun, borçlunun kusuru ile imkânsız hale gelmesinde de uygulanmasına taraftar olan bir eğilimi vardır.

● *Rücu cezası* halinde, taraflardan biri, sözleşmede kararlaştırılan bir miktar parayı ödeyerek sözleşmeden dönme hakkını saklı tutar. Böylece, lehine dönme cezası konulan kimse, bunu ödeyerek asıl borcu ödemekten kurtulma imkânını elde eder. Rücu cezası cezaî şarta çok benzer. (Bk. CEZAÎ *şart.*) Bir şartın rücu cezası mı yoksa cezaî şart mı olduğunda tereddüt edilecek olursa, cezaî şart olduğunu kabul etmek gerekir.

● *Rücu hakkı.* Bir kimse kendisiyle birlikte başka kimseleri de ilgilendiren bir ödemede bulunur. Bu gibi durumlarda, ödemeyi yapan kimse diğerlerine rücu ederek onların paylarına düşen kısmı veya aradaki iç ilişkinin niteliği gerektiriyorsa kendi ödediğinin tamamını onlardan isteyebilir. Rücu hakkını kanun birçok yerinde düzenlemiştir. Meselâ birden fazla kimse bir zarara sebep vermişlerse, bu zararın tamamını tazmin eden kişi, diğerlerine kendi payı dışında kalan kısım için rücu edebilir. Aynı durum müteselsil borçlarda da söz konusu olur. (Bk. MÜTESELSİL *borç,* TESELSÜL.) Bunun gibi, müşterek maliklerden biri kendi payına düşenden fazla bir masrafa katlanmışsa, bu fazlalık için diğer maliklere başvurabilir. Nihayet istihdam eden veya borcun ifasında yardımcı kişi kullanan kimse, bunların verdikleri zarar için tazminat ödemişse, şartların bulunması halinde, müstahdem veya yardımcı kişiye tazminat olarak ödediği miktar için baş vurabilir. (M)

RÜCUM çoğl. i. (ar. *recm*'den *rücūm*). *Esk.* Taşlamalar, taşlayarak yerine getirilen idam cezaları. (M)

RÜÇHAN veya **RÜCHAN** i. (ar. *rüchān*). *Esk.* Üstünlük, üstün olma: *Mukaddem su getirmek testi kırmak bir idi amma / Aceptir, mazhar-ı rüçhan olur testi kıran şimdi* (Ziya Paşa). || Kadın veya erkek adı.

— Huk. *Rüçhan hakkı,* bir hakkın, sıra itibariyle kendinden sonra gelen hakka önceliği olması. (Rehin edilmiş bir malın haczinde rehin sahibinin, satıştan elde edilen bedel üstünde rüçhan hakkı vardır; yani, haczi yaptıran kimseden önce alacağını elde eder.)

◆ **Rüçhaniyet** i. *Esk.* Üstün olma. (M)

RÜDESHEIM, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, Ren kıyısında, Bingen'in karşısında, Niederwald'ın eteğinde; 6 500 nüf. XII. yy.dan kalma burç. Gotik üslûbunda kilise. Niederwald'ın tepesinde, Alman imparatorluğunun yeniden kuruluşunu anmak için 1877-1888 arası inşa edilen *Germania* anıtı veya Millî anıtın üstünde 10,5 m yüksekliğinde bir Germania heykeli vardır. Meşhur şaraplar (rüdesheimer) elde edilen önemli bağlar. (L)

RÜESA çoğl. i. (ar. *re'īs*'ten *rü'esā*). *Esk.* Reisler, başkanlar: *Müracaat izah edilerek, meselenin takibi İstanbul'daki teşkilâtımız rüesasına da bildirildi* (Atatürk). *Utbe ve Seybe gibi Kureyş ordusunun en ileri gelir rüesasından iki büyük kişi ile...* (Cevdet Paşa). [M]

RÜFAÎ i. Bk. RİFAÎ.

RÜFEKA çoğl. i. (ar. *refīk*'ten *rüfekā*). *Esk.* Refikler, arkadaşlar, dostlar: *İstanbul'dan Rauf Bey ve sair rüfekanın verdiği malûmatı bervech-i âti arzediyorum* (Atatürk). *Gerek Sa'd ve gerek yanında bulunan rüfekası müteessir olarak Müsenna'ya pek ziyade acıdılar* (Cevdet Paşa). [M]

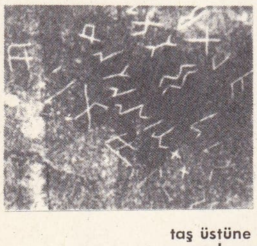

taş üstüne yazılmış türk rünik yazısı, (Tuva cumhuriyetinde bulunmuştur)

RÜGEN, Baltık denizinde (Doğu Almanya, Rostock idare bölümü) alman adası; 926 km², 65 000 nüf. İdare merkezi, *Bergen.* Ada 1936'da inşa edilen bir rıhtımla karaya bağlıdır.

Adanın çekirdeği denizin doğu kıyıda yüksek yalıyarlar halinde yardığı (Kaiserstuhl) tebeşirlerden meydana gelir. Tebeşir vistülyen çağdan kalma temel buzultaşlarıyle ve buzultaş çekilme cephesi dizileriyle örtülüdür. Çok önemli bir balıkçılık merkezi (yılanbalığı, ringa balığı, dil balığı, pisi balığı) olan adada turizm (sayfiye merkezi) gelişmektedir: Berlin ve Saksonya'dan birçok işçi tatillerini geçirmek için buraya gelir. Adanın iç kısımları tarlalar ve otlaklarla kaplıdır. (L)

RÜGOZİMETRE i. (fr. *rugosimètre*'den). Elektron. Bir yükselteç ile oynak çerçeveli bir ölçü âletinden meydana gelen ve bir organın sürtünmesinden yararlanarak bir yüzeyin düzgünlüğünü kontrol eden cihaz. (L)

RÜHL (Alfred), alman coğrafyacısı (Königsberg 1882-Morschach, İsviçre 1930). Berlin üniversitesinde ders verdi. İlk incelemeleri dünyanın morfolojisi üstünedir. Kuzey amerikalı bilgin W.M. Davis'in nazariyelerini Almanya'da yaydı ve İtalya'nın çeşitli bölgelerini inceledi. Daha sonra iktisat meseleleriyle uğraştı ve titiz bir tenkit anlayışı içinde incelemeler (*Das Standortsproblem in der Landwirtschafts-geographie* [İktisat Coğrafyasında Tesis Alanları Meselesi] 1929 v.b.) yazdı. (M)

RÜHLE VON LİLİENSTERN (Johann), prusyalı general (Berlin 1780-Salzburg 1847). Subaydı (1795), Saksonya-Weimar prensinin eğitmeni oldu (1807). Tarihle ilgilendi. *Hieroglyphen* (Hiyeroglifler) [1808] adlı eserini yayımladı (bu eser Napolyon tarafından İngiliz Hindistanı'na karşı kurulabilecek bir Avrupa koalisyonu tasarısıydı). Prusya'ya döndü (1812), Blücher'in kurmay heyetine katıldı. *İlk İhtiyatlar İçin Savaş Bilgileri* (1813) adlı eserini yazdı. 1816'da albaylığa, 1835'te tümgeneralliğe yükseldi, askerî okullar genel müfettişliği yaptı (1844). [L]

RÜJİN i. (halk lat. *rugina;* lat. *runcina,* rende'den fr. *rugine*). Cerr. Kemikleri kazımağa, kemik zarını ve etleri kemikten ayırmağa yarayan âlet.

— ANSİKL. *Rüjin,* bir sapa bağlı, keskin kenarlı, çelikten, düz veya eğri bir plaktır; kemik ameliyatlarının çoğunda kemiğin üzerini iyice temizlemeğe yarar. (L)

RÜKBAN çoğl. i. (ar. *rākib*'den *rükbān*). *Esk.* Binenler. (M)

Rüknâbâd, Şiraz'a 6 km uzaklıktaki bir dağda bulunan kanal. Büveyhîler sülâlesinden Rüknüddevle Hasan tarafından açıldı (950). Kanalın suyu Şiraz'ın kuzeyindeki Teng-i Allah Ekber boğazından çıkar ve Musalla ovasını sular. Kanal ününü, şairlere borçludur. XIII.yy.dan itibaren Sadi, Ubeyd Zakanî ve Hafız gibi şairler şiirlerinde Rüknâbâd'ı konu edindiler. Sonraki yıllarda Rüknâbâd gittikçe küçüldü. XVII. yy.da büyük bir dere haline geldi. XIX. yy.da daha da küçüldü. Kanalın suları tatlı ve berraktır. Halk tarafından şifalı olduğu kabul edilir. — Laristan'da (Fars) aynı adlı bir sıcak su kaynağı vardır. (M)

RÜKNEDDİN SÜLEYMAN PAŞA ŞAH. Bk. SÜLEYMAN ŞAH.

RÜKNETTİN veya **RÜKNEDDİN** bls. i. (ar. *rükn* ve *dīn*'den ar. taml. *rükn-üd-dīn*). «Dinin direği» anlamında erkek adı olarak kullanılır. (M)

RÜKNİYE i. (kurucusu *Rüknî*'nin adından ar. *Rükniyye*). Tasav. Kübreviye tarikatının kollarından biri. (Kurucusu Alâüddevle Simnanî el Rüknî'dir [öl. 1336]. Daha çok Bağdat yörelerinde yaygın olan tarikatın, başka bir adı da *Firdevsiye*'dir.) [M]

RÜKNÜDDEVLE (Hasan bin Büveyh), Büveyhî sülâlesinin kurucuları olan üç kardeşin en küçüğü (öl. 976). Büyük kardeşi Ali ile birlikte Fars'ı ele geçirdi (934). Bir süre Ali ile beraber kaldıktan sonra Kârerun ve diğer kasabaların idaresiyle görevlendirildi; fakat abbasî kumandanı Yakut tarafından zorla kardeşinin yanına gönderildi. 935 Yılında Cibal bölgesini, 940'ta Vasıt'ı almağa teşebbüs etti. Fakat halife Razî ve kumandan Beckem'in karşı koyması üzerine başarı kazanamadı. Bir süre sonra Isfahan'ı ele geçirdi. Rey ve Cibal bölgesini aldı (943). Daha sonra Taberistan ve Cürcan'ı istilâ etti (968); fakat buralarda devamlı bir hâkimiyet kuramadı. Kardeşleriyle birlikte Bağdat'ı ele geçirdi (945) ve 949'dan itibaren de halifenin emîrülümerası oldu. (M)

RÜKÛ i. (ar. *rükū'*). Öne doğru eğilme: *Ayakta durmaya elbirliğiyle gayret eden / Lisân-ı hâl ile amma rükûa niyet eden / O salhurde, harab evlerin saçaklarına* (M. Â. Ersoy). || *Rükûa varmak,* beli bükerek öne doğru eğilmek.

— Din. Namazda, ayakta dururken elleri dizlere dayayarak öne doğru eğilme. (M)

RÜKÛB i. (ar. *rükūb*). *Esk.* Bir araca veya bir binek hayvanına binme: *Hattâ bu defa rükûbları için beygir vagonu dahi bulunamayarak ...* (Ahmed Midhat). [M]

RÜKÛDET veya **RÜKÛD** i. (ar. *rükūdet* veya *rükūd*). *Esk.* Sakinlik, durgunluk: *Taali eyleyince bir zaman bâlâ-yı kudrette / Ziyalar mevc mevc oldu o pehna-yı rükûdette* (M.Â. Ersoy). *Sümbülî bir hava ki mest-i rükûd* (Tevfik Fikret). || *Rükûd-ı hava,* havanın sakinliği. (M)

RÜKÛN i. (ar. *rükūn*). *Esk.* Bir şeye istekle yönelme, eğilim gösterme. (M)

RÜKÛNET i. (ar. *rükūnet*). *Esk.* Ağırbaşlılık, vakarlı olma. (M)

RÜKÜN veya **RÜKN** i. (ar. *rükn*). *Esk.* Bir şeyin en kuvvetli ve sağlam tarafı. || Temel direk, sütun. || Bir topluluğun en önemli kişilerinden her biri: *Muhacirin-i Kureyş'in, kibar-ı Ashabın / Şeriatin koca bir rüknü: İbn Hattab'ın* (M. Â. Ersoy).

— Huk. *Esk.* İslâm hukukunda sözleşmenin kurulmuş sayılması için bulunması gerekli olan esaslı şartlar. (Meselâ, tarafların rızası, ehliyet.) [M]

RÜKÜŞ sıf. ve i. Gülünç bir şekilde giyinmiş ve süslenmiş (kadın). [M]

RÜMELİN (Gustav), alman siyaset adamı ve sosyoloğu (Ravensburg 1815-Tübingen 1888). Frankfurt Millî meclisi (1848-1849) ve Landtag üyesi (1852), Württemberg kültür bakanı oldu. Millî eğitime bağlı okullarda liberal bir reform yaptı. Güneyli Almanlara karşı güdülen iç siyasette Bismarck'ın en önemli yardımcılarından biriydi. Siyasî ve toplumsal yazıları *Reden und Aufsätze* (Nutuklar ve Makaleler) [3 cilt, 1875-1894] adı altında toplandı. (M)

RÜMELİN (Max VON), alman hukukçusu (Stuttgart 1861-Tübingen 1931). Gustav Rümelin'in oğludur. Halle (1893) ve Tübingen (1895-1931) üniversitelerinde ders verdi. *İnteressenjurisprudenz* adı verilen Tübingen hukuk okulunun kurucusudur. Bu okulun anlayışına göre yasalar ve hükümler, dogmatik ve soyut temellere değil, gerçek menfaatlerin değerlendirilmesi esasına dayanılarak çıkarılmalıdır. Başlıca eserleri: *Zur Geschichte der Stellvertretung im Römischen Zivilprozess* (Roma Medenî Hukukunda Avukatlık Tarihi); *Der Zufall im Recht* (Hukukta Tesadüfün Rolü) [1896]; *Das Verschulden im Straf-und Zivilrecht* (Ceza Hukuku ve Medenî Hukukta Borçlanma) [1909]; *Schadenersatz Ohne Verschulden* (Borçlanmadan Zarar Tazmini) [1910]; *Die Grundzüge des Privatrechts* (Özel Hukukun Anahatları) [1422]. (M)

RÜMH i. (ar. *rümh*). *Esk.* Kargı, mızrak. || *Mec.* Yoksulluk. (M)

RÜMHÎ sıf. (ar. *rümh*'ten *rümhī*). *Esk.* Mızrak veya kargı ile ilgili.

◆ **I.** Bot. *Esk.* Yaprağının ucu sivri olan bitki. (M)

RÜMMAN i. (ar. *rümmān*). Bot. *Esk.* Nar.

◆ **Rümmanî** sıf. *Esk.* Nar çiçeği renginde olan. || Donu kır ile doru arasında olan (at). || *Yakut-ı rümmanî.* Bk. YAKUT. [M]

RÜMMANİYE i. (ar. *rümmān* > *rümmānī*'den *rümmāniyye*). Bot. *Esk.* Nargiller. (M)

RÜNİK yazı veya **RUNİK yazı** veya **RUNE yazısı.** Leng. Rune adı verilen özel

Foto. Rizzoli Larousse

işaretlerden meydana gelen eski bir germen yazısı. || Orhon ve Yenisey yazıtlarında kullanılan yazı sistemi.

— ANSİKL. *Rünik* yazı (ilk altı harfinin değerine göre «futhark») en eski germen yazısıdır. Başlıca iki değişik biçimi vardır; eski rünik veya germen alfabesi ve yeni rünik veya kuzey alfabesi. *Eski rünik alfabesi*'nde sekiz harflik üç gruba ayrılan yirmi dört harf vardır. Alfabenin menşei, *rünolog* adı verilen uzmanlar arasında hâlâ tartışma konusudur. Rünik alfabesinin bir güney avrupa alfabesinden türediği kesindir; ama bu alfabenin latin alfabesinden mi, bazı kuzey italya alfabelerinden mi (etrüsk), hattâ yunan alfabesinden mi veya birçok alfabenin karışımından mı meydana geldiği bilinmemektedir. Alfabenin anavatanı da hâlâ anlaşmazlık konusudur. Rünik ile yazılmış en eski yazıtlar yaklaşık olarak M.S. 200 yılından kalmadır ve Danimarka'dadır. Bu alfabe, bütün germen ülkelerinde kullanıldı. Harflerinin her şeyden önce tahta levhalar üzerine yazılan yazıtlarda kullanılmak amacıyle yaratılması özel biçimler kazanmasına yol açtı.

Yatay çizgiler ve eğriler terk edilerek genellikle uzunlamasına çizgiler benimsendi. Çok çabuk bozulan maddeden yapılan bu levhalardan ne yazık ki hiç biri ele geçirilemedi. Buna karşılık, taş (*rune taşları*) ve maden üstüne yazılmış birçok yazıt bulundu. Eski rünik alfabesinin kuzey ülkelerindeki özel gelişmesi sonucu ortaya çıkan *yeni rünik alfabesi* IX. yy.a kadar uzanır. On altıdan fazla harfi vardır; bu durum, alfabedeki birçok harfin çift değerli olmasına yol açtı ve alfabenin iki alt değişik biçimi ortaya çıktı: *isveç-norveç* alfabesi ve *dan alfabesi* veya *ortak alfabe* (bu sonuncu alfabe kısa sürede bütün İskandinavya'ya yayıldığından bu adı aldı). Alfabedeki boşluklar, telaffuzu belirlemek için bazı harflerin üstüne noktalar eklenmesiyle dolduruldu: bunlara «noktalı rune» denir. Rünik yazı hemen her yerde XIV. ve XV. yy.da terk edildi, ama Yukarı Dalecarlie gibi geri kalmış bölgelerde geçen yüzyıla kadar kullanıldı. Muhafaza edilen rünik yazıtların birçoğu, genellikle süslü anma taşlarıdır. Bu taşlardan İsveç'te iki binden, Danimarka'da iki yüzden fazla, Norveç'te elli kadar vardır. Rünik'lerin büyüleyici bir gücü olduğu söylenir.

● *Orhon ve Yenisey yazıtları*'ndaki rünik yazıyı tam olarak çözmeyi danimarkalı türkolog Vilhelm Thomson başardı (1893). Bu yazıtlarda kullanılan yazı sisteminin menşei bugün de tartışma konusudur. Finli bilgin Heikel, bu yazının, run harflerinden doğduğunu ileri sürdü. Danimarkalı bilgin Vilhelm Thomson, önce aramî veya bundan türeme pehlevî harflerinden ortaya çıktığı, sonra da sogd asıllı olduğu görüşünü benimsedi. Reşid Rahmeti Arat ve Ahmet Caferoğlu da, yazıtlardaki harflerin türk damgalarından çıktığı görüşündedirler. Bk. GÖKTÜRKÇE. ORHON VE YENİSEY YAZITLARI. (M)

RÜPPELL (Eduard), alman tabiat bilgini ve gezgini (Frankfurt 1794-ay.y. 1884). Mısır, Habeşistan, Arabistan ve komşu bölgelere birçok yolculuk yaptı ve balıklar, kuşlar, memeliler v.b. konusundaki birçok eseri için malzeme topladı. (L)

RÜSSELSHEİM, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, Main ırmağı kıyısında; 37 800 nüf. Büyük otomobil fabrikası. (L)

RÜSTE sıf. (fars. *rüsten*'den *rüste*). *Esk.* Yetişmiş, bitmiş, çıkmış. || *Nev-rüste,* yeni bitmiş, çıkmış. (M)

RÜSTEM BEY, dulkadır beyi (XV. yy.). Nâsırüddin Mehmed Beyin oğlu. Dulkadır beyi Melik Arslan, Kahire'de, kardeşi Şah Budak ve Memlûklar tarafından öldürülünce Şah Budak, dulkadır beyi oldu (1465) fakat onun beyliği Dulkadırlılar tarafından kabul edilmeyince yerine, Şah Budak'ın kardeşi Rüstem Bey getirildi. Rüstem Bey de, Osmanlıların desteklediği Şehsuvar Bey tarafından beylikten indirildi. (M)

RÜSTEMİLER, Kuzey Afrika'da Tahert'te haricî ibadî devleti (776-908). Devletin kurucusu ırak asıllı Abdurrahman bin Rüstem, Muhammed bin Eşas kumandasında bulunan arap orduları Kayrevan'ı ele geçirince (758) bölgenin batısındaki Tahert'e çekildi, burada Rüstemîler devletini kurdu (776). Kendinden sonra 6 rüstemî hükümdarı vardır. Bu devlet, Abdullah'ın kumanda ettiği Kotama Berberîlerinin saldırıları sonunda yıkıldı (908). [M]

Rüstemi Zal, iran şairi Firdevsînin *Şehname* adlı eserinde adı geçen iranlı kahraman. Olağanüstü gücü olan Rüstem, özellikle İranlılarla Turanlılar arasında geçen savaşlarda büyük başarılar sağlar. Türk edebiyatında Rüstemi Zal, halk ağzında *Zaloğlu Rüstem* diye geçer. Bu eski iran kahramanı yiğitliğin, güçlülüğün örneği sayılır. Gerek iran edebiyatında, gerek onun etkisi altında kalan türk divan edebiyatında Rüstemi Zal, pehlivanları, savaşta başarı gösteren kahramanları, padişahları övmek için örnek insan olarak nitelenir. Bu yüzden Rüstem, Türkler arasında, özellikle köylerde erkek adı olarak çok kullanılır. (M)

RÜSTEM MİRZA, Akkoyunlu hükümdarı (hük. 1492-1496). Uzun Hasan'ın torunu ve Maksud'un oğlu. Alıncak kalesinde tutuklu olduğu sırada akkoyunlu kumandanları tarafından tahta çıkarıldı (1492). Beş yıl süren hükümdarlığı karışıklıklar içinde geçti. Tahta geçmek isteyen kardeşi Hasan yenilgiye uğratıldı. Isfahan valisi ve Gilan hükümdarlarının isyanı bastırıldı. Bağımsız bir devlet kurmak isteyen Erdebil şeyhi Sultan Ali öldürüldü. Rüstem Bey de Osmanlı Padişahı Bayezid II'nin damadı olan Göde Ahmed Bey tarafından yenilgiye uğratıldı ve öldürüldü (1496). [M]

RÜSTEM PAŞA, türk devlet adamı (Bosna 1500-İstanbul 1561). Hırvat asıllıdır. Acemi Oğlanlar ocağında yetişerek saraya girdi. Mohaç seferine katıldı. Diyarbakır beylerbeyliğine, kısa bir süre sonra da Anadolu beylerbeyliğine tayin edildi. Üçüncü vezir olarak divana girdi. Kanunî'nin Hurrem sultandan olan kızı Mihrümah Sultan ile evlendi (1539). İkinci vezirliğe yükseldi (1541). Hadım Süleyman Paşanın yerine sadrazam oldu (1544). Kanunî'nin büyük sevgisini kazanmış olan Hurrem Sultanın osmanlı tahtına kendi oğullarından birini getirmek için yaptığı çalışmalarda ona destek oldu. İran seferine serdar tayin edildi (1552). Bu sefer sırasında askerin sevdiği ve Kanunî'den sonra tahta çıkmasını istediği şehzade Mustafa'yı, babasının gözünden düşürmek ve Kanunî'den sonra Hurrem Sultan'ın oğullarından birinin tahta çıkmasını sağlamak için Kanunî'ye şehzade Mustafa'nın isyan etmek üzere olduğunu yazdı ve şehzadenin babası tarafından öldürülmesine sebep oldu. Yeniçerilerin kendi aleyhine ayaklanmaları üzerine sadrazamlıktan alındı. Hurrem ve Mihrümah Sultanların çabalarıyle ikinci defa sadrazam oldu (1555). Ölümüne kadar bu görevde kaldı. İstanbul'da çinileriyle tanınan Rüstempaşa camiini yaptırmıştır. Eseri: *Tevarih-i Âl-i Osman* (Osmanlı Hanedanı Tarihi). [→ Bibliyo.] (M)

RÜSTEM PAŞA (Françesko), türk devlet adamı (Hamburg 1814-Londra 1894). İtalyan asıllıdır. Öğrenimini tamamladıktan sonra Trablus'ta Mustafa Necib Paşanın tercümanlığını ve kâtipliğini yaptı (1854). İstanbul'a pasaport müdürü, bazı paşalara kâtip ve tercüman oldu. Tahriratı Hariciye müdürlüğüne getirildi. Floransa maslahatgüzarı oldu; oradan da Petersburg büyükelçiliğine tayin edildi. Vezir rütbesiyle Cebelilübnan mutasarrıflığına getirildi. Londra büyükelçisi oldu (1885); burada öldü. (M)

Rüstempaşa camii, İstanbul'da Tahtakale'de Hasırcılar çarşısı içinde cami. Kanunî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Rüstem Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı (1561). Caminin yerinde önce Halilefendi mescidi vardı. Bu mescidin yeri çukurda kaldığı için Mimar Sinan, altına dükkânlar yaparak bir subasman meydana getirdi. Rüstempaşa camii, mescidin yerinde kuruldu. Camiye iki yandan merdivenle çıkılır. Planı dikdörtgendir, merkezî kubbe kemerlerle dört filayağına ve sütunlara oturur. Son cemaat yeri altı sütunlu ve beş kubbelidir. Önüne sonradan kemerler, sütunlar ve ahşap çatılı, saçaklı bir kısım eklendi. Rüstem Paşa camiinin kubbe eteklerine kadar her tarafı çinilerle kaplıdır. Özellikle lâle motifli çiniler, osmanlı çini sanatının en başarılı örneklerinden sayılır. Caminin şadırvanı sol taraftadır. (M)

RÜSTİK sıf. (lat. *rus,* kır'dan *rusticus* > fr. *rustique*). Tiyat. *Rüstik dekor,* köylü evi veya köy manzarası dekoru. (L)

RÜSUB i. Bk. RÜSUP.

RÜSUM çoğl. i. (ar. *resm*'den *rüsüm*). Vergiler: *Kapitülasyonların ve gümrük rüsumunu tezyit mecburiyetinin borçlarımızı ödeyemeyeceğimize sebep olacağını irae ve ispat ederek...* (Atatürk). || *Esk.* Usuller, kurallar: *Bilir hâki Stanbul'dur rüsum-i şive vü nazı* (Nabi).

— Huk. Bk. RESİM.

— Mal. *Esk. Rüsumı cülusiye,* tımar, zeamet ve diğer makam sahiplerinden cülus dolayısıyle alınan vergiler. (1754'te alınmağa başlanan bu vergiler sonradan kaldırıldı.) || *Rüsumı emiriye,* devlet adına alınan vergiler. || *Rüsumı müctemia,* Osmanlılarda ülke içinde yapılan veya dışarıdan getirtilen rakı, şarap, şampanya ve benzeri içkilerden zecriye, refiye gibi çeşitli vergilerin ortak adı. (Bu vergi, Tanzimat fermanının ilânından sonra 1858 tarihli nizamnameyle belirlendi. Vergi, ülkede yapılan içkiler için yüzde 20, dışarıdan gelenler için tarifeye göre çeşitli ölçülerde alınıyordu. *Rü-*

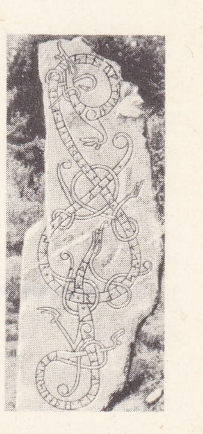

Nasby'den (İsveç) rünik taş

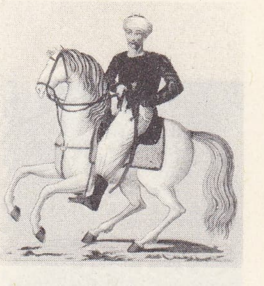

Rüstemi Zal
XIX. yy. başı gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Rüstemi Zal
iki ayrı minyatür

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

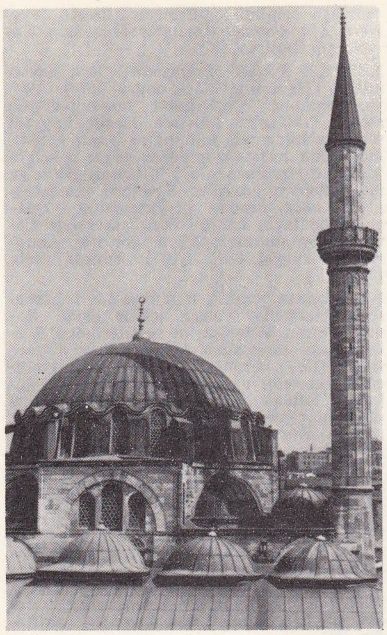

Rüstempaşa camii

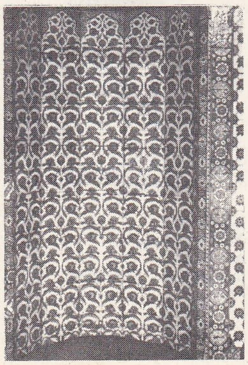

Rüstempaşa camıı mihrap çinileri

sumı Mücteınia nizamnamesi, 1861 tarihli Resmi Mirî nizamnamesiyle ortadan kaldırıldı.) || *Rüsumı reaya,* reayadan alınan vergiler. || *Rüsumı saydiye,* av hayvanlarıyle kuşlarından alınan vergiler. (Bk. ANSİKL.) || *Rüsumı serbestiye,* serbest tımarlarda tımar sahibi tarafından, arazi sahiplerinden alınan vergiler. (Bunlar tımara verilen topraklarda yaşayanların işledikleri suçlardan dolayı ceza olarak alınan cürüm ve cinayet vergileri, evlenen kadınların kocalarından alınan arûsane resimleri, köle ve cariye müjdelerinden alınan vergilerdir. Tımarlarla birlikte bu vergiler de kaldırıldı.) || *Rüsumı sitte,* devlet borcu karşılığı olarak Düyunu Umumiye idaresine verilen devlet gelirlerinden altısı. (Bunlar ipek, tütün, balık avı, tuz, içki ve puldan alınan vergilerdi. Bu vergilerin toplanması işi, Rüsumı Sitte idaresi adı verilen alacaklı yabancı devlet temsilcilerinden meydana gelen kuruluşa verildi.)

— ANSİKL. Mal. *Esk. Rüsumı saydiye,* Tanzimat'tan önce kara avlarının vergileri ni tımar ve zeamet sahipleri alırdı. Eski kanunlar gereğince kasım ayı avlanma mevsimi olarak kabul edilmişti. Bu mevsimden sonra tımar arazisi içinde avlanan vaşak, zerdeva, tilki, sansar, kurt, çakal, ayı postlarından mahallî rayice göre değerinin onda birine eşit vergi alınırdı. Deniz avları daha çok mukataa olarak mültezimlere verilirdi. Avlanan deniz hayvanlarıyle kuşların satış değerlerinin beşte biri oranında vergi alınırdı. Göllerle ırmakların saydiyesi, saydi bahrî (deniz avı) içerisindeydi. Osmanlı devlet idaresinde herkes, tasarruf ettiği arazinin av hakkına da sahipti. Başkasını bölgeye sokmaz, isterse bu hakkı kiraya da verirdi. Sahiplerinin izni olmadan topraklarına girip avlananlardan para cezası alınırdı.

Tanzimat'ın ilânından sonra bu konuyle ilgili yeni nizamnameler hazırlandı. Son olarak İstanbul balıkhanesiyle ilgili nizamnamede (1882) avcılara, buna aykırı hareket edenlerden ve kaçakçılardan alınacak para cezaları da gösterildi. Bu nizamnamelerin yeterli olmadığı anlaşılınca avlama işleri için yine aynı tarihte *Zabıtai Saydiye nizamnamesi* hazırlandı. Daha iyi ve uygulaması kolay hükümleri içine alan bu nizamname, Osmanlı devletinin yıkılışına kadar yürürlükte kaldı. (M)

RÜSUMAT çoğl. i. (ar. *rüsüm*'dan *rüsümât*). Mal. *Esk.* Bazı mallardan devletçe alınan vergiler: *O zaman canları istedikleri kadar ahaliye vergi ve rüsumat yükletemezler* (Ziya Paşa). || Gümrük idaresi. || *Rüsumat emaneti,* Osmanlı devletinde gümrük dairesine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Rüsumat emini,* Osmanlı devletinde rüsumat emaneti adı verilen gümrük idaresini yöneten görevli.

— ANSİKL. Mal. *Esk. İstanbul Emtia gümrüğü* adıyle anılan bu kuruluş daha sonra *Rüsumat emaneti* adını aldı (1860). İdarenin başına maliye nazırlığı yapmış olan Kâni Paşa getirildi. Rüsumat emanetinin merkezi İstanbul'da bulunuyordu. Anadolu'da vilâyet merkezlerinde açılan idarelerin başına rüsumat nazırı denilen görevliler getirildi. Rüsumat emaneti, ithal edilen maddelerden gümrük vergisi almak amacıyle sınır boylarında da kuruldu. Ayrıca yurt içinde yapılan ticaretten vergi olarak gelir sağlamak amacıyle, iç gümrükler kuruldu; fakat bunlar kısa süre sonra kaldırıldı. Rüsumat emaneti kurulmadan önce gümrükler sahil (iskele), kara ve hudut gümrükleri olarak üç kısma ayrılırdı. Sahil gümrükleri ithalât, ihracat ve transit gibi, herhangi bir ticaret malından, gümrük resmi alan kuruluşlardı. Bu gümrüklerde ithal mallarından yüzde 3, ihraç mallarındansa gümrüğe gelişte yüzde 9, gemiye yükleniş te yüzde 3 gümrük vergisi alınırdı. Kara ve hudut gümrükleri önce sınır boylarında kuruldu; fakat sınırlar genişledikçe bu gümrük kapıları iç kısımlarda kaldığı için bunlardan iç gümrükler meydana getirildi. Bu gümrüklerde yurt içi ticaret maddelerinden vergi alınırdı. Kara gümrüklerinden iskele gümrüklerine getirilen mallardan çıktığı yerin kara gümrüğünde «sarfiyat resmi» depozito olarak alınırdı. Alınan vergiye karşılık olarak verilen makbuz gösterilince, iskele gümrüğünde depozito geri verilir ve ihracat gümrük resmi alınırdı. Kâni Paşa, Rüsumat emanetinin başına getirilince 64 maddelik bir nizamname hazırlattı; ancak kapitülasyonlar yüzünden bu nizamname uygulanamadı. Sonunda bu yolsuzlukların önüne geçmek amacıyle 1909'da beyanname usulü konuldu ve Osmanlı devletinin yıkılışına kadar bu sistem yürürlükte kaldı. (M)

RÜSUP veya **RÜSUB** i. (ar. *rüsūb*). *Esk.* Tortu, çöküntü. || *Rüsub-ül-hamr,* şarap tortusu.

◆ **Rüsubat** çoğl. i. *Esk.* Tortular, birikintiler.

◆ **Rüsubî** sıf. *Esk.* Jeol. Tortusal. (M)

RÜSVA ve **RÜSVAY** sıf. (fars. *rüsvāy*). Ayıplanacak halde olan, rezil, maskara. || *Rüsva* (veya *rezil rüsva*) *etmek.* Bk. REZİL. || *Rüsva* (veya *rezil rüsva*) *olmak.* Bk. REZİL. || *Esk. Rüsva-yı âlem,* herkesin ayıpladığı kimse.

◆ **Rüsvalık** veya **rüsvaylık** i. Rezil olma, ayıplanacak hale gelme: *Kabul eyler mi rüsvalığı her kim ki âkildir* (Fuzuli). [M]

RÜŞD i. Bk. RÜŞT.

RÜŞDİ PAŞA. Bk. MEHMED RÜŞDİ PAŞA.

RÜŞDİYE i. Bk. RÜŞTİYE.

RÜŞDÜ AHMED EFENDİ Karaağaçlı, türk bilgini (öl. Karaağaç 1835). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Üsküdarlı Veli ve Emin Efendilerden ders aldı, müftü oldu. Nakşıbendî tarikatındandır. Eserleri: *Âyât-ı Secde Risalesi* (Secde Ayetleri Risalesi); *Masdar Risalesi; Kelime-i Tevhid Risalesi; Melek ve Cinin Tetkikine Dair Risale.* (M)

RÜŞDÜ PAŞA Mütercim (Mehmed), türk sadrazamı (Ayandon 1811-Manisa 1882). Bir kayıkçının oğluydu. Yeniçeri ocağı kaldırıldığı zaman kurulan Asakiri Mansure ordusuna girdi. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Askerî nizamnameleri Fransızcadan Türkçeye çevirdi, mütercim lakabını bu işinden dolayı aldı. Mirliva (1843) ve Dârı Şûrayı Askerî üyesi ve ferik oldu (1845). İki yıl sonra Hassa ordusu müşiri oldu. Üç defa (1851, 1855, 1857) seraskerliğe getirildi. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşanın yerine sadrazam oldu. Bundan sonra Meclisi Vâlâ başkanlığında bulundu ve ikinci defa sadrazamlığa getirildi (1866). 1871'de Divanı Ahkâmı Adliye nazırı, 1872'de Midhat Paşanın azli üzerine üçüncü defa sadrazam oldu. 1873'te istifa etti. 1876'da İstanbul'da medrese öğrencilerinin sadrazam aleyhine gösterilerde bulunması üzerine Mahmud Nedim Paşa sadrazamlıktan azledildi ve yerine Mehmed Rüşdü Paşa getirildi. Abdülhamid II'nin hükûmet işlerine karışmasına karşı çıkarak istifa etti. Bir süre sonra beşinci defa sadrazam olduysa da bu son sadrazamlığı bir hafta kadar sürdü. İstanbul'da oturmasına imkân olmadığını anlayarak Manisa'ya çekildi. Abdülaziz'in ölümü dolayısıyle açılan davaya karıştırıldı ve yargılandı; ancak herhangi bir cezaya çarptırılmadı. (M)

RÜŞEYM i. (ar. *reşm*'den *rüşeym*). Biyol. *Esk.* Embriyon.

◆ **Rüşeymî** sıf. *Esk.* Embriyon halinde olan, taslak. (M)

RÜŞT veya **RÜŞD** i. (ar. *rüşd*). *Esk.* Doğru yolu bulma. || Ergin hale gelme, buluğa erme: *Ve rüşt yaşına kadar bir binada kapalı kalacaksın derse, bu kız bir bedbahttır* (F.R. Atay). || Doğru düşünme: *Yusuf aleyhisselâm zindandan çıktı ve melik ile görüşüp söyleşti. Melik onun rüşt ve reviyetine bakıp fevkalâde beğendi* (Cevdet Paşa).

— DEY. *Rüştünü ispat etmek,* kanunlara göre ergin sayılacak yaşa gelmek: *Kız izdivaç etmek yaşına gelmişti, rüştünü ispat etmişti* (Vâ-Nû).

— Huk. Fiil ehliyetine sahip olabilmek için kanunun öngördüğü belli bir yaşa gelmiş olma. (Bk. ANSİKL.) || *Kazaî rüşt,* belirli şartların bulunması halinde, hâkim kararıyle kazanılan rüşt. (Bk. ANSİKL.) || *Evlenmeyle kazanılan rüşt,* evlenmeyle kişinin reşit olması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Fiil ehliyetinin kazanılabilmesi için kanun, belirli bir yaşa gelmeyi öngörür. Bu yaş Medenî kanuna göre 18'dir. Bir kimsenin reşit sayılması için 18 yaşına gelmesi yeterli değildir. Bu yaşı doldurmuş olması gerekir. Buna göre *rüşt* 18 yaşın doldurulmasıyle kazanılır. 18 Yaşın doldurulmasıyle fiil ehliyetinin kazanılacağı kuralı, ancak belli bir yaşın aşılmasıyle kişinin gerekli hayat tecrübelerine ve fikir olgunluğuna ulaşabileceği düşüncesine dayanır.

● *Kazaî rüşt.* Rüşt kural olarak 18 yaşın doldurulmasıyle kazanılmakla birlikte, kanun belli hallerde bu yaşa gelmemiş olan bir kimsenin de hâkim kararıyle reşit olması imkânını tanır. Buna kazaî rüşt denilir. Kazaî rüştün şartları: **1.** 15 yaşın tamamlanmış olması. Kazaî rüşte karar verilebilmesi için küçüğün cinsiyeti ne olursa olsun ister velâyet, ister vesayet altında bulunsun 15 yaşını doldurması şarttır. Bu yaş kazaî rüşt sisteminde bulunmak için değil de kazaî rüşte karar verilmesi için aranıldığından, istem anında 15 yaşını doldurmamış fakat karar anında doldurmuş olan bir kimsenin de kazaî rüştüne karar verilebilir; **2.** küçüğün rızası. Kazaî rüşte karar verilebilmesi için küçüğün rızasının alınması şarttır. Küçük razı olmazsa kazaî rüşte karar verilemez. Bu rıza şahsa sıkı surette bağlı bir hak olduğu için bizzat küçük tarafından kullanılması gerekir. Onun adına kanunî mümessili rıza beyanında bulunamaz. Hâkim kazaî rüşte karar verinceye kadar küçük, rızasını geri alabilir; **3.** kanunî temsilcinin katılması. Kazaî rüşte karar verilebilmesi için küçüğün kanunî temsilcisinin bu isteme katılması gerekir. Küçük, velâyet altındaysa, ana ve babasının razı olması şarttır. Bunlardan birinin razı olmaması halinde kazaî rüşte karar verilemez. Velâyet ana veya babadan sadece birindeyse onun rızası yeterlidir. Kazaî rüştüne karar verilmesinde küçüğün çıkarı olmasına rağmen, ana ve babanın buna razı olmaması halinde hakkın kötüye kullanılması hükümleri uygulanır. Küçük vesayet altındaysa vasinin dinlenmesi şarttır. Ancak bu şart sadece vasinin dinlenmesine ilişkindir. Yoksa onun kazaî rüşte razı olması aranmaz. Vasi dinlendikten sonra, kazaî rüşte razı olmasa bile hâkim gerekli görürse, yine kazaî rüşte karar verebilir; **4.** küçüğün çıkarının bulunması. Kazaî rüşte karar verilebilmesi için onun çıkarlarının bunu gerektirmesi aranır. Hâkim böyle bir çıkarın varlığına kani olmazsa kazaî rüşte karar vermez.

● *Evlenmeyle kazanılan rüşt.* Medenî kanuna göre, evlenme kişiyi reşit yapar. Buna göre, evlenen bir kimse, 18 yaşını doldurmamış olsa bile, evlenme ile kendiliğin-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

den rüştünü kazanır. Evliliğin her hangi bir sebeple sakatlanmış olması bu sonucun elde edilmesini engellemez. Aynı şekilde evlilik herhangi bir sebeple sona ererse, henüz 18 yaşını doldurmamış olan kimse, bu sona ermeye rağmen, rüştünü korur. Ancak evliliğin butlanında durum farklıdır. Evlenme ile rüştünü kazanan bir kimsenin, evliliğin butlanına karar verilmesinden sonra da bu rüştünü koruyabilmesi için iyi niyetli olması, yani evliliğin mutlak butlan ile hükümsüz olduğunu bilmemesi gerekir. Aksi halde butlan kararından sonra rüştünü kaybeder. Rüşt, fiil ehliyetinin bir şartıdır. Reşit olmayan kimse, ana ve babası hayattaysa, ayrıca hâkim kararıyle bunların velâyet hakkı kaldırılmamışsa, ana ve babasının velâyeti altındadır. Ana ve babadan biri hayatta değilse veya bunlar boşanmışlarsa, velâyet onlardan sadece birine (sağ kalana veya boşanma kararıyle hâkimin küçüğü tevdi ettiği tarafa) aittir. Velâyet altında olmayan küçüğe mahkemece bir vasi tayin edilir.

◆ **Rüşdî** sıf. *Esk.* Rüşt ile ilgili. || Rüştiye mektebiyle ilgili: *İpdidaî, rüşdî ve idadî derecesinde tahsil görebilir* (P. Safa). [M]

RÜŞTİYE veya **RÜŞDİYE** i. (ar. *rüşd* > *rüşdî*'den *rüşdiyye*). Eğ. *Esk.* Ortaokul derecesindeki eğitim kurumu: *Yarım saat sonra B... vilâyetinin merkez rüştiyesinde açık bulunan bir Coğrafya ve Resim muallimliğine tayin edilmiş bulunuyordum* (R. N. Güntekin). *Rüştiyeyi bitirene kadar bir daha sınıfta kalmadım* (A.H. Tanpınar). *Arkadan hakî esvaplı, ikişer olmuş rüştiye çocukları bağrışarak kaynaşıyorlardı* (Ömer Seyfeddin).

— ANSİKL. Eğ. Sübyan okullarındaki eğitimin yetersiz görülmesi üzerine eğitim işlerini yöneten Meclisi Vâlâ, yeni ve sübyan okullarından bir üst derecede okulların açılmasına karar verdi. Önce bu eğitim kurumlarına «ikinci sınıf» adı verilmesi düşünüldü. Ancak, Mahmud II çocukların bu okulu bitirdikleri zaman rüşte ermiş olacakları gerekçesiyle, yeni okullara rüştiye adının verilmesini istedi. İlk *rüştiye* İstanbul'da açıldı (1858). Bu okullarda arapça gramer eğitimine *emsile** ile başlanırdı. Sarf (gramer) için *Bina, Maksud, İzzî* ve ilerleyenlere *Nuhbe* ile *Birgivî* risalesi okutulurdu. Nahiv (sentaks), *Tuhfe-i Vehbî*'den öğretilirdi. Türkçe derslerinde inşa (doğru ve güzel yazma), hat (yazı), lûgat ve ahlâk dersleri verilirdi. Okul olarak padişahlar tarafından yapılan büyük binalar kullanılırdı. Askerî ve mülkî (sivil) iki çeşit rüştiye vardı. Değişik zamanlarda bu okullara batı eğitim sistemine uygun ders programları koyma denemeleri yapıldı. Kemal Efendi, Mekâtibi Umumiye nezaretinde görevlendirildiği zaman (1848) okullarda okutulan derslere hesap (matematik) ve coğrafya dersleri de eklendi. Sonraları pozitif bilim derslerine daha geniş yer verildi. 1859'da ilk kız rüştiyesi açıldı. Kız ve erkek ortaokullarına 1923'e kadar rüştiye denildi. (M)

RÜŞVET i. (ar. *rüşvet*). Yaptırılmak istenilen bir işte kanun dışı kolaylık sağlaması için bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkar: *Selâm verdim, rüşvet değildir deyu almadılar* (Fuzulî). *Memurlukları rüşvetle alıp satan istibdat değil midir?* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Rüşvet almak,* rüşvet olarak verilen parayı veya malı kabul etmek: *Efendi nedir o? Rüşvet mi alıyorsunuz?* (Şinasi). || *Rüşvet vermek,* birine, bir işte kolaylık sağlaması için para veya mal vermek: *Arkadaşlar Sait Molla'ya rüşvet verdilerse de asıl kurtuluşumun sebebi, İnönü zaferinin Damat Ferit Babıâli'sini korkutup gevşetmiş olması idi* (F.R. Atay). || *Rüşvet yemek,* bir işi yapmak için birinden rüşvet almak.

— Denizc. *Rüşvet güverte,* üstyapılarının üzerinde tam bir güverte bulunan bir ticaret gemisinde bu güverteyle onun altındaki küpeştenin tirizi arasındaki tamamen veya kısmen kapalı yer.

— ANSİKL. Huk. *Rüşvet,* Türk Ceza kanunu hükümlerine göre devlet idaresi aleyhine işlenen bir cürümdür. Kanunen cezalandırılmasının sebebi fertlerin idareye olan güvenini sarsmasıdır. Rüşvet niteliği bakımından memuriyet görevinin kötüye kullanılmasıdır. Bu kötüye kullanma bir menfaat karşılığında gerçekleşir. Her rüşvet cürmünde iki kişi vardır, veren ve alan. Bunların fiili bağımsızdır ve bu şahıslar aynı suça iştirak eden şerikler değildir. Bu bakımdan faillerden biri hakkında suçu veya kusurluluğu ortadan kaldıran bir sebep varsa bu diğer faile etkili olmaz. Rüşvet alma suçu bakımından failin memur olması şarttır. (Cz. kn. md. 211). Ancak kanun burada genel memur tarifinden (Cz. kn. md. 279) ayrılır. Suçun işlenmesinden sonra memurluk sıfatının kalkması, rüşvet suçunun ortadan kalkmasını sonuçlamaz. Rüşvet suçunun teşekkülü için mutlaka işin yapılmasından önce rüşvetin alınması da zorunlu değildir. Kanun memura yaptırılan iş karşılığı sağlanacak olan menfaatin neler olabileceğini de göstermiştir. Rüşvet maksadıyle alınan veya verilen para, mal, ucuz malı pahalıya satmak, kira vermeksizin bir evde oturmak, karşılıksız olarak bir menkulden faydalanmak v.d. menfaate örnek olarak sayılabilir. Menfaat şartı bakımından menfaatin azlığı veya çokluğu göz önünde tutulmaz. Menfaat üçüncü bir şahsa tanındığı takdirde de, şayet bu şahısla memur arasında bir anlaşma varsa yine suç meydana gelir. Suçun manevî unsuru yönünden kanunda «rüşvet sözleşmesi»nden söz edilmektedir. Buna göre rüşvet veren ile rüşvet alan arasında bu yönde iradelerin açıklanmış olması gereklidir. Kanun rüşvetin çeşitlerini rüşvet almak ve rüşvet vermek şeklinde ayırır. Rüşvet almak kanunda iki bölüm içinde mütalâa edilmiştir: âdî rüşvet ve ağır rüşvet. Memurun, esasen yapmağa mecbur olduğu şeyi yapması veya yapmamağa mecbur olduğu şey yapmamaması için menfaat sağlaması âdi rüşvettir. Bu çeşit rüşvette nispî para cezası uygulanmaz, memuriyetten mahrumiyet cezası uygulanır. Ağır rüşvette ise âdi rüşvet çeşidinde de belirtilen fiil menfaat karşılığı işlenir. Ağır rüşvet halinde nispî para cezası da hüküm altına alınır. Türk Ceza kn. md. 220 rüşvet vermeyi de cezalandırır. Kanunun rüşvet vermeyi almadan ayrı olarak cezalandırmasının sebebi, memurların menfaat karşılığında doğru yoldan ayrılmaları ihtimalini bertaraf etmek istemesindendir. Rüşvet vermek suçunun maddî unsuru rüşveti vermektir. Rüşvet alan memur isteneni henüz yapmamış olsa dahi suç teşekkül etmiştir. Bu demektir ki rüşvet vermek ve almak konusunda yapılan anlaşma tamamlandığı anda suç da teşekkül edecektir. Kanun, rüşvet vermek suçunda teşebbüsü ayrı bir hükümle belirtmiş ve genel teşebbüs hükmünden farklı düzenlemiştir. Buna göre hazırlık hareketleri de rüşvet vermede teşebbüs sayılır. Suçun manevî unsurunun gerçekleşebilmesi için kanun umumî kastı yeterli saymıştır. (M)

RÜŞVETÇİ sıf. (*rüşvet*'ten *rüşvet-çi*). Bir işi yapmak için rüşvet alan (kimse). [M]

RÜŞVETÇİLİK i. (*rüşvetçi*'den *rüşvetçi-lik*). Rüşvet alma huyu. (M)

RÜTBE i. (ar. *rütbe*). Sıra, derece, mertebe, aşama: *Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz / Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde* (Ziya Paşa). *Âdet böyleydi, üstad, oturacağınız yeri, rütbenize göre seçer, işaret ederdi* (Y.Z. Ortaç). || *Teşm. yol.* Aşama işareti.

— ÇEŞ. DEY. *Rütbe almak,* terfi etmek. || *Rütbe vermek,* payelendirmek.

— *Esk. Rütbe-şinas,* rütbe tanır, derece bilir. || *Bu (şu, o) rütbe,* bu derece, bu kadar, bu denli. || *Ne rütbe,* ne kadar, ne derece: *Ne rütbe etse sitem kendisi değil hali / Nevaziş eylemeden gönlümü yine hali* (Recaizade Ekrem).

— Ask. Bk. ANSİKL. || *Rütbe indirimi,* rütbe sahibi bir askerin daha aşağı bir rütbeye düşürülmesinden ibaret disiplin tedbiri. (Rütbe indirimi, rütbe alınması cinsinden bir cezadır, ama onun kadar ağır değildir.) || *Rütbe indirmek,* rütbe indirimine tabi tutmak: *Bir subayın rütbesini indirmek.*

— Ed. *Esk.* Sanat alanında gösterdikleri başarılardan dolayı sanatçılara verilen özel unvan. (Bunlar arasında, yetenekli oldukları için rütbe alanlar yanında, padişaha sundukları bir övgünün hoşa gitmesiyle rütbe alan ikinci sınıf şairler de vardır. Başlıca rütbeler şunlardır: Meliküşşuara [Necatî, Baki]; Sultanüşşuara [Baki]; Reisi Şairan [Osmanzade Taib], Şairiazam [Abdülhak Hâmid]. Bu gelenek Türklere iran edebiyatından geçti.)

— Mal. *Esk. Rütbe maaşı,* Osmanlı devletinde arpalık aylıklarına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Rütbei esma,* isimlerin belli bir aşamaya göre sıralanışı. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. Bk. ANSİKL. || *Rütbei bâlâ,* Osmanlı devletinde Rumeli ve Anadolu kazaskerliğinden sonra gelen en yüksek rütbenin adı. (Bk. ANSİKL.) || *Rütbei çınad,* Osmanlı devletinde Rumeli kadılarının en küçük derecesi. (Kadılık görevinde, mülâzemetten sonra gelen en küçük derecedir. Çınad derecesi Macaristan'da bu adı taşıyan kasabada görev alan kadılara verilirdi. Ondan sonra Eğri, İnebahtı, Sâlise, Sâniye, Karibi âlâ ve en son rütbe olan Sittei Rumeli gelirdi. Rütbei çınadın derecesi üç yüz akçeydi.)

— ANSİKL. Ask. Ordu hizmetlerinin yürütülmesi ve özellikle muharebenin başarılması için her derece ve nitelikteki askerî personele, yeteneklerine göre çeşitli görevler verilir. Bu görevlileri tanımak ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyebilmek için her birine çeşitli *rütbe*'ler verilmiştir. Hangi rütbe sahibine, hangi birlik veya askerî kurumda, ne gibi görevler verileceği, silâhlı kuvvetlerin kadrolarında tespit olunur.

Kara ve hava kuvvetlerinde rütbeler, aşağıdan yukarıya doğru, er, onbaşı, çavuş, üsçavuş, başçavuş, kıdemli başçavuş, asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı, binbaşı, yarbay, albay, tuğgeneral, tümgeneral, korgeneral, orgeneral ve mareşaldir. Deniz kuvvetlerinde ise general mevkiine kadar rütbeler, kara ve hava kuvvetlerinde olduğu gibidir. Yalnız generalin deniz kuvvetlerindeki karşılığı amiraldir: tuğamiral, tümamiral, koramiral, oramiral ve büyük amiral.

Onbaşı ve çavuş, piyade sınıfında manga kumandanı ve yardımcısı; topçu sınıfında top çavuşu ve nişancı onbaşısı; zırhlı birliklerde tank veya araç kumandanı olarak görevlendirilebilir. Üsçavuş ve başçavuş da bölük kumandanının yardımcıları veya tank, araç kumandanı ve çeşitli posta veya karakol kumandanlarıyle eşit görevlerdir. Asteğmen, teğmen ve üsteğmen muharip sınıflarda genellikle takım kumandanı olarak tanımlanır. Yüzbaşının temel görevi her iki kuvvette bölük veya batarya kumandanlığıdır. Binbaşı, tabur kumandanlığı veya eşidi hizmetlerde görevlendirilir.

Yarbay, çeşitli sınıf alaylarında, alay kumandan yardımcısı veya eşiti hizmetlerde; albay ise, genellikle her sınıfta alay kumandanı olarak görevlendirilir ve üssübaylara ait en büyük rütbe sayılır.

Tuğgeneral rütbesi, çeşitli sınıflarda tugay kumandanı veya eşidi olarak görevler için kullanılır.

Tümgeneral, muharip birliklerden tümüne; korgeneral kolorduya, orgeneral ise ordu veya ordular grubuna kumanda edenlere verilen çeşitli general rütbeleridir.

Mareşal, bir harekât alanı veya cephe kumandanı olabileceği gibi, bütün silâhlı kuvvetlerin başkumandanı da olabilir. Ancak mareşal rütbesi bazı ordularda barışta da verildiği halde, bazı ordularda yalnız savaş sırasında büyük veya önemli meydan muharebelerini kazanmış orgenerallere verilen bir rütbe olarak tanımlanabilir.

— Mal. *Esk. Rütbe maaşı,* Osmanlı devlet düzeninde görevinden alınanlara veya emekliye ayrılanlara arpalık adı altında geçimini sağlama amacıyle bir gelir bağlanırdı. Önceleri arpalık, mazuliyet maaşı, tekaüdiye gibi adlarla anılan bu gelire sonraları *arpalık maaşı, tarik maaşı* gibi adlar verildi. Zamanla bu da birtakım değişikliklere uğrayarak rütbe maaşı adını aldı. Bu maaş, görevinden alınan veya emekliye ayrılan bir yetkilinin geçim sıkıntısı çekmemesi için ödenirdi. Uzun süre devam eden bu maaş Tanzimattan sonra kaldırıldı.

— Tasav. *Rütbei esma,* tasavvufta isimler,

gösterdikleri varlığın niteliğine göre ayrı adlar alır. Bunlar, bir varlığın özünü anlatıyorsa *esmai zatiye* (varlığın veya Tanrı'nın özünü bildiren isimler); varlığın görünüşüne göre niteliklerini anlatıyorsa *esmai vasfıye* (varlığı niteleyen isimler); varlığın eylemlerini, davranışlarını belirtiyorsa *esmai fiiliye* (fiili, eylemi gösteren isimler) diye üçe ayrılır.

— Teşk. tar. Görevlinin bulunduğu makamla ilgili olan rütbe ilk defa eski Roma, Yunan ve Perslerde kullanıldı. Devlet yönetiminde en büyüğünden en küçüğüne doğru belli bir sıraya göre verilen rütbe, görevlinin derecesini ve yetkilerinin sınırlarını gösterirdi. Tarihte ilk rütbeler askerî görevlerin başında bulunanlara veriliyordu. Sivil yönetimde belli rütbeler yoktu. İlkçağda devlet yöneticileri, valiler, daha küçük mevkilerde bulunan resmî görevliler gereğinde birer askerî birliğin başına geçtikleri için onlara verilen unvanlar da birer askerî rütbe niteliğindeydi. Romada, devletin başında bulunan ve *emir veren yetkili* anlamına gelen *imparator* kavramı aynı zamanda kumandan demekti. İmparator, ordularının başına geçer, savaşa katılır, savaşı yönetir, kumandası altında bulunan bütün birlik yöneticilerine emirler verirdi. Bütün ilkçağ ve ortaçağ devletleri, daha çok, savaşçı bir ordu düzenine göre kurulduğu için rütbeler de askerîydi. Zamanla rütbelerin alanı genişledi. Hıristiyanlığın doğuşundan sonra din alanında da birtakım rütbeler kullanılmağa başlandı. Bu rütbeler, kilise kuruluşuna göre, patrik veya papadan başlayarak en küçük mevkide bulunan papazlara kadar belli bir sıraya uyularak düzenlendi. Böylece, aralarında değişik dereceler bulunan bir ruhban sınıfı doğdu. Ortaçağ Avrupa'sında, ruhban sınıfı gibi, belli rütbeleri olan ve şövalye diye anılan bir sınıf daha vardı. Şövalyeler de, kendi aralarında, belli rütbe ve derecelere göre sıralanıyordu.

İslâm ülkelerinde, rütbe yerine devlet teşkilâtında alınan görev sırasına göre birtakım payeler veriliyordu. Zamanla bu payeler yerleşerek birer rütbe niteliği kazandı. Osmanlı devletinde rütbe, Yeniçeri ocağının kuruluşuyle başladı; sonradan mülkî yönetim alanına geçti. Kanunî Sultan Süleyman zamanında ilmiye sınıfına, ulemaya değişik derecelerde rütbe verildi. Sonraki yüzyıllarda bu sınıflama, değişmez bir düzen durumuna geldi. Yeniçeri kuruluşunda rütbe büyükten küçüğe doğru: yeniçeri ağası, sekbanbaşı, kulkethüdası veya kethüda bey, seksoncubaşı, zağarcıbaşı, turnacıbaşı, muhzır ağa, büyük ve küçük hasekiler, başçavuş, kethüda yeri, yeniçeri efendisiydi. Bunlardan başka, yeniçeri kuruluşlarında «orta» denen birliklerin de kendi içlerinde bir rütbe sıralanması vardı; «zabitan» denen bu görevlilerin rütbeleri şöyleydi: çorbacı, odabaşı, vekilharç, bayraktar, baş eski, aşçı usta, sakabaşı. Bu unvanlar, birer resmî görev niteliğinde olduğu için, yalnız o mevkide bulunanlara verilirdi. Osmanlı devletinde Yeniçeri ocağı yanında bir de Sipahi ocağı vardı. Bölüklere ayrılan bu kuruluşta her birliğin başında bulunan ayrı bir rütbe veya unvanla anılırdı. Bunlara da baş kâhya, kâhya yeri, başçavuş ve başbölükbaşı denirdi. Bunların başında bulunan en yüksek rütbeli görevli sipahi ağası adını alırdı. Bahriye teşkilâtında da rütbeler şu şekilde sıralanıyordu: kaptanıderya, kapudane, patrona, riyale, kalyon kaptanı, reis. Kalyon kaptanları da üç ambarlı kalyon kaptanı, kapak kalyon kaptanı, firkateyn kaptanı, korvet kaptanı, birik ve şalope kaptanı şeklindeydi. Reis rütbesini taşıyanlar da kendi aralarında: birinci reis, ikinci reis, üçüncü reis, dördüncü reis unvanlarını alırdı. Tanzimat döneminden sonra bütün ordu düzenine geniş ölçüde değişiklik yapıldı. Rütbeler yeniden sıraya konuldu. Bu yeni düzene göre askerî rütbeler yukarıdan aşağıya doğru birinci ferik, ferik, mirliva, miralay, kaymakam, binbaşı, alay emini, sağ kolağası, sol kolağası, yüzbaşı, tabur kâtibi, mülâzımı evvel, mülazımı sani olarak sıralanırdı. Mülkiye kuruluşlarında da ayrı bir rütbe düzeni vardı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında hocalık, kapıcıbaşılık, mîrimîranlık ve vezirlik gibi dört ana bölüme ayrılan rütbeler, Tanzimat döneminde uygulanan yeni bir düzene göre şu adları aldı: vezir, bâlâ, ûlâ evveli, ûlâ sanisi, saniye sınıfı mütemayizi, saniye, salise, rabia, hacegân, hamise. Zamanla bütün bu rütbeler, birtakım ara derecelere göre, ortaya çıkan ihtiyaçlar gereğince yeni bölümlere ayrıldı. Osmanlı devletinde en önemli rütbe düzenlerinden biri de ilmiye sınıfında görülüyordu: Rumeli kazaskeri, Anadolu kazaskeri, İstanbul kadılığı, Haremeyn mevleviyeti (Mekke ve Medine şehirleri için kurulan mevleviyetler), Bilâdı Hamse (Edirne, Bursa, Şam, Filibe, Mısır) mevleviyeti, Mahreç (Kudüs, Halep, Selânik, Eyüp, Fener, Galata, Trabzon, Yenişehir, İzmir, Sofya v.b. yerler) mevleviyeti, kibarı müderrisîn, müderris. Bunların dışında gene bir rütbe düzenine bağlanan devriye mevleviyetleri vardı. Antep, Bosna, Bağdat, Adana, Çankırı, Rusçuk, Sıvas, Erzurum, Maraş, Beyrut, Trablusgarp v.d. vilâyetler, bu mevleviyetlere bağlı rütbeleri alanlar tarafından yönetilirdi. Müderrisler arasında da rütbe ve derece bakımından ayrı bir sıraya uyulurdu. On iki aşamalı olan bu rütbe sıralaması şu şekildeydi: iptidayı hariç, hareketi hariç, iptidayı dahil, hareketi dahil, musilei sahn, sıhnı seman, iptidayı altmışlı, hareketi altmışlı, musilei süleymaniye, havamisi süleymaniye, süleymaniye, dârülhadis. Osmanlı devletinde, belli aşamalardan geçerek alınan bu değişik rütbeler dışında, bir de padişah tarafından doğrudan doğruya verilen *paşa* rütbesi vardı. Türkiye cumhuriyetinin kuruluşuna kadar devam eden bu rütbe, sarayca uygun görülen, beğenilen mülkî yöneticilere de verilirdi. Bu yüzden, belli rütbe sırasına uymadan, zamanla aşılması gereken rütbe aşamalarından geçmeden, yalnız sarayın emriyle birdenbire paşa rütbesini alanlar arasında, okuma yazma bilmeyenler bile vardı. Cumhuriyetin ilânından sonra (1923) saray tarafından verilen bütün rütbe ve unvanlar kaldırıldı.

● *Rütbei bâlâ*, ûlâ sınıfı evvelinden yüksek olan bir rütbeydi. XIX. yy. başlarında konuldu. İlk defa düzenlenen bu rütbe sırasına göre: vezirlik, müşirlik, Rumeli ve Anadolu kazaskerliğinden sonra rütbei bâlâ gelirdi. 1848'de yeniden düzenlenen rütbe sırası şöyleydi: vezir, müşir, Rumeli kazaskeri, Anadolu kazaskeri, bâlâ ricali. XIX. yy. sonlarından XX. yy. başlarına kadar da Vezirlik, Müşirlik, Rumeli kazaskerliği, Anadolu kazaskerliği birinci ferik, rütbei bâlâ sırası yürürlükteydi. Bu rütbe, Osmanlı devletinin sonuna kadar vardı. (M)

RÜTBET i. (ar. *rütbet*). *Esk.* Rütbe. (M)

RÜTBETLÜ sıf. (ar. *rütbet*, rütbe'den osmanlıca *rütbet-lü*). İda. *Esk.* Osmanlılar devrinde patrik ve öteki ruhanî reisler için kullanılan resmî unvan. (Patriklere hitapta ayrıca *efendim hazretleri* sözü de eklenirdi.) [M]

RÜTEB çoğl. i. (ar. *rütbe*'den *rüteb*). *Esk.* Rütbeler.

◆ **Rütebî** sıf. *Esk.* Rütbelerle ilgili. (M)

RÜTİ, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich gölüne dökülen Jona ırmağı kıyısında, 8 300 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Dokuma tezgâhı ve dikiş makinesi fabrikaları. Dokuma ve metalürji sanayii. (L)

RÜTİMEYER (Ludwig), isviçreli tabiat bilgini (Biglen 1825 - Basel 1895). Basel üniversitesinde profesördü, İsviçre paleontolojisi üstüne bir dizi inceleme yaptı. (L)

RÜUS çoğl. i. (ar. *re's*'ten *rü'ûs*). *Esk.* Başlar, kimseler.

— Huk. *Esk. Aded-i rüus*, mirasçı sayısı.

◆ **İ.** Teşk. tar. Osmanlı devletinde vezir, beylerbeyi, tımar ve zeamet sahipleri dışında kalan devlet memurlarıyle hazine ve vakıflardan maaş alan görevlilere verilen görev belgesi. (Bk. ANSİKL.) || *Rüus emri*, Osmanlı devletinde bir kişiye paye ve rütbe verilmesi için hükümdar veya ilgili kimse tarafından verilen yazılı emir. || *Rüus harcı*, Osmanlı devletinde ilmiye sınıfı mensuplarına verilen rütbelerden alınan harç. (Medrese öğrenimini bitirip mülâzım olanlara verilen rüusa karşılık alındığı için bu ad verildi.) || *Rüus maaşı*, «zadegânı ilmiye» denilen büyük ulemanın çocuklarına bağlanan maaş. || *Rüus resmi*, Rüus kaleminden verilen evraklardan alınan harç. || *Rüusu Hümayun kalemi*, Osmanlı devletinde vezir, beylerbeyi, tımar ve zeamet sahipleri dışında vakıf ve gümrüklerde görevli olanların rüuslarının verildiği kalem. (Görev verilenlerin beratı ve tezkiresi bu kalemde yazılırdı. XVIII. yy.da Rüusu Hümayun kaleminde kâtip, şakirt ve mülâzım olarak yüz elli görevli vardı. Bu görevlilerden kâtip ve şakirtler gedikliydiler.) || *Rüusu Hümayun kesedarı*, Osmanlı devletinde rütbe ve mansıplar için berat, ferman, rüus verilmesi ve harçlarının alınması gibi işlere bakan memurun unvanı.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Rüus*'lar, Divanı Hümayun Rüus kalemindeki rüus defterine kaydedilirdi ve üç çeşitti: 1. *Rüus kalemi rüusları*, şeyhülislâm, İstanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar kadıları, babüssaade ağası, yenisaray ağası, enderun başkilercisinin idaresi altındaki vakıflarda, Anadolu'daki vakıflarda görevli olanlarla kale muhafızı olanların rüusları; 2. *ordu rüusları*, sadrazamın emri altındaki vakıflarda, seferdeki kapıkulu süvari bölüklerinde, cebeci, topçu, toparabacı ocaklarında ulufeli olarak görevli bulunan ordu mensuplarının rüusları. (Bu rüusları savaş zamanında sadrazam verirdi); 3. *rikâp rüusları*, iki bölüme ayrılır: a) *küçük ruznamçe rüusları;* kapıcılar, avcı bölükleri, Divanı Hümayun kâtipleri, çaşnigirler, İstanbul'da bulunan divan çavuşları ve emekli memurlarla; b) *piyade rüusları*, saray aşçıları, alemdarlar, mehterler, Divanı Hümayun sakaları, hassa çamaşırcıları, saray sanatkârları, Eski saray ve Galatasaray kapıcıları, Anadolu'daki kalelerin zabitleri, tersane mensupları, saray tabip ve cerrahları, esnaf kethüdaları ve mukataa kâtiplerine verilirdi.

● İmamet, hitabet, müezzinlik, kayyumluk, devirhanlık, vaizlik, devriye, meşihat ve diğer görevler için verilen her evraktan bir akçe; kitabet ve cibayet görevlilerinin gündelikleri iki-dört akçe olanlardan iki akçe, bir göreve getirilenlerden dört akçe, on akçe gündelik alacaklardan on, kırk akçe gündelik alacaklardan yirmi akçe harç alınırdı. Mezrealardan ve diğerlerinden kanunda belirtilen miktar kadar harç alınırdı. Alınan rüus resminin üçte ikisi reisülküttaba; üçte biri, rüus kalemi kesedarına aitti. (M)

RÜVAT çoğl. i. (ar. *râvi*'den *rüvât*). *Esk.* Rivayet edenler. (M)

RÜVELE, Kuzey Arabistan'da bedevî kabilelerin en önemlisi. Rüvele, Aneze'lerin Müslim kolundandır. Kabile Dugman, Muraz, Frece, Kaaja, Mane gibi soylara ayrılır. Aneze kabilesi bölünerek Suriye çölüne göç ettiği zaman Rüveleler, Necid ve Hicaz'ın kuzeyine yerleştiler. XVIII. yy.ın sonuna doğru Şam'a kadar uzanan bir alana yayıldılar. Bu sırada oturdukları bölge Cebel, Havran'ın güneyinde Kasrül Ezrak ile Vadi Sirhan'dan Cevf yakınlarına uzanıyordu. 1809'da Bağdat valisinin üstlerine gönderdiği orduyu Habur ırmağı kenarında yendiler. Bir yıl sonra da Havran'da Vahhabîlere katıldılar. Devamlı kışlakları Cevf bölgesiydi; sürülerini Şam'ın güneyinde otlatıyorlar ve düşmanları olan Şammarlardan vergi alıyorlardı (1909). Şammarların Rüvelelere bağlılığı 1926'ya kadar sürdü. Rüvelelerin, Şalan ailesinden gelen reislerinden Nuri, iki kardeşinin öldürülmesinden sonra kabilenin şeyhi oldu. Nuri, Birinci Dünya savaşı sonunda kabilenin yönetimini oğlu Nevvaf'a bıraktı. Nevvaf'ın ölümü üzerine de torunu Emir Fuad şeyh oldu. Bunun zamanında meydana gelen bir kıtlık yüzünden Rüveleler büyük gruplar halinde Suriye'ye göç ettiler (1926). [M]

RÜYA i. (ar. *rü'yet*'ten *rü'yâ*). Bir kimsenin uyku sırasında zihninden geçen hayal dizisi, düş: *Hele bir başka gece, gördüğüm rüyada o kadar realite çeşnisi vardı ki, gözlerimi açtıktan sonra bile, uzun bir süre gerçeği rüyadan, rüyayı gerçekten ayırt edemedim* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Babanızı rüyanızda kendi çehresiyle gördünüz mü iş değişir, her şey düzelir* (A. H. Tanpınar). || —*Mec.* Bir temele dayanmayan ve gerçekleşmesi imkânsız olan düşünce. || Gerçekleşmesi beklenen ve istenen şey, umut: *Bizim kafalarımızda yaşattığımız rüya, bir cihan hâkimiyetiydi. Her birimiz bir cihangir olacaktık* (Ş.S. Aydemir). *Ben yıllarca bu adamların arasında, onların rüyaları için yaşadım* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Rüya gibi*, son derece veya o-

lağandışı güzel: *Rüya gibi bir akşam. Rüya gibi geçmek.* || *Rüyalarına girmek,* (bir şeyden) çok etkilenmek, çok korkmak: *Bunları taşıyabildiğim kadar eski bir peştemalla sırtıma vururdum. Bu çim keseklerinin tutmaması, sararması korkusu gece rüyalarıma girerdi* (Ş. S. Aydemir). || *Rüyasında göremernek,* (bir şeyin) gerçekleşmesi ihtimalini bile aklına getirememek. || *Rüyasında görse hayra yormamak,* akıldan ve hayalden geçirmemek. || *Gözü açık rüya görmek,* gerçekleri görebilecek durumda olduğu halde kendini hayale kaptırmak.

— *Esk. Rüya-âmiz,* rüya karıştıran, rüya gibi. || *Rüya-yı kâzibe,* gerçekleşmeyen, yalancı rüya. || *Rüya-yı sadık,* gerçekleşen rüya.

— Giz. ilm. *Rüya yorumu* (veya *tabiri*), rüyalara dayanarak geleceğe ait haberler verme. Bk. ANSİKL.

— Mit. Tanrısal iradeyi bildirmesi için bir insanın yanına Zeus tarafından haberci olarak gönderlmiş küçük cin. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Rüya'nın açık muhtevası,* rüyadaki imge ve olayların açık anlamı. (Psikanalizde ortaya çıkarılan ve «gizli muhteva» adı verilen gizli ve sembolik anlamın karşıtıdır.) Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *Rüya analizi,* kişiliğin farmakodinamik araştırılması. (Delay ve arkadaşları tarafından tatbik edilmiştir. Yüksek dozda psikodisleptik verilmesiyle gerçekleştirilir; en çok kullanılan psikodisleptikler L.S.D., meskalin ve psilosibindir.) Bk. ANSİKL.

— Tıp. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Giz. ilm: *Rüya yorumu.* Doğu'da rüyaların, gelecekle ilgili belirtiler olduğu fikri yaygın bir şekilde benimsenmişti. Yunanlılar üç çeşit rüya kabul ederlerdi: tanrıların veya ruhların kendilerini insanlara gösterdikleri *khrematismos,* olayların kendi şekilleri içinde görüldükleri *theorematikos* (Büyük İskender'in Kassandros'un kendisini öldürdüğünü gördüğü rüya gibi); nihayet geleceğin herhangi imalı bir şekilde belirdiği rüyalar. Meselâ, iyileştirici Tanrıların tapınaklarında geleceği haber verecek rüyaların görüleceğine inanılırdı; ziyaretçiler geceyi civar kapı sundurmalarında geçirirler ve rüyalarında ilâhların emirlerini yerine getirirlerdi. Ayrıca, rüyalara hazırlıklı olurlar (temizlenme) ve bunları rahiplere yorumlatırlardı.

— Mit. Eskiçağda rüya, bir bildiri getirirdi. Eskiçağın daha eski dönemlerinde Mısır, Kalde, Fenike ve Asur'da rüya yorumunu meslek edinmiş kâhinler vardı. Bir çeşit kışkırtma metoduyle kişinin rüya görmesi sağlanırdı, bu iş yunan-mısır tanrılarının tapınaklarında, iyileştirici tanrıların (Asklepios) tapınaklarında, ünlü kâhinlerin önünde yapılırdı: hastalar geceleyin tapınakta sütunların altından geçer, rüyadayken meselelerine çözüm, hastalıklarına çare beklerlerdi. Efesli Artemidoros, bugün elde bulunan bir eserde, o zaman kullanılan yorumları anlatmaktadır.

— Psikol. Rüya muhayyilenin en pasif yönünü yansıtır. Rüyada her çeşit imge, bir organın etkisiyle meydana gelen duygusal bir algının etrafında birleşir ve gruplaşır. Maine de Biran bu türlü rüyalardan başka dokunma, işitme, görme, koklama ve tadma gibi dış duyumların etkisiyle oluşan üç türlü rüya daha kabul eder.

Rüya imgelerinin birbiri ardından gelişi, birleştirme kanunlarına bağlıdır. Rüya gördüğümüz anda gerçek duyumlar algıladığımızı sanırız, ancak uyandıktan sonra yanılsamanın farkına varırız. Bununla beraber rüyadayken rüya mı gördüğümüzü, gerçeği mi yaşadığımızı kendi kendimize sorduğumuz olur. Buradan, yargı yeteneğinin ve uyanıklık hatıralarının rüyada da devam ettiği anlaşılır. Düşüncenin rüya içindeki müdahalesi genellikle müphem ve geçicidir; müdahale kesin ve sürekli durum alırsa bizi uyandırır.

Gerçekten de uykudayken soyut düşünce merkezleri faaliyetini durdurur, ancak duyumsal düşünce merkezleri (alt sinir merkezleri, bilinçdışı refleksler dahil) çalışmağa devam eder. Uyku anından itibaren imgeler ve duyumlar zihnin kontrolundan çıkar, psikanalizin de belirttiği gibi, kişinin eğilimlerine, heyecanlarına, tutkularına bağlı olarak esnek, kaypak, fantezi olaylar birbirini izler. Rüya bizi içgüdülerimize, ilkel duygusallığımıza götürür ve somut bir yaşantı içine sokar.

— Psikopatol. Rüya analizinde kullanılan sanrı uyandırıcı maddelerin, ancak sinir ilâçları verilerek giderilebilen ortak bazı etkileri vardır: 1. *bedenî etkiler,* sempatikomimetiktir (yüksek tansiyon, damar-dolaşım bozuklukları v.b.); 2. *ruhsal etkiler,* bir yandan genellikle bir esenlik duygusu yönündeki mizaç değişiklikleri (kişinin daha önceki şahsiyeti bunda önemli rol oynar) öte yandan kişinin az veya çok inandığı ruhsal duyum değişiklikleridir. Bu değişiklikler daha çok görme (şekil ve renklerde değişiklik, ekmnezi), işitme (bazı gürültülerin genliğinin azalıp çoğalması, kişiye hitap eden söz sanrıları) ve dokunma (dokunma duyumunda azalma veya çoğalma) duyularıyle ilgilidir; çok sık olarak sinesteziler de (özellikle meskalin ile) görülür.

Diğer etkiler ben şuurunun değişmesi biçiminde ortaya çıkar. En sık görülen etki şahsiyetin yok olması, zaman ve mekân şuurunun kaybolmasıdır (L.S.D. ve meskalin etkisi); hasta aynı durumu uzun zaman muhafaza edebilir (katalepsi); kendini tamamen duyum değişikliklerine ve eski hatıraların tekrar yaşanmasına terk eder. Hafıza değişiklikleri tedavi için çok önemlidir. Bu sayede hasta hayatındaki en eski, en travmalı devreleri bile tekrar yaşar ve uyandıktan sonra da söylediklerini ve yaptıklarını mükemmelen hatırlar.

Rüya analizinin diğer analiz tekniklerinden üstünlüğü, rüya malzemesini, bütünlüğünü bozmadan koruyabilmesi ve bilgilerin elde edilmesinde büyük sürat sağlamasıdır. Doktorun rehberliği altında hasta, bozukluklarının temelinde yatan tecrübeleri tekrar yaşadığı zaman, bu bozuklukların sebebini anlar; böylece transferin gerçekleşmesi ve tedavi yolunun seçilmesi kolaylaşmış olur. Rüya analizi özellikle saplantılı nevrozda, bunalımlı nevrozda, psikopatik dengesizlikte ve bazı toksikomanilerde tavsiye edilir. Rüya analizi ayrıca deneysel psikozlar yaratmak ve bu psikozlara hastaların getirdiği değişiklikleri incelemek için uygulanır.

— Tıp. Göze görünen hayallerin takibi için gözün yaptığı hızlı hareketleri belirten elektro ensefalografik dalgaların yazılmasıyle, nörofizyolojinin modern teknikleri düş faaliyetinin incelenmesine tatbik edilmiştir. Rüyalar 10-15 dakikalık sürelerle aşağı yukarı 5-6 defa uykunun «aykırı» evrelerinde (hafif uyku) meydana gelir görünmektedir. (LM)

Rüya (*Le Rêve*), Emile Zola'nın romanı (1888). *Rougon-Macquart* dizisinin on altıncı cildidir. Dul kaldıktan sonra papaz olan Beaumont piskoposu de Hautecoeur'ün, Saint George kilisesinin vitray işlerinde çalışan Félicien adlı bir oğlu vardır. İşçi kız Angélique bu delikanlıya âşık olur. Félicien'in babası bu evliliği uygun görmez, genç kız üzüntüsünden yatağa düşer. Piskopos sonunda oğlunun isteğine boyun eğer, fakat iş işten geçmiştir: Angélique düğün günü gelinlik giyinmiş olarak kocasının kolları arasında ölür. Zola, bu romanı yazarken güttüğü amacı şöyle belirtir: «Beni psikoloji ile ilgilenmemekle suçladılar, ben de bir psikolog olduğumu kabul ettirmek istedim.» Fakat Zola'nın psikolojisi, kökü fizyolojik bunalımlara dayanan, çevrenin etkisinden, «rüya ve bilgisizlik»ten, görünmeyen şeylere ve öteki dünyaya inanmaktan ileri gelen bir mistisizm psikolojisidir. (→ Bibliyo.) [L]

RÜYET i. (ar. *rü'yet*). *Esk.* Görüş, görme, bakma: *O senin mevti görmemiş diden / Korkarım incinir bu rüyetten* (Cenab Şahabeddin). || Yönetme, idare etme: *Ben sizin umurunuzu rüyetten âcizim, sizin için Ömer gibi bir adam aradım bulamadım* (Cevdet Paşa). || *Rüyet edilmek,* bakılmak, görülmek: *Benim müekkillerim de, davanın mahkemede behemahal rüyet edilmesini istemektedirler* (Vâ-Nû). || *Rüyet olunmak,* bakılmak, araştırılmak: *Asırlık hesaplar rüyet olunuyordu* (Atatürk).

— Huk. ve Mal. *Esk. Rüyeti muhasebe,* vasinin hesaplarının hâkim tarafından görülmesi. (Vakıflarda ve maliyeyle ilgili bazı belgelerde de bu terim kullanılırdı.) [M]

RÜZELÂ çoğl. i. (ar. *rezîl*'den *rüzelâ*). *Esk.* Reziller, rezil kimseler. (M)

RÜZGÂR i. (fars. *rüzgâr,* zaman, talih, yel'den). Yatay yönde yer değiştiren hava: *Neden yine kavnaştı havalar? / Saadet mi getiriyor rüzgâr / Dolarak erguvan atlaslara* (O. V. Kanık). [Bk. ANSİKL., *Meteorol. bölümü.*] || *Rüzgâr fırıldağı,* bir binanın tepesine yerleştirilen ve bir eksen etrafında dönerek rüzgârın esiş yönünü gösteren değişik biçimlerde (ok, kuş, bayrak v.b.) hafif levha. (Bk. ANSİKL. *Meteorol. bölümü.*) || *Rüzgâr gülü,* pusula kadranına yapıştırılan ve bellibaşlı rüzgâr yönlerini gösteren, otuz iki bölüme ayrılmış yuvarlak karton. (PUSULA GÜLÜ veya PUSULA KARTONU da denir.) || *Rüzgâr torbası,* bir direğin tepesine asılan ve aldığı yöne göre rüzgârın esiş doğrultusunu gösteren, kırmızı - beyaz boyalı bir çeşit bez torba.

— ÇEŞ. DEY. *Rüzgâr almak* (*almamak*), rüzgâr esen bir yerde bulunmak (bulunmamak) veya rüzgâra karşı olmak (olmamak). || *Rüzgâr avlamak,* atı dörtnala koşturarak süratle gitmek. Hiç bir şey elde edememek. || *Rüzgâr gelecek delikleri tıkamak,* tedbirli davranmak, muhtemel bir tehlikeye karşı her türlü tedbiri almak. || *Rüzgâr gibi geçmek,* [zaman için] çok çabuk geçmek. || *Rüzgâra karşı,* rüzgârın geldiği yöne. || *Hangi rüzgâr attı?* Bk. HANGİ.

— Astron. *Güneş rüzgârı,* elektromagnetik dalga ve tanecik yayımı; özellikle ışıkküre* ile kromosfer*den gelen ve ışınım basıncıyle itilen proton, iyon, hattâ atom yayımı. Bk. ANSİKL.

— Coğ. Bk. ANSİKL.

— Dy. *Rüzgâr kanatları,* hava direncini azaltmak için bazı lokomotiflerin önüne yerleştirilen, saçtan yapılmış V biçiminde düzenek.

— Denizc. *Rüzgâr altı,* geminin rüzgâra bakan bordasının karşısındaki bölge, poca. || *Rüzgâr altına düşme,* bir geminin, bordasından esen rüzgârın etkisiyle, seyrettiği rotadan rüzgâr altı tarafına doğru kayması. || *Rüzgâr altında,* rüzgârın estiği yönün karşı tarafında bulunan bir gemi, bir burun, bir kıyı v.b. için kullanılır. || *Rüzgâr altında bulunmak,* rüzgârın estiği yöne göre, bir geminin rüzgâr altı tarafında bulunmak. || *Rüzgâr altında kalan,* başka bir gemiye veya sabit bir noktaya göre rüzgâr altında bulunan bir gemi veya bir deniz taşıtı için kullanılır. || *Rüzgâr altı sahil,* rüzgâra bakan kıyı. || *Rüzgâr altı yapmak,* rüzgârı ve dalgaları bir bordadan alacak şekilde gemiyi çevirerek, öteki borda boyunca denizde durgun bir alan meydana getirmek. (Küçük deniz taşıtlarının dalgalı havalarda gemilere kolayca yanaşmasını sağlamak için bu usul uygulanır.) || *Rüzgâr azaltmak,* yelkenleri rüzgârla dolmuş bir gemide, yelkenlerin yönünü veya rotayı değiştirerek rüzgârın itmesini ve şiddetini hafifletmek. || *Rüzgâr baştan,* rüzgârın seyir yönünden estiğini belirtmek için kullanılır. || *Rüzgâr bayrağı,* eskiden, rüzgârın esiş yönünü göstermek için kadırgalara çekilen küçük bayrak. || *Rüzgâr bileşke noktası,* rüzgârın gemi yelkenlerine yaptığı bütün basınçların bileşkesinin uygulanma noktası. (YELKENLERİN MERKEZİ de denir.) || *Rüzgâr bordadan,* rüzgârın seyir yönüne dik olarak yandan estiğini belirtmek için kullanılır. || *Rüzgâr dirisa ediyor,* esiş yönünü değiştiriyor. || *Rüzgâr flaması,* geminin direk şapkasına çekilen ve rüzgârın hangi yönden estiğini gösteren, etaminden yapılmış ince uzun şerit. || *Rüzgâr kalıyor,* şiddeti azalıyor, yumuşuyor. || *Rüzgâr kıçtan,* rüzgârın geminin arkasından estiğini söylemek için kullanılır. || *Rüzgâr sağanağını atlatmak,* sağanak halinde esen rüzgârdan zararsız kurtulmak. || *Rüzgâr siperliği,* rüzgârın yönünü değiştirerek, arkasında sınırlı bir durgun alan meydana getiren tertibat. (Gemilerde kaptan köprüsünün açık kısımlarını çeviren küpeştelerin üst kenarı boyunca yapılır.) || *Rüzgâr üstü.* Bk. ORSA. || *Rüzgâr üstü bordası,* geminin rüzgâr çarpan yanı. || *Rüzgâr üstünde bulunmak,* başka bir gemiye göre rüzgârın geldiği tarafta bulunmak, dolayısıyle o gemiye yaklaşmak veya o gemiden uzaklaşmak imkânına sahip olmak. (Yelken devri savaşlarında başarı sağlamanın temel şartı rüzgâr üstünde bulunmaktı.) || *Rüzgâr üstüne çıkmak,* rüzgârın es-

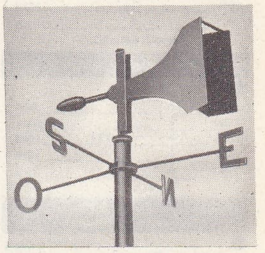

rüzgâr gülü

doğrudan okumalı mesafeli

kaydedici mesafeli

rüzgâr (meteorol.)

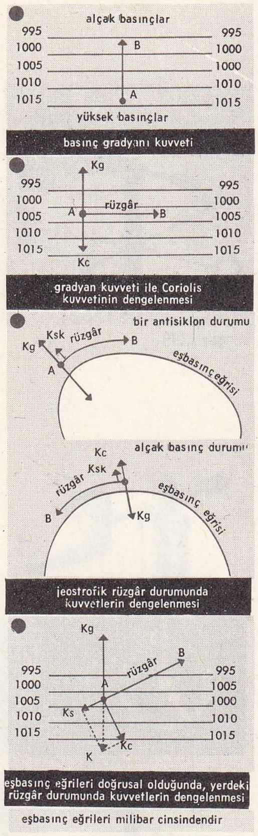

rüzgâr gülleri (meteorol.)

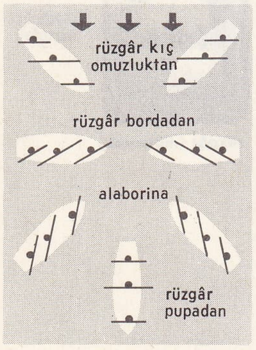

rüzgâra göre rota (denizc.)

tiği yöne doğru ilerlemek. Seyredilen rota ile rüzgârın esiş yönü arasındaki açıyı küçültmek. || *Rüzgâr üstünü muhafaza etmek,* başka bir gemiye göre rüzgâr avantajına sahip olmak. || *Rüzgâr yakası,* yelkenin rüzgârın estiği tarafta kalan yakası. || *Rüzgâr yatağından çıkmak,* rüzgâr hangi bordadan alınıyorsa, yön değiştirerek ters bordadan almak. (Daha çok TRAMOLA ETMEK denir.) || *Rüzgâr yönü,* ufkun otuz ikide biri. (Bk. ANSİKL.) || *Rüzgâr yükseliyor,* kuzey yarımkürede batıdan kuzeye, güney yarımkürede de kuzeyden batıya dönüyor. || *Rüzgâra göre rota,* bir geminin rotasının, rüzgârın esiş yönüne göre doğrultusu. (Rüzgâra göre başlıca rotalar şunlardır: *rüzgâr pupadan,* yani rüzgâr geminin gidiş yönünde eserken; *rüzgâr kıç omuzluktan,* yani rüzgâr borda gerisinden ve rota ile 135°'lik açı yaparak eserken; *rüzgâr bordadan,* yani izlenen rotaya dik olarak eserken ve nihayet, *alaborina,* yani geminin rotası, rüzgârın esiş yönüyle mümkün olduğu kadar dar bir açı yaptığı zaman.) || *Rüzgâra kaçmak,* yelkenli bir gemiden söz edilirken, rüzgârın estiği yönde ilerlemek. || *Rüzgâra sokulmak,* rüzgârın estiği yöne dönmek. (ORSAYA GELMEK de denir.) || *Rüzgâra yakın seyir.* Bk. ORSA SEYİR. || *Rüzgârdan uzaklaşmak,* yelkenle seyir ederken, rüzgârı başa çok yakın almamak. || *Rüzgârı başa almak,* geminin baş tarafını rüzgârın estiği yöne çevirmek. || *Rüzgârı dört, beş kerteden almak,* rüzgârı omurganın (gemi boylam ekseni) dört beş kerte (bir kerte 11°15') sağından veya solundan almağa başlamak. || *Rüzgârı yakaya almak,* rüzgârı mümkün olduğu kadar başa yakın yönden alacak şekilde dümen tutmak. || *Rüzgârın bindirmesi,* rüzgârın şiddetini arttırması. || *Rüzgârın gözüne gitmek,* rüzgârın estiği yöne seyretmek. || *Rüzgârın kayması,* rüzgârın birdenbire yön değiştirmesi. || *Rüzgârını almak,* bir yelkenli tekneden söz ederken, aynı yönde seyreden bir başka teknenin rüzgâr üstünden geçerek onun rüzgârını kesmek. || *Rüzgârla düşmek,* bir gemi veya bir deniz taşıtı için, bordadan esen rüzgârın etkisiyle rota dışına çıkmak. || *Alize rüzgârı.* Bk. ALİZE. || *Başka bir gemiye göre rüzgâr avantajına sahip olmak,* o geminin rüzgâr üstü tarafında bulunmak. || *Devirli rüzgâr,* zaman zaman hep aynı doğrultudan esen rüzgâr. || *Fer'i rüzgâr,* iki ana yönün tam ortasından esen rüzgâr. (Poyraz, keşişleme, lodos ve karayel fer'i rüzgârlardır.) || *Günlük* veya *mutad rüzgâr,* her gün aynı yönden esen rüzgâr. || *İmbat rüzgârı,* denizden karaya doğru esen rüzgâr. || *İten rüzgâr,* izlenen rotada ilerlemeyi kolaylaştıran rüzgâr. || *Kararlı rüzgâr,* yön değiştirmeyen, hep aynı yönden esecek gibi görünen rüzgâr. || *Kararsız rüzgâr,* şiddeti ve esiş yönü sık sık değişen rüzgâr. || *Kırbaçlayan rüzgâr,* yüze kırbaç gibi çarpan soğuk rüzgâr. || *Meltem rüzgârı,* karadan denize doğru esen rüzgâr. || *Mevsimlik* veya *yıllık rüzgâr,* her yıl düzenli olarak aynı tarihte, aynı doğrultudan esen rüzgâr. || *Nemli rüzgâr,* su buharıyle dolu olan veya sis getiren rüzgâr. || *Pupa rüzgârı, pruva rüzgârı, kıç omuzluk rüzgârı,* geminin izlediği rotaya göre rüzgârın esiş yönü belirtmek için kullanılır. || *Sağanak rüzgâr,* düzgün aralıklarla esmeyen şiddetli rüzgâr. || *Ters rüzgâr,* gemi rotasına karşıt yönden esen rüzgâr. || *Uygun rüzgâr,* izlenen rotada rahatça ilerlemek imkânı veren rüzgâr.

— İnş. *Rüzgâr desteği,* bir yapının rüzgâra karşı yeterli direnci gösterebilmesi için yapılan düzenlemelerin tümü. (KONTRVANTMAN da denir.) Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. *Rüzgâr etkisi.* Bk. ANSİKL. || *Rüzgâr süpürmesi,* hareketli gereçlerin rüzgârla oynatılması. (Terim bazen akarsuların etkisini de içine alır.)

— Ormanc. *Rüzgâr siperi,* hâkim rüzgârların aşındırıcı hızını kırmak amacıyle rüzgâr istikametine dikey yönde sık aralıklı dikili ağaç ve ağaçcıklardan siper. (Rüzgâr siperleri, rüzgârları frenlemek için kullanılır. Kışın, donların çözülmesinde toprağın su ile daha iyi beslenmesine imkân sağlar. Diğer yönden, ağaçların solunumu, rüzgârın toprağı kurutma etkisini azaltır. Rüzgâr siperleri, S.S.C.B. ve Güneydoğu Avrupa memleketleri step bölgelerinin ormanlaştırılmasında çok geniş çapta kullanılmaktadır. Toprak erozyonuna karşı çok etkili bir çaredir.)

— Sil. *Rüzgâr payı,* atışta, merminin rüzgâr etkisiyle sapmasını karşılamak için bırakılan nişan payı.

— Spor. *Rüzgâr kesmek,* yelken yarışında rakip teknenin rüzgârını kesmek: *Yelkenli bir yat, diğerinin rüzgâr üstü tarafına geçerek onun rüzgârını keser.*

— ANSİKL. Astron. Güneş tacının uzak kısımlarından kopup gelen *güneş rüzgârı,* Yer yüksekliğine ulaştığı zaman bile sesüstü hızını korur. Fakat, Yer'in magnetik alanına, özellikle bu alanın üst tabakasına çarptığı için yeryüzüne kadar ulaşamaz. Buna karşılık, hassas bir magnetik alanı olmayan bir gökcismi, meselâ Ay, her zaman güneş rüzgârlarına açıktır. Amerikan «Surveyor*» ve sovyet «Luna*» uydularıyle alınan sonuçlardan da anlaşıldığına göre, Ay yüzeyinin bugüne kadar sanıldığı gibi kalın bir toz tabakasıyle kaplı olmasının gerçek sebebi bu olsa gerek.

— Coğ. *Türkiye'de rüzgârlar ve rüzgâr yönleri.* Ocak ayında hâkim rüzgâr istikametleri bakımından bölgeler arasında önemli farklar vardır. Bu mevsimde Marmara çevresinde, Trakya'da ve Akdeniz kıyılarında genellikle kuzey ve kuzeydoğu rüzgârları hâkimdir. Karadeniz kıyılarında, özellikle Orta ve Batı Karadeniz kıyılarında yine kuzey doğrultulu rüzgârlar eser. İç kısımlarda kuzey ve güney doğrultularından gelen rüzgârlar, soğuk mevsimde, aynı frekansla devam eder. Temmuz ayında hava hareketleri, ocak ayına nazaran çok daha az değişiklik gösterir. Türkiye yaz mevsiminde, kuzeyden güneye yönelen genel hava hareketinin etkisi altındadır. Temmuz ayında hava hareketleri ocak ayına göre daha az değişiklik gösterir. Rüzgâr istikametlerinin mahallî bir takım isimleri vardır. Meselâ, Marmara havzasında kuzeyden esen rüzgâra *yıldız,* kuzeydoğudan esene *poyraz,* doğudan esene *gündoğusu,* güneydoğudan esene *keşişleme,* güneyden esene *kıble,* güneybatıdan esene *lodos,* batıdan esene *günbatısı,* kuzeybatıdan esene de *karayel* denir. Önceleri Marmara havzası denizcileri dilinde kullanılan bu rüzgâr istikameti isimleri, zamanla bütün Türkiye'de kullanılmağa başlandı.

— Denizc. *Rüzgâr yönü,* ufuk 360°'ye bölünerek, her *rüzgâr yönü* için 11°15' elde edilir. Ortasında mıknatıslı bir ibre bulunan ve *rüzgâr gülü* (veya *pusula kartı*) denilen bir daire üzerine yazılan bu rüzgâr yönleri, mıknatıslı ibrenin aldığı doğrultuyu, dolayısıyle rüzgârın esiş yönünü göstermeğe yarar. Rüzgâr yönleri, tam, yarım ve dörtte bir olarak da söylenir ve bunlara *kerte* denir. Saat yelkovanı yönünde, kuzeyden doğuya kadar rüzgâr yönleri şöyle sıralanır: yıldız, yıldız kerte poyraz, yıldız poyraz, poyraz kerte yıldız, poyraz, poyraz kerte gündoğusu, gündoğusu poyraz, gündoğusu kerte poyraz, gündoğusu.)

— İnş. Uzunluğuna ve yüksekliğine oranla enleri çok daha dar olan bugünün büyük yapılarında, *rüzgâr desteği* genellikle halledilmesi güç problemler doğurur. Yükseklikle genişlik arasındaki belli bir orana kadar bu problem, taşıyıcı düşey elemanları döşemeye gömmek veya *revak* görevi yapan kafesler kurmakla halledilebilir. İki boyutun oranı daha büyüdüğü zaman, panoların çapraz payandalarla, yani dikdörtgen biçimindeki panonun paralelkenar şeklinde deforme olmasını önleyen köşegen kirişlerle rüzgâra karşı desteklemek gerekir. Taşıyıcı bölmeler de aynı amaçla kullanılabilir veya yapı kafesleri, merdiven, asansör v.b. boşluğuyle meydana getirilmiş geniş ve sert boru elemanlar üzerine oturtulur.

— Jeomorfol. *Rüzgâr etkisi.* Morfogenetik bir süreç olan rüzgârın yüzey şekilleri üzerine XIX. yy.da sanıldığından çok daha az etkisi vardır. (XIX. yy.da, kurak bölge yüzey şekillerinin ve başka morfoklimatik kuşaklardaki mikroengebelerin [oyuklar v.b.] rüzgâr tarafından oluşturulduğu sanılırdı.)

Gerçekte rüzgâr, zayıf dayanım*ı sebebiyle az etkilidir: rüzgâr, tozu uzaklara taşıyabilir ama kum tanelerini en çok 2 veya 3 m yüksekliğe kadar kaldırabilir: çakıllı kumu ise hiç etkileyemez. Hareket halindeki kumları bombardımana uğramaları sonucunda çakıltaşı ve kayaların yüzeyleri menevişlenir, kaygan bir hal alır ve özel bir görünüm kazanır. Ama bu olay çok az gereci yerinden oynatır: rüzgâr, hacmi ne kadar küçük olursa olsun kayaları aşındıramaz. Rüzgâr, kumları da çok az sürükleyebilir: Sahra'daki büyük kumullar yer değiştirmez, yalnız rüzgârın anî yön değiştirmesi yüzünden biraz görünüşü değişir.

Rüzgâr ancak özel durumlarda etkili olabilir. Rüzgâr, kum örtülerini, kumul yöresi haline getirerek etkiler; kumsal kumunun yerini değiştirerek kıyı kordonlarının oluşumuna etki eder. Rüzgâr, balçık arazide, birkaç kilometrelik kapalı çöküntü alanları oyabilir: ama, meselâ Mısır'daki Fayum gibi çöküntü alanlarının oluşumunda rüzgârın tek etken olduğu düşünülemez. Bununla birlikte rüzgâr, havadaki balçık taneciklerini çok uzaklara taşır; rüzgâr, bu şekilde, Dördüncü zamanın soğuk dönemlerinde ılıman avrupa löslerinin oluşmasına yol açmıştır. Rüzgâr, kurak kuşakların kenarlarına taşıdığı balçıkları yığar (meselâ çin lösleri). Çöllerde rüzgâr yalnız tozları ve döküntü örtüleri kumlarını süpürebilir ve reg haline getirir. Çakıltaşlarını ve kayaları etkiler ve bazı barkanları oluşturur.

Bitki örtüsü biraz sık olduğu zaman rüzgâr etkisi bütünüyle yok olur. Rüzgâr etkisinin yalnız kıyılarda (nemli tropikal kuşak dışında), çöllerde ve astçölsü bölgelerde görülmesinin sebebi budur. Ormanlarda rüzgâr yalnız dolaylı yoldan etki yapar.

● *Rüzgâr süpürmesi,* özellikle burgaçların düşey bileşkesinin sonucudur, bu mekanizma rüzgâr etkisindeki ve ırmak etkisindeki ortamlarda aynıdır; ama rüzgâr etkisi altındaki ortamlarda hava yoğunluğunun düşük olması sebebiyle çok daha az etkilidir. Kum ve balçıkları yalnız burgaçlar havalandırabilir. Küçük çakıllardan daha büyük unsurlar yerlerinden ayrılmaz ve toprağın yüzeyinde rüzgârın etkisini engelleyen bir *rüzgâr süpürmesi manzarası* halinde toplanır. Hareketli ve granulometrisi uygun bir gereçte, rüzgâr süpürmesi karıklar (*yardang*) oyar ve sabitleşen kumullarda çukurluklar meydana getirir.

— Meteorol. Hava kütle*si ile *rüzgârı* karıştırmamak gerekir: tıpkı rüzgâr gibi hareketli bir atmosfer elemanı olan hava kütlesi yatay doğrultuda binlerce kilometreye yayılır; rüzgâr ise bir hava kütlesinin içinde gelişen, her zaman çok daha küçük genlikte bir atmosfer hareketidir. Bir hava kütlesi, bütün Atlas okyanusunu veya bütün Avrupa'yı kaplayabilir. *Bölgesel rüzgâr*'lar ise, ancak bir ülkeyi, hattâ çok daha sınırlı bir coğrafî bölgeyi etkisi altına alabilir. *Yöresel rüzgâr*'lar, yalnızca bir şehri veya bir vâdiyi etkileyebilen çok daha sınırlı hava olaylarıdır. Sonuç olarak, rüzgârın yönü bütün bir hava kütlesinin yönünü göstermez.

Rüzgârlar etki merkezleriyle (antisiklonlar ve düşük basınç alanları) belirlenir ve her rüzgâr, yüksek basınç bölgelerinden düşük basınç bölgelerine doğru kaymak eğilimindedir. Bu yüzden rüzgârların yönleri, etki merkezlerinin bulunduğu yere, yani eşbasınç alanın şekline göre değişir (bk. EŞBASINÇ). Engebeler ise, yalnız alt tabakaları etkileyen sapma ve yönlenme olaylarına yol açar (bk. ENGEL). Basınç gradyanı ne kadar büyükse, rüzgârın kuvveti veya hızı da o kadar fazladır. Esiş doğrultusu, *rüzgâr fırıldağı* ile gözlemlenir. Bir rüzgârın esiş doğrultusu bilinince de, geliş yönünü belirtmek kolaylaşır: bir batı rüzgârı, batıdan gelen ve doğuya doğru esen rüzgârdır. Metre-saniye, kilometre-saat, mil veya Beaufort* derecesi cinsinden ifade edilen hız, anemometre* yardımıyle ölçülür. Rüzgârların çoğu burgaçlıdır, yani hızları her saniye sürekli olarak değişir. Bu değişiklikler anemogram* üzerinde izlenebilir. Hemen hemen sabit sayılabilecek bir hızla esen rüzgâra da «laminer» denir. Türbülans*, yer engebelerine sürtünme*den ve düşey dengesizliklerden ileri gelir.

Anlık değişimler (türbülans) bir yana bırakılırsa, rüzgârların ortalama hızı sabittir. Demek ki bu rüzgârlar, mekanik kanunlarına göre etkisi gittikçe hızlanan kuvvetlerden doğmuştur. Eğer hız sabit kalıyorsa, rüzgârı meydana getiren kuvvetler birbirini

yok edecek şekilde hemen dengeleniyor ve havanın hareketi, başlama fazından sonra eylemsizlik sebebiyle devam ediyor demektir.

1. Yükseklerde (3 km'nin üstünde) *jeostrofik rüzgâr* meydana gelir; eşbasınç çizgilerine paralel olan ve yüksek basınçları sağına, düşük basınçları soluna alan (Buys-Ballot kuralı) bu rüzgâr üç kuvvetin bileşkesinden doğar:

a) *gradyan kuvveti;* eşbasınçları sapmasıyle ters orantılı olan ve kütle birimi başına $\frac{1}{\varrho}$ ğ formülüyle belirtilen (ϱ havanın yoğunluğu; g, basıncın yatay uzaklığa göre türevidir $\left[-\frac{d\varrho}{dn}\right]$) bu kuvvet tek başına etki ederse, hava eşbasınç çizgilerine dik olarak akacaktır (şekil 1);

b) *Coriolis* kuvveti* (kütle birimi başına $2\,\Omega\, v \sin\varphi$), havanın hareketini sağa doğru saptırır. Böylece, şekil 1'deki $\overrightarrow{AB}$ vektörü A çevresinde sağa doğru döner. Fakat, $\overrightarrow{AB}$ eşbasınç çizgilerinin doğrultusuna gelince dönme durur (şekil 2), çünkü rüzgâr gradyanın ters yönünde esemez. Bu anda iki zıt kuvvet arasında denge vardır:

$$K_g = \frac{1}{\varrho}\, g \text{ ve } K_c = 2\Omega v \sin\varphi;$$

c) *siklostrofik kuvvet* «K_{sk}»; yörüngenin eğriliğinden doğan ve eşbasınç çizgileri eğri şeklinde olduğu zaman (en genel durum) etki eden bu kuvvet eğrinin dışına doğru yönelmiştir:

$$K_{sk} = \frac{v^2}{r} \text{ (}v\text{, rüzgârın hızı, } r \text{ eğrilik yarıçapı).}$$

Bu üç K_c, G_g ve K_{sk} kuvvetinin bileşimi, bir antisiklon için başka, bir düşük basınç için başkadır; çünkü gradyan kimi zaman yörüngenin dışına kimi zaman içine doğru yönelmiştir (şekil 3). Birbirini yok eden bu üç kuvvet için iki denklem yazılabilir: antisiklon* durumunda,

$$\frac{1}{\varrho}\, g + \frac{v^2}{r} - 2\,\Omega \sin v \sin\varphi = 0;$$

düşük* basınç durumunda:

$$2\,\Omega\, v \sin\varphi + \frac{v^2}{r} - \frac{1}{\varrho}\, g = 0.$$

İki denklemi birleştirerek ve terimleri *v* cinsinden ikinci dereceli bir denkleme göre sıralayarak *jeostrofik rüzgârın genel denklemi* elde edilir:

$$\pm \frac{v^2}{r} + 2\,\Omega\, v \sin\varphi - \frac{1}{\varrho}\, g = 0.$$

Bu denklemi irdeleyince, düşük basınç durumunda *v* değerlerinin sınuırsız olduğu kolayca anlaşılabilir. Oysa antisiklon durumunda, denklemin gerçek kökleri olması için

$$g \leqslant \varrho\, r\, (\Omega \sin\varphi)^2$$

olması gerekir.

Antisiklonda *v*'nin en yüksek değeri $v = \Omega r \sin\varphi$ olacaktır. Rüzgârların neden antisiklonlarda düşük basınçlardan daha zayıf olduğu buradan anlaşılabilir.

2. Yerde, dördüncü bir kuvvet işe karışır: *sürtünme kuvveti* «K_s». Bu kuvvet önce hızı yavaşlatmağa, bir yandan da jeostrofik rüzgârı düşük basınçlara doğru saptırmağa çalışır (şekil 4). Gerçekten de, K_s kuvveti K_c ile birleşerek, K_g'ye zıt K' bileşke kuvvetini verir. Sürtünmenin az olduğu okyanuslar üzerinde, rüzgârın hızı jeostrofik rüzgâr hızının yüzde 70'i kadardır ve doğrultusu, eşbasınç çizgilerine paralel olan jeostrofik rüzgârla 10° ile 20°'lik bir açı yapar. Sürtünmenin daha kuvvetli olduğu kıtalar üzerinde, hız, jeostrofik rüzgârın hızının ancak yüzde 40'ına erişir ve eşbasınç çizgileriyle yaptığı açı 40° ile 50°'yi bulur. Bu yüzden antisiklon ve düşük basınç merkezleri, kıtalar üzerinde denizlerdekinden daha kısa sürelidir.

Eşbasınç çizgileri doğrusal olduğu zaman (şekil 2) K_c, K_g'yi dengeler. Bu yüzden

$$2\,\Omega v \sin\varphi = \frac{1}{\varrho}\, g \text{ elde edilir; buradan}$$

$$\text{da } v = \frac{g}{\varrho \times 2\,\Omega \sin\varphi} \text{ bulunur.}$$

Formülden anlaşılacağı gibi, 1) rüzgârın hızı *basınç gradyanıyle orantılıdır;* 2) hız, *enlemin sinüsüyle ters orantılıdır,* yani diğer bütün şartlar eşitse, rüzgârın hızı alçak enlemlerde daha fazladır. Tropikal bölgelerdeki rüzgârların olağanüstü şiddeti bundan ileri gelir.

● Meteoroloji istasyonlarında kullanılan *rüzgâr fırıldakları,* yatay bir eksen etrafında dönen, ucuna küçük bir kanat takılmış bir ok biçimindedir. Havaalanlarında ise, rüzgârın yönünü anlamak için *rüzgâr torbası* kullanılır. *Elektrikli rüzgâr fırıldağı,* istasyondan dışarıya çıkmaksızın rüzgârın yönünü okumak imkânı veren geliştirilmiş bir âlettir. Fırıldağın ekseni, reosta üzerindeki bir sürtünme kontağını harekete geçirir. Ampermetreyle ölçülen akümülatör akımı, devredeki dirençlere göre, rüzgâr gülünün sekiz kertesine tekabül eden değerleri verir. Bu kerteler doğrudan doğruya bir ekran üzerine yazılmıştır ve istasyondaki görevli, rüzgârın yönünü bu ekran üzerinden kolayca okuyabilir.

— Mit. Rüzgârlar, eski kavimlerin çoğu tarafından tanrılaştırılmıştır. Yunanlılar rüzgârların Eolie (Aiolia) adalarında, Eolos (Aiolos) bekçiliğinde, tulumlar içinde hapsedildiğini ve Zeus veya Poseidon'un emriyle salıverildiğini anlatırlardı. Homeros çağında başlıca dört rüzgâr ayırt edilirdi: Boreos, kuzeyin hırçın rüzgârı; Euros, güneydoğu rüzgârı; Notos, Güneş rüzgârı; Zephyros, batıdan esen ılımlı hafif yel. Rüzgâra tapınmanın bir kefaret niteliği vardı: geceleyin, rüzgâra horoz ve koyun kurban edilirdi. Atina'da, Andronikos'un rüzgârlar kulesinde, sekiz rüzgâr, havada yüzen ve çoğu sakallı kişiler olarak temsil edilmiştir: bunlar Boreas, Kaikias, Apeliotes, Euros, Notos, Lips, Zephyros ve Skelron'dur. Romalılar rüzgârlara da, fırtınalara da saygı gösterirlerdi. Akdeniz kıyılarında, gemicilik pirleri olan rüzgârlar için pek çok tapınak yapmışlardı.

◆ **Rüzgârlı** sıf. Rüzgâr alan, rüzgâr esen (yer): *Rüzgârlı tepe. Rüzgârlı vâdi.* || Rüzgârın esmekte olduğu, esintili (zaman): *Gene böyle rüzgârlı gecelerden biri idi.* (Y. K. Karaosmanoğlu). [LM]

RÜZGÂR adaları, Antil denizinde Porto Riko ile Trinidad arasındaki ada ve adacıklara verilen ad; buradan geçerek Meksika'ya giden yelkenli gemiciler kuzeydoğu alize rüzgârının bu adalardan estiğini sanırlardı. İngilizlerin *Windward İslands* adını verdikleri adalar, Küçük Antiller'deki bir adalar topluluğunu (Rüzgâr adalarının güney kısmında Grenade ve Grenadines adaları, Santa-Lucia ve Dominik) içine alır. Buna karşılık Doğu'da Maracaibo körfeziyle Venezuela kıyısı boyunca uzanan Hollanda ve Venezuela Antilleri'ne (Aruba, Curaçao, Bonaire, Blanquilla) *Rüzgâraltı adaları* adı verilir ve alize rüzgârları buralara doğru eser. (L)

RÜZGÂRALTI adaları, Antiller'de adalar dizisi, Venezuela kıyısı boyunca uzanır ve Hollanda'nın Çuraçao, Aruba ve Bonaire adalarıyle Venezuela'ya bağlı Nueva Esparta'yı içine alır. İngilizler Rüzgâr adalarının kuzey kısmına «Rüzgâraltı adaları» (*Leeward İslands*) adını verir; bu adalar Antigiua ve Borbeda, Monserret, Saint Christopher ve Nevis, Virgin adalarını kapsar. (L)

RÜZGÂRALTI adaları, fr. **Îles sous-le-Vent,** Cemiyet adalarının (Fransız Polinezyası) batı adaları; 583 km²; 12 900 nüf. (polinezya ırkından). Dağlık olan başlıca adaları doğudan batıya doğru şunlardır: Huahine, Raiatea, Tahaa ve Bora Bora. (L)

Rüzgâr Gibi Geçti (*Gone with the Wind*), Margaret Mitchell'in romanı (1936). Büyük başarı kazanan bu roman geniş bir tarihî fresktir; yazar, eserde, güney eyaletleri toplumunu ve ayrılık savaşlarının sebep olduğu acıklı olayları anlatır. Eserde tarihî olaylar Scarlett O'Hara ve Rhett Butler adlı kahramanların aşkıyle ustaca kaynaştırılmıştır. (→ Bibliyo.) [L]

RÜZGÂRGÜLÜ bls. i. Bk. RÜZGÂR.

RÜZGÂR kanalı, Antil deniziyle Atlas okyanusu arasında Küba'yı Haiti'den ayıran eşiğin meydana getirdiği boğaz. Ekvator akıntısı Antil denizine 85 km genişliğindeki bu kanaldan girer. (L)

RÜZGÂRLIK i. (*rüzgâr*'dan *rüzgâr-lık*). Mim. Yağmur ve rüzgârdan koruyan küçük saçak.

— Bahç. Bitkileri rüzgârdan korumağa yarayan çalı çırpı. (LM)

RÜZZİK bin TALAÎ, fatımî devlet adamı (öl. 1162). Ermeni asıllıdır. Babası Talaî'nin öldürülmesinden sonra onun yerine geçti (1161). Vezirliği on beş ay sürdü. Yukarı Said valisi Tayy bin Şâver tarafından öldürüldü (1162). [M]

RYABUŞİNSKAYA (Tatyana), rus kadın dansçı (Moskova 1917). Dansçı ve koreograf David Lişin'in karısı. 1932'de Monte Carlo, 1948'de Champs-Elysées balelerinde çalıştı. Birinci ve İkinci Dünya savaşı arasında *Sylphides, Külkedisi, Présages, Jeux d'Enfants* (Çocuk Oyunları) balelerinde ve bütün klasik ve modern eserlerde dans ederek büyük başarı kazandı. (L)

RYABUŞİNSKİY (Dmitriy Pavloviç), rus fizikçisi ve matematikçisi (doğ. Moskova 1882). Rusya ve Fransa'da çalıştı; aerodinamik ve sıvıların mekaniği alanlarına teori ve deney açısından önemli yenilikler getirdi. Moskova yakınında Kuçino Aerodinamik enstitüsünü kurdu (1904) ve 1918'e kadar müdürlüğünü yaptı. 1930'dan sonra Paris'teki Rus Teknik Yüksek enstitüsünde teorik mekanik dersleri verdi. (M)

RYAZAN, S.S.C.B.'de şehir, Orta Oka kıyısında, Moskova'nın güneydoğusunda, ağaçlı bozkır bölgesinde; 262 000 nüf. Metalürji, besin ve tarım sanayii.

— Tar. 1100'e doğru *Pereyaslav* adıyle kurulan şehir, bağımsız bir prensliğin merkezi oldu ve Tatarlarla savaşmak zorunda kaldı. 1237'de Tatarlar tarafından yıkıldı. Bu eski Ryazan, yeni şehrin elli kilometre kadar uzağındaki *Staraya Ryazan* şehrinin yerindeydi. Yeni şehir, XIV. yy.da *Pereyaslav Ryazan* adıyle sağlam bir müstahkem mevki olarak kuruldu, Moskova'ya rakip bir prensliğin merkezi haline geldi ve 1521'de Moskova topraklarına katıldı.

— G. santl. Kremlin'de bugün bölgesel müzenin çeşitli bölümlerini kapsayan üç kilise vardır; barok üslûbunda assomption kilisesi (1683-1702), Archanges kilisesi (XV. yy.), Spasski manastırının Rastrelli ve Voronihin'in planlarına göre inşa edilen, dışı sırlı çinilerle süslü olan ve çan kulesinin yüksekliği 85 m'yi bulan kilisesi (1702). Saint-Boris kilisesinin yanındaki Ryazan'lı Aziz Basil'in mezarı (XIII. yy.) 1830'a doğru koni biçiminde bir piramitle süslenmiş, eski piskoposluk sarayıyle prens Oleg'in sarayı da müze haline getirilmiştir. (L)

RYBİNSKİ (Maciej), polonyalı general (Volhinya 1784 - Paris 1847). 1802-1813 Arasında fransız ordusunda çalıştı. Sonra polonya ordusunda albay oldu, 1830 İhtilâline katıldı ve Varşova'da yararlık gösterdi. Şehrin düşmesinden sonra başkumandanlığa tayin edildi; fakat imkânsızlıklar yüzünden savaşı devam ettiremeyerek önce Prusya'ya, sonra Paris'e sığındı. (L)

RYBNİK, Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı). Çek sınırı yakınında; 29 000 nüf. Kömür madenleri. Çelik fabrikaları. Makine ve besin sanayii. (L)

RYCKMANS (Gonzague), belçikalı samî dilleri uzmanı (Anvers 1887). Mechelen'de (1920-1930) İncil ve 1930'dan sonra Louvain üniversitesinde samî filolojisi dersleri verdi: birçok akademiye üye oldu. *Museon* dergisinde (1927'den sonra), *Corpus İnscriptionum Semiticarum*'da ve *Repertoire d'Epigraphie Semitique*'te islâm öncesinden kalma yüzlerce arap yazıtını yayımladı. J. Philby ve başkalarıyle Suudî Arabistan'ın güney illerine birçok epigrafi ve arkeoloji incelemelerinde bulunmak üzere bir yolculuk yaptı ve Saba krallarının kaya üzerindeki yazıtlarıyle, 12 000 saba graffitosunu ortaya çıkardı. Başlıca eserleri: *Répertoire d'Epigraphie Sémitique* (Samî Yazıtları Derlemesi) [V - VII, 1929-1950]; *Les Noms Propres Sud Sémitique* (Güney Samî Dilindeki Özel İsimler) [3 cilt, 1934-1935]; *Les Réligions Arabes Préislamiques*

A.V. RYDBERG
Edelfelt'in eseri
Stockholm Millî
müzesi

J.R. RYDBERG

RYTİ

A.P. RYDER

(İslâm öncesi Arap Dilleri) [2. baskı 1951]; *Corpus İnscriptionum Semiticarum* (Samî Yazıtları Külliyatı) [V, 1950-1951]; *Arabie Antique et La Bible* (Eski Arabistan ve İncil) [1957]. (M)

RYDBERG (Abraham Viktor), isveçli yazar (Jönköping 1828 - Djursholm 1895). 1855'ten sonra Göteborg'un başlıca gündelik gazetesinde çağının isveç düşüncesini büyük ölçüde etkileyen siyasî makaleler, edebiyat ve sanat tenkitleri yayımladı. Romanları arasında özellikle bir macera romanı olan *Fribytaren Paa Östersjön* (Baltık Korsanı) [1857] ve bir çingene kadınının hikâyesini anlatan *Singoalla* (1858-1865) sayılabilir. *Den Siste Athenaren*'de (Son Atinalı) [1859] Eskiçağa duyduğu hayranlık ile din inanışını bağdaştırdı. Ama aynı zamanda La Mennais'ninkine benzeyen liberal bir anlayışa sahipti. İsveç'te din tarihi üstüne ilk modern kitabı yayımladı: *Bibelns Lära om Kristus* (İsa Üstüne İncil Doktrini) [1862]. Göteborg (1876), sonra Stockholm'de (1884) profesörlük yaptı. 1877'de İsveç akademisine girdi. *Vapensmeden* (Silâhçı) [1891] gibi romanlarından başka felsefe, sanat tarihi kitapları ve Tegnér'in temsil ettiği felsefî ve retorik şiir geleneklerine bağlı şiirler yazdı. (L)

RYDBERG (Johannes Robert), isveçli fizikçi (Halmstad 1854 - Lund 1919). Lund üniversitesini bitirdikten sonra aynı üniversitede profesör oldu ve meslek hayatının sonuna kadar bu görevden ayrılmadı. Atomun yapısı üstüne kurulmuş teorilerde büyük önem taşıyan bir sabit sayının varlığını açıklayarak, çeşitli elementlerin tayfları arasında bir bağıntı kurdu. (L)

Rydberg sabiti, Balmer formülünde ve buna benzer bağıntılarda görülen, RH = 109 700 C.G.S. değerindeki sabit. (L)

RYDE, Büyük Britanya'da şehir, Wight adasının kuzeydoğu kıyısında; 20 100 nüf. Turistik merkez. Yakınlarında Quarr Abbey'in binaları (XIII. yy.). [L]

RYDEL (Lucjan), polonyalı yazar (Krakow 1870 - ay.y. 1918). 1893'te yayımladığı ilk eserlerinde (*Matka* [Ana], *Dies İrae*) Maeterlinck'in etkisinde kaldı. Sonra *Zaczarowane Kolo* (Sihirli Çember) [1900] ve *Betleem Polski* (Polonya Beytüllahm'ı) [1906] ile ün kazandı. Şiirlerinde fransız parnasse şairlerinin etkisi görülür. (L)

RYDER (Albert Pinkham), amerikalı ressam (New Bedford 1847 - Elmhurst, New York 1917). New England manzaralarını veya Shakespeare'in eserlerinden aldığı konuları Courbet'yi andıran bir romantizmle işledi. Eserleri, New York Metropolitan müzesinde (*Denizde Mehtap*), Washington'da Philipps Memorial gallery'de, Cleveland (Ohio) Sanat müzesinde ve Detroit Sanat enstitüsündedir. (L)

RYDZ-SMİGLY (Edward), polonyalı mareşal (Lwow [bugün Lvov] 1886 - Varşova 1944). Pilsudski'nin yanında yetişti. Birinci Dünya savaşında Polonya lejyonundan bir alaya kumanda etti. 1918'den 1920'ye kadar Ukraynalılara karşı girişilen harekâta, sonra Sovyetler ile yapılan savaşlara katıldı. 1935'te ordu genel müfettişi oldu; 1936-da mareşalliğe yükseldi. Cumhurbaşkanından sonra devletin en önemli kişisi haline geldi. 1939'da Polonya kuvvetleri başkumandanı oldu. Birliklerinin yenilgiye uğramasından sonra Romanya'ya sığındı; 1940'ta Romanya'dan kaçarak Varşova'ya döndüğü ve 1944 Ayaklanması sırasında öldüğü sanılır. (L)

RYEBİKOV (Vladimir İvanoviç), rus bestecisi (Krasnoyarsk, Sibirya 1866 - Yalta, Kırım 1920). Modern rus müziğinin kurucularındandır. Moskova, Berlin ve Viyana konservatuvarlarını bitirdi. Odessa'ya giderek ilk operası *Fırtına*'yı (1894) besteledi. Odessa ve Kişinev Müzik derneklerini kurdu. *Noel Ağacı, Uçurum, Kılıçlı Kadın, Kriylov'un Masalları* operalarını, *Sevimli Prens* adlı bir masal operası, orkestra parçaları, senfonik şiirler ve koro için eserler besteledi. (M)

RYELANDT (Joseph), belçikalı besteci (Brugge 1870 - ay.y. 1965). Brugge konservatuvarını yönetti (1924-1945), Gand konservatuvarında ders verdi. Beş senfoni, üç uvertür, oratoryo'lar (*Purgatorium*, 1904; *Maria*, 1909; *Christus Rex*, 1921), piyano için on bir sonat ve altı noktürn besteledi. (L)

RYFYLKE, Norveç'in güneydoğusunda (Rogaland) dağlık bölge. (L)

RYLE (Gilbert), ingiliz filozofu (Brighton 1900). Oxford'da Queen's college'ı bitirdi. 1925'te Christ Church'te öğretmen oldu. İkinci Dünya savaşında Welsh Muhafız bölüğünde binbaşıydı. Oxford'a döndükten kısa süre sonra Waynflete'e metafizik profesörü tayin edildi ve *Mind* adlı felsefe dergisini yönetti.

Ryle'e göre felsefe meseleleri, kategorilerin karıştırılmasından, belli kavramların yanlış yerlerde kullanılmasından doğar. Meselâ yağmurun saat dörtte yağdığı, zamanın altı bin veya altı milyon yıl önce başladığı söylenebilir. Zamanın veya uzayın başlangıcıyle herhangi bir olayın zaman içinde başlama sürecine aynı açıdan bakmak bir kategori hatasıdır. Kavramlar birbirinden ayrılır ve kesinlikle belirtilirse, felsefe meseleleri ortadan kalkar. Bunun için en uygun yol gündelik olayları incelemektir. Ryle dilbilimsel çözümleme okulunun önderlerindendir. *Concept of Mind* (Zihin Kavramı) [1949] adlı eserinde zihnin bedenden tamamen ayrı olduğu görüşüne karşı çıkar. Ona göre, bizim zihin dediğimiz, belli bir davranış biçimidir. Bir insanın akıllı olduğunu söylemek, onun bazı güçlükler karşısında belli bir şekilde davrandığını söylemektir. Zihinde başkalarının gözlemleyemeyeceği veya inceleyemeyeceği hiç bir yön yoktur. Bu kitap pek çok tartışmaya yol açtı; davranışçılığa bir geri dönüş olduğu, bilincin bağımsızlığını inkâra kalkıştığı öne sürüldü. (M)

RYMER (Thomas), ingiliz tarihçisi ve yazarı (Yafforth Hall 1641 - Londra 1713). 1678'de *Edgar or the English Monarch* (Edgar veya İngiliz Hükümdarı) adlı tarihî bir trajedi yayımladı. *The Tragedies of the Last Age* (Son Yüzyıl Trajedileri) adlı denemesinde Shakespeare'in dehasını inkâr ettiği için sert hücumlara uğradı. Daha sonra tarihî konularla uğraştı, belgelerle dolu eserler yazdı ve kralın tarihçisi oldu (1692). Başlıca eseri uzun bir inceleme derlemesidir: *Foedera, Conventiones* (Federasyonlar, Anlaşmalar) [1704-1713]; bu esere 1715'te Sanderson devam etti. (L)

RYNCHİTES i. Ağaçlara zararlı güzel böcek. (*Curculionidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Rynchites*'ler çalılar ve ağaçlar üzerinde yaşar, kurtçukları bunların meyve ve filizleriyle beslenir. Dişileri körpe filizleri veya meyve saplarını yarıya kadar keserek bunların kopup yere düşmesine ve dolayısıyle bunlar üzerinde bulunan kurtçukların yerde başkalaşma geçirmesine sebep olur ve böylece ağaçlara zarar verir. Güzel bakır kırmızısı rengindeki *Rynchites bacchus* ve parlak mavi renkteki *R. caeruleus* ilkbaharda meyve ağaçlarında pek çok görülür. (L)

RYOBU-ŞİNTO i. Farklı dinleri birleştiren japon mezhebi; Hindistan'dan gelen Buddha'cılık ile yerli Şinto'culuğu tek bir din halinde kaynaştırır. (Bu mezhebin nazariyesine göre yerli dinin tanrıları, hint Buddha tanrılarının geçici şekilleriydi: çok eski İze ve İzumo dışında bütün şinto tapınakları buddha'cı resim ve heykellerle süslendi ve hepsinde bonz'lar görev aldı. XVII. yy.da millî dine dönmek için girişilen şiddetli bir kampanyaya rağmen bu ikilik, ancak 1868'de, yeniden iktidara gelen imparatorun Şinto'culuğu devletin resmî dini ilân etmesiyle ve bütün tapınakları şinto'culara geri vermesiyle ortadan kalkabildi.) [L]

RYSANEK (Leonie), avusturyalı kadın şarkıcı (Viyana 1926). Sanat hayatına 1949'da İnnsbruck'ta başladı; zengin dramatik soprano sesiyle 1951'de Bayreuth festivalinin açılışına katıldı. Londra, Viyana ve Paris'te (1955), Milano Scala'sında ve New York Metropolitan'ında (1959) sahneye çıktı. Repertuvarının başlıca bestecileri Verdi, Wagner ve R. Strauss'tur. (L)

RYSBRACK (Pieter), hollandalı ressam (Anvers 1655 - Brüksel 1729). 1675'te İngiltere'ye gitti. Sonra Paris'e yerleşti. 1692'de Anvers'e döndü. Klasik manzara resimleri yaptı. — Oğlu PİETER ANDREAS'ın (Paris 1690 - Londra 1748), manzaraları ve natürmortları vardır. (M)

RYSSELBERGHE. Bk. VAN RYSSELBERGHE.

RYSWİCK, bugün **Rijswijk,** Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir; 41 600 nüf. Roman ve gotik üslûbunda kilise. (L)

RYTİ (Risto Heikki), finlandiyalı maliyeci ve siyaset adamı (Huittinen 1889 - Helsinki 1956). Parlamentoda ilerici partinin temsilcisiydi (1919-1924, 1927-1929), 1921-1924 arası maliye bakanı, 1923-1940 arası da Finlandiya bankası müdürü oldu; fin markını istikrara kavuşturdu. Rus-Fin savaşı sırasında başbakanlık yaptı (aralık 1939 - aralık 1940), sonra cumhurbaşkanı seçildi (10 aralık 1940 - 1 ağustos 1944). Haziran 1944'te Ribbentrop ile cepheyi sağlamlaştırmak amacıyle bir askerî yardım antlaşması imzaladı. Kısa süre sonra S.S.C.B. ile yapılan barış görüşmelerine engel olmamak için görevinden ayrıldı. Savaş sorumlusu olarak suçlandırıldı ve on yıl hapse mahkûm edildi (1946). 1949'da aftan yararlandı. (L)

RYU-CUN. Bk. PORT-ARTHUR.

RYU-KYU, Doğu Çin deniziyle Büyük Okyanus'u ayıran takımadalar; güneyde Formoza ile kuzeyde Kyuşu arasında; üç topluluğa ayrılır: kuzeyde japon yönetimi altında Amami, ortada Okinava, güneyde A.B.D. yönetiminde Sakişima; 2 196 km^2; 935 100 nüf. (808 000'i Okinava'da). Ryu-Kyu yayı üzerinde yer alan volkanik ve mercan asıllı adalar, 1 110 km boyunca uzanır. Muson rüzgârının ve tayfunların yol açtığı bol yağmurlar (yılda 2 000 mm) ve yüksek sıcaklıklar, adalarda yerelması, muz, şekerkamışı, ananas ve yüksek yerlerde çay yetiştirilmesini kolaylaştırır. Az ölçüde dokumacılık ve evlerde örülen panama şapkaları, hızla artan nüfusu geçindirmeğe yetmez ve halkın bir kısmı Filipin adalarıyle Hawaii adalarına göçer. (L)

RYUN (Jim), amerikalı atlet (Wichita 1947). Yarı mukavemet koşucusu; 1966'da 3 dakika 51 saniye 3/10 ile bir mil dünya rekorunu (eski rekor 3 dk 53 sn 6/10 ile Tazy'nindi), 1967'de 3 dk 33 sn 1/10 ile 1 500 m dünya rekorunu (eski rekor 3 dk 35 sn 6/10 ile Eliott'undu) kırdı. (L)

RYURİK, ilk rus devletinin kurucusu (öl. 879). Viking reisiydi. Baltık'tan Karadeniz'e ve Novgorod'a geldiği sanılır. İlk Novgorod prensi oldu, mahallî kabileler arasındaki çatışmalara karıştı ve bu kabilelere boyun eğdirdi (862). Özellikle askerî alanda rol oynadı. Doğu İslavları arasında siyasî birliği kurmağa çalıştı. (L)

RYURİKOVİÇ'LER, rusça **Ryurikoviçi,** Ryurik hanedanından gelen ve IX. yy. sonundan XVI. yy. sonuna kadar Kiev'de, sonra Moskova'da hüküm süren hanedan. (L)

RZESZOW, Polonya'nın güneydoğusunda şehir, voyvodalık merkezi, San ırmağının kolu olan Wislok kıyısında; 65 700 nüf. Büyük köy donatımı ve ticareti merkezi. Jaslo ve Gorlice idare bölümlerindeki petrol yataklarının beslediği rafineriler. Metalürji ve dokuma sanayii. — *Rzeszow voyvodalığı,* 1 644 000 nüf. Güneyde Beskid'ler, kuzeydoğuda Lublin ovası ve Rotocze dağları arasında, Sandomierz ovası üçgenini meydana getiren Wisloka ve San ırmaklarının hidrografya havzalarını içine alır. Sandomierz ovasının kuzeyi güneyi kadar zengin değildir: çavdar ve patates tarımı. Güney, Rzeszow enleminden sonra bir buğday, şeker pancarı ve ayçiçeği tarımı kuşağıdır. Beskid'lerin ormanlık dağlarının eteğinde küçük boğulma havzalarındaki petrol yatakları birçok merkezde işletilir. (L)

RZEWUSKİ (Henryk), polonyalı yazar (Slawuta, Volhinya 1791 - Cudnow 1866). Başlıca eseri *Pamiatki Pana Seweryna Soplicy*'de (Seweryn Soplica'nın Hatıraları) [1839], Stanislaw-August zamanında polonya toplumunun örf ve âdetlerini canlı ve nükteli bir şekilde tasvir etti. (L)

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

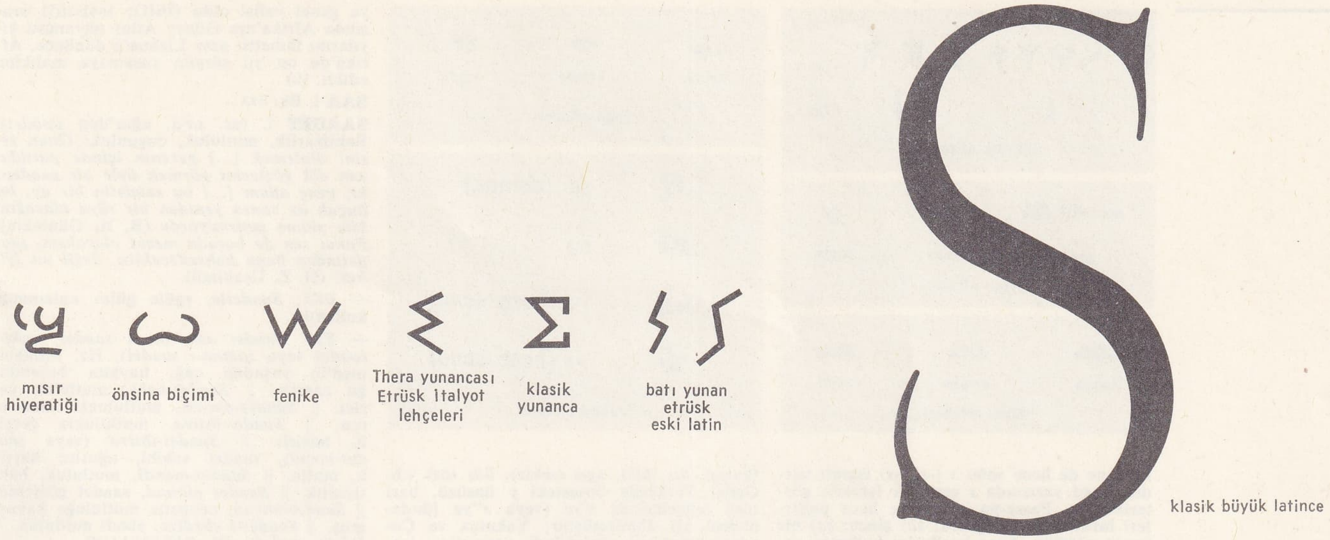

S i. Türk alfabesinin yirmi ikinci, osmanlı alfabesinin beşinci, on beşinci ve on yedinci harfleri; se (Osmanlıcada se, sin, sat). [Bk. ANSİKL.] || Katı, sızmalı, titreşimsiz diş ünsüzü.

— Fiz. **S**, elektrik iletkenliği ölçü birimi olan *siemens*'in sembolüdür. || **S**, kinematikte, hareketli bir cismin aldığı yolu göstermek için kullanılır.

— Kim. **S**, *kükürt*'ün sembolüdür.

— Mat. **S**, geometride bir alanı veya bir uzayı göstermek için kullanılır.

— Metrol. **S**, zaman birimi olan *saat*'in sembolüdür. || **S**, latinlerde 7'yi, bazılarına göre 70'i ve üstüne yatay bir çizgi çekildiğinde 70 000'i gösteren bir sayılama harfidir. || Ebcet hesabında *se* 500, *sin* 60, *sat* 90 sayılarının karşılığıdır. || Sıra işareti olarak **S**, bir serinin 21. (veya 22.) elemanını gösterir.

— Para. **$** *dolar*'ın sembolüdür.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi*. Harfin (*sin*) fenike dilindeki anlamının «diş» olduğu sanılır; bu yüzden işaret yan yana iki dişi gösterir. Yunancadaki ismi *sigma*'dan hareket ederek harfin samî dilindeki biçiminin *sikm* (ense, omuz, sırt) olduğu ortaya çıkarıldı; ön sina dillerinde olduğu gibi ilk işaretin yuvarlak biçimli olduğu, bir çeşit boyunduruğu temsil ettiği sanılır. Latincede harfin ilk biçimlerine, üç çizgiden meydana gelen klasik latin harfleri arasında rastlanır. Bu harf, sadeleşmiş olarak (ikinci çizginin ortadan kalkması, birinci ve üçüncü çizginin birbirine bağlanması, aşağıdan yukarıya doğru çekilen tek çizgi) işlek yazılarda ve daha sonra bütün yazılarda görülür. İlk küçük harf sisteminde, kapital biçim yeniden ortaya çıktı; ama bu kapital biçimde, bu tip harflerin hepsinde görüldüğü gibi, kalın kısımların konumu değişti, ilk çizgi düzleşmeğe ve düşeyleşmeğe başladı.

Gotik yazıda, kelime sonundaki kapital *s*, XII. yy. sonunda kullanılmağa başlandı (bk. R); işlek yazılarda bozulmalar, XIV. yy.-da harfi biçimlendiren çizgiyi hesaba katmadan yalnız dış biçimini kopya eden, bütünüyle farklı bir biçimin ortaya çıkmasına yol açtı: bu yeni biçim iki çeşit yazı arasındaki yazıda görülür. Hümanistik yazı, uzun *s* ile kelime sonundaki yuvarlak *s*'yi muhafaza etti; yuvarlak *s*, XVIII. yy. sonunda matbaa harflerinde uzun *s*'nin yerini aldı.

Göktürk (Orhon) alfabesinde iki çeşit *s* harfi kullanılmıştır: *(a) s, (e) s*. Uygur alfabesinde *s* ve *ş* harflerini belirten bir işaret görülür. Mani yazısında bir *s* harfine yer verilmiştir. Türk brahmi yazısında *sa, s'a* (damak) heceleri işaretlerinin yanında,

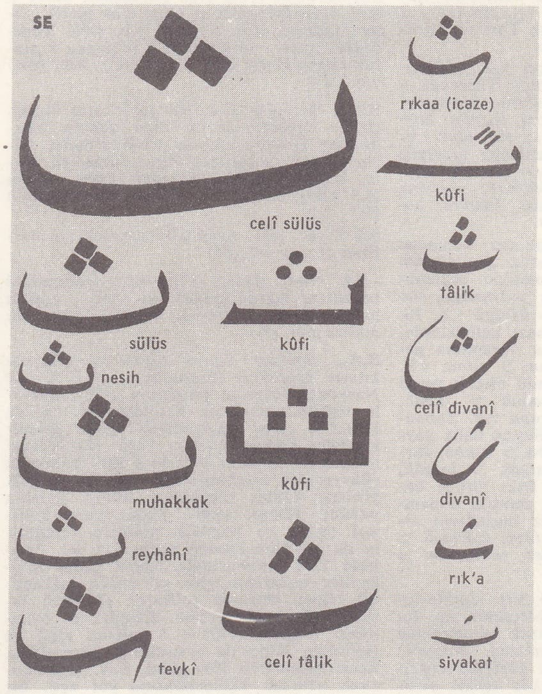

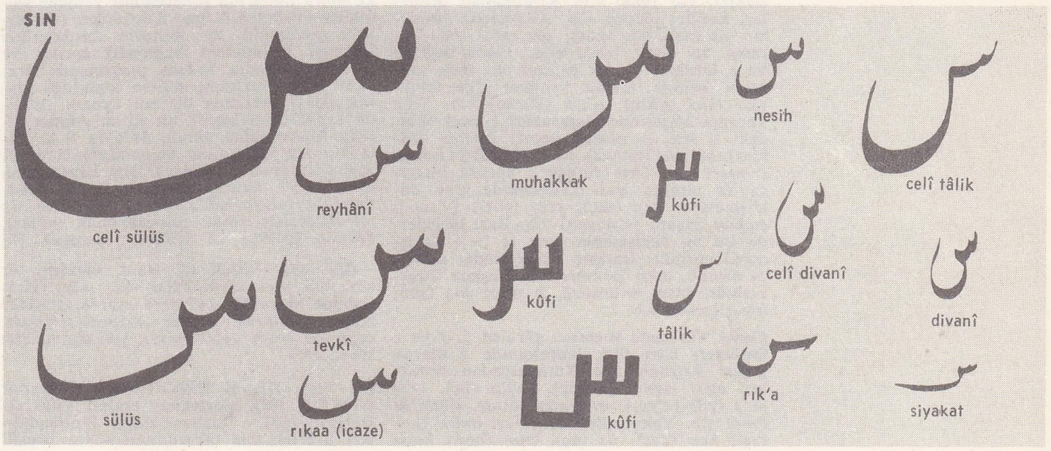

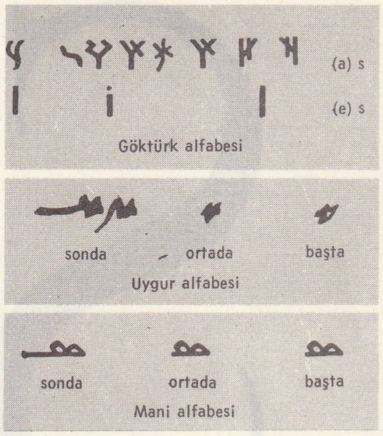

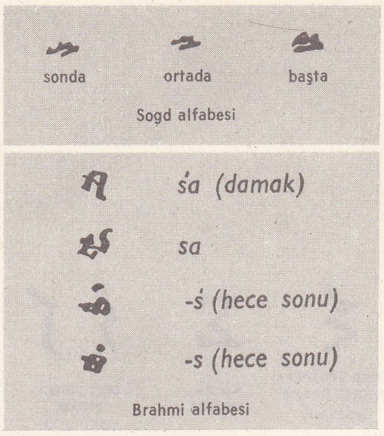

iki tane de hece sonu *s* (*-s'*, *-s*) işareti vardır. Sogd yazısında *s* sesi, bir işaretle gösterilmiştir. Passe-pa yazısında hece değerleri farklı olan (moğolca: *sa;* çince: *şa*) bir işaret görülür. Arap harflerini kullanan osmanlı alfabesinde, *s* sesini belirtmek için üç işaret kullanılmıştır: *se* (*ṣ*), *sin* (*s*), *sat* (*ṣ*). Latin harflerini kullanan Türkiye Türkçesinde tek bir *s* harfi vardır.

● *Fonetik (ses bilgisi). S* sesi, katı, sızmalı, titreşimsiz bir diş ünsüzüdür. Türkçede *s* sesine, ön, iç ve son seslerde rastlanır: ***sağlık, sararmak, sevgi, sözcü, süzgün; baskı, istek, kesilmek; göğüs, is, süs, ulus*** v.b. Türkçeye giren yabancı kelimeler arasında da *s*'li örnekler çoktur: *saat, sabotaj, sefarethane, ser, skeç, spekülasyon; asetilen, basiret, dosya, hassas, istilâ, kostüm; boraks, boks, ekspres,lüks* v.b.

Çift ünsüzle başlayan yabancı kelimeler (Türkçede önseste çift ünsüz güç söylendiği için) bir ünlü türemesiyle söylenir: *smaridi* > *izmarit, stampa* > *istampa, station* > *istasyon, stoppa* > *üstüpü* v.b. İlk hecesinde *s* sesi bulunan bazı kelimelerde, önsesin düşmesiyle *s* önses durumuna geçer: *ısıcak* > *sıcak, ısıtma* > *sıtma* v.b. Anadolu ağızlarında *s* sesinin birçok yerde titreşimlileştiği görülür: *sabah* > *zabah, sapla-* > *zapla-, sopa* > *zopa* v.b. Yabancı kelimelerde bu titreşimlileşme daha yaygındır: *samg* > *zamk, sunba* > *zımba, surna (surney)* > *zurna, destgâh* > *tezgâh, sebzevat* > *zerzevat* v.b. Eski türkçe bazı kelimelerdeki *z* ünsüzü, sonraki dönemlerde, yanındaki titreşimsiz ünsüzlerin etkisiyle titreşimsizleşerek *s* olur: *izdemek* > *istemek, sekiz+on* > *seksen, tokuz+on* > *doksan* v.b.

Türkiye Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde de *s* ünsüzüyle ilgili birtakım ses değişmeleri olmuştur. Bazı türk lehçelerinde (msl. tarançı lehçesi, Kırgızca, Altayca) son seste *s/z* nöbetleşmesi görülür: tarançı lehçesinden örnekler: *kös* (göz), *sekis* (sekiz), *yüs* (yüz) v.b. Kırgızcadan örnekler: *kıs/kız, sös/söz* v.b. Altaycadan örnekler: *as* (az), *küs* (güz), *sös* (söz) v.b. Tarançı ve altay lehçesinde, *z*'den değişen bu *s* ünsüzü, bir ek gelerek iki ünlü arasında kaldığı zaman yeniden *z*'ye dönüşür: *közi* (gözü), *sözin* (sözün) v.b. Yine Tarançı lehçesinde olumsuzluk (*-maz*) ekindeki *z* sesi, *s* olarak geçer: *bilmes* (bilmez), *bolmas* (olmaz), *emes* (değil) [<*i-mez, er-mez*] v.b. Orta türkçe *s* ünsüzü kırgızca ve altayca bazı kelimelerde *ç*'ye dönüşmüştür: *çaç* (saç), *çeç-* (çöz-) [<*seş-*], *çıçkan* (sıçan) [<*sıçgan*] v.b. Bazı lehçelerde ise bu değişmenin tersi (*ç* > *s* değişmesi) görülür: Başkırt Türkçesinde: *uçmak* > *osmak, çıktı* > *sıhtı* v.b. Başkırt Türkçesinde önses *s* ünsüzü, *h* olur: *hiz* (siz), *higez* (sekiz) v.b.

Genel Türkçede sonseste görülen *ç, ş* ve *z* ünsüzleri bazı türk lehçelerinde *s* olarak geçer: Koybalca ve Karagasçadan örnekler: *agas* (ağaç) [<*ıgaç*], *üs/üis* (üç), *ta's/da's* (yıl) [<*yaş*], *otos/otes* (otuz), *t'üs/d'üs* (yüz) v.b. Yakutçadan örnekler: *bulac* (kulaç), *has* (kaç), *üs* (üç), *bies* (beş), *harıs* (karış), *kıs* (kış), *agıs* (sekiz), *üös* (öz) v.b. Genel Türkçede önsesteki *y* ünsüzü, bazı türk lehçelerinde *s*'ye (veya *s''*ye [öndamaksıl *s*]) dönüşmüştür; Yakutça ve Çuvaşça örnekler: *sıl/s'ul* (yıl), *sette/s'iççe* (yedi), *suol/s'ul* (yol) v.b. Çuvaşçada önses *ç* sesi *s'* (öndamaksıl *s*) olur: *s'ar* (çeri), *s'ıban* (çıban), *s'ıbı* (çubuk) v.b. Orta Türkçedeki içses *s* ünsüzünün Yakutçada *r* olarak değiştiği görülür: *erge* (eski), *ürüt* (üst) v.b. (ML)

SA i. (ar. *ṣāᶜ*). *Esk.* Bir çeşit tahıl ölçeği. (İslâm ülkelerinde bu ölçü değişik ağırlıktadır [Irak'ta bir *sa* 1 040 dirhem, Hicaz'da 600 dirhemden biraz fazladır]. Fitre, buğdaydan 520, arpadan 1 040 dirhem [3,5 kilo] olarak bu ölçüye göre verilir.) [M]

SÂ i. (ar. *ṣāᵓ*). Arap alfabesindeki *se* harfinin arapça adı. (M)

—SA edat. (fars. *-sā*). *Esk.* Farsçadaki benzetme edatlarından biri olan *«âsâ»*nın hafifletilmişi; benzerlik anlatır: *amber-sa*, amber gibi. (M)

S.A., almanca *Sturm Abteilung* (Hücum kıtası) teriminin kısaltması. S.A., Alman Nasyonal Sosyalist partisinin askerî düzenle teşkilâtlandırılmış kuruluşuydu. 1921'de Hitler'in parti başkanlığına gelir gelmez kurduğu hücum kıtaları veya «kahverengi milisler»in toplamı 1922'de 6 000'i bulmuştu (Bavyera'da üslenmişlerdi). 1931'de teşkilât yüzbaşı Röhm tarafından bütün Reich'a yayıldı. Röhm, 1934'e kadar kara milisleri (S.S.) ve partinin motorlu gruplarını da denetimi altında tuttu. S.A.'lar, özellikle 1933 temmuzunda hasım Çelik Miğferliler teşkilâtını (bir yıl sonra lağvedildi) etkisiz duruma getirerek Hitler'in iktidarı ele geçirmesinde önemli rol oynadılar. Güçleri (1933'te 3 milyon kişi) ve Röhm'ün Hitler'de uyandırdığı güvensizlik, kanlı 30 haziran 1934 günü, S.A. başkanlarının ortadan kaldırılmasına yol açtı. Bir ay sonra Lutze'nin yönetiminde yeniden teşkilâtlandırılan S.A.'lar, S.S.'lerden (Himmler'e bağlandı) ve motorlu birliklerden (binbaşı Hühnlein'a bağlandı) ayrıldı ve o tarihten sonra sadece propaganda aracı ve Nazi partisinin militan topluluğu olarak ikinci derecede bir rol oynadı. 1939'da üyelerinden büyük bir kısmı Alman Silâhlı kuvvetlerine alındı. 1936'da S.A. hâlâ kurmay başkanının kumandasında ve 21 gruba ayrılmış 1 milyon kişiyi kapsıyordu. Gruplar 97 tugaya, tugaylar da 627 *Standarten*'e (alay) bölünmüştü. Alayların da alt bölümleri vardı: *Sturmbahnen* (tabur), *Stürme* (bölük) ve *Scharen* (manga). [L]

—SA veya **—SAY** sıf. (fars. *sāyīden*, bir şeyi bir şeye sürmek'ten *-sā, -sāy*). *Esk.* Sohuna eklendiği kelimeye «süren, sürücü» anlamı katarak bileşik kelimeler yapar: *cebhe-sa* (veya *cebin-sa[y]*), yüz süren, alın süren. (M)

SA veya **SA E BENEVİDES** (Salvador CORREIA DE), portekizli amiral (Rio de Janeiro 1602 - Lizbon 1688). Hollandalıları Brezilya'dan çıkardıktan sonra Brezilya genel valisi oldu (1641); 1641-1651 arasında Afrika'nın Güney Atlas okyanusu kıyılarını fethetti; ama Lizbon'a dönünce, Afrika'da on yıl sürgün yaşamaya mahkûm edildi. (L)

SAA i. Bk. SIA.

SAADET i. (ar. *saᶜd*, uğur'dan *saᶜādet*). Bahtiyarlık, mutluluk, ongunluk: *Onun sesini dinlemek [...] gecenin içinde parıldayan elâ gözlerini görmek öyle bir saadetti ki, genç adam [...] bu saadetin bir ay, bir buçuk ay sonra yeniden bir rüya olacağını bile aklına getirmiyordu* (R. N. Güntekin). *Fakat sen de burada mesut olacaksın, saadetinden bana bahsedeceksin, değil mi Nihal?* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Saadetle,* «güle güle» anlamında kullanılır.

— *Esk. Saadet asrı* (*asr-ı saadet, vakt-i saadet* veya *zaman-ı saadet*), Hz. Muhammed'in yaşadığı çağ, hayatta bulunduğu zaman. || *Saadet-bahş,* mutluluk verici. || *Saadet-encam,* mutlulukla sona eren. || *Saadet-ihtiva,* mutlulukla çevrili, hayırlı. || *Saadet-ihtiva* (veya *saadet-mend*), saadet sahibi, uğurlu; hayırlı, mutlu. || *Saadet-mendî,* mutluluk, bahtiyarlık. || *Saadet nümud,* saadet gösteren. || *Saadet-unvan,* cennette mutlulukla kavuşmuş. || *Saadet-i ebediye,* ebedî mutluluk. || *Dârüs saade(t).* Bk. DÂRÜSSAADE.

— Fels. *Esk. Saadet ahlâkı,* evdemonizm, mutçuluk. || *Saadet-i uzma* (veya *saadet-i tamme*), üstün mutluluk, üsmut.

— Tar. *Der-saadet.* Bk. DERSAADET.

— Teşk. tar. *Dârüs saadet-üş şerife ağası.* Bk. DÂRÜSSAADE *ağası.*

◆ **Saadethane** blş. i. *Esk.* Büyük bir kimsenin evi. || Mutlu kişilerin yaşadığı ev: *Birkaç kadeh rakının şu saadethanede bir zehrabe-i musibet hükmünü tutacağını ...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

SAADET GİRAY I, Kırım hanı (XVI. yy.). Mengli Giray'ın oğlu. Mehmed Giray'ın ölümünden sonra han oldu (1523). Mehmed Giray'ın oğlu Saadet Giray kendisine karşı isyan ettiğinden hanlıktan çekilerek İstanbul'a yerleşti. (M)

SAADET GİRAY II, Kırım hanı (XVII. yy.ın ikinci yarısı). Kırım Giray'ın oğlu. Selim Giray'ın yerine Kırım hanı oldu (1691). Salankamen savaşına 10 000 kişiyle, savaş bittikten sonra gelebildi. Askerleri Kırım'a kaçtığı için, hanlığa tayininden 10 ay sonra azledildi. Rodos'a sürüldü. (M)

SAADET GİRAY III, Kırım hanı (1717-1724). Hacı Selim Giray'ın oğlu. Kardeşi Devlet Giray'ın ikinci defaki hanlığında kalgay* oldu. Devlet Giray'ın hanlıktan ayrılması üzerine Kırım hanı seçildi. Osmanlı-Avusturya savaşına katıldı. Çerkes isyanını bastırdı (1720). Çerkeslerden alınan ganimetten eksik pay verildiğini ileri süren Şirin beylerinden Hacı Can Timur, Saadet Giray'ı Kamışkut'ta yendi. Saadet Giray ve taraftarlarının mallarını yağmalattı. Saadet Giray bu durum üzerine hanlığı bırakarak Yanbolu'daki çiftliğine çekildi. (M)

SAADETLÛ sıf. (ar. *saᶜādet*'ten osmanlıca *saᶜādet-lū*). *Esk.* Osmanlı imparatorluğu zamanında miralay (albay) ile birinci ferik (korgeneral) arasındaki yüksek rütbeli askerlere ve bunlara denk makamlarda bulunan vezir v.b. sivillere verilen unvan. (M)

SAADYA BİN YUSUF EL - FAYYUMÎ, yahudi ilâhiyatçısı ve metin yorumcusu (Fayyum'da 882 veya 892 - Sura, Babil 942). Sura'da talmud okulunun başına geçti, Kutsal Kitap'ı Arapçaya çevirerek daha anlaşılır kılmak istedi. Yahudiliğe arap kültürünün bazı unsurlarını soktu, hem klasik kültürle hem Eski Ahit incelemeleriyle uğraştı, inanç unsurlarının rasyonel tahliline yöneldi, Ortaçağı büyük ölçüde etkiledi. Önemli eserlerinin çoğunu Arapça yazdı. Başlıca eserleri: *Sefer Yesirah Yorumlaması* (Tekvin Kitabı), *Kitabü'l-Emanet* (İnanç ve Kanılar Kitabı), yahudi ilâhiyatının özetidir. (L)

SAALBACH, Avusturya'da (Salzburg ili), Kitzbühel Alpleri'nde yaz sayfiyesi ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 003 m). [L]

SAALE, Almanya'da ırmak, Elbe'nin kolu (sol kıyı); 427 km. Fichtelgebirge dağın-

da doğar, Saalfeld'i, Jena'yı, Hallen ve Calbe'yi aşar. Yukarı vâdisinde Doğu Almanya'nın en büyük hidroelektrik barajları kurulmuştur. Çığırının bütün geri kalan kısmı boyunca Saale, Thüringen ve Saksonya sanayi bölgesinden geçer. Jena'nın aşağısında ırmağın kenarında uzanan löslü yaylalarda yoğun bir şekilde tarım yapılır. Irmak Weissenburg dolaylarında löslü çığırını tıkayan Kuzey Almanya dördüncü zaman buzullaşmasının sondan bir önceki buzul dönemine adını vermiştir. (L)

SAALFELD, Almanya'da (Doğu Almanya, Gera idare bölümü) şehir, Saale ırmağı kıyısında; 27 200 nüf. XIII. ve XIV.-XV. yy.dan kalma kiliseler. XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Kimya ve metalürji sanayii. Makine yapımı (otomobil). Çikolata fabrikası. Lannes, Prusya prensi Ludwig Ferdinand (savaşta öldü) kumandasındaki Hohenlohe'nin öncü kuvvetini burada yendi (10 ekim 1806). [L]

SAALFELDEN AM STEİNERNEN MEER, Avusturya'da (Salzburg ili) şehir, Saalach kıyısında; 8 300 nüf. Bira fabrikaları. (L)

SAALİB çoğl. i. (ar. *ṣāʿleb*'den *ṣaʿālib*). *Esk.* Tilkiler. (M)

SAALİK çoğl. i. (ar. *ṣuʿlūk*'tan *ṣaʿālik*). *Esk.* Dilenciler. || Dervişler. || Serseriler. (M)

SAANE, fr. **Sarine,** İsveçre'de ırmak, Bern oberland'ındaki bir buzuldan doğar, Aere'nin kolu (sol kıyı); 120 km. Vâdisi Fribourg kantonunun eksenidir.

Saane'nin yüksek vâdisi, geniş ve çayırlık havzaların (En Haut ve Gruyère bölgeleri) molaslarında oyulmuştur; bu havzalarda özellikle hayvancılık yapılır. Irmak, tepeler bölgesinde kenarları dik menderesler (birinde Fribourg kurulmuştur) çizer. (L)

SAANEN. Coğ. Bk. GESSENAY.

Saanen ırkı, isviçre keçi ırkı; postu beyaz, süt verimi çok yüksektir. Anayurdu Bern kantonunun Gessenay (alm. Saanen) şehridir. (L)

SAANENMÖSER, İsviçre'de (Bern kantonu) geçit, Petite Simme ve Saane vâdilerini (Bern oberland'ı) birbirine bağlar; 1 282 m. Kış sporları merkezi. (L)

SAAR, fr. **Sarre,** Fransa ve Almanya'da ırmak, Moselle'in (sağ kıyıda) kolu, *Beyaz* ve *Kızıl Saar*'ın birleşmesiyle meydana gelir, Donon kütlesinden iner; 240 km. Irmak, Vosges dağlarının alacalı kumtaşlarından meydana gelen yamaçların kenarını açar, sonra Saarbrücken'e kadar Triyas'tan kalma kalkerli yaylaları hafifçe yarar: daha aşağıda, ağırlaşarak birinci zaman şekillerini derin bir şekilde yarar ve Konz'ta Moselle'e ulaşır. Derin bir vâdide akan aşağı çığırı, güzel, gömülü menderesler çizer. Saar'ın geniş alüvyon ovası, kalkerli yaylalarda çayırlarla örtülüdür. Saarbrücken'deki antiklinal yarık, kömür işletmesini kolaylaştırmıştır. Saar, içinden geçtiği sanayi bölgesinin eksenlerinden biridir. Çok sarp yamaçlı aşağı vâdisi bağlarla kaplıdır. Pratik olarak kavşağından Sarreguemines'e kadar sefere elverişli olan ırmağı, Sarralbe yakınında Houillères kanalı takip eder. Bu kanal daha sonra Marne-Ren kanalına ulaşır. (L)

SAAR (Ferdinand VON), avusturyalı romancı (Viyana 1833 - ay.y. 1906). Subay olarak katıldığı İtalya seferinden sonra ordudan ayrıldı. Yazılarında, özellikle hikâyelerinde geçmişin özlemini taşıyan hüzünlü bir hava sezilir. Başlıca eserleri: *Novellen aus Österreich* (Avusturya'dan Hikâyeler) [1876-1897], *Schicksale* (Alınyazıları) [1889]. (L)

SAARBRÜCKEN, fr. **Sarrebruck,** Almanya'da şehir, Saar havzasının merkezi, Saar ırmağı kıyısında; 129 800 nüf. Üniversite. Madencilik ve sanayi merkezi: demir-çelik sanayii, makine yapımı, kimya sanayii, konfeksiyon, besin sanayii. Daha Romalılar devrinde bilinen şehir, Ortaçağda, Saar ırmağının sol kıyısında şatonun çevresinde, sağ kıyıda da pazar yerinin çevresinde gelişti. Şehirde barok üslûbunda anıtlar vardır: XVIII. yy.dan kalma prenslik sarayı, belediye sarayı ve şato. XIX. yy.da maden kömürü işletmesi ve demiryollarının gelişmesi, şehrin genişlemesine katkıda bulundu.

— Tar. Saarbrücken, Louis XIV zamanında Fransa'ya bağlandı, 1697'de Avusturya imparatorluğuna geri verildi. 1801-1815 Arası Fransa'nın olan şehir o tarihten 1919'a kadar Prusya'da kaldı. 2 Ağustos 1870'te Fransızların Saarbrücken'deki prusya garnizonuna hücumu fransız-alman savaşının ilk çarpışması oldu (bk. SPİCHEREN MUHAREBESİ). Saarbrücken, mart 1945'te VII. Amerikan ordusu tarafından işgal edildi. (L)

SAAREMA, isveççe **ösel,** S.S.C.B.'de (Estonya) ada, kuzeybatıda Riga körfezini kapatır; 2 714 km². Toprakaltı buzultaşlarla kaplı kalkerlerden meydana gelen adada hayvancılık yapılır. (L)

SAARİNEN (Eero), amerikalı mimar (Kirkkonummi, Finlandiya 1910 - An Arbor, Michigan 1961). Finlandiyalı mimar olan babası Eliel Saarinen ile birlikte, 1923'te A.B.D.'ye göç etti. 1932'de Yale Mimarlık okulunu bitirdikten sonra babasının hesabına çalışmağa başladı. Birlikte çizdikleri projeler arasında, Michigan'daki Motorlu Araçlar Teknik merkezi (1957'de tamamlandı) sayılabilir. Saarinen, 1948'de, Jefferson anıtının genişletilmesiyle ilgili millî yarışmayı kazandıktan sonra en önde gelen mimarlar arasında yer aldı. Daha sonra Oslo'daki (1959) ve Londra'daki (1960) A.B.D. elçilik binalarıyle Holmdel'deki (New Jersey) büyük Bell laboratuvarlarının (1962) planını çizdi. Saarinen'in en ilgi çekici eseri New York'taki Kennedy Milletlerarası havaalanındaki beton damlı havayolları terminalidir (1962). New York City'deki Vivian Beaumont repertuvar tiyatrosu ile yeni CBS (Kolombiya Radyo neşriyatı sistemi) binası da Saarinen'in eseridir. Saarinen'in tek gökdeleni olan CBS binası New York'un ilk takviyeli beton kulesi idi. (M)

SAARİNEN (Gottlieb Eliel), finlandiyalı mimar (Helsinki 1873 - Bloomfield Hills, Michigan, A.B.D. 1950). Helsinki Teknik Yüksek enstitüsünü bitirdi. Şehir ve bina planlarıyle ödüller kazandı. 1923'te A.B.D.'ye gitti. Armas Lindgren ve Herman Gesellius ile 1900 Paris sergisinde Finlandiya pavyonunu yaptı. Helsinki Millî müzesinin ve Cenevre'deki Birleşmiş Milletler binasının planlarını çizdi. Her türlü süsten uzak gökdelen planlarıyle amerikalı mimarları büyük ölçüde etkiledi. Columbia idare bölümündeki Smithsonian enstitüsünün binalarından biriyle Amerikan Mimarlar enstitüsü ödülünü kazandı. Ayrıca Detroit ve Chicago'nun geliştirilmesi için bazı planlar da yaptı, fakat bitiremedi. *The City: Its Goowth, Its Decay, Its Future* (Şehir: Büyümesi, Çöküşü ve Geleceği) [1943] ve *Search for Form* (Biçim Arama) [1948] adlı inceleme kitaplarını yazdı. (M)

SAARİSELKA, Finlandiya'nın kuzeyinde kütle; yaklş. 700 m. (L)

SAARLAND, Federal Alman cumhuriyetinde eyalet, Lüksemburg'un doğusunda, Fransa sınırında; 2 567 km²; 1 130 600 nüf. Merkezi, *Saarbrücken.*

Coğrafya

Saarland, Paris havzasıyle şistli Ren kütlesinin temas noktasında uzanır; güneyde, doğuya bakan bir yamaçla sona eren kumtaşlı ve kalkerli yaylaları (Muschelkalk) içine alır; yaylaları, permiyen ve karbon çağı oluşuklarına oyulmuş ve volkanik birinci zaman tümsekleri serpiştirilmiş bir çöküntü izler; kuzeybatıda, aşınma yüzeyleriyle kesilen ve Apalaş dağlarınınkini andıran doruklar (Hochwald) eteğinde uzanan Hunsrück'ün kenarı yer alır. Saarland önceleri ekseni Saarlouis'den Sankt Wendel'e kadar uzanan orman arası açıklıklardan meydana gelen bir geçit bölgesiydi, ama sonradan bir sanayi merkezi haline geldi. Karbon çağı tabakaları, Saarlouis'den Saarbrücken'e ve Saarbrücken'den Neunkirchen'e kadar işletilen önemli bir kömür havzasını örter. Bu havza Fransa'da Moselle havzasıyle devam eder.

Saarland her şeyden önce bir sanayi bölgesidir. Halkın dörtte üçü, maden ocakları, fabrikalar ve mesken semtlerinin birbirine karıştığı bir şehir gruplaşmasında yaşar; gruplaşmanın ekseni maden kömürü yatağıdır. Saarland'ın başlıca faaliyeti

Eliel SAARINEN
Helsinki Millî müzesi

maden kömürü üretimidir (16 milyon ton). Maden kömürü kok üretiminde ve gaz fabrikalarıyle elektrik santrallarında kullanılır. Bir yandan Lorraine ve Paris'e, öte yandan Almanya'nın geri kalan kısmına büyük ölçüde gaz sevk edilir. Saarland'ın Fransa'nın kömür ürünleri ithalâtında payı önemlidir: maden kömürü ithalâtının dörtte üçü, kok kömürü ithalâtının dörtte biri. Demir-çelik üretimi 3 500 000 tonu aşar; tesisler özellikle Saar ırmağı vâdisi boyunca (Dillingen, Völklingen, Saarbrücken) ve Neunkirchen'de toplanmıştır. Kömür ürünleri ve demir-çelik ürünleri land'ın dış ihracatının dörtte birini karşılar. Ama Saarland'da başka sanayiler de gelişmiştir: seramik ürünleri, camcılık, inşaat malzemesi, az miktarda elektrik malzemesi, mobilyacılık, hırdavatçılık, besin ürünleri, giyecek yapımı.

Buna karşılık tarım fazla gelişmemiştir; küçük işletmelerde yapılır ve köylerin nüfusu azalmaktadır; ama toprakların birleştirilmesi ve makineleşme gelişmektedir: et, tahıl, sebze ve meyve ihtiyacının büyük kısmı Fransa'dan ithal edilir.

Tarih

Saarland'ın bugünkü toprakları Ortaçağda senyörlüklere bölünmüştü, bunların bazıları Metz piskoposuna bağlıydı. Lorraine ve Zweibrücken dükülükleri, Trier seçici prensliği ve Saarbrücken kontluğu arasında bölüşülen arazinin güney kısmı Fransa'ya bırakıldı (Vincennes antlaşması, 1661). Metz piskoposlarının haklarının vârisi olduğunu iddia eden Louis XIV, Metz meclisi aracılığıyle Saarbrücken, Saarlouis, Saarburg v.b. kontluk ve şehirlerinin birleştirilmesini başlattı (1680-1681). Fransız devrimi sırasında Saarland, Moselle (1790) ve Saar (1795) idare bölgelerini meydana getirdi, Saar idare bölgesi yalnız bugünkü Saarland'ı değil Trier ve Prüm şehirlerini de içine alıyordu. Güney kısmındaki maden kömürü havzasını fransız mühendisleri Napolyon'un emriyle incelediler, ama havza ancak 1871'den sonra gerçek anlamıyle işletilmeğe başlandı. O tarihte havzanın tamamı Almanya topraklarındaydı, çünkü Prusya birinci Paris antlaşmasında (30 mayıs 1814) Saar idare bölgesinin hemen ta-

SAARLAND
Neunkirchen
demir-çelik
fabrikaları

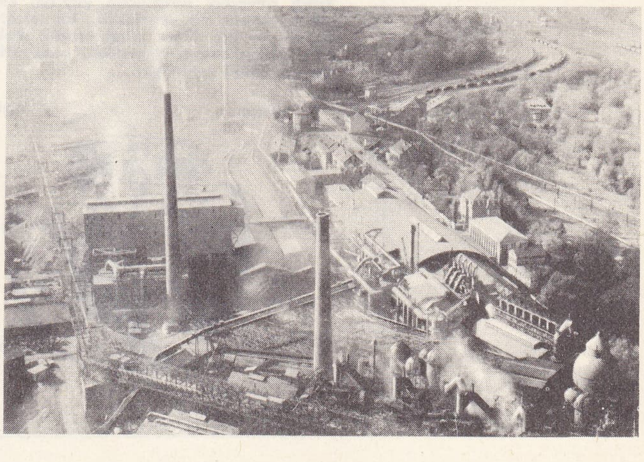

Foto. LAROUSSE

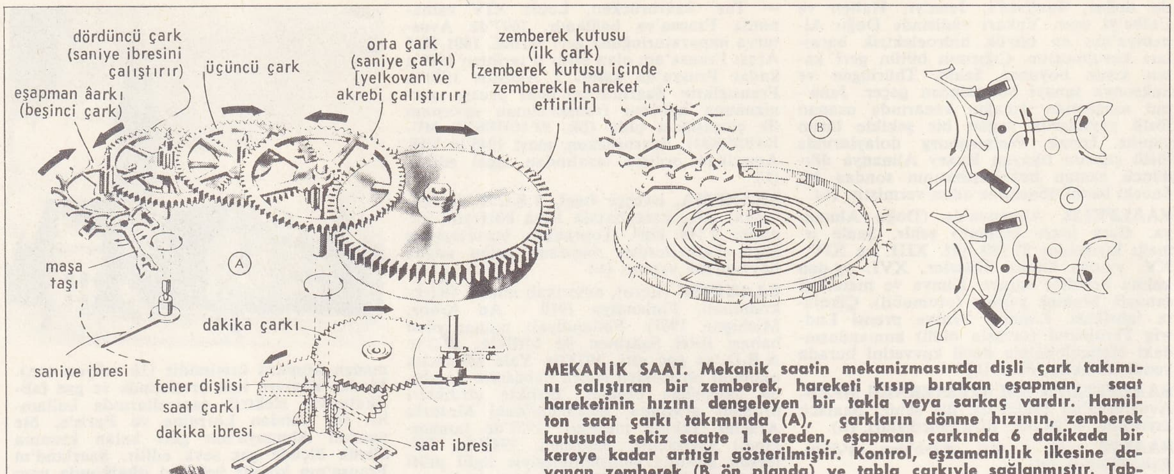

MEKANİK SAAT. Mekanik saatin mekanizmasında dişli çark takımını çalıştıran bir zemberek, hareketi kısıp bırakan eşapman, saat hareketinin hızını dengeleyen bir takla veya sarkaç vardır. Hamilton saat çarkı takımında (A), çarkların dönme hızının, zemberek kutusuda sekiz saatte 1 kereden, eşapman çarkında 6 dakikada bir kereye kadar arttığı gösterilmiştir. Kontrol, eşzamanlılık ilkesine dayanan zemberek (B ön planda) ve tabla çarkıyle sağlanmıştır. Tabla çarkı dakikada 300 kere ileri geri salınım hareketi yaparak, eşapman çarkını ve dolayısıyle bütün çark takımını kontrol eder; bu kontrolu, bir defada eşapman çarkının 15 dişinden yalnız birine hareket imkânı veren eşapman kolu ve maşa taşının (c) salınımıyle yapar. Bir diş bir maşa taşıyle hareket ettiğinde öbür maşa taşı ikinci dişi kilitler. Tabla çarkı geri geldiğinde eşapman kolunu bırakır ve bir başka dişin hareket etmesini sağlar. O sırada eşapman çarkı, tabla çarkına hareketini devam ettirmesi için yeterli enerji iletir.

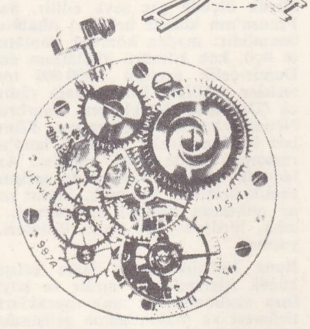

HAREKET ORGANLARININ TÜMÜ. Bir saatte hassas şekilde alıştırılmış 120 ile 160 parça vardır. Saatçinin sanatı çark takımını ve diğer parçaları küçük bir kutuya yerleştirmekte görülür. Modern saatlerde sürtünmeyle kilitleme noktası olarak 7 ilâ 23 taş kullanılır.

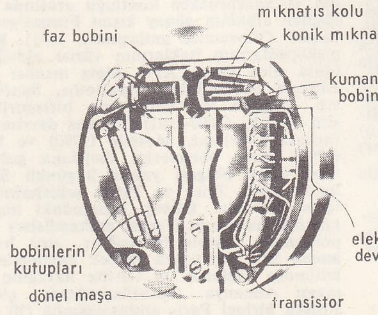

ELEKTRONİK SAAT. 1960'ta Bulova Vatch company tarafından yapılan elektronik saatte bir transistör, bir elektrik devresi ve bir döner çatal vardır. Yukarıda mekanizmanın cepheden, altta arkadan görünüşü verilmiştir.

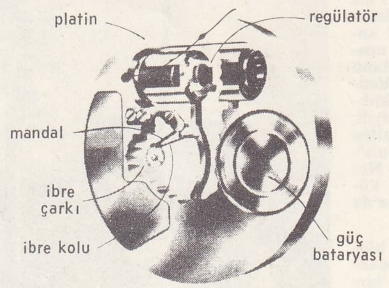

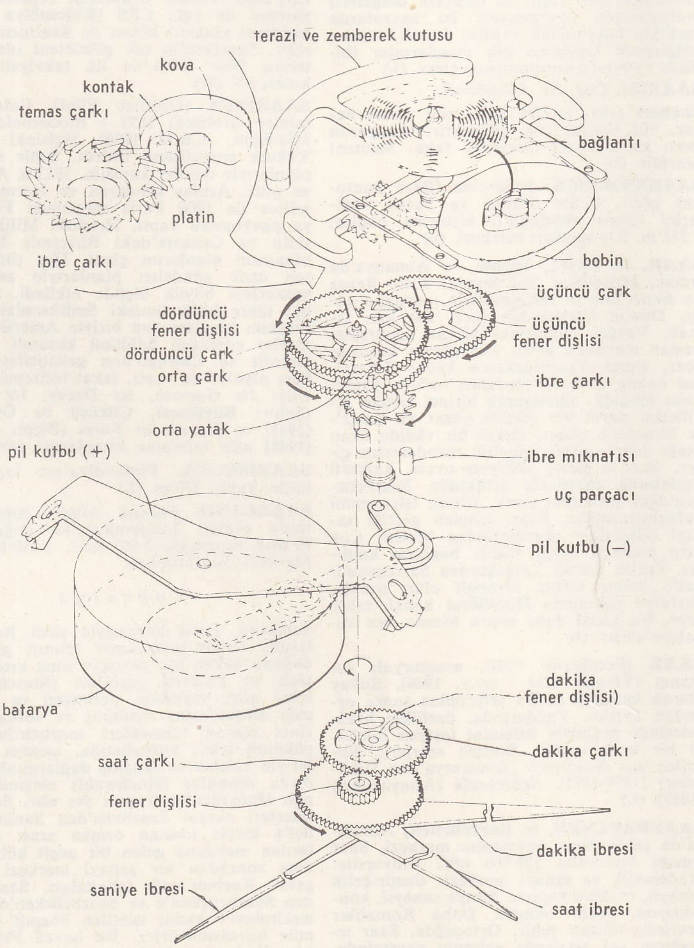

ELEKTRİK SAATİ. Elektrik saatinde zembereğin yerini ince bir pil veya batarya alır. Magnetik alanların etkileşmesi sonucunda tabla çarkı salınım yapar ve böylece doğan mekanik enerji saati çalıştırır. Batarya bir yıldan uzun süre dayanır. Yukarıda 1961 yılında yapılan Hamilton 505'in hareket mekanizması diyagramı görülmektedir.

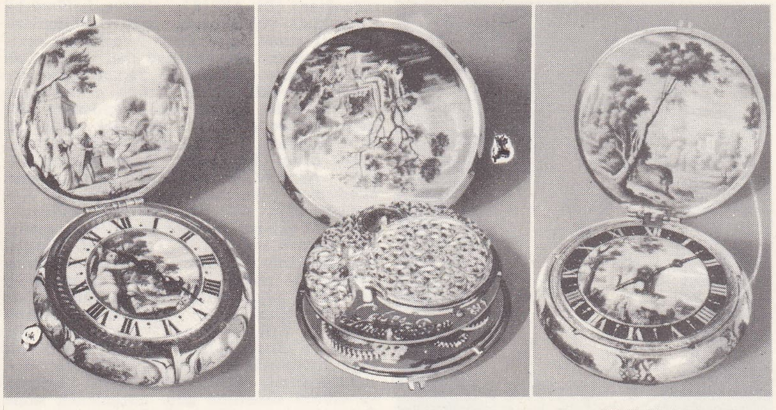

XVII. yy. ortası saatleri Louvre müzesi, Paris

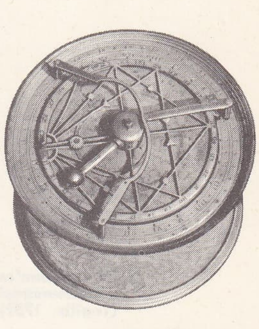

masa **saati** (XVIII. yy.)

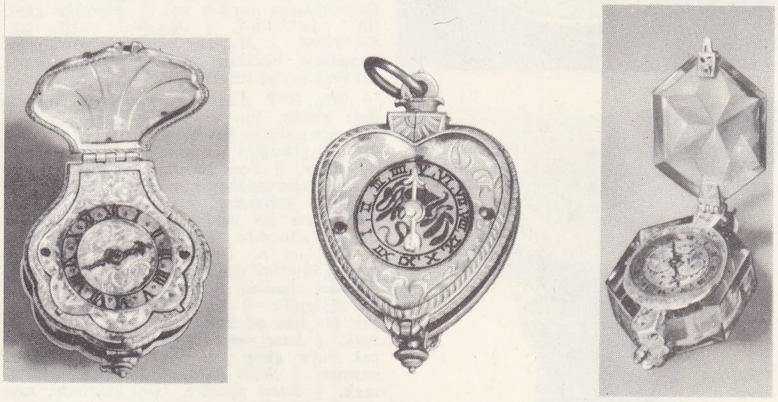

sağda, altıgen şeklinde (XVII. yy.); ortada, kalp şeklinde Joly'nin eseri (XVII. yy. başı); solda, istiridye kabuğu biçiminde J. Sermand'ın eseri (XVII. yy.)

mamını, ikinci Paris antlaşmasında (20 kasım 1815) Sarrelouis (Saarlouis) ve Sarrebruck (Saarbrücken) idare çevrelerini, Frankfurt antlaşmasında da (10 mayıs 1871) ilk Moselle idare bölgesinin büyük kısmını almıştı. Bu yüzden Clemenceau, Paris konferansında (1919) Saarland'ın Fransa'ya ilhakını gerek tarihî sebepler, gerek arazinin kömür zenginliği yüzünden istedi. Fransa'ya yalnız Alsace-Lorraine'in (1871 sınırlarıyle) geri verilmesine yol açan Wilson'ın «on dört madde»sine ters düşen bu teklife müttefikler, özellikle de A.B.D. başkanı, şiddetle karşı çıktı. Sonunda Saarland arazisinin statüsünü belirleyen (45-50 maddeler ve ek) Versailles antlaşmasının imzalanmasıyle (28 haziran 1919) uzlaşmaya varıldı: kömür madenlerinin tam ve mutlak mülkiyeti Fransa'nın kuzeyindeki madenlerin tahribine tazminat olarak Fransız hükûmetine bırakıldı, havzanın yönetimi on beş yıl için Milletler Cemiyetine verildi, Milletler Cemiyeti yetkisini bir yıl için seçilen beş üyeli bir yönetm komisyonuna (bir fransız, bir Saarland'lı ve Fransa ile Almanya dışında üç ülkeden üç üye) devretti. Milletler Cemiyeti bir yıl sonunda komisyonun yetkilerini geri alabilecek veya yenileyebilecekti (ek, 16-17); sonra, Saarland toprakları fransız gümrük rejimine bağlandı, ayrıca on beş yıllık süre sonunda halkın milletlerarası rejimin devamı veya Fransa ya da Almanya'ya bağlama konusunda fikri alınacaktı (ek, 34). Halkın Almanya'ya bağlanmayı istemesi halinde Almanya, Fransa'nın mahallî madenlerdeki hakkını altınla satın alacaktı.

Alman tebaası olan ve özel bir yerlilik statüsünden yararlanan (1921) halkın iki temsilî organı vardı: genel oy ile seçilen otuz üyeli danışma meclisi, Saarland'lıları kapsayan bir inceleme komitesi. Mahallî jandarma kuvvetlerinin yetersizliğini karşılaması için Milletler Cemiyetinin isteğiyle fransız himaye kuvvetlerinin işgal ettiği (14 mart 1925 - 18 mart 1926) Saarland ancak 1930'da boşaltıldı; ama milletlerarası rejim 13 ocak 1935 plebisitine kadar (Almanya'nın referandumun öne alınması tekliflerine rağmen [Thoiry'de Stresemann, 1926]) devam etti: Saarlandlılar milletlerarası rejimin devamından büyük iktisadî çıkarlar sağlayacakları halde nasyonal sosyalistlerin Saarland'lı sanayiciler (Hermann, Röchling) aracılığıyle yaptıkları ustaca propaganda sonucu oylarının yüzde 90,8'ini (*statüko*'nun devamını isteyen yüzde 8,8 ve Fransa'ya bağlanmayı isteyen yüzde 0,4 oya karşılık) Almanya ile birleşme lehinde kullandılar. Almanya hemen madenleri Fransa'dan satın almayı kabul etti (Napoli antlaşmaları, 1935) ve Saarland yeniden Almanya'ya bağladı (1 mart 1935).

1939 Eylülünde, Wehrmacht'ın Polonya'yı işgali arefesinde fransız kumanda heyeti Sarreguemines'in ve Sierck'in kuzeyindeki Siegfried hattının ileri mevkilerinde ve Almanların birçok mayın tarlasıyle koruduğu Warndt ormanında bir hücum gösterisine girişti. 16 Ekimde bu birliklerin Forbach'ın gerisinden geçen bir hatta çekilmesi emredildi.

Saarland'da 13-20 mart 1945'te, VII. Amerikan ordusunun (Patch) Siegfried hattının son burçlarına yaptığı hücum sırasında şiddetli çarpışmalar oldu. VII. Ordu 10 martta Stiring-Wendel ve Saarlouis'yi, 21 martta Saarbrücken ve Zweibrücken'i işgal etti ve hücumuna Kaiserslautern yönünde devam etti. İkinci Dünya savaşından sonra Fransız İşgal bölgesine katılan Saarland toprakları 79 Rheinland şehrinin katılmasıyle genişledi (temmuz 1945). Fransa bir gümrük şeritiyle bölgeyi Almanya'dan ayırdı (aralık 1946). Seçmenlerin yüzde 83'ü tarafından ekim ayında fiilen onaylanan Saarland statüsünün kabulünden (15 aralık 1947) sonra, bölge Almanya'dan ayrılarak bağımsız hale getirildi ve bir yasama Landstag'ı (50 üyeli) ve bir kabine tarafından yönetilmeğe başlandı. İlk kabineyi 1947 aralığında Hıristiyan Halk partisi başkanı Johannes Hoffmann kurdu; partisi, sosyal demokratların yanı sıra, Fransa'ya bağlanma hareketini destekliyordu. Arazinin savunmasını ve dış siyasetini üstüne alan Fransa'yı bölgede eski askerî vali ve ilk yüksek komiser (14 ocak 1948) Gilbert Grandval büyükelçi unvanıyle (27 ocak 1952) temsil ediyordu. Siyasî açıdan Almanya'dan ayrılan, iktisadî bakımdan Fransa'ya bağlanan (gümrüklerin ve vize mecburiyetinin kaldırılması) Saarland, 3 mart 1950'de imzalanan antlaşmayle Fransa ile bağlarını sıklaştırdı; bu sözleşmelerin biri, barış antlaşmasının imzasına kadar, Saarland Maden rejisinin işlettiği kömür yataklarını Fransa'ya kiralıyordu. O tarihten sonra Fransa'nın desteğiyle Saarland 1950 mayısında Avrupa konseyine ortak üye kabul edildi. Ama temmuz 1953'te Bonn Bundestag'ı muhalefet ederek Saarland'ın Almanya'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu açıkladı. Komşusuna yaklaşmak isteyen Fransa bunun üzerine Saarland'a Avrupa birliği çerçevesi içinde bir tüzük tanımayı tasarladı; bu tüzük Fransız-Saarland Gümrük birliğini muhafaza ederken, Saarland ile Federal Alman cumhuriyeti arasında da benzer bağlar kuracaktı (Mendès-France-Adenauer sözleşmesi, Paris, 23 ekim 1954). Ama bu antlaşma Dr. H. Ney'in yönetimi altında birleşen alman taraftarı üç partinin yoğun propagandası sonunda reddedildi (23 ekim 1955 referandumu). H. Ney'in kurduğu yeni bir koalisyon kabinesi (ocak 1956), Saarland'ın Almanya ile birleşmesini hazırladı ve Saarland Mollet-Adenauer sözleşmelerinden sonra (5 haziran ve 27 ekim 1956) 1 ocak 1957'de Almanya'ya katıldı; bu sözleşmeler Saarland'ın bırakılması karşılığında Moselle'in kanallaştırılmasını ve yirmi beş yılda Fransa'ya 90 milyon ton kömür verilmesini öngörüyordu. Saarland'ın Federal Alman cumhuriyetine katılması 6 temmuz 1959'da gerçekleştirildi. (L)

SAARLOUIS, fr. **Sarrelouis,** esk. **Saarlautern,** Almanya'da (Saar) şehir, Saar ırmağının bir kıvrımı kıyısında; 36 200 nüf. Metalürji; bira fabrikaları; minecilik, mobilyacılık, tütüncülük. Otomobil yapımı.

— Tar. Louis XIV tarafından kurulan Saarlouis, Choisy'nin planlarına göre Vanban tarafından tahkim edildi (1681-1685'e doğr.). Moselle idare bölgesine bağlı bir ilçe haline gelen Saarlouis, İkinci Paris antlaşmasıyle Prusya'ya bırakıldı (20 kasım 1815). [L]

SAAT i. (ar. *sā'at*). Bir günlük sürenin yirmi dörtte birine eşit olan ve birim olarak kabul edilen zaman parçası: *Munise, birkaç saat içinde nazlı bir küçük hanım hali almıştı* (R.N. Güntekn). *Gecede iki üç saat ancak, o da kâbuslarla uğraşmak şartiyle, uyuyabiliyordum* (A.H. Tanpınar). *Saatim ay oldu günüm yıl oldu / Gelip geçmez kara günden usandım* (Ka-

Strasburg'da astronomik **saat** sağ tarafın detayı

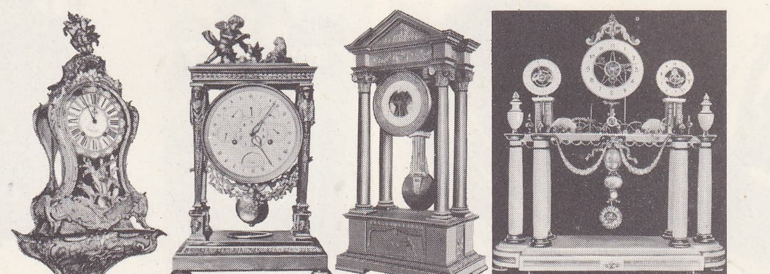

soldan sağa: yeşil boynuzdan, kaideli Louis XV devri **saati**; sarkaçlı **saat** (XVIII. yy. sonu), Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris sütunlu İmparatorluk devri sarkaçlı **saat**, Compiègne şatosu, Fransa; ondalık sarkaçlı **saat** (1795) Carnavalet müzesi, Fransa

Foto. LAROUSSE

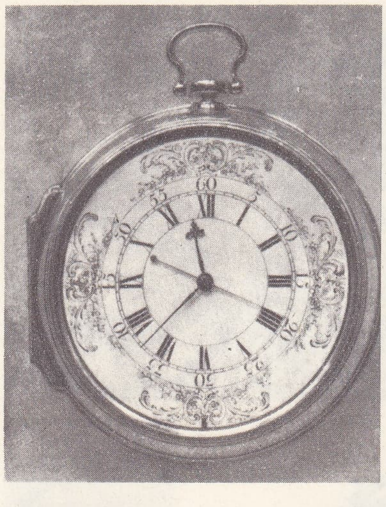

John Harrison'ın kronometresi (İngiliz, 1759)

güneş saati (M.Ö. I. yy.) Efes müzesi

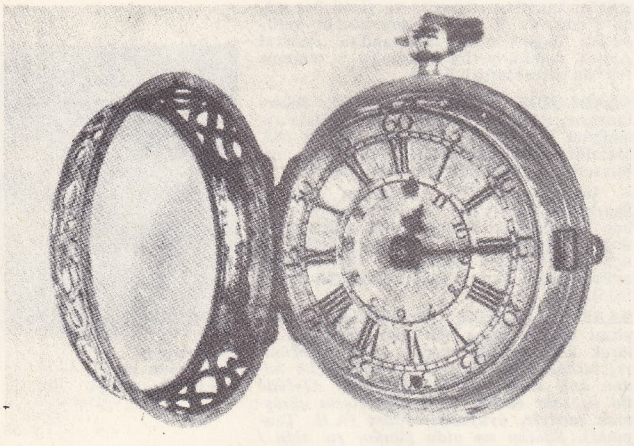

cep saati, Thomas Tompion'ın eseri (İngiliz, 1675)

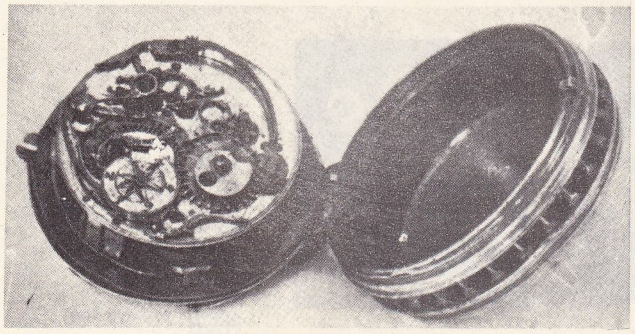

alman cep saati (eşapman kontrol mekanizması) [XIV. yy. sonu]

racaoğlan). [Bk. ANSİKL. *Astron. bölümü.*] || Karışıklığa yol açmadan günün bölümlerini ayırt etmek için, 1'den 24'e kadar saatleri gösteren rakamlardan her biri: *9'da işbaşı yapılır.* || Vakit, zaman: *Bu geç saatlerde vekil hemen daima arkadaşlarının arasında olurdu* (Ş.S. Aydemir). *Bu saatte otelin avlusunda kimseler yoktu* (R. N. Güntekin). || Vakti göstermeğe yarayan aygıt: *Kâmil Bey saatine baktı* (Kemal Tahir). *Nemide'nin getirdiği saati amcası kendisine uzatınca, Yusuf şaşaladı* (S. Kocagöz). [Bk. ANSİKL. *Saatçilik bölümü.*] || Bir akışkanın debisini ölçen âlet, sayaç: *Su, elektrik saati.* || — *Teşm. yol.* Normal bir yürüyüşle bir saatte alınan yol: *Orası buraya iki saattir.* || Hayatın sona erdiği an, ecel: *Saati gelince herkes gibi o da öldü.* || Belirli vakit: *Her işin vakti saati vardır.* || *Esk.* Kıyamet. || *Saat ayarı.* Bk. AYAR. || *Saat kulesi,* üzerine büyük bir saat yerleştirilmiş kule. || *Alafranga saat,* Tanzimat'tan sonra kullanılmağa başlayan ve Güneş sistemine göre düzenlenen saate Osmanlılarca verilen ad. || *Alaturka saat.* Bk. ALATURKA. || *Kontrol saati.* Bk. KONTROL. || *Meydan saati,* meydanlarda, genellikle herkesin görebileceği yüksekçe bir yere yerleştirilmiş saat.

— ÇEŞ. DEY. *Saat başı galiba* (veya *saat başı geldi*), bir toplantıda herkesin birden konuşmayı kestiği sırada, bu susuşun dikkati çektiğini anlatmak için şaka yollu kullanılır. || *Saat bu saat,* «ele geçen bir fırsatı değerlendirmenin tam sırasıdır» anlamında kullanılır. || *Saat gibi,* dakik. Muntazam bir şekilde. || *Saat on birde,* ömrün sonunda, hayatının son deminde. || *Saat on bir buçuğu çalmak,* ömrünün son günlerini yaşamak, pek yaşlanmak. || *Saat tamam,* «vakit doldu» anlamında söylenilir. || *Saat tutmak,* saate bakarak bir işin ne kadar süreceğini hesap etmek. || *Saat vurmak,* [saat için] zil çalarak veya gong sesi vererek vakti haber vermek. || *Saati kurmak,* bir saati ayarlamak. || *Saati saatine,* tam vaktinde, tam son anda: *Saati saatine vapura yetiştim.* || *Saati saatine uymamak,* her an başka bir durum göstermek, çok çabuk değişmek: *Saati saatine uymaz ki onunla arkadaşlık edeyim.* || *Eşref saati.* Bk. EŞREF. || *Eşref saati gelmek,* en uygun zamana gelmek, bir kimseye karşı pek ılımlı, yumuşak davranacak bir anına gelmek: *Onunla konuşabilmek için eşref saatinin gelmesini beklemek gerek, çünkü pek öfkelidir.* || *İyi saatte olsunlar.* Bk. İYİ. || *O saat,* derhal, hemen: *O saat emredip bu mabed-i zibayı yaptırdı* (Nedim). || *Son saati yaklaşmak,* ölüm anına ermek, can çekişmek, eceli gelmek.

— *Esk. Saat be saat,* saatten saate. || *Saati muhtar,* uğurlu vakit. || *Eşraf-ı saat,* kıyamet belirtileri.

— Astron. Bk. ANSİKL. || *Saat çizgileri,* bir güneş saatinde, her saat başı çubuğun gölgesinin düştüğü yeri gösteren çizgiler. || *Saat daireleri,* gökkürenin, kutuplardan geçen büyük daireleri. || *Saat dilimleri.* Bk. ANSİKL. || *Bir gökcisminin saat açısı,* gökcisminin saat dairesi ile gözlemcinin meridyeninden meydana gelen ve ayrıtı kutup çizgileri olan iki düzlemli açı.

— Bot. *Flora saati,* açıldıkları saate göre sınıflandırılan bir dizi çiçeğe Linnaeus'un verdiği ad. (Meselâ *Anagalis Arvensis* saat 8'de, *Calendula Arvensis* saat 9'da, *Ornithogalum umbellatum* saat 11'de, *Silena noctiflora* saat 17'de açar v.b. Fakat flora saati dünyanın neresinde düzenlenmişse ancak orada geçerlidir, çünkü boylam, yükselti, iklim ve atmosfer şartlarındaki değişikliklere bağlıdır.)

— Denizc. *Saat açısı,* konum üçgeninin bulunulan yerin saatini veren açısı. || *Saat başı kampanası vurmak,* gemideki kampana (çan) ile her yarım saatte bir vurgu ve saat başlarında çift vurgu ile, vardiyanın başlangıcından itibaren geçen zamanın bildirilmesi. (Her vardiya için çalma sesi aynıdır, saat bir, saat beş, saat dokuz ve ötekiler için çift vurgu yapılır.) || *Saat gözlemi* (veya *rasadı*), geminin bulunduğu mevkideki saati tam bir doğrulukla tayin etmeyi mümkün kılan bir seri gözlem (kronometreler buna göre ayarlanır.) || *Saatleri ayarlamak,* ayarlanmış bir kronometreyle karşılaştırmak veya işleyişlerinin doğruluğunu kesin zaman gözlemlerine göre bulmak. || *Gemi saati,* astronomi gözlemleri ve seyir hesapları için saati tam bir doğrulukla veren kronometre. (Bk. ANSİKL.) || *Gerçek saat* veya *gerçek zaman saati,* gerçek Güneş'in gösterdiği saat. || *Ortalama saat* veya *ortalama zaman saati,* ortalama Güneş'e göre hesaplanan saat.

— Folk. ve Tar. *Saati muhtar,* uğurlu sayılan zaman. (*Eşref saat* de denir.) [Osmanlı devletinde padişaha biat törenlerinin ve padişah için düzenlenen öteki törenlerin zamanını müneccimbaşı tayin ederdi. Bu zaman, saati muhtar denen ve uğurlu sayılan bir tarihe denk getirilirdi.]

— İkt. *Saat başına ücret,* bir işçinin bir saatlik çalışma karşılığında aldığı ücret. Saat başına ödenmesi zorunlu asgarî ücret. Kanunî çalışma süresinin üstündeki çalışmalarda her saat için ödenecek zamlı ücret.

— İş huk. *Çalışma saatleri.* Bk. ÇALIŞMA. || *İlâve saat,* günlük veya haftalık kanunî çalışma sürelerinden fazla çalışılan saatler.

— Saatçilik. *Saat anahtarı,* delikli sap kısmı bütün sarkaçlı saatlere uyan bir çeşit anahtar. (KURGU da denir.) || *Saat montajı,* bir saat mekanizmasının çeşitli parçalarını istenen düzen içinde yerleştirme işlemi. || *Atom saati,* kuvarslı saatin özel tipi. (Bk. ANSİKL.) || *Ayar saati,* fabrikada yapılan saatlerin çalışmasını ayar etmeğe yarayan ölçek saat. || *Cep saati,* camı madenî bir kapakla kapanan ve cepte taşınan saat. || *Çalar saat,* bir düğmeye basıldığında her saat başını, yarım saatleri, çeyrekleri çalan saat. (İstenen saatte çalması için ayarlanabilir alarmı olan çalar saatler de vardır). || *Denklemli saat,* gerçek zamanla ortalama zamanı aynı anda

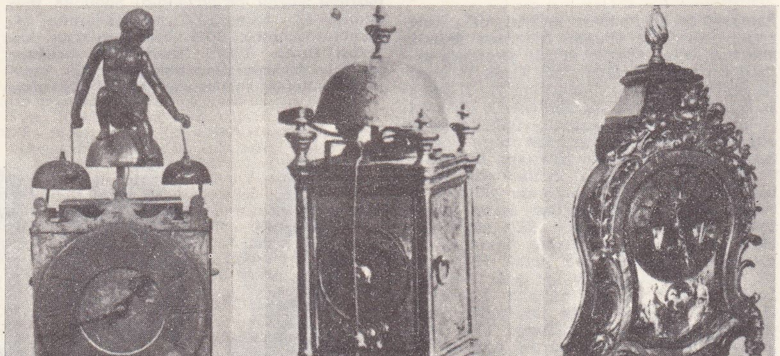

solda, otomatlı Floransa **saati** (XVII. yy.); ortada, 1650'de Floransa'da Canerini tarafından yapılan ilk sarkaçlı **saat**; sağda, takvimli fransız tipi **saat** (XVIII. yy.)

Foto. Encyclopedia Britannica; MEYDAN; Dizionario Enciclopedico Italiano

gösteren saat. || *Duvar saati,* duvara asılan büyükçe saat. || *Elektrikli saat,* elektrik akımıyle çalışan ve ayarlanan saat. (Bk. ANSİKL.) || *Elektronik saat. Eşanl.* KUVARSLI SAAT. || *Guguklu saat.* Bk. GUGUKLU. || *Güneş saati.* Bk. GÜNEŞ. || *Kol saati,* deri maden, ipek v.b.den yapılmış bir kayışla bileğe takılıp taşınan saat. || *Konuşan saat,* özel bir servisin telefonla başvurması halinde dakikada 5 defa zamanı bildiren saat. (Bk. ANSİKL.) || *Köstekli saat,* zincirinin ucuna köstek takılarak kullanılan cep saati. Kadınların köstekle birlikte boyunlarına astıkları saat. || *Kum saati.* Bk. KUM *saati.* || *Kuvarslı saat,* elektrikle salınım verilmiş ve frekansı askatlara bölünmüş bir kuvarsla ayarlanan saat. (ELEKTRONİK SAAT de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Masa saati,* masaya konan piryol çarklı küçük boyda saat. || *Otomatik kurgulu saat,* bileğin her hareketinde salınım yapan bir kütlenin etkisiyle zembereği otomatik olarak kurulan anahtarsız saat. ||*Sarkaçlı saat,* zaman aralıkları düşey bir sarkaçla ayarlanan saat. (Sarkaçlı saat, ya doğrudan doğruya düğmeye oturtulacak şekilde ayaklı bir kutu içine yerleştirilir, ya da bir mobilya, bir şömine, bir masa v.b. üstüne konabilecek şekilde daha küçük bir kutu içine saklanır.) [PANDÜL de denir.] (Bk. ANSİKL.) || *Senkron elektrikli saat,* sabit frekanslı bir devreyle beslenen bir senkron motorun çalıştırdığı saat. || *Su saati,* eskiden belli bir miktar suyun akışıyle zamanı gösteren saat. Bk. ANSİKL.

— Spor. *Saate karşı yarış,* yolda yapılan bisiklet yarışı. Yarışmacıların değişik, fakat belirli zaman aralıklarıyle başladıkları ve kronometre tutulan yarışlara verilen ad.

— Tar. ve Süs. santl. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. Süreleri farklı olan çeşitli *saat* birimleri, 60 dakikaya veya 3 600 saniyeye bölünmüştür. Açı ölçme birimi olarak saat, çemberin 24'te birine, yani 15°'ye tekabül eder; bunun altmışta biri olan 15 dakikalık yay zaman dakikasına, bunun altmışta biri olan 15 saniyelik yay da zaman saniyesine tekabül eder. İki yeryüzü noktası arasındaki boylam farkı saat, dakika ve saniye cinsinden ifade edilirse, yalnız açı ölçme birimi olarak kullanılan saat söz konusu demektir: Greenwich ile Washington arasında 5 saat 8 dakika 15,78 saniyelik bir boylam farkı var denildiğinde, bu iki noktadan her birine yerleştirilen ve ikisi de gerek yıldız zamanına, gerek ortalama zamana, gerek gerçek güneş zamanına göre çalışan saatlerin hep bu 5 s 8 dk 15,78 sn'lik farkı gösterdiği anlaşılır. Fakat, yıldız zamanıyle ilgili bütün veriler ortalama zamana ait verilerle birleştirilirse (duruma göre, düzeltme teriminin 50,64 sn olması gerekir), meselâ gözlem yerinin kanunî saati ve boylamı bilindiğine göre, bir yıldız zamanı saatini ayarlamak istenirse, bu niceliği bu şekliyle kullanmamak gerekir.

● *Yıldız saati,* yaklaşık olarak Yer'in bir dönüş süresi üstüne kurulmuştur. Fakat, daha kesin olarak, yıldızların görünür dolanma süresine göre değil de (hattâ yıldızların küçük öz hareketleri hesaba katılmasa bile), γ noktasının (ilkbahar noktası) dolanma süresine göre tanımlanır; yıldızların bahar açılarının ölçüm başlangıcı olan γ noktası, ılım* noktalarının düzgün devinme hareketinden etkilenir ve bu yüzden yıldız gününün süresi, Yer'in ortalama bir dolanımlık süresine göre 0,01 sn kadar uzar. Son zamanlarda yapılan ölçmeler, Yer'in dolanma hızında birçok düzensizlik olduğunu ortaya koymuştur: ağır fakat sürekli yüzyıllık yavaşlama, mevsimlik değişmeler, beklenmeyen ve önceden bilinmeyen değişmeler. Bk. ZAMAN.

Yıldız gününün süresinde, γ noktasının konum değiştirmeleri sırasında astronomik üğrüm*den doğan devirli hareketlerin yol açtığı başka düzensizlikler de vardır. Ortalama yıldız gününün tanımında bu hareketler hesaba katılmaz ve bir yıldız saatinin süresi, yıldız gününün 24'te biri kabul edilir.

● *Gerçek güneş saati* de aynı şekilde, gerçek güneş gününün 24'te biridir; gerçek güneş günü ise, bir gözlem yerinin meridyeninden Güneş'in art arda iki geçişi arasındaki zaman aralığıyle tanımlanır. Fakat Güneş'in görünür hareketi düzgün olmadığı için (Kepler* kanununa göre, gök ekvatorundan ayrı bir düzlem üzerinde çizilen eliptik hareket), gerçek güneş saatinin süresi de düzensizdir ve hiç bir şekilde kesin kullanımı olamaz. Ancak güneş* saatlerinde bu zaman biriminden yararlanılabilir. Bununla birlikte bazen, belli bir anı gerçek Güneş'in saat açısıyle, yani gerçek güneş satiyle belirlemek yoluna gidilir. Hiç bir zaman çok kesin olmayan bu çeşit belirlemeler, ancak Güneş'e bakarak saati tayin etmek gerektiği zaman yapılır. Bundan sonra zaman* denklemi göz önüne alınarak gerçek güneş saatinden ortalama güneş satine (sonra yerel saate, gerekli ise yıldız satine) geçirilir.

● *Ortalama güneş saati* (veya kısaca *ortalama saat*), *ortalama güneş* denen ve düzgün bir hareketle, tutulumu değil de ekvatoru dolanan sanal bir gökcisminin hareketine göre tanımlanır. İki gökcismi arasındaki uygunluk, her dolanmada her iki gökcisminin yerberi* noktasından aynı anda geçmesiyle (yerberi noktasının yıllık çok küçük ilerlemeleri de göz önünde bulundurularak) sağlanır. Zaman denklemi böylece ele alınan iki gökcisminin açılımları arasındaki farktan başka bir şey değildir.

Ortalama yıldız günü ile ortalama güneş günü süreleri arasında ortalama zamana göre 3 dk 55,90 saniye (veya yıldız zamanına göre 3 dk 56,555 saniye) fark vardır; bu fark ortalama güneşin ekvator üzerinde doğuya doğru bir günde ilerlediği 0,985 647 283°'lik bir yaya tekabül eder.

Yıldız saati, gerçek güneş saati ve ortalama saat tamamen yerel saatlerdir. Modern hayatın şartları ve hızlı nakliyat imkânlarının genelleştirilmesi, geniş ülkeler arasında zamanı ölçmek için bir düzlemin uygulanmasını gerektirdi. Böylece, prensip olarak, genelleştirilen saat ile ortalama bölgesel saat arasındaki farkın bir saati aşmaması kabul edildi.

● Bu amaçla yeryüzü, *saat dilimleri* denen 24 dilime bölündü (görüldüğü gibi her dilimin arası 15° oluyor) ve her devletin, coğrafî konumuna göre, bir veya birkaç dilime dahil olması kararlaştırıldı. Bu problemin çözümü, toprakları çok geniş olmayan veya normal genişlikteki ülkeler için kolaydır; dilim değişiklikleri sınır değişiklikleriyle birlikte yürütülür: oysa saat değişim çizgilerini arazi üzerinde belirtmek imkânı olmadığına göre, Amerika Birleşik devletleri, Kanada ve Sovyetler birliği gibi çok büyük ülkelerde bu problem daha karışık ve güçtür.

Saat dilimlerinden sonra, milletlerarası bir başlangıç meridyeni kabul etmek gerekti. Bu meridyen, çok kesin bir yaklaşıklıkla Greenwich rasathanesindeki meridyen dürbününün meridyenidir. Gerçekten de, bugünkü bilimsel teşkilâtlanma içinde, dünya üzerine yayılmış 30 kadar rasathane, her rasathane için kabul edilen boylamı bir tek meridyene göre çevirerek ve saat sinyallerinin iletilmesinde kullanılan telsiz dalgaları için belli bir yayılma hızı kabul ederek günlük zaman belirlemelerini yapar.

● Herhangi bir olayın *kanunî saat'i,* belirli bir yer için, başlangıç meridyeninde bu olayın geçtiği saate tekabül eder; bu saat ise, söz konusu ülkenin bulunduğu meridyen dilimi*nin sayısına tekabül eden saat sayısını, başlangıç meridyeninin saatine ekleyerek bulunur. Saat dilimleri batıdan doğuya doğru 0'dan 23'e kadar numaralanmıştır. 12'ye eşit veya fazla olan dilim numaralarına meselâ 16 eklemek veya 8 çıkarmak aynı sonucu verir. Bu arada, başlangıç meridyeninin 0 diliminin ortasında bulunduğunu belirtelim: demek ki 0 dilimi, başlangıç meridyeninin her iki yanında 7° 30′ uzanır.

Türkiye'de, 26 aralık 1925 tarihli «Günün 24 Saate Taksimi Hakkında kanun»la Greenwich'e göre —2 saat dilimi kabul edildi. Türkiye, 26—45 boylamları arasında yer aldığı için ülkenin doğusuyle batısı arasındaki zaman farkı 1 saat 16 dakikadır. Gerçekte, —2 saat dilimi Gaziantep-Fatsa çizgisinin batısında kalan bölgede normal zaman bölümüne uygun gelmekte, bu çizginin doğusundaki kesim —3 saat dilimi içinde kalmaktadır.

● *Evrensel zaman saati,* kanunî saatin aksine, belli bir zamanda başlangıç meridyeninin saatidir. Kanunî saatten, bulunulan yerin n dilim sayısını çıkararak veya n, 12'ye eşit veya daha fazlaysa $(24—n)$ ekleyerek bulunur.

● *G.M.T. saati (Greenwich mean time* [Greenwich ortalama saati]), Milletlerarası Astronomi birliği tarafından kesinlikle yürürlükten kaldırıldı; çünkü astronomide «ortalama zaman» «sivil zaman»daki gibi gece yarısından gece yarısına kadar değil de öğleden öğlene hesaplanır. Avrupa'da 0 dilimi *batı avrupa saati*'ne, 1. dilim *orta avrupa saati*'ne, 2 numaralı dilim ise *doğu avrupa saati*'ne tekabül eder. *Boylamlar dairesi* her yıl, hangi ülkenin hangi saat dilimine veya dilimlerine dahil olduğunu gösteren de-

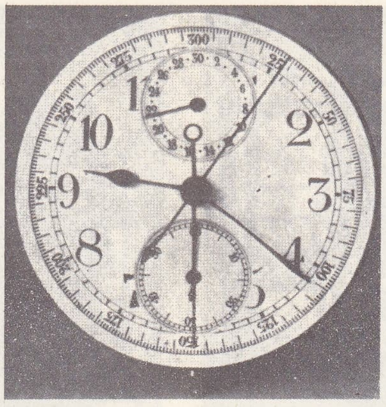

saat
kronometreli

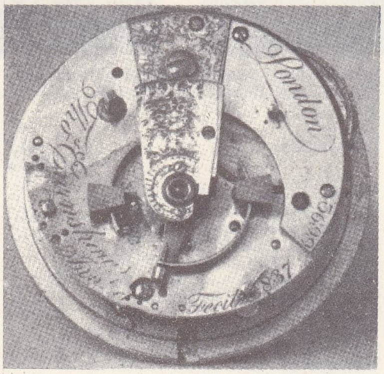

denge terazisi görülen kronometreli saat Thomas Earnshaw'ın eseri (1825)

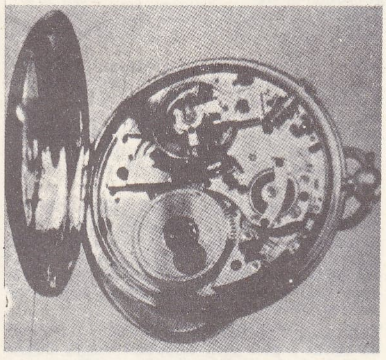

altın çalar saat A. L. Breguet'nin eseri (1800)

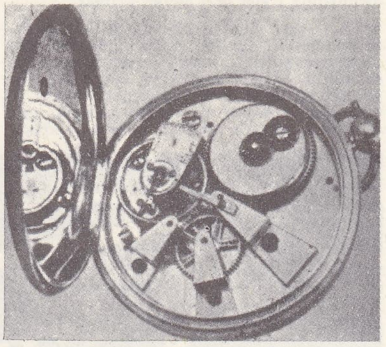

kurma ayar elemanlı çalar saat

Foto. Encyclopedia Britannica

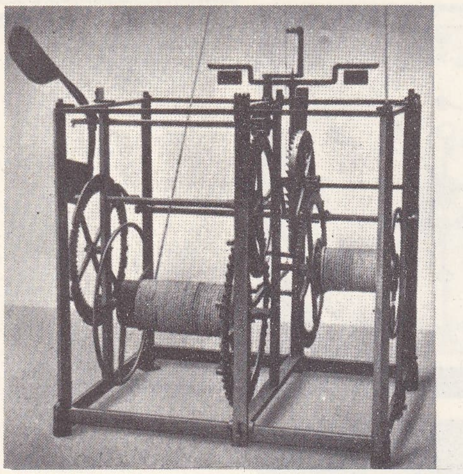

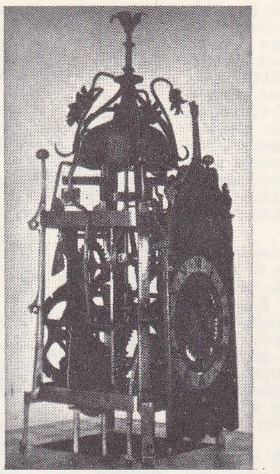

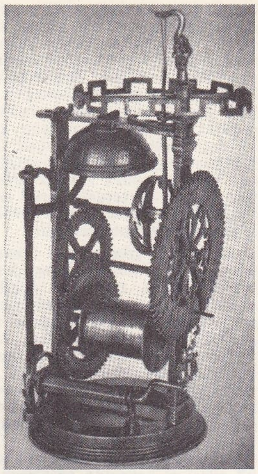

soldan sağa: Salisbury katedrali **saatinin** mekanizması, (İngiltere'deki en eski **saat**, 1386); gotik **saat**, İsviçre, 1579, Victoria and Albert museum, Londra; manastır çalar saati İtalya (XV. yy.)

taylı bir liste yayımlar. Burada yalnız birkaç ülkenin saat dilimlerini vermekle yetineceğiz:

DEVLETLER	SAAT DİLİMLERİ
Fransa, Tunus, Almanya, İsviçre, İtalya, Avusturya, İsveç, Norveç, Danimarka, Belçika, Hollanda, Çekoslovakya, Yugoslavya, Kamerun, Ekvator Afrikası	1
Cezayir, İngiltere, İspanya, Fas, Batı Afrika	0
Romanya, Bulgaristan, Finlandiya, Lübnan	2
Madagaskar	3
Sovyetler birliği	3'ten 13'e
Türkiye	—2
A.B.D.	(5)ten (—8)e.

Bazı devletlerde, saat farklarını belirtmek için yuvarlak sayılar yerine kesirli sayılar kullanılır (meselâ, Newfoundland'da 3 s 30 dk, Birmanya'da 5 s 30 dk v.b.). Bugün bütün denizciler saat dilimlerini kullanır. Bir denizci Greenwich'e göre 180° meridyenini aşarsa tarih* değişir, bu meridyenden 7° 30' sonra da saat değişir.

Bu meridyene, çoğu zaman, Greenwich'in *antimeridyen*'i denir. Gerçekte, milletlerarası anlaşma ile, tarih değiştirme çizgisi tam olarak Greenwich'in antimeridyenine tekabül etmez; antimeridyen bazı adaları, özellikle Bering boğazı bölgesindeki bazı adaları ve Aleut adalarını keser.

Tarih çizgisi batıdan doğuya doğru aşıldığında tarihi 1 gün geri, doğudan batıya doğru aşıldığında 1 gün ileri almak gerekir.

● *Yaz saati.* Sunî ışığın üretim imkânlarını önemli bir şekilde artıran günümüzdeki medeniyet şartları, insanı en verimli çalışma saatlerini akşam saatlerine doğru almağa yöneltti. Gitgide daha geç yemek yemeğe ve uyumağa başlandı ve bunun sonucu, çok az kimse güneşle birlikte uyanmayı düşünür oldu. Şehirlerde elektrik tüketiminden tasarruf etmek ve tabiî ışıktan mümkün olduğu kadar çok yararlanmak yoluna gidildi. Böylece şehir halkının güne daha erken başlamasını sağlamak için çeşitli ülkelerde yaz satleri uygulandı.

Türkiye'de 1 temmuz 1940'tan itibaren her yıl Bakanlar kurulu kararı çıkarılarak yaz aylarında saatin bir saat ileri alınmasına başlandı. 1965'ten itibaren yaz saati uygulaması yerine Devlet Memurları kanununa göre yaz aylarında çalışma saatlerinin, illerin özelliklerine göre düzenlenmesine başlandı.

— Denizc. Astronom Reynier Gemma, daha 1530'da, başlangıç noktasının saatini gösteren saatler yapmak gerektiğini savunmuştu. XVIII. yy.da İngiliz hükûmeti, altı haftalık bir seyahat sonunda bir geminin bulunduğu boylam dairesini en çok yarım derecelik bir hata ile gösterecek bir âlet bulana 20 000 ingiliz lirası ödül vaat etti. Bu ödülü, 1761'de, yaptığı *deniz saati* ile otuz yıldır bu iş için çalışmakta olan J. Harrison kazandı. 1765'te de, fransız Pierre le Roy, içinde bugün kullanılan kronometrelerdeki bütün makine düzeninin eşi bulunan bir kronometre yaptı.

Gemi saatleri asılı bir muhafaza içinde saklanır ve kronometre subayının (seyir subayı, kaptan) gözetimi altında tutulur. Bu saatlerin her gün aynı saatte kurulması ve her çeşit ısı değişikliğinden uzak bulundurulması gereklidir. En iyilerinin günlük hatası ancak bir saniyenin onda biri dolaylarında oynar.

Gemiler telsizle zamanı öğrenebilmeğe başlayalı beri gemi saatlerinin önemi de azaldı.

— Saatçilik. *Saat* kendisini taşıyan kimsenin hareketine rağmen çok az günlük bir değişim göstermelidir. Bu problemin çözümünde günden güne daha iyi sonuçlar elde edilmiştir; bazı kronometrelerde ancak yılda birkaç saniyelik bir değişim görülür. XV. yy.dan beri saat bilinmektedir. Gruet, saat mekanizmasını bir armudî takımıyla yaya bağlayarak en önemli gelişime yol açtı ve saatin Avrupa'da yaygınlaşmasına sebep oldu. 1674 Yılında Huygens spiral yaylı dengeli sarkacı buldu: saatlerin duyarlığı bu buluştan sonra gerçek gelişime ulaştı. 1676'da ingiliz Barlow çalar saati buldu. XVIII. yy.da Julien Leroy, daha küçük hacimli çalar teli bularak, çalar saate büyük katkıda bulundu. Pierre le Roy, ingiliz Harrison'dan yararlanarak modern kronometrelerin ilk biçimini veren bir denizci kronometresini yaptı.

Bütün saatler üç ana parçaya ayrılır: 1. motor; 2. ortalama hareketi düzgün hareket haline getiren tabla; 3. tabla ile motorun birbirine etki yapmalarını sağlayan aracı bir organ, *eşapman.*

Tabla, yerçekimiyle hareket eden bir sarkaç veya Huygens'in yaptığı *spiral bir yay* olabilir. Sarkaç duvar saatlerine, tam deyimiyle sarkaçlı saatlere uygulanır. Spiral yaylı tabla, kol saatleri, kronometreler, cep saatlerinde v.b. bulunur.

Saatlerde motor, bir silindire saat kurulurken sarılan bir zincir veya sicim ucuna bağlanmış bir ağırlıktır. Ağırlığın etkisiyle ipin açılması sonucunda saat hareketi doğar.

Evlerdeki duvar satlerinde, kol saatlerinde, kronometrelerde v.b. motris kuvveti, tavlanmış ince ve uzun çelik şeritten meydana gelen bir yay meydana getirir. Bu yayın dış ucu sabit bir noktaya, iç ucu ise kendi etrafında dönebilen ve böylece yayı geren silindir biçiminde bir eksene bağlıdır. Yay gevşerken bu ekseni döndürür ve saat haretine yol açar.

● *Amonyaklı molekül saati* veya *Maser saati* (Microwave Amplification by Simulated Emission of Radiation). 1954 Yılında yapılan bu saat amonyak molekülündeki azot otomunun konumunun enversiyon frekansından yararlanır. Frekans, basınç ve sıcaklık değişimlerine, maddenin titreşim ve eskimesine karşı bağımsızdır. Amonyak molekülleri boşlukta yayılır ve bir elektrik alanı tarafından saptırılır, böylece sapma çizgileri yayan moleküle bir kılavuz dalga boşluğu arasında enerji alışverişinin doğurduğu salınımlı bir sitem gerçekleşir. Bu sistem 10^6 Hz'lik frekanslı bir kuvars saatinin frekansını kontrol eder; bu frekans da yükseltilerek 23 870, 127 Hz'lik bir enversiyon frekansını doğurur.

● *Anahtarlı saat.* XIX. yy.a kadar saat zemberekleri, kare şeklinde deliği olan ayrı bir anahtarla kurulurdu. Bu deliğe tulumba ekseninin ucu girerdi. Breguet saate takılı bir kurma anahtarı yaptı; bu kurgunun, saatin askı halkası içine oturtulmuş bir başı ve bağımsız anahtar yerini tutan bir sapı vardı. İki Dünya savaşı arasında otomatik kurgulu saatler ortaya çıktı.

● *Atom* veya *molekül saati.* 1954 Yılında tasarlanan bu saatin çalışma ilkesi, boşlukta bir huzme şeklinde fışkıran sezyum atomlarının iki mıknatıs alanından ve boşluklu iki rezonatörden geçirilmesine dayanır; bu atomların rezonans frekansları, atomun bir magnetik momentten öbürüne geçiş frekansına eşit olduğu zaman bu geçiş, enerji doğurur veya soğurur. Sezyumlu saat de amonyak moleküllü saat gibi, bir kuvarslı saatin frekansını kontrol eder; bu saatin frekansı 9 192, 631 82 MHz'dir. Amonyaklı veya sezyumlu saatin duyarlığı|10^{-10} seviyesindedir. Zamanın ölçülmesinde elde edilen duyarlık, periyotları sayılan sarkaç veya kuvars osilatörünün ν frekansının tayinindeki kararlılığa bağlıdır. En duyarlı frekanslar atom veya moleküle ilgili olaylarda gözlenmiştir. Bundan dolayı saatlerin daha doğru olması için bunlara başvurmak tabiî sayılmalıdır.

Gerçekten bir atom, atom rezonansı olayının kanunlarına göre (bk. REZONANS) mümkün iki halin birinden öbürüne geçtiği zaman rezonans olayı bir elektromagnetik dalganın yayınımı veya soğurulmasıyle birlikte ortaya çıkar; bu dalganın $\nu_{12} = \frac{W_2 - W_1}{h}$ frekansını atomun her iki halde taşıdığı W_2 ν_{12} frekanslı bir osilatör gibi davranır, faviyeleri ve dolayısıyle frekanslar olağanüstü bir duyarlılıkla tespit edilebilir. Fakat bir saatin yapımında bu frekansın kullanılması

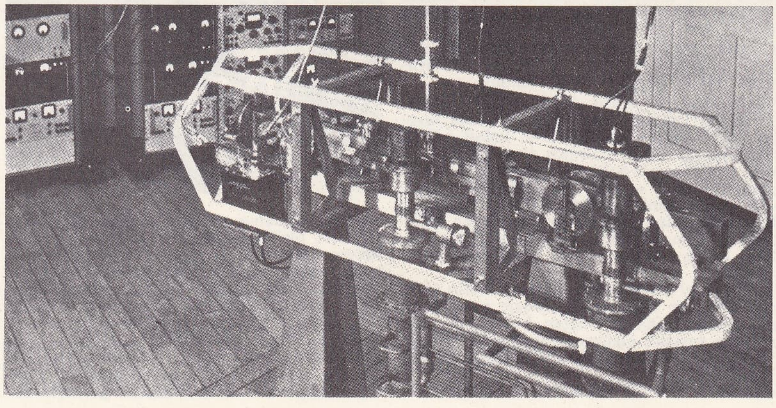

sezyumlu atom **saati** mekanizması

Foto. Encyclopedia Britannica

önemli bir problem ortaya çıkarır. Gerçekten her atom bir dünüşüme uğradığında, ν_{12} frekanslı bir osilatör gibi davranır, fakat çalışması çok kısa sürer; oysa bir saat yapmak için hiç durmadan ve sürekli çalışan bir osilatöre ihtiyaç vardır. Bu probleme iki çözüm yolu bulunmuştur. Birincisi bir Maser yapımına dayanır. Bu âlette, art arda salınım yapan bütün atomlar birbirleri için röle vazifesi görmeğe zorlanır. Her atom tek tek çok çabuk sönerken, bütününün sürekli şekilde çalışan bir ositatöre eşdeğer olduğu görülür.

En çok kullanılan diğer metotta kuvarslı bir osilatörden faydalanılır. Bu osilatör, frekansı son derece duyarlı (milyonda birden daha çok) alternatif elektrik akımı verir. Bu elektrik akımı, seçilmiş atomlar üzerine gönderilecek aynı frekanslı elektromagnetik dalga üretmekte kullanılır. Bu dalganın frekansı, ν_{12} Hertz rezonans frekansına eşit olursa, atomların iki enerji seviyesi arasında bir geçişe yol açar. Aksine dalganın frekansının ν_{12} rezonans değerinden çok az farklı olması bile hiç bir şey meydana gelmemesi için yeterlidir. Bundan dolayı kuvars osilatörünün frekansı da kontrol edilir. Kuvars osilatörünün frekansının bağlı olduğu bir parametrenin değişimlerine otomatik olarak kumanda etmek için deteksiyon «işareti» kullanılabilirse, frekansın sabitliğe ve ν_{12}'ye eşitliği korunabilir. Bu klasik bir otomatik kontroldur. Bugün ticarî alana çıkan bütün atom saatlerinin yapımı bu ilkeye dayanır.

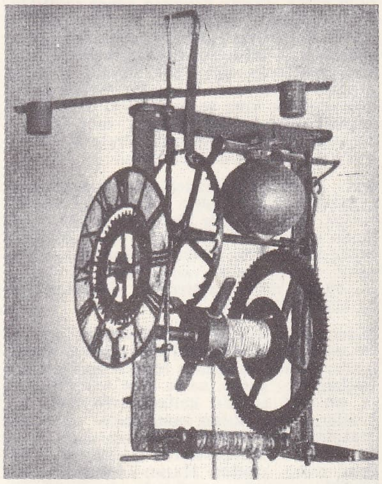

ilk ev çalar saati (XIV. yy.), Almanya ▲

kuvarslı saat ▼

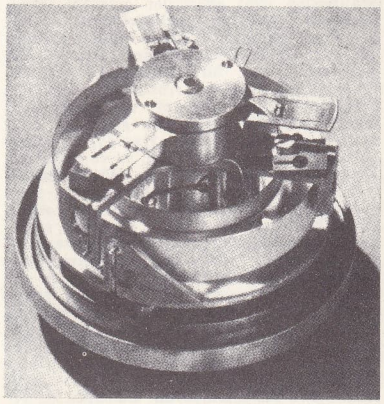

Kuvarslı osilatörler çoğu zaman saniyede birkaç megasikl seviyesinde bir frekansla çalışır ve kullanılabilir ν_{12} geçiş frekansları da genellikle saniyede birkaç jigasikl seviyesindedir. Fakat bugünkü frekans çoğaltma ve karıştırma teknikleriyle kuvars osilatörüne ν_{12} frekansını elde etmek kolaydır. On beş yıl kadar önce yapılan ilk atom saatinde, amonyak gazı molekülünün bir geçiş frekansı kullanıldı. Şimdi genellikle alkali atomların (sezyum, rubidyum, potasyum) aşırı ince geçişlerinden faydalanılır. Bu Hertz rezonansı olayının gözlemini kolaylaştırmak için ya atom huzmesi, yada optik pompalama metodu kullanılır. Bugün yapılan optik pompalamalı atom saatleri, on milyarda bir seviyesinde bir duyarlığı olan bir frekansta elektrik salınımları üretir, yani uzun süre kararlılıklarını korurlarsa, bu saatler on yüzyıl çalışmadan sonra bir saniyeden daha az ileri gidecek veya geri kalacaktır.

Uzunluk birimini tanımlamak için Breteuil pavyonundaki geleneksel ölçek metrenin yerini şimdiden bir atom dalga uzunluğu almıştır. Bugün ortaya çıkan soru ise eski çağlardan beri insanlığın zaman birimini tanımlamak için kullandığı astronomik hareketlerin yerine bir atom geçiş frekansının kullanılıp kullanılamayacağıdır.

● *Elektrikli saat.* Bir elektrikli saatin ağırlıklı veya yaylı bir motoru olabilir; ağırlık gidebileceği yolun sonuna geldiğinde veya yay tamamen boşaldığında, saat otomatik olarak kurulur. Bir elektrikli saat aynı zamanda elektromagnetik eşapmanlı olabilir. Sarkacın her salınımında empülsiyon bir ağırlık veya bir yayla mekanik olarak sağlanır. Nihayet motoru elektromagnetik olan saatler de vardır. Hakikî elektrikli saatlerin tablası, pille beslenen bir elektromıknatısla hareket eder; pilin akımı, tablanın salınım devresinde uygun olarak seçilmiş anlarda, yine tablanın hareket ettirdiği bir kontakla doğrudan doğruya kesilir. Tabla dolaysız olarak saat çarklarını çevirir. İlk elektrikli saat 1840'ta Alexandre Bain tarafından yapıldı. Mekanik veya elektrikli olabilen bir *ana saat*'ten saat cereyanının dağılımını 1840 yılında Wheatstone buldu.

Abraham'ın mültivibratörü mekanik hiç bir organı olmayan ve isteğe göre kabaca ayarlanabilir aralıklarla çok kısa elektrik sinyalleri yayan bir tür saattir. Bu cihaz, elektronik âletlerin frekans ayarında kullanılır.

● *Konuşan saat.* Bu saatte, kendi ekseni etrafında dönen bir silindir vardır; bu silindirin çevresine, saatlere, dakikalara ve saniyelere tekabül eden sözleri yayan üç fotoğraf şeridi yapıştırılmıştır. Her an saatler, her dakikanın onuncu, yirminci, otuzuncu ve kırkıncı saniyelerinde senkronlaştırıcı bir saatin yaydığı bir «top» ile bildirilir; her dakikanın 57, 58, 59, 60 saniyelerinde bir regülâtör tarafından dört «top»luk bir seri yayılır. Her şerit bir ses okuyucu tarafından okunur; bu okuyucuda çok ince çizgisel bir lekeyi ve bir fotoseli izleyen şeriti aydınlatan bir optik sitem bulunur.

Uygun anlarda otomatik bir dağıtıcı tarafından harekete getirilen okuyucu silindirin eksenine paralel olarak yer değiştirir. Fotoselin akımı yükseltilip bir telefon sistemine iletilir; bu telefon sistemi aynı anda 100 aboneye saati bildirebilir. Bildirilen saat de, saatin basit bir telefon bağlantısıyle vericiye iletilir.

●*Kuvarslı saat.* İki tür kuvars billûru vardır. Bir kısmı piezoelektriktir, yani sıkıştırma veya çekme, uygun bir şekilde yontulmuş billûr yüzeyinde elektrik yükü doğurur. Bu iki türün karışımı elektrik yükünü azaltır, hattâ yok eder. Bir billûrdan uygun bir şekilde yönlenmiş paralel yüzeyli bir levha halinde yontulduktan sonra, her iki yüzeyine elektrotlar takılarak bir elektrik kondansatörü yapılabilir. Bu kondansatör şarj edilirse billûr büzülür, salınımlı bir elektrik devresine sokulursa kuvars elemanı esnek olduğundan belli bir frekansla salınım yapar. Eğer bu frekans, elemanın esnek frekansına eşitse ve meydana getirdiği mekanik ve elektrik sistemi elemanın öz frekansıyle senkron ise, elektrik salınımı maksimum olur. Bu düzen, büyük bir kesinlikle belirlenmiş bir frekansı olan senkron elektron salınım jeneratörü olarak düşünülebilir. Uygun bir elektronik düzen araya sokularak öz frekans, kendisinin askatı olan

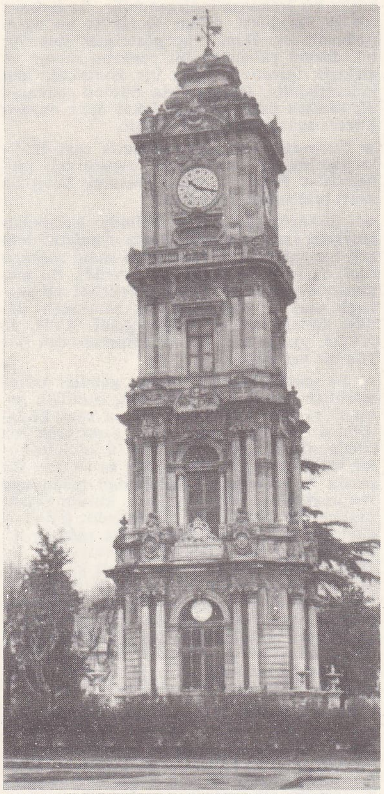

saat kulesi. (Dolmabahçe, İst.)

Hamidiye Etfal hastahanesi saat kulesi

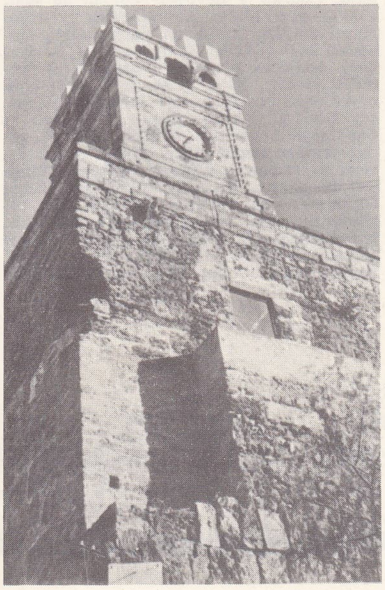

saat kulesi, Antalya

Foto. Encyclopedia Britannica; N. Erkılıç. M. N. Acar (MEYDAN)

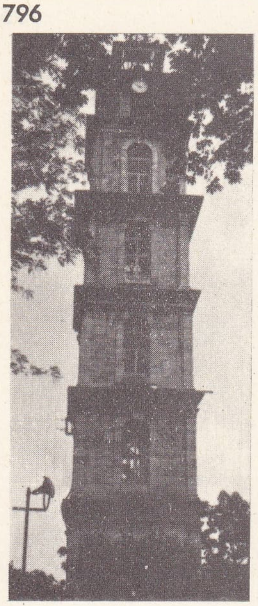

Tophane saat kulesi (Bursa)

başka bir frekansa indirgenebilir. Öz frekans 100 000 ise 2 000. askatı 50 Hz'lik bir akım doğurur; bu akım, üç göstergeli mekanik bir düzeni çalıştıran bir senkron motor ve elektrik işaretleri veren bir kontaktör için kullanılabilir. Bu sistemin bütünü mekanik bir saatten daha karışık, fakat daha duyarlı kuvars saatini meydana getirir.

● *Pnömatik saat.* İlk pnömatik saat 1864'-te yapıldı; 1877'den sonra avusturyalı mühendisler Popp ve Resch basınçlı hava ile saati bildirmeyi başardılar.

● *Sarkaçlı saat.* 1657 Yılında hollandalı Huygens sarkaç ilkesini saate uyguladı; dengeli bir sarkaçla donatılan bu saate *sarkaçlı saat,* sarkaca da *ağırlık* adı verildi. Bu mekanizma yavaş yavaş basitleştirildi ve sarkaçlı saat bir konsolun, bir şöminenin üstüne konan bir kutu haline geldi. XVII. ve XVIII. yy.larda ev içi süslemesinde çok büyük bir yer tuttu.

● *Su saati.* Mısırlılar yalnız gündüz kullanılabilen gnomon'un yanı sıra, özellikle geceleri zamanı belirlemek için su saati kullanırlardı. İç kısmından saati gösterecek bir taksimatla donatılmış bir kap su ile doldurulur ve alt kısmındaki delikten su akardı. Bu saatin Ammenemes I tarafından bulunduğu sanılmaktadır. Bu cihazın kurulmasında başlıca iki güçlük söz konusuydu: kabın içinde su seviyesinin alçalmasına rağmen sabit bir akış hızı sağlamak gerekiyordu; bu yüzden kabın üst kısmı geniş, alt kısmı dardı. Bununla birlikte eskiler bu hata kaynağını tamamen ortadan kaldıracak bir biçim bulamamıştı. İkinci güçlük, astronomik günü, Güneş'in doğuşuyle batışı arasında gündüzün 12 saati ve Güneş'in batışıyle doğuşu arasında gecenin 12 saati gibi aralarında eşit olmayan 24 saate bölmekti.

Gece saatleriyle gündüz saatleri ancak ılım noktalarında birbirine eşitti ve farkları mevsimlere göre değişmekteydi; bu yüzden saat taksimatının da değişmesi gerekiyordu. Eskiçağ mühendisleri bu ikinci güçlüğü yenmek için büyük çaba harcadılar. Nihayet saat ölçeği, suyun aktığı kaptan alınıp suyun toplandığı kaba takıldı. İkinci kabı silindir biçiminde yapmakta hiçbir sakınca yoktu. Böylece şamandıralar su seviyesini ve buna tekabül eden saati vermekteydi.

Su saati Roma imparatorluğu devrinde Yunanlılarda ve Batı'da ayrıntılarında yapılan değişikliklerle çok yaygınlaştı.

— Tar. ve Süs. santl. Eskiler sadece güneş saatini, kum saatini ve su saatini bilirlerdi. Harun-ür-Reşid'in Charlemagne'a gönderdiği saat geliştirilmiş bir su saatiydi. X. yy.da Gerbert adlı bir papaz saatlere hareket ettirici ağırlığı takan ilk kimse oldu. Dişli çarkın ve tokmaklı zilin XII. yy.a doğru ortaya çıktığı tahmin ediliyor. Paris'teki Saray saati, Fransa'da yapılan ilk meydan saati oldu. Charles V devrinde yapılan bu saat, 1370'te aynı kralın Almanya'dan getirttiği Henri de Vic tarafından tamir edildi. Bugünkü saat 1849'da Henri Lapaute tarafından, eskisinin planlarına dayanılarak yeniden yapıldı. XIV. yy.da hayli girift olan makinelere bir de çanlar eklendi. Strasbourg katedrali içinde bulunan (XVI. yy.) ve Shvilingué tarafından 1838'den 1842'ye kadar yeniden tamir edilen büyük çalar saat, yılın bayramlarını gösterir; kilisenin törenleri bu saatte, heykeller tarafından temsil edilmiştir; saat iğneleri haftanın saat ve günlerini, ayın tarihlerini, burçları, ayın hangi safhasında olduğunu, Güneş'in doğuş ve batışını v.b.de göstermektedir. İki melek heykeli uzun borular üfleyerek saatleri bildirir; saat çalınca kanatlarını çırpan bir horoz iki kere öter, sonra bir alay otomat heykel görünerek çeşitli hareketler yapar. Bütün Ortaçağda Nürnberg saatçiliğin en ünlü merkeziydi. XIII. yy. sonunda apartmanlar için küçük çalar saatler yapıldı; spiral biçimindeki yayın XV. yy.da icadı, çalar saatlerin daha küçük olarak yapımını sağladı ve Carovagius istenilen saatte çalabilen portatif saatleri icat etti. 1657'de Huygens saatlere sarkaç takmayı başardı. Böylece *sarkaçlı* veya *rakkaslı saat* meydana çıktı.

Batı'da uzun süre, «soğan» veya «yumurta» diye adlandırılan cep saatleri, alman ustası Peter Von Halle'nin eseri olarak («Nürnberg yumurtaları») görüldü. Oysa bu alanda en büyük işi fransız sanayii başarmış bulunuyordu. Blois, daha XVI. yy.dan itibaren ünlü bir üretim merkeziydi. O zamanki saatler oymalı bir akrep vasıtasıyle yirmi dört saati göstermekteydi; badem biçim üstün tutulmakta, sekizgen biçim ve haç biçimi bundan sonra gelmekteydi; genellikle bakır ve kristalden yapılmıştı; gümüş ancak kadranda kullanılmaktaydı; süslemeler, arabeskler, mitolojik sahneler, alegoriler, kıvrık dallar, manzaralar ve şehir görünüşlerinden meydana gelirdi. İlkel saat, ayrı bir saat kapaklığıyle birlikte bulunmaktaydı. XVI. yy. sonunda gerdanlık üstünde saatler görüldü. Eskiden yüzük taşlarının içine takılmış küçük saatler yapılmaktaydı. Louis XIII zamanında, yassı bilya şeklinde, kafes oymalı, delikli saatler görülmektedir; çalar saat kullanımı yaygındır; çiçek biçiminde saatler de vardı. Yelek ve yelek cebinin gözükmesiyle birlikte saat zinciri de ortaya çıktı.

İslâm dininin doğuşundan önce, Arapların, İranlıların, Türklerin kullandıkları saatler güneş saatiydi. Güneşin doğuşuyle batışı arasında geçen süre birtakım bölümlere ayrılmış, bunlar bir çubuk üzerine veya özel olarak bir yere dikilen direğe, taşa işaretlenmişti. Her işaret bir zaman süresini gösteriyordu. Eski Türkler daha çok bu zaman ölçeğini kullandılar. Gerek Türklerin, gerek Arapların kullandığı güneş saati birkaç türlüydü. Bunlardan biri, bir ağacın veya uzun taşın üzerine çizilen ve her biri günün belli bir süresini gösteren işaretlerle yapılan saatti. Bu saat belli bir yerde durur, güneş ışınlarının izdüşümlerini belirtmeğe dayanan işaretlere göre ayarlanırdı.

Her işaret, günün belli bir süreciği içinde güneş ışığının önünü keser, karşısına gelen kertiği gölgelerdi. Böylece, direğin veya taşın boyunca belli aralıklarla sıralanan çizgiler günün hangi bölümünde bulunulduğunu gösterirdi. Bu direk veya uzun taş güneşin doğuşu, göğün en yüksek yerinde bulunuşu ve tam batışı gibi üçüzlü hareketine dayanıyordu. Böylece sabah, öğle ve akşam gibi üç kesin zaman başlangıcı belirleniyordu. Sonraları, bu zaman sürelerinin araları da eşit bölümlere ayrıldı. Kuşluk, ikindi, grup gibi zaman ayrımları ortaya çıktı. İkinci tür saat, düz bir satha dikilen bir çubuğun yere düşen gölgesini belli bölümlere ayırarak yapılmıştı. Gün doğumundan gün batımına kadar geçen süre içinde çubuğun uzalıp kısalan gölgesi yerde işaretlenir, her işaret belli bir zaman süresini gösterirdi. Eski Türklerde, Araplarda, İranlılarda bu tür saatlerin kullanıldığı biliniyor. Üçüncü saat türü, gene güneş ışınlarının izdüşümleriyle ortaya çıkan gölge aralıklarının işaretlenmesi esasına dayanıyordu. Düz ve geniş bir taşın veya özel bir tahtanın ortasına ince bir çivi çakılır, çivinin düzleme düşen gölge aralıkları özel işaretlerle belirlenirdi. Güneş kursu denen bu ilkel saati ilk defa Hititlerin bulduğu, sonradan Araplara ve Türklere geçtiği söylenir. Daha sonraki dönemlerde su ve kum saatleri kullanılmağa başlandı. Kum saatinin Araplar, su saatinin Mısır veya Mezopotamyalılar tarafından bulunduğu ileri sürülür. Kum ve su saatleri Çin'de de kullanılıyordu. Asya Türkleri bu iki saat türünü de kullandılar. Gerek kum saati, gerek su saati, birbirine bitişik iki kaba konan kum veya suyun, bir kaptan ötekine akması esasına dayanır. Su veya kumun bir kaptan öteki kaba aktığı süre eşit aralıklı bölümlere ayrılır, bunların süresi belli bir zaman bölümünü gösterir. Türkler ve müslüman Araplar tam bir gün sürecek olan bu kum veya suyun kaptan kaba akış süresini önce ikiye, sonra dörde, sekize, on ikiye ve yirmi dörde böldüler. Böylece yirmi dört saatlik bir gün süresinin zaman aralıkları belirlendi. Daha sonra, bu küçük zaman aralıklarını da birtakım eşit bölümlere ayırarak dakika, saniye denen küçük zaman sürelerini ayırdılar. Durum, ışık izdüşümlerinin gölge esasına dayanan güneş saatlerinde de aynıydı. Güney, su ve kum saatleri islâm ülkelerinde XVI. yy. sonlarına kadar kullanıldı. Evlerde su ve kum, medreselerde, kütüphanelerde, daha çok gündüz çalışılan yerlerde güneş saati kullanıldı. Güneş olmadığı günlerde kum ve su saatleri daha kolay uygulanırdı. Ayrıca geceleri, ayın ve yıldızların hareketlerine, ışık sürelerine dayanan gece saatleri de kullanıldı.

İslâm ülkelerinde, madenî saat yapımının ne zaman başladığı kesin olarak bilinmiyor. Ancak, 807'de halife Harun-ür-Reşid zamanında madenî çalar saatlerin bulunduğu, sarayda kullanıldığı biliniyor. Bunlar belli bir yerde duran, kolay taşınamayan duvar veya büyük masa saatleriydi. Sonraları daha küçükleri yapıldı.

İslâm ülkelerinde, saat kullanma gereği, daha çok namaz, oruç gibi dinî görevlerin belli zamanlarda yapılması sonucu ortaya çıktı. Başlangıçta, güneş, su ve kum saatleri, sonra madenî saatler kullanılmağa başlandı. Saatler, namaz kılma zamanlarını daha ince hesaplara göre düzenlemek için cami, mescit ve muvakkithanelerde saklanırdı. Madenî çalar saatler Harun-ür-Reşid'in halifeliği sırasında yapılmağa başlandı. Oruç ve namaz zamanlarının aksamadan belirlenebilmesi için muvakkithanelerde bu işin başına özel görevliler getirildi. Medreselerin çoğalması, geliştirilmesi, rasathanelerin açılması, gökle ilgili gözlemlerin, incelemelerin ilerlemesi sonucu saat yapımında da bir hızlanma görüldü. Emevîlerden sonra Abbasîler, Endülüs Emevîleri, Mısır Fatımî ve Memlûkları ibadethanelerde daha çok güneş ve kum saatleri kullanıyorlardı. İran'da, özellikle Selçuklular zamanında kum, su ve güneş saatleri büyük önem taşıyordu. Bütün medreselerin, camilerin, rasathanelerin bir veya birkaç güneş saati, kum veya su saati vardı. Anadolu Selçukluları cami, medrese, rasathane, dârüşşifa, kervansaray ve benzeri büyük kurumlarda güneş saati kullanıyorlardı. Bu arada, daha geliştirilen kum ve su saatleri de yapılıyordu. XVI. yy.dan sonra çarklı madenî saatler yapılmağa başlandı. Kısa bir süre içinde, Çin, İran, Asya Türkleri, Araplar ve Osmanlılarda çarklı madenî saat yapımı gelişti. Çarklı madenî saatlerin zaman bölümleri de güneş, kum, su saatlerine göre düzenleniyordu. Zamanla bu saatler de geliştirildi. Evlerde, hanlarda, kervansaraylarda kullanılmağa başlandı. İstanbul'un alınışından sonra yapılan camilerde, camiye çevrilen kiliselerde güneş veya kum saatleriyle birlikte çarklı saatlere de yer verildi. XVII. ve XVIII. yy.da daha da geliştirilen bu eski saat türleri yaylı saatlerin bulunuşu sonucu büsbütün bırakılmadı. Fakat, Osmanlılarda yaylı saat yapımı gelişemedi. Çeliğin bulunuşu, pek ince yay yapımında kullanılışı yeni türden saatlerin yapımını kolaylaştırdı. Zamanla müslüman ülkelerde kullanılan güneş, kum ve su saatlerinin yerini çelik yaylı saatler almağa başladı. Eski büyük ve ağır saat yapımı XIX. yy. ortalarından sonra yerini masa ve cep saatlerine bıraktı. Osmanlılarda küçük boy masa saatleri (bazısı çalar saat) daha çabuk benimsendi. Taşınması pek kolay olmayan bu saatlerden ayrı olarak, insanın üstünde

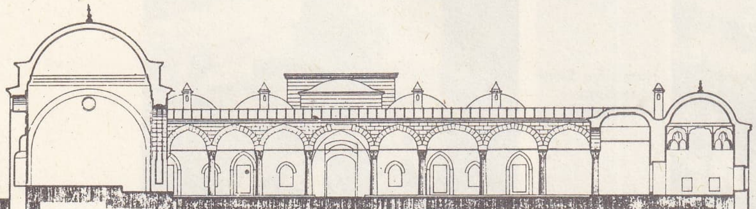

Saatli medrese'nin kesiti, Edirne

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

taşıdığı cep saatleri çok tutundu. Çelik, Gümüş, altın, veya altın ve gümüş kaplama olan bu cep saatlerinin çok değişik biçimde ve türde olanları vardı. Cep saatlerinin çoğu köstek veya paldun denen zincirlerle bir yere bağlanarak cepte taşınır. Köstek veya paldun altın, gümüş gibi değerli madenlerden olduğu gibi kaplama da olur. Bu zincirler ya yeleğin bir yanından öteki yanına aşırılır (aşırma köstek) veya cebe konan saatten balşayarak karşı omuza tutturulurdu. Cep saatleri daha çok sağ yelek cebine konur, köstek yeleğin sol üst cebine veya sol omuza tutturulurdu. Kösteğin, saatin konduğu sağ cep hizasından yukarıya doğru, hafif sola eğik olarak sağ omuza tutturulduğu da olurdu. Saat zincirleri çok ince olduğu gibi yarım santim kalınlığında halkalardan da olurdu. Bazı saatlerin kapakları üzerine ayet, hadis veya «kelam-ı kibar» denen bir özdeyiş yazılırdı. Zincirlerin çok ustaca işlenen, halkaları üzerine yazı yazılanları vardı.

Saatler ve köstekleri bazen onu kullananın sosyal durumunu gösterecek bir nitelik, bir biçim taşırdı. Şehirliler, zenginler, seçkinler daha çok değerli madenlerden yapılan ince zincirli, bazen birkaç kat köstekli saat taşırlardı. Anadolu'da ağalar, köy ve kasaba zenginleri de bu türden değerli saatler kullanırlardı. Şalvar giyip kuşak sarmanın bir gelenek olduğu çevrelerde saat özel bir kese içine konur ve kuşağın arasına sokulur, kösteği omuza doğru (sağdan sola) çaprazlama asılırdı. Bu kemerler elişlemeliydi. Köylerde varlıklı kimseler birkaç kat köstekli, kalın halkalı, cepten omuza aşırmalı saatler taşırlardı. Köstekli saatlerin takıldığı yelekler daha çok çerkez ve çepni yelekleri denen yedi-sekiz düğmeli, dört veya üç cepli, yakaları ince sırmalı yeleklerdi. Yuvarlak olan düğmeler çok defa gümüşten veya sarı madenden yapılırdı.

Bu tür yelekler ve köstekli saatler daha çok Anadolu'da, Karadeniz bölgelerinde, Doğu Anadolu'da kullanılırdı. Yeleklerin altında çok defa ipekli veya ona benzer malzemeden yapılan yakasız, sık düğmeli gömlek giyilirdi. Saat, köstek ve adı geçen yeleklerle ilgili türküler, maniler vardır. Saatlerin daha kullanışlı biçimde yapılması, giyim eşyasının zamanla değişmesi sonucu köstekli saatler de yavaş yavaş ortadan kalktı. Son yıllarda eski türden cep saatleri bırakıldı, onların yerini kol saatleri aldı.

◆ **Sâat** çoğl. i. *Esk.* Saatler. (ML)

SAAT, lat. **Horologium,** Irmak takımyıldızının üzerinde yer alan güney gökküresi takımyıldızı; en parlağı ancak 5 kadirden olan ve çıplak gözle görülebilen 24 yıldızdan meydana gelir. Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

Saat bürosu (MİLLETLERARASI), evrensel zaman*ın tanımlama elemanlarını derlemek için, bütün yeryüzüne dağıtılmış çok sayıda istasyondan telsizle yayınlanan bütün saat sinyallerinin kayıt işini bir merkezde toplamakla görevli kurum, 1913 Milletlerarası Saat konferansınca kurulan ve bugünkü yapısını 19 temmuz 1919'da Milletlerarası araştırma konseyinin ilk genel toplantısında alan Milletlerarası Saat bürosu, Paris rasathanesinde çalışır. Bu kuruluş, birçok istasyon tarafından telsizle yayınlanan saat sinyallerinin alındığı saati kendi bölgesel sistemleriyle belirleyen birtakım rasathanelerle bağlantı halindedir.

Bu rasathanelerin bulunduğu boylamlar bilinirse, telsiz işaretlerinin yayılma hızını da göz önünde bulundurarak, yapılan bütün gözlemlerin genel değerlendirmesine ve bir evrensel zaman tanımına varmak mümkün olur. Fakat Yer'in dönme hızındaki düzensizlikler ve uzayda Yer'in dönme eksenindeki bazı çalkalanmalar yüzünden bu evrenrensel zaman saniyesinden, gerek gök günbüyük güçlüklerle karşılaşılır. Bulunan kesin değerler, kuruluşun süreli yayın organı olan *Bulletin Horaire*'de (Saat bülteni) yayımlanır.

Saat bürosunun kurulmasından bu yana, Yer zamanının incelenmesinde çok büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Şu son yıllarda, düzensizlikleri pek iyi bilinmeyen Yer'in dönme hareketine değil de, Güneş sistemi gezegenlerinin hareketlerine (özellikle, düzensizlikleri çok olduğu ölçüde iyi tanınan Ay'ın hareketlerine) dayanan *gök günlüğü zamanı*'nın birim olarak alınması kararından sonra Milletlerarası Saat bürosunun işi görülür şekilde artmıştır. Atom saatlerinin yapımında kaydedilen ilerlemeler, çok yakın bir gelecekte bir *atom zamanı*'nın ve gerek evrensel zaman saniyesinden, gerek gök günlüğü zamanının saniyesinden bir parça farklı bir atom zamanı saniyesinin belirlenmesine imkân verecek niteliktedir. Bu üç çeşit zaman arasındaki küçük farkları incelemek ve bunları, düzenli bir şekilde radyo ile yayınlamak Milletlerarası Saat bürosunun görevidir. (L)

SAATÇİ i. ve sıf. (*saat'tan saat-çi*). Saat satan veya bozulmuş saatleri onaran kimse: *Ve bunların en güzel, en ehemmiyetlileri saatlerin iç kapaklarının iç tarafında, yani çok defa ancak saatçilerin açtıkları yerlerde olurdu* (A. H. Tanpınar). [M]

SAATÇİLİK i. (*saatçi*'den *saatçi-lik*). Sarkaçlı saatleri, duvar veya kol saatlerini yapma, onarma sanatı. || Saat ticareti.

— ANSİKL. *Saatçilik,* bütün ülkelerde, özellikle İsviçre'de günden güne gelişen bir sanayi dalıdır. Fransa, Almanya, İngiltere ve Amerika'da da saat sanayii gittikçe önem kazanmaktadır. İsviçre'nin en büyük saatçilik merkezleri Vaud, Fribourg, Neuchâtel ve Bern'dir. Saat fabrikaları, özellikle taş, zemberek, kadran, ibre gibi bazı parçaların yapımında uzmanlaşmıştır. (LM)

SAATÇİYAN çoğl. i. (*saatçi*'den osmanlıca *saatçi-y-ân*). Teşk. tar. Osmanlı saraylarında sayıları 45'i bulan zanaatkârlardan saat bakım ve onarımıyle uğraşanlar. (XVIII. yy.ın sonlarına doğru bunlar iki kişiydi. Saray saatçiliği saltanatın kaldırılışına kadar sürdü.) [M]

SAATİ MAHMUD ÇELEBİ, türk şairi (öl. 1566). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Siroz veya Anadolu'da bir kasabada doğduğu söylenir. Babası Pazar'da vaizdi. Kendisi de vaizlik yaptı. Şiirleri mizah ve taşlama türündedir. *Şengülname* adlı bir eseri vardır. (M)

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanı (1961). Türk toplumunun ve kültür hayatının Birinci Meşrutiyetten Cumhuriyet dönemine kadarki gelişimini yergici bir gözlemle anlatır. Çağın gelişmelerine ayak uyduramayan kalıplaşmış müesseseleri tenkit eder. İslâm Ortaçağı, osmanlı yaşayışı, batılılaşma hareketleri yanında Bergson'un zaman anlayışını, Freud'un psikanaliz çalışmalarını, hattâ İkinci Dünya savaşından sonra yaygınlaşan varoluşçuluk akımını tenkit konusu yapan eserde, özellikle yazarın gençlik yıllarındaki İstanbul'a ve Mütareke devrindeki fikir çevrelerine ait gözlemleri dikkati çeker.

Eserin kahramanı Hayri İrdal, imparatorluğun çöküş döneminde geleneksel kültür ortamında yetişmiş ve yarı yarıya tasavvuf düşüncesine bağlı bir saatçinin yanında meslek öğrenmiştir. Birinci Dünya savaşından sonra ruh doktoru Ramiz'in psikanaliz cemiyetine ve ispritizmacılar klübüne üye olur. Dr. Ramiz vasıtasıyle tanıdığı Halit Ayarcı ile birlikte Saatleri Ayarlama Enstitüsünü kurar. Bu enstitü, büyük servet ve yaygın ün kazanmasını sağlar. Saatlerle uğraşmağa ve zaman kavramının tahliline kendini kaptırır. Hayat gerçeklerinden koptuğu için karısının Halit Ayarcı ile kurduğu ilişkinin dahi farkına varmaz. Bir süre sonra enstitü hükûmetçe kapatıldığı halde tasfiye işlemi, sürekli bir görev halinde enstitü mensuplarına verildiği için Hayri İrdal'ın kurduğu gerçek dışı dünyadaki mutluluğu devam eder. (M)

SAATLİ sıf. (*saat*'ten *saat-li*). Saati olan, saati bulunan: *Saatli bomba.*

— Ask. *Saatli lağım,* kamufle edilmiş yeraltı lağımının eski adı.

— ANSİKL. Ask. *Saatli lağımlar* bir dereceye kadar mayınların örneği gibi kabul edilebilir. Ancak, mayınların patlaması ayarlanmış olduğu ağırlığın üzerlerinden geçmesiyle meydana geldiği halde saatli lağımların patlaması, kural olarak, bir saat makinesinin hareketine göre gerçekleşmekteydi. Sahra tahkimatında kullanılan saatli lağımlar, bir barut hakkıyle bir detonatörden mürekkep, belirli bir derinlikte yere gömülmüş

SABAH
1 eylül 1963'te bağımsızlık ilânı

patlayıcı maddeydi. Barut hakkının yeri ve açılan çukurun kenarlarının yönü saatli lağımın yapacağı etkilerin yönünü gösterirdi (genel olarak 45°). *Âdi saatli lağımlar* (toprakla doldurulmuş), *bombalı saatli lağımlar, Piron saatli lağımları* (parçaları 45°'lik bir açı ile fırlar) adlarıyle anılan cinsleri vardı. (M)

SAATLİK sıf. (*saat*'ten *saat-lik*). [...] Saatte yapılan veya olan: *Üç saatlik iş.*

— Dy. *Saatlik güç,* iletkenlerin ısısı çevre sıcaklığından başlayarak belli bir değeri geçmemek üzere, bir elektrik lokomotifinin bir saatte sağladığı güç. (L)

Saatli medrese, Edirne'de; Murad II tarafından yaptırılan, 36 × 44 m boyutlarındaki medrese, on sekiz hücreli ve iki dershanelidir. Bunların biri, bursa üslûbunun etkisiyle açık eyvan şeklinde yapılmıştır. Dershane kubbelerinden bazıları pandantifler, bazıları da tromplarla kareye oturur. Dershane kubbesinin kasnakları dıştan yuvarlak, hücrelerinki sekiz köşeli ve sağırdır. Girişin üzerindeki kubbe üç sıra mukarnasla süslüdür. Revaklar tonozla örtülüdür. Mermer sütunların başlıkları baklava biçimindedir. Medresenin iki girişi vardır. Pencereler oldukça küçüktür. Cümle kapısı geniş bir kemer altında kademeli bir kubbeyle sona erer ve bir dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Medrese harap durumdadır, revaklar tamamen yıkılmıştır. (M)

SAAVEDRA (Alvaro DE), XVI. yy. başında yaşamış ispanyol denizcisi (öl. Büyük Okyanus'ta 1528'e doğr.). 1528'de gemisiyle Yeni Gine'nin kuzey kıyısının bir bölümünü takip etti ve Yeni Gine'ye *Altın ada* adını verdi, sonra Molük adalarına ulaştı. Meksika'dan dönerken fırtınaya tutularak öldü. (L)

SAAVEDRA (Cornelio), arjantinli general (Potosi 1761 - Buenos Aires 1829). 1806 ve 1807'de İngiliz istilâsına karşı savaştı. Buenos Aires'teki ayaklanmada cuntaya başkanlık etti (25 mayıs 1810), sonra Mariano Moreno ile çatıştı. Guaqui yenilgisinden sonra istifa etti ve Şili'ye gitti. Arjantin'e dönüşünde genelkurmay başkanı oldu (1818-1821). [L]

SAAVEDRA (Hernando Arias DE), arjantinli vali (Asuncion 1564-Santa Fe 1634). Plata ve Paraguay'ın ilk avrupalı valisidir; bu iki bölgede uzun keşifler yaptı. 1617'de Plata ili, M. de Frias'ın özel görevi sayesinde Paraguay (veya Guaira) ilinden ayrıldı. Buenos Aires'i idare merkezi haline getirerek bölgenin merkezini okyanusa doğru kaydırmış oldu. Yerlileri korudu. (M)

SAAVEDRA (Juan DE), ispanyol fatihi (öl. Peru 1544). Almagro'nun Şili seyahatine katıldı (1535). Valparaiso'yu ziyaret eden ilk ispanyoldur (1536). Almagro ile H. Pizarro arasındaki çatışmalara önce karışmadı, sonra kralın habercisi Vaca de Castro'nun emri üzerine savaşa ve Chupas çarpışmasına katıldı (1542). Gonzalo Pizarro'nun ordusundan firar ettiği için ölüm cezasına çarptırıldı. (M)

SAAVEDRA (Miguel DE CERVANTES). Bk. CERVANTES.

SAAVEDRA FAJARDO (Diego DE), ispanyol diplomatı ve yazarı (Algezares, Murcia 1584 - Madrid 1648). Kardinal Borja'nın sekreteriydi. Roma büyükelçisi oldu. Regensburg meclisinde (1636), Münster kongresinde (1643-1648) önemli görevler aldı ve Hansa şehirleriyle barışı hazırladı. Papaz

Foto. LAROUSSE

oldu ve ömrünün son yıllarını manastırda geçirdi. Eserleri: *Empresas Politicas* (Siyaset Teşebbüsleri) [1640], *Republica Literaria* (Edebiyat Cumhuriyeti) [1655'te yayımlandı]. (L)

SAAVEDRA LAMAS (Carlos), arjantinli siyaset adamı (Buenos Aires 1878 - ay.y. 1959). Sosyoloji profesörüydü. Dışişleri bakanı oldu (1932-1938). Arjantin, Paraguay, Uruguay, Şili, Brezilya ve Meksika arasında savaş aleyhtarı bir antlaşma imzalanması için görüşmeler yaptı (antlaşma 1933 ekiminde Rio de Janeiro'da imzalandı). Montevideo'da Panamerika konferansına katıldı ve bu konferansta Cordell Hull'u destekledi, Bolivya ile Paraguay arasındaki Chaco çatışmasında arabuluculuk yaptı (1935). [Nobel Barış ödülü, 1936.] (L)

SABA melikesi
Corbeil kilisesi
kapısından (XII. yy.)
Louvre müzesi, Paris

SAAZ (Johannes VON), **Johannes von Tepl** de denir, alman yazarı (Saar 1350'ye doğr. - Prag 1414'e doğr.). Saaz'da yaşadı, karısının ölümü üzerine *Ackermann aus Böhmen* (Bohemyalı Çiftçi) [1400] adlı eserini yazdı. Usta bir üslûpçu, latin nesir sanatı uzmanı ve klasik edebiyat hayranı bir hümanistti. Ortaçağ lirik ve didaktik alman şiirleriyle de ilgilendi. Prag'da noterlik yaptığı sırada yazdığı eser, yeni edebî dilin ve alman nesir sanatının ilk anıtı sayılır. Eserinde, ölümün temsil ettiği Ortaçağın çileci anlayışına karşı aklıyle tanrı kavramına ulaşabilecek kadar güçlü, doğuştan iyi ve güzel insanları över. (M)

SAB i. (ar. *şabb*). *Esk.* Döküp saçma, akıtma. || Dökülme. (M)

SA'B veya **SA'BE** sıf. (ar. *şa^cb* ve *şa^cbe*). *Esk.* Çetin, zor, güç, sarp. || *Mec.* İnatçı, söz dinlemez (kimse). || *Sa'b-ül-fehm* (veya *sa'b-ül-meal*), anlaşılması güç olan. || *Sa'b-ül-husul*, güçlükle meydana gelen. || *Sa'b-ül-mürur*, aşılması, geçilmesi zor olan (dağ, yer). || *Umur-ı sa'be*, çetin, güç işler. (M)

SABA, Antil denizinde volkanik asıllı hollanda adası; 13 km^2; 1 100 nüf. Balıkçılık. (L)

SABA i. (ar. *şabā*). *Esk.* Sabahları esen hafif ve serin rüzgâr: *Saba ki dest ura ol zülfe müşk-i nab kokar / Açarsa ukde-i pirahenin gülâb kokar* (Nedim). *Saba eser, gusun-i ter* (Tevfik Fikret). || *Saba-beraber*, saba rüzgârı gibi hafif ve tatlı. || *Saba-reftar*, saba rüzgârı gibi hafif ve hoş yürüyüşlü. || *Bad-ı saba.* Bk. BAD. || *Esb-i saba-reftar*, saba yürüyüşlü at, saba rüzgârı gibi giden at.

— Mus. Türk musikisinde eski makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Saba aşiran*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Saba buselik*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Saba dörtlüsü*, türk musikisinde dizi meydana getirmeğe yarayan, çargâh, buselik, kürdî, rast, uşşak, hicaz dörtlüsünden ayrı olarak makam dizilerinde rastlanan bir dörtlü. (Eksik dörtlüdür. Pestten tize doğru «büyük mücennep-küçük mücennep-küçük mücennep» aralıklarından meydana gelir. Pestten tize işaretle ifadesi K S S şeklindedir.) || *Saba kürdî*, saba zemzeme. || *Saba perdesi*, türk musikisi dizisinde orta sekizlide (kab hicaz) ve tiz sekizlide (hicaz) perdelerine bazı teori kitaplarında verilen ad. || *Saba uşşak*, türk musikisinde en az iki yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Saba zemzeme*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. Bk. ANSİKL.

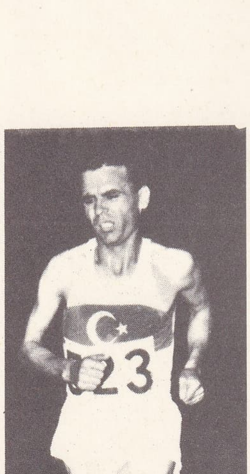

Şükrü SABAN

— ANSİKL. Mus. *Saba*, çargâh perdesinde hicaz zengûle dizisiyle saba dörtlüsünün birleştirilmesinden meydana gelir. Birleşik makamlardandır. Seyri, çıkıcıdır. Güçlüsü olan çargâh perdesine önem verilir ve dizinin her tarafında dolaşılarak saba dörtlüsüyle dügâh perdesinde karar verilir. Arada başka geçkiler yapılmasına engel yoktur. Güçlüsü çargâh-*do*, durağı dügâh-*la* perdeleridir. Donanıma *si* koma bemolü (♭) ile *re* bakıye bemolü (♭) konur. Çargâhta zengûlenin *la* bakiye bemolü nota içinde gösterilir. Bu makama örnek olarak Dede Efendinin *Âyin-i Şerif*'i, *İlâhi*'si, Zekâi Dede'nin *İlâhi*'si, Osman Beyin *Devr-i Kebir Peşrev*'i, Salih Dede'nin *Saz Semaisi*, Rıza Beyin *Nakış Yürük Semai*'si, Ârif Beyin şarkıları gösterilebilir.

● *Saba aşiran*, saba makamı dizisine hüseynî aşiran makamı dizisinden bir bölümün eklenmesinden meydana gelir. Seyri, inici çıkıcıdır. Saba makamının dizisinde dolaşıldıktan sonra durağı olan dügâh-*la* perdesine gelinir ve oradan hüseynî aşiran makamı dizisine geçilerek aşiran *mi* perdesinde karar verilir. Arada başka geçkiler yapılmasına engel yoktur. Güçlüsü birinci derecede sabanın güçlüsü olan çargâh-*do* ikinci derecede aşiranda uşşakın güçlüsü ve sabanın durağı dügâh-*la* perdeleridir. Donanıma saba makamının işaretleri olan *si* koma bemolü (♭) (♭) ile *re* bakıye bemolü (♭) konur. Sabanın *la* bakıye bemolü, aşiranda uşşakın iki bekarı (♮) ile *fa* bakıye diyezi (♮) nota içinde gösterilir. Bu makama örnek olarak yalnız bestecisi bilinmeyen, fahte usulünde bir peşrevle bir saz semaisi vardır.

● *Saba buselik makamı*, Dede Efendi tarafından düzenlendi. Saba makamının dizisine buselik beşlisinin veya tam dizisinin eklenmesinden meydana gelir. Seyri, genellikle çıkıcıdır. Saba makamında dolaşıldıktan sonra buselik ile dügâh-*la* perdesinde kalır. Arada başka geçkiler yapılmasına engel yoktur. Güçlüleri, birinci derecede sabanın güçlüsü olan çargâh-*do*, ikinci derecede buselikin güçlüsü olan hüseynî-*mi* perdeleridir. Donanıma sabanın işaretleri olan *si* koma bemolü (♭) ile *re* bakıye bemolü (♭) konur. Sabanın *la* bakıye bemolü (♭) ile buselikin iki bekarı (♯) ve *sol* bakıye diyezi (♯) nota içinde gösterilir. Bu makama örnek olarak, Dede Efendi'nin *Âyin-i Şerif*'i, Şeyh Ruşen Efendinin *İlâhi*'si gösterilebilir.

● *Saba zemzeme*, saba makamı dizisine kürdî dörtlüsünün eklenmesinden meydana gelir. Seyri, inici-çıkıcıdır. Saba dizisinde dolaşıldıktan sonra kürdî dörtlüsüyle dügâh-*la* perdesinde kalır. Güçlüleri, birinci derecede sabanın güçlüsü olan çargâh-*do*, ikinci derecede neva-*re* perdeleridir. Donanıma sabanın işaretleri olan *si* koma bemolü (♭) ile *re* bakıye bemolü (♭) konur. Sabanın *la* bakıye bemolü (♭) kürdî dörtlüsünün iki bekarı (♮) ile *si* küçük mücennep bemolü (♭) nota içinde gösterilir. Bu makama örnek olarak Zekâi Dedenin *Âyin-i Şerif*'i ve *İlâhi*'si, Kemanî Ali Ağanın *Fahte Peşrev*'i, Emin Dedenin *Saz Semaisi*, Sadullah Ağanın *Zencir Beste*'si sayılabilir. (M)

SABA (Umberto), italyan şairi (Trieste 1883-Gorizia 1957). Ticaret öğrenimi yaptı, sonra çeşitli gazete ve dergilerde çalıştı. 1918'den sonra Trieste'de «Eski ve Yeni kitabevi»ni kurdu ve ilk şiir derlemesi *Il Canzoniere*'yi (1921) yayımladı. Faşist düşmanı olduğundan, 1941'de Trieste'den kaçtı, Floransa'da yaşadı; savaş sonunda Trieste'ye döndü. Yalnız bir şair olan Saba, kendini iç dünyasını gözlemlemeğe vermişti; hiç bir edebiyat okuluna bağlanmadı. Başlıca eserleri: *Preludio e Fughe* (Prelüd ve Füg) [1928]; *Ammonizione e Altre Poesie* (Uyarma ve Başka Şiirler) [1933]; şiirlerinin tam derlemesi *Il Canzoniere* (1945); bu kitaba yorum olarak *Storia e Cronistoria del Canzoniere*'yi (Canzoniere'nin Tarihçesi ve Kroniği) [1948] yayımladı. (L)

SABA (Ziya Osman), türk şairi (İstanbul 1910-ay.y. 1957). Galatasaray lisesini (1931), İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesini (1936) bitirdi. Cumhuriyet Gazetesi Muhabese servisinde, Emlâk bankasında (1936 - 1945), Millî Eğitim Basımevi Tashih bürosu şefliğinde (1945-1950) çalıştı. Yedi* meşale topluluğu içinde yazdığı şiirlerle kendini tanıttı (1928). *Ağaç, Yücel, Servetifünun* ve *Varlık* dergilerinde şiir, inceleme, hikâyeleri yayımlandı. Şiirlerinde çocukluk özlemlerini, aile sevgisini, yoksullara karşı acıma duygusunu, Tanrı'ya ve kadere boyun eğişi, küçük mutlulukların sevincini, ölüm fikrini v.b. anlattı: *Sebil ve Güvercinler* (1943); *Geçen Zaman* (1947). Hikâyelerinde (*Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi* [1952, 1962]; *Değişen İstanbul* [1959]) genellikle hatıralarına yer verdi. (M)

SABABET i. (ar. *şabābet*). *Esk.* Derin sevgi, büyük aşk. (M)

SABADELL, İspanya'da (Barcelona ili) şehir, Valles ovasında; 135 050 nüf. Kısa süre önce hızla gelişen şehir, büyük bir dokuma sanayii merkezidir: kumaş ve iplik fabrikaları. (L)

SABADİLLA i. Meksika asıllı, soğanlı çok yıllık bitki; taneleri toz haline getirilerek veratin denen bir madde ile buna yakın çeşitli alkaloitler elde edilir; bu alkaloitlerin hepsi çok zehirlidir. (L)

SABADİNO DEGLİ ARİENTİ (Giovanni), italyan yazarı (öl. 1510). Bologna'lıdır. Eserlerinin en tanınmışı, Porretta hamamlarında anlatıldığını ileri sürdüğü altmış kadar hikâyeden meydana gelen *La Porrettane* (1483) adlı derlemedir. Sabadino, Boccacio'nun başarısız bir taklitçisidir. (L)

SABAH i. (ar. *şabāḥ*). Gündüzün özellikle ilk saatleri, günün başlangıcı: *Gece, sabaha kadar gezinir, ancak sabah vakti şöyle yatağına uzanırdı* (A. H. Tanpınar). *Ortalık ağarıyordu. İnce bir sabah meltemi, yarı açık pencereden odaya dolup, uyuyan tutukluların yüzlerini okşuyordu* (S. Kocagöz). *Hele bir gün: «Sabah bulaşıklarını da sen yıka bundan böyle...» demesin mi?* (Orhan Kemal). || *Teşm. yol.* Güneşin doğduğu andan itibaren öğleye kadar geçen zaman. || Zf. Sabah vakti, sabahleyin: *Benim işim var dedi; sabah köye döneceğim* (M.Ş. Esendal). *Güneşli bir sabah, ellerimizde mendiller, müddeiumuminin evi önündeki ahalinin arasına kardeşimle ben de karıştık* (Orhan Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Sabah akşam*, her zaman, daima, devamlı. || *Sabah keyfi*, uykulu ve gevşek olma hali. || *Sabah mahmurluğu*, sabahleyin yeni uyanmış bir kimsenin uykulu ve uyuşuk hali. || *Sabah ola hayır ola* (veya *hayır gele*), «dur bakalım, hele sabah olsun, belki bir çaresi bulunur, iş düzelir» anlamında kullanılır. || *Sabaha çıkmamak*, [hasta için] sabaha kadar yaşayamamak, sabah olmadan ölmek. || *Sabaha karşı* (veya *sabaha doğru*), sabah olurken, sabah olması yaklaşırken. || *Sabahı bulmak* (veya *etmek*), sabaha kadar uyumamak, sabahlamak. || *Sabahın köründe*, sabahın en erken bir saatinde, daha gün ışımadan: *Sabahın köründe temizliğe başlayacak kadar titiz bir kadındır.* || *Akşama sabaha.* Bk. AKŞAM. || *Nerede akşam orada sabah.* Bk. NEREDE. || *Sabah-ı şerifler (sabahlar) hayır olsun* (veya *hayrolsun*). Bk. HAYIR.

— *Esk. Sabah-gâh*, sabah vakti. || *Sabah-ül-hayr*, kimi atların alnında bulunan beyaz leke. || *Sabah-ı mahşer*, kıyamet gününün sabahı. || *Ale-s-sabah* (veya *çin-i sabah*), sabahleyin erkenden.

— Astron. *Sabah yıldızı*, Venüs.

— Din. *Sabah ezanı*, sabah namazının vaktini bildiren ezan. || *Sabah namazı*, sabahleyin kılınan namaz. Bk. NAMAZ.

— Tasav. *Sabah meydanı*, tekkede çile dolduranların sabahları toplandıkları meydan. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. *Sabah meydanı.* Mevlevî tarikatında, bir hadise uyularak, sabah namazı kılındıktan sonra güneş doğuncaya ve ikindiden güneş batıncaya kadar derin düşünceye dalma geleneği vardır. Sabah namazının ardından İsmi Celâl okunur ve daha sonra da matbahta «meydanı şerif» denen yere topluca girilirdi. Burada dedeler, kıdem sırasıyle meydandaki postlara otururlardı. Herkes yerini aldıktan sonra baklava biçiminde kızartılmış ekmekle kahve içilirdi. Bunun ardından şeyh bir dua okur, duadan sonra herkes hücresine dönerdi.

◆ **Sabah sabah** zf. Pek erken bir saatte, sabahın en erken vaktinde: *Sabah sabah kapı çalındı.* (M)

SABAH, esk. **Kuzey Borneo,** Malaysia federasyonunda Commenwealth üyesi muhtar eyalet, Borneo adasının kuzeyinde; Banggi ve Lubaun adalarını da içine alır; batıda Güney Çin denizi, kuzeyde Sulu denizi, doğuda Celebes denizi, güneybatıda Saravak, güneyde Kalimantan ile sınırlıdır; 76 138 km^2; 401 000 nüf. Merkezi, *Jesselton.*

Doğusu, Borneo'nun en yüksek noktası olan Kinabalu'yu (7 175 m) içine alan kıvrımlı sıradağlarla kapalı bu bölge, kenarında

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

mangrovların uzandığı bataklık bir kıyı o-vasıyle Güney Çin denizine açılır. Başlıca gelir kaynakları pirinç, sagu ve hindistancevizidir. Manilla'daki kenevir, kauçuk ağacı ve tütün işletmeleri ile balıkçılık ve ormancılıktan elde edilen ürünler, Jesselton ve Sandakan limanlarını işlek birer ticaret merkezi haline getirmiştir.

— Tar. 1 Eylül 1963'te bağımsızlığını ilân eden Sabah, 16 eylülde yeni Malaysia konfederasyonuna girdi ve Saravak ile birlikte, çinlileşmiş Singapur devletine karşı dengeleyici unsur rolü oynadı. Aslında nüfusu az olan (507 000 nüf.) bu genç devlet üzerinde kurulduğu günden beri Filipinler ve İndonezya hak iddia etmektedir: Filipinliler kendilerini ispanyol haklarının ve bu bölgeyi 1878'de bir ingiliz şirketine veren Sulu sultanının tabiî mirasçıları sayarlar; buna karşılık İndonezya, Sabah'ın Kalimantan'a yakınlığı ve halkın aynı kaynaktan gelmesi dolayısıyle Sabah'ı ilhak etmek istemektedir. 1963'ten sonra Saravak gibi İndonezya'nın hava akınlarından büyük zarar gören Sabah (5 ağustos 1966'da Saravak ile birleştirilerek Doğu Malezya eyaleti adını aldı), Cakarta'da imzalanan (11 ağustos 1966) Malezya-İndonezya sözleşmesiyle barışa kavuştu; bu sözleşmeye göre Kuala Lumpur hükûmeti 1967 martında mahallî halklara kendi kendini yönetme hakkı verecekti. (L)

SABAH (BİLAD EL), Cezayir'de bölge, Konstantin yüksek yaylalarının güneyinde; *Sabah* terimi tuzlu bataklıkları ifade eder. Başka çöküntülere *garaa, garaat* adı verilir. (L)

SABAHAT i. (ar. *ṣubḥ*'tan *ṣabāḥat*). *Esk.* Güzellik: *Artık uyu ey mah, ey mah-ı sabahat* (Cenab Şahabeddin). || Kadın adı. || *Sabahat-i sima,* yüz güzelliği. (M)

SABAHATTİN ALİ, türk hikâyecisi ve romancısı (Gümülcine 1906 - Kırklareli 1948). Babası subay olan Sabahattin Ali, ilköğrenimini İstanbul, Çanakkale, İzmir ve Edremit'te (1919); ortaöğrenimini Balıkesir'de ve İstanbul Muallim mekteplerinde yaptı (1926). Yozgat'ta bir yıl öğretmenlikten sonra, Maarif vekâleti hesabına Almanya'ya gönderildi (1928-1930). Dönüşünde Aydın, Konya ve Ankara'da almanca öğretmenliği yaptı. Sonra Maarif Vekâleti Neşriyat müdürlüğünde memur, Ankara Devlet konservatuvarında dramaturg olarak çalıştı.

Edebiyata şiirle başladı. Asıl gücü hikâyeciliğindedir. Hikâyelerinde konularını, anadolu halkının ve köylülerinin hayatlarından çıkardı. Daha çok realizmden natüralizme kayan bir gözlem gücüyle ezilen halkın acılarını dile getirdi. Son yıllarında sembolik hicivli masallar yazdıysa da hikâyelerindeki güce ulaşamadı.

Eserleri: bir şiir kitabı (*Dağlar ve Rüzgâr* [1934]); hikâyeler (*Değirmen* [1935]; *Kağnı* [1936]; *Ses* [1937]; *Yeni Dünya* [1943]; *Sırça Köşk* [1947]); romanlar (*Kuyucaklı Yusuf* [1937]; *İçimizdeki Şeytan* [1940]; *Kürk Mantolu Madonna* [1943]) ve bir oyun (*Esirler* [1936]). [M]

SABAHÇI sıf. ve i. (*sabah*'tan *sabah-çı*). Sabaha karşı veya sabahleyin nöbet tutan (kimse). || Sabaha kadar uyumayan (kimse). || Okulda sabahtan öğleye kadar ders gören (öğrenci). || *Sabahçı kahvesi.* Bk. KAHVE. (M)

SABAHLAMAK geçz. f. (*sabah*'tan *sabah-la-mak*). Herhangi bir sebeple bir yerde bütün bir geceyi uykusuz geçirmek, sabaha kadar uyanık kalmak: *Bir fikrin münazarasiyle kütüphanesinin önünde sabahladığımız geceler olurdu.* (A. H. Müftüoğlu).

◆ **Sabahlatmak** geçl. f. Sabahlamak eylemini yaptırmak. (M)

SABAHLEYİN zf. (*sabah*'tan *sabah-leyin*). Sabah vaktinde, sabah olduğu sıralarda: *Sabahleyin gözlerini açar açmaz, henüz yatağından kalkmadan, bütün o çirkin hakikati kendisile beraber uyanmış buldu* (H. Z. Uşaklıgil). *Cemal gitmek istedi amma, onun da sabahleyin ateşi vardı biraz* (A.H. Tanpınar). *Sabahleyin ne yaptılar onlar?* (R.H. Karay). [M]

SABAHLI sıf. (*sabah*'tan *sabah-lı*). [Yalnız *sabahlı akşamlı* sözünde geçer.] *Sabahlı akşamlı,* her sabah ve her akşam. (M)

SABAHLIK i. (*sabah*'tan *sabah-lık*). Kıyf. Yataktan kalkınca geçici olarak giyilen üstlük. || Sıf. Sabaha ait, sabaha özgü olan (şey): *Bir sabahlık bulaşık. Bir sabahlık çalışma.* || Zf. Sabah için, sabaha özgü olmak üzere: *Ödevimi yapmadığımdan bu sabahlık beni affediniz.* (M)

SABAKİ, Kenya'da ırmak, Hint okyanusuna dökülür; 560 km. (L)

SABAKON veya **SABAKOS,** Mısır'da XXV. Sülâlenin hükümdarı Şabaka'nın adının yunanca yazılışı. (L)

SABAL i. Palmiye cinsi.

— ANSİKL. *Sabal,* Kuzey Amerika'da yetişen, alçak saplı veya sapsız, genellikle tirşe renginde saçak yapraklı bir ağaçtır. Üzümsü, üç çekirdekli siyah meyveler verir. *Sabal glauca, S. princeps* ve *S. Adansonii* ılık limonluklarda yetiştirilir. (L)

SABA'LAR, Çat'ta yaşayan müslüman zenci halk. (L)

SABA'LILAR. Bk. SEBA'LILAR.

SABA (veya **SEBA) melikesi,** Eski Ahit'e göre Seba ülkesi kraliçesi. Bk. BELKIS. (M)

SABAN veya **SAPAN** i. (esk. türk. *sapan*). Toprağı kazarak alt üst etmeğe yarayan demir bir ucu bulunan, çift süren hayvanların çektiği âlet. (Bk. KARASABAN.) || *Saban burnu,* saban demirinin keskin ucu. || *Saban demiri,* sabanın toprağa girerek iz açan demirden ucu. || *Saban kayışı,* sabanı boyunduruğa bağlamağa yarayan kayış. || *Saban kulağı,* sabanın toprağı alt üst etmeğe yarayan kısmı. || *Saban ökçesi,* saban demirinin arkasında, alt üst edilen toprağın iki yana açılmasını sağlayan kısım. || *Saban zıvanası,* boyunduruğu sabanın okuna bağlayan halka.

— DEY. *Saban sürmek,* toprağı sabanla kazıp alt üst etmek. *Mec.* (Güreşte) Yüzükoyun yatmakta bulunan hasmı ayaklarından tutarak yerde sürüklemek. (LM)

SABAN (Şükrü), türk atleti (Eskişehir 1938). Atletizme, 1956'da öğrenimini yaptığı İstanbul Yapı enstitüsünde başladı. İlk yıllar krosta başarı gösterdi; bir yıl sonra piste çıkarak uzun mesafe koşularına katıldı. Krosta ve pist yarışmalarında millî formayı giydi. 10 000 m Türkiye rekortmeni oldu. 1968'e kadar pistlerde yarıştı. 1960 Roma Olimpiyat oyunlarına katıldı. (M)

SABANBALIĞI blş. i. Kuyruğu saban biçiminde olan ve boyu beş metreyi bulabilen köpekbalığı. (İlmî adı *Alopias Vulpes.* Dikburunlugillerden.) [L]

SABANDİŞLİ blş. i. Tab. bil. Köpekdişleri saban kılıcı şeklinde olan. (Bu durumda köpek dişleri öylesine sıkışmıştır ki, çaplardan birisi ötekisinin yaklaşık üçte biri kadardır.) [L]

SABANEYEV (Leonid), rus bestecisi ve müzikoloğu (doğ. Moskova 1881). Moskova konservatuvarında okudu ve bu şehirde Müzikoloji enstitüsünü kurdu. *İstoziya Russkoy Muzıyki* (Rus Müziği Tarihi) [1926] adlı bir eser ve çeşitli müzikçiler üstüne monografiler yazdı, oda müziği parçaları besteledi. (M)

SABANKEMİĞİ blş. i. Burun boşluklarını birbirinden ayıran bölmenin arka tarafında bulunan ince kemik. (L)

SABANKIRAN blş. i. Bot. Bk. KAYIŞKIRAN.

SABARA, Brezilya'da (Minas Gerais eyaleti) şehir, rio das Velhas kıyısında; 9 300 nüf. XVIII. yy.da bir altın işletme merkeziydi. Eski Casa de İntendencia'da (1732) altın müzesi. Sömürge üslûbunda evler ve barok üslûbunda kiliseler. Demir-çelik fabrikası. (L)

SABARMATİ, Hindistan'da ırmak; yaklş. 400 km. Aravalli dağlarından doğar, batıya yönelir, Gucerat ovasından geçer ve Cambay körfezinde Umman denizine ulaşır. (L)

SABATELLİ (Luigi), italyan ressamı (Floransa 1772 - Milano 1850). Floransa, Roma ve Venedik'te okudu. Önce Floransa'da çalıştı. Konularını Kutsal Kitap, mitoloji ve tarihten alan yeni-klasik üslûpta tablolar yaptı. Brera akademisi öğretim üyeliğine çağırıldı (1808) ve ölümüne kadar Milano'da yaşadı. Milano'daki konaklar (Serbelloni - Busca ve Arconati) ve Lombardia kiliseleri için süsleme resimleri yaptı. Floransa'da, Pitti'deki İliada salonunun fresklerini, ayrıca Floransa, Pistoia ve dolaylarındaki kilise, saray ve villalar için freskler ve tablolar yaptı; oğullarıyle birlikte çalıştı. Birçok resim taslağı, desenleri (bunlar, genel olarak tablolarından iyidir) ve özellikle mürekkepli kalemle çizilmiş portreleri vardır. Ayrıca gravürler de yaptı. (M)

Paul SABATİER

SABATİER (Paul), fransız kimyacısı (Carcassonne 1854-Toulouse 1941). École Normale Supérieure'den mezun oldu. Collège de France'ta Berthelot'nun laborantlığını yaptı (1878). Toulouse üniversitesinde profesör oldu (1884). Çalışmalarının büyük kısmı kataliz olayları üstünedir. Senderens ile birlikte, indirgenmiş nikelin katalitik hidrojenlemelerde oynadığı rolü keşfetti. Bu özellikler sayesinde, su gazını hidrojenleme yoluyle birçok hidrokarbonun, özellikle metanın sentezini başardı (1902). Ayrıca, maden oksitlerinin birincil alkollere etkisini inceleyerek, bazı aldehitleri veya etilenik hidrokarbonların üretim imkânlarını sağladı. 1912'de, V. Grignard ile birlikte Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

SABATİNİ (Andrea), **Salerno'lu Andrea** — denir, italyan ressamı (Salerno 1490-Gaeta 1530). Uzun süre, Roma'da yanında çalıştığı Raffaello'nun öğrencisi olduğu sanılmıştı; oysa Sabatini'nin Raffaello'nun tekniğini Napoli'deki öğrencilerinden almış olması daha doğru bir görüştür. Bu etki, eserlerinde (Napoli, Palermo ve Gaeta'da) açıkça görülür. (L)

SABATİNİ (Francisco), italyan asıllı ispanyol mimarı (Palencia 1722-Madrid 1797). Palermo ve Roma'da okudu. Eserleri: Puerta de Alcalé, eski Gümrük binası (bugün Maliye bakanlığı) [1769] ve Madrid'de San Fransisco el Grande kilisesinin cephesi (1776). [L]

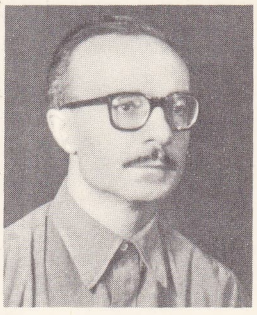

Ernesto SABATO

SABATO (Ernesto), arjantinli yazar (Rojas, Buenos Aires ili 1911). İtalyan asıllı bir ailenin oğludur. Önce Buenos Aires, sonra Paris ve A.B.D.'de fizik öğrenimi yaptı; Paris'te İrène Joliot-Curie ile çalıştı. Gerçeküstücü ressam ve şairlerle dostluk kurdu, 1943'te bilimsel araştırmaları bırakarak kendini edebiyata verdi. Polisiye roman tekniğini felsefî düşünce tarzıyle birleştiren eserleri, çağdaş insanın umutsuzluğunu anlatır: *El Tunel* (Tünel) [1948]; *Hombres y Engranajes* (İnsanlar ve Öfkeler) [1951]; *Sobre Heroes y Tumbas* (Kahramanlar ve Mezarlar Üstüne) [1961]; *Alejandra* (1967). [L]

SABATTİER (Gabriel), fransız generali (Paris 1892-ay.y. 1966). 1934-1938 Arasında Pekin'de askerî ataşelik yaptı, 1945'te Tonkin tümeninin kumandanı oldu, 9 mart 1945'teki hücumundan sonra Japonlara karşı mukavemeti teşkilâtlandırdı. Ülkedeki birliklerin başkumandanlığına ve geçici hükûmet genel delegeliğine tayin edildi; kuvvetlerinin bir kısmıyle Çin'e geçmeyi başardı. Hatıralarını 1952'de *Le Mestin de l'Indochine* (Çinhindi'nin Kaderi) başlığı altında yayımladı. (L)

SABAUDİA, İtalya'da komün, Latium bölgesinde (Latina ili), 1934'te Pontine ovasında kuruldu; 8 750 nüf. Islah edilmiş bölgenin tarım merkezlerinden biridir. (L)

SABAVET i. (ar. *ṣabāvet*). *Esk.* Çocukluk, çocuk olma hali: *Hüsnün hele şanıdır sabavet / Birlikte gelip bulur nihayet* (Abdülhak Hâmid). *Karanlık bir sabavet, bir şebab-i hasır ü merdut* (Tevfik Fikret). [M]

SABAYA çoğl. i. (ar. *ṣabiyye*'den *ṣabāyā*). *Esk.* Erginlik çağına ulaşmamış kız çocuklar. (M)

SABAZİOS. Esk. Yun. Trakya ve Frigya tanrısı. Trakya ve Balkanlar'da bitki ve buğday tanrısıydı. Sonra Frigyalılar tarafından benimsendi. Klasik Yunanistan'da Dionysos ile bir tutuldu, fakat barbar ve acayip kültü (bu tanrıya inananlar kafile halinde kutsal yılanları sallayarak raks ederdi; geceleri, dine kabul edilenin tanrı ile evlenmesi, elbisesinin içine bir yılan sokularak kutsanırdı) çoğunlukla hor görüldü. Sabazios, frigya elbisesi giymiş olarak tasvir edilmiştir; birçok sembol taşır. Sembollerle (çam kozalağı, yılan) kaplı birçok akal eli, Sabazios'un takdis edişini temsil ederdi. M. Ö. II. yy.dan sonra Roma'ya giren bu din öbür doğu dinleri gibi bütün imparatorluğa yayıldı. Sabazios, tek tanrıcı dinler tarafından kurtarıcı bir tanrı haline sokulduğu za-

Foto. LAROUSSE

man, Yahve Sabaoth ile karıştırıldı. (L)

SABBAG sıf. (ar. *şıbğ*, renk'ten *şabbāğ*). *Esk.* Boyayan, boyacı. || *Mec.* Yalancı.

◆ **Sabbaga** sıf. *Esk.* Sabbag'ın dişili. (M)

SABBAR i. (ar. *şabr*'dan osmanlıca *şabbār*). Bot. *Esk.* Atlasçiçeği. || Frenk inciri. (M)

SABBAR sıf. (ar. *şabr*'dan *şabbār*). *Esk.* Çok sabırlı olan, çok sabıeden.

◆ **Sabbare** sıf. *Esk.* Sabbar'ın dişili. (M)

SABBARİYE i. (ar. *şabr*'dan osmanlıca *şabbār* > *şabbāriyye*). Bot. *Esk.* Atlasçiçeğigiller. (M)

SABBATAY SEVİ (Mehmed Aziz Efendi — denir), mesih (kurtarıcı) olarak ortaya çıkan musevî hahamı (İzmir 1626-Ülgün 1675). İzmir'de tellâllık, simsarlık, tacirlik yapan ve Türkler arasında Kara Menteş lâkabıyle tanınan Mordehay Sevi'nin oğlu. Dindar bir yahudi olan annesinin isteğiyle haham oldu; İzmir sinagogunun tanınmış hahamlarından İsak Dalba ona Tevrat ve Talmud okuttu, tasavvuf öğretti. Sabbatay Sevi de dinî kitapları okuyarak onlardan çıkardığı sonuçlara göre musevîlerin 1648'de, hıristiyanların da 1666'da Mesih'in dünyaya geleceğine inandıklarını öğrendi. 1648'de kendini mesih ilân etti. İzmir hahambaşı Jozef Eskopa, karşı koymak istediyse de Yahudiler onu mesih olarak kabul ettiler. Sabbatay Sevi bu uğurda maceralı bir hayat yaşadı. 1650'de İstanbul'a, sonra haham Abraham Vacini'nin tavsiyesiyle Selânik'e gitti; oradan Atina'ya geçti; sonra İstanbul'a ve İzmir'e döndü (1659). Üç yıl sonra Mısır'a ve Kudüs'e gitti; İzmir'e dönünce orada musevî geleneğine göre taç giydi; törenle İzmir kadısını ziyaret etti; dünyayı 38 müridi arasında bölerek bir bildiri yayımladı. Kendisini görmek için Adalardan, Polonya'dan ve Almanya'dan gelenler oldu. Bu durum üzerine Osmanlı devleti duruma el koydu. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Sabbatay Sevi'yi tutuklattı ve İstanbul'a getirterek (ocak 1666) Zindankapısı'nda hapsettirdi. Sabbatay Sevi sonra Aydos'a sürüldü. Mehmed IV'ün emriyle Edirne sarayında yargılandı ve teklif üzerine Müslümanlığı kabul ederek Mehmed Aziz adını aldı. Müslüman olduktan sonra da faaliyetlerini sürdürdüğü için Arnavutluk'ta Ülgün'e sürüldü, orada öldü. Sabbatay Sevi'ye inananlar, bu inanışlarını bugüne kadar getirdiler. (M)

SABBATİA i. (XVIII. yy.da yaşamış italyan botanikçisi *L. Sabbati*'nin adından). Kuzey Amerika'da ve Küba'da yetişen otsu bitki. (*Sabatia campestris*, ortası ışınsal sarı, çevresi kırmızı olan güzel çiçeklerinden dolayı tarh kenarlarında ve çiçek tarhlarında yetiştirilir. Centiyangillerden.) [L]

SABBATİNİ (Lorenzo), **Lorenzino da Bologna** denir, italyan ressamı (Bologna 1530'a doğr.-Roma 1576). Bologna'da San Giacomo kilisesinin küçük San Michele şapelini Parmigianino etkisini taşıyan fresklerle süsledi; sonra Floransa ve Roma'da Vasari ile çalıştı. *Pieta*'sında (Vatikan) Michelangelo'dan etkilendi. (L)

SABBATİNİ (Niccolo), italyan mimarı (Pesaro 1574'e doğr.-ay.y. 1654). 1637'de Pesaro'da Teatro del Sole'yi inşa etti. *Pratica di Fabbrica, Scene e Machine de'Teatri* (Tiyatro Sahne ve Makineleri Yapımı Üstüne Pratik Bilgiler) adlı bir kitap yazdı (1637). [L]

SABBATİOS'ÇU i. (*Sabbatios*'un adından), IV. yy. sonuna doğru Sabbatios'un kurduğu tarikatın üyesi. (Sabbatios'çular Paskalya'yı, Yahudiler gibi, mart ayının dolunay günü kutlarlardı.) [L]

SABBE i. (ar. *sābbe*). Din. Allah'ın emirlerine ve Hz. Muhammed'in hadislerine karşı gelen şiî mezheplerinden biri. (Habeşistan'da doğan bu mezhebin mensupları Ali ve ona bağlanan din büyüklerine saygı gösterir, ona karşı olanlara öç beslerlerdi. İnançlarını gizli tutarlardı.) [M]

SA'BE sıf. Bk. SA'B.

SABELİK i. (fr. *sabellique*). Leng. İtalik ağızlar öbeği.

— ANSİKL. Latium'un doğusunda, kuzeyde Umbria ile güneyde Samnium ve Campania arasında yaşayan kabileler (Sabinler, Pelignuslar, Marrucini, Mars'lar, Vestinler, Volsci) tarafından konuşulan bir ağızlar öbeği *sabelik* ismi altında birleştirilir. Bu ağızların en önemlisi olan Sabinus hızla Latince ile kaynaştı, bu ağzı, kelime hazinesine özgü bazı orijinal özellikler kapsayan glozlarla (msl., CATUS, *acutus;* CRİPENGUS. *sacerdos;* CURİS, *hasta;* FEBRUUM, *purgamentum;* HERNAE, *saxa;* MARMAR, *Mars* v.b.), fonetik alanında ise (msl. *sedeo*'ya karşılık SOLİUM'daki *d* ve *l* değişikliği). Latincedeki *h*'ye tekabül eden bir *f* (FASENA, *harena,* FEDUS; FİRCUS, *haedus, hicrus*) aracılığıyla biliyoruz; öbür ağızlar üstüne çok az belge vardır. Latince'den çok osk-umbria diline yakın olan bu ağızlar Romalıların İtalya'yı fethiyle kesinlikle ortadan kalktılar. (L)

SABELLA i. Çokkıllılardan yerleşik solucan: solunum uzantıları sorguç şeklindedir ve ağzın üst tarafında bir çiçek tacı gibi açılıp yayılır. (*Sabellidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SABELLİCUS (Marcantonio COCCİ, **Marcus Antonius** denir), italyan tarihçisi ve hümanisti (Vicovaro, Roma Campania'sı 1436-Venedik 1506). Pomponius Laetus'un öğrencisidir; Udine'de retorik dersleri verdi ve Venedik'te kütüphane memuru oldu. Arkeoloji ve tarihle uğraştı. Başlıca eseri: *Rerum Venetarium* (Venedik Tarihi) [1487]. (L)

SABELLİUS, III. yy.da yaşamış din sapkını. 275'e doğru Roma'da öğretisini yaymaya başladı. Teslis'i reddediyordu. Papa Calixtus I tarafından afaroz edildi. (L)

SABELLİUS'ÇULUK i. (*Sabellius*'un adından *sabellius'çu* > *sabellius'çu-luk*). Din. tar. Sabellius taraftarlarının öğretisi. (L)

SABELLUS'LAR, lat. **Sabelli.** Esk. coğ. Roma devrinde Apenninler'de yaşayan dağlılar. Sabinlerin soyundan gelen bu topluluğun ana unsuru Samnitlerdi. (L)

Sabena, SOCİÉTÉ ANONYME BELGE D'EXPLOİTATİON DE LA NAVİGATİON AÉRİENNE'in (*Belçika Hava Nakliyat İşletmesi Anonim Şirketi*) sembolü, belçika karayolları şirketi. Birinci Dünya savaşından hemen sonra Albert I, isteksiz bir bankerler grubunu zorlayarak Hava Ulaşımını İnceleme Millî sendikasını kurdurmuştu. Bu sendika 1919'da bir işletme şirketi haline geldi ve 1920'de Brüksel ile Paris, Londra ve Amsterdam arasında hava bağlantısını sağladı, 1923'te de bir karma ekonomi kurumu olan (sermayesinin yüzde 50'si Belçika ve Kongo hükûmetine aittir) Belçika havayollarının (Sabena) doğmasına yol açtı. 1924'te Sabena, Avrupa'daki ilk düzenli yolcu nakliyat servisine başladı; bu sırada şirketin pilotlarından biri de Brüksel-Leopoldville arasındaki ilk hava bağlantısını sağlamıştı. Aynı yıl şirket, faaliyetleri arasına, güvercinlerle haberleşmeyi de ekledi ve bu teşebbüs sayesinde iki dünya savaşı arasında önemli bir gelir sağladı. 1935'te Kongo'ya ilk yolcu nakliyatı servisini kurdu. İkinci Dünya savaşı arefesinde Belçika havayolları, on dört hava hattında (beşi Afrika kıtasına) düzenli seferler yapmaktaydı. Savaştan sonra Sabena, teşkilâtını yeniden düzenledi ve havacılık faaliyetini geliştirdi. (L)

SABG i. Bk. SIBG.

SABIK sıf. (ar. *sebḳ*'ten *sābıḳ*). Geçmiş, geçen, önceki, eski: *Harekâtı milliyeye mümanaat eden bazı sabık valiler hakkında hizmeti devlette kullanılmamaları için mumelei lâzimesini yapınız* (Atatürk). *Sabık bir bakan.* || *Esk.* Önde bulunan, ileride olan.

— *Esk.* *Sabık-ül beyan* (veya *sabık-üz-zikr*), yukarıda sözü edilmiş olan. || *Sabık ve esbak*, eski ve daha eski. || *Sabık ve lâhik*, eski ve yeni. || *Asr-ı sabık*, geçen yüzyıl. || *Nazır-ı sabık*, eski bakan, evvelki bakan.

◆ **Sabıka** sıf. *Esk.* Sabık'ın dişili. || *Sene-i sabıka*, geçen yıl. (M)

SABIKA i. (ar. *sebḳ*'ten *sābıḳ* > *sābıḳa*). Bir kimse tarafından geçmişte işlenmiş bulunan ve mahkemece tanıtlanıp cezalandırılmış olan suç: *Birçok sabıkası olan bir yankesici. Bu hırsızın sabıkası vardır.* || *Esk.* Geçmiş şey, geçmiş bulunan olay.

— *Esk.* *Sabıka-i meşiet-i ilâhiye*, Tanrı'nın isteğine göre yapılmış ve geçmiş şey, mukadderat, alın yazısı. || *Sabıka-i mükerrere*, birden daha çok suç işleme, tekrarlanmış suç. || *Sabıka-i mükerrere eshabından* (veya *sabıka-i mükerrere sahibi*), birçok kere suç işlemiş ve cezalandırılmış kimse.

— ANSİKL. *Sabıka* terimi hukuk dilinde teknik bir terim değildir. Bir kimsenin sabıka kaydının bulunup bulunmadığı adlî sicilden istenecek bilgilere ve verilen cevaplara göre değerlendirilir. Bir kimsenin mahkûmiyeti olup olmadığı ancak bu kayıtlardan anlaşılır, başka delillere, meselâ kendi ikrarına göre sabıkalı olduğu sabit sayılıp buna göre işlem yapılamaz. Bu konudaki hükümler 1944 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunan Adlî Sicil kanununda yer alır. Kanun bu konuda adlî ve idarî olmak üzere iki teşkilât kurmuştur. Adlî teşkilâta göre bütün mahkûmiyet kararlarıyle ferî cezalar ve emniyet tedbirlerine ilişkin kararlar adlî sicile kaydolunur. Bunlardan başka şartlı salıverme, af, zamanaşımı gibi sebeplerle ceza davasının düşmesi halinde verilen kararlar da adlî sicile yazılır. Bunlar «talî karar» adını alır. Adlî sicilden yalnız adlî merciler bilgi isteyebilir. Hakkında bilgi istenen kişi bilgiyi isteyen adlî mercinin yargılama çevresinde doğmuş veya oranın nüfusuna kaydolunmuşsa, bilgi, o yer savcılığından, yani mahallî adlî sicilden istenir. Aksi takdirde Adalet bakanlığında kurulmuş olan, merkezî Adlî Sicil dairesinden bilgi istenir. Bir kimse hakkında adlî sicilden bilgi sorulduğu zaman yetkili merci o kimseyle ilgili bir kayda tesadüf etmezse «bu kişi hakkında adlî sicil varakası yoktur» şeklinde cevap verir. Aksi halde, adlî sicil bülteninde çıkan son haberin sıra numarasını bildirir.

İdarî teşkilâta gelince; Adalet bakanlığına bağlı Ceza İşleri Genel müdürlüğünde, bir müdürlükle idare edilen merkezî Adlî Sicil teşkilâtı vardır. Mahkemelerden verilen mahkûmiyet hükümleri kesinleştiği zaman, savcılık bir bildirme fişi düzenleyerek bu teşkilâta gönderir. Bundan başka, bir de mahallî adlî sicil teşkilâtı vardır. Bu siciller mahallî savcılıklar tarafından tutulur ve yönetilir. Mahallî savcılık kendi çevresi içinde doğan veya nüfusa kaydolanlara ait mahkûmiyet hükümlerini bu sicile geçirir. Bu şekilde, mahkûmlara ait olan bu kayıtlardan faydalanmak mümkün olur. Bir kimsenin adlî sicilde kaydının bulunması, onun, başka bir suçundan dolayı tekerrür sebebiyle cezasının arttırılmasında göz önünde tutulur. Türk hukuku yönünden ilgi çekici bir hüküm, 647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkındaki kanunda yer almaktadır. Buna göre adlî sicildeki sabıka kayıtları, belli durumlarda, belli suçlar hariç olmak üzere, belli süreler geçtikten sonra sicilden silinir. (M)

SABIKALI sıf. ve i. (*sabıka*'dan *sabıka-lı*). Daha önce bir suç işleyerek mahkeme tarafından cezalandırılmış olan, sabıkası bulunan (kimse): *Bu kopuk, İzmir'in sayılı sabıkalılarından Hristo'ydu* (S. Kocagöz).

— Huk. Sabıka kaydı bulunan kişi. Bk. SABIKA. (M)

SABIKAN zf. (ar. *sebḳ* > *sābıḳ*'tan *sābıḳan*). *Esk.* Bundan önce, evvelce. (M)

SABIKİN veya **SABIKUN** çoğl. i. (ar. *sābıḳ*'tan *sābıḳīn* veya *sābıḳūn*). *Esk.* Gelip geçmiş olan kimseler, evvelkiler, önce gelmiş olan kimseler: *Zevcat-ı tâhirattan biri dahi* [...] *Ümmi Habibedir ki zevci Übeydullah İbn Cahş ile beraber sabıkîn-i evvelinden olarak Habeş'e hicret eylemişlerdi* (Cevdet Paşa). *Sürat-i seyrinden ezhardır ki rahş-i himmetim / Hem-inanı sabıkun olmak temennasındadır* (Muallim Naci). [M]

SABIR veya **SABR** i. (ar. *şabr*). Acı, yoksuluk, haksızlık gibi üzücü durumlara ses çıkarmadan dayanma, katlanma erdemi: *Nitekim ölüleri yüzüme bile bakmıyor, dirileri yalnız sabır ve kanaat dersi veriyorlardı* (A. H. Tanpınar). *Biz, birbirimizin sabrına bakarız da iftihar ederiz* (Namık Kemal). || Olacak veya gelecek bir şey için telâş göstermeden, acele etmeden bekleme: *Şunu da, aklımızdan hiç çıkarmayalım: Savaş sabır ister* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Sabır taşı*, son derece sabırlı olan kimse. || *Sabrı taşmak* (veya *tükenmek*), katlanamaz, dayanamaz hale gelmek: *Bekir Çavuşun sabrı taştı. İleri doğru yürüdü* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Salih'in artık sabrı tükenmişti. Başından kalpağını çıkarıp yere vurdu* (S. Kocagöz). || *(Hazreti) Eyyub sabrı*, Eyyub peygamberin efsaneleşmiş sabrından dolayı, çok sabırlı kimseler için kullanılır.

— Din. Bk. ANSİKL. || *Sabrı cemil*, Tanrı'dan gelen bir acıya tahammül gösterme.

— Tasav. İnsanın kendini tutması, nefsine

hâkim olması, Tanrı'nın takdirini beklemesi. (Sabır iki türlüdür: biri, insanın kendi elinde olan işler, yapabileceği şeyler karşısında kendini tutması, beklemesi; ikincisi, kendi elinde olmayan, Tanrı tarafından takdir edilen olaylar karşısında rıza göstermesidir. Bazı mutasavvıflara göre sabır, insanın her bakımdan kendi nefsini eğitmesi, dizginlemesi, iradenin yönetimi altına almasıdır.)

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, bütün olayların yaratıcısı Tanrı'dır. Tanrı'nın izni dışında bir şey olamaz. İnsanın, elinde olmayan işler, olaylar karşısında *sabır* göstermesi, beklemesi, Tanrı'nın takdirine uyması (rıza göstermesi) gerekir. Tanrı daima sabırlı olanlarla, ilâhî takdire uyanlarla beraberdir. Tanrı'nın takdirine boyun eğerek bekleyen, sabreden her mümin sonunda başarıya ulaşır. Hz. Muhammed, kendi yolundan gidenlerin sabırlı olmalarını, sabrın insanı birçok yıkım ve üzücü sonuçtan kurtaracağını bildirir. İslâm dininde, Eyyub peygamber, tükenmez sabrıyle bütün insanlara örnek olarak gösterilir. *Kur'an*'ın birçok yerinde, Hz. Muhammed'e kendinden önce gelen peygamberler gibi sabırlı olması buyrulur. (M)

SABIRLI sıf. (*sabır*'dan *sabır-lı*). Sabreden, katlanan: *Biraz sabırlı olun, kurtulacaksınız* (S. Kocagöz). *Çerçici sabırlı bir Süryanî idi. Hepsine cevap veriyor, tariflerini yapıyordu* (R. H. Karay). [M]

SABIRSIZ sıf. (*sabır*'dan *sabır-sız*). Sabrı olmayan, sabır göstermeyen: *Salon kahkahalarla çınlıyor ve sabırsız müşterilerinin gerilmiş sinirleri gevşiyor* (Y.Z. Ortaç). *Ve ölüm kapımda kişner, sabırsız / Bir at oldu nihayet* (C. S. Tarancı).

◆ **Sabırsızlık** i. Sabırsız olma, sabır gösterememe hali: *Yemek, ev sahibinin sabırsızlığına rağmen çok neşeli geçti ve epeyce uzadı* (A. H. Tanpınar). *Kaymakam* [...] *doğrudan doğruya bu kızın macerasını merak ettiği için sabırsızlıkla sordu* (Sabahattin Ali). [M]

SABIRSIZLANMAK dönşl. f. (*sabırsız*'dan *sabırsız-la-n-mak*). Sabırsızlık göstermek: *Bu hazırlık o kadar uzun sürmüş idi ki, ikisi de sabırsızlanıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

SABİ sıf. ve i. (ar. *ṣabāvet*'ten *ṣabî*). *Esk.* Ergenlik çağına ulaşmamış erkek çocuk: *Hz. Ali ise hane-i saadette büyüyüp sabi iken islâm ile müşerref olmuştu* (Cevdet Paşa). || Özellikle, pek küçük erkek çocuk.

— Tasav. *Sabii muhabbir,* Tanrı nuruyle aydınlanmış çocuk.

— ANSİKL. Tasav. *Sabii muhabbir*, söylediği sözün ne olduğunu bilen çocuk anlamına gelir. Bazı çocuklar, erken geliştikleri için, söyledikleri sözlerin ne anlama geldiğini, ne amaçla söylendiğini bilirler. Halk arasında «çocuktan al haberi» deyiminin doğmasına yol açan, bu erken gelişen ve ne söylediğini bilen çocuklardır. Bunların, Tanrı tarafından söyletildiğine, sözlerinde gizli bir hikmetin bulunduğuna inanılır. Bazı mutasavvıflar, Tanrı nurunun çocuk gönlünü daha kolay aydınlattığına, çocuğun suçsuz (masum) oluşu yüzünden Tanrı'ya daha yakın bulunduğuna inanırlar. Bu yüzden çocuğa secde ederler.

◆ **Sabiye** sıf. ve i. *Esk.* Ergenlik çağına ulaşmamış kız çocuk. || Pek küçük kız çocuk. (M)

SABİ sıf. ve i. (ar. *ṣubū*'dan *ṣābî*). *Esk.* Gezegenlere ve bazı yıldızlara tapan (kimse).

◆ **Sabiîn** çoğl. i. *Esk.* Gezegenlere veya bazı yıldızlara tapanlar. (M)

SABİ sıf. (ar. *sebʿa,* yedi'den *sābiʿ*). *Esk.* Yedinci. || *Bab-ı sabi,* yedinci bölüm. || *Sabi aşer,* on yedinci.

◆ **Sabia** sıf. *Esk.* Sabi'in dişili.

◆ **Sabian** zf. *Esk.* Yedinci olarak, yedinci olmak üzere. (M)

SABİ veya **SAVE,** Güney Afrika'da ırmak; Maşonaland'da (Rodezya) doğar, Mozambik kıyısında Mambone'de Hint okyanusuna dökülür; yaklş. 640 km. Sabi'den ve kolu Lundi'den sulamada yararlanılır. (L)

SÂBİ, Sâbiî mezhebinden yedi kişinin ortak adı: — EBU İSHAK İBRAHİM, astronomi ve tıp bilgini (?, 925-Bağdat 996). Nerede ve kimlerden öğrenim gördüğü kesinlikle bilinmiyor. Tıp, astronomi ve riyaziye konularında geniş bilgisi olduğu, çağına göre ileri nitelikte çalışmalar yaptığı eserlerinden anlaşılıyor. Sâbi, bir süre büveyhî hükümdarı Muizüddevle'nin, onun yerine geçen İzzüddevle'nin divan kâtibi oldu. Hükümdarla yakınlık kurdu, sarayda yapılan bilimsel toplantılara katıldı. Büveyhî hükümdarı olan Adududdevle'nin veziri Mutahhar bin Abdullah için bir usturlap düzenledi. Sâbi, deney bilimleri dışında tarihle de ilgilendi. Büveyhî hükümdarı Adududdevle'nin bağlı bulunduğu hanedanın tarihini yazdı. Sâbi'nin bütün eserleri bugüne kadar gelmedi. Kendinden sonra gelen bilginler tarafından yazılan eserlerde, onun kaybolan yazılarından alınma bölümler vardır. Eserleri: *Kitabü't-Tâci* (Taci Kitabı) [bu eser *Tacül Mille* (Milletin Tacı) unvanını taşıyan hükümdar Adududdevle'nin hanedanı tarihidir]; *Resail* (Risaleler); *Divan;* — HİLÂL BİN EL -MUHASSİN, tarihçi (Bağdat 970-ay.y. 1056). Bir süre sâbiî dinine bağlı kaldı, sonra müslüman oldu. Divan kâtipliği görevinde bulundu. Kendini tarih çalışmalarına verdi. Kendinden sonra gelen tarihçilere kaynak olacak nitelikte eserler yazdı. Eserleri: *Tarih Kitabü'l-Vüzera* (Vezirlerin Kitabı Tarihi); *Gurerü'l-Belâga fi'r-Resail* (Risaleler Hakkında Söylenen Güzel Sözlerin Parlaklıkları); *Kitab Risâlât ani'l-Mulûk ve'l-Vüzera* (Vezirlerin ve Sultanların Resmî Mektuplarının Derlemesi Kitabı); *Kitab Ahbâr Bağdat* (Bağdat Haberleri Kitabı); *Kitabü's-Siyase* (Siyaset Kitabı); *Kitabü'l-Küttab* (Kâtiplerin Kitabı); — EBU İSHAK İBRAHİM BİN ZAHRUN, hekim (Rakka?-Bağdat 921). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Çağında ünlü bir hekim olduğu, İbni Ebi Useybi ve İbnül Kıftî gibi arap yazarlarının eserlerinden anlaşılıyor; — HİLÂL BİN İBRAHİM BİN ZAHRUN, tıp bilgini (X. yy.). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Kaynaklarda yalnız, Emir Tüzün'ün hizmetinde bulunduğu yazılıdır; — SABİT BİN İBRAHİM, tıp bilgini (Rakka 897-Bağdat 976). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. İbni Ebi Useybi ve İbnül Kıftî, çağında ünlü bir tıp bilgini olduğunu bildirir; — MUHASSİN BİN İBRAHİM EBU ALİ, tıp bilgini (X.yy.). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Aynı aileden gelen ünlü bilgin Sabit bin Kurra'nın eserlerini bir bütün olarak saklayarak bugüne kalmasını sağlamakla ün kazandı; — MUHAMMED BİN HİLÂL EBÜL HASAN, tarihçi (? 1026 - Bağdat 1087), Sâbiî ailesinin son bilginidir. Devlet ve siyaset işlerine karışmadı. 400 Ciltlik bir kütüphane kurdu. Tarihçi olan babası Hilâl'in (el-Sâbi) eserlerine ekler yazdı. Eserleri: *El-Hefevâtü'n-Nâdire* (Az Bulunan Yanılmalar); *Kitabü'l-Rebi* (Bahar Kitabı). [M]

SABİA i. Asya'nın tropikal ve ılıman bölgelerinde yetişen ağaç. (Sapindales takımından küçük *sabiaceae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Sabia*'nın yaprakları almaşık dizili, basit ve düz kenarlı, tomurcukları ikişer ikişer, çiçekleri düzgün disk şeklindedir; her çiçekte beş erkekorgan ve tek boyuncuk bulunur; meyvesi zeytin biçimindedir. (L)

SABİCEA i. Tırmanıcı, sarılgan saplı ağaççık; Amerika ve Afrika'daki sıcak ülkelerde ve Madagaskar'da yetişen pek çok türü bilinir. (L)

SABİH sıf. (ar. *sabāḥat*'tan *ṣabîḥ*). *Esk.* Güzel, latif, şirin. || İ. Erkek adı. (M)

SÂBİH sıf. (ar. *sebḥ* ve *sıbāḥat*'tan *sābiḥ*). *Esk.* Suda yüzen. || *Havz-ı sabih,* yüzer havuz.

— Mim. *Esk. Sabih köprü,* Osmanlılar devrinde kullanılan bir çeşit köprü. (Akarsular üzerine ve dar geçitlerde ulaşımı sağlamak amacıyle geçici veya sürekli olarak kurulan köprülere, su üzerinde, temelsiz ve yüzer şekilde oldukları için bu ad verilirdi.)

◆ **Sabiha** sıf. *Esk.* Sabih'in dişili. || İ. Gemi.

◆ **Sabihat** çoğl. i. *Esk.* Gemiler. (M)

SABİHA i. (ar. *ṣabîḥ*'ten *ṣabîḥa*). *Esk.* Güzel kadın. || Kadın adı. (M)

SABİHA SULTAN, Mehmed VI'nın kızı (doğ. 1894). Babasının şehzadeliğinde Nazikeda Kadından dünyaya geldi. Şehzade Ömer Faruk Efendiyle evlendi (1920), Neslişah, Hanzade ve Neclâ Hibetullah adlı üç kızı oldu. Mısır'da eşinden ayrıldı. Osmanlı hanedanı mensuplarının Türkiye'ye dönmelerine izin verildikten sonra İstanbul'a yerleşti. (M)

SÂBİÎ i. («vaftiz edenler» anlamında ibranîce k.den?). Din. Hıristiyan mezheplerinden biri.

— ANSİKL. Din. *Sâbiî* mezhebi IX. yy.da El-Cezire'de ortaya çıktı. Azimûn (Şis), Hermes (İdris), Orpheus adlı peygamberleri olduğu söylenir. Sâbiîlere göre Tanrı yaratıcıdır, yücedir, hakîmdir (bilge), uludur. Ona ancak ruhla ulaşılabilir. Ruh bir cevherdir. Yücedir, temizdir, bütün kötülüklerden, eksiklerden uzaktır. Ruh tek değildir, çoktur, sayısızdır. Bir cevher olan ruh, maddeden, maddeyle ilgili niteliklerden sıyrılmıştır. Evrenin bütününü kaplayan sayısız ruh, tanrı katında insana yardımcı olur, onun suçlarının bağışlanmasını sağlamağa çalışır. Bu yüzden, insanın kendini temiz tutması, kötülüklerden, ruha yıkım getirecek davranışlardan sakınması gerekir. Eşyayı yapan, değiştiren, bir durumdan başka bir duruma geçiren ruhlardır. Ruhlar yedi gezegeni yönetir. Her gezegen, bir ruhun mabedidir. Her ruhun bir mabedi, her mabedin bir gökküresi vardır. Ruh, insanın vücudunda bulunduğu gibi, bu mabedinde de bulunur. Sâbiîler gezegenlere «anne» derler. Ruhlar, gezegenleri harekete getirerek dünyayı etkileri altına alır. Cisimlerle karışmalar, kaynaşmalar ruhların etkisiyle gerçekleşir. Rüzgâr, fırtına, deprem gibi bütün yeryüzü olaylarını yöneten de ruhlardır. (M)

«Sabinler Romalılar'ın **SABİNLER** arasındaki savaşı durdururken» (detay) Louis David'in eseri Louvre müzesi, Paris

SÂBİÎLER, El-Cezire ve Harran'da yaşayan iki hıristiyan topluluğun ortak adı (IX.-XII. yy.). Tarih kaynaklarında X. yy.dan sonra görünmeğe başlayan Sâbiîlerin Mandeîler denen kolu El-Cezire bölgesinde yaşar. Bunlara *Vaftizci Yahya hıristiyanları* da denir. İkinci Sâbiî topluluğu Harran'da yaşadığı için *Harran Sâbiîleri* diye anılır. Bunlar uzun zaman islâm hâkimiyeti altında yaşayan, dinsiz (müşrik) bir topluluk olarak nitelenir. Kur'an'da, Tanrı tarafından gönderilen kitaplara inanan (kitap ehli) kimseler olarak gösterilen Sâbiîlerin mandeî fırkası olduğu ileri sürülür. Öteki topluluk, dinsiz (müşrik) diye bilinir. Halife Memun (IX. yy. sonlarına doğru) Sâbiîleri ortadan kaldırmak istedi; ancak içlerinden yetişen ünlü bilginlerin aracılığıyle yok olmaktan kurtuldular.

Mısır Fatımîleri, XI. yy.da Bağdat'ı ele geçirince Sâbiîleri dağıttılar. (M)

SABİKU i. Amerika'da *Lysiloma latisiliqua*'dan elde edilen kereste. (Rengi parlak esmerden sarıya kadar değişen sert bir odundur; gemi yapım işlerinde ve ince marangozlukta kullanılır. Orta Amerika ve Küba'da *Jigu* diye bilinir.) [L]

SABİN (Albert Bruce), amerikalı virolog (Bialystok, Rusya [şimdi Polonya] 1906). Yahudi asıllı bir ailedendi. 1921'de ailesiyle birlikte A.B.D.'ye göç ederek Paterson'a (New Jersey) yerleşti, tıp öğrenimini 1931'de tamamladı. 1934-1939 Arasında New York Rockefeller enstitüsünde görev aldı. Daha sonra Cincinnati Üniversitesi Tıp okulunda ve Çocuk Hastahanesi Araştırma vakfında çalıştı.

Yirmi dört yıl çocuk felcine karşı ağızdan alınacak canlı virüslerden oluşmuş bir aşı üstüne çalıştı. Milyonlarca çocuk felci virüsü yetiştirdikten sonra bazı türleri ayırabildi. Bunlar, maymunların beyinlerine zerk edildikleri halde felce yol açmıyordu. 1956'da aşı için uygun virüsü tespit ederek bunu değerli bilim adamlarına yolladı. Avrupa, Güney Amerika ve Afrika'da aşı büyük kütlelere uygulandı. 1962'de sovyet sağlık görevlileri, yaptıkları resmî açıklamada altı aylıktan yirmi yaşına kadar doksan milyon kişinin aşılandığını bildirdiler. Rusya'da çocuk felci vakaları bu aşıdan sonra, yüzde doksan oranında azaldı. A.B.D.'de, aşı daha az uygulandı. Bunun bir sebebi de 1961'e kadar Sabin'in burada lisans almamış olmasıydı. O arada, Salk aşısı çocuk felcini hemen hemen ortadan kaldırmıştı. Ancak Salk aşısıyle karşılaştırmak niyetiyle bazı yerlerde denendi. (M)

SABİNA. Esk. coğ. Sabinusların ülkesi. Augustus'un IV. Bölgeye kattığı Sabina'nın o tarihte başlıca şehirleri Amiternum,

Foto. LAROUSSE

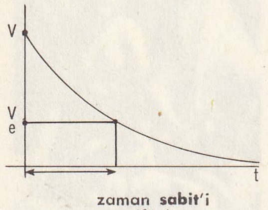

zaman sabit'i (fiz.)

Nomentum, Fidenae, Reate, Cures, Gabies idi. Ortaçağ başlangıcında İspanya Arapları bölgeyi yakıp yıktılar. Doğrudan doğruya Papalık tarafından yönetildikten sonra bölge, yavaş yavaş büyük roma ailelerinden kontların (Crescenzi, Orsini, Colonna) eline geçti. Papa Paulus V, bölgeyi tekrar doğrudan doğruya Papalığa bağladı. (L)

SABİNA (Karel), çek yazarı (Prag 1813-ay.y. 1877). 1845'te gizli bir devrimci hareketin başına geçti. 1849-1857 Arasında yedi yıl hapiste kaldı; sonra, belki de yanlış olarak, polis hizmetinde çalıştığından şüphe edildi ve çevresi tarafından ömrünün sonuna kadar hor görüldü. Eserleri: *Basne* (Masallar) [hikâyeler 1841]; *Na Pousti* (Çölde) [1863] adını taşıyan ve Bohemya'da ilk sosyal roman denemesi olarak kabul edilen bir eser ile bazı başka romanlar; edebiyat tenkitleri; *Eski ve Yeni Çek Edebiyatı Tarihi* (1860-1866); birkaç opera librettosu (Smetana'nın *Satılmış Nişanlı*'sı [Prodana Nevesta] v.b.). [L]

SABİNE, A.B.D.'de (Texas ve Louisiana) ırmak, Meksika körfezine dökülür; yaklş. 880 km. Texas'tan doğar, Sabine Lake denizkulağında son bulur. (L)

SABİNE (sir Edward), ingiliz fizikçi ve matematikçisi (Dublin 1788-East Sheen, Surrey 1883). Önce orduda hizmet etti ve generalliğe kadar yükseldi; birçok keşif ve bilimsel inceleme gezilerine katıldı; ingiliz sömürgelerinde çeşitli magnetik rasathaneleri kurulmasını sağladı. Yerçekimi alanı ve yer yuvarlağının biçimi, daha sonra da yer magnetizması üstüne araştırmalar yaptı. Güneşin lekeleriyle magnetik fırtınalar arasındaki ilişkiyi buldu. (L)

SABİNEN i. (fr. *sabinène*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan terpen sınıfından hidrokarbon; 164°C'ta kaynar, dekstrojir türü karaardıç, kakule ve mercanköşk esansında bulunur. (L)

SABİNİ dağları, İtalya'da dağ kütlesi, Latium bölgesinde, Orta Ön Alpler'in bir parçasıdır. İkinci zaman kalkerlerinden meydana gelen kütlede birçok karst şekline rastlanır. (L)

SABİNLER, lat. **Sabini.** Esk. coğ. Roma yakınına yerleşmiş latin halkı. Sabinlerin sert töreleri ve ayrı dilleri vardı; Osk'lar ve Ombria'lılarla akrabaydılar. Efsaneye göre, sabin kadınları, Romulus ile adamları tarafından kaçırılınca, Romalılarla bu halk arasında savaş patlak verdi. Savaşın ardından bir ittifak antlaşması yapıldı. Buna göre Sabinler Roma'da Romalılarla birlikte yaşayacak, fakat kralları Tatius ile senatolarını muhafaza edeceklerdi. Bu efsane muhtemelen Romalıların bir yenilgisini gizlemek için uydurulmuştur. Numa Pompilius ve Claudiagens'i Sabinlerdendi.

— İkonogr. Sabin kadınlarının kaçırılması ve Hersilia'nın dövüşen Romulus ile Tatius'u ayırma sahnesi, heykeltıraş Filarete (Roma'da San Pietro'nun kapısında) ve Giambologna (Loggia dei Lanzi, Floransa) tarafından işlendi. Ayrıca Sodoma (Roma), F. Bassano (Torino), L. Carracci (Magnani sarayı, Bologna), Romanelli (Louvre), Luca Giordano (Dresden), Rubens (Londra), Guerchino (Louvre), Poussin (Louvre ve New York) ve Tiepolo (Leningrad) gibi ressamlar da aynı konuyu ele aldılar. Tablolar arasında en bilineni David'in Louvre'da bulunan ve 1799 tarihini taşıyan eseridir (3,86 × 5,20 m). [L]

SABİNOL i. (fr. k.). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}O$ olan terpen sınıfından alkol; 211°C'ta kaynar, karaardıç esansında bulunur. (L)

SABİNUS (Julius) [öl. Roma M.S. 79], galya asıllı gasıp (M.S. 69-70). Galya'nın Lingones halkındandı; Civilis, Batavları ayaklandırdığı sırada, o da Galya'yı yeniden bağımsızlığına kavuşturmağa kalkıştı. Galyalıları silâhlanmağa çağırdı, Sezar unvanını aldı, bazı başarılar elde etti, ama Roma'ya bağlı kalan Sequani'lere yenildi. Sonunda, Petillius Cerialis'in legio'ları, her şeyi yeniden düzene soktu ve Sabinus da yedi yılını bir mağarada saklanarak geçirmek zorunda kaldı. Bir ihanete uğrayarak 79 yılında Vespasianus'a teslim edildi ve Vespasianus tarafından işkenceyle ölüm cezasına çarptırıldı. Ölümünden sonra, sadık karısı Epponina da kendini öldürdü. (L)

SABİNUS'ÇU sıf. ve i. (Masurius *Sabinus*'un adından *sabinus-çu*). Rom. huk. Özellikle, M.S. I. yy.da yaşayan ve Ateius Capito'nun öğrencisi olan hukukçu Masurius Sabinus tarafından kurulan bir hukukçular okulunun temsilcileri için kullanılır. (Sabinus'çular, Proculus'çuların hasmıydı. Okulları bir yüzyıldan fazla sürdü. Bu okula, Sabinus'un halefi Cassius Longinus'un adından ötürü *Cassius* okulu da denir.) [L]

SABİR sıf. (ar. *ṣabr*'dan *ṣābir*). *Esk.* Sabreden, acele etmeden bekleyen, sabırlı: «*Aşkında bilirsin kim sabir kulunum cānâ*» (Bağdatlı Ruhi). || İ. Erkek adı.

◆ **Sabire** sıf. *Esk.* Sabir'in dişili. || İ. Kadın adı.

◆ **Sabirîn** çoğl. i. *Esk.* Sabredenler, sabırlılar. || *Fukara-i sabirîn*, sabreden, katlanan yoksullar. (M)

SABİR i. (fr. k.). Leng. Ayrı diller konuşan kişiler arasında, özel amaçla kullanılan bildirişim dili; bile bile karıştırılmış, kelime haznesi ve gramer yapısı isteyerek geliştirilmemiştir.

— ANSİKL. *Sabir*'ler, bazı alanlarda (ticaret, esirlerle anlaşma, profesyonel düzende bildirişim [meselâ, rus ve norveçli balıkçılarının dili olan Rusnorsk]) kullanılan özel dillerdir. Gerçek karma diller olan Sabir'ler az çok sunîdir. Sabir'in tipik örneği *lingua franca*'dır. Bazı bilim adamları az çok karma olan bütün dilleri (özellikle şinuk dilleri, Picinler v.b.) sabirler arasına sokarlar. (L)

SABİR (Mirza Ali Ekber) **Tahirzade,** azerbaycanlı türk halk şairi (Şirvan 1862-Azerbaycan 1913). Mahalle mektebinde okudu; Seyid Azim Şirvanî'nin açtığı özel okula gitti; Seyid Azim'in teşvikiyle şiir üstünde çalıştı. Batı Türkistan'ı, Buhara, Semerkand ve Horasan'ı gezdi; Irak'a gitti. Babasının ölümü üzerine Şirvan'a döndü. 1906'da çıkmağa başlayan *Molla Nasreddin* adlı mizahî gazetede sürekli olarak yazmağa başladı. Şiirlerinde «Hop-Hop» imzasını kullandı. Sabir, şiirlerinde genellikle toplumsal meseleleri konu alarak işledi. İstanbul ağzına yakın bir azerî şivesiyle yazdığı şiirlerinin çoğu mizahî niteliktedir. Şiirleri: *Hophopname* adıyle Bakû'da yayımlandı. (M)

SABİT sıf. (ar. *şebāt* ve *şübūt*'dan *şābit*). Yerinden oynamayan, yer değiştirmeyen, durağan: *Sabit nokta. Sabit yıldızlar.* || Deney veya uygulama yoluyle açıklanmış veya tanıtlanmış: *Cinayeti sabit olmamıştır* (Cevdet Paşa). *Bu hakikat ilmen sabit olmuştur.* || *Mec.* Değişmeyen, hep aynı kalan: *Sabit tarih.* || önceden belirlenmiş, ayrılanmış: *Sabit gelir.* || İ. Erkek adı. || *Sabit bakış* (*nazar* veya *göz*), bir noktaya dikilmiş bakış: *Onlar sedirin köşesinde diz çöküp oturan ve kendilerine sabit gözlerle bakan küçük bir çocuk görmüşlerdi* (Sabahattin Ali). *Yalnız haddinden ziyade açılan gözleri sabit bir nazarla bakıyor* (H. Z. Uşaklıgil). || *Sabit kalem*, kopya kalemi. || *Sabit renk* (veya *boya*), değişmeyen, bozulmayan, çıkmayan renk.

— ÇEŞ. DEY. *Sabit fikir*, saplantı: *Zihninde sabit bir fikir vardı: Başlayacağım; bitirecekler. İstiklâl ateşinin ilk kıvılcımı olacağım* (S. Kocagöz). || *Sabit fiyat*, önceden belirlenmiş değişmez fiyat.

— Astron. *Sabit yıldızlar*, öz hareketleri ilk bakışta görülemeyecek kadar az olan, bu yüzden birbirlerine göre hep aynı konumda kalırmış gibi görünen yıldızlar. (Bunların aksine gezegen*ler, hareketli gökcisimleridir.)

— Denizc. *Sabit arma*, sabit donanımlı arma. || *Sabit gabya yelkeni*, iki gabya yelkeni bulunan gemilerde abaşo gabya yelkeni. (XIX. yy. ortasına doğru gabya yelkenleri üçüncü camadan sırasından ikiye bölünerek daha kolay kullanılır hale sokuldu; böylece tek yelken yerine iki yelken elde edildi. Alttakine *sabit*, üsttekine *müteharrik* gabya yelkeni denildi. Bunların her birinin sabit seren, müteharrik seren, sabit ve müteharrik prasya v.b. kendine ait seren ve donanımları vardır. Müteharrik olan, sabit olanın üstüne indirilince gabya yelkeni hemen alt camadan hizasına gelir.)

— Elektr. *Yalıtkanlık sabiti.* Bk. YALITKANLIK.

— Fiz. Bir cismin bir özelliğiyle veya bir cihazla ilgili deneysel ve sayısal veri. || *Bir galvanometrenin sabiti*, birim şiddetteki bir akımın meydana getirdiği sapma. || *Evrensel çekim sabiti.* Bk. ÇEKİM. || *Kılcallık sabiti.* Bk. KILCALLIK. || *Planck sabiti.* Bk. PLANCK SABİTİ. || *Radyoaktif sabit.* Bk. RADYOAKTİF. || *Rydberg sabiti.* Bk. RYDBERG SABİTİ. || *Tükel gazların sabiti.* Bk. GAZ. || *Volta sabitleri*, bir pilin sabit olarak kabul edilen direnci ve elektromotor kuvveti. || *Yayılma sabiti*, sonsuz uzunlukta olduğu kabul edilen bir doğru üzerinde yayılan gerilim ve akımların uzunluk birimiyle olan faz farkını ve zayıflamayı belirten karmaşık sabit. || *Zaman sabiti*, *t* zamanına bağlı üstel bir fonksyonun V büyüklüğünün, Neper logaritmaları tabanının (*e* 2,718) birime olan oranı içinde değiştiği zaman aralığı.

— Havc. *Sabit balon*, yerde sağlam bir noktaya bir kablo ile bağlı tutulan balon.

— Kim. *Sabit değerler.* Bk. ANSİKL.

— Mat. Bk. DEĞİŞMEZ.

— Muhas. *Sabit sermaye*, başka biçime girmeden uzun süre üretim faaliyetine yarayan veya birçok üretim dönemine katılan ve bu yüzden yavaş yavaş tükenen veya kullanılmaz duruma gelen sermaye unsuru. (Bk. SERMAYE.) || *Sabit varlıklar*, bilançonun aktifinde yer alan paraya çevrilme yetenekleri az olan varlıklar. (Bunlar, bina, donatım, makineler, âletler, arazi, taşıma araçları gibi maddî peştemallık, ihtira beratı, patent hakları v.d. gibi maddî olmayan unsurlardır.)

— Sibern. *Sabit değer ayarı*, ayar değerinin bir an için veya zamana bağlı olarak çok az değişmesini sağlamak için, ayar bozucu büyüklüklerin etkisini azaltmak amacını güden ayarlama.

— ANSİKL. Kim. Özgül ağırlık, ergime noktası, kaynama noktası, genleşme katsayıları, çeşitli ışınımlar için soğurma katsayıları v.b. saf bir maddenin özelliklerinin sayısal verileridir.

Sabit değerler adını doğrulamak için bu sayısal değerlerin tamamen değişmez olması gerekir; gerçekte ise, olayların gözlendiği şartlara, özellikle, sıcaklığa ve basınca bağlıdır. Bu sebeple, çoğu durumda, verilen sayısal değerlerin bir anlamı olması için bu şartların kesinlikle belirtilmesi gerekir. (LM)

SABİT (Abdülkerim), türk şairi (İstanbul 1863-ay.y. 1913). Bir süre Galatasaray sultanîsinde okudu. Çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunduktan sonra Hariciye Nezareti İstişare odası muavinliğinden emekliye ayrıldı. Edebiyat konularında çalıştı, eski geleneği sürdüren şiirler yazdı. Eserleri: *Sabah-ı İnşirah* (İç Açıklığının Sabahı), *İmdadü'l-Midad* (Mürekkebin Yardımı). [M]

SABİT (Alâeddin), türk şairi (Bosna 1650, İstanbul 1712). Doğduğu yerde medrese öğrenimi gördü, sonra İstanbul'a geldi. İran, arap ve türk edebiyatlarını inceledi. Seydimehmetpaşa dairesi imamlığında, Bosna, Konya, Diyarbakır kadılıklarında bulundu. Tasavvuf ve din konularında çalıştı. Daha çok mesnevileriyle tanındı. Deyim ve atasözlerine şiirlerinde geniş bir yer veren Sabit'in alaycı, yerici, eğlenceli bir anlatımı vardır. Dili bazen ağdalı, bazen akıcı ve açıktır. Eserleri: *Derename; Berbername; Zafername; Edhem ve Hüma; Divan.* (M)

SABİTAT çoğl. i. (ar. *sabite*'den *şābit-āt*). *Esk.* Gezegen olmayan, yerinde durur gibi görünen yıldızlar. *Zt.* SEYYARÂT. (M)

SABİT bin KURRA, arap bilgini (Harran 834-Bağdat 901). Sabiî* mezhebine bağlı birçok bilginin yetiştiği harranlı bir ailedendir. Özellikle felsefe, riyaziye ve tıp konularında çağına ışık tutacak nitelikte çalışmalar yaptı. Eski anadolu ve yunan felsefesini öğrendi. Yunan matematikçilerinin eserlerini inceledi. Felsefe ve tıp alanında deneye dayanan, tabiat olaylarına yönelen bir tutumu benimsedi. Hakikat için en geçerli ölçünün akıl olduğu görüşünü savundu. Sabiî inançlarıyle bağdaşmadığı ileri sürülen bu düşünceleri yüzünden ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. Bağdat'a yerleşti. Halife Mutezid'in ilgisini çekti ve saraya alındı. Burada eski yunan matematikçilerinin eser-

lerini Arapçaya çevirdi; onlara birtakım ekler ve yorumlar yazdı. Sabit'in telif ve tercüme eserleri, çağında olduğu gibi, sonraki dönemlerde de, birçok bilgin tarafından başvurulan ana kaynak niteliğini kazandı. Yaptığı tercümelerle eski anadolu, yunan ve roma kültürünün islâm ülkelerinde de yayılmasını, deney bilimlerinin gelişmesini sağladı. Sabit, kendinden sonra gelen bütün maddeci ve akılcı islâm filozoflarını, bilginlerini etkiledi. Yunancadan Arapçaya yaptığı tercümeler, sonraki çağlarda batılı bilginlerin ilkçağ kültürünü öğrenmesine yardımcı oldu. Başlıca eserleri: *Kitab fi Sebeb Kevni'l-Cibal* (Dağların Ortaya Çıkış Sebebi Hakkında Kitap); *Kitab fi'n-Nabz* (Nabız Hakkında Kitap); *İhtisarü'l-Mantık* (Mantık Özeti); *Kitab Esnafü-l-Emraz* (Hastalık Türleri Kitabı); *Kitab fi't-Tasarruf fi Eşkâli'l-Kıyas* (Tasım Türlerini Kullanma Hakkında Kitap); *Kitab fi İstihraci'l-Mesaili'l Hendesiye* (Geometri Problemlerini Çözümleme Üstüne Kitap). [M]

SABİT bin SİNAN, arap hekimi ve tarihçisi (? - öl. 970). Harranlı bir ailedendir. Dedesi ve babası da hekimdi. Onlardan tıp öğrenimi gördü. Bir süre Bağdat'ta, abbasî halifelerinin sarayında yaşadı. Müttekibillah, Müstekfibillah ve Mutibillah gibi halifelerin özel hekimi oldu. Tıp konuları üstünde çalıştığı, bazı eserler yazdığı ve 907-970 yılları arasında geçen olayları kapsayan tarihî bir eseri olduğu söylenir. (M)

SABİTE i. (ar. *şâbit*'ten *şâbite*). *Esk.* Bir formülde, değeri önceden bilinen değişmez nicelik. *Eşanl.* SABİT, DEĞİŞMEZ. || Hareket etmeyen, yerinde durur gibi görünen yıldız. *Zt.* GEZEGEN. (M)

SABİTKADEM blş. sıf. (ar. *şâbit* ve *kadem*'den *şâbit-kadem*). *Esk.* Değişmez, devamlı. || Yerinde veya sözünde duran. (M)

SABİTLİK i. (*sabit*'ten *sabit-lik*). Sabit olma hali.

— Psikol. *Sabitlik ilkesi* veya *algısal sabitlik*, bir nesnenin uzaklığı, görülme açısı, durumu veya aydınlanması konusunda değişikliklerin ortaya çıkmasına rağmen, bu nesnenin büyüklüğünün, biçiminin, renginin ve ses şiddetinin gerçekte olduğuna çok yakın bir tarzda kavranmasını dile getiren ilke. Bk. BÜYÜKLÜK. (L)

SABLE adası (veya **CAPE SABLE ISLAND**), Atlas okyanusunda ada, Yeni İskoçya açıklarında; gemiler için tehlikelidir. (L)

SABLES-D'OLONNE (LES), Fransa'da Vendée idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Atlas okyanusu kıyısında; 19 256 nüf. Bugün ancak bölgesel ticarî rol oynayan bir liman çevresinde kurulan şehrin başlıca gelir kaynakları turizm ve balıkçılıktır.
— *İdare çevresi*, 134 597 nüf. (L)

SABOLY (Nicolas), Provence'lı şair ve müzikçi (Monteux, Carpentras 1614-Avignon 1675). Avignon'da, Saint-Pierre kilisesinin papazı, Arles kilisesinin müzik yöneticisi oldu; yüzden fazla noel şarkısının sözlerini (provence dili) ve müziğini yazmıştır. (L)

SABOTAJ i. (fr. *sabotage*). Bilinçli ve kasıtlı olarak, bir işi veya bir durumu bozmayı ve yıkmayı amaçlayan eylem, baltalama.

— Huk. Askerî olan veya devletin silâhlı kuvvetlerinin hizmetine tahsis edilmiş bulunan gemileri, hava vasıtalarını, yolları, müesseseleri, depoları ve diğer askerî tesisleri (bunlar henüz tamamlanmamış bile olsa) kısmen veya tamamen, tahrip eden veya kullanılmayacak hale getiren kimsenin fiili.

— ANSİKL. Huk. *Sabotaj* fiilleri Ceza kanununda 3 038 Sayılı kanunla yapılan bir değişiklikle girdi. Sabotaj suçlarının mutlaka savaş sırasında işlenmesi gerekli değildir. Sabotaj suçlarının mağduru Türk devletidir. Sabotaj suçunun faili herkes olabilir. Kanun bu suçun belli kişiler tarafından işlenebileceğini kabul etmemiştir. Bu bakımdan failin vatandaş veya yabancı olması şartı aranmaz, ayrıca ülke içinde ikamet de gerekli değildir. Bu suçun mevzuu maddede gösterilen yollar, gemiler, depolar ve tesisler olabilir. Bunların dışında kalan şeylere yapılan tecavüzler maddenin kapsamı dışında kalır. Sabotaj suçunun maddî unsuru suçun konusunu meydana getiren şeylerin tahrip edilmesi veya kullanılamayacak hale getirilmesidir. Tahrip etmek ve kullanılamayacak hale getirmek kavramları birbirinden farklıdır. Aslında tahrip etmek fiilinde kullanılamayacak hale getirmek durumu da vardır. Diğer taraftan kullanılamayacak hale getirmenin de kısmen, tamamen veya geçici bir zaman için olması arasında fark yoktur. Sabotaj suçu kanuna göre, gerek kasten ve gerek taksirle işlenebilir. Suçun kasten işlenmesi halinde neticenin istenmesi ve hareketin buna göre yapılması yeterlidir; failin hangi saikle hareket ettiğinin önemi yoktur. Taksirle işlenen sabotaj failin fiilî kusuru sonucunda bu suçun ve sonucunun meydana gelmesi şeklinde gerçekleşir. Kanun, sabotaj suçunu işleyen kimselere sekiz yıldan az olmamak üzere hapis cezası verileceğini öngörmüştür. Kanun, suçun Türkiye ile savaş halinde bulunan bir devletin yararına işlenmesi halinde veya devletin savaş hazırlıklarını, savaş güç ve kabiliyetini, askerî hareketlerini tehlikeye koyması halinde, failin ölüm cezasıyle cezalandırılacağını kabul eder. (M)

SABOTAJCI sıf. ve i. (*sabotaj*'dan *sabotaj-cı*). Sabotaj yapan (kimse), baltalayıcı. (M)

SABOTE (fr. *saboter*'den). [Yalnız *sabote etmek* ve *edilmek* şeklinde kullanılır]. *Sabote etmek*, bir işi, girişimi veya durumu bilinçli ve kasıtlı olarak bozmak veya yıkmak, baltalamak: *Konferansı sabote etmek.* || *Sabote edilmek*, sabotaja uğramak. (M)

SABR i. Bk. SABIR.

SABRA (Vadya), lübnanlı besteci ve müzik nazariyecisi (Beyrut 1876-ay.y. 1952). Arap müziğindeki derin bilgisini sağlam bir batı kültürüyle birleştirdi (Widor'un öğrencisiydi), türkçe (*Kenan Çobanları*) ve arapça (*İki Krallar*) operalar, Lübnan ve Osmanlı marşlarını besteledi, Beyrut Millî konservatuvarını kurdu. (L)

SABRETMEK dönşl. f. (*şabr* ve türk. *etmek*'ten). Sabır göstermek, sabırlı davranmak: *Yazı odasının kapısının üstüne: «Ey iman edenler! Sabrediniz ...* (A.H. Müftüoğlu). *Kişi sabır ile bulur kemali / Sabretmeyen maksudunu bulamaz* (Âşık Veysel). [M]

SABRİ (Ali), mısırlı siyaset adamı (doğ. 1920). Arap Sosyalist birliği genel sekreteriydi. Yürütme meclisi başkanlığı (1962-1964), mart 1964-ekim 1965 arasında başbakanlık ve 1965'te cumhurbaşkanı yardımcılığı yaptı. 19 Haziran 1967'de Nâsır, Arap Sosyalist birliği genel sekreterlik görevlerini üzerine alınca, Sabri'yi başbakan yardımcılığıyle mahallî yönetim bakanlığına getirdi ve 1 ekimde, ona Süveyş Kanal bölgesi bakanlığı görevini verdi. Arap sosyalist birliği içinde sol kanadın lideri olarak bilinen Ali Sabri, Nâsır'ın ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen Enver Sedat'ın iki yardımcısından birisi oldu (kasım 1970). Mayıs 1971'de Enver Sedat'a karşı hazırlanan bir darbe teşebbüsüne karıştığı iddiasıyle görevinden alındı ve tevkif edildi. 9 Aralık 1971'de müebbet ağır iş cezasına çarptırıldı. (LM)

ALİ SABRİ

SABRİ (Mehmed Şerif), türk şairi (Edirne ?-İstanbul 1645). Şair Hilmi Ahmed Efendinin oğlu. Edirne'de medrese öğrenimi yaptı; ilmiye mesleğine girdi. Çeşitli illerde kadılık görevinde bulundu. Şiirleri ve din alanındaki bilgisiyle Murad IV'ün ilgisini çekince saraya alındı. Sultanın nedimleri arasına girdi. Bazı şiirlerinde çağdaşı Nef'i'nin etkisi görülen Sabri, daha çok gazel türünde başarı kazandı. Divan şiirinin bütün türlerini denedi. Gazellerinde halk deyimleri ve atasözleri de görülür. Bütün şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

SABRİ EFENDİ (Mustafa) **Hoca.** Bk. MUSTAFA SABRİ EFENDİ *Tokatlı*.

SABRİ MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (İzmir, ?-İstanbul 1880). Tercüme

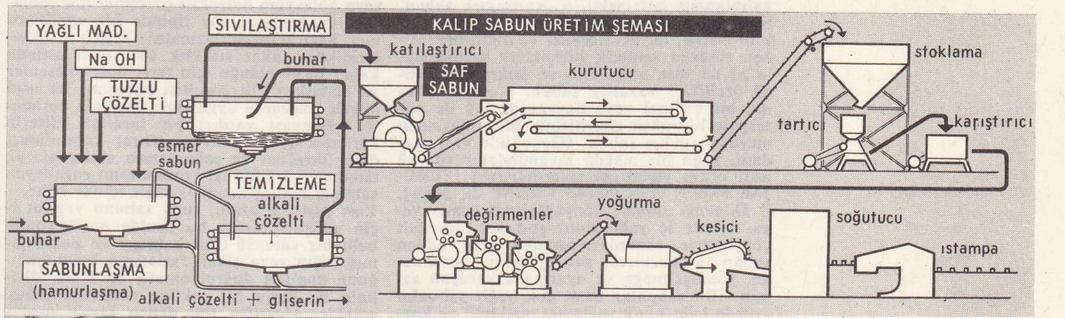

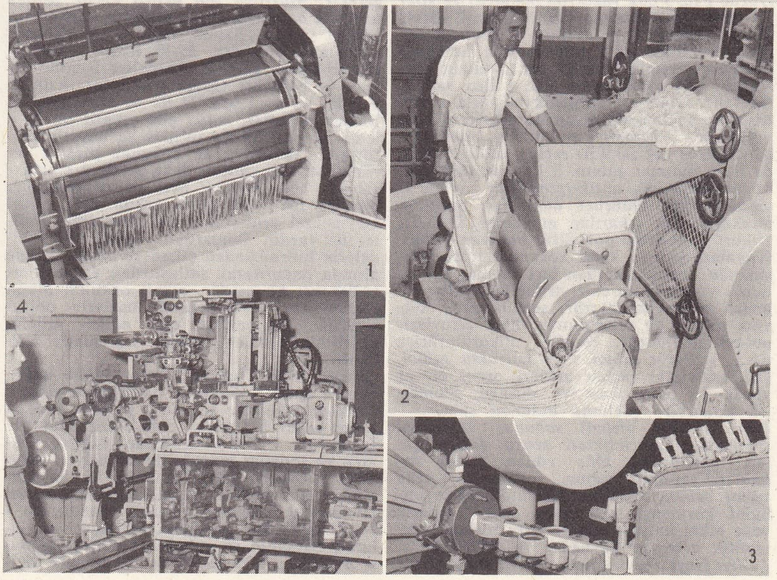

sabun üretimi

1. Katılaştırıcı
2. Değirmenlerden çıkış
3. Yoğurma ve kesici
4. ıstampa

odasına girdi. Talçi mutasarrıflığı (1803), Vidin kaymakamlığı, Aydın ve Tuna valiliği yaptı. Şûrayı Devlet azası, Selânik valisi (1868), İzmir valisi (1872), zaptiye müşiri, Trablusgarp valisi (1878) ve rüsumat emini oldu. (M)

SABRİ PAŞA (Eyüp), türk kumandanı ve yazarı (öl. 1890). Yenişehir yakınlarında İdrisi Muhtefî tarikatına girdi; genellikle Hicaz ve Arabistan yarımadasının tarihi ve eserleri üstüne yazılar yazdı; müslümanlar ve özellikle hacılar için hac yollarını belirten, Mekke ve Medine'yi anlatan, kılavuz niteliğinde kitapları vardır. Eserleri: *Mir'atü'l-Haremeyn* (Mekke ve Medine'nin Aynası); *Ahval-i Ceziretü'l-Arab* (Arabistan Yarımadasının Durumu), *Tarih-i Vahhabiyen* (Vahhabîlerin Tarihi); *Necatü'l-Mü'minin* (İman Edenlerin Kurtulması); *Tekmiletü'l-Menasik* (Hac Yollarının Tamamlanması). [M]

SABUCO Y ALVAREZ (Miguel), ispanyol filozofu ve bilgini (Alcarez [?] -öl. 1590'dan sonra). Eserleri: tutkular üstüne bir inceleme olan *Nueva Filosofia de la Naturaleza del Hombre* (İnsan Tabiatının Yeni Felsefesi) [1587-1588] ve özellikle tıp meselelerine değinen *Coloquios* (Nutuklar). [M]

SABUH i. (ar. *ṣubḥ*'tan *ṣabūḥ*). *Esk.* Sabahları içilen şarap: *Sabuh içmedi gündüz çemende gül-ruhsar* (Ahmedî). || Mahmurluk bozan içki. (Cahiliye devrinde Araplar sabah mahmurluğunu gidermek için sabuh içerlerdi.) [M]

SABUK zf. ve sıf. Bk. ABUK SABUK.

SABUKLAMA i. (*sabuk*'tan *sabuklamak* > *sabukla-ma*). Psikol. *Yeni.* Bazı hastalıklar sırasında olduğu gibi abuk sabuk konuşma, sayıklama ile başlayıp, çılgınlık, taşkınlık halini alan akıl bozukluğu. *Eşanl.* HEZEYAN. (M)

SABUN i. (ar. *ṣābūn*). Sabun sanay. Bir alkalinin yağlı bir madde üzerine etkisiyle elde edilen, temizlik ve yıkama işlerinde kullanılan madde. (Bk. ANSİKL.) || Bu maddenin kalıplanmış katı şekli. || *Antiseptik sabun,* bakteri öldürücü maddelerin (heksakloro-difenil metan, tetraklorofenol ve diklorofenol'den türeyen sentetik bileşikler) katılmasıyle az da olsa antiseptik ve mikrop öldürücü özellikler kazanan sabun. || *Arap sabunu,* bir bitkisel veya hayvansal yağ ile potasyum hidroksit çözeltisinin birleşmesinden meydana gelen sabun. (Genellikle yarı saydam, yağlı bir macun kıvamındadır ve yağ asdi oranı yüzde 40 civarındadır.) [YUMUŞAK SABUN veya POTAS SABUNU da denir]. || *Donyağı sabun,* donyağlarının (dana veya domuz iç yağlarının) sodyum hidroksit çözeltisiyle sabunlaşmasından elde edilen sabun. || *Kozmetik sabun,* deriyi beslemeğe, yumuşatmağa ve uyarmağa yarayan sabun. (Bu sabunlar basit çok yağlı sabunlar [yüzde 1 ile 3 çok yağlayıcı maddeli] ve kozmetik katılmış sabunlar [lanolin, ketil alkol, lesitin] olarak ikiye ayrılır.) || *Metalik sabun,* genellikle ağır madenlerden herhangi birinin çözünmüş tuzu ile alkali sabun arasındaki çift ayrışmadan elde edilen sabun. (Metalik sabunlar inorganik yağlarla karıştırılarak yağlamada viskozite artırıcı olarak kullanılır.) || *Marsilya tipi sabun,* bileşiminde yüzde 63 yağ asidi ile reçine asidi ve yüzde 28 su bulunan sabun. || *Parazit öldürücü, böcek öldürücü, antikriptogamik sabun,* içinde parazit öldürücü maddeler, özellikle pirekapan'dan çıkarılan maddeler, D.D.T., kükürt ve sodyum polisülfür bulunan sabun. (Eşyaları güveye karşı korumak için, bileşiminde şu maddelerden biri bulunan bir sabunla yıkamak gerekir: trifenil - trikloro - benzil-fosfonyum klorür, selenik asit, sodyum selenit ve selenyumun diğer türevleri, potasyum flüorür, çeşitli silikoflüorürler v.b.). || *Payet sabun* veya *pulcuklu sabun,* yağ asitleriyle reçine asitleri oranı en az yüzde 78 olan, ince ve düzgün geometrik pulcuklar şeklinde bulunan sabun. || *Pirina* (veya *pirina*) *sabunu,* zeytinden zeytinyağı çıkarıldıktan sonra geriye kalan artıklardan elde edilen pirina yağından yapılmış sabun. || *Saydam* veya *şeffaf sabun,* soğutma sırasında homogenliğini koruması için, içine şeker, gliserin veya alkol katılan sabun; duyarlılığını elektrolitik ortamda kaybeder ve billûrlaşmaz. || *Sıvı* (veya *mayi*) *sabun,* bileşiminde, yüzde 36 oranında hindistancevizi yağından yapılmış potas sabunu bulunan sulu çözelti: *Ameliyatlarda kullanmak için sıvı sabun beşte bir oranında seyreltilir.* || *Soğukta yapılan sabun,* sıvı halde katılan maddeler ile sodyum veya potasyum hidroksit çözeltisinin egzotermik tepkimesiyle elde edilen sabun: *Soğukta yapılan sabunda bütün başlangıç gliserini bulunur.* || *Talaş sabunu,* yağ ve reçine asitleri oranı yüzde 75 olan talaş şeklindeki sabun. || *Tıbbî sabun,* badem veya çekirdek yağının sodyum hidroksit çözeltisiyle sabunlaşmasından elde edilen sabun. || *Toz sabun,* toz haline getirilmiş sert sabun; yağ ve reçine asidi miktarı en az yüzde 82'dir. || *Tuvalet sabunu.* Bk. ANSİKL. || *Yarı pişmiş sabun,* kısmî bir tuzlama uygulansın veya uygulanmasın sıcakta hamurlaştırma ile elde edilen sabun. || *Yüzer sabun,* yoğunluğunu azaltarak sudan daha az yoğun hale getirmek için içine hava karıştırılan tuvalet sabunu.

— ÇEŞ. DEY. *Sabun köpüğü gibi sönmek,* gösterişli olduğu halde, en küçük bir etki ile yok oluvermek: *Hele padişah, hele saray! Bu fırtınalar içinde o, yanmadan, yıkılmadan bile bir sabun köpüğü gibi sönmüş, gitmişti* (Ş.S. Aydemir). || *Suya sabuna dokunmamak.* Bk. SU.

— Camc. *Camcı sabunu,* camın rengini almak için kullanılan manganez dioksit.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Miner. *Sabun taşı. Eşanl.* SAPONİT. || *Tabiî sabun. Eşanl.* SMEKTİK.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sabun sanay. *Sabun yapımı.* Sabunlar, doymuş veya doymamış, molekül ağırlıkları değişik alifatik asitlerle, bunlara eşit miktarda organik veya inorganik bazların birleşmesiyle meydana gelen yüzey etkenleridir. Sabun suda eriyebilir; fakat bu erime, sabun çözeltileri alkali bir tepkime gösterecek şekilde, kısmî veya tersinir bir hidroliz meydana getirir. Sabun yapım usulleri çok değişiktir. En basiti *soğukta yapım*'dır. En azından yüzde 30'luk sodyum veya potasyum hidroksit çözeltilerinin gerektiği, «yağ içinde su» tipinde bir emülsiyonun hazırlanması lâzımdır. Tepkime egzotermiktir; fakat sıcaklık 100° C'ın altında kalır. Basit olduğu için (sıvı lipit bileşenler ve derişik alkali çözeltisi karışımı) bu usul küçük tesislerde uygulanır. Bununla beraber iki sakıncası vardır: bir taraftan gliserin kütlenin içinde kalır ve tekrar kazanılmaz, diğer taraftan da sabunlaşma ender olarak tamdır ve ürünün iyi korunmasını engelleyen sabunlaşmamış kısımlar kütle içinde kalır. *Yarı pişirme* usulü, tıraş sabunu yapımı için geliştirilmiştir; bu usulde emülsiyonun belli bir süre 90°C'ta kalması ve bozulmamış yağın veya alkali fazlasının bulunmadığının analizle doğrulanması, bu fazla alkalinin de kesin bir şekilde nötürleştirilmesi gerekir. *Marsilya tipi* denen klasik usulde sırasıyle hamurlaştırma, tuzlama, pişirme ve tasfiye yapılır. Sabun hamuru daha sonra soğumaya bırakılır, 35-40 kg'lık paralel yüzler haline getirilir, modeller üzerine taşınır ve belli bir ağırlıkta kalıplar halinde kesilir: bu usul için 24 ile 60 saat gerekir. Bugün sabunlar, ısıtıcı çift çeperli bir besleme haznesi içinde tutulur ve hücreli pres filtrelere benzeyen bir soğutma presine sürülür. Sürekli çalışan daha modern cihazlar sabunu hem soğutur hem de suyunu alır; böylece toz veya payet sabun elde edilir. Geleneksel usullerin yerini alan diğer usuller de vardır. Bunlardan birinde hammaddelerin hidrolizinden çıkan ve düşük basınç altında damıtılarak saflaştırılan yağ asitleri kullanılır; bu asitler, alkali oksitler, alkali karbonatlar veya organik bazlarla nötürleştirilir. Bu şekilde elde edilen ürünler genellikle tuvalet sabunu yapımında kullanılır.

Gerçek sürekli sabun yapımı 1934'e doğru ortaya atıldı. «Clayton» metodunda yüksek sıcaklık uygulanır ve sonra yeniden hidratlanan susuz bir sabun elde edilir. Gunther Jacobs'un «İ.P.C.» usulünde yağları eritmek ve sodyum hidroksitle emülsiyon meydana getirmek için etkisiz bir eritici kullanılır; elde edilen kütle, atmosfer basıncından daha düşük bir basınç altında, sm^2'ye 7 kg'lık bir gerilimin etkisinde bırakılarak eriticinin ve glikolün buharlaştırılması sağlanır. «Du pont de Nemours» usulünde gliseritler metanol etkisiyle metil esterleri haline dönüştürülür ve sürekli damıtma ile saflaştırılan esterler susuz veya derişik çözelti halindeki bir alkaliyle işlenir. «Sharpless» metodunda, Marsilya metodunun ilkeleri uygulanır ve imalâtın her safhasında merkezkaç işlemi yapılır. Nihayet «yağ içinde su» tipinde bir emülsiyonun kullanıldığı «Monsavon» usulü, saf sabunda yüzde 61 yağ asidi ve yüzde 0,2 sodyum hidroksit fazlası olacak şekilde, düşük sıcaklıkta deriştirme alkali çözeltisi ile yapılır; sıcak bir çepere temas ederek başlayan tepkime egzotermik olduğu için kendi kendine devam eder. Sabun, bir kule içinde, derişikliği sınır hidroksit çözeltisine eşit olan derişik hidroksit çözeltisiyle yıkanır ve tasfiye, bir miktar düz sabunun eritildiği ve esmer kısımların (kola) elde edildiği hafifçe alkali bir su katılarak yapılır. Fazlar (yüzde 75 sabun, yüzde 25 esmer faz) çift zarflı kaplarda 12 ilâ 24 saat dinlendirilerek ayrılır. Esmer faz böylece saf sabun ve sınır hidroksit çözeltisinden belli bir miktar sodyum klorür katılarak ayrılır.

Kullanılma amacı veya özelliklerine göre sabunlar 9 sınıfa ayrılır: tuvalet sabunu, tıraş sabunu, birinci nevi sabun (kalıp, toz ve granül), pirina sabunu, ikinci nevi sabun, toz sabun, mayi sabun, yumuşak sabun, tıraş kremleri.

● *Kokulu sabun* yapımında gösterilen özenin giderek artması, kokulu sabun kullanımının çok yaygınlaşmasına yol açtı. Sabunların kokulu hale getirilmesi ilgi çekici bir işlemdir; kokunun içine giren temel yağlar alkali ortama iyi dayanmadığı için kokunun bozulma tehlikesi vardır; öte yandan, kokunun yayılmasına yardım eden alkolün bulunmadığı sabunlarda dayanıklılığı sağlamak için dayanıklı maddeler eklemek gerekir. Kokulu sabunlar bazen meyve şeklinde de piyasaya sürülür ve daha ilgi çekici olması sağlanır.

● *Tuvalet sabunu.* Bu sabun, içinde sabunlaşmamış ürün bulunmayan ve serbest alkali oranı yüzde 0,05'ten az, sodyum klorür oranı da yüzde 0,5 civarında olan bir hamurdan elde edilir. Ham madde daha sonra, suyunun yüzde 20'sini kaybetmesi ve böylece yağ asidi miktarının yüzde 78'e yükselmesi için kurutulur. O zaman koku ve renk verici maddeler, bazen de değişik katkı maddeleri katılır; daha sonra karışım, iki mekanik işlemden geçirilir: kütleye uygun bir yapı verebilmek ve katkıların mükemmel bir şekilde dağılmasını sağlamak için karıştırma ve yoğurma; sonra sabunun düzgün parçalar halinde kesilmesi. Sabun kalıplarının baskısı ve ambalajı, müşteri üstünde önemli etkileri olan işlemlerdir.

— Eczc. Tedavide çeşitli sabunlar kullanılır: 1. *badem yağı sabunu,* badem yağı ile sodyum hidroksitten elde edilir ve çeşitli ilâçlarda sıvağ olarak kullanılır (haplar, linimentler); 2. *donyağı sabunu,* hayvanî yağlarla sodyum hidroksitten elde edilir; alkollü çözeltisi, opodeldok balsamının temel maddesini meydana getiren bir jel'dir; 3. *arap sabunu, potas sabunu veya yumuşak sabun,* bazen uyuz tedavisinde kullanılır; 4. *potaslı hindistancevizi yağı sabunu,* suda uygun bir şekilde çözündürülüp sterilize edilerek *cerrahî sabun* denen sabunu meydana getirir (ameliyatlardan önce ellerin ve eldivenlerin yıkanması için kullanılır). Çeşitli ilâçlar (kükürt, ihtiyol, katran, çeşitli antiseptikler) katılmış katı sabunlar *tıbbî sabunları* meydana getirir ve dermatozlarda kullanılır. Alkali olan sabunların yerine günümüzde sentetik deterjanlar kullanılır. Nihayet, *kurşunlu sabunlar* mürdesenkten elde edilir ve yakıların temel maddesini meydana getirir.

— Tar. Mısırlılar, bir alkaliyi bir sıvı yağla karıştırarak ilk *sabun*'u yaptılar; bu yapım usulü Filistin'de daha peygamberler çağından beri bilinirdi. Benî İsrail'ler iki çeşit alkali kullanırlardı: metalürjide de kullanılan potasyum hidroksit (*bor, borit*) ve özellikle tuvalet sabunlarında kullanılan sodyum hidroksit (*neter*) [Yeremya, II, 22]. Yunanistan'da «natron», temel maddesi sıvı yağ olan bir çeşit tuvalet sabunu yapımında kullanıldı; yün yıkamak için, Doğu'nun her tarafında olduğu gibi ya kil, ya da sabun gibi köpüren bir madde kullanıldı. Romalılar, temel maddesi hayvansal yağlar olan sabunu, bitki küllerinde bulunan

potasyum hidroksitten yaparlardı. Ortaçağda, sabun çoğu zaman tekelden imal edilirdi. Sabun kalıplarının ağırlığı kararnamelerle tayin edilir ve her kalıpta bir mühür izi bulunması gerekirdi.

● *Türkler* yaklaşık olarak XI. yy.a kadar *sabun* yerine sulardaki tabiî soda, çöven, saparna, sabun otu, süt kökü, kaşık otu, kılaya kavuğu, acı ağaç, herdemtaze, tavşankulağı, hintkestanesi v.b. saponinli maddeler ve kül kullanırlardı. Belgelere göre bugünkü sabunun ilkel şekli ilk çağlarda Araplar tarafından yapıldı. Sabunculuk Ortaçağda islâm ülkelerinde, gelişmiş bir imalât koluydu. Edremit'te 1300 yıllarında yapılan Kurşunlu camiine ait vakfiye ve 1536-1664 yıllarına ait sicil defterlerinde sabunculuğa ait kayıtlar vardır. Sabun imalâtı, bir sanayi kolu haline gelince, 1863 tarihli Kalevî Maddeler kararnamesiyle yeni esaslara bağlandı. Türkiye'de sabun sanayii en çok Ayvalık, İzmir, Edremit, Burhaniye, Gemlik, Kilis, Gaziantep, Mersin şehirlerinde gelişti. Son yıllarda, sentetik temizleyici maddelerin geniş ölçüde kullanılması, sabunculuk sanayiinin gelişmesini yavaşlattı. Bugün sermayesinin tamamı T.C. uyruklu özel ve tüzel kişilere ait 37, sermayesinin tamamı yabancı uyruklulara ait 2 ve iktisadî devlet teşekkülünün de 1 olmak üzere toplam olarak Türkiye'de 40 imalât yeri yılda 178 943 000 TL.'lık sabun imal etmektedir. Adam başına düşen yıllık sabun tüketimi ise 5 kg'dır. (LM)

SABUNCU i. (*sabun*'dan *sabun-cu*). Sabun yapan veya satan kimse. (M)

SABUNCU, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Kütahya ili, merkez ilçesi) bucak; 10 116 nüf. (1965); 28 köy. — *Bucak merkezi* (*Sabuncupınar köyü*) 728 nüf. (1965). Kütahya-Eskişehir karayolunun 25. km'sinden doğuya ayrılan 8 km'lik bir yolun sonunda; 960 m yüksl. Kütahya-Eskişehir demiryolu üzerinde, *Sabuncupınar* adlı istasyonu vardır. (M)

SABUNCULUK i. (*sabuncu*'dan *sabunculuk*). Sabuncunun yaptığı iş. (M)

SABUNCUOĞLU (Şerafeddin Ali bin İlyas), türk hekimi (1386-?). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Amasya dârüşşifasının başhekimliğinde bulundu. Tıp alanında, çağına göre önemli sayılan çalışmaları vardır. Eserlerinden, tıpta deneye önem verdiği anlaşılıyor. Yılan zehirine karşı bir ilâç bulduğunu ve bunu horozlarda ve kendi üstünde denediğini yazmıştır. Eserleri: *Cerrahname; Mücerrabname* (Deney Kitabı). [M]

SABUNDE (Raimundo), ispanyol filozofu (Barcelona, ? - Toulouse 1436). Hayatı hakkında az şey bilinir; *Sebond, Sebonde, Sebeyde, Sabiende, Sibinde* şeklinde yazılan adının gerçek şekli tespit edilememiştir. Montaigne, **Sebonde** adını yaygınlaştırdı. Sabunde hayatının son döneminde tarikata girdi. Edebiyat, tıp, ilâhiyat doktoru oldu. Toulouse üniversitesinde profesörlük yaptı. 1424'ten 1436'ya kadar bu üniversitenin rektörü olan Sevène ile Sabunde'nin aynı kişi olduğunu söyleyenler haklıysa, bu üniversitede rektörlük de yapmış demektir. Özellikle 1484'te yayımlanan *Theologia Naturalis sive Liber Creaturarum* (Tekvin'e Göre Tabiî İlâhiyat) ile ün kazandı. Montaigne tarafından çevrilen (1569) bu eser, Hıristiyanlığın bir çeşit savunması olmakla beraber gene de Papalık tarafından yasaklanan kitaplar listesine alındı. 1498'de yayımlanan bir özet: *Viola Animae* (Ruhun Çiğnenmesi) veya *De Natura Hominis* de (İnsan Tabiatı) Montaigne tarafından çevrildi. *Denemeler*'in ikinci kitabının XII. bölümünde, Montaigne, *Raymond de Sebonde'nin Savunmasını* yazdı ve burada şüpheciliğin bütün iddialarını topladı. (L)

SABUNHANE blş. i. (ar. *ṣābūn* ve fars. *ḫāne*'den *ṣābūn-ḫāne*). Sabun imalâthanesi. (M)

SABUNÎ sıf. (ar. *ṣābūn*'dan *ṣābūnî*). *Esk.* Sabuncu. || Sabun karıştırılmış. || Sabun çeşidinden olan.

◆ **Sabuniye** sıf. *Esk.* Sabunî'nin dişili. (M)

SABUNİYE i. (ar. *ṣābūnî*'den *ṣābūniyye*). Mutf. Bir cins nişasta helvası. (M)

SABUNLAMAK geçl. f. (*sabun*'dan *sabun-la-mak*). Üstüne sabun sürerek yıkamak: *Elbiseyi sabunladı. Başını sabunlamak.* || *Argo.* Hileli barbut oyunu sonucunda rakibini parasız bırakmak.

◆ **Sabunlanmak** edilg. f. Sabunlamak eylemine konu olmak. (M)

SABUNLAŞABİLEN blş. sıf. (*sabunlaşmak* ve *bilmek*'ten). Kim. Sabun haline dönüşebilen. (L)

SABUNLAŞMA i. (*sabunlaşmak*'tan *sabunlaş-ma*). Kim. Bitkisel veya hayvansal yağların sabun* haline dönüşmesi. || *Teşm. yol.* Esterlerin hidrolizi, amitlerin, nitrillerin v.b. su ile birleşmesi. Bk. ANSİKL. ve STEARİN, STEARİK.

— Petr. *Sabunlaşma indisi,* bir yağlama yağında, özellikle bir türbin yağındaki sabunlaşabilen esterlerin, anhidritlerin ve diğer yağlı maddelerinin miktarı; bu indis; 1 gr yağ tarafından soğurulan mg cinsinden potasyum hidroksitle (KOH) ifade edilir.

— ANSİKL. Kim. Gerçek anlamda *sabunlaşma* esterlerin yeterli miktarda alkaliyle bölünerek, açığa çıkan bütün asidin tuz haline dönüşmesidir. Tepkime hızlı ve tamdır. Halbuki esterlerin hidrolizi yavaş ve sınırlı olarak gelişir; katalizör olarak inorganik asitler ve alkaliler kullanmakla tepkime hızlandırılabilir, fakat alkali katalizörler eşliğinde hızlı başlayan tepkime katalizörün tuzlaşmasından sonra yavaşlar; yalnız, açığa çıkan asit çözünmeyerek katalizörü sulu ortamdan kovarsa, tuz hidrolize uğradığı için sulu ortam alkali olarak kalır ve tepkime yavaşlamaz: bu, yağlı maddelerin *kalker sabunlaşması*'dır ve tepkime bir miktar kireçle katalizlenir.

Amit ve nitrillerin saf su ile sabunlaşması çok yavaş olur; hızlı ve tam sabunlaşma, amini tuzlaştırıp organik asidi açığa çıkaran derişik inorganik asitler eşliğinde veya asidi tuzlaştırıp amini açığa çıkaran alkali bazlar eşliğinde meydana gelir. (L)

SABUNLAŞMAK dönşl. f. (*sabun*'dan *sabun-la-ş-mak*). Sabun haline dönüşmek. (M)

SABUNLAŞMAYAN sıf. (*sabunlaşmak* > *sabunlaş-ma-y-an*). Yağlı mad. Alkaliler, asitler veya enzimler etkisiyle hidrolize uğramayan, yağda çözünür bir madde için kullanılır: *Sabunlaşmayan maddeler, molekül ağırlığı yüksek bir alifatik alkol, terpenik alkol (çeşitli steroller) ve hidrokarbon karışımından meydana gelir.* (L)

SABUNLAŞTIRMAK geçl. f. (*sabunlaşmak*'tan *sabunlaş-tır-mak*). Kim. Bir maddeyi sabun haline dönüştürmek: *Yağları sabunlaştırmak.* (L)

SABUNLU sıf. (*sabun*'dan *sabun-lu*). İçinde sabun eritilmiş: *Sabunlu su.* || Sabun sürülmüş; fakat duru su ile yıkanmamış: *Sabunlu saç. Sabunlu bez.*

— Eczc. Bileşiminde sabun bulunan ifâçlar için kullanılır: *Sabunlu yakı. Sabunlu pilüller.* (LM)

SABUNLUK i. (*sabun*'dan *sabun-luk*). İçine sabun koymak için yapılmış küçük kap. (M)

SABUNOTU blş. i. Çöven. (M)

SABUN suyu, Gaziantep'in batısındaki yaylalardan doğan akarsu. Güneye doğru akarak Suriye topraklarında Afrin* çayına karışır; 42 km. (M)

SABUNTAŞI blş. i. Terziler tarafından kumaşı işaretlemek için kullanılan magnezyum silikat. (M)

SABUR sıf. (ar. *ṣabr*'dan *ṣabūr*). *Esk.* Çok sabırlı: *Yürürdüm fakat ben muannit, sabur* (Tevfik Fikret). || Tanrı'nın sıfatlarından biri.

◆ **Saburane** zf. *Esk.* Sabırla, sabır gösterek. (M)

SABURA i. (ital. *saburra,* öd'den). Gemic. Gemilerdeki safra. (M)

SÂBÛR bin ARDAŞİR, büveyhî veziri (öl. Batiha 1026). Büveyhî sultanı Bahaüddevle tarafından vezir tayin edildi (991). Ertesi yıl görevinden alındıysa da 993'te tekrar vezir oldu; deylemli askerler tarafından görevinden düşürüldü. Evi yağmalandı, saklanarak hayatını kurtardı (994). Deylemlilerin yatışmasından sonra Balhaüddevle tarafından tekrar vezirliğe tayin edildi (997). Vezirliği sırasında, maaşlarının verilmemesi üzerine ayaklanan ücretli türk askerlerinin isyanına, şiî ve sünnîlerin de katılması üzerine Sâbûr, ülkesini bırakarak kaçmak zorunda kaldı (1000). Bir süre sonra Şiraz'a Bahaüddevle'nin yanına döndü ve isyanda suçlu gördüğü Ebül Hasan bin Yahya adlı bir alevîyi cezalandırmak için Vasıt'a gitti. Ancak Ebül Hasan'ın Bahaüddevle ile anlaşması üzerine Sâbûr, sultanın yanına dönmedi ve Batiha'ya çekildi. (M)

SABUROV (Maksim Zaharoviç), sovyet siyaset adamı (Drujkovka, Donbass 1900). Madenciydi, Komünist partisine girdi (1920). Yabancı ülkelerin sanayi tekniğini inceledi. Donbass'ta bir makine fabrikasını yönetti (1933-1936). Plan komisyonunun önce üyesi, sonra başkan vekili ve Halk Komiserleri konseyi başkan yardımcısı oldu (1941-1944). İkinci Dünya savaşında Ukrayna'da çete savaşının teşkilâtlanmasına yardım etti. 1947'de Bakanlar kurulu başkan yardımcısı, 1949'da Plan komisyonu başkanı oldu. 1952'de parti prezidyumuna girdi. 1955'ten 1957'ye kadar Bakanlar kurulu başkan yardımcısı olarak kaldı. (L)

SAC i. (ar. *sāc*). Hindistan'dan gelen kerestesi değerli sert ağaç. (M)

SACATAPEQUEZ, Guatemala'da idare bölgesi, yüksek volkanik yaylalar bölgesinde, Guatemala şehrinin batısında; 82 300 nüf. Merkezi, *Antigua.* (L)

SACAYAĞI veya **SACAYAK** blş. i. Üzerine tencere, tava v.b. şeyler koymağa yarayan ve ateş üzerine oturtulan, üç ayaklı, daire veya üçgen şeklinde demir âlet. || *Teşm. yol.* Üçlü grup.

— Ask. *Sacayağı yürümek,* bir bölük önde, iki bölük bir aralıkla arkada olmak üzere yürümek. (M)

SACCARDO (Pier Andrea), italyan botanikçisi (Treviso 1845-Padova 1920). 1880'den itibaren Padova'da profesör oldu. İtalya'da yetişen 1 500 kadar mikroskopik mantarın resmini kapsayan bir eser yayımladı (1877-1878). Ünlü *Sylloge Fungorum*'a bu sırada başladı. Bilinen bütün mantarların tanımlarını kapsayan ve 22 cilt tutan bu eserin sonuncu cildi 1913'te çıktı. Bu kadar geniş bir eseri bir botanikçinin tek başına tamamlaması mümkün değildi; Saccardo da yetkili yardımcılar seçmiş ve onlarla sonuna kadar çalışmayı başarmıştı. (L)

SACCHAROMYCES i. Şekerli sıvılarda üreyen ve alkol mayalanmasına yol açan asklı maya mantarı.

— ANSİKL. *Saccharomyces*'ler endomycetaceae familyasındandır. Hücreleri yuvarlak veya oval olur ve tomurcuklanarak çoğalır; her hücre, ana hücreden ayrılabilen bir veya birçok tomurcuk verebilir; üreme askosporlarla da olabilir (eşeyli üreme). Her askta 1-4 tane yuvarlak veya oval spor meydana gelir. Serbest kalan sporlar tomurcuklanma yoluyle yeni bir mantar kütlesi doğurur. Saccharomyces'ler maya sanayiinde çok kullanılır; bunların en önemlisi, biracılıkta, damıtma sanayiinde, fırıncılıkta ve şarapçılıkta kullanılan *Saccharomyces cerevisiae*'dir. Bk. BIRAMAYALARI. (L)

SACCHARUM i. Şeker kamışının ilmî cins adı (*Saccharum officinarum*). [L]

SACCHETTİ (Franco), italyan yazarı (Ragusa 1330'a doğr.-San Miniato Toscana 1400'e doğr.). 1376'da Bologna elçisi, 1384'te manastır başrahibi oldu ve Bibbiena (1385-1386), San Miniato (1392), Faenza (1396), Portico (1398-1399) şehirleri podestalığına getirildi. Daha 1363'te *Libro Delle Rime* (Şiir Kitabı) adlı bir eser yazmağa başladı ve bütün şiirlerini bu kitapta topladı. Hayatının sonuna doğru, içindeki hikâyelerden iki yüz yirmi üçü günümüze kadar gelen bir kitap yayımladı: *Trecentonovelle* (Üç Yüz Hikâye). Bu hikâyelerde, neşeli, pitoresk, bazen de açık saçık, XIV. yy. halk yaşayışı üstüne değerli ayrıntılarla dolu konuları işledi. Öbür eserleri: *Lettere* (Mektuplar) [1938], *La Battaglie delle Belle Donne di Frenze con le Vecchie* (Floransalı Güzellerin Yaşlı Kadınlarla Savaşı) [1938]. Ayrıca dinî yazılar da yazdı.

SABUROV

Foto. LAROUSSE

Sposizionu di Vangeli (İncil Vaızları) [1938]. (L)

SACCHETTİ (Giovanni Battista), italyan mimarı (öl. Madrid 1764). Juvara'nın öğrencisiydi. 1738-1764 Arasında Madrid Krallık sarayını yaptı. (L)

SACCHİ (Andrea), italyan ressamı (Nettuno 1599-Roma 1661). Albani'nin son öğrencisi. Berberini sarayının Divina Sapienza salonundaki dekorların aşırı barok üslûbuna karşı mücadeleye kalkıştı. Portreleri ve sunak tablolarında saf ve ölçülü bir sanat kaygısı ağır basar: *Aziz Romualdus* (Vatikan), *Nuh'un Uykusu* (Vienne). [L]

SACCHİ (Bartolomeo). Bk. PLATİNA.

SACCHİ (Pier Francesco), italyan ressamı (Pavia 1485-Cenova 1528). Lombardia'da ve özellikle Cenova'da lombard ustalarının üslûbuyle çalıştı. *Çarmıha Geriliş* (1514, Berlin), *Kilise Babaları* (1516, Louvre) adlı tablolarında L. Brea'nın etkisi görülür. (L)

SACCHİNİ (Antonio Gaspare), italyan bestecisi (Floransa 1730-Paris 1786). Napoli'de, Loreto konservatuvarında Durante'den ders gördü. 5 Sesli intermezzolar besteledi: *Fra Donato* (1756), *Il Giacatore* (1757); Napoli'nin değişik tiyatroları için opera-buffa'lar yazdı (*L'Olimpia Tradita* [Aldatılmış Olympia]), ayrıca Piccini'nin komedilerine şarkılar ekledi. 1761'de San Carlo tiyatrosunda ilk operası *Andromaca* temsil edildi. Sacchini, Napoli'den ayrılarak Venedik'e, Padova'ya ve Milano'ya gitti, temsil edilen *Alessandro Severo, Alessandro nelle İndie* (İskender Hindistan'da) gibi operalarıyle öyle bir başarıya ulaştı ki, öğretmenlik mesleğini bırakmak zorunda kaldı. Tekrar Napoli'ye döndü. 1770'te, Venedik'te, Ospedaletto konservatuvarının kapella yöneticisi oldu. Almanya'ya gitti, Münih'te (*Scipione in Cartagena* [Scipio Kartaca'da]), Stuttgart'ta temsiller verdi, sonra on yıl Londra'da kaldı, 1781'de Paris'e yerleşti. İngiltere'de on kadar opera besteledi. Fontainebleau şenlikleri için hazırladığı son operaları pek tutmadı. Eserlerinde melodi daima ağır basar. En başarılı eseri *Edipo a Colono*'dur (Oidipus Kolonai'de). [L]

SACCOCOMUS i. Denizlâleleri cinsinden derisidikenli fosil hayvan; üst jüra tabakalarında bulunur. (Saccocomus'lar kollarının yapısı ile euryales'lere benzer. *Saccocomidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SACCOGLOTTİS i. Bk. SACOGLOTTİS.

SACCOLABİUM i. İndonezya-Malezya bölgelerinde yaygın orkide. (Güzel çiçeklerinden dolayı limonluklarda yetiştirilir. Başlıca türleri: *Saccolobium ampullaceum, S. bellinum, S. giganteum* v.b.) [L]

SACCONİ (Giuseppe, kont), italyan mimarı (Montalto, Marche 1853-Collegigliato, Pistoia yakınları 1905). 1884'te düzenlenen bir yarışmada Roma'da, karma estetik ve coşkun bir millî duygu örneği olan kocaman Vittorio Emanuele anıtını yapmak için seçildi. (L)

SACCOPTERİX i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde bulunan ve kuyruğu kanadından daha uzun olan yarasa; ayrıca bir bez kesesi vardır. (Serbestkuyruklu yarasagillerden.) [L]

SACCOSTOMUS i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan ve dıştan bandikut'a benzeyen sıçan. (L)

Sacco ve Vanzetti olayı, A.B.D.'de adlî olay. Birleşik Amerika'ya göç etmiş iki italyan anarşisti, Nicola Sacco (doğ. 1891) ile Bartolomeo Vanzetti (doğ. 1888), South Braintree'deki bir fabrikanın muhasebecisiyle bekçisini öldürmek (1920) suçundan Massachusetts Yüksek mahkemesince idam cezasına çarptırıldılar (1921) ve başka bir mahkûmun (Madeiros) onların suçsuz olduğunu ileri sürmesine rağmen (1925) idam edildiler (1927). Ölümleri Avrupa'da ve Birleşik Amerika'da büyük bir öfke yarattı. Avrupa'da onlara, yabancı düşmanı ve muhafazakâr bir hareketin kurbanları gözüyle bakılmaktadır. (L)

SACCULİNA i. Yengeçlerde asalak yaşayan kabuklu hayvan. (Olgunlaştığı zaman yengecin karnının altına yapışık morumsu bir ur şeklinde ortaya çıkar; vücudundan çıkan köksü uzantılar bulunduğu konağın her tarafına yayılır; fakat sacculina'nın kurtçuğu serbest ve yüzücüdür, her bakımdan asıl kabuklu hayvanlara benzer. *Peltogastridae* familyasından.) [L]

SACEBARONES veya **SAGİBARONS** çoğl. i. (esk. fr. *sache*, dava ve *baron*'dan). Merovenj hükümdarlarının adlî görevlileri. (Bunlar kont rütbesindeydiler.) [L]

SACELLUM i. (lat. *sacrum*, kutsal yer'-in küçültmesi). Esk. Rom. Taş duvar veya tahta perdeyle çevrili ve içinde bir sunak, kapellalar, kutsal ağaçlar v.b. bulunan yer. (L)

SACENA i. (lat. k.). Esk. Rom. Kurbanlar için kullanılan balta. (L)

SACEUR. Bk. S.H.A.P.E.

SACHAU (Eduard), alman şarkiyatçısı (Neumünster 1845-Berlin 1930). Viyana (1872-1876) ve Berlin (1876'dan sonra) üniversitelerinde samî dilleri okuttu. El-Bîrûnî'nin doğu halkları kronolojisi üstüne incelemesini (1876-1878) ve gene aynı yazarın Hindistan üstüne yazdığı eseri (1887-1888) yayımladı. *Syrisch-römisches Rechtsbuch* (Suriye-Roma Hukuk Kitabı) [K.G. Bruns ile ortaklaşa, 1880] adlı bir eser yazdı. Ayrıca, Berlin kütüphanesinde bulunan suryanî diliyle yazılmış elyazmaların kataloğunu hazırladı (1899), İbn Sa'd'ın *Kitab-ut Tabakat*'ının yayımını yönetti ve bu yayımı kısmen gerçekleştirdi. (M)

SACHER (Paul), isviçreli orkestra yöneticisi (Basel 1906). 1926'da Basel Oda orkestrasını kurdu, 1928'de orkestraya bir koro kattı; topluluk birçok eski ve yeni eseri tanıttı. (L)

SACHER-MASOCH (Leopold VON — şövalyesi), avusturyalı yazar (Lemberg 1836-Lindenheim, Hessen 1895). Hukuk doktoruydu. Lemberg'de profesör oldu. Sonra kendini edebiyata adadı. Edebî dergilere yazılar yazdı, özellikle hikâye kitaplarıyle ve sayısı bir hayli kabarık romanlarıyle tanındı. Romanlarında hayatı boyunca yakından görüp tanıdığı çevreleri gerçekçi bir üslûpla anlattı: *Falscher Hermelin* (Sahte Hermin) [1873], *Galizische Geschichten* (Galiçya Hikâyeleri) [1876], *Polnische Judengeschichten* (Polonya Yahudi Hikâyeleri) [1886]. Asıl ününü aşk romanlarıyle kazandı: *Die Messalinen Wiens* (Viyanalı Messalina'lar) [1874], *Venus im Pelz* (Kürklü Venüs). Bu eserlerde görülen cinsel sapıklığa *mazoşizm* (veya *mazohizm*) adı verilmişti. (L)

SACHS (Curt), alman müzik bilgini (Berlin 1881-New York 1959). Berlin üniversitesinde müzik tarihi öğretmenliği yaptı. Aynı şehrin kütüphanesinde müdür oldu. 1933'te görevlerinden alındı. Yurdundan ayrılıp Paris'e gitti. *Anthologie Sonore* (Sesli Antoloji) adlı plak koleksiyonunu kurdu, sonra New York'a yerleşti ve orada öğretmen olarak çalıştı. Müzik ve dans çalgıları uzmanıydı. Başlıca eserleri: *Reallexikon der Musikinstrumente* (Müzik Âletleri Lûgati) [1913]; *Die Musikinstrumente İndiens und İndonesiens* (Hint ve İndonezya Müzik Âletleri) [1915]; *Handbuch der Musikinstrumentenkunde* (Müzik Âletleri Bilimi Elkitabı) [1920]; *Musik des Altertums* (Eskiçağ Müziği) [1924]; *Weltgeschichte des Tanzes* (Dünya Dans Tarihi) [1933-1937]; *Our Musical Heritage* (Müzik Mirasımız) [1948]. (L)

SACHS (Hans), alman şairi (Nürnberg 1494 - ay.y. 1576). Bir terzinin oğludur. Kunduracılık yaptı. Meistersinger'liğe kabul edildi. Zamanın âdetlerine uyarak eğitimini tamamlamak için bazı alman şehirlerini dolaştı. Sonra 1516'da Nürnberg'e yerleşti. Pek çok eser verdi. Anlam ve biçim bakımından ortaçağ geleneğini sürdüren altı binden fazla şiiri olduğu sanılır. Reform hareketini destekliyor, alman zekâsının bir yenilenmesi olarak yorumluyordu. Luther için bir marş yazdı: *Die Wittenbergisch Nachtigall* (Wittenberg Bülbülü) [1523]. Lirik şiirlerinin büyük bölümü Meistersang tonundadır. Din dışı ve dinî trajedileri vardır. Eserinin en canlı bölümü, 1517-1563 arasında yazdığı ve 84 parça olduğu sanılan *Fastnachtspiele*'dir (Faşing Oyunları). Bu eserde gündelik hayattan alınan sahneler kabalığa kaçmayan bir mizahla işlenmiş, ahlâkçı görüş, sağlam bir sağduyu ile beslenmiştir. R. Wagner, *Nürnbergli Usta Şarkıcılar* adlı operasında Hans Sachs'ı baş kahraman yaptı. (L)

SACHS (Hans), alman hekimi (Katowice 1877 - Würzburg 1945). Heidelberg'de *immünoloji* profesörlüğü yaptı. Sonra aynı şehirdeki Kanser derneğinin Bilimsel Çalışmalar bölümüne müdür oldu. Frenginin teşhisi için bir çökelme tepkimesi tasarladı (Sachs-Georgi tepkimesi). [M]

SACHS (Julius), alman botanikçisi (Breslau 1832 - Würzburg 1897). Bitki fizyolojisi doçenti olduktan sonra sıra ile Poppelsdorf, Freiburg ve Würzburg'da profesörlük yaptı. En önemli eserleri: *Experimentalphysiologie der Pflanzen* (Bitkilerin Deneysel Fizyolojisi) [1865]; *Lehrbuch der Botanik* (Botanik İncelemesi) [1868]; *Vorlesungen über Pflanzenphysiologie* (Bitki Fizyolojisi Üstüne Dersler) [1882] v.b. (L)

SACHS (Leonie, **Nelly** — denir), alman asıllı isveç kadın yazarı (Berlin (1891). Zengin bir yahudi ailesindendir. Müziğe ve dansa merak sardı, kukla oyunları düzenledi. Selma Lagerlöf'ün eserlerini okuduktan sonra kendinde yazarlık yeteneği buldu. Lagerlöf ile otuz yıldan fazla sürekli olarak mektuplaştı. Dergilerde hikâye ve şiirler yayımladı. Hitler işbaşına gelince yazması yasaklandı. 1940'ta Stockholm'e sığındı ve orada yerleşti. *In den Wohnungen des Todes* (Ölüm Evlerinde) [1947], *Sternverdunkelung* (Yıldızların Sönüşü) [1949], *Flucht und Verwandlung* (Kaçış ve Değişim) [1959], *Fahrt ins Staublose* (Tozsuz Ülkelere Hareket) [1961] gibi şiir kitaplarında ve *Zeichen in Sand* (Kum Üzerinde Belirtiler) [1962] gibi tiyatro oyunlarında yahudilerin çektiği acıları dile getirir ve «hassidik» sembolizmini germen mistisizmiyle bağdaştırır. 1966'da S. J. Agnon ile birlikte Nobel Edebiyat ödülünü kazandı. (L)

SACHSEN. Bk. SAKSONYA.

SACHSEN-ANHALT, Doğu Almanya'da arazi, 1947'de Anhalt landı ve Prusya Saksonyası ilinin birleştirilmesiyle meydana geldi, 1949'da Alman Demokratik cumhuriyeti kurulunca aynen muhafaza edildi. 1952'de altı idare bölümüne (Hallen, Magdeburg, Karl-Marx-Stadt, Leipzig, Dresden, Erfurt) ayrıldı. (L)

Sachsenspiegel (*Saksonya Aynası*), en eski alman örf ve âdet hukuku derlemesi; 1222-1225 arasında Eike von Repgau tarafından hazırlanmıştır. Eser, saksonya örf, âdet ve geleneklerinin tümünü yansıtmayı öngörüyordu. Elde ancak almanca tercümesi bulunmaktadır. Papa Gregorius XI, derlemenin on dört maddesini, kilise doktriniyle bağdaşmadığı gerekçesiyle kınadı (1374). 1260'a doğru derlenen *Deutschenspiegel* (Alman Aynası) ile *Schwabenspiegel*'in (Schwaben Aynası) ile [1275'e doğr.] kaynağı bu eserdir. (L)

SACHSİSCHE SCHWEİZ, Saksonya İsviçresi'nin almanca adı. (L)

SACIR suyu. Bk. SACUR SUYU.

SACİLE, İtalya'da komün, Veneto bölgesinde (Udine ili), Livenza ırmağı kıyısında; 13 300 nüf. Dokuma sanayii. (L)

SACİLER, Abbasîlere bağlı olarak Azerbeycan'da hüküm süren (IX. - X. yy.lar) aile: EBÛL SAC DİVDAD (öl. Cündey-Sabur 880). Bir türk kumandanıydı; abbasî halifesi Mütevekkil'in hizmetine girdi ve hac yolunun güvenliğiyle görevlendirildi (835). Halep (868), Kınnesrin ve Ahvaz (875) valiliği yaptı. Burada Zenclerle mücadele etti. Saffarîlerden Yakub bin Leys tarafını tuttu. Onun başarısızlığı üzerine bütün mülkünü kaybetti ve Bağdat'a çekildi; — EBU ÜBEYD MUHAMMED AFŞİN (öl. Berdaa 901) [Kafkasya], Zenclerin elinden Mekke'yi aldı. Anbaz, Tarik, Furat ve Rahbe valilikleri yaptı. Halifenin desteğiyle Mısırlılarla savaştı ve onları yendi. Musul'u aldı. Bir süre sonra Mısırlılara yenilerek (888) Halep, Humus ve Rakka'yı onlara bıraktı. Azerbaycan valisi oldu. Abdullah bin Hemedanî'nin elinden Meraga'yı aldı (893); — YUSUF, Muhammed Afşin'in kardeşi. Ermenilerle savaştı. Samanîlerden Rey, Kazvin, Zencan ve Ebher şehirlerini aldı. Üstüne gönderilen abbasî ordusunu yendi (918); fakat Erdebil'de yakalanarak Bağdat'a halifenin yanına götürüldü (922). Bir süre sonra affedilerek Karmatîlerle savaşa

gönderildi; bu savaşta öldü; —EBÜL MUSAFİR FETH, Muhammed Afşin'in oğlu (öl. 929). Amcası Yusuf'un yerine tayin edildi (938). Bir yıl sonra kölesi tarafından zehirlenerek öldürüldü; — EBUL FEREC, Ebül Musafir'in oğlu. Abbasî halifesine bağlı olarak ordu kumandanlığı yaptı. (M)

SACKETS HARBOR, A.B.D.'de (New York) köy, Ontario gölü kıyısında; 1 279 nüf. Sayfiye yeri. 1812 Savaşında önemli bir deniz üssüydü. Sackets Harbor savaşının yapıldığı alan bugün park haline getirilmiştir. Pickering-Beach Tarih müzesi bölgeye ilk yerleşen ailelerin eşyasını kapsar. (L)

SACKVİLLE (Thomas), **Buckhurst** baronu ve birinci **Dorset** kontu, ingiliz şairi (Buckhurst, Sussex 1530'a doğr.- Londra 1608). Bazı adalet yüksek mahkemelerine başkanlık yaptı, birçok büyükelçilikte bulundu ve hazine başsorumlusu oldu (1599 - 1608). Biri 1563'te *A Mirror For Magistrates*'te (Hukukçular Aynası) yayımlanan *İndustion* (Tümevarım), öbürü de ilk ingiliz trajedisi olan *The Tragedy of Gorboduc* (Gorboduc Trajedisi) [1561-1562] adlarındaki ilgi çekici iki edebî eseriyle tanındı. (L)

SACKVİLLE GERMAİN (George), birinci **Sackville** vikontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1716 - Stoneland Lodge, Sussex 1785). 1737'de orduya girdi, Fontenoy'de savaştı, tuğgeneral oldu (1757). 1758'de Almanya'daki ingiliz ordusunun kumandanlığına getirildi. Öteki generallerle arası bozuldu. Minden zaferinden faydalanılmasına engel olduğu için, ordudan uzaklaştırıldı. 1760'ta George III adını alan Galler prensinin dostluğunu kazandı. 1769'da kaderini, North'un kaderiyle birleştirdi. Kral, Amerika ihtilâli patlak verdiği sırada onu sömürgeler bakanlığına getirdi (1775-1782), ama felâkete yol açan karışıklığı büsbütün artırmaktan başka bir şey yapmadı. (L)

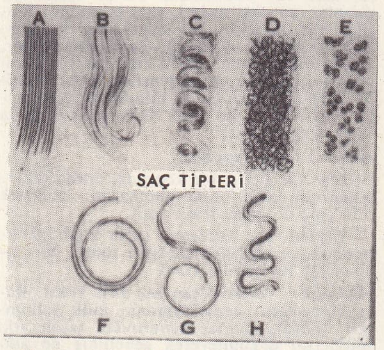

(A) düz; (B) dalgalı; (C) bukleli; (D) kıvırcık; (E) noktalı kıvırcık; tek saç teli (F) dalgalı; (G) bukleli; (H) kıvırcık

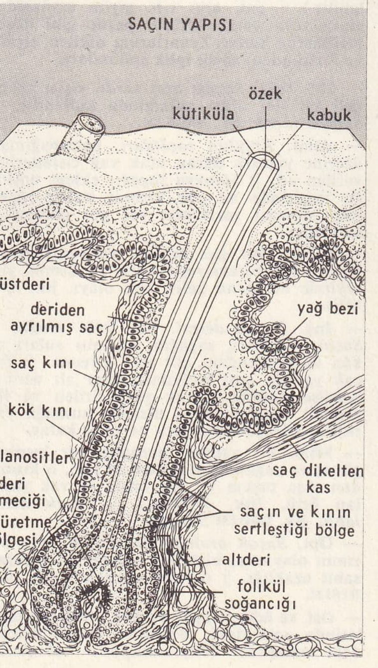

Foto. LAROUSSE

SACOGLOTTİS veya **SACCOGLOTTİS** i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde hemen her tarafta görülen orman ağacı. (Bazı türlerinin meyvesi yenir. Boyu bazen çok uzun olan bu ağaçların bir kısmından kereste elde edilir. Kereste elde edilen başlıca türleri: *Sacoglottis Gabonensis* [*ozuga, niyuka, tala, akuapo*] ve *S. Guianensis* [*uşu, kırmızı odun* veya *huriki*]. *Humiriaceae* familyasından.) [L]

SACRAMENTO, A.B.D.'de şehir, Kaliforniya eyaletinin merkezi, American River kıyısında, ırmağın Sacramento ile birleştiği yerin yukarı kesiminde; 191 700 nüf. Kıtayı aşan iki demiryolu hattının birleştiği yerde bulunan ve Sacramento üzerinde seferin başlangıç iskelesi olan şehir, zengin bir tarım bölgesinin merkezidir. Toprak ürünleri besin sanayiinin (meyve ve sebze konserveleri, şeker fabrikaları, meyve suyu fabrikaları) gelişmesine yol açmıştır. Metalürji (otomobil montajı ve bakır arıtılması). Radyo ile idare edilen cihazların deneme üssü. (L)

SACRAMENTO, A.B.D.'de (Kaliforniya) ırmak, San Joaquin'in kolu (sağ kıyı); 620 km. Eyaletin kuzeyinde Shasta dağından doğar, güneye yönelerek Kaliforniya Büyük vâdisinin kuzey kesimini sular, San Francisco koyu kıyısında, San Joaquin'e kavuşur. (L)

SACRARİUM i. (*sacer*, kutsal'dan lat. k.). Esk. Rom. Evlerdeki dua yeri. || Kutsal eşyaların saklandığı yer. (L)

SACRATİ (Francesco Paolo), italyan bestecisi (Parma-Modena 1650). Modena dükü, Francesco I'in kapella yöneticisi oldu, Venedik'in birçok tiyatrosunda operalarını temsil ettirdi: *La Finta Pazza* (1641), *Bellerofonte* (1642), *Prosperina Rapita* (1644), *Semiramide in İndia* (Semiramis Hindistan'da) [1648]. (L)

Sacré-Coeur kilisesi, Paris'te Montmartre tepesine inşa edilmiş kilise. Yapımına 1876'da başlandı. 1910'da tamamlanan kilise roman-bizans üslûbundadır; içi mozaiklerle süslüdür. Dünyanın sayılı büyük çanlarından biri de bu kilisededir. (L)

SACROVİR (Julius), Aedues'li soylu (öl. M. S. 21), Tiberius zamanında galyalıların ayaklanmasında elebaşıydı. Triumvir Julius Florus ile dosttu. Autun'u ele geçirdi. Önemli, ama kötü donatılmış ve disiplinsiz ordusu, C. Silius'un lejyonları tarafından kılıçtan geçirildi. Sacrovir, bellibaşlı arkadaşlariyle birlikte intihar etti. (L)

SACUR suyu veya **SACIR suyu,** Güneydoğu Anadolu'da akarsu, 95 km. Gaziantep'in kuzeybatısındaki yaylalardan çıkarak şehrin bahçelerini sular ve güneydoğuya doğru akar; Oğuzeli ilçe merkezi yakınından geçer. Akçakoyunlu bucak merkezinin güneyinde Suriye topraklarına girer, doğuya dönerek Kırkmağara yakınında Fırat'a karışır. (M)

SACY (SİLVESTRE DE). Bk. SİLVESTRE DE SACY.

SAÇ i. (esk. türk. k.). Baş kılı. || *Teşm. yol.* Bir kimsenin saçlarının tümü: *Saçını rüzgâr tarar, meltem okşar yüzünü / Vücudunu gece ay, gündüz güneş kucaklar* (F. N. Çamlıbel). *Saçı yaz ve deniz kokan ceylân bakışlı arzular...* (A. H. Tanpınar). *Uzun, kısa, kıvırcık, dalgalı... saç.* || *Saç bağı*, saça takılan bağ, fiyonk. || *Saç boyası*, saçın rengini değiştirmeğe yarayan boya. || *Saç kıran.* Bk. SAÇKIRAN. || *Saç örgüsü*, örülmüş saç. Saç gibi örülmüş olan veya örülmüş saça benzeyen (şey). || *Saç teli*, tek saç. || *İğreti saç*, takma saç.

— ÇEŞ. DEY. *Saç* (veya *saç sakal*) *ağartmak*, uzun süre emek vermek. || *Saç saça baş başa gelmek*, [kadınlar için] döğüşmek, boğuşmak. || *Saç sakal birbirine karışmış* (veya *saç sakala karışmış*), saçı sakalı uzamış ve düzeltilmemiş. || *Saç yaptırmak*, [kadınlar için] saçlarını kadın berberine düzelttirmek. || *Saça sakala kır serpilmek*, saça ve sakala ak düşmek, yaşlanmak. || *Saçı başı ağarmak*, yaşlanmak. || *Saçı bitmedik*, henüz saçı çıkmamış çocuk, bebek. || *Saçı el elinde*, kendi başına hareket edemeyen, bağımlı. Evli kadın. || *Saçı sakalı ağarmış*, yaşlanmış. || *Saçı topuklarını dövmek*, saçı çok uzun ve örülü olmak. || *Saçım değil, saç bağım değil*, «(biriyle) uzak yakın hiç bir ilişkim, bağım yok» anlamında kullanılır. || *Saçına ak düşmek*, saçı ağarmağa, yaşlanmağa başlamak. || *Saçına sakalına bakmadan*, yaşına bakmadan, kendinden beklenen olgunluğu göstermeyerek. || *Saçından başından utanmak* (*utanmamak*), yaşı ve durumuna göre hareket etmek (etmemek). || *Saçını başını yolmak*, büyük üzüntü, hiddet v.b. duymak: *Rabia: «Sizi çocuğunuzdan ayıracakları vakit ağlamadınız mı?» dedikten sonra anlattı. Evet ağlamıştı. Saçını başını yolmuştu* (H. E. Adıvar). || *Saçını süpürge etmek*, uzun bir çaba, emek harcamak: *Ben de el evinde çalışacağıma, kızımla damadıma saçımı süpürge ederim, onların çocuklarına bakarım* (Sabahattin Ali). || *Saçları iki türlü olmak*, yaşı ilerlemiş olmak. || *Saçlarını değirmende ağartmamak*, ömrünü boşuna ve gereksiz yere geçirmemek. || *Arap saçı*, çok kıvırcık saç. Karma karışık ve içinden çıkılması güç durumları belirtir.

— Berberlik. *Saç kurutucusu*, yıkamadan sonra saçları kurutmada kullanılan elektrikli âlet. Bk. ANSİKL.

— Genet. *Kızıl saçlılık*, saçların doğuştan kızıl renkli olması. (Kızıl saçlılık beyaz ırkta başat olarak, sarı ırkta çekinik olarak soydan geçen bir karakterdir; kızıl saçlı olanlarda çoğu zaman deride kırmızı lekeler de görülür; bu gibi insanlar vereme daha istidatlı sayılır.)

— ANSİKL. Anat. ve Fizyol. *Saç*'lar saçlıderiden eğik çıkar; her deri üzerinde yanlamasına biten saçın bir kökü, her kökün de dikeltici bir kası vardır; bu kas bazı etkilerle (şiddetli heyecan, soğuk), saçları dikleştirir. Saçların şekli ve rengi ırklara göre değişir. Albinoların saçı hemen hemen renksizdir; soylarında az çok albinoluk bulunan anglosakson ve iskandinav ırklarında saçlar kumraldır; kelt ırklarında esmer, bütün güneyli ırklarda ise siyahtır. Yuvarlak kesitli saçlar düz ve parlak; oval kesitli saçlar dalgalı; yassı kesitli saçlar kıvırcık olur. Yaş da saç rengini etkiler; çocukların kumral saçları beş veya altı yaşına doğru ve özellikle bülüğdan sonra, esmerleşir; yaşlıların saçı, mikrofajlar renk maddesini tahrip ettiği için, ağarır. (Bk. KIL *ağarması*.) Genel olarak kumral saçlar siyah saçlardan daha ince ve daha yumuşaktır. Boyalar ve yakıcı maddelerle modaya göre saçların tabiî rengi değiştirilebilir. Esmer saçlı olan Galyalı Keltler, kumral olan derebeylerine benzemek için saçlarının rengini kireçle ağartırlardı. Bütün fanerler gibi, saçlar da bozulabilir, çünkü saçların canlılığı tüm organizmanın, özellikle derinin canlılığına bağlıdır. Meselâ, egzama ve diğer deri hastalıkları saç köklerinin ölümüne ve az çok geçici bir süre için saçların dökülmesine yol açar; bu dökülme çoğu zaman plaklar halinde olur (alopesi). Tifo gibi bazı had hastalıklar saçların tamamen dökülmesine sebep olabilir, fakat dökülen saçların yerine yenisi çıkar. Saçların tümü dökülmese bile, saçların devamlı bir şekilde ve kesin olarak dökülmesinden dazlaklık meydana gelir. Şunu da belirtmek gerekir ki saçların gelişimi mevsimlerden etkilenir; özellikle kadınlarda, ilkbahar ve sonbaharda saç dökülmesi olur ve her dökülmeden sonra hemen yeni saç biter.

— Berberlik. *Saç kurutucusu*, ısıtıcı bir rezistans ve bir vantilatörden meydana gelir. Vantilatörün üflediği soğuk hava, ısıtıcı rezistansla temasa geçince ısınır. Daha çok berberlerde kullanılan saç kurutucuları ise, genellikle, bir ayak üzerine tespit edilen çeşitli yönlere çevrilebilen ve saça sürülen uçucu sıvıyı nispeten kısa bir süre içinde buharlaştırarak mizanplinin tutmasını sağlayan bir başlıktan (kask) meydana gelir. (ML)

SAÇ i. (esk. türk. k.). Metalürji. Soğuk veya sıcak haddelenmiş, yüzeyi genellikle perdahlı, bazen çizgi şeklinde yollu veya butonlu, yassı demir-çelik ürünü. (Bk. ANSİKL.). || *Saç haddesi*, madenleri yaprak ha-

Thomas SACKVİLLE bir XVI. yy. portresinden Cabinet des Estampes, Paris

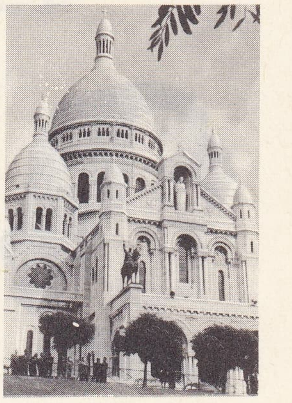

Sacré-Coeur kilisesi

bukle saçlı romalı kadın

kıvırcık saç ve sakallı Asur kralı (M.Ö. IX. yy.)

günümüz modasından uzun, dalgalı saç biçimi

doğu saç biçimleri: japon (solda), kongolu (ortada), hopili (sağda) kadın başları

italyan asili, Rönesans devri (Floransa, 1400)

fransız prensesi (XVI. yy. sonu)

bukle perukalı İngiltere kralı Charles II (1600 sonu)

üzerine bir firkateyn modeli oturtulmuş saçlı fransız kadını (1778)

line getiren. || *Endüksiyon saçı,* geçirgenliği fazla, indükleme katsayısı yüksek demir ve demir-silisyum billûrlarında meydana gelen saç. || *Oluklu* veya *ondüle saç,* enine kesiti, pek fazla bir kalınlık farkı olmaksızın, kenarlarına paralel ve eşit aralıkta bir girinti bir çıkıntı yapacak şekilde soğukta biçimlendirilmiş saç. || *Plake saç,* haddeden geçirilerek üzerine bir soy maden kaplanmış saç. || *Silisli saç,* statik transformatörlerin ve döner elektrik makinelerinin magnetik devrelerinde kullanılan saç. Bk. ANSİKL.

— Süs. santl. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Saç kaplama,* herhangi bir yüzeyi saç levhalarla kaplama işlemi. || *Saç kıvırma tezgâhı,* çelik silindirler arasında saçı rulo haline getirmek için kazancıların kullandığı makine. || *Saç makası,* küçük çaplı yuvarlak demirleri veya saç levhaları kesmek için kullanılan demirci makası.

— ANSİKL. Metalürji. *Saç*'lar, belli ağırlıkta kalın levhaların birkaç kere haddelenmesiyle elde edilir; önce kaba inceltme için sıcakta haddeleme uygulanır; bunu, her iki yüzeydeki hatalı kısımları gidermeğe yarayan frezeleme, soğuk haddeleme, kenar kesme ve son haddelemeye imkân hazırlayan fırında tavlama işlemleri izler. Ürünün düzeltilmesinden sonra saçlar istenilen uzunlukta kesilir. Elde edilen saçlar, kalınlıklarına göre üç gruba ayrılır: kalınlıkları 2 mm'den az olan *ince saçlar,* 2 ile 5 mm arasında değişen *orta saçlar,* 5 mm veya daha çok olan *kalın saçlar.*

İnce saçların (kalınlıkları 1 mm'den az olan otomobil karoseri saçlarının) elde edilmesi için birçok soğuk haddeleme ve ara tavlama işleminin yapılması zorunludur. Saçlar, kullanılmalarını kolaylaştırmak için genellikle tavlanmış halde satışa çıkarılır. Birkaç yıldan beri, geniş şerit halindeki saçlar sürekli haddeden geçirilmekte ve ancak son evrede, istenilen kalınlığa getirildikten sonra kesilmektedir.

Çekme yoluyle elde edilecek parçalar ve karoseri elemanları gibi bazı uygulama alanlarında, silindirleri perdahlanmış ve taşlanmış hadde makineleri kullanılarak saçların yüzeyine özel bir itina göstermek gerekir.

● *Silisli saç*'ların, normal olarak 12 000 ilâ 20 000 G altında çalışması, çok az kayıp vermesi ve yüksek geçirgenlik göstermesi istenir. Bu saçlar, bileşiminde yüzde 4,5'e kadar silisyum bulunan demir-silisyum alaşımından meydana gelir. Silisyumun demire katılması, yaşlanma olayını azaltan özellikleri kararlı hale getirir; bu yüzden, gerek elde edilişi, gerek kullanımı sırasında saçın bu özellikleri kaybolmaz.

İndüksiyon saçının yapımında uygulanan yeni teknik, özellikle transformatörlerin verimini büyük ölçüde arttırmak imkânı sağlamıştır. Söz konusu saçlar, sıcakta haddelenen eski saçlar gibi, demir-silisyum alaşımından elde edilir; fakat bunlara, özel bir billûr yapısı kazandırarak magnetik özelliklerini arttıran soğuk haddelemeler ve ısıl işlemler uygulanır. Billûrların hadde doğrultusunda yönlenmesinden ileri gelen magnetik anizotropi, geçirgenliğin artması ve bu doğrultuda histerezis yoluyle kayıpların azalması şeklinde ortaya çıkar. Aynı akı, demir kesitinin daha küçük olmasını gerektirir; dolayısıyle daha küçük magnetik bir devre meydana gelir; buna karşılık bobin, gövde ve soğutucu küçülür ve sonuç olarak da transformatör daha ucuza mal olur.

— Süs. santl. Vernikli ve lakeli saç eşya yapımına 1760'a doğru başlandı ve özellikle, lake süs panolarının yerini tutan saç panolar, şömine süsleri, yazı takımları, tepsiler v.b. yapıldı. Bu uygulama, varlığını XIX. yy.da da sürdürdü. Zarif manzaralar, insan, meyve veya çiçek resimleriyle süslü bazı restorasyon devri tepsileri çok beğenilir. 1780'den itibaren de mineli saç yapılmağa başlandı ve bu usul XIX. yy.ın sonuna doğru yaygınlaştı.

◆ Sıf. Saçtan yapılmış.

— İnş. *Saç palet,* bir köprüde, araba tekerleklerinin sağa sola sapmasını önlemek için yola döşenen demir şerit.

— Teknol. *Saç kaplama,* saçla kaplama işleminde yerleştirilen saçların tümü: *Bir çatının saç kaplaması.* (LM)

SAÇAK i. (*saçmak*'tan *saç-ak*). Tekst. Bazı kumaşların kenarlarındaki iplik salkımları. (Saçak, kumaş kenarından taşan atkı ipliklerini düğümleyerek genellikle de atkı atılmayan çözgü ipliklerini bağlayarak elde edilir. Yatak örtülerinde her iki şekil birlikte görülebilir; havluculuk ve halıcılıkta daha çok çözgüden yapılan saçaklar kullanılır.) || Şal, atkı v.b. giyim eşyasında, masa veya yatak örtüsü, perde gibi döşemeliklerde kumaş kenarlarına dikilen, sırma ve ibrişimden, süslü iplik salkımları.

— ÇEŞ. DEY. *Saçağı ateş sardı,* «işler tehlikeli bir hal aldı» anlamında kullanılır. || *Salkım saçak.* Bk. SALKIM.

— Anat. *Epiplon saçakları,* kalınbağırsak üzerine yapışık duran ufak yağ cisimlerine verilen ad. || *Sinovya saçağı,* eklem boşluğu içerisinde az çok serbest halde yüzen bazı sinovya zarlarının yer yer gösterdiği kıvrımlar.

— Elektr. Bir gaz ortama yerleştirilen ve yüksek bir potansiyel verilen bir cismin yüzeyinde meydana gelen ışık olayı. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Saçak deresi.* Bk. DAM *oluğu.* || *Saçak kiremidi,* saçağın, yağmur suları akan uç kısmındaki çift sıra kiremit. || *Saçak yastığı,* çatı bağlamalarının alt ucuna, kornişe paralel olarak yerleştirilen ve ilk kiremit veya arduvaz dizisini tutmağa yarayan, köşegeni boyunca yarılmış kalas.

— Mim. Bir yapının herhangi bir kısmını güneş ve yağmurdan koruması için, o kısımdan dışa taşkın ve altı boşta olarak yapılan örtü. (Bk. ANSİKL.) || *Saçak damlalığı.* Bk. EĞRİM'li *kayıt.*

— Opt. *Saçak aralığı,* bir girişim veya kırınım olayında, birbirini izleyen iki saçağın sabit uzaklığı. || *Girişim saçakları.* Bk. GİRİŞİM.

— Örf ve âdet. *Saçak öpmek,* Osmanlı devletinde saraydaki, özellikle Dolmabahçe'deki muayede (bayramlaşma) salonunda

Foto. Encyclopedia Americana

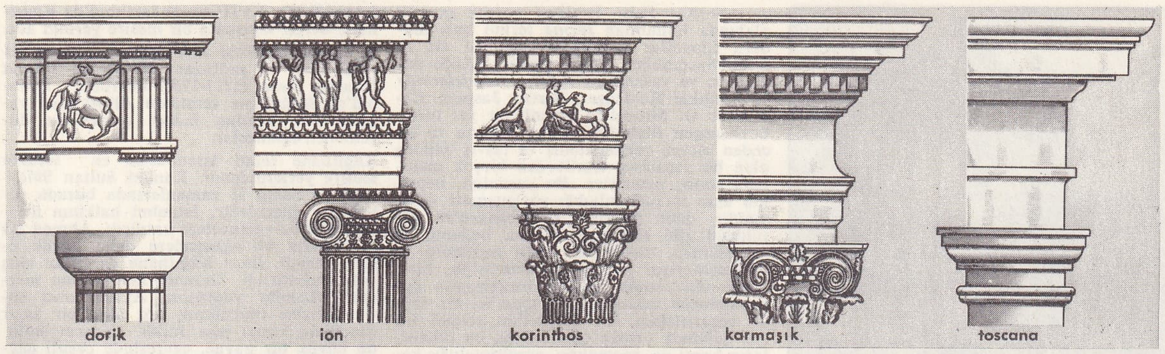

saçaklıklar

bayramlarda düzenlenen merasim. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Elektr. Kıvılcımın aksine *saçak,* iletkende çok az miktarda elektrik kaçağına sebep olur. Pozitif elektrik akışından doğan saçakların, öbürlerinden çok daha fazla yayıldığı dikkati çeken bir noktadır. Saçakların görünmesi sırasında daima özel bir gürültü meydana gelir, bu da onların kesikliliğini ispat eder. Kesiklilik ise döner ayna ile tespit edilir.

— Mim. Sivil mimarîde ahşap yapıların önemli unsurlarından biri olan saçakların yapılış sebepleri şunlardır: 1. binanın duvar ve pencerelerini yağmurun etkisinden korumak; 2. odalara çok güneş girmesine engel olmak; 3. damdan akan suları binanın temellerinden uzağa akıtmak.
Eskiden, binaların dam sularını bugünkü gibi yağmur borularıyle aşağıya ve kanalizasyona kadar götüren bir tertibat yoktu. Su, kâgir binalarda *çörten* denilen uzun ve taş oluklardan akıtılırdı. Evlerdeyse saçağın kenarına gelen sular, kiremitlerin ucundan, saçak genişliği kadar uzağa damla damla dökülürdü. Bu sebeple saçağın su damlayan kısımlarına *damlalık* denirdi. Saçaklar genellikle ahşap evlerde, çeşmelerde kullanılırdı. Bu dam saçaklarından başka kapı ve pencere üzerine de saçaklar yapılır ve bunlara *sundurma* denirdi. Bu saçaklar, kapı ve duvarları güneşten koruduğu gibi onlara güzel bir görünüş de sağlardı.

— Örf ve âdet. *Saçak öpmek.* Genellikle yaşlı bir devlet adamı saçağı tutar, başta sadrazam olmak üzere tahtın önünden geçenler de bunu öperdi; padişahın saçağını onun en çok sevdiği kişiler tutardı. Abdülhamid II'nin saçağını ölünceye kadar Gazi Osman Paşa tutmuştu. Mehmed V Reşad'ın saçağını başmabeyincisi Lütfi Simavi tutardı; fakat Mehmed V Reşad ile daha ilk bayramlaşmada başta Ahmed Rıza olduğu halde bazı mebuslar saçak öpmediler. Saçak öpmek âdeti, Osmanlı devletinin son zamanlarında kaldırıldı.

◆ Sıf. Görünüşü saçağı andıran.

— Bot. *Saçak kök,* hemen bütün dalları aynı boyda ve kalınlıkta olan ve pek az dallanmış bulunan kök topluluğu. (ML)

SAÇAKBULUT blş. i. Meteorol. Bk. SİRRÜS.

SAÇAKLANMAK dönşl. f. (*saçak*'tan *saçak-la-n-mak*). Uçları eskiyip püskül görünüşü almak. (M)

SAÇAKLI sıf. (*saçak'tan saçak-lı*). Saçağı olan, üstünde saçak bulunan: *Saçaklı masa örtüsü.*

— Anat. *Saçaklı cisim,* beynin Ammon boynuzunun obruk kenarı boyunca ilerleyen arka üçgen direğinin uzantısı.

— Bahç. Bir espalye duvarı üzerine konmuş hasır veya tahta siper; espalyeyi rüzgârlardan korumağa yarar.

— Coğ. Yatağı birbirinden sık sık ayrılan ve birleşen birçok kola bölünmüş ırmaklar için kullanılır. (Bu gibi yataklar, bir taşkın sırasında alüvyon setlerinin meydana gelmesinin sonucudur. Dik yamaçlı gerçek engeller olan bu setlerin üstünden taşkından sonra da bir kısım sular aşar, setin yüzeyine iner ve aşağı ucunu dolanarak ana yatağa kavuşur.)

— G. santl. *Esk. Saçaklı esb,* altın işlemeli kumaş örtülü eğer takımlarına verilen ad.

— Kıyf. *Saçaklı pantalon,* erimiş, eskimiş yanlarında saçaklı durum almış pantalon.

— Tütüncülük. *Saçaklı tütün,* kıyımda uzun ve çok parça veren tütün. (LM)

SAÇAKLIK i. (*saçak*'tan *saçak-lık*). Mim. Baştaban. || Eski usule göre yapılan binalarda bir baştaban, bir efriz ve bir kornişten oluşan kısım.

— ANSİKL. Mim. Klasik mimarî düzenlerde, ilke olarak, *saçaklık* aşağıdan yukarıya doğru şu üç kısımdan meydana gelir: *baştaban, efriz, korniş.* Bu üç kısmın birbirine oranları yapının üslûbu ve niteliğine göre değişir. Karma üslûpta ara saçaklarda sadece baştaban ve efriz bulunur; korniş yerine çıkıntısı az bir eleman kullanılır. Üst tepe tacında kullanılan saçaklık, yapının toplam yüksekliğiyle orantılıdır. (L)

SAÇAKLIZADE MEHMED bin EBUBEKİR, türk bilgini (öl. Maraş 1732). Maraş'ta öğrenim gördü. İstanbul'a gelerek zamanın ünlü bilginlerinden ders aldı. Bir süre Şam'da kaldı. Abdülgani Nablusi'den hadis, tefsir ve tasavvuf okudu. İcazet aldı. Sonra Maraş'a dönerek ders vermeğe başladı. Tefsir konusunda çalıştı. Eserleri: *Haşiye-i Tefsir-i Keşşail alâ Sûretü'l-Bakara* (Bakara Suresi Hakkında Keşşaf Yorumuna Ek); *Teshilü'l-Feraiz* (Farzların Özeti); *Tahrirü'l-Kavanin minel-Mantık ve'l-Münazara* (Mantık Tartışma Kurallarının Yazılışı); *Tezhibü'l-Kıraat* (Kur'an Okuma Özeti). [M]

SAÇAKYÜZGEÇLİLER çoğl. blş. i. Biri hariç bütün cinsleri fosil olan balık takımı: yaşayan tek cinsi coelacanthus (*latimeria*) Hint okyanusunun Afrika kıyısında bulunmuştur (1938).

— ANSİKL. Bu takımdan olan balıklar ilk defa Devonyende görülür. Kafatası, genel yapısı bakımdan amfibyumlarınkine benzer. İki yanı kılçıklı kürek şeklindeki çift yüzgeçleri bir kemikle omuz veya kalça kemerine bağlanır. Saçakyüzgeçlilerin bazı türleri karada yaşayan ilk omurgalıların (stegosefal amfibyumlar) atasıdır (ichtyostegidae). Diğer türleri ise (coelacanthidae) Devonyenden beri evrim geçirmemiştir. (L)

SAÇALAMAK geçl. f. (*saçmak*'tan *saç-ala-mak*). Etrafa saçmak, serpmek.

◆ **Saçalanmak** edilg. f. Saçalamak eylemine konu olmak. (M)

SAÇI i. (*saçmak*'tan *saç-ı*). Folk. Bir dilek için saçılan çiçek, para gibi şeylerin tümü. || Kına gecesi, güvey evinden gelin evine gelen kadın misafirler tarafından geline verilen hediyeler. (Bk. ANSİKL.) || Bugün de, koltuk töreninde ve kına gecesinde gelinin başına serpilen ufak para, buğday, pirinç v.b. şeylere verilen ad.

— DEY. *Saçı kılmak,* saçı atmak.

— ANSİKL. Folk. *Saçı,* her türlü kumaş, kap-kacak, süs eşyası veya para olabilir. Saçılar, geline misafirlerin önünde verilir. Her hediye veren, adıyle ilân edilir. Çeşitli hediyeler, bir seccade veya bohça üzerinde toplanır. Bazı yerlerde saçı, gelinlik üzerine kâğıt para olarak iğneyle takılır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde de erkek evine gelen misafirler tarafından da saçı getirilir. Şehir ve kasabalarda para, köylerdeyse koç, at, halı, kilim, kumaş, çorap v.b. saçı olarak verilir. Gerek gelin, gerek güvey evlerine değerli saçı gönderenlere, düğün sonunda, saçı'nın değerine göre düğün evinden hediye gönderilir. (M)

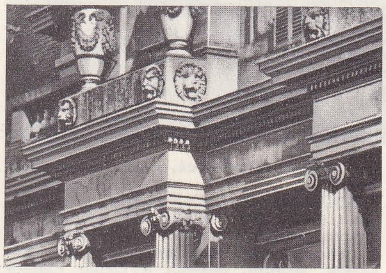
saçaklık
Maisons - Laffite şatosu

SAÇIK sıf. (*saçmak*'tan *saç-ı-k*). Saçılmış, serpilmiş. || Düzgün olmayan, dağınık.

— DEY. *Açık saçık.* Bk. AÇIK. (M)

SAÇILMA i. (*saçılmak*'tan *saçıl-ma*). Saçılmak eylemi.

— Astron. *Saçılma noktası,* bir akanyıldız yağmurunda, meteor yörüngelerinin saçılır gibi göründüğü gökyüzü noktası. *Eş anl.* RADYAN.

— ANSİKL. Astron. Meteorları pratik olarak gözleyebilmek için, yakınlarındaki yıldızlara göre kerteriz alınarak, göründükleri ve kayboldukları noktaların koordinatları işaretlenir; sonra, her meteorun yörüngesi bu amaçla hazırlanmış gök haritalarına çizilir. Akanyıldız yağmurlarının çok bol olduğu bir gecede gözlem yapılırsa, birçok meteor yörüngesinin *saçılma noktası* denen bir noktadan geçtiği görülür. Bunun sebebi, de, uzayda birbirine paralel olan akanyıldız yörüngelerinin perspektif sebebiyle birbirinden uzaklaşır gibi görünmesidir. (L)

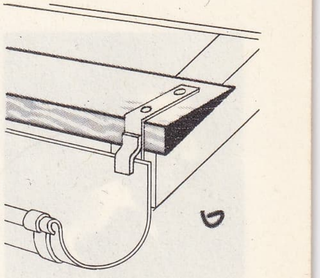
saçak yastığı

SAÇILMAK edilg. f. (*saçmak*'tan *saç-ı-l-mak*). Saçmak işine konu olmak: *Tohumlar tarlaya saçıldı.* || Geçz. f. Dağılmak, yayılmak: *Vardıkları yerlerde sönmeyen ve izi kaybolmayan fişeklerden ise, renk renk kandiller saçılıyordu* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *Saçılıp dökülmek,* boş yere ve gereğinden fazla harcamak. Hiç bir art düşüncesi olmaksızın içinden geçeni söylemek. || *Açılıp saçılmak.* Bk. AÇILMAK. || *Dökülüp saçılmak.* Bk. DÖKÜLMEK. (M)

SAÇINTI i. (*saçmak*'tan *saç-ı-n-tı*). Saçılıp dökülen şey, döküntü. (M)

SAÇIŞTIRMAK ettrg. f. (*saçmak*'tan *saç-ı-ş-tır-mak*). Azar azar saçmak, serpmek, dağıtmak: *Tohumları, sürülmüş tarlanın*

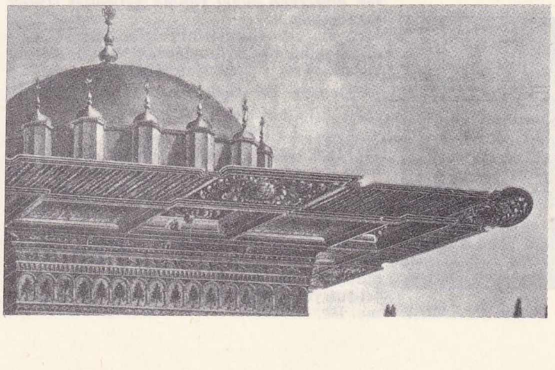
Tophane çeşmesi saçağı (İst.)

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

XVIII. yy.da SADÂBÂD

her tarafına saçıştırmak. || Rasgele saçmak. (M)

SAÇKIRAN bls. i. Çocuklarda ve yetişkinlerde saçlıderide görülen ve *Tricophyton gypseum* adlı bir mantardan ileri gelen irinli deri hastalığı. (Saçlıderide yer yer veya yaygın, sızıntılı, değirmi lezyonlar halinde belirir. Bulunduğu bölgede saçlar ve kıllar dökülür bir sürü kabarcık ortaya çıkar. Saçkıran, antibiyotikler ve mantar ilâçları sürülerek dikkatle tedavi edilmelidir.) [L]

SAÇLI sıf. (*saç'tan saç-lı*). Saçı olan: *Hayal mıydın gözlerimden ıradın / Ahu gözlü sümbül saçlı maralım* (Âşık Veysel).

— DEY. *Saçlı sakallı adam*, kendisinden olgun ve akıllı davranışlar beklenen yaşlı adam: *Yazık, yazık! Saçlı sakallı adamsın!* (Kemal Tahir).

— *Esk. Saçlı yıldız*, kuyrukluyıldız. (M)

SAÇLIDERİ bls. i. Anat. Saçların çıktığı kafatası derisi. (Saçlıderinin yapısı genel olarak derininkinden farklı değildir; sadece daha sık ve daha yoğun bir dokudan meydana gelir; kıllar daha sık, daha kuvvetlidir; yağ bezleri de daha çoktur.) [L]

Saçlıemirefendi camii veya **Hâşimîdergâh camii**, İstanbul'da Kasımpaşa'da, Kulaksız yakınında, Kadımehmet sokağında cami. Seyid Hâşimî Osman Efendi tarafından yaptırıldı (XVI. yy.). Binanın duvarları kâgir, çatısı ahşap, minaresi taş ve tuğladandır. Yanındaki çeşmede 1763 tarihli bir kitabe vardır. (M)

Muhittin SADAK

SAÇMA i. (*saçmak'tan saç-ma*). Saçmak eylemi: *Tohumları saçmağa başladı.* || Yersiz, akla aykırı, tutarsız söz: *Bırak şu saçmaları! Bir daha bahsini etme* (R.H. Karay). *Demek Lebibe iki sarhoşun saçmalarına dayanarak bundan da meydana bir dırıltı çıkarmak istiyor* (H.R. Gürpınar). || —Sıf. Yersiz bulunan, akla uygun olmayan: *Bu da doğruysa, ben artık bütün saçma sözlere inanacağım* (Kemal Tahir). *Bu rüya, elbette ki saçmaydı* (Ş. S. Aydemir). || Yerli yersiz konuşan veya hareket eden: *Saçma bir adam.*

— DEY. *Saçma sapan*, çok tutarsız, çok saçma: *Onların herkesi güldüren münakaşalarını, saçma sapan sözlerini gülümseyerek dinlerken elçiyi yanına getirdiler* (Ömer Seyfeddin).

— Avc. Av fişeklerinin içine mermi olarak konan, çeşitli boylardaki küçük ve yuvarlak kurşun tanelerinin genel adı.

— Denizc. Bir çeşit balık ağı. (*Saçma ağ* veya *serpme ağ* da denir.)

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Mant. Bir iç çelişme ihtiva eden fikirlere (msl. yarıçapları birbirlerine eşit olmayan bir daire fikri) ve mantık bakımından zorunlu olan bir hakikatle çelişen hükümlere verilen ad.

— Mant. ve Mat. *Saçma yoluyle akılyürütme* veya *ispatlama*, bir önermenin doğru olduğunu, bu önermenin olumsuzlanmasının çelişmeye götürdüğünü göstererek ispat etme. Bk. ANSİKL.

Necmettin SADAK

— ANSİKL. Fels. Eskiden sadece mantık alanında kullanılan *saçma* terimi bazı modern filozoflar tarafından yeniden ele alındı. Saçmalığın, çeşitli şekiller içinde duyulması ve yaşanması *varoluş felsefelerinde* ve özellikle Heidegger, Sartre, Jaspers, Camus ve G. Marcel'de önemli bir yer tutar. Sözü geçen filozoflar, enine boyuna ve inceden inceye çözümlenmiş ve tasvir edilmiş olan bu yaşanmış tecrübeden birçok metafizik sonuç çıkarırlar. Bu yaşantıyı, hepsinin aynı tarzda anladığı söylenemez: «saçmalık», daha önceleri Kierkegaard'da görüldüğü gibi Heidegger'de de, boğuntu ve «olgusallık», Sartre'da, insan hayatının ve varoluşmayışın saçmalığı, Camus'de, bize, aksiyondan başka sığınak bırakmayan durumumuzun tutarsızlığı, Jaspers'te, bir «yüce başarısızlık», G. Marcel'de «temel bir sır» şeklinde ortaya çıkar. Ama bu filozofların hepsi de, saçmalığa, varoluşçuluğu karakterize ediyor gibi görünen önemli bir rol yüklemişlerdir.

— Mant. ve Mat. *Saçma yoluyle akılyürütme* veya *ispatlama.* Bir önermeyi saçma yoluyle ispatlamak demek, bu önermenin çelişkeni olan önermenin yanlış bir sonuca varacağını göstermek demektir. Diyelim ki, $\sqrt{2}$'nin irrasyonel bir sayı olduğunu ispatlamak istiyoruz. Önce, bu sayının rasyonel bir sayı olduğunu farzederiz. Bundan, 2'nin hem çift hem de tek, yani çift olmayan bir sayı olduğu sonucuna zorunlu olarak varırız. Burada bir çelişme ortaya çıkmıştır. Öyleyse, $\sqrt{2}$ irrasyonel bir sayıdır. (LM)

SAÇMACI i. (*saçma'dan saçma-cı*). Yerli yersiz konuşan, saçma sözler söyleyen kimse. (M)

SAÇMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyi çokça ve hızla serpmek, dağıtmak: *Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlare su* (Fuzuli). *Derya coşar inci saçar kenara / Aşk ehli dayanır ateşe kora* (Âşık Veysel). *Tarlaya tohum saçmak.*

— ÇEŞ DEY. *Saçıp savurmak*, parasını gereksiz yere harcamak. || *Ateş saçmak*, top veya tüfekle mermi veya kurşun yağdırmak. *Mec.* Kızmak: *Kaç bayram var ki gözlerimden yaş yerine, ateşler saçarak gizli gizli ağladım* (A. H. Müftüoğlu). || *Döküp saçmak.* Bk. DÖKMEK. || *Para saçmak*, çok para harcamak: *Mahpusluğun üstesinden parayla gelinir. Sırasında parayı saçar canını kurtarırsın* (Kemal Tahir). [M]

SAÇMALAMA i. (*saçmalamak'tan saçmalama*). Saçmalamak eylemi.

— Psikiyatr. Birbiriyle ilişkisiz, rasgele kelimelerin, tutarsız cümlelerin kendiliğinden ortaya çıkışı. (Saçmalama durumu, özellikle, bunamaya ilişkin hastalık ve bozukluklarda görülür.) [L]

SAÇMALAMAK geçz. f. (*saçma'dan saçma-la-mak*). Boş, gereksiz ve tutarsız sözler söylemek. (M)

SAÇMALIK i. (*saçma'dan saçma-lık*). Saçma konan yer. || Yeri ve değeri olmayan davranış, söz. (M)

SAÇULA i. (ital. k. [?]). Dökümcülerin kullandığı ağaçtan yapılmış kalıp. (M)

SAD sıf. (fars. *ṣad*). *Esk.* Yüz. || *Sad-çendan*, yüz kat. || *Sad-gûne*, yüz çeşit, yüz türlü. || *Sad-hezar*, yüz bin: *Saf bağlamıştı asaf-ı sultana sad-hezar* (Beliğ). || *Sad-pare*, yüz parça, yüz parçalı. *Mec.* Parça parça olmuş, paramparça: *Her şeyi sad-pare bir âyine gibi bin şekilde aksettirir* (Cenab Şahabeddin). [M]

SAD i. (ar. *ṣâd*). Tıp. *Esk.* «Aksu» denilen göz perdesi. (M)

SA'D i. (ar. *saᶜd*). *Esk.* Kutluluk, bahtiyarlık, uğur. || Uğur getiren, uğurlu sayılan şey: *Namı gibi olmuştur o hem sa'd hem âbâd / İstanbul'a sermaye-i fahr olsa revadır* (Nedim). || *Sa'd-üd-din*, dinin mübarekliği, dini kutlu, uğurlu kılan. (Türkçede *Sadettin* şeklinde erkek adı olarak kullanılır.) || *Sa'd-ul-lah*, Tanrı'nın kutlu, talihli kıldığı. Erkek adı.

— Astron. *Sa'dı asgar*, Venüs gezegeni. || *Sa'dı ekber*, Jüpiter gezegeni. (M)

SADA i. Bk. SEDA.

SADA, İspanya'da şehir, Galicia'da (La Coruna ili); 7 300 nüf. Balıkçılık ve kabotaj. Sayfiye merkezi. (L)

SADABAD, XVIII yy.da İstanbul'da Kâğıthane deresi kıyısında bir mesire yerinin adı.

● *Tarih. Sadâbâd eğlenceleri*, Ahmed III (1703-1730) ve sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1717-1730) devrinde İstanbul'da Kâğıthane semtinde Alibeyköyü yakınlarında yapılan kasrın çevresinde düzenlenen eğlenceler.

Kâğıthane semti İstanbul'un en tutulan mesire yerlerindendi. Kanunî Sultan Süleyman ve Selim II zamanlarında burada eğlenceler düzenlenir, İstanbul halkının ileri gelenleri de eğlencelere katılırdı. Ahmed III zamanında bu eğlencelere daha büyük önem verildi. Önce Kâğıthane deresinin akış yolu değiştirildi. Derenin kenarlarına mermer rıhtımlar yaptırıldı. Ayrıca otuz sütun üzerine oturtulmuş göz alıcı bir kasır (Sadâbâd kasrı) inşa edildi. Kasrın önünde büyük bir havuz, çevresinde çeşitli çağlayanlar, ağızlarından su fışkıran ejderha heykelleri vardı. Sadâbâd kasrından başka çevreye çeşitli köşkler, bahçeler hamamlar yapıldı.

Eğlenceler, hıdırellezin birinci günü (6 mayıs) başlar, özellikle mehtaplı gecelerde sabahlara kadar devam ederdi. Zamanın şairleri, yazdıkları çeşitli şiirlerle padişahı ve sadrazamı överek, onları bu eğlencelere çağırırlardı. Ziyafetler kasırda verilir, ziyafet bittikten sonra eğlencelere dışarıda devam edilirdi. Osmanlı imparatorluğunda Lâle devri adıyle anılan bu dönemdeki eğlencelere, başta padişah olmak üzere bütün saray erkânı ve istanbul halkının ileri gelenleri katılırdı. Gün geçtikçe bu eğlencelere çeşitli sebeplerle karşı olanlar çoğaldı; Patrona Halil isyanı çıktı. Ayaklanma sonunda Damat İbrahim Paşa öldürüldü, Ahmed III tahtından indirildi ve Sadâbâd eğlencelerinin yapıldığı yerler, başta kasır olmak üzere tahrip edildi. (M)

Sadâbâd camii, İstanbul'da kâğıthane deresi kenarında cami. Ahmed III tarafından Sadâbâd kasrıyle birlikte yaptırıldı. Selim III ve Mahmud II zamanlarında onarıldı. Abdülâziz, camiyi yeniden yaptırdı. Cami kâgirdir. Kubbesi ahşaptır. Tek minarelidir. (M)

Sadâbâd kasrı, İstanbul'da Kâğıthane deresi kenarında Ahmed III devrinde yaptırılmış kasır. Kasır iki katlıydı. İkinci katında büyük divanhaneler, padişaha ait hasoda, harem daireleri, mermer çeşmeli ve tavanları nakışlı odalar vardı. Selim III devrinde (1803) onarıldı. Abdülâziz döneminde de yeni ekler yapıldı. Bugün mevcut değildir. (M)

Sadâbâd paktı, Türkiye, İran, Irak, Afganistan arasında imzalanan saldırmazlık paktı (8 temmuz 1937). Türkiye, *Balkan paktı* ile batıda güvenliğini sağlamlaştırdı. Buna paralel olarak doğuda da bir saldırmazlık paktı meydana getirilmesinde önderlik etti. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan devletleri arasındaki sözleşme, 8 temmuz 1937 tarihinde gerçekleşti. Bir dostluk ve saldırmazlık paktı olan bu antlaşma, İran şahının Tahran'daki Sadâbâd isimli yazlık sarayında imzalandı ve ismini de bu saraydan aldı. Afganistan ile İran; İran ile Irak arasında önemli sınır anlaşmazlıkları vardı. Afganistan, İran, Irak aralarındaki sınır anlaşmazlıklarında Türkiye'yi hakem olarak kabul ettiler. Bu suretle hudut meseleleri kesin olarak halledildi. Bu sözleşmenin en önemli noktası dört devletin birbirlerinden emin hale gelmesiydi.

SA DA BANDEİRA (Bernardo DE SA NOGUİERA DE FİGUEİREDO, — vikontu, sonra — markisi), portekizli siyaset adamı (Santarem 1795 - Lizbon 1876). Brezilya'ya sığındı, dom Pedyo'yu destekledi. Avrupa'ya dönünce, bahriye bakanlığına getirildi (1832-1833, 1835-1836). Dom Miguiel'e karşı Lizbon'u savundu, 1836 Eylül devriminin öncüsü oldu. Sonra Cabral'ın düşürülmesine (1846) yardım etti. Savaş bakanlığına getirildi (1860-1864). Daha sonra, hükûmeti liberal bir anlayışla yönetti (1865-1869), 1870-1871). [L]

SADAK i. (ar. *ṣıdk*'tan *ṣadak*). *Esk.* Doğru olma, doğruluk. || Onaylanan şey. (Bk. MASADAK.) || *Sadak-Allahü'l-azîm*, «Tanrı'nın büyüklüğünü tasdik ederim» anlamında *Kur'an*'da da geçen bir deyim. (M)

SADAK i. (esk. türk. k.). Sil. *Esk.* İçine

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ok konulan torba veya kutu biçimindeki kılıf.

— ANSİKL. Sil. *Esk.* Tirendazlar (okçular) *sadak*'ları bir kayışla omuzlarına asarak taşırlardı. Atların terkisine bağlanarak göğsünün sol tarafına doğru uzatılanlara *tirkeş* denilirdi. Sadaklar, süssüz olduğu gibi meşin üzerine sırma işlemeli de yapılırdı. Tahtadan olanların bazıları sedef, fildişi kakmalarla süslenir veya boya ile nakışlanırdı. Buna *tirdan* da denirdi. (M)

SADAK (Muhittin), türk müzik yönetmeni (İstanbul 1900). Haydarpaşa İttihat rüştiyesinde ve Galatasaray Sultanîsinde okudu. İstanbul Üniversitesi Fen fakültesini bitirdi. Özel müzik öğrenimi gördü. İstanbul Belediye konservatuvarına öğretmen oldu (1922). İstanbul Şehir korosunu kurdu; Şehir orkestrasını yönetti. Bugün İstanbul Operası korosunun şefidir. —Kızı SADAK (Gülseren), türk kadın müzikçi (İstanbul 1930). İstanbul Belediye konservatuvarını bitirdi. Fransa'da düzenlenen Milletlerarası Piyano yarışmasında «iyi seslendirici» ödülünü aldı (1959). Polonya, İtalya, İspanya, Çekoslovakya, Beyrut, Kıbrıs ve Tunus'ta konserler verdi. İtalya'da Busoni ödülünü kazandı. (M)

SADAK (Necmettin), türk yazarı ve siyaset adamı (Isparta 1890-Newyork 1953). Galatasaray lisesini ve Lyon Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdi. Maarif Nezareti Telif ve Tercüme dairesine üye ve dârülfünuna içtimaiyat (sosyoloji) müderrisi oldu. 1926, Üçüncü dönem - 1950 arasında Sıvas milletvekiliydi. Aynı zamanda *Akşam* gazetesine başyazılar yazdı. Milletler cemiyetinin Silâhları Bırakma konferansına türk delegesi olarak katıldı. Günaltay kabinesinde dışişleri bakanlığı yaptı (1947-1950). Pedagojiyle uğraştı, liseler için *Sosyoloji* adlı bir ders kitabı yazdı. (M)

SADAKA i. (ar. *ṣıdḳ*'tan *ṣadaḳa*). Dilencilere verilen para: *O bana isterse ödünç para versin, sadaka istemiyorum ya, elbette kazanırım, öderim* (M. Ş. Esendal). || Yoksullara yardım olarak karşılıksız verilen şey. || *Esk.* Zekât.

— ÇEŞ. DEY. *Başının gözünün sadakası*, başa gelebilecek bir belâyı önleyeceğine inanılarak verilen sadaka. || *Verilmiş sadakası varmış!*, bir kazayı ucuz atlatan kimseleri daha önce verdiği sadakaların kurtardığını belirtmek için kullanılır.

— *Esk. Sadaka-i fıtr*, fitre*.

— Huk. *Esk.* Allah katında sevap kazanmak ve hayır etmek amacıyle fakirlere bir malın veya gelirin karşılıksız verilmesi. (Vakıf da aynı şekilde kurulduğu için, sadaka, vakıf anlamına da gelir.)

— Teşk. tar. *Sadaka arzıhali*, Osmanlı devletinde fakir kişiler tarafından sadaka isteme amacıyle padişaha verilen dilekçe. (Padişahın yaverleri, dilekçe vermek için toplanan kalabalığa sadaka dağıtırdı).

— ANSİKL. Din. *Sadaka*, Eski Ahit'te öngörülmüştür. Hıristiyanlığın başlangıcını izleyen ilk yüzyıllardayse kaynakların ortaklaşa kullanıldığı ilk hıristiyan topluluklarında, kardeşlik duygusunun ifadesiydi.

İslâm dinine göre her müminin malî durumuna göre belli bir oranda sadaka vermesi gerekirdi. Biri, müminin yılın belli günlerinde, özellikle ramazan ayında, öteki de canı istediği zaman verdiği, iki tür sadaka vardır. Ramazan ayında verilen sadakanın değişik adları vardır ve miktarı yetkililerce belirtilir. Ötekiyse insanın yoksullara, kimsesizlere yardım amacıyle her zaman verebileceği sadakadır. Bu sadakanın belli bir ölçüsü yoktur. Bk. ZEKÂT. (ML)

SADAKA BEY, Dulkadıroğullarının üçüncü beyi (XIV. yy. sonları), Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Memlûk sultanı Berkuk tarafından öldürtülen babasının yerine geçti (1397); fakat beyliği uzun sürmedi. Amcası Halil Beyin oğlu Nâsırüddin Mehmed beyliğini kabul etmeyince onunla mücadeleye girişti. Sultan Berkuk, görünüşte Sadaka Beyi destekliyordu. Nâsırüddin Mehmed Beyin kışkırtmasıyle Yıldırım Bayezid, Elbistan üstüne yürüdü ve burasını aldı (1399). Sadaka Bey, kaçmak zorunda kalınca, Dulkadıroğullarının başına Mehmet Bey geçti. (M)

SADAKA bin MANSUR, Hille hükümdarı (?, 1049 - Bağdat 1108). Selçuklu sultanı Melikşah tarafından kendisine, Dicle'nin sol kıyısında bulunan Benî Mezyed topraklarının emirliği verildi. Basra'da mehdîliğini ilân eden Balba'nın isyanını bastırdı (1090). Sultanın emriyle Bağdat askerî valisi Sadüddevle Gevherâyin ile birlikte önemli görevlerde bulundu. Selçuklu sultanı Berkyaruk'un ilk zamanlarında kardeşi Muhammed'e karşı sultanı tuttu. Sonra Muhammed tarafına geçerek onun adına hutbe okuttu (1101). Berkyaruk'un Kûfe valisini şehirden çıkarak Kûfe'yi aldı. Berkyaruk'un halife Mustahzır tarafından sultan ilân edilmesine rağmen onu tanımadı. Bir süre sonra desteklediği Muhammed'in sultan olmasıyle durumu kuvvetlendi. Irak'ı, Hit ve Vasıt'ı (1104) aldı. Muhammed'in emriyle selçuklu Arslancıkoğlu İsmail'in hâkimiyetinde bulunan Basra'yı alarak (1106) Altuntaş adlı adamını buraya vali tayin etti. Tekrit hâkimi Keykubad'ı kendine bağladı. Muhammed'in ordusunun Tekrit'e yaklaşması üzerine Keykubad, şehri Sadaka'ya teslim etti. Sadaka'nın gittikçe artan nüfuzu, Muhammed'i endişelendirdi ve ordusuyle Sadaka üstüne yürüdü; yapılan savaşta Sadaka öldü. (M)

SADAKAT i. (ar. *ṣıdḳ*'tan *ṣadâḳat*). Samimî ve sağlam dostluk, içten bağlılık: *Ben her ikinizin sadakatine güvenerek irşadat ve telkinatınızı sabırsızlıkla bekleyeceğim* (Atatürk). *Sen de o sadakat yeminlerini unutan kadınlara benziyordun, değil mi?* (H. Z. Uşaklıgil).

— *Esk. Sadakat-kâr* (veya *sadakat-perver*), sadık. || *Sadakat-kârî*, bağlılık.

— Huk. *Eşlerin sadakat borcu*, eşlerin birbirlerine karşı göstermek zorunda oduğu sadakat. (Bk. ANSİKL.) || *İşçinin sadakat borcu*, işçinin işverene karşı göstermek zorunda olduğu sadakat. Bk. ANSİKL.

— Radyotek. *Bir radyo alıcısının sadıklığı*, girişindeki ses işareti modülasyonunu bozmadan hoparlöründen verebilen bir alıcının özelliği. (Bk. ANSİKL.) || *Bir televizyon alıcısının sadıklığı*, girişindeki ses işareti ve resim işareti modülasyonlarını bozmadan verebilen bir televizyon alıcısının özelliği. (Bk. ANSİKL.) || *Yüksek sadakat*, müziğin aslına uygun olarak bütün niteliklerini bozmadan sesleri kaydeden ve tekrar okuyan radyo alıcısı, pikap, magnetik bant veya sesli filim okuyucusu gibi cihazların özelliği.

— ANSİKL. Huk. *Eşlerin sadakat borcu*. Med. kn. md. 151, fıkra 2'ye göre eşler evlilik süresince birbirlerine sadakat göstermek zorundadırlar. Sadakat borcu sadece zina yapmamakla yerine getirilmiş olmaz. Eşlerden birinin cinsî yakınlık kurmağa teşebbüs etmesi halinde de, bu yakınlık kurulmamış bile olsa, yine sadakat borcu ihlâl edilmiş olur. Sadakat borcu esas olarak cinsî sadakati belirtirse de, eşlerden birinin, diğerinin önemli bir sırrını veya çıkarını üçüncü bir kişi için feda etmesi halinde de sadakat borcunun ihlâl edildiği sonucuna varılır. Sadakat borcunun ihlâli, eşlere zina veya geçimsizlik sebebiyle boşanma ya da ayrılık davası açma imkânı verir. Zina halinde ceza davası da açılabilir.

● *İşçinin sadakat borcu*. İşçi, yanında çalıştığı işverenin iş sırlarını kolaylıkla öğrenebilecek durumdadır. Öğrendiği şeyleri kendi işvereninin rakibine açıklaması işverenin aleyhine olur. Bu sebeple, işçi, öğrenmiş olduğu sırları saklamak zorundadır. Bu, işçinin sadakat borcudur. İşçinin bu borcu yerine getirmemesi, işveren için haklı sebeple fesih hakkı doğurur. İşveren sadakat borcunun ihlâlinden zarara uğramışsa, bu zararın tazminini de isteyebilir.

— Radyotek. *Bir radyo veya televizyon alıcısının sadıklığı*, girişindeki modülasyon işaretinin frekansına bağlı olarak çıkışındaki işaretin genliğinin değişimiyle belirtilir. Bir alıcının *yüksek sadakati*, ses spektrumunu aslına uygun olarak (yani seslerin yükseklik, ton ve şiddetleri aslında nasılsa o şekilde) en az bir distorsiyonla ve hiç bir frekans bölgesinde genel seviyeye göre herhangi bir artma veya eksilme olmaksızın verebilmesidir. (LM)

SADAKAT çoğl. i. (ar. *ṣadaḳa*'dan *ṣadaḳât*). *Esk.* Sadakalar.

— Fıkıh. *Esk.* Müslümanların ellerinde bulunan üç maldan birinin adı.

— ANSİKL. Fıkıh. *Sadakat* iki kısma ayrılırdı; *emvali bâtına, emvali zahire*. Emvali bâtına, gizlenebilen altın, gümüş, emtia gibi mallardır. Bu mallar beytülmal haklarından değildir. Beytülmal, emvali bâtınanın sadaka ve zekâtına karışmaz. Emvali zahire, bina, arazi gibi gizlenemeyen mallardır. Bunlar beytülmal haklarından olduğu için beytülmal, kulların sadaka ve zekâtına karışır; zekâtı, beytülmal tarafından belirtilir: msl. âşar, ağnam v.b. vergileri. Sadakatın verileceği yer nass suresiyle belirtilmiştir. Sadakat, fakirlere, düşkünlere verilir. (M)

Sadakat Bağları (*Loyalties*), ingiliz yazarı John Galsworthy'nin üç perdelik oyunu (1922). Para sıkıntısı çeken sporsever Dancy, kibarlar arasına sırf parası için kabul edilen yahudi De Levis'e atını satar. Fakat yahudinin atı bin ingiliz lirasına başka birine sattığını öğenince onuru kırılır ve De Levis'ten bu parayı çalar. Bunun üzerine, De Levis bir dost evinde Dancy'nin hırsız olduğunu söyler. Orada bulunanların hepsi, centilmen ve asker olan Dancy'yi savunurlar. Oysa, hepsi de onun gerçekten suçlu olduğunu bilmektedir. Aslında Dancy, bu parayı eski metresine yardım etmek için çalmıştır. Hırsızlığının ortaya çıktığını ve tutuklanacağını anlayınca, kendini öldürür. Yazarın bu oyundan çıkarmak istediği sonuç şudur: Dancy'yi savunanlar, onu sırf kendi sosyal sınıflarından olduğu için tutmuşlardır. Bu yüzden de, kendi saygınlığını kurtarmak için gerçeği önemsemeyen bu toplumu kınamak gerekir. (M)

SADAKATLİ sıf. (*sadakat*'ten *sadakat-li*). Çok ve içten bağlı olan. *Eşanl.* SADIK. (M)

SADAKATSİZ sıf. (*sadakat*'ten *sadakat-siz*). Sadık olmayan. (M)

SADAKATSİZLİK i. (*sadakatsiz*'den *sadakatsiz-lik*). Sadakatsiz olma hali.

— Huk. Eşlerin, birbirine karşı sadakat görevinin ihlâli. (Bu davranış bir boşanma veya ayrılık sebebi meydana getirir.) Bk. ZİNA. (M)

SADAKOR i. (ital. k. [?]). Tekst. Delinmiş ipek kozasından çıkan elyafı, ipek döküntülerini işin tekniğine göre bükerek elde edilen kaba ipek ipliğinin eski adı. (Genellikle Bursa'da yapılırdı.) || Bu iplikten yapılmış açık saman renginde kumaş veya bu kumaştan yapılmış elbise. (M)

SADAKORA. Esk. coğ. Anadolu'da (Kapadokia bölgesi) şehir. Efes şehrini doğuya bağlayan yol üzerinde, Garsaura ile Kayseri (Caesarea) şehirleri arasında yer alır. Şehrin bugünkü Kayseri'nin güneybatısında İncesu yakınında olduğu ileri sürülürse de bu görüş kesin değildir. (M)

SADALI sıf. Bk. SEDALI.

SADAN, nücum ilminde (astroloji) Müşteri ve Zühre'ye verilen ad. «İki uğurlu yıldız» anlamına gelir. Karşıtı, «iki uğursuz yıldız» anlamına, Zühal ve Merih için kullanılan *nahsan*'dır. Müşteri'ye «en büyük uğur» anlamına *sadi ekber* denir. Nücum ilmine göre her insanın bir yıldızı vardır; alınyazısına göre düzenlenmiştir. Bu gezegene bağlı olanlar yiğit, zarif, mutlu ve yumuşak huyludurlar. Zühre'ye de «küçük uğur» anlamına *Sadı asgar* denilir. Bu gezegene bağlı olanlar güzel, zarif, aşka eğilimli ve sanatkâr olurlar. (M)

SADANGA, Yaçodhara'nın Kamasutra yorumundaki altı resim kuralını belirtmek için kullanılan sanskritçe kelime. Tarihi kesinlikle belli olmayan bu kuralların M.Ö. III. yy.dan kalma olduğu sanılır. (L)

SADARET i. (ar. *ṣadr*'dan *ṣadâret*). Teşk. tar. Sadrazamlık makamı. («Sadrazamların oturdukları resmî yer» anlamına da gelir). || İlmiye makamlarından olan Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine verilen ad. (İlmiye sınıfının bu iki büyük makamının her ikisini birden belirtmek için *sadreyn* kelimesi kullanılırdı.) || *Sadaret alayı*, sadrazam olanlar için yapılan tören. (Bk. ANSİKL.) || *Sadaret arz odası*, Paşakapısı veya Babıâli'de bulunan tören salonuna verilen ad. (Sadrazam sadaret arz odasında gerekli kişilerle görüşür. Bazı törenler burada yapılırdı.) || *Sadaret dairesi*, Paşakapısı veya Babıâli'de sadrazamın bulunduğu yere verilen ad. || *Sadaret hattı hümayunu*,

SADE markisi gravür Cabinet des Estampes, Paris

sadrazam değişikliği dolayısıyle yeni sadrazamı göreve çağırmak için yazılan hünkâr tezkiresi. (Bk. ANSİKL.) || *Sadaret kaymakamı,* sadrazam sefere çıktığı zaman İstanbul'da yerine vekil olarak bıraktığı vezir derecesindeki görevli. (Bk. ANSİKL.) || *Sadaret kethüdası,* sadrazamın birinci derecede yardımcısı ve güvendiği görevli. (Bk. ANSİKL.) || *Sadaret kürkü,* yeni sadrazama padişah tarafından giydirilen kürke verilen ad. (Biri sade, diğeri seraser kaplı iki samur kürktür.) || *Sadaret mektupçusu,* sadrazamın yazı işlerini yürüten memur (*Mektubîi sadrı âli* de denirdi.) [Bk. ANSİKL.] || *Sadaret mührü.* Bk. MÜHRİ *hümayun.* || *Sadaret müsteşarı,* sadrazam müsteşarına verilen ad. || *Sadaret pişkeşi,* sadrazamın sadarete tayini dolayısıyle padişaha sunduğu armağan. (Tanzimattan sonra kaldırıldı.) || *Sadaret yaveri,* Osmanlı devletinin son zamanlarında sadrazam yaverine verilen ad. (Sadrazamın birkaç yaveri bulunur, bunların başlarına *sadaret başyaveri* denirdi.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *Sadaret alayı.* Tanzimattan evvel yeni sadrazam, padişahtan sadaret mührünü aldıktan sonra dârüssaade ağasının odasında bir süre istirahat eder, sonra sarayın orta kapısından dışarı çıkarak solak, peyk ve divan çavuşlarından meydana gelen bir alayla, Paşakapısı'na (Babıâli) giderdi. Yeni sadrazam önce şeyhülislâm, sonra sırayle vezirler, kaptanpaşa, kazaskerler, ulemadan teşrifata dahil olanlar tarafından tebrik edilirdi. Sadrazam, şeyhülislâma ve diğer ilerigelen devlet adamlarına kürk giydirir, derecelerine göre hediyeler verirdi. Birkaç gün sonra sadrazam, şeyhülislâmı ziyarete gider, yine törenle Paşakapısı'na dönerdi. Sadrazamın tayininden sonra padişah, sadrazama bir hattı hümayun gönderir, yapılması gereken işler hakkında direktifler verirdi. Bu hattı hümayun reisülküttap tarafından, ilerigelen devlet adamları önünde okunurdu. Osmanlı devletinin son zamanlarında sadrazam adayı saraya çağrılır, padişah tarafından mühür kendisine verilirdi. Hattı humayun ise başkâtip tarafından alayla Babıâli'ye kadar vapurla gelir, Sirkeci'de saraydan gönderilen bir arabaya biner, Saray adamları, teşrifat memurları, atlı askerlerden meydana gelen bir alayla Babıâli'ye giderdi. Abdülhamid II devrinde Yıldız'dan Dolmabahçe'ye, Sirkeci'den Babıâli'ye kadar olmak üzere sadaret alayı iki kısımda yapılırdı. Bu devirde sadrazam önceleri ata binerken Hüseyin Hilmi Paşa sadaretinde arabaya binmek âdet oldu. Sadaret alayı töreni imparatorluğun sonuna kadar sürürüldü.

● *Sadaret hattı hümayunu*'nda eski sadrazamın değişme sebebi, yenisinin yapacağı işler belirtilir ve çalışmasında başarılı olması dilenirdi. Hattı hümayunun gönderileceği gün, gerekli devlet adamlarına tezkireler yazılarak Babıâli'ye davet edilir; hattı hümayun bunların önünde törenle okunurdu. Hattı hümayun *makrama* denilen peşkir içine konarak üzeri mühürlenir, Babıâli'de sadrazam ve diğer devlet adamları tarafından karşılanır, getiren ağadan alınır, öpülüp başa konduktan sonra mührü açılır, okunmak üzere reisülküttaba verilirdi; o da yüksek sesle okurdu. Hattı hümayunu getiren ağaya hilat giydirilirdi. Son devirlerde hattı hümayunu kırmızı atlas kese içinde mabeyn başkâtibi getirir, sadaret mektupçusu okurdu.

● *Sadaret kaymakamı* tayin edilen vezir, sadrazamla beraber padişahın huzuruna girer, kürk giyer, memuriyeti ilân olunurdu. Bununla ilgili olarak gönderilen hattı hümayun Divanı Hümayunda okunurdu. Sadaret kaymakamı orduyu ve sadrazamı Davutpaşa'da veya Üsküdar'da uğurladıktan sonra görevine başlardı. Kaymakam, sadrazamın sefer dolayısıyle bulunduğu bölge hariç, sadrazamın bütün yetkilerine sahipti. Tuğralı hükümler gönderir, şer'î, örfî, hukukî ve cezaî kararlar verirdi. İstanbul'da kol gezer, tersaneyi teftiş ederdi. Yalnız vezirliğe, beylerbeyliğe, sancakbeyliklerine ve orduya ait askerî tayinlerle yabancı tacirlere ait işlere karışmazdı. Sadaret kaymakamı başkanlığında toplanan çarşamba divanına İstanbul kadısıyle Galata, Üsküdar, Eyüp kadıları, yeniçeri ağa vekili, sekbanbaşı katılırdı. Kaymakam divanında alınan kararlar rikâb defterleri denilen ayrı defterlere yazılırdı. XVI. yy. sonlarına kadar padişahların mühürleri sadrazamlarda, sadrazamların mühürleri de kaymakamlarda dururdu. Bir sadrazam azlolunduğu ve sadrazamlık eyaletlerde bulunan bir vezire verildiği zaman yeni sadrazam gelinceye kadar yerine bir kaymakam tayin edilirdi. Ancak bunların hizmet süresi kısa olduğu için önemli meselelere karışmazlardı. Sadrazam İstanbul'a gelince kaymakamlık sona erer, sadaret kaymakamına çoğunlukla kubbe vezirliği verilirdi.

● *Sadaret kethüdası,* önceleri, sadrazamların doğrudan doğruya maiyet memurlarındandı. Resmî hiç bir sıfatı yoktu. Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın sadaretinden sonra devlet kadrosuna girmek suretiyle resmî memur olmaları kabul edildi. Azil ve tayinleri sadrazamın inhasıyle yapılmağa başlandı. XVIII. yy.ın ilk yarısından sonra bütün Divanı Hümayun memurlarının, hattâ reisülküttapların da üstünde bir durum kazanarak birinci derecede önemli bir mevki sahibi oldular. Bununla birlikte, birçok zaman sadrazam azledilince sadaret kethüdası da azledildi. Bütün devlet işleri sadrazama gelmeden önce kethüdanın elinden geçerdi. Babıâli'den çıkan bütün emirler onun tavsiyesine göre yapılırdı. Kethüdaların ayrı bir daire ve kalemleri vardı. Kethüda kâtibi bu kalemin âmiriydi. Sadaret kethüdası daha çok iç işlerle uğraşırdı. 1835'te Pertev Efendinin sadaret kethüdası bulunduğu sırada bu makam kaldırıldı. Yerine Mülkiye nezareti kuruldu. Pertev Efendi ilk mülkiye nazırı oldu. 1837'de Mülkiye nezaretinin adı Dahiliye nezaretine çevrildi.

● *Sadaret mektupçusu,* Mektupçu dairesi denilen kalemin başıydı. Sadrazam tarafından veya padişah fermanıyle birlikte, yazılan tahrirat, emir, buyruldu ve sadrazam mektupları, mektupçunun âmir olduğu kalemde yazılırdı. Kendisi Hacegân rütbesinden olan sadaret mektupçusu, vilâyetlerden veya diğer devlet dairelerinden gelen yazıların özetlerini yapar, asıllarıyle birlikte her gün sadrazama götürürdü. Özetleri okur, gerekirse asıllarını gösterirdi. Mektubî kaleminde mektubî başhalifesi kendisinin yardımcısıydı.

◆ **Sadaretpenah** bls. sıf. ve i. *Esk.* Sadrazamlık görevini yapan (kimse), sadrazam.

◆ **Sadaretpenahî** bls. sıf. *Esk.* Sadrazama ait veya sadrazamla ilgili. (M)

SADASIZ sıf. Bk. SEDASIZ.

SADAT çoğl. i. (ar. *seyyid*'den *sādāt*). *Esk.* Seyitler, ulular. || Hz. Muhammed'in soyundan olanlar. || *Sadat-ı kabile,* kabilenin önde gelenleri: *Sadat-ı kabile toplanıp hep / Kıldılar ana beyan-ı matlep* (Şeyh Galib). [M]

SADBERK veya **SADBERG** bls. sıf. (fars. *sad* ve *berg*'den). Yüz yaprağı olan, katmerli. || *Gül-i sad-berg,* katmerli bir gül çeşidi.

— G. santl. *Esk.* Cilt kapaklarının ortasına yapılan şemsenin üzerindeki motifler. (Bu motifler yaprağı andırdığı ve çok desenle çizildiği için «yüz yaprak» anlamına gelen *sad-berk* deyimi kullanılmıştır.) [M]

SAD bin Ebi VAKKAS, arap kumandanı (öl. Medine 678). Oğlu İshak'ın adıyle ilgili olarak «Ebu İshak» diye de anılır. İslâm dinini ilk kabul edenlerdendir. 17 Veya 19 yaşında müslüman oldu. Hz. Muhammed'in bütün savaşlarına katıldı; Hudeybiye barışında şehitler arasında yer aldı. Ömer'in halifeliğinde Musanna bin Harise'nin yerine İranlılara karşı savaşan bütün islâm ordularına kumandan oldu. Sasanî ordusunu Kadisiye'de (686) üç gün süren bir savaşta bozguna uğrattı. Sasanî başkumandanı Rüstem savaşta öldü. Sad, hastalığı yüzünden savaşa kendisi katılmadı. Arap savaş usullerine uygun olarak yüksek bir yerde çardak yaptırdı. Oradan bütün orduya kumanda etti. Bu savaşın sonunda bütün Irak müslümanların eline geçti. Sad 637'de Celula'da sasanî imparatoru Yezdgerd III'ü tekrar yenilgiye uğrattı. 638'de halife Ömer, Araplar için yeni bir şehir kurulmasını Sad'a emretti ve Kûfe'nin temeli atıldı (638). Sad, kurduğu bu şehrin ilk valisi oldu. Kûfe'de büyük bir saray yaptırdı. İran etkisindeki bu gösterişli sarayın, arap-islâm sadeliğini bozacağından çekinen halife Ömer, Muhammed bin Mesleme aracılığıyle sarayı yaktırdı ve Sad azledildi. Yerine Ammar bin Yasir getirildi (640). Fakat kısa bir süre sonra Ömer, ölüm döşeğinde, yeni bir halife seçme görevini aralarında Sad'ın da bulunduğu Hz. Muhammed'in en yakın altı arkadaşına verdi.

Sad, Osman'ın öldürülmesinden sonra çıkan olaylara karışmadı. Halifelik için ortaya çıkması teklifini kabul etmedi. Muaviye, Ali ile mücadelesinde, Sad'ın kendisine yardımcı olmasını teklif ettiyse de Sad buna da yanaşmadı. Ali halife seçilince ona biat etmedi; son günlerini Medine yakınındaki Akik'teki topraklarında geçirdi. (M)

SAD bin MUAZ, sahabe (Medine 590 - ay.y. 627). Annesi Kabşa bint Râfi'dir. Sad, Medine'de Evs kabilesinin büyük bir kolu olan Beni Abd-ül-Eşhel'in reisiydi. Akabe'de Hz. Muhammed'e biat eden Musa bin Ümeyr aracılığıyle İslâmlığı kabul etti, kabilesi de müslüman oldu. Sad, Hicret'ten sonra Mekke'den Medine'ye gelen müslümanlara yardım etti. Hz. Muhammed'in güvenini kazandı. Bedr savaşında Ensar'ın bayrağını taşıdı (624). Hendek savaşına katıldı (627). Bu savaş sırasında, Medine'de bulunan ve Evs kabilesinin müttefiki olan yahudi kabilesi Kurayzalıların* Mekkelilerle gizlice anlaşarak müslümanları arkadan vurmak istemeleri üzerine Hz. Muhammed tarafından onların içine gönderildi. Sad burada düşmanca karşılandı. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Gatafan kabilesiyle bir antlaşma yapmak istedi. Sad, Ensardan Useyd bin Hüdeyr ve Sad bin Ubade ile buna karşı çıktı. Hendek savaşı devam ederken Mekkeli Hafece bin Asım'ın okuyle yaralandı. Mekkelilerin Hendek önünden çekilmesinden sonra müslümanlara ihanet eden Kurayzalıların üstüne ordu gönderen Hz. Muhammed direnişle karşılaştı. Kurayza kabilesi, Evslilerden birinin vereceği hükme göre teslim olacaklarını bildirdi. Hz. Muhammed bu işle Sad'ı görevlendirdi. Yaralı olarak Kurayzalıların yanına getirilen Sad, büluğa ermiş bütün erkeklerin öldürülmesi, kadın ve çocukların esir edilmesi ve malların ganimet olarak bölüşülmesi hükmünü verdi. Bu hüküm ertesi gün uygulandı. 900 Yahudi öldürüldü. Bu olaydan birkaç gün sonra da Sad, aldığı yaradan öldü. (M)

SAD bin UBADE, sahabe (öl. Havran 637). Annesi Amra bint Mesud'dur. Medine'de cömertliğiyle tanınan Sad, Hazrec kabilesindendir. İkinci Akabe* biatında (621) Hz. Muhammed tarafından seçilen dokuz hazrecli nakib arasında yer aldı. Akabe'den Medine'ye dönerken mekkeli müşrikler tarafından yakalanarak Mekke'ye getirildi; ancak dostları tarafından kurtarılarak Medine'ye gönderildi. Hicret'ten sonra Hz. Muhamed'in Ebva gazvesinde onun vekili olarak Medine'yi yönetti. Yahudi Benî Nazir kabilesine karşı yapılan savaşta islâm ordusunun iaşesini sağladı (625). Hendek savaşı (627) sırasında savaşın çok uzaması sonucu müslümanların sıkıntıya düşmesi üzerine Hz. Muhammed, Gatafan ve Fazerelilerle savaşı bırakma konusunda bir anlaşma yapmak istedi. Sad, Ensardan Useyd bin Hüdeyr ve Sad bin Muaz ile birleşerek bu antlaşmayı bozdu, Mekke üstüne giden islâm ordusunda yer aldı. Hazrec reisi Abdullah bin Übey'in ölümü (631) üzerine onun yerine geçti. Hz. Muhammed'in ölümünden (632) sonra halifeliğin Ensardan birine verilmesini savundu. Medineliler kendisini halife seçerek biata hazırlandıkları sırada duruma karışan Ömer ile Sad arasında tartışmalar çıktı. Ebubekir'in halife olmasından sonra ona biat etmedi. Bir süre sonra Medine'den ayrılarak Havran'a çekildi. (M)

SAD bin ZENGİ, Fars Salgurlu atabeki (öl. Şiraz 1231). Ağabeyi Tekle bin Zengi'nin ölümü üzerine başa geçmek istediyse de amcasının oğlu Tuğrul hükümdar oldu. Tuğrul ile Sad arasında uzun süre devam eden savaşlar sonucunda Tuğrul esir düştü ve Sad Fars atabeki oldu (1203). Sad, bu karışıklıklar yüzünden ülkesinde ortaya çıkan kıtlığı önledi ve halkı refaha kavuşturdu. Kirman'ı ülkesine kattı. Irak'ı yağmaladı. Fakat Harizmşah hükümdarı Sultan Muhammed tarafından esir edildi (1216). Kurtuluş akçesi karşılığında serbest bırakıldı. Şiraz'a geri dönüşünde tahtı işgal eden

Foto. LAROUSSE

oğlu Ebubekir ile savaştı ve halkın desteğiyle tekrar başa geçti. (M)

Saddharma-Pundarika-Sutra (*Doğru Yol Lotus'u*), Mahayana Buddha'cılığının en ünlü *sutra*'sı. Buddha Sakyamuni'nin bir vaızıdır; Buddha'cılığın yorumlanması bakımından çok önemlidir. (L)

SADE sıf. (fars. *sāde*). Süsü, gösterişi olmayan, yalın: *Sade bir elbise. Sade anlatım.* || Arasına iç konulmamış: *Sade börek.* || *Sade kahve,* şekersiz kahve: *—Evlât, yap bakalım bize bir sade kahve! der...* (R. N. Güntekin). || *Sade yağ.* Bk. SADEYAĞ. || *Sade suya,* yağsız: *Sade suya çorba. Mec.* Değersiz, önemsiz.

◆ Zf. Yalnızca, sadece, ancak: *Hem de düşünmeli ki insan kısmı sade para ile doymaz* (R. N. Güntekin). *Sade bizim ev mi, koca mahalle haneleri de böyle idi* (Ahmed Rasim). [M]

SADE (Donatien Alphonse, Marki DE), fransız yazarı (Paris 1740 - Charenton 1814). Bir diplomatın oğlu. Süvari yüzbaşısı olarak Yediyıl savaşına katıldı. Paris'e dönünce, başkan de Montreuil'ün kızıyle evlendi, ama çok geçmeden ayrıldı. 1767'de babasının yerine Bresse, Bugey ve Valmorey hâkimliğine getirildi. Ertesi yıl, sürdüğü sefih hayat ve çıkardığı rezaletler yüzünden Saumur şatosunda, sonra da Piere-Encise şatosunda birkaç ay hapsedildi. 1722'de zehirleme suçuyle gene kovuşturmaya uğradı, Cenova'ya kaçtı. Aix parlamentosu tarafından gıyaben ölüme mahkûm edildi. Sardinya kralının emriyle Miolans'da bir kaleye kapatıldı, altı ay sonra buradan kaçtı, kâh İtalya'da, kâh Fransa'da yaşadı. Başkan de Montreuil'ün karısının çıkarttığı bir tutuklama kararı üzerine Paris'te hapsedildi. 1777'de Vincennes şatosuna götürüldü, oradan Aix'e aktarıldı. «Aşırı sefih» bir hayat sürmek suçuyle üç yıl süreyle Marsilya'nın uzağında yaşamağa ve elli altın tazminat ödemeye mahkûm edildi. Fakat hâlâ yürürlükte olan tutuklama kararıyle, Vincennes kalesinde, Bastille'de, en sonunda da Charenton'da hapsedildi. Tutuklama kararlarını iptal eden kurucu meclis kararnamesiyle hapisten çıkarıldı (1790). Kendini Piques bölge sekreterliğine tayin ettirdi (1792). Fakat ılımlı davranmakla suçlanarak hapsedildi, ancak Thermidor'dan sonra serbest bırakıldı.
Hapishanede geçirdiği uzun yıllar boyunca yazdığı eserlerini, ancak devrim döneminde yayımlanabildi: *Oxtiern ou les Malheurs du Libertinage* (Oxtiern veya Çapkınlığın Mutsuzlukları) [1791] adlı dram dışında, hep roman yazdı: *Justine ou les Malheurs de la Vertu* (Justine veya Erdemin Mutsuzlukları) [1791], *Aline et Valcour* (1795), *La Philosophie dans le Boudoir* (Yatak Odasında Felsefe) [1795], *Nouvelle Justine Suivie de l'Histoire de Juliette sa Soeur* (Yeni Justine, Ayrıca Kızkardeşi Juliette'in Hikâyesi) [1797]. Ötekilerden daha çok rezalet yaratan bu son kitabı yüzünden 1801'de Birinci Konsüllük polisince tutuklandı. Sainte-Pélagie hapishanesine atıldı, sonra 1803'te Charenton'daki akıl hastahanesine yatırıldı, ölümüne kadar orada kaldı. 1813'te son romanı yayımlandı: *La Marquise de Gange.* Eserlerinin büyük bölümü ancak XX. yy.da basıldı: *Dialogues entre un Prêtre et un Moribond* (Bir Rahiple Can Çekişen Bir Hasta Arasındaki Konuşmalar) [1926]; *Historiettes, Contes et Fabliaux* (Fıkralar, Hikâyeler, Masallar) [1926]; *Les Cent Vingt Journées de Sodome* (Sodom'un Yüz Yirmi Günü) [1931-1935]; *Histoire Secrète d'Isabelle de Bavière* (Bavyera Kraliçesi İsabelle'in Gizli Hayatı) [1952]; ayrıca, 1777-1786 arasında karısına yazdığı iki yüz elli mektup.
Dengesiz bir yaratılışın ürünü olan bu eserler, ahlâka aykırılıkları yüzünden uzun süre bütün sansürler tarafından yasaklandı. Bununla birlikte Sainte-Beuve, daha o günlerde, «Sade ile Byron'un büyük modern yazarlara ilham kaynağı olduklarını» belirtmişti. XX. yy. tenkitçileri, esas kahramanı, hürriyeti için topluma ve Tanrı'ya başkaldıran bir kişi olan bu eserlerin önemini belirttiler ve ayrıca eserde, modern bilimin de doğruladığı psikolojik analizin değerini belirttiler. (L)

SADEARŞIN bls. i. Kıyf. *Esk.* İbrişimle dokunduktan sonra altın veya gümüşle işlenen bir çeşit elbise. (M)

SADEC, Vietnam'da (Güney Vietnam, Vinh - Long ili) şehir, Mekong deltasının bir kolu (Ön ırmak) kıyısında. Ticaret merkezi. Sabun fabrikaları. Bıçkıhaneler. (L)

SADECE zf. (*sade*'den *sade-ce*). Yalnızca, başka şey bulunmaksızın, ancak: *Sadece derin derin içini çekti* (R. H. Karay). *Birdenbire bütün bu gördüğü şeylerin sadece kendi kafasının mahsulleri olması ihtimalini düşündü* (A. H. Tanpınar). [M]

SADED i. Bk. SADET.

SADEDDİN HAMAVÎ (Muhamed bin Müeyyed), iranlı mutasavvıf ve şair (Huma 1191 veya 1198 - Buhara 1252). Harizm'de Zehebiye-i Kübreviye tarikatına girdi. Bir süre bu bölgede kaldı, moğol saldırısı üzerine Suriye'ye gitti. Horasan'a dönerek Bahrâbâd'da yerleşti. Şiirlerinde tasavvuf konularını işler. Daha çok rubaî türünde başarı sağladı. Eserleri: *Mahbubü'l-Evliya* (Velilerin Sevgilisi); *Nukuşu'l-Ervah* (Ruhların Nakışları). [M]

SADEDDİN KÖPEK, Anadolu selçuklu veziri (öl. 1246). Konya'nın ilerigelen ailelerinden birine mensuptu. Alâeddin Keykubad devrinde Eyyubîler ile Harput yakınında yapılan savaşta selçuklu ordusunun sol kanat kumandanlığını yaptı (1226). Bundan sonra emîri şikârlık, emîri mimarlık görevlerinde bulundu. Emîri mimar olarak Kubadâbâd sayfiye şehrini ve Konya - Aksaray arasındaki Zazadin hanı yaptırdı. Alâiye'nin (Alanya) kurulmasında önemli çalışmalarda bulundu. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra (1237) devlet ilerigelenlerinin İzzeddin Kılıç Arslan'ı tutmalarına karşılık Sadeddin Köpek, ölen hükümdarın öteki oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in tarafını tuttu ve Kayseri'de onu sultan ilân etti.
Gıyaseddin Keyhüsrev II devrinde, selçuklu ordularının başkumandanı (melikülümera) olarak devlet idaresine hâkim oldu ve rakiplerini ortadan kaldırmağa başladı. Onun bu hareketi karışıklıklara yol açtı. Selçukluların hizmetinde bulunan ve sayıları bini bulan harizmli askerlerin reisi Kayın Hanın tutuklanması üzerine bu birlikler Selçukluların hizmetinden çıktılar; Doğu Anadolu'ya giderek karışıklık çıkardılar. Bunların üstüne gönderilen kuvvetler bir başarı elde edemedi. Bu olaylar sırasında İzzeddin Kılıç Arslan da ortadan kaldırıldı. Sadeddin Köpek, Eyyûbilerin elinde bulunan Sumeysat'ı alınca kudreti arttı (1238). Karşısında kimse kalmayınca, Anadolu selçuklu tahtını ele geçirmek istedi; fakat, Gıyaseddin Keyhüsrev II tehlikeyi anladı. Sadeddin'e karşı kendisini destekleyen Sıvas subaşısı Hüsameddin, Karaca'yı Kubadâbâd'a getirterek muhafız kumandanı yaptı. Hüsameddin bir içki meclisinde Sadeddin Köpek'i öldürdü. (M)

SADEDDİN TAFTAZANÎ (Mesud bin Ömer), iranlı bilgin (Taftazan 1322 -?, 1394). Herat ve Gülistan'da medrese öğrenimi gördü. Din ve tasavvuf konularında çalıştı. Bir aralık Kıpçak Moğollarının sarayında kaldı. Sonra, Timur'un çağrısı üzerine Semerkand'a gitti. Timur ile yakın ilişki kurdu; onun tarafından korundu. Semerkand'da çağın ünlü bilginlerinden Seyyid Şerif Cürcanî ile tanıştı, onunla din ve felsefe konusunda tartışmalara girişti. Taftazanî, fıkıh, kelâm, mantık, belâgat, dilbilgisi ve metafizik alanlarında, çağına göre önemli sayılan çalışmalar yaptı. Görüşleri yeni değildir, daha çok kendinden önce gelenlerin eserlerine yazılan birer yorum niteliğindedir. Sünnî inançlarına çok bağlı olduğundan, düşünceleri ve eserleri daha çok Medrese çevrelerinde tutundu. Yazılarında, özellikle mantıkla ilgili olanlarda, Aristoteles mantığının etkileri açıkça görülür. *Mutavvel, Miftah, Muhtasar* adlı kitapları uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutuldu. Eserleri: *Şerhü'l-Tasrifü'l-İzzi* (Izzi'nin Tasrifinin Yorumu); *El-İrşad* (Yol Gösterme); *El-Mutavvel* (Açıklanmış Konular); *Muhtasarü'l-Maâni* (Maani Özeti); *Şerhü'r-Risaletü'ş-Şemsiye* (Şemsî Risalesi Yorumu); *Tehzibü'l-Mantık ve'l-Kelâm* (Mantık ve Kelâm Özeti); *El-Miftah* (Anahtar); *İhtisar* (Özetleme). [M]

SADEDİL bls. sıf. (fars. *sāde* ve *dil*'den *sāde-dil*). *Esk.* Kurnazlık ve hile bilmeyen, saf: *Hayran kalıp bulutlara ol sadedil çoban* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Sadedilân** bls. çoğl. i. *Esk.* Saf, temiz yürekli kimseler.

◆ **Sadedilâne** bls. zf. *Esk.* Safça, bönlükle,

◆ **Sadedilî** bls. i. *Esk.* Sadedillik.

◆ **Sadedillik** bls. i. *Esk.* Saflık, bönlük. (M)

SADEF i. Bk. SEDEF.

SADEFE i. (ar. *ṣadef*'ten *ṣadefe*). *Esk.* İçinde inci bulunan kabuklu deniz böceğinin bir tanesi ve bunun bir kabuğu.

— Anat.* Kulağın salyangoz kısmı, iç kısmı. (M)

SADEGÎ i. (fars. *sāde*'den *sādegî*). *Esk.* Sadelik, süssüzlük. (M)

SADEGÖZ bls. i. Bileşik göz karşıtı olarak böceklerde bulunan basit göz.

— ANSIKL. Zool. *Sadegöz,* çok küçük basit bir gözdür. Bir veya birkaç çomak hücresinden meydana gelir. Bu hücrelerin üzerine gelen kabuk saydamlaşır. Böylece başın tepe kısmında iki üç tane, bazen daha fazla parlak, yuvarlak, bazen renkli küçük noktalar halinde görülür. Eklembacaklılarda, özellikle böceklerde görülen sadegözler çok çeşitli, bazen son derece basit olur. Kurtçuklarda (pulkanatlılar, sinirkanatlılar, kınkanatlılar, çiftkanatlılar) rastlanan stemmatlara da bazen yersiz olarak sadegöz denirse de bunlar çok değişik organlardır. (L)

SADEKÂR i. (fars. *sāde-kār*). *Esk.* Kuyumculara taslak hazırlayan kimse. (M)

SADELEŞMEK dönşl. f. (*sāde*'den *sade-le-ş-mek*). Sade bir hal almak, yalınlaşmak: *Dilimiz gitikçe sadeleşiyor.*

◆ **Sadeleştirmek** geçl. f. Sadeleşmesini sağlamak. (M)

SADELEVH bls. sıf. (fars. *sāde* ve ar. *levḥ*'ten *sāde-levḥ*). *Esk.* Saf, bön. (M)

SADELİK i. (*sāde*'den *sade-lik*). Gösterişe kaçmama, sade olma hali: *Onca güzellik, genişlik, ışık, açıklık, sadelik demekti* (H. E. Adıvar). *On yıl kadar medrese öğrenimi görmesine rağmen dilinde, çağdaş ve aynı kültürü almış âşıklarda bulunmayan bir sadelik vardır* (Cahit Öztelli). [M]

SADEMAT çoğl. i. (ar. *ṣadme*'den *ṣademāt*). *Esk.* Sadmeler: *Baziçe-i âmâl ederek hep sadematı / Bir mehd-i serabîde çocuklar gibi yatıık* (Tevfik Fikret). [M]

SA DE MİRANDA (Francisco DE), portekizli hümanist ve yazar (Coimbra 1485'e doğr. - öl. 1558). Portekiz sarayında başarılı birkaç yıl geçirdi, sonra uzun süre İtalya'da kaldı (1521-1526), Petrarca'ya özenen edebî harekette önemli rol oynadı. Gerek tiyatroda (*Os Estrangeiros* [Yabancılar], 1527; *Vilhalpandos* [1538]), gerek Horatius'u andıran *Cartas*'ta (Mektuplar) bu etki kendini duyurur. Rönesans çağı portekiz edebiyatının en büyük temsilcisidir. (L)

SADERU bls. sıf. (fars. *sāde* ve *rū*, yüz'den *sāde-rū*). *Esk.* Sakalı olmayan, yüzünde tüy bitmemiş (delikanlı).

◆ **Saderuyan** çoğl. bls. i. *Esk.* Sakal ve bıyığı çıkmamış olan delikanlılar. (M)

SADET veya **SADED** i. (ar. *ṣaded,* yakınlık, civar'dan). Üstünde konuşulan esas konu, asıl madde. || *Esk.* Niyet, teşebbüs: *Ben derse başlamak sadedinde iken siz geldiniz* (Şemseddin Sami).

— DEY. *Sadede gelmek,* konu dışı sözleri bir yana bırakarak asıl meseleye dönmek: *Saliha, rahatsızlık verdiği için, özür diledikten sonra, evvelce nerede görüştüklerini ona tekrarladı. Lâkin derhal sadede geldi* (Vâ-Nû). [M]

SADEYAĞ veya **SAĞYAĞ** bls. i. Sütten çıkarılan yağ. (M)

SA'DEYN ikil i. (ar. *saᶜd*'dan *saᶜdeyn*). *Esk.* Müneccimlerin «iki uğurlu» adını verdiği Venüs (Zühre) ile Jüpiter (Müşteri) gezegenleri. || *Kırân-ı sadeyn.* Bk. KIRÂN. (M)

SADHU i. («dindar» anlamında sanskritçe k.). Brahma çilesi. Genellikle hayli aşağı bir tabakadan gelen ve meslekten dilenci olan şarlatan. (L)

SADIK sıf. (ar. *ṣıdḳ*'tan *ṣādıḳ*). Dostluğu ve bağlılığı içten olan, sadakatli: *Benim sadık yârim kara topraktır* (Âşık Veysel). *Nedimâ hüsnüne olmuştur âşık / Öyle bir âşık kim kavlinde sadık* (Nedim). || *Esk.* Doğru, gerçek, hakikî. || İ. Erkek adı.

— *Esk. Sadık-ül-kavl* (veya *sadık-ül-kelâm*), sözü doğru olan. || *Sadık-ül-va'd*, sözünde duran. || *Kavl-i sâdık*, doğru söz. || *Subh-i sadık*, gerçek sabah.

◆ **Sadıka** sıf. *Esk.* Sadık'ın dişili. || İ. Kadın adı.

◆ **Sadıkan** çoğl. i. Sadık olan insanlar.

◆ **Sadıkane** sıf. ve zf. *Esk.* Sadık olana yaraşır tarzda: *Bu cüret-i sadıkane tab-i hümayuna hoş gelip* (Naima). [M]

Tayyareci
SADIK BEY

SADIK ABDAL, türk şairi (XVI. yy.). Derviş Mehmed adlı bir şeyhden el alarak bektaşî tarikatına girdi. Kızıl Deli lakabıyle tanınan Seyid Ali Sultana bağlandı. Şiirlerinde Kızıl Deli, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Otman Baba gibi bektaşî büyüklerini saygıyle över. Şiirleri öğüt verici niteliktedir. Bir *Divan*'ı vardır. (M)

SADIK BEY Miralay, türk kumandanı ve siyaset adamı (? 1840 - İstanbul 1940). Harbiyeyi bitirdi. Suriye, Trablusgarp ve Manastır'da görev aldı. Manastır'da bulunduğu sırada İttihat ve Terakki fırkasına girdi ve bu partinin Manastır teşkilâtını kurdu. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra İttihat ve Terakki liderleriyle anlaşmazlığa düştüğü için İtilâf fırkasını kurdu. Daha sonra İstanbul'dan ayrılarak Mısır'a gitti. Birinci Dünya savaşından sonra İstanbul'a döndü. Kurtuluş savaşı sonunda Yüzellilikler*den biri olarak yurt dışına sürüldü ve Romanya'ya gitti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye başvurarak yurda dönmesine izin verilmesini istedi. Bu isteği kabul edilerek İstanbul'a döndü (1940). İstanbul'a döndükten bir gün sonra öldü. (M)

SADIK BEY Tayyareci, türk havacısı (Selânik, ? - Suriye 1913). Manastır Askerî idadîsinde, Harbiye'de okudu, teğmen oldu (1911). İtalyanlara karşı Bingazi'de savaştı (1911). Osmanlı ordusunun ilk havacıları arasında yer aldı. Fethi Bey ile birlikte İstanbul'dan Kahire'ye uçmak üzere bindikleri uçak Suriye'de Taberiye gölü yakınında düştü ve Sadık Bey arkadaşıyle birlikte şehit oldu (1913). İstanbul'da Fatih parkındaki anıt, onların hatırasına yapıldı. (M)

Sadıkefendi mescidi (veya **Beşiktaşiskelesi mescidi**), İstanbul'da, Beşiktaş semtinde, Çırağan yakınında mescit. Bina, Sadık Efendi adlı birisi tarafından, Abdülhamid I devrinde yaptırıldı. (M)

SADIK EFENDİ Şirvanîzade, türk bilgini (öl. İstanbul 1709). Medrese öğrenimi gördü; kadı ve kazasker oldu (1692). Ahmed II ve Ahmed III devirlerinde iki defa şeyhülislâmlık yaptı. Tarikat ve tasavvuf konularında çalışmaları vardır. Eserleri: *Risale-i Akaid* (İnançlar Risalesi); *Risale fi Beyani'n-Nübüvvet Efdal minel Velâyet* (Peygamberliğin Velilikten Daha Üstün Olduğu Hakkında Risale); *Risale fi Beyan Aksam-iz-Zikr* (Zikrin Bölümleri Hakkında Risale); *Risaletü Mucize fi Beyani'l-Musafaha* (Sohbete Dalmanın Açıklanışı Hakkında Mucize Risalesi); *Risale fi Beyanı Fazileti'z-Zikri'l-Hafi alel Cehrî* (Sessiz Zikretmenin Sesli Zikirden Erdemli Olduğunu Bildiren Risale). [M]

SADIK VİCDANÎ, türk şairi (Safranbolu 1864 - İstanbul 1939). Kastamonu rüştiyesinde iki yıl okuduktan sonra, Kastamonu İstinaf mahkemesi başkâtibi olan babasının kalemine memur olarak girdi. Zabıt kâtibi ve aza mülâzımı, Vilâyet Mektubî kalemi başmüsevvidi, sonra da mümeyyizi oldu. Kosova Vilâyeti İdare meclisi başkâtipliği ve çeşitli şehirlerde vilâyet mektupçuluğu yaptı. Aydın Tasfiye komisyonu üyesiyken emekliye ayrıldı. Eserleri: *Perişan; Negamat-ı Vicdaniye* (Gönülden Sesler); *Berk-i Kaza* (Alın Yazısı Yıldırımı); *Hazret-i Muhammed Niçin Evlendi; Tomarı Turuk-i Âliye* (Büyük Tarikatlar Kitabı). [M]

SÂDIR sıf. (ar. *ṣudūr*'dan *ṣâdır*). *Esk.* Çıkan. || *Sâdır olmak*, ortaya çıkmak, peyda olmak: *Öyle saf bir kalbden sâdır olmuş görünüyordu ki Ahmet Cemil garabetini bile fark etmedi* (H. Z. Uşaklıgil). *Evvelemirde bekçi istintaka çekilir, ondan sâdır olacak ufak bir şüphe büyür* (Ahmed Rasim). || *Şeref-sâdır*. Bk. ŞEREFSADIR. (M)

SADIR veya **SADR** i. (ar. *ṣadr*). *Esk.* Göğüs, sine. || Yürek, kalp. || Her şeyin önü, ileri tarafı. || En iyi, en yüce yer. || Başkan. || «Sadrazam» sözünün kısa söylenişi. || *Sadr-ı âli*, sadrazam. || *Sadr-ı Anadolu*, Anadolu kazaskeri. || *Sadr-ı azam*. Bk. SADRAZAM. || *Sadr-ı Rum*, Rumeli kazaskeri. || *Sadr-gâh*, en önemli yer. || *Sadr-nişin*, bir toplantıda en iyi yerde oturan. || *İllet-i sadr*, göğüs hastalığı.

— ÇEŞ. DEY. *Sadra geçmek. Esk.* Sadrazam olmak. || *Sadra şifa vermek*, gönlü ferahlatmak.

◆ **Sadrî** sıf. *Esk.* Göğüsle ilgili. (M)

SÂDIRE sıf. Bk. SÂDİRE.

SÂDİ (ar. *saᶜd*, saadet, uğur'dan *saᶜdî*). Mus. Türk musikisinde en az altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. Günümüze kalmış örneği yoktur.) [M]

SADİ (Abdurrahman), sudanlı tarihçi (Tımbuktu 1596 - ay.y. 1656). Medrese öğrenimini bitirdikten sonra Cenne'ye yerleşti ve bir camide imamlık yapmağa başladı. 1634'te tekrar Timbuktu'ya yerleşti; şehrin valisi Muhammed'in hizmetine girdi, valinin yaptığı seferlere katıldı. Eseri: *Tarihü's-Sudan* (Sudan Tarihi). [M]

SADİ (Ebu Abdullah Müşerrefüddin), iranlı şair (Şiraz 1213-ay.y. 1292). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı kaynaklar, 12 yaşında yetim kaldığını, ilköğrenimini Şiraz'da gördüğünü, Moğolların İran'ı almaları üzerine Bağdat'a gittiğini yazar. Sadi, Bağdat'ta Nizamiye medresesinde okudu. Bir süre Şam'da ve Isfahan'da kaldı. Suriye, El-Cezire, Belh gibi islâm ülkelerini gezdi. Devrin ünlü islâm filozofu Şihabeddin Sühreverdî ile tanıştı. Salgurlu emîri Ebubekir bin Sad bin Zengî ile yakınlık kurdu; onun sarayında düzenlenen toplantılara katıldı. Emîrden yardım ve yakınlık gördü; bunun üzerine emîre *Bostan* adlı eserini sundu (1257). Bir süre sonra salgurlu veliahtı Sadd II adına *Gülistan* adlı eserini yazdı (1258). Sonra hacca gitti, dönüşte Tebriz'de kaldı. Tekrar Şiraz'a döndü. Şiraz'a döndükten sonra bütün ömrünü ibadetle geçirdi. Yaptırdığı hankâhına kapanarak kendini riyazete verdi.

Eserleri manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayrılır. *Bostan** (Çiçek Bahçesi) ve *Gülistan** (Gül Bahçesi) adlarını taşıyan bu eserlerde manzum ve mensur bölümler iç içedir. İslâm edebiyatında *makame* denen küçük hikâye türünde olan *Gülistan*, sekiz bölümdür. Her bölümde mensur parçalarının arasında manzumeler vardır. İkinci eseri *Bostan* ise manzumdur ve *faûlün faûlün faûlün faul* veznindedir. Sadi, iran edebiyatında *ârifane* denen ve daha çok felsefe, tasavvuf konularını işleyen şiir türünün kurucusudur. Mensur ve manzum eserlerinde ahlâk, erdem, iyilik, cömertlik, eğitim, bilginin yararlılığı, alçakgönüllülük, hoşgörü, saygı, insan sevgisi gibi konuları işler. Şiir ve hikâyelerinde sınırsız bir insan sevgisi, özlü bir insan saygısı dile getirilir. Bütün insanların kardeş olduklarını, eş kaynaktan geldiklerini, insan sevgisinin eğitim ve öğretimin temeli olması gerektiğini savunur. Sadi'nin gazel, rubai, kıta ve beyit türünde şiirleri de vardır. Sadi, yaşadığı çağda olduğu gibi, ölümünden sonra da birçok şairi, özellikle mutasavvıfları etkiledi. (M)

SADIC sıf. (fars. *sāde*'den ar. *sādic*). *Esk.* Karışık olmayan, düz, yalın. (M)

SADİ ÇELEBİ Tacizade. Bk. TACIZADE SADİ ÇELEBİ.

SADİD i. (ar. *ṣadd*'dan *ṣadid*). Tıp. *Esk.* Yaradan akan sarı su, irin. || *Sadid-i seretanî*, seretan denilen yaradan (kanser) akan irin. (M)

SADİ Harputlu, türk şairi (? - İzmir 1916). Özel öğrenim gördü. Küçük yaşta İstanbul'a geldi ve öğrenimini burada sürdürdü. Selânik Mektebi Osmanî müdürlüğü, Drama ve Siroz sancaklarında polis komiserliği gibi çeşitli görevlerde bulundu. İzmir Muallim mektebinde öğretmenlik yaptı. Şiirleri DELİ ŞAİR imzasıyle *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde ve Selânik'teki *Asır* ve *Mütalâa* gazeteleriyle *Ceride-i Sofiye* dergisinde yayımlandı. Selânik'te *Gonca-i Edeb* ve Üsküp'te *Yıldız* adında iki edebiyat dergisi çıkardı. *Açık Türkçe* adında bir alfabe kitabı vardır. (M)

SADİK i. (ar. *ṣıdḳ*'tan *ṣadîḳ*, gerçek, doğru'dan). *Esk.* Samimî, gerçek dost. || *Sadîk-i kadim*, eski dost. (M)

SADİK sıf. (*Sade*'ın adından fr. *sadique*). Sadizm özelliğinde olan: *Sadik duygular*.

— Psikol. *Sadikanal dönem*. Bk. DÖNEM.

◆ **İ.** Sadist. (M)

SADÎLER, Beni Sa'd, Fas'ta devlet kuran hanedan (1544 - 1654). XV. yy. sonlarında Portekizli ve İspanyolların, Kuzey Afrika ve İspanya'daki müslümanlara karşı harekete geçmeleri üzerine bunlar da kendilerini korumak için dinî gruplar halinde toplandılar. Bu gruplardan biri Sus'ta (Fas'ın güneyi) yerleşen Beni Sad hanedanıydı. Sadîler içinde atalarını Hasan bin Ebi Talib'e kadar çıkaranlar olduğu gibi, bazıları da Hz. Muhammedin sütannesi Halime'nin kabilesi olan Beni Sad kabilesinden olduklarını ileri sürerler. Sadîler bu sebeple «şerif» unvanıyle anılır. Sadîlerin ilk hükümdarı Şerif Muhammed'dir. Sidi Abdullah adlı bir din adamı tarafından Portekizlilere karşı savaşla görevlendirilen Muhammed, bazı başarılar kazandı. Fas'ta hüküm süren Vettasî sultanından yardım gördü. Kısa zamanda kuvvetlenerek Sus'ta Sadîler soyunu kurdu (1509). Haha ve Şeyazime'ye saldıran Portekizlilerle savaştı. Ölümünden sonra yerine oğlu Ahmed Ârec geçti, kardeşi Muhammed'i kendine vezir tayin etti. Bunlar Anfa'dan (Cazablanca) gelen hıristiyan akınlarına karşı Sus'un idare merkezi Tarudant'ta bir istihkâm yaptırdılar. Marakeş'i topraklarına kattılar (1524). Fas'ta din adamları tarafından desteklenen bu iki kardeşin başarıları üzerine, Vettasî sultanı Muhammed Murtukalî harekete geçti. Sultan, Marakeş'i kuşattı; fakat alamadı. Onun ölümünden sonra yerine geçen yeni Vettasî sultanı Ahmed bin Muhammed, Marakeş ve çevresinin yönetimini Şeriflere bıraktı. Ancak Şeriflerin tekrar saldırıları üzerine onlarla savaşmak zorunda kaldı ve Bû Akba savaşında yenildi (1536). Bir süre sonra Ahmed Ârec ile Muhammed arasında anlaşmazlık çıktı. Sus kabilelerinin çoğunluğu tarafından desteklenen Ahmed Ârec'in kardeşi Muhammed, ağabeyini sürgüne gönderdi, hıristiyanlarla savaştı. Fonti (1541), Safî (1542) kalelerini ele geçirdi. Marakeş halkı tarafından 1545'te sultan olarak tanındı; Vettasî sultanı Ahmed bin Muhammed'i Kaştala savaşında yendi. Fas'ı ele geçirdi (1549). Tarudant'a sürdüğü Vettasîleri öldürttü. 1554 Yılında bütün Fas'ın sultanı oldu. Türklere karşı İspanyollar ile birleşti. Osmanlı padişahı Kanunî Sultan Süleyman onun bu siyaseti karşısında Fas'a bir ordu göndererek burayı işgal ettirdi. Muhammed'in ölümünden sonra (1557) yerine oğlu Abdullah geçti. Osmanlıların üstüne gönderdiği orduyu durdurdu. Abdullah, 1574'te öldü. Yerine oğlu Mütevekkil geçti. Mütevekkil kısa süren saltanatı sırasında Osmanlılarla anlaşma yoluna gitti ve İstanbul'a bir elçi gönderdi. Oğlu Muhammed başa geçtiği zaman amcası Abdülmelik ve Ahmed ona rakip oldu. Abdülmelik İstanbul'a gelerek Osmanlılardan yardım istedi ve osmanlı kaptanıderyası Uluç Ali Paşa tarafından desteklendi. Osmanlı devletinin Cezayir beylerbeyi Ramazan Paşa, padişahın emriyle amcası Abdülmelik'e toprak vermesi için Mütevekkil'i zorladıysa da Mütevekkil kabul etmedi. Bunun üzerine Miknasa'da yapılan savaşı kaybetti ve kaçtı. Abdülmelik, Fas'a gelerek Beni Sad tahtına oturdu (1576). Hükümdarlığı sırasında Osmanlılara tam bir bağlılık gösterdi. Türk saray hayatının ve geleneklerinin etkisinde kalarak, osmanlı saray geleneklerini Fas sarayında uyguladı; osmanlı padişahları gibi cuma ve bayram günleri alay ile namaza çıktı. Portekizlilerden yardım alan Mütevekkil, Vad Mehazin'de Abdülmelik üzerine yürüdü, yapılan savaşta (Üç Kral savaşı) Mütevekkil ve Abdülmelik öldü. Fas tahtına Osmanlıların desteğiyle Ahmed Mansur geçti (1588). Ahmed Mansur Osmanlılarla barış siyasetini sürdürdü. İspanyol ve Portekizlilerin Avrupa'da savaşmalarından yararlanarak Sudan'ın fethine girişti. Ölümünden sonra üç oğlu arasında taht kavgaları başladı. Osmanlıların desteklediği Zîdan, Fas tahtını ele geçirdi. Kardeşleri, Muhammed Şeyh ve Ebu Faris ile mücadele etti. Sonradan Osmanlılar ile anlaşan Ebu Faris, Zîdan'ı yendiyse de fas halkı Muhammed Şeyh'i sultan olarak tanıdı (1604). Ebu Faris'in, yeğeni ta-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

rafından öldürülmesi üzerine taht kavgası iki kardeş arasında sürdü. Zîdan, aralıklı olarak üç kere Fas tahtına oturdu. 1627'de ölümü üzerine, üç oğlu Abdülmelik, Velid ve Muhammed Şeyh Asgar zayıf kişilikleri yüzünden osmanlı, ispanyol, hıristiyan ve faslı din adamlarının etkisinde kaldılar. Bunlardan 1636'da hükümdar ilân edilen Muhammed Şeyh Asgar yalnız Marakeş yöresinde tanındı. Ölümü üzerine yerine geçen oğlu Ahmed Abbas, saray nazırı Karrum Hac tarafından öldürülünce (1654) Fas'ta Beni Sad sülâlesi son buldu. (M)

SADİN i. (ar. *sedn, sedānet*'ten *sādin*). *Esk.* Kapıcı, perdedar. || Kâbe'de hizmet gören kapıcı, hizmetkâr. (M)

SÂDİRE veya **SÂDIRE** sıf. (ar. *ṣādr*'dan *ṣādire*). *Esk.* Çıkan, çıkmış olan. || *Sâdire defteri,* gönderilen evrak ve mektupların kaydedildiği defter. || *Kelimat-ı sâdire,* çıkan kelimeler.

— İda. *Esk. Sâdire defteri,* Osmanlı idaresinde devlet dairelerinde yazılan yazıların kaydedildiği evrak defteri. (Defterler yıllık tutulur, gelen her yazının özeti, cevap istenmişse gelen cevabın tarihi, numarası deftere geçirilirdi.) [M]

SADİS sıf. (ar. *sitte*'den *sādis*). *Esk.* Altıncı. || *Sadis-aşer,* on altıncı.

Sadisen zf. *Esk.* Altıncı olarak, altıncı derecede. (M)

SADİST sıf. ve i. (*Sade*'ın adından fr. *sadiste*). Acı çektirmekten hoşlanan (kimse): *Sadist bir adam.* || Sadizm niteliğinden olan: *Sadist bir davranış. Sadist bir zevk.* (M)

SADİYE i. (*Sadeddin el-Cibavî*'nin [öl. 1301 veya 1336] adından ar. *sadiyye*). Tasav. Rifaî tarikatının kollarından biri. (*Cibaviye* de denir.)

— ANSİKL. Sadeddin el-Cibavî'nin kurduğu *Sadiye* önceleri daha çok Suriye ve yöresinde tutundu. Kısa bir süre sonra alana yayıldılar. Sadiyenin öteki tarikatlardan ayrı tören ve zikirleri vardır. Sadiye dervişleri törenlerde on iki terkli külâh giyer, sarımtırak bir sarık sarar ve yaya dolaşırlardı. Saçlarını uzatırlar, ayrıca başlarına ucu sivri, altı dilimli, üç köşeli bir külâh giyerler, belirli günlerde devse* denilen âyin yaparlardı. Devseden sonra bazı dervişler canlı yılan yerlerdi. Bu tarikat mensuplarının yılanlar üzerinde özel etkileri olduğu söylenir. Sadiye tarikatının *Abdüsselâmiye* ve *Ebül Vefaiye* adlı iki kolu vardır. (M)

SADİYE i. (ar. *saᶜdiyye*). Bot. *Esk.* Papirüsgiller. (M)

SADİZM i. (*Sade*'ın adından fr. *sadisme*'den). Psikiyatr. Zevk almayı başkalarının çektiği acıda bulan cinsî sapıklık.

— ANSİKL. Psikiyatr. *Sadizm,* başkalarına maddî (dayak, ısırma, işkence, kamçılama, hattâ sakatlama) ve manevî (küfür, hakaret) acı vererek cinsî zevk elde etmektir. Sadizmin kurbanı genellikle kadınlardır; homoseksüellik, hayvanlarla cinsî münasebet, sübyancılık gibi daha başka sapıklıklar eklenirse sadizmin kurbanı bir erkek, bir hayvan veya bir çocuk da olabilir. Psikanalistler için sadizm, mazoşizmin değişik bir şeklidir. Her iki sapıklık için de acı ve ıstırap bir cinsî uyarım aracıdır. (L)

Sadko, rus destanlarının (bılina) kahramanı. Sadko, yoksul bir «gusla» (Rusya'da halkın çok sevdiği belli bir çalgı) çalgıcısıdır. *Sadko'nun Şarkısı,* renkli bir dille, XI. yy.-XIV. yy. arasında Novgorod törelerini anlatır. —Rimskiy-Korsakov, bir senfonik şiirinde (1867) ve 1894-1897 arasında bestelenen, 1898'de Petersburg'da temsil edilen yedi tabloluk bir peri operasında *Sadko'nun Şarkısı*'ndan yararlandı. Korsakov, bu operasında kromatik notalama, melodi zenginliği ve parlak orkestralamasıyle fantastik konulara ve folklora olan düşkünlüğünü ortaya koyar. (L)

SADLER (Donald), ingiliz astronomu (Dewsbury, Yorkshire 1908). Greenwich rasathanesine astronom oldu. Nautical Almanac bürosu müdürü ve Milletlerarası Astronomi birliği genel sekreteridir (1958). [L]

SADLER (John), XVIII. yy.da Liverpool'da doğmuş ingiliz seramikçisi. «İngiliz porseleni» denen ince fayansları üne kavuşturan baskı tekniği ile süslemeyi buldu. (L)

SADLER veya **SADLEİR** (sir Ralph), ingiliz diplomatı (Hackney 1507-Standon, Hertfordshire 1587). Thomas Cromwell'in muhafızıydı. Henry VIII zamanında devlet bakanlığı yaptı, Henry'nin vasiyetnamesi üzerine iktidara gelen yürütme organlarını denetlemekle görevli meclise seçildi. Genç Edward VI'nın koruyuculuğunu yaptı. Kraliçe Mary'nin yönetimi sırasında siyasetten çekildi. Fakat Elizabeth'in tahta çıkmasından sonra Cecil'in ajanı olarak çalışmağa başladı. Özellikle İskoçya ile ilgili konulardaki görevliydi. 1568'de Lancaster düklüğü şansölyesi oldu. Bundan sonra İskoçya kraliçesiyle ilgili meselelerde İngiltere'nin tayin ettiği bir görevli olarak çalıştı. 1580'de Sheffield ve Wingfield'te iskoç kraliçesinin koruyucuları arasında yer aldı. Son ödevi 1587'de İskoçya kralı James VI'yı, annesinin idam edilmesi gerektiğine ikna etmek oldu. (M)

Sadler's Wells ballet. Bk. BALE.

SADLU BOYU, Karakoyunluların menşei olan Ayakı oymaklarından biri. Oymak adını, XIV. yy.da kendisini yöneten Sad adında bir boy beyinden aldı. Sad'ın, Karakoyunlu ailesiyle akrabalığı vardır. Bazı kaynaklar onun çocuklarının karakoyunlu hükümdarlarının amcaoğulları olduğunu bildirir. Nahçivan ve Sürmeli bölgeleri Sadlu boyunun ilk yurduydu. Karakoyunluların siyasî başarılarında bu boyun büyük yardımları oldu. Oymak bu devletin yıkılmasından sonra önce Akkoyunluların, sonra Safevîlerin hizmetinde bulundu ve zamanla dağıldı. (M)

SADME i. (ar. *ṣadme*). Çarpma, tokuşma, vurma: *Böyle bir sadmeyle altüst olsun en müthiş gemi / Dehşetin tesiri hâlâ sarsıyor endişemi* (M. Â. Ersoy). || *Mec.* Ansızın gelen, insanı sarsan olay, belâ.

— *Esk. Sadme-i mün'akise* (veya *sadme-i mukabile*), karşı tepki.

— Kim. *Esk.* Patlama. (M)

SADO, Japon denizinde ada, Honşu'nun batı kıyısı açıklarında (Niigata iline bağlıdır); 125 600 nüf. Bu dağlık ada, batı kıyısındaki en büyük şehri Aikava yakınında çok eskiden beri işletilen altın, gümüş ve bakır madenleri sayesinde zenginleşmiştir. Sado uzun süre sürgün yeri olarak kullanıldı. (L)

SADO, Portekiz'de ırmak, Atlas okyanusuna dökülür, Estramadura alçak ovasının sularını boşaltır; 150 km. Meydana getirdiği geniş halicin kıyısında Setubal şehri kurulmuştur. (L)

SADOFYEV (Ilya İvanoviç), rus şairi (Petersburg 1889). Devrimci eğilimli, romantik şiirler yazdı: *Pesni Mitki* (Mitka Şarkıları [1917], *Dinamostihi* (Dinamo Şiirler) [1918], *Ogni* (Ateşler) [1924]. İkinci Dünya savaşı sırasında Sverdlovsk'un çıkardığı *Uralların İşçileri* adlı gazetede çalıştı. Savaştan sonra birkaç şiir kitabı daha bastırdı: *Pesnya o Rodine. İzbrannıye Stihotvoreniya* (Vatan Üstüne Bir Şarkı. Seçme Şiirler) [1953]; *Stihotvoreniya* (Şiirler) [1956]. (M)

SADOLETO (Jacopo), italyan kardinali ve hümanisti (Modena 1477-Roma 1547). Ferrara üniversitesinde Aristoteles felsefesi ve medenî hukuk okudu. Sonra, kardinal Oliviero Carafa'nın hizmetine girdi. Roma'da Scipione Carteromaco'nun (Forteguerri) yunanca derslerine devam etti ve Bembo ile dostluk kurdu. Papa Leo X'un sekreterliğine tayin edildi. *Coryciana* külliyatının hazırlanmasına katkıda bulundu (1524). 1517'de Carpentras piskoposu, 1536'da kardinal olan Sadoleto, katoliklerle protestanları uzlaştırmak istedi, fakat papazlar sınıfı için öngördüğü reformlar meslektaşlarına göre çok sert hükümler getiriyordu; Malanchton ile Cenevre senatosu Roma'ya güvenmediklerinden mektuplarına cevap bile vermediler. Sadoleto, 1533'te küçük bir pedagoji eseri olan *De Liberis Aecte İnstituendis liber*'i ve hoşgörüsünü yansıtan *De Laudibus Philosophiae* adlı eserini yayımladı (1538). 1759-1769 Arasında yayımlanan mektupları çok ilgi çekicidir. (L)

SADOMAZOŞİZT veya **SADOMAZOHİST** sıf. (fr. *sadomasochiste*'ten). Sadomazoşizm ile ilgili. Sadomazoşizme tutulmuş. (L)

SADOMAZOŞİZM veya **SADOMAZOHİZM** i. (fr. *sadomasochisme*'den). Sadizm ve mazohizmin aynı kişide birleşmesi. (L)

SADOUL (Georges), fransız sinema tarihçisi (Nançy 1904-Paris 1967). 1925-1932 Arasında gerçeküstücü akıma katıldıktan sonra, sinema tarihi konusunda uzmanlaştı. «Yedinci sanat» üstüne birçok kronik ve kısaltılmış eser yayımladı; *Histoire Générale du Cinéma* (Genel Sinema Tarihi) adlı sekiz ciltlik büyük bir eser yazdı. 1965'te *Dictionnaire des Cinéastes* (Sinemacılar Lûgati) ve *Dictionnaire des Films* (Filimler Lûgati) adlarında iki lûgat yayımladı. (L)

SADOVA, alm. **Sadowa,** Çekoslovakya'da köy, Doğu Bohemya'da, Hradec Kralove (Königgratz) yakınında. Avusturya-Prusya savaşı sırasında prusya ordusu, 3 temmuz 1866'da avusturya ordusunu burada yendi. Önce kuvvetlerinin devamlı yenilgiye uğramasından maneviyatı bozulan avusturyalı general Benedek, Viyana'dan, Bohamya'da Prusyalılarla büyük bir savunma muharebesi yapmak emrini alınca kuvvetlerini (220 000 kişi) Elbe ile Bistrita arasında yaydı. Prusyalılar bu mevzi çevresinde geniş bir yarım daire meydana getirdiler; 3 temmuz günü, Friedrich-Karl merkeze cepheden hücum ederken, Bistrita ırmağını aşan Elbe ordusu da avusturya ordusunun sol tarafına sarkmağa çalıştı. Friedrick-Karl avusturya topçularının şiddetli ateşi karşısında başarısızlığa uğradıysa da, yardıma koşan Prusya veliahtının ordusu, avusturya ordusunu, sağ kanadına hücum ederek geri çekilmek zorunda bıraktı. O anda Prusyalılar genel saldırıya geçtiler ve Krallık Muhafız alayı avusturya ordusunu ikiye böldü. Benedek, üç prusya ordusunun Sadova-Königgratz yolunda ilerlemeğe başladığını görünce 40 000 askerini savaş alanında bırakarak Olmütz'e (Olomouc) çekildi. Prusyalıların gücünü (iğneli tüfek) ve taktik ustalığını ortaya koyan Sadova muharebesi, Fransa'da ve Avrupa'da geniş yankılar uyandırdı. Prusya'nın zaferi avrupa devletlerini kaygılandırdı ve kısa süre sonra bu kaygıların yersiz olmadığı ortaya çıktı. (L)

SADR i. Bk. SADIR.

SADOVSKİY, rus oyuncu ailesi. Bu aileden gelen ilk ünlü oyuncu PROV MİHAYLOVİÇ'tir (Livnıy, Oryol 1818-öl. 1872). Mihayloviç'in asıl soyadı *Ermilov*'du; sanat hayatında *Sadovskiy* soyadını kullandı ve sonradan ailesi bu adla anıldı. Mihayloviç oyunculuğa 14 yaşında başladı, M.S. Sçepkin ile tanışarak, ilk defa Moskova'da Küçük Tiyatro'da (1830) sahneye çıktı. Molière, Gogol, Turgenyev, Pisemskiy'in piyeslerinde oynadıysa da, asıl ününü Ostrovskiy'in oyunları ile kazandı. Ostrovskiy'in 28'den fazla kahramanını canlandırdı ve bu yazarı tanıttı. Sahne sanatında Sçepkin'in gerçekçi geleneğini sürdürdü. —Oğlu MİHAİL PROVİYÇ (1847-1910) ve gelini OLGA OSİPOVNA SADOVSKAYA da (1850-1919) tiyatro oyuncusuydu. Babası gibi gerçekçi bir oyuncu olan Mihail Proviyç de özellikle Ostrovskiy'in yorumculuğunu yaptı. Olga Osipovna, ses perdesinin zenginliği, sözlere hâkimiyeti, duyarlığı ve canlandırdığı kahramanın kişiliğine rahatlıkla bürünebilme kabiliyetiyle devrinin en büyük kadın oyuncularından biri olarak kabul edildi. Oyunlarında peruka v.b. gibi aksesuvarı hemen hiç kullanmazdı. Repertuvarında baş sırayı Ostrovskiy (40 ayrı dramda 46 rol) almakla birlikte, Gogol, Puşkin, Turgenyev, Tolstoy v.b.nin eserlerinde de oynadı. — Oğulları PROV MİHAYLOVİÇ (Moskova 1874-1947), Küçük Tiyatro'da oyuncu, rejisör ve sanat yönetmeniydi. Gerçekçi tiyatronun sınırlarını aşmadan Ostrovskiy, Griboyedov, Shakespeare, İbsen, Schiller ve ayrıca, Gorkiy, A.V. Lunaçarskiy, K.A. Trenyov, L.M. Leonov v.b. gibi birçok çağdaş tiyatro yazarını yorumladı. (M)

SADOVEANU (Mihail), romanyalı roman yazarı (Paşcani, Moldavya 1880-Bükreş 1961). Gerçekçi küçük hikâyeler, romansı ve hayalî anlatılar, tarihî romanlardan meydana gelen yüze yakın eser yazdı. Moldavya köylerini, köylülerin, soyluların, tacirlerin, papazların portrelerini ustalıkla canlandırdı. Köy hayatıyle ilgili başlıca eseri: *Kanul An Curtei*'dir (Ancuta Hanı) [1928]. (L)

SADRAZAM i. (ar. *ṣadr* ve *aᶜẓam*, en büyük'ten fars. taml. *ṣadr-ı aᶜẓam* > *ṣadr-aᶜẓam*). Osmanlı devletinde vekil ve vezirlerin en büyüğü, padişahın mutlak vekili, başbakan (*veziriazam* da denir): *Kim kabineyi kurarsa kursun, kim sadrazam olursa olsun,*

Jacopo SADOLETO
Arras derlemesi
Saint-Vaast müzesi,
Arras

Georges SADOUL

padişahımızın bütün işlerini yine ben çevireceğim (S. Kocagöz).

— ANSİKL. İda. *Sadrazam,* devlet işlerinin yönetiminde padişaha tam yetkiyle vekâlet ederdi. Başlangıçta sadrazamın unvanı, sadece *vezir*'di; Murad I devrinde Lala Şahin Paşaya ve daha sonra Timurtaş Paşaya da vezirlik verildiğinden, öteki vezirlerden ayırmak için kendisine veziriazam denildi. Sadrazama bundan başka «sadrı âli», «vekili mutlak», «sahibi devlet», «zatı asafî» gibi unvanlar da verildi. Ancak sadrazam sözü hepsinden daha çok kullanıldı ve imparatorluğun sonuna kadar sürdü. İlk sadrazamlar ilmiye mesleğinde olanlar arasından seçilirdi. Sadrazam, padişahtan sonra devletin en büyük başkanı ve padişahın mutlak vekili olduğu için, sözü ve yazısı padişahın iradesi ve fermanı demekti. Fatih'in, Kanunî'nin ve öteki padişahların kanunnamelerinde, sadrazamın yetki ve görevleri hakkında geniş bilgi vardır. Sadrazam, tam yetki sahibi olduğunu göstermek için, hükümdarın yüzük şeklinde altından mührünü taşırdı. Hükûmet başkanı olarak da Divanı Hümayun toplantılarına başkanlık ederdi. Divanın toplandığı günlerde divana en sonra gelir, kasrı adl denilen pencerenin altındaki sedirde otururdu. Sağında, solunda ve karşısında rütbelerine göre devletin öteki ilerigelenleri yer alırdı. Bundan sonra divanda, imparatorluğun siyasî, idarî, askerî, şer'i ve malî işleri, her çeşit şikâyet ve davalar görüşülürdü. Sadrazam, divan toplantılarından sonra ve arz günlerinde yeniçeri ağası, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinden sonra kubbe vezirleri, defterdar ve nişancıyle birlikte padişahın huzuruna arza girerdi. Divan toplantılarının 4 gün olduğu dönemlerde arz günleri pazar ve salıydı; sonra yalnız salı günleri arza çıkılır oldu. Arz sırasında hükümdara, bütün devlet işleri anlatılır ve önemli meseleler hakkında kararı alınırdı. Divan toplantıları önemini kaybettikten sonra, yalnız ulufe dağıtımında arza girilmeğe başlandı; önemli devlet işlerinin arz veya görüşülmesi için de sadrazamın hükümdardan yazılı izin alarak belirli gün ve saatte huzura çıkması usulü kabul edildi. Divanı Hümayunda bitmeyen veya arzı gerekli görülmeyen işler, salı ve perşembeden başka, öğleden sonraları sadrazamın konağında *İkindi divanı*'nda görüşülürdü. Sadrazamdan başka hiç bir vezir İkindi divanı yapmazdı. Sadrazam kendi yetkisiyle çözümleyebileceği işleri hemen yaptırır; padişaha bildirilmesi gerekenleri de Divanı Hümayuna havale ederdi. Ser'i ve hukukî işleri de kazaskerlere veya İstanbul kadısına bırakırdı. Divanı Hümayundaki işler zamanla ikindi divanında görüşülmeğe başlandı. XVIII. yy.dan sonra Divanı Hümayun önemini kaybedince bütün işler Paşakapısı'nda (Babıâli) görüldü. Babıâli'nin kuruluşundan önce sadrazamların ikindi divanından başka cuma ve çarşamba divanları vardı. Cuma divanı (Huzur mürafaası) sadrazamın sarayında, Anadolu ve Rumeli kazaskerinin katılmasıyle kurulan divandı. Sadrazam davayı dinler, sonra Rumeli kazaskerine havale ederdi. İmparatorluktaki ilmî, idarî, askerî v.d. makamlara ait tayin, terfi, azil işleri ve idamlarla ilgili işlemler sadrazamların buyrultusuyle olurdu. Sefer dışındaki zamanlarda vezir, kazasker, şeyhülislâm gibi yüksek memurlar hakkındaki işlemlerde sadrazam, padişahın onayını alırdı. Padişah, sadrazamı azledebilir ve öldürtebilirdi; fakat bir arzı geri çeviremezdi. XVI. yy. sonlarına kadar geniş yetkili işlerinde bağımsız olan sadrazamlar bu durumlarını zamanla kaybettiler. Padişahın yakınları ve saray mensupları, sadrazamın işlerine karışmağa başladılar. XVI. yy.ın sonlarından itibaren sadrazamlar makamlarında tutunabilmek için, sarayın ilerigelenlerinden valde sultan, padişah hanımı, dârüssaade ağası, silâhtar ağa gibi kimselerle işbirliği yapmak zorunda kaldılar. Bazen saray etkisiyle değersiz ve cahil kimseler sadrazamlığa getirildi.

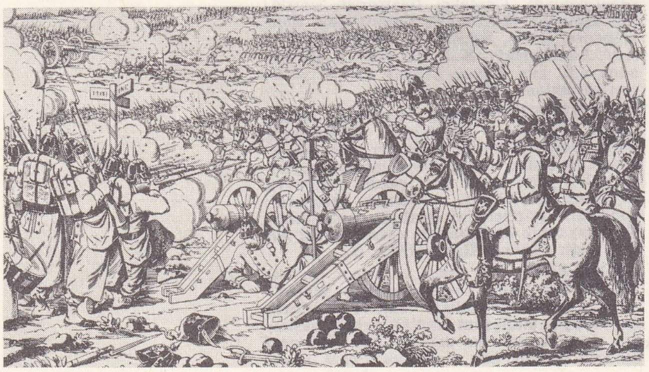

SADOVA savaşı
Bibliothèque Nationale,
Paris

Sadrazam, 5 999 akçeye kadar olan tımar tevcihlerini kendisi yapar, daha büyük tımarlar için padışahın iznini alırdı. Padişahlar sefere gitmemeğe başladıktan sonra, padişahın yerine orduya sadrazam kumanda etti ve bu sebeple kendisine seferde serdarıekrem (başkumandan) denildi. Serdarıekremin yetkileri çok genişti. Sadrazam, serdarıekrem olarak seferde bulunduğu sürece bütün tevcihatı, azil, tayin, sürgün ve idamları padişaha sormadan yapardı. Nişancıların sefere gitmediği dönemlerde serdarıekreme «tuğralı ahkâm kâğıdı» denen fermanlar verilirdi. Sadrazam gerekirse bunları doldurarak kullanırdı. Seferdeki sadrazamın telhis*leri nüfuzlarını takviye bakımından reddedilmezdi. Sadrazam sefere çıkarken başkentteki hazine, defterhane, divan kayıtları da birlikte götürülürdü. Devlet işlemleri ordugâhta yürütülürdü. Merkezde rikabı hümayun veya sadaret kaymakamı denilen bir vezir bırakılırdı. Sadrazamın geri dönüşüyle kaymakamlık sona erer, sadaret kaymakamlarına kubbe vezirliği verilirdi. Sadrazamın azledilmesi ve değiştirilmesi gerektiği veya öldüğü zaman, mührü hümayun, kapıcılar kethüdasıyle yeni tayin edilen sadrazama gönderilirdi. Yeni sadrazam, İstanbul'da değilse, güvenilir bir görevliyle yollanırdı. Yeni sadrazama Anadolu'dan geliyorsa Üsküdar'da, Rumeli'den geliyorsa Eyüp'te «yemeklik» denilen ziyafet verilirdi; devlet erkânı tarafından tebrik edildikten sonra da Paşakapısı ricali yanına girerdi. Sadrazam, birkaç gün sonra şeyhülislâmın ziyaretine giderdi. Padişah, sadrazamlara tayinden birkaç gün sonra bir hattı hümayunla, yapılacak işler hakkında genel bir direktif verirdi. Bu hat törenle Arz odasında bütün devlet adamlarının önünde reisülküttap tarafından okunurdu. Daha önce vezir olmadan doğrudan doğruya sadrazamlığa getirilenlere önce vezaret beratı verilmesi bir kanun gereğiydi. Sadrazamın merkezdeki önemli görevlerinden biri de, Kapıkulu ocaklarının üç ayda bir verilen maaşlarının dağıtılmasıydı. Yeniçerilerin ulufetleri, Divanı Hümayunda, ocaklarınki Paşakapısı'nda sadrazamın huzurunda dağıtılırdı. Buna «sergi döşemek», «devri muhasebe» veya «devir» denirdi. Bu işlemden sonra sadrazamlara padişah tarafından bir hattı hümayunla devir kürkü ve bir hançer yollanırdı.

Sadrazam, elçileri divanhanede kabul ederdi. Elçilerin padişah tarafından kabulü sırasında öteki vezirlerle birlikte sadrazam da bulunurdu. Sadrazam, elçinin mektubunu tercüme ettirerek padişaha verir ve elçilerle, aynı sofrada yemek yerdi. Sadrazamın zaman zaman tersaneyi denetlemesi de bir kanun gereğiydi; kıç tarafı yeşil çuha kaplı, 12 çifteli özel bir kayıkla tersaneye giden sandrazamı iskelede kaptan paşa karşılardı. Kaptanpaşa kendi sedefli asasını ona verir ve tersaneyi gezdirirdi. Ayrıca hükûmet merkezinde güvenliğin sağlanması, halkın ihtiyacı olan maddelerle ilgili işlemlerin düzenlenmesi, ölçülerin denetimi de sadrazamın görevlerindendi. Bu işlerle İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, bostancıbaşı da görevliydi; fakat hepsinin üstünde sadrazamın denetim yetkisi vardı. «Kola çıkmak» denilen bu denetim işlemi büyük bir alayla yapılırdı. Halka zarar veren ve kanuna uymayan esnaf, cezalandırılırdı. Koldan dönüldükten sonra denetim sırasında görülenler bir telhisle padişaha bildirilirdi. Ayrıca sadrazamın «büyük kol» denilen bir denetim işi daha vardı. Bu, bayramın 3. günü olurdu, Eyüp'ten dönüşte Edirnekapı'dan Paşakapısı'na kadar sürerdi.

Sadrazamın padişaha yaptığı arzlara *telhis* (veya *takrir*) denirdi. Telhis veya takrirler telhis kesesi içinde sunulurdu. Telhislerde resmî işlemler için izin istenirdi. Bunlardan, tevcihatla ilgili olanları hükümdar, «ihsanı hümayunum olmuştur» veya «mucebince amel eyleyesün» yazısıyle geri verirdi. Para ile ilgili bir yazı da «izni hümayunum olmuştur» hattıyle yollanırdı. Bunları telhisçi saraya götürürdü. Sadrazam kendi adını taşıyan ve pençe* denilen işaretini Erdel, Eflak, Boğdan voyvodalarıyle yabancı devlet hükümdar ve başvekillerine yazılan mektupların sağ üst başından son satıra kadar çekerdi. İçişlerle ilgili yazılarda pençeyi en alta koyardı. Ayrıca Divanı Hümayundan çıkan, reisülküttap tarafından incelenen evraklara «doğrudur» anlamına «sah» işareti koyardı. Sadrazam bütün devlet memurlarının bir yıl süreyle tayinlerini (tevcihat) yapardı. Görevlerinden azli gerektiren bir durum olmasa da memurların (vezirler dahil) görev süresi bir yıldı. Bir yıllık süre sonunda ancak hizmeti beğenilen, istida ile başvuran veya sadrazamın uygun gördüğü memurların görevlerinde kalmalarına izin verilirdi. Buna *ibka* veya *mukarrer* denirdi. Bütün askerî, ilmî, idarî, malî görev ve memuriyetler sadrazamın arzı ve buyrultusuyle olurdu. Yalnız ilmiye tayinlerini şeyhülislâm padişaha arzeder, sadrazam da bu arzı kabul ederdi. Tayinler şevvalden (bayram ayı) şevvale yapılırdı. Bununla ilgili bir tevcihat defteri hazırlanır, yerine bırakılan (ibka) veya yeniden tayin edilen memurlar bu defterde belirtilir bir telhisle padişaha sunulurdu. Padişah bunun üzerine istediği değişikliği yapardı; sonra, yeni duruma göre başka bir tevcihat defteri yapılır ve yeni görev sahiplerine rüus verilirdi. Görevlerinde bırakılan veya yeni tayin edilen, vali, vezir ve beylerbeyleri hükûmet merkezinde bulunuyorlarsa kendilerine Paşakapısı'nda, sadrazam huzurunda hil'at* giydirilerek görevleri ilân edilirdi. Taşrada olanlar için, aynı işlemi kapı kethüdaları yapardı. Daha sonra Paşakapısı ricaline tevcihat yapılır, hil'atlar giydirilirdi. Yıl içinde açılan bir göreve, şevval ayı beklenmeden sadrazamın arzıyle tayin yapılabilirdi. Berat ve rüus verilmesini sadrazam buyrultuyle emrederdi. Tevcihat için eşref saat aranır, müneccimbaşı zayiçe verirdi.

Sadrazamın maaş olarak hasları vardı. Bu haslardan yılda 2 milyon 800 bin akçe gelir sağlayan sadrazamlar, bu geliri voyvoda denilen tahsil memurlarına toplatırdı. Gelirin esası, has bölgesinin öşüründen ve vergilerinden meydana gelirdi. Sadrazam ayrıca yapacağı büyük tayinlerden «caize» adlı bir para ile her yıl padişaha gelen haraçlardan pay alırdı. XVIII. yy.da bir süre, Kıbrıs'ın geliri sadrazama verildi. 1843'te hazineden maaş usulü kondu. Sadrazam emekli olursa yılda 150 000 akçe alırdı. Daha sonra bu miktar arttı. Bazen bir yerin geliri arpalık olarak buna eklenirdi. Sadrazamların «iç» ve «dış kapı halkı» denilen kalabalık bir maiyeti vardı. Sadrazamın maiyeti olan kademei babı asafînin (Babıâli memurları) önemlileri; kethüda, reisülküttap, çavuşbaşı, tezkireci, mektupçu, amedci, teşrifatçı, divittar, telhisçiydi. Ayrıca kendi konağında hizmet gören enderun ve birun ağaları denilen adamları vardı. Enderun ağalarına iç ağaları veya sakallı; birun ağalarına dış ağalar veya bıyıklı ağalar denirdi. Sadrazam ayrıca büyük bir askerî kuvvet beslerdi. Sadrazamın emrindeki bu kalabalık görevliler yüzünden masrafı çok olurdu.

Sadrazam, divan günlerinde ve seferde, başına mücevveze* denilen kavuk giyerdi. Özel olarak resmî görüşmelerin dışında padişahı ziyafete çağırırdı. Özellikle Ahmed III ve Mahmud I sadrazamlarla çok samimîydi. Sadrazam ziyafetten sonra, padişaha değerli hediyeler sunardı. Ayrıca valde sultana, şehzadelere, padişah hanımlarına da hediyeler verirdi. Sadrazam bazı vakıfların nezaret işini de görürdü. Fatih'in ve Kanunî'nin bazı vakıfları bunlar arasındaydı. Ancak sadrazamın işi çok olduğundan, bu görevi reisülküttap yürütürdü. Sadrazam sözü 1838'de bırakıldı. Onun yerine «başvekil» unvanı kullanılmağa başlandı. İlk başvekil Rauf Paşa idi. Mahmud II'nin ölümünden sonra (1839) sadrazam terimi tekrar kullanıldı. 1878'de tekrar başvekil unvanı konuldu ve aynı yıl bırakıldı. 1879'da yine kabul edildi. 1882'de kesin olarak sadrazam sözüne dönüldü ve imparatorluğun sonuna kadar kullanıldı. Osmanlı devletinde 292 defa sadrazam tayini yapıldı, 215 kişi sadra-

Foto. LAROUSSE

zamlığa getirildi. Sadrazam unvanı 1922'de Osmanlı devletiyle birlikte ortadan kaldırıldı.

● *Osmanlı imparatorluğu sadrazamları.* Alâeddin Paşa (1327-1337), Süleyman Paşa (1337-1339), Mahmud oğlu Ahmed Paşa (1339-1348), Hacı Paşa (1348), Sinaneddin Yusuf Paşa (1348-1385), Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa (1385-1387), Çandarlı Ali Paşa (1387-1402), Osmancıklı İmamzade Halil Paşa (1406-?), Çandarlı İbrahim Paşa (1417-?), Tokatlı Mehmed Paşa (? - ?), Bayezid Paşa (1417-1421), Çandarlı İbrahim Paşa (1421-1429), Çandarlı Halil Paşa (1429), Lala Yörgüç Paşa (1429), Amasyalı Koca Mehmed Paşa (1429-1438), Çandarlı Halil Paşa (1438-1453), Mahmud Paşa (1453-1467), Rum Mehmed Paşa (1467-1469), İshak Paşa (1469-1472), Mahmud Paşa (1472-1473), Gedik Ahmed Paşa (1473-1477), Karamanlı Mehmed Paşa (1477-1481), İshak Paşa (1481-1482), Davud Paşa (1482-8 mart 1497), Hersekzade Ahmed Paşa (mart 1497-1498), Çandarlı İbrahim Paşa (1498-ağustos 1499), Mesih Paşa (ağustos 1499-1501), Hadım Ali Paşa (1501-1503), Hersekzade Ahmed Paşa (1503-1506), Hadım Ali Paşa (1506-1511), Hersekzade Ahmed Paşa (1511), Koca Mustafa Paşa (1511-1512), Hersekzade Ahmed Paşa (1512-28 ekim 1514), Dukakinzade Ahmed Paşa (1514-mart 1515), Hadım Sinan Paşa (haziran-ekim 1515), Hersekzade Ahmed Paşa (ekim 1515-26 nisan 1516), Hadım Sinan Paşa (26 nisan 1516-22 ocak 1517), Yunus Paşa (3 şubat - 13 eylül 1517), Pirî Mehmed Paşa (25 ocak 1518 - 27 haziran 1523), İbrahim Paşa (Frenk, Makbul, Maktul, Damat) [27 haziran 1523-5 mart 1536], Ayas Mehmed Paşa (15 mart 1536-13 temmuz 1539), Lütfi Paşa (13 temmuz 1539-nisan 1541), Hadım Süleyman Paşa (nisan 1541-28 kasım 1544). Rüstem Paşa (28 kasım 1544-6 ekim 1553), Kara Ahmed Paşa (6 ekim 1553-29 eylül 1555), Rüstem Paşa (29 eylül 1555-15 temmuz 1561), Semiz Ali Paşa (15 temmuz 1561-28 haziran 1565), Sokullu Mehmed Paşa (28 haziran 1565-12 ekim 1579), Semiz Ahmed Paşa (13 ekim 1579-28 nisan 1580), Lala Mustafa Paşa (28 nisan-7 ağustos 1580), Koca Sinan Paşa (25 ağustos 1580-6 aralık 1582), Kanijeli Siyavuş Paşa (24 aralık 1582-25 temmuz 1584), Özdemiroğlu Osman Paşa (28 temmuz 1584-30 ekim 1585), Hadım Mesih Paşa (1 aralık 1585-14 nisan 1586), Kanijeli Siyavuş Paşa (15 nisan 1586-2 nisan 1589), Koca Sinan Paşa (2 nisan 1589-1 ağustos 1591), Ferhad Paşa (1 ağustos 1591-4 nisan 1592), Kanijeli Siyavuş Paşa (4 nisan 1592-28 ocak 1593), Koca Sinan Paşa (28 ocak 1593-16 şubat 1595), Ferhad Paşa (16 şubat 1595-7 temmuz 1595), Koca Sinan Paşa (7 temmuz-19 kasım 1595), Lala Mehmed Paşa (19 kasım - 29 kasım 1595), Koca Sinan Paşa (29 kasım 1595-3 nisan 1596), Damat İbrahim Paşa (3 nisan 1596-27 ekim 1596), Çağlazade Sinan Paşa (27 ekim-18 aralık 1596), Damat İbrahim Paşa (18 aralık 1596-3 kasım 1597), Hadım Hasan Paşa (3 kasım 1597-8 nisan 1598), Cerrah Mehmed Paşa (8 nisan 1598-7 ocak 1599), Damat İbrahim Paşa (7 ocak 1599-10 temmuz 1601), Yemişçi Hasan Paşa (22 temmuz 1601-4 ekim 1603). Yavuz [Malkoç] Ali Paşa (16 ekim 1603-5 ağustos 1604), Bosnalı Lala Mehmed Paşa (5 ağustos 1604-21 haziran 1606). Derviş Mehmed Paşa (21 haziran - 9 aralık 1606), Kuyucu Murad Paşa (11 aralık 1606-5 ağustos 1611), Namık Paşa (22 ağustos 1611-17 ekim 1614), Öküz Mehmed Paşa (17 ekim 1614-17 kasım 1616), Kayserili Halil Paşa (17 kasım 1616-18 ocak 1619). Öküz Mehmed Paşa (18 ocak-23 aralık 1619), Çelebi (Güzelce) Ali Paşa (23 aralık 1619-8 mart 1621). Ohrili Hüseyin Paşa (9 mart - 17 eylül 1621). Dilâver Paşa (17 eylül 1621-19 mayıs 1622). Kara Davud Paşa (20 mayıs-13 haziran 1622), Mere Hüseyin Paşa (13 haziran - 8 temmuz 1622), Lefkeli Mustafa Paşa (8 temmuz - 21 eylül 1622), Gürcü Mehmed Paşa (21 eylül 1622-5 şubat 1623), Mere Hüseyin Paşa (5 şubat - 30 ağustos 1623), Kemankeş Kara Ali Paşa (30 ağustos 1623-3 nisan 1624), Çerkez Mehmed Paşa (3 nisan 1624-28 ocak 1625), Hafız Ahmed Paşa (8 şubat 1625-1 aralık 1626), Kayserili Halil Paşa (1 aralık 1626-6 nisan 1628), Hüsrev Paşa (6 nisan 1628-25 ekim 1631), Hafız Ahmed Paşa (25 ekim 1631-10 şubat 1632), Topal Recep Paşa (10 şubat-17 mayıs 1632), Tabanıyassı Mehmed Paşa (17 mayıs 1632-2 şubat 1637), Bayram Paşa (2 şubat 1637-27 ağustos 1638), Tayyar Mehmed Paşa (28 ağustos-23 aralık 1638), Kemankeş Kara Mustafa Paşa (24 aralık 1638-31 ocak 1644), Sultanzade Mehmed Paşa (Civan Kapıcıbaşı) [31 ocak 1644-17 aralık 1645], Salih Paşa (17 aralık 1645-16 eylül 1647), Kara Mustafa Paşa (16 eylül-21 eylül 1647), Hezarpare Ahmed Paşa (21 eylül 1647-7 ağustos 1648), Sofu Mehmed Paşa (7 ağustos 1648-21 mayıs 1649), Kara Murad Paşa (21 mayıs 1649-5 ağustos 1650), Melek Ahmed Paşa (5 ağustos 1650-21 ağustos 1651), Sivayuş Paşa (21 ağustos - 17 eylül 1651), Gürcü Mehmed Paşa (17 eylül 1651-20 haziran 1652), Tarhuncu Ahmed Paşa (20 haziran 1652-20 mart 1653), Derviş Mehmed Paşa (21 mart 1653-28 ekim 1654), İbşir Mustafa Paşa (28 ekim 1654-11 mayıs 1655), Kara Murad Paşa (11 mayıs-19 ağustos 1655), Süleyman Paşa (19 ağustos 1655-28 şubat 1656), Deli Hüseyin Paşa (28 şubat 15 mart 1656), Zurnazen Mehmed Paşa (5 mart 1656-dört saat), Siyavuş Paşa (5 mart-25 nisan 1656), Boynueğri, Yaralı, Mehmed Paşa (26 nisan-15 eylül 1656), Köprülü Mehmed Paşa (15 eylül 1656 - 30 ekim 1661), Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa (30 ekim 1661-3 kasım 1676), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (5 kasım 1676-15 aralık 1683), Kara İbrahim Paşa (15 aralık 1683-18 aralık 1685), Sarı Süleyman Paşa (18 aralık 1685-18 eylül 1687), Abaza Siyavuş Paşa (23 eylül 1687-1 mart 1688), Nişancı İsmail Paşa (2 mart-2 mayıs 1688),Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa (2 mayıs 1688-25 ekim 1689), Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa (25 ekim 1689-19 ağustos 1691), Arabacı Ali Paşa (31 ağustos 1691-27 mart 1692), Merzifonlu Hacı Ali Paşa (27 mart 1692-27 mart 1693), Bıyıklı, Bozoklu Mustafa Paşa (27 mart 1693-4 mart 1694), Sürmeli, Defterdar Ali Paşa (14 mart 1694-2 mayıs 1695), Elmas Paşa (2 mayıs 1695-11 eylül 1697), Amcazade Hüseyin Paşa (18 eylül 1697-4 eylül 1702), Daltaban Mustafa Paşa (4 eylül 1702-24 ocak 1703), Rami Mehmed Paşa (24 ocak - 19 ağustos 1703), Kavanoz Ahmed Paşa (22 ağustos-16 kasım 1703), Damat, Enişte Hasan Paşa (16 kasım 1703-28 eylül 1704), Kalaylıkoz Ahmed Paşa (28 eylül - 25 aralık 1704), Baltacı Mehmed Paşa (25 aralık 1704-3 mayıs 1706), Çorlulu Ali Paşa (3 mayıs 1706-16 haziran 1710), Köprülüzade Numan Paşa (16 haziran-18 ağustos 1710), Baltacı Mehmed Paşa (18 ağustos 1710-20 kasım 1711), Ağa Yusuf Paşa (20 kasım 1711-12 kasım 1712), Süleyman Paşa (12 kasım 1712-6 nisan 1713), Hacı İbrahim Paşa (6 nisan - 27 nisan 1713), Damat Şehit Ali Paşa (27 nisan 1713-6 ağustos 1716), Halil Paşa (22 ağustos 1716-26 ağustos 1717), Nişancı Mehmed Paşa (26 ağustos 1717-9 mayıs 1718), Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (9 mayıs 1718-30 eylül 1730), Silâhtar Mehmed Paşa (1 ekim 1730-22 ocak 1731), Kabakulak İbrahim Paşa (22 ocak-10 eylül 1731), Topal Osman Paşa (10 eylül 1731-12 mart 1732), Hekimoğlu Ali Paşa (12 mart 1732-12 temmuz 1735), İsmail Paşa (12 temmuz-24 aralık 1735), Silâhtar, Seyid Mehmed Paşa (9 ocak 1736-6 ağustos 1737), Muhsinzade Çelebi Abdullah Paşa (6 ağustos-19 aralık 1737), Yeğen Mehmed Paşa (19 aralık 1737-22 mart 1739), İvazzade Hacı Mehmed Paşa (22 mart 1739-23 haziran 1740), Hacı Ahmed Paşa (23 haziran 1740-21 nisan 1742), Hekimoğlu Ali Paşa (21 nisan 1742-23 eylül 1743), Seyid Hasan Paşa (23 eylül 1743-9 ağustos 1746), Tiryaki Hacı Mehmed Paşa (9 ağustos 1746-24 ağustos 1747), Seyid, Boynueğri Abdullah Paşa (24 ağustos 1747-3 ocak 1750), Dividdar Mehmed Emin Paşa (9 ocak 1750-1 temmuz 1752), Köse Bâhir Mustafa Paşa (1 temmuz 1752-15 şubat 1755), Hekimoğlu Ali Paşa (15 şubat-18 mayıs 1755), Nailî Abdullah Paşa (18 mayıs-24 ağustos 1755), Bıyıklı Ali Paşa (24 ağustos-25 ekim 1755), Yirmisekiz Çelebizade Mehmed Said Paşa (25 ekim 1755 - 1 nisan 1756), Köse Bâhir Mustafa Paşa (1 nisan 1756 - 11 ocak 1757), Koca Ragıp Paşa (12 ocak 1757-7 nisan 1763), Tevkii Hamza Hamid Paşa (8 nisan-1 kasım 1763), Köse Bâhir Mustafa Paşa (1 kasım 1763-30 nisan 1765), Muhsinzade Mehmed Paşa (30 nisan 1765-7 ağustos 1768), Selahtar Mahir Hamza Paşa (7 ağustos-20 ekim 1768), Yağlıkçızade Hacı Mehmed Emin Paşa (20 ekim 1768-12 ağustos 1769), Moldovancı Ali Paşa (16 ağustos-12 aralık 1769), İvanzade Halil Paşa (12 aralık 1769-25 ekim 1770), Silâhtar Mehmed Paşa (25 ekim 1770- 11 ocak 1771), Muhsinzade Mehmed Paşa (11 ocak 1771-4 ağustos 1774), İzzet Mehmed Paşa (10 ağustos 1774-6 temmuz 1775), Derviş Mehmed Paşa (6 temmuz 1775-5 ocak 1777), Darendeli Mehmed Paşa (5 ocak 1777-1 eylül 1778), Kalafat Mehmed Paşa (1 eylül 1778-21 ağustos 1779), Silâhtar, Seyid, Karavezir Mehmed Paşa (21 ağustos 1779-19 şubat 1781), İzzet Mehmed Paşa (20 şubat 1781-25 ağustos 1782), Yeğen Hacı Mehmed Paşa (25 ağustos-31 aralık 1782), Halil Hamid Paşa (31 aralık 1782-31 mart 1785), Şahin Ali Paşa (31 mart 1785-24 ocak 1786), Koca Yusuf Paşa (25 ocak 1786-7 haziran 1789), Kethüda, Cenaze Hasan Paşa (7 haziran 1789-2 ocak 1790), Cezayirli Gazi Hasan Paşa (2 ocak-14 mayıs 1790), Rusçuklu Çelebizade Hasan Paşa (14 mayıs 1790-4 şubat 1791), Koca Yusuf Paşa (27 şubat 1791-4 mayıs 1792), Melek Mehmed Paşa (4 mayıs 1792-19 ekim 1794), İzzet Mehmed Paşa (20 ekim 1794-23 ekim 1798), Yusuf Ziya Paşa (23 ekim 1798-24 nisan 1805), Hafız, Bostancıbaşı İsmail Paşa (24 nisan 1805-13 aralık 1806), Keçiboynuzu Ağa İbrahim Hilmi Paşa (13 ocak 1806-3 haziran 1807), Çelebi Mustafa Paşa (3 haziran 1807-28 temmuz 1808), Alemdar Mustafa Paşa (28 temmuz-15 kasım 1808), Memiş Paşa (21 kasım 1808-10 ocak 1809), Yusuf Ziya Paşa (10 ocak 1809-10 nisan 1811), Laz Ahmed Paşa (10 nisan 1811-5 eylül 1812), Hurşid Ahmed Paşa (5 eylül 1812 -30 mart 1815), Mehmed Emin Rauf Paşa (30 mart 1815-5 ocak 1818), Derviş Mehmed Paşa (6 ocak 1818-4 ocak 1820), Seyid Ali Paşa (4 ocak 1820-21 nisan 1821), Benderli Ali Paşa (21 nisan - 30 nisan 1821), Hacı Salik Paşa (30 nisan 1821-11 kasım 1822), Deli Abdullah Paşa (11 kasım 1822-4 mart 1823), Silâhtar Ali Paşa (4 mart 1823-13 aralık 1823), Mehmed Said Galip Paşa (13 aralık 1823-15 eylül 1824), Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa (15 eylül 1824-26 ekim 1828), Topal Mehmed İzzed Paşa (26 ekim 1828-28 ocak 1829), Reşid Mehmed Paşa (28 ocak 1829-17 şubat 1833), Mehmed Emin Rauf Paşa (30 mart 1838'den sonra başvekil) [17 şubat 1833-2 temmuz 1839], Koca Hüsrev Mehmed Paşa (3 temmuz 1839-8 haziran 1840), Mehmed Emin Rauf Paşa (8 haziran 1840-7 ekim 1841), İzzed Mehmed Paşa (7 ekim 1841-3 eylül 1842), Mehmed Emin Rauf Paşa (3 eylül 1842-28 eylül 1846), Mustafa Reşid Paşa (28 eylül 1846-28 nisan 1848), İbrahim Sarım Paşa (28 nisan -11 ağustos 1848), Mustafa Reşid Paşa (13 ağustos 1848 -26 ocak 1852), Mehmed Emin Rauf Paşa (27 ocak-5 mart 1852), Mustafa Reşid Paşa (5 mart-5 ağustos 1852), Mehmed Emin Ali Paşa (6 Ağustos-3 ekim 1852), Damat Mehmed Ali Paşa (3 ekim 1852-13 mayıs 1853), Mustafa Naili Paşa (14 mayıs - 8 temmuz 1853), Mustafa Naili Paşa (10 temmuz 1853-29 mayıs 1854), Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (29 mayıs-23 kasım 1854), Mustafa Reşid Paşa (23 kasım 1854-2 mayıs 1855), Mehmed Ali Paşa (2 mayıs 1855-1 kasım 1856), Mustafa Reşid Paşa (1 kasım 1856-6 ağustos 1857), Mustafa Naili Paşa (6 ağustos-22 ekim 1857), Mustafa Reşid Paşa (22 ekim 1857-7 ocak 1858), Mehmed Emin Âli Paşa (11 ocak 1858-18 ekim 1859), Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (18 ekim - 23 aralık 1859), Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa (24 aralık 1859 -27 mayıs 1860), Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (28 aralık 1860-6 ağustos 1861), Mehmed Emin Ali Paşa (6 ağustos-22 kasım 1861), Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (22 kasım 1861-2 ocak 1863), Yusuf Kamil Paşa (5 ocak-1 haziran 1863), Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (1 haziran 1863-5 haziran 1866), Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa (5 haziran 1866-11 şubat 1867), Mehmed Emin Âli Paşa (11 şubat 1867-7 eylül 1871), Mahmud Nedim Paşa (7 eylül 1871-31 temmuz 1872), Midhat Paşa (31 temmuz-19 ekim 1872), Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa (19 ekim 1872-15 şubat 1873), Ahmed Esad Paşa (15 şubat -16 nisan 1873), Şirvanizade Mehmed Rüşdü Paşa (16 nisan 1873-13 şubat 1874), Hüseyin Avni Paşa (14 şubat 1874-25 nisan 1875), Ahmed Esad Paşa (26 nisan-26 ağustos 1875), Mahmud Nedim Paşa (26 ağustos 1875-11 mayıs 1876), Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa (12 mayıs-9 aralık 1876), Midhat Paşa (19 aralık 1876-5 şubat 1877), Edhem Paşa (5 şubat 1877-11 ocak 1878), Ahmed Hamdi

sadrazam

sadrazam

sadrazam

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Paşa (11 ocak-4 şubat 1878), Ahmed Vefik Paşa (başvekil) [4 şubat - 18 nisan 1878], Mehmed Sadık Paşa (başvekil) [18 nisan-28 mayıs 1878], Mütercim Rüştü Paşa (28 mayıs-4 haziran 1878), Saffet Paşa (4 haziran-4 aralık 1878), Tunuslu Hayreddin Paşa (14 aralık 1878-29 haziran 1879), Ahmed Ârifî Paşa (başvekil) [29 haziran-18 ekim 1879], Küçük Mehmed Said Paşa (başvekil) [19 ekim 1879-9 haziran 1880], Kadri Paşa (başvekil) [9 haziran-12 eylül 1880], Küçük Mehmed Said Paşa (başvekil) [12 eylül 1880-2 mayıs 1882], Abdurrahman Nureddin Paşa (başvekil) [2 mayıs-10 temmuz 1882], Küçük Mehmed Said Paşa (başvekil) [11 temmuz-30 kasım 1882], Ahmed Vefik Paşa (başvekil) [30 kasım - 2 aralık 1882], Küçük Mehmed Said Paşa (2 aralık 1882-25 eylül 1885), Mehmed Kâmil Paşa (25 eylül 1885- 4 eylül 1891), Cevad Paşa (4 eylül 1891 -8 haziran 1895), Küçük Mehmed Said Paşa (11 haziran-1 ekim 1895), Mehmed Kâmil Paşa (1 ekim-7aralık 1895), Halil Rifat Paşa (7 aralık 1895-18 kasım 1901), Abdurrahman Nureddin Paşa (4 kasım-18 kasım 1901; vekil olarak), Küçük Mehmed Said Paşa (18 kasım 1901-14 ocak 1903), Mehmed Ferid Paşa (12 ocak 1910-25 eylül 1911), Küçük Mehmed Said Paşa (22 temmuz-5 ağustos 1908), Mehmed Kâmil Paşa (6 ağustos-13 şubat 1908), Hüseyin Hilmi Paşa (14 şubat-1908-13 nisan 1909), Ahmed Tevfik Paşa (14 nisan-2 mayıs 1909), Ahmed Tevfik Paşa (2 mayıs-6 mayıs 1909), Hüseyin Hilmi Paşa (6 mayıs-28 aralık 1909), İbrahim Hakkı Paşa (12 ocak 1910-25 eylül 1911), Küçük Mehmed Said Paşa (30 eylül-30 arlık 1911), Küçük Mehmed Said Paşa (31 aralık 1911-16 temmuz 1912), Gazi Ahmed Muhtar Paşa (22 temmuz-29 ekim 1912), Mehmed Kâmil Paşa (29 ekim 1912-23 ocak 1913), Mahmud Şevket Paşa (23 ocak-11 haziran 1913), Said Halim Paşa (12 haziran 1913-4 şubat 1917), Talât Paşa (5 şubat 1917-14 ekim 1918), İzzet Paşa (14 ekim-10 kasım 1918), Ahmed Tevfik Paşa (11 kasım 1918-13 ocak 1919), Ahmed Tevfik Paşa (3 ocak-24 şubat 1919), Ahmed Tevfik Paşa (24 şubat-4 mart 1919), Damat Ferid Paşa (4 mart-19 mayıs 1919), Damat Ferid Paşa (19 mayıs-21 temmuz 1919), Damat Ferid Paşa (21 temmuz-1 ekim 1919), Ali Rıza Paşa (2 ekim 1919-8 mart 1920), Salih Paşa (8 mart-2 nisan 1920, Damat Ferid Paşa (5 nisan-31 temmuz 1920), Damat Ferid Pasa (31 temmuz-17 ekim 1920), Ahmed Tevfik Paşa (21 ekim 1920-4 kasım 1922). [→ Bibliyo.] (M)

SADRAZAMLIK i. (*sadrazam*'dan *sadrazam-lık*). Sadrazamın görevi. || Sadrazamın makamı. (M)

SADREDDİN KONEVÎ, türk mutasavvıfı (Malatya 1210-Konya 1274). Hayatının ilk dönemleri kesinlikle bilinmiyor. Bazı kaynaklar, Konya'da yerleşen bir türk ailesinden geldiğini, babasının Anadolu Selçukluları zamanında önemli görevlerde bulunan İshak adlı bir kimse olduğunu bildirir. Çocuk yaşta, babası ölünce annesiyle evlenen Muhiddin Arabî tarafından büyütüldüğü, ilköğrenimini ondan gördüğü söylenir. Kesin belgelere dayanmayan bu bilgiler bir söylenti niteliğindedir. Gene pek kesin olmayan kaynaklara göre Şam'a gitmiş, çağın ünlü mutasavvıflarından Evhadüddin Kirmanî'nin yanında kalmış, ondan tasavvufla ilgili bilgiler edinmiştir. Sadreddin'in eserleri üstünde yapılan inceleme ve yorumlardan, Şahabeddin Sühreverdî çığırını sürdüren kimselerden öğrenim gördüğü, uzun bir süre onun düşüncelerini benimsediği, izinden yürüdüğü açıkça anlaşılıyor. O sıralarda Moğolların Anadolu'ya saldırması, her tarafı yağma etmesi, yakıp yıkması sonucu birçok belgenin ortadan kalktığı göz önünde tutulursa Sadreddin'in öğrenim yıllarının neden karanlıkta kaldığı daha kolay anlaşılır. Onun, Muhiddin Arabî'nin etkisi altında, onun görüşlerini benimsediği bilinir. Sadreddin Konevî felsefeye tasavvuftan giren, bütün görüşlerini Tanrı ile insan, Tanrı ile evren üstüne kuran ve evreni dolduran varlık türleri arasındaki genel kuralları gene Tanrı'ya bağlayan bir ortaçağ düşünürüdür.

● *Felsefesi.* Temel varlık, Tanrı'dır. Bütün varlık türleri, insan, hayvan ve bitkiler Tanrı'dan gelir. Tanrı, evrenin yaratıcısıdır. Yaratılan (mahlûk) evrenle, yaratan (hâlik) birbirinden ayrı değildir. Çokluk (kesret), görünüştedir; gerçekte birlik (vahdet) vardır. Tanrı, bir bütün olarak bütün evreni, onun içinde yer alan varlık türlerini kuşatır. Tanrı, düşünen insanın tasavvuf gücüne göre öznel (sübjektif) bir kavram olarak ortaya çıkar. Her insan Tanrı'yı kendi anlayış ve düşünüş ölçülerine, düşünme yeteneklerine göre değerlendirir. Sonra, Tanrı'nın gerçek varlığı (özü) araştırılır. İnsan Tanrı'ya düşünce yoluyle varır. Sonra, düşüncelerine elle tutulur, gözle görülür (objektif) varlık alanında bir dayanak arar. Sadreddin'e göre önemli olan, insan düşüncesinde, Tanrı kavramının kesinlik kazanması, açık ve seçik bir tanıma varacak nitelikte aydınlığa kavuşmasıdır. Tanrı, yaratıcı bir güç kaynağı olarak bütün evrenin, varlık türlerinin özüdür. Tanrı dışında hiç bir nesne «varlık» niteliği kazanamaz. Var olan, yaratan ancak Tanrı'dır. Bütün varlıklar Tanrı'dan gelir sonra gene Tanrı'ya döner. Ölüm, bir yok oluş değil, geldiği kaynağa, ölümsüz öze dönüştür.

Tanrı, çokluğun (kesret) yorumlanmasıyle anlaşılamaz. İnsan Tanrı'yı, ona birtakım nitelikler vererek de anlayamaz. Tanrı bir varlık ışığıdır (nuru'l-vücud).

Nur, bütün evreni kuşatan sonsuz ve sınırsız bir görünüştür. İnsan, onun yalnız görünüş alanına çıkan yanını görür. Hakikat bu görünüşte değil, onun arkasında saklı olan özdedir. Bu öze akıl yoluyle varılmadığı gibi, basamak basamak yükselen bir bilgi ilerleyişi ile de ulaşılamaz. Bütün evrenin, varlık türlerinin yaratıcısı, özü, kaynağı olan Tanrı, insan için bir *bilinemez*'dir. Sadreddin Konevî'nin ileri sürdüğü bu görüşlerin kaynağı Kur'an ve hadislerdir. Düşünceleri arasına birtakım tasavvuf inançlarının karışması, gördüğü eğitim, etkisi altında kaldığı Muhiddin Arabî ve öteki mutasavvıflar yüzündendir. Görüşleri açık seçik bir felsefe ürünü olmaktan uzaktır. Felsefeye tasavvuftan girmesine karşılık, zamanla tasavvuftan da felsefeden de uzaklaştığı, daha çok islâm dini ilkeleriyle bağdaşan bir görüşü benimsediği anlaşılır. Değişik gibi görünen düşünceleri; Tanrı'nın kavranılması, bir nur olduğu konusunda kesin bir yoğunluğa varır. Ona göre bilginin amacı Tanrı'dır. Tanrı ise her türlü tanım ve açıklamanın üstünde olan bir varlık ışığıdır (nuru'l-vücud). Onun anlaşılması o ışığın (nurun) kavranmasına bağlıdır. Tanrı, her zaman özü (zatı) ile düşünülebilir. Onun özü «mutlak» olduğu için insan aklıyle kavranamaz. Bu öz (zatı mutlak) insan aklını, insanın kavrayış gücünü aşar. Tanrı'nın özü, gerçek varlığı bilinemez. Birtakım kanıtlamalar, akılyürütmeler Tanrı'nın özünü kavramak, anlamak için yeterli değildir. Çünkü akıl sınırlıdır.

● *Varlık anlayışı.* Sadreddin'e göre tek varlık Tanrı'dır. Bütün bilinenler «yaratılmış»-tır. Tanrı, öz (zat) ve kuruluştur (mahiyet). Önce Tanrı vardır. Varlık bu öz ve kuruluştan (Tanrı'nın zatı ve mahiyetinden) sonra gelir. İnsan bir *varlık* olduğu için Tanrı'nın *hakikatini* bilemez. Çünkü *zat* ve *mahiyet,* bilme ve kavrama gücü olan insandan öncedir. Tanrı'da öz ile varlık aynıdır. Sadreddin Konevî'nin eserleri incelendiğinde, onun daha çok İbni Sina ve Farabî gibi islâm filozoflarının derin etkisi altında kaldığı, ancak bir yerde tasavvufla felsefeyi birleştirmeğe çalıştığı görülür. Onun düşünce düzeninde tek kavrayıcı güç akıl değil, sezgidir. Akıl sınırlıdır, belli kurallara, genel geçerliği olan ilkelere bağlanma gereğindedir. Sezgi ise sınırsızdır, derin bir duyuşa dayanır. İnsan, aklıyle düşündüğünü gönlüyle duyar. Sadreddin'in bu düşünceleri *aşk*'ı en derin kavrayış gücü olarak benimseyen tasavvufa dayanır. Onun düşünce düzeninde akla dayanan felsefenin yeri yoktur. Bu görüşleri yüzünden Sadreddin, kendinden sonra gelenler arasında daha çok mutasavvıfları, özellikle mevlevîleri etkiledi. Akılcı felsefe akımları tarafından pek tutulmadı. Özellikle Gazâlî'ye bağlanan akım doğrultusunda gelişti. Eserleri: *İcazu'l-Beyan* (Açıklamanın Akla Durgunluk Verişi); *Miftahu Cemii'l-Gayb* (Gaybın Bütününü Açan Araç); *Nefahatu'l-İlâhiye* (Tanrısal Esintiler); *Şerhu Hadisi'l-Erbain* (Kırk Hadis Yorumu); *Tabsıratü'l-Müntehi* (Görüş Gücünün En Son Devresi); *Nusus* (Tartışılmaz İlkeler). [M]

SADREDDİN MUHAMMED bin İBRAHİM (Molla Sadra da denir), iranlı kelâm bilgini (Şiraz ?-Basra 1640). Isfahan'da Şeyh Behaî ile emîr Muhammed Bekir Damad'ın öğrencisi oldu. Fars valisi Allahverdi Han tarafından Şiraz'da yeni yaptırılan medreseye çağırıldı. Burada müderrislik yaparak İbni Sina'nın öğretilerini canlandırdı. Eserleri: *Ta'n ber Müctehidin* (Müçtehitlerde Kınama); *El-Varidatü'l-Kalbiye* (Gönül İlhamları). [M]

SADREYN ikil. i. (ar. *sadr*'dan *sadreyn*). *Esk.* Rumeli ve Anadolu kazaskerleri.

— İda. *Esk.* Osmanlı devletinde Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin müsteşarı. (Bu görev 1845'te ihdas edildi, imparatorluğun sonuna kadar devam etti.) [M]

SADRİYE sıf. (ar. *sadr* > *sadrî*'den *sadriyye*). *Esk.* Göğüsle ilgili, göğse ait. || *Emraz-ı sadriye,* göğüs hastalıkları.

◆ İ. Huk. *Esk.* Çocuğun anası ve onun hısımlarıyle olan bağı. (Çocukla anası arasındaki bağ, göğse ait anlamına *sadrî* veya *sadriye* kelimesiyle anlatılır.) [M]

SADRÜL FİZR, Temim kabilesinin bir kolu. Kuzey Araplarından olan kabilenin atası Sad bin Zeyd Manat bin Temim'dir. Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde dağınık olarak yaşardı. Sad'ın oğulları, Kab ve Haris'in soyundan gelenler kendilerini Sadrül Fizr'in asıl temsilcisi sayarlar. Öteki oğulları olan Abdüşşems Cuşem, Avf, Uvafe ve Malik'in soyundan gelenler Bahreyn çevresine yerleştiler ve burada İranlılar ile karıştılar. İslâmlıktan önce yapılan savaşlarda ve fetihlerde büyük hizmet gördüler. Halife seçiminde Ali tarafını tuttular. Emevîlerin son zamanlarında Horasan'daki karışıklıklara katıldılar. Kabilenin bir kısmı Kuzey Afrika'ya göç etti. Bunların kullandığı dil, klasik arap edebiyatının esasını meydana getirir. Geniş ölçüde dağılmaları, lehçelerinin de bütün Arabistan'da yayılmasına sebep oldu. (M)

SADTLER (Samuel Phillip), amerikalı kimyacı (Pinegrove, Pennsylvania 1847 - 1923). *Dispensatory of the United States* (A.B.D. İlâç Kodeksi) [1883-1923] adlı eserin kimya ile ilgili kısımlarının yazılmasını yönetti. 1900'de A.B.D.'deki ilâçları yeniden gözden geçiren komitenin üyesi oldu. Başlıca eserleri: *Hand Book of Chemical Experimentation* (Kimya Deneyleri Elkitabı) [1877], *İndustrial Organic Chemistry* (Sınaî Organik Kimya) [1891] ve *Pharmaceutical Chemistry* (Eczacılık Kimyası) [1895]. (M)

SADUK, Davud peygamberin çağdaşı olan büyük bir rahibin adı. Süleyman peygamberin idareyi ele almasını sağladı ve onu kutsal krallık yağı sürerek takdis etti. (L)

SADUKÎLER i. Ferisîler'e karşıt olan bir musevî tarikatının üyeleri.

— ANSİKL. Sadukîlerin kökü Hyrkanos I devrine gider (M. Ö. 134-104). Din adamları aristokrasi krallığın belirli bir biçimde yunanlaşmasını kabul edince, bu aristokrasiye dayanan hükümdar onların rakiplerini ezdi. Sadukîler (Saduk'un çocuklarının taraftarları) daha sonra Ferisîlere karşı çıktılar. Herodes devrinde ezilen ve katliama uğrayan Sadukîlere procurator'lar iyi davrandı. Bundan dolayı, o dönemde Sadukîlerin başrahibi Yahudilerin resmî temsilcisi oldu. 70 Yılında Kudüs'ün yıkılması sırasında yok olan Sadukîler, çoğunlukla zengin bir sınıf olan din adamları aristokrasisinden çıkarlardı. Bunlar, İsa devrinde halk tarafından pek sevilmediler. Çünkü istilâcılarla hemen işbirliğine girişiyor ve yoksullara çok sert davranıyorlardı. Sadukîler, sadece yazılı geleneği kabul eder, sözlü geleneği reddederlerdi. Meleklere, ruhun ölümsüzlüğüne veya ölülerin dirileceğine inanmazlardı. (L)

SADULLAH AĞA Hacı, türk bestecisi (İstanbul 1760-ay.y. 1825). Tarih, edebiyat ve musiki öğrendi. 1768 Osmanlı-Rus savaşında bulundu. Musahip ve başmusahip oldu; Enderun'da musikî hocalığı yaptı. Selim III tahta çıktığı zaman (1789) tanınmış bir besteci ve hanendeydi. Padişah tarafından korundu. Mahmud II devrinde de saraydan ayrılmadı. Sadullah Ağa, klasik kurallara bağlı kaldı; fakat musikide lirizm unsurunu geliştirerek yeni-klasik dönemin en büyük bestecisi oldu. Ayrıca, okuyucu olarak da ün kazandı. Birçok eser besteleyen Sa-

dullah Ağanın, iki *Kâr*, dokuz *Beste*, altı *Ağır Semai*, yedi *Yürük Semai* olmak üzere ancak 24 parça eseri günümüze kaldı. (M)

SADULLAH EFENDİ, türk devlet adamı (öl. 1748). Cizye muhasebecisi, darphane emini, Rikâbı Hümayun defterdarı (1737) ve başdefterdar (1742) ve nişancı (1743) oldu. (M)

SADULLAH EFENDİ (Mehmed), türk hattatı (?-1766-İstanbul 1843). Şeyhülislâm Arabzade Ârif Efendinin oğlu. Hattatlığı Esad Yesarî Efendiden öğrendi. Medrese öğrenimi gördükten sonra müderris, İzmir (1810), Bursa (1817) ve Mekke (1819) mollası oldu. 1820'de İstanbul payesini kazandı. İstanbul kadısı (1821), Anadolu kazaskeri (1826), Rumeli kazaskeri ve reisülulema (1839) oldu. (M)

SADULLAH İZZET EFENDİ, türk şairi (Ankara ?-İstanbul 1848). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Kadılık mesleğine girdi. Bir süre kadı vekilliği ve müftülük gibi görevlerde bulundu. Hacı Bayram Veli soyundan gelir. Bayramiye tarikatındandır. İran edebiyatı üstünde çalıştı. Divan edebiyatı geleneğini sürdüren şiirler yazdı. Daha çok tasavvuf ve din konularını işledi. İran şairlerinin eserlerinden seçmeler yaparak bir antoloji düzenledi. Eserleri: *Divan; Mecmua-yı Müntehabat* (Seçmeler Derlemesi). [M]

SADULLAH PAŞA, türk devlet adamı, şairi ve yazarı (Erzurum 1838-Viyana 1891). Vezir Ayaşlı Esad Muhlis Paşanın oğlu. İstanbul'da Dârülmaarif'te okudu. Özel ders alarak akaidi diniye (dinin Tanrı ve ibadetle ilgili yönünü konu edinen bilgi), fıkıh, Arapça, Farsça, Fransızca, doğu ve batı edebiyatları, ekonomi, fizik, kimya öğrendi. Maliye Varidat kaleminde çalıştı (1853-1866). Mezahip (mezhepler) kalemi müdürlüğü yaptı. Şûrayı Devlet Maarif dairesi başmuavini (1868), Şûrayı Devlet üyesi (1869), Şûrayı Devlet başkâtibi (1870) oldu. Matbuat müdürlüğü de verilerek Divanı Hümayun tercümanlığına (1871), Divanı Hümayun âmedçiliğine (1874), Defteri Hakanî nazırlığına (1874), Mahkemei Temyiz reisliğine (1876), ticaret nazırlığına (1876) getirildi. Murad V tahta çıktıktan sonra Mabeyn başkâtibi oldu (1876). Abdülhamid II hükümdarlığı sırasında Filibe'ye (Bulgaristan) gönderilen siyasî inceleme kurulunda görev aldı. Berlin (1877) ve Viyana (1883) sefirliklerinde bulundu. Viyana'da intihar etti. Resmî görevleri sırasındaki yazışmalarında kullandığı sağlam sözdizimli nesir diliyle ün kazanan Sadullah Paşa, yurt dışındaki gezilerine ait gözlemlerini *1878 Paris Ekspozisyonu, Berlin Mektupları, Charlottenburg Sarayı* gibi yazılarında anlattı. Lamartine'den yaptığı manzum *Göl* şiiri tercümesi ve çağının teknik gelişmesini, aklın, bilimin değerini dile getirdiği *On Dokuzuncu Asır* kasidesiyle ün kazandı. (→ Bibliyo.) [M]

SADULLAH SADİ EFENDİ, türk şeyhülislâmı (Daday ?-İstanbul 1539). Medrese öğreniminden sonra İstanbul'da Başçı İbrahim, Mahmud Paşa, Semaniye; Edirne'de Taşlık medreselerinde müderrislik yaptı. İstanbul kadısı oldu (1523). Tekrar müderrislik görevi aldı. Sonra şeyhülislâmlığa getirildi (1533). Eserleri: *Tefsir-i Beyzavî Haşiyesi* (Beyzavî Yorumuna Ek); *Fetâvâ-yi Sa'diye* (Sa'di'nin Fetvaları); *Haşiye Alâ Şerh-i Hidâye* (Hidâye Yorumuna Ek). [M]

SADÜDDİN EFENDİ (Mehmed). Bk. MEHMED SADEDDİN EFENDİ *Seyit*.

S.A.E., A.B.D.'deki otomobil mühendisleri derneği SOCIETY OF ENGINEERS'in kısaltması. (L)

SAEMİSCH (Edwin Theodor), alman göz hekimi (Luckau 1833-Bonn 1909). Bonn Üniversitesi Göz kliniği servisinde profesörlük yaptı. A. von Graefe ile birlikte göz hastalıkları üstüne klasik bir ders kitabı yazdı: *Handbuch der Gesammten Augenheilkunde* (Genel Oftalmoloji) [1874-1898]. Bazı göz ülserlerine korneayı keserek ameliyat yapma tekniğini buldu ve bu tekniği *Das Ulcus Corneae Serpens* (Yaygın Kornea Ülseri) [1870] adlı kitabında açıkladı. (M)

SAEMUND SİGFUSSON, The Wise, izlandalı bilgin (1056'ya doğr.-1133). Danimarka'ya ve Fransa'ya geziler yaptı. İtalya'ya kadar gittiği de söylenir. Kendini gizli bilimlere verdiği iddia edildi. İzlanda'da büyük bir ün kazandı. Birçok manzum eserin yazarı olarak tanınır. (L)

SAENREDAM (Pieter), hollandalı ressam (Assendelft 1597-Haarlem 1665). Haarlem'de bina ressamıydı; titizlikle canlandırılmış ve tonlarının gerek inceliği, gerek saydamlığıyle dikkati çeken kilise içi resimleri yaptı: *Haarlem'de Groote Kerk Kilisesi; Amsterdam'ın Eski Belediye binası* (Amsterdam); *Utrecht'in Janskerk kilisesi* (Münih); *Kilise İçi* (Londra). [L]

S.A.E. sınıflaması, petrol sanayiinde kullanılan ve S.A.E. tarafından düzenlenmiş olan motor yağları sınıflaması. Bu sınıflamaya göre her yağ S.A.E. tarafından verilmiş bir numara ile, yapışkanlık derecesine göre, ayrı bir kategori veya dereceye sokulmuştur. (L)

SAEVERUD (Harald), norveçli besteci (Bergen 1897). Bir bale, sekiz senfoni (1920-1958, yedincisi koroludur), konçertolar (viyolonsel, obua, piyano, keman) besteledi; *Peer Gynt* için sahne müziği yazdı. (L)

SAF i. (ar. *ṣaff*). Sıra, dizi: *Bizdik o sabah ilk atılan safta yüz atlı* (Yahya Kemal). *Ön safta savaşmak.*

— *Esk. Saf-ârâ*, asker saflarını süsleyen. || *Saf-beste*, sıra sıra dizilmiş, sıralanmış. || *Saf-be-saf*, dizi dizi. || *Saf-şikâf*, düşman saflarını yaran. || *Saf-şiken*, düşman saflarını bozan. || *Saf-şikenan*, düşman saflarını yırtan yiğitler. || *Saf-zen*, düşman askerlerinin sıralarını vuran, cesur, yiğit. || *Saff-ı düşmenan*, düşmanların safı. Sıraya dizilmiş düşman askerleri. || *Saff-ı harb*, savaşta sıraya dizilmiş olan askerlerin tümü. || *Saff-ı nial*, pabuçluk, ayakkabılık. (Bk. ANSİKL.) || *Saff-ı nialde oturmak*, kendini pek aşağı görerek ayakkabılığın bulunduğu yerde oturmak.

— ÇEŞ. DEY. *Saf bağlamak*, sıralanmak, sıraya girmek: *Sonra namazgâhtan gür bir ezan sesi duyuldu. Kafileler köy köy çayırlıkta saf bağlamaya başladılar* (Ş. S. Aydemir). || *Saf düzmek*, savaş hattı meydana getirmek. || *Saf tutmak*, sıraya geçmek.

— Din. Cemaatle kılınan namaz sırasında yan yana namaz kılanların meydana getirdiği sıra. || *Saf seccadesi*, cemaatle namaz kılmak için kullanılan bir seccade türü. (Üzerinde dört, beş, yedi ve daha fazla sayıda mihrap tasviri vardır. Bu seccade üzerine dizilen cemaatte herkes bir mihrap tasviri önünde durduğu için düz bir namaz safı meydana gelir.) || *Saffı cemaat*, saf halinde namaz kılanların meydana getirdiği sıraların her biri.

— ANSİKL. Mim. *Esk.* Eski türk evlerinde kapı önünde, oda döşemesinden 20 sm kadar alçak bir kısım bırakılır, buradan bir basamakla oda döşemesine çıkılırdı. Bu kısma ayakkabılar, terlikler konulurdu. Genellikle tuğladan yapılan *saff-ı nial*, oda boyunca devam ederdi. Bu kısmın tavanı da oda tavanından ayrıydı ve parmaklık sütunlarla tavana bağlanırdı. Bugün de Anadolu'nun birçok bölgesindeki evlerde bu kısım vardır.

◆ **Saffeyn** ikil i. *Esk.* İki sıra. || Savaşta karşılaşan iki tarafın safları.

◆ **Saf saf** zf. ve sıf. Dizi dizi, sıra sıra: *Kadrini seng-i musallada bilüp ey Baki / Durup el bağlayalar karşuna yârân saf saf* (Baki). [M]

SAF sıf. (ar. *ṣafvet* ve *ṣafā*'dan *ṣāfī* > *ṣāf*). [Maddî ve manevî şeyler için] Temiz, katıksız, arı: *Saf alkol.* || *Mec.* Kurnazlık düşünemeyen, kolay aldatılan: *Saf, temiz kalpli bu kızcağızı, nasıl aldatacağım? diye düşünmeye başladı* (S. Kocagöz). *O da rahmetli ninemden daha safmış be canım!* (M. A. Ersoy). || *Saf kan.* Bk. SAFKAN.

◆ **Saflık** i. Saf, duru, temiz olma hali: *Suyun saflığı.* || *Mec.* Kolayca aldatılabilme, kurnaz olmama hali: *Vatandaş Ahmed Efendi'nin saflığı güzel hanımın hoşuna gitti* (B. Felek). [M]

SAFA veya **SEFA** i. (ar. *ṣafā* veya *ṣefā*). Gönül şenliği, huzur, sükûn, rahatlık içinde, endişesiz olma: *Dehrin ne safa var acaba sîm içinde? / İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde* (Ziya Paşa). *Biz, şimdi dünyanın en son köşesine misafir olduk. Yolculuğumuzdan, muhabbetimizden, vuslatımızdan, sefamızdan başka bir şey düşünmeyelim* (Namık Kemal). || Eğlence, zevk, neşe: *Hattâ gece yarısından sonra küçük bir kayık safası bile yaptık* (A. H. Tanpınar). *Kühsarları bağları kasrları hep / Güya ki bütün şevk u tarab zevk u safadır* (Nedim). || Erkek adı. || — *Esk.* Saflık, duruluk, berraklık: *Bakın nasıl tütüyor: Şimdi bir şetaretle / bulutların uçarak sîne-i safasından / geçer gider Kamer'in piş-i itilâsından...* (Tevfik Fikret). || *Safa- bahş*, neşe veren, eğlendiren, rahatlatan. || *Safa-cu*, rahat, eğlence, zevk arayan. || *Safa-cuyan*, rahat, eğlence, zevk arayanlar. || *Safa-perver*, safa veren, iç açan, safalı. || *Safa-yâb*, safa bulmuş, safalanmış, neşe, zevk, eğlence dolu. || *Safa-yı batın*, iç huzuru. || *Safa-yı gülşen*, gül bahçesi eğlencesi. || *Safa-yı hatır*, kafa ve düşünce huzuru, rahatlığı. || *Safa-yı hatır ile*, sükûnet, neşe ve zevkle. || *Safa-yı hilkat*, yaradılışın zevki. || *Ehl-i safa*, zevk ve eğlenceden hoşlanan, keyif sahibi adam.

— ÇEŞ. DEY. *Safa* (veya *safalar*) *bulduk*, safa geldin (veya geldiniz) sözünün karşılığı olarak «teşekkür ederim» anlamında kullanılır. || *Safa etmek. Esk.* Eğlenip keyfetmek. || *Safa geldin* (veya *geldiniz*), «hoş geldin» (veya «*geldiniz*») anlamında kullanılan söz: *Haydi şimdi sefa geldin, git güle güle* (M. Ş. Esendal). || *Safa geldine gitmek*, bir şehir veya mahalleye yeni gelen veya bir seyahatten dönen birini ziyaret etmek. || *Safalar getirdiniz*, gelişinden memnuniyet duyulan birine «hoş geldiniz» anlamında söylenir. || *Safa pezevengi. Argo.* Zevk ve eğlenceye çok düşkün. || *Safa sürmek*, rahat ve zevkli bir hayat yaşamak: *Yumurtası, tavuğu, manda kaymağını yiyip at üstünde safa sürüyor* (Sabahattin Ali). || *Safaya mest kaplamak*, zevkin süresini uzatmak. || *Safalar olsun*, «neşe ve zevkiniz bol olsun» anlamında kullanılır. || *Safasını sürmek*, bir şeyin tadını, zevkini çıkarmak: *Uzun yıllar cefasını çektiği yokuşun sefasını sürecekti artık* (Y.Z. Ortaç). || *Safayab olun*, «eğlenceniz, neşe ve zevkiniz bol olsun» anlamında kullanılır.

— Bot. *Akşam safası*. Bk. AKŞAMSAFASI. || *Gece safası*. Bk. GECESAFASI. || *Gündüz sefası*. Bk. GÜNDÜZSEFASI.

— Mus. Türk musikisinde en az iki yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) [M]

SAFA, Mekke'de küçük bir tepenin adı. *Kur'an*'da (Bakara suresi, 158) adı geçer. Hac sırasında Safa tepesiyle karşısındaki Merve tepesi arasında say yapmak vaciptir. Say, Safa'dan başlayarak Merve'ye dört ve Merve'den başlayarak Safa'ya üç defa gidip gelerek yapılır. Söylentilere göre say, Hacer'in, susamış oğlu İsmail'e bir kaynak bulmak için iki tepe arasında yedi defa koşmasını anmak üzere yapılır. (M)

Peyami SAFA

SAFA (Peyami), türk yazarı (İstanbul 1899-ay. y. 1961). Şair İsmail Safa'nın oğlu. Çocukluğu hastalık ve geçim zorlukları içinde geçti. Düzenli öğrenim görmedi. Öğretmenlik ve memurluk yaptı (1914 - 1918). *Yirminci Asır* adlı bir gazete çıkararak basın hayatına atıldı (1919). *Cumhuriyet, Tasvir, Ulus, Zafer, Milliyet, Havadis* v.d. gazetelerinde fıkra yazarı olarak çalıştı. SERVER BEDİ takma adıyle yazdığı polis romanlarında *Cingöz Recai* adlı kahramanın serüvenlerini anlattı. Öteki romanlarında felsefe konularına ve psikolojik çözümlemelere geniş yer verdi; XX. yy.da türk toplumunun geçirdiği medeniyet değişimi ve sosyal bunalımlar üstünde durdu. Gazete fıkralarında siyaset, toplum ve sanat konularında geniş yankılı polemikleriyle ün kazandı. *Kültür Haftası* (1936), *Türk Düşüncesi* (1953-1960) dergilerini yayımladı. Eserleri, roman: *Sözde Kızlar, Şimşek* (1923); *Mahşer, Bir Akşamdı* (1924); *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (1930); *Fatih Harbiye* (1931); *Bir Tereddüdün Romanı* (1933); *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1946); *Yalnızız* (1951); *Biz İnsanlar* (1959) v.d. Araştırma ve fıkra kitapları: *Türk İnkılâbına Bakışlar* (1938): *Millet ve İnsan* (1943); *Doğu-Batı Sentezi* (1963) v.d. (M)

Saf Adam ve Kundakçılar (*Biedermann und die Brandstifter*), Max Frisch'in oyunu. 1953'te radyoda; 1958'de de sahnede oynandı. Konusu: rahatına düşkün saf adam Bay Biedermann, şehrin hemen her yerinde yangın çıkaran kundakçılarla itfaiyeciler ara-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

SAFEVÎ sanatı bir XVI. yy. minyatürünün detayı Guimet müzesi, Paris

sında taraf tutmak istemez. Kundakçılar evine sığınınca da onlarla uzlaşmağa çalışır. Ama zarara uğramadan tarafsız kalınamayacağını anlamakta geç kalır. Ahlâk üstüne öğüt vermeden bir ders vermek isteyen bu dramatik parabol, koronun aracılığıyle, başa gelenlerin kader değil saçmalık olduğunu belirtir. (L)

SAFAGA, Mısır'da (Kızıldeniz idare bölümü) küçük liman, Kızıldeniz kıyısında; 800 nüf. Çevrede çıkarılan fosfatları ihraç eder. İyi bir karayoluyle Nil'in kıyıya en çok yaklaştığı (150 km) yerde bulunan Kehen'e bağlıdır. (L)

SAFA GİRAY, Kırım hanı (öl. Karinâbâd 1703). Nureddin Safa Giray'ın oğlu. Hacı Selim Giray'ın birinci hanlığından sonra «nureddin» (ikinci veliaht) tayin edildi. Saadet Giray'dan sonra kırım hanlığına geçti. On ay kadar hanlık yaptıktan sonra azledildi. (M)

SAFAHAT çoğl. i. (ar. *ṣafḥa*'dan *ṣafaḥāt*). *Esk.* Safhalar. (M)

Safahat, Mehmet Âkif Ersoy'un ilk şiir kitabı ve sonradan çıkan şiir kitaplarının genel adı. *Safahat,* şu şiir kitaplarını içine alır: *Safahat* (1911); *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912); *Hakkın Sesleri* (1913); *Fatih Kürsüsünde* (1914); *Hatıralar* (1917); *Gölgeler* (1933). Eserde, Mehmet Âkif'in *İstiklâl Marşı* dışında bütün şiirleri ve manzum şiir tercümeleri vardır. Âkif, *Safahat* dizisinde, realist metodu kullanan, panoramadan kaçınarak ayrıntılara ilgi gösteren ve hayalci yanı hemen hiç olmayan bir gözlemci kimliğini taşır. Toplum meseleleri ve dertlerini dile getirmeğe çalışma bakımından idealist bir tutuma sahiptir. Bu dizideki şiirler, kaynağını gerçek hayattan alan, ahlâk, din, yurt konuları üstüne öğüt, hitabe, vaız karakteri taşıyan öğretici ve lirik nitelikte eserlerdir. Mehmet Âkif *Safahat*'ta aruz veznini günlük konuşma diline uygular. Bu dizideki kitaplarda on iki bine yakın mısra vardır. *Safahat*'ta yer alan *Ordunun Duası, Bülbül, Meçhul Şehid* gibi bazı şiirler bestelenmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

SAFAKÎ el MUHTAR bin ebi UBEYD, arap emîri (Taif 622-Kûfe 687). Arapların Sakif kabilesindendir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Babasının ölümü üzerine halife Ali devri Medain valisi olan amcası Sad bin Mesud tarafından büyütüldü. Önce aşırı şiî düşmanıyken daha sonra şiî mezhebine girdi. Kûfe'de halife Ali'ye karşı yapılan isyanda Ali'nin tarafını tuttu. 666'da Mekke'yi kuşatanlara karşı arap kumandanı Zübeyr'in yanında yer aldı. 668'den sonra Kûfe emîri oldu. Doğu'ya seferler düzenledi ve buraları zaptetti. Bu sırada Basra emîrinin saldırısına uğradı ve onunla yaptığı savaşta yenilerek Kûfe kalesine çekildi. Dört ay Kûfe kalesini savunduktan sonra yaptığı bir huruç hareketi sırasında öldürüldü. (M)

SAFALI sıf. (*safa*'dan *safa-lı*). Şenlikli, eğlenceli. (M)

SAFANİYA (RE'S), Arabistan yarımadasında burun, Suudî Arabistan'da (Hasa ili), Basra körfezi kıyısında. Deniz altında 1957'den beri işletilen petrol yatakları. (L)

SAFARİ i. (ar. *sefer;* «av seferi» anlamında sevahilî dilinde k.). Afrika'da siyahların oturdukları yerlerde kafile halinde yapılan vahşî hayvan avı. || Kafile halinde ava çıkış. || Sefer kafilesi.

— Kıyf. Güneşe, toza, yağmura karşı koruyucu nitelikler taşıyan, genellikle keten veya benzeri kumaşlardan yapılan kısa pantolon, büyük cepli uzun bir ceket ve geniş kenarlı mantar şapkadan ibaret av kıyafeti. || *Teşm. yol.* Av kıyafetine benzeyen, dıştan büyük cepleri olan, beli kemerli uzun bir ceket ve pantolondan meydana gelen spor kıyafet. (M)

SAFAYİH çoğl. i. (ar. *ṣafīḥa*'dan *ṣafāyiḥ*). *Esk.* Levhalar, yassı ve düz şeyler. (M)

SAFAYÎ MUSTAFA EFENDİ, türk tezkirecisi ve şairi (İstanbul ? - ay.y. 1781). Divanı Hümayun kaleminden yetişti. Şıkkı sanî defterdarlığı yaptı. Edebiyat konularında, özellikle biyografi dalında çalışmaları vardır. 1640'tan 1720'ye kadar yaşayan şairlerin hayatlarını, eserlerini anlatan bir tezkiresi ve divan edebiyatı tarzında şiirleri vardır. Şiirlerinde halk deyimleri, atasözleri geniş bir yer tutar. Eserleri: *Tezkire-i Safayî* (Safayî'nin Tezkiresi); *Divan.* (M)

SAFDER i. ve sıf. (ar. *ṣaff* ve fars. *-der*'den *ṣaff-der*). *Esk.* Düşman askerlerinin saflarını yararak ileri geçen yiğit, kahraman. || Erkek adı. || *Safder-i yegâne,* biricik kahraman.

◆ **Safderan** çoğl. i. *Esk.* Kahramanlar, yiğitler.

◆ **Safderane** zf. *Esk.* Kahramanca.

◆ **Safderî** i. *Esk.* Kahramanlık. (M)

SAFDERUN blş. sıf. (ar. *ṣāf* ve fars. *derūn*'dan *ṣāf-derūn*). *Esk.* Kolay aldatılabilir; saf, bön: *Ben pek safderun, pek ters gören bir adam olmalıyım ki, bunu anlamayayım, görmeyeyim* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Safderunane** blş. zf. *Esk.* Safça, bönlükle. (M)

SAFDİL blş. sıf. (ar. *ṣāf* ve fars. *dil*'den *ṣāf-dil*). *Esk.* Saf, bön: *Buna o gün ve hattâ bugün inanacak safdiller bulunabilir mi?* (Atatürk).

◆ **Safdilâne** blş. zf. *Esk.* Safça, bönlükle. (M)

SAFED, İsrail devletinde şehir, Yukarı Celile'de, Taberiye gölünün kuzeybatısında; 8 000 nüf. Sayfiye merkezi. XVI. yy.dan kalma sinagoglar. Dokuma sanayii.

— Tar. Şehir II. yy.da kuruldu. Kıyı bölgeleri haçlılar tarafından Şam emîrleri ve Eyyubîlere karşı savunmak için müstahkem mevki haline getirildi. Özellikle Akkâ'nın savunmasında önem kazandı. Haçlılar burada bir hisar yaptılar ve idaresini Templier şövalyelerine bıraktılar (1140). Salâhaddin Eyyubî, Hıttin'de haçlıları yendikten sonra (1187), Safed üstüne yürüdü, şehri kuşattı. Beş haftalık bir savaştan sonra şehir Eyyubîlerin eline geçti (1188). Eyyubîler, strateçik durumu yüzünden Safed'e çok önem verdiler ve onu ordugâh haline getirdiler; fakat haçlıların Safed'i tekrar ele geçirmesinden korkarak kaleyi yıktılar (1220). Şam sultanı Salih İsmail, Mısır sultanı olan yeğenine karşı haçlılarla anlaştı ve Safed'i Templier şövalyelerine verdi. 1224'te Harizmlilerin çıkardığı karışıklıklar sırasında Mısır sultanı Baybars Safed'i aldı (1266). Bütün askerler kılıçtan geçirildi. Baybars şehri yeniden yaptırdı. Safed, Memlûklar devrinde de önemli bir şehirdi. Bir kültür merkezi olarak Akkâ ve bütün Celile'yi içine alan idarî bölümün başşehri oldu. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde Safed, osmanlı yönetimine geçti (1516). XVII. yy.da Şam eyaletine bağlandı ve sancak merkezi oldu. 1759 Depreminde yıkıldı. 1779'da Napolyon Bonapart'ın eline geçti. Bonapart şehrin yönetimini Şeyh Zahir'in oğullarından birine verdi. Bonapart'ın çekilmesinden sonra Cezzar Ahmed Paşa, Safed'i ele geçirerek tahrip etti. 1819 ve 1873 depremlerinde harap oldu. Osmanlıların idarî ıslahatından sonra Safed, Akkâ sancağına bağlı bir kaza merkezi oldu (1880). Birinci Dünya savaşından sonra Osmanlı devletinin elinden çıktı. (ML)

SAFEDÎ (Hasan bin ebi Muhammed), mısırlı tarihçi (öl. XIV. yy. başları). Mısır hükümdarı Nasr bin Kalavun'un nedimi ve yakın dostu olarak Mısır sarayında yaşadı. Vezir Halilî'den aldığı talimat üzerine, 1295 ve sonraki yıllardaki kıtlık sırasında ortaya çıkan yamyamlık durumu hakkında inceleme yaptı. Mısır'ın kısa bir tarihini yazdı (1317). Eseri: *Nüzhetü'l-Malik ve'l-Memlûk fi Muhtasar Siret men Valiya Mısr min-el-Mulûk* (Meliklerin Mısır'ı ve Ulularin Huylarıyle İlgili Özet Hakkında Köle ve Sultanın İçini Açıcı Haberi). [M]

SAFEDÎ (Salâhaddin Halil bin Aybeg), mısırlı tarihçi (Safed 1296 - ? 1363). Memlûklar devrinde yaşadı. İlk resmî görevine doğduğu şehirde başladı. Daha sonra Halep ve Rahbe'de kâtiplik, Şam'da hazine vekilliği yaptı. Eserleri: *El Vafi bi'l-Vefeyat* (Ölümlerle Olgunluğa Ulaşma); *A'yanü'l-Asr ve Avanü'n-Nasr* (Çağın İlerigelenleri ve Zaferin Yardımcıları); *Tuhfet Zevi'l-Elbab* (Akıl Sahiplerinin Hediyeleri). [M]

SAFEN sıf. ve i. (yun. *saphenes,* belirgin'den ar. *safin* > fr. *saphène*). Anat. Bacaklardaki yüzeysel toplardamarlardan gelen kanı toplayan iki toplardamara verilen ad. || *Kamış safen siniri* ve *kaval safen siniri,* dizardı dış siyatik siniri ile dizardı iç siyatik sinirlerinin dalları. (Kaval safen sinirine çoğu zaman *dış safen* siniri de denir.)

— ANSİKL. *Büyük safen* veya *iç safen toplardamarı* ayağın sırt yüzünden çıkar, iç taraftan aşık kemiğinin önünden geçer, baldırın iç yüzünden yukarıya doğru ilerler, bacağın iç yüzünü çaprazlama geçer, uyluk toplardamarına kavuşur; bu hizada meydana getirdiği kıvrıma «safen kıvrımı» adı verilir. *Küçük safen* veya *dış safen toplardamarı* dış taraftan, aşık kemiğinin arkasından geçer, baldırın arka yüzünden yukarıya doğru çıkar ve dizardı toplardamarında son bulur. (L)

SAFENEKTOMİ i. (fr. *saphénectomie*). Varisleri iyileştirmek amacıyle bir safen toplardamarını kesip çıkarma. (L)

SAFER veya **SEFER** i. (ar. *ṣafer*). Takvim. *Esk.* Kamerî takvime göre ikinci ay (Resmî belgelerde, özel mektuplarda, takvimlerde *seferülhayr* olarak yazılır: ص = *s* harfiyle belirtilirdi.)

◆ **Saferan** ikil i. *Esk.* Muharrem ve Safer ayları. (M)

SAFEVÎ sıf. ve i. (*Safî*'nin adından ar. *ṣafevi,* Safî'nin soyundan olan kimse). *Esk.* İran hükümdarı Şah İsmail'in soyu: *Safevî hanedanı.*

◆ **Safeviyan** çoğl. i. *Esk.* Safevîler. (M)

SAFEVÎLER, İran'da bir tarikat ve devlet kurmuş olan türk hanedanı. (Bk. İRAN.) Hanedan, adını Safeviye tarikatı şeyhi Safiyüddin'den aldı. (Bk. SAFİYÜDDİN *Erdebilî. Şeyh.*) — ŞEYH SADREDDİN MUSA, Şeyh Safiyüddin'in oğlu (şeyhliği 1334 - 1392). Babasının ölümü üzerine şeyh oldu. Onun döneminde Safevîlerin manevî nüfuzu arttı. — HOCA ALÂÜDDİN ALİ, öncekinin oğlu (şeyhliği 1347-1429). Babasından sonra tarikatın başına geçti. İlk osmanlı padişahları bu tarikatın şeyhlerine her yıl «çerağ akçesi» adıyle hediye gönderirdi. Hoca Alâüddin Ali'ye kadar sünnî olan bu tarikat, Ali soyundan gelen İsnaaşariyeyi (oniki imam) tutanları kazanmak amacıyle şiî oldu. Hoca Ali'nin Timur üstünde büyük nüfuzu vardı. Timur, Hoca Ali'ye Erdebil ve köylerini verdi. Bu durum Anadolu'daki batınî zümreleri arasında kendisine çok sayıda taraftar sağladı. Timur'un Anadolu'dan İran'a götürdüğü Türkmenler Hoca Ali'nin şefaatiyle Erdebil'e yerleştiler ve Hoca Ali'nin müritleri oldular. Bunlardan bir kısmı Anadolu'ya dönerek, şeyhlerinin propagandasını yapmağa başladılar. Tarikat merkeziyle uzak yerlerdeki müritler arasında *halife* denilen aracılar vardı. — ŞEYH İBRAHİM, Hoca Ali'nin oğlu (şeyhliği 1429-1447). Babasının ölümünden sonra tarikatın başına geçti. — ŞEYH CÜNEYD, öncekinin oğlu (şeyhliği 1447-1460). Babasının ölümü üzerine tarikatın başına geçti. Tarikat şeyhleri Şeyh Cüneyd'den itibaren siyasî amaçlar peşinde koşmağa başladılar. Cüneyd, şeyhliği şahlığa çevirmek için çalıştı. Şiîliği bütünüyle benimsedi. Amcası Cafer ile arası açıldı. Babasının müritlerini çevresine topladı. Azerbaycan, Doğu Anadolu ve İran'ın öteki bölgelerine müritler gönderdi; yer yer isyanlar çıkardı. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah bu isyanlar yüzünden onu sınır dışı etti. Cüneyd de Anadolu'daki Alevîler arasında çalışmak için Murad II'ye başvurdu; fakat isteği kabul edilmedi. Karaman'a sığındı. Amacı anlaşıldığından, burada da tutunamadı. İçel bölgesinde Güneybatı Anadolu'da, Kuzey Suriye'de bulunan türkmen aşiretleri (özellikle Varsaklar) arasında propagandaya girişti. Bir emîrlik kurmak istedi. Memlûk sultanlığının işe karışmasıyle başarıya ulaşamadı. Trabzon Rum devletini ortadan kaldırıp bu devletin toprakları üzerinde yeni bir devlet kurarak amacını gerçekleştirmek istediyse de başaramadı. Bundan sonra akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gitti. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şaha karşı Cüneyd'in taraftarlarından yararlanmak isteyen Uzun Hasan, kızkardeşi Âlemşah Hatunu onunla evlendirdi (1458). Şeyh Cüneyd bundan sonra, Erdebil'e döndü. Müritleriyle gürcü ve çerkes ülkelerine akınlar yaptı. Kuzey Azerbaycan ve Dağıstan'a hâkim olan Şirvan hükümdarı Halil ile yaptığı savaşta öldürüldü (1460). — ŞEYH HAYDAR, öncekinin oğlu (şeyhliği 1460 -

Foto. LAROUSSE

1488). Şeyh Cüneyd'in yarıda kalan çalışmalarını Uzun Hasan'ın kızkardeşinden doğan Haydar sürdürdü. Dayısı Uzun Hasan'ın kızıyle evlenerek durumunu kuvvetlendirdi. Müritlerine oniki imamı ifade eden 12 dilimli kızıl taç giydirdi, sarık sardırdı. Bu yüzden, tarikatının mensuplarına *kızılbaş* veya *haydarî* denildi. Haydar, babasının intikamını almak üzere, Şirvan hükümdarı Ferruh Yesar'ın üstüne yürüdü; fakat savaş meydanında öldü (1488). Bundan sonra şeyh ailesi hakkında takibata başlandı. Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Yakub, Şeyh Haydar'ın oğullarını Fars eyaletinde İstahr kalesine hapsetti. Sultan Yakub 1490'da ölünce akkoyunlu ailesi arasındaki saltanat mücadelesinde Safevîlerin nüfuzundan yararlanmak isteyen akkoyunlu hükümdarı Rüstem Bey, İstahr kalesinde tutuklu bulunan Şeyh Haydar'ın oğullarını serbest bıraktı ve Erdebil'de yerleşmelerine izin verdi. — ŞEYH ALİ, öncekinin oğlu (şeyhliği 1488-1494). Ali'nin döneminde, safevî ailesinin Akkoyunlular üstündeki nüfuzu arttı. Şeyh Ali, müritleriyle Tebriz'den ayrıldı; fakat onun çevresinde toplananların çokluğu Rüstem'i kuşkulandırdı. Ali'yi de geri çevirmek için kuvvetler gönderdi. Yapılan çatışmada Şeyh Ali öldü (1494). — ŞAH İSMAİL, Şeyh Haydar'ın oğlu, öncekinin kardeşi (doğ. 1487-Serap, Azerbaycan 1524). Kardeş Ali'nin ölümü üzerine tarikatın müritleri onu Geylan'da Lâhican kalesine sakladılar. İsmail, akkoyunlu hükümdarı Rüstem'in öldürülmesinden sonra, 13 yaşında olduğu halde, büyükbabası Uzun Hasan'ın bıraktığı devletin başına geçmek için, gizlendiği Lâhican'dan ayrıldı (1499). Safevî ailesine bağlılıkları bilinen ve çoğu Anadolu'da oturan Ustaçlu, Şumlu, Rumlu, Musullu, Hindli, Bayburtlu, Tekeli, Çapanlı, Karamanlı, Dulkadırlı, Varsak, Avşar, Kaçar gibi türk boylarını çevresinde topladı. Arrân'ın ve Şirvan'ın bir kısmını ele geçirdi. Azerbaycan üstüne yürüdü; akkoyunlu Elvend Mirza'yı Nahçivan'da yendi. Mirza, Diyarbakır'a kaçtı; İsmail de Tebriz'e döndü. Bu şehri Safevîlerin ilk başkenti yaptı ve saltanat tacını giydi (1501). Şah İsmail bundan sonra Irakı Arap ve Fars hükümdarı Murad Beyi Hemedan'da yendi (1503). Şiraz ve Bağdat'ı aldı (1504). Akkoyunlu soyundan olanları öldürttü. Kurtulanlar, Dulkadırlılara, Mısır'a ve Osmanlılara sığındılar. Şah İsmail, Fars ve Irak hükümdarı Murad Beyin dulkadırlı Alâüddevle'ye sığınması üzerine, Elbistan'a yürüdü. Alâüddevle Turna dağına çekildi. Şah İsmail, Harput ve Diyarbakır'ı aldı (1507). Saltanatını kuvvetlendiren İsmail, Şiîliğe aşırı derecede bağlandı. Sünnî mezheplere karşı şiddet kullandı. Camilerde ilk üç halifenin lânetlenmesini emretti. Komşu devletlerde, özellikle taraftarlarının çok olduğu Anadolu'da şiî propagandasına girişti. Özbek hanı Şeyhanî'nin üstüne yürüdü. Merv'de yapılan savaşı kazandı: özbek hanı öldü. İsmail, bundan sonra batıda Osmanlılar ve Memlûklara karşı faaliyete geçti. Anadolu'ya gönderdiği halifeler ve kurdurduğu hânkâhlarla Osmanlı devletine karşı büyük bir isyan hazırladı. Şiî propagandasını etkili şekilde geliştirdi. Bayezid II'nin yaşlı olması, devlet adamlarının kayıtsızlığı ve osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelesi, İsmail'in faaliyetlerini kolaylaştırdı. Nur Ali Halife, Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli ve Hamidelli gibi aşiretlerden büyük kuvvet topladı; osmanlı ordularını yendi. Şahkulu Baba Tekeli (Karabıyıklıoğlu veya Şeytankulu) adlı halifesi büyük bir isyan çıkardı (1511). Tekeli'de (Antalya yöresi) çıkan bu isyanı Karagöz Ahmed paşa, şehzade Ahmed ve Haydar Paşa bastıramadı. Sadrazam Hadım Ali Paşa, Gedikhanı'nda Şahkulu'nu yendiyse de savaşta öldü. Selim I tahta geçtikten sonra Anadolu'daki şiîlerin çoğunu öldürttü, sonra da İran seferine çıktı. Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim, 1 ağustos 1514'te Çaldıran'da karşılaştılar. Yapılan savaş Şah İsmail'in yenilgisiyle sonuçlandı, Selim I Tebriz'e geldi. Azerbaycan, Diyarbakır ve Doğu Anadolu osmanlı ülkesine katıldı. — ŞAH TAHMASP, öncekinin oğlu (1514-1576). Babasının ölümü üzerine 12 yaşında tahta geçti. Şah Tahmasp büyüyünceye kadar İran'ı aşiret reisleri yönetti; merkezî idare sarsıldı. Her aşiret kendi bölgesinde bağımsız hareket etmeğe başladı. Tekeli oymağı gibi isyan edenler ve yenilince osmanlı idaresine geçenler oldu; fakat Anadolu'daki şiîlerle Safevîlerin manevî bağları kesilmedi. Tahmasp, Osmanlılara karşı babasının düşmanca siyasetini sürdürdü. Karl V ve Ferdinand'a Osmanlılara karşı ittifak teklif etti. Kanunî, 1533'te Irakeyn, 1548'de Tebriz, 1553'te Nahçivan seferlerine çıktı. Azerbaycan, Irakı Arap ve Irakı Acem bölgeleriyle Tebriz, Bağdat ve Basra Osmanlıların eline geçti. İki devlet arasında yapılan Amasya* antlaşmasıyle (1555) başlayan barış devri Şah Tahmasp'ın ölümüne kadar devam etti (1576). — ŞAH İSMAİL II, öncekinin oğlu (hükümdarlığı 1576-1577). Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra İran'da meydana gelen taht kavgaları sonunda Osmanlılarla İran arasındaki barış bozuldu; Şah Tahmasp'ın yerine Şah İsmail II İran tahtına geçti. Anadolu'daki alevîleri ve Osmanlı devletine bağlı bazı sınır beylerini kendi tarafına çekti. — MEHMED HÜDABENDE, Şah Tahmasp'ın oğlu, öncekinin kardeşi (hük. 1577-1587). Şah İsmail II'nin yerine tahta geçti. Devletin yönetimini oğulları Abbas Mirza ve Haydar Hamza Mirza'ya bıraktı. Bu dönemde osmanlıiran savaşları başladı. — ŞAH ABBAS I (Mirza), öncekinin oğlu (hükümdarlığı 1587 - 1629). Zamanında osmanlı - iran savaşları sona erdi. (Bk. MURAD III.) *Büyük* unvanıyle anılan Abbas I, tahta geçtikten sonra ülkesinin askerî ve idarî teşkilâtını yeniden düzenledi. Başkaldıran emîrlerin isyanını bastırdı. Özbekleri Horasan'dan uzaklaştırdı. Osmanlı baskısı karşısında devlet merkezini Kazvin'den Isfahan'a götürdü. Bir hassa ordusu (Şahsevenler) kurdu. Osmanlılar aleyhinde Fransa, İngiltere, Lehistan ve papaya elçiler gönderdi. Ticaret ve sanatları geliştirdi. Yeni başkent Irfahan büyüdü. Abbas I, Osmanlılara geçen İran topraklarını geri almak için savaş açtı. Savaşlar Nasuh Paşa antlaşmasıyle sona erdi. Safevîlerin en parlak devri, onun saltanatına rastlar. — ŞAH SAFİ I, öncekinin torunu (hük. 1629-1642). Onun yerine tahta geçti. Özbek hanlığı ve Osmanlılarla savaştı. Safevîlerin Van'a saldırısı üzerine Murad IV Revan seferine çıktı (1636). Daha sonra Bağdat seferiyle Revan ve Irak'ı Arap'ın kesin olarak Osmanlılarda kalmasını sağladı (1639). Savaşlara Kasrışirin antlaşmasıyle son verildi. — ABBAS II, öncekinin oğlu (hük. 1642-1666). Onun yerine tahta geçti. — ŞAH SÜLEYMAN I, öncekinin oğlu (hük. 1666-1694). Babasının yerine hükümdar oldu. — ŞAH HÜSEYİN, öncekinin oğlu (hük. 1694 - 1727). Onun döneminde din adamları devlet işlerine karışmağa başladılar. Şiî olmayanlara baskı yapıldı. Kandehar valisi Mîr Veys 1709'da bağımsızlığını ilân etti. 1722'de Mîr Veys'in oğlu Mahmud, Isfahan'ı ele geçirdi. Sultan Hüseyin tahttan indirildi (1727). İran karışıklıklar içinde kaldı.

— TAHMASP II, öncekinin oğlu (hük. 1729 - 1732). Kumandan Nadir (bk. NADİR ŞAH), Tahmasp II'yi tahta çıkardı. Afganlar İran'dan kovuldu. — ABBAS III, öncekinin oğlu (hük. 1732-1736). Tahmasp II'den sonra kumandan Nadir, Abbas III'ü tahta çıkardı, yaşı küçük olan Abbas'ın ölümüyle Nadir, saltanatı eline aldı ve kendini şah ilân etti (1736). Böylece İran'da Safevî hanedanı sona erdi. Nadir Şah ile Avşarlar devri başladı

● Safevîler, bir türk ailesi olmakla birlikte, siyasetlerini yaymak amacıyle yayımladıkları *Silsilename*'de kendilerini Sâdâtı Hüseyniye'den (Hüseyin'in evlâtları) gösterdiler. En kuvvetli zamanlarında İran, Horasan, Güneydoğu Anadolu, Irak, Gürcistan ve Güney Kafkasya'yı elde ettiler. Batıda Osmanlılar, kuzeydoğuda Özbekler (Şeybanîler) ile mücadele ettiler. Devletin resmî dili Türkçe ve Farsçaydı. Safevîler başlangıçta akkoyunlu idarî teşkilât ve kurumlarını örnek olarak aldılar. Çaldıran'dan sonra, osmanlı yönetim usullerinden yararlandılar. Safevîler zamanında şah, mutlak hâkimdi; ayrıca bir Müşavere meclisi bulunurdu. Şah Abbas'tan öncekiler geleneğe uygun olarak, şiî ilerigelenlerinin ve din büyüklerinin düşüncelerine önem verirlerdi. Bazı idarî makamlar babadan oğula geçerdi. Devletin en büyük memuru *veziri büzürg*'dü. Bu vezire, *itimadudevle* veya *nüvvabı İran medari* denirdi; kendisinin mührü olmadan hiç bir hüküm geçerli sayılmazdı. Ondan sonra *kurçibaşı* (emîrül ümera) gelirdi. Malî işlere *nazırı buyutat* bakardı. Divan beyi, Adalet divanının başkanıydı. *Mîr şikâr* ve mirahurbaşı (imrahorbaşı) şahın özel hizmetinde bulunurlardı. Akkoyunlu teşkilâtına göre kurulan ordunun yetersizliği Çaldıran savaşında anlaşıldı. Şah Abbas, Avrupa'dan uzmanlar getirterek yeni silâhlarla donatılmış bir ordu kurdu. İki askerî kuvvet vardı (Devlet ordusu ve Şah ordusu). Devlet birlikleri, tarikat mensuplarıyle valilerin gönderdikleri kuvvetlerden meydana gelirdi. Şah ordusu 5 kısımdı: tüfekçiler, süvariler, sufiler, bir kısım topçular ve saray muhafızları. (→ Bibliyo.) [M]

SAFFARİLER, İran'da Secistan bölgesinde hüküm süren (867-1163) sülâle: —YAKUB BIN LEYS, sülâlenin kurucusu (öl. 1879). Yakub, İran'da bakırcıydı; sonra eşkıyalık yapmağa başladı ve Secistan'a hâkim oldu (867), Herat'ı eline geçirdi, Tahirîlerle savaştı; Fars valiliğini elde etmek için halife Mutez'e elçi gönderdi. Fars hâkimi Ali bin Hüseyin'i yenerek Şiraz'a girdi. 870'te Belh, Bamiyan ve Kâbil'i aldı; ertesi yıl tekrar Fars üstüne yürüdü; buranın hâkimi olan Muvaffak, Belh, Toharistan ve Sind'i ona tımar olarak vermek zorunda kaldı. Yakub 873'te Nişabur'u ele geçirdi ve Muhammed bin Tahir'i esir aldı. Taberistan seferi sonunda Horasan'a hakim oldu. Halife kendisine karşı çıktığı için Bağdat üstüne yürüdü, fakat Deyrul Akul yakınında yenilgiye uğradığı için Huzistan'a çekildi. Yakub, Cündişapur'da öldü; yerine kardeşi Amr geçti. Ondan sonra gelen saffarî hükümdarları 1163'e kadar Secistan'da hüküm sürdüler (M)

Saffat suresi, *Kur'an*'ın XXXVII. suresi. 182 Ayettir. Mekke'de indirildi. Adını, ilk ayetindeki *saffat* («saf bağlayanlar») kelimesinden alır. Surede Allah'ın birliğinden bahsedildikten sonra peygamberlerle ümmetleri arasında geçen olaylar anlatılır. Hz. Muhammed ve ona inananların mükâfatlandırılacakları, inanmayanlarınsa büyük bir *azab**a uğratılacakları bildirilir. (M)

SAFFET veya **SAFVET** i. (ar. *şafvet*). *Esk.* Temizlik, saflık: *Onu yüreğinin bütün safvetiyle affetti.* (H. Z. Uşaklıgil). || Erkek adı. (M)

SAFFET BEY, türk denizcisi (Çanakkale 1869 - İstanbul 1913). Çarkçı kolağası Rifat Beyin oğlu. Bahriye mektebini erkânıharp yüzbaşı olarak bitirdi. Çeşitli savaş gemilerinde görev aldı. Osmanlı Devleti Bahriye Erkânıharp dairesinde, Bahriye şûrası üyeliğinde bulundu. Bahriye mektebinde fenni harp ve balistik dersi öğretmenliği yaptı. Rütbesi miralaylığa kadar yükseldi. Tarihi Osmanî encümeni üyeliği yaptı. Eserleri: *Istılahat-ı Bahriye Lûgati* (Denizcilik Terimleri Lûgati) [Thomson ile birlikte]; *Alman Bahriye Manevraları Hakkında Bir Risale* (1895); *Mezomorto Hüseyin Paşa.* (M)

SAFFETİ ZİYA (Mustafa, — denir), türk yazarı (İstanbul 1875 - ay.y. 1929). Galatasaray lisesini bitirdi. Hariciye nezareti kâtipliği, Şûrayı Devlet üyeliği, Anadolu Şimendiferleri neşriyat müdürlüğü yaptı. Hariciye Protokol şefi oldu. Prag elçiliğine tayin edildi; fakat göreve başlayamadan öldü. Eserlerinin konusunu, büyük şehirlerde yaşayan varlıklı insanların hayatından aldı. Bir romanı (*Salon Köşelerinde* [1912]), hikâyeleri (*Bir Safhai Kalb, Kadın Ruhu, Hanım Mektupları* [1912]; *Silinmiş Çehreler, Beliren Simalar* [1924]), ayrıca gazete ve dergilerde çıkan makaleleri vardır. (M)

SAFFET NEZİHİ (Ömer Lütfi, — denir), türk romancısı (İstanbul 1871 - ay.y. 1939). Galatasaray lisesinde okudu. Çeşitli dergi ve gazetelerde (*İkdam, Servetifünun, Mâlûmat*) hikâye ve romanları yayımlandı. Son günlerini akıl hastahanesinde geçirdi. Romanlar (*Zavallı Necdet* [1902]; *Teehhül Âleminde* [Evlilik Dünyasında]; *Kadın Kalbi* [1903]; *Müsebbip* [Sebep Olan], 1911]) ve bir oyun (*İzah ve İstizah* [Açıklama ve Açıklama İsteme], 1911). [M]

SAFFET PAŞA (Mehmed Esad), türk

devlet adamı (İstanbul 1814 - ay.y. 1883). Bayezid medresesinde okudu. Divanı Hümayun kalemine girdi (1831). *Saffet* mahlâsını burada aldı. Fransızca öğrendi, *Takvimi Vekayi* nazırı, Divanı Hümayun tercümanı, hariciye kâtibi oldu. On yıl mabeyn kâtipliğinde bulundu. Tanzimat meclisi azalığına tayin edildi. Hariciye ve sadaret müsteşarlıklarında bulunduktan sonra vezir oldu (1862). Altı defa hariciye nazırlığı, üç defa maarif nazırlığı yaptı. Paris elçiliğine gönderildi. Ticaret ve adliye nazırlıklarında bulundu. Sadrazam oldu (1878). Azledildi, tekrar Paris elçiliğine gönderildi. Bir yıl sonra beşinci defa hariciye nazırı oldu. Devair müfettişliğine, altıncı defa hariciye nazırlığına tayin edildi. İki gün sonra azledilerek müfettişlik görevine döndü. (M)

SAFFLE, İsveç'te (Varmland) şehir, Byalv kıyısında, Vaner gölü yakınında; 10 150 nüf. Sanayi ve ticaret merkezi. Sunî ipek ve selüloz fabrikaları, makine yapımı atelyeleri, kâğıt fabrikası. (L)

SAFFORD (Truman Henry), amerikalı matematikçi ve astronom (Royalton, Vermont 1836 - Newark, New Jersey 1901). Özellikle hesap konusunda uzmandı. Safford, kendi bulduğu bir metotla Ay'ın doğuş ve batışını hesapladı. Harvard'ı bitirdikten sonra, 1854-1866 arasında buradaki rasathanede çalıştı. 1865'te Chicago üniversitesine astronomi profesörü tayin edildi, aynı zamanda Dearborn rasathanesi müdürü oldu. 1874-1876'da A.B.D. Kıyı Araştırmaları kurumu üyeliği yaptı. 1876-1901 Arasında Williams kolejinde astronomi dersleri verdi. Bulutsular üstüne incelemelerde bulundu ve birçok yeni bulutsu keşfetti. Gezegenlerin ve kuyrukluyıldızların yörüngelerini hesapladı. Bir süre enlem ve boylamlar üstünde çalıştı. Bir yıldız kataloğu hazırladı. Yayımladığı öteki çalışmalar arasında, bir kutup yıldızları kataloğu, *Mathematical Teaching and Its Modern Methods* (Matematik Öğretimi ve Modern Metotları), astronomi dergilerinde, Amerikan akademisinin *Proceedings* yayın organında ve Royal society'nin bültenlerinde çıkan makaleleri sayılabilir. (M)

SAFH i. (ar. *ṣafḥ*). *Esk.* Yüz çevirme. || Affetme, bağışlama: *Ona zaferyâb olduğunda afv ve safh ile muamele et* (Cevdet Paşa). [M]

SAFHA i. (ar. *ṣafḥa*). Evre: *Gerçi, sonradan, bu olayın şu son safhasını hatırladıkça, çok defa, gülmekten katılmışımdır* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Taraf, yüz, yön: *Demek ki felsefenin bir safhası objektif, diğer safhası sübjektiftir* (Ömer Seyfeddin). *Bu hadise, muhtelif ve beklenmedik safhalariyle bizi aylarca meşgul etti* (A. H. Tanpınar). || — *Esk.* Bir cismin görünen dış yüzlerinden her biri. || Üstüne yazı yazılan veya yazmaya uygun sayfa. || İnce ve geniş cisim, levha. (M)

SAFİ sıf. (ar. *ṣafvet*, *ṣafā*'dan *ṣāfī*). *Esk.* Katıksız, duru temiz: *Bu su pek safidir* (Şemseddin Sami). || Bir şeyle karışık olmayan, pürüzü giderilmiş: *Safi yağ. Safi süt.* || Saf, samimî. || [Sayı için] Net. || Zf. Yalnız, sadece.

— İkt. ve Tic. *Safi fiyat,* bir malın ambalajsız, net fiyatı. || *Safi kâr,* elde edilen satış gelirinden masrafların çıkarılması sonucu sağlanan kâr. (Bu kâr ya ortaklara temettü olarak dağıtılır ya sermayeye eklenir ya da fon yedek akçe olarak işletmede saklanır.) || *Safi kazanç,* vergi matrahı olarak alınan safi kâr. (Bu matrah gelir vergisi kanunlarına göre düzenlenir.) || *Safi millî hasıla.* Bk. HASILA. || *Safi zarar,* elde edilen gelir veya hasılatın masraftan düşük olması durumu. (M)

SAFİ veya **SAFİY** sıf. (ar. *ṣafvet*'ten *ṣafī* veya *ṣafiy*). *Esk.* Karışık olmayan, temiz, duru. || Samimî, içten, hakikî. || Seçilmiş, en iyi. || *Safiy-ül-kalb,* kalbi temiz.

— Din. Müslümanlar tarafından Âdem peygambere verilen ad. (Tanrı, Âdem'i balçıktan yarattıktan sonra ona kendi ruhundan üflediği için Âdem, Tanrı'nın özüyle birleşmiştir. Bu yüzden mutasavvıflar, Tanrı'nın Âdem'de insan biçimine girdiğini, insanda dile geldiğini ileri sürerek ona *Safiyullah* [«Tanrı'nın içi temiz kulu»] derler.) [M]

SAFİ FAHREDDİN ALİ, iranlı yazar (öl. Gürcistan 1533). Yazar ve vaiz Hüseyin Kâşifî'nin (öl. 1505) oğlu. Nakşıbendî şeyhlerinden Hoca Übeydullah Ahrar'ın meclislerinde bulundu. Babasının ölümü üzerine yerine geçerek Herat camiinde vaız vermeğe başladı (1505), 1532'de tutuklandı. Bir yıl sonra serbest bırakıldı. Herat'tan Gürcistan'a gitti. Eserleri: *Mahmud u Âyâz* (Mahmud ve Âyâz); *Letaif üt Tavaif* (Değişik Kabilelerin Latifeleri); *Reşehat'-ayn el-Hayat* (Hayat Pınarından Damlalar) [M]

SAFİH i. (ar. *ṣafḥ* ve *ṣafḥa*'dan *ṣafīḥ*). *Esk.* Gökyüzü. || Yassı ve düz olan şey. (M)

SAFİHA i. (*ṣafīḥ*'tan *ṣafīḥa*). *Esk.* Yassı ve düz yüz, levha. || Levha halinde maden, saç.

— Embriyol. *Diş safihası,* insan embriyonunda dokuzuncu haftada çene boyunca görülen epitelyum kıvrımı; bunun serbest kenarından diş taslakları oluşur. (Diş safihası diş oluşumunun birinci evresidir.) [LM]

SAFİL sıf. (ar. *süfl*'den *sāfil*). *Esk.* Aşağı, alçak. || *Merd-i safil,* alçak adam. || *Taraf-ı safil,* aşağı taraf. (M)

SAFİLE i. (ar. *sāfil*'den *sāfile*). *Esk.* Aşağıda bulunan taraf, alt. (M)

SAFİ MUSTAFA, türk yazarı (Üsküdar 1862-Halep 1901). Şair Abdülkadir Efendiden edebiyat ve Farsça öğrendi. Üsküdar Bidayet mahkemesi ve Askerî Tekaüt Sandığı kaleminde çalıştı. Bu görevdeyken Trablusgarp'a gönderildi. İstifa ederek İstanbul'a döndü. Damad Mahmud Celâleddin Paşanın nedimi oldu; Üsküdar'da açtığı bakkal dükkânı padişaha jurnal edilerek kapatılınca memur olarak Halep'e gönderildi. Eserleri: *İslâmı Hazreti Ömer* (Hazreti Ömer'in Anladığı İslâm Dini); *Cidali Sâdi Bamüddei* (Sadi'nin Karşı Düşünceyi Savunanla Tartışması); *Şiiri Sâfi* (Safi'nin Şiiri). [M]

SAFİN i. (ar. *ṣufūn*'dan *ṣāfin*). *Esk.* Bir ayağının tırnağı ucunda yükselerek üç ayağı havada şahlanan at. || İyi cins at.

— Anat. İç aşık kemiğinden topuğa kadar giden büyük damar.

◆ **Safinat** çoğl. i. *Esk.* Çevik, ayağına tez, iyi soy, saf kan atlar. (M)

SAFİR i. (ar. *ṣafīr*). *Esk.* Islık. || İnce ses.

— Gram. *Esk.* Islığa benzer ses.

◆ **Safirî** sıf. *Esk.* Isılğa benzeyen.

◆ **Safiriye** sıf. *Esk.* Safirî'nin dişili. || *Harahir-i safiriye,* akciğerleri hasta olanların soluk alırken çıkardıkları ıslığa benzer hırıltılar. (M)

SAFİR sıf. (ar. *sefer*'den *sāfir*). *Esk.* Sefere veya yolculuğa çıkmağa hazır, yolcu. || Kâtip, yazıcı. (M)

SAFİR i. (ibranice *sappir,* en güzel şey > yun. *sappheiros* > lat. *sapphirus* > fr. *saphir*). Bk. GÖKYAKUT.

SAFİRE i. (ar. *ṣafīr*'den *ṣafīre*). *Esk.* Islık.

— Gram. Islığa benzer ses. || *Huruf-ı safire,* ıslığa benzer bir sesle çıkarılan harfler. (M)

SAFİRİN i. (fr. *saphirine*). Miner. Tabiî magnezyum ve alüminyum silikat. (Gökyakuta benzeyen mavi taneler halinde bulunur.) [L]

SAFİY sıf. Bk. SAFİ.

SAFİYE binti HUYEY bin AHTAB, Hz. Muhammed'in zevcesi (Medine ? - ay.y. 670/672). Medine'nin Beni Nadir adlı yahudi kabilesindendi. Ailesi ile Hayber'e yerleşti (626). 628'de islâm ordusunun Hayber'i ele geçirmesinden sonra müslümanlara esir düştü. Hz. Muhammed, müslüman - yahudi gerginliğini azaltmak için Hayber Yahudilerinin ilerigelenlerinden birinin kızı olan Safiye ile evlendi. Safiye o sırada duldu, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra hiç bir siyasî olaya karışmak istemedi. Yalnız, üçüncü halife Osman'a sıkışık durumlarda yardım etmeğe çalıştı. Safiye ölürken 100 000 dirhem tutan servetinin üçte birinin musevî yeğenlerinden birine verilmesini vasiyet etti. Ölümünden sonra bazı müslümanlar bu vasiyetin yerine getirilmesine karşı çıktılarsa da Hz. Muhammed'in zevcelerinden Ayşe, vasiyeti yerine getirtti. Safiye'nin Hz. Muhammed'den çocuğu olmadı. (M)

SAFİYEDDİN (Abdülmümin bin Yusuf), arap musiki bilgini ve yazarı (öl. 1294). Ailesi urmiyelidir. Kendisi Bağdat'ta yaşadı. Son abbasî halifesi Mutasım'ın nedimi olarak sarayda bulundu halifenin yeni kurdurduğu kütüphanenin müdürlüğünü yaptı. Müstensihlik ve hat sanatıyle de uğraştı. Moğol akınlarından sonra musikideki ünü yüzünden Hulâgu'nun yanına girdi (1258). Sarayda ud çaldı. Hulâgu, Safiyeddin'e, Bağdat'ın devlet gelirinden 10 000 dinarlık maaş bağlandı. Moğol veziri (sahibi divan) Şemseddin Güveynî'nin oğulları Bahaddin Muhammed (öl. 1279) ve Şerafeddin Harun'a (öl. 1286) mürebbîlik yaptı. Vezirin isteğiyle İnşa divanı görevine getirildi. Bahaeddin Muhammed ile Isfahan'a gitti. Eserleri: *Risalet'üş-Şerefiye* (Şerefiye Risalesi); *Kitab'ül-Edvar* (Musiki Makamları Kitabı); *Fi Ulum il Aruz ve'l-Kavafi ve'l Bedi* (Aruz, Kafiyeler ve Estetik Bilgileri Hakkında). [M]

SAFİYE SULTAN, Murad III'ün karısı (? 1550 - İstanbul 1605). Mehmed III ile Ayşe ve Fatma Sultanların annesi. Venedikli Bafo ailesinden. Babası Venedik'in Korfu valisiydi. Venedik'ten Korfu'ya giderken türk korsanlarının eline esir düştü. Saraya hediye edildi. Oğlu Mehmed III padişah olunca Valide sultan oldu. Saraydaki nüfuzundan yararlanarak osmanlı-venedik ilişkilerinin barış içinde yürütülmesini sağladı. (M)

SAFİYET i. (ar. *ṣāf*'tan *ṣāfiyyet*). *Esk.* Saflık, temizlik: *Safiyet-i muhabbete ezhardan güzel / Bir nişanesin* (Tevfik Fikret). || Bönlük. (M)

SAFİYÜDDİN Erdebilî, Şeyh, iranlı mutasavvıf (Erdebil 1252-Geylân [Gilan] 1335). Arabistan'dan Azerbaycan'a göçen (1174) Firuz Şahın torunu. Gençliğini Erdebil'de geçiren Şeyh Safiyüddin, bir süre sonra Geylân'a gitti. Orada Şeyh Zahidi Geylânî'den el aldı ve ona kapılandı. Kısa bir süre içinde tasavvuf konularındaki bilgisiyle ün kazandı. Şeyh Zahidi Geylânî'nin ölümü üzerine onun postuna oturdu. Şeyhin kızı Bibi Fatma ile evlendi. İran İlhanîlerinin veziri olan Reşidüddin ile yakın ilişkiler kurdu, Reşidüddin tarafından saygı ve sevgi gördü, korundu. Zamanla, çevresinde toplananlar, ona bağlananlar çoğaldı. Halk üstündeki etkisi moğol hükümdarı Emîr Çoban'ın ilgisini çekti. Emîr Çoban Safiyüddin'i ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında, Safiyüddin, Moğolların İran halkına yaptıkları baskıyı emîre anlatarak baskının kaldırılmasını ve halkın huzurunu sağladı. Şeyh Safiyüddin Erdebilî, İran'da Şiîliğin kurucusudur. İslâm inançlarına, özellikle siyasî alandaki şeriat görüşlerine yeni bir yorum getiren Şeyh Safiyüddin, Hz. Muhammed'den sonra Ali'nin halife olacağı görüşünü savunur. Ona göre Ali, bilgi ve mânevî derece bakımından bütün öteki halifelerden üstündür. Hz. Muhammed'den sonra gelen bütün halifeler Ali'ye haksızlık etmiştir. Şeyh Safiyüddin'in bu konudaki görüşleri oniki imam inancına dayanır. Ona göre imamlık (halifelik) babadan oğula geçen dinî ve siyasî bir görevdir. Halifeliğin özü, siyasî güçten çok bilgiye dayanır. Bu yüzden Ali «Ârifibillah»tır. Velilik makamının sahibi ve şahı (Şahı Velâyet) Ali'dir. Kısa bir süre içinde gelişen, bütün İran'ı, Anadolu'nun doğu bölgelerini kaplayan şiî inançları zamanla siyasî bir nitelik kazandı.

Safiyüddin soyundan gelenler (bk. SAFEVÎLER) onun inançlarını bir devlet düzeni, siyasî bir kuruluşun temel ilkeleri olarak benimsediler. Safiyüddin'in ölümünden sonra yerine, sonradan *Erdebil sofileri* adını alanlar geçti. Bunların ilki, Safiyüddin'in oğludur. Sonra Bedreddin, onun oğlu Hace Ali, onun oğlu Şeyh İbrahim gelir. Safiyüddin'in kurduğu mezhep (Şiîlik) bir süre sonra İran tahtını ele geçirenlerin resmî görüşlerinin kaynağı oldu. Bu mezhep Safiyüddin'in torunu İsmail Safevî tahta çıkıncaya kadar çok geniş bir alana, Anadolu içlerine kadar yayıldı; Osmanlılar ile İranlılar arasında büyük savaşlara yol açtı. Bugün, İran'ın bağlı bulunduğu mezhep, Safiyüddin tarafından kurulan ve islâm dünyasında «beşinci mezhep» olarak adlandırı-

lan siyasî ve dinî kuruluştur. (→ Bibliyo.) [M]

SAFKA i. (ar. *ṣafḳa*). Huk. *Esk.* Bey (satış) akdinde tarafların uyuşmaları sonucu ellerini birbirine vurarak el sıkışmaları. (Bu hareket, alım satım akdinin yapıldığını gösterdiği için, zamanla bey akdine de *safka* denildi.) || Yapılan satış. || *Safkai vahide,* pazarlık sonucunda satıcı ile alıcının anlaşarak el sıkışması. (M)

SAFKAN blş. sıf. ve i. Zootekn. Irkının

saf özelliklerini taşıyan (at). Bk. İNGİLİZ, ARAP ATI.

— ANSİKL. Bir ırkın belirli bütün özelliklerini taşıyan ve soyu belli olan atlara *safkan* denir: *safkan ingiliz, safkan arap.* Safkan ingiliz ırkı XVII. yüzyılda, yarışlarda başarı kazanmış kısrakların Doğu'dan getirtilen damızlık aygırlarla çiftleştirilmesinden meydana gelmiştir; bilinen ilk damızlık aygır White Turk adını taşıyan attır. Başlangıçta şövalyelerin ağırlığını taşıyacak güçteki atları seçmek amacıyle yapılan ve daha çok kır koşusu niteliği taşıyan yarışlar, XII. yy.dan itibaren yavaş yavaş sürat koşusuna dönüştü. Bu tür koşular ilk olarak 1600 yılında Newmarket'te (İngiltere) tertiplendi ve tek ağırlıkta (63,5 kg) yapıldı. Başlangıçta, safkan ingiliz ırkında baba tarafından kan hısımlığı çok yakındı; daha sonraki bütün safkan ingiliz aygırlarının, Byerley Turk (doğ. 1680), Darley Arabian (doğ. 1700), Godolphin Barl (doğ. 1734) ile bunların dölü olan Eclipse Herod ve Maschem'den geldiği söylenebilir. Soyu pek kalabalık olan aygır Hedor, Byerley Turk'ün küçük torunu aygır Tarbar ile Darley Arabian'ın küçük torunu kısrak Capron'un dölüdür. (L)

SAFLAŞMAK geçz. f. (*saf*'tan *saf-la-ş-mak*). Saf hale gelmek, arılaşmak. (M)

SAFLAŞTIRMA i. (*saflaştırmak*'tan *saflaştır-ma*). Saflaştırmak eylemi.

— Metalürji. İşlenecek maden içindeki yabancı maddeleri temizleme: *Bakırı saflaştırma.* (Saflaştırma, ya yabancı maddelerin oksitlenmesi veya başka maddelerle tepkimeden geçirilmesiyle, ya çok saf bir maden elde edilmesini sağlayan elektrolizle ya da vakum altında buharlaştırma gibi fiziksel bir metotla yapılır.) *Eşanl.* ARITMA.

— Şekercilik. Ham şekeri bir şerbetle karıştırmaya ve şekerin yüzeyindeki yabancı maddeleri sürükleyip götüren bir şerbeti şekerlerden ayırmaya dayanan arıtma usulü. (LM)

SAFLAŞTIRMAK geçl. f. (*saflaşmak*'tan *saflaştır-mak*). Saf hale getirmek, arılaştırmak.

— Petr. *Saflaştırma* denen son bir rafinaj işlemiyle bir ürünün kalitesini arttırmak. (ARITMAK da denir.) [ML]

SAFLIK i. (*saf*'tan *saf-lık*). Arılık. || *Mec.* Kolayca aldatılabilme hali.

— Şekercilik. Şeker elde edilecek hammaddede, şeker miktarının kuru madde miktarına oranı. (L)

SAFLORİT i. (fr. *safflorite*). Miner. Formülü $CoAs_2$ olan tabiî kobalt arsenyür. (L)

Safoğlan (*L'ingénu*), Voltaire'in hikâyesi. Yazar bu eserini 1767'de, *Histoire Véritable Tirée des Manuscrits du Père Quesnel* (Père Quesnel'in Elyazmalarından Alınmış Gerçek Bir Hikâye) olarak yayımladı. Eser şöyle özetlenebilir: Kanada'da fransız ana babadan doğma Hercule de Kerkabon öksüz kalmış, Saint-Malo limanına gelmiştir. Bu gencin saflığı, Breton toplumunun peşin yargılarıyle çatışır, ama matmazel de Saint-Yves'i etkiler. Ne var ki, delikanlının açık yürekliliği, toksözlülüğü kralın ve hükûmetin hoşuna gitmez, Kerkabon hapse atılır. Yardımına koşan nişanlısı Safoğlan'ı kurtarmak için kendisine yapılan çirkin tekliflere boyun eğer ve ölür. Bu arada Safoğlan tecrübe edinip filozoflaşır ve Louvois'nın teklif ettiği bir subaylık görevini kabul eder. Dünya böyledir; onu, olduğu gibi kabul etmek gerekir. Toplumumuzun tanığı ve yargıcı olan bu saf gencin düşünce tarzından doğan şaşkınlıklar, eserde dile getirilen duygusal dramdan daha etkileyicidir. (L)

SAFONOV (Vasiliy İlyiç), rus müzikçisi (İtsyursk, Kafkasya 1852-Kislovodsk 1918). Petersburg konservatuvarında okudu; aynı konservatuvarda öğretmen oldu; sonra Moskova konservatuvarında ders verdi ve müdürlük yaptı (1889). Rusya ile yabancı ülkelerde piyanocu ve orkestra yöneticisi olarak çalıştı. (M)

SAFR i. (*safir*'in bozulmuş şekli). Miner. Mavi renkli kobalt oksit.

— Camc. Kobalt oksitle mavi renge boyanmış özel cam. *Eşanl.* SMALT. (L)

SAFRA i. (ar. *ṣafrā*). Karaciğerin salgıladığı yeşil renkli acı sıvı. (Bk. ANSİKL. *Fizyol. bölümü.*) *Eşanl.* ÖD. || *Safra kesesi,* karaciğerin üzerinde bulunan ve safrayı biriktiren kese. || *Safra yapımı,* karaciğerde safra oluşmasıyle sonuçlanan dokusal ve fizyolojik süreçlerin tümü.

— ÇEŞ. DEY. *Safra bastırmak,* açlığını giderecek kadar az bir şey yemek: *Şu köpeği zincire vurayım, azıcık da safra bastırayım, bir şoför durdurup muayene ettireceğim* (R. H. Karay). || *Safrası kabarmak* (veya *bulanmak*), midesi bulanmak: *Ne oluyorsunuz? Safranız mı kabarıyor?* (Abdülhak Hâmid).

— Biyokim. *Safra asitleri,* safrada bazı türevleri bulunan çeşitli asitler, özellikle glikokolik ve torokolik asitler. (Sidikte bulunan safra asitleriyle pigmentlerin incelenmesi sarılığın teşhis ve tedavisine imkân verir.) || *Safra söktürücü,* safra kesesinde ve karaciğer dışındaki safra kanallarında bulunan safranın bağırsağa akmasını sağlayan ilâçlara denir. (En fazla kullanılan safra söktürücüler, ayrı ayrı veya birarada verilebilen pepton ve magnezyum sülfattır.)

— Cerr. *Safra kesesi ameliyatı,* safra kesesinde oluşmuş taşları çıkarmak amacıyle yapılan cerrahî müdahale.

— Esk. tıp. *Kara* (veya *sarı*) *safra,* safra bezlerince salgılandığına, melankoli ve hipokondriye sebep olduğuna inanılan koyu ve acı sıvı. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Hemoglobinürik safra humması,* yuttuğu kininden dolayı sıtmalının vücudunda meydana gelen hemolitik belirti. (Tropikal ülkelerde görülen ağır bir hastalıktır; sarılık, kusma ve hemoglobinüriyle belirir, ateş yapar.)

— ANSİKL. Fizyol. *Safra,* karaciğerin salgıladığı akıcı, acı, sarı (hava ile karşılaşınca yeşilimsi olur), hafif alkali bir sıvıdır. Yüzde 97'si sudan ibarettir. İçinde, eriyik halinde çeşitli maddeler bulunur; bunlardan safra tuzları (sodyum glikokolat ve torokolat) ve safra boyaları (bilirübin ve biliverdin) sırf safraya has maddelerdir; ayrıca maden tuzları (klorür, fosfat, özellikle sodyum bikarbonat, potasyum, kalsiyum, magnezyum), çökeldiği zaman safra taşlarını meydana getiren kolesterol gibi maddeler de bulunur.

Karaciğer tarafından salgılanan safra, ya doğrudan doğruya ya da safra kesesinde bir süre kalıp bazı değişikliklere uğradıktan sonra, koledok kanalı yoluyle onikiparmak bağırsağına dökülür. İçinde enzim bulunmadığından, safra tam anlamıyle bir sindirim özsuyu değildir, ama gene de sindirimde önemli rol oynar. Pankreas özsuyuyle birlikte, mide kimüsünün asidini nötralize eder; bağırsaktaki sindirilecek maddelerin yüzey gerilimini azaltan safra tuzları sayesinde, yağ damlacıklarını ince emülsiyon haline getirerek bunların pankreas lipazıyle temas yüzeyini artırır, bu suretle lipazın etkimesini kolaylaştırır. Öte yandan, safra kalsiyumun bağırsak tarafından emilmesini kolaylaştırır, bağırsağın peristaltik hareketlerini güçlendirir, bazı artıkların dışarıya atılmasında yararlı olur; ayrıca bağırsak florasının bakteriyolojik dengesinde önemli rol oynar.

— Esk. tıp. *Kara* (veya *sarı*) *safra* kavramı Hippokrates'e dayanır. Galenos bunu vücuttaki başlıca dört suyuktan biri sayardı. Pek tabiî olarak kimsenin görmediği bu sıvının varlığına ve etkisine XVII. yy.ın sonlarına kadar inanılmıştır. Eski insanlar daimî hüzün ve kedere sebep olan sinir hastalıklarının bu sıvıdan ileri geldiğini söylerlerdi. «Melankoli» kelimesi de bundan gelir (yun. *melaina khole,* kara safra). [LM]

SAFRA i. (ar. *aṣfer*'den *ṣafrā*). *Esk.* Sarı. (M)

SAFRA i. (ital. *saburra,* öd'den). Denizc. Gemileri ve her boy deniz araçlarını dengede tutmak veya istenilen su hattına kadar batırmak için dip kısımlarına konan ağırlık. (Yelken çağında özellikle ticaret gemilerinde safra olarak kum, çakıl gibi malzeme kullanılır, iki liman arasında yapılacak yüksüz seferler için kalkış limanından ambarların dibine kum veya çakıl alınır, yükleme limanına varışta bu safra boşaltılırdı. Modern gemilerde safra problemi çeşitli tanklara [dabılbotum tankı, dip tankı, vinç tankı] alınan deniz suyuyle halledilmiştir. Yelkenli yatlarda safra olarak teknenin su altı formuna uydurularak tespit edilmiş pik veya kurşun ağırlık kullanılır.) || *Safra suyu,* safra olarak kullanılmak üzere tanklara alınan su. || *Sabit safra,* bazı zorunluklar altında gemilerde sürekli olarak taşınan pik veya beton bloklardan yapılmış safra. || *Safra koymak, safrasını yüklemek,* bir gemiye, bir balona, bir ağa, safra koymak. || *Safra sarnıcı,* bir su üstü ve özellikle de akaryakıt gemisinde, gemiyi dengelemek veya bir denizaltının istediği zaman dalmasını sağlamak amacıyle gerektiğinde içini deniz suyuyle doldurmak için düşünülmüş boş bölme.

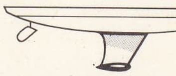

safralı omurga
(denizc.)

— DEY. *Safra atmak,* sıkıntı veren bir kimse veya şeyden kurtulmak.

— Balıkç. Bazı ağların alt tarafına takılan ve ağın suda yukarıya kalkmasını önleyen ağırlık. || Oltaya takılan kurşun. *Eşanl.* KURŞUN, İSKANDİL.

— Havc. Balonlarda bulunan ve pilotların atmosferde yükselmek veya balonun inişini yavaşlatmak istedikleri zaman attıkları kum. (LM)

SAFRAKÖYÜ, İstanbul ilinin Bakırköy ilçesi içinde, Yeşilköy bucağına bağlı şehir yerleşmesi; 25 393 nüf. (1970). Yeşilköy - Halkalı yolu üzerindedir. 1945'te 842 nüfuslu küçük bir köy durumundaydı; 1950'den sonra büyümeğe başladı. İstanbul'un oturma banliyösü içindedir. (M)

SAFRALI sıf. (*safra*'dan *safra-lı*). Safra bulunan.

— Patol. *Safralı ishal,* aşırı safra salgısı olduğunu gösteren yeşilimsi ishal. (M)

safkan
atlar

Foto. LAROUSSE

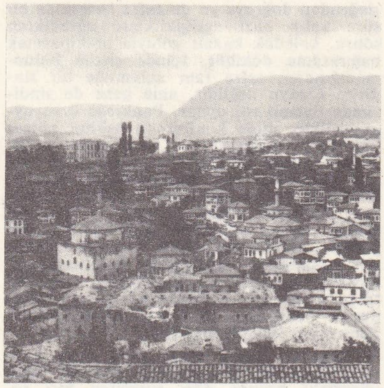

SAFRANBOLU'dan bir görünüş

SAFRALI sıf. (*safra*'dan *safra-lı*). Denizc. Safrası olan. || *Safralı omurga*, bir yelkenli geminin alt kısmında, uzunca bir madenî parçadan meydana gelen ve altında yüzgeç biçiminde madenî bir parça olan omurgası. (L)

SAFRAN i. (ar. *zaᶜferān*'dan *şafrān*). Bot. Soğanlı ve güzel çiçekli bitki. (İlmî adı *Crocus*. Süsengillerden). || *Çayır safranı, Colchicum automnale*'nin, yani güz çiğdeminin başka adı. || *Hint safranı, Curcuma Longa*'nın, yani su kabağının diğer adı. || *Kır safranı, Carthamus tinctorius*'un günlük dildeki adı.

— DEY. *Safran gibi*, sapsarı, çok sarı: *Onun da yüzü safran gibi sarıdır. Gözlerinin etrafında iki kara çember ve burnu ağzına doğru bir kalın gaga gibi uzanmıştır* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Esk. kim. *Maden safranı*, antimon oksisülfür.

— Mutf. Safran bitkisinin tepecikleri ve *teşm. yol.* bu tepeciklerden yapılmış toz. (Suda kaynatıldığı zaman rengi çok güzel sarı bir sıvı elde edilir ve bu sıvı, balık, bazı hamurlu yemekler, zerde, bazı şuruplar v.b. yiyecek veya içeceklerin yapımında kullanılır; bunlara özel bir tad ve koku sağlar.)

— ANSİKL. Bot. *Safran*, köksapı birbirine yapışık ve değirmi iki soğandan ibaret çok yıllık bir bitkidir; soğanın üzeri kat kat gömleklerle kaplıdır; şeride benzeyen uzun ve dar yaprakları buradan çıkar. Çiçekler kısa bir sapın ucunda bulunur; taçyaprağımsı olan çiçek çevresi huni biçiminde ve büyüktür. Bahçe safranının çiçekleri morumsu firfiri renkte ve çok iridir; dişi organın tepecikleri ise büyük ve çok kuludur.
Safran esansındaki sarı boya maddesi kendi ağırlığının 100 000 misli suyu boyayabilir. Zararsız bir boya olduğu için şekerleme, makarna, tereyağı ve bitkisel yağ boyamakta kullanılır. Türkiye'de pirinci safranla boyayarak sütlaç kıvamında bir tatlı (zerde) yapılır.
Tıbbî ve sınaî alanda safran'ın yerine şimdi başka boya maddeleri kullanıldığından safran artık sadece süs için yetiştirilmektedir.

— Eczc. Safran, uyarıcı ve âdet söktürücü bir maddedir. Boya olarak laudanum ve Garrus iksiri gibi birçok ilâcın bileşimine girer. (LM)

damarlı safran (bot.)

SAFRANBOLU, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili) ilçe merkezi küçük şehir; 12 468 nüf. (1970). Karabük'ü Kastamonu'ya bağlayan yolun 10. km'si üzerinde; yüksl. 350 m. Safranbolu'nun kurulduğu yer, yayla yüzeyine göre 70-80 m derinde bulunan çukur bir alandır. Şehrin içinden geçerek Araç çayına karışan bazı küçük akarsular, kalkerler içinde, kanyon şekilli derin vâdiler meydana getirir. Son yıllarda Karabük demir-çelik sanayiinde çalışan işçiler için Safranbolu'da meskenler inşa edildi.

— *Safranbolu ilçesi*, 1 013 km², 32 144 nüf. Merkez ve Ovacuma bucakları; 58 köy. Tahıl, bu arada Araç vâdisinde çeltik ekimi, bağcılık, meyvecilik.

● *Güzel sanatlar*. Safranbolu şehrinde Candaroğulları ve Osmanlılar devrinde birçok eser yapıldı ve bunlar bugüne kadar geldi. Kasabanın çevresinde ağaç ve taş çok olduğu için, yapılarda malzeme olarak ahşap ve kesme taş fazla kullanılmıştır.
Candaroğulları devri'ne ait eserler. Kasabadaki en eski islâm mabedi olan *Eskicami* veya *Gazisüleymanpaşa camii*, Camiikebir mahallesindedir. Candaroğullarından Gazi Süleyman Paşa tarafından kiliseden camiye çevrildiği söylenir. Kareye yakın bir planı olan cami moloz taşından yapılmıştır. Sadece kuzey cephesinde pencere yoktur. Caminin mihrabı basit bir niş şeklindedir, ahşap bir mimberi vardır. Kadınlar mahfeli, ahşap kirişler üzerine oturtulmuştur. Cami bugün harap durumdadır. *Taşminare camii*, Hacıhalil mahallesindedir. Candaroğullarının ilk devirlerinde yapıldığı sanılıyor. Dış görünüş ve plan bakımından Eskicami'ye benzer. Moloz taşından harçla yapılmıştır. Çatısı kiremittir. Mihrabı basit bir niş biçimindedir. Bugün harap durumdadır. *Gazisüleymanpaşa medresesi*, Camiikebir mahallesindedir. Candaroğullarının ikinci hükümdarı Gazi Süleyman Paşa tarafından yaptırıldı (1322). Kitabesinden Sultan Abdülmecid zamanında (1846) onarıldığı anlaşılıyor. Medrese, daha sonra ilkokul olarak kullanıldı.
Osmanlılar devri'ne ait eserler. *Köprülü camii*, Safranbolu çarşısının ortasındadır. Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırıldığı ve 1661'de ibadete açıldığı, Köprülü Mehmed Paşanın camiye gönderdiği elyazması bir Kur'an üzerindeki işaretten anlaşılıyor. Safranbolu'daki camilerin en büyüğüdür. Kare bir planı vardır. Üzeri, sekizgen kasnağa oturtulmuş tek bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe, tromplarla desteklenmiştir. Moloz taşından harçla yapılmış olan caminin önünde 5 bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Son cemaat yerinin ve kubbenin üzeri kiremitle örtülüdür. Camiye kuzey cephesinin ortasında bulunan ahşap bir kapıdan girilir. Mihrap bir niş şeklindedir. Mimber ağaçtandır ve geometrik motiflerle süslüdür. Bu iç kısımda, ayrıca 6 ahşap desteğe oturan kadınlar mahfeli yer alır. Caminin içinde bazı yerlerde geç devirlerde yapılmış barok üslûpta kalem işi dekorlar görülür. Caminin minaresi kesme taştan ve tek şerefelidir. *Hidayetullah camii*, İzzetmehmedpaşa mahallesindedir. Giriş kapısı üzerindeki kitabelerden 1718'de yapıldığı, 1873'te onarıldığı anlaşılıyor. Cami, moloz taşından harçla yapılmıştır. Çatısı ahşap ve üzeri kiremit kaplıdır. Esas salon 11,5 X 9,5 m boyutlarındadır. Mihrap basit görünüşlüdür; iki yanında birer yarım sütun vardır. Mimberi ceviz ağacından yapılmıştır ve süslemelidir. Minaresinin bugün yalnız basamaklı kürsü kısmı ayaktadır. Cami 1950'de yeniden onarım görmüştür. *Dağdelen camii*, Akçasu mahallesindedir. Yuvarlak kemerli giriş kapısının üzerindeki kitabeden 1767'de yapıldığı anlaşılıyor. Moloz taşından harçla yapılmıştır ve üzeri derzlidir. Kare planlı olan cami, sekiz köşeli bir kasnağa oturan kubbeyle örtülüdür. Ahşap mimberlidir; mihrabı basittir. Gövdesi çok köşeli olan minare tuğladandır; kürsü kısmı kesme taştan yapılmıştır. Caminin 5 bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Burada orta bölüm kubbeyle, ötekiler de aynalı tonozla örtülüdür. *Kazdağlı camii*, Safranbolu çarşısında, Çeşme mahallesindedir. Yapılış tarihi ve kimin tarafından yapıldığı bilinmiyor. Onarım kitabesinden 1779'da yeniden yapıldığı anlaşılıyor. Cami, moloz taşından harçla yapılmıştır. Dağdelen camiine çok benzeyen bu caminin de üzeri sekiz köşeli bir kasnağa oturan kubbeyle örtülüdür. İç kısımda ahşap mahfeller yer alır. Mihrap basittir. Mimber yakın bir tarihte yapılmıştır. *İzzetmehmetpaşa camii*, Safranbolu çarşısının ortasında, İzzetmehmetpaşa mahallesindedir. İzzet Mehmed Paşa tarafından yaptırıldı (1796). 1900'de büyük bir onarım gördü. Köprülü camiinden sonra Safranbolu'nun ikinci büyük camiidir. Kesme taştan yapılmıştır. Diğer eserlerden farklı olarak üzeri kurşunla kaplıdır. Kare mekânı örten kubbe, pandantiflere oturtulmuştur. Kubbe kasnağında on iki pencere vardır. Mihrap çok köşelidir; üzerinde Selim III'ün tuğrası vardır. Kubbenin iç kısmı ve pandantifler kalem işleriyle süslenmiştir. Caminin kesme taştan yapılmış minaresi kare bir gövde üzerinde çok köşeli olarak yükselir, tek şerefelidir. Barok özellik gösterir. Petek kısmı, külâhı ve aleminin görünüşü zariftir. Sanat tarihi açısından değerli bir yapıdır. *Kaçak camii* veya *Lütfiye camii*, Akçasu mahallesindedir. Safranbolu'daki camiler arasında en ilgi çekici olanıdır. Akçasu deresi üstüne yapılan bir kemer üzerine oturtulmuştur. Çatısı ahşap ve üzeri kiremitli olan cami, Muslihbeyzade Hacı Hüseyin Hüsnü Bey tarafından yaptırıldı (1878). Mihrap basittir, iki yanında birer niş vardır. *Mescid* (veya *Hamidiye*) *camii*, Mescid mahallesindedir. Moloz taşından yapılmıştır (1885). Safranbolu'daki başlıca türbeler şunlardır: *Hacıhasanpaşa türbesi* (1845), *Hacıemінefendi türbesi* (1866), *Şeyhmustafa türbesi* (1871), *Alivehasanbaba türbesi* (1866).
Sivil mimarî, Safranbolu sivil mimarî yönünden de zengindir. Safranbolu'nun tek hanı *Cincihan*'dır. Sultan Deli İbrahim'in hocalarından Cinci Hoca tarafından yaptırıldığı (yaklş. 1648) söylenir. Hana büyük kemerli bir kapıdan girilir. İç kısımda dört tarafı revaklı bir avlu vardır, revakların arkasında koridorlar ve odalar bulunur. Han, ilk yapıldığında 65 odaydı; sonra yapılan değişikliklerle oda sayısı 150'ye çıkarıldı. Odaların üzerleri kubbeyle örtülüdür.
Eskihamam, Candaroğlu Süleyman Paşa vakfındandır. Çifte hamam tipindedir. *Yenihamam*, Safranbolu çarşısındadır. Hamide Hatun vakfındandır. Kadınlar ve erkekler kısmı olan bir çifte hamamdır.
Safranbolu'da bulunan çeşmeler arasında *Köprülü çeşmesi, Akçasu çeşmesi, Taşminare çeşmesi, Hışırpınarı çeşmesi, Hacımehmedağa çeşmesi, Tuzcupınarı çeşmesi, Salihpaşa çeşmesi, Köprübaşı çeşmesi, Fatmahanım çeşmesi, Talimmeydan çeşmesi, Sadullah çeşmesi* ve *Paşapınarı çeşmesi* sayılabilir.
Safranbolu çevresinde *Taşköprü, Tokatlı köprüsü ve İnceköprü* olmak üzere üç önemli köprü vardır. (M)

SAFRANİNLER çoğl. i. (fr. *safranines*'den). Kim. Azinler grubundan boyarmaddeler sınıfı; yapılarında azin azotuna bağlı bir aril kökü vardır.

— ANSİKL. *Safraninler*, bir monoamin'in iki molekülüyle bir paradiamin karışımının yükseltgenmesinden elde edilir. Paranitrozlu bir amini doğrudan doğruya iki monoamin molekülüyle yoğunlaştırarak veya aminoazoikleri aminler üstüne etki ettirerek de hazırlanabilir.
Safraninler, tanenle mordanlanmış yünü, ipeği ve pamuğu kırmızı veya mora boyayan bazik boyarmaddelerdir, Sülfonlanabilen bu boyarmaddeler, yünü ve ipeği asit banyosunda boyayabilir; indirgen maddelerin etkisiyle renksiz *lökosafraninler* haline dönüşür; lökosafraninler hava ile yükseltgenince yeniden boyarmadde meydana gelir. Molekülünde amin fonksiyonlarının bulunması, safraninlerin diazolanmasını ve fenoller üzerine kenetlenmesini sağlar. Böylece mavi renkli boyarmaddeler elde edilir. En basit safranin, parafenilendiamin'in anilin eşliğinde yükseltgenmesinden elde edilen *fenosafranin*'dir. *Ticarî safranin* veya *tolüsafranin*, bir parakrezilendiamin, ortotolüidin ve anilin karışımından hazırlanır. Fuksiya veya metilen moru, tanenli bambu otu veya şebboy kırmızısı, nitrozodimetilanilin'in anilin veya ksilidinle yoğunlaşmasından elde edilir. Naftalinli safraninler de vardır (magdala pembesi, naftil moru v.b.). [L]

SAFRAVÎ sıf. (ar. *şafrā*'dan *şafrāvī*). *Esk.* Safraya ait, safra ile ilgili.

— Patol. Safranın hâkim durumda bulunduğu esmer, zayıf, hırçın ve atik kimseler için kullanılır: *Safravî mizaç*. (L)

SAFROL i. (fr. *safrole*). Kim. Formülü

$$CH_2 = CH - CH_2 - C_6H_3 \langle {}^{O}_{O} \rangle CH_2$$

olan formüllü bileşik; sasafras esansında bulunur, alilpirokateşi'nin formik asetalini meydana getirir.

— ANSİKL. *Safrol*, 11°C'ta erir, 233°C'ta kaynar ve bileşiminde bulunduğu esansların, özellikle kâfuru esansının soğutulmasıyle elde edilir. Hafif ve hoş bir kokusu vardır. Alkollü potasyum hidroksit çözeltisiyle uzun süre kaynatılarak, propenilik izomeri olan ve 247°C'ta kaynayan *izosafrol*'ün ha-

Foto. M. Anabolu (MEYDAN) ; LAROUSSE

zırlanmasında kullanılır. İzosafrol yükseltgenince, parfümcülükte kullanılan piperonal veya helyotropin verir. Safrol, inhalasyon şeklinde solunum yolları antiseptiği olarak kullanılır. (L)

SAFSAF i. (ar. *şafşāf*). *Esk.* Söğüt ağacı.

◆ **Safsafiye** i. *Esk.* Söğütgiller. (M)

SAF-SAF (VAD), Cezayir'de ırmak, yüksek Kosentine (Konstantin) ovalarından doğar. Nümidye sıradağlarını aşar ve Sükeyde'nin (esk. Skikda) doğusunda Stora körfezine dökülür; yaklş. 100 km. (L)

SAFSATA i. (ar. *safsaṭa*). Boş ve asılsız söz.

— Fels. *Esk.* Sofizm. (M)

SAFSATACI sıf. (*safsata*'dan *safsata-cı*). Boş ve asılsız konuşan.

— Fels. *Esk.* Sofist. (M)

SAFTLEVEN (Cornelis), hollandalı ressam (Gorinchem 1607-Rotterdam 1681). Eşya dolu ev içi resimler (*Köylü Odası*, Viyana); Anvers'de karşılaştığı sanılan Brouwer ve Teniers tarzında günlük hayat sahneleri (*Hayvan Pazarı*, Leningrad) ve Cuyp'ünkilere benzeyen manzara resimleri yaptı. — Kardeşi HERMANN da ressamdı (Rotterdam 1609-Utrecht 1685). Özellikle, ustası Van Goyen'in etkisinde ve ayrıntıları titizlikle işlenmiş dağ manzaraları yaptı: *Dağda Boğbozumu* (Dresden), *Ren Kıyıları* (Louvre, Amsterdam). [L]

SAFVET i. Bk. SAFFET.

SAFVETİ MUSA PAŞA, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1864). Hasib Mehmed Paşanın kâtibi oldu. Hasib Paşa, evkaf nazırı olunca onun kapı kethüdalığına getirildi. Cizye muhassıllığı, evkaf nazırlığı (1836-1858), bahriye müsteşarlığı yaptı. Hazinei Mukataat defterdarı, Meclisi Vâlâ azası (1840), Şam defterdarı ve vezirlik rütbesiyle maliye nazırı oldu (1841). Tırhala (1845), Şam, Cezayiri Bahri Sefid (1848), Kastamonu, Ankara valiliği (1850) yaptı. 1854'te ticaret nazırlığına getirildi. (M)

SAFVET PAŞA, türk matematikçisi ve astronomu (öl. 1911). Harbiyeyi bitirdi, Kuleli Askerî lisesinde öğretmenlik yaptı. Suriye'de görev aldı. Eserleri: *Müsellesat-ı Küreviye* (Küresel Trigonometri); *Erkân-ı Heyet* (Gökbilimin Kuralları). [M]

SAGA i. (alm. *sagen*, anglosakson dilinde *saegan*'da bulunan ve «söylenen, anlatılan» anlamında germence bir kökten). İskandinav ed. XII. yy.dan XIV. yy.a kadar büyük kısmı İzlanda'da yazılmış iskandinav anlatı ve efsanelerinin genel adı.

— ANSİKL. Bu efsanelerin en önemlileri «tarihî» denen *saga*'lardır. Gerçek olayları anlatan sözlü geleneklerin transkripsiyonları olan sagalar günlük konuşma dili ve sade bir üslûpla yazılmıştır. Başlangıçta kısa kronikler halinde olan saga'lar daha sonra uzadı, dramatik ilgi ve canlılık kazandı, XIII. yy.ın ilk yarısında en olgun şeklini buldu, sonra da gerileyerek kuru ve basit yıllıklar durumuna düştü.

Sagalar konularına göre şu bölümlere ayrılır: 1. izlanda olaylarını anlatanlar; 2. Norveç krallarının tarihi; 3. öbür ülkelerin tarihi. Birinciler aile veya kişilerle ilgili yerel sagalardır; çoğu 1030'dan önceki olayları anlatır veya genel olarak izlanda tarihini işler. «İskandinav tarihinin babası» Are Frode'nin *İslendingabok*'u sonuncu kategoriye girer. Gene Are Frode'nin başladığı, Sturla Tordsson tarafından devam edilen ve yaklaşık olarak 3 000 insan adıyle 1 400 yer adını kapsayan *Landnamabok*; İzlanda'yı hıristiyanlaştırmak için girişilen ilk teşebbüsleri açıklayan *Kristnisaga* ve İzlanda'nın 1120-1284 arasındaki tarihini kapsayan *Sturlungasaga* da bu kategoride yer alır. Norveç'e ait en eski sagalar XII. yy.dan kalmadır. Rahip Tjodrek'in yazdığı *Historia de Antiquitate Regum Norvagensium* (Norveç Krallığı Eskiçağ Eserleri Tarihi) ve *Historia Norvagiae* (Norveç Tarihi) gibi bazıları latince yazılmıştır. Ama Latince kısa süre sonra terk edildi ve genel sagalar ile krallık biyografyaları halk diliyle yazıldı. Bunların başlıcası olan Snorri Sturluson'un Norveç kralları sagası veya *Heimskringla*, üslûp bakımından olduğu kadar 1177'ye kadar anlattığı dönem üstüne çevirdiği bilgilerin doğruluğu bakımından da ilgi çekicidir. Snorri Sturluson'u birçok yazar izledi. Bunlar arasında, çeşitli elyazmalarından bilinen kral Haakan Haakansson sagasını ve günümüze kadar yalnız birkaç parçası kalan Magnus Lagaboeter sagasını yazan Sturla Tordson sayılabilir. Ama XIII. yy.ın sonundan itibaren norveç saga yazarları tenkitsiz derleyiciler haline geldi. Öbür ülkelerle ilgili sagalar, Grönland ve «Vinland»a (*Erikssaga Raudha* [Kızıl Erik Sagası]) yapılan en eski seyahatler, Faroes adaları, X. ve XI. yy. danimarka tarihi (*Jomsvikingasaga, Knytlingasaga*), X. yy. Rusya'sı (*Edmundssaga*) ve isveç tarihi hakkında bilgi verir.

Uzun süre verimli olan sözlü gelenek ortadan kalkınca ve tenkit anlayışı kaybolunca, yeni bir saga türü belirdi. Bu türde, şiir fantezisi serbest bırakıldı, eski şarkılardan ve kahramanlık şiirlerinden ilham alındı ve Ragnar Lodbrok'un Vikinglerin hayatını canlandıran ünlü *Völsungasaga* gibi, Tegnér'in şiirine ilham kaynağı olan Fridthjof sagası gibi efsanelere dayanan sagalar yazıldı. Sonunda, sayısız macera anlatısı ortaya çıktı. Bu sagaların büyük kısmı yabancı etkisini yansıtır ve birçoğu efsanelerin tercümesi veya serbest uyarlaması, aziz hayatları, avrupa romanları veya destanlarından başka şey değildir. XIII. yy. sonundan itibaren yabancı eserlere büyük rağbet gösterildi. Bunun sonuncunda *Tristan ve İsold, Parcival, Karla Magnus* v.d. sagalar yazıldı. (L)

SAGA i. Böcek yiyerek beslenen büyük yeşil çekirge, uzunl. 8 sm kadar. (Funda ve çalılıklarda bulunur. İlmî adı *Saga serrata*. Düzkanatlılardan *sagidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SAGA, Japonya'da şehir, Kyuşu adasında, il idare merkezi, Hizen yarımadasının doğusunda; 126 400 nüf. Yakınındaki kömür madenleri metalürji ve dokuma sanayiinin kurulmasını desteklemiştir. — *Saga ili*, 973 700 nüf. (L)

SAGAİR çoğl. i. (ar. *şağir* > *şağire*'den *şağā'ir*). *Esk.* Küçük günahlar. (M)

SAGALASSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Pisidia bölgesi) şehir. Bugün *Ağlasun*. Şehrin adı tipik bir Anadolu kavmine aittir ve eskiden beri bu adla tanınır. Sagalassos, Göller bölgesinden güneye inen geçide hâkim bir dağ terası üzerinde kuruldu. Şehrin en eski kavmi Solymlardır. M.Ö. 560-546'da Lydia, 546'dan sonra pers hâkimiyeti altına giren şehir, Birinci satraplığa bağlandı. Büyük İskender M.Ö. 334'te şehri ele geçirdi. M.Ö. 307'de Antigonos'un ölümü üzerine Lysimakhos'a (301), Lysimakhos'tan sonra da Seleukos'un eline geçti (281).

Antiokhos III'ün Bergama (Bergamos) ve müttefiklerine karşı yenilgisi üzerine yapılan Apameia antlaşmasında Sagalassos Bergama krallığına bırakıldı. Bergama kralı Attalos III'ün M.Ö. 133'teki vasiyeti üzerine Roma imparatorluğuna bağlandı ve Asya eyaletlerinin kurulması üzerine uzun süre Roma'nın yönetiminde kaldı. M.Ö. 36'da Roma imparatorluğunun Doğu kısmına hâkim olan Antonius, Psidia ve Pamphylia'yı Galatia kralı Amyntas'a verdi; bu durum M.Ö. 25 yılına kadar devam etti. Sagalassos, Amyntas'ın krallığı devrinde önemli bir şehirdi. İlk sikkeleri de bu devirde basıldı. Amyntas'ın krallığı imparator Augustus tarafından Galatia eyaleti haline getirildikten sonra şehir ilerledi ve en parlak devrini II-III yy.da yaşadı. İmparator Claudius II Gothicus (268-270) devrindeyse en yüksek seviyeye ulaştı. 395'te Roma imparatorluğu ikiye bölününce, bölge Doğu Roma (Bizans) sınırları içine alındı

Şehrin kurulmuş olduğu teras «T» harfi şeklinde üç kol meydana getirir. 200-300 m genişliğinde olan terasın orta kolu güneye doğru alçalır ve sarp bir yamaçla son bulur.

Sagallassos'un tabiî durumu korunmaya elverişlidir. Güney terasın ucunu büyük taşlardan yapılmış surlar çevirir. Bu sur aynı zamanda Antoninus tapınağının bulunduğu terası destekler. Şehrin en güney ucunda Antoninus tapınağı vardır. Bu tapınak geniş bir yol ve iki kuleyle kuzeye bağlanır. Yolun sonunda çeşme binası ve bunun kuzeyindeki yamaçta Odeon yer alır. Aşağı agoranın sağında ve solunda büyük binalar vardır. Yol, çeşme binasından sonra doğuya gider, büyük kapıya ulaştıktan sonra kuzeye, Yukarı agora ve tiyatroya yönelir. Tiyatro, tabiî bir yamaçta kurulmuştur. Evler genellikle kaybolmuş olduğundan bunlar hakkında bir bilgi yoktur. Sagalassos'ta, yapılar, arazinin durumuna uyacak şekilde yerleştirilmiştir. Şehir, kuzey-güney doğrultusunda bir ana eksen üzerindedir. Binalar bu eksenin çevresinde yer alır. Teraslar portiklerle süslüdür. Umumî binalar toplu haldedir. (M)

SAGAMİ koyu, Büyük Okyanus'ta deniz kolu, Honşu'nun (Japonya) güney kıyısında; batıda İro burnuyle, doğuda Nocima burnuyle sınırlıdır. Batı kıyısında Tokyo şehir gruplaşması kurulmuştur. (L)

SAGAN, lehçe **Zagan,** Prusya'da (Aşağı Silezya), veraset yoluyle geçen eski prenslik, Glogau (Glogow) düklüğünden 1397'de ayrılarak Saksonya'ya (1472) ve Bohemya'ya (1549) geçti; Ferdinand II tarafından Wallenstein'a satıldı (1627), sonra prens Lobkowitz'e (1646) geri verildi. Kurzemeli Petrus'a (1787) ve kızı (kont Karl Rudolf von Schulenburg'un karısı) Katharine Wilhelmine von Biron-Sagan'a geçti. Katharina Wilhelmine'in ölümüyle kızkardeşi Hohenzollern-Hechingen prensesi Puline'e geçen, ondan da miras olarak kızkardeşi Talleyrand-Périgord düşesi Dorothée'ye (1793 - 1862) kalan prenslik 1847'de düklük haline getirildi. Bugün Polonya'dadır (Zielona Gora voyvodalığı). [L]

SAGAN (Françoise QUOIREZ, **Françoise** — denir), fransız kadın romancı (Cajarc 1935). 1954'te *Günaydın Hüzün* (Bonjour Tristesse) ile tanındı. Öteki eserleri şunlardır: *Acı Tebessüm* (Un Certain Sourire) [1956], *Dans un Mois, Dans un An* (Bir Ayda, Bir Yılda) [1957], *Brahms'ı Sever Misiniz?* (Aimez - Vous Brahms) [1959], *Les Merveilleux Nuages* (Harikulâde Bulutlar) [1961]. Bu eserler, çağdaş dünyada bazı çevrelerde rastlanan aşk psikolojisini işleyen kısa romanlardır. Öteki romanları: *La Chamade* (1965); *Le Garde du Coeur* (Gönül Bekçisi) [1968]. Sonuncu da vardır: *Un Chateau en Suède* (İsveç'te Bir Şato) [1960], *Les Violons Parfois* (Bazen de Kemanlar) [1961], *La Robe Mauve de Valentine* (Valentine'in Eflatun Elbisesi) [1963], *L'Échарde*

saga
XII. yy. Baldishol (Norveç) duvar halıcılığı, Tatbikî Sanatlar müzesi, Oslo

SAGALASSOS
tiyatro
(M.S. II. yy. ortası)

Foto. LAROUSSE; T. Birgili (MEYDAN)

(1966), *Le Cheval Evanoui* (Baygın At) [1966]. 1964'te Bernard Buffet ile birlikte bir deneme yayımladı: *Toxiques.* (L)

SAGAR i. (fars. *sâğar*). *Esk.* İçki kadehi. *Yanmakta bu sagardan içenler* (Ahmed Hâşim). || *Sagar-ı gerdan,* elden ele geçirilen kadeh. || *Sagar-ı keşide,* içilmiş kadeh: *Bir nim neşe say bu cihanın baharını / Bir sagar-ı keşideye tut lâlezarını* (Nedim). || *Sagar-ı sahba,* şarap kadehi.

— Tasav. Tanrı nurlarıyle dolan insan gönlü. (Sagar, gaipten gelen nurların görünmesini ve anlamların kavranmasını sağlardı.) [M]

SAGASTA

SAGAR, Ganj deltasında (Hindistan) ada, Hooghly ırmağının ağzında. Kutsal sayılan adaya Hindistan'ın her yerinden birçok hacı gelir. 1864'te bir siklondan büyük zarar gördü. (L)

SAGAR, Hindistan'da (Madhya Pradeş) şehir; 64 000 nüf. Yağ fabrikaları. Bıçkıhaneler ve demiryolu atelyeleri. 1946'da şehirde bir üniversite kuruldu. (L)

SAGARİS i. (yun. k.). Akamanışlar devri Persleri, Amazonlar ve bazı iskit halklarının kullandığı iki ağızlı balta. (L)

SAGARTİA i. (yun. *Sagartioi,* İlkçağdaki bir milletin adından). Silindirimsi konik biçimde etli ve üzeri siğilli denizşakayıkı; Kızıldeniz ve Akdeniz'de, yaygın on kadar türü bilinir. (L)

SAGASTA (Práxedes Mateo), ispanyol siyaset adamı (Torrecilla de Cameros Logrono 1827-Madrid 1903). Zamora'nın devrimci cuntasını yönetti (1854); *La İberia* gazetesini kurduktan sonra milletvekili seçildi (1856). Muhalefetin başına geçti ve Prim ayaklanmasına katıldı, bundan dolayı da gıyaben idama mahkûm edildi (1866). Sürgünden dönüşünde *A la Nacion*'u (Millete Bildiri) kaleme aldı, triumvirlik yönetiminde içişleri bakanı oldu (1868-1870). Monarşiyi destekledi; Amédée I'in iktidara geçmesi için çalıştı. Cumhuriyet devrinde içişleri bakanlığına getirildi (1873); Alfonso XII'nin yeniden tahta çıkışına kadar (aralık 1874) hükûmeti yönetti. Hükümdara bağlandı, «Birlikçi» partiyi kurdu; 1881 ile 1902 arasında birçok kere başbakan oldu; genel seçim esasını getirdi; basın ve toplantı hürriyetine saygı gösterdi. Ama bu durum ordunun muhalefetine yol açtı: yeniden iktidara gelişinde (1897-1898) Küba ayaklanmasıyle ve A.B.D.'ye karşı savaşla uğraşmak zorunda kaldı. 1902'de yeniden başbakan olduktan sonra siyasetten ayrıldı. (L)

SAGNAC

SAGAY (Esat), türk devlet adamı (Selânik 1874-? 1938). Manastır âşar nazırı Yusuf Beyin oğlu. Harbiyeyi bitirdi (1894). Bir süre Suriye'de kaldı (1898). Harbiyeye almanca öğretmenliğine getirildi. Erkânıharbiye sınıfları tabya öğretmeni oldu. Mustafa Kemal'e (Atatürk) hocalık etti. Beyrut Askerî Rüştiye müdürlüğüne gönderildi. Çanakkale savaşına katıldı, Miralay rütbesiyle emekli oldu (1919). İstanbul Belediye meclisi azası (1927), Bursa mebusu oldu; ölümüne kadar bu görevde kaldı (1938). [M]

SAGAYLAR, Abakan (veya Yenisey) Türklerine (bugün *Hakaslar*) bağlı olan bir türk boyu. Minusinsk eyaleti havzasının güneybatısında, Askıs ırmağından, Yenisey'in bir kolu olan Abakan'ın üst mecrasına kadar uzanan bölgede yaşarlar. W. Radlof, Sagayları 2 166 kişi olarak göstermişti. 1858'de yapılan nüfus sayımında 11 721 olduğu tespit edildi. Bugün sayıları yaklaşık olarak 27 000'dir. Tarım ve avcılıkla geçinirler.

Sagayların başlıca soyları şunlardır: Sagay, Turan, Sarıg, İrgıt, Eçıg, Kuy, Aba, Çoda, Kırgız, Çettipürü (yedi kurt), Yüz Sagay, Tom Sagay. Sagayların Kırgız Türklerinden geldiği sanılır.

Sagaylar, hıristiyan dinine bağlıdır. Bununla birlikte gelenek ve göreneklerinin büyük bir kısmını, özellikle eski dinlerini (Şamanlık) bugün de korurlar.

— Leng. Sagayların konuştukları şive, Hakaslara bağlı diğer türk boylarının diline çok yakındır; fakat birtakım fonetik değişmeler vardır. (Bk. ABAKAN.) Sagayların klasik yazı dilleri ve edebiyatları yoktur. (M)

SAGENİT i. (yun. *sagene,* bir çeşit ağ. > fr. *sagénite*'ten). Miner. Rüştil çeşidi. (L)

SAGER-NELSON (John Olof Gudmund), isveçli ressam (By, Värmland 1868-Biskra 1896). Göteborg'da okudu, sonra Paris ve Belçika'da oturdu; Gauguin ve Van Gogh'un etkisinde kaldı. Daha sonra Ajaccio ve Kuzey Afrika'da yaşadı. Özellikle, renkleri etkileyici portreler ve manzaralar çizdi. Eserlerinin büyük kısmı Göteborg müzesindedir. (M)

SAGİNAW, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Huron gölünün kolu olan Saginaw ırmağı kıyısında; 98 300 nüf. Küçük Michigan kömür yatağının yakınlığı sayesinde şehirde imalât metalürjisinde uzmanlaşmış sanayi tesisleri gelişmiştir. (L)

SAGİR sıf. (ar. *şığr*'dan *şağir*). *Esk.* Küçük, ufak.

— Huk. *Esk.* Buluğa ermemiş (çocuk). [İslâm hukukunda çocuklar temyiz yeteneklerine göre *sagiri mümeyyiz* ve *sagiri gayri mümeyyiz* olmak üzere ikiye ayrılırlar. Çocuk, alım satımda kendi yararına olanı seçebiliyorsa mümeyyiz, ayırt edemiyorsa gayri mümeyyiz sayılır.] || *Sagiri gayri mümeyyiz,* iyiyi kötüden ayıramayan çocuk. || *Sagiri mümeyyiz,* iyiyi kötüden ayırabilen çocuk. || *Sagir-üs- sin,* yaşı küçük.

◆ **Sagire** sıf. *Esk.* Sagir'in dişili. || İ. Küçük günah. (M)

SAGİTAL sıf. (lat. *sagitta,* ok > fr. *sagittal*'dan). Ok şeklinde olan. || *Sagital çizgi,* iki yankafa kemiğini birleştiren çizgi. || önden arkaya doğru dikey bir düzlemde (yani, vücudu önden arkaya doğru delip geçen bir okun yolu üstünde bulunan: *Sagital düzlem. Sagital kesit.* (L)

SAGİTTA i. («ok» anlamında lat. k.). Kılıçenelilerden, denizde enginlerde yaşayan ve hızlı yüzen çok yırtıcı etçil solucan. (L)

SAGİTTA, Okçuk* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Sge). [L]

SAGİTTARİUS, Yay* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Sgr). [L]

SAGİTTARİUS i. (lat. *sagitta,* ok'tan «okçu» anlamında k.). Esk. Rom. Roma ordusunun yardımcı birliklerinde okçu. (Başlangıçta sagittarius'lar, özellikle giritli ücretli askerlerdi. Romalı okçu yoktu. Buna karşılık roma ordusu bu iş için Numidia'lıları, Suriyelileri, Asyalı ve Trakyalıları kullanırdı. Bunların bazıları süvariydi.) [L]

SAGLİO (Edmond), fransız arkeoloğu (Paris 1828-ay.y. 1911). *Magasin Pittoresque* ve *Gazette des Beaux Arts* dergilerinde yazdı. 1873'ten itibaren *Dictionnaire des Antiquités et Romaines*'in (Yunan ve Roma Eskiçağ Eserleri Lûgati) yazışleri yardımcısı oldu. «Gobelins yapımevinin yeniden düzenlenmesiyle görevlendirildi (1871). [L]

SAGNAC (Philippe), fransız tarihçisi (Périgueux 1868-Luynes 1954). Özellikle Fransız devrimiyle ilgilendi; 1923-1937 Arasında Paris üniversitesinde profesör olarak bulundu; 1935'te Paris'te *Centre d'Études de la Révolution Française*'i (Fransız Devrimini İnceleme Merkezi) kurdu.

Başlıca eserleri: *La Chute de la Royauté* (Krallığın Düşüşü) [1909], *La Révolution Française* (Fransız Devrimi) [1920], *La Fin de l'Ancien Régime et la Révolution Américaine* (Fransa'da Krallık Rejiminin Sonu ve Amerikan Devrimi) [1941] ve *La Formation de la Société Française Moderne* (Modern Fransız Toplumunun Meydana Gelişi) [1945-1946]. (L)

SAGO, Güney Fas'ta kütle; batıda Draa vâdisi, kuzeyde Dades yaylaları, doğuda Ugnat kütlesi arasında; 2 560 m. Kayalık çıkıntılar taşıyan yaşlı bir kütle olan Sago, Ayt Alta konfederasyonunun merkezidir. Bakır işletmeleri. (L)

SAGONE, Korsika'da (Vico komünü, Ajaccio idare çevresi) liman, Sagone körfezi kıyısında. Ortaçağda nispeten önemli bir site olan şehir, VI.-XVI. yy. arası piskoposluk merkeziydi. (L)

SAGRA i. Çin'de bulunan madenî renkli güzel böcek. (İlmî adı *Sagra purpurea.* Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

SAGREDO (Diego DE), XVI. yy. ispanyol yazarı. Kraliçe Çılgın Juana'nın kilise papazıydı; eskiçağ ve rönesans mimarîsini incelemek için İtalya'ya gitti; Toledo'da *Medidas del Romano* (Roma Mimarîsinde Ölçüler) [1526] adlı bir mimarlık kitabı yayımladı: (L)

SAGREDO (Giovanni), italyan diplomat, tarihçi, romancı ve şairi (Venedik 1617-ay. y. 1682). Fransa, ingiltere ve Viyana'da elçilik yaptı. 1676'da düşmanları halkı kandırarak duka seçilmesine engel oldular. Eserleri arasında, elçilik hatıralarından meydana gelen *Relazioni* (Anlatılar), *Memorie İstoriche dei Monarchi Ottomani* (Osmanlı Hükümdarları Üstüne Tarihî İncelemeler) [1673] ve karnavalı Brenta nehri kıyısında geçiren bir askerî birliği anlattığı ileri sürülen kırk beş hikâyeyle üslûp inceliği ve canlılık bakımından dikkati çeken dört yüz fıkralık kitabı *Arcadia in Brenta* (Brenta'daki Arkadia) [1667] anılmağa değer. Yayımlanmamış lirik şiirleri de vardır. (M)

SAGRES, Portekiz'de (Faro idare bölümü) köy, Algarve'nin batı ucunda, Sao Vicente burnu yakınında. Gemici Enrique'nin ikametgâhıydı. (L)

SAGU. Bk. SAĞU.

SAGU i. («ekmek» anlamında papu dilinde k.). Bazı palmiye ağaçlarının kongövdesinin özeğinden çıkarılan ve pirinç gibi kullanılan nişastalı madde. (HİNT İRMİĞİ de denir.)

— ANSİKL. *Sagu* çok sert, yarı saydam, dişle kırılması güç tanecikler halindedir; rengi beyaz ve pembeye çalar, esmercedir; özellikle çorba yapmakta kullanılır.

Sagu, tropikal bölgelerde yetişen metroxylon cinsinden ağaçlardan (*Metroxylon laeve, M. sagus, M. rumphii*) elde edilir. Bunlar orta boy palmiye ağaçlarıdır. Yaprakları kongövdenin tepesinde demet halinde bulunur; çiçekleri birevciklidir. Meyvesi olgunlaşıncaya kadar yıllar geçer. Un elde edilen Sagu ağacı Amboine ve Sumatra'da, özellikle bataklık yerlerde yetişir. Özeğinde unlu bir besin maddesi bulunduğu için buna *ekmek ağacı* da denir. Un elde etmek için ağacın gövdesi parça parça kesilir, özeği çıkarılır, içindeki odunsu lifler ayıklanır, sonra rendelenerek suda çalkalanır. Dinlenmeye bırakılınca fekül dibe çöker, su yavaşça akıtılarak fekül elde edilir. Sagu ağaçları ışığı sever ve ancak ekvator ikliminde yetişir.

Metroxylon'dan başka daha birçok ağaçlardan (*Borassus flabelliformis, Corypha umraculifera, Caryota urens, Arenga seccarefera, Cycas revoluta ve* birçok *encephalartos* türleri) sagu çıkarılır. (L)

SAGUA LA GRANDE, Küba'da (Las Villas ili) şehir, kuzey kıyısı yakınında; 24 000 nüf. Kimya sanayii (soda). Dökümhane. (L)

SAGUE. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya veya Pisidia bölgesi) şehir. Ramsay, Hoyran gölünün kuzeyinde Gündani ve Sağır'da bulunan yazıtları göz önünde tutarak şehrin bugünkü Sağır'da yer aldığını ileri sürer. (M)

SAGUENAY, Kanada'da (Quebec) idare bölgesi, Saint-Laurent'in sol kıyısında; 57 000 nüf. İdare merkezi, *Tadoussac.* (L)

SAGUENAY, Kanad'da (Quebec) ırmak, Saint Jean gölünden doğar, Saint Laurent'a katılır (sol kıyı); yaklş. 200 km. Üzerinde birçok hidroelektrik tesis kurulmuştur. (L)

SAGUM i. (galya dilinden alınma lat. k.). Esk. Rom. Kaba yünden, kare biçiminde yapılan ve omuza iliştirilen kısa harmani. (özellikle askerî bir kıyafetti.) [L]

SAGUNTO, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Valencia'nın kuzeyinde; 40 300 nüf. Burası 1877'ye kadar *Murviedro* adını taşıyan eski *Saguntum* şehridir. Romalılardan kalma tiyatro ve Ortaçağdan kalma sur yıkıntıları. (L)

SAGUNTUM. Esk. coğ. Taraconnensis'te şehir. Saguntum Yunanlılar tarafından kurulma bir şehir sayılıyordu, aslında Edetani'lerin oturduğu bir iber şehriydi. Roma ile ittifak yapınca ticaret sayesinde zenginleşti ve güçlendi. M.Ö. 219'da Hannibal tarafından kuşatıldı, şiddetle savunuldu ama yerle bir oldu. Bu olay İkinci Kartaca savaşının başlamasına yol açtı. Romalıların savaştan sonra yeniden kurdukları şehir, eski önemini kazanamadı ve akınlarda yıkıldı. Bugün, *Sagunto.* (L)

SAĞ sıf. (esk. türk. k.). İnsan ve hayvanda, kalbin bulunduğu tarafın karşı tarafında olan, o yanda bulunan: *Dışarıda kalan sağ eliyle bir saat rakkası kadar muntazam bir şekilde, üstündeki battaniyeye vuruyordu* (A. H. Tanpınar). *Fesini düzeltip sağ kaşının üstüne biraz yıktı* (S. Kocagöz). || Mu-

Foto. LAROUSSE

hafazakâr düşüncelerden yana olan. *Zt.* SOL.

— ÇEŞ. DEY. *Sağ elinin verdiğini sol elin görmesin*, birine yapılan bir iyiliğin başkalarına söylenmemesi gerektiğini anlatmak için kullanılır. || *Sağ gözünü sol gözünden kıskanmak*, çok kıskanç olmak. || *Sağ kol*, en güvenilir yardımcı: *Mondros mütarekesinin imzasından beri, İngilizlerin İzmir'de sağ koluydu* (S. Kocagöz). || *Sağ kulağını, sol eliyle göstermek*, bir işi çok güç ve dolambaçlı bir yoldan yapmak. || *Sağ tarafından kalkmak*, iyi bir gününde olmak, işi yolunda gitmek.

— Ask. *Sağ kol*, sağ kanat, sağdaki birlik.

— Spor. *Sağ açık*. Bk. AÇIK. || *Sağ bek*, futbol, hentbol, basketbol gibi bazı takım oyunlarında sağ kanatta oynayan müdafaa oyuncusu. || *Sağ haf*. Bk. HAF. || *Sağ iç*, futbolda santroforla sağ açık arasında oynayan forvet oyuncusu. || —*Esk. Sağ muavin*, sağ haf. || *Sağ müdafi*, sağ bek.

— Teşk. tar. *Sağ kolağası*, Osmanlılarda kıdemli yüzbaşı.

◆ **İ.** İnsan ve hayvanda kalbin bulunduğu tarafın tersi olan kısım: *Karaciğer sağdadır.* || Sağ taraftaki yön: *Kapının karşısındaki mavun boyalı eski tarzda bir paravana, güya harem kapısını gözlerden gizliyor, yan taraflarda birer oda; sağdakinin penceresinde bir uşak dikkatle bakıyordu* (Ahmed Rasim). *Sağa doğru yaptığım insiyakî hareketle muvazenem bozuldu* (A.H. Tanpınar). || Muhafazakâr düşüncelerden yana olanların görüşü.

— ÇEŞ. DEY. *Sağ yapmak*, direksiyonu sağ tarafa çevirmek. || *Sağa sola*, iki tarafa veya gelişigüzel, şuraya buraya: *Sağa sola rakkas gibi gidip gelen bir duvar parçasına hazin hazin bakarken buldu* (A.H. Tanpınar). *Polisler, askerler, bütün vazifeliler, sağa sola koşuşuyorlar, Osman beyin emirlerini yerine getiriyorlardı* (S. Kocagöz). || *Sağa sola bakmadan*, kimseye aldırmadan, saygısızca. || *Sağda solda*, belirli bir yer veya yön olmadan, gelişigüzel, şurada burada: *Bugün kahvede, sağda solda bir hayli oturdum, gezdim. Eşi dostu gördüm; her günkü gibi...* (S. Kocagöz). || *Sağdan soldan*, her taraftan, etraftan: *Bütün gün sağdan soldan işittiğim ölüm hikâyeleri...* (A. H. Tanpınar) || *Sağı solu (belli) olmamak*, ne yapacağı, nasıl davranacağı kestirilemez, önceden bilinemez olmak. || *Sağına soluna bakmak*, çevresine bakınmak, etrafa göz gezdirmek. || *Sağına soluna bakmamak*, çevresine dikkat etmeden hareket etmek. || *Sağını solunu bilmemek* (veya *şaşırmak*), ne yapacağını bilemez, şaşkın bir duruma düşmek. || *Erenlerin sağı solu olmaz* (veya *yoktur*). Bk. ERENLER.

— Ask. *Sağa bak*, kumandanın sağdan gelmesi halindeki denetlemelerde ve törenlerde verilen selâm kumandası. (Denetlemelerde hazırolda duran askerler, *sağa bak* kumandası verilince başlarını sağ omuzları hizasında çevirirler. Kumandan kendi hizalarına gelinceye kadar onu baş ve gözleriyle takip ederler; kendilerini geçince de başları dik olarak ileriye bakarlar. Törenlerde, selâmlama noktaları içinde baş sağa dönük olarak yürünür. Kumandanlar selâmlama noktaları içinde gözlerle takip edilir.)

— Bot. *Sağa sarılan*, yükselirken soldan sağa doğru sarılan: *Sarmaşık, fasulye, kahkahaçiçeği sağa sarılan bitkilerdir.*

— Siyaset. Parlamentolarda, başkanın sağında yer alan ve geleneksel olarak, muhafazakâr partilerin üyelerinden meydana gelen bölüm. Bk. ANSİKL.

— Spor. *Sağ çıkarma*, boksta sağ kolla vurulan yumruk. (*Sağ* da denir.)

— Tiyat. Sahnenin, oyuncunun sağında, dolayısıyle de seyircinin solunda olan tarafı. (Öbür yana da *sol* denir.)

— Yumuşakçalar bil. *Sağa sarmal*, kavkı sarımı soldan sağa doğru olan tekçenetli kavkı. (Tepesi yukarıda, ağzı aşağıda bulunan karındanbacaklı bir yumuşakça kavkısında, bakana göre ağız sağda ise kavkı *sağa sarmal*, solda ise *sola sarmal* denir; ikincisi çok nadir olmakla beraber çok az sayıda bazı yumuşakçalarda normal haldir; ama asıl normal olan sağa sarmal olmaktır.)

— ANSİKL. Siyaset. *Sağ* kelimesinin siyaset dilinde kullanılması, dolaylı olarak, Fransız Millî meclisinin 11 eylül 1789 günkü oturumunda başladı. Çünkü, taraflar arasındaki siyasî anlaşmazlıklar, oturdukları yerler dolayısıyle ilk olarak Kurucu meclisin bu toplantısında kendini gösterdi. Bu oturumda, hükümdarlık yönetimi taraftarları salonun başkana göre sağda olan yanında yer almışlardı. Bir süre, salonun içindeki yerlerin adı olarak kaldıktan sonra, «sağ yan» ve «sol yan» terimleri, kısa zamanda, siyasî görüş farklarını belirtmek amacıyle kullanılmağa başlandı. Böylece, toplantı salonunun içindeki yerlerin düşünce farklarını gösteren bir belirti olarak kabul edilmesi artık geleneksel bir değer kazanıyordu. Bu tarihten itibaren, sağ-sol çatışması bütün fransız siyasî tarihine hâkim oldu.

Ama çatışmanın muhtevasında da bazı değişiklikler ortaya çıktı. Çünkü konusu birçok kere değişikliğe uğrayan tartışmalar içinde sağ, her zaman aynı konumu muhafaza edemiyordu. Tartışma konusundaki değişikliklere göre ağırlık merkezi de değişti ve eski sağların yanında bazı yeni sağlar ortaya çıktı veya eskiden solda olan güçler sağa geçti. Meselâ liberalizm ile radikalizm için durum zaman zaman böyle olmuştur. Demek ki tek bir sağdan söz edilemez. Gerçekte, «sağ» denen çeşitli topluluklar, eskilik bakımından birbirinden farklı birçok geleneği temsil eder. Aynı genel ad çevresinde toplanan bu farklı anlayışlar kabaca üç ayrı bölümde ele alınabilir. Bunlardan ilkinin benimsediği karşı devrimci öğreti, kaynağını Restorasyon'un «aşırılar»ından alır. Temmuz monarşisi sırasında sağa geçen ve hem tutucu hem de liberal, yani hürriyetçi olan ikincisinin kaynağı ise Orléans'çılıktır. Çeşitli görüşleri milliyetçilik anlayışı içinde biraraya getiren üçüncüsü ise ancak XIX. yy.ın sonunda ve Boulanger'cilikten sonra sağda yer aldı. Bütün sağ kuruluşlar, bu üç eğilimin biri veya diğerine bağlanır. Sağ partilerin, sağda yer aldıklarını açıklamaktan hoşlanmamaları, bu kuruluşların gerçek kimliklerinin kesinlikle belirlenmesini güçleştirmektedir. Çünkü sağ kelimesi, siyasette, kamuoyunun pek hoş karşılamadığı bir etki yaratır. Bundan dolayı, birçok kuruluş, sağda olduğunu açıkça söylemektense başka adlar bulmayı, hattâ kendine sol adını vermeyi bile tercih eder. Sağ kelimesi ve kavramı zamanla Fransa'nın sınırlarını aştı ve bütün dünyada kullanılmağa başlandı. Meselâ 1938'de Moskova'da, «sovyet aleyhtarı sağcı topluluk» diye adlandırılan bir grup mahkemeye verilmişti. Demek ki hemen hemen her ülkenin siyasî sözlüğü bu konuya kendine has bir katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyle, sağ-sol ayırımının birçok topluma uygun bir sınıflandırma olduğu söylenebilir.

◆ **Sağlı sollu** bls. sıf. Her iki yanda olan, yer alan: *Sağlı sollu ağaçlar.* || Bls. zf. Hem sağına hem soluna, her iki tarafına: *Sağlı sollu bakmak.* (ML)

SAĞ sıf. (esk. türk. k.). [İnsan için] Hayatta olan, canlı, diri: *Çünkü padişah, ya sağ iken kendini tahttan indirip yerine onu oturturlarsa, diye korkarmış* (F.R. Atay). *Ne hastayım, ne ölüyüm, ne sağım/Bir gün dirilenler bir gün ölecek* (Âşık Veysel). || Sağlıklı, sağlam, esen, iyi. || Karışık olmayan, saf, katkısız: *Sağ yağ.* || *Sağ olmak*, yaşamak, hayatta olmak: *Atatürk'ün sağ olduğu günlerdeyiz* (Y.Z. Ortaç). Esen, sağlıklı olmak: *Değil, iki gözüm, Şefika sağ olsun, rahat olsun da nereye giderse gitsin* (Namık Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Sağ akçe*, iyi para, gerçek madenî para. || *Sağ bırakmamak*, yaşatmamak, öldürmek: *Benden sonra lazlar Meliha Hanımı yüzde yüz öldürürlerdi de ondan. Benden sonra, Meliha Hanımı sağ bırakmazlardı* (Kemal Tahir). || *Sağ duyu*. Bk. SAĞDUYU. || *Sağ esen*. *Esk.* Hayatta ve sağlıklı. || *Sağ kalmak*, (bir kazadan veya savaştan) geriye kalmak, hayatta kalmak: *Ne kadarı sağ kaldı, bilmiyoruz, fakat ölmüş olanların ruhlarına Bükreş radyosunda mevlûd okutmuşlar* (F.R. Atay). *Rahmi Bey vurulunca, sağ kalanlar karanlıktan faydalanıp canlarını kurtarmak istemişler* (Kemal Tahir). || *Sağ ol* (veya *olun*)!, «teşekkür ederim» anlamında kullanılır: «*Sağ olun Yüzbaşım... Hepimize geçmiş olsun...*» (S. Kocagöz). || *Sağ olsun* (veya *olsunlar*), bir sitemi yumuşak ifade etmek için kullanılır: *Nuh Bey, sağ olsun, benimle eğlendiğinizi söyledi. Eğlenmediniz değil mi?* (Kemal Tahir). || *Sağ salim* (veya *selâmet*), emin ve sağlıklı olarak, hiç zarara uğramadan: *Oradaki, Düzce'deki bir padişah zabiti emir vermiş, mebusları sağ salim getirip Düzce'ye teslim etmezseniz, siz düşünün demiş...* (S. Kocagöz). *Yardım Yaradan'dan olsun dermanı / Yavrumu sağ salim ver hastahane* (Âşık Veysel). || *Başın (başı, başınız) sağ olsun!* Bk. BAŞ. || *Sen sağ ben selâmet*. Bk. SEN.

— *Esk.* Metin, kuvvetli: *Sağ kazık.* || Korkusuz, emin, güvenilir: *Sağ vasıta.*

— Nümism. *Sağ para.* Bk. PARA. (M)

SAĞALMAK geçz. f. (*sağ*'dan *sağ-al-mak*). Sağlığa kavuşmak, iyileşmek.

◆ **Sağaltmak** geçl. f. İyileştirmek, sağlığa kavuşturmak. (M)

SAĞAN i. Hızlı uçan, uzun dar kanatlı kuş. (İlmî adı *micropus*. Sağangillerden.)

— ANSİKL. *Sağan'lar* oldukça küçük boylu (17-19 sm uzunl.), genellikle çok mat, az çok beyazla karışık esmerimsi siyah renkli kuşlardır. Kanatları uzun ve dar, bacakları kısadır; türlerin çoğunda parmakların dördü de öndedir; bu yüzden sağan öteki kuşlar gibi tüneyemez; yalnız dik çeperlere tutunabilir; bunu da pek seyrek yapar, çünkü ömrü hemen hemen uçuşla geçer. Yalnız uçarken yakaladığı böceklerle beslenir; yuvasını duvar ve kaya yarıklarına tükürükle birleştirdiği kırıntılarla yapar. Ilıman bölgelerde yaşayan türleri göçmendir. Türkiye'de bulunan başlıca türleri siyah sağan (*Micropus apus*) ile beyaz karınlı sağandır (*M. melba*). [LM]

SAĞANAK i. (*sağmak*'tan *sağ-anak*). Birden başlayan, şiddetli ve genellikle kısa süreli yağmur: *Son sağanaklarla büsbütün çamur deryası kesilen yoldan bata çıka sırsıklam eve vardım, gayri tabiîlik yoktu* (R. H. Karay).

— ANSİKL. Denizc. ve Meteorol. Bir *sağanak* sırasında, rüzgârın hızı saniyede 8-10 metreye ulaşır. Esiş yönü sabit değildir ve 45° ile 90° arasında değişir; aynı zamanda basınç 3 ile 4 milibar yükselebilir ve ısı 3° ile 10° C kadar düşebilir. Fırtına bulutları (kümülonimbüs), sağanak halinde yağmur veya dolu getirir. Bütün bu olaylar soğuk bir alının geçişiyle açıklanabilir. Bu alın, eşbasınç çizgilerinin tipik bir yön değiştirmesi ve sıçramasıyle kendini belli eder. Sağanakların ve boraların izlediği yol, alının yerdeki izine tekabül eder ve buna *sağanakların yolu* da denir. (LM)

SAĞANGİLLER çoğl. bls. i. Sağanları (*micropus*) ve benzeri cinsleri kapsayan kuş familyası. (Bu kuşlarda gaga kısa ve çok yarık, kanatlar çok uzun, tüyler genellikle koyu ve mat, bacakları çok kısadır; sağangiller bu yüzden yürüyemez. Uçarken yakaladığı böceklerle beslenir.) *Eşanl.* APODIDAE, CYPSELIDAE, MICROPODIDAE. (L)

SAĞCI sıf. (*sağ*'dan *sağ-cı*). Siyasette tutucu düşüncelerden yana olan: *Sağcı görüşler.*

◆ **İ.** Tutucu düşüncelerden yana olan kimse. (M)

SAĞCILIK i. (*sağcı*'dan *sağcı-lık*). Siyasette sağı tutma, sağdan yana olma hali. (M)

sagu ağacı (bot.)

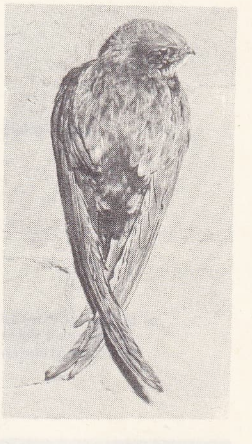

sağan

SAGUNTUM'un havadan görünüşü

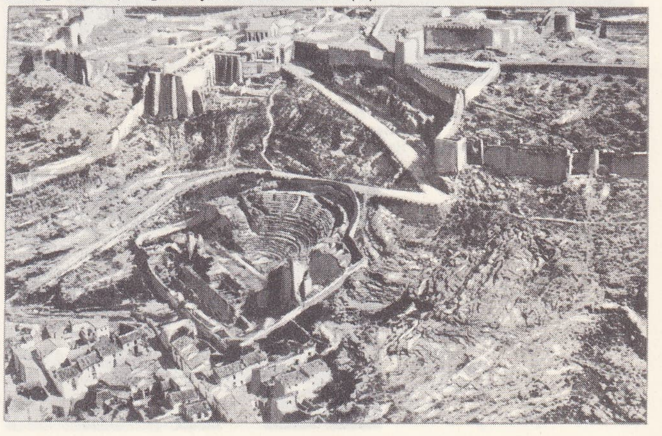

Foto. LAROUSSE

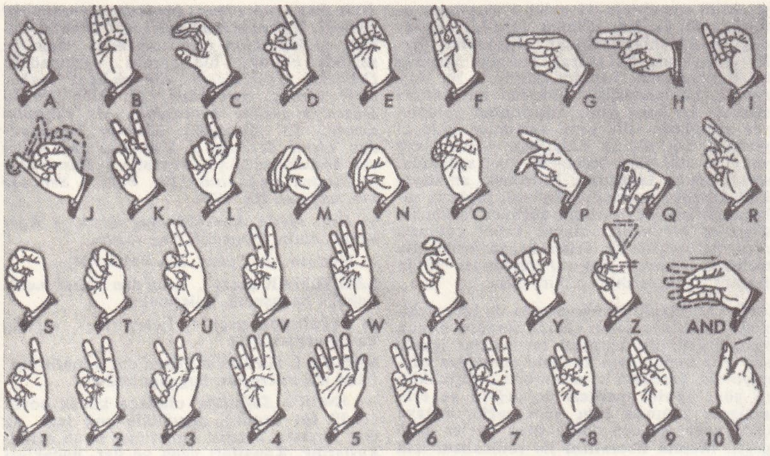

Paris'te ilk **sağır-dilsiz** okulunu kuran rahip Ch. Michel de l'Épée'nin icat ettiği tek-el işaret alfabesi (XVIII. yy.)

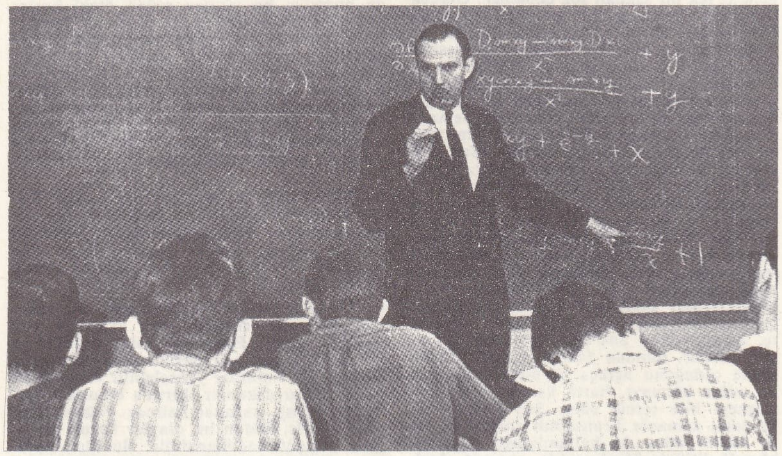

sağır-dilsiz

el işareti alfabesini kullanarak cebir öğreten öğretmen

New York'ta «Eugene O'Neill Memorial Theatr Foundation» **sağır-dilsiz** tiyatrosunda bir dramdan sahne

sağır-dilsiz öğretiminde ses farkları arasında bağlantı kurmak için dokunma hissinden faydalanma

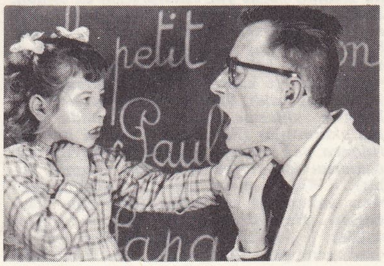

sağır - dilsizler sağda, konuşturma çalışmaları; solda, işitsel eğitim sınıfı

SAĞDIÇ i. (esk. türk. *sağdıç*, dost'tan). Folk. Gelin veya güveye düğün sırasında kılavuzluk eden kimse. Bk. ANSİKL.

— DEY. *Sağdıç emeği*, boşa giden bir çaba için söylenir.

— ANSİKL. Folk. Türkiye'nin bazı bölgelerinde gelin hamamında gelinin sağında giden kılavuz kadına da *sağdıç* denir. Her gelinin soyunduktan sonra yıkanma yerine girerken yanında koltuğundan tutan ve ona yardım eden bir sağdıcı vardır. Bu kelime, Doğu Anadolu'da, Azerbaycan'da ve Tebriz dolaylarında *saadıç, saadış* biçiminde kullanılır. Sağdıç, güveyin her alanda yol göstericisidir. Gelenek ve göreneklері öğretir, güvey adına gerekli harcamaları yapar. Cinsel bilgiler konusunda da güveyin öğreticisidir. Sağdıç, evli olanlar arasından seçilir. Özellikle yörüklerde düğünün bütün yönetimi sağdıca bağlıdır. Bu bakımdan gençler kendilerine obanın en kabadayısını ve bilgilisini sağdıç seçerler.

◆ **Sağdıçlık** i. Sağdıç olma hali. (M)

SAĞDUYU blş. i. *Yeni*. Doğru, akla uygun yargılar vermeyi sağlayan yetenek. *Esk.* Aklıselim.

— Ed. *Sağduyu okulu*. «sağduyu» adı verilen edebiyat okulu, Fransa'da temmuz monarşisinin sonuna doğru zirveye ulaşan romantizmin aşırılıklarına karşı bir tepki olarak doğdu. Ponsard'ın *Lucrèce*'inin (1843) Odéon'daki başarısını, Victor Hugo'nun *Burgraves* adlı eserinin Comédie-Française'den kaldırılması takip etti; bu durum, bir an romantizmin yenik düştüğü kanısını uyandırabilir. Ponsard, *Agnès de Méranie*'nin (1846) önsözünde şöyle der: «kendi payıma, yalnız sağduyunun hâkimiyetini kabul ederim»; bu söz büyük başarı kazanmıştır. Ponsard'dan sonra, Emile Augier «sağduyu» okulunun dramaturgu oldu ve burjuva faziletlerini öven bu okul çevresinde büyük bir tartışma başladı; bu tartışmada Beaudelaire romantik kalıt («Les Drames et les Romans Honnêtes» [Kadınlar ve Namuslu Romanlar], *Semaine Théâtrale*, 27 aralık 1851) tarafını tuttu.

◆ **Sağduyulu** blş. sıf. Sağduyusu olan. (ML)

SAĞGÖRÜ blş. i. *Yeni* Gerçekleri yanılmadan görebilme yeteneği. *Eşanl.* Basiret.

◆ **Sağgörülü** blş. sıf. Sağgörüsü olan, basiretli. (M)

SAĞI i. Kuş gübresi. (M)

SAĞICI sıf. ve i. (*sağmak*'tan *sağ-ıcı*). Sağım yapan (kimse).

— Dermatoloji. *Sağıcı siğili*, inekleri sağan kimselerin parmaklarının sırt kısmında beliren intanî lezyon. (Çok iltihaplı bir görünüştedir; kendiliğinden iyi olur.) [L]

SAĞILMAK edilg. f. (*sağmak*'tan *sağ-ılmak*). Sağmak eylemine konu olmak: *İnek sağıldı*. || Geçz. f. [Kumaş için] Bir tarafından iplik çıkmak. || [Genellikle yılan için] Çöreklenmiş halini bozmak. (M)

SAĞIM i. (*sağmak*'tan *sağ-ı-m*). Sağmak işlemiyle bir defada alınan miktar. || *Halk dili*. Süt vermekte olan hayvan.

— Zootekn. Hayvanları sağmak işlemi.

— ANSİKL. Zootekn. *Makineyle sağım*. Hayvanları sağacak insanların yerine bu işi yapabilecek sağım makineleri düşünüldü. İlk modeller bir emme pompasına bağlı sağıcı sondalardan veya el hareketlerini taklit eden kıvrımlardan meydana geliyordu; bu modeller çeşitli kazalara sebep olunca terk edildi. Bugünkü makineler emme ve bastırma hareketini birarada yapar; hayvanın memesini, buzağının emişini, elin sıkmasını andırır bir tarzda emerek sıkıştırır. Sağma esnasında meme başlarına takılan dört sağıcı bardaktan gelen sütler, sütün hava ile temasını ve kirlenmesini önleyecek şekilde kapatılmış bir kap içinde toplanır. İşlem boyunca işçi sadece makineyi kontrol eder ve iş bitince memeyi süzdürüp temizler. Hayvanlar, belli bir alışma devresinden sonra kendilerini kolayca sağdırır. Bir işçi, yeterli malzemeyle (iki sağma kabı) tek başına on beş ineği birden sağabilir. Makineyle sağım belli bir öğrenme devresine ihtiyaç gösterir; sürekli olarak makineyle sağım yapılırsa temizliğe çok dikkat etmek, özellikle makine parçalarını iyi yıkamak gerekir. (LM)

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

SAĞIMLI sıf. (*sağım*'dan *sağım-lı*). Süt veren, sağmal. (M)

SAĞIN sıf. (*sağ*, sağlam'dan). Fels. *Yeni.* Eksik ve yanlışı olmayan, doğru. *Eşanl.* Sahih. (M)

SAĞINLI, Doğu Anadolu bölgesinde (Bitlis ili, Hisan ilçesi) bucak; 7 433 nüf. (1965). 11 köy. — *Bucak merkezi,* 839 nüf. İlçe merkezi 58 km'lik bozuk toprak bir yola bağlıdır. (M)

SAĞIR sıf. (esk. türk. k.). İşitme duyusundan yoksun, işitmeyen: *Sağır ve dilsiz bir hizmetçiyle oturmanın sebebi budur* (A.H. Tanpınar). *Sağır adam.* || İşitme duyusu az veya çok körelmiş, ağır işiten. || — *Teşm. yol.* Ses geçirmeyen, yankı yapmayan: *Sağır duvar.* || İçi görünmeyen, donuk: *Sağır cam.* || Çalışmayan, işlemeyen, kapalı: *Sağır kapı.* || Isıyı az geçiren, geç ısınan: *Sağır cezve.* || Vurulduğu zaman ses vermeyen: *Sağır davul. Sağır çan.* || *Sağır etmek,* sağırlaştırmak: *Her taraftan yükselen bir gürültü âdeta kulakları sağır ediyordu* (Sabahattin Ali).

— DEY. *[...] da (veya [...] daki sağır sultan bile duydu,* «duymayan kalmadı, herkes biliyor» anlamında kullanılır: *Ortalık çalkalanıyor... Bursa'da sağır sultan duydu. Senin hâlâ bir şeyden haberin yok* (H. R. Gürpınar).

— Denizc. *Sağır pusula,* bir geminin yön değiştirmelerinden etkilenmeyip, hep geminin rota olarak tuttuğu yönü gösteren pusula.

— Dilbil. *Sağır kef,* genizsi n (ñ) sesi yerine kullanılan *kef* harfini belirtmek için kullanılır.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Sağır duvar,* üzerinde kapı, pencere v.b. gibi boşluk bulunmayan duvar. || *Sağır pencere,* yalancı pencere veya kemer taklidi. || *Sağır yan,* bir yapının, sağır duvardan meydana gelen, yani boşluk ve açıklık bulunmayan yanı.

— Mat. Tansör hesabında, birterimli halinde yazılan tansörlerin toplamını gerçekleştiren bir indis için kullanılır: *Kısaca* $a_i^j\ b_j$ *şeklinde yazılan*

$$\sum_{j=1}^{j=n} a_i^j\ b_j,$$

ifadesinde, j bir sağır indis, ı de bir serbest indistir. (Daha genel olarak $a_i^j\ b_j^k\ c_k$, *j* indisi 1'den *n*'ye kadar bütün değerleri ve, *j*'nin her değeri için *k* indisi de 1'den *n*'ye kadar her değeri almak üzere [n^2 terimin toplamı]

$$\sum_{j=1}^{j=n}\ \sum_{k=1}^{k=n} a_i^j\ b_j^k\ c_k$$

toplamını gösterir. Bu gösterişin yararı, bu şekilde yazılan ifadelere, birterimliler hesabındaki bilinen kuralların uygulanabilmesidir.) [ML]

SAĞIR-DİLSİZ blş. sıf. ve i. Hem sağır hem dilsiz olan (kimse). [Özellikle doğuştan veya konuşmağa başlamadan önce sağır olan.]

— ANSİKL. *Sağır-dilsiz* bir insan aslında sağır olduğu için dilsizdir. Konuşmaması ses organlarının fena gelişmiş olmasından değil, konuşmayı işitemediği, çıkan sesleri taklit edemediği içindir.

Sağırlık doğuştan veya sonradan olabilir. Doğuştan sağırlığın, genetik kanunlara uygun olarak geçen çekinik bir gene bağlı olduğu kabul edilmektedir. (Kan hısımlığı olanlardan doğan çocukların sağırlığı bu çeşittendir.)

Sonradan olan sağırlığın sebepleri şöyle sıralanabilir: 1. doğum öncesinden ve doğum sırasında meydana gelen bozukluklar (gebeliğin başlangıcında ananın yakalandığı mikroplu hastalıklar, özellikle kızamıkçık; frengi; bebekte Rhesus faktörüne bağlı hemolitik hastalık; doğum travmaları); 2. doğumdan sonra ortaya çıkan bozukluklar (menenjit, kulak iltihapları, işitme siniri enfeksiyonu [kızamık, kızıl, boğmaca, su çiçeği, kabakulak], zehirli ilâçlardan [streptomisin] meydana gelen sinir iltihapları).

Eskiçağda sağır-dilsizler delilerle ve aklı zayıf olanlarla bir tutulurdu. Ancak XVI. yüzyılda sağır çocukların eğitimi için çaba gösterilmeğe başlandı. Tanınmış ilk sağır-dilsiz eğitimcisi ispanyol Pedro de Ponce'dir. Ondan sonra gelenlerin başlıcaları şunlardır: Carion, Bonet (İspanya), Wallis (İngiltere), Amman (Hollanda), Arnoldi Heinicke (Almanya), Epée papazı Pereire İtard (Fransa) v.d. Epée papazı 1760'ta halk için ilk sağır-dilsiz okulunu kurdu. (Ondan önce sadece zengin bazı sağır-dilsiz çocuklar özel eğitimcilerin verdikleri derslerden yararlanırdı.) Papaz Pereire öğretim için mimik metottan yararlanıyordu; her harfi parmakların bir duruş şekliyle belirtiyordu. Bugün, görme ve dokunma yoluyle küçük sağır-dilsizlere, işitebilen her çocuğun okula gittiği zaman bildiği kadar konuşma öğretilebilir. Buna paralel olarak, işitme eksikliğini gidermek amacıyle sağır-dilsizler dili dudak hareketlerinden anlamağa alıştırılır, öte yandan, bir dereceye kadar işitme imkânı bulunan çocuklar ses kuvvetlendirici âletler kullanılarak işitme metodu ile eğitilir.

Küçük sağırlar ana dilini öğrenip kelime dağarcığını zenginleştirdikçe genel eğitim dersleriyle (aritmetik, coğrafya, tarih v.b.) genel bilgilerini de arttırırlar. Ayrıca on dört yaşından itibaren genel eğitimin yanısıra bir de meslek eğitimi görürler.

Sağır-dilsizlerin eğitimi özel tekniklere ihtiyaç gösterdiğinden ancak özel eğitim görmüş öğretmenler tarafından yapılabilir. (L)

SAĞIR-DİLSİZLİK i. (*sağır-dilsiz*'den *sağır-dilsiz-lik*). Sağır olma hali.

— ANSİKL. Huk. *Sağır-dilsizlik,* ceza hukukunda sağır-dilsizlik isnat kabiliyetine tesir eden sebeplerden sayılır, kanunlarda da buna uygun hükümler vardır. Sağır-dilsizliğin bu şekilde anlaşılması, patolojik sebeplere dayanan ve ferdin normal ruhî gelişmesine engel olan bir durum olmasındandır. Sağır-dilsizliğin kanunlarda düzenleniş biçimi üç sistem içinde ele alınabilir: 1. kanun sağır-dilsizlik için özel hüküm koymayı gereksiz sayar. Meydana gelen olaya göre, sağır-dilsizliğin isnat kabiliyetine etki yapıp yapmadığı incelenir, fail buna göre sorumlu tutulur veya tutulmaz; 2. kanun sağır-dilsizlik hakkında açık kurallar koyar, ancak küçükler hakkındaki hükümlerin uygulanmasında bazı değişiklikleri öngörür; 3. kanun açık kurallar koymakla birlikte küçüklere değil, ancak akıl hastaları hakkındaki hükümlere uygun hükümler getirir. Türk Ceza kanunu bu sistemlerden ikinci sistemi benimsemiştir. Kanunun bu konuda yaptığı esaslı değişiklik yaş hadleri konusundadır. Bundan başka Türk Ceza kanununda sağır-dilsizlik konusunda ikili bir ayırım yapılmış ve isnat kabiliyetini kaldıran ve isnat kabiliyetinin zaafa uğramasını gerektiren sağır-dilsizlik ayrı ayrı düzenlenerek buna uygun hükümler getirilmiştir. İsnat kabiliyeteni kaldıran sağır-dilsizlik durumunda kanun sağır-dilsiz kimsenin fiili işlediği zaman 15 yaşını bitirip bitirmediğini esas alır. Fail 15 yaşını bitirmemişse, başka bir husus araştırılmaksızın, failin isnat kabiliyetinin bulunmadığı kabul olunur. Buna karşılık fail 15 yaşını bitirmiş olursa, isnat kabiliyetinin bütünüyle kalkıp kalkmadığını tespit etmek için, failin temyiz kudretine sahip olup olmadığı araştırılır ve bunun sonucuna göre davranılır. Failin temyiz kudreti yoksa, bu durumda isnat kabiliyeti de yoktur. Ancak bu durumda sağır-dilsizin tabi olacağı esasları tespit edebilmek için onun yaşına bakmak gerekecektir.

Sağır-dilsiz fail 24 yaşından küçükse, bu durumda 11-15 yaşları arasında olup da temyiz kudreti olmayan küçükler hakkındaki rejime tabi tutulur. Fail 24 yaşını bitirmişse kendisine tam akıl hastaları hakkındaki rejim uygulanır. Sağır-dilsizliğin ikinci şekli, isnat kabiliyetini zayıflatan sağır-dilsizliktir. Bu konuda kanunda yer alan hükümler şöyledir: a) fiili işledikleri sırada 15 yaşını bitirmiş, 18 yaşını tamamlamamış, fakat temyiz kudretine sahip olan sağır-dilsizler (bunlar hakkında cezaya hükmolunabilir, cezalarında indirme yapılır ve özel bazı tedbirler uygulanır); b) 18 yaşını bitirmiş ve 21 yaşını doldurmamış olan sağır-dilsizler (kural olarak, bunların cezalarında indirme yapılır ve bazı özel tedbirler uygulanır); c) 21 yaşını bitirmiş olanlar (bunlar hakkında da indirilmiş ceza uygulanır). [ML]

SAĞIRLAŞMAK dönşl. f. (*sağır*'dan *sağır-la-ş-mak*). İşitmez hale gelmek: *Çocukların kulağı bir şamarda sağırlaşacak olsa, bu dünyada sağlam kulak mı kalırdı?* (Kemal Tahir). || [Tencere v.b. için] Geç ısınarak güç pişirir olmak. (M)

SAĞIRLIK i. (*sağır*'dan *sağır-lık*). Patol. İşitme duyusunun ileri derecede azalması veya yok olması. (Bk. ANSİKL.) || *Konuşma sağırlığı,* konuşulan dili anlamama afazisi. || *Müzik sağırlığı,* müzik seslerini tanımama afezisi. *Eşanl.* AMUZİ.

— ANSİKL. *Sağırlık* iki çeşittir: 1. ses titreşimlerinin iç kulağa ulaşmamasından ileri gelen iletim sağırlığı; 2. iç kulağın işitme sinir ve merkezlerinin titreşimleri algılayamamasından ileri gelen *algılama sağırlığı.* İletim sağırlığının sebepleri dış kulak veya orta kulaktaki doğuştan şekil bozuklukları, kulağın kulak kiriyle tıkanması, dış kulak iltihabı, had veya müzmin orta kulak iltihabı, veremli kulak iltihabı, otospongiyoz, ilkel kulakzarı sklerozu. Algılama sağırlığı'nın sebepleri: orta kulak iltihabının iç kulağa yayılması, işitme siniri iltihabı (menenjit, kabakulak), iltihaplı nevritler, iç kulakta frengi, damar bozuklukları (spazmlar, tıkanmalar veya kanamalar), işitme siniri urları, dolambaç travmaları (kırıklar, baş sarsıntıları), ses travmaları (meslek hastalıkları), ilkel dolambaç sklerozu, yaşlılık sklerozu.

● *Sağırlığın cerrahî tedavisi.* İşitme, çevreden gelen ses titreşimlerinin salyangoz içindeki Corti hücrelerinden meydana gelen alıcı aygıta geçmesi olayıdır; Corti hücrelerine ulaşan ses titreşimleri burada işitme siniri tarafından alınarak sinir akımına dönüştürülür. İşitme siniri bu akımı önce soğanilik çekirdeklerine, oradan da beyin kabuğuna götürür; akım beyin kabuğunda duyu haline geçer. Sadece ses iletim organındaki bozukluklardan ileri gelen sağırlıklar cerrahî yoldan tedavi edilebilir. Ses iletim organı orta kulaktır; burada dört önemli kısım bulunur: titreşebilen *kulakzarı,* ses dalgalarını iç kulaktaki sıvıya ulaştıran *kemikcikler zinciri* (çekiç, örs, üzengi), *oval* ve *yuvarlak pencereler* (oval olanı üzengi kemiğini kavrar, yuvarlak olanı ise denge supabı ödevi yapar) ve nihayet orta kulak ile atmosfer basıncı arasında denge sağlayan *östaki borusu.*

İletim sağırlığı her zaman katıksız değildir. Çoğu zaman buna az veya çok şiddetli bir iç kulak salyangozu yetersizliği eklenir; bu yetersizlik ağır olursa ameliyata engel teşkil

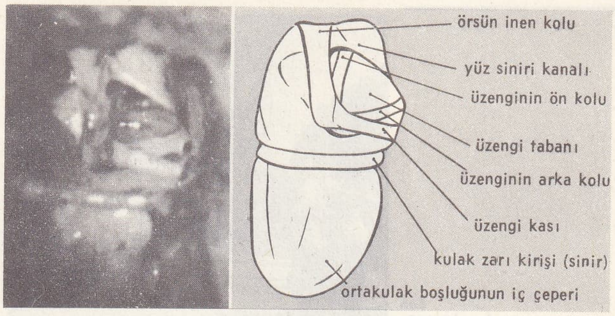

sağırlığın cerrahî tedavisi

yukarıda, kulak zarı ayrıldıktan sonra orta kulak boşluğu; aşağıda takma kemiğin aşınmasından sonra kulak kemikçikleri yuvasının üst kısmı

Tevfik SAĞLAM

Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi, A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

Sen kıyılarında sahaflar

edebilir. Sağırlık cerrahîsi, iki sebepten dolayı son yirmi yıl içinde büyük ilerlemeler kaydetti: birincisi sistemli bir şekilde antibiyotik verilerek enfeksiyon tehlikesinin önlenmesi, ikincisi ameliyat sırasında büyültücü özel optik âletlerin kullanılmasıdır. 6 ile 40 defa büyüten büyüteç-mikroskop, kolay ve iyi şartlar içinde ameliyatı sağlar. Bu âlet şimdi bütün kulak ameliyatlarında kullanılmaktadır.

Klinik, radyolojik ve odyometrik muayene ile, orta kulaktaki bozukluklardan ileri gelen sağırlıklar üç çeşide ayrılır: 1. otosponjiyoz; 2. kulak iltihaplarından; 3. doğuştan şekil bozuklukları ve aplaziler.

● *Otosponjiyoz,* sebebi ve patojenisi henüz bilinmeyen bir hastalıktır. Üzengi kemiğiyle oval pencere arasındaki eklemin ankilozu ile belirir. Ankiloz yüzünden üzengi kemiğinin oval pencere içndeki piston hareketleri engellenir ve ses dalgasının iletimi durur. 1920'de A. Sourdille, dolambaca dışarıdan titreşimleri alacak şekilde yeni bir pencere açılması ve pencerenin ince bir deri parçasıyle kapatılması fikrini ileri sürdü. *Fenestrasyon* adını alan bu ameliyat 1942'de J. Lempert tarafından yeniden ele alındı ve bastileştirildi. Havadaki ses titreşimleri bu yeni pencereyi kapayan zar yoluyle doğrudan doğruya iç kulağa iletilir.

Miot 1890'da, alman hekimlerinin fikirlerinden yararlanarak ve kulakzarından girerek doğrudan doğruya ankilozlu üzengi kemiğine hareket verdi; üzengiyi oynatma ameliyatı 1950'de S. Rosen tarfından yeniden ele alındı ve yeni kurallara bağlandı. Bu metotta kulakzarı dış kulak yolu derisiyle birlikte yerinden çıkarılır ve ankiloz giderildikten sonra bu kısım zedelenmeden tekrar yerine konur. O zamandan beri büyüteç-mikroskobun kullanılması, üzengi-oval pencere ankilozu ameliyatını çok geliştirdi. Ankilozun dolaylı ve basit yoldan giderilmesi ameliyatının yerini, piston hareketlerini de sağlayacak şekilde *ankilozlu üzengi tabanının çepeçevre kırılması ameliyatı aldı.* Ama birçok olayda kırılan parçaların tekrar yapışmasıyle ankilozun yeniden meydana geldiği görüldü. Bundan dolayı üzengiden oval pencereye ses iletme sistemi yerine, kulağa aynı görevi yapan yabancı maddeler yerleştirme usulleri geliştirildi. Bunun için ileri sürülen metotlar çeşitlidir:

● *Üzenginin tamamen çıkarılması,* oval pencerenin bir toplardamar parçasıyle kapatılması ve bunun üzerine örs kemiğine bitişecek bir politen tüpünün yerleştirilmesi (tüp koyacak yerde üzengi kemiğinin iki kolundan birini alıkoyarak damar parçasını bunun üzerine yapıştırmak da mümkündür); üzenginin çıkarılması, madenî bir telle örs kemiğine bağlanan bağdokusu parçasının oval pencereye yerleştirilmesi;

üzengi kemiği kollarının çıkarılması, tabanının açılması ve bu açıklıktan iç kulağa girmek üzere örse tutturulmuş bir Teflon pistonunun yerleştirilmesi. Bazı cerrahlar bu açıklığı, üzerine piston dayanan bir toplardamar parçasıyle kapatır.

Bu ameliyatlar yeniden ankiloz tehlikesi yaratmamakta ve çok iyi sonuç vermektedir.

● *Kulak iltihaplarından ileri gelen sağırlıklar,* orta kulağın yeni baştan yapımıyle cerrahî olarak tedavi edilir. Timpanoplasti denilen bu ameliyat belli devrelerle yapılan birçok müdahaleyi gerektirir. Ameliyata karar vermeden önce, iltihabın veya bunun cerrahî tedavisinin sebep olacağı anatomik zarların, işitme yeteneğindeki hasarın iyice bilinmesi gerekir. İlk olarak orta kulaktaki enfeksiyonu tamamen yok etmek şarttır; mememsi çıkıntıda, yutakta, östaki borusunda, burun ve sinüslerdeki enfeksiyonlar da tamamen iyileştirilmelidir. Bu tedavi tıbbî olabileceği gibi, etli pütürlerin ve sinüzitlerin kazınıp temizlenmesi şeklinde cerrahî de olabilir. Orta kulak ameliyatlarında mümkün mertebe az tahribat yapılmalı, kulakzarı ve kemikçik artıkları korunabildiği kadar korunmalıdır. Kulakzarı, mememsi çıkıntı, kemikcikler, enfeksiyonun cerrahî tedavisi için gerekli sınır aşılmaksızın muhafaza edilmelidir. Enfeksiyon tamamen ortadan kalktığı zaman tedavi şöyle yapılır:

— bir parçası kalan veya tamamen yok olan kulakzarını, duruma göre bir toplardamar, aponevroz veya deri parçasıyle onarmak veya yeniden yapmak;

— ya doğrudan doğruya veya mevcut kemik artıklarıyle ses titreşimlerinin kulakzarından oval pencereye iletilmesini sağlamak. Bunun için uygun şekilde Teflon, doku, damar parçaları veya çeşitli madenî maddeler kullanılır;

— yuvarlak pencereyi serbest bırakan ve östaki borusu ile serbest birleşebilen bir orta-kulak boşluğu bırakmak.

Bu usuller tecrübeli ellerde, birkaç devreli ameliyatlardan sonra çok iyi sonuçlar vermektedir.

● Üçüncü çeşit iletim sağırlıklarına çok daha seyrek rastlanır. Bu gruba, *doğuştan şekil bozuklukları* veya küçük *aplazi*'lerle, kemikçiklerin yerlerinin değişmesine yol açan *travmatik sağırlıklar* girer.

Orta kulağın röntgenle muayenesi (tomografi), bu alanda ileri derecede ihtisası olan kişiler tarafından yapılırsa, çoğu zaman kulağın durumu hakkında genel bir fikir verebilir; ama ayrıntıları görebilmek için doğrudan doğruya orta kulağın açılması gerekir. Bundan sonra cerrah, bilgisi, tecrübesi ve ustalığıyle kulakzarından dalıza kadar sağlanacak iletimde iyi bir sonuç almak için tutulacak yolu seçer.

İletim sağırlıklarından yalnız otosponjiyozda cerrahî tedavi en iyi sonucu vermektedir. (L)

SAĞIRYILAN blş. i. Güneybatı Avrupa'da yaşyan zehirli yılan; daha çok dağlarda bulunur; boyu 65-75 sm kadardır; asıl engerekten daha zehirlidir; gündüzleri avlanır; başlıca yiyeceği farelerdir. (İlmî adı *Vipera aspis.* Engerekgillerden.) [L]

SAĞİSTEM blş. i. *Yeni.* İyi niyet. *Esk.* Hüsnüniyet. (M)

SAĞKAYA, Akdeniz bölgesinde (Adana ili, Ceyhan ilçesi) bucak. 17 310 nüf. (1965); 16 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Kırmıt*), 1909 nüf. (1965). Ceyhan'ın 26 km kuzeybatısında, yüksl. 100 m. (M)

SAĞLAM sıf. (*sağ*'dan *sağ-la-m*). Varlığını, dayanıklığıyle değişmeden ve bozulmadan uzun süre koruyan: *Sağlam bina. Sağlam masa.* || Zarar görmemiş, bozulmamış: *Sağlam eşya kalmamak.* || Sakatlık ve hastalığı bulunmayan, sağlıklı: *Sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur* (Atasözü). *Sağlam olanlar askere alındı.* || Geçerliği olan: *Sağlam para.* || *Mec.* Yerine iyice oturmuş; sarsılma veya yıkılma ihtimali olmayan: *Sizin bahsettiğiniz sağlam kıymetler ancak bir lokma, bir hırka yaşamaya razı olanlar içindir* (A.H. Tanpınar). *Sağlam dostluk.* || Gerçek ve emin bir temeli olan: *Sağlam deliller. Sağlam haber.* || Kendisine itimat edilen, güvenilir: *Parayı sağlam bir adamla gönderiniz.* || Zf. *Halk dili.* Muhakkak, mutlaka: *Ne söylüyorsun baba? Sen sağlam seksen varsın, demişler* (R.N. Güntekin). *Böyle giderse sağlam sınıfta kalır.* || *Sağlam rüzgâr.* Bk. RÜZGÂR.

— ÇEŞ. DEY. *Sağlam ayakkabı değil,* bir kimsenin güvenilmez olduğunu belirtir. || *Sağlam kaba kotarmak,* (bir işi) yararlı ve elverişli bir duruma getirmek. || *Sağlama* (veya *sağlam kazığa*) *bağlamak,* (bir işi) güvenilir bir duruma koymak, garantiye almak. || *Sağlama gitmek. Argo.* Kıyasıya, öldüresiye dövmek.

— Denizc. *Sağlam dip,* gemi çapasının sağlam bir biçimde tutunabilmesine elverişli dip. || *Sağlam rüzgâr,* devamlı aynı yönden esen rüzgâr.

— İkt. *Sağlam döviz,* milletlerarası ilişkilerde kolaylıkla değiştirilebilen ve istenildiği zaman, amerikan doları, isviçre frangı, alman markı gibi bir para satın almak için kullanılabilen para. (M)

SAĞLAM (Tevfik), türk hekimi (İstanbul 1882-ay.y. 1963). Sultanahmet Üçler mektebini (1891), Soğukçeşme rüştiyesini (1895), Askerî Tıbbiye idadîsini (1898) bitirdi. Askerî tıbbiyeden yüzbaşı rütbesiyle çıktı (1903). Gülhane hastahanesinde çalıştı (1903-1906). Yeni kurulan Tıp Fakültesi Dahiliye laboratuvarı şefi oldu (1909). Balkan savaşında hizmet gördü (1912-1913). Birinci Dünya savaşında binbaşı rütbesiyle III. Kolorduda hıfzıssıhha müşaviri (1914), aynı yıl II. Ordu sıhhiye reisi oldu. Savaş bitinceye kadar bu görevde kaldı. Savaştan sonra Gülhane hastahanesi başhekimliğine getirildi (1919). Kurtuluş savaşında Dahilî ve İntanî Hastalıklar müfettişliğinde çalıştı. Ankara'da sıhhiye reisliğine tayin edildi. Rütbesi generalliğe yükseldi. Türkiye'de Verem Savaş derneğini kurdu (1927). 1932'de ordudan ayrıldı. Aynı yıl Tıp Fakültesi III. Dahiliye kliniği profesörü ve daha sonra ordinaryüs profesör; fakültede dekan; 1943-1946 yılları arasında İstanbul üniversitesi rektörü oldu. Eserleri: *İntanî Hastalıklar* (Süleyman Numan ile birlikte, 1911); *Yukarı Solunum Yolları Hastalıkarı* (1920); *Tifo Aşısı* (1921); *Lekeli Tifo* (1921); *Büyük Harpte 3'üncü Orduda Sıhhî Hizmet* (1941); *İstanbul Üniversitesi III. İç Hastalıkları Kliniği Yıllığı* (1942): *İç Salgı Bezleri Hastalıkları* (1945); *Klinik Tanı* (1946); *Metabolizm Hastalıkları ve Avitaminozlar* (1947); *Nasıl Okudum?* (1959). [M]

SAĞLAMA i. (*sağlamak*'tan *sağla-ma*). *Yeni.* Sağlamak işi.

— Mat. Bir problemin çözümünü veya bir hesabın doğruluğunu kontrol etme işlemi. (LM)

SAĞLAMAK geçl. f. (*sağ*'dan *sağ-la-mak*). Elde etmek: *Başarı sağlamak. Üstünlük sağlamak.* || Elde etmesine, ulaşmasına yol açmak, temin etmek: *Cezaevi idaresi bize, kapısı orta avluya açılan iki kişilik ayrı bir oda sağlayınca, çalışmak kolaylaştı* (Ş. S. Aydemir). *Arkadaşına para sağladı.* || *Esk.* Sağlamlaştırmak.

◆ **Sağlanmak** edilg. f. Sağlamak işine konu olmak: *İşe girmesi sağlandı.* (M)

SAĞLAMAK geçz. f. (*sağ*'dan *sağ-la-mak*). Yolun sağ tarafına geçmek. (M)

SAĞLAMCI i. (*sağlam*'dan *sağlam-cı*). Temelsiz işlere girişmeyen, işini sağlam tutan kimse. (M)

SAĞLAMLAMAK geçl. f. (*sağlam*'dan *sağlam-la-mak*). Sağlam hale getirmek. (M)

SAĞLAMLAŞMAK dönşl. f. (*sağlam*'dan *sağlam-la-ş-mak*). Sağlam hale gelmek.

◆ **Sağlamlaştırmak** geçl. f. Sağlam hale girmesini sağlamak: *Duvarı sağlamlaştırmak.* (M)

SAĞLAMLIK i. (*sağlam*'dan *sağlam-lık*). Sağlam olan kişi veya nesnenin hali: *Kumaşın sağlamlığı. Delilin sağlamlığı.*

— Bank ve Bors. *Piyasa sağlamlığı,* taleplerin arzdan fazla olduğu ve kurların yükseldiği zaman piyasanın almağa başladığı durum.

—Ed. ve G. santl. Anlatım veya gerçekleştirmedeki kesinlik, güçlülük: *Üslûpta sağlamlık.*

— Fizyol. *Sağlamlık göstergesi,* boy uzunluğunun (sm olarak) göğüs çevresini (sm olarak) ve ağırlığı (kilo olarak) çıkarmakla elde edilen sayı. (Pignet tarafından öne sürülen bu gösterge sağlamlıktan çok vücut iriliğini gösterir.)

— Metalürji. Bir malzemenin, özellikle bir madenin uzamaya karşı direnci. *Eşanl.* DAYANIKLILIK.

— ANSİKL. Metalürji. *Sağlamlık,* özellikle inşaat malzemesi olarak kullanılacak veya makine elemanlarının yapımında faydalanılacak maddeler için, bilinmesi gereken en önemli mekanik özelliklerden biridir. Bir madenin sağlamlığı, *E limit esneklik yükü, R kopma yükü,* kopmadan önce madenin uzunluk birimi başına uzama miktarını veren *uzama yüzdesi* ve kopma sırasında madenin daralma oranını veren *büzülme yüzdesi* ile nitelenir.

Foto. LAROUSSE

Bu büyüklüklerden malzemelerin direnci konusunda, çekme kuvvetleri altında çalışan elemanların kesitini hesaplamağa yarayan sabit sayı bulunur; buna *emniyet yükü* denir. (LM)

SAĞLICAKLA zf. (*sağlık* > *sağlıkcak* > *sağlıcak*, sıhhat'ten *sağlıcak-la*). Sağlıkla, esenlikle, rahatlık içinde: *Ördüğün bu çorabı sağlıcakla giyiyorsam* (Atillâ İlhan). *Sağlıcakla gidiniz!* (M)

SAĞLIK i. (*sağ*'dan *sağ-lık*). Organizması normal çalışan bir kimsenin durumu: *Erenköy sanatoryumunun bilgili ve duygulu doktorları, kafaları ve gönülleriyle onun sağlığını kurtarmak için çalıştılar* (Y. Z. Ortaç). *Sağlığına dikkat etmek.* || Organizmanın iyi veya kötü durumda bulunması: *Sağlığı yerinde olmak. Sağlığı zayıf olmak.* || Normal durum: *Ruh sağlığı. Vücut sağlığı. Eşanl.* SIHHAT.

— ÇEŞ. DEY. *Sağlık olsun*, üzücü bir durum karşısında «sağlık daha önemlidir» anlamında teselli sözü olarak kullanılır. || *Sağlığa yüz tutmak*, iyileşmeğe başlamak. || *Sağlığında*, yaşarken: *Halbuki babanın sağlığında bizim için bu zenginlikten faydalanmanın çareleri var* (H. R. Gürpınar). || *Sağlığınıza*, içki içerken «sağlıklı olmanız dileğiyle içiyorum» anlamında söylenen söz. || *Baş sağlığı dilemek.* Bk. BAŞ. || *Bundan iyisi can sağlığı*, bir şeyin çok iyi olduğunu belirtmek için kullanılır. || *Eline* (veya *elinize*) *sağlık*. Bk. EL. || *İyilik sağlık*. Bk. İYİLİK. || *Üstüme iyilik sağlık*, şaşkınlık belirtir.

— Giz. ilm. *Sağlık veya karaciğer çizgisi*, bilekten başlayıp, avuç içinden geçen ve serçe parmağına kadar uzanan çizgi. (Genel sağlık durumunu belirttiğine inanılır).

— Huk. *Sağlık hakkı*, kişilerin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmeyi, tıbbî bakım görmeyi isteme hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *Sağlık hizmeti*, insan sağlığına zarar veren çeşitli faktörlerin yok edilmesi ve toplumun bu faktörlerin tesirinden korunması, hastaların tedavi edilmesi, bedenî ve ruhî kabiliyet ve melekeleri azalmış olanların işe alıştırılması (rehabilitasyon) için yapılan tıbbî hizmetlere verilen ad. || *Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi*. Bk. ANSİKL. || *Sağlık zabıtası*, sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ve sağlık hakkının güven altında bulunabilmesi için gerekli düzenleme ve denetlemelerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Sağ. *Sağlık koruma*, hekimliğin, sağlığı korumak için neler yapılması gerektiğini inceleyen dalı. (Amacı, organizmanın normal işlemesi ve insan ile içinde yaşadığı ortam arasındaki ilişkilerin, bu ortamın insan üstünde yaratabileceği zararları önleyecek şekilde ahenkli bir düzene sokulmasıdır.) [Bk. ANSİKL.] || *Ağız ve diş sağlığını koruma*, ağız ve diş sisteminin iyi gelişmesini ve iyi korunmasını sağlamak amacıyle, hayatın çeşitli dönemlerinde, uygulanan önleyici ve tedavi edici yolların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Akıl sağlığını koruma*, akıl hastalıklarının doğmasını önlemek için uygulanan öğretici, önleyici veya psikoterapik nitelikteki tedbirlerin tümü. || *Halk sağlığı*. Bk. ANSİKL. || *Sanayide sağlık koruma*, fabrikalarda, işçileri çeşitli meslekî faaliyetlerinden doğabilecek tehlikelere karşı korumak için uygulanan tedbirlerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Zihin sağlığı*, Dünya Sağlık teşkilâtına göre, başkalarıyle uyumlu ilişkiler kurabilen, toplumsal veya fizik çevredeki değişikliklere yapıcı bir şekilde katılabilen veya katkıda bulunabilen bir kimsede, kişiliğin dengeli gelişimine tanıklık eden ruhî yatkınlık. Bk. ANSİKL.

— Sağ. ve İda. Bk. ANSİKL. || *Genel sağlık*, halkın içinde yaşadığı çevre şartlarına ilişkin olarak insan, hayvan, gayrimenkul, umumî yol v.b.nin temizlik ve kontroluna yönelmiş devlet fonksiyonu. (Bk. ANSİKL.) || *Küçük sağlık memuru*, merkez ve köylerde hastalıklardan korunma, bunlarla mücadele, sağlık ve sosyal yardım işlerinde hükûmet tabiplerine yardımcı olan memur. (Hükûmet tabiplerinden aldıkları emirle görev yaparlar.)

— ANSİKL. Huk. *Sağlık hakkı*, yaşama hakkının tabiî sonuçlarından biridir. Bununla birlikte klasik hak ve hürriyetlere oranla yeni kabul edilmiş sosyal haklardan sayılır. Sağlık faaliyeti, bir kanun hizmeti olarak uzun süreden beri devlet ve diğer kuruluşlarca yürütülür. Türkiye'de de, bugünkü teşkilâttan önce, 1331 tarihli, Sıhhiye Nezareti teşkilâtını düzenleyen ve Meclisi Âli-i Sıhhî'yi kuran kanunla, çeşitli gıda maddelerine, aşılara, bulaşıcı hastalıklara ilişkin tüzük ve kararnameler yürürlükteydi. Bütün bunlar, devletin klasik kamu hizmetlerinden biri olan sağlık kanunu hizmetine ilişkindi. Sağlık hakkı, sosyal devletin ödevlerinden biri niteliğindedir ve vatandaşlara devletten olumlu faaliyette bulunmayı isteme yetkisi verir.

Bunun için devletin sıhhî bakım ve buna bağlı diğer birçok ödevi vardır. İnsan Hakları Evrensel beyannamesi ve 1961 Anayasası da «devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşıyabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla görevlidir» hükmünü koymuştur. Yine Anayasa, sosyal güvenlik hakkına herkesin sahip bulunduğunu, devletin, sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilâtı kurmak ve kurdurmakla görevli olduğunu belirtir. Sosyal Sigortalar kurumu, sağlık hakkını, bu hakkın sahiplerine gerçek anlamıyle sağlamaktadır. Bir sigortalı için, hizmetin imkânları söz konusu olmaksızın bakım ve tedavi görmeyi isteme hakkı, kurumun da, bu istemi mutlaka karşılama görevi vardır. Anayasa'nın mutlak hükmü karşısında, bütün vatandaşların, devletin malî yeterliliği imkân verdikçe bu hakka kavuşturulması zorunludur. Sağlık hakkı geneldir; beden ve ruh sağlığını kapsar. Spor hizmetlerinden, dinlenme hakkına kadar birçok hizmet, hak ve ödev sağlık hakkıyle yakından ilgilidir.

Sağlık hakkının yalnız kabul edilmesi yeterli değildir. Bu hakkın gerçekleşmesini sağlayacak teşkilât, personel, araç ve hukukî düzenlemelere ihtiyaç vardır. Türkiye'de sağlık hakkı iki şekilde ele alınır: sağlık hizmeti ve sağlık zabıtası. *Sağlık hizmeti*, doğrudan doğruya bakım ve tedavi çalışmalarını gerçekleştiren bir teşkilâtla yürütülür. Bu teşkilâtın başında devlet gelir. Devletten başka, belediye, köy gibi kamu idareleriyle Sosyal Sigortalar kurumu, üniversite v.b. hizmet kuruluşları, özel kuruluşlar, dernekler sağlık hizmetlerinde bulunur. Devlet sağlık hizmetleri, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı tarafından yürütülür. Yalnız, askerlerin sağlık işlerinde Millî Savunma bakanlığı ile Jandarma Genel kumandanlıklarının, ayrıca düzenlenmiş yetki ve görevleri vardır. Sağlık bakanlığı her ilde bir sağlık müdürü, her ilçede de en az bir hükûmet tabibi bulundurur. Özel kanunla kurulmuş Hudutlar ve Sahiller Sıhhat Umum müdürlüğü de Sağlık bakanlığına bağlı olarak çalışır. Yurdun sağlık işlerinin görüşüldüğü en önemli kurul, sağlık bakanı tarafından toplanan Yüksek Sağlık şûrasıdır. İl ve ilçelerde Umumî Hıfzıssıhha meclisleri, mahallî sağlık işleri hakkında kararlar alır, bulaşıcı hastalıkların görülmesi halinde bunlarla mücadele için gereken tedbirlerin alınmasına yardımcı olur.

Sağlık hakkının sonucu olarak, sağlığı etkileyen suçlar ayrıca müeyyidelendirilmiş; başta Türk Ceza kanunu olmak üzere bazı kanunlar sağlık personeli tarafından belli suçların işlenmesini ağırlaştırıcı sebep saymıştır. Ayrıca, devletin ve diğer idarelerin sağlık hizmetleri sırasında kişilere verdiği zararlardan dolayı, kusurlu veya kusursuz sorumluluk ilkeleri gereğince maddî ve manevî tazminatla sorumlu tutulması mümkündür. Sağlık hakkı, sosyal delvetin başta gelen ödevlerinden birinin konusunu teşkil ettiği için, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesine girişildi, konuyle ilgili kanunlar çıkarıldı. Ancak, bunlardan henüz bütün Türkiye'yi kapsayan bir sonuç alınmadı.

● *Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi*, T.B.M.M.'de 5 ocak 1961 tarihinde kabul edilen 224 Sayılı kanunla «İnsan Hakları Evrensel beyannamesinde bir hak olarak tanınan sağlık hizmetlerinden faydalanmanın sosyal adalete uygun bir şekilde ifasını sağlamak» amacıyle uygulanmasına başlanan sağlık programı (başlangıcı 1 ağustos 1963). Kanunda, hizmetin bir programa göre gerçekleştirilmesi öngörüldüğü için ilk yıl sosyalleştirmeye Muş'tan başlandı. 1970'e kadar 28 ilde sağlık hizmetleri sosyalleştirildi: 1 ağustos 1964'te Kars, Van, Ağrı, Hakkâri, Bitlis, Ankara (Etimesgut); 1 ağustos 1965'te Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt; 1 mart 1967'de Adıyaman, Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli; 1 temmuz 1967'de Ankara (Abidinpaşa); 1 mart 1968'de Rize, Giresun, Gümüşhane, Artvin, Trabzon, İzmir (Selçuk, Torbalı); 1 mart 1969'da Maraş; 1 temmuz 1969'da Edirne; 1 ağustos 1970'te Nevşehir.

Kanunda, sosyalleştirmenin, vatandaşlar tarafından ödenecek primler ve kamu kesimine bağlı kurumların bütçelerinden ayrılacak ödeneklerle sağlık hizmetlerinin ücretsiz olarak görülmesi veya hizmetten yararlananın kendisine yapılan masrafın bir kısmına katılması öngörüldü. Sosyalleştirme çalışmalarına katılmak üzere, programın uygulandığı yerlere 1972'ye kadar 341 uzman hekim, 390 pratisyen hekim, 188 asistan, 11 eczacı, 46 diş hekimi, 1 579 sağlık memuru, 640 hemşire, 673 hemşire yardımcısı, 3 059 ebe, 1 586 sağlık savaş memuru tayin edildi.

● *Sağlık zabıtası*'nın ülke çapında sorumlusu ve yürütücüsü Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığıdır. Bu genel sağlık zabıtasından başka, her şehir ve kasaba belediyesi, sağlık mevzuatı uyarınca, o şehir veya kasabanın ihtiyaçlarına göre, kanunun gösterdiği hususlara ait bir zabıta yönetmeliği çıkarmak zorundadır. Bu yönetmelik, gıda maddelerinin temizliği, han, otel, eğlence yerleri gibi kamuya açık yerlerin ve genel olarak şehrin temizliğini sağlayacak kuralları koyar. Sağlık zabıta yönetmelikleri İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlıklarının inceleme ve onayından geçirilerek yürürlüğe konur. Sağlık zabıtası bakımından yürütülen faaliyetler, esas itibarıyle yine devlete bağlanmıştır. Ancak, sağlık işlerini denetleyen, sağlığa aykırı durumları önleyici işlem ve eylemlerde bulunan, Sağlık zabıtası görevini yapan birçok kuruluş vardır. Sağlık bakanlığı yanında, sağlık açısından tekel yetkisine sahip kılınmış Tekel Genel müdürlüğü, Türk Tabipler birliği, Eczacılar birliği gibi meslekî kuruluşlar da yer alır. Sağlık zabıtası hizmetlerinin başında, önleyici tedbirler gelir. Bunlar, mecburî aşılar, bulaşıcı hastalıkların görülmesi halinde kanunun öngördüğü yükümlülükler, yiyecek maddelerinin çeşitli tüzük ve yönetmeliklerle denetlenmesi, özellikle belediyelerin yürüttüğü çevre sağlığı, mezarlıklar, lağım, fosseptik çukur denetimi, çalışanların, ana-çocuk sağlığının korunması, devletin yoksul ve dar gelirli aileler için sağlık şartlarına uygun mesken ihtiyacını karşılama görevi, salgın hastalıkların yayılmasını önleme amacıyle gerekli tedbirleri alma v.b. konuları kapsar.

Sağlık hakkının gerçekleştiricisi olan devletin, sağlık konusundaki önemli bir zabıta görevi de, özel hastahaneleri, diğer hastahaneler gibi denetlemek, tıbbî müstahzarları, eczaneleri, doktorluk hizmetlerini, şifalı sulardan, kapılcalardan yararlanmayı sağlayan faaliyetleri devamlı gözetim ve denetim altında tutmaktır.

— Sağ. ● *Sağlık koruma*, insana kaçınılabilecek hastalıklardan ve en başta da bulaşıcı hastalıklardan korunmanın yollarını öğretir. Temizlik, giyeceklerin seçimi, meskenlerin yeri ve şartları, fizik ve psişik faaliyetin, uykunun düzenlenmesi v.b. konuları içine alır. Yaşa, faaliyete ve patolojik durumlara göre seçilecek ve diyetetik tarafından incelenen beslenme rejimleri de, sağlık korumaya girer. Sağlık koruma, ayrıca zehirlenmelerden korunma imkânını sağlar. Uygun bir rejim, ancak ağzın ve dişlerin iyi durumda olmasına bağlı normal sindirim fonksiyonlarıyle birlikte uygulanabilir.

● *Ağız-diş sağlığı*'nı gereğince korumak için elde bulunan tedbirler a) kişisel, günlük tedbirler ve b) muntazam aralıklarla bir uzmanın (diş hekimi veya ağız hastalıkları uzmanı) uyguladığı tedbirler olarak ikiye ayrılabilir. Kişisel bakım, her yemekten sonra yapılır ve belirli bir şekilde gerçekleştirilir (her dişin iç yüzü, dış yüzü ve üst kısmı temizlenmelidir: diş fırçalama, dişler arasına girmiş yemek artıklarının, ya bir ipek iplikle, ya karbonatlı-gazlı bir su ile yıkayarak çıkartılması v.b.). Bu işlerden başka, muntazaman bir dişçiye muayene olmak da gerekir. Dişçi, çürümeleri önleyebilir ve kişiye göre sık veya seyrek görülen, dişler arası taş tutması halinde, bu taşları temizleyebilir. Daha çok küçük yaştan itibaren çocukların özellikle diş bakı-

mına önem vermeli, sık sık hekime başvurarak dişlerinin zamanında, düzgün ve tam olarak çıkmasını sağlamalıdır. Çene kemikleri ve dişlerin biçimsizliği ve dişlerin yanlış yerden çıkması, diş cerrahîsiyle tedavi ettirilir. Diş çürükleri ve yaratacağı bozukluklar hemen önlenebilir. Çocukta olduğu gibi büyükte de, şiddetli yerel aksaklıklara (flegmon'lar), ağır kan zehirlenmelerine (Ösler hastalığı), çeşitli iltihaplı hastalıklara yol açabilecek olan ve özellikle önemli bir romatizma sebebi teşkil eden her türlü iltihaplanma, hemen tedavi ettirilmelidir. Diş protezi olanlar, ağız temizliğine özellikle önem vermelidir.

● *Halk sağlığını koruma,* bulaşıcı hastalıkları ve sebebi ne olursa olsun, çok sayıda insanı etkileyecek nitelikteki hastalıkları ortadan kaldırmak için alınacak tedbirleri gösterir. Bulaşıcı hastalıklarla savaşmanın birinci yolu, aşılamadır. Aşı, hem kişiyi korur ve kişisel bir sağlık koruma vasıtası teşkil eder, hem de toplumu korur. Çünkü korunan her fert, artık başkaları için bir hastalık bulaştırma kaynağı haline gelme tehlikesinden uzaklaştırılmış olur. Özellikle çiçek, difteri hastalıklarında ve genel olarak doğrudan doğruya insandan insana geçen tüm hastalıklara karşı girişilen mücadelede aşılama, önemli sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır.

Mikropları yayıcı etkenlerin yok edilmesi de başka bir mücadele şeklidir; sıtma, sarı humma, uyku hastalığı, tifüs gibi asalaklar (böcekler veya keneler) tarafından yayılan hastalıklarla etkin bir mücadele, ancak bu mikrop yayıcıların yok edilmesiyle gerçekleştirilebilir. Nihayet, veba gibi bazı hastalıklar da, birbirlerine ve insanlara hastalığı bulaştıran ve birer virüs deposu olan hayvanlardan ötürü yayılır. Veba salgınına karşı en iyi mücadele araçlarından biri, farelerin yok edilmesidir. Dünya Sağlık teşkilâtının (O.M.S.) Milletlerarası Sağlık Kuralları tüzüğü, büyük salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için alınacak tedbirleri öngörür. Mikropların yol açtığı verem ve frengi gibi bazı hastalıklar, yayılmak için, bazı özel toplumsal şartlara (kötü mesken şartları, yetersiz beslenme veya halkların yer değiştirmesi, savaş) ihtiyaç gösterir; toplumsal sağlık koruma yer ve zamanın kendine has şartlarını göz önünde tutarak bu salgınların yayılmasını sınırlandıracak çevreleri inceler. Mikroplardan ileri gelmeyen bazı hastalıklar da vardır: sebebi bilinen ama gelişme şartları çok yönlü olan alkolizm ve sebebi bilinmeyen ama hangi şartlar altında ortaya çıktığı gittikçe daha iyi belirlenen ve erken teşhis edildiği zaman tedavisi mümkün olan kanser gibi. Millî ve milletlerarası kuruluşlar, bu hastalıklara karşı önleyici ve tedavi edici mücadelelere girişmiştir.

● *Sanayide sağlık koruma,* iş hekimliğiyle birlikte, insanın çeşitli meslekî faaliyetlerinin yol açtığı kazalardan ve hastalıklardan korunması amacını güder. Amaçları çok yönlüdür: ferdi, karşılaştığı tehlikelerden korumak, toplumu ferdin yaratabileceği tehlikelerden uzak tutmak (msl. hasta bir tren kondüktörü, bir gıda sanayiinde çalışan ve bulaşıcı hastalığı olan bir kimse v.b.); nihayet, daha iyi verim alınmasına imkân sağlamak. Sağlık koruma kavramı, ilerleme kavramına ayrılmaz bir biçimde sıkı sıkıya bağlıdır ve ortaya attığı her soru, tıbbın çerçevesini geniş ölçüde aşan meseleler ortaya çıkarmaktadır. Eğitim, haberleşme, her derecede toplumsal teşkilâtlanma (ailede, şehirde, meslekte, millette ve milletlerarası alanda), sağlık korumanın unsurlarıdır ve bu hekimlik kolunu insan uğraşlarının en önemlilerinden biri haline getirmiştir.

● *Zihin sağlığı*'nı daha iyi hale getirmek veya korumak için kullanılan araçların tümü, *zihin sağlık koruma*'sını meydana getirir. Bu faaliyet alanı, kamu sağlığı servislerinin çalışma alanından daha geniştir. Çünkü, zihin sağlık koruması, fertlerin ve grupların gelişimi üstünde şu veya bu ölçüde etkisi olan her şeyi kapsamaktadır.

— Sağ. ve İda. *Genel sağlık* terimi, mahallî olarak temin edilen ve sağlığı hedef alan bütün hizmetleri kapsar. XIX. yy.dan bu yana bu hizmetler evrensel gelişme gösterdi. Önceleri kanalizasyon, çöp toplama ve sokakları temizlemekten ibaret olan bu hizmetlere sonradan, koruyucu hizmetler de (yiyecek kontrolları, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, aşılama) eklendi. Daha sonraları sefalet yuvalarının temizlenmesi, umumî hela ve hamam yaptırılması v.b. çevre sağlığı hizmetleri genel sağlık kavramının kapsamına girdi. 1948'de kurulan Dünya Sağlık teşkilâtı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu alanda ve millî sağlık programlarının hazırlanmasında yardımcı oldu.

Sağlığı koruma, hastalık tehlikesinin yok edilmesi demektir. Halkın ve halkın içinde yaşadığı çevrenin sağlık şartlarının düzenlenmesi ve devamının temini bir kamu hizmetidir. Sağlık, sükûn ve emniyeti temin devletin klasik fonksiyonları arasındadır. Bu bakımdan genel sağlığın temini her toplumda öncelik taşıyan bir kamu hizmetidir. Bu hizmetin kurulması altyapı tesislerinin kurulmasıyle başlar. Bunlar yol, kanalizasyon, suların kontrolu, yeterli sağlığı koruma tedbirlerinin (aşılar gibi) temini gibi hususların yapılmasını gerektirir. Bu alt yapı tesislerinin işleyişinin kontrolu ise bir zabıta, kolluk işidir. Türkiye'de halen genel sağlık alanında 1930 tarihli Umumî Hıfzıssıhha kanunu yürürlüktedir. Genel sağlık şartlarını ıslah, ferdî ve sosyal sağlığa zarar veren âmillerle mücadele, gelecek nesillerin sıhhatli olarak yetişmesini temin etmek ve halka sıhhî ve sosyal yardımı ulaştırmak üzere Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı, bugün genel sağlık alanında üst yetkili makamdır.

Beş Yıllık Kalkınma planlarında ve Yıllık programlarda halk sağlığı üstünde özellikle duruldu. İkinci Beş Yıllık Kalkınma planında «çevre sağlık şartlarının düzeltilmesi, halkın sağlık konusunda eğitilmesi, bulaşıcı hastalıkların yok edilmesi, beslenme şartlarının geliştirilmesi, ana - çocuk sağlığı, okul sağlığı, gençlerin sağlığı, işçi sağlığı gibi konularda koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine öncelik verileceği» belirtildi. Ayrıca 1961 Anayasası herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesi ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla devleti ödevli kıldı ve bunu vatandaşların sosyal hakları arasında ele aldı (md. 49).

Devlet genel sağlığı temin etme ödevini hem merkezî teşkilât bakımından hem de «yerinden yönetim» idareleri bakımından ele alır. Belediyelerin ödevleri arasında, «belde halkının sıhhat, selâmet ve refahını temin; umuma açık yerlerin temizliğine, intizamına bakmak; yenilecek, içilecek ve umumun sıhhatine mutaallik kullanılacak şeylerle yerlerinin murakabesi; umumun yiyip içmesine, yatıp kalkmasına, taranıp temizlenmesine, eğlenmesine v.b. mahsus yerlerin ve buralarda satılan şeylerin temizliğine ve sıhhîliğine dikkat etmek; salgın ve bulaşıcı insan ve hayvan hastalıklarının önüne geçmek; ölenleri muayene etmek ve gömülme ruhsatı vermek; sıhhî şartlar içinde kesim yapılan belediye salhanesinden başka yerlerde kasaplık hayvan kestirmemek; mürebbiye, sütnine, hizmetçi, ahçı, çamaşırcı, uşak, hamal v.b. gıda satıcıları, süt satanlar ve benzerleriyle halkla temas eden hizmet erbabı işçilerin sıhhî ve fennî muayenelerini yaptırmak; ehliyet ve sıhhat vesikaları vermek; nakil vasıtalarının temizliğine dikkat etmek; umumî ve hususî yerlerin süprüntülerini muntazam ve fennî vasıtalarla toplatmak; su getirtmek, suları sıhhî ve temiz tutmak, su kanallarını temizlettirmek; umuma mahsus helâ yaptırmak v.b. sayılmıştır. Bütün bu ödevler genel sağlık tanımının unsurlarını ortaya koymaktadır.

Genel sağlık şartlarında gelişme, toplumdaki insan unsurunun da güçlenmesi anlamını taşır.

◆ **Sağlıklı** sıf. Sağlığı yerinde, sıhhatli: *Sağlıklı bir çocuk.*

◆ **Sağlıksız** sıf. Sağlığı bozuk, sıhhatsiz. (LM)

SAĞLIK i. (*salık*'tan). Salık, haber.

— DEY. *Sağlık* (veya *salık*) *vermek.* Bk. SALIK.(M)

Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı, koruyucu ve tedavi edici hekimlik hizmetlerini düzenlemek, sosyal yardım çalışmalarını yürütmek, serbest hekimlik ve eczacılık faaliyetini denetlemek amacıyle kurulan devlet teşkilâtı. Önce *Sıhhat ve İçtimaî Muavenet vekâleti* adı altında kuruldu (1920). 1945'te Anayasa terimlerinde yapılan türkçeleştirme sırasında adı Sosyal Yardım bakanlığı olarak değiştirildi. Bakanlığın görevleri dışında bütün illerde ayrıca Iğdır, toplum sağlığı konularıyle ilgilenmek; çevre sağlığı ve beslenme şartlarının düzeltilmesine çalışmak; koruyucu ve tedavi edici sağlık kurumları açmak; bunlar için gerekli elemanları yetiştirmek, bu gibi kuruluşların kurulmasına izin vermek ve bunları denetlemek; eczacılık işlerini ve ilâç sanayiini kontrol altında tutmak; muhtaçlara, sakatlara, çocuk ve yaşlılara sağlık hizmeti sağlamak; gıda maddelerini, içme sularını sağlık yönünden denetlemek; her türlü tedavi ve muayene kurumunun kuruluşunu ve denetimi işlerini yürütmek; sağlık personelinin eğitimiyle ilgilenmek; sağlık konularında halk eğitimi yapmak.

Teşkilâtın başında bir bakan, bir müsteşar ve müsteşar muavinleri bulunur. Bakanlığa bağlı kurullar: Yüksek Sağlık şûrası, Sosyalleştirme Genel kurulu, Sosyal hizmetler Danışma konseyi, Verem Savaşı Danışma ve İnceleme kurulu, Sıtma Eradikasyonu Koordinasyon komitesi, Hemşirelik İstişarî konseyi, Kodeks komitesi, Gıda ve Beslenme Yüksek Koordinasyon komitesi, Bakanlık encümeni, Koordinasyon kurulu, Plan grubu, Bütçe grubu, İdarî Geliştirme komitesi, Bakanlık İnzibat komisyonu. Danışma birimleri: Planlama ve Koordinasyon başkanlığı, Danışma Kurulu başkanlığı, Teftiş Kurulu başkanlığı, Hukuk müşavirliği, Savunma sekreterliği. Esas birimler: Sağlık İşleri, Tedavi Kurumları, Sosyal Hizmetler, Verem Savaşı, Sıtma Eradikasyonu, Meslekî Öğretim, Eczacılık ve Tıbbî Müstahzarlar, Nüfus Planlaması Genel müdürlükleriyle Sosyalleştirme Dairesi başkanlığı, Ana-Çocuk Sağlığı müdürlüğü ve Trahom Savaş müdürlüğü. Yardımcı birimler: Zat İşleri ve Muamelât, Sağlık Propagandası ve Tıbbî İstatistik, Donatım Genel müdürlükleriyle Dış Münasebetler Dairesi başkanlığı, Muhasebe, Daire ve Evrak müdürlükleri.

Bakanlığın bölge teşkilâtı 16 bölge müfettişliğinden meydana gelir: 1. İstanbul (merkez), Edirne, Kırklareli, Tekirdağ; 2. Sakarya (merkez), Bolu, Kocaeli, Zonguldak; 3. Bursa (merkez), Balıkesir, Çanakkale; 4. İzmir (merkez), Aydın, Denizli Manisa, Muğla; 5. Eskişehir (merkez), Afyon, Bilecik, Kütahya, Uşak; 6. Antalya (merkez), Burdur, Isparta; 7. Ankara (merkez), Çankırı, Kastamonu, Kırşehir, Nevşehir, Yozgat; 8. Konya (merkez), Niğde; 9. Samsun (merkez), Amasya, Çorum, Ordu, Sinop; 10. Sıvas (merkez), Kayseri, Tokat; 11. (Adana (merkez), Gaziantep, Hatay, İçel, Maraş; 12. Trabzon (merkez), Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize; 13. Elazığ (merkez), Adıyaman, Bingöl, Malatya, Tunceli; 14. Diyarbakır (merkez), Mardin, Siirt, Urfa; 15. Erzurum (merkez), Ağrı, Erzincan, Kars; 16. Van (merkez), Bitlis, Hakkâri, Muş.

Bakanlığın üç konuda toplu bölge teşkilâtı vardır: 1. Sıtma Savaş Bölge başkanlığı (Amasya, Bitlis, Kastamonu, Kırklareli, Nevşehir, Ordu, Tekirdağ, Uşak illeri dışında bütün illerde ayrıca Iğdır, Karaman ve Lüleburgaz'da); 2. Trahom Bölge başkanlığı (Adana, Diyarbakır, Gaziantep, Malatya, Van); 3. Frengi müşavirliği ve Şube tabiplikleri (Adıyaman, Bolu, Gaziantep, Kars, Malatya, Ordu, Sıvas) ve 30 yerde şube tabipliği.

Bakanlığın il teşkilâtı, bütün illerdeki sağlık ve sosyal yardım müdürlükleri, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği iller dışında kalan 50 ildeki hükûmet tabiplikleri, bütün illerde mevcut 153 devlet hastahanesi, 28 yerdeki göğüs hastalıkları hastahaneleri, 3 sanatoryum, 4 kemik hastalıkları hastahanesi, 3 akıl hastalıkları hastanesi, 1 cüzam hastahanesi, 5 trahom hastahanesi, 24 doğumevi, 19 deri ve tenasül hastalıkları dispanseri, 64 kuduz tedavi istasyonu, 11 cüzam savaş dispanseri, 41 merkez, 44 şube ve 367 istasyondan meydana gelen ana-çocuk sağlığı kuruluşları, 23 sağlık koleji, 26 köy ebe okulu, 11 sağlık müzesinden meydana gelir.

Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi işleri ayrı bir kuruluş tarafından yürütülür. Bakanlığa bağlı kuruluşlar da şunlardır:

Hudut ve Sahiller Sağlık Genel müdürlüğü (İstanbul), hıfzıssıhha enstitüleri müdürlükleri (Ankara, Adana, Diyarbakır), Hıfzıssıhha okulu (Ankara), Sosyal Hizmetler akademisi (Ankara), Florance Nightingale Hemşire Yüksekokulu müdürlüğü (İstanbul), Gevhernesibe Sağlık Eğitim Enstitüsü müdürlüğü (Ankara), Sağlık İdaresi Yüksekokulu müdürlüğü (Ankara), Adana Sıtma Enstitüsü müdürlüğü, Gaziantep Trahom Enstitüsü müdürlüğü, kreş ve gündüz bakımevleri (Ankara).

Bakanlığın kuruluşundan bugüne kadar görev alan bakanlar: Dr. Refik Saydam (30 ekim 1923), Dr. Mazhar (22 kasım 1924), Dr. Refik Saydam (4 mart 1925) [2. defa], Dr. Hulusi Alatas (15 ekim 1937), Dr. Sadi Konuk (18 ocak 1945), Dr. Behçet Uz (7 ağustos 1946), Dr. Kemali Bayezit (10 haziran 1948), Dr. N. Reşat Belger (23 mayıs 1950), Dr. Ekrem Hayri Üstündağ (20 eylül 1950), Dr. Nafiz Körez (9 aralık 1955), Dr. Lütfi Kırdar (26 kasım 1957), Prof. Dr. Nusret Karasu (29 mayıs 1960), Prof. Dr. Ragıp Üner (5 eylül 1960), Dr. Suat Seren (20 kasım 1961), Dr. Yusuf Azizoğlu (26 haziran 1962), Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay (5 kasım 1963), Dr. Kemal Demir (26 aralık 1963), Dr. Faruk Sükan (20 şubat 1965), Dr. Edip Somunoğlu (27 ekim 1965), Dr. Vedat Ali Özkan (1 nisan 1967), Prof. Dr. Türkân Akyol (26 mart 1971), Dr. Cevdet Aykan (13 aralık 1971), Dr. Kemal Demir (22 mayıs 1972) [2. defa]. (M)

Sağlık kolejleri, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına bağlı, sağlık hizmetleri için eleman yetiştiren, orta dereceli meslek okulları. Ortaokula dayalı olan bu kurumlarda dört yıl süren öğrenim şu bölümlere ayrılır: hemşirelik, sağlık memurluğu, ebelik, laboratuvar, radyoloji tedavi ve laboratuvarı, çevre sağlığı. Bu okullardan 1961-1972 yılları arasında 29'u yatılı, 5'i gündüzlü olmak üzere 27 kız, 7 erkek veya kız-erkek okulu olarak 34 kurum çalışmağa başladı. (M)

Sağlık müzesi, İstanbul'da Sultanahmet'te müze. Dr. Hikmet Hamdi tarafından kuruldu (1918). Önce zührevî hastalıklarla ilgili tablo ve şekiller sergilendi; sonradan bunlara bulaşıcı ve sosyal hastalıklarla ilgili tablo ve şekiller eklendi. Müze 1928'de ve 1939'da yeniden düzenlendi. Müzede ilk, orta ve lise öğrencilerine yardımcı olacak nitelikte Fizyoloji ve Anatomi bölümleriyle Kanser, Verem, Akıl ve Ruh Sağlığı, Beslenme Hastalıkları, Diş Sağlığı, Bulaşıcı Hastalıklar v.d. bölümler yer alır. (M)

Sağlık okulları, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına bağlı olarak, köy ebesi ve hemşire yardımcısı yetiştirmek amacıyle kurulan orta dereceli meslekî öğretim kurumları. İlkokul mezunlarının üç yıl öğrenim gördüğü bu okullarda iki bölüm vardır: 1. ana-çocuk sağlığı; 2. medikal bakım. Birinci bölümü bitirenler, köy ebesi olarak Bakanlık Sağlık İşleri Genel müdürlüğü; ikinci bölümü bitirenler hemşire yardımcısı olarak, Bakanlık Tedavi Kurumları Genel müdürlüğü emrinde görev alırlar. 1961-1971 Arasında, öğrencileri kız olan otuz okul faaliyet gösterdi. (M)

SAĞMA i. (*sağmak*'tan *sağ-ma*). Sağmak işi.

— Tar. sanay. *Sağma makinesi,* ineklerin, keçilerin, koyunların sağılmasını pnömatik olarak yapan makine. (M)

SAĞMACA. Arkeol. Çorum yakınındaki Sağmaca çayının batısında bir burun üzerinde höyük. 1966'da A. Ünal tarafından araştırıldı. Klasik devre ait yerleşme ve mezarlar bulundu. (M)

SAĞMAK geçl. f. (esk. türk. *sagmak*). Bir memeyi parmak uçlarıyle sıkarak içindeki sütü akıtmak: *İneğin altını temizlerim, sütünü sağarım. Ocağa vurur, kaynatırım* (Y. K. Karaosmanoğlu). || (Balı) Arı kovanından almak: *Kovan sağmak.* || Yumak veya toplu halde bulunan bir şeyi çözmek: *İplik yumağını sağmak.* || *Argo.* Bir imsenin parasını veya malını yavaş yavaş sızdırmak. || *Esk.* [Bulut için] Yağmur yağdırmak.

◆ **Sağdırmak** ettrg. f. Sağmak işini yaptırmak, sağmasına yol açmak. (M)

SAĞMAL sıf. (*sağmak* > *sağ-malı,* sağılacak olan'dan). Kendisinden süt alınan, süt veren (hayvan): *Sağmal koyun. Sağmal keçi.* || *Argo.* Parası alınacak (adam).

— DEY. *Sağmal inek. Argo.* Sürekli dolandırılan kimse. (M)

Sağmalcılar Kapalı Ceza ve Tevkif evi, İstanbul'da, Sağmalcılar'da kapalı ceza ve tevkif evi. Yapımına 1955'te başlandı. 1968'de açıldı. Sultanahmet Ceza ve Tevkif evi buraya taşındı. Cezaevi 120 000 m²'lik bir alanı kaplar. Bunun 30 000 m²'lik bölümü hücre kısmına ayrılmıştır. Kadın ve çocuk koğuşları ayrıdır. Ayrıca kütüphane, sinema salonu, cami, çeşitli atelyeler (marangozluk, halıcılık, terzilik, matbaacılık, trikotaj) vardır. 100 Yataklı hastahane, müdür ve öteki görevlilerin kaldıkları 7 dairelik lojman da yapılar arasındadır. Buradaki tutuklu sayısı 1972'de (haziran) 1 700 kişiydi. Bugün, *Bayrampaşa Kapalı Ceza ve Tevkif evi* adını almıştır. (M)

SAĞRI i. (esk. türk. k.). Anat. ve Zool. Memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki omurga kısmı: *Atın sağrısı.* || İnsanda leğenin son ve alt kısmı. || *Sağrıbel eklemi,* beşinci bel omuru ile sağrının üst yüzü arasındaki eklem. (Beşinci bel omuru sağrı üzerine yatay olarak oturmaz, öne ve aşağıya doğru oldukça eğiktir; bundan ötürü sağrı-bel eklemi çok naziktir; bu hal bel ve siyatik ağrılarının sebebi olan sağrı-bel diski lezyonlarının sıklığını izah eder.) || *Sağrı-bel kası,* omurga oluğu boyunca enseden kuyruksokumuna kadar uzanan ve birçok et parçası halinde dilsi çıkıntılar yapan kas kütlesi. || *Sağrı kemiği,* bel kemiğiyle kuyruksokumu kemiği arasında bulunan kemik. || *Sağrı örtüsü,* atın kuyruk dibini örten koşum takımı parçası; hem süs, hem koruma görevi yapardı. (Sağrı örtüleri genellikle deriden veya madenden yapılırdı; külâh biçiminde olur, kancalarla kuskuna bağlanırdı.) || *Sağrı-siyatik bağı,* leğendeki iki bağa verilen ad: *büyük ve küçük sağrı-siyatik bağları.* (Kuyruksokumu kemiği ile kalça kemiği arasında gerili geniş, dayanıklı, telsel bağlardır.)

— Coğ. Bir dağın sırtı.

— Deric. Hayvanın sağrısından yapılan deri.

— İnş. *Dam sağrısı,* yanlardan mahyalıklarla ve alttan akıntılarla sınırlanmış genellikle üçgen biçiminde çatı pahı. (Bk. ANSİKL.) || *Eğik dam sağrısı,* ön hattı yapı cephesine eğik olan sağrı. || *Kilise dam sağrısı,* dıştan görülen absid.

— Kasaplık. Omurganın böbrek bölgesindeki kasları kapsayan et parçası. (Sağrı kemikli bir parçadır, filetoyu, yalancı filetoyu ve göden kısmını içine alır.)

— ANSİKL. İnş. *Dam sağrısı,* bir yandan yapının yan duvarına, öbür yandan uzun pahlara dayanan üçgen biçiminde bir tür çatıdır. Dam sağrıları ikiye ayrılır: örttüğü duvarlar birbirine dikse, *dik dam sağrısı;* bu duvalar arasındaki açılar dik açıdan farklıysa, *eğik dam sağrısı* söz konusudur. Dam sağrısı ister dik, ister eğik olsun, kurulması için enine yerleştirilmiş bir makas gerekir; bu makas mahyanın ucunu kabul eder ve çatı babasını tutar; ayrıca mahya ile aynı düşey düzlemde olan ve «dam sağrısı makası» denilen ikinci bir yarım makasa ihtiyaç vardır; nihayet «mahyalık yarım makasları» denilen iki yarım makas daha kullanılır; bu yarım makaslara uzun pah aşıklarının ve dam sağrısının uçları geçer. Bu iki yarım makasın mahyaları çatı babasına verev bir şekilde bağlanır.

— Zootekn. *Sağrı,* uzun, geniş, kalın ve düzgün olmalıdır. Doğrultusu kalça ucu ile kaba ucunu birleştiren doğru ile ifade edilir. Binek atında sağrı doğrultusu hemen hemen yatay olmalıdır (Yaklaşık olarak 20° eğik). Koşum atında doğrultu biraz daha eğiktir (40°'ye kadar). Sağrı çok eğik olursa, *düşük sağrı* denir. Sağrı kasları az gelişmişse, *keskin sağrı* veya *katır sağrısı;* sağrı tombulsa, *katmerli sağrı* adını alır. (LM)

SAĞRILAŞMA i. (*sağrı* > *sağrılaşmak*'tan *sağrılaş-ma*). Patol. Son bel omurlarının sağrı omuru şeklini alması.

— ANSİKL. *Sağrılaşma,* tek veya iki taraflı olabileceği gibi omur ekseninde sapmaya veya alttaki diskin işleyişinde bozukluğa sebep olabilir. Bu bel-sağrı kusuru çoğu zaman bel ağrısı çekenlerde görülür, fakat hiç bir ağrısı olmayanlarda da rastlanabilir. Bu bölgedeki ağrılar, mutlaka sağrılaşmadan ileri gelmez. (L)

SAĞU i. (esk. türk. *şağı, şağu*). Ed. Orta asya türk edebiyatında ölen bir yiğidin iyiliklerini, yararlıklarını, erdemlerini dile getirmek amacıyle söylenen şiir.

— ANSİKL. Ed. Orta Asya Türkleri arasında ölen kimseler (özellikle yiğitler) için yapılan yuğ (veya yoğ) törenlerinin çok önemli bir yeri vardı. Bu sebeple Göktürklerde ve Uygurlarda mesleği yasçı ve ağıtçı olan kimseler bulunuyordu. Şamanlıkla yakın ilgisi olan bu yuğ törenlerinde ağıtçıların okudukları *sağu*'lar, genellikle anonimdir. Bazı sağular da ölenin ağzından söylenmiş gibi gösterilir. Dörtlüklerden meydana gelen sağuların dörtlük sayısı belirli değildir. Çoğunlukla ilk üç mısra kendi arasında, son mısra bütün dörtlüklerin son mısraıyle kafiyeli olur. *Divanü Lûgat-it-Türk*'te görülen *Alp Er Tunga Sağusu* aynı adlı bir türk kahramanının arkasından söylenmiştir. Sağunun türk halk edebiyatındaki adı *ağıt,* divan edebiyatındaki adı da *mersiye*'dir. (M)

SAĞUCU i. (*sağu*'dan *sağu-cu*). Ağıtçı. (M)

SAĞYAĞ bİş. i. Bk. SADEYAĞ.

SAĞYAZI bİş. i. *Yeni.* Kelimelerin yazılışında kullanılması kabul edilmiş olan harf düzeni. *Eşanl.* İMLÂ. (M)

SAH i. (ar. *sıhhat*'ten *sahh*). İda. *Esk.* Ferman, berat v.b. evrak ve resmî belgelerin doğruluğunu onaylayan «sahihtir» kelimesinin kısaltılmış şekli. (Ferman, berat ve diğer resmî evrak defterdar ve reisülküttap tarafından kontrol edildikten sonra sadrazam tarafından görülür ve bir defa daha incelendikten sonra ya sadrazamın kendi eliyle veya tezkirecisi tarafından üzerine *sah* işareti konarak nişancıya gönderilirdi. Nişancı bu belgeyi bir kere daha inceler ve tuğrasını çekerdi.)

— DEY. *Sah çekmek,* bir yazının doğru olduğunu bu işaretle belirtmek.

— Matbaac. Tashih provasında yapılan düzeltmenin değil, dizilmiş metnin ilk şeklinin doğru olduğunu belirten işaret (Arap alfabesindeki *sat* ve *ha* harfleriyle gösterilir: صح.) [M]

SAH çoğl. i. (ar. *sâha*'dan *sâh*). *Esk.* Alanlar, sahalar. (M)

SAHA i. (ar. *sâha*). Alan: *Yusuf yere atlayarak hayvanların başını tuttu ve ağır ağır bir kum sahayı geçti* (Sabahattin Ali). *Beykoz'dan başlayarak aşağıda ta Kuzguncuk'a kadar devam eden sahayı kaplardı* (A.Ş. Hisar). *Bu, münevverleri dil, tarih, arkeoloji sahalarında araştırmalara yöneltən [...] asil bir ilim hasretiydi* (Ş.S. Aydemir). || *Esk.* Avlu.

— Anat. *Döl sahası,* yumurtada blastoderm keseciğinin ilk embriyon taslağını meydana getirdiği nokta. (Böceklerde bölütlenme sona erdiği zaman blastoderm iki bölgeden ibarettir; bunlardan biri olan döl sahası, ilk embriyon taslağıdır.)

— Ask. denizc. *Deniz Saha kumandanlığı.* Bk. ANSİKL.

— Biyol. *Yayılma sahası,* bir sistematik birimin veya bir taksonun (familya, cins, tür, çeşit) çoğu zaman aralıklı olarak yaygın bulunduğu bölge. (Biyocoğrafyacılar bunun sınırlarını tayin etmeğe çalışır. A. de Candolle'ye göre canlıların çoğu için bir en elverişli gelişme sahası bulunduğu gibi, bir de daha az elverişli yaşama şartlarının bulunduğu, fakat daha geniş bir yayılma sahası vardır.)

— Cerr. *Ameliyat sahası,* organizmanın, üzerinde cerrahî ameliyat yapılan bölümü. (Bu bölge steril bezlerle sınırlandırılır; bu bezlere de, teşmil yoluyle «ameliyat sahası» adı verilir; bu bezleri kompres için kullanılan gaz beziyle karıştırmamak gerekir. Günümüzde pek göz alıcı olmayan, fakat kolay görülen renkli [mavi veya yeşil] bezler kullanılır.)

— Denizc. *Açık saha,* bir geminin tonajının hesaplanmasında ana güvertenin üzerinde

Sahaflar çarşısının eski hali

yapılmış olan ve nizamlara uygun kapatıcı tertibat ile teçhiz edilmemiş bulunan saha: *Bir açık saha, yük konulmamak şartıyle net tonaja dahil edilmez.* || *Kapalı saha,* bir ticaret gemisinin ana güvertesinin üzerinde bulunan, nizamlara uygun kapatıcı tertibatla teçhiz edilmiş olan ve geminin tonaj hesabında dikkate alınan kapalı yer.

— Fiz. *Esk. Sahai mıknatısiye,* magnetik alan.

— İkt. *Serbest ticaret sahası,* 1972'den sonra Arjantin, Brezilya, Bolivya, Şili, Paraguay, Uruguay ve Peru'nun kurmayı kararlaştırdıkları serbest mübadele sahası (Montevideo, 1960). || *Serbest mübadele sahası,* aralarında, gümrük yasaları ve ticarî mübadeleyle ilgili sıkı kararları yürürlükten kaldırmış iki veya daha çok gümrük alanı. || *Para sahası,* aralarında paralarını serbestçe değiştiren ülkeler topluluğu. (İkinci Dünya savaşından sonra birçok milletin parasının bozulamaması yüzünden ticarî mübadelelerde karşılaşılan güçlükleri gidermek için bu tür bir saha kuruldu. Böylece dolar sahası [A.B.D., Kanada, Filipinler, Bolivya, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik cumhuriyeti, Guatemala, Haiti, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Peru, Salvador, Venezuela], sterlin sahası [Büyük Britanya, Kanada dışında Commonwealth ülkeleri, İzlanda, Irak, İrlanda, Ürdün, Libya], frank sahası [Fransa ve eski fransız birliğinden doğan ülkelerin büyük kısmı] ve gerçek bir para sahası meydana getirmeyen ruble sahası [halk cumhuriyetleri] meydana geldi.)

— Sil. *Etki sahası,* belirli bir silâhın mermisini bir hedefe ulaştırabileceği uzay parçası. (Uçaksavar topçuluğunda bir silâhın niteliksel sınırları o silâhın belirli bir hedef için etki sahasının şeklini belirler. Bu sınırlar namluya veya atışı ve tanzimi hazırlayıcı âletlere bağlı olabilir. Bir silâhın etki sahasının belirli bir yükseltideki yatay düzlem ile arakesiti, o silâhın o yükseltide bulunan belirli bir hedef için «etki bölgesi»ni verir.)

— Spor. *Sahaya yerleşmek,* futbol gibi bazı spor karşılaşmalarında rakip takıma karşı üstünlük sağlamak.

— ANSİKL. Ask. denizc. Bir devletin birkaç denizde kıyısı varsa veya aynı denizdeki kıyıları çok uzun olursa her denizde veya denizin bölgelerinde *deniz saha kumandanlıkları* kurulur. Bunlar genellikle bir koramiral tarafından yönetilir ve Deniz Kuvvetleri kumandanlığına bağlıdır. Bir deniz saha kumandanı kendi bölgesinde bulunan ve Deniz Kuvvetleri kumandanlığına bağlı olan karadaki makam ve kuruluşlarla (deniz müstahkem mevkii, deniz üssü, askerî liman v.d.) kendi emrine verilmiş bulunan çeşitli tip muharip ve yardımcı gemilerin en üst âmiridir ve görevleri şunlardır: bölgesini denizden gelecek tehlikelere karşı savunmak, emrindeki deniz kuvvetleriyle kendi bölgesindeki deniz harekâtını hazırlayarak yönetmek, bölgedeki kara, hava ve jandarma kuvvetleriyle karşılıklı yardım, destek ve işbirliği yapmak, emrindeki gemi ve kuruluşların eğitim, moral, bakım, tutum, onarım işlerini yürütmek, ihtiyaçlarını karşılamak ve savaşa hazır bulundurmak. Bu kumandanlıklar için standart bir kuruluş yoktur. Kumandanlığa verilen göreve, durum ve içinde bulunulan şartlara göre teşkilâtlanır. Deniz saha kumandanlığı görevli bulunduğu denizle veya ülkeye göre coğrafî yeriyle yahut denizin bir bölümüyle adlandırılır: Akdeniz Saha kumandanlığı veya Türkiye'de olduğu gibi Kuzey, Güney Deniz Saha kumandanlıkları veya Kuzey Atlantik Saha kumandanlığı gibi. (LM)

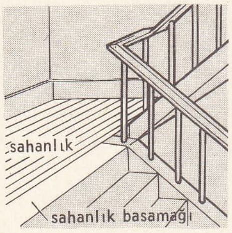

sahanlık (inş.)

SAHÂ i. (ar. *sahā*). *Esk.* Cömertlik, el açıklığı.

◆ **Sahâkâr** sıf. *Esk.* Cömert, eli açık. (M)

SAHA i. Bk. SEHA.

SAHA (Megh Nad), hintli astrofizikçi (Sevratali, Bengal 1893-Yeni Delhi 1956). Kalküta üniversitesinde profesörlük yaptı. Yüksek sıcaklıkların ve kuvvetli basınçların tayflar üstündeki etkisini inceledi. 1920'de, atomların iyonlaşmasıyle ilgili ilk teoriyi ve bir atmosfer içinde atomların farklı iyon durumları arasındaki denge teorisini kurdu. Bu teoriyi, Güneş tacına ve yıldız atmosferlerine uyguladı. (L)

SAHABE çoğl. i. (ar. *şāhib*'den *şahābe*). *Esk.* Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş kimseler: *Yine bu sene Sıffîn'de Muaviye ile birlikte bulunan sahabeden Ukbe İbni Amiri'l-Cühenî ve yine sahabeden Semure İbni Cündüb ve Malik İbni Ubadeti'l- Gafikî radıyallahuanhu vefat eylemişlerdir* (Cevdet Paşa). || Sahipler, sahip çıkanlar, tutanlar.

— ANSİKL. Hz. Muhammed, islâm dinini yaymağa başladığı zaman ona inananlar, çevresinde toplandılar. Bunlara «Hz. Muhammed'in arkadaşları» anlamında *sahabe* denildi. Kimlerin sahabe sayılacağı konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları Hz. Muhammed'i gören her müslümanın sahabe olduğunu söyler. Bazıları da sahabe olmak için bir süre Hz. Muhammed ile birlikte bulunmanın gerektiğini savunur. Genel görüşe göre Hz. Muhammed ile bir süre birlikte bulunan, onu gören her müslüman sahabeden sayılır. Hadis bilgini Buharî de bu görüşü savunur. Hz. Muhammed'in yanında yaşayan fakat âma olduğu için onu göremeyen bazı kişiler de sahabeden sayılır (İbni Ümmi Mektum gibi).

Müslüman olmayan veya Müslümanlıktan dönen kişiler (Hz. Muhammed'i görmüş bile olsalar) sahabeden sayılmaz. Müslümanlar sahabeye büyük bir önem verir; dinî hükümler konusunda Kur'an'dan sonra en önemli delil olan «Sünnet»ler Hz. Muhammed'in söylediklerini duyarak, yaptıklarını görerek anlatan sahabenin sözlerine dayanır. Kur'an'da ve birçok hadiste sahabe övülür. Bu yüzden hadis araştırıcıları hadis nakli konusunda sahabeyi güvenilir kimseler (Udul) sayar. İslâmlığın kuruluş ve yayılma dönemindeki hizmetlerinden dolayı onların söylediklerini tenkit etmezler.

Sahabeden herhangi birinin adı geçince saygı için «Allah ondan razı olsun» anlamındaki dua cümlesi (*radıyallahuanhu*) söylenir. Sahabeye dil uzatmak, sövmek büyük günah sayılır. İslâmlıkta sahabeye sövmenin cezası dayak, sövmeye inat ve ısrarla devam edenlerin ise idamdır. Sahabeyi, hadis bilginleri çeşitli yönlerden sınıflandırdılar. Çok hadis rivayet edenlere *müksirun* denir. Bunların başında Ebu Hureyre gelir. Bu sahabe 5 374 hadis rivayet etmiştir. Sonra sırasıyle Abdullah İbni Ömer 2 630, Enes bin Malik 2 286, Ebubekir'in kızı Ayşe* 2 210, Abdullah 1 540, Ebu Said Hudri 1 170 hadis rivayet etmiştir. Az hadis rivayet edenlere de *mukillun* adı verilir. Ayrıca bazı hadis bilginleri sahabeyi derece ve fazilet bakımından da bazı gruplara ayırırlar. Bunların arasında muhaddis Hâkim Neysaburi'nin sınıflaması en çok ilgi görenidir. Bu muhaddise göre sahabeler, derece bakımından şöyle sıralanır: 1. Mekke'de İslâmlığı ilk kabul edenler. Bunlar arasında cennetle müjdelenen on sahabe vardır (bk. AŞERE-*i mübeşşere*); 2. Dârünnedve azaları; Ömer'in İslâmlığı kabulünden sonra müslüman olanlar; 3. Habeşistan'a hicret eden müslümanlar; 4. Birinci Akabe'de Hz. Muhammed'e biat edenler; 5. Akabe'de Hz. Muhammed'e biat edenler; 6. Hz. Muhamed Kuba'dayken kendisine katılan müslümanlar; 7. Bedir savaşına katılan müslümanlar; 8. Bedir savaşı ve Hudeybiye antlaşması arasında Medine'ye hicret edenler; 9. Hudeybiye yakınındaki ağaç altında Hz. Muhammed'e biat edenler; 10. Hudeybiye antlaşmasıyle Mekke'nin fethi arasında hicret edenler; 11. Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olanlar; 12. Mekke'nin fethinde ve Hz. Muhammed'in son haccında kendisini gören çocuklar. Sahabenin sayısı hakkında islâm bilginleri kesin bir sayı veremezler. Çeşitli söylentilerde bu sayı 60 000 -114 000 arasında değişir. Hadis bilginleri, hadis ilminin temeli olan sahabe üstünde çok yönlü araştırmalar yaptılar. Bu alanda yazdıkları eserlerin bir kısmını onların erdemlerine, bir kısmını da biyografilerine ayırdılar. Bu tür kitaplarda birçok sahabenin hayatı hakkında bilgi verilir. Sahabenin erdemlerini konu edinen eserlerin en önemlileri şunlardır: Ahmed İbni Hanbel, *Fezailü's-Sahabe* (Sahabenin Erdemleri); Ebu Ahmed İbnül Hüseyin-Beyhakî, *El-Musannef fi Fezaili's-Sahabe* (Sahabenin Erdemleri Hakkında Yazılanlar); Abdurrahman İbni Muhammed Kurtubî, *Fezailü's-Sahabe* (Sahabenin Erdemleri); Muhammed İbni Muhammed Bekrî, *Hüsnü'l-İsabefî Fazli's-Sahabe* (Sahabenin Erdemleri Hakkında Yerinde Güzel Söz). Sahabenin biyografilerinden bahseden önemli eserler şunlardır: İbni Sad, *Tabakatü'l-Kübra* (Büyük Tabakalar); İbni Abdil Berr, *El-İstiab fi Marifeti'l-Eshab* (Sahabenin Tanınması Hakkında Kitap); İbni Hazer Askalânî, *El-İsabe fi Temyizi's-Sahabe* (Sahabenin Tanınması Ayırt Edilmesi Konusunda Doğru Yol). [→ Bibliyo.] (M)

SAHABET i. (ar. *şahābet*). *Esk.* Sahip çıkma, benimseyip koruma, kayırma. || *Sahabet etmek,* korumak, kayırmak: — *Hakkı var, diye sahabet ettim* (R. H. Karay). [M]

SAHABÎ i. (ar. *sohbet*'ten *şahābî*). *Esk.* Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş kimse: *On iki sene kadar müddet-i Hilâfetinde ekseriya sahabi olmayan Benî Ümeyye'yi vali ve emîr nasb etti* (Cevdet Paşa).

◆ **Sahabiye** i. Sahabi'nin dişili. (M)

SAHAF i. (ar. *şuhf* > *şahhāf,* kitapçı'dan). *Esk.* Genellikle eski kitaplar satan kitapçı. (Bk. ANSİKL.) || *Sahaflar şeyhi,* sahaf mesleğinden olanların bağlı bulunduğu esnaf loncasının başı.

— ANSİKL. Osmanlı devletinde *sahaf* adı verilen kitap satıcıları ilk olarak XVI. yy.-da Bursa'da görüldü. Edirne hükûmet merkezi olduktan sonra sahaflık mesleği bu şehirde de gelişti. Sahaflar genellikle büyük camilerin avlularında kitaplarını sergilerdi. İstanbul'da Sahaflar* çarşısı kurulduktan sonra kitap satışı burada yapılmağa başladı.

Çarşıda dükkânı bulunanların dışında, *bohçacı* adı verilen gezici sahaflar da konakları dolaşarak satış yapardı. Kitap tellâları ve kâhyalarıyle birlikte bir esnaf loncası meydana getiren sahaf topluluğunun başında sahaflar şeyhi bulunurdu. (M)

SAHAFET i. (ar. *sahāfet*). *Esk.* Zayıflık, incelik. || Akılsızlık, akıl azlığı. (M)

Sahaflar çarşısı, İstanbul'da Beyazıt camii yakınında yazma veya elden düşme kitap alım satımı yapılan çarşı.

Osmanlı devletinin ilk başşehirleri olan Bursa ve Edirne'de sahaflar, ellerine geçen kitapları meraklılarına satmak için daha çok, büyük camilerin avlularında kitap sergileri düzenlediler. Bu gelenek İstanbul'da Fatih, Eyüp ve Beyazıt camilerinin avlularında devam etti. Kitap alım satımı gittikçe gelişti ve sahaflık kârlı bir meslek halini aldı. Fatih medresesi kurulurken, sahaflar bu müesseseye birçok değerli kitap satmıştı. Kapalıçarşı yapılınca sahaf esnafı bu çarşıda şimdi halı kilim satan dükkânların bulunduğu bölüme yerleşti; burada bugün hâlâ sahaflar çarşısı tabelasını taşıyan bir yer vardır.

Sahaflar öteki esnaf kulları gibi bir loncaya mensup ve bu loncanın kurallarına bağlıydılar.

Mürekkepçi, kalemci, kâğıtçı, divitçi, mücellit, müzehhip esnafıyle hattatlar da sanatlarını sahaflara yakın yerlerde icra ederlerdi. Sahaflar çarşısının ayrıca kitap tellâlları ve kâhyaları vardı. Tellâllar kitap

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

artırma işlerini düzene koyarlar, kâhyalar ise esnaf ahlâkına ait kuralların uygulanmasını sağlarlardı.

Müellif hattıyle yazılmış eserler, bir yazarın bütün eserleri, aile mirası olarak kalan kütüphaneler Sahaflar çarşısında yapılan büyük artırmalarla satılırdı.

Sahaflar çarşısı edebiyatçıların, kitap ve edebiyat meraklılarının, medrese öğrencilerinin, az ele geçen ve çok aranan kitaplara düşkün zengin kişilerin, elçilik memurlarının, yabancı gezginlerin sık uğradıkları, uzun süre oturdukları bir yerdi. Burada edebiyatla, bilimle ilgili güzel ve yararlı konuşmalar olur, bilginler ve sanatçılar birbirleriyle çoğu zaman burada tanışırlardı.

Sahaflar yetenekli yoksul öğrencilere okuma imkânı sağlamayı bir gelenek haline getirmişlerdi. Bu öğrenciler sahaflara gelip istediği kitabı alır, okur veya istinsah edebilirlerdi. Kâtip Çelebi'nin bu imkândan bol bol yararlandığı anlaşılmaktadır. Kâtip Çelebi eserlerinde Ortadoğu'nun bütün sahaflarındaki kitapları görüp notlar aldığını veya onları satın aldığını söyler.

Ele geçen değerli eserler dükkânlara çağırılan hattatlara kopya ettirilir ve böylece sayıları çoğaltılırdı. Bu iş bugünkü anlamda, bir çeşit yayımcılığa benzemektedir; fakat yazarın eserini telif hakkı vererek satın almak o devrin yapmadığı bir iştir. Sahaflar çarşısındaki sahaflar günden güne alışveriş güçlerini yitirdiler. Çünkü matbaanın Türkiye'ye gelmesinden sonra Babıâli'de yepyeni bir kitapçılık gelişmeğe başladı. Sahaflar bundan sonra kendilerine daha iyi bir kazanç sağlamak amacıyle çarşıdaki yerlerinden birer ikişer ayrılarak göz önünde dükkânlara yerleştiler (genellikle Babıâli caddesine).

Beyazıt civarında, Sultan Mahmud ve Abdülmecid zamanında gelip fes ticareti yapan tunusluların dükkânlarını Kapalıçarşı'ya taşımalarından sonra onlardan boşalan dükkânlara da sahaflar geçti. Böylece Sahaflar çarşısı, Beyazıt'a ve medreselere çok yakın bir yere, Beyazıt camiinin yanıbaşındaki Hakkâklar (mühürcüler) çarşısına gelmiş oldu. 1950'de çıkan yangında ahşap kitapçı dükkânlarından on beşi yandı. Yangından zarar gören kitapçılar kitaplarını Beyazıt camii avlusunda satmağa başladılar. İstanbul belediyesi yanmayan binaları da yıktırdı; sayısı otuz kadar olan esnafa Beyazıt camii avlusunda birer baraka verdi. Birkaç yıl sonra yanan dükkânların yerine Belediye bugünkü çarşıyı yaptırdı. Sahaflar çarşısında uzun süre, yalnız yazma eser alışverişi yapıldı. Yazma eserlerin günden güne azalması, buna karşılık matbaa baskısı kitapların çoğalması ve aranması, esnaftan bir kısmının aynı zamanda basma eser alıp satmak zorunda bıraktı. 1935'ten sonra sahaflar hem yazma hem basma kitap alıp sattı. Şirket kurarak kitap bastırmağa başlayan sahaflar da oldu. Sahafların bastırdıkları kitaplar, daha çok Kur'an, tefsir gibi dinî konularda kitaplardı. 1930'lardan sonra çarşıda yabancı dil kitap alışverişine yer verildi. Bugün yeni kitap da satılmaktadır.

Sahaflar çarşısında pek çok değerli kütüphane satılmış ve bu kütüphaneler, çoğu zaman gereğince değerlendirilemeden dağılıp gitmiş, bu husus haklı yakınmalara konu olmuştur. Bu kütüphaneler arasında ünlü yazarlara, devlet adamlarına ait olanlar da vardı. Sahaflar çarşısını konu edinen eserler arasında Ahmed Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanı, Musahipzade'nin bazı piyesleri, Antoine Galand'ın *Hatıralar*'ı v.b. yer alır.

Bugün Sahaflar çarşısında 24 dükkân satış yapar. İstanbul Sahaflar derneği adıyle bir de derneği vardır. (M)

SAHAFLIK i. (*sahaf*'tan *sahaf-lık*). Sahafın yaptığı iş, eski kitaplar alıp satma işi. (M)

SAHAGUN (veya **CIUDAD SAHAGUN**), Meksika'da (Hidalgo eyaleti) yer, Mexico yakınında. Otomobil yapımı. (L)

SAHAGUN (Bernardino Ribeira DE), ispanyol bilgini (Sahagun 1488'e doğr.-Tlatelolco, Mexico 1590). Mexico'da fransisken misyoneri olarak bulundu (1529). Tlatelolco kolejine rektör oldu. Bazen ispanyolca, bazen nahuatl diliyle din, tarih, etnografya ve dilbilimle ilgili birçok eser yazdı (bu eserlerin büyük bir kısmı kaybolmuştur). En önemli eseri *Historia General de las Cosas de Nueva Espana*'dır (Nueva Espana Genel Tarihi) [1829-1830'da yayımlandı]. (L)

SAHAİF çoğl. i. (ar. *ṣaḥife*'den *ṣaḥā'if*). *Esk.* Sayfalar, yapraklar: *Artık sahaifinde iktab-ı hayatımın / Bir nükte-i sürura tesadüf muhal olur* (Tevfik Fikret). [M]

SAHA'LAR. Bk. DOLGAN'LAR.

SAHALİN, japonca **Karafuto**, S.S.C.B.'de büyük ada, Uzakdoğu'da, Ohotsk denizinde, Primoriye eyaletinin açığında; 76 400 km². Japon denizinin kuzey uzantısı olan Tatar boğazıyle karadan ayrılır. Okyanus iklimi soğuk ve sislidir. Ormanlar ve ren geyiği otlaklarıyle örtülü olan adanın başlıca gelir kaynakları maden işletmeleri ve kıyı denizlerinde balıkçılıktır (balık, kabuklu deniz hayvanları). Kuzeyde petrol, merkezde (Aleksandrovsk-Sahalinskiy ve Duz) ve güneyde (Uglegorsk) kömür çıkarılır. Kereste sanayii. Konservecilik (balık). Nüfusu birkaç yüzbin kişi olan adanın küçük şehirleri, limanlar (Aleksandrovsk-Sahalinskiy, Poronaysk) ve iç kısımda Yujno-Sahalinsk'tir.

— Tar. 1857'den sonra yavaş yavaş Ruslar tarafından işgal edildi. Portsmouth antlaşmasıyle (1905) güneyi, 50° paralelden itibaren Japonya'ya verildi. Rus devriminden (1917) sonra Japonlar birkaç yıl bütün adayı işgal ettiler. 1945'ten beri S.S.C.B.'nindir. (L)

SAHAN i. (ar. *ṣaḥn*'dan *ṣahan*). İçinde yumurta v.b. şeyler pişirmeğe veya yemek koymağa ve ısıtmağa yarayan, derinliği az madenî kap: *Sahandaki yemeği tekrardan tencereye boşaltıp...* (Orhan Kemal). [M]

SAHANLIK i. (*sahan*'dan *sahan-lık*). Merdiven başlarında ve ortalarında bırakılan, dar kenarı en az bir basamak eninde düz yer: *Her iki katın dar sahanlıklarına sanıkları, yahut gelen gidenleri oturtmak için tahta sıralar konulmuştu* (Ş. S. Aydemir). *Üçüncü sesleniște, kalpazan Meliko sahanlıkta göründüştü* (Kemal Tahir). || Bazı taşıtların giriş kapısı önünde bulunan ayakta durmağa mahsus yer: *Tramvayın sahanlığı.* || Sahanların konulduğu yer.

— Dy. Buhar lokomotifinin arka tarafında makinist ve ateşçinin bulunduğu yer. || Kenarsız vagon.

— ANSİKL. İnş. Çok katlı yapılarda her katın merdivenleri başında bırakılan *sahanlık*'lara dairelerin kapıları açılır ve genişlikleri basamak uzunluğuna eşit olur. Bir merdivenin uzunluğu yirmi bir basamağı geçerse *dinlenme sahanlıkları* ile kesilir. Ayrıca belediye hudutları içindeki yapıların sahanlık boyutları belediye yönetmeliklerince tespit edilmiştir.

◆ Sıf. Bir sahanın aldığı miktar: *Üç sahanlık pilav.* (M)

SAHARA çoğl. i. (ar. *ṣaḥrā*'dan *ṣaḥārā*). *Esk.* Sahralar, çöller, kırlar. (M)

SAHARANPUR, Hindistan'da (Uttar Prades) şehir, Delhi'nin kuzeyinde, 185 000 nüf. Demiryolu atelyeleri. Kâğıt fabrikası. Pamuklular.

● *Tarih.* Şehir, Muhammed bin Tuğluk tarafından kuruldu (1340). Timur'un Hindistan seferi sırasında yıkıldı. Panipat'a giderken burada konaklayan hint-türk hükümdarı Babur tarafından yeniden onarıldı (1526). Cihangir ve Şah Cihan devirlerinde şehir av hayvanlarının bolluğu yüzünden av merkezi haline getirildi. Bu iki hükümdar Saharanpur ve köylerinde av köşkleri, saraylar yaptırdılar. Evrengzib'in ölümünden sonra şehir, Hint-Türk imparatorluğunun elinden çıktı. Sikhîlerin saldırıları sırasında büyük yıkım gördü. Sonra Barha Seyidlerinin yönetimine geçti. 1754'te Ahmed Şah Dürranî tarafından Kotila savaşında gösterdiği hizmete karşılık olarak Rohilla Necib Hana verildi. Tekrar Sikhîler ve Marataların saldırılarına uğradı (1770). Bu saldırılar, Rohilla Necib Hanın oğlu Gulam Kadir'in, Sikhîler ve Maratalara karşı aldığı sert tedbirler ve katliamlarla son buldu (1785). Gulam öldürülünce şehir Marataların eline geçmiş de, şehre hâkim olan gene Sikhîlerdi. 1803'te yapılan Delhi savaşından sonra şehir İngilizlerin yönetimi altına girdi. (ML)

Selimiye camii orta **sahnı**, Edirne (Osmanische Türkei adlı kitaptan)

SAHARE çoğl. i. (ar. *sāḥir*'den *saḥāre*). *Esk.* Büyücüler, sihirbazlar: *Sahare-i şu'bedebaz tac-ı islâm ile serefraz oldukta* (Veysî). [M]

SAHARİ çoğl. i. (ar. *ṣaḥrā*'dan *ṣaḥārī*). *Esk.* Sahralar. (M)

SAHAROV (Aleksandr), rus asıllı dansçı (Maryupol [bugün Jdanov] 1886-Siena 1963). Karısı alman asıllı Klothilde **von Derp** (genç kızlık adı: von DER PLANITZ [Berlin 1895]) ile 1913'ten 1954'e kadar bütün dünya sahnelerinde dans ettiler. Özellikle sololar ve ikili danslardan meydana gelen bir repertuvarları, kendilerine has modern bir üslûpları vardı (*Acayip Bourrée, Ünlü Yüzyıl Çağında, Chopin'in Prelüdü*). Sahneden ayrıldıktan sonra Roma'ya yerleşerek öğretmenlik yaptılar. (L)

SAHAT çoğl. i. (ar. *sāḥa*'dan *sāḥāt*). *Esk.* Alanlar, sahalar. (M)

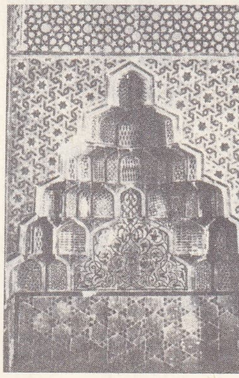

Sahibata camii çinili mihrabı

SAHAVET i. (ar. *saḥāvet*). *Esk.* El açıklığı, cömertlik. || Kadın adı. || *Sahavet-kâr*, cömert, eli açık. || *Sahavet-kârane*, cömertlikle. (M)

Sahayifü'l-Ahbar (*Haberlerin Sayfaları*), müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendinin tarihi. *Sahayifü'l Ahbar fî Vakayi'l-A'sar* (Yüzyılların Olayları Hakkında Haberlerin Sayfaları) veya *Cami'üd-Düvel* (Devletleri Toplayan) adlarıyle de tanınır. Müneccimbaşının eserine bu adlardan hangisini verdiği kesin olarak bilinmiyor; fakat birincisini verdiği sanılıyor. Eser «günün gerçekleri bölümleri», «tarih kelimesinin anlamı», «tarih biliminin tanımı» konusu ve tarihçide bulunması gereken niteliklerin belirtilmesiyle başlar. Ayrıca başlangıç kısmında, bu kitabı yazarken başvurduğu 72 kaynağın adı verilir. Müneccimbaşı, çağın geleneğine uyarak eserinin büyük kısmını islâm tarihine ayırmıştır. Kitapta İslâmlığın doğuşundan 1672'ye kadar kurulan islâm devletleri hakkında bilgiler ve avrupa ve bizans tarihiyle ilgili açıklamalar vardır. Arapça yazılan eser, Ahmed III zamanında sadrazam Damat İbrahim Paşanın emriyle içlerinde şair Nedim'in de bulunduğu bir kurul tarafından Türkçeye çevrildi; 1868'de üç cilt halinde basıldı. (M)

SAHB çoğl. i. (ar. *ṣāḥib*'den *ṣaḥb*). *Esk.* Hz. Muhammed devrinde yaşamış, kendisini görüp, sohbetinde bulunmuş olan kimseler. (M)

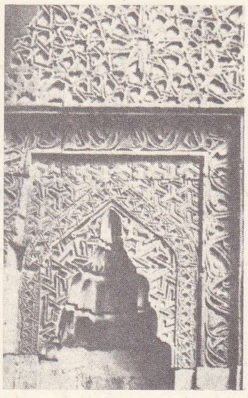

Sahibiye medresesi mihrabı (Anadolu Medreseleri adlı kitaptan)

SAHBA i. (ar. *aṣḥāb* > *ṣahbā*, al, kızıl'dan). *Esk.* Şarap, özellikle kırmızı şarap. (M)

SAHEL veya **SAHEL SUMMAM** (VAD), Cezayir'de vâdi; 195 km. Biban'lar kütlesinde doğar, Hamza ovasından geçer, do-

Foto. MEYDAN

ğuya döner ve Curcura sıradağlarıyle Biban sıradağları arasında geniş bir yapısal çöküntüye girer. Yukarı kesiminde kurak olan vâdisi aşağıya doğru zeytin ağaçlarıyle kaplıdır. Vâdinin bir daralmasından sonra vad, Summam* adını alır ve Karbon burnunun güneyinde Bicaye körfezine dökülür. (L)

SAHEL i. Bk. SAHİL.

SAHEL-BENİN, 1959'dan beri Fildişi Kıyısı, Yukarı Volta, Nijerya ve Dahomey devletleri arasındaki gümrük birliği. (L)

SAHHAKA veya **SEHHAKA** i. (ar. *saḥḳ*'-tan *saḥḥāḳa, seḥḥāḳa*). *Esk.* Sevici. (M)

SAHHAR sıf. Bk. SEHHAR.

SAHIN i. (ar. *ṣaḥn*). *Esk.* Bir yapının ortasında veya önünde duvarlarla çevrili üstü açık yer, avlu. || Ortalık, meydan. || Oyuk, boşluk. || Sahne. || Büyük kâse. || *Sahn-ı azîm,* yeryüzü. || *Sahn-ı çemen,* çimenlik, bahçe. || *Sahn-ı dûreng,* dünya. || *Sahn-ı gülistan* (veya *gülşen*), çiçek, özellikle gül bahçesi. || *Sahn-ı lâlezar,* lâle bahçesi. || *Sahn-ı sîm,* beyaz kâğıt. Ay kursu.

— Anat. *Esk.* Kulağın dış boşluğu.

— Eğ. *Esk. Sahın medreseleri* (veya *sahnı seman*), İstanbul'da Mehmed II tarafından kurulan medreseye verilen ad. (*Sahnı seman* adı sekiz [ar. *seman*] medrese bölümünden meydana geldiği için verilmişti.) Bk. ANSİKL.

— Mim. *Esk.* Cami içine açılan kapıyle mihrap duvarı arasında kalan ve mihraba dikey olarak uzanan bölüm. (Bk. ANSİKL.) || Bir kilise tonozunu taşıyan iki ayak dizisi arasında kalan ters dönük gemi biçimindeki alan. (Bk. ANSİKL.) || *Orta sahın,* camilerde ana kubbe altındaki kısım. || *Yan sahın,* orta sahının yanlarında yer alan kısım.

— ANSİKL. Eğ. *Esk. Sahın medreseleri* veya *sahnı seman*'a, başlangıç bilgilerinin verildiği iptidayı hariç (veya hariç medresesi) ile ortaöğrenim kurumu olan iptidai dahilî (veya dahil medresesi) bitirenler alınırdı. Sahn medresesini bitirenler müderris olarak ders okutur veya kadılık, müftülük ve meşihat memurlukları yapardı. Bk. MEDRESE.

— Mim. Küçük camiler tek sahınlıdır ve kubbenin altına rastlayan alanı kaplar. Büyük camilerin içi, mihrap duvarına dik olmak üzere boydan boya üç bölüme ayrılır. Bunlardan ortadaki orta sahın (veya merkezî sahın), her iki yanda daha dar olanlar ise yan sahın adını alır. Yan sahınlar, orta kubbeyi taşıyan sütunlarla cami dış duvarlarını bağlayan revakların veya mahfilin altına rastlar. Camilere bitişik olarak yapılan bazı medreselerin, ders okutmak için özel sahınları yoktu ve dersler, namaz dışında cami sahınında verilirdi.

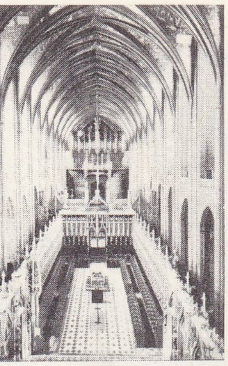

Albî katedralinin sahnı

Bir kilisede *sahın,* transeptum tonozuyle ana kapı arasında kalan geniş bir alandır. Tek sahınlı olanlar yanında, bir orta sahın (veya merkezî sahın) ve bunun iki yanında yan sahınlar bulunan kiliseler de vardır. Yan sahınlar merkezî sahından alçak olabilir. İlk hıristiyan bazilikalarında (San Paoli fuori Le Mura) en çok beş sahın inşa edilirdi. Jakobenlerin kiliseleri bir dizi ayakla ayrılan, aynı yükseklikte iki sahından meydana geliyordu (Toulouse Jacobins kilisesi); fakat XII. ve XIII. yy.larda genellikle üç sahınlı katedraller (Reims, Amiens, Chartres, Rouen, Coutances) yapıldı. Bunların yanı sıra beş sahınlı kiliseler de (Paris, Bourges, Saint-Sernin de Toulouse, Köln) inşa edildi. Güney Fransa'dakilerin hemen hepsi tek sahınlıdır (Albi, Perpignan, Bordeaux, Carcassonne). [LM]

Sahibataoğulları şeceresi

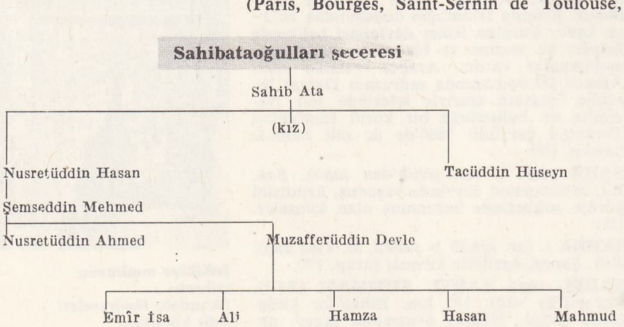

SAHIT sıf. (ar. *saḫṭ*'tan *sāḫıṭ*). *Esk.* Aşırı derecede öfkelenmiş, dargın. (M)

SAHİ zf. (ar. *ṣaḥîḥ*'ten). Gerçekten, gerçek olarak, doğrulukla: *Acaba Pakize'nin dediği sahi olmasın? Erkekler, kadınlar gibi sevemezler mi?* (Ahmed Rasim).

◆ **Sahiden** zf. Gerçekten, hakikaten: *Hayat sahiden tehlikeli bir yol oluyor, bu yolda kabil değil yürüyemeyeceğimi sanıyordum* (Orhan Kemal). [M]

SÂHİ sıf. (ar. *sehv*'den *sāhi*). *Esk.* Hata eden, yanılan. (M)

SAHÎ sıf. (ar. *saḫāvet*'ten *saḫi*). *Esk.* Cömert, eli açık: *Civan-merd-i cihandır şuhmeşreptir melek-hudur / Sahîdir ehl-i dildir nüktedandır nüktepiradır* (Nef'i). [M]

SAHİB i. ve sıf. Bk. SAHİP.

Sahibata camii veya **Larende mescidi,** Konya'da cami. Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'un veziriazamı Sahib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırıldı (1259). Konya'nın güneyinde, eski surların bitişiğinde, Larende ve Karaman kapısı yanındadır. Caminin yanında hânkâh ve türbe vardır, Evkaf kayıtlarına göre cami eskiden iki minareliydi. Taçkapının iki yanında bulunan minarelerden soldaki yıkıldı. Yapının en güzel yeri taçkapısıdır. Kapı düşey olarak üçe ayrılır. Dörtgenlerden kurulan bu bölümlerin orta kısmında yandakilerden daha geniş ve sivri kemerli, içerlek bir kapı vardır. Taçkapının büyük kemerleriyle alttaki basık sivri kemerin arası mukarnaslarla birbirine bağlıdır. Taçkapının büyük kemeriyle içerlek kapı arasındaki boşluğun yan duvarlarında, hücre ve büyük kemeri tutan sağ ve sol ayaklar, onların köşelerinde de başlıklı kısa birer sütun yer alır. Kapının sağ ve sol tarafında altlı üstlü iki pencere vardır. Üstleri sivri kemerli hücre biçiminde olan bu pencerelerin çevreleri kordonlarla süslenmiştir. Alt pencereler, mukarnaslı mihrap biçiminde küçük bir kapıya benzer. İki yanındaki kenarlarında kabartma yazıyle ayetler vardır. Saçağın altında yan yana konulmuş dört taş üzerine girift olarak süslü bir kitabe bulunur. Caminin minaresinin dışı sırlı tuğlalarla örtülü ve on altı yarım sütun biçiminde dikey dilimlidir. Kapının iki yanındaki sebillerin altında Bizans devrinden kalma iki lahit taşı, üst temeltaşı olarak kullanılmıştır. Bu taç kapıdan bir avluya girilir. Caminin mihrabı, çinilerle süslüdür. Mihrabın sol tarafında türbeye bakan bir pencere ve türbeye girilen küçük bir kapı vardır. Sahibata camiinin çinili pencereleri selçuklu mimarîsinde hemen hemen tek örnektir. Duvarlarında mozaik çinilerle yapılan süslemelerdeki stilize Ali yazıları da üstünde durulacak niteliktedir. (M)

SAHİB ATA FAHREDDİN ALİ, selçuklu veziri (öl. 1288). Anadolu Selçuklu devletinin sonlarına doğru, özellikle İlhanlıların Anadolu'ya hâkim olduğu sırada vezir olarak devlet yönetiminde önemli rol oynadı. Denizli (Ladik), Honas ve Afyonkarahisar gibi şehirler selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev III tarafından kendisine tımar olarak verildi. 1276'da Denizli için Germiyanoğlu Ali Bey ile savaştı ve ertesi yıl onu Afyon kalesinde hapsetti. 1277 Cimri isyanında Moğolların yanında bulunduğu sırada oğullarından Tacüddin Hüseyin ile Nusretüddin Hasan, Karamanoğlu Şemseddin Mehmed Bey tarafından Akşehir'de Değirmen çayında öldürüldü. (Bk. KARAMANOĞULLARI.) Bunun üzerine Fahreddin Ali hemen Konya önüne gelerek bir moğol-selçuklu ordusunun başında Mut ovasına yürüdü ve Mehmed Beyi öldürttü; Karamanlıları sindirdi; Gıyaseddin II Mesud'un Selçuklu tahtında yalnız kalmasını sağladı (1285). Moğollar, büyük miktarda vergi isteyince buna karşı çıkan Cahib Ata, İlhan Argun'un yanına gitti; Anadolu'ya döndükten kısa bir süre sonra öldü. Sahib Ata, Konya, Sıvas v.d. şehir ve kasabalarda eserler yaptırdı. Mülk ve hazineleri Afyonkarahisar'daydı. Çok zengin olduğundan kendisine HOCA Sahib unvanı verildi. Ölümünden sonra torunları Afyonkarahisar'da bir beylik kurdu. Bk. SAHİBATAOĞULLARI. (M)

Sahibata külliyesi, Konya'da mescit, türbe, hânkâh ve hamamdan meydana gelen külliye. Selçuklu vezirlerinden Sahib Ata Fahreddin Ali tarafından mimar Abdullahoğlu Kelûk'a yaptırıldı (1258-1283). Mescide kuzeydeki kapıdan girilir. Kapının üzerinde iki minare vardır. Bunlardan soldaki yıkılmıştır; sağdakinin küçük bir kısmı ayaktadır. Kapı, kesme taş ve mermerden örülmüştür; binadan, üzeri açık geniş bir avluya, avludan da bir kapı ile esas mescide girilir. Bugünkü mescit binası, geçirdiği yangından sonra tekrar yapılmış ve üzeri ahşap çatıyle örtülmüştür; mihrabı, mozaik çinilerle süslüdür. Mihrabın solundaki küçük bir kapıdan türbeye geçilir. Türbe, tonoz örtülü bir koridorla sandukaların bulunduğu kubbeli bir salondan meydana gelir. Türbenin altında hânkâhtan basamaklarla inilen bir mezar odası vardır. Türbeden hânkâha çini işlemeli bir pencere ve bir kapı açılır. Hânkâh salonu, tuğla mozaikle örülmüş yüksek bir kubbeyle örtülüdür. Batısında ve güneyinde tonoz kubbeli eyvanlar vardır. Duvarlar yer yer çinilerle kaplıdır. Hânkâhın doğusunda bulunan hamam çok harap durumdadır. (M)

SAHİBATAOĞULLARI, Sahib Ata Fahreddin Ali'nin torunları tarafından Afyonkarahisar ve çevresinde kurulan beylik (XIII.-XIV. yy.). Sahib Ata Selçuklu veziriyken Afyonkarahisar kendisine mülk olarak verildi; o da buraya mallarını, hazinelerini ve oğullarını yerleştirdi. Fahreddin Ali'nin sağlığında, oğullarından Tacüddin Hüseyn ve Nusretüddin Hasan, Cimri olayı (1277) sırasında Akşehir'de Karamanoğlu Şemseddin Mehmed Bey tarafından öldürüldü. Bunların yerine, Afyon'da vakıflarının mütevellisi olan Nusretüddin Hasan'ın oğlu Şemseddin Mehmed Bey geçti; fakat Germiyanlılar ile savaşırken öldü (1287). Yerine, oğlu Nusretüddin Ahmed geçti; Anadolu beyliklerini kendine bağlamak amacıyle Karanbük'e gelen Emîr Çoban'ın yanına gitti (1314); fakat Anadolu valisi Timurtaş'ın, moğol beylerinden Eredna'yı göndererek Afyonkarahisar'ı kuşattırması üzerine Germiyanoğlu I Yakup Beye sığındı (1327) ve bu beyin kızıyle evlendi. Afyon'daki 1331 tarihli Kubbelimescit kitabesinden anlaşıldığına göre, yeniden İlhanlılara bağlandı. Muzafferüddin Devle adındaki kardeşi 1333'te öldü. Sahibataoğulları zaman zaman Denizli'yi de (Ladik) ellerine geçirdiler. Elde bulunan belgelere göre, Nusretüddin Ahmed devrinde Karahisar, Germiyanoğullarının nüfuzu altına girdi; Süleyman Şah (Şah Çelebi) devrinde de Germiyan beyliğine katıldı. Böylece Sahibataoğulları beyliği ortadan kalktı. (M)

Sahibiye medresesi, Kayseri'de, kalenin kuzeyinde medrese. Selçuklu veziri Sahib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırıldı (1267). Dörtgen planlıdır. Duvarları büyük kesme taştandır. Cephenin köşelerinde yuvarlak payeler vardır. Cephenin ortasında yer alan basık kemerli kapısından, iki yanında kemerli nişler bulunan sivri beşik tonozlu giriş eyvanına geçilir. Bunun karşısında ana eyvan yer alır. Ana eyvanın sağında ve solunda basık kemerli iki kapı vardır. Bu kapılardan arka köşelerdeki büyük odalara girilir. Yan eyvanlar, odanın ortasında ve karşılıklıdır. Yan eyvanların iki tarafında öğrenci hücreleri yer alır (→ Bibliyo.) [M]

SAHİB MOLLA Pirizade (Mehmed), türk şeyhülislâmı (İstanbul 1674 - ay.y. 1748). Medrese öğreniminden sonra Feyzullah Efendinin kitapçısı, Ramî Mehmed Paşanın imamı ve daha sonra müderris oldu. Padişah vakıfları müfettişliğinde bulundu. Mahmud I'in ikinci imamlığına ve şehzade hocalığına tayin edildi. Bursa kadısı oldu (1730). Mekke payesini aldı (1731), Mahmud I'in birinci imamlığına yükseldi (1731), İstanbul kadısı, Anadolu kazaskeri (1737- ikinci defa 1743) ve şeyhülislâm oldu (1745). Bu görevi bir yıl sürdü. 1746'da yaşlılığı sebebiyle azledildi. (M)

SAHİCİ sıf. (*sahi*'den *sahi-ci*). Gerçek, sahte olmayan: *Lâkin onun yalancı veya sahici süse, ziynete ihtiyacı mı vardı?* (R. H. Karay). *Sahici Avrupa malı feslerimiz, püskülleri caba* (Kemal Tahir). *Kızmadan, öfkelenmeden, ama sahici bir hayretle yüzüme baktı* (Y. Z. Ortaç). [M]

SAHİF sıf. (ar. *saḫāfet*'ten *saḫif*). *Esk.* Za-

Foto. LAROUSSE

yıf, hafif. || Seyrek dokunmuş, gevşek, ince (kumaş). || *Fikr-i sahif*, zayıf, yetersiz fikir.

◆ **Sahife** sıf. *Esk.* Sahif'in dişili. || *Efkâr-ı sahife* (veya *mütalâat-ı sahife*), boş, basit, yetersiz düşünceler. (M)

SAHİFE i. Bk. SAYFA.

SAHİH sıf. (ar. *şıhhat*'ten *şahîh*). *Esk.* Gerçek, hakikî, doğru: *Peyker birden, sesine bütün ifadesinin samimiyetini koyarak cevap verdi: — O kadar sahih ki, işte şimdi* [...] *Feridun'u görmek ihtiyacını hissediyorum* (H. Z. Uşaklıgil). — *Gel bak, doğru bak amma... — Sahih be!. Kolları, göğüsleri açık..* (Ahmed Rasim). || Sağlam, sıhhatli, esen. || Tam, kusursuz, eksiksiz: *Beşeriyetin tesanüdü hakkındaki, büyük hulyanın nihayet fiile çıkması için ne yapmak ve nenin önüne geçmek lâzım geleceği sahih olarak bilinmediği..* (Atatürk). *En sahih aynadan aksettiriyor Üsküdar'ı* (Yahya Kemal). || *Sahih-ül-beden*, vücudu sağlam ve sıhhatli olan. || *Peder-i sahih*, gerçek baba, öz baba.

— Ed. *Esk.* Biçim ve anlam bakımından aksayan bir tarafı bulunmayan anlatım.

— Gram. *Esk.* Arapçada üçlü kökünde illetli (harf), *hemze, vav, ye* veya *şedde* bulunmayan (kelime).

— Huk. *Sahih nesep.* Bk. *Evlilik içi* NESEP.

◆ **Sahiha** sıf. *Esk.* Sahih'in dişili. || *Efkâr-ı sahiha*, doğru fikirler. || *Varaka-i sahiha*, senet, dilekçe v.b.yi yazmak için özel olarak hazırlanıp basılmış damgalı kâğıt.

◆ **Sahihan** zf. *Esk.* Gerçekten, hakikaten: *O gün Medineliler hakkında sahihan bir büyük bayram günü idi* (Cedvet Paşa). [M]

SAHİK sıf. (ar. *sahk*'tan *sâhik*). *Esk.* (Bir şeyi) Döverek ezen. (M)

SAHİK sıf. (ar. *sahk*'tan *sahîk*). *Esk.* Çok uzak, ırak. (M)

SAHİL i. (ar. *şahîl*). *Esk.* At kişnemesi. (M)

SAHİL i. (ar. *sâhil*). Deniz veya göl kenarı, kıyı: *Sandallar sahile yanaşarak bu kızları bir eve götürdüler* (Samipaşazade Sezaî). *Fakat, tam bu dakikada, sahildeki bir ağaçlığın az ötesinden birdenbire bir vapur görünmüştü* (R. N. Güntekin). *Bebek sahillerini süsieyen yalılar ve buralarda geçen hayat* (H. E. Adıvar).

— *Esk. Sahil-hane.* Bk. SAHİLHANE. || *Sahil-reside*, kıyıya ulaşmış, kıyıya varmış. || *Sahil-saray*. Bk. SAHİLSARAY. || Sıf. Sahil ile ilgili: *Sahil bölgeler.*

— Ask. *Sahil muhafaza filosu*, liman savunması amacıyle çeşitli yapıdaki botların birarava getirilmesiyle meydana gelen deniz birliği. (Kuruluş bakımından liman bölgesinin yerli düzenine uyar. Bunların öteki filolar gibi ayrı normları yoktur.) || *Sahil savunması*, kıyıların savunmasıyle görevli kara ve deniz birliklerinin muhtemel düşmana karşı aldığı çeşitli tertiplerin tümüne verilen ad. (Bk. KIYI.) || *Sahil topçusu*, kıyı savunması için görevlendirilen motorlu veya çakılı topçu birliklerinin tümüne verilen ad.

— Denizc. Bk. KIYI. || *Sahil feneri.* Bk. FENER. || *Sahil işareti*, seyrüsefere yardımcı olarak kıyıya tespit edilmiş işaret. || *Sahil muhafaza gemisi*, kıyıların savunulması için özel surette yapılmış savaş gemisi.

— Gerek gümrük kaçakçılığını önlemek, gerek bölgeleri veya balık tutma uygulamasını kontrol etmekle yükümlü küçük gemi. (Bunlara *balıkçı muhafaza gemisi* denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Sahil sahil gitmek*, bir burundan diğerine rota vererek yapılan seyrüsefer. || *Sahil seyri*. Bk. KIYI *seyri*. || *Sahil tanıma*, bir kıyı hakkında tecrübeyle elde edilen geniş ve ayrıntılı bilgi. || *Sahilden açmak*, bir geminin izlemekte olduğu rotayı gemi ilerledikçe kıyıdan uzaklaşacak biçimde değiştirmek. || *Sahilden gitmek*. Bk. KIYI. || *Sahile dikilme*, gemiyi kıyıya dikey rotaya almak. || *Sahile düşmek*. Bk. KIYI || *Sahile inmek*. Bk. KIYI. || *Sahile vurmak*, (deniz yüzeyinde serbestçe yüzen cisimler için) dalgalar ve akıntıların etkisiyle kıyıya sürüklenmek. || *Sahili yalamak*, (kıyıya varıp kırılan dalgalar için) kumsal üzerinde belirli bir uzaklığa tırmandıktan sonra geri dönmek. || *Sahili yalayarak geçmek*, kıyıya yanaşacakmış gibi yakın geçmek. || *Döküntülü sahil*, yer yer serpilmiş kayalıkları bulunan kıyı. || *Temiz sahil*, yer yer kayalık, sığlık ve batık gibi, seyrüsefer için çeşitli tehlikeleri bulunan kıyı.

— İda. *Sahil sıhhiye hizmeti.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. Türkiye'de her limanda bir *sahil sıhhiye* teşkilâtı vardır. Sağlık bakanlığına bağlıdır ve ulaştırma bakanlığı liman teşkilâtı ile işbirliği yapar. Belirli ve uzmanlardan kurulu bir kadrosu, bir sıhhiye motoru veya sandalı bulunur. Sıhhiye hizmetine ait ve riayet edilmesi mecburî olan işleri yürütür. Görevleri şunlardır: bir geminin geldiği limandaki konsolosluk tarafından verilen ve o memleketteki sıhhî durumu gösteren belgeyi kontrol etmek, gemide sıhhî bir kontrol yapmak, hastalık yok ise temiz pratikası vermek, yolcu gemilerinde doktor bulunup bulunmadığını kontrol etmek, gemide bulaşıcı hastalık varsa gemiyi ve yolcuları karantinaya almak, yükü dezenfekte etmek ve durumu şüpheli olan gemiyi, diğer gemilerden uzakta tutmak. (M)

SAHİL veya **SAHEL** i. (ar. *sahel*, kıyı). Kuzey Afrika'da kumlu ve kumtaşlı kıyı tepelerinden meydana gelen bölge. || Tropikal Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyinde çöl iklimiyle daha güneydeki Sudan iklimi arasındaki geçiş ikliminin hüküm sürdüğü bölge.

— Meteorol. Güney Fas'ta esen çöl rüzgârı.

— ANSİKL. Kuzey Afrika'da *sahil* tepeleri Pliyosen devir ve Dördüncü zamanda iç ovaların kenarlarındaki yükselme hareketi sonucunda ortaya çıktı. Yoğun nüfuslu bu tepelerde bağcılık yapılır ve ağaç yetiştirilir. Fas'ta Casablanca'nın her iki yanında Şaviye ve Dukkala ovalarının kenarı, başlıca özelliği sebze tarımı olan sahillerle çevrilidir. Fakat en önemli sahiller Cezayir ve Tunus'tadır.

Oran sebha'sı ovasına hâkim olan Oran sahili, Rio Salado ırmağı ağzında Macta bataklığına kadar genişliği yer yer değişen 100 km boyunca uzanır.

Sarp ve kesikli engebeler (Cebel Murcaco [589 m], Kahar [612 m] ve Oruz [631 m]) kumlu çanaklarla oyulu kıvrımlı bir yaylada yükselir. Oran'ın doğusunda bağcılık, batısında sebze tarımı ağır basar. Cezayir sahili, Oran sahilinden çok daha önemli ve çok daha zengindir. Kumlu tepeler denize doğru, yakın bir tarihteki hareketlerle yükselmiş eski kumsallarla sınırlıdır; yaşlı Buzarea kütlesinin (407 m) her iki yanında uzanan tepeler, denizden ayırdıkları Mitica ovasına hâkimdir. Yirmi kilometre kadar genişliğinde olan bölgeyi Harras ve Mazafran vadları aşar. Burası Cezayir'de ilk tarım yerleşme bölgesidir; başlıca özelliği Cezayir banliyösü dışında uzanan geometrik planlı büyük kasabalar ve dağınık büyük çiftliklerdir. Çok yüksek olan nüfus yoğunluğu yer yer km²'ye 350 kişiyi bulur. Kumlu topraklı kıyı bölgesinde çitlerle çevrili turfanda meyve bahçeleri yer alır. Meyve ağaçları ve otlakların büyük yer kaplamasına rağmen bağcılık ağır basar.

XVII. yy.da Endülüslülerin yerleştiği Bizerte sahili büyük kasabaları ve bahçeleriyle ispanyol huertalarını andırır.

Sus ve Sfaks sahilleri, yükseltisi 250 m'yi aşmayan 10-140 km genişlikte tepeler üzerinde uzanır. Kuraklığa rağmen (yılda 350 mm yağış), zeytinlikler gelişmektedir. Çok yoğun olan nüfus (km² başına 100 - 200 kişi), büyük kasabalarda ve zeytinliklere serpiştirilmiş evlerde yaşar. Bozkıra doğru uzanan tahıl tarlaları zeytinlik haline getirilmektedir.

● *Tropikal Afrika'da* sahil, Dakar, Kayes, Sasanding, Mopti, Say ve Çat gölünün güneyinden geçen bir çizginin kuzeyinde, Moritanya'dan (Mirik burnu) Nijer kıvrımına ve Çat gölüne kadar Sahra'da uzanır. Oradan Kızıldeniz'e kadar, Merkezî Sudan topraklarında Hartum'u da içine alarak devam eder.

Sahilde hüküm süren iklim, yıllar arası yağışların düzensizliği bakımından Sahra iklimiyle çelişir; üstelik yağışlar az ve tornado şeklindedir.

Sahilde iki iklim bölgesi ayırt edilir: yıllık yağışların 250 veya 300 mm'nin altında olduğu ve çok kısa bir süreye dağıldığı kuzey bölgesi; daha yağışlı olan güney bölgesi. Kuraklık yüzünden bitki örtüsünün çöl özelliğinde olduğu bu kesim, bodur ve dikenli bitkiler (akasya-zamk ağacı, ılgın) bölgesidir; yer yer fundalıklar ve buğdaygillerle kaplı çorak bölgeler burada da çok büyük bir yer tutar. Güneye doğru 300 - 500 mm'yi bulan yıllık yağışlar yaz mevsiminin üç ayına dağılır, hurmagiller ve akasyalar sıklaşır, ağaçların boyu yükselir, borassus'lar ve özellikle baobablar ortaya çıkar. Bu bölgede, sulanan bölgelerdeki pirinç ve pamuk tarımının yanı sıra kuru tarım da (yerfıstığı, darı) yapılır. Sulama bakımından elverişli yerlere tarımcı bir nüfus yerleşmiştir (Sonrhai'ler, Haussa'lar); bu şehirler arasında göçebe hayvan yetiştiricileri dolaşır.

Sahil, Tropikal Afrika'nın en büyük hayvancılık bölgesidir. Batıda Magrıplılar, merkezde ve doğuda Tuaregler, sahil kenarındaki topraklar ile kuzeyde Hoggar ve Tibesti dağlarının etekleri ve büyük erglerin kuzeyinde yer alan otlaklar arasındaki topraklarda sürekli olarak düzenli seferler yaparlar; kervanlarının varış noktası sahil şehirleridir.

◆ Sıf. ve ı. Jeol. Kuzey Afrika'da, favnası hem Miyosen hem Pliyosene benzeyen ve en tipik örneği Oran sahilinde görülen oluşuk. (Bazı bilim adamları sahilin, Ponsiyen ile çağdaş bir üst miyosen katı olduğunu öne sürer; başka bilim adamlarıyse sahili Alt pliyosene bağlar.) [L]

SAHİLEŞMEK geçz. f. (*sahi*'den *sahi-le-ş-mek*). Gerçek bir hal almak, gerçekleşmek.

◆ **Sahileştirmek** geçl. f. Gerçek bir duruma getirmek, gerçek bir hale koymak. (M)

SAHİLHANE blş. i. (ar. *sâhil* ve fars. *hâne*'den *sâhil-hâne*). Mim. *Esk.* Deniz kıyısında yapılan konaklara verilen ad. (*Yalı* da denir.) [M]

SAHİLSARAY blş. i. (ar. *sâhil* ve fars. *serây* > *sâhil-serây*'dan). Mim. *Esk.* Deniz kıyılarında yapılan saray ve büyük konaklara verilen ad. (Osmanlı devletinde XVII. yy.da ve sonraki dönemlerde Boğaziçi'nin iki yakasında sahilsarayların yapımına başlandı. En ünlüleri Dolmabahçe, Beşiktaş ve Bebek saraylarıdır. Bugün, son ikisi yıkılmıştır.) [M]

SAHİN sıf. (ar. *suhûnet*'ten *sahîn*). *Esk.* Çok ısınmış, sıcak, kızgın.

◆ **Sahine** sıf. *Esk.* Sahin'in dişili. || *Mayiat-ı sahine*, sıcak sular. (M)

SAHİP veya **SAHİB** i. ve sıf. (ar. *şahb*'dan *şâhib*). Herhangi bir şey üstünde mülkiyeti olan ve onu kanun sınırları içinde istediği gibi kullanma hakkını elinde bulunduran kimse: *Senin kadar kimse kendi vatanına sahip olmağa hak kazanamamıştır* (A.H. Müftüoğlu). *Sahibinin ölümü için ağlayan sadık bir köpek gibi orada kendi varlığının ölümüne ağladı* (A. H. Tanpınar). *Ev, otomobil sahibi. Eşanl.* İYE.IS. || Bir niteliği olan kimse: *Şimdi hak kimindir, bunu kestirmeyi bilgi sahiplerine bırakıyorum* (H.R. Gürpınar). *Deha sahipleri, bu noktada verecekleri cevaba göre...* (N. Araz). *Hoşgörü sahibi bir insan.* || Bir iş yapmış olan, bir şey meydana getiren kimse: *Mutlaka okunması gerekli birkaç eserin sahibi olan bir yazar.* || Koruyan, arka çıkan, gözeten kimse: *Malına sahip olmak.* || Hindistan'da «efendi» anlamında bir saygı unvanı.

— ÇEŞ. DEY. *Sahip çıkmak*, benimsemek, kendisinin olduğunu öne sürmek, kendine mal etmek: *Kardeşinin kitaplarına sahip çıkar.* Korumak, ilgilenip esirgemek: *Biraz çocuğuna sahip çıkarsa iyi olacak.* || *Söz sahibi*, sözü geçen, nüfuzlu, saygıdeğer (kimse).

— *Esk. Sahib-dil*, cesur. Dindar. Kutsal (kimse). || *Sahib-kemal*, olgun, olgunluk sahibi. || *Sahib-kırân.* Bk. SAHİPKIRAN. || *Sahib-nazar*, görüşü ve düşüncesi kuvvetli, açık görüşlü. || *Sahib-vücud*, mevki sahibi, hatırlı, sözü geçen (kimse). || *Sahib-zuhur*, bilinmez ve tanınmazken ortaya çıkan ve kendini saydıran, başa geçen (kişi). || *Sahib-i asâ*, Musa peygamber. || *Sahib-i beyan*, Hz. Muhammed. || *Sahib-i cemal*, güzel, yakışıklı (kimse). || *Sahib-i devlet*, şanslı ve talihli (kimse). || *Sahib-i emel*, girişken, ihtiras sahibi. || *Sahib-i firaş*,

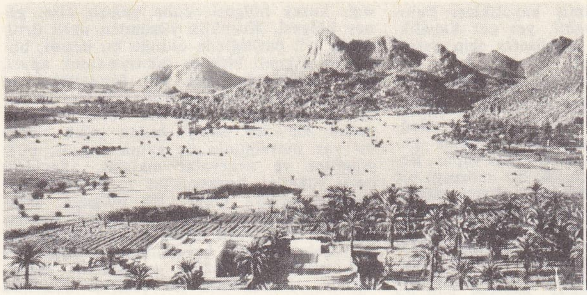

SAHRA
solda, Canet vahası; sağda, Tamanraset bölgesi

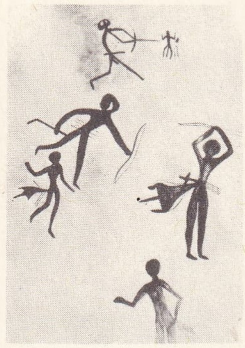

«Küçük Okçular» freski kocakafalıların eski devresi

Nijer'de Agades camii

yatalak (kimse). || *Sahib-i imtiyaz,* kendisine ayrıcalık tanınmış olan, imtiyazlı (kimse). || *Sahib-i hane* (veya *sahib-ül-beyt*), ev sahibi, evin efendisi. || *Sahib-i hayrat* (veya *sahib-ül-hayrat*). Bk. HAYRAT. || *Sahib-i hut,* Yunus peygamber. || *Sahib-i kadib* («kılıç sahibi»), Hz. Muhammed. || *Sahib-i kâinat,* Tanrı. || *Sahib-i namus,* kanunkoyucu, kanun yapıcı. Namuslu. Hz. Muhammed. || *Sahib-i rey,* fikri kabul edilen, öğüdü tutulan (kimse). Vezir. || *Sahib-i rüşd,* rüştünü ispat etmiş, yargı sahibi insan. Gerçek dindar. || *Sahib-i Sıffin,* «Sıffin savaşının ulu kişisi», halife Ali. || *Sahib-i sikke ve hutbe,* kendi adına sikke basan ve camilerde adına hutbe okutulan hükümdar. || *Sahib-i tabiat,* iyi yaratılışlı, iyi tabiatlı. || *Sahib-i Yasin,* (Yasin suresi okutularak) kendisine çağırıda bulunulan kimse. Hz. Muhammed. || *Sahib-i Yed-i Beyza* («beyaz elin sahibi»), Musa peygamber. Mucizeler yaratan kimse. || *Sahib-i zaman,* devrin kudretli ulu kişisi.

— Denizc. *Esk. Sahibi değnek,* liman reislerine (liman kaptanı) verilen ad. (Bu görevde olanlar mavi renkli bir âsa taşıdıklarından bu adı aldılar.)

— Din. *Sahibi huruç,* islâm dinine göre dünyayı düzene sokmak için, bilinmeyen bir zamanda ortaya çıkacağına inanılan kimse. (Bu deyimle hükümdarlara isyan bayrağı açan kimseler de kasdedilirdi.)

— Huk. *Esk. Sahibi mâide,* nafaka yükümlülüğü altında olsun veya olmasın, evinde birlikte oturan kişileri yedirip içiren kimse. (Meselâ, eşini ve çocuğunu evinde besleyen ve hattâ kendisiyle birlikte oturan kayınbiraderini besleyen kimse de [ona karşı nafaka ile yükümlü bulunmamakla birlikte] sahibi mâidedir.)

— Mal. *Esk. Sahibi ayar,* darphanede kesilen paraların ayar ve ölçülerini tespit eden ve denetleyen görevli.

— Okç. *Sahibi menzil,* oku hedefe ulaştıran ve okun düştüğü yere kendi adına kitabe diktiren atıcı, ok atma üstadı.

— Teşk. tar. *Sahibi arz,* mirî toprağa devlet adına tasarruf eden kimse. (Tımar, zeamet ve has sahipleri.) || *Sahibi devlet,* Osmanlılarda sadrazamların sıfatlarından biri. || *Sahibül mekasim,* Osmanlı devletinde savaşta ganimet olarak ele geçirilen malları savaşçılar arasında paylaştırmakla yükümlü görevli.

◆ **Sahibe** sıf. Sahip'in dişili: *Ev sahibesi avaz avaz bağırıyor* (Ahmed Rasim).

◆ **Sahiplik.** i. Malik olma hali, iyelik. (M)

El-Vad hurmalığı

SAHİPKIRÂN blş. i. (ar. *ṣāḥib* ve *ḳırān*'dan fars. taml. *ṣāḥib-i ḳırān* > *ṣāḥib-ḳırān*). Başarı ve üstünlük kazanan padişah. Evreni buyruğu altına alan yüce kimse.

— ANSİKL. *Sahipkırân* deyimi daha çok osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman için kullanıldı. Timur için de sahipkırân denirdi. Deyimin iki anlamı vardı: 1. hükümdarlığında kırân (sikke, para) basılan kimse; 2. iki uğurlu yıldızın (Venüs [Zühre] ile Jüpiter [Müşteri]: Sadeyn) kırânında (astronomi bakımından aynı durumda olmaları, birleşmeleri) dünyaya gelen. Divan edebiyatında, bir kimseyi övmek için de kullanılırdı. Bazı tarikat büyüklerine de sahipkırân denirdi. (M)

SAHİPSİZ sıf. (*sahip*'ten *sahip-siz*). Sahibi bulunmayan, kimsenin malı olmayan (şey): *Şimdilerde, Dursun bey'den Bursa'ya, Bandırma'ya kadar buraları sahipsizmiş ama...* (Kemal Tahir). *Sahipsiz ve başıboş köpekler öldürülür.* || Koruyucusu olmayan, gözeteni bulunmayan, kimsenin sahip çıkmadığı: *Yetimler yurdunda barındırılan sahipsiz çocuklar.*

— Huk. *Sahipsiz eşya,* üstünde mülkiyet hakkı bulunmayan eşya.

— ANSİKL. Huk. Eşyanın *sahipsiz* olması iki halde gerçekleşir. Birinci halde, eşya üstündeki mülkiyet hakkı malik tarafından terk edilmiş ve yeni bir mülkiyet hakkı kurulmamıştır. İkinci haldeyse, eşya üstünde hiç bir mülkiyet hakkı kurulmuş değildir. Sahipsiz eşya üstünde mülkiyet hakkının kazanılması, söz konusu şeyin menkul veya gayrımenkul olmasına göre farklıdır. Sahipsiz şey bir menkulse, mülkiyet ihraz yoluyle kazanılır. (Bk. İHRAZ.) Buna karşılık bir gayrımenkulse o zaman mülkiyet işgal yoluyle kazanılır. (Bk. İŞGAL.) Ancak işgal yoluyle mülkiyetleri kazanılabilecek olan gayrımenkuller, tapuya kayıtlı olan, ama tapudaki kayıtlardan meselâ malikin mülkiyet hakkından vaz geçmesi ve adına yapılmış tescili terkin ettirmesi dolayısıyle sahipsiz hale geldiği anlaşılan gayrımenkullerdir. Tapuya kaydedilmemiş, zıraate elverişli olmayan yerler, kayalar, tepeler ve dağlar, devletin hüküm ve tasarufu altında bulunur. Bu gibi yerlerin ne şekilde işgal edileceği özel kanunlara tabidir. Daha açık bir deyişle, işgal yoluyle bir gayrımenkul üstünde Medenî kanuna göre mülkiyet kurabilmek için bunun terk edilmiş bir yer olması gerekir. Bunun dışında, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan yerler üstünde mülkiyet hakkının kurulması çıkartılacak özel kanunlara göre olur. Yoksa bu gibi yerlerde Medenî kanunun işgale ilişkin hükümleri uygulanmaz. (M)

SAHİR sıf. (ar. *seher*'den *sāhir*). *Esk.* Gece uyumayan, uykusuz. || İ. Erkek adı. (M)

SAHİR sıf. (ar. *siḥr*'den *sāḥir*). *Esk.* Büyü yapan, büyücü: *«Sahire, neresi benzer? Okuyup üfürmesi yok, düğüm bağlaması yok, sahir işlerine benzer bir işi yok. Bu cihetle sahir de diyemeyiz» dedi* (Cevdet Paşa). || Güzelliğiyle karşısındakini büyüleyen, büyüleyici.

◆ **Sahirane** zf. *Esk.* Büyülercesine, büyücü gibi. || Sıf. Büyüleyici: *Nerde bir nev-şüküfte gül görsem / Sahirane tebessümün sanırım* (Recaizade Ekrem).

◆ **Sahire** i. *Esk.* Büyücü kadın. (M)

SAHİR sıf. (ar. *saḫr* ve *suḫret*'ten *sāḫir*). *Esk.* Maskaralık eden. (M)

SAHİRE i. (ar. *sāhire*). *Esk.* Yeryüzü. || Çöl. || *Sahire-i gabra,* yeryüzü. (M)

SAHK i. (ar. *saḥḳ*). *Esk.* Dövme, ezme, kırma. (M)

SAHLEB i. (ar. *s̱aʿleb*'den *s̱aḥleb*). Salep. (M)

SAHLİ (Hermann), İsviçreli hekim (Bern 1856-ay.y. 1933). Bern'de iç hastalıkları profesörü oldu (1888). Mide ve bağırsak hastalıkları, akciğer veremi, enfeksiyon ve kan hastalıkları üstüne çalışmalar yaptı; semiyoloji alanına çeşitli teşhis metotları getirdi, ayrıca birçok âlet yaptı; bu âletler içinde en çok kullanılanı hemoglobinometredir. (M)

SAHN i. (ar. *saḫn*). *Esk.* Sıcaklık. (M)

SAHNE i. (yun. *skhene* > ar. *ṣaḥn*'dan veya fr. *scène*'den osmanlıca *ṣaḥne*). Seyircilerin kolayca görebilmeleri için genellikle zeminden belli bir ölçüde yüksek tutulan ve her tür gösteri (oyun, müzik v.b.) yapmağa yarayan yer: *Bu, bir sene evvel bütün Beyoğlu'nun ağzında dolaşan bir hava idi ki, birinci defa olarak Concordia sahnesinde bir hollandalı kızdan işitilmişti* (H.Z. Uşaklıgil). [Bk. ANSİKL. *Mim. bölümü.*] || Bir piyesteki olayın geçtiği yeri canlandıran dekorların tümü: *Orman sahnesi.* || Oyunun «perde» adı verilen bölümlerinde kahramanların sahneye girme ve çıkmalarıyle belirlenen parçalardan her biri: *Birinci perdenin üçüncü sahnesi.* || Bir sahne eserinde geliştirilen veya bir edebî eserde anlatılan olay: *Bir aşk sahnesi. Dramatik bir sahne.* || *Sahne eseri,* piyes. || *Mec.* Bir seyirci olarak hazır bulunulan olay: *Evin yanışı korkunç bir sahneydi.* || *Teşm. yol.* Olay, görünüm: *Bir savaş sahnesi canlandıran kabartma.* || *Sahne altı,* sahne zeminini meydana getiren hareketli podyumların indiği, depoların ve bazı makinelerin yer aldığı kısım. || *Sahne donanımı.* Bk. AKSESUVAR. || *Sahne gerisi* veya *arka sahne,* bir tiyatro sahnesinin arka tarafı. || *Sahne kulesi,* büyük panoların veya diğer dekor malzemesinin asılabileceği ve sofitanın bulunduğu kısım. || *Sahne oyunları,* salonların geleneksel çerçevesi dışında ve genellikle açık havada tertiplenen tiyatro gösterileri (anma törenleri, kütle gösterileri, sokak komedyenlerinin gösterileri). || *Sahneye koyan, sahneye koyucu* veya *sahne yönetmeni,* bir tiyatro oyununun veya müzikli bir sahne eserinin sahneye konuşunu düzenleyen, oyuncuların oyunlarını yöneten ve sahneye koyma işinin (metin, oyun, dekor müzik v.b.) çeşitli unsurlarını birbirleriyle uyumlu duruma getiren kimse. || *Sahneye koyma,* bir tiyatro eserini sahneye uygulama. (Bk. ANSİKL. *Tiyat. bölümü.*) || *Döner sahne,* iki veya daha çok yüzeyine ayrı dekorlar monte edilebilen ve bir mekanizma ile kendi çevresinde döndürülerek değiştirilebilen dekor imkânına sahip sahne. || *Ön sahne,* bir tiyatro sahnesinin perdenin ilerisindeki kısmı. (Bk. ANSİKL. *Mim. bölümü.*) || *Ön sahne locaları,* italyan tarzı denilen geleneksel tiyatro mimarîsinde, sahne önünün iki yanında genellikle balkonların ve galerilerin bulunduğu katlardaki localar.

— ÇEŞ. DEY. *Sahneye çıkmak,* rolünü oynamak veya sanatını icra etmek üzere seyirci önüne çıkmak. *Mec.* Ortaya çıkmak.

— Müz. *Sahne müziği.* Bk. MÜZİK.

— Sine. Görüntü, görüntü fotoğrafı.

— ANSİKL. Mim. Eskiçağda, önceleri koronun daire biçimindeki dans alanı (orkestra) *sahne* görevini yapmaktaydı. Sonraları

Foto. Henri Lhote, Huet-Hoa-Qui, X (*LAROUSSE*)

SAHRA Bu-Hamana, Kolomb-Beşar dolaylarında, fransız füze deneme merkezi

orkestra'nın arkasında ve seyirciye dönük olmak üzere ayrı bir sahne gelişti. Seyircinin bulunduğu bölümden farklı olarak bu bölümün üzeri bir çatı ile örtülmekteydi.

Eski roma tiyatrosunda çok gösterişli sahne duvarları yapıldı. Ortaçağda dinî oyunlar için sahne olarak kiliselerin koro yeri kullanılırdı. Daha sonraları, pazar meydanlarında kurulan «sahne»ler görülür.

XIII. yy.da İngiltere'de, oyunlar, arabalar yan yana dizilerek oynanıyordu. XV. yy.da sahne düz bir podyum haline dönüştü ve arka duvarına yapı cephelerini taklit eden resimler kondu. XVI. yy. başlarında ön sahneye eklenen ve yan duvarları belli bir açı içinde arkaya doğru daralan bir arka sahne geliştirildi. Bunlar tüm sahne alanına bir derinlik sağlamaktaydı ve ayrıca yan duvarlar perspektif kurallarına uygun çizilen resimlerle donatılırdı.

XVI. ve XVII. yy.larda İngiltere'de, *Shakespeare sahnesi* ortaya çıktı. Bu tür, üç ayrı bölümden meydana geliyordu: 1. seyircinin çevresine toplandığı *ön sahne;* 2. bu bölümün arkasında bulunan *arka sahne;* 3. her ikisinin üzerinde yer alan *balkon sahne.* Bundan sonra, seyirci yönündeki açıklığı bir portal ile çevrelenen ve oyun alanının arka sınırı resimli bir dekor panosuyle biten sahneler geliştirildi. Bu türün, zamanla, günümüzde en çok rastlanan biçimi verdiği görülür.

Bir tiyatroda sahne (oyun ile doğrudan doğruya bağlantılı olmak üzere) şu bellibaşlı bölümlerden meydana gelir: *ana sahne,* oyun veya gösterinin yapıldığı bu bölüm sahne portalinden başlar ve arka sınırı genellikle ufuk perdesinde son bulur. Tiyatronun büyüklük ve teknik donatım seviyesine göre, bu kısım sabit veya hareketli (kısmen veya tamamen) olabilir; ana sahnenin, seyircinin bulunduğu salona doğru olan bir uzantısıdır. Yangına karşı tiyatrolarda bulunması zorunlu olan *çelik perde* ön sahnenin sınırını belirler ve bulunduğu yere göre bu kısmı, ana kısmın içinde veya dışında bırakabilir. Ön sahne zemini kısmen veya tamamen, düşey doğrultuda hareketli, podyumlardan yapılmış olabilir. Bu podyumlar aynı zamanda orkestra boşluğu zemininin bir kısmını da meydana getirebilir. *Yardımcı sahne*'ler, seyircinin görüş alanı dışında kalan ve ana sahnedeki oyun için gerekli hazırlıkların yapıldığı yerdir. Bunlar bir veya iki yan sahneden ve bir arka sahneden meydana gelir. Ana kısımla doğrudan doğruya bağlantılıdır.

Günümüzde, gelişen teknik imkânlar ve değişen oyun anlayışı değişik türde sahne yapma zorunluluğunu doğurmuştur. Bundan dolayı sahne mimarîsi de köklü değişikliklere uğramıştır. Bugün sahne, seyircinin bulunduğu salondan kesin şekilde ayrılmış bir bölüm olarak ele alınmamaktadır. Böylece geliştirilen mimarî şekiller arasında, arena tiyatrosundaki, seyircinin çepçevre etrafında topladığı sahne, seyirciyi çepçevre saran sahne, salonun içlerine kadar sokulan sahne türleri v.b. yer alır.

— Tiyat. *Sahneye koyma.* Eski Yunanlılar ve Romalılarda, *sahneye koyma* sanatı büyük bir önem kazanmıştı. Tiyatroda fikir yönüne gerektiği kadar önem verilmiyor, sahne etkisinin üstünde daha çok duruluyordu. XVII. yy.da, Lully, Fransa'da Académie Royale de Musique'te, sahneye koyma sanatını en yüksek noktasına ulaştırmıştı. Romantik dram, hareketli ve parlak bir sahne düzeni kullanmıştır; bunda belli bir yöreyi canlandırma çabası ve tarihî bir sözde-hakikat'in aranışı tarihe uymazlıklarla ve hayal ürünleriyle birarada bulunurdu. Modern tiyatroda, sahne düzeni konusunda karşıt görüşlü iki okul ortaya çıktı: biri gerçekçiliğe, tabiî olana, hayatla ilgili biçimlerin taklidine yöneliyor; öbürü telmihler, semboller, bileşimler kullanıyor, tiyatro unsurunu yani sunî olanı aşırıya götürüyordu. XX. yy.ın başlıca sahneye koyucuları arasında André Antoine*'ı (Théâtre-Libre kurucusu), Lugné-Poe'yu, F. Gémier'yi, J. Copeau'yu, Gaston Baty, Georges Pitoëff, René Rochardt'ı, rus Vahtangov'u, Mayerhold'u sayabiliriz.

İki savaş arasında bu alanda Charles Granval, Charles Dullin, Louis Jouvet, Gaston Baty, Georges Pitoëff, René Rocher etkili oldu. Birçok başarılı çağdaş sahneye koyucu arasında J. - L. Barrault, Jean Vilar, Jean Mercure, Raymond Rouleau, Jean Meyer, Julien Bertheau, Georges Vitaly, Roger Planchon adlarını sayabiliriz; bunlar bu sanatı 1945'ten sonra geliştirmişler, kendilerini izleyenlere yol göstermişler ve değerlerini kesinlikle kabul ettirmişlerdir. (ML)

Sahne Işıkları (*Limelight*), Charles Chaplin'in 1952'de Hollywood'ta çevirdiği filim. Senaryoda, yaşlanan ve artık kimseyi güldüremediğini fark eden bir müzikhol sanatçısının, bir zamanlar intihardan vaz geçirdiği bir dansçı genç kız sayesinde toparlanışı anlatılır. (L)

Sahnei Heves, İkinci Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra o zamana kadar evlerde amatör oyunlar oyanayanların kurdukları bir topluluk. Kadrolarında şu sanatçılar yer alıyordu: Kemâl Emin (Bara), Ressam Muazzez, Fuad Bey, Ahmet Nuri (Sekizinci), Behzat Haki (Butak), Musahipzade Celâi, Naşit (Özcan). Oynadıkları oyunlardan en çok tutunanı *Beyimin Tiyatroya Merakı* idi. (M)

Sahneyi Osmanî veya **Sahneyi Osmaniye,** İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul'da kurulan tiyatro topluluğu. Burhanettin Beyin (Tepsi) ve Müzei Hümayun müdürü Hamdi Bey ile Âyan meclisi üyesi Ekrem Beyin çalışmalarıyle kuruldu. Türkiye'de bir edebî kurulu olan ilk tiyatrodur. Recaizade Mahmud Ekrem'in başkan olduğu bu kurulun üyeleri şunlardı: Ahmed Hikmet (Müftüoğlu), İsmail Müştak (Mayakon), Cenab Şahabeddin, Hüseyin Cahid (Yalçın), Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Halid Ziya (Uşaklıgil), Server Cemal, İzzet Melih (Devrim), Vahit, Ali Kemal, Mehmed Rauf. (M)

SAHNUN (Abdüsselâm bin Said), arap fıkıh bilgini (Kayrevan 776-ay.y. 854). Ünlü bilginlerden ders gördü. Tunus ve Mısır'a gitti. özellikle malikî bilginlerinin derslerine devam etti. Kayrevan'a dönünce malikî mezhebini yaymağa başladı. Hükümdar Ahmed bin Agleb ile bazı din konularında görüş ayrılığı ortaya çıkınca Kasr Ziyad'a kaçtı. Bir süre sonra Kayrevan'a döndü ve yeni hükümdar Muhammed bin Agleb tarafından kadı tayin edildi (849). Bu görevi yapanlara verilen ücreti kabul etmedi. Kadının evine rehin olarak bırakılan eşyayı şehrin güvenilir kimselerine teslim etti. Memurlarının hediye kabul etmesini yasakladı. Doğru davranışları ve inançlı yaşayışıyle kısa zamanda bütün şehir halkının sevgisini kazandı. Eseri: *El-Müdevven* (Külliyat). [M]

SAHO i. Leng. Kuşi öbeğinden dil; Masaua bölgesi çobanları tarafından konuşulur. (L)

SAHR i. (ar. *ṣaẖr*). Kaya. (M)

SAHRA i. (ar. *ṣaḥrā*). Açık ve düz arazi, ova, kır: *Senin için yıllardır ki göklerde, denizlerde, dağlarda, sahralarda dövüşüyorum* (A. H. Müftüoğlu). || Çöl: *Emreyle at koşturam deryalarda / Gemi vapur yürütem sahralarda* (C. S. Tarancı). || — *Esk. Sahra-neverd,* kırda veya çölde dolaşan. || *Sahra-nişin,* kırda veya çölde oturan. || *Sahra-yı adem* («yokluk çölü»), ölüm.

— Ask. *Sahra ağırlığı,* muharebe ağırlığında bulunmayan ve muharebe harekâtının hemen desteklenmesinde ihtiyaç duyulmayan, idarî, ikmal, sıhhî bakım araçları ve gereçleriyle personel ve teçhizatından meydana gelen ağırlıklara verilen ad. || *Sahra obüsü,* alt açı grubu 1-800 milyem, üst açı grubu 800 milyemden yukarı olan ve mermi yolu şekli, namlu uzunluğuyle ve barut hakkı etkisi altında değişen, hedeflerin tür ve durumlarına göre yatık veya bükük olarak ateş altına alınmasını sağlayan top türüne verilen ad. (Çeşitli barut hakları yardımıyle mermi yolunu araziye uydurarak hedeflerin etkin olarak dövülmesini sağlayan sahra obüsünün başlıca türleri şunlardır: *hafif sahra obüsü* [çapı 129 mm'ye kadar olanlar], *orta sahra obüsü* [çapı 130-199 mm arasında bulunanlar] ve *ağır sahra obüsü* [200-230 mm ve daha büyük çaplı olanlar].) || *Sahra tahkimatı,* personeli, silâhları çeşitli araç ve gereçleri düşman gözetleme ve ateşinden koruyan ve silâhların etkili olarak kullanılmasını sağlayan, sahrada yapılabilecek tahkim işlerinin tümüne verilen ad. (Sahra tahkimatı, daha çok taşınabilir ve bölgeden sağlanabilecek çeşitli tahkim gereç ve maddeleriyle, her sınıfın bütün muharebe türlerinde uyguladığı tahkim faaliyetleridir. Sahra tahkimatının teknik konularında istimkâm birlikleri öteki sınıflara yardım ve önderlik eder.) || *Sahra topu.* Bk. ANSİKL. || *Sahra topçusu,* hareket kabiliyeti olan, her türlü savaşta görev alan topçu birliği. (Sahra topçusu, çap ve en büyük menzil kabiliyetlerine göre hafif, orta, ağır ve en ağır olmak üzere dört tür top kullanılır.)

— ANSİKL. Ask. *Hafif sahra topları:* 115 mm küçük çaplı, en büyük menzil kabiliyeti 16 500 m'yi aşmayan toplardır. *Orta sahra topları:* 115 mm veya daha büyük çaplı, en büyük menzil kabiliyeti 16 500 m'yi aşmayan toplardır. *Ağır sahra topları:* 210 mm'den küçük çaplı, en büyük menzil kabiliyeti 16 500 m'yi aşmayan toplardır. *En ağır sahra topları:* 210 milimetre veya daha büyük çaplı, en büyük menzil kabiliyeti 16 500 metreden fazla toplardır.

◆ **Sahraî** sıf. *Esk.* Sahra ile ilgili. (M)

SAHRA, dünyanın en geniş çölü; Afrika'yı Atlas okyanusundan Kızıldeniz'e kadar boydan boya aşar ve doğuda Arabistan çölüyle devam eder. Atlas okyanusundan Nil vâdisine kadar yaklaşık olarak 4 000 km ve kuzeyden güneye doğru 1 500 - 1 800 km boyunca uzanır.

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Sahra, kuzeyde, Kuzey Afrika'dan ayrıldığı büyük Güney Atlas engebesiyle sınırlıdır. Ama yarı-çölsü bölgelerden ast-çöl bölgelerine geçiş, genellikle aracı bölgelerle olur; Sahra özellikle biyocoğrafya sınırlarıyle (kuzeyde hurmaların olgunlaşması veya güneyde sahil otlarının çoğalması gibi) tanımlanır ve yaklaşık olarak yılda 100 mm'nin altında yağış alır.

Bu kuraklığın sebebi, yengeç dönencesinin her iki yanında uzanan Sahra'nın, tropikal yüksek basınçların etkisini en fazla alan en

Tiguentourine'de petrol sondaj kuyusu

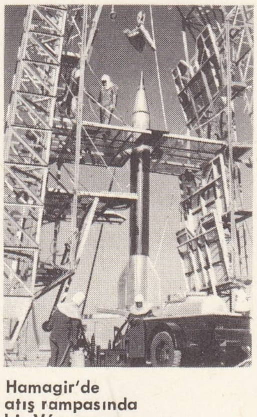

Hamagir'de atış rampasında bir Véronggue füzesi

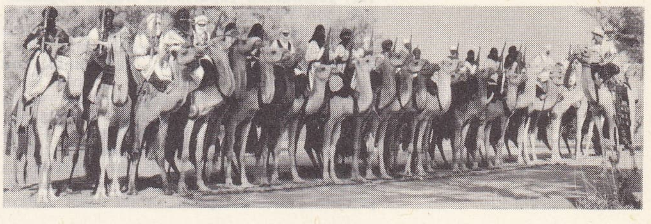

sahra birliği

Foto. Keystone, S.C.A., B.R.P. (LAROUSSE)

büyük kara bölgesi olmasıdır. Kuzeyde, akdeniz iklimi bölgesinin kenarında yağışlar, sonbaharda batıya, kışın ve ilkbaharda doğuya doğru düşer. Güneyde yaz musonu yağışları, batıda Zemmur'a kadar ilerler. Yağışlar özellikle iç kısımda düzensizdir ve en düşük yağış oranları Şeş ve Tanezruff erg'inin merkezî ovalarında veya Fizan'da doğu ovalarında (5 mm'den az) kaydedilmiştir. Bulutluluk, havanın higrometrik derecesi çok düşüktür ve kuraklığı yazın ve ilkbaharda (güneyde) hüküm süren kavurucu sıcaklık artırır; mutlak sıcaklıklar bu mevsimlerde 50°C'ı aşar ve kumda 70°C'ı bulur. Ama geceleri, özellikle kışın, hava soğuktur ve Kuzey ile Orta Sahra'da don olayına rastlanır. Ayrıca rüzgârlar, özellikle kum rüzgârları (gerek mahallî, gerek kuzeydoğu veya doğu alize rüzgârları) hemen hemen sürekli olarak ve bazen şiddetli estiğinden kuraklığı artırır. Yüksek kütlelerde (Hoggar, Tibesti) yükseltiyle birlikte iklim değişiklikleri ortaya çıkar; yağışlar daha sık, mutlak sıcaklıklar daha düşüktür. Sahra bölgelerinin yüzey şekilleri oldukça farklıdır; kambriyen öncesi billûrlu topraklardan meydana gelen bir sağrı, batıdan doğuya doğru, Tiris, Eglab, Hoggar ve Tibesti ile devam eder. Hoggar ve Tibesti'nin kat kat peneplenleri yanında yükselen volkanik engebeler, en yüksek zirveleri taşır: Hoggar'da Tahat (2 918 m), Tibesti'de Emi Kusi (3 415 m). Ama büyük volkanik akıntılar Libya'ya da yayılmıştır ve daha az önemli püskürük şekillerine Moritanya'ya kadar rastlanır. Çökmüş bölgelerde tortul örtü oluşukları bozulmadan kalmıştır: Moritanya yaylalarında (Zemmur, Adrar ve Tagant, cebel Hank), Hoggar (Tassili'ler) ve Tibesti çevresinde Birinci zamandan kalma kumtaşları, Alt tebeşir çağından kalma kumtaşı, Tebeşir çağından kalma marn ve kalkerler, Tinduf çanağındaki Tademayt, Tinghert Hamada el-Homra yaylalarındaki (Mezak'ta) eyosen çökeltiler, genellikle karasal üçüncü zaman oluşukları.

Sahra dışa akışı olmayan bir çöldür ve dağ kütleleri arasında kenarları dik vâdilerde akan vad'lar sonradan alüvyonlarını tuzlu bataklıklara (*sebha*) yayarak kaybolur. Billûrlu bölgelerdeki ovaların yanında kalıntı engebeler yükselir; tortul yaylalar uzun yarlarla sınırlıdır ve kayalık ve çıplak yüzeyleri masa biçiminde *hamada*'ları meydana getirir. Kumla karışık çakıllı alanlara *reg* adı verilir. Ayrıca kumlar hemen her yere yayılmıştır, ama yalnız çanaklarda veya çanakların yakınlarında engebelere asılı kumullara rastlanır. Bu kumullar *erg*'ler halinde veya sivri dorukları koridorlarla ayrılan sıradağlar halinde biraraya gelir. Başlıca ergler Cezayir Sahrası'nda (Batı Büyük ergi ve Doğu Büyük ergi), Orta Sahra'da (erg şeş ve libya ergleri) veya Güney Sahra'dadır. (Varan).

Çoğunlukla vadların sonunda veya erglerde görülen bitki örtüsünün seyrekliği kuraklıktan ileri gelir. Ağaçlar azdır (akasya, tamaris); dikenli ağaçsılar ve buğdaygiller, turpgiller ve maydanozgiller alçak ve seyrek tabakalar halinde uzanır. Ama bu bitkiler antilop ve özellikle ceylândan meydana gelen favnayı beslemeye yeterlidir; kemiriciler, sürüngenler ve böcekler daha önemli rol oynar.

● *Beşerî coğrafya.* Sahra'da, özellikle Moritanya'da küçük baş hayvan ve deve yetiştiriciliğiyle geçinilir; vahalarda sulamalı tarım yapılır. Çobanlar göçebedir; çölden Kuzey Afrika kenarına, Sahil'den dağlara (Hoggar ve Tibesti) veya erglere doğru çok çeşitli yönlerde yer değiştirirler. Hiyerarşiye dayanan bir sistemle teşkilâtlanmış olan bu göçebeler (Mağrıplılar, Tuaregler), eskiden yalnız sürüleriyle (et, süt) yetinmez, geçinmek için vahaları işletir, kervanlar kurar, yağmacılık yaparlardı. Bugün yağmacılığa son verilmiş, kervan ticareti tavsamış, sürüler de değerini kaybetmiştir. Bu yüzden göçebelik çok ilkeldir. Vahalardaki hayat da aynıdır; su ihtiyacını karşılamak için vadların yatakları değiştirilir (Güney Fas), çıkrıklı kuyulardan «foggara» denilen yeraltı dehlizleriyle birbirine bağlanan kuyulardan ve artezyen kuyularından yararlanılır. Vahaları bazıları beyaz olan halklar yaşar; yerleşik halk çoğunlukla çok eski halklardan (harratin veya zenci köleler) gelir. Bazı bölgelerde (Fizan) toprak sahibi olan halkın çoğu hizmetçilik veya yarıcılık (kuzeyde) yapar. Bütün yıl uğraşmalarına rağmen, yarı aç ve yoksuldurlar: göz kamaştırıcı palmiye bahçeleri bir aldatıcı bir görünümdür. Vahaların en yaygın ağacı hurma palmiyesi, gölgesiyle başka meyve ağaçlarını, tahıl ve sebze tarımını korur: ama elde edilen ürün beslenmeye yeterli değildir. Kuyular (bazı yerlerde artezyen) sayesinde yer yer su kaynakları çoğaltılmıştır; fakat ovalar kurumağa yüz tutmuştur, gerekli tedbirler alınmadığı için de kumullar ilerlemektedir.

Sömürgeciler, hiç bir gelir sağlamayan ve İspanya (Batı Sahra), Fansa, Libya ve Mısır arasında bölüşülmüş bir çölle pek tabiîdir ki ilgilenemezlerdi. Barış sağlandıktan sonra, çok az harcamalarla yönetilen Sahra'da boydan boya yollar açıldı (Tinduf-Atar, Kolom Beşar-Burem, Vargla-Agades, Murzuk ve Çat'a doğru Gabes veya Trablus). Ama Sahra'yı baştan başa aşan demiryolu hattının veya Akdeniz-Nijer hattının döşenmesi Abadla'da durduruldu.

Bununla birlikte Sahra'da günden güne daha iyi değerlendirilen maden yatakları vardır: kömür (Kenadsa), demir (Tinduf'un güneydoğusunda ve Moritanya'da), bakır (Kolomb-Beşar bölgesi ve Moritanya'da Akcuct), manganez (Beni- Abbas'ın batısında Cebel Gettare). Ama en büyük gelir kaynağı Cezayir Sahrası ve Libya'daki (Zelten bölgesi) petrol ve tabiî gazdır. Cezayir Sahrası'nda birçok derin yeraltı su örtüsünün (Tuggurt, Ohanet) bulunması, başlıca yatakların işletilmesini kolaylaştırmış, bir boşaltma şebekesi düzenlenmiştir. 660 km uzunluğunda büyük bir petrol borusu, Bicaye'yi Hassi-Mesud yakınındaki Havdel-Hamra'ya bağlar. Hassi-Mesud'da El-Agreb kuyularından (120 km güneyde), hattâ 550 km uzaktaki Ohanet kuyularından elde edilen petrol ile 300 km kuzeyindeki Hassi-R'mel'de çıkarılıp arıtılan tabiî gazdan elde edilen gazolin toplanır. Ecele ve Zarzaitin petrolü daha uzun bir petrol borusuyle (780 km) Gabes körfezine sevkedilir. Ayrıca gaz yatakları Hassi-R'Mel (Gasi-Tuli) Hassi-R'mel'i Arzev'e bağlayan gaz hattı aracılığıyle üretimi Cezayir'in doğu kıyısına gönderir. Bugün petrol üretimi Sahra'nın dış ticaretinde önemli rol oynar.

Tarih

● *Prehistorya ve protohistorya.* Dünyanın en geniş ve en mutlak çölü olmadan önce Sahra, Dördüncü zamanda birçok nemli dönem geçirmişti. Sayısız kurak vâdilerin genişliği ve hidrografya şebekesi halinde düzenlenmesi, dağlık bölgelerde akdeniz asıllı bitki kalıntılarının bulunması, kabataş ve yontmataş devrindeki taş depolarının önemi, yağışlı bir iklimin, savanadan meydana gelen bitki örtüsünün, çok sayıda insan ve hayvanın varlığını ortaya koyan kaya gravürleri de bunu gösterir. Aşölyen ve Şelleyen çağından kalma âletler ile gergedan, fil, yabandomuzu ve balık kalıntılarını kapsayan besin tabakaları, Alt Kabataş devrinde, özellikle dağ kütleleri çevresinde ve Atlas okyanusu kenarında balıkçılık, avcılık ve devşirmeyle geçinen kalabalık halkların yaşadığını düşündürür. Sahra'nın kenar bölgelerinde yerleşme ve Orta, özellikle de Yukarı Taş devrinde sanayi ve besin depolarının azalması, Sahra'nın kurumasıyle açıklanır. Sahra'nın her yerinde Eski Cilâlıtaş devrinden kalma taş (cilâlı baltalar, çakmaktaşından oklar) ve besin yığınlarının bolluğu ve kaya gravürlerinin bulunması, bazı araştırmacılara göre M.Ö. 9000 (H. Breuil, H. Lhote), bazılarına göre ise M.Ö. 5000'den sonra (R. Vaufrey, R. Mauny) avcılık, hayvancılık, hattâ çiftçilikle geçinen ve zenci oldukları sanılan kalabalık bir halkın varlığını onaylar.

Kemiklere yapılmış resimlerin bulunması, varlığı kesinlikle ancak Güney Oran, Tassili ve Fizan'da ortaya konan ve «Avcılar dönemi» adı verlen ilk dönemin yerini «Sığır Çobanları» döneminin (H. Lhote'a göre M. Ö. 5000-1200 arasında, Vaufrey ve Mauny'ye göre M.Ö. 2500'den sonra) aldığını kesinleştirdi; «sığırtmaç» medeniyetinin, bütün Sahra'ya (Nil'den Atlas okyanusuna) yayıldığı sanılan firavunlar Mısır'ının etkisinde kaldığı düşünülmektedir.

● *Eskiçağ.* Ama Sahra'da atın, ancak tarihin başlaması ve Mısır'dan kovulan denizci halkların istilâsıyle (M.Ö. 1200'e doğr.) ortaya çıktığı sanılır. Libyalılar ve Garamantlar VIII. yy.dan itibaren at sayesinde hızla yer değiştirdiler ve Habeşlerle akraba esmer halkları (Fizanlılar, Tubular) püskürterek, Sirt körfezinden Njer'e kadar Orta Sahra'yı, Oea'dan (bugün Trablus) gelen, Ghadames, Ajjerler Tasilis'i, İforalar Hoggar'i ile Adrar'ından geçen ve Gao bölgesinde Nijer'e ulaşan bir yol boyunca işgal ettiler. Başka halkların yaşadığı Moritanya (batıda) ve Tibesti-Ennedi (doğuda), yayılma alanlarının dışında kalıyordu. Herodes zamanında (M.Ö. V. yy.) en parlak dönemlerini yaşayan ve Hannibal'ın emrinde savaşan Garamantlar sonradan, iklimin kuraklığı, atçılığa elverişli olmadığı için gerilediler, sonunda atın yerini Arabistan'dan getirilen deve aldı. M.Ö. II. yy.da ortaya çıktığı sanılan, ama adına ilk olarak bir latin metninde (*Bellum Africum* veya *Africanum*) rastlanan deve, sahra tarihinde yeni bir dönem açtı; bu dönem ancak çöllere girmek için sistemli bir şekilde uçak ve kamyon kullanılmağa başlanmasıyle (XX. yy.ın ikinci yarısı) sona erdi.

Romalılar daha V. yy.da Sirenaik sikkelerini basmak için Sudan'dan altın getiren ve sayıları günden güne artarak Sudan'ın fildişi, altın, deve kuşu tüyü ve kölelerini akdeniz limanlaına taşıyan kervanlardan yararlanmağa çalıştılar. Güneye giden yolları kontrol edebilmek için Sahra'nın içlerine sokuldular; hattâ, Cornelius Balbus'un (M.Ö. 19) Nijer'e ulaştığını bile ileri sürenler olmuştur (H. Lhote).

Bu faraziye yanlış bile olsa, Sahra'ya dış ticaret kervanlarının çok eski tarihlerde girdiği ve deve sayesinde de bu ticaretin yayıldığı bir gerçektir. Roma hâkimiyetinden kaçtıkları sanılan Kuzey Afrika Berberîleriyle güçlenen göçebeler atları beslemede karşılaştıkları büyük güçlükler yüzünden giderek daha çok deve kullandılar; böylece etki alanlarını, kervanlarını ve akınlarını genişlettiler ve sonunda Roma'nın çekilmesinden yararlanarak (M.Ö. III.-IV. yy.) Kuzeye doğru ilerlediler, bütün çöle hâkim oldular ve vahalar ile Sahranın kenar bölgelerinde yaşayan yerleşik halklara kanunlarını kabul ettirdiler.

● *İslâmlaşma.* VII. yy. ortalarına doğru islâm dinini kabul eden göçebe Arapların Sahra'ya doğru yayılmağa başladığı görülür. Kuzey Afrika'yı ele geçiren müslüman Araplar Berberîleri yendikten sonra Kuzey Afrika'dan güneye dönerek, Sahra içlerine sürekli akınlar düzenlediler. Arapların Sahra'yı ele geçirmeleri, ordu gücü ve İslâmlığın yayılmasında başlıca kaynak olan dil yardımıyle başarıldı. Önce Trablus, Magrıp, bir süre sonra Nübye'yi ele geçiren Araplar buralara müslüman göçmenlerin yerleşmelerini sağladılar. Müslüman Araplarla ilişki kuran Berberîler VII. yy. sonlarına doğru, yavaş yavaş, islâm dinini benimsemeğe başladılar. VIII. yy. başlarından, aynı yy.ın ortalarına kadar Berberîlerin çoğu müslüman oldu. On'ların yardımıyle islâm dini Sahra içlerine doğru daha hızla yayıldı. Müslüman Araplar, İslâm dininin Sahra'da yayılması için orduların yanı sıra ticaret kervanlarından da yararlandılar. Bu kervanlar arasında müslüman olanlara daha büyük kolaylıklar gösterdiler. Yollarda, baskınlara karşı güvenliklerini sağlamağa çalıştılar. Sahra'da yerli kavimlerden bazıları, özellikle Tuaregler anadillerine ve eski geleneklerine bağlı kaldılar. VIII. yy. da Araplar, saldırılarını da geliştirerek Sahra'da, zencilerin yaşadıkları kuytu bölgelere kadar sokuldular, islâm dinini bazen baskıyle, bazen de ticaret ilişkilerinden yararlanarak yaymağa çalıştılar. Altın, fildişi, devetüyü gibi ticaret maddeleri taşıyan kervanların, müslümanların yönetimi altında, bütün Kuzey Afrika kıyılarına ulaşmalarını sağladılar. Sudan'a kadar bütün bu bölgeleri alan Araplar VIII. yy. sonlarında islâm dinini ve arap dilini benimseyen halk topluluklarının yardımlarıyle altın ticaretini de ele geçirdiler. Magrıplılar, Cezayir'in güneyinde yaşayan Şambalar, Libya'da oturan Sürasiler ve Şanhacalar, Zenetler gibi berberî kavimleri yeni benimsedikleri islâm dininin yayılması için Araplarla birleşerek müslüman olmayan milletlere karşı savaştılar. IX. ve X. yy.-

larda Sahra'nın kuzey bölgeleri müslümanların eline geçti. Yerli halklarla arap göçmenleri birbiri içinde eridi. Ülkenin ticaret yolları üzerinde bulunan bölgelerinde yerli dillerin yerini Arapça aldı. Halk zamanla araplaştı. Mekke ve Medine'ye hac için giden halkın ve kervanların etkisiyle islâm dini Sahra'da arap ordularının giremediği bölgelere de yayıldı. İslâm dininin Sahra'da yayılması, Müslümanlığı benimseyen, araplaşan yerlilerin komşu ülkelere saldırmağa başlamaları üzerine ikinci döneme girdi. Zamanla, arap hâkimiyeti altında birer küçük devlet niteliği kazanan bu yerli halk toplulukları islâm dini adına fetihlere giriştiler. Büyük ve uzak ülkelere karşı yapılan fetih seferleri için ordu düzenlediler, arap emîrlerinin yönetimi altında, bazen de onlardan ayrı olarak, savaşlara girdiler. XI. yy.da İspanya fethine çıkan islâm ordularının arkasından yapılan öteki İspanya seferlerinde Arapların yanıbaşında, sonradan müslüman olan sahra halklarından kurulu birliklerin de yer aldığı görülür. Gene bu çağda Sahra'nın bir bölümü Murabıtların eline geçti (1076). XIII. yy.a kadar bütün Sahra müslümanlar tarafından alındı. Mali devleti kuzeyden gelen sürekli akınlar sonucu yıkıldı. Ticaret yolunu ele geçirmek isteyen Faslılar aralıksız saldırılarla Songhay krallığını ortadan kaldırdılar. XVI. yy.a kadar halkının çoğu islâmlaşan Sahra'da küçük küçük devletler doğdu. Bunlar arasında en önemlileri, varlığını bugün de koruyan Cezayir, Moritanya, Libya, Nijer, Çat ve Sudan'dır.

● *Avrupalıların işgali.* XIX. yy.da büyük kervanlar hâlâ Kanem'den Trablus'a, Bornu'dan Tunus'a, Tombuktu'dan Tanca'ya, Senegal'den Marakeş'e gidiyorlardı, ama çöl merkezlerinin çektiği (bk. TOMBUKTU) avrupalılar daha o tarihte Sahra'yı keşfe başlamışlardı (Mongo-Paak, Clapperton, Laing, Caillié, Barth, Duveyrier, Rohlfs, Nachtigal, Mlatters, Monteil). Yüzyıl sonunda avrupalıların Magrıp'a ve zenci Afrika kıyısına yerleşmeleri, Sahra'yı güçlükle aşmayı gereksiz kıldı.

Yağmacıların korku içinde bıraktığı topraklarının sınırında güvenliği sağlamak ve Afrika'daki çeşitli topraklarını birbirine bağlamak isteyen Fransızlar, Sahra'nın büyük bir kısmını fethettiler; Laghuat 1852'de bölgeyi işgal ettikten sonra, çok kalabalık oldukları sanılan Tuareglerle çatışmaktan uzun süre çekindiler. Ama Tombuktu (1894) ve İn Salah'ın (1902) alınmasından ve Tip savaşından sonra kabilelere boyun eğdirdiler. Cezayir (Foureau-Lamy), Sudan (Jolland-Meyner) ve Kongo'dan (Gentil) gelen kolonlar, Çat'ta birleştiler ve Kusseri zaferiyle (1900) köle ticaretine dayanan Rafah imparatorluğunu ortadan kaldırarak Doğu Sahra'nın işgalini hazırladılar. Ama batıda Fas ile Moritanya arasında bağlantı ancak 1934'te Tinduf'un alınmasından sonra gerçekleşti. Fransızların ilerlemesini, hak iddia ettikleri toprakları fetihte acele etmeyen öbür avrupalıları çoğunlukla geciktirdi. 1884'te Villa Cisneros'a yerleşen İspanyollar, Rio de Oro kolonisini kurdular ama iç kısımdaki Regeybat Magrıplılarına boyun eğdiremedler. Trablus ve Bingazi'de Türklerin yerini alan (1911-1912) italyanlar, Libya'nın fethini ancak 1933'te sona erdirebildiler; bu süre içinde XIX. yy.da Carabub vahasında kurulan sünusî tarikatı özellikle Birinci Dünya savaşı sırasında Fransız hükûmetine karşı savaştı. 1939 Arefesinde hemen hemen boş ve yoksul, halkları aşırı derecede dağınık bir ülke olan Sahra, siyasî meseleler çıkarmadı. Ama savaştan sonra yeraltında bulunan ve büyük çölün ekonomisini ve sosyal ilişkilerini alt üst eden zenginlikler, bağımsızlık isteyen eski sömürgelerin isteklerini artırdı: Libya krallığı Sünusîlere verildi (1951); Fas krallığı (1956) çölün bütün batı bölümünü istedi ve İspanya'nın Tarfaya ilini bırakmasını sağladı (nisan 1958); Çat, Nijer ve Mali; 1958'de kurulan Moritanya cumhuriyeti üstünde Fas ve Mali hak iddia etmektedir; Cezayir (temmuz 1962). Fransa bir fransız sahası meydana getirmeyi reddederek, Güney Cezayir ile Çat, Nijer ve Sudan'daki idare bölümlerinin yönetimini birleştirdi; sonra Sahra'nın zenginliklerini bu bölgelerde yaşayanlarla iktisadî gelişmeyi başlatan avrupalılar arasında bölüştürme yoluna gitti. Sahra bölgelerinin düzenlenmesinden sonra O.C.R.S. (Sahra Bölgeleri Ortak teşkilâtı) delegelerinin yardımcısı bir generale verilen alanın korunması görevi, sonra Vahalar, Sahra, Nijer Sudanı ve Çat sınırları askerî kumandanları arasında paylaştırıldı.

— Leng. *Sahra dilleri,* Çat gölünün kuzeyinde ve doğusunda (Kanuri), Tibesti'de (Teda veya Turbu) ve Libya (Zaghau) çölünün güneyinde konuşulan zenci afrika dilleri (L)

SAHRA eyaleti, Batı Afrika'da ispanyol toprağı, 1958'den beri eski Rio de Oro ve Sagiya el-Hamra arazilerini birleştirir; 266 000 km², 238 000 nüf. Merkezi, *El-Ayun.* Eyalet toprakları Sahra'nın kıyısında, kuraklığı okyanusun yakınlığı sayesinde biraz azalan bölgeler üzerinde uzanır; çiğ, oldukça yoğun bir bitki örtüsünün meydana gelmesinde önemli rol oynar; otlaklarda, magrıplı halkın başlıca geçim kaynağı olan deve, keçi ve koyun sürüleri beslenir. Cintra'da imzalanan ispanyolfas antlaşmalarıyle (nisan 1958), eski Rio de Oro himaye bölgesinin kuzey kesimi Fas'a bırakılmıştır. (L)

SAHRE i. (ar. *şahre*). *Esk.* Kaya.

— Jeol. Külte. || *Sahrei indifaiye,* püskürme külte. || *Sahrei mültesika,* yapışık külte. || *Sahrei müştaile,* yanar külte. (M)

SAHRINC veya **SAHRINÇ** i. (ar. *şıhrîc'*-ten *şahrınc*). *Esk.* Sarnıç. (M)

SAHT sıf. (fars. *seht*'ten *saht*). *Esk.* Katı, sert, çetin. || Güç, zor. || Güçlü, sağlam. || *Saht-bâzû,* kolu kuvvetli. || *Saht-dil,* katı yürekli. || *Saht-gir,* bir şeyi sıkı tutan. || *Saht-ligam,* başı sert, sert başlı.

◆ **Sahtî** i. *Esk.* Sertlik, katılık. || Güçlük, zorluk. || Sıkıntı. (M)

SAHTE sıf. (fars. *sâhten,* yapmak'tan *sâhte*). Gerçek olmayıp aslına benzetilerek yapılan, düzme, taklit: *Onların eserine tenkid, sahte boyalı kumaş üstüne güneş gibi vurur* (F. R. Atay). *Sahte beşyüzlük.* || *Mec.* Yapmacık: *Sahte bir gülüş. Sahte tavır.*

— *Esk. Sahte-vekar,* davranışları sahte olan, yapmacık tavırlı.

— Ask. *Sahte burçlu güzergâh,* XIX. yy.da cephe gerisinin veya çok köşeli bir tabyanın güzergâhına verilen ad. (Burç şeklini hatırlatan sahte burçlu güzergâhta, tabyanın girişi ve hendek gerisi yan ateşten, bazen «iç astar girişi» denen kaponyerler ile korunur.)

— Huk. *Sahte evrak,* esassız bir olayı gerçekmişçesine kabul ettirmek için düzenlenmiş sahte veya tahrif edilmiş belgeler. || *Sahte para basma.* Bk. KALPAZANLIK.

— Miner. *Sahte kaymaktaşı,* içinde alçıtaşı bulunan kaymaktaşı. || *Sahte krizolit,* yeşilimsi sarı renkte camsı kuvars. || *Sahte lapis,* kobalt oksitle elde edilen mavi sır. || *Sahte elmas,* çeşitli değerli taşları taklit etmek için maden oksitler (kobalt, bakır, manganez) yardımıyle boyanmış cam çeşidi. (ML)

SAHTECİ sıf. (*sahte*'den *sahte-ci*). Düzmeci, sahtekâr. (M)

SAHTECİLİK i. (*sahteci*'den *sahteci-lik*). Düzmecilik, sahtekârlık: *Tapu kütüklerinde sahtecilik yaparak...* (Kemal Tahir). Bk. SAHTEKÂRLIK. (M)

SAHTEKÂR sıf. ve i. (fars. *sâhte,* taklit ve *-kâr,* yapan'dan *sâhtekâr*). Bir şeyin sahtesini yapan, düzmeci. || — *Teşm. yol.* Kalpazan: *Sahtekârın kanunen büyük cezası vardır*·(Şemseddin Sami). || Gerçeği bozan, değiştiren. (M)

SAHTEKÂRLIK i. (*sahtekâr*'dan *sahtekâr-lık*). Sahtekâr olma hali veya sahtekârca davranış, düzmecilik.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Sahtekârlık suçu,* bir memurun, göreviyle ilgili işlerde, resmî bir belge üzerinde silinti veya değişiklik yaparak anlam ve niteliğini değiştirmesi yahut bir resmî belge yerine uydurmasını koyması veya hiç aslı olmayan bir belge düzenlemesi.

— ANSİKL. G. santl. *Sahtekârlık,* dürüst olmayan bir iştir ve pek çok çeşidi vardır: arkeoloji sahtekârlığı (kafatası, silâh, çanak çömlek, gravür); sanat sahtekârlığı (tablo, desen, estamp, heykel, mobilya, işlenmiş maden, seramik, fildişi, kumaş, halı, dantel, mine, cam işleri, kitap ciltleri); edebiyat sahtekârlığı (elyazmaları, bir eserin ilk basımı, yazarının ölümünden sonra bulunmuş eserler). Bu üç kategori medenî hukuku ilgilendirir. Sahte, bir nesnenin kopyası, bir devrin üslûbunu ya da bir ustanın tekniğini, malzemesini taklit etmek olabilir. Kopya, benzeti, parodi aslında hiç kınanacak bir şey değildir. Ama, sözü edilen şeyin kendisi olmayan ve sahte olduğu bilindiği halde gerçekmiş gibi gösterilen bir malı satışa çıkarmak suçtur. Meselâ, amaçları yalnız inceleme olan resim sanatçılarının yaptıkları kopyalar, ancak üstüne resmini kopya ettikleri ressamın adı konarak satışa çıkarılırsa suç unsuru olur. Ayrıca, bir tablonun üzerindeki imzanın yerine başka imza koymağa da kimsenin hakkı yoktur. Bu durum, yalnız imzaya has değildir ve resmin üzerine başka imza yerine herhangi bir damga, mühür v.b. basmak da suç sayılır.

Daha Roma imparatorluğu zamanında, meraklılarına satmak için yunan heykel ve sikkelerinin sahteleri yapılırdı. Ortaçağda en çok, azizlerin ve din şehitlerinin kalıntıları, İsa'nın çarmıha gerildiği haçın veya kefeninin parçaları, tacının dikenleri gibi nesnelerin sahteleri yapılırdı; bu arada, bazı antlaşma belgelerinin veya tezhipli elyazmaların sahtelerine de unutmamak gerekir. Rönesans devrinde ve XVII. yy.da, bazı antika eşyanın, sonra tabloların (özellikle Hieronymus Bosch ve Dürer'in), uzakdoğu eserlerinin sahteleri yapıldı. XVIII. yy.da da ortaçağ keşişlerine mal edilen elyazmaları ortaya çıktı. XIX. yy.da, David ve okulunun, Herculanum ve Pompei kazılarının, Winckelmann'ın teorilerinin, daha sonra da romantizmin etkisiyle bir gotik sanat eserleri merakı ortaya çıktı ve sahtekârlar bir altın çağ yaşadılar. Sahtekârlığın tarihi, çağlar boyunca, zevklerin ve fikirlerin tarihine paralel olarak, hattâ bazen onunla karışarak gelişti. Meselâ Goethe, sözde James Macpherson tarafından bulunan ve çevrilen Ossian'ın şiirlerine hayran kalmıştı; James Macpherson'un o devir edebiyatının gelişmesinde önemli bir ol oynadığı haklı olarak kabul edildi.

En çok yankı uyandıran sahtekârlık olayları: Edward Simpson'un, üzerine şekiller çizili tarihöncesi kemikleri ve yine onun eseri olan «Calaveras'ın kafatası» (1866); 1869'da Vrain-Lucas'ın Fransa Bilimler akademisinden Michel Charles'a sattığı yirmi yedi bin tarihî belge (Kleopatra, Lazare, Vercingétorix gibi kimselerin el yazıları); Daubigny'nin (1883), Millet'nin (1891) olduğu öne sürülen sahte tablolar; 1896'da M.Ö. III. yy.dan kalma olduğu öne sürülerek Louvre'a satılan, ama aslında kırımlı rus Ruşomovski'nin eseri olan Saitaphernes'in tacı; Delacroix ve Corot'nun olduğu öne sürülen sahte tablolar (1903); Glozel'de bulunan ve tarihöncesinden kalma olduğu öne sürülen eski eserler (1924); italyan heykeltıraşı Dossena'nın eseri olan ve heykeltıraşın eski eser olduğunu öne sürerek 1927'de 30 milyon fransız frangına sattığı *Sakat Minerva* heykeli; Van Gogh'un, Utrillo'nun (1930-1950) olduğu öne sürülen sahte tablolar; Van Megeren'in sahte Vermeer tabloları (1937-1943) ve özellikle de Boysmans müzesinin aldığı *Pèlerins d'Emmaus* tablosu (bazı kimseler, bu tablonun ve Glozel'de bulunan eski eserlerin gerçek olduğunu öne sürer).

XX. yy.da birçok ülkede, sahte eserleri bulmak ve sahtekârları kovuşturmak amacıyle polis teşkilâtında özel servisler kuruldu. Bazen uzmanların yetkisine de itiraz edildiği olur. Bu kimselerin görevi kanunla düzenlenmiş değildir. Uygulamada, ancak sahtekâr ile suç ortaklığı ispat edilebilirse, uzman sorumlu tutulabilir. Öte yandan, estetik ve tarih bilgisi de, bir sanat eserinin değerini ve sahte olmadığını anlamak için gerekli unsurları çoğu zaman yeterince sağlar. Ayrıca, laboratuvar muayenesine de baş vurulur. Bilimin ilerlemesiyle, araştırma araçları bugün çok gelişmiştir (Geiger sayacı, spektrografi, X ışınları, eletronik mikroskopla fotoğraf, boyaların kimyasal analizi, morötesi ışınlara tutmak, kızılaltı ışınla fotoğraf). Bu konuda uzmanlaşmış laboratuvarlar arasında, Louvre ve Boston Güzel Sanatlar müzeleriyle, British museum'un laboratuvarı ve Oxford'daki Clarendon laboratory sayılabilir.

— Huk. *Sahtekârlık suçu*'nu işleyen memura, suçta ağırlaştırıcı sebep olup olmamasına göre 3 yıldan 12 yıla kadar ağır hapis cezası verilir (Cz. kn. md. 339). Evrakta sahtekârlık suçunun başlıca unsurlarından biri, yapılan değiştirme ve tahriflerin, genel veya özel nitelikte bir zarara sebep olmasıdır. Kanunun kabul ettiği ve özellikle uygulamada içtihatların yerleştirdiği bir unsurda yapılan taklit, değiştirme ve tahrifin inandırıcı nitelik taşıması, kandırma kabiliyeti olmasıdır. Cz. kn. md. 340, diğer bazı sahtekârlık suçlarından söz eder: bir belge düzenleyen veya yazan memurun, gerçeğe uymayan beyan, ifade ve durumları gerçek ve huzurunda olmuş gibi göstermesi yahut kaydetmek zorunda olduğu ifadeleri, yazdığı evraka geçirmemesi veya yanlış geçirmesi. Bu sahtekârlık fiillerinden genel veya özel bir zarar doğarsa, suç faili memura md. 339'daki ceza uygulanır. Bir memurun, var olmayan bir evrakın tasdikli suretini sahte olarak yapması ve kanunî şekline uydurarak vermesi durumları üç yıldan sekiz yıla kadar ağır hapisle cezalandırılmaktadır (md. 34). Maddenin ikinci fıkrası daha hafif bir durumu düzenlemekte ve 1. fıkradaki suça (resmî bir belgede yazılı olanların doğruluğunun tasdiki sırasında işlenmesi hali ve bundan zarar doğması şartıyle) bir yıldan beş yıla kadar ceza uygulanacağını belirtmektedir. Türk Ceza kanununda yer alan diğer bazı sahtekârlık suçları, «devlete ait mühürler ve damgalarla öteki alâmetlerin (damga pulu da bunlara dahildir) taklidi» adı altında düzenlenmiştir. Hükûmetin yazıları üzerine konulan devlet mührünü taklit etmek veya taklit fiiline katılmadan böyle bir mührü sahteliğini bilerek kullanmak, üç yıldan on yıla kadar hapsi ve elli lira ile beş yüz lira arasında ağır para cezasını gerektirir (md. 332). 333. Madde bu suçun daha hafif bir şeklini de düzenler. Burada devlete bağlı resmî dairelerden veya kamu kurumlarından birinin mührünün taklit edilmesi veya taklidinin bilerek kullanılması söz konusudur. Kanun bu suça bir yıldan beş yıla kadar hapis ve yirmi ile iki yüz lira arasında ağır para cezası da uygulanacağını belirtir. 333. Maddenin ikinci fıkrası, bir belge kapsamının veya başka beyan ve işlemlerin doğruluğunu, herkese karşı tasdik ve tevsik etmek için kullanılan âlet ve vasıtaların taklit edilmesini veya taklidinin bilerek kullanılmasını aynı şekilde cezalandırır. 334. Madde geçen iki maddedeki mühür ve âletlerin sadece taşıdığı işaret ve eserlerin taklit edilmesini veya bu şekilde taklit edilmiş mühür ve âletlerin bilerek kullanılmasını hafifletme sebebi sayarak, bu hareketleri indirimli cezaya bağlar. 335. Madde, mühür ve işaretleri taklit etme veya taklit edilen bu gibi âleti kullanma suçlarına katılmadan, bu mühür ve işaretleri taşıyan evrak, eşya ve vesikaları satan, satın alan veya her ne surette olursa olsun alan kimseleri de aynı cezaya bağlar. Bu durumda da sahteliği bilmek gerekir; yoksa bir ceza vermek mümkün olmaz. 337. Madde de taklit edilmiş veya değiştirilmiş kanunî damga ve işaretleri veya her ne suretle olursa olsun değiştirilmiş olan ölçü ve tartı âletlerini başkalarının zararına kullanmayı, iki aydan bir yıla kadar hapis ve on liradan iki yüz liraya kadar ağır para cezasına bağlamaktadır.

Öte yandan Türk Ceza kanunu, memur olmayanlar tarafından resmî veya özel evrak üstünde işlenen sahtekârlık suçlarını da müeyyideye bağlamıştır. Resmî memur olmayan bir kimsenin resmî evrak üzerinde, 339. maddede gösterilen şekilde sahtekârlık yapması iki yıldan sekiz yıla kadar ağır hapis cezasıyle müeyyidelendirmiştir (md. 342, fıkra 1). Aynı madde öteki fıkralarında bu suçun başka biçimlerini önemleri ölçüsünde cezalandırmaktadır. Kanun, resmî bir belgenin düzenlenmesi sırasında yalan beyanda bulunmasını müeyyideye bağlamıştır (md. 343). Yalan beyan, doğum, ölüm veya evlenmeyle ilgili bir belgenin düzenlenmesi sırasında yapılmışsa, verilecek ceza daha ağırdır. 345. Madde özel evrak üstünde sahtekârlık suçlarını düzenler. Bu gibi evrak üstünde kısmen de olsa yapılan tahrif veya değiştirme cezayı gerektirir. Ancak sahteciliğin genel veya özel bir zarar doğurucu nitelikte olması ve sahte belgenin bilerek kullanılması, cezalandırılma için şarttır. Bu durumda ceza bir yıldan üç yıl kadar hapistir. 346. Madde sahte evrakın sahteliğini bilerek kullanılmasını müeyyide altına almıştır. Açıklanan bu sahtecilik suçlarının dışında yine Ceza kanununda altıncı bap, dördüncü fasıl, hüviyet cüzdanı, nüfus tezkeresi, pasaport, ruhsatname, şahadetname ve beyanname gibi evrakta yapılan sahtekârlıklarla bu vesikaların kullanılışındaki yolsuzluklara hapis ve para cezası verileceğini belirterek (md. 350, 351), zabıtanın denetimine bağlı esnafın defter ve kayıtlarında yaptığı tahrifleri, hüküm altına almakta (md. 353), hekim, eczacı veya sağlık memurlarının gerçeğe aykırı belge vermelerini yasaklamakta (md. 354), resmî sıfatı olmadan ilmühaber ve vesika taklit veya tahrif edenleri cezaya bağlamakta (md. 356) ve bir vesika veya ilmühaberi kendisine veya başkasına aitmiş gibi ibraza kalkışmayı da ceza tehdidi altında yasaklamaktadır (md. 357). Ceza kanununda yer alan başka bir grup, senetler üstünde işlenen sahtekârlıklardır. Bunlar, md. 344, 345 ve 349/2 ile müeyyide altına alınmıştır. 344. Maddeye göre ticarî evrak ve senetlerinin düzenlenmesi sırasında, kendisinin veya başkasının hüviyeti hakkında yalan beyanda bulunmak, üç aydan bir yıla kadar hapis cezasını gerektirir. 345. Madde de, özel evrak ve senetlerin tamamen veya kısmen sahte olarak düzenlenmenin veya doğru olarak düzenlenmiş bir belge veya senedin yazılarının tagyirini, bu sahteciliklerden genel veya özel bir zarar doğabilmesi ve belge veya senedin, sahteliğinin bilinerek kullanılması şartıyle cezaya bağlamakta, bir yıldan üç yıla kadar hapisle cezalandırmaktadır. (ML)

SAHTELİK i. (*sahte*'den *sahte-lik*). Uydurma ve düzme şeyin durumu.

— Huk. *Sahtelik iddiası*, resmî senetin sahte olduğunun ileri sürülmesi.

— ANSİKL. Huk. Resmî olarak düzenlenmiş senetlerin gerçek olduğu karinesi yürür. Resmî senetteki imzanın kendisine ait olmadığını, senette resmî memurca yapılmış gözüken beyan ve işlemlerin gerçekte yapılmadığını yahut resmî memurun, takdirine değil de, kişisel gözlemine göre gerçekleşmiş gösterdiği hususların başka türlü olduğunu ileri süren kişi, bunun için *sahtelik iddiası*'na başvurmak zorundadır. Bu iddia bir dava esnasında ileri sürülmekteyse, bir dilekçeyle yapılması gerekir. Bu durumda mahkeme sahtelik iddiasını hadiselere (olaylara) ilişkin kurallara göre inceler. (Bk. HADİSE). Buna karşılık resmî senet daha dava konusu olmamışsa, o zaman bunun sahte olduğunu iddia eden kimse bağımsız bir sahtelik davası açar. Dava, niteliği itibarıyle bir menfî tespit davasıdır (bk. TESPİT *davası*). Mahkeme, gerekli görülen hallerde senetin sahte olup olmadığını bilirkişi marifetiyle inceletebilir. Bu yola baş vurulması halinde, senet kesin bir sonuca varılıncaya kadar, hiç bir işleme konu olamaz. Ancak senet sahibinin haklarının korunması için gerekli olan ihtiyatî tedbirler alınabilir. Mahkeme, senetin sahte olduğuna karar verecek olursa, senet iptal edilir. Bu karardan sonra, senetin sahteliğinden dolayı bunu düzenleyen kimse aleyhine ceza mahkemesinde dava açılır ve bu davada söz konusu kimse beraat edecek olursa, bu, hukuk mahkemesinin vermiş olduğu kararı etkilemez. Fakat mahkeme sahtelik iddiasını reddedecek olursa, bunu ileri süren taraf yüz liradan beş yüz liraya kadar para cezasına çarptırılır ve eğer şartları varsa, karşı tarafın da maddî ve manevî zararlarını tazmin etmeğe mahkûm edilir. Sahtelik iddiasının reddedilmesi halinde, ceza mahkemesinde ceza davası açılamaz. Sahtelik, iddia edildikten sonra bundan feragat edilebilir. Ancak mahkemenin bu feragati kabul etmemesi mümkündür. Bunun dışında hükme esas alınan senetin sahte olduğunun anlaşılması, bir «yargılamanın iadesi» sebebi de olabilir. Bu iade istemi, senetin sahte olduğunun kesinleşmesinden itibaren üç ay içinde yapılabilir. Senetin sahteliği iki yoldan biriyle kesinleşir. Birinci halde ortada, senetin sahte olduğuna ilişkin bir mahkeme kararı vardır. İkinci haldeyse senetin sahte olduğu, seneti düzenleyen kimse tarafından, mahkeme veya resmî bir makam önünde ikrar edilmiştir. (M)

Sahte Sırdaşlar (*Les Fausses Confidences*), Marivaux'nun üç perdelik aşk komedisi. İlk olarak 1737'de Paris'te Théâtre des İtaliens'de temsil edildi. Parasız bir genç olan Dorante, günün birinde yüz bin altından çok yıllık geliri bulunan çok güzel dul Araminte'in vekilharcı olur, çok geçmeden de ona tutulur. Araminte'in hizmetinde çalışan eski bir uşağın aracılığıyle sevgisini genç kadına duyurursa da Araminte bunu önemsemez. Ama kısa bir süre sonra, bu aşkın gerçek olduğunu anlar ve bazı küçük olayların yardımıyle de sonunda onu seven Sorante ile evlenir. *Sahte Sırdaşlar*, Marivaux'nun olgunluk çağının en başarılı eserlerinden biridir. (L)

SAHTİYAN i. (fars. *sehtiyān*'dan *sahtiyān*). Sepilendikten sonra boyanmış ve cilâlanmış deri. || Sıf. Bu deriden yapılan.

◆ **Sahtiyanî** sıf. *Esk.* Sahtiyan yapan veya satan (kimse). [M]

SAHU'LAR, Habeşistan'ın kuzeydoğusunda Kızıldeniz kıyılarında yaşayan halk. Danakil'lerle akrabadır. (L)

SAHUR i. (ar. *seher*'den *sāhūr*). *Esk.* Gece uyumama, uykusuzluk. || Ayın etrafındaki hâle. (M)

SAHUR i. (ar. *suhūr*'dan *sahūr*). *Esk.* Ramazanda oruç tutanların gün doğmadan önce belirli saatte yedikleri yemek: — *Gece Rabia ile beraber sahur yiyoruz, niyet ediyoruz* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Sahura kalkmak*, oruç tutan bir kimsenin gün doğmadan önce yemek yemek üzere yataktan kalkmasını belirtir: *Sahura kalkmak ayrı bir zevk, öğleye kadar uyumak ve gündüzün, biraz da yapma olan mahmurlukla dolaşmak ayrı bir zevkti* (Sabahattin Ali).

— ANSİKL. Ramazan ayında oruca giren müslümanların, sabah ezanıyle akşam ezanı arasında hiç bir şey yememeleri, içmemeleri gerekir. Orucun birinci yemeği iftar, ikinci yemeği *sahur*'dur. Oruç tutanlar, iftardan ve yatsı namazını kıldıktan sonra bazen sahura kadar uyur, bazen de bekler, sahur yemeği yendikten sonra yatarlar. Sahur, ezanî saate göre düzenlendiği için, her ülkenin saat durumuna göre değişir. Güneşin erken doğduğu yerlerde sahur erken, geç doğduğu yerlerde geç olur. Eskiden ramazan ayında, oruca girenleri sahura kaldırmak için mahallelerde bekçiler dolaşır, davul döğer, uyanamayanları uyandırmak için kapının zilini, tokmağını çalar, eğlenceli, nükteli mâniler söylerdi. Bu mâniler ramazanın on beşine kadar, ramazanı karşılayıcı, onu övücü; on beşinden sonra, özellikle son sahurda uğurlayıcı, gelecek yıl tekrar gelmesi için davet edici nitelikte olurdu. Ramazan ayının on beşi olunca davulcu mâni söyleyerek bahşiş isterdi. Bu gibi mânilere genellikle *ramazan mânileri* denirdi. Bazı yerlerde, özellikle askerî birliklerin bulunduğu bölgelerde, halkın sahura kalkması için top atılırdı. Eskiden Şehzadebaşı'nda sahura kadar kahvelerde oyunlar düzenlenir, nargileler çekilir, eğlenceli konuşmalar yapılır, Direklerarası'nda tiyatrolar, meddahlar, kanto ve karagöz takımları «icrayı sanat» ederdi. Ayasofya, Süleymaniye, Fatih camileri çevrelerindeki kahvehanelerde ise bazı akşamlar sahura kadar dinî konuşmaların yapıldığı toplantılar düzenlenirdi. (M)

SAHURE, V. Sülâleden bir firavun (M. Ö. III. binyıl ortaları). Piramidi Ebukir'dedir. (L)

SAHV i. (ar. *şahv*). *Esk.* Ayılma. || Hastanın iyi olması.

— Tasav. Ârifin, beş duyusunu kaybettikten sonra, yeniden bu duyuları kazanması. (M)

SAİ sıf. (ar. *saʿy*'dan *sāʿī*). *Esk.* Çalışan. || **1.** Haber veya mektup götüren kimse, ulak: *Ve tarafeyn yekdiğere hamle etmeğe başladığı sırada Medine-i Münevvere'den bir sai geldi* (Cevdet Paşa). || *Sai-bi-l-fesad*, fitneci, ortalığı birbirine katan.

◆ **Saiyan** çoğl. i. *Esk.* Çalışanlar. || Haberciler. (M)

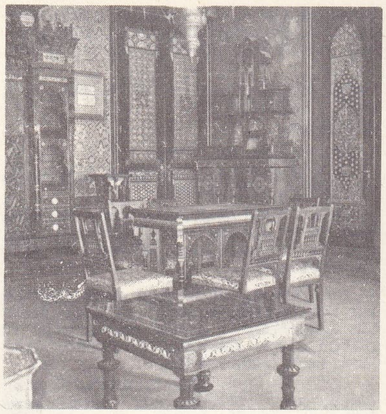

ampir salon

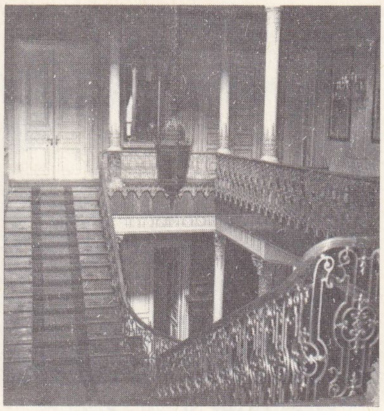

bronz trabzonlar

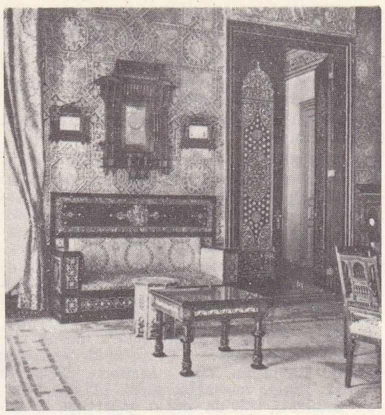

vitraylı kapılar

(içten)

SAİB i. (ar. *şe'b'den ṣā'ib*). *Esk.* Yağmur öncesi esen rüzgâr, bora. || *Saib-ül-bahr.* deniz çekildikten sonra yükselmesi sırasında kıyıda toplanan su. (M)

SAİB sıf. (ar. *ṣavāb'dan ṣā'ib*). *Esk.* Yanlışsız, doğru. || Amaca uygun. || Amaca ulaşan. || *Sehm-i saib,* hedefe varan ok. || **İ.** [*Saip* şeklinde] Erkek adı.

◆ **Saibe** sıf. *Esk.* Saib'in dişili. (M)

SAİB (Mehmed Ali), **Saibi Tebrizî** denir, iranlı şair (Tebriz 1591-Isfahan 1671). Isfahan'a göçen tebrizli bir türk ailesindendir. Gençliğinde Mekke, Medine, Meşhed, Kum, Erdebil, Kazvin gibi şehirleri, Osmanlı imparatorluğunun sınırları içindeki bazı illeri dolaştı. Arap, iran ve türk edebiyatları üstünde çalıştı. Bir ara Zafer Han ile yakın ilişkiler kurdu, saraya alındı. Sonra Hindistan'a gitti, Kâbil'de tahta çıkan Leşker Hanın sarayında kaldı, Şah Abbas II tarafından kendisine *meliküş şuara* (şairlerin sultanı) unvanı verildi. Şah Abbas II ile Şah Cihan arasında geçen savaşı anlatan şiiriyle Şah Abbas II'nin çok ilgisini çekti. Saib'in türkçe ve farsça şiirlerinin toplandığı iki divanı vardır. Şiirde daha çok kendinden önce gelen Senaî, Attar, Sadi, Hafız gibi şairlerin etkisi altında kaldı. Gazellerinde anlam bakımından bütünlük beyitler arasında sürekli bağlantı yoktur. Aşk, tasavvuf ve hikmet konularına geniş yer verir. İran şiirinin sürekli bir geleneği olan edebî sanatlara pek yer vermez. Saib, kendinden sonra gelen birçok türk ve iran şairini etkisi altında bıraktı. Eserleri: *Divan* (farsça); *Divan* (türkçe); *Kandeharname* (Kandehar Kitabı); *Mahmud-ü Ayaz.* (M)

SAİBE i. (ar. *sāb'dan sā'ibe*). *Esk.* Serbest bırakılmış hayvan. || Deve (özellikle dişi deve). [M]

SAİB İBRAHİM PAŞA, türk devlet adamı (? - İstanbul 1848). Divan kaleminden yetişti. Kethüda kâtibi vekili oldu (1807). Sonra beylikçi görevine getirildi (1809). Bir süre açıkta kaldıktan sonra cebehane nazırı, daha sonra gümrük emini (1823), darphane emini (1825) ve yeniçeri kâtibi oldu. 1828'de Orduyu Hümayunda kethudayı sadaret ve riyaset görevlerine getirildi. Yenişehir defterdarlığı, Şumnu ordusu nazırlığı gibi görevlerde bulundu. Çavuşbaşı ve askerî masraflar nazırı (1829), Mısır Orduyu Hümayununda kethüdayı sadrı âli (1832), daha sonra defter emini (1837), dava nazırı, maliye nazırı (1839), Hazinei Mukataat defterdarı (1840), Karadeniz boğazı muhafızı, Saruhan ve Karesi valisi (1842), Meclisi Vâlâ azası oldu (1847). [M]

SAİB PAŞA Doktor, türk hekimi ve devlet adamı (İstanbul ? - ay.y. 1893). Ortaöğreniminden sonra Askerî Tıbbiyeden yüzbaşı rütbesiyle çıktı. Tıp öğrenimini Fransa'da tamamladı. Türkiye'ye döndükten sonra ensâc muallimi (histoloji [dokubilim] öğretmeni), tıbbıye nazırı (1886); Seraskerlik Sıhhiye dairesi ikinci reisi oldu (1891). Ferik rütbesine kadar yükseldi. (M)

SÂİD sıf. (ar. *ṣu'ūd'dan ṣā'id*). *Esk.* Yukarıya çıkan, yükselen.
— Mus. *Esk.* Türk musikisinde «çıkıcı dizi» anlamına kullanılan terim. (Sesleri pestten tize doğru giden diziye «said» [yukarıya çıkıcı], tizden peste doğru giden diziye ise «nazil» [inici] denir.) [M]

SAİD sıf. (ar. *ṣu'ūd'dan ṣa'īd*). *Esk.* Yukarıya çıkan. || Yüksek. (M)

SAİD sıf. (ar. *sa'd'dan sa'īd*). *Esk.* Kutlu, uğurlu. || İyilik yapmış, sevap kazanmış. || **İ.** [*Sait* şeklinde] Erkek adı.

◆ **Saide** sıf. *Esk.* Said'in dişili. (M)

SÂİD i. (ar. *sā'id*). *Esk.* Kolun dirsekle bilek arasında kalan kısmı. || *Sâid-i billûr,* bembeyaz kol. || *Sâid-i simîn,* beyaz kol. (M)

SAİD, Kahire'nin güneyinden Assuan'a kadar uzanan Yukarı Mısır'a Arapların verdiği ad. (Bk. MISIR.) [M]

SAİDAPET, Hindistan'da (Madras) şehir, Madras yakınında; 41 300 nüf. Yüksek öğretim ve bilimsel araştırma merkezi. (L)

SAİD ATBA, Güney Cezayir'de göçebe kabile. Koyun ve deve yetiştiren üyeleri kışın Uargla'da, yazın Sersu ovalarında yaşarlar. (L)

SAİD bin ZEYD, sahabe (Mekke 600-Akik [Medine] 670-671). Kureyş kabilesinin Adi kolundandır. Dedesi Amr, halife Ömer'in babası Hattab'ın kardeşiydi. Said'in babası Zeyd, Cahiliye devrinde puta tapmayı reddetmiş, İbrahim peygamberin hanif dinine girmişti. (Bk. HANİF.) Said de İslâmlığı ilk kabul edenlerden biriydi. Hicretin ikinci yılında Hz. Muhammed, Said ile Talha bin Ubeydullah'ı, Ebu Süfyan başkanlığında Suriye'ye giden Kureyş kervanı hakkında haber getirmesi için Şam'a gönderdiğinden Bedir savaşına katılamadılar. (Bk. BEDİR GAZASI.) Hz. Muhammed savaş sırasında görevli oldukları için ganimetten onlara da pay verdi. Said, Bedir'den sonraki bütün savaşlara katıldı. Ecnadeyn savaşında (634) süvari kuvvetlerine, Fihl savaşında (634) piyade birliklerine kumanda etti. Şam'ın fethinde bulundu ve Yermük savaşına katıldı (636). Ömer'in ölümünden sonra Osman'ın halifeliği için çalıştı. Bundan sonra bir olaya karışmadı. İyi ahlâkı ve doğruluğuyle tanınan Said dünyadayken cennetle müjdelenmiş olanlardandı. Bk. AŞERE-*i mübeşşere.* (M)

SAİD bin AS, Kûfe ve Medine valisi (Mekke 622-Arsa 679), Kureyş'in en iyi ailelerinden birindendi; halife Osman zamanında Kur'an'ı yazan kurulda bulundu. Sonra Kûfe valisi oldu. Taberistan ve Cürcan'a seferler yaptı (650-651). Azerbaycan'ı ele geçirdi. Aldığı sert tedbirler kûfeli halk tarafından hoş karşılanmadı. Bunlar zaman zaman halife Osman'a başvurarak Said'i azlettirmek istediler. Fakat Osman, Said'i azletmedi. Bunun üzerine Said'in Medine'de bulunmasını fırsat bilen Kûfeliler, yemenli Malik Eşdar'ın önderliğinde ayaklandılar. Kûfe'de Ebu Musa Eşarî'yi vali tayin ederek Said'i şehre sokmadılar (655). Said, Medine'ye döndü. Osman'ın öldürülmesinden sonra Talha, Zübeyr ve Ayşe ile birlikte Basra'ya gitti. Osman'ın öcünü almak konusunda onlarla anlaşamayınca Mekke'ye döndü. Cemel ve Sıffîn savaşlarına katılmadı. Bu tutumu yüzünden Muaviye halifeliğinin ilk zamanlarında kendisine görev vermedi. Bir süre sonra affedilerek Medine valiliğine getirildi. Kısa sürelerle birkaç kere bu görevde bulundu. Son azlinden sonra Medine yakınlarındaki Arsa adlı çiftliğine yerleşerek zıraatla uğraştı. Hac için iki kere Mekke'ye gitti. (M)

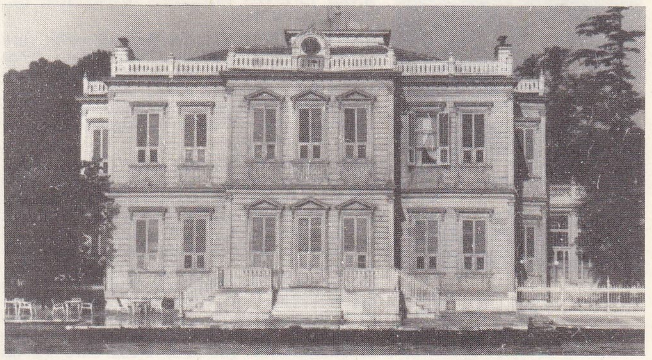

Saithalim paşa yalısı (Dıştan)

SAİD bin el-Bitrik (Eutykhios), İskenderiye patriği, hekim ve tarihçi (Füstat 876-İskenderiye 940). Yakubî Kıptîlerle savaştı. Tıp ve tarih araştırmaları yaptı. Başlangıçtan zamanına kadar gelen bir dünya tarihi yazdı. Eserinin içinde ilâhiyat tartışmalarına da yer verdi. Arapça eseri *Nazmü'l Cevher* (İnci Dizisi) Latinceye de çevrildi. (M)

SAİD bin YUSUF el-HENSELÎ, Henseliye* adlı tarikatın kurucusu (öl. Marakeş 1702). Bir murabıt ailesindendir. Gençliğini Fas'taki tekke ve zaviyeleri dolaşarak geçirdi. Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret için Medine'ye gitti. Burada uzun süre kaldı. Sonra Kahire'ye gitti ve Şeyh Sultan'ın yanında tasavvuf öğrenimi gördü. Bir süre sonra Dimyat'a giderek Sidî İsa el-Cüneydî'nin müridi oldu. Marakeş yolu üzerinde Vaddi Dera'da müritleri için bir zaviye kurdu. Kurduğu tarikat kısa bir süre içinde Konstantin vilâyeti ve Fas'ın Yukarı Atlas bölgesinde yayıldı. (M)

SAİD ÇELEBİ, türk matbaacısı (İstanbul ? - Maraş 1761). Ahmed III tarfından Fransa kralı Louis V'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebinin oğludur. Babası ile Paris'e gitti. Orada kaldığı sürece matbaacılık konuları, Fransa'daki basın işleri ilgisini çekti. Onlar üzerinde incelemeler yaptı. Türkiye'ye döndüğü zaman İbrahim Müteferrika ile anlaşarak Türkiye'de matbaanın kurulması için çalıştı. Matbaanın önem ve yararlarını Sadrazam Damat İbrahim Paşaya, onun aracılığı ile Sultan Ahmed III'e bildirdi (1726). Matbaanın açılma iznini alabilmek için İbrahim Müteferrika ile anlaştı. Sonunda şeyhülislâm Abdullah Efendiden matbaanın kurulmasına izin veren fetva alındı (1727). Said Çelebi, türk matbaacılığının kurulmasında, gelişmesinde emeği geçen ikinci kişidir. İbrahim Müteferrika

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

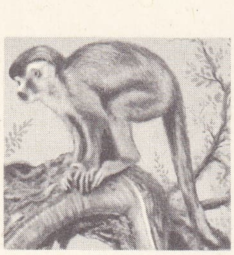

saimiris

Gabriel de SAINT-AUBIN «Gül Goncasıyle Mukayese» Cabinet des Estampes, Paris

kont Ch. de SAINT-AULAIRE

ile anlaşması, matbaanın gerekliliğine inanması, bu konuda çalışması, Türkiye'de geç de olsa matbaanın açılmasını sağladı. Eserleri: *Divan-ı Yekta* (Biricik Divan), *Menasik-i Kudsi* (Kutsal Duraklar), *Fevaidu'l-Müfredat* (Programların Faydaları). [M]

SAİD DEDE EFENDİ. Bk. FAHREDDİN DEDE EFENDİ.

SAİD EFENDİ, türk devlet adamı (İstanbul 1821-ay.y. 1907). Öğrenimini yaptıktan sonra Babıâli'ye girdi. Beylikçi, âmedçi, sadaret müsteşar vekili, Meclis Ahkâmı Adliye azası, hariciye müsteşarı ve dahiliye nazırı oldu (1870). Sadaret müsteşarı ve Şûrayı Devlet azalığı görevlerine getirildi. İkinci defa dahiliye nazırlığına tayin edildi (1878). Aynı yıl ticaret ve zıraat nazırı oldu. (M)

SAİD EFENDİ (Mehmed), türk hattatı (İstanbul, ?-ay.y. 1874). Çarşambalı Mehmed Salim Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. İlmiye mesleğine girdi. 1852'de Mekke mollası, 1859'da evkaf müfettişi, sonra Anadolu kasaskeri oldu (1871). İlmiye mesleğinde kullanılan talik yazıyı onun bulduğu söylenir. (M)

SAİD EFENDİ (Mehmed) **Mirzazade.** Bk. MIRZAZADELER.

SAİD EFENDİ Karahalilefendizade, türk şeyhülislâmı (öl. Bursa 1755). Babası Anadolu kazaskerlerindendi. Halil Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu. Sonra şeyhülislâm oldu (1749-1750); azledilerek Bursa'ya sürüldü. (M)

SAİD EMRE, türk şairi (XIV. yy. başları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Elde bulunan şiirlerinin incelenmesinden bektaşî tarikatına bağlı olduğu, Hacım Sultandan el aldığı anlaşılıyor. Said Emre, Anadolu Türkçesiyle şiir yazanların başında gelir. Bu bakımdan halk Türkçesinin dili olmasında, edebî bir nitelik kazanmasında emeği geçenlerden sayılır. Şiirlerinde Yunus Emre'yi andıran derin ve duru bir söyleyişin olması, onun eserlerinin Yunus Emre'ninkilerle karışmasına yol açtı. Uzun süre bu iki şairin şiirleri birbirinden ayırt edilemedi. Onun Yunus Emre veya Yunus Emre'nin Said Emre olduğunu ileri sürenler çıktı. Dili açık, söyleyişi yumuşak ve akıcıdır. Kendinden sonra gelen bektaşî şairlerini, halk şairlerini uzun süre etkiledi. Şiirleri eski mecmualarda dağınık bir durumdadır. (M)

SAİD HALİM PAŞA, türk devlet adamı (Kahire 1863-Roma 1921). Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşanın torunu ve Halim Paşanın oğlu. Avrupa'da öğrenim gördü. 1888'de mîrimîran rütbesiyle Şûrayı Devlet azalığına getirildi. 1908'den sonra Yeniköy Belediye dairesi reisi ve Cemiyeti Umumiyeyi Belediye ikinci reisi seçildi. 1911'de Mahmud Şevket Paşa kabinesinde Şûrayı Devlet reisi ve üç gün sonra hariciye nazırı oldu. 1913'te Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesi üzerine sadrazamlığa getirildi. Türkiye'nin Birinci Dünya savaşına girmesine karşı çıktı; Türkiye savaşa girince görevinden ayrıldı. Mütarekeden sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Sonra serbest bırakıldı ve Roma'ya gitti. Burada bir ermeni komitacı tarafından öldürüldü. (M)

Saidhalimpaşa yalısı (Aslanlı yalı da denir), İstanbul'da Yeniköy'de (Boğaziçi) yalı. Hıdiv Abbas* Halim Paşa tarafından yaptırıldı (XIX.yy.ın ikinci yarısı). Hıdiv Abbas Halim Paşanın kardeşi Said Halim Paşanın adıyle anılan yalı, II. bozuk ampir üslûbundadır; binada batı eklektizminin tesiri de görülür. 1969'da Turizm bankası tarafından kurulan Talih Oyunları Limited şirketi burada faaliyete geçti. (M)

SAİDİ NURSİ. Bk. NURSİ.

SAİD MEHMED EFENDİ Karahalilzade. Bk. MEHMED SAİD EFENDİ *Karahalilefendizade.*

SAİD MEHMED PAŞA, türk devlet adamı ve yazarı (Diyarbakır 1832-Mardin 1891). Diyarbakır Tahrirat kaleminde çalıştı (1849); vilâyet tahrirat başkâtipliği (1861), mektupçu muavinliği, mektupçuluk (1868) yaptı. 1857'de hacegân rütbesi aldı. 1872'de mîrimîran rütbesiyle Mamuretülaziz mutasarrıflığına getirildi. 1887'de Rumeli beylerbeyi oldu. İkinci rütbe Mecidî nişanı aldı. Sonra bir süre (üçüncü defa) Mardin mutasarrıflığında bulundu. Eserleri: *Mir'atül-İber* (İbretler Aynası); *Mizanü'l-Edeb* (Edep Terazisi); *Divançe; Mir'atı Sıhhat* (Sağlık Aynası); *Hulasa-i Mantık* (Mantığın Özeti). [M]

SAİNT-AMANT «Musa'nın Kurtuluşu» için kapak, A. Bosse'un gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

SAİD PAŞA (Mehmed). Bk. MEHMED SAİD PAŞA *İngiliz.*

SAİD PAŞA (Muhammed) [Kahire 1822 - İskenderiye 1863], Mısır valisi (1854-1863). Mehmed Ali Paşanın oğlu. Yeğeni Abbas Paşanın ölümünden sonra Mısır valisi oldu (1854) ve babasının siyasetini devam ettirdi. Köleliği kaldırdı (1856), fellâhların yaşama şartlarını düzeltti, demiryollarını ve barajları geliştirdi; arkeoloji araştırmalarına yardımcı oldu ve Ferdinand de Lesseps'in kanal projesini destekledi (kanal ağzındaki limana [Port Sait] ismi verildi). [L]

SAİDPUR, Doğu Pakistan'da şehir, Rangpur'un batısında; 61 000 nüf. XVI. ve XVII. yy.dan kalma anıtlar. (L)

SAİ EFENDİ, türk hattatı (Tebriz 1803 - Mısır 1853). İstanbul'da hakkâklık yaparken Mehmed Ali Paşanın çağrısına uyarak Mısır'a gitti. On dört yıl orada kaldı; bir matbaa kurduktan sonra İstanbul'a döndü. Takvimhanenin ikinci nazırı olarak görev aldı. Sai Efendi, tâlik yazılarının güzelliğiyle de tanınır; yazı devrimine kadar devlet matbaasında onun tâlik yazısıyle döktüğü kalıplar kullanıldı. Takvimhane'deki görevinden ayrıldıktan sonra Sultanahmet'te özel bir matbaa kurarak kitap bastı. Sona tekrar Mısır'a gitti. (M)

SAİG sıf. (ar. *saǧ*'dan *sā'iǧ*). *Esk.* Yutulması kolay olan. (M)

SAİG el-Nişapurî, iranlı fıkıhçı (Nişapur ?-ay.y. 960). Özel öğrenim gördü. Sünnî olduğu için daha çok sünnî fıkhı üzerinde çalıştı, sünnî mezhebinden olan birçok öğrenciye özel dersler verdi. Kısa bir süre içinde Nişapur ve öteki İran illerinde ünü yayıldı, çağının sayılı fıkıhçıları arasına girdi. Fıkıh konularını işleyen birtakım eserler yazdığını bildiren kaynaklar vardır. (M)

SAİGO TAKAMORİ, Satsuma klanından samuray (Kagoşima 1826'ya doğr.-Kagoşima yakınları 1877). İmtiyazlarını silâh gücüyle savunmaya kararlı görünen Şogun ile savaşarak, Japon krallığının kuruluşunda önemli rol oynadı. Mutsu-Hito kendisini özel meclisine aldı. Bununla birlikte, imparator tarafından 1868'de derebeyliğe karşı birtakım tedbirlerin alınması, eski samuraylarda büyük bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Saigo, 1873'ten itibaren muhalefete geçti ve Tokyo hükûmetine karşı ayaklanma hareketinin yönetimini ele aldı. Başlangıçta kazanılan birtakım başarılardan (Kagoşima'nın zaptı) sonra, isyan devşirme ordular tarafından bastırıldı, Japonların «Büyük Saigo» dedikleri S. Takamori, savaş sırasında yaralandı ve az sonra harakiri yaptı. (L)

SAİGO YORİMİÇİ, japon siyaset adamı (Satsuma 1843-öl. 1902), Saigo Takamori'nin kardeşi. 1868 Restorasyon hareketine katıldı. Daha sonra, kardeşi Takamori'nin tersine, hükûmete bağlı kaldı. 1874'te Formoza'ya gönderilen askerî birliklere kumanda etti. Kardeşinin ayaklanması sırasında savunma bakanıydı (1877), sonra denizcilik bakanı oldu (1885, 1892-1902). Japon denizcilik gücünün gelişmesinde büyük ölçüde rol oynadı. (L)

SAİK sıf. (ar. *sevk*'ten *sā'ik*). *Esk.* Sevk eden. || Götüren.

◆ **İ.** Sebep.

— Ahl. ve Fels. Bk. GÜDÜ.

— Huk. Kişiyi irade beyanında bulunmağa iten iç etken. Bk. ANSIKL.

— Psikol. *Satın alma saiki,* bazen bilinçdışı veya en azından açıkça itiraf edilmemiş olan ve bir satın alma olayına yol açan psikolojik etken.

— İkt. İktisadî bir öznenin davranışını tayin eden etkenlerin tümü. (Tüketici saikinin incelenmesi, piyasa araştırmaları ve reklam kampanyalarının düzenlenmesi sırasında geniş çapta yapılır.)

— ANSIKL. Huk. Hukukî sebepten farklı olarak (bk. SEBEP) *saik,* kural olarak hukuken önemli değildir. Zira bir kimse bir hukukî işlemi, özellikle bir kazandırmayı çeşitli saikler altında yapabilir (bir kimseye belirli bir miktar para bağışlanmasının saiki, ona acımak, bir manevî borç veya başka herhangi bir sebep olabilir). Hukuk, kişinin bu bağışlamayı yapmasının saikiyle hiç uğraşmaz. Onun için önemli olan, kazandırmayı yapmadaki saik, iç etken değil de sebep, yani nihaî amaçtır. Aksi halde, irade açıklamasında bulunan kimsenin düşüncesi gerçekleşmediği zaman bu irade açıklamasını geçersiz saymak gerekir ki, bu halde de hukukî emniyet ortadan kalkar. Kural, hukukun saikle hiç ilgilenmemesi olmakla birlikte bunun istisnaları vardır. Önce taraflardan birinin saiki, sözleşmeye bir şart olarak konulursa, saikin gerçekleşmemesi, hukuk tarafından göz önünde tutulur. (Bir memurun, Ankara'dan İstanbul'a tayin edileceği zannıyle bir ev kiralaması halinde, onun kira sözleşmesindeki saiki, İstanbul'a tayin edileceğidir. Bu saik, İstanbul'a tayin olayının gerçekleşmemesi halinde hiç nazara alınmaz ve kira sözleşmesine etki yapmaz. Ancak İstanbul'a tayin edilme, kira sözleşmesine bir şart olarak konulmuşsa, yani memurun ancak İstanbul'a tayin edilmesi şartıyle kira sözleşmesinin geçerli olacağı belirtilmişse, saik artık sözleşmenin bir şartı haline gelmiştir. Bu durumda saik gerçekleşmeyecek olursa, kira sözleşmesi geçersiz kalır.) Saikin hukuken göz önüne alındığı ikinci hal, onun bir temel hatası niteliğinde görünmesidir. Kural olarak saikte yapılan hatalar, sözleşmeyi etkilemez. Ancak bazı hallerde, saik hatayı yapan kimse için çok önemli olduğu gibi, iş hayatındaki dürüstlük kuralına göre objektif olarak da yapılan işlemin temeli sayılabilir. Bu halde saik hatası, temel hatası halini almıştır ve temel hatası da esaslı hatalardan sayıldığı için hukuken göz önünde bulundurulur. (Bk. HATA.) [Bir taşı elmas zannederek sözleşme yapan kimse, sonradan bunun elmas değil de âdi bir taş olduğunu öğrenirse, temel hatası sayılan bir saik hatası yapmıştır. Zira, eğer taşın elmas olmadığını bilseydi sözleşmeyi yapmayacaktı.] Bunun yanında alışveriş hayatındaki dürüstlük kuralına göre de yapılan hata, temel sayılacak niteliktedir. Bu yüzden temel hatası sayılan saik hatasını yapan kişi, söz konusu sözleşmeyle bağlı olmadığını karşı tarafa açıklayabilir. Nihayet ölüme bağlı tasarruflarda da saik hukuken önem kazanır ve iptal sebebi olur. Bk. ÖLÜM'e *bağlı tasarruflar.* (ML)

SAİKA sıf. (ar. *sevk* > *sā'ik*'ten *sā'ika*). *Esk.* Sevk eden, götüren. || **İ.** Sebep: *Kalbinde meçhul bir ilerleyiş saikasıyle büyüyen meyiller bütün gece onu yabancı sevinçler içinde bıraktı* (Ahmed Rasim). [M]

SAİKA i. (ar. *sa'k*'tan *sā'ika*). *Esk.* Yıldırım: *Öteden saikalar parçalıyor âfakı / Beriden zelzeleler kaldırıyor amakı* (M. A. Ersoy). || *Siper-i saika,* paratoner.

◆ **Saikazede** bls. sıf. *Esk.* Yıldırım çarpmış: *Sedire yıkılmış yatan bu vücud-ı saikazedenin karşısında dondu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SAİKO (George), avusturyalı yazar (Seestadtl [bugün Ervenice] 1892-Rekawinkel 1962). Askerlik mesleğini seçti. Psikoloji ve sanat tarihiyle ilgilendi. Edebiyata oldukça geç

Foto. Giraudon, Keystone (LAROUSSE)

«Saint Barthélemy katliamı» François Dubois'nın eseri, Carnavalet müzesi, Paris

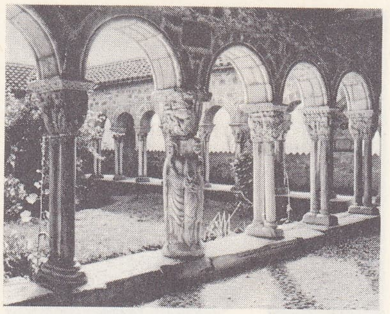

katedralin avlusu

SAİNT-BERTRAND-DE-COMMINGES

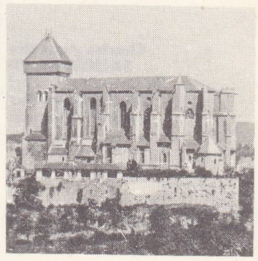

katedral

başladı. *Auf dem Floss* (Sal Üzerinde) [1948], *Der Mann im Schilf* (Sazlıktaki Adam) [1956] gibi romanları ve *Giraffe unter Palmen* (Palmiyeler Altında Zürafa) [1962], *Der Opferblock* (Kurban Yığınları) [1963] adlı hikâyeleriyle toplumsal veya psikolojik tahlillere girişti, hafif bir mizah havası taşıyan eserleriyle genç nesillerin üstünde önemli etkisi oldu. (L)

SAİL sıf. (ar. *seyl* ve *seyelân*'dan *sâil*). *Esk.* Akan, akıcı.

◆ **Sailiyet** i. *Esk.* Akıcı olma hali. (M)

SAİL sıf. (ar. *savlet*'ten *sâil*). *Esk.* Saldıran, saldırıcı: *Hasan ilerde giden bir bölük fedaînin / Önünde sail idi* (Tevfik Fikret). [M]

SAİL sıf. (ar. *su'âl*'den *sâil*). *Esk.* Soru soran. || Dilenci: *Dergeh-i Hakta hemen şah ile sail birdir* (İzzet Molla). [M]

SAİLENDRA, İndonezya'nın eski tarihinde önemli bir rol oynayan sülâle. *Dağ kralı* anlamına gelen bu sanskritçe kelime, bu sülâlenin ataları olarak kabul ettiği Fu-nan krallarının unvanıyle özdeşti. Sözü geçen sülâleye ilk olarak Cava'nın merkezinde XIII. yy. sonunda rastlanır. Mataram prenslerinin bu sülâleye tabi olduğu anlaşılmaktadır. Sülâle, Cava'daki büyük buddha hareketlerinin kışkırtıcısı oldu (Barabudur, Kalasan). IX. yy.da Cava'dan uzaklaştırıldı, daha sonra Sumatra'da ortaya çıktı ve orada Crivijaya krallığında en az XI. yy.a kadar saltanat sürdü. (L)

SAİM sıf. (ar. *savm*'dan *sâim*). *Esk.* Oruç tutan, oruçlu. || İ. Erkek adı.

◆ **Saime** sıf. *Esk.* Saim'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

SAİMAA, Güneydoğu Finlandiya'da göl, sularının fazlasını Vuoksi ırmağı aracılığıyle Ladoga gölüne akıtır, 60 km'lik bir kanalla Vıyborg'a bağlıdır; 4 400 km². (L)

SAİMBEYLİ, Akdeniz bölgesinde (Adana ili) ilçe merkezi; 2 676 nüf. (1970 sayımı). İl merkezinin 156 km kuzeyinde; yüksl. 1 250 m; Seyhan ırmağının Göksu koluna karışan Çatak deresinin vâdi tabanındadır. Adana'yı Saimbeyli'ye bağlayan yolun Kozan'dan sonraki kısmı keskin virajlıdır. — *Saimbeyli ilçesi*, 1 132 km², 13 893 nüf. (1970). Tek bucak; 23 köy. Tarım, bağcılık, meyvecilik. (M)

SAİME i. (ar. *sevm*'den *sâime*). *Esk.* Otlağa başıboş salınmış hayvan veya sürü. (M)

SAİMİRİS (tupi dilinden k.). Tropikal Amerika'da yaşayan küçük maymun. (Köpekdişleri dudaklarından dışarıya taşar; kuyruğu sarılgan değildir; postu kahverengine yakın sarıdır. İlmî adı *Saimiris scimreus*. *Cebidae* familyasındandır.) [L]

SAİNEAN (Lazar SAİNEANU — denir), romanyalı dilbilimci (Ploeşti 1859-Paris 1934). 1901'den itibaren Fransa'ya yerleşti. École des Hautes Études'de dersler verdi. XVI. yy. fransız filolojisiyle ilgili çalışmaları ve argo üstüne (*Le Langage Parisen au XIXe Siècle* [XIX. yy.da Paris Ağzı], 1920) incelemeleriyle tanındı. (L)

SAİNETE i. (*sain*, içyağ'dan «ince parça» anlamında isp. k.). İspanyol tiyatrosuna has eğlenceli küçük oyun.

— ANSİKL. İspanyol tiyatrosunda, büyük oyunların perde aralarında oynanan birkaç sahnelik hafif oyunların *loas*, *entremeses*, *sainetes*, *pasos* gibi pek çok çeşidi vardır. Sainete genellikle manzum bir oyundur. İspanya'nın en eski oyun yazarlarından Lope de Rueda, nesir olarak yazdığı *Las Aceitunas* (Zeytinler) [1567] adındaki *sainte* küçük bir şaheserdir. En ünlüleri Ramon de la Cruz* sainete'leridir. (L)

SAİNT (Eve Marie), amerikalı kadın sinema oyuncusu (Newark, New Jersey 1924). Önce amerikan televizyonunda oynadı, sonra Broadway tiyatrosuna geçerek *A Trip to Bountiful* (Bountiful'a Yolculuk) ve *Mr. Roberts* adlı piyeslerde sahneye çıktı. 1954'te *Rıhtımlar Üzerinde* (On the Waterfront) adlı filimdeki rolüyle en iyi yardımcı kadın oyuncu seçilerek Oskar armağanını kazandı. Öbür filimleri arasında *Raintree County* (Yağmurlar Ülkesi) [1956] sayılabilir. (M)

SAİNT ALBANS, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) şehir, Londra'nın kuzeybatısında; 50 300 nüf. Eski roma şehri Verulamium yakınında IV. yy.da Aziz Alban (burada öldürülmüştü) adına bir kilise kuruldu; 783'te Offa de Mercie tarafından kurulan benediktin manastırı, İngiltere'nin en büyük ve en zengin manastırlarından biriydi. Sonradan katedral haline getirilen güzel kilisesi, XI. yy. sonunda ve XII. yy. başında kuruldu. Saint Michel kilisesinde Francis Bacon'ın mezarı. Uçak v.b. yapımı. Tuhafiyecilik. Konfeksiyon. Basımevi. Ecza malzemeleri. İki Gül savaşları sırasında yakınında iki büyük meydan savaşı oldu; birincisini Yorklular (1455), öbürünü Lancasterliler kazandı (1461). [L]

SAİNT ALBANS (Henry JERMYN, — kontu), ingiliz siyaset adamı (1604'e doğr. - 1684). Henriette Mary'nin çevresinde toplanan aşırı kral taraftarlarının elebaşısı ve entrikacı bir saray adamıydı; Dover antlaşmasının görüşmelerine (1669) katıldı. (L)

SAİNT-ALDWYN. Bk. HİCKS-BEACH.

SAİNT-AMAND-LES-EAUX, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Valenciennes idare çevresi) kanton merkezi, Pévèle'de, Scarpe kıyısında; 17 041 nüf. Şehir Aziz Amand tarafından 647'de kurulan manastır çevresinde gelişti. Metalürji ve dokuma sanayii. (L)

SAİNT-AMANT (Marc Antoine GİRARD, — senyörü), fransız şairi, çoğu zaman yanlış olarak Marc-Antoine **Girard de Saint-Amant** denir (Quevilly, Rouen yakını 1594 - Paris 1661). Protestan bir ailedendi. 1619'a doğru Paris'te yerleşti. Théophile de Viau ile dostluk kurdu; edebiyatçıların toplantılarına ve özellikle Mme de Rambouillet'nin salonuna devam etti. Katolikliği kabul etti (1627); Créqui dükünün hizmetine girdi; onunla birlikte İtalya'ya gitti (1633); daha sonra Harcourt kontunun hizmetine girerek onun Avrupa çevresindeki deniz yolculuklarına, Katalonya seferine katıldı (1647); 1650'de Polonya'ya gitti. Fransız Akademisinin ilk üyelerinden biridir (1634). *Les Goinfres et le Melon* (Pisboğazlar ve Kavun) çeşidinden kısa ve gerçekçi şiirleri, her şeyi merak eden, ince zevkli, Fransızcayı ustalıkla kullanan iyi bir şair olan Saint-Amant'ın yalnız bir cephesini ortaya koyar. Şairin, *Rome Ridicule* (Gülünç Roma) [1643] adlı manzum bir yergisiyle konusunu Kutsal Kitap'tan alan bir idil'i de vardır: *Moïse Sauvé* (Musa'nın Kurtuluşu) [1653]. (L)

SAİNT-ANDRÉ, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, Lille'in güney banliyösünde, Deûle kıyısında; 10 070 nüf. Dokuma sanayii: keten iplikhanesi, konfeksiyon. Kimya sanayii: boyayıcılık. Kazancılık. Konserve fabrikası. Bira fabrikası. (L)

SAİNT-ANDRÉ, Reunion adasında (Vent idare çevresi) komün; 22 000 nüf. Şeker fabrikaları. (L)

SAİNT ANDREWS, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Fifeshire), Saint Andrews körfezinin güneyinde, Kuzey Denizi kıyısında; 9 900 nüf. Üniversite. Katedralin (XII. yy.) ve bir piskoposluk sarayının (XIII. - XIV. yy.) yıkıntıları. Meşhur golf sahaları. Turistik merkez.

— Tar. Pict'lerin bu eski müstahkem merkezleri, IX. yy.da piskoposluk merkezi oldu; fakat ancak XV. yy.da başpiskoposluk haline getirildi. 1124'te krallık kasabası olan Saint-Andrews'te 1411'de ilk iskoç üniversitesi kuruldu. XVI. yy.da İskoçya'nın başlıca limanlarından biri haline gelen şehir XVII. yy.da geriledi. (L)

SAİNT-ARNAUD (ARNAUD, **Achille Leroy de** — denir), Fransa mareşali (Paris 1798 - Karadeniz'de 1854). 1822'de Yunanistan'da gönüllü olarak dövüştü. 1837'den 1851'e kadar, özellikle Konstantin, Orléansville ve Kabiliye seferlerinde başarılar kazandı. 1847'de general, 1851'de savaş bakanı oldu ve 2 Aralık hükûmet darbesinin askerî bakımdan başarıya ulaşmasını sağladı. 1852'de Fransa mareşali oldu, 1954'te Kırım birliklerine kumanda etti. Alma'da galip geldi, fakat koleraya yakalanınca yerini Colbert'e bıraktı, Fransa'ya dönerken yolda *Bertholle*t gemisinde öldü. *Lettres*'i (Mektuplar) 1855'te basıldı. (L)

SAİNT-AUBİN (Gabriel Jacques DE), fransız ressamı, desinatörü ve gravürcüsü (Paris 1724-ay.y. 1780), Charles Germein de Saint-Aubin'in erkek kardeşi. Önce J.-B. Sarrazin ile çalıştı; sonra, Jeaurat, Colin de Vermont ve Boucher'nin öğrencisi oldu. Roma ödülü yarışmasında birinci gelemeyince (1754) yağlıboyayı bıraktı, desen, kitap resmi ve gravür yapmağa başladı. Genellikle küçük boydaki desenlerinde, şiirli bir incelik vardır. Konularını aile hayatından, sokak yaşantısından alır, tarihî olayları, kendi çerçeveleri içinde işler. Saint-Aubin daha çok, Paris hayatını dile getirdi. Sergileri yorumlayan *Salons* (Sergiler) [1761, 1769, 1777] adlı broşürleri ilgi çekici birer belge niteliğindedir. Piganiol de la Force'un *Description de Paris* (Paris Tasvirleri) adındaki on ciltlik eserini (Petit Palais) ve Sedaine'in eserlerini (Chantilly'de C[illegible] müzesi) resimledi. Resim defterleri[illegible] bir Louvre'dadır ve bu defterin i[illegible] *Voltaire'in Taç-*

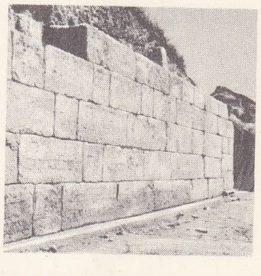

SAİNT-BLAİSE
yunan tabyası

SAİNT-CLAUDE
genel görünüş

Foto. LAROUSSE

Charles Augustin SAINTE-BEUVE
Demarquay'in eseri
Boulogne-sur-Mer
müzesi (Fransa)

lanması adındaki deseni, şaheseri olarak kabul edilir. Birçok müzede eserleri vardır: *Palais-Royal Bahçesinden Manzara* (Chantilly'de Condé müzesi), *Portakal Ağaçları Altında Toplantı* (Güzel Sanatlar okulunda), *Colosseum'da Su Şenliği* (Carnavalet müzesi ve Rotterdam'da Boysmans müzesi). 1750-1773 Arasında yaptığı elli kadar oforttan başka guvaş, sepya ve suluboya çalışmaları da vardır. (L)

SAİNT-AULAİRE (Charles, — kontu), fransız diplomatı (Angoulême 1866 - Malartie şatosu, Dordogne 1954). Tanca'da maslahatgüzar olarak bulundu. Sonra Fas'ta Lyautey'in yanında çalıştı (1912-1916), daha sonra Romanya büyükelçisi oldu, bu ülkenin savaşa girmesinde (1916) rol oynadı. Madrid (1920) ve Londra (1921 - 1924) büyükelçiliğine gönderildi. Orada Ruhr'un işgalini (1923) kabul ettirmek için uğraştı. Eserleri: *Talleyrand* (1936), *François-Joseph* (Franz-Joseph) [1945], *Confession d'un Vieux Diplomate* (Eski bir Diplomatın İtirafları) [1953] v.b. (L)

SAİNT-AULAİRE (Louis Clair DE BEAUPOİL, — kontu), fransız diplomatı (Baguer-Pican, Bretagne 1778 - Paris 1854), Decazes'ın kayınpederi. İmparatorun mabeyincisi (1809), vali (1813-1814) oldu, liberal milletvekili seçildi (1815-1829). Roma (1831), Viyana (1833-1841) ve Londra (1841 - 1848) büyükelçiliklerinde bulundu. Eserleri: *Histoire de la Fronde* (Fronde Tarihi) [1827], *Les Derniers Valois, les Guise et Henri IV* (Son Valois'ler, Guise'ler ve Henri IV) [1854] v.b. (L)

SAİNT - AUSTELL, Büyük Britanya'da (Cornwall) şehir, yarımadanın güney kıyısında; 25 000 nüf. Düşey üslûpta kilise. Kaolin işletmeleri. Çanak çömlek yapımı. (L)

Saint-Barthélemy katliamı, 24 ağustos 1572'de Paris'te, kral Charles IX'un emriyle protestanların topluca katliamına verilen ad; Aziz Bartholomaeus yortusu gününde ve taşra illerinde daha sonraki günlerde anılır.

1570 Tarihli Saint-Germain fermanıyle katoliklerle protestanlar arasında iç barış sağlandıktan sonra, kralın danışma kuruluna bir protestan olan amiral Gaspard de Coligny kabul edilmişti. Charles IX üstünde büyük etkisi görülen Gaspard de Coligny, krala Fransızları birbirleriyle uzlaştırmak, İspanya kralı Felipe II'ye karşı millî bir savaş açtırmak için baskı yapıyordu. Charles IX'un annesi Catherine de Médicis, bu tasarıya karşı çıkmak ve oğlunun üstündeki nüfuzunu korumak amacıyle, Guise dükü Henri'nin taraftarı olan katoliklere yaklaştı ve Coligny'yi öldürtmeğe karar verdi. Ama Coligny, Louvre sarayından çıkarken yaralanmakla kaldı (22 ağustos 1572). Kralın açtırdığı soruşturmayı önleyen Catherine de Médicis, krala bu işteki rolünü itiraf etti, ama onu, kızkardeşi Marguerite de Valois'nın Fransa kralı Henri de Navarre (geleceğin Henri IV'ü) ile evlenme töreninden (18 ağustos) sonra Paris'te kalan fransız protestanlarının önderleri tarafından kendisine karşı hazırlanmış bir komplonun varlığına inandırdı. Korkuya kapılan Charles IX da protestanların katliamına razı oldu ve bu işin ayrıntılarını da, gelecekte Henri II adıyle taç giyecek olan kardeşi ve Guise düküyle birlikte hazırladı. Bundan sonra, 24 ağustos günü şafak vakti Louvre'dan çıkan Guise taraftarları Paris'e dağıldılar, Saint-Germain-l'Auxerrois kilisesinin tehlike çanlarıyle ayaklanan halk da onların peşine takıldı. Sonunda Coligny ile 3 000'i aşkın protestan öldürüldü. Navarra kralıyle Condé prensi, ancak çarçabuk din değiştirerek ölümden kurtuldular. Sonra, sözde kalan krallık emri taşra illerine de yayıldı ve yaklaşık olarak 25 ağustos - 3 ekim arasında, Lyon, Orléans, Rouen, Bourges, Meaux, Bordeaux gibi bazı şehirlerde de uygulandı. Bununla beraber, kral 28 ağustosta Felipe ile papa Gregorius XIII tarafından bir zafer olarak kutlanan katliamın durdurulmasını emretti. Oysa, iki mezhep arasındaki kini kamçılayan, Avrupa'nın protestan ülkelerinde tiksinti uyandıran ve Protestanlığı ülkesinde yok ettiğini sanan Catherine de Médicis'nin umutlarına rağmen iç savaşa yol açan dinî hoşgörüsüzlük sembolü Saint-Barhélemy gerçekte bir ispanyol zaferi olmuştu. Bütün bu olaylar sırasında, Alba dükü aylarca, Gueux'lere karşı davranışlarında istediği gibi hareket etmekte serbest kaldı. Çok geçmeden de olayın gereksizliği anlaşıldı ve avrupa siyasetinin zorlamasıyle (İspanya'ya karşı olan protestan ittifaklarının muhafazası), ülkede dinî tarafsızlık ve hoşgörü anlayışına dönülmesini savunan «siyasîler» topluluğunun ortaya çıkması sonucunu doğurdu (Beaulieu barışı, 1576). Bk. DİN *savaşları*. (L)

SAİNT-BENOİT, Réunion adasında (Vent idare çevresi) komün; 19 000 nüf. Şeker fabrikası. Konserve fabrikaları. (L)

SAİNT-BERNARD (BÜYÜK) [Roma çağında *Mons Jovis*], Pennine Alplerinde geçit, İsviçre (Valais) ile İtalya (Aosta vâdisi) arasında, otomobil yolunun geçtiği yerde; 2 473 m. Boğaz yakınında X. yy.da Jupiter Pennin tapınağının bulunduğu yer dolaylarında Menthon'lu Aziz Bernard'ın kurduğu manastır ve misafirhane yükselir. Eskiçağdan beri kullanılan geçitten birçok ordu (bu arada 1800'de Bonapart'ın ordusu) geçmiştir. Alpler aşırı tünellerin açılmasından beri geçit kışın kullanılmaz. Yazın ise tersine, otomobil yolcuları buradan geçer; bu yüzden misafirhane yakınında, gerek İtalyan, gerek isviçre topraklarında oteller yapılmıştır. *Büyük Saint-Bernard karayolu tüneli* Matigny (Fransa, Valais kantonu) ile Aosta vâdisini birleştirerek İtalya ve İsviçre arasında bağlantıyı kolaylaştırmıştır. Geçitin biraz doğusundan geçer; uzunluğu 5 826 m'dir; 1 915 m yükseltide Bourg-Saint-Pierre'in yukarısında, İsviçre yamacındaki Entremont vâdisinde Cantine-d'en-Haut yakınında başlar ve İtalyan yamacında, *Büyük Saint-Bernard vâdisinde*, Saint-Rhémy-nin yukarısında 1 875 m yükseltide son bulur. (L)

SAİNT-BERNARD (KÜÇÜK), Alp dağlarında geçit. İsère'in bir kolu ile Dorea Baltéa'nın bir kolu arasında; 2 188 m. Yazın açık olan bir otomobil yolu boğazdan geçer ve Tarentaise (Fransa) ile Aosta vâdisini (İtalya) birbirine bağlar; Annibal'in İtalya'ya inerken (M.Ö. 218) bu boğazdan geçtiği sanılır. X. yy.da Menthon'lu Aziz Bernard (Saint-Bernard) tarafından kurulan düşkünlerevi boğazın biraz aşağısında, Fransız yamacındadır. Boğazın en yüksek noktasında, Eskiçağdan kalma bir sütunun üzerinde Aziz Bernard'ın bir heykeli vardır. 1947'de sınır Fransa lehine değiştirilmiştir. (L)

SAİNT - BERTRAND - DE - COMMİNGES, Fransa'da, Haute-Garonne idare bölgesinde (Saint-Gaudens idare çevresi) komün, Orta Pireneler'in eteğinde, Garonne ırmağı kıyısında; 324 nüf. Bir surla çevrili olan Saint-Bertrand, Garonne ırmağına hâkimdir. Eski şehir çok turist çeker: roman ve gotik üslûbunda Notre-Dame katedrali (kısmen roman üslûbunda avlu dehlizi), ilk piskoposluk sarayının yıkıntıları ve XV. - XVI. y.dan kalma evler. XVIII. yy.dan kalma bir konaktaki müze, bölgedeki kazılardan elde edilen eşyalara (eskiden aşağı şehirde Romalılar tarafından dikilen zafer anıtını süsleyen heykeller) ve bölge folkloruna ayrılmıştır. (L)

SAİNT-BLAİSE, Fransa'da Saint-Mitre-les-Remparts komününde (Bouches-du-Rhône) Eskiçağdan kalma sit: kıyı gölleriyle çevrili bir yaylada, Crau ırmağına hâkim stratejik bir yerde. Saint-Blaise'e daha M. Ö. VII. yy.da sık sık uğrayan doğu akdeniz gemicilerinden zengin seramik örnekleri (rodos, ion, korinthos, sonra attike ve etrüsk eserleri) kaldı. M. Ö. VI. yy.da Oppidum'da ticaret büyük ölçüde gelişti. M.Ö. IV. yy.da Marsilya, şehri ileri bir savunma mevkii (Büyük Yunanistan'ınkileri andıran yunan tarzında surlar) ve bir ticaret antreposu (yunan, campania, iberik çömlekçiliği) haline getirdi. Hisar'ın, Marsilya'nın Sezar tarafından kuşatılması sırasında yıkıldığı sanılır. Terk edilen oppidum'a, V. yy.da hıristiyanlar yerleşerek Ugium adını verdiler; bazilikanın (Saint-Pierre) planı suriye kiliselerininkinin kopyasıdır; bu dönemden vizigot seramikleri kalmıştır. (L)

SAİNT-BLANCARD (Bertrand d'ORNESAN, — baronu), fransız amirali (1480 ?-1540). Christophe Le Mignon'un («Chanoy») Beyrut önünde yenilip ölmesi üzerine filoyu Fransa'ya döndürmekle görevlendirildi (ekim 1520). Hugues de Moncade kumandasındaki ispanyol filosunu 1524'te, önce Toulon, sonra Nice ve 1530'da da Savona önünde yendi. 1531'de Güney Fransa (Provence) filosu kumandanlığına getirildi, korsan gemileri donattı. Güney Fransa'nın 1536'da istilâsı sırasında Barbaros Hayreddin Paşanın filosu ile çarpışmak üzere Cezayir'e gitti, fakat Marsilya'yı kuşatan kuvvetlerin çekilmesi üzerine Fransa'ya döndü. (L)

SAİNT-BRİEUC, Fransa'da Côtes-du-Nord idare bölgesinin merkezi, 55 000 nüf. XIII. ve XIV. yy.da yapılan, XV.-XVIII. yy.da yeniden düzenlenen katedral. Önemli bir sanayi merkezidir: metalürji ve dokuma sanayii. — *İdare çevresi*, 210 660 nüf. (L)

SAİNT-CATHARİNES, Kanada'da (Ontario) şehir, Toronto'nun güneyinde, Welland kanalı kıyısında; 97 000 nüf. Meyve üretilen bir bölgenin ticaret merkezi. Tarım malzemeleri. Elektrik cihazları. Dokuma ve besin sanayii. (L)

SAİNT-CHAMOND, Fransa'da Loire idare bölgesinde (Saint-Etienne idare çevresi) kanton merkezi, Saint-Etienne çöküntüsünde, Gier kıyısında; 38 000 nüf. Jarez'in eski merkezi olan şehir, XIX. yy.da maden kömürü ocakları işletmesi sonucunda sanayiinin kurulmasıyl gelişti. Metalürji ve dokuma sanayii. (L)

SAİNT CHRİSTOPHER, Küçük Antiller'de (Leeward Islands) ada; 40 800 nüf. Başlıca şehri, *Basseterre*. Şekerkamışı ve pamuk tarımı. 1623'te İngilizlerin sömürgeleştirdikleri, 1625'te Fransızlarla paylaştıkları ada, Versailles antlaşmasıyle (1783) kesinlikle ingilizlere geçti. (L)

SAİNT-CLAİR, Kuzey Amerika'da ırmak ve göl, Saint-Laurent ırmak sistemine bağlıdır, Ontario eyaletini (Kanada) Michigan eyaletinden (A.B.D.) ayırır; *Saint-Clair ırmağı*, Huron gölünün ayağıdır; *Saint-Clair gölü*'ne (1 060 km²) dökülür; bu göl Detroit ırmağı aracılığıyle Erie gölüne bağlanır. (L)

SAİNT-CLAUDE, Fransa'da Jüra idare bölgesinde idare çevresi merkezi, kıvrılmış Jüralarda, Bienne ırmağı kıyısında; 13 000 nüf. Önce galya, sonra roma şehri olan *Condate*, V. yy.da Condate'ta kurulan Saint-Oyand abeyinde ölen (VII. yy.) Besançon piskoposu Claude'un adını aldı. Şehir Bayard tepesinin (390-440 m yüksl.) ilk yamaçlarında kat kat yükselir. XIV.-XVIII. yy.da inşa edilen Saint-Pierre katedrali (rönesans üslûbunda mihrap arkalığı; XV. yy.dan kalma oymalı sıralar). Saint-Claude, bir sanayi merkezidir: pipolar, plastik eşya (tarak, mahfaza), gözlük yapımı, levhacılık, oyuncakçılık. Elmas yontuculuğu. (L)

SAİNT-CLOUD, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Versailles idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in batı banliyösünde, Sen nehrinin yukarısında (sol kıyı); 26 746

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

nüf. Bir mesken merkezi olan Saint-Cloud, aynı zamanda da önemli bir sanayi merkezidir; uçak yapımı, buji, karbüratör, radyo, tulumba ve motor fabrikaları, elektrik malzemesi v.b. (L)

SAİNT-CLOUD, A.B.D.'de (Minnesota) şehir, Mississippi kıyısında, ırmağın Suk River ile birleştiği yerde, bir tarım ve hayvancılık bölgesinde; 33 800 nüf. Tarım pazarı. Besin sanayii. Metalürji. (L)

SAİNT-CROİX adası, isp. **Santa Cruz,** A.B.D.'de Virgine takımadalarının başlıca adası, 213 km²; 15 000 nüf. İdare merkezi, *Christiansted.* Şekerkamışı işletmeleri ve hayvancılık. Adayı 1493'te ikinci yolculuğu sırasında Kristof Kolomb buldu. Sait-Croix, fransız korsanları tarafından işgal edildi. (1650), 1733'te Hollanda'ya geçti ve 1917'de A.B.D. tarafından alındı. (L)

Saint-Cyr Askerî İhtisas okulu, fransız kara ordusu subaylarını yetiştiren okul. 1803'te Napolyon tarafından Fontainebleau'da kuruldu; 1808'de yine onun emriyle, Saint-Louis krallık sarayı binalarına geçti. Daha sonra Fransa'nın başka yerlerine nakledilen okul, 1963'te, biri Saint-Cyr Yarışma sınavını kazananlar için kurulan *École Spéciale Militaire* (Askerî İhtisas okulu), öbürü Strasbourg'daki hazırlık devresini başarıyla bitiren assubayların devam ettiği *École Militaire İnterarmes* (Sınıflararası Askerî okul) olmak üzere ikiye ayrıldı. (L)

SAİNT-DENİS, Fransa'da Seine idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Paris'in kuzey banliyösünde, Saint-Denis ovasının kenarında; 100 000 nüf. Ortaçağda önemli bir panayır merkezi olan Saint-Denis, bugün büyük bir sanayi merkezidir: metalürji (hadde makineleri, dökümhaneler, haddahane), makine yapımı (demiryolu malzemesi, traktör, otomobil, kompresör yapımı), kimya ve ecza ürünleri, sabun fabrikası, pirotekni, cam fabrikası, sepi yerleri, kâğıt fabrikaları, besin sanayii. — *İdare çevresi,* 1 270 498 nüf. (L)

SAİNT-DENİS, Réunion adasında şehir, adanın ve Vent idare çevresinin idare merkezi, kuzey kıyısında, Saint-Denis ırmağının ağzında; 86 000 nüf. İstinaf mahkemesi. Düzgün bir plana göre inşa edilmiş idare ve ticaret merkezi. Tütüncülük. Şeker fabrikaları ve damıtma yerleri. (L)

SAİNT DENİS (Ruth), amerikalı balerin (New Jersey 1880). Doğu tarzında baleler (*Radha, Egypta* ve *O Mika*) hazırladı; kocası Ted Shaun ile birlikte New York'ta Denishawn okulunu kurdu (1914). 1931'de kocasından ayrıldı. Malî sıkıntılar yüzünden okulunu kapattı, dinî danslar hazırladı ve bunları kiliselerde temsil ettirmeğe başladı. 1940'ta dansöz La Meri ile ortaklık kurdu, yeniden doğu dansları ve tiyatro ile ilgilendi. Hollywood'a yerleşti ve gösteriler düzenledi, mesleğinin bütün imkânlarını kullanarak bir vakıf ve bir kilise kurmayı, dans ve sanatları ibadetin emrine vermeyi tasarladı. Başlıca baleleri: *İstar, Denizin Ruhu, Yogi, Kobralar, Salome.* Filimler de çevirdi: *Musa'nın Kızkardeşi Meryem, Salome.* Birçok makale, bir şiir kitabı yayımladı. Ayrıca biyografisini yazdı. (L)

SAİNT-DENİS-DU-SİG, bugün **Sig,** Cezayir'de (Oran idare bölgesi, Perrégaux idare çevresi) komün, Sig ovasında, Beni Şükran dağlarının eteğinde; 27 748 nüf. Önemli bir tarım bölgesinin (pamuk, turunçgiller) merkezi. (L)

SAİNT-DENYS GARNEAU. Bk. GARNEAU.

SAİNT-DİÉ, Fransa'da, Vosges idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Saint-Dié havzasında, Meurthe kıyısında, Kemberg (760 m) ve Ormont dağlarının (900 m) eteğinde; 26 000 nüf. Saint-Dié'de ünlü bir coğrafya okulu ve dünyanın en eski basımevlerinden biri (1495'e doğr.) kuruldu; Yeni Dünya'ya «Amerika» adı bu basımevinde verildi (Waldseemüller'in *Cosmographiae İntroductio* adlı eseri [1507]). XVI. yy.daki savaşlardan ve iki dünya savaşından büyük zarar gören şehirde, hâlâ güzel anıtlar vardır. XVI. yy.dan kalma manastır, büyük kısmı 1944'te yıkılan, sonra yeniden kurulan katedral, Notre Dame veya Petite-Eglise kilisesi roman üslûbunda (XII. yy.dan kalma sanat şaheseri), zengin belediye kütüphanesi. Şehir faal bir sanayi merkezidir. — *İdare çevresi,* 94 871 nüf. (L)

SAİNT-DİZİER, Fransa'da, Haute-Marne idare çevresinin merkezi, Marne kıyısında; 39 000 nüf. Müze. Makine ve dokuma sanayii. Müzik âletleri yapımı. (M)

SAİNTE-ANNE, Guadeloupe'ta (Pointe-à-Pitre idare çevresi) komün, Grande-Terre'in güney kıyısında, 13 500 nüf. (L)

SAİNTE-BEUVE (Charles Augustin), fransız yazarı ve edebiyat tenkitçisi (Boulogne -sur-Mer 1804 - Paris 1869). Taşralı bir burjuva ailesindendi. Doğduğu şehrin kolejinde, sonra Paris'te okudu. Bir süre Tıp fakültesine devam etti (1823), sonra kendini edebiyata verdi; eski öğretmeni Paul Dubois'nın yardımı ile *Globe* gazetesine girdi, bu gazetede tenkit yazıları yayımladı. 1827'de *Odes et Ballades* (Od'lar ve Baladlar) üstüne yazdığı bir makale sayesinde Victor Hugo ile dostluk kurdu. Alfred de Vigny sayesinde de romantiklerin çevresine girdi. Fransız akademisi tarafından verilen bir konu üstünde ilk eseri *Tableau Historique et Critique de la Poésie Française au XVI. Siècle*'i (XVI. yy. Fransız Şiirinin Tarih ve Tenkit Bakımından Görünüşü) [1828] yayımladı. Bu eserde, iki yüz yıldır unutulmuş olan Pléiade şiirini yüceltecek 1550 reformcularıyla romantikler arasındaki çeşitli bağları ortaya koydu. Daha sonra, genç yaşında ölen bir şairin eseri gibi gösterdiği *Vie, Poésies et Pensées de Joseph Delorme*'u (Joseph Delorme'un Hayatı, Şiirleri ve Düşünceleri) [1829] ve daha başka şiir kitapları yayımladı: *Les Consolations* (Avuntular) [1830] (yazarın adı belirtilmemişti), *Pensées d'Août* (Ağustos Düşünceleri) [1837] (SAİNTE-BEUVE adıyle basıldı) ve şatışa çıkarılmayan şiir kitabı *Le Livre d'Amour* (Aşk Kitabı) [1843]. Yayımlanmış tek romanı *Volupté* (Şehvet) 1834'te çıktı. Bu son iki kitapta, Victor Hugo'nun karısı Adèl Hugo ile yazar arasındaki gönül macerasıyle ilgili birçok ima vardır.

Bu arada Sainte-Beuve, gitgide, edebiyat tarihine ve edebî tenkide yöneldi. Önce birçoğu daha önce *La Revue des Deux Mondes*'da çıkmış olan «Portreler» dizisini yayımladı: *Critiques et Portraits Littéraires* (1 cilt, 1832; 5 cilt, 1836-1839).

Sainte-Beuve 1835'e doğru romantizmden ayrıldı: Victor Hugo ile arası açılmış (1834), Hugo'nun karısıyle bozuşmuş (1836), ayrıca inançları bakımından hayal kırıklığına uğramıştı. Saint-Simon'culuk'la ilgilenmiş olan Sainte - Beuve liberal Katolikliğin yenileşmesinden ve özellikle La Mennais'den çok şey ummuştu. Ama La Mennais'nin mahkûm olduktan sonraki tutumu Sainte-Beuve'ü üzdü. Bundan dolayı, 1837-1838'de Lozan'a gitti ve orada Port-Royal üstüne dersler verdi. En önemli eseri *Port-Royal* (6 cilt, 1840-1859) bu çalışmasının ürünüdür. Sainte-Beuve, 1840'ta Mazarin kütüphanesi yöneticisi oldu. Temmuz monarşisinin sonunda yeniden ele aldığı *Critiqes et Portraits*'ye (Tenkit ve Portreler) yaptığı eklemelerle daha önce yayımlanmış ola bu eserden üç ciltlik *Portraits Littéraires*'i (Edebî Portreler) [2 cilt, 1844; 1 cilt, 1852], *Portraits de Femmes*'i (Kadın Portreleri) [1844] ve üç ciltlik *Portraits Contemporains*'i (Çağdaş Portreler) [1846] çıkardı. 1848 Devriminden sonra duyduğu tedirginlik dolayısıyle Liège Edebiyat fakültesinde fransız edebiyatı dersleri vermeyi kabul etmek zorunda kaldı (1848-1849). On bir yıl sonra yayımladığı *Chateaubriand et son Groupe Littéraire Sous l'Empire* (Chateaubriand ve İmparatorluk Zamanındaki Edebî Grubu) [1861] adlı eseri, bu derslerin ilâveli baskısıdır. 1855'te Collège de France'ın Latin Şiiri kürsüsüne getirildi; ama ilk dersinde bazı gösteriler yapılması üzerine burayı terk etti: yükseköğrenim gençliği ona imparatorluk rejiminin adamı gözüyle bakıyordu. Sainte-Beuve, ders olarak anlatmayı tasarladığı konuyu yayımlamakla yetinmek zorunda kaldı: *Étude sur Virgile* (Vergilius Üstüne İnceleme) [1857]. Bu arada, 1857-1861 arasında École Normale'de fransız edebiyatı dersleri verdi. 1865'te senatoya girdi.

1849'da *Constitutionnel*'de, sonra *Moniteur*'de, daha sonra *Le Temps*'da yayımlanan makalelerini *Pazartesi Konuşmaları* (Causeries du Lundi) [1851-1862] ile *Nouveaux Lundis* (Yeni Pazartesiler) [1863-1870] adlarındaki iki dizide topladı. İmparatorluk rejimi liberalleşmeğe başlayınca Sainte-Beuve de gençlik fikirlerine döndü. Hayatının son yıllarında, senatodaki konuşmalarında liberalizmi ve din konusunda hür düşünceyi savundu. Böylece ilk ustalarını, yani duyumcu ideologları ve XVIII. yy.ın mirasçılarını yeniden benimsiyordu. Şair olarak ingiliz «gölcüler»inin yolundan giden Sainte-Beuve, daha sonra Baudelaire ve Verlaine'in yararlanacakları bir estetiğe uygun ve nesre yakın ince bir lirizmi Fransa'da benimsetmek istiyordu; ama bunu başaramadı. «Genç yaşında ölen» bir şair olarak kaldı ve tenkitçiliğiyle edebiyat tarihine geçti. Ama ruhları kavrayan derin sezgisi, inceleme konularının tümünü ele alıştaki esnekliği, düşünce ve duygu bakımından birbirine yakın yazarları teşhisteki ustalığıyle (bu özellik bilimsel tenkidin öncüsü sayılmasını haklı çıkarabilir), tenkitçi, aynı zamanda bir şair olduğunu göstermişti. Sainte-Beuve'ün yayımlanmış öbür eserleri şunlardır: *Proudhon* (1872), *Cahiers* (Günceler) [1876], *Correspondance Générale* (Genel Mektuplaşmalar) [1961'e kadar yayımlanmış 11 cilt]. İlk makaleleri *Premiers Lundis* (İlk Pazartesiler) [3 cilt, 1874-1875], *La Revue Suisse*'e gönderdiği yazılar ise *Chroniques Parisiennes* (Paris Kronikleri) [1873] adıyle yeniden yayımlandı. (L)

SAİNTE-CLAİRE DEVİLLE (Charles), fransız jeoloğu (Saint Thomas adası, Antiller 1814-Paris 1876). 1875'te Collège de France'a profesör oldu. Montsouris Meteoroloj rasathanesini kurdu. Eserleri: *Voyage Géologique aux Antilles et aux Îles de Ténériffe et de Fogo* (Antiller, Tenerife ve Fogo Adalarına Jeolojik Gezi) [1847], *Éruptions Actuelles du Volcan de Stromboli* (Stromboli Yanardağının Bugünkü Püskürmeleri) [1858], *Recherches sur les Principaux Phénomènes de Météorologie et de Physique Terrestre aux Antilles* (Antillerde Başlıca Meteoroloji Olaylarıyle Yer Fiziği Üstünde Araştırmalar) [1861], *Sur les Variations Périodiques de la Température* (Sıcaklığın Periyodik Değişimleri Üstüne) [1866]. (L)

SAİNTE - CLAİRE DEVİLLE (Charles), fransız generali (Paris 1857-ay.y. 1944). École Polytechnique'in Topçu sınıfını bitirdi. Teknik işlerde uzman oldu. Albay Deport'un icadı 75'lik topun yapımıyle görevlendirildi (1894). Rimailho ile işbirliği yaptı. 1895'te, seri ateşli bu ilk topu birinci sınıf bir silâh haline getirmek için ona yardım etti. Birinci Dünya savaşına tümgeneral olarak katıldı. (L)

SAİNTE - CLAİRE DEVİLLE (Henri), fransız kimyacısı (Saint-Thomas adası, Antiller 1818 - Boulogne-sur-Seine 1881). Charles Sainte - Claire Deville'in kardeşi. Paris'te okudu. Sorbonne'da kimya profesörü oldu. XIX. yy.ın en büyük kimyacılarından biri olan Sainte-Claire Deville kimyanın bütün dallarıyle ilgili çalışmalar yaptı. Kendi buluşu olan «sıcak ve soğuk tüp» adlı aracıyle, su buharının, gaz halindeki hidroklorik asidin, kükürtlü gazın, karbon dioksit v.b.'nin yüksek ısıda çözündüğünü ispatladı. 1849'da, gümüş nitratı bir klor akımında ısıtarak nitrik anhidriti buldu. Özelliklerini incelemeğe yetecek kadar saf silisyum ve bor elde etmeyi başardı. 1854'te ilk olarak, alüminyumun

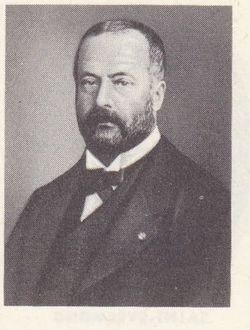

Henri SAİNTE-CLAİRE DEVİLLE

Jean SAİNTENY

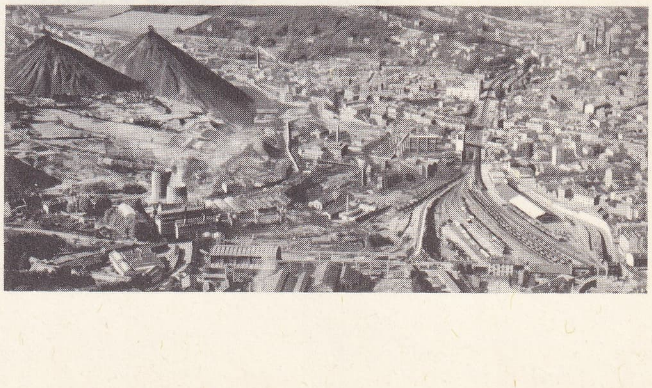

SAİNTE-ETİENNE

Foto. LAROUSSE

SAINT-EVREMOND gravür Cabinet des Estampes, Paris

Antoine de SAINT-EXUPÉRY

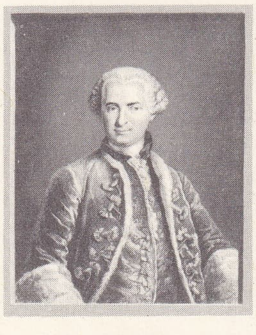

SAINT-GERMAIN kontu N. Thomas'ın gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

sınaî üretimi sağlayan metodu buldu; sonra da aynı metodu magnezyum için kullandı. Oksijen lambasıyle platini eritti; organik kimya alanında, esansların, reçinelerin yapısını inceledi, tolüen'i buldu. (L)

SAİNTE COLOMBE, fransız viyolcusu (Paris - öl. 1700'e doğr.). Ünlü bir virtüoz ve öğretmendi; sanatçı, evinde verdiği konserlerle büyük ilgi topladı. Viyole yedinci bir tel ekledi. Viyol için birçok parça besteledi. (L)

SAİNT ELİAS, fr. **Saint-Elie,** Kuzeybatı Amerika'da kütle, Alaska ve Kanada (Yukon ve İngiliz Kolombiyası) sınırlarında, Alaska körfezi yanında yükselen Saint-Elias tepesinde 5 489 m. Saint-Elias kütlesi Kanada'nın en yüksek noktası olan Hubbard ve Logan (6 050 m) dağlarını içine alır. Wrangell ve Nutzotn dağları da bu sıradağlardan sayılır. (L)

SAİNT-ETİENNE, Fransa'da Loire idare bölgesinin merkezi, Paris'e 462 km uzaklıkta, Massif central'ın doğusunda, Furens ırmağı kıyısında; 216 000 nüf. Saint-Etienne'in ve bulunduğu bölgenin gelişmesinin başlıca sebebi çöküntünün Rhône bölgeleriyle Massif Central'ın iç kısmı arasındaki ulaşımda büyük rol oynaması ve bölgede zengin bir kömür havzasının bulunmasıdır. Karmaşık jeolojik yapısına ve oldukça yüksek işletme masrafına rağmen bu havza büyük sanayi kuruluşlarını besler (çelik fabrikaları, haddehaneler, demirhaneler). Fakat Saint-Etienne her şeyden çok, uzmanlaşmış imalât sanayiiyle meşhurdur: elektrik malzemesi, bisiklet, silâh, otomobil parçaları, dokuma sanayii malzemesi fabrikaları. Dokuma sanayii, ipek dokumacılğı, kumaş fabrikalar, özellikle de XVIII. yy.dan beri şehirde büyük ölçüde gelişen kurdele fabrikalarıyle temsil edilir. — *İdare çevresi,* 696 348 nüf. (L)

SAİNTE-FARE-GARNOT (Jean), fransız bilgini, eski mısır dili ve medeniyeti uzmanı (Paris 1908-Kahire 1963). A. Moret'nin öğrencisiydi; Kahire'deki Fransız Doğu Arkeolojisi enstitüsü müdürü oldu. Fransa'ya dönüşünde Sorbonne'da ve Sanat ve Arkeoloji enstitüsünde mısır tarihi ve sanatı dersleri verdi (1958-1963). Başlıca eserleri: *L'Hommage aux Dieux Dans l'Ancien Empire Égyptien d'Après les Textes des Pyramides* (Piramitlerdeki Metinlere Göre Eski Mısır İmparatorluğunda Tanrılara Saygı) [1953, doktora tezi], *Les Aspects de L'Égypte Antique* (Eski Mısır'dan Görünüşler) [1959]. (L)

SAİNTE-FOY, Kanada'da (Quebec) şehir, Quebec'in banliyösünde; 48 300 nüf. Eski evler. Levis 1760'ta Murray'ı burada yendi. (L)

SAİNTE-FOY-LÈS-LYON, Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Lyon idare çevresi) komün, Lyon'un batı banliyösünde, Rhône ile Saône'un birleştiği yer yakınında, Saône kıyısında (sağ kıyı); 17 000 nüf. Romalılardan kalma su kemeri kalıntıları. (L)

SAİNTE-GENEVİÈVE dağı, Paris'te V. arrondissement'da yüksek tepe (Roma çağında *mons Lucotitius*). M.S. ilk dört yüzyıl boyunca tepede çeşitli kamu yapıları toplandı: arenalar (Monge sokağında ortaya çıkarıldı), tiyatro (Saint-Louis lisesinin toprağı altında kalıntıları), Thermes sarayı. Yamaçlarında Sorbonne üniversitesi, Collège de France, École Polytechnique ve Panthéon yükselir. (L)

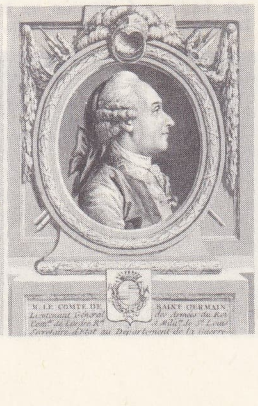

SAINT GERMAIN kontu (1707-1778) gravür Cabinet des Estampes, Paris

SAİNTE-GENEVİÈVE-DES-BOİS, Fransa'da Seine-et-Oise'da (Palaiseau idare çevresi) komün, Paris bölgesinin güneyinde, Juvisy'nin güneybatısında; 24 000 nüf. Eski kraliyet şatosu (XIV. yy.). Rus mezarlığı. (L)

Sainte Geneviève kütüphanesi, Paris genel kütüphanelerinden biri. Bu kütüphanede bugün toplam 1 milyon kadar kitap, 1 200'den fazla eski eser, bazıları dikkate değer resimlerle süslü 4 000'e yakın elyazması ve önemli sayıda müzik eseri vardır. (L)

SAİNTE-HÉLÈNE, ing. **Saint-Helena island,** Atlas okyanusunun güneyinde ingiliz adası; Afrika'ya 1 800 km, Brezilya'ya 3 500 km. uzaklıkta; 122 km²; 4 600 nüf. Merkezi, *Jamestown.* Bu volkanik ada çok engebelidir (Actaeon dağı, 875 m). Başlıca tarım faaliyeti keten yetiştiriciliğidir. Hayvancılık.

— Tar. 1502'de Portekizliler tarafından bulunan il, bir sürgün yeri oldu ve Hollandalılar tarafından önce ilhak (1653), sonra işgal (1645) edildi. 1659'da İngilizlere bırakılan adayı ingiliz hükûmeti Hindistan şirketine verdi. 1673'te Hollandalılar tarafından geçici olarak yeniden işgal edildi. sonra İngilizlere geçti. İngilizler buraya önce Napolyon'u (1815-1821), sonra boer esirlerini (1899-1902) sürgün ettiler. (L)

Sainte - Hélène Hatıratı (*Mémorial de Sainte - Hélène*), Napolyon'un kâtibi Las Cases kontu tarafından yayımlanmış (1823) 8 ciltlik eser. Kont, Napolyon sürgündeyken onunla yaptığı konuşmaları not etti, bu notları sonradan oğlunun yardımıyle tamamladı; bu arada kahramanını aşırı derecede öven eklemeler yapmaktan da geri kalmadı. Napolyon efsanesinin gelişip yayılmasında bu *Hatırat*'ın büyük payı vardır. (L)

SAİNTE-MARİE, Martinik'te komün, kuzeydoğu kıyısında; 19 500 nüf. Damıtma yerleri. Şeker fabrikaları. (L)

SAİNTE-MARİE, Réunion adasında (Vent idare çevresi) komün, Saint-Denis'nin batısında; 14 000 nüf. Şeker fabrikası. (L)

SAİNTE - MARİE adası, Madagaskar adasının doğu kıyısı yakınında (Tamatave ili) ada; 9 100 nüf. Büyük ölçüde karanfil yetiştiriciliği; vanilya. Parfüm imalâthaneleri. Sainte-Marie adasının halkı hem Madagaskar, hem Fransa tebaasıdır. (L)

SAİNTE - MARTHE (DE), bilginler ve hümanistler yetiştirmiş bir fransız ailesi. Başlıca üyeleri: — CHARLES, fransız hümanisti ve şairi (Fontevrault 1512 - Alençon 1555). Gaucher I **de Sainte-Marthe**'in ikinci oğlu. Poitiers'de ilâhiyat okuttu. Ama Luther'ciliğe yakınlık duymakla suçlandı, Grenoble'a kaçtı, orada 1541'de hapsedildi. İki buçuk yıl süren cezası sonunda ibranîce ve yunanca profesörü olarak Lyon'a gitti. Sonra uzun zaman Marguerite de Navarre'ın sarayında kaldı. Çeşitli latince eserler, ayrıca değerli bir şiir kitabı yazdı; — GAUCHER II, *Scévole I* **de Sainte Marthe,** denir (Loudun 1536 - ay.y. 1623), öncekinin yeğeni. Poitou'ya genel maliye müfettişi (1571), Poitiers belediye başkanı (1579) tayin edildi. Blois milletvekili (1588) seçildi, Birlik'e karşı şiddetle mücadeleye girişti, Poitou'nun krallık yönetimine bağlanmasında (1594) yardımcı oldu. Değerli bir hukukçuydu; *Poèmes Français* (Fransızca Şiirler) [1569 ve 1579], latince manzumeler (*Poemata,* 1575) ve çocukların eğitimi üstüne latince büyük bir şiir (*Paidotrophia*) yazdı. Şiirlerinin üslûbu Pléiade'ın etkisini açıkça ortaya koyar; — ABEL I (Loudun 1566 - Poitiers 1652), özellikle avukat olarak büyük bir ün kazandı. Latince şiirler yazdı. — GAUCHER III, *Scévole II* denir (Loudun 1572 - Paris 1650), öncekinin kardeşi. Paris Yüksek mahkemesinde avukattı, ikiz kardeşi Louis (Loudun 1572 - 1656) ile birlikte kralın tarihçisi oldu (1620). İki kardeşin yayımladıkları eserler: *Histoire Généalogique de la Maison de France* (Fransa Hanedanının Soy Kütüğü Tarihi) [1619 ve 1628] ve *Gallia Christiana* (Hıristiyan Galya) [1656]; — PİERRE *Scévole* (Paris 1618 - ay.y. 1690), öncekinin büyük oğlu. Kralın tarihçisi olarak babasının yerini aldı. *Histoire Généalogique de la Maison de France*'a devam etti. *Gallia Christiana*'yı tamamladı. Özellikle büyük ailelerin soy kütükleri üstünde çalıştı; — ABEL LOUİS (Paris 1621 - Saint-Paul-aux-Bois 1697), öncekinin kardeşi. *Gallia Christiana*'nın yazılışına katıldı. Oratoire tarikatının başına geçti (1672), Jansenius'çuluğa karşı yakınlık duyduğu için sürgün edildi; — DENİS (Paris 1650 - ay.y. 1725), ilâhiyatçı ve bilgin, Abel I'in torunu. Saint-Maur benediktenlerinin başkanı (1720) oldu. *Vie de Cassiodore* (Kassiodoreos'un Hayatı) [1694] adlı bir eser yazdı ve *Gallia Christiana*'nın yeni bir baskısını yayımladı. (L)

SAİNTENY (Jean), fransız siyaset adamı (Le Vésinet 1907). Tonkin ve Kuzey Annam'da cumhuriyet komiseri olarak bulundu (ekim 1945 - aralık 1947), Ho Şi Minh ile bir anlaşma imzaladı. Buna göre, Vietnam cumhuriyeti Fransız birliği içinde hür bir devlet olarak kabul ediliyordu (6 mart 1946). Fakat bu anlaşma kısa bir zaman sonra hükümsüz hale geldi. 1953'te, *Histoire d'une Paix Manquée; İndochine 1945-1947* (Gerçekleşmeyen Bir Barışın Tarihi: Çinhindi 1945-1947) adlı kitabını yayımladı. Fransa'ya dönünce ikinci Pompidou kabinesinde eski muharipler bakanı oldu (aralık 1960 - ocak 1966). [L]

SAİNTE - PALAYE (Jean-Baptiste DE LA CURNE DE), fransız lûgatçisi (Auxere 1697 - Paris 1781). Eski fransızca uzmanıydı. Başlıca eseri, *Le Dictionnaire Historique de l'Ancien Langage Français*'dir (Eski Fransızcanın Tarihî Lûgati). Bu kitabın programı 1756'da, kitap ise 1875 ve 1882'de yayımlandı. (L)

SAİNTE - ROSE, Guadeloupe'ta (Basse - Terre idare çevresi) komün, Base-Terre'in kuzey kıyısında; 11 000 nüf. Şeker fabrikaları. (L)

SAİNTES, Fransa'da Charente - Maritime idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Charente'in sol kıyısında, Fins Bois'da; 25 000 nüf. Galya Roma devrinden kalma birçok anıt. Aziz Eutrope kilisesi (XIII. yy.) ve 1478'de yapılan dörtgen çan kulesi. (L)

SAİNTE - SAVİNE, Fransa'da Aube idare çevresinde (Troyes idare çevresi) komün, Champagne'da, Troyes'un varoşu; 12 022 nüf. XVI. yy.dan kalma kilise. Tuhafiye eşyası fabrikası. (L)

SAİNTE - THERESE - DE - BLAİNVİLLE, Kanada'da (Quebec) şehir, Montréal'ın kuzeybatısında; 15 600 nüf. Klasik öğretim yapan kolej. Sanayi merkezi (piyano ve mobilya yapımı, konfeksiyon, ecza malzemesi). [L]

SAİNT-ETİENNE-DU-ROUVRAY, Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde (Rouen idare çevresi) komün, Sen kıyısında, Rouen'ın güney banliyösünde; 34 800 nüf. Rönesanstan kalma kilise. XV. ve XVII. yy.dan kalma konak. Önemli kâğıt fabrikası (gazete kâğıdı). Dökümevi. Elektrik malzemeleri yapımı. Pamuklular. (L)

SAİNT-EVREMOND (Charles de MARGUETEL DE SAİNT DENİS DE), fransız yazarı (Saint Denis-le-Gast, Coutances yakını, sanıldığına göre 1614-Londra 1703). Condé'nin hizmetinde bulundu. Fronde sırasında krala bağlı kaldı ve 1652'de tuğgeneral oldu. Edebiyatla yakından ilgilendi. Bu arada birçok imzasız eser yayımladı. Bu eserlerinde ince bir yergiyle günün meselelerine değindi. *La Lettre au Marquis de Créqui sur la Paix des Pyrénées* (Pireneler Barışı Üstüne Créqui Markisine Mektup) [1659] adlı eseriyle Mazarin'in güttüğü siyaseti sert bir şekilde tenkit etti. Tutuklanacağını anlayınca Hollanda'ya, oradan İngiltere'ye kaçtı. Londra'ya yerleşti; saray ve yüksek sosyete hayatına katıldı. 1689'da Louis XIV suçunu bağışladığı halde Fransa'ya dönmedi. Sürgünde geçirdiği yıllar sırasında çok değişik konularda eserler verdi. Bu eserlerde görülen ahlâk anlayışı Montaigne geleneğine bağlıdır, ama din konusundaki şüpheciliğiyle Saint-Evremond XVIII. yy. filozoflarının öncüsü sayılır. Eserleri 1670'ten itibaren *Oeuvres Mêlées* (Karışık Eserler) adıyle yayımlandı ve birçok baskısı yapıldı. (L)

SAİNT-EXUPÉRY (Antoine DE), fransız yazarı ve havacısı (Lyon 1900-bir hava görevi sırasında kayıp 1944). Denizcilik okulu sınavlarına hazırlandıktan sonra 1920'de askerlik görevini hava sınıfında yaptı. Sonra, Toulouse-Casablanca seferlerini yapan

Foto. LAROUSSE

Latécoère kumpanyasına hat pilotu olarak girdi, Rio de Oro'da Juby Burnu İniş meydanı şefliğine getirildi. Daha sonra, Patagonya hava seferlerini kurmakla görevlendirildi. Fakat kısa zaman sonra havayollarından ayrıldı ve deney pilotu olarak birçok sefere girişti: Paris-Saygon, New York - Ateş adaları. 1940 Savaşında keşif pilotu oldu. Mütarekeden sonra A.B.D.'ye gitti. 1942'de Kuzey Afrika'da müttefik birliklerine katıldı ve hava sınıfında yeniden görev aldı. 31 Temmuz 1944'te bir görevle Korsika'dan havalandı, fakat bir daha geri dönmedi.

Kendisine dünya çapında ün kazandıran eserlerinde, hem bir eylem adamı, hem de bir hümanist olarak görülür: *Güney Postası* (Courier Sud) [1929]; *Gece Uçuşu* (Vol de Nuit) [1931]; *İnsanların Dünyası* (Terre des Hommes) [1939]; *Savaş Pilotu* (Pilote de Guerre) [1942]; *Lettre à un Otage* (Bir Rehineye Mektup) ve *Küçük Prens* (Le Petit Prince) [1943]; ölümünden sonra yayımlanan *Kale* (Citadele) [1948]; *Lettres de Jeunesse* (*Lettres à l'Amie Inventée*) [Gençlik Mektupları (Hayalî bir Kadın Dosta Mektuplar)];*Carnets* (Notlar) [1953]; makale ve röportajlarını biraraya toplayan *Un Sens à la Vie* (Hayata Bir Anlam) [1956]. Eserleri, insanoğlunun büyüklüğünü ve düşüncesinin yüceliğini anlatan bir destan niteliği taşır. Manevî değerleri diriltmek ister. Toplu sorumluluk ve fedakârlık duygusunu bireyciliğin karşısına çıkaran Saint-Exupéry, modern bilim ve tekniğin gelişmesini reddetmez, fakat insanın makine hâkimiyeti altına girmemesi ve yeni bir evren görüşü olan bilim ve tekniğin insanlar arasında daha çok dayanışma ve sevgiye yol açması gerektiğini düşünür. (L)

SAİNT - FOİX (George POULLAİN, — kontu), fransız müzik bilgini (Paris 1874 - Aixen-Provence 1954). Fransız Müzikoloji derneğinin başkanıydı (1929-1931); eserinin büyük kısmı Mozart'a ayrılmıştır. Th. de Wyzewa ile işbirliği yaparak çıkardığı başlıca eserler: *Un Maître Inconnu de Mozart* (Mozart'ın Bilinmeyen Bir Ustası) [1908]; *Les Premiers Concertos de Mozart* (Mozart'ın İlk Konçertoları) [1909] ve temel eser niteliğinde olan beş ciltlik *Mozart* biyografisi (1911-1946). Bu arada Sammartini, Clementi, J. Chr. Bach v.b. üstüne birçok inceleme, ayrıca *Contribution à L'Histoire de la Symphonie* (Senfoni Tarihine Katkı) [1911] adlı bir eser yazdı. (L)

SAİNT-FONS, Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Lyon idare çevresi) komün, Lyon'un güney banliyösünde, Rhône ırmağı yakınında; 15 000 nüf. Kimya ve metalürji sanayii. (L)

SAİNT - FRANÇOİS, Kanada'da (Quebec) ırmak, Saint Laurent'ın kolu (sağ kıyı); 260 km. Birçok hidroelektrik tesis. (L)

SAİNT-GALL. Bk. SANKT GALLEN.

SAİNT - GAUDENS, Fransa'da Haute-Garonne idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Comminges'de, Garonne'un sol kıyısında; 12 600 nüf. Önemli pazar yeri (tahıl, hayvan). — *İdare çevresi*, 79 707 nüf. (L)

SAİNT - GELAİS (Mellin DE), fransız şairi (Angoulême 1491 - Paris 1558). Octavien de Saint-Gelais'nin oğlu veya yeğeni. Bologna ve Padova'da okuduktan sonra Fransa'ya döndü. Papaz oldu ve kralın hizmetine girdi. Henri II'nin en gözde adamlarından biriydi. Şair Ronsard'ı gözden düşürmeğe uğraştı. Trissino'nun *Sofonisba*'sını Fransızcaya çevirdi (1556'da Blois'da temsil edildi). Methiyeler ve küçük zarif şiirler yazmada çok ustaydı. Fransa'ya sone'yi soktu. Orta bir şair, italyan zevkini en iyi yansıtan, geniş kültürlü bir hümanistti. (L)

SAİNT - GEORGE kanalı, İrlanda denizinin güneyi ile Atlas okyanusunu birleştiren boğaz. (L)

SAİNT GEORGE'S veya **SAİNT GEORGE,** Grenade adasının (Küçük Antiller) idare merkezi, Windward İslands'ın merkezi, adanın batı kıyısında; 26 900 nüf. Limanından kakao ve hindistancevizi ihraç edilir. (L)

SAİNT - GEORGES (Jasques François GROUT, — şövalyesi), fransız amirali (Saint-Malo 1704-denizde 1763). 1720'de Fransız Hindistan şirketi hesabına çalıştı. 1734'te Krallık Deniz kuvvetlerine geçti. *La Jonquière* kalyonunun kumandanlığına getirildi. Mayıs 1747'de Finisterre burnu açıklarında İngilizlerin saldırısına uğradı. Koruduğu kafiledeki ticaret gemileri kaçıp kurtuluncaya kadar *Invincible* kalyonuna karşı dayandı. 1761'de Îles de France ve Bourbon adalarını savundu. Filo kumandanı olarak Fransa'nın müttefiki Maskat imamının yardımına gitti. (L)

SAİNT - GEORGES (Joseph BOULOGNE, — şövalyesi), fransız subayı ve müzikçisi (Guadeloupe 1745 - Paris 1799). Guillaume Pierre de Boulogne - Tavernier ile zenci bir köle kadından dünyaya geldi. Madame de Montesson'un refakat subayı, ardından Chartres dükünün Muhafız birliği kumandanı oldu. 1792'de bir lejyon kurdu ve bu birlikle Amerika'nın Kuzey ordusunda savaştı; Dumouriez'nin ihanetini haber verdi. Terör devrinde tutuklandı, Thermidor yönetimi tarafından serbest bırakıldı. «Cercle de l'Harmonie» konserlerini yönetti; yaylı çalgılar için altı tane dörtlü derlemesi (1773-1781), üç keman sonatı, flüt ve arp için bir sonat, on iki keman konçertosu (1773-1778), iki senfoni (1780'e doğr.) ve iki senfoni konçertante ile bazı «arietta'lı komediler» yazdı. Müzik bilgisi uyanık bir amatörünkini aşmayacak derecede olmasına rağmen yenilikçi bir sanatçıydı. (L)

SAİNT - GERMAİN (Claude Louis — kontu), fransız generali ve bakanı (Vertamboz şatosu, Lons-le-Saunier yakınları 1707 - Paris 1778). Pfalz seçicisine, Maria-Theresia'ya, Bavyera seçicisine hizmet etti ve Moritz von Sachsen'in aracılığıyle Fransa'ya gitti. Tümgeneral olarak Raucoux'da (1746), Lawfeld'te (1747), sonra da Yediyıl savaşında (Minden'den sonra geri çekilmeyi örterek) yararlık gösterdi. Broglie ile arası açılınca Danimarka'ya geçti (1760), orada feldmareşal ve savaş bakanı oldu. Fransa'ya dönüşünde (1772), Lauterbach'taki (Alsace) malikânesine çekildi, sonra Turgot tarafından çağırılarak savaş bakanlığına getirildi (ekim 1775). Esaslı reformlar yaptı: tören birliklerinin ve harp bürolarının azaltılması, istihkâm sınıfının teşkilâtlandırılması v.b. Çetin mizacı ve imtiyazlı kişilere karşı tutumu yüzünden çekilmek zorunda kaldı (mayıs 1777). *Mémoire Sur les Vices du Système Militaire Français* (Fransız Askerî Sisteminin Kötülükleri Üstüne Muhtıra) [1758] adlı bir eser yazdı. Hatıraları (*Mémoires*) 1779'da yayımlandı. (L)

Saint - Germain - des - Prés kilisesi, VI. yy.ın ortasında Childebert tarafından yaptırılan Paris kilisesi. Bugünkü bina X. yy. sonunda Normanların istilâsından sonra yapıldı. XVII. yy.da geniş çapta değiştirilen kilise 1793'te güherçile arıtma evi olarak kullanıldı. Kilise, beş açıklıklı roman tarzı bir sahın, eskiden iki yanında birer kule yükselen geniş bir çapraz sahın ve beş mihraplı, «flamboyant» üslûpta bir koro yedinden meydana gelir. Batı cephesinde ilk üç katı 1014 öncesinden kalma bir çan kulesi vardır. Kulenin önünde XVII. yy.dan kalma bir kapı sundurması yer alır. 1607'de hasar görmüş olan gotik tarzı anakapı, heykel sütunlarla süslüydü. — *Sant-Germain-des-Prés* semti, Paris'in VI. idare çevresindeki bu semtte yeni Tıp okulu ile Güzel Sanatlar okulu ve edebiyat çevresinden kişilerin devam ettiği bazı ünlü kahveler vardır. — *Saint-Germain bulvarı*, Paris'in en önemli caddelerinden biridir. Varlıklı kişilerin evleri bu kesimde ve özellikle bazı bakanlıkların bulunduğu batı tarafında yer alır. (L)

SAİNT-GERMAİN-EN-LAYE, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Paris'in batısında, Seine ırmağının sol kıyısında; 41 000 nüf. Mesken merkezi. (L)

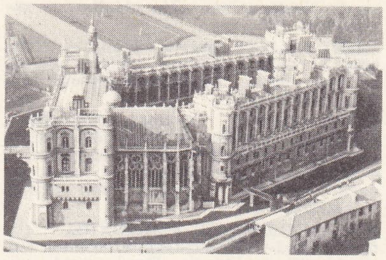

SAİNT-GERMAİN-EN-LAYE
şato

Saint - Germain - en - Laye antlaşmaları (29 haziran ve 25 ekim 1679), Hollanda savaşından sonra Louis XIV ile Brandenburg seçici prensi Friedrich - Wilhelm arasında imzalanan antlaşmalar. Bu antlaşmaların, fransız kıtalarının baskısıyle zorla kabul ettirilen birincisinde, Louis XIV, müttefiki İsveç kralının adına hareket ederek Friedrich - Wilhelm'i Pomeranya ve Damm'ı geri vermek zorunda bıraktı. Seçici prens ele geçirdiği topraklardan ancak Oder'in sağ kıyısındaki birkaç araziyi muhafaza etti ve 300 000 ekü karşılığında Fransa ile ittifak yaptı. İkinci antlaşma, Fransa kralı ile seçici prens arasındaki ittifakı sağlamlaştırdı; her iki hükûmet Vestfalya (1648), Nimègue (1678) ve Saint-Germain (29 haziran 1679) antlaşmalarının sağladığı statüko'yu teminat altına aldı. Fransa kralı seçici prense on yıl süreyle yardım yapacak, buna karşılık seçici prens imparatorluk seçimi sırasında oyunu Fransa kralına verecekti. (L)

Saint-Germain-en-Laye antlaşması (5 eylül 1624). Louis XIII ile Venedik cumhuriyeti ve Savoia dukası Carlo Emmanuele arasında imzalanan antlaşma; Carlo Emmanuele bu antlaşmayle İspanya'nın İtalyan yarımadasında başlıca askerî ve malî üssü olan Cenova'ya hücumu kabul etti. (L)

Saint-Germain-des-Prés kilisesi

Saint-Germain-en-Laye antlaşması (29 mart 1632), Fransa ile İngiltere arasında imzalanan antlaşma. İngiltere kralı Charles I, bu antlaşma ile 1628-1629'da Fransa ve İngiltere arasındaki buhran sırasında aldığı Quebec'i ve Saint-Laurent bölgesini Louis XIII'e geri verdi. (L)

Saint-Germain-en-Laye antlaşması (26 -27 ekim 1635), bu antlaşma ile, merhum İsveç kralı Gustave-Adolphe'ün en iyi kumandanlarından biri olan duka Bernard de Sax - Weimar, yılda 4 milyon liralık olağanüstü bir vergiyi Fransa kralı Louis XIII emrine veriyor ve genel barışın imzasında Fransa'ya 1 500 000 liralık bir gelir sağlıyor ve Habsburg'ların Alsace Alman prensliği üstündeki haklarının ve Haguenau'daki yargı yerinin Fransa'ya bırakılmasını desteklemeyi taahhüt ediyordu. (L)

Saint-Germain-en-Laye antlaşması (10 eylül 1919), Birinci Dünya savaşı sonunda müttefik devletlerle şansölye Renner'in temsil ettiği Avusturya cumhuriyeti arasında imzalanan antlaşma. Yeni sınırları dışında, Avusturya-Macaristan hükümdarlığının bütün haklarından vaz geçen Avusturya, deniz ve hava kuvvetleri bulundurmamayı, kara kuvvetlerini 30 000 kişiye indirmeyi, savaş tazminatı ödemeyi kabul etti; askerlik yoklamasını kaldırdı. Milletler Cemiyeti oybirliğiyle onaylamadıkça Anschluss'u kabul etti (Versailles antlaşmasının 80. maddesini onaylayan 88. madde); soy, dil veya din bakımından menşeleri ne olursa olsun avusturya tebaalı herkese medenî ve siyasî eşitlik tanıyacağını vaat etti. Yugoslavya'nın istediği Klagenfurt havzasının kaderini tayin etmek için bir plebisit düzenlendi (10 ekim 1920'de yapılan plebisit Avusturya lehine sonuçlandı). Sonuçlardan memnun olmayan Yugoslavya bu antlaşmayı ancak 5 aralık 1919'da imzaladı; azınlıklar üstündeki anlaşmaya karşı olan Romanya da ancak 10 aralıkta kabul etti. Avusturya Millet meclisinin 17 ekim 1919'da onayladığı antlaşma 16 temmuz 1920'de yürürlüğe girerek Avusturya - Macaristan hükümdarlığının çöküşünü onayladı. (L)

SAİNT - GERMAİN kontu, nereli ve kim olduğu bilinmeyen maceracı (1707 ? - Eckernförde, Schleswig 1784). 1750'de Almanya'da tanıştığı mareşal Belle-İsle tarafından Fransa kralına ve Madame Pompadour'a takdim edildi. Korkunç bir hafızası vardı; sarayda herkesi şaşırttı ve bir hayat iksiri sayesinde yüzyıllardır yaşamakta olduğunu söyledi. 1760'ta, ayrıntıları çok iyi bilinmeyen bazı entrikaları dolayısıyle kaçmak zorunda kaldı; İngiltere'ye, Rusya'ya, Prusya'ya, İtalya'ya gitti. Sonunda, Schleswig-Holstein düklüklerinin yöneticisi landgraf Karl von Hessen-Kassel'in sarayında karar kıldı. Portekizli bir yahudi veya İspanya kralı Carlos II'nin dul karısı Maria-

Foto. Henrard (LAROUSSE)

SAİNT-JOHN PERSE

SAİNT-JUST
Louis David'in eseri
(özel koleksiyon)

na de Neuburgo'nun oğlu olduğu öne sürülmüştür. (L)

SAİNT-GİLDAS burnu, Fransa'da Retz bölgesi (Loire-Atlantique idare bölgesi) kıyısında burun, kuzeyde Bourgneuf körfezini sınırlar. (L)

SAİNT-GİLLES, flamanca **Sint-Gillis,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in güney banliyösünde; 57 000 nüf. Besin, metalürji ve kimya sanayii. Seramik. Tahta ve deri işçiliği. Konfeksiyon. (L)

SAİNT-GİLLES-LEZ-TERMONDE, flamanca **Sint-Gillis-bij-Dendermonde,** Belçika'da (Doğu Flandre, Dendermonde idare çevresi) komün; 10 400 nüf. Dokuma sanayii. (L)

SAİNT GUY dansı. Bk. KORA.

SAİNT-HELENS, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Liverpool'un kuzeydoğusunda; 110 300 nüf. Büyük cam sanayii (pencere camı, şişe v.b.) merkezi. (L)

SAİNT HELİER, Anglonorman adalarında şehir, Jersey'in merkezi, Saint-Aubin koyu kıyısında; 27 900 nüf. Kısmen XIV. yy.dan kalma kilise. XVI. yy.dan kalma şato. Turistik merkez. Victor Hugo bir süre burada yaşadı. (L)

SAİNT-HELİER (Betty BRİOD-EYMANN, **Monique** — denir), isviçreli kadın yazar (La Chaux-de-Fonds 1895 - Pacy-sur-Eure 1955). Zengin bir hayal gücüne dayanan, kaynağını yalnızlıktan ve hastalıktan alan eserlerinin başlıcaları *Bois-Mort* (Kuru Ağaç) [1934] ve *Cavalier de Paille*'dır (Saman Süvari) [1936]. (L)

SAİNT-HİLAİRE. Bk. GEOFFROY SAİNT - HİLAİRE (Etienne).

SAİNT-HİLAİRE (Augustin François César PROUVENÇAL DE SAİNT - HİLAİRE. **Auguste de** — denir), fransız tabiat bilgini ve gezgini (La Turpinière, Sennely yakınları, Loiret 1779 - Orléans 1853). 1816'da Brezilya'ya gitti. Oradan bir hayli zooloji ve botanik malzemesi getirdi. Başlıca eserleri: *Flora Brasiliae Meridionalis ou Histoire et Description de Toutes les Plantes qui Croissent dans les Différentes Provinces du Brésil* (Güney Brezilya Florası veya Breziyla'nın Çeşitli Eyaletlerinde Yetişen Bütün Bitkilerin Tanımı ve Tarihi) [3 cilt, 1824-1825], *Voyage dans les Provinces de Rio-Janeiro et de Minas-Geraes* (Rio-Janeiro ve Minas-Geraes Eyaletlerinde Yolculuk) [1830], *Voyage dans le District des Diamants et sur le Littoral du Brésil* (Elmas Diyarında ve Brezilya Kıyı Bölgesinde Yolculuk) [1833], *Voyage aux Sources du Rio de San Francisco* (San Francisco Nehrinin Kaynaklarına Yolculuk) [1847-1848], *Agriculture et l'Elève du Bétail dans les Campos-Geraes* (Campos-Geraes'te Hayvancılık ve Tarım) [1849]. (L)

SAİNT-HİLAİRE (Barthélemy —). Bk. BARTHELEMY-SAİNT-HİLAİRE.

SAİNT-HONORAT adası, Fransa'da Côte d'Azur'de (Alpes-Maritimes idare bölgesi) ada, Lérins topluluğuna bağlı, Cannes açıklarında; uzunluğu 1 500 m; genişliği 400 m. Aziz Honoratus 395'te, Eskiçağda *Lerina* adını taşıyan bu adaya yerleşmişti. Manastır (VII. yy.dan kalma yıkıntıları muhafaza eden avlu dehlizi). XII. yy.dan kalma müstahkem «Şato»; adanın kıyılarında çok eski küçük kiliseler vardır. (L)

SAİNT-HYACİNTHE, Kanada'da (Quebec) şehir, Montreal'in kuzeydoğusunda, Yamaska ırmağı kıyısında; 24 000 nüf. Dokuma sanayii; konfeksiyon, ayakkabı yapımı. Mobilyacılık. Org yapımı. (L)

SAİNT-İGNACE geçidi, Fransa'da Bask Preneleri'nde (Basses-Pyrénées idare bölgesi) geçit, Rhume dağı eteğinde, Ascain'den Sare'a giden yol buradan geçer; 179 m. Rhume teleferiği bu geçitten başlar. (L)

SAİNT-İGNY (Jean DE), fransız heykeltıraşı, mimarı, gravürcüsü ve ressamı (Rouen 1600'e doğr. - öl. 1649'a doğr.). Normandiya dışına hemen hiç çıkmadı. Orijinal gravürlerden başka, İsaac Briot ve Abraham Bosse'un eserlerinin gravürlerini yaptı: *Portrenin Unsurları* (1630), *Fransız Soylularının Portreleri* v.b. Ressam olarak, 1636 tarihli iki grizay tablosu ünlüdür. *Çobanların Tapınması, Kâhin Kralların Tapınması* (Rouen'da Saint-Yon kilisesi) ve *Hava Alegorisi* (Rouen müzesi). [L]

SAİNT İVES, Büyük Britanya'da (Cornwall) şehir, *Saint İves körfezi* kıyısında; 9 300 nüf. Balıkçılık limanı. Turistik merkez. (L)

SAİNT - JACQUES DE SYLVABELLE (Guillaume DE), fransız astronomu ve matematikçisi (Marsilya 1722 - ay.y. 1801). Marsilya Deniz rasathanesi müdürü oldu (1764). Saatçilik ve özellikle hidrolik üstünde çalıştı. Sıvıların, bulunduğu kabın dibine veya çeperlerine açılmış bir delikten akma kanunlarını ortaya koydu. (L)

SAİNT-JEAN, Kanada'da (Quebec) göl, derinliği az olan sularını Saguenay aracılığıyle Saint-Laurent'a boşaltır, 1 060 km^2. (L)

SAİNT-JEAN, Kanada'da (Quebec) şehir, Montreal'in güneydoğusunda, Richelieu ırmağı kıyısında; 27 000 nüf. Makine (dikiş makineleri) yapımı. Dokuma sanayii. İnşaat malzemesi. (L)

SAİNT-JEAN, Kanada'da (Newfoundland) şehir. Bk. SAİNT JOHN'S. (L)

SAİNT-JEAN-D'ACRE, haçlıların Akkâ'ya (esk. *Akko*) verdikleri ad. Şehir 1104'te haçlılara geçti ve Kudüs krallığının bir bölümü oldu. 1187'de Salâhaddin Eyyubî tarafından alınan şehri, haçlılar büyük güçlükle geri aldılar ve bölüştüler: her millet bir semte yerleşti ve her semt ayrı yargı organlarına bağlandı. 1291'de şehir, tekrar müslümanlar aldılar. Bk. AKKÂ. (L)

SAİNT-JEAN-DE-LUZ, Fransa'da Basses-Pyrénées idare bölgesinde (Bayonne idare çevresi) kanton merkezi, Bask ülkesinde, Gümüş Kıyısı'nda (Côte d'Argent); 11 000 nüf. Eski balıkçılık limanı. XVI. yy.dan kalma bask üslûbunda kilise. Önemli sayfiye merkezi. Fransa'nın en önemli ton balıkçılığı limanı. — *Saint Jean-de-Lus körfezi,* kuzeybatıda Sainte-Barbe, güneybatıda Socoa burunlarıyle sınırlı körfez; ortasındaki geçit Arta setiyle yarı yarıya kapanmıştır. (L)

SAİNT-JEAN-DE-LUZ Ustası, XV. yy.da yaşamış olan ve adı bilinmeyen Bourgogne'lu ressam. *Hugues de Rabutin'in ve Karısının Portresi* (1470-1480'e doğr.) adlı eserleri Rockefeller koleksiyonundadır. Bu eserlerde Fouquet'nin ve Flandre ressamlarının etkileri görülür. (L)

SAİNT-JÉRÔME, Kanada'da (Quebec) şehir, Laurentides'te, Kuzey ırmağı kıyısında; 26 500 nüf. Terrebonne idare bölgesinin merkezi. Sanayi (Dokuma, ayakkabı, kauçuk, dökümevi) merkezi. (L)

SAİNT-JOHN, fr. **Saint-Jean,** Kanada'da (New-Brunswick) ve A. B. D.'de (Maine) ırmak, Fundy koyuna (Atlas okyanusu) dökülür; 720 km. Ağzında çağlayanlar vardır. (L)

SAİNT-JOHN, fr. **Saint-Jean,** Kanada'da (New Brunswick) şehir, Fundy koyu kıyısında, Saint-John ırmağı ağzında; 63 600 nüf. Champlain keşfetti. Fundy koyunun başlıca limanı ve önemli ticaret, sanayi ve balıkçılık (som balığı) merkezi. (L)

SAİNT JOHN, Liberya'da, Atlas okyanusuna dökülen kıyı ırmağı. (L)

SAİNT JOHN, Virgine takımadalarında (A.B.D.'ye bağlı) ada; 49 km^2; 925 nüf. Hayvancılık. (L)

SAİNT JOHN (Charles Edward), amerikalı astrofizikçi (Allen, Michigan 1857 - Pasadena, Kaliforniya 1935). 1885-1892 Arasında Michigan State Normal school'da fizik ve kimya dersleri verdi. 1897'de Oberlin kolejinde fizik ve astronomi yardımcı profesörü oldu. 1899'da profesörlüğe yükseldi. 1908-1930 Arasında Pasadena'daki (Kaliforniya) Mount Wilson rasathanesinde araştırmalar yaptı. Özellikle atmosferi ve Güneş'in kimyasal yapısını inceledi. Güneş ve dünya tayflarını karşılaştırarak Albert Einstein'ın bağıllık teorisini (Einstein'dan bağımsız olarak) kanıtladı, Henry A. Rowland'ın güneş tayfındaki dalga uzunlukları üstüne hazırladığı tabloyu gözden geçirdi ve düzeltti. (M)

SAİNT JOHN (Henry), vikont **Bolingbroke.** Bk. BOLİNGBROKE.

SAİNT JOHN (James Augustus), ingiliz yazarı ve gezgini (Carmarthenshire, Galler 1801 - Londra 1875). On altı yaşında Londra'ya gitti, orada gazeteciliğe başladı. Hayatının büyük kısmını Fransa, İsviçre ve Mısır'da geçirdi. Kitaplarının çoğunda bu yolculuk hatıralarından faydalandı. 1830'da *Journal of a Residence in Normandy* (Normandiya Günlüğü) adlı ilk eserini yayımladı, sonra *Sunday Times* ve *Daily Telegraph* gazetelerinde siyasî makaleler yazdı. Başlıca eserleri: *Lives of Celebrated Travelers* (Ünlü Gezginlerin Hayatları) [1831], *Egypt and Mohammed Ali* (Mısır ve Mehmed Ali Paşa) [1834], *Manners and Customs of Ancient Greece* (Eski Yunanistan'da Örf ve Âdetler) [1842], *Views in the Eastern Archipelago* (Doğu Ege Denizine Bakış) [1847], *İsis, an Egyptian Pilgrimage* (Mısır'da Bir Hac Yeri, İsis) [1833], *Louis Napoleon* (1857) ve *Life of Sir Walter Raleigh* (Sir Walter Raleigh'ın Hayatı). [M]

SAİNT JOHN (Oliver), ingiliz siyaset adamı (1598-1673). Koyu bir protestandı. Charles I'in siyasetine karşı Pym ve Hampden ile birleşti. Strafford'un mahkûm edilmesinde önemli rol oynadı. 1642'de, iç savaş patlak verdiği sırada, parlamentocu partinin yöneticilerindendi. Piskoposluğu kaldıran 1643 kanununu hazırlayanlar arasında yer aldı. Ordunun ve Cromwell'in siyasetini destekledi ve yüksek görevler yüklendi. Bununla beraber Charles I'i mahkûm etmeyi reddetti. (L)

SAİNT-JOHN PERSE (Alexis SAİNT - LÉGER LÉGER, — denir), fransız şairi ve diplomatı (Pointe-à-Pitre 1887). Önce Pointe-à-Pitre'de, sonra Pau ve Bordeaux'da okudu, 1914'te Dışişler bakanlığında görev aldı. Sırasıyle Pekin elçilik sekreteri (1916-1921), Aristide Briand'ın diplomatik kabinesinde yönetici (1925-1932), Dışişleri bakanlığı genel sekreteri oldu (1933-1940). 1940'ta kendi isteğiyle bu son görevinden ayrıldı. A.B.D.'ye gitti, 1941'de Washington'da yerleşti, orada, *Saint-John Perse* adını kullandı, 1946'ya kadar Library of Congress'in danışmanlığını yaptı. 1911'de *Eloges* (Övgüler) adlı şiir kitabıyle edebiyat hayatına atılan Saint-John Perse, 1924'te *Annabase*'ı, uzun bir sessizlik döneminden sonra *Exil* (Sürgün) [1942], *Vents* (Rüzgârlar) [1946], *Amers* (Acılar) [1957], *Chronique* (1960), *Oiseaux* (Kuşlar) [1962] adlı eserlerini yayımladı. Uzun süre günlük olaylar ve meselelerin dışında kalan eseri, zenginliği ve doğrudan doğruya duyulara seslenmesiyle şairin kişisel dünya görüşünü ve bağlı olduğu toplum sınıfını yansıtır. Asıl özelliği, benzetilerle bol bol bezenmiş lirizminin geniş soluklu olmasındadır. Saint-John Perse, insanoğlunun temel meselelerine değinen temaları seçer. Çocukluk yıllarının büyülü dünyasını veya sıla özlemini onun gibi yaşatmayı bilen şair çok azdır. 1960'ta Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (L)

SAİNT JOHN'S veya **SAİNT JEAN,** Kanada'da şehir, Newfoundland eyaletinin merkezi, adanın güneydoğu kıyısında; 63 600 nüf. Balıkçı limanı. Tersaneler ve besin sanayii. Saint John's adanın başlıca ticaret merkezidir. (L)

SAİNT JOHN'S veya **SAİNT JOHN,** Antigua adasının dare merkezi; 11 000 nüf. Şeker ihracatı. (L)

SAİNT JOSEPH, A.B.D.'de (Missouri) şehir, Missouri ırmağının aşağı vâdisinde; 79 700 nüf. Irmak limanı ve sanayi merkezi (metalürji, özellikle tarım makineleri sanayii; konserve et fabrikaları, un fabrikaları). [L]

SAİNT - JOSEPH-D'ALMA, Kanada'da (Quebec) şehir, Saint-Jean-Saguenay gölü bölgesinde; 22 200 nüf. Kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikası. (L)

SAİNT-JOSSE-TEN-NOODE, flamanca **Sint-Joost-ten-Node,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in doğu banliyösünde; 24 900 nüf. Dokuma ve metalürji sanayii. (L)

SAİNT-JUNİEN, Fransa'da Haute Vienne idare bölgesinde (Rochechouart idare çevresi) kanton merkezi, Vienne kıyısında; 11 484 nüf. Roman üslûbunda güzel kilise (XII. yy.). Vienne üzerinde XIII. yy.dan

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

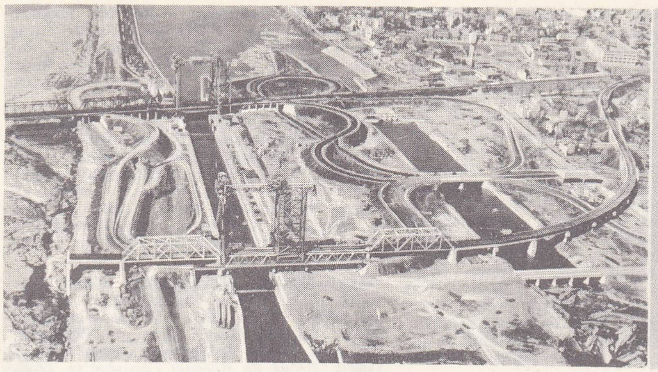

SAİNT-LAWRENCE ırmağı Montreal limanı girişinde Saint Lambert tesviye havuzu

kalma köprü. Eldivencilik ve fötr. Sepicilik. (L)

SAİNT-JUST (Louis Antoine Léon), fransız siyaset adamı (Decize, Nivernais 1767 - Paris 1794). Bir subayın oğluydu. Soissons ve Reims'de okudu. Jean-Jacques Rousseau'nun etkisinde kalarak fransız devrim hareketine katıldı ve Robespierre'i destekledi. Daha sonra Robespierre'in yardımcısı ve yakın arkadaşı oldu. 1792'de Konvansiyon'a seçildi. İlk konuşmasında, tutuklu bulunan Louis XVI'nın yurttaş değil düşman sayılmasını istedi.

Robespierre gibi Saint-Just de, Rousseau'nun siyasî görüşlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Gerçek erdemlere sahip kişilerle kurulacak bir devletin kusursuz olabileceğine ve dünyaya mutluluk getireceğine inanıyordu. Kendisine yakışıklılığından ve rüşvet yemeyişinden ötürü «devrim meleği» deniyordu. Terör döneminde (1793-1794), Saint-Just, Robespierre ve Georges Couthon, Halkın Güvenliği komitesinde sert bir triumvirlik kurmuşlardı. Saint-Just, bu sırada jirondenlerin yok edilmesinde ve Jacques René Hébert'in, Danton'un ve onlara bağlı olanların devrilmesinde büyük rol oynadı. Avrupa monarşileri Fransa'ya hep birlikte saldırınca, Saint-Just savunma harekâtını denetlemek için savaş alanına gönderildi. Başarılı bir sefer yaparak, düşmanı Ren'in gerisine püskürttü. Dönüşünde (1793) Konvansiyon başkanı seçildi. 1794'te bir siyasî kavgada Robespierre'e yardım etmek üzere yine askerlikten ayrılıp, görev alması istendi. 27 Temmuzda Robespierre'i Konvansiyon'da savunmak istedi, fakat başaramadı ve tutuklandı. Ertesi gün Robespierre, Couthon ve on dokuz arkadaşıyla birlikte giyotinle kafası kesildi. Onların ölümüyle Terör dönemi sona erdi (M)

SAİNT KİLDA, Hirt veya Hirst takımadalarında ada, İskoçya'da, Hebrides adaları açığında. 1930'dan beri ıssızdır. (L)

SAİNT KİLDA, Melbourne'da mesken semti; 58 300 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

SAİNT-LAMBERT, Kanada'da (Quebec) şehir, Saint-Laurent ırmağının sağ kıyısında, Victoria köprüsüyle bağlı olduğu Montreal'in karşısında; 16 000 nüf. (L)

SAİNT-LAMBERT (Michel DE), XVII. yy. sonuyle XVIII. yy. başı arasında yaşamış fransız klavsencisi. İki incelemesi vardır: *Les Principes du Clavecin* (Klavsenin İlkeleri) [1702] ve *Nouveau Traité de l'Accompagnement du Clavecin, de l'Orgue et des Autres Instruments* (Klavsen, Org ve Başka Çalgıların Eşliği Üstüne Yeni İnceleme Kitabı) [1707]. Bu eserleriyle, birinci sınıf bir eğitim uzmanı olduğunu ortaya koydu. (L)

SAİNT-LAURENT (Louis Stephen), kanadalı siyaset adamı (Compton, Quebec 1882). Quebec'te hukuk profesörü, liberal milletvekili, adalet bakanı (1941-1946), San Fransisco konferansında (1945) ve Birleşmiş Milletlerde (1946) Kanada temsilcisi oldu. Dışişleri bakanlığı yaptı (1946-1948); Mackenzie King'den sonra Liberal partinin başkanlığına getirildi (1948) ve onun yerine başbakan oldu (1948-1957). Kanada'nın, kendi anayasasını hâkim bir ülke olarak değiştirmek hakkını elde etmesini sağladı (1949); alınan kararların kesinleşmesi için Westminster Krallık divanına başvurma yükümlülüğünü kaldırdı; genel valiliğe bir kanadalının tayinini kabul ettirdi (1952) ve böylece Kanada dominyonunun muhtariyetini arttırdı. 1958'de Liberal parti başkanlığını Lester Pearson'a kaptırdı. (L)

SAİNT-LAWRENCE veya **SAİNT LAURENT,** Kuzey Amerika'da ırmak, Atlas okyanusuna dökülür; Superior gölünün ucundan itibaren 3 700 km uzunlukta. Asıl Saint-Lawrence Ontario gölünden çıkar; çıktığı yerde, ormanlık adaların serpiştirildiği geniş bir körfez görünüşündedir; sonra daralarak kuzeydoğuya akar. Genel eğimi azdır, fakat yer yer anî seviye düşmelerine rastlanır (milletlerarası Soulanges ve Lachine çağlayanları); çağlayanlar arasında, göl örtüleri şeklinde genişleyen ırmak, Saint-François ve Saint-Louis göllerini meydana getirir. Bu kesimde üç koldan Ottawa ırmağını alır: birincisi Saint-Louis gölünde, Perrot adası ile Montreal adası arasında, ikincisi Montreal adası ile Jesus adası arasında, üçüncüsü (Mille-Iles [«Bin ada»] ırmağı) Jesus adası ile kara arasında. Montreal takımadalarından sonra Saint-Lawrence, Saint-Pierre gölüne doğru akar. Pek derin olmayan bu çanağın yukarı kesiminde, Richelieu ırmağıyle birlikte geniş bir delta meydana getirir; delta çevresinde, ırmak kollarının (Saint - François, Yamaska, Nicloet) ikinci derecede deltaları sıralanır. Gölün biraz aşağısında, gelgit etkisinin duyulmağa başlandığı Trois-Rivières'de («Üç ırmaklar») Saint-Maurice ırmağını alır. Irmak Trois - Rivières'den Quebec'e kadar geniştir ve çok bol su akıtır; Quebec'te Diamant burnu ile Lévis tepeleri arasında daralır; Quebec'ten sonra haliç başlar ve ırmak genişler: Saguenay ırmağıyle birleştiği Tadoussac'ta genişliği 19 km'yi, Matane'de 42 km'yi bulur. Tadoussac'tan sonra yavaş yavaş ırmaktan okyanusa geçilir.

Saint-Laurent çok büyük, fakat az yüksek bir havzayı akaçlar. Bütün bu arazide, seviye katsayısı yüksek, yağışlar kışın boldur: yıllık kar yağışları ortalama 2-3 m'yi bulur. Bu yüzden ırmağın rejimi de karın yerde kaldığı sürede (Montreal'de ve Quebec'te şubat) asgarîye iner ve erime sırasında azamîye yükselir (mayıs-haziran). Bütünüyle ele alındığında rejimi havzasındaki su örtülerinin genişliği sayesinde düzenlidir. Irmak yalnız kışın, buz tutması yukarı kesimde su seviyesini çok fazla yükseltince ve buz çözülmesi sırasında buz parçacıkları yığılarak setler meydana getirince taşar. Kanada'ya yerleşme ve ülkenin değerlendirilmesi, ülkenin büyük ulaşım yolu Saint Lawrence'ten başladı. Bununla birlikte çeşitli engeller seferi köstekler: ırmak uzun aylar boyunca tamamıyle buz tutar ve halicini tehlikeli sisler basar; yatağındaki düzensizlikler mecranın devamlı olarak düzenlenmesini gerektirmiş ve Montreal'in yukarısındaki çağlayanları dolaşmak için kanallar açılmıştır. Uzun süredir, Montreal'de kesilen deniz ulaşımını Büyük Göller'e ulaştırmak için ırmağın kanallaştırılması tasarlanmıştı: 1954'te karar verilen bu proje 1954-1959 arasında gerçekleştirildi (yol, 15 ağustos 1959'da ticaret gemilerine açıldı). Irmağın Montreal ile Ontario gölü arasındaki 68 m'lik seviye farkını kapatan yirmi iki alavere havuzunun yerine çok daha büyük (240 m uzunluğunda, 24 m genişliğinde) yedi alavere havuzu yapıldı. Kanada tarafından yaptırılan beş alavere havuzu şunlardır: Montreal'in hemen yukarısında, Saint-Lambert alavere havuzu, Sainte-Catherine kıyısında Lachine çağlayanlarını dolaşma imkânını sağlayan havuz, Saint-Louis gölü girişinde iki Beauharnois havuzu, Long-Sault barajının yukarısında Iroquois havuzu.

Long-Sault kanalında, doğuda Eisenhower alavere havuzu ve batıda Grass River alavere havuzu A.B.D. tarafından yapıldı. Kuzey kıyıda Lachine ve Soulanges kanallarından geçen eski yol bırakılarak güney kıyıda 8,10 m derinliğinde yeni kanal kazıldı; bu kanal milletlerarası çağlayanlar ve Mille-Iles çağlayanları bölgesinde yapılan taraklama çalışmalarıyle tamamlandı. Saint-Lawrence denizyolunun açılması, Ontario ve Erie gölleri arasında, Welland kanalının da derinleştirilmesini gerektirdi. Bu işler için 300 milyon dolarlık bir yatırım yapılmasına karşılık, eskiden yalnız 2 500 tonluk gemilerin yüzebildiği Büyük Göller 6 000 tonluk gemilere açıldı (ne var ki bu gemilerin uzunluğu 233,50 m'yi, genişliği 22,80 m'yi ve su kesimi 7,60 m'yi aşmamalıdır). Suların kabarma seviyesinden 36 m yukarıda sabit bir çıkış yolu öngörülmüş ve bunun için Jacques-Cartier köprüsünün kemer gözlerinden biri yükseltilmişti. Eskiden üç günde çıkılabilen Saint-Lawrence ırmağından bugün yirmi bir saatte çıkılabilir. Eskiden 17 milyon ton olan trafiğin kanada tahılı, labrador demir filizi ve Kanada Praire bölgesinin petrolü sayesinde üç kat artması beklenmektedir. 1954-1964 (dahil) arasında yeni düzenlenen kesimin (Saint-Lawrence denizyolu) trafiği 21,2 Mt'dan 39,4 Mt'a yükselmiştir. Saint-Lawrence sefere elverişli suyolu ve bütün kanal şebekesiyle dünyanın en büyük iç suyoludur. Bununla birlikte, on iki ayın ancak sekizinde sefere elverişli olması ve geri kalan sürede buzlarla kaplanması trafiği bü-

L.S. SAİNT-LAURENT

SAİNT-LÉON

SAİNT-LOUİS (Senegal) Faidherbe köprüsü

SAİNT-LOUİS (Missouri)

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

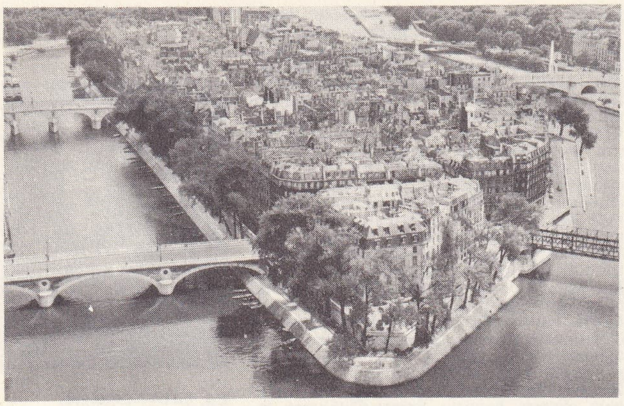

SAINT-LOUIS adası

yük ölçüde aksatır. (L)

SAİNT LAWRENCE adası, Bering denizinde ada, Alaska'ya bağlıdır. Balina avcılığı üssü. (L)

SAİNT-LEGER (sir Anthony), ingiliz yöneticisi (Kent 1496'ya doğr. - Cork 1559). Henry VIII tarafından İrlanda Lordlar kamarasına seçildi (1540-1548 ve 1553-1556). Atılganlığı ve uzlaştırıcı davranışıyle irlandalı soyluları yatıştırdı. Amacı, bu soylu sınıfı, yavaş yavaş ingilizleştirmekti. (L)

SAİNT-LÉON (Arthur Michel), fransız dansçısı, koreografı, kemancısı ve bestecisi (Paris 1821 - ay.y. 1870). Babası Stuttgart Düklük tiyatrosunda bale yöneticisiydi. Saint-Leon dansçı olarak ilk Avrupa turnesine 1832'de çıktı. 1844'te *La Vivandière* balesini meydana getirdi; yıldız dansçı Fanny Cerrito için hazırlanan bu eser Londra'da temsil edildi. Pek çok olan balelerinin başlıcaları şunlardır: *Le Violon du Diable* (Şeytanın Kemanı) [1849]; *Stella* (1861); *Pâquerette* (Papatya) [1861]; *Diavolina* (1863); *Fiammetta* (1864); *Graziella* (1866); *Le Petit Cheval Bossu* (Küçük Kambur At) [1869]; *La Source* (Kaynak) ve *Coppelia* (1870). Kendi balelerinde kullandığı yeni dans yazma metodunu *Sténochorégraphie* adlı eserinde açıkladı. (L)

SAİNT-LEU, Réunion adasında (Sous-le-Vent idare çevresi) komün; 16 137 nüf. Kıyı mercanlarından yararlanan kireç ocakları. Kahve çiftlikleri. (L)

SAİNT-LÔ, Fransa'da Manche idare bölgesinin merkezi, Paris'e 283 km uzaklıkta, Normandiya korusunda, Vire'e hâkim bir tepede; 19 600 nüf. Eski *Briovera.* Adını Coutances piskoposu Saint-Lô'dan (Aziz Lô) alan şehir Coutances piskoposlarının mülkü haline geldi. 1800'de, Coutances'ın yerine Manche idare bölgesinin merkezi oldu. Şehir 1944'te yerle bir edildi; Notre-Dame kilisesinin (XV. ve XVI. yy.) çok büyük zarar görmesine karşılık Sainte-Croix abeyinin roman üslûbundaki cephe kapısı yıkılmadan kaldı ve belediye sarayının duvar halıları (XVI. yy. sonundan kalma, *Gombaut ile Macé'nin Aşkları*) kurtarıldı. Şehirde birkaç sanayi tesisi kurulmuştur.

— *İdare çevresi,* 92 949 nüf. (L)

SAİNT-LOUİS, A.B.D.'de (Missouri) şehir, Mississippi kıyısında, ırmağın Missouri ile birleştiği yerin 25 km yukarı kesiminde; 750 000 nüf. Şehri 1764'te Orleans'lılar Missouri Kızılderilileriyle kolayca ticaret yapabilmek için kurdular. Mississippi üzerinde buharlı gemilerin çalışmağa başlaması ve Lousiana'nın Birliğe katılmasıyle şehrin ticarî önemi arttı. Ama Saint Louis'nin gelişmesinde başlıca rolü içinden geçen yirmi sekiz demiryolu oynadı. Ulaştırma kolaylığından, İllinois'in kömür madenlerinden ve Mississippi üzerindeki Keokuk barajının hidroelektriğinden yararlanan sanayi gelişti: balık konserveciliği, tütüncülük, ayakkabı sanayii, makine yapımı (vagon, otomobil), uçak fabrikaları, elektrik malzemesi, hırdavatçılık. Ağır sanayi özellikle sol kıyıdaki banliyölerde, East Saint Louis, Granite City (çelik sanayii), Alton (cam fabrikası, petrol arıtılması) ve Bellevill'de yerleşti. City Art museum, mezopotamya, eski yunan, etrüsk eserlerini, doğu halıları koleksiyonunu, çin seramikleri koleksiyonunu ve gotik üslûbunda bir fransız kapısını kapsar. (L)

SAİNT-LOUİS, Senegal'de şehir, Irmak bölgesinin idare merkezi, Senegal ırmağındaki bir adada; demiryoluyle Dakar'a bağlıdır; 62 500 nüf. Irmağın ağzına on kilometre kadar uzaklıkta kurulan şehir, varoşlarına iki demir köprüyle bağlıdır. Şehrin merkezinde katedral, idarî yapılar ve büyük ticarethaneler yer alır. Irmağın sol kıyısındaki Sor, bir sayfiye semtidir. Sağ kıyısında uzanan dar kum dili Guet N'Dar, bir balıkçı köyüdür. N'Dar Tout varoşunda üstü kapalı bir pazar yeri vardır. Saint-Louis, eskiliği ve zenci-melez burjuvazisiyle orijinal bir şehirdir. (L)

SAİNT-LOUİS, Réunion adasında (Sous-le-Vent idare çevresi) komün, Saint Pierre'in batısında; 29 307 nüf. Şeker fabrikası. Reçelcilik. (L)

SAİNT-LOUİS, Fransa'da Haut-Rhin idare bölgesinde (Mulhouse idare çevresi) komün, Ren nehriyle İsviçre sınırı yakınında; 15 000 nüf. Önemli sanayi merkezi, elektrokimya, hassas makineler, elektrik malzemesi, dökümevleri, saatçilik, dokuma (tuhafiye, konfeksiyon, kurdele) sanayii, kâğıt fabrikaları, mobilya ve bira fabrikaları v.b. (L)

SAİNT LOUİS. Bk. LOUİS IX.

SAİNT-LOUİS adası, Fransa'da, Paris'te ada, Sen nehrinde, Cité'nin yukarı kesiminde. (L)

SAİNT-LUCİA, İngiltere'ye bağlı Küçük Antil adalarında (Windward İslands) volkanik ada, Martinik'in güneyinde; 90 000 nüf. Merkezi, *Castries.* Şekerkamışı, hindistancevizi ve muz yetiştiriciliği. (L)

SAİNT-MALO, Fransa'da İlle-et-Vilaine idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Bretagne'ın kuzey kıyısında, Rance halicinin girişinde; 43 800 nüf. Liman oldukça gerilemiştir; ama Anglonorman adaları ile yolcu trafiği önemlidir. Kıyıdan birkaç kilometre ötedeki Grand-Bé kayalığında Chateaubriand'ın mezarı bulunur. Daha açıkta Petit-Bé yükselir. Saint-Malo'da başlıca sanayi faaliyeti morina balığı kurutmacılığı ve balıkçı gemileri yapımıdır. Fakat şehrin başlıca gelir kaynağı turizmdir.

— *İdare çevresi,* 122 943 nüf. (L)

SAİNT-MANDE, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Sceaux idare çevresi) komün, Paris'in güneydoğu banliyösünde, Vincennes Saint-Louis de Vincennes kilisesi; ressam Maurice Denis'nin freskleri. (L)

SAİNT-MARC, Haiti cumhuriyetinde (Artibonite ili) şehir, Saint Marc burnunun nes korusu kenarında; 24 769 nüf. Modern kuzeydoğusunda; 10 500 nüf. Kahve ihraç limanı. Sabun imalâtı. — *Saint Marc kanalı,* Gonave adası ile kıyının Saint-Marc burnunu güneydoğuya doğru uzatan kısmı arasında kanal. (L)

SAİNT MARCEAUX (Charles René DE), fransız heykeltıraşı (Reims 1845 - Paris 1915). İlk sergisini 1868 Salonunda açtı. Anıtlar (Montmartre mezarlığında Alexandre Dumas fils'in mezarı, Collège de France'ta *Berthelot* heykeli, Bern'de *Posta Birliğinin Kuruluşu*), alegorik gruplar (*Mezarın Sırrını Saklayan Ruh*) ve büstler yaptı. (L)

SAİNT-MARC GİRARDİN (Marc GİRARDİN, — denir), fransız yazarı ve siyaset adamı (Paris 1801 - Morsang-sur-Seine 1873). Louis-le-Grand lisesinde öğretmenlik yaptı, *Eloge de Lesage* (Lesage'a övgü) [1822], *Eloge de Bossuet* (Bossuet'ye övgü) [1827], *Tableau de la Littérature au XVIe Siècle* (XVI. yy. Edebiyatının Tablosu) [1828] adlı eserleri yazdı. Sorbonne'da fransız şiiri üstüne ders verdi (1834). 1843'te yayımladığı *Cours de Littérature Dramatique* (Tiyatro Edebiyatı Dersleri) [1843] adlı kitabında romantiklerin amansız bir düşmanı olduğunu gösterdi. Siyasette, daha başlangıçtan liberal bir tutum aldı, bu konudaki düşüncelerini *Journal des Débats*'da açıkladı, kırk beş yıl boyunca bu gazetede yazılar yayımladı. Temmuz devriminden sonra Danıştayda raportör oldu, 1834-1848 arasında milletvekilliği yaptı. Krallık Millî Eğitim konseyi üyeliğine getirildi, Bordeaux meclisinde sağ kanatta yer aldı (1871), meclis başkan yardımcısı oldu ve Thiers'in düşürülmesinde rol oynadı. (L)

SAİNT - MARTİN i. Guyana'da *andira* cinsi ağaçlardan elde edilen odun.

— ANSİKL. *Saint-Martin* oldukça sert, kaba görünüşlü, sarımtırak kırmızı renktedir; iyi cilâ tutar. Antiller'de *angolin* adıyle tanınan bu odun Guyana'da yaygın olarak üretilir ve kullanılır, fakat Avrupa'da az tüketilir (tornacılığa, oymacılığa yarar). [L]

SAİNT-MARTİN, hollanda dilinde **Sint Maarten,** Küçük Antiller takımadalarında (Rüzgâr adaları) ada, 1648'de imzalanan bir antlaşma ile Fransa (kuzey kesim) ve Hollanda arasında paylaşılmıştır. Fransız kesiminin yüzölçümü 52 km²'dir; 5 000 nüf; idare merkezi, *Le Marigot.* Curaçao'ya bağlı olan Hollanda kesiminin yüzölçümü 34 km²'dir; 1 600 nüf. idare merkezi, *Philipsburg.* Şekerkamışı çiftlikleri. Hollanda kesiminde tuzlalar. (L)

SAİNT-MARTİN (Louis Claude DE), fransız filozofu (Amboise 1743-Aulnay, Paris yakınları 1803). Hukuk okuduktan sonra orduya girdi. 1768'de Martinez Pasqualis'in etkisinde Farmasonluğu benimsedi; 1771'de ordudan ayrılarak kendini felsefî araştırmalara verdi. Evreni gizli ilimler yoluyle yorumlayan ilk kitabı *Des Erreurs et de la Vérité* (Hatalar ve Gerçek Üstüne) [1775] büyük ilgi gördü. *Tableau Naturel des Rapports qui Existent Entre la Nature, l'Homme et Dieu* (Tabiat, İnsan ve Tanrı Arasındaki İlişkilerin Tabiî Tablosu) [1782] adlı eseriyle mistisizme yöneldi. Daha sonra, Swedenborg'un, Jakob Böhme'nin etkisiyle dinî duygusallığı benimsedi (*L'Homme de Désir* [Arzu İnsanı], 1791). [ML]

Saint - Martin (THÉÂTRE DE LA **Porte** —), Paris'te Saint-Martin bulvarında tiyatro. 1781'de, Palais-Royal salonunun yanmasından sonra Lenoir tarafından inşa edildi. XIX. yy. boyunca daha çok vodvil ve melodram türünde oyunların sahneye konduğu bu tiyatro 1832-1840 arasında, Harel'in yönetiminde, romantizmin merkeziydi. (L)

SAİNT-MARTİN-D'HÈRES, Fransa'da İsère idare bölgesinde (Grenoble idare çevresi) komün, Grenoble'ün kuzeydoğu banliyösünde, Belledonne kütlesinin eteğinde; 33 600 nüf. (L)

Saint-Maur (DAMES DES), Saint-Enfant - Jésus rahibelerne verilen ad. (Çünkü esas merkez Paris'te Abbé Grégoire yani eski Saint-Maur sokağındadır.) Öğretmen ve misyonerlerden meydana gelen bu topluluk 1666'da Rouen'da P. Barré

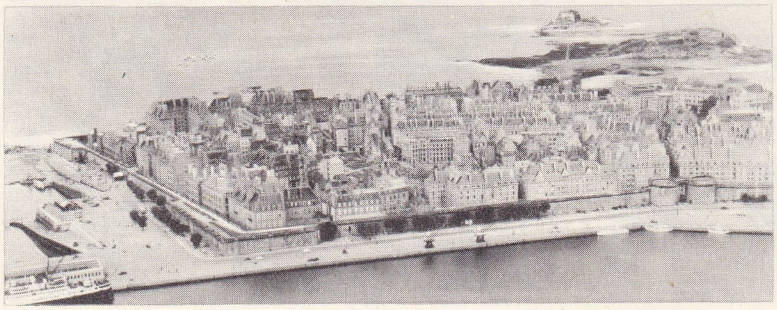

SAINT-MALO

Foto. Henrard (LAROUSSE)

tarafından kurulmuştur. İkisi uzakdoğu ülkesi olmak üzere 6 ülkeye dağılan 2 000 kadar rahibe üyesi vardır. (L)

SAİNT-MAUR-DES-FOSSÉS, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Sceaux idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in güneydoğu banliyösünde, Marne ırmağının bir menderesi (Saint-Maur kıvrımı) kıyısında; 78 000 nüf. Saint-Nicolas kilisesinde (XII. yy. - XIV. yy. arasından kalma) hacıların ziyaret ettiği Notre-Dame des-Miracles heykeli. (L)

SAİNT-MAURİCE, Kanada'da (Quebec) ırmak, Saint-Laurent'ın kolu (sol kıyı); 520 km. Büyük hidroelektrik santrallarının (Shawinigan, Grand'Mère, La Gabelle, La Tuque, Rapide-Blanc) yararlandığı birçok şelâleyi aştıktan sonra Trois-Rivières'de Saint Laurent'a katılır. Gouin barajının yapılmasıyle debisi düzenlenmiştir. (L)

SAİNT-MAURİCE, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Saint Laurent'ın sol kıyısında; 112 700 nüf. Merkezi, *Yamachiche*. (L)

Saint-Mihiel muharebeleri, 1941'de Marne kıyısında başarısızlığa uğramasından sonra alman kumanda heyeti 19 eylülde, Verdun'ü tecrit etmek için Saint-Mihiel'e hücum etmeğe karar verdi. Castelnau kumandasındaki fransız ordusu Picardie'ye nakledildiğinden, Belfort'dan Toul'e kadar cepheyi tek başına I. Ordu (Dubail) tutuyor ve III. Ordu (Sarrail) Spada geçidini sadece bir süvari tümeni ile koruyordu. Üç kolordu ile hücuma geçen Almanlar 20 eylülde Hatton-Châtel'i, 21 eylülde Eparges*ı ve 25 eylülde Camp des Romains kalesinin teslim olmasından sonra Saint-Mihiel'i zaptetti. Fakat 22 eylülde fransız takviye kuvvetlerinin gelmesi ve Dubail ordusunun Fliray üstüne yürümesi alman hücumunu durdurdu. I. Ordu (Roques) Saint-Mihiel cep'ini ortadan kaldırmayı denediyse de başaramadı. Cep, 12 eylül 1918'de 270 tank, birçok uçak ve 250 bataryanın desteğiyle 13 fransız tümeni tarafından yapılan hücum sonunda alındı. Saint-Mihiel zaferiyle Almanlar Yukarı Meuse'den kesinlikle püskürtüldü. (L)

SAİNT-NAZAİRE, Fransa'da Loire-Atlantique idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Loire halicinin girişinde ve sağ kıyısında, 64 000 nüf. Saint-Nazaire, 1850'ye doğru basit bir balıkçı limanıydı. Fakat gemilerin tonajının artması Nantes'a ulaşmayı zorlaştırınca bir ön liman kurulmasını isteyenler burada bir yüzer havuz kurulmasını sağladılar: 1857'de Saint-Nazaire havuzu, 1881'de Penhoet havuzu hizmete girdi. Bununla beraber yeni liman, Nantes'ı tamamıyle ikinci plana atamadı. Saint-Nazaire limanı bugün Antiller'e ve Orta Amerika'ya deniz seferlerinin hat başı olan çok büyük bir gemi yapımı merkezidir. Ayrıca metalürji ve kimya sanayii, uçak yapımı, tuhafiyecilik ve besin sanayii gelişmiştir. İkinci Dünya savaşında Almanların limanda büyük bir denizaltı üssü kurması, Saint-Nazaire'in birçok defa bombalanmasına ve hemen hemen tamamıyle yıkılmasına sebep oldu. Şehir sonra yeniden inşa edildi. — *İdare çevresi*, 241 549 nüf. (L)

SAİNT-NON (Jean-Claude Richard, — rahibi), fransız antikacı, arkeolog ve gravürcü (Paris 1730-ay.y. 1804). Paris parlementosunda danışmandı. İtalya'ya gitti; orada Hubert Robert ve Fragonard ile dostluk kurdu. Devrinin ressamlarına ait tabloların gravürlerini ve desenini kendisinin çizdiği gravürler (*Pitoresk Yolculuk veya Napoli ve Sicilya Krallıklarının Tasviri* [1781-1786]) yaptı. (L)

SAİNT-OMER, Fransa'da Pas-de-Calais idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Flandre'da, Aa ırmağı kıyısında; 20 911 nüf. XIII. ve XV. yy.dan kalma Notre-Dame bazilikası sanat eserleriyle doludur: Thérouanne'ın *Yüce Tanrı*'sı, XII. yy.dan kalma *Meryem*, Aziz Erkembode'un (VIII. yy.), Aziz Omer'in (XIII. yy.) ve Eustache de Croy'un (XVI. yy.) mezarları, Rubens'in *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi*, XVI. yy.dan kalma bir astronomi saati. Eski Saint-Bertin abeyinin son kalıntısı olan 58 m yüksekliğindeki kule (XV. ve XVI. yy.) 1957'de çökmüştür. Saint-Denis kilisesi kısmen XIII. yy.dan kalmadır (XV. yy.-dan kalma koro yeri). Sandelin konağındaki Güzel Sanatlar müzesinde (XVIII. yy.dan kalma zengin tahta kaplamalar), özellikle Greuze'ün, Prudhon'un, Lépicié'nin (*Fanchon'un Yataktan Kalkışı*) tabloları, «Saint-Bertin'in» denen, çok değerli bir haç ayağı (XII. yy.), seramikler, oymalar (XII. - XV. yy.), fildişleri (XII. yy.) ve duvar halıları vardır. Saint-Omer bir sanayi merkezidir: metalürji (dökümhaneler, makine, âlet yapımı), dokuma sanayii (tuhafiyecilik, jüt iplikhanesi, konfeksiyon), telefon cihazları, bira fabrikaları, sepi yerleri. (L)

SAİNTONGE, Fransa'nın batısında tarihî bölge; Charente-Maritime idare bölgesini içine alırdı; güneyde Bordelais, doğuda Cognac bölgesi ve Angoumois, kuzeyde Poitu ile sınırlıydı. Bölge özellikle istiridye yetiştiriciliğiyle meşhurdur. Kalkerli tepeler arasında uzanan geniş Charente vâdisinde hayvancılık yapılırdı. Bölgenin güney ucu, çam ormanları, fundalıklar ve batklıklarla örtülüdür. (L)

SAİNT-OUEN, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in kuzey banliyösünde, eski istihkâmların kenarında; 52 103 nüf. Modern Sacré-Coeur kilisesi. XIX. yy.dan kalma şato. Önemli sanayi merkezi: metalürji, elektrik malzemesi, ecza ürünleri ve parfümeri, konfeksiyon, vermut fabrikaları. (L)

Saint-Patrick nişanı, 1788'de George III tarafından ihdas edilmiş irlanda şövalye nişanı. Hükümdara, başkan niteliği taşıyan İrlanda genel valisine ve ilk zamanlar on beş, 1833'ten sonra yirmi iki şövalyeye verilen bu nişan tek derecelidir ve mavi kurdeleyle takılır. (L)

SAİNT PAUL, Liberya'da kıyı ırmağı, Monrovia'da Atlas okyanusuna dökülür; 360 km. (L)

SAİNT-PAUL, A.B.D.'de şehir, Minnesota eyaletinin merkezi, Mississippi'nin sağ kıyısında, Mississippi üzerinde seferin başladığı yerde; 313 400 nüf. Önemli demiryolu kavşağı. Ticaret sayesinde sanayi gelişmiştir: tarım ürünleri işlenmesi (yağ, özellikle et konservesi fabrikaları) [ırmağın sol kıyısındaki South Saint - Paul varoşu, A.B.D.'nin üçüncü hayvan pazarıdır], makine yapımı (demiryolu atelyeleri, otomobil montajı). [L]

SAİNT-PAUL, Réunion adasında (Sous-le-Vent idare çevresi) komün, Galets burnunun güneyinde, Saint-Paul koyu kıyısında; 13 200 nüf. Ticaret merkezi. Şeker fabrikası. Damıtma yeri. (L)

SAİNT-PAUL adası, Hint okyanusunda fransız adası, Yeni Amsterdam'ın güneyinde (38°43′ güney enlemi, 77°3′ doğu boylamı); 14 km². Krateri denizle dolmuş bir yanardağ (yüksl. 270 m) olan ada, ıssızdır. (L)

SAİNT-PAUL-DE-LUANDA. Bk. LUANDA.

SAİNTPAULİA i. Gesneriaceae familyasından bitki. (Kilimancaro'da bulunan *Saintpaulia ionantha* sıcak limonluklarda yetiştirilen çok güzel bir bitkidir.) [L]

SAİNT PETERSBURG, A.B.D.'de (Florida) şehir, yarımadanın batı kıyısında, Tampu koyunun girişinde; 181 300 nüf. Büyük turistik merkez. (L)

SAİNT-PHALLE (Niki DE), fransız kadın ressam ve heykeltıraş (Paris 1930). New York'ta yetişti, 1951'de Avrupa'ya döndü ve resim yapmağa başladı. 1956'da ilk kabartmalarını hazırladı; 1960'tan sonra bunlar üzerine ateşli silâhlarla atış yapma veya yaptırma metodunu uyguladı. O tarihten beri Jean Tinguely ile çalışır. Sanatına hicivci ve halkçı bir anlam kazandıran döküntü maddelerle (küçük plastik eşya, yapıştırılmış paçavralar) yarattığı kompozisyonları ve 1965'te yaptığı *Nana*'ları (çok renkli hafif malzemeden şişman kadın figürleri) yalnız «yeni gerçekçi» çevrelerde değil, gerçeküstücüler arasında da beğenilmesini sağladı. Sanatçı, birçok ülkede öncü sanat sergilerine ve gösterilerine katıldı. Eserleri, Montreal Milletlerarası sergisindeki (1967) Fransız pavyonunda yer aldı. (L)

SAİNT-PİERRE, Réunion adasında şehir, Sous-le-Vent idare çevresinin merkezi; 40 000 nüf. İdare ve ticaret merkezi.

SAİNT-NAZAİRE limanın kuzey girişi

Damıtma yeri. Konserve ve şeker fabrikaları. (L)

SAİNT-PİERRE (Charles İrenée CASTEA. — rahibi), fransız yazarı (Saint-Pierre-Eglise 1658 - Paris 1743). Saray rahibiydi; 1695'te Fransız akademisine seçildi, 1712'de kardinal de Polignac ile Utrecht kongresine katıldı. Bir sürekli barış tasarısı (*Projet de Paix Perpételle*) yayımladı (1713) ve bu tasarıda bir hükümdarlar birliği kurulmasını istedi. Birliğin bir mahkemesi, bir de daimî kongresi olacaktı: 1718'de *Discours sur la Polysynodie* (Sinodlar Üstüne Konuşma) adlı eserinde Louis XIV'ün siyasetini tenkit etti ve bu yüzden akademiden atıldı. Eserde, yönetimin nazırlar tarafından değil, seçimle işbaşına gelmiş kurullar tarafından yürütülmesini ileri sürüyordu. Rahip Alary ile Entresol kulübünün kurulmasına önayak oldu. (L)

SAİNT-PİERRE (Henri BERNARDİN DE). Bk. BERNARDİN DE SAİNT-PİERRE.

SAİNT-PİERRE-DES-CORPS, Fransa'da İndre-et-Loire idare bölgesinde (Tours idare çevresi) komün, Tours şehrinin banliyösünde; 15 000 nüf. Önemli demiryolu merkezi ve sanayi (demiryolu malzemesi; kazancılık; elektrik malzemesi, makine, sunî gübre, mobilya, bisküvi fabrikaları, bıçkıhane; çuval yapımı) şehri. (L)

SAİNT - PİERRE - ET - MİQUELON, Kuzey Atlas okyanusunda fransız takımadaları, Kuzey Amerika sularında, Newfoundland kıyısının yaklaşık olarak 20 km açığında; 242 km²; 6 700 nüf. İdare merkezi, *Saint-Pierre*.

● *Coğrafya*. Coğrafî bakımdan büyük Newfoundland adasına bağlı olan takımadalar iki gruptan meydana gelir: Saint-Pierre grubu (Saint-Pierre, Colombier, Massacre, Marins [esk. Chiens adası], Pigeons, Vainqueur, Pelée adaları) ve Miquelon grubu (birbirine Langlade kıstağıyle bağlı olan Büyük ve Küçük Miquelon adaları). Eski topraklardan ve tortul oluşuklardan meydana gelen bu adalarda genellikle soğuk ve yağışlı bir iklim hüküm sürer. Ağaçlık bölgeler çok azdır: adalar kavruk bitkilerle ve turbalıklarla kaplıdır. Sebze bahçeleri boldur ve bazı çiftliklerde hayvancılık yapılır. Fakat morina balığı avcılığı, Saint-Pierre-et-Miquelon'un başlıca gelir kaynağıdır. Adada gümüşü tilki yetiştiriciliği de gelişmiştir.

● *Tarih*. XVI. yy. başından beri fransız balıkçılarının uğrağı olan adalara, ancak XVII. yy.dan sonra yerleşildi; (1670'ten önce bir fransız kalesi inşa edildi). Utrecht antlaşmasıyle (1713) Fransa burasını İngiltere'ye bıraktıysa da İngilizler takımadaları işgal etmediler. İngiliz donanması iki adayı 1778'de aldı. 1783'te Fransa'ya geri verilen ve Britanyalılar tarafından tekrar alınarak halkı sürülen (1793 ve 1808) adalar, Birinci Paris antlaşmasıyle (1814) Fransa'ya bırakıldı ve halkı 1816'da geri döndü.

Takımadaların tek gelir kaynağı olan balıkçılıkta 1902'de 600 gemi (200'ü yelkenliydi) çalışıyordu ve nüfus, 6 500 kişiyi bulmuştu. Yelkenli gemiler ve «gezgin balıkçılık» 1914 Savaşı başlangıcında ortadan kalktı; A.B.D.'ye yapılan alkol kaçakçılığının önüne geçilmesiyle takımadaların kıyı balıkçılığından başka gelir kaynağı kalmadı. Adalar 1941'de hür Fransa Deniz kuvvetleri kumandanı amiral Muselier tarafından işgal edildi ve general de Gaulle ile Birleşik Amerika'yı çatıştıran çetin bir anlaşmazlığa rağmen, 26 aralıkta yapılan bir plebisitle rejim değişikliği tanındı. Fransız

Foto.: LAROUSSE

kolonisi olan takımadalar bir denizaşırı fransız toprağı haline getirildi ve 1946'da Fransız parlamentosuna temsilci göndermek hakkına kavuştu. (L)

SAİNT-PİERRE gölü, Kanada'da (Quebec) göl, Saint-Laurent kıyısında, Three Rivers'ın yukarısında; 340 km². (L)

SAİNT-PİERRE-PORT, Anglonorman adalarında şehir, Guernesey'in merkezi, doğu kıyısı yakınında; 18 250 nüf. XIII. yy.-dan kalma bir kalenin yıkıntıları. XIII. yy.dan kalma kilise. Müzeler. Turizm merkezi. — Yakınında, Victor Hugo'nun kaldığı ev (Hauteville House). [L]

SAİNT-POL-ROUX (Paul ROUX, — denir), fransız şairi (Saint-Henri, Marsilya yakını 1861 - Brest 1940). Modern şiirin öncülerindendir. Gerçeküstücüler 1925'te onu bu yanıyle değerlendirdiler. Eserleri arasında *Le Bouc Émissaire* (Abalı) [1889], *La Rose et les Épines du Chemin* (Yoldaki Gül ve Dikenler) [1901], *La Mort du Berger* (Çobanın Ölümü) [1938], *La Supplique du Christ* (İsa'nın Dilekçesi) [1939] sayılabilir. (L)

SAİNT-POL-SUR-MER, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Dunkerque idare çevresi) komün, Dunkerque'in batı banliyösünde; 19 000 nüf. Kumsal. Dokuma (jüt) sanayii. İp fabrikası. (L)

SAİNT-PRİEST, Fransa'da, İsere idare bölgesinde (Vienne idare çevresi) komün, Lyon'un büyük banliyösünde; 20 700 nüf. Saint Priest kontlarının eski (XIV. yy. ve Rönesanstan kalma) şatosu. Dokumacılık (pamuk). Silâh fabrikası. (L)

SAİNT-PRİEST (Emmanuel Louis Marie GUİGNARD, — vikontu), fransız diplomatı (Paris 1789 - Lamotte şatosu, Hérault 1881). François de Saint-Priest'in oğlu. Rusya'ya göç etti ve rus ordusunda görev aldı; Lützen'de yaralandı (1813), Angoulême dükü-ne bağlandı; Dauphiné'yi ayaklandırmağa kalktı (1815) ve tümgeneralliğe yükseltildi. Berlin (1825) ve Madrid (1827) elçiliklerine getirildi. Madrid elçisiyken ispanyol borçlarının düzene konması için yapılan 1828 Antlaşması görüşmelerine katıldı; ispanya büyükleri arasına girerek ALMAZAN DÜKÜ oldu (1830). Massa'da Berry düşesiyle buluştu ve onu Provence'a götüren gemiyi kiraladı (1832). Tutuklandı, sonra serbest bırakıldı (1833), daha sonra kralcı milletvekili oldu (1849). [L]

SAİNT-PİERRE-ET-MİQUELON Saint-Pierre'in görünüşü

SAİNT-PRİEST vikontu J. Petit'den Cabinet des Estampes, Paris

SAİNT-PRİEST (François Emmanuel GUİGNARD, — kontu), fransız siyaset adamı (Grenoble 1735 - Saint Priest 1821). Malta şövalyesiydi, daha sonra olağanüstü elçi olarak Lizbon'a gitti (1763-1767). Osmanlı imparatorluğu nezdinde Vergennes'in görevine tayin edildi (1768-1776, 1778 - 1785). Hollanda büyükelçiliğine getirildi (1787). 1768-1774 Savaşlarında Osmanlı devletiyle Rusya arasında aracılık yapmak istediyse de Rusya tarafından aracılığı kabul edilmedi. Buna karşılık Aynalıkavak antlaşmasının imzalandığı sırada Osmanlı devletiyle Rusya arasında bir anlaşma olması için aracılık yaptı.
Devlet bakanlığı yaptı (aralık 1788-temmuz 1789). Devlet bakanı olarak Necker ile saraya girdi, ekim günleri sırasında direnmeyi öğütledi. Aralık 1790'da yurdundan göç etti, Verona'da Louis XVIII'in bakanı oldu (1795), onunla birlikte Mittau'ya gitti, sonra Avrupa'da geziye çıkmak için kralın yanından ayrıldı. Restorasyon'da genel valilik (1814) ve âyan üyeliğine (1815) tayin edildi. (L)

SAİNT-QUENTİN, Fransa'da Aisne idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Doğu Picardie'de, Somme ırmağının ve Saint-Quentin kanalının kıyısında; 66 000 nüf. Gotik üslûbunda manastır (XII., XIV., XV.yy.). XIV. ve XVII. yy.dan kalma katedral. Lecuyer Belediye müzesi. Saint-Quentin'in sanayi faaliyeti, metalürji ve dokuma sanayiine dayanır. Mobilyacılık. Kauçuk imalâthaneleri. Besin sanayii. (L)

SAİNT-RAPHAËL, Fransa'da Var idare bölgesinde (Draguignan idare çevresi) komün, Esterel'in kenarında; 18 400 nüf. Önemli yazlık ve kışlık merkez. Roman üslûbunda kilise. Amerikalılar 15 ağustos 1944'te buraya çıkartma yaptılar. Bk. PROVENCE SAVAŞI. (L)

SAİNT - RENÉ TAİLLANDİER (Georges), fransız diplomatı (Montpellier 1852 - Paris 1942). Beyrut'ta konsolos (1891), Dışişleri bakanlığında müdür yardımcısı (1895), Tanca'da maslahatgüzar (1901) oldu; Fas'ta başka hiç bir devlete imtiyaz verilmeyeceği konusunda sultandan söz aldı. Fas sultanı Abdülaziz'e malî reformlar teklif etmek üzere gönderildi (kasım 1904); Tanca darbesinden sonra bu görevinde başarısızlığa uğradı (mart 1905). Lizbon'a elçi oldu (1906-1913). *Les Origines du Maroc Français* (Fransız Fası'nın Menşeleri) [1920] adlı bir eseri vardır. (L)

SAİNT-RENÉ TAİLLANDİER (René Gaspard Ernest TAİLLANDİER, — denir), fransız yazarı (Paris 1817 - ay.y. 1879). Edebiyat doktoru oldu (1843); Strasbourg ve Montpellier üniversitelerinde, sonra Sorbonne'da profesörlük yaptı. Tarih ve edebiyat konularında birçok incelemesi vardır: *Scot Erigène et la Philosophie Scolastique* (Scotus Erigenes ve İskolastik Felsefe) [1843], *Histoire de la Jeune - Allemagne* (Genç Almanya Tarihi) [1849], *La Vie et les Oeuvres de Michel Lermontoff* (Michel Lermontof'un Hayatı ve Eserleri) [1856], *Maurice de Saxe* (Moritz von Sachsen) [1865], *La Serbie, Karageorges et Miloch* (Sırbistan, Karayorgi ve Miloş) [1871] v.b. (L)

SAİNT-SAËNS (Camille), fransız bestecisi (Paris 1835-Cezayir 1921). Müzik kabiliyeti şaşılacak derecede erken gelişti; beş yaşında beste yapmağa başladı. Virtüoz olarak on bir yaşında Pleyel salonunda verdiği ilk konserde Mozart'ın *mi* bemol konçertosunu çaldı. 1848'de Paris konservatuvarına girdi; Reber'in, Halévy'nin ve org sınıfında Benoist'nın öğrencisi oldu. Ayrıca Gounod'nun öğütlerinden yararlandı. Saint-Merri (1853) ve Madeleine (1858-1877) kiliselerinin orgculuğunu yaptı. Niedermeyer okulunda ders verdi; burada G. Fauré'nin öğretmeni oldu. Piyano ve org virtüozu olarak bütün dünyayı dolaştı; kendi eserlerini tanıttı; 1871'de Romain Bussine ile Société Nationale'i kurdu; ilkesi ve programı *Ars Gallica* (Galya Sanatı) olan bu kuruluşu 1886'ya kadar yönetti. Birçok dergide yazı yazdı; biraz kolaya kaçan şiirler, komediler ve müzik üstüne kitaplar yayımladı. Önceleri Wagner'in ateşli bir taraftarıyken daha sonra tarihî opera adına ona sert saldırılar yöneltti. Birinci Dünya savaşında alman müziğini ve germenciliği yeren makaleler yazdı. Biçim konusunda titiz bir besteci olan Saint- Saëns pek değişik ustaların yolundan gitti; ama her zaman, katıksız müziğe, yani «kendi olgunluğunu gerçekleştirmekten başka anlam taşımayan» müziğe yöneldi ve bu konudaki görüşlerini şöyle açıkladı: «Ne Bach'ı, ne Beethoven'i, ne de Wagner'i seviyorum; benim sevdiğim Sanat'tır. Aslında bir seçmeciyim ben.»
Eserlerinin hepsi, belki de sayıca çok olduğu için, aynı değerde değildir. Dramatik besteleri: *Le Timbre d'Argent* (Gümüş Pul) [1865-1877]; *La Princesse Jaune* (Sarı Prenses) [1872]; *Samson ve Dalila* (önce oratoryo olarak bestelendi, 1877'de Liszt'in önayak olmasıyle Weimar operasında, 1891'de Rouen'da, 1892'de Paris'te temsil edildi); *Etienne Marcel* (1879); *Henri VIII* (1883); *Proserpine* (1887); *Ascanio* (1890); *Phryné* (1879); *Javotte* (1896); *Déjanire* (1898); *Barbarlar* (1901); *Parysatis* (1902); *Hélène* (1904); *L'Ancêtre* (Ata) [1906]; orkestra ve çalgı eserleri: üç senfoni (*mi* bemol, 1853; *la* minör, 1859; orglu *do* minör, 1886); senfonik şiirleri: *Le Rouet d'Omphale* (Omphale'nin Çıkrığı) [1871]; *Phaeton* (Payton) [1872]; *La Danse Macabre* (Ölüler Dansı) [1875]; *La Jeunesse d'Hercule* (Hercules'in Gençliği) [1877]; *Suite Algérienne* (Cezayir Süiti) [1879]; piyano için beş konçerto (1858-1896); piyano ve orkestra için *allegro appassionato* (1884); *Rhapsodie d'Auvergne* (1884); *Africa* (1891); üç keman konçertosu; iki viyolonsel konçertosu v.b.
Ses müziği olarak orkestra eşliğinde kantat'lar, oratoryo'lar besteledi: *Scène d'Horace* (Horatius'tan Sahne); *Les Noces de Promethée* (Prometheus'un Düğünü) [1867]; *Le Déluge* (Tufan) [1874]; *La Lyre et la Harpe* (Lir ve Arp) ve *La Fiancée du Timbalier* (Timpanicinin Nişanlısı) [1879]; Victor Hugo'nun şiirleri üstüne parçalar (1879); *Le Feu Céleste* (Tanrısal Ateş) [1900] v.b. Eski bir orgcu olarak dinî müzik de yazdı: solo şarkıcılar, koro, org ve orkestra için bir *Messe Solennelle* (1856), koro, solo şarkıcılar, yaylılar beşlisi, arp ve org için bir *Noel Oratoryosu* (1863), 8 ses ve orkestra için bir *Tantum Ergo* (1865), bir *Requiem* (1878), karma çift koro için *Psaume CL* (1908), solo şarkıcılar, koro ve orkestra için *Promised Land* (Vaat Edilmiş Toprak) [1913], birçok motet.
Saint-Saëns'in oda müziğine karşı pek istekli değildi; yaylılar beşlisi, trompet ve piyano için bir yedili (1881), çok güzel bir *fa* majör üçlü, piyano için bir dörtlü, egzotik temalar veya fransız folkloru üstüne parçalar, *Hayvanlar Karnavalı* (Le Carnaval des Animaux) [1886] adlı bir fantezi, birçok melodi (*La Cloche* [Çan]) besteledi. (L)

SAİNT-SAËNS (Marc), fransız ressamı ve halı desencisi (Toulouse 1903). Freskler yaptı (Toulouse Şehir kütüphanesi, Narbonne'da Emek sarayı), sonra duvar halıcılığına yöneldi (1943): Toulouse'da Capitole tiyatrosu, P.T.T. bakanlığı, Art Moderne müzesi (*Theseus ve Minotauros*), Toulouse, Albi, Carcassone, Oslo, Arnhem müzeleri. (L)

SAİNTSBURY (George Edward BATEMAN), ingiliz edebiyat tenkitçisi (Southampton (1845 - Bath 1933), Edinburgh üniversitesinde edebiyat profesörü oldu. Tenkit ve edebiyat tarihi kitapları yazdı: *Dryden* (1881); *Elizabethan Literature* (Elizabeth Çağı Edebiyatı) [1887]; *Sir Walter Scott* (1897); *Short Story of French Literature* (Fransız Edebiyatının Kısa Tarihi) [1882]; *History of English Prosody* (İngiliz Prozodisi Tarihi) [1906-1910]. (L)

SAİNT-SEBASTİEN-SUR-LOİRE, Fransa'da Loire Atlantique idare bölgesinde (Nantes idare çevresi) komün, Loire kıyısında (sol kıyı), Nantes'ın yukarısında; 14 600 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. Hipodrom. Sebze tarımı. Besin (konserve) sanayii. — Yakınında Jaunais şatosu. (L)

SAİNT SEBASTİEN Ustası, XV. yy.ın adı bilinmeyen ressamlarından. 1497'de marsilyalı bir meraklı tarafından ısmarlandığı sanılan dört sahnelik *Saint Sebastian Mihrap Arkalığı* (özel koleksiyon, A.B.D.) ile tanınır. *Tebşir* (Avignon), *Meryem'in Evlenmesi* (Brüksel), *Kâhin Kralların Tapınması* (Louvre) ve bir *Pietà* (özel koleksiyon) ile bu mihrap arkalığı arasında yakınlık kurulmuştur (bu eserlerin XV. yy. Provence okuluna ait olduğu kesindir). Zaman zaman, bu sanatçının, 1493-1505 arasında Marsilya'da çalışmış Hainaut'lu Josse Lieferinxe olduğu öne sürüldü. (L)

SAİNT-SERVAN-SUR-MER, Fransa'da İlle et Vilaine idare bölgesinde (Saint-Malo idare çevresi) kanton merkezi, Saint Malo yakınında, Rance körfezi kıyısında; 15 275 nüf. (L)

SAİNT-SİMON (Claude Henri DE ROUVROY, — kontu), fransız filozofu ve iktisatçısı (Paris 1760-ay.y. 1825). Saint-Simon dükünün küçük kuzenidir. Charlemagne soyundan geldiğini iddia ederdi. 1777'de orduya girdi, Amerikan Bağımsızlık savaşına katıldı. Fransa'ya döndükten (1783) sonra iflâs etti; unvanını bıraktı, millî emlâk üstünde spekülasyon yaparak tekrar servete kavuştu; 9-Thermidor'dan önce bir süre Sainte-Pélagie'ye hapsedildi; evlendi, ayrıldı, seyahat etti ve çılgınca para harcayarak yeniden iflâsa sürüklendi. Eski uşaklarından birinin

Foto. B. N. (LAROUSSE)

yanına sığındı (1805) ve ölünceye kadar sefalet içinde yaşadı.

Birçok esere başladı ama pek azını bitirebildi, bilim kurumlarına pek çok inceleme gönderdiyse de bunların çoğu gözönüne alınmadan kendisine iade edildi. *Lettres d'un Habitant de Genève à Ses Contemporains*'i (Bir Cenevrelinin Çağdaşlarına Mektupları) [1802], *İntroduction aux Travaux Scientifiques du XIX. Siècle*'i (XIX. yy. Bilimsel Çalışmalarına Giriş) [1807] ve *Lettres au Bureau des Longitudes*'ü (Boylamlar Bürosuna Mektuplar) [1808] yayımladı. 1809'dan 1811'e kadar *Esquisse d'Une Nouvelle Encyclopédie*'yi (Yeni Bir Ansiklopedi Taslağı) ve *Histoire de l'Homme*'u (İnsan Tarihi) yazdı; 1813'te *Mémoire sur la Science de l'Homme*'a (İnsan Bilimi Üstüne İnceleme) başladı. A. Thierry'nin işbirliğiyle, 1814'te Avrupa Devletleri federasyonunu savunan, *Réorganisation de la Société Européenne*'i (Avrupa Toplumunun Yeniden Düzenlenmesi) çıkardı. 1817'de *L'İndustrie ou Discussions Politiques, Morales et Philosophiques, dans l'İntérêt de Tous Les Hommes Livrés à des Travaux Utiles et İndépendants* (Sanayi veya Yararlı ve Bağımsız İşlerle Uğraşan Herkesin Çıkarına Siyasî, Ahlâkî ve Felsefî Tartışmalar) adlı kitabında, doktrinini açıkladı. 1819'da, *Organisateur* dergisini kurdu ve ilk sayısında, mahkemelere düşmesine yol açan şu ünlü taşlamayı yazdı: «Fransa'nın en iyi elli fizikçisini, en iyi elli kimyacısını..., en iyi elli bankerini, başta gelen iki yüz tacirini, altı yüz en iyi çiftçisini, en iyi elli demircisini... ansızın kaybettiğini farz edelim. O zaman millet, ruhsuz bir vücut haline gelir ve kötü bir duruma düşer... Buna karşılık devletin ün kazanmış en iyi otuz bin kişisinin kaybı ancak duygusal yönden acı verecektir. Çünkü devlete, bu kayıptan hiç bir siyasî kötülük gelmez». Beraat ettikten sonra, 1820'den 1823'e kadar *Système İndustriel*'i (Sanayi Sistemi) yazdı; 1823'ten 1824'e kadar *Catéchisme des İndustriels*'in (Sanayicilerin İlmihali) dört defterini ve sonra, 1825'te *Nouveau Christianisme*'i (Yeni Hıristiyanlık) yayımladı. Bir ay sonra, sefalet içinde öldü. Yaşadığı sürece az okunan Saint-Simon, düşüncesinde, ünlü iki izleyicisinin, yani Enfantin ile Bazard'ın gerçekleştirdiği gelişmeyle tanınır. Enfantin ile Bazard bu gelişime kendilerinden pek çok şey kattılar (özellikle, Saint-Simon'un yazılarında görülmeyen özel mülkiyetin tenkidi konusunda). Bununla beraber, Saint-Simon'un etkisi oldukça geniş olmuştur. Çünkü A. Comte'u, A. Thierry'yi, bankerlerden Laffitte, Olinde, Rodrigues'i yakından tanımıştı; ayrıca Michel Chevalier, A. Carel, Hippolyte Carnot, Pereire kardeşler ve Ferdinand de Lesseps de, gerek doğrudan doğruya, gerek Bazard'ın konferansları aracılığıyla Saint-Simon'un fikirlerini benimsemişlerdi.

Eseri, pozitivist düşüncenin ve sosyalist düşüncenin başlangıç noktası olduğu halde Saint-Simon sosyalistler arasında yer almaz. Sanayicilik diye adlandırılan doktrini, Jean Marchal'in de önemle belirttiği gibi, gerçek bir plütokrasiye götürüyordu. Millet, bir sanayi işletmesi, doğuş farklarının kaybolduğu fakat yetenek farklarının süregittiği geniş bir işyeri olarak ele alınmalı, «herkes, topluma yaptığı sosyal katkı oranında, yani, pozitif yeteneğine ve aralarında sermayesinin de yer aldığı imkânların kullanışına göre kâr elde etmeliydi».

Saint-Simon'a göre iktidar bilginlere değil, sanayicilere verilmelidir. Çünkü, bilginler «yoldan çıkabilir ve dinadamlarının kötü huylarını benimseyebilir... metafizikçi, hilekâr ve zorba olabilirler». Sanayiciler «halkı günlük işlerinde yönettiklerine göre, onun gerçek başkanlarıdır»; «işletmelerine, daima doğrudan doğruya ve kendi çıkarları gereği, mümkün olduğu kadar genişlik kazandırmak eğilimindedirler». Bu da «halkın gerçekleştirdiği iş hacminin mümkün olduğu kadar artmasına» yol açacaktır. Ama burada söz konusu olan, siyasî ve idarî bir iktidardan çok iktisadî bir iktidardır ve Rist'in işaret ettiği gibi, insanlar üstündeki otorite yerine eşyanın yönetilmesini koymak amacını güder. Devletin «işyeri» haline gelerek dağılması, Marx ile Engels'in dikkatini çekmiş ve bu düşünürler, Saint-Simon'un getirdiği temel yeniliği bu görüşte bulmuşlardır. (L)

SAİNT-SİMON (Louis DE ROUVROY, — dükü) [Paris 1675-ay.y. 1755], Claude Henri de Rouvroy Saint-Simon'un oğlu. 1691'de krala takdim edildi, süvari yüzbaşısı olarak Namur kuşatmasına ve Neerwinden savaşına (1693) katıldı. 1695'te mareşal Lorge'un emrinde Almanya'nın hizmetine girdi, mareşalin kızlarından biriyle evlendi. Koyu bir dindardı, sık sık Trappe manastırına çekilirdi. 1702'de ordudan ayrıldı. Bu tarihten sonra özellikle sarayda oturdu. Karısı, Berry düşesinin nedimeleri arasına katılınca, Berry şatosunda oturma imkânını buldu. Mareşal De Luxembourg ve Vendôme düküyle anlaşmazlığa düştü. Siyasetle ilgilenmeğe başladı, veliahtın ölümünden sonra onu geleceğin kralı gözüyle baktığı Bourgogne dükü için *Projet de Gouvernement* (Yönetim Tasarısı) adlı bir eser yazdı; bu eser, Fénelon'un düşüncelerine göre, bilhassa soylulara büyük sorumluluklar yüklüyordu. Prensin ölümü (1712) Saint-Simon için bir felâket oldu. Yeni dostu Orléans dükü sayesinde, 1715'te Naiplik meclisine üye olarak girdi; bu mecliste önemli bir rol oynayamadı. 1721'de olağanüstü elçi olarak İspanya'ya gitti. Naibin ölümünden sonra siyasetten ayrılarak La Ferté-Vidame şatosuna çekildi ve orada *Mémoires*'ını (Hatıralar) yazmağa başladı. 1743'te karısını, sonra iki oğlunu (1746 ve 1754) kaybetti.

Saint-Simon, yirmi yaşına varmadan önce de hatıralarını yazmayı düşünmüştü. Ama ancak Dangeau'nun *Journal*'ini (Günlük) okuduktan sonra yazmağa koyuldu. Ayrıca, Dreux markisinin ve Torcy'nin gizli notlarını da gözden geçirdi. Bu araştırmalara kendi hatıralarını da ekleyerek, eserine 1694 -1723 yıllarını kapsayan gerçek bir belge değeri kazandırdı. Saint-Simon *Mémoires*'ında (Hatıralar) eşsiz bir portre ve peyzaj (İspanya yolculuğuyle ilgili bölüm) ressamı olarak görünür. Tarihçi olarak, anlamlı küçük olaylara ve genel düşüncelere yer verir. Su götürmez samimiyetine rağmen, gizlemediği taraftutarlığı yüzünden, insanları ve olayları sınıflara göre yargılar. Üslûbu içten ve kesindir. Eseri edebî değer bakımından aynı seviyede değildir. Uzun ve karışık bölümlerden sonra çok canlı bölümler gelir. Yüz yetmiş üç defterden meydana gelen elyazması, Choiseul'ün emriyle dışişleri arşivlerine kaldırılmıştır. Eser yazıldıktan hemen sonra bazı parçaları yayımlandıysa da, eksiksiz basımına ancak 1830'da başlanmıştır. (L)

SAİNT-SİMON'CULUK i. (*Saint-Simon'*-un adından *saint-simon'cu* > *Saint-Simon'-cu-luk*). Sosyol. Saint-Simon'un ve çömezlerinin öğretisi.

— ANSİKL. Saint-Simon ölünce öğrencileri bir «tarikat» halinde gruplaştılar. Tarikat üyeleri, *Le Producteur* (Üretici) [1825-1826] gazetesi, Bazard'ın daha sonra *Doctrine de Saint-Simon* (Saint-Simon'un Öğretisi) adlı bir kitapta topladığı konferansları ve *Le Globe* gazetesi aracılığıyle Saint-Simon'un görüşlerini öğreniyorlardı. Enfantin ve Bazard'ın *Saint-Simon'culuğu* hem bir din (Ménilmontant manastırı), hem de emekçilerin sömürülmesine yolaçan özel mülkiyeti mahkûm eden bir sosyalizmdir; 'saint-simon'cular «mirasın kaldırılması»nı, iş âletlerinin, toprakların ve sermayelerin «bir ortaklık halinde ve kademeli olarak işletilen sosyal bir fon» halinde birleştirilmesini isterler. Amaçları «gelecekte herkesin yeteneğine uygun bir göreve geçmesi ve yaptığı işe göre karşılık almasıdır».

Bazard ile Enfantin'in ayrılması tarikatın dağılmasına yol açmakla birlikte Saint-Simon'culuğu sona erdirmedi. İkinci İmparatorluğun büyük malî ve sınaî teşebbüsleri Saint-Simon veya Bazard'ın bazı öğrencilerince canlandırıldı. Bunlar genellikle şu görüşü benimsemişlerdi: ahlâk alanındaki gelişim maddî gelişimin tabiî sonucudur; çünkü bilimin gelişmesi insanlara refah sağlar ve böylece hem sınıflar hem de ülkeler arasındaki karşıtlıklar ortadan kalkarak bunların yerini uyumlu ilişkiler alır. Dolléans, 1855 Fuarında, saint-simon'cu öğretinin en yüce noktasına ulaştığını söyler (bu fuardaki Sanayi sarayında, Berlioz, 900 müzikçi ve korocuyu yöneterek bir çeşit «sanayi çağı senfonisi» icra etmişti). [L]

SAİNT-SORLİN (Jean DESMARETS DE). Bk. DESMARETS DE SAİNT-SORLİN.

SAİNT-THOMAS, Virgine takımadalarında ada, 81 km²; 16 000 nüf. İdare merkezi, *Charlotte Amalie*. Hayvancılık. Turizm. (L)

SAİNT-THOMAS, Kanada'da (Ontario) şehir, Erie gölünün kuzeyinde, zengin bir tarım bölgesinde (meyve, tütün); 23 000 nüf. Metalürji. Besin sanayii. (L)

SAİNT-TROPEZ, Fransa'da Var idare bölgesinde (Draguignan idare çevresi) kanton merkezi, Maures kütlesinin ucunda, Saint-Tropez körfezi kıyısında; 6 100 nüf. Bu küçük ve güzel balıkçılık limanı gözde bir sayfiye merkezi haline gelmiştir. XVI. ve XVII. yy.dan kalma hisar. Annociade müzesi. Şehirde her yıl biri Aziz Tropez adına (16-17 mayıs), öbürü 15 haziran 1637'deki ispanyol kadırgalarına karşı şehrin savunması hatırasına iki bayram kutlanır.

— *Saint Tropez körfezi,* doğuda Sardinaux ve Saint Tropez burunları arasında açıldı; 8 km boyunca Maures kütlesine girinti yapar; eni 2-5 km arasında değişir. 13 Ağustos 1944'te önce Amerikalılar, sonra Fransızlar buraya çıkarma yaptılar.

— G. santl. Saint-Tropez, Paul Signac'ın teşvikiyle modern fransız ressamlarının toplantı yeri oldu. Maximilien Luce, Théo Van Rysselberghe, Henri Cross, Lucie Cousturier, sonra da Matisse, Pierre Bonnard, Henri Lebasque, Henri Manguin, Charles Camoin, André Dunoyer de Segonzac burada toplandılar. (L)

Saint-Vaast sarayı, Arras'lı benediktin rahiplerinin manastırı (Pas-de-Calais). VII. yy.da Arras'ın ilk piskoposunun mezarı üzerine inşa edildi. Ortaçağ boyunca batının en büyük piskoposluk merkezi oldu. Halen Hazine ve Belediye kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Buradan alınıp derlenen tarihî portreler «Arras derlemesi»ni meydana getirir. XV. yy. sonundan kaldığı sanlan karakalem 304 portre daha eski devir eserlerinin birer röprodüksiyonudur: Fransa krallarının (Philippe VI'dan Charles IX'a kadar), Flandre'lı ve Artois'lı önemli kişilerin ve Bourgogne sarayı tarihçi ve sanatçılarının. (L)

SAİNT-VALLİER, Fransa'da Saône-et-Loire idare bölgesinde (Chalon-sur-Saône idare çevresi) komün, Montceau-les-Mines'in gü-

Marc SAİNT-SAËNS «Theseus ve Minotauros» Aubusson duvar halısı için karton Art Moderne müzesi, Paris

SAİNT-PRİEST kontu (1735-1821) Mlle Duménil'in eseri Cabinet des Estampes, Paris

SAİNT-QUENTİN belediye sarayı

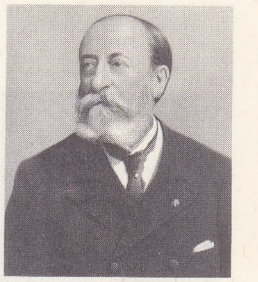

Camille SAİNT-SAËNS

SAİNT-SEBASTİEN Ustası «Tebşir» Calvet müzesi, Avignon (Fransa)

Foto. LAROUSSE

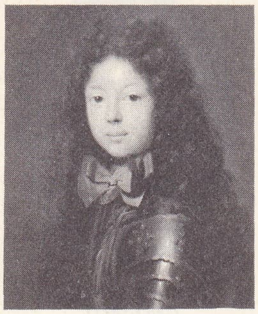

SAİNT-SİMON dükü (1675-1755) [özel koleksiyon]

SAİNT-SİMON kontu (1760-1825) A. Guiard-Labille'in eseri (özel koleksiyon)

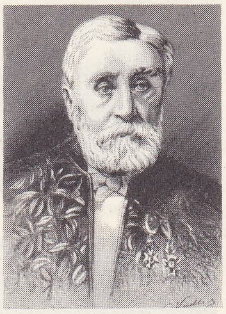

SAİNT-VENANT kontu

neyinde; 10 400 nüf. Tuhafiyecilik. Karton fabrikası. Ayakkabı yapımı. (L)

SAİNT-VENANT (Adhémar BARRÉ, — kontu), fransız mühendisi (Villiers-en-Bière, Seine-et- Marne 1797-Saint-Ouen, Vendôme yakınları 1886). 1816'da Barut ve Güherçile servisinde çalıştı, 1823'te Köprü ve Şose servisine geçti. 1839'da Wautzel ile gazların büyük hızla akışı üstünde ilk hassas deneyleri yaptı. École des Ponts et Chaussées'de uygulamalı mekanik yardımcı profesörü oldu, 1850'de Versailles Tarım enstitüsünde (Institut Agronomique de Versailes) ders verdi. (L)

Saint-Venant formülü, bir boruda, sürtünmesiz olarak bir gazın hız değişimlerini basınç değişimlerine bağlayan formül. Diferansiyel olarak $Vd\ V = -\frac{dp}{\varrho}$ şeklinde yazılır; burada dV, birbirine sonsuz yakın iki kesit arasındaki dp basınç değişimine tekabül eden hız değişimi, ϱ gazın birim hacimdeki kütlesidir.

Tükel gazlar için, integral alma yoluyle Saint-Venant formülü şu şekilde yazılır:

$$\frac{p_1}{p_0} = \left[1 - \frac{\gamma - 1}{2}\cdot\frac{V_1^2 - V_0^2}{a_0^2}\right]^{\frac{\gamma}{\gamma - 1}}$$

Burada p_0 ve V_0 sırasıyle bir 0 kesitindeki basıncı ve hızı p_1 ve V_1 borunun çıkışındaki 1 kesitinde aynı büyüklükleri; a_0,0 kesitindeki sıcaklıkta sesin gaz içindeki hızını ve $\gamma = \frac{c_p}{c_v}$ gazın sabit basınç ve hacimdeki ısınma ısılarının oranını gösterir. (L)

SAİNT-VİCTOR (Paul BINS, — kontu), **Paul de Saint-Victor** diye tanınan fransız tenkitçisi ve deneme yazarı (Paris 1827-ay.y. 1881). Öğrenimini İsviçre'de Fribourg'da, sonra Roma'da yaptı; 1848'de Lamartine'in sekreteri oldu. Başlıca eserleri: Th. Gautier ve A. Housaye ile *Les Dieux et les Demi-dieux de la Peinture* (Resmin Tanrıları ve Yarıtanrıları) [1864], *Hommes et Dieux* (İnsanlar ve Tanrılar) [1867], *Les Femmes de Goethe* (Goethe'nin Kadınları) [1869]. En önemli eseri *Les Deux Masques*'tır (İki Maske) [1880-1883]. Tiyatro tarihiyle ilgili bu incelemenin ikinci ve üçüncü ciltleriyle *Victor Hugo* (1885), *Anciens et Modernes* (Eskiler ve Yeniler) [1886] ve *Le Théâtre Contemporain* (Çağdaş Tiyatro) [1889] adlı eserleri ölümünden sonra yayımlandı. (L)

SAİNT-VİNCENT, Küçük Antiller'de (Windward İslands) ingiliz adası; 389 km², 83 000 nüf. İdare merkezi, *Kingstown*. Adanın yükseltisi Soufrière yakınında 1 165 m'yi bulur. Arrow-root, çok iyi kaliteli pamuk, şekerkamışı, hindistancevizi içi üretilir. Grenadine adalarının bir kısmı (Bequia, Mustique, Cannouan) Saint-Vincent'a bağlıdır. (L)

SAİNT-VİNCENT (Grégorius VAN), flaman cizvit ve matematikçisi (Brugge 1584-Gand 1667). Dairenin kareleştirilmesi problemini inceledi ve koni kesitleri üstüne birçok yeni önerme ortaya attı. Öte yandan, Mercator ile aynı zamanda ve ondan bağımsız olarak, Log $(1 + x)$'in, x'in artan kuvvetlerine göre açınımını buldu. (L)

SAİNT VİNCENT körfezi, Güney Hint okyanusunun Güney Avustralya kıyısında meydana getirdiği büyük körfez, York ve Fergusson yarımadalarıyle sınırlıdır. (L)

SAİPAN adası, Marianne adalarının en önemlisi; 5 000 nüf. Bir volkan adası olan Saipan'da şekerkamışı ve kahve yetiştirilir. Deniz üssü. 194'te (haziran-temmuz) Amerikalılar adayı aldılar. (L)

SAİR sıf. (ar. *seyr*'den *sâ'ir*). *Esk.* Diğer, başka, öteki: *Aynı zamanda devlet merkezinde bunun gibi sair loncaların, federasyonlarının merkezi umumîleri de vücuda gelir* (Ziya Gökalp). *Silâhım olmasa da ölünceye dek taş ile cenk ederim, dedi. Sair yoldaşları dahi böyle söylediler* (Cedvet Paşa). ◆ **Saire** sıf. Sair'in dişili. || *Ve saire.* Bk. VESAİRE. (M)

SÂİR sıf. (ar. *seyr*'den *sâ'ir*). *Esk.* Yürüyen, giden: *O zıll-i mübhem-i sâir, o mevcier, o cibal / Birer misal-i emeldir ki rehgüzarında* (Tevfik Fikret). || Dolaşan. (M)

SAİR i. (ar. *sa'r*'dan *sa'ir*). *Esk.* Ateş. || Cehennem. || *Azab-ı saîr,* cehennem azabı. (M)

SÂİRFİLMENAM blş. sıf. ve i. (ar. *sâ'ir,* gezen, *fi* edat, *el,* harfi tarif ve *menâm,* uyku'dan taml. *sa'ir-fi-l-menam*). *Esk.* Uykuda gezen, uyurgezer (kimse): *Güzideler zümresi ise şimdiye kadar bir sâirfilmenam hayatı yaşıyordu* (Ziya Gökalp). [M]

SAİS, kuzey Fas'ta ova, Rif'lerin önündeki sırtlar ve Orta Atlas causse'u ile sınırlıdır; Fas ile Meknes ovası arasında. Sais, Taza geçitinin ağzında önemli bir geçiş yoludur. Tahıl, zeytin ve turunçgil tarımı. (L)

SAİS. Esk. coğ. Aşağı Mısır'ın önemli şehirlerinden biri. Bir süre Aşağı Mısır'ın başşehri olduğu sanılıyor. Strabon'a göre, bu şehirde yer alan 5 tapınağa «Aşağı Mısır kralının evi» adı verilmiştir. Şehrin baş tanrısı Aşağı Mısır tacını taşıyan savaşçı Neit idi. Yalnız Aşağı Mısır'da değil, bütün Mısır ülkesinde Sais şehri bir kül:ür merkezi olarak kabul ediliyordu. 26. Sais sülâlesinin kurucusu olan Psammetik I devrinde (M.Ö. 650 yıllarında) Mısır bir yükseliş dönemi yaşadı; bu devir, M.Ö. 525 yılında Perslerin istilâsıyle sona erdi. Psammetik I devrinde Sais şehri başkent oldu. Şehirde birçok büyük bina yapıldı. Herodotos'a göre Sais'in en önemli ve büyük mimarı Amasis idi. Eski çağda şehirde oldukça geniş yabancılar kolonisinin olduğu ve Kambyses'in kendi halkı için yabancıların evlerini tapınak alanından uzaklaştırdığı anlaşılıyor. Herodotos'a göre, Kambyses bu işi yaparken mimar Amasis'in mezarını tahrip etti. Polybios, Ptolemaios'lar devrinde Sais şehrinin bir eyalet şehri olduğunu belirtir. Şehir, Hıristiyanlık devrinde piskoposluk oldu. Şehre ait kalıntılar bugün Sa Hagar'ın kuzeyinde yarım saatlik uzaklıktadır. (M)

SAİT sıf. (ar. *şavt*'tan *ṣâ'it*). *Esk.* Ses çıkan, sesli.

— Dilbil. *Esk.* Ünlü (harf). [M]

Saitafernes tacı, 1896'da Louvre müzesine giren eski altın taç. Birçok tartışmaya yol açtı. Bazı arkeologlar, tacın M.Ö. III. yy.da yapıldığını öne sürdü. Üzerindeki yunanca yazıya göre Karadeniz'in (Eukseinos Pontos) kuzeyinde Dnieper'in döküldüğü yerdeki Olbia halkı ve senatosu tarafından kral Saitafernes'e sunulmuştu. Ama, 1903'te, Odessa'da yaşamış Ruşomovski adlı bir rusun eseri olduğu anlaşıldı. (L)

SAİTAMA, Japonya'da il, Honşu adasının ortasında. Tokyo'nun kuzeyinde; 3 015 000 nüf. Merkezi, *Urava.* (L)

SAİT BEY Kemalpaşazade (Lastik Sait de denir), türk gazetecisi (öl. İstanbul 1921). Vezir Ahmed Kemal Paşanın oğlu. Özel öğrenim gördü. Birkaç doğu ve batı dili öğrendi. Çeşitli memuriyetlerde bulundu. Bidayet mahkemesi başkanıyken, aydın ve ileri fikirli olduğu için Yemen'e sürüldü (1899). İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul'a döndü (1908). Şûrayı Devlet Tanzimat dairesi reisliğine getirildi. Birkaç yıl sonra emekli oldu. Resmî görevlerinin dışında *Tarik* ve *Vakit* gazetelerinde «İcmali Ahvâl» başlığı altında makaleler ve edebiyatla ilgili yazılar yayımladı. Edebiyat yazılarında, Namık Kemal, Ahmed Midhat ve Abdülhak Hâmid'in getirdiği edebiyat anlayış ve akımına karşı çıktı. (M)

SAİT BEY Tekezade, türk ressamı (İstanbul ?, 1869 - ay.y. 1913). Sanyii Nefise mektebini bitirdi. Kabataş lisesi ve çeşitli okullarda resim öğretmenliği yaptı. Portre çalışmalarıyle tanındı. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti mecmuasını yayımlayanlardandı. (M)

SAİT HİKMET, türk yazarı (İstanbul 1883 - ay.y. 1930). Vefa idadîsini, Mülkiye ve Hukuk mekteplerini bitirdi (1910). Paris'te Siyasî İlimler okulundan mezun oldu. Türkiye'ye döndükten sonra iktisat müdürlüğü, Preveze şehbenderliği yaptı. Hikâye ve makaleler yayımladı. Sermet Muhtar Alus ile birlikte *El Üfürük* adlı mizah dergisini çıkardı. Piyesler yazdı. Başlıca eserleri: *Mâzi ve Âti* (Geçmiş ve Gelecek) [oyun]; *Mülkiyet-i Edebiye* (Telif Hakkı) [araştırma]. (M)

SAİT kolu. Esk. coğ. Nil'in Doğu deltasında meydana getirdiği kol; daha çok TANİT KOLU adı ile bilinir. (Yunanca *saitikon* veya *tanitikon* sıfatı *Sais* adından [mısır dilinde *Sa*] değil, Tanis'in mısır dilindeki adlarından biri olan *Tsa*'dan türemiştir.) [L]

SAİTTA (Giuseppe), italyan filozofu (Gagliano Castelferato, Enna 1881-Bologna 1965). Floransa, Cagliari ve Pisa üniversitelerinde ders verdikten sonra, Bologna üniversitesinde önce ahlâk felsefesi, daha sonra nazarî felsefe dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Lo Spirito Come Eticità* (Ahlâk Bilimi Açısından Ruh) [1921], *La Personalità Umana e la Nuova Coscienza Illuministica* (İnsan Kişiliği ve Yeni İllüminist Bilinç) [1938], *La Libertà Umana e l'Esistenza* (İnsan Hürriyeti ve Varoluş) [1940], *Il Problema di Dio e la Filosofia dell'Immanenza* (Tanrı Meselesi ve İçkincilik Felsefesi) [1953]. Felsefe tarihiyle ilgili çeşitli çalışmaları arasında, *La Filosofia di M. Ficino* (M. Ficino'nun Felsefesi) [1923], *Il Pensiero Italiano nell'Umanesimo e nel Rinascimento* (Hümanizm ve Rönesans Döneminde İtalyan Düşüncesi) [3 cilt, 1949-1951], *N. Cusano e l'Umanesimo Italiano* (N. Cusano ve İtalyan Hümanizmi) [1957] adlı eserler de anılmağa değer. (M)

SAJAMA, Bolivya Andları'nın en yüksek doruğu; 6 520 m. Doruğa ilk olarak 26 ağustos 1939'da J. Prem ve P. Ghiglione tırmandılar. (L)

SAJEN i. (rusça k.). Rusya'da kullanılan 2, 133 6 m değerinde eski uzunluk ölçüsü. (L)

SAK sıf. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Uyanık, açıkgöz. || Uykusu hafif olan (kimse). [M]

SAK i. (ar. *sâḳ*). Anat. *Esk.* Bacağın dizle ayak arasında kalan kısmı, baldır, incik: *Ben mi sâki olayım bezme durürken sevgilim / Böyle simin saklar billûr bâzûlarla sen* (Nedim).

— Bot. Sap. || *Sakı cezrî,* köksap. || *Sakı derenî,* [patates, havuç v.b.de] toprağın içinde yumru meydana getiren sap. || *Sakı mültesık,* yapışık sap. || *Sakı mütehafit,* sarılgan sap. || *Sakı tahtelarz,* (bazı otlarda) toprağın içinde uzanan sap. || *Sakı zahif,* sürüngen sap. || *Sak-ül-esved,* baldırıkara.

— Mat. Bir üçgenin tabanı dışında kalan kenarlarından her biri. (M)

SAK i. (ar. *şakk*). Huk. *Esk.* Şeriat mahkemelerinin verdiği belge. || Belge, senet, karar gibi resmî kâğıtlardaki ifade biçimi. (Hâkim tarafından düzenlenen her türlü belge, karar ve hükümlerin belirli bir yazılma biçimi vardır. Buna *sakki adlî* de denir.) || *Sakki kadim,* mahkemelerce düzenlenmiş eski senet ve belgeler. (M)

SAKA i. (ar. *saḳy* > *saḳḳâ*'dan). İşi, çeşme, sarnıç v.b.den su alıp evlere dağıtmak olan kimse.

— ÇEŞ. DEY. *Saka beygiri gibi,* bir iş uğruna çok dolaşarak birçok yere uğrayan kimseleri belirtmek için kullanılır. *Mec.* Sırf vakit geçirmek için amaçsız bir şekilde kapı kapı dolaşan kimseler için söylenir.

— Mal. *Esk. Saka gediği,* çeşmelerden su alma imtiyazı. (Bu gedik* senede bağlıydı; alınır, satılır, vârislere geçebilirdi. Bu imtiyaz sonradan kaldırıldı [1869].)

— Tasav. *Saka postu,* bektaşî ve mevlevî tekkelerinde sakalık yapanların oturdukları yer. (Burası matbah kapısının yanındaydı.) || *Saka yeri,* mevlevî tekkelerinde, matbahın kapısının yanında bulunan ve tarikata girmek isteyenlerin soyunmasına ayrılan özel yer. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. Yeniçeri ocağında her odanın su ihtiyacını sağlayan görevli. (Bk. ANSİKL). || *Sakalar kethüdası,* Sakalar ocağının kâhyası. (Derece itibarıyle sakabaşından sonra gelirdi. Divan toplantı günlerinde, dinlenme sırasında kazaskerlerle defterdarlara ibrik verir, havlu tutardı.)

— Zantl. *Esk. Saka meşki,* sakaların içine su koydukları tulum veya kırba gibi kaplar. (Bunların teklileri ve çiftlileri vardı. Tekliler sakalar tarafından sırtta taşınır; çiftliler hayvanlara yüklenirdi. Meşklerin üzeri örtülü olanlarına da, *bir çift maa örtü saka meşki* denirdi.)

— ANSİKL. Mal. *Esk. Saka gediği,* senede bağlıydı; alınır, satılır ve mirasçılara geçerdi. Öteki tekeller kaldırıldıktan sonra da bu tekel, bir süre daha devam etti. Fe-

Foto. LAROUSSE

çeşit tekelin kanunla kaldırılmasından (1865) dört yıl sonra yayımlanan talimat niteliğindeki bir tüzükle saka tekeli yeni esaslara bağlandı. Bu tüzükle, su konusundaki tekel genellikle kaldırıldı, ancak çeşmeler için verilen imtiyazlara dokunulmadı. Alım satım şartları yeniden düzenlendi. Mirasçı bırakmadan ölenlerin tekelleri yeniden başkasına verilmedi. Bu tedbirler sonunda ve İstanbul'a çeşitli yerlerden su getirildikçe (Terkos, Kâğıthane v.d.) çeşme suları üstündeki bütün tekkeller zamanla ortadan kalktı.

— Tasav. Mevlevî tarikatına girmek isteyen bir aday (can), kendine bir rehber seçerek, kazancı dedeye baş vurur, dileğini anlatırdı. Kazancı dede, onun dileğini uygun görürse, kararından dönüp dönmeyeceğini anlamak üzere, özel bir yerde üç gün beklemesi için gereğinin yapılmasını buyurur. Can gün *saka yeri*'nde beklerdi. Aday bu süre sonunda dileğinden dönmeyeceğini, tarikata gireceğini, bu konuda kararlı olduğunu bildirirse ikrarı alınırdı.

Saka yerine giren bir can kimseyle konuşmaz, herhangi bir şey okumaz, yalnız canların yaptıklarını seyreder. Saka yeri, tarikata girmek isteyen canların birer deneme ve sınanma yeridir. Orada oturmayan, saka yerinde sınanmayan bir can mevlevî olamaz. Bazı mevlevîler, saka yerinin, insanın kendi kendisiyle baş başa kalması, iradesini duygularına hâkim kılabilecek bir yaratılışta olup olmadığını anlaması için kurulduğunu söyler. Saka yeri, Sultan Veled'den sonra kurulmuştur. Başlangıçta böyle bir deneme ve sınama yerinin olup olmadığı kesinlikle bilinmiyor.

— Teşk. tar. *Saka,* kendisine verilen beygirlerle seferde ve barışta ortaların içme ve yıkanma sularını sağlardı. Sayıları XVII. yy.da 700 kadardı. Meşinden yapılmış kırbaları beygirlerin iki yanına asarlardı. Elbise ve çakşırları deridendi. Kışlaları Ağakapısı dışındaydı. Ulufeden başka her yıl erbainden (22 aralık) erbaine verilen elbise bedelini de alırlardı. Kırba ve muslukları yağlamak için yılda bir kere sakabaşı* tarafından kendilerine don yağı verilirdi. Padişah sayfiyeye gittiği zaman, geri vermek üzere, 15 çift kırba, 10 musluk, 15 su kovası teslim alırlardı. Yeniçeri ocağının kaldırılmasına (1826) kadar görev yaptılar.

◆ **Sakalık** i. Sakanın yaptığı iş: *Ali Dede bu sefer mahallenin sakalığını yapmaya başladı* (N. Araz). [M]

SAKA çoğl. i. (ar. *sevk* > *sāiḳ*'ten *sāḳa*). Ask. *Esk.* Artçılar, artçı kuvvetler: *Şeceretübnü'l-Agar'ı sâkaya, yani dümdara memur buyurdu ve kendisini sâkada beraber gidiyor gibi gösterdi* (Cevdet Paşa). || *Sâka (t)-ül-ceyş,* artçılar, ordunun gerisinde bulunan askerler. (M)

SAKA i. (ar. *ṣaʿḳ*'tan *ṣaʿḳa*). *Esk.* Bayılma, baygınlık. || *Saka-i hafife,* hafif baygınlık. || *Saka-i şedide,* şiddetli baygınlık. (M)

SAKA, Iaksartes'in (Sirderya) kuzeyinde, İran imparatorluğunun kuzey sınırlarında yerleşmiş ve iranlılaşmış iskit halklarının sanskritçe adı. M.Ö. 140-120 arasında Yuetche'lerin baskısıyle yurtlarından ayrılan Sakalar, Parthia'yı ve yunanlaşmış Baktriane'yi (Buhara) istilâ ettiler. Sonra, İndus kıyılarında bazı hint-iskit devletleri (M.S. I. yy.da Kuşhanlar tarafından yıkıldı) kurdular. Hintliler, genellikle, Milâttan beş veya altı yüzyıl önce kuzeydoğu geçitlerini aşan bütün istilâcılara «saka» adını veriyorlardı. (Bu arada, Sakyamuni adı da verilen Buddha'nın kabilesi Sakya ile bu yabancılar arasında bir yakınlık olup olmadığı da söz konusu edilmiştir.) [L]

SAKA i. Leng. Bk. HOTEN *dili.*

SAKA (Hasan Hüsnü), türk devlet adamı ve maliyecisi (Trabzon 1886- İstanbul 1960). Mercan idadîsini, Mülkiye mektebini bitirdi (1908). Divanı Muhasebat mülâzımı olarak devlet hizmetine girdi. Yükseköğrenim için Fransa'ya gönderildi (1909). *École Libre des Sciences Politiques*'i bitirdi (1912). 1915'te Maliye Bakanlığı Gelirler Genel müdürlüğünde Kazanç Vergisi Temyiz komisyonunda görevlendirildi. 1916'da Eskişehir sancağı bölge iktisat müdürü oldu.

Hasan Hüsnü Saka

Mektebi Mülkiyede iktisat dersleri okuttu (1918). Trabzon milletvekili olarak son Mebusan meclisinde bulundu (1919). İşgal kuvvetlerinin meclisi kapatması üzerine İaşe Umum Müdürlüğü Teftiş heyeti müdürü oldu (1920). Ankara'da kurulan yeni hükûmetin çağrısı üzerine Trabzon mebusu olarak Büyük Millet meclisine katıldı (1921). Aynı yıl maliye, daha sonra iktisat (1922) ve ticaret vekili oldu. Lozan Konferansı heyetinde ikinci başkanlardan biri olarak görev aldı (1923) ve antlaşmayı imzalayanlar arasında bulundu (1924). Tekrar maliye bakanlığına getirildi (1925). T. B.M.M. başkan vekilliğine seçilerek maliye bakanlığından ayrıldı (1926). İstanbul'dan Ankara'ya nakledilen Mülkiye mektebinde umumî itkisat dersi okuttu (1936-1941). Saraçoğlu kabinesinde dışişleri bakanı olarak görevlendirildi (1942). San Francisco konferansına katıldı (1945). Recep Peker kabinesinde de bu göreve devam ettikten sonra başbakan oldu (4 eylül 1947); ikinci defa hükûmet kurdu (1 haziran 1948). Nisan 1949'da başbakanlıktan ayrılınca C. H.P. Meclis grubu başkan vekilliğine seçildi (1949). 1950 Seçimlerinden sonra görevinden ayrıldı. Eserleri: *İlm-i İktisat* (1918); *Dış Ticaret ve Gümrük Siyaseti* (1945). [M]

SAKA (Orhan), türk sporcusu (İstanbul 1916). Yüzme sporuna küçük yaşta başladı. Galatasaray kulübünde yetişti. 1930-1938 yılları arasında 100 m serbest ve 100 m sırtüstü yarışmalarında yedi Türkiye rekoru kırdı. 1933'te Rusya'da yarışmalara katılan Millî takımdaydı. 1938-1943 Yılları arasında sutopu oynadı. Bir süre Yelken federasyonu başkanlığı yaptı. (M)

SAKABAŞI bls. i. Teşk. tar. Divanı Hümayun sakaları veya sim sakalarının (bk. SAKAYAN) başında bulunan görevli (*sersakai sim* de denirdi).

— ANSİKL. Teşk. tar. Divanı Hümayun toplantılarında vezirler yerlerini alıp sadrazamın gelmesini beklerlerken, yaz mevsiminde buzlu şerbetler; kış mevsiminde kokulu macunlar, *sakabaşı* tarafından divan erkânına ikram edilirdi. Sadrazam, sarayın orta kapısından içeriye girince çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası tarafından karşılanır, yürürken sakabaşı «buyur!» diye yüksek sesle bağırarak sadrazamın gelişini divan üyelerine bildirirdi. Divan toplantılarında dinlenme sırasında yemek yenirken sakabaşının sadrazamla vezirlere, nişancıya; sakalar kethüdasının da kazaskerlere ibrik verip havlu tutması gelenekti. Sakabaşılık boşalınca, derece itibarıyle kendisinden sonra gelen sakalar kethüdası bu göreve tayin edilirdi. (M)

SAKAĞI i. Özellikle atgillerde görülen, insanlara da geçebilen bulaşıcı salgın hastalık, ruam.

— ANSİKL. *Sakağı,* bir basilin organizmada çoğalmasından ileri gelen bulaşıcı salgın bir hastalıktır. Hemen hemen sırf at, eşek ve katırda görülür; ama bazı evcil hayvanlara ve insanlara da geçebilir. Sakağının iki şekli vardır: *deri sakağısı* denen birincisinde hastalık deride, *asıl sakağı* denen ikincisinde ise mukozada yerleşir. Hastalığın gelişme hızına göre de sakağı «had» ve «müzmin» diye iki tipe ayrılır.

Asıl sakağı mukozada ve özekdokularda yerleşir. Sümük bezlerinde yaralar oluşur, yaraların kenarları katılaşır ve girintili çıkıntılı hale gelir. Üzerinde çizgi çizgi kan bulunan irinli bir salya akar. Akıntı başlangıçta tam bir epistaksidir. Çenealtı lenf bezleri ağrısız ve yekpare iri bir topak halini alır, buna *sakağı bezi* adı verilir.

Deri sakağısı, atgillerde ve sığırlarda sakağının deride ve lenf damarlarında ur veya düğüm şeklinde belirmesidir. Bu urlar açılınca içinden sarı renkli bir sıvı akar, lenf damarları boğumlanır ve urlar yara halini alır. İltihaplı lenf damarları, lenf düğümlerine kadar ip gibi kalınlaşır; lenf düğümleri ise bundan etkilenerek irileşir, beze halini alır. *Sığır deri sakağısı,* nocardia cinsinden bir aktinobakteriden ileri gelen müzmin ve bulaşıcı bir hastalıktır. Lenf damar ve düğümlerinin iltihaplanmasıyle belirir. Bu hastalık ancak tropikal ülkelerde kırıma yol açar. *Dere sakağısı* ve *afrika sakağısı* ise atlara has epizootik lenfanjitten başka bir şey değildir.

Sakağının bir başka çeşidi özellikle genç atlarda görülür.

Bunun mikrobu bir streptokoktur. Katır ve eşekte çok seyrek, taylarda çok sık görülen bu hastalık organizmadaki bütün dokulara saldırır ve çok çeşitli belirtilere yol açar. Mikrop solunum yollarında yerleştiği zaman nezle, anjin, bronşit, zatürree ve zatülcenp gibi hastalıklar yapar. Sindirim yollarında sebep olduğu rahatsızlıklar ise genellikle ikincil bir özellik taşır. *İğdiş sakağısı* genellikle ameliyattan on beş ilâ otuz gün sonra belirir.

Cinsel sakağı, çiftleşme sırasında erkekten veya tımar sırasında tımar araçlarından geçen bir virüsten ileri gelir.

Septisemili sakağı, özellikle körpe taylarda olur ve hemen hemen daima öldürücüdür. Sakağı kemik dokusuna ve eklemlere yerleşerek buralarda da iltihaplar yapar. Tedavi için streptokok öldürücü serumlar, sülfamitler ve antibiyotikler kullanılır. Ayrıca olgunlaşan apseleri açmak ve hasta hayvana sindirilmesi kolay besinler vermek gerekir. (L)

SAKAİ, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Osaka ili), Osaka körfezi kıyısında; 466 400 nüf. Hızla gelişen sanayi merkezi: alüminyum metalürjisi, tezgâh yapımı, bıçak fabrikası, dokuma sanayii (ipek, yün, tuhafiyecilik), kimya maddeleri. (L)

SAKAİDE, Japonya'da şehir, Şikoku adasında (Kagava ili), İç deniz (Seto Naikai) kıyısında; 52 500 nüf. Besin ve dokuma sanayii. Balıkçılık ve ticaret limanı (pamuk ipliği ve makine ihracatı). [L]

SAKAK i. («çene» anlamında esk. türk. k.). Çene altı. (M)

SAKA kuşu bls. i. Güzel sesli, küçük (13 sm) kuş. (İlmî adı *Carduelis carduelis.* Serçegillerden.)

— ANSİKL. *Saka kuşu,* hemen bütün Avrupa'da, Akdeniz dolaylarında, Güney Sibirya'da, Anadolu'dan Afganistan'a kadar Ön ve Orta Asya'da bulunur. Başın yüz kısmı kırmızı, üst kısmı, ense ve gaga dibi siyahtır. Kulak bölgesi, gerdan, göğsün bir kısmı, karın ve kuyruk üstü tüyleri beyaz, sırt kahverengi, kanatlar ve kuyruk siyahtır. Kanatların üzerinde parlak sarı renkte birer leke bulunur. Sakalar genellikle gezici kuşlardır. Ağaçlı köylerin kenarlarında, meyve bahçelerinde, açık ormanlarda yaşar. Özellikle devedikeni, bitki taneleri, böcek ve yaprak uçlarıyle beslenir. Güzel öttüğü için evlerde kafeslerde de beslenir. (ML)

SAKAL i. (esk. türk. k.). Yetişkin erkeklerde yanak, çene ve yüzün alt kısmında çıkan kılların tümü: *İyice uzayan kır sakalının ortasında gibi duran gözleri, zaman zaman yumuluyor, sonra birdenbire açılarak fırıl fırıl dönüyordu* (S. Kocagöz). || Bazı hayvanların çene altında bulunan kılların tümü.

— ÇEŞ. DEY. *Sakal başı çevirmek,* sakal bırakmak üzere yüzün o kısmındaki sakal başlarını kesip düzeltmek. || *Sakal başı dağıtmak,* (birini) tehdit etmek. || *Sakal bırakmak* (*koyvermek* veya *uzatmak*), sakalını büyütmek: *Önünden geçtiğim halde beni tanımadın / Ben değiştim biliyorum hem sakal bıraktım* (Attilâ İlhan). *Yaşıt-*

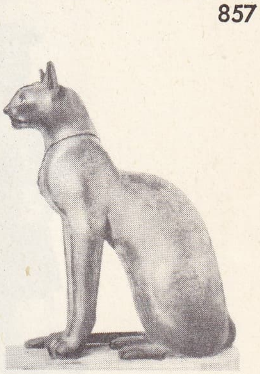

bronz kedi
Louvre müzesi, Paris

SAİS, mısır sanatı

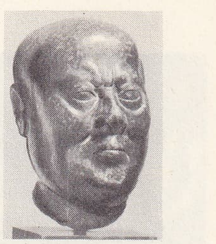

yaşlı adam başı
Louvre müzesi, Paris

Saitafernes tacı

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

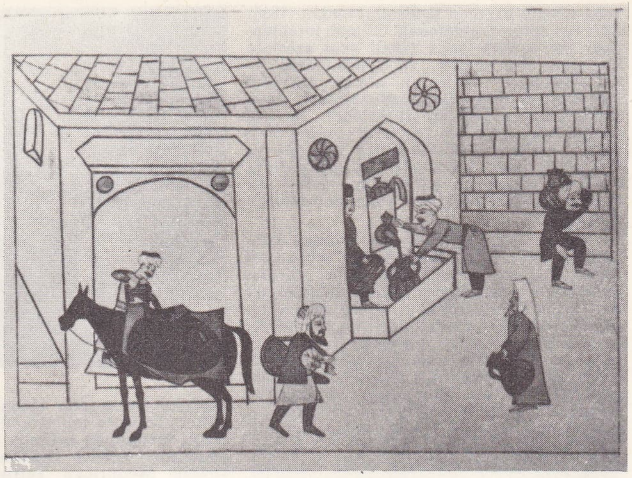

solda, XVI. yy.da **sakalar** (M. And arşivi); sağda, bir **saka** (minyatür)

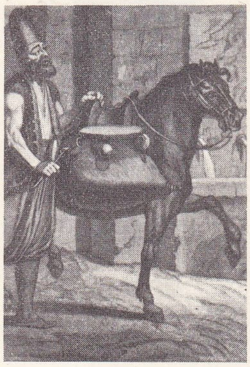

saka

saka kuşu

larının hemen hepsi sakal koyverdiler (Y. Z. Ortaç). || *Sakal duasına çıkmak,* genellikle gerçekleşmesi imkânsız şeyleri umanlar için kullanılır. || *(Bir işin) Sakalı bitmek. Teklz.* O iş sürüncemede kalmak. || *Sakalı değirmende ağartmak,* ömürünü gereksiz ve boş şeylerle geçirmek, hiç bir şey öğrenmeden yaşlanmak. || *Sakalı ele vermek,* başkasının hükmü altına girmek. Bütün sırları bilinir olmak. || *Sakalım yok ki sözüm dinlensin. Teklz.* «Ancak yaşlı kimselerin söz ve öğütleri dinlenir» anlamında kullanılır. || *Ak sakal kara sakal. Esk.* Büyük küçük, genç ihtiyar. || *Çember sakal.* Bk. ÇEMBER. || *Keçi sakal.* Bk. KEÇISAKAL. || *Saç sakal ağartmak.* Bk. SAÇ. || *Saç sakal birbirine karışmış* (veya *saç sakala karışmış*). Bk. SAÇ. || *Saça sakala kır serpilmek.* Bk. SAÇ. || *Saçı sakalı ağarmak.* Bk. SAÇ. || *Saçına sakalına bakmadan.* Bk. SAÇ. || *Saçına sakalına kır düşmek.* Bk. KIR. || *Top sakal.* Bk. TOP.

— Denizc. Kuruya alınmış bir geminin altında sarkan yosunlar. (Bk. KURU'*ya almak.*) || Kör baston. (Bk. CIVADIRA.) || *Karina sakalı,* geminin karinasına yapışan yosunlar.

— Din. *Sakalı Şerif,* Hz. Muhammed'in sakalından alınan ve küçük bir şişe içine konduktan sonra, altın kutular ve atlas bohçalar içinde saklanan teller. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Esk.* Mücellit ve müzehhiplerin kullandığı bir çeşit fırça. (Altın varakları tutmak ve yapıştırmak için kullanılan bu seyrek tüylü ve genişçe fırça, sakala benzer.)

— ANSİKL. Din. *Sakalı Şerif,* Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıktı. Sakalından alınan teller küçük şişeler içine konarak islâm ülkelerindeki bazı camilere dağıtıldı. Ramazan ayının on beşinden sonra camilerde halka gösterilir, halk sıralanır, birer birer önünden geçerken şişeyi öper veya ona yüzünü sürer. İslâm dinine bu inancın nereden girdiği kesinlikle bilinmiyor. İslâm dininde bazı eşyanın kutsal sayılması geleneği vardır. Ancak, o eşyaya karşı aşırı bağlılık göstererek törenler düzenlemek söz konusu değildir. Sakalı Şerif töreninin, dinin özüyle, ilkeleriyle en küçük bir ilgisi yoktur. Bazı din bilginleri ve mutasavvıflar Sakalı Şerife de, onun için düzenlenen törenlere de önem vermezler. Sakalı Şerifin ortaya çıkışında iki önemli etki olabilir. Bu teller para ile (eskiden altın karşılığı) satıldığı için bazı arapların bunu bir kazanç vesilesi yaptığı düşünülebilir veya eşyanın kutsallığına ve tanrısallığına dayanan islâmöncesi inançların İslâmlığa etkisi olarak ele alınabilir. Hz. Muhammed'in yaşadığı süre içinde sakalını kesip saklama geleneği yoktu. Ölümünden sonra bütün sakalının kesilerek şişelere saklandığını bildiren bir belge de bilinmiyor. Bugün, camilerde saklanan Sakalı Şeriflerin menşeini gösterecek bir belge olmadığından Sakalı Şeriflerin Hz. Muhammed'e ait olup olmadığı tartışma konusudur. (M)

SAKALAR, çince **Su** veya **Se,** önce Orta Tiyanşan'da, sonra da Güneybatı Asya'da yaşayan Turanî kavimler topluluğu (M.Ö. VIII. yy. - IV. yy.). Topluluğun yönetimine Türkler hâkimdi. Bunlara Doğu İran'ın tacir kavimlerinden Sogdlar da karıştı. Hâkimiyetleri Fergana, Kaşgar, Aral gölü, Hazar denizi arasındaki alana, bugünkü Rusya'nın güneyine kadar yayıldı. Büyük Dârâ'nın kitabesinde Sakalar, bu bölgelerde yaşayan üç grup olarak gösterilir. Yunan tarihçileri, Sakaları Skit topluluğunun (Skythai) en güçlü zümresi sayarlar. Hipokrates'in Sakaların ahlâk ve âdetleri hakkında verdiği bilgiler, çin kaynaklarının Hunlar ve Göktürkler hakkında söyledikleri uyar; inanışları, ölü gömme törenleri ve örfleri Altaylılarınkinin aynıdır; dermeevlerde, yani Türklere özgü keçeden yapılmış kubbeli çadırlarda yaşadılar. Sakaların en büyük hükümdarı İranlıların Afrasyab dedikleri Alp-Er-Tunga idi (öl. M. ö. 625). Firdevsî, Şehname'sinde İran-Turan savaşlarından söz ederken iran hükümdarı Keyhüsrev ile Afrasyab'ın (Alp-Er-Tunga) kahramanlıklarını anlatır. M.Ö. 623'te Çinliler, Saka devletinin bir kısmını ele geçirdi. M. Ö. 546'da Akamanışlar sülâlesinden Kiros, Siriderya havzasında Sakalar ile savaştı; fakat, Alp-Er-Tunga'nın haleflerinden Tomirus tarafından öldürüldü. Tomirus'un oğlunun adı Yunanca kaynaklarda Spargapises olarak geçer. Büyük Dârâ da Amuderya'nın kuzeyinde Sakaları yenerek buralara göçmenler yerleştirdi (M.Ö. 522). M. Ö. 330 - 327 yıllarında Büyük İskender, Afganistanı Tirmiz üzerinden geçerek Siriderya yöresinde Sakaların reisi ile kardeşi Kartas'ı (Kardaş) yenerek bu bölgeye Makedonya, Kıbrıs ve İran'dan göçmenler yerleştirdi. Sakalar, bir yandan İranlılar, öte yandan Çinliler tarafından ortadan kaldırıldı. Bugün Yakut Türkleri kendilerine «Saka» derler. (M)

SAKALAVA i. Bk. ÇEKELEVE.

SAKALAVA'LAR, Madagaskar'ın batı kıyısında Tulear ile Nossi-Bê arasında yaşayan halk. Sayıları 285 000 kişi kadardır. Sakalava adı, güneyden gelmiş ve bir arap veya hindu hâkimiyeti altında toplanmış bütün halklar için kullanılır. Madagaskar'da ilk hegemonyayı Sakalava'ların kurdukları sanılır. Sonradan üstünlüğü Andrianampoinimerina kumandasındaki Hova'lara kaptırmışlardı. Poligam olan Sakalava'lar gitgide daha yoksul bölgelere doğru sürülmektedirler ve sayıları azalmaktadır. (L)

SAKALEYN ikil i. (ar. *şakl* > *şakal*'den *şakaleyn*). *Esk.* İnsanla cin. || Dünya ile ahret. || Arap ile acem. || Ağır ve hafif iki şey. || *Resul-üs-Sakaleyn* (veya *Seyid-üs-Sakaleyn*), Hz. Muhammed. (M)

SAKALİBE çoğl. i. (ar. *şiklâb* ve *şiklâbi*'den *şakâlibe*). Tar. Ortaçağ arap coğrafyacılarına göre İstanbul ile Bulgar ülkeleri arasında yaşayan çeşitli milletlerden göçebe kavimlere verilen ad. || Endülüs müslüman devletinde çeşitli saray hizmetlerinde ve harem dairelerinde görev alan yabancı esirlere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Endülüs islâm devletinde kullanılan esirler Karadeniz kıyılarından, Lombardiya, frank ülkeleri ve Galiçya'dan getiriliyordu. Bunlar Endülüs'te müslüman oluyor, Arapça öğreniyorlardı. Halife Abdurrahman III devrinde İspanya'daki İslavların sayısı çok arttı. Esir olmalarına rağmen yüksek sivil görevlere ve askerî kumandanlıklara getirildiler. Aralarından ünlü yazarlar, şairler çıktı. Bunlardan biri olan Habibü'l - Siklabi, Endülüs İslavlarını öven bir kitap yazdı. Abdurrahman III, kral Leon'a karşı açtığı seferin kumandanlığını islav Necde'ye verdi (939). Abdurrahman'ın halefi Hakem II devrinde, İslavlar hükûmet üstündeki etkilerini sürdürdüler. Faikul Nizamî ve doğancıbaşı Cevher adında iki islav hadım, Hakem II'nin ölümünden sonra çocuk olan veliahtı başa geçirmek istemediler. Sarayda kendi taraftarları olan binden fazla hadım islav vardı. Onların saray üstündeki etkisi vezir Mushafî ve İbni Ebi Âmir tarafından güçlükle önlendi. İspanya Emevî hilâfetinin çöküş devri süresince çeşitli entrikalara karışan islavların XI. yy.da en tanınmış reisleri Hadım Hayran idi. Müslümanlığı kabul eden bu islavlar zamanla halk kalabalığı içinde eridiler. (M)

Sakal kürü, bir dizi ensülin komasıyle ruh hastalıklarını tedavi metodu. Elektroşok tedavisiyle birlikte kullanılan bu metot erken uygulanıp uygulanmadığına ve olayın ağırlığına göre değişik sonuç verir; başlıca uygulama alanı şizofrenidir. (L)

SAKALLANMAK dönşl. f. (*sakal*'dan *sakal-la-n-mak*). Sakalı çıkmak. (M)

SAKALLI sıf. (*sakal*'dan *sakal-lı*). Sakalı olan: *Bunlarla olduğundan daha kısa görünüyor, sakallı bir cüceye benziyordu* (Kemal Tahir). *Uzaktan çadırımıza doğru gelen siyah sakallı, kırk beşlik bir bedeviyi işaret ettiler* (R. H. Karay). *Dedem belki de bu sakallı ihtiyara benzerdi* (Ş. S. Aydemir). || Sakalını tıraş etmemiş, tıraşı gelmiş olan, tıraşsız (kimse): *Selim bey, uzamış sakallı çenesini kaşıyordu* (S. Kocagöz). *Sakallı yüzünü avuçları içine almış, düşünüyordu* (Orhan Kemal).

— DEY. *Ak sakallı.* Bk. AK.

◆ I. Ask. *Esk.* Osmanlı devletinde savaşta alınan yaşlı esirlere verilen ad. (Pençik kanununda belirtilen hükümlere göre savaşta alınan erkek esirler şu kısımlara ayrılırdı: şirhar, beçge veya beç, gulamçe, gulam, sakallı, pir. Kadın esirler ise şu kısımlara ayrılırdı: ümmülveled, mariye, duhter, duhterek, âcize, fertute, mayube, bimare, yekdest, yekçeşm. Esirler, ayrıldıkları kısma göre vergiye bağlanırdı.) [ML]

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

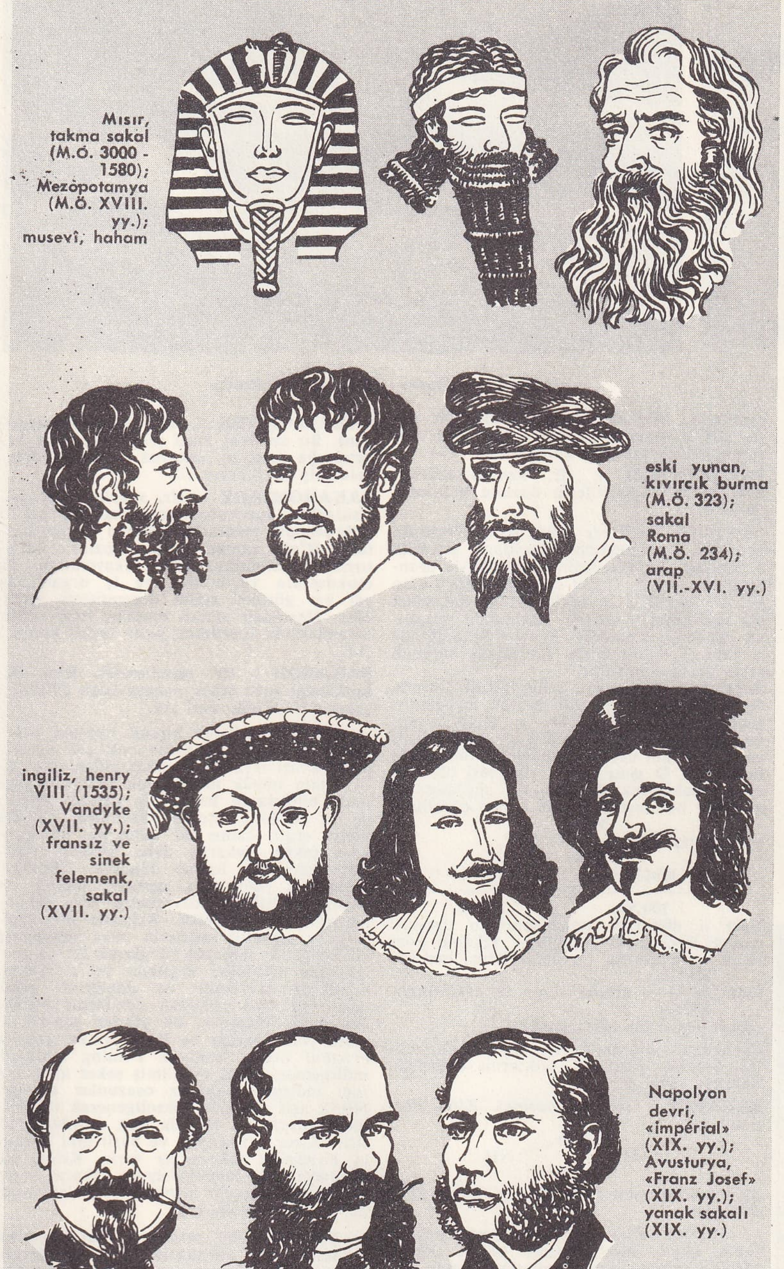

M. ö. 3000'den XIX. yy.a kadar SAKAL'lar

Foto. Musée de l'Homme (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

SAKALLİKENİ blş. i. Spor keseleri uzun tüylerle kaplı boz liken. (İlmî adı *Usnea barbata*. Ağaç dallarından sarkan yaygın bir likendir.) [L]

SAKALSIZ sıf. (*sakal*'dan *sakal-sız*). Sakalı olmayan. || Tıraşı gelmemiş olan, tıraşlı. (M)

SAKAM i. (ar. *sakam*). *Esk.* Hastalık, dert. (M)

SAKAMET i. (ar. *sakam*'dan *sakāmet*). *Esk.* Sakatlık, eksiklik, yanlışlık.

◆ **Sakametli** sıf. *Esk.* Tehlikeli, kötü, zararlı. || Sakat. (M)

SAKAMONYA veya **SKAMONYA** i. (yun. *skamonia*'dan). *Esk.* Bingözotu, mahmude (*Concolvulus scammonia*). [L]

SAKANDIRIK i. (esk. türk. *sakalduruk*'-tan [?]). *Halk dili.* (Külâh v.b. gibi başlıklarda) Çenenin altından bağlanan kaytan, çene bağı. (M)

SAKANGUR veya **SAKANKUR** i. (ar. *sakankur*). Zool. Arabistan ve Kuzey Afrika'da yaygın skink türü (*Seincus officanlis*). [Kurutulup toz haline getirilen sakangur eskiden şehvet uyandırıcı sayılır ve bu amaçla kullanılırdı.]

— Dokumc. (Sakangurun derisini hatırlatması sebebiyle) Sargı bezi olarak kullanılan bir çeşit tülbente verilen ad.

— ANSİKL. Dokumc. *Esk. Sakangur*, bir kumaş cinsiydi. Değerli mektup ve armağanlar bu kumaşa sarılırdı, 70 sm²'lik bir bohça biçiminde olurdu. Şeyhülislâm ve sadrazamlar tarafından Mabeyni Hümayuna yazılan ve saraydan iradei seniye ile çıkan maruzat bunlara sarılarak düğümlenir ve düğümün üzerine kırmızı balmumlu mühür basılırdı. Saray mutfağından çıkan tabla ve testiler de bu tüle sarılırdı. Doğum dolayısıyle akraba, dost ve tanıdıklara gönderilen loğusa şerbeti sürahileri de sakangurla örtülürdü. Sürahinin üzerine örtülen kırmızı tül kız çocuğu, boğazına bağlanan ise erek çocuğu belirtirdi. (ML)

SAKAR i. (ar. *sakar*). *Esk.* Cehennem: *Azab-ı nar-ı sakardan emin ede Rahman* (Şinasi). || *Şakar-makar*, gideceği yer cehennem olan, cehennemlik (kimse). [M]

SAKAR i. (esk. türk. k.). Bazı hayvanların ve özellikle atların alınlarında bulunan ufak beyaz leke, küçük akıtma. || Sıf. Her vakit elinden ufak tefek kazalar çıkan (kimse).

◆ **Sakarlık** i. Sakar olma durumu. (M)

SAKARAT i. (fr. *saccharate*). Kim. Alkalilerin şekerle yaptığı bileşiklere verilen ad: *Kalsiyum sakarat*. (Eskiden, şekerin kireç suyunda erimesiyle elde edilen kalsiyum sakarat, ishal şurubu olarak kullanılırdı.)

— Şekercilik. *Sakarat fabrikası*, çözünmez bir maden sakaratı meydana getirdikten sonra bu sakaratı çökelterek melastan şeker üreten fabrika. (L)

SAKARAZ i. (fr. *saccharase*). Biyokim. *Eşanl.* SÜKRAZ.

SAKAR dağı, Türkiye'nin bazı kesimlerinde bulunan dağların ortak adı. Başlıcaları: Ege bölgesinde Bergama-Kozak arasında; İçbatı Anadolu'da Emirdağ kasabası güneybatısında; Sıvas'ın kuzeydoğusunda. (M)

SAKAREİNLER çoğl. i. (fr. *saccharéines*'-den). Kim. Ftaleinlere benzeyen boyarmaddeler; ticarî sakarin'in fenollerle veya aminofenollerle yoğunlaşmasından meydana gelir. (L)

SAKARİFİKASYON i. (fr. *saccharification*). Bk. ŞEKER'*e dönüştürme*.

SAKARİK sıf. (fr. *saccharique*). Kim. Formülü HOCO—(CHOH)₄—COOH olan bir diasit tetralkol için kullanılır; müsik asidin izomeridir.

— ANSİKL. *Sakarik asit*, dekstrojir, levojir ve rasemik şekillerde bulunur. En yaygını olan *d*-sakarit asit, sakarozun, *d*-glikozun, *d*-glükonik asidin ve nişastalı maddelerin yükseltgenmesinden meydana gelir. Nitrik asit etkisiyle yükseltgenerek tartarik asit ile oksalit asit verir. (L)

SAKARİMETRE i. (fr. *saccharimètre*'den). Kim. Bir sıvıda çözelti halinde bulunan şeker miktarını belirlemeğe yarayan cihaz.

— ANSİKL. Çözelti halindeki etkin maddelerin döndürme gücünü ölçmeğe yarayan

SAKALAVA'LAR
kuzey tipi

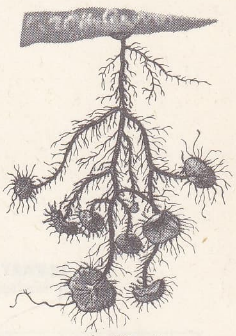
sakallikeni

SAKARYA ırmağının taşması sonucu Adapazarı'nın bazı semtlerini kaplayan sel suları

SAKARYA: Geyve ilçesi sular altında

âletlere, şekerin doz tayininde kullanıldığı için *sakarimetre* adı verilir. Sakarimetreler, aralarına incelenecek maddenin konduğu bir polarıcı ve bir analizleyici ile bir polariskoptan meydana gelir; madde polariskoptaki dürbünle gözlenir. Polarma* düzleminin dönüşü, ya polarıcıyı veya analizleyiciyi döndürerek (Biot polarimetresi, Wild polaristrobometresi) ya da polarıcı ile analizleyici arasına, kendi dönüşüyle şekerli maddelerin dönüşünü etkisiz kılan kuvars prizmaları yerleştirerek (güneş sakarimetresi, yarı gölgeli sakarimetre) denkleştirilir.

Güneş sakarimetresinde denkleştirme, kalınlığı sürekli bir şekilde değişebilen ve ışığı sola çeviren eksene dik bir kuvars levhasıyle yapılır; bu denkleştirici, ışığı sola çeviren kuvarstan yapılmış eşit açılı iki ince prizmadan meydana gelir; bunlardan biri sabittir, diğeri ayrıtına dik olarak yer değiştirebilir.

Sakrimetrelerin yapılış ilkesi, çeşitli şekerlerin döndürme güçlerinin kuvarsınkine çok yakın olmasına dayanır; bu şekilde, sodyumun sarı ışığı için gerçekleştirilen denkleştirilme diğer renkler için de aynı şekilde uygulanır. Böylece, sakarimetreler bir beyaz ışık kaynağıyle aydınlatılarak şeker dozunun belirlenmesinde kullanılabilir. (L)

SAKARYA il haritası

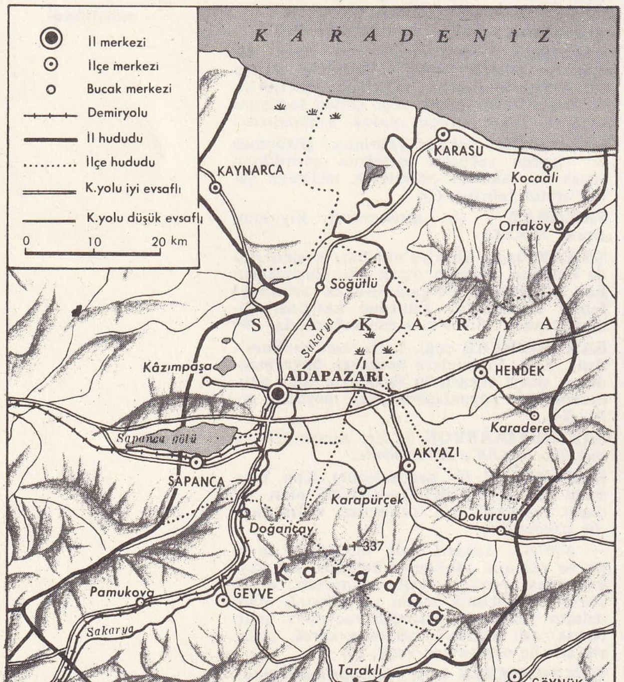

SAKARİMETRİ i. (fr. *saccharimétrie*). Kim. Şekerli çözeltilerin dozunu belirleme metodu.

— ANSİKL. Belli bir ışıma için, çözeltinin belli bir l uzunluğunun meydana getirdiği α dönmesi, bu çözeltinin derişikliğiyle orantılıdır: $a = Klc$. *Özgül döndürme gücü* olan K, sm³ başına 1 gr etkin madde kapsayan bir çözeltinin 1 dm'lik sütununun meydana getirdiği dönmedir. K ve l bilindiğinde c, yani çözeltinin birim kütlesinde bulunan şeker oranı elde edilir.

Sakarozun doz tayini, şeker fabrikalarında ve rafinerilerde sürekli olarak uygulanır. İncelenecek örnekten $M_o = 16{,}29$ gr alınır; bu örnek, $V_o = 100$ sm³ suda eritilir ve $l_o = 2$ dm uzunluğundaki bir tüp içinde sodyumun D ışını için α dönmesi ölçülür; eğer incelenecek örneğin 100 sm³'ünde X gr şeker bulunuyorsa, elde edilen çözeltinin

şeker derişikliği $\dfrac{M_0 X}{100\ V_0}$ olur.

$$\alpha = \frac{KM_o l_o X}{100\ V_o},\quad X = \frac{100\ V_o}{KM_o l_o}\ \alpha.$$

Eğer α dönmesi, polarimetrenin dereceli dairesi üzerindeki n bölüme tekabül eder ve $X = n$ olursa, bu dereceleme, her bölümü $\dfrac{KM_o l_o}{100\ V_0}$ açısını veren ve *sakarimetri ölçeği* denen bir derecelemedir.

Sakarimetri ölçeğinin okunması, analiz edilen örneğin yüzde X miktarını doğrudan doğruya verir. (L)

SAKARİN i. (fr. *saccharine*). Kim. Formülü

$$C_6H_4 <^{CO}_{SO_2}> NH$$

olan ortosülfonlu benzoik asit imidi; 227°C'ta erir.

— ANSİKL. Kim. *Sakarin*, ortotolüen-sülfonik asidin önce sülfamit haline dönüştürülüp sonra yükseltgenmesinden elde edilir. Sakarin'in suda eriyen sodyum tuzu, iki yüz kat daha kuvvetli bir şeker tadı verir. Bu yüzden şeker hastalarının yiyecek ve içeceklerine tatlılaştırıcı olarak katılır. Fakat zehirli olduğu için fazla miktarda alınmaması gerekir. (L)

SAKARİT i. (fr. *saccharide*'den). Kim. Glüsitlerin eski genel adı. (L)

SAKARİT i. (fr. *saccharite*). Miner. Serpantinit içinde bir feldispat ile bir kuvarsın karışmasından meydana gelen inorganik madde. (L)

SAKARLAŞMAK geçz. f. (*sakar*'dan *sa-kar-la-ş-mak*). Sakar hale gelmek. (M)

SAKAR(O)—, yun. *sakkharon*, şeker'den alınan ve birçok kelimenin yapısına giren unsur. (L)

SAKAROLE i. (fr. *saccharolé*). Eczc. Şeker (sakaroz) oranı çok yüksek olan ve ağız yoluyle alınan ilâç. (Şuruplar sıvı sakaroleler, tabletler ve sakarürler de katı sakarolelerdir.) [L]

SAKAROMETRE i. (fr. *saccharomètre*'-den). Bir sıvıdaki kuru şeker yüzdesini belirlemeğe yarayan, sakaroz cinsinden derecelenmiş dansimetre. (L)

SAKAROMİKOZ i. (fr. *saccharomycose*). Asalakbil. Saccharomyces cinsinden çeşitli mikroskopik mantarların sebep olduğu hastalık. (Çoğu zaman blastomikozlarla karıştırılır; blastomikoz gibi sakaromikoz da mukozalara yayılabilen ve iç organlarda yer yer görülen siğilli dermatitlere sebep olur. Hastadan alınan mantar, özel kültür ortamlarında üretilerek kesin teşhis konur.) [L]

SAKAROZ i. (fr. *saccharose*). Kim. Şekerkamışı veya şeker pancarından çıkarılan şekerin $C_{12}H_{22}O_{11}$ ilmî adı.

— ANSİKL. *Sakaroz* birçok bitkinin özsuyunda bulunur. Sanayide çok saf olarak, şekerkamışı veya şeker pancarından elde edilir. Suda büyük monoklinik prizmalar halinde billûrlaşan beyaz bir katıdır. Alkolde az çözünür, eterde çözünmez. 160°C'a doğru ergir, camsı bir kütle halinde katılaşır (akide şekeri); daha yüksek sıcaklıkta karamela haline dönüşür. Çözeltisi, polarılmış ışığı sağa saptırır; şekerli bir sıvının derişikliği polarimetre veya sakarimetreyle belirlenebilir. Sakaroz bir dihozittir; seyreltik asitlerin veya mayaların etkisiyle, bir molekül su alarak iki oz molekülüne bölünür: *d*-glikoz ve *d*-früktoz. *d*-früktoz levojirdir ve döndürme gücü, dekstrojir olan glikozun döndürme gücünden daha üstündür; bu yüzden şekerli sıvının yönü değişir ve bu hidrolize *şekerin evirtimi* denir. Sakaroz Fehling ayıracını indirgemez, fakat evirtilmiş şeker aynı ayıracı indirger. Sakaroz osazonlar vermez. Nitrik asit etkisiyle yükseltgenerek sakarik, mezotartarik ve oksalik asit meydana getirir. Kireç, stronsiyan ve barit gibi bazlarla birleşerek *sakarat*'lar verir. Kireç, çözünmeyen bir monokalsiyum sakarat verir. Bu özellik, pancar suyunun temizlenmesinde büyük bir önem taşır.

— Eczc. Eskiden antiseptik olarak pansumanlarda veya antitoksin olarak perfüzyonlarda kullanılan sakaroz veya beyaz şeker, sakarolelerin temel maddesidir. (L)

SAKAR PLANİNA. Bk. LİSA PLANİNA.

SAKARÜR i. (fr. *saccharure*). Eczc. İçinde yüksek oranda şeker bulunan katı ilâç; genellikle hap şeklinde olduğu için, ağız yoluyle alınır. (Kalsiyum gliserofosfat sakarürü). [L]

SAKARYA, Türkiye'de (Kuzeybatı Anadolu) akarsu; uzunluğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Irmağın Çifteler ilçe merkezinin 3 km güneydoğusundaki suyu bol ve ılık kaynaktan çıktığı genellikle kabul edilerek buraya «Sakarya'nın başı» denir ve Sakarya adı, aşağıya doğru, buradan başlayarak kullanılır. Bu noktadan, Karadeniz'e döküldüğü yere kadar ırmağın uzunluğu 590 km kadardır. Sakarya akarsu sistemi, en uzun kolu olan Porsuk çayının doğduğu yerden (Dumlupınar güneyinde Toklusivrisi'nden çıkan Bayatçık deresi) başlatılırsa, sistemin bütün uzunluğu 765 km'ye ulaşır. Ayrıca, asıl Sakarya'ya

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ana kaynağından 10 km aşağıda katılan Seyit suyunun Çakmaktepe'den Sarıçayır deresi adıyle çıkan başlangıcı da göz önünde tutulursa, bütün ırmağın uzunluğu 720 km olur. Sakarya'nın başlangıcını Bayat yaylasında çıkan Bayat suyuyle başlatanlar da vardır. Ancak, bütün bu başlangıç akarsuları, çığırlarının bir kısmında yazın büsbütün kuruyan sel yatakları durumundadır.

Sakarya, Çifteler yakınındaki ana kaynağından sonra önce doğuya, sonra güneydoğuya, tekrar doğuya, kuzeydoğuya, sonra batıya dönerek ünlü yayını çizer. Bu yayın kuşattığı geniş alana, jeolog-coğrafyacı A. Philippson *Sakarya yarımadası* adını verir. Bu «yarımada», Porsuk çayının batı-doğu doğrultulu çığırıyle boydan boya kesilir. Çığırının yukarı bölümünde Sakarya, Porsuk çayı kavşağına kadar, az eğimli ve yereye az gömülmüş yatağı daha çok bir ova akarsuyu özelliğindedir. Çizdiği yayın en güney noktasında Sakarya'ya karışan Gökpınar deresi, yağışlı mevsimde ırmağa, Akgöl havzasının fazla suyunu boşaltır. Eskiden, Sakarya'nın su toplama havzası Sultan dağlarının yamaçlarına kadar uzanırken daha sonra bu bağlantının kesilmiş olduğu sanılır. Sağdan aldığı en önemli kol olan Porsuk çayı ile birleştiği yerin yakınında antik Gordion şehri (Yassıhöyük) doğusundan geçen Sakarya, sağdan Ankara çayını ve daha ötede Kırmır çayını alır; bu kesimde çevresi daha engebelidir; eğimi de çok artar; vâdi boyunda dar boğazlarla genişçe ova tabanları görülür. Bu kesim, elektrik enerjisi elde etmek için kademeli bentler yapılmasına çok elverişlidir. Birinci baraj Sarıyar'da yapılmıştır. İnhisar bucak merkezinden sonra kuzeye yönelen Sakarya, soldan Vezirhanın aşağısından Karasu (Bilecik önünden geçer); Osmaneli'nin aşağısında Göksu (İnegöl ve Yenişehir ovalarını sular) kollarını ve Osmaneli'nin yukarısında sağdan Göynük çayını alır; Pamukova'dan geçtikten sonra Geyve ile Doğançay arasında dik yamaçlı ve dar Geyve boğazından akar, Adapazarı ovasına (Akova) çıkar; burada vâdi tabanı 50 m'nin altına iner ve Sakarya tam bir ova akarsuyu halini alır. Adapazarı şehir merkezinin 4 km doğusundan geçen ırmak, ovanın kuzey kesiminde sağdan Mudurnu çayını, daha ötede, tepelik bir alanda soldan, Sapanca gölünün fazla suyunu boşaltan Çark suyunu alır ve Karasu ilçe merkezi yakınında Karadeniz'e dökülür. Sakarya'nın deltası, Kızılırmak ve Yeşilırmak deltaları gibi denize doğru belirli bir çıkıntı meydana getirmez.

Sakarya'nın akış rejimi düzensizdir; yatağında en fazla su, yağışların bol ve buharlaşmanın az olduğu ilkbaharda bulunur; en düşük su seviyesi de yaz sonunda görülür. Rejim düzensizliği Sakarya'da gemi işletimine engel olur. Bununla birlikte, eskiden ırmağın aşağı kesimlerinde altı düz kayıklarla yük taşınıyordu. Tarih devirlerinde Sakarya'nın Adapazarı ovasında birkaç defa yatak değiştirdiği sanılır. (M)

SAKARYA, Türkiye'nin Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli ve Güney Marmara bölümleri) yer alan ili; kuzeyde Karadeniz, doğuda Bolu, güneyde Bilecik, batıda Kocaeli (İzmit) illeriyle çevrilidir; 4 816,5 km²; 455 640 nüf. (1970 Sayımının ilk sonuçları). İl merkezi *Adapazarı.*

● *Coğrafya.* Sakarya ili topraklarının orta kesimini *Akova* da denilen Adapazarı ovası meydana getirir. Ova, güneyden kuzeye doğru hafif eğimlidir; tabanı, Sakarya ve kollarının çökelttiği ince taneli yeni alüvyonlardan meydana gelir. Tarlalar, çayırlar ve geçici su birikintileriyle kaplı olan bu kesimin kenarında, özellikle güneydoğuda çakıllı, çalılık ve bodur ormanla örtülü eski alüvyonlar ve neojen tatlı su birikintileri (kumlu-killi) bulunur. Ova, doğuda ve batıda yüksek yerey içine körfez gibi sokulur; üzerinde de birkaç yerde ada gibi tepeler yükselir: güneyde Erenler ve Alibey tepesi (112 m). Ovanın güneyinde dik çıkıntılar yapan doğu-batı yönlü dağlar uzanır. Sakarya ırmağının Geyve boğazıyle geçtiği bu dağlar doğuda Bolu-Ilgaz dağlarının uzantısı gibi görünür: Karadağ (1 580 m), Keremali dağı (Dikmentepe, 1 387 m). Geyve boğazının batısında Samanlı dağlarına geçilir (Sapanca güneyinde Keltepe 1 600 m). Bu dağlar genellikle paleozoik (birinci zaman) gnays ve şistlerinden, kireç ve kumtaşından meydana gelmiştir; güneydoğuda üçüncü zaman başlarında oluşmuş püskürük kayaçlara (andezit) ve serpantinlere (yeşil kayaçlar) rastlanır. Bu dağların güneyinde onların daha alçak bir eklentisi görünüşünde, fakat yükseltisi 1 500 m'ye varmayan, vâdilerle çok yarılmış bir kesim yer alır. Burada yer yapısında ikinci zaman sonu (tebeşir devri, kretase) şistleri, kireçli-killi katmanları, killi-kumlu flişleri görülür. Bu kesim içinde Sakarya ırmağı, Geyve boğazına dalmadan önce batı-doğu doğrultulu alüvyonlu bir ovadan geçer; yükseltisi 200 m'den 100 m altına iner.

Adapazarı ovası, kuzeyde doğrudan doğruya Karadeniz kıyısına açılmaz. Sakarya ırmağı denize dökülmeden önce, Karadeniz kıyı dağlarını, Kocaeli yaylasına bağlayan tepelik bir alan içinde bir boğaz açar. Irmağın doğusunda Çam dağı 800 m'ye kadar yükselir. Batıdaki tepelik görünüşlü yayla 300 m'ye varmaz (Oflak tepesi, 257 m). Bu kesimde devonyen (birinci zaman) şistleri, kretase (ikinci zaman) killi-kireçli katmanları, eyosen (üçüncü zaman) kumlu-killi flişleri ve şistler yer alır; alçak tepeler dizisi, tabanı alüvyonlu Söğütlü ovasını Adapazarı ovasından ayırır. Adapazarı ovası Sapanca gölünün kuzeyinden ve güneyinden geçen bir çift kırık çizgisi üzerinde yer alır. Yerine iyice oturmamış olan yerey, Kuzey Anadolu deprem bölgesi içinde bir çöküntü çanağı görünüşündedir. Özellikle Adapazarı şehrinin gevşek bir alüvyon dolgu üzerinde bulunması ve yeraltı su tabakasının yüzeye yakınlığı, depremlerin etkisini şiddetlendirmektedir (1943, 1956 ve 1967 depremleri).

Sakarya ili topraklarının Karadeniz ve Marmara denizi arasında yer aldığı için genellikle yumuşak bir iklimi vardır; ilin güney kesimlerinde, denizlerden uzaklaşma ve yükselti etkisiyle İç Anadolu'ya komşuluğu bir dereceye kadar belli olur. İl merkezi olan Adapazarı'nda yapılan uzun süreli meteoroloji gözlemlerine göre ortalama en soğuk ayda sıcaklık 5°8 C, en sıcak ayda 22°8 C, bugüne kadar en düşük ve en yüksek sıcaklıklar −14°2 C ve 41°2 C'tır. Sıcaklığın 0°C altında kaldığı günler sayısı 1; 0°C'a düşebildiği günler sayısı 27'dir. Yıllık ortalama yağış 797 mm ve yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile): kış 37,7; ilkbahar 22,7; yaz 18,0; sonbahar 25,6. Bu duruma göre, en yağışlı mevsim kıştır; yaz kuraklığı yok gibidir ve sonbahar, ilkbahardan daha yağışlıdır. Sapanca'da da durum genellikle aynıdır (yıllık yağış 907 mm); fakat ilin, Karadeniz etkilerinden dağlarla bir oldukça ayrılmış bir kesiminde bulunan Geyve'de yağış rejiminde bir değişme görülür; kış yine en yağışlı mevsimdir (yüzde 37,8); fakat yaz biraz kuraklaşmış (yüzde 13,1), ilkbahar yağış payı (yüzde 25,9) sonbaharınkini (yüzde 23,2) aşmıştır (Geyve'de yıllık yağış toplamı 616 mm). Adapazarı'nda yağışlı günler ortalama sayısı 110, kar yağışlı günlerinki 8'dir. Dağlık kesimlerde yağışlı, karlı ve karla örtülü günler sayısı artar.

Sakarya ilinin tabiî bitki örtüsü genellikle ormandır ve Karadeniz bölgesinin yaygın yapraklı nemcil orman karakterini taşır; başta kayın ağacı olmak üzere, gürgen, kavak, ıhlamur, meşe, dişbudak, kızılağaç türleri görülür. Güneydeki dağlarda köknar, karaçam gibi iğne yapraklılara da rastlanır. Ova kesiminin verimli toprakları üzerinde orman büyük ölçüde köklenmiştir; yer yer makiyi andıran ağaçsı topluluklara rastlanır.

Sakarya ırmağı, il toprakları içinde 160 km'lik bir uzunlukta güneyden kuzeye doğru akar. Geyve suyunu, sonra Alaçam suyunu alır. Adapazarı'nın doğusundan geçerek ovanın kuzeyinde sağdan Mudurnu çayını, daha ötede soldan, Sapanca gölünden gelen Çark suyunu aldıktan sonra Karasu kasabası yakınında denize dökülür. Sakarya ilindeki göllerin en önemlisi Sapanca gölüdür (gölün batı kesimi Kocaeli ili sınırları içinde kalır). Ayrıca Adapazarı ovasının kenarlarında Gökçeözen gölü, Akgöl ve Karadeniz kıyısı yakınında Acarlar gölü bulunur.

SAKARYA, Atatürk bulvarı

Sakarya ili 22 haziran 1954 tarihli kanunla kurulmuş, 1 aralık 1954 tarihinden beri vilâyet (il) kuruluşu işlemeğe başlamıştır. Daha önce il toprakları Kocaeli (İzmit) ili sınırları içinde yer alıyordu. 1966'da, daha önce Kocaeli'ne bağlı bulunan Kaynarca ilçesi de Sakarya iline bağlandı, böylece Sakarya ilinde ilçe sayısı 7'ye çıktı: Adapazarı (merkez), Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu, Kaynarca ve Sapanca. — *Merkez (Adapazarı) ilçesi,* 841 km²; 197 186 nüf.; 129 köy (üçü şehir niteliğinde). Sakarya ilinde mutlak nüfus yoğunluğu (km'ye düşen tüm nüfus) 1970'te 94,5 idi. Kır nüfusu yoğunluğu ise 56'dır (Türkiye ortalaması 40). Bu yoğunluk, Adapazarı - Hendek ova kesiminde ve Sapanca gölü kıyısında daha da yükselir.

Sakarya ili nüfusunun yüzde 40'ı, nüfusu 30 000'den fazla olan şehir ve kasabalarda yaşar. İl sınırları içinde yer alan 12 yerleşme merkezinin nüfusu şöyledir: Adapazarı, 101 590 (1970), Hendek, 12 217; Akyazı, 10 850; Karasu, 10 285; Sapanca, 8 423; Geyve, 7 226; idarî merkez durumunda olmayan (1965'teki nüfuslarıyle) Erenler, 9 587; Serdivan, 7 871; Arifiye, 4 972; Kocaeli, 4 068; Pamukova, 4 000 ve bunlara eklenebilecek Alifuatpaşa, 2 950 nüf. Bunlar dışında kalan kır nüfusu (toplamın yüzde 60'ı), nüfusları 3 000'den az olan 452 köyde yaşar. 1968'de Sakarya ilinde belediye teşkilâtı olan 16 yerleşme vardı.

Elverişli iklim ve toprak şartlarına, kolay ve çeşitli ulaşım imkânlarına sahip olan Sakarya ilinde tarım başlıca geçim kaynağı olmakla birlikte, sanayi alanında da önemli gelişme görülür. İzmit körfezi kıyısında yerleşen ve büyüyen sanayi alanı Adapazarı ovasına doğru da uzanır. İlde toprakların yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili alanlar, 27,5; dikili alanlar (meyvelikler ve yaş sebze bahçeleriyle birlikte) 9; nadas toprakları, 4; çayır ve otlaklar, 10; orman toprakları, 35; ürün vermeyen yerler, 14,5. 1968 Durumuna göre Sakarya ilinde 62 745 çiftçi ailesi vardı ve her aileye ortalama 20,3 dekar tarla ve 6,7 dekar dikili alan düşüyordu. Ekili alanların (tarlalar) kendi aralarındaki bölünüş oranı da şöyleydi (yüzde ile): tahıl tarlaları, 82,4; sanayi bitkileri, 10,1; kuru sebzeler, 7,5. Tahıl üretiminde buğday (94 000 t) ve mısır (84 000 t) başta gelir; arpa (12 000 - 14 000 t), yulaf (5 000 t) ve çavdar (1 000 t) daha az ekilir. Pirinç üretimi yıldan yıla fark göstermekle birlikte, önemli sayılmaz (200 - 700 t). Kuru sebzeler arasında, kaliteli olan patates önde gelir (85 000 - 114 000 t). Baklagillerden en çok fasulye ekilir (1 300 - 2 000 t). Soğan üretimi de yaygındır (6 000 - 8 000 t). Sanayi bitkileri arasında en geniş alanı şeker pancarı tutar (7 800 - 9 500 hektar üzerinden alınan ürün: 404 000 - 534 000 t). Tütün en çok Hendek ilçesinde ve daha az miktarda Geyve ilçesinde ekilir (1 750-2 100 hektar üzerinden 1 400-1 900 t). Pamuk ekimi Pamukova'yı içine alan Geyve ilçesinde yetişir (500 hektar üzerinden 300 t lif, 480 t çiğit). Ayçiçeği üretimi gelişme halindedir (4 300-5 500 t); susam ekimi az önemlidir (40 t). Keten en

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

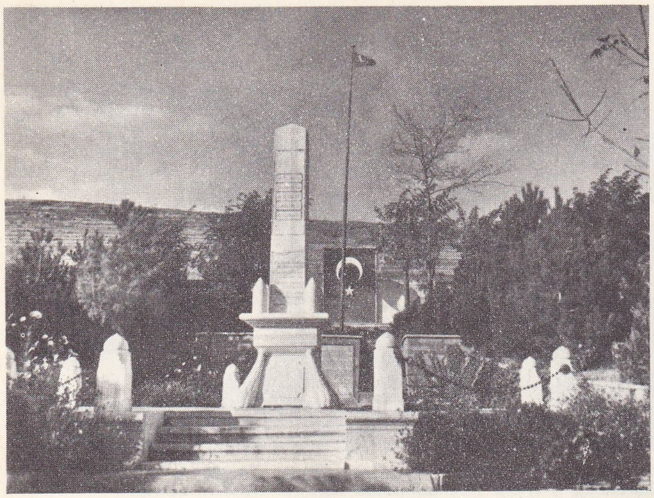

Sakarya Meydan muharebesi şehitliği

çok Kaynarca ilçesinde ekilir (1 000-2 000 hektar üzerinden 200 t kadar lif ve 400-600 t tohum).

Dikili alanlar: 24 000 hektar fındıklık, 10 000 hektar kadar öteki meyveler, 8 150 hektar üzüm bağı, 2 000 hektar kadar yaş sebze bahçesidir. Toplam olarak 9,3 milyon fındık ağacı (ocak) bulunur; bunların üçte ikisi Karasu ilçesinde yer alır, ikinci olarak da Hendek ilçesi gelir. Fındık ürünü yıldan yıla fark gösterir: 5 000 t altında ve 15 000 t'un üstünde. Meyve türleri arasında elma başta gelir (Sapanca ve Geyve illeri başta olmak üzere 510 000 ağaç ürün 20 000 t'a yakın). Öbür meyve türleri arasında erik, şeftali, kızılcık, kestane, ceviz, armut ve kiraz sayılabilir. Bağlar çok yer tutmaz ve büyük çoğunluğu Geyve ilçesinde olmak üzere 50 000 t'dan fazla üzüm elde edilir.

Otlakların büyük ölçüde tarlaya çevrilerek sınırlanmasına rağmen hayvansal ürünlere olan isteğin fazlalığı, şeker pancarı, ayçiçeği küspesi v.b. besinlerin bolluğu, mandıra hayvancılığını teşvik etmektedir. Özellikle sığırcılık ve dana besiciliği, süt üretimi gelişmektedir. Sakarya ilinde sığır sayısı (142 000) koyundan (122 000) fazladır. Kıl keçisi fazla değildir (56 000). Ayrıca manda (24 000), at (5 900), eşek (8 000) ve katır (2 300) vardır. Arıcılık oldukça yaygındır (9 000 kovan, 56 t bal). İlde bulunan 9 milyon kadar tavuktan 22-32 milyon yumurta elde edilir. İpekböcekçiliği önemli bir yer tutar ve Sakarya ili Türkiye'de ikinci sırayı alır (Bursa birinci, Bilecik üçüncü). Artık bütünüyle japon kozası elde edilmektedir (1968'de 258 t). Balıkçılık, Karadeniz kıyısında, göllerde ve akarsularda yapılır. Sakarya ağzında merşin ve şıp balıklarından biraz siyah havyar elde edilir, tatlı su ıstakozu tutulur.

Sakarya ilinin çeşitli yerlerinde kurşun ve bakır yataklarına rastlanmıştır. Düzce'nin kuzeyindeki Çam dağında saklaçı bol demir yatakları bulunduğu biliniyor. Taş ocaklarına çok rastlanır. Akyazı ilçesinde Kuzuluk madensuyu işletilir.

Sakarya ilinde birkaç büyük sanayi kuruluşuyle çok sayıda küçük kuruluş vardır. Şeker fabrikası, 1953'te kuruldu; 1960'ta genişletildi. 24 Saatte 3 000 t pancar işler ve yılda 500 000 t pancardan 60 000 t şeker üretecek kapasitesi vardır. Demiryolu fabrikası, 1951'de vagon onarımı amacıyle kuruldu, 1963'te yolcu ve yük vagonu yapımına başladı. Ziraî Donatım fabrikası, 1916'da araba yapmak için kuruldu; bugün çeşitli tarım araçları yapım ve montajına geçmiştir. Otomobil lastiği fabrikası, 1963'te açıldı, 1968'de 407 000 dış ve 294 000 iç lastik imal etti. Bunların dışında un, yağ-sabun, kereste, nişasta, şeker melasından asit asetik (sirke), kontrplak, sandalye, çivi fabrikası ve yapımevleri sayılabilir.

Sakarya ilinde ulaşım, demiryolu ve karayollarıyle sağlanır. İzmit'ten gelen demiryolundan Arifiye'de Adapazarı'na giden 8,5 km'lik bir kol ayrılır (bu demiryolu 1899'da açılmıştır); bu hat Geyve boğazından Pamukova'ya geçer ve Mekece'de il topraklarından çıkar. İl toprakları üzerinde 322 km devlet yolu, 136 km il yolu (toplum 458 km), 868 km stabilize köy yolu vardır. İstanbul-Ankara karayolu il topraklarından geçer. Ayrıca Karadeniz kıyısında Karasu'ya ve güneyde Bilecik'e yönelen işlek yollar vardır.

Sakarya ilinin turistik bakımdan önemli sayılacak yerleri arasında Karadeniz plajları, Sapanca gölü yakınları, Justinianus'un 552-561 yılları arasında yaptırdığı Beşköprü var dır. (→ Bibliyo.) [M]

SAKARYA (Abbas), türk güreşçisi (Bursa 1911). İstanbul'da öğrenim gördü. Beşiktaş kulübüne girdi, güreşe burada başladı. 1932'de Millî Güreş takımına seçildi. Aynı yıl Balkan şampiyonasında 56 kilo şampiyonu oldu. 1933'te Rusya'ya giden Millî Güreş takımında yer aldı, burada yaptığı 6 müsabakanın beşini kazandı; yüzme müsabakalarında da millî formayı giydi ve atlama yarışmalarına katıldı. Tramplen ve kule atlamalarda da derece aldı. 1936 Berlin olimpiyadına katılan Güreş takımına girdi. Güreşi 1937'de bıraktı. Macaristan'a giderek Peşte'deki «Kraliyet Yüksek Beden Eğitimi enstitüsü»nü 1939'da bitirdi. Uzman üye olarak Güreş federasyonunda görev aldı (1940). 1943-1944 Yıllarında İstanbul üniversitesinde beden eğitimi öğretmenliği yaptı. Bu arada Suat Erler ile birlikte İstanbul Yüzme İhtisas kulübünü kurdu. (M)

Sakarya Meydan muharebesi, Kurtuluş savaşı sırasında Türklerle Yunanlılar arasında yapılan meydan muharebesi (23 ağustos - 13 eylül 1921). İkinci İnönü muharebesini Yunanlılara ağır kayıplar verdirerek başarıyle sonuçlandıran türk ordusu, İnönü-Kütahya-Döğer hattında yeniden savunma düzenine geçti. Yunanlılar, Anadolu'da kısa zamanda bir sonuç almak amacıyle üstün sayıdaki kuvvetlerini türk ordusunun güney kanadına saldırıya geçirdiler (10 temmuz 1921).

Türk ordusu bir hafta süren yorucu savaşlardan sonra üstün yunan kuvvetlerinin kuşatıcı çemberinden sıyrıldı ve daha elverişli bir savunma için Sakarya ırmağının gerisine çekildi.

Bu çekiliş, Eskişehir'den Sakarya'ya kadar geniş bir alanın Yunanlıların eline geçmesine sebep oldu. Yunanlıların, eksiklerini tamamlamak için Eskişehir-Afyon hattında 25 gün beklemesi, türk ordusunun çekilmesini kolaylaştırdı ve Sakarya gibi pek elverişli bir mevzide savunma için hazırlanmak imkânını verdi.

Sakarya Meydan muharebesi bölgesi, Sakarya ırmağıyle bu akarsuya karışan Ankara çayı ve Ilıca dereleri arasında 100 km genişliğinde bir cephe hattını kapsıyordu. Mevzinin ön hattından iç kısımlara doğru yükselen bu arazide savunmaya elverişli sırtlar bulunuyordu. Genellikle eğimli olan Sakarya mevzii, türk yedek kuvvetlerinin gereken bölgelere hızla yetişmesine imkân verecek durumdaydı. Hattın önünde Sakarya ırmağı, sağ kanadında harekâta zorluk gösteren engebeli arazi, güneydeyse Cihanbeyli ovası gibi çöl özelliği gösteren bir arazi, savunma yönünden yararlı engellerdi. Türk ordusu Sakarya gerisine çekilmekle Ankara Ana İkmal üssüne yaklaştı ve ihtiyaçlarını daha kolaylıkla sağlamak imkânını buldu. Cepheye dikey Polatlı-Ankara demiryolunun da ulaştırma yönünden özel bir değeri vardı. Yunanlıların Eskişehir-Seyitgazi-Afyon hattından Ankara yönünde ilerlemeleri halinde, Bursa ve İzmir'den 400-600 km'lik yolu aşarak ikmal yapmaları zorlaşacaktı.

Sakarya mevziinde, Garp cephesi birlikleri 25 temmuz 1921'den itibaren cephe kumandanlığının belirttiği savunma hatlarının tahkimine başladı. Yunanlılar saldırıya geçtiği zaman Beylikköprü ve Kavuncu köprüsü doğusunda ve daha doğuya doğru bazı bölgelerde zayıf piyade siperleri meydana getirilebildi. Bu mevkiler muharebe başladıktan sonra basit ve zayıf sahra mevzileriyle tahkim ve takviye edildi.

İki tarafın da karşılıklı saldırılarla ilerleyebildikleri 20 km'lik alanda muharebe, genellikle açıkta ve bir boğuşma şeklinde oluyordu. 25 Temmuz 1921'den Sakarya muharebesinin başladığı 23 ağustos 1921'e kadar geçen dönemde en önemli olay, Büyük Millet meclisince Başkumandanlık kanununun kabul edilmiş olmasıdır. Bu görev 5 ağustos 1921'de Atatürk'e verildi. Atatürk bu tarihten itibaren ordunun emir ve kumandasını üstüne aldı, millete ve orduya birer bildiri yayımladı. Bu bildiride özellikle yunan ordusunun Anadolu'nun içinde yenilgiye uğratılması zamanı geldiğini söyledi ve bütün milletin, manevî ve maddî kuvvetini kullanarak vatanseverliğini göstermesini istedi. İlk iş olarak askerlik çağında olanlar silâh altına alındı, cepheye sevkedildi ve er ihtiyacının tamamlanmasına çalışıldı. Genelkurmay başkanlığıyle, Millî Savunma bakanlığı, Başkumandanlık karargâhını meydana getiriyordu. Bu iki makamın ortak çalışması ve Başkumandanlığın öteki bakanlıklarla olan işlemlerinin yürütülmesi amacıyle karargâhta ayrıca bir büro kuruldu. Başkumandana, Türkiye Büyük Millet meclisinin bütün askerî yetkileri verildi.

Atatürk başkumandanlığı eline aldıktan sonra ordunun er ihtiyacından başka silâh, ulaştırma araçları, yiyecek maddeleri, elbise ve öteki ordu malzemesi ihtiyacının sağlanması için gereken tedbirleri aldı. Alınan tedbirlerin başta geleni «Tekâlifi Milliye emirleri» («Halktan alınacak bütün vergilerle ilgili emirler») adı altında yapılan yayınlardır: **1.** her ilçede «tekâlifi milliye komisyonu» kuruldu ve bu komisyonların çalışmalarıyle elde edilenlerin ordunun çeşitli kısımlarına dağıtımı düzenlendi; **2.** vatanda her hane, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayarak bu komisyonlara verecekti; **3.** tacirlerin ve halkın elindeki birçok giyecek maddesiyle yük hayvanları için gerekli eşyanın yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere, elkonuyordu; **4.** bazı yiyecek ve temizlik maddelerinin yüzde kırkı komisyonlar emrine verildi; **5.** ordu ihtiyacı için alınan ulaştırma araçlarından başka ahalinin elinde kalan ulaştırma araçlarıyle ayda bir defa olmak üzere ücret verilmeden 100 km'ye kadar askerî ulaştırmaya yardım edilecekti; **6.** ordunun giyim ve iaşesine yarayan sahipsiz mallara elkonuldu; **7.** halkın elinde savaşta kullanılmağa elverişli silâh ve cephanenin üç gün içinde komisyona teslimi istendi; **8.** akaryakıt ve yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, çeşitli yağlar ve yapıştırma malzemesi, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel ve benzeri malzeme, sülfürik asit stoklarının yüzde kırkının komisyonların emrine verilmesi emredildi; **9.** demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, araba yapanlar ve bunların imalâthaneleriyle işyerlerinin iş hacmi, kasatura, kılıç, mızrak, eyer yapabilecek sanatkârların adları yazılarak miktar ve nitelikleri tespit ediliyordu; **10.** halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyle kağnı arabalarının bütün donatım ve hayvanlarıyle birlikte binek ve top çeken hayvanlar, katır, deve, eşek miktarlarının yüzde yirmisine ordu noksanlarının ikmali için elkonuyordu. Bu emirlerin zamanında emniyetle yürütülmesine destek olmak üzere Ankara, Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerinde İstiklâl mahkemeleri kuruldu. Bu kararlarla türk ordusunun önemli ihtiyaçlarının bir kısmı sağlandı. Ayrıca, Sakarya'da kesin sonuç alınacağı düşünülerek öteki cephelerden ve Merkez ordusundan bu savaşa yetişmesi mümkün olan birlikler hızla Sakarya'ya getirilmeğe başlandı. Güney cephesindeki 2. Kolordunun 5. ve 9. Tümenleri muharebe başlamadan birkaç gün önce Akşehir üstünden ordunun sol kanadına alındı. Bu arada Merkez ordusundan da 18. Tümenle 47. ve 48. Piyade alayları alınarak cephe gerisinde Sincanköy'e getirildi. Cepheden geriye doğru menzil hizmetleri de düzenlendi; Ankara'da hastahaneler hazırlandı.

Yunanlılar, Eskişehir-Kütahya muharebesinde aldıkları sonucu bir zafer sayıyorlar, türk ordusunu son bir darbeyle yok ederek Ankara'yı ele geçirmek ve Sevr antlaşmasını Türkiye'ye daha ağır şartlarla kabul ettirmek istiyorlardı. Bu sonuca var-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

mak için de askerî harekâtın devamında kesin zorunluluk görüyorlardı. Yunanlılar, Eskişehir ve Kütahya muharebesinden sonra Eskişehir bölgesindeki 25 günlük duraklama döneminde noksanlarını tamamlamağa çalışırken menzillerini de düzenlediler. O zamana kadar Afyon-İzmir hattına dayanan ulaştırma hatlarına, Bursa-Eskişehir yolunu da kattılar. 14 Ağustos 1921'de asıl kuvvetleriyle Eskişehir-Seyitgazi doğusundan Sakarya'ya doğru ileri harekete geçtiler.

Sakarya muharebesinde türk ordusunda 55 000 piyade tüfeği, 241 ağır makineli tüfek, 164 top vardı. Yunanlılar top ve piyade tüfeği yönünden de iki kat üstündüler. Yunan ordusunun 6 000 hafif makineli tüfeğine karşılık türk ordusu bu önemli silâhtan hemen bütünüyle yoksundu. Süvari üstünlüğü türk ordusundaydı. Sakarya doğusunda bulunan türk ordusunun ileri sürülen örtme birlikleri Mihalıçcık-Sarıköy-Sivrihisar genel hattında bulunuyordu. Yunanlılar esas muharebenin bu hatta yapılacağını sanıyorlardı. Bununla birlikte, Garp Cephesi kumandanlığı Yunanlıların 20 günden beri devam eden hava keşifleri ve istihbarat faaliyetine rağmen, gerçek amaç ve tertibatını gizlemişti. Yunanlılar Mihalıçcık-Sarıköy-Sivrihisar hattına vardıktan sonra gerçeği anladılar ve ondan sonra kendilerine zaman kaybettiren yeni bir düzenle Sakarya'ya doğru yürüdüler; türk örtme birlikleri Sarıköy-Sivrihisar hattına varan yunan ordusunu oyalayarak Sakarya gerisine, asıl mevzilerine çekildi. 23 Ağustos 1921'de Sakarya mevzii önünde her iki taraf arasında çatışma başladı. Yunanlıların amacı Kütahya-Eskişehir muharebesinde olduğu gibi türk ordusunun sol kanadını geniş bir kuşatma çemberi içine alarak yok etmek ve güneyden en kısa yolla Ankara'ya varmaktı. 23 Ağustos 1921'de türk savunma hattı önünde saldırı düzenine giren Yunanlılar 24 ağustostan itibaren iki kolorduyle türk merkez sol kanadına, bir kolorduyle de Kavuncu köprüsü kuzeyinden saldırıya geçti; 24-25 ağustos'ta kanlı savaşlar oldu. Bazı mevziler birkaç defa el değiştirdi. 26 Ağustosta Yunanlılar, sağ kanattaki 2. Kolordularıyle kuşatma harekâtına girişti ve Türk Garp cephesi birliklerinin merkez bölgesine de yüklendiler. Türk merkez bölgesi mevzileri Haymana yakınındaki Çal dağına doğru uzayan sırtlardaydı. Çal dağı ele geçerse türk ordusu yarılmış olacaktı. 27, 28 ve 29 ağustosta savaşlar bütün şiddetiyle devam etti. 30-31 Ağustosta Yunanlılar sol kanattaki Türk Birinci grubu karşısında kuşatmayı başaramadıkları için, cephenin önemli parçası olan merkez kısmını yarmağa çalıştılar ve Çal dağını ele geçirdiler. Başkumandanlık, bölgenin öneminden dolayı iki tümenlik Çal grubunu kurdu ve karşı saldırıyle Çal dağını geri aldı.

Yapılan yunan karşı saldırısıyle dağın hâkim noktası tekrar Yunanlıların eline geçti. Türk birlikleri dağın doğu eteğinde tutundu ve yunan saldırısı durduruldu. 31 Ağustos akşamı bütün cephede yunan ordusunun saldırı hızında bir gerileme görüldü. Türk ordusunu ağır yenilgiye uğratmak için uygulanan planın başarıya ulaşamadığı bütün cephe boyunca saldırının zayıflamış olmasından anlaşıldı. Bu başarının başlıca sebepleri, türk ordusunun daha harekâtın başında yunan harekâtının hedef ve amacını doğrulukla tahmin etmesi, Garp cephesi birliklerinin buna göre düzenlenmiş olması, sol kanattaki yunan kuşatmasının cephe muharebesine çevrilmesi ve başkumandanlık emrindeki yedeklerin harekâtıyle Yunanlıların girme ve yarma yaptığı cephe hatlarının tıkanmasıydı.

31 Ağustostan 7 eylüle kadar bütün cephelerde saldırılar eski hızını kaybetti, 7 eylülden itibaren de Yunanlılar sol kanattan kuvvetlerini çekmeğe başladı. Türk uçakları günde birkaç uçuş yaparak grupların çekilme yönlerini takip etti. 10 Eylülde türk sağ kanadının Polatlı bölgesindeki mürettep kolordusu 15., 23., ve 57. Tümenlerle takviye edilerek Beylikköprü doğrultusunda karşı saldırıya geçti. Duatepe ele geçirildi, bu bölgedeki yunan kuvvetleri geri püskürtüldü, aynı zamanda merkez ve sol kanatta da türk saldırıları başladı. 12-13 eylül gecesi Sakarya doğusundaki arazi Yunanlılardan geri alındı.

Yunanlılar Sakarya batısından Eskişehir'e doğru çekilirken türk süvarileri yunan ordusunun yanlarına, gerilerine ve içlerine girerek kayıplar verdirdiler. Zamanın darlığından dolayı muharebe başlamadan önce ordunun eksikleri tamamlanamadığı için, yunan ordusunun Sakarya'dan çekilişinde tam bir takip yapılamadı.

Sakarya muharebesinde türk ordusunun ikmal, beslenme ve sağlık hizmetleri, içinde bulunulan şartlara göre iyi yapıldı. Askere muharebe sırasında düzenli olarak sıcak yemek verildi. Hafif yaralanan subay ve erler yaraları sarıldıktan sonra kıtalarına gönderildiler ve bunların tedavilerine buralarda devam edildi. Sakarya'da yara almayan piyade subayı çok azdır. Bir kısım piyade ve makineli tüfek bölük kumandanları yedek piyade üsteğmenleriydi. Sakarya'da en büyük zorluklardan biri de hava gücünün yetersizliğiydi. İki tayyareyle günde iki üç defa uçuş yapılmış ve böylece yunan ordusunun durumu izlenmişti. (M)

SAKAR yokuşu, Muğla - Marmaris yolunun Gökova'ya indiği kesim. Ovaya ve Gökova (Kerme) körfezine hâkimdir. (M)

SAKASENE. Esk. coğ. Doğu Anadolu'da, Hazar denizine dökülen Aras (Arakses) ırmağı üzerinde şehir. (M)

SAKAT sıf. (ar. *sakat*). Vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan (canlı): *Ben gördüğünüz gibi, bir sakat askerim. Bu köye çekilmiş oturuyorum ve size askerlerinizin, köylülere ettikleri ezadan şikâyete geliyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Vapurdaki milletlerin yarısı hasta, yarısı sakat... Sakatların yüz altmışı, iki gözleri kör sakatlar...* (Kemal Tahir). || Hasta veya kusurlu olan: *Onun kolu sakattır.* || Kötü, işe yaramaz, hatalı: — *Acele etmeyin! Daha çok eksik, çok sakat tarafı var* (A. H. Tanpınar). *Sakat masa. Sakat iskemle.*

◆ **İ.** *Esk.* Bir şeyin işe yaramaz kısmı. || Kötü ve yararsız şey. || Yanlış.

— Huk. *Sakat ve eski hükümlü çalıştırma,* gerek sakat, gerek işledikleri suçun kefaretini çarptırıldıkları cezayı çekerek ödemiş olan eski hükümlülerin haysiyetli bir şekilde yaşamalarını sürdürebilmeleri için belli nitelikleri taşıyan işyerlerinde çalıştırılmalarının devletçe işverenlere yüklenmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Sakat ve eski hükümlüleri çalıştırma* mecburiyeti 1575 sayılı İş kanunuyle düzenlenmiştir. Daha önce 931 sayılı İş kanununda da bu konuda bir hüküm vardı. Anayasa mahkemesi tarafından «şekil noksanlığı» sebebiyle iptal edilen 931 sayılı kanun ile onun yerini alan 1475 sayılı İş kanununun sakat ve eski hükümlülerin çalıştırılması konusundaki sistemlerinde esas itibarıyle ayrılık yoktur. Tek önemli ayrılık sistemin işleyebilmesini sağlamak üzere 931 Sayılı kanunda tüzük çıkarılması öngörülmüşken, 1475 Sayılı kanun yönetmeliği yeterli görmüştür.

Sakat ve eski hükümlü çalıştıracak işyerinde en az elli işçi çalışır. Bu şartla ve her tam elli işçiye karşılık bir sakat ve bir eski hükümlü; işçi sayısının yüzden fazlası için her yüz işçiye karşılık iki sakat ve iki eski hükümlü çalıştırmak mecburiyeti vardır.

Çalıştırılacak işçilerin hangi işkollarında ve hangi işlerde çalışabilecekleri çıkarılacak bir yönetmelikle tespit edilir. Ayrıca bu yönetmelik İş kanununa bağlı olmayan genel ve katma bütçeli dairelerle mahallî idareler işçilerinin de nerelerde ve hangi şartlarla çalışacaklarını tespit eder. Bu yönetmelik henüz çıkmamıştır. Kanunun getirdiği bu hükümle işverenlerin diledikleri muhtevada (iş şartları v.b.) sözleşme kurma serbestlikleri sınırlandırılmış olmaktadır. Bununla beraber özellikle sakatların iş kazası sonucu sakat kalmış oldukları düşünülür, sakat ve eski hükümlüleri çalıştırma mecburiyetinin çalışma güçlükleri çeken fertlere onurlu yaşamak imkânı olanağı vererek memnun olmayanların sayısını azaltacağı kabul edilirse, çok küçük bir oranda sözleşme kurma hürriyetinin sınırlandırılması hoş karşılanabilir. Sakat ve eski hükümlü çalıştırma zorunluğuna uymayan işveren ve işveren vekilleri için 1475 sayılı İş kn. md. 98/VIII'de her bir sakat ve eski hükümlü için 500 liradan 1 000 liraya kadar para cezası öngörülmüştür. (ML)

SAKATA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Yamagota ili), Japon denizi kıyısında, Mogami ırmağının ağzında; 57 700 nüf. Metalürji sanayii. Lake. Limandan pirinç ve kereste ihraç edilir. (L)

Saka takvimi, Hindistan'da M.S. 78-79'-da kullanılmağa başlanan takvim. Sakalarla ilgili olduğu sanılır. (Milâdî tarihi belirtmek için Saka takviminin gösterdiği tarihe 78 eklenir.) Hindistan'da XI. yy.da kullanıldığı anlaşılan Saka takvimi, Güneydoğu Asya'daki hintlileşmiş devletlerce de benimsendi; özellikle VII. yy.da olmak üzere bu devletlerin en eski yazıtlarında kullanıldı. (L)

SAKATAT çoğl. i. (ar. *sakat* > *sakta*'dan *sakaṭāt*). Kesilmiş hayvanın ciğer, işkembe v.b. iç organlarıyle başına ve ayaklarına verilen genel ad. || *Esk.* (Genellikle konuşmada, sözde yapılan) Yanlışlar, eksikler.

— ANSİKL. *Sakatat* dil, beyin, böbrek, yürek, karaciğer gibi yenebilen iç organlardır. Et kadar besinli, vitamin yönünden etten de üstün ve daha ucuz satılan gıda maddeleridir. Özellikle karaciğer, besin yönünden ötekilere üstündür. Sakatatta protein, vitamin, fosfor ve demir bulunur. Karaciğerde bol miktarda A ve B vitaminleri, ötekilerinde daha çok B vitaminleri bulunur. Sakatat haşlama, kızartma, ızgara yapılarak çeşitli şekillerde değerlendirilir.

◆ **Sakatatçı** i. ve sıf. Sakatat satan (kimse). [M]

SAKATÎ sıf. (ar. *sakat*'tan *sakatî*). *Esk.* Kötü, bozuk mal satan (kimse). || Çok yanlış yapan (şair veya yazar). [M]

SAKATLAMA i. (*sakatlamak*'tan *sakatlama*). Sakatlamak eylemi; bir el veya ayağı yahut vücudun herhangi bir parçasını kopartarak ya da biçimini bozarak görev yapamaz duruma getirme.

— Ask. *Bilerek kendini sakatlama,* bir askerin, askerlik yükümlülüklerinden kurtulmak amacıyle, kendini sakatlayarak hizmete elverişsiz duruma getirmesi. (Kanunlara göre suç olan bu eylemin, savaş ve barış zamanlarında değişik cezaları vardır.)

— Etnogr. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Başkasını sakatlama.* Bk. MÜESSİR *fiil.*

— Psikiyatr. *Sakatlama fiili,* saldırganlık içgüdüsünün aşırılığı ve sapması sonucu olan sakatlama, özellikle yapısal bakımdan sapıklarda görülür; cinsel sapıklıklarla (sadizm) birlikte olabilir. (Kendi kendini sakatlama, bir çıkar sağlamak için hastalık numarası yapanlarda, bazı sapıklarda [mazoşistler], saplantılı ve endişeli kimselerde [bu gibiler için kendini sakatlama fiilinin gerçekleştirilmesi, bir çeşit patlak verme ve

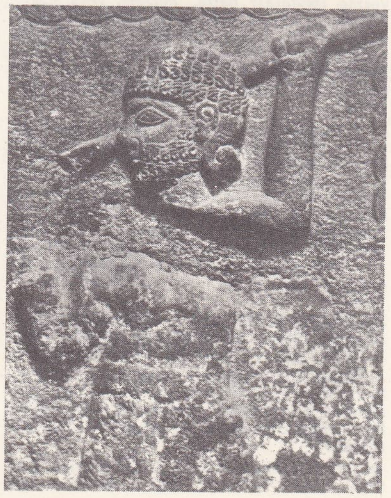

SAKÇAGÖZ
alçak-kabartma

Foto. MEYDAN

SAKÇAGÖZ heykel kaidesi geç hitit devri, Gaziantep

boşalma yoludur] ve nihayet özellikle bir endişe içtepisi dolayısıyle melankoliklerde görülür.)

— ANSİKL. Etnogr. *Sakatlama*'nın birçok çeşidi vardır. Bunlar arasında da en çok görülenler, cinsel sakatlamalar, diş sakatlamaları ve kafa sakatlamalarıdır. Cinsel sakatlamaların büyük bir çoğunluğunun gerekçesi, bir dine veya topluluğa kabul edilmek için gerekli şartları yerine getirmektir. Diş sakatlamalarının birçoğu da aynı gerekçeyle yapılır. Kafa sakatlamalarının amacı ise bölgeden bölgeye değişiklikler gösterir.

Cinsel sakatlamalar arasında en sık rastlananı sünnettir. Erkekler için ayrıca, penisin alt yüzünü siyek borusuna kadar yarmak işlemi de uygulanır. Bu uygulama avustralya halklarında vardır ve büluğ çağına gelmiş olan gençler içindir. *Kamalama* adı verilen işlem ise siyek borusuna ağaç bir kama sokmaya dayanır ve bunun cinsel yeteneklerі arttırdığına inanılır. Bu arada, tam veya yarım iğdiş etmeyi de anmadan geçmemek gerekir. Ayrıca, erkeklerde olduğu gibi kadınların cinsel organları da sakatlanır.

Diş sakatlamaları bazen bir dine veya benzeri bir topluluğa kabul edilme töreniyle ilgilidir (Avustralya). Ama diş sakatlamanın bir ceza olarak yapılması da mümkündür (And dağları). Kısaca söylemek gerekirse, sebepler çeşitlidir. Ayrıca, diş konusundaki sakatlamalar arasında da bazı farklar vardır. Meselâ, diş sökme yalnız kesici dişler için uygulanır. Diş törpüleme ise, sivriltme (bileme), bir veya daha çok sivri uç verme (testere); balta, mazgal veya çekiç biçimi tarzlarında olabilir. Dörtgen veya daire biçimli kakma ise bir maden parçası veya kıymetli bir taşla yapılır. Diş sakatlamalarına çok sık rastlanır; ama diş kakma ancak Güney ve Orta Amerika'da yaygındır.

Kafa veya kafatası sakatlamaları ise, kafatası biçimi değiştirmeleri, kafa delmek ve kafa derisini yüzmektir. Kafa delme özellikle Güney Amerika ve Polinezya'da yapılır ve hekimlikle ilgili bir gerekçeye dayandığı sanılmaktadır. Kafa derisinin yüzülmesi ise genellikle yalnız Kuzey Amerika'ya özgü bir gelenekti. Güneydoğu Asya yarımadasında ve Okyanusya'da bir erkeklik gösterisi olan kafatası avcılığı da bu geleneğe benzer. (LM)

SAKATLAMAK geçl. f. (*sakat*'tan *sakat-la-mak*). Sakat hale getirmek, sakat etmek. || *Teşm. yol.* Bozmak: *Kumaşı sakatlamak.*

— Binic. *Bir hayvanı sakatlamak,* aşırı bir çabaya zorlamak ve gerekli bakımı göstermemek yüzünden, hayvanda bazı özürler ortaya çıkmasına ve topallamasına yol açmak.

◆ **Sakatlanmak** dönşl. f. Sakat hale gelmek: *Doğru yürüsek atların ayakları sakatlanacaktı* (Ömer Seyfeddin). *Duvardan düşünce belkemiği sakatlandı.* (M)

SAKATLANMA i. (*sakatlamak* > *sakatlanmak*'tan *sakatlan-ma*). Sakat hale gelme.

— Biyol. Bir organın veya organ parçasının yenilenemeyecek veya onarılmayacak şekilde kaybolması.

— ANSİKL. Biyol. *Sakatlanma,* doğuştan değil, sonradan olan bir olaydır. Deney gözlemler, sakatlanmanın ana veya babadan yavruya geçmediğini apaçık göstermektedir. Fare ve sıçan yavrularının kuyruğu, art arda birçok dölde (farelerde 12 döl) kesilmiş, fakat yavruların hepsi kuyruklu doğmuştur. Çok eski zamandan beri birçok toplumda uygulanan buna benzer işlemler (sünnet, çinli kadınların sakatlanmış ayakları, kesici dişlerin çekilmesi, dudak, çene ve kulakta açılan delikler) sakatlığın nesilden nesle geçmediğini ve her nesilde bu işlemlere yeniden başvurmak gerektiğini göstermektedir. Soydan geçme bazı sakatlanma örnekleri görülmüşse de yapılan incelemeler sonunda bunların düpedüz rastlantı olduğu anlaşılmıştır. Sakatlanmaların irsî olmaması, sonradan edinilen bedenî karakterlerin irsî olmadığını gösteren kanıtlardan biridir. (L)

SAKATLIK i. (*sakat*'tan *sakat-lık*). Sakat olma hali: *Burada insan, olduğu gibi, bütün hususiyetleriyle, kabahatleriyle, sakatlıklarıyle kabul ediliyordu* (A. H. Tanpınar). *Şube reisi, bu gibi sakatlıkları olanların henüz silâh altına alınmadığını söyledi* (Sabahattin Ali). *Burada, sakatlık hemen herkese mahsus bir hal gibidir* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Teşm. yol.* Kusur, yanlışlık, hata: *Kumaşın sakatlığı.* || Kaza, terslik.

— Patol. Sakat olan bir kimsenin veya organın durumu. || *Fonksiyonel sakatlık,* bir kol veya bacağın, yahut bunlardan herhangi bir parçanın, kırık, felç, ankiloz v.b. bir sebeple kısmen veya tamamen görev yapamaması. (ML)

SAKAYAN çoğl. i. (ar. *saḳḳā*'dan osmanlıca *saḳā* > *saḳāyān*). Sakalar, su taşıyan kimseler.

— Teşk. tar. *Sakayanı matbahı âmire,* osmanlı saray mutfaklarındaki sakalara verilen ad. (Görevleri, saray mutfaklarına gerekli suyu sağlamaktı.) || *Sakayanı simi hassa,* sarayda, Divanı Hümayunda hizmet gören sakala. (*Sim sakalar* veya *Divanı Hümayun sakaları* da denirdi.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Sakayanı simi hassa*'nın sayısı önce 12 kişiydi; daha sonra 35'e çıkarıldı. Divanı Hümayunun toplantı günleri hizmet ederlerdi. Sonraları gümüş kaplarda taşıdıkları sularla Hırkai Şerif dairesini yıkamakla görevlendirildiler. Sim Sakaları ocağı denilen kışlaları, Ayasofya camii yakınlarındaydı. Ayrıca Topkapı sarayının «birinci yer» denilen kısmında, bir odaları vardı. (M)

SAKAYLAR, Malezya'da halk; Pahang eyaleti dağlarında, Kinta bölgesinde (Perak) ve Neggir vâdisinde (Kelantan) yaşar. Malezyalıların iç kısımlara püskürttüğü kabileler avcılık ve devşirmecilikle geçinir; bazıları ise pirinç, manyok, Japon patatesi ve şekerkamışı tarımı (gezgin tarım) yapar. Sakaylar dravid öncesi halkların soyundandır. (L)

SAKB i. (ar. *şaḳb*). *Esk.* Delme, delik açma. || Delik. (M)

SAKÇAGÖZ veya **SAKÇAGÖZÜ,** Akdeniz bölgesinde (Gaziantep ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, İslâhiye ilçesi) bucak; 11 360 nüf. (1965); 14 köy. — *Bucak merkezi,* 2 413 nüf. (1965) İslâhiye-Gaziantep asfalt yolu üzerinde; yüksl. 725 m.

— Arkeol. Eskiçağda kuzeyde Gurgum prensliği, güneyde Samal prensliğine bağlı bulunduğu sanılır. Bugüne kadar antik adı tespit edilemeyen şehirde 1907, 1908 ve 1911'de J. Garstang tarafından kazılar yapıldı ve birbirine yakın üç höyük araştırıldı: batıda Songrus höyüğü, ortada Cobahöyük ve doğuda Keferdis höyüğü. Songrus höyüğünde yapılan kazılarda önemli bir kültür kalıntısı tespit edilemedi. Önemsiz olan Keferdis höyüğünde yüzeysel bir araştırma yapıldı. Cobahöyük'te yapılan kazılar sırasında Aramî devrine ait dolomit taşından yapılmış heykeller bulundu; Neolitik çağa kadar bir yerleşme tespit edildi. Neolitik çağın özelliği, değişik iki vazo türünde görülür. Birinci tür vazolar, siyah renklidir; üstleri çizgi tekniğinde geometrik motiflerle süslenmiştir. Kazılar sırasında ayrıca çok sayıda ok ucu ve taş âlet ele geçirildi. Beş kenarlı bir görünüşü olan kale duvarları Aramî devrine aittir (M.Ö. IX. yy.ın sonları). Kalenin güneybatı cephesinde yer alan büyük kapı, insan figürleriyle süslüdür. Bu figürlerin sakalları Suriye-Aramî üslûbundadır. Çevre duvarlarının kuzeydoğusundaki yapı M. Ö. VIII. yy.a aittir. Bu yapı Samal kralı Bar-Rekub kültür safhasına ait heykellerle süslüdür. Kale alanının orta kısmında yer alan ve batı-doğu yönde uzanan yapı, Roma çağına aittir. Güneybatı yönünde uzanan çevre duvarları çok kalındır ve bunların üzerlerinde kuleler yükselir. (M)

SAKELLİON i. («hazine» anlamında yun. k.). Bizans'ta ve Roma kilise hiyerarşisinde haznedar. (L)

SAKETE, Dahomey'de kasaba, Güneydoğu idare bölgesinde ilçe merkezi, Porto-Novo'nun kuzeyinde; 15 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

SAKF i. (ar. *saḳf*). *Esk.* Dam, çatı: *Gâh bir sakfı çökük hanenin altında koşar / Gâh bir mabed-i fersudenin üstünden aşar* (M. Â. Ersoy). *Ey sakfı çökük medreseler, mahkemecikler / Ey servilerin zıll-i siyahında birer yer temin edebilmiş nice bin sail-i sâbir* (Tevfik Fikret). || Tavan. (M)

SAKHLİKİS (Stephanos), XV. yy. sonunda yaşamış giritli yazar. *Graphai kai Stikhoi kai Hermeneiai* (Yazılar, Mısralar, Yorumlar) ve *Graphai kai Stikhoi kai Hermeneiai eti kai Aphegeseis* (Yazılar, Mısralar, Yorumlar ve Anlatılar) adlı iki eseri vardır; bu eserlerde tenkitler yaparak ve öğütler vererek devrinin âdetlerini anlatır. (L)

SAKIB sıf. (ar. *şaḳb*'dan *şāḳıb*). *Esk.* Delen, delik açan, delip geçen. || —*Mec.* Çok parlak, ışıklı, aydınlık. || Etkili. || **İ.** [*Sakıp* şeklinde] Erkek adı. || *Necm-i sakıb.* Bk. NECM. || *Akl-ı sakıb,* etkili akıl. || *Fikr-i sâkıb,* parlak düşünce, etkili fikir. (M)

SAKIB EFENDİ, türk hekimi (Ahıska, Gürcistan 1736 - İstanbul 1852). İstanbul'a geldi. Karamustafapaşa medresesinde okudu, tıp öğrenimi yaptı. Süleymaniye camii karşısındaki Tıphane'de tıp dersleri verdi. (M)

SAKIB MUSTAFA Şeyh, türk şairi (İzmir ? - Kütahya 1735). Köprülüzade Mustafa Paşanın yanında öğrenim gördü. Sonra Edirne'ye gitti. Mevlevî tarikatına girdi. Konya'da bir süre Mevlânâ türbesinde hizmet etti. Hayatının son yıllarında Kütahya mevlevî dergâhı postnişinliğine getirildi. Eserleri: *Divan; Sefine-i Nefise-i Mevleviye* (Mevleviliğin Güzel Gemisi) [mevlevî ulularının hayat hikâyelerini içine alır]. (M)

SAKIN ünl. (*sakınmak*'tan). Olacağından korkulan bir şeyi haber vermek veya bir hareketin yapılmasını önlemek amacıyle, «katiyen, aman dikkat et, dikkatli ol» anlamında, bir kimseyi uyarmak için söylenir: *Şayet ki, sizlerden rehin isterlerse sakın vermeyiniz* (Cevdet Paşa). *Şimdi sende benim yüz otuz liram var değil mi? Sakın unutma ağa!* (B. Felek). || *Sakın ha!,* yapılması istenilmeyen bir davranışa engel olmak amacıyle söylenir. (M)

SAKINCA i. (*sakınmak*'tan *sakın-ca*). *Yeni.* Çekinilmesi, dikkatli olunması gereken, sakınmayı gerektiren hal: *Oraya gitmenizin hiç bir sakıncası yoktur. Eşanl.* MAHZUR.

◆ **Sakıncalı** sıf. Sakıncası olan. *Eşanl.* Mahzurlu. (M)

SAKINGAN sıf. (*sakınmak*'tan *sakın-gan*). Korka korka hareket eden, çok sakınan, her şeyden çekinen (kimse): *Sakıngan bir adam. Esk.* Müctenip.

◆ **Sakınganlık** i. Sakıngan olma durumu. (M)

SAKINIM i. (*sakınmak*'tan *sakın-ı-m*). Fiz. Bk. KORUNUM.

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

SAMSUN

Atatürk anıtı

genel görünüş

tütün kurutulması

Karadeniz sahillerinin tipik evlerinden

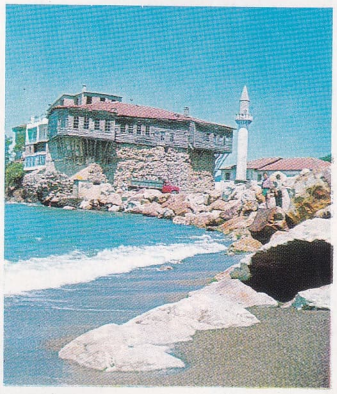

Çarşamba'dan bir görünüş

Samsun sahil yolu

Foto. H. Gürsel, G. Kuyumlu (MEYDAN)

Atatürk bulvarı

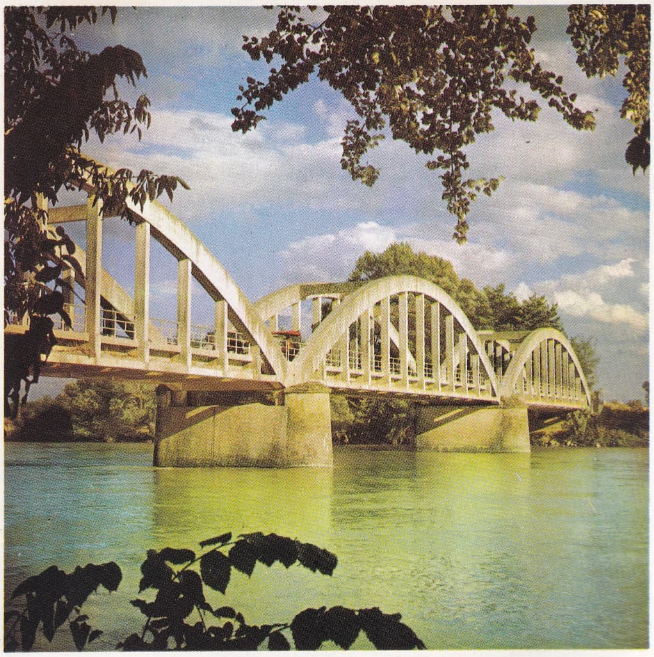

Sakarya köprüsü (Eski İstanbul - Ankara yolu üzerinde)

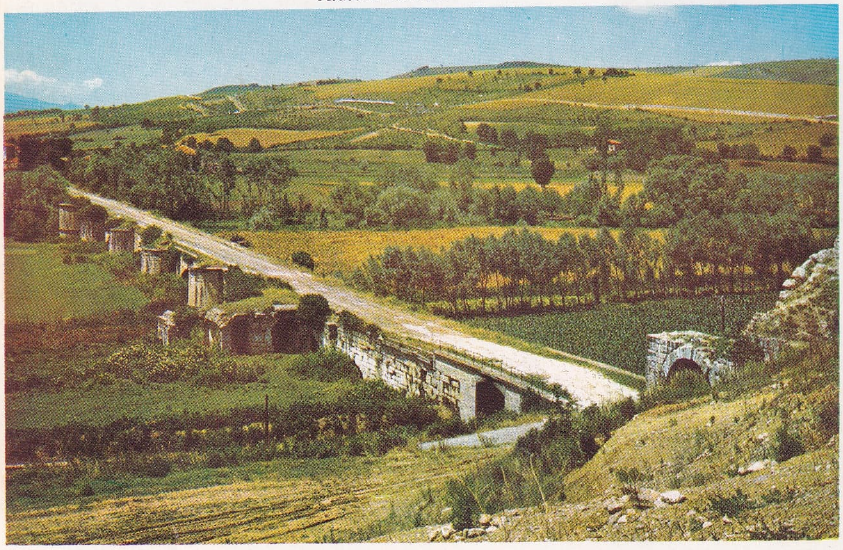

Jüstinyen köprüsü

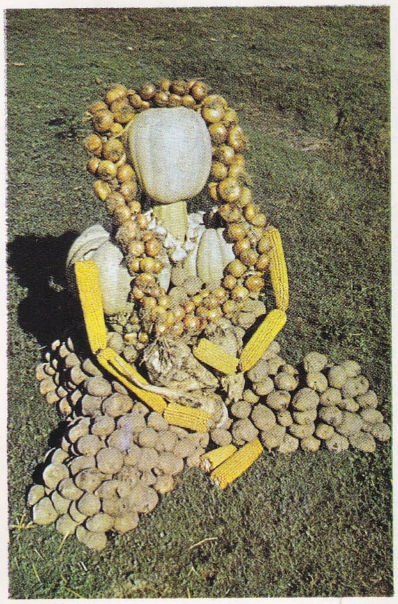

Sakarya çevresi ürünlerinden (patates, soğan, kabak ve mısır)

SAKARYA

Geyve boğazı

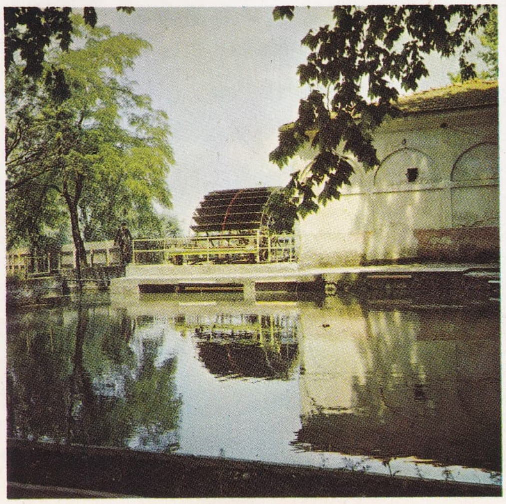

Çark suyu

SAKINMA i. (*sakınmak*'tan *sakın-ma*). Sakınmak eylemi.

— DEY. *Sakınması olmamak,* hiç bir şeyden korkusu olmamak, hiç bir şeyden çekinmemek. *Mec.* Hatır gönül dinlemeden hareket etmek, pek saygısızca davranmak. (M)

SAKINMAK dönşl. f. (esk. türk. k.). Herhangi bir sebepten ötürü bir şeyden kaçınmak, bir işi yapmaktan çekinmek, uzak durmak: *Muaviye,* [...] *kendisinin akranı olan kibar-ı Benî Ümeyyeden dahi sakınırdı* (Cevdet Paşa). *Çıplaklık konusunda, bunca yıllık karısı Nermin'den sakınacak kadar utangaçtı* (Kemal Tahir). *Harama el uzatmaktan sakınmak. Esk.* İçtinap etmek. || Başa gelebilecek bir kötülüğü önlemek amacıyle tedbir almak, tedbirli davranmak: *Terliyken soğuk su içmekten sakınmak. Denizde fazla açılmaktan sakınmak.* || Korumak, esirgemek, gözetmek: *Sakınılan göze çöp batar* (Atasözü).

SAKINTI i. (*sakınmak*'tan *sakın-tı*). *Yeni.* Olabilecek bir duruma karşı alınan tedbir. *Eşanl.* İHTİYAT. (M)

SAKIRDAMAK geçz. f. (onomatope *sakır*'dan *sakır-da-mak*). [Korku veya üşüme sebebiyle] Şiddetle titremek. (M)

SAKIRGA i. (esk. türk. *sakırku* veya *sakırga*'dan). Koyun, köpek v.b. bazı hayvanların derisine yapışarak kanlarını emen, ufak, asalak böcek, kene. (M)

SAKIRGA HUMMASI i. Tıp. Bk. KENE *humması.*

SAKIR SAKIR zf. (onomatope *sakır*'dan). Uzun süren, şiddetli ve aralıksız bir titremeyi anlatmak için kullanılır. (M)

SAKIRTI i. (onamatope *sakır*'dan *sakır-tı*). [Korku veya soğuk sebebiyle] Şiddetle titreme. (M)

SAKIT sıf. (ar. *suķūt*'tan *sāķıt*). *Esk.* Düşen, düşmüş. || Hükmü kalmamış, eski önemini yitirmiş. || Vakitsiz olarak rahimden düşen (çocuk). [*Eşanl.* DÜŞÜK.] || *Sakıt olmak,* düşmek: *Hakir olduysa millet şanına noksan gelir sanma / Yere düşmekle cevher sakıt olmaz kadr ü kıymetten* (Namık Kemal). || *Cenin-i sakıt.* Bk. CENIN.

◆ **İ.** Huk. *Esk.* İslâm miras hukukunda (feraizde) daha yakın mirasçı bulunduğu için mirastan uzaklaştırılmış (hacbolunmuş) kimse.

◆ **Sakıta** sıf. *Esk.* Sakıt'ın dişili. || *Ahkâm-ı sakıta,* geçersiz hükümler. || *Kavanin-i sakıta,* yürürlükten kalkmış olan kanunlar. (M)

SAKIT. Bk. MARŞ.

SAKIZ i. (esk. türk. k.). Bazı ağaçların, özellikle sakız ağacının, çiğnendiği vakit yumuşayan, hoş kokulu, sarımtırak beyaz renkli reçinesi: *Dilimle damağıma hafif dokunuyorum, çok ince bir sakız lezzeti var* (A. H. Tanpınar). || *Sakız bademi,* ince kabuklu badem. || *Sakız çiğnemek,* sakızı ağza alıp dişler arasında ezmek: *Saçları iki örgülü kız çocukları kapı eşiklerinde sakız çiğner* (H. E. Adıvar). || *Sakız leblebisi.* Bk. LEBLEBİ. || *Çam sakızı.* Bk. ÇAMSAKIZI. || *Çengel sakızı.* Bk. ÇENGELSAKIZI. || *Damla sakızı,* duru parlak renkli ve iri taneler halindeki iyi cins bir sakız. || *Kara sakız,* kara günlük. || *Leban sakızı,* günlük. || *Yer sakızı,* natron, madenî neft.

— ÇEŞ. DEY. *Sakız gibi,* çok iyi yıkanmış, tertemiz ve bembeyaz (çamaşır). Sırnaşık, yapışkan (kimse veya şey). || (*Birini* veya *bir şeyi*) *Ağzına sakız etmek,* diline dolamak, durmadan onun sözünü etmek. || (*Birinin*) *Ağzına sakız olmak,* birinin devamlı sözünü ettiği, diline doladığı, çekiştirdiği bir kimse olmak.

— Bot. *Sakız ağacı.* Bk. SAKIZAĞACI. || *Sakız dikeni,* sakız çıkarılan dikenli bitki (Acorna gummifera).

— İçki sanay. *Sakız rakısı,* suma veya saf ispirtonun (saf etil alkol), içine tabiî anason tohumu veya anason esansı ve sakızı katılarak damıtılmasıyle yapılan içki. (*Mastika* da denir.)

— Mutf. *Sakız tatlısı,* bir çeşit tatlı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mutf. *Sakız tatlısı,* şeker, su, limon ve sakızla yapılır. Şerbet ağdalaşıncaya kadar kaynatılır. Sonra içine limon sıkılarak ateşten indirilir. Ilık hale gelinceye kadar kaşıkla tek tarafa çevrilerek karıştırılır. Beyazlaşmağa başlayınca içine sakız atılır. Macun haline gelinceye kadar tekrar karıştırılır ve kaplara dökülür. (M)

SAKIZ adası, yun. **Khios** veya **Khio,** ital. **Scio,** Ege denizinin batı kesiminde yunan adası, İzmir körfezini kapatan Çeşme yarımadasının karşısında; 858 km²; 64 700 nüf. Başlıca şehri, *Sakız.* Adayı en yüksek noktası Pelinnaion dağı († 297 m) olan bir sıradağ boydan boya aşar. Sulama sayesinde verimli tarım yapılır: bağcılık, zeytin ağaçları. Sakız ağaçlarının reçinelerinden sakız elde edilir. Eskiçağdan kalıntıları ve cenova hâkimiyeti zamanından anıtları muhafaza eden Sakız'ın, Homeros'un oturduğu yerlerden biri olduğu sanılır. Theopompos'un ve sofist Theokritos'un yurdu. — Ada, Psara ile bir il (62 100 nüf.) meydana getirir.

● *Tarih.* Ada, XI. yy.da Selçukluların ve Anadolu'da kurulan beyliklerin saldırılarına uğradı. Kılıç Arslan I'in kayınpederi olan Caka Beyin eline geçtiyse de Bizanslılar tarafından geri alındı. Türk akınlarına karşı korumak şartıyle, Bizanslılar tarafından katalonyalı ücretli askerlere bırakıldı (1303). Cenevizli Benedetto Zaccaria, adayı ele geçirdi (1304). Bizans imparatoru Andronikos III, adayı Cenevizlilerden geri aldıysa da ada tekrar Cenevizlilerin eline geçti (1346). Sakız'a hâkim olan Cenevizliler, adayı türk akınlarından korumak için Aydınoğulları, Saruhanoğulları, daha sonra da Osmanlılara vergi vermek zorunda kaldılar. Timur'un İzmir'i ele geçirmesinden sonra vergiyi Timur'a verdiler. Murad II, Sakız'ın vergisini 4 000 duka olarak tespit etti. İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesinden sonra adanın vergisi 12 000 dukaya çıkarıldı. Ada 1566'da kesin olarak osmanlı hâkimiyetine geçti.

Sakız, osmanlı yönetimi sırasında önce Kaptanpaşa eyaletine, sonra da Cezayiri Bahri Sefid vilâyetine bağlandı ve bu vilâyetin merkezi oldu. XVII. yy.da Fransızların ve Venediklilerin; XVIII. ve XIX. yy.da da rum korsanlarının saldırılarına uğradı; fakat 1913'e kadar osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Bu tarihte Yunanlıların eline geçti. Lozan antlaşması gereğince ada müslümanlarıyle anadolu ortodoksları mübadele edildi. (ML)

SAKIZAĞACI blş. i. Antepfıstığıgillerden birkaç ağaca verilen ad (*Pistacia lentiscus, P. terebinthus*).

— ANSİKL. *Asıl sakızağacı* (*P. butiscus*) yapraklarını kışın dökmeyen küçük bir ağaçtır; meyvesi yuvarlak, siyah ve küçük üzüm biçimindedir. Akdeniz dolaylarında çorak yerlerde yetişir. Meyvelerinden yenebilen bir yağ çıkarılır. Fakat sakızağacının asıl ürünü «sakız» denilen reçinemsi bir zamktır; ağacın gövdesi çentilerek akıtılır. Bu sakız Yunanistan'da ve Türkiye'de kadınlarca çiğnenir.

Diğer sakızağacı (*P. terebinthus*) sıcak ve kurak bölgelerde yetişir; kestane rengindeki odunu güzel damarlıdır. Kabuğundan *chio terementisi* denen keskin kokulu bir yağlı reçine elde edilir. (L)

Sakızağacı camii (veya **Sahhafmuslihüddin camii**), İstanbul'da, Kasımpaşa semtinde, Sakızağacı'nda cami. Sahhaf Muslihüddin tarafından yaptırıldı (XVII. yy.). 1813'te Mahmud II'nin başağası Salih Ağa tarafından tamir ettirildi. Duvarları taş ve tuğladan olan binanın çatısı ahşaptır. (M)

SAKIZ boğazı, Ege denizinin doğu kesiminde Sakız adasını Urla yarımadasından ayıran boğaz. En dar yeri 7 km. (M)

SAKIZKABAĞI blş. i. Bot. Bk. KABAK.

— Mutf. Sakızkabağının dolması, kalyesi, musakkası, mücveri, kızartması yapılır. (M)

SAKIZLI sıf. (*sakız*'dan *sakız-lı*). Sakızı olan, içinde sakız bulunan.

— Mutf. *Sakızlı muhallebi,* süt, şeker, nişasta, pirinç unu, su ve sakızdan yapılan tatlı.

— ANSİKL. Mutf. *Sakızlı muhallebi,* süt, şeker ve çok az tuz, bir tülbent parçasına sarılmış iki kaşık sakızla kaynatılır. Nişasta ve pirinç unu bir kabın içinde su ile karıştırılır ve kaynamakta olan sütün içine dökülür. Süt boza kıvamına gelinceye kadar karıştırılarak pişirilir. (M)

SAKİ sıf. ve i. (ar. *saķy,* sulama'dan *saķī*). *Esk.* İçki toplantısında kadeh sunan, içki dağıtan (kimse): *Esti nesim-i nevbahar, açıldı güller subh-dem / Açsın bizim de gönlümüz saki meded sun cam-ı cem* (Nef'i). *Camlar şikest olmuş meyler dökülmüş / Sakiler meclisten çekmiş ayağı* (Bayburtlu Zihni). *Doldur ey saki, bu cem bezminde bir gün mey biter / Boş kalır fani kadehler tel susar hey hey biter* (Şarkı). || Su veren, dağıtan (kimse). || *Saki-i ecel,* ölüm. || *Saki-i şeb,* ay, mehtap.

— Ed. *Esk.* Bk. ANSİKL.

— Tasav. İnsanın gönlüne Tanrı'nın nurunu, Tanrı sevgisini saçan kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Eskiden, meyhanelerde, özel toplantılarda, içkinin yasak olmadığı bazı tekkelerde içki, *saki* denen özel bir görevli tarafından dağıtılırdı. Bu görevi yapanlar, daha çok genç ve yakışıklı kimseler arasından seçilirdi. Meyhanelerde bu işi genellikle rum, ermeni veya kıptî gençler yapardı. Saki, sofranın çevresinde toplananlara sırayle içki dağıtırdı. «Mey sunma» denen bu içki dağıtımı, sürahiden bir kadehe konularak yapılırdı. Saki kavramı türk edebiyatına iran edebiyatından geçti. Divan şiirinde, sakileri, içkiyi ve içki dağıtımını öven manzumelere *sakiname** denirdi.

— Tasav. Tanrı da bir yüce Saki'dir. Bektaşîlere göre halife Ali, canlara birlik ve sevgi içkisini sunan *sakii kevser*'dir, cennette akan kutsal ırmağın tatlı suyunu dağıtan kimsedir. İçkiyi yasaklayan tarikatlarda *saki* kavramı daha çok, müminlere Tanrı sevgisi aşılayan tanrısal bir kimse anlamında kullanılır. M)

sakızağacı

SAKİ i. İçinde yüzde 11 ilâ 17 alkol bulunan ve pirincin sunî mayalanmasıyle elde edilen içki; Japonya'da çok kullanılır. (Genellikle yemekten önce sıcak olarak içilir.) [L]

SAKİB sıf. (ar. *sekeb*'den *sākib*). *Esk.* Döken, dökücü. || Dökülen. || *Dem-i sakib,* dökülen gözyaşı.

◆ **Sakibe** sıf. *Esk.* Sakib'in dişili. || *Miyah-ı sakibe,* dökülen sular. (M)

SAKİF, bir arap kabilesi. Bu kabilenin bir kısmı, kendilerinin Yad'dan; bir kısmı da Hevazin'den geldiklerine inanırlar. Ortak ataları, **Sakif** diye anılan Kasi'dir. Hicret'ten kısa bir süre önce Taif şehrine yerleştiler. Sonra İslâmlığı kabul ettiler. Irak'ta islâm fetihlerine katıldılar; Basra şehrinin kuruluşunda çalıştılar. Emevî yönetimi altına girdiler. Sakif topluluklarının bir kısmı güneye inerek Necran bölgesine yerleşti. Ali taraftarı, Hadi ilel Hak'ın Zeydîliği canlandırmasına yardımcı oldular. Verimli toprakları olan Taif'te kalanlar tarımla uğraştılar. Taif'i Vahhabilere karşı korudular (1803). [M]

SAKİL sıf. (ar. *şıklet*'ten *saķīl*). *Esk.* Ağır. || İç sıkan, sıkıcı, sıkıntı veren. || Çirkin, kaba, uygunsuz, yakışıksız. || *Sakil-*

Çeşme'den **SAKIZ adası**'nın görünüşü

Foto. MEYDAN

ür-ruh, ağır kanlı, iç sıkıcı (kimse). — Gram. *Esk.* Kalın ve ağır okunan (hece).

— Mus. Türk musikisinde büyük usullerden biri. (Bk. ANSİKL.). || *Sakili evvel,* türk musikisinde sakil usulünü, sakili sani usulünden ayırmak için verilen ad. || *Sakili hezec,* türk musikisindeki eski usullerden biri. || *Sakili remel,* türk musikisinde eski usullerden biri. || *Sakili sani,* türk musikisinde eski usullerden biri.

— ANSİKL. Mus. *Sakil,* ağır karakterli, 48 zamanlı ve 34 vuruşlu bir usuldür. Kâr, beste, peşrev ve ilâhi gibi eserlerde kullanıldı. Sırasıyle sofyan, sengin semai, sofyan, 3 sengin semai, 4 sofyandan meydana gelir. Vuruşu: düm (2 zaman, kavi), te (1 nim kavi), ke (1 zaman zayıf); düm (2 kavi), te (1 nim kavi), ke (1 zayıf), te (1 nim kavi), ke (1 zayıf); düm (2 kavi), te (1 nim kavi), ke (1 zayıf); düm (2 kavi), tek (2 nim kavi), tek (2 nim kavi); düm (2 kavi), düm (2 nim kavi), tek (2 nim kavi; düm (2 kavi), tek (2 nim kavi), tek (2 nim kavi); düm (2 kavi), te (1 nim kavi), ke (1 zayıf); düm (2 kavi), tek (1 zayıf); düm (1 nim kavi), tek (1 zayıf), düm (1 kavi), tek (1 zayıf); düm (1 nim kavi), tek (1 zayıf); düm (2 kavi), te (1 nim kavi), ke'dir (1 zayıf). [M]

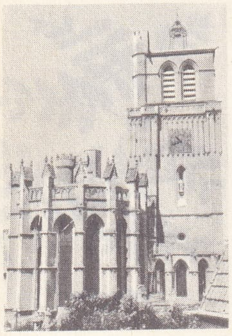

Saint-Nazaire kilisesinin **sakristisi** Béziers (Fransa)

SAKİM sıf. (ar. *sekāmet*'ten *sakīm*). *Esk.* Yanlış, eksik, hatalı: *Bu sakim fikri taşıyan diğer zevat varsa anların da irşat ve tenviri bugün için bir vazifei vataniye olduğunu arz* [...] *eyleriz* (Atatürk). *Söz müdür ol ki çepü rast düşe mazmunu / Nice mana-yı dürüstün boza bu lâfz-ı sakim* (Nef'i). *Zt.* SAHİH. || Hasta, hastalıklı. (M)

SAKİN sıf. (ar. *sükūn*'dan *sākin*). Durgun, hareketsiz: *Ey sakin suları karıştıran el* (C. S. Tarancı). *İnsanların sakin havalarda ta oraya kadar gelen seslerini dinler* (F. R. Atay). || Sessiz: *Ürperten bu sakin karanlıkları / Baştan başa insan hıçkırıkları* (C. S. Tarancı). || Kendi halinde, kimseyi rahatsız etmeyen: *Çok sakin bir çocuk. Sakin adam.* || Kızgınlık veya heyecan belirtisi göstermeyen: *Doktor Nâzım ne kadar sakinse şair o kadar heyecanlıydı* (Ş. S. Aydemir). || Düzenli, endişesiz: *Kızın sakin hayatında yeni bir fırtınaya ne lüzum var?* (H. E. Adıvar). || Teskin olmuş, yatışmış: *Hasta şimdi daha sakin.* || *Esk.* Oynamayan, hareketsiz: *Değirmenin alt taşı sakindir* (Şemseddin Sami). || Sıf. ve i. Bir yerde ikamet eden, o yerin ahalisinden olan (kimse): *Köyün sakinleri. Kendisi İstanbul'da sakindir.*

— Gram. *Esk.* Hareke ile okunmayan ve üzerine «*sükūn*» işareti konan (harf).

◆ **Sakinan** çoğl. i. *Esk.* Bir yerde ikamet edenler.

◆ **Sakinane** zıf. *Esk.* Sakin bir şekilde, sessiz bir insana yaraşır tarzda.

◆ **Sakinlik** i. Sakin olma hali: *Bu sakinlikte, ayak takımıyle dalaşmak zorunda kalmış bir büyük adam donukluğu vardı* (Kemal Tahir). [M]

SAKİNAME bls. i. (ar. *sākī* ve fars. *nāme*'den *sākī-nāme*). Ed. *Esk.* Divan edebiyatında sakiyi (içki sunan) ve şarabı öven amacıyle yazılan şiir türü.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Sakiyi ve şarabı öven şiirlerin ilk örnekleri arap edebiyatındaki «hamriye»lerdir. Bu konu sonra iran edebiyatında *sakiname* adıyle işlenmeğe başladı. Türk edebiyatına da iran edebiyatı yoluyle girdi. Bazı araştırıcılar sakinamelerin kaynağı olarak XVII. yy.da yaşayan iran şairi Zuhurî'nin (öl. 1615) aynı adlı eserini gösterirler. Sakinin ve şarabın övgüsü, iran ve türk edebiyatında genellikle tasavvuf anlayışıyle işlenmiştir. Sakinameler, mesnevî, kaside veya terkibibent şekilleriyle yazılır. Türk edebiyatında bu konuda eser veren başlıca yazarlar: Revanî (1475 ? - 1524) *İşretname* (mesnevî nazım şekliyle; Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir); Azmizade Haletî (1570- ?-1631) *Sakiname;* Nef'i (1572 ?-1635) *Sakiname* (*Divan*'ının içinde, terkibibent nazım şekliyle); Nevizade Ataî (1583-1635) *Sakiname* (*Hamse*'sindeki mesnevîlerden biri); Riyazî (öl. 1735) *Sakiname* (mesnevî nazım şekliyle; metin içinde kıta ve rubailer de vardır). [M]

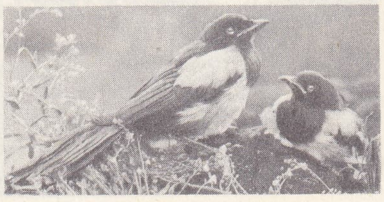

saksağanlar

SAKİNİ, Hinduların çok korktuğu dişi şeytanlar. Tanrıça Lha-mo'nun maiyeti olarak Tibet buddhacılığına da geçmişlerdir. (L)

SAKİNLEŞMEK geçz. f. (*sakin*'den *sakinle-ş-mek*). Yatışmak, durgunlaşmak, durgun hale gelmek: *Bugün açız yine; lâkin yarın, ümid ederim / Sular biraz daha sakinleşir... Ne çare, kader* (Tevfik Fikret). *Ortalık sakinleşti. Hava biraz sakinleşti.* || Heyecanı yatışmak, sıkıntısı geçmek, duygu ve davranışlarına durgunluk gelmek: *Sakinleşmeğe çalışarak oturdu* (Kemal Tahir). *Bir zaman sonra sakinleşti. Önce gözlerinin yaşardığını, sonra yaşların yastığını ıslattığını hissetti* (S. Kocagöz).

◆ **Sakinleştirmek** geçl. f. Sakin hale koymak, yatışmış duruma getirmek. (M)

SAKİŞİMA, Ryukyu takımadalarının güney kısmında adalar topluluğu; 119 000 nüf. (L)

SAKİT sıf. (ar. *sükūt*'tan *sākit*). *Esk.* Susan, susmuş, sessiz: *Bilâkis maksat dahilinde ve fakat sakit bir surette çalışmayı vaadetti* (Atatürk). *Nihal hafif bir tebessümle, sakit dinliyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Sakit kalmak,* konuşması gerektiği bir sırada susmak, ses çıkarmamak.

◆ **Sakitane** zf. *Esk.* Ses çıkarmaksızın, sessizce. || Sıf. Sessiz: *O kedernâk, o sakitane duruş / Böyleyim ben... Dokundu rikkatime* (Recaizade Ekrem).

◆ **Sakite** sıf. *Esk.* Sakit'in dişili. (M)

SAKİYE sıf. ve i. (*saky*'den *sākiyye*). *Esk.* İçki sunan, dağıtan (kadın). || İ. Su dolabı, su arkı: *Bir han ve bazı sakiyeler yaptı* (Naima). || Sahra'dan, hurmalıklara su vermek için kullanılan açık kanal. (M)

SAKKA i. ve sıf. (ar. *saky*'den *sakkā*). *Esk.* Su taşıyan (kimse), saka. (M)

SAKKÂK i. (ar. *şakk*'ten *şakkāk*). *Esk.* Şeriat mahkemesinde ilâm, berat, hüccet yazmakla görevli kimse, mahkeme kâtibi. (M)

SAKKIZ, İran'da (IV. eyalet) şehir; 10 500 nüf. (L)

SAKL i. (ar. *şakl*). *Esk.* Eğe ile düzleştirme, eğeleme. || (At, eşek v.b.ni) Tımar etme. (M)

SAKLAB i. (ar. *sikļāb*'dan). Türklerle ilgili destanî tarihlerde bazı etnik gruplara verilen ad. (Avarlar, bulgar kralı Tervel ve islav ırkından ona bağlı olanları ve Bulgarları anlatmak için kullanıldı.) [M]

SAKLAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Elinde bulundurmak, tutmak: *Geçmiş yılların gazetelerini saklamak.* || Kaybolmaması için gizli bir yere koymak: *Paralarını evinde saklıyor.* || Görünmesine engel olmak, ortalıkta bulundurmamak: *Birgün sabahleyin Nihal babasının iş odasına gülerek, elinde bir kâğıt parçasını yarım saklayarak girdi* (H. Z. Uşaklıgil). || Bozulmadan, tabiî haliyle durmasını sağlamak: *Peyniri tuzlu suda saklamak. Eti dolapta saklamak.* (*Eşanl.* MUHAFAZA *etmek.*) || Bir şeyi başkalarından gizlemek, saklı tutmak: *O saklasın varsın, seni sevdiğini biliyorum ben* (Attilâ İlhan). *Annesi geldi. Benden şuya saklıyorlar ama, şehirde bilmeyen de yok* (Sabahattin Ali). || Daha sonra kullanılmak üzere ayırmak: *Bu sigarayı size saklamıştım. Bu yemeği yarına saklayalım.* || *Mec.* Korumak, gözetmek: *Allah kazadan, belâdan saklasın.* (M)

SAKLAMBAÇ i. (*saklanmak*'tan *saklanbaç* > *saklam-baç*). Oyunculardan birinin ebe olması ve saklanan arkadaşlarını bulmasına dayanan çocuk oyunu.

— ANSİKL. Oyun. *Saklambaç* oynamak için önce taş tutularak veya başka bir yolla ebe seçilir. Ebe, kollarını bir duvara veya ağaca dayar, gözlerini kapayarak başını kollarının üzerine koyar. Öteki çocuklar, uygun birer yer bulup saklanmaları için 50'ye veya 100'e kadar sayar; «arkam, önüm, sağım, solum sobe, saklanmayan ebe» diyerek, çok yakınında bulunanları «sobelediğini» belirtir. Etrafı arar ve kimi görürse adını söyleyerek ebe durduğu duvara veya ağaca koşup oraya eliyle dokunarak «sobe» der. Görülen çocuk, koşarak aynı yere ebeden önce gelirse «sobelenmiş» sayılmaz. «Sobelenenler» arasından yeni ebe seçilir. Ebe, gizlenen oyuncunun adını yanlış söylerse bu durumda çocuklar saklandıkları yerden çıkarak «çanak çömlek patladı» diye bağırırlar ve oyunun aynı ebe ile yeniden başlaması gerekir. (M)

SAKLANMAK dönşl. f. (esk. tük. k.). Kendini gizli tutmak, gizlenmek, kendini saklamak: *Büyük İsmail efendi sahnenin altına saklanmış* (Ahmed Rasim). *Köyden çıkıp derenin içinde saklansınlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Daha olmazsa şu dairede kalırım, saklanırım* (R. H. Karay). || Edilg. f. Saklanmak eylemine konu olmak: *Buğdaylar silolarda saklanır.*

◆ **Saklanılmak** geçz. f. [Herhangi bir kimse için] Saklanmak: *Bu evde saklanılmaz.* ||Edilg. f. Gizlenmek, gizli tutulmak: *Olay bizden saklanıldı.* (M)

SAKLANTI i. (ar. *saklanmak*'tan *saklantı*). *Yeni.* Saklanmış olan şey. (M)

SAKLAP, uygurca Oğuz Kağan destanına göre, kıpçak hanı Uruz Beyin oğlu. Destanda, babasının Oğuz Kağanda korumasını istediği şehri, Oğuz'un hâkimiyetini tanıyarak teslim edişi anlatılır. Oğuz Kağan bu şehri iyi koruduğu, sakladığı için kendisine *Saklap* adını vermiştir. İmamî'nin (1645-1680) *Hanname*'sindeki soykütüğü Saklap ile başlar ve oğulları Barak ile Kıfçak'a yer verir. (M)

SAKLI sıf. (esk. türk. *sak,* tedbirli, özenli'den *sak-lı*). Saklanmış olan, elde tutulan, elden çıkartılmamış olan: *Her hakkı saklıdır.* (*Esk.* Mahfuz.) || Gizli bir yere konarak kaybolması veya çalınması önlenmiş olan: *Kasada saklı mücevherler.* || Başkalarından gizlenen, gizli tutulan, duyurulmamış olan: *Bu haber hiç kimseden saklı değildir.* (M)

SAKMARA, S.S.C.B.'de ırmak, Rusya'nın güneydoğusunda, Ural'a dökülür (sağ kıyı); 706 km. (L)

SAKO i. (yun. *sakkos* > ital. *sacco*'dan). Kıyf. *Esk.* Dolama* cinsinden bir elbise; halk tarafından giyilen kısa paltoyu andıran üstlüklere de aynı ad verilirdi: *Sırta yine mevsimine göre eski sako bozması* (Ahmed Rasim). [M]

SAKOLETA veya **SAKULETE** i. (ital. *saccoletta*'dan [?]). Sil. *Esk.* Silindir biçiminde bir demirin içine cıvata, çivi v.b. demir parçalarının doldurulmasıyle yapılan ve kaval toplarında, şarapnel yerine kullanılan mermi. (M)

SAKR (Mehdi İsa EL), ıraklı yazar. Basra'da doğdu, halkın, bilgisizlikten, yoksulluktan ve boş inançlardan doğan yürekler acısı durumunu dile getiren hikâyeleriyle tanındı (*İyi Kalpli Suçlular,* 1954; *Şehrin Öfkesi,* 1960). [L]

SAKRİSTİ i. (Ortaçağ lat. *sacristia*'dan fr. *sacristie*). Kutsal kapların âyin elbiselerinin konulduğu ve rahiplerin âyine hazırladıkları oda. || Bir sakristi'de bulunan şeyler. || *Evlenme sakristi'si,* bir kilisenin, evlenenlerin ve şahitlerinin evlenme kütüğünü imzalamaları için kullanılan bölümü.

— ANSİKL. Ortaçağ kiliselerinin pek çoğunda, kiliseden ayrı olan *sakristi*'lerin önemi yoktu ve bu yerler bir veya iki tonozlu salondan meydana gelirdi. Günümüzde sakristi'ler, kilisenin içinde bulunur ve genellikle de koro yerine açılır. İçlerinde âyin elbiselerinin ve kutsal kapların muhafazası için gerekli eşya vardır. Bazıları eşya bakımından pek zengin ve değerli tablolarla süslüdür. (L)

SAKROKOKSALJİ i. (fr. *sacro-coxalgie*). Patol. Kuyruksokumu kemiğiyle kalça kemiği arasındaki eklem iltihabı. (Sakrokoksalji terimi özellikle bu eklemin tüberkülozunu adlandırmak için kullanılır.) [L]

SAKRUM i. (lat. *sacrum*). Anat. Bk. KUYRUKSOKUMU *kemiği.*

SAKSAĞAN i. (esk. türk. *sağzığan* veya

Foto. LAROUSSE

sağızğan'dan). Kargaya benzeyen uzun kuyruklu kuş.

— TAR. TELM. **Dam üstünde saksağan vur beline kazmayı.** Bk. DAM.

— ANSİKL. *Saksağan* (*Pica pica*) insana kolayca alışabilen zeki bir kuştur. Bütün kargalar gibi hem hayvansal, hem bitkisel besinlerle beslenir; kocaman yuvasını büyük ağaçların tepesine yapar. Kuzey yarımkürenin büyük bir kısmında bulunur. *Mavi saksağan* (*Cyanopus cyanus*) daha küçüktür; bunun gövdesi esmerimsi mavi, kanatları ve kuyruğu külrengi beyazdır; Uzakdoğu'da da bulunur. Siyah, mavi ve beyaz tüylü olan diğer mavi saksağanlar Asya'nın tropikal bölgelerinde (*urocissa*) ve Orta Amerika'da (*calocitta*) yaşar. *Gezgin saksağanlar* (*dendrocitta*) ise karışık gri, siyah, beyaz ve esmer renklidir; Çin'de ve İndonezya-Malezya bölgelerinde de bulunur. (L)

Saksak höyüğü. Arkeol. Konya'nın 30-35 km güneyinde, Çumra'nın batısında, 18 m yüksekliğinde, 250 - 300 m çapında yuvarlak höyük. Batısından yol geçer, kuzeydoğusunda bir kuyu vardır. Güney kısmı oldukça alçaktır. R. O. Arık yönetiminde, 1941'de yapılan Ankara-Konya inceleme gezisinde, höyüğün yüzeyinden Hitit çağı ve Klasik çağa ait çanak çömlek parçaları toplandı. (M)

SAKSAVAMAN. Tar. coğ. İnka imparatorluğunun (Cuzco bölgesi) en büyük tersanesi ve en geniş müstahkem mevkii. Bugüne üç granit sur ve birçok kulenin temelleri kalmıştır. Mahzenleri labirent şeklindeydi. (L)

SAKSHORN i. (bulucusunun adı *Sax* ve alm. *Horn*, korno'dan). Konik nefes delikleri olan, ağızlıklı ve pistonlu, tınısının yumuşaklığı ve sesinin kesin oluşu dolayısıyle armoni orkestralarında kullanılan üflemeli bakır çalgı. (Yedi çeşit sakshorn vardır ve ses perdeleri üç buçuk oktav genişliğindedir: küçük sakshorn, soprano sakshorn, alto, tenor, bas, bombardon ve kontrbas-tuba.) [L]

SAKSI i. (Almanya'da *Saksonya*, yer adı'ndan). Pişmiş topraktan yapılan ve dayanıksız bitkileri yetiştirmekte kullanılan kap: *Çiçek saksısı.* || *Argo.* Baş, kafa.

— Bot. *Saksı çiçeği*, limonluk veya saksı içinde yetiştirilen çiçek. || *Saksı güzeli.* Bk. SAKSIGÜZELİ. (ML)

SAKSIGÜZELİ bls. i. Yeşilimsi veya kırmızımsı sarkık çiçekli, etli yapraklı, yumru köklü otsu bitki. (Kayalıklar ve eski duvarlar üzerinde biter, boyu 10-60 sm'yi bulur. Damkoruğugillerden. İlmî adı. *Cotyledon umblicus.*) [L]

SAKSILIK i. (*saksı*'dan *saksı-lık*). Saksı koymak amacıyle yapılmış raf. || İçine saksı konulan süslü kap. || Saksı çiçeklerinin kışın soğuktan korunduğu yer. (M)

SAKSOFON i. (bulucusunun adı *Sax* ve yun. *phone*, ses'ten fr. *saxophone*). Konik borusunun ucunda bir klarnet ağızlığı, gövdesinde de obuanınkine benzeyen bir anahtar takımı olan üflemeli çalgı.

— ANSİKL. *Saksofon* taslağı denebilecek ilk tahta çalgıyı, 1807'de, saatçi (Lisieux'de) Desfontenelles yaptı. Bu çalgı da, Adolphe Sax'a, bazı ayrıntılar bakımından fikir verdi. Bununla birlikte, saksofonu bulan kimse olarak yine de Sax kabul edilir. Nitekim çalgının adı da onun adından gelmiştir. Saksofon ailesinde yedi çalgı vardır: sopranino, soprano, alto (en çok kullanılan), tenor, bariton, bas ve kontrbas. Bu saksofonlardan her birinin ses genişliği iki oktav ve bir dörtlüyü kapsar. Saksofon, ötüm ve teknik bakımlarından sahip olduğu özelliklere rağmen, uzun süre sadece askerî bando ve caz topluluklarında kullanılmış, senfoni orkestralarına bundan ancak birkaç yıl önce alınmıştır. (L)

SAKSOFONCU i. ve sıf. (*saksofon*'dan *saksofon-cu*). Saksofon çalan kimse: *Şehir bandosunun saksofoncusu.* (M)

SAKSONCA i. Leng. Germen lehçeleri bütünü.

— ANSİKL. Leng. *Saksonca* adı verilen bütün lehçeler batı germen diline girer ve hepsi M. S. 150 yılından itibaren Elbe kıyılarına yerleşen germen kabilesinin (latin tarihçilerinin *saksonlar* adını verdiği halk) konuştuğu lehçeden doğar. Angllar ve Jütlerle birleşen Saksonların bir ısmı V. yy.da Büyük Britanya'ya yerleşti. Saksonlar, Manş (Essex, Middlesex, Sussex, Wessex) ve Thames kıyılarını işgal ettiler. Bu birleşmenin dili olan *Anglosaksonca* veya daha doğrusu *Eski İngilizce*, çeşitli lehçelerin biraraya gelmesidir: kuzeyde *Angles, Northumbria*, merkezde *Mercia*, Güney'de *Batı Saksonca* ve güneybatı'da *Kent*. Germen ülkesinde kalan Saksonların lehçesi, sakson arazisinin yalnız güneyine ulaşabilen «ünsüzlerin ikinci değişimi» ile iki dilime bölündü ve Almancayı *Yüksek* ve *Aşağı Almanca* olarak ikiye ayırdı. Demek ki şöyle bir sınıflama yapılabilir: 1. *anglo-sakson dili;* 2. *Aşağı Saksonca;* 3. *Yüksek Saksonca.*

Aşağı Almancanın en eski biçimine *Eski Saksonca* adı verilir. En büyük eski saksonca eser, 830'a doğru Westphalen'de yazılan *Heliand* (Kurtarıcı) şiiridir. *Aşağı Saksonca* Weser ile Elbe arasında konuşulur. Günümüzde Saksonya'da konuşulan *Yüksek Saksonca*, thüringen diline çok yakın olan *Doğu Orta Almanca*'dır. (L)

SAKSONİYEN sıf. ve i. (fr. *saxonien*). Jeol. Permiyen sisteminin orta katına denir. (Otüniyen ile Türenjiyen arasında yer alan Saksoniyenin başlıca özelliği Almanya'da çok belirgin olarak ortaya çıkan kırmızı kumtaşlarıdır. Bu terimi Geikie, yanlış olarak Dördüncü zamandaki buzullardan birini belirtmek için de kullandı.) [L]

SAKSONLAR, eski germen halkı. İlk defa Ptolemaios tarafından Elbe ile Trave arasında bulundukları belirtilmiştir. M.Ö. III. yy.'ın sonunda, Saksonlar komşuları Chauci'ler, Cherusci'ler ve Angria'lıları yenerek Elbe'nin güneyine yayıldılar.

M.S. ilk yüzyıllarda bu halkın Frison kolu, Kuzey Denizi, Manş ve Atlantik kıyılarında gittikçe cüretli bir hal alan korsanlık hareketlerine girişince, Romalılar Constantius Chloreus zamanında (III. yy. sonu) II. Belçika'yı yöneten ve Somme filotillasına sahip olan *dux litus Saxonicum*'a («Sakson kıyı dükü») verilmiş özel bir askerî kumandanlık kurmak zorunda kaldılar. 440-460'tan itibaren Angllar Thames'in kuzeyine yerleşirken Saksonlar Jütlerin oturduğu birkaç bölge dışında Britanya adasının güney ve güneydoğu kısımlarını fethettiler ve sömürgeleştirdiler. Bu arada Boulonnais ve Bessin'de birtakım kuruluşlar meydana getirdiler. Germania'da Sieg'e kadar ilerlediler ve Saale kıyılarında oturan Lombardların topraklarını aldılar. VIII. yy.da dört millete bölünmüşlerdi: Weser üzerinde Angarialılar, Ems ve Lippe üzerinde Westphallalılar veya Batı Saksonları, Weser'in doğusunda Ostphalialılar veya Doğu Saksonları ve bazen Ostphaliali sayıdan Elbe'nin kuzeyindeki Holstein Nordalbingia'lıları. Serbest topluluklar halinde dağılan bu halklar kantonlar (*Gaue*) halinde birleşmişlerdi ve her yıl ortak savaş kumandanını, yani dükü seçmek üzere Weser üzerindeki Marklo'da toplanırlardı. Tarımla uğraşan Saksonlar dört sınıfa ayrılmıştı: soylular (*Edelinge*), hür insanlar (*Frilinge*), toprakları olmayıp soylulara vergi ödeyen yarı özgürler (*lete* veya *lazzi*) ve serfler veya köleler.

Paganlığa derin bir şekilde bağlı olan Saksonlar, Frank krallığı için büyük bir tehlike teşkil etmekteydi. Charles Martel ve daha sonra Kısa Pepin, Saksonlara karşı birçok sefer düzenlediler ve Charlemagne, onlara kesinlikle boyun eğdirmeğe çalıştı (772). Önce Angaria'lılara hücum ederek İrminsul'daki tapınaklarını yıktı (772), fakat ülkeyi işgal etmedi. Ren'den uzaklaştığının her defasında isyanlar çıktı (773, 776), yeni seferlere girişmek (774-775) zorunda kaldı. Diemel ve Lippe güneyinde Westfalia'yı işgal etti ve askerî bir üs haline getirdi; vaftiz olmayı kabul eden Angaria ve Ostphalia soylularına boyun eğdirdi ve bir kilise teşkilâtının (Paderborn diyeti, 777) temellerini attı. Fakat Charlemagne'ın İspanya'da karşılaştığı güçlüklerden yararlanan Widukind adlı bir Westphalia'lı genel bir ayaklanma hazırladı (778). Ren kıyılarını yakıp yıktı; ama bu ayaklanma amansızca bastırıldı (779-780), fethedilen ülke müttefik sakson şefleri tarafından yönetilen kontluklara bölündü (782). Charlemagne onlara âşar'ı ve askerlik hizmetini kabul ettirdi, fakat yeni bir isyandan (782) sonra Widukind'in boyun eğmesini (785) sağladı ve Saksonları, ya ölümü ya da hıristiyanlığı seçmek zorunda bırakan *Capitulatio de partibus Saxoniae* fermanını çıkardı; ülkenin hıristiyanlık merkezleri olan Bremen, Minden ve Verden'e piskoposlar yerleştirildi. Fakat bazı rahiplerin haksız vergi ödetmeleri yeni isyanlara yol açtıysa da (794) bunları, Charlemagne yaptığı dört seferle (794-797) bastırdı; sadık kalan sakson soyluları veya kilise kuruluşları yararına topraklara el koydu ve binlerce Sakson'u sürgün ederek yerlerine frank kolonları yerleştirdi.

Düzen yeniden kurulunca, Charlemagne Aachen'de bir Frank ve Sakson meclisini topladı ve kilise ile devletin geleneksel haklarına karşı gelme halleri için konan ölüm cezasından vaz geçti (797). 804'te, bağımsız kalan Nordalbingia'dan Franklar çıkarılıp burası Obodrit İslavlarına teslim edildi. Böylece ayaklanabilecek son sakson ocağı da ortadan kalktı. Gerçekten, IX. yy.ın başından beri hâkimiyet altına alınmış ülkelerde düzen hüküm sürüyordu. Bu yüzden Charlemagne da âşar vermeyi kabul eden bir milletten, 803'ten itibaren vergi almaktan vaz geçti. Bundan başka Charlemagne'ın emri üzerine hazırlanan ve temel özellikleri *Sachsenspiegel** (1220- ve 1225) ile Magdeburg kanununda belirtildikten sonra bütün Kuzey Almanya'da uygulanan *Lex Saxonum*'un kaleme alınması ile yerli örf ve âdetlere saygı gösterilmesi sayesinde Saksonlar'ın barışa kavuşup hıristiyanlaşmaları kolaylaştı.

Böylece, Saksonlar'ın, Karolenjler etkisiyle öbür germen halkları arasına karışması, Almanya'nın kuruluşunu hızlandırmıştır. (L)

SAKSONYA sıf. (*Saksonya*, yer adı'ndan). Almanya'nın Saksonya bölgesinde yapılan güzel ve iyi cins porselenden yapılmış tabak v.b. için kullanılır: *Bu yemek takımı hakikî saksonyadır.* (M)

SAKSONYA, alm. **Sachsen**, Orta Almanya'da eski devlet, başkenti *Dresden* idi. Saksonya adı, sırasıyle Kuzey Almanya'daki bir düklüğe (880-1180), Orta Elbe'deki bir düklüğe (1180-1356) ve bu düklüğün meydana getirdiği seçici prensliğe (1356-1547), Yukarı Elbe kıyısındaki bir seçici düklüğe (1547-1806) verildi; bu seçici düklük önce krallık (1806), sonra hür devlet (1918) oldu ve 1952'de resmen kaldırıldı. Saksonya adı ayrıca İmparatorluk devrinde iki seçim çevresi (Yukarı ve Aşağı Saksonya) [1512-1806], Saksonya hanedanından Ernestin dalının mülkü olan küçük Thüringen prenslikleri ve bir Avusturya ili (1806-1932) için kullanıldı; 1946'dan beri Federal Almanya'da bir eyaletin (Aşağı Saksonya) adıdır.

Coğrafya

Asıl Saksonya, Doğu Almanya'da, Maden dağlarının (Erzgebirge) kuzeybatı yamacında ve bu yamaçların önündeki bölgede uzanır. Üç tabiî bölgeyi içine alır. Güneyde

solda, tenor saksofon; sağda, soprano saksofon

Foto. LAROUSSE

Maden dağları, kuzeybatıya doğru çarpılmış olan Bohemya kütlesine bağlı billûrlu bir bloktur. Saksonya yönünde kütle, uzun ve eğik bir yayla meydana getirir; ırmakların en dik yamaçları izleyerek indiği bu yaylada, Elster buzullaşması birkaç buzultaş bırakmıştır. Yayla *Auersberg*'de 1 018 m'ye, *Fichtelberg*'de 1 215 m'ye yükselir ve güneydoğuya doğru ansızın Çekoslovakya'daki tektonik Ohre çöküntüsünü sınırlayan sarplıklarla alçalır. Maden zenginlikleri boldur (kurşun, kalay, bakır, volfram). Bu bölgeye Ortaçağda yavaş yavaş Bohemya'nın tarihî sınırını aşan ve eski Çek Südetlerinin bir kısmını meydana getiren sakson madencileri yerleştiler. Buzultaş örtüsünün artıkları tarımı destekledi ve ırmakların hızı sanayileşmeye gerekli gücü sağladı. Yayla, yoğun nüfuslu (km²'ye 1 000 kişiden çok) bir bölgedir. Başlıca gelir kaynağı, madenlerin çoğu tükendiğinden, imalât sanayiidir: tahta işçiliği, dokumacılık, hassas âletler, saatçilik, optik, şeritçilik, kâğıtçılık, deri işçiliği. Bu sanayiler bölgenin her yanına dağılmış küçük şehirlerde toplanır ve birçok köylüyü çeker. Maden dağları kenarında, birinci zaman alt tabakasının tebeşir çağı ve üçüncü zaman örtüsünün altına kaydığı yerde, Almanya'nın faal bir şekilde işletilen tek havzaları olan küçük maden kömürü hazvaları (Zwickau ve Dresden) yer alır. Yükseltinin daha az (400-500 m) olması, nüfus yoğunluğunun artmasında (km²'ye 200 kişiden çok) rol oynar. Küçük sanayi şehirlerinin yanı sıra büyük fabrika merkezleri kurulmuştur: Dresden, Karl-Marx - Stadt (Chemnitz), Zwickau, Plauen. Elbe'nin doğusunda Lausitz, Maden dağlarının simetriği olan eski bir kütleden meydana gelir. İkinci bir önemli coğrafî bölge, tebeşir çağı ve üçüncü zaman tortul örtüsünün yaylalarıdır. Batıda yaylalar, Saksonya sınırı hemen hepsini Thüringen'de bıraktığı için yaygın değildir. Elbe boyunca ise durum tersinedir ve yaylalar Maden dağları ve Yukarı Lausitz arasındaki çöküntü hendeği sayesinde Çekoslovakya sınırına ulaşır. Yukarı Tebeşir çağının kumtaşları «Saksonya isviçresi» adı verilen güzel manzaralı bir yayla meydana getirir; burada yıkıntı şekilli birçok sarplık vardır. Bu orta derecede verimli tarım bölgesinde gelirin büyük kısmı turizmden sağlanır. Büyük bir geçit yolu olan (ırmak mavnaları, demiryolu) Elbe vâdisinde birkaç fabrika vardır.

Dresden'in kuzeyinde ve batısında Saksonya'nın üçüncü büyük coğrafî bölgesi başlar. Birinci zaman alt tabakası tebeşir çağı ve üçüncü zaman kumları örtüsü altında kaybolur. Bu örtü de, genellikle buzultaşlar, Elster ve Saale buzullaşmalarının ırmak - buzul döküntüleri ve Löslerle kaplıdır. Alçak tepeler, geniş vâdiler ve karmaşık yüzey şekillerinden meydana gelen bölge, Harz kütlesi ve Thüringen yaylaları sayesinde batı rüzgârlarından korunur, şartlar tarıma çok elverişlidir. Ortaçağda Saksonlar önce buraya yerleşmişlerdi. Yerleşme büyük köyler şeklinde ve arazilerin çoğu 20-30 hektar'lık parseller halindedir. Ustaca yapılan ve çok verimli olan çeşitli tarım sonucunda tahıl, şeker pancarı ve yemlik bitki elde edilir. Büyük şehirlerin yakınlığı, sebzeciliği (özellikle lahana) geliştirmiştir. Bol patates elde edilir. Bölge batı-doğu yönünde eski bir geçit yoludur ve ticaret şehri Leipzig bu yol üzerinde gelişmiştir.

Saksonya, Prusya'nın genişleme siyasetine direnmeyi başaran zengin bir devlet kurmuştu. Bugün Doğu Almanya'nın başlıca sanayi merkezlerinden biridir. Saksonya sanayii, Ruhr'unkinden tamamıyle farklıdır ve daha çok el emeği isteyen imalât çeşitlerine yönelmiştir (tüketim ürünleri, makine donatımı, optik malzeme); yavaş yavaş tesislerin uzmanlaştırılması çerçevesinde, üretim yeniden biraraya toplanmaktadır. Aynı zamanda tabiî kaynakların (madenler, maden kömürü, linyit) günden güne daha çok işletilmesi de ağır sanayinin gelişmesine yol açmıştır.

Tarih

● *Saksonya düklüğü (850-1356)*. Verdun antlaşması (843) sırasında kesinlikle Germania krallığına katılan, ama Karolenjlerin gerilemesi dolayısıyle İslav ve Normanların hücumuna uğrayan Sakonya, sonradan, Liudolf (850'ye doğr. - 866) ve oğlu Bruno (866-880) zamanında bir düklük haline geldi: Konrad I, sonradan Thüringe'ye hâkim olan (908) kardeşi Muhteşem Otto I tahta çıkınca düklüğü tanıdı; Otto'nun oğlu Saksonya dükü (912-936) Kuşbaz Heinrich, Germania kralı seçildi (919) ve Saksonya hanedanını kurdu. Büyük Otto I ile krallık tacını giyen (962) hanedan 1024'te söndü. Düklüğüyle uğraşamayan Otto, yetkilerini Hermann Billung'a (960'a doğr. - 973) devretti; toprakları Aşağı Elbe'ye kadar uzanan Billung'un oğlu Bernard I, 968'de Saksonya dükü oldu. Billung'lar, düklüğü güçlendirdiler, İslavlardan Elbe'nin sağ kıyısını aldılar ve Saksonya'yı Hıristiyanlığı yayma merkezi haline getirdiler. Heinrich IV'e karşı ayaklanan (özellikle 1072'de) dük Magnas Billung'un (1072-1106) ölümünde, Heinrich V, düklüğü Supplinburg'lu Lothar'a (1106-1137) verdi. Germania kralı (1125) olan ve imparator seçilen (1133) Lothar, Schwaben prenslerine karşı koyabilmek için Billung'ların vârisi Welf'lere dayandı. Ölümünde (1137) düklüğü Welf sülâlesinden Bavyera dükü (1137-1138/1139) Heinrich'e bıraktı. İmparator Konrad III düklüğü ele geçirerek Brandenburg markgrafı Ayı Albrecht'e vermeğe uğraştı ama başaramadı. Heinrich'in oğlu dük Aslan Heinrich (1142-1180), Kuzey Almanya'nın hâkimi olduktan sonra, Kızılsakal Friedrich'e yenildi. Saksonya düklüğü parçalandı; batı kısmı Westfalen-Köln piskoposuna verildi; piskoposluklar, prenslikler ve bazı şehirler doğrudan doğruya imparatora bağlandı; eski düklüğün Elbe tarafından aşılan doğu kısmı, Ayı Albrecht'in oğlu Ascania'lı Bernard'a verildi ve meydana gelen yeni düklüğün ağırlık merkezi Orta Elbe'ye doğru kaydı (1180-1212); Albrecht I ölünce (1212 -1260), iki oğlu arasında Saksonya, Lauenburg veya Aşağı Saksonya (Jean I) ve Saksonya-Wittenberg veya Yukarı Saksonya (Albrecht II) düklüklerine bölündü.

● *Saksonya seçici düklüğü (1356-1806)*. Altın Fermanla Ascania'lı Saksonya-Wittenberg sülâlesine verilen seçicilik unvanı (1356), bu son düklüğü, hanedanın sönmesine kadar (1422'ye doğr.) derebeyliklere bölünmekten korudu. O tarihte imparator, seçici düklüğü Wettin sülâlesinden Meissen markgrafı Friedrich I'e (*Kavgacı* denir) verdi (1423-1428); çünkü Friedrich I ona hus'çulara karşı savaşında yardım etmişti. 1127'den beri Meissen markgrafı olan Wettin'ler miras yoluyle Thüringen'i almışlardı (1264) ve 1347'den beri Saksonya-Pfalz kontu unvanını taşıyorlardı. Saksonya adı o tarihten sonra onların bütün topraklarına verildi; ama bu toprakları kısa süre sonra bölüşen Friedrich II'nin (1428-1464) oğulları sonunda ayrı olarak hüküm sürmekten vaz geçtiler. Leipzig bölüşmesinde (1485), seçici prens Ernst, Thüringen'i ve seçici Wittenberg düklüğünü kendine ayırdı; kardeşi Albrecht'e Meissen'i verdi. Böylece, Saksonya'nın Ernstin ve Albertin sülâleleri arasında bölüşülmesi onaylanmış oldu.

O tarihten sonra Meissen, Erzgebirge gümüş madenlerinin işletilmesi, ticaretin gelişmesi (Leipzig fuarları) ve düzenli bir vergi sisteminin uygulanması sayesinde büyük ölçüde zenginleşti. Saksonya seçici düklüğü (Ernestin kolu) ise Bilge Friedrich II'nin (1486 - 1525) parlak devrinden (Wittenberg üniversitesini kurmuş [1502], sanatçıları [Cranach] korumuş ve Luther ile dostluk kurmuştu) sonra, Smakalde birliğinin önderlerinden olan kardeşi Kararlı Jean (1525-1532) zamanında hızla geriledi. Seçici prens Jean Friedrich (1532-1547) Smakalde savaşında yenilerek Mühlberg'de Karl V'e esir düşünce (nisan 1547), seçici prensliği imparatorla ittifak yapmış olan Albertin sülâlesinden yeğeni Moritz'e (1547-1553) bıraktı (Wittenberg teslim antlaşması, mayıs 1547). Elinde yalnız Thüringen'in kaldığı Ernestin dalı, bazıları siyasî bütünlüğünü 1920'ye kadar koruyan birçok küçük prensliğe bölündü. Vogtland'ı ve Silezya düklüğü Sagan'ı Bohemya'ya kaptıran Albertin dalı daha şanslıydı: seçici dük August (1553-1586), sofu bir luther'ci olmasına rağmen, mahallî ekonomiyi geliştirdi ve Almanya'da uygulanan ilk bölgesel yasaları (1572) çıkardı. 1600'e doğru protestan Saksonya, Avusturya'ya ve Katolik partisine yaklaştı. Johann Georg I, önce Gustaf-Adolf ile ittifak yaptı (1629), sonra Ferdinand II'ye yanaşarak onu desteklemesi karşılığında Lausitz'i elde etti (Prag antlaşması, 1635); ama Otuzyıl savaşında birçok çarpışmanın yapıldığı toprakları yakılıp yıkıldı ve ıssızlaştı. Toparlanmayı başaran Saksonya, XVII. yy. sonunda yeniden zenginleşti, fakat Almanya'yı yönetme istekleri yüzünden, o tarihten sonra gücü gittikçe artan Brandenburg ile çatıştı. Haris seçici prens Friedrich-August I (1694-1733), mutlakıyetçi bir siyaset uyguladı. Katolikliği kabul etti ve Polonya tahtını (Polonya kralı August II [1697-1733]) ele geçirmek için girişilen Kuzey savaşında Karl XII'ye karşı cephe aldı, sonunda da Saksonya İsveçlilerin istilâsına uğradı (1706). Şatafat düşkünü bir hükümdar olan Friedrich - August, başkenti Dresden'i Almanya'nın en güzel şehirlerinden biri haline getirmiş ve Brühl'ün teşvikiyle Meissen'de porselen sanayiini başlatmıştı. Oğlu ve vârisi Friedrich - August II (August III adıyle Polonya kralı oldu [1733 - 1763]), Avusturya'ya bağlı kaldı, *Pragmatique Sanction de 1713*'ü (1713 Dinî Yönetmeliği) kabul etti (temmuz 1733) ve biraz çekimser kaldıktan sonra Prusya aleyhtarı bir siyaset uygulayarak felâketle sonuçlanan Yediyıl savaşlarına sürüklendi (Pirna teslim antlaşması, 1756); bu savaşla, ölümünden sonra Saksonya sülâlesinin Polonya tahtına çıkması engellendi. Friedrich Christian tahta çıktıktan kısa süre sonra ölünce (1763), kardeşi Xaver henüz tahta çıkmayacak kadar genç olan yeğeni Âdil Friedrich-August I (1763 - 1827) adına naip oldu (1763-1768). Hemen Saksonya'nın askerî gücünü artırdı (ordu 18 000 kişiden 30 000 kişiye çıktı); ama her şeyden önce ülkeyi iktisadî açıdan kalkındırmak isteyen büyük burjuvazinin şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. Burjuvazi, ülkeyi 1768'den itibaren şahsen yöneten genç hükümdardan destek aldı. Friedrich-August I, bir kalkınma komisyonunun yardımı, Sakson partisinin (veya Cumhuriyetçi parti ya da İngiliz partisi) ve Leipzig'de fransız protestan mültecilerin desteğiyle bir aydın zorba siyaseti uyguladı. Fransız mülteciler nüfus artışına, sınaî (pamuk iplikhaneleri, basma pamuklu kumaş fabrikaları) ve malî (kadastro sisteminin kurulması) kalkınmaya katkıda bulundular ve iktisadî dengeyi (eyaletlerin [Standart] muhalefetine rağmen ihracatın yeniden başlaması) kurdular. Friedrich-August I, Bavyera Veraset savaşları başlayınca (1777) Prusya ile ittifak yaptı ve 1790 köylü ayaklanmasının korkusuyle (Pillnitz'e yürüyüş) Fürstenbund'a katıldı. 1792'de Fransa'ya karşı savaşa girdi (Pillnitz görüşmesindeki [27 ağustos 1791] rolünün mantıkî sonucu), Jena'da çarpıştı (14 ekim 1806); ama Napolyon ile barış imzalayarak ondan krallık unvanı aldı (Posen barışı, 11 aralık 1806). O tarihten sonra Saksonya Ren konfederasyonuna katıldı.

● *Saksonya krallığı (1806-1918)*, Friedrich-August I adıyle taç giyen, ayrıca Varşova büyük düklüğünü de alan (1807) kral, Leipzig'de müttefiklere esir düştü (19 ekim 1813). Saksonya önce bir rus valisinin, sonra da bir Prusya valisinin (1814) yönetimine verildi. Viyana kongresinde (1815), topraklarının üçte birinden çoğunu (Aşağı Lausitz, Görlitz, Lauban, Merseburg v.b.) Prusya'ya kaptırdı. Yeni Germen konfederasyonunun üyesi olan Saksonya (1815) artık kurumları yavaş yavaş hürriyete kavuşan ikinci derecede bir şey değildi. Kral Anton'un (1827-1836) siyaseti, 1830'da sanayi merkezlerinde (Leipzig, Dresden) karışıklıklara ve yeni bir anayasa hazırlanmasına yol açtı; bu anayasa ile iki meclis ve sorumlu bir kabine kuruldu (4 eylül 1831).

Ama Saksonya'nın Zollverein'a katılması (1834) iktisadî gelişmeyi destekledi. Liberal muhalefet 1830'dan beri ortak naip olan Friedrich-August II (1836-1854) zamanında şiddetlendi. 1845'te reformlar yapıldı (ikinci meclisin hemen hemen genel oyla seçilmesi); ama Prusya'nın düşmanlığından çekinen hükümdar, Frankfurt parlamentosunda kabul edilen anayasayı onaylamayı reddetti; Leipzig ve Dresden'de (mayıs 1849) patlak veren ayaklanma prusya birliklerinin yardımıyle bastırılabildi; 1848'de yapılan reformlar askıya alındı. Johann I (1854-1873), siyasî yönetimi bakanı Beust'a bıraktı; Beust Saksonya'yı 1849'da kurulan üç kral ittifakından (Prusya, Hannover ve Saksonya) ayırarak, liberal bir siyaset güderek (1858) ve Saksonya çevresinde toplanacak üçüncü bir alman

devleti fikrini ortaya atarak (1863) Almanya'da federal dengeyi sağlamağa çalıştı. 1866'da Avusturya ile ittifak yapan ve Sadowa'da onunla birlikte ezilen (temmuz 1866) Saksonya, Prusya'ya 10 milyar thaler* tazminat ödedi (Berlin barışı, 21 ekim 1866), Kuzey Almanya konfederasyonuna katıldı, ordusunu Prusya denetimine verdi (şbat 1867 askerî antlaşması), Alman imparatorluğuna girdi (1871) ve seçim hürriyetini arttırdı; bu durum önce liberallerin, sonra sosyal-demokratların (1885-1895) gelişmesine yol açtı; gelişmeyi durdurmak isteyen hükûmet yeni bir seçim kanunu çıkararak seçmenleri üç sınıfa böldü (1896), sanayileşmesi hızlanan ve nüfusu 1871'den beri iki kat artan ülkede çoğunlukta olmalarına rağmen, sosyal - demokratları parlamentodan ayıkladı. Bunun sonucunda İmparatorluk Reichstag'ındaki Saksonya milletvekilleri (23 milletvekilinin 22'si sosyal-demokrattı) ile yalnız köylü ve muhafazkâr temsilcilerinin bulunduğu Saksonya parlamentosu arasında başlayan muhalefet, siyasî hayatı karıştırdı ve monarşinin 1918 kasımında çökmesinde payı oldu. ● *Hür Saksonya devleti (1918-1952).* Cumhuriyetin ilânı (kasım 1918) ve Friedrich-August III'ün (1904-1915) tahttan feragati üzerine başlayan karışıklıklar cumhuriyetçi bir anayasanın benimsenmesine rağmen (1 kasım 1920) durmadı. Vogtland'da Max Hölz'ün yönettiği komünist bir hükûmet darbesini Reichswehr bastırdı (1921); sosyal-demokratların ve Zagner yönetimindeki komünistlerin hükûmet koalisyonu Reich'ın müdahalesiyle devrildi (ekim 1923). İkinci Dünya savaşı sırasında yerle bir edilen Saksonya, Sovyet İşgal bölgesine katıldı (1945). 1952 Temmuzunda Landstag ve mahallî hükûmet dağıtıldı ve Saksonya, Demokratik Alman cumhuriyetinin öbür *Lander*'leri gibi idare çevrelerine (*Bezirke*) bölündü.

● *Saksonya prenslikleri.* Saksonya hanedanının Ernestin dalı, Wittenberg teslim antlaşmasından (1547) sonra Thüringe'de vârisleri arasında parçalandı. Böylece Altenburg, Weimar, Römhild, Eisenberg, Hildburghausen, Saalfeld, Gotha, Eisenach, Meiningen-Coburg v.b. sülâleleri kuruldu. Bu sülâleler de önce parçalandı (XVIII. yy.), sonra başlıca dört prenslik sülâlesi halinde birleşti. Saksonya-Weimar - Eisenach, Saksonya - Altenburg, Saksonya-Meiningen - Hildburghausen ve Saksonya-Coburg-Gotha. 1918'de hür devletler haline getirilen bu saksonya düklükleri Bavyera tarafından ilhak edilen Coburg dışında Thüringen eyaletine katıldı (1 mayıs 1920).

Askerî tarih

XVIII. yy. sonunda Saksonya'nın, prusya ordusunu örnek alan nizamî bir ordusu vardı, dört tümeni kapsayan bu ordunun askerleri gönüllüydü. Avusturya ile birlikte yenildiği 1866 Savaşına kadar bu orduda değişiklik yapılmadı. Ondan sonra Saksonya 1867 şubatında Prusya ile askerî bir ittifak yaparak bu devlete sıkıca bağlandı. Prusya tarzında düzenlenen birlikleri, 12. Saksonya kolordusunu meydana getirdi; bu kolordu 1870-1871 Savaşında önemli rol oynadı; prens Saksonyalı Albrecht, Meuse ordusunun kumandanlığına getirildi ve 1871'de Prusya feldmareşali oldu. Bu yüzden imparatorluk ordusunun kurulması sırasında saksonya ordusu muhtariyetini korudu. Saksonya kralı, subaylarını ve generallerini (imparatorun onayıyle) tayin etme hakkını muhafaza etti. Saksonyalı bir savaş bakanı, birlikleri imparator parlamentosunun tayin ettiği bir bütçeye göre yönetiyordu. Ama orduda prusya talimatnameleri uygulandı ve genelkurmay ile askerî yüksekokullar bulunmadığı için, subayları prusya okullarında yetiştirildi. 1899'da Saksonya ikinci bir kolordu (19.) meydana getirdi ve 1914'te savaş bakanı von Hausen'ın emriyle III. Orduyu kurdu. 1920'de yeni Reichswehr kurulduğu sırada saksonya birlikleri Dresden'de IV. Askerî bölgeyi meydana getirdi. (L)

SAKSONYA (AŞAĞI), alm. **Niedersachsen,** Federal Almanya cumhuriyetinde eyalet; 47 382 km²; 6 954 000 nüf. Merkezi, *Hannover.* Bu eyalet eski İngiliz İşgal bölgesi çevresinde Hannover, Oldenburg, Braunschweig'ın bir kısmı, birçok eski prusya toprağı ve prenslikle kuruldu.

Aşağı Saksonya Almanya'nın kuzeybatısında Kuzey Denizi'nden Weser dağlarına kadar uzanır, sonra Orta Almanya yaylalarını, Leine vâdisinin her iki yanını ve Harz'ın batı yarısını içine alır. Doğuda Demokratik Alman cumhuriyeti, kuzeyde Schleswig-Holstein ve Hamburg Land'ı, güneyde Hessen ve Kuzey Westfalen Rheinland'ı ile sınırlıdır. Bremen ve Bremerhaven, eyalet topraklarına girinti yapar.

Bu eyalet Almanya'nın iki büyük coğrafî bölgesinde uzanır; Kuzey ovası ve Hersinyen Almanya.

Kuzey ovası burada birbirinden çok farklı fizikî ortamlardan meydana gelir: Saale döneminden kalma buzultaşlar, aynı çağdan kalma çok geniş buzul öncesi oluşukları, Flandre su basmasının bıraktığı kıyı döküntüleri. Ortaçağdan beri polder haline getirilen bu kıyı döküntüleri bölgesi özellikle hayvancılık yapılan (Doğu Friz, Elbe'nin aşağı çığırı bölgesi) tek verimli tarım bölgesidir. Yer yer lösle örtülü olan Saale çağı buzultaşlarının toprakları oldukça verimlidir ama geniş alanlar kaplamaz (Hamburg'un güneyindeki bölge). Başka kısımlarda buzulöncesi suların tebeşir üzerine yaydığı kumlu örtüler (*Geest* denir) ve Hamburg - Minden çizgisinin batısında kalan ve eyalet topraklarının üçte birine yakınını kapsayan yüzeyleri örten turba yatakları birbirini izler (Moor manzarası). Ağaçsı fundalarla örtülü olan Geest'lerde tarım az gelişmiştir (patates, çavdar, hayvancılık). Almanya'nın en yoksul toprakları olan bu bölgeler geri kalmıştır ve nüfusu azdır (km²'ye 20-30 kişi). Turba yatakları (Moor), XVIII. yy.dan sonra akaçlama ve ıslah çalışmaları sayesinde tarıma elverişli hale getirilmiştir, koyun ve süt ineği yetiştirilen orta nitelikte otlaklarla örtülüdür; henüz hiç işlenmemiş geniş alanlar vardır (bütün Kuzey ovasının yüzde 10'undan çoğu). Tebeşir üstündeki üçüncü zaman kumlarından oluşan yeraltında önemli kaynakları yoktur: turba yatakları, kiselgur (Lüneburg fundalıkları), Ortaçağda büyük ölçüde işletilen ama bugün terk edilen kaya tuzu (Lüneburg). Daha çok şehirlerde kurulmuş olan sanayi, eyaletin dışında (Hamburg, Bremen, Bremerhaven) gelişmiştir.

Güneyde Hersinyen Almanya ile temas noktasında, dar bir geçiş bölgesi olan Börde'ler uzanır. Börde'ler, Aşağı Saksonya'da, ancak Minden'in doğusunda ve Osnabrück çevresinde ortaya çıkar. Genellikle dalgalı ve faylı tebeşirden oluşan yeraltı, Saale buzullaşmasından kalan löslerle kaplı buzultaşlarla örtülüdür. Kuzey Almanya ovasından biraz daha yüksek olan (100-150 m yüksl.) arazi iyi akaçlanır. Derinlikte doğuya doğru potas ve kaya tuzu (Braunschweig ve Hannover çevresinde), petrol (Hannover'e doğru), biraz kömür (yılda 4-5 milyon ton), kıvrımlı jüra çağı tabakalarında pek az demir filizi (Peine çevresinde) bulunur. Eskiden Hannover Braunschweig devletlerinin hayatî merkezi olan Börde'ler, bugün de Aşağı Saksonya'nın can damarıdır. Oldukça geniş arazi (50-70 hektar) yayılmış olan işletmelerde ince tarım (şeker pancarı. sebze, patates, yemlik bitki) ve ağıllarda hayvancılık (domuz, sütçül inek) birarada yürütülür. Neolitik çağdan beri tarla açmanın önemli olduğu bu bölge, alman milletinin beşiğidir. Aynı zamanda da Ortaçağda çok kullanılan ve birçok pazar şehri kurulan (Osnabrück, Hannover, Hildesheim, Braunschweig) bir geçit yeridir. Bu geleneksel geçit yolu, Almanya'nın bölünmesinden büyük zarar görmesine rağmen bugün büyük bir kara ve demiryolu ağıyle Mittelland kanalı sayesinde modern bir donatıma kavuşmuştur. Şehirler sermayeleri sayesinde sanayi merkezleri haline geldi. Başlıca sanayi faaliyeti makine yapımıdır (Hannover'de ve Braunschweig yakınında otomobil yapımı); bunu tuz ve potastan yararlanan kimya sanayii, kauçuk, camcılık, dokuma sanayii, hassas makineler yapımı izler. Mahallî sermayelerle kurulan küçük tesislerin yanı sıra son kırk yıldır ve özellikle savaş sırasında Ruhr konzern'lerine (msl. Hannomag), J. G. Farben'e, devlet silâh sanayii tröstlerine (Peine'de çelik tesisi, Volkswagen) bağlı büyük tesisler kuruldu. Petrol ve demir çıkarımına başlandığı sıralarda sanayi şehirlerde zaten kurulmuştu, bu sebeple sanayi merkezinde bir değişiklik olmadı. Yakından geçen Mittellandkanal boyunca gelişen yeni sanayi banliyöleriyle, Hannover ve Braunschweig hâlâ başlıca merkezlerdir.

Aşağı Saksonya'nın güneyi, Hersinyen Almanya'nın orta kısmındadır: ekseni Fulda olan ikinci zaman yaylaları bütününün doğusunda yaşlı Harz kütlesi yükselir. Tortul bölge bir aşınma yüzeyinin kıvırdığı ve kestiği tabakalardan oluşur; bu yüzeyin dalgalı ve kesikli olması ortaya bir tepeler bölgesi çıkarmıştır. Bazı kırıklar boyunca volkanik yükselmeler bile oluşmuş, neck'ler ve bazalt mesa'ları meydana getirmiştir. Kalkerli yaylalar çok erken bir tarihte tarla haline getirildi (özellikle Merschelkalk), ama hepsi taşlıktır ve tarım çok verimli olmadığından, ıssızlaşmaktadır. Üçüncü zaman kumtaşları ve kumlarının (Ortaçağdaki yoğun tarla açma çabasına rağmen) hâlâ büyük kısmı ormanlarla örtülüdür. Ülke birçok küçük bölgeye ayrılmıştır. Bu ayrılma, dolaşımın bir tek eksen üzerinde yani Frankfurt'tan veya Thüringen'den Hannover'e uzanan Leine vâdisi boyunca toplanmasına yol açmıştır. Şehirler ve sanayi bu eksen üzerinde tamamıyle kır görünüşünde ve tecrit edilmiş bir manzara ortasında toplanır. Aşağı Saksonya'nın doğu sınırlarında Harz, iki alman cumhuriyetini ayıran sınırla bölünür. Eski bir madencilik şehridir. Aşağı Saksonya'da başlıca kurşun, çinko ve gümüş madenleri bulunur. Eskiden Braunschweig, Saksonya, Arhalt, Schwarzburg ve Hannover arasında şiddetli çekişmelere yol açan bu madenler, bugün yabancı ülkelerden maden ithali karşısında gerilemiştir. (L)

SAKSONYA (PRUSYA — *sı*), Almanya'da tarihî bölge, Prusya'nın güney eyaletlerinden birini (III. Reich zamanında: 25 255 km²; 3 500 000 nüf.) meydana getirdi. Prusya Saksonyası eyaleti 1815'te Prusya'nın Saksonya krallığından aldığı topraklar ile Altmark-Magdeburg, Hallen ve Halberstadt'ın birleştirilmesi sonucunda kuruldu. Anhalt'ın katılmasıyle genişleyen eyalet 1947'de Sovyet İşgal bölgesinde *Saksonya-Anhalt* eyaletini meydana getirdi; bu idarî bölüm, 1952'de kaldırıldı. Eyaletin başkenti 1946'ya kadar *Magdeburg,* o tarihten sonra *Hallen* idi.

Bölge çok çeşitli coğrafî bölümleri içine alır: güneyde Thüringen havzasının kuzeydoğu ucu, güneybatıda Harz'ların doğu kısmının yarısı, batıda ashersinyen havzası. Bölgenin geri kalan kısmı Kuzey Almanya büyük ovasından meydana gelmiştir. Magdeburg, Hallen ve Dresden'e doğru ova, Saale ırmağının, Üçüncü zamandan kalma tebeşir ve kum tabakasını kaplayan löslü buzultaşlarıyle örtülüdür. Arazi verimlidir. Eskiden büyük işletmeler önemli yer tutarken, toprak reformu sonucunda toprakların yeniden dağıtılmasıyle yalnız orta ve küçük çiftlikler kaldı. Bölgede çeşitli ince tarım yapılır; buğday, çavdar, patates, şeker pancarı, lahana ve sebze yetiştiriciliği. Eski Prusya Saksonyası'nın bu kısmı, Doğu Almanya'nın en verimli tarım alanlarından biridir. Mulde'nin, sonra da Elbe'nin doğusunda ve Magdeburg'un kuzeyinde ortadan kalkan löslerin yerini, ırmak-buzul kumları serpiştirilmiş buzultaşları alır. Buzultaşlarda tarım oldukça verimlidir; kumlu topraklar ormanlar ve geniş fundalıklarla kaplıdır (Letzlinger Heide).

Prusya Saksonyası özellikle maden bakımından zengindir: Harz'ta demir, molibden, bakır yatakları, Thüringen'de ve ashersinyen havzasında Doğu Almanya'nın en zengin tuz ve potas yatakları, Hallen ve Dessau'da linyit yatakları vardır. Harz'ın kuzey ve doğusunda Magdeburg, Hallen ve Dessau'ya kadar uzanan bölgede, sanayi büyük ölçüde gelişmiş, Bitterfeld ve Wolfen linyitlerine dayanan büyük kimya sanayii kombinaları kurulmuştur. Calbe'de bir demir-çelik sanayii merkezi kurulmaktadır. Thüringen'den ve asıl Saksonya'dan farklı olarak, büyük kimya sanayii ve makine (otomobil) yapımı fabrikaları ağır basar. Dokuma ve seramik sanayiiyle, camcılık ve kâğıtçılık ikinci derecede rol oynar. (L)

SAKSONYA-ALTENBURG, Almanya'da düklük; 1603'te, önce Misnia marklığının (1327 yıllarında), sonra Saksonya Seçici prensliğinin olan topraklarda kuruldu. Saksonya-Altenburg düklüğü önce bir prens sülâlesine verildi (1603-1672). Aile reisi o-

lan Friedrich Wilhelm I'in büyük oğlu 1672'de ölünce mülkler Saksonya-Gotha'lı Dindar Ernst I'e geçti. (Bk. SAKSONYA-GOTHA-ALTENBURG.) 1826'da yeniden kurulan düklük Saksonya - Hildburghausen dükü Friedrich'e verildi ve vârislerine kaldı. 1862'de Prusya ile ittifak yapan düklük, Ernst II'nin tahttan feragat etmesiyle 1918'de ortadan kalktı ve Thüringen'e katıldı (1919). [L]

SAKSONYA - COBURG, Saksonya'da eski prenslik, Coburg topraklarını içine alıyordu; 1347'den sonra Wettin'lere ve 1485 bölüşmesinden sonra bu sülâlenin Ernestin dalına geçti. 1572'de prenslik haline getirilerek Yüce Johann - Friedrich'in (büyük dal) büyük oğlu Arabulucu Johann - Friedrich'e verildi; onun vârisi olmadığından Saksonya - Coburg ailenin küçük dalına geçti. Gotha dükü Dindar Ernst I'in (1640 - 1675) emlâkine katıldı. Sonra ikinci oğlu Albrecht'e (1680-1699) kaldı. Albrecht'in çocuğu olmadığından uzun süre çekişmelere yol açan Saksonya-Coburg, 1680'de Saksonya-Saalfeld prensi olan en küçük kardeşine geçti ve böylece Saksonya - Coburg-Saalfeld* prensliği kuruldu (1714). [L]

SAKSONYA-COBURG dükü (Friedrich Josias), avusturyalı general (Coburg 1737 - öl. 1815). Daha Yediyıl savaşında avusturya ordusunun hizmetine girdi. Felemenk ordusu başkumandanlığına getirildi (1792). Dumouriez'yi Neerwinden'de yendi (mart 1793). Kuzey eyaletini istilâ etti, fakat Jourdan tarafından Fleurus'te yenilgiye uğratıldı. Fransız Konvansiyon meclisi, onu Pitt le birlikte («Pitt ve Coburg») Avrupa koalisyonunun sembolü olarak kabul etti. (L)

SAKSONYA - COBURG - GOTHA, Saksonya'da eski prenslik, 1825'te Saksonya-Altenburg sülâlesinin sönmesinden sonra 1826'da kuruldu. Saksonya Altenburg'dan ayrılan Saksonya - Gotha, Saksonya - Coburg (Saksonya-Saalfeld ayrılarak Saksonya - Meiningen dükünе verilmişti) ile birleşti.

Bu toprak mübadelesinden eski Saksonya - Coburg - Saalfeld dükü yararlanarak Ernst I adıyle Saksonya - Coburg - Gotha dükü (1826 - 1844) adını aldı. Ernst I'in ustaca uyguladığı aile siyaseti, sülâlesinin 1918 sonuna kadar iktidarda kalmasına imkân verdi; kardeşi Leopold'un Belçika kralı seçilmesini sağladı; Leopold, Belçika kraliyet ailesinin kurucusu oldu (1831); Ernst I'in büyük oğlu Ernst II, onun yerine düklük tahtına çıktı. İngiltere kraliçesi Victoria ile evlenen küçük oğlunun küçük oğlu, 1893-1900 arası Saksonya-Coburg -Gotha dükü oldu; Ernst'in kardeşi Saksonya Coburg-Kohary dükü Ferdinand'ın soyundan gelenler 1836-1920 arası Portekiz'de (Ferdinand [1836-1953], Pierre I [1853-1861], Louis [1861-1889], Charles I [1889-1908] ve Manuel II [1908-1910]) ve 1887 - 1946 arası Bulgaristan'da (Ferdinand I [1887 - 1918], Boris III [1918 - 1943] ve Simeon). Sülâlenin devrilmesinden sonra düklük, Bavyera tarafından ilhak edilen (1920) Coburg düklüğü dışında Thüringen'e katıldı. (L)

SAKSONYA - COBURG - SAALFELD, Saksonya'da eski prenslik, Saksonya Coburg ve Saksonya - Saalfeld'in birleşmesinden sonra (1699), 1714'te kuruldu. 1826'da Saksonya - Gotha'yı elde eden hükümdarı Ernst I yeni Saksonya - Coburg - Gotha düklüğünün başına geçerek Saksonya - Saalfeld'i, Saksonya - Meiningen dükünе bırakınca, ortadan kalktı. (L)

SAKSONYA - EİSENACH, Saksonya'da eski prenslik; önce bağımsız bir prenslik olarak kuruldu ve Johann -Friedrich II'nin küçük oğluna (Wettin sülâlesinin büyük dalı olan Ernst'in sülâlesinden) verildi. 1640'ta yeniden Sasonya - Weimar ile birleştirilen prenslik, 1641'de tekrar kurularak Saksonya - Weimar'lı Wilhelm'in küçük kardeşi Albrecht'e verildi; Albrecht'in ölümünde (1644) prensliği miras yoluyle alan Saksonya - Weimar'lı Wilhelm, oğullarından Adolf Wilhelm'e verdi (1644-1668); Wilhelm'in mirasçısı olmadığından düklük 1668'de Saksonya - Marksuhl'a katıldı. (L)

SAKSONYA - GOTHA, eski sakson prensliği, 1640'ta kuruldu, başına Saksonya - Weimar prensi Wilhelm ve Saksonya-Eisenach prensi Albrecht'in kardeşi Dindar Ernst I getirildi. Saksonya - Coburg (1641) ve Saksonya - Altenburg'un (1642) katılmasıyle büyüyen prenslik, Dindar Ernst I tarafından büyük kardeşi Friedrich I'e bırakıldı (1675) ve o tarihten sonra Saksonya - Gotha - Altenburg düklüğünü meydana getirdi. Düklükten 1680'de ayrılan birçok kol (Saksonya - Coburg, Saksonya - Meiningen, Saksonya - Hildburghausen, Saksonya - Saalfeld v.b.) ve Saksonya - Gotha - Altenburg dükünün kardeşlerine verildi. (L)

SAKSONYA - GOTHA - ALTENBURG, Saksonya'da eski prenslik, 1675'te kuruldu ve Saksonya - Gotha dükü Dindar Ernst I'in büyük oğluna verildi. 1680'de topraklarının birçok kısmı ayrılarak bağımsız düklükler haline getirilen (bk. SAKSONYA - GOTHA) Saksonya - Gotha - Altenburg, sülâlenin sona ermesiyle 1825'te ortadan kalktı ve toprakları 1826'da yeni kurulan Saksonya - Coburg - Gotha ve Saksonya-Altenburg düklüklerine geçti. (L)

SAKSONYA - HİLDBURGHAUSEN, Saksonya'da eski prenslik, 1680'de kuruldu ve Saksonya - Gotha dükü Dindar Ernst I'in altıncı oğlu Ernst'e (1680-1715) verildi. Düklük 1826'da Saksonya - Meiningen ile Saksonya - Hildburghausen arasında bölüşüldü. Bu son prensliği miras alan Saksonya - Hildburghausen dükü Friedrich, Saksonya - Altenburg dükü oldu. (L)

SAKSONYA İSVİÇRESİ, alm. **Sächsische Schweiz** veya **Elbsandsteingebirge,** Almanya ve Çekoslovakya'da bölge, Elbe ırmağının her iki kıyısında. Burada Tebeşir devrinden kalma kalın kumtaşı tabakaları, kenarları kornişlerle kuşatılmış yaylalar halinde vâdilerle yarılıdır. Büyük ormanlar. (L)

SAKSONYA - JEAN, eski sakson prensliği, Saksonya - Weimar'ın geçici olarak kısmen parçalanmasıyle (1662-1690) meydana geldi, 1690'da Saksonya - Marksuhl ile birleşti. (L)

SAKSONYA - LAUENBURG, **Aşağı Saksonya** da denir, eski alman düklüğü; Saksonya - Wittenberg gibi, Saksonya düklüğünün, dük Albrecht I'in (1260) oğulları arasında bölüştürülmesinden doğdu. Saksonya - Lauenburg'da, Johann I'den (1260 - 1285) Julius Franz'a (1666-1689) kadar saltanat süren «Ascania» sülâlesinin büyük kolu, özellikle 1356'da ve 1422'de Saksonya - Wittenberg'lerin küçük koluna verilmiş olan seçicilik unvanını elde etmek istediyse de, Magnus'un saltanatı (1530-1543) sırasında bu isteğinden vaz geçti. Julius Franz'ın ölümü (1689) üzerine, gerek Danimarka kralı Lüneburg - Celle dükü Georg - Wilhelm, gerek Wettin hanedanından Saksonya seçicisi Georg IV (öl. 1694), düklük üstünde, aynı zamanda hak iddiasında bulundular. Georg IV'ün düklük üstündeki haklarına rağmen (1507 ve 1671'de Wettin ile Saksonya - Lauenburg hanedanları arasında yapılan antlaşmalar), Georg - Wilhelm, Ratzeburg'u işgal etti (1689). Düklük 1702'de Hannover'e, sonra da Danimarka'ya (1815-1846) bağlandı ve 1865'te Prusya ile, 1870'te de Alman imparatorluğuyle birleşti. (L)

SAKSONYA - MARKSUHL, Saksonya'da eski prenslik, Saksonya Weimar'ın geçici olarak kısmen parçalanmasıyle meydana geldi (1662). Miras yoluyle Saksonya - Eisenach (1668) ve Saksonya - Jena'yı da (1690) alarak topraklarını genişleyen prenslik, prens sülâlesinin sönmesiyle Saksonya - Weimar'a geçti (1741). Bk. SAKSONYA - WEİMAR - EİSENACH DÜKLÜĞÜ. (L)

SAKSONYA - MEİNİNGEN, Saksonya'da eski düklük, 1860'ta kurularak Saksonya - Gotha dükü, Dindar Ernst I'in üçüncü oğlu Bernhard I'e verildi. 1826'da yeni Saksonya*-Meiningen - Hildburghausen düklüğüne katıldı. (L)

SAKSONYA-MEİNİNGEN-HİLDBURG - HAUSEN, Saksonya'da eski düklük, 1826'da Saksonya - Hildburghausen'ın bir kısmının ve Saksonya Saalfeld'in (Saksonya - Coburg - Saalfeld'den ayrıldı) eski Saksonya - Meiningen düklüğüne katılmasıyle kuruldu. 1871'de Alman imparatorluğunun üyesi haline geldi. 1918 Sonlarında ortadan kalktı ve Thüringen eyalet topraklarına katıldı (1920). [L]

SAKSONYA porseleni, Saksonya'da yapılan porselen.

Sert hamurlu avrupa porseleni, ilk defa 1709'da Saksonya'da Meissen'de yapıldı. Daha önce yalnız yumuşak hamur biliniyordu; çünkü yapımda taklit edilen Çin, ana ürünü, yani kaolin tekelini elinde tutmaktaydı. Fizikçi Böttger sert hamuru rastlantı sonucu buldu; perukacısı beyaz bir toz kullanıyordu, Böttger bu tozu analize etmek istedi ve böylece Avrupa, kaolini keşfetti. 1720'ye kadar Meissen Porselen fabrikası bir kale gibi korundu ve saksonya porseleninin sırrı verilmedi; bu tarihte fabrikanın bir işçisi kaçmayı başardı ve rakip bir fabrika kurmak üzere Viyana'ya gitti. Fransa'da ilk sert porselenleri, ancak Strasbourg'da Paul Antoine Hanong Almanya'dan gelen kaolinleri kullanarak 1751'de yaptı. Saksonya porselenleri bütün XVIII. yy. boyunca o derece tutuldu ki bu krallığa «porselen krallığı» adı verildi. Modelci Kandler'in yaptığı insan figürleri ve küçük hayvan heykelleri, özellikle çok aranmaktaydı. Saksonya porselenleri hamurunun güzelliği, zarif, çok renkli, değişik süsleriyle göze çarpar; bu porselenler bütün dünyaya rokay üslûbunun yayılmasına yol açtı. Bunlar bugün de çok beğenilen her türlü küçük heykeller ve biblolardır. En eski parçalar işlek bir yazıyle yazılmış büyük A ve R harflerinden meydana gelen mavi bir monogram, yaldızlı bir numara veya sırımı üzerine dolanmış bir kamçı sapı şeklinde mavi bir çizgiyle markalanmıştır. Sonra bu çizginin yerini sıra ile sapları arasında küçük bir çember veya aynı yerde bir yıldız bulunan çapraz iki kılıç alır. Kusurlu parçalarda markanın üzeri bir ruletle oyuk olarak damgalanmıştır. Bu tür parçalar satılmaktadır ve hamuru öbürleriyle aynıdır, fakat çoğu zaman fabrika dışında sonradan süslenmiştir. (L)

SAKSONYA - SAALFELD, Saksonya'da eski prenslik, 1680'de kuruldu ve Saksonya - Gotha dükü Dindar Ernst I'in son oğluna verildi. Saksonya - Coburg'un katılmasıyle (1699) Saksonya - Coburg - Saalfeld (1714) prensliği haline geldi (L)

SAKSONYA - WEİMAR, eski Saksonya prensliği, 1556'da seçici Johann Friedrich I'in toprağını iki oğlu arasında bölüştürmesi sonucunda ortaya çıktı ve Saksonya hanedanının Ernestin dalının küçük soyundan prens Johann Wilhelm'e (1556 - 1573) verildi. Wilhelm, 1572'de, Johann Friedrich II'nin iki oğlu (kendi yeğenleri) yararına Saksonya - Coburg ile Saksonya - Eisenach'tan vaz geçti. Saksonya - Gotha'yı içine alan, Saksonya - Coburg (1633) ve Saksonya - Eisenach ile (1638) genişleyen prenslik, 1640'ta Johann Friedrich'in üç oğlu arasında bölüştürülünce, Saksonya - Weimar düklüğü haline geldi. Bu düklüğün hükümdarı Wilhelm (1640 - 1662), küçük kardeşi Albrecht'in ölümü (1644) üzerine Saksonya - Eisenach'ı miras olarak eline geçirdiyse de, küçük oğlu Adolf Wilhelm (1644-1668), küçük oğulları Johann Georg (1662 -1686) ve Bernhard (1662-1678) yararına Saksonya - Weimar'ı, Saksonya - Marksuhl ve Saksonya - Jena'dan ayırdı. Ama Saksonya - Marksuhl hanedanının son bulmasıyle (1741), Saksonya - Weimar'lı Ernst - August I, onun mirasına kondu ve Saksonya - Weimar Eisenach unvanını aldı. (L)

SAKSONYA - WEİMAR - EİSENACH düklüğü (1741 - 1815), Saksonya'da eski prenslik. 1741'de Saksonya - Weimar ve Saksonya - Marksuhl'un mallarının birleştirilmesiyle kuruldu ve Ernst - August I'e verildi. Sarayına Geothe, Schiller ve Herder'i toplayan sanat ve edebiyat koruyucusu Karl - August (1775-1828) sayesinde düklük Avrupa'nın en parlak fikir merkezlerinden biri haline geldi. Ren konfederasyonuna katıldı (1806); bununla birlikte Viyana kongresinde topraklarının genişletilmesini ve büyük düklük haline getirilmesini sağladı. Gene Karl August sayesinde öbür alman devetlerinden daha önce bir anayasaya kavuşan prenslik, hürriyetçilerin Almanya'da başlıca yuvası haline geldi. Prusya ile ittifak yaptı (1866), Kuzey Almanya konfederasyonuna (1867) ve Karl - Alexander zamanında (1853 - 1901) Alman imparatorluğuna katıldı; Karl

- Alexander'in vârisi Wilhelm Ernst (1901-1918), 1918'de bir Weimar cumhuriyeti lehine tahttan vaz geçti. Düklük 1920'de Thüringen eyaletine katıldı. (L)

SAKSONYA - WITTENBERG, bazen **Yukarı Saksonya** denir, Almanya'da eski düklük, Saksonya - Lauenburg düklüğü gibi bu düklük de, Saksonya düklüğünün Ascania sülâlesinden dük Albrecht I'in (1269) oğulları arasında bölüştürülmesiyle meydana geldi, Albrecht I'in küçük oğlu Albrecht II'ye (1260-1298) verildi; 1356'da seçici düklük haline getirilince tarihi, Saksonya seçici düklüğünün tarihiyle karıştı; Saksonya düklüğünde Ascania sülâlesinin son temsilcisi Albrecht III'ün (1419-1422) ölümünden sonra, 1423'e doğru Wettin sülâlesine geçti. (L)

SAKSOTROMBA i. (fr. k.). Adolphe Sax'ın icat ettiği üflemeli bakır çalgı. (Saksotromba, sakshorn gibi askerî bandolarda kullanılır. Ses borusunun boyutları bakımından, büğlü ile korno arasında yer alır. Sax, yedi ayrı tipte saksotromba yapmıştı.) [L]

SAKULETE i. Bk. SAKOLETA.

SAKULEVA i. Doğu Akdeniz limanları arasında sefer yapan yelkenli gemi; bordaları çok çıkık, kıç üstü yüksektir; kıç direğine randa, grandi direğine düzey seren yelkeni açılır, öbür yelkenleri de latin veya pıraçıra yelkenidir.

— ANSİKL. Birçok doğu gemisinde olduğu gibi, *sakuleva*'larda da, küpeştenin orta kısmında, brandadan yapılmış ve sökülüp takılabilen bir küpeşte vardır. Bu teknelerin boyları ve yelken donanımları birbirinden çok değişik olabilir. Çeşitli sakuleva tipleri arasında, hemen hemen bir brik-gulet görünüşünde olan, ama grandi direğine brigantin yelkeni yerine bumbalı üç köşe yelken açılan *scouna sakulev*'i özellikle anmak gerekir (*scouna, schooner* [geolet] kelimesinin bozulmuş biçimidir). [L]

SAKUNTALA veya **ŞAKUNTALA,** rişi - kşatriya Visvamitra ile ilâhe Menaka'nın kızı; münzevî Kanva tarafından yetiştirildi, kral Duşmanta ile evlendi. Hindistan'a Bharatavarşa (Bharata'nın ülkesi) adını veren efsanevî hükümdar Bharata'nın annesi ve Kalidasa'nın *Sakuntala* adlı dramının kahramanıdır. (L)

Sakuntala, hindu şairi Kalidasa'nın yedi perdelik dramı. Hindu edebiyatının şaheserlerinden olan eserin ana teması, ayrıntılarının çoğu gibi, hindu ırkının büyük millî destanı *Mahabharata*'dan alınmıştır. *Sakuntala* (*Çakuntala* veya *Shkuntala* şeklinde de yazılır) birçok dile çevrilmiştir, bunlar arasında bengal dilindeki tercümesi orijinaline en yakın olanıdır. Eser ayrıca Wolzogen, Donsdorf v.b. tarafından avrupa sahnelerine de aktarılmıştır. Eserin konusu şöyledir: kral Duşmanta ormanda avlanırken Sakuntala adlı genç kızı görür ve onunla derhal evlenir. Ayrılırken de ona, karşılıklı bağlılık ve aşk yemini olan krallık yüzüğünü verir. Fakat Sakuntala birgün havuzda yıkanırken yüzüğü kaybeder. Kral yüzüksüz onu tanıyamayacaktır. Umudunu yitiren gelin ormana döner, bu arada Hindistan'ın millî kahramanı Bharata'yı dünyaya getirir. Aradan çok geçmeden, bir balıkçı krallık yüzüğünü yutan balığı tutar. Yüzük kralın eline geçer ve sonunda eşini bulur. Böylece bir bilgenin bedduasına uğramış olan Duşmanta'yı mutsuz kılan büyü bozulmuş olur. *Sakuntala*'nın son derece ilgi çekici bir eser olması, şairin tasvir gücünün, tabiatın güzelliğini ve mevsim değişikliklerini tam olarak değerlendirmesinin, parlak ve canlı anlatımının ve duyguların, özellikle tutkuların en büyüğü aşkı ifadesindeki inceliğin sonucudur. Ama olayın temposu ağırdır ve gereğinden fazla ayrıntıyla, aşırı derecede yapmacıklık ve gereksiz sözler diksiyonu aksatır. Bununla birlikte bütün edebiyat otoriteleri eserin az rastlanır çekiciliği konusunda birleşir. Kalidasa'nın ne zaman yaşadığı ve bu dramı ne zaman yazdığı kesinlikle bilinmiyor. Hint geleneğine ve yetkililerine göre bu tarih M.Ö. III. yy. ile M.S. VI. yy. arasındadır. Fakat eserdeki deliller, özellikle kadınların ve ikinci derecedeki kişilerin bozulmuş bir prakritçe konuşmaları, gerçek tarihin M.S. II. veya III. yy. olduğunu ortaya koyar. (M)

SAKURA i. Japon kirazı çiçeği; Japonların millî çiçeği. (L)

SAKY i. (ar. *saḳy*). *Esk.* Su verme, sulama. || *Saky-i ma,* su dağıtma. || *Saky-i maadin,* madenlere su verme. (M)

SAKYALAR, Buddha Sakyamuni'ye adını veren kabile. Himalaya'nın son yamaçlarında, Ganj'ın kolu olan kutsal Bhaghirati ırmağı yakınında, bugünkü Nepal ve Gorakpur sınırında yaşayan Sakyalar tarımla geçinen savaşçı (*Kşatriya*) bir kabileydi. Buddha Sakyamuni'nin beşiği olan başkentleri *Kapilavastu*'nun yıkıntıları 1897'de ortaya çıkarıldı. (L)

SAKYAMUNİ («Bilge Sakya»), Buddha'cılığın kurucusu *Siddharta Gautama*'yı belirtmek için sık sık kullanılan ad. Gerçek kimliği üstündeki bilgiler, adıyle ilgili efsanelerle birbirine karışmış durumdadır. M.Ö. VI. yy.ın ortasına doğru Kapilavastu'da doğdu. Babası *Suddhodana,* sakya kabilesinin başı, anesinin adı da *Maya-Devi* idi. Doğar doğmaz, evrenin sahibi olduğunu belirten sözler söyleyerek anayönlerden her birine doğru yedişer adım attı. Gövdesinde, gelecekteki büyüklüğünü açıklayan bazı özel işaretler (*lakşana*) vardı. Bu işaretleri gören yaşlı bilge Asita da ilerde onun bir buddha olacağını bildi. Sakyamuni tapınağa getirildiği zaman, tanrıların heykelleri kaidelerinden inerek önünde diz çöktüler. Ona bir eğitmen verilmek istenince de, bu istekte bulunanları engin bilgisiyle şaşırttı. Ama Suddhodana oğlunun rahip olacağını haber veren kehanetlerden korkarak onu on altı yaşına basar basmaz Yaşodhara veya Gopa adındaki bir prensesle evlendirdi ve böylece geleceğin Buddha'sı da yirmi dokuz yaşına kadar zevk ve safa içinde kendini unuttu. Ama o ara karşısında bir ihtiyar, bir hasta, bir ceset ve bir din adamı çıkınca, bu gördükleri onda insan hayatının boşluğu konusunda derin düşünceler uyandırdı ve bu durumun bilge bir kişide uyandırması gereken tiksintiyi düşündü. Bunun üzerine, hemen o gece, insanlığı bu kötülüklerden kurtarmanın yollarını öğrenmek amacıyle en ünlü brahman düşünürlerinin yanına gitmek için gizlice sarayından kaçtı. Ama kısa bir süre sonra, brahman keşişlerinin yetersizliğini anlayarak yanlarından ayrıldı, ıssız bir ormana çekildi ve tam altı yıl derin düşüncelere daldı. Altı yıl sonra Both Gaya yakınlarında kutsal bir incir ağacı dibinde otururken birden keşfi açıldı ve insanlığı kollayan felâketlerin hayattan ayrılamayacağını, hayatın tutkular ve istekler demek olduğunu ve ruh göçünden kurtulmak için dünyanın gerçek olmadığını gösteren bilim sayesinde tutku, istek ve cehaletten sıyrılmak gerektiğini anladı. Böylece *buddha* (yani *bilge,* tanrının ilhamını almış kişi) olmuştu.

Benares'e gittiğinde, öğretisini bilge Rudraka'nın öğrencisi beş eski arkadaşına açıkladı ve bu kimseler kurduğu tarikatın çekirdeği oldu. Kısa bir süre sonra da çevresinde birçok çömez toplandı. Sakyamuni bunların başına geçerek Hindistan'ı dolaştı, hükümdarları ve halkları kendi dinine bağladı. Kırk beş yıllık vaızdan sonra seksen bir yaşında Kuçınaga'ra şehri yakınlarında öldü (veya özel terimiyle, «nirvana'ya girdi») [M.Ö. 478?]. Sakyamuni'ye muhteşem bir cenaze töreni yapıldı. Soyadı Gautama'dan başka Buddha Sakyamuni'nin *Bhagavat* (Mutlu veya Kutlu), *Cayna* (Galip), *Sramana* (Çileci), *Tathagata Sugata* v.b. gibi sıfatları da vardır. (Bk. BUDDHA. BUDDHA'CILIK.) [L]

SAL i. (esk. türk. k.). Birçok kalın direğin yan yana birbirine bağlanmasıyle yapılan ve genellikle akarsularda taşıma işlerinde kullanılan, düz ve korkuluksuz taşıt. || *Halk dili.* Tabut.

— ANSİKL. Ask. *Sallar,* askerlikte, su üstü geçitleri meydana getirmek için veya sahrada el altında bulunabilen malzemeyle köprü yapmak için yüzer dayanak olarak kullanılır. Su üstü ulaşımında pek kullanışlı bir araç olmamasına karşılık, kolay ve çabuk yapıldığı için, gerektiğinde çok yararlı olabilir.

— Denizc. Sallar daha çok suda yapılır. Çünkü karada yapılacak olursa, ağaç parçalarının her birinin suya atılınca başka bir durum alması bunların biraraya getirilmesini güçleştirir. Bir sal yapmak için ağaçların kalın ve ince uçları bir kalın uç ve bir ince uç olmak üzere yan yana getirilir. Böylece, salın ön ve arka ucunda bir kalın uçla bir ince uç yan yana getirilmiş olur. Ayrıca, en uzun ağaçlar da orta sıralara konur. Bundan sonra, su üstünde yüzen bu ağaçlar yan yana getirilerek salın kenarına tutturulmuş bir iple sıkıştırılır, üstlerine, dikey durumda daha kısa ağaçlar konarak alttaki kütüklere saz iplerle bağlanır. Aradaki boşluklar da çalı demetleri veya dallarla doldurulur. Böylece meydana gelen sal, çoğu zaman, sıkıca kapanmış varillerin üzerine oturtularak hızlı akıntılarda dengesinin bozulması önlenir. Bu sallarla, inşaatta veya yakıt için kullanılan ağaçlar taşınır.

— Etnogr. Sal, birbirine bağlanmış kalın dallardan (Avustralya), sadece yan yana getirilerek bağlanmış veya içi biraz oyulmuş kütüklerden (tasmanya *catamaran*'ı) yapılmış olabilir. Bu tür salların nehir ulaşımı veya karşıdan karşıya geçme aracı olarak kullanılan ve daha büyük boyda olanları da vardır. Sal yapmak için, malzeme olarak, birbirine bağlı kamışlar veya ot demetleri de kullanılabilir. Bu çeşit bir sal, ortasının çukur olması dolayısıyle, sandal ve pirog arasında bir araçtır (Güney Amerika'nın *balsa*'sı, tasmanya ve batı afrika salları). Bunlar, bataklıklar veya göller gibi durgun ve az derin sularda kullanılan su üstü araçlarıdır. (LM)

SÂL i. (fars. *sāl*). *Esk.* Yıl, sene: *Aradan bin bu kadar sâl murur etmiş iken / Dil-i hassâsta hâkimdir o tesir henüz* (Nev'i). || *Sâl-i hal,* içinde bulunulan yıl. || *Sâlname.* Bk. SÂLNAME. (M)

SAL i. (ar. *ṣalʿ*). *Esk.* Başın tepesindeki kısmın saçsızlığı, dazlaklığı. (M)

SAL i. Hindistan'da botanik bakımdan çok çeşitli ağaçlara, özellikle dipterocarpaceae familyasından *Shorea robusta*'ya verilen ad; Himalaya'nın bazı kesimlerinde ormancılar bu ağaca büyük değer verirler. (L)

SAL, S.S.C.B.'de ırmak, Aşağı Don'un kolu (sol kıyı); 803 km. (L)

SAL (ILHA DO) [«*Tuz adası*»], Cabo Verde takımadalarında (Rüzgâr adaları) küçük ada; 1 800 nüf. Milletlerarası havaalanı. Tuzlalar. (L)

SALÂ i. (ar. *ṣalā*). Din. Cemaati cuma veya bayram namazına çağırmak, kimi yerlerde de cenaze için kılınacak namazı haber vermek amacıyle minarelerde okunan salât. || *Salâ vermek* (veya *okumak*), minarede salâvat okuyarak namazı haber vermek: *Sarı Hafız en yakıcı sesiyle salâ veriyordu* (Sabahattin Ali).

— *Esk.* Haber verme.

— Okç. *Salâ koşusu,* ok yarışmalarından biri. (Bu yarışmaya yalnız ihtiyar okçular katılabilirdi. Yarışmalarda bütün yarışmacılar birörnek yay kullanırdı.)

— Tasav. Mevlevîlerde canları mukabeleye, namaza, yemeğe çağırma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Salâ,* verildiği vakte göre ad alır: *cuma salâsı, sabah salâsı* v.b. Salâ, genellikle ramazanlarda sahurdan sonra ve cuma namazından önce, anadolu şehir ve kasabalarında da bir kimsenin öldüğünü bildirmek için verilir. Eskiden Anadolu'daki şehir ve kasabalarda namaz va-

SAKSONYA-WEİMAR-EİSENACH dükü
Karl Auguste
Jagemann'ın eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

SAKUNTALA
Touchet'nin minyatürü
Piazza baskısı,
Paris

sakuleva

saksonya porseleni
«Anspach Markgraf'ı»
Kandler'in eseri
Süsleme Sanatları
müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

SAKYAMUNI
hindu sanatı

ANGELI
SALÆ
VICENTINI
OPERA
Medico-Chymica
quæ extant omnia
ROTHOMAGI
MDCL

Angelo SALA «Tıbbî-Kimya Eserleri»nin kapağı (Rouen, 1650)

kitlerinden önce kayyumlar caminin yakınlarında dolaşıp «vakti salâ ya mümininl» diye bağırarak halkı namaza çağırırlardı.

— Tasav. Mevlevî tekkelerinde bir işe davet «salâ!» veya «hû!» diye seslenerek yapılırdı. Somatçılık görevini yapan can, «lokmaya salâ!» diye bağırırsa «yemeğe buyurun», kandilci «vakti salâ!» diye bağırırsa «namaza buyurun», «mukabele için hazırlanın» demekti. Özellikle mukabele günü, namaz vaktinden önce görevli canlardan biri hücrelerin bulunduğu koridorda kollarını çapraz olarak, parmak uçları omuzlara gelecek şekilde göğsüne; sağ ayağının baş parmağını sol ayağının baş parmağı üzerine koyar ve başını eğerek öne doğru bükülür, ayakta niyaz eder, son heceleri nefesinin yettiği kadar çekerek «hû salâ!» veya «vakti salâ yahû» diye bağırırdı. Salâyı duyan canlar da mukabele hazırlığına başlarlardı.

◆ **Salâhan** bļş. i. ve sıf. *Esk.* Salâ okuyan (müezzin). [M]

SALA. *Esk. coğ.* Ptolemaios'a göre Anadolu'da (Büyük Frigya bölgesi) şehir. Bazı eski yazarlar bu şehrin Lydia bölgesinde bulunduğunu ileri sürerler. İmhoof Blumer'in dışında bütün nümismatlar Sala'nın Büyük Frigya sınırları içinde olduğunu kabul ederler. Şehir, Roma imparatoru Domitianus döneminde *Domitianopolis* adını aldı. Şehirde basılan sikkelerin üstünde Kybele, Zeus, Laodike, Hera, Afrodit (Aphrodite), Apollon, Hermes, Dionysos, Hygieia, Telesphoros ve bir ırmak tanrısının tasvirleri vardır. (M)

SALA, Fas'ta Atlas okyanusu kıyısında şehir; 46 000 nüf. (1961).

— Arkeol. Yuba II'nin şehri olan Sala'da 1966'da 350 mezarlık bir yeraltı mezarlığı ortaya çıkarıldı. Bulunan mücevher, kutu ve vazolar arasında bazıları şehirde fenike geleneklerinin devam ettiğini (Sala Kartacalılar tarafından kurulmuştu) gösterir.

— Tar. Bugünkü şehir, IX. yy.da İdrisîler tarafından kuruldu. XI. yy. başlarında küçük bir İfranî hükümdarlığının merkezi oldu. XII. yy. ortalarında müstahkem bir şehir haline getirildi. Zengin pazarları ve işlek bir limanı vardı. Şehir 1251'de Merinîlerin eline geçti. Merinî ailesinden Yakub bin Abdullah'ın hüküm sürdüğü sırada ispanya hıristiyanları Sala'yı aldılar (1260). Sultan Yusuf Yakub, İspanyollarla savaştı ve onları yenerek şehri kurtardı. Merinîler devrinde Sala'da tersane ve medreseler yaptırıldı. Şehir, 1627'de Mücahidül Ayyaşî'nin kurduğu hükûmetin merkezi oldu. Sala halkı, kasba ve rabat halkıyle birlikte uzun süre İspanyollara karşı savaştı. Bir süre sonra bu şehirler arasında mücadele başladı. Bu durum Mücahidül Ayyaşî'nin öldürülmesine kadar sürdü (1641). Bu tarihte Sala, Kasba ve Rabat ile birlikte Dilâ Murabıtlarının hâkimiyeti altına girdi; daha sonra da Filâlî sülâlesinin yönetimine geçti (1666). XVIII. yy.ın sonuna kadar Avrupa'dan Fas'a geçişin ilk uğrak yeriydi. (ML)

SALA, İsveç'te (Vastmanland) şehir, Saga ırmağı kıyısında; 11 100 nüf. Eskiden, bugün tükenmiş olan gümüş madenleriyle meşhurdu. Briket fabrikaları; kireç fırınlar. (L)

SALA (Angelo), italyan kimyacısı (Vicenza 1576 - öl. 1637). Genç yaşında Almanya'ya giderek Güstrow'da Mecklemburg dükünün hekimi oldu (1632). 1617'de, maden tuzlarında madenlerin birbirinin yerini alma sırasını açıkladı. Şekeri, yumurta akı ve kireçle arıtma usulünü buldu, 1632'de de kuzukulağı tuzunu keşfetti, bakır sülfatın damıtılmasından elde ettiği «zaç yağı» (sülfürik asit) için bir kitap yazdı. (L)

SALA (Nicola), italyan bestecisi (Tocco Caudio, Benevento 1713 - Napoli 1801). Napoli'de Turchini konservatuvarında okudu, sonra aynı konservatuvarda öğretmenlik yaptı; 1737'de, Roma'da temsil edilen, 1739'da Lizbon'da tekrarlanan *Vologeso*'yu, başka tiyatro eserleri (*Zenobia,* 1761) ve *Giuditta* adlı oratoryoyu (1780) besteledi. Ayrıca dinî müzik ve pedagojik eserler yazdı. (L)

SALÂBET i. (ar. *şulb*'dan *şalâbet*). *Esk.* Sağlamlık, katılık: *Tezahüratı millîye, vatanın her köşesinde salâbet ve hararetle mevcuttur* (Atatürk). || Kuvvet, metanet. || *Salâbet-i ahlâk,* karakter ve ahlâk sağlamlığı. || *Salâbet-i diniye,* din gücü.

◆ **Salâbetli** sıf. Kuvvetli, metin. (M)

SALABURUN i. Denizc. Seren yelkenlerini sarmak için gıradin yakalarının iki kenarını serene doğru çekerek toplayan halatlar. (Bir ucu gıradin yakasının ortasında bağlı olarak yelkenin ön yüzünden sarkık bir biçimde serene doğru uzanan bu halatlar, serenin üst kenarına bağlı bir makaradan ve çanaklık altındaki ikinci bir makaradan geçtikten sonra düşey olarak güverteye iner.) || *Salaburun astarı,* sürekli sürtünme sonucu yelkenlerin aşınmasını önlemek amacıyle salaburunların altına rastlayan kısımlarını sağlamlaştırmak için dikilen ikinci kat yelken bezi. (M)

SALACAK i. (*salmak*'tan *sal-acak*). Ölü yıkanan kerevet. *Eşanl.* TENEŞİR. (M)

SALACAK, İstanbul şehrinin Üsküdar kesiminde semt. Güneyde yüksekliği 30 m'yi geçen yarlarla Marmara kıyısı üzerinde yükselen Salacak, doğuda İhsaniye, batıda Şemsipaşa, kuzeyde Doğancılar semtiyle sınırlanır. Eski tip evlerin bulunduğu bir semt olan Salacak, yeni yapılarla görünümünü az çok değiştirmektedir. Plajı, vapur iskelesi vardır. (M)

SALA CONSİLİNA, İtalya'da komün, Campana'da (Salerno ili), Tanagro vâdisinde; 11 500 nüf. Ticaret merkezi. (L)

SALACROU (Armand), fransız oyun yazarı (Rouen 1899). Tıp, hukuk ve felsefe okudu. Sonra *Humanité* ve *İnternationale* gazetelerinde çalıştı. Fotoromanlarda yapım yardımcılığı yaptı. Charles Dullin yönetimindeki Atelier tiyatrosunun genel sekreteri oldu. Dramatik hayal gücünün ağır bastığı sayısız eserinin entrikası yanında, insanoğlunun büyük meselelerini ele aldı. Eserleri: *Tour à Terre* (Dünya Turu) [1925]; *Le Pont de l'Europe* (Avrupa Köprüsü) [1927]; *Patchouli* (1930); *Atlas Hotel* (1931); *La Vie en Rose* (Pembe Hayat) [1931]; *Hür Kadın* (Une Femme Libre) [1934]; *L'İnconnue d'Arras* (Arras'lı Meçhul Kadın) [1935]; *Un Homme Comme les Autres* (Öbürleri Gibi Biri) [1936]; *La Terre est Ronde* (Dünya Yuvarlaktır) [1938]; *La Marguerite* (1944); *Les Fiancés du Havre* (Havre'lı Nişanlılar) [1944]; *Les Nuits de la Colère* (Öfkeli Geceler) [1946]; *L'Archipel Lenoir* (1947); *Poof, Pourquoi pas Moi?* (Niçin Ben Değilim?) [1950]; *Dieu le Savait* (Tanrı Biliyordu) [1950]; *Sens İnterdit* (Yasak Yön) [1953]; *Les İnvités du Bon Dieu* (Tanrı Konukları) [1953]; *Le Miroir* (Ayna) [1956], *Boulevard Durand* (Durand Bulvarı) [1961]; 1964'te *Comme les Chardons* (Dikenler Gibi) adlı yeni bir oyunu Comédie Française'de oynandı. Radyoda yaptığı konuşmaları bir ciltte topladı: *İmpromtu Délibéré* (Hazırlıksız Konuşmalar) [1966]. (L)

SALAÇOR deresi, Doğu Karadeniz bölümünde, Rize dağlarının Verçenik kesiminden çıkarak Çoruh ırmağına, İspir'in aşağısında katılan akarsu. (M)

SALADERO i. (fr. *saladero*). Deric. Güney Amerika'dan gelen tuzlanmış sığır derisi. (L)

SALADO (RIO), Arjantin'de Pampa'da akarsu; 2 000 km. Kuru mevsimde bir tuzlu göller dizisi meydana getirir, büyük yağmurlar döneminde sularını rio Colorado'ya kadar akıtır. Yukarı kısmında *rio Bermejo* ve *rio Desaguadero,* aşağı kısmında *rio Chadileuvu* adını taşır. Parana'nın aşağı çığırına paralel olan düz çığırı, billûrlu tabanın birkaç bin metre kalınlığında tortullarla kaplı bir çöküntüsüne tekabül eder. (L)

SALADO (RIO), Arjantin'de ırmak; 620 km. Chanar denizkulağında doğar, Junin'den geçer ve Atlas okyanusuna (Samborombon koyu) dökülür. (L)

SALADO DEL NORTE (RIO), Arjantin'de ırmak; 2 000 km. Salta Andları'ndan doğar; suları yavaş yavaş azalır ve Chaco'nun kurak ovalarından geçerken tuzlu bir hal alır. Sol kıyısında tuzlu çöküntüler (*Salares*) uzanır. Irmak güçlükle, Parana'nın kollarından bir olan Coronda'ya ulaşır. (L)

SALÂH i. (ar. *şalâh*). *Esk.* Düzelme, iyileşme, iyi olma. || Doğru olanı yapma, dine bağlılık. || Rahatlık, barış içinde olma. || Erkek adı. || *Salâh-ı hal,* karakterin, halin, durumun düzelmesi. Belirli şartlar altında en iyi olanı yapma. || *Salâh-üd-din,* dine bağlı. (Bugün *Salahattin* şekliyle erkek adı olarak kullanılır.) || *Suret-i salâh,* ikiyüzlülük, riyakârlık.

— DEY. *Salâh bulmak,* iyileşmek, düzelmek, onmak. (M)

SALÂHADDİN EYYUBÎ, Eyyubîler devletinin kurucusu (Tekrit [Irak] 1138 - Şam 1193). Emîr Necmeddin Eyyub'un oğlu. Babası, Musul atabeki Nureddin Mahmud bin Zengi tarafından Baalbek valisi tayin edildi. Kardeşleri gibi Salâhaddin de bu şehirde yetişti. Nureddin 1154'te Şam'ı ele geçirdiği zaman Salâhaddin, Nureddin'in sarayına geldi ve onunla Mısır seferine katıldı; sonra Nureddin'in veziri Şirkûh ile Kudüs kralı Amaury I'e karşı sefere çıktı. Salâhaddin'in tavsiyeleri sayesinde Kudüs kralı yenildi. Şirkûh Yukarı Mısır'a vergi toplamağa giderken kuvvetlerinin yarısının başında Salâhaddin'i bıraktı. Bu, Salâhaddin'in ilk kumandanlığıydı. Bu sırada Amaury I, İskenderiye'de bulunan Salâhaddin'e saldırdı. Franklara karşı zor durumda kalan Salâhaddin, Şirkûh'u yardıma çağırdı. Şirkûh, Kudüs kralıyle bir barış antlaşması yaptı (1167) ve Salâhaddin ile Suriye'ye döndü. Kudüs kralı barış şartlarına uymadı ve Bilbis'i kuşatarak ele geçirdi (1168). Buradan Kahire üstüne yöneldi. Fatımî halifesi Adid'in, Nureddin'den yardım istemesi üzerine Şirkûh ve Salâhaddin oraya gittiler. Amaury, Şirkûh'u durduramadı. Amaury ile işbirliği yapan halifenin veziri Şâver, Salâhaddin tarafından idam edildi. Adid, Şirkûh'u kendine vezir yaptıysa da Şirkûh iki ay sonra öldü. Halife de davranışlarından hoşlandığı Salâhaddin'i, «el Melik ün Nâsır» unvaniyle vezir tayin etti. Nureddin'e bir tebrikname gönderdi ve kendisini aynı zamanda Suriye kumandanı olarak tanıdı. Salâhaddin'in, halifenin veziri olarak kuvvet kazanması, zenci muhafızların ve şiîlerin muhalefetine sebep oldu. Kahire'de zenci muhafızlar isyan etti. Salâhaddin isyanı bastırmak için zenci askerlerin kışlalarını ateşe verdi. Gize (Cize) şehrine sığınan âsileri ortadan kaldırdı. Salâhaddin'in Mısır'a hâkim olması haçlılarda Kudüs'ün islâmların eline geçeceği endişesini uyandırdı. Fransa'ya, Almanya'ya, İngiltere'ye ve Bizans imparatorluğuna elçiler gönderdiler. Bizans'tan ve Güney İtalya'dan yardımcı kuvvetler geldi. Bizanslılar ve Franklar önce Dimyat'ı ele geçirerek Kahire üstüne yürümeyi kararlaştırdılar. Salâhaddin, Nureddin'den yardım istedi. Dimyat şehrinin müdafileri kendilerini kuşatan bizans ve frank kuvvetlerine başarıyle karşı koydular. Bu durumda Kudüs kralı Amaury, Salâhaddin ile barış yapmayı uygun buldu (1170). Ertesi yıl Salâhaddin, Filistin'e bir akın yaparak Remle ve Askalan şehirlerine kadar ilerledi. Kızıldeniz kıyısındaki Ayla limanını ele geçirdi. 1172'de Mısır'da hutbeler abbasî halifesinin adına okutulmağa başlandı. Bir süre sonra da fatımî halifesi Adid öldü. Salâhaddin Mısır'ın tek hâkimi oldu. Bu olaydan sonra Salâhaddin ile Nureddin'in arası açılmağa başladı. Nureddin, Salâhaddin'i Mısır'da bağımsız bir durumda görüyordu. Salâhaddin Mısır-Filistin yolunun güvenliği bakımından Şevbek ve Kerak kalelerini kuşatılmasını Nureddin'e teklif ettiyse de, sonradan hayatını emniyette görmediğinden Nureddin'in yanına gitmedi. Buna son derece hiddetlenen Nureddin, Salâhaddin'e karşı kuvvet topladı fakat aynı yıl içinde öldü. Salâhaddin bu suretle büyük bir rakipten kurtularak kendi iktidarını serbestçe geliştirmek fırsatını buldu. Nureddin'in 11 yaşındaki oğlu Salih İsmail'i onun halefi olarak tanıdı. 1174 Yılı sonunda kuvvetli bir donanma ile İskenderiye önlerine gelen Normanlara karşı savaştı. Normanlar karaya asker çıkardılarsa da 3 gün içinde yenildiler. Normanların hemen hepsi öldürüldü. Salâhaddin büyük ganimetler elde etti. Bu arada rakiplerinden olan Kudüs kralı Amaury de öldü. Salâhaddin iktidarını tehlikesizce sürdürecek bir ortama kavuştu. Suriye emîrleri tarafından Şam'a çağırıldı. Suriye o yıllarda birlik halinde değildi. Salâhaddin, Nureddin'in oğlu Salih İsmail'e bağlı olmasına rağmen, kendi güvenliği bakımından Suriye'yi ele geçirmeğe

Foto. LAROUSSE

karar verdi. Önce İsmail'i emîrlerine karşı korumak ve onlardan kurtarmak için mücadeleye girişti. Hama, Humus, Baalbek ve Halep emîrleri Salâhaddin'e karşı direndiler. İsmail'in amcası büyük bir ordu ile Salâhaddin'e karşı çıktı. Bundan sonra Salâhaddin bağımsızlığını ilân ederek hutbede kendi adını okutmağa başladı. Rakiplerini Hama'da kesin bir yenilgiye uğrattı. Salâhaddin galip gelmesine rağmen, Halep şehrini kendi için tehlikeli görmediği Salih İsmail'e bıraktı. Hama, Humus ve Baalbek'i akrabalarının yönetimine verdi. 1175'te Salâhaddin'in isteği üzerine halife onun Mısır, Yemen, Filistin ve Orta Suriye'deki hâkimiyetini onayladı. Sultan unvanını hiç kullanmamasına rağmen ona, *Sultanü'l islâm ve'l müslimîn* unvanı verildi. Salâhaddin ile Zengî'lerin savaşları 1176'da barışla sonuçlandı. Yapılan barış şartlarına göre ele geçirdiği ülkelerin mülkiyetinin Salâhaddin'e ait olduğu kabul edildi. Bir süre sonra İsmail'in müttefiki olarak Salâhaddin'e karşı fedailer göndermiş bulunan Mesyad Haşhaşîlerinin reisi Şeyhül Cebel Reşidüddin Sinan, kalesinde Salâhaddin tarafından kuşatıldı. Haşhaşîler şiddetle kendilerini savundular. Bu yüzden kale ele geçirilemedi. Haşhaşîlerin reisi Sinan'ın Salâhaddin'e saldırmayacağına dair verdiği söz üzerine Salâhaddin kuşatmayı kaldırdı. Sonra 1177'de yeniden Filistin'e yürüdü. Gazze ve Askalan'ı tahrip etti. Kudüs hükümdarı Baudouin IV ona karşı çıktı; fakat Salâhaddin'e yenildi. Bundan sonra Salâhaddin'in kuvvetleri yağma için dağıldılar. Frank askerleri kont Renaud kumandasında toplanıp, tekrar savaşa hazırlandılar.

Salâhaddin hemen kuvvetlerini topladı. İki ordu Remle'nin güneyinde karşılaştı. Şövalyelerin şiddetle karşı koymasıyle Salâhaddin'in ordusu yenildi, kendisi de esir olma tehlikesi geçirdi. Yeğeni ve ilerigelen adamları esir oldular. Bu olaydan sonra Kudüs kralı Baudouin, Şeria nehrinin kıyısına bir kale yapımına girişti. Salâhaddin, kalenin yapımından vaz geçmesine karşılık kral Baudouin'e 100 000 dinar teklif etti. Fakat Baudouin bu teklife olumlu cevap vermedi. Salâhaddin kral Baudouin'in üzerine yeğeni Ferruh Şahı gönderdi. Baudouin 1179 yılında yapılan iki savaşta yenilgiye uğratıldı. Franklar arasında önemli kumandanlar esir alındı. İki ay sonra Salâhaddin, Yakub geçidi kalesini ele geçirdi. 1180'de taraflar iki yıllık bir barış antlaşması yaptı. Bir yıl sonra Nureddin'in oğlu İsmail öldü. Yerine yeğeni İzzeddin Mesud geçti. Mesud, kardeşi Zengi II'ye Sincar'ı verdi, Halep'i aldı. Mısır'a giden kervanlara, Frankların saldırmaları üzerine Eyyubîlerle Franklar arasında mücadele yeniden başladı. Buna karşılık Zengi II Franklarla sulh yaptı. Zengi II'nin bu siyasetine karşılık Salâhaddin müslüman devletlerin idaresini eline almak için çalıştı. Suriye'nin geri kalan kısımlarını zaptetti. 1183'te Halep'i ele geçirdi. El-Cezire'de hâkimiyetini sağladı. Haçlılarla yapılan barış güvenilir durumda değildi. Fakat, iki taraf da savaştan kaçınıyordu. Aynı yıl Trablus kontu Raymond III'ün vasisi Baudouin V ile Salâhaddin arasında 4 yıllık bir barış yapıldı. Az sonra Baudouin V öldü. Halefi Gui de Lusignan tahta çıktı. Haçlı kumandanlarından Renaud ve Châtillon, büyük bir islâm kervanına baskın yaptı. Haçlılar tarziye ve tazminat vermeğe de yanaşmadılar. Frankların davranışı karşısında Salâhaddin, Kerak bölgesini istilâ etti (1178). Mekke'den dönen hac kervanlarını korumak için mısır kuvvetlerini yanına çağırdı. Ayrıca Harim bölgesinde suriye kuvvetleri toplanmaktaydı. Haçlılar tehlikenin önemini anladılar. Salâhaddin'in kuvvetleri Taberiye gölü kıyılarına geldi (1187). Altı gün içinde Taberiye şehri ele geçirildi. Kudüs kralı Gui de Lusignan ve müttefiki Raymond birbirlerine güvenemiyorlardı. Raymond'a düşman olan ve onun Salâhaddin ile anlaştığını sanan haçlılar, kralı Salâhaddin'e saldırması için zorladılar. Haçlı ordusu Taberiye istikametinde yola çıktı. Yapılan savaşta haçlılar büyük bir bozguna uğradılar. Kral ve ilerigelenlerin büyük bir kısmı esir edildi. Salâhaddin kralı dostane bir şekilde karşıladı. Barışın bozulmasına sebep olan Renaud'yu bizzat öldürdü. Templier ve Saint Jean şövalyelerini öldürttü. Hama savaşı Salâhaddin'e Suriye'yi, Hattin savaşı da Filistin ve Kudüs'ü kazandırdı. Taberiye, Nasıra, Samiriye, Sayda, Beyrut, Betrûn, Akkâ, Remle, Gazze ve Hebron kaleleri Salâhaddin Eyyubî'nin eline geçti. Bundan sonra Kudüs'e karşı harekete geçildi. 1187'de Beytüllahm, Asariya, Zeytindağı ve Kudüs alındı. Kubbetüssahra ve Mescidi Aksa yeniden onarıldı, hastahaneler, mektepler yapıldı. Bu yoğun imar hareketleriyle Kudüs çok parlak duruma kavuştu. Bütün islâm dünyası, şiddetle arzu edilen Kudüs'ün ele geçirilişini sevinç içinde kutladı. Kudüs'ün alınması sonucunda henüz hıristiyanların elinde bulunan kalelerin çoğu kendiliğinden veya kuvvet zoruyle teslim oldu. Hıristiyanların elinde yalnız Antakya, Trablusşam, Sur ile bazı küçük şehir ve kasabalar kaldı; bundan sonra Sur şehri kuşatıldıysa da alınamadı. Emîr Karakuş vasıtasıyle Akkâ kalesi yeniden sağlam olarak yapıldı. Salâhaddin, Kevkeb'i almak için teşebbüse geçti. Sonra Şam'a hareket etti. 1188'de yeni bir sefer için Suriye ve El-Cezire müslüman emîrlerini kuvvetleriyle birlikte davet etti. Bu seferde Lazkiye, Cebele, Şahyun, Sermin ve Burzuy ele geçirildi.

Antakya prensi Bohemond III ile yedi aylık bir barış yaptı. Aynı yıl Kevkeb, Kerak ve Şevbak'ı ele geçirmek için harekete geçti. Sefer çok başarılı geçti. Ele geçirilmesi düşünülen yerlerin tamamı alındı. Kudüs'ün hıristiyanların elinden çıkması, hıristiyan dünyasında üzüntü yarattı. Papa Gregorius VIII bir haçlı ordusu hazırladı. Ölümü üzerine de Clemens III bu işe devam etti. Bütün avrupa hükümdarları arasında düşmanlıklar giderildi. Fransa kralı Philippe ve İngiltere kralı Richard anlaştılar. Filistin için Avrupa'dan büyük kuvvetler hareket etti. Alman imparatoru Friedrich I, Salâhaddin'den, Kudüs'ü geri vermesini istedi. Akkâ haçlılar tarafından kuşatıldı (1189). Karada ve denizde şiddetli savaşlar oldu. Haçlılar silâh ve asker gücü bakımından üstün durumdaydılar. Salâhaddin'in askerleri uzun savaşlardan dolayı yorgundu. Fakat haçlılar kendi aralarında geçinemiyorlardı. Kral Philippe ve kral Richard rekabet halindeydiler. Savaş denizde ve karada aylarca sürdü. Salâhaddin halife aracılığıyle diğer islâm ülkelerinden yardım almak için çalıştı, fakat bir sonuç alamadı. Richard Kayseriye'yi ele geçirdi. Salâhaddin de Remle kalesini tahrip etti. Bundan sonra iki taraf barış konuşmalarına giriştiler. Esas şartlar Kudüs'ün müslümanlar tarafından terki ve büyük haçın tekrar yerine konmasıydı. 1192'de barış yapıldı. Lidde ve Remle bölündü. Haçlıların silâhsız olarak mukaddes yerleri ziyaret etmelerine izin verildi. Hıristiyanların bütün gayretlerine rağmen Filistin'in büyük bir kısmı Salâhaddin'in elinde kaldı. Filistin ile Mısır arasındaki bağlantı emniyet altına alındı. Salâhaddin ömrünün son aylarını barış içinde geçirdi. Kudüs'ü tahkim etti. Şam'da dinlenmeye çekildi ve orada öldü. (M)

SALAHATTİN ENİS (ATABEYOĞLU), türk romancısı ve hikâyecisi (Antalya 1892-İstanbul 1942). Ortaöğrenimden sonra İstanbul Hukuk fakültesine girdi. Birinci Dünya savaşı çıkınca öğrenimini yarıda bırakarak orduya katıldı. Mütarekeden sonra çeşitli devlet memurluklarında bulundu. *İkdam, İleri, Son Saat, Vakit, Cumhuriyet, Son Posta* gazetelerinde çalıştı. 1918-1928 Yılları arasında yayımladığı natüralist hikâye ve romanlarıyle ilgi çekti. Romanları: *Neriman* (1908); *Zaniyeler* (1924); *Sârâ* (1926); *Cehennem Yolcuları* (1926); hikâyeleri: *Bataklık Çiçeği* (1924). [M]

SALAHİ BEY (Ahmed), türk yazarı (İstanbul 1857-ay.y. 1910). Beşiktaş rüştiyesinde ve Menşei Küttap'ta okudu. Çeşitli memurluklarda bulundu. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çalıştı. *Saadet* ve kendi kurduğu *Servet* gazetelerinde başyazarlık yaptı. Abdülhamid II devrinde sansür görevi yapan Teftiş ve Muayene encümenine üye oldu; sonra Matbaayı Âmire müdürlüğüne ve Posta ve Telgraf meclisi reisliğine getirildi. 1908'den sonra sansürcü ve hafiye olduğu için rütbe ve memuriyeti alındı. Eseri: *Kamusu Osmanî* (Osmanlıca Lûgat). [M]

SALÂHİYEİ HALVETİYE bls. i. (Abdullah *Salâhaddin*'in adından). Tasav. Halvetiye tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. Balıkesirli Abdullah Salâhaddin Efendi tarafından kuruldu (XVIII. yy. ortaları). Halvetiye tarikatının bütün görüş ve törenlerini benimser. Sünnî inançlarına bağlıdır. Öteki sünnî tarikatlar gibi zikir ve ibadet esasına dayanır. Evrenin Tanrı tarafından yoktan var edildiğine, ölümden sonra dirilmeye, insanların dünyada yaptıkları işlerden dolayı kıyamet gününde hesap vereceklerine inanır. (M)

SALÂHİYET veya **SELÂHİYET** i. (ar. *ṣalāḥ*'tan osmanlıca *ṣalāḥiyyet*). *Esk.* Yetki: *Hiç bir kuvvet, hiç bir salâhiyet, tarihin emrettiği bu vazifeden milletimizi menedemeyecektir* (Atatürk). || *Salâhiyet dairesi*, herhangi bir yetkinin sınırları. || *Salâhiyet-i tamme*, tam yetki. || *Adem-i salâhiyet*, salâhiyetsizlik, yetkisizlik.

— Huk. Bk. YETKİ. || *Salâhiyet tecavüzü*. Bk. YETKİ *tecavüzü*.

◆ **Salâhiyettar** veya **selâhiyettar** sıf. *Esk.* Yetkili. (M)

SALÂHİYETLİ veya **SELÂHİYETLİ** sıf. (*salâhiyet*'ten *salâhiyet-li*). *Esk.* Yetkili: *Belediye reisinin ziyaretinden iki ay sonra daha mühim, daha salâhiyetli bir zat dairemize geldi* (A. H. Tanpınar). *Gümrükte oldukça salâhiyetli bir memurdur* (S. Kocagöz). || *Salâhiyetli hâkim*, yetkili yargıç. (M)

SALÂHİYETSİZ veya **SELÂHİYETSİZ** sıf. (*salâhiyet*'ten *salâhiyet-siz*). Salâhiyeti olmayan, yetkisiz.

— Huk. *Salâhiyetsiz temsil*. Bk. TEMSİL.

SALAK sıf. (*salmak*'tan *sal-ak*). Giyinişine ve davranışlarına özen göstermeyen, aptal görünüşlü (kimse). [M]

SALALA, Maskat ve Umman sultanlığında şehir, Umman denizi kıyısında. Zafar'ın başlıca ticaret merkezi; günlük ve mürrüsafi ihraç edilen liman. Havalimanı. (L)

SALAM i. (ital. *salame*'den). Gıda sanay. İrice kıyılmış sığır veya domuz etinden yapılan ve soğuk yenen bir yiyecek maddesi.

— ANSİKL. Gıda sanay. *Salam*, sığır, domuz eti ve yağlarının karıştırılmasıyle veya sığır, koyun eti ve koyun kuyrukyağlarıyle yapılır.

Yağ, sinir ve lenf bezleri ayıklanan etler el ayası büyüklüğünde doğranır. Ete, tuz, sodyum nitrat veya potasyum nitrat, tozşeker karışımı serpilir. Kıyma makinesinde çekilen et, 3-4°C'ta 3-4 gün bekletilir (renk alması için). Tekrar makineden geçirilir. Üstüne ara sıra buzlu su dökülür. İçine toz karabiber, kırmızı biber, zencefil, kişniş ve hindistancevizi katılır. Karıştırma işleminden sonra yoğurma makinelerine aktarılır. İçine kuyrukyağı parçaları ve tane karabiber karıştırılır. Makineyle, hazırlanan bağırsaklara doldurulur. Uçları bağlanan salamlar, dumanlama fırınına verilir. Yazın 40-50°C, kışın 60-70°C'ta, 20 - 25 dakika bekletilir. Aynı fırında 45 dakikada gürgen talaşı dumanına tutulur, sonra 77 C°'ta suda pişirilir. Salamın ispanyol salamı, halk tipi salam, polonya salamı, mortedella salamı, fıstıklı salam, london salamı, galantina (dilli) salam, macar salamı, kan salamı, çayni salam, parize salamı, kınakvust salamı, krakova salamı v.b. çeşitleri vardır. (M)

SAL'AM i. (ar. *ṣalʿam*). *Esk.* «Sallallahü aleyhi ve sellem» cümlesinin kısa okunuşu. (M)

SALAMA, Guatemala'da kasaba, Baja Verapaz idare bölgesinin merkezi; 18 600 nüf. (L)

SALAMANCA, İspanya'da şehir, Leon'da, Tormes ırmağı kıyısında, il idare merkezi; 98 460 nüf. En ünlü ispanyol ünversitesi. Salamanca, ispanyol şehirleri arasında ortaçağ, rönesans, klasik ve barok üslûbunda anıtların en bol olduğu şehirdir: Romalılardan kalma eski köprü, XI. - XIII. yy.dan kalma Vieja katedrali (çapraz sahınlı büyük kubbe, avlu dehlizi, muvahhid üslûbunda kubbesiyle eski rahip meclisi salonu [bugün Talavera kilisesi], Dello de Nicola'nın yağlıboya resimleriyle süslü absid), yapımına 1513'te Juan ve Rodrigo Gil de Hontanon tarafından başlanan, XVIII. yy.da tamamlanan (çok güzel kulenin yapımı) Nueva katedrali, XII. - XIII. yy.dan kalma San Martin kilisesi, «del Cla-

Armand SALACROU

Foto. LAROUSSE

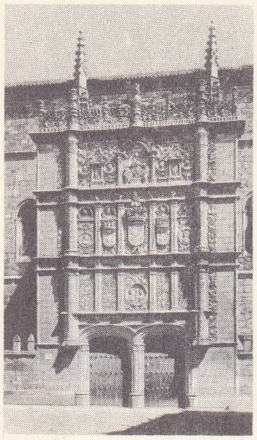

SALAMANCA
üniversitenin girişi

vero» kulesi (XV. yy.), eski üniversitede Escuelas Mayores ve Escuelas Menores (plateresco üslûbunda çok güzel cephe ve güzel merdiven), XVI. yy. başlarından kalma Casa de las Conchas, San Esteban manastırı (XVI. yy.dan kalma kilise ve avlu dehlizi), XVI. yy.dan kalma Colegio del Arzobispo (İspanyol Rönesansının en güzel avlu dehlizlerinden biri), Santa Ursula, del Espiritu Santo, de las Duenas kilise ve manastırları, birçok saray ve eski ev (Casa de la Salina, Rodrigo Gil de Hontanon'un yaptığı Monterrey sarayı, Casa de los Muertas, Casa de Anaya v.b.), XVII. yy. ispanyol anıtlarının en güzellerinden biri olan (XVIII. yy.da tamamlandı) eski cizvit okulu Clerecia (çok güzel avlu dehlizi), aynı devirden kalma las Angustinas kilisesi (büyük mihrapta Ribera'nın *İmaculada*'sı). Belediye sarayının (XVIII. yy.-dan kalma barok üslûbunda) yükseldiği Plaza Mayor, İspanya'nın en güzel meydanıdır. — *Salamanca ili,* 405 729 nüf. Başkent yakınlarında koyun yetiştirilen, tahıl ve baklagiller tarımı yapılan geniş ovalar uzanır. Güneye doğru, merkezî sıradağların ıssız tepeleri (Pena da Francia) yükselir.

— Tar. Gümüş yolu üzerinde kurulan eskiçağ şehri *Salmantica*'yı Hannibal aldı (M. Ö. 217); sonra Romalılara, V. yy. başında Vizigotlara geçti. 710'da Araplarla Kuzey Afrika valisi Musa, şehri kuşatı ve kolayca fethetti. Şehirde can ve mal güvenliğini sağladı. İyi yönetimiyle halkın sevgisini kazandı. Şehir 1085'te Alfonso VI tarafından ele geçirildi. Bir piskoposluk (XI. yy.) ve ünlü bir üniversite (XIII. yy.) merkezi olan Salamanca, özellikle XVI. yy.-da gelişti. 1808 ile 1812 arasında Fransızların işgali altında kaldı. (LM)

SALAMANDRA i. (yun. ve lat. *salamandra,* bir çeşit kertenkele > fr. *salamandre*'-dan). Odadan odaya taşınabilen bir çeşit kömür sobası. (L)

SALAMANDRİNA i. Semendergillerden kuyruklu amfibyum; mat derisi çok uzun kuyruğuyle asıl semenderden ayrılır. (Biricik türü *Salamandrina terdigitata,* İtalya ve Dalmaçya'da bulunur.) [L]

SALAMANJE i. (fr. *salle à manger*). Yemek odası. (M)

SALAMAT, Çat'ta ırmak, Şari'nin kolu (sağ kıyı). — Çat'ta şehir; 64 400 nüf. İdare merkezi, *Am-Timan.* (L)

SALAMBA i. Amerika yerlilerinin kullandıkları balık ağı. (L)

SALAMBO. Bk. SALAMMBO.

SALAMBRİAS. Bk. PENEİOS.

SALAMİS. Yun. mit. Asopos'un kızı ve kral Kykhreus'un annesi. Kendisine âşık olan Poseidon tarafından bir adaya kaçırıldı ve kendi adıyle bilinen bu adada bir erkek çocuk dünyaya getirdi. (L)

SALAMİS, Egine körfezinde (Attike ili) yunan adası, Pire'nin batısında; 17 800 nüf. Merkezi, *Salamina.*

— Tar. İkinci Med savaşları sırasında atina filosu, Salamis önlerinde Kserkses'in filosunu batırdı (M.Ö. 29 eylül 480). Artemision deniz savaşından ve Thermopylai'de Ispartalıların bozgunundan sonra, Eurybiades'in ve yardımcısı Themistokles'in kumanda ettiği yunan filosu Salamis üssüne çekildi. Eurybiades, iran donanmasıyle karşılaşmaktan çekiniyordu. Themistokles İranlıları kışkırtınca Eurybiades savaşa girmek zorunda kaldı (Kserkses, içlerine adam salarak, Yunanlıların moral bozukluğunu

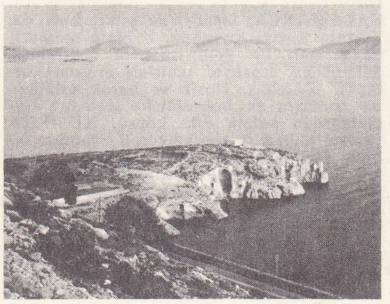

SALAMİS
deniz savaşından
önce yunan
filosunun
toplandığı koy

SALAMİS
harabeleri,
Magosa, Kıbrıs
(T. Akman
koleksiyonu)

ve kaçma tasarısını öğrenmişti). Savaş gün doğarken, adayı karadan ayıran dar boğazda başladı, Kserkses de oradaydı; Yunanlılar güneyde, adaya karşı dizilmişlerdi; İranlılar onların karşılarındaydı; daha geceden, arkalarına karayı almışlardı. Savaş naralariyle Yunanlılar hücuma geçtiler ve iran kuvvetlerini ağıtarak zafer kazandılar. Artık Yunanistan'da (Plataia) ve Asya'da (Mykale) karşı saldırıya geçmek onlara düşüyordu. Aiskhylos bu savaşlardan ilham alarak *Persai* (Persler) adlı trajedisini yazmıştır. (L)

SALAMİS. Esk. coğ. Kıbrıs adasının merkezi. Efsanevî kurucusu Telamon'un oğlu Teukros idi. Çok eski bir devirde Yunanlıların olan ama barbar kavimlerin, Mısırlıların ve Fenikelilerin büyük ölçüde etkisinde kalan Salamis, yunanlı krallar tarafından yönetildi; bu krallar dönem dönem Perslerin ve Ptolemaios'ların metbuluğunu kabul ettiler. M.Ö. IV. yy.da kral Euagoras hâkimiyetini bütün adaya kabul ettirdi. Demetrios Poliorketes M. Ö. 306'da mısır donanmasını Salamis önlerinde yendi. Ada Romalılara boyun eğince (M.Ö. 58), başkent, Paphos'a (Baf) nakledildi. Salamis'e yerleşmiş olan önemli yahudi topluluğu, M.S. 116-117'de ayaklandı ve Yunanlıları kılıçtan geçirdi. Sonra bir depremde yıkılan şehir Constantius II tarafından yeniden kuruldu ve *Constantia* adı verildi. 649'da Araplar tarafından yerle bir edildi ve Famagusta'nın (Magosa) kurulmasından sonra geriledi. (L)

Salamis Deniz savaşı, Yunanlılar ile Persler arasında Peiraieus şehri yakınlarındaki Salamis adası açıklarında yapılan deniz savaşı (M.Ö. 480). Pers savaşları başladıktan sonra Persler ile yaptığı iki savaşı kaybeden yunan donanması, Euboia'nın (Eğriboz) kuzeyinde tutunamayınca Salamis adasında Ampelakia şehri koyunda toplandı. Attike şehrini ele geçirdikten sonra yunan donanmasını takip eden 600 - 700 gemilik pers donanması da Phaleron açıklarındaydı. Yunan kumandanı Themistokles'in yunan donanmasının zayıf ve dağınık bir durumda olduğu yolundaki propagandasına inanan Persler, yunan donanmasına saldırdılar. Savaş önce tek gemiler veya gemi grupları arasındaki çarpışmalarla başladı. Bir süre sonra yunan donanması, pers donanmasının sağ kanadında yer alan fenike gemilerinin içine girmeyi başardı; pers gemileri birbiri üzerine düştü, birçoğu kımıldayamaz duruma geldi. Pers donanmasında büyük bir kargaşalık başgösterdi ve Persler çekilmek zorunda kaldılar. Yunan donanması, Andros adasına kadar pers gemilerinin ardından gitti, fakat ikinci bir savaşa girmeden geri döndü. Savaşı karadan izleyen pers kralı Kserkses, donanmasının yenilgisi üzerine yunan topraklarını bıraktı ve Tesalya'ya çekildi. (M)

SALAMMBO veya **SALAMBO,** Aştart'ın (Astarte) babil dilindeki adı. — Hamilkar Barka'nın kızı. Flaubert bu adı taşıyan romanının kadın kahramanına onun vermişti. (L)

Salammbô, Gustave Flaubert'in romanı (1862). Konusu kartaca tarihinden alınmıştır. Yazar bu eserinde Pön savaşından hemen sonra ücretli askerlerin ayaklanmasını anlatır. Cumhuriyete karşı ayaklanmış olan ücretli askerlerin başında Numidia'lı Narr'-Havas ile libyalı Matho vardır. Bunlar, Kartaca'nın kaderine hükmeden Tanit'in tülünü ele geçirmeyi başarırlar. Bunun üzerine, Hamilkar'ın kızı, Tanit rahibesi Salammbô, Matho'nun çadırına gider, kendini ona teslim eder ve bu kutsal tülü geri alır. Sonunda da ücretli askerler yenilir, Matho işkenceyle ölüme mahkûm olur, onu seven Salammbô da kederinden ölür. (→ Bibliyo.) [L]

SALAMNİUS (Matthias), fin şairi (öl. Turku [Abo] yakınları 1691). XVII. yy.ın en büyük finli yazarıdır. En önemli eseri 29 şarkılık bir şiirdir: *İsa'ya Övgü Şarkıları* (1690). [L]

SALAMURA i. (ital. *salatura*'dan). Mutf. İçinde et, balık, sebze v.b. yiyecekleri saklamak için hazırlanmış tuzlu su. || Bu suyun içinde saklanmış yiyecek: *Yaprak, balık salamurası.* || Sıf. Bu su içinde tutulmuş olan: *Salamura balık. Salamura zeytin.*

— ANSİKL. Mutf. Tuz yüzdesi 15'ten fazla olan ortamda mikroplar yaşayamaz. Tuzun bu etkisinden yararlanarak bazı besinler tuzda veya tuzlu suda saklanabilir. Beyaz peynir, mihalıç peyniri *salamura*'da, kaşar ve tulum peyniri kuru tuzda saklanır. Kuru tuzlanan sebzelerde sebzenin suyu ile salamura meydana gelir. Tuzlanmış veya tuzlu suya konmuş sebzelerin tazeliği ve vitamin değeri korunarak saklanabilir. Yoğun tuzla salamura yapılmış sebzeler kullanılmadan önce 8-12 saat tuzunu gidermek için suda bekletilir veya salamura sebzeler öteki tuzsuz sebzelerle karıştırılarak pişirilebilir. (M)

SALAMURALIK sıf. (*salamura*'dan *salamura-lık*). Salamura yapmağa elverişli olan veya salamura yapılmak için ayrılmış. (M)

SALAN (Raoul), fransız generali (Roquecourbe, Tarn 1899). 1945-1946 Yıllarında Çin'de ve Tonkin'de, 1952-1953 yıllarında ise Çinhindi'nde fransız kuvvetlerinin kumandanı olarak bulundu. Avrupa'ya dönüşünde, sömürge kuvvetlerinin ve Cezayir askerî bölgesinin başkumandanı oldu (1956-1958). 1960'ta emekliye ayrılarak Cezayir şehrine çekildi. Fransa hükûmetinin sömürge siyasetine karşı çıkarak hükûmetle olan anlaşmazlığını belirten bir beyanname yayımladı. Bu davranışı dolayısıyle Cezayir'-de oturması yasaklanınca İspanya'ya sığındı, 22 nisan 1961'de askerî darbeye katıldı ve Cezayir şehrinde general Challe'ın yanına gitti. Askerî ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından sonra, Cezayir'de gizli çalışmalara girişti. «Gizli Ordu teşkilâtı» (fransızca kısaltması, O.A.S.) adı verilen ayaklanma hareketini teşkilâtlandırdı. O.A.S., gerek Cezayir'de gerek anavatanda, general de Gaulle'ün Cezayir siyasetine karşı mücadeleyi yürüttü ve yıldırıcı hareketlere baş vurmaktan çekinmedi. Temmuz 1961'de gıyaben ölüme mahkûm edilen Salan 20 nisan 1962'de Cezayir şehrinde tutuklandı. Ertesi yılın 23 mayısında ömür boyu hapse mahkûm edildi. Haziran 1968'de aftan yararlandı. (LM)

SALANDA. Bk. GÜMÜŞKENT.

SALANDRA (Antonio), italyan siyaset adamı (Troia, Foggia yakınları 1853-Roma 1931). Roma'da hukuk profesörlüğü yaptı (1879), liberal milletvekili (1886), maliye (1891-1892) ve hazine bakan yardımcısı (1893-1896), tarım (1899-1900), hazine (1906), son-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

ra maliye (1909-1910) bakanı oldu. Giolitti'nin yerine başbakanlığa getirildi (mart 1914). Romagna'da, cumhuriyetçilerin çıkardığı bir ayaklanmayı bastırmak, sonra İtalya'nın savaştaki yerini tespit etmek zorunda kaldı. Tarafsızlığa karar verdikten sonra, kendi dışişleri bakanı Sonnino'yu Londra antlaşması müzakerelerinde (nisan 1915) destekledi. Tarafsızlıktan yana olan Giolitti'nin entrikaları karşısında istifa etti, fakat kral istifasını kabul etmedi. Salandra, askerî kredilerin mecliste onaylanmasını sağladıktan sonra, yönetimi kararnamelerle yürütme hakkını elde etti. Avusturya'nın İtalya'ya saldırdığı sırada, sosyalist - milliyetçi koalisyonu tarafından devrildi ve yerine Boselli getirildi. (L)

SALANGAN i. Uzun kanatlı, dört köşe kısa kuyruklu, esmerimsi küçük kuş.

— ANSİKL. *Salangan*'lar (*collocalia*), Seychelle ve Mascareigne adalarından Çin'e ve Polinezya'ya kadar yaygındır; deniz kıyılarında kayalıklara yakın yerlerde, büyük sürüler halinde yaşar; yuvalarını mağaraların duvarlarına, deniz bitkilerinin kalıntılarıyle (gelidiales takımından kırmızı suyosunları v.b.) karıştırdığı kuru tükürük salgılarıyle yapar. *Kırlangıç yuvası* adı verilen bu yuvalar doğu mutfaklarında pek beğenilen yemeklere malzeme olur. Bu yüzden bazı yerlerde geniş ölçüde toplanır. Hattâ bazı yerlerde bu yuvaların toplanması resmî makamların iznine bağlıdır. (L)

SALANX i. Çin ve Japonya'da bulunan kemikli balık. (Kıyılarda yaşar ve sombalıkları gibi akarsulara girer. Alabalıkgillerden.) [L]

SALAPURYA i. (fr. *chaloupe* > ital. *scialuppa*'dan). Denizc. *Esk.* İstanbul sularında ve Marmara denizinde ticaret eşyası taşımada kullanılan 10-15 tonluk yelkenli ticaret kayığı; direği, dibine bağlanmış bir karşı ağırlıkla kolayca yatırılabilir ve böylece Haliç'e girmesi gerektiğinde köprü altından geçişi sağlanırdı; üçgen şeklinde olan yelkeni, direği üzerinde kasnaklarla (çemberler) açılarak indirilirdi: *Sağ taraflarında Boğaziçi vapurları, kayıklar, salapuryalar yeşil sulanın üstünde oynaşıyor* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Salapurya gibi*, ayağa büyük gelen veya çok büyük olan (ayakkabı). [M]

SALAR i. (fars. *sālār*). *Esk.* Başkan, lider, önder. || *Kafile-sâlâr*, kafilenin başı. || *Sipeh-sâlâr*, askerin büyüğü, kumandanı. || *Sâlâr-ı taife*, bölük kumandanı. (M)

SÂLÂR (Mesud — denir), Gazneli Mahmud'un yeğeni (Ecmir 1014-Behraiç 1033). Gaznelilerin Hintlilerle yaptıkları savaşlara katıldı. Delhi ve Ayodhya şehirlerini aldı. Oudh yakınlarında Behraiç'e yerleşti. Ray Sabar Deo ve Har Deo tarafından kumanda edilen Hintlilere yenildi ve öldürüldü. Mesud Sâlâr Hindistan'da Hintliler ve müslümanlar tarafından kutsal sayılan Gazi Miyan ile bir tutulur. (M)

SÂLÂR CENG Mîr Turab Ali, Şucaüddevle, Muhtarülmülk, hint devlet adamı (Haydarâbâd 1829-ay.y. 1883). Haydarâbâd devlet nazırı olan amcası Siracülmülk tarafından yetiştirildi. Amcasının ölümü üzerine (1853) onun halefi olarak devlet nazırı oldu. İngilizlere karşı yapılan Sepoy ayaklanmasına katılmadı. Onlara sadık kaldı ve yardım etti. İngilizler hizmetlerine karşılık, isyana katılan Şorapur racasının topraklarını Sâlâr Ceng'e verdiler. 1868'de kendisine başarısız bir suikast yapıldı. Yeni Haydarâbâd nizamı olan küçük yaşta Mîr Mahbub Ali Hanın naibi oldu (1869), Kalküta'da Hindistan Yıldızı kumandanı rütbesini aldı (1871). İngiltere'yi ziyarete gittiğinde de kendisine Doctor Civilis legis unvanıyle Londra hemşehrilik payesi verildi (1876). [M]

Salaria (VIA), eski İtalya'da, daha M.Ö. IV. yy.da kullanılan büyük yollardan biri. Roma'da Via Salaria kapısında başlayan yol Latium'dan ve Sabina'dan geçer. Adriya denizi kıyısında Porto d'Ascoli'de (*Castrum Truentinum*) sona ererdi. Özellikle tuz nakliyatında kullanıldığı için bu ad verilmiştir. (L)

SALARİAS i. Daha çok Hint okyanusunda yaygın küçük boylu horozbina (balık). [L]

SALARİYE i. (fars. *sālār*'dan osmanlıca *sālāriyye*). Mal. *Esk.* Vezir, emîr ve diğer mansıp* sahiplerinin elde ettikleri toprak ürünlerinden alınan vergi. (Sâlâriye, öşürle birlikte alınırdı.) [M]

SALAS, İspanya'da şehir, Asturia'da (Oviedo ili), Narcea kıyısında; 13 700 nüf. (L)

SALAS BARBADİLLO (Alonso Jeronimo), ispanyol yazarı (Madrid 1580-ay.y. 1635). Cervantes'in dostuydu. Çağının hiciv ve pikaro türündeki roman tarzının en iyi temsilcilerindendir. *La Hija de Celestina o la Ingeniosa Elena* (Celestina'nın Kızı veya Becerikli Elena) [1612] adlı romanı onun bu türdeki şaheseridir. Bundan başka *Don Kişot*'u hatırlatan macera romanı *El Caballero Puntual* (1614) ve *Don Diego de Noche* (Gecelerin Don Diego'su) [1623] adlı romanı yayımladı. Ayrıca dinî şiirler ve tiyatro eserleri de yazdı. (L)

SALASSUSLAR, lat. **Salassi.** Esk. coğ. Gallia Cisalpina'da kelt-ligür halkı. Salassuslar Alpler'de Dorea Baltea vâdisindeki altın madenlerini işletirlerdi. M.Ö. 143'te Appius Claudius'a yenildiler: Eporedia kolonisinin denetimi altına verildikleri (M.Ö. 100) halde, Alpler'i geçişi devamlı olarak engellediklerinden, Augustus zamanında cezalandırıldılar. Bu harekâtı özellikle Terentuis Varro yönetti, Salassuslardan 44 000 kişiyi köle olarak sattı, sonra roma kolonisini Aosta'yı (*Augusta Praetoria*) kurdu (M.S. 25). [L]

SALAŞ i. (macarca k.). Sebze, meyve v.b. satmak üzere kurulmuş derme çatma dükkân. || Sıf. ve i. Tahtadan yapılmış (baraka): *Kenar mahalleleri gezerken birtakım salaş barakalar göreceksiniz* (R. N. Güntekin) *Bu sefer Kadıköyü'ndeki bir kumpanyaya girdim. Kuşdili'nde küçük bir salaşta oyunlarımız başladı* (A. H. Tanpınar). [M]

SALAŞPUR i. (*Şolapur* şehrinin [Hindistan] adından). Seyrek dokunmuş, astar olarak kullanılan ince bez. (M)

SALÂT i. (ar. *ṣalāt*). Din. Namaz. (Bk. ANSİKL.) || Hz. Muhammed'in adı anıldıkça saygı göstermek amacıyle müslümanların okuduğu dua. (Bk. ANSİKL.) || *Salâtı aşâ*, akşam namazı. || *Salâtı fecr*, sabah namazı. || *Salâtı hamse*, sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarının tümüne verilen ad, beş vakit namaz. || *Salâtı havf*, savaş öncesi kılınan iki rekât namaz. || *Salâtı id*, bayram namazı. || *Salâtı istihare*, istihareden önce kılınan iki rekâtlık namaz. || *Salâtı istiska*, yağmur duasına çıkıldığında kılınan namaz. || *Salâtı işrak*, güneş doğduktan sonra kılınan namaz. || *Salâtı sefer*, yola çıkarken kılınan iki rekât namaz. || *Salâtı vitr*, yatsıdan sonra kılınan üç rekâtlık namaz.

— Mus. Türk dinî musikisinde bir beste türü. (Hz. Muhammed'e saygı ifade eden dua sözlerinin sesli ve ahenkli şekilde okunması için meydana getirilmiştir. Durak evferi usulüyle bestelenir. *Saba salâtı, cuma ve bayram salâtı, cenaze salâtı* ve *salâtı ümmiye* gibi şekilleri vardır.) || *Salâtı ümmiye*, türk dinî musikisinde, cami musikisine has bir beste şekli. (Hz. Muhammed'e ait eşyanın ziyareti sırasında okunur. Bugün elde Itrî'nin segâh makamında ve semaî usulünde bestelediği *Salâtı Ümmiye* vardır.)

— ANSİKL. Din. *Salât* kelimesi Kur'an'da «namaz» anlamında sık sık kullanılır. Aramî kaynaklı olduğu ve *Selota*'dan (katlamak) türediği ileri sürülen bu kelime Kur'an'dan önceki metinlerin hiç birinde yoktur. Salât, Kur'an'da islâm dininin temel ibadetlerinden biri olarak anılır; fakat nasıl yerine getirileceği Kur'an'da açıklanmaz. Salâtın kuralları Miraç'ta tespit edilmiştir. Bk. NAMAZ.

● Salât adı verilen ve Hz. Muhammed için okunan dualarda genellikle *sallâllahü aleyhi vesellem* ibaresi yer alır. *Aleyhissalât vesselâm, salavatullahi aleyhi* gibi şekilleri de vardır. Bu sözler, «Allah için kılınan namazlar onun üstüne olsun ve ona selâm olsun» anlamına gelir. (M)

SALAT, Fransa'da Orta Pireneler'de ırmak, Couserans'da, Garonne'un kolu (sağ kıyı); 75 km. Pireneler'de, Salau lmanı yakınında doğan Salat, Saint-Girons'dan ve Salies-du-Salat'dan geçer ve Bousens'te sona erer. Başlıca kolu, Saint-Girons'da soldan aldığı Lez ırmağıdır. Salat üzerinde üç, Lez üzerinde de dört hidroelektrik santral kurulmuştur. (L)

SALAT, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Diyarbakır ili, Bismil ilçesi) bucak; 8 750 nüf. (1965); 26 köy. —*Bucak merkezi* (*Yukarısalat* köyü), 402 nüf. (1965), ilçe merkezinin kuzeydoğusunda Bismil'i Batman'a bağlayan toprak yol üzerindedir. (M)

SALATA i. (fr. *salade* veya ital. *insalata*'dan). Mutf. Genellikle bazı çiğ ot veya sebzelerle hazırlanan, içine tat verici maddeler (tuz, sirke veya limon, soğan, biber, yağ v.b.) konulmuş yardımcı yemek: *Domates salatası.* || *Beyin salatası.* Bk. BEYİN. || *Çoban salatası.* Bk. ÇOBAN. || *Meyve salatası*, ayıklanmış ve doğranmış meyveler üzerine şeker, likör veya başka içkiler katılarak hazırlanan yiyecek. (Bk. ANSİKL.) || *Rus* (veya *amerikan*) *salatası.* Bk. RUS.

— DEY. *Laf* (*lakırdı*) *salatası*, birbiriyle uyuşmayan unsurlardan meydana gelmiş veya gereksiz yere uzatılmış söz için kullanılır.

— Bot. *Kıvırcık* (veya *yeşil*) *salata.* Bk. KIVIRCIK.

— ANSİKL. Mutf. Hıyar, kıvırcık salata, marul, pişmiş sebze, et, beyin, yumurta, kurutulmuş ve tuzlanmış balık gibi yiyeceklerden çeşitli *salata*'lar yapılır. Salata yaparken süsleme sanatından da yararlanılır; birbirine uygun renkteki sebzeler yan yana getirilir. Üzerlerine sirke veya limon, zeytinyağı, tuz ve karabiber karışımıyle hazırlanan sos dökülür. Bazen mayonez sosuyle de sebzeler karıştırılır: mayonezli rus salatası, mayonezli sığır eti salatası gibi. Sos salataya servis yapılırken dökülmeli, salata uzun süre açıkta bekletilmemelidir. Salataya daha keskin bir lezzet vermek istenirse sosa hardal da katılır. (ML)

SALATALIK i. (*salata*'dan *salata-lık*). Hıyar. || Sıf. Salata yapmaya elverişli olan: *Salatalık biber.* || *Argo.* Yaşlı öğretmen. (M)

SALATİGA, İndonezya'da şehir, Cava adasında, Cogcakarta'nın 50 km kadar kuzeydoğusunda; 24 300 nüf. Bir tarım işletmeleri bölgesinin (kahve, kakao, kauçuk) ticaret merkezi. (L)

SALÂVAT çoğl. i. (ar. *ṣalāt*'tan *ṣalavāt*). *Esk.* Namazlar. || İ. Hz. Muhammed'e ve onun soyundan gelenlere saygı ifade etmek için okunan dua. (Salâvat «Allah'ın efendimiz Muhammed'e ve onun soyuna sopuna salât ve selâm olsun» anlamına gelen «Allahümme salli ala seyyidina Muhammedin ve ala âli seyyidina Muhammed» duasını okuyarak getirilir.)

— ÇEŞ. DEY. *Salâvat getirmek*, tehlikeli bir durumda «Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihi Muhammed» duasını okumak: *İşin garibi masa başındakiler bundan korkacakları, kaçacakları, salâvat getirecekleri yerde kahkahadan kırılıyorlardı* (A.H. Tanpınar). || (*Birinin*) *Yanına salâvatla girilmek*, o kimsenin pek sert olduğunu belirtmek için kullanılır.

— Spor. Yağlı güreşte, yarışmalardan önce cazgırın okuduğu dua. (Her cazgırın kendine has bir salâvat okuyuşu vardır. Genellikle okunan şudur: *Allah, Allah, illâllah/Hayırlar gele inşallah / Pehlivan, pehlivan / İşte meydan, işte pehlivan / Güreşenlere yardım eder / Hazreti yaradan / Hani Ali, hani Veli / Pirimiz üstadımız / Hazreti Hamzadır belli /Alta geldim diye erinme / Üste çıktım diye sevinme / Alta gelirsen apış / Üste çıkarsan yapış / Vur sarmayı kündeden at / Gönder Hazreti Muhammed'e salâvat.*) [M]

SALAVAT, S.S.C.B.'de şehir, Ural dağlarının batı yamacı eteğinde, Byelaya vâdisinde; 60 000 nüf. Petrol işletme merkezi. (L)

SALAVATİ, Melanezya'da takımadalar, bağlı olduğu Yeni Gine'nin kuzeybatı ucunda. Birçok mercan adacığı dışında başlıca iki adadan meydana gelir: *Salavati* (1 700 nüf.) ve Batanta. Burası bütün memelilerin en ilkeli olan akantoglos*un barındığı son yerdir. (L)

SALAVERRİA Y İPENZA (José Maria), ispanyol yazarı (Vinaroz, Castellon de la Plana 1873-öl. 1943). Avrupa ve Amerika'da dolaştı, ama millî kültüre sıkı sıkıya bağlı kaldı. Başlıca eserleri: *Espana Vista Deste America* (Amerikan Gözüyle İspanya) [1914], *La Afirmacion Espanola* (İspanyol Onaylaması) [1917], *El Muchacho Espanol* (İspanyol Genci) [1917], *Los Conquistadores* (Conquistador'lar) [1918], *Alma Vasca*

SALAN

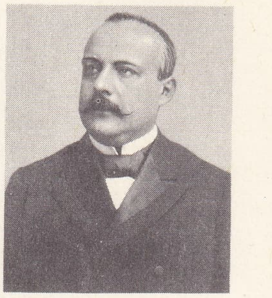

SALANDRA

salanganlar

Foto. A. P., Montabone (LAROUSSE)

(Bask Ruhu) [1920], *Loyola* (1929) *Bolivar, el Libertador* (Kurtarıcı Bolivar) [1930]. (M)

SALAVERRY (Carlos Augusto), perulu şair (Piura 1831-öl. 1890), Felipe Santiago da Salaverry'nin oğlu. Ülkesinin giriştiği mücadelelere katıldı. Şiir kitapları (*Albores y Destellos* [Beyazlıklar ve Şimşekler], *Diamantes y Perlas* [Elmaslar ve İnciler], *Cartes a un Angel* [Bir Meleğe Mektuplar]), küçük şiirler [*La Estrella del Peru* (Peru Yıldızı), *Misterios de la Tumba* (Mezarın Esrarı)], manzum bir dram (*Atahualpa*) ve tiyatro eserleri yayımladı. (M)

Salavin'in Hayatı ve Maceraları (*Vie et Aventures de Salavin*), Georges Duhamel'in romanı (1920-1932). Bu roman dizisi beş kitaptan meydana gelir: *Geceyarısı İtirafı* (La Confession de Minuit) [1920]; *İki adam* (Deux Hommes) [1924]; *Journal de Salavin* (Salavin'in Günlüğü) [1927]; *Le Club des Lyonnais* (Lyon'lular Kulübü) [1929]; *Tel qu'en Lui-Même* (Kendindeki Gibi) [1932]. Duhamel sıradan ve maymun iştahlı Salavin tipiyle, başarısızlıklarından ders almasını bilmedikleri için hayatları gittikçe kötüleşen insanlardan bir örnek verir. Okuyucu böylece Salavin'in gerek dostluk alanında, gerek toplumda, gerek günlük hayatta uğradığı sürekli başarısızlıkları izler. Bu heyecanlı ve yer yer acıklı kitap, etkinlik ilkelerinin gitgide kendini daha fazla duyurduğu bir toplum anlayışını da ortaya koyar. (L)

SALAYAR, İndonezya'da ada, Celebes adasının güneybatı yarımadasının güneyinde, bu yarımadadan *Salayar boğazı* ile ayrılır; 650 km²; 60 000 nüf. Başlıca şehri, *Benteng*. Celebes'lerdeki bir sıradağın uzantısıdır (yaklş. 650 m yüksl.). Balıkçılık. Tuzlu bataklıklar. Hindistancevizi içi, pamuk, tütün ve karabiber. (L)

SALAYIR, S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, Kuzbass'ta; 17 000 nüf. Demirsiz maden ocakları; dökümhaneler. (L)

SALAZAR (Adolfo), ispanyol bestecisi ve müzik bilgini (Madrid 1890-Mexico 1958). B. Perez Casas, M. De Falla ve M. Ravel'den ders gördü. 1918-1936 Arasında *El Sol* gazetesinde müzik tenkitleri yazdı. 1938'de Mexico City'ye yerleşti. Müzikolojiyle ilgili çeşitli eserler yazdı: *La Musica Moderna* (Modern Müzik) [1945]; *La Musica en la Societad Europea* (Avrupa Toplumunda Müzik) [4 cilt, 1946]. Özellikle oda müziği parçaları besteledi. (M)

SALAZAR (Antonio DE OLIVEIRA), portekizli siyaset adamı (Santa Camba Dao, Lizbon yakınları 1889 - Lizbon 1970). Bir köylünün oğluydu, Coimbra'da iktisat profesörlüğü yaptı (1917), milletvekili seçildi (1921). Parlemanterizme düşman olduğundan milletvekilliğinden istifa etti. 1928'de, Carmona tarafından maliye bakanlığına getirilince, devlet harcamaları konusunda, kendisine paranın değerini sabit tutma (1931) imkânını sağlayan veto hakkı tanınmasını istedi. 1932'den sonra başbakan ve maliye bakanı, savunma bakanı (1936 - 1944) ve dışişleri bakanı (1936-1947) oldu. Keşiş gibi yaşamakla beraber, memleketi tam bir diktatör gibi yönetti. Maurras'ın düşüncelerini benimsedi, 1911 Anayasasının yerine millî ve hıristiyan «yeni bir devlet»in kurulmasını sağlayan 1933 Anayasasını (mart 1934'te kamuoyuna sunuldu) getirdi. Anayasa birçok defa değişikliğe uğradı, özellikle 1959'da hükûmet başkanı yararına devlet başkanının iktidarı sınırlandı ve hükûmet başkanının «kendisine ve Tanrı'ya karşı sorumlu olduğu» belirtildi. Hıristiyanlığı devlet dini saymakla birlikte, papa ile imzaladığı bir konkordato gereğince (mayıs 1940) kiliseye imtiyazlı bir durum sağladı. İlköğrenimi zorunlu kıldı (1952), dış siyasette, 1937'den itibaren Franco'yu tanıdı. İkinci Dünya savaşı süresince, Japonya'nın Timor'u işgal etmesine (1942) rağmen, tarafsızlığını korudu, ama İngilizlerin Asor adalarında üsler kurmasına izin verdi (1943). 1945'ten sonra Portekiz'i Atlantik paktına soktu (1949) ve A.B.D. ile karşılıklı yardım paktı imzaladı (1956). Her ne kadar sömürge imparatorluğunu elinde tutma çabası gösterdiyse de, Angola'da kargaşalıkların patlak vermesini (1960), Hindistan'ın Goa ve Diu topraklarını işgal etmesini (1961), Portekiz içinde rejime karşı bir muhalefetin başlamasını önleyemedi. (L)

SALAZAR de ALARCON (Eugenio DE), ispanyol yazarı (Madrid ? 1530-öl. 1601'den sonra). Santo Domingo, Guatemala ve Meksika'da yaşadı. Saray hayatı ve sömürge askerlerinin hayatı üstüne birçok yergili mektup yazdı. Bu mektuplar *Silva de Varia Poesia* (Şiirler Ormanı) adlı eserin dördüncü ve son cildini meydana getirir. Aynı eserde ayrıca, pastoral, ahlâkî ve aşkla ilgili yazılar yer alır. (M)

SALAZAR de ESPİNOZA (Juan), ispanyol fatihi (1508-1560). P. de Mendoza'nın yanında Rio de la Plata seferine katıldı (1535). Daha sonra, J. de Ayolas'yı aramak için Kuzey'e gönderildi. D. Martinez de İrala'ya karşı A. Nunez Cabeza ve Vaca'yı destekledi (1544). Tutuklanarak sınır dışı edildi, birkaç yıl sonra Asuncion'a döndü. Fetih tarihi üstüne önemli yazılar yazdı (M)

SALAZARO (Demetrio), italyan arkeoloğu (Reggio di Calabria 1822-Napoli 1882). İhtilâle katıldığı için, 1848'de Napoli'den ayrılmak zorunda kaldı. Fransa'ya, daha sonra Londra'ya gitti. 1854'te İtalya'ya dönünce Napoli müzesi müdürü oldu. *Studi sui Monumenti dell'Italia Meridionale dal IV al XIII Secolo* (IV. yy.dan, XIII. yy.a Kadar Güney İtalya'daki Anıtlarla İlgili İncelemeler) [1871-1877], *L'Arte Romana al Medioevo* (Ortaçağda Roman Sanatı) [1881] adlı eserler yayımladı. (L)

SALAZAR Y CASTRO (Luis DE), ispanyol tarihçisi ve bilgini (Valladolid 1658 - öl. 1734). 1685'te Carlos II tarafından Castilla kronikçiliğine, sonra Hint adaları başkronikçiliğine (1691) getirildi. Millî ve bölgesel tarih, özellikle, şecere meseleleriyle ilgilendi (*Historia Genealogica de la Casa de Silva* [Silva Hanedanının Şecere Tarihi], 1685; *Historia Genealogica de la Casa de Lara* [Lara Hanedanının Şecere Tarihi], 1686-1697 v.b.) ve birçok belge derledi. (M)

SALAZAR Y TORRES (Agustin DE), ispanyol yazarı (Almazan, Soria 1642-Madrid 1675). Meksika'da yetişti, sonra İspanya'ya döndü, Sicilya'daki orduda yüzbaşı olarak görev aldı. Yazdığı ve temsil ettirdiği birçok komedi içinde yalnız bir tanesi günümüze kalmıştır: *El Encanto es Hermosura*. (L)

SALB i. (ar. *şalb*). *Esk.* Darağacına çekme, asma. || Çarmıha germe. (M)

Salbai antlaşması, İngilizlerle Doğu Hindistan'da Marata devleti arasında imzalanan antlaşma (1782). Amerika'nın bağımsızlığını ilân etmesi üzerine İngiltere'nin giriştiği savaşları kaybetmesi Hindistan'daki durumunu da zayıflattı. Mahallî devletler Fransızların da yardımıyle 1778'de başarı kazandılar; fakat 1780'de İngilizler Gvalyor şehrini ve Basseyn limanını ele geçirdiler. Bunun üzerine Maratalar*, 1782'de Salbai antlaşmasını imzaladılar. Antlaşmaya göre Salset ve ona yakın üç ada İngilizlere bırakıldı. Bazı yerler de Maratalara verildi. Her iki taraf da, müttefiklerinin birbiriyle savaşmasına engel olmayı kabul etti. Maratalar kendi topraklarında İngilizlere ticaret serbestliği tanıdı. (M)

SALBEN zf. (ar. *şalb*'den *şalben*). *Esk.* Darağacına çekerek, asarak.

— İda. *Esk. Salben idam,* asarak yerine getirilen idam. (M)

SALCANTAY, Vilcabamba cordillera'sında doruk, Peru Andları'nda (6 264 m). İlk olarak, 5 ağustos 1952'de amerikalı F. Ayres, G. Bell, G. V. Matthews, D. Michael, fransız Madam Cl. Kogan ve B. Pierre kuzey yamacından tırmandılar. (L)

SALCI (Vahit Lütfi), türk folklorcusu ve şairi (1875-Kırklareli 1950). İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. Abdülhamid II devrinde Elazığ'a sürüldü. 1908'de İstanbul'a döndü; halk müziği, saz şairleri, gizli türk müziği, gizli türk oyunları, kızılbaş şairleri, Trakya'da türk kabileleri, türkleşmiş hıristiyan bektaşî şairleri ve türk alevî kadın şairleri en önemli çalışma alanlarıdır. *Gizli Türk Dinî Oyunları, Gizli Türk Dinî Musikisi* adlı iki araştırma kitabı vardır. Ayrıca halk şiri türünden olan ağıt, nefes ve gazellerini de bir kitapta topladı. (M)

SALÇA i. (lat. *salsus,* tuzlu > ital. *salsa*'dan). Mutf. Yemeklere renk ve lezzet vermek üzere hazırlanan ve bazen yemekle beraber pişen, bazen pişmiş yemeğin üzerine konan suluca malzeme. (Bk. ANSİKL.) || *Biber salçası,* kırmızı ve etli biberi ezip haşlayarak elde edilen salça. (Bk. BİBER.) || *Domates salçası,* kabuğu çıkarılmış ve ezilmiş domatesleri güneşte pişirip ekşiterek hazırlanan salça. Bk. ANSİKL.

— Mutf. eşyası. *Salça kâsesi* (veya *salçalık*), sofrada salça dağıtmak için kullanılan kap.

— ANSİKL. Mutf. Çeşitli malzemeyle (tuz, biber, limon, sirke, bahar, hardal, yumurta, tereyağ, süt, et suyu v.b.) yapılan pek çok *salça* türü vardır. Bu malzeme, ana yemeğin cinsine göre düzenlenir. Balıklarda tavuklarda, etlerde, sebze ve tatlılarda ayrı şekillerde kullanılır ve ayrı adlar alır. Salçalar şöyle ayrılabilir: 1. sulu salça, bir kızartma veya ızgaranın suyu, buharda pişen et ve sebzelerin basınçlı buhar altında çıkan suları lezzetli ve besleyici bir sostur; 2. bağlı salçalar, yumurta, un, ekmek içi, tereyağ, krema v.d. ile yapılır; 3. unlu salçalar; un, tereyağıyle açık veya esmer renkte kavrulur; içine su, süt, et suyu veya şarap konularak istenilen kıvamda sulandırılır: 4. emdirilmiş salça. Emici kısma (yumurta sarısı, tereyağı gibi), yağdan suya kadar her türlü sıvının emdirilerek hazırlandığı salçalar (mayonez gibi); 5. püreler, önceden veya hemen hazırlanabilen ve yemeklerin yanında verilen ezmelerdir; domates, patates, sebze ve meyve ezmeleri gibi.

● *Domates salçası,* türk yemeklerinde, pişerken kullanılan ana malzemenin başında gelir. Özellikle domatesin olmadığı kış aylarında kullanılır.

— Mutf. eşyası. XIV. yy.da şişe veya küçük bir kap biçiminde olan salça kâseleri bugünkü biçimini XV. yy.da alarak gemiye benzer uzunca bir kap haline geldi. Ortaçağda ve XVIII. yy.a kadar gümüş, kalay gibi bir madenden yapılırdı; bugün ise porselen ve çiniden yapılmaktadır. (ML)

SALÇALI sıf. (*salça*'dan *salça-lı*). Salçası olan, içine salça konmuş: *Salçalı yemek.* (M)

SALÇALIK sıf. (*salça*'dan *salça-lık*). Salça yapmağa elverişli veya salça yapmak için ayrılmış: *Salçalık biber.* || Salça kâsesi. (M)

SALDA i. İri iriak gözlü, toparlak gövdeli, çok çevik ve etçil küçük böcek. (*Salda saltatoria* veya *S. acanthia,* 4 mm uzunluğunda, külrengi, sarı ve siyah renkte bir böcektir; su kenarlarında, kumda yaşar. Heteroptera takımından *saldidae* veya *acanthidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SALDAE. Esk. coğ. Augustus'un kolonisi Bougia'nın İlkçağdaki adı (*colonia Julia Augusta Saldantium Septimanorum immunis*). [L]

SALDA gölü. Göller yöresindeki (Burdur) göllerden biri; 37 km². Gölün karşılıklı kıyıları arasındaki uzaklık 6-7 km kadardır. Gölün suyu, güney kesiminde, gür kaynak sularının göle karışması sonucu tatlı; öteki kesiminde tuzludur. (M)

SALDANHA (Joao d'OLIVEIRA DAUN, — dükü), portekizli siyaset adamı (Lizbon 1790 - Londra 1876). Pombal'in torunuydu. Fransa'nın hizmetindeyken (1807) İngilizlere esir düştü (1810). Brezilya'ya giderek naip portekizli Joao'nun emrine girdi. Rio Grande do Sul valisi oldu (1821). Portekiz'e dönünce önce Porto valiliğine, sonra savaş bakanlığına getirildi (1827). Giriştiği bir ayaklanma hareketinin başarısızlığa uğramasından sonra yurt dışına kaçtı (1828). 1833'te geri döndü, miguel'cilerle savaştı, bunları Evora'da teslim olmak zorunda bıraktı (1834). Mareşal oldu, hükûmetin başına geçti (1835). 1836 Eylülündeki ihtilâlden sonra yeniden kaçmak zorunda kaldı. On yıl kadar Portekiz dışında yaşadı. Yurduna çağırıldı, Costa Cabral'ın iktidarı ele geçirmesine kadar memleketi diktatörlükle yönetti (1846-1849). İngilizlerin yardımıyle Costa Cabral'i 1851'de devirdi. İktidarı ele geçirince 1852 Kararnamesiyle vergi esasına dayanarak seçmen sayısını arttırdı, genişletti. Portekiz'in «tarihî sol»u önce onu destekledi; fakat Pedro V tahta çıktıktan sonra Saldanha'nın yerine başkasını getirdi. Saldanha muhalefetin başına geçti. Elçi olarak önce Roma'ya (1862-1864, 1866-1869), sonra Paris'e

gümüş salça kâsesi (1770) Auguste tarafından Stockholm krallık şatosu

Foto. LAROUSSE

(1869) gönderildi. Buradan Portekiz'e dönerek bir hükûmet darbesi yaptı (mayıs 1870), ama ağustosta çekildi. Siyasî hayatını Londra elçisi (1871) olarak tamamladı. (L)

SALDANİT i. (fr. *saldanite*). Miner. *Eşanl.* ALÜNOJEN.

SALDIRGAN sıf. (*saldırmak*'tan *saldırgan*). Kışkırtma olmadığı halde başkasına saldıran, karakterinde saldırma özelliği olan: *Esk.* Mütecaviz. (M)

SALDIRGANLIK i. (*saldırgan*'dan *saldırgan-lık*). Saldırgan olma hali. || Saldırganca davranış.

— Psikanaliz. Kişinin kendisini veya başkasını yok etmeğe yönelen tepkilerinin tümü. (Önce, dış dünyanın yoksunluğuna karşı bir cevap gibi düşünülmüş olan bu kavram, Freud'un son itimler nazariyesinde önemli bir rol oynar. Freud, «saldırganlık itimi» adını, ölüm itiminin dışa dönük olan kısmına vermektedir.)

— Psikol. Bir insanın, bir hayvan veya bir şeyin saldırgan tabiatı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikol. *Saldırganlık*, çok zaman yaratığın içinde yaşadığı çevreye uyamamasının, dengesizliğinin önemli bir belirtisi sayılır. Psikanaliz, saldırganlıkta eğilimlerin içe atılmasından ve bastırılmasından ileri gelen sinir bozukluklarının sonucunu bulmaktadır. Daha basit olarak saldırganlık, bazı şartlar altında edinilmiş ve şartlar değişince ortadan kalkabilecek bir mizaç özelliği sayılabilir. (Bir bekçi köpeği, yeri değiştirilirse, bütün saldırganlığını kaybedebilir.) [L]

SALDIRI i. (*saldırmak*'tan *saldır-ı*). Kötülük amacıyle, bir kimseye karşı doğrudan doğruya, silâhlı veya silâhsız bir harekette bulunma. || *Teşm. yol.* Rakibi geriletme amacıyle yapılan hareket: *Siyasî saldırı. Eşanl.* HÜCUM, TAARRUZ, TECAVÜZ. (M)

SALDIRMA i. (*saldırmak*'tan *saldır-ma*). Saldırmak eylemi. || Büyükçe bir bıçak çeşidi: *Elini bir ceketinin içine attı, kocaman bir saldırma çıkardı* (S. Kocagöz) *Çeşit çeşit sustalı çakılar... Bursa bıçakları... Sürmene saldırmaları* (Kemal Tahir). [M]

SALDIRMAK geçl. f. (esk. türk. *saltурmak*, saldırmak'tan). Bir kimseye veya bir şeye karşı saldırı yöneltmek, zarar verici bir davranış yapmak, hücum etmek: *Düşman kudurmuş köpekler gibi her tarafa saldırıyormuş. Manisa'ya ha girdi ha girecek* (S. Kocagöz). *Hani birisi veya birkaç kişi üstüme saldırsa kendimi kolay yakalatmam demek istiyorum* (R.H. Karay) *Daha ziyade havlıyorlar ve bir adama saldırır gibi hırıltılar çıkarıyorlar* (Y.K. Karaosmanoğlu) || Yıkıcı ve sert tenkitler yapmak, hücum etmek: *Kadro hareketinin bu cephesini, ona saldıranlar o gün ve bugün katiyen anlamadılar* (Ş.S. Aydemir). || Ettrg. f. Bir şey veya kimse üstüne zararlı bir amaçla atılmasına sebep olmak: *Kılıcını çekip tek başına atını, düşman başkumandanının çadırına saldırarak ölüm arayan Türk kumandanları görülmüştür* (Atatürk). *İti, köpeği, paşa edip üstüme saldırma* (Kemal Tahir).

— Gemic. [Gemi için] Hareket edip başını gideceği yöne çevirmek.

— Kim. Eritmek.

◆ **Saldırtmak** ettrg. f. Saldırmak eylemini yaptırmak. (M)

SALDIRMAZLIK i. (*saldırmak*'tan *saldırmaz* > *saldırmaz-lık*). Karşılıklı olarak saldırmama durumu: *Saldırmazlık antlaşması.* (M)

SALDİDAE çoğl. i. Heteroptera takımından böcek familyası; örnek tipi *salda* cinsidir. (L)

SÂLDİDE bls. sıf. (fars. *sâl*, sene ve *dîde*, görmüş'ten *sâl-dîde*, sene görmüş). *Esk.* Yaşlı, ihtiyar. || Tecrübeli. (M)

SÂLE sıf. (fars. *sâl*, yıl'dan *sâle*). *Esk.* Yıllık. || *Sad-sâle*, yüz yıllık. (M)

SALE, Fas'ta (Rabat ili) şehir, Atlas okyanusu kıyısında, ved Ebu Rakrak'ın ağzında, Rabat'ın karşısında; 75 800 nüf. XI. yy.da kurulan şehir, Ortaçağda önemli bir ticaret merkezi haline geldi ve avrupa limanlarıyle sıkı ilişkiler kurdu. XVII. yy.da İspanya'dan kovulan birçok endülüslü, Sale'ye sığındı ve şehir dönem dönem bağımsız yaşayan bir korsan yuvası haline geldi. Avrupalılar birçok seferle şehri yıkmağa uğraştılarsa da, başaramadılar. Sale bir burjuvazi, ticaret ve el sanatları (mobilyacılık, halıcılık, nakışçılık) şehridir. Modern kesiminde birkaç sanayi tesisi de kurulmuştur. Sayfiye merkezi. Havaalanı. (L)

SALE, Büyük Britanya'da (Cheshire) şehir, Manchester'in güneybatı varoşu, Mersey'in sol kıyısında; 55 100 nüf. (L)

SALE (George), ingiliz bilgini, arapça uzmanı (Kent [?] 1697'e doğr. — Londra 1736). *Kur'an*'ı İngilizceye çevirdi (1734); *Kur'an*'ın modern avrupa dillerindeki ilk tercümesi olan bu eserde, İslâmlık üstüne uzun bir önsöz ve birçok açıklama vardır. Sale, gerek önsözde, gerek tercümede, *Kur'an*'ın latince tercümelerinden ve L. Marraci'nin *Prodromus ad Refutationem Alcorani*'sinden büyük ölçüde yararlandı. (M)

SA'LEB i. (ar. *sa'leb*). *Esk.* Tilki. (M)

SALEHARD, S.S.C.B.'de arktik liman, Yamal'lar ve Nenet'ler millî bölgesinin idare merkezi, Obi ırmağı kıyısında, kutup dairesinin altında; 22 000 nüf. Kereste sanayii ve konserve (balık) fabrikaları. (L)

SALEM, Hindistan'da (Madras) şehir, Dekkan'da; 269 400 nüf. Mettur hidroelektrik santralı, dokuma fabrikaları (pamuk ipliklhanesi, ipek dokumacılığı) ve kâğıt fabrikaları kurulmasına imkân vermiştir. Bölgede magnezyum, krom, demir, koridon filizi ve ateşe dayanıklı topraklar (steatit) çıkarılır. (L)

SALEM, A.B.D.'de şehir, Oregon'un merkezi. Willamette ırmağı kıyısında, Portland'ın güneyinde; 66 500 nüf. Zengin bir tarım bölgesinin ticaret merkezi olan şehirde, kereste sanayii gelişmiş, konserve fabrikaları ve bir alümin fabrikası kurulmuştur. (L)

SALEM, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Atlas okyanusu kıyısında; Boston'un kuzeydoğusunda; 39 200 nüf. New England sanatında uzmanlaşmış olan Essex institute (portreler, kostümler, porselenler). Peadbody deniz müzesi. Salem, aynı zamanda da Boston ile bağlantılı bir kabotaj limanı ve deri sanayiiyle ayakkabı yapımında ustalaşmış bir sanayi merkezidir. Şehirde dokuma sanayii de (pamuk ve kenevir) gelişmiştir. (L)

SALEMAN (Karl), alman asıllı rus bilgini, iran dili ve edebiyatı uzmanı (Petersburg 1918). İran dili grameri ve Sogdca üstünde çalıştı. Uzun süre Petersburg Bilimler akademisinin sekreterliğini yaptı. (M)

SALEMİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Trapani ili), bir tepeler bölgesinde; 15 400 nüf. Burası Kartacalıların *Halicya* şehridir. Tarım merkezi. (L)

SALENTİNOİ, lat. *Salentini*. Esk. coğ. Büyük Yunanistan'da (Iapygia) halk. Başlıca şehirleri *Salentum* (Salento) ve *Brundisium* (Brindisi) idi. (M)

SALENTO, İtalya'nın güneydoğusunda yarımada, Taranto'dan Brindisi'ye kadar uzanır. Kuzeyde Messapia eşiğiyle sınırlıdır; 5 800 km². Topraklatı, tebeşir çağı kalkerlerinden meydana gelir (kuzeyde Taranto Murge'si, güneyde Salento Murge'si) ve oldukça gelişmiş karst şekillerini kapsar. Yerleşme yoğundur; halk, akdeniz bitkileri tarımıyle (zeytinlikler, bağcılık, badem ağaçları, incir ağaçları) geçinir. (L)

SALENTUM. Esk. coğ. İtalya yarımadasında şehir, Calabria'da İdomeneus tarafından kuruldu. Salentinoi adı verilen halkın başkentiydi. Bazı yazarlara göre *Soleto*'nun yerinde kurulmuştur. (L)

SALEP i. (ar. *sa'leb*'den *sâleb*, *sâlep*). Salepgillerden bitki. (İlmî adı *Orchis*.) ||Bu bitkinin köklerinin dövülmesiyle elde edilen toz. || Bu tozdan yapılan içecek.

— ANSİKL. Bot. *Salep* tel köklü otsu bir bitkidir; kökünde iki yumru bulunur; kırışık olandan bitkinin kendisi çıkar, dolgun olan diğeriyse gelecek seneki bitkiyi meydana getirir. Salebin gövdesi silindirimsi ve dik, çiçekleri salkım veya başak şeklindedir; her çiçeğin üst taraftaki taçyaprağı uzun mahmuz biçiminde ve üç lopludur. Bayağı salep (*Orchis maculata*) ormanlarda ve nemli çayırlarda yaygındır; çiçekleri başak biçimindedir. Kırlarda rastlanan başka bir türünün (*Orchis morio*) çiçekleri kırmızı veya mor renkli üst taçyaprağı ise beyaz noktalıdır. Birçok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir.

— Mutf. *Salep*, sütlü veya sade olmak üzere iki türlü hazırlanır. Sütün (veya suyun) içine salep tozuyle birlikte nişasta konur, ağır ağır karıştırılarak kaynatılır. Boza kıvamına gelince içine şeker konarak biraz daha karıştırılır. İçerken üzerine zencefil tozu ekilir. Eskiden, özellikle soğuk kış sabahlarında, sokaklarda satılır ve yolcular, salep güğümünün oturtulduğu maltız etrafında durarak, ayakta, salep içerlerdi. Salep, kulplu olmayan, büyük kalavî fincanlarla içilirdi. Bu gelenek yavaş yavaş yok olmakta, salepçiler, salep güğümleri ve salep fincanları ortadan kalkmaktadır. Bugün bazı evlerde, soğuk algınlığında, göğsü yumuşatmak ve öksürüğü önlemek amacıyle içilir. (M)

SALEPÇİ i. (*salep*'ten *salep-çi*). Salep yapan veya satan kimse: *Arada bir hım hım sesiyle, sayıklar gibi, tenhalığa seslenen Arnavut salepçinin rahatlığına imrendi* (Kemal Tahir). *Hafif bir sisle buğulanmış sokaklarda çoluk çocuk mektebe, tramvaya, simitçi veya salepçiye koşuşuyordu* (B. Felek). [M]

SALEPÇİLİK i. (*salepçi*'den *salepçi-lik*). Salepçinin yaptığı iş. (M)

SALEPGİLLER çoğl. i. Bir çenekli, kapalı tohumlu, çiçekli bitkiler familyası. (Microspermales takımından.)

— ANSİKL. *Salepgiller* (*orchidaceae*) çok yıllık otsu bitkilerdir; genellikle yerde biterse de konuk olarak başka bitkiler üzerinde yetişenleri de vardır. Bunlarda kök, telli püskül biçiminde, çotuk ise genellikle yumruludur; basit ve düz kenarlı olan yapraklar sapın dip tarafından çıkar. Çiçekler çok güzel değişik renklidir; genellikle salkım, başak ve talkım durumunda, nadiren tek tek olur. Bu çiçeklerin çok tuhaf bir görünüşü vardır: çanak genellikle renkli üç çanakyapraktan oluşur; taç kısmında da üç taçyaprak vardır; bunlardan ikisi yanda ve birbirine eşit, üçüncüsü ise daha büyüktür; bu üçüncü taçyaprak önce üstteyken, sonra çiçek sapının 180° bükülmesiyle alta gelir. Bu taçyaprağın biçimi önlüğü andırır; genellikle ucunda bir mahmuz bulunur. Erkek organlar da üç tanedir, fakat «dudak» denen üçüncü taçyaprağın karşısında bulunan erkek organ verimli, diğer ikisi verimsizdir. Başçıkta bir çiçektozu topağı bulunur; bu topak, ucunda yapışkan bir bez bulunan bir sapçıkla dişicik borusuna ve tepeciğin bir lobuna bağlanır. Yumurtalık alt durumlu, tek bölmeli, her birinde birçok yumurtacık bulunan üç etenelidir. Kapsül biçimindeki meyvelerin içinde testere talaşına benzer pek çok tohum bulunur. Döllenme böceklerle sağlanır.

Salepgiller bitkiler âleminin en kalabalık familyasıdır; dünyanın her tarafında yaygınsa da, büyük çoğunluğu tropikal veya astropikal bölgelerde, özellikle Güney yarımkürede yetişir. Bunlara nemli ormanlarda, çoğu zaman ağaçların gövdesi üzerinde yalancı asalak halinde rastlanır. Süs bitkisi olarak çok makbul tutulur. Yerde yetişen türleri, beyaz yosun, funda toprağı ve çürük odun karışımıyle dolu saksılarda yetiştirilir; konuk türleri ise sepetlere konur, kökler sepete gömülür; sepet bir yere asılırsa daha iyi olur. Salepgiller yosunların üzerine serpilen tohumlarla ya da köksapların veya demetlerin seyreltilmesiyle çoğaltılır. Bu bitkiler kendi kendilerini dölleyemediği için ekilen tohumlardan yeni çeşitler oluşur. Birçok sinek (orkide sineği, thrips, kırmız böceği), bir kısım mantarlar bu bitkilere musallat olur. Birincisi için böcek öldürücü ilâçlar kullanmak, ikincileri ise kazımak ve limonlukları havalandırmak suretiyle yok etmek mümkündür. (L)

SALERNO, İtalya'da şehir, Campania'da, il idare merkezi, Salerno körfezinin kuzey kıyısında; 145 000 nüf. Yapımına 1084'te Paestum tapınağının kalıntılarıyle (yeşil mermer sütunlar, roma kabartmaları) başlanan katedralde, 1099'dan kalma tunç kapılar, bir vaız kürsüsü, bir taş kürsü ve çok güzel çiniler (XVI. yy.da yeniden elden geçirilmiş kubbeler) vardır. Önemli bir tarım pazarı ve işlek bir liman olan şehirde sanayi de

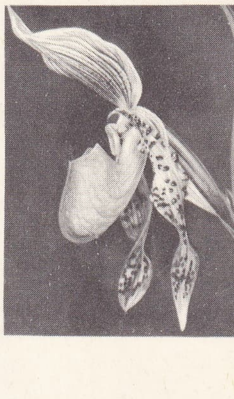

salep (salepgiller)

salda

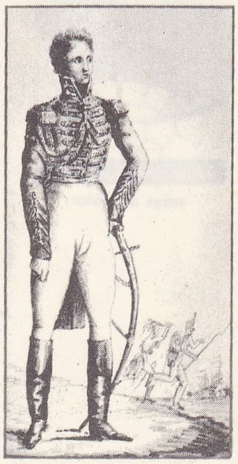

SALDANHA dükü
C. Motte'nin taşbasması
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. LAROUSSE

gelişmiştir: besin, dokuma ve makine sanayii, inşaat malzemesi. — *Salerno ili,* 970 200 nüf. Çok geniş olan il, Napoli körfezinden Policastro körfezine kadar uzanır ve Apeninler'in bir kısmıyle Sele vâdisini içine alır. Tarım kaynakları çeşitlidir (tahıl, şarap, zeytinyağı, meyve); en verimli bölgeler, Nocera vâdisi, Sele vâdisi ve Amalfi kıyısıdır. Özellikle besin sanayii gelişmiştir.

— Tar. Eski bir Roma kolonisi (*Salernum*) olan, Lombardlar devrinde önemi artan ve 1075'te Normanlar tarafından alınan Salerno'da, Ortaçağda bütün akdeniz ülkelerinde meşhur olan bir hekimlik okulu vardı. Şehrin iktisadî rolü, XI. ve XII. yy.da büyük ölçüde gelişti. 839'da Salerno, Benevento'dan ayrılarak bir prenslik oldu; 1075'e kadar devam eden bu prenslik en parlak dönemini Guaimar II zamanında (901-946) yaşadı. Amerikalılar 1943'te buraya çıkartma yaptılar. (L)

SALERNO körfezi, İtalya kıyısında körfez, Napoli'nin güneyinde, Campanella ile Licosa burunları arasında. Kuzey kıyısı (Sorrento yarımadası) yüksek ve girintili çıkıntılı, doğu kıyısı ise Salerno'nun güneyinde alçaktır. (L)

Salerno okulu, IX. yy.dan beri var olan ve Ortaçağ boyunca görevini başarıyle sürdüren ünlü tıp okulu. Kurucuları arasında Afrikalı Constantinus yer almaktaydı. Constantinus, tıp okutmakta büyük başarı kazandıktan sonra Monte-Cassino manastırına çekildi. Salerno okulunun öğretim üyeleri arasında birçok yüksek rütbeli din adamı vardı; Salerno başpiskoposu Romualdo Guarna ve Trotula adlı kadın hekim de bunlar arasındaydı. Öğretim üyelerinden Giovanni da Milano adlı başka bir hekim, eserlerini Kızıl William'ın oğlu prens Robert'e ithaf etti. Prens Robert'in, Salerno okulu hekimlerinden kendisi için sağlıklı bir hayat rejimi salık vermelerini istediği, latince *Salerno Okulu* adlı kitabın bu vesileyle yazıldığı sanılıyor (XII. yy.). [L]

SALES (Aziz François DE). Bk. FRANÇOIS DE SALES *Aziz.*

SALES (Manuel FERRAZ DE CAMPOS), brezilyalı siyaset adamı (Campinas 1846-Rio de Janeiro 1913). Milletvekili seçildi, köleliğin kaldırılması için mücadele etti ve Pedro II'nin düşürülmesine yardım etti (kasım 1889). Cumhurbaşkanı olduktan sonra (1898-1902), devlet hazinesini ve iktisadî hayatı düzene soktu. (L)

SALFORD, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Manchester'in batı banliyösünde, 155 000 nüf. Dokuma sanayii. Makine yapımı. Kimya sanayi. (L)

salgı organları

SALGI i. (*salmak*'tan *sal-gı*). Fizyol. Hücreler, özellikle epitelyumdaki salgı bezi hücreleri tarafından hazırlanan ve bir boşaltıcı kanalla başka bir organa veya dışarıya (dışsalgı) veya doğrudan doğruya kana (içsalgı) akıtılan madde. || *Salgı salgılatıcı,* salgı bezlerini uyartarak salgı çıkarmasını sağlayan sinirlere verilen ad. || *Salgı sinirleri,* bir bezin salgı salmasına doğrudan doğruya, yani her türlü damar devindirici etkiden bağımsız olarak etki yapan sinir telleri.

— Bot. Bitkilerin hücrelerinde biriken, dışarıya atılmadığı halde kullanılmayan ürünler. (Msl. Kuzukulağı asidi, süt, uçucu yağlar, reçine, zamk. Hayvanlar gibi bitkiler de hormona benzer etkin maddeler yapar; bu içsalgılara bitkilerde «oksin» denir.) || *Salgı organları,* genellikle aromatik maddeler yapan ve salgılayan organlar. (Bu organlar çeşitli tiptedir; bir kısmı meydana getirdiği salgıyı dışarıya çıkarmaz, içinde alıkor [üstderi hücreleri (gül), tüyler (nane), kanallar (sütleğen, marul ve hindibanın süt kanalları)]; bir kısmı ise salgıladığı maddeleri dışarıya atar [kesecikler (portakal), kanallar (çam)].)

— Teknol. Torna veya freze gibi bir takım tezgâhına bağlanan ve kendi ekseniyle bir olan bir eksen etrafında dönmeyen bir dönel parçanın dönme hareketi. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Salgı keseleri.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. *Salgı* olayının organlara veya fonksiyonlara göre değişmez bazı yönleri ve çeşitli şartları vardır. Değişmez yönler şunlardır: 1. salgı için gerekli maddeler kandan sağlanır; 2. hücrelerin içinde meydana gelen tepkimeler enzimatik tepkimelerdir; 3. gerekli enerji hücre içi oksitlenmelerle sağlanır; 4. hücrenin bütün elemanları salgı olayına katılır (salgılanan maddelerin protoplazma içinde, kandriyomların yanı başında belirmesine rağmen salgı fonksiyonu için hücre çekirdeği de gereklidir); 5. salgılamanın şiddeti sinir sistemi (sempatik ve parasempatik sistem) veya suyuklarla (hormonlar ve kandaki birçok madde veya fizikoşimik nitelikler) denetlenir.

Bu ortak yönler bütün salgılar için söz konusu olmakla beraber çeşitli salgılar çok değişik biçim ve şartlar altında ortaya çıkar.

Salgılar boşaltılma tarzına göre çeşitlere ayrılır: *dış salgılar* (salgı bir kanala, içi boş bir organa veya doğrudan doğruya dışarıya atılır); *içsalgılar* (salgı kana akıtılır); *merokrin salgılar* (salgılanan madde, hücre zarı parçalanmadan zardan dışarıya sızar); *holokrin salgılar* (hücrenin bütün bir kısmı dışarıya atılır). Salgılar fonksiyonlarına göre de sınıflandırılır: salgının fonksiyonu koruma veya kayganlaştırma (deri, mukoza), süzme-temizleme (karaciğer, böbrek), sindirim (tükürük, mide, bağırsak, pankreas bezleri, karaciğer) veya diğer fonksiyonları düzenleme (içsalgı bezleri) olabilir.

Ayrıca bazı organlar hem içsalgı, hem de dışsalgı çıkarır (karaciğer, pankreas v.b.); cinsiyet hücrelerinin çıkardığı ürünlere de salgı denir. (Erbezleriyle yumurtalıklar hem dışsalgı [spermatozoit ve yumurtalar], hem de içsalgı [cinsiyet hormonları] organı sayılır.) Meme salgısı gibi bazı salgılar ise bireyin kendisine değil, yavrularına yarar. Bk. BEZ. İÇSALGI.

— Teknol. Salgı üç sebepten ileri gelir: *biçim salgısı* veya *ovallık salgısı,* parçanın bir dik kesiti ile bu dik kesitin olması gereken tam daire arasındaki sapmadır; *eksantriklik,* biri parçanın ekseni, öteki de dönme ekseni olan iki paralel eksen arasındaki sapmadır; *aykırı eksenlilik salgısı* veya parçanın ekseniyle dönme ekseni arasında, bu iki eksen çakışmadığı veya paralel olmadığı zaman çıkan sapma. Bu sonuncu sapma, bu iki eksenin arakestiyle dönme eksenine dik bir düzlem arasındaki uzaklık ölçülerek değerlendirilir.

— Vet. *Salgı keseleri,* birbirine dayalı iki büyük torba halindedir; yalnız atgillerde bulunur, dil kemiğinin büyük kollarıyle yakınındaki kaslar altında yer alır ve gırtlak hizasına kadar iner, orada bir çıkmaz halinde sona erer. Her birinin ortalama hacmi 0,4 litredir.

Salgı keselerinin her biri bir östaki borusuyle ve her ikisi yutakla ilintilidir. Bu keseler irin birikmesi yüzünden genişleyerek hava yolunu daraltabilir ve soluk almayı zorlaştırabilir. Bu yüzden ortaya çıkan hastalığa «soluğanlık» denir. (LM)

SALGICI sıf. (*salgı*'dan *salgı-cı*). Biyol. Salgı salan; salgı çıkaran.

— Biyol. *Salgıcı birey,* vücudundaki organik sıvılarda (tükürük, mide özsuyu, sidik, öd, amniyos sıvısı) klasik A.B.O, kan gruplarına uygun antijen bulunan birey. (Salgıcı bireylerin oranı yaklaşık olarak yüzde 80'dir; geri kalan yüzde 20 salgıcı değildir, yani bunların çeşitli organik sıvılarında aglütinojen bulunmaz. Bunlarda salgı geni [*S*] salgılamama genine [*s*] baskındır. Salgıcı olmayan bireyin genotipi *ss*'tir; yani çekinik homozigottur. Salgıcı bireyin genotipi ise başat homozigot *SS* veya haterozigot *Ss* olur.) [L]

SALGIN sıf. (*salmak*'tan *sal-gın*). Kısa zamanda çevredeki insan, hayvan veya bitkilern büyük bir kısmına bulaşan (hastalık): *Orta Amerika'dan gelen iki gemi yanaştığı limanlara sarı humma bıraktı. Salgın, bir hamlede, limanlardan içeriye doğru genişledi* (F. R. Atay). *Nezle oldum sanırım, çünkü bu kış pek salgın* (M. Â. Ersoy). || *Esk.* Saldırgan.

◆ İ. Bir hastalığın veya bir hal ve alışkanlığın birçok kmseye birden bulaşması hali: *Tifo salgını. Kumar salgını.* || İstilâ: *Çekirge salgını.*

— Mal. *Esk.* Yıllık vergi.

— Tıp. *Salgın gücü,* bir salgının şiddetli geçmesine yol açan özelliklerin tümü. (*Salgın gücü,* hastalık yapan mikrobun azgınlığına, üreme ve bulaşma hızına, iklim ve toplum şartlarına, kişilerin intana dirençine göre değişir.) || *Salgınlar bilimi,* salgınları, salgınların sebeplerini, yayılmasını ve bunlara karşı savaşma çarelerini araştıran tıp ve sağlık bilim dalı. || *Salgın özelliği,* bir salgının şiddet derecesini belirleyen niteliklerin tümü. (Bir salgının özelliği, sebep olan mikrobun saldırganlığı, çoğalma ve bulaşma çabukluğu, iklim ve sosyal şartlar, kişilerin intana olan dirençlerine bağlıdır.)

— Vet. *Dar salgın,* gerek sürekli olarak, gerek zaman zaman bir tek yerin veya bir tek işletmenin hayvanlarını yakalayan salgın hastalık.

— ANSİKL. *Andemi* ve *pandemi* ile *salgın*'ı kesin olarak birbirinden ayırmak güçtür. Gerçekten, yerleştiği yerden dışarıya çıkarak yayılan her andemi, geçtiği başka bir bölgede salgın halini alır. Fakat bu yeni bölgede fizikî ve sosyal ortam gibi herhangi bir şartın etkisiyle yerleşir kalırsa, salgın da andemiye dönüşür. Bu durumda ise salgınlar esas olarak intanî hastalıklar sınıfına girer ve doğrudan doğruya veya dolaylı olarak fertten ferde geçebilir. Dolaylı bulaşma gerek canlı bir taşıyıcı (msl. sarı humma ve tifüste olduğu gibi böcekler), gerek cansız bir taşıyıcı (virusunun çoğu zaman hava akımlarıyle yer değiştirdiği tahmin edilen gripte olduğu gibi) aracılığıyle olur. Şu halde, salgınların tanımını yapmaya, sebeplerini ve seyrini anlamaya imkân veren, «bulaşma» kavramıdır. Bununla beraber, salgını andemiden ayıran şey, birincisinin seyri sırasında değişimler göstermesidir. Veba, kolera, grip v.b. en şiddetli salgınlar bile sonunda sönüp gider, çünkü, önce salgının hüküm sürdüğü bölgelerde yaşayanlar yavaş yavaş bağışıklık kazanırlar, bu suretle âfet onları etkilemez olur ve belirli bir zaman sonunda ister istemez ortadan kaybolur. Sonra, hastalık yapan mikroplar gittikçe hastalık yapma yeteneğini kaybeder. Ve nihayet, son zamanlarda uygulanan önleyici ve tedavi edici tedbirler bulaşmayı önlemekte veya kısıtlamakta yahut da hastaları iyi ederek bulaşma kaynaklarını yok etmektedir. Bu son sebeple, günümüzde büyük salgınlar gitgide nadir görülmektedir, çünkü barındığı yer meydana çıkarılınca hastalığı o yerde hapsetmek ve yerli yerinde boğmak için bütün imkânlar kullanılmaktadır (dezenfeksiyon, aşı v.b.). Grip, salgınların en sık görülendir. Batı Avrupa'da 1918-1919 salgını, virusun hastalık yapma gücü ve zamanın kötü şartları yüzünden ağır geçmişti; 1949 salgınında da komplikasyonlara karşı antibiyotik kullanılmasına rağmen İtalya ve İngiltere'de ağır şekilleri görüldü.

İkinci Dünya savaşı sonunda İtalya ve Almanya'da başgösteren bir tifüs salgını, bitlere karşı D.D.T. ile yapılan savaş sayesinde daha başlangıçta önlenebildi.

Son büyük veba salgını 1930'da Cezayir'de görüldü.

— Huk. Salgınları durdurmak ve etkisiz hale getirmek için gerekli bütün tedbirleri almak, vali ve belediye başkanlarının işidir. Sağlık teşkilâtı, Hıfzıssıhha kanunu gereğince işler. Her hekim veya ebe, rastladığı salgın hastalıkları resmî makamlara bildirmek zorundadır. Hastanın bulunduğu binanın baş sakini (aile reisi veya müessese müdürü) aynı zorunlulukla mükelleftir. Bildirilmesi zorunlu olan hastalıkların listesi Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığının kararnamesiyle tespit edilmiştir. Bu hastalıklar şunlardır: tifo, tifüs, çiçek, kızamık, difteri (kuşpalazı ve zarlı anjin), kolera ve koleraya benzeyen hastalıklar, veba, sarı humma, dizanteriler, kızıl, beyin-omurilik menenjitti, trahom, kanamalı sarılık spiroketozu, boğmaca, çocuk felci, viruslu sarılık.

— Devl. huk. 1851 Birinci Paris konferansı sonucunda, 1852'de Sağlık sözleşmesi imzalandı ve akdeniz limanlarında karantinalar açıldı. Bu tedbirler yetersiz görüldüğünden, yine Paris'te imzalanan 3 Aralık 1903 sözleşmesi gereğince 1907'de Milletlerarası Halk Sağlığı teşkilâtı kuruldu. Çeşitli ülkelerde Kızılhaç Kuruluşları birliğinin teşebbüsüyle başka konferanslar da toplandı. Fakat Dünya Sağlık teşkilâtı ancak İkinci Dünya savaşından sonra kurulabildi.

— Vet. Salgınlar hayvanlar âleminde de görülür. Bulaşıcı olarak bilinen, haber verilmesi zorunlu olan ve sağlık tedbirlerinin uygulanmasını gerektiren hayvan hastalıkları şunlardır: kuduzun bütün türleri; sığır vebası (bütün gevişgetiren türlerde); sığırlarda bulaşıcı peripnömoni; sempomatik şarbon ve anaplazmoz; tüberküloz; sığır tüberkülozunun dört şekli vardır: ileri akciğer tüberkülozu, anterit, metrit ve mamit; koyun türünde çalık; koyun ve keçi türlerinde melitokoksi; sığır, koyun, keçi türlerinde ve atlarda uyuz; sığır, koyun, keçi ve domuz türlerinde pamukçuk humması; atlarda intanî kansızlık ruam ve durin; atlarda ve sığır, koyun, keçi ve domuz türlerinde şarbon humması; domuz türünde kızıl, veba, salmonelloz ve pastörelloz; arılarda lok, akaryoz ve mozemoz. Bu hastalıklardan birine yakalanmış olmasından şüphe edilen hayvanların teşhiri, satışa çıkarılması veya satılması yasaktır. (ML)

SALGINCI i. (*salgın*'dan *salgın-cı*). Mal. *Esk.* Salgın toplayan kimse. (M)

SALGİR, S.S.C.B.'de ırmak, Kırım'da, Azak denizine dökülür; 232 km. Çatırdağ eteğinden doğar, Simferopol'da akar ve iki kolla Sivaş'ta sona erer. (L)

SALGOTARJAN, Macaristan'da şehir, Nograd idare bölgesinin merkezi, Çekoslovakya sınırı yakınında; 35 400 nüf. XV. yy.-dan kalma şato yıkıntıları. Turizm merkezi ve sanayi (linyit madenleri, çelik ve cam fabrikası, tütüncülük) şehri. (L)

SALGURLAR, İran'ın Fars bölgesinde hüküm sürmüş olan bir türk hanedanı (XII.-XIII. yy.). Oğuzların Salur boyuna mensuptur. Bu hanedana ismini veren SALGUR selçuklu sultanı Tuğrul Beyin hizmetinde bulundu. Bu aileden BOZABA Horasan Selçuklularına karşı isyan etti ve yapılan savaşta öldürüldü. SUNKUR BİN MEVDUD (öl. 1161), Bozaba'nın yeğeni, Fars'ta istiklâlini ilân etti; — ZENGİ (öl. 1175), Sunkur'un kardeşi; Sunkur'dan sonra başa geçti; Zengi saltanatının ilk yıllarında Suriye atabekleriyle mücadele etti ve onları yendi. Fakat Irak Selçuklularına bağlanmak zorunda kaldı. — TAKLA (öl. 1194), Zengi'nin oğlu; Irak Selçuklularına bağlı kaldı. Takla ölünce (1194) taht kavgaları başladı ve bu savaşlar 8 yıl kadar sürdü; —SAD BİN ZENGİ (öl. 1231), tek başına Fars'a hâkim oldu. Sad ilk olarak memleketin iç meseleleriyle uğraştı, sonra Harizmşahlar ile mücadeleye girişti ve yapılan savaşta esir düştü. Vergi ödemek ve bazı şehirleri Harizmşahlara bırakmak şartıyle esirlikten kurtuldu. Sad esirken oğlu EBUBEKİR (öl. 1260) babasının yerine geçmek istediyse de başarı kazanamadı ve hapsedildi. Ancak Harizmşah hükümdarı Selâhaddin Mengüberti'nin isteği üzerine serbest bırakıldı ve Sad'ın ölümünden (1231) sonra tahta geçti. Memleketinin sınırlarını genişletmek için harekete geçince Moğollarla çatıştı. Moğollara karşı koyamayacağını anlayan Ebubekir önce Ogeday'a ve 1256 yılında da Hulâgu'ya bağlanmak zorunda kaldı. Ebubekir'in ölümü üzerine (1260) önce oğlu SAD, sonra da diğer oğlu MUHAMMED tahta geçti. Muhammed'in çocuğu olmadığı için yine aynı aileden MUHAMMED ŞAH başa geçti. Muhammed Şahın öldürülmesinden (1263) sonra yerine geçen SELÇUK ŞAH Moğollar tarafından öldürüldü (1264). Böylece Salgurlar tamamen Moğolların hâkimiyetine girdi. Başa yine aynı aileden ABİŞ HATUN geçtiyse de bir yıl sonra Hulâgu'nun oğlu Mengü Timur ile evlendi. Abiş Hatunun 1284 yılında ölümü üzerine bu hanedan son buldu. (M)

SALHA çoğl. i. (fars. *sāl*'den *sālhā*). *Esk.* Yıllar. (M)

SALHANE bls. i. (ar. *selh* ve fars. *hāne* > *selh-hāne*'den). *Esk.* Kasaplık hayvanların kesilip derilerinin yüzüldüğü yer, mezbaha. *Eşanl.* KANARA. (M)

SÂLHURDE veya **SÂLHORDE** bls. sıf. (fars. *sāl*, sene ve *hūrde*, yemiş'ten *sāl-hūrde*, «sene yemiş»). *Esk.* Çok yaşlı, geçkin. (M)

SALI i. (ibranî dilinden). Haftanın pazartesi ile çarşamba arasındaki günü.

— ANSİKL. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u salı günü aldığı için Türkler tarafından uğurlu, gayri müslimler tarafından uğursuz sayılırdı. Bu yüzden salı günü yeni bir işe başlamak istemezler, yeni elbise giymezlerdi. (M)

SALIK i. (*salınmak*'tan *sal-ı-k*). Haber.

— DEY. *Salık* (veya *sağlık*) *vermek*, elverişli olduğunu söylemek, tavsiye etmek: *İstanbul'dan geliyorum. Sizi salık verdiler* (Kemal Tahir). [M]

SALINCAK i. (esk. türk. k.). İki ucundan, iki iple yüksek bir yere asılan ve üzerine oturulup sallanılan tahta. || Bebekleri uyutmak için kullanılan, iki ucundan tavana veya karşılıklı iki duvara iple asılan beşik. || *Beşik salıncak*, içine birçok kişiyi alabilen ve bayram yerlerinde bulunan salıncak. || *Kayık salıncak*, şekli kayığı andıran ve bayram yerlerinde kurulan salıncak.

◆ **Salıncaklı** sıf. Salıncak gibi iki tarafa gidip gelme özelliği olan: *Salıncaklı koltuk.* (M)

SALINIM i. (*salınmak*'tan *salın-ı-m*). Fiz. Düzenli olarak hep aynı konumlardan aynı hızla geçen bir cismin hareketi: *Sarkacın küçük salınımları eşzamanlıdır.* || *Salınım merkezi*, bir bileşik sarkaçta, aynı peryotla salınan bir basit sarkacın ağırlık noktasına tekabül eden nokta. || *Sarkaç salınımı*. Bk. SARKAÇ. || *Zorlanmış salınım*, frekansı salınım olayını doğuran sistem tarafından belirlenen salınım. || *Teşm. yol.* Ters yönlerde oldukça yavaş ve alternatif yer değiştirme: *Pusulanın salınımları.*

— Astron. Ay'ın hareketindeki özel eşitsizlik. Bk. ANSİKL.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— İklimbilim. *İklim salınımları*, meteoroloji elemanlarının (sıcaklık, yağmur v.b.) ortalama değerlerinde birbirini izleyen alçalma ve yükselmeler. Bk. ANSİKL.

— İstat. *Gevşeme salınımı*, bir «fenomen»in taşıdığı değerin, salınım sırasında ve belirli bir zaman süresi içinde, kendi öz gücünün etkisiyle hareketlerinin genişlemesi ve salınımın tekrarıyle, bir krize veya patlamaya hazır bir duruma ve sıfırdan yeniden başlamaya gidişini v.b. bildiren kronolojik örnek; *gevşeme salınımı*'na fizikî bilimler alanında oldukça sık rastlanır. (Tersine salınım, amorti edilmiş bir salınımdır.)

— Mat. *Sürekli bir fonksiyonun verilen bir aralıkta salınımı*, fonksiyonun değişkeni söz konusu aralıktaki bütün değerleri sırasıyle aldığı zaman, fonksiyonun aldığı uç değerler arasındaki fark.

— ANSİKL. Astron. Ay'ın *salınım*'ını 1582'de Tycho Brahé keşfetti, teorisini ise Newton kurdu. Salınımın devri, bir kavuşum* dönümünün devrine eşittir, yarı genliğinin değeri ise 39'30''dir. Bu olay, birleşmeler* sırasında Yer'in Ay üstündeki çekim gücünün hafifçe azalması ve dördün*ler sırasında bu çekim gücünün hafifçe artması yüzünden meydana gelir.

— Biyol. Bütün bir organ, doku veya canlı varlığın, şiddetli bir şok sonucunda, sabit durumunu kaybederek, çoğu zaman birbirinden uzak iki uç değer arasında bir dizi salınım göstermesi sık görülen olaylardandır. Salınım olayı kendiliğinden yavaş yavaş yatışır; salınımı iç devre veya ritim karşıtı yapan da budur. Meselâ anî bir aydınlık değişimi köpekte, hemoglobin oranı, kanın iyon tepkimesi, fosforemi v.b. bakımından salınıma yol açar; denizkestanesinde spermanın döllenme gücünde, bitkilerde fotosentez, büyüme (yeşil olmayanlarda), sinir dokunun elektrik yüklenmesi v.b. hallerinde salınıma sebep olur. Aynı şekilde bir kanama, insanda alyuvar sayısında uzun süreli düzgün bir salınıma yol açar.

— İklimbilim. Dört tip *salınım* ölçeği ayırt edilir: 1. *jeolojik salınımlar* (binlerce yıl süren dönemler); 2. *iklim salınımları* (Dördüncü zamanın son buzullaşmasından sonra, yüzlerce yıl süren dönemler); 3. *yüzyıllık salınımlar* (10, 20, 30 veya 50 yıllık dönemler); 4. *düzensiz salınımlar* (haftadan haftaya, aydan aya veya yıldan yıla değişen dönemler). Jeolojik bilgiler, kayalardan (tuz ve alçıtaşı kuru bir tropikal iklimi belirtir, koyun sırtı kayalar bir buzul evreyi belirtir v.b.), göl seviyelerindeki değişikliklerden (Doğu Afrika, Türkistan), fosillerden (palmiyeler, eğrelti otları, mercanlar, rengeyiği, fil), ağaçların yıl halkalarından (bk. DENDROKLİMATOLOJİ), turbalıklardaki çiçek tozlarının analizinden elde edilir. Tarih çağında, çeşitli «iklim yıllıkları»ndan (günlükler, hatıralar v.b.), araştırmalardan (buzulların konumları üstüne), halkların göç hikâyelerinden yararlanılır. XIX. yy.dan itibaren de rakamlara dayanan belgeler (meteoroloji ortalamaları) vardır.

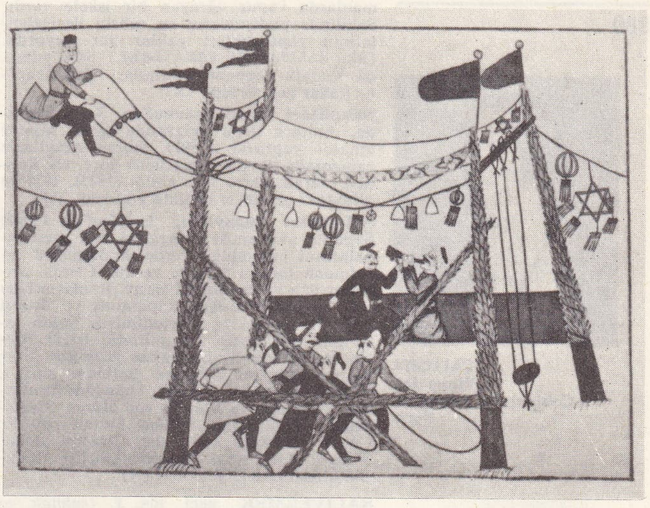

salıncak (minyatür)

Jeolog ve meteorologlar bu belgelerden yararlanarak salınımları tanımlar. Çok belirgin bir salınım, son yüzyılın ortasından beri, özellikle yüzyılın sonunda, bütün Kuzey yarıküreyi etkisi altına alan hava ısınmasıdır (buzulların gerilemesi, bankizlerin incelmesi, İskandinavya'da tarım alanlarının genişlemesi, güneş favnalarının kuzey ülkelerine doğru göç etmesi v.b.). Salınım meydana getirebilecek bütün kozmik, coğrafî etkenler ve gezegen etkenlerinin, ayrıca insanoğlundan gelebilecek etkilerin iyiden iyiye incelenmesinden sonra, en büyük etkenin atmosferdeki bölgesel hava dolaşımının şiddetindeki değişiklikler olduğu anlaşılmıştır (bk. ATMOSFER). Özellikle, Kuzey kutbuna etki eden son hava ısınması, meridyenlerdeki akıntıların (güneybatı doğrultusundaki akıntı) şiddetlenmesi yüzünden meydana gelmiştir; bu da, sıcak havayı ılıman bölgelere ve kutup bölgelerine doğru yöneltmiştir. Bu şiddetlenme, bütün troposferdeki bölgesel dolaşımın yavaşlamasından doğmuştur. Bu değişiklikler, şüphesiz Güneş'in etkinliğindeki değişimleri yansıtır. (L)

SALINMA i. (*salınmak*'tan *salın-ma*). Salınmak eylemi.

— Denizbil. *Salınma alanı*, denizin en yüksek ve en alçak durumları arasındaki bölge. (Yükseltisi noktalara göre büyük ölçüde değişir, başlıca özelliği ortamın devamlı olarak değişen şartlarına uyan özel favna ve florasıdır.) [L]

SALINMAK geçz. f. (esk. türk. *salınmak*, sarkmak veya *salmak*'tan *sal-ı-n-mak*). Yürürken ahenkli hareketlerle hafifçe bir yandan bir yana eğilmek: *Her güzel de eda ile salınmaz / Huri misin melek misin bilinmez* (Âşık Veysel). *Elini havada efece çevirip salınarak yürüdü* (Kemal Tahir). || Edilg. f. Salmak işine konu olmak: *İlâçlar yazıldı. Eczaneye adam salındı. Hekime kahve pişti, getirildi* (M. Ş. Esendal).

— DEY. *Salına salına* (veya *salını salını*) *yürümek*, salınarak, iki tarafa doğru hafifçe meylederek yürümek: *Medresenin kapısından içeri adım atar atmaz, Mevlâna salına salına bize doğru yürüdü* (N. Araz). [M]

SALINTI i. (*salınmak*'tan *salın-tı*). Salınmak işi. || Dalgalanma.

◆ **Salıntılı** sıf. Herhangi bir etkiyle sarsılabilen: *Salıntılı bir minare.* (M)

SALIPAZARI, esk. **Aianteion,** İstanbul'da Boğaziçi'nin Rumeli yakasında Tophane ile Fındıklı arasında semt. Adını eskiden salı günleri burada kurulan pazardan almıştır. Semt, dik yamaçlı Cihangir sırtlarıyle deniz arasında yer alır. Kıyıda eskiden Çivici limanı denilen bir demir yeri ve yakın za-

Foto. MEYDAN

SALİCETİ
Vicart'dan
Cabinet des Estampes,
Paris

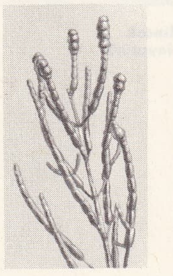

salicornia

Antonio SALİERİ

manlarda vapur uğrayan bir iskele vardı. Sahilinde padişahların ve şehrin ilerigelenlerinin yaptırdıkları yalılar yer alıyordu. (Bk. SALIPAZARI SARAYLARI.) Son yıllarda Galata-Tophane rıhtımları Salıpazarı'na kadar genişletildi. (M)

Salıpazarı camii İstanbul'da, Salıpazarı'nda, Atatürk lisesi karşısında cami. Mimar Sinan'a yaptırıldı (1591). Sultan Abdülaziz zamanında devrin mimarîsine göre, tek kubbeli olarak tekrar inşa edildi (1873). 1957'de altındaki çeşmeyle birlikte yıktırıldı. (M)

Salıpazarı sarayları, İstanbul'da Güzel Sanatlar akademisi ve Atatürk Kız lisesi binalarının bulunduğu yerde Abdülmecid tarafından torunu Munire ve kızı Cemile sultanlar için yaptırılan iki saray. Bunların bazı oda duvarları kurşun kaplanmış ve üstleri boya ile somakiye benzetilmişti. Salon tavanları nakışlıydı. İki sultanın isteği üzerine sarayların denize bakan yüzlerine birer daire yaptırıldı. Munise Sultanın sarayı, ölümünden sonra Osmanlı hanedanı tarafından kullanıldı ve burada son olarak Abdülaziz'in kızlarından Sabiha Sultan oturdu. Cemile Sultanın sarayı ise Çırağan yangınından sonra satın alınarak Meclisi Mebusan binası haline getirildi. (M)

SALIVERMEK geçl. bļş. f. (*salmak* ve *vermek*'ten). Serbest bırakmak, azat etmek, koyvermek.

— Denizc. Halatı ağır ağır, silkinti yapmasına yol açmayacak biçimde bırakmak. (*İşletmek* de denir.) [M]

SALİB i. Bk. SALİP.

SÂLİB sıf. (ar. *selb*'den *sālib*). *Esk.* Kapıp götüren, alan, yok eden: *Rahatımı sâlib oldu* (Şemseddin Sami). || Ret veya inkâr eden.

— Gram. Olumsuzlaştıran, olumsuz yapan. (M)

SALİBA (Antonello DA), italyan ressamı (Messina 1466'ya doğr.-1535'e doğr.). Ağaçtan heykel yapan bir heykeltıraş ile Antonello da Messina'nın kızkardeşlerinden birinin oğlu. Amcasının eserlerine yaklaşan, hepsi aynı değerde olmayan tablolar yaptı: *Çocuklu Madonna* (Catania). [L]

SALİBE sıf. (*sālib*'den *sālibe*). *Esk.* Yok eden. || Ret veya inkâr eden.

— Fels. *Kaziye-i salibe,* olumsuz önerme. (M)

SALİBÎ sıf. (ar. *ṣalib*'den *ṣalibî*). *Esk.* Haçla ilgili, puta ait. || Haçı kutsal kabul eden. İsa'ya mensup, hıristiyan. || Haç şeklinde olan. || Haçlılardan olan.

— Bot. *Esk.* Haça benzeyen, yaprakları haç şeklinde dört tane olan (bitki). [M]

SALİBİYE sıf. (ar. *ṣalibî*'den *ṣalibiyye*). *Esk.* Haçla ilgili. || Hıristiyan. || Haçlılardan olan.

— Bot. *Esk.* Haça benzeyen. || *Fasile-i salibiye,* turpgiller. (M)

SALİBİYUN çoğl. i. (ar. *ṣalibî*'den *ṣalibiyyūn*). *Esk.* Hıristiyanlar. || Haçlıar. (M)

Salica (LEX), eski Saliens Franklarının kanun derlemesi.

Frankların en eski kanunu olan *lex Salica,* Clovis devrinde kaleme alınan metniyle bilinir. Çeşitli metinleri olan ve üstünde birçok düzeltmeler yapılan bu derlemenin en son metni Charlemagne devrinde yazılmıştır. Medenî hukuk kurallarını, yargılama usullerni ve özellikle ceza hukuku kurallarını kapsayan *lex Salica* her şeyden önce bir kefaret ve tazminat tarifesidir. Kadınları toprak verasetinden mahrum bırakan bir kuralı kapsar (*terra salica*). [L]

SALİCALES çoğl. i. Bot. Bk. SÖĞÜTLER.

SALİCETİ veya **SALİCETTİ** (Antoine Christophe), fransız siyaset adamı (Saliceto, Korsika 1757-Napoli 1809). Avukat idi. Milletvekili (1789 ve 1792) seçildi. Korsika'nın fransız olduğuna dair meclisten karar çıkardı (aralık 1789) ve Paoli ile ilişkiyi kesti. Adada komiser, sonra Toulon ordusunda temsilci (1793) oldu, orada Bonaparte'ı topçu birliğinin başına getirdi. İtalya ordusunda temsilci (1796), sonra Beşyüzler meclisine üye oldu (1797), Lucco'da (1800) sonra da Cenova'da (1801) büyükelçilik yaptı ve Cenova'nın Fransa'ya katılmasını sağladı. Napoli'de kral Joseph'in emrinde polis ve savaş bakanı (1806) oldu. Murat gelinceye kadar krallığı yönetti (1808), sonra yerini Maghella'ya bıraktı. Roma'yı ele geçirmekle görevli Consulta üyeliğine seçildi. Ayaklanan Napoli'ye koştu ve orada, muhtemelen zehirlenerek öldü. (L)

SALİCORNİA i. Atlantik ve Akdeniz kıyılarında tuzlu topraklarda yetişen otsu veya kısmen odunsu bitki.

— ANSİKL. *Salicornia,* sapı boğumlu, dalları karşılıklı ve yapraksız bir bitkidir; çiçekleri taçsız, başak meyvesi kapsül şeklindedir. Salicornia taze sebze olarak yenildiği gibi, turşusu da yapılır. (L)

SALİENS sıf. ve i. (*salire,* atlamak'tan «atlayan» anlamında lat. k.). Esk. Rom. *Saliens rahipleri* veya yalnız *saliens'ler,* Mars rahipleri.

— ANSİKL. *Saliens*'lerin sayısı on ikiydi. Palatino'da, Curia Saliorum'da biri gökyüzünden düşen on iki kutsal kalkanı (*ancilia*) muhafaza etmek amacıyle Numa tarafından tayin edilmişlerdi. Quirinale'de on iki saliens daha vardı. Bir zamanlar, onlara yardımcı olarak bazı bakire saliens'ler de bulunurdu. Saliens'ler martta ve ekimde büyük şenlikler düzenlerler; âyin alaylarında saliens'lerin şarkılarını söyleyerek ve kalkanlara vurarak ağır ve gösterişli bir dans yaparlardı. Saliens Franklarının, bu adı, onların adını muhafaza eden Overijsel'e veya *Salland*'a yerleştikleri zaman almış oldukları sanılır. Örf ve âdetlerinin yer aldığı metin, *lex Salica*'yı meydana getirmiştir. (L)

SALİERİ (Antonio), avusturyalı besteci (Legnago 1750-Viyana 1825). Tartini'nin öğrencisi olan kardeşi FRANCESCO'dan, müziğin esaslarını öğrendi, sonra Venedik'te Gassmann ile çalıştı ve onunla birlikte Viyana sarayına gitti (1766). Metastasio'nun librettosu üstüne ilk operası *Le Donne Letterate*'yi (Kibarlık Budalası Kadınlar) besteleyerek Gluck'un ve Calzabigi'nin dikkatini çekti ve onların yardımıyle, 1774'te aylıklı besteci, 1778'de İmparatorluk kapellası yöneticisi, 1790'da opera yönetmeni oldu. Eserlerini, Milano, Venedik, Roma operalarında temsil ettirdi. 1786'da Schönbrunn'da, *Prima la Musica et poi le Parole* (Önce Müzik, Sonra Laf) adlı singspiel'i, Mozart'ın *İmpresario*'su ile aynı zamanda temsil edildi. Paris operasında Gluck'un yerini aldı. *Danaides* adlı operası çok tutuldu, arkasından yazdığı *Horaces* (Horatius'lar) aynı başarıyı elde edemedi. Buna karşılık, *Tarare,* Concert Spirituel'de temsil edilen *Jugement Dernier* (Kıyamet Günü) kantatı (1786-1787) büyük başarı kazandı. Opera - buffa türünde yazdığı *La Grotta di Trofonio* (Trofonio Mağarası) [1785] şaheseri sayılır. Değişmekte olan zevki izleyemediği için son operaları ilgi görmedi. Tonkünstler-Societat'ın ikinci başkan yardımcısı oldu, Viyana konservatuvarının kurucuları arasında yer aldı, 1824'te emekliye ayrıldı. Haydn ile dostluk kurdu, Beethoven'e hayrandı; Mozart ve Schubert'i beğenmiyordu. Din dışı eserleri arasında otuz dokuz opera, özellikle Metastasio'nun librettosu üstüne yazdığı *Semiramis* operası, Kotzebue'nin *Hussites*'i için sahne müziği, yedi din dışı kantat, birçok ses eseri, iki senfoni, klaviye için iki sonat, *İspanya Çılgınlıkları* üstüne yirmi dört çeşitleme, piyano, org, flüt, obua, keman viyolonsel ve obua için beş konçertosu vardır. Zamanın zevkine fazlaca uyan eserleri, melodi bakımından oldukça zengindir; kilise için bestelediği eserler de değerlidir: oratoryolar, kantat'lar, bir *Passion* (1777), altı missa, dört *Te Deum,* akşam âyinleri için müzik ve şaheseri sayılan bir *Requiem.* (L)

SALİF sıf. (ar. *selef*'ten *sālif*). Geçmiş, geçen, önceki. || *Salif-ül-beyan,* sözü geçmiş olan. || *Salif-üz-zikr,* daha önce adı geçen. (M)

SALİFE sıf. (ar. *selef* > *sālif*'ten *sālife*). *Esk.* Geçen, geçmiş. || *Eyyam-ı salife,* geçmiş günler. (M)

SALİH sıf. (ar. *ṣalāḥ*'tan *ṣāliḥ*). *Esk.* Elverişli, uygun. || Yetkisi olan, yetkili. || Dininin buyruklarına uygun davranan. || İ. Erkek adı. (M)

◆ **Saliha** *Esk.* Sıf. Salih'in dişili. || *A'mâl-i saliha,* dince geçerli ve beğenilen işler. || İ. Kadın adı. (M)

SALİH, Kur'an'da adı geçen peygamber. Semud kavmine gönderildi. Salih peygamberle kavmi arasında geçen olaylar Kur'an'ın birçok ayetinde anlatılır. Kur'an Salih peygamberin kavmini Ashabı Hicr diye adlandırır. Kur'an yorumcularına göre semud kavmi Medine ile Şam arasındaki Hicr denilen yerde oturduğu için bu adı aldı. Semud kavmi bu bölgede dağlara yonttukları evlerde oturuyorlardı (El-Hicr suresi, 82). Puta taptıklarından Allah onları doğru yola yöneltmesi için Salih'i peygamber olarak gönderdi. Salih onlara «Düşünün ki Allah sizi âd kavminden sonra hükümdar yaptı. Yeryüzüne sizi yerleştirdi. Ovalarında köşkler yapıyor, dağlarından evler yontuyorsunuz; artık hepiniz Allahın lutuflarını anın, yeryüzünde fesatçılar olup taşkınlık yapmayın» (A'râf suresi, 74) diye öğüt verdi ve «kendisinden başka hiç bir tanrının olmadığı Allah'a kulluk etmelerini» (A'râf suresi, 73) istedi. Semud kavminden bir kısmı onun dediklerini yerine getirdiler, fakat büyük çoğunluğu «Sen ancak büyülenmişlerdensin. Sen bizim gibi bir insandan başkası değilsin» (Şuara suresi, 153-154) diyerek Salih peygamberin isteklerini reddettiler ve putperestliği bırakmadılar. Allah onlara son bir imkân daha tanıdı. Emirlerini yerine getirip getirmeyeceklerini anlamak için bir dişi deve gönderdi. Bu dişi deveye el sürmemelerini, kendi sularından vermelerini, serbestçe otlamasına müsaade etmelerini istedi (Kamer suresi, 27-28). Fakat onlar «o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler. Rabbin emrinden uzaklaşıp isyan ettiler» ve «Salih, eğer sen gönderilmiş peygamberlerdensen bizi korkutup durduğun azabı getir bize» dediler «(A'râf suresi, 77). Kur'anda bu sırada semud kavminden bazı kötü kişilerin Salih'i ve ona inanaları bir gece ansızın öldürmek için tuzak kurdukları, fakat Salih ve diğerlerinin bu tuzaktan Allah'ın yardımıyle kurtuldukları bildirilir (Neml suresi, 47-51).

Salih peygamber bütün çabalarının boşa çıktığını görünce kavmine «Memleketinizde üç gün daha yaşayın, işte bu, inkâr edemeyeceğiniz bir tehdittir» dedi. Üç gün sonra büyük bir deprem semud kavmini yok etti. Yalnız Salih peygamber ve ona inananlar kurtuldular (A'râf suresi, 78; Hicr suresi, 83-84). Kur'an'da Salih peygamberin kavminin yok edilmesinden sonraki hayatı hakkında bilgi verilmez. Kur'an yorumcuları onun kendine inananlarla birlikte Remle veya Mekke'ye gittiğini ileri sürerler. Semud kavminin oturduğu bölge ve taşlara oyulan evlerin, Vâdiülkura yakınlarında Teyma'nın güneyinde yıkıntıları vardır. Hicr denilen bu bölgeye bugün Medainüs Salih (Salih'in şehirleri) adı verilir. İslâm tarihçilerinin yazdıklarına göre, Hz. Muhammed 631 yılında Tebük seferine giderken ordusuyla Hicr yakınına geldi. Askerler buradaki kaynakların sularından içmek istediler, fakat Hz. Muhammed askerlerinin Allah'ın gazabına uğramış olan bu kâfirlerin (semud kavminin) yurduna girmesine izin vermedi. (M)

SALİHA DİLAŞUB VALDE SULTAN, Sultan İbrahim'in hanımı (İstanbul 1599-ay. y. 1689). Sultan Süleyman II'nin annesidir. 1687'de *mehd ulyayi saltanat* unvanını aldı. (M)

SALİHAT çoğl. i. (ar. *ṣāliḥa*'dan *ṣāliḥāt*). *Esk.* Şeriatça yapılması istenen ahlâk ve insanlığa uygun işler. || İyi işler yapan müslüman kadınlar. || *Salihat-ı nisvan,* dinine bağlı, namuslu, temiz müslüman kadınlar. || *Salihat-ı ümmet,* Tanrı'nın buyruklarına uyarak iyi ve hayırlı iş yapan müslüman kadınlar. (M)

SALİH bin MİRDAS Ebu Ali, Beni Kilab kabilesi reisi (öl. 1029). Hille ve Rahbe'yi ele geçirdi. Fatımî halifesine bağlandı. Kabilesiyle birlikte hamdanî emîri Mansur'un hizmetine girdi; fakat Beni Kilab tarafından toprakları yağmalanan Mansur, bu kabileden 1 000 kişiyi öldürdü ve Salih'i de hapsetti. Salih 3 yıl hapiste kaldı, sonra kaçtı ve Mansur ile mücadeleye girişti; kabilesiyle Halep'i kuşattı. Mansur, Bizanslılara sığınmak zorunda kaldı. Salih, daha sonra Fatımîlerle mücadele etti; Hıms (Humus), Baalbek ve Sayda'yı ele geçirdi. Fatımî halifesi Zahir'in gönderdiği bir ordu ile savaşırken öldü. (M)

SALİH EFENDİ Celâlzade, türk yazarı (? 1504 - İstanbul 1565). Celâlzade Koca

Foto. LAROUSSE

Nişancı Mustafa Beyin kardeşi. Müderrislik yaptı. Halep (1544), Mısır ve Şam mollalıklarında bulundu. Eyüp müderrisliğine getirildi (1550), Süleyman I'in emriyle *Menakıbı Behmen Şah bin Firuz Şah* (Firuz Şahın Oğlu Behmen Şahın Hayatı) adlı eseri tercüme etti. (M)

SALİH bin NASRULLAH, türk hekimi (öl. Yenişehir 1670). Halepli bir ailedendir. İstanbul'da öğrenim gördü. Baştabipliğe (reisi etıbba) yükseldi. Tıp ve eczacılık alanlarında çalıştı. Kendisinden önceki hekimlerin eserlerini inceledi. Salih Efendi, tıp alanında daha çok *Akrabadin* (Graphidion) [Tıp Özeti] adlı kitaptan yararlandı. Eserlerini zamanın bilim geleneğine uyarak arapça yazdı. Eserleri: *Gayetü'l -Beyan fi Tedbir Bedeni'l-İnsan* (İnsan Bedeninin Korunması Hakkındaki Açıklamanın Amacı); *Gayetü'l-İtkan* (Deneye Dayanan Bilginin Amacı); *Gaye fi-t-Tıp* (Tıbbın Amacı). [M]

SALİH EFENDİ Hekimbaşı (Mehmed), türk hekimi (İstanbul 1817-ay.y. 1895). Tıbbiyeyi bitirdi (1843). Aynı yerde önce öğretmen yardımcılığı yaptı, sonra öğretmenliğe başladı. Tıbbiye nazırı ve padişahın başhekimi oldu. Tıp dilinin türkçeleştirilmesi için çaba gösterdi; tıp eğitiminin türkçe yapılmasını sağladı. Karantina ve sağlık kurallarını hazırlamakla görevli karma meclise başkanlık yaptı. Encümeni Dâniş üyeliğinde, maarif müsteşarlığında ve Meclisi Maarif reisliğinde bulundu. Tıbbiye, Dârülmuallimîn ve Mülkiye mektebinde botanik dersleri verdi. (M)

SALİH EFENDİ Suyolcuzade, türk bestecisi (öl. 1825). Sarayda yetişti. Yeni şarkı biçiminin temsilcilerindendir. Bugüne kalmış iki bestesiyle mahur, acemaşiran ve suzidil makamında dokuz şarkısı vardır. (M)

SALİHLİ, Ege bölgesinde (Manisa ili) ilçe merkezi şehir. 38 150 nüf. (1970 sayımı). Gediz ovasının güney kenarında, Boz dağların eteğinden ova tabanına doğru alçalan eğimli bir yüzey üzerinde; yüksl. 125 m. İzmir-Afyon demiryolu ve İzmir - Ankara karayolu üzerinde olduğu için hızla gelişti. Önceleri sadece demiryolunun güneyinde kalan yerleşme alanı, sonradan demiryolunun kuzeyine de taştı. — *Salihli ilçesi,* 1 303 km², 93 705 nüf. (1970). Merkez ve Karataş bucakları; 78 köy. Pamuk. Çekirdeksiz üzüm. (M)

SALİH MEHMED EFENDİ Hocazade, türk din adamı (İstanbul 1582-ay.y. 1628). Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendinin oğlu. Babasından mülâzemet aldı. Haseki medresesinde müderris oldu (1605); Selânik (1610), Mekke (1611), Mısır (1612) ve Edirne (1617) kadılıklarında bulundu. Osman II'nin tahttan indirilmesi ve öldürülmesinden sonra İstanbul kadılığına getirildiyse de bir gün sonra bu görevden alındı (1622). Ertesi yıl, ikinci defa İstanbul kadılığına tayin edildi. Anadolu kazaskeri oldu ve bu görevdeyken öldü. (M)

SALİH MÜNİR PAŞA, türk devlet adamı (İstanbul 1859 - ay.y. 1939). Mahmud Celâleddin Paşanın oğlu. Genç yaşta devlet hizmetine girdi; Abdülhamid II'nin yakınlarından olan babasının yardımıyle kısa sürede yükseldi. Suphi Paşanın nazırlığı sırasında Ticaret mektupçuluğu, sonra Hariciye metupçuluğu yaptı. Paris büyükelçiliğine tayin edildi; bu görevine ek olarak Bern ve Brüksel elçilikleriyle de görevlendirildi. 1908'de Abdülhamid II'ye yakınlığıyle tanındığı için görevinden alındı. (M)

SALİH NAİLÎ EFENDİ. Bk. NAİLÎ SALİH EFENDİ.

SALİH PAŞA, türk devlet adamı (Nevesin 1607 - İstanbul 1647). Defterdar Mustafa Paşanın divan kâtibi oldu, daha sonra da ruznamçeci İbrahim Efendinin hizmetine girdi. Sultan İbrahim zamanında imrahor, yeniçeri ağası oldu, kubbe vezirliğine yükseldi ve başdefterdarlığa tayin edildi (1644). Sultanzade Mehmed Paşanın yerine sadrazamlığa getirildi (1645), Sultan İbrahim'in emriyle boğduruldu (1647). [M]

SALİH PAŞA (Hulûsi), türk devlet adamı (İstanbul 1864 - ay.y. 1939). Dilâver Paşanın oğlu. Kuleli Askerî lisesinde (1882) ve Harbiye'de (1885) okudu. Erkânıharp yüzbaşısı oldu (1888), üç yıl Almanya'da eğitim gördü. Harbiye'de tatbikî tabya ve harp tarihi öğretmenliği yaptı. 1897 Türk-Yunan savaşında Yanya ordusu Erkânıharp heyetinde görev aldı. Erkânıharbiye dairesinde üçüncü şube müdürü oldu; bu görevdeyken Diyarbakır'a sürüldü (1903). İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul'a döndü. Tevfik Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa kabinelerinde bahriye nazırı oldu. Âyan meclisi üyeliğinde; 4., 5. ve 6. Ordu müfettişliklerinde bulundu. Hakkı Paşa kabinesinde bahriye nazırı, Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde nafıa nazırı oldu (1912). Kâmil Paşa kabinesinde tekrar bahriye nazırlığına getirildi. Birinci Dünya savaşı sırasında bir görev almadı. Mütarekeden sonra Damat Ferid Paşa kabinesinde bahriye nazırı oldu (1919). Ali Rıza Paşa kabinesinde de aynı görevde kaldı. Ali Rıza Paşadan sonra sadrazam oldu (8 mart 1920). İstanbul'un işgali üzerine istifa etti (2 nisan 1920). Son Osmanlı hükûmeti olan Tevfik Paşa kabinesinde de bahriye nazırı oldu (1921). Bu kabinedeyken Büyük Millet Meclisi hükûmetiyle temas kurmakla görevlendirildi. Ankara'ya gitti; fakat burada kalmadı ve tekrar İstanbul'a döndü. Büyük Millet meclisinin saltanatı kaldırması üzerine kabine arkadaşlarıyle birlikte istifa etti (4 kasım 1922). Bundan sonra hiç bir resmî görev almadı. (M)

SALİH REİS, türk denizcisi (öl. 1566). Bigalıdır. Korsanlık yaptı. Andrea Dorya'ya esir düştü. Barbaros Hayreddin Paşa tarafından kurtarıldı. Preveze savaşına katıldı. Cezayir beylerbeyi oldu (1556). [M]

SALİHZADE AHMED ESAD EFENDİ. Bk. AHMED ESAD EFENDİ *Salihzade.*

SALİH ZEKİ BEY, türk matematikçisi (İstanbul 1864 - ay.y. 1921). Dârüşşafaka lisesini bitirdi (1882). Posta ve Telgraf Dairesi Fen şubesinde çalıştı. Paris'e gönderildi (1884); orada elektrik mühendisliği öğrenimi gördü. İstanbul'a dönünce (1887), eski dairesinde elektrik mühendisi olarak çalıştı. Rasathane müdürlüğüne getirildi (1895). Maarif meclisi üyesi (1908), Galatasaray sultanîsi müdürü (1910), maarif müsteşarı (1912) ve Dârülfünun müdürü oldu (1913). Bilimsel çalışmalarının yanı sıra Dârülfünun, Mülkiye ve Mühendis mekteplerinde fizik ve matematik dersleri okuttu. Eserleri: *Hendese* (lise ders kitabı); *Hikmet-i Tabiiye* (Fizik) [lise ders kitabı]; *Mebhas-ı Savt* (Fonetik); *Mebhas-ı Elektrik-i Miknatisî* (Elektro Magnetizma); *Mebhas-ı Hararet-i Harekiye* (Termodinamik); *Mebhas-ı Cazibeyi Umumiye* (Genel Çekim); *Mebhas-ı Elektrikiyet ve Şariyet* (Elektrik ve Kılcallık); *Hesab-ı İhtimalî* (İhtimaller Hesabı); *Mebhas-ı Hareket-i Seyalât* (Akışkanların Hareketi); *Hendese-i Tahliliye* (Analitik Geometri); *Mebhas-ı Nazariye-i Temevvücat* (Dalga Teorisi); *Heyet-i Riyaziye* (Matematik Astronomi); *Kamusu Riyaziyât* (Matematik Ansiklopedisi); *Âsâr-ı Bâkiye* (Ölmez Eserler). [M]

SALİK sıf. (ar. *sülûk*'tan *sâlik*). *Esk.* Bir yol tutan, bir yolu izleyen.

— Tasav. Tarikata giren, kendini Tanrı'ya adayan kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Saliki meczub*, Tanrı yolunda kendinden geçen, coşkunluğa kapılarak akıl ve iradeyle ilgili bağlardan sıyrılan kimse. || *Saliki mücerred*, Dünya ile ilgili bütün bağlardan sıyrılarak kendini Tanrı'ya adayan. (Bir köşeye çekilerek kendi içine kapanan Tanrı'dan başka bir şey düşünmeyen salik.) || *Saliki rahı hakikat*, insanı Tanrı'ya ulaştıran gerçek yolu seçen. || *Saliki rahı Hüda* (veya *saliki halik*), Tanrı yoluna giren. || *Saliki vasıl*, sevgili denen Tanrı'ya kavuşan, dünyanın geçici varlığından kurtularak Tanrı özünde sonsuzluğa ulaşan.

— ANSİKL. Tasav. Tasavvuf inançlarına göre tarikata giren bir *salik*'in gerçeğe ulaşması için ilmel yakîn (biliş), aynel yakîn (buluş), hakkel yakîn (oluş) adı verilen aşamalardan geçmesi gerekir. Bunlardan başka salikin bilmesi gereken tevhidi efal (işlerin birliği), tevhidi sıfat (niteliklerin birliği), tevhidi zat (varlığın birliği) denen aşamalar vardır. Bu aşamalar sırayle, her işin Tanrı'dan geldiği, bütün niteliklerin Tanrı'da birliğe vardığı, bütün varlıkların Tanrı'nın görünüşü olduğu anlamına gelir. Fena (yokluk) denen bu aşamalardan geçen salik, beka (varlık) aşamasına ulaşır. Bu aşama da cem (toplanma), cemül cem (toplanmanın toplanması) ve hazretül cem (toplanmanın ortaya çıkışı) olmak üzere üç türlüdür. Bu makamlarda salik, Tanrı efaliyle (eylemleri), Tanrı sıfatıyle (nitelliği), Tanrı zatıyle (özü) varlığa ulaşır. Bu makam ve mertebeleri geçen salik tarikatta *sülûk*'unu tamamlamış sayılır. Bazı mutasavvıflara göre tarikat yolunda dört derece vardır; talip, mürit, salik, visal. Seyr* ve sülûk*ta bulunan müride salik denilir.

◆ **Salikân** veya **salikin** çoğl. i. *Esk.* Bir yol tutan, bir yolu izleyenler. || *Salikânı arş*, büyük melekler. (M)

SALİK ÇELEBİ. Bk. CELÂLZADE SALİK ÇELEBİ.

SALİKOZİT veya **SALİSİN** i. (fr. *salicoside* veya *salicine*). Kim. Söğüt kabuğundan çıkarılan glikozit; hidrolizle glikoz ve saligenin haline dönüşür.

— ANSİKL. Söğütgillerin çoğunda (söğüt, kavak, titrek kavak v.b.) bu heterozite rastlanır. En eski geçmişi olan glikozitlerden biridir. Hidrolizle, ortoksibenzoik asit veya saligenin verir. Kinin yerini tutar, ayrıca romatizma tedavisinde kullanılır; fakat etkisi değişkendir. (L)

SALİM sıf. (ar. *silm* veya *selm*'den *sâlim*). *Esk.* Hastalığı olmayan, sağlam. || Eksiklik veya sakatlığı olmayan. || Korkusuz ve endişesiz olan, selâmete ermiş, emin.

— DEY. *Sağ salim.* Bk. SAĞ.

— Gram. *Esk.* Arapçada kökünde illetli (*elif, vav, ye*) harflerden biri bulunmayan (kelime). || Kelimenin kökü değişmeden çokluk eki eklenerek yapılan (çoğul). [*Cem-i salim*'de denir.]

◆ **Salimin** çoğl. i. *Esk.* Salim, sağ olanlar. (M)

SALİM (Mehmed Emin, — denir), türk şairi ve yazarı (İstanbul 1688 - ay.y. 1734). Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendinin oğlu. Babası ilmiye sınıfından olduğu için kendisine beş yaşındayken mülâzemet verildi. Özel öğrenim gördü. İstanbul'un çeşitli medreselerinde çalışarak bütün tedris payelerini aldı. 1713'te Süleymaniye dârülhadisi müderrisliğine yükseldi. Aynı yıl Selânik kadısı oldu. Bir ara görevinden azledildi ve Sirez'e sürüldü. Babasının şeyhülislâmlığı sırasında Galata kadısı oldu (1715). Aynı yıl babasıyle birlikte görevinden azledildi ve Trabzon'a sürüldü. Bir yıl sonra İstanbul'a döndü. Keşan kazası arpalığı verildi; sonra bu arpalığa Balya kazası eklendi ve İstanbul payesiyle tekrar göreve alındı. Yazdığı şuara tezkiresini Damat İbrahim Paşaya sunması üzerine İstanbul kadılığına getirildi (1722). Üç yıl sonra yine azledildi. Anadolu kazaskeri (1730), sonra Rumeli kazaskeri (1737) oldu. Eserleri: *Tezkire* (ölüm tarihleri 1687 - 1722 arasında olan Osmanlı şairlerinin biyografilerini içine alır); *Divan, Neyl ür Reşad fi'l-Emr il-Cihad* (Cihad Emri Hakında Doğru Yol) [Bu eseri 1732'de Mahmud I adına yazdı]; *İkdü'l Cuman fi Tarih-i Ehl-iz-Zaman Tercümesi* (Çağın İnsanlarının Tarihi Hakkında İnci Dizisi Adlı Eserin Tercümesi); *Selâmetü'l-İnsan fi Muhafazatil Lisan* (Dilini Tutma Hakkında İnsanın Kurtuluşu): *Lûgat-i Vassaf* (Vassaf Lûgati); *Mahiyetü'l Aşk* (Aşkın özü); *Türkçe - Farsça Lûgat.* (→ Bibliyo.) [M]

SALİM AHMED EFENDİ, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1880). Mîrimîranlık rütbesiyle Halep mutasarrıfı, Divanı İstinaf reisi (1848), Temyiz mahkemesi reisi, Cünha mahkemesi reisi, Cinayet mahkemesi reisi (1872), posta ve telgraf nazırı (1873). Şurayı Devlet azası, Temyiz mahkemesi azası (1875), Hersek sancağı mutasarrıfı. adliye müfettişi (1876), Hariciye nezareti müsteşarı (1878) oldu. (M)

SALİMBENE da Parma, italyan keşişi ve tarihcisi (Parma 1221-1290'a doğr.). 1238'de Fransisken tarikatına girdi; uzun süre Fransa'da geziler yaptı, 1247'de papazlığa kabul edildi; sonra Fransa'ya döndü; 1249'da Ferrara'ya yerleşti. 1168-1287 Yıllarını kapsayan ve gerek tarihçiler, gerek filozof ve ilâhiyatçılar için değerli bir kaynak olan önemli bir *Kronik* yazdı. (L)

SALİMBENİ, iki italyan ressamının adı: LORENZO (San Severino, Marche 1374'e doğr. - 1420'den önce) ve kardeşi IACOPO (San Severino - öl. 1427'ye doğr.). Marche

Pierre SALİNGER

SALİS baronu
Ulysse
XVII. yy. gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

beşinci
SALİSBURY markisi

okulu içinde ve Gentile da Fabriano'nun çevresinde milletlerarası gotik tarzın en iyi örneklerini verdiler (Urbino'da San Giovanni kilisesinde ve San Severino kiliselerinde freskler; San Severino müzesinde *Bakirenin Nişanlanması*). [L]

SALİMBENİ (Ventura), **Cavaliere Vevilacqua** da denir, italyan ressamı (Siena 1567 - 1568'e doğr. - ay.y. 1613). Babası ARCANGELO'nun öğrencisiydi. Ana bir kardeşi Francesco Vanni ile birlikte çalıştı. Lombardia ve Roma'da bulundu; kardinal Bevilacqua'nın himayesini sağladı. Siena'daki birçok kilisenin dekorasyonunu (Santa Trinita şapeli v.b.) ve bir Pisa şehri alegorisi yaptı (Pisa). — Oğlu SİMONDİO (Siena 1597 - ay.y. 1643), Siena'da bazı kiliselerin dekorasyonunu yaptı *(Aziz Yusuf'un Ölümü* [San Pietro Ovile'de]). [L]

SALİM EFENDİ, türk devlet adamı (Trabzon ? - öl. 1744). Genç Mehmed Paşanın divan kâtibi, Kaymak Mustafa Paşanın mektupçusu ve ruznamei evvel, maliye tezkirecisi oldu (1744). Aynı yıl Hindistan'da Kurkanlı devletine elçi olarak gönderildi. (Bu göreve başlayamadan öldü. (M)

SALİMEN zf. (ar. *sâlim*'den *sâlimen*). Sağ ve esen olarak, hiç bir kötü durumla karşılaşmadan: *Galiba on beş gün sonra, ben de herkes gibi öğrendim ki, «salimen öbür tarafa geçmiş!»* (Orhan Kemal). || Güvenlik içinde, emin olarak. (M)

SALİMİYE i. (Muhammed bin *Salim*'in adından ar. *sâlimiyye*). Din. İslâm dininde kelâm*ın kollarından biri.

— ANSİKL. IX. yy.da Basra'da Sehlüt Tüsterî tarafından kuruldu; özellikle Sehl'in öğrencileri Ebu Abdullah Muhammed bin Salim ve oğlu Ebül Hasan Ahmed zamanında gelişti. Salimiye inancına göre, Tanrı, sürekli bir yaratma eylemi içindedir, tanrısal irade yaratılmamıştır. Tanrı iradesinden doğan bütün kararlar «yaratılmış»tır (mahlûk). Salimiyenin görüşleri, sonraları *Şazeliye* adlı tarikatça benimsenerek yayıldı. (M)

SALİNA, Eolia adalarından biri, Tiren denizinde, Lipari'nin batısında; 26,8 km^2; 2 800 nüf. Eski yanardağlardan meydana gelen adanın en yüksek yeri Fougeres tepesi'dir (962 m). Adaya adını veren tuzlalar terk edilmiştir. Başlıca geçir kaynakları şarap, kapari ve balıktır. Salina özellikle bir turizm merkezidir (su altı avcılığı). [L]

SALİNA, A.B.D.'de (Kansas) şehir, Kansas kıyısında; 43 200 nüf. Tarım pazarı. Besin sanayii. Tarım malzemesi. (L)

SALİNAS, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Salinas vâdisinin kuzey ucunda, San Francisco'nun 100 mil kadar güneyinde; Monterey idare bölgesinin merkezi; 28 957 nüf. Eskiden büyük kısmı tuzlu bataklıklarla örtülü olan (Salinas adı ispanyolca «tuz» kelimesinden gelir) Salinas vâdisi bugün sulama ile tarım yapılan zengin bir tarım alanıdır; süt ürünleri ve sebze, özellikle marul. Ayrıca şehirde Meksika'ya has küçük bir ağaç olan guayule'den akan kauçuk işlenir. Elektrik âletleri; meyve ve sebze konserveleri. Her yıl temmuz ayında Salinas'ta Kalforniya rodeosu yapılır. A.B.D. Piyade Eğitim merkezi (Ford Ord). Salinas 1856'da Elias Howe tarafından bir konaklama yeri olarak kurulmuştu. 1874'te şehir olarak birliğe katıldı. 1936'dan beri bir meclis tarafından yönetilmektedir. John Steinbeck burada doğdu. (M)

SALİNAS (Pedro), ispanyol şairi (Madrid 1892-Boston 1951). Dikkate değer bir tutarlılığı olan lirik şiirleri, hafif ve ince ritimlerle, modern duyarlığın bütün inceliklerini dile getirir. Başlıca eserleri: *Presagios* (Kehanetler) [1923], *Seguro Azar* (Kesin Rastlantı) [1929], *Fábula y Signo* (Masal ve İşaret) [1931], şahaseri *La Voz a ti Debida* (Sana Mecbur Olan Ses) [1933], *Razon de Amor* (Aşkın Sebebi) [1936]. Ayrıca, manzum hikâyeler ve edebiyat tarihi kitapları yazdı. 1936'da iç savaş sırasında İspanya'dan ayrılarak A.B.D.'ye gitti. İsteği üzerine Porto Rico'ya gömüldü. (L)

SALİNATOR (Livius). Bk. LİVİUS SALİNATOR.

SALİNGER (Jerome David), amerikalı yazar (New York 1919). *Collier's* ve *New Yorker* dergilerinde yayımlanan hikâye ve romanlarında çağdaş amerikan gençliğinin tutkularını alaylı ve sembolik bir üslûpla dile getirdi: *Gönülçelen* (The Catcher in the Rye) [1951]; *Franny and Zooey* (1961); *Rise High the Roof-Beam, Carpenters* (Ustabaşı, Çatı Direğini Yüksek Tut) [1963]; *Seymour: An İntroduction* (Seymour: Bir Önsöz) [1963]. (L)

SALİNGER (Pierre), amerikalı gazeteci ve siyaset adamı (San Francisco 1925). *San Francisco Chronicle* gazetesinde çalıştı (1942-1955), 1952 cumhurbaşkanı seçimleri sırasında Adlai E. Stevenson'ın açtığı basın kampanyasına katıldı. John F. Kennedy'in basın sekreteri (eylül 1959 - ocak 1961, sonra ocak 1961 - kasım 1963) olan Pierre Salinger Beyaz Saray'ın sözcüsüydü. Başkan Johnson'ın bütün görüşlerini paylaşmadığından 1964 martında istifa etti, ağustos 1964'te Kaliforniya senatörü oldu ama ocak 1965'teki seçimleri kazanamadı. (L)

SALİP veya **SALİB** i. (ar. *şalb*'dan *şalib*). *Esk.* Haç. || *Salib-i Ahmer*, Kızılhaç. || *Ehl-i salip*. Bk. EHLİSALİP.

— Astron. *Salibi cenubî*, güney kutup yıldızı.

— Din. *İlka-üs-salib fi-l-ma*, haçı suya atma. (M)

SALİS sıf. (ar. *şelâşe*'den *şâliş*). *Esk.* Üçüncü: *Canbahş edip emvata Huda hazret-i Hızrı / İsa'yı ona eyledi sani seni salis* (Bağdatlı Ruhi). || *Salis aşer*, on üçüncü. || *Bab-ı salis*, üçüncü kapı. Üçüncü bölüm. || *Cild-i salis*, üçüncü cilt. || *Şahs-ı salis*, iki kişinin dışında kalan üçüncü kişi, iki kişinin ilgilendiği işe karışan veya araya giren üçüncü şahıs.

◆ **Salise** sıf. *Esk.* Salis'in dişili.

◆ **Salisen** zf. *Esk.* Üçüncü olarak, üçüncü derecede. (M)

SALİS (Johann Gaudenz, — baronu), almanca yazan isviçreli şair (Bothmar, Malans yakınları 1762 - ay.y. 1834). Versailles'da İsviçre Muhafız kıtasında subaydı. Devrim başladığı sırada savaşçı birliklerine geçti ve Savoia seferine katıldı. 1798'de isviçre milislerine genel müfettiş tayin edildi. Almanca şiirler yayımladı (1793). [L]

SALİS (Ulysse, — baronu), isviçreli savaşçı (1594 - Marschlins şatosu, Graubünden 1674). Venedik'in, sonra Mansfeld'in (1621) hizmetinde bulundu, Valteline'i Germen imparatorluğu askerlerine ve İspanyollara karşı savunmak üzere memleketine döndü (1625); sonra Fransa için La Rochelle'de (1627), Suse boğazında (1629), Valteline'de (1631) savaştı ve süvar tuğgenerali oldu (1641). Cuneo valiliği yaptı, 1643'te Marschlins şatosuna çeildi. (L)

SALİSBURY, Rodezya'nın başkenti, Mashonaland'da; 315 000 nüf. (banliyölerle birlikte). 1890'da kurulan şehir bir tarım (tütün, yerfıstığı, tahıl) ve maden (Umvukve'de krom, Bindura'da altın) bölgesinin ticaret merkezidir.

Salisbury, Que Que'nin yanı sıra Güney Rodezya'nın başlıca sanayi merkezidir: çeşitli metalürji, çimento fabrikası, besin sanayii, tütüncülük. Şehir elektriği Hunyani ırmağında kurulan hidroelektrik santraldan sağlanır. (L)

SALİSBURY, Büyük Britanya'da (Wiltshire) şehir, Avon kıyısında, Southampton'un kuzeybatısında; 36 000 nüf. Şehirde XIII. yy.dan kalma güzel bir katedral vardır; ilkel gotik üslûbundaki bu katedralin yapımı 1220'de başladı, 1258'de tamamlandı; merkezî kulesi XIV. yy.da eklenmiştir. Eski evler. Müze.

— Tar. Eski bir britton kalesi olan Old Sarum'un yakınında bir sakson şehri (*Searesbyrig*) kurulmuştu. Old Sarum piskoposluğu 1102'de 3 km güneydeki Avon vâdisine nakledildi. Bu yeni yerde bir katedral yapıldı ve çevresinde yeni bir şehir, New Sarum veya Salisbury şehri hızla gelişti. (L)

SALİSBURY (John OF), ingiliz ilâhiyatçısı (öl. 1180). Thomas Beckett'in dostuydu. Fakat onun katı tutumunu tenkit etti. 1159'da yayımladığı siyasî felsefe incelemesini *Politicratus*'ta monarşinin manevî görevini, seçilmeye dayanan menşeini, kilise kanunlarına (kralı seçen, kutsayan kilisedir) boyun eğişini ve siyasî yönden taşıdığı üstünlüğü belirtti. (L)

SALİSBURY (Robert Arthur GASCOYNE CECİL, beşinci — markisi), ingiliz siyaset adamı (Hatfield 1893). Salisbury kontunun torunudur. 1929'da Muhafazakâr partiden milletvekili seçildi. A. Eden'in parlamento sekreteri oldu (1934). 1935'ten 1938'e kadar dışişleri bakan yardımcılığında bulundu. 1940'ta Churchill kabinesinde sömürgeler bakanlığına getirildi (1940-1942 ve 1943 - 1945). 1942'den itbaren Lordlar kamarasında Muhafazakâr partinin liderliğini yaptı. İşçi partisi iktidara geçince (1945-1951) lordların anayasal yetkilerini savundu. (L)

SALİSBURY (Robert GASCOYNE CECİL, üçüncü — markisi), ingiliz siyaset adamı (Hatfield 1830-ay.y. 1903). Derby (1866 - 1867) ve Disraeli (1874-1878) kabinelerinde hindistan bakanlığı yaptı. 1876'da olağanüstü yetkiyle İstanbul* konferansına (23 aralık 1876- 20 ocak 1877) gönderildi. «Doğu meselesi»nde, Ruslarla Türkler arasında orta yolu seçerek ılımlı bir siyaset güttü. Abdülhamid II'nin gönderdiği Eğinli Said Paşaya konferansta Osmanlılar lehine karar alacağını bildirdi; 20 aralık 1876'da padişaha gizli bir mektup yazarak Türkiye'nin müttefiksiz, parasız ve hazırlıksız olarak, Rusya ve Balkan peykleriyle savaşmasının kötü sonuçlar doğuracağını bildirdi. 14 Ocakta saraya giderek yapılan değişiklikler kabul edilmediği takdirde konferansın dağılacağını, sefirlerin İstanbul'u terk edeceklerini bildirdi. İstanbul'dayken Birinci Meşrutiyet ilân edildi (23 Aralık 1876); 20 ocak 1877'de konferans dağıldı ve Rusya'ya savaş açıldı. Ama Ayastafanos (Yeşilköy) antlaşması, çara karşı sert bir tavır takınmasına yol açtı. Dışişleri bakanı olunca Disraeli ile birlikte Berlin konferansına (1878) gitti ve Rus yayılmasını durdurma konusunda ona yardımcı oldu. Öte yandan, gerekli reformların gerçekleştirilmesi için Türk hükûmetine baskı yaptı.

Disraeli'nin ölümü (1881) üzerine Muhafazakâr partinin başına geçti. Başbakan olunca (1881) çok karışık bir milletlerarası durumla karşılaştı. Buhran yine Doğu'dan geliyordu. O sırada iki bulgar prensliği birleşmişti ve bu durum antlaşmalara aykırıydı. Salisbury bütün Avrupa'nın muhalefetine rağmen bulgar davasını savundu ve büyük bir diplomatik başarı kazandı. 1886'da bir ara liberallerin kısa bir süre hükûmeti ele geçirmesinden sonra yeniden iktidara (1892'ye kadar) geldi ve başbakanlıkla birlikte dışişleri bakanlığını da üstüne aldı. Bu sırada karşısına birçok güçlük çıktı: İrlanda meselesi, Avrupa'da yalnız kalma, sömürgeler meselesi. İrlanda'daki milliyetçilikle çetin bir mücadeleye girişti; Avrupa'da birçok devletle, özellikle Üçlü ittifak devletleriyle ilişki kurdu (1887'de İtalya ve Avusturya ile yapılan Akdeniz antlaşması); ama kıta avrupası konusunda kesin bir yükümlülük altına girmedi. İngiltere'nin de katıldığı Afrika'nın paylaşılması meselesinde anlaşmazlık çıkmamasına dikkat etti ve Mısır'da ingilizlerin pek güvenli olmayan durumunu sağlamlaştırmağa çalıştı, 1887'de Türkiye'ye yaptığı bir anlaşma teklifi reddedilince Londra hükûmeti hareket serbestliği kazandı.

İrlanda'nın İngiltere'ye bağlanmasından yana olanların 1895 seçimlerinde çoğunluğu sağlaması lord Salisbury'ye üçüncü defa iktidara gelme imkânı verdi. Salisbury, 1902'de istifa edinceye kadar başbakan olarak kaldı. Dünyanın her tarafında birbiri ardınca meydana gelen buhranlar Salisbury'nin Avrupa'da yeni ilişkiler kurma yolunu aramasına sebep oldu. 1898'de hem Rusya hem de Almanya'ya yaklaştı ama olumlu bir sonuç alamadı. O sırada Yukarı Nil havzasındaki İngiliz-Fransız rekabeti en aşırı safhaya ulaşmıştı; Fachoda olayı (1898) neredeyse iki ülke arasında bir savaşa yol açacaktı. Salisbury, sebatla yumuşaklığı birleştirmesini bilen bir siyaset adamıydı. Güney Afrika buhranında da uzlaşıcı bir tavır takındı ve savaşa girmemek için sonuna kadar direndi. Ama Milner ile arasındaki dayanışma ve Kruger'in katı tutumu savaşı kaçınılmaz duruma getirdi (1899-1902). Savaş patlak verdikten sonra Salisbury, çarpışmayı azimle sonuna kadar sürdürdü. Barış imzalanınca siyasetten çekildi. (ML)

Foto. Camera-Press, British Travel Association, A.F.P. (LAROUSSE)

SALİSE i. (ar. *sālis*'ten *sālise*). Yayların, açıların veya zamanın ölçülmesinde kullanılan, saniyenin altmışta biri değerinde ölçü. (Salise az kullanılır, saniye ondalık parçalara bölünür.)

— Teşk. tar. Sivil rütbelerin üçüncüsüne verilen ad.

— ANSİK. Teşk. tar. *Esk. Salise*, saniyeden küçük, rabiadan büyüktü ve askerî rütbelerden binbaşının karşılığıydı. Önce memuriyetle ilgili olarak konuldu (1833). Sonra rütbe olarak memurlarla birlikte herkese verilmeğe başlandı. İlk konulduğunda şu memurluklar salise rütbesinde sayılıyordu: Feshane müdürlüğü, Tophane müdürlüğü, Ebniyei Hassa müdürlüğü, Asakiri Muntazama kitabeti, Dahiliye kitabeti, Deavî muavinliği, Haremeyn tercümanlığı, Cizye ve Zecriye muhassıllıkları. Bu rütbenin sahipleri, resmî günlerde ve törenlerde kol kapakları ve yakaları mavi çuha üzerine sırma işlemeli koyu lâcivert setre giyer, sırmalı kılıç kuşanırlardı. Ancak, ricalden sayılmadıkları için protokole katılmazlardı. Salisenin *mütemayiz* ve *sınıfı sani* diye iki derecesi vardı. Sonradan (1843) rütbedeki bu derece farkı kaldırıldı. (M)

SALİSH i. Washington ve Montana eyaletlerinde, İdaho topraklarında ve İngiliz Kolombiyası'nda konuşulan kızılderili dili. (L)

SALİSH'LER, amerikalı yerliler topluluğu; Kanada'nın batısında ve A.B.D.'nin kuzeyinde yaşarlardı. (L)

SALİSİLAT i. (fr. *salicylate*). Salisilik asidin tuzu. || *Teşm. yol.* Salisilik asidin çeşitli alkoller veya fenollerle verdiği ester.

— ANSİKL. Eczc. Tedavide, *bizmut salisilat* (bağırsak antiseptiği), *lityum salisilat* (sidik söktürücü) ve özellikle *sodyum salisilat* gibi çeşitli maden *salisilat*'ları kullanılır. Sodyum salisilat, antiseptik ve iltihap önleyici özellikler taşıyan, özellikle had mafsal romatizmasına karşı çok etkili olan çözünür bir tuzdur. Yakıcılığını gidermek için, ya sodyum bikarbonatla birlikte çözelti halinde veya glütenli haplar şeklinde verilir. Glikozlu çözeltisi damar içine şırınga edilebilir.

Metil salisilat veya salisilik asidin metil esteri, Wintergreen esansının temel maddesidir; keskin kokuludur, sodyum salisilatla aynı özellikleri taşır, fakat zehirli olduğu için yalnız deriye sürülerek kullanılabilir. (L)

SALİSİLATLAMA i. (*salisilatlamak*'tan *salisilatla-ma*). Bazı sıvılara, özellikle biraya, mayalanmayı önlemek için salisilik asit veya bir salisilat katılmasına dayanan ve çoğu ülkelerde, bu arada Türkiye'de de yasak olan sanayi işlemi. (LM)

SALİSİLATLAMAK f. (*salisilat*'tan *salisilat-la-mak*). Mayalanabilen bir sıvıya (msl. bira) salisilik asit veya bir salisilat katmak. (L)

SALİSİLİK sıf. (fr. *salicine*, salisin'den *salicylique*). Kim. Orto konumunda bi fenol fonksiyonu bulunan bir alkol, bir aldehit, bir aromatik asit için kullanılır.

— ANSİKL. *Salisilik alkol* veya *saligenin* 84°C'ta eriyen bir katıdır; su, alkol ve eterde çözünür. Söğüt kabuklarında glikozit şeklinde bulunur ve genellikle salisilik aldehidin indirgenmesinden elde edilir.

Salisilik aldehit (*ortohidroksibenzaldehit*), 196°C'ta kaynayan, OH-C_6H_4—CHO formülünde, renksiz bir yağdır; erkeç sakalı bitkisinde bulunur. Sentetik olarak, sodyum hidroksit eşliğinde fenolün kloroformla ısıtılmasından elde edilir; salisilik aldehit, aynı anda meydana gelen para izomerinden buharla sürüklenerek ayrılır. Demir III klorürle sulu çözelti halinde mor bir renk verir.

Salisilik asit veya *ortohidroksibenzoik* OH—C_6H_4—CO_2H, 1838'de Piria tarafından aldehidin yükseltgenmesiyle keşfedildi. Çeşitli uçucu yağlarda ester şeklinde bulunur; metil salisilat, gaultheria esansının temel maddesidir. Sanayide sentetik olarak, sodyum hidroksitli fenolün basınç altında karbon dioksitle ısıtılmasından elde edilir. Suda billûrlaşarak, soğukta az çözünen, sıcakta, alkol, eter ve kloroformda çözülmen iğnecikler meydana getirir. Tadı hem ekşi, hem tatlıdır; 155°C'ta ergir. Alkollü veya sulu çözeltisi, demir III klorürle koyu mor bir renk alır.

Salisilik asit ve türevleri (tuzları, esterleri), boyarmadde, parfüm sanayiinde ve tedavide kullanılır. Bk. ASPİRİN. SALİSİLAT.

— Eczc. *Salisilik asit* molekülünde bir fenol fonksiyonu ile bir asit fonksiyonunun birbirine yakın olması, hem asitin hem de türevlerinin romatizmaya karşı etkili olmasını sağlar. Yakıcı ve zehirli olduğu için, salisilik asit yalnız haricen kullanılabilir. Ayrıca, antiseptik ve mayalanma önleyici özellikleri de vardır. Bk. SALİSİLAT. P.A.S. *[para-amino-salisilik asit]*.

Tedavide kullanılan başlıca salisilik asit tuzları şunlardır: haricen metil salisilat ve dietilamin salisilat (friksiyon), dahilen sodyum salisilat, asetilsalisilik asit (aspirin), sodyum gentisat v.b. (L)

SALİSİLİT i. (fr. *salicylide*). Kim. İki veya daha fazla salisilik asit molekülünden su ayrılmasıyle meydana gelen esterlerin genel adı. (İlk basamağı olan *disalisil*, sekizgen çevrimli bir laktit'tir ve iki molekül salisilik asidin birbiriyle esterleşmesinden meydana gelir; 201°C'ta ergir.) [L]

SALİSİN i. Bk. SALİKOZİT.

SALİS - SEEWİS (Johann Gaudenz), almanca yazan isviçreli şair (Bothmar şatosu, Malans 1762 - ay.y. 1834). Fransa sarayında isviçreli muhafızların kumandanıydı. Serüven dolu bir hayat yaşadı. Bir şiir kitabı vardır. Bu kitap, Salis'in arkadaşı F. von Matthisson tarafından 1793'te yayımlandı. Şiirlerindeki içli ve duygulu deyiş, şairin F. G. Klopstock ile L. Hölty'yi izlediğini gösterir. (M)

SALİT i. (fr. *salite*). Miner. Piroksen grubundan yeşil renkli tabiî silikat. (L)

SALİUS i. Akdeniz dolaylarında yaşayan ve örümcekleri avlayarak beslenen böcek. (Başlıca türleri: *Salius bidens*, Batı Avrupa'da, *S. bicolor* Kuzey Afrika'da yaşar. Zarkanatlıların *pompilidae* familyasından.) [L]

SALİX i. Söğüdün ilmî cins adı. (L)

SALİYE i. (fars. *sāl*, yıl'dan osmanlıca *sāliyye*). Yeni yılı kutlamak için yazılan manzume. (Sâliyede ayrıca bir tarih beyti de bulunurdu.) [M]

SALK (Jonas Edward), amerikalı bakteriyolog (New York 1914). Pittsburgh üniversitesinde bakteriyoloji profesörü oldu (1947), çocuk felci aşısının gerçekleşmesine katkıda bulundu (1954-1955). [L]

SALKIM i. (esk. türk. *salmak*, sarkmak'tan *salg-u-m* > *salk-ı-m*). Birçoğu tek bir sap üzerinde toplu halde bulunan meyve: *—Bana üzüm vermez misin, Nihal?.. Nihal gülerek elindeki salkımı gösteriyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Hurma salkımı*. || Belirsiz veya pek çok sayıdaki çiçeğin tek tek saplar ve dallarla çeşitli seviyeden ana eksene bağlandığı çiçek durumu. || Baklagillerden bir ağaç türü. (İlmî adı *Wisteris sinensis*.)

— DEY. *Salkım saçak*, dağınık, düzensiz bir durumda veya parçaları sarkmış olan şeyler için kullanılır.

— Ask. *Esk.* Topla atılan demir parçalarının tümü. || *Salkım topu*, etrafa dağılan mermi parçaları atan top.

— Pirotekni. *Patlayıcı salkım*, uzun bir yemleme fitili üzerine konmuş belli sayıda (20 ilâ 50) kestane fişeğinden meydana gelen ve tarımda kullanılan havaî fişek; patlayıcı salkımın ağır ağır yanışı, yaklaşık olarak on dakikada bir olmak üzere art arda patlamalar meydana getirir ve kargaları veya öbür zararlı hayvanları uzaklaştırır.

— Sirk. *İnsan salkımı*, sirklerde yapılan bir gösterinin adı. (Kol ve bacaklarından birbirine kenetlenmiş cambazların ip merdivende veya trapez de asılı durmalarına dayanır.)

◆ Sıf. Salkım biçiminde olan, parçaları toplu halde bulunan.

— Bot. Üzerinde kısa dalcıklı dallar bulunan çiçek topluluğu için kullanılır. || *Salkım başak*, seyrek, basit veya bileşik başakçıklardan oluşan salkım halinde başak.

— Pirotekni. *Salkım ateş*, fırlatıldıktan sonra etrafa küme küme ışıklar saçarak dağılan havaî fişek.

— Kuyumc. *Salkım küpe*, değerli taşlar salkım şeklinde birleştirilerek yapılan küpe.

◆ **Salkım salkım** sıf. ve zf. Öbek öbek, kümeler halinde: *Localardan, balkonlardan kadın erkek salkım salkım insan başları görünüyordu* (Ş. S. Aydemir). [ML]

SALKIMAK geçz. f. (*salmak*'tan *sal-kı-mak*). *Esk.* Gevşeyip sarkmak, pörsümek. (M)

SALKIMOTU bls. i. Tarlalarda, çayırlarda, yol kenarlarında çok görülen otsu bitki. (İlmî adı *poa*. Buğdaygillerden.)

— ANSİKL. *Salkımotu*'nun pek çok türü vardır; bazıları çim ve yem bitkisi olarak yetiştirilir. *Yassı saplı salkımotu* (*Poa compressa*) 15-30 sm yüksekliğinde, çok yıllık bir bitkidir; kuraklığa ve hastalıklara dayanıklıdır. *Çayır salkımotu* (*P. pratensis*) mera, yeşil saha ve kuru ot üretimi için kullanılır. *Bataklık salkımotu* (*Poa trivialis*) 50-75 sm kadar boy atabilir; soğuk mevsim bitkisidir. Salkımotu tohum ve köksapla kolayca ürer ve yayılır. (ML)

SALKIMSÖĞÜT bls. i. Ağırlık veya yereyönelim yüzünden dalları toprağa doğru sarkan söğüt türü (*Salix babylonica*). [L]

SALKOWSKİ (Ernst Leopold), alman kimyacısı, fizyoloji ve patoloji uzmanı (Königsberg 1844-Berlin 1923). Königsberg tıp kliniğinde, Heidelberg fizyoloji enstitüsünde ve Berlin patoloji enstitüsünde çalıştı. Sidikte pentoz bulunmasıyle belirlenen ve az rastlanan bir hastalığı tanımladı. Başlıca eseri; *Practicum der Physiologischen Chemie*'dir (Fizyolojk Kimya İncelemeleri) [1893]. (M)

SALKOWSKİ (Karl), alman hukukçusu (Königsberg 1838-ay.y. 1899). Königsberg üniversitesinde hukuk dersleri verdi. Roma hukuku konusunda geniş bilgiye sahipti. *Lehrbuch der İnstitutionen zum Akademischen Gebrauch* (Üniversiteler İçin Hukuk Kurumları Ders Kitabı) [1808] adlı eserinde görüşlerini açıkladı. K.L. Arndts'ın *Die Lehre von Vermächtnis*'ine (Vasiyet Öğretisi) kendi yazdığı dördüncü cildi ekledi. (M)

SALLÂ i. (ar. *şallā*). *Esk.* «Sallâllahu aleyhi ve sellem» cümlesinin kısa okunuşu. (M)

SALLABAŞ bls. sıf. Başı durmadan sallanan. (M)

SALLAL (Abdullah), yemenli asker ve siyaset adamı (Irak 1917). Yıkıcı çalışmalar yaptığı gerekçesiyle 1939'da Yemen'de hapsedildi, daha sonra orduya girdi (1940-1948), fakat bir hükûmet darbesi teşebbüsü sonunda yeniden hapsedildi (1948-1955). Tekrar orduya alındı (1955); 1962'de genelkurmay başkanı oldu ve İmam Ahmed'in ölümü üzerine (eylül 1962) rejimi devirmeyi (26 eylül) ve bir devrim konseyinin başında iktidarı ele geçirmeyi başardı. Konsey kısa zamanda cumhuriyeti kurdu (31 ekim 1962). A.B.D. (aralık 1962) ve bazı arap devletleri (Ürdün, Tunus, 1964) bu cumhuriyeti tanıdılar. Fakat, teknik ve askerî yardımı gittikçe artan Mısır ile ittifak yapmış olduğu için, özellikle Suudî Arabistan tarafından desteklenen ve yeni İmam Muhammed el-Bedr'in çevresinde toplanan mutlakıyetçi aşiret topluluklarının desteğini sağlayamadı ve bu durum cumhuriyetçiler arasında anlaşmazlık çıkmasına yol açtı. Bazı cumhuriyetçiler, isyancılarla anlaşmak ve Mısırlılarla olan taahhütleri kaldırmak gerektiğini savundular. Sallal, bu olaylar karşısında bütün iktidarları elinde toplamağa yöneldi (18 eylül 1966) ve mutlakıyetçilerle ılımlı cumhuriyetçilerin muhalefetiyle karşılaştı. Bu arada, A.B.D. yaptığı yardımı kesti (nisan 1967). Sallal, 5 kasım 1967'de Moskova'ya gitmek üzere Bağdat'ta bulunduğu sırada, kurduğu rejim ılımlı bir hükûmet darbesiyle devrildi. (L)

SALLAMAK geçl. f. (*salmak*'tan *sal-la-mak*). [Bir şeyi] Düzenli ve sürekli olarak aynı doğrultuda hareket ettirmek: *Kapıda durana iyice kasılarak baktı. Gözünün birini kırpıp başını iki yana sallayarak «derdin ne» demek istedi* (Kemal Tahir). *Sonra*

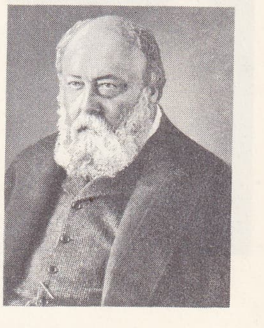

üçüncü **SALİSBURY** markisi

salius

Foto. LAROUSSE

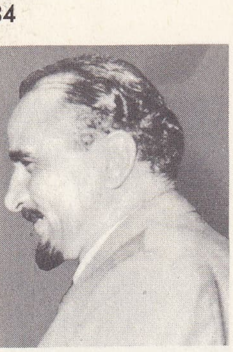

SALLAL

Marie SALLÉ
gravür
Cabinet des Estampes,
Paris

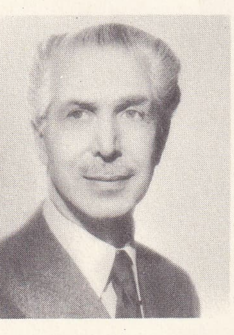

Georges SALLES

SALLUSTİUS madalyası
Cabinet des Médailles,
Paris

kocasına eğilmiş ve parmağını sallayarak işaret etmiş idi... (H.Z. Uşaklıgil). || *Mec.* (Bir işi) Sürekli olarak geriye bırakmak, ertelemek: *Ders çalışmayı iki hafta salladı.* || — *Argo.* Vurmak, tokat atmak. || [Olumsuz şekliyle] Önem vermemek, aldırış etmemek, saymamak: *O, kimseyi sallamaz.*

— ÇEŞ. DEY. (*Her şeye*) *Baş sallamak.* Bk. BAŞ. || *Beşiğini sallamak.* Bk. BEŞİK. || *El sallamak*, el sallayarak uğurlamak veya veda etmek. || *Elini kolunu sallamak* (veya *elini kolunu sallaya sallaya gezmek*). Bk. EL. || *Kavuk sallamak.* Bk. KAVUK. || *Kıç* (veya *kalça*) *sallamak. Argo.* [Kadın için] Davetkâr ve müsait davranışlarda bulunmak. || *Kılıç sallamak*, kılıçla hücum etmek, hamle yapmak. *Mec.* Vuruşmak, savaşmak, dövüşmek. || *Kuyruk sallamak.* Bk. KUYRUK. || *Mendil sallamak.* Bk. MENDİL. (M)

SALLANDIRMAK ettrg. f. (*sallanmak*'tan *sallan-dır-mak*). Sallanmak işini yaptırmak. || *Mec.* Asarak idam etmek. (M)

SALLANMA i. (*sallanmak*'tan *sallan-ma*). Sallanmak eylemi.

— Sirk. Bir atlayış veya bir denge hareketi yapacak akrobata gerekli olan salınım hareketi. (L)

SALLANMAK geçz. f. (*sallamak*'tan *sal-la-n-mak*). [Bir şey için] Bir noktasından bir yere bağlı kalmak şartıyle, o noktanın iki tarafına aynı doğrultuda ve sürekli olarak gidip gelmek: *Lamba sallanıyor. Sarkaç sallanır.* || Bağlı olduğu yerde gevşek bir duruma gelip kımıldatılabilmek, oynatılabilmek, yerinden oynamak: *Tek bir diş, güldükçe bir yara gibi genişleyip büyüyen bu ağzın ortasında sallanıyordu* (A. H. Tanpınar). *Masanın ayakları sallanıyor.* || Salıncak, hamak v.b. de kendini sallamak: *Onar parayla biraz sallanırdılar... Derken / Dururdu «Yandı!» sadasiyle türküler birden* (M.Â. Ersoy). *Bu güzel kız salıncakta sallanır / Kolon vurdukça göklere yollanır* (Hacı Faik Bey). || Kuvvetle titremek, sarsılmak: *Son depremde bütün şehir sallandı.* || Düşmek üzere bulunmak, devrilecek gibi olmak: *Belediye reisi* [...] *tam ağzını açacağı zaman vazgeçiyor, iki ayağı üzerinde sallanıyor...* (A. H. Tanpınar). *Kâmil Bey iki kere, ileri geri, sallandı* (Kemal Tahir). *Mec.* Yerini başkasına bırakmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmak, durumu ve yeri tehlikeye düşmek. || Vaktini boş yere önemsiz işlerle uğraşarak geçirmek, oyalanmak, savsaklanmak, eğlenmek. || [İş için] Gerçekleşmesi şüpheli görünmek, sallantıda olmak: *O miras işi sallanıyor.*

◆ **Sallana sallana** zf. Sallanarak: *İki tarafa sallana sallana Kur'an'ı ezberliyordu* (H.E. Adıvar). *Sallana sallana yürümek.* (M)

SALLANTI i. (*sallanmak*'tan *sallan-tı*). Sallanmak işi. || *Mec.* Sürünceme, savsaklanma.

— ÇEŞ. DEY. *Sallantıda bırakmak*, (bir şeyi) sonuca bağlamamak. || *Sallantıda kalmak*, bir çözüme bağlanmamak.

— Astron. Yeryüzündeki bir gözlemciye göre, Ay*'ın görünür salınımı; Ay'ın kendi çevresinde ve Yer çevresindeki dönme süreleri eşit olduğu halde, sallantı sırasında Ay yüzeyinin yaklaşık olarak 6/10'u gözlemciye görünür. (ML)

SALLAPATİ zf. *Halk dili.* Düşünmeksizin, dikkatsizce, saygısız ve patavatsız bir şekilde: *Müdürün odasına sallapati girilmez.* || Sıf. Saygısız ve patavatsız hareket eden, dikkatsiz, düşüncesiz (kimse): *Pek sallapati bir adam.* (M)

SALLASIRT blş. i. *Halk dili.* [Yalnız *sallasırt etmek* şeklinde kullanılır.] || *Sallasırt etmek*, sırtına almak, yüklenmek. (M)

SALLAUMİNES, Fransa'da Pas de Calais idare bölgesinde (Lens idare çevresi) komün, kömür havzasında (Hénin-Liétard grubu), Lens'in doğusunda; 15 335 nüf. Önemli maden kömürü ocakları. (L)

SALLÉ (Marie), fransız kadın dansçı (1707 - Paris 1756). Meslek hayatına 1718'de başladı. 1721'de *Les Fêtes Vénitiennes* (Venedik Şenlikleri) balesinde oynadı. 1725'te Londra'da erkek kardeşiyle Lincoln's Inn Field tiyatrosunda dans etti. 1734'te *Pyagmalion*'un temsili için Londra'ya gitti. Daha sonra Rameau'nun *Les Indes Galantes*'ı ile Paris operasına döndü. 1739'da cambazlığa kaçan tekniği, gülünç ve canlı pandomimasıyle bütün parislilerin ilgisini çeken italyan dansçısı Barbarina'nın sivrilmesi üzerine Sallé 1740'ta sahne hayatından çekildi. (L)

SALLES (Georges), fransız arkeoloğu ve sanat yazarı (Sevr 1889-Bad Wiessee, Bavyera 1966), Gustave Eiffel'in torunudur. Louvre müzesinin Asya bölümü yöneticiliğine getirildi. Çin'de kazılar yaptı; *Revue des Arts Asiatiques*'i (Asya Doğu Sanatları Dergisi) yayımladı. 1945'te Fransa müzeleri genel müdürlüğüne tayin edildi ve eski müzecilik anlayışına yenilikler getirdi. 1953'te Milletlerarası Müzeler konseyine başkan oldu. 1957'de Müzeler genel müdürlüğünden ayrılarak, André Malraux ile *Univers des Formes* (Biçimler Dünyası) adlı sanat tarihi dergisini yönetmeğe başladı. *Au Louvre, Scènes de la Vie Secrète du Musée* (Louvre Müzesinde, Müze'nin Gizli Hayatından Sahneler) [1950] adlı eserinden başka birçok esere önsöz ve giriş bölümleri yazdı. (L)

SALLET (Friedrich VON), alman şairi (Neisse 1812 - Reichau, Silezya 1843). Hegel felsefesinin izleyicisi ve L. Börne'nin hayranıydı. Başlıca eseri *Laien Sevangelium*'da (1842), demokrasiye ve laikliğe olan bağlılığını, ritimli iambos'lardan kurulu bir şiir halinde ortaya koydu. (M)

SALLI sıf. (*sal*'dan *sal-lı*). Büyük ve geniş, sal gibi yayvan: *Sallı bir bina.* || Esnek, sallanan. (M)

SALLİER (Claude), fransız filoloğu (Bourgogne'da 1685 - Paris 1761). Latince, Yunanca, Süryanîce, İbranîce, İspanyolca, İtalyanca, İngilizce bilirdi. Collège de France'ta ibranîce profesörlüğü yaptı (1719). *Catalogue de la Bibliothèque Royale*'i (Krallık Kütüphanesi Kataloğu) hazırladı. Charles d'Orléans'ın şiirlerini tanıttı ve Melot ile Joinville'in ilk tam baskısını yayımladı. (L)

SALLUSTİOS, kinik filozofların sonuncusu. VI. yy.da Humus'ta (Emesse, Suriye) doğdu. (L)

SALLUSTİUS (Caius-Crispus), romalı tarihçi (Amiternum M. Ö. 86 - M.Ö. 35'e doğr.). Zengin bir pleb ailesindendir. Siyasete atıldı ve Milo'ya karşı Clodius'u destekledi. Zaten Milo'nun karısıyle zina halinde yakalanmış ve bu yüzden senatodan kovulmuştu (M. Ö. 50). Kısa süre sonra, Sezar sayesinde tekrar senatör oldu. Numidia valiliğine getirildi (46), kirli işler çevirerek servet kazandı ve bu sayede Quirinalus tepesinde sanat eserleriyle dolu, ünlü bahçelerle (*Horti Sallustiani*) çevrili bir ev yaptırdı. Sezar'ın ölümünden sonra siyasetten çekilerek tarih eserleri yazdı: *Catilinae Coniuration* (Catilina Suikasti), *Bellum Jugurthinum* (Jugurtha Muharebesi), 78-67 dönemini inceleyen ve bugüne ancak bazı kısımları kalmış olan *Historiae* (Tarihler). *İnvectiva in Ciceronem* (Cicero'ya Karşı Çıkış) ve *Epistulae ad Caesarem* (Sezar'a Mektuplar) gibi kısa eserlerin Sallustius tarafından yazılıp yazılmadığı kesinlikle bilinmez. Eserlerinde, siyasette edindiği taraf tutuculuktan yavaş yavaş sıyrıldığı, tarihçi niteliklerini geliştirdiği ve karamsar bir dünya görüşüne yöneldiği sezilir. Sayfalarının çoğu karışık işler çevirmiş bir siyasetçinin değil, bir ahlâkçının kaleminden çıkmış gibidir. Sallustius siyaset hayatında birçok düşman kazanmasına karşılık, tarihçi olarak üslûbunun sağlamlığı ve Thukydides'i andıran derin tahlilleriyle çok kimseyi (Seneca, Tacitus, Quintilianus v.d.) kendine hayran bırakmıştır. Dili biraz eskiydi. (L)

SALLUSTİUS (Flavius), **Filozof** denir (IV. yy.). Galya'da doğdu. Julianus ile dostluk kurdu, 363'te konsül ve Galya valisi oldu. *Peri Theon kai Kosmu* (Tanrılar ve Dünya Üstüne) adlı eseriyle tanınan yeni-eflatun'cu filozof Sallustios ile aynı kişi olduğu kabul edilir. (L)

SALLUVİİ, Iç Provence'ta yaşamış ligurya halkı. Marsilya için tehlikeli bir komşu olan bu halk, Romalıların İspanya ile ilişki kurmasını önlüyordu. Salluvii, M.Ö. 123'te Sextius Calvinus'un kumandasındaki romalı birlikler tarafından yenilgiye uğratıldı ve topraklarında Aquae Sextiae (Aix) kolonisi kuruldu. (L)

SALLWÜRK (Ernst VON), alman pedagoğu (Sigmaringen 1839 - Karlsruhe 1926). Berlin ve Tübingen'de okudu. 1872'den sonra Baden'de eğitim ve eğitim teşkilâtı konularında çeşitli faaliyetlerde bulundu. Herbart okulundan çıkan Sallwürk, bu okulun entelektüalizmi ve bireyciliğiyle mücadele etti, bu arada eğitimde irade eğitiminin temel alınması gerektiğini savundu. Başlıca eserleri: *Handel und Wandel in der Pädagogischen Schule Herbarts* (Herbart'ın Pedagoji Okulunda Ticaret İşleri) [1885]; *Haus, Welt und Schule* (Ev, Dünya ve Okul) [1902]; *Prinzipien und Methoden der Erziehung* (Eğitimin İlkeleri ve Metotları) [1906]; *Die Schule des Willens als Grundlage der Gesamten Erziehung* (Eğitimin Temeli Olarak İrade Okulu) [1915]; *Die Deutsche Einheitsschule* (Almanya'da Tek Tip Okul) [1918]; *Erziehung durch die Kunst* (Sanat Yoluyle Eğitim) [1918]; *Das Gefühl und seine Pädagogische Bedeutung* (Duygu ve Pedagojik Anlamı) [1926]. (M)

SALM, Kutsal Roma Germen imparatorluğunda eski kontluk, X. yy.da Ardennes'de kuruldu. Aşağı Salm (Ardennes) ve Yukarı Salm (Vosges) adlarıyle ikiye bölündü. Salm kontlarından biri, Lüksemburglu Hermann, Heinrich IV'e karşı ayaklanan alman prensleri tarafından imparator seçildi. XII. yy.da kont Heinrich II'ye annesinden Blamont kontluğunun bir kısmı miras kaldı. Kontun Salm şatosunu yaptırdığı bu kısım XV. yy.da Yukarı Salm kontluğu ve 1623'te imparatorluk prensliği haline getirildi. Salm prensi, Badonviller'i Lorraine düklüğüne bıraktı (1751). Prensliğin geri kalan kısmı (merkezi, Senones) 1793'te Fransa'ya katıldı ve Vosges idare bölgesi sınırları içine alındı. (L)

SALMA i. (*salmak*'tan *sal-ma*). Salmak işi. || Kuş beslenip üretilen özel yer. || Hayvanı kıra gönderme, serbest bırakma. || Suyun serbestçe akmasını sağlama.

— Denizc. Bk. *Salma* OMURGA. || *Salma kasası*, salma omurganın denize sarkıtılması için omurgaya açılan yarığın üstüne çekilen su sızdırmaz, ensiz sandık. (Salma omurga, kullanılmadığı zamanlarda bu sandığın içine çekilerek korunur.)

— Kıyf. Bazı elbiselerin kolunun yeninden sarkan uzun kumaş parçası veya uzun sarkık yenli kol.

— Mal. Köy İhtiyar heyetinin kararıyle, köy işlerinin görülmesi için köylüden alınan para. (Salma, köylünün malî durumuna göre, yılda bir defa hane başına alınır. Para köy sandığında toplanır ve yalnız toplandığı iş için harcanabilir.)

— Mutf. Pirinçli bir çeşit et yemeği.

— Teşk. tar. *Salma çuhadarı*, sefere veya devriyeye gönderilen birlik veya zabıta kuvveti. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Salma çuhadarı*'nın görevi kılık değiştirerek sabıkalıları, suçluları yakalamaktı. Maiyetlerinde yirmi kadar tebdil neferi vardı. Pazar yerleri, kahvehane, berber gibi herkese açık olan dükkânları dolaşır; afyon içilmesi, kumar oynanması gibi yasak eylemlerin yapılmasını önler, gereğinde cezalandırılması için suçluları kolluğa teslim ederlerdi. Bunların bir görevi de ezan okunduğu zaman camiye gitmeyenleri camiye yollamak, kışlalarından izinli çıkan yeniçerilerin hareket ve davranışlarını kollamak, yeniçerilerin toplu olarak hamama gittikleri zamanlarda buradaki inzibatı sağlamak, uygunsuz kadınların rezalet çıkartmalarını önlemek ve bütün bu olayları günü gününe ağakapısındaki âmirlerine bildirmekti. Salma çuhadarları, kışlalarında *pirpiri* adında kırmızı cüppe, dövme şalvar giyer, başlarına çevresi siyah kuzu derisinden, tepesi yeşil çuhalı kalpak takarlardı.

◆ Sıf. Başıboş gezen: *Salma sürü.* || Sürekli olarak akan: *Salma su.*

— Denizc. *Salma omurga.* Bk. OMURGA.

— Teşk. tar. *Salma karakullukçu*, yeniçeriler zamanında İstanbul'da görevli zabıta. || *Salma tomruk* (veya *tomruğu*), zabıta kuvvetlerince gece sokakta yakalanan kişilerin geçici olarak kapatıldığı yer. (M)

SALMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Bağım-

Foto. Keystone, A.F.P. (*LAROUSSE*)

lılığına, tutukluluğuna veya baskı altındaki durumuna son vererek hür kılmak, bırakmak: *Bir tutukluyu salmak.* || Göndermek, yollamak: *Bir büyük kumandan valilere, mutasarrıflara, kaymakamlara, (... bütün memlekette, millî teşkilât vücude getirilmesi lüzumunu...) haber salmış* (S. Kocagöz). *Kardeşleri, her tarafa adam saldılar.* || — *Halk dili.* İçine atmak: *Pirinci et suyuna salmak. Kovayı kuyuya salmak.* || Yaymak, sermek: *Yere yatak salmak. Ortaya halı salmak.* || İleriye göndermek, çıkarmak: *Donanmayı açık denize salmak.* || [Vergi için] Koymak. || Geriye bırakmak, ertelemek: *Sonraya salma fakirin kârın, ne bilirsin ki ne olur yarın* (Atasözü). || Üstüne yürütmek: *Atmacayı kuşa salmak.* || — *Esk.* Uzatmak: *Saçlarını salmak.* || Emanet etmek, bırakmak. || Geçz. f. [Köpek, kurt v.b. için] Saldırmak: *Köpek ev sahibine salmaz. Ayı adama salar.* || [Gemi için] Demir üzerinde dört yana dönmek.

— ÇEŞ. DEY. *Dal budak salmak.* Bk. BUDAK. || *Kök salmak.* Bk. KÖK. (M)

SALMAKİS. Yun. mit. Karia'da bir pınarın su perisi. Hermaphroditos, Salmakis'in okşamalarını reddetmişti. Ama Salmakis, pınarda yıkanan Hermaphroditos'a sarıldı ve vücutlarını ayırmamaları için tanrılara yalvardı. Dileği yerine getirildi, ikisi çift cinsiyetli bir vücut meydana getirecek şekilde birbirine karıştırıldı. Hermaphroditos, çeşmede her kim yıkanırsa erkekliğini kaybetmesini istedi. Strabon, kendi zamanında bile, göl sularında bu özelliğin var olduğunu söyler (L)

SALMALIK i. (*salma*'dan *salma-lık*). *Halk dili.* Çayır, otlak. (M)

SALMANASAR, Şulman - Asharid'in ibranîcesi, beş asur kralının adı: — SALMANASAR I, Adad-Nirâri I'in oğlu ve halefi (hük. M. Ö. 1270'e doğr. - 1250'ye doğr.). Sınırlarını Fırat'tan Urartu'ya kadar genişletti. Başkenti Asur'dan Kalku'ya taşıdı; — SALMANASAR II, Assur Nasirpal I'in halefi (hük. M.Ö. 1028 - 1017); SALMANASAR III, Assur - Nasirpal II'nin oğlu ve halefi (hük. M. Ö. 858-824). Bu kralla ilk büyük Asur devleti başlar. Hükümdarlığı boyunca Suriye'de komşu halklarla savaştı, bunların çoğunu haraca bağladı. Suriye'yi eline geçirebilmek için Kargamış krallığı üstüne sefer yaptı ve bu şehri güneyden vurmak istedi Fırat ırmağının doğusundaki Til Barsip şehrini ele geçirdi (856) ve bu şehre *Dul Şulmani Aşarit* (Salmanasar şehri) adını verdi. Asur devleti en geniş sınırlarına bu kral zamanında ulaştı. 853'te Oronte üzerindeki Qurgar'da, Şam'lı Adad İdri ile İsrailli Aşab'ın da katıldığı kuvvetli bir birliğe karşı giriştiği savaştan sonuç alamadı. Urartu bölgesine sefer yaptı. Ömrünün son yıllarında, büyük oğluyle savaşmak zorunda kaldı. Bu kralın yaptığı işler, Balavat* kapısı üzerindeki bronz kitabelerde anlatılır; — SALMANASAR IV (hük. M.Ö. 782 - 772), Babil'deki Aramîlerle, Şam ile ve daha çok Urartu krallığıyle savaştı. Hükükümdarlığı sırasında eyalet yöneticileri bağımsızlıklarını kazanmak için çalıştılar; — SALMANASAR V, Tiglatpileser III'ün oğlu ve halefi (hük. M.Ö. 727-722), Asur'da kendi adıyle, Babil'de ise ULULAY adıyle tanındı. Sadece Suriye'de savaştı; burada Sur şehrini ve üç yıl boyunca Samarie'yi kuşattı; fakat iki şehri de ele geçiremedi. (LM)

Salmanhöyük. Arkeol. Batı Karadeniz bölgesinde, Ilgaz'da, Kastamonu - Çankırı, Çerkeş - Tosya yollarının kavşak yerinde höyük. Kılıç Kökten'in 1947 yılı araştırmalarında tepede, Bakır çağının (İlk Tunç II) varlığı anlaşıldı. Bu devrin özelliğini taşıyan kaplar, İç Anadolu Bakır çağından çok, orman bölgesindeki bakır çağı kaplarına benzer. Burada, hitit çanak çömleğine benzeyen parçalar da ele geçirildi. (M)

SALMANLI, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Yozgat ili, Yerköy ilçesi) bucak; 9 340 nüf. (1965); 23 köy. — *Bucak merkezi* (*Kayadibi* köyü), 887 nüf. (1965); Yerköy'ün 49 km kuzeybatısında; yüksl. 1 050 m. (M)

SALMASTRA i. (ital. k.). Halat tellerinden örülmüş ip.

— Denizc. Özellikle makinelerde, birbirine sıkıca değen iki yüzey arasına yerleştirilerek, bu yüzeyler arasına su, buhar veya yağların sızmasını önleyen urgan. (Salmastra, kullanılacağı yere göre bitki liflerinden veya amyant ipliğinden örülür; donyağı, grafit gibi maddelerle kaplanır.)

— Mekan. Yüksek basınçlı pres veya pompalarda conta görevi yapan kösele parça. (Basınç, salmastra yanaklarını pres veya pompanın iki çeperine doğru iterek sızdırmazlığı sağlar.) || *Salmastra sandığı* veya *kutusu,* buhar kaçaklarını önlemek için bir buhar makinesinin silindirine takılan cihaz. (Salmastra sandığında küçük bir yuva vardır; salmastra bu yuvaya doğru itildiğinde, çepere iyice yapışarak piston koluyle çeper arasındaki boşluğu doldurur. Uzun bir yağlama ile, salmastra ve piston kolu arasındaki sürtünme azaltılır.) [LM]

SALM-DYCK (Constance Marie DE THEİS, — prensesi), fransız kadın edebiyatçı (Nantes 1767 - Paris 1845). Manzumeler, Sédaine ile Lalande'a övgüler, bir trajedi (*Sapho,* 1794), bir dram (*Camille ou Amitié et Prudence* [Camille veya Dostluk ve İhtiyatlılık], 1799) ve romanlar yazdı. Hatıralarını *Mes Soixante Ans ou Mes Souvenirs Politiques et Littéraires* (Altmış Yaşım veya Siyasî ve Edebî Hatıralarım) [1833] adıyle yayımladı. (L)

SALMERON Y ALONSO (Nicolas), ispanyol siyaset adamı (Alhama La Seca, Almeria 1838 - Pau 1908). Madrid'de felsefe profesörüydü. Cumhuriyetçi diye tevkif edildi (1867), ihtilâlci cuntaya katıldı (1868), milletvekili seçildi (1871), Enternasyonal'i savundu, adalet bakanı (1873), kongre başkanı, sonra cumhurbaşkanı (temmuz - eylül 1873) oldu. Restorasyon'da kürsüsünü kaybetti ve Fransa'ya kaçtı. 1881'de İspanya'ya döndü, İlerici partiden milletvekili seçildi (1886) ve Merkeziyetçi partiyi kurdu. Cumhuriyetçi görüşleri savunmak için *La Justicia* gazetesini çıkardı (1888). [L]

SALMHOFER (Franz), avusturyalı besteci (Viyana 1900). Schreker ve Adler'in öğrencisiydi; Viyana'da öğretmenlik yaptı; Viyana operasının (1945 - 1955) ve Halk operasının (1956-1963) müdürü oldu. Dört opera, dört bale, iki senfoni, üç konçerto ve altı dörtlü besteledi. (L)

SALMİN i. (fr. *salmine*). Biyokim. Som balığı atmığından çıkarılan protamin. (L)

SALMİT i. (fr. *salmite*). Miner. Kloritoitin magnezyumlu bir çeşiti olan tabiî silikat. (L)

SALMON (André), fransız yazarı (Paris 1881 - Sanary-sur-Mer, Varo 1969). Edebiyat hayatına *Plume* dergisinde şiirler yazarak atıldı; *Vers et Prose* dergisinin yazı işlerini yönetti. Apollinaire ve Max Jacob'un dostuydu. *Poèmes* (Şiirler) [1905]; *Féeries* (Masal Dünyası) [1907]; *Le Livre et la Bouteille* (Kitap ve Şişe) [1919]; *Prikaz* (1919); *L'Âge de l'Humanité* (İnsanlık Çağı) [1922] gibi manzum eserlerinin yanı sıra romanlar (*La Négresse du Sacré Coeur* [Sacré-Coeur'deki Zenci Kadın], 1920), sanat incelemeleri (*L'Art Vivant* [Yaşayan Sanat], 1920; *Cézanne,* 1923; *L'Érotisme dans l'Art Contemporain* [Çağdaş Sanatta Erotizm], 1931; *Le Vagabond de Montparnasse: Vie et Mort du Peintre A Modigliani* [Montparnasse Serserisi: Ressam A. Modigliani'nin Hayatı ve Ölümü], 1939), hatıralar (*Souvenirs Sans Fin* [Sonu Olmayan Hatıralar], 1955-1961) yayımladı. (LM)

SALMON (François), fransız kadın heykeltıraş (Paris 1917). Güzel Sanatlar yüksekokulunda okudu 1957'de Fénéon ödülünü aldı. Anıtlar (Auschwitz sürgünleri için [Paris, Père - Lachaise mezarlığı]) ve birçok büst (*Paul Eluard* [Saint - Denis lisesi]) yaptı. (M)

SALMON (George), irlandalı matematikçi ve ilâhiyatçı (Dublin 1819 - ay.y. 1904). Dublin'de Trinty college'ta okudu, matematik (1848-1866) ve ilâhiyat (1866-1888) dersleri verdi. Cebirsel geometride, özellikle ikinci ve üçüncü dereceden eğriler ve yüzeyler konusunda yararlanılacak cebirsel araçları inceleyerek dikkate değer eserler yazdı. İlâhiyatçı olarak, İrlanda Anglikan kilisesinin devletten ayrılışından sonra (1869) yeniden teşkilâtlanmasında önemli rol oynadı. (L)

SALMONELLA i. (amerikalı hekim Daniel Elmer *Salmon*'un [1850-1914] adından). Bakteriyol. Paratifo basiline benzeyen ve salmonelloz'a sebep olan Gram negatif basil.

— ANSİKL. *Salmonella'lar* genellikle Gram almayan, laktozu ekşitmeyen, alâlade ortamlarda kolayca üreyen, jelatini sulandırmayan kirpikli ve hareketli bakterilerdir. Hastalık yapma gücü, özellikle bağırsaklardaki lenf sistemiyle yaşatkan sinir sistemi üstünde etki gösteren bir toksinden ileri gelir. Tanımlanmış olan başlıca salmonella'lar şunlardır: Aertrick basili, Gartner ve Morgan basilleri; bazı bilginler paratifo basillerini de aynı gruba sokar. Salmonella'lar özellikle, kirlenmiş, uzun süre nakliye kamyonunda veya buzdolabı dışında bırakılmış kasaplık etlerde ürer. Buna karşılık konservelerde bulunmaz. (L)

SALMONELLOZ i. Patol. Mide ve bağırsağa yerleşen bir *salmonella*'dan ileri gelen mikroplu hastalık.

— ANSİKL. *Salmonelloz* değişik şekillerde ortaya çıkar; bazen enfeksiyon ve besin zehirlenmesi belirtileri gösterir: sindirim bozukluğuyle başlar, kusma ve rahatsızlık verir, sonra ateş yapar; ağır hallerde kolera görünümü alır; bazen baş ağrısıyle karışık tifo belirtilerini andırır; diğer genel belirtiler de eklenince teşhis güçleşir. Çoğu zaman özgül aglütinasyonların incelenmesiyle teşhise varılır; aglütinasyonlar hastalık sırasında gitgide artar, kan kültürü ise hemen her zaman negatiftir. Hastalıktan korunmak için hayvan kesiminde ve etlerin hazırlanıp taşınmasında sağlık kurallarına sıkı bir şekilde uyulmalıdır. Çok önceden kıyılmış etler, geç pişirilmiş köfteler, hattâ pişirildikten sonra uzun süre bekletilmiş etler bu basillerin üremesi için elverişli ortamlardır.

— Vet. *Atgillerde salmonelloz* üç şekilde görülür: tifoya benzer septisemi, bağırsak iltihabı veya düşük. Düşüğe *Salmonella abortus equi* sebep olur.

Gevişgetirenlerde salmonelloz, bağırsak iltihabı veya düşük şeklinde kendini gösterir ve çeşitli salmonellalardan ileri gelir. *Domuz salmonellozu* çoğu zaman *S. cholerae suis*'ten (*suipestifer*) ileri gelen bir hastalıktır; yarı had veya müzmin septisemi şeklinde veya bağırsakta yaralara ve doku kangrenlerine yol açan bir mide-bağırsak iltihabı halinde ortaya çıkar. Çoğu zaman domuz vebasının bir komplikasyonudur.

Kuş salmonelloz'u, çeşitli salmonellalardan ileri gelir; yavrularda iki şekilde görülür; yavruyu daha yumurtadayken öldüren salmonelloz ve yumurtadan çıktıktan hemen sonra hasta eden septisemi enfeksiyonu; yetişkin kuşlarda çoğunlukla yarı had veya müzmin bir şekle bürünür; bazen ishal, bazen kabızlık yapar.

Salmonelloza laboratuvar incelemesi yapılarak kesin teşhis konmalıdır (serodiyagnostik). Aşılamanın sonuçları belirsizdir. Özel bir tedavi yolu yoktur. (L)

SALMONEUS. Yun. mit. Aiolos'un oğlu ve Sisyphos'un kardeşi. Tesalya'da, sonra *Salmone* şehrini kurduğu Elis'te hüküm sürdü. Bronz bir yolda giden bir arabanın üstünden etrafa meşaleler fırlatarak, gök gürültüsü ve şimşek taklidi yaparak Zeus'a eşit olduğunu iddia etti; Zeus tarafından yıldırımla çarpıldı. (L)

SALMONİDAE çoğl. i. Genellikle tatlısularda yaşayan, alabalık ve benzerleri gibi balıkları kapsayan önemli familya. (Bu balıklar özellikle yumuşak ve yağlı olan ikinci sırt yüzgecinden tanınır.) *Eşanl.* ALABALIKGİLLER. (L)

SALM-SALM (Felix VON, — prensi), alman generali (Anhalt 1828-Saint-Privat-la-Montagne, Moselle 1870). Prusya, avusturya, amerika ve meksika ordularında hizmet gördü. Maximilian'ın yaveri oldu. onun ölümünde tekrar prusya ordusuna döndü ve 1870 Savaşına katıldı. (L)

SALMYDESSOS. Esk. coğ. Trakya'da asya şehri, Karadeniz (Eukseinos Pontos) kıyısında; bugün *Midye.* Aynı ad çevredeki kayalık kıyıya da veriliyordu. (L)

SÂLNAME blş. i. (fars. *sāl* ve *nāme*'den *sāl-nāme*). *Esk.* Belirli konulara ilişkin, yıl-

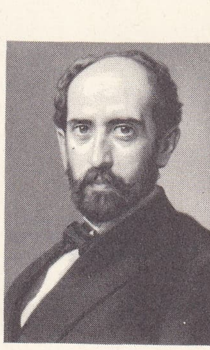

SALMERON Y ALONSO

François SALMON
Paul Elurd'ın büstü
Saint-Denis lisesi,
Paris

salma çuhadarı

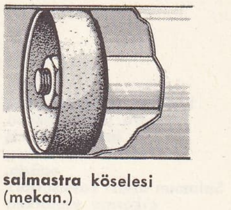

salmastra köselesi
(mekan.)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

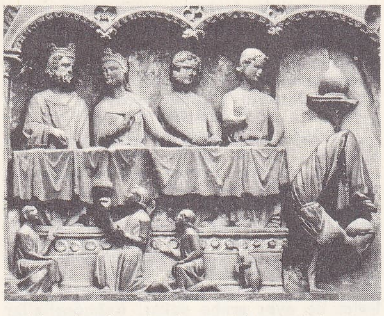

SALOME'nin dansı
Rouen katedrali
Saint-Jean kapısı

da bir çıkarılan dergi veya kitap, yıllık.

— ANSİKL. Teşk. tar. Tarihî kaynak olarak büyük önem taşıyan *sâlname*'ler, devlet veya özel kuruluşlar tarafından da yayımlanırdı. İlk resmî sâlname, tarihçi Hayrullah Efendi, Ahmed Vefik Paşa ve Ahmed Cevdet Paşanın birlikte çalışmaları sonunda yayımlandı (1847). 1865'ten itibaren nezaret ve vilâyet sâlnameleri yayımlanmağa başlandı; altı yıl sonra da özel sâlnameler çıkarıldı. 1888'den sonra Sicilli Ahvali Memurin dairesinin hazırlamağa başladığı devlet sâlnameleri (*Sâlnamei Devleti Âliyei Osmaniye*) her yıl gelişerek ve hacmi de büyüyerek 1918'e kadar yayımlandı. Resmî olarak 1865-1918 yılları arasında şu sâlnameler çıkarıldı: *Sâlname-i Askerî, Rasadhane-i Âmire Sâlnamesi, Sâlname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye, Sâlname-i Bahrî, Maarif Nezareti Sâlnamesi, Rüsumat Sâlnamesi, İlmiye Sâlnamesi*. Vilâyetlerde çıkarılan ilk sâlnameler *Trabzon* (1865) ve *Tuna* (1869) Vilâyeti sâlnameleridir. İlk özel sâlname, *Türkiye* adıyle Ali Suavi tarafından 1871'de Paris'te yayımlandı. Cumhuriyet devrinde 1925 - 1941 arasında *Devlet Sâlnamesi* yayımlandı; sonra da bunların yerini salname niteliğini taşıyan *Yıllık*'lar aldı. (M)

SALNAVE (Silvano), haitili siyaset adamı (Cap-Haitien 1827'ye doğr. - Port-au-Prince 1870). «Kertenkeleler» partisinin başına geçti, başbakan Geffrard'a başkaldırarak onu sürgüne yolladıktan (1867) sonra, başbakan oldu ve demokratik bir Anayasa kabul ettirdi. 1869'da Domingo'lu ve Nissage-Saget'li «papağanlar» partisinin saldırısına uğradı, Dominik cumhuriyetine kaçmak zorunda kaldı. Yakalanarak kurşuna dizildi. (L)

SALO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili), Garda gölünün batı kıyısında 9 800 nüf. Sayfiye yeri. 1943'te Mussolini tarafından kurulan *Sosyal İtalyan cumhuriyet*inin hükûmet merkeziydi. (L)

SALO, Finlandiya'da (Turku Pori ili) şehir, Baltık denizinin bir fiyordu kıyısında; 9 900 nüf. (L)

SALOL i. (fr. k.). Eczc. Fenol'ün salisilik asit esteri. *Eşanl.* FENİLSALİSİLAT.

— ANSİKL. *Salol,* 0,5 ile 1,5 gr'lık dozlarda, idrar yolları antiseptiği olarak kullanılır; bazen, pomat halinde haricî antiseptik olarak da kullanılır. (L)

SALOME, Büyük Herodes'in kızkardeşi (M.Ö. 60'a doğr. - M.S. 10). Entrikalar çevirdi, erkek kardeşini kışkırtarak karısı Mariamne ile Mariamne'nin oğulları Aleksandros ve Aristobulos'u (M.Ö. 7) öldürttü. İlk iki kocası İosiph ve Kastobares M.Ö. 34 ve 27'de Herodes tarafından öldürüldü. Salome, daha sonra Aleksas adlı biriyle evlendi. (L)

SALOME, yahudi prensesi (72'ye doğr.). Herodes Philippos ve Herodias'ın kızı. Annesinin teşvikiyle, amcası Herodes Antipas'ın, önünde dans etmesine karşılık vaftizci Yahya'nın başını elde etti.

— Müz. Bu tema üstüne Oscar Wilde'in fransızca olarak yazdığı eser, Antoine Mariotte (Lyon, 1908) ve R. Strauss (Dresden, 1905) gibi bestecilere ilham kaynağı oldu. Fl. Schmitt R. d'Humières'in aynı konuyu işlediği bir mimodramın müziğini bestledi; bu *Salome* trajedisi, önce Loie Fuller ve sınırlı bir orkestra ile Théâtre des Arts'ta temsil edildi (1907), sonra bale olarak Truhanova tarafından Châtelet'de oynandı (1912), daha sonra Diaghilev tarafından Paris operasında sahneye kondu (1913). Partisyonu, kesin şekliyle, 1911'de Concerts Colonne orkestrası çaldı.

— İkonogr. Salome'nin dansı, Ortaçağ sanatında birçok defa işlendi: Toulouse veya Gerona kiliselerinin sütun başlıkları, Avallon ve Rouen kiliselerinin alın tablaları, Bourges ve Lyon kiliselerinin vitrayları Giotto'nun, Filippo Lippi'nin, Andrea del Sarto'nun freskleri, Donatello'nun kabartmaları (Siena Vaftiz yeri), Quinten Matsys'in triptiği (Anvers), Luini ve Terbrugghen, *Cellâtın Vaftizci Yahya'nın Başını Salome'ye Verişi*'ni gösteren tablolar yaptılar. Lucas Cranach'ın (Hartford, Chicago), Tiziano'nun (Madrid), İl Guido'nun (Roma'da Millî Eski Sanat galerisi) *Kesik Başı Taşıyan Salome*'yi canlandıran tabloları vardır. Salome'nin kişiliği özellikle Gustave Moreau'ya ilham kaynağı olmuştur. (L)

SALOMON (1051-1087'ye doğr.), Macaristan kralı (1063-1074), kral Andras I'in oğlu. 1057'de babasının elinden taç giydi ama tahta ancak 1063'te amcası Bela'nın ölümünden sonra çıkabildi. Bela'nın oğlu Geza I ile mücadele etmek zorunda kaldı, 1074'te Mogyorod'da yenildi, kaçtı ve İstria'da keşiş oldu. (L)

Ernst von SALOMON

SALOMON (Ernst VON), alman yazarı (Kiel 1902 - Stoeckte, Aşağı Saksonya 1972). Bir polisin oğludur. 1912 - 1918 Yılları arasında Potsdam Kadetler okuluna devam etti. 1922'de dışişleri bakanı Rathenau'nun öldürülmesi olayına katılmakla suçlandı, altı yıl hapis yattı. İlk kitabı *Die Geachteten*'de (1930) Birinci Dünya savaşından yenik çıkan Almanya'daki karışıklığı dile getirdi. *Die Stadt*'ta (Şehir) [1932] kendisinin de katıldığı Claus Heim köylü ayaklanmasını, *Die Kadetten*'de (Kadetler) [1933] ise gençliğini ve askerî öğrencilik dönemini anlattı. Hitler iktidarı sırasında eser yayımlamadı; 1945'ten sonra Amerikalıların Almanlara doldurttukları sorgu cetvellerine cevap olarak *Der Fragebogen* (Soru Cetveli) [1951] adlı bir roman yazdı. *Das Schicksal des AD*'de (AD'nin Kaderi) [1961] zamanının olaylarını canlı ve alaycı bir dille anlatır. (L)

SALOMON (Johann Peter), alman kemancısı ve bestecisi (Bonn 1745-Londra 1815). 1781'e doğru Londra'ya yerleşti ve Covent Garden'a orkestra yöneticisi oldu. Haydn'a, İngiltere'ye gitme (1790) ve *Yaratılış* oratoryosunu (1798) yazma fikrini verdi. Haydn son dörtlülerini Salomon için bestelemiştir. Salomon ünlü bir orkestra yöneticisi ve Londra Filarmoni orkestrasının kurucularındandır. (L)

SALOMON (Louis), haitili siyaset adamı (Port-au-Prince 1815-Paris 1888). Maliye bakanı oldu (1847-1859), Geffrard'a karşı komplo hazırladığı için 1876'ya kadar sürgünde yaşadı. Boisrond-Canal'ı iktidardan düşüren (1879) liberal ayaklanmayı bastırdıktan sonra başkan seçildi. 1886'da tekrar seçildi. Telémaque tarafından devrildi ve sürgün edildi (1888). [L]

SALOMON (Max), alman hekimi ve tıp tarihçisi (Schleswig 1837-Berlin 1912). Özellikle tıp tarihi konusundaki eserleri önemlidir: *Geschichte der Glyosurie von Hippokrates bis zum Anfange des 19. Jahrhunderts* (Hippokrates'ten XIX. yy. Başlarına Kadar Glikozüri Tarihi) [1871], *Die Entwicklung des Medicinalwesens in England* (İngiltere'de Tıbbî Gelişmeler) [1884]. (M)

SALOMON (Thomas William), amerikalı sinir ve ruh hastalıkları hekimi (Lansiburg 1876-New York 1927). 1903'te A.B.D. Deniz kuvvetlerinde Nöropsikiyatri servisini teşkilâtlandırdı. 1912'de National Committee For Mental Hygiene'e müdür oldu. 1921'de Colombia üniversitesinde psikiyatri dersleri vermeğe başladı. (M)

SALOMON adaları, ing. **Solomon İslands,** Melanezya'da takımadalar, ortasından 8° güney enlemi geçer. Takımadalar en kuzeydeki Bougainville ve Buka adaları (Avustralya'nın vesayeti altında Yeni Gine'ye bağlıdır) dışında ingiliz himayesindedir. — *Salomon adaları himayesi,* 29 785 km²; 113 500 nüf. Merkezi, Guadalkanal'ın kuzeydoğu kıyısında *Honiara* (vesayet altındaki bölge. 10 000 km²; 50 000 nüf.). Britanya adaları himayesinin başlıca adaları kuzeybatıdan güneydoğuya doğru iki bütün halinde uzanır: Choiseul, İsabelle ve Malaita kuzeydoğu dizisini, Vella Lavelle, Yeni Georgia, Guadalkanal ve San Cristobal güneybatı dizisini meydana getirir. Hepsi dağlık olan Guadalkanal'da (2 440 m yüksl.) bu adaların bazıları çok yeni ve hâlâ faal yanardağlardır. Yağışlı, sıcak iklimi ve sıtma yüzünden sağlığa zararlı bir bölgedir. Adanın iç kısmı, girilmesi imkânsız ormanlarla örtülüdür. Favnayı timsahlar, az sayıda memeliler (domuzlar, vahşî köpekler, çok büyük fareler) ve çok sayıda kuş meydana getirir. Halk melanezya ırkındandır; ama bazı adaların kıyılarında polinezya ırkının izleri görülür. Melanezyalılar fizik bakımından birbirinden farklıdırlar ve kırk ayrı lehçe konuşurlar. Çok iyi denizcidirler ve bazıları hâlâ, meşhur tek parçadan yontma pirogları yapar,

SALOMON adaları
piragua pruvası
figürü,
(özel koleksiyon)

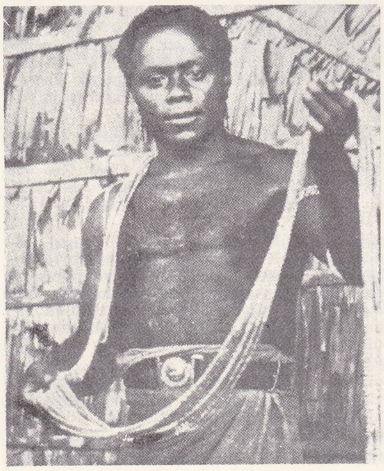

solda,
SALOMON adaları'nda
para yerine geçen
ipliğe dizilmiş
deniz kabukları;
sağda,
Salomon adası savaşçıları
çıkarma yaparken

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana; Dizionario Enciclopedico italiano

geleneksel tarımla (yumrulular, muz v.b.) geçinirler. Avrupalıların özellikle İsabelle ve Guadalkanal'da kurdukları büyük tarım işletmeleri işçi yokluğundan gelişemedi. İhracat özellikle San Cristobal, Guadalkanal, Russel ve İsabelle adalarından toplanan hindistancevizi, koza ve keresteye dayanır.

● *Tarih.* 1568'de İspanyol Mendana de Neira'nın bulduğu takımadalar iki yüzyıl boyunca unutuldu ve 1768'de Bougeinville tarafından tekrar bulundu; 1898'de Almanya ile İngiltere arasında bölüşülen Salomon adaları, Bougainville ve Buka dışında yavaş yavaş ingilizleşti. 1942 Başlangıcında Japonlar, Bougainville ve Choiseul'e adalarını ele geçirdiler, sonra fetihlerini güneye (özellikle Guadalkanal) doğru genişlettiler. Amerikalılar 1942-1943 kışı sırasındaki şiddetli muharebelerden sonra Guadalkanal'ı geri aldılar. Takımada 1943 boyunca ve 1944 o-cağına kadar «koyun sıçraması» denilen taktik uyarınca kurtarıldı. Bougainville adasına sıkışan Japonlar savaşın sonuna kadar direndiler. Bk. PASİFİK HAREKÂTI.

● *Güzel sanatlar.* Salomon adalarında ağaçtan, gerçekçi üslûpta, insanı ayakta veya otururken temsil eden ve mitolojik anlamı olmayan heykeller yapılır. Beyaz ve kırmızıya boyanan gerçek saçlar takılan bu heykellerin büyük bir özellikleri yoktur. Buna karşılık, üzeri alçı ile kaplı ata kafataslarında, ağırbaşlı ve duygulu bir ifade sezilir. Kulübelerin direklerine ve pirogların pruvasına oyulan motifler için de aynı şey söylenebilir. En ilgi çekici parçalar hayvan şekilleri (balık, uçan kuş) ve insan biçiminde çok büyük av borularıdır. Tahta vazoların çizgileri çok saftır. Mücevherler, deniz kabukları ve sedeften yapılmıştır. Kapkap adı verilen ve zarif, beyaz bir diske tutturulmuş kabuklardan meydana gelen en güzel mücevher, düşman öldürenlere verilir. (L)

SALOMONE MARİNO (Salvatore), italyan hekimi ve folklorcusu (Borgetto, Palermo 1847-Palermo 1916). Palermo'da tıbbî patoloji dersler verdi. L. Vigo'nun derlemesine ek halk şarkıları yayımlayarak (1867) Sicilya halk gelenekleriyle ilgili çalışmalara başladı. G. Pitrè ile birlikte *Archivio per lo Studio delle Tradizioni Popolari*'yi (Halk Geleneklerinin İncelenmesi İçin Arşiv) [1882] kurdu. E. Rubieri, C. Nigra, A.B. Ancona'nın izinde yürüdü ve tarihî metodun önemini savundu. (M)

SALON i. (fr. k.) Bir evde misafir kabul etmeğe yarayan oda: *Büyük bir salona giriyorum. İçerisi güneşsiz. Ortada uzun, upuzun bir masa var* (Y.Z. Ortaç). *Bir odaya soktu. Burası küçükçe bir evvel zaman salonuydu* (Ömer Seyfeddin). || Toplantılar, kutlamalar ve gösteriler için hazırlanmış geniş oda: *Konferans salonu. Düğün salonu.* || *Teşm. yol.* Bazı dükkân ve mağazalara verilen ad: *Çay salonu. Berber salonu.* || *Duruşma salonu,* mahkemede duruşmaların yapıldığı salon. || *Sigara salonu,* bazı umumî yerlerde (sinema, tiyatro v.b.) sigara içilebilen salon. || *Yemek salonu,* evde yemek yenen oda. || *Yolcu salonu.* Bk. YOLCU.

— DEY. *Salon adamı,* sohbet ve eğlence toplantılarına sürekli olarak katılan ve böyle toplantıların gereklerine uygun biçimde davranan erkekler için kullanılır.

— Ed. Seçkin bir kadının evinde, bazı yazar, filozof, sanatçı, siyaset adamı v.b.yi biraraya getiren sohbet yeri. Bk. ANSİKL.

— Mim. Yapılarda mümkün olduğu kadar az sayıda sütunu olan geniş iç mekân. Bk. ANSİKL.

— Mobl. *Salon takımı,* bir salonu süsleyen mobilyaların tümü.

— ANSİKL. Arkeol. Mezopotamya ve Ön Asya'da yapılan binalarda (genellikle saraylarda) geniş mekânlara yer ayrılırdı. *Salon* denebilen bu büyük mekânlarda toplantılar yapılır, devlet işleri konuşulurdu. Gerçek anlamda salonlar urartu mimarîsinde görülür. *Apadana* adı verilen asur salonlarının tavanları sütunlarla desteklidir. Daha sonra diğer devletler, özellikle Persler tarafından benimsenen kabul salonları, kazılar sırasında Persepolis'te ortaya çıkarıldı. Anadolu'da Erzincan yakınlarında Altıntepe'de duvarları fresklerle süslü bu tür kabul salonlarına rastlanıldı.

— Ed. Salon, Fransa'da, siyaset ve özellikle edebiyat hayatında önemli rol oynadı. Ortaçağdan itibaren Fransa'da edebiyat çevrelerinin sayısı çoktur; ama asıl «salon»lar XVII. yy.ın başında İtalya'nın örneksenmesiyle açıldı. Bu salonların birincisi ve en ünlüsü Rambouillet konağındaki Catherine de Vivonne'un salonudur. Aynı döneme doğru Conrart'ların evinde yapılan toplantılar 1635'te kurulan Fransız akademisinin çekirdeği oldu. Rambouillet salonunu örnekseyen başka salonlar da kuruldu: Mme de Plessis-Bellière'in, Mme Arragonais'nin ve özellikle Madeleine de Scudéry'nin (her cumartesi Beauce sokağındaki evinde devrin en parlak zekâlı kişilerini toplardı) salonları; bu salonlarda duygular inceltilir, küçük şiirler, çapkınca manzum mektuplar, romanlar, portreler okunurdu. Taşra şehirleri de Paris'i örneksedi; Molière ve Fléchier eserlerinde bu salonlarla alay etmiştir. Bundan başka XVII. yy.da pastoral türüne büyük önem verilen kralın kardeşinin salonu, çılgın ve zarif sosyetenin toplandığı Mme Scarron'un (daha sonra Mme de Maintenon oldu) salonu; La Rochefoucauld'un özdeyişlerinin hazırlandığı Mme de Sablé'nin salonu, büyük liberten senyörlerin ve edebiyatçıların buluşma yeri olan Ninon de Lenclos'nun salonu sayılabilir. Başkaldırma sırasında bazen siyasî olan XVII. yy. salonları (Mme du Plessis Guénégaud) çoğunlukla edebîdir ve bu devrin eserlerinde özellik haline gelen terbiye ve toplumculuğun oluşmasına katkıda bulundu.

Oysa Philippe d'Orléans devrinde Mme de Lambert'in salonu ciddî ve ahlâklı olarak kalır, Sully konağı ve özellikle Chaulieu, Fontenelle, Voltaire'in devam ettiği Maine à Sceaux düşesinin parlak salonu törelerdeki hürriyeti düşünce ustalığıyla bağdaştırır. Daha o devirden itibaren siyasî, dinî tartışmalara girişilen Mme de Tencin, Mme de Deffand, Mlle de Lespinanse, Mme Geoffrin, Mme d'Epinay, Mlle Quinault'nun salonları filozofların buluştuğu yerler haline geldi. Maréchal de Luxembourg, Holbach, Mme Helvétius'un salonlarında ve maliyeci La Popelinière'in ünlü yemeklerinde de başka toplantılar yapılıyordu. Yüzyılın son salonu ev sahibi genç kızın parladığı (Germaine Necker, daha sonra baronne de Staël oldu) Mme de Necker'inkidir.

Fransız devrimi tarafından dağıtılan salonlar XIX. yy.ın başından itibaren yeniden oluştu; ama, yeni siyasî ve edebî şartlar altında etkileri çok az oldu. En önemlileri, Coppet'ye sürülen Mme de Staël, Mme de Genlis, Mme Récàmier ve Mme de Beaumont, Mme de Girardin ve Mme Ancelot'nun salonlarıdır. Romantikler Ch. Nodier ve V. Hugo'nun salonunda toplandılar. İkinci imparatorluk devrinde Gautier, Flaubert, Goncourt kardeşlerin toplandığı prenses Mathilde'in salonu, Pourtalès kontesinin, Mme de Ratazzi, Arsène Houssaye'ın salonları sayılabilir. Üçüncü Cumhuriyet devrinde Mme Juliette Adam, Mme d'Aubernon, Mme Bulteau, Mme de Loynes, Mme Pierrebourg, Mme Armon de Caillavet'nin salonları geleneği devam ettirdi.

— G. santl. Yılın belirli tarihlerinde düzenle tekrarlanan ve hayatta bulunan ressamların eserlerini teşhir eden birer sergi niteliği taşıyan salonların ilki, Fransa'da Colbert'in teklifiyle 1667'de açıldı. Salonların ilk açıklama kitabı veya kataloğu, 1673 tarihini taşır. Yedinci sergiden (1683) sonra salonlara bir süre, yani 1699'a kadar ara verildi. Louis XV'in saltanatı sırasında, 1725 ile 1773 arasında yirmi beş sergi açıldı. Genellikle, Saint Louis günü olan 25 ağustosta başlayan bu sergiler, Louvre'un Dört Köşe salonunda yapıldığı için, «salon» adını almışlardı. 1751 ile 1795 arasında salonlar yılda iki defa açıldı. Bu salonlarda eserlerini sergilemek hakkı ancak akademi üyelerine, profesörlere, yardımcı profesörlere ve Resim ve Heykel Krallık akademisine bağlı olan sanatçılara verilirdi. Devrim sırasında resmî ödülleri, bütün yurttaşlar tarafından seçilen bir jüri heyeti dağıttı. Birinci cumhuriyet sırasında yılda bir defa açılan salonlar, imparatorluk devresinde yeniden Enstitünün yönetimi altına girdi ve yılda iki defa açıldı. İmparatorluk devresinde olduğu gibi Restorasyon çağında da, sergiler Louvre'da yapılıyordu. 1848 Devrimi, eserleri kabul eden jüri heyetini ortadan kaldırdı. Ama bu jüri, 1849'da yeniden kuruldu. 1853 ile 1863 arasında yılda iki defa açılan salon, daha sonra yılda bir defa açıldı. Ocak 1881'de, millî eğitim ve güzel sanatlar bakanı olan Jules Ferry, devlet idaresinin artık salonlara karışmamasına karar verdi. Bundan önce salonda eserleri sergilenen bütün sanatçılar tarafından seçilen ve doksan üyesi olan bir komisyon oy usulü ile, Fransız Sanatçılar derneği adı verilen bir derneğin yönetmeliğini onayladı. 1889 Dünya sergisinden sonra, eserlerini sergileyen sanatçılar arasında bir bölünme oldu. Başlarında Meissonier ve Puvis de Chavannes olan hizipçiler Güzel Sanatlar Millî derneği adını taşıyan yeni bir dernek kurdular. 1890'dan itibaren, bu dernek Champs - de - Mars'da yılda bir defa salonlar açtı. 1884'te Bağımsız Sanatçılar derneği kuruldultan sonra, salonların sayısı arttı. Bunlardan bazıları Sonbahar salonu (1903) veya Tuileries salonu (1923) gibi estetik bir tutumu savunuyordu. Bazıları ise, çoğu zaman ikinci bir meslek olarak, resim, heykeltıraşlık, gravür ve dekoratif sanatlarla uğraşanları, sanat tutumları ne olursa olsun biraraya getirmek amacını güdüyordu. Başlangıçta salonlar büyük bir merak uyandırdı ve bu konuda bol bol yazı yazıldı. Bu yazılar genellikle uydurma adlarla imzalandı (Minos, Cassandre, Çinli, Raphàel veya «kaba saba boyama» anlamına gelen Badigeon). Fakat salonlar üstüne estetik veya ahlâkî bir amaç güden incelemeler de yazılırdı. Bunların bazıları, Meselâ 1673'te yayımlanan Mallet de Viriville'in *Salon*'u, o çağın bütün görüşlerinin bir çeşit bilançosunu çizer. Beşinci salon (1737) Gresset gibi bir şair tarafından tenkit edildi. 1753'ten itibaren moralistler, bu büyük fırsattan faydalanarak, çağın ruhî durumunu incelemeğe koyuldular. Grimm'in *Correspondance Littéraire*'i (Edebî Yazışmalar) 1753'ten 1781'e kadar açılan bütün salonlar üstüne bilgi verir. Özellikle 1759 ile 1775 arasında Diderot, salonların başlıca yazarıdır. Fréron 1753'te, Marmontel 1759'da, Rulhière 1777'de, Ducis 1783'te, Restif de la Bretonne 1787'de, kont Maurepas 1789'da salonlar üstüne yazılar yayımlamlar. Bunları yazanlar, çoğunlukla sadece konularla ilgilenirler. Sanatçının tekniği üstünde duranlar pek azdır.

XIX. yy. salonları da, siyasî veya ahlâkî bir amaç güden fıkracılar, tenkitçiler tarafından bol bol yorumlanmıştır. 1810 Salonu vesilesiyle, Guizot Fransa'da güzel sanatların durumunu inceledi. 1822 ve 1824'te, Thiers, *Constitutionnel* gazetesinde iki salon üstüne yazılar yazdı. 1831 ile 1849 arasında Gustave Planche, yedi «salon»u yorumladı. Jules Janin 1834 ve 1845'te iki salonu tenkit etti. Adı geçen bu son iki yazar; uzmanlaşmış tenkitçilerdi. Alexandre Barbier, *Journal de Paris*'de 1836 Salonunu inceler. Aynı salon, *La Revue des Deux Mondes*'da Alfred de Musset tarafından da ele alındı. 1837'de Théophile Gautier, *La Presse* gazetesinde hemen hemen her yıl yayımladığı salonlar serisini 1850'ye kadar sürdürdü. 1839'da, Prosper Mérimée *La Reuve des Deux Mondes*'da çıkardığı salon yazısını «bir İngiliz» diye imzalamıştı. 1840 Salonu üstüne, Charles Blanc, Laurent-Jan, Alphonse Karr tarafından birçok inceleme yazıldı. Alphonse Karr 1842 ve 1843 Salonlarını da yorumladı. 1843 ve 1844'te, Arsène Houssaye, *Revue de Paris*'de salon temasını ele alarak, ülkenin örf ve âdetlerini yargıladı; Thoré ise, eserlerin yapılış tarzını inceledi. 1845 ve 1847'de Thoré salonlar üstüne iki yazı daha yazdı. 1845, 1846 ve 1859'da Baudelaire üç salonu tenkit etti. 1849'da Paul Maurice *L'Evenment*'da, 1850'de Theodore de Banville *Le Pouroir*'da, Champfleury *Le Messager de l'Assemblee*'de, Philippe de Chenneviéres *Lettres sur l'Art Français*'de (Fransız Sanatı Üstüne Mektuplar) yazılar yayımladılar ve hem sanat eserlerini, hem de temalarını incelediler. Bundan sonra, salon konusu artık fıkracılar tarafından değil, uzmanlar tarafından ele alındı.

— Mim. Salon bazı tür binaların, kullanış amacı açısından, temel bölümü, bazılarında ise tamamlayıcı bir parçadır. Meselâ ka-

salon edebiyatı

Madeleine de Scudéry

Mme Scarron

Ninon de Lenclos

Mme de Lambert

Foto. LAROUSSE

salon edebiyatı

Mme d'Épinay

Mme Necker

palı spor salonu birinci türe, istasyonların bekleme salonları, tiyatro binalarının seyirci salonları, konak, saray gibi binaların kabul salonları, idarî binaların «toplantı ve konferans salonları» ve meskenlerin misafir salonları ikinci türe girer.

— Örf ve âdet. XVIII. yy.a kadar büyük senyörlerin ve kibar hanımların ziyaretçileri odaya kabul edilirdi. Kabine, alkov, dar koridor sırasıyle kabul odası ödevi gördü. Bütün XVII. yy. boyunca modası İtalya'dan gelmiş bulunan salon pek büyük olarak yapıldı ve sırf saraya mahsus kaldı: Versailles'da Barış salonu ve Savaş salonu; Soubise konağının salonu (Millî arşiv); la Vrillière konağının salonu (Fransa bankası). XVIII. yy.da salonlar geniş boyutlarını kaybetti ve kabul salonları yanında kış salonları ve yaz salonları (kuzey cephesine yapılmış) ortaya çıktı. XVII. yy.ın ikinci yarısından itibaren, özel konaklarda, kabul salonunun yerini «dostluk salonu» aldı. Sonradan daha mütevazı, bütün XIX. yy. boyunca görülen şekline benzer bir oda oldu. 1925'ten beri ingiliz «living-room» (oturma odası) formülü gittikçe daha çok benimsendi.

— Tar. Ortaçağ ve Rönesansta senyör malikânelerindeki salon, senyörün ve ailesinin bütün meşguliyetlerinin geçtiği yerdi: burada uyunur, yemek yenir, çalışılır, misafir kabul edilirdi. XVII. yy.da salon, kabul töreni ve toplantılar yapılan oturma odasından önce gelen özel bir yer oldu (oyun salonu, silâh salonu, bilardo salonu). XVIII. yy.da yemek salonu ortaya çıktı. Yeni mimarîde, oturma salonu, yerine ve kullanılış tarzına yeniden kavuştu. Banyo salonu XVIII. yy.a kadar, bazı şato ve saraylara has, nadir görülen bir yerdi. XVIII. ve XIX. yy.larda buraya ayna kondu, perde asıldı; sağlık bilgisinin gelişmesiyle günümüzde banyoların sayısı da arttı.

● Türk mimarîsine salon adı verilen büyük odalara ancak XIX. yy.ın başlarında, batı tesiriyle saraylarda ve konaklarda yer verildi. Toplantı ve ziyaretlerin yapıldığı bu salonların ısıtılması için bazen şömine, genellikle de büyük mangallar kullanıldı. Bu ısıtma sistemi Geç Hitit devrinde Kargamış sarayında görülenlere benzer. Boğaziçi yalılarının denize bakan ve *divanhane* de denen büyük salonları, köşe sedirleri ve avrupa üslûbunda koltuk ve kanapeyle döşenirdi. İkametgâhlar ev düzeninden apartman düzenine doğru değiştikçe salonlar da küçüldü ve bugünün standart yapıların da salon-salamanje veya L (le) tipi salon denilen ev bölümleri geçerli oldu. Bunlar ailenin yemek, oturma ve misafir ağırlama ihtiyaçlarına birarada cevap veren odalardır. (LM)

SALONA veya **SALONAE.** Esk. coğ. İllyria'da şehir, Romalıların Dalmaçya eyaletinin merkezi. Adriya denizi kıyısında. Yerli Yunanlıların eski savaş alanı ve Sezar zamanında bir koloni olan şehir, imparatorluk zamanında kesinlikle romalılaştı. Bosna demir madenleriyle irtibatı olan şehri VII. yy.da Avarlar yaktı. Salona kalıntıları arasında ilgi çekici bir amfiteatr, bir tiyatro, tapınaklar, hamamlar v.b. vardır. Bugün Split'in banliyösünde, *Solin.* (L)

padişahın saltanat arabası (minyatür)

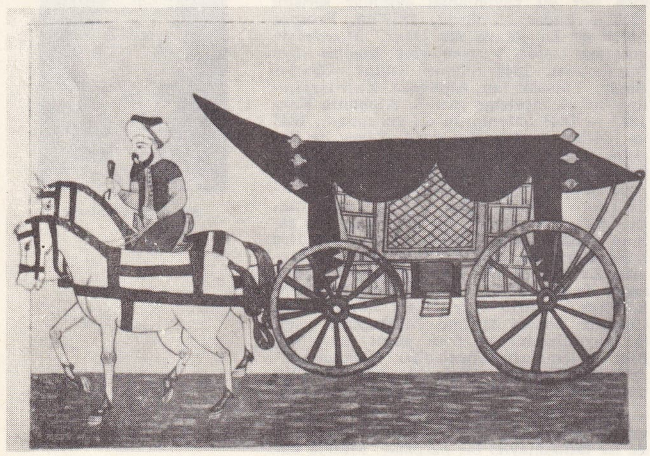

SALON-DE-PROVENCE, Fransa'da Bouches-du-Rhône idare bölgesinde (Aix-en-Provence idare çevresi) kanton merkezi, Berre gölünün kuzeyinde, Crau sınırlarında; 22 629 nüf. Arles piskoposlarının eski ikametgâhı olan Emperi şatosu (XII., XIII. ve XVI. yy.). XIII. yy.dan kalma Saint-Michel kilisesi (roman üslûbunda güzel kapı). Saint - Laurent kilisesi (XV. yy.). Sabun fabrikaları. Elektrik malzemeleri. Besin (zeytin ve kahve işlenmesi) sanayii. (L)

SALONİNA (Cornelia), romalı imparatoriçe (öl. 268), Galenus'un karısıdır. Plotinus'u ve başka filozof ve bilginleri korudu. Hıristiyanlığı kabul ettiğini ileri sürenler olmuştur. (L)

SALONTA, Romanya'da (Crişana bölgesi) şehir, Pannona ovasında, Macaristan sınırı yakınında; 14 400 nüf. Köy pazarı. Et konserveleri. Un fabrikaları. (L)

SALOP. Bk. SHROPSHIRE.

SALOT TUPU, Tonga adaları kraliçesi (Nukualofa 1900-Auckland, Yeni Zelanda 1965), kral George Tupu I'nin kızı. 1018'de babasının yerine geçti. Adalarda parasız sağlık hizmetlerini ve eğitimi başlattı. (L)

SALOU, İspanya'da (Katolonya, Tarragona ili) şehir. *Salou burnu* yakınında sayfiye merkezi. (L)

SALOZ sıf. (yun. *salos*'tan). *Argo.* Salak, aptal, sersem. (M)

SALPA sıf. Gevşek, sarkık, sarkmış.

— Denizc. *Salpa kürek,* kürekli bir sandalda serdümenin, bir yere yanaşırken, küreklerin filika içine alınmayıp bordaya yapışık olarak bırakılması için verdiği kumanda.

— Dilbil. Kazan Türkçesinde «yumuşak» anlamında *salpı* kelimesi, *salpa* kelimesiyle ilgili olabilir. (M)

SALPALAR çoğl. i. Gömlekliler grubundan yüzer hayvanlar. (İlkipsiler şubesi gömlekliler alt şubesinin salpalar sınıfından.)

— ANSİKL. *Salpalar* yalnız denizde yaşayan, silindirimsi saydam gövdeli hayvanlardır; silindirin her ucunda bir delik, içinde üzeri kalbur gibi delikli yassı ve eğri bir solungaç bulunur; solungaç suyu süzer, sudaki mikroskopik cisimcikleri alıkor, hayvan da bununla beslenir. İç organlar çok küçük bir topak halindedir. Salpaların üremesi çok karmaşıktır; önce yumurtalardan erdişi bir hayvan oluşur; bu hayvan tomurcuklanarak daha başkalarını meydana getirir, ama meydana gelen salpalar birbirinden ayrılmayarak bazen metrelerce uzayan bir zincir halinde dizili kalır. Zincirdeki bireyler, yumurtlamaz, tomurcuklanarak ayrılan bireylerin yumurtladığı yumurtaları içlerine alır. Sonra zincir parçalara ayrılır, bireyler dağılır, aldıkları yumurtalar kurtçuk şeklinde gelişir, serbest hayvan halini alır ve döl değişimi çevrimi yeniden başlar. Salpaların hemen bütün türleri açık denizlerdeki planktonlarda, özellikle sıcak denizlerde bulunur. (L)

SALPAUSSELKA, güneyde ve güneydoğuda Finlandiya göl yaylasını sınırlayan çifte doruk; kumlardan ve kızıltaş çakıllarından meydana gelir. (L)

SALPENGOGRAFİ i. (fr. *salpingographie*). Jinekoloji. X ışınlarını iyi geçirmeyen bir madde şırınga edildikten sonra fallop borularının filmini çekme. (Pratikte salpengografi hemen her zaman histerografiyle brlikte yapılır ve *histero-salpengografi* adını alır.) [L]

SALPENGOLİZ i. (fr. *salpingolyse*). Jinekoloji. Fallop borusunun veya infindibulum tabanındaki saçakların yapışıklığını gidermek için yapılan cerrahî müdahale. (L)

SALPENGOOVARİT i. (fr. *salpingo-ovarite*). Jinekoloji. Fallop borusuyle yumurtalığın aynı zamanda iltihaplanması. (L)

SALPENGOPLASTİ i. (fr. *salpingoplastie*). Jinekoloji. İnfundibulum'un tıkanmasından ileri gelen kısırlıklarda fallop borusuna geçirgenlik kazandırmak amacıyle yapılan cerrahî müdahale. (L)

SALPENGOSTOMİ i. (fr. *salpingostomie*). Jinekoloji. Yumurtalıkla ilişkisini sağlamak amacıyle fallop borusuna yeni bir delik açmak için yapılan plastik ameliyat. (L)

SALPENGOTOMİ i. (fr. *salpingotomie*). Jinekoloji. Fallop borusunun cerrahî ameliyatla açılması. (Çoğunlukla dış gebelik hallerinde fallop borusunu korumak amacıyle uygulanır.) [L]

SALPENJEKTOMİ i. (fr. *salpingectomie*). Jinekoloji. Fallop borusunun kesilip çıkarılması. (L)

SALPENJİT i. (fr. *salpingite*). Jinekoloji. Fallop borularının iltihaplanması.

— ANSİKL. *Salpenjit* yalnız Fallop borusunda olabileceği gibi yumurtalıklara da yayılabilir; iltihap ikisinde birden olursa *salpengoovarit,* dölyatağına kadar yayılırsa *metrosalpenjit* adını alır. Salpenjitin en sık görülen sebebi, doğum veya düşük sonrası enfeksiyonları ve dölyatağı boynu iltihaplarıdır; bunlardan bazıları gonokoklardan ileri gelir. Salpenjit bir veya iki taraflı olabilir; çoğu zaman iki tarafta birden olur. Anatomo-patolojik şekilleri çok çeşitlidir: nezlevî salpenjitler, özekdoku salpenjitleri veya irinli salpenjitler (piyosalpenks).

Salpenjit, üzücü sonuçlara yol açabilir; had devresinde peritonite sebep olabileceği gibi bazı sekeller de (kısırlık, leğen içi ağrıları) bırakabilir. Antibiyotik tedavisi hastalığın gidişini tamamen değiştirir, şiddetlenmeyi önler, sekelleri azaltır, eskiden çoğu zaman sakatlığa sebep olan cerrahî müdahaleden kaçınmak imkânı verir. (L)

SALPENSA. Esk. coğ. İspanya'da Roma kolonisi, Malaga yakınında; M.S. 82'ye doğru şehir haline getirildi. — *Salpensa tabletleri*'nde, imparator Domitianus'un şehre tanıdığı yasanın metni yer alır. (L)

SALPİ, İtalya'da eski göl; Adriya denizi kıyısında, Margherita di Savoia yakınındaydı. Islah çalışmalarıyle tuzla haline getirilmiştir. (L)

SALPİCHROA i. (yun. *salpiks,* hortum ve *khroa,* boyama'dan). İnciçiçeğini andıran beyaz çiçekli, otsu veya dip kısmı odunsu bitki; güzel ve bol yapraklı olduğu için süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Patlıcangillerden.) [L]

SALPİGLOSSİS i. (yun. *salpiks,* hortum ve *glossa* dil'den). Şili'de yetişen toplu salkım çiçekli, bir veya çok yıllık, yapışkan otsu bitki. (*Salpiglossis sinuata* değişik renkteki çiçeklerinden dolayı tarh kenarlarında yetiştirilir. Patlıcangillerden.) [L]

SALPİNGKS. Esk. yun. Orduda, törenlerde ve resmî oyunlarda kullanılan uzun ve düz borazan. (L)

SALPİNG(O)—, yun. *salpinks, salpingos,* boru, hortum'dan alınan önek. (L)

SALPİNGUS i. Uzun gövdeli, mahmuz gibi uzun başlı, parlak kızıl renkli böcek; Batı Avrupa'da çamların yetiştiği bölgelerde bulunur. (İlmî adı *Salpingus castaneus.* Kınkanatlılardan *salpingidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SALSA (Tommaso), italyan generali (Treviso 1857 - ay.y. 1913). Eritrea'da bir bölüğün başına geçti; 1891'de O. Baratieri'nin genelkurmay başkanı olarak Kassala zaferini hazırladı. Adua'dan sonra, Menelik ile bir barış imzaladı. Ayrıca Çin'de Boyar'lara karşı savaşa katıldı (1900-1901). Libya'da Trablus valiliğine getirildi, Enver Beye karşı birçok muharebeyi yönetti, 1913'te Ettangi'de Bedevîleri yendi, bu savaştaki başarısından ötürü generalliğe yükseldi. (M)

SALSAL i. (ar. *şulşulet*'ten *şalşāl*). *Esk.* Kumlu ve ince çamur. || Lülecilerin kullandığı bir cins çamur.

◆ **Salsalî** sıf. *Esk.* Çamurla ilgili. || Çamur halinde olan. (M)

SALSETTE, Umman denizinde Hindistan'a bağlı ada, Rambay adasının kuzeyinde; 650 km². Başlıca şehri *Bandra.* Salsette Bombay'a bağlıdır; adanın batı kısmında mesken banliyöleri vardır. Bombay limanındaki yüksek boşaltma vergilerinden kurtulmak isteyen birçok gemi yükünü burada boşaltır. Bombay havaalanı, Salsette adasında, Santa Cruz'dadır. Çok eski tuzlalar ve balıklavalar. Salsette XVI. ve XVII. yy.da bir portekiz sömürgesiydi. (L)

SALSO, Sicilya'da ırmak Akdeniz'e dökülür; 111 km. Salso, adanın kuzey kısmında, Madonia dağlarının güney yamacından do-

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

ğar, Sicilya'yı aşar ve Licata yakınında denize dökülür. Adını sularının tuzluluğundan almıştır; gerçekten, toprakaltı tuzlu killerden meydana gelen bölgeleri akaçlar. Esk. *Himera.* (L)

SALSOLA i. Kıyılarda kumsal bölgelerde yetişen otsu veya ağaçsı bitki. (Ispanakgillerden.)

— ANSİKL. *Salsola*'nın en önemli türü Güney Avrupa'da yetişen diken yapraklı *Salsola kali*'dir. Bunun külünden, iyon tepkimesi fazlaca alkali olan potasyum karbonat elde edilir. (L)

SALSOLACEAE çoğl. i. Ispanaklar takımından bitki grubu; bazıları bunları ıspanakgiller gibi ayrı bir familya sayar, bazıları ise ıspanakgillerin eşanlamlısı olarak kabul eder. (L)

SALSOMAGGİORE TERME, İtalya'da (Parma ili) komün, Apennin'in ilk yamaçlarında; 17 600 nüf. Ilıca merkezi. Petrol rafinerisi. (L)

SALT zf. (esk. türk. k.). Sadece, yalnız, tek: *Salt bende değil bu fikr-i canan / Ölsem de giyahım eyler efgan* (Şeyh Galib). [*Eşanl.* SIRF.] || Sıf. İçinde yabancı bir unsur bulunmayan: *Salt sevinç. Salt çaba.* (*Eşanl.* MUTLAK.) || *Salt çoğunluk,* mutlak çoğunluk. (M)

SALT (Henry), ingiliz gezgini (Lichfield, Staffordshire 1780'e doğr.-İskenderiye yakınları, Mısır 1827). Lord Valentia'nın sekreteriydi, onun tarafından Habeşistan'a gönderildi, lord Valentia'nın *Voyages and Travels to India, Ceylon, the Red Sea, Abyssinia and Egypt, in the Years 1802-1806* (1802-1806 Arasında Hindistan, Seylan, Habeşistan ve Mısır'a Kara ve Deniz Yolculukları) [1809] adlı eserinde yolculuğunu anlattı. Kahire'de İngiltere başkonsolosu oldu (1815), hiyeroglifleri sökmeğe çalıştı ve Belzoni'nin seferini destekledi. Antika koleksiyonunu Fransız hükûmetine sattı; Aksum yazıtını buldu ve yayımladı. Eserleri: *Account of Voyage to Abyssinia* (Habeşistan'a Yolculuk) [1814]; *Eygpt, a Descriptive Poem* (Mısır, Tasvirli Şiir) [1824]; *Essay on Young's and Champollion's Phonetic System of Hieroglyphics* (Young ve Champollion'un Fonetik Hyeroglif Sistemleri Üstüne Deneme) [1825]. (L)

SALTA i. (ital. *salto,* sıçrama'dan). [Köpek v.b. için] Arka ayakları üzerinde durma. || *Salta etmek,* arka ayakları üzerine kalkmak. (M)

SALTA i. (*saltamarka*'nın kısaltılmışı). Kıyf. *Esk.* Yakasız ve iliksiz kollu cepken biçiminde bir çeşit kısa ceket.

— ANSİKL. *Salta*'nın kol kısmı yarık, omuz kısmı kaputa benzerdi. Bunu, genellikle esnaf giyerdi. Yaka ve kol kenarları sırma ile süslenir, daha çok kadifeden yapılırdı. Saltanın osmanlı saraylarında kadınlar tarafından giyilen cinsi, ipekli kumaştan yapılır; kenarlarına sırma işlenirdi. Geniş hırka biçimindeydi, vücudun üst kısmını kalçalara kadar örterdi. Kâhya kadına ve iki kâtibe, göreve tayin edildikleri zaman Hazinei Hassa'dan birer salta verilirdi. Resmî günlerde ve padişah huzurunda salta giyilmesi mecburiydi. (M)

SALTA i. (isp. *salto,* atlama, sıçrama'dan). Denizc. Gerili bir halatı biraz koyverme, gevşetme. || *Salta borina,* yelkenli gemilerde borinaları koyvermek için verilen kumanda. || *Salta etmek,* bir koç boynuzuna veya babaya volta edilmiş (sarılmış) bir ipi, elde kalan tarafından sıkı tutarak ağır ağır kaçırmak. (*İşletmek* veya *kaçırmak* da denir.) || *Salta pırasya,* orsa seyri yapan bir gemide, orsa alabanda tiramola yapılacağı zaman pırasyaları bir miktar koyvermek suretiyle yelkenleri rüzgâra olan açısını büyütecek biçimde dümen kullanarak gemiyi hızlandırmak ve rüzgâr üstüne dönüşe hazırlamak için verilen kumanda. || (*Bir halatı, bir zinciri, bir sübyeyi*) *Salta etmek,* bunları gerginlikleri arttıkça, anî bir hareketle hemen durdurmaya hazır bulunarak yavaş yavaş salıvermek. (M)

SALTA, Arjantin'de şehir, Andlar'da, il idare merkezi; yüksl. 1 187 m; 121 500 nüf. XVI. yy.da kurulan, Peru yolu üzerinde eski bir konaklama yeri olan Salta, bugün de Arjantin'i Antofagasta'ya (Şili) bağlayan milletlerarası demiryolu hattı üzerinde bir bölge pazarıdır. Besin sanayii. Sömürge devrinden kalma güzel katedral. Bölgede petrol çıkarılır ve kamış, tütün, üzüm, pamuk yetiştirilir. — *Salta ili,* 409 000 nüf. (L)

SALTAMARKA i. (Venedik'in hâmisi sayılan *Santo Marco* adlı bir azizin adından). Kıyf. *Esk.* Denizcilerin giydikleri kollu cepken. (Genellikle omuz üzerine atılırdı.) [M]

SALTANAT i. (ar. *sulṭ* ve *sulṭa*'dan *salṭanat*). Hükümdarlık, padişahlık, sultanlık: *İslâm ve Türk tarihinden bahsederek hilâfet ve saltanatın ayrılabileceğini, hâkimiyet ve saltanat-ı millîye makamının Türkiye Büyük Millet meclisi olabileceğini...* (Atatürk). *Bu zatlar bîperva bu kötülükleri etsinler* [...] *bu saltanat, bu memleket, bu millet yansın mı?* (Ziya Paşa). || *Teşm. yol.* Hâkimiyet, nüfuz, otorite: *İnsanların edalarında talihin ve aşkın saltanatına boyun eğdikleri görülüyordu* (A. Ş. Hisar). *Türk kadınlığının saltanatı huzurunda gönlüm iftiharla ihtiramla çarpıyordu* (A.H. Müftüoğlu). || *Mec.* Bolluk ve zenginlik içinde gösterişli yaşayış, şatafatlı yaşama: *Memlekette saltanatını çekemeyenler vardı* (R.N. Güntekin). *İstemem dünyanın saltanatını / Süslü giyimini arap atını* (Âşık Veysel). || *Esk. Saltanat-ı seniye,* Osmanlı imparatorluğunun bir adı.

— DEY. *Saltanat sürmek,* hükümdar olarak bir ülkeyi yönetmek: *Senin yerine ben saltanat sürmek istiyorum. Seni düşüreceğim ve tahta ben çıkacağım* (F. R. Atay). *Mec.* Büyük bir ihtişam içinde yaşamak.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Huk. ve Tar. *Saltanatın kaldırılması.* Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Saltanat arabası,* osmanlı padişahlarının resmî günlerde bindikleri süslü araba. (*Gerdunei saltanat* da denirdi.) [Bk. ANSİKL.] || *Saltanat kayığı,* osmanlı padişahlarının deniz gezilerinde bindikleri kayık. (*Köşklü* veya *kuşlu* da denirdi.) [Bk. ANSİKL.] || *Saltanat kaymakamı,* padişah sefere çıktığı zaman yerine bıraktığı şehzade veya verilen ad. (Fatih, Uzun Hasan ile çarpışmak üzere Otlukbeli'ne yürüdüğü zaman [1473], Edirne'de yerine Cem'i; Selim I, Safevîler [1514] ve Memlûklara [1516-1517] sefer açtığı sırada oğlu Süleyman'ı saltanat kaymakamı olarak Edirne ve İstanbul'da bıraktı.) || *Saltanat sancakları,* osmanlı padişahlarının bayrakları. (*Alemhâi Osmanî, Elviyei Sultanî, Alemi Padişahî, Livai Saadet* de denirdi.) [Bk. ANSİKL.] || *Saltanat şûrası,* Meclisi Mebusanın dağıldığı sırada sarayda padişahın, sadrazamın ve öteki vekillerin bazı meseleleri görüşmek için yaptıkları toplantı (Bk. ANSİKL.) || *Saltanat zıpkası,* saltanat kayıklarında hamlacıların giydikleri bir şalvar. (Bu şalvarların rengi beyaz, boyları kısa, ağları genişçeydi. Kayıkçılar da bu çeşit zıpka giyerlerdi.)

— ANSİKL. Huk. *Saltanat,* hem organik, hem de fonksiyonel niteliktedir. Türk kamu hukuku ve tarihi bakımından asıl önemli olan, hükümdarlık makamı anlamıyle organik yönüdür. Saltanat terimi, türk devletlerinde, özellikle İslâmiyetin kabulünden sonra ortaya çıktı. Osmanlı devletinin monarşik sistemi saltanat makamının özelliklerini ve önemini açık şekilde gösteren bir örnektir. Osmanlı devletinde hükûmet etme yetkisi tek bir kişiye aitti. Devlet, hükümdar, sultan, padişah adı verilen bu tek kişinin fizikî varlığıyle temsil edilmekteydi. İnsanların, ülkenin ve üstün iktidarın mutlak sahibi de hükümdarlıktır. Devletin ayrı bir hukukî varlığı yoktur. Osmanlı devletinde saltanat makamının intikali, irsiyet esasına göreydi. Ancak, başlangıçta, islâmî esaslara uyularak, ehliyet ve liyakat gibi esaslar dikkate alınmış, fakat sonra, Fatih Sultan Mehmed'den itibaren, babadan büyük oğula, Ahmed I'in ölümünden itibaren de, saltanatın hanedanın en büyük erkek evlâdına intikal edeceği kabul edilmiştir. Oysa, islâmî esaslara tamamen uymuş sayılabilmek için, devlet reisinin müslüman topluluğunca seçilmesi gerekir. Ayrıca, saltanat makamını işgal edecek kişinin belli bazı şartları haiz olması aranır; erkek olmak, bugünkü anlamıyle kanunî ehliyete sahip bulunmak gibi. Osmanlı devletinde saltanat makamının yetkileri 1876 Anayasasının fiilen uygulandığı kısa devre dışında, 1909'a kadar çok geniş bir kapsama sahipti. Yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları saltanat makamınca yürütülürdü. Saltanatla hilafetin birleşmesi ise bu yetki alanını, sosyal ve psikolojik yönden, daha da genişletti. Bu geniş yetkilere karşı, hukukî bakımdan, çok kere nazarî de kalsa, sınırlamalar kondu. Bu sınırlamaların kaynağı İslâm dininin kurallarıyle Doğu'nun devlet felsefesidir. Bu kurallara ve felsefeye göre, saltanatın kudreti, kaynağını Allah'tan alır. Böyle olunca, sultanın iradesi islâmî esaslarla sınırlı demektir. Tıpkı bugün, hukukun üstünlüğünün kabul edilmesi gibi.

— Huk. ve Tar. *Osmanlı saltanatının kaldırılması,* 30 ekim 1922 tarih ve 307 sayılı T.B.M.M. kararıyle ilân edildi.

1 Kasım 1922 tarihli ve 308 sayılı kararla da, milletin, şahsî hükümranlık ve saray halkı ve efradının sefahatı esasına dayanan bir saltanat yerine bir halk hükûmeti idaresinin kabul ettiği açıklandı. Bu suretle saltanat bir hükûmet şekli anlamını da ifade etti. Saltanatın kaldırılması şöyle gerçekleşti:

İstanbul'un işgali ve padişahın Anadolu Kurtuluş* savaşına karşı bir tutum takınması üzerine, Ankara'da kurulan Büyük Millet meclisi tarafından Hukuku Esasiye encümeni seçildi. Yeni Türk devletinin Teşkilâtı Esasiye Kanunu lâyihasını hazırlamakla görevlendirilen bu encümen, «Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadı Kanuniye» başlıklı 8 maddelik bir kanun lâyihası düzenledi. Bunu meclisin genel heyetine sundu. Konu üstünde uzun boylu tartışmalar yapıldı. Meclisin gizli bir celsesinde (25 eylül 1920) Mustafa Kemal Paşa konuyu ele alarak şu düşünceleri ileri sürdü: «Türk milletinin ve onun yegâne mümessili bulunan Meclisi Âlinin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını temin için çalışırken; hilâfet ve saltanata, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması mahzurludur. Şimdilik, bunlardan hiç bahsetmemek menafii âliye iktizasındandır. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha muhafazai merbutiyet ve sadakat edildiğini ifade ve teyit etmekse, bu zat haindir. Hain veyahut makamının kudret ve salâhiyetini kullanmaktan memnu olan zat, zaten padişah ve halife olmaz». Bu inandırıcı açıklamadan sonra da konu sonuca bağlandı. Meclis 20 ocak 1921'de Teşkilâtı Esasiye kanununun ana maddelerini tespit ve kabul etti. Bu ana maddeler şunlardır: 1. hâkimiyet bilâkaydü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir; 2. icra kudreti ve teşrî salâhiyeti, milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder; 3. Türkiye Devleti Büyük Millet meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» unvanını taşır. İstanbul hükûmetiyle Ankara hükûmeti arasındaki bu anlaşmazlık Mudanya konferansına kadar sürdü. İstanbul hükûmetinin başında bulunan son sadrazam Tevfik Paşa, Mudanya konferansından sonra Mustafa Kemal Paşaya yaptığı müracaatla (17 ekim 1922) sulh konferansına Millî hükûmetle birlikte katılmak istedi. Gönderdiği telgrafta kazanılan büyük zaferin artık Ankara ile

saltator

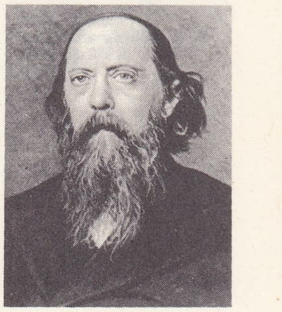

SALTIYKOV-ŞÇEDRIN

SALT LAKE CITY
Tabernaculum (solda) ve Mormon tapınağı

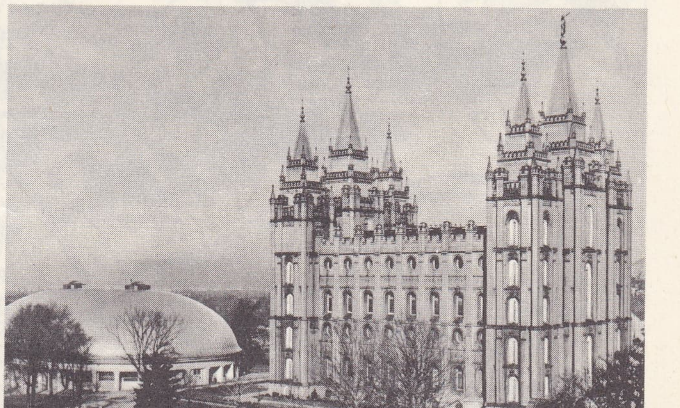

Foto. Ozerski, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

SALVANDY
Paul Delaroche'un eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

İstanbul arasında anlaşmazlığı ve ikiliği kaldırmış ve Millî birliği sağlamış olduğunu bildirdi. Bununla, artık Ankara'nın İstanbul'a bağlı olması gerekeceğini anlatmağa çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa bir telgraf göndererek Tevfik Paşa ile arkadaşlarının ilgilerini çekti; kendilerine büyük sorumluluklar yükleneceğini bildirdi. İtilâf* devletleri de, 28 ekim tarihli bir nota ile T.B.M.M. hükûmetinin, padişah hükûmetiyle birlikte Lozan'da toplanacak sulh konferansına çağırdılar. Bu daveti İstanbul'un kabul etmesi T.B.M.M.'de büyük bir üzüntü ve gerginlik uyandırdı. Bu sırada Tevfik Paşa, sadrazam unvanını da kullanarak doğruca T.B.M.M.'si başkanlığına başvurdu. Bunun üzerine 30 ekim 1922 günü mecliste müzakere açıldı. Birçok kişi söz alarak Tevfik Paşa ve arkadaşlarına çattı ve bunlar hakkında kanunî işlem yapılmasını istedi. Sonunda Osmanlı imparatorluğunun dağıldığını, yeni bir Türkiye devletinin doğduğunu, Anayasa ile hâkimiyet hakkının millete ait bulunduğunu belirten bir önerge hazırlandı. Mustafa Kemal Paşa, 80'den fazla arkadaşıyle bu önergeye imza koydu. Önerge okunduktan sonra mecliste bir muhalefet grubunun karşı inançta bulunduğu görüldü. 31 Ekim 1922'de Meclisin Müdafaai Hukuk grubu toplandı. Mustafa Kemal Paşa söz alarak Osmanlı saltanatının kaldırılmasının artık kaçınılmaz olduğu görüşünü savundu. 1 Kasım 1922 günü mecliste bu önergeye göre müzakere açıldı. Mustafa Kemal Paşa uzun bir izahat vererek hilâfet ve saltanatın birbirinden ayrılabileceğini, hâkimiyet ve millî saltanat makamının ancak T.B.M.M. olabileceğini belirtti. Bundan sonra bu meseleyle ilgili bulunan önergeler Anayasa, Şer'iye ve Adliye komisyonlarına gönderildi. Şer'iye komisyonundaki hocalar, hilâfetin saltanattan ayrılamayacağı kanısındaydılar. Bu yüzden tartışmalar uzadı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa söz istedi; onun Osmanlı saltanatının kaldırılması zorunluğu hakkında yaptığı açıklama ve teklif üzerine, Osmanlı saltanatı resmen kaldırıldı. Hilâfet, belli yetkiler tanınmaksızın Osmanlı hanedanında kalıyordu. Saltanatın kaldırılması üzerine Tevfik Paşanın başında bulunduğu son padişah hükûmeti, saraya istifasını verdi. İstanbul'un yönetimi de kasım 1922 başında tamamen Büyük Millet Meclisi hükûmetine geçti; Vahideddin ise ingiliz himayesine sığındı ve 17 kasım 1922 akşamı, geceleyin Malaya gemisiyle İstanbul'dan kaçtı.

Bunun üzerine T.B.M.M. tarafından azledilerek yerine Osmanlı hanedanından Abdülmecid Efendi halife olarak seçildi. Hilâfet, Osmanoğulları hanedanına ait olmakta bir süre devam etti. Ancak, bu süre içinde de halifeyi T. B. M. M. seçecekti. Cumhuriyetin ilânından (29 ekim 1923) sonra 3 Mart 1924'te 431 Sayılı kanunla halifelik de kaldırıldı. Bk. HİLÂFET.

— Tar. İslâm ülkelerinde hükümdarların tahta çıkışından, görev sürelerinin bitimine kadar uyguladıkları kuralların bütünü *saltanat* kavramı altında toplanır. Hükümdarları bazı şartlara göre yetkili kılan yönetim düzenleri de saltanat kurumu içine girer. Genellikle bir hükümdarın saltanat sürmesi, onun «hâkimi mutlak» olmasına bağlıdır. İslâm ülkelerinde saltanat süren hükümdarların sultanlıklarının teşrif* göndermek suretiyle halife tarafından tasdiki gerekirdi. İlk sultan lakabını alarak saltanat süren Mahmud Gaznevî'den itibaren bu gelenek devam etti. Abbasî halifeleri selçuklu sultanlarına da teşrif gönderdiler. Abbasî devleti Moğollar tarafından yıkılınca (1258), memlûklu sultanı Baybars*, sultanlığının tasdiki için halifelik kurumunu Kahire'de yeniden kurdu (1261). Osmanlı padişahları sultanlıkla halifeliği bir elde topladılar. Genellikle saltanat süren hükümdarları, Batı'da imparatorluk kurumunun başında bulunan imparatorlarla mukayese etmek icap eder. Osmanlı hanedanı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Osmanlı saltanatı, Fatih Sultan Mehmed ile başlar. Orhan Beyle belirlenen Osmanlı saltanatı daha çok bir beylik çerçevesi içindeydi. Kahire'deki halifeden teşrif alarak ilk defa *sultan* lakabını kullanan Yıldırım Bayezid (1394) ve büyük bir hükümdar olan Murad II, bilinen kuralları uygulayarak saltanat sürmüşlerse de, genellikle devlet adamlarının etkisi altında kaldılar. Bu durum Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethine kadar sürdü. Fatih, devlet ilerigelenlerinin etkilerinden kurtuldu ve hâkimi mutlak (otokrotor) olarak bütün yetkiyi kendinde topladı. Ancak Fatih devrinde kaleme alınan Kanunnamei Âli Osman (Osmanlı Ailesinin kanunnamesi), saltanat kurallarına tam anlamıyle açıklık getirmedi. Saltanat makamına geçmek için belli bir yaş konmadı. Kanunnamenin, «nizamıâlem» için kardeş katlini uygun görmesi ilgi çekicidir. Bu yüzden Fatih'ten sonra, oğulları şehzade Ahmed, Korkut ve Selim arasında saltanat mücadelesi başladı.

1617'de Ahmed I'in ölümünden sonra saltanatın, ailenin en büyüğüne ve oğluna (ekber ve erşed) geçmesi kuralı kondu. Bu tedbir zaman zaman son bulmak durumuna gelen Osmanlı hanedanının devamını sağladı. Saltanat kurumunda birinci derecede padişahlar gelirdi. Osmanlı imparatorluğu ülkeleri (Memaliki Âli Osman) zamanla padişah malı, halk da onun reayası sayıldı. Öncelikle hükümdarların geniş yetkileri vardı. Her türlü kuvvet padişahtan gelirdi; üstünde topladığı kuvvetleri saltanat kurallarına göre yürütürdü. Şeriat kanunları dışında hiç bir denetime bağlı değildi. Osmanlı padişahının, memleketin sahibi olması dolayısiyle tebaasının malları üstünde tasarruf hakkı vardı. Saltanat makamına karşı büyük saygı ve bağlılık duyulurdu. Bu, padişahın aynı zamanda Hz. Muhammed'in vekili (halife) ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (zıllullah fi'lard) olması yüzündendi. Saltanat makamının herhangi bir konuda verdiği karar, kanun sayılır, verdiği hükümler kanunname*lerin esasını teşkil ederdi. Yeni padişahların ilk işleri saltanatlarının işareti olan mührü kazdırmaktı. *Mühri hümayun* denilen padişah mühürlerinden biri sadrazama verilirdi. Padişahlar, saltanat geleneğince, sadrazam başta olmak üzere, devlet erkânına, ulemaya ve kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi dağıtırdı. Fatih'ten sonra divan müzakerelerine sadrazam başkanlık ettiğinden, haftada iki gün divan müzakerelerinin sonuçlarını sadrazamdan öğrenirlerdi. Sadrazamın konağında (Paşakapısı) görülen hükûmet işleri *telhis** ve *tahrir** denilen özetlerle saltanat makamına sunulurdu. Padişahın doğrudan doğruya yazdığı emirlere *hattı hümayun* denilirdi. Sadrazamların bir mesele hakkında başvurması üzerine, padişahın verdiği emre de hattı hümayun adı verilirdi. Padişahlar, her cuma günü saltanat makamının kudretini göstermek için, uygun gördükleri camiye, cuma namazına mevkible giderlerdi. Padişahlar saraydan dışarı çıkmazlarsa, hareme bitişik Mabeyin dairesinde bulunurlardı. Ramazan bayramının üçüncü günü Saltanat kanunu gereğince Eski saraya (bugünkü İstanbul üniversitesi merkez binalarının olduğu yer) giderek oradakilerin tebriklerini kabul ederdi. Yılbaşı olan nevruzda, başta sadrazam olmak üzere saltanat makamına «hediyei nevruziye»ler sunulurdu. Saltanat süren padişahların gelirleri malikânelerden salanırdı. Haslar da bu gelir kaynaklarındandı. İkinci gelir kaynağı bostancıbaşının saraya ait bahçe bostanlardan padişah adına topladığı gelirdi. Mısır hazinesinden de padişaha yıllık cep harçlığı verilirdi.

— Teşk. tar. *Saltanat arabası*, iki veya dört at tarafından çekilirdi. Arabacı sırmalı bir elbise giyer, saray mensuplarından aynı şekilde sırmalı elbiseler giyinmiş biri de kollarını kavuşturarak arabacının yanında dururdu. Arabaya binen bir şehzade veya paşa, padişahın karşısına otururdu. Arabayı atlı olarak başta serasker olmak üzere yaverler ve mızraklı bir süvari birliği takip ederdi.

● *Saltanat kayığı*'nın genellikle on veya on iki çifte küreği vardı. Çok süslü olan kıç tarafları baş taraftan da yüksekti. Kayığın üzerinde değerli bir fenerle bir gölgelik (sayeban) vardı. Boyu 31-32 m, eni 2,35-3,10 m arasındaydı. Baş kısım ince uzun ve bazen de kıvrık olur, genellikle tahtadan veya gümüşten deniz kuşları ve kartal kabartmalarıyle süslenirdi. Kıç ve baş taraftaki

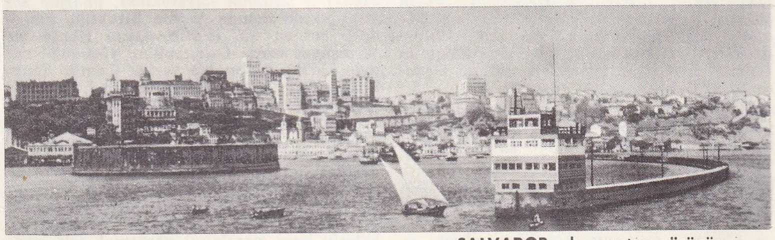

SALVADOR, okyanustan görünüş

SALVADOR haritası

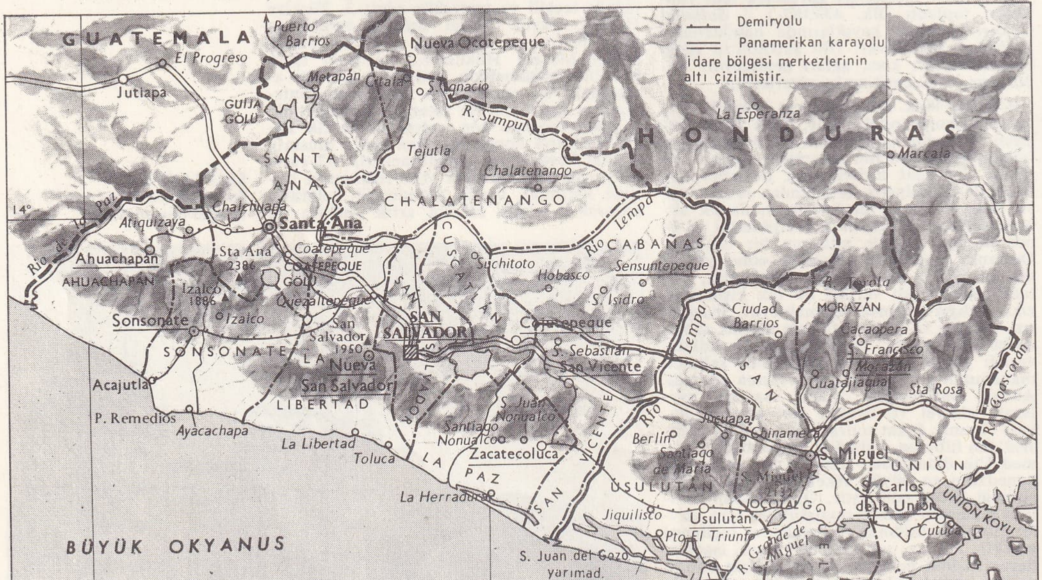

Foto. B. N., Brezilya Turizm ofisi (LAROUSSE)

oyma süsler yaldızlı, fenerler gümüştendi. Bazılarının kıç tarafı baştan başa fildişi, abanoz veya deniz aygırı dişleriyle kaplıydı. Her kürekte iki kişi (hamlacı) bulunur, bunlar beyaz mintan, kırmızı başlık giyerlerdi. Murad III zamanında (1574-1594) kayıkların köşkleri çiniyle de süslendi.

Padişah, deniz gezintisine özel bir törenle çıkardı. Önde, «sandalye» denilen altı büyük sandal, padişahın bulunduğu saltanat kayığına yol açardı. Bu sandallara 150 kadar görevli binerdi, sandalların sağ ve sol tarafındaki teknelerde haseki ağaları bulunurdu. Görevli sandalların arkasından da *sarık sandalı* gelirdi. Sarık sandalının hemen arkasındaki altı kayıkta birer ağa (mabeyinci), ikinci saltanat kayığında, padişahın kılıcını taşıyan silâhtar ağa bulunurdu. Padişah saltanat kayığının köşkündeki yerine oturur, gezi dönüşünde, ikinci saltanat kayığına binerdi. Padişahın deniz gezisine çıktığı, Kızkulesi'nden atılan toplarla duyurulur, saltanat kayığı kule açıklarından geçerken kuledeki bostancılar eğilerek kendisini selâmlarlardı. Saltanatın kaldırılışına kadar padişahların saltanat kayıkları vardı. Bugün bunların çoğu Deniz müzesindedir.

● *Osmanlılarda saltanat sancakları*'nın birçok çeşidi vardı; ancak, asıl sancak beyaz renkteydi (ak alem). Bazı tarihî kaynaklarda Osmanlılara ilk sancağın beylik alâmeti olarak selçuklu hükümdarı tarafından Osman Beye verildiği belirtilir.

İlk zamanlar beyaz sancağın yanı sıra kızıl sancağın da olduğu biliniyor. Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar sancaklar dört taneydi. Bu dönemde veziriazam İbrahim Paşaya seraskerlik beratı verilince (1529) sancak sayısı yediye çıkarıldı: beyaz, yeşil, iki kırmızı, alaca yeşil, alacak kırmızı, alaca sarı (yeniçeri sancağı).
Bu tür sancakların direklerinin başı altın alemliydi; üzerine birer Mushafı Şerif takılırdı. Sancakların üzerine zafer ayetleri de yazılırdı.
Her padişah tahta çıktıktan sonra üzerinde kendi adı bulunan yedi sancak yaptırırdı. Saltanat sancakları savaşlarda padişahın hemen arkasında bulundurulurdu. Padişah adına sefere çıkan serdarıekremlere yeşil renkli sancak verilirdi. Sancaklar, emîri alemin maiyetindeki alemdarlar tarafından taşınırdı. Emîri alem, bu sancaklardan en değerlisi sayılan beyaz sancağı tutardı.

Osmanlı padişahları başlıca 4 renkte saltanat sancağı kullandılar: 1. siyah sancak, Hz. Muhammed'in *Rayat* veya *Ukap* da denilen sancağı veya bunun parçalarının yeşil atlasa aplike edilerek yapıldığı üç sancak (Sancakı Şerif); 2. ak sancak, Hz. Muhammed'in Livai Beyza'sına ve Anadolu Selçuklu sultanının Osman Beye gönderdiği sancağa benzetilebilir. Üzerinde Besmele (*İnnâ fetahnaleke* ve diğer bazı ayetler) yazılıdır. Bazılarında hilâl, güneş ve Zülfikâr motifleri işlenmiştir; 3. kırmızı (al) sancak. Kaynağı millîdir. Çoğunlukla üzerinde sarı ve beyaz sırma ile işlenmiş bitki motifleri ve geometrik motifler veya hilâl ile güneş veya yıldızlar bulunur, bazen de üzerine Fetih suresi yazılırdı; 4. yeşil sancak, kaynağını yine dinî inançlardan alır. Üzerinde beyaz ve sarı sırma ile işlenmiş hilâl ve yıldız motifler, kelimei şahadet ve Fetih suresinden ayetler bulunur. Saltanat sancakları içinde 5×14 m gibi çok büyük ölçülerde ve 56 kg ağırlığında olanları vardır. Bugün bazı saltanat sancakları Topkapı sarayında, Deniz müzesinde, Venedik ve Viyana müzelerinde bulunmaktadır.

● *Saltanat şûrası*. Son saltanat şûrası 22 temmuz 1920'de Yıldız sarayında toplandı. Bu toplantıya padişah Vahideddin ile birlikte veliaht Abdülmecid Efendi, sadrazam, hariciye nazırı ve harbiye nazır vekili Damat Ferid Paşa, nazırlar, paşalar, Şûrayı Devlet reisi, âyan reisi, şeyhülislâm, kazasker ve askerî temyiz reisi katıldılar. Toplantı açılınca, sadrazamın emriyle, sadaret mektupçusu Paris'ten gelen ve İtilâf devletlerinin Osmanlı heyetinin değişiklik teklifini reddettiklerini belirten telgrafı okudu. Damat Ferid, itilâf devletlerinin Türkiye hakkında son kararını açıkladıktan sonra görüşmeler başladı. Saltanat şurası, İtilâf devletlerinin barış şartlarını kabul etti. Anadolu'da Kurtuluş savaşını yapanları âsi sayarak bu hareketi bastırmayı da üstüne aldı.

◆ **Saltanatlı** sıf. Gösterişli, şatafatlı, görkemli: *Saltanatlı bir hayat.* (→ Bibliyo.) [M]

SALTARELLO i. (ital. k.). 3/8 veya 6/8'lik ritimle yapılan hareketli dans; içkili toplantılardan türeme ve daha çok Roma dolaylarındaki köylülere has bir danstır. (Çiftler bacaklarından birini indirir ötekini kaldırırken, ellerini gitikçe hızlanan bir tempoyla çırparlar. *Estampida* [XIV. yy.], *Brabant dansı* [XV. yy.], *saltarello tedesco* veya *quarternaria*'nın gerçekte aynı dans olduğu, sadece daha hızlı veya daha yavaş yapılmasına göre bu adları aldığı anlaşılıyor. XV. ve XVI. yy.larda *pavana, saltarello, piva* kimi zaman iç içe oynandı; bunların Fransa'daki karşılıkları, *basse-dance, recoupe* ve *tourdion*'dur; Almanya'da ise saltarello'ya *Nachtanz* adı verilir. Mendelssohn bu dansı *İtalyan Senfonisi*'nin [1833] son bölümünde kullandı.) [L]

SALTATOR i. («dansçı» anlamında lat. k.). Siyah, beyaz, sarı ve kahverengi karışık tüylü, iri gagalı ötücü kuş; Amerika'nın tropikal bölgelerinde pek çok türü bulunur. (İspinozgillerle *tanagridae* familyası arasında geçit sayılır.) [L]

SALTATOR i. (lat. *saltare*, atlamak, dans etmek'ten lat. k.). Esk. Rom. Pandomima dansçısı. (L)

SALTCOATS, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'nın (Ayrshire) batı kıyısında; Clyde körfezinin başlangıcında; 14 200 nüf. Sayfiye yeri. (L)

SALTÇILIK i. (*salt*'tan *saltçı* > *saltçı-lık*). *Yeni.* Hükümdarın bütün yetkileri ve iktidarı elinde tuttuğu siyasî sistem. *Eşanl.* MUTLAKIYET. (M)

SALTEN (Siegmund SALZMANN, **Felix** — denir), avusturyalı yazar (Budapeşte 1869-Zürich 1945). Viyana'da tiyatro tenkitçiliği yaptı. Birçok roman yazdı. Daha çok hayvan hikâyeleriyle, özellikle *Bambi'nin Hikâyesi* (1923) ve *Bambi's Kinder* (Bambi'nin Çocukları) [1940] ile tanındı. Bu iki eserin ünü, W. Disney'in bir filmiyle yaygınlaştı. (L)

SALTIK sıf. (*salt*'tan). *Yeni.* Hiç bir şarta ve denetime bağlı olmayan, sınırsız: *Saltık yetki. Eşanl.* MUTLAK. (M)

SALTIYKOV-ŞÇEDRİN (Mihail Yevgrafoviç), rus yazarı (Spas-Ugol, Tver 1826-Petersburg 1889). 1841'de birkaç şiir yazdıktan sonra 1848'de, Vyatka'ya sürülmesine yol açan bir roman yayımladı: *Protivoreçiya* (Çelişmeler). *Russkiy Vestnik*'te (Rus Postacısı) *Gubernskiye Oçerki* (Taşradan Çizgiler) [1857] başlığı altında yayımlanan sert yergiler bu sürgün döneminde yazdı. 1856'da serbest bırakıldı, önce Riazan'da (1858), sonra Tver'de (1860) vali yardımcısı oldu. *Sovramennik* (Çağdaş) dergisinde yazması düşünce bağımsızlığını ortaya koyar; birkaç idarî görev daha aldıktan sonra kendini edebiyata verdi (1868). Yayımladığı çok kötümser eserlerinde rus toplumunun bütün sınıflarındaki kusurları anlattı: *Nevinnıye Rasskazıy* (Masum Anlatılar) [1863], *İstoriya Odnogo Goroda* (Bir Şehrin Tarihi) [1807], *Dnevnik Provintsiala V Petesburge* (Petersburg'da Bir Taşralının Günlüğü) [1872], *Skazki* (Hikâyeler) [1878], *Büyükler İçin Masallar* (Skazki dlya Vzroslih). Bir ailenin çöküşünü anlatan *Golovlev Ailesi* (Gospoda Golovlyoviy) [1880] mühiş bir sosyal yergidir; *Poşehonskaya Starina*'da (Eski Poşehona) [1889] ise kasvetli çocukluğunu anlatır. Leningrad'daki kütüphanelerden birine Saltıykov-Şçedrin adı verilmiştir. (L)

SALTİCİDAE çoğl. i. Myrmarachne'yi ve benzer cinsleri içine alan örümceğimsiler familyası.

— ANSİKL. *Salticidae* familyası çok geniştir. Yüzlerce cinse dağılmış binlerce türü kapsar. Bunlar, orta boyda veya küçük örümceklerdir (4-10 m); vücutları genellikle parlak renklerle kaplıdır; güneşte yaşar ve avını peşinden koşup yakalar; çoğu kuvvetle sıçrar. Ağaçlarda, otların arasında, duvarlar ve kayaların üzerinde bulunur. Bazıları (*Myrmarachne formicaria*), karıncalarin şeklini ve yürüyüşünü mükemmel taklit eder ve onları yiyerek beslenir. (L)

SALTİLLO, Meksika'da şehir, Coahuila eyaletinin merkezi, rio Salinas'ın bir kolu kıyısında; 110 000 nüf. Dokuma (pamuk, sunî dokumalar) sanayii. Tarım makineleri. Madencilik (kurşun, gümüş, bakır, çinko, demir v.b.) merkezi. (L)

SALT LAKE CİTY, A.B.D.'nin batısında şehir, Utah'ın merkezi, Great Salt Lake'in güneydoğusunda, Wasatch dağları kenarında; 189 500 nüf. 1847'de, Brikham Young tarafından kurulan şehir, Normanların merkeziydi. Bugün büyük bir ticaret ve sanayi (besin sanayii, petrol rafinerileri, demirsiz madenler metalürjisi, alüminyum, kurşun, bakır) merkezidir. Cephane fabrikası. (L)

SALTO i. (ital. *salto*, sıçrama'dan [?]). Spor. Güreşte bir oyun. (Rakibinin iki kolunu karşılıklı olarak ve üstten doladıktan sonra, yana savurma ve devirerek bastırma.) [M]

SALTO, Uruguay'da şehir, rio Uruguay kıyısında (sol kıyı); 55 000 nüf. Önemli ırmak limanı ve sanayi merkezi (et konserveleri, un fabrikaları, kimya ürünleri v.b) Şehrin yukarı kesiminde, Uruguay ırmağında hidroelektrik tesisi (L)

SALTSPRİNG adası veya **AMİRAUTÉ** (ÎLE DE L'), Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) ada, Georgie boğazında, Vancouver adasının güneydoğusunda. (L)

SALTUARİUS i. (*saltus*, orman'dan lat. k.). Esk. Rom. Bir ormanı korumakla görevli köle veya azat edilmiş köle. (L)

SALTUKLULAR, Malazgirt zaferinden sonra Erzurum ve çevresinde kurulan türk beyliği (1071-1210). Sultan Alparslan, Malazgirt savaşında yanında bulunan kumandanlardan Ebül Kasım'ı Erzurum ve çevresini almakla görevlendirdi. Kısa zamanda adı geçen bölgeyi ele geçiren Ebül Kasım, Alparslan tarafından aynı bölgenin beyliğine tayin edildi Ebül Kasım'ın ölümü üzerin oğlu Ali babasının yerine geçti (1102). Ali'den sonra başa geçen oğlu İzzeddin Saltuk (1145), bu hanedanın en kudretli beylerinden biri oldu; beyliğe de bunun adından dolayı Saltuklular denildi İzzeddin Saltuk Bey Gürcülere karşı başarılı seferler yaptı (1153-1161). Bir süre sonra kızını Anadolu selçuklu sultanı Kılıç Arslan II ile evlendirerek Selçuklular ile akrabalık kurdu. Saltuk Beyin ölümü üzerine başa geçen oğlu Nâsirüddin Muhammed, Irak selçuklu sultanı Tuğrul II'ye bağlandı. Ölümünden sonra oğlu Melikşah başa geçti. Anadolu Selçuklu sultanı Rükneddin Süleyman Şah Erzurum'da saltuklu beyi Melikşah'ı yendi (1201) ve Saltukluların hâkimiyetine son verdi. Erzurum'un yönetimi Elbistan melikî Mugisüddin Tuğrul Şaha verildi. (M)

Saltukname, Sarı* Saltuk adlı bir türk dervişinin hayatını anlatan halk hikâyesi. Eserin yazarı Ebül* Hayr Rumî, şehzade Cem'in isteği üzerine yedi yıl ülke ülke dolaştı, halk arasında yaşayan söylentileri toplayarak *Saltukname*'yi yazdı. Çok basit bir üslûpla yazılan eserin bugün bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı kütüphanesindedir (Hazine kısmı, nu. 1612). *Saltukname*, özellikle Osmanlılar devrinde rumeli gazileri arasında yaşayan Sarı Saltuk ile ilgili söylentileri tarih sırasına göre anlatır. Eserde aynı zamanda XIII. yy. Anadolu Selçuklularının ve beyliklerinin Moğollar, Bizanslılar ve öteki avrupa devletleriyle mücadeleleri, Babaîler isyanı, Altınordu'nun Bizanslılar ve batılılarla ilişkileri, Osmanlı devletinin kuruluşu hakkında bilgi verilir. İslâm dininin Avrupa'da yayılışını, masal niteliğine bürünen olaylarla anlatan *Saltukname*'nin Sarı Saltuk hakkında verdiği bilgiler şöyledir: Seyit Battal'ın torunlarından olan Sarı Saltuk, kâfirlere karşı cihat ve Müslümanlığı yaymakla görevlendirildi. Kâfirlerin dillerini, dinlerini bilgin bir rahip kadar bilir, türlü hilelerle onların şehirlerine, kiliselerine, saraylarına girerdi. Rahip kıyafetiyle kilisede vaız verir, hükümdarları, rahibi öldürür veya müslüman yapardı. Namaz kılmayan dervişlerle saçını sakalını bıyığını ve kaşını traş eden kalenderîleri döver; zikir meclislerinde kadınlarla erkekleri birlikte bulunduran bazı büyük türk şeyhlerini uyarırdı. Sünnî mezhepleri arasında Hanefîliği savunur, rafızîlere ve haricîlere karşı savaşırdı. Sarı Saltuk'un kerametlerini sihirbazlık sanan kâfirler, onu bir kere ateşe, bir kere de denize attıkları zaman, Hızır'ın emrinde olan gizli güçler onu kurtardılar. Sarı Saltuk, Anadolu, Rumeli, Kırım, Suriye, Mısır, Habeşistan, Balkanlar ve kıpçak ül-

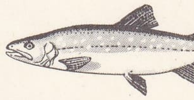

salvelinus

kesinde geziler ve savaşlar yaptı. Büyük bir sofî olduğu için zamanında yaşayan büyük şeyhlerle dostça ilişkiler kurdu. Hacı Bektaş Veli, Karaca Ahmed, Tapduk Emre, Fakih Ahmed, Celâleddin Rumî, Nasreddin Hoca onun yakın dostlarıdır.

Sarı Saltuk'un müritleri kâfirleri haraca kesen gazi dervişler ve alp erenlerdi. Saltuk'ta birçok kutsal emanet (Hz. Muhammed'in kılıcı, Ebubekir'in asası, halife Ömer'in tarağı, halife Osman'ın kamçısı) vardı. Sarı Saltuk, Sultan Osman Gazi'yi Edirne'ye çağırarak beline kemer kuşatmış, ak destar, asa, hamaylı ve bir mushaf vermiş, bütün gazilerin onun çevresinde toplanmalarını vasiyet etmiştir. Saltuk, savaşla geçen uzun bir ömürden sonra şehit olmuş, vasiyeti üzerine önceden hazırlanan tabutları çeşitli hükümdarlar tarafından alınarak kendi ülkelerinde gömülmüştür. Bu yüzden Saltuk'un birçok ülkede makamı vardır. (→ Bibliyo.) [M]

SALTUKOVA, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili, Çaycuma ilçesi) bucak; 13 086 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi* (*Kokaksu* köyü), 1 494 nüf. (1965). Ankara-Zonguldak demiryolu üzerinde. Bartın'ın istasyonu olarak önem taşır. (M)

SALTUS i. (lat. k.). Esk. Rom. İşlenmiş topraklara karşıt olarak ormanlık ve fundalık vahşî bölge || Orman ve fundalıklardan meydana gelen büyük imparatorluk mülkü. || Roma'da yaklaşık olarak 201, 6 hektar değerinde yüzey ölçüsü. (Daha çok Kuzey Afrika'da kullanılırdı.) [L]

SALU, Tibet'te buddha manastırı, Tsang ilinde, Taçilhunpo'nun biraz doğusunda. Tabiatüstü güçleri ve yetileriyle ün kazanmış din adamlarını yetiştiren büyücülük okuluyle tanınmıştır. (L)

SALUEN, Orta ve Güneydoğu Asya'da ırmak; 2 500 km. Doğu Tibet dağlarından (4 000 m'den yüksek) doğar, yüksek yaylaların yukarı kesimini aşar, sonra çok yakınındaki Mekong ve Yang-du hiang boğazlarının batısında derin ve sarp boğazlardan geçer, Çin Yunnan'ını aştıktan sonra Birmanya'ya girer, Şan ve Karen yaylalarını keser ve Martaban körfezinin kuzeyinde (Mulmeyn burada kuruldu) bir delta ile Hint okyanusuna dökülür. Irmak, yakın yerler arasında ve deltanın 100 km yukarısında sefere elverişlidir. Çığırından kereste (tek ağacı) nakliyatı için yararlanılır. Ama birçok çağlayan ve büyük kayalarla engebeli olan, ilkbaharda ve özellikle yazın taşarak vâdiyi örten Saluen, Birmanya ile Tayland arasında önemli bir tabiî engeldir. (L)

SALUM, Senegal'de kıyı ırmağı, sağdan Sine'yi alır, Atlas okyanusuna dökülür. (L)

SALUNG veya **SLUNG** i. Tayland'da tedavülde olan para hesap birimi: 1/4 bat değerindedir. (L)

SALUR, Oğuzların üçok boyuna bağlı bir türk kabilesinin adı. Soy itibarıyle Oğuz Hanın altı oğlundan Dağ Hana bağlanırlar. Diğer oğuz boylarıyle birlikte İli nehri ve Isık gölü yakınlarından Maveraünnehir, Harizm ve Horasan'a geldiler. Anadolu'nun fethinden sonra Doğu Anadolu'ya yerleştiler. Salur kabilesinin oğuz boyları arasında önemli bir yeri vardır. Bu kabileden olanlar önemli mevkilere yükseldiler. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde adı geçen ve yaptığı işler anlatılan Salur Kazan bu kabiledendir. Salur Kazan'ın hanımı Burla Hatun ve Sıvas hükümdarı şair Kadı Burhaneddin de Salur kabilesindendi. Salurlular Anadolu'da Mengücükoğullarından Behram Şahın ve daha sonra Anadolu selçuklu hükümdarlarının hizmetine girdiler. Batıya göç etmeyenler Merv ve Serahs'ta kaldılar ve «türkmen» adıyle anıldılar. Salur kabilesi bugün daha çok Serahs çevresinde ve rus-iran sınır bölgesinde kalabalık bir halde bulunuyor. Başlıca üç gruba ayrılır: Yalavaç, Karaman ve Ana-Bölegi. Bu üç kolun da çeşitli şubeleri vardır. Salur kabilesinin bazı kollarına da Doğu Türkistan'da Kırgız, Kazak ve Başkırtlar arasında rastlanır. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Anadolu'da Sıvas, Amasya, Tokat, Adana ve Trablusşam bölgelerinde yaşadılar. (→ Bibliyo.) [M]

SALÛS i. (ar. *şülûş*'ten *şâlûş*). *Esk.* Teslis. (M)

SALÛS sıf. (fars. *şâlûş*). *Esk.* İkiyüzlü. || *Merd-i sâlus,* ikiyüzlü adam.

◆ **Sâlusî** i. *Esk.* İkiyüzlülük. (M)

SALUS. Rom. mit. «Selâmet» ve daha genel olarak kamu güvenliği tanrısı. (L)

SALUT adaları, Fransız Guyanası'nda küçük adalar topluluğu, Kuru halici açıklarında. Bu üç ada, Cayenne'e yanaşamayan büyük tonajlı gemilerin iskelesidir. Gerçekten Salut adaları demir yeri, Orinoca ve Amazon'un ağızları arasında su kesimi 9 m'lik gemilere açık tek limandır. Adalara eskiden sürgünler gönderilirdi. (L)

SALUTATİ (Coluccio), italyan hümanisti (Stignano, Toscana 1331 - Floransa 1406). Önce noterdi, sonradan Floransa cumhuriyetinde önemli görevler aldı; 1375'te kançılar oldu, Milano dukaları Visconti'lerin can düşmanıydı, küçük cumhuriyetinin hürriyetini titizlikle savundu. Floransa'daki bütün felsefî ve edebî tartışmalara katıldı ve hümanizm çalışmalarının ateşli bir öncüsü oldu. *Yazışmalar*'ı, o devirdeki rolünü gösteren resmî ve özel mektupları kapsar. Çoğu latince olan incelemeler de yazdı: *De Saeculo et Religione* (Yüzyıl ve Din Üstüne) [1381]; *De Tyranno* (İstibdat Üstüne) [1392-1400]; *De Nobilitate Legum et Medicinae* (Kanunların ve Tıbbın Soyluluğu Üstüne) [1399]. (L)

SALUTATİO i («selâmlama» anlamında lat. k.). Eskiçağ Roma'sında halktan kimselerin kendilerini himaye eden yüksek görevliye yaptıkları kısa sabah ziyareti (L)

SALUZZO, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Cuneo ili), Po vâdisinin Alpler'e açıldığı kısmında; 18 000 nüf. Önemli kestane pazarı. Besin, dokuma ve makine sanayii.

— Tar. *Saluzzo markiliği,* Bonifacio de Montferrato'nun mirası bölüşülürken (1142) kuruldu; büyük oğlu ve ilk Saluzzo markisi Manfredo, Po, Stura ve Alpler arasındaki bölgeyi aldı. Vârisleri önce imparatorun, sonra Savoia dükünün vasalı oldular ve Charles VIII'den itibaren Fransa'nın hizmetine girdiler. Henri II'nin ilhak ettiği bölgeyi, dük Carlo Emanuele I geri alarak İtalyan birliğine kattı; ama karşılık olarak Lyon antlaşmasıyle (1601) Henri IV'e, Bresse, Bugey ve Gex bölgesini bırakmak zorunda kaldı. (L)

SALVA i. (*salvar,* kurtarmak'tan isp. k.). Arkeol. Hükümdarlara bazı şeyleri sunmak için kullanılan yumurta biçiminde gümüş kâse. (İspanya'da, çeşnisine bakılacak yiyecek ve içecekler salva'ya konurdu.) [L]

SALVADOR, esk **Sao Salvador** veya **Bahia,** Doğu Brezilya'da şehir, Bahia eyaletinin merkezi; 878 000 nüf. Salvador şehrin resmî adıdır, ama şehre genellikle «Bahia» denmesinin sebebi, şehrin *bahia de Todos os Santos* («Bütün Azizlerin koyu»), kıyısında olmasıdır Koya paralel uzanan şehir, 60 metrelik bir yolla iki bölüme ayrılır: aşağı şehir ve yukarı şehir. Modern kablolu demiryolları ve bir asansöre rağmen, şehrin iki bölümü arasında bağlantı güç kurulur. Aşağı şehirde ticaret ve liman faaliyetleri (Kakao enstitüsü gibi modern yapılar; modern limanda ve eski Agua dos Meninos limanında güzel tesisler; pazar yeri) toplanır. Yukarı şehir eski merkezdir. Salvador 1500 yıllarına doğru kuruldu ve 1549-1763 arası sömürge dönemi Brezilya'sının merkezi oldu. Bunun sebebi denizyollarına hâkim, savunması kolay bir yerde kurulması, tabiî limanı ve hemen yakınında büyük şekerkamışı tarlalarının bulunmasıydı. Portekizliler bir çeşit bilûrlu akropolise yerleştiler; kıyı tarafında bir fay sarplığıyle sınırlanan bu kesim, kuzeydoğuya doğru daha yumuşak bir eğimle alçalır, dar ve derin vâdilerle yarılarak tepeler meydana getirir. Bu yüzden şehrin topagrafyası çok inişli çıkışlıdır. Katedralin bulunduğu tepe bugün de idare ve din merkezidir. XVII. yy. sonunda kuzeyde Jose de Alancar meydanının güneyde Castro Alves meydanına ve batıda Baixa dos Sapadeiros'a (Ayakkabıcılar vâdisi) kadar uzanan şehir bugün Joaguin Seebra sokağından „doğuda Tripas deresine (göl haline getirildi) kadar yayılmıştır. Askerî kısıtlamalar XIX. yy.da ortadan kalkınca, şehir hızla her yönde gelişti Kuzeye doğru orta sınıfların oturduğu semtler ve işçi varoşları, güneyde lüks eşya ticareti, rua Chile'da oteller, burjuva mesken semtleri (Vitoria, Graça, Barra ve Bava ve Avenida) yer aldı. Şehirde Atlas okyanusu cephesinde güzel kumsallar ve günden güne çoğalan yeni yapılar (Rio Vermelho, Amaralina, Armaçao) vardır. Salvador'un faaliyeti özellikle limana dayanır. Liman doğunun bütün, kuzeydoğununsa bir kısım ürünlerini taşımak ve ihraç etmek için (tütün, kakao, kene otu, palmiye yağı, deri, kahve) tek ağızdır. Ülkenin iç kısmıyle ilişkiler modern karayolları (Rio-Bahia) ve demiryollarıyle sağlanır. Minas Gerais eyaleti şebekesine bağlı olan demiryolları Aracaju'ya ve Rio Sao Francisco (Joazeiro) bölgesine kadar uzanır. Sanayi *Sertao*'nun (deri işlemeciliği, dokumacılık) ve bölgenin ürünlerini (sigara, puro) işler. Sao Francisco üzerindeki Paulo Afonso çağlayanlarının hidroelektrik donatımı ve komşu petrol yatakları (Lotato rafinerisi) salvador sanayiine yeni enerji kaynaklar sağlar.

Eskiden zengin bir bölgenin başkenti olan Salvador bugün bir sanat ve turizm şehridir. «Yüz çan kuleli şehir» diye anılır, manastır ve sömürge devri kiliseleriyle doludur; bunların mihrapları altınlarla, avlu dehlizleri julelos'larla süslüdür (La Se, Sao Francisco, Carmes manastırı) Küçük yolları, portekiz şehrinin çekiciliğine sömürge egzotizmini atar; eski evlerle çevrili bu yollar tepelerden aşağıya uzanır Ayrıca Salvador büyük bir afrika - brezilya kültür merkezidir; şehirde zenci çoktur. (L)

SALVADORA i. (ispanyol botanikçisi J. *Salvador*'un adından) Kalın yapraklı, yeşilimsi küçük çiçekli ağaç veya ağaççık; Batı Afrika'dan Madagaskar'a kadar ve Doğu Asya'da yaygın üç türü bulunur. (*Salvadoraceae* familyasının örnek tipi.) [L]

SALVADORİT i. (Şili'de *Salvador* madeninin adından fr. *salvadorite*). Miner. Hidratlı tabiî demir ve bakır sülfat. (L)

SALVANDY (Narcisse Achille, — kontu), fransız siyaset adamı (Condom 1795-Graveron, Eure 1856). Şeref muhafızı (1813) ve silâhşör (1815) oldu. Müttefiklerin işgal hareketindeki aşırılıkları *Coalition et la France*'ta (Koalisyon ve Fransa) [1816] anlattı. Devlet danışmanı oldu (1828). 1830'da milletvekili seçildi, eğitim bakanlığı yaptı (1837-1839), Madrid'de (1841), Savoie'da (1843) elçi olarak bulundu, sonra gene eğitim bakanlığına (1845-1848) getirildi, daha sonra Louis-Napoléon ile anlaşmazlığa düştü. Atina okulunu kurdu ve *Histoire de Pologne Avant et Sous Jean Sobieski* (Jean Sobieski Zamanıyle ve Daha Önceyle İlgili Polonya Tarihi) [1829] ile *La Révolution et les Révolutionnaires* (Devrim ve Devrimciler) [1830] adlı eserleri yazdı. (L)

Salvat editores, 1880'de kurulan ispanyol yayınevi. Tarım, sanat, tarih ve tıp kitapları, lûgatler ve ansiklopediler yayımlamaktadır. (M)

SALVATELLA i. (lat. *salvare,* kurtarmak'tan). Anat. Küçük parmağın iç yüzünde bulunan toplardamar. (L)

Salvation army (*Kurtuluş ordusu*), metodist asıllı dinî teşkilât; Hıristiyanlığı yayma çabasıyle hayır ve toplum işlerini birleştirir.

Salvation army, Hıristiyan misyonu adıyle William Booth tarafından Londra'da kuruldu. Londra'nın doğu mahallesindeki yoksulları maddeten ve manen yükseltmeğe çalışan cemiyet 1878'de «Salvation army» adını aldı. Özel üniformalı erlerden ve subaylardan meydana gelen ve Büyük konseyin seçtiği bir generalin kumandasında olan teşkilât kendini, imansızlık ve günaha karşı «faal hizmette» sayar. Kiliselerdeki vaızlarda açıklanan hıristiyan mesajlarına önem vermeyen kitlelere çağrıda bulunduğu için sürükleyici bir müziğin de yardımıyle açık hava ve sokaklarda propaganda yapar. Ordunun üyeleri, özellikle dinî ve sosyal görevleri göz önünde tutularak yetiştirilir; ağırbaşlı ve iyiliksever bir hayat sürmeleri, alkol ve tütün kullanmamaları gerekir. Teşkilât karargâhının bulunduğu Londra'da haftalık *War Cry* (Savaş Narası) dergisini yayımlar. 27 000 Subayı, 95 000 mahallî subayı ve 130 000 eri kapsayan ordunun 108 süreli yayını vardır ve sosyal faaliyetleri çok çeşitlidir (sarhoşların, fa-

hişelerin, hapisten çıkmış mahkûmların kurtulması için gösterilen faaliyet; misafir kabul merkezleri, iş bulma büroları, yemek dağıtımı, Noel ağacı v.b.). [L]

SALVATORE ROSA. Bk. ROSA (Salvatore).

SALVATORYEN'LER çoğl. i. «Tanrısal Kurtarıcı cemiyeti» üyeleri; cemiyet, 1881'de Roma'da alman rahibi Franz Jordan tarafından «Katolik Eğitimi cemiyeti» adıyle kuruldu. (Sayıları 1 500 olan Salvatoryen'ler özellikle Amerika ve Asya'da görevlendirilmiştir. 1888'de bu cemiyete benzeyen Tanrısal Kurtarıcı Rahipleri cemiyeti [1 500 üye] kurulmuştur.) [L]

SALVELE i. (ar. *şalvele*). *Esk.* «Ve'ssalâtü ve'sselâmü alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihi ve eshabihi ecmain» duasını okuma. (M)

SALVELİNUS i. Alabalıkgillerden kemikli balık; alabalıktan farklı olarak pulları daha çok ve daha küçüktür; alabalık kadar gezici değil, yerleşiktir.

— ANSİKL. *Salvelinus Alpinus* dağlardaki göllerde bulunur. Oynak yemli sürtme oltalarla avlanır. Tatlı sularda yaşayan balıkların en lezzetlisi budur. Bu balıkların diğer bir türü (*S. fontinalis*) A.B.D.'de bulunur; bu balık Avrupa'ya da getirilip özel olarak üretilmektedir. (L)

SALVİ (Giovan Battista), **il Sassoferrato** denir, italyan ressamı (Sassoferrato 1609 - Roma 1685). Domenichino'nun öğrencisidir. Perugino'nun ve Raffaello'nun eserlerini kopya etti ve ışık-gölge oyunlarını başarılı bir şekilde kullanarak dinî tablolar yaptı: *Madonna di Rosario* (1643, Santa Sabina, Roma'da); *Uruç* (Louvre). [L]

SALVİ (Niccolo), italyan mimarı (Roma 1697 - 1751). Clemens XII'nin açtığı (1732) proje yarışmasını kazanarak Roma'da Trevi çeşmesini yaptı. (L)

SALVİA i. Adaçayının ilmî cins adı. (L)

SALVİANUS, ilâhiyatçı (Trier ? 390'a doğr. - Marsilya 484'e doğr.). Galya'nın güneyine (Lerins adalarına ve Marsilya'ya) gitti. Rahip oldu (428'e doğr.); birçok latince eser yazdı. Bunlardan sadece ikisi günümüze kalmıştır: *Cimriliğe Karşı* ve *De Gubernatione Dei* (Tanrı'nın Yönetişi Üstüne). Son cildi tamamlanmamış olan bu ikinci eser sekiz cilttir ve Tanrı'nın dünyayı yönetiş tarzını doğrulamak amacını güder. (L)

SALVİATİ (Antonio), italyan mozaikçisi (Vicenza 1816 - Venedik 1890). Venedik'te San Marco kilisesinde, Paris operasının fuaye girişinde ve Westminster, manastırında çalıştı. (L)

SALVİATİ (Francesco DE' ROSSİ, **Cecco** veya **Cecchino** denir), italyan ressamı (Floransa 1510 - Roma 1563). Kardinal Giovanni Salviati tarafından korundu (Salviati adı ondan gelir). Floransa'da Andrea Del Sarto'nun atelyelerinde yetişti. Roma'da çalıştı, Michelangelo'yu inceledi, maniyerizmden ve Daniele da Volterra'dan etkilendi. 1540'a doğru Venedik'e gitti ve Grimani sarayında bir tavanın süslemelerini yaptı (*Psykhe'nin Hikâyesi*, harap olmuştur). 1544'te Floransa'daki Palazzo Vecchio'yu *Camilla'nın Hikâyesi* adlı büyük fresklerle süsledi. 1544'te Fransa'ya çağrıldı. Fontainebleau'da (Primatice ile) ve Lorraine kardinali için Dampierre'de çalıştı (L)

SALVİATİ (Giuseppe PORTA, **il** — denir), italyan ressamı (Castelnuovo di Garfagnana, Lucca yakınları 1520'ye doğr.-Venedik? 1575'e doğr.). Adını aldığı Cecco Salviati'nin öğrencisidir. Venedik'e yerleşti; 1542'de San Marco için mozaik modelleri yaptı (*Meryem'in Soy Ağacı*). 1556'da Tiziano'nun yönetiminde Libreria'nın büyük salonunda dekorasyon çalışmalarına katıldı (*Fortuna, Pallas ve Hercules, Sanat, Mercurius ve Minerva* madalyonları). Venedik kiliselerinde birçok tablosu vardır: *Heli ve Melek, Danyal ve Habakuk* (Santa Maria della Salute kilisesinde), *İsa Dört Aziz İle* (San Zaccaria'da), *Uruç* (San Zanipolo'da). [L]

SALVİATİ (Leonardo), italyan hümanisti (Floransa 1540 - ayy. 1589). Academia della Crusca'nın kurucularındandır. *Granchio* adlı komedisi bu akademi tarafından sahneye kondu (1566). Özellikle Boccaccio'nun *Dekameron*'u üstündeki çalışmalarıyle (*Avvertimenti della Lingua sopra il Decamerone* [Dekameron'un Dili Üstüne İncelemeler]) ün kazandı (1584 ve 1586). Akademik adı İNFARİNATO'yu kullanarak Tasso'ya karşı giriştiği saldırılarda bayağılığa kaçar. (L)

SALVİNİA i. (italyan şairi A. M. *Salvini*'nin [1653-1729] adından). Tatlı sularda yetişen çok küçük, yüzer eğreltiotu.

— ANSİKL. *Salvinia*'nın kökü yoktur; çepeçevre dizili üç yapraktan ikisi değirmidir, suyun yüzünde durur; üçüncüsü ise saçak şeklinde çok parçalıdır ve suyun içinde durarak madensel tuzları emer. Üreme organları, suya gömülü bu üçüncü yaprağın koltuğunda oluşur; önçimler bu organların içinde gelişerek çeperi patlatıp dışarıya çıkar. Sporlar ve önçimler bireşeylidir. (L)

SALVİSBERG (Otto Rudolf), isviçreli mimar (Bern 1882 - Zürich 1940). 1908-1930 Arasında Berlin'de çalıştı. 1930'da Zürich Teknik yüksekokulunda ders vermeğe başladı. Almanya ve İsviçre'de mimarî rasyonalizmin en iyi örnekleri arasında yer alan evler, villalar, mahalleler, okullar inşa etti. (M)

SALVİUS (Johann Adler), isveçli diplomat (1590-1652). Kral Gustaf Adolf, Salvius'a çeşitli diplomatik görevler verdi. Kral ölünce saray kançıları olan Salvius, krallık yönetiminin yeniden düzene sokulmasında önemli rol oynadı. İsveç'in Hamburg elçiliğine tayin edildi. Fransa ile ittifak görüşmelerini yürüttü. Weltfalen kongresinde, A. Oxenstierna'nın yerine İsveç'in ikinci tam yetkili temsilcisi oldu. (M)

SALVİUS JULİANUS, romalı hukukçu (öl. 130'a doğr.). Hadrianus zamanında Germania ve İspanya'da valilik, Afrika'da prokonsüllük yaptı. Başlıca eserleri: *Digestae* ve praetorların fermanlarını bir araya toplayan *Edictum Perpetuum*. (L)

SALVO i. (lat. *salve* > ital. *salva*'dan). Bir ateşli silâhla art arda ve bir anda veya birkaç ateşli silâhla aynı zamanda yapılan yaylım ateş. (Terim daha çok deniz topçusunda ve hava kuvvetlerinde kullanılır.)

— Denizc. Geminin çeşitli yerlerinde kullanılan ve kullanıldığı yere göre belirli bir uzunluğu olan ince (8 - 10 mm çapında) halat (*sancak salvosu, parakete salvosu, iskandil salvosu* gibi). [L]

SALVOLİNİ (Francesco), italyan bilgini, eski mısır dili ve medeniyeti uzmanı (Faenza 1889 - Paris 1838). Bologna'da hukuk okurken kıptî dilini ve Sanskritçeyi öğrendi. 1830'da Paris'e giderek Champollion'un öğrencisi oldu. Özellikle eski mısır metinlerini çevirdi ve gramer yönünden inceledi. (M)

SALYA i. (yun. *salion*'dan). Ağızdan akan tükürük. (M)

SALYAFORA i. (?). Denizc. Zinciri ırgata vurmak veya ırgattan ayırmak için zincirlikten gereği kadar zincir çıkarma. || *Salyafora etmek*, geminin bir yere yanaşması sırasında, kıyıya hemen halat gönderilmesi gerektiği zaman, ilk verilecek halatın bir kısmını güverteye zikzak biçiminde yaymak. (Demir ırgatlarının demir atmaya elverişli olmadığı çağlarda, demir zincirleri de güverteye aynı biçimde yayılırdı.) || *Salyafora halatı*, zinciri zincirlikten çekip çıkarmak için kullanılan ve ucunda bir kanca bulunan hareket edebilir halat.

— *Esk. Salyafora kamçısı*, gemilerde, demir zincirini güverte üzerine zikzak olarak yaymak için kullanılan ve bir ucuna kanca bağlanmış halat parçası. || *Salyafora kancası*, demir zincirini salyafora etmek için kullanılan, bir ucu kancalı, diğer ucunda tutamacı bulunan demir çubuk. (Bugün aynı kanca, gemilerde demirin vira edilmesi sırasında zincirliğe yerleştirilmesi için kullanılır.) || *Salyafora manışkası*, demir zincirinin salyafora edilmek üzere zincirlikten güverteye çekilmesi için kullanılan palanga. (*Salyafora palangası* da denir.) [ML]

SÂLYAN veya **SÂLYANE** i. (fars. *sāl*'den *sālyān* ve *sālyāne*). Mal. *Esk.* Yılda bir alınan vergi. || Tanzimattan önce bazen devlet memurlarına yıllık olarak verilen maaş. (Deniz kumandanlarının çoğu, Kırım hanları ve aileleri, sâlyaneli eyaletlerin valileri ve sancakbeyleri maaşlarını *sâlyane* [yıllık] olarak alırlardı.) || *Sâlyane mukataacısı*, sâlyane sisteminin yürürlükte olduğu eyaletlerdeki ve sancaklardaki görevlilerin maaş hesaplarını tutan görevli. || *Sâlyane mukataası*, sâlyane sisteminde, maaşların hesabına ve sâlyane eyaletlerin iltizama verilen mukataalarının hesaplarına bakan kalem. (*Maaşlar kalemi* de denirdi.) [M]

SÂLYANELİ sıf. (*sâlyane*'den *sâlyane-li*). *Esk.* Sâlyane vergisine tabi olan.

— Teşk. tar. *Esk. Sâlyaneli eyaletler*, sâlyane sisteminin yürürlükte olduğu eyaletler. (Bu eyaletlerde tımar, zeamet ve has sistemi yoktu; gelirleri iltizama verilerek doğrudan doğruya hazine için alınır, görevlilere de sâlyane adı altında yıllık bir maaş verilirdi Mısır, Yemen, Habeş, Lahsa, Bağdat, Trablusgarb, Tunus, Cezayiri Garp sâlyaneli eyaletlerdi. Bunlara *Müstesna Eyaletler* de denirdi.) || *Sâlyaneli sancak*, sâlyane sisteminin yürürlükte olduğu eyaletlere bağlı sancaklar. (Bunlar Mısır, Yemen, Habeş, Lahsa, Bağdat, Trablusgarp, Tunus, Cezayiri Garp eyaletlerine bağlı sancaklarla, Kaptanpaşa eyaletine bağlı bazı sancaklar ve Kıbrıs eyaletinin üç sancağıydı.) [M]

SALYANGOZ i. (yun. *salıankos*, sümüklü böcek'ten) Sarmal kavkılı kara yumuşakçalarına verilen ad.

— Anat. İç kulakta bulunan ve sarmal bir borudan meydana gelen organ; içinde işitme sinirinin uçları bulunur. (Bk. KULAK.) || *Salyangoz siniri*, işitme sinirinin işitmeğe yarayan tellerinin tümü (geri kalan teller dengeyi sağlamak içindir).

— Mat. *Pascal salyangozu*, sabit bir O noktasından, A merkezli bir dairenin teğetlerine indirilen dikme ayaklarının geometrik yeri.

— ANSİKL. Mat. *Pascal salyangozu*, dairenin bir poderidir; O sabit noktasının dairenin A merkezine göre konumuna bağlı olarak üç niteliksel şekil alır

◆ Sıf. Salyangoz biçiminde olan. || *Salyangoz merdiven*, bir esen etrafında dönerek yükselen burgu biçimindeki merdiven. (LM)

SALYANGOZCULUK (*salyangoz* > *salyangozcu*'dan *salyangozcu-luk*). Salyangoz yetiştirme işi. (L)

SALYANGOZLUK i. (*salyangoz*'dan *salyangoz-luk*). Salyangoz yetiştirilen yer. (L)

SALZA (Hermann von), töton tarikatı başkanı (Almanya 1170'e doğr. - Barletta, İtalya 1239). 1210'da başkan seçilince Kutsal Roma imparatoru Friedrich II'nin danışmanı oldu. 1221'de Friedrich II Mısır'da Dimyat'ta Sarazen'lere saldırdığı za-

şehre hâkim Hohensalzburg şatosu ve şehir

SALZBURG

Rezidenz meydanı havuzu

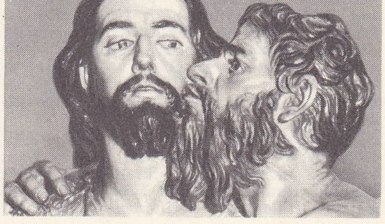

SALZILLO «Judas Öpücüğü» «paso» «El Predimiento»nun detayı, Murcia'da (İspanya) İsa kilisesi

Foto. LAROUSSE

SAM'AL tanrı veya kral heykeli, hitit sanatı Arkeoloji müzesi, İstanbul

SAMANIEGO (gravür)

man Salza yanındaydı. Salza, 1228-1229'daki Beşinci Haçlı seferinde de imparatorla birlikteydi. 1230'da hükümdarlarla papa Gregorius IX arasındaki anlaşmazlığın çözülmesinde önemli bir rol oynadı. 1235'te Friedrich'in büyük oğlu Heinrich'i babasına karşı giriştiği isyandan vaz geçirdi. İmparator ve papa tarafından desteklenen sabra tarikatını en parlak düzeyine çıkardı ve daha eski tarikatlara tanınan ayrıcalıkları elde etti. Almanya'nın doğu sınırına kadar uzanan topraklara sahip oldu (L)

SALZACH, Orta Avrupa'da ırmak, Avusturya ve Almanya'da, İnn'in kolu (sağ kıyı); 220 km. Hohe Tauern kütlesinin (3 505 m) buzullarıyle beslenen Salzach'ın yukarı çığırı, Pinzgau kütlesinin eteğindeki Pinzgau çöküntüsünde akar, sonra kütleyi izleyen Pongau'dan ayrılır ve boğazlardan geçerek kalkerli Salzburg Alpleri'ni aşar, Salzburg'un yukarı kesiminde, Bavyera yaylasında, yüksek ırmak-buzul taraçalarının eteğinde oyulmuş bir vâdiye girer. Pinzgau'nun geniş ölçüde tarıma imkân vermeyecek kadar yüksek olan yukarı kesiminde, başlıca gelir hayvancılık ve turizmden elde edilir. Aşağı kesimi verimli bir tarım bölgesidir. Salzach'ın kolları, Hohe Tauern yamaçlarındaki vâdilerin ağzında ve Salzburg yakınında kurulan hidroelektrik tesisleri besler. (L)

SALZBRUNN, Polonya'da (Aşağı Silezya) kasaba, Wroclaw'ın 30 mil güneybatısında. XIV. yy.dan beri meşhur olan ve sekiz kaynaktan fışkıran maden suları birçok akciğer hastalığına iyi gelir. Her yıl binlerce hasta burayı ziyaret eder; ayrıca sular şişelenerek sevk edilir. Böylece kömür yatakları vardır. Cam porselen ve tel fabrikaları; dokuma (yün) imalâthaneleri. 1945'e kadar Almanya sınırları içinde olan Salzburnn, o tarihte henüz İkinci Dünya savaşını sona erdiren barış anlaşması imzalanmadığı halde, A.B.D., Rusya ve İngiltere'nin kararıyle Polonya'ya verildi. (M)

SALZBURG, Avusturya'da şehir, Salzburg ilinin merkezi, Salzach kıyısında; 108 100 nüf. Üniversite (1964).

Eski şehir Salzach'ın sol kıyısında, Mönschberg kayalıklarının eteğinde uzanır. Bu kayalıkların tepesinde, yapımı XI. yy.da başlayan ve 1635'te tamamlanan Hohensalzburg şatosu yükselir Eski şehirde 1614 - 1628 arasında inşa edilmiş italyan üslûbunda bir katedral, roman öncesinden barok'a kadar çeşitli üslûplarda birçok kilise, kral sarayı (1595-1793) ve çeşmelerle süslü alanlara açılan sokaklarda eski evler vardır. W. A. Mozart'ın doğduğu evde şehrin bu kesimindedir. Her yıl Mozart şerefine dünyaca meşhur bir müzik festivali yapılır. Modern şehir Salzach'ın sağ kıyısında, Kapuzineberg'in kuzeyinde uzanır. Bir üniversite ve fikir merkezi olan Salzburg, aynı zamanda bir çeşitli sanayi (kimya, metalürji, bira fabrikaları, dokumacılık, tahta işçiliği) turizm ve kış sporları merkezidir. — *Salzburg* ili, 7 154 km²; 347 700 nüf. Güneyde Tauern'lerin kuzey yamacında ve güney yamaçlarının bir kısmında (Lungau) uzanır. Yüksek Salzach vâdisi (Pinzgau ve Pongan) Tauern'leri, Salzburg Ön Alpleri'nden ayırır. İlin başlıca gelir kaynakları tahta işçiliği, hayvancılık, yeraltı kaynaklarının işletilmesi (tuzlalar, demir, bakır) ve özellikle turizmdir.

— Tar. Worms piskoposu Rupert'in Mönschberg'de kurduğu manastır, şarkı okuluyle ün kazandı ve yakındaki tuzlalardan ötürü Salzburg diye adlandırılan yeni bir şehrin çekirdeği haline geldi. Piskoposluk (739), başpiskoposluk (798), imparatorluk prensliği (1728), haline gelen şehrin prensleri, seçici prenslerden hemen sonra geliyordu. Başpiskopos prensler, yahudileri (1498) ve protestanları (1731) şehirden kovdular. 1802'de laikleştirilen prenslik, 1803'te Toscanalı arşidük Ferdinand III'e verildi, Avusturya'ya (1805), sonra Bavyera'ya (1809) geçti, 1816'da Avusturya'ya iade edildi. 1849'da muhtar eyalet haline getirildi. (L)

SALZBURG ÖN ALPLERİ, Doğu Alpler'de (Avusturya ve Bavyera) İnn ve Enns arasında uzanan orta yükseklikte dağlar bütünü. Bunlar kalınlığı 1 500 m'yi bulan kalker örtülerinden şekillenmiş kütlelerdir; Üçüncü zamandaki tektonik hareketler sırasında yükseltileri 3 000 m'yi bulmuştur. Yapısal şartlar, karstlı bir engebenin gelişmesini desteklemiştir: gerçek birer taş çölü olan yaylalar (Totes Gebirge, Dachstein, Steirness Meer) çok büyük sarplıklarla sınırlıdır Yalnız büyük vâdiler işletilir (hayvancılık, hidroelektrik enerji). [L]

SALZEDO (Carlos), ispanyol ve fransız asıllı amerikan arpçısı ve bestecisi (Arcachon 1885 - Waterville, Maine 1961). Metropolitan orkestrasında arpçı olarak çalıştı. 1921'de Varèse ile birlikte International Composers' Guild'i kurdu. Juilliard okulunda ders verdi. 1931'de Camden'de (Maine) arp öğretimi için bir yazlık okul açtı. Arp için parçalar yazdı. (L)

SALZGİTTER, esk. **Watenstedt,** Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Harz'ın kuzeyinde; 115 600 nüf. İki dünya savaşı arasındaki dönemde demir ve potas yatakları yakınında gelişmiş önemli sanayi merkezi: çelik sanayii, dökümevleri, makine, kimya ve dokuma sanayii. (L)

SALZİLLO Y ALCARAZ (Francisco), ispanyol heykeltıraşı (Murcia 1707 - ay.y. 1783). Capua asıllı ve Murcia'ya yerleşmiş bir italyan heykeltıraşın oğlu Kutsal hafta *pasos*'ları ve bazılarının yüksekliği 35 sm'yi bulan, pişmiş topraktan yapılmış, 550 kişi ve 372 hayvanlık ünlü *kres*'i Murcia'daki Salzillo müzesindedir Bu eserde geleneksel ispanyol resmi ağır basamakla birlikte, italyan etkisine bağlı bir yenileşmeye, bir incelik ve duyarlığa da rastlanır (L)

SALZKAMMERGUT, Avusturya Ön Alpleri'nde bölge, Salzach'ın sağ kıyısında, Salzburg'un güneydoğusunda. Burası üzeri kalker şeritleriyle örtülü, Triyastan kalma tuzlu ve marnlı tabakalarda oyulmuş bir havzadır; yüzey şekilleri, yükseltisi 1 500-1 800 m'yi bulan sarp yamaçlı, kalkerli kütlelerden ve eteklerindeki çöküntülerden meydana gelir. Doğuda Salzkammergut, Dachstein ve Totes Gebirge eteklerinde sona erer. Hayvancılığa elverişli otlaklar dışında, bölge geleneksel zenginliğini buraya adım veren tuza borçludur. Yakın bir dönemde, hidroelektrik tesislerin kurulmasıyle (elde edilen üretimin büyük kısmı Salzkammergut dışında kullanılır) birçok kesimi değerlendirilen bölge, manzaralarının güzelliğiyle turizmden de büyük gelir sağlar. (L)

SALZMANN (Christian Gotthilf), alman pedagoğu (Sömmerda 1744 - Schnepfenthal 1811). Ünlü bir ilâhiyatçı ve vaizdi; Rousseau'yu, Basedow'u inceledi, pedagojiyle uğraşmak için dinî görevlerini bıraktı. Din profesörü ve Dessau Philantropinum'un papazıydı. Gotha yakınlarında Schnepfenthal'deki evinde bir eğitim yuvası kurdu. Başlıca eserleri: *Krebsbüchlein* (Yengecin Kitapçığı) [1781], *Karl von Karlsberg* (Karlsberg'li Karl) [1783-1788]. (L)

SALZUFLEN veya **(BAD SALZUFLEN),** Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir, Herford'ın güneybatısında, Werre vâdisinde; 16 500 nüf. Ilıca merkezi. Kereste sanayii. (L)

SALZWEDEL, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Jeetze kıyısında; 21 800 nüf. XIII. yy.dan alma anıtlar. Brandenburg margraflarının merekezi, sonra 1263-1518 arasında bir Hansa şehriydi. Metalürji. Basımevleri. Bira fabrikaları. (L)

SAM i. (ar. *semm*'den *sâmm*). *Esk.* Çölden esen sıcak bir rüzgâr. || *Sam yeli.* Bk. SAMYELİ. (M)

SAM i. (fars. *sâm*). *Esk.* Gökkuşağı. || Ateş. (M)

SAM, Nuh'un büyük oğlu. Kutsal Kitap'a göre insan türünü meydana getiren üç gruptan (Ham, Sam, Yafes) birinin atasıdır. Nuh'un en büyük ve sevgili oğludur. Çıplak uyuyan babasının üzerini bir kaputla örttü. Altı yüz yıl yaşadığı söylenir. İslâm geleneğine göre, Nuh tufanı sırasında babasıyle gemiye binerek boğulmaktan kurtuldu. Nuh ölürken onu kendisine halef seçmişti. Türklerin Yafes'in soyundan olmalarına karşılık Arapların, Farsların ve Rumların da Sam'ın soyundan geldiği söylenir. (M)

SAMA i. Deric. Ayakkabı, eldiven, elbise v.b. yapımında kullanılacak derilere aşırı yumuşaklık ve çok ince tane verilmek istendiği zaman, bu derilerin birkaç saat süreyle daldırıldığı banyo. || *Kepek saması,* içinde bazı derilerin çalkalandığı ekşimiş kepek banyosu. (Bugün az kullanılır.)

— ANSİKL. Eskiden kullanılan *sama*'lar, köpek pisliği veya güvercin gübresi ılık suda eritilerek hazırlanırdı. İngiliz kimyacısı J. T. Woot, bu banyoların etkinliğinin, hayvanların sindirim borusunun salgıladığı proteoliz enzimlerinden veya piskliklerdeki bakteri üremesinden ileri geldiğini gösterdi. Daha sonraki yıllarda tabiî samaların yerine, kasaplık hayvanların pankreasından hazırlanan sunî samalar kullanıldı. Fakat pankreaslar eczacılık sanayiinde tüketildiğinden, pankreas samalar yerine, mantar veya bakteri kültürüyle hazırlanan diyastaz samaların yapımına geçildi. Günümüzde sama, zaç yağı H_2SO_4 ile tuz ruhundan HCl hazırlanır ve derideki kireci tamamen temizlemek için kullanılır. Kireci temizlenen deri de çok yumuşak olur. (LM)

SAMADHİ i. («bileştirme» anlamında sanskritçe k.). Yoga'nın felsefî sistemine göre, özneyle nesnenin birliğini gerçekleştiren temaşa şekli; bunun için, her şeyden önce, düşüncenin etkinliklerini durdurmak gerekir. (Bilinç etkinliğinin geçici olarak durdurulması, yogi'nin mistik olarak gerçekleştirilmesinde başlıca usuldür; bu, insanın başka araçlara başvurmaksızın kendi yaşayışını durdurma hâkimiyeti kazanmasına kadar varan olağanüstü güçlülüklere yol açar.) || Buddha öğretisinde, acıyı dindirme ve esenliğe kavuşma anlayışı. (Bu anlayış, tefekkür, belli ruhsal durumlara erişme, kutsal metinleri [sutra] sürekli olarak okuma gibi temrinleri gerektirir.) [L]

SAMAGAR AĞA (Noyan), Anadolu'da ilhanlı valisi (öl. 1296). Amur nehrinin kollarından Garin ile Bica bölgesinde oturan tunguz kabilesinden gelir. Moğol tarihçisi Vassaf'a göre bir türk emîridir. İlhanlı hükümdarları Hulâgu'nun (1262) ve Abaka'nın ordusunda çalıştı; 1271'de Anadolu valiliğine getirildi; 1296'ya kadar bu ülkede vali ve kumandan olarak, çıkan bütün olaylara karıştı. Kendisinden sonra, oğlu Arab Anadolu'da çıkan isyanların bastırılmasında çalıştı. Sultan Veled onu «Beğimiz bizi unutma» şeklinde türkçe nakaratlı 13 mısralık bir farsça şiirle övdü; burada Samagar Ağanın karısı Kultak ile oğlu Arab ve kızı Novaki'nin de adları geçer. (M)

SAMAGARLAR, XIV. yy.da Sıvas, Kayseri ve Niğde taraflarında bulunan ve Samagar Ağaya bağlı tatar ulusu (Kara Tatar). İlhanlıların dağılmasından sonra (1335), Samagarlar Anadolu'da birçok yağma hareketine katıldılar; para ve zeamet karşılığı birçok beyliğe hizmet ettiler. Önceleri Kayseri ve Sıvas'a hâkim olan Eretna devletine bağlandılar; sonra da Kadı Burhaneddin Ahmed ve Karmanlıların yanında Osmanlılara karşı savaştılar. Murad I ve Bayezid I devirlerinde Karamanlılarla işbirliği yaparak Osmanlı beyliği uçlarına yerleşen samagar beylerinden Mürüvvet Bey, Hızır Bey, Pir Buldu bir süre sonra para ve zeamet karşılığı Osmanlı devleti hizmetine girdiler. Fakat Ankara* savaşında (1402), Timur ile anlaşarak Osmanlıları arkadan vurdular ve Yıldırım Bayezid'in yenilmesine sebep oldular. Timur, Anadolu'yu terk ederken, tatar boy ve uluslarıyle (Kara Tatar gibi) Samagarları da Türkistan'a götürdü; kaçanları öldürttü. XV. yy. tahrir defterlerinde Toroslar'a sığınmış bazı samagar kalıntılarına rastlanır; bunlardan bir kısmı sonradan Niğde ve Ürgüp taraflarında yurt tuttular. (M)

SAMAH i. (ar. *sem*ᶜ, işitme, duyma'dan). *Halk dili.* Tasav. ve Folk. Köylü alevîlerin cem* bezmi adı verilen özel törenlerinde musiki eşliğinde kadın-erkek birlikte yaptıkları bir tür raks, sema.

— ANSİKL. Tasav. ve Folk. *Samah,* iki veya üç kişinin çaldığı saz (çöğür*) eşliğinde oynanır. Samah sırasında Hatayî, Yeminî, Nesimî, Naksanî, Kâtibî, Viranî gibi alevî şairlerinin nefesleri okunur. Raks göz-

Foto. LAROUSSE

cü babanın işaretiyle başlar. önce miraçlama oynanır. En yaşlı iki kadın, iki erkek, ayakları çıplak, başları açık ve bellerine peşkir bağlı olarak *Hû hû meydanı Ali'dir* diyerek ağırlama oynarlar. Dedenin önünde eğilirler onun duasından sonra dizini öper ve izniyle yerlerine otururlar. Bundan sonra sözcü, meydana gelerek gençleri samaha kaldırır. Birbirinden hoşlanan çiftlerin birlikte samaha kaldırılmasına dikkat edilir. Gençler, *gönüller samahı* oynarlar. Dönme hareketlerinden meydana gelen oyunun sonunda oyuncular dedenin önünde eğilip bu oyunda bir gelenek niteliğinde olan yemeklerini de (*son yemek*) yedikten sonra diz öperler, dedenin hayır duasıyle geri geri giderek eşiğe basmadan cem bezminden ayrılırlar. Kadınlar samaha en iyi elbiseleriyle katılırlar; başları açık, uçlarına paralar, pullar takılmış saçlarını arkaya sarkıtarak oynarlar. İki, dört, altı, sekiz ve daha çok kişi raksa katılabilir. Gözcü kimin başına değneğiyle işaret ederse o samaha kalkar. Samahta yorulan erkekler başka bir erkeğin dizini öperek onu samaha davet eder; kadın ise diğer bir kadının dizini öper (niyaz eder). Dizi öpülen erkek veya kadın bir mazereti yoksa bu daveti kabul zorundadır. Çünkü bu davet yüksek bir saygı işaretidir. Bir kadın, erkeği samaha kaldıracaksa, erkeğin elini öperek onu raksa davet eder. Samahta el ele tutuşma yoktur. Raks karşı karşıyadır. Samah edenler, «cem bezmi»nin ortasında açılan boşlukta dolaşarak kural ve konulara göre hareket ederler; «mum»ların yanmakta olduğu yere gelince arkalarını dönüp geçemezler. Çünkü orası *Çerağ tahtı* denilen kutsal makamdır. Oradan, eller göğüste ve boyun eğerek (niyaz ederek) geçildikten sonra serbest hareket edilir.

Nefesi yazanın adının geçtiği «şah beyit» okunurken bir saygı işareti olarak raksedenler oldukları yerde hareketsiz kalır, öteki beyitlere geçilince tekrar oyunlara başlanır.

Alevîlikte cem bezmine (muhabbet) karıkoca gitmek şarttır. Dul erkek ve dul kadınlar yalnız gidebilir, çünkü onlar daha önce karıkoca olarak cem törenine girmiştir. Davet edilmeyenler muhabbete gidemez. Samahın *arguvan samahı, kırklar samahı* veya *ağır samah, kırat samahı, gönüller samahı, alaçam samahı* gibi türleri vardır (M)

SAMAİN (Albert), fransız şairi (Lille 1858 -Magny-les-Hameaux, Seine-et-Oise 1900). 1890'da *Mercure de France*'ın kurulmasında payı oldu. *Revue des Deux Mondes* dergisinde yazdı. İki kitap yayımladı: *Au Jardin de l'İnfante* (İnfanta'nın Bahçesinde) [1893] ve *Aux Flancs du Vase* (Vazonun Kenarında) [1898]. Öteki eserleri ölümünden sonra yayımlandı: *Le Chariot d'Or* (Altın Araba) [1901], *Contes* (Hikâyeler) [1902] ve 1904'te sahneye konan *Polyphème* adlı bir dram. Yer yer sembolist kişilerle besli olan şiirlerinde André Chénier'nin etkisi görülür. (LM)

SAMAKOVCUK. Bk. DEMİRKÖY.

SAM'AL. Esk. coğ. Yukarı Suriye'de kurulan küçük bir krallığın M.Ö. IX.-VIII. yy.daki başkenti (Gaziantep'in Nizip ilçesi). Kargamış bucak merkezinin kuzeybatısındaki Zincirli'de bulunan eski hitit (eti) şehri. Amanos dağlarından ayrılan kollarda, 1888-1892 arasında bir alman heyeti tarafından ortaya çıkarıldı. İki yanında kuleler bulunan ve üç müstahkem kapısı olan, çifte surla çevrili, beyzî şekilde bir hisar gibi yükselir. Güneyde iki kuleyle çevrilen ana kapı ve duvarlar boyunca paye meydana getiren oymalı kabartmalarla süslü bir iç avluyu kapsardı. Kapıyı dıştan iki aslan, içten de iki boğa heykeli koruyordu. Avluda birçok yapı ortaya çıkarıldı. Bunlar arasında kuzey suriye mimarîsinin özelliği olan revaklı ve dikdörtgen salonlu bir burada bulunmuştur (M. Ö. VII. yy.; Bergon II devrinde, M.Ö. 722'ye doğru Sam'al'ın bir eyaleti haline geldiği Asur'un etkisi de vardı. Şehrin kapılarını koruyan, ağır ve korku salan aslanlar, Boğazkale (Çorum) kapılarındaki aslanları andırır. Koşan bir insanın zaptettiği iki aslan kabartmalı bir kaidenin üzerinde ayakta duran kral veya tanrı heykelinde, gövdeye oturtulmuş iri bir baş, suriye heykelciliğinin özelliklerini yansıtır. Sütun kaidelerinin iki yanında kadın başlı sfenksler, aslanlar vardır veya bitkisel ve dekoratif nakışlar oyulmuştur. Kabartmalar tanrıları veya cenaze yemeği sahnelerini canlandırır (M.Ö. VIII. yy.). Asur kralı Asarhaddon'un bir mezar taşı burada bulunmuştur .(M. Ö. VII. yy.; Berlin müzesi). [L]

SAMALAMA i. (*sama* > *samalamak*'tan *samala-ma*). Deric. Derileri bir sama*ya batırarak yumuşatma işlemi. (L)

SAMALUT, Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Minye ili), Nil'in batı kıyısında; 29 300 nüf. Bölgede şekerkamışı ve buğday yetiştirilir. (L)

Sam Amca veya **Uncle Sam,** «U.S.Am» (*Amerika Birleşik devletleri*) baş harflerinden meydana gelen ve Amerikan hükûmetini veya vatandaşını belirten deyim. (L)

SAMAN i. (esk. türk. k.). Tahılların, harmanda taneleri ayrıldıktan sonra kalın saplarına verilen ad: *Damın üstüne tarladaki samanları taşıyıp yığmakla meşgul Zeynep kadın, bana insan enerjisinin hayrete değer bir timsali gibi geliyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Biçtik, dövdük, bir hafta önce kaldırdık. Samanını da damlara koyduk* (S. Kocagöz). || *Saman anızı*, ekin biçildikten sonra tarlada kalan sapların adı. || *Saman kapan.* Bk. SAMANKAPAN || *Saman nezlesi.* Bk. NEZLE. || *Saman rakısı.* Bk. RAKI. || *Saman rengi.* Bk. SAMANRENGİ. || *Saman suyu,* sarımtırak boyaya benzeyen mat yaldız. || *Saman tozu,* ince saman. || *Saman uğrusu.* Bk. SAMANUĞRUSU. || *Saman yolu.* Bk. SAMANYOLU.

— ÇEŞ. DEY. *Saman alevi gibi,* birdenbire parlayıp çabucak yatışan, sönen şeyler için kullanılır: *Tabiî çerden çöpten, saman alevi tutkunlukları hesaba katmıyorum* (R. H. Karay). || *Saman altından su yürütmek,* gizli olarak iş yapmak. || *Saman gibi,* yavan, tatsız. || *Saman kafalı,* akılsız. || *Saman sarısı,* açık ve soluk sarı.

— Bakteriyol. *Saman basili,* diğer mikrop türleri üstünde bakteriyostatik ve bakterisit etki gösteren Gram negatif basil; bazı bağırsak hastalıklarının tedavisinde kullanılır. — Kâğıtç. *Saman kâğıdı.* Bk. KÂĞIT.

— Örf ve âdet. Eski Germenlerde, sözleşmeleri somut bir şekilde sembolleştirmek için ilgililer bir saman çöpünü verir, atar, kırar v.b. bir hareket yaparlardı; ilkel Roma'da da buna benzer âdetler vardı, nitekim roma hukuku terminolojisinde bunların kalıntılarına rastlanır (*festucam efficere, factus calami* v.b.)

— Tic. İçinde likör veya değerli şarap bulunan şişeleri sarmalamağa yarayan, koni biçiminde, samandan kılıf. (ML)

SÂMAN i. (fars. *sāmān*). *Esk.* Servet, zenginlik: *Evet, ben İstanbul'a gitmeliydim. Şan, şöhret, sâman beni orada bekliyordu* (Ömer Seyfettin). || Rahat, huzur, dirlik: *Aşkınla bütün sabrımı, sâmanımı yaktın* (Recaizade Ekrem). || Kudret, iktidar: *Nakd-i lutfun bana sermaye-i ma'ni olalı / Sühanım âlelne bahş-i ser ü sâman eyler* (Cevrî). || *Bî-ser ü sâman,* perişan durum. (M)

Samanatorul («Tohum Eken»), 1901'de Spiru Haret'in teşebbüsüyle kurulmuş romanya dergisi. Vlahuta ile Coşbuc adlı yazarlar tarafından yönetilen dergide, bölgesel özelliklere dayanan bir edebiyat yaratmak amacı güdülüyordu. Bu görüş, dergiyi 1903-1906 arasında yönetmiş olan N. Iorga sayesinde sosyal ve millî bir özellik kazandı. (L)

SAMANDAĞ, esk. **Süveydiye,** Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili) ilçe merkezi küçük şehir; 18 017 nüf. (1970). Akdeniz kıyısından 4 km kadar içeride, bir tepe üzerinde kurulmuştur. Antakya'ya 26 km uzaklıktadır. — *Samandağ ilçesi,* 54 800 nüf. (1970); 382 km². Merkez ve Karaçay bucakları; 31 köy; İlçenin iktisadî zenginliği akdeniz ürünlerine dayanır. Turunçgiller ve zeytin. (M)

SAMANDIRA, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, İstanbul ili, Kartal ilçesi) bucak; 3 606 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi,* 463 nüf. (1965). Kartal'ı Üsküdar-Şile yoluna bağlayan yolun 12. km'sinde yüksl. 115 m. (M)

SAMANEA i. (isp. *saman*'dan). Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen çalı görünüşünde bitki. (*Samanea saman* ve *S. arboreum* bölge ağacı olarak yetiştirilir. *S. pedicellaris*'ten sarı özışınlı kahverengi - siyah bir odun elde edilir.) [L]

«Samanyolu»
il Tintoretto'nun eseri
National gallery,
Londra

SAMANGUİLA i. İspanyol Ginesi'nde afrika akajusuna (*Khaya ivorensis*) verilen ad. (L)

SAMANÎ sıf. (esk. türk. *saman* ve ar. *-î* aitlik ekinden osmanlıca *samanî*). Saman rengi, açık ve donuk sarı. (M)

SAMANİEGO (Félix Maria), ispanyol şairi (Lagurdia, Alava 1745-ay.y. 1801). Zengin bir soyluydu; çağının fransız düşüncesinden etkilenerek aydınlanma felsefesini İspanya'da yaymağa çalıştı. İriarte gibi bazı çağdaşları hakkında hicivli ve tartışmalı yazılar yazdı; papaz ve dindarlarla alay etti. Voltaire'ci bir anlayışı benimsemiş olan Samaniego, ölümünden bir gün önce, çocuklarının terbiyesi için yazdığı 175 masal derlemesi (*Fabulas Morales*, 1781-1784) dışında bütün eserlerini tahrip ettirdi. Bu masalların çoğu La Fontaine'inkilerin taklididir; ama eser yine de, bütünü bakımından belirli bir değer taşır. (L)

SAMANKAPAN bİş. i. Miner. *Eşanl.* KEHRİBAR.

SAMANLAMA i. (*saman* > *samanlamak*'tan *samanla-ma*). Bahç. Soğuk veya sıcaktan korumak amacıyle bazı bitkileri samanla sarma işlemi. (L)

SAMANLI (sıf. (*saman*'dan *saman-lı*). Samanı olan.

— Zır. *Samanlı gübre,* samanı yeteri kadar yanmamış gübre. (L)

SAMANLI dağları, Marmara bölgesinde kuzeyde İzmit körfezi, güneyde İznik gölü ve Gemlik körfeziyle sınırlanan yörede, batıda Bozburun, doğuda Sakarya ırmağının Geyve boğazı arasında yer alan dağlara verilen genel ad. (Aslında *Samanlı dağı* Yalova ile Gemlik arasında yükselen bir tepedir [870 m].) Samanlı dağları, doğuda Bolu dağlarından (Alpsofu dağı, Keremali dağı) Geyve boğazı yarıntısıyle ayrılır. En çok yükseldiği bu kesimde (Gökdağ kesimi) Sapanca güneybatısında Keltepe 1 600 m'ye varır. Batıya doğru yükselti azalır: Gölcük - İznik arasında Naldöken tepesi; 1 130 m. Daha batıda iki yerde dağların ekseni alçalır: birincisinden (Yalakdere havzası) Karamürsel - İznik, ikincisinden de Yalova - Orhangazi yolları geçer. Daha batıda, dağlık eksen Yellidağ, Samanlı dağı doruklarını taşır ve Armutlu yarımadasında sona ermeden önce Daz dağında 922 m'ye ulaşır. (Bu sonuncu dağın adı eski harflerin yanlış okunması yüzünden bazı haritalarda Tan dağı şeklinde gösterilir.) Ekseni genellikle birinci zaman kayaçlarından oluşmuş bulunan Samanlı dağları, maki ve orman örtüsüyle kaplıdır. Ormanlık kesimlerde geçen yüzyılda yerleştirilmiş göçmenlerin köylerine rastlanır. Bu kesim az nüfusludur. Buna karşılık, dağların eteklerinde zeytinlikler ve meyve bahçeleri arasında sıralanan köylere ve kasabalara (kuzeyde, Gölcük-Değirmendere, Karamürsel, Yalova; güneyde Armutlu, Orhangazi, İznik) rastlanır. (M)

SAMANLIK i. (*saman*'dan *saman-lık*). Saman koymak için yapılmış kapalı yer: *Bir gece sonra Halit ağa adında birinin samanlığında toplandılar* (M. Ş. Esendal). *Evler,*

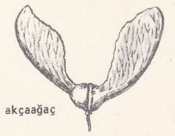

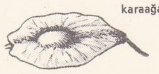

samar çeşitleri

Foto. LAROUSSE

ahırlar, samanlıklar büyük bir avlunun etrafına diziliymiş (Ş. S. Aydemir). || *Samanlık deliği*, samanın çatı arasından doğrudan doğruya ahıra indirilmesini sağlayan delik.

— ANSİKL. *Samanlık deliği*'nin en basit şekli, çatı arasındaki saman ambarının zemininde açılmış bir deliktir. Çoğu zaman bu delik yerine bir sandık yerleştirilir; bu sandıkta düşey olarak açılıp kapanan kapaklar vardır. Sandık ahıra kadar inebilir ve yedek saman deposu işini görür. Çatıya kadar inebilir ve yedek saman deposu işini görür. Çatıya kadar uzatılırsa havalandırma bacası yerini tutar. (L)

SAMANOĞULLARI, İran'da hüküm sürmüş olan bir devlet (IX.-X. yy.). Devletin kurucusu Belh yakınındaki *Saman* köyünden asil bir aileden gelen SAMAN HUDAT idi. Hudat, düşmanlarına karşı koyamadığı için Emevîlerin Horasan valisi Esed bin Abdullah'a sığındı ve Müslümanlığı kabul etti. Saman Hudat'ın dört torunu, Harun-ür-Reşid ve Memun devrinde Semerkant, Fergana, Şaş ve Herat valiliklerine tayin edildi. Bunlar sonraları Tahirîler*e tabi oldular. Fergana valisi olan Esed oğlu AHMED kısa bir süre sonra Semerkant'ı ele geçirdi. Ahmed'in oğlu NASR 875'te Maveraünnehir valiliğine getirildi. Fakat bağımsız bir hükümdar gibi hareket ederek, aynı yıl kardeşi İSMAİL'i karışıklıkların hüküm sürdüğü Buhara valiliğine getirdi. Bu sırada Tahirîler zayıflamış ve Saffarîler kuvvetlenmeğe başlamıştı. İsmail, Buhara'da barışı sağladıktan sonra Saffarîlerle mücadeleye girişti ve onları yenilgiye uğratarak Horasan'ı ele geçirdi. Fakat kardeşi Nasr ile arası açıldı ve onu yendi. Daima Abbasîlere bağlı kaldı. İsmail, Samanoğullarının ilk gerçek hükümdarı sayılır. İsmail'in oğlu AHMED zamanında karışıklıklar çıktı. Ülkenin ileri gelenlerinin iktidarı ele geçirmek için ayaklanmaları Ahmed'in durumunu sarstı. Taberistan'da Ali ailesinden biri isyan ederek burada bulunan valiyi kovdu (913). Bu olaydan kısa bir süre sonra Ahmed, köleleri tarafından öldürüldü. Samanoğullarının en güçlü devri NASR II BİN AHMED'in hükümdarlığı dönemidir. Maveraünnehir ve Horasan'ın dışında Sistan (veya Secistan), Kirman, Cürcân, Rey ve Taberistan'da Samanoğullarının yönetimine geçti. İçte özellikle devlet ilerigelenlerinin karışıklık çıkarmaları, dışta ise Türklerin gittikçe kuvvetlenmesi bu hanedan için tehlikeli oldu. Nasr'ın oğlu NUH I ve oğlu ABDÜLMELİK I, yeğeni MANSUR I zamanlarında taht kavgaları arttı. Hükümdarın siyasî otoritesi zayıflayınca askerî şefler kuvvetlenmeğe başladı. Gazne devletinin kurucusu Sebük Tigin'in kayın pederi Alp Tigin, bu sıralarda kuvvet kazandı. Önce merkezden uzaklaştırmak için Horasan başkumandanlığına tayin edilen Alp Tigin, kısa bir süre sonra bu görevinden azledilince Gazne'yi ele geçirdi ve bağımsızlığını ilân etti. Saltanat kavgaları, dış kuvvetlerin müdahalesini kolaylaştırdı, türk hükümdarı Buğra Han, Mansur'un oğlu Nuh II ile yaptığı savaşı kazandı ve onu kaçmak zorunda bıraktı. Bu yenilgi ordu kumandanlarını harekete geçirdi. Nuh, Gaznelilerden yardım istedi ve bu yardıma karşılık Horasan valiliğini Sebük Tigin'e verdi. Kumandanlar arasındaki rekabet Gazneli Mahmud'a Horasan işlerine karışma fırsatı verdi. Ordu kumandanlarından Faik ile Bektüzün anlaşarak Nuh II'nin oğlu MANSUR II'yi (hük. 997-999) tahttan indirdiler ve gözlerine mil çektiler; onun yerine Nuh II'nin oğlu ABDÜLMELİK II'yi başa geçirdiler. Bunu fırsat bilen Gazneli Mahmud, Horasan'ı aldı. Bu sırada karahanlı hükümdarı, Maveraünnehir'i işgal etti ve Abdülmelik II'yi yakalayarak tutukladı.

Samanoğullarının ülkesi özellikle Nasr ve Nuh I zamanında parlak bir kültür merkezi oldu. Uzun süre Arapların baskısı altında yok olmağa başlayan iran millî kültürü bu hanedan devrinde yeniden canlandı. İranlıların ilk lirik şairi Rudekî, Nasr II'nin sarayında iyi kabul gördü. Rudekî, şiirlerini farsça yazdı. *Kelile ve Dimne*'yi manzum olarak Farsçaya çevirdi. Mansur bin Nuh'un veziri Bel'amî, Taberî tarihini Farsça çevirdi ve İran ile ilgili kısımlara ekler yaptı. Böylece Bel'amî iran tarihçiliğinin kurucusu oldu. Tanınmış coğrafyacı Ebu Zeydi'l-Belhî ve İbni Sina, Samanoğullarının hâkim olduğu dönemde yetişti. Firdevsî de çalışmalarını bu devirde yaptı. Samanoğullarının hükümdarları Farsçayı resmî dil olarak kabul ettiler; ibadetin fars dilinde yapılması için bir de fetva çıkarıldı. Birçok su kanalı açılarak ziraatın geliştirilmesi yanında ticarî hayat en parlak devrine ulaştı. Ticarî ilişkiler, baltık ve batı avrupa ülkelerine kadar gelişti. (M)

SAMANPAZARI, Ankara'nın eski kesiminde semt. Ankara kalesinin güneyinde yer alır; küçük sanatların kümelendiği bir ticaret alanıdır. (M)

SAMANRENGİ bls. i. Açık sarı. (M)

SAMANSUZ sıf. (fars. *sāmān* ve *-sūz*, yakıcı'dan *sāmān-sūz*). *Esk.* Serveti tüketen. || Rahat ve huzuru bozan. || Kudreti, iktidarı ortadan kaldıran. (M)

SAMANTABADRA veya **KAKRAPANİ,** beş dhyani-bodhisattva'nın ilki, dhyani-buddha Vairokana'nın tanrısal oğlu veya sureti. Yasa'nın yüce Zekâ'sını kişileştirir. (L)

SAMANUD. Bk. SEMENUD.

SAMANUĞRUSU bls. i. Astron. *Eşanl.* SAMANYOLU. (M)

SAMANYOLU bls. i. Astron. Çevre sınırları ve uzantısı boyunca düzensiz, belli belirsiz bir kuşak gibi bütün gökküreyi baştan başa saran ve özellikle bulutsuz, sakin gecelerde gökyüzünde görülen geniş bulutsu kümesi. (*Esk.* Kehkeşan.) Güneş ve bütün yıldızlar da dahil olmak üzere milyonlarca yıldızın toplaşmasından meydana gelen bu büyük kütle, bulut veya duman yumakçıkları gibi düzensiz görünür; özellikle aysız gecelerde, gökyüzünün karanlık zemini üstünde bazı kısımları çok daha parlak ve belirlidir Aslında Samanyolu, Güneş sistemi içinde bulunan bir gözlemcinin, Gökada*yı görüş şeklinden başka bir şey değildir Çok eskiden beri Samanyolu'nun, Gökada'nın gözlemlenebilen kısmı olduğu biliniyordu: gerçekten de, Güneş sistemi içinde bulunan ve sistemin ortay düzleminden pek uzakta olmadığı halde merkezden oldukça açıkta duran bir gözlemci, Gökada'yı yassı bir disk şeklinde görür. Efsaneye göre Samanyolu, Hercules'i emzirirken tanrıça Juno'nun göğsünden düşerek gökyüzüne dağılan birkaç damla sütten meydana gelmiştir. (L)

SAMAR, Filipinler'de ada, Visaya takımadalarında, Luzon'dan San Bernardino boğazı, Leyte'den San Juanico boğazıyle ayrılır; 13 130 km²; 470 000 nüf. Samar, kereste ve demir filizi üretilen dağlık ve ormanlık bir adadır. Geleneksel besin tarımının (pirinç, mısır, hindistancevizi) yanı sıra, ticaret bitkileri (abaka) yetiştirilmeğe başlanmıştır. (L)

SAMAR i. (lat. *samara*, karaağaç tohumu'ndan fr. *samare*). Karaağaç ve dişbudakta olduğu gibi, tohum zarı kanat şeklinde uzayan kuru tek tohumlu ve açılmaz meyve çeşidi. (L)

SAMARA, S.S.C.B.'de ırmak, Kuybişev'de ulaştığı Volga'nın kolu (sol kıyı); 575 km. (L)

SAMARA. Bk. KUYBIŞEV.

SAMARAN (Charles), fransız tarihçisi (Cravencères-l'Hôpital, Gers 1879). Archives de France'ı yönetti (1941-1948), Milletlerarası Arşiv kurulu başkanlığına getirildi (1948). Başlıca eserleri: *La Chanson de Roland* (Oxford elyazması, 1933); *Histoire de Charles VII* (Charles VII Tarihi) [1945]; *Balzac* (1952); *L'Histoire et ses Méthodes* (Tarih ve Metotları); beş cilt olarak yayımlanan *Cataloque des Manuscrits en Écriture Latine* (Latince Elyazmaları Katalogu) [1960-1965]; *Histoire de Louis XI* (Louis XI Tarihi) [1963-1965]; *J.J. Rousseau et G.de Nerval* (1964). [L]

SAMARİA, Filistin'in merkezinde bölge, kuzeyde Celile, güneyde Yahudiye arasında. Hayfa'nın yukarısında Karmel dağının hâkim olduğu Samaria, Jezrael veya Esdrelon ovası sayesinde Akdeniz kıyısıyle iç çöller arasında geleneksel bir geçit yoludur; Şam-Hayfa demiryolu ve Irak Petrol şirketinin petrol boruları (1948 Savaşından beri kullanılmıyor) bu yoldan geçer. (L)

SAMARİN (Yuriy Fyodoroviç), rus yayımcısı ve nazariyecisi (1819- Schöneberg, Berlin yakınları 1876). 1852'ye kadar memurluk yaptı, *Rus Yönetimi* adlı islavcı dergiye yazılar yazdı. Rusya'da tarım topluluklarının koyu taraftarı olarak, komisyonlarda düşüncelerini mistik bir heyecanla savundu. 1859'da, topra kölelerinin azat edilmesi tasarısını kaleme alan komisyona üye oldu. 1863'te, Milyutin ile birlikte Polonya'ya giderek, bir toprak reformu tasarısını yerinde inceledi, sonra da Baltık eyaletleriyle ilgilendi. Geniş yankılar uyandıran *Okraynıy Rossii* (Rus Sınırları) [1868-1876] adlı kitabında, germen asıllı soylulara saldırdı. (L)

SAMARİNDA, İndonezya'da şehir, Borneo adasında, doğu kıyısı yakınında, Mahakam deltasının başında; 11 000 nüf. Limanından kömür, tahta, kauçuk, kamış ve sakız ihraç edilir Yakınında petrol yatakları. (L)

Samaritaine Büyük mağazaları (*Grands Magasins à la Samaritaine*), 1869'da Paris'te Ernest Cognacq tarafından kurulmuş perakende satış müessesesi. (Adı, Paris'te Pont-Neuf yakınındaki eski su terazisinden gelir.) [L]

SAMAROPSİS i. Çevresinde zardan bir kanat olan fosil tane; Karbonifer ve Permiyende bulunur. (Bu tohumların çoğu cordaites cinsinden ağaçlara aittir.) [L]

SAMARRA. Bk. SAMERRA.

SAMARSKİT i. (rus mineraloğu V. E. *Samarskiy*'in adından fr. *samarskite*). Miner. Tabiî uranyum, demir ve itriyum niyobotantalat; Urallar'da Miass bölgesinde bulunur. (L)

SAMARYUM i. (fr. *samarium*). Kim. Nadir topraklar grubundan maden.

— ANSİKL. *Samaryum*, atom numarası 62, atom ağırlığı Sm=150,43 olan kimyasal elementtir. 1878'de samarskit'in didim oksiti üstünde Lecoq de Boisbaudran'ın yaptığı tayf araştırmalarında bulundu ve Muthmann tarafından elde edildi. Beyaz-gri renkli, yoğunluğu 8 civarında, 1 400°C'a doğru ergiyen bir katıdır. Tuzları açık sarı veya koyu kırmızı renklidir Çok az bulunduğu için uygulama alanı yoktur. (L)

SAMATYA, İstanbul'da Marmara kıyısında, Yenikapı - Yedikule arasında semt. Bugün *Kocamustafapaşa*. Samatya adı, Bizans devrinden kalan *Psammatheia*'dan («kumluk») gelir. 1871'de demiryolu yapımı sırasında kısmen yıkılmış olan Marmara kıyısı surlarının burada bir kapısı vardı. Yeni kıyı yolu Samatya önünden, Samatya caddesi de bunun gerisinden geçer. Samatya'nın mahalleleri Marmara'ya hâkim, hafif ekimli sırtlar üzerinde yer alır; bu mahallelerin ardında Kocamustafapaşa* camiinin bulunduğu mahalle vardır. (M)

SAMAVA, Irak'ta (Divaniye ili) şehir, Fırat kıyısında, ırmağın Şat el-Hilla ile Şat el-Hindiye kollarının kavşağının aşağısında; 19 000 nüf. Bağdat-Basra demiryolu üzerinde tarım (pirinç, hurma), pazarı. (L)

SAMAZEUİLH (Gustave), fransız bestecisi (Bordeaux 1877 - Paris 1967). Chausson, V. d'Indy ve Dukas'nın öğrencisi oldu. Ayrıca hukuk okudu. Çağdaş müzik eserlerinden yaptığı birçok uyarlamadan başka, oda müziği, senfonik müzik, ses müziği besteledi. Müzik tenkitçisi olarak birçok makale, önsözler, Wagner üstüne incelemeler, P. *Dukas* ile ilgili bir kitap (1913) ve *Musiciens de mon Temps* (Zamanımın Müzikçileri) [1947] adında bir eser yazdı. Hayatının son yıllarını Fransız Radyo-Televizyon kurumu için müzikle ilgili hatıralarını yazmakla geçirdi. (L)

SAMBA i. Fildişi Kıyısı'nda yetişen *Triplochiton scleroxylon*'dan (sterculiaceae familyası) elde edilen beyaz ve yumuşak kereste. (Mobilyacılıkta, özellikle kontrpiak yapımında kullanılır). *Eşanl.* OBEŞE. Bk. TAHTA *levhası*. (L)

SAMBA i. (brezilya dilinde k.). İki dörtlük ölçü üstüne kurulmuş brezilya kaynaklı salon dansı. (Sambanın hareketleri rumbaya benzer; ama rumbadan daha hızlı olan ritmi, kopuk ve sektirmelidir. Başlıca adımları, *git gel*, *balao* ve *corta jaca*'dır. (L)

SAMBAQUİ i. (garani kaynaklı portekiz-

ce k.). Garani Tupilerinin tarihöncesi mezarlara verdiği ad. (Cesetlerin üzerini örten kavkı yığınlarından meydana gelen bu mezarlar Brezilya'nın güney kıyıları boyunca uzanır.) [L]

SAMBAR i. Hindistan'da yaşayan geyik türü (*Rusa Aristotelis*). [L]

SAMBAS, İndonezya'da şehir, Borneo'nun batısında, Pontianak'ın kuzeyinde. Altın ve elmas madenleri. (L)

SAMBENİTO i. Bk. SAN-BENİTO.

SAMBHAL, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir, Delh'nin doğusunda; 68 900 nüf. Ticaret merezi. (L)

SAMBHAR, Hindistan'da (Racasthan) tuzlu göl. Aravelli dağlarının kuzeydoğusundaki çorak bir yaylada. Büyük ölçüde işletilen tuzlalar. (L)

SAMBİASE, İtalya'da şehir, Calabria'da (Catanzaro ili), Saint'Eufemia körfezi yakınında; 20 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

SAMBİN (Hugues), fransız tahta oymacısı ve mimarı (Gray 1518 - Dijon 1601'e doğr.). Özellikle Dijon'da çalışarak Serein kapısını, adalet sarayı kilisesinin heykellerini yaptı. Besançon belediye sarayının planlarını çizdi. (L)

SAMBİRANO, Madagaskar'ın kuzeybatısında (Macunga ili) ova, Tsaratanan kütlesinin aşağısında. Avrupalı kolonların büyük ölçüde yerleştiği ovada, tarım işletmeleri (pirinç, yerfıstığı, manyok, hindistancevizi, kahve, kakao, limon otu, ylang-ylang, şekerkamışı) dört büyük özel şirketin elindedir; şirketler ayrıca ürünlerin büyük kısmını işleyen fabrikalar da kurmuşlardır. (L)

SAMBO i. (rusça *sam* [*ozaşçita*] *b* [*ez*] *o* [*rujiya*] kelimelerinden «silâhsız dövüş» anlamında kısaltma). S.S.C.B.'de 1930'da ortaya çıkan ve yaygınlaşan bir çeşit güreş. (L)

SAMBOR, Kamboç'ta (Kratie ili) şehir, Mekong'un sol kıyısında, Sambor şelâlelerinin aşağı kesiminde seferin başlangıç noktasıdır. (L)

SAMBRE (LA), Fransa ve Belçika'da ırmak, Meuse'ün (sol kıyı) kolu; 190 km. Thiérache'da doğar, Landrecies'i aşar, sağda Ardennes bölgesinden gelen küçük Helpe ve Büyük Helpe'i alır, Maubeuge ve Charleroi'dan geçerek Namur'de Meuse'e kavuşur. (L)

Sambre-Oise kanalı, Fransa'da Sambre ırmağı (Landrecies) ile Oise ırmağı (La Fère) arasında kanal; 67 km. Paris bölgesini Belçika'ya bağlar. Trafiği bir milyon tondur. 1839'da tamamlanan kanal 38 alavare havuzuyle kesilir. (L)

SAMBU (Zhamasarangin), moğolistanlı siyaset adamı (doğ 1895). Maliye bakanlığı yaptı (1922-1930), sonra diplomatlık mesleğine girdi (1937-1954). 1954'te «Khural»ın başkanlığına getirildi. (L)

SAMBUCA i. (yun. *sambye*'den lat. k.). Sil. Ortaçağ'da kalelere saldırmak için kullanılan seyyar köprü. (L)

SAMBUCUS i. Mürver'in ilmî cins adı. (L)

SAMÇOK, Kore'de (Güney Kore) şehir, Japon denizi kıyısında; 26 200 nüf. Kömür madenleri; kömür ihraç limanı. Gübre fabrikası. Çimento fabrikası. (L)

SAMDI dağı, Doğu Anadolu'nun Hakkâri bölümünde Irak sınırından doğru çizgiyle 5 km uzaklıkta bulunan yüksek dağ; yüksl. 3 811 m (1 : 200 000 ölçekli istikşaf haritalarındaki yükseltisi). Doğu-batı doğrultulu dağ kütlesinin doğu ucunda *Gevar - Ruki* dağı (aynı haritalarda 3 680 m), batısında ise *Sat* dağı bulunur. (M)

SAME. Esk. coğ. Kefalonya'da (Kephallenia) eski şehir; adanın doğu kıyısında. — Bazen bu ad bütün adayı ifade eder. (L)

SAMED sıf. (ar. *şamed*). *Esk.* Ulu, ezelî ve ebedî olan ve hiç kimseye, hiç bir şeye ihtiyacı olmayan (Tanrı): ‖ **İ.** [*Abdüssamed*'den kısaltılmış olarak *Samet* şeklin de] Erkek adı. (M)

SAMEDANÎ sıf. (ar. *şamed* ve *-ān*, sıfat eki ve *-ī*, aitlik ekinden *şamedānī*). *Esk.* (Yüce ve ebedî olan) Tanrı'nın ezelî kudretiyle ilgili, ilâhî, tanrısal. ‖ *Avn-i samedanî*, tanrısal yardım.

◆ **Samedaniye** sıf. *Esk.* Samedanî'nin dişili. ‖ *Eltaf-ı samedaniye*, tanrısal lutuflar.

◆ **Samedaniyet** i. *Esk.* Tanrısallık. (M)

SAMEM i. (ar. *şamem*). *Esk.* Sağırlık. (M)

SAMERRA, Irak'ta şehir. Dicle nehrinin sağ kıyısında Bağdat'ın 70 mil kuzeyinde yer alır. 836'da abbasî halifesi Mutasım'ın (833-842) türk generali Eşnas tarafından halifeye ve ücretli türk ordusuna yeni bir yerleşme merkezi sağlamak için kuruldu. Şehrin bulunduğu yer aslında tarihöncesi devirlerden beri yerleşme merkezi olarak kullanılmıştı. Müslümanlık öncesi döneminden kalma Samerra adını halifeler, bastırdıkları madenî paraların üzerinde *Surre men rea* (gören hayran kalır) şeklinde yorumlamışlardı. 836-892 Arasında burada sekiz abbasî halifesi hüküm sürdü. Bugün şehirden geniş bir alana yayılmış yıkıntılar kalmıştır. Alman arkeologlarından Friedrich Sarre ve Ernst Herzfeld (1911-1913) yaptıkları kazılarda pek çok eski eser meydana çıkardılar. O dönemin sanatı hakkında bildiklerimiz geniş çapta bu buluntulara dayanmaktadır.

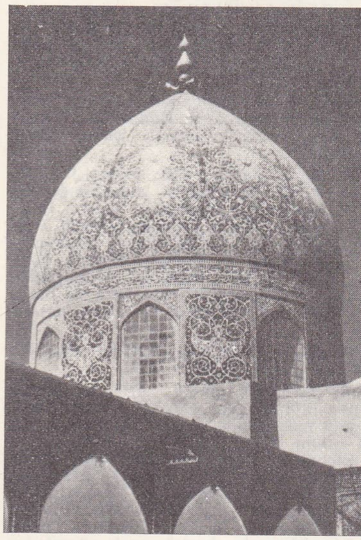

Mehdî'nin gözden kaybolduğu yerde yapılan Camiül Gayyibe

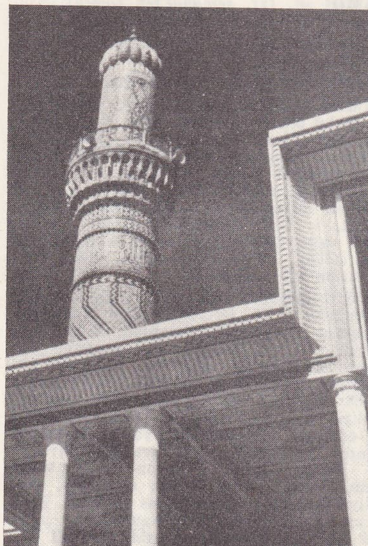

Ali el-Hadi ve Hasan el-Askerî'nin türbelerinin bulunduğu cami

Müslümanların kurduğu en büyük şehirlerden biri olan Samerra'da pek çok saray vardı. Yalnız halife Mütevekkil'in (hük. 847-861), 24 saray yaptırdığı söylenir. Ayrıca, şehirde birçok da büyük ev, konak, hamam, cami, askerî depo, dükkân, atelye, ahır, cezaevi ve han vardı. En önemli yapılar halifelerin oturduğu büyük saraylar; Mutasım tarafından Dicle üzerinde yaptırılan Cevsakul Hakanî sarayı, Mütevekkil'in yaptırdığı Belkuvara sarayı, Büyükcamii ve aynı halifenin Samerra'nın kuzeyinde yeni kurduğu Caferiye şehrinde yaptırdığı Ebu Dulaf camiidir.

Cevsakul Hakanî'den yalnız Babul Amme kalmıştır. Bu, halifenin dairesinin girişindeki üç sıra kemerli eyvan kapısıdır. Dicle'nin yüksekçe bir kıyısında yer alır, kapıdan basamaklarla çok büyük bir havuza inilir. Bu muazzam sarayın planını, Herzfeld, kazılar sırasında ortaya çıkardı. Bir modeli Bağdat müzesinde bulunmaktadır. Dünyanın en ünlü anıtsal mimarî örneklerinden biridir. Bir eksen çevresinde birçok toplantı odası, eyvan, baklavakemerli daireler, haç biçiminde kubbesi olan bir taht salonu yer alır. Ayrıca bu yapının çevresinde pek çok küçük yapı ya da yapı kümesi vardır. Mütevekkil'in Büyükcami'i 846 ile 852 arasında yapıldı. Çok büyük bir dikdörtgen şeklindedir (784'e 512 ayak). Caminin yalnız 8,75 ayak kalınlığındaki pişmiş tuğladan yapılma çıplak duvarları kalmıştır. İç bölmeler ve hepsi de mermer sütunlar üzerinde duran tavanlar tümüyle yok olmuştur. Tek bozulmadan kalan Melviye adlı minaredir. Minare caminin kuzey duvarının 89 ayak ötesinde yer alır. 175 Ayak yüksekliğinde bir kule olan minarenin tepesine dışarıdan dolanan bir merdivenle çıkılır. 859-861'de yapılan Ebu Dulaf camii de aynı ilkelere dayanır. Yalnız mermer sütunların yerini tuğla sütunlar almıştır. Ayrıca boyut bakımından biraz daha ufaktır (içeride 699'a 443 ayak). Minaresi ise Melviye örnek alınarak yapılmıştır. Sarayların ve evlerin çoğu kabartma ya da dökme alçı levhalarla süslenmiştir. Bunlarda üç üslûp ayırt edilebilir: A üslûbu (Herzfeld'e göre III. üslûp), abbasîöncesi geç klasik geleneğini sürdürür. Üzüm yaprakları ve salkımlar, dörtgen veya çok köşeli helezonlardan meydana gelen kabartmalar, duvardaki dikdörtgen veya çok köşeli alçı panoları süsler. B üslûbunda (Herzfeld'e göre II. üslûp) daha natüralist olan A üslûbuyle, çiçeklerin üslûplaştırılmasıyle ortaya çıkan soyut veya yarı soyut biçimlerin bağdaştırıldığı görülür. Ayrıca A üslûbunda olduğu gibi kazıma metoduyle değil, dökme metoduyle çalışılmıştır. C üslûbu (Herzfeld'e göre I. üslûp) tamamen soyuttur. Bazı eğrilerden meydana gelen iç içe örnekler, dayandıkları eski bitki ve çiçek örneklerinden hemen tamamen soyutlanmışlardır. Bu üslûpta da, döküm metoduyle çalışılmıştır. Büyük panolar halinde hazırlanan süslemeler her halde kuruduktan sonra duvarlara asılmıştır. A üslûbunda (derinlemesine kazıldığından) güçlü bir ışık-gölge karşıtlığı hâkimdir. B üslûbunda bu karşıtlık azalmakta, yüzey yassılaşmaktadır. C üslûbu ise (tamamen dökme olduğundan ve yüzeye hiç dokunulmadığından) ışık-gölge karşıtlığı tamamen kaybolmaktadır. Ayrıca Samerra'da ve yakınındaki Tekrit'te C üslûbunun örnekleriyle işlenmiş tahta panolar bulunmuştur. Bunların kapı kapiaması olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Çok çeşitli örneklere süslü ve başka tekniklerle yapılmış birçok çömlek de bulunmuştur. Bunların en önemlileri dökme tekniğiyle yapılmış, üzerlerinde küçük kurdele ve çiçek örneklerinin birbirine karıştığı kabartmalar bulunanlardır. Ayrıca, beyaz sırla kaplanmış, üzerinde kobalt mavisi küçük yazılar bulunan kenarları yeşil sırlı kaplar da bulunmuştur. Bunlar doğrudan doğruya çin tang çömleklerinin taklididir. Ayrıca kobalt-mavisi yaprak, kurdele ve ağaçlarla süslü, beyaz sırlı kaplar, açık renk bir zemin üzerine çeşitli kahverengi ve sarı tonlarla veya açık bir kırmızı üzerine sarı ve eflâtunla boyanmış parlak kaplar da buluntular arasında yer alır. Bu son teknik, çinilere de uygulanmıştır. Yalnız bugüne ancak küçük çini parçaları ulaşabilmiştir.

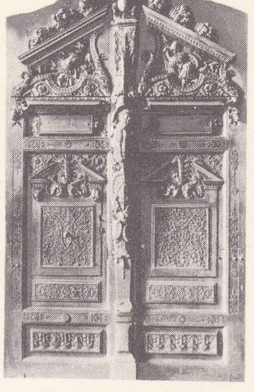

Hugues SAMBİN
Serein kapısı
Dijon, Fransa

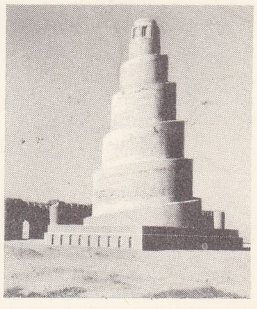

SAMERRA
Cuma camiinin ziggurat biçimindeki minaresi (IX. yy.)

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

Samerralı sanatçıların sanata en büyük katkısı duvar resmi alanında olmuştu. Gerek evlerde gerek saraylarda bu resimler büyük duvarları süslüyordu. Günümüze, ancak bazı parçalar kaldığı belli birtakım resimleri yeniden düzenlemek mümkün oldu. Bu resimlerde başlıca konular, dansözler, hayvanlarla insanlar arasındaki savaş sahneleri ve hayvanlardır. Ayrıca Cevsak sarayının hareminde, helezonî yapraklar, birbiri içine geçen kadehler, hayvan ve insan figürlerinden meydana gelmiş çok değerli bir resim vardır. (M)

Samerra camii, Samerra'da abbasîler devrine ait cami (848-852). Halife Mütevekkil tarafından yaptırıldı. 240 × 157 m ölçüsündeki yapı, dünyanın en büyük camiidir. Kıbleye dikey yirmi beş neflidir. Kuşatma duvarları tuğladandır ve aralıklı takviye kuleleri vardır. Avlu galerilerle çevrilidir. Bugün harap olan caminin üst örtüsü, mermer sütunlara oturur. Mihrabın iki yanında çifte mermer sütunlar bulunur. Melviye denilen ve zigguratları andıran minaresi kare bir taban üzerinde, helezonî şekilde yükselir. Mozaikleriyle de ünlüdür. (M)

SAMG i. (ar. *şamġ*). *Esk.* Zamk. || *Samg-ı ratenci,* reçine. || *Samg-ı nefti,* hint reçinesi. || *Şecer-i samg,* arap zamkı elde edilen ağaç cinsi.

◆ **Samgî** sıf. *Esk.* Zamka benzeyen, zamk gibi olan. (M)

SÂMİ sıf. ve i. (ar. *semᶜ*'den *sâmiᶜ*). *Esk.* İşiten. || Dinleyen (kimse), dinleyici. || *Üzn-i sâmi,* işiten, dinleyen kulak.

◆ **Sâmiin** çoğl. i. *Esk.* İşiten kimseler. || Dinleyiciler: *Sâmiin evvelâ bu tebeddül-i evzânı fark etmiyor gibiydi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SAMİ sıf. (ar. *sümüvv*'den *sâmî*). *Esk.* Yüksek, yüce: *Mumaileyhin [...] herhangi bir mıntakadan mebus intihabı hakkındaki fikr-i samilerinin işârı maruzdur* (Atatürk) || Ünlü, şöhretli. || İ. Erkek adı. || *Emirname-i sami,* sadrazamın makamından çıkan yüksek emir kâğıdı.

◆ **Samiye** sıf. *Es.* Sami'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

SAMÎ i. (*Sam*'ın adından *sâmî*). Hz. Nuh'un oğlu Sam'dan türediklerine inanılan ve aralarında dil yakınlığı bulunan kavimler topluluğu. || Sıf. Samîlere has olan.

— Leng. *Samî dilleri,* Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'da geniş bir alanda konuşulan dil öbeği.

— ANSİKL. *Samî dilleri,* bükünlüdür ve bu öbekteki diller arasında büyük benzerlik görülür. En eski eserler, samî dillerin IV. binyıldan itibaren Kalde'de, II. binyıldan itibaren Kenan'da konuşulduğunu gösterir. İslâmlığın yayılması samî dillerin konuşulduğu alanı büyük ölçüde genişletti. Bugün Arapça, hemen bütün öbür samî dillerin konuşulduğu alanı (Kuzey Afrika, Arabistan) kapladığından bu diller hemen hemen bütünüyle ortadan kalkmıştır; Arapça, Türkçe ve özellikle Farsçanın kelime hazinesinde büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Samî dilleri öbeği doğu samî (akkad dili) ve batı samî (kuzeyde, kenan dili ve Aramca; güneyde Arapça ve Saba) dilini kapsar.

Samî dilleri grameri, hint-avrupa dilininkinden çok farklıdır. Kelimelerin etimolojisi samî dilde daha belirlidir. Kökler çoğunlukla üç ünsüzden oluşur: *ktl* (öldürmek), *kvl* (konuşmak), *frk* (paylaşmak), *fsr* (açıklamak) v.b. Ünsüzler, samî dilde kelime kökünün temel unsurudur: genel fikir bu ünsüzlere bağlanır. Ünlüler ikinci derecedeki ilişkileri açıklar: arapça *katele* (öldürdü), *kutile* (öldürüldü), *katûl* (katil), *kıtl* (düşman) v.b. Genel olarak, samî dilde ünsüzler leksikolojiyi, ünlüler ise dilbilgisini ilgilendirir. Ünsüz sistemi çok zengindir. Gırtlaksı, soluklu, patlamalı veya solukluların çok çeşitli olması dikkati çeker. Samî yazı da ünlülerin ikincil niteliklerini ortaya koyar: yazıda ünlüler hesaba katılmaz veya ikinci derecedeki işaretlerle gösterilir. Samî ağızlarında çok köklü bileşik kelimelere rastlanmaz ama önek, içek, soneklerle yapılan türeme kelimeler kullanılır. İsim çekiminde başlangıçta üç hal vardı: nominatif, genitif ve akkuzatif; bu üç hal Arapçada muhafaza edilmiş, İbranîce ve Aramcada ise sadeleştirilmiştir. Fiil sistemi ikinci ve üçüncü şahısta öznenin eril-dişil ayırımını yapar. Biri tamamlanmış eylemi, öbürü tamamlanmamış eylemi belirten iki zaman vardır. Ayrıca samî dillerin kelimelere istiareli anlamlar verme konusundaki elverişliliğini de belirtmek gerekir. Samî yazı, M.Ö. II. binyılda kenan dili ve Aramca konuşulan alan üzerinde gelişti. Bu yazı, çeşitli türemiş biçimler halinde Avrupa'ya ve Asya'nın bir bölümüne de yayıldı ve bugün de özellikle latin alfabesi biçiminde yayılmağa devam etmektedir. (L)

SAMİ (Mustafa), türk şairi (İstanbul ? - ay.y. 1855). Doğduğu şehirde öğrenim gördü. Defterdar Mektubî kalemine girdi. Sonra Viyana Sefaret kâtipliğine getirildi (1838). Takvimhane nazırlığına (1840), Ziraat meclisi azalığına (1846), Berlin (1846), ve Tahran sefirliği yaptı (1850). Sami Bey Avrupa'da bulunduğu süre içinde, avrupa halkının yaşayışını, teknik ve medenî bakımdan gösterdikleri gelişmeleri inceledi. Osmanlı devletinin gerileme sebeplerini araştırdı. Osmanlı devletinin kurtulması için avrupalılaşması gerektiğini savundu. *Avrupa Risalesi* adlı küçük eserinde topladığı düşünceleri, yenileşme alanında atılan ilk adımlardan biridir. Şiirleri divan geleneğini sürdürür. Eserleri: *Divan; Avrupa Risalesi* (1846). [M]

SÂMİA sıf. (ar. *sâmiᶜ*'den *sâmiᶜa*). *Esk.* İşiten. || Dinleyen. || İ. Kadın adı. || *Kuvve-i sâmia,* işitme yetkisi, işitim, işitme kuvveti. (M)

SAMİ BEY Hattat, türk bestecisi (1874-1938). Onnik Zadorya'nın yayımladığı *Fasıl* mecmualarının notalarını yazdı. 1910 - 1914 Yılları arasında *Osmanlı Musiki Dosyası* adıyle on günlük nota mecmuasını *Sultaniyegâh* ve *Şehnaz, Buselik* fasılları gibi risaleleri yayımladı. Sultaniyegâh, hüzzam aksak, segâh; muhayyer ve beyatî araban makamlarında şarkıları vardır. (M)

SAMİ BEY Süleymanpaşazade. Bk. SÜLEYMAN PAŞAZADE SAMİ BEY.

SAMİ EFENDİ Hafız, türk mevlithanı (Filibe 1874-İstanbul 1908 ?). Fatih'te Mehmedata mektebinde okudu. Sultanselim camii imamı Hasan Efendiden ve Hacı Kadri Efendiden kıraat dersleri aldı. Fatih dersiâmlarından Hacı Abduş Efendiden icazetname aldı. Halıcıoğlu Topçu mektebinde imamlık yaptı (1893-1906). Hicaz'a gitti. Dönüşünde bir süre Galata camiinde imamlık yaptı, hastalanarak görevinden ayrıldı. Hafız Sami Efendi *Kur'an* ve *Mevlit* okuyuşuyle ün kazandı. (M)

SAMİH sıf. (ar. *semâhat*'ten *sâmiḥ*). *Esk.* Cömert, eli açık. || İ. Erkek adı.

◆ **Samiha** sıf. *Esk.* Samih'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

SAMİH FETHİ. Bk. TAN (Turhan).

SAMİH HASAN PAŞA, türk kumandanı ve devlet adamı (İstanbul 1830 - ay.y. 1890). Mehmed Kâmil Paşanın oğlu. Harbiye'de okudu, erkânıharp oldu (1852), ferik rütbesine yükseldi (1864). 6. Ordu erkânıharp reisi (1868), zaptiye nazırı (1871), aynı yıl vezirlik rütbesiyle 3. Ordu müşiri, bahriye nazırı, 4. Ordu müşiri, Erzurum valisi, Girit valisi (1876), ikinci defa 4. Ordu müşiri (1878), Diyarbakır valisi, ikinci defa Erzurum valisi oldu. (M)

SAMİH RIFAT, türk şairi (İstanbul 1874 - Ankara 1932). Ortaöğrenimini Kocamustafapaşa rüştiyesinde tamamladı. Kendi gayretiyle Farsça, Arapça ve Fransızca öğrendi. Belediyede, Dahiliye Matbuat kaleminde görev aldı. İkinci Meşrutiyet'te (1908) Dahiliye Mektupçu kalemi mümeyyizliği, kısa bir süre de Mercan idadîsi edebiyat öğretmenliği yaptı. Aynı yıl içinde Çanakkale mutasarrıflığına getirildi. Konya (1912), Trabzon (1913) valisi oldu. Sonra tekrar Konya valiliğine, Dahiliye vekâleti müsteşarlığına getirildi. Kurtuluş savaşı başlarında Anadolu'ya geçerek kuvai milliyecilere katıldı. Maarif Telif ve Tercüme azası, sonra reisi ve Maarif vekâleti müsteşarı oldu. İkinci Büyük Millet meclisine Çanakkale mebusu olarak girdi. Ölünceye kadar aynı yerin milletvekili olarak kaldı. Ayrıca Türk Dil Kurumu başkanı, Türk Tarih kurumu üyesi oldu. *Resimli Gazete, Hazinei Fünun, Maarif, Mektep, İrtika, İkdam, Sabah* gibi dergi ve gazetelerde şiirleri yayımlandı. Eserlerinde arı Türkçeyi savundu, millî bilincin uyanması için çalıştı. İkdam gazetesinde servetifünun'culara karşı yazılar yazdı. Eserleri ölümünden sonra Saadettin Nüzhet tarafından toplandı: *Sâmih Rıfat, Hayatı ve Eserleri* (1934). [M]

SAMİKANİT i. (tes. edil. ad). Elektr. Mikayı öğütüp yeniden ince ve düzgün yapraklar haline getirerek elde edilen saf mika tabakası şeklinde yalıtma malzemesi. (L)

SAMİLER, geleneğe göre Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen halklar. Samî akrabalığı özellikle bir dil akrabalığıdır. Bir samî dili konuşan halklara «samî» adı verilir. (L)

SAMİM i. (ar. *şamîm*). *Esk.* Öz, iç, merkez: *Samim-i ruhumu pür cûş ü bîkarar ediyor / Bugün o sine-i hilkatte inleyen eş'ar* (M. Â. Ersoy). *Samim-i ruhuma saklar, derim ki, incinme* (Tevfik Fikret). || Erkek adı. || *Samim-i kalb* (veya *samim-ül-kalb*), kalbin içi. || *An samim-ül kalb,* can ve gönülden, bütün içtenlikle.

◆ **Samimane** zf. ve sıf. *Esk.* İçtenlikle, gönülden gelerek, samimiyetle: *Behlûl'le biraz daha samimane bir hasbıhalden çekinmedi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Samime** i. *Esk.* Samim'in dişili. || Kadın adı. (M)

SAMİMÎ sıf. (ar. *şamîm*'den *şamîmî*). İçten, ikiyüzlülükten uzak: *Hane sahibi samimî bir tavırla ilâve etti* (A. H. Müftüoğlu). *Vesime, Ferid'in ta gözlerinin içine baktı; samimî bir ifadeyle: — Kalbim, tamamiyle hür! dedi* (Vâ - Nû). *Birden ayağa kalktı ve samimî bir gurur ile gerildi* (Y. Z. Ortaç). || Açık yüreklilikle davranan, içtenlikle hareket eden, candan: *İki samimî arkadaş: — Bu akşam, yılbaşını beraber karşılayalım, dedi* (B. Felek). *Onun en samimî dostlarından biri de Memiş'tir* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Zf. İçli dışlı, senli benli: *Birbirlerini tanımayanlar samimî görüşmeye ve çok görüşmeye başlamışlar* (Atatürk). *Daha samimî olayım ister misiniz?* (A. H. Tanpınar).

◆ **Samimiye** sıf. *Esk.* Samimî'nin dişili. (M)

SAMİMİLİK i. (*samimî*'den *samimî-lik*). Samimî olma hali, samimiyet. (M)

SAMİMİYET i. (ar. *şamîm*'den osmanlıca *şamîmiyyet*). İçten davranma hali, içtenlik: *Ayrılırken ev sahibinin ellerini samimiyetle sıktılar* (Ömer Seyfeddin). *Vesime, Ahmed Ferid'in samimiyetine inanacak mıydı?* (Vâ - Nû). || Senli benli, içli dışlı olma hali, teklifsizlik: *Samimiyet kurmak.*

— DEY. *Bu ne samimiyet!,* kısa zamanda gerektiğinden fazla senli benli olan, lâubali hareket eden saygısız kimseleri uyarmak amacıyle söylenir. (M)

SAMİMİYETSİZ sıf. (*samimiyet*'ten *samimiyet-siz*). İçtenlikle davranmayan, candan olmayan: *Samimiyetsiz bir adam.*

◆ **Samimiyetsizlik** i. İçten, candan olmama hali. (M)

SAMİN sıf. (ar. *şemân*'dan *şâmin*). *Esk.* Sekizinci.

◆ **Samine** sıf. *Esk.* Samin'in dişili.

◆ **Saminen** zf. *Esk.* Sekizinci olarak. (M)

SAMİNSKİY (Lazar), amerikalı besteci (Odessa 1882 - Port Chester, New York 1959). Lyadov ve Rimskiy - Korsakov'un öğrencisiydi; 1920'de A.B.D.'ye yerleşti. Yahudi âyin müziğinden ilham alarak yazdığı dinî müzik eserlerinden başka dört opera, baleler, orkestra eserleri besteledi. İki kitabı vardır: *Music of Our Day* (Günümüzün Müziği) [1932] ve *Music of the Ghetto and the Bible* (Gotto Müziği ve İncil) [1935]. (L)

SAMİ PAŞA (Abdurrahman), türk devlet adamı (Mora 1792 - İstanbul 1878). Özel öğrenim gördü. Mora isyanı sırasında babasının ölümü üzerine Mısır'a gitti (1826). Orada Bulak matbaası müdürlüğüne getirildi. Sonra İbrahim Paşa ile birlikte, rum isyanını bastırmak üzere, Mora'ya geçti. Yeniden Mısır'a döndü; Mehmed Ali Paşanın divan kâtipliğinde ve vakayi

nazırlığında bulundu. Tekrar Osmanlı devleti hizmetine girince Tırhala mutasarrıflığına getirildi (1849). 1850'de vezirlik rütbesiyle Rumeli müfettişliğine tayin olundu. 1851'de Trabzon valisi oldu. Vidin valiliğinden sonra, Tanzimat meclisi üyeliğine getirildi (1856). Daha sonra Girit'e vali olarak gönderildi. 1863'te Mısır'a çağrıldı. Said Paşanın ölümü üzerine bir süre sonra İstanbul'a döndü. Sami Paşanın divan edebiyatı geleneğini sürdüren şiirleri de vardır. Eserleri: *Rumuzu'l-Hikem* (Felsefe Kavramları); *Kişver-i Derûn* (Gönül Ülkesi); *Divan; Münşeat* (Nesirler). [M]

SAMİ PAŞA (Ebu Bekir). Bk. EBU BEKİR SAMİ PAŞA.

SAMİ PAŞA Farukî. Bk. FARUKÎ SAMİ PAŞA.

SAMİPAŞAZADE NECİB PAŞA, türk devlet adamı (İstanbul 1855 - ay.y. 1883). Öğrenimini özel olarak yaptı. Abdülhamid II'nin kızkardeşi Mediha Sultan ile nişanlandı (1876). Çırağan vakası soruşturmasında bir süre Sami Paşanın konağında gizlenen Ali Suavi'nin Necib Bey ile yakın ilgisi olduğu ortaya çıktı. Bunun üzerine Necip Bey Paris büyükelçiliği ikinci kâtipliğine gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Ancak, soruşturma sonucu Ali Suavi'nin ele geçirilen mektuplarından birinde, Necib Beyin Çırağan vakasıyle bir ilgisi olmadığı anlaşıldı. Abdülhamid II kendisini affederek İstanbul'a çağırdı ve kızkardeşi Mediha Sultan ile evlendirdikten sonra vezir rütbesiyle Şûrayı Devlete üye tayin etti. (M)

SAMİPAŞAZADE SEZAİ, türk yazarı (İstanbul 1860 - ay.y. 1936). Tanzimat devrinde eski edebiyat anlayışını ve fikir hareketini devam ettiren Abdurrahman Sami Paşanın (öl. 1878) oğlu. Özel öğrenim gördü. Evkaf Nezareti Mektubî kaleminde görev aldı (1880). Londra elçiliği ikinci kâtipliğine getirildi (1881). İstifa ederek Türkiye'ye döndü ve İstişare odasına muavin oldu (1885). Abdülhamid II zamanında Paris'e kaçtı. Jöntürkler arasında yer alarak Ahmed Rıza'nın çıkardığı *Şûra-yı Ümmet* gazetesine yazılar yazdı. Meşrutiyet ilân edilince İstanbul'a döndü. 1909-1914'te Madrid elçiliği yaptı. Birinci Dünya savaşı yıllarını İsviçre'de geçirdi. 1921'de emekliye ayrıldı. Türkiye Büyük Millet meclisince «vatana yararlı çalışmaları» dolayısıyle kendisine aylık bağlandı (1927). Tanzimat edebiyatının, romantizmden gerçekçiliğe geçiş yolundaki ilk edebî örneklerini veren Samipaşazade Sezai Bey, osmanlı sosyal yaşayışındaki insan satışı, cariyelik konusunu ele alan *Sergüzeşt* (1889) romanıyle tanındı. *Küçük Şeyler* (1892) adlı kitabında türk edebiyatının gözleme dayanan ve konularını günlük yaşayıştan alan batı tekniğinde ilk hikâye örneklerini verdi. Namık Kemal'in etkisini taşıyan bir oyunu (*Şir* [Aslan], 1879) vardır. Adı bakımından babasının *Rumuzü'l-Hikem* (Felsefe Kavramları) [1870] adlı eserini hatırlatan *Rumuzü'l-Edeb*'te (Edebiyat Kavramları) [1900] sohbetlerini ve edebiyatla ilgili görüşlerini yansıtan yazılarını topladı; yeğeninin ölümü üzerine yazdığı duygulu bir yazısının adını taşıyan *İclâl*'de bu yazısıyle birlite *Şûra-yı Ümmet*'teki makalelerine yer verdi. (→ Bibliyo.) [M]

SÂMİR sıf. (ar. *şemer*'den *şâmir*). *Esk.* Meyve veren, meyveli. || *Diraht-ı sâmir,* meyveli ağaç. (M)

SAMİREZİT i. (fr. *samirésite*). Miner. Uranyum ve kurşun niyobatitanat; altın sarısı renktedir, Madagaskar'da Samiresy yakınlarında bulunur. (L)

SAMİRÎLER, Filistin'de Nablus yöresinde oturan bir topluluk. Tarihleri oldukça eskidir ve Babil devrine kadar uzanır. Samî ırkından olan topluluğun dini Musevîlik ve Müslümanlığa yakındır. Samirîler Musa'yı tek peygamber olarak tanırlar. Bizans baskısı yüzünden Filistin'in Araplar tarafından fethini iyi karşıladılar. Arapların idaresinde dinî bakımdan oldukça geniş hürriyete sahip oldular. Samirîlerin önceleri millî dilleri olduğu halde, zamanla Arapçayı kabul ettiler. Edebiyatları daha çok kendileri hakkında yazdıkları kitaplarla dinî eserlerden meydana gelir. İslâm devletlerinde bilimsel çalışmaların ve tercüme hareketinin gelişmesinde Samirîlerin de etkisi oldu. Sayıları az olduğu halde dinî inançlarına kuvvetle bağlı oldukları için yüzyıllar boyunca benliklerini korudular. Haçlı savaşlarından büyük zarar gördüler; fakat ülkelerinden göç etmediler. Hiç bir devirde siyasî bir kuvvet haline gelemediler. Bugün de aynı bölgede sayıları az da olsa varlıklarını korumaktadırlar.

— Leng. *Samirî dili,* eski Kuzey İsrail krallığı toprakları üzerinde oturanların etnik karışımından doğan Samiriye halkının ve Samiriye'nin fethinden sonra (M.Ö. 772) Sargon II'nin Mezopotamya'dan sürdüğü birçok israilliden boş kalan topraklara yerleştirdiği çeşitli illerden gelme savaş esirlerinin konuştuğu dildir. M.Ö. 408'deki dinî bölünmeden sonraki dönemde, Samirîler, yahudilere düşman ve Kutsal Kitap olarak yalnız Pentateukhos'u kabul eden farklı bir etnik ve dinî topluluk meydana getirdiler. Samirîye halkının İbranîceden uzaklaşmağa devam eden dili, İbranîcenin yerini alan lehçelerin özel bir çeşidiydi. Bütünüyle ele alındığında, samirî dili Kudüs Talmud'unun Celile Aramcasına çok yakındır. Ama samirî dili imlâsı, boğazsıların kayboluşunu daha sistemli olarak yansıtır. Bu dildeki en eski edebiyat eseri bir Pentateukhos çevirisidir (M.S. II. yy.?). Çeviride orijinal modelin etkisini hesaba katmak gerekir. İbranî yazısından önce kullanılan yazı tipine benzeyen Samirî yazısı bu yazının hiyeratik biçime sokulmasından doğmuştur.

— Din. tar. *İyi Kalplı Samirî,* İsa'nın, ölçülü ve karşılık beklemeyen iyiliğin örneği diye tanıttığı kişi (Luca, X, 29-37). [Söylentiye göre, bir Samirî (Yahudiler, Samirîlerden tiksinirlerdi), haydutların ölüme terkettiği bir adamın yardımına koşar, oysa daha önce bir papaz ve bir levi rahibi oradan geçmişler fakat adamla hiç ilgilenmemişlerdir. Samirî meseli, İncil'in en bilinen mesellerindendir.]

— İkonogr. *İyi Kalpli Samirî* sahnesi, Rossano'nun dua kitabındaki bir minyatürde (VI. yy.), sonra San Angelo in Formis (Campania) kilisesindeki bir freskte görülür. Bassano, Domenico Feti, Elsheimer, Ribera, Delacroix ve Van Gogh da aynı sahneyi canlandıran resimler yaptılar. İncil'de sözü edilen İsa ve *Samiriyeli* kadın sahnesi, önhıristiyan eserlerde (Roma katakomplarının ve Doura-Europos kapellası freskleri; Laterano ve Arles'daki lahitler; Ravenna, Venedik ve Monreale'deki mozaikler), Floransa vaftizevinin tunç kapısında ve Moretto, Annibale Caracci, Rembrandt, Ph. de Champaigne, Mignard ve Turner'in bazı resimlerinde görülür. Bu konu, şehir meydanlarındaki çeşmelerde sık sık işlenen bir konuydu. (İsviçre'de Fribourg'ta 1552'de yapılan çeşme ve özellikle de eskiden Paris'te Pont-Neuf'teki tulumbayı süsleyen madenî heykel topluluğu.) [L]

SAMİRİYE. Esk. coğ. Filistin'de şehir, İsrail krallığının başkenti, Şekem'in kuzeybatısındaki bir tepede. Omri'nin M.Ö. 880'de başkent olarak seçtiği Samiriye sağlam bir şekilde tahkim edildi ve Ahab (M.Ö. 845'e doğr.) ile Yoram (M.Ö. 845'e doğr.) zamanında Şam krallarına direndi; Salmanasar V'in üç yıl kuşattığı şehir, ancak Sargon II'nin hücumlarından sonra düştü (M.Ö. 724-721), istihkâmlar yıkıldı ve halkın büyük kısmı Media sınırlarına sürüldü. Asurluların Samiriye'ye yabancı kolonlar yerleştirilmesinden ileri gelen karışım sonunda Samiriyeliler ırkı ortaya çıktı. Babillilerin üstünlüklerini kabul ettirmeleriyle Sameriye önce Mezopotamya'nın, sonra Akamanışların hâkimiyetine boyun eğdi; sürgünlerin Kudüs'e dönmesi üzerine, Samiriyelilerle, geri gelenler arasında, İsa zamanına kadar süren bir düşmanlık başladı. M.Ö. 331'de İskender işgal ettiği şehre bir Makedonya kolonisi yerleştirdi. M.Ö. 108'de Hyrkan 1 şehre hücum ederek tekrar yıktı. Şehri kalkındıran Büyük Herodes (M.Ö. 27), büyük ve güzel anıtlar inşa ettirerek Roma imparatorunun şerefine bu şehre yunanca *Sebaste* (*Augustus*) adını verdi. Septimus Severus'un bir koloni yerleştirmesiyle Samiriye hepsi pagan olan bir emekli askerler şehri haline geldi. Sonra komşusu Şekem lehine geriledi. 529'da ayaklanan Samiriyeliler, hıristiyanları öldürünce, ordu tarafından kılıçtan geçirildiler; soylarından gelenler sinagogları ve hahambaşları çevresinde toplanmağa devam ettiler ve yahudi âyin usulleriyle Tevrat'ın ilk beş kitabını kapsayan kutsal kitaplarına bağlı kaldılar. Şehir bugünkü *Sibestiyye*'nin (Ürdün) yakınındaydı.

«İyi Kalpli Samirî»
Ribera'nın eseri
(bütün ve detay)
Rouen müzesi

● *Arkeoloji.* Samiriye'nin yerinde Amerikalılar 1908-1910 ve 1931-1935 arası kazılar yaptılar. Buluntular tarihî bilgileri doğruladı: M.Ö. IX. yy.dan kalma bir akropolis önce bir surla, sonra kraliyet semtini hisar haline getiren Ahab'ın oğlu Omri'nin yaptırdığı ikinci bir surla çevrilmiştir. O devirden ayrıca fenike üslûbunda birçok güzel fildişi kalmıştır; Yukarı Suriye'de, Aslantaş'ta ve Asur'da, Hemmud'da bulunanlara benzeyen bu parçalarda komşu halkların etkileri görülür. Yunan tarzında yuvarlak kuleli bir savunma sisteminin (M.Ö. IV.-III. yy.) daha sonraları, Selefkilerle Makkabiler arasındaki çarpışmada önemli rol oynadığı sanılır. Roma imparatorluğu zamanından, sütunlu bir sokak, bir forum, dor üslûbunda bir stadyum ve bir Augustus tapınağı kalmıştır. Bu binalardan çoğunun Herodes'ten sonra M.S. II.-III. yy. arasında yapıldığı tahmin edilir. Fildişlerinden başka, M.Ö. VIII. yy.dan kalma, pişmiş toprak parçaları üzerine fenike harfleriyle yazılmış ibranîce yazılar ortaya çıkarıldı. (L)

SAMİT sıf. (ar. *şamt*'tan *şâmit*). *Esk.* Susan, konuşmayan: *Rahatten olan benim gibi dur / Ger samit ola değil mi mazur* (Fuzuli). || Sağır ve dilsiz. || Cansız. || *Samit ü lerzan,* susmuş ve titrek. || *Cism-i samit,* ses çıkarmayan, sessiz, cansız cisim.

— Dilbil. *Esk.* Ünsüz. || *Sert samit,* süreksiz ünsüz. || *Sınnî samit,* diş ünsüzü. (M)

SAMKHYA i. Brahma'cılığın altı sisteminden biri. (Hint geleneğinden büyük ölçüde etkilenen bu sistem felsefeden çok ahlâka yönelir ve özellikle, manevî kurtuluşa varmak için bir metottur. Samkhya'yı benimseyenlerin sayısı çok değildir.) [L]

SAML i. (ar. *saml*). *Esk.* Katılık, sertlik. || Kuruluk. (M)

SAMLÂH i. (ar. *şamlâh*). *Esk.* Kulak deliği. || Kulak kiri. (M)

SAMMÂ sıf. (ar. *şamm*'dan *şammâ*). *Esk.* Sağır ve dilsiz. || Acımasız, katı kalpli (kimse). || Sert ve som (kaya). || Onikiparmak bağırsağının mideye yakın tarafı. (M)

SAMMARTİNİ, XVII. yy.da yaşamış italyan bestecisi iki kardeşin adı; **Sanmartino** veya **Sammartino** da denir. Bu konudaki incelemelerin yetersizliği yüzünden, hangi eserin hangisine ait olduğunu kestirmek güçtür. *Londralı* GIUSEPPE, obuacı ve bes-

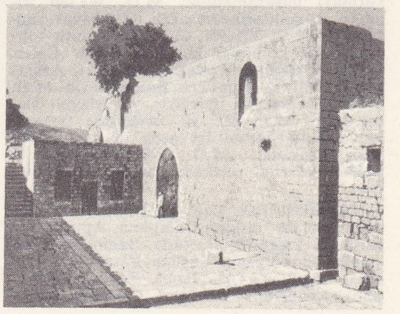

SAMİRİYE
akropolis

Foto. Bulloz, Viollet (LAROUSSE)

SAMORİ TURE
«la Presse Illustrée»den (1893)
Cabinet des Estampes, Paris

«Samothrake Zaferi»
Louvre müzesi, Paris
(md.si için bk. SEMENDİREK)

samoyed köpeği

teci (Milano 1693'e doğr.-Londra 1750'ye doğr.). Milano'dan Paris'e gitti, orada üçlü sonatlar yayımladı; Londra'ya geçerek King's theatre'ın obuacılığına getirildi. 1744'te bir yandan öğretim ve bestecilikle uğraştı, öte yandan da Galler prensinin hizmetine girdi. Üçlü sonatları, sürekli bastan bağımsız olarak ele alındığı zaman gerçek birer yaylı çalgılar üçlüsü olmak eğilimindedir. — *Milanolu* GIOVANNİ BATTİSTA, orgcu ve besteci (Milano 1698-ay.y. 1775), Karmelitlerin orgcusu, Firmian kontunun kapella ve orkestra yöneticisi oldu. Milano müzik âleminin en ileri gelenlerinden biriydi; Haydn tarafından beğenildi ve Gluck'u, sonra da 1770'te Milano'da onun karşısında çalan Mozart'ı etkiledi. Kendini lirik bestelere vermeden önce pek çok dinî müzik yazdı. Başlıca lirik eserleri: *L'Ambizione Superata dalla Virtu* (Hırsı Yenen Erdem) [1734] ve *Agrippina Moglie di Tiberio* (Tiberius'un Karısı Agrippina) [1743]. Ayrıca *Gesu Bambino Adorato Dai Pastori* (Çobanların Tapındığı Çocuk İsa) [1734] adında bir oratoryosu vardır. Çalgı için yazdığı eserlerin sayısı 2 800 kadardır: senfoniler, dörtlüler, üçlüler, keman ve altı çalgı için konçertolar, klavsen sonatları, flüt duoları, keman ve bas için *Sonate Notturne* v.b. Senfonilerinden bazıları basılmamıştır, bazıları da yanlış olarak kardeşine veya Dall'-Abaco'ya mal edilmiştir. (L)

SAMMARTİNO (Giuseppe), italyan heykeltıraşı (Napoli 1720-ay.y. 1793). Barok üslûbu ve natüralizmi dinî eserlerinde aşırılığa vardırdı (*Örtülmüş İsa,* Santa Maria della Pietà di Sangro, Napoli). Ayrıca, birçok kreş yaptı (Napoli ve Münih müzeleri). [L]

SAMME sıf. (ar. *sāmm*'dan *sāmme*). *Esk.* Zehirli. || İ. (Yılan, akrep v.b.) Zehirli hayvan. || *Nebatat-ı samme,* zehirli bitkiler. (M)

SAMMİCHELİ (Michele). Bk. SANMICHE-Lİ.

SAM MİRZA (Ebun Nasî), iranlı şair ve yazar (Meraga 1517-Kahkaha 1567). Şah İsmail'in oğlu. Küçük yaşta Horasan valisi oldu (1521). Bu görevi onun adına lalası Durmuş Han üstüne aldı. 1524'te tahta geçen kardeşi Şah Tahmasp tarafından Herat valiliğine tayin edildi; bu görev de, Ağzıvar Han tarafından yürütüldü. Sam Mirza isyan etti ve Kandehar'ı kuşattı (1535). Sekiz aylık başarısız bir kuşatmadan sonra Ağzıvar Han, Şah Tahmasp tarafından öldürüldü. Sam Mirza da affedilerek öteki kardeşi Behram Mirza ile hint-türk imparatoru Hümayun'u karşılamakla görevlendirildi. Sam Mirza 1562'de tekrar isyan etti, yakalanarak Kahkaha kalesine hapsedildi ve burada öldü. Eserleri: çağdaşı olan 700 kadar şairin kısa biyografi ve şiirlerini kapsayan *Tuhfe-i Samî* (Samî Armağanı); *Divan.* (M)

SAMMURAMAT, Semiramis'in babil dilinde adı. (L)

SAMNİS i. (lat. k.). Tüylü bir miğferi, büyük bir kalkanı ve keskin bir kılıcı olan gladyatör. (L)

SAMNİT'LER. Rom. tar. Samnium'a yerleşmiş, sabin ırkından eski italya halkı. Dağlı olan kaba saba Samnit'ler savaşçı kimselerdi ve başlıca işleri kırlarda göçebelik etmekti. Kabileler birliği halinde teşkilâtlanmışlardı ve feodal tipte bir aristokrasiye bağlıydılar. Oskça konuşurlardı (*samnit dili* adının *sabin dili* sözünün osk dilindeki karşılığı olduğu sanılır). Etrüsklerin gerilemesinden sonra, M.Ö. V. yy.da Campania'ya yerleştikleri bilinir. Güçlü olmalarına rağmen, birleşik ve sağlam bir devlet kurmayı başaramadılar. M.Ö. 343'ten itibaren Romalılarla art arda dört savaş yaptılar (343-342, 327-304, 298-291); samnit topraklarında koloniler kuruldu; 337'de Cales, 328'de Fregellae, Luceria, Sora ve Aesernia (İsernia) kolonileri. Samnit'lerin M.Ö. 321'deki Caudium zaferiyle yavaşlayan Roma fethi, M.Ö. III. yy. ortasında tamamlandı. Ama Samnit'ler gene de, sosyal savaşa (Praeneste, M.Ö. 82-81) yol açan ayaklanmalarda elebaşı durumundaydılar. (L)

SAMNİUM. Esk. coğ. İtalya'nın ortasında dağlık bölge; Latium, Campana, Apulia, Lucania ve Picenum arasında. Samnitlerin yaşadığı bu bölgenin başlıca kasabaları şunlardı: *Aufidena* (Alfedena), *Bovianum* (Boiano), *Venafrum* (Venafro), *Caudium* (Montesarchio) ve *Abellinum* (Avellino yakınında). [L]

SAMNYASİN i. («el çeken» anlamında sanskritçe k.). Brahma'cılıkta, her brahmanın ulaşması gereken dördüncü ve son durum. (Bu yaşama tarzına ulaşmaya lâyık kimse çileci olur ve safran sarısı bir elbise giyer.) [L]

SAMO, islav hükümdarı (öl. 658). Frank asıllıdır; ticaret yapmak üzere Orta Avrupa'ya gitti. Bohemya ve Moravya'daki islav kabilelerini Avarlara karşı ayaklandırdı (623'e doğr.) ve Batı İslav krallığını kurdu. 632-633'te Dagobert I ile çatıştı. Devleti de kendisiyle birlikte ortadan kalktı. (L)

SAMOA i. Leng. Samoa adalarında konuşulan polinezya lehçesi. (L)

SAMOA adaları, Büyük Okyanus'ta takımadalar, Polinezya'da, Ekvador'un güneyinde, Tonga adalarının kuzeydoğusunda; 3 020 km²; 162 000 nüf. 1962'den beri, Commenwealth (İngiliz Devletler topluluğu) üyesi, bağımsız bir devlet olan *Batı Samoa adaları*'nı ve A.B.D.'ye bağlı *Doğu Samoa adaları*'nı içine alır.

● *Coğrafya.* Samoa takımadalarını meydana getiren on dört ada (başlıcaları Savaii, Upolu, Tituila ve Tapu) volkanik asıllıdır ve sönmüş kraterlerle kaplıdır; hepsi birer madroporlu atol setiyle çevrilidir. Güneydoğu alizeleri kuşağında bulunan ve bol yağış alan adalar ormanlıktır; kıyı ovalarında tarım işletmeleri (hindistancevizi, kakao v.b.) yer alır. Yerli favna yoksuldur (az sayıda kuş) ve hayvanların çoğunu insanlar getirmiştir. Takımadaların yerli halkı olan Polinezyalılar bazı adalarda Melanezyalılarla karışmışlar, yavaş yavaş eski âdetlerini kaybetmiş ve hıristiyanlaşmışlardır.

Batı Samoa adaları, 2 823 km²; 130 000 nüf. Başkenti, *Apia* (21 700 nüf.). Özellikle iki büyük volkanik adadan (Savaii ve Upolu) meydana gelen Batı Samoa adalarının kıyı ovaları verimlidir (Upolu). İklim yağışlı tropikal iklimdir, fakat tayfunlar çok seyrektir. Adaların iç kısmında sık ormanlar oldukça büyük yer kaplar. Favna kuş bakımından bile yoksuldur. Köylerde yaşayan Samoalılar geleneksel tarım (yerelması, ekmek ağacı, muz ağacı) ve balıkçılıkla geçinirler. Bazı ihracat bitkilerinin tarımını, özellikle hindistancevizi çiftliklerini, avrupalıları (16 hektarlık çiftlikleri vardır) örnek alarak geliştirmişlerdir. Gerçekten hindistancevizi iç takımadaların başlıca gelir kaynağıdır; ayrıca kakao, ananas ve muz da ihraç edilir.

Doğu Samoa adaları veya *Amerikan Samoaları,* 197 km²; 23 000 nüf. Doğu Samoa adaları Pagopago deniz üssünün bulunduğu Tutuila adası ile Ofu, Olosega, Tau ve Swaiu adalarını içine alır. Tropikal iklim ürünleri içinde yalnız hindistancevizi önemli bir ihracat maddesidir.

● *Tarih.* Bilinmeyen bir tarihte Polinezyalıların yerleştiği Samoa adalarını 1722'de hollandalı Roggeveen keşfetti, 1768'de Bougainville (adalara Gemiciler takımadaları adını verdi), 1787'de La Pérouse ziyaret etti. XIX. yy.da London Missionary society'den (Londra Misyoner derneği) rahiplerin Hıristiyanlığı yaydığı adalar, coğrafî konumlarıyle ve hindistancevizi içi üretimleriyle ilgilenen Büyük Britanya, Almanya ve A.B.D. arasında çekişmelere yol açtı. A.B.D., 1878'de Pagopago'da bir denizcilik ve kömür ikmal merkezi kurdu; Büyük Britanya ve Almanya da kısa süre sonra birer merkez kurdular. 14 Temmuz 1889'da imzalanan bir antlaşma ile Samoa adaları üç devletin himayesi altında birleştirildi. Büyük Britanya, Afrika siyasetinde Almanların desteğini kazanmak için hak iddialarından vaz geçtiğinden (1900'de A.B.D. tarafından onaylanan 1899 İngiliz - Alman antlaşması), Samoa adaları, batı kısmını alan Almanya ile doğu kısmını alan A.B.D. arasında bölüşüldü.

Birinci Dünya savaşında Yeni Zelanda ve Avustralya birlikleri tarafından işgal edilen (ağustos 1914) batı adaları, Versailles antlaşmasıyle Almanya'dan alınarak (1919) Milletler Cemiyeti tarafından Yeni Zelanda mandasına verildi (17 aralık 1920). İki savaş arasında adalarda, Mau milliyetçi hareketi çalkantılara yol açtı. Milletler Cemiyetinin Yeni Zelanda'ya verdiği mandayı Birleşmiş Milletler teşkilâtı *trusteeship* haline getirdi (25 ocak 1947); adalar, hemen hemen eksiksiz bir idare ve yasama muhtariyetine kavuştu. Halk daha da liberal bir anayasayı kabul etti ve bağımsız devlet haline getirilmeyi onayladı (9 mayıs 1961). Bunun üzerine Birleşmiş Milletler trusteeship rejiminin 1 ocak 1962'de kaldırılacağını ilân etti (18 ekim). Tam bağımsız ilk Polinezya devleti olan (1 ocak 1962) Batı Samoa adaları, parlamento şekillerini ve samoa örf ve âdetlerini birleştiren bir anayasayle yönetilir. Yönetimin başında 1963'te iki daimî başkan vardı. Bugünkü devlet reisi Malietoa Tanumafili II, kaydı hayat şartıyle başkandır; ölümünden sonra yeni başkan seçimle iş başına gelecektir. Önceleri Amerikan Deniz bakanlığı tarafından kontrol edilen, sonra 1942'de askerî üs olarak kullanılan Doğu Samoa adaları, genel oy sistemiyle bir Temsilciler meclisi (17 üye) ve 15 üyelik bir senato kurulunca, 25 şubat 1948'den sonra sivil memurlar tarafından yönetildi. 1956'dan sonra valiye bir yasama kurulu yardım etmeğe başladı. Doğu Samoa adalarına A.B.D. 1961'de büyük yardımlar (iktisadî ve kültürel kalkınma için 31 milyon dolar kredi) yaptı. (L)

SAMOGİTYA veya **ZEMAYTİYA,** Litvanya'da tarihî bir ilin adı; Baltık denizi kıyısında, Neman ile Venta arasındaydı. (L)

SAMOKOV, Bulgaristan'da (Sofya idare bölümü) şehir. Samokov yaylasında, İskır nehrinin kıyısında, Sofya'nın 60 km güneydoğusunda, 21 600 nüf. Keten tarımı yapılan küçük bir bölgenin merkezi. Çevrede birçok maden suyu kaynağı ve ılıcalar. Turizm merkezi. Eskiden büyük ölçüde gelişen el sanatlarının yerini bugün makine ve dokuma sanayii almıştır. Burası Osmanlılar zamanında demir madenleri ile meşhurdu ve Haliç tersanesinin demirleri buradan temin edilirdi. Osmanlı imparatorluğu zamanından kalma *Bayraklı camii* (XIX. yy.ın ikinci yarısı) ve bir çeşme şehrin merkezindedir. (ML)

SAMOLAR, Batı Afrika'da zenci halk, Yukarı Volta'da; Bobo-Diulasso'nun batısında yaşayan Samolar, Volta'da yaşayan Manding'lerdir. (L)

SAMOLUS i. Bataklık ve tuzlu bölgelerde yetişen otsu bitki; boyu 30 sm'yi bulur; sapı ve yaprakları tüysüz, çiçekleri beyazdır; kıyıya yakın yerlerde bulunur. (Çuhaçiçeğigillerden.) [L]

SAMORİ TURE, Sudan hükümdarı (Sanankoro, Yukarı Nijerya [bugün Mali] 1837? - N'Cole 1900). Eski bir işportacıydı; Kankan'ın güneyinde Bi Sandugu kralını devirerek yerine geçti (1870), asker topladı, zaptettiği Uasulu topraklarında kendine «almami» unvanını vererek bir imparatorluk meydana getirdi; kurduğu ordunun piyadeleri dehşet salıyordu. Nijerya'yı aştı, fakat Kenieba yakınlarında fransız albayı Borgnis-Desbordes tarafından yenilgiye uğratıldı (1882), Niagasola'yı kuşattı, fakat albay Frey tarafından buradan atıldı, Kenieba-Kura antlaşmasını imzalamak zorunda kaldıysa da, bu antlaşmaya uymadı (1886). Sarakolle kabilesi Mahmadu-Lamin'in bozguna uğramasından sonra, Gallieni ile Bissandugu antlaşmasını imzaladı; bu antlaşma ile Nijerya'nın güneyindeki toprakları elden çıkarmak ve fransız himayesini kabul etmek zorunda kaldı (1887). Batıda Siguiri ırmağı kaynağının yakınlarında Nijerya'ya geçmesi önlenince (1889), silâh tedarik ettiği Sierra Leone'ye yaklaşmak istediyse de, Kankan'ı işgal eden (1891) albay Archinard ile kendisini doğuya doğru püskürten albay Combes buna engel oldular (1893). Bunun üzerine Fildişi Kıyısı'nın kuzeyine yerleşti; yalnız Liberya'ya ulaşamadan, yüzbaşı Gouraud tarafından Guelemu yakınlarında esir alındı (1898) ve Gabon'a sürüldü. (L)

SAMOS. Bk. SİSAM.

SAMOSATA. Esk. coğ. Kuzey Suriye'de şehir, Fırat kıyısında, Urfa'nın (Edessa) kuzeyinde. Sırasıyle bir hitit sitesi, bir asur karayolu kavşağı, Kommagene krallığının başkenti ve bir roma kalesi (M.Ö. 17) oldu. Aşağı İmparatorluk devrinde büyük stratejik rol oynadı ve Ortaçağda Bizans ile Araplar arasında çekişmelere yol açtı. Bugün, Adıyaman'ın güneydoğusunda *Samsat.* (L)

Foto. B.N., Dimont (*LAROUSSE*)

SAMOTHERİUM i. Miyosen sonlarına ait fosil memeli hayvan; şimdiki okapilere benzer; fosili Samos adasında bulunmuştur. (Zürafagillerden.) [L]

SAMOTHRAKE. Semendirek* adasının yunanca adı. (L)

SAMOYEDCE i. (*Samoyed*'den *Samoyedce*). Leng. Samoyedlerin konuştuğu dil.

— ANSİKL. Leng. *Samoyedce* (Rusçada *Samoyed*), ural dil ailesi öbeklerindendir. İki alt öbeği vardır: Kuzey Samoyedcesi ve Güney Samoyedcesi. Kuzey Samoyedcesinde şu diller yer alır: Kanin yarımadasından Yenisey ırmağı ağzına kadar uzanan alanda; yer yer Novaya Zemlya'da ve Kola yarımadasındaki bazı göçmenler tarafından konuşulan *Yurak* (yerli dilde *Nenets*); Taymır yarımadasında *Tavgi* (yerli dilinde *Nganasan*); Yenisey ırmağının aşağı kesiminde, *Yenisey Samoyedcesi* (yerli dilinde *enets*). Güney Samoyedcesinde yer alan diller ise şunlardır: *Selkup* veya *Ostyak Samoyedcesi*, Taz'dan Ket'e (Obi'nin kolu) kadar uzanan bölgede; bugün artık hiç konuşulmayan *Sayan Samoyedcesi* (başlıca lehçesi *Kamas*). Bu dillerin büyük kısmı birçok lehçeye ayrılır. Samoyed dillerinin başlıca özelliği eski biçimleri kapsamalarıdır (msl. «ikili»yi muhafaza etmeleri); ama bu diller birbirlerinden çok farklılaşmış olduğundan samoyed dillerinin hepsini niteleyen önemli özellikler azdır. Bununla birlikte, ikili'den başka, ses uyumu samoyed dillerindeki en önemli ortak özellikler arasında sayılabilir. Ayrıca, bu dillerde ünsüz almaşmaları oldukça yaygındır. (L)

Samoyed köpeği, Kuzey kutup bölgesinde kızağa koşulan köpek ırkı; beyaz postlu, kuvvetli, çevik ve zarif bir köpektir. (L)

SAMOYEDLER, Sibirya'da halk. Sibirya tundrasında (Obi'nin aşağı çığırı, Taymır yarımadası) yaşayan Samoyedler kendilerine *Nenets'ler* adını verirler. Antropoloji bakımından moğoldurlar; fakat dilleri ve kültürleri bakımından Fin-Ugurlara bağlıdırlar. Kısa boylu, solgun sarı benizlidirler, saçları siyah ve sert, başları kısa, yüzleri geniş ve düz, gözleri siyah ve kısıktır; kısa burunları elmacık kemiklerinin arasına gömülüdür. Köpek derisinden bir saçakla süslü entari biçiminde renderisi elbiseler giyerler, çizmeleri de deridendir. Kışın derme çatma kulübelerde (ahşap, üzeri kayın ağacı kabuğuyle örtülü), yazın kabuklarla örtülen, sırıklardan yapılmış koni biçiminde çadırlarda yaşarlar. Başlıca gelir kaynakları rengeyiğidir. Ruslar tarafından hıristiyanlaştırılan Samoyedler, aslında şaman âyin usullerini muhafaza etmişlerdir. (L)

SAMOYEDLER yarımadası. Bk. YAMAL YARIMADASI.

SAMOYLOV (Vasiliy Vasilyeviç), rus oyuncusu (Petersburg 1812-ay.y. 1887). En büyük rus oyuncu ailelerinden birinin başlıca temsilcisi, tenor Vasiliy Mihayloviç'in (1782-1839) oğlu. Sahneye ilk defa 1834'te, Petersburg'daki Bolşoy tiyatrosunda çıktı. Fakat kısa süre sonra Aleksandrinskiy'e geçti. Çok etkili, güçlü bir oyuncu olan Samoylov, rus (Gogol, Turgenyev, Puşkin v.d.) ve yabancı (Shakespeare) tiyatrolarının klasik dramlarını yorumladı. Ayrıca, melodramlarda ve vodvillerde de büyük başarı kazandı. — İki kızkardeşi NADEJDA VASİLYEVNA (1818-1899) ve VERA VASİLYEVNA (1824-1880) ile oğlu PAVEL de (1866-1931) oyuncuydu. (M)

SAMOYLOVİÇ (İvan), Ukrayna hatmanı (1674-1687). Hatman Doroşenko'yu kovduktan sonra hatman oldu. Katıldığı Kırım seferinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine naibe Sofiya tarafından işinden uzaklaştırıldı. (L)

SAMPAİO (Alberto), portekizli tarihçi ve arkeolog (1814-Guimaraes 1909). Portekiz devletinin iktisadî ve toplumsal hayatını inceledi. Yazıları, ölümünden sonra derlenerek yayımlandı: *Estudos Historicos e Economicos* (Tarihî ve İktisadî İncelemeler) [2 cilt, 1923]. (M)

SAMPAN i. Uzakdoğu'da kullanılan bir yük ve yolcu gemisi.

— ANSİKL. Teknenin ortasında altında yolcuların oturduğu ve geceleyin *sampan*'da kalanların yattıkları bambudan örülmüş bir kümbet vardır. Genellikle her sampanda bir aile barınır. On, on iki, hattâ bazen daha da çok sayıda kürekçisi olan büyük sampanlar pirinç taşımada kullanılır. Tek direklerine büyük boyda bir hasır yelken çekilebilir. (L)

SAMPANG, İndonezya'da şehir, Madura'nın güney kıyısında; 12 700 nüf. Tarım pazarı. (L)

SAMPER İBANEZ (Ricardo), ispanyol siyaset adamı (Valencia 1881-İsviçre 1938). Avukattı; Valencia'daki cumhuriyetçi ve muhtariyet taraflısı birliğe üye oldu; *El Pueblo* gazetesinde yazıları çıktı. Krallığın yıkılmasından (1931) sonra, Cortes'te milletvekili, sonra çalışma bakanı (1933), sanayi ve ticaret bakanı (1933-1934), meclis başkanı (1934) oldu. Radikal muhalefet partisinin başına geçti (1935), iç savaş patlak verince İsviçre'ye sığındı. (M)

SAMPİ i. Leng. *San* (σ'nın [sigma] Dorcadaki adı) ve *pi* (π) değerindeki yunan harfi; sayı işareti olarak, sağ üst yanına işaret konduğu zaman 900, sol alt yanına işaret konulduğu zaman 900 000 değerini kazanır. (L)

SAMPİERO D'ORNANO veya **SAMPİERO CORSO.** Bk. ORNANO.

SAMPRASARANA i. (sanskritçe k.). Leng. Bir ünsüzün zararına olarak bir ünlünün gelişmesi. (Meselâ Latincede, *crtos* kökünden gelen *certus*'da [yun. *krino*] *r*'nin zararına *e* gelişmiştir.) [L]

SAMPSON (William Thomas), amerikalı amiral (Palmyra, New York 1840-Washington 1902). 1860'ta Annapolis okulunu bitirdi, Ayrılık savaşına katıldı, sonra Avrupa ve Asya'daki amerikan filolarında ve Washington rasathanesinde görev aldı. 1886-1890 Arasında Deniz akademisi yöneticisiydi. 1893-1897 Arasında Deniz Topçuluk dairesi başkanı oldu. İspanya-Amerika savaşında (1898) Batı Hindistan filosu kumandanıydı, amiral Cervera kumandasındaki ispanyol filosunu Küba adasının Santiago limanı önünde imha etti (1898), adanın İspanyollar tarafından boşaltılmasını yönetti. (L)

SAMSA i. (fars. *senbûse*'den *şâmsa*). Mutf. Baklava yufkasıyle yapılan tatlı.

— ANSİKL. Mutf. *Samsa* yapmak için, baklava yufkasının üzerine erimiş yağ gezdirilir ve dövülmüş fındık, fıstık veya badem serpilir. Yufka, oklavaya gevşekçe rulo şeklinde sarılır. Oklavadan çıkarılan kıvrılmış yufkalar parmak uzunluğunda parçalar halinde kesilerek fırın tepsisine sıralanır. Üzerine eritilmiş yağ gezdirilir. Fırında kızartılır. Soğuduktan sonra üzerine sıcak şurup dökülür. (M)

SAMSA ÇAVUŞ, türk kumandanı (XIII.-XIV. yy.). Hayatı hakkında geniş bilgi yoktur. Osman I'in, 1291'de Karacahisar'ı almasından sonra Sakarya ırmağının kuzeyine yaptığı akınlara katıldı. Lefke ve Mekece alındıktan sonra buraların korunması için Yenişehir suyunun Sakarya'ya döküldüğü yerde küçük bir hisar yapıldı ve bu kalenin kumandanlığı Samsa Çavuşa verildi. Osman Bey, bizans sınırında uç beyliği kurduğu zaman, bunlardan birinin başına Samsa Çavuş'u tayin etti. (M)

Samsaçavuş camii, Genbemüz köyünde Samsa Çavuş tarafından yaptırılan cami. Kare planlıdır. Duvarlar moloz taşlarıyle örülmüş, köşelerde kesme taş kullanılmıştır. Caminin ortasında meşe ağacından bir direk, çatıyı tutar. İç duvarlar çamur sıvalıdır. Pencere kanatları yekpare meşedendir. Mihrabı çok haraptır. (M)

Samsaçavuş hamamı, Sakarya ilinde, Genbemüz köyünde Samsa Çavuş tarafından yaptırılan hamam. Caminin yanında bulunan bu yapı çok harap durumdadır. Kalıntılarından, boyutlarının 10×10 m olduğu anlaşılıyor. (M)

Samsaçavuş kabri, Samsaçavuş camiine 1 km uzaklıkta, Hacımusalar köyü okulu arkasında mezar. Ahşap bir türbe içindedir. Yazıtı yoktur. (M)

SAMSAM veya **SAMSAME** i. (ar. *şamşâm, şamşâme*). *Esk.* Keskin kılıç: *O şehsüvâr-ı Nerimanşükûh-ı zişan kim / Cihana şaşaabâr oldu berk-ı samsamı* (Nef'î). *Samsameyi eyledikçe teslil* (Muallim Naci). || Arap şairi Amr bin Madikerb Zübeydî'nin kılıcı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Samsame,* Amr'ın sağlığında Hz. Muhammed ashabından ve emevî ailesinden Halid bin Said'in, Suriye'nin fethi sırasındaki Mercüs-Safer savaşında Halid'in ve onun ölümünden sonra da yeğeni Said bin Âsi'nin eline geçti. Said, onu, Medine'de evinde kuşatılan halife Osman'ı korurken kaybetti. Kılıç, Cüheyne kabilesinden bir bedevî tarafından bulundu. Muaviye zamanında bu bedevî, kılıcı Said bin Âsi'ye verdi. Bu aileden Eyyub bin Ebi Eyyub, Samsame'yi abbasî halifesi Mehdi'ye (775-785) sattı. Abbasî hazinesinde değerli bir hatıra olarak saklandı. Halife Hadi (785 - 786), Harun-ür-Reşid (786-809), Vasık (842 847) ve halife Mütevekkil tarafından kullanıldı. Vasık, Kur'an'a inanmayan Ahmed bin Nasr Huzai'yi Samsame ile öldürdü. Arap kaynakları halife Mütevekkil'den sonra Samsame hakkında bilgi vermez. (M)

SAMSAMÜDDEVLE ABDÜRREZZAK HÜSEYİN, hintli devlet adamı ve tarihçi (Lahor 1700 - ? 1758). Hint-türk imparatoru Ekber Şah zamanında Horasan'dan gelerek Hindistan'a yerleşen bir seyit ailesinden. Evrengâbâd'da Dekhan nizamı Âsaf Cah tarafından Berar divanına tayin edildi (1732). Nâsır Ceng'in babası Asaf'a karşı yaptığı isyana karıştı. Bu isyanın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine görevinden alındı (1742). Beş yıl sonra bağışlanarak eski görevine getirildi (1747). Asaf Cah'tan sonra «nizam» olan Nâsır Ceng ve Selabet Ceng devrilerinde de bu görevde kaldı. Besalet Ceng'in ilk yıllarında görevden uzaklaştırıldı. Ülkesindeki Fransızlara karşı olan tutumu yüzünden fransız generali Bussy'in askerleri tarafından öldürüldü. Eseri: *Measırü'l-Ümera* (Emîrlerin Yaptığı Güzel İşler). [M]

SAMSAMÜDDEVLE EBU KALİCAR, büveyhî hükümdarı (? 962-? 998). Babası Adudevle'nin ölümünden sonra emîrülümera oldu (983). Hükümdarlığını tanımak istemeyen, Fars şehrini idaresi altına alan kardeşi Şerefüddevle ve Diyarbakır, Meyyafarıkin ve Nusaybin'i ele geçiren Mervanîlerden Bâz ile savaştı. Yenilerek Musul'u Baz'a bıraktı (984). Fars ve Bağdat'ta büyük taraftar kazanan kardeşi Şerefüddevle'nin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Onunla dostça bir anlaşma yapmak için Fars'a gitti (987). Fakat kardeşi tarafından Şiraz'da hapsedildi. Kendi tarafını tutan Deylemlilerin çıkardığı isyanlar bir sonuç vermedi. Ancak Şerefüddevle'nin ölümünden sonra serbest kaldı (989). Şerefüddevle'nin oğlu Ebu Ali'yi öldürttü ve Fars tahtına geçen Bahaüddevle ile savaştı (991). Bu savaşlar sırasında öldürüldü. (M)

SAMSAMÜSSALTANA NECEF KULI HAN, iranlı ihtilâlci ve devlet adamı (doğ. 1846). Hüseyn Kulı Hanın oğlu. Isfahan valisi İkbalüddevle'ye isyan etti, Bahtiyarîlerden 1 000 kişilik bir kuvvetin başına geçerek Isfahan'ı aldı (1909), Muhammed Ali Şahın düşürülmesi ve hükûmet merkezinin (Tahran) işgalinden sonra, Sipahdar'ın kurduğu hükûmette harbiye nazırı ve Tahran askerî valisi oldu (1911). Birkaç gün sonra da hükûmet başkanı oldu. Ermeni Yefrem Hanın yardımıyle Muhammed Ali Şah taraftarlarını ezdi. Tahran'da bulunan amerikalı müşavir Morgan Shuster'dan iktisadî alanda yardım gördü. Fakat daha sonra aralarında anlaşmazlık başgösterdi. O sırada Rusya'nın himayesinde bulunan bir iran şehzadesine hükûmet kuvvetlerinin kötü davranmasını bahane eden Rusya, Shuster'ı İran'dan çıkarması için bir muhtıra verdi. Bu sebeple Samsamüssaltana kabinesi düştü. Vusukuddevle tarafından kurulan yeni hükûmet M. Shuster'ı İran'dan çıkardı. 1918'de Samsamüssaltana yeniden bir hükûmet kurdu. Rusya ile olan bütün anlaşmaları ve Rusya'ya verilen imtiyazları kaldırdı, yabancıların çıkarlarına karşı tedbirler aldı. Bu tutumu yüzünden kabinesi tekrar düşürüldü (1919). [M]

SAMSARA i. «Varlıkların göçü» anlamında sanskritçe kelime. (Brahmanlara göre, «yeniden doğuşlar» eylem kanununun birer sonucudur [*karman*]. Sonsuz bir zincir olan samsara, durmadan dönen bir tekerlek biçiminde temsil edilmiştir. Bütün hint öğretileri, bu çevrime son vermeğe, dolayısıyle de ruhun kurtuluşunu gerçekleştirmeyi sağlayacak bir yol bulmağa çalışmıştır.) [L]

SAMSAT, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Adıyaman ili) ilçe merkezi. 1 520 nüf. (1970). Adıyaman'ın 39 km

SAMSON
Moissac sütun başlığı (XII. yy.)
San Pietro kilisesi, Roma

Foto. LAROUSSE

Galina SAMSOVA

güneydoğusunda Fırat nehrine hâkim sırtlar üzerinde kurulmuştur; yüksl. 420 m. Bugünkü Samsat, tarihî bir şehir olan *Sümeysat*'ın yerini almıştır. 1960'tan beri ilçe merkezi olan Samsat, Adıyaman ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. — *Samsat ilçesi* 8 305 nüf. (1970), 338 km^2; tek bucak içinde 17 köy. Tahıl tarımı ve meyvecilik. (M)

SAMSKARA i. «Kutsal âyinler» anlamında sanskritçe kelime. (Tantra'lara göre sayıları on'u bulan bu âyinler bir kişinin hayatındaki başlıca dönemlerde yapılır.) [L]

SAMSON, İsrail hâkimlerinden biri (M.Ö. XII. yy.). Bazılarınca efsane kişisi sayılır. Filistinlilerle mücadele etmek için anası tarafından özel olarak Tanrı'nın hizmetine verildi. Bunun belirtisi, saçlarının uzunluğu ve sarhoş edici içkileri ağzına koymayışıydı. Samson, İsrail'in direnişini temsil eder; onun yiğitlikleri Yahudiler için bir ümit kaynağı olmuştu (bir eşeğin çene kemiğiyle 1 000 Filistinliyi öldürmesi). Dalila'ya âşık oldu ve Tanrı hizmetinden ayrıldı (saçlarının kesilmesi). Ayrılmasıyle birlikte de Tanrı'nın kendisine verdiği olağanüstü gücü kaybetti. Dalila onu Filistinlilere teslim etti; bunun üzerine Samson, Tanrı'ya kendisine bir kere daha o büyük gücü vermesi için yalvardı. Tanrı, dileğini kabul etti. Tanrı Dagon şerefine yapılan bir tören sırasında, halka teşhir edilmek için zindandan çıkarılan Samson saçlarının uzamasıyle birlikte eski gücüne kavuştu, tapınağın sütunlarını sarstı ve birçok filistinliyle beraber yıkılan binanın altında kaldı.

— İkonogr. Bu Kutsal Kitap kahramanı, heykeltıraş Gil de Siloe tarafından Castilla'lı Juan II'nin Miraflores'teki mezarında, heykeltıraş Claude Lestocard tarafından Paris'teki Saint-Etienne-du-Mont'da, ayrıca roman üslûbundaki birçok sütun başlığında temsil edildi. Hayatının Dalila ile ilgili bölümü, Mantegna, Cranach, Rubens, Van Dyck, Rembrandt, Jan Steen gibi ressamların eserlerine konu oldu. (L)

SAMSON (Joseph), fransız bestecisi ve koro şefi (Bagneux-sur-Loing 1888-Dijon 1957). Maurice Emmanuel'in ve Koechlin'in öğrencisiydi. Dijon katedralinin kapella yöneticisi oldu (1930), on dört missa, motet'ler, ilâhiler v.b., jüra halk şarkılarından derlemeler besteledi ve birçok kitap yazdı: *Palestrina ou la Poésie de l'Exactitude* (Palestrina veya Şaşmazlığın Şiiri), *La Polyphonie Sacrée en France* (Fransa'da Kilise Çoksesli Müziği), *Musique et Vie Intérieure* (Müzik ve İç Hayat). [L]

SAMSON (Joseph Isidore), fransız tiyatro oyuncusu ve yazarı (Saint-Denis 1793 - Auteuil 1871). 1826'da Comédie-Française'e girdi. 1827'de kadroya alındı. Otuz yıldan fazla bir süre, bu tiyatronun başaktörleri arasında yer aldı. Figaro, Sosie v.b. rolleri oynadı. *Art Théâtral* (Tiyatro Sanatı) adlı bir inceleme kitabıyle, birkaç komedi yazdı. (ML)

SAMSONİT i. (Harz dağ kütlesinde Sankt Andreasberg'deki *Samson* madeninin adından fr. *samsonite*). Miner. Tabiî manganez ve gümüş antimonyosülfür. (L)

SAMSONOV (Aleksandr Vasilyeviç), rus generali (Yekaterinoslav 1859-Neidenburg 1914). Rus-Japon savaşına katıldı, 1914'te Doğu Pursya'da II. Rus ordusuna kumanda etti. Tannenberg'de yenildi (ağustos) ve intihar etti. (L)

Samson ve Dalila, üç perde ve dört tabloluk dinî opera. Metin: F. Lemaire, müzik: Saint-Saëns. İlk defa 1877'de Liszt'in sayesinde Weimar'da temsil edildi. Eser, Tevrat'ın Hâkimler kitabındaki bir olaya göre, İsraillilerin kurtarıcısı Samson'u Dalila baştan çıkarır ve gücünü borçlu olduğu saçlarını keserek onu Filistinlilere teslim eder. Ama kör ve tutsak Samson, eski gücünü yeniden kazanarak Süleyman peygamberin tapınağındaki sütunları sarsar ve tapınağın yıkıntıları altında düşmanlarıyle birlikte can verir. Eserin en ünlü bölümleri: Filistinliler korosu, Dalila'nın şarkıları; zindan sahneleri ve sonundaki çılgınca eğlencedir. (L)

SAMSOVA (Galina), sovyet kadın dansçı (Stalingrad [bugün Volgograd] 1937). 1956'da Kiev operasında solo dansçı oldu, 1958'de yıldızlığa yükseldi (*Kuğu Gölü*). 1961'de Kanada Millî balesinde çalıştı, 1963'te Paris'te yapılan Birinci Milletlerarası Dans şenliklerine katıldı. *Külkedisi*'ni eşsiz bir başarıyla canlandırdı. 1964'te London's Festival balet topluluğuna geçti, *Walpurgis Gecesi* balesinde ve *Per Gynt*'in yeni temsilinde oynadı (1965). [L]

SAMSÖ, Danimarka takımadalarında (Holbaek amt'ı) ada, Kattegat'ta, Sjaelland adasıyle Jylland arasında; 114 km^2; 7 100 nüf. Tahıl tarımı. Hayvancılık. (L)

SAMSUN veya **SANSUN** i. (yun. *sampsoni*, bir çeşit iri köpek'ten). *Esk.* Savaşta kullanılan köpek. (M)

SAMSUN, esk. **Amisos,** Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü) il merkezi, büyük liman şehri; 134 272 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Şehir, Türkiye'nin Karadeniz kıyılarının orta kesiminde, Kızılırmak ve Yeşilırmak deltaları arasında yer alan Samsun körfezi kıyısında, batıda Kalyon (Fener) burnuyle doğuda Mertırmak denilen küçük akarsu ağzı arasında uzanır ve oldukça dar bir kıyı şeridinden başlayarak bu kıyı üzerinde yükselen yamaçlarda 100 m'yi aşan bir yükseltiye kadar ulaşır. Samsun limanı, şehrin batı kısmında yer alır. Mertırmak vâdisini boylayan demiryoluyle yamaçlara tırmanan işlek karayolu, Samsun'u Türkiye'nin iç bölgelerine, kıyıyı boylayan başka bir işlek yol da Doğu ve Batı Karadeniz bölümü şehirlerine bağlar. Samsun, denizyoluyle İstanbul'a 374, Trabzon'a 143 mil, karayoluyle Ankara'ya 417 km uzaklıktadır.

Şehrin, gerisinde bulunan dağ sıraları kolay aşıldığından, daha ilkçağda Doğu Anadolu üzerinden Mezopotamya'ya kadar uzanan çok geniş bir hinterlandı vardı. Bugün de, Anadolu'nun Karadeniz kıyısında en kolay ulaşılan şehri durumundadır. Samsun Türkiye'nin 12. ve Karadeniz kıyısının birinci büyük şehridir. Samsun'un gelişmesinde Cumhuriyet devrinde yapılan demiryoluyle limanın büyük etkisi oldu. Samsun'daki en önemli sanayi kuruluşu tütün fabrikasıdır.

● *Tarih.* Plinius'a göre, Amisos, Küçük Asya'nın kuzeyinde Pontos bölgesinde aynı adı taşımakta olan körfezde yer alan bir kıyı şehriydi. Şehir Kızılırmak (Halys) ve Yeşilırmak (İris) nehirlerinin Karadeniz'e döküldüğü yerin arasında, deniz kenarında, akropolis olarak kullanılan bir tepe ya-

SAMSUN
il haritası

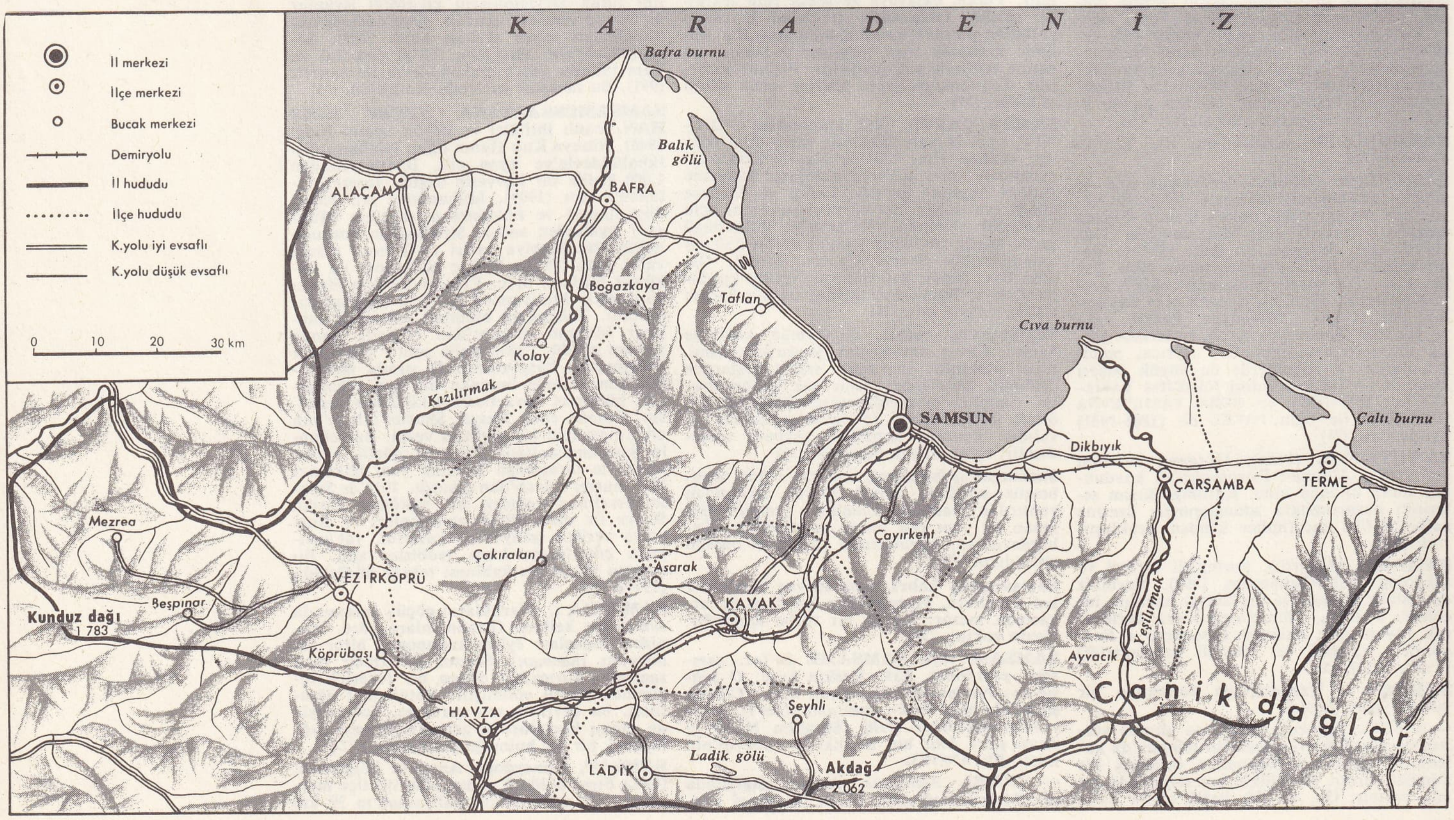

Foto. Serge Lido (LAROUSSE)

kınındaydı. Açık bir liman görünümünde olan şehir, gerek hinterlandıyle ilişkisinin elverişli durumu, gerekse Sinop (Sinope) ile Trabzon (Trapezus) limanları arasında kullanışlı tek liman olması sebebiyle, Eskiçağ-da önemli bir yer tuttu. Theopompos, şehrin ilk defa Miletoslular tarafından kurulduğunu, sonraları da bir Kappadokia prensinin başkanlığı altında iskân edildiğini ileri sürer. Yine aynı yazara göre şehir M. Ö. V. yy.da üçüncü defa Ameinokles kumandasındaki Atinalılar tarafından iskân edildi. Şehrin Atinalıların eline geçmesinden sonra adı Peiraia olarak değiştirildi. Samsun, M.Ö. 370'e doğru Perslerin eline geçti, IV. yy.ın sonlarına doğru eski adını aldı. Büyük İskender şehre bağımsızlığını geri verdi. M. Ö. III.yy.da Pontos krallığı kurulunca Pontos krallarının hâkimiyeti altına girdi. Mithridates Eupator Sinop'un yanı sıra Samsun'u da kraliyet şehri yaptı ve ayrıca şehre kendi adından *Eupatoria* adını taşıyan yeni bir şehir kesimi ilâve etti. M. Ö. I. yy.da Mithridates ile Romalıların savaşları sırasında adı çok sık geçer. Romalı kumandan Lucullus tarafından ele geçirilen şehir yeniden imar edilerek eski haline sokuldu. Lucullus'tan sonra Pharnakes'in eline geçti; Zile (Zela) savaşından sonra Sezar tarafından bağımsızlığı geri verildi (M.Ö. 47). Strabon devrinde şehrin Çarşamba (Themiskyra) ile Fatsa'yı da (Sidene) içine alan verimli bir bölgeye sahip olduğu bilinir. Bizans devrindeyse Amisos bir Piskoposluk şehriydi. Şehirde bugün eski devirlere ait kalıntılar hemen hemen yok gibidir. Yalnız çok sayıda önemsiz yazıt ve sikke ele geçirilmiştir. Bu sikkeler, imparator Tiberius'tan Saloninus'a kadar olan devreyi içine alır.

İslâm ordularının Anadolu içlerine yaptığı akınlar sonunda Malatya emîri Ömer bin Abdullah el-Akta kumandasında bir ordu Samsun'u yağma ve tahrip etti (863). Bu tarihten başlayarak Türkler tarafından fethine kadar Samsun, müslümanların herhangi bir akınına maruz kalmadı ve yine bir ticaret merkezi olarak önemini koruyabildi. Anadolu'nun Türkler tarafından alınmasından sonra Danişmentoğulları bu bölgeye akınlar yaptılarsa da Samsun'u alamadılar. Şehir Anadolu selçuklu sultanı Kılıç Arslan II devrinde selçuklu hâkimiyetine geçti. Kılıç Arslan II, ülkesini 11 oğlu arasında taksim ettiği zaman Samsun, Rükneddin Süleyman Şahın payına düştü. Bundan sonra islâm kaynaklarına şehrin adı Samsun olarak girdi. Samsun, Selçukluların hâkimiyetinde olmasına rağmen, şehrin eski müstahkem kısmı daha uzun süre Bizans ve Cenevizlilerin elinde kaldı. Bu kısma bugün bile «kara Samsun» veya «kâfir Samsun» denir. Türk hâkimiyet devresinde de Anadolu'yu Kırım'a bağlayan ticaret merkeziydi. İstanbul'un 1204'te Latinler tarafından alınması üzerine Samsun'un hıristiyanlar elinde olan kısmı İznik Rum imparatorlarına bağlı kaldı. Bir ara Trabzon Rum imparatorluğu tarafından kuşatıldıysa da alınamadı. Samsun'un bir kısmı Selçuklulardan sonra İlhanlıların, hıristiyan kısmı da Cenevizlilerin eline geçti. XIV. yy. sonlarında Yıldırım Bayezid devrinde Osmanlılar tarafından alındı.

Ankara savaşında Yıldırım Bayezid'in yenilmesi üzerine Timur'un orduları bu bölgeyi de yağma ve tahrip etti. Bir süre Yıldırım'ın oğlu Emîr Süleyman'ın elinde kaldı ve 1419 yılında da İsfendiyaroğlu Hızır Beyin idaresine girdi; fakat kısa bir süre sonra Çelebi Sultan Mehmed devrinde tekrar osmanlı yönetimine geçti. 1425'te hıristiyanlar kendi ellerinde bulunan kısmı ateşe vererek bölgeyi terk ettiler. Osmanlı hâkimiyeti devrinde Samsun ticarî bakımdan eski önemini kaybederek küçük bir iskele oldu. Buraya uğrayan seyyahlar Samsun'dan küçük bir kasaba olarak bahsederler. Bazen deniz yoluyle gelen Kazakların saldırısına maruz kalan Samsun, XVIII. ve XIX. yy.larda bazı isyanlara da sahne oldu. XIX. yy. sonlarına doğru Karadeniz'de buharlı gemilerin işlemesi ve Bafra ovasında tütüncülüğün gelişmesi Samsun'un ticarî bakımdan yeniden önem kazanmasına sebep oldu, tekrar İç Anadolu'nun liman şehri haline gelen Samsun'un nüfusu da günden güne arttı. 1869'daki bir yangında büyük bir kısmı yandı. Fransa'dan getirilen bir mimarın planı üzerine yeniden kuruldu. Birinci Dünya savaşında dört defa Ruslar tarafından topa tutuldu (1915). Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra şehir İngilizlerin işgaline uğradı. Samsun'un millî tarihi bakımından en önemli tarafı 19 mayıs 1919 yılında Atatürk'ün buraya ayak basması ve Millî Mücadeleyi resmen başlatmış olmasıdır.

• *Güzel sanatlar.* Samsun'da eski devirlere ait önemli eser yoktur. Bugün şehirde görülen eserler, İlhanlı, Candaroğulları ve Osmanlı devirlerine ait sade yapılardır.

Camiler ve mescitler. Yalı (veya *Hocahayrettin*) *camii,* Buğday pazarında, Sadık bin Abdullah tarafından yaptırıldı (1312). Kare planlı yapının üzerini sekizgen bir kasnak üzerine oturan tromplu bir kubbe örter. Daha önce kurşunla kaplı olan kubbenin üzeri bugün kiremitle örtülmüştür. Binanın duvarlarında bir sıra kesme taş, üç sıra yatay tuğladan meydana gelen bir taş işçiliği görülür. Caminin kuzey tarafına sonradan bir son cemaat yeri eklenmiştir. Silindir biçimindeki minare, dikdörtgen bir kaide üzerinde yükselir. Minare kaidesinde de binanın duvarlarında görülen taş işçiliği vardır. Üç yüzlü olan mihrap alçıdandır. Mihrap nişi dikdörtgen bir çerçeve içindedir; üst kısmında mukarnaslar, köşelerde süs sütuncukları yer alır. Mimber ahşap ve dekorsuzdur. *Hacıhatun camii,* Saathane meydanı yakınında, Hatice oğlu İbrahim tarafından hayrat olarak yaptırıldı (1694). Kare planlı tek kubbeli bir yapıdır. Sekizgen bir kasnak üzerine oturan, basık görünüşlü kubbe tuğladan yapılmıştır. İç kısımda kubbe tromplara oturur. Geçir-

şehir planı

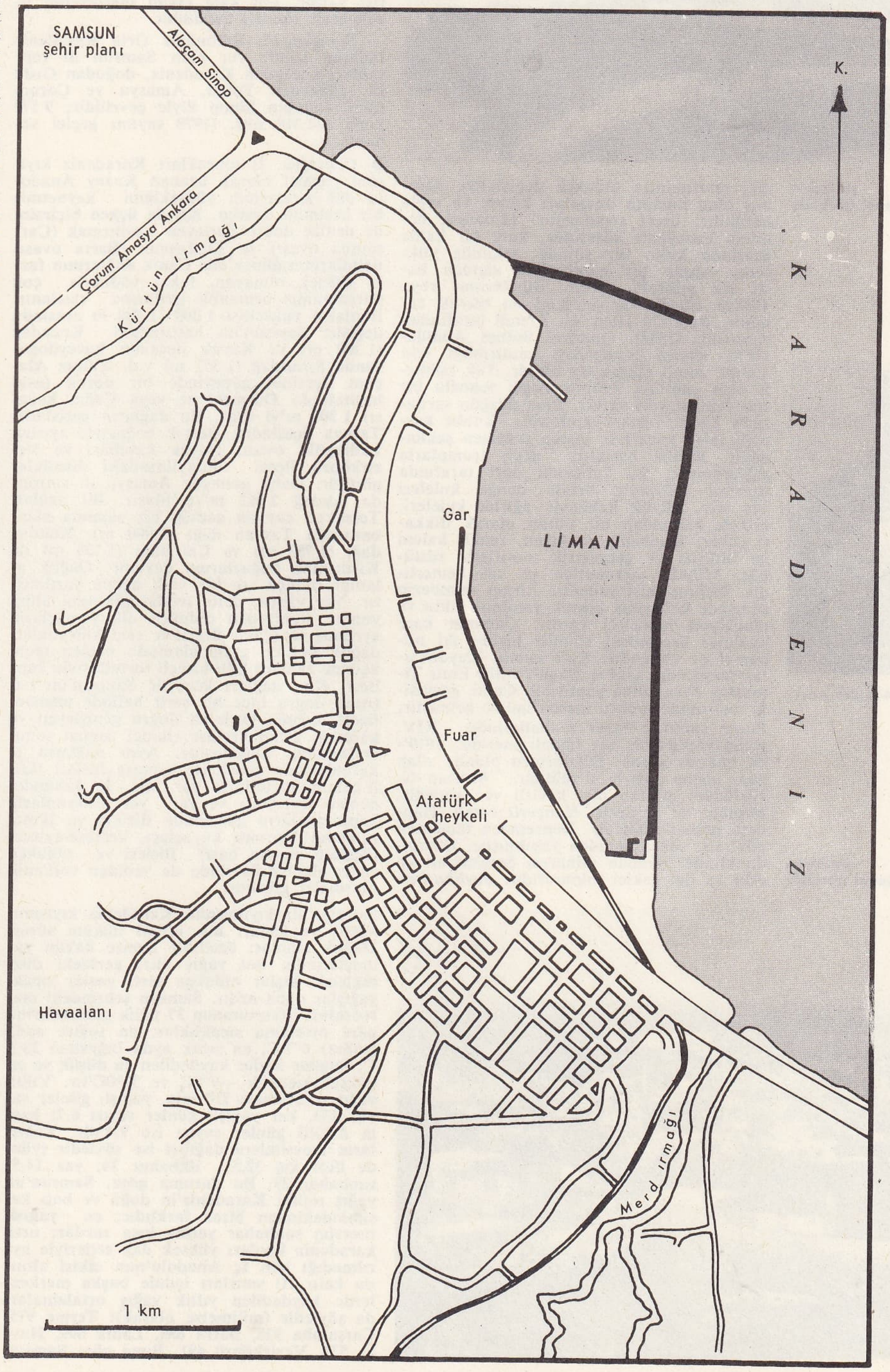

şehirden genel görünüş

diği onarımlarla oldukça değişikliğe uğramış olan binanın duvarları kesme ve tuğla hatıllıdır; üzeri sıvanmıştır. Minaresi, caminin kuzeybatı köşesinde, kare bir kaide üzerinde kalın bir silindir şeklinde yükselir. Ahşap bir mimberiyle alçıdan basit bir mihrabı vardır. *Büyükcami* veya *Valide camii*, Samsun'daki en büyük camidir. Batumlu Hacı Ali Efendi tarafından yaptırıldı (1884). Onarımı Sultan Abdülaziz'in annesi tarafından yaptırıldığı için Valide camii olarak da bilinir. Tek kubbeli olan caminin önünde beşik tonozlu bir son cemaat yeri vardır. Bina düzgün sarımtırak kesme taştan yapılmıştır. Kubbe kasnağı içten yuvarlak, dıştan sekizgen şeklindedir. Kubbe basıktır, geçiş tromplarla sağlanmıştır. Bu kubbenin dört tarafında üzerleri kubbeyle örtülü denge kuleleri yer alır. Büyük kubbeyle ağırlık kuleleri, estetik bakımdan bir bütün olarak dikkati çeker. Kubbenin iç kısmı, renkli kalem işi bitkisel ve geometrik motiflerle süslüdür. Mihrap mermerden ve kaş kemerlidir. Mihrap nişi sadedir. Ahşap mimberin üzerinde kabartma olarak yapılmış yıldız ve madalyon motifleri vardır. Caminin kare kaideler üzerindeki silindir biçimi iki minaresi de taştandır. *Kale camii*, Kuyumcular çarşısında, 1314'te İlhanlı valisi Emir Timurtaş Paşa adına yaptırıldı. Cami, geçirdiği onarımlar sonucu mescit haline gelmiştir. *Pazar camii*, Pazar mahallesinde, XIV. yy.da yaptırılmış bir ilhanlı eseridir. 1819'da onarım gördü. Dikdörtgen planlı olan yapı ahşap çatıyla örtülüdür. Mihrap üç yüzlüdür; mihrap nişi kavisli ve sadedir. Mimber de ahşaptır. *Hançerli camii*. Hançerli mahallesindedir. Depremden tamamen yıkılmış, sonra yeniden yapılmıştır. Üzerinde kitabe bulunan minaresi Samsun'un en eski ve ilgi çekici minaresidir. *Şeyhkutbettin camii* ve *türbesi*, Osmanlı devri eserlerindendir. Kare planlı ve beşik tonozlu olan türbe, caminin güney tarafına bitişiktir. Dikdörtgen planlı caminin üzeri, eğimli bir ahşap çatıyla örtülüdür; önünde, öteki ahşap camilerden farklı olarak güney ve batı cephesini L şeklinde çeviren bir son cemaat yeri vardır. *Esebaba türbesi*, yapılış tarihi ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmiyor. Kare planlı olan türbenin üzeri pandantifli bir kubbeyle örtülü, içi ve dışı beyaz sıvalıdır. Türbenin içinde bulunan mezar sonradan dışarıya alınmıştır.

Atatürk anıtı

Osmanlı sivil mimarîsinin Samsun'daki tek örneği Gazi caddesinde bulunan *Taşhan*'dır. Kitabesi yoktur, fakat XVII. yy. sonlarına ait olduğu sanılıyor. Kâgir, dıştan iki katlı ve avlusuz olan yapı, klasik bir osmanlı hanıdır. Yuvarlak kemerli bir girişi vardır. Üst kata çıkan merdivenin üzeri beşik tonozla örtülüdür.

— *Samsun ili.* Bütünüyle Orta Karadeniz bölümü içinde yer alan Samsun ili topraklrı kuzeyden Karadeniz, doğudan Ordu ili, güneyden Tokat, Amasya ve Çorum illeri, batıdan Sinop iliyle çevrilidir; 9 579 km²; 822 318 nüf. (1970 sayımı geçici sonuçları).

● *Coğrafya.* İl toprakları Karadeniz kıyısına paralel olarak uzanan Kuzey Anadolu dağ sıralarının yüksekliğini kaybetmiş bir kesimine rastlar. Kıyıda üçgen biçiminde denize doğru ilerleyen Yeşilırmak (Çarşamba ovası) ve Kızılırmak (Bafra ovası) deltalarının güneyinde Canik dağlarının fazla yüksek olmayan, fakat vâdilerle çok parçalanmış ormanlık sırtlarına rastlanır. Bunların yükseltisi 1 200 - 1 400 m arasında değişir: Samsun'un batısındaki Kocadağ (1 300 m) ve Kavak ilçesinin kuzeydoğusunda Sıralıdağ (1 351 m) v.d. Yalnız Alaçam ilçesinin güneyinde bir doruk (eski haritalarda Dütmentepe veya Çağın kayası) 1 500 m'yi aşar. Bu dağların gerisinde, Taşova ilçesinden Destek boğazıyle ayrılan Ladikgölü ovası, Havza kasabası ve Vezirköprü ilçesi dolaylarındaki düzlükler görülür. Daha güneyde Amasya ili sınırında Akdağ 2 062 m'ye ulaşır. Bu dağlar, Tersakan çayının geçtiği bir alçalma alanı batısında Tavşan dağı (1 900 m), Kunduz dağı (1 783 m) ve Çal dağı (1 730 m) ile Kızılırmak boğazlarına dayanır. Dağlık alanlar olduça sık bir vâdi ağıyle yarılmıştır. Yer yapısı, delta ovalarında yeni alüvyonlar, bunlardan oldukça dik yamaçlarla ayrılmış taraçalar üzerinde eski alüvyonlar, dağlık kesime geçiş alanında neojen (yeni üçüncü zaman) killi-kireçli tortullarıyle kaplıdır. Kıyı dağları kuzeyde Samsun'un batısına doğru ince bir şerit halinde uzanan, fakat doğuda Ordu'ya doğru genişleyen ve kalınlığı artan kretase (ikinci zaman sonu) lavlarından oluşmuştur. Aynı dağların iç kesimlerinde genellikle kretase flişleri (killi-çakıllı tortullari) yer alır. İç kesimde, neojen tortulları ve yer yer alüvyonlarla kaplı ovaların güneyinde Birinci ve İkinci zamanın kıvrımlı kayaçları, kretase-eyosen (üçüncü zaman başı) flişleri ve oldukça geniş alanlar üzerinde de yeniden volkanik oluşmalar görülür.

Samsun ili kıyılarında Karadeniz kıyısının nemli ve kışları ılık iklimi hüküm sürer. Dağlık alanlar, özellikle denize bakan yamaçlarında, bol yağış alır; gerideki düzlüklerde kışlar oldukça sert, yazlar sıcak, yağışlar daha azdır. Samsun şehrindeki meteoroloji istasyonunun 37 yıllık gözlemlerine göre ortalama sıcaklıklar, en soğuk ayda (şubat) 6°7 C, en sıcak ayda (ağustos) 23°3 C; bugüne kadar kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklık —9°8C ve 39°0C'tır. Yıllık yağış ortalaması 719 mm, yağışlı günler sayısı 133, kar yağışlı günler sayısı 6,7; karla örtülü günler sayısı ise 9,4'tür. Yağışların mevsimlere dağılışı ise şöyledir (yüzde ile): kış 32,5; ilkbahar 24; yaz 14,5; sonbahar 29. Bu duruma göre, Samsun'un yağış rejimi Karadeniz'in doğu ve batı kesimindekinden biraz farklıdır; en yağışlı mevsim sonbahar yerine kışa rastlar; orta karadeniz kıyıları yüksek dağ setleriyle ayrılmadığı için İç Anadolu'nun etkisi altında kalır. İl sınırları içinde başka merkezlerde kaydedilen yıllık yağış ortalamaları da şöyledir (milimetre olarak): Terme 975, Çarşamba 928, Bafra 686, Ladik 699, Havza 531, Vezirköprü 491. Buna göre Samsun ili kıyılarında yağışların batıdan doğuya arttığı görülür; iç kesimlerdeki şehirlerdeyse daha az yağış kaydedilir. Samsun ilinde tabiî bitki örtüsü genellikle zengindir. Ancak Samsun dolaylarında ağaç örtüsü yüzyıllardan beri büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. İç kesimlerde de ovalarda ve dağların az eğimli yamaçlarındaki orman örtüsü azalmıştır. Buna karşılık eğimli yerlerde 1 000 - 1 200 m'ye kadar kışın yapraklarını döken ağaçlar (meşe, gürgen, kestane, ıhlamur, kayın, dişbudak v.d.), 1 200-1 800 m arasında iğne yapraklı ağaçlar hâkimdir.

Samsun ilinde oldukça sık bir akarsu ağı vardır. Bütün sular Karadeniz'e dökülür. Başlıcaları (doğudan batıya): Terme suyu, Yeşilırmak, Aptal suyu, Samsun'un doğusunda denize dökülen Mertırmak, Samsun'un batısındaki Kürtün suyu ve Kızılırmak. Bunların en fazla su yüklendiği mevsim ilkbahardır; yaz sonu ile sonbaharda fakirleşirler. Başlıca göller, Kızılırmak deltasındaki Karaboğaz, Tuzlu, Liman ve Balık gölleri, Yeşilırmak deltasındaki Kocagöl, Akarcık, Dumanlı, Karcalı ve Simenit gölleri ve Tersakan çayının (Yeşilırmak kolu) çıktığı Ladik gölüdür.

Samsun ilinin 1927'de 260 000 kadar olan nüfusu 1965 sayımında 755 946'ya yükseldi, 1970 sayımının ilk alınan sonuçlarına göre 822 318'e ulaştı; buna göre km²'ye ortalama 86 kişi düşer. Kır nufusu (3 000'den az nüfuslu yerlerde yaşayanları) yoğunluğu 59'dur; iki sayı arasındaki farkın başlıca sebebi il toprakları üzerinde bir büyük şehir (Samsun) bulunmasıdır. Bunun dışında orta büyüklükte iki şehir (Bafra, 29 178; Çarşamba, 20 689); nüfusu 10 000'i aşan 3 yerleşme merkezi (Havza, 13 224; Terme, 11 107; Vezirköprü, 10 210); nüfusu 3 000 - 10 000 arasında 6 kasaba (ilçe merkezleri olan Alaçam, Ladik ile Samsun ilçesinde İlyasköy, Tekkeköy, Alaçam ilçesinde Yakakent, Çarşamba ilçesinde Demirci) vardır. Bu şehir ve kasabalarda yaşayan şehir nüfusu (toplam olarak 250 000 kadar), il nüfusunun yüzde 30'unu meydana getirir; geri kalan yüzde 70 nüfus da, sayısı 840'a varan köylerde yaşar.

XV. yy.da Osmanlı devleti sınırları içine giren Samsun yöresi, Canik livası (sancağı) adıyle önce Amasya'ya, daha sonra Sıvas eyaletine bağlandı. 1760'tan itibaren Trabzon eyaleti sınırları içine alındı, 1871'de vilâyet (il) teşkilâtı kurulunca, merkezi Samsun olan Canik sancağı Trabzon vilâyetine bağlı kaldı, Meşrutiyet devrinde Canik, müstakil sancak (bağımsız mutasarrıflık) haline getirildi; Cumhuriyet devri başında Samsun vilâyeti kuruldu. Bugün Samsun ili 9 ilçeye ayrılır: Samsun, Alaçam, Bafra, Çarşamba, Terme, Havza, Kavak, Ladik ve Vezirköprü.

— *Samsun merkez ilçesi*, 1 032 km²; 221 971 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Muhtarlık sayısı 843 (ikisi 3 000'den fazla nüfuslu).

Nüfusunun yüzde 70'i kır yerleşmelerinde yaşayan Samsun ilinde (şehir ve kasaba halkının bir kısmı da eklenmek şartıyle) başlıca geçim kaynağı zıraattır. Hayvancılık ve balıkçılık da buna yardımcı olur. İlde Samsun gibi büyük bir liman şehri bulunduğu için ticaret hayatı canlıdır.

Samsun ili topraklarının yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili alanlar 32; çayır ve otlaklar 19,5; ormanlar (kavaklıklarla birlikte) 22; ürün vermeyen yerler 22,5. Ekili alanlar (1968'de 470 000 hektar) arasında tahıl tarlaları yüzde 77, sanayi bitkileri yüzde 12, yaş ve kuru sebzeler yüzde 11 yer tutar. Samsun ilinde öteki Karadeniz illerindeki gibi mısır ürünü (160 000 t), buğday ürününden (120 000 t) fazladır. Buğday özellikle iç kesimlerde (Havza, Vezirköprü) önem kazanır. Öteki tahıl türleri arasında arpa (30-35 000 t), kaplıca buğday (12 -13 000 t), yulaf (11 000 t), çavdar (7-8 000 t) ve özellikle prinç (16-18 000 t) sayılabilir; delta kesimlerinde gelişen pirinç üretimi bakımından Türkiye illeri arasında Samsun ili 1967'de birinci, 1968'de üçüncü geliyordu. Kuru sebzeler arasında patates (45 000 t), fasulye (10 000 t) başta gelir. Nohut ve mercimek üretimi azdır. Soğan ekimine de önem verilir (22 000 t). Sanayi bitkileri oldukça çeşitlilik gösterir. Bunların en

şehirden genel görünüş

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

şında tütün gelir. Tütün, Samsun ilinde 40 000 hektara ulaşabilen bir alan üzerinde ekilir ve 12 000 - 17 000 t kurutulmuş yaprak elde edilir. Ekicilere 300 milyon liraya yakın bir kazanç sağlar. Samsun, Bafra ve başka tütün atelyelerinde 10 000 kadar işçi çalışır. Tütün en çok Bafra, Samsun (merkez), Alaçam, Çarşamba, Kavak, Havza ve Vezirköprü ilçelerinde ekilir. Tokat (Taşova) ve Amasya tütün ekim alanları da Samsun'un hinterlandı sayılır. İkinci sırada şeker pancarı ekimi gelir (175 000 - 225 000 t: Amasya ve Turhal fabrikaları için). Lif bitkilerinden kenevir (300 - 400 t) ekilir ve ürün halat yapımında kullanılır. Keten yalnız tohumu için az olarak ekilir. Yağ bitkilerinden ayçiçeği (8 000 t) ve soya (4 000 t) ekimi gelişme gösterir. Dikili alanlar içinde, bağların az yer tuttuğu (270 hektar; bunun 250 hektarı Vezirköprü ilçesinde), zeytinliklerin daha az yer kapladığı (133 hektar; 100 hektarı Vezirköprü ilçesinde) görülür. Orta-Doğu Karadeniz bölümlerinin fındıklıkları Samsun ilinin doğu kıyılarına kadar gelir (1,5 milyon ocak). En çok yetiştirilen meyveler arasında elma, armut, erik, şeftali, kiraz, kızılcık, incir, kestane, ceviz ve ayva sayılabilir. Samsun ilinde evcil hayvan olarak koyun (480 000), sığır (320 000), keçi (200 000), manda (88 000), at (28 000), eşek (29 000) ve katır (7 700 baş) bulunur. Kümes hayvancılığı oldukça yaygın (525 000 tavuk; 33 milyon yumurta), arıcılık az gelişmiştir (13 000 kovan, 80 ton bal). Kıyıda en çok istavrit, hamsi, kefal, palamut, lüfer, barbunya v.b. balıklar tutulur. Kızılırmak ve Yeşilırmak ağızlarından havyar (balık yumurtası) elde edilir.

Samsun ilinde sanayi fazla gelişmemiştir. Başlıca maden yatağı Amasya sınırında demiryolu üzerindeki Çeltek linyit kömürleridir. Samsun yöresine gerekli elektrik enerjisini sağlamak için Çarşamba'nın 28 km güneyindeki Ayvacık bucak merkezi yakınında, Yeşilırmak boğazları kesiminde bir baraj yapılması kararlaştırıldı. En önemli sanayi kuruluşu tütün fabrikasıdır. Ayrıca Karadeniz bakırları için büyük bir eritme fabrikası, sülfürik asit, amonyum sülfat, süperfosfat (kimyasal gübre) ve yem sanayii kurulacaktır.

Samsun ili, ulaşım bakımından elverişli sayılabilecek bir durumdadır. Kızılırmak ve Yeşilırmak boğazları gibi fazla engebeli kesimler dışında oldukça sık bir karayolları ağı vardır. İşlek ve iyi vasıflı yollar Samsun'u doğu Karadeniz kıyılarına ve Kavak (veya Karadağ) geçidi üzerinden İç Anadolu'ya bağlar; ayrıca Bafra üzerinden Sinop'a geçilir. 2 700 km'ye yakın olan köy yollarının üçte biri standartlara uygundur. Samsun'u İç Anadolu'ya bağlayan demiryolunun yapımına 1925'te başlandı; 1932'de tamamlandı. Ayrıca Samsun-Çarşamba arasında dar hatlı bir demiryoluyle 1953-1960 arasında modern bir liman yapıldı. Limanın 3 176 m'lik doğu ve 1 580 m'lik batı mendireği vardır; içliman alanı 246 hektara ulaşır. Su derinliği 10,5 m, uzunluğu 770 m olan ana rıhtımıyle çok sayıda gemi için bir barınaktır. Samsun'un ihracatı arasında tütün değer bakımından başta gelir. Ayrıca tahıl ve baklagiller, maden cevherleri, patates, şeker, kuru ve yaş meyve, Divriği'den gelen demir Ereğli'ye ihraç edilir. (→ Bibliyo.) [M]

Samsun Atatürk müzesi, Samsun fuarının girişinde yaptırılan binada müze. Millî Eğitim bakanlığı tarafından açıldı (1 temmuz 1968). Bir hol ve büyük bir salondan meydana gelen müzede Atatürk'e ait çeşitli eşya ve fotoğraflar vardır. (M)

SAMSUNCU veya **SANSUNCU** i. (*samsun* veya *sansun*'dan *samsun-cu* veya *sansuncu*). Teşk. tar. Yeniçeri ocağının, savaşta kullanılan köpekleri yetiştiren ve yöneten koluna verilen ad. || *Samsuncu başı,* bu teşkilâtta görevlendirilen yeniçerilerin başı. (M)

SAMSUN dağı, esk. **Mykale,** Ege bölgesinde yer alan dik yamaçlı ve dar bir dağ kütlesi. 1 237 m'ye kadar yükselir. Kuşadası-Söke yolunun geçtiği bir alçalma alanında Aydın dağlarından ayrılarak önce güney-batıya, sonra batıya doğru uzanır. Kuşadası körfezini Büyük Menderes delta ovasından ayırarak batıda Dip burnu üzerinde Sisam (Samos) adasını ayıran dar boğazda sona erer. Yarısında mermerleşmiş birinci zaman kireçtaşları hâkimdir. Akdeniz bitkilerinin sık örtüsüyle kaplı olan kıyılarında küçük plajlar bulunan Samsun dağında tabiatı bozulmadan korumak için bir millî park meydana getirilmesi kararlaştırılmıştır. (M)

Samsun Ondokuzmayıs müzesi, Samsun'da müze. Gazi caddesinde, Atatürk'ün Samsun'a ilk çıkışında kaldığı Mıntıka Palas adlı otelin üst katında Samsun belediyesi tarafından açıldı (1930). Atatürk'ün çalışma odası, yatak odası ve toplantı salonları, derlenebilen eşyasıyle döşendi. Müzenin Kongre salonu adı verilen büyük salonunda Bandırma vapurunun bir maketi, Atatürk ile ilgili fotoğraflar ve belgeler yer alır. (M)

Samsunspor kulübü, Samsun ilinde spor kulübü (1965). Forma rengi kırmızı beyazdır. Özellikle profesyonel futbol dalında faaliyet gösteren kulüp 1969'da Türkiye İkinci liginin şampiyonluğunu kazanarak Türkiye Birinci ligine yükseldi. Bugün bu ligde oynamaktadır. 800 Kadar üyesi vardır; yıllık geliri 1 milyon lira kadardır. (M)

SAMT i. (ar. *şamt*). *Esk.* Susma, sessizlik: ***Bir samt-ı ulvî: Gûya tabiat / Hâmuş hâmuş eyler ibadet*** (Tevfik Fikret). *Ya söyle sözü güher nisar et / Ya samt ü sükûtu ihtiyar et* (Ziya Paşa).

— Tasav. Tanrı tarafından hoş karşılanmayacak bir söz söylemek korkusuyle susma, kendi içine kapanarak konuşmama.

— ANSİKL. Tasav. Bazı mutasavvıflara göre çok konuşmak (kesreti kelâm) insanı «lisan âfeti» denen yıkımlara götürür. Susmak, dille işlenebilecek bütün suçlardan, eksiklerden korunmanın başlıca yoludur. Bu bakımdan susma (*samt*), olgunluğu; çok konuşma ise hamlığı, tasavvuf yolunda olgunlaşmamışlığı gösterir. Tekkelerde büyüklerin yanında konuşmak saygısızlık, susarak dinlemekle yetinmek ise saygılı (edepli) olmak diye nitelenir. (M)

SAMUDRAGUPTA, gupta hükümdarı (333 -375'e doğr.). Büyük bir fatihti; imparatorluğunu Hindistan'ın önemli bir kısmına yaydı (Bengal'den Madras'a kadar). Nepal ve Assam'a üstünlüğünü kabul ettirdi. Saltanatı hakkında bilgiler Allahâbâd'da bulunan sütun üzerindeki yazıttan öğrenildi. (L)

SAMUEL, İbranîlerin hâkimi ve peygamberi (öl. Rama M.Ö. XI. yy.). Ailesi tarafından Ahit sandığı hizmetine verildi. Büyük rahip Eli'ye, gösterdiği zaaf yüzünden ailesinin yok olacağını bildirmekle görevlendirildi. Filistinlileri yendi, dinî reformlar yaptı, İsrail monarşisini kurdu ve ilk kral olarak Saül'ü seçti, siyasetten çekildi. Saül'ün istenmediğini fark edince Davud'u gizlice kutsadı.

— İkonogr. Chartres ve Reims katedrallerinin büyük kapılarında peygamberin heykelleri vardır. Barent Fabritius (Chicago) küçük Samuel'in Tanrı'ya adanışını gösteren bir tablo yaptı, Reynolds da *Dua Eden Küçük Samuel*'i resmetti (Montpellier). [L]

SAMUEL (Adolphe), belçikalı müzikçi (Liège 1824-Gand 1898). 1845'te Roma Büyük ödülünü aldı. Brüksel konservatuvarında armoni öğretmenliği yaptı. 1871'de Gand konservatuvarının yönetmenliğine getirildi. Lirik eserlerden başka yedi senfoni, *Christus* oratoryosu, iki büyük millî kantat besteledi, bir *Cours d'Harmonie* (Armoni Ders Kitabı) yazdı. (L)

Samuel'in Kitapları, Samuel'in iki kitabı. Bu kitaplarda, Samuel'in hâkimliğiyle Saul ve Davud'un hükümdarlık devirleri anlatılır. İçlerinde, bazen o devre ait belgelerin serbest bir şekilde kopya edildiği görülür. Bu belgeleri kullanan yazarın M.Ö. VII. yy. sonlarında yaşadığı sanılır. Kutsal Kitap'ın *Septanta* ve *Vulgata* tercümelerinde, bu kitapların adları «I. ve II. Krallar» olarak geçer. (L)

SAMUELSON (Paul Anthony), amerikalı iktisatçı (Gary 1915). Masachusetts Teknoloji enstitüsünde ders verdi (1940); Amerika İktisatçılar birliğinin başkanlığını yaptı; başkan Kennedy'nin danışmanları arasına katıldı, ülkesinin yönetiminde önemli bir rol oynadı. Özellikle *Linear Programming and Economic Analysis* (1958) adlı eserini yayımladı (L)

SAMUİL (öl. 1014), bulgar çarı (980-1014), Bizans imparatorluğunun amansız düşmanıydı; Bizans'ta hüküm süren anarşiden yararlanarak Tuna Bulgaristanı'nı yeniden fethetmeyi, Basileios II'yi yenmeyi (986), sonra da Balkan yarımadasının hemen hepsini ele geçirerek büyük bir itibar kazanmayı başardı. Simeon imparatorluğunu aşağı yukarı eski haline getirdi. Basileios II, canını dişine takarak 1001'den itibaren onu yenmeyi başardı, dağlara doğru çekilmeğe zorladı, birçok askerini esir aldı, onların gözlerini kör ettirip geri yolladı. Samuil bu durum karşısında üzüntüden öldü. (L)

SAMUR i. (ar. *semmûr*'dan). Kuzey Avrupa'dan Kamçatka'ya kadar yaygın sansar türü (Mustela). [Kısa kuyruklu bir çeşidi Japonya'da yaşar: *M. zibellina brachyura.*] || Samurun postu.

— ANSİKL. Esas *samur*'un (*mustela zibellina*) boyu 50 sm'yi aşmaz. Bunun ağaç sansarından farkı kulaklarının değirmi, kuyruğunun daha kısa, ayak altının kıllı oluşudur. Kürk ticaretinde çok makbul olan amerika samurlarının (*M. Americana* ve *M. Permanti*) postu koyu esmer olur, boyun kısmında sarı benekler bulunur (kış postu da beyaz olmaz). *Bataklık samuru* (*Mustela lutreola*) koyu renklidir; gövdesi ince uzun, kuyruğu az kıllıdır. En güzel kürkler Kuzey Amerika ve Sibirya'daki bataklık samurlarından elde edilir. Kürkü için avlanır.

◆ Sıf. Samur postundan yapılmış: *Samur kürk.* || *Su samuru.* Bk. SUSAMURU.

— DEY. *Samur kaşlı,* sık, kumral ve kalın kaşlı kimseler için kullanılır. (LM)

SAMURAY i. (*samurau,* hizmet etmek'ten Japonca k.). Bir daymyo'nun (derebeyi) hizmetindeki savaşçı.

— ANSİKL. Merkezîleşmemiş derebeylik çağında (XVII. yy.dan önce), *samuray*'ların çoğu çarpışma sırasında daymyo'larının yanında yer alan çiftçilerdi; bağımlılıklarına karşılık ücretleri pirinçle ödenirdi. Ayrıca, çifte kılıç taşıma imtiyazları vârdı. Ateşli silâhların kullanılmağa başlanmasından ve hisarların inşasından sonra samuraylar, daymyo'nun şatosuna yerleştiler ve köylüler ile askerî bir kastın (*buke*) üyesi olan ve sadece silâhşörlük yapan samuraylar arasındaki farklılaşma arttı. Tokugava'ların tahta çıkmasıyle başlayan uzun barış döneminde, samuraylar onun bunun sırtından geçinen bir sınıf haline geldiler; ama ürkütücü milliyetçilikleri, askerî eğitimleri ve sınıflarının gerilemesine yol açan şogunlara duydukları kin, samurayları imparatorluğun yeniden kurulması için girişilen hareketin öncüsü haline getirdi. İmparatorluk 1868'de yeniden kurulunca, samuraylar Japonya'yı batı devletleri seviyesine çıkaran modern teknikleri ilk benimseyen unsurlar oldu. (L)

SAMUT sıf. (ar. *şamt*'tan *şamût*). *Esk.* Devamlı susan, suskun: ***Her serv-i samut olmada bir heykel-i esrar / Makberlerin onlarla karabetleri vardır*** (Abdülhak Hâmid). *Mütehalik, samut bir mahşer* (Tevfik Fikret). || Az konuşan, az söz söyleyen. (M)

SAMUTSAKHON, Tayland'da şehir, il idare merkezi, Siyam körfezi kıyısında, Tha Chin'in ağzında; 27 600 nüf. Çeltik tarlaları. Balıkçılık ve kabotaj limanı. (L)

SAMYELİ bls. i. Meteorol. Mısır, Arabistan, Mezopotamya ve Sahra'da esen, kum burgaçlarının eşlik ettiği sıcak ve kuru çöl rüzgârı. (Samyeli, alize içinde meydana gelen hareketli düşük basınç alanlarının veya subtropikal yüksek basınç alanlarındaki sakin havanın geçişi sırasında ani olarak gelişir. Halk arasında, samyelinin ıslak vücutta lekeler bıraktığına inanılır.) [LM]

SAN i. (esk. türk. k.). Ün, şöhret, şan. || Unvan. || — *Esk.* Sayı, hesap. || Kıta, parça. || Yoklama.

— ÇEŞ. DEY. *San görmek. Esk.* Askeri denetlemek. || *San vermek.* [Asker için] Denetlenmek. || *Adı sanı.* Bk. AD. || *Adıyle sanıyle.* Bk. AD.

— Dilbil. Bk. UNVAN.

— Fels. Bir şeyin onsuz olamayacağı sıfat.

◆ **Sanlı** sıf. Ünlü, şöhretli, adı bilinen. (M)

—SAN sıf. (fars. *-sān*). *Esk.* Bazı kelimelerin sonuna gelerek «benzer, andırır» anlamıyle bileşik kelimeler yapar. || *Yek-san,* bir gibi, düz. (M)

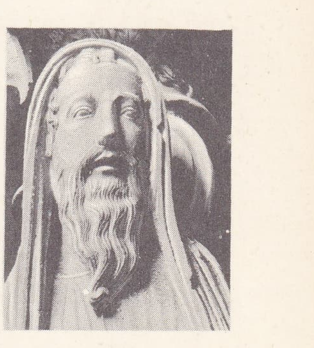

SAMUEL
(detay)
Chartres katedrali kuzey kapısı

samur

atta samuray (1721)
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

SAN, Polonya'da ırmak, Vistül'ün kolu (sağ kıyı); 444 km. Ukrayna sınırında, Beskidler'de doğar, dağlar arasında kıvrılarak ve birkaç doruk dizisini enine keserek aktıktan sonra, Przemysl'de büyük Sandomierz ovasına girer. Lublin yaylasının ve Roztocze'lerin kenarında akarak, ovanın doğu kesimini sular ve Sandomierz'in birkaç kilometre aşağısında Vistül'e kavuşur. San, yukarı Vistül'ün düzensizliğini daha da artırır; rejimi büyük ölçüde karların erimesine ve dağda yağan sağnaklara bağlıdır; ilkbaharda ve yaz fırtınaları sırasında ansızın taşar. (L)

SAN, Mali cumhuriyetinde (Segu bölgesi) şehir, seçim çevresi merkezi, Bani ırmağı kıyısında; 11 450 nüf. Güzel cami. Ticaret ve sanayi merkezi. Kireç fırınları ve tuğla harmanları; çırçır fabrikası. — *San seçim çevresi,* 226 000 nüf. (L)

SAN'A, Yemen'in başkenti, 2 347 m yükseltide, Cebel Nukum'un eteğinde, El-Hudeyde'nin 257 km kuzeydoğusunda; 80 000 nüf. Surlarla çevrili ve «sekiz» biçiminde bir plana göre inşa edilen şehir üç kısma ayrılır: San'a veya eski şehir, Bir ü'l-Azab ve yahudi semti Ka'al-Yahudi. «Sekiz»in doğu yarısını meydana getiren eski şehre, Cebel Nukum eteğindeki bir kale hâkimdir. Kuzeyden güneye doğru uzanan geniş vâdi, sel bastığı zamanlar dışında kurudur; bu vâdinin doğusunda, dar sokaklı zarif, çok katlı evli semtler yer alır. Dükkânlar sokağı geniş Barat an Nahrein, vâdinin batı duvarı boyunca uzanır; her biri ayrı bir sanata ayrılan pazarlar da vâdinin doğusunda, merkezî bir yerdedir. *Suk* adı verilen bu pazarlar, sandalet ve kılıç kını yapımcıları, kuyumcular, terziler ve nakışçılar, çilingirler, gümüş parlatıcıları, pirinç madeni işçileri, yalancı mermer işçileri, demirciler, halı satıcıları ve kitapçılar semtlerini kapsar. San'a Güney Arabistan'ın, çiçekçi dükkânları bulunan tek şehridir.

İmam'ın yedi katlı sarayı (Mütevekki) 1962 Eylül devriminden büyük zarar görmüştür. «Sekiz»in batı yarısı Bir ü'l-Azab'ı ve batı uçtaki Ka'al-Yahudi'yi kapsar. Bir ü'l-Azab, çoğu Türkler zamanından kalma, bahçeleri duvarlarla çevrili geniş evleriyle bir iskân semtidir. Eski yahudi semtinde (yahudilerin hemen hepsi İsrail'e göç etmiştir) evler iki katlıdır; San'a'nın sekiz kapısı vardır; bunların büyüğü «Babü'l Yemen» (güneyde) Türkler zamanında yapılmıştır. Babü'r Rum (veya İstanbul kapısı) kuzeyde Bir ü'l-Azab'dan başlar. Kırk dört caminin otuz sekizi eski şehirdedir. Hıristiyan kilisesinin yerinde inşa edilen Büyükcami'nin özelliği, Mekke'ninkine benzeyen, bir «kâbe»sinin olmasıdır. Geniş kubbesi ve zarif minaresiyle El-Bakiliye camii osmanlı işgalinin başlangıcından kalmadır. Birçok caminin minaresi zaidi (zeidi) üslûbunda zengin süslemelerle kaplıdır. San'a'da birçok kuyu, kervansaray, halk hamamı vardır.

Şehrin surları dışında, güneye doğru yer alan türk barakaları, bugün askerî birlikler tarafından kullanılmaktadır. San'a Çin yardımıyle yapılan modern bir karayoluyle, El-Hudeyde'ye (Yemen'in en büyük limanı) ve Yarim Ibb ve Ta'iz yoluyle Aden'e (463 km güneydoğuda) bağlıdır. 10 km kuzeyde bağlarıyle ünlü Ravdah banliyösü yer alır.

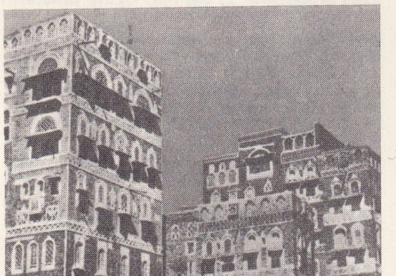

SAN'A
çok katlı tipik
Yemen sarayları

SAN ANTONİO kilisesinin
Alamo şapeli

— Tar. Şehrin eskiçağ tarihi bilinmemektedir. Habeş istilâsından sonra Yukarı Yemen'de önemli bir şehir haline geldi. Kral Ebrehe zamanında habeş hâkimiyetine geçti (530). Ebrehe'nin halefi ve oğlu Masruk'un iranlı kumandan Vahraz'a yenilmesiyle San'a, iran hâkimiyetine geçti (570). Uzun süre iranlı valiler tarafından idare edildi. Beşinci vali Bâzân İslâmiyeti kabul etti (631). 747-748 Yıllarında Abdullah bin Hamza zamanında bir haricî halifesinin hâkimiyetine geçti. Uzun süren ayaklanmalar şehri bir harabe yığını haline getirdi (803). Halife Mutemid, adının hutbelerde okunması ve Zebid Zeydîlerine cizye verilmesi şartlarıyle San'a'yı yafurî kumandanı Muhammed bin Yafur'a verdi (869). Muhammed'in oğlu İbrahim zamanında, Zeydîlerden Yahya bin Hüseyn ve Karmatîlerden Ali bin Fazl tarafından kuşatıldı. Uzun süre Zeydîler, Karmatîler ve Yafurîler arasında el değiştirdi. Sonra Yafurîlerden Esad bin İbrahim devrinde (915-943 arası) sakin ve parlak bir devir yaşadı. Onun ölümünden sonra Hemdan ve Hevlan aileleri etrafında birleşen toplulukların savaşlarına sahne oldu. Yafurîlerin, Fatımîlerin, Süleyhîlerin, Yamîlerin (1098) ve zeydî imamlarının idaresi altında bulundu. Eyyubîlerden Turanşah tarafından alındı (1174); ancak şehir eyyubî saltanatına çok uzaktı. Bu yüzden gereği gibi korunamadı. Taiz Resulîlerinin eline geçti (1229). Zeydî imamlarından imam Salah bin Ali burada yerleşti, Zebid, Aden ve Taiz'e seferler yaptı (1375-1391). Tahirîlerin (1456), sonra da Memlûkların eline geçti (1507). Selim I'in Mısır'ı almasından sonra Süleyman I zamanında Özdemir Paşa, San'a'yı zaptetti (1546). Haydar Paşa, imam Muhammed'e yenilince (1628), şehir kasımî soyunun eline geçti (1628-1676). 1818 ve 1835 yıllarında bedevî istilâsına uğradı. Şehir Ahmed Muhtar Paşa tarafından bedevîlerden kurtarıldı (1871). Yemen vilâyetinin merkezi ve 7. Osmanlı kolordusunun karargâhı oldu; fakat Zeydîlerle anlaşmazlık devam etti. Osmanlılar şehri imam Mahmud Yahya'ya bırakmak zorunda kaldılar (1915). Birinci Dünya savaşından sonra yapılan Sevr antlaşmasıyle (1920), imam Mahmud Yahya Yemen ve San'a'nın hâkimi olarak tanındı. (LM)

SANAAT i. Bk. SINAAT.

SANACIK çoğl. i. (türk *sancak*'tan osmanlıca *sanācıķ*). *Esk.* Sancaklar. (M)

SANADİD çoğl. i. (ar. *sındîd*'den *şanādīd*). *Esk.* Baş olanlar, başkanlar, ilerigelenler. || *Sanadid-i Arab,* Cahiliye devri Araplarının ilerigelenleri, büyükleri.

— Teşk. tar. *Sanadidi bektaşiyan,* yeniçeri ocak ağalarının lakaplarından biri. (M)

SANADİK çoğl. i. (ar. *şandūķ*'tan *şanādīķ*). *Esk.* Sandıklar. (M)

SANADRUG, lat. **Sanatruces,** Arsakidler sülâlesinden Ermeniye kralı (M.S. I.-II. yy.), kral Hüsrev'in yeğeni. Khôsro'dan sonra tahta çıktı, önce Ermeniye'nin bir kısmına, sonra tümüne hâkim oldu. Trajanus devrinde Romalılara karşı Doğu ayaklanmasına katıldı (117), fakat diplomatik alanda yenilgiye uğradı, esir düştü ve öldürtüldü. (L)

SANAGA, Kamerun'un başlıca ırmağı, Baifra körfezine (Gine körfezi) dökülür; 520 km. Logone ırmağıyle (suları Çari'ye doğru akar) aynı yerde doğan Sanaga, Lom (sağ kıyı) ve Mbam'ı (sağ kıyı) alarak büyür, Edea'yı sular ve yayladan çıkınca sularını ortak bir deltada Nyong'un sularına katar. Çığırı birçok çağlayanla kesilen ırmak, Edea hidroelektrik tesisini besler. Alüminyum sanayiine gerekli elektriği sağlamak amacıyle yukarı kesimindeki çağlayanların donatılması tasarlanmıştır.

— *Sanaga idare bölgesi,* ırmağın aşağı çığırı kıyısında, 124 100 nüf.; idare merkezi, *Eder.* (L)

SANAL sıf. (*sanmak*'tan *san-al*). Mat. *Yeni.* Gerçekte yeri olmayan ve yalnız zihinde tasarlanan, farazî, tahminî. || *Sanal sayı* veya *nicelik,* a ve b, gerçek sayıları gösterdiğine, i de $i^2 = -1$ eşitliği ile tanımlanan sanal birim olduğuna göre, $a + bi$ şeklinde verilen ifade. (KARMAŞIK SAYI veya NİCELİK de denir.)

◆ I. Mat. Negatif bir sayı üzerinde alınan ve ikinci kuvvetten bir kök taşıyan cebirsel ifade.

— ANSİKL. Mat. *Sanal nicelik*'ler, ikinci derece denklemlerin çözümü ile matematiğe girmiştir. Bu denklemlerin çözüm formüllerinde negatif nicelikler üstünde alınabilen kökler bulunduğundan, sanal sayılar bu halleri teori dışında bırakmamak için düşünülmüştür. Bir z sanal sayısı genellikle

$$z = a + bi$$

şeklinde yazılır. Tanımdan dolayı, gerçek sayılar için geçerli olan aritmetik işlemleri, karmaşık sayılar için de geçerlidir. Meselâ bu anlamda

$$i^3 = i^2, i = -1. i = -i,$$
$$i^4 = (i^2)^2 = (-1)^2 = 1$$

ifadesi örnek verilebilir.

$\sqrt{a^2 + b^2}$ pozitif niceliğine z'nin $|z|$ ile gösterilen *modülü* veya *mutlak değeri* denir; tanjantı $\frac{b}{a}$ olan 2π'nin yaklaşık bir katıyle belirlenen) açı, z'nin *argümanı* veya *genliği,* ile ifade edilir. z'nin eşleniği $z = a - bi$ sayısıdır ve modülü z ile aynı modüle sahiptir; z'nin, kendi eşleniğiyle çarpımı ortak modüllerinin karesine eşittir. $z = a + bi$ sayısı, kartezyen koordinatları a, b olan p noktası ile gösterilir; p'ye bu sayının eki adı verilir. Bu gösterilişte, z'nin modülü, p ekinin 0 koordinat başlangıcından p uzaklığıdır, argümanı ise, Op'nin x'ler ekseni (veya a'lar ekseni) ile yaptığı φ açısıdır.

Yine bu karmasık sayı

$$z = \rho (\cos \varphi + i \sin \varphi) = \rho . e^{i\varphi}.$$

şeklinde de verilebilir ve normal şekli gerçekte budur. Buradan $(e^{i\varphi})^n = e^{in\phi}$

$$(\cos \varphi + i \sin \varphi)^n = (\cos n\varphi + \sin n\varphi)$$

elde edilir. Buna *Moivre* formülü denir, bu formüle sin n φ ve cos n φ kolaylıkla hesaplanır. z değişkenin fonksiyonlarına «karmaşık değişkenin fonksiyonları» adı verilir. ve türevleri varsa, analitik fonksiyonlardır. Bunların incelenmesi sonucunda geniş fonksiyonlar teorisi doğmuştur.

Karmaşık sayıların matematiğe girmesi, n'inci dereceden bütün çok terimlilerin gruplar halinde gerçek veya sanal, ayrı veya çakışık n kökünün bulunduğunu ifade eden ve cebirin temel teoremi denilen teoremi doğrular. (L)

SANANDAC, İran'da (V. eyalet) şehir; 41 000 nüf. Sanandac'da göçebelerin yetiştirdiği sürülerin yünü işlenir. (L)

SAN ANDRES, Antil denizinde Kolombiya'ya bağlı ada, Panama açıklarında, Providenci adasıyle birlikte, bir «intendancia» (4 950 nüf.) meydana getirir. Hindistancevizi içi; turunçgiller. (L)

SAN ANGELO, A.B.D.'de (Texas) şehir, Edwards yaylasının kuzeyinde; 58 800 nüf. Bir hayvancılık ve tarım (tahıl ve pamuk) bölgesinin ticaret merkezi olan şehrin ya-

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Americana

kınında, petrol yatakları vardır. Metalürji ve makine yapımı. Petrol rafinerileri. Besin sanayii ve deri işçiliği. (L)

SAN ANTONIO, A.B.D.'de (Texas) şehir, San Antonio ırmağı kıyısında; 587 700 nüf. 1718'de ispanyol kolonları tarafından kurulan şehir, hızla büyüdü (1920'de 161 400 nüf.). Bol enerji kaynağı sağlayan geniş bir petrol alanı yakınında kurulan şehirde, sanayi büyük ölçüde gelişmiştir; petrol rafinerileri, kimya ve metalürji sanayii, dokumacılık (pamuk), tütüncülük. Şehir Dallas'ın yanı sıra, Texas'ın iç kısmındaki tek büyük merkezdir. (L)

SAN ANTONIO, Şili'de (Santiago ili) şehir, Büyük Okyanus kıyısında; 18 400 nüf. Turizm merkezi. Kimya sanayii. (L)

SANAT i. (ar. *ṣanᶜat*). Bir duygunun, bir tasarının veya güzelliğin ifadesinde kullanılan metotların tümü; bu metotlar sonucunda ulaşılan üstün yaratıcılık: *O güne kadar kimsenin dokunmadığı sanat konuları açıyordu bize* (Y. Z. Ortaç). *Bilirsiniz, iş adamına sanat eserinden bahsetmeğe gelmez. Hemen: «Ne getirir?» diye sorar* (F. R. Atay). *Repertuvarının ve sanatının sırrını öğrenmiş bulunuyorum* (A. H. Tanpınar). || İnsanlar için gerekli olan maddî şeylerden birinin yapımına dayanan ve el yatkınlığı isteyen iş: *Sanat altın bileziktir* (Atasözü). *Onun sanatı terzíliktir.* || Bir şeyi güzel yapmak için uygulanan kuralların tümü: *Konuşma sanatı. Annelik sanatı.* || Bir meslekte uyulması gereken kuralların tümü: *Askerlik sanatı.* || Bir şey yapmada gösterilen ustalık, kabiliyet: *«Saadet dakikalarını canlandırmak sanatına aşinayım»* (N. Ataç). *Hoşa gitmek sanatı.*

— DEY. *El sanatı.* Bk. EL.

— Ed. *Sanat için sanat,* Victor Cousin'in (1828) *Cours de Philosophie* (Felsefe Dersleri) adlı eserinde kullandığı ve daha sonra özellikle Théophile Gautier ve Baudelaire'in ün kazandırdığı bir edebiyat okulunun öğretisini özetleyen deyim. («Ahlâk ve yararlılıkla uğraşmayan ve saf güzelliğin peşinde koşan sanatın, kendine has bir amacı olmalıdır» [Th. Gautier'nin *Mademoiselle de Maupin* (1828) adlı eserine yazdığı önsözden]. Sairin sosyal görevine inanan romantizme tepki olarak bu görüş taşıdığı biçim mükemmeliği kaygısı bakımından Parnasse okuluna bağlı şairleri kuvvetle etkiledi.) || *Edebî sanatlar,* edebiyat eserlerinin daha etkili olması için başvurulan söz ve anlam oyunları. (Bk. ANSİKL) || *Sanat yazısı.* Bk. ANSİKL. || *Şiir sanatı,* şiir yazmanın başlıca niteliklerini tanımlayan ve şiir yazma usullerini öğreten nazım veya nesir birçok öğretici eserin adı.

— Eğ. *Sanat enstitüleri,* iş eğitimine danan ortaöğrenim kurumlarına verilen ad. || *Sanat okulları,* belirli zanaatları öğretmek amacıyle açılmış okullara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Güzel sanatlar.* Bk. ANSİKL. || *Halk sanatı.* Bk. ANSİKL. || *Plastik sanatlar,* resim ve heykelcilik gibi, tabiat biçimlerinin benzerini ortaya koyan sanat türleri. («Güzel sanatlar» terimi ise mimarî, heykeltıraşlık, resim ve gravüre uygulanır ve bunlara müzik ve dans da eklenir.) || *Süsleme sanatları* (*uygulamalı sanatlar* veya *sanayi sanatları*). Bk. SÜSLEME. || *Sanat tarihi,* mimarî, heykeltıraşlık, resim, oyma, kazı ve süsleme sanatlarının tarihini inceleyen bilim. (Bk. ANSİKL.) || *Sanat tenkidi,* güzel sanatlarla ilgili tenkit dalı. (Bk. ANSİKL.) || *Canlı sanat,* gerçekçiliği ve modern hayatın ressamlarını tanımlamak için Gustave Courbet'nin kullandığı bir deyim. (Daha sonraları, akademik geleneklere uygun olmayan her çeşit sanat çabası için kullanılmıştır. 1925 ile 1939 arasında, Paris'te *Canlı Sanat* adlı bir dergi yayımlanmıştı.) || *Tatbikî güzel sanatlar,* mimarî, ev eşyası yapımı, tekstil sanayii, seramikçilik v.b. alanlara uygulanan güzel sanatlar. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. KÜÇÜK *sanat sicili.*

— Mitol. *Sanat tanrıçaları.* Bk. MUSA.

— Mus. *Sanat musikisi,* klasik türk musikisine verilen ad.

— Tar. Bk. ANSİKL. || *Sanat koruyuculuğu,* edebiyat, sanat ve bilim dallarında yapılan koruyuculuk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. *Edebî sanatlar, söz sanatları* (sanayii lâfziye) ve *anlam sanatları* (sanayii maneviye) şeklinde ikiye ayrılır. Söz sanatları, kelimeler arasındaki ilişkilere veya bir kelimenin içindeki harf değişikliklerine dayanır. Cinas*, kalb*, iştikak* (aynı kökten gelen arapça kelimelerin birarada kullanılması), akis*, seci* söz sanatlarını meydana getirir. Anlam sanatları kelimenin veya ifadenin anlam özelliklerine dayanır. Akis, cem (ayrı varlıklara ait özellikleri başka bir varlığa ait bir özellikle birleştirmek: *Hem kadeh, hem bade, hem bir şuh sakidir gönül* [Nef'i] mısraında *kadeh, bade* [içki], *saki'ye* [içki sunucu] ait zevk vericilik özelliğinin gönülde birleştirilmesi gibi), hüsn*i tâlil, leff* ü neşr, mübalağa*, müşakele*, müraat*ı nazir, rücu*, tecahül* ü ârif, tefrik*, tıbak* anlam sanatlarıdır.

● *Sanat yazısı,* Goncourt kardeşlerin «ince varlıkların ve zengin şeylerin görünüşlerini ve kesitlerini veren» bir üslûbu belirtmek üzere bulduklarını söyledikleri terim. Sanat yazısı, bu anlamda, natüralizmin yalın anlatımına karşıttır. Karmaşık ayrıntıların, beklenmedik durumların, kestirilemeyen imajların, az rastlanan niteliklerin, alışılmadık biçimlerin, unutulmuş anlamların, kelime uydurmacılığının peşine düşer. Sanat yazısı, sanatların birbirini etkileyişine bakarak, plastik sanatlarla, özellikle izlenimci resimle ilgili bazı usulleri taklit ettiğini öne sürdü. Huysmans'ın, Giraudoux'nun, giderek Proust'un edebiyat dilini etkiledi.

— Eğ. *Sanat okulları.* Türkiye'de ilk sa-

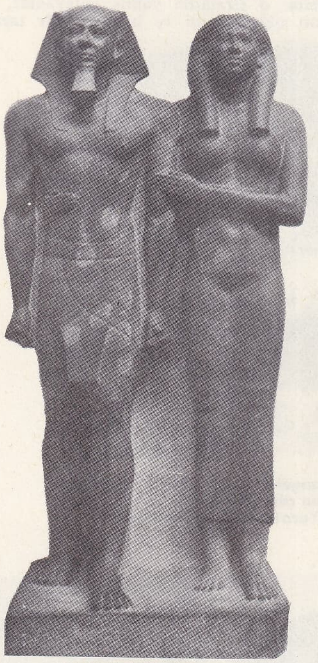

mısır heykeli, Mikerinos ve kraliçesi (M.Ö. 2525)

nat okulu Midhat Paşa tarafından vali olarak bulunduğu Niş'te açıldı (1861). Bunu Rusçuk'ta açılan okul izledi (1865), daha sonra İstanbul'da ve valilerin teşebbüsüyle Halep, Trablusgarp, Diyarbakır, Kastamonu, İzmir, Konya gibi illerde, aynı amacı güden ve «ıslahhane» adı verilen öğretim müesseseleri meydana getirildi. İlk kız sanat okulu da, gene Midhat Paşa zamanında Rusçuk'ta faaliyete geçirildi (1865). Genç kızları zanaat sahibi yapmak ve bunların işgücünden yararlanmak amacıyle kurulan kız sanat okullarının ikincisi, Yedikule'de (İstanbul) askerî sargı bezi hazırlamak ve askere çamaşır dikmek amacıyle kurulan müessese oldu (1869). Üsküdar'da açılan kız okulunun programı hazırlanırken genç kızların hayata hazırlanması amacı da dikkate alındı (1878). İstanbul'da, Cağaloğlu ve Aksaray'da kurulan kız sanat okullarıyle bunların sayısı artmağa başladı (1879);

Poleolitik çağdan kalma ilkel hayvan resimleri

Cağaloğlu'ndaki okul daha sonra Yatılı Kız Sanat mektebi (Dârülmuallimîn) adıyle Çapa'da faaliyetine devam etti. 1884'te, Ali Saip Paşanın Tophane müşirliği sırasında Zeytinburnu ve Tophane'deki idadî sanayi alaylarına birer sanayi okulu eklendi. 1907'de sanayi alayları kaldırılınca Zeytinburnu'ndaki okul, İmalâtı Harbiye Nezareti mektebi adını aldı (1908); bu okul 1914'te Tophane'ye nakledildi, adı da İmalâtı Harbiye Usta mektebi şeklinde değiştirildi. 1910'da kız sanat okullarının programları yeniden düzenlenirken dersler arasında el işlerine ve mutfak faaliyetlerine de yer verildi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de, 9'u Millî Eğitim bakanlığına bağlı olmak üzere 15 sanat okulu bulunuyordu. Kalkınma çabaları ve sınaî gelişmenin yarattığı ihtiyaçlar sebebiyle bu okullar, program, kademe ve çeşit yönlerinden çoğalmağa ve genişlemeğe başlayınca 1927'de bütün sanat okullarının yönetim ve sorumluluğu Millî Eğitim bakanlığına devredildi; önce bir genel müdürlük seviyesinde olan teşkilât 1941'de Meslekî ve Teknik Öğretim müsteşarlığı halini aldı.

— G. santl. *Sanat kelimesi,* bugün ona verilen anlamı, ancak XIX. yy.da almış ve sanat kavramı çağlara göre çok değişik anlamlar kazanmıştır.

● *Zanaatçılık.* Geçmişte, sanat kelimesine çok basit ve çok sınırlı bir anlam verilirdi. Bir el işini kusursuz yapabilmek; ustalık ve hüner göstermek «sanat»tı. Sanat niteliğinin ölçüsü, nesnel ve teknolojikti: usta bir ressamın elinden çıkan bir tablo, her şeyden önce titiz bir hazırlığın ürünüydü; seçilen konuyu, sadakat ve özenle temsil ederdi. Ünlü bir ressam, bir atelyenin baş idi; ona, bir prensin portresi veya bir kalkanın üzerindeki süs ısmarlanırdı. Delacroix'nın dediği gibi, «bizden önceki ressamlar, sandığımızdan çok daha fazla birer işçiydiler». Fizik yetilerden çok zihin yetilerine dayanan sanatlar bile, mekanik sanatlarınkine benzer bir sisteme bağlıydı. Zihin yetisine dayanan sanatlar, fizik yetilere dayanan sanatlardan üstün sa-

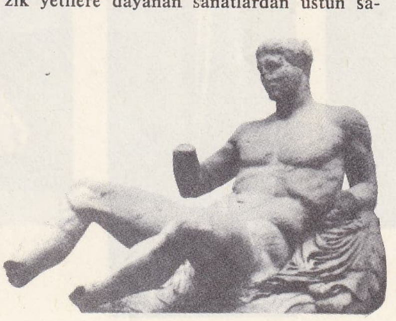

ideal insan biçimini canlandıran klasik yunan heykeli, Parthenon

Foto. Encyclopedia Americana

yılmıyor, aralarında ancak bir konu farkı olduğu kabul ediliyordu. Yeteneklerinden ötürü, bir ressama veya bir tezhipçiye «sanatçı» denildiği olmazdı. Hattâ, hukukçu Bude, garip bir horgörme ile, bu ustalardan «şehirlerin en bayağı ayak takımı» diye söz eder. «Duvarcı» dediği Philibert Delorme'a karşı alçakgönüllü davrandığı için kralı kınayan Ronsard, mimarî sanatına hiç bir üstünlük tanımaz.

● *Akademi: sanatçı.* İtalyanlara gelince, onlar, sanatçının üstünlüğünü kabul ederlerdi. İtalya'da yalnız mimarlar değil, ressamlar da kendilerini yücelten bir mesleğe sahip olmakla gururlanırlardı. Henri IV, Louvre'da başka atelyelere örnek olabilecek bir atelye kurduğu sırada, burada çalışanların «en iyi ve en yetenekli işçiler» olduklarını ileri sürmüştü. Buna karşılık, bir süre sonra Resim ve Heykeltıraşlık akademisini kuranlar, bu usta işçilerden ayrıldıklarını belirtmek amacıyle, üyelerine herhangi bir ticaret faaliyetinde bulunmayı yasakladılar. Gene de «akademist»ler bu kelimeye meslekî bir anlam vererek, sanatçı unvanını hiç bir zaman kendilerine yakıştırmadılar. Uzun zaman sanat kelimesi, meslekte ustalığı belirten bir kelime olarak kaldı. XVIII. yy.ın sonunda bile, bu kelime, ona Henri IV'ün verdiği anlamda kullanılırdı: sanatçı üstün bir işçiydi; orijinal bir eserin yaratıcısı olması şart değildi.

Zamanla toplum, *sanat* ve *sanatçı* kelimelerine daha yüksek ve daha seçkin bir anlam vermeğe başladı. Toplum, sanatçı ile işçi arasında bir fark olduğunu sezdi: işçi, olağan işler yapardı; sanatçı ise, olağanüstü bir bilgi veya bir yetenek gerektiren eserler yaratırdı. Değer ölçüleri artık değişmişti ve bu durum o sırada yaşayanların gözünden kaçmadı. Sébastien Mercier, *Tribune Publique*'in (Halk Kürsüsü) ekim 1796 tarihli sayısında, sanatçı ile işçi arasındaki ayrılığı kesinlikle tanımladı: «Sanatçıları, heykel ve resim müteahhitliği yapanlardan ayıran sınırları belirlemek gerekir... Eskiden ressam ressamdı, oyuncu da oyuncu... Bugün artık böyle değil; onlar birer sanatçıdır sadece! Bu iş öylesine yanlış yola döküldü ki, nerdeyse Racine'e, Montesquieu'ye ve Buffon'a sanatçı denilmeyecekti». Bu, sadece bir polemikçinin yergisi olarak ele alınamaz. August'von Kotze 1804'te *Souvenirs sur Paris*'yi (Paris Hatıraları) yazarken, sanatçının hor görülmesine üzülerek karşı koyar: «Saygıdeğer bir unvan olan sanatçılık, aşağılık bir simsarlığa konu oluyor; taş yontan basit bir işçi, kendine mermer sanatçısı diyor; bina boyayan bir işçi, ressam diye ortaya çıkıyor; M. Joly, saç sanatçısı sayılıyor.» Bu alman tenkitçisinin protestosu çok anlamlıydı. Çünkü artık sanat ile mesleği birbirinden ayıracak şey, yapılan işin niteliği değil, güdülen amacın yüceliği olacaktı. Üretimde, 1791'den sonra hürlüğe kavuşan el sanatları, Akademi'nin onlara 1663'te bağışladığı seviyeden aşağı sayılacak; buna karşılık, yaratıcı sanatlar, para kazanmak amacına dayanmadığı için, el sanatlarından üstün tutulacaktı. Bu nitelik, geniş bir bilgiye ve teoriye dayanan yeni estetiğin başlıca özelliği olacaktır.

● *David ve okulu.* Eski yunan ve roma sanatını o sıralarda yanlış anlayanlar, bu sanatı olduğu gibi ve biçimsel bir tarzda gelişigüzel kopya ederek, aslında onun özünden uzaklaştıkları halde, esas kaynaklara döndüklerini sanıyorlardı. Hiç şüphe yok ki, yeni klasisizmin bu tutumu, XVII. yy.da açılan yolu izlemekteydi; fakat bu iki sistem arasında önemli bir fark da vardı. Fransa'da «büyük yüzyıl» denilen XVII. yy., hattâ Louis XVI devri, klasik çağın sanat ürünlerinden bol bol faydalanmakla beraber, Eski Yunanlılardan ve Romalılardan aldıklarını iyice benimsemiş, iyice sindirmişti. O çağın Fransızları, Yunanistan'dan ve Roma'dan elde ettikleri ganimetleri de, çin pagodalarını da fransızlaştırmışlardı. Louis David'in önderlik ettiği okul ise, bunun tam tersini yaparak, eski klasik çağı kopya etmekle yetindi. Bu okul, tamamen kitabî bir tutuma bağlanarak çağdaş konuları bile bir antik çağ havasına bürüdü. Geçmişin sanatı, bir çeşit ideal yasalara göre tabiî biçimleri düzeltiyorsa da, aslında bu gerçeği bütün yönleriyle verebilmek için yapıyordu. David'in okulu ise, bambaşka kurallara boyun eğdi. Bu okul, keyfî ölçülere dayanarak, basmakalıp biçimler yarattı. Eski Yunanistan'a çok yabancı olan romantik konular, Polykleios'tan taklit edilmiş biçimlerle sunuldu. Böylece, klasik olduklarını ileri süren bu resim ustaları, bir şeyi doğrudan doğruya gözleyecekleri yerde bilgiye dayanarak, teknik ustalığa bağlı bir estetik kuracaklar ve sanatı, şiirsel muhtevasından ayıracaklardı. *Jupiter ile Thetis* adlı tablodan da anlaşıldığı gibi. İngres, David'in *Brutus*'undan ve Giradet'nin *Tufandan Kaçan Aile*'sinden öğrendiği derse bağlı kalmıştı.

Yeni okul, bu sistemi geliştirirken, sanattan alınan zevkin sırrını, grafizmin öz değiştirip bir çeşit yüceleşmesinde buluyordu. Böylece bu ressamlar, sanki, gizli ve esrarlı bir hava yaratıyorlar; ancak kendilerinin anlayabilecekleri bir dille konuşuyorlardı. Foyaları hemen meydana çıkmadı. Gerçekten kabiliyetli olmaları ve işçiliklerinin kolay beğenilen titizliği sayesinde, bir süre bu resim ustalarının doğru yolda oldukları sanıldı. Ancak daha sonraları meydana çıkan sapmalar, bu anlayışın yanlış olduğunu ortaya çıkardı.

Romantizm. David okulunun titiz kusursuzluğu, Delacroix, Rude, Barye gibi romantiklerin reddettikleri disipline bir çağırı gibiydi. Aslında bu kusursuzluk, romantiklerin şiirselliğine karşı bir akademizm ve içtenliklerine karşı bir yapmacıklı üslûp çıkarıyordu. Delacroix'nın, Courbet'nin, Corot'nun, Daumier'nin üslûplarıyle düşüncelerini birbirinden ayırmak imkânsızdır. İngres'in üslûbu ise kurallara bağlıdır. İlham, hiç bir şekilde bu düzeni bozamaz. İşte, fransız okulunun çeşitli yönlere dağılması bu döneme raslar. Eskiden, paylaşılabilecek bir heyecanın ifadesi olan sanat, artık bir laboratuvar çalışması halini alır. Herkes orijinal bir anlatım peşine düşer. Bu anlatıma götürecek tek yol da, eserin icrasında yapılacak değişikliklerdir. Böylece sanatçılar, kendilerini diğer sanatçılardan ayıracak, Rodin'in deyimi ile «benzeşmekten kurtaracak» ve özelliklerini belirtecek reçeteler icat etmeğe ve benimsemeğe çalışırlar. Louis Courajod, «Fransa'da sanat alanında güçlerin dağılmasını; ortak bir amaca yönelen kollektif çabanın hor görülmesini» bu yüzden kınamıştır. Bu büyük tarihçinin gözünde fransız okulu «herkesin kendi dilini konuşmağa başladığı bir Babil kulesidir». Bu durumun güzel buluşlara da yol açtığı su götürmez. Hattâ düşüncelerdeki bu yeni yönelim sayesinde, eserlerin ve sanatçıların özel üstünlükleri yüceltilebilmiştir.

● *İzlenimcilik.* 1860'a doğru yeni bir ilke bulundu. Bazı deneyciler, saf haldeki görme duyumlarını ve bilginin kontrol etmediği duyusal algıları tespit etmeğe çalıştılar. Böylece, artık bilinmeyen bir evreni araştırmak söz konusu oluyordu. Bu inceleme ve içebakış çalışmasına elverişli bir ifade biçimi bulmak gerekiyordu. Işık olayı karşısında, ressamlar ve heykeltıraşlar, gelenekleri uygulamaktan vaz geçerek; bir çeşit süratli tespit tekniği kullandılar. Çok geçmeden bir usul ortaya kondu. Monet, *Katedraller* ve *Ekin Yığınları*'nda, Pissaro birçok tablosunda ve daha sonra on-

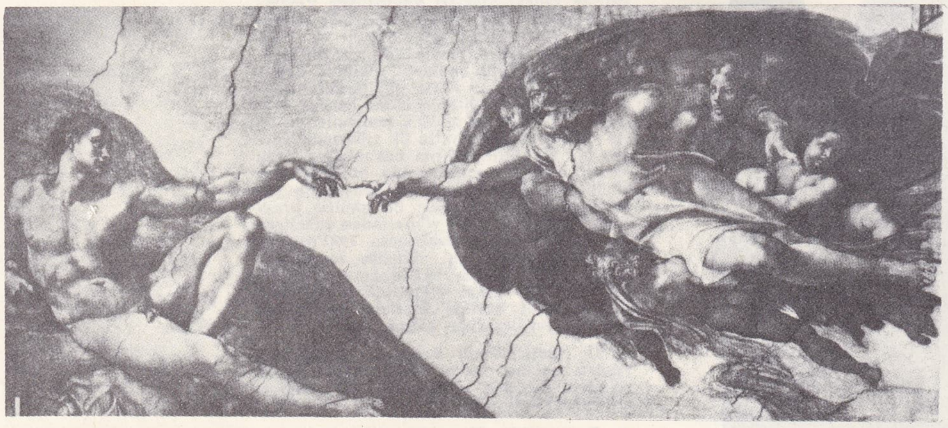

Michelangelo'nun eserleriyle doruğuna ulaşan rönesans sanatı: «Âdem'in Yaratılışı», Sistina şapeli

barok resim: «Derede Yıkanan Kadın» Rembrandt

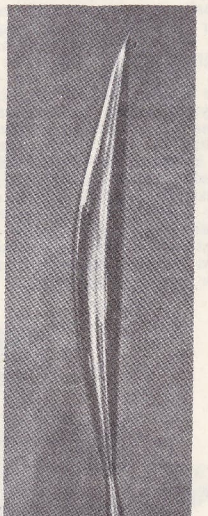

modern sanat: yukarıda, «Elma Sepeti», Cezanne; solda, «Uçan Kuş» heykeli, Constantin Brancuşi

Foto. Encyclopedia Americana

ları izleyen Seurat, ışığın titreşimlerini yakalamağa çalıştılar. Pisarro, «biçimler değil, uyumlar yapıyoruz» diyordu. Çok geçmeden Signac ve Henry Edmond Cross, bu ilkeden önce sistem, sonra ister istemez sınırlayıcı bir teknik çıkardılar. Böylece, gölgeler alanı, yeni-izlenimcilik için yasak bir bölge haline geldi. İzlenimcilik son çağında (*Nilüfer'ler*), her şeyi bir ışık yansıması haline dönüştürdü.

● *Cézanne'dan kübizme.* Buna karşılık Cézanne kendine yeni bir yol buldu: modelleri, bellibaşlı planlar yararına bir yana atarak, biçimleri yeniden kurdu. Bu ustanın peşinden giden bütün bir ressam grubu, saf duyuma dayanan sanatın, «belkemiği olmayan» sanatın tutarsızlıklarını düzeltmek çabasına düştüler. Bu grubun başlıca aracı, tonlar arasındaki geçişlerin silinmesidir. Cézanne'ın gösterdiği yolu izleyen ressamlar, biçimlerin ancak bir çeşit esas özetini, bir çeşit öz yapı geometrisini alıkoyarlar. André Mare, Juan Gris, La Fresnaye, Charles Dufresne, bu bizim bir izlenimciliğin önemli örneklerini verdiler. Henri Laurens ve Pablo Gargallo gibi heykeltraşlar ise, aynı izlenimciliği plastik alanda dile getirdiler. Sanatın ifadesi, şimdiye kadar hiç görülmedik kişisel bir biçim almış; bir eşyanın tespiti hor görülerek, ancak o eşyayı yaratanın, yani sanatçının yorumuna önem verilmişti. Modern sanat bugün bu yola yönelmiş gibidir. Kurallara bağlı bir estetiğin reddedildiği, modern sanatın çeşitli bölümlere ayrılmasından da anlaşılmaktadır.

● *Rasyonalizm ve teknolojik sanat.* Modern düşünceye artık yeni bir unsur girmiştir: bu yeni unsur, bilimsel rasyonalizm ve bu rasyonalizmin sonucu olarak, mekanik, kesin ve yalın biçimlere karşı duyulan meraktır. Bu merak, bir moda, yani resim sanatına ilişkin basmakalıp konuların keyfî bir şekilde kullanılması değildir. Bu, bir olgunluktur. Büyük Gotik çağ bir yana, geçmişte, roman üslûbunun «doğuculuk»undan, Rönesansın *Grotteschi*'lerine ve çin «rokay»ından David'in «etrüsk»'üne kadar çeşitli yabancı kaynaklardan faydalanılmıştır. Dekorasyon merakı (natüralist de olsa), ağırbaşlı çağlarda bile sanatlarının evrimiyle her zaman bağıntılı olmuştur. Fakat hiç bir millet, hiç bir zaman, faydalı biçimlerin güzel olabileceğini inkâr etmemişti. Güzellik ile fayda arasındaki ayrılma, ilk olarak XVIII. yy.ın sonunda ortaya çıktı. Bu ayrılma, çağdaş toplumda Lakedaimon'un ve Roma'nın töre ve zevklerini yeniden canlandırmak iddiasında olan arkeoloji düşkünlüğünün etkisinden doğmuştur. Mimarî bile bu eğilimden kurtulamamıştı. Bu akımın nazariyecilerinden biri olan Sobry, açıkça şöyle der: «Mimarî, yapıları *süslemek* sanatıdır; ve mimarî ancak bu bakımdan güzel sanatlar arasında yer alır». Güzel Sanatlar okulunun müdürü İngres de «Biz sanayiyi istemiyoruz. Sanayi yerli yerinde kalsın. Sadece Yunanistan'ın ve Roma'nın sanatlarına açık olan bu okula yerleşmeğe kalkmasın!» diye haykırıyordu. O sıralarda en üstün ve en seçkin insanlar bu tutumu benimsemişti. Théophile Gautier, özlü ve kısa bir biçimde, faydalı ile güzelin hiç bir zaman bağdaşamayacağını ilân etmişti. Bu sırada, ortaçağcılar ve Viollet-le-Duc, sanatı hayattan uzaklaştıran bir ayrılmanın tehlikelerini boş yere açıklayıp durdular. Sosyolog Proudhon, «bir lüks eşyasından» başka şey olmayan bir sanatın «yozlaşması»nı boşuna anlattı. Bütün XIX. yy. buna rağmen ifade sanatlarına bu gözle bakar ve değerleri ne kadar düşük olursa olsun bu sanat dalında verilen eserleri faydacı ürünlerden büsbütün ayrı bir plana yerleştiren garip bir doktrini benimser. En kusursuz yetenekleri olan bir dekoratöre, yaptıklarının estetik değerinden ötürü kıymet verilebilmesi için, elli yıl süren tutkulu tartışmalar gerekti. 1903'teki ilk Sonbahar salonunda, Eugène Carrière, «kapkacak»ın, resimle yakınlığını ayıplıyordu. Eninde sonunda dekoratif sanatlar bir zafer elde ederek, anlatım sanatlarıyla eşdeğerde sayıldı. Bugün ise, dekoratif sanatlar, süsü faydaya feda ederek gittikçe yalınlığa doğru yönelmektedir.

Sanatın tarihi ve tenkidi

● *Saf teknik.* Geçmişte, bir sanat tarihi veya sanat tenkidi kitabı, teknik gözlemlerin derlemesinden başka bir şey değildi. O sıralarda sanat, bir meslek olarak uygulanırdı. Bu mesleği düzenleyen yasalar vardı ve bilinmesi gereken bu yasalar, kitaplardan öğrenilirdi. Klasik çağdan önce bir yazarın orjinal nazariyeler ileri sürdüğü görülmemiştir. Hattâ Vitruvius'un temel bilgi kitabında incelediği yunan mimarlarının, meraklı oldukları matematik kavramlarından estetik bir sistem çıkarmağa kalkıştıkları bile söylenemez. Bu mimarlar, ölçüp biçerler, fakat formüllerden ve sayılardan ileri gidemezlerdi. Bu yunan mimarlarının görüşlerini derleyen Vitruvius da farklı bir şekilde davranmaz. Beş ciltlik *Mimarî İncelemesi*'nde, mimaride üslûp kaygısının en küçük bir izi bulunmaz. Zaten Yunanlılardan bambaşka ölçüler uygulayan roma inşa sanatı da böyle bir düşünce ilham edemezdi. Bununla beraber Vitruvius'un eseri, klasisizmin baş vurulan temel kitabıdır. Rönesansın büyük ustalarının hepsi bu kitaba bağlı kaldılar: Alberti (*De Re Aedificatoria* [Yapıcılık Üstüne], 1485), Serlio (*Tutte l'Opere d'Architettura* [Mimarînin Bütün Eserleri], 1540), Palladio (*I Quatro Libri dell'Architettura* [Mimarînin Dört Kitabı]). 1625'te *Idea della Architettura Universale*'yi (Evrensel Mimarî Kavramı) yazan Scamozzi bile bu kitaba bağlandı. Aynı bağlılık, *Cinque Ordini di Architettura* (Mimarînin Beş Kuralı) [1562] adlı eseriyle klasisizmin yasalarını kuran Vignola'da da görülür.

● *Bir sanat felsefesi bulma çabası.* XVI. Fransızlarının, bu işin düşünce yönüne, kendilerine yol gösteren İtalyanlardan çok daha meraklı olmaları dikkati çeken bir olaydır. 1568'de *Livres sur l'Architecture* (Mimarî Üstüne Kitaplar) adlı eserini yayımlayan Philibert Delorme, bizans manastırlarının yapısına dayanarak, oranların gerçekleştirilmesi metotları konusunda bilgisi olduğunu gösterdi. Jean Bullant ise, bu metotlardan yararlanarak, *Reigle Générale d'Architecture* (Mimarînin Genel Kuralı) [1564] adlı eserini yazdı. Zaten o sıralarda bütün yazarlar, bir sanat felsefesi bulmak çabası içindeydi. Maurice Scève, Pontus de Tyard ve Thélème manastırını anlatan Rabelais, Vitruvius'u yorumladılar. Fransa'da 1546'da yayımlanan ünlü *Songe de Polyphile* (Polyphile'in Rüyası) bunun uzun bir yorumundan başka bir şey değildir.

● *Büyük yüzyıl.* Bu ahenkli ölçüler tekniği yine de unutulacaktır. Büyük yüzyılda yazılan incelemelerde, bu tekniğin hiç bir izine rastlanmaz. Bu kitaplar, D'Aviler'nin *Cinq Ordres*'u (Beş Düzen) [1685] veya François Blondel'in *Cours d'Architecture*'ü (Mimarî Dersleri) [1675-1683] tarzında, meslekî ölçüleri ve usulleri veren basit derlemelerdir. Germain Boffrand'ın *Livre d'Architecture*'ü (Mimarî Kitabı) [1745] öğretici bir özetten başka bir şey değildir. André Félibien'ın 1676'da yazdığı *Principes de l'Architecture, de la Sculpture, de la Peinture et des Arts qui en Dépendent* (Mimarînin, Heykeltıraşlığın, Resim ve Bunlara Bağlı Sanatların İlkeleri) adlı geniş kapsamlı incelemede bir yenilik vardır: o zamana kadar ikinci derece sayılan sanatlara ilk defa bu eserde önem verildi. Félibien, ilk sanat tenkitçisi sayılmasa bile, çeşitli sanat belirtilerinde ruh birliğini sezen ilk yazardı. Félibien'ın, *Entretiens sur la Vie des Peintres* (Ressamların Hayatı Üstüne Görüşmeler) [1706] ve garip bir kitap olan *Idée du Peintre Parfait* (Kusursuz Ressam Kavramı) [1707] gibi özlü eserlerinde, felsefeye karşı, kendisinden önceki yazarlarda hiç görülemeyen bir merak vardır. Resmî bir kişiliği olan Roland Fréart ise, *Parallèle de l'Architecture Antique et da la Moderne* (Eskiçağ Mimarîsi ile Yeni Mimarînin Karşılaştırılması) [1650] ve *Idée de la Perfection de la Peinture Demontrée par les Principes de l'Art* (Mükemmellik Kavramının Sanat İlkeleriyle Kanıtlanması) [1662] adlı eserlerinde, Vitruvius'a ve Roma'ya dayanır. XVII. yy.-da bu alanda yenilgiye yönelen bir tek kişi çıkmıştır. Bu, Charles Perrault'dur. Gerçi Perrault 1688'de Fréart'a karşı gelir; fakat, Eski Yunan ve Roma'da modern olan bir özelliği, yani onların akılcılığını överek Mimarî akademisine de karşı çıkar. Ne var ki, Charles Perrault'un *Parallèle des Anciens et des Modernes* (Eskiler ile Yenilerin Karşılaştırılması adlı kitabının hiç bir yankısı olmamıştır.

● *XVIII. yüzyıl.* Bu yüzyılda sanat tarihçileri, aşağıda adı geçen yazarların eserlerinden anlaşılacağı gibi, herkesçe kabul edilen geleneklere geri dönerler: Lessing'in *Laocoon* yorumu (1766); Winekelmann'ın *Gedanken über die Nachahmung der Griechische Werke*'si (Yunan Eserlerinin Taklidi Üstüne Düşünceler) [1755] ve *Geschichte der Kunst des Altertums* (Eskiçağ Eserlerinin Tarihi) [1766]; Quatremère de Quincy'nin *Considération sur les Arts du Dessein* (Resim Sanatları Üstüne Düşünceler) [1791] adlı eserleri. 1835'te, bu son yazar, *Essai sur l'Idéal dans les Arts du Dessin* (Resim Sanatları İdeali Üstüne Bir Deneme) adlı eseriyle, yarım yüzyıldan beri klasik metoda yapılan dönüşleri özetler.

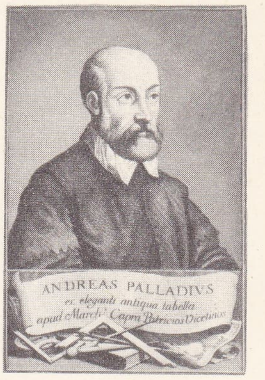

Palladio
Marioti'nin eseri (1746)
Cabinet des Estampes, Paris

● *Ortaçağın yeniden canlanması.* Bu klasik metotlar, çok yerinde görülüyordu; çünkü o sıralarda bir teknolog grubu Ortaçağı yeniden canlandırmıştı: Violette-le-Duc, çok aydınlatıcı bir eser olan *Dictionnaire d'Architecture*'ü (Mimarî Lûgati) [1854-1868] ve *Entretiens sur l'Architecture*'ü (Mimarî Üstüne Konuşmalar) yazmıştı; Jules Quicherat, Villard ve Honnecourt'un *Albüm*'ünün yeni bir baskısını hazırlamış ve *Procès de Jeanne d'Arc*'ın (Jeanne D'Arc Davası) beş cildini yayımlamıştı. Yazarlık yeteneğine bir arkeoloğun bilgisini katan Prosper Mérimée, sözü edilen bu yazarlarla birleşerek, fransız sanat tarihinin en orijinal yönlerinden birini meydana çıkarıyordu. Millî geçmişin araştırılması artık derinlemesine bir bilgi konusu olmuştu. Bundan böyle klasik mimarînin incelenmesi öylesine savsaklandı ki, Louis Hautecoeur'ün büyük eserinin yayımı 1955'te tamamlanınca, okuyucular bu eserde şimdiye kadar bilinmeyen şeylerin açığa vurulduğu hissine kapıldılar. Bu eser sadece öğretileri açıklamakla kalmıyor; düşünce ve araçları, bilimsel metotlara göre düzenleyerek nesnel bir biçimde inceliyordu. Auguste Choisy, 1899'da çıkan ve güçlü bir eser olan *Histoire de l'Architecture*'de (Mimarî Tarihi) bu bilimsel metotların ilk defa olarak ve başkalarına örnek olabilecek bir ustalıkla uyguladı.

David
kendi portresi
Louvre müzesi, Paris

● *Dekoratif sanatlar.* Violette-le-Duc'ten önceki sanat tenkitleri, dekoratif sanatları ciddiyetle ele almamışlar, bunlara sadece değinmekle yetinmişlerdi. Daha sonraları, dekoratif sanatların özel gelişmesini aydınlatan birçok monografi yazıldı. Fakat dekoratif sanatlarının birbirlerine yönelişinin estetiğini açıklamağa çalışan eserler pek bol değildi. Louis Courajod birçok yazı yayımlayarak ve Louvre okulunda ders vererek, sanat tenkidinin bu alanıyle ayrıca ilgilendi. 1899-1903 Arasında verdiği derslerin başlıca amacı, Rönesansı anlatmak ve Rönesansın millî akılcılığından vaz geçerek, italyan metotlarını niçin benimsediğini açıklamaktı. Courajod'nun açtığı çığır çok verimli oldu: Henry Lemonnier, XVII. yy. fransız sanatını tarafsız bir tutumla yargıladı (1893 ve 1911); André Michel, 1915-1929 arasında, on sekiz ciltlik *Histoire de l'Art*'ı (Sanat Tarihi) yazdı. Bir yandan da Emile Mâle, XII. ve XIII. yy.-larda fransız sanatını inceliyor ve başlangıçta doğu biçimlerinin taklidine dayanan bu sanatın, çok geçmeden bu etkiden kurtulduğunu açıklıyordu. *Art de Sculpteurs Romans* (Roman Çağı Heykeltıraşlarının Sanatı) [1931] ve *Vie des Formes* (Biçimlerin Hayatı) [1939] adlı eserlerinden, Henri Focillon'un da aynı yolu izlediği anlaşılır.

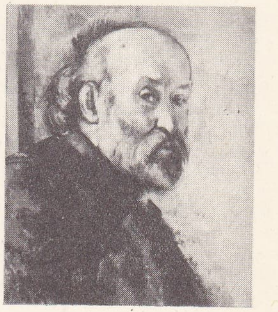

Paul Cézanne
mavi zemin üzerine kendi portresi
(özel koleksiyon)

● *Matematikçiler.* Aralarında Charles Henry ve daha sonraları Matila Ghyka bulunan matematikçiler grubu, bambaşka, ama yine de geçerli bir düzeyde, ortaçağ eserlerinde Pythagoras'ın düzenleyici usta tekniğini keşfediyorlardı. Bu teknik, gizli tutulan ve ancak aynı işi yapanların birbirlerine söyledikleri meslek sırlarına dayanırdı. Yorumculardan hiç birinin bu konuya o sıralarda değinmemesi ilgi çekicidir. Ne *Hermeneia* adlı bizans incelemesinde, ne keşiş Theophil'in XII. yüzyılda yazdığı *Schedula*'da, ne Cennino Cennini'nin 1437 tarihli *Ressamın Sanatı*'nda, ne de Giorgio

Vasari'nin *Vite de piu Eccellenti Pittori, Scultori et Architettori* (Ressamlar, Heykeltıraşlar ve Mimarların Hayatı) gibi ünlü bir eserde, bu konu ele alınır. Ancak Filippo Baldinucci'nin 1681'de yayımladığı *Notizie*'lerin (Bilgiler) bazılarında ve Joachim Von Sandrart'ın 1675'te çıkan *Academia*'sında bu meseleyle biraz ilgilendiği görülür. Büyük yüzyılın yazarlarından bazıları nazariyecidir. Bunlardan Alphonse du Fresnoy'nın 1688'de latince yazdığı *Resim Yapmak Sanatı*, uzun zaman üstünlüğünü yitirmeyen bir eserdir. Aynı şey Giovanni Lomazzo'nun *L'İdea del Tempio dell a Pittura*'sı (1590) için söylenebilir. Hilaire Pader, *Konuşan Resim*'de (1653) ve özellikle *Evrensel Resmin Esrarlı Rüyası* (1658) adlı garip eserinde, Giovanni Lomazzo'dan ilham aldı. Hilaire Pader, bu kitabında, ressamların değerlerine göre sınıflandırılmalarını öğütler. Henri Testelin, bu ilgi çekici görüşü, Krallık akademisine de benimsetmişti. Ona göre, ideal ressamın, Raffaello gibi desen yapması, Correggio gibi boya kullanması gerekir.

● *Tarihçiler.* Aşağıda adları geçen diğer yazarlar çeşitli bilgileri toplamakla yetindiler: Carel Van Mander, 1604'te, «Büyük Hollandalı Ressamlar» üstüne, Vasari'nin araştırmalarını tamamlayan bir çalışma yaptı. Michel de Marolles, 1672 dolaylarında yazdığı *Livre des Peintres et Graveurs* (Ressamların ve Gravürcülerin Kitabı) ile, gene de faydalı bir belge verdi; Akademi'nin sekreteri olan Guillet de Saint-Georges, değerli bir eser sayılan ve ancak Anatole de Montaiglon'un çabası sayesinde yayınlanan *Eloges*'u (övgüler) yazdı. Perrault ve Félibien dışında tenkit yazılar yazan bir tek kişi vardır: Roger de Piles. Bu yazarın *Premiers Éléments de la Peinture Pratique* (Pratik Resmin İlk Unsurları) [1684], *Vies des Plus Fameux Peintres* (En Ünlü Ressamların Hayatı) [1681] ve özellikle *Cours de Peinture par Principes* (İlkelere Uygun Resim Dersleri) [1708] adlı eserleri geleneksel Poussin'ciliğe karşı Rubens'çiliği ortaya sürüyordu. XVIII. yy.ın tenkidi aynı yolu izledi. Bu çağın tarihçileri: *Abrégé de la Vie des Peintres* (Ressam Hayatlarının Özeti) [1745-1752] adlı birçok teknik bilgi bulunan eserin yazarı Dezallier d'Argenville ile bu eserin bir devamı, *Vies des Peintres Flamands, Allemands et Hollandais*'nin (Flaman, Alman ve Hollandalı Ressamların Hayatı) [1753-1763] yazarı J.-B. Descamps. Bu çağda öğreti üstünde duranlar arasında, *Manière de Bien Juger des Ouvrages de Peinture* (Resimleri İyi Yargılamanın Yolu) [1771] adlı eserin yazarı rahip Laugier; çözümleme ve inceleme ile ilgilenenler arasında da J.-P. Mariette vardır. Bu sonuncu yazar, bütün hayatı boyunca *Abecedairo* (Alfabe) adlı kitabı üstünde çalıştı; bir bilgi anıtı olan bu altı ciltlik eser, Ph. de Chennevières ile Montaiglon tarafından ancak 1850-1860 yıllarında yayımlanabildi.

● *Salonlar ve sanat gazeteciliği.* Bu arada yeni bir ruhun belirtileri görülüyordu. Dün sadece nazariyeci olan bir kimse, bugün polemikçi olmağa başlamıştı. *Mercure Galant*'da çıkan iğneli yazılarıyle Nicolas Cochin, 1754'e doğru, süslü rokoko üslûbunu tutanlara çatıyor, klasik düzeni savunuyordu. Diderot, artık muntazaman resim sergileyen «salon»ları gezerek, bu sergilerde duyduğu heyecanları veya öfkeleri okuyucularına açıklıyordu. Böylece, o zamana kadar ancak uzmanların ilgilendiği sanat konuları, Diderot sayesinde halk arasında yayılmağa başlamıştı. Aslında sanat gazeteciliği, Diderot'nun böyle tutku ile içini dökmesinden doğmuştur. Diderot'nun denemeleri ile Octave Mirbeau'nun 1922'de biraraya topladığı denemeler arasında nitelik bakımından bir fark yoktur. Musset'nin 1836'da yazdıkları için de aynı şey söylenebilir. Bu yazarların her üçü de, düşünce ve duygu ile ilgili her şeye açık insanlardı.

● *XIX. yüzyıl.* Ama sanat tenkidinin gerçek tekniği XIX. yy.da gelişti. Bu tenkit türü, sanat eserlerinde genel tarihin yansımalarını yakalamak istiyordu. Hiç bir çağ, sanat arşivlerini tanımak amacıyle böylesine büyük bir çaba göstermemişti. O sıralarda Philippe de Chennevières, *Peintres Provinciaux de l'Ancienne France* (Eski Fransa'da Taşra Ressamları) adlı kitabında bu sanatçıların eserlerini inceledi; Anatole de Montaiglon, *Conférences des Académiciens* (Akademisyenlerin Konferansları) gibi kıymetli bir kitabı yayınlandı; Vitet, *Saint-Luc Akademisi*'nin kayıtlarını gözden geçirdi; Jules Guiffrey, *Binaların Hesapları*'nı tetkik etti. Bundan başka, bilgin grupları, aşağıda adı geçen ve büyük birer bilanço niteliğini taşıyan belge ve konular üstünde çalıştılar: *Fransa'nın Zenginliklerinin Bilançosu, Fransa'nın Çeşitli Bölgelerinin Güzel Sanatlar Derneklerinin Bültenleri* ve *Fransız Sanat Tarihi Derneğinin Bülteni.* XIX. yy.ın sanat tenkidi, çağdaş eserlere de önem veriyordu. Romantik akımın yorumcuları vardı: Ernest Chesneau (*Le Mouvement Moderne en Peinture* [Resimde Yeni Akım], 1861), Théophile Gautier (*L'Art Moderne* [Modern Sanat], 1856), Théophile Silvestre (*Les Artistes Vivant* [Yaşayan Sanatçılar], 1853). Bir süre sonra da, 1893'te Eugène Delacroix'nın, yayını gecikmiş olan *Journal*'i (Günlük) çıktı. Gerçekçiliği, özellikle Moreau - Nélaton gibi tarihçiler ele aldılar. Buna karşılık, Clemenceau'nun çıkardığı ve ilk defa sürekli olarak sanat tenkidi yayımlayan *La Justice* (Adalet) gazetesinde, Gustave Geffroy, izlenimciliği durmadan savundu. Sanat zevkinin gelişmesi toplum içinde büyük bir önem kazandı ve bu konuyu tartışmak için dergiler kuruldu: daha 1844'te yayına başlayan *L'Artiste* (Sanatçı) ve 1855-1856 arasında çıkan *Revue Universelle des Arts* (Evrensel Sanatlar Dergisi). Bu dergilerde roman ve tiyatro eserleri yayınlanmağa başlandı: Balzac'ın *Cousin Pons*'u (Kuzey Pons) ve *Chef d'Oeuvre İnconnu*'sü (Bilinmeyen Şaheser), Zola'nın romanları, Goncourt kardeşlerin *Manette Salomon*'u ve *La Maison d'un Artiste*'i (Sanatçı Evi). Bu arada, Baudelaire gibi bir şair estetikçi oldu; Taine, tarih yanında, sanat felsefesiyle de ilgilendi. J. K. Huysmans, töre romanlarından sanat tarihine geçerek, *Cathédrale*'i (Katedral) ve *Trois Eglises et Trois Primitif*'i (Üç Kilise ve Üç İlkel) yazdı; *L'Art Moderne*'de (Yeni Sanat) [1883] ve *Certains*'de (Bazıları) [1889] taşlayıcı yorumlarda bulundu. Stendhal ise, bu usta yazarlardan daha önce davranarak, *Histoire de la Peinture en İtalie* (İtalya'da Resim Tarihi) [1817], *Promenades dans Rome* (Roma'da Gezintiler) [1829] ve *1824 Salon*'u gibi eserler vermekle kalmadı; romanlarına canlılık veren o inceleme yeteneğinden, sanat eserlerini ele alırken de faydalandı.

● *Modern tenkit.* Çağımızda Paul Valéry, saf şiirden Eupalinos'un eflatun'cu estetiğine geçti, felsefeci Alain ise, tenkitten plastik olgunun incelenmesine yöneldi. Böylece gelişen ruh zemini, önemli katkılarla zenginleşti. Bu katkılar, sanatçıların kendi yazılarıdır. Meselâ Paul Signac'ın *D'Eugène Delacroix au Néo-impressionnisme* (Eugène Delacroix'dan Yeni-İzlenimciliğe) [1899] adlı eseri sadece bir savunma değil, aynı zamanda teknolojik bir incelemeydi. Gino Severini'nin *Kübizm'den Klasisizme* (1921) adlı eseri; André Lhote'un *Parlons Peinture*'ü Resimden Söz Edelim) [1936] ve *Traité du Paysage*'i (Peyzaj Üstüne İnceleme) [1939]; Le Corbusier'nin hem mimarî metodunu, hem de «görevselci» estetiğini açıkladığı eserleri, bu sanatçıların güttükleri amaçlara ışık tuttuğu kadar, onların pratik uygulamalarını da aydınlatmaktadır. Artık sanat, şiir yaratıcılığının aştığı bir besin olmuştur. Tenkide paralel olarak, Elie Faure *Histoire de l'Art*'ı (Sanat Tarihi) ve André Malraux *Musée İmaginaire*'i (Hayalî Müze) ile ideolojik bir evren kurdular. Salomon Reinach'ın *Apollo*'su (1910), sanata ilişkin faydalı özetlerin ilk örneğiydi ve öğretici bir amacı olması bakımından değerli sayılırdı; fakat bu çeşit eserler artık aşılmıştır. Dekoratif sanatlar için de aynı şey söylenebilir. Bilginler, 1850 yıllarının büyük ortaçağ uzmanlarını izleyerek, o zamana kadar karanlık kalan geniş alanları aydınlatmağa çalıştılar: duvar halıları, mobilyalar v.b. Henry Havard, *Dictionnaire de l'Ameublement*'i (Ev Eşyası Lûgati) [1887-1890], Paul Rouvaix, *Dictionnaire des Arts Decoratifs*'i (Dekoratif Sanatlar Lûgati) [1900] ve bunun peşinden de *Histoire des Beaux Arts*'ı (Güzel Sanatlar Tarihi) yayınlanarak geniş bilgi verdiler. Fakat Havard, bu usta eserle yetinmedi. Bir öğreti kaygısı güderek, 1900'de *Histoire et Philosophie des Styles*'i (Üslûplar Tarihi ve Felsefesi) yazdı. Havard, Léon de Laborde'un daha 1856'da açtığı yoldan yürüyordu. Léon de Laborde, Londra'daki Milletlerarası serginin (1851) Güzel Sanatlar bölümü jüri raporunu kaleme alırken, biçimlere uygulanan akılcılığın özlü bir öğretisini dile getirmişti. 1856'da, *Süslemenin Kuralları* adlı eserinde Owen Jones, biçim değişikliklerinin yasasını ele aldı. Bu yasaların bir kısmı örf ve âdetlerce belirlenmişti. 1913'te Roger Maré, önsözü Anatole France tarafından yazılan *L'Art Social* (Toplumsal Sanat) adlı eserinde bunları inceledi. Gerçekten de dekoratif sanatlar, şartlara bağlı olarak gelişmekte ve toplumsal töre değişiklikleriyle çeşitli sebeplerini yansıtmaktadır.

— Tar. *Büyük, orta ve küçük sanatlar.* Ortaçağ İtalya'sında, sanatlar çevresinde, gönüllü zanaatçı, tacir ve işçi grupları meydana gelirdi. Bunlar, aynı topluluk içinde, sınaî veya ticarî işlerle uğraşırlardı. Gruplar uzmanlaşmış bir durumdaydı. Her sanata bağlı grup, ya aynı mesleği veya bu mesleğe banzer başka bir iş yapardı. Bunlar arasında işçiler ve ustalar vardı. Bir sanat grubunu yönetenler, ustalar arasından serbestçe seçilirdi. Bu derneklere manevî ve hukukî kişilik tanındığı için, onların toprak sahibi olmaları, dava açabilmeleri mümkündü; kendilerine has armaları ve mühürleri de vardı.

Başlangıçta tamamıyle iktisadî bir niteliği olan sanatlar, bu teşkilâtlanmanın gücü sayesinde, çok geçmeden, birleşmemiş olan diğer mesleklerden üstün bir duruma geldi. Ayrıca bu kuruluşlar, merkezî iktidarın otoriteden yoksun olduğu ülkelerde (merkez ve kuzey İtalya'da) toplumun işlerini yönetmeğe kalktılar. İktisadî kuruluşların siyasî işlere elkoymasının en iyi örneği Floransa'da görülür. Sanat kuruluşları, sımsıkı kapanarak yeni korporatif grupların meydana çıkmasını engellemekle kalmadı, kendi aralarında çok sıkı bir kademeleşme de kurdu. En eski ve en zengin teşkilât olan yedi *Büyük Sanat*, XIII. yy.ın ikinci yarısından itibaren, şehirleri tek başına yönetmeğe kalktı. Soylu kişileri (1293'te resmen çıkan bir kararla), beş *Orta Sanatı*, dokuz *Küçük Sanat*'ı, yani *Popolo minuto*'yu, yönetimden uzaklaştırdı; dışişlerinde kesinlikle Guelfi partisini tutan bir siyaset izledi: Anjou'lularla ve Papalıkla birleşti.

Büyük sanatlar arasında, siyasî ve iktisadî alanda en önemli rol oynayanlar şunlardı: *l'arte di calimala* (yabancı kumaş satan ve işleyenler) özellikle XIII. yy.da faaliyet gösterdi; *l'arte della lana* (kumaş imâl edenler) [ilk sözü edilen gruptan 1212'de ayrıldı ve XIV. yy.da bu grubu ortadan kaldırdı] ve *l'arte della seta* (ipek imâl eden veya satanlar) v.b. Floransa'da XIV. yy.da hâkim olan bu gruplar, işadamlarını biraraya toplayan bir aristokrasi meydana getirmişti. Bu aristokrasi, Floransa'nın sadece maddî refahını sağlamakla kalmamış; kamusal veya dinî binaların projeleri için en usta mimarlar ve heykeltıraşlar arasında yarışmalar düzenleyerek, şehri ünlü anıtlarla da süslemişti. Korporasyonların gözünde kutsal bir yer sayılan Orsammichele'nin dekorasyonuna bütün büyük sanatlar katılmıştı. Böylece Orsammichele, bu korporasyonların iktisadî gücünün ve siyasî hâkimiyetinin bir hatırası olarak kalmıştır. Ne var ki, *Ciompi*'lerin isyanı (1378) ile sarsılan korporasyonlar, bu siyasî hâkimiyeti XIV. yy.da kısmen kaybetmiş ve Cosimo de Medici'nin 1434'te kurduğu senyörlük rejimi, sanatları boyunduruk altına almıştı. Bununla beraber korporasyonlar, babadan oğula geçen bir mesleği sürdüren ve bu meslekten olmayanlara gittikçe kapanan birer işçi derneği olarak XVIII. yy.a kadar varlığını sürdürdü.

● *Sanat koruyuculuğu.* Eskiçağın birçok kişisi, gerek saraylarının şatafatıyle, gerek çevrelerine düşünür ve şairler toplayarak, edebiyatın, sanatların ve bilimin gelişmesin-

de yardımcı oldular. Bunlar arasında, Makedonya kralı Antigonos'un, İskenderiye müzesi ve kütüphanesinin kurucusu Mısır kralı Ptolemaios Soter'in ve Syrakusai tiranı Dionysios'un adları özellikle anılmağa değer. Augustus'tan sonra, Yunanistan'ın hayranlarından Hadrianus gibi birçok roma imparatoru fikir ve sanat hayatına katkıda bulundu. Charlemagne de onları örnek alarak gerçek bir rönesans gerçekleştirdi. Ama sanat koruyuculuğu Batı'da asıl, Valois hanedanıyle birlikte büyük bir gelişme gösterdi. Bu dönemde, Karl V, Bourgogne dükleri ve özellikle şatafata düşkün olan Jean de Berry emirlerinde birçok heykeltıraş ve minyatürcü çalıştırdılar. Büyük kütüphaneler kurdular ve edebiyatçılara bağışlar yaptılar. Bu arada, italyan hümanizması, Medici'ler, Federico d'Urbino, Gonzaga ve papa Pius II, Sixtus V, Alexander VI, Julius II, Leo X ve Paulus III gibi hükümdarlar ve din adamları tarafından desteklendi. Münih'te Wittelsbach'lar, Viyana ve Madrid'de Habsburg'lar, Fontainebleau'da François I de İtalya ile yarışıyordu.

XVII. yy.da kardinal Borromeos Milano'daki Ambrosio kütüphanesini kurduğu sırada Richelieu Fransız akademisini meydana getirerek gerçek bir edebiyat siyaseti uyguluyor, Mazarin de ilerde Louis XIV'e miras kalacak koleksiyonları topluyordu. Louis XIV, daha sonra Napolyon'un da yaptığı gibi, bütün zihin faaliyetlerinin koruyucusu ve dolayısıyle de deneticisi olmağa çalışıyordu ve sanat koruyuculuğundan ötürü, çağına Fransa'da *Grand siècle* («Büyük yüzyıl») adını kazandırdı. Ondan sonraki dönemde ise, Friedrich II veya Katerina II'nin en değerli kişileri kendilerine çekmeyi başarabilmiş olmalarına rağmen, sanat koruyuculuğu daha çok, Jacques Coeur ve Fouquet veya XVII. yy.da Oxford müzesini kurmuş olan ingiliz John Tradescant ile Elias Ashmole gibi kimseleri örnek alan, amatörlere has bir iş oldu. Bu dönem, Crozat Jullienne gibi büyük maliyecilerin ve Pompadour markizinin devriydi. XIX. yy.da özellikle de izlenimcileri anlamış ve korumuş olan sanat koruyuculuğu da aynı nitelikleri taşıyordu (Dr. Gachet, Henri Rouart, Caillebotte, Victor Chocquet). Bu konuda, Chicago üniversitesinin koruyucusu ve Versailles'ın yenileyicisi Rockefeller'ı da saymak gerekir. Sanat koruyuculuğu, Nobel ödülleri gibi (1896) destekler sayesinde yavaş yavaş sürekli bir kurum kimliğine büründü.

● *Türkiye'de* okul ve medreselerde güzel sanatlar ders programına ancak XIX. yy.ın sonlarında alındı. Daha önce yalnız Mühendishane ve Harbiye mekteplerinde öğretilen resim dersleri, bundan sonra öteki okulların ders programlarına konuldu. 1877 Yılında, maarif nazırı Raif Paşanın çabası ile ilk defa güzel sanatlar okulu olan Sanayii-Nefise mektebi açıldı; 17 ekim 1877 günü Raif Paşanın bir yazısıyle çalışmalarına başladı. Bundan önce de «Mekteb-i Sanayi-i Şahane» adında bir okulun açıldığı ve başına da tanınmış ressamlardan M. Guillemet'nın getirildiği bazı kaynaklarda bildirilmekteyse de, bunu doğrulayacak belgeler yoktur. Yalnız M. Guillemet'nın 1874 yıllarında Beyoğlu'ndaki Kalyoncu kulluğunda bir resim atelyesi açtığı biliniyor. M. Guillemet tanıdığı bazı öğrencilerin çok yetenekli olduğunu görünce atelyesinde türk öğrencilerin de bulunmasını istedi. Ancak türk öğrencileri din inançları dolayısıyle resim öğrenimi görmeğe yanaşmadı. Bu yüzden M. Guillemet'nın öğrencileri müslüman olmayan gençlerdi. Müze müdürü Osman Hamdi Bey, hükûmetin yeni bir kararıyle 2 aralık 1882'de «Sanayi-i Nefise mektebi» müdürlüğüne getirildi. Okulun her türlü ilişkileri de Ticaret vekaletine bağlandı. O sırada ticaret vekili Raif Paşa idi. Bugün Arkeoloji müzesinin bulunduğu avludaki «Eski Doğu Eserleri müzesi» bu amaçla yapıldı. 3 Mart 1883'te yapımı biten binada derslere ancak 1884'te başlanabildi. Daha sonra 15 maddelik bir yönetmeliğe kavuşan okul, Millî Maarif nezaretine bağlandı. Bu yeni ve resmî okulun ilk öğrencileri de daha çok azınlık çocuklarıydı. Güzel sanatlara karşı duyulan yakınlık ve ilgi, onunla aracısız ilgilenmeyi sağlayacak bir düzeye ve güce ulaşamadı. Askerî okullarda okuyanların ve böyle bir öğretimden geçenlerin yakınları, duvarları resimlerle süslenmiş yerleri görmeğe gidiyorlardı. Bu sırada Valeri, Demango, Zonaro gibi daha çok yabancı uyruklu ressamlar çalışmaktaydılar.

Sanayi-i Nefise mektebi çalışmalarını sürdürdükçe türk asıllı öğrenciler de heveslenmeğe ve öğretime katılmağa başladılar. Günün hükûmeti de bu durumu değerlendirmesini bildi. Okulda üstün başarı gösteren yetenekli öğrenciler, öğretimlerini bütünlemek üzere dış ülkelere gönderildiler. 1889 Yılında okulu ilk defa bitiren, Heykelcilik bölümünden İhsan Bey ve Resim bölümünden Galip Bey hükûmetçe Paris'e gönderildiler.

Sanayi-i Nefise mektebi müdürü Osman Hamdi Bey 24 şubat 1910 yılına, yani öldüğü güne kadar, görevi başında kaldı. Ondan sonra, yerine aynı zamanda müze müdürü olan kardeşi Halil Edhem Bey getirildi. Bu sırada birtakım gelişmeler de oldu: kız öğrencilerin çalışma ve öğrenmelerine imkân sağlayan İnas Sanayi-i Nefise mektebi açıldı. 1911 Yılında öğretime başlayan bu okulda kız öğrencilere de resim ve heykel dersleri veriliyordu. İnas Sanayi-i Nefise mektebi öğretimine Bezmi Âlem Kız sultanîsinde, Sami Beyin müdürlüğü altında başladı. Kısa bir süre sonra, okulun müdürlüğüne Mihri Hanım getirildi.

Öğretim üyeleri arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden, her iki okul Halil Paşanın yönetimine verildi. Müzeye gelen eski eserlerin çokluğu karşısında, okul buradan alınarak içinde lisan ve hukuk okutulan, Cağaloğlu'ndaki bir konağa taşındı; fakat burada da barınılamadı ve geçici bir süre için Şehzadebaşı'ndaki bir eve sığındı. Burada öğretim yapmanın olumsuzluğu kısa bir sürede anlaşıldığından bu defa da Divanyolu'ndaki (bugünkü Sağlık müzesi) bir yere geçildi. 1918'de Halil Paşanın yerine ressam Nazmi Ziya Bey müdür oldu. Ne var ki, Nazmi Ziya Bey pek kısa bir süre sonra görevinden alınarak yerine karikatürist Cemil Bey (Cem) geçirildi. Mütareke yıllarında bir başka yapıda olan Kız Sanayi-i Nefise mektebi müdür Cemil Beyin isteği üzerine birleştirildi; fakat Cemil Beyden sonra ikinci defa müdürlüğe getirilen Nazmi Ziya Bey okulun darlığı, sıkışıklığı gerekçesiyle daha geniş bir yapıya ihtiyaç olduğunu ileri sürdü ve önceleri Sultan sarayı, ardından Mebusan meclisinin bulunduğu yapıya geçildi. 1926 Yılında müdürlükten ayrılan Nazmi Ziya Beyin yerine geçici olarak ressam Namık İsmail Bey getirildi. Bundan sonra Cumhuriyet hükûmetinin yeni birtakım girişimleri birbirini izledi. Nitekim Sanayi-i Nefise mektebi yeni bir düzene bağlandı. Okulun adı da Güzel Sanatlar akademisi olarak değiştirildi. Akademinin başına Namık İsmail Hikmet Bey, daha sonra da Burhan Toprak getirildi.

Bu yıllar, Güzel Sanatlar akademisinin gelişme yılları oldu. O güne kadar akade-

bizans mozaiği: imparator Justinianus ve maiyeti San Vitale kilisesi, Ravenna, İtalya

gotik heykel: «Le Beau Dieu» (XIII. yy.)

«serbest sanatlar: Retorik ve Müzik» adlı freskten detay, Puy katedrali

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

minin sınırları dışında kalan türk süsleme sanatlarının son uzmanları okulun içinde ve okula bağlı olarak çalışma imkânı kazandı. Özellikle 1936'dan sonra akademinin kuruluşunda ve işleyişinde birtakım yenilenmeler yapıldı. Dışarıdan öğretim üyeleri çağırıldı. Resim bölümünün başına büyük yetkilerle getirilen fransız sanatçısı Leopold-Levy uzun yıllar bu kurumun içinde kalarak yararlı oldu. Yine bu sırada Almanya'dan çağırılan heykeltıraş Rudolf Belling de birçok güçlü sanatçının yetişmesinde büyük rol oynadı. 1936 Yılında batı biçimi süsleme sanatı bölümünün başına fransız dekoratörlerinden Louis Sue getirildi. 1929'a kadar «Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi» diye anılan akademinin adı bu tarihten itibaren «Güzel Sanatlar akademisi» olarak değiştirildi. 1964 - 1965 Ders yılına kadar bu yeni adıyle öğretimini sürdürdü. Ne var ki, son yıllarda görgü ve bilgilerini artırmak ve uzmanlaşmak üzere Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin durumlarını belirlemede birtakım güçlükler çıkmıştı. Avrupa'daki akademiler bu öğrencilerin öğretim durumlarını kendi kurumları içinde denkleştiremedi. Çeşitli yazılar yazarak Güzel Sanatlar akademisinin özel bir şehir akademisi mi, yoksa devlet akademisi mi olduğunu sordular. Her seferinde güçlük çıkaran bu durumu bir düzene koyabilmek için 1964-1965 ders yılı içinde Akademi Öğretim kurulunun kararı ve Millî Eğitim bakanlığının onayıyle «Devlet Güzel Sanatlar akademisi» biçiminde bir değişiklik yapıldı. 17 Mayıs 1969'da da 1172 Sayılı kanunla «bilimsel özelliği olan yüksek dereceli öğretim ve araştırma kurumu» durumunu kazandı. Devlet Güzel Sanatlar akademisi bugün bir üniversite niteliğindedir. Belli süreleri dolduran öğretim üyelerine profesörlük, doçentlik ve asistanlıklar verilir. Çeşitli dallarında öğretim görmek isteyen öğrenciler liseyi bitirdikten ve özel sınavları kazandıktan sonra bu hakka sahip olabilmektedirler.

Sanat tarihi, genel olarak şu araştırma alanlarını kapsar: 1. prehistorya (tarihöncesi çağlar sanatı); 2. eskiçağ sanatı; 3. ortaçağ sanatı; 4. rönesans sanatı; 5. yakınçağlar sanatı.

Bunun dışında coğrafî bölgelerin (msl. Türkiye sanatı tarihi), milletlerin (msl. türk sanatı tarihi), medeniyet topluluklarının (msl. islâm sanatı tarihi) sanatlarını inceleyen araştırma kolları da vardır. Bugün yaşayan millet ve toplumların sanatları tarih gelişimleri içinde ele alındığı gibi (msl. çin sanatı), artık yaşamayan milletlerin sanatları da araştırma konusu olmaktadır (msl. hitit sanatı tarihi). Bilimsel temellere dayanan sanat tarihi araştırmaları bütün ülkelerde ancak XX. yy.da yapılmağa başlandı. Türk sanatı tarihiyle ilgili araştırmalara batı ülkeleri bilginleri başladı (msl. A. von le Coq, Franz Babinger, A. Gabriel v.b.). Türkiye'deki ilk çalışmaları (C. Esat Arseven, Ahmet Refik Altınay v.b.), 1943'ten itibaren İstanbul üniversitesinde başlayan sanat tarihi öğretimi izledi. Bugün Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesiyle birlikte Türkiye'de türk-islâm sanatı, bizans sanatı, avrupa sanatı alanlarında eğitim yapılmaktadır.

Sanat tenkidi. Türkiye'de sanat tenkidinin en eski örnekleri arasında *Millî Mecmua*'da Şahabeddin, *İkdam* gazetesi ile *Meşale* dergisinde Ahmed Hâşim, *Hayat Mecmuası*'nda Vahit Bey gibi yazarların yazdığı tenkitler yer alır. II. Dünya savaşı yıllarında *Yeni Adam, Varlık, Ağaç* v.b. dergilerde Elif Naci, Nurullah Berk, Zeki Faik İzer, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eşref Üren, Cemal Tollu gibi ressamlar sanat tenkidi yazıları yayımladılar. Fikret Âdil, *Artist* ve *Ses* dergilerinden başlayarak çeşitli dergilerde ve günlük gazetelerde resim tenkitleri yayımladı.

1950'lerden itibaren çeşitli gazete ve sanat dergilerinde Nurullah Berk, Zahir Güvemli, Cemal Tollu, İhsan Karaburçak, Nuri İyem, Cemal Bingöl, Selmi Andak, Turan Erol, Sezer Tansuğ, Kaya Özsezgin, Fahir Aksoy v.b.nin yazıları yayımlandı. 1953 Yılında ressam Nurullah Berk'in çabaları ile Türkiye'de ilk Sanat Tenkitçileri cemiyeti kuruldu. 1954'te İstanbul'da Association Internationale des Critique d'Art'ın (Dünya Sanat Tenkitçileri birliği) beşinci kurultayı toplandı.

● *Halk sanatı* diye, sanatçısı ve müşterisi halk sınıfından olan sanata denir; bu sanatın amacı, hoşa gitmek, basit duygu ve düşünceleri dile getirmektir; bir sisteme bağlı her türlü zihnî estetik ve bilimsel araştırma bu tanımın dışında kalır. Batı'da sanatın halk sanatı ve ustalar sanatı olarak ikiye ayrılması Ortaçağdaki kültür, düşünce ve duygu birliğinin kaybolup bitmesiyle, Rönesans döneminde meydana geldi. XIX. yy.da romantikler yeni keşfettikleri halk sanatıyle ilgilendiler, dolayısıyle de bu sanat dalının, kültürel gelişme, bilim ve makineleşmenin de etkisiyle, daha belirgin hale gelen yozlaşmasına önayak oldular. Bununla birlikte, millî bir bilincin doğuşunu sağlamak amacıyle, XIX yy. sonundan bu yana bazı ülkelerde halk iktidarları ve sosyal topluluklar bilimsel bir tutum içinde halk sanatının eski eserlerini korumak ve onlara yenilerini eklemek amacıyle çaba harcadılar ve harcamağa devam ediyorlar. Halk sanatı folklora, halkın yaşayışının günlük ve olağanüstü bütün şartlarına sıkı sıkıya bağlıdır. İnsanoğlunun elinden çıkan her şey (eşya, gereç, ev eşyası, mobilya, elbise v.b.) heykelcilik, resim, tasvircilik, çömlekçilik, seramikçilik, camcılık, sepetçilik, demircilik, kuyumculuk, marangozluk, dokuma, işleme, deri işleri ve mimarlık gibi bir sanat dalıyle ilgilidir ve az veya çok bir sanat değeri taşır. Daha geniş anlamda, bu maddî sanatlara müzik, şarkılar, edebiyat, danslar, hattâ oyunlar da eklenebilir. Bu bakımdan, bir halk sanatı müzesi, etnografya ile de birleşerek halk topluluklarının hayat çerçevesini, tarihinin her döneminde mümkün olduğu kadar eksiksiz olarak yansıtmağa çalışmalıdır. Bu düşünce çerçevesi içinde Danimarka'da Dansk Folkemuseum'un (1879) ardından İsveç'te ünlü Skansen Açık Hava müzesi (1890-1891) ve Norsk Folkemuseum (1894) kuruldu. Türkiye'de halk sanatı müzelerinin en önemlileri Ankara Etnoğrafya ve Konya Etnografya müzeleridir. Ayrıca, Adana, Afyon, Akşehir, Alanya, Antalya, Alacahöyük, Amasra, Aydın, Bergama, Burdur, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Ereğli (Konya), Eskişehir, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Hacıbektaş, İstanbul Topkapı sarayı, İzmit, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kütahya, Manisa, Maraş, Niğde, Nevşehir, Sıvas, Samsun, Sinop, Tekirdağ, Tire, Tokat, Urfa, Uşak ve Yalvaç müzelerinde halk sanatı bölümleri vardır.

İlk Halk Sanatları Milletlerarası kongresi 1928'de Prag'da toplandı. Aynı yıl Paris'te Halk Sanat ve Gelenekleri Millî müzesi kuruldu. Tarihin başlangıcından beri, yüksek sınıfların resmî sanatının bazı gecikmelerle yansıtan bir halk sanatının varlığı görülür. Halk sanatçıları halkların temel özelliklerine göre bu sanatta bir değişiklik meydana getirir ve buna kişisel yorumlarını katarlar. A Varagnac, temellerini attığı yeni bir bilim dalı olan medeniyet arkeolojisi araştırmalarında bunu aydınlığa kavuşturmuş ve halkların, medeniyetlerin birbirleriyle kaynaşmasına rağmen, bazı unsurların ve etkilerin birer «değişmez» olarak yüzyıllar boyunca tekrarlandığını göstermiştir. Demek ki, süreklilik halk sanatının ilk özelliğidir: bu sanatta gelenek, modadan daha ağır basar. Halk sanatı, çok eski bir temel üzerinde çağdaş veya yakın bir geçmişe ait ünlü eserlerden alınan ilhamların toplaşmasından meydana gelir; fakat ilgiyi çekme ve hoşa gitme kaygısı, yücelik ve güzellik kaygısına üstün gelir. Böylece, teknikler ve anlatım imkânlarında, bazen aşırılığa kaçan sadeleştirmeler görülür. Dolayısıyle de, halk sanatı eserleri kendi çağından kopmuş ve beceriksizce veya üstünkörü hazırlanmış gibi görünür.

Halk sanatının bir başka özelliği, işlediği türün veya doğrudan doğruya eserin büyük yayılma gücüdür. Bu eserler, çoğu zaman kendi kendine yetişmiş, elle veya ilkel âletlerle çalışan halk sanatçılarının eserleridir. Bunlar aynı zamanda halkın o anlık kaygılarından ilham alan saf kişilerin eserleridir; çoğu zaman kim tarafından yapıldıkları bilinmediği gibi fiyatları da çok düşüktür. Halkın çoğunluğu, yoksullar, az eğitim görmüş olanlar, mistikler, duygusallar, hikâye, efsane ve masallara karşı hassas olan kişiler, halk sanatından hoşlanırlar. Kolay anlaşılmak için, teknik ve anlatımda basmakalıp usullere başvurmak zorunluğu, halk sanatçısını sembollerden ve değişmez kalıplardan yararlanmağa sürükler. Bu sayede, bazı ülkelerde, halk sanatçıları köy atelyeleri halinde biraraya gelebilmiş ve bölgesel üslûplar yaratabilmişlerdir. Büyük şehirlerde halk sanatıyle ustalar sanatının birlikte yürüdüğü görülmüştür. Yüksek sanattan ilham alan halk sanatının, daha az yaratıcı olmasına rağmen, içten gelen halk duyarlığına uygun olarak bazı küçük buluşlar ortaya koyduğu görülmektedir. Çok sık rastlanan çeşitli özellikleri yönünden (simetri ve süsleme merakı, bölmeli kompozisyon, figür boyutlarının öneme göre seçilmesi, grafik unsurun ağır basması, anlatıma önem verme, mistik ve geleneksel ilhama dayanma v.b.) halk sanatıyle ilkel, arkaik ve hattâ marazî sanatlar arasında bir yakınlık görülür, fakat bu sanatların mahiyetleri ve anlayışları temelden ayrıdır.

● *Tatbikî güzel sanatlar.* Sanatın uygulamasını bilmek onun kurallarını bilmek kadar önemlidir. Ne biri olmadan ötekisi yapılabilir, ne de uygulamasız kurallar işe yarar. Eski çağlarda sanat eserlerinin meydana getirilmesi usta ile çırak arasında dar bir çerçeve içinde yürütülürdü. Bugün sanayi ve küçük el sanatlarında kullanılan maddenin özelliklerini tanıyan, uygulamanın inceliklerini bilen sanatçılar yetiştirmek amacıyle birtakım öğretim kurumları açılmıştır. Türkiye'de bu alanda öğretim yapan Tatbikî Güzel Sanatlar yüksekokulunda (kuruluşu 1957) Mobilya-İç Mimarlık bölümü (yapıların iç düzeni ile içeride kullanılacak eşyanın biçim ve renklerini görecekleri işlere uygun ve zevkli bir biçimde tasarlayıp uygulayabilecek mimarlar yetiştirir), Dekoratif Resim bölümü (mimarlıkta duvar ve her türlü yüzey resmi buluş ve uygulamasını, dekorasyonda renk düzenlemesini yapabilen yaratıcı sanatçılar yetiştirir), Grafik Sanatları bölümü (yayın, reklam, matbaacılık, ambalaj sanayii için, işin tekniğini bilen teknik ressamlar yetiştirir), Seramik Sanatları bölümü (seramik sanayii, yapı ve bahçe seramiği ve seramikle düzenleme alanlarında yeni buluşlar yapabilecek ressamlar yetiştirir), Tekstil Sanatları bölümü (tekstil sanayii ve el sanatları alanında işin gereğini bilen, çizgi, renk düzenleme, buluş ve uygulamaları yapabilen ressamlar yetiştirir) vardır.

◆ **Sanatger** bļş. i. *Esk.* Sanatçı. || Esnaf. (ML)

SANATÇI i. ve sıf. (*sanat*'tan *sanat-çı*). Güzel sanatları meslek edinmiş (kimse): *Milletlerarası ün kazanmış türk sanatçıları. Sanatçı bir babanın oğlu.* (*Eşanl.* SANATKÂR.) || *Teşm. yol.* Sinema veya tiyatro oyuncusu. || *Esk.* Belli bir zanaatla uğraşan (kimse). || *Misafir sanatçı.* Bk. MİSAFİR.

◆ **Sanatçılık** i. Sanatçı olma hali, sanatçının yaptığı iş. (M)

Sanat Felsefesi (*Philosophie de l'Art*), H. Taine'in seri (1882). Paris'te, Güzel sanatlar yüksekokulunda verilen ders notlarından meydana gelen bu kitap beş bölümdür: Sanat Eserinin Niteliği ve Sanat Eserinin Ortaya Çıkışı; İtalya'da Rönesans Resmi; Holanda'da Resim; Yunanistan'da Heykel; Sanatta İdeal. Yazar, sanat eserini meydana getiren etkenlerin, eserin doğduğu fikrî ve manevî ortamda bulunduklarını ileri sürer. (L)

SANATKÂR i. ve sıf. (ar. *ṣanᶜat* ve fars. *-kār*, eki'nden *ṣanᶜat-kār*). Sanatçı: *Bu bir sanatkârın yalnız göze çarpan tarafı anlamasına aittir* (Yahya Kemal).
— Huk. Bk. ESNAF.

◆ **Sanatkârî** i. *Esk.* Sanatkârlık.

◆ **Sanatkârlık** i. Sanatçı olma hali, sanatçılık. (M)

SANATLI sıf. (*sanat*'tan *sanat-lı*). Üstünde hüner gösterilmiş, sanat yapılmış olan: *Sanatlı bir ifade.* (M)

SANATORYUM i. (lat. *sanatorius*, iyileştiren'den fr. *sanatorium*). Özellikle veremli hastaları iyileştirmek amacıyle kurulmuş olan tesis.
— ANSİKL. Türkiye'de *sanatoryum* açılma-

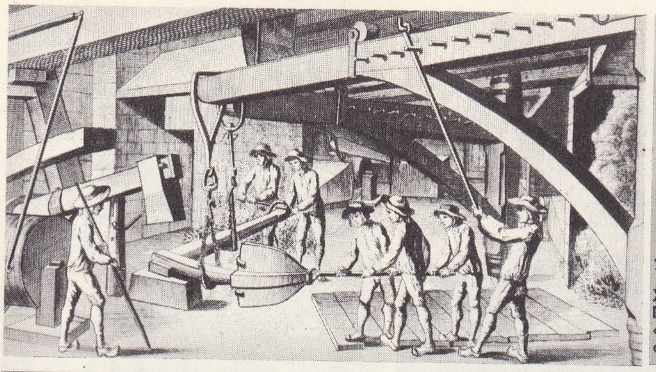

gemi çapası yapım atelyesi, XVIII. yy. Diderot'nun «Encyclopédie»sinden

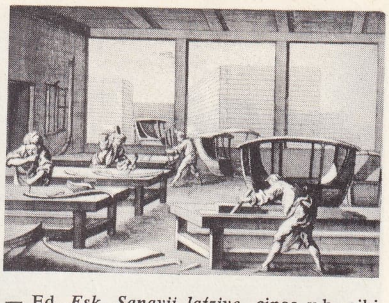

arabaların yapıldığı marangoz atelyesi (1769) Diderot'nun «Encyclopédie»sinden

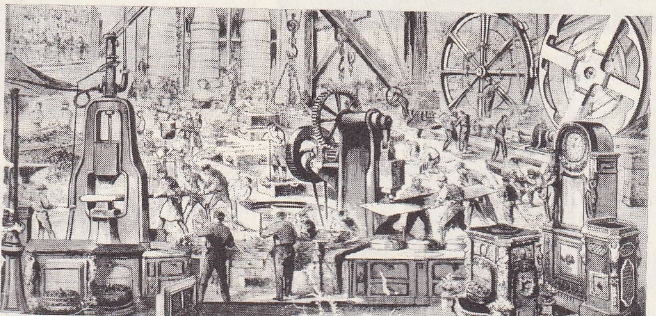

Lille'de Baudon fabrikası (1867)

sı görüşü ilk defa Tanzimat devrinde bazı teşebbüslere konu oldu. Ancak, sonuç veren ilk teşebbüs Abdülhamid II zamanında yapıldı ve İstanbul'daki Hamidiye Etfal hastahanesinde veremli çocuklar için 24 yataklı bir pavyon meydana getirildi.

Bugünkü anlamda ilk sanatoryum, Dr. Refik Saydam'ın Sağlık bakanlığı sırasında, Heybeliada'nın Yeşilburun kesiminde, Çamlimanı mevkiinde kuruldu (15.VIII.1924). Burada, daha önce Harbiye mektebi öğrencileri için nekahathane olarak yapılmış ve o tarihlerde Muhacirîn idaresine bırakılmış bir binada açılan sanatoryumun sadece 16 yatağı vardı. Zamanla burada rehabilitasyon merkezi ve rehabilite edileceklere yardımcı olacak hemşirelerin yetiştirileceği bir hemşire okulu açıldı ve yatak sayısı da 700'e çıkarıldı (1970). 1953'te de, 1944'te temeli atılan, Ankara'da, Keçiören semtindeki A-tatürk sanatoryumu hizmete girdi; bu kuruluşun yatak sayısı 1970'te 1 050'yi buldu. Başlangıçta verem tedavisinde tabiat şartlarından yararlanma ön planda geldiği için sanatoryum inşasına önem verilmişti. Fakat İkinci Dünya savaşı sonunda veremin ilâçla tedavisi mümkün olunca sanatoryum fikrinden göğüs hastalıkları servislerine doğru bir kayma oldu ve gerek bağımsız olarak, gerek mevcut veya yeni kurulan hastahanelerde göğüs hastalıkları bölümleri açılması öncelik kazandı. Böylece 1970 sonunda bağımsız sanatoryumlar 2; buralardaki yatak sayısı da 1 750'den ibaret olduğu halde, 31 göğüs hastalıkları hastahanesi veya bölümündeki yatak mevcudu 6 500'e yükseldi. (M)

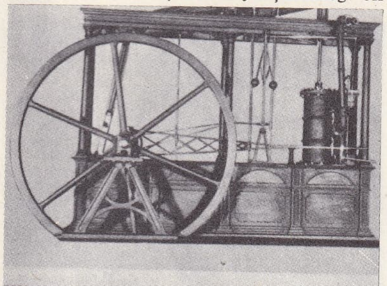

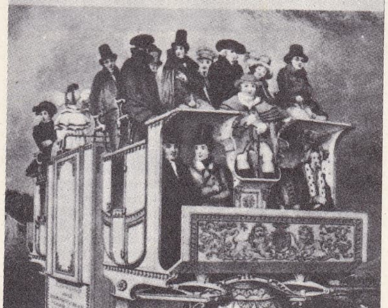

yukarıda, James Watt'ın, 1762'de geliştirilmiş haliyle, ünlü makinesi; aşağıda, XIX.yy. başında İngiltere'de, buhar makineli bir arabayı canlandıran gravür

Sanatseverler Derneği ödülleri, Sanatseverler derneği tarafından, tiyatro mevsimleri sonunda ve sadece Ankara tiyatrolarında oynanan oyunlar çerçevesinde verilmek üzere, «en iyi rejisör ve oyuncu armağanı» olarak kuruldu (1964). Sonradan oyun yazarlarıyle dekor sanatçılarına da verilmeğe başlandı (1966). Ödüller özel olarak yaptırılmış birer plakettir. En iyi oyun yazarı ödülünü almış yazarlar: 1965-1966 Sabahattin Kudret Aksal (*Kahvede Şenlik Var*); 1966-1967 Orhan Kemal (*72. Koğuş*); 1967-1968 Turgut Özakman (*Sarıpınar 1914*); 1968-1969 Başar Sabuncu (*Şerefiye*) ve Yaşar Kemal (*Teneke*); 1969-1970 Oktay Rifat (*Yağmur Sıkıntısı*). [M]

SANAVBER veya **SANEVBER** i. (ar. *şanevber*). *Esk.* Çamfıstığı ağacı: *Bir türbe ki nevbahar yapmış / Bekler şeb ü ruzunu sanevber* (Abdülhak Hâmid). || Çamfıstığının kozalağı. || *Mec.* Sevgilinin boyu.

◆ **Sanavberî** sıf. *Esk.* Fıstık çamının kozalağını andıran, kozalak biçiminde. (M)

SANAVBERİYE veya **SANEVBERİYE** i. (ar. *şanevber*'den *şanevberiyye*). Bot. *Esk.* Kozalaklılar. (M)

SANAYİ çoğl. i. (ar. *şınā'at*, *şanā'at*'tan *şanāyi'*). Hammaddeleri işlenmiş hale sokup değerlendirmeğe yarayan işlem ve araçların tümü: *Gerçi bunun için önce bir sanayi lâzımdı. Modern bir sanayi hareketi için ise ortada pek belirtiler yoktu* (Ş. S. Aydemir). [*Eşanl.* ENDÜSTRİ.] || — *Esk.* Zanaatlar. || Sanatlar: *Bu sade nazmı ehl-i sanayi beğenmese / Nev'î ne gam bizim sözümüz âşıkanedir* (Nev'î). || Ustalıklar, maharetler. || *Sanayi-i nefise*, güzel sanatlar. || *Sanayi ü hiref*, geçinmek için yapılan işler, sanatlar.

— Ed. *Esk. Sanayii lafziye*, cinas v.b. gibi şekle dayanan edebî sanatlar. || *Sanayii mâneviye*, teşbih, istiare gibi anlama dayanan edebî sanatlar.

— İşletmec. *Sanayi işletmeciliği*. Bk. ANSİKL. || *Sanayi psikolojisi*, gerek çalışma şartlarının, gerek kişinin bu şartlara daha iyi uyabilmesi amacını güden psikoloji. Bk. ERGONOMİ.

— Mühendislik. *Sanayi mühendisliği*, insan, malzeme ve teçhizattan meydana gelen birleştirilmiş (entegre) sistemlerin kurulması, geliştirilmesiyle uğraşan; çalışmalarında, matematik, fizik ve sosyal bilimlerdeki özel bilgileri, mühendislik analiz ve kuruculuğunun metot ve prensipleriyle birleştirerek böyle sistemlerden elde edilecek sonuçları tespit, tahmin ve değerlendirmeğe çalışan mühendislik dalı. Bk. ANSİKL.

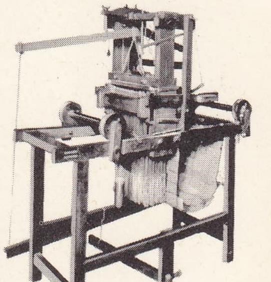

ilk dokuma tezgâhı «jakar»

— ANSİKL. Sanay. İktisat biliminin daha başlarında, *sanayi* kavramı, zenginlik yaratan bütün çabalara uygulanıyordu. Günümüzde bu terim, yararlı eşyaların üretimi amacıyle madde veya ürünlerin değişim işlemleri için kullanılır. Besin maddeleri dışında, insanın kullandığı ve tükettiği her şey sanayi ürünü olduğuna göre, bu ürünün insan yaşayışındaki rolü ister istemez büyük olacaktır. Medeniyetin gelişmesi, sanayinin gelişmesine bağlıdır. Soyut bilim, bu gelişmenin, buhar ve elektrik gibi unsurlarını sağlamıştır. Sanayi bunlardan yararlı sonuçlar çıkarmış, kelimenin iktisadî anlamıyle zenginlikler yaratmış ve çağdaş medeniyeti meydana getiren yaşama, ulaşım, konfor ve bilgi imkânlarını, insanlığın gitgide daha geniş bir bölüğünün emrine vermiştir.

Demek oluyor ki, bir ülkedeki medeniyet düzeyi, doğrudan doğruya sanayinin gelişmesine bağlıdır.

Tarihçe

Bilinen ilk sanayi, tarihten önceki çağlarda yontma taştan, sonraları da cilâlı taştan silâh yapımıdır. Bu, insanoğluna, hayvanlara karşı korunma ve yiyecek edinme imkânını sağlamıştır. (Bk. TARİHÖNCESİ.) İşte bu

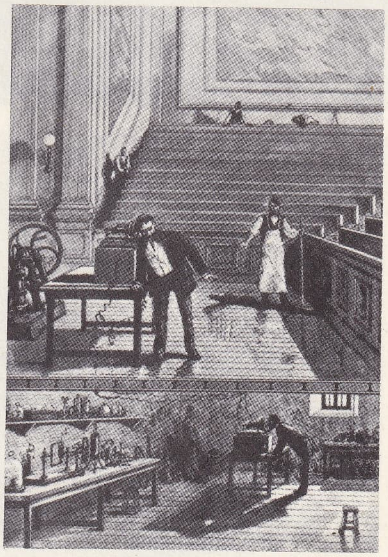

Graham Bell Boston'da, Akademi binasında, diğer bir odadaki asistanıyle konuşarak ikinci telefonunu deniyor (1876)

Foto. LAROUSSE

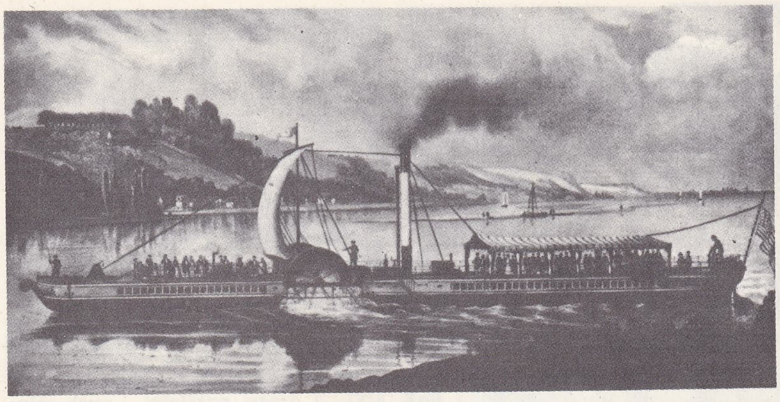

Fulton'un Hudson nehrinde denediği «Clermont» vapuru (1807)

Londra'da Charing Cross garı, 1864

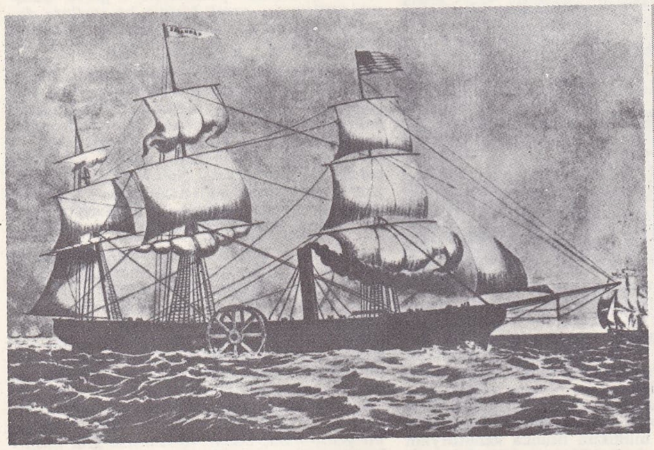

Atlantik'i ilk geçen yelken ve buharlı amerikan teknesi «Savannah» (1819)

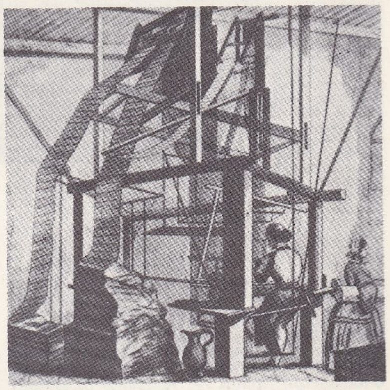

desenli kumaş dokumacılığında delikli bantlar 1800'den itibaren kullanılmağa başladı (M. Jacquard'ın dokuma tezgâhı)

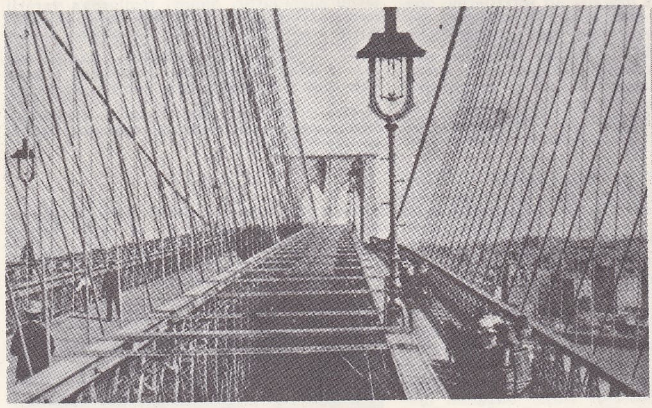

New York'ta «Brooklyn köprüsü»; dört demiryolu hattı, iki otomobil yolu ve yaya kaldırımları

Sanayi devriminden sonra istihdam konusunun önemini gösteren tablo

yukarıda, J. Paxton'un 1851 Londra Dünya fuarı için inşa ettiği cam ve çelikten «Crystal Palace»; aşağıda, yine cam ve madenden yapılma mağaza binası (Glasgow, XIX. yy. sonu)

Foto. Histoire de l'Humanité; Encyclopedia Americana

yontulmuş çakmaktaşları, ateşlerden kalan küller yoluyle uzmanlar, *homo faber*'in Tarihöncesinde ortaya çıktığını kabul etmektedirler. Taştan sonra, rengeyiğinin kemik ve boynuzları kullanıldı. Sonra Bronz ve arkasından Demir devri geldi, bu arada kumaş dokuma ve deri tabaklama işleri gelişti. Bütün Eskiçağ boyunca ve Modern çağdan çok önce sanayi zanaat biçiminde kaldı; az sayıdaki atelyelerde önceleri köle, sonra da, çok düzenli bir hiyerarşi içinde çırak, kalfa ve usta loncalarında yer alan hür işçiler çalıştırıldı.

Barış dönemlerinde ve özellikle XV. yy.a doğru ticaretin yaygınlaşması, tüm Avrupa'ya mal gönderen ve sadece şehir veya eyalet sınırları içinde kalmayan, yoğun sanayi kollarının doğmasına yol açtı. Kumaş ve bez yapımı, büyük pazarlar sağlayan kalite ve fiyatlarla İngiltere ve Hollanda'da gelişen ilk sanayi oldu. (Bk. KUMAŞ.) Loncalar; hükûmetler, şehirler veya devletler tarafından korunmakta ve düzene sokulmaktaydı. Sınaî üretimin gelişmesinde, kamu müdahalesinin en güzel örneğini Colbert vermiştir. Bk. COLBERT'CILIK.

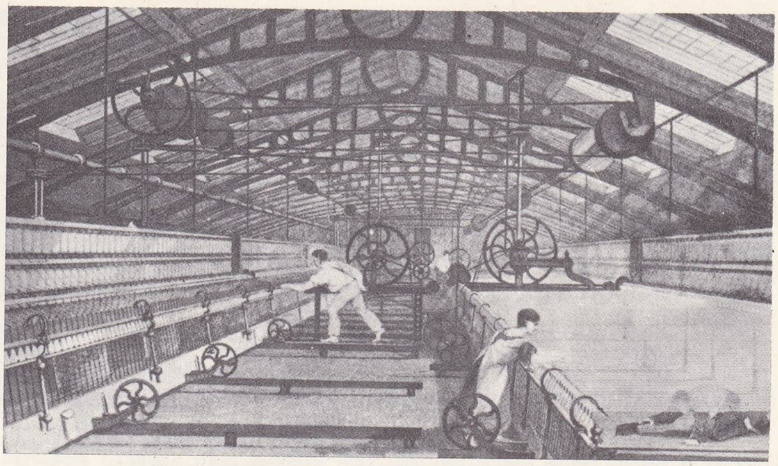

Sanayi devriminden sonra iplik eğirme fabrikası (1835)

Buna karşılık, yapım tekniği çok önemsiz gelişmeler gösteriyordu. Demir sınırlı miktarda üretiliyor ve silâh yapımı önde geliyordu. Toprak yüzeyine yakın yerlerden (Liège, Ruhr, Saar, Saint-Etienne) çıkarılan kömür, dökme demir, cam ve seramik fırınlarında kullanılıyordu. Devindirici kuvvet sadece su değirmenlerinden elde ediliyordu. El mahareti ve insanoğlunun yaratıcılığı, tüm ilerlemelerin kaynağıydı. Ulaştırma, at arabası ve yelkenli gemilerle yapılmaktaydı. Makineleri çalıştıran buhar, 1700'lere doğru, sınaî üretime esaslı bir değişiklik getirdi. Denis Papin, James Watt, Newcomen, sonraları Stephenson ve Fulton, verimi arttırmak için mekanik gücün kullanımını başlattılar. Bu devirde makineleşme doğdu; fabrikalarda yapım araçları, maden ocakları çevresinde de sanayi kurumları yoğunlaştı; ulaşımın gelişmesi, imalât çabalarının artması ve el emeğinin kullanılması sayesinde uzak pazarlar açıldı; sonuç olarak işçi sınıfı doğdu ve sermayeler anonim şirketler halinde toplaştı.

İspanyol Federico Gillman'ın 1883 tarihli «Madencilik Elkitabı»nda yer alan bir resim: bir maden ocağı kesiti ve galerilerde çalışmalar

Gelişmeler önceleri çok yavaş olmaktaydı: suyu yükseltmede kullanılan ilk pompa 1700'de, çift etkili makine ve Watt kondansatörü 1780'de, Stephenson'un lokomotifi ve Seguin'in kazanı 1820'de yapıldı. Bu yeniliklerden ilk olarak Maden ocağı sanayiinde, mekanik, demir ve çelik üretiminde faydalandı ve XIX. yy. ortalarında, modern büyük sanayi kuruldu.

Gerek Ampère'in teorik ve Gramme'ın teknik aşamalarından doğan elektriğin, gerek kimyanın sanayideki uygulamaları, buharın yarattıkları ile kıyaslanabilecek derin yapı değişiklikleri meydana getirmedi. Fakat, elektrik enerjisinin iletim imkânları, devindirici gücün atelyelere, çeşitli bölgelere kadar yayılmasını sağladı; baraj ve hidrolik türbin tekniği ise, kömür ve petrolden elde edilen enerjiye tabiî bir artış kazandırdı. Petrol, kömürle yarışan bir yakıt olarak, ateşlemeli motorlar ile dizel motorlarında kullanılıyordu. Buna tabiî gaz da eklendi. Nükleer enerji ortaya çıkmağa başladı. Kimya, yeni sanayi kollarının doğmasına yol açtı ve önce inorganik maddeleri işlerken (sodyum hidroksit, sülfürik asit, çimento), sonradan sentez yoluyle organik ürünler alanında da yayıldı (boyarmaddeler, sunî elyaf, plastik maddeler).

Makineleşme, âlet ve cihazların gücüyle birlikte, hassasiyet derecelerini de geliştirdi; bu sayede seri halinde değiştirilebilir parça yapımını, zincirleme ve kütle halinde üretim gerçekleştirdi.

Tekniğin ve sanayi hacminin gelişmesiyle, sosyal mesele ortaya çıktı. Aynı zamanda koruyucu ve otoriter olan korporasyon (lonca) rejimi, XVIII. yy.ın ikinci yarısında yavaş yavaş gücünü yitirdi ve işçilerin işe alınması ve ücretlerinin tayini serbest bırakıldı. Bu rejim, durumlarını iyileştirmeğe çalışan işçilerin çabalarına uzun süre engel oldu. Sınaî gelişmenin ilk on yılı içinde, işçiler her türlü kanun veya sendika himayesinden yoksundular ve yapılan anketler, işçilerin, kadın ve çocukların çalışma şartlarıyle ücret, mesken, işsizlik meselelerinin korkunçluğunu ortaya koydu. İngiltere'de önceleri karşılıklı yardımlaşma, sonra da sosyal savunma amacıyle, ilk trade-union'ların (sendika) kurulmasına izin verildi (1824). Fransa'da, 1884'te, sendikalara kanunî bir statü tanındı. 1841'de, çalışma süresi, genç işçilerin korunması, iş güvenliği konularında kanunlar çıkarılmağa başlandı. 1906'dan sonra bu konularla ilgilenecek ayrı bir bakanlık kuruldu. 1919'da, sekiz saatlik işgünü ilkesi konuldu. 1936'da ücretli izin ve toplu iş sözleşmeleri kabul edildi. 1946'da, işletme komiteleri personel ile idare arasında sürekli işbirliğiyle görevlendirildi. İşçileri, işçi sendikalarını veya delegelerini işletmelerin kazancına ortak etmek veya bunların buluşlarından yararlanmak için çaba harcanırken, sanayici patronlar da, kararlarında hür kalma çabası içindeydiler. Bk. SENDİKACILIK.

Bu gelişme karşısında, 1917 Rus devrimi, devletin eline, tümüyle planlı bir ekonomi

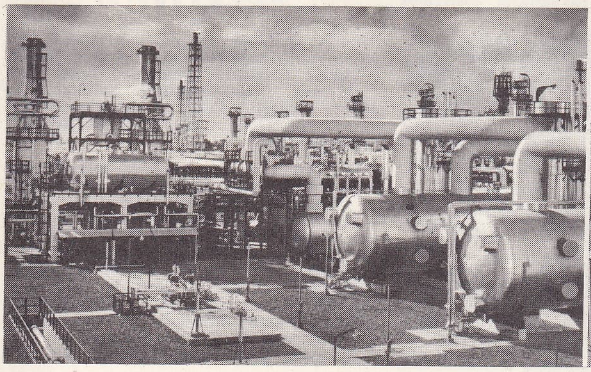

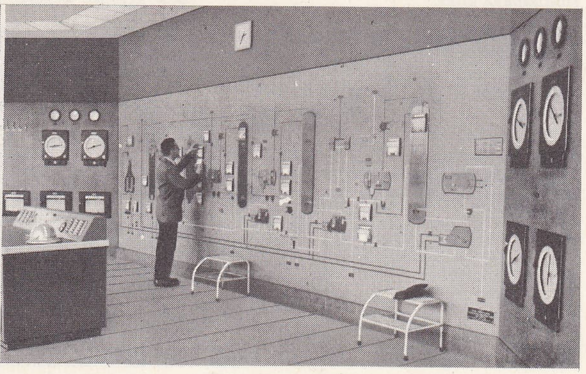

solda, Lacq fabrikası (Akitanya Petrolleri Millî şirketi); yanda, Port-Jérôme rafinerisi kontrol odası

Foto. Encyclopedia Americana; Histoire de l'Humanité; Dienzadie, Esso (LAROUSSE)

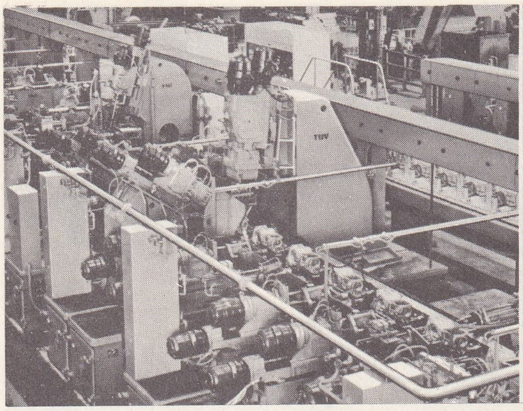

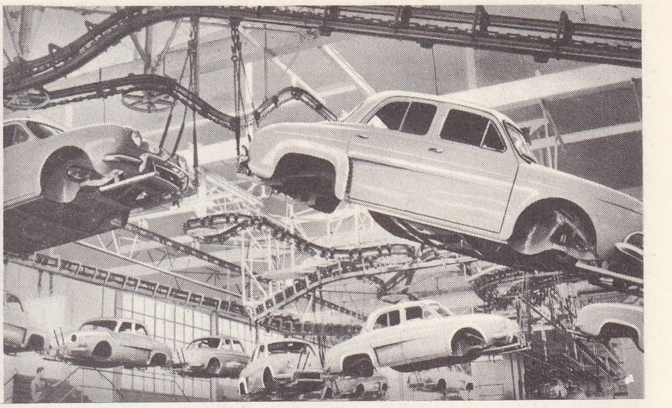

Renault fabrikaları millî rejisi sağda, montaj zinciri; yanda, 78 işlemi otomatik olarak yapan transfer - makineler

içinde sanayi kurma imkânlarını veriyor ve her türlü kişisel hürriyet ile maddî refahı, otoriter ve sistemli olarak teşkilâtlandırılan bir sanayinin gerçekleşmesine bağlı tutuyordu. Milletlerarası düzeyde işbirliği, 1919'da, sonradan Milletlerarası Çalışma ofisi adı verilen Milletlerarası Çalışma bürosu tarafından ele alındı. İkinci Dünya savaşından sonra, Birleşmiş Milletler teşkilâtının iktisadî alandaki çabası ve Marshall planının Avrupa'da uygulanması, Avrupa İktisadî komisyonu (E.C.E.) ve Avrupa İktisadî İşbirliği ve Kalkınma teşkilâtının (O.E.C.D.) doğmasına yol açtı; sanayilere, tekniklerini ve gelişme planlarını birbirine yaklaştırma imkânı sağladı ve bu yolda onlara yükümlülük getirdi. Beri yandan, gümrük tarifeleri alanında, *General Agrement on Tariffs and Trade* (G.A.T.T.), koruyucu gümrük tarifelerini değiştiren ve mal mübadelesinin serbestliğini sağlayan kurallar uygulamağa başladı.

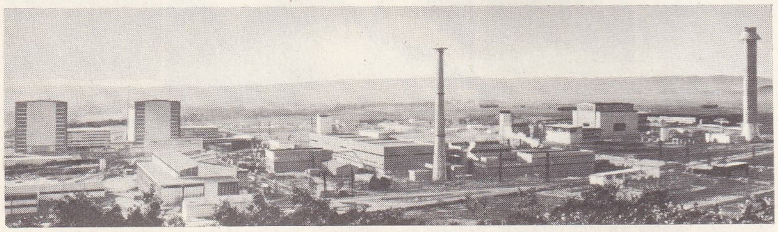

Marcoule merkezinden genel görünüş (nükleer sanayi)

Daha yakın bir zamanda Avrupa'nın altı sanayi ülkesi, aralarında Avrupa Kömür Çelik birliğini (1953), sonra da, Ortak pazarı ve Avrupa Atom Enerjisi birliğini (1959) kurarak, tam bir iktisadî kaynaşmaya doğru ilk adımı attılar. Bk. AVRUPA ORTAKLAŞMALARI.

Sınıflandırma

Tarım, balıkçılık, ağaç kesimi, sanayinin sınırları dışındadır. Fakat toprak veya su ürünlerini işleyen sanayiler, bu sınırlara dahildir: değirmencilik, şekercilik, konservecilik, pamuk veya yün esasına dayanan mensucat. Bunlardan başka, bayındırlık hizmetleri (yollar, barajlar) ve inşaat da bu sınıflamaya girer.

Ürünleri işlemeden bunları nakleden (demir yolu, karayolu, nehiryolu, hava nakliyatı) veya tüketiciye kadar dağıtmayı amaçlayan (toptan veya perakende ticaret) çabalar bu sınırın dışındadır. Ayrıca, tümüyle bürokratik, malî veya zihnî çabalar da bu sınıflamaya girmez: banka, sigorta, özel veya resmî daire ve kuruluşlar, eğitim v.b.

İktisadî faaliyetlerde sanayinin yeri

Bir ülke, bir bölge sanayiinin gelişme düzeyi, özellikle, çalıştırmakta olduğu işçi sayısı, imalâtının değeri, enerji tüketimiyle ilgili çeşitli tedbirlere konu olabilir. Böylece sanayide çalıştırılan faal insan sayısı ortaya konur ve ülkeler arasındaki farklar veya bu oranın zaman içindeki gelişmesi görülür. Sanayide çalışan nüfus artarken, tarımda çalışan nüfus azalmaktadır. Genel olarak «hizmetler» denen ve ulaştırma işleri, ticaret ve her türlü idarî hizmetleri kapsayan «nüfus»un üçüncü dilimi de sanayininkine az çok paralel bir gelişme kaydetmektedir. Bir medeniyetin gelişmesi, gerçekte, mübadelelerin, yönetimin, incelemelerin ve ürün hazırlama metotlarının gelişmesini gerektirir.

Sınaî üretim değer veya hacim tablosu da bir başka değerlendirme ve karşılaştırma aracıdır. İlkel nitelikte sayımlar, sanayi dallarına göre yapılır ve bunlar gerek üretilen miktarlar, gerek yapılan satışlar üstüne bir fikir verir. Ama, ne çeşitli türdeki ürünler, ne de daha önceki aşamaların değerine dahil olan ürünlerin satış tutarları bu sayımlara katılabilir. Her sanayi dalı için, bu dalda elde edilen ürünlerin değerine eklenen «katma değer»i rakamlarla göstermek gerekir. Meselâ, maden kömürü sanayii, belirli bir değeri olan kömür ve kok üretir. Kok, demir-çelik sanayii tarafından çelik yapımında, öteki maden cevherleri ve başka maddelerle birlikte kullanılır. Bu üretim değerinin toplu olarak hesaba katılabilmesi için, kullanılan kok, cevher ve öteki maddelerin değerlerinin toplamdan çıkarılması gerekir. Sadece demir-çelik metalürjisi aşamasındaki «katma değer», demir-çelik metalürjisinin «sınaî üretim»inin hesaplanmasına girer. Son aşamalarda da, meselâ otomobil sanayiinde de durum aynıdır. İmalât değerinin hesaplanması ancak işlenen maddelerin (çelik, saç levha, kauçuk, kumaş v.b.) değerleri düşürüldükten sonra yapılmalıdır. Bu da, Fransa'da frank, A.B.D.'de dolar olarak v.b. gösterilir ve çeşitli ülkelerin karşılaştırılması için, para birimlerinin nispî değeri meselesi ortaya çıkar.

Öte yandan, bu hesaplar değişik devirlerde yapılmışsa, aynı ülkede bunların karşılaştırılmasında, zaman içinde fiyatların genel seviyesinde, başka bir deyişle, para değerinde meydana gelen değişiklikler de göz önünde tutulmalıdır. Özellikle 1914'ten bu yana, bu iniş çıkışların çok büyük ve kimi zaman da hızlı olduğu biliniyor. Şu halde, karşılaştırılmaları bir anlam taşıyan rakamlar elde etmek için, «cari fiyatlar»a göre yapılan tahminleri, belli bir yılın seviyesine getirmek ve böylece, meselâ, «1938 fiyatlarıyle sınaî üretim» veya «1955 fiyatlarıyle sınaî üretim»i tespit etmek gerekir.

Sınaî üretimin mutlak değerinin tespiti, gerçekleştirilmesi güç ve uzun zaman isteyen sayımları gerektirir. Bu yüzden, nirengi olarak alınan belli bir devreye göre bu üretimin nispî değişikliklerini gösteren indekslere başvurulur. Öte yandan farklı boyutları ve nüfusları olan ülke ürünlerinin karşılaştırılması ancak bu rakamların «nüfus başına» hesaplanmasıyle mümkündür. Nihayet, bir ülkenin veya bir devrin sınaî çabalarının özelliği olarak, enerji tüketimlerine (bu, kömür karşılığı olarak toplam enerji, kömür, petrol, tabiî gaz ve hidrolik elektrik enerjileri olabilir) veya sadece, üretilen ve kullanılan elektrik enerjisi tüketimine başvurulur. Burada da, bir ülkeyle ötekinin karşılaştırılması, kişi başına enerji tüketimi temeline dayanır. Bk. İSTATİSTİK.

Hammaddeler

Bitkisel kaynaklı maddeler arasında, dokuma sanayiince kullanılan pamuk, inşaat ve kâğıt üretiminde kullanılan odun, motorlu araç lastiği yapımında kullanılan ve gitgide inorganik kaynaklı sentetik mamullere yerini bırakan kauçuk, keten, jüt, keneotu sayılabilir.

Hayvansal kaynaklı maddeler başlıca, yün, deri, kemik, boynuz, fildişidir. Deniz suyu ve atmosferdeki hava da dahil olmak üzere, sanayi başlıca hammaddelerini minerallerden sağlar. Kömürü en başta belirtmek gerekir. Bununla beraber, tüketilen enerjide kaydedilen önemli artış, taşıma, depolama, kullanma kolaylığı ve özellikle daha elverişli fiyatı dolayısıyle tercih edilen petrol tarafından kapatılmaktadır. Öte yandan, henüz çok yeni olan nükleer enerji de, kömürü arka plana ittikten sonra, petrolün

Saint-Gobain fabrikaları, fırından çıkan cam şeridi

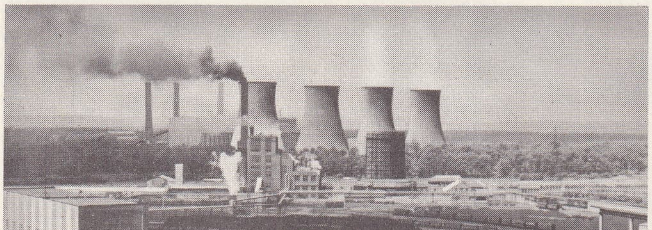

kimya ürünleri fabrikası Carling (Lorraine, Fransa)

Foto. Régie Renault, Jahan - C.E.A., Saint-Gobain (LAROUSSE)

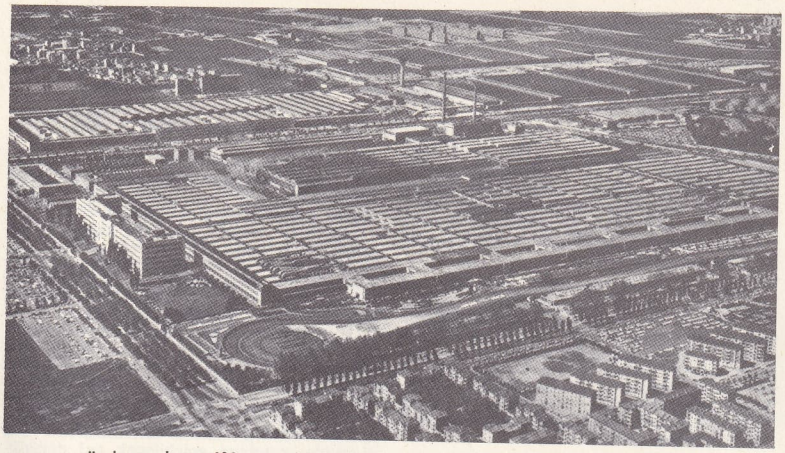

günde ortalama 600 otomobil yapan Fiat fabrikası, Torino (İtalya)

Paris'te Eiffel kulesinin yapımı (1889 Dünya sergisi öncesi)

(bir gün tükenecek olursa) yerini alacaktır. Maden cevherleri, sanayi için çok gerekli hammaddelerdir. Demir bakımından, Avrupa'nın kaynaklarının oldukça sınırlı bir geleceği vardır; Fransa, İsveç ve Rusya bu bakımdan en elverişli ülkelerdir. Fakat Kanada'nın kuzeyi, Venezuela, Brezilya ve Afrika kıtasının, uzun bir geleceği güven altına alan yatakları vardır. Alüminyum, dünyada çok yaygın olan boksitten elde edilir. Bakır, kurşun, çinko ile nikel ve krom gibi daha ender madenlere, daha sınırlı yerlerdeki yataklarda rastlanır. Soda, tuz yataklarından elde edilir. Okyanuslar bunun tükenmez birer kaynağıdır. Sülfürik asit için gerekli kükürt, piritlerden ve kükürt yataklarından elde edilir. Bu amaçla tabiî gazdan da yararlanılır. Büyük kimya sanayii, sunî gübreler için, yaygın yatakları bulunan fosfatı veya havadaki azotu kullanır; sunî elyaf ile plastik maddeler için de petrol, tabiî gaz veya kömür ile sudan yapılan sentezlerin sağladığı hidrokarbonlar tüketilir. Nihayet nükleer enerji, fazla önem verilmemiş olan ve ihtiyaçları karşılayacağı sanılan uranyum, toryum gibi kaynakların keşfine yol açmıştır. Sanayi için tahmin edilen gelişmeler, her halde hammaddelerin eksikliğiyle duraksamayacaktır.

Ornatma ürünlerinin araştırılması, tahmin edilen aksaklıklardan daima önde gitmekte ve özellikle bu maddelerin fiyatları sebebiyle bazı kaynaklar, tükenme tehlikesinden çok, bu sebepten ötürü kenara bırakılmaktadır.

Takım

Maddelerin işlenmesi ve faydalı mamullerin hazırlanması için sanayinin kullandığı araçlar, gerek ısı, gerek mekanik gücün müdahalesini gerektirir. Isı, buharın elde edilmesine, ergitme işlerine veya kimyasal tepkimelere yarar ve kazanların, fırınların, basınçlı kapların kömür, petrol ve gaz alevi veya elektrik arkında ısıtılmasıyle elde edilir. Mekanik güç, buhar makinelerinde veya türbinlerinde elde edilir ve elektrik motorlarıyle dağıtılır.
Kullanılan makineler, zaman kaybını önlemek, artık ürünler üstünde azamî tasarruf sağlamak ve gitgide daha türdeş ve benzer ürünler elde etmek için her gün daha büyük boyutlar kazanmaktadır. Âlet ve makine hacmindeki bu artış eğilimi, fabrikaların ünitelerinde de önemli artışlara yol açmaktadır. Bu eğilime hemen her çeşit sanayide rastlanmaktadır. Büyük işletme ve güçlü ortaklıklarda görülen ve gitgide daha çok üretme eğilimi de buradan gelmektedir.

sağda, Racine Wisc. idare binası; yanda, Frank Llyod Wright's S. C. Johnson araştırma kulesi

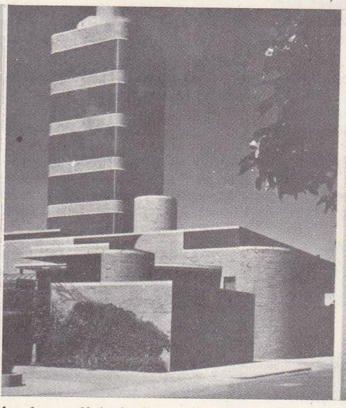

Sanayinin bir başka gelişimi de, çoğu zaman otomasyona kadar götürülen makineleşmenin sağladığı işlem hassasiyetine doğru gitmektedir. Birbirlerinin yerine kullanılabilecek yedek parçaların yapımı, büyük çapta seri imalâta, zincirleme montaja ve mamullerin bir bütün halinde üretilmesine yol açmış ve otomobil sanayiinde olduğu gibi, bunların dayanıklı ve kaliteli olmasını sağlamıştır.

Bu iki unsurla seri imalâtın maliyeti, tüketiciye, giderek daha çeşitli, daha iyi kalitede ve daha ucuz fiyatlarla mamuller sağlamak için sürekli olarak düşürülebilir. Bu gelişmelere karşılık, işçilerin kullanılışında, sayılarında, çalışmada teşebbüs ve serbestlik bakımından büyük bir değişiklik meydana gelmiştir.

El emeği

Ülke nüfusunun öbür sınıflarından ayrı bir işçi sınıfı kavramı, çok sayıda ve çeşitli ara kademeler sebebiyle türlü yönlerden tartışma konusu olmakta ise de, çalışma ve yaşama şartları birbirine benzeyen işçilerden oluşan bir topluluğun varlığı, çok defa hareketli ve acı bir tarih olan, kanun ve törelerde görüldüğü gibi, su götürmez bir vakıadır. İşçi sınıfının ağır basmasıyle sosyalizm nazariyecileri ve siyaset adamları, ücretlerin tespiti, iş güvenliği ve sağlığı, işin sürekliliği, hastalık, yaşlılık gibi tehlikelerin karşılanması konularında, işçilere sürekli imkânlar sağladılar. Sendikalar, işçilerin başlıca ifade organlarıdır. Meselâ Fransa'da, Belçika'da çeşitli federasyonlar değişik doktrin veya eğilimlerin temsilcisi oldukları halde, Federal Almanya'da, İngiltere ve A.B.D.'de tek bir sendika merkezi vardır. Sendikalara, işletmeler veya resmî makamlar karşısında temsil edilme hakkı kesin olarak kabul edildi. Sendikalar toplu sözleşme görüşmeleri yapmakta, işçi temsilcilerinin, işyeri komitelerinin seçimine müdahale etmektedir. Ayrıca, resmî veya meslekî kuruluşlarda temsilciler bulundurmaktadırlar. Amaçları, üye sayısını korumağa, mümkün olduğu ölçüde yenilerini elde etmeğe yönelmiştir. Aynı zamanda, sendikalar, iktisadî olaylar üstündeki bilgilerini daha iyi değerlendirmek ve haklarını savunmakla yükümlü bulundukları topluluk lehine ağırlıklarını daha fazla koyabilmek için, kadrolarının sayısını artırmak ve bunları daha iyi yetiştirmek zorundadırlar. Sanayiciler, işçi sendikalarıyle, ücret veya sosyal meselelerle ilgili tartışmaları yürütmek için işveren birlikleri ve uzmanlaşmış sendika odaları kurmuşlardır.

Ücretler konusunda, Fransa'da ve başka ül-

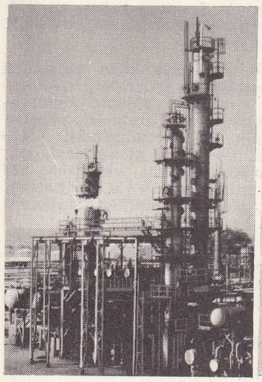

Port - Jérôme Rafinerisi Polimer - leştirme bölümü

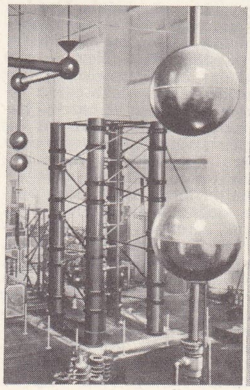

Alsthom fabrikalarında eklatörler

Foto. Encyclopedia Americana; Histoire de l'Humanité; Esso, Alsthom (LAROUSSE)

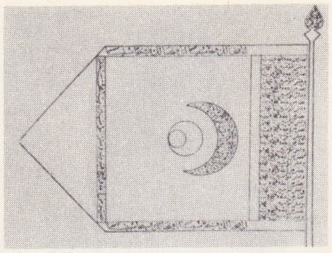

osmanlı sancaklarından (md.si 922. sayfada)

kelerde, kanun asgarî bir ücret tayin etmiştir; ücretler, normal çalışma zamanlarında, bu ücrete göre çok büyük farklar göstermekte, fakat işlerin azalıp durgunlaştığı devrelerde de bir engel meydana getirmektedir. Sanayide ödenen ücretlerin toplamı, ekonominin öteki dallarında ödenen ücretlerle birlikte, devletlerin iktisat ve para siyasetlerinde önemli bir rol oynar.

İş güvenliği ve sağlığı, kanunî yönetmeliklerle düzenlenmiş ve çalışma müfettişlerinin denetimini gerekli kılmıştır. Özellikle ciddî tehlikeler gösteren sanayi dallarında ve ilk ağızda maden ocaklarında bu kontrol, özellikle etkin bir şekilde çalışan idarî ve teknik bir kadroya yaptırılmaktadır.

İşin sürekliliği ve günlük ücretin güven altında tutulması, işçi sınıfının en büyük davası ve temel isteğidir. Buna kesin bir çözüm yolu getiren bir çare bulunamamıştır. Günlük çalışma süresi, yıllık izinler, her yerde kanun ve toplu sözleşmelerle tüzüklere bağlanmıştır. Bunun amacı, kuvvet sarfını azaltmak, boş zamanları artırmak, çalışma verimini çoğaltmak, hayat seviyesini ve üretimi artırmaktadır.

İlk zamanlarda sadece birkaç işkolunun yararlandığı iş kazası, hastalık ve yaşlılık rizikolarının karşılanması ve aile yardımları, bugün artık bütün ücretlilere uygulanmaktadır.

İşçi sınıfının çabaları, bu maddî yönlerin ötesinde, gitgide daha çok dikkate alındığı ve çözümlendiği ölçüde, zihnî, meslekî ve sosyal bakımlardan daha iyi bir düzeye yönelmekte ve bu sınıfın toplum içindeki rolünün genişlemesine imkân vermektedir. Çırakların, uzmanlaşmış işçilerin, ustabaşıların ve teknisyenlerin yetişmesi, işçilerle işverelerin ortak kaygısı halini almıştır.

Sermaye

Hangi büyüklükte olursa olsun, her sınaî işletmenin, sermayeye, toprak, bina, âlet ve makine yatırımlarına ve hammadde alımıyle mamul veya yarı mamul malların depolanması için bir işletme sermayesine ihtiyacı vardır. Küçük fabrikalarda bu sermaye sanayici tarafından sağlanır. Yatırıma ayrılan ve riske edilecek para, bir kişi veya bir ailenin imkânlarını aşarsa, âdi veya komandit bir ortaklığa gitme zorunluğu doğar. XIX. yy.ın ortalarından bu yana, büyük sanayi işletmeleri, anonim ortaklıklar kurdular. Anonim ve limited ortaklıkların niteliği, nakit olarak yatırılmış ve kazançlarla birlikte borçlarını karşılayan sermayenin toplanması olduğu halde, ortakların sorumluluğu koydukları sermayeyle sınırlanmıştır. Hisse senetleri satın alınabilir; bu senetleri taşıyanlar, ellerindeki hisseleri bulabildikleri fiyata başka bir alıcıya devrederek ilgili oldukları işletmeden çekilebilirler. Sanayi işletmesinin yöneticileri ve onu destekleyen bankalar, bu işletmenin sağlayabileceği yararlar konusunda halka güven verebilirse, hisselerin bölünmesi ve tedavül kabiliyeti önemli çapta sermaye birikimini sağlar. Hisse sahipleri; yatırdıkları veya satın aldıkları hisselere bağladıkları paralarını riske ederler, fakat elde edilen veya dağıtılan kazançlardan paylarını alırlar veya borsa fiyatlarından doğan artıkdeğerlere veya hisselerini satmak suretiyle gerçekleştirdikleri kazançlara konarlar. İşletmeler, ayrıca, bankalardan veya tahvil çıkararak halktan sağladıkları istikrazlardan da faydalanır. Bu malî ortaklıklar, ödünç verenler için kazanç imkânları sağlamaz, fakat bu konudaki faiz ve ana paranın iadesi ortaklığın tüm varlığının güvencesi altındadır. Bu ortaklıkların çalışma şeklini kanunlar önemle düzenlemiş ve böylece hisse sahiplerinin bilgi alma ve müdahale imkânlarını (genel kurullar, bilançolar, denetmenler, reklam ve yayın), borsa işlemlerinin açıklık ve dürüstlükle yürümesini (kambiyo acentaları), yönetim kurulları ve ortaklık yöneticilerinin sorumluluklarını tayin etmiştir.

Bütün bu serveti elinde tutan ve sağlayanların taşıdığı gayri şahsî ve yaygın özellik, Karl Marx'ın 1867'de *Kapital* adı altında yayımladığı ve içinde «bilimsel sosyalizmi» açıkladığı 1867 yılı «sermaye»sinden tamamen faklı hale gelmiştir. İktisadî hayatta «sermaye», «emek»in düşmanı olmaktan çok ortağı durumundadır.

İşletmelerin malî bakımdan yönetimi, var oluşlarının önemli bir unsurudur. Hesaplar her an için bunların yükümlülüklerini, imkânlarını, sonuçlarını gösterecek durumdadır. Anonim ortaklıklardaki ilân zorunluğu, bunları halkın ve bankaların dikkatine sunar. Gerçekten de, tesislerini genişletmeyi öngörüyorlarsa yeni sermaye toplamak için halkın ilgisini çekecek yeni ortamlar hazırlamak gerekir.

Devlet, işletmelerin malî bakımdan yönetimi üstünde çeşitli alanlarda nüfuzunu kullanır, fiyatlar veya yatırımlar üstünde etkili olmağa çalışır. Özellikle İkinci Dünya savaşından bu yana, çeşitli hükûmetler, zayıflamış sanayilerin ve ekonomilerin gelişmesi için gerekli kurumları doğrudan doğruya finanse ettikleri için, devletin kendisi sermaye veren durumuna geçmiştir. Nihayet S.S.C.B. ile, aynı devlet sosyalizmi sistemini uygulayan ülkeler, tümüyle planlı bir ekonomi rejimi gütmektedir. Burada özel sermayenin hiç bir rolü yoktur; kullanılan emekçi sayısı ve tüketilen maddelerin tahsisi, kapitalist ekonomininkinden bambaşka amaçlara uyar. Üretimle, tüketim veya yatırımlar arasındaki dengeyi plan ayarlar ve bu denge, hesaplardan ancak yarım yamalak olarak anlaşılabilir.

Sanayinin yapısı

Sanayi işletmelerinin boyutları ve toplaşma yerleri, gelişme tarihlerinin izlerini taşır. Zanaatkârlık; perakende imalât, bölgesel ve kişisel ihtiyaçların karşılanması bakımından yerini korumaktadır.

Genellikle aile çevresinde kalmış küçük sanayi, özellikle çok sayıda imalât için elverişli pahalı takımlar gerektiren imalât alanında, varlığını güçlükle korumaktadır. Malî kaynakların aranması ve bazen yöneticilerin tayinindeki bağımsızlıkla kösteklenmekteyse de, geleneklerden, el emeğiyle veya müşterilerle olan özel temaslarından sağladığı avantajlardan faydalanabilmektedir.

Sağladıkları malî imkânlar ile, program ve personelini seçme konularındaki serbestlikleriyle, anonim ortaklıklar her türlü gelişmeye ve her çeşit oluşuma elverişlidir. Sermayeleri az dağılmışsa ve gerçek bir kontrol sağlamak için bir şahıs veya başka bir ortaklık elinde yeter sayıda hisse bulunursa, yönetim bunların nüfuzu altına girer. Çoğu defa, böyle bir kontrol yoktur ve hisse sahipleri, genel kurul toplantılarındaki tutumlarından çok, borsadaki alım ve satımlarıyle yönetim kurulunun işlemlerini denetlerler. Yönetim kurulunun asıl amacı, halkın gözünde itibar kazanmaktır. Kütle üretimi ve büyük makinelerin sağladığı üstünlükler, fabrikaların artmasına yol açar. Aynı eğilim, daha büyük çapta bir üretimi, benzer teknik ve ticarî üstünlüklerden faydalandırmak veya uzmanlaşmaya imkân vermek, bir tek yönetim altında birkaç fabrikanın birleştirilmesiyle de kendini gösterir. Buna *yatay toplaşma* denir. *Dikey toplaşma* ise aynı ortaklık içinde veya aynı denetim altında, imalâtın çeşitli aşamalarını birleştirerek, birinin hammadde ihtiyacını daha iyi karşılarken, ötekinin ürünlerinin pazarlanmasını sağlamaktır. Demir madenleri, bu yolla, çoğu zaman demir-çelik metalürjisine; bunlar da makine atelyelerine veya tersanelere bağlanmıştır. Bu toplaşmalar, ortaklıkları kaynaştırarak, yan ortaklıklara yol açan iştirakleri satın alarak veya holdingleri meydana getirerek gerçekleştirilir. Aynı sanayi işletmesinin ortaklıkları, genel olarak birlik veya sendika odaları halinde gruplaşarak karşılıklı bilgi alışverişi sağlamak veya resmî makamlara karşı ortak çıkarları savunmak yolunu tutarlar. Sosyal ve iktisadî meselelerin dışında, giderek daha da artan sanayi kollarında, teknik araştırma veya personelin yetiştirilmesi amacıyle ortak kurumlar da meydana getirilmektedir.

Satış usulleri

Her işletme, malına pazar arar ve bunun için de satış fiyatlarını masraf ve risklerini karşılayacak seviyeye indirebilir. Bundan başka, mamullerinin kalitesi, getirdiği yeniliklerle de müşteri çekmeğe çalışır ve bu amaçla satış servisleri kurmağa ve her türlü reklam ve ilâna başvurur. İmalâtçılar arasındaki rekabet yüzünden, satış fiyatlarının, maliyet fiyatının hayli altına düşmesi tehlikesini göz önünde tutan sanayi işletmeleri, şartları ve getirdiği hükümlerin ağırlığı birbirinden değişik olan anlaşma veya uyuşmalarla bu rekabeti yumuşatmağa çalışır ve bazen, imalât, fiyat ve hattâ yatırımları da bir düzene sokan kartellere kadar uzanırlar. Bu gibi anlaşmaların; mamullerin standartlaşması, imalâtın uzmanlaşması veya piyasada meydana gelebilecek anî değişikliklerin hafifletilmesi, bunlardan doğacak sosyal veya malî sonuçların önlenmesi gibi yararlı etkileri vardır. Fakat bu tür işleme başvurulduğu zaman, aşırılığa kaçması halinde, tüketiciyi sömürmeye, tekniğin imkân verdiği fiyattan daha yüksek fiyatlar uygulamaya, gelişmeyi yavaşlatmaya kadar gidilir. Bu yüzden aşırılıkları önlemek, anlaşma veya kartelleri denetlemek için resmî makamlar işe karışır. Bu konuda en ağır kanun A.B.D.de çıkarılmıştır. *Sherman Act*'ın (Sherman yasası) [1890] ardından birçok kanun veya değişiklik hükmü getirilmiştir. Avrupa'da, müdahaleler daha ölçülü ve kademelidir. Çeşitli ülke sanayileri arasındaki rekabet, gümrük resimleri ve ithalât kotalar ile azaltılır ve devletler bu tedbirlerle siyasî bağımsızlıklarını (besin, silâhlanma, ulaştırma), millî ekonomilerinin refahını, aynı zamanda bazı bölge veya sektörün iktisadî dengesini korumuş olurlar. Bu tedbir, gerçekleştirdiği olumlu sonuçlara rağmen, bu, modası geçmiş imalâtın sürüp gitmesine yol açar. İngiltere'nin uzun süre uyguladığı serbest mübadele, nazariyeciler tarafından tenkit edildi. İkinci Dünya savaşından bu yana ve büyük ölçüde A.B.D.'nin baskısıyle, milletlerarası ticareti serbestleştirmek yolunda büyük çabalar sarfedildi. Bu konuda, gümrükler ve ticaretle ilgili genel bir anlaşma olan *G.A.T.T.*'ı (General Agrement on Tariffs and Trade) belirtmek gerekir. Avrupa kıtasında Fransa, Federal Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg (bu son üçü aralarında evvelce Benelux'ü kurmuşlardı) arasında kurulan ve önceleri yalnız kömür ve çeliğe (Paris antlaşması, 1951), sonra da tüm ekonomiye uygulanan (Roma antlaşması, 1957) bir iktisadî birlik meydan getirdiler. Millî hâkimiyetlerinin bir kısmını birliğin bazı kuruluşlarına bıraktılar (ilkinde Yüce divan, ikincisinde de bakalar seviyesinde komisyon ve konsey), özel bir parlamento meclisi, antlaşmaların uygulanmasından doğacak anlaşmazlıkları çözümlemek amacıyle bir adalet divanı kurdular. Bu iktisadî kaynaşmanın uygulama alanı, sanayiyi aşarak tarımı da kapsamıştır.

Bir işletmenin işleyişi

Bundan önceki bölümler, sınaî bir işletmenin yönetiminin getirdiği çeşitli ve birbirinden bağımsız meselelerin özel bir tablosunu çizmeğe yarar:

var olan veya kurulacak olan pazarlara göre ayarlanmış imalât programı; uzun vadeli pazarlar veya günü gününe alımlarla hammadde sağlanması; üretimin yönetilmesi, çalışmanın teşkilâtlandırılması, hiyerarşinin sınırlı olmaktan çıkarılması, görevlerin ve ücretlerin tayin şekli (saat hesabı, götürü, prim esası v.b.), muhasebe, maliyet fiyatı, gider ve tahsilâtın tahmini; malî konuları, paranın idaresi;

az veya çok süreli pazar; teknik teçhizat ve makinelerde yapılacak değişiklikler, tesislerin geliştirilmesi için yapılacak araştırmalar; personel temini ve yetiştirilmesi v.b.

Sanayinin geleceği

Sanayinin gelişimi, aynı zamanda maddî

Foto. MEYDAN

ve manevî alanlarda kendini gösterir. Soyut bilim sanayiye işleyeceği maddeyi, uygulayacağı teknikleri bulur ve mamullerinin mükemmelleştirilmesini sağlar. İktisat bilimi, pazarların analizini, ihtiyaç ve piyasa tahminlerini geliştirir. Psikolojiyle birleşen istatistik, satış ve reklam konularında işe yarar. Psikolojinin bir başka uygulaması, uzmanların seçimi ve yetiştirilmesiyle personelin ve emir verecek olanların eğitimiyle ilgilenir. İş sosyolojisi, işçilerin kendi işletmelerine, sanayilerine ve tümüyle ekonomilerine uygulanacak en elverişli manevî beraberlik ve pratik işbirliği usullerinin araştırılmasına yardımcı olur. İşletmenin yöneticileri, makinenin insanı ezmemesine, üretimin kendi kendine bir amaç olmamasına ve hâkim rol oynamağa kalkışmamasına, insanoğlunun gelişmesini engellememesine dikkat etmelidir.

— Huk. İmal veya üretimi gerçekleştiren yerlere *sanayi işletmesi* adı verilir. Devamlı ve seri halinde onarım yapan müesseselerle, elektrik v.b. enerji üreten santrallar, gemi yapımı gibi büyük inşaat işlerini yürüten yerler sanayi işletmesi sayılır. Sanayi işletmeleri, ilgili bakanlık tarafından tutulan bir sanayi siciline kaydedilir ve işletmeye bir sanayi sicil belgesi verilir. Yeni açılan sanayi işletmeleri, bakanlığın düzenlediği beyannameleri çalışmağa başladıkları tarihten itibaren doldurup, iki ay içinde bakanlığa veya bulundukları yerin en büyük mülkiye âmirine veya taahhütlü olarak postaya vermek zorundadırlar.

● *Sanayi sicili* alenî değildir. Ancak bakanlığın izniyle sicildeki bilgilerden yararlanılabilir. Memurlar, görevleri gereği edindikleri bilgileri hiç bir şekilde açığa vuramazlar. Süresi içinde sanayi siciline kayıt işlemini yaptırmayanlar hakkında, hapis ve para cezası hükümleri uygulanır. Sanayi işletmeleri, bir yıllık çalışmalarını, ilgili bakanlıkça hazırlanacak örneğe göre dolduracakları yıllık işletme cetvellerinde göstermek ve bu cetvelleri, yıl sonundan itibaren en geç dört ay içinde bakanlığa göndermek zorundadırlar. Ancak zorlayıcı sebeplerin varlığı ve bakanlığın kabulü halinde ek bir süre verilebilir. 17 Nisan 1957 tarihli ve 6948 sayılı Sanayi Sicili kanunu, kuruluş amaçları ve üretimlerinin mahiyeti bakımından diğer müesseselerden ayrı şekilde tecrit edilmesi ve bilgi alınması zorunlu görülen sınaî işletmelerin, Bakanlar kurulu kararıyle tayin ve tespit olunacağını belirtmektedir.

Sanayi işletmeciliği, özellikle XIX. yy.da ortaya çıktı, XX. yy.ın ilk yarısında, dünya savaşlarının, iktisadî, teknolojik ve sosyal şartların etkisiyle de hızla gelişti. Bu gelişmeler iki yönde meydana geldi: 1. *iktisat biliminden hareket eden gelişme.* İktisat bilimi, milletlerarası ve millî iktisadi incelemekle işe başlamıştı. Daha sonra kesimler ve sanayiler arası iktisat gelişti. Bunu işletmenin çevresiyle bağlarının incelenmesi takip etti. Sonra işletme gruplarının ve işletmelerin iktisadı incelendi. İşletme incelenirken de işletme içindeki olayların sadece iktisadî kriterler açısından ele alınmasının yeterli olmıyacağı görüldü ve böylece, işletmecilik geliştirildi. İşletmelerin genel yapısı, yönetim, pazarlama, üretim, tedarik, finansman, personel, araştırma, geliştirme, planlama faaliyetleri bilimsel metotlarla ele alındı ve bunlar arasındaki bağlar bir toplam sistem kavramı içinde geliştirildi. Adam Smith, Charles Babbage'nin çalışmaları bunlar arasındadır; 2. *imal metotlarından ve işin yapılışından hareket eden gelişme.* Bu gelişmede, işin, işçinin ve tezgâhın verimi, prodüktivitesinin arttırılması, mamul maliyetinin düşürülmesi fikrinden hareket edildi. F.W. Taylor'un çalışması bunlar arasındadır.

Sanayi işletmeciliği kapsamına aşağıdaki konular girmektedir: organizasyon yapısı, genel yönetim esasları, araştırma ve geliştirme, malzeme yönetimi, imalât-üretim yönetimi, pazarlama, finansman, muhasebe ve kontrol, insan kaynaklarının yönetimi (personel yönetimi), dış ilişkiler, işletme hukuku ve haberleşme, ofis yönetimi, sistemler ve bilgi işleme, milletlerarası işletme faaliyetleri, karar verme ve kontrol teknikleri.

Son 15-20 yıl içinde sanayide kantitatif işletmecilik hızla geliştiğinden, işletme araştırması (harekât araştırması), işletme matematiği, işletme istatistiği, işletmelerde bilgi işleme ve programlama, işletme faaliyetlerinin matematik programlaması, karar verme modelleri gibi konular da sanayi işletmeciliği disiplini içerisine girmiştir. Sanayi işletmeciliğinin uğraştığı meselelerin başlıcaları: 1. *araştırma ve geliştirme alanlarında.* Bugünün ilerleyen teknolojisi ve sanayii karşısında işletmeler durmadan araştırma yapmak ve gelişmek zorundadırlar. Bu amaçla mamuller, servisler, imal usulleri ve malzemelerin neler olmas gerektiği ve müessesesinin hangi yönde, ne kadar hızla geliştirileceği gibi meselelerle uğraşmak gerekmektedir; 2. *işletmenin faaliyeti için gerekli imkânların tedarikinde.* Yüksek sevk ve idare, işletmecilik, mühendis, teknisyen, satıcı, satın alıcı, finansmancı, muhasebeci ve çeşitli sınıflarda işçi gruplarına giren elemanların bulunması, işletmenin ihtiyacı olan çeşitli teçhizatın iktisadî yönden temini, bu tedarik çalışmalarına gerekli şartnamelerin hazırlanması ve piyasalarının araştırılması, bu malzemelerin istenen nitelik, miktar ve zamanda maliyeti asgariye indirecek şekilde tedariki, stoklanması ve işyerlerine akıtılmasının planlanması ve kontrolu; 3. *üretimle ilgili faaliyet sahalarında.* İşletmelerde yapılacak mamullerin imali, imalât daireleri arasındaki koordinasyon, imalât kalitesinin muayene ve kontrolu, hangi yollarla planlanacağı, üretim bütçelerinin planlama, programlama, uygulama ve kontrolu, işçilerin üretiminin ölçülmesi ve bunlara ücret ödenmesi, işyerlerinin en kolay ve en verimli şekilde planlanması; 4. *personel idaresinde.* Her kademede çalışanların işverenlerle ilişkilerinin planlanması ve kontrolu, iş şartlarına göre uygun ücret sistemleri, teşvik usullerinin kurulması, personele sosyal ve malî yardımların hazırlanması, eğitilmelerinin düzenlenmesi, verimli toplu sözleşmelerle işçi işveren münasebetlerinin en iyi şekilde düzenlenmesi; 5. *finansman, muhasebe ve kontrol ile ilgili konularda.* İşletme faaliyetlerine gerekli para ve kredi kaynaklarının bulunması, para piyasasının incelenmesi ve bundan nasıl yararlanacağının tespiti, mevcut malî imkânların faaliyetlere iyi bir şekilde tahsisi, bütçelerin hazırlanması, para hareketinin takip ve kontrolu; 6. *piyasa araştırma ve satış konusunda.* İşletmenin faaliyet sahasına ait piyasanın çeşitli yönlerden incelenmesi, satılan malların hangi fiyatlarla ve hangi yol ve metotlarla satıldığının ve satılabilecek malların tespiti; mamuller için en uygun reklâm şekli, en uygun satış teşkilâtının belirlenmesi, rakiplerin muhtelif cephelerden durumlarının öğrenilmesi ve takibi, rakiplere karşı takip edilecek usullerin araştırılması; 7. *işletme siyasetinin kurulması ve işletmenin sevkedilmesi.* İşletmenin çeşitli faaliyetleri ve kısımlarının düzenlenmesi, koordine edilmesi, müessesenin istenen amaca varmak için teşkilâtlandırılması.

Modern sanayi işletmeciliği bugünün işletmelerinde bu meseleleri çözen kanun, metot, teknik ve maharetleri araştıran, öğreten ve tatbikata koyan bir uygulamalı bilim dalı olarak hızla gelişmektedir. Sanayi işletmeciliğinde temel fonksiyonlar: yukarda belirlenen problemleri çözmek ve fabrikaları (sanayi işletmelerini) yönetmek için şu temel fonksiyonlar gereklidir: 1. *amacı tespit etmek.* Bir kuruluşun amacı tespit edilmediği takdirde, onun herhangi bir şekilde planlanması, sevk ve idare edilmesi düzensiz olacak ve genellikle başarı sağlanamayacaktır. Bu bakımdan yöneticilerin önce kuruluşun veya sistemin amacını ve bu esas amaca bağlı diğer ikinci derecedeki amaçları tespit etmesi gerekir; 2. *planlamak ve programlamak.* Esas ve ikinci derece amaçlar tespit edildikten sonra, müessesenin mevcut imkânlar ve içinde bulunduğu şartlar karşısında, amaca nasıl ve ne zaman varılacağını belirtmek, planlama yapmaktır. Bu planda faaliyetlerin ne zaman yapılacağını, kesin bir tarih tespit ederek göstermekse programlama fonksiyonudur. Planın, gerçekçi ve rantabl olması gerekir. Planlar, birbirine bağlı olacağından, sonraki planların istenen şekilde gerçekleştirilebilmesi için her planda daha sonraki şartların da gözönüne alınması gerekir; 3. *organize etmek.* Buna teşkilâtlandırma fonksiyonu da denmektedir. İlmî işletmecilikte organizasyon deyimi, daha çok vazife ve salâhiyetlerin şebekesini, akış tarzını tespit etmektir. Hazırlanan plan gereğince, işleri yürütecek personelin, bu işleri yürütüşünde biribirleriyle olan bağlarını tespit etmek organizasyonun esas amacıdır. Organizasyon yapılırken bazı önemli kriterlere de uymak gerekir. Bir organizasyonun iyi bir şekilde çalışabilmesi için, meselâ organizasyonun başında bir tek kumanda merkezinin bulunması şarttır; 4. *direktif vermek.* Hazırlanan planların bu kurulmuş olan organizasyon içerisinde, uygulanması için, icraatçı mevkiinde olanların, bundan başka şeyler de yapması gereklidir. Planlardan ortaya çıkan şartlara göre bazı müsaade edilir sapmanlara gitmek zorunluğu doğabilir. Bu takdirde planı uygulayacaklara, planların ana plandan ne kadar ayrılabileceğini, planda hesaba katılmamış şartlar ortaya çıktığı takdirde, nasıl davranacaklarını belirtmek, direktif ve yön verme fonksiyonu içinde düşünülür; 5. *icra etmek-uygulamak.* Gerekli direktifler verildikten sonra işin başlatılması emriyle, sistem organize edilmiş olarak ve amacını bilerek, verilen planlar üzerinde yürümeğe başlar. Sistemin başında bulunanlar, planın mevcut personelle mevcut imkânları kullanarak, icra ettirilmesi için gayret sarfederler; 6. *koordine etmek.* Bütün bir sistem çalıştığı sırada planın çeşitli kısımlarını ayrı ayrı kişiler gerçekleştirmek durumundadır. Bütün bu çalışmaların plana uygun olarak yürümesi ve ortaya çıkan yeni şartlar karşısında düzeltmelerin yapılabilmesi için, faaliyetlerin birleştirilmesi, gerekir; 7. *enerji ve istek vermek.* Bütün bu görevler yapılırken maddî imkânlardan başka manevî güce de ihtiyaç vardır. Teşkilâtın çeşitli kademelerinde çalışanlar yüksek kademe yöneticilerden kendilerine çalışma gücü ve isteği veren moral destek beklerler. Yöneticilerin önemli bir görevi de bunu sağlamaktır; 8. *kontrol ve düzeltme.* İşletmelerde çok dikkatli çalışılsa ve bilimsel yollar kullanılsa bile planlama, şartların hepsini gözönüne alamamış olabilir. Bazen mevcut şartlarda çeşitli tesirlerle değişmeler meydana gelir. Bu durumda planlardan ayrılmaların miktarını, sebeplerini tespit etmek ve amaca varabilmek için yapılacak düzeltmeleri tayin etmek, kontrol fonksiyonu olarak tanımlanır.

Genellikle karışık sistemlerle, birbirlerine bağlı faktörlerin etkisi altında çalışan işletmeler, son derece kesin planlar yaparlar. Bunun için imkânları, şahısları, sistemleri, uygulama sırasında sürekli olarak takip etmek, ortaya çıkacak sapmaları zamanında tahmin ve tespit etmek gerekir.

İşletmecilik ilimleri bugün istatistiği ve diğer işletmecilik araçlarını geliştirerek önceden yaptığı kontrollarla tahmin etme imkânlarını hazırlamıştır.

Bütün bu işletme fonksiyonlarını etkileyen ve bugünün iş hayatında her birinin önemi fazlaca artmış bulunan, birçok eleman ve faktör de vardır. Emek, para, bilgi, fikir, teşebbüs, sistemler, tezgâh ve takımlar, çevre bu elemanların bir kısmıdır.

Bunların ahenk içinde çalıştırılması sırasında iktisadî, sosyal, siyasî şartlar, müessese atmosferi, ücret sistemleri, işyeri şartları, işletme politikaları, iş usulleri, iş geleneği, grup psikolojisi gibi faktörler de sisteme çok önemli etkiler yapmaktadır. Böylece sanayi işletmeciliğini geliştirmeye ve daha bilimsel olmaya zorlayan değişmeler ve işletme karakterleri ortaya çıkmıştır. Bunlar şöyle özetlenebilir: 1. fabrikaların fazla büyümesi ve yayılması; 2. ilimlerin ve teknolojinin hızla gelişmesi; 3. çok hızlı ve anî değişikliklerin beklenir olması; 4. sosyal ve iktisadî sistemlerdeki büyük değişiklikler ve kararsızlıklar; 5. işletme sistemlerine katılan elemanların çokluğu ve karmaşıklığı; 6. işletmelerde uzun vadeli amaçların ortaya çıkması; 7. taşıt ve haberleşme vasıtalarının gelişmesi; 8. rakiplerin çoğalması ve kuvetlenmesi; 9. biribirlerinin yerine geçebilen mamul ve hizmetlerin ortaya çıkışı; 10. milletlerarası siyasetin iktisadî faaliyetleri hızla etkilemesi; 11. dünya üzerinde homogen iktisadî şartların bulun-

mayışı ve farkların artışı. Sanayi işletmelerinin bağlı bulunduğu şartların son yıllarda aldığı bu ortak nitelikler ve içinde bulunduğu şartlar karşısında işletme idareciliğinde şu şekilde bir eğilim ortaya çıkmıştır:

1. işletmeleri uzun vadeli amaçlar için planlamak; 2. işletme sistemini tüm olarak kontrol altına almak; 3. işletmeyi amaca götürecek yolların hepsini tespit ve mukayese ederek en iyisini seçmek; 4. işletme faaliyetlerini birleşitrmek ve kuvvetli bir haberleşme şebekesi kurmak; 5 işletmelerde ahenkli bir ekip çalışması kurmak; 6. işletme problemlerini çok cepheli görebilecek kimseler ve teknisyenlerin işbirliği yapmalarını sağlamak; 7. standartlar vazedeıek pozitif bir kontrol kurmak; 8. faaliyetlerde şahıslardan çok sistemleri hâkim kılmak; 9. işletmelerin zorunlu bağlarla kurulmuş bir çeşit organizmalar olduğunu kabul etmek; 10. işletme meselelerinin çözümünde ilmî metodu ve diğer ilimlerin sistemini işletme sistemiyle birleştirmek; 11. işletme problelmerini mümkün olan her yerde kantitatif tahliller ve metotlarla çözmek; 12. işletmelerin bütün yönleriyle ele alıp tahlil ederek çözümler bulabilen, bu çözümleri teknik, iktisadî ve sosyal yönlerden planlayarak tabik edebilen, bilgi ve maharet sahibi işletme idarecilerine idare ettirmek.

—Mühendislik. *Sanayi mühendisliği.* Bu yeni mühendislik dalı sanayi işletmelerinin verimliliğini, kârlılığını, çalışma huzurunu arttırabilmek için harcanan çabaları toplamaktadır. XX. yy. başlarına kadar sanayi, çeşitli memleketlerde oldukça geniş ve ilerlemiş bir durumdaydı. İşletmelerin planlanmasını, kontrolunu yapanlar genellikle makine, elektrik, kimya mühendisleri veya iktisat gibi sosyal dallardan yetişmiş kişilerdi. Sanayi işletmelerinin çoğalıp büyümesi ve buralarda kullanılan tesisler, iş makineleri, tezgâhlar, işçilerin çoğalması, maliyete ve dolayısıyle kârlılığa tesir eden faktörlerin sayısını arttırdı; bunun sonucu bu işletmelerin daha iyi planlanması gereği ortaya çıktı. Bir sanayi işletmesinde, genellikle bir fabrikada, belli başlı iki grup faaliyet vardır: 1. mamullerini satmak veya imalât için gerekli malzemeyi, personeli, parayı temin etmek; dolayısıyle fabrikanın dışındaki müesseselerle temas ve bundan doğan münasebetler; 2. fabrikada bir mamul meydana getirmek, mamulü planlamak, imali için gerekli hazırlıkları yapmak, imal etmek gibi fabrika içi faaliyetler.

Sanayileşmenin ilk yıllarında, imal edilen mamullerin daha ucuza ve daha çok imal edilmesi gibi konular genellikle yeni makinelerle, teknolojik gelişmelerle, yeni imal usulleriyle sağlanabildiği için teknolojik gelişmelere, sosyal ve ekonomik faaliyetlere önem verildi. Bir fabrikada veya onun atelyelerinde herhangi bir imalât işleminin maliyetini azaltmak veya imal edilen mamulün miktarını çoğaltmak; çalışanları daha iyi çalışma şartlarına kavuşturmak, bir tezgâhtan en iyi şekilde yararlanmak, aynı tesiste birkaç işi planlamak gibi bir işletmenin kârlılığına büyük tesirleri olan konuları ele almak; ancak işletme şartları, rekabet, sosyal değişmeler ve teknolojik gelişmenin sınırlara yaklaşması sonucu düşünüldü. İşletmelerin işgücü, malzeme, makine gibi kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak, fabrikanın çalışma sistemlerini hazırlamak yalnızca mühendislerin veya iktisatçıların çözebilecekleri bir problem olmaktan çıktı. Bu sebeple sanayi mühendisliği adı altında yeni bir meslek doğdu ve önemli bir mühendislik dalı olarak kabul edildi.

Sanayi mühendisliği son yıllarda özellikle matematik ve istatistik usullerin gelişmesi, iş psikolojisi, iş sosyolojisi, iş fizyolojisi v.b. ilerlemesi, elektronik hesap makinesi gibi bazı yardımcı araçların gelişmesiyle daha etkili çalışmalar yapabilmektedir. Bugün sanayide ilerlemiş memleketlerin hemen hepsinde sanayi mühendisliği veya benzeri öğrenim imkânı veren yüksek öğretim kurumları ve ayrıca sanayide çalışanları bu konuda yetiştiren eğitim kurumları vardır. Türkiye'de İstanbul Teknik üniversitesinde ve Orta Doğu Teknik üniversitesinde bu konuda öğretim yapılmaktadır. Sanayi mühendisliği oldukça geniş sanayi faaliyetlerini kapsamaktadır. Önceleri zaman araştırması, metot araştırmaları ve ücret meseleleri üzerindeki çalışmalarla gelişmiş olmasına rağmen bugün fabrikanın hemen her çeşit faaliyetinin planlanması konusunu içine alacak bir durumdadır.

1950 Yıllarına kadar bu konudaki çalışmalar daha çok iş üzerine yöneltilmişti ve işin prodüktivitesini arttırmak, kalitesini geliştirmek, maliyetini düşürmek gibi dar ve kısa vadeli konuları içine almaktaydı. Fabrikaların büyümesi, işletme gruplarının çoğalması sonucu sanayi işletmelerini «sağlıklı» olarak geliştirmek için, büyük çapta işletme faaliyetlerinin modellerinin kurulması ve bunda matematik usullerin kullanılması fikri yayıldı. Özellikle İkinci Dünya savaşı sıralarında birçok askerî harekât problemlerinin çözümünde başarıyle kullanılan matematik modeller ve modern ilmî usuller, savaştan sonra sanayi işletmelerinde araştırma adı ile sanayiye de uygulandı, böylelikle hemen bütün ülkelerde gittikçe daha fazla uygulama sahası buldu.

Böylece bir yandan işçinin el hareketleri, kullanılan takımların, tezgâhların teknik özellikleri, takımların kesme açıları, uzunlukları, standartları, sayıları, tezgâhın yüksekliği, genişliği, kapladığı yer ve işçiyle tezgâhın münasebetleri gibi özel teknik konulara; öte yandan da bir işletmenin elde bulundurması gereken hammadde stok seviyeleri, çalıştırması gereken personelin tahsil durumu, işletmenin hangi bölgelerde satış yapması, fabrikanın neresinde ne gibi tevsiata gitmesi gerektiği gibi geniş, çok yönlü konulara kadar uzanan çeşitli çalışmalar sanayi mühendisliği mesleğinin içerisine girmiştir.

Sanayi mühendisinin yetişmesi. Sanayi mühendisi temel mühendislik öğrenimi veya bilgisi edindikten sonra buna genel iktisat ve sanayi iktisadı bilgisiyle bazı temel işletme idareciliği bilgilerini ekler. Bunların da yardımıyle temel sanayi mühendisliği derslerine girer. Bunlar arasında iş etüdü, mühendislik istatistiği, kalite kontrol, istihsal kontrol, istihsal idaresi, ücret planlaması, fabrika planlaması, fabrika yeri düzeni v.b. konular vardır.

Sanayi mühendisinin başlıca görevleri. Fabrikanın kuruluş planlaması ve fabrika yeri seçimi, fabrika fizibilite ve rantabilite araştırmaları, fabrika için teçhizat, makine, imalât sistemlerinin ve fabrika bina tipinin seçimi, bina içerisinde makinelerin yerleştirilmesi, satış tahminlerinden istihsal planlarına geçiş, mamul araştırma ve geliştirme, araştırılmış, geliştirilmiş mamullerin imalât analizlerini yapma, imalât planlarını hazırlama, istihsal planları yapma, istihsal kontrol sistemi kurma ve tatbik etme, kalite kontrol planlarını kurma ve tatbik etme, maliyet kontrol sistemleri, bütçeleme sistemi hazırlama, iş ve zaman etütleri yoluyle fabrikada iş basitleştirme ve istihsali arttırma çarelerini bulma, fabrikada iş eğitimini uygulama ve iş eğitimi için gerekli tedbirleri düşünme, malzeme nakli ve depolama için sistemler düşünme ve kurma, maliyet muhasebesi, personel idaresi, bütçeleme gibi yerlere gerekli bilgilerin akışını sağlama, bunlardan uygun kontrol raporları çıkararak üst kademeye intikal ettirme, fabrikada imal edilecek mamul sayısını tayin etme, her mamulden her yıl ne kadar yapılacağını tespit etme, satın alma planları hazırlama, malzemeleri standartlaştırma, ücreti tayin etme ve bu amaçla iş değerlendirmesi yapma, ücrete intibak ettirme, bu amaçla liyakat takdiri yapma ve fazla gayreti değerlendirmek amacıyle istihsale bağlı prim ve başarıya bağlı kârdan pay sistemleri geliştirme, toplu sözleşmelerin daha çok teknik yönlerini hazırlama. (LM)

SANAYİCİLİK i. (*sanayici*'den *sanayicilik*). Sanayi toplumun temeli olarak kabul eden iktisat sistemi. || Sanayicilerin toplum üstündeki hâkimiyeti. (L)

Sanayi devrimi, tekniğin, sınaî üretimin ve ulaştırma imkânlarının gelişmesi sayesinde, XVIII. yy.dan itibaren çağdaş dünyada ortaya çıkan değişime verilen ad. Arnold Toynbee tarafından günlük dile maledilen bu deyim, birkaç onyıldan beri kullanılmaktadır.

Sanayi devrimi, ilk olarak ve belirgin şekilde 1750 ile 1830 yılları arasında İngiltere'de ortaya çıktı; sonraları, peş peşe öbür ülkelere de yayıldı. Bazı ülkelerde bu yayılma ancak XX. yy.da gerçekleşti.

Denizaşırı ülkelerle yapılan mübadeleler, İngiltere'de dokuma sanayii kolunda, üretimi geniş çapta arttırmıştı. Hattâ bu ülke, Doğu Hint adalarının düşük fiyatlı üretimiyle rekabete girişmeyi tasarlıyordu. Sabır işi olan bükme ve dokuma, çok el emeğine ihtiyaç gösteriyordu. El emeğinden tasarruf etmek için, becerikli dokumacılar, ilk makineleri ortaya çıkardılar: 1733'te John Kay, seyyar mekiği, 1765'te James Hargreaves, *spinning-jenny* denilen büküm makinesini, Thomas Highs ve Richard Arkwright, *Waterframe*'i (1767), Samuel Crompton *spinnigmule*'ü (1779), Edmund Cartwright, mekanik dokuma tezgâhını (1785) icat ettiler. Makinenin sağladığı menfaati ve uyulması gereken teknik zorunlukları (sağlamlık, hassasiyet, mekanik hareketler v.b.) hemen anlamak mümkün olmadı. İnsanoğluna rakip olan makineye karşı duyulan düşmanlık sık sık kendini gösterdi ve makinelerin işçiler tarafından tahribine kadar vardı. Fakat, ne olursa olsun, başarıdan başarıya koşan jenny'ler, mükemmel kalitede bol iplik sağlıyor ve bu da, mekanik dokuma tezgâhlarının kurulmasını gerektiriyordu. 1800'den itibaren, dokumacılıkta makineleşme, hemen hemen en yüksek noktasına vardı. 1781'den 1791'e kadar, ham pamuk ithali üç katını buldu. Çalışmakta olan 5 milyon kadar *mule* vardı. Demir olmayınca makine yapılamazdı; kömür çıkarma ve metalürji, çok genişleme imkânı olan başka bir sanayi dalını doğurdu. Maden ocakları ilkel ve tehlikeli olarak kaldı (Davy emniyet feneri ancak 1815'te ortaya çıktı), fakat maden kömürünün çıkarılması 1700'den 1800'e kadar, dört katını buldu.

1800'den 1860'a kadar bu oran altı kat oldu. Öte yandan, demir üretimi iyice basitleşti: Abraham Darby, kok kömürüyle döküm demirini buldu (1790): John Smeaton bu alaşımı saflaştırdı ve basınçlı hava püskürtme usulüyle daha dayanıklı hale getirdi (1760). Peter Onions ve Henry Cort «puddlage» tekniğini geliştirdiler (1783-1784). İlk madenî köprü 1779'da, Severn suyu üzerinde kuruldu ve 1790'da ilk demir tekneli gemi suya indirildi. Fonttaki karbonun belirli bir dozda oksitlenmesi yoluyle demirin çelik haline getirilmesi deneysel yolla bulundu, sonra da bu işlemin mükemmelleştirilmesi 1750'den (Huntsman) 1856'ya (William Kelly ve Henry Bessemer) kadar mükemmelleştirildi. Böylece, çeliğin kullanılma alanları çoğaldı. Metalürji ve dokuma makineleriyle beraber, yeni bir enerji kaynağı insanlık hizmetine girdi ve sanayi devriminin önemli bir unsuru olarak her yerde üretilebilen bir güç sağladı. Bu kaynak, buhar makinesiydi. İlkeleri çok uzun süreden beri bilinen, Thomas Newcomen ve Suvery'den (1698) sonra Watt tarafından geliştirilen (1763), fakat gülünç denecek kadar az güç sağlayan buhar makinesi, önceleri suyu yükseğe çıkartmak, sonraları da iplik büküm makinelerini çalıştırmak için kullanıldı. Böylece, her tarafta büyük imalâthaneler kurulabildi. Bu makinelerin yapımı, metalürjiye yeni bir görev yükledi. Demiryollarının doğuşu ise aynı sanayi koluna yüklenen ikinci bir görevdi. Teknik, sınaî ve etkili olabilmek için, devrim yalnız bilimsel bir çaba ile yetinmemeliydi; sermayeler kullanılmağa hazır durumda bekliyordu. Zanaat ekonomisi ve bölük börçük aile tezgâhları şeklinde dağılmış çalışma alanları, yerlerini imalâthanelere ve fabrikalara bıraktı. Bunlar, aydınlık kafaların, fakat aynı zamanda gözüpek ve çoğu doymak bilmez «sanayi yöneticileri»nin eserleriydi. Emekçi sınıfların sefalete düşmesini kaçınılmaz gören David Richardo'nun iktisadî doktrinleri, bu adamları, her türlü sosyal endişeden sıyırmıştı. İktisadî alanda, «bırakın yapsınlar bırakın geçsinler» ilkesinin havarisi Adam Smith, bunlara, geniş bir çalışma alanı verilmesini diliyordu. Fiilen ücretli olan zanaatkârlara, evlerinde iş veren yapımcının yerine, işçilerini atelyelerinde toplayan, seri imalâtı ve işbölümünü uygulayan imalâthane sahibi geçti. Bu sonuncu, makineleri seve seve benimsedi ve

bunlardan sağlayacağı çıkarlar üstünde spekülasyon yapma yollarını aradı. Malzeme ne kadar ağır ve masraflıysa, sanayi toplaşmasının da o kadar belirgin olduğu görüldü. Demir haddehaneleri ve büküm atelyelerinde, daha XVIII. yy. ortalarından itibaren 600 işçinin çalıştığı oluyordu. Sanayi, aynı zamanda, en elverişli noktalara yerleşti: çağlayanlardan enerji sağlanması ve suyoluyle nakliyat imkânı veren akarsu kenarları; kömür ve demir limanlarının yakınları; el emeğinin bol olduğu bölgeler; geleneksel dokuma merkezleri. Bölgeler arasında uzmanlaşma başladı. İşletmelerin topluluklar meydana getirişi dikey veya yatay yönde gelişirken, sermaye ve kişi ortaklıkları da çoğalıyordu.

Bu yeni durumun ekonomide ve sosyal yapıda yarattığı sonuçlar kendini çok çabuk hissettirdi ve önce İngiltere'de görüldü. Bu ülkede, elverişli şartların hepsi biraradaydı: pamukla desteklenen yünün bolluğu, kurulmakta olan sömürge imparatorluğu, sağladığı bütün sermayelerle birlikte deniz ticaretinde görülen gelişme, işletilmesi kolay maden kömürü ocakları ve çok sayıdaki kanaatkâr el emekçisini işsiz bırakan tarım devrimi. Tarım alanındaki teknik, sanayi alanındakine paralel olarak geliştiği ve toprak sahibi lordlar topraklarına belli bir rejim uyguladıkları için tarım devrimi büyük hız kazandı. 1850'den itibaren taşıma araçlarındaki gelişme, lordlara büyük kazanç sağlayan pazarlar açtı ve bu alanda da bölgesel bir uzmanlaşma fırsatı doğdu. Sanayileşmenin şehircilik bakımından doğurduğu sonuçlar, daha sonraya ilişkin olan şeylerdir: ingiliz şehir ve kasabalarına büyük bir göç başladı. Seçim reformlarından önce, mahallî siyasî temsilcilik uzun süre köylerdeki mülk sahiplerinin ellerinde kaldı. Gerçek proletaryayı teşkil eden baskı altındaki emekçi sınıflarında, başkaldırma haline dönüşmeden önce, kaynaşmalar sürüp gitti. Fazla üretim krizleri (ingiliz pamuk üretiminde daha 1788'de başlamıştı) durumu daha da ağırlaştırdı. Meslek kuruluşlarından bağımsız olan, ama aynı düşünce çizgisinde yer alan ve birleşmeleri kolaylaştırdığı gibi karşılıklı yardımı da teşkilâtlandıran savunma toplulukları yavaş yavaş ortaya çıktı.

İşçilerin ilk kızgınlık gösterileri başıboş, şiddetli ama az etkiliydi (*lüddizm*). Trade-union'ların (sendikalar) ortaya çıkışı, etkili grevlerin yapılabilmesini mümkün kıldı. Öte yandan, özellikle maden ocaklarında, uzun çalışma saatleri boyunca çocukların istihdam edilmesi ağır ve güç iş saatlerine karşı bir kampanya açılmasına sebep oldu. İyi uygulanmamakla beraber, hükûmet kararnameleri, iş saatlerini sınırladı (*On Saat kanunu*, 1847).

Kıta Avrupa'sında, sanayileşme daha yavaş oldu. XVIII. yy.da, Fransa'da, dokuma ve özellikle Oberkampf'ın renkli bez üretimi büyük imalâthanelerde toplaşmağa başladı. Alès, Carmaux, Anzin (1756) gibi maden kömürü ocalarında çok sayıda işçi çalışıyordu; fakat makineler ve ateş tulumbaları da yavaş yavaş yayılmağa başladı. Makineleşme ancak Birinci İmparatorluk devrinde gelişebildi. Orta Avrupa'da, bunu sağlayabilmek için devletlerin teşvik ve malî desteği, tekeller, yabancı teknisyenlerin getirilmesi, durumdan hoşnut olmayan işçi kitlelerinin çalıştırılması ve çok defa, evlerde çalışma usulünün devam ettirilmesi gerekti. 1800 yılında, merkezileşmiş imalâthaneler henüz pek azdı. Bundan başka, büyük ticaret işlerinden elde ettikleri muazzam sermayelere sahip olan Hollandalılar, millî bir sanayi kurmayı düşünmeden, bunları uzun süre yabancı ülkelerdeki yatırımlarında kullandılar. Tümüyle, kıta Avrupa'sı, İngiltere'den yüzyıl geride kaldı. A.B.D., bağımsızlığa kavuşunca, imparatorluk devri Fransa'sının faydalandığı şartlara benzer durumlardan faydalandı: el emeğinin eksikliği, bu ülkede, teknik buluşları kamçıladı (1840'ta ilk çamaşır makinesi yapıldı). Öte yandan Batı dünyası da, zamanla İngiltere'nin temposuna uydu ve benzer sosyal meselelerle karşılaştı. (L)

SANAYİLEŞMEK geçz. f. (*sanayi*'den *sanayi-le-ş-mek*). Üretimde makine, tezgâh v.b. maddî üretim araçlarına gitgide daha fazla yer vermek: *Ama o sıralarda bizde sanayileşmek sözü, ara sıra söylense bile pek inanılmayan, hattâ şüpheli bir söz gibiydi* (Ş.S. Aydemir). *Eşanl.* ENDÜSTRİLEŞMEK.

◆ **Sanayileştirmek** geçl. f. Sanayileşmesini sağlamak: *Memleketi sanayileştirmek. Eşanl.* ENDÜSTRİLEŞTİRMEK. (M)

Sanayi madalyası, Abdülhamid II devrinde sanat erbabını teşvik için altın ve gümüş olarak çıkarılan madalya. Madalyanın ön yüzünde, şemse içinde Abdülhamid'in tuğrası ve altında osmanlı arması; arka yüzünde, çift meşe dalı içinde madalyayı alacak olan kimsenin adının yazılacağı bir boşluk vardır. Altın madalyanın çapı 30 mm, ağırlığı 27,48 gr, ayarı 916 2/3; gümüş madalyanın çapı 30 mm ve ayarı 830 idi. Madalya aynı zamanda iftihar madalyası olarak kullanıldı. Sanayi madalyası olarak verildiği zaman kurdelesi kırmızı ve beyaz, iftihar madalyası olarak kullanıldığı zaman ise düz kırmızıydı. (M)

Sanayi odası, meslek hizmetleri görmek, meslek ahlâk ve dayanışmasını korumak, sanayinin genel yararlara uygun şekilde gelişmesine çalışmak üzere kurulan, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşu.

Sanayi odaları, kanunun tespit ettiği sayıdaki sanayicinin yazılı isteği üzerine kurulur. Bu sanayicilerin nitelikleri yine kanunda gösterilmiştir. Sanayi odaları bu şekilde ayrı olarak kurulabileceği gibi Ticaret odalarıyle birlikte ve Ticaret ve Sanayi odası adı altında da kurulabilir. (Bk. TİCARET ODASI.) Kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşu olan sanayi odaları Anayasa hükmü gereği, kanunla düzenlenir ve organları kendileri tarafından ve üyeleri arasından seçilir. İdare, bu şekilde seçilmiş organları, bir yargı kararına dayanmadan görevinden uzaklaştıramaz. Meslek kuruluşlarının (bk. MESLEK *kuruluşu*) tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz. Anayasanın bu kurallarına uygun olarak faaliyet gösteren sanayi odalarının başlıca görevleri, çeşitli bilgi ve haberleri derleyerek ilgililere ulaştırmak; sanayiye ait incelemeleri, istatistikleri yapmak; bölgeleri içinde sergi, panayır, umumî mağaza, depo, kulüp, müze v.b. yerler açmak, meslekî ahlâk ve dayanışmayı korumaktır. Organları: meslek komiteleri, Oda meclisi ve yönetim kuruludur. Sanayi odasının gelirleri kanunda, kayıt ücreti, yıllık aidat, ek aidat, yapılan hizmetler karşılığı ücretler, belge harçları, yayın gelirleri, bağış ve yardımlar, bazı zam ve cezalar ile iştirak kârı v.d. gelirler olarak sıralanmıştır. İlgili bakanlığın sanayi odaları üstünde bir idarî vesayet yetkisi vardır; başta Anayasa olmak üzere, kanun sınırları içinde, devlet ve bakanlık yoluyle odalar, görevleri açısından denetlenebilir. (M)

Sanayi Sıbyan taburu. Denizc. *Esk.* Denizcilikle ilgili sanatların geiştirilmesi için kurulan askerî birlik. Bu teşekkülden büyük yarar sağlanması üzerine sonradan *İmalâtı Sıbyan taburu* adıyle, aynı amaçla ra yönelmiş bir birlik daha kuruldu. (M)

Sanayi ve Teknoloji bakanlığı, sanayi, teknoloji ve küçük sanatlar alanlarındaki imkân ve kaynakların kamu yararına ve ihtiyacına uygun yönde gelişmesini sağlamak, buraya bağlı iktisadî devlet teşebbüsü kuruluşlarının faaliyetini bu yönde düzenlemek amacıyle kurulmuş devlet teşkilâtı.

İlk defa *Ekonomi bakanlığı* adıyle kuruldu (9 mart 1943); şartlarda ve bakanlığın görevlerinde meydana gelen değişmeler sonucu kuruluşun adı *İşletmeler bakanlığı* şeklinde değiştirildi (8 haziran 1949), sonra adı *Sanayi bakanlığı* oldu (29 haziran 1957); görevin kapsamı gözönünde tutularak teşkilâta *Sanayi ve Ticaret bakanlığı* adı verildi (26 mart 1971); son değişiklik 12 aralık 1971'de yapıldı.

Sanayi ve Teknoloji bakanlığı sanayi ve küçük sanatların gelişmesini sağlamak, teknolojik alandaki çalışmaları kamu yararına yöneltmek için gerekli tedbirleri alır; buraya bağlı iktisadî devlet teşekküllerinin bu yönde çalışmalarını programlar ve denetler; özel teşebbüsün sanayi ve küçük sanatlar olarak gelişmesine yardımcı olacak araştırmalarda bulunur ve bu konuda teşvik edici çalışmalar yapar, bunlara teknik yardım ve kredi imkânları hazırlar; sanayî sicilini tutar; sınaî mülkiyet işleriyle uğraşır; sanayi mamullerinin kalite kontrolunu yapar. Teşkilâtın başında bir bakan, bir müsteşar ve iki müsteşar yardımcısı bulunur. Müsteşarın başkanlığında, müsteşar yardımcıları, esas ve danışma birimleri başkanlarıyle yardımcılarından meydana gelen heyet, Koordinasyon komitesi olarak görev yapar. Danışma birimleri: Teftiş Heyeti reisliği, Hukuk müşavirliği, Savunma sekreterliği, İlmî Araştırma ve Geliştirme Kurulu başkanlığı, Plan ve Proje Kurulu başkanlığı, İnsan Gücü Eğitim Kurulu başkanlığı, İktisadî Devlet teşekkülleri Merkez Kurulu başkanlığı. Esas birimler: Sanai Dairesi reisliği, Küçük Sanatlar Dairesi reisliği, Sınaî Mülkiyet müdürlüğü, 3. Demir-Çelik Tesisleri Nüvesi bürosu, Zat İşleri müdürlüğü, Muhasebe müdürlüğü, Levazım ve Evrak İşleri müdürlüğü.

Bakanlığın, Adana, İstanbul, İzmir'de sanayi bölge müdürlükleri, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, Samsun ve Zonguldak'ta sanayi müdürlükleri, 57 ilde sanayi memurlukları vardır. Bağlı kuruluşlar: Sümerbank Azot Sanayii T.A.Ş., Makina ve Kimya Endüstrisi kurumu, Türkiye Demir-Çelik işletmeleri, Türkiye Çimento Sanayii T. A.Ş., Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları işletmeleri, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.

Sanayi ve teknoloji bakanları. Ekonomi bakanlığı dönemi: Fuat Sirmen (9 mart 1943); Tahsin Bekir Balta (7 ağustos 1946); Cavit Ekin (5 eylül 1947); Cemil Sait Barlas (16 ocak 1949). İşletmeler bakanlığı dönemi: Münir Birsel (8 haziran 1949); Muhlis Ete (23 mayıs 1950); Hakkı Gedik (12 mart 1951); Nuri Özsan (13 aralık 1951); Sıtkı Yırcalı (18 eylül 1952); Fethi Çelikbaş (18 mayıs 1954); Samet Ağaoğlu (7 aralık 1954). Sanayi bakanlığı dönemi: Samet Ağaoğlu (29 haziran 1957); Sıtkı Yırcalı (10 temmuz 1958); Sebati Ataman (11 aralık 1959); Muhtar Uluer (30 mayıs 1960); Şahap Kocatopçu (6 eylül 1960); İhsan Soyak (29 nisan 1961); Fethi Çelikbaş (20 kasım 1961); Muammer Erten (26 aralık 1963); Ali Naili Erdem (22 şubat 1965); Mehmet Turgut (12 kasım 1965); Selahattin Kılıç (3 kasım 1969). Sanayi ve Ticaret bakanlığı dönemi: Ayhan Çilingiroğlu (26 mart 1971); Sanayi ve Teknoloji bakanlığı dönemi: Mesut Erez (12 aralık 1971). [M]

SAN BENEDETTO DEL TRONTO, İtalya'da liman şehri, Marches'de (Ascoli Piceno ili), Adriya denizi kıyısında; 38 200 nüf. Adriya denizinin ikinci (Chioggia'dan sonra) balıkçılık merkezi. (L)

SAN BENEDETTO PO, İtalya'da komün,

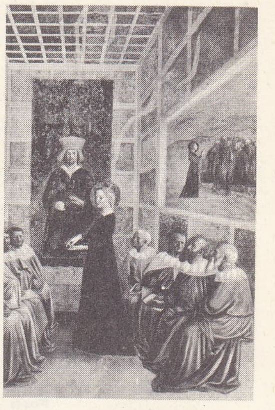

San Clemente bazilikası «Azize Caterina ve Doktorlar» Masolino'nun eseri

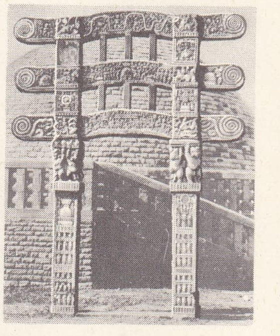

SANÇHİ stupası

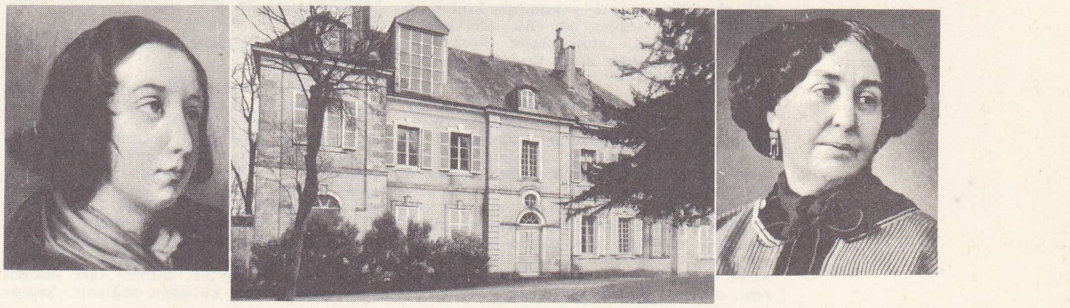

George SAND soldan sağa, Delaeroix'nın eseri; Nohant malikânesi; Maurice Sant'ın deseni

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Karl SAND
C. Coene'nin taşbasması
Cabinet des Estampes, Paris

Lombardia bölgesinde (Mantova ili), Po ırmağı yakınında; 10 650 nüf. X. yy.dan kalma benediktin manastırı. Önemli tarım (buğday, şarap) merkezi. (L)

SAN-BENİTO veya **SAMBENİTO** i. (isp. *san*, aziz ve *Benito*'dan). Engizisyon rahiplerinin yakılarak ölmeye mahkûm edilen hükümlülere infazdan önce giydirdikleri sarı kazak. || Kiliseye asılan ve hükümlünün hem adını hem de cezasını bildiren levha. (L)

SAN BERNARDİNO, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, aynı adı taşıyan dağların eteğinde, Los Angeles'ın doğusunda; 91 900 nüf. Besin (turunçgil konserveciliği) sanayii. (L)

SAN BERNARDİNO geçidi, alm. **Sankt Bernhardin Pass**, Alpler'de boğaz, İsviçre'de (Graubünden), Aşağı Ren ve Moesa vâdileri arasında; 2 063 m. 1 400 m yükseklikte karayolu tüneli. Güney yamacında kış sporları istasyonu. 1967'de 1 600 m yükseltilde 6 000 m uzunluğunda bir karayolu tüneli hizmete girmiştir. (L)

SAN BERNARDİNO Mountains, A.B.D.'de sıradağlar, Güney Kaliforniya'da, Coast Range'in uzantısıdır; San Bernardino tepesinde 3 575 m. (L)

SAN BERNARDO, Şili'de (Santiago ili) şehir, Santiago'nun güneyinde; 37 200 nüf. Ticaret ve sanayi (metalürji ve kimya ürünleri) merkezi. (L)

SAN BİAGİO Dİ CALLALTA, İtalya'da komün, Veneto bölgesinde (Treviso ili); 9 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

SAN BLAS cordillera'sı, Panama cumhuriyetinde sıradağlar, Antil denizine ve San Blas körfezine hâkimdir; 920 m. (L)

SANCA i. Leng. Boşiman'ların diline bazen verilen ad. Bk. BOŞİMAN'LAR. (L)

SANCAK i. (esk. türk. *sançmak*, yere saplamak > *sanç-ak*'tan). Üzerinde çeşitli renkler ve işaretler bulunan ve bir milletin veya askerî grubun onurunu temsil eden, kenarları saçaklı bayrak: *Haydi çabuk koş, meydana sancağı dik* (Ömer Seyfeddin). *Hazrec kabilesinin sancağı Hubab İbni'l-Münzir Hazretlerinin elinde idi* (Cevdet Paşa). [Bk. ANSİKL.] || *Sancak askı kayışı* (hamaylı). Bk. ANSİKL. || *Sancak çözmek*, sancak açmak, bayrak çekmek. || *Şancak direği*, sancak çekilen ağaçtan veya madenden sabit ve uzun direk. (Bk. ANSİKL.) || *Sancak fiyongası*, kumaştan yapılmış olan ve bir bayrağın, sancağın veya forsun sırığının demirine bağlanan süs. (Sancak fiyongasının menşei eskiden fransız ordusundaki sancaktarların taşıdıkları kurdeledir. Sancaktarlar bu kurdeleyi çaldırmaktan korktukları için vücutlarının üst kısmına bağlarlardı. Kurdele önce beyaz renkteydi, sonra üç renkli olarak resmî bayrak ve sancaklar üzerinde fransız milletinin özel işareti oldu. Kıtalara verilen nişanlar, bunların sancaklarının fiyongası üzerine asılmaktadır.) || *Sancak gönderi*, sabit olmayan, elde taşınan, bazen bir yere saplanan sancak direğine verilen ad. Gemilerde, kıç tarafa sancak çekmek üzere dikilen direk. || *Sancak kılıfı* (veya *torbası*), sancağın kumaş kısmının dürülüp içine konduğu meşin veya kumaş torba. (Bugünkü alay sancaklarının kılıfı kırmızı deriden yapılır. İçinde su geçirmez ikinci bir kılıf daha vardır.) || *Sancak kovanı*, eyere tespit edilen ve üzerine sancak sırığının oturtulduğu köşelerden yapılmış mahfaza. || *Sancak Mushafı*, bir gümüş mahfaza içinde sancak başlarına takılan küçük *Kur'an'ı Kerim*. || *Sancak şalisi*, sancak yapımında kullanılan yünlü kumaşa verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Sancak tepeliği*, sancakların direk veya gönderlerine konan alem (*moncuk* da denir). Bk. ANSİKL.

— Ask. *Sancak devir ve teslimi*, alay sancağının alay kumandanının huzurunda ve sorumluluğunda sancak nöbetçisine teslimi töreni. (Bk. ANSİKL.) || *Sancak kolcuları* (veya *muhafızları*), alay sancağını taşıyan ve koruyan görevliler. (Bk. ANSİKL.) || *Sancağa madalya takma töreni*, savaşta olağanüstü yararlık gösteren alayın sancağına madalya verilmesi dolayısıyle yapılan tören. (Bk. ANSİKL.) || *Alay sancağı*. Bk. ALAY *sancağı*. || *Alaya sancak verme töreni*, alaylara (deniz ve hava kuvvetlerinde olan eşit birliklere) alay sancağının verildiği tören. Bk. ANSİKL.

— Denizc. Gemilerin burun istikametinde sağ tarafına verilen ad. || Bir kadırgaya çekilen bayrak. || Bayram günlerinde gemilerin geri tarafındaki sancak gönderine çekilen büyük boyda millî bayrak. || *Sancak beratı*, geminin hangi devlet sancağı altında olduğunu belirten berata verilen ad. (Osmanlı devleti devrinde bu husus geminin «Sened i bahri»sine yazılırdı.) || *Sancak boğmak*, gemilerde imdat istemek için verilen işaret. (Tehlike başgösterince sancağın ortasına düğüm vurulurdu ve öyle işaret verilirdi). || *Sancak değneği*, direk şapkasına çekilecek bayrağın sarıldığı ve sancak savlosuyle toka edildiği değnek. || *Sancak gemisi*. *Esk.* Kaptanpaşa, kapudane, patrona (bahriye feriki) ve piyale (liva amiral) gemilerine verilen ad. (Sancak gemilerine kaptan gemisi de denirdi.) || *Sancak göstermek*, büyük ve kudretli devletlerin başka milletler üstünde etkide bulunmak istedikleri zaman yabancı limanlarda yaptıkları gösteriye verilen ad. (Bu milletlerin limanlarına en büyük ve en güzel ticaret veya harp gemileri, bazen harp filoları gelip ziyaretler ve imkân bulabilirlerse manevralar yaparak kendi kuvvet ve zenginliklerinin propagandasını yaparlar.) || *Sancak indirmek*, sancağı arya etmek. (Teslim olmayı ifade eder. Kuşatılmış bir kale veya bir gemi teslim olunca sancağını arya eder. Osmanlılar zaptettikleri düşman gemilerini [*aktarma* denirdi] kendi limanlarına getirirlerken, galip gemilerini yedeğe aldırırlar ve aktarma gemilerin sancaklarını denize sürünecek surette arya ettirirlerdi.) || *Sancak istiralyası*, ticaret gemilerinde baş direkten bacaya gerilen ve üzerine işaret bayrağı savloları takılan ince tel halat. || *Sancak kaptanı*, sancak gemisi kaptanına verilen ad. || *Sancak postası*, gemide nöbet konusunda ikiye ayrılan subay ve askerin sağda bulunanlarına verilen ad. || *Sancak töreni*, her bahriyede sabah ve akşam bando ile veya yalnız boru ile Silistre marşı çalınarak yapılan tören. (Sancak çekilirken, herkes sancağa döner, askerler selâm vaziyeti alır, sivil erkekler şapkalarını çıkarır, kadınlar ve çocuklar saygılı bir durumda elleri yanda bekler ve sancak selâmlanır. Bu tören her memlekette aynıdır.) || *Sancak vardiya personeli*, bir gemideki mürettebattan, sancak vardiya nöbete girdiği zaman bu vardiyada görevli olanlar. (Bir gemi personeli, sancak ve iskele vardiya olarak iki eşit kısma ayrılır.) || *Sancağı diğerinin üstüne çekmek*, iki ayrı milletin sancağından birini diğerinden daha yukarıya çekmek. (Üstte olanın zafere ulaşmış olduğuna işaret eder. Barış zamanında böyle bir hareket hakaret anlamına gelir. Bir geminin direğine iki devletin sancağını çekmek gerekirse veya müttefik devletler bir yeri birlikte işgal etmişlerse, sancaklarının aynı hizada, yan yana olmasına dikkat edilir).

— Din. *Sancakı Şerif*, Hz. Muhammed'in savaşlarında kullandığı bilinen ve bugün Topkapı sarayında, mukaddes emanetler arasında saklanan sancak. (*Alemi Nebevî, Alemi Şerif, Livai Saadet, Livai Şerif, Rayat. Ukab* adları da verilir.) Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL. || Eski türk boylarında, savaş sırasında tanınmış savaşçıların taşıdığı mızrağa verilen ad. (Mızrağın ucuna at veya tibet öküzü kılından ya da ipekli kumaştan yapılmış *yak* denilen bir alâmet takılır. Perçem, muncuk, çalız, tuğ kelimeleri de az çok farklarla aynı anlama gelir.)

— Teşk. tar. *Saltanat sancağı*. Bk. SALTANAT *sancağı*.

— ANSİKL. Türkiye'de bugün kullanılan nizamî *sancak* kırmızı atlastandır. Uzunluğu 150 sm, genişliği 100 sm'dir. Türk bayrağı nizamnamesindeki oranlara uygun olarak yapılır. Ay-yıldız beyaz renkte sunî ipektendir. Sancak şuasında (ışın) 3 mm çapında sarı yaldızlı pul kullanılır. Kenar saçakları 4,5 sm, sırma şeridi 3 sm'dir ve altın yaldızlıdır. Saçaklar sancağın üç kenarına düzgün olarak dikilir. Tuğlarda kullanılan tüyler beyaz ve kırmızı renktedir; uzunlukları 50 sm'dir. Bunlar sarı yaldızlı 1 m uzunluğunda kordona bağlanır. Şuaların üst uçları kenara kadar uzayarak bir 1/4 daire teşkil eder. İki ucu kenar şualarına temas edecek olan bu 1/4 daire içinde T.C. harfleri sırma ile işlenir. Güneşin şuaları aynı kalınlıkta olmak üzere uzunlu ve kısalıdır. Nişan ve kurdele bağlamak için alemin göndere geçtiği yerde boğumlar bulunur. Alay numarası sol alt köşede ve sancağın yatay ve dikey kenarlarındaki sırmalardan 5 sm uzaklıktadır. Numaraların kalınlığı 1 sm'dir.

● *Sancak askı kayışı* (hamaylı), 150-155 sm uzunluğunda, 8-8,5 sm genişliğinde ve 2-2,5 mm kalınlığında ve plastik astarlıdır. Yüzü sancak atlasından, kenarları altın yaldızlı sarmadandır. Ayrıca ince meşinle astar arasına tela konur.

● *Sancak direği*. Türk Bayrağı nizamnamesine göre, gönderin boyu çekilecek bayrağın genişliğinin en az iki misli, kalınlığı da en sert havalarda kırılmayacak ve bükülmeyecek güç ve orandadır. Arazi üzerine dikilecek gönderlerin boyu bayrak ucunu alt ucunun yere sürünmemesini sağlayacak nitelikte ve en az üç metre uzunluktadır. Ağaçtan yapılmış gönderler ya kendi renginde cilâlı, ya da beyaz veya ceviz boyalıdır. Madenden gönderler bronz, galvenize veya ağaç renginde boyanır.

● *Sancak şalisi*. Osmanlı sancakları önceleri Alaşehir'de dokunan yün dokumadan ve Bursa'da dokunan ipekli kumaşlardan yapılıyordu. Kalyon sancakları Sakız'da dokunan ipekten yapılırdı. Bir ara bunların yerine avrupa kumaşları tercih edildi. Selim III devrindeyse Ankara'da dokutturulan şali, sancaklık kumaş olarak kabul edildi. Bunlar, suyu emmediği için yağmurda ıslandıktan sonra kolayca kururdu.

● *Sancak tepeliği*, yaldızlı bakır veya pirinçten bir küre ile bunun üzerinde hilâl veya hilâlle birlikte yıldızdan meydana gelir. Saltanat sancaklarının çoğunluğunun altından yapılmış alemlerinde mushafı şerif yerinden başka padişah ismi veya *lâ ilâhe illâllah* yazıları da bulunurdu. Alay sancaklarında tepelikten aşağıya doğru sallanan iki tuğ vardır. Böylece eski askerî kıtalarda kullanılan tuğlar alay sancağıyle birleştirilmiştir.

— Ask. *Sancak devir ve teslimi* töreninde sancak şu düzenle tören kıtasının başında hareket eder: a) en önde sancak muhafız bölük kumandanları yan yana (eskisi sağda, yenisi solda; boyları uygun olmadığı takdirde uzun boylusu sağda) üç adım mesafeyle sancaktar, sancaktarın sağ ve solunda ikişer adım aralıkla muhafızlar; b) sancaktarın beş adım gerisinde yeni teslim alacak sancaktar, sağında ve solunda yeni muhafızlar olduğu halde uygun adımla platforma gelir. Bölük kumandanı, sancak ve muhafızları sağdaki çıkıştan, yeni bölük kumandanı, yeni sancaktar ve yeni muhafızlar soldaki çıkış yerinden platforma çıkarlar; iki adım mesafeyle karşılıklı olarak dururlar. Alay kumandanı, platformda yüzü şeref tribününe dönük olarak her iki sancaktar ve muhafız arasında ve hepsinin yüzlerini görebilecek şekilde yerini alır. Muhafız bölük kumandanları birer adım sağ ve sol gerisinde bulunurlar. Verilecek *ti* işareti ile eski sancaktar sancağın değerini ve onu korumanın önemini belirten konuşmayı yapar, sancağı öperek yeni sancaktara teslim eder. Yeni sancaktar sancağı koruyacağına ant içerek öper ve teslim alır. Alay kumandanı, eski ve yeni sancaktarlarla muhafızlarına teşekkür eder, başarı dileklerini bildirir. Yeni muhafız bölük kumandanının kumandasıyle geldikleri gibi uygun adımla tören kıtasının yanına gelirler ve kıtadaki yerlerini alırlar.

● *Sancak kolcuları*, alay kumandanı tarafından seçilen 1 çavuş ve 2 erdir. Çavuş, sancağı taşır. Muhafızlar kumanda eder. Törenlerde sancak kolcuları, sancak ortada olmak üzere bir sıra teşkil ederler ve dirsek teması aralığıyle yürürler. Sancak muhafızları geriye dönüş yapmaz ve süngü takmazlar, sancağın yerinden alınması ve yerine konulması, sancak subayının emir ve kumandasında yapılır.

● *Sancağa madalya takma töreni*'nde madalya, sancağın ilgili yerine (göndere yakın üst köşe) kurdelesinden bağlanır. Madalya birden fazla olunca madalya sayısına göre

Foto. B.N. (LAROUSSE)

uygun boyutta ve beyaz ipek kumaştan yapılmış yastık üzerine, derecelerine göre takılmak suretiyle aynı uzun kurdeleyle ilgili yerine bağlanır. Bu tören alaya sancak verme töreni gibi düzenlenir.

● *Alaya sancak verme töreni.* Sancak, cumhurbaşkanı tarafından veya tayin edeceği en büyük kumandan tarafından alaya özel törenle teslim edilir. Bu törende alayın mensup olduğu tugay, tümen ve kolordu kumandanları bulunur. Bütün alay mensupları tören kıyafetiyle törene katılırlar. Sancak bir bölük tarafından bulunduğu yerden alınır ve bando da başta olduğu halde alayın uygun uzaklıkta cephesi ilerisine açık olarak getirilir. Sancak yaklaşırken alay kumandanının kumandasıyle bütün alay «selâm dur!» durumunda bulundurulur. Sancağı getiren bölük yerine gider, yalnız sancaktar ile sancak kolcuları sancağın yanında kalır. Alay kumandanı sancağı teslim edecek kumandanın karşısına geçer. Sancağı teslim edecek kumandan sancaktardan sancağı alarak uygün göreceği sözlerle alay kumandanına teslim eder.

Sancağı teslim alan alay kumandanı, sancak elinde olduğu halde alaya yüzünü döner, sancağı alaya göstererek sancağın millet tarafından alaya emanet edildiğini, korunması için her şeyin yapılacağını söyler. Bundan sonra alay kumandanı sancağı sancaktara verir. Sancak, kolcularıyle (muhafızlar) alayın baş tarafına götürülür. Bu tören sırasında alay «selâm dur!» durumunu korur ve tören sonunda rahata geçirilir. Alay kumandanı bundan sonra sancağı veren kumandanın karşısında alayına bir tören geçişi yaptırır.

— Din. *Sancakı Şerif.* İlk islâm bayrağı hicretin birinci yılında düz beyaz bir kumaştandı. Hayber* savaşında bir de siyah bayrak yapıldı ve bu sonraları Sancakı Şerif olarak tanındı. Bu sancağı Dört Halife devrinde kumandanlardan veya yüksek rütbeli emîrlerden biri, daima ordunun önünde taşırdı. Zamanla Emevîlere, Abbasîlere ve sonra da Mısır abbasî halifelerine geçen bu sancak osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı almasıyle Osmanlılara geçti. Önceleri Şam hazinesinde korunan ve Sürre alayıyle beraber Mekke'ye götürülüp getirilen bu sancak 1593 Avusturya seferi dolayısıyle Şam yeniçerileriyle birlikte, sadrazam ve serdarıekrem Sinan Paşaya gönderildi. 1595'ten sonra da osmanlı padişahlarıyle, onlar sefere gitmedikleri zaman sadrazam ve serdarıekremle birlikte Sancakı Şerif'in sefere gönderilmesi âdet oldu. Sancakı Şerif artık Şam'a gönderilmeyerek sarayda mukaddes emanetler arasında saklandı. Zamanla yıprandı ve eskidi; bu sancağın parçaları, yeşil ipekli kumaştan yapılan üç sancağın üzerine dikildi. Sarayın, Hırkai Şerif dairesinde bulunan bu üç sancaktan birini padişah sefere veya Edirne'ye giderken Hırkai Şerif ile birlikte götürürdü. Padişah sefere gitmiyorsa ve sadrazamını serdar olarak gönderiyorsa ikinci Sancakı Şerif sadrazama teslim edilir; üçüncüsü Hazinei Amire'de dururdu. Sancakı Şerif'in bu yeni şeklinden veya kılıfının yeşil olmasından dolayı XVIII. yy.dan başlayarak yeşil olarak tanındı ve *Livai Hadra* diye adlandırıldı.

Seferde, Sancakı Şerif'in veziriazama (serdarıekrem) teslimi, onun orduyle birlikte uğurlanması ve karşılanması törenle yapılır; padişah, huzuruna kabul ettiği veziriazama sancağı bizzat teslim eder ve dönüşünde de yine kendisi teslim alırdı.

Ordunun çadırlı ordugâha çıkmasından bir süre önce, sandığından çıkarılarak bir mızrak (gönder) üzerine takılması kanun gereğiydi. Savaş sırasında Sancakı Şerif, serdarıekremin önünde durur, seyitler ve hafızlar, çevresinde Fetih suresini okurlardı. Sarayda harem kapıcılarından kırk kişi sancaktar unvanıyle Sancakı Şerif'in korunmasında görevliydiler. Sancakı Şerif, seferlerden başka, İstanbul'da meydana gelen önemli yeniçeri isyanlarında da çıkartılır, halk, âsilere karşı bu sancağın altında toplanmağa davet edilirdi. Bu suretle âsilerin maneviyatı üstünde önemli bir tesir yapılarak isyan bastırılırdı.

Osmanlılar son defa Birinci Dünya savaşında Sancakı Şerif'i çıkartarak cihadı ekber ilân etmişlerdi.

— Tar. Önceleri alplere ve bahadırlara ait olan bu alâmet devlet kavramı ve devlet teşkilâtı kuvvetlendikçe, hükümdarın şahsî alâmeti ve devletin sahip olduğu yüksek hâkimiyetin sembolü oldu.

İslâmiyetten önce çeşitli arap kabilelerinin sancakları vardı. İslâmiyetten sonra da bu gelenek devam etti. Emevîlerin ve Endülüs Emevîlerinin sancaklarının resmî rengi beyaz, Abbasîlerinki siyah, Fatımîlerinki yeşildi. Sancakların üzerine hükümdarın adı, unvanı ve alâmetlerinin işlenmesi de usuldendi.

İlk müslüman türk devletlerinden Tolunlular sancağının resmî rengi bilinmemekle birlikte diğer türk devletlerinde olduğu gibi onların da çeşitli renkte sancakları vardı. Karahanlılar turuncu, Gazneliler siyah rengi kabul ettiler. Gazneli sancaklarında çoğu zaman arslan, ay ve hümâ şekilleri vardı. Selçuklularda resmî renk siyahtı, bu sancakların üzerinde ok ve yay işaretlerinin olduğu söylenir. Malazgirt'te Alparslan, üzerine kelimei şahadet yazılı büyük bir sancak kullanmıştı. Askerî kıtalardayse kırmızı sancaklar bulunuyordu. Anadolu Selçuklularında *sancakı sultan, sancakı saltanat* diye anılan hükümdarın resmî bayrağı Abbasîler ve Büyük Selçuklularda olduğu gibi siyahtı. İşaret olarak ejderha motifini almışlardı. Ordu sarı ve kırmızı bayraklar kullanıyordu. Selçuklu etkisinde kalan atabeklerin ve Harizmşahların da saltanat sancakları siyahtı. Eyyubîler ve memlûk sultanlarına ait sancaklar ise sarı renkteydi. Anadolu beylikleri bu hususta memlûk ve selçuklu etkisinde kaldılar. Delhi türk sultanları siyah ve al renkte sancaklar kullandılar. Hükümdara ait olanlara tavus tüyleri takılıyordu.

Osmanlılar, Büyük Selçukluların ve Anadolu Selçuklularının imparatorluk sembolü olan siyah sancağı; İlhanlılar devrinden beri Anadolu'da imparatorluk sembolü olarak bilinen ak sancağı ve Memlûkların kullandığı sarı sancağı; ayrıca çeşitli türk kabilelerinin ve Karahanlıların kırmızı sancaklarını kullandılar. Ayrıca fıkıh devrinden itibaren cihat ve gaza kavramını temsil eden yeşil sancak kullanıldı. Osmanlı hükûmeti tören ve teşrifatında sancak beylerine bir sancak, bir tuğ, beylerbeylerine bir sancak ve iki tuğ verilirdi. Hükümdarlar sefere çıktıkları zaman Sancakı Şerif ile birlikte yedi tuğ götürürlerdi. Paşa sancakları saltanat sancaklarına göre daha küçük ve daha sadeydi; üzerinde hilâl ve özellikle güneş şekilleri olmazdı. Beylerbeyi ve vezir rütbesini taşıyan paşaların sancaklarında alâmet olarak *zülfikâr* vardı. Bundan başka kelimei tevhit veya Fetih suresi yazılır ve yıldızlarla süslenirdi. Selim III devrine kadar sancaklarda, güneş, hilâl, yıldız, zülfikâr motifleri kullanılmıştır. Hilâl XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren Osmanlılar tarafından özellikle benimsenmişti. Sancakların bazılarında iki veya üç hilâl bulunur, bazılarında hilâl ile güneş birlikte işlenirdi. Yıldız ya hilâlle birlikte veya yalnız süsleyici unsur olarak kullanılır.

Selim III'ün yaptığı askerî ıslahat sırasında sancak ve bayraklar yeni baştan ele alındı, kalyon sancaklarının rengi kırmızı oldu ve sancaklarda bulunan hilâle sekiz köşeli yıldız ilâve edildi. Mahmud II devrinde, Selim III devrindeki bayrak ve sancak şekilleri aynen kullanıldı. Bu devirde resmî sancak ay-yıldızlı al sancaktır. Yeniçeri ocağı kaldırılınca, bunlara ait özel bayrakların kullanılmasına da son verildi, yeniçeriler arasında çok yayılmış olan *bayrak* kelimesi de yeniçeriliği ve Bektaşîliği hatırlatacak diğer kelimelerle birlikte yasak edildi. Bayrak yerine sancak kelimesinin kullanılması için emir çıktı. Mahmud II tarafından kurulan Asakiri Mansurei Muhammediye ordusu için üzerinde kelimei şahadet veya Fetih ayetleri bulunan siyah bayraklar yapıldı. Bu rengin seçilişi, Hz. Muhammed'in Ukab adlı ünlü siyah bayrağına benzetilmek içindi. Abdülmecid'in son devirlerinde, sancağın sekiz köşeli yıldızı, beş köşeli hale getirilerek bugünkü şeklini aldı. İkinci Meşrutiyetin ilânına kadar, orduda, üzerinde ayetler yazılı ve hükümdarların tuğralı armalarını taşıyan sırma saçaklı çeşitli alay sancakları kullanıldı ve bu âdet imparatorluğun sonuna kadar devam etti. Bunların rengi genellikle kırmızıydı. Cumhuriyet devrinde bayrak ile sancak arasındaki fark dikkate alınarak bütün alâmetleri içine alan, alay sancağı meydana getirildi. (→ Bibliyo.) [M]

SANCAK i. (*sancak*, işlemeli ve kenarları saçaklı bayrak'tan). İda. *Esk.* Osmanlı devletinde eyaletten küçük, kazadan büyük idarî birim. (Bk. ANSİKL.) || *Sancak kadısı*, Osmanlı devletinde sancak merkezlerinde görev yapan kadı. (Sancak kadısı, müderrislik yapmış olan kimselerden seçilirdi. Derece bakımından kaza kadılarından önce, eyalet kadılarından sonra gelirdi. Teşrifatta eyalet defter kethüdalarıyle sancaklardaki alay beylerinin üstünde yer alırdı. Görevlerini sancakbeylerinden bağımsız olarak yürütürdü.)

— ANSİKL. İda. *Esk. Sancak*, idarî bir deyim olarak, bir beyin veya hanedan mensubunun idaresine verilen, onun bayrağının üzerinde dalgalandığı toprak parçası anlamında kullanıldı. Sancaklar sancakbeyi tarafından yönetilirdi. Bazı sancaklar da şehzadelerin yönetimine verilirdi; bunlara «şehzade sancağı» denirdi. Osmanlı imparatorluğunda sancakların büyük bir çoğunluğunda has, zeamet ve tımar sistemi vardı. Salyâneli sancakta ise has, zeamet ve tımar sistemi yoktu. Yemen, Habeş, Lahsa ve Mısır eyaletlerine bağlı sancaklarla, Kaptanpaşa eyaletinin bazı sancakları salyâneye bağlıydı. XIX. yy. başlarında Osmanlı imparatorluğunda 25 eyalete bağlı 290 sancak vardı. 1837'de sancakbeylikleri kaldırılarak sancakların yönetimi askerî yetkileri almamak üzere mutasarrıflara verildi. Sancaklardaki askerî kuvvetlerin başına, mirliva adı verilen bir kumandan getirildi. 1921'de sancak teşkilâtı kaldırıldı. (M)

SANCAK, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili, Merkez ilçesi) bucak; 6 670 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi*, 364 nüf. (1965). Bingöl'ün 50 km kuzeybatısında yüksl. 1 590 m. (M)

SANCAKBEYİ blş. i. İda. *Esk.* Osmanlı devletinde idarî bölümlerden sancağı yöneten görevli. (Sancakbeyi, sancağın kazaî işleri dışında kalan askerî ve mülkî yönetiminden sorumluydu; savaşta da sancağının tımarlı süvarileriyle birlikte, bağlı bulunduğu beylerbeyinin emrine girerdi. Sancakbeylerinin hasları 200 000 akçeden başlardı. Salyâneli sancakların sancakbeyleri *salyâne* adı verilen belirli bir maaş alırdı. Sancakbeylikleri 1837'de kaldırıldı.) [M]

SANCAK burnu, Anadolu'nun Güney Ege ve Akdeniz kıyısında rastlanan kara çıkıntılarının ortak adı. Başlıcaları: Kerme körfezi kuzey kıyısında; Ören bucağının doğusunda; Fethiye körfezi güneyinde Yediburun'un kuzeybatıdan itibaren üçüncüsü; İçel ilinin Gilindire bucağının doğusunda. (M)

SANCAKTAR i. (türk. *sancak* ve fars. *-dār*, tutan > *sancak-dār*'dan). Sancağı taşıyan kimse: *Reisleri Ebu Süfyan ve sancaktarları Ebu Talhâ'nın oğlu Osman'dı* (Cevdet Paşa). Bk. BAYRAKTAR. ALEMDAR. (M)

SANCAN (Pierre), fransız bestecisi ve piyanocusu (Mazamet 1916). Y. Nat, J. Gallon ve Büsser'in öğrencisi oldu. 1943'te, *Légende d'Icare* (Ikaros Efsanesi) kantatıyle Roma Büyük ödülünü kazandı. Bir *Ouverture Joyeuse pour Orchestre* (Orkestra İçin Neşeli Uvertür), bir bale (*Commedia dell'Arte*), iki piyano konçertosu, bir *Symphonie Blanche* (Beyaz Senfoni), piyano için bir *Caprice Romantique* (yalnız sol el için) ve Mozart'ın konçertoları için *Yeni Kadans*'lar besteledi. 1956'da Paris konservatuvarına piyano öğretmeni tayin edildi. Giraudoux'nun eserinden yararlanarak bestelediği *Ondine* operası 1966'da Bordeaux operasında oynandı; gene aynı yıl *Les Mourmis* (Karıncalar) adlı balesi Paris'te Opéra-Comique'te temsil edildi. (L)

SAN CARLOS, Filipinler'de şehir, Negros adasında, Tanon boğazı kıyısında; 11 000 nüf. Şeker, tütün, kereste sanayii ve ticareti. (L)

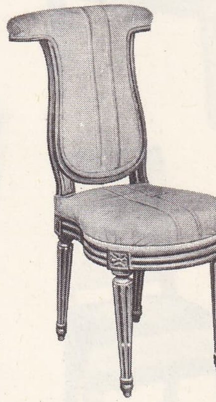

sandalye
(md.si 927. sayfada)

Foto. Massin (LAROUSSE)

mısır sanatı
Teb
devri
Louvre müzesi,
Paris

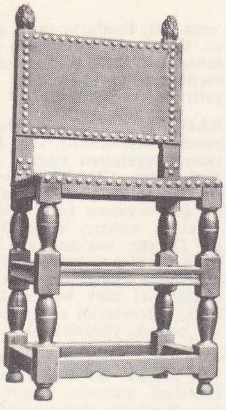

flamand
XVI. yy.
Cluny müzesi,
Paris

Louis XIII devri
Arsenal kütüphanesi,
Paris

Rejans
devri
Dekoratif
Sanatlar
müzesi, Paris

Louis XIV
devri
Fontainebleau
şatosu, Paris

Louis XV devri

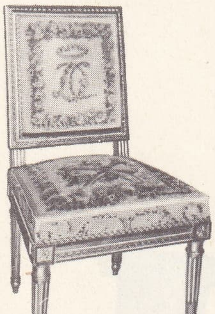

Louis XVI
devri
Dekoratif Sanatlar
müzesi, Paris

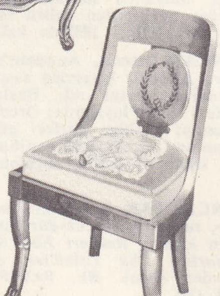

Konsüllük
devri
Marmottan
kütüphanesi,
Paris

SAN CARLOS, Venezuela'da şehir, Cojedes eyaletinin merkezi; 12 150 nüf. (L)

SAN CARLOS DE LA RAPİTA, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Tarragona ili); 7 300 nüf. San Carlos'a ulaşan, 14 km uzunluğunda, sefere elverişli kanal. (L)

San Carlos tiyatrosu, Napoli'nin en büyük tiyatrosu; 1737'de Carlo di Borbone tarafından saray tiyatrosu olarak yaptırıldı. Metastasio ile Sarri'nin *Achille in Scrio* (Akhilleus Skyros'ta) adlı temsiliyle açıldı. 1816'ya kadar akustiği mükemmelleştirmek için binada birçok değişiklik yapıldı; o tarihte yandı ve Niccoli'nin planlarına göre yeniden yapıldı. Salonu (28,60 m × 22,50 m) süslemesiyle olduğu kadar akustiğiyle de ünlüdür. (L)

SAN CASCİANO İN VAL Dİ PESA, İtalya'da kömün, Toscana bölgesinde (Floransa ili), Pesa vâdisinde; 14 200 nüf. Tarım merkezi. (L)

SAN CATALDO, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Caltanissetta ili), Caltanissetta'nın yakınında; 22 500 nüf. Kükürt. Metan yatağı. Tuz madenleri. (L)

SANCHES (Francisco), portekizli hekim ve filozof (Braga veya Tuy 1552'den önce -Toulouse 1632). Rönesans sonu şüpheciliğinin başlıca temsilcilerinden biriydi. Bilimi, sebep veya biçim bilgisi sayan aristotelesçi bilim anlayışını tenkit etti, diyalektiğin bilgiyi geliştirme aracı olamayacağını ileri sürdü; hiç bir şey hakkında sağlam bilgiye sahip olamayacağımızı belirtti ve yalnız somut deneye önem verilmesini savundu (*De Multo Nobili et Prima Universali Scientia Quod Nihil Scitur* [Çok Bilme ve Evrensel'in Bilinmezliği Üstüne], 1576; 1581'de yayımlandı). Öbür eserleri ölümünden sonra yayımlandı: *Opera Medica* (Tıbbî Eserler) [1636]; *De Divinatione per Somnum ad Aristotelem, İn Librum Aristotelis Physiognomicum Commentarius, De Longitudine et Brevitate Vitae* (Aristoteles'in Hayatın Uzunluğu ve Kısalığı ile Fizyonomi Yorumlarına Dayanan Görüşlerini Tanrılaştırma Üstüne) [1649]. (M)

SANCHEZ (Florencio), uruguaylı oyun yazarı (Montevideo 1875 - Milano 1910). 1903'te Buenos Aires'te *Mi Hijo el Dotor* (Doktor Oğlum) adlı oyunla tanındı. Eserleri: *Barranco Abajo* (Derin Irmak) [1905], *La Gringa* (Yabancı Kadın) [1905], *Los Muetros* (Ölüler) [1906], *Moneda Falsa* (Kalp Para) [1909]. (L)

SANCHEZ BORT (Julian), ispanyol mimarı ve mühendisi (Cuenca 1725 - Cadiz 1785). 1769'da Lugo katedralinin yeni-klasik üslûptaki cephesini yaptı; birçok hidrolik kuruluşun yapımında çalıştı. (L)

SANCHEZ CERRO (Luis M.), perulu subay ve siyasî önder (Piura 1889 - Lima 1933). Kızılderili bir ailenin çocuğudur. 1914 Ayaklanmasına katıldı. Ertesi yıl askerî ataşe olarak Washington'a tayin edildi. Daha sonra Peru'ya dönerek orduda çeşitli görevler aldı. 1922'de bir isyan hazırladı ve tutuklandı. Serbest bırakılınca askerî görevle Avrupa'ya gönderildi; ispanyol ve italyan ordularında çalıştı. 1929'da Arequipa'da bir birliğin başına getirildi, başkan Augusta Bernardino Legina y Salcedo'yu istifaya zorladı ve geçici başkan seçildi. Denizciler cuntasının baskısıyle 1931 martında istifa etmek zorunda kaldı. Aynı yıl içinde tekrar başkanlığa seçilerek bir diktatörlük kurdu. 1933'te öldürüldü. (M)

SANCHEZ COELLO (Alonso). Bk. COELLO.

SANCHEZ COTAN (Juan), ispanyol ressamı (Orgaz 1561 ? - Granada 1627). Prado'lu Blas'ın öğrencisi olduğu sanılır. 1612'de Granada'daki Chartreux manastırına girdi. Natürmortlarında ve dinî tablolarında *(Aziz Francesco ve Melekler* [1620], Sevilla katedrali; *Meryem ile İsa,* Granada başpiskoposluk sarayı) Caravaggio ve G. Honthorst'u hatırlatan ışık ve gölge oyunları görülür. (M)

SANCHEZ de BADAJOZ (Garcia), ispanyol şairi (Ecija 1450'ye doğr. - öl. 1526'ya doğr.). *Cancionero General*'e en çok eseri alınan şairlerdendir; «Canzone»ler, «decire»ler ve «villancico»lar yazdı. Giobbe'nin kitabının parodisi olan *Liciones de Job*, Papalık tarafından yasaklandı. *Sueno*'da (Rüya) şair kendi cenaze törenine katıldığını hayal eder. *Lamentaciones de Amores*'leri (Aşk Sızlanışları) önemlidir. (M)

SANCHEZ DE BUSTAMANTE Y SİRVEN (Antonio), kübalı hukukçu (Havana 1865 - ay.y. 1951). Havana Üniversitesi Hukuk fakültesini bitirdi, 1884'te Devletler Hukuku kürsüsü profesörlüğüne getirildi. Küba cumhuriyetinin kurulmasından sonra (1902) senatör seçildi ve 1918'e kadar bu görevde kaldı. Bu arada 1907'de Lahey'de toplanan İkinci Milletlerarası Barış konferansına tam yetkili Küba temsilcisi olarak katıldı. 1919'da Paris Barış konferansında Küba'yı temsil etti. İki yıl sonra Milletlerarası mahkeme hâkimliğine tayin edildi. Devletler hukukuyle ilgili çalışmalarının başlıcası *Proyecto de Codigo de Dereche İnternacional Privado*'dur (Devletler Hususî Hukuku Hükümleri Taslâğı) [1925]. (M)

SANCHEZ de CASTİLLA (Eduardo), ispanyol komedi yazarı (öl. Madrid 1899). Hafif komedi türünün en verimli yazarlarından biridir. Eserleri: *Ayudar A'caer* (Düşerken İtmek) [1875], *El Peor Remedio* (En Kötü Çare) [1877], *Caiga el que Caiga* [1877], *Seguidillas* (1881), *Sola* (Yalnız Kadın) [1884]. (M)

SANCHEZ de CASTRO (Juan), ispanyol ressamı (XV. yy.ın ikinci yarısı). Sevilla okulunun kurucusu sayılır. Sevilla katedralinde *Madonna* adlı bir tablosu vardır. Sanchez de Castro'ya flaman ressamların etkisiyle yapılmış başka eserler de mal edilir. (M)

SANCHEZ de Huelva (Alonso), ispanyol kaptanı (Huelva - öl. Madeira adası 1484). Gemisinin rüzgâr etkisiyle batıya doğru sürüklendiği, doğudan batıya Atlas okyanusunu aştığı ve böylece Kristof Kolomb'dan önce Antil adalarını keşfettiği ileri sürülür. Antiller'den birinde (Hispaniola adası olduğu sanılır) karaya çıktıktan sonra büyük zorluklarla Madeira'ya dönebil-

I. İmparatorluk
Malmaison
şatosu, Paris

Restorasyon devri

Louis-Philippe
devri

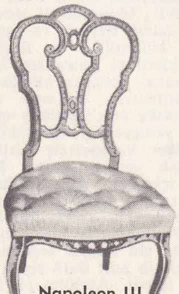

Napoleon III
devri
sedef
kakmalı
kapitone sandalye
Dekoratif Sanatlar
müzesi, Paris

XX. yy.
başları

1960, çelik ayaklı
plastik sandalye

sandalyeler
(md.si 927. sayfada)

Foto. Giraudon, X, L. P., Adant, Brémond d'Ars. Hauser, Hutin, Rol (LAROUSSE)

diği, dostu olan Kolomb'un yanına sığındığı ve ona Atlas okyanusunu yeniden aşabilmesi için gerekli bütün bilgileri yazılı olarak verdiği sanılır. (L)

SANCHEZ de las BROZAS (Francisco, el Brocense de denir), ispanyol hümanisti (Brozas, Caceres 1523-Salamanca 1601). Horatius, Vergilius, Ovidius, Persius'un eserleri ile Politianus'un *Sylvae* (Ormanlar) adlı eserlerinin açıklamalı baskılarını yayımladı. Eserleri: *Commentaria in A. Alciati Emblemata* (A. Alciati Emblemata Üslûbunda Yorumlar) [1573], *Grammaticae Latinae Institutiones* (Latin Dilbilgisi İlkeleri) [1562], *Paradoxa* (Paradoks) [1581], *Organum Dialecticum et Rhetoricum* (Retorik ve Diyalektik Kılavuzu) [1579] adı altında belâgat üstüne bir incelemesi olan *De Arte Dicendi* (Nutuk Sanatı Üstüne) [1556] v.b. *De Los Errores de Porfirio* (Porfirius'un Yanılmaları Üstüne) [1588] adlı inceleme kitabı yüzünden Sant'Uffizio ile çatıştı. (M)

SANCHEZ FERLOSIO (Rafael), ispanyol yazarı (Roma 1927). Günlük olayları anlatışındaki tarafsızlık ve gerçeğe bağlılık kaygısı, sanatında amerikan romancılarının ve sinemanın etkisinde kaldığını gösterir. Başlıca eseri: *El Jarama* (1956). [L]

SANCHEZ GALARRAGA (Gustavo), kübalı şair ve yazar (doğ. Havana 1893). Şiir kitapları (*El Vaso Santo, Primeras Poesias Selectas* [Kutsal Vazo, İlk Seçme Şiirler], 1927; *Las Alamedas Romanticas* [Romantik Yol], 1928; *Anforas Grises* [Gri Testiler]), dramlar (*Un Caso* [Bir Olay]; *El Garrote* [Baston]; *El Abandonado* [Tembel Adam] v.b.) ve E. Lecuone tarafından müziklenen «zarzuela»lar (*Julian el Gallo; Lola Cruz; El Cafetal* [Cezve]; *El Batey*) yazdı. (M)

SANCHEZ GUERRA (Jose), ispanyol siyaset adamı (Cabra 1859 - Madrid 1935). Ilımlı muhafazakâr milletvekili (1886), *İberia* gazetesi müdürü, içişleri bakanı, iktisat bakanı (1907-1909) ve başbakan oldu (1922); askerî cuntalarla mücadele etmeğe çalıştı, fakat Garcia Prieto karşısında çekilmek zorunda kaldı. Primo de Rivera'nın diktatörlüğüyle mücadele etti ve Fransa'ya kaçtı (1927); ülkeye dönerek Valencia'da bir darbe yapmayı denedi (1929). Tutuklandı, beraat etti, cumhuriyetçilere katıldı ve Madrid'de verdiği bir nutukla (*Krallık Gerçeğe Boyun Eğmelidir*) rejimin yıkılmasında etkili oldu. (L)

SANCHEZ HERNANDEZ (Fidel), salvadorlu devlet adamı (doğ. 1928). Başkan Rivera'nın hükûmetinde içişleri bakanı oldu. «Partido de Concilacion Nacional»in (Millî Barış partisi) adayı olarak katıldığı 5 mart 1967 seçimlerinden sonra Rivera'nın yerine cumhurbaşkanı seçildi. (L)

SANCHEZIA i. (botanikçi Jose *Sanchez*'in adından). Tropikal Amerika'da yetişen, genellikle büyük ve karşıt yapraklı, salkım veya başak çiçekli ağaç. (*Sanchezia nobilis* sıcak limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Acenthaceae* familyasından.) [L]

SANCHEZ MAZAS (Rafael), ispanyol gazetecisi (Madrid 1894-öl. ?). A.B.C.'nin italya muhabiri, aynı zamanda İspanya büyükelçiliğinin Roma kültür ataşesiydi. J.A. Primo de Rivera ile birlikte Falange Espanola'yı kurdu. İç savaş sırasında tutuklandıysa da, Franco hükûmetinin geçici merkezi olan Burgos'a gitmeyi başardı. 1939'da siyasî cuntanın sandalyesiz bakanı, sonra da başkan yardımcısı oldu. Başlıca eserleri: *Memorias de Tarin* (Tarin'in Hatıraları) [1915] ve *Quince Sonetos Para Quince Esculturas de Moises Huertas* (Moises Huertasının Beş Heykeli İçin Beş Yıl). [M]

SANCHEZ PASTOR (Emilio), ispanyol yazarı (Madrid 1852-ay.y. 1935). Tasviri eserler, «Sainete»ler (*Los Maliciosos* [Kötü Ruhlu İnsanlar] 1889; *Los Alojados* [Kiracılar] 1890; *El Ciclon* [Siklon] 1891 v.b.), komediler ve «zarzuela»lar (*Los Calaveras* [Kafatasları] 1892; *Espana en Paris* [İspanya Paris'te] 1900; *Los Locos* [Çılgınlar] 1901 v.b.) yazdı. (M)

SANCHEZ PEREZ (Antonio), ispanyol yazarı (Madrid 1838-ay.y. 1912). Birçok bilimsel yazısı ve tercümesi vardır. Tenkitten romana (*Dona Maria, Frutos de la Encina* [Çınarın Meyveleri] v.b.) ve komediye (*Una Mentira, Inocente* [Masum Bir Yalan], *Todo El Munedo* [Bütün Dünya], *La Gente Nueva* [Yeni İnsanlar] v.b.) kadar çeşitli edebiyat türlerinde eser verdi. (M)

SANCHEZ REQUEJO (Miguel), ispanyol yazarı (Valladolid XVI. yy. ortaları - öl. XVII. yy. başları). Önceleri Luis Ponce de Leon'a mal edilen *Cancion a Cristo Crucificado*'yu (Çarmıha Gerilmiş İsa'ya Türkü) ve *Oid, Senor don Gaiferos* adlı bir romans yazdı. Ayrıca iki komedisi vardır: *La Guarda Cuidadosa* (Mükemmel Gardiyan) ve *La İsla Barbara* (Vahşî Ada). [M]

SANCHO I (öl. Cerdana, 1324), Mallorca kralı (1311-1324); Jaime II de Mallorca'nın oğlu ve vârisi. Aragon'lu kral Jaime II'nin metbuluğunu tanıdı. (L)

SANCHO I el Craso [*Şişman*] (öl. 965 veya 966), Leon kralı (956-965 veya 966), Ramiro II de Leon ile Urraca de Navarra'nın oğlu. Üvey kardeşi Ordono III'ün (956) halefiydi, Ordono IV tarafından devrildi (958). Büyük annesi Navarra kraliçesi Toda onu Cordoba'ya (958) gönderdi ve orada on tahkimli sınır mevkii karşılığında (959-960) krallığını almak için halife Abdurrahman III'ün yardımını sağladı. Bunları, halefi El-Hakim II'ye teslim etmeyi reddettiği ve Navarra kralı Garcia II Sanchez ile ittifak yaptığı için halifenin saldırısına uğradı, yenildi ve onunla anlaşmak zorunda kaldı. O zaman, Ordono III'ün oğlu (geleceğin Bermuda II'si) tarafından kışkırtılan bir ayaklanmayı bastırmak üzere Galicia'ya gitti ve orada Galicia kontu tarafından zehirlenerek öldürüldü. (L)

SANCHO I Garces (öl. 925'e doğr.), Fortun Garces'i tahtından indirdi ve İkinci Navarra hanedanını kurdu. Müslümanlara karşı mücadele ederek Tudela prensi Lope bin Muhammed bin Lope'yi (907) yendi ve öldürdü. Abdullah tarafından yenildi (911), fakat Huesca beyi Muhammed el-Tavil'i püskürttü (911). Ordono II de Leon ile birleşti (918), Junquera vâdisinde Abdurrahman III'e yenildi (920), fakat La Rioja'yı ele geçirmeyi başardı (921). Cordoba hükümdarı o zaman Pampeluna'yı (924 seferi) aldı ve krallığına karşı hıristiyan saldırılarına son verdi. (L)

SANCHO I Garcia (öl. 1017 veya 1021), Castilla kontu (995-1017 veya 1021), kont Garcia I Fernandez'in oğlu. Cordoba halifesi El-Mansur'un (994) yardımıyle babasına karşı ayaklanarak iktidarı ele geçirdi (995). Halifeye karşı, müslümanlığa düşman olanlardan bir koalisyon kurduysa da, Pena Cervera (1000) dağlarında onu yenemedi. Abdülmelik el-Muzaffer ile kısa süren bir çatışmadan sonra, 1005'te Leon ile Galicia'ya karşı girişilen seferleri destekledi. Sonra bu halifeye karşı yeni bir hıristiyan birliği kurdu (1007). El-Muzaffer'in ölümünden sonra, halifelik çekişmesine karışarak (1008) Berberîleri destekledi. Muhammed II el-Mehdî'nin generali Vadih'i yendi (1009). Sonunda halife Hişam II'den, müdahalesinin karşılığı olarak Duero hattının birçok tahkimli yerini aldı ve kendini hükümdarlığını teşkilâtlandırmağa adadı. (L)

SANCHO I o Povoador (Coimbra 1154 - ay.y. 1211), Portekiz kralı, (1185-1211), kral Alfonso I Henriques'ın oğlu. Çok genç yaşta saltanata ortak oldu. Muvahhidlere karşı güneye doğru *Reconquista*'nın peşine düştü, Danimarkalıların ve frizlerin haçlı seferleri için Filistin'e giden donanmasının yardımıyle Algarve ve Silves'i işgal etti. Ama şehir Yakub el-Mansur tarafından geri alındı. Sancho I o zaman Alentejo'nun büyük bir kısmını boşalttı. Bununla beraber fethettiği yerlerin bir kısmı elinde kaldı; belediyeler ve şehirler kurarak buranın insanlarını ve topraklarını sömürgeleştirdi. İngiliz, alman, hattâ iskandinavyalı göçmenleri çağırarak onlara birtakım imtiyazlar ve vergi bağışıklığı tanıdı. Bu yaptıklarından dolayı da kendisine SÖMÜRGECİ (*o Povoador*) adı takıldı. Alfonso IX de Leon'a karşı giriştiği savaşlar (1196-1200) İnnocentius III'ün araya girmesiyle sona erdi. Sancho aforoz edilmek tehdidi karşısında babasının, krallığını Papalığın himayesine koyduğu sırada vaat ettiği iki altın marklık vergiyi ödemek zorunda kaldı. Ama, akrabalıktan ötürü tahtın vârisi olan prensin evlenmesini takdis etmeyen Porto piskoposuyle çatışınca aforoz edildi, ancak ölüm halinde Kilise ile uzlaştı. (L)

SANCHO I Ramirez (öl. Huesca 1094), Aragon (1063-1094) ve Navarra (SANCHO V) [1076-1094] kralı, Ramiro I de Aragon'un oğlu ve halefi. Castilla kralı Sancho II'nin saldırısına uğrayan Navarra kralı Sancho IV de Penalen'in yardımına giderek Üç Sancho'lar savaşına (1065-1067) katıldı. Castilla kralını Viane'de yendi ve Sancho IV de Penalen'in (1076) öldürülmesinden (1076) sonra Navarra ile Aragon'u birleştirdi. Aragon krallarının mezarlığı olan San Juan de la Pena manastırını yeniden yaptırdı. Papalık tarafından teşvik edilerek Gaskonya ve Languedoc senyörlerinin yardımıyle, yirmi beş yıl boyunca *Reconquista*'yı Huesca kralına karşı başarıyle yönetti ve Monzon'u ele geçirdi (1089), fakat Huesca kuşatmasında öldürüldü. (L)

SANCHO II el Fuerte (*Kuvvetli*) [1037'ye doğr. - Zamora 1072]. Castilla ve Leon kralı (1065-1072). Babası Fernando I'in ölümü üzerine Navarra kralı Sancho IV de Penalen'den Castilla la Vieja'yı almağa çalıştı, fakat babası Ramiro'nun öcünü almak için araya giren Sancho I Ramirez de Aragon tarafından yenildi (Üç Sancho'lar savaşı, 1065 ve 1067); nihayet babasından kalan krallığı yeniden kurmak üzere, Zaragoza kralı El - Muktedir'e ve kardeşleri Alfonso de Leon y de las Asturias ve Garcia de Galicia'ya karşı savaştı. Alfonso'yu yendi (1071'de), Zamora'yı kızkardeşi Urraca'nın elinden almağa çalışırken Leon'lu bir süvari tarafından öldürüldü. Kardeşi Alfonso, sürgünden dönerek Alfonso VI adıyle yerine geçti. (L)

SANCHO II Garces Abarca (öl. 1000), Navarra kralı (970-994), Garcia II Sanchez'in oğlu. Bir süre kardeşi Ramiro ile birlikte hüküm sürdü, o ölünce ülkeyi tek başına yönetti. Castilla kontu Garcia I Fernandez ve Leon kralı Ramiro III ile ittifak yaptı, Gormaz'ı kuşattı, fakat yenildi (975). Halife Muhammed bin Ebu Emîr'e (lakabı «El-Mansur») karşı Rhalib'i destekledi, fakat kendi oğlunun kumanda ettiği birlikler San Vicente'de, sonra Rueda'da yenilgiye uğradı (981). Kızının El-Mansur ile evlendiği ve bu evlilikten «Sanchuelo» lakabı verilen Abdurrahman'ın doğduğu sanılır. (L)

SANCHO II o Capelo (Coimbra 1210'a doğr. - Toledo 1248). Portekiz kralı (1223 -1248), Alfonso II'nin oğlu. Bütün saltanatı boyunca *Reconquista* için uğraştı. Kral Alfonso IX ile birlikte Guadiana boyunca ilerleyerek art arda Elvas Moura ve Mertola'yı aldı. Böylece Alentejo ve Algarve krallığını genişletti (1226-1238). Ama bu savaşlar soylulara Sancho II'nin kontrolu dışına çıkan bir güç sağladı. Mecia Lopes de Haro ile birleşmesi kendisine Kilisenin düşmanlığını kazandırdı. Ayrıca ruhanî dokunulmazlığa karşı saygısızlıkla suçlandı. İnnocentius IV tarafından tahttan indirildi (1245). Yerine küçük kardeşi Boulogne'lu Alfonso getirildi. İki yıl süren iç savaştan sonra Castilla'nın desteğine rağmen yenilgiye uğradı. Toledo'ya sığındı ve orada herkes tarafından terk edilmiş olarak öldü. (L)

SANCHO III el Deseado (1133'e doğr. - 1158), Castilla kralı (1157-1158). Kendisini daha 1149'da Castilla ve Toledo kralı olarak tanıyan Alfonso VII'nin oğlu ve halefi; Navarra kralı Sancho VI el Sabio'nun istilâsını püskürtmeyi başardı. Leon krallığını küçük kardeşi Fernando II'ye bıraktı. Muvahhidîlerin Calatrava'ya yaptığı baskıyı kırmak için Sancho III, şehrin savunmasını, görevi kabul eden rahip Fitero ile sekreteri Diego Velazquez'e verdi ve onların lehine Calatrava tarikatını (1158 imtiyazı) kurdu. (L)

SANCHO III Garces el Grande veya **el Mayor** (*Büyük*) [965 ?-1035]. Navarra kralı (1000'e doğr.-1035), Castilla kralı (1028 - 1029). Garcia III Sanchez II'nin oğlu ve halefi. Fetihlerle veya veraset yoluyle Alava, Guipuzcoa, Vizcaya, Ribagorza, Aşağı Navarra (1015-1025) ve hattâ Aragon'un çekirdeği olan Jaca kontluğunu ele geçirdi.

Liman von SANDERS (md. VII. cilt, 954. sayfada)

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Kont Sancho I Garces'in kızı Muna Elvira de Castilla ile evlenmesi ve kayınbiraderi Castilla kontu Garcia II Sanchez'in öldürülmesi sayesinde Castilla kontluğunu ilhak etti (1028) ve oğlu Fernando I'e has olarak verdi (1029); oğlunu, 1032'de hücum etmiş olduğu Bermuda III'ün kızkardeşi Sancha ile evlendirdi ve böylece Leon tahtına vâris yaptı. Bütün hıristiyan İspanya'ya («serbest» Barcelona kontluğu dışında) hâkim olarak ve Pireneler'i kontrol ederek İspanya'da ilk defa *rex Iberorum* (İberlerin kralı) unvanını aldı. Topraklarını bir vasiyetnameyle dört oğlu arasında bölüştürdü. Hükümdarlığı, Navarra'ya sağladığı geçici üstünlük bakımından değil, verasetinin doğurduğu krallıklar (Navarra [Garcia IV Sanchez], 1037'de Leon ile birleşen Castilla [Fernando I el Grande], Sobrarbe ve Ribagorza [Gonzalve], Aragon [Ramiro I]) bakımından önemlidir; bu krallıklar XVI. yy.a kadar İberya tarihine hâkim olmuştur. (L)

SANCHO IV el Bravo (1257-Toledo 1295), Castilla ve Leon kralı (1248-1295). Alfonso X el Sabio'nun küçük oğlu. Gırnata emîri Muhammed II'nin (1257) müttefiki olan Fas sultanı Ebu Yusuf Yakub'un kumanda ettiği islâm hücumunu püskürttü ve büyük kardeşi Fernando de La Cerda ölünce (1275) yeğenleri zararına kendini babasına tahtın vârisi ilân ettirdi (Segovia Cortes'i); yeğenlerinin hakkını dayıları Atak Philippe III ile Aragon ve Portekiz kralları savundu. *Ricos hombres*'in (zengin adamlar) ve şehirlerin desteğini sağlayan Sancho, babasını tahttan indirerek (1282) naip oldu (1282) ve papanın yasağına ve afarozuna rağmen onun yerine tahta çıktı (1284). Büyük yeğeni Alfonso de La Cerda'nın (Jaca, 1288) Castilla kralı ilân edilmesine yardımcı olan Aragon kralı Alfonso II'ye karşı bir sefer tasarladı. Bu sebeple, Fransa ile ittifak yaptı (Lyon antlaşması, 1288); sonra kardeşi Don Juan'ın çıkardığı isyanı bastırdı, fas müslümanlarıyle savaşarak Tarifa'yı aldı (1292), fakat Algeciras önünde yenildi. (L)

SANCHO IV el Penalen (1038'e doğr. -1076), Navarra kralı (1054-1076). Atapuerca'da Fernando I de Castilla tarafından öldürülen (1054) Garcia IV Sanchez III'ün oğlu ve halefi. Ramiro I de Aragon'un yardımıyle Fernando I de Castilla'yı püskürttü. Aragon kralı Sancho I Ramirez ile ittifak yaparak Castilla kralı Sancho II'yi yendi (Üç Sancho'lar savaşı, 1065-1067), ama öldürüldü; bunun üzerine ülkesi Aragon kralı Sancho I Ramirez'in hükümranlığını kabul etti (L)

SANCHO V, Navarra kralı (1076-1094). Bk. SANCHO I *Ramirez*, Aragon kralı. (L)

SANCHO VI el Sabio (*Bilge*), Navarra kralı (1150-1194). Garcia V Ramirez'in oğlu ve halefi; Aragon ve Castilla ile barış yaptı (1179), Alfonso VII de Castilla'nın kızı İsabel ile evlendi, birçok köy kurdu ve güzel sanatları korudu. (M)

SANCHO VII el Fuerte (*Kuvvetli*), [1154 -Tudela 1234], Navarra kralı (1194-1234), Sancho VI el Sabio'nun oğlu ve halefi. Topraklarını bölüşmek isteyen Castilla ve Aragon ile savaşan Leon kralı Alfonso IX ile itifak yaptı. Papalığın aforoz tehdidine aldırmadan Fas'a giderek Mağripliler birleşti. Buna rağmen Castilla ve Aragon ile barıştı (Guadalajara antlaşması, 1206). Aragon kralı Pedro II (1209) ile yapılan barışı onayladı ve Las Navas de Tolosa'da, halife Muhammed bin Yakub el-Nâsır'a karşı savaşta Castilla ve Aragon'a yardım etti (1212). Ömrünün son yıllarını Tudela sarayında geçirdi. Doğrudan doğruya vârisi olmadığı için krallığını yeğeni kont Thibaud IV de Champagne'a (Teobaldo I de Navarra adıyle tahta çıktı) bıraktı. (L)

SANCHONIATHON, fenikeli tarihçi, Byblos'lu Philon'a fenike tarihiyle ilgili belgeleri sağladığı sanılır. (L)

Sancho Panza, Miguel de Cervantes Saavedra'nın *Don Kişot** adlı eserinde çılgın şövalye Don Kişot'un seyisi. Kısa boylu, şişman, basit, ama kurnaz, sağduyu sahibi bir halk çocuğu olan Sancho Panza, hem fizik, hem de ruh yapısı bakımından efendisiyle tam bir çelişki halindedir. (M)

SANCI i. (esk. türk. *sançmak* > *sancmak'*-tan *sanc-ı*). Batar veya saplanır gibi gelen şiddetli ağrı: *Anamın böğrüne yine sancı geldi. Bir bakıvereceksin* (Sabahattin Ali). *Kıvranıyordu beynine vuran sancıdan* (Y. Z. Ortaç). [Bk. KOLİK.] || *Doğum sancısı.* Bk. DOĞUM.

— DEY. *Sancısı tutmak*, birdenbire ve şiddetli bir ağrı gelmek: *Gece sancım tuttu. Hizmetçiyi eczaneye yollamak için kaldırdım* (Ahmed Rasim). [M]

SANCILANMAK dönşl. f. (*sancı*'dan *sancı-la-n-mak*). Herhangi bir hastalıktan dolayı sancısı tutmak: *Midesi sancılandı.* || Doğum sancısı tutmak. (M)

SANCILI sıf. (*sancı*'dan *sancı-lı*). Sancısı olan: *Sancılı bir hasta.* || Sancı veren: *Apandisit sancılı bir hastalıktır.* (M)

SANCIMAK geçz. f. (*sancmak*'tan *sancı-mak*). Sancı vermek, ağrımak: *Midesi sancımak.* (M)

San Clemente bazilikası, Aziz Clemens'e ait evin arsasında inşa edildiği sanılan roma kilisesi. Azizin cesedi, sanıldığına göre, büyük sunağın altındadır. Kilise üst üste iki binadan meydana gelir; aşağıdaki kilisenin altında bir Mithra tapınağı ile İmparatorluk çağından kalma salonlar hâlâ bulunur. XI. yy.da Normanlar tarafından tahrip edilen aşağıdaki kilise (VI. yy.), papa Paschalis II yukarıdaki kiliseyi yaptırırken onarıldı. Aşağı kilisede hâlâ IX. ve XI. yy.a ait freskler vardır. Üç sahın ve güzel bir yer kaplaması bulunan yukarı kilisenin mihrabı XII. yy. mozaikleriyle (*Haçın Zaferi*) süslüdür. Koro bölmesi, VI. yy.dan kalma parçalardan meydana gelmiştir. Passion şapeli Masolino ve Masaccio'nun ünlü freskleriyle süslüdür. (L)

SANCO, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Niigata ili), Sinano kıyısında; 51 150 nüf. Çeşitli sanayi (bıçakçılık, pamuk işlenmesi, kimya ürünleri). [L]

SAN CRİSTOBAL, Galapagos takımadalarının (Ekvador) doğu ucunda ada. İdare merkezi, *Puerto Baquerizo*. Askerî üs. Şekerkamışı ve kahve yetiştirilen ada, Galapagos takımadalarının en zengin ve en kalabalık adasıdır. (L)

SAN CRISTOBAL, Venezuela'da şehir, Tachira eyaletinin idare merkezi, Kolombiya sınırı yakınında; 141 800 nüf. Bir And dağları şehri olan San Cristobal, zengin bir tarım bölgesinin (kahve, kakao) pazarı ve büyük panamerika yolu üzerinde önemli bir uğraktır. Tütüncülük. (L)

SAN CRİSTOBAL, Dominik cumhuriyetinde şehir, il idare merkezi; 16 600 nüf. Trujillo burada doğdu. (L)

Sancta Sanctorum, Laterano (Roma) sarayının son kalıntısı olan kapella. Constantinus, Laterano sarayını Aziz Sylvester'e verdiği sırada, papa bu sarayda Aziz Laurentius'a adanan küçük bir kilise inşa ettirdi. 800'e doğru Leo II, büyük sunağın altına *Sancta Sanctorum* denen kutsal kalıntılarla dolu, selvi ağacından bir sandık koydurdu. Gregorius IV zamanında bu kapella papaya ayrıldı. Papalığın Vatikan'a taşınmasından sonra Sixtus V, Laterano sarayının kalıntılarını yıktırdı, sadece kapellayı bıraktı ve oraya bir merdiven («Scala Sancta») yaptırdı. (L)

SANCTİS (Francesco DE). Bk. DE SANCTİS.

SANCTİ SPİRİTUS, Küba'da (Las Villas ili) şehir; 28 300 nüf. Besin sanayii; tütüncülük. (L)

SANCUS veya **SEMO SANCUS,** yeminlere hükmeden çok eski roma tanrısı. (L)

SANÇİ, Hindistan'da (Madhya Prades), arkeolojik buddha siti, Bhopal'in kuzey doğusunda. Üzerinde imparator Asoka'nın fermanları kazılı birçok sütun vardır. Burada üç stupa (M.Ö. II. yy.-M.S. I. yy.a doğr.) ve Gupta devrinden (IV.-V. yy.) birçok tapınak ve manastır görülür. Stupa II'nin (M. Ö. II. yy.a doğr.) parmaklıkları (*vedika*), Stupa I ve III'ün (M.S. I. yy.a doğr.) revakları (*torana*), bu dönemin hint sanatının en iyi biçimde canlandırır. (L)

SANÇMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Saplamak. || Saplayıp dikmek. *Esk.* Rekz etmek. (M)

SAND (Aurore DUPIN, barones DUDEVANT, **George** — denir), fransız kadın edebiyatçı (Paris 1804-Nihant, İndre 1876). İmparatorluk ordusunda subay olan babası 1808'de bir kaza sonucunda ölünce çocukluğunu Nohant malikânesinde babaannesinin yanında geçirdi. Berry'deki bu köy hayatının hatırası hafızasında her zaman canlı kalmıştır.

1817-1820 Arasında Paris'teki ingiliz augustinus'çular manastırına kapatıldı ve burada geçirdiği bir mistik kriz sırasında rahibe olmayı düşündü. Ölüm döşeğindeki anneannesini görmek için Nohant'a gitti (1821); 1822'de bir imparatorluk baronunun oğlu olan Casimir Dudevant ile evlendi. İki çocuğu oldu (1823'te doğan Maurice ve 1828'de doğan Solange); pek mutlu geçmeyen bu evlilik bir süre sonra son buldu; George Sand uzun süren bir mahkemeden sonra boşanma davasını kazandı (1836). Paris'e giden genç kadın orada tanıştığı Jules Sandeau'nun metresi oldu (1831-1832); Sandaeu, George Sand'a edebiyat alanındaki yeteneklerini geliştirmekte yardımcı oldu; birlikte, JULES SAND adıyle *Rose et Blanche*'ı (Rose ile Blanche) [1831] yazdılar. Bundan sonra, tek başına, GEORGE SAND takma adıyle romantik aşk duygularını dile getiren *İndiana, Valentine* (1832) ve *Lélia* (1833) adlı romanları yayımladı. 1834 Yazında Musset ile ilişki kurdu; 1834 martında Venedik'te bozuştular. George Sand, italyan hekimi Pagello'ya tutularak Musset'yi bırakmıştı; bu ayrılma Musset için çok acı oldu. George Sand bu dönemde başka aşk romanları da yazdı (*Jacques*, 1834; *André*, 1835; *Mauprat*, 1837); çeşitli konular üstündeki görüşleriyle yol hatıralarını birleştiren *Lettres d'un Voyageur*'ü (Bir Yolcunun Mektupları) 1834-1836'da yayımladı. 1835'te, yeni sevgilisi Michel de Bourges, Georges Sands'ı siyasete itti; Pierre Leroux ile La Mennais'nin insaniyetçi mistisizmi ise onu idealist bir sosyalizme yöneltti. George Sand, kasım 1841'de P. Leroux ile *La Revue İndépendante*'ı (Bağımsız Dergi), sonra *La Revue Sociale*'i (Sosyal Dergi) [1845] kurdu; bu dönemde yayımladığı romanlarda siyasî düşüncelerinin izleri görülür: *Spiridion* (1838), *Le Compagnon du Tour de France* (Fransa Gezisindeki Yoldaş) [1840], *Horace* (1841), *Consuelo* (1842 - 1843) ve bu eserin devamı olan *Comtesse de Rudolstadt* (Rudolstadt Kontesi) [1843-1845], *Le Meunier d'Angibault* (Angibault'lu Değirmenci) [1845], *Le Péché de Monsieur Antoine* (Bay Antone'ın Günahı) [1847]. Chopin ile George Sand arasında Mallorca adasında 1838'de kurulan ilişki 1847'de koptu. 1848 Devriminde George Sand demokrasiyle ilgili hayallerinin gerçekleştiğini sanmıştı; devrim hareketine Ledru-Rollin'in yanında katıldı; *Bulletin de la République*'te yazdı; Haziran olaylarından sonra siyasetten çekildi. Bundan sonra, artık hemen hemen sürekli olarak Nohant'daki malikânesinde kaldı. Berry'deki köy hayatı artık romanlarının ilham kaynağı oldu. Köy hayatı, *Jeanne*'da (1844), *Şeytanlı Göl*'de (La Mare au Diable) [1846], *Les Paysans*'da (Köylüler) [1846-1847], *François le Champi*'de (1847-1848), *La Petite Fadette*'te (Küçük Fadette) [1849], *Les Maîtres Sonneurs*'de (Usta Borazancılar) [1853] yansıtılmıştır. «Nohant'lı iyi kadın» George Sand, *Histoire de ma Vie* (Hayatımın Hikâyesi) [1855] adlı kitabında geçmiş günlerini anar; *Elle et Lui*'de (O Kadın ve O Adam) [1859], örtülü bir biçimde, Musset ile yaşadığı aşkın hikâyesini anlatır. Hayatının son döneminde, kibar çevre insanlarının masum aşklarını anlatan romanesk romanlar (*Les Beaux Messieurs de Bois-Doré* [Bois-Doré'nin Yakışıklı Beyleri], 1857-1858; *Jean de la Roche* [1860]; *Le Marquis de Villemer* [Villemer Markisi], 1861; *Mademoiselle de la Quintinie* [1863]) ve otobiyografik hatıralar (*Rêveries et Souvenirs* [Hülyalar ve Hatıralar] 1871-1872; *Impressions et Souvenirs* [İzlenimler ve Hatıralar] 1873-1876) yazdı. G. Sand'ın oyunları da vardır (*Cosima*, 1840; *Claudie; Molière; Le Mariage de Victorine* [Victorine'in Evlenmesi]; *Marcelle* [1851]). Romanlarından sahneye uyarlamalar da yaptı (*François le Champi*, 1849; *Mauprat*, 1853; *Le Marquis de Villemer*, 1864). Mektuplarının bir kısmı yayımlandı (altı ciltlik *Correspondance* [Mektuplar] 1882-1884); Flaubert'e ve Musset'ye mektupları [1904]; Aurélien de Sèze'e mektupları [1928]). *Journal İntime*'i (Hatıra Defteri) 1926'da basıldı; tarihî eserlerinden *Une Conspiration en 1537* (1831'de yazıldı, 1921'de yayımlandı) A. de Muset'nin *Lorenzaccio*'suna ilham

kaynağı olmuştur. G. Sand'ın eserlerinin hepsi elbette aynı değerle değildir. Çünkü, içtenlikle yazabilme adına, hayal gücünü ve ustalığını belli bir disipline sokmak istememişti. Edebî eserlerini, duygu ve düşüncelerini olduğu gibi vermek amacıyle yazdı ve XIX. yy.da Jean-Jacques Rousseau'nun idealist geleneğini sürdürdü. Bazı eserlerinde yapmacıklı ve söylevci bir duygusallıktan kendini kurtaramamış olmakla birlikte, konusu köy hayatı olan romanlarında, kırların şiiriyle çevresinin gerçeklerini kaynaştırmayı başarmıştır. Hayatı gürültülü serüvenlerle geçti; fakat bu davranışı, rezaleti seçmiş olmasından çok, kadının bağımsızlık haklarını savunmak isteğine dayanır. (L)

SAND (Karl Ludwig), alman yurtseveri (Wunsiedel, Bayreuth yakınları 1795-Mannheim 1820). Tübingen'de ilâhiyat öğrencisiydi, Yüzgün sırasında bavyera ordusuna katıldı, sonra Erlangen üniversitesinde bir yurtseverler derneği kurdu. Jean üniversitesine geçti (1817). Burschenschaft'a katıldı, çarın casusu sayılan yazar Kotzebue'yi bıçakladı (mart 1819) ve idam edildi. (L)

SANDAKAN, Sabah'ta (Malaysia) şehir, Sulu denizi kıyısında; 14 500 nüf. Balıkçılık ve ticaret limanı (kereste ve kauçuk ihracatı). [M]

SANDAL i. (ar. *şandal*). Sert odunlu, kısa boylu ağaç. || Aynı ağacın odunu ve esansı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Sandal* küçük boylu bir ağaçtır; yaprakları karşıt, tüysüz, düz kenarlı ve az çok etli, çiçekleri seyrek salkım şeklinde ve erdişidir. Meyvesi yuvarlak bir zeytin biçimindedir. Sandalın pek çok türü vardır: *beyaz sandal* (*Santalum album*), *avustralya sandalı* (*S. spicatum* ve *Fusanus spicatum*), *S. lanceolatum*, *S. Freycinetorum*, *S. austro caledonicum* v.b. Bunların hepsinden sanayide kullanılan belsemli esanslar elde edilir. Sandal adı ayrıca daha başka birçok değişik ürün için kullanılır; bunlar şu ağaçlardan elde edilir: *afrika sandalı* (*Guarea cedrata*), *koşinşin sandalı* (*Epicharis Loureiri*), *koşinşin kırmızı sandalı* (*Epicharis Bailloni*), *indonezya sandalı* (*Amyris balsamifera*). Hindistan'da geniş ölçüde sandal yetiştirme teşebbüsleri iyi sonuç verdi. Macassar, Timor, Yeni Gine ve özellikle Hindistan en çok sandal ihraç eden ülkelerdir. Avrupa'da kullanılan sandalların tamamına yakın bir kısmı Bombay'dan gelir. Sandal ağacı sarımtrak renkte, çok dayanıklı ve sert bir odundur, çok makbul sayılır. Hint sandalından çıkarılan yağlı ve reçineli esanslar lavantacılıkta kullanılır. Bu maddelerin kendilerine has kuvvetli ve sabit kokuları vardır.

Sandal esansı çeşitli hulâsalara ve sabunlara katılır. Sandal odunundan çıkarılan terpen esansı eskiden sidik yollarını mikroptan arındırmak için kullanılırdı; bu madde akciğer ve böbrek yoluyle vücuttan dışarı atılır. Sandal odunundan küçük mobilyalar, kıymetli kutular yapılır; çin tapınaklarında yakılan kutsal ateş bu odunla beslenir.

◆ Sıf. Sandal ağacından yapılmış.

— Santl. *Esk. Sandal tespih*, sandal ağacından yapılan tespih. (En çok tutulanı beyaz renklisiydi. Osmanlı imparatorluğunda bu çeşit tespihler Anadolu'ya ve İstanbul'a Hicaz'dan gelirdi.) [LM]

SANDAL i. (ar. *şandāl*'dan). Kürekle hareket ettirilen, kısa boylu ve genişçe küçük deniz teknesi: *İster misiniz, sizi sandalla ta derenin nihayetine kadar götüreyim?* (H. Z. Uşaklıgil). *Sandalın geldiği günden beri Süreyya rüzgâr buldukça fırsatı kaçırmıyor, hemen balkona çıkıp sandalcıya sesleniyordu* (Mehmed Rauf). [M]

SANDAL i. (yun. *sandalion* ve lat. *sandalium*'dan fr. *sandale*). Sadece taban kısmı bulunan ve ayağa kordon veya kayışla bağlanan bir tip açık ayakkabı.

— ANSİKL. Yunanlılarda ve Romalılarda *sandal*, özellikle kadınlar tarafından giyilirdi. Taban kısmından ve sadece parmakları ve ayağın arka tarafını örten bir yüzden meydana gelir ve üst kısmını açıkta bırakırdı. Bazen topuğu koruyan bir kısım da bulunurdu. Rahipler Hıristiyanlığın ilk yıllarında din adamı olduklarını belirtmek için âyinlerde, sandal giyerlerdi. Daha sonra sadece piskoposlar sandal giymeğe başladı. Günümüzde de, bazı keşişler bu çeşit ayakkabıları giyerler. (ML)

SANDAL i. Kıyf. *Esk.* Bir yolu ipek, bir yolu pamuk kumaş. (Benekli ve küçük dal desenli türleri de vardı. Bunlar Kapalıçarşı'da şimdiki Belediye Mezat salonunda satılırdı. Bu yüzden Kapalıçarşı'da bu bedestenin adı Sandal bedesteniydi.)

— Tic. *Esk. Sandal bedesteni*. Bk. BEDESTEN. (M)

SANDAL (Celâl), türk boksörü (Kayseri 1942). Boksa Kayseri'de başladı (1959). Erciyeş kulübünden yetişti. 1964'te Ankara'ya giderek polis oldu. 1965'te Berlin'de yapılan Avrupa Boks şampiyonasında ilk defa millî formayı giydi. O tarihten bu yana 5 defa Balkan ve 1 defa Akdeniz oyunları şampiyonu (1971) oldu. Türk Boks Millî takımının kaptanıdır. 1972 Balkan birinciliğinden sonra boksu bıraktı. (M)

SANDALCI i. (*sandal*'dan *sandal-cı*). Sandal işleten kimse: *Fakat kenarda duran bir sandalcı ile, bir balıkçı* [...] *denize atladılar* (S. F. Abasıyanık). *Kaptan— (Aşağıya, taifelere) Şu sandalı çekiniz bir tarafa!.. Sandalcılar nerede?* (Abdülhak Hâmid). [M]

Sandalcık barajı ve hidroelektrik santralı, Muğla ilinde, Dalaman kasabasının 40 km kuzeydoğusunda, Dalaman ve bunun kolu olan Hüseyin çayları üzerinde, beton dolgu tipinde, elektrik enerjisi üretmek ve sulama yapmak amacıyle kurulması tasarlanmış tesis. Barajın drenaj alanı 3 970 km^2, temelden yüksekliği 145 m, kret uzunluğu 384 m, beton dolgu hacmi 490 000 m^3, buradan elde edilecek enerji miktarı yılda 786 600 000 kW/saat olarak hesaplandı; ancak inşaata başlanacağı sırada projenin ertelenmesine karar verildi. (M)

SANDALCILIK i. (*sandalcı*'dan *sandalcılık*). Sandalcının yaptığı iş. (M)

SANDALET i. (fr. *sandalette*). Yüzü, tabanına tutturulmuş kordonlardan meydana gelen hafif ayakkabı. (M)

SANDALGİLLER çoğl. i. İkiçenekli, çiçekli bitkiler familyası. (*Santalales* takımından.)

— ANSİKL. *Sandalgiller* taçsız olarak çiçekli ağaçlardır; çiçeklerinde yumurtalık alt durumlu, etene düzeni merkezîdir. Bunlar klorofilli olduğu halde genellikle asalak yaşayan otsu veya ağaçsı bitkilerdir. Çiçekleri erdişi veya eşeylik organlarından birinin körelmesi sebebiyle bireşeyli olur: çanak, çanaksı veya taçsı kısım dört beş parçadan, nadiren üç veya altı parçadan meydana gelir; çiçek çevremiyle eş sayıda olan erkek organlar, dişicik borusunun dibinde veya boğazında onunla birleşip kaynaşmıştır; uçları dişicik tepesinden az veya çok aşkın olur. Sandalgillerin birçoğu gerek odunu (*sandal, fusanus, osyris, exocarpus*) gerek yenebilen meyvesi için (*pyrularia, sandal fusanus, leptomaria*) kullanılır. Familyasının yirmi altı cinsi (*thesium, sandal, osyris, henslowia, leptomeria, exocarpus* v.b.) ve iki yüzden fazla türü bulunur; hepsi tropikal ve ılıman bölgelerde yetişir. (L)

SANDALÎ i. (ar. *şandālī*'dan *şandālī*). *Esk.* Sandal ağacından yapılmış sandalye, iskemle. || Avrupa hükümdarlarının sandal ağacından yapılan tahtı. (M)

SANDALO i. Sütleğengillerden *Spirostachys Africana*'dan elde edilen odun (Doğu ve Güney Afrika). [L]

SANDALYE veya **SANDALYA** i. (ar. *şandāl*, ağaç > *şandālī*, iskemle'den *sandāliyye*). Arkalıklı, kolsuz oturma eşyası: *Bir sandalye üzerine oturmak*.

— ANSİKL. Mobl. Eskiçağdan günümüze kadar *sandalye* devirlere ve çevrelere uygun olarak, gerek oturağın ve arkalığın biçimi, gerek süsleme, gerek kullanılan malzemeler yönünden sayısız, birbirinden çok farklı değişikliklere uğradı. Dört ayaklı tabure biçimine dayanılarak, Eski Mısır devrinin ikinci yarısından sonra gömme süslemeli veya kabartmalı, önceleri alçak arkalıklı, sandalye biçimi geliştirildi. Yunanlıların *klismos* denen hafif ve ayaklarının ucu kıvrık sandalyelerinde, Mısır'dakilerin aksine hemen hemen süsleme görülmez. Yunanlıların amacı sandalyenin bölümleri arasında belirgin bir denge kurmaktı (sandalyenin yüksekliği ve arkalıkla ayakların kıvrıklığı arasındaki oran). Zengin süslemeye karşı duyulan zevk, M.Ö. III. yy.da kendini kabul ettirmeğe başladı. Romalılarda sandalye, arkalıklı *cathedra*'nın ve anıtsal görünüşlü *solium*'un kaba, ağır biçimlerine bürünür; geriye doğru yatık ve yuvarlak arkalık, omuza kadar yükselir, ayaklar yere doğru indikçe genişler. Bizans sandalyelerinin arkalıkları düşey ve alçaktır, yiv veya silme bulunmaz, ayaklar arası panolarla kapatılır. Eskiçağın sonlarıyle Ortaçağda kullanılan sandalyeler üstüne, çok az değişikliklerle eskiçağ örneklerinin korunduğundan başka, fazla bir şey bilinmez. Rönesanstan itibaren çeşitli mobilya üslûplarında görülen gelişime uyarak sandalyelerin biçimleri ve süsleri daha çok değişikliğe uğrar. Günümüzde ise yeni malzemelerin ortaya çıkması ve yeni biçimlerin benimsenmesiyle sandalye bile, mimar ve desinatörler tarafından gittikçe bir proje konusu haline getirilmiştir.

Ana elemanları *arkalık, oturak* ve dört *ayak*'tan meydana gelen sandalye, kullanılacağı yere göre değişik ölçülerde yapılır: *yemek sandalyeleri*'nde arkalık dik veya 8 sm kadar geriye yatıktır; oturma yüksekliği yaklaşık olarak 47 sm, oturma derinliği ise 42 sm'dir. Tam yüksekliği 86 ile 90 sm arasında değişir. *Oturma sandalyesi*'nde, arkalığın geriye yatıklığı 10 sm, oturma yüksekliği 45 sm kadardır, oturma derinliği de 45 sm civarında oynar. Tam yükseklik 85 ile 88 sm'yi bulur. *Çocuk sandalyeleri*'nde ölçüler belirli oranlarda küçültülür.

Aşırı olmamak şartıyle sandalyeler daha yüksek veya daha alçak yapılabilir. Arka ayaklar dönük ve arkalık kayıtları kavisli olacaksa, sandalye ön kayıdının ortasında bir merkez göz önüne alınır. Arka ayaklar dik yapılırsa, gerekli eğiklik arkalık çerçeve döşemesiyle sağlanır. Ayaklar kare kesitlidir veya yuvarlak olur. Bazen oymalarla süslenir. Oturak ve arkalıklar sert veya yaylı olarak yapılır ya da yalnız kauçukla döşenerek üstleri kumaş, deri, vinileks gibi bir malzemeyle kaplanır. Ağaç kısımlar vernik, polyester, yağlıboya, lake v.b. ile örtülür. Arkalıklar döşemesiz yapılırsa, çeşitli oymalarla süslenir. Sandalye ayaklarını bağlayan ön, arka ve yan kayıtlar birbirine zıvanalarla birleştirilerek tutkallanır; ayrıca köşelere vidalı takviye takozları yerleştirilir. Çoğu zaman ön ve arka ayaklar arasına uygun destek kayıtları konur. Sandalyeler yapım şekline ve kullanılan malzemeye göre de sınıflandırılabilir:

Hezaren (bükme) *sandalye*'lerde önceden hazırlanan parçalar buhar kazanlarından geçirilir, sonra her biri özel kalıplarda sıkılarak kurumaya bırakılır. Böylece hazırlanan parçalar vida ve civatalarla birleştirilir, bükülmüş kontrplaktan yapılan oturak ve arkalıklar geçirilerek sandalyenin yapımı tamamlanır.

Hasır sandalye, Türkiye'de uzun süre kullanılmış ve devrini hemen hemen kapamıştır; ayak ve kayıtları ağaçtan yapılır, oturak ve arkalıkları hasırla örülür.

Madenî sandalye'nin ilk yapım tarihi Eski Mısırlılara kadar uzanır; maden sanayiinin gelişmesi sonucu bugün çok kullanılır hale gelmiştir. Ağaç sandalyeye göre daha uzun ömürlü oluşu yüzünden, büro, bahçe, resmî daire, hastahane v.b. umumî yerlerde kullanılır. Yapımında, mobilya borusu, yuvarlak demir ve başka tip özel borular kullanılır. Bu malzemeler kıvrılarak biçim verildikten sonra kaynak perçin, civata v.b. yardımıyle tespit edilir. Madenî sandalyelerde aranan niteliklerin başında hafiflik ve dayanıklılık gelir. (ML)

SANDANSKİ, Bulgaristan'da kasaba, Makedonya'da, Struma vâdisinde; 14 590 nüf. Eskiçağdan kalıntılar: bazilika, vaftiz yeri, çiniler. (L)

SANDAPİLA i. (lat. k.). Esk. Rom. Üzerinde bir sandık bulunan bir çeşit sedye; fakirlerin ve kölelerin cesetleri mezara kadar bu sandıkta taşınırdı. (L)

SANDARAK i. (lat. *sandaraca*, yun. *sandarakhe*'den fr. *sandaraque*). Cilâ yapımında kullanılan reçine. (Kuzey Afrika'da bir tuya ağacından [*Callitris quadrivalvis*], A-

sandalye
(resimler 924. sayfada)

vustralya'da başka ağaçlardan [*C. glauca* ve *C. verrucosa*] elde edilir.) || Eskiden realgar'a verilen ad. (L)

SANDASTROS i. Hindistan ve Habeşistan'da çıkan değerli taş; piritli encrinus* fosillerinin yatay kesitleri olduğu sanılan yıldız şeklinde parlak lekeler taşır. (L)

SANDAVELER, Boşimanlar kabilesi, Tanzaniya'da yaşayan Sondavaler 20 000 kişi kadardırlar. (L)

SANDBERG (A. W.), danimarkalı filim yönetmeni (öl. Kopenhag 1938). Özellikle sessiz sinema döneminde faaliyet gösterdi. 1935'e kadar birçok filim çevirdi: *Clown* (Palyaço) [1916]; *Kaerlighedens Almagt* (Aşkın Gücü) [1919]; *En Lektion* (Bir Ders) [1921]; *Store Forventninger* (Büyük Ümit) [1932]. İtalya'da yönettiği filimler: *Piazza del Popolo* (Halk Meydanı) [1926]; *Revolutionsbryllup* (Devrim Geceleri) [1927]; Fransa'da yönettiği filimler: *Le Capitaine Jaune* (1931). [M]

SANDBERGER (Adolf), alman müzik tarihçisi (Würzburg 1864-Münih 1943). Münih üniversitesinde profesörlük yaptı. O. di Lasso'nun bütün eserlerini yayımladı ve *Neues Beethoven-Jahrbuch*'un (Yeni Beethoven Yıllığı) dokuz cildini çıkardı. (L)

SANDBERGERİT i. (alman jeoloğu F. von *Sandberger*'in [1826-1898] adı > fr. *sandbergérite*'ten). Miner. Tabiî bakır arsenyosülfür; tennantit'e benzer, fakat bileşiminde az miktarda demir ve çinko vardır. (L)

SANDBURG (Carl), amerikalı şair (Galesburg, İllinois 1878-Flat-Rock, Kuzey Karolina 1967). İskandinav asıllı bir ailedendir. Şiirlerinde canlandırdığı halk hayatını yaşadı. Serbest nazımla yazdığı *Chicago Poems* (Chicago Şiirleri) [1916] adlı kitabıyle, «Chicago okulu» diye anılan, Whitmann'den mülhem, gerçekçi, dinç, tamamıyle Amerika'ya has olmak iddiasındaki şiir anlayışının öncülerinden oldu. Başlıca şiir kitapları şunlardır: *Cornhuskers* (Mısır Ayıklayıcılar) [1918], *Smoke and Steel* (Duman ve Çelik) [1920], özellikle *The People, Yes* (Halk, Evet) [1936]. Bütün şiirleri toplu olarak 1951'de yayımlandı. Sandburg, sanayi devrinin ve büyük şehirlerin şairidir. Sağlam bir dili vardır; halk tarafından sevilirdi, şiirlerinde çok zaman argo kullandı. Nesir olarak ise, büyük bir *Abraham Lincoln* biyografisi yazdı (6 cilt, 1926-1939). Birçok romanı ve bir otobiyografisi vardır: *Always the Young Strangers* (Hep Genç Yabancılar) [1553]. (L)

SANDBY (Paul), ingiliz suluboya ressamı (Nottingham 1725-Londra 1809). Topografya incelemeleri yapmak üzere İskoçya'ya gönderildi. Orada çizdiği desenler sonradan gravür haline getirildi. Suluboya manzara resimleri de vardır: *Bothwell Şatosundan Görünüş* (Edinburg), *Windsor Ormanı* (Londra). [L]

SANDE (Jacob), norveçli şair ve yazar (Sande 1906). Şiirleri (*Siyah Geceler* [1929], *Batı Fırtınası* [1931], *Vahşî Orman* [1936], *Çocuk ve Köy* [1945]) biçim bakımından sağlamdır ve yer yer nükteli bir hava taşır. *Berbat Hava* (1943) ve *Kırmızı İp* (1946) gibi hikâyelerinde ise kahramanlar yazarın tatlı bir dille yaşattığı çocuklar, çingeneler ve serserilerdir. Son eserleri: *Terzi Çırağı ve Başka Şiirler* (1958), *Kayalıklarda Alaca Karanlık* (1961) ve folklordan ilham alarak yazdığı şarkılar kitabı: *Kişneme ve Flüt Sesi* (1964). [L]

SANDE (Jan VAN DEN), hollandalı tarihçi ve hukukçu (doğ. Arnheim - Leeuwarde 1638). Franeter'de ders verdi. Öğretim üyeliğini bırakarak 1598'de Frisia Yüksek meclisine girdi; daha sonra bu meclise başkanlık etti. Başlıca eserleri: *Decisionnes Frisica* (Frisia Meclisi Kararları) [1615]; *De Actionum Cessione* (1623); *De Prohibita Rerum Alienatione* (1633). Ayrıca hollanda tarihinin 1566'dan sonraki bölümünün bir özetini yazdı (1650'de yayımlandı). [M]

SANDEAU (Julien, **Jules** — denir), fransız yazarı (Aubusson 1811-Paris 1883). Genç yaşta geleceğin George Sand'ı ile tanıştı. Birlikte yazdıkları *Prima Donna* adlı uzun bir hikayeyi ve *Rose et Blanche* (Pembe ve Beyaz) [1831] adlı romanı JULES SAND adıyle *Figaro* gazetesinde yayımladılar. Sonra araları açıldı. 1834'te *Madame de Sommerville* adlı bir roman yayımladı. Öteki eserleri: *Marianna* (1839), *Mademoiselle de La Seiglière* (1848), *Le Château de Montsabrey* (Montsabrey Şatosu) [1853], *La Maison de Penarvan* (Penarvan'ın Evi) [1858] ve Emile Augier ile birlikte yazdığı *Le Gendre de M. Poirier* (Bay Poirier'nin Damadı) [1854] adlı bir tiyatro eseri. (L)

SANDEFJORD, Norveç'in güneyinde (Vestfold) liman şehri, aynı adı taşıyan fiyordun kıyısında; 6 800 nüf. Balina gemilerinin demirlediği liman. Balina Avcılığı müzesi. Kimya sanayii. Konservecilik. Sandefjord'un kükürtlü kaynakları bugün de kullanılmaktadır. (L)

SANDEL (Sara Cecilie Margareta FABRICIUS, **Cora** — denir), norveçli kadın romancı (Oslo 1880). Yazarlık hayatına geç başladı; ilk kitabı, norveç modern edebiyatının kadın psikolojisini en derin şekilde inceleyen eserlerinden biri olan otobiyografik üçlemesi *Alberte*'dir (1926-1939). Öbür eserleri: *En Blaa Sofa* (Mavi Divan) [1927], *Carmen og Maja* (Carmen ile Maja) [1932], *Kranes Konditori* (Krane Pastahanesi) [1945], *Kjöp ikke Dondi* (Dondi'yi Satın Almayın) [1958], *Güçlüklerle Dolu Hayatımız* (1960). [L]

SANDELS (Axel Gösta Fabian), isveçli ressam (Göteborg 1887-Granada 1919). Stockholm'de öğrenim gördü; 1907'den sonra birçok defa Paris'e giderek bu şehirde çalıştı. Van Gogh ve E. Munch'tan mülhem manzara resimleri ve figürler yaptı. Eserleri Göteborg müzesindedir. (M)

SANDEMOSE (Aksel), danimarka-norveçli yazar (Nyköbing, Jylland 1899-Kopenhag 1965). Çeşitli işlerde çalıştı; gemici, bahçıvan, öğretmen, memur oldu; yazarlığa 1923'te *Fortaellinger fra Labrador* (Labrador Hikâyeleri) ile başladı. Bundan sonra, çoğu gemici hikâyeleri olan bir dizi eser yayımladı. Bir yandan Freud'un teorilerini, bir yandan amerikan romanını inceledi. 1930'dan sonra Norveç'e yerleşti. *En Sjömann gaar i Land* (Karaya Çıkan Denizci) [1931] ve devamı *En Flyktning Krysser Sitt Spor* (Kendi İzine Rastlayan Kaçakçı) [1933] ile ilk başarısını kazandı. Öteki romanları arasında özellikle *Vi Pynter oss Med Horn* (Boynuzlarla Süsleniyoruz) [1936] ve *Det Svundne er en Dröm* (Geçmiş Bir Rüyadır) [1944] önemlidir. Son kitapları: *Jericho'nun Duvarları* (1960), *Üç Direkli Gemi Zuiderzee'de İsyan* (1963). [L]

SANDER (Bruno), avusturyalı jeolog (İnnsbruck 1884). 1922'den beri İnnsbruck Mineraloji ve Petrografi enstitüsünün müdürlüğüne getirildi. Kayalardaki billûrların genellikle iç menşeli yönelim ve eğilimlerini inceledi ve bu billûrların oluşum sebeplerini daha çok tektonik hareketlere bağladı. (L)

SANDERS (Daniel), alman lûgat yazarı (Altstrelitz 1819-ay.y. 1897). Başlıca eseri *Lexikon der Deutschen Sprache*'dir (Alman Dili Lûgati) [1859-1865]. (L)

SANDERS (Liman VON), alman generali. Bk. LİMAN VON SANDERS (Otto).

SANDGEEST i. (alm. *Sand*, kum ve *Geest*, çorak ve yüksek arazi'den). Kuzey Almanya'da funda, ardıç ağacı gibi bitkilerle kaplı, az nüfuslu, fakir bölgeler; Sandgeest, buzul öncesi kayaçlarla buzultaşlardan ve kumlu tabakalardan meydana gelmiştir. (L)

SANDHİ i. («bağlantı» anlamında sanskritçe k.). Leng. Kelimelerin cümlede uğrayabileceği fonetik değişiklikler her biri. (L)

Sandhurst Askerî okulu (*Military Academy of Sandhurst*), ingiliz kara ordusunun sınıflar arası askerî okulu. Sandhust Kraliyet Askerî akademisi, 1802'de kurulmuş olan Sandhurst Piyade ve Süvari kolejiyle 1741'de kurulmuş olan Woolwich Topçuluk ve İstihkâm akademisinin 1947'de birleşmesinden meydana geldi. Sınavla alınan öğrenciler, altı ay bir bölükte er gibi hizmet ettikten sonra, okulda eşit ölçüde askerî, sportif ve genel eğitimi kapsayan on sekiz aylık bir öğrenimden geçerler. (L)

SANDIK i. (ar. *sanduk*'tan). İçine çeşitli şeyler konan kapaklı, dört köşe ev eşyası: *İçinde bulgur, tarhana, erişte torbalarının durduğu bu sandıktan etrafa hafif bir küf kokusu yayılıyordu* (Sabahattin Ali). || *Sandık kokusu*, sandıkta saklanan eşya-ya, sandığın içine konan sabun, lavanta v.b.den sinen koku. || *Sandık odası*, çeşitli ev eşyasının konduğu küçük oda.

— ÇEŞ. DEY. *Sandık sepet*, [eşya için] ortada ne varsa, her şey. || *Sandıktan çıkmak. Teklz.* Seçimle işbaşına gelmek.

— Ambalaj sanay. Malların ambalajına veya taşınmasına yarayan tahta kasa.

— Arkeol. Bk. ANSİKL. || *Sandık duvar*, hitit mimarîsinde sur duvarlarının yapımında kullanılan teknik. Bk. ANSİKL.

— Balıkç. *Diri balık sandığı*, balıkları canlı tutmak için kullanılan çeperleri delikli yüzer sandık.

— Bank. Banka: *Emekli sandığı. Emniyet sandığı.*

— Denizc. *Saima omurga sandığı*, yelken yüzeyi ufak olan yarış kotrası ve yatları gibi teknelerdeki salma omurganın içinden geçirildiği sandık.

— Din. *Ahit sandığı*, Musa'nın Sina dağında tanrı tarafından kendisine verilen kanun levhalarını sakladığı mihrap. (Bk. ANSİKL.) || Günümüzde Yahudilerin, Eski Ahit sandığına benzeterek, deri üzerine yazılı Musa'nın Beş Kitabı'nı muhafaza ettikleri dolap.

— Folk. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Sandık kurulu*, seçim zamanı, seçim sandığı başında bulunan ve oy verme işlerinin düzenli olarak yapılmasıyle görevli kurul. Bk. ANSİKL.

— İda. *Esk. Sandık emini*, veznedar, tahsildar, ambar memuru gibi muhasip nam ve hesabına geçici olarak kamu gelir ve eşyasını muhafaza ve harcamağa yetkili memurlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. Bir kurumda para alınıp verilen bölüm, vezne. || *Sandık defteri*, sandığa giren ve sandıktan çıkan paraların kaydedildiği defter, kasa defteri.

— Mutf. *Sandık kebabı*, açılmış hamurun içine et ve patates konularak hazırlanan ve kızgın fırında pişirilen bir börek çeşidi.

— Teknol. Tulumbacıların kullandığı emme-basma tulumba. (Tulumba, iki tarafına uzun iki sırık konulan sandık biçiminde olduğu için tulumbacılar arasında bu adla anılırdı.)

— Zool. *Sandık balığı.* Bk. SANDIKBALIĞI.

— ANSİKL. Arkeol. Teb bölgesindeki Mısır *sandık*'larının yanı sıra, kapı kulesi şeklinde, «uşebti» denilen heykelciklerin yerleştirildiği cenaze sandıkları da keşfedilmişti. Uşebti, «cevap veren» anlamına gelir. Bunların, cehennemde ölüye verilecek olan ağır işleri, onun yerine yapacaklarına inanılırdı. Eskiçağda bir çeşit sandık olan, *pyksis* adlı küçük kutular, içine mücevher koymak için kullanılırdı. Sonraları sandık, büyük önem kazandı. Rönesans devrinde birer oymacılık harikası olan sandıklar yapıldı. Bunlar arasında, Napoli müzesinde bulunan ve üzerindeki kristal plaketler Caravaggio'nun bir eseri örnek alınarak oyulmuş olan sandık ile kardinal Mazarin tarafından Anne d'Autriche'e gönderilen sandıkları saymak gerekir.

● *Sandık duvar* tekniğinde önce araları 3-5 m olan birbirine paralel iki duvar örülür. Bu iki duvar arası kendilerine dik diğer bir duvarla dikdörtgen bölmelere ayrılır. Bu dikdörtgen boşluklar molcz taşlarla doldurulur. Bu teknikte inşa edilen surlar her türlü tepkiye direnebildiği gibi malzemeden de tasarruf sağladığı için uzun süre kullanılmıştır. Boğazköy Büyükkale surlarının bir kısmı bu teknikle inşa edilmiştir.

— Din. *Ahit sandığı*, yahudi dininde, Yahova'nın ümmeti arasında bulunduğunu gösteren bir semboldür. Musa'nın emriyle Sina dağında yapılan (M.Ö. XIII. yy.) bu sandığı, İbraniler, çöldeki yürüyüşleri boyunca yanlarında taşımışlardı. Sandık Kenan diyarına giriş sırasında, Ürdün ilini geçerken ve Eriha'nın alınmasında rol oynamış, Hâkimler devrinde Silo mabedinde kalmış, Afek savaşında Filistinlilerin eline geçmiş ve Kiryat-Yarim'e konulmuştu. Davut, sandığı, Kudüs'e törenle nakletti, oğlu Süleyman da bu sandık için bir tapınak yaptırdı. Nabukodonosor tarafından (M.Ö. 587 veya 586) tapınağın yakıl-

ması sırasında sandık kayboldu. Şekli tam olarak bilinmediği için taht veya mihrap biçiminde olduğu ve altın lamalarla kaplı tahtadan yapıldığı sanılmaktadır. Üstünde kanatlarını açmış iki melek vardı ve yanlarındaki iki halkadan geçirilen sırıklarla taşınırdı.

— Folk. *Sandık*, Anadolu'da ilkçağdan beri evlerde, tapınaklarda, Hıristiyanlığın ve İslâmlığın doğuşundan sonra cami ve kilise gibi ibadethanelerde, manastırlarda kullanılıyordu. Ceviz, kayın, servi, çam gibi ağaçlardan yapılan sandıklar kullanıldığı yerlere göre genellikle dörde ayrılır: a) giyecek eşya sandıkları; b) marangozluk ve yapı işleriyle ilgili araçların konduğu «avadanlık sandıkları»; c) ibadethanelerde kitap, tasvir ve bazı kutsal eşyanın konduğu özel sandıklar; ç) evlerde mutfak veya kilerlerde bulunan yiyecek sandıkları. Bunların dışında, önemli bir özelliği olmayan, yalnız eşya nakliyatında kullanılan gelişigüzel yapılmış sandıklar vardır. Sandıklar oymalı, işlemeli, altın, gümüş, sedef veya fildişi kakmalı olduğu gibi düz, üzeri değişik renklerde boyalı, deri veya kumaş kaplı da olur. Üzeri teneke, saç veya başka şeylerden yapılmış kuşaklı, iki yanından tutacaklı, tahtaları geçmeli, çivili sandıklar da vardır. Bazı sandıkların taban köşelerinde birkaç santim yüksekliğinde ayak bulunur, bazılarının tabanı düz olur. Anadolu'da en güzel sandıklar çeyiz sandıklarıdır. Bunlar, değerli kakmalarla süslenir. Kapağını açınca çıngırağı çalan sandıklar vardır. Kızların çeyizlerini koydukları bu tür sandıklar bazen anadan kıza miras kalır. Çeyiz sandıkları genellikle ceviz veya servi ağacından yapılır. Sandıkların üstten kapaklı, iğne-iplik, yüzük, bilezik, küpe gibi süs eşyasını koymak için içten iki yandan çekmeli, küçük dolapları da olur.

— Huk. Seçim günü yapılan işlemlerin başında, *sandık kurulu* başkan ve üyelerinin ant içmeleri gelir. Bundan sonra sandık kurulları, sandığın konulacağı yeri ve oy verme işinin zamanında sona ermesi için gerekli tedbirleri tespit eder. Sandık kurulu başkanı, oy verme işlerine başlamadan önce, sandığın boş olduğunu, hazır bulunan sandık kurulu üyeleri ve gözlemciler önünde tespit ederek sandığı kapatır ve mühürler. Kapalı oy verme yerleri de hazırlandıktan sonra, İlçe Seçim kurulu başkanlığından teslim alınan ve bu başkanlığın mührünü taşıyan özel zarflar sayılır; her birinin üzerine sandık kurulu mührü basılır. Yapılan bütün bu işlemler tutanak defterine geçirilerek imzalanır.

— İda. Bugün kullanılan *muhasip mutemedi* terimi «sandık emini» anlamını karşılar. Devlet gelirlerini tahsil, para ve eşyayı muhafaza ile her türlü para işlemlerini yürütmeğe yetkili memur muhasiptir. Uygulamanın ortaya koyduğu ihtiyacı karşılamak için, veznedar, tahsil memuru, tahsildar, ambar memuru, dağıtım memuru, şehbender, kançılar gibi unvanlar ile muhasip nam ve hesabına geçici olarak işlemler yapmağa yetkili bulunanlara da sandık emini veya bugün yerleşmiş terimle muhasip mutemedi denilmektedir. (LM)

SANDIKBALIĞI blş. i. Çok kenarlı plakalardan sert bir kabuğu olan kemikli balık. (Sandıkbalığının sadece yüzgeçleri ve kuyruğu hareketlidir; dişleri birbiriyle birleşip kaynaşarak gaga şeklini almıştır; boyu 50 sm'yi pek geçmez; sıcak denizlerde yaşar. Birkaç türü [*Ostracion, nasus* ve *trigonus*] bazen Akdeniz'de de görülür. Çengelçeneliler takımından.) [L]

SANDIKÇI i. (*sandık*'tan *sandık-çı*). Sandık yapan veya satan kimse. (M)

SANDIKÇILIK i. (*sandıkçı*'dan *sandıkçılık*). Sandık yapma veya satma işi. (M)

SANDIKLAMAK geçl. f. (*sandık*'tan *sandık-la-mak*). Sandık içine yerleştirmek, ambalajlamak. (M)

SANDIKLI i. (*sandık*'tan *sandık-lı*). Kaplamacılıkta kullanılan bir çeşit ince tahta.

— Nümism. Mahmud II devrinde basılan altın para. Bk. GAZİ. (M)

SANDIKLI, Ege bölgesinde (İç Batı Anadolu bölümü, Afyon ili) ilçe merkezi, küçük şehir; 11 926 nüf. (1970). Kumalar dağının batı eteğinde; yüksl. 1 100 m. Antalya'yı Afyon üstünden Ankara'ya bağlayan karayolu Sandıklı'nın yanından geçer. Ayrıca Karakuyu - Afyon demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Sandıklı'nın çevresinde şifalı sıcak su kaynakları bulunur. — *Sandıklı ilçesi*, 70 108 nüf. (1970); 1 969 km². Merkez, Hocalar ve Karadirek bucakları; 78 köy. Tarım ve hayvancılık. Biralık arpa. (M)

SAN DİEGO, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, San Diego körfezi kıyısında; 573 200 nüf. Önemli bir deniz ve deniz uçakları üssünün kurulduğu San Diego aynı zamanda San Diego - Yuma hattı ile Southern Pasific hattına bağlanan bir sanayi ve ticaret merkezidir; limandan meyve konserveleri, balık, pamuk ve petrol ihraç edilir. Başlıca sanayi faaliyeti meyve konserveciliğiyle gemi ve uçak yapımıdır. San Diego aynı zamanda faal bir balıkçılık (ton) limanı ve yumuşak iklimli (kışlar Los Angeles'ten daha ılıktır) bir tarım merkezidir. (L)

SAN DİEGO koyu, Büyük Okyanus'un Kaliforniya (Amerika) kıyısında açtığı koy, Meksika sınırı yanında. Yüzölçümü 57 km² olan koy (Büyük Okyanus'un en büyük tabiî limanlarındandır), kıtada alçak bir vâdiyi denizin basması ve ortaya çıkan derin körfezi bir kum kancasının ve kıyıya küçük bir delta ile bağlı kayalık bir adacığın koruması sayesinde meydana gelmiştir. (L)

SANDOMİERZ, Polonya'da (Kielce voyvodalığı) şehir, Vistül'ün sol kıyısında; 10 000 nüf. Tatarların, İsveçlilerin ve Avusturyalıların yakıp yıktığı bu eski şehirde, birçok tarihî anıt vardır: Piast'lar şatosu, rönesans üslûbunda belediye sarayı, Opanowska kapısı, güzel katedral. İplikçilik, yün, keten ve kenevir dokumacılığı. Besin sanayii. (L)

San Domingo'da Bir Nişanlanma (*Die Verlobung in St. Domingo*), Heinrich von Kleist'ın uzun hikâyesi (1811). Eserde, ihanet ve hayal kırıklığının aşkı nasıl öldürdüğü anlatılır. Olay Haiti'de geçer. Genç Gustav van der Ried, ayaklanan zencilerden kaçarak bir eve sığınır. Ev, yaşlı bir zenciye aittir. Zenci, melez sevgilisi Babekan ile onun kızı Toni'yi, barınacak yer arayan beyazları kandırıp yakalamağa ve kendisine teslim etmeğe alıştırmıştır. Ne var ki Toni, Gustav'a âşık olunca, insan tarafı ağır basar; sevdiği adamla arkadaşlarını kurtarmağa çalışır. Planını ilk aşamada gerçekleştiremeyince, Gustav'ı zenciye teslim etmek zorunda kalır. Gustav, daha sonra hürriyetine kavuşur, fakat aldatıldığını sanarak genç kızı öldürür. Gerçeği öğrenince de intihar eder. (L)

SAN DONA Dİ PİAVE, İtalya'da komün, Veneto'da (Venedik ili), *Piave*'nin aşağı çığırı kıyısında; 26 800 nüf. Piave üzerinde önemli geçit noktası. Islah çalışmaları merkezi. Hint lifi sanayii. (L)

SANDORİCUM i. Asya'da ve Filipinler'de yetişen ağaç; yaprakları tirfil gibi üçlüdür; çiçekleri yaprakların koltuğundan talkım halinde çıkar; meyvesi üzümsüdür. (*Sandoricum indicum*'un odunu Filipinler'de marangozlukta kullanılır. Tespihağacıgillerden.) [L]

SANDOVAL (Prudencio DE), ispanyol tarihçisi ve benediktin papazı (Valladolid 1553 veya 1560'a doğr. - Estella veya Pamplona 1621). Felipe III tarafından Morales'in (1600) *Cronica General de Espana*'sına (İspanya Kronikleri) devam etmekle görevlendirildi, Tuy (1608), sonra Pamplona (1621) piskoposu oldu. *Historia de la Vida y Hechos del Emperader Carlos V* (İmparator Karl V'in Hayatı ve Yaptığı İşlerin Hikâyesi) [1604-1606] adlı bir eser bıraktı. (L)

SANDOW i. (tes. edil. ad). Cimnastikte kullanılan, kauçuktan yapılmış kas geliştirme aracı.

— Havc. Planörleri, özellikle yokuş aşağı fırlatmağa yarayan esnek kablo. || Eski cihazlarda amortisör görevi yapan kablo. (L)

SANDOWN, Büyük Britanya'da şehir, Wight adasının doğu kıyısında; 14 200 nüf. Sayfiye yeri. (L)

SANDOZ (Edouard Marcel), isviçreli heykeltıraş, ressam ve dekoratör (Basel 1881). Cenevre Sanayi okulunda, sonra Paris'te Güzel Sanatlar yüksekokulunda yetişti. Özellikle hayvan resimleri yaptı. Eserleri, New York Metropolitan museum'da, Detroit ve Kahire müzelerindedir. Tiyatroda ve müzikholde uygulanan ilgi çekici renkli ışık çalışmaları da vardır. 1952'de Taylor fonu başkanlığına getirildi. (L)

Sandoz A. G., 1886'da Basel'de kurulan isviçre kimya sanayii şirketi. Güçlü bir sınaî ve ticarî gruptur; bütün dünyaya yayılan iktisadî faaliyetleri, boyarmaddeler, ilâçlar ve sınaî kimya ürünleri imalâtı üstünedir. Yarısı Basel'deki tesislerinde olmak üzere toplam olarak 8 000'den fazla kişi çalıştırır. (L)

SANDRART (Joachim VON), alman ressamı ve sanat tarihçisi (Frankfurt-am-Main 1606-Nürnberg 1688). Prag ve Utrecht'te yetişti, İngiltere ve İtalya'ya yolculuk yaptı (1627). Amsterdam'da, Augsburg'da ve Münih'te kaldı, 1649'da Nürnberg'e yerleşti. Başlıca eseri: *Teutsche Academie*'dir (Alman Akademisi) [1675-1679]. Resimlerinde, çeşitli üslûpları bağdaştırır (*Seneca'nın Ölümü*, Erfurt müzesi). [L]

SANDUK i. (ar. *ṣandūḳ*). *Esk.* Sandık. (M)

SANDUKÇE i. (ar. *ṣandūḳ* ve fars. *-çe*, küçültme ekinden *ṣandūḳ-çe*). *Esk.* Küçük sandık. (Sedef, fildişi kakmalıları, altın veya gümüş kaplı olanları vardır. Bazıları oyma yazılarla süslenirdi. İçlerine Kur'an, sakalı şerif, lihyei saadet, Enam gibi dinî kitap ve eşya konulurdu.) [M]

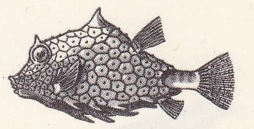
sandıkbalığı

SANDUKA i. (ar. *ṣandūḳ*'tan *ṣandūḳa*). Mezarın üzerine yerleştirilmiş tabut büyüklüğünde tahta veya mermer sandık: *Türbedar, menekşe tarlalarını, içerdeki bakımlı, itinalı sandukaları gezdiriyor* (N. Araz). *Yavaşçacık seccadeleri topladı, bunları beygirin üzerine çul vurur gibi sandukanın sırtına örttü* (Ömer Seyfeddin). || Küçük sandık.

— Anat. *Esk. Sandukai tabl*, orta kulak.

— Din. Müslümanlıkta daha çok seçkin kişilerin (ermiş, padişah, bilgin, kumandan v.b.) asıl mezarının üzerine konan sembolik tabut. || Hıristiyanlıkta azizlere ait kutsal eşyanın saklandığı sandık. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dininin başlangıç yıllarında, ölülerin bir mahfaza içine konması, mezarlara *sanduka* yapılması geleneği yoktu. Hz. Muhammed, müslüman ölülerinin toprağa gömülmesini, mezarların düz olmasını, ancak kolay seçilebilmeleri için, üzerlerine mezar taşları dizilmesini yeterli görüyordu. İslâm dinine göre toprak, kutsal bir nitelik taşıdığı için, ölünün bir an önce toprağa karışması, yaratıldığı öze dönmesi gerekliydi. Ancak, Emevîler ve Abbasîler çağında, islâm ülkelerinde de büyük, gösterişli, süslü, sandukalı mezarlar yapılmağa başlandı. Önce ölülerin kısa zamanda çürümesini önlemek için ağaçtan tabutlar içine konma geleneği doğdu. Bu gelenek eski mısır ve mezopotamya dinlerinden geliyordu. O dinlerde, ölülerin öteki dünyada yaşadıklarına, ruhların bir süre sonra tekrar bedene döneceklerine inanıldığı için, bedenin çürümesine engel olmak amacıyle birtakım işlemlere girişilirdi. Taştan tabutlar, oda mezarlar, mumyalar bu yüzden yapılırdı. Emevî ve Abbasîler, özellikle zenginler, devlet büyükleri bu geleneği benimsedi. Taş mezarlar, oda mezarlar, sandukalar yapımına gidildi. İlk sandukalar, mısır ve mezopotamya dinlerinin etkisiyle taştan, taşın olmadığı yerde kalın ağaçtan yapılırdı. Ölü, küçük bir oda niteliği taşıyan sandukanın içine konur, sanduka bir bölümü toprakta, bir bölümü dışarıda kalmak üzere gömülürdü. Sandukanın tabanı toprağın içinde, çatısı dışta kalırdı. XIII. yy. sonlarına kadar, ölülerin doğrudan doğruya sanduka içine konması geleneği sürdü. Sandukanın dışında kalan bölümün baş ve ayak taraflarına yazılı levhalar asılır, ölünün kimliği, kişiliği belirtilir, bazen Kur'an'dan ayetlerle sandukanın çevresi süslenirdi. Zamanla bu gelenek değişti ve ölü, toprağa gömülerek sanduka dışta, mezarın üzerinde bırakıldı. Sanduka, mezarın ana bölümünden ayrı, mezarın üzerinde bir çatı niteliği kazandı. Taştan veya tahtadan tabuta konan ölü, toprağa gömülüyor, tabutun bir veya bir buçuk metre kadar yükseğinde olmak üzere sanduka yapılıyordu. Ölü sandukanın içinde değildi. Ölü ile san-

duka arasında bir veya bir buçuk metrelik bir aralık vardı.

İslâm ülkelerinde sandukalar daha çok dayanıklı ağaçlardan yapılıyordu. Sanduka yapımında, çevrenin bitki örtüsüne göre, ceviz, gürgen, meşe, çam ağaçları kullanılırdı. Sandukaların çatıları genellikle bir üçgen kenarı biçimindeydi. Çatının altı, sandukanın gövdesi dikdörtgen pirizmaydı. Önce mezar yapılır, mezarın üzeri taş veya ağaçla kapatılır, daha üzerine toprak örtülür, sonra sanduka yerleştirilirdi. Sandukaların üzerine, ölünün malî durumuna göre, kumaş, keten veya pamuk örtüler örtülürdü. Sandukaların işlemeli, oymalı, sedef kakmalı, çevresi altın veya gümüşten çekilmiş kumaş sırmalı, parmaklıklı, çatısı yer yer çeşitli madenlerle kaplamalı türleri vardı. Sandukanın gövdesine, çatısına yazı yazmak geleneği yoktu. Zamanla sandukaların baş taraflarına, ölünün mesleğini, inancını belirten işaretler konulmağa başlandı. Bu işaretler sarık veya kavuk olurdu. Sarık veya kavuk, sanduka sahibinin yaşarken kullandığı türdendi. Özellikle tarikatçılar, ilmiye sınıfından olanlar, devlet büyükleri için yaşarken giydikleri kavuk ve sarıkların sandukalarının başına konması geleneği doğdu. Sarıklar, tarikat ve mezhebe göre değiştiği için, sandukanın altında yatanın manevî kişiliğini, inancını kolayca belirtirdi.

Sandukalar açıkta bırakılmaz, genellikle üzerlerine çatı çekilir veya türbe yapılırdı. Bazen bir türbede birden fazla sanduka bulunurdu. Tekkelerde, cami hazirelerinde yapılan türbelerde genellikle sandukalı mezarlar bulunurdu. Sultan, şehzade, vezir, saray kadınları için yapılan türbelerin çoğunda sandukalı mezarlar vardır. Selçuklulardan başlayarak, XX. yy. başlarına kadar bütün hanedan ve sultanlar için türbeler içlerinde sandukalı mezarlar yapıldı. Padişahlar arasında sandukasız, türbesiz kimse yoktur. Zamanla, sandukaların gövdesine yazı yazma, yazıyı bir süs aracı olarak kullanma geleneği doğdu. Özellikle tarikat ulularının sandukalarını yazı motifleriyle, ayetlerle, şiirlerle süsleme geleneği yaygınlaştı. Anadolu'da, özellikle tarikatlar arasında, en ünlü sanduka Mevlânâ'nın babası, sultanü'l ulema Bahaeddin Veled'in sandukasıdır. Biraz yüksek ve baş tarafı kalkık olan bu sanduka için, mevlevîler arasında birtakım efsaneler dolaşır. Mevlânâ sırlanırken (teçhiz tekvin), oğlunun manevî büyüklüğü, mânâ âleminde ulaştığı yüksek aşama dolayısıyle Bahaeddin Veled, sandukasıyle mezarından kalkmış, oğlunu karşılamağa gelmiş, o zamandan beri, onun sandukası oğluna duyduğu saygıdan dolayı ayağa kalkmış durumdaymış. Bu efsane, Bahaeddin Veled'in sandukasının baş tarafından ayağa kalkmış gibi yüksek ve dik olması yüzünden türetildi.

Sanduka yapma geleneği, bugün de vardır. Ancak, eskisi kadar yaygın değildir. (M)

SANDOZ
bronz «Karga»
Modern Sanat
Millî müzesi, Paris

Edward SANDWICH
XVII. yy. gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

John SANDWICH
O. Neale'in gravürü
(XVIII. yy. sonu)
Cabinet des Estampes,
Paris

SANDUKKÂR blş. i. (ar. *şandūķ* ve fars. *-kār*'dan *şandūķ-kār*). *Esk.* Kasiyer, veznedar. (M)

SANDUR i. (izlanda dilinde k.). Jeomorfol. Erime sularının bir buzulun önüne yaydığı kum veya çakıl birikintisi. (L)

SANDUSKY, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Erie gölünün güney kıyısında, Toledo'nun doğusunda; 32 000 nüf. Büyük Göller (Great Lakes) bölgesinin Toledo'dan sonra ikinci büyük kömür limanıdır. Çok büyük ayırma garı. Demir-çelik, makine ve kimya sanayii. (L)

SANDVİÇ i. (kumarı yarıda bırakmamak için, bir yandan oynarken, bir yandan da yağlı ekmeği oyun masasına getirten dördüncü *Sandwich* kontu John Montagu'nün adından). Arasına peynir, sucuk, salam, tavuk eti, jambon v.b. konmuş iki ince ve tereyağlı ekmek dilimiyle hazırlanan yiyecek. (Bazen tereyağına tuz, hardal v.b. eklenir.) || *Sandviç ekmeği,* sandviç yapılmak üzere özel olarak hazırlanmış ekmek. (M)

SANDVİKEN, İsveç'te (Gavleborg) şehir, Storsjö gölü kıyısında; 22 800 nüf. Metalürji (çelik ve yay fabrikaları) sanayii. (L)

SANDWİCH, Büyük Britanya'da (Kent) kasaba, Kuzey Denizi kıyısı yakınında, Canterbury'nin doğusunda; 4 200 nüf. Bu şehir Ortaçağın «Beş limanı»ndan biriydi; gotik üslûbunda kiliseler; sur kalıntıları; kısmen XII. ve XIV. yy.dan kalma iki hastahane binası; eski evler. (L)

SANDWİCH (Edward Montagu DE, birinci — kontu), ingiliz amirali (1625-denizde 1672). Büyük Britanya'ya başarılı şekilde hizmet etti. 1660'ta Stuart'ların tarafını tutması krallığın yeniden kurulmasını kolaylaştırdı. Charles II ona deniz kuvvetlerinde kumandanlık görevi verdi. Hollanda ile yapılan savaşta Lowestoft açığındaki çarpışmada galip geldi. Fakat 1665'te Bergen önünde bir gemi konvoyuna karşı yaptığı saldırıda yenildi ve Solebay muharebesinde öldü. (L)

SANDWİCH (John MONTAGU, dördüncü — kontu), ingiliz siyaset adamı (1718 - Londra 1792). Bahriye bakanı oldu (1748, 1771-1782), eski dostu ve hovardalık arkadaşı Wilkes'e karşı girişilen kovuşturmalara katılması kamuoyunda hoşnutsuzluk yarattı. Tecrübeli bir idareciydi; ama ahlâk yönünden zayıf ve koyu bir partici olması, Bahriye bakanlığında çeşitli karışıklığa ve skandala yol açtı. (L)

SANDWİCH adaları. Bk. HAWAİİ.

SANDWİCH adaları (GÜNEY), ing. **South Sandwich İslands,** Asantarktika'da Britanya'ya bağlı takımadalar, Atlas okyanusunun güneyinde; Falkland adalarına bağımlıdır. En yüksek yerleri 1 371 m'yi bulan bu volkanik adalar, hilâl biçiminde bir deniz çukuruna (en derin yeri 8 262 m) hâkimdir. (L)

SANDYHOOK, A.B.D.'de (New Jersey) Atlas okyanusu kıyısında burun; Newyork körfezinin güney girişinde. (L)

SANDYS (George), ingiliz şairi, gezgini ve Virginia eyaleti sömürgecisi (Bishopsthorpe, Yorkshire 1578 - Boxley, Maidston yakınları, Kent 1643 veya 1644). Sir Edwin Sandys'in kardeşi. Oxford'da okudu, sonra Fransa'ya, İtalya'ya, Türkiye'ye, Mısır'a ve Filistin'e yolculuk yaptı, bu yolculuklarıyle ilgili hatıralarının etnoloji ve coğrafya yönünden büyük değeri vardır. 1621'de kardeşi sir Edwin'in yerine Virginia company'nin veznedarlığına tayin edildi, az sonra Virginia'ya doğru gemiyle yola çıktı. Orada ilk su değirmeni ile tersaneler ve demir döküm fabrikaları kurdu. Veznedarlık görevini 1625'e kadar sürdürdü, 1624'te, sonra yeniden 1626'da ve 1628'de, meclis üyeliğine getirildi, Virginia'ya yerleşen öbür kimselerin hakkına tecavüzünden doğan çatışmadan sonra 1631'de İngiltere'ye döndü. Virginia'da Ovidius'un *Değişimler*'inin ilk on cildinin tercümesini (1631) tamamladı; şair olarak asıl ününü bu eserine borçludur. Öbür eserleri: *A Paraphrase Upon the Psalms of David and Upon the Hymnes Dispersed Throughout the Old and New Testaments* (David'in Mezmurlarıyle Eski ve Yeni Ahit'te Yer Alan İlâhiler Üstüne Bir Açıklama) [1636]; *A Paraphrase Upon the Song of Solomon* (Solomon'un Şarkısı Üstüne Bir Açıklama) [1641]. Sandys ayrıca latinceden Hugo Grotius'un *Christ Passion*'ını da (İsa'nın Çilesi) çevirdi (1640). [M]

SANDYS (sir Edwin), ingiliz siyaset ve işadamı (Worcestershire 1561 - öl. 1629). 1604'te Avam kamarası «lider»i oldu; ılımlı bir muhalefetin ilkelerini açıkladı; Doğu Hindistan ve Virginia kumpanyalarında yöneticilik yaptı; sömürgecilik lehinde büyük çaba gösterdi; tekellere karşı serbest ticareti, krallık otoritesine karşı siyasî hürriyetleri savundu. Yeni İngiltere'de protestan kolonilerin kurulmasını teşvik ettiği için hapsedildi. (L)

SANEKÂLLAH (ar. *şıyānet,* koruma, *ke,* tekil ikinci şahıs zamiri ve *Allah*'tan *şānekallah*). «Tanrı seni korusun!» anlamına kullanılan bir deyim. (M)

SANEM i. (ar. *şanem*). *Esk.* Put. (Bk. ANSİKL.) || *Mec.* Çok güzel kimse. || *Sanem-i mehlika,* ay yüzlü güzel. || *Sanemperest,* puta tapan.

— Ed. *Esk.* (İran ve türk divan edebiyatında) Kendisine tapılacak kadar güzel olan sevgili. (Erkek için de, kadın için de kullanılırdı.)

— Tasav. Tanrı güzelliklerini bir bütünlük içinde yansıtan sevgili, güzel. (Güzellik, Tanrı'nın duyu dünyasında görünüşüdür [tecellisidir]. Bu bakımdan, bütün yaratıkların en güzel, en yetkini olan insanda Tanrı, görünüş alanına çıkar. İnsan, Tanrı'yı yansıtan bir sanemdir.)

— ANSİKL. Din. İslâmiyete göre, Allah'tan gayrı kendisine tapılan, bir Tanrı gibi kutsanan her şey *sanem*'dir. Sanem, ağaçtan, her türlü taştan veya topraktan yapılan heykel, idol ve benzerlerine de denir. İslâmlıktan önce Arapların Vadd, Suva, Yağur, Yauk, Nasr, Uzza, Lat, Menat, Hubel gibi sanemleri (putları) vardı. Bunların son dört tanesi Kâbe'de bulunuyordu. Bunlara birer Tanrı olarak tapılıyordu. İslâm dini bütün sanemlere tapmayı yasakladı, Kâbe'dekileri ortadan kaldırdı.

◆ **Sanemhane** blş. i. *Esk.* Putların bulunduğu yer, tapınak. (M)

SANEM, Lüksemburg'da (Esch-Alzetle kantonu) şehir; 7 000 nüf. Metalürji. (L)

SANEVBER i. Bk. SANAVBER.

SANEVBERİYE i. Bk. SANAVBERİYE.

SANFEDİZM i. (*santa fede,* «kutsal inanç» anlamında ital. k.). Partenope cumhuriyetinde fransız yönetimine karşı 1799'da doğan tepki hareketi. Kardinal Ruffo'nun önayak olduğu bu hareket, güney İtalya'ya ve Sicilya'ya yayıldı, buralardaki en ünlü sanfedizm derneği *calderari*'ydi. 1815'ten sonra sanfedizm papalık devletlerinde gelişti; buradaki hareketi liberal doktrinlere ve *carbonari*'nin çalışmalarına karşı, mutlakıyetçi ve teokratik rejimi savunan otoritelerin desteklediği gizli bir dernek sürdürüyordu. (L)

SANFELİCE (Ferdinando), italyan mimarı, dekoratörü ve senografı (Napoli 1675 -ay.y. 1748). Solimena'nın öğrencisiydi; bazı napoli saray ve kiliselerini inşa etti veya süsledi; Serra di Cassano sarayı, Lauriano'da San Felice ilisesi. (L)

SANFELİCE (Luisa, — markizi), napolili soylu kadın (Napoli 1764-ay.y. 1800). Krallık taraftarı Baccher kardeşlerin cumhuriyete karşı giriştikleri komployu açıklamakla suçlandı, Restorasyon sırasında başı kesilerek öldürüldü. Alexandre Dumas *Le San Felice* adlı hikâyesinde ondan söz eder. (L)

SAN FELİCE A CANCELLO, İtalya'da komün, Campania'da (Caserta ili), Apenninler'in eteğinde; 15 400 nüf. Tarım pazarı. (L)

SAN FELİPE, Venezuela'da şehir, Yaracuy eyaletinin merkezi; 40 300 nüf. (L)

SAN FELİPE veya **ACONCAGUA,** Şili'de şehir, Aconcagua ilinin idare merkezi, Andlararşırı demiryolu hattının kenarında; 27 100 nüf. (L)

SAN FELİV DE GUİXOLS, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Gerona ili), Akdeniz kıyısında; 10 300 nüf. Balıkçılık limanı. Sayfiye merkezi. Mantar sanayii. (L)

SAN FELİX, Venezuela'da (Bolivar eyaleti) şehir, Orinocco ırmağı kıyısında, ırmağın rio Caroni ile birleştiği yerde; 35 000 nüf. Şehir 1964'ten beri, bir köprü ile Caroni'nin öbür kıyısındaki Puerto Ordaz'a bağlıdır (her iki şehir, yeni Santo Tome'de Guayana merkezini meydana getirir). San Felix, El Pao bölgesinde çıkarılan demir filizinin ihraç limanıdır. (L)

SAN FERDİNANDO Dİ PUGLİA, İtalya'da komün, Puglia'da (Foggia ili), Ofanto yakınında; 13 900 nüf. Tarım merkezi. (L)

SAN FERNANDO, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cadiz ili), Cadiz körfezi kıyısında; 59 100 nüf. San Carlos askerî tesisleri (tersane). [L]

SAN FERNANDO, Buenos Aires'in kuzeybatı banliyösünde şehir; 44 700 nüf. (L)

SAN FERNANDO, Filipinler'de şehir, Luzon adasında, Quezon City'nin kuzeybatısında; 40 000 nüf. Çırçır fabrikaları. (L)

SAN FERNANDO, Trinidad adasında liman şehri, Paria körfezi kıyısında; 39 800 nüf. Petrol ihracatı. Şeker fabrikaları. (L)

SAN FERNANDO, Orta Şili'de şehir, Colchagua ilinin merkezi; 37 800 nüf. (L)

SAN FERNANDO DE APURE, Venezuela'da şehir, Apure eyaletinin merkezi, rio Apure'nin sağ kıyısında; 38 900 nüf. Irmak limanı. Et konserveciliği. (L)

SAN-FO-Çİ, Çinlilerin Srivicaya (Sumat-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

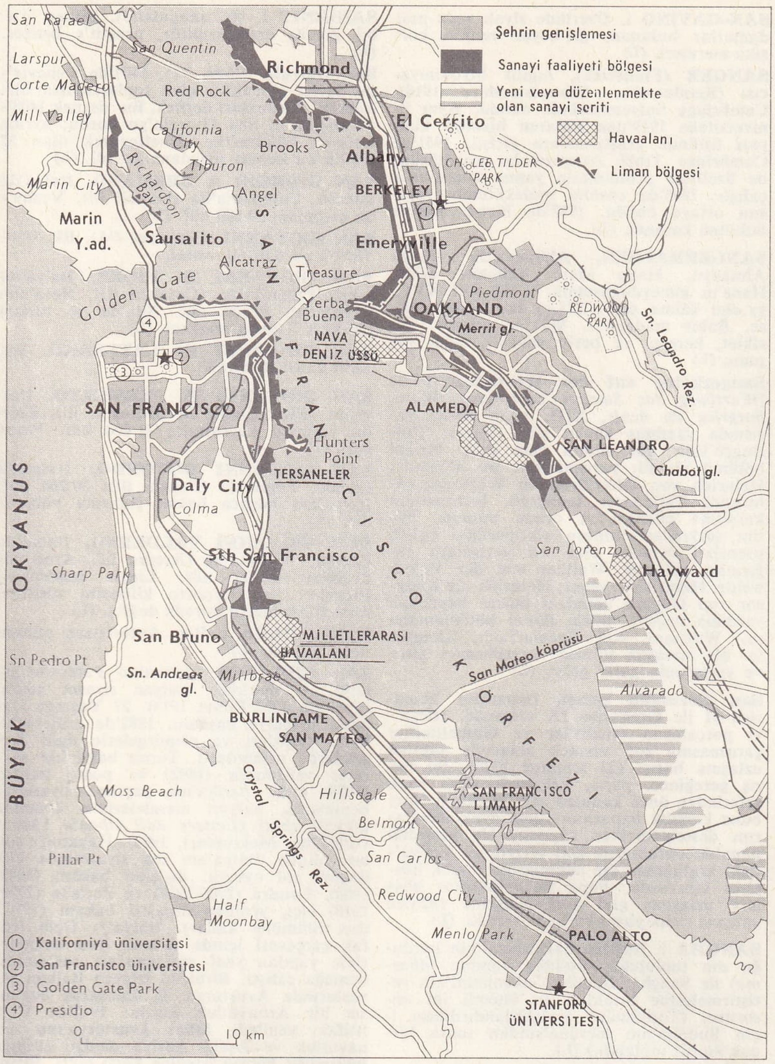

SAN FRANCİSCO: şehir planı

ra) krallığına verdikleri ad. Bk. İNDONEZYA. (L)

SANFOR i. (ing. *to sanforize*, sanforlamak'tan). Tekst. Sanforlama. (L)

SANFORLAMA i. (*sanforlamak*'tan *sanforla-ma*). Herhangi bir pamuklu kumaşı, yıkandığında çekmez ve kısalmaz hale getirmek için yapılan özel işlem. (Bu işlemde, pamuk kumaşların, termik ve mekanik yolla azamî ve son bir çekme uygulanarak, bu son halde kararlı kalmaları sağlanır.) || *Sanforlama makinesi*, kumaşları çekmez hale getirmeğe yarayan makine. (L)

SANFORLAMAK geçl. f. (*sanfor*'dan *sanfor-la-mak*). Herhangi bir kumaşa, çekmez hale getirmek için özel sanfor işlemi uygulamak. (L)

SAN FRANCİSCO, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, kuzeyde Golden Gate körfezi ve doğuda *San Francisco körfezi* tarafından sınırlanan yarımada'da; 740 300 nüf. San Francisco bir breşin ağzında kurulmuştur; bu breş, Columbia'nın güneyinde kıyı sıradağlarını yarar ve açık deniz dalgalarından iyi korunan, girişi geniş ve derin (Golden Gate'te 120 m) bir körfeze açılır. Golden Gate'in yanında 100 m'yi aşan yükseltiler, savunmaya elverişli bir yerdi; bununla birlikte yarımadanın darlığı büyük meseleler ortaya çıkardı ve şehir sarp limanın aşağı semtlerine demiryoluyle bağlı tepelere taşmak zorunda kaldı. Bir yarımadada kurulması da San Francisco'nun kıtanın iç kısmıyle ilişki kurmasını zorlaştırır; 1936'da şehri Oakland'a bağlayan büyük bir köprü inşa edildi ve 1933-1937 arasında kuzeyde Golden Gate üzerinde dünyanın en büyük asma köprüsü yapıldı. San Francisco her şeyden önce Batı Amerika'nın büyük ticaret merkezi ve A.B.D.'nin dördüncü limanıdır. Limandan bölgenin ürünleri (tahıl, pamuk, petrol ve mamul maddeler) ihraç edilir; ithalâtı, Uzakdoğu, Büyük okyanus ve Latin Amerika'dan (ipek, kahve, çay, tropikal yağlı bitkiler, şekerkamışı) yapılır. Ticaretin yanı sıra sanayi de gelişmiştir; petrol arıtılması; kimya ve makine sanayii, tersaneler; konservecilik.

— Tar. Önceleri *Yerba Buena* («Güzel çayır») adıyle tanınan şehir, 1776'da Juan Bautista de Anza'nın kurduğu ispanyol misyonu çevresinde gelişti: 1846'da Amerikalılar İspanyollardan aldıkları şehre 1847'de «San Fransisco» adını verdiler. Altın bulunması, 1848-1856 arasında şehirde karışıklıklara yol açtı. 1900'de San Francisco, nüfusu bakımından Birliğin onuncu şehri olmuştu. 1906'da bir depremden, sonra da bir yangından şehir büyük zarar gördü. 1914'te Panama kanalı açılınca San Fransisco iktisadî bakımdan hızla gelişti. (L)

SAN FRANCİSCO, Arjantin'de (Cordoba ili) şehir, Rosario'nun kuzeybatısında; 24 400 nüf. (L)

SAN FRANCİSCO DE MACORİS, Dominik cumhuriyetinde şehir, Duarte ilinin idare merkezi, Kuzey Sierra'nın eteğinde; 26 000 nüf. (L)

San Francisco konferansları, İkinci Dünya savaşının yol açtığı milletlerarası toplantılar. *Brinci San Fransisco konferansı*'nda (25 nisan-26 haziran 1945), Dumbarton Oaks'ın teklifine uygun olarak B. M.T. tüzüğü (Yalta'da tamamlandı) hazırlandı (bk. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TEŞKİLÂTI). *İkinci konferans*'ta (4-8 eylül 1951), Japonya ile eski düşmanlarının çoğu arasındaki barış antlaşması hazırlandı. Konferansa katılmayı kırk sekiz devlet (bu arada S.S.C.B.) kabul, Hindistan, Birmanya ve Yugoslavya ise reddetti. Komünist Çin çağrılmadı. S.S.C.B., Polonya ve Çekoslovakya antlaşmayı imzaladılar. Antlaşma ile eski japon mandası altındaki yerler, Bonin ve Ryukıyu adaları A.B. D.'nin stratejik vesayeti altına verildi. Japonya, ayrıca Formoza (durumu belirtilmedi), Peskadorlar ve Kuriller'i (Sahalinin güneyinde) bıraktı. Antarktika bölgesiyle Spratly ve Paracel adaları üstündeki bütün haklarından vaz geçti. (L)

SAN FRANCİSCO körfezi, Kaliforniya (A.B.D.) kıyısında Büyük Okyanus'un meydana getirdiği körfez, önü Golden Gate'ten ayrıldığı iki uzun yarımada ile kapalıdır. A.B.D.'nin kuzey kıyılarındaki en korunulu ve en derin (eni 80 km, en geniş yeri 20 km) girinti olan körfez, Sacramento'yu alarak genişleyen San Joaquin'in döküldüğü bir çukurdadır; bu çukur, yer yer sarp kıyılı bir çöküntü veya alçak, şekilsiz, bataklık bir koy görünüşündedir. Çeşitli olayların etkisiyle meydana geldiği sanılır: kıta topografyasının buzul devirlerinden sonra su altında kalması, kıta ır-

SAN FRANCİSCO

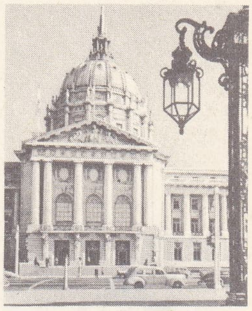

belediye binası

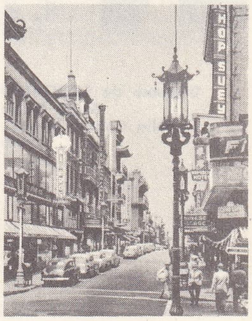

şehrin çin kesiminde bir cadde

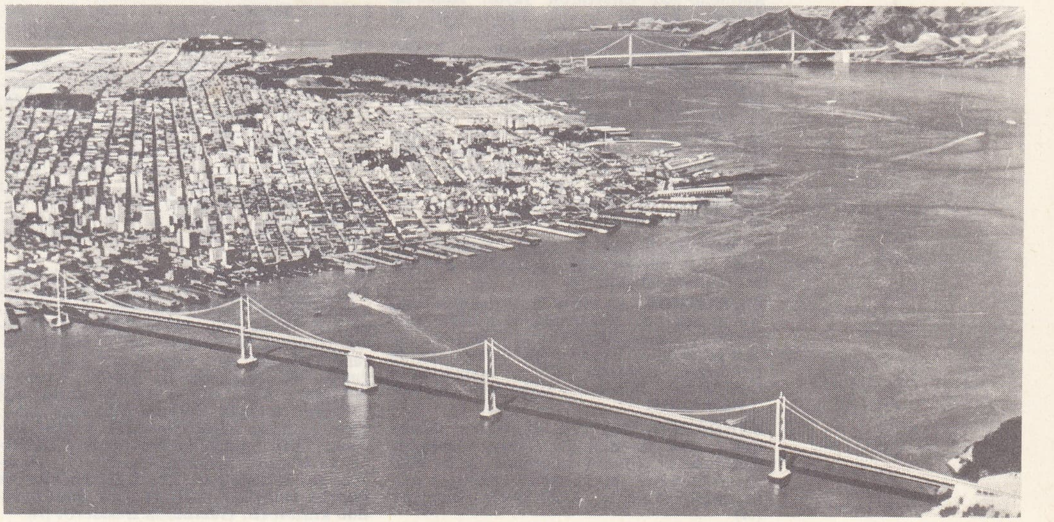

şehir ve koy

önde, Oakland'da San Francisco köprüsü, arkada, Golden Gate köprüsü

maklarının taşıdığı gereçlerle oluşan ve körfezin bazı bölümlerini çamur batağı haline getiren yeni dolma eğilimi. Tabiî şartların elverişliliği sayesinde körfezde ticaret gelişmiştir. Ayrıca çamurlu sığlıklarda balıkçılık ve istiridye yetiştiriciliği önemlidir. (L)

SAN FRATELLO, İtalya'da komün, Sicilya'da (Messina ili), Tiren denizi kıyısında; 12 100 nüf. Tarım merkezi. (L)

SANGALLA'LAR, Nil-hamî öbeğinin yayılma alanına yerleşmiş zenci halklara Habeşlerin verdiği ad. (L)

SANGALLO (Giuliano GİAMBERTİ. **Giuliano da** — denir), italyan mimarı ve heykeltıraşı (Floransa 1445'e doğr. -ay.y. 1516). Klasik üslûbun olgunlaşmasında büyük katkısı olan bir ailenin en büyük çocuğudur. Roma ve Toscana'da mimar olarak çalıştı. 1465'ten itibaren Roma'da arkeolojik bilgisinin zenginliğiyle dikkati çeken bir desen derlemesine başladı. Toscana'da yüzyıl sonunun en karakteristik eserlerini yaptı: Lorenzo de Medici için yaptığı (1483-1485) ve kemer dizileri halindeki yapı eteği ve revaklı cephesiyle Palladio'yu haber veren, Caiano'daki Poggio villası; Prato'da yunan haçı biçimindeki Santa Maria delle Carceri kilisesi (1485'ten itibaren); Floransa'da San Spirito'nun sakristi'si. Savona'da kardinal Della Rovere'nin (gelecekte Julius II) hizmetine girdi ve onunla birlikte Fransa'ya gitti. 1499'da Loreto'da, Bramante ile bazilikanın kubbesini hazırladı. 1514'te Bramante'nin ölümünden sonra San Pietro'nun mimarı olarak onun yerini aldı ve Raffaello ile latin haçı şeklinde bir plan hazırladı, ama bu plandan kısa zamanda vaz geçildi. Askerî mühendis olarak özellikle Ostia (1483'e doğr.) ve Poggio İmperiale (1488) istihkâmlarının planlarını hazırladı. Meslek hayatının sonuna doğru, Floransa'da San Lorenzo'nun cephesi için, Michelangelo'nun yararlandığı projeler çizdi. — **İl Margotta** diye bilinen oğlu FRANCESCO (Floransa 1494-ay.y. 1576) heykeltıraş (San Lorenzo'da Paolo Giovio'nun heykeli) ve madalya yapıcısı olarak tanındı. (L)

Giuliano da SANGALLO
Santa Maria della Carceri kilisesi, Prato

SANGALLO Büyük (Antonio GİAMBERTİ, **Antonio da** — denir), italyan mimarı (Floransa 1455'e doğr. - 1535'e doğr.), Giuliano'nun kardeşi. Bir süre Roma'da kaldıktan sonra Toscana'ya dönerek 1518-1529 arasında Montepulciano'da şaheseri San Biagio kilisesini yaptı. Onun eseri olan Montepulciano ve Monte San Savino sarayları Bramante ve Raffaello'nun anlayışına dayanır. Askerî mühendis olarak Alexander VI için Sant'Angelo şatosunun, Julius II için Civitacastellana'nın yapımında çalıştı. (L)

SANGALLO Küçük (Antonio CORDİANİ. **Antonio da** — denir), italyan mimarı (Floransa 1483 - Terni 1546). Giuliano ve Büyük Antonio'nun yeğenidir Bramante ve Raffaello'nun üslûplarını yaydı; Roma'da Trajanus forumu önünde Santa Maria di Loreto kilisesini (1507'ye doğr), Sassia'da San Spirito kilisesini (1540) ve birçok saray yaptı. En önemli eseri, kardinal Alessandro Farnese'nin (geleceğin Paulus III'ü) kendisine 1511'de ısmarladığı Farnese sarayıdır. Üç katlı olarak ve Floransa üslûbunda tasarlanan bu yapıyı Michelangelo bitirdi. Antonio da Sangallo 1520'den itibaren San Pietro bazilikasının planları üstünde çalıştı. Aynı zamanda askerî mühendisti; bu sıfatla Floransa (Bosso kalesi) ve Roma'da görev aldı. (L)

SANGAMEŞVARİ i. Leng. Yaklaşık olarak 1,6 milyon kişi tarafından konuşulan marathi lehçesi. (L)

SANGARİOS, Anadolu'da, Frigya'da tanrı - ırmak adı. (Aynı addaki ırmağın [Sakarya], kişileştirilmesi idi. Okeanos ile Tethys'in oğlu, Ekabe veya Metope ya da Eunoe'nin babasıydı. Tanrı Sangarios'un tasvirlerine Pessinus sikkeleri üzerinde rastlanır.) [M]

SANGAROS. Esk. coğ. Stephanos Byzantios'a göre Anadolu'da (Bithynia bölgesi) Helenupolis şehrinin yakınında şehir. Eski yazar Sokrates ise bu şehrin *Angaros* adını taşıdığını yazar. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

SAN-GAVİNO i. Üzerinde siyah veya mor damarlar bulunan, gri-beyaz renkte korsika mermeri. (L)

SANGER (Frederick), ingiliz biyokimyacısı (Rendcombe, Gloucestershire 1918). Cambridge üniversitesinde okudu. Aynı üniversitede 1919'dan itibaren biyoloji kimyası üstünde araştırmalara girişti. 1951'de Cambridge Tıbbî Araştırmalar enstitüsünde özellikle proteinlerin yapısı konusunda çalıştı; 1955'de ensülin molekülünün yapısını ortaya koydu. 1958'de Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

SANGERHAUSEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) şehir, Hanz'ın güneydoğusunda; 31 100 nüf. XVII. yy.dan kalma şato. XII.yy.dan kalma kilise. Bakır madenleri. Makine yapımı. Bisiklet, kereste ve besin sanayii, çalgı yapımı. (L)

Sangerkrieg auf der Wartburg (DER) [*Wartburg Saz Şairleri Yarışması*], *Wartburgrieg* de denir, XIII. yy.ın ikinci yarısında yazılmış alman şiiri. Yazarı Thüringen'lidir. İki bölüm olan şiirin birinci bölümü bir şiir yarışmasıdır. Bu bölümde, Heinrich von Ofterdingen'in Wartburg şatosunda Thüringen landgrafı Hermann'ın karşısına çıkması ve orada bulunan bütün şarkıcıları konusu «iktidardaki çeşitli prensleri övmek» olan bir yarışmaya çağırması anlatılır. Walther von der Vogelweide, Heinrich'i yener; Heinrich de Klingsor von Ungarn adındaki macar büyücüyü yardıma çağırır. Şiirin ikinci bölümündeyse, Wolfram von Eschenbach, Klingsor ile bir manzum bilmece yarışmasına girer ve yarışmada galip gelir. (L)

San Germano barışı, imparator Friedrich II ile Gregorius IX arasında, İtalya'yı parçalayan Guelfi'ler ve Ghibellini'ler çatışmasına son vermek amacıyle yapılan uzlaşma barışı (23 temmuz 1230). Bu barış gereğince, papa, Friedrich II'ye haçlı seferinden önce konulan aforozu kaldırıyor; buna karşılık imparator roma ayaklanmalarını desteklemekten cayıyor, ele geçirdiği papalık topraklarını geri veriyor ve Sicilya'daki krallığında din adamlarına birçok hürriyet tanıyordu. Papa ile imparator böylece uzlaşmış gibi görünmelerine rağmen çatışma daha yirmi yıl kadar sürdü. (L)

SANGHA i. Buddha Sakyamuni'nin kurduğu din topluluğu; Buddha kanunu (*dharma*) ile Sangha, Buddha Sakyamuni'nin yetiştirmelerine bıraktığı en önemli iki unsurdur. (Topluluğun teşkilâtlandırılması için Buddha'nın nirvana'sından sonra birçok konsil toplandı.) [L]

SANGHA (YUKARI), Orta Afrika cumhuriyetinde bölge; 98 400 nüf. İdare merkezi, *Berberati.* (L)

SANGI sıf. (esk. türk. *sanku*'dan). *Esk.* Şaşkına dönmüş, sersemlemiş, sözü kolay anlamayan.

◆ **Sangılık** i. *Esk.* Sersemlik. (M)

SANGILAMAK geçz. f. (*sangı*'dan *sangı-la-mak*). *Esk.* Sangı olmak, sersemleşmek. (M)

SANGİ veya **SANGİHE,** Indonezya'da, Celebes denizini doğudan kapatan takımadalar, Celebesler ile Filipinler arasında; 135 000 nüf. Dağlardaki ormanlardan abanoz ve hint hurması kerestesi elde edilir. Kıyı bölgelerinde balıkçılık yapılır, hindistancevizi, sagu ve ceviz ağaçları yetiştirilir. Başlıca adası *Sangi,* volkanik bir adadır (eskiden kuzeyde çok faal Avu volkanıyle sona eriyordu), 1892 haziranındaki püskürme adanın dörtte üçünü yok etti. (L)

SAN GİMİGNANO, İtalya'da komün, Toscana'da (Siena ili), Elsa vâdisinin yukarısındaki bir tepe yamacında, 332 m yükseltide; 10 000 nüf. Şehre hâkim 13 kulenin (eskiden 73 taneydi) etkileyici bir görünüşü vardır. San Gimignano küçük, bağımsız bir cumhuriyetti; 1354'te Floransa tarafından ilhak edildi; dar ve dolambaçlı yollarıyle ortaçağ havasını muhafaza eder. Cisterna alanı bütünüyle XIII. yy.dan kalmadır. XII. yy.dan kalma roman üslûbunda katedralde Benozzo Gozzali ve Giuliano de Maiano'nun freskleri. Podesta ve Popolo sarayları (XIII.yy.) ve Sant'Agostino kilisesi (B. Gozzolinin freskleri). [L]

SANGİNİT i. (fr. *sanguinite*). Miner. Tabiî gümüş arsenyosülfür, prustit'e benzer. (L)

San Giorgio (CASA Dİ), 1407'de Ceneviz'de devlet alacaklısı olan toplulukların birleşerek kurdukları dernek. Bu dernek 1408'de Banca di San Giorgio'yu kurdu; ayrıca Ceneviz hükûmetini denetleyecek olan 52 kişilik bir konsey meydana getirdi. (L)

SAN GİORGİO A CREMANO, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün eteğinde; 29 000 nüf. (L)

SAN GİOVANNİ (Giovanni DA). Bk. GİOVANNİ *da San Giovanni.*

SAN GİOVANNİ İN FİORE, İtalya'da şehir, Calabria'da (Cosenza ili), Neto'nun vâdisinde; 20 100 nüf. Sila'da iç turizm merkezi. Ticaret merkezi. (L)

SAN GİOVANNİ İN LATERANO. Bk. LATERANO MEYDANI.

SAN GİOVANNİ İN PERSİCETO, İtalya'da şehir, Emilia'da (Bologna ili), Emilia yolunun kuzeyinde; 21 000 nüf. Pazar yeri. (L)

SAN GİOVANNİ ROTONDO, İtalya'da komün, Puglia'da (Foggia ili); 20 200 nüf. İtalya'nın başlıca boksit çıkarma bölgesidir. (L)

SAN GİOVANNİ VALDERNO, İtalya'da komün, Toscana'da (Arezzo ili), Arno vâdisinde; 18 500 nüf. Linyit madenleri. Freskleri San Lorenzo kilisesini süsleyen ressam Masaccio burada doğdu. (L)

SANGİSORBA i. Bot. Aptesbozan otunun ilmî cins adı. (L)

SAN GİULİANO (Antonino Paterno-Castello, — markisi), italyan siyaset adamı (Catania 1852-Roma 1914). 27 Yaşında Catania belediye başkanı, 1882'de milletvekiliydi. Dışişleri ve sömürgelerle ilgili meselelerde uzmanlaştı. Tarım bakanlığı sekreter yardımcısı (1892) ve posta bakanı (1898) oldu. Afrika'nın yayılma siyasetini benimsedi, balkan meselelerinin önemine dikkati çekti (*Lettere dall'Albania* [Arnavutluk'tan Mektuplar], 1902). Hayatının son on yılında İtalya'nın dış siyasetinde çok önemli rol oynadı: dışişleri bakanı (1905-1906), Londra (1906-1909) ve Paris'te (1909-1910) elçi, yeniden dışişleri bakanı (1910'dan ölümüne kadar). İtalya'yı Üçlü ittifak çerçevesi içinde tutarak batı devletleriyle yapılan yeni antlaşmaları sağlamlaştırmağa çalıştı. Birbirini izleyen Balkan savaşlarında Avusturya ile anlaşarak bağımsız bir Arnavutluk kurdu. 1912'de Üçlü ittifakı yeniledi, fakat Avusturya'nın Arnavutluk ve Aşağı Adriya denizi üstünde hâkimiyet kurma isteğine karşı çıktı. Birinci Dünya savaşının başlarında İtalya'nın, bir yandan Avusturya'nın zararlarını ödemeyi kabullenirken öte yandan Küçük antant devletleri yanında savaşa girmek için hazırlık yaptığını öne sürdü. (M)

SAN GİULİANO TERME, İtalya'da şehir, Toscana'da (Pisa ili), Pisa'nın kuzeyinde; 22 200 nüf. Ilıca merkezi; radyoaktif kalsi-sülfürlü suları (28°-52°C) Romalılardan beri kullanılır. (L)

SAN GİUSEPPE VESUVİANO, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün eteğinde; 22 900 nüf. Ticaret merkezi. Şarap üretimi. (L)

SANGLİ, Hindistan'da (Maharaştra) şehir, Kolhapur'un kuzeydoğusunda; 127 000 nüf. Ticaret merkezi. Besin sanayii. (L)

SANGNİER (Marc), fransız gazetecisi ve siyaset adamı (Paris 1873 - ay.y. 1950). Stanislas kolejinde okudu. «Mahzen kulüpleri» adını verdiği yerlerde inceleme toplantıları tertipledi, papanın *Rerum novarum* adını taşıyan bildirisindeki işçilerin yaşama şartlarıyle ilgili temaları ele aldı. Yükseköğrenimini École Polytechnique'te yaptı. 1898'de ordudan ayrıldı, demokratik ve sosyal bir hıristiyanlık teşkilâtı kurmağa çalıştı. Dinî ve sosyal nitelikteki harekete, 1894'te yayımlanan küçük bir derginin adı verildi: *«Sillon».* Sillon kısa zamanda başarı kazandı. Sangnier, 1901-1904 arasında *Eveil Democratique* (Demokratik Uyanış) adlı haftalık bir dergi çıkardı. Bir yandan da kulüpler kuruyor, bildiriler yayımlıyor, mitingler düzenliyordu. Bütün bu hareket, hıristiyan demokrasisine bir dokt-

Foto. Alinari-Giraudon (*LAROUSSE*)

rinle birlikte *La Jeune Garde* (Genç Muhafız) adı verilen kadroları sağlıyordu (bu muhafızlar beyaz gömlek üzerine siyah kravat takmaktaydılar). Sangnier, papa Pius X tarafından siyasete karışmak ve kendini modernizme kaptırmakla suçlandı (ağustos 1910). 1912'de *La Jeune République*'i kurdu ve *Démocratie* adlı gazetesinde demokrasi savaşına girişti. Milletvekili seçilince (1919-1924), *L'Eveil des Peuples*'ü (Halkların Uyanışı) yayımlamağa başladı. Bu dergi Milletlerarası Demokratik hareketin organı haline geldi. Irkçılığa karşı barışçı toplantılar düzenledi, hattâ 1926'da bir «barış kongresi» topladı. Milletlerarası kardeşlik düşüncesine bağlanarak gençlik yurtlarını Fransa'ya soktu. 1944'te Almanlar tarafından tutuklandı. 1946'da milletvekili seçildi. La Jeune République teşkilâtı, M. R.P. (Cumhuriyetçi Halk Hareketi) partisiyle birleşti. Bu kuruluşun fahrî başkanlığına seçildi. Genç nesiller onu Fransa'da hıristiyan demokrasisinin kurucusu sayarlar. (L)

SANGOLAR, Orta Afrika cumhuriyetinde zenci halk. Sangolar balıkçılık ve ticaretle geçinir. Ubangi ırmağı boyunca ticaret dili olarak sango dili kullanılır. (L)

SANGSTER (Charles), kanadalı şair (Kingston, Yukarı Kanada [bugün Ontario] 1822 - ay.y. 1893). 1849'da Amherstburg'-da *Courier*'yi çıkardı; kısa bir süre için Kingston'a dönerek gazeteciliğe başladı. Ottawa'da Posta kurumunda çalıştı (1868-1886). Kanada'da bir konfederasyon kurulmasını savunan şiirleri Amerika ve İngiltere'de çok tutuldu. Başlıca kitapları: *Saint Lawrence and the Saguenay* (Saint Lawrence ve Saguenay) [1856] ve *Hesperus and Other Poems* (Hesperus ve Diğer Şiirler) [1860]. (M)

SANGUINARIA i. Kısa kalın köksaplı çok yıllık ot; köksapında kan renginde kırmızı bir laeks bulunur. (Gelincikgillerden.)

— ANSİKL. *Sanguinaria*'nın köksapından tek yaprak ve tek çiçek çıkar; yaprağı basit, oymalı ve parçalıdır; çiçeğinde iki çanak yaprak, sekiz ilâ on iki taç yaprak ve yirmi dört erkek organ bulunur; meyvesi iki çenetli bir kapsüldür. Kuzey Amerika Yerlileri vücutlarını kırmızıya boyamak için sanguinaria'nın lateksini kullanırlardı. Sanguinaria çok acı ve zehirli bir bitkidir.

— Eczc. Kanada ve A.B.D.'de yaygın olan bu bitkinin (*Sanguinaria Canadensis*) köksapı küçük dozda balgam söktürücü, yüksek dozda kusturucu etki yapar. (L)

SANGUİNETİ (Edoardo), italyan yazarı (Cenova 1930). Torino üniversitesinde profesör oldu; Eliot ile Pound'un etkisinde kaldı. Diline ve gerçekçiliğine hayran olduğu Dante'nin öğretisini benimsedi. Eserleri: *Tre Studi Danteschi* (Dante Üstüne Üç Araştırma) [1961], *Il Realismo di Dante* (Dante'nin Gerçekçiliği) [1965]. Ayrıca, Luciano Bero için bir libretto yazdı; gelenekçi anlatım metodundan ayrılan romanlar yayımladı (*Cappriccio italiano* 1963). İtalya'da yeni deneysel edebiyatın temsilcisi sayılır. Bu konudaki eserleri: *Laborintus* (1956), *Opus Metricum* (1960), *Passaggio* (Geçit) [1963], *Triperuno* (1964), *Il Gioco dell'Oca* (Kazın Oyunu) [1967]. (L)

SANGUİNOLARİA i. Çok uzun sifonlu, biraz şişkin söbe kavkılı ikiçenetli yumuşakça; sıcak denizlerde (Antiller, Kaliforniya, Avustralya) yaşar. (*Psammobiidae* familyasından.) [L]

SANGUSZKO, Litvanya büyük prensi Olgierd'in soyundan gelen ve böylece Jagellon'lara akraba olan Volhinya prens ailesi. Aile XV. yy.da iki kola ayrıldı: Koszyr ve Kowel. — ROMAN (1800-1881), aileyi kahramanlığı ve erdemleriyle yüceltti; 1831'de polonya ayaklanması sırasında esir düştü; Sibirya'ya, sonra Kafkasya'ya sürüldü. (L)

SANHACALAR veya **SANHACELER,** Kuzey Afrika'da önemli berberî topluluğu, tamazirt lehçesi konuşurlar. Sanhacalar yerleşik (Cezayir Kabiliyesi) veya yarı göçebe (Fas'ta Doğu Büyük Atlas ve Orta Atlas dağları) yaşarlar.

— Tar. Sanhacalar başlıca üç gruba ayrılırlar. Birinci gruptan olan Telkateler, X. yy.da Kabiliye dışında Kosentine (Konstantin) bölgesini işgal ettiler ve bazıları yerleşik hayata geçtiler. Fatımîlere bağlı olarak Zenatelerle savaştılar. Bunlardan Sanhaca adını taşıyan küçük bir grup bugün Cezayir'in doğusunda yaşar. İkinci Sanhaca kolu X.-XI. yy.da Trablusgarp'ın güneyinden Atlas okyanusuna kadar uzanan çöl sahasında oturdular. Lemtuneler, Messufeler ve Tuaregler bu gruptandı. Bunlar Murabıtlar devletinin kuruluşunda önemli bir rol oynadılar. Üçüncü Sanhaca kolu da, Kubeybatı Afrika'da yaşadı. Botuyye ve Uryagol gibi Fab kabileleri Sanhacaların bu kolundandır. (ML)

SANHEDRİN i. (yun. «toplantı, mahkeme» anlamına gelen *synedrion*'dan aramî dilinde k.). Yahudilerin mahkemesi; özellikle, BÜYÜK SANHEDRİN adıyle de anılan Kudüs mahkemesi.

— ANSİKL. *Sanhedrin*, Kudüs'ün başlıca yahudi aileleri tarafından kurulmuştu. M. Ö. III. yy.dan önce var olduğunu gösteren bir iz yoktur. Mahkeme üyeleri, aralarında eski başrahiplerin de bulunduğu bazı Saduki'lerden meydana geliyordu; sonra bunlara ferisiler de eklendi. Hıristiyanlığın başlangıcında yetmiş bir üyesi olan mahkemenin, krallığın kaldırılmasından sonra önemi arttı. Çünkü Romalıların karşısındaki biricik yerli kuruluşu temsil ediyordu. Yargılama yetkisi çok genişti. Kendine has bir zabıtası vardı; ama yine de ölüm cezalarını tek başına veremiyordu. Genel olarak Kudüs'teki Süleyman tapınağında toplanır, üyeleri yarım daire biçiminde otururdu. Toplantılarına bazı öğrenci ve tilmizler de katılırdı. Yargılama usulü en küçük ayrıntılarına kadar belirlenmişti. (L)

SANI i. (*sanmak*'tan *san-ı*). *Yeni.* Sanmak eylemi veya bunun sonucu, zan: *Söylediklerimiz, yazdıklarımız, hayatın birtakım konulara bölünmüş olduğu sanısını sürdürüp yalanı perkitmekten başka neye yarar?* (N. Ataç).

— Mant. *Olası sanı*, Eflatun'da, fikir, oy (doks), anlayış (dianoia) ve özellikle de sezgiyle (noesis) aşılması gereken ve görünüşlerle dil üzerinde temellendirilen tamamlanmamış bilgi. (Spinoza'da ise birinci tür bilgi demektir.) [LM]

SANIK sıf. ve i. (*sanmak*'tan *san-ı-k*). Huk. Ceza muhakemesi hukukunda muhakeme münasebeti süjelerinden biri. *Esk.* Maznun.

— ANSİKL. Muhakeme münasebetlerinde en önemli süje *sanık*'tır, çünkü bütün muhakeme, sanık adını alan failin fiil ve davranışı üstüne başlayan ve devam eden bir faaliyettir. Sanığın muhakemedeki süjeliği üç bakımdandır: 1. sanık yargılanacak olan uyuşmazlığın taraflarından biri olabilir. 2. savunma makamını işgal eder; 3. hakkında tutuklama veya yakalama gibi bir ihtiyat tedbiri uygulandığı hallerde ihtiyat tedbiri süjesi sayılır. Sanıklık sıfatı, bir gerçek kişi hakkında ceza davasının açılmasıyle başlar. İstisnaî durumlarda ceza davası açılmadan da sanıklık sıfatı başlayabilir. Bu istisnaî durumlar, savcının hazırlık soruşturması sırasında, sulh hâkiminin sorgusunun sanık sıfatıyle yapılmasını veya tutuklanmasını istemesi halleridir. Bu şekilde başlayan sanıklık sıfatı, kesin hüküm doğuncaya kadar sürer. Sanıklık sıfatı sorgu hâkiminin son soruşturmanın açılmasını gereksiz bulması halinde olduğu gibi bazı hallerde sona erer. Sanık olabilmek için gerçek kişi olmak şarttır. Tüzel kişiler suç faili olamadığından haklarında ceza davası açılması imkânsızdır, bu bakımdan da sanık olamazlar. Gerçek kişi olan failin gaip veya akıl hastası olması onun sanıklık sıfatını almasına engel değildir. Fail hakkında soruşturma açıldıktan sonra, gaip olması veya akıl hastalığına tutulmuş bulunması yalnız soruşturmanın ve muhakemenin devam etmesine engel olucu bir sebep teşkil eder. Sanığın muhakeme devam ederken birtakım yetkileri ve yükümlülükleri vardır. Bu yükümlülükler arasında ilk akla gelen sanığın kararlara ve hükümlere boyun eğmek mecburiyetidir. Hakkında tutuklama kararı verilen sanık tutukevine girmek, hakkında müşahede altına alınma kararı verildiği zaman da müşahedehaneye girmek zorundadır. Bu şekildeki boyun eğme mecburiyetinin yerine getirilmemesi halinde sanık hakkında bu karar ve hükümler zorla infaz olunur. Sanığın bir diğer mükellefiyeti de hakkında belli işlemler yapılırken hazır bulunma zorunluğudur. Bu mecburiyet kendini en fazla son soruşturmada gösterir. Sanık sorgusu için gelmezse zorla getirilir, hattâ tutuklanabilir. Son soruşturmada sanık duruşmada hazır olmadıkça muhakeme yapılmaz, ancak bazı basit fiiller için (para cezasını gerektiren fiiller) genel kuralların dışında sanık hazır bulunmasa da duruşma yapılabilir. Bu şekilde bir mecburiyetin sanığa yükletilmesinin sanık bakımından da gerçeğin daha iyi meydana çıkarılması, cezaların şahsîleştirilmesi ve sanığın müdafaasının sağlanması gibi faydaları vardır. Sanık birtakım hak ve yetkilere de sahiptir. Bunların başında savunma hakkı gelir. Gerek millî mevzuatta gerek milletlerarası bölgelerde (İnsan Hakları beyannamesi gibi) sanığın savunma hakkı yer almıştır. Savunma hakkı ferdî ve toplumsal savunma olarak ele alınır. Ferdî savunma sanığın bizzat yaptığı savunmadır. Toplumsal savunma sanığın bir müdafî aracılığıyle faydalandığı savunmadır, bu müdafî de kural olarak bir avukattır. Sanığın savunması yönünden en önemli noktalar, başta, sanığın, hakkındaki isnadı bilmesi, sanığa savunma sorumsuzluğunun tanınması, yani sanık savunmasını yaparken «acaba sözlerim başka bir suç teşkil eder mi» tereddüdüne düşmemesi ve muhakemenin sonunda son sözün sanığa verilmesidir. *Sanığın susma hakkı* adı altında ele alınan durum kapsamı ve niteliği yönünden tartışmalıdır. Bazı yazarlar sanığın cevap verme yükümünün olduğunu, bazıları olmadığını belirtirler. Bu konuda türk kanunları ortalama bir yol tutar. Buna göre bugün için türk hukukunda sanık, kimliği hakkında cevap vermeğe ve doğru cevap vermeğe mecburdur, aksi halde suç işlemiş olur. Bunun dışında yargılandığı fiil ile ilgili sorulara isterse cevap verir, isterse susar. (M)

SANİ i. (ar. *şunc*'dan *şanîc*). *Esk.* İşlenilen, yapılan (iş): *Kimsenin medhali yok kendi sanîimdendir / Ettiğim cürm ü hata kendi elimden feryat* (Nabi). [M]

SANİ sıf. (ar. *işneyn*, iki'den *şânî*). *Esk.* İkinci. || *Sani aşer*, on ikinci. || *Cild-i sani*, ikinci cilt. (M)

SANİ sıf. (ar. *şunc*'dan *şânîc*). *Esk.* Yapan, meydana getiren. || Yaratıcı, sanatçı. || İ. Yaradan, Tanrı: *Vecde gel, vahdete dal, âlem-i kesretten uzak... / Yalnızı sânii gör; sanatı, masnuu bırak!* (M. Â. Ersoy). *Sâniin olduğunu lûtfu amîm / Gösterir heyeti Rahman ü Rahim* (Hakanî). || *Sâni-i âlem* (veya *sâni-i kâinat*), evrenin yaratıcısı. || *Sâni-i hakikî*, her şeyin gerçek yaratıcısı. || *Sâni-i hakîm* («hikmet sahibi»), Tanrı. || *Sâni-i lem-yezel*, («daima kalacak olan») Tanrı. || *Sâni-üs-semavati-vel-arz*, göklerin ve yerin yaratıcısı.

— Huk. *Esk.* İstisna akdinin borçlusuna verilen ad. (*Sâni*, akitle kararlaştırılan eseri meydana getirmekle yükümlü kişi, yani müteahhittir.) [M]

SANİ (Can Memi), türk şairi (öl. İstanbul 1586). Yeniçeri ocağından yetişti. Sekban oldu, sonra sipahiliğe geçti. İran edebiyatı üstünde çalıştı. Batınî inançlarını benimsedi. Bektaşî tarikatından olan Sanî'nin şiirlerinde iran şairlerinin etkileri açıkça görülür. Yergi ve alaya kaçan bir anlatımı, bazen rindane bir söyleyişi var-

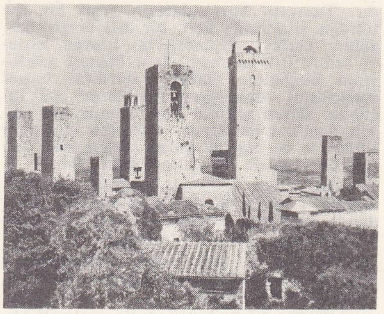

SAN GİMİGNANO

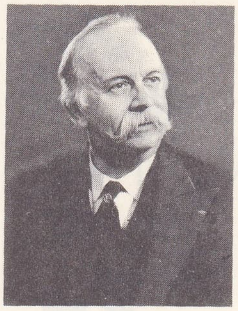

Marc SANGNIER

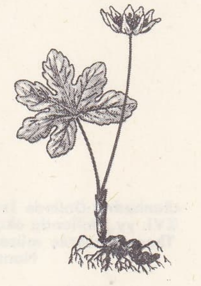

sanguinaria

Foto. Martin-Rapho, A.F.P. (LAROUSSE)

dır. Tasavvuf kavramlarının geniş bir yer tuttuğu şiirlerinde açık bir Ali sevgisi görülür. Tarikat düşüncelerini işleyen şiirleri azdır. Dili akıcıdır, Sanî bektaşî şairlerinin birçoğunu etkiledi. Özellikle batınî inançlarını benimseyen çevrelerde çok tutundu. Divan şiirinin her türünde eser veren Sanî'nin bir divanı olduğunu tezkireler bildirirse de bugüne kalan şiirleri eski dergilerde dağınık bir durumdadır. (M)

SANİA i. (ar. *ṣanī'*'den *ṣanī'a*). *Esk.* Uydurma. || Hileli iş, düzen: *Kendisinin aleyhinde mürettep bir sanîa olmak üzere telâkki etmişti* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SANİCULA i. (lat. *sanare*, iyileştirmek'ten). Pembe veya beyaz çiçekli, otsu bitki. (Maydanozgillerden.)

— ANSİKL. *Sanicula*'lar eksik şemsiyeli bitkilerdir. Avrupa'da yetişen türünün boyu 30-40 sm'yi bulur. Bazen veteriner hekimlikte kullanılır. (L)

sanicula

SANİDİN i. (fr. *sanidine*). Miner. Yüksek sıcaklıkta meydana gelen ortoz feldispat çeşidi; volkanik kayaçlarda bulunur. (L)

SANİH sıf. (ar. *sünūḥ*'tan *sāniḥ*). *Esk.* Ansızın akla gelen, birdenbire zihinde doğan: *Sanih oldu hâtıra bin vesvese* (Ahmed Midhat). *Fakat ölmüş bir cihanın ölmüş bir gecesi sanih oluyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || *Şeref-sanih*, [padişahın emri için] şerefle çıkan.

◆ **Saniha** sıf. *Esk.* Sanih'in dişili. || *Saniha-ârâ*, akla gelen, hatırlanan. || *Efkâr-ı saniha*, doğan fikirler.

◆ **Sanihat** çoğl. i. *Esk.* Birden akla gelen, zihinde doğan şeyler: *Zekâ'nın da / Günün birinde bütün sanihatı toplanacak* (Tevfik Fikret). [M]

SAN İLDEFONSO, İspanya'da kasaba, Castilla la Vieja'da (Segovia ili), sierra de Guadarrama'nın kuzey yamacında; 4 800 nüf. Sayfiye yeri. La Granja sarayı. (L)

San İldefonso antlaşması, 1777'de İspanya ile Portekiz arasında imzalanan antlaşma, Amerika'daki sömürgelerde sınır anlaşmazlıklarına son verdi; İspanya, Santa Catarina adasını Portekiz'e iade etti, fakat Rio de la Plata ve Uruguay ırmakları üzerinde seferi kontrol hakkını elinde tuttu. (L)

San İldefonso antlaşması, Fransa ile İspanya arasında imzalanan (1796) antlaşması; iki ülke birbirinin topraklarına müdahale etmemeyi garanti ederek askerî bakımdan birleşti. Bu ittifak bir monarşi ile Devrim Fransa'sı arasında imzalanan ilk antlaşmadır. (L)

San İldefonso antlaşması, Bonapart ile İspanya kralı Karl IV arasında imzalanan gizli ön antlaşma (1800). Batı Louisiana ile Elbe adasının Fransa'ya bırakılması karşılığında Napolyon, İspanya kralının kayınbiraderi Parma dukasına Avusturya aleyhine İtalya'da 1 200 000 nüfuslu bir bölge vermeyi taahhüt etti. Madrid uzlaşması (1801) ve Aranjuez antlaşması (21 mart 1801) ile tamamlanan bu antlaşma Etruria krallığının kurulmasıyle sonuçlandı. (L)

«Sanhedrin Önünde İsa» XVI. yy. Hollanda okulu Thomas-Dobrée müzesi, Nantes

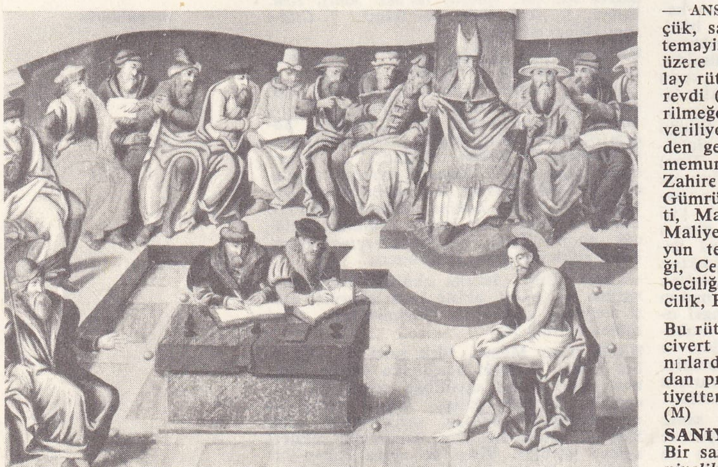

SANİN, Japonya'da tabiî bölge; Honşu'nun güneybatısındaki yarımadanın kuzey kısmını içine alır. Dar ve sarp dağlık yamacı, çoğunlukla düz kıyısı (limanlar enderdir), değişken iklimi ve genellikle bulutlu gökyüzüyle, Sanin, yarımadanın Japon İç denizi yönündeki güney yamacından çok farklıdır. Gümüş, bakır ve kalay madenleri. Başlıca şehirleri: *Matsue* ve *Tsuruga*. (L)

SANİO (Karl Gustav), alman botanikçisi (Lyck, Doğu Prusya 1832 - ay.y. 1891). 1858-1866 Arasında Königsberg üniversitesinde profesörlük yaptı. Prusya florasını inceledi ve bitkilerin anatomisi üstüne bazı önemli araştırmalarda bulundu. (M)

SANİSERİ Mevlânâ Ahmed, delhili din bilgini (öl. Kalpi 1417). Nasiruddin Mahmud Çirağı Delhî'nin (öl. 1356) öğrencisi oldu. Timur'un Delhi'ye girmesinden sonra yakalanarak hapsedildi. Fakat yaygın ünü, bilim ve takvadaki üstünlüğü yüzünden Timur tarafından bağışlandı. Sonra onun sarayındaki bilim adamları arasında yer aldı. Timur'un Hindistan'dan ayrılışından sonra, Saniseri de Delhi'den Kalpi'ye gitti. Ölümüne kadar burada öğretime devam etti. Eseri: *Kaside-i Daliye* (Dal Kasidesi). [M]

SAN İSİDRO, Buenos Aires'in kuzey banliyösünde şehir, Rio de la Plata kıyısında; 90 100 nüf. (L)

SANİYE i. (ar. *iṣneyn* > *ṣānī*'den *ṣāniye*). 1 Ocak saat 00'dan başlamak üzere dönencel 1900 yılının 1/31 556 925, 974 7'sine eşit temel zaman ölçüsü birimi (sembolü: *sn*). [Saniye dakikanın altmışta biri, saatin üç bin altı yüzde biri ve günün seksen altı bin dört yüzde biridir]: *Bu hal böyle dört, beş saniye, belki de bütün bir dakika devam etti* (A.H. Tanpınar). *Bu belki bir saniye, belki de daha az sürdü* (Sabahattin Âli). *Birkaç saniye sonra arkadan Osman geldi yetişti* (S. Kocagöz). || Derecenin altmışta biri.

— Fiz. Sezyum 133 atomunda temel halin aşırı ince iki seviyesi arasındaki geçişe tekabül eden ışınımın 9 192 631 770 periyotluk süresine eşdeğer zaman ölçüsü birimi (sembolü: *sn*). [XIII. Ağırlıklar ve Ölçüler Genel konferansı tarafından 1967'de kabul edilen bu tanım, dönencel yıla göre yapılan önceki tanımın yerini alacaktır.]

— Mat. Bir dakikanın altmışta biri değerinde açı veya yayın ikincil ölçü birimi. (Bir derece ise bir dik açının doksanda biridir; yay veya açı saniyesi iki üssü ile gösterilir; 45 derece 46 dakika 47 saniyelik açı, 45° 46′ 47″ şeklinde yazılır.)

— Saatçilik. *Saniye ibresi* (veya kısaca *saniye*), her hareketinde bir saniyeyi veya saniyenin bir kesrini gösteren ibre. (ML)

SANİYE sıf. (ar. *iṣneyn* > *ṣānī*'den *ṣāniye*). *Esk.* İkinci. || İ. Kadın adı.

— İda. *Esk.* Osmanlılarda mülkiye rütbelerinden biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. *Esk.* Ûlâ saniyesinden küçük, saliseden büyüktü. «*Saniye* sınıfı mütemayizi» ve «saniye sınıfı sanisi» olmak üzere iki derecesi vardı. Askerlikte miralay rütbesinin karşılığıydı. Önceleri bir görevdi (1832). Sonra yalnız rütbe olarak verilmeğe başlandı. Rütbeyle birlikte nişan da veriliyordu. Bu nişan, sonraları sahiplerinden geri alındı (1851). Saniye rütbesindeki memurluklar şunlardı: İhtisap nezareti, Zahire nezareti, Takvimi Vakayi nezareti, Gümrük emaneti, Teşrifatçılık memuriyeti, Maruzatı dahiliye, Dahiliye, Hariciye, Maliye mektupçulukları, Divanı Hümayun tercümanlığı, Mukataat muhasebeciliği, Ceride muhasebeciliği, Maliye muhasebeciliği, Esham muhasebeciliği, Ruznamecilik, Evkaf muhasebeciliği.

Bu rütbe sahipleri resmî günlerde, koyu lâcivert setre giyer, sırma kayışlı kılıç kuşanırlardı. Ancak ricalden sayılmadıklarından protokole katılmazlardı. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra bu rütbe kaldırıldı. (M)

SANİYELİK sıf. (*saniye*'den *saniye-lik*). Bir saniye kadar süren: *Onun için, bu saniyelik bir iştir*.

◆ İ. Saatin, saniyeleri gösteren ve devrini bir dakikada tamamlayan, akreple yelkovandan daha küçük veya ince ibresi. (L)

SAN JOAQUİN, A.B.D.'de ırmak, Kaliforniya'da, Büyük Okyanus'a dökülür; 510 km. Sierra Nevada'dan doğar, güneyden kuzeye doğru geniş bir çökültüde (sierra Nevada ile Coast Range) arasında akar, San Fransisco körfezine bağlı bir haliçte Sacramento'yu alır. (L)

SAN JOSE, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Coyote ırmağı (San Francisco koyuna dökülür) kıyısında; 305 000 nüf. 1777'de İspanyolların kurduğu şehir, Kaliforniya'da ilk yerleşme merkezidir. 1849-1851 Arası eyalet merkezi olan San Jose, bugün verimli Santa Clara vâdisinin (meyve ağaçları, bağcılık, tütün tarımı) ticaret merkezidir. Birçok konserve (meyve) fabrikası. (L)

SAN JOSE, Kosta Rika'nın merkezi, merkez bölgesinin yüksek topraklarında, kuzeyde volkanik sıradağlar ve Talamanca cordillera'sı arasında; 185 600 nüf. Büyük ticaret merkezi. Besin ve dokuma sanayii. —*San Jose ili*, 544 700 nüf. (L)

SAN JOSE, Uruguay'da şehir, Montevideo'nun kuzeybatısında; 30 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

SAN JOSE DE CUCUTA. Bk. CUCUTA.

San Jose konferansı, 18-19 mart 1967'de Kosta Rika'nın başkentinde toplanan konferans; A.B.D. (J. Kennedy) ve orta amerika cumhuriyetlerinin başkanlarını bir araya getirdi. Bir gümrük birliği çerçevesinde bir Latin Amerika Ortak pazarı ve bir Kalkınma fonu kurulması, ayrıca bölgesel kalkınma planları hazırlanması yoluyle, orta amerika devletlerini iktisadî ve sosyal bakımdan kalkındırmayı ön görüyordu. (L)

SAN JUAN, esk. **San Juan Bautista,** Porto Riko'nun başkenti, kuzey kıyısında, karaya bağlı kayalık iki adacık üzerinde kurulmuştur; 542 200 nüf. 1521'de Juan Ponce de Leon tarafından kurulan şehirde XVI. yy.dan kalma bir kilise ve anıtlar vardır. Limanından ada trafiğinin yarısından çoğu yapılan (şeker, kahve, tütün ihracatı) ticaret ve turizm merkezi. Tütün imalâthaneleri ve şeker rafinerileri. (L)

SAN JUAN, Arjantin'de şehir, il idare merkezi, Andlar'ın kenarında, Mendoza'nın kuzeyinde; 106 700 nüf. Şehir sık sık depremlerden zarar gördü (1944). Sulama ile tarım yapılan bir bölgede (bk. CUYO) sanayi (besin sanayii) ve ticaret merkezi. —*San Juan ili*, 408 000 nüf. And dağlarında uzanır, Altın madenleri sayesinde erken bir dönemde yerleşilen çorak bir bölgededir. (L)

SAN JUAN, Dominik cumhuriyetinde şehir, *San Juan ırmağı* kıyısında. il idare merkezi; 21 600 nüf. — *San Juan ili*, 185 600 nüf. (L)

SAN JUAN (RIO), Orta Amerika'da ırmak, Antil denizine dökülür; 225 km. Nikaragua gölünün ayağıdır, Nikaragua ile Kosta Rika arasında sınırın bir bölümünü meydana getirir. — *Rio San Juan idare bölgesi*, Nikaragua'nın güneyinde; 15 300 nüf. İdare merkezi *San Carlos*. (L)

SAN JUAN DE LOS MORROS, Venezuela'da şehir, Guarico eyaletinin merkezi; 30 400 nüf. Tabiî gaz yatakları. (L)

SAN JUAN MOUNTAİNS, A.B.D.'de dağlık kütle, Güney Kayalık Dağlar'ın batısında, Colorado yaylaları yanında 2 000 m'ye yükselir; *Uncampohgre Peak*'te 4 360 m. 1 200 - 1 500 m derinliğinde boğazlarla yarılan hantal bir volkanik kütledir. (L)

SANJURJO SACANELL (Jose), ispanyol generali (Pampaluna 1872 - Lizbon yakınları 1936). 1898'de Küba'da ilk defa savaşa katıldıktan sonra, özellikle Fas'ta hizmet gördü. 1926'da Abdülkerim teslim oldukları sonra, Alfonso XIII tarafından Fas yüksek komiserliğine getirildi. 1929'da Valencia ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Sivil muhafızlara kumanda etti. Fakat 1931'de cumhuriyet rejimine katıldı. Gümrük Muhafaza Genel kumandanlığının başına getirildi, ertesi yıl Azana hükûmetine karşı Sevilla'da yapılan bir ayaklanmayı yönetti. Tutuklandı ve ölüme mahkûm edildi. Cezası ömür boyu hapse çevrildi. 1934'te genel aftan faydalandı. Por-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

tekiz'e sığındı, Goded ve Mola'nın yanında milliyetçi hareketin başına geçecekti, fakat 21 temmuz 1936'da Portekiz'den hareketinde bindiği uçak düşerek parçalandı. (L)

SANJURJO Y LOPEZ DE GOMARA (Justo), ispanyol gazetecisi ve yazarı (Madrid 1859- öl. ?). 1880'de Arjantin'e gitti; *El Correo Espanol* gazetesinde çalıştı, *El Diario Espanol* gazetesinin müdürü oldu. Şiirler (*Sentimientos* [Duygular], 1875; *Renglones Cortos* [Kısa Çizgiler], 1896-1901 v. b.) romanlar ve hikâyeler (*Los Corazones* [Kalpler], 1879; *Esbozos* [Taslaklar], 1895 v.b.), dramlar, komediler v.b. yazdı. (M)

SAN JUSTO, Buenos Aires'in güneybatı banliyösünde merkez; 88 900 nüf. (L)

SANK veya **SANKI** i. (esk. türk. *sanğ*'-dan). Kuş pisliği, sağı. (M)

SANKARA veya **SANKARAÇARYA,** Siva brahmanı, Sutra'nın yorumcusu, Vedanta felsefesinin baş temsilcisi. Sankara'nın, VIII. yy.ın ikinci yarısıyle IX. yy.ın başlarında Malabar'da doğduğu sanılır. Sringeri'de (Maisur) bir tapınak ve bir manastır, üç tane din kurumu kurdu. Bu kuruluşlar, öğretisinin başlıca merkezleridir. Buddha'cılar onu kendilerine rakip, siva'cılar da Siva'nın cisimleşmiş şekli sayarlar. Hayatı üstüne fazla bilgi yoktur. Bununla birlikte, ortaçağ hint filozofları ve reformcuları, hattâ bugünkü Hindistan onu az çok otorite sayar. Öğretisi ikiliği kesinlikle reddeden bir düşünceye (*advaita*) dayanır. Bu düşünceye göre *brahman* esas ve mutlak ilkedir, bireysel ruha (*atman*) özdeştir; tabiat, hayal'den (*maya*) başka bir şey değildir. (L)

SANKARAN NAİR (sir Çettur), hintli hukukçu ve siyaset adamı (Malabar bölgesi 1857-öl. 1934). Bir hint eyaletinde (Madras, 1907) hukuk görevi alan ilk yerlidir; aynı zamanda ilk yerli eğitim bakanlarındandır. Kongre partisinin liderlerindendi. (L)

SANKE («Üç hanedan»), Tokugava ailesinin üç kolu (Ovari, Kii, Mito); İyeyasu'nun son erkek evlâtlarından gelmişlerdir. 1600-1868 Arasında Japonya'yı yöneten şogunlar, zorunlu olarak bu üç aileden seçilirdi. (L)

SANKİ edat. (*sanmak* > *san*, sanki ve *ki*'den *san-ki*). Soru cümlelerinin başına getirilerek belirtilen konu üstüne ilgiyi çekmek veya o konuda uyarıda bulunmak için kullanılır: *Bu işi yaptın da sanki iyi mi oldu?* || Soru cümlesi olmayan cümlelerde, belirtilen düşüncenin gerçekte var olmadığını, fakat söz konusu olan şeyin bu düşünceyi ispatlarmış gibi bir izlenim uyandırdığını belirtmek için kullanılır: *Sanki, bize iş vermiyor, çiftlik, çubuk, han hamam bağışlıyor* (Kemal Tahir). *Nihal hepsine ayrı ayrı bakıyor, sanki onun sormasına hacet bırakmadan birisinin izah etmesini bekliyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *Sanki görünmeyen zehirli bir böceği kovalıyordu* (A. H. Tanpınar). || Bu tarz kullanışta bazen cümlenin sonuna «gibi» edatı da gelerek anlamı kuvvetlendirir: *Gizli sırrım memlekete duyurdu / Sanki benim bir ettiğim var gibi* (Âşık Veysel). [M]

SANKİM edat. (*sanmak* > *san*, sanki ve *kim*'den *san-kim*). *Halk dili*. Sanki. (M)

SANKOŞ, Bhutan ve Hindistan'da ırmak, Brahmaputra'nın kolu (sağ kıyı); yaklş. 320 km. Punakha'dan geçer. (L)

SANKT ANDREASBERG, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) kasaba, Harz kütlesinde; 5 000 nüf. Kış sporları merkezi. Eski kurşun ve gümüş madenleri. (L)

SANKT GALLEN, fr. **Saint-Gall,** İsviçre'de şehir, Sankt Gallen kantonunun merkezi, Konstanz gölüne dökülen Steinach ırmağının kıyısında; 76 300 nüf. Müzeler. XIV. yy.dan kalma (XVIII. yy.da yeniden inşa edildi) katedral veya *Stiftskirche* (eski manastır kilisesi). Eski manastırın kütüphanesi.

Sankt Gallen daha Ortaçağda dokumalarıyle meşhurdu. XVIII. yy. başında bir fransız mültecisinin başlattığı pamuk işlenmesi, köylerde, özellikle Toggenburg'da gelişti. XIX. yy. ortasında başlayan işlemecilik evlerde veya küçük atelyelerde bir köy sanayii halinde ilerledi. 1914 Arefesinde fabrikalar kuruldu. Fakat Sankt Gallen'de nispeten az fabrika vardır; şehir her şeyden önce evlerde imal edilen ürünlerin ve kasabalara dağılmış fabrikaların pazarlanma yeridir; bütün Doğu İsviçre Ön Alpleri'nde, hattâ Doğu Avusturya'da (Vorarlberg) ve Güney Almanya'da (Schwaben, Bavyera, Doğu Kara orman) şirketler kurmuştur.

● *Tarih*. Sankt-Gallen 614'te irlandalı keşiş Gallus'un kurduğu zaviye çevresinde gelişti; zaviye Othmar zamanında bir benediktin manastırı haline geldi (724). Konstanz piskoposlarının düşmanlığına rağmen manastır çevrede ün kazandı: 920'de, okulunda 300 öğrenci vardı ve arazisi 160 000 dönüm üzerinde yayılıyordu. 1206'da piskopos Ulrich II, imparatorluk prensi oldu. 1401'de, rahip-prens, Appenzell dağlılarıyle ve Sankt Gallen şehriyle çarpıştı: Appenzell hür şehir haline geldi; Sankt Gallen imparatorluk şehri oldu. 1451'de manastır, Zürich, Luzern, Schwyz ve Glaris ile daimî bir birlik kurdu. Manastır ile Sankt Gallen şehri ve Appenzell arasındaki savaşlar devam etti (özellikle 1489'da, rahip-prens manastırı Rorschach'a taşımak isteyince). 1798'de Santis kantonunun, sonra 1803'te Sankt Gallen kantonunun kurulmasıyle prenslik ortadan kalktı.

● *Müzik*. Manastırın kurulduğu devirde protestan ilâhilerinde gregoryen etkisi ağır basmağa başlamıştı. Daha IX. yy. Sankt Gallen manastırında ünlü kimseler yetişti: vakanüvis Yson ve besteci Ratpert; daha sonraları, Metz ve Sankt Gallen'e Roma kilisesi şarkılarını sokan ve *Petrus ve Romanus* efsanesini yazan Ekkehardt; yazar, heykeltıraş ve rübap (*rotta*) çalgıcısı Tuathal; ritimli âyinler yazarı Hartmann; org yapımı nazariyecisi Notker Labeo; sözleri dinî ve din dışı müziğe uygulayan Nother Belbulus (öl. 912). IX. ve X. yy.da minyatürleriyle meşhur olan manastırın scriptorium'unda pek çok elyazması hazırlandı; bunların müzikle ilgili olanları *Müzik Paleografyası*'nda yayımlandı. (L)

SANKT GALLEN kantonu, fr. **Saint-Gall,** İsviçre konfederasyonunda kanton, Avusturya ve Lihtenştayn sınırında, Konstanz gölü ile Ön Alpler arasında 2 019 km²; 339 500 nüf.

Sankt Gallen kantonu üç tabiî bölgeden meydana gelir:

1. Sankt Gallen şehrinin batısında ve kuzeyinde Thur vâdisi boyunca orta yükseklikte bir molas tepeleri bölgesi uzanır; bu az kıvrımlı tepeler, yay şeklinde buzultaşlarıyle ve ırmak buzul taraçaları dolu buzul vâdileriyle yarılıdır; yükselti 500 m'yi aşar; yağışlı ve çetin iklimin tarımı engellemesi evlerde sanayi işçiliğinin gelişmesine yol açmıştır;

2. büyük ölçüde kıvrılmış molaslı Ön Alp tepeleri bölgesi, Appenzell kantonunda devam eder; yükseltiler 1 000-2 000 m arasında değişir. Dağlık kenarda iklimin sertliğini yükselti daha da artırır ve Ren vâdisi dışında vâdiler, fazla gömülmedikleri için iklimden korunamazlar. Vâdilerin başlıcası *Toggenburg* (Thur ırmağının vâdisi) XVIII. yy.da isviçre köy sanayiinin geliştiği ilk bölgelerden biriydi. Burası birbirine uzak çiftliklerin çevresindeki kırlıklarla bölünen ormanlık bir dağ bölgesidir; köyler vâdi tabanlarında toplanmıştır. Dokumacılığın geçirdiği buhran bölgeyi bir göçmen yuvası haline getirdi ve pek çok köylü Zürich kantonundaki fabrikalarda çalışmağa gitti;

3. molası örten ikinci zaman binişme örtülerinden (kalker ve marn) meydana gelen Ön Alpler bölgesi; bu kayalar birçok kıvrımın etkisinde kalmıştır ve daha yüksektir (Santis'te 2 501 m, Churfirsten'de 2 309 m). Yayla otlaklarına yazın hayvanlar çıkarılır. Buzul öncesi vâdilerden veya yumuşak ve ezilmiş kaya kuşaklarından yararlanan buzullar, Dördüncü zamanda bölgede derin geçitler açtı. Ren vâdisiyle Ren vadisinden Reuss vâdisine ve Zürich gölüne ulaşmayı sağlayan Walensee vâdisi isviçre ulaşımında önemli rol aynar; Sankt Gallen kantonunun orta yükseklikte molaslı dağlara oranla daha güç ulaşılan bu kısmında evlerde sanayi faaliyeti gelişmedi. Bölgede küçük dokuma fabrikaları, çimento fabrikaları, birkaç kimya fabrikası kuruldu; Walensee boyunca turizm çok gelişmiştir.

Sankt Gallen kantonu ve Appenzell kantonu XIX. yy.da, dokuma sanayiinin ve işlemeciliğin gelişmesi sayesinde büyük ölçüde zenginleşti. Fakat iki dünya savaşı arasında, halkın Zürich, Aargau, hattâ Thurgau kantonlarının daha zengin sanayi bölgelerine göçmesine yol açan ciddî buhrandan büyük zarar gördü.

— Tar. Sankt Gallen kantonu 1803 antlaşması sonucunda Sankt Gallen piskopos-prensinin devleti, Sankt Gallen ve Rapperswill şehirleri ve bir veya birçok konfederasyon devletine bağlı bölgelerin birleşmesiyle meydana geldi. (L)

SANKT-GOTTHARD veya **GOTHARD,** fr. **Saint-Gothard,** İsviçre Alpleri'nde kütle; Aare kütlesinin bir parçasıdır, fakat komşu kütlelerden daha alçaktır (*Pizzo Rotondo*'da 3 197 m). *Sankt-Gotthard geçidi*, Reuss'un yukarı vâdisi (Andermatt havzası) ile Ticino vâdisini birleştirir; 2 112 m. Güneyde buzul sürgülerinin seyrek olduğu derin Val Leventina oluk vâdisinin düzgünlüğü geçite ulaşmayı kolaylaştırır. Fakat kuzeye doğru, Reuss, Andermatt havzasından kenarları dik boğazlarla (Schölenen boğazları) çıkar. Bu boğazlar ancak XIII. yy.da Şeytan (Diable) köprüsünün yapılması sayesinde aşılabilmiştir.

O çağdan sonra Sankt-Gotthard geçidi çok önemli rol oynadı; Glaris, Uri, Luzern, Unterwalden, Schwyz dağ kantonlarıyle daha ötedeki Zürich şehrinin yeni yoldan yararlanılması sayesinde Flandre arasındaki ticareti ele geçirdi. Helvetia birliği geçidin korunması için kurulmuştur.

Modern çağda, geçit bölgesini Göschenen ve Airola arasındaki bir tünel aracılığıyle alpleraşırı büyük yollardan biri aştı. Bu hat, isviçre demiryolu şebekesinin ekseninden biridir (Basel-Milano) ve İtalya'ya sevk edilen isviçre mallarının yüzde 80'ini taşır. 1872'de başlanan, 1882'de tamamlanan, 14 997 m uzunluğundaki tünel 1 155 m yükseltidedir. Kubbesinin üzerindeki toprağın en yüksek yeri 1 706 m'dir. İnşaat bitmeden ölen cenevreli müteahhit Louis Fabre'ın yönettiği tünel açılması, sızmalar ve bazı killi tabakalardaki çalışmaların yol açtığı dengesizlikler yüzünden büyük güçlüklerle karşılaştı. Otomobil yolculuğunun ve turizmin gelişmesiyle Sankt-Gotthard karayolunun önemi daha da arttı. (L)

SANKT İNGBERT, Almanya'da (Batı Almanya, Saar) şehir, Saarbrücken'in kuzeydoğusunda; 29 000 nüf. Sanayi merkezi: çelik fabrikaları, makine yapımı, cam fabrikaları. (L)

SANKT PÖLTEN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) şehir, Viyana'nın batısında, Tuna'nın kolu olan Traisen ırmağı kıyısında; 40 100 nüf. Gotik ve barok dönemlerinde onarılmış roman üslûbunda katedral; piskoposluk sarayı (XVII.-XVIII. yy.); belediye binası (XVI.-XVII. yy.) ve kilise (XVIII. yy.). Makine yapımı. Dokuma sanayii. Kâğıt fabrikası. (L)

SANKT VEİT AN DER GLAN, Avusturya'da (Kärnten) şehir, Drava'nın kolu *Glan*'ın kıyısında; 11 000 nüf. 1518'e kadar Kärnten'in merkezi olan şehirde birçok eski yapı vardır: düklük şatosunun (XV-XVI. yy.) kalıntıları, roman üslûbunda cephe kapısıyle gotik üslûbunda kilise, XV. yy.dan kalma belediye binası ve mermer levhaları. Romalılardan kalma Zollfeld kazılarından gelme çeşme. Metalürji. (L)

SANKT WENDEL, Almanya'da (Saar) şehir, Saarbrücken'in kuzeydoğusunda; 10 700 nüf. Makine sanayii. Tütüncülük. (L)

SANKT-WOLFGANG, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) komün, Salzkammergut'un en güzel göllerinden biri olan Abersee'-nin (veya *Sankt-Wolfgang*) kıyısında; 2 500 nüf. Sayfiye yeri. 1084'te yapılan, 1430'da yeniden inşa edilen kilise (Michael Pacher'in mihrap arkalığı). Kereste ve kâğıt sanayii. (L)

SANKURU, Kongo'da ırmak, Kasai'nin kolu (sağ kıyı); yaklş. 1 000 km. —*Sankuru İdare bölümü*, 507 700 nüf. İdare merkezi, *Lusambo*. (L)

general
SANJURJO SACANELL

Foto. Keystone (LAROUSSE)

SANKÜLOT i. (fr. *sans-culotte,* külotsuz, donsuz). Fransa'da, Konvansiyon döneminde devrimcilere («baldırıçıplaklar» anlamında) verilen ad.
— ANSİKL. Yurtseverler, külot pantolonu, Eski Rejim'in bir sembolü saydıkları için, 1792'den itibaren çizgili çuha pantolon giydiler. Aristokratlar onları «sankülot» diye adlandırdı. Onlar da bu adı gururla benimsediler. Bu deyim, daha sonra en ileri devrimciler için kullanıldı ve sonunda, sankülotlar Tiers'nin burjuvalarına karşıt bir topluluk anlamına gelir oldu. (L)

SANKİ GALLEN katedral

SAN LEANDRO, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Oakland'ın güney banliyösünde; 66 000 nüf. Çeşitli sanayi. (L)

San Lorenzo kütüphanesi, Michelangelo'nun yapımına 1524'te Clemens VII'nin emriyle başladığı bina. Bu yuvarlak yapı ancak 1841'de tamamlanabildi. Kütüphanedeki başlıca eserler şunlardır: Vergilius'un IV. veya V. yy.dan kalma elyazması bir eseri, VI. veya VII. yy.dan kalma elyazması *Pandecta'lar,* Tacitus'un biri VII. öbürü de VIII. yy.dan kalma elyazması iki eseri; Boccacio'nun XIV. yy.dan kalma elyazması *Dekameron*'u; Cicero'nun, Petrarca'nın el yazısıyla *Epistulae ad Familiares*'i (Dostlara Mektuplar); Longos'un elyazması. (L)

SANLUCAR veya **SANLUCAR DE BARRAMEDA,** İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cadiz ili), Guadalquivir'in ağzı yakınında; 41 700 nüf. Tahıl, kükürt, maden kömürü, makine, ithal edilen ve tanınmış şaraplar (manzanilla), tuz, portakal ihraç edilen işlek liman. Sayfiye merkezi. (L)

SAN LUCAS burnu, Meksika'da burun, Aşağı Kaliforniya'nın ucunda. (L)

SAN LUİS, Arjantin'de şehir, il merkezi, siera de Cordoba'nın güneybatısında, ülkenin en kurak bölgelerinden birinde; 48 600 nüf. Ticaret merkezi. — *San Luis ili,* 198 000 nüf. Birkaç vahada yapılan tarım, az ölçüde hayvancılık ve maden (altın, bakır, onik) işletme, başlıca gelir kaynaklarıdır. (L)

SAN LUİS OBİSPO, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, *San Luis Obispo idare bölgesi*'nin merkezi; Güney Pasifik demiryolu ve Pasifik kıyısı demiryolu üzerinde, *San Luis Obispo körfezi* kıyısındaki San Luis limanına 8 mil uzaklıkta; 20 437 nüf. Bir tarım bölgesi olan şehirde sanayi genellikle tarım ve hayvancılık ürünlerinin işlenmesine dayanır. Tuğla harmanları. Kromit yatakları. Petrol tasfiyesi ve nakliyatı. 1772'de Fray Junipera Sera tarafından kurulan şehir 1856'da birliğe katılmıştır. (M)

SAN LUİS POTOSİ, Meksika'da şehir, eyalet merkezi, iç yaylada; 194 900 nüf. Barok üslûbunda güzel katedral. Demiryolu ve ticaret merkezi. Dökümhaneler. —*San Luis Potosi eyaleti,* 63 241 km², 1 355 000 nüf. Doğu siera Madre'nin her iki yanında uzanan eyaletin doğusundaki alçak topraklarda zengin tarım (kahve, tütün, şekerkamışı) yapılır. Hâlâ birçok maden yatağı işletilmektedir: arsenik, bakır, çinko, antimon v.b. (L)

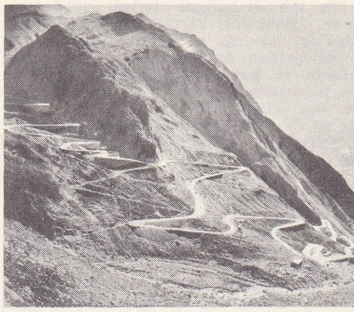

SANKT-GOTTHARD: Val Tremola yolu

SANMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyin olma veya olmama ihtimalini kabul etmekle birlikte olabileceğine daha fazla inanmak: *Bu durumda, Halit Paşa'nın buraya gelip bizimle görüşebileceğini sanmıyorum artık. Yanında silâhlı adamlar getirirse o başka* (Kemal Tahir). || Tahmin etmek: *Evdekilerle misafirler oturduğu vakit, seyredilecek bir şey bekleniyor sanırsınız* (F.A. Atay). *Dünya sana mahsus u müsellem mi sanırsın?* (Ziya Paşa). || (...) gibi gelmek, farz etmek: *Dürnev hanımın bulaşıklarına yardım ederken kendimi Sinekli Bakkal'da sanıyorum* (H. E. Adıvar). *Birdenbire kendimi bir masalı yaşıyorum sandım* (A.H. Tanpınar). || Saymak, kabul etmek: *İbrişimden nazik sandığım güzel / Meğer pulat gibi bükülmez imiş* (Halk şiiri). || Bir şey veya kimsenin (...) olduğunu düşünmek: *Sinemadan çıktığı vakit kocası sanarak, yanlışlıkla bir başkasının koluna girer* (F. R. Atay). *Affedersiniz! Karanlıkta kendi elim sanmışım* (B. Felek). *Eşanl.* ZANNETMEK.

◆ **Sanılmak** geçz. f. [Herhangi bir kimse için] Sanmak: *İş sanıldığından daha uzun sürebilir.* (M)

SAN MARCELLO PİSTOİESE, İtalya'da komün, Toscana'da (Pistoia ili) Toscana Apennini'nde; 10 100 nüf. (L)

San Marco bazilikası veya **kilisesi,** Venedik'te San Marco meydanında kilise. Aziz Markos'un 829'da İskenderiye'den getirilen kutsal kalıntılarını muhafaza için yapılan kiliseye 830'da başlandı. 1063'ten sonra, İstanbul'daki Agioi Apostoloi (Havariler) bazilikası örnek alınarak yeniden inşa edildi; 1094'te kutsandı. Cephesi 1419'da Niccolo Lamberti tarafından yeniden yapıldı. Kilise yunan haçı biçimindedir ve ortadaki daha geniş bir kubbeyi çevreleyen dört bizans kubbesiyle örtülüdür. Haçın alt kolu, bir peristilyumla süslenmiştir. Çeşitli yerlerden getirilmiş mermer sütunlar (500'den fazla), değişik devirlerden (özellikle XII. ve XV. yy.lar) kalma çeşitli mozaikler, birçok üslûbun karışması ve zengin süslemeler, yapıya çok değişik, hemen hemen doğuya has bir görünüş kazandırır. Cümle kapısı üzerinde, Constantinus'un Roma'daki Trajanus kemerinden İstanbul'a getirttiği, 1204'te Venedik'e ve 1797-1815 arasında da Paris'e götürülen yaldızlı tunçtan dört at heykeli vardır. Aziz Markos'un kalıntılarını kapsayan ana mihrabın üzeri 1105'te İstanbul'da yapılan, sonra XIV. yy.da elden geçirilen değerli taşlarla, mineli altın ve gümüş levhalarla (*Pala d'oro*) kaplıdır. (L)

SAN MARCO İN LAMİS, İtalya'da şehir, Puglia'da (Foggia ili), Monte Gargano'da; 19 000 nüf. Mermer ocağı. (L)

San Marco meydanı, ital. **piazza San Marco,** Venedik'in büyük meydanı; 175 m uzunluğunda; batıda 56 m, doğuda 82 m genişliğinde. Daha XIII. yy.da Venedikliler bazilikanın önünde meydanı düzenlemeğe başladılar; bazilikanın cephesi bu durum göz önünde tutularak yapılmıştı. Meydanın öbür kenarları evlerle çevriliydi. Eski Procuratia'ların inşasıyle, Sansovino'nun yaptığı (1537-1540) çan kulesinin «loggetta»sı, Scamozzi'nin Yeni Procuratia'ları (1586) ve Napolyon kanadıyle (1810) tamamlandı. Meydanın güneydoğu köşesindeki çan kulesi, 1902'de yakılmış olan ilk yapının (X - XII. yy.) planlarına uygun olarak yeniden inşa edildi. San Marco meydanının denizkulağı kıyısındaki uzantısı olan Piazzetta'nın kenarında doğuda Doggia sarayı, batıda Sassorino ve Scamozzi'nin eseri (1536-1582) olan kütüphane yükselir. Rıhtım tarafında 1810'da Doğu'dan getirilmiş olan iki granit sütundan biri San Marco aslanının öbürü Aziz Theodorus'u bir timsah üzerinde ayakta temsil eden heykelin kaidesidir. (L)

SAN MARİNO, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Los Angeles yakınında; 13 650 nüf. Gainsborough, Turner ve Constable'ın resimlerinin muhafaza edildiği Henry E. Huntington vakfı merkezi: kütüphanesinde 250 000 cilt kitap ve 4 000 elyazması vardır. (L)

SAN MARİNO, San Marino cumhuriyetinin başkenti, Titano dağı eteğinde; 1 500 nüf. Ortaçağ havasını muhafaza eden şehirde XIX. yy.dan kalma, XV. yy. tarzında inşa edilmiş bir belediye sarayı vardır; yanıbaşında üç şato yükselir. (L)

SAN MARİNO cumhuriyeti, italya toprakları içinde küçük bağımsız cumhuriyet, Rimini'nin güneyinde; 60,5 km²; 16 000 nüf. Avrupa'nın en eski cumhuriyeti olan San Marino'nun, yükseltisi Titano dağında 726 m'yi bulan toprakları, kalkerli Apennin'ler'in bir parçasıdır. Dağınık olan halkı ince tarımla (tahıl, bağcılık, meyve ağaçları) geçinir. Geleneksel taş yontuculuğu.

● *Tarih.* Efsaneye göre, dalmaçyalı bir taş yontucusu olan Aziz Marino IV. yy.da burada keşiş olmuş ve ermişliğiyle ün kazanarak çevresine birçok kimse toplamıştı; kurduğu topluluk Ortaçağın ilk devirlerinde yavaş yavaş laik bir komün haline geldi; Normanların ve ispanya müslü-

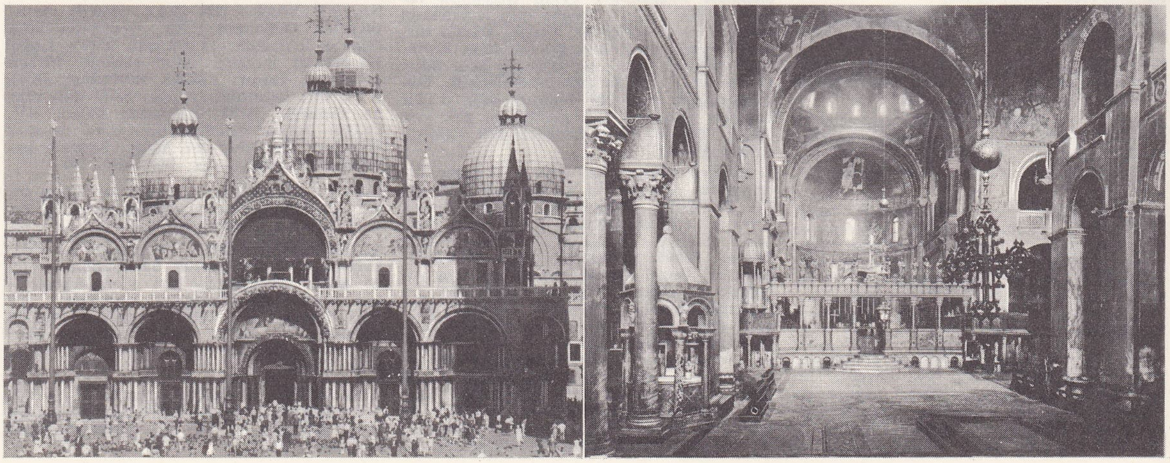

San Marco bazilikası cephe ve içten görünüş

Foto. Gemmerli. İsviçre Millî Turizm ofisi, J. de Beauprć, Alinari-Giraudon (*LAROUSSE*)

manlarının akınlarına karşı ülke tahkim edildi. San Marino, daha IX. yy. sonlarında, oldukça muhtarlaşmıştı. Şehrin bunca yüzyıl bağımsız kalması, öbür kesimlerle bağlantı kurma güçlüğüyle açıklanabilir. Papalık taraftarlarıyle aleyhtarları arasındaki kavgalara karışan San Marino, bu kavgalardan hiç bir zarara uğramadan sıyrılmayı başardı: «Cumhuriyet» adını aldı ve XV. yy.da, papa ve Urbino dukalarıyle ittifak yaptı. XV. yy. ortasına doğru halkın kaydı hayat şartıyle seçtiği 60 üyeden (20 soylu, 20 burjuva, 20 köylü) meydana gelen Büyük meclis kuruldu. XVII. ve XVIII. yy.da iltica hakkının kötüye kullanılması, Büyük meclis üyelerinin oligarşi eğilimleri ve Papalığın ülke topraklarına göz dikmesi ile nispî bir gerileme dönemi geçirildi. Bonapart'ın cumhuriyete dokunmaması (1797), San Marino'nun siyasî mültecileri barındırmakta ısrar etmesine rağmen, çağımıza kadar bağımsızlığını kaybetmemesinde rol oynadı. San Marino devleti, 1815 Viyana kongresinde tanındı; 1897'de İtalya ile bir dostluk antlaşması imzaladı ve bu antlaşma 1939'da yenilendi. İtalya ile aynı tarihte faşizmi benimseyen cumhuriyet, 1944'te, siyasî mültecilerin istilâsına uğradı, şiddetle bombalandı ve müttefikler tarafından işgal edildi. O tarihten sonra cumhuriyette çeşitli demokratik reformlar yapıldı. Ülke her dört yılda bir seçimle yenilenen Büyük meclisin (60 üyeli) altı ay için tayin ettiği iki başkan tarafından idare edilir. Ayrıca çeşitli kurumlar, bu arada bir Devlet konseyi ve bir Onikiler konseyi (adlî) vardır. (L)

SAN MARTİN, Kuzey Peru'da idare bölgesi; 186 800 nüf. İdare merkezi, *Moyobamba.* (L)

SAN MARTİN (José DE), arjantinli milliyetçi (Yapeyu, Corrientes 1778-Boulogne-sur-Mer, Fransa 1850). Kreoldü; İspanya'da subaylık yaptı (1789-1812), Arjantin'e gitti, orada Lautaro Mason locasını kurdu. Belgrano'yu ordunun başına geçirdi ve orduda batılı anlamda bir reform yaptı (1814). 4 000 m yüksekliğe rağmen Uspallata boğazından Andlar'ı aştı (1817), Maipu zaferiyle Şili'yi kurtardı (1818). Cochrane filosuyle Peru'ya götürüldü, Pisco yakınlarında karaya çıktı ve halkı bağımsızlık savaşına sürükledi (1821). Peru'nun koruyucusu seçildi, köleliği kaldırdı. Sonra Guayaquil Bolivar ile karşılaştı, ama onu emrinde çalışmaya razı edemedi (temmuz 1822). Hollanda'ya, sonra da Fransa'ya yerleşti. (L)

SANMARTİN. Bk. GENERAL SAN MARTİN.

SAN MARTİN DEL REY AURELİO, İspanya'da şehir, Asturia'da (Oviedo ili); 28 300 nüf. Maden kömürü işletmesi. (L)

SAN MARTİN gölü, Güney Andlar'da (Arjantin ve Şili) göl, Fitzroy'un kuzeyinde. Turistik merkez. (L)

SAN MATİAS körfezi, Arjantin'de geniş girinti, Patagonya kıyısında. (L)

SAN MİCHELE AL TAGLİAMENTO, İtalya'da komün, Veneto'da (Venedik ili), Tagliamento'nun sağ kıyısında; 11 100 nüf. Tarım ıslah merkezi. (L)

SANMİCHELİ (Michele), italyan mimar ve mühendisi (Verona 1484- ay.y. 1559). İlk ustaları Falconetto ve Sansovino idi; mesleğinde ilerlemek için Roma'ya giderek Genç Antonio da Sangallo'nun yanında çalıştı. San Domenico'da (Orvieto) Petrucci şapelini yaptı, 1527'de Verona'ya döndü. Orada yaptığı saraylarda (Pompei sarayı, Bevilacqua sarayı) yapmacıklı bir üslûp göze çarpar. Venedik'te yaptığı Cornaro Mocenigo (1543) ve Grimani saraylarının üslûpları daha ağırbaşlıdır. Verona çevresinde birçok villa yaptı (bunların çoğu yıkılmıştır); villa della Torre ve villa Bevilacqua'dan yalnız yıkıntılar kalmıştır. Cumhuriyetin askerî mimarı olarak Verona'da (1528-1538), Padova'da (1534), Lido'da, Doğu'da Kandiye'de, Hanya'da, Korfu'da tahkimat yaptı. —Yeğeni GİAN GİROLAMO (Verona 1513-Magosa, Kıbrıs 1559) kendisiyle birlikte çalıştı. (L)

SAN MİGUEL, Doğu Salvador'da şehir, idare bölgesi merkezi; 45 300 nüf. Eski evler. Ticaret merkezi. Hafif sanayi. —*San Miguel idare bölgesi,* 280 200 nüf. (L)

SAN MİGUEL Y VALLEDOR (Evaristo, — dükü), ispanyol siyaset adamı (Gijon 1785 - Madrid 1862). Riego hareketine katıldı (1820). 1822 Madrid kargaşalığında «Kutsal tabur»a kumanda etti. Dışişleri bakanı olunca yabancı müdahalesine karşı koydu, Fransızlar tarafından esir edildi (1823), sonra Londra'da yaşadı (1824-1830), Katalonya'yı ayaklandırmak için giriştiği başarısız bir denemeden sonra Paris'e gitti (1830-1834). İspanya'ya dönünce tümen kumandanı ve Aragon başkumandanı (1836), sonra savaş bakanı ve Castilla başkumandanı oldu (1840). Espartero'nun düşmesinden sonra görevinden çekildi (1843), İsabel II'nin davasını destekledi (1854), Madrid'i savunan cuntaya başkanlık etti ve halkı saraya yakınlaştırmağa çalıştı, dük unvanını aldı. O'Donnell'in başarısından sonra siyasetten kesinlikle çekildi (1856). [L]

SANMİNİATELLİ (Bino), italyan yazarı (Floransa 1896). Önce toscana geleneğine bağlı kalarak, yaşadığı çevreyi gerçekçi bir üslûpla anlattı: *Le Pecore Pazze* (Deli Kuzular) [1920]; *Bocca Mariana* (Mariana Ağzı) [1927]; *Il Mondo di Mustafa* (Mustafa'nın Dünyası) [1929]; *L'Urto dei Simili* (Benzerlerin Çarpışması) [1930]; *Giochi da Ragazzi* (Çocuklardan Oyunlar) [1933]; *Fiamme a Monteluce* (Monteluce'deki Alevler) [1938]. Sonra, hatıralara gittikçe fazla yer vererek, daha yoğun, daha hareketli ve özellikle lirik unsurlar yönünden daha zengin biçimlere yöneldi: *Arnaccio* (1934); *Notte di Baldoria* (Yeme İçme Geceleri) [1936]; *Palazzo Alberino* (Alberino Konağı) [1939]; *L'Omnibus del Corso* (1941). Bu gelişme, *Cervo in Maremma* (Maremma'daki Geyik) [1942], *Gente in Famiglia* (Ailedeki İnsanlar) [1951] adlı eserlerinde, *Il Viaggiatora Sadentario* (Yerleşik Yolcu) [1953] adlı hikâyesinde, *Le Proibizioni* (Yasaklar) [1954] adlı romanında ve *Mi Dico Addio* (Kendime Allahaısmarladık Diyorum) [1959] adlı günlüğünde de görülür. Sanminiatelli aynı zamanda (gene toscana geleneğine bağlı) desenler de yaptı. Modern anlayışta bir natüralizme dönük olan bu desenleri, İtalya'da ve yabancı ülkelerdeki bellibaşlı sergilerde yer aldı. Ayrıca Roma, Torino ve Floransa'daki (*Desenler* albümü, 1939) Millî Modern Sanat galerilerinde de desenleri vardır. (M)

SAN MİNİATO, İtalya'da komün, Toscana'da (Pisa ili), Elsa vâdisi yakınında; 22 100 nüf. San Domenico kilisesi (1330); XII. yy.dan kalma katedral; Ortaçağdan kalma piskoposluk sarayı. Bonaparte ailesinin yurdu. Verimli tarım merkezi. (L)

San Miniato al Monte, Floransa'ya hâkim bir tepeye kurulmuş, roman tarzı XI. yy. kilisesi. Roman sanatının en başarılı eserlerinden sayılır. (L)

San muharebeleri (1914-1915), önce kasım 1914'te Batı Galiçya'yı fetheden rus hücumuna, sonra da Mackensen kumandasındaki orduların haziran 1915'te Gorlice ile Dunajec hatlarını yardıktan sonra ırmağı aşmak için giriştiği ve kazandığı muharebelere verilen ad. (L)

SANNAZZARO (Iacopo), italyan şairi ve hümanisti (Napoli 1456'ya doğr. - ay.y. 1530). Pontano'nun dostuydu, onun yardımıyle Pontano akademisine (oradaki adı ACTİUS SYNCERUS idi) ve Aragon prenslerinin sarayına girdi. Kral Federico I'e bağlandı, sürgün edilen kralla Fransa'ya gitti ve İtalya'ya ancak hükümdarın ölümü üzerine döndü (1504). O tarihte Mergellina'daki muhteşem villasına yerleşti. Petrarca'dan ilham alarak yazdığı şiirleri sevgilisi Cassandra Marchese'ye ithaf etti. Başlıca eseri, nesir ve nazım karışımı olan *Arcadia*'dır (birinci, eksik ve yanlış basımı 1502; ikinci basımı, Napoli 1504). Arkadia çobanlarının yanına çekilerek derdine çare arayan mutsuz bir âşığın hikâyesi olan eserde, Vergilius'un, Theokritos'un ve diğer eskiçağ şairlerinin etkisi sezilir. Bu biraz sunî özelliğine rağmen, *Arcadia,* avrupa edebiyatında köy romanının gelişmesinde önemli rol oynadı. Sannazzaro'nun latince şiirleri de vardır: *Eclogiae Piscatoriae* (Balıkçı Şiirleri) [1486], *Elegiarum Tres Libri* (Üç Eleji Kitabı) [1500'e doğr.], *De Partu Virginis* (Meryem'in Doğurması) [1526], *Epigrammatum Libri Tres* (Üç Epigram Kitabı) [1535]. (L)

SANNİCANDRO GARGANİCO, İtalya'da komün, Puglia'da (Foggia ili), Monte Gargano'nun kuzeyinde; 18 600 nüf. Ticaret (badem) merkezi. (L)

SAN NİCOLAS veya **SAN NİCOLAS DE LOS ARROYOS,** Arjantin'de (Buenos Aires ili) şehir, Parana kıyısında; 56 000 nüf. Önemli çelik fabrikası. (L)

SANNİCOLAUL MARE. Bk. SİNNİCOLAUL MARE.

SAN NİCOLO (Mariano), italyan asıllı avusturyalı hukuk tarihçisi (Rovereto 1887-Münih 1955). Avusturya ve Almanya'da okudu. Prag'daki alman üniversitesinde (1917'den sonra) ve Münih üniversitesinde (1935'ten sonra) ders verdi, aynı zamanda bu üniversitelerin rektörlüğünü yaptı. Roma hukuku uzmanı olarak bütün eskiçağ hukuklarıyle de ilgilendi. Başlıca eserleri: *Aegyptisches Vereinswesen zur Zeit der Ptolemäer und Römer* (2 cilt, 1913-1915), *Die Schlussklauseln der Altbabylonischen Kauf-und Tauschverträge* (1922), *Vocabularium Codicis Iustiniani* (2 cilt, 1923-1925 R. Mayr ile birlikte), *Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der Keilschriftlichen Rechtsquellen* (1931), *Neubabylonische Rechts-und Verwaltungsurkunden* (2 cilt, 1929-1935, A. Ungnad ile birlikte), *Babylonische Rechtsurkunden des Ausgehenden 8. und 7. Jahrhunderts v. Chr.* (1951). [M]

SANNİNO i. (lat. k.). Esk. Rom. Yaptığı çeşitli yüz hareketleriyle halkı güldüren mim. (L)

SANNOİS, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Pontoise idare çevresi) komün, Argenteuil ve Sen (sağ kıyı) yanında yükselen bir tepeler dizisinin eteğinde; 19 300 nüf. (L)

SANO, Japonya'da şehir, Hanşu (Toçigi ili) adasında, Tokyo'nun kuzeyinde; 55 200 nüf. Dokuma ve besin sanayii. (L)

SANO Dİ PİETRO, italyan ressamı (Siena 1406-ay.y. 1481). Mihrap arkalıkları ve Meryemana resimleri yapan bir atelyenin şefiydi. Sasassetta'nın sanatını rüstik bir anlayışla yaygınlaştırdı. 1445-1450 Sıralarında, Domenico di Bartolo'nun etkisiyle, *Meryem'in Aziz Bernardinus ve Azize Catherina ile Taç Giymesi* (Siena, Palezzo Pubblico) gibi daha değerli eserler de yarattı. (L)

SANOK, Polonya'da (Rzeszow voyvodalığı) şehir, San'ın yukarısında; 14 300 nüf. Petrol yatağı. Demiryolu malzemesi. (L)

SAN PABLO, Filipinler'de şehir, Luzon adasının güneyinde; 15 400 nüf. Tarım (pirinç ve şeker) pazarı. (L)

San Paolo Fuori le Mura, Roma'da bazilika, 388'de Valentinianus II ile Theodosius tarafından yaptırıldı. Aziz Paulus'un bir zamanlar burada gömülü olduğu öne sürülür. 1823'te bir yangın sonucu hemen hemen tamamıyle harap olan bina yeniden yapıldı. Tevere'ye bakan ana cephesi monolit sütunlarla süslüdür. İçinde, büyük ölçüde onarılmış V. yy. mozaikleriyle (*İsa ve Apokalypsis'in 24 İhtiyarı*) bazı XIII. yy. mozaikleri (*İsa, Honorius III, Aziz Paulus, Petrus ve Andreas*) vardır. Kilise yakınında eski benediktin manastırının avlu dehlizi yer alır. (L)

SAN PEDRO (Diego DE), ispanyol yazarı (XV. yy.). Yıllarca (1453'ten sonra) Pedro Giron'un hizmetinde çalıştı. *Tractado de Amores de Arnalte y Lucenda* (1491) adlı bir roman ile iki sevgilinin hikâyesi olan *Carcel de Amor* (Aşk Esirleri) [1492] adlı bir aşk hikâyesi yazdı. G. Boccaccio'nun *Fiammetta*'sından, E. S. Piccolomini'nin *Historia de Duobus Amantibus*'undan ilham alarak yazdığı bu sonuncu eser, aynı zamanda, *Celestina*'nın son bölümüne, *Novelas Ejemplares*'e ve *Don Kişot*'un duygusal hikâyelerine ilham kaynağı oldu. Sant' Uffizio tarafından suçlanan *Carcel de Amor,* olağanüstü bir başarı kazandı. Pedro, ayrıca bir *Sermon, Desprecio de la Fortuna* (1485 ?) adlı bir şiir, lirik şiirler, *Passion Trobada* (Bulunan Aşk) [1496], *Egloga Pastoral* (kaybolmuştur) ve aşk şiirleri yazdı. (M)

SAN PEDRO DE MACORİS, Dominik

SAN MARİNO cumhuriyeti
Hürriyet meydanı ve hükûmet konağı

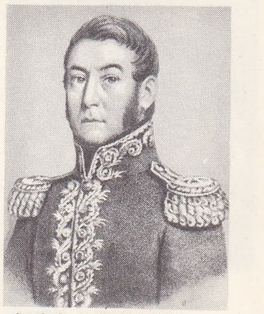

José de SAN MARTİN
J. B. Madou'nun eseri
Cabinet des Estampes, Paris

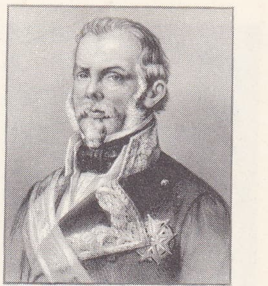

SAN MİGUEL Y VALLEDOR dükü
C. Jacob'un eseri

San Miniato al Monte

Foto. Chevallier. X (LAROUSSE)

San-Pietro, Roma solda, bazilikanın absidi ve Michelangelo kubbesi; sağda, bazilikanın içi

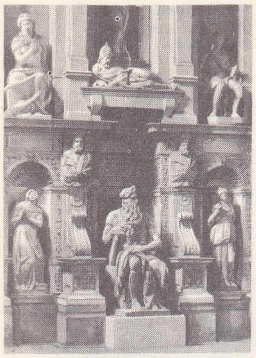

San Pietro in Vincoli kilisesi, Jules II'nin mezarı

SANRAKU KANO bir paravananın detayı Louvre müzesi, Paris

cumhuriyetinde liman şehri, il idare merkezi, güney kıyıda; 22 900 nüf. Büyük şeker ihracatı limanı. — *San Pedro de Macoris ili,* 71 700 nüf. (L)

SAN PEDRO SULA, Honduras'ın kuzeybatısında şehir, Cortes idare bölgesinin merkezi; 61 500 nüf. Önemli ticaret (muz) merkezi. Besin sanayii. Tütüncülük. (L)

SAN PİETRO, İtalya'da ada, Sardinya'nın güneybatısında; 50,2 km²; 7 322 nüf. İdare merkezi, *Carloforte.* Ada, volkanik kayalardan meydana gelir. Su azlığı ince tarım yapılmasını engeller ve adalılar özellikle balıkçılık (ton, langust) ve birkaç tuzlanın işletilmesiyle geçinir. (L)

San Pietro in Vaticano, *Vatikan bazilikası* da denir, hıristiyan tapınaklarının en genişi, Tevere'nin sağ kıyısında, Vatikan'ın yanında. 1940-1949 Arasında yapılan kazılarda Hıristiyanlık öncesi dönemden kalma zengin bir yeraltı mezarlığı ortaya çıkarıldı: duvar resimleri, yalancı mermerler, heykeller, lahitler, mozaikler, graffitolar. Kalıntılar, ölü gömme usulünün burada şöyle bir evrim geçirdiğini ortaya koyar: önce ölüleri yakma, sonra gömme (Hıristiyanlık dönemi) ve yer darlığı dolayısıyle basit mermer levhalardan yapılmış lahitlere veya mezar odalara koyma. Bu yeraltı mezarlığının mimarî gelişimi M.S. 130-200 arasındadır, fakat yapımına I. yy.da başlandığı sanılır (Constantinus devrine kadar kullanılmıştır).

Bazı metinlerden, Constantinus devrinden sonra, Aziz Petrus'un bugünkü yapının içinde bulunan mezarına saygı gösterildiği anlaşılmaktadır. Rönesans, ortaçağ ve eskiçağ mermer kaplamalarında ve kiremit tabakalarında yapılan sondajlarla Constantinus'un inşa ettirdiği bir yapıya (bir *memoria* olarak yorumlandı), daha sonra da Constantinus öncesi dönemden kalma bir duvara («kırmızı duvar») ulaşıldı. Daha sonraki bir tarihte ve kırmızı duvara dikey olarak yapılmış bir duvarın üzerinde hıristiyan graffitolarının bulunması, yakınında bir din kurbanının mezarı bulunduğu kanısını uyandırır; bu din kurbanının yunanca bir kısaltma sayesinde bilinen adı, Aziz Petrus'unkine benzer. Bu yüzden Constantinus'un yapısının aslında, azizin «zafer anıtı» olduğu ileri sürülmüştür (Caius, bazı damgalı kiremitler sayesinde tarihi belirlenen [M.S. II. yy. ortası] bu anıtın papa Zephyrinus zamanında var olduğunu söyler). Dar bir alanda zaten güç olan tabakaları belirleme işlemi, yapılan çeşitli değişiklikler ve bazı yağmalamalar yüzünden daha da karmaşık bir hal almış ve tartışmalara yol açmıştır. Bununla beraber bu konuda bir görüş birliğine varılmıştır. Çevredeki birbirine karışmış, hattâ bazen içine değişik zamanlarda iki ayrı ölü gömülmüş başka mezarlara rağmen, anıtın altındaki yere dokunulmamış olması bu ranın kutsal bir mezar olduğunu gösteren bir belirtidir. Ayrıca «kırmızı duvar»ın altında Aziz Petrus'a ait olduğu sanılan bazı kemikler bulunmuştur (258 yılındaki ezme olaylarından Constantinus devrine kadar, Aziz Paulus'un kemikleriyle birlikte *via Appia*'daki bazilikada muhafaza edildi).

İmparator Constantinus, 324'te, bu mezarın üzerinde bir bazilika yaptırmağa başladı. 344'te tamamlanan bu yapı daha sonraki yıllarda çeşitli imparator ve papalar tarafından zenginleştirildi. Charlemagne, 800 yılında imparatorluk tacını burada giydi. Daha sonra papa Nicolaus V bu yapının yerine daha geniş bir kilise yaptırmağa karar verdi; B. Rossellino'nun hazırladığı planlara göre 1450'ye doğru yapımına başlanan kiliseye, Julius II devrinde Bramante'nin planlarıyle devam edildi ve inşaat yüz yıldan fazla sürdü. Başlangıçta yunan haçı biçiminde tasarlanan yapı, sonradan Paulus V'in emriyle, Carlo Maderno tarafından latin haçı şeklinde uzatıldı. Maderno, 1605-1629 arasında kilisenin mimarlığını yaptı; cephenin biçimini belirledi. Michelangelo'nun eseri olan kubbe bütün güzelliğiyle ancak biraz uzaktan görülebilir. Çünkü San Pietro meydanından bakıldığında, Maderno'nun cephesi kubbe kasnağının görülmesini engeller.

San Pietro'nun boyu 187 m, tonoz altı yüksekliği 46 m'dir. Kilisenin bir çapraz sahınla biten üç sahnı vardır; çapraz sahın üzerinde yüksekliği 132 m, genişliği 42 m olan bir kubbe yer alır. Kubbenin altında ise, içinde Aziz Pietro'nun gömülü olduğu mahzen mezarla, büyük bir bronz tepeliğin altındaki ana mihraptan meydana gelen *Aziz Petrus'un İtirafı* bulunur. Bazilikada ayrıca birçok papa mezarı ve heykel vardır. Beş kapılı cephenin genişliği 115 m, yüksekliği 45 m'dir. Bütün bakım ve onarım işleriyle görevli özel bir işçi loncası da (*San pietrini*) bazilikada yaşar. (L)

San Pietro in Vincoli, Eudoxia bazilikası denir, Roma'da kilise; V. yy. ortasında Valentinianus III'ün karısı Eudoxia tarafından Aziz Petrus'un kemiklerini muhafaza etmek için yaptırıldı. XV. yy.da yeniden inşa edildi, XVII. yy.da onarıldı. Eskiçağ dor üslûbunda yirmi sütunla süslü, üç sahınlı bir kilisedir. Julius II'nin Michelangelo tarafından yapılan, Musa'nın dev figürüyle süslü mezarını ve Rahel ile Lia'nın heykellerini kapsar. (L)

San Pietro meydanı, kilisenin önünde uzanır; üzerlerine heykeller yerleştirilmiş dor tarzı 284 sütun kapsayan oval bir revaklı bahçeyle (Bernini'nin eseri) süslüdür (1656-1665). Bahçenin ortasında, iki yanında birer çeşme bulunan bir dikilitaş yer alır. (L)

SAN PİETRO VERNOTİCO, İtalya'da komün, Puglia'da (Brindisi ili) ve Otranto arazisi bölgesinde; 14 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

SAN RAFAEL, Arjantin'de (Mendoza ili) şehir, Andlar'ın kenarında; 46 000 nüf. Besin sanayii. (L)

SAN RAFAEL ili, Dominik cumhuriyetinde il, Haiti cumhuriyeti sınırında; 36 800 nüf. İdare merkezi, *Elias Pina.* (L)

SANRAKU KANO, Japon ressamı (Gamo 1559-Kyoto 1635). Ressam Kimura Nagami tsu'nun oğludur. Ressam Kano Eitoku tarafından evlât edinildi ve onun adını aldı. Kano ekolünün en büyük sanatçılarındandır. Birçok paravana süslemesi yaptı ve hükümdar saraylarını süsledi (altın veya gümüş zemin üzerine manzaralar). Osaka'da, sonra Tokugava şogunlarının sarayında ve Kyotoda çalıştı; ölümünden sonra Kyoto'daki atelyesinin başına oğlu Sansetson geçti. (L)

SAN REMO veya **SANREMO,** İtalya'da şehir, Liguria'da (İmperia ili), Riviera di Ponente kıyısında; 63 100 nüf. Tepelerin yamacında kurulan eski şehir, dar sokakları ve XIII. yy.dan kalma San Siro katedraliyle eski havasını muhafaza eder. Yamaçların alt kısmında ve deniz kıyısında, bahçelerle çevrili köşkler ve konaklardan meydana gelen yeni şehir uzanır; çok yumuşak olan iklim bütün akdeniz meyvelerinin ve çiçeklerinin yetiştirilmesine imkân verir. Liguria Rivierasının başlıca kış sayfiyesi olan San Remo büyük bir turizm merkezidir. (L)

San Remo konferansı, 19-25 nisan 1920'de, San Remo'da, Fransa (Millerand), İngiltere (Lloyd George) ve İtalya (Nitti) başbakanlarıyle, japon, yunan ve belçikalı delegelerden kurulu yüksek müttefik meclisi biraraya toplayan konferans. Amaçları, Versailles antlaşmasının yürürlüğe girmesi konusunu tartışmak, Ortadoğu'nun ortaya koyduğu meseleleri (petrol, manda'lar) incelemek ve özellikle Türkiye ile Sèvres antlaşmasını hazırlamaktı. (L)

SANRI i. (*sanmak*'tan). Uyanık bir kişinin kendi dışında var sandığı ama gerçekte yok olan olayları algılaması. (*Eşanl.* BIRSAM.) || *Sanrı doğurucu,* sanrılara sebep olan madde veya patolojik haller: *Alkol zehirlenmesi sanrı doğurucudur.* || *Sanrı hali,* sanrılarla ortaya çıkan ve hasta tarafından sanrı ve anormal hal olarak kabul edilen zihnî durum. || *Ayna sanrısı,* hastanın sanki bir aynaya bakıyormuş gibi kendini karşısında görmesi. || *Yalancı sanrı,* duyusal bir temele dayanmayan, ama psişik bir objektifliği olan sanrı. (Yalancı sanrılar, algılardan çok eidetik tasavvurlara yakındır.) [Yalancı sanrılara, *psişik sanrılar* da denir.] Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikiyatr. *Sanrı* psikiyatrinin ele aldığı temel bir belirtidir. Her türlü duyusal alanda görülebilir: görme, işitme, koku, tad alma ile ilgili, iç organlardan gelme (çokluk cinsî), kinestezik (hastaya mütekabil yanlış duyum verir) sanrılar tanımlanmıştır. Oluşum derecelerine göre, sanrılar, ilkel (belirsiz ışık, ses veya iç sıkıntısı v.b. izlenimi) ve karmaşık (renkli veya renksiz insan ya da hayvan görme, belirli bir kelime veya müzik parçasının işitilmesi) olarak ayırt edilir. Bazı hallerde değişik tipte sanrılar birarada bulunabilir. Hastanın sanrılara karşı tepkisi çeşitlidir: ya kendini sanrılardan kurtarmağa çalışır ya da bunları olduğu gibi kabul eder. Sanrı birçok hezeyanın temel elemanıdir: intanî, zehirlenmeli (delirium tremens); beyin urlarının ve özellikle müzmin sanrılı

SAN REMO

Foto. Alinari-Giraudon, Bulloz. Giraudon, Enit (LAROUSSE)

psikoz, paranoya gibi psikiyatrik hastalıkların seyrinde ortaya çıkar.

● *Yalancı sanrıların* da çeşitli şekilleri vardır: birtakım durumların ve hatıraların zihnî görüntüler halinde algılanmasına yol açan *görsel* yalancı sanrılar, hastaya kendi düşüncelerini, sanki kendisine dışarıdan zorla kabul ettiriliyormuş hissini veren ses ve söze bağlı sanrılar; hastanın, söylediği sözleri kendisi tarafından söylendiğine değil de kendi ses organlarının başkası tarafından kullanılarak söylendiğine inandıran *sözlü psikomotor* yalancı sanrılar.

● *Sanrı doğurucu maddeler,* ruhî faaliyeti bozabilen ve kişilikte değişiklikler meydana getiren maddeler olan «psikodisleptik»ler grubunda yer alır. Sanrı doğuran maddeler, deneysel olarak, akıl hastalarında görülen zihinsel değişmelere benzer değişmeler meydana getirmek ve böylece, bu değişmeleri yok edecek bir ilâç yahut çare bulmak imkânını sağladığı için psikofarmakolojik yönden önemlidir.

1919'da, Spath ve Beringer, peyotl'un aktif ilkesi olan meskalinle adrenalin arasındaki kimyasal yakınlığı ortaya koymuşlardı. 1938'de, Stoll ve Hofmann Basel'li iki kimyacı), bir laboratuvar deneyi sırasında L.S.D. 25'in yani liserjik asidin bir türevinin garip bir etkisi olduğunu tesadüfen buldular. Nitekim bu madde, araştırıcıları bir yarı sarhoşluk haline sokuyor ve birtakım hayaller görmelerine sebep oluyordu. 1955'te, R. G. Wasson adındaki New York'lu bir bankacıyle karısı, meksika köylerinden birinde, XVI. yy. ispanyol vakanüvislerinin bahsettikleri bir mantarı buldu. Bir dinî tören sırasında bu bitkiyi yiyen R. G. Wassson korkunç sanrılara kapıldı.

Daha sonraları, gerek bu bitkisel veya sentetik maddeler, gerek daha yakın zamanlarda keşfedilmiş başka maddeler, insan üstünde deneysel olarak incelendi. Bu konudaki araştırmalar, iki amaç gözetilerek yapıldı: 1. ortaya çıkan belirtileri incelemek, bu belirtileri akıl hastalıklarının bilinen belirtileriyle kıyaslamak ve aradaki benzerlikleri tespit etmek; 2. bu maddelerin etkisine karşı koyabilecek yeni ilâçlar üstünde denemeler yapmak ve bu sayede akıl hastalarını iyileştirebilmek. Gerçekten, bu maddeler, genellikle geçici olarak (en fazla 48 saat) birtakım sanrılar meydana getiriyorsa, bu sanrılar, muhakkak ki, bilinç değişmeleri, kişilik bölünmesi ve dağılması ve bir mizaç değişikliği çerçevesi içinde ortaya çıkar. Bunlar ise, hem psikozların seyrinde görülen değişikliklere benzer hem de uzun süre devam etme eğilimi gösterir. Bu nokta dikkate alınınca, sözü geçen maddelerin ne kadar tehlikeli olduğu kendiliğinden meydana çıkar. Bu sebeple, sanrı doğurucu maddeler tedavide artık kullanılmamakta ve sadece gönüllü deneklere araştırma amacıyle uygulanmaktadır. Buna karşılık birkaç yıldan beri, geniş halk kütlelerinde, bu sanrı doğurucu maddelere karşı gittikçe artan bir ilgi ve bazı sanatçı ve öğrenci çevrelerinde geniş bir rağbet gösterildiği göze çarpmaktadır. Nitekim bu maddelerin hayal gördürücü ve tembih edici etkileri, kimi zaman sanat yaratışlarına yol açacağı düşünülerek ressamlar ve şairler tarafından kullanılmaktadır. 1966'dan beri, sanrı doğurucu maddeler ve özellikle liserjik asit veya L. S.D. uyuşturucu maddeler kategorisinde yer almaktadır. Bu maddelerin, tıp alanında kullanılması bile Sağlık bakanlığının iznine bağlıdır. (L)

SANRILAMAK geçl. f. (*sanrı*'dan *sanrıla-mak*). Psikol. Gerçekte olmayan bir şeyin var olduğunu, görüldüğünü veya duyulduğunu sanmak. (M)

SAN ROMAN (Miguel DE), perulu siyaset adamı (Puno 1802-Chorrillos 1863). San Martin'in çağrısı üzerine Bolivya ve Kolombiya seferlerini yönetti (1827); Gamarra ile birlikte başkan Orbegozo'ya başkaldırdığı için sürgün edildi (1834), Cuzco ayaklanmasında Gamarra'nın yardımına koştu; yenildi ve Santa Cruz'a esir düştü (1835). Dönüşünde Gamarra'nın başkanlığa geçmesine yardım etti (1839), sonra Bolivya'ya karşı mücadeleye girişti (1841-1842). Mareşal, Liberal partiden senatör (1845), başkan yardımcısı ve savaş bakanı oldu, Roman Castilla tarafından başlatılan ayaklanmada ona yardım etti (1854) ve sonra onun yerine başkanlığa getirildi (1858, 1862-1863). [L]

SANRON sıf. ve i. Japon buddha tarikatı; Kore'den gelen bonz Ekvan tarafından 625'te kuruldu. (Japonların bir felsefe sistemini incelemek yolundaki ilk denemelerinden biri olan öğretisi üç *sutra*'ya dayanır. Bunların en ünlüsü, tanınmış diyalektikçi Nagarcuna'nın bir kitabının çincesi olan *Çuron*'dur. Tarikat VIII. yy.ın ortasına doğru etkisini kaybetmeğe başladı; önce iki kola ayrıldı, sonra bu iki kol da yok oldu.) [L]

SAN ROQUE, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cadiz ili), Cebelitarık'a 9 km uzaklıkta, Algeciras koyuna hâkim bir kayalıkta; 17 100 nüf. (L)

SANSA boğazı, Doğu Anadolu'da (Yukarı Fırat bölümü), Fırat nehrinin Erzincan ovasına girmeden önce geçtiği boğaz. Erzincan-Erzurum demiryolu ve karayolu bu boğazdan geçer; burada aynı adı taşıyan küçük bir köy ve bir demiryolu istasyonu vardır. (M)

SANSABOSA i. (ital. *senza bozza,* zincirsiz'den). Denizc. Tek demir atmış olarak yatan bir geminin, havanın bozma ihtimaline karşı, ikinci demirini sarkıtarak zincirini koyvermeğe hazır olması. (M)

SAN SALVADOR, Salvador'un başkenti, Rio Acelhaute'un bir kolu olan Las Hamacas'ın vâdisinde; 317 500 nüf.

Ülkenin şehirli nüfusunun dörtte birinin yaşadığı San Salvador, modern karayollarıyle ülkenin bütün büyük şehirlerine ve La Libertad (38 km), Acajutla (85 km) ve La Union (185 km) limanlarına bağlıdır. Ayrıca Orta Amerika Milletlerarası demiryoluyle Guatemala ve La Union'a bağlanır. 1851 ve 1873 depremlerinden büyük zarar gören şehrin başlıca anıtları, Millî üniversite binası, Fen ve Edebiyat akademisi, birkaç güzel saray v.b.dir. Millî kütüphane. Rasathane. Botanik bahçeleri. Şehrin hızla gelişen başlıca varoşları kuzeybatı tepelerinde Mejicanos ve Villa Delgado, doğuda Soyapango'dur. 9 km doğusunda, eski bir volkan ağzı olan büyük Llopango gölü yer alır.

San Salvador'un sayfiye yeri olan bu gölün kıyısında özel villalar, oteller ve eski balıkçı köyleri vardır. San Salvador ülkenin başlıca maliye, ticaret ve sanayi merkezidir; pamuklu ve ipekli dokumalar ve giyim eşyası imalâtı, besin sanayii, tahta işçiliği, likör, çimento, sabun, kibrit, sigara, puro, çorap, halat v.b. fabrikaları.

— Tar. San Salvador, 1524'te bugünkü yerinin yanında küçük bir yerleşme merkezi olarak kuruldu. 1928'de bugünkü yerine nakledildi. Auscatlan sömürge eyaletinin, San Salvador eyaletinin ve Orta Amerika Birleşik eyaletlerinin başkenti oldu. 1841'den beri (1851-1859 arası dışında) Salvador'un başkentidir. (M)

SAN SALVADOR veya **WATLİNG adası,** Britanya'ya bağlı Bahama takımadalarında ada, 24° kuzey enleminde; 700 nüf. Kristof Kolomb'un ilk yolculuğu sırasında, 12 ekim 1492'de Amerika'ya ayak bastığı ilk kara parçasıdır. (L)

San Salvador «şart»ı, ekim 1951'de bir Orta Amerika Devletleri (O.D.E.C.A.) teşkilatı kuran «şart»; teşkilâtı Orta Amerika'daki altı kıta cumhuriyetinin beşi arasında (Panama teşkilâtta yoktu, fakat katılabilecekti) gümrük birliği hazırlayacak bir iktisadî komite kurmakla görevlendirildi. Guatemala hükûmet başkanı albay Arbenz'in karşı çıkması (1953 ilkbaharı) yüzünden bu «şart» pratikte hiç yürürlüğe girmedi. (L)

SANSANDİNG, Mali'de (Segu bölge ve seçim çevresi) kasaba, Nijer'in sol kıyısında, Segu'nun kuzeydoğusunda; 5 400 nüf. İdarî karakol. — *Sansonding köprübarajı,* Markala'da, Nijer ofisi tarafından delta topraklarının sulanmasıyle pirinç ve pamuk tarımını sağlamak için inşa edildi. Yapımı 1934'te başladı, 1948'de tamamlandı. 2,8 km uzunluğundaki barajda 1,8 kilometrelik bir dolgu-set ve 800 metrelik bir set vardır. Üstündeki madenî köprüden demiryolu geçer. 35 Madenî vana, ırmak debisinin kontrolunu sağlar. Sağ kıyıda 8 km uzunluğunda bir ulaştırma kanalı açılmıştır. Sol kıyıdaki aynı uzunlukta yaklaştırıcı kanal, Suhel ve Macino kanalları adlı sulama kanallarına ulaşır; bu iki kanal, hiç değilse çığırlarının bir kısmında Nijer'in eski kollarının yatağını kullanır. (L)

SANSANNE-MANGO veya **MANGO,** Togo'da (savanlar bölgesi) kasaba, seçim çevresi merkezi, ülkenin kuzeyinde; 6 000 nüf. —*Sansanne-Mango seçim çevresi,* 40 500 nüf. (L)

SANSAR i. Çeşitli küçük etçil hayvanların ortak adı: *Ağaç sansarı, kaya sansarı* v.b.

— ANSİKL. *Sansar*'lar ormanlarda ağaç kovuklarında barınan yabanî ve yırtıcı hayvanlardır; kuş, yumurta ve sincap yiyerek beslenir. Gebelik süresi 55 gündür. Başlıca türleri: *ağaç sansarı* (*Martes martes*) Avrupa ve Kuzey Asya'da yaşar; uzunluğu 55 sm, kuyruğu 30 sm'dir. Rengi mevsime ve yaşadığı ortama göre değişir. Genel olarak sırtı koyu, diğer yerleri sarımsıdır; gerdanında büyük beyaz bir leke bulunur. *Kaya sansarı* (*M. foina*) ile sarı gerdanlı sansar da (*M. flovigula*) buna çok benzer. (Bk. KAYA SANSARI.) Diğer bir kısım küçük etçiller de sansar cinsindendir ama ayrı adları vardır: msl. *samur* (*M. Zibellina*), *amerika samuru* (*M. pennati*), *bataklık samuru* (*M. latreola*) v.b.

Postu değerli olduğu için sansar çok avlanır. (ML)

SANSARGİLLER çoğl. i. Etçil memeli hayvanlar familyası; sansar, kokarca, porsuk v.b. hayvanları kapsar. (Familya üç oymağa ayrılır: samurlar [samur], porsuklar [porsuk], gelincikler [gelincik].) [L]

SANSASYON i. (fr. *sensation*). Pek çok kimse üstünde uyandırılan kuvvetli heyecan: *Sansasyon gazetesi.* ‖ *Sansasyon yaratmak,* büyük bir heyecan yaratmak: *Sansasyon yaratan bir olay.* (L)

San savaşları (1914-1915), önce eylül - kasım 1914 arasında Batı Galiçya'nın işgaliyle sonuçlanan rus hücumuna, sonra da Mackensen ordularının haziran 1915'te Gorlice ve Dunajec yarımadalarından sonra ırmağı aşmak için yaptığı başarılı muharebelere verilen ad. (L)

SAN SEBASTİAN, İspanya'da şehir, Bask ülkesinde, Guipuzcoa ilinin idare merkezi, Urumea'nın ağzında; 148 600 nüf. Soyluların gözde sayfiye yeri; İspanya krallarının eski yazlık ikametgâhı. Şehirde sanayi hızla gelişmektedir (camcılık, kimya ürünleri). Şehir, Urumea'nın sol kıyısında yukarı kesimine doğru ve doğuya Pasajes'e doğru uzanır. (L)

SAN SENJİN, japon halk Buddha'cılığın-

sansar

ünlüler

işaret: kelime başında	işaret: ortada	değeri
ॳ, अ	—	a
ॴ, आ	ा	ā
इ	ि	i
ई	ी	ī
उ	ु	u
ऊ	ू	ū
ऋ	ृ	ṛ
ॠ	ॄ	ṝ
ऌ	ॢ	ḷ

diftonglar

işaret: kelime başında	işaret: ortada	değeri
ए	े	ē
ऐ	ै	āi
ओ	ो	ō
औ	ौ	āu

ünsüzler

işaret	değeri	işaret	değeri
ard-damaksı		**dudaksılar**	
क	k	प	p
ख	hı	फ	pe
ग	g	ब	b
घ	ğı (ε)	भ	bhı
ङ	ṅ	म	m
damaksılar		**yarı ünlüler**	
च	se	य	ı
छ	çe		
ज	ce	र	rı
झ	chı	ल	lı
ञ	ñ	व	vı
geri bükümlü		**ıslıklılar**	
ट	tı	श	se
ठ	thı	ष	sı
ड	dı	स	s
ढ	dhı		
ण	ngı	**soluklular**	
ळ	lı		
dişsiler		ह	he
त	t		
थ	se	ः	hı
द	de	**genizsi ünlü**	
ध	ze		
न	n	ं	m (veya ṃ)

SANSKRIT
alfabesi

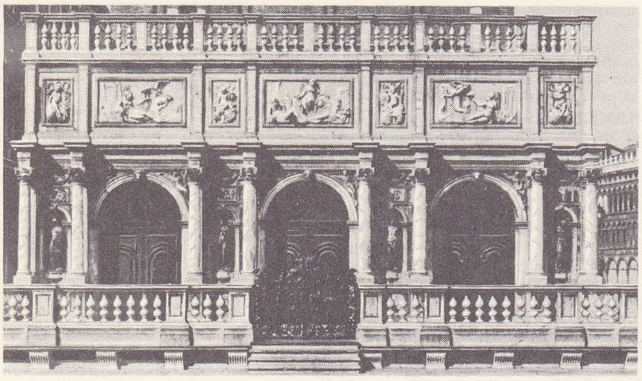

İacopo SANSOVİNO
San Marco'da çan kulesinin cephesi, Venedik

da üç savaş tanrısı: Marişi, Daikoku ve Bişamon. Bazen üç başlı ve altı kollu olarak tasvir edilir. (L)

SANSEPOLCRO (veya **BORGO SAN SEPOLCRO**), İtalya'da komün, Toscana'da (Arezzo ili) Tiber'in yukarı vâdisinde; 15 600 nüf. Roman üslûbunda katedral. Tarım merkezi. Çok güzel freskleri komün sarayında muhafaza edilen ressam Piero Della Francesca burada doğmuştu. (L)

SAN SEVERİNO MARCHE, İtalya'da komün, Marche'de (Macerata ili), Potanza ırmağı kıyısında; 14 700 nüf. Önemli ticaret merkezi. (L)

SAN SEVERO, İtalya'da şehir, Apulia'da (Foggia ili), Gargano'nun doğusunda; 52 200 nüf. Şarapçılık merkezi. (L)

SANSEVİERA i. Köksaplı, etli ve kalın yapraklı bitki. (Zambakgillerden.)

— ANSİKL. *Sanseviera*'nın yaprakları dik veya sarkık, silindirimsi veya yassı olabilir ve çok uzayabilir; rengi oldukça açık yeşildir; üzerinde çoğu zaman enlemesine paralel koyu yeşil çizgiler bulunur. Çiçekler köksaptan çıkan bir çiçeksapının ucunda basit salkım durumundadır. Yapraklarından elde edilen çok dayanıklı lifler hasır ve ip yapımında kullanılır. Tropikal Afrika'dan Birmanya'ya kadar pek çok türüne rastlanır: *Sanseviera zeylanica* ve *S. cylindrica* çok yetiştirilir. (L)

SANSİBL i. (fr. *sensible*, duyarlı). Müz. *Sansibl nota* veya *sansibl*, tonik notaya gitme eğiliminde olduğu için diatonik dizinin 7. derecesine verilen ad. (Sansibl eksenüstü [üst dominant] ile oktav [veya tonik] arasında bulunur; tonik'ler arasında bir yarım diatonik perde vardır. 5. Derece akortun içinde bulunursa ve bir sonraki akortta tonik varsa, sansiblin tonik üstünde çözümlenmesi zorunludur. Minör dizide 7. derece, 8. dereceden bir perde uzaklıkta bulunursa bu nota sansibl olma özelliğini kaybeder ve «alt tonik» adını alır.) [L]

SANSİTOMETRE i. (fr. *sensitomètre*'den). Foto. Bk. DUYARLIK *ölçer*.

SANSİTOMETRİ i. (fr. *sensitométrie*). Foto. Bk. DUYARLIK *ölçümü*.

SANSKRİTÇE veya **SANSKRİT** i. ve sıf. («sanatla yapılmış» anlamında sanskritçe *saskrta*'dan). Leng. Kutsal Hindu metinlerinin yazıldığı eski hint-arî dili.

— ANSİKL. *Sanskritçe*, metinlerden anlaşıldığına göre hiç bir zaman günlük dil olarak konuşulmamış, bilimsel bir dildir; bugün yalnız edebiyatçılar ve din adamları tarafından kullanılır. Sanskritçenin en eski biçimi, büyük kısmı M.Ö. II. binyıldan eski dönemlerde kaleme alınan Veda metinlerinde görülür. M.Ö. IV. yy.a doğru hintli gramerciler (en ünlüsü Panini'dir) dili kesin kurallara bağladılar ve Sanskritçeye başka hiç bir dilin ulaşamadığı derecede düzenli ve mantıklı bir biçim kazandırdılar. Bundan sonra başlayan Klasik Sanskritçe döneminde, dilin gramerinde herhangi bir değişme olmadı. Hindu destanlarının dili olan epik Sanskritçe, veda dilinden sonraki bir dönemde ortaya çıktı; ama Klasik Sanskritçeden daha eski, halk diline daha yakın ve esnektir. Sanskritçe, genellikle devanagari ile yazılır ve basılır; ama samî menşeli oldukları sanılan brahmi harfleriyle ve aramî menşeli haroşti harfleriyle yazılmış eski metinlere de rastlanır. İç ve dış ses uyumu kuralları (*Sandhi*) kelimelerin baş ve son seslerini, kelime unsurlarını ve yazılışlarını değiştirir. Sanskritçenin morfolojisi çok zengin ve bileşim imkânları sonsuzdur; *canma-mrtyucara-duh-kha*, doğum, yaşlılık ve ölüm acısı. Sanskritçede, lokatif ve enstrümantal hallerini de kapsayan 8 hal vardır; ikilde, genitif ve datif ayırımı yapar; fiil oluşumları çok değişiktir. Sözdizimi oldukça esnektir; cümle bölümleri yerine bileşik kelimeler ve çekimli fiiller yerine ortaç kullanma eğilimi görülür. Vezin, Yunanca ve Latincede olduğu gibi kısa ve uzun hecelerin düzenlenmesine dayanır. Hece bazı durumlarda uzar. Hint-avrupa dilbiliminin doğmasına XVIII. yy. sonunda Sanskritçenin bulunması yol açmıştır ve hint-avrupa dillerinden birini derinlemesine inceleyebilmek için Sanskritçenin incelenmesi gereklidir. (L)

Sans-Souci şatosu

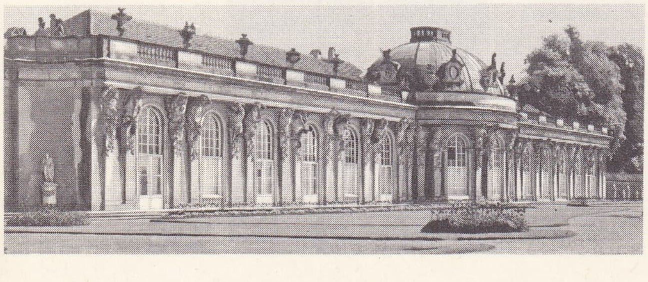

SANSKRİTÇECİ i. (*Sanskritçe*'den *sanskritçe-ci*). Sanskrit dili ve edebiyatı uzmanı. (L)

SANSOM (sir George Bailey), ingiliz diplomatı ve tarihçisi (Londra 1883 - Tucson 1965). Elçilik memuru olarak Tokyo'da (1905-1940) ve Washington'da (1942-1945) bulundu. Uzakdoğu Komisyonu İngiliz delegasyonu başkanı (1945-1947), sonra Kolombiya Üniversitesi Yakındoğu enstitüsü yöneticisi (1949-1953) oldu. Japonya üstüne birçok eser yazdı: *Japan* (Japonya) [1931], *The Western World and Japan* (Batı Dünyası ve Japonya) [1950], *Japan in World History* (Dünya Tarihinde Japonya) ve *History of Japan* (Japonya Tarihi) [3 cilt, 1958-1964]. (L)

SANSON (André), fransız zootekni uzmanı ve veterineri (Matha 1826 - Saint-Palais-sur-Mer 1902). Grignon Tarım okulunda zootekni profesörlüğü yaptı, hayvan yetiştirmede, göreneksel görüşler ve bilgiler yerine, deney ve gözleme dayanan kesin usuller uyguladı. Türlerin ve ırkların değişmezliğini savundu, zootekni üstüne birçok eser yazdı. (L)

Sansoni, italyan yayınevi. 1874'te Floransa'da G. C. Sansoni tarafından kuruldu. Bugün Frederico Gentile tarafından yönetilmekte ve özellikle okul kitapları, klasik eserler, tarih ve edebiyat kitapları yayımlamaktadır. (L)

SANSOVİNO (Andrea CONTUCCİ, **il** — denir), italyan heykeltıraşı ve mimarı (Monte San Savino, Arezzo 1460 - ay.y. 1529). Mimar olarak Monte San Savino ve Loreto'da yaptığı eserlerde Bramante etkisi görülür (1509). Heykelde Leonardo da Vinci'den etkilendi; Volterra vaftiz kurnalarında (1502) ve Floransa vaftizevi kompozisyonlarında (*İsa'nın Vaftizi*, doğu kapısı üzerindeki bronz grup) ince bir idealizasyona yöneldi (1502-1505). 1505'te Roma'ya gitti, Santa Maria del Popolo'da Ascanio Sforza'nın (1505) ve G. Della Rovere'nin mezarlarını yaptı. Son olarak, Santa Casa'daki (Loreto) *Meryem'in Hayatı* adlı alçak kabartmalarda daha ince ve daha rahat bir üslûpla çalıştı. (L)

SANSOVİNO (İacopo TATTİ, **il** — denir), italyan heykeltıraşı ve mimarı (Floransa 1486 - Venedik 1570). Andrea Del Sarto'nun dostuydu. Onun gibi, modelin ayrıntılarına dikkat ederdi. Önce, Andrea Sansovino ile heykel çalıştı, sonra ustasının adını aldı. 1506'da Roma'ya gitti, Raffaello'nun yanında üslûbunu geliştirdi (*Bacchus*, Bargello, 1511-1514); sonra Michelangelo'nun enerjik sanatından ilham aldı (*Aziz Yakub*, Santa Maria di Monserrato). 1527'de, harap olan Roma'yı terk ederek Venedik'e gitti, şehrin başmimarı oldu; floransa ve roma tarzını venedik geleneğine uyguladı. 1529'da B. Bon'un yerine bayındırlık müdürlüğüne getirildi. Güçlü bir ritme sahip olan Corner sarayını (1532) yaptı. San Marco meydanındaki eserleri, çan kulesinin logetta'sı (1537-1540) ve Libreria Vecchia (1536-1554, Scamozzi tarafından tamamlandı), meydanın aydınlığına uyan anıtsal bir görünüşe sahiptir. İl Sansovino, Venedik'te, kendi alanında, kırk yıl boyunca, Tiziano'nun resimde kurduğu hâkimiyeti kurdu. Heykellerinde (çan kulesinin heykelleri, San Marco'nun koro yerindeki *İncilci'ler* ve âyin yeri kapısı) ise etkileyici ayrıntılara öncelik tanıması, uçucu bir hava yaratmak istemesi, plastik yoğunluğa yer yer zarar verir. (L)

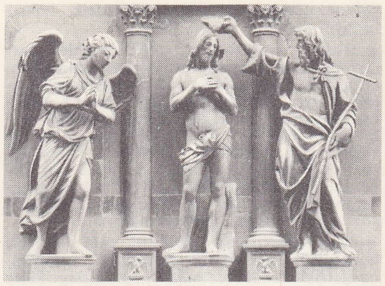

Andrea SANSOVİNO
«İsa'nın Vaftizi», Floransa vaftizhanesi

Sans-Souci şatosu, Potsdam'a bakan bir tepe üzerinde Friedrich II için yapılan (1745-1747) küçük saray. Friedrich II, en sevdiği ikametgâhı olan bu sarayda ölmüştür (1786). Kralın gözde adamı Knobelsdorff, parkın bulunduğu tarafta, büyük çeşmeye hâkim altı taraçanın üzerinde inşa ettiği saraya basit bir zemin kat görünüşü vermiştir; yapıda fransız klasisizmiyle alman barok üslûbunun etkileri karışıktır. İçindeki daireler François Gaspard Adam'ın yaptığı heykellerle süslüdür. Parkında bir limonluk ve Friedrich II'nin yıkılmasına izin vermediği ünlü değirmen vardır. (L)

SANSUN i. Bk. SAMSUN.

SANSUNCU i. Bk. SAMSUNCU.

SANSÜALİZM i. (fr. *sensualisme*'den). Bk. DUYUMCULUK.

SANSÜR i. (fr. *censure*). Her türlü yayının (özellikle basın organlarının), sinema ve tiyatro eserlerinin hükûmetçe önceden denetlenmesi işi; yayım ve gösterilmelerinin izne bağlı olması: *Filimler üstündeki sansürün daha sıkı ve dikkatle yapılması gerekiyor.* || Bu incelemeyi yapmakla görevlendirilmiş kurul: *Ceridelere makaleler yazar, sansür çıkarırdı* (A. H. Müftüoğlu). || *Sansür etmek* (veya *sansürden geçirmek*), bir sanat eserine sansür işlemini uygulamak. *Mec.* Duyulmasını, yayılmasını önlemek. || *Kendi kendini sansür*, gazetecilerin, yazarların, yetkililerin yazılarını yasaklamasını önlemek için bu yazılarda değişiklikler yaparak veya bazı yerlerini çıkararak kendi kendilerine karşı uyguladıkları sansür.

— Ask. Askerî değeri olan bilgilerin düşman eline geçmesine engel olmak maksadıyle, muhabere üstüne konan kontrol. (Özel mektupların, gazete haberlerinin, filimlerin, fotoğrafların sistemli şekilde yoklanması, radyo ve televizyon yayınlarıyle diğer muhabere araçlarının dinlenmesini içine alır.)

— ANSİKL. Huk. *Sansür*, düşünce hürriyetinin bir uzantısı olan ifade hürriyetiyle ilgilidir. Bir anlayışa göre, özellikle basın üstündeki her türlü denetimi ifade eder. Basının kendi kendini denetlemesi veya filimlerin önüne çıkan fiilî engeller de sansür niteliğindedir. Sansürü, alışılmış ve en çok kullanılan anlamıyle tanımlayanlarsa, bir sansürden söz edebilmek için, bir denetimin, hem de devletin veya diğer kamu makamlarının yürüttüğü bir ön denetimin bulunmasını gerekli görürler. Ana-

Foto. Alinari-Giraudon, Staatliche Bildarchiv (*LAROUSSE*)

yasa, herkesin, düşünce ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resimle veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabileceğini ve yayabileceğini belirtir. Ancak Anayasa basın hürriyetine, gazete ve dergi çıkarma hakkıyle kitap ve broşür yayımına özel bir önem vermekte ve bu tür ifade hürriyeti araçlarının önceden izin alma şartına bağlanamayacağını, sansüre tabi tutulamayacağını ifade etmektedir. Sıkıyönetim gibi, geçici ve olağanüstü haller dışında, basın yani gazete, dergi, kitap ve broşür çıkarma sansür edilemez. Nitekim Anayasa md. 22 «basın hürdür, sansür edilemez» hükmünü koyduktan sonra, kanunla yapılabilecek sınırlamaları belirtir ve hâkim tarafından verilecek kararlar dışında, olaylar hakkında yayın yasağı konulamayacağını gösterir. Bununla beraber, Türkiye'de yabancıların gazete, dergi çıkarması mahallî en büyük mülkiye âmirinin düşüncesi üzerine içişleri bakanının iznine tabi tutulmuştur. Anayasa md. 13'e dayanılarak yabancılar bakımından yapılabilen bu ayrımdan başka, kamu güvenliği, seçim güvenliği ve küçüklerin korunması amaçlarıyle, sansür sayılabilecek yasaklamaları öngören kanun hükümleri de yürürlüktedir. Bu yasaklamaların başında, basılmış şeylerin dağıtım yasakları gelir. Basın hürriyetinin sansür edilememesi ilkesi, radyo ve televizyon yoluyle yürütülen kitle haberleşmeleri konusunda aynı kuvvet ve güçte değildir. Radyo ve televizyon yayınlarına önceden yasak konulabilmektedir. Anayasa, düşünce ve ifade hürriyetine açık bir şekilde yer vermekle beraber, basın ve basın araçlarının sansür edilemeyeceğini yine açıklıkla belirtmekte fakat sinema ve televizyon filimlerinden söz etmemektedir. Bu durum karşısında, sinema ve televizyon filimlerinin sansür edilebileceğini ileri sürenler olduğu kadar, filimlerin de ifade hürriyetinin bir aracı olduğunu, dolayısıyle sansürün Anayasaya uygun görülemeyeceğini savunanlar da vardır. Türkiye'de sinema ve televizyon filimlerinin sansürünün mümkün olup olmadığı Anayasa mahkemesi tarafından da tartışıldı. Anayasa mahkemesi sinema filimlerinin bir sınırlamaya tabi tutulmasını kamu yararına uygun buldu, sinema filimlerinin kontroluna ilişkin kanun hükmünü, filim yapma ve gösterme hürriyetinin özüne dokunur nitelikte görmedi. Anayasa mahkemesine göre, polise bu konuda verilen sansür yetkisi, idarî zabıtanın gerektirdiği zorunlu bir tedbirdir. Genellikle sansür denilince akla ilk filim sansürü gelir. Bu konuda Türkiye'deki düzenleme, 4 temmuz 1964 tarihli ve 2559 Sayılı Polis Vazife ve Salâhiyetleri kanunu ve bu kanuna dayanılarak çıkarılan 1939 tarihli Filimlerin ve Filim Senaryolarının Kontroluna Dair nizamnameyle yapıldı. Kanuna göre, yurt dışından gelen filimlerin gösterilmesi ve yurt içinde yapılan filimlerin çekilmesi polisin iznine bağlıdır. Polis, filimlerin ve senaryoların incelenmesi işini ilgili makamlarla birlikte ve nizamnamesine göre yapar. Nizamname, yurt dışından getirilen bütün filimlerin, yurt içinde yapılan haber filimleriyle teknik ve öğretici filimlerin sansürünü birinci derecede il kontrol komisyonlarına bıraktı. Bu komisyonlar Ankara ve İstanbul'da olmak üzere iki tanedir. Ayrıca, 1961 yılından itibaren, fuarda gösterilecek filimleri kontrol için fuar süresince İzmir'de bir kontrol komisyonu kurulması da kabul edildi. İl kontrol komisyonları beş daimî üyeden kuruldu. Bu beş üyeden, birisi komisyon başkanı olmak üzere ikisi içişleri, diğerleri de Millî Eğitim ve Turizm bakanlıkları tarafından seçilir. Ayrıca üye olarak ilin emniyet müdürü veya yardımcısı veya şube müdürlerinden biri de bulunur. Genelkurmay başkanlığıyle diğer bakanlıklar, kontrol edilen filmin kendi konularını ilgilendirmesi halinde kurula temsilci gönderebilirler. Filim sansürünün en önemli organı, çalışma yeri Ankara olan Merkez Kontrol komisyonudur. Bu komisyon, içişleri bakanının biri Emniyet Genel müdürlüğü teşkilâtından olmak üzere bakanlığına bağlı memurlar arasından seçeceği iki kişiyle Turizm ve Tanıtma ile Millî Eğitim bakanlıklarının ve Genelkurmay başkanlığının birer temsilcisinden oluşur. Komisyona ilgili bakanlık temsilcileri de katılabilir. Bu kontrol komisyonları, senaryo sansürü yapma, filim çekimine ve gösterilmesine izin verme yetkisine sahiptirler. Televizyon filimleri konusunda, kanun ve nizamname eski olduğu için bir hüküm yoktur. Önceleri, sansüre tabi tutulan televizyon filimleri, İçişleri bakanlığının televizyonda gösterilen haber filimlerini sinema filmi saymayan genelgesine uyularak sansür dışı bırakıldı. Sansür, yabancı devlet propagandası, din propagandası, cürüm işlemeğe tahrik, genel ahlâka aykırılık gibi sebeplerle yapılmaktadır.

— Tar. İstibdat döneminde 1876 Anayasası md. 12'de «matbuat kanun dairesinde serbesttir» hükmü konulmuştu. Ancak kısa süren Birinci Meşrutiyet döneminden hemen sonra bir Heyeti Vükelâ kararıyle basına resmen sansür konuldu. Bu karara göre imparatorluğun sınırları içinde türkçe veya başka dilde yayımlanan gazeteler basılmadan önce İstanbul'da Matbuat idaresi, eyaletlerde mahallî idarelerce görevlendirilecek memurlar tarafından sansürden geçirilecekti. Bu konuda daha birçok hükûmet kararnamesi yayımlandı. Basın hürriyeti yok denilebilecek bir seviyeye indi. Matbuat kanunu (1876) ve Matbualar kanunu (1888) ile bütün mevkuteler için «basılmadan önce müsaade» ilkesi uygulandı. Gazete dışındaki eserlerin yayımlanması da Maarif nezaretinin iznine bağlıydı. Sansür müdürleri her akşam, ertesi gün çıkacak gazetelerin sayfalarını okur, her gazetenin her sayfasına «görülmüştür» diye yazarak imzalar ve gazeteler ancak bundan sonra basılabilirdi. Sansür edilen başlıca haberler ihtilâl, suikast, hükûmet darbesi, ülkenin bir yerindeki kargaşalık v.b. konulardaydı. Gazetelerde «yıldız», «hürriyet» v.b. kelimelerin yer almasını da sansür yasaklamıştı. Mevkutelerden başka yerli ve yabancı tiyatro eserlerine de sansür konulmuştu. Piyesler oynanmadan önce sansür edildiği gibi, tuluat oyunları da sansürün denetiminden geçiyordu. İkinci Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra, istibdat devri sansürü kendiliğinden ortadan kalktı. Daha sonra basın hürriyeti yeni esaslara bağlandı. (M)

SANSÜRCÜ i. (*sansür*'den *sansür-cü*). Sanat eserlerini (edebiyat, sinema v.b.) sansür etmekle görevlendirilmiş kimse. (M)

SANTA, Kuzey Peru'da kıyı ırmağı, Chimbote'de Büyük Okyanus'a dökülür; 320 km. Canon del Pato geçidinde Santa'nın sularını Chimbote Çelik fabrikasına elektrik sağlayan bir yeraltı santralı kullanır. Irmak, şekerkamışı tarımında yararlanılan önemli bir sulama sistemini de besler. (L)

SANTA ANA, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Los Angeles'in güneydoğusunda, *sierra da Santa Ana*'nın eteğinde, Santa Ana ırmağının vâdisinde; 100 350 nüf. Zengin meyve bahçeleriyle çevrili olan şehir, canlı bir ticaret (meyve konserveleri) merkezidir. (L)

SANTA ANA, Salvador'da şehir, ilk idare merkezi, Santa Ana volkanının (2 386 m) kuzeyinde; 83 000 nüf. Önemli ticaret merkezi. Dokuma (pamuklu) sanayii. — *Santa Ana ili*, 304 300 nüf. (L)

SANTA ANNA (Antonio LOPEZ DE), meksikalı siyaset adamı (Jalapa 1795'e doğr. - Mexico 1876). Veracruz ayaklanmasını yönetti (aralık 1822), kendisini generalliğe yükselten İturbide'yi iktidardan çekilmeğe zorladı (mart 1823). Guerrero'nun Pedraza'ya karşı başlattığı isyana katıldı (1828), sonra Guerrero'ya karşı Bustamante'yi destekledi (1830). Kendisini cumhurbaşkanı seçtirdi, fakat yönetimi başkan yardımcısı Gomez Farias'a bıraktı; sonunda onu da devirerek (1834) yerine Barragan'ı geçirdi. Bağımsızlığını ilân eden Texas'ın üstüne yürüdü (Alamo katliamı), fakat yenilgiye uğradı, San Jacinto'da hapsedildi (21 nisan 1836), Texas'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı. 1841'de Bustamante'yi devirerek tek başına başkanlık koltuğuna oturdu, fakat 1845'te Küba'ya sürgün edildi. A.B.D.'ye karşı yapılan savaşta geri çağırıldı. Jalapa'da yenildi (1847); Texas'ı, Kaliforniya'yı ve New-Mexico'yu 15 milyon dolar karşılığında elden çıkaran antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı (1848). Görevinden alındıktan sonra Jamaika'ya, daha sonra da Venezuela'ya çekildi. 1853'te geri çağırıldı, kendini ömür boyunca diktatör ilân etti. Juan Alvarez ve Comonfort'un gerçekleştirdiği Ayutla ihtilâliyle devrildi (1855), Küba'ya gitti, 1874'te yurduna döndü. (L)

SANTABARBA i. (özel ad. *Santa Barbara*'dan). Denizc. *Esk.* Savaş gemilerinde subay ve erlerin dinlenmeleri ve sigara içmeleri için ayrılan yer. (M)

SANTA BARBARA, Büyük Okyanus'ta amerikan takımadaları, Kaliforniya eyaletine bağlıdır. Dağlık, çorak ve çok seyrek nüfuslu adalardan meydana gelir. (L)

SANTA BARBARA, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Los Angeles'in kuzeybatısında, Santa Ynez sierrası eteğinde; 58 800 nüf. Verimli sebze ve meyve tarımı yapılan dar bir ovadadır; küçük bir limanı olan ticaret (tarım ürünleri) merkezidir. (L)

SANTA CATARİNA, Güney Brezilya'da eyalet; doğuda Atlas okyanusu, batıda Arjantin cumhuriyetiyle sınırlıdır; 94 798 km²; 2 706 000 nüf. Merkezi, *Florianopolis*. Sıcak ve yağışlı iklimin hüküm sürdüğü kıyı bölgesine kuzeyde serra do Mar'ın bazı tepeleri, güneyde ise serra Geral sarplıkları (Torres burnu) hâkimdir. Serra Geral genellikle güney-kuzey yönünde uzanan dolambaçlı bir yamaç dizisi meydana getirir. Bu yamacın arkası batıya doğru hafifçe alçalan ormanlık (tropikal türler ve araucaria'lar) bir yayladır.

XVIII. yy.da Asor adasından gelerek *Santa Caterina* adasına yerleşenleri, XIX. yy. sonunda ve XX. yy. başında kalabalık alman ve italyan göçmenleri izledi. Serra Geral yamaçlarının yükseldiği İtajai havzasının vâdileri boyunca gelişen yerleşme hareketi batıya doğru devam etti. Tarım üretimi tropikal ürünler yetiştiriciliğine dayanır: kahve, mısır, pirinç. Fakat yükselti, ılıman iklim bitkileri tarımına da imkân verir (bağcılık, buğday tarımı). Sanayi araucaria ormanlarının ve güney kıyısındaki kömür madenlerinin işletilmesiyle (Orléans, Urussanga, Criciuma) temsil edilir. Taşkömür, Laguna kömür limanından ihraç edilir; limanda bir de çelik fabrikası kurulmuştur. Köylerdeki meskenler alman kolonlarının izlerini taşır, Blumenau ve Joinville gibi şehirlerde orta avrupa etkileri ağır basar. (L)

SANTA CLARA, Küba'da şehir, Las Villas ilinin idare merkezi; 166 800 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Tütün imalâthaneleri. Makine yapımı. Besin (şeker ve et konservesi fabrikaları) sanayii. (L)

Santa Claus, anglosakson ülkelerinde Noel Babaya verilen ad. (L)

SANTA COMBA, İspanya'da şehir, Galicia'da (La Coruna ili); 12 100 nüf. (L)

SANTA CRUZ veya **SANTA CRUZ DE LA SİERRA**, Bolivya'da şehir, il idare merkezi, And dağları önündeki bölgede; 450 m yüksetide; 76 000 nüf. Corumbal ve Yacuiba demiryollarının son istasyonu olan ve modern bir karayoluyle Cochabamba'ya bağlanan Santa Cruz, hızla gelişen tropikal bir bölgenin merkezidir. Bir bolivya şehrinden çok endülüs şehri havası taşıyan şehir, evlerinin ve sokaklarının eskiliğine rağmen canlıdır. — *Santa Cruz idare bölgesi*, Bolivya'nın en geniş idare bölgesidir, Doğu Cordillera'nın doğusunda, Mamore ile Paraguay ırmaklarının kolları tarafından akaçlanan geniş ovalarda uzanır; 337 500 nüf. (L)

SANTA CRUZ, Arjantin'de bölge, Patagonya'nın güneyinde, batı-doğu yönünde rio Sante Cruz tarafından aşılır; 61 800 nüf. İdare merkezi, *Rio Gallegos*. Petrol yatakları. (L)

SANTA CRUZ, Büyük Okyanus'ta ingiliz takımadaları, Melanezya'da; Yeni Hebrides adalarının kuzeyinde, güney-güneydoğudan, kuzey-kuzeybatıya uzanır; 5 000 nüf. Bu volkanik adaların başlıcaları şunlardır: Santa Cruz veya Ndeni, La Perouse'un kazadan sonra karaya çıktığı Vanikoro. Halkı Polinezyalılarla karışmış çok ilkel Melanezyalılardır. 1942 Ekiminde burada Amerikalılarla Japonlar arasında büyük bir deniz-hava çarpışması olmuştur. (L)

SANTA CRUZ, Hindistan'da yer, Bombay'ın 15 km kuzeyinde, Salsette adasında. Bombay'ın havaalanı. Askerî merkez. Kibrit imalâthanesi. (L)

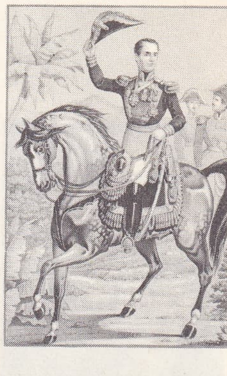

Lopez de SANTA ANNA. XIX. yy. gravürü Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

Andrés SANTA CRUZ
Sirouy'un taşbasması
Cabinet des Estampes,
Paris

SANTA CRUZ (Alonso DE), ispanyol coğrafyacısı (Sevilla XV. yy. sonları - öl. 1573). Sebastiano Caboto'nun arkadaşıydı. Sevilla'da, Casa de Contratacion'un kozmografyacısı Mercator'un projeksiyonundan önce bir projeksiyon âleti yaptı. Birçok yerin magnetik eğimini gösteren bir harita çizdi. Karl V'in kozmografya öğretmeni oldu (1539). Eserleri: *Cronica de los Reyes Catolicos* (Katolik Krallar Kroniği) v.b. (L)

SANTA CRUZ (Alvaro DE BAZAN — markisi), ispanyol amirali (Granada 1526 - Lizbon 1588). Kadırga filosu kumandanı olarak, Barbaros Hayreddin Paşaya karşı İspanya'yı savundu. 1530'da Oran'ı zaptetti, Tunus'un fethi için girişilen harekâta katıldı. Cebelitarık valisi oldu, deniz başkumandanlığına getirildi, kralın ikinci oğlu Felipe'yi İngiltere'ye götürdü, 1563'te Oran savunmasını destekledi, 1564'te Penon de Velez'i ele geçirdi. İspanya amirali oldu, Türklere karşı Malta adasının yardımına koştu (1564), İnebahtı savaşında yedek kuvvetlere kumanda etti (1571). Strozzi kumandasındaki fransız filosunu Asor adaları yakınlarında dağıtarak, Portekizlilerin adaları zaptetmesini sağladı. Esirleri astırması (1582), zaferine gölge düşürdü. «Yenilmez Armada» kumandanlığı görevine başlayamadan öldü. (L)

SANTA CRUZ (Andrés), bolivyalı siyaset adamı (La Paz 1792 - Saint-Nazaire, Fransa 1865). İspanyol ordusunda yarbaydı. San Martin'e bağlandı (1821), Lima Hükûmet konseyine başkanlık etti (1826), Şili elçisi oldu (1827). Sucre'ün istifasından sonra başkan seçildi (1829). Peru başkanı Salaverry'i bertaraf edince (1836), Peru ile bir konfederasyon kurdu. Ama Şili'ye karşı yapılan savaşta, Yungay'da yenilgiye uğrayınca iktidardan düştü (1839). Ekvador'a sığındı, yurduna dönmeğe çalıştıysa da dönemedi (1843), Fransa'ya gitti, bir süre orada Bolivya'nın temsilciliğini yaptı. (L)

SANTA CRUZ (Domingo), şilili besteci (La Cruz, Valparaiso eyaleti 1899). Santiago konservatuvarında ve üniversitesinde ders verdi. Şili müziğinin en ünlü temsilcilerindendir. Şili'de bir Bach derneği kurdu, orkestra yönetti, zaman zaman folklordan ilham alarak iki senfoni, üç orkestra prelüdü, flüt için bir senfoni, kantatlar ve bir *Te Deum* besteledi. (L)

SANTA CRUZ (RIO), Arjantin'de ırmak, Patagonya'da; 225 km. Güney Andlar'da öbür göllerden farklı olarak sularını Atlas okyanusuna doğru gönderen Argentina ve Viedma göllerinin sularını toplar. (L)

SANTA CRUZ DE LA PALMA, Palma adasının (Kanarya adaları) merkezi; 13 000 nüf. İşlek liman. Petrol rafinerileri. (L)

SANTA CRUZ DE TENERİFE, Tenerife adasında (Kanarya adaları) şehir, il idare merkezi; 145 100 nüf. Uzun bir mendirekle korunan iyi donatılmış liman. Önemli petrol rafinerisi. — *Santa Cruz de Tenerife ili,* takımadaların batı adalarını (La Palma, Tenerife, Gomera ve Hierro) içine alır; 490 700 nüf. (L)

Santa Maria
Maggiore kilisesi

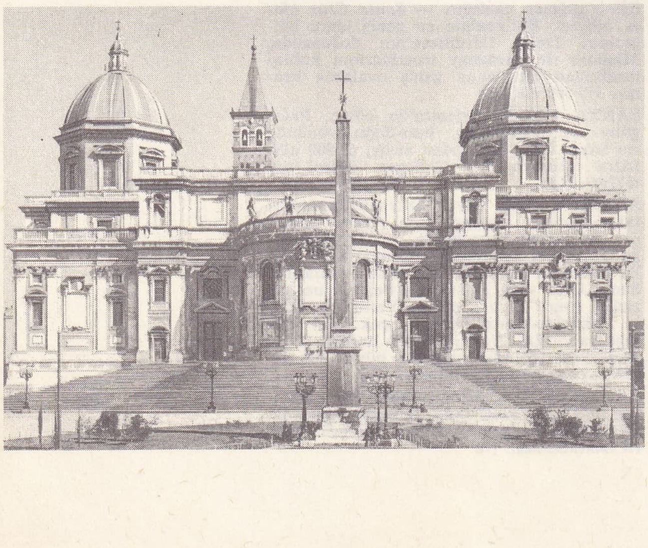

SANTA CRUZ DO SUL, Brezilya'da (Rio Grande do Sul) şehir; 9 500 nüf. (L)

Santa-Fe. Dy. Ağır katarları çekmek için yapılmış buharlı lokomotif. Önünde bir bissel, beş motris dingil ve arkada ayrıca bir bisseli vardır. (L)

SANTA FE, Arjantin'de şehir, il idare merkezi, Parana'nın bir kolu olan Santa Fe ırmağı kıyısında; 259 600 nüf. 1573'te kurulan şehirde birkaç eski anıt vardır; kiliseler, tiyatrolar. Ticaret ve sanayi merkezi. — *Santa Fe ili,* 2 106 000 nüf. (L)

SANTA FE, A.B.D.'de şehir; New Mexico eyaletinin merkezi, Rio Grande vâdisinde, Las Vegas'ın batısında; 37 000 nüf. New Mexico müzesinde bölgesel sanat eserleri. Bir idare ve turizm merkezi olan şehirde maden filizleri çıkarılır (kurşun, çinko, altın, gümüş).

— Tar. İspanyollar tarafından *Villa Real De Santa Fe* adıyle kurulan (1610) ve Kızılderili Puebloların eline geçen şehir, Diego de Vargas tarafından geri alındıktan (1692) sonra, canlı bir ticaret ve demiryolu merkezi haline geldi. A.B.D. tarafından işgal edildikten sonra (ağustos 1846) New Mexico eyaletinin merkezi oldu. (L)

SANTA FE, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Granada ili), Genli ovasında; 10 100 nüf. Şehir Gırnata kuşatması (1491) sırasında kraliçe İsabel'in ordusu tarafından kurulmuştur. (L)

SANT'AGATA DE'GOTİ, İtalya'da komün, Campania'da (Benevento ili), Ön Apennin dağlarında; 12 000 nüf. XII. yy.-dan kalma katedral. Tarım merkezi. (L)

Santa Hermandad. Bk. HERMANDAD.

SANTA İSABEL, eski **Port Clarence,** Fernando Poo adasının kuzey kıyısında şehir, İspanyol Ginesi «ili»nin merkezi; 37 200 nüf. Limanından kakao ve kahve ihraç edilir. İngiliz misyonerleri tarafından 1820'-de kurulan şehir, zenci köle ticaretini önlemek için yapılan ingiliz deniz seferlerinin üssü oldu. (L)

SANTAL i. Leng. Bk. SANTALİ.

SANTALALES çoğl. i. Taçsız çiçekli, yeşil bitkiler takımı; yumurtacıkları merkezî etene düzeni gösteren bu bitkilerin bazıları, yeşil olduğu halde asalak yaşar; takımın iki familyası (*sandalgiller, ökseotugiller*) ve dört yüz kadar türü bulunur. (L)

SANTALİ veya **SANTAL** i. Bazen Hervari'nin bir lehçesi, bazen de bağımsız bir dil kabul edilen kolar dillerinin en gelişmişi. (Orissa eyaletlerinde ve Doğu Bengal'de [Hindistan] yaklaşık olarak 3 milyon kişi tarafından konuşulur. Bengali veya oriya harfleriyle yazılabilir.) [L]

SANTALİLER veya **SANTALLAR,** Hindistan yarımadasında, Bengal'in ve Çota Nagpur'un batısında halk; yaklaşık olarak 2 200 000 kişi olan Santaliler geçimlerini tarımdan sağlar ve kabile teşkilâtını muhafaza ederler. (L)

SANTA LUCİA (Salvador CISNEROS, — markisi), kübalı siyaset adamı (Puerto Principe 1829 - ay.yt. 1898'e doğr.). Muhtariyetten yana olanların lideriydi, İspanya'ya karşı 1868 ayaklanmasını düzenledi, Cespedes'in yerine başkan oldu (1873), ama derhal savaşa devam etmek için istifa etti. Maximo Gomez ile 1895 ayaklanmasına katıldı. (L)

SANTA LUZİA, Cabo Verde takımadalarında (Rüzgâr adaları) ıssız ada; 15 512 nüf. (L)

SANTA MARGHERİTA LİGURE, İtalya'da komün, Liguria'da (Cenova ili), Rapallo körfezi kıyısında; 12 600 nüf. Körfez kıyısında uzanan sayfiye merkezi. (L)

SANTA MARİA, Portekiz'e bağlı Asor takımadalarında ada, Sao Miguel'in güneyinde; 11 800 nüf. İdare merkezi, *Vila do Porto.* Hava üssü. (L)

SANTA MARİA, Brezilya'da (Rio Grande do Sul) şehir, Porto Alegre'nin doğusunda; 78 700 nüf. Demiryolu merkezi. Besin sanayii. (L)

SANTA MARİA (Domingo), şilili siyaset adamı (Santiago 1825 - ay.yt. 1889). Liberal görüşlü bir avukattı. İki kere Peru'ya kaçtı (1852 ve 1858); 1861'de yurduna dönünce maliye bakanı (1863-1864), dışişleri bakanı (1879-1880) ve cumhurbaşkanı (1881-1886) oldu; devleti laikleştirdi. (L)

SANTA MARİA (rahip Tomas DE), ispanyol orgcusu ve nazariyecisi (Madrid 1510-1520 arası - Valladolid 1570). Orgcu Cabezon ile tanıştı; icra ve beste ile ilgili önemli bir kitap yazdı: *Libro Llamado Arte de Taner Fantasia, Asi Para Tecla Como Para Vihuela* (Klavye ve Gitar Eşliğinde Fanteziler İçin Kitap) [Valladolid, 1565]. (L)

SANTA MARİA CAPUA VETERE, İtalya'da şehir, Campania'da (Caserte ili); 31 500 nüf. Önemli pazar yeri. Bu yeni şehir I. yy.dan kalma amfiteatr'ını muhafaza ettiği eski Capua'nın yerinde kuruldu. (L)

SANTA MARİA DE GARONA, İspanya'da yer, Castilla la Vieja'da (Burgos ili), Aşağı Ebro kıyısında. 150 MW gücünde nükleer santral. (L)

SANTA MARİA Dİ LEUCA burnu, İtalya'da burun, Puglia'nın güney ucunda; Taranto körfezi ile Otranto kanalı arasında. (L)

Santa Maria Maggiore kilisesi, Roma'da kilise. 352'ye doğru papa Liberius ile Patricius Johannes'in yaptırdığı eski Liberius bazilikasının yerine Sixtus III devrinde (432-440) yeni bir kilise yapıldı. Eugenius III'-ün bir revak, Nicolaus V'in bir absid, Gregorius XI'in bir çan kulesi eklettiği yapıda XV. yy.da değişiklikler yapıldı; sonra iki yanına birer küçük kilise inşa edildi (1586'da Fontana'nın yaptığı Sistina şapeli ile 1611'de F. Ponzio'nun yaptığı Borghese şapeli). Cephe Fuga'nındır (1743). Sahın V. yy. mozaikleriyle süslüdür; absiddeki XIII. yy.dan kalma mozaikler Torriti'nin eseridir. Tavandaki altın yaldızların Amerika'dan getirilen ilk altınlarla yapıldığı sanılır. (L)

SANTA MARTA, Kolombiya'da şehir, Magdalena idare bölgesinin merkezi, Antil denizi kıyısında, sierra de Santa Marta'-nın eteğinde; 104 500 nüf. 1525'te kurulan şehir, iç bölgelere yayılmanın merkeziydi; bugün Neiva'yı denize bağlayan demiryolu hattının (Ferrocaril de l'Atlantico) başlangıç noktasıdır. Santa Marta dünyanın en büyük muz ihraç limanıdır ve United Fruit company'nin büyük muz işletmeleri bütün bölgenin tarım ekonomisine hâkimdir. — *Sierra de Santa Marta*'nın en yüksek noktası, Cristobal Colon zirvesindedir (5 774 m). [L]

SANTA MONİCA, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Los Angeles'in batısında, Büyük Okyanus'un kıyısında; 83 200 nüf. 1886'dan beri Los Angeles'in uydu şehri. Önemli bir sayfiye yeri olan şehir Los Angeles'e bağlı sanayinin kurulmasıyle hızla gelişti; başlıca sanayi kolu uçak yapımıdır (Douglas tesisleri). [L]

SANTANA DO LİVRAMENTO. Bk. LİVRAMENTO DO SANTANA.

SANTANA MARTİNEZ (Manuel), ispanyol tenis oyuncusu (Madrid 1938). Fransa'da yapılan milletlerarası yarışmalarda (1961 ve 1964) ve Wimbledon turnuvasında (1966) başarı kazandı. Emerson'dan sonra, son yılların en iyi tenis oyuncusudur. (L)

SANT'ANASTASİA, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün kuzey yamacında; 19 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

SANTANDER, Kolombiya'da idare bölgesi, Doğu Cordillera'yı ve Magdalena ovasını içine alır; 1 090 200 nüf. İdare merkezi, *Bucaramanga.* (L)

SANTANDER, İspanya'da şehir, il idare merkezi, Gascogne körfezi kıyısında; 128 500 nüf. 1941'de yanan eski şehir yeniden kurulmaktadır. XIV. - XV. yy.dan kalma katedral (XVIII. yy.dan kalma absid); XII. yy.dan kalma katedral (XVIII. yy.dan kalma absid), çok güzel bir yeraltı mezarı üzerine kurulmuştur. Varoşlar batıya ve doğuya (Sardinero semti ve meydanı) doğru gelişmektedir. Koyda işlek liman. Kumsal. Yazlık yer. Sentetik kauçuk. Otomobil yapımı. — *Santander ili,* 432 100 nüf. İlin büyük kısmı Cantabria dağlarının kuzey yamacındadır. Ria'larla süslü ve küçük ovalarla yarılı kıyı bölgesinde ince tarım yapılır. Castilla la Vieja sınırındaki yüksek güney topraklarında tarım sistemi çok

Foto. B. N., Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

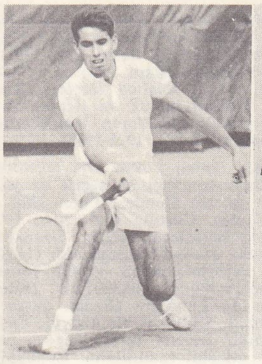

SANTANA MARTİNEZ

daha yoksuldur. İki kesim arasındaki vâdilerde sütçül hayvan yetiştiriciliği yapılır. Kurşun ve çinko madenleri. Metalürji; kimya ve besin sanayii. (L)

SANTANDER (Francisco DE PAULA), kolombiyalı siyaset adamı (Rosario de Cucuta 1791 - Bogota 1840). Bolivar zamanında savaştıktan sonra, Büyük Kolombiya başkan yardımcısı oldu (1821-1828), Federalist parti ile birlikte Bolivar'a karşı hazırlanan kompolya katıldı (1828), ölüme mahkûm edildi, affedildi, A.B.D.'ye gitti. Kolombiya'ya dönüşünde Yeni Granada cumhurbaşkanı oldu (1832-1836), eğitim ve yönetimde yaptığı reformlardan dolayı YENİ KOLOMBIYA'NIN KURUCUSU diye anıldı. (L)

SANT'ANGELO LODİGİANO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Milano ili), Lambro vâdisinde; 10 600 nüf. (L)

Sant'Angelo şatosu, ital. *Castello Sant'-Angelo,* Roma'da Tevere'nin sağ kıyısında şato. Hadrianus tarafından anıtkabir olarak yaptırıldı, 139'da tamamlandı. Caracalla'ya kadar imparatorların gömüldüğü yer olan şato, X. yy.dan sonra hisar olarak kullanıldı, 1379'da büyük kısmı yıkıldı ve Bonifacius IX zamanında papaların mülkü oldu. XIII. yy.da bir geçitle Vatikan'a bağlandı. 1527'de Roma'nın kuşatılması sırasında Clemens VII buraya sığındı. Şatonun tepesinde Aziz Michael'in Verschaffelt tarafından yapılmış tunç bir heykeli vardır. (L)

SANT'ANTİMO, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Aversa'nın güneyine uzanan ovada; 21 100 nüf. Meyve tarımı. (L)

SANT'ANTİOCO, İtalya'da ada, Sardinya'nın güneybatısında, Kartacalıların yaptığı sanılan bir kıstakla karaya bağlıdır; 11 000 nüf. Kartaca ve Romalılardan kalma önemli yıkıntılar. (L)

SANTARCANGELO Dİ ROMAGNA, İtalya'da komün, Emilia'da (Forli ili), Emilia yolu kenarında, Adriya denizi yakınında; 13 400 nüf. Tarım merkezi. (L)

SANTAREM, Brezilya'da (Para eyaleti) şehir, Amazon'un sağ kıyısında; 24 900 nüf. Ticaret merkezi: kakao, kauçuk, para kestaneleri. (L)

SANTAREM, Portekiz'de şehir, Ribatejo'da, idare bölümü merkezi, Tajo kıyısında; 17 100 nüf. Önemli tarım pazarı. Şehirde klasik ve barok üslûbunda güzel kiliseler vardır. Başlıca yapısı XVII. yy.dan kalma papaz okuludur. — *Santarem idare bölümü,* 480 400 nüf. Portekiz'in en verimli tarım bölgelerinden birini içine alır. (L)

F. de Paula SANTANDER
H. Brunet'nin taşbasması, Cabinet des Estampes, Paris

J. - B. SANTERRE
«Suzanna Banyoda» Louvre müzesi, Paris

SANTAREM (Manoel Francisco DE BARROS E SOUSA, — vikontu), portekizli siyaset adamı (Lizbon 1790 - Paris 1856). Kopenhag'da elçilik yaptı. 1827'de içişleri bakanı oldu, Miguel I'in dönmesini sağladı. Dışişleri bakanı oldu (1828-1832). Pedro I'in zaferinden sonra (1833) Paris'e yerleşti, coğrafya ve tarihle ilgili eserler yazdı: *İnvestigaciones sobre el Descubrimiento de los Paises de la Costa de Africa más alla del Cabo Bojador, con Atlas* (Bojador Burnunun Ötesindeki Afrika Devletlerinin Keşfi Üstüne Araştırmalar ve Harita) [1842] v.b. (L)

SANTA ROSA, Guatemala'nın güneydoğusunda idare bölgesi, Büyük Okyanus kıyısında; 169 400 nüf. — İdare merkezi, *Cuilapa.* (L)

SANTA ROSA, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, San Francisco'nun kuzeyinde; 31 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

SANTA ROSA, Arjantin'de şehir, Pampa ilinin merkezi, Bahia Blanco'nun kuzeybatısında; 27 600 nüf. Demiryolu merkezi. Tarım ürünleri (tahıl, hayvancılık) pazarı. (L)

SANTAROSA (Santorre Annibale DE ROSSI DI POMAROLO, — kontu), piemonteli siyaset adamı (Savigliano 1783 - Sphakteria, Yunanistan 1825). La Spezia'da fransız vali muavini oldu. 1815'ten sonra Savoia hanedanını birleştirdi. Liberal bir şef olarak 1821 Piemonte devrimini yönetti. Savaş bakanı oldu. Beşli ittifak tarafından sürüldü, Paris'e gitti. V. Cousin ile dost oldu. Tutuklandı, İngiltere'ye kaçtı, savaşmak için Yunanistan'a geçti, orada öldürüldü. (L)

SANTA ROSA DE COPAN, Honduras'ta kasaba, Copan idare bölgesinin merkezi; 8 000 nüf. Ticaret merkezi. Antimon madenleri. (L)

SANTA TECLA, Salvador'da şehir. Bk. NUEVA SAN SALVADOR.

SANTAYANA (George), ispanyol asıllı amerikan filozofu (Madrid 1863-Roma 1952). Harvard üniversitesinde okudu. Bu üniversitede felsefe profesörü oldu (1889-1912). Başlıca eserleri: *Sounnets and Other Poems* (Soneler ve Öbür Şiirler) [1894]. *The Sense of Beauty* (Güzellik) [1896], *Interpretations of Poetry and Religion* (Şiir ve Din Yorumları) [1900], *The Life of Reason* (Aklın Hayatı) [5 cilt, 1905-1906]. 1912'de Avrupa'ya yerleşti ve *Scepticism and Animal Faith* (Şüphecilik ve Ruhsal İnanç) [1923], *Realms of Being* (Varlığın Ülkeleri) [1927], *The Realm of Matter* (Maddenin Ülkesi) [1930], *Some Turns of Thought in Modern Philosophy* (Modern Düşüncenin Dönüm Noktaları) [1933], *The Last Puritan* (Son Püriten) [1935], *The Realm of Truth* (Gerçeğin Ülkesi) [1937], *The Realm of Science* (Bilimin Ülkesi) [1940], *Persons and Places* (Kişiler ve Yerler) [1944-1945], *Idea of Christ in the Gospels* (İncil'de İsa Fikri) [1946], *Dominations and Powers* (Hâkimiyetler ve Güçler) [1951] gibi eserler yayımladı. Santayana'ya göre, duyuların bize verdiği şeyi, yani maddeyi, gerçeklik olarak kabul etmeliyiz. Mekanik evrenseldir. Bilinç, hayata yardımcıdır ama hiç bir nedensel etkinliğe sahip değildir. Maddeci ve şüpheci bir kişi olan Santayana, ahlâk anlayışını Aristoteles'in ahlâk anlayışına dayar: her idealin tabiî bir temeli vardır. Rasyonel ahlâk filozoflara yeter. (L)

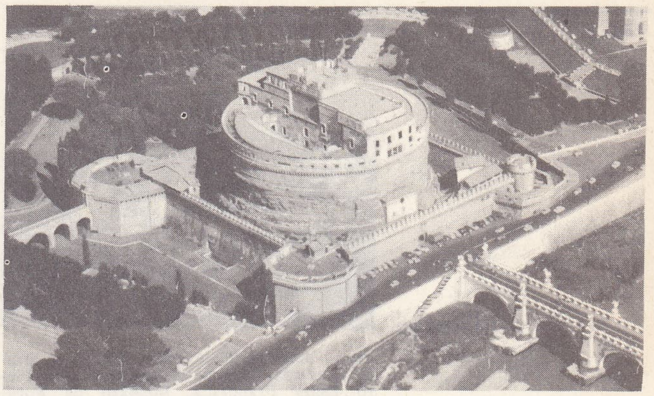

Sant'Angelo şatosu

SANTEE'LER, A.B.D.'de kızılderili kabilesi; Sioux ailesinden olan Santee'ler, Yukarı Mississippi ve Minnesota'da yaşarlardı; bugün Dakota ve Nebraska rezervlerinde toplanmışlardır. Kendilerine *Dakotalar* derlerdi. (L)

SANT'ELİA (Antonio), italyan mimarı (Como 1888 - Monfalcone yakınları, cephede 1916). 1914'te Milano'daki bir sergide «Citta Nuova» adını verdiği bir şehir planını sergiledi. Bu serginin katoloğuna yazdığı önsöz, Marinetti tarafından fütürizmin manifestosu haline getirildi. Savaşta ölen Sant'-Elia, geride yalnız projeler bıraktı. Bunlar Como yakınlarındaki Villa Olma'da biraraya getirildi. Bu projelerde Sant'Elia'nın ateşli bir modernist olduğu ve hayal gücünün yer yer kehanete vardığı görülür. (L)

SANT'ELPİDİO A MARE, İtalya'da komün, Mancha'da (Ascoli Piceno ili), Adriya denizi kıyısında; 12 700 nüf. Ayakkabı fabrikası. (L)

SANTERAMO İN COLLE, İtalya'da komün, Apulia'da (Bari ili); 21 100 nüf. Önemli ticaret merkezi. (L)

SANTERRE (Antoine Joseph), fransız siyaset adamı (Paris 1752 - ay.y. 1809). Bastille'in alınmasına katıldı; Champ-de Mars gösterisinden sonra (17 temmuz 1791) saklanmak zorunda kaldı. 20 Haziran 1792 hareketini hazırlayanlar arasında yer aldı, şiddet hareketlerine karşı koruduğu kraliçeyi ve veliahtı yurtseverlerle karşılaştırdı. Komün tarafından Paris millî muhafızlar kumandanlığına getirildi (ağustos 1792), mecliste kral ailesinin korunmasını sağladı, daha sonra bu aileyi Temple cezaevine götürdü. Eylül katliamlarında rolü olmadığını ileri sürdü; general oldu, Temple'ın korunmasıyle görevlendirildi. Kralı, dava görülürken de, darağacına giderken de yalnız bırakmadı. Côtes de La Rochelle ordusuna gönderildi (mayıs 1793), başkumandan oldu (ağustos), Doué-la-Fontaine'de düşmanı yendi, fakat Coron'da yenildi, geri çağrıldı ve hapsedildi. Thermidor tarafından kurtarıldı ve temmuz 1794'te istifa etti. (L)

SANTERRE (Jean-Baptiste), fransız ressamı (Magny-en-Vexin 1651 - Paris 1717). François Lemaire ile Bon Boullongne'un öğrencisiydi. 1704'te, *Suzanna Banyoda* (Louvre) adlı eseriyle Krallık Resim akademisine alındı. Portreler (*Naip,* Versailles; *Racine,* özel koleksiyon), günlük hayattan tipler, bir kısmı açık saçık olduğu için olaylara yol açan kutsal sahneler (Versailles kilisesi için *Aziz Theresa Vecd Halinde*) yaptı. Bir genç kadınlar akademisi kurdu. Modellerinin çoğunu buradan seçerdi. (L)

SANTİ— (lat. *centum,* yüz'den fr. *centi-*), bir ölçü birimini, önüne konduğunda 100 ile bölen önek (sembolü: s). [L]

SANTİ veya **SANZİO** (Giovanni), italyan ressamı (Colbordolo, Urbino yakınları - öl. Urbino 1494). Raffaello'nun babası. *Madonnalar* (Fano, Urbino), *Tebşir* (1490'a

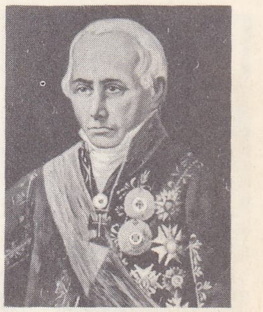

SANTAREM vikontu
P. Marigho'nun eseri

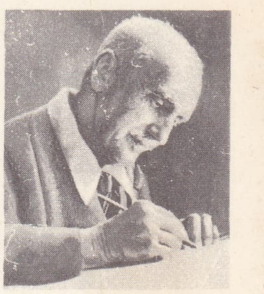

SANTAYANA

Antoine SANTERRE
Delpech'in taşbasması
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Presse-Sports, Fotocielo, U.S.I.S., B. N., Giraudon (LAROUSSE)

SANTIAGO

doğr., Brera) adlı tabloları, XV. yy.ın ikinci yarısında, Marche'de çalışmış olan Piero Della Francesca, Melozzo da Forli, Wassenhove gibi ressamların etkilerini taşır. Santi, Federico Montefeltro döneminin manzum bir tarihçesini (*Cronaca Rimata*) yazdı. Bu eserde yüzyılın ünlü birkaç sanatçısından söz edilir. (L)

SANTİLLANA markisi
Prado müzesi, Madrid

SANTİAGO, Şili'nin başkenti ve il idare merkezi, büyük orta vâdide; 2 270 700 nüf. (banliyölerle birlikte). 1541'de Pedro de Valbirta tarafından Andlar'a ve Kıyı cordillera'sına eşit uzaklıkta kurulan şehir, Santa Lucia tepesi ve Mapocko'nun çatallanması tarafından çok iyi korunan bir yerdeydi. Yukarı kesimde, San Cristobal çıkıntısında ve *İrinconado*'da (Mapocho vâdisinin alüvyonlarında meydana getirdiği cep) geliştiği gibi, aşağı kesime doğru da yayılmıştır. Şili'nin maden ve tarım bölgelerinin birleştiği yerde, Valporaiso vâdisiyle Acongagua vâdisinin Andlara doğru açtığı yol yakınında bulunması, Santiago'nun başkent olmasında rol oynadı. Bununla birlikte 1609'a kadar Concepcion, şehirle şiddetle rekabet halindeydi; o tarihte *Real Audiencia* kesinlikle Santiago'ya yerleşti.

Kuzey Şili'de maden sanayiinin gelişmesi şehrin, ayrı ama birbirinin tamamlayıcısı iki iktisadî alanın kavşak noktasında olmasından büyük ölçüde yararlanmasını sağladı: 1865'ten beri her yirmi beş yılda bir, nüfusu iki kat artan Santiago, Şili nüfusunun dörtte birine yakınını barındırır. Bu gelişme yalnız köylerden akının değil, daha çok tabiî artışın (yüksek doğum ve nispeten düşük ölüm oranları) sonucudur.

Santiago, iyice merkezîleşmiş ülkede, siyasî ve idarî bakımdan büyük rol oynar; özel kuruluşlar, bankalar, ithalât şirketleri ve teknik tarım kuruluşları, aynı zamanda bir üniversite ve fikir merkezi olan şehirde toplanmıştır. Yatırım güçlüklerine ve enerji sıkıntısına rağmen sanayi faaliyeti gelişmiştir; bu gelişmenin başlıca sebebi işçi bolluğudur (özellikle dokuma sanayii ve çeşitli hafif sanayi: deri, lastik, küçük metalürji, besin sanayii, kâğıtçılık). Santiago'nun sanayi üretimi Şili üretiminin yüzde 50'sinden çoğunu temsil eder. Santiago sokaklarının özelliği, alçak evlerin çoğunlukta olması ve yüksek semtlerde villalar, merkezde gökdelenler yapıldıkça iç avlulu burjuva evlerinin ortadan kalkmasıdır. Birbirini dik açılarla kesen yolların tekdüzeliğini Mabacho'nun dirseğinde İtalya meydanına yönelen büyük geçitler bozar. İlk planı Valdivia tarafından çizilen dörtgen (santa Lucia eteğinde, Silâhlar meydanı çevresinde ve Abmecta'nın kuzeyinde) şehrin merkezidir: çeşitli biçimlerde yapıların yan yana görüldüğü dar sokaklardan meydana gelir; idarî kesim ve iş semti, Moneda'da başkanlık sarayı çevresinde gelişmiştir. Güneye doğru San Diego caddesinde küçük dükkânlar toplanmıştır; batıda San Pablo caddesi uzanır. Alameda ile Cousino arasında aristokratlar semti vardır. Banliyönün 1930'da başlayan büyümesi İkinci Dünya savaşı sırasında hızlandı. Güneye doğru orta sınıflara ayrılan mesken semtleri ve bloklar 20 km boyunca uzanır. Doğuya doğru varlıklıların semti *Barrio Alto* gelişmektedir. Burada sanayi ve halk kümeleri de görülür. *Santiago ili*, 2 582 000 nüf. (L)

SANTİAGO veya **SANTİAGO DE LOS CABALLEROS,** Dominik cumhuriyetinde şehir. Yaque del Norte vâdisinde il idare merkezi, Kuzey cordillera'nın eteğinde; 113 600 nüf. Önemli ticaret pazarı. Tütün imalâthaneleri. — *Santiago ili*, 331 400 nüf. (L)

SANTİAGO veya **SANTİAGO DE VERAGUAS,** Panama cumhuriyetinde şehir, *Veraguas ili*'nin idare merkezi; 8 600 nüf. (L)

SANTİAGO veya **SAO TİAGO,** Cabo Verde takımadalarının başlıca adası (Rüzgâraltı adaları); 58 900 nüf. İdare merkezi, *Praia*, takımadaların merkezidir. Kahve ve turunçgiller. (L)

SANTİAGO veya **SAO TİAGO DO CACEM,** Portekiz'de (Lizbon idare bölgesi) şehir, serra de Grandola'da; 6 700 nüf. Templier şövalyelerinden kalma müstahkem şato. (L)

SANTİAGO DE COMPOSTELA, Galicia'da (La Coruna eyaleti) ispanyol şehri. Monte Pedroso eteğinde ıssız bir tepenin üzerinde kurulmuştur; 64 800 nüf. Başpiskoposluğu ve üniversitesi vardır. Sanat bakımından özellikle ilgi çekici olan Santiago de Compostela, bir anıtlar müzesi gibidir. Bu anıtların en önemlisi (şehir, bu anıt çevresinde meydana gelmiştir) 1078'de yapılmağa başlanan ve kaba işçiliği 1125'e doğru biten roman mimarî üslûbundaki katedraldir. 1168 - 1188 Arasında Mateo Usta, Gloria revakını ekleyerek bu katedrali genişletti. XVII. yy.a kadar katedralde değişiklikler yapıldı ve birçok bina eklendi. 1738-1747 Arasında Fernando Casas y Novoa, katedrale barok üslûpta büyük bir ön cephe yaptı. Şehirde gotik üslûpta, XVI. yy.dan kalma bir manastır vardır. Şehirdeki diğer anıtlar; büyük bir kısmı XII. yy.da yapılan Başpiskoposluk sarayı; XVI. yy.ın başlangıcında Enrique Egas tarafından yapıldığı sanılan Krallık hastahanesi; Rönesanstan kalma Fonseca din okulu, Santa Maria del Sar'ın roman mimarî üslûbunda kilisesi ve manastırı (XII.-XIII. yy.); San Lorenzo kilisesi (XV.-XVIII. yy.); her ikisi de barok üslûpta olan San Martin Pinario ve San Francisco manastırları, Santa Clara'nın ön cephesi ve esas barok üslûbundaki La Casa de las Platerias da XVIII. yy.dan kalmadır. (L)

SANTİAGO DE CUBA, Küba'da liman şehri, Oriente ilinin idare merkezi, cephesi 200 m'yi bulan açık bir koy kıyısında; 240 600 nüf. 1514'te kurulan ve 1598'e kadar adanın merkezi olan şehirde, sömürge devrinden kalma birçok anıt vardır: katedral, kiliseler, şato. Besin (şeker, rom, konserve) sanayii. Tütün imalâthaneleri. Dökümevleri ve makine yapımı. Santiago muharebesi (3 temmuz 1798), İspanyol - Amerikan savaşının kaderini tayin etmişti. (L)

SANTİAGO DEL ESTERO, Arjantin'de şehir, aynı adlı ilin merkezi, rio Dulce kıyısında; 103 100 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. — *Santiago del Estero ili*, 539 000 nüf. (L)

SANTİAGO DE LOS CABALLEROS. Bk. SANTİAGO.

SANTİAGO DE VERAGUAS. Bk. SANTİAGO.

Santiago tarikatı, XII. yy.ın ikinci yarısında kurulan ispanyol şövalyelik tarikatı; amacı Santiago de Compostela hacılarını korumaktı. (L)

SANTİAR i. (fr. *centiare*). Ar'ın yüzde biri: *Bir metrekareye eşit olan santiar, ar'ın kullanılan tek askatıdır* (sembolü: ca). [L]

SANTİGRAM i. (önek *santi* ve *gram*'dan). Gramın yüzde biri (sembolü: sgr veya cgr). [L]

SANTİGRAT i. (önek *santi* ve lat. *gradus*, dereceden fr. *centigrade*). Açı birimi grad'ın yüzde biri. (1948 Ağırlıklar ve Ölçüler Genel konferansından bu yana, santigrat derecesi, santigrat termometresi deyimlerinde santigrat kelimesi yerine Celcius kullanılmaktadır.) [L]

SANTİLİTRE i. (önek *santi* ve *litre*'den). Litrenin yüzde biri (sembolü: sl veya cl). [L]

SANTİLLANA (David), ispanyol asıllı islâm tarihçisi (Tunus 1855-Roma 1931). Kahire üniversitesinde felsefe tarihi (1910-1911), Roma üniversitesinde islâm hukuku (1913-1923) dersleri verdi. Başlıca eserleri: Tunus için bir medenî hukuk ve ticaret hukuku projesi (1899), *Müslüman Malikîlerde Hukuk Kurumları* (2 cilt, 1926-1938). [M]

SANTİLLANA (İnigo LOPEZ DE MENDOZA, — markisi), ispanyol savaşçısı ve yazarı (Carrion de los Condes, Leon 1398 - Guadalajara 1458). Castilla kralı Juan II'nin safında iç savaşlara katıldı. Granada Magrıplılarından Helma kalesini aldı (1438) ve Olmedo çarpışmasından (1445) sonra Santillana markiliğine yükseltildi. Daha sonra Alvaro da Luna'nın gözden düşmesinde rol oynadı. Kültürlü bir kişiydi. Castilla geleneğinin fransız tarzı alegori türünü, italyan etkisini (Santillana, ispanyolca olarak ilk *Sonetos Fechos al Italico Modo*'yu [İtalyan Tarzı Soneleri] yazdı) ve yunan-latin düşünce ve edebiyat zevkini birbiriyle kaynaştıran sayısız aşk şiiri ve günlük olaylarla ilgili şiirler yazdı. Eserleri, ortaçağ şiiriyle rönesans şiiri arasında bir geçiş sayılır. (L)

SANTİM i. (fr. *centime*'den). Bazı ülkelerde (Fransa, Belçika, İsviçre, Lüksemburg, Liechtenstein, Monako prensliği, Haiti) kullanılan ve başlıca para biriminin 1/100'üne eşit olan küçük para birimi. (M)

SANTİMANTAL sıf. (fr. *sentimental*). Duygulu, hassas, içli. (M)

SANTİMANTALİTE i. (fr. *sentimentalité*). Duyguluk, hassaslık, içlilik: *Onların bu şairane tasallutu, herhangi bir mürahıkın, iptidaî bir santimantalitesinden ziyade...* (P. Safa). [M]

SANTİMANTALİZM i. (fr. *sentimentalisme*'den). Davranışlarına duygularıyle yön veren bir kimsenin durumu. || Aşırı duygululuk. (M)

SANTİMETRE i. (önek *centi* ve *mètre*, metre > fr. *centimètre*'den). C.G.S. sisteminde, metrenin yüzde biri olan uzunluk birimi (sembolü: sm). [L]

SANTİNİ (Giovanni), italyan astronomu (Caprese, Arezzo 1787 - Noventa, Padovana 1877). Milano'daki Brera rasathanesinde (1805) ve Padova'da (1807) çalıştı. Padova rasathanesine müdür oldu (1813) ve aynı şehrin üniversitesinde ders verdi (1808-1853). Teori ve uygulama yönünden çok değerli bir astronomdu. Hazırladığı yıldız katalogları çağının en beğenilen katalogları arasında yer alır. (M)

SANTİNİKETAN, Kalküta'nın 160 km güneyinde yer; Rabindranath Tagor 1901'de burada ünlü Visva üniversitesini kurdu; bu üniversitede çalgı ve ses müziği, dans, güzel sanatlar ve süsleme sanatları öğretimi yapılır. (L)

SANTİS, İsviçre'de dağ, Appenzell ve Sankt Gallen kantonları sınırında; 2 504 m. Meteoroloji rasathanesi. Bir teleferikle 2 473 m yükseltiye çıkılabilir. (L)

SANTİSTEBAN (Diego de), ispanyol yazarı (Leon XVI. yy.). *Las Guerras de Malta y Toma de Rodas* (Malta Savaşları ve Rodos Kuşatması) [1599] adlı 25 bölümlük bir şiirden başka *Quarta y Quinta Parte de La Araucana* (La Araucana'nın Dördüncü ve Beşinci Bölümü) [1597] adlı bir eser yazdı. (M)

SANTİSTEBAN (Rafael Garcia), ispanyol komedi yazarı (Madrid 1829 ay.y. 1893). Özellikle tiyatro türünde büyük başarı kazandı: *La Torre de Babel* (Babil Kulesi), *La Frutera de Murillo* (Murillo'nun Meyve Bahçesi), *Enemigo en Casa* (Evdeki Düşman), *El Hijo del Pueblo* (Halk Çocuğu) v.b. (M)

SANTO ANDRE, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, Sao Paulo'nun banliyösünde sanayi merkezi; 280 000 nüf. Bakır ve alüminyum metalürjisi. Makine yapımı. (L)

SANTO ANGELO, Brezilya'da (Rio Grande do Sul) şehir, İjui kıyısında; 25 400 nüf. (L)

SANTO ANTAO, Portekiz'e bağlı Cabo Verde takımadalarından volkanik ada (Rüz-

Foto. Gori, Garcia-Pelaya (LAROUSSE)

BRADWELL SANTRALI (İngiltere) 1 numaralı reaktörün başlıca kısımları

1. Reaktör havalandırma tertibatı
2. Kayar köprüler
3. Çubuk yükleme ve boşaltma makineleri
4. Alçak ve yüksek basınçlı kazanlar
5. Alçak ve yüksek basınçlı aşırı ısıtıcılar
6. Reaktör kumanda odası
7. Emici havalandırma boruları
8. Alçak ve yüksek basınçlı aşırı buharlayıcılar
9. Alçak ve yüksek basınçlı ekonomizörler
10. Isı değiştiricileri (her reaktör için 6 tane)
11. Alçak ve yüksek basınçlı kazanların pompaları
12. Körük yakıt deposu
13. Kazan pompaları kumanda yeri
14. Körük ve kazanların kumanda yeri
15. Karbondioksit körüğü
16. Reaktöre giriş kanalı
17. Karbondioksit girişi
18. Havalandırma deliği
19. Termik ekran
20. Reflektör tuğlaları
21. Karbondioksit çıkışı
22. Yakıt elemanları
23. Moderatör tuğlaları
24. Yükleme kanalları
25. Ayarlama çubukları
26. Yükleme boruları
27. Değiştirilebilir döşeme
28. Koruyucu beton ekran
29. Yakıt hazırlama yeri
30. Yedek yakıt
31. Ekran soğutma körüğü
32. Ekran soğutma körüğü filtresi
33. Asansör
34. Türbinli alternatör odası

1

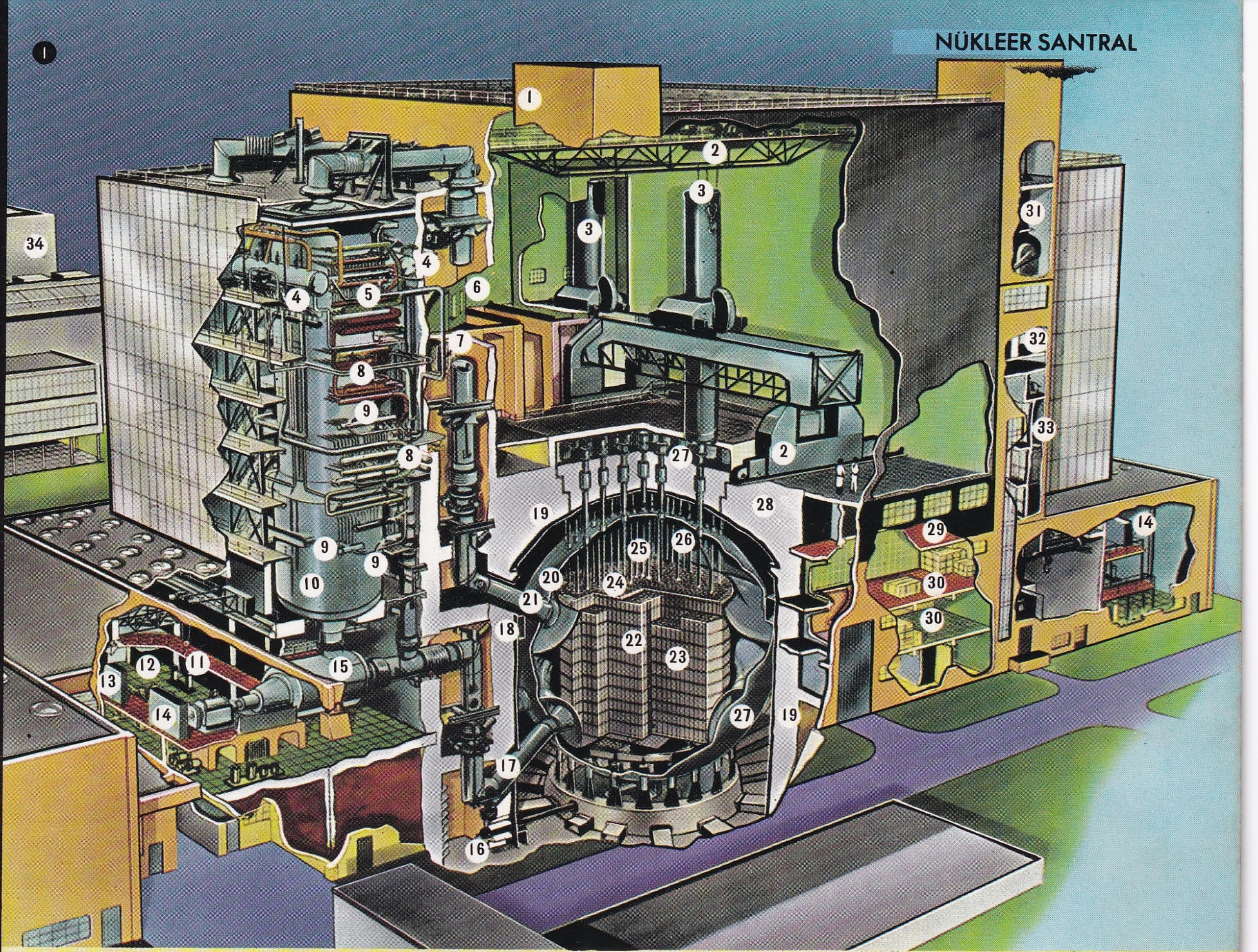

2

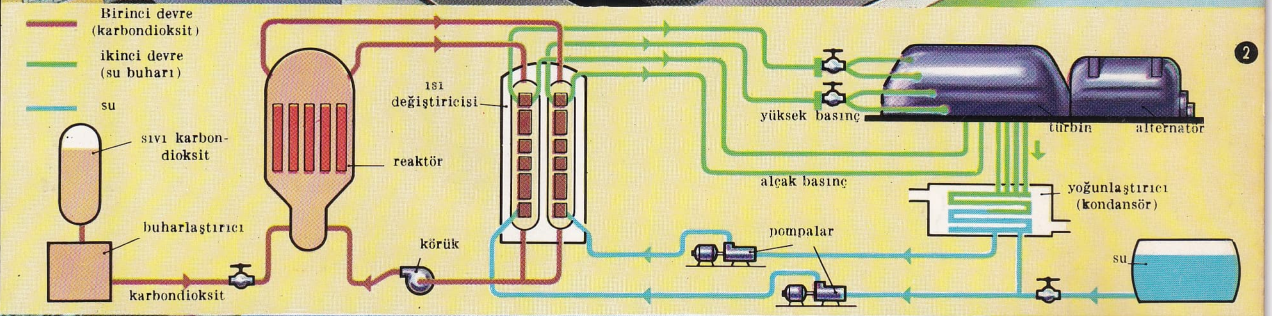

3

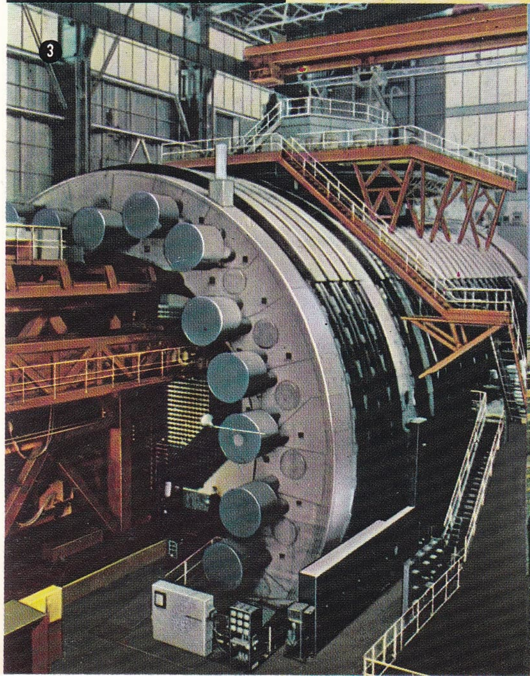

4

2. Reaktörü karbondioksitle soğutulan bir santralın çalışmasını gösteren şema. Kapalı devresi içinde, karbondioksit sm²'ye 25 kg'lık bir basınç altında reaktöre 140°C'ta girer ve 350°C'ta çıkar. Saatteki debisi 5 000 tondur.

3. Marcoule'deki G - 2 güç reaktörü. Reaktör boyutları ve içindeki basınç göz önüne alınarak kasa ince çelikten yapılmıştır; basınç etkisi ön gerilmeli betondan yapılan koruma ekranıyle karşılanmıştır.

1. Calder Hall nükleer santralından (İngiltere) bir görünüş.

Foto. U.K.A.E.A., C.E.A. NUCLEAR POWER'dan

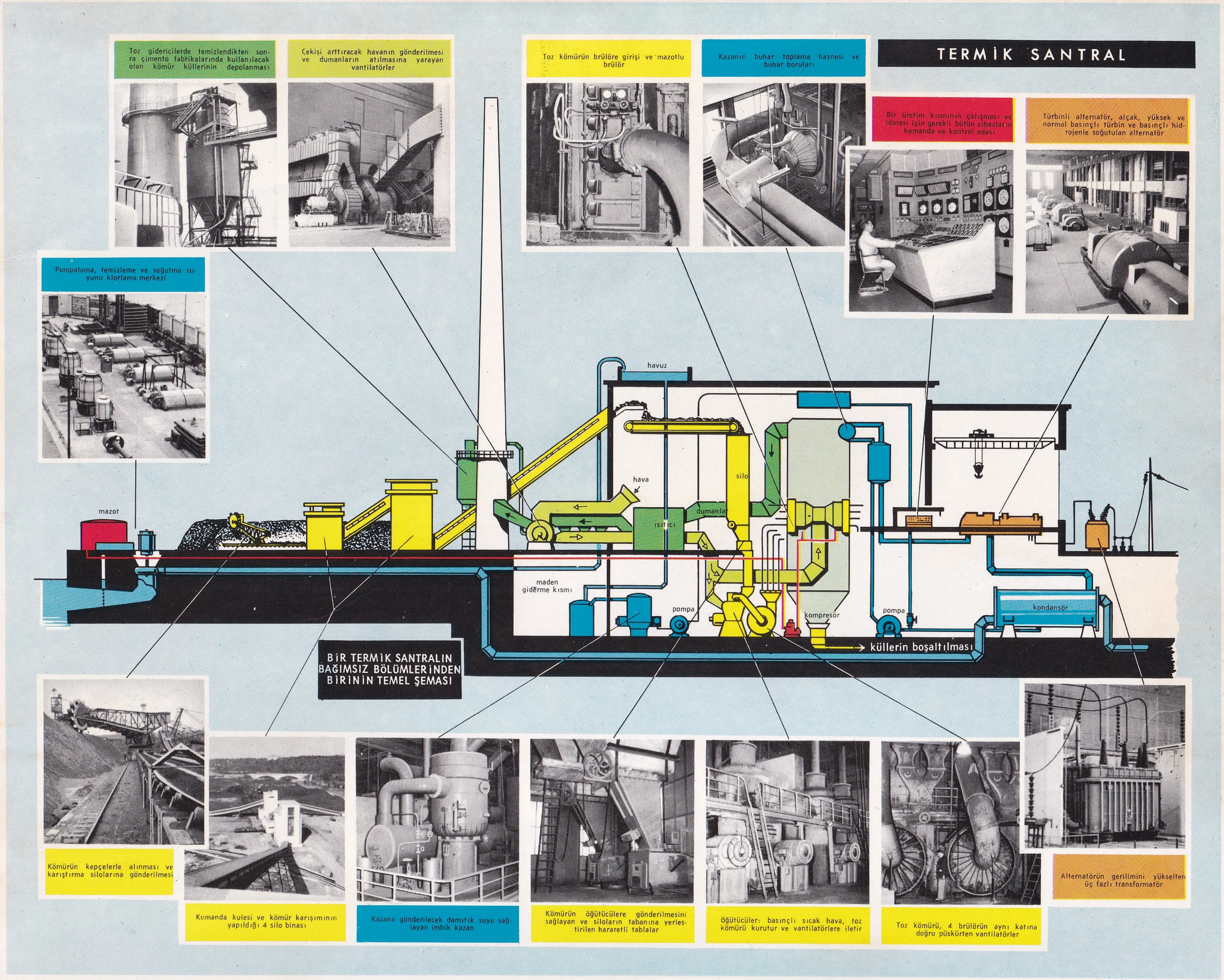

TERMİK SANTRAL
Toz gidericilerde temizlendikten sonra çimento fabrikalarında kullanılacak olan kömür küllerinin depolanması
Çekişi arttıracak havanın gönderilmesi ve dumanların atılmasına yarayan vantilatörler
Toz kömürün brülöre girişi ve mazotlu brülör
Kazanın buhar toplama haznesi ve buhar boruları
Bir üretim kısmının çalışması ve idaresi için gerekli bütün cihazların kumanda ve kontrol odası
Türbinli alternatör, alçak, yüksek ve normal basınçlı türbin ve basınçlı hidrojenle soğutulan alternatör
Pompalama, temizleme ve soğutma suyunu klorlama merkezi
mazot
havuz
hava
ısıtıcı
dumanlar
silo
maden giderme kısmı
pompa
kompresör
pompa
kondansör
küllerin boşaltılması
BİR TERMİK SANTRALIN BAĞIMSIZ BÖLÜMLERİNDEN BİRİNİN TEMEL ŞEMASI
Kömürün kepçelerle alınması ve karıştırma silolarına gönderilmesi
Kumanda kulesi ve kömür karışımının yapıldığı 4 silo binası
Kazana gönderilecek damıtık suyu sağlayan imbik kazan
Kömürün öğütücülere gönderilmesini sağlayan ve siloların tabanına yerleştirilen hararetli tablalar
Öğütücüler: basınçlı sıcak hava, toz kömürü kurutur ve vantilatörlere iletir
Toz kömürü, 4 brülörün aynı katına doğru püskürten vantilatörler
Alternatörün gerilimini yükselten üç fazlı transformatör

gâr adaları); 27 500 nüf. Zirvesi (Tope da Coraa) 1 979 m'yi bulur. Kahve, portakal, şekerkamışı ve tütün tarımı. (L)

SANTO DOMİNGO, Ciudad Trujillo'nun 1961'de yeniden aldığı eski adı. (L)

SANTO - DOMİNGO. Bk. HAİTİ ve DOMİNİK CUMHURİYETİ.

Sant'Offizio kongregasyonu, papa Paulus III tarafından Protestanlığın yayılmasını önlemek amacıyle Roma'da kurulan (1542) kongregasyon. İlk şekliyle daimî bir komisyon, kararlarına itiraz edilemeyen bir evrensel mahkemeydi; bugünkü görev ve yetkileri arasında, Katolikliğe karşı görülen kitapların yasaklanması, din sapkınlıkları, büyücülük ve katoliklerin protestan veya ortodokslarla evlenmeleri gibi katolik öğretisine aykırı fiillerin cezalandırılması yer alır. (L)

SANTO KYODEN, bir japon yazarının takma adı. Asıl adı **Kitao Masanobu** veya **İvase Denzo** (Fulzagava 1761 - Tokyo 1816) idi. Özellikle müstehcen romanın temsilcisi olarak bilinir (bk. UKIYO-ZOŞİ). Ciddî romanlar da yazdı; bunların en önemlisi *Mukaşibanaşi İnazuma Hyoşi*'dir (Bir Zamanların Tarihi İçin Şimşekli Öncephe) [1806]. (L)

SANTOLİ (Vittorio), italyan filoloğu ve tenkitçisi (Pistoia 1901). Cagliari (1935) ve Floransa (1936) üniversitelerinde alman edebiyatı dersleri verdi. Crusca akademisine üye oldu. Başlıca eserleri: *Wackenroder* (1929), *E. Schlegel* (1935), *La Letteratura İtaliana, la Tedesca e le Nordiche* (İtalyan, Alman ve Kuzey Avrupa Edebiyatları) [1948], *Goethe e il Faust* (Goethe ve Faust) [iki deneme, 1952]; *Storia della Letteratura Tedesca* (Alman Edebiyatı Tarihi) [1955]. M. Barbi'nin öğrencisi olan Santoli, hocasının başladığı italyan halk şiiri incelemesine devam etti: *I Canti Popolari İtaliani* (İtalyan Halk Şarkıları) [1940]. (M)

SANTOLİNA i. Sarı veya beyazımtırak çiçekli, otsu veya dibi odunsu bitki. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Santolina*'nın çiçekleri yuvarlak güzel kömeçler halindedir; kömeçin ortasındaki çiçekler borumsu, kenarındakiler dilsidir. Süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

SANTOLİQUİDO (Francesco), italyan bestecisi (San Giorgio a Cremano 1883). Tunus'a yerleşti ve bir Müzikseverler derneği kurdu, sonra Anacapri'ye geçti. Arap müziği incelemelerinde uzmanlaştı. Üç opera, birçok senfonik şiir, bir kantat, bir missa, oda müziği, piyano parçaları, melodiler besteledi. (L)

SANTOMASO (Giuseppe), italyan ressamı (Venedik 1907). 1939'dan beri eserlerini İtalya ve yabancı ülkelerde sergilemektedir. Venedik yarışmasında büyük resim ödülünü kazandı (1954). [M]

SANTONA, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da, Santander ilinin doğu kıyısında; 9 000 nüf. Balıkçılık limanı. Sur kalıntıları. XIII. yy.dan kalma kiliseler. (L)

SANTONİYEN sıf. ve i. (*Saintes* şehrinden fr. *santonien*). Jeol. Senoniyen katın Koniyasiyen ile Kampaniyen arasında kalan bölümüne denir. (L)

SANTON'LAR, Kelt Galyası'nda yaşayan halk. Toprakları Sèvre Niortaise'den Garonne'a kadar uzanırdı. Başlıca şehri, *Mediolanum Santonum*'du (Saintes). [L]

SANTORİ (Antonio), arnavut yazarı (Santo Caterina Albanese 1819 - San Giacomo di Cerzeto 1894). Edebî çalışmalarının büyük kısmı manzum ve mensur dinî eserlerden meydana gelir: *Rozhaary i s. Myriis Virgkiyry ty Miirvuglis* (1849); *Chryshteu i Shyityruory* (Kutsallaştırılmış Hıristiyan [1855]. (M)

SANTORİNİ veya **THERA,** Santorini takımadalarının başlıca adası; 15 700 nüf. İdare merkezi, batı kıyısında *Thera*. (L)

SANTORİNİ veya **THERA adaları,** Kyklades adalarının güney kısmındaki yunan takımadaları; Santorini, Therasia, Aspronesi, Palaia Kameni ve Nea Kameni adalarını kapsar. Büyük bir halka halinde sıralanan bu adalar, M.Ö. 1000'e doğru deniz altında kalan bir yanardağın parçalanmasından meydana gelmiştir. Püskürmesi durmayan yanardağ, XVI. ve XVIII. yy.da Kameni adalarının, 1866'da da Aphroessa adacığının meydana gelmesine yol açtı. Bağcılık (meşhur şaraplar) ve pamuk tarımı. Arkeolojik kalıntılar. (L)

SANTORİNİ (Giovanni Domenico), italyan hekimi ve anatomi bilgini (Venedik 1681 - ay.y. 1737). Padova üniversitesinde anatomi profesörü oldu. Birçok fizyoloji eseri yazdı; bir kas demetine (*risorius de Santorini*), iki aritenoit kıkırdağın ucundaki kıkırdağımsı küçük boynuzlara (*Santorini tüberkülleri*), pankreasın yan kanalına (*Santorini kanalı*) ve çatı-prostat toplardamarı ağına (*Santorini ağı*) adı verilmiştir. (L)

Santorini damar ağı, erkekte prostatın ön tarafında, kadında siyekin çevresinde bulunan toplardamar ağı. Kamışın veya bızırın derin sırt damarı buraya dökülür ve iç edep yeri toplardamarları olarak devam eder. (L)

SANTORO (Claudio), brezilyalı besteci (Manaos 1919). Önce Koellreuter'den etkilendi, sonra N. Boulanger ve Bigot'nun öğrencisi oldu. İlkin oniki ton sistemini kabul etti, daha sonra geleneksel brezilya müziğini benimsedi. 1962'de Brasilia üniversitesi müzik bölümü yöneticiliğine getirildi. Yedi senfoni (1940-1960), konçertolar (piyano, keman, viyolonsel), bir trajik uvertür, dört dörtlü, altı keman sonatı, üç viyolonsel sonatı, üç bale süiti yazdı. (L)

SANTOS, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, San Vicente adasında; 300 700 nüf. Kahve borsası. Sao Paulo iline 700 km uzaklıkta olan Santos, dünyanın en çok kahve ihraç eden limanıdır; ihracatının hacmi bakımından Rio de Janeiro'yu geçer. Şehirde yeni bir çelik tesisi kurulmuştur. Güzel kumsallar: Gonzaga, Sao Vicente, Guaruja. (L)

SANTOS (LOS), Panama cumhuriyetinde il, Azuero yarımadasının güneydoğu bölümünde; 80 500 nüf. İdare merkezi, *Las Tablas*. (L)

SANTOS DUMONT, esk. **Palmyra,** Brezilya'da (Minas Gerais) şehir, Serra de Mantigueira'da, Juir de Fora'nın kuzeybatı kıyısında; 20 400 nüf. Adını burada doğan havacıdan almıştır. Ticaret merkezi. (L)

SANTOS - DUMONT (Alberto), brezilyalı pilot (Palmyra [bugün Santos Dumont] 1873 - Sao Paulo 1932). Genç yaşta Fransa'ya gitti, havacılığa merak sardı ve birçok tipte balon yaptırdı. 1901'de fransız sanayici Deutsch de la Meurthe tarafından kurulan 100 000 franklık yarışmaya katıldı. 23 Ekim 1906'da Bagatelle'de 60 metrelik bir uçuş yaptı. 12 Kasımda yirmi bir saniyede 220 metre uçarak ilk dünya rekorunu kırdı. Aldığı sonuçlar havacılığa büyük gelişmeler kazandırdı. (L)

SANTO STİNO Dİ DİVENZA, İtalya'da komün, Veneto'da (Venedik ili), Livenza kıyısında; 10 600 nüf. Islah merkezi. (L)

SANTO TOME DE GUYANA, Venezuela'da (Bolivar eyaleti) şehir, 40 000 nüf.; Orinoco ve Caroni'nin birleştiği yerde, Puerto Ordaz ve San Felix'in birleşmesiyle meydana getirilen yeni sanayi merkezi. (L)

SANTRA i. (ing. *center*, merkez'den). Spor. Oyunun başlatıldığı merkeze verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Santra çizgisi*, sahayı enlemesine tam ortadan ikiye bölen, üzerinde santra noktası ve santra yuvarlağı bulunan çizgi. || *Santra noktası*, topun, üzerine dikilerek santra yapıldığı nokta. || *Santra sahası*, santra yuvarlağı içinde kalan bölüm. || *Santra yapma*, futbolda oyunun başlangıcında ve gollerden sonra oyunu başlatmak amacıyle iki futbolcu arasında yapılan paslaşma. (Bk. ANSİKL.) || *Santra yuvarlağı*, santra sahasını meydana getiren daire.

— ANSİKL. Spor. *Santra*, futbol, basketbol ve hentbol sahalarında merkezdeki nokta etrafına çizilmiş bir daireyle belirtilir. Güreşte minderin, boksta ringin ortası santra kabul edilir. Yalnız futbol müsabakalarında her golden sonra da santra vuruşu yapılır ve oyunu santrafor başlatır.

● Futbol maçı başlarken kura sonucu *santra yapma* hakkını kazanan takımın üç oyuncusu (sağiç, santrafor, soliç), santraforun ayağıyle vurarak topu oyunculardan birine vermesiyle maçı başlatırlar. Bu sırada diğer bütün oyuncular santra yuvarlağı dışında dururlar. Gol atılınca, santra aynı şekilde ve golü yiyen takım tarafından yapılır. (M)

SANTRAFOR i. (ing. *center*, merkez ve *fore*, ön'den). Spor. Futbol takımında beş kişilik forvet hattının ortasında yer alan oyuncu. (Dokuz numaralı formayı giyer.) [M]

SANTRAHAF i. (ing. *center*, merkez ve *half*, haf, hafbek'ten). Spor. Futbol takımında üç kişilik haf hattının ortasında yer alan oyuncu. (Beş numaralı formayı giyer.) [M]

SANTRAL i. (fr. *central*, merkezî'den). Elektr. *Elektrik santralı*, elektrik üretecek bir fabrikayı meydana getiren tesislerin tümü. || *Hidrolik santral*, hidrolik motorlarla elektrik enerjisi üreten fabrika. || *Nükleer santral*, termonükleer motorlarla elektrik enerjisi üreten fabrika. (*Eşanl.* ATOM SANTRALI. [Bk. ANSİKL.] || *Termik santral*, termik motorlarla elektrik enerjisi üreten fabrika.

— Telekom. *Teşm. yol.* Büyük teşebbüslerde, şehir telefon şebekesiyle çeşitli aboneler arasında, abonelerin kendi aralarında ve müessese içi konuşmalarda bağlantıları kurmağa yarayan cihaz.

— ANSİKL. Elektr. Bir *elektrik santralı*, jeotermik, hidrolik, nükleer, termik, rüzgâr, güneş ve gelgit enerjileri gibi değişik tabiî enerjiler kullanan motorların çalıştırdığı alternatörlerle elektrik üretir. Ne tipte olursa olsun, her elektrik santralı, bir enerji kaynağı, bir motor, bir alternatör ve bir transformatör merkezinden meydana gelir. Transformatör, alternatörün ürettiği akımın gerilimini, millî veya milletlerarası genel bağlantı şebekesinin fiderlerini beslemek üzere uygun bir değere yükseltir. Elektrik santral tipinin seçimi, kilowatt/saatin maliyetini belirleyen ilk yatırıma, işletme ve bakım masraflarına bağlıdır.

Termik santralın kuruluş masrafları, aynı güçteki hidrolik santrala oranla iki veya üç defa daha düşüktür. Buna karşılık, hidrolik santralın işletme masrafı çok azdır, termik santralda ise, daima pahalı yakıt kullanıldığından çok yüksektir; hidrolik santralda amortismanın yüksek olmasına rağmen kilowatt/saat, termik kilowatt/saate oranla daha ucuza malolur. Bugün, nükleer termik santralın ilk kuruluş masrafı, aşağı yukarı hidroelektrik santral için yapılacak yatırıma eşittir. Hidroelektrik santralın işletme masrafları ihmal edilebilirse de bir nükleer santralın bakım ve işletme masrafları, hemen hemen kuruluş masrafı daha düşük olan bir termik santral kadar yüksektir. Nükleer santralları, bugünden inşa etmek gerekiyorsa, bunun sebebi, verdikleri enerji fiyatının ucuz oluşu veya yakın bir gelecekte ucuzlama ihtimali değildir; bu girişim, yirmi yıl sonra, hidroelektrik santral kurulabilecek yerlerin biteceği, zamanla tükenen kömür, petrol ve tabiî gaz gibi klasik yakıt üretiminin yeterince çoğaltmanın mümkün olamayacağı düşüncesine dayanır.

● *Hava jenaratörlü santral.* Bu tür bir santral rüzgâr enerjisinden faydalanır. Bugün için, rüzgârla üretilen elektrik enerjisi, maliyet fiyatı yüksek olan sınıfa girer ve ancak kentten uzak olan çiftçiler, bağımsız radyoelektrik istasyonları, deniz fenerleri v.b. gibi yerlerde kullanılır. Gerçekten büyük hava jenaratörlü santrallar için rüzgâr, ancak belirli bir hızdan sonra elverişlidir. Elde edilebilen enerji, yaklaşık olarak rüzgâr hızının küpü ile orantılıdır. Saniyede 6 m, yani saatte 21,6 km'den daha düşük hızlarda rüzgâr enerjisi çok zaman yetersiz kalır. Özel ihtiyaçlar için, akümülatörlerle düzenlilik verilen küçük hava jenaratörleriyle elektrik üretme tekniği nispeten istenen verir; fakat on kilowatt'ı geçen makinelerin üretimini elverişli şekilde düzenleme çaresi henüz bulunamamıştır.

● *Jeotermik santral.* Bu tür santral doğrudan doğruya, yeraltı kaynaklı termik enerjiye başvurur. Yer çekirdeği pratik bakımdan tükenmez bir enerji kaynağıdır. Bununla birlikte kullanılması güçtür. Bu enerji yanardağların indifasında en belirgin şekilde ortaya çıkar, fakat kullanılması için yapılan her girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

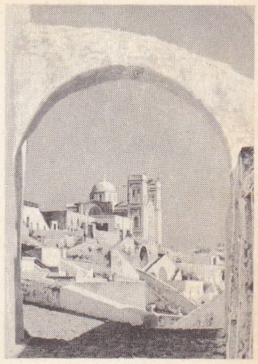

SANTORİNİ
adasında
Fira şehri

SANTOS-DUMONT
güdümlü balonunun
sepetinde

Foto. Viollon, Bauche (LAROUSSE)

Buna karşılık sönmek üzere olan yanardağ bölgelerinde kayalarda arta kalan ısıdan faydalanılabilir; bu ısı, debisi az olan sıcak yeraltı sularında ortaya çıkar.

Toscana (İtalya) bölgesinde Larderello tesisleri dünyada tektir ve sıcaklığı 200°C olan yeraltı buharlarından yararlanır. Birkaç yüz bin kilowatt üreten türbo-alternatörler, tabiî buharı ısı değiştiricisi olmaksızın doğrudan doğruya alır. Buharın yoğunlaşmasıyle meydana gelen suya kimyasal işlemler uygulanarak borik asit elde edilir.

● *Güneş jenaratörlü santral.* Bu tür santral, güneşten gelen termik enerjiden yararlanır. Güneş enerjisinin en önemli niteliği bol olmasında görülür. Açık havada güneş ışınları, metre kare başına yaklaşık olarak bir kilowatt'lık bir enerji verir. Bu enerji kaynağı çok düzensizdir, çünkü saatlerin, mevsimlerin sebep olduğu sistemli ve bulutların yol açtığı geçici değişimlerle karşılaşır. Bununla birlikte dünyanın bazı yerleri 2 000 saatten daha uzun süre Güneş görür ve bu bölgelerde bir yılda metre kareye ortalama 0,2 kW'lık brüt bir güç düşer. Genel olarak enerji ve su bakımından çok fakir olan bu bölgeler güneş enerjisinden faydalanılarak büyük ölçüde değerlendirilebilir.

Güneş enerjisi, *yoğunlaştırılmadan,* yani ışınlar yer yüzeyindeki enerjetik yoğunluğu ile alınarak veya optik bir düzenle *yoğunlaştırılarak* kullanılabilir.

● *Hidrolik santral.* Bu tür bir santralda düşen su kütlesinin kinetik enerjisinden yararlanılarak bir türbin çalıştırılır. Elektrik enerjisi isteği kış aylarında maksimumdur; bu devrede, nehirlerde su çekildiğinden hidroelektrik enerji üretimi en düşük seviyeye iner. Enerji isteğinin yüksek, üretimin az olması yüzünden yaz mevsiminde elde edilecek enerji büyük önem taşır. Öte yandan enerjisinin değeri, geceleri gündüze, pazar günleri işgününe oranla daha düşüktür. Hidrolik bir tesisin değeri yalnız üretilen enerji miktarına değil, bu enerjinin kalitesine, yani zaman içindeki dağılımına da bağlıdır. Hidrolik santralın kurulacağı yerin seçimini tabiat belirler ve bazen bu yer kullanma merkezlerinden çok uzakta olabilir. Böylece enerji nakli yüzünden maliyet fiyatı bakımından büyük yük altına girilir ve genellikle bütün hallerde kuruluş masrafları, termik santrallara oranla daha yüksektir.

Buna karşılık, hidrolik santralın yakıt tüketimi yoktur, işletme ve bakım masrafları, termik santraldan çok azdır. Hidrolik bir tesisin, işletme ekonomisi kuruluş masraflarını karşılarsa elverişli şartlara sahip olduğu düşünülür.

Hidrolik santrallar, çok çeşitli kalitelerde ve maliyet fiyatları farklı enerjiler verir. Termik santrallar ile her özel hal için bir karşılaştırma yapılması gerekir; göz önünde tutulması zorunlu noktalar şunlardır: ortalama üretim, maksimum güç, minimum güç ve coğrafî şartlar. Hidrolik tesisler için yapılan yatırımların verimli hale gelmesi uzun süre ister; belirli bir gücün elde edilmesi için bu tesislere yapılacak yatırım, aynı güçte termik santrala yapılacak harcamanın üç veya dört katına ulaşır.

Yedek enerjisine göre hidrolik santrallar, üç gruba ayrılır: akıntı santralları, göl santralları ve setli santrallar.

Akıntı (veya *akarsu*) *santrallarının* pratikte hiç bir enerji yedeği yoktur. Nehirlerin yükselme zamanında, santrallar azamî güçlerini verir ve fazla gelen suyu akıtır; kuraklık zamanında, üretilen güç debi ile azalır ve bazı derelerde sıfıra kadar iner. Bu tür santrallar Rhône ve Rhin üzerinde yapılmıştır. Rhône üzerindeki Donzère santralı, nehrin ortalama debisine yakın olan saniyede 1 500 m³'lük bir debiyi kullanacak şekilde donatılmıştır. Rhône, suları çekildiği zaman dahi normal olarak saniyede 400 m³'lük bir debi verir; bu yüzden santralın gücü, yılda ortalama 4'te 1 oranında değişir. Rhin'de ortalama debi saniyede 1 100 m³ ve sular çekildiği zaman saniyede 300 m³ olduğundan santralın gücündeki değişme oranı aşağı yukarı aynıdır.

Göl santralları, nehir debisinin belirli bir kısmını yedek olarak tutan alavere havuzu tarafından beslenir. Bu tesislerin kurulmasına elverişli yerler azdır; ayrıca göl santrallarının çoğunda yıl içinde gelen fazla su miktarının ancak bir kısmı depo edilebilmektedir.

Setli santrallar, yıllık fazla su miktarının ancak yüzde 5'ini depo edebilen göl santrallarıdır; fakat bu stok nehrin en az birkaç saatlik ortalama debisine karşılık düşer. Bu stokun mevsimlik enerji aktarılmasında katkısı çok azdır, fakat günlük puant zamanlarının atlatılmasında büyük önem taşır. Meselâ saat 18 ile 20 arasında tam güçle çalışabilmek için, suyu gece saat on ikiden sabah saat ikiye kadar stok edebilen bir tesisin faydası kolayca anlaşılır.

Akarsu santrallarında hidrolik türbinlerin su debisi yüksektir, buna karşılık suyun düştüğü yükseklik ve hızı azdır. Göl santralları, basınçlı borularla beslenen dik veya yatay eksenli hidrolik türbinlerle çalışır. Bir hidrolik santralda şu kısımlar bulunur: su priz kulesi, süzek borusu, vana odası, makine dairesi (türbinler ve alternatörler), kaçak su borusu veya galerisi ve bir transformatör merkezi. Bazı hidrolik santrallar, yeraltındadır.

● *Hidrotermik santral.* Bu tip santral denizlerin veya geniş suların termik enerjisinden yararlanır. Ekvator ve tropikal bölgelerde ve derin deniz kenarlarında, dip suları ile güneşin ısıttığı yüzey sularının sıcaklığı arasında birkaç derecelik sıcaklık farkı vardır. Georges Claude, okyanus dibinden tropikal suların altına gelen soğuk kutup sularından yararlanarak tropikal sıcak sularla soğuk kutup suları arasında bir termik alışveriş önerdi. Sürekli olarak yenilenen bu iki kütle, tükenmeyen bir enerji kaynağı meydana getirir, fakat kullanılışı çok zordur.

● *Gelgit santralları.* Gelgit enerjisinden yararlanarak elektrik enerjisi üretirler. Gelgitlerden ancak bölgesel rezonans olayları yüzünden önemli bir değere ulaştıkları yerlerde faydalanılabilir. Okyanusların ortasında kabarma bir metreden daha küçükken, Yer'in bazı noktalarında 10 metreye ulaşır; işte bu bölgeler bu enerjinin kullanılmasına iktisadî bakımdan elverişlidir.

Gelgitlerin ortalama yüksekliği çok azdır, genliği belirtmek için verilen geleneksel rakamlar, ılım noktalarındaki kabarık sulara tekabül eder. Bütün gelgitlerin ortalama genliği, ılım noktalarındaki genliğin yüzde 70'i ve ortalama ölü suyun genliği ise yüzde 45'i kadardır. Öbür yandan türbinlerin çalıştığı saatlerde, havuz ile deniz arasındaki seviye farkı, med ile cezir arasındaki seviye farkının bir kesri kadardır. Bundan dolayı türbinler genellikle ılım noktası genliğinin üçte biri ve yarısı arasındaki genliklerde çalışır. Genliğin 12 m'ye ulaştığı en elverişli yerlerde düşüş yüksekliği, çalışma saatlerinin büyük kısmında 3 ile 6 m arasında değişir. Gelgit santral gruplarının makineleri ancak ağır çalışan ve pahalı makinelerdir. Ayrıca gelgit her 12 saatte bir, koylarda büyük miktarda su hareketine yol açtığından bu gibi yerlerde inşaat yapmak hem çok zor, hem de çok pahalıya mal olur. Nihayet üretilen enerji, ay-gün çevrimine bağlı olduğundan insan çalışma şartlarına göre ayarlanması zordur. Bir gelgit santralının, bentle kapatılmış koy ve deniz arasında gelgitin yol açtığı seviye farkından yararlanacak, deponun doldurulması sırasında bile önemli bir enerji verecek şekilde her iki yönde çalışabilen türbinlerle donatılması gerekir. Öte yandan puant zamanlarında kullanılmak üzere, koya yedek su doldurmak için türbinler ölü saatlerde pompa gibi çalışabilmelidir.

Bu çeşit bir santral ilk defa Fransa'da, Rance koyunda kurulmuştur. Başka bölgelerde de yalnız üretme imkânı göz önünde tutularak, bu tür santrallar kurulabilir: Kanada'da Fundy körfezi, Patagonya'da güneydoğu sahili, İngiltere'de Severn koyu, Fransa'da Mont-Saint-Michel körfezi, Baffin toprağı, Avustralya'nın kuzey kıyısı, Kore, Hindistan'da Cambay körfezi, Meksika'da rio Colorado'nun girişi.

● *Nükleer santral.* Bir nükleer santral, nükleer enerjiden yararlanarak elektrik enerjisi üretir. Maddeyi tamamen parçalama yolu bulunabilseydi çok büyük bir enerji elde edilebilirdi. Çünkü herhangi bir cismin bir gramı, 25 milyon kilowat/saate eşdeğerdir. Fakat atom çekirdeğinin tamamen yok edilmesi imkânını verecek bir yol henüz bulunamamıştır. Buna karşılık, bu kütlenin bir kısmını enerjiye dönüştürmek için iki usul vardır: birincisinde ağır bir atom, daha hafif iki parçaya ayrılır (fisyon), bu halde iki parçanın kütle toplamı, ana parçanın kütlesinden daha küçüktür; ikincisinde hafif atomlar birleştirilerek (füzyon), bir tek atom elde edilir; bu halde bu tek atomun kütlesi, onu meydana getiren bileşenlerin kütleleri toplamından küçüktür. Bu son tepkime, hidrojen bombasında görülür. Üç çeşit nükleer «yakıt», yani uranyum 235, plütonyum 239 ve uranyum 233 gibi fisyon yapabilen üç tane atom bulunmuştur. Yalnız uranyum 235, tabiî uranyumda yüzde 7 oranında olmak üzere tabiî olarak elde edilmektedir. Nükleer yakıt, bir reaktöre uygun bir şekilde yerleştirildiği zaman, kontrol edilebilen zincirleme bir tepkime kendiliğinden meydana gelir ve sanayide belli fisyon sayısına göre yapılan ayarla ortalama bir seviyeye ulaşır. Meydana çıkan ısı miktarı çok büyüktür ve bu ısı klasik türboalternatör gruplarını çalıştıracak buharı elde etmek için kullanılır. Yalnız yeteri kadar uzun bir çalışma ile sağlanabilecek verilerin yokluğu yüzünden başlangıçta nükleer kilowatt/saatin maliyeti klasik türboalternatörlerin kilowatt/saatinden oldukça yüksek olacaktır, fakat bu maliyetin hızla düşmesi beklenebilir. Çeşitli ülkelerde donatım programlarına iktisadî amaçlarla yön verilmektedir.

Uranyum ^{235}U izotopunun fisyonu sonucunda serbest kalan enerji bir nükleer reaktörde ısı şeklinde ortaya çıkar. Isı kaynağı olan reaktör ile açığa çıkan ısı enerjisinin bir kısmını elektrik enerjisine dönüştüren donatım birleştirilerek nükleer termik santral, kısaca *nükleer santral* kurulur.

A.B.D., S.S.C.B., Büyük Britanya ve Fransa gibi dört devlet, kendi imkânları ile bu tür santrallar kurmaya girişmiştir. İktisadî sebeplerden dolayı, (millî kömürün maliyetinin ve ödeme dengesinde petrol ürünleri ithal hacminin yüksek oluşu), Büyük Britanya ve Fransa klasik termik santrallarda rekabet edilebilecek termik nükleer santralları sanayiye uygulayabilmek için, öbür iki ülkeden daha çok çaba harcamaktadır. Fransa çabalarını özellikle tabiî uranyumlu reaktör üzerine yöneltmiştir; reaktörde, yavaşlatıcı olarak grafit ve ısı iletimi için ısıtaşır akışkan olarak basınçlı karbon dioksit kullanılmaktadır; buna tabiî uranyum-grafit-gaz tertibi denir.

Bir tertibin seçimi çok karışık bir problemdir; çünkü gerekli güçlerin kademesi, ihtiyaç zamanı, sermaye yükü, yakıt elemanlarının istenen ışıma yüzdesi ve millî bağımsızlık kavramı gibi konular üzerinde durmak gerekir. Bu güçlükler yüzünden, atom enerji komiserlikleri uzmanları arasında art düşünce gütmeden sert tartışmalar çıkmaktadır ve basın bu tartışmalara tertip savaşları adını vermiştir; yirmi ile otuz yıl gibi uzun süreli bir görüşle, nükleer enerjinin klasik fosil yakıtların yerine geçebilmesi, ancak hızlı nötronlu sürrejenaratör, reaktörlerin tertibi kullanıldığında mümkün olacaktır. Gerçekten, tabiî uranyum, çekirdeği 92 proton ve 146 nötron taşıyan uranyum ^{235}U ile çekirdeğinde yine 92 proton ve 146 nötron bulunan uranyum ^{238}U izotoplarının karışımıdır. ^{235}U fisyona uğrayabilir, ^{238}U ise fisyon geçirmez, fakat nötron bombardımanına tutularak fisyon gösteren plütonyum ^{239}Pu haline dönüştürülebilir; bu sebeple ^{238}U'nun «verimli» olduğu söylenir. Tabiî uranyumda yüzde 0,7 ^{235}U ve yüzde 99,3 ^{238}U bulunur; görülüyor ki fisyonlu madde tabiî uranyumda çok azdır; bu yüzden yalnız ^{235}U'nun fisyonundan elde edilecek nükleer enerji, ileride önemli bir gelişme sağlayamayacağı gibi, klasik fosil yakıtların yerini de alamayacaktır. Bu amaca ulaşmak için, tabiatın verdiği ^{238}U uranyumun tümünden yararlanmak ve bu maddeyi fisyona uğrayabilen plütonyuma dönüştürmek gerekir; bu da, kullanacağı fisyonlu madde sarfiyatından daha çok plütonyum üretecek reaktörlerin kurulmasına bağlıdır. Bu tür reaktörler kurmak mümkün görülmektedir ve ingilizlerin *breeders* diye adlandırdıkları *hızlı nötron sürrejenaratör reaktörler* olacaktır. Basite indirgenirse, tabiî uranyum, kuru odun (^{235}U) ve yaş odun (^{238}U) karışımı, reak-

törde bir fırın olarak düşünülebilir: sürrejenaıatör reaktör, kullandığı kuru odundan daha çok yaş odun kurutan bir fırın olacaktır. Böylece tabiatın verdiği bütün yaş odunları, kademeli olarak kurutmak imkânı bulunacağı kabul edilmektedir. Bundan dolayı sürrejenaratör reaktör geleceğin reaktörüdür ve yapımı teknik bakımından çok güçtür: Reaktörün kalbinde desimetre küp başına güç miktarı 600 ile 1 000 kW'a ulaşır; bu yüzden ısı iletiminin sıvı madenlerle yapılması zorunludur; fakat bu güçlükler yenilmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, Rusya'da, İngiltere'de ve Fransa'da deneysel sürrejenaratör reaktörler şimdiden çalışmağa başlamıştır.

Tabiî uranyum-grafit-gaz, uranyum-ağır su -gaz ve uranyum-normal basınçlı hafif su terkipleri kullanan bugünkü reaktörlere «termik nötronlu reaktörler» denir, çünkü grafit, ağır su veya hafif su bir yavaşlatıcı görevi yapar ve nötronları yavaşlatarak enerjisini, ısıl çalkalanma seviyesine kadar indirir; bu işlemin amacı, uranyum ^{235}U çekirdeklerinin, nötronları en iyi şartlar içinde yakalayabilmesidir; bu reaktörlere termik nötronlu adı bu yüzden verilmiştir.

Bu reaktörler, harcadıkları uranyum ^{235}U den daha az uranyum ^{238}U'yu plütonyuma dönüştürür. Bunlar kullandıkları kuru odundan daha az yaş odun kurutan bi fırın gibidir. Uranyum-grafit-gaz tertipli reaktörler, tabiî uranyum ile çalışır, yalnız büyük olmaları gerekir; bu tertip fransız nükleer santrallarında kullanılır. Bu santrallar ısı halinde enerji ve kimyasal yollarla çıkarılabilen plütonyum üretir, böylece fisyonlu saf malzemenin elde bulundurulması imkânı verir. Kimyasal yolla uranyum ^{235}U'yu, uranyum ^{238}U'dan ayırmak imkânsızdır, bunun için ^{235}U ve ^{238}U çekirdeklerinin kütle farkından yararlanan izotopla ayırım usullerine baş vurulur.

Ağır su ile yavaşlatılmış reaktörün, eğer yakıt elemanları berilyumdan bir gömlek içine alınabilirse, tabiî uranyumla çalışabileceği ümit edilmektedir.

Hafif sulu reaktörler, ister normal basınçlı su, ister kaynar sulu olsun, pahalı olmayan basit cihazlardır; sakıncaları yaldadır; bu uranyumda fisyona uğrayabilen nız zenginleştirilmiş uranyumla çalışmalarındadır; bu uranyumda fisyona uğrayabilen ^{235}U malzemesinin yüzdesi, hafif suda ve yakıt elementlerinin paslanmaz çelikten yapılmış gömleği içinde üretilen nötronların yutulmasını karşılamak için yüzde 0,7'den (tabiî uranyum hali) yüzde 3 veya 4'e yükseltilir.

● *Termik santral.* Bir termik santral yanmadan doğan ısı enerjisinden yararlanarak elektrik enerjisi üretir. Termik santrallar iki kısma ayrılır: *taban santralları* ve *tanzim santralları*. Taban santralları, genel olarak, kömür üretimindeki artıkları yani alt ürünleri kullanır ve bu yüzden kömür ocaklarının yakınında kurulur; yüksek fırın gazlarını veya tabiî gazları kullanan santrallar da vardır. Tanzim santralları, sanayi kömürü ve ağır yağlar gibi daha kaliteli yakıtlardan yararlanır. Bu santrallar yeteri kadar hidrolik enerjisi olmayan önemli tüketim merkezlerinin yakınında kurulur. Modern büyük termik santrallar, motor olarak hemen hemen sadece buhar türbinleri gruplarından faydalanır. Buhar türbinli türboalternatör gruplarının özellikleri, E.D.F. tarafından normlaştırılmıştır. Gücü ister 115/125 MW, ister 250 MW olsun, sargıları basınçlı hidrojenle soğutulan ve kutuplarındaki üç fazlı gerilim 15,5 kV'a ulaşan her alternatör dakikada 3 000 devirli bir türbinle çalıştırılır.

Bu türbin, sıcaklığı 540°C ve giriş vanalarındaki basıncı sm^2 başına 127 kg olan buharla beslenir.

Modern termik santrallar, genel olarak, aynı güçte birden çok türboalternatörle donatılmıştır. Bu türboalternatörlerin her biri bağlantılarıyle birlikte, bağımsız çalışabilen bir grup meydana getirir. Aynı santralda bulunan grupların yalnız yakıt stoku ortak olabilir. Üretilen akım iki iletken sistemine bağlanır, birincisi grubun yardımcı makinelerine gider, ikincisi ise elektrik enerjisini 220 kV veya 380 kV'luk genel interkoneksiyon şebekesine ileten transformatör merkezlerine bağlıdır. Her grubun çeşitli tesisleri (stok ve yakıtın taşınması, tasfiye cihazı, makine dairesi v.b.), mevcut grupların çalışmasını aksatmadan ve temel elemanlara dokunmadan ileride yeni ek tesisler kurma imkânı vermesi için düzenli bir sıra içinde yerleştirilir. Motor olarak gaz türbinlerine ancak hareketli 'yedek santrallar için baş vurulur. Bu gaz türbinlerinin hacmi nispeten küçüktür ve güç birimi başına ağırlığı azdır. Yakıtın taşınması dışında gaz türbinli bir santral tamamen bağımsızdır, suya ihtiyaç olmadan çalışır. Gaz türbini bir dizel motorundan daha çok yakıt kullanır fakat sakınca ucuz, ağır yağ yakması ve bakım masrafının az olması ile giderilmiştir. (L)

SANTRALASİT i. (fr. *centralassite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum silikat. (Okanit çeşididir.) [L]

SANTRALCI i. ve sıf. (*santral*'dan *santral-cı*). Santralda görevli bulunan kimse, santral memuru. || Özellikle telefon santralında çalışan kimse. (M)

SANTRİFÜJ i. (fr. *centrifuge*). Bir motorla olağanüstü bir dönme hareketi verilen ve bir sıvı içinde süspansiyon hattâ emülsiyon halindeki katı parçacıklara (hücreler, alyuvarlar, bakteriler) merkezkaç kuvvet uygulayarak ayrışmalarını sağlayan laboratuvar âleti. (Ayrıştırılmak istenen sıvı veya emülsiyonlar cihazın çevresine halka halinde asılmış kapalı tüplere konur, âlet dönünce tüpler yatay konuma gelir.)

— Havc. *Santrifüj test cihazı*, biyofizyolojik amaçlarla bir namzedi ivme etkisinde tutmak için kullanılan makine. (L)

SANTRİFÜJLEME i. (*santrifüjlemek*'ten *santrifüjle-me*). Kim. Bir sıvının hızla dönmesinden meydana gelen merkezkaç kuvvetin uygulanması. (Santrifüjleme, tereyağların, sütlerin, yağların v.b. analizinde, çökeltilerin toplanmasında veya bir emülsiyonun iyice karışmasını sağlamak için kullanılır.)

— Şeker. sanay. Kristal şekeri merkezkaç kuvveti uygulanarak şuruptan ayırmağa dayanan işlem.

— Biyol. Santrifüjlemeye tabi tutulan sıçanlar, deneklere göre daha hızlı gelişir: santrifüjleme sırasında beliren erken kemikleşme onlara daha tıknaz bir şekil verir. (L)

SANTRİFÜJLEMEK geçl. f. (*santrifüj*'den *santrifüj-le-mek*). Şeker sanay. Kristal şekeri ana şuruptan ayırmak. (L)

SANTRİFÜJLENMİŞ sıf. (*santrifüjlemek* > *santrifüjlenmek*'ten). Bayınd. *Santifüjlenmiş beton*, elemanları santrifüjlemeyle elde edilmiş boruların yapımında kullanılan yüksek kaliteli beton. (Bu işlemde beton, bir tüp veya küçük bir boru ile büyük bir hızla dönen silindir biçiminde bir kalıp içine akıtılır. Santrifüjlenmiş betondan borular, demirli veya demirsiz olabilir; bazen demir iskelet yerine çelik boru kullanılır.) [L]

SANTRİFÜJÖR i. (fr. *centrifugeur*). Bir motorun verdiği çok hızlı dönme hareketiyle merkezkaç kuvveti uygulayarak, bir sıvı içinde asıltı, hattâ emülsiyon halinde bulunan katı tanecikleri (hücreler, bakteriler, alyuvarlar) ayıran laboratuvar âleti. (Bileşenleri ayrılacak emülsiyon veya sıvılar, âletin etrafına taç biçiminde asılmış kapalı tüpler içine konur ve âlet yatay konumda döndürülür.) [L]

SANTRİYOL i. (fr. *centriole*). Hücre bil. Santrozomun merkezinde bulunan ve kolayca boyanabilen cisimcik. (L)

SANTROFENOKSİN i. (fr. *centrophénoxine*). Eczc. Dimetilaminoetil paraklorofenoksiasetat hidroklorürün kısa adı; sinir hücrelerindeki ağrı belirtilerini gidermek için ilâç olarak kullanılır. (Bu madde, özellikle, yaşlılarda zihin uyanıklığını ve geri zekâlı çocuklarda zekâ etkinliğini arttırmak için kullanılır; bazı komaların tedavisinde de tavsiye edilir.) [L]

SANTROLESİT sıf. (fr. *centrolécithe*). Embriyol. Embriyon kısmı vitellüs tarafından iki bölgeye ayrılmış olan yumurtalara denir; ortadakinde hücre çekirdeği bulunur; embriyonun geri kalan kısmı ise ötekinde, yani çevrede yer alır (heterolesit yumurtanın daha özgül bir yapısı vardır). [Santrolesit yumurta tipi eklembacaklılarda görülür.] (L)

SANTROLİT i. (fr. *centrolite*). Miner. Tabiî kurşun ve manganez silikat. (L)

SANTROMER i. (fr. *centromère*). Hücre bil. Kromozomlarda iki kromatidin bitiştiği yerdeki boğumlanma noktası. || Her bir kromozomda belirli bir yeri olan, mitoz sırasında akromatik iğ ipliğin oluşumuna yardım eden, kromozomu iğ ipliğin tellerine bağlayan tanecik. (L)

SANTROSFER i. (fr. *sentrosphère*). Hücre bil. Sitoplazmanın koyu kısmında bulunan yuvarlak kitle; bunun ortasında, santrozomun ikiye bölünmesiyle meydana gelen ve mitoz bölünmenin başlangıcında çekirdeğin yakınında birbirinden ayrılan iki tanecik (santriyol) bulunur. (L)

SANTROZOM i. (yun. *kentron*, merkez ve *soma*, beden'den fr. *centrosome*). Hücre bil. Hücre sitoplazması içinde çekirdeğin yakınında bulunan açık renkli ve genellikle homogen plazma kütlesi; içinde, koylaylıkla boyanan ve santriyol adını taşıyan bir cisim bulunur: *Santrozom mitoz bölünmede rol oynar.*

— ANSİKL. 1876'da Ed. Van Beneden tarafından keşfedilen *santrozom*, hücrede her zaman bulunan bir organit değildir; çiçekli bitkilerde ve bazı birhücrelilerde yoktur. Santrozomun etrafında asteri meydana getiren az veya çok uzun ince iplikçik ışınları görülür. Santrozom ikiye bölünerek çoğalır; gelişmesinin en yüksek noktasına mitoz sırasında ulaşır; ardıl evreye (metafaza) kadar büyür, sonra küçülmeğe başlar. (L)

SANTUR i. (fars. *sentūr* veya yun. *psalterion* > *santuri*'den). Mus. Yapı ve biçim bakımından kanunu andıran, tokmaklarla çalınır, telli bir çalgı: *Kudüm, tef, nefir, tambur, santur çalarak...* (Evliya Çelebi).

— ANSİKL. Mus. *Santur*, önceleri, ibrişimden yapılan tellerine ufak çubuklarla vurularak çalınırdı. *Yatağan* ve *kanun* adı verilen çalgıların ilk örneği sayılır. Anadolu yoluyle Avrupa'ya geçmiş; Fansa'da *cymbale*, Almanya'da *hackbrett*, İtalya'da *salterio*, İspanya'da *timpano*, Macaristan'da *cimbalon* adlarını alarak değişik biçimlerde yapılmıştır. Ses alanı, kaba rast-tiz acem arası üç sekizli kadardır. Piyanonun ilk şekli olan klavsene benzer; ondan, daha basit fakat daha etkili bir sesi vardır. Türk musikisinde bir ara unutulmak üzere olan bu çalgıyı, türk bestecisi Santurî Edhem Efendi eski durumuna getirdi ve bugüne kadar gelmesini sağladı. (M)

SANTURCE ANTİGUO, İspanya'da (Viscaya ili) şehir, Serantes dağının eteğinde; 36 600 nüf. Demir ve kurşun madenleri. Petrol rafinerisi. Balıkçılık. (L)

SANTURCU i. (*santur*'dan *santur-cu*). Santur çalan kimse. (M)

SANTURÎ i. (fars. *santūr*'dan *santūrî*). Santur çalan kimse. (M)

SANTÛRÎ EDHEM. Bk. EDHEM EFENDİ *Santûrî.*

SANTVOORT (Dirck VAN). Bk. VAN SANTVOORT.

SANUDO (Marin), **Büyük** veya **Torsello** denir, venedikli tarihçi ve gezgin (Venedik 1270'e doğr. - ay.y. 1343). Doğu'ya yaptığı yolculuklardan sonra papa Johannes XXII'ye Kutsal toprakların haritasını sundu. Eserleri: *Opus Terrae Sanctae* (Kutsal Topraklar), *İstoria del Regno di Romania sive Regno di Morea* (Romanya Krallığının veya Mora Krallığının Tarihi). [L]

SANUDO (Marin), **Genç** denir, venedik tarihçisi (Venedik 1466 - ay.y. 1536). Büyük kurulun üyesiydi, senatör seçildi. Cumhuriyet'in tarihçisi oldu, birçok eser yazdı. Özellikle *Diari* (Günlükler) [1496-1533] adlı eseriyle tanınır. (L)

SANUDO Dİ NASSO (Marco), venedik yurttaşı (öl. 1230'a doğr.). Duka Enrico Dandolo'nun yeğeni. Dördüncü Haçlı seferi için bir donanma hazırladı, Naksos adasını ele geçirdi (1205), Yunan adalarına (Kyklades) boyun eğdirdi, latin imparatoru tarafından Takımada dukası olarak tanındı (1207). Ceneviz'in desteklenmesiyle Venedik'in elinden Kandiye'yi aldı, fakat buradan çıkarıldı. Ailesi, 1383'e kadar Naksos (Nasso) dukalığını muhafaza etti. (L)

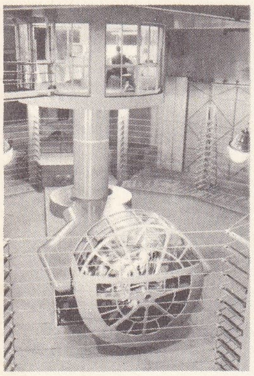

santrifüj test cihazı

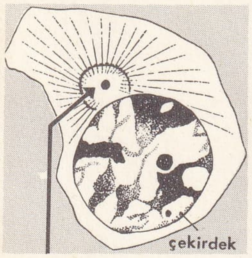

çekirdek hücre ve santrozomu

SANUTO (Livio), italyan coğrafyacısı (Venedik 1532-öl. 1587). Almanya'ya yaptığı bir yolculuktan sonra edebiyat ve şiiri bir yana bırakarak, coğrafya ile uğraşmağa başladı. Dünyayı eksiksiz bir şekilde tasvir etmek amacıyle yazmağa başladığı eserine haritalar ekledi. Bu eserin yazılı bölümlerini dostu Saraceni yayımladı: on iki ciltlik *Geografia* (Coğrafya) [1588]. (L)

SANUVAZİYEN sıf. ve i. (şehir adı *Sannois*'dan [Fransa, Seine-et Oise] fr. *sannoisien*). Jeol. Paris havzasında Oligosenin alt katına denir. (Denizdeki sanuvaziyen katlara Tongriyen ve Lattorfiyen adı verilir.) [L]

SAN VİCENTE, Salvador'da şehir, idare bölgesi merkezi, Aşağı Lempa'nın batı kollarından biri kıyısında; 17 500 nüf. — *San Vicente idare bölgesi,* 137 800 nüf. (L)

SAN VİCENTE DE ALCANTARA, İspanya'da şehir, Estramadura'da (Badajoz ili); 9 600 nüf. (L)

SANVİTALİA i. Karşıt yapraklı, kömeç çiçekli ot; Arizona'dan Arjantin'e kadar alanlarda yetişen dokuz türü bilinir. (*Sanvitalia procumbens* ortası firfiri sarı çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bileşikgillerden.) [L]

SAN VİTO AL TAGLİAMENTO, İtalya'da komün, Veneto'da (Udine ili), Tagliamento vâdisinde; 11 300 nüf. (L)

SAN VİTO DEİ NORMANNİ, İtalya'da komün, Puglia'da (Brindisi ili), Adriya denizi kıyısında; 20 100 nüf. Tarım ve ticaret pazarı. (L)

SANZİO (Giovanni). Bk. SANTİ (Giovanni).

SANZİO (Raffaello). Bk. RAFFAELLO.

SANZOGNO (Nino), italyan orkestra yöneticisi (doğ. Venedik 1911). Venedik'te M. Agostini'den, sonra H. Scherchen ve G.F. Malipiero'dan ders aldı. Venedik'te La Fenice, Milano'da Scala tiyatrosunda yöneticilik yaptı. Milano'da RAİ orkestrasını idare etti. Senfonik müzik ve oda müziği parçaları besteledi. (M)

SANZ PEREZ (Jose), ispanyol yazarı (Cadiz 1818-öl. 1870). Çeşitli tiyatro eserleri yazdı: *Los Celos del Tio Macaco* (Macaco Amcanın Kıskançlıkları), *El Tio Canillitas* (Canillitas Amca), *El Cardenal de Napoles* (Napoli Kardinali) v.b. (M)

SANZ Y RUİZ de la PENA (Nicolas), ispanyol şairi ve yazarı (1905). Garcia Lorca'nın şiirlerinden yararlanarak, özellikle «romans» türünü işledi. Eserleri: *Ruta de İmagen* (Hayal Yolu) [1935], *Romancero Carnal* (Cismanî Romancero) [1936], *Romances de Guerra y Amor* (Aşk ve Savaş Romansları) [1937], *Romance de la Reconquista* (Reconquista Romansı) [1938], *Cantico de Buen Amor* (Aşk İlâhisi) [1939], *Flor de Romance* (Romans Çiçeği) [1938]. (M)

SANZ Y SANCHEZ (Eulogio Florentino), ispanyol yazarı (Arevalo, Avila 1822-Madrid 1881). H. Heine'yi taklit etti. *Don Francisco de Quevedo* (1848) adlı tarihî bir dramı vardır. (M)

SAO i. *Dipterocorpaceae* familyasından *Hopea odorata*'dan elde edilen odun (Güneydoğu Asya).

— ANSİKL. *Sao* açık havada koyulaşan esmerimsi sarı bir odundur; tek ağacı kadar dayanıklı olduğu gibi diviklerin saldırısına da uğramaz. Vietnam'da doğramacılıkta, marangozlukta ve gemi yapımında geniş ölçüde kullanılır. (L)

SAO i. Kambriyen ve Silüryende bulunan trilobit. (Başı orta büyüklükte, glabellası çıkıntılı gözleri iridir; yetişkinlerde göğüs 17 bölütlüdür. Pigidium'u küçüktür. Değişik yaşta bulunmuş bireyler sayesinde, başlıca gelişme evreleri öğrenilmiştir. *Olenidae* familyasndan.) [L]

SAO CARLOS, Güney Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, Ribeirao Preto'nun güneyinde; 50 000 nüf. Besin sanayii. (L)

SAO FRANCİSCO, Brezilya'da ırmak, serra da Canastra'da (Minas Gerais); 1 000 m'den fazla yükseklikte doğar, güney-güneybatıdan kuzey-kuzeydoğuya doğru uzun süre aktıktan sonra, kuzeyden güneye ve güneyden doğuya doğru akar ve Atlas okyanusuna dökülür; 3 161 km. Tropik iklimli bir bölgeden doğan ırmak, yarı kurak bölgelerden geçer ve taşkınları (yoğunlaşmasının fazla olduğu ve toprağın tuzunu aldığı yerler dışında) kıyılarını ve rimli hale getirir. Akış açığı oldukça büyüktür; fakat debisi, ağzında 3 300 m³/sn'dir. Tropikal rejiminin kabarmaları mart-tadır. Yatağını birçok çağlayan keser: Pirapora (sefere elverişli kesimin başlangıç noktası), İtaparica ve özellikle Paolo Alfonso. Kollarının çoğu ırmağa pek az su getirir. En büyüğü rio das Velhas'tır (1 135 km). Vâdi ve ırmak Brezilya'nın iç kısımlarına girmeyi kolaylaştırmış ve iç göçlere imkân vermiştir. Bu yüzden Sao Francisco'ya «Millî Birlik ırmağı» adı verilir. 1948'den beri, bir komisyon, Sao Francisco bölgesiyle ilgili bilimsel belgeler toplamakla ve sefere elverişli suların düzenlenmesi, hidroelektrik donatım, sulama ve yerleşme tasarıları hazırlamakla görevlendirilmiştir. (L)

SAO JOAO DA BOA VİSTA, Brezilya'da (Sao Paulo) şehir, Campinas'ın kuzeydoğusunda; 25 200 nüf. Dokuma ve besin sanayii. Bölgede zirkonyum işletmeleri. (L)

SAO JOAO DA FOZ, Portekiz'de (Porto idare bölümü) kasaba. Duero ırmağının ağzında sayfiye merkezi. (L)

SAO JOAO DA MADEİRA, Portekiz'de (Aveiro idare bölgesi) şehir, Coimbra-Porto karayolu üzerinde; 11 900 nüf. Bıçkıhaneler. Ayakkabı imalâtı. (L)

SAO JOAO DEL REİ, Brezilya'da (Minas Gerais eyaleti) şehir, Belo Horizonte'nin güneyinde; 34 700 nüf. 1701'de altın arayıcısı bandeirante'ler tarafından kurulan şehirde, XVIII. yy.dan kalma güzel kiliseler vardır. Dokuma sanayii. Bölgede manganez işletmesi. (L)

SAO JORGE, Portekiz'e bağlı Asor adalarının batı kesiminde volkanik ada; 16 400 nüf. İdare merkezi, *Velas.* Sığır yetiştiriciliği (tereyağ ve peynir üretimi). Portakal. (L)

SAO JOSE DO RİO PRETO, esk. **Rio Preto,** Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, Ribeirao Preto'nun kuzeybatısında; 66 500 nüf. Ticaret merkezi. Kahve çiftlikleri. (L)

SAO JOSE DOS CAMPOS, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, Paraibo do Sul vâdisinde; 58 300 nüf. Dokuma (pamuk, sunî ipek) sanayii. Havacılık okulu. (L)

SAO'LAR, Çat bölgesinde eski halk; nesli tükenmiştir. Sao'lardan pişmiş topraktan ve tunçtan birçok eser (M.S. IX.-XVI. yy.) kalmıştır; ölü külü kapları, vazolar, insan heykelcikleri, mücevherler. (L)

SAO LEOPOLDO, Brezilya'da (Rio Grande do Sul) şehir, rio do Sinos kıyısında; 41 000 nüf. Brezilya'da kurulan ilk alman kolonisidir (1824). [L]

SAO LUİS veya **SAO LUİS DO MARANHAO,** Kuzeydoğu Brezilya'da şehir, Maranhao eyaletinin merkezi; 124 600 nüf. 1612'de fransız La Ravardière tarafından kurulan şehir, Maranhao pamuk çiftliklerinin limanı haline geldi. İdare, ticaret ve sanayi (dokuma ve besin sanayii) merkezi. XVII. yy.dan kalma katedral. (L)

SAO MANUEL (RİO) [veya **RİO DAS TRES BARRAS**], Brezilya'da (Mato Grosso) ırmak, rio Tapajos'un ana kollarından biri. Yukarı çığırı rio Paranatinga adını taşır. (L)

SAO MİGUEL, Portekiz'e bağlı Asor takımadalarının en büyüğü, 747 km², 164 800 nüf. Merkezi, *Ponta Delgada.* İki dağ kütlesinden meydana gelen bu volkanik ada, çok verimlidir: serlerde ananas yetiştiriciliği, çay, muz ve portakal ve tütün üretimi. (L)

SAÔNE, Fransa'nın doğusunda ırmak, Rhône'un kolu (sağ kıyı); 480 km. Viomenil'de, Lorraine eşiğinde, 396 m yükseltide doğar. Vosges dağlarından gelen Coney, Sauterne, Ognon ırmaklarını, Langres yaylasından gelen sakin akışlı Cille, Vinglanne ırmaklarını, Côte d'Or yaylalarından gelen Auche'u, Massif Central'dan gelen Dheune Grosne ve Azergues ırmaklarını, Jüra'dan gelen ve hemen hemen kendisi kadar güçlü olan Doubs ve Seille ırmaklarını alır. Saône ırmağı Gray, Saint - Jean - de - Losne, Chalon, Mâcon, Trévoux'dan geçer, Lyon'u aştıktan sonra Rhône'a kavuşur. Rejimi, yağmur-okyanus rejimidir. Moselle ve Meuse'e bağlandığı ve Est kanalını aldığı Corre'dan sonra sefere elverişlidir. Vingeanne ile kavuştuğu yerde karşılaştığı Marne-Saône kanalı ve Saint-Jean-de-Losne'da birleştiği Bourgogne kanalıyle Sen'e bağlanır; Chalon'da Centre kanalı aracılığıyle Loire sistemine bağlıdır. Doubs ve Rhône-Ren kanalı sayesinde gemiler Strasbourg'a ulaşır. Fakat bütün bu sistem ancak 300 tonluk mavnaların çalışmasına elverişlidir. (L)

SAÔNE-ET-LOİRE idare bölgesi, Fransa'nın merkezî doğusunda idare bölgesi; 8 627 km²; 550 000 nüf. (km²'ye 61 kişi). Merkezi, *Mâcon;* 5 idare çevresi (*Mâcon, Autun, Chalon-sur-Saône, Charolles, Louhans*) vardır.

Çeşitli tarım (buğday, mısır, yemlik bitki tarımı), sığır, kümes hayvanları yetiştiriciliği yapılan ormanlık bir bölgedir. İdare bölgesinde sanayi büyük rol oynar. Creusot, Montchanin, Gueugnon metalürji tesislerinde özel çelikler, ince saçlar, lokomotifler, gemi yapımı malzemesi v.b. üretilir; yeraltından, Grury'de uranyum filizi çıkarılır; sanayi seramiği, çinicilik ve cam fabrikaları önemlidir. Mâcon, Tournus, Chalon, Bourbon-Sancy'de makine yapımı, besin sanayii ve dokuma sanayii gelişmiştir. (L)

SAÔNE idare bölgesi (HAUTE), Fransa'nın doğusunda idare bölgesi; 5 375 km²; 214 000 nüf. (km²'ye 40 kişi). Merkezi, *Vesoul;* Bölgede daha çok dokumacılık, metalürji ve tahta işçiliği gelişmiştir. (L)

SAO NİCOLAU, Portekiz'e bağlı Cabo Verde takımadalarında (Rüzgâr adaları) volkanik ada; 10 300 nüf. (L)

SAO PAULO, Güney Brezilya'da eyalet, Atlas okyanusu kıyısında; 297 898 km²; 16 624 000 nüf. Merkezi, *Sao Paulo.*

● *Fizikî coğrafya.* Eyaletin Atlas okyanusu cephesi, büyük kısmı sağlığa zararlı olan alüvyon ovaları üzerinde uzanır; bu ovalar şeridi Santos Cubatao bölgesinde ve özellikle Ribeira ırmağının aşağı vâdisinde (İgnape limanı) genişler. Arkasında Serra do Mar'ın çeşitli adlar taşıyan (Paranapiacaba [1 500 m], serra da Cubatao) sıraları yükselir; ormanların büyük kısmı yok edilmiştir. Yükselti, yağmurların artmasına yol açar ve sık sık sis basar. Daha ötede, Paraibo da Sol vâdisi hendeği ve başkent Sao Paulo'nun kurulduğu Tiete havzası, yüksek toprakları yarar; bu topraklarda akaçlama batıya doğrudur. Serra da Mantiqueira'nın batı sıraları önce serra do Mar'ın aşağı kenarıyle (serra da Jaraguca, serra do Jopi) karışır, sonra dağ kütlelerinden dar ve dik klüzlerle çıkan ırmaklar, 400 km'den fazla hilâl şeklinde uzanan bir çevre çöküntüsüne dökülür. Bu kesimdeki dağ ve tepeler farklı dirençlilikte birinci zaman kayalarından (buzul permiyeni) ve bazalt çıkıntılarından meydana gelir. Çöküntü batıda triyas kumtaşları ve permiyen bazalt tabakalarının birbirini takip ettiği bir yamaçla sınırlıdır: önünde tepeler uzanan sarp yamaç, birbirine bağlı geniş geçitlerle (Pardo, Tiete, Paranapanema ırmakları) yarılır ve adı bölgelere göre değişir (Botucatu, Sao Simao dağları); kenarı Parana vâdisine doğru hafifçe alçalan uzun yaylalardan meydana gelir. Parana'nın, sık sık çağlayanlarla kesilen kolları burada derin yarıklar açar. Her yayla bir «ikiırmakarası» toprağı, modern ulaşımın geçtiği bir *espigao*'dur (doruk çizgisi). Bölgede tropikal iklim hüküm sürer ve killerin büyük ölçüde su depolaması, yer yer savanlarla kesilen, yapraklarını dökmeyen bir ormanı besler.

Güney (Parana eyaleti sınırında) ve kuzey (Minas Gerais eyaletine yaklaşıldıkça) kenarlarda iklim daha kuraktır ve bozkır (İtapetininga campoları) veya savan gibi bitki oluşumları ve bodur ağaçsı çalılıklar (Piraçununga) görülür. Ortada, bazalt tepeleri üzerinde tropikal ormanın yerini verimli tarım alanları (kahve, şekerkamışı, turunçgiller) almıştır.

● *Beşerî coğrafya.* Sao Paulo eyaletine XVI. yy. başlarında Portekizlilerin Sao Vicente'ye (Santes yakınında) ayak basması ve 1554'te Sao Paulo'yu kuran cizvitlerin yaylaya gelmesiyle yerleşildi. Cizvitler Parana ırmağı havzasında kurulan misyonlara ulaş-

Foto. C.S.F. (LAROUSSE)

mak için iç kısımlara ilerlediler. Rahiplerin Brezilya'yı keşif çalışması, kızılderili avına veya altın ve elmas aramağa çıkan *bandeirante*'lerin seferleriyle tamamlandı. (Bk. BANDEİRANTES.) Sao Paulo eyaleti kısa sürede önem kazandı, genel kumandanlık ve piskoposluk haline geldi. Sao Paulo'nun iktisadî faaliyeti, uzun süre besin tarımı, birkaç şekerkamışı ve ayva (Portekiz'e ayva peltesi ihracatı) çiftliği, katır ve sığır ticaretiyle sınırlandı. Sahildeki birçok küçük limanda (Iguape, Santos, Sâo Sebestiâo) serra do Mar'dan inen yollar toplanıyordu. Fakat nüfus 1870'e kadar pek az arttı. O tarihte kahvenin yol açtığı iktisadî devrim patlak verdi. Kahve tarımı Paraiba do Sul koridoruna ve iki kenarındaki serra'ların yamaçlarına kadar yayılmıştı. Verimin azalması ve avrupa pazarlarından talebin artması üzerine çiftlikler Campinas bölgesine doğru genişledi. Hayvan ticareti veya şekerkamışı tarımıyle zenginleşen bazı Sao Paulo'lular yeni tarımın değerini anladılar. Sadece verimli topraklar (bazaltların ufalanma toprağı) aramakla yetinmeyerek demiryolu şirketlerini ve göç hareketini teşkilâtlandırdılar.

Kahve çiftlikleri çöküntünün verimli topraklarını, sonra kıyıyı ve yanıbaşındaki yamaçları (Ribeirao Pireto, Araraguara) kapladı. Binlerce göçmen (ispanyol, portekizli, özellikle de italyan) Santos'ta gemiden iniyor ve çiftliklerde, *fazenda*'larda tarım işçisi olarak çalışmağa gidiyordu. Tek tip kahve tarımı, eyaleti zenginleştirdi ve göçmenlerin yeni tarlalar açmak için batıya doğru ilerlemelerine yol açtı. 1872 - 1900 Arası nüfus, 837 000'den 2 282 000'e yükseldi. Gelişme, Birinci Dünya savaşından sonra da devam etti ve çiftlikler, demiryollarının uzandığı ve şehirlerin kurulduğu (Bauru, Sao Jose do Rio Preto, Marilia, Araçatuba, Presidente Prudente) batı yaylalarına yayıldı. Bu ilerlemenin başlıca sebebi, yirmi yıl boyunca aceleyle ekilen topraklardaki verim düşüklüğünü yeni tarlalar açarak karşılamak ihtiyacıydı. 1930 Buhranının ve kahve fiyatlarının düşmesi ciddî sonuçlar doğurdu: kahve tarımının gerilemesi (geçici olarak, çünkü İkinci Dünya savaşından sonraki fiyat yükselmeleriyle yeniden eski önemini kazandı), yeni tarımların (pamuk, pirinç, şekerkamışı, yerfıstığı, turunçgiller) ortaya çıkması, hayvan semirtme otlaklarının yaratılmasıyle (Barretos) hayvancılığın gelişmesi, büyük arazilerin bölünmesi ve toprak sahibi veya yarıcı bir küçük işletmeci sınıfının (*sitiante*'ler) ortaya çıkması. Akdeniz asıllı göçmenleri, orta avrupa ve balkan ülkelerinden, Japonya'dan ve Brezilya'nın öbür eyaletlerinden (Minas Gerais, Bahia, Ceara) gelen göçmenler takip etti. Bugün, çoğunlukla toprakların tahribine yol açan eski usullerin yerini, daha modern tarım metotları (gübreleme, kimyasal gübreler, makineleşme, sulama, çeşitlerin seçilmesi v.b.) almıştır ve eyalet Brezilya'da tarım üretiminin başında gelir.

Tarım gelişmesini sanayi tarımı takip etti. Daha XIX. yy.da pamuk işlenmesiyle doğan sanayi, italyan göçmenlerin yaratıcı zihniyeti, Sao Paulo'lu büyük ailelerin zenginleşmesi ve yabancı sermaye akını sayesinde özellikle XX. yy. başlarında kalkındı. Enerji donatımı, bir kanada şirketinin, başkent yakınındaki şelâleleri düzenlemesiyle başladı. İki dünya savaşı, hızla gelişen bir pazarın yabancıları çekmesi ve enflasyon, Sao Paulo sanayi alanının kalkınmasına ve çeşitlenmesine yardım etti. Besin ve dokuma sanayiinin yanı sıra kimya sanayii, metalürji ve makine yapımı da (tarım araçları, elektrik cihazları, otomobil montajı v.b.) gelişti. Bugün Sao Paulo eyaletinde sanayinin hemen bütün kolları toplanmıştır. Fabrikaların büyük kısmı başkentte ve komşu komünlerdedir. Bununla beraber, iç kısımda, Paraibo do Sul vâdisinde (Jocarei, Sao Jose dos Campos, Turate), Santos yakınında Cubatao'da, Jundiai, Campinas, Ribeirao, Preto, Bauru, Sarocaba gibi kahve ticaretinden doğan şehirlerde de fabrikaların sayısı günden güne artmaktadır. 1952'de eyalet, brezilya sanayi üretiminin yarıya yakınını sağlıyordu. Gerek dış ülkelerle, gerek ülkenin geri kalan kısmıyle ticareti sayesinde Sao Paulo bugün de bütün eyaletlerden önde gelir: Brezilya'nın, komşu eyaletlere bağlı olan ve Goias ile, Mat Grosso'dan geçerek Bolivya'ya kadar kol lar uzatan, en yoğun demiryolu şebekesine sahiptir. Öbür eyaletlere oranla Sao Paulo'nun karayolu şebekesi en uzun ve en iyi şebekedir; başkentte Santos (Achieta'dan geçen), Campinas (Anhanguera'dan geçer), Rio de Janeiro (Dutra'dan geçen) arasında çok iyi otomobil yolları vardır. Hava trafiği de çok yoğundur. (L)

SAO PAULO, Brezilya'da şehir, Sao Paulo eyaletinin merkezi; 5 535 000 nüf. Şehir 1554'te cizvitler tarafından, 800 m yükseltide, Tiete ile kollarının (Pinheiros ve Tamanduatei) gömüldüğü bir kum (kırmızı ve sarı) havzasında kuruldu. (Cizvitler kızılderilileri topladıkları Sao Miguel, Embu ve Pinheiros köyleri yakınında bir din okulu kurdular.) Bu yüksek havza, dağlarla çevrilidir: serra do Mar, serra da Cantareia, serra do Japi, serra do Jaragua (1 200 m). Bölgede şiddetli yaz yağmurları kumlu tepelerin oyulmasını hızlandırmıştı. Tiete ve kolları, kolayca su baskınına uğrayan ovada (*varzea*) menderesler çiziyordu. Cizvitler güvenlik düşüncesiyle papaz okulunu ve Piratininga adı verilen köylerini sol kıyıdaki bir çıkıntıda kurdular; uçurumlarla çevrili bu çıkıntı dik bir eğimle, Tiete ve Pinheiros'u ayıran topraklara bağlanıyordu. XIX. yy. sonunda şehircilik gelişmesi başlayınca, ilk yerin üstünlükleri birer sakınca haline geldi: ırmakları düzenlemek, demiryollarının, fabrikaların, işçi mahallelerinin kuruldugu düz toprakları (varzea'lar) akaçlamak gerekiyordu. Uçurumlarla ayrılan tepelerde birbirlerine köprülerle güçlükle bağlanan semtler vardır ve yüzey şekillerinin bu parçalanmışlığı, şehirde ulaşımı çok güçleştirir. İklim tropikal iklimdir; iki mevsim ayırdedilir: yüksekliğin geceleri sıcaklığı düşürdüğü yağış mevsimi, kurak ve serin mevsim. Geceleri sıcaklığın yumuşattığı yağış mevsimiyle, kurak ve serin bir mevsim çelişir. Güzel kış günlerinde, güneş batarken ansızın sıcaklık düşer ve geceleri sık sık sis (*garao*) çöker. Kuruluşundan 1880'e kadar şehir çok yavaş gelişmesine rağmen bir idare, siyaset ve hattâ bir üniversite (meşhur Hukuk fakültesi) merkezi haline gelmişti. İktisadî faaliyet ikinci derecedeydi: faaliyet alanı uzak fakat az nüfuslu ve ulaşılması güç bölgelere uzanan bir pazardı. 1872'de bu mütevazı eyalet başkentinin nüfusu 26 040 kişiydi. 1900'de ancak 239 820 kişiye yükselen nüfus bugün 3 milyonu aşar.

Bu hızlı değişmenin temeli eyaletin iç kısmında kahve tarımının gelişmesi, çiftlik sahiplerinin zenginleşmesi ve göçmen akınıdır. Geçen yüzyılın sonu ile 1930 buhranı arasında Sao Paulo, kahve başkenti, bir *fazendeiro*'lar şehriydi. Ayrıca önce XX. yy.ın ilk yıllarında ortaya çıkan sanayi (önce dokuma sanayii) Birinci Dünya savaşında büyük ölçüde gelişti ve Sao Paulo Güney Amerika'nın en büyük sanayi (metalürji, makine, kimya ve elektrik sanayi kolları) merkezi haline geldi. Sanayi gelişmesi ticaret ve bankacılık faaliyetinin gelişmesi takip etti. Daha XIX. yy.da çok canlı olan fikir hayatı, aynı ritimle gelişti (üniversite, müzeler, tiyatrolar). Bugün Sao Paulo, faaliyeti eyalet sınırlarını aşan hareketli bir merkezdir. Şehir her yöne doğru, ama eşit olmayan bir şekilde yayılır. Şehir özellikle doğu-batı yönünde (Tiete ırmağı yönü), demiryolu ve eski Rio de Janeiro karayolu üzerindeki Paulia'dan, daha aşağıdaki Papa ve Osasco'ya kadar yirmi kilometre kadar uzanan bir çizgi üzerinde genişledi. Tiete'nin sağ kıyısında Cantarcira kütlesi, şehrin genişlemesini engelledi ve burada ancak birkaç küçük merkez kurulabildi. Güneye doğru, yüzyılın başında şehir Tiete ile Pinheiros ırmakları arasındaki toprağa güçlükle ulaşabildi. Bugün inşaat dalgası Pinheiros ırmağının sol kıyısına (Cidade Jardim) yayılmış ve serra do Mar hazne göllerine ulaşmıştır. (L)

SAO PAULO DE LOANDA. Bk. LUANDA.

SAO SEBASTİAO, Brezilya kıyısında (Sao Paulo eyaleti) ada. Balıkçılık ve şekerkamışı tarımı. Küçük turizm merkezi (İlhabela kasabası). Karşısında, karada küçük Sao Sebatiao limanı. (L)

SAO TİAGO. Bk. SANTİAGO.

SAO TİAGO DO CACEM. Bk. SANTİAGO.

SAO TOME, Gine körfezinde Portekiz'e bağlı ada; 836 km²; 56 000 nüf. Başlıca şehri *Sao Tome* (5 600 nüf.). Bu volkanik adanın en yüksek yeri *Sao Tome tepesi*'nde 2 500 m'yi bulur. Kakao, kahve, yağ palmiyesi. (L)

SAO VİCENTE, Cabo Verde (Rüzgâr adaları) takımadalarında volkanik ada; 227 km² 18 900 nüf. (L)

SAO VİCENTE burnu, Güney Portekiz'de, Algarve'nin batı ucunda burun. (L)

SAP i. (esk. türk. k.). Bir âleti tutmağa yarayan kısım: *Birden kafamın içi —sanki elektrikli bir el fenerinin ampulü imiş de sapındaki düğmesine basılmış gibi— ışıkla doldu, fırladım* (R.H. Karay). *Bıçağın sapı. Baltanın sapı.* || Bir eşyanın elle tutmağa yarayan kısmı: *Bir valizin, bir çantanın sapı.* || *Argo.* Erkek.

— ÇEŞ. DEY. *Sapı silik. Argo.* Başıboş, aylâk. || *Sapına kadar,* tamamıyle, bütünüyle, son derece: *Sapına kadar dürüst bir adam.* || *(Bir) Baltaya sap olmak.* Bk. BALTA. || *İpe sapa gelmez.* Bk. İP. || *İpi sapı yok.* Bk. İP.

— Anat. Birçok dala ayrılan damar veya sinirin ayrılma noktasına kadar olan kısmı. || *Bazilik sap,* iki omurga atardamarının birleşmesinden meydana gelen ana damar. (Halkamsı tümseğin biraz altında iki beyin arka atardamarına ayrılır.) || *Beyin sapı,* beyin sapçıkları, halkamsı tümsek ve soğanilikten ibaret beyin kısmı; büyük sinir yolları için bir geçit yeridir; ayrıca birtakım röle ve sinir merkezleri, kafatası sinirlerinden çoğunun çekirdekleri, sempatik sinir sisteminin başlıca merkezi olan ağsı madde bunun içinde bulunur. Bk. BEYİN, TÜMBEYİN, BOZMADDE v.b.

— Ask. *Sap kovanı,* bir bayrak veya mızrak elde tutulurken, bayrağın sopasının ya da mızrağın alt ucuna geçirilen kovan.

— Bot. Bitkinin eksenini meydana getiren, dal ve yaprakları taşıyan, genellikle toprak üstünde bulunan ve büyüyerek yükselen kısım. (Bk. ANSİKL.) || Yaprak, çiçek ve meyveyi dala bağlayan ince kısım. || Üstün yapılı mantarlarda, sporlu şapkayı taşıyan eksen. || Ciğeryosunlarında, gametlerin oluştuğu erkek veya dişi şapkayı taşıyan eksen. || Çiçeksiz damarlı bitkilerde, öncüme gömülen ve gerekli maddeleri soğuran hücre yığını. || *Kök sap.* Bk. KÖKSAP. || *Sarılgan sap.* Bk. SARILGAN. || *Sürüngen sap.* Bk. SÜRÜNGEN. || *Yapışıcı sap,* duvarlara veya ağaçlara yapışarak yükselen sap.

— Meyvc. *Sap ayıklama,* meyvelerin üzerinde kalan sapları veya sap parçalarını ayıklama.

— Müz. Telli çalgıların, telleri gerili tutan kulaklarının bulunduğu üst kısmı. (Sapın ucunda bir kulaklık ve icracının parmaklarını koyduğu abanoz bir tutağı vardır. Kemanın sapı, köprüsüne yükseklik vermek amacıyle geriye doğru eğiktir. Bu eğiklik, tellerin ahenk tablası üstündeki basıncını ayarlar.)

— Spor. [Eskrimde] *Kılıç, flöre sapı,* kılıç veya flörenin, kabzanın içinde kalan kısmı.

— Süs. santl. *Esk.* Çiçek saplarına benzetilerek yapılan süsleme. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Kurşuncu veya tenekecinin havyayı tuttuğu kol. || Açmak istendiği zaman musluğun elle tutulan parçası. || *Sap takma,* ağır bir parça içine sıkı bir şekilde sap geçirme. Ağır bir parça ile sapı birleştirme işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Şemsiye sapı,* şemsiyenin elle tutulan tahta kısmı.

— Tekst. Seyyar vargellerde verim silindirleriyle iğler arasında her araba çıkışında meydana gelen iplik uzunluğu.

— Terz. Dikiş için iğneye geçirilen gerekli uzunlukta iplik.

— Zır. Buğdaygillerde kökle başak arasındaki ince uzun kısım. || Başağı koparıldıktan sonra geride kalan ve bazı bölgelerde dam örtüsü olarak kullanılan demet halinde ekin. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Sap* genellikle yer üzerinde bulunur ve yeşil olan yaprakları taşır; yedek besin ihtiyacına göre ongun besisuyunu gerekli yerlere iletir. Bazı bitkilerde sap, su veya yer altında olur. Sap birkaç kıs-

SAO PAULO

ma ayrılır: ana kök doğrultusunda yukarıya doğru uzayan kısma *ana sap*, bunun kökle birleştiği noktaya kök boynu denir. Ana sapın yanıbaşından kökten çıkan saplara ise *yan sap* adı verilir.

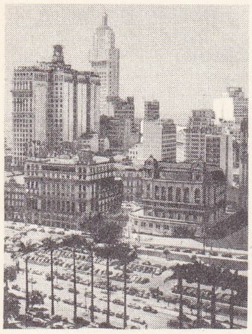

SAO PAULO
Ramos de Azevedo meydanı

Sap daima yaprakları taşır. Yaprağın sapa bitiştiği yer biraz şişkincedir; bu noktaya «düğüm» veya «boğum», iki düğüm arasında kalan kısma da boğumarası veya düğümarası denir.

Yapraklar genellikle sapa göre eğik durur. Bitişme yerinin üstünde kalan dar açıya «yaprak koltuğu» denir; burada, yani yaprağın dibinde bir tomurcuk bulunur; bu tomurcuktan ileride bir dal veya dalcık meydana gelir.

Sapın ucunda düğüm araları gittikçe kısalır, yapraklar iyice sıkışık olur; buraya *tepe tomurcuğu* denir. Sap bu tomurcuğun orta yerinden büyüdüğü gibi yeni yapraklar da bu tomurcuktan oluşur.

Sapın yapısı, körpe kısımlarda (ılıman iklimde hiç değilse bir yaşından az kısımlarda) şu şekilde yer alır: 1. üstderi (üzeri gözenekli); 2. kabuk veya klorofilli kabuk özekdokusu; 3. içderi (birçenekliler gibi bazı bitkilerde bulunmaz); 4. merkez silindir (burası da çevreteker, özek, odun ve soymuk damarlardan meydana gelir). Fakat odun ve soymuk damarlar kökte yan yana ardışık dizili olduğu halde sapta karşılıklı olarak yer alır, sapta ve yapraklarda odun ve soymuk demetlerini meydana getirir.

Çokyıllık bitkilerde bir yıldan yaşlı kısımlarda ayrıca ikincil oluşumlar bulunur: 1. mantar tabaka; 2. felloderm; 3. ikincil soymuk; 4. ikincil odun. Bunlar çokyıllık kökte de aynıdır. Bitki yaşlandıkça her iki kısım (sap ve kök) daha çok birbirine benzer.

Bir ağaçta, ikincil odunda, ortada eski ve sert bir kısım bulunur; özek denen bu kısım artık besisuyu iletmeğe yaramaz; bunun çevresinde daha yeni ve yumuşak bir kısım bulunur; yalancı odun denen bu kısım ham besisuyunu iletir.

Sapta enine büyümeyi mantar büyütken dokusuyle odun ve soymuk damarlar sağlar; boyuna büyüme ise tepe tomurcuğunda ve her düğümde bulunan sürgen dokuyle olur. Büyümenin yönü ışığa (ışığa yönelim), neme (suya yönelim) ve yerçekimine (yere yönelim) doğrudur.

Saplar çeşitli şekilde olabilir: bazı bitkilerde dimdik ve düğüm aralarında içi boştur (buğdaygillerin sapı); kimi bitkilerde sürüngendir (yatıksaplılar, köksaplılar), bazı bitkilerde ise tırmanıcı ve sarmaşıcıdır (sülüklü, sağa veya sola sarılgan bitkiler: şerbetçiotu, hanımeli, sarmaşık, fasulye). Saplar, yumrulu bitkilerde olduğu gibi fazlaca şişerek besin toplayabilir. Sap bazen yok denecek kadar basittir: böylelerinin bir kısmına sapsız denir (menekşe, çuhaçiçeği, çilek), diğer bir kısmında ise (soğanlılar) sap yassı bir levha halini alır. Bazı saplar iklime uymak için özel biçimlere girer, meselâ kurak bölgelerde yetişen sütleğenler, kaktüsler, ephedraslar gibi. Bazı saplar ise tıpkı bir yaprak gibi yassıdır; bu gibi saplara *yapraksap* adı verilir (ruscus ve küçük çobanpüskülü).

Belirtilmesi gereken diğer bazı noktalar da şunlardır: yer altındaki saplıların dalları genellikle yer üstüne dikine çıkar ve yapraklıdır; hemen her çeşit sap gerektiğinde yan kökler verebilir; çiçek tomurcukları ve çiçek sapçıkları ise daima sapta bulunur, kökte asla bulunmaz.

● *Yaprak sapı*, ikiçenekli bitkilerde yaprak ayasını yaprak kınına bağlayan kısım. Yaprak sapının gövdeye bitiştiği noktadaki şişkin kısma «yaprak kını» denir. Çoğu bitkilerde yaprak sapının üst tarafı düzdür; yaprak sapı yaprak ayasının içinde eksen veya orta damar halinde uca kadar uzar. (Birçeneklilerde yaprak sapı yoktur.)

— Zır. Buğdaygillerin sapında silis bulunduğu için bunların direnci büyük, dayanıklılığı fazladır. Eskiden köylerde binaların damını örtmekte kullanılırdı. Sap doğrudan doğruya veya saman halinde yataklık olarak kullanıldığı gibi hayvan yemi olarak da kullanılır, pirinç ve bazı buğday türlerinin sapları sandalyeleri süslemeğe ve şapka yapmağa da yarar. Sapların tarlada kalan kısmından en iyi yararlanma yolu sonbaharda tarlayı sürerek bunların humusa dönüşmesini sağlamaktır.

— Süs. santl. Mısır'da yüz boyası kaşıklarının sapları bitki, hayvan, insan ve çok zaman da uzanmış kadınlar biçimindeydi. XVI. ve XVII. yy.larda, Fransa'da çatal ve kaşıkların mitolojik kişiler biçimindeki sapları bakır, tahta veya fildişindendi. Louis XIV devrinde de çok zaman gümüşten olan sapların uçları kıvrımlı yapılmağa başlandı. XVIII. yy.da, uçları mablak ucu biçimindeydi. Louis XV devrindeyse, kıvrıkdal ve deniz kabukları işli olarak yapılan saplar Louis XVI devrinde de inci dizileri ve çevresi çizgili madalyonlarla süslenmeğe başlandı. Bu sapların bazıları da fayans veya porselendendi (Chantilly, Vincennes). XIX. yy.da, daha önceleri kullanılmış olan tarzlar taklit edildi. Bugünse, çeşitli maddelerden yapılan saplar basit ve geometrik biçimlerle kaplıdır.

— Teknol. *Sap takma*, sıkı bir geçmedir, yani birleştirilen kısımlar arasında hiç bir hareket mümkün olmaz. Genellikle, sapın parça içine geçecek kısmı, delikten daha büyüktür ve sıcak veya soğuk olarak presle veya çekiçle zorlanarak sokulur.

Bir takım tezgâhının kesici takımı, çoğu zaman iş miliyle aynı şekilde yuvaya giren konik bir sapla son bulur. Böylece kesici takım (matkap ucu, freze bıçağı v.b.), bu sap basit şekilde kamalanarak takılır. (LM)

SAPA sıf. (esk. türk. *sapmak*'tan *sap-a*). Gidilmekte olan düz yol üzerinde olmayıp sapılarak varılabilen, anayolun dışında olan: *Burası sapa ve gösterişsiz bir yerdi* (Ş. S. Aydemir). [M]

SAPAJU i. Zool. Bk. SAY.

SAPAK i. (*sapmak*'tan *sap-ak*). *Yeni*. Bir yolun, başka tarafa giden diğer yola saptığı yer.

— G. santl. Bir dik açılar dizisi meydana getiren kırık çizgilerden yapılmış geometrik süsleme. (Eski Yunanlılar ve Romalılar bu süslemeyi çok kullanırdı. Roman sanatında da görülür. XVIII.yy.ın ikinci yarısında, yeniden, bütün döşeme eşyasında ve çeşitli eşyada kullanılmağa başlandı.)

— Mim. Düz bir silme üzerinde kırık çizgiler meydana getiren yuvarlak veya yassı yarım kaval çubuk.

◆ Sıf. Fels. *Yeni*. Sapaklığı olan. *Eşanl*. ANORMAL. *Esk*. Gayri tabiî. (LM)

SAPAKLIK i. (*sapak*'tan *sapak-lık*). Fels. *Yeni*. Alışılagelen tabiî kuralın ve niteliklerin dışında olma hali. *Eşanl*. ANOMALİ. (M)

SAPAN i. (esk. türk. k.). Genellikle kuş avlamak için kullanılan, iki ucuna lastik ve lastiğin ortasına da enli bir meşin parçası tutturulmuş ağaç dalından çatal. || *Sapan taşı*, sapanla atılan taş.

— Anat. *Sapan kemiği*, burun boşluğunun üst kısmını meydana getiren bakışımlı, düzensiz dörtgen biçiminde kemik.

— Cerr. Burun ve çene pansumanlarını tutmağa yarayan bir çeşit sargı.

— Denizc. Makaraların tablaları çevresindeki halat veya demir kuşaklar. || Gemilerde yük kaldırmakta kullanılan çeşitli malzeme. || *Sapana vurmak*, yükleri vinçle kaldırılabilecek biçimde sapanla sarmak. || *Çuval sapanı*, çuvala konmuş yükleri kaldırmak için belirli boyda bitkisel bir halatın iki ucunun birbirine eklenmesiyle yapılan sapan. || *Demire sapan vurmak*, çapayı bir filikanın gerisine asarak kolayca denize atabilmek için bir halatı doblin olarak çapa kollarından geçirmek. || *Koyun sapanı*, uçları ilmikli çok sayıda ince halatın bir kasa meydana getirecek biçimde ortalarından katlanmasıyle elde edilen halat demeti. (Eskiden sekiz-on koyun birarada ön ayaklarından bu ilmeklere geçirilerek kaldırılır ve gemilere yüklenir veya gemiden dışarıya verilirdi.) || *Makara sapanı*, makarayı çevreleyen ve ip sapının yerine kullanılan madenî çerçeve. || *Radansalı sapan*, içinde piyan bağıyle tutturulmuş bir radansa bulunan kasa. || *Tel sapan*, tel halattan yapılmış sapan.

— Sil. İki ucuna ip bağlanmış esnek bir parçadan meydana gelen ve eskiden savaşlarda az çok yuvarlak taşları atmak için kullanılan bir çeşit atış silâhı. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Gezer köprü, vinç, palanga gibi uygun bir cihazla kaldırmak için bir yükün etrafına sarılan çelik veya kenevirden yapılmış kısa halat. (Halatın her iki ucuna bir halka veya kanca takılabilir.)

— Zool. *Sapan balığı*. Bk. SAPANBALIĞI.

— ANSİKL. Sil. Eskiler *sapan*'ın fenikelilerin buluşu olduğunu öne sürerlerdi: mermi ortadaki cebe konduktan sonra döndürülerek dairesel bir itme kuvveti verilir ve atıcı iplerden birini bırakınca merkezkaç kuvvetin etkisiyle fırlardı. Ayrıca Yunanlılar ve Romalıların, iki elle kullanılan *fustibalus* adında tahta saplı bir sapanı vardı.

— Etnogr. Sapan, bitki teli, kabuğu, deri gibi maddelerden yapılmış olabilir. Bilinen en eski sapan İsviçre'de direkler üstüne kurulmuş eski bir göl kıyısı kasabasında (cité lacustre) yapılan kazılardan çıkarılmıştır. Bu silâh, Okyanusya'da, Güney Amerikada (And dağları) ve Afrika'nın bazı bölgelerinde de kullanıldı. Bir savaş ve av silâhı olan sapan aynı zamanda da çocukların kullandığı bir araçtır. (LM)

SAPAN i. Bk. SABAN.

SAPANBALIĞI bls. i. Uzun kuyruklu köpekbalığı; boyu bazen 5 m'yi bulur. (İlmî adı *Alopias vulpes*. Devköpekbalığıgillerden.) [L]

SAPANCA, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, Sakarya ili) ilçe merkezi kasaba; 8 423 nüf. (1970). Aynı adı taşıyan gölün güneyinde, Ankara-Haydarpaşa demiryolu üzerinde; yüksl. 38 m. Eskiden İstanbul'u Ankara'ya bağlayan karayolu da Sapanca'dan geçiyordu. Bugün bu yol gölün kuzey kenarından geçer. Kasabanın eski kesimleri plansız, doğuda yeni kurulan mahalleleriyse düzgün görünüştedir. Sapanca, 1957'den beri ilçe merkezidir. — *Sapanca ilçesi*, 140 km²; 16 617 nüf. (1970). Tek bucak; 24 köy. Çeşitli meyvecilik. (M)

SAPANCA gölü, esk. **Sumonensis** (Boane) **Limnae,** Marmara bölgesinin doğu kesiminde, Adapazarı ovasını İzmit körfezi oluğuna birleştiren uzun bir çukurun doğu yarısında tatlı su gölü. Sapanca'nın kıyıları, doğuda Sakarya ili, batı ucunda Kocaeli ilinde kalır; havzası 252 km²; yüzölç. 42 km²; doğu-batı uzunluğu 17 km; kuzey-güney genişliği 5 km; yüzeyinin yükseltisi 31 m; en derin yeri (Prof. S. Erinç'in ölçmelerine göre) 61 m (buna göre gölün dip çukuru deniz yüzeyinden 30 m kadar alçak). Göl, adını güney kıyısında kurulmuş olan kasabadan alır. Eski türk kaynaklarında *Ayan* gölü olarak geçer. Özellikle güneydeki dağlardan inen sellerle iyi beslenen göl, fazla suyunu, doğu ucundan Çark suyu aracılığıyle Sakarya ırmağına boşaltır. Elektrik İşleri Etüt dairesi tarafından yaptırılan ölçmelere göre gölün suyu kış ve ilkbahar aylarında (şubat-nisan) yükselir, sonbahara doğru (eylül) alçalır; iki seviye arasında 70-90 sm, bazen 120-130 sm fark görülür. Gölde çeşitli tatlı su balıkları avlanır. Demiryolu ve eski karayolu, gölün güney kıyısını, yeni Ankara yolu da kuzey kıyısını boylar. Su sporları. (M)

SAPARNA i. (amerika yerli dillerinden k.). Yeşilimsi çiçekli, çokyıllık bitki; sa-

Foto. Verger-Multiphoto, Earl Deaf-Rapho (LAROUSSE)

pı köşeli, meyveli kırmızı ve üzümsüdür; boyu 1 m'yi bulur; çitlerde ve korularda yabanî olarak yetişir. (Başta nemçesaparnası [*Smilax aspera]* olmak üzere birçok türü bahçelerde yetiştirilir. Zambakgillerden.) || *Nemçe saparnası.* Bk. NEMÇESAPARNASI.

— ANSİKL. Ecz. *Saparna*'da fazlaca saponin vardır; bu yüzden kan arındırıcı bir nitelik taşır: eskiden hekimlikte kullanılırdı. (L)

SAPARTA veya **ZAPARTA** i. (ital. *sabordo*'dan [?]) Geminin bordasındaki, top çıkarılan dört köşe boşluk ve açıklık. || Geminin yanında sıralı şekilde duran topların tümü. || Bir bataryanın hep birden ateşe başlaması, alabanda ateşi. || *Mec.* Şiddetli azar, tersleme.

— DEY. *Sapartayı yemek,* birinden şiddetli bir azar işitmek, terslenmek. (M)

SAPARUA, İndonezya'da ada, Molük takımadalarında, Amboina'nın doğusunda; 190 km²; 23 000 nüf. İdare merkezi, güney kıyısında *Saparua.* Hindistancevizi, sagu ve karanfil yetiştiriciliği. (L)

SAPASAĞLAM sıf. (*sağlam*'dan). Çok sağlam: *Sapasağlam babasına rağmen, evin erkeği annesiydi* (Orhan Kemal). *Herhalde bunu sapasağlam hale getiremeyişlerdir, yine oynuyordur* (R.H. Karay). *Halam uzun ve deliksiz bir uykudan sonra ertesi sabah sapasağlam yatağından fırladı* (A.H. Tanpınar). [M]

SAPÇIK i. (*sap*'tan *sap-çık*). Küçük sap. — Anat. Bir organı organizmanın diğer kısımlarına bağlayan ve içinde damarlar, sinirler ve görevsel kanallar bulunan unsurların tümü: *Akciğer sapçığı. Karaciğer sapçığı.* || *Beyin sapçıkları,* yamukbeyni beyine bağlayan uzun ve değirmi sinir demetleri. || *Beyincik sapçıkları,* beyinciği beyin sapına bağlayan demetler. Bk. ANSİKL.

— Bot. Ucunda çiçek bulunan dalcık. || Karayosunlarında spor keselerini taşıyan kısım. || Mantarda üreme organlarını taşıyan ince sap. || Herhangi bir organın oturduğu destek. || Bazı mantarların ekseni. || Küf mantarlarında sporkeselerini taşıyan kısım. || Çimlenmiş embriyonda çeneklerle kök arasında bulunan dar kısım. || Fasulyede olduğu gibi, bileşik yaprakları meydana getiren yaprakçıkların her birini ana eksene birleştiren ince sap. || Embriyonda ana eksenin, ileride sapı meydana getirecek olan üst kısmı. (Tohumda kökçükten sonra çıkan kısım sapçıktır. Sapçığın da iki kısmı vardır: sapçığın çenek altındaki kısmı [çenek boynu] hemen ya hiç büyümez [tohumaltı çimlenme] veya çok az büyür [tohumüstü çimlenme], çenek üzerindeki kısmı ise tepe tomurcuğunu, yani sap taslağını taşır ve bitkinin yer üzerindeki bütün kısımları buradan meydana gelir.)

— Zool. Bir organı başka bir yere bağlamağa yarayan ince ve dar parça.

— ANSİKL. Anat. *Beyin sapçıkları,* Varol köprüsünün üst kenarından çıkarak beyin yarımkürelerinin alt ve orta kısmına giren kalın beyaz sinir demetleridir; beyinden beyin sapına ve omuriliğe giden sinir tellerinden, özellikle piramit sinir demetlerinden meydana gelir.

— *Beyincik sapçıkları* üç çifttir; bunlar beyinciği: 1. soğaniliğe (beyincik alt sapçığı); 2. Varol köprüsüne (beyincik orta sapçığı); 3. ortabeyine (beyincik üst sapçığı) bağlar. (L)

SAPEGNO (Natalino), italyan edebiyat tarihçisi ve tenkitçisi (Aosta 1901). 1936'da Palermo üniversitesinde italyan edebiyatı profesörü oldu. 1937'de Roma üniversitesine geçti. *Frate Iacopone* (1926) üstüne yazdığı bir denemeden sonra, XIV. yy.ı genel olarak ele alan *Trecento* (XIV. yy.) [1934] adlı güçlü bir kitap ve *Compendio di Storia della Letteratura Italiana* (İtalyan Edebiyatı Tarihi Özeti) [3 cilt, 1936] adlı başarılı bir eser yayımladı. Yazdığı birçok tenkitli açıklama kitabı arasında Dante'nin *Opere Minore*'si (Küçük Eserler) [1949] ve özellikle *Divina Commedia*'sı (İlâhî Komedya) [1955-1956] sayılabilir. *Poeti Minori del Trecento* (XIV. Yüzyılın Küçük Şairleri) [1952] adlı antolojisi de önemlidir. (M)

SAPELLİ i. (kamerun yerli dilinden k.). Afrika'da *Entandrophragma cylindricum*'dan elde edilen kereste. (*Sipo* ile *tiyama* aynı cinsin başka türlerinden elde edilir.) [Sapelli ışık gördükçe koyulaşan, oldukça ince ve sert, pembe veya kırmızı bir odundur; Kongo'da *lifaki,* Fildişi Kıyısı'nda *abudikro* denir. Kurdele şeklindeki enlemesine liflerinden dolayı kaplama ve biçme işlerine çok elverişlidir. İnce marangozluk ve kontrplak yapımında kullanılır.] (L)

SAPERDA i. Uzun duyargalı büyük böcek. (Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.)

— ANSİKL. Uzunluğu 3 sm'yi bulan *Saperda carcharias* kavaklara, *S. popalina* titrek kavaklara saldırır. (L)

SAPHANUS i. Çamlarda yaşayan esmer veya siyah tekeböceği. (Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

SAPHİR (Moritz Gottlieb), alman yazarı (Lovasbereny, Macaristan 1795-Baden, Viyana yakınları 1858). Berlin'de birkaç dergi kurdu ve yönetti. Viyana'da yirmi yıl boyunca gazetecilik yaptı. Viyana'da *Der Humorist* dergisini yönetti (1837-1858). Ayrıca, *Humoristische Damenbibliothek* (Kadınlar İçin Mizah Kitaplığı) [1838-1841] ve *Konversationslexikon für Geist, Witz und Humor* (Espri, Fıkra ve Mizah Ansiklopedisi) [1851-1852] adlı kitapları yayımladı. (M)

Sapho, A. Daudet'nin romanı (1884). Paris'e gelen saf ve dürüst Provence'lı Jean Gaussin, şairlerle müzikçilerin övdüğü ve sanatçılara modellik eden Fanny Legrand adındaki ünlü «Sapho»nun sevgilisi olur. Ama bu ilişki uzar ve zamanla, hiç bir şeyin koparamayacağı bir bağ haline gelir. A. Daudet'nin yazdığı romanların en iyisi olan bu eserden, Daudet, A. Belot ile birlikte bir piyes meydana getirdi (1885). [L]

SAPIK sıf. (*sapmak*'tan *sap-ı-k*). Normal sayılan yoldan sapmış: *Sapık düşünce, hareket.* || *Teklz.* Kaçık, deli. *Esk.* Meczup.

◆ İ. Patol. İlkel içgüdülerinde sapma ve değişme görülen, sistemli olarak ahlâk dışı davranışlarla bulunan hasta. (*Cinsî sapık* da denir.) [M]

SAPIKLAŞMAK geçz. f. (*sapık*'tan *sapıkla-ş-mak*). Sapık olmak. (M)

SAPIKLIK i. (*sapık*'tan *sapık-lık*). Sapık olma hali.

— Patol. Bir fonksiyonun bozulması: *Tat alma sapıklığı.*

— Psikiyatr. İçgüdülerin sapmasına ve çok zaman hipertrofi veya atrofilerine sebep olan içgüdü bozuklukları. || *Cinsel sapıklık,* insanda, karşı cinsin cinsel içtepilerini ve karakterini kendine mal etme anomalisi. (Erkekte *uranizm,* kadında *safizm* adını alır.)

— ANSİKL. Psikiyatr. İçgüdü *sapıklık*'ları doğuştan veya sonradan edinme olabilir. Zihin yapısı kötülüğe ve duygusuzluğa yatkın insanlarda görülür. Doğuştan olan şekillerde bu özellikler tümeldir. Hastanın parlak bir zekâsı vardır, ama ailede, okulda, meslek hayatında, toplum hayatında da uyumsuz kimselerdir. Sonradan edinme sapıklıklarda, bozukluk düzelebilir. Psikolojik menşeli sapıklıklar duygusal karakterleri, tepkilerinin niyetli oluşuyle ötekilerden ayrılır.

— Psikopatol. Çocukta, evvelki davranışıyle tezat teşkil eden sapık davranışların belirmesi, çoğu zaman, ya kafatası travmalarına veya salgın ansefalitlere bağlanır. Sapıklığın en sık rastlanılan belirtileri, hırsızlık, cinsel davranış anormallikleri, evden kaçma olaylarıyle serserileriklerdir. Hırsızlıklar, önemsiz, fakat tekrarlıdır, içtepisel özelliktedir. Cinsel davranış anormalliklerinde, homoseksüellik, sevicilik ve teşhircilik görülür; kaçmalar ve serserilikler ise, bu sapık kişilerin içtepisel ve hareketsel kararsızlıklarının had devrelerinde ortaya çıkar. (L)

SAPINÇ i. (*sapmak*'tan *sap-ı-n-ç*). *Yeni.* Özel bir görevin normal sonuca ulaşmasını engelleyen sapıklık. *Esk.* Dalâlet.

— Astron. Yer'deki gözlemcinin bakış çizgisi ile yıldızın gerçek doğrultusu arasındaki sapmadan doğan optik olay. (Bk. ABERASYON.)

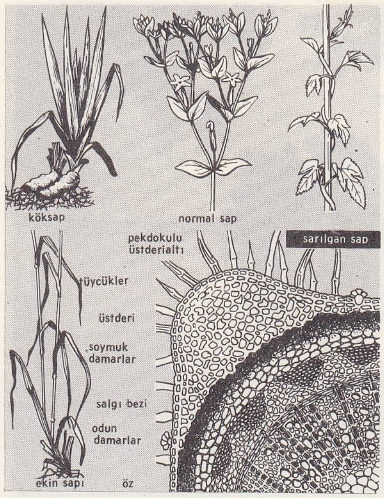

sap (bot.)

— Mat. *Sapınç ekseni,* eğrinin bir noktasındaki normaliyle, eğrilik sapıncını verecek açıyı yapan doğru. || *Sapınç merkezi,* gözönüne alınan noktadaki eğriyle dördüncü basamaktan bir değme noktası bulunan koniğin merkezi. || *Eğrilik sapıncı,* bir eğrinin bir noktasındaki normaliyle, bu noktadan çıkıp teğete paralel ve sonsuz yakın bir kirişi iki çeşit parçaya ayıran doğrunun yaptığı özel açı.

— ANSİKL. Opt. *Sapınç* terimi genellikle, optik sistemlerin hem cisme bezemeyen, hem de gereğince net olmayan görüntüler vermesini ifade eder. Bu bozukluğa yol açan çeşitli sebeplere göre geometrik sapınçlarla (küresel sapınç, koma, astigmatizm, alan eğriliği, bükülme), renkser konum ve renkser büyüklük sapınçları görülür.

● *Geometrik sapınç,* paralel veya aynı ışıklı noktadan çıkan ışınların, âletin içinden geçtikten sonra aynı noktada tam olarak yakınsamamaları yüzünden ortaya çıkar.

● *Renkser sapınç,* ancak kırıcı ortamlarda kırılma ile görüntü veren mercek sistemlerini ilgilendirir. Her birinin özel bir kırılma indisi bulunan çeşitli ışınımlardan meydana gelmiş paralel beyaz ışık demeti bir mercek üzerine düşerse, kırmızı R, R' ışınları eksenin *r* noktasında, mor V, V' ışınları *v* noktasında olmak üzere yakınsar. Bu yakınsayan ışınlar *renkser sapınç çemberi* denilen bir E çemberi üzerinde kesişir. Cisimlerin görüntülerinde kenarların renkli olmasına yol açan bu renkser sapınç, indisleri farklı camlardan yapılmış mercekler birleştirilerek düzeltilir. Geometrik sapınçlar ise hesap makinelerinin kullandığı hesap usulleriyle giderilir. (Bk. AKROMATİZM. ASTİGMATİZM. KOMA. BÜKÜLME.) [L]

SAPIR SAPIR zf. (onomatope). Fazla miktarda ve sürekli olarak: *Fakat alt tarafta kalanlar sapır sapır aşağı dökülmezler mi?* (H.R. Gürpınar). *Erikler ağaçtan sapır sapır düşüyor.* (M)

SAPITMAK geçz. f. (*sapmak*'tan *sap-ı-t-mak*). *Teklz.* Aklı, şuuru bozulmak: *Sana olmuş olacak ayol! Sen sapıtmışsın* (B. Felek). || *Mec.* Ne söylediğini bilmeyip saçma sapan konuşmağa başlamak. || Geçl. f. *Esk.* Saptırmak. || Şaşırmak: *Yolu sapıttık da buraya düştük* (Şemseddin Sami). [M]

SAPİEHA, XV. yy.da polonyalılaşan litvanyalı prens ailesi. Litvanya büyük prensi Gedimin'e dayanan ailenin serveti LEW (1557-1633) tarafından sağlanmıştır; Rusya'ya karşı giriştiği savaşlarda sivrilen Lew, Litvanya büyük şansölyesi ve Zygmunt Vasa'yı Polonya tahtına oturtan partinin başkanıydı. (L)

SAPİNDACEAE çoğl. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı, üst yumurtalıklı çiçekli bitkiler familyası. (*Sapindales* takımından.)

— ANSİKL. Yüz otuz cins içinde bin kadar türü kapsayan bu familyada ağaçlar,

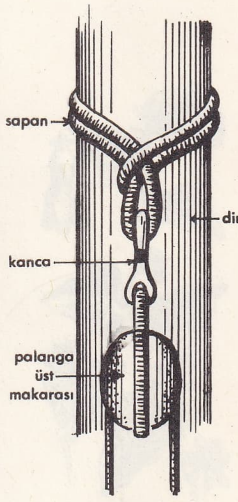

sapan (denizc.)

SAPANCA gölü

ağaççıklar, sarmaşıklar, tırmanıcı bitkiler ve çok az otsu bitki bulunur. Bunların ortak özelliği yapraklarının genellikle bileşik tüysü oluşu ve çiçeklerinde iki sıra üzerine dizili erkek organların dışında bir diskin bulunuşudur. Çiçekler dört veya beş parçalı olur; taç kısmının iç tarafında genellikle kıllar veya pulcuklar bulunur; erkek organ başçıkları içeriye veya dışarıya doğru açılır; yumurtalık iki, üç veya dört meyveyapraklıdır. Başlıca cinsleri: *serjania, paullinia, allophylus, sapindus, talisia, nephelium, cupania, matayba, guioa, cupaniopsis, dodonaea, harpullia, aesculus, glighia, kaehenteria, cardiospermum, xanthoceras* v.b. (L)

saparna

SAPİNDALES çoğl. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı, üst yumurtalıklı çiçekli bitkiler takımı; çoğu ağaç şeklinde olan sekiz yüz kadar türü kapsar; akçaağaç, atkestanesi, otsu bitkilerden sütotu gibi türler bunlar arasındadır. (Familyaları: *aceraceae, sapindaceae, sütotugiller.*) [L]

SAPİNDUS i. Panama odununu veren ağaç. (*Sapindaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Sapindus*'lar almaşık yapraklı ağaçlardır; bazılarında yaprakları bileşiktir; üzerindeki ufacık çukurlarda salgı bezleri bulunur. Çiçekleri beş parçalı, meyve zeytinimsidir. Bu bitkilerin dokularında bulunan ve su ile ovulduğunda köpüren bir madde bulunduğu için bunlara *sabun ağacı* da denir; «saponin» denen bu madde temizlik işlerinde kullanılır.

Sıcak bölgelerde sapindus'un on türü vardır; en iyi bilinen türü Antiller'de yetişen *Sapindus saponaria*'dır. Bunun kabuğu «panama odunu» adıyle Avrupa'ya ithal edilir. Bu kabuk etüvde kurutularak toz haline getirildikten sonra yün ve ipeğin yıkanmasında ve aprelenmesinde çok işe yarar. Güzel abanoz rengindeki meyve çekirdeklerinden kolyeler, tespihler yapılır. Bazı türlerinin meyvesi yenir. (L)

SAPİR (Edward), alman asıllı amerikalı dilbilimci (Lauenburg, Almanya 1884 - New Haven, A.B.D. 1939). Öğrenimini ve tezini (1909) New York'ta Columbia üniversitesinde yaptığı sırada Franz Boas ile tanıştı. Hint dillerinin açıklanmasında klasik dilbilimin yetersiz kaldığını ondan öğrendi. Kaliforniya üniversitesinde ders verdi ve daha sonra 1910'dan 1925'e kadar Ottawa'daki Millî Kanada müzesinin antropoloji bölümünü yönetti. Hint-avrupa ve samî dilleri üstündeki araştırmalarını sürdürürken birçok yerli dilini de tanımladı. 1921'de *Language: an İntroduction to the Study of Speech* (Dil: Konuşma Üstüne Çalışmalara Giriş) adlı eseri yayımlandı; bu eser, tarihî düşüncelerin deneyciliği dışında yeni bir dilbilimi kurmak için girişilen ilk denemelerden biridir ve dil olgularının sistematik niteliğine önem vermektedir. Bu eser, aynı zamanda dillerin bilimsel tipolojisinin temelini atmaktadır. Sapir, 1925'ten 1931'e kadar Chicago üniversitesinde, 1931'den ölümüne kadar da Yale üniversitesinde ders verdi. Fonemlerin psikoloji açısından gerçeklikleri konusunda araştırmalar yaptı, fonoloji ve anlamın ilk yapısal incelemelerine girişerek semantik üstünde çalıştı. Çalışmalarının bir bölümü Morris Swadesh ile birlikte hazırladığı bir eserde yayımlandı: *The Expression of Ending-Point Relation in English, French and German* (1932). Ayrıca, dil ve kültürle olan ilişkileri açısından psikoloji ve şiir sanatı, müzikoloji v.b. üstüne çalışmalar da yayımladı. «Sapir-Whorf» adı verilen bir varsayım ortaya attı. Bu varsayıma göre, bir halkın dünya görüşü, konuştuğu dilde yer alan kavramlarla oluşur. Çalışmalarının bir bölümü, ölümünden sonra D. Mandelbaum tarafından yayımlanan (1949) *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality* (Edward Sapir'in Dil, Kültür ve Kişilikle İlgili Seçme Yazıları) adlı kitapta toplandı. (L)

SAPİUM i. Sütleğengillerden yüz kadar türü bulunan bitki cinsi.

— ANSİKL. *Sapium*'un Çin ve Çinhindi'nde yetişen bir türünden (*Sapium sebifera*) mum ve sabun yapımında kullanılan yağlı bir madde elde edilir; Orta Amerika'da yetişen diğer bir türünden (*Sapium Jenmanii*) kauçuk çıkarılır. Tropikal Amerika'da yetişen *S. giganteum*'dan, Uruguay'da *kurupi* denilen bir kereste elde edilir. Beyaz-sarı renkli bu odun marangozlukta ve kâğıt hamuru yapımında kullanılır. (L)

SAPKI i. (*sapmak*'tan *sap-kı*). Fels. *Yeni*. Görevin, özellikle fizyolojik bir görevin ters bir tarafa yönelmesi. (M)

SAPKIN sıf. (*sapmak*'tan *sap-gın* > *sapkın*). Doğru yoldan ayrılmış. || Sapkıya uğramış olan.

— Jeol. Yerinden ayrılmış. || *Sapkın arazi*, sapkın kayalar ile bunlara eşlik eden kum ve çakıldan meydana gelen bütün. || *Sapkın kaya*, yapısı bakımından üzerinde yer aldığı araziden farklı olan büyük kaya bloku. (Sapkın kayalar çoğunlukla eski dönemlerde buzullar tarafından bugünkü yerlerine getirilmiştir.)

— Psikanaliz. *Çok yönlü sapkın*, Freud'un çocuk cinselliğine ilişkin teorisinde, çocukta normal olan kısmî itimlerin (içtepilerin) tatminine bağlı davranışlara verilen ad. (Ne var ki, bu davranışların, yetişkinde ortaya çıkması libido evriminin eski bir aşamasına geri dönülmüş olduğuna işarettir.)

◆ İ. Davranışı sapma ile nitelenen kişi. (LM)

SAPKINLIK i. (*sapkın*'dan *sapkın-lık*). Sapkın olma hali. || Herkesçe kabul edilenlere karşıt düşünce ya da kanıda olmak.

— Din. İslâm'da Tanrı yolundan ayrılma, *Kur'an* ile bildirilen tanrısal buyrukları tanımama, bunlara aykırı davranma. Bk. ANSİKL. || Kilise tarafından katolik inancına aykırı bulunarak mahkûm edilen dinî öğreti. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İslâm dininde *sapkınlık*'ın çok değişik biçimleri vardır. Hanefî, hanbelî, şafiî ve malikî gibi dört ana mezhebe göre, gerçek sapkınlık, *Kur'an* ile bildirilen kesin hükümlere, Hz. Muhammed'in hadisleriyle açıklanan düzene, şeriat kurallarına karşı çıkmak, bunların geçerliğini tanımamak, islâm dininin koyduğu ilkeler dışında kalan inançlara bağlanmaktır. Beşinci mezhep sayılan Şiîlik sapkınlıktır. Bazı din bilginleri, mutasavvıflar, kelâmcılar ise yalnız Allah'ın birliğine, Kur'an ile bidirilen niteliklerine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmayanları sapkın sayarlar. Şeriat ilkelerine aşırı ölçüde bağlılık gösteren Kur'an'ın ve hadislerin bildirdikleri dışında hiç bir hakikat ve geçerlik tanımayanlara göre şiîler ve Şiîlikten doğan bütün mezhepler, tarikatlar, düşünce düzenleri, inanç akımları sapkındır; islâm dini dışında kalan bütün dinler, Musevîlik, Hıristiyanlık gibi tek tanrıcı dinler, çoktanrıcı dinler, tabiat dinleri, halife Ali'ye bağlananların tuttuğu yol sapkınlıktır. İslâm dininin doğuş sıralarında müslümanlar arasında eski inançlarını büsbütün unutamayanlar, onlara saygı duyanlar vardı. Hz. Muhammed bütün bunları sapkınlık saydı. VII. yy. ortalarına doğru, özellikle ilk üç halife zamanında, sapkınlığın sınırları genişletildi. Kur'an ile bildirilen, hadislerle gösterilen bilgiler dışında kalan bilgileri edinme, felsefe, teşrih, resim, heykel sapkınlık sayıldı.

Hz. Muhammed'in bazı hadislerine dayanılarak falcılık, büyücülük, üfürükçülük, mezarlara mum dikmek, ölülerden yardım istemek, türbelere sığınmak, adaklarda bulunmak, Allah'tan başka bir varlıktan yardım istemek sapkınlık olarak nitelendirildi. Koyu sünnî imamlar, özellikle hanefî mezhebinden olanlar, Emevî ve Abbasîler devrinde islâm bilgileri dışında kalan her şeyi sapkınlıkla suçladılar. Şiîler her zaman sapkın (*rafızî*) sayıldı. Bu durum XII., XIII., XIV. yy.larda (XV. yy. başlarına kadar) sürdü, Mansur, Nesimî Simavnalı Bedreddin gibi mutasavvıflar sapkın diye idam edildi. XVI. yy.da Osmanlılar da sünnî inançları dışında kalan her şeyi sapkınlık saydılar, Pir Sultan Abdal'ı idam ettiler, Selim I, birçok alevî türkü sapkın diye öldürttü. Osmanlılarda şeriat dışında inanç taşıyan kimseleri sapkın saymak, onları suçlamak, cezalandırmak eğilimi XX. yy. başlarına kadar sürdü.

● *Hıristiyanlıkta*. İlâhiyatçılar, sapkınlığı «Tanrı'nın vahyettiği ve kilise tarafından da vahiy olarak ileri sürülmüş bir hakikate tamamıyle aykırı bir doktrin» şeklinde tanımlarlar. Bu açıklamaya göre, sapkınlık, öğretilen doktrinin daha önce tanımlanan bir inanç hakikatine aykırıdır. Meselâ, Meryem'in uruc'unu reddetmek, bu dogmanın tanımından önce bir sapkınlık değildi. Oysa bugün böyle bir şey öne sürmek sapkınlık sayılır. İlâhiyatçıların çoğu, sapkınlığı sadece fiilî olarak bile olsa herkesin önünde dile getirenleri kilise topluluğundan uzaklaştırmak konusunda anlaşırlar. Sapkınlığın suç sayılması için bunun davranış veya sözlerle ortaya konmuş olması gerekir ve cezası da aforozdur. Eskiden hıristiyan devletler sapkınlığa, ölüme kadar varan cezalar veriyorlardı. Bk. ENGİZİSYON.

Kilise tarihi boyunca zaman zaman sapkınlıklar çıkmış ve bu olaylar bir yandan dindarlar arasındaki bağları kuvvetlendirirken, bir yandan da kilise yetkililerini, kilisenin öğretisini daha bir açıklığa kavuşturmak zorunda bırakmıştı. En önemli sapkınlıklar gnostisizm (II. yy.), Montanus'çuluk (II. yy.), adopsiyanizm (IV. yy.), Nesturîlik (V. yy.) ve monofizizm (V. yy.) idi. Bunlar özellikle Mesih ile ilgili sapkınlıklardı ve kiliseye, Tanrısal kelâmın niteliğini ve rolünü tanımlama imkânını sağladı. Pelagius, V. yy.da, insanın hürriyeti meselesini ortaya attı. Ayrıca, Manicilik taraftarları (III. - IX. yy.lar) Kathar'lara (IX. yy.) ve Albi'lilere (XIII. yy.) kadar daha birçok sapkınlık önderi de iyi ile kötünün mücadelesini açıklamayı denediler. Berengarius (XI. yy.) eukharistia'ya, ikona düşmanları (VIII. yy.) tasvirlere karşı çıktılar; Abélard (XII. yy.) hürriyet meselesinde Aziz Bernardus ile çatıştı ve yenildi.

Vaud kantonu halkı (XII. - XV. yy.lar) ile birlikte sapkınlık artık dogma'yı değil, kilise hayatını, törelerini hedef almağa başladı. Böylece, İncil'in yalınlığına dönmek iddiasıyle ortaya çıkan tarikatlar çoğaldı: Wyclif (XIV. yy.), Jan Hus (XIV. yy.) ve Prag'lı Jerome (Jeronym Prazsky) eylemleriyle, Luther, Calvin ve Zwingli'nin öncüsü olarak, XVI. yy.da kiliseyi ikiye bölen Protestanlığı hazırladılar. (ML)

SAPLAMA i. (*saplamak*'tan *sapla-ma*). Saplamak eylemi.

— Ask. *Saplama atış*, mermi yolu ordinatının, hedef ordinatına eşit veya daha düşük bir yüksekliğe ancak hedef yakınında ulaştığı atış: *Bir atış planı ölü noktaları arttıran saplama atıştan kaçınmalıdır. Zt.* YALAYICI *atış*.

— Bayınd. Bir barajın inşasında, iki conta arasında bulunan eleman.

— Tar. Osmanlı imparatorluğunun çeşitli bölgelerinden toplanan devşirmelerin İstanbul'a gönderilirken aralarına karışan ve devşirme niteliği olmayan kimse. (Devşirme olmadığı halde sonradan Yeniçeri ocağına giren kimselere de saplama denirdi.)

— Teknol. İki veya daha çok makine elemanını, yapı kafesi parçalarını, iki yont-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ma taşı, bir direkle tabanını v.b. birleştirmeğe yarayan madenî ya da tahta parça. (Bk. ANSİKL.) || İki parçayı birleştirmeğe yarayan ve iki ucuna da diş açılan madenî çubuk; bir ucu parçalardan birinde açılmış yuvaya girer, öteki ucu bir somunla tespit edilecek parçayı sıkıştırır. || Bir parmaklığın duvara tutturulmasına yarayan uç kısmındaki çubuk. || *Esk.* İri başlı çivi. || *Saplama civata,* iki parçayı üzerindeki somunla birlikte sıkıştırarak birleştirmede kullanılan, diş açılmış civata. || *Saplama vida,* iki madenî parçayı uç uca birleştirmek için iki ucuna da diş açılan vida.

— ANSİKL. Teknol. Makine yapımında kullanılan *saplama*'lar her iki ucuna diş açılmış parçalardır. Bunlar kalınlığı az, hareketli bir parçayı, sabit ve daha kalın bir parça üzerine tespit etmeğe yarar. Çoğu zaman saplamalara bir somun takılır; somunun bir yüzeyi hareketli parçayı sıkıştırır. (LM)

SAPLAMAK geçl. f. (esk. türk k.). [Bir şeyi] Kuvvetli bir itiş veya vuruşla batırmak, sokmak: *Süngülerini milletin kalbine saplayan yabancıları misafir sayan Harbiye Nazırı ile, işgalin geçici olduğunu halka, millete ilân edip inandırmaya çalışan sadrazamları ile tam bir hiyanet içindeydiler* (S. Kocagöz). *Bıçağı masaya saplamak.* (M)

SAPLANMA i. (*saplanmak*'tan *saplan-ma*). Saplanmak eylemi.

— Psikiyatr. Duygusal tezahürlerin hastanın dışındaki bir kimse (çoğu zaman baba veya anne), bir organ veya bir vücut parçası üstünde toplanması: saplanma olayları özellikle nevrozlarda görülür. (L)

SAPLANMAK geçz. f. (*saplamak*'tan *sapla-n-mak*). [Bir şeye] Uc kısmından hızla batmak, girmek: *Bıçak tahtaya saplandı.* || Batıp kalmak, batarak hareket edemez bir durumda olmak: *Çamura saplanmak.* || *Mec.* Takılıp kalmak, bir şeyle ilgisini kesememek: *İnancında saplandı. Saplandığı fikirden sökemezsiniz* (Y.Z. Ortaç). [M]

SAPLANTI i. (*saplanmak*'tan *saplan-tı*). Kişinin zihnine zorlayıcı ve bunaltıcı tarzda, önüne geçilmez bir güçle gelen saçma ve ölçüsüz düşünce veya duygu. *Esk.* Fikri sabit.

— ANSİKL. Psikiyatr. Çok yaygın bir belirti olan *saplantı*, genellikle, üç görünüş altında tanımlanır: 1. *fikrî saplantı:* bozukluğa sebep fikir bazen ahlâkla (doğru veya yanlış kaygısı, suçluluk duygusu, iyi ve kötü ayrımında şüphecilik) ilgili olabilir; bazen, bu fikir, metafizikle veya dinle, Tanrı'nın, kötülüğün varlığıyle ilgili olabilir veya tesadüfen akla gelebilir: aritmomani hali böyledir;

2. *fobili saplantı:* herkesin içinde yüzün kızarmasından (eritrofoli), gülünç olmadan, zührevî hastalıklara yakalanmaktan, iğneden, bıçaktan v.b. korkma;

3. *saplantı içtepi:* hasta, kınadığı bir hareketi yapmaktan korkar, çünkü bu hareketi ahlâksızlık, hattâ suç sayar. Hastanın içtepisi genellikle, psişik alanda, cürüm ise niyette kalır; fakat hastanın içindeki savaş bunaltıcıdır: çocuğunu öldürmekten korkan genç anne böyle bir durumdadır.

Saplantılar, saplantılı nevroz meydana getirebilir; bu nevroz, çocukluk veya erginlik çağında başlar ve çok defa paroksistik şiddetlenme devreleri halinde gelişir. Ancak saplantı, bunalımlı histeride, melankolinin seyrinde, şizofreninin başlangıcında sara belirtisi olarak (zorlayıcı düşünce hali) ortaya çıkabilir. (L)

SAPLI sıf. (*sap*'tan *sap-lı* ve esk. türk. *sapılmak, saplanmak* > *sapıl-ı*'dan). Sapı olan: *Saplı sürahi. Saplı kova.* || Saplanmış: *Bıçak masaya saplıydı. Kapıya saplı bir çakı.* || İ. Sapı olan tas, tencere v.b.

— DEY. *Saplı kalmak,* bir şeyin sürekli olarak düşünüldüğünü belirtmek için kullanılır: *Rabia'nın da zihni hep yeşil korunun içindeki beyaz eve saplı kaldı* (H.E. Adıvar).

— Bot. *Saplı çenekler,* dip kısmı bir çeşit sap şeklinde incelen çenekler. || *Saplı yaprak,* dibinde bir sapı bulunan yaprak.

— Böcekbil. *Saplı karın,* karıncalarda ve yaban arılarında olduğu gibi ince bir sap veya sapçıkla göğüs kısmına bağlı karın. (ML)

SAPMA i. (*sapmak*'tan *sap-ma*). Sapmak eylemi.

— Avc. Geyik ve dağ keçisinin, peşinden gelen köpeği şaşırtmak için başvurduğu hile. (Hayvan gitmekte olduğu doğrultuyu anîden değiştirir, birden sağa veya sola dönerek yolunu saptırır.)

— Balistik. Bir merminin ulaştığı nokta ile, ulaşması gereken nokta arasındaki uzaklık. || *Muhtemel sapma,* atışların yüzde 25'ini alacak büyüklükte bir arazi şeridini ayıran ve biri ortalama atış noktasından geçen iki paralel doğru arasındaki uzaklık. (Bu iki doğru, atış yönüne dikse menzildeki muhtemel sapmayı, paralelse yöndeki muhtemel sapmayı gösterir.)

— Ask. havc. Bir bombanın yere çarptığı nokta ile yörüngesi boşlukta olması halinde bombanın yere düşeceği teorik nokta arasındaki fark. || *Açısal sapma* (veya *sapma açısı*), bombardıman uçağını yukarıda sözü geçen iki noktaya birleştirecek doğrular arasındaki açı. || *Çizgisel sapma,* yerde aynı iki nokta arasındaki uzaklık.

— Bot. *Sapma açısı.* Bk. ÇEVRİM (*yaprak çevrimi*).

— Denizc. Geminin madenî kütlesinin pusula iğnesinde meydana getirdiği etki. (Bk. ANSİKL.) || *Rotadan sapma,* izlenen rotanın dışına çıkma.

— Dilbil. Bazı kelimelerin türk dilbilgisi kurallarına göre olmaları gereken biçimlerden uzaklaşmaları (*benge* > *bene* > *bana* gibi.) Bk. ABERANT.

— Elektr. Bir ölçü âletinde hareketli parçanın belirli bir konuma göre farkı. (Bir âletin mekanik sıfırı ile taksimat sıfırının çakışık olması halinde, taksimatın başlangıcı belirtilmezse, başlangıç noktası taksimat sıfırıyle karışır. Sapma, açı birimi, taksimat veya ölçülen büyüklüğün birimleri olarak ifade edilir.)

— Elektron. Bir elektrik alanı veya magnetik alan etkisiyle elektron demetinin veya yüklü taneciklerin az veya çok yön değiştirmesi.

— Farklar psikol. Bk. ANSİKL.

— Genetik. *Cinsel sapma,* cinsel kromozomlarla ilgili sapma. (Bk. ANSİKL.) || *Kromozom sapması,* bir veya birkaç kromozomun sayısında veya yapısındaki anomali; meyoz veya mitoz şeklinde hücre bölüşmesi sırasında meydana gelen bir kaza sonucu olurlar. Kromozom sapmaları insanda doğuştan şekil bozukluklarıyle ortaya çıkar. Doğuştan şekil bozukluklarıyle dünyaya gelen çocuklarda (yeni doğanların yüzde biri) kromozom sapması vardır. || *Otozom sapması,* otozomlarda, yani cinsel kromozomlar dışı kromozomlarda görülen sapma. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Sapma göstergesi,* yere göre sapmayı ölçmek için bir uçakta kullanılan âlet.

— İstat. İki değer arasında artı veya eksi olabilen cebirsel fark. (Bk. ANSİKL.) || *Aritmetik sapma,* mutlak ortalama sapmanın eşanlamı. || *Kartiller arası sapma,* birinci ve üçüncü kartiller arasındaki mesafe. || *Kuadratik sapma,* bir numunede bir vasfa tekabül eden en büyük ve en küçük değer arasındaki fark. || *Medyana göre sapma,* verilerin medyana göre mutlak farklarının aritmetik ortalaması. || *Miyar sapma,* tipik sapmanın eşanlamı. || *Muhtemel sapma,* simetrik bir dağılmada ortalamaya göre gözlemlerin yüzde 50'sini içine alan simetrik sapma. || *Mutlak ortalama sapma,* verilerin aritmetik ortalamaya göre mutlak farklarının aritmetik ortalaması (aritmetik sapma veya fark da denilir). || *Ortalama kuadratik sapma* veya *tipik sapma,* verilerin aritmetik ortalamaya göre farklar karelerinin kare kökü.

— Jeol. Bir kıvrımın birdenbire ve dar açı yaparak yön değiştirmesi.

— Mat. İhtimaller hesabında tespit edilmiş elverişli olaylar sayısı ile bu olaylardan en muhtemel olanların sayısı arasındaki fark. || *Bağıl sapma,* verilen bir dizi için, tespit edilmiş olayın ihtimaliyle frekans arasındaki fark. || *İkinci derece ortalama sapma,* bağıl sapmanın karesinin ortalama değerinin kare kökü.

— Meteorol. Bir meteoroloji unsurunun değerlerinde ortalamaya göre negatif veya pozitif fark.

— Opt. Gelen bir ışının kırılan veya çıkan ışınla yaptığı açı: *Prizmada kırılma indisine göre sapmanın değişmesi, ışığın renklere ayrışmasına yol açar.*

— Sibern. Ayarlı ve belli bir büyüklüğün değeriyle ayarlama değeri arasındaki fark. (Bk. ANSİKL.) || *Güçül sapma,* ayarlama değeriyle otoreglaj değeri arasındaki bir anlık fark. || *Karşılaştırma sapması,* karşılaştırma için seçilen değerle, ayarlı bir büyüklüğün değeri arasındaki fark. || *Kurulu rejimden sapma,* çalışan bir sistemde herhangi bir anda kaydedilen sapma.

— Sosyal psikol. Bir toplumun kültürünce normal sayılan kişisel çeşitlenmeleri aşan davranış tipi. (Bu davranış örneği, bazı kişilerin, kültürleşmeye karşı direnişlerini temsil eder. Sapma davranışları, toplumkarşıtı veya toplum dışı sayılabilir. Ama toplumca kabul edilmiş bulunan bir kültür modeline (kendisini Napolyon sanan akıl hastası gibi) uygun da olabilir. Toplumlar, bu sapmaları bazen, resmen tanırlar: (meselâ Fransa'nın bazı yerlerinde «köyün delisi» veya bazı kızılderili kabilelerde «erkek-kadın» tipi böyledir.)

— ANSİKL. Denizc. Gemilerin madenden yapılması ve çok miktarda makine konması sonucu, Yer'in magnetik etkisinden farklı özel magnetik etkiler ortaya çıktı. *Sapma* adı verilen bu etkiler, pusula iğnesinin doğrultusunda bazen magnetik sapma ile aynı yönde, bazen de ters yönde değişikliğe yol açar. Geminin demir aksamı yüzünden doğan bu olay, izlenen *rota*'ya, yani kuzey kutbuna oranla teknenin aldığı doğrultuya göre değişir. Mıknatıslı iğne hemen hemen kuzey doğrultusunu koruduğundan, geminin bu iğneye paralel olarak kuzeye yönelmesi veya doğu, ya da batıya doğru enlemesine seyretmesi halinde tekne ve makinelerin magnetik etkisinin farklı olacağı kabul edilir. Sapmaları tespit etmek için, geminin başı, art arda rüzgâr gülünün her doğrultusuna döndürülür ve her konumda pusula iğnelerinin karşılaştığı etki ölçülür. Böylece geminin her rotası için, seyir sırasında sapmaları tayin etmeğe yarayan *sapma cetvelleri* hazırlanır. Bu işleme «pusulaları *tashih etmek*» denir.

— Farklar psikol. Bir Gauss eğrisinin *örnek sapma*'sı ortalama çevresindeki ölçülerin dağılma indisini gösterir. İncelemeğe çalışılan olayın rasgele değişmelerini temsil eder. Grafik olarak, örnek sapma, Gauss eğrisinin eğilme noktasını, simetri ekseninden ayıran mesafedir. Sembolüyle ifade edilen örnek sapma, ortalama ile birlikte, Gauss eğrisinin önemli parametrelerinden biridir.

Örnek sapma doğrudan doğruya hesaplanmaz; «varyans» denilen başka bir dağılım indisinden hareketle hesaplanır. Formülü şudur:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\Sigma\,(x-m)^2}{N}} \quad \text{dir}$$

Burada,
σ : örnek sapma;
Σ : toplam;
x : değişken (msl. test'te elde edilen not);
m : dağılımın ortalaması;

N : incelemeye tabi tutulan topluluğun toplam sayısıdır.

Büyük bir topluluğa uygulanan psikolojik bir testin verdiği sonuçların dağılımı, Gauss eğrisine uyuyorsa, brüt sonuçlar örnek sapmaya dayanan değişikliğe uğratılmış notlar şekline çizgisel olarak dönüştürülebilir. Bu dönüştürmenin amacı, başvurma grubu deneklerinin verdiği sonuç ortalamasına oranla deneğin yerini kesinlikle belirlemektir. Burada ortalamaya olan mesafe için ölçü birimi, örnek sapmadır. Böylece değişime uğramış not'a *azaltılmış değişkenli not* denir. Bunun üstünlüğü denekler arasındaki mesafeyi göz önünde tutmasıdır.

— Genetik. *Cinsel sapma.* Cinsel kromozomlarda görülür. Bunlar genellikle sayı sapmalarıdır. Ve şu şekillere ayrılır:

1. *Turner belirtisi* (45,X): kadın tiplilik, kı-

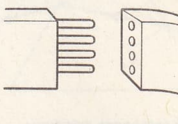

saplama (teknol.)

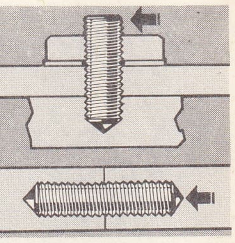

saplama (teknol.)

sa boy, bedensel şekil bozuklukları, erginlik yokluğu, kısırlık, gelişmemiş yumurtalıklar;

2. *Klinefelter belirtisi* (47, XXY): erkek tiplilik, testislerde atrofi, memelerin anormal gelişmesi, kısırlık;

3. *XXY sendromu*, akıl geriliği ve genellikle kısırlık;

4. *yalancı erdişilik*, iç ve dış üreme organlarında bir karmaşıklık ve erkek cinsel bezlerinin varlığı ile belirlidir (karyotipler 46, XY, 46,XY/45, X v.b.);

5. *gerçek erdişilikler*, dış ve iç genital organlarda karmaşıklıklar ve hem erkek, hem dişi cinsel bezlerin varlığı ile belirlidir (bir çok anormal karyotip tipleri).

Hayvanlarda da aynı sapma tiplerine rastlanır: translokasyon, eksiklik, ikileşme gibi. Bu sapmalar lobaratuvarlarda yaşatılan ırkların ve değişik fertlerin doğmasına yol açar. Farede, sinekte, kobayda v.b. translokasyonla ortaya çıkan «işaretleyici» kromozomlar, meselâ doku kültürlerinde bazı soyların tanınmasında büyük önem taşır. Kromozom sapmalarının başka bir yönü ise bazı bilginlerin bu sapmaları kanserin sebepleri arasında kabullenmeleridir. Bu durumda değişiklikler doğuştan değil kişinin yaşantısı sırasında organizmanın herhangi bir hücresinde meydana gelen sapmadandır.

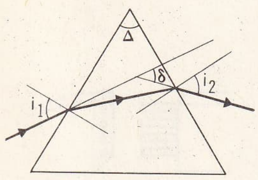

kromozom sapması

● *Otozom sapması*. Şu şekilleri görülür: *sayılarda sapma*, genellikle trisomi, yani bir çift kromozom yerine bir üçlü kromozomun bulunması halidir. Trisomi 21, en tanınmış olanıdır. (Bk. MONGOLİZM.) Daha seyrek görülen trisomi 18, yüzle, içorganlarla, cinsel organlarla ilgili şekil bozukluklarını kapsar ve ömrü kısaltır. Trisomi 13 ise mikroftalmi (atrofili gözler), tavşan dudağı, ellerde, kollarda ve kalpte şekil bozuklukları ve akıl geriliği gibi çok ağır bozukluklara sebep olur. *Yapı sapmaları*. Kromozomların kırılması demektir ve aşağıdaki şekillerde meydana çıkar: 1. eksiklikler, meselâ kromozom 18'in eksikliği çeşitli gelişme bozuklukları, kromozom 5'in eksikliği «kedi sesi» belirtisi yapar; bu belirtiyi taşıyan yeni doğmuş çocukta kedi miyavlamasını andıran bir bağırma ve yakarma, yüzde ileri derecede şekil bozukluğu ve akıl geriliği görülür; 2. halka şekilli kromozomlar şekil bozukluğu belirtileri meydana getirir; 3. translokasyonlar, aileler içinde kalıtımla geçebilir ve tüm kromozomlarda veya kromozom parçalarında monozomilere veya trisomilere sebep olabilir.

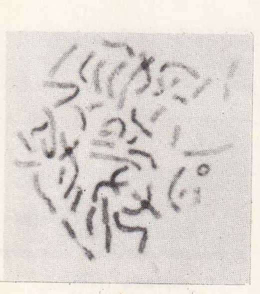

▲ halka kromozom ▼

— İstat. İstatistik veriler serisinin dağılımı muhtelif indisler yardımıyle, meselâ yayılma sahası veya sapmalarla ve özellikle mutlak ortalama sapma ve tipik sapma gibi ölçülerle gösterilir. Mutlak ortalama fark, terimlerin ortalama etrafında toplanması üstünde iyi bir fikir verir. Fakat büyük farkları biraz ihmal etmesi gibi mahzuru olduğundan tipik sapma adı verilen ve hesabı nispeten kolay olan ölçünün kullanılması tercih edilir. Tipik sapma bütün gözlemleri kapsar, anlamı kolaylıkla kavranır; gözlemlerle aynı mahiyetteki metre veya lira gibi ölçülerle ifade edilir. Tipik sapma farkların etkisini artırır ve daima ortalama sapmadan büyüktür. Tipik sapmanın en büyük faydası çok sık kullanılan ve çan şeklinde bir eğrisi olan normal dağılım adı verilen dağılmaların dağılımlarını gösterebilmesidir. Bu bakımdan tipik sapma, diğer bütün ölçülere tercih edilir; hata teorisinde de çok önemli bir rol oynar. (LM)

— Sibern. Ayarlı büyüklüğün değeri ayarlama değerine göre pozitifse, *sapma değeri* de pozitif olur. Sapma, bir uyarma düzeneğiyle azaltılabilir; bu düzenek söz konusu sapmaya göre, ayarlı büyüklüğe etki eden bir âleti kumanda eder. Gittikçe gelişen uyarma düzenekleriyle sapma çok küçük bir değere düşmüştür. Fakat sıfıra inmesi mümkün değildir: termodinamikteki mutlak sıfır gibi, sıfır sapmanın gerçekleşmesi de sonsuz bir güce ihtiyaç gösterir. (LM)

SAPMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Gidiş yönünden ayrılarak başka bir doğrultuya yönelmek: *Bu oyun, etraftaki kalabalığı ya iyice avlamış, ya da ustaca oynandığı için kimsenin dikkatini çekmemişti. Nihayet Çarşamba'nın dar sokaklarına sapınca Talip sordu...* (S. Kocagöz). *Bahçe duvarları arasında uzayan dar bir yola saptılar* (Kemal Tahir). || —*Mec.* Önceden belirlenmiş, tespit edilmiş ve benimsenmiş görüş, düşünüş, amaç veya davranışlardan ayrılmak: *Amacından sapmak.* || Doğruluktan ayrılarak kötü ve yanlış bir yola girmek: *Hileye sapmak.*

— Balistik. [Mermi için] Atış düzleminden ayrılmak.

◆ **Sapılmak** geçz. f. [Herhangi bir kimse için] Sapmak.

◆ **Saptırmak** ettrg. f. Sapmak işini yaptırmak. (ML)

SAPMAÖLÇER bls. i. Magnet. Magnetik sapmayı ölçmek için Gauss tarafından tasarlanan pusula. (Bazı rasathanelerde kullanılan ve sapma değişimlerini sürekli olarak kaydeden âletlere de bu ad verilir.) [L]

Sapmazköy. Arkeol. Ankara-Aksaray yolu üzerindeki Sapmazköy'ün güneybatısında höyük. Halk tarafından *Yastören* olarak bilinen höyük, İngiliz Arkeoloji Enstitüsünden (Ankara) Ian A. Todd tarafından bulundu. Küçük bir höyüktür, içinden neolitik özellik gösteren obsidien âletler çıktı. (M)

SAPOEDİ. Bk. SAPUDİ.

SAPOGENİN i. (fr. *sapogénine*'den). Kim. Saponinlerin hidrolizinden meydana gelen aglikonların genel adı.

— ANSİKL. *Sapogenin*'ler çok homogen bir grup meydana getirir. Kimyasal iskeletleri sterollerden türer; fakat yan zincirleri alkol fonksiyonlarından başka keton, lakton, spiran v.b. fonksiyonları taşır. (L)

SAPOJNİKOV (Aleksey Vasilyeviç), rus kimyacısı (Omsk 1868-öl. 1935). Nitroselüloz ile nitroselülozun nitratlama banyosu arasındaki dengelerle ilgili ilk incelemeleri yaptı. (L)

SAPON—, lat. *sapo, saponis*, sabun'dan alınan ve birçok kelimenin yapısına giren unsur. (L)

SAPONİN i. (fr. *saponine*). Kim. Bitkilerde yaygın olarak bulunan heterozitlerin genel adı; özellikle çöven otunda (saponaria) çok bulunduğu için bu ad verilmiştir.

— ANSİKL. *Saponin*'ler genellikle renksiz ve amorf bileşiklerdir; suda çözünerek suyu köpüklendirir; yağlar, hidrokarbonlar ve reçineler gibi suda çözünmeyen maddeleri suda sübye haline getirebilir. Çamaşır sabunlarının veya deterjanların, şampuanların, tıraş sabunlarının ve yangın söndürme bombalarının içindeki sıvıların bileşiminde hep saponin bulunur.

Saponinlerin hidrolizinden, billûrlaşmış bir sapogeninle birlikte bir veya (çoğu zaman) birçok oz açığa çıkar. (L)

SAPONİT i. (fr. *saponide*'den). Sabunculuk. Suya göre çok kararlı, aniyonik yüzey etkeni; sabun ise, aynı şartlarda, tersinir bir hidrolize uğrar. (L)

SAPONİT i. (fr. *saponite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve alüminyum silikat; beyaz renkte, yağlı görünüştedir. *Eşanl.* SABUN TAŞI. (L)

SAPOR. Bk. ŞAHPUR.

SAPOT i. (nahuatl dilinde k.). Antiller'de yetişen *Lucuma mammosa*'nın meyvesi. (Etli kısmı genellikle marmelat şeklinde yenir.)

— ANSİKL. *Sapot* bütün Orta Amerika'da makbul sayılır. Meyvesi yenen diğer bir türünden (*Lucuma serpentaria*) *Colebra sapot*'u elde edilir. Sapot adı, yanlış olmakla beraber diğer bazı ağaçların meyvelerine de verilir (*Achras sapota*'nın meyvesine sadece sapot; *Diospyros ebanaster*'in meyvesine *siyah sapot* [Meksika, abanozgillerden], *Matisia cordata*'nınkine [ebegümecigillerden] sadece sapot denir). [L]

SAPOTA i. (nahuatl dilinde *tzapotl*, isp. *zapotilla*'dan lat. k.). Achras cinsinden

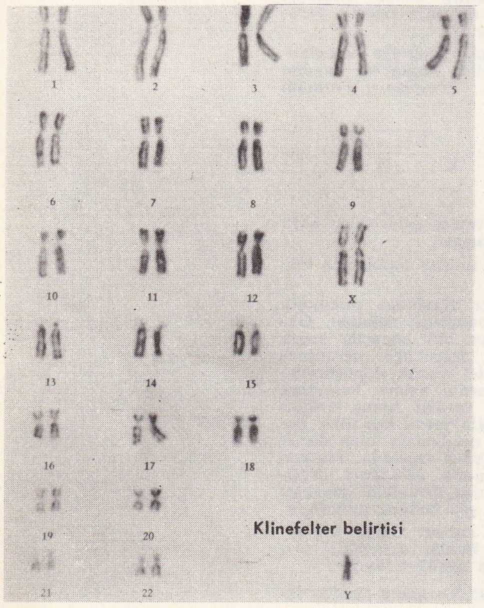

Klinefelter belirtisi

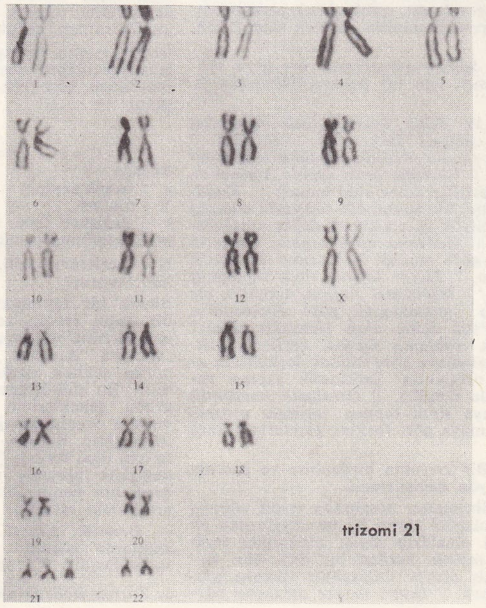

trizomi 21

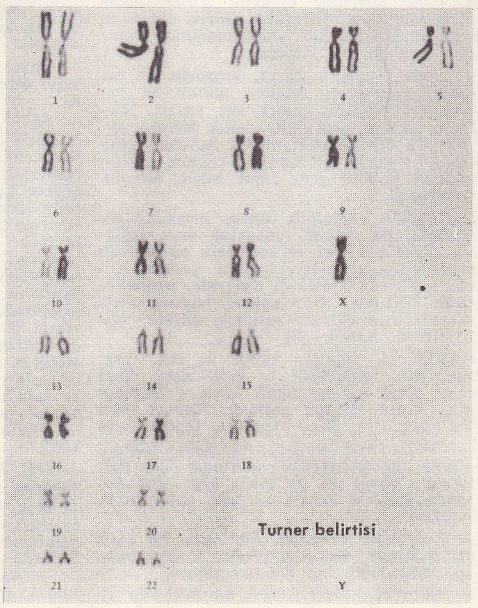

Turner belirtisi

meyve ağacı. (*Sapotaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Sapota,* beyaz lateksli güzel bir ağaçtır; boyu 20-25 m'yi bulur; yaprakları almaşık dizili, düz kenarlı, yirmi-otuz kadar yan damarlıdır. Yaprakların koltuğunda tek tek beyaz çiçekler açar. Meyvesi limon iriliğinde etli bir yemiştir; etli kısmı sarı-turuncu renkte ve çok lezzetlidir, ama uzağa taşınmağa elverişli olmadığından ancak mahallinde tüketilebilir. Orta amerika ormanlarında kendiliğinden yetişen ve bütün tropikal ülkelerde meyve bahçelerinde yetiştirilen bir tek türü (*Achras sapota*) vardır. (L)

SAPOTACEAE çoğl. i. İkiçenekli, bitişik taçyapraklı, üstyumurtalıklı çiçekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. Familyanın başlıca özellikleri: çiçeklerinde erkek organlar iki sıra üzerine dizilidir; etene düzeni eksenel, her meyve-yaprak tek yumurtacıklı, her yumurtacık tek kat kabukludur. Familyadaki bitkilerin hemen hepsi tropikal bölgelerde yetişir; ağaç şeklindeki bu bitkilerin çoğu sütlüdür; yapraklar almaşık dizili, meşin gibi sert, kulakçıksız veya küçük kulakçıklıdır; kulakçıkları erkenden dökülür. Çiçekler genellikle yaprakların koltuğundan çıkar. Meyveler daima üzümsüdür. Bu bitkilerden, bir kısmı sanayide kullanılan birçok faydalı ürün elde edilir: gütaperka, balata, şikl zamkı, karite yağı, ilipe yağı, argan yağı. Başlıca cinsleri: *chrysophyllum, pouteria, butyrospermum, achras, sideroxylon, organia, bumelia, mimusops, palaquium, bassia, payena, illipe, manilkara, calocarpum, lucuma.* (L)

SAPOTOKSİN i. (fr. *sapotoxine*). Karamuk tohumlarında bulunan alkaloit. (L)

SAPPER (Karl Theodor), alman coğrafyacısı (Wittislingen, Bavyera 1866-Garmisch 1945). Uzun süre jeolog olarak çalıştığı Orta Amerika üstünde geniş bilgi edindi. 1919'dan itibaren Würzburg üniversitesinde coğrafya dersleri verdi. Dolaştığı bölgeleri tanıtan çeşitli yazılardan başka, volkanların özellikleri (*Vulkankunde* [Yanardağ Bilimi], 1927) ve iktisadî coğrafya (*Allgemeine Wirtschafts-und Verkehrsgeographie* [Genel İktisat ve Ulaştırma Coğrafyası], 1930; 2. baskı) üstüne iki inceleme kitabı yazdı. (M)

SAPPEY (Marie Philibert Constant), fransız anatomi bilgini (Bourg-en-Bresse 1810-Paris 1896). 1868-1886 Arasında Paris Tıp fakültesinde profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *Traité d'Anatomie Descriptive* (Tanımlamalı Anatomi İncelemesi) [1847-1863], *Anatomie, Physiologie, Pathologie des Vaisseaux Dymphatiques chez l'Homme et les Vertébrés* (İnsanda ve Omurgalılarda Lenfa Damarlarının Anatomi, Fizyoloji ve Patolojisi) [1874], *Description et Iconographie des Vaisseaux Lymphatiques* (Lenfa Damarlarının Tanımı ve İkonografyası) [1886]. (L)

SAPPHİRİNA i. Kopepodlardan kabuklu hayvan; Akdeniz ve Atlantik'te yaygındır; denizde serbestçe veya salpaların üzerine tutunarak yaşar; erkeği oldukça parlak mavi bir ışık yayabilir. (L)

SAPPHİRİNİDAE çoğl. i. Kopepodlardan enginlerde yaşayan kabuklu hayvanlar familyası. (Bunlar diğer hayvanlara özellikle salpalara tutunarak zaman zaman yarı asalak yaşayan hayvanlardır; hayvanın gövdesi yaprak biçiminde az veya çok yassı, gözleri iki taraflı dışbükey mercek biçiminde, kitinsi saydam tabakalıdır.) [L]

SAPPHO, yunanlı kadın şair (Midilli [Lesbos] M.Ö. 625'e doğr.- ay.y. 580). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Soylu bir ailedendi; Lesbos'u sarsan siyasî çatışmalara karıştı, şiirlerinde tiran Pittakos'a ve onu tutan demokratlara saldırdı ve sürgün cezasına çarptırıldı, Sicilya'ya kaçmak zorunda kaldı (*Paros Kroniği*'ne göre 593'e doğr.). Yurduna dönünce, bir edebiyat derneği kurdu. Lesboslu genç kızlara şiir ve dans öğretti. Daha sonraki çağın attike şairleri, Sappho'nun şiirlerine dayanarak, lesboslu kadınların aralarında yasak aşk yaşadıkları kanısını yaydılar. Bununla birlikte, Sappho'nun evlenmiş, şiirlerinde şefkatle anadığı Kleis'in de kendi kızı olduğu sanılır. Daha çok Ovidius'un (*Heroides,* XV) yaydığı bir söylentiye göre, Sappho, ümitsiz bir aşk sonunda kendini öldürmüştür. Bu olay, gerçek gibi görünmese de, eserindeki bazı dokunaklı temalara uyar.

Sappho'nun şiiri Eskiçağda çok tutuldu. O devrin yüzden fazla yazarı bu kadın şairin hayatını ve mısralarını anmıştır. Üzerlerinde Sappho'nun resmi bulunan paralar basıldı. İskenderiye okulu döneminde eserleri ve kişiliği üstüne incelemeler ve açıklamalar yayımlandı. Meydanlarda okunan şiirleri Catullus, Horatius, Ovidius tarafından taklit veya tercüme edildi. Sappho, değişik büyüklükte dokuz şiir kitabı yazmıştı: ilk kitap 1 320 mısradan, on şiirlik sekizinci kitap ise 136 mısradan meydana geliyordu. Bundan da anlaşılacağı gibi, kaç eseri olduğu, eserlerinden kaçının kaybolduğu belli değildir. Elde Sappho'nun yalnız 650 mısraı kalmıştır. Bunlar arasında en güzelleri aşk şiirleridir. Ama şair tabiatın güzelliğini de dile getirmiş, dualar yazmış (özellikle Afrodit'e), fazilet, güzellik, ölüm konularında görüşlerini açıklamıştır. Şiir ve danstan başka, müzikle de uğraşan Sappho, yunan lirizminin o altın çağında yeni ritimler, yeni ölçüler yarattı (Sappho* kıtası). Somut bir dil kullandı ve kendinden önceki şairlerden pek az yararlandı. Daha çok midilli halk şairi kaynaklarına eğildi; bu tutum özellikle onun başlı başına bir kitap tutan düğün şarkılarında görülür. (L)

Sappho kıtası, Sappho'nun bulduğu sanılan kıta; on bir heceli üç sappho mısraı ile bir adonis mısraından meydana gelir. (L)

Sappho mısraı, Sappho'nun bulduğu sanılan yunan mısraı. Yunanistan'da Alkaios ve Sappho, Roma'da Catullus ve Horatius tarafından kullanılan sapho mısraı bir trokhaios ikicüz'ü, bir khoriambos ve bir bakkheios'a ayrılan on bir heceden meydana gelir. Ayrıca *büyük sappho mısraı* denen bir mısra daha vardır. Bu mısra khoriambos ile bakkheios arasına ikinci bir khoriambos ekler. (L)

SAPPORO, Japonya'da şehir, Hokkaido adasının ve İşikari ilinin idare merkezi, Otaru körfeziyle Büyük Okyanus arasındaki çöküntüde ; 797 100 nüf. Üniversite. 1871'e doğru, sokakları birbirini dik açılarla kesen bir plana göre inşa edilen Sapporo, Hokkaido'nun kolonileştirilmesinde hareket üssü olarak kullanıldı. Kauçuk, dokuma ve besin sanayii. (L)

SAPREMİ i. (fr. *saprémie*). Toksikol. Çürümeyle hasıl olan zehirli maddelerin soğurulmasıyle meydana gelen zehirlenme. (L)

SAPRİNUS i. Kahverengi veya madenî yeşil renkli domuzlan böceği. (İlmî adı *Saprinus speculifer.* Kınkanatlıların *histeridae* familyasından.) [L]

SAPR(O)—, yun. *sapros,* çürümüş'ten alınan ve birçok kelimenin yapısına giren unsur. (L)

SAPROFİT sıf. ve i. (yun. *sapros,* çürük ve *phyton,* bitki'den fr. *saprophyte*). Bot. Çürükçül. (M)

SAPROLEGNİA i. Siphomycetes grubundan su mantarı; bazı türleri balıkların üzerinde gelişir, pulların üzerinden beyaz renkli bir çeşit «sakal» biçiminde sarkar. (L)

SAPROLEGNİALES çoğl. i. Genellikle suda yetişen basit mantarlar takımı. (İki gametanjın birleşip kaynaşmasıyle oluşan yumurtalarla çoğalır. Başlıca cinsi: *saprolegnia.*) [L]

SAPROMYZA i. Çürümekte olan bitkilerin üzerinde yığınla görülen sarı veya kızıl renkli küçük sinek. (Sikloraf sineklerin *lauxaniidae* familyasından.) [L]

SAPROPEL i. (fr. k.). Petrolün temel çökelini oluşturan organik çamur. (L)

SAPROPELİK sıf. (yun. *sapros,* çürümüş ve *pelos,* çamur'dan fr. *sapropélique*). İçinde organik maddelerin ayrıştığı ve kükürtlü hidrojen gazının açığa çıktığı durgun su birikintilerinin flora ve favnası için kullanılır. (Bu favna gastrotriche bakımından çok zengindir.) [L]

SAPROZOİT i. ve sıf. (fr. *saprozoïte*). Asalakbil. Çürümekte olan organik maddelerde, insanların veya hayvanların yaralarında veya içlerinde yaşayan birhücreli hayvan veya kurtçuk. (Asalakların canlılar üstündeki etkisi kötü olduğu halde saprozoitlerin etkisi değişiktir, hattâ bazı hallerde yararlı dahi olabilir; meselâ bazı sinek kurtçukları birtakım yaraları sterilize eder.) [L]

SAPSAGO i. İsviçre'nin Glaris kantonunda çok sert hamurdan yapılan, genellikle kurutulmuş ve ufalanmış peynir. (Kesilmiş süte bir çeşit kokulu yonca yapraklarından elde edilen toz katılır; bu da peynirin tadını ve rengini verir.) [L]

SAPSAĞLAM sıf. (*sağlam*'dan). Çok sağlam. (M)

SAPSI sıf. (*sap*'tan *sap-sı*). Sap biçiminde olan.

— Bot. Dalsız, basit bir sap biçiminde olan. (L)

SAPSIZ sıf. (*sap*'tan *sap-sız*). Sapı olmayan: *Sapsız kova. Sapsız çiçek.*

— ÇEŞ. DEY. *Sapsız balta,* koruyanı, dayanağı olmayan kimse. || *İpsiz sapsız.* Bk. İPSİZ.

— Patol. *Sapsız ur,* bir sapçığın ucunda bulunmayan ur.

— Zool. Asıl desteğine sıkıca yapışık veya iyice gömülü olan. *Zt.* SAPÇIKLI. (ML)

SAPSIZKARINLILAR çoğl. blş. i. Testeresineği gibi karın kısmı sapsız zarkanatlıları kapsayan böcek alttakımı. (L)

SAPTAMAK geçl. f. (*sap*'tan *sap-ta-mak*). *Yeni.* Bir şeyi kıpırdamaz veya değişmez bir duruma getirmek. || *Mec.* Kesinlikle belirgin kılmak: *Bugün yapacağımız işleri saptadık.* (*Eşanl.* TESPİT *etmek.*)

◆ **Saptama** i. Saptamak eylemi, tespit.

● **Saptanmak** edilg. f. Saptamak eylemine konu olmak.

◆ **Saptayıcı** sıf. ve i. Saptamak işini yapmakla görevli (kimse). [M]

SAPTANIM i. (*saptanmak*'tan *saptan-ı-m*). *Yeni.* Saplanmak eylemi. (M)

SAPTANIMCILIK i. (*saptanmak*'tan *saptanım* > *saptanımcı* > *saptanımcı-lık*). Fels. Türlerin saptanımı öğretisi.

— ANSİKL. Biyol. Hayvan ve bitki olarak bütün canlı yaratıklar birbirinden ayrı gerçek birer bütün teşkil eden türlerdir. Bu anlayışa göre canlılar dünyası devamsızlık içindedir. *Saptanımcılık* öğretisinin en ilerigelenlerinden Linnaeus, türlerin başlangıçta Tanrı tarafından ilk ve son olarak yaratıldığını kabul eder. Bütün canlılar ihtiyaçları olan her şeye sahiptir. Türler değişmez ve sabittir. Bununla birlikte eldeki bilgilerin artmasıyle Linnaeus bile tavizler vermek ve türlerin değiştiğini ve hattâ günümüzde yeni türlerin doğduğunu kabul etmek zorunda kaldı, ama bir türün farklı bir tür haline gelebileceğini kabul etmedi. XIX. yy. başına kadar tabiat bilginleri saptanımcılığı kabul ediyordu. Fosillerin varlığını açıklamak için Cuvier türlerin birbiri ardınca yaratıldığını kabul etti ve d'Orbigny fosillerde 27 yaratılış saydığını öne sürdü: bu yaratılışlar birer tufanla tek tek yok oldu. Bugün saptanımcılığın taraftarı yoktur ve saptanımcılığın ileri sürdüğü deliller itibar görmez. (LM)

SAPTIRICI sıf. (*saptırmak*'tan *saptır-ıcı*). Sapmaya yol açan.

— Elektron. Sapma meydana getirmeğe yarayan. || *Saptırıcı bobinler,* bir magnetik alan etkisiyle yüklü tanecik demetlerini saptıran bobin çifti. || *Saptırıcı plaklar,* yüklü tanecik demetleriyle çalışan her cihazda, aralarında bir potansiyel farkı doğurulduğu zaman bu demetleri saptıran yatay veya düşey plaka çifti.

— Farklar psikol. *Saptırıcı teknik,* yansıtmalı testlerin bir sınıfı; bu sınıfta yer alan testlerin ayırt edici özelliği, deneğin kişiliğinin yansıtılması sırasında beliren bir şekil bozulmasıdır; denek, bu durumda. dil, jest gibi toplumsal ve genellikle kabul edilmiş bir haberleşme vasıtasını değişime uğratır. (Bu yolda en çok kullanılan deneme tarzı, grafoloji, yani el yazısının incelenmesidir.)

◆ **i.** Bir akıntının doğrultusunu değiştiren eleman.

— Havc. Su üstünde uçan serbest bir balonun rüzgâr yönünden sapmasını sağlayan cihaz. (Bk. ANSİKL.) || *Jet saptırıcısı,* bir

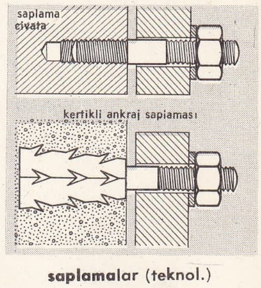

saplamalar (teknol.)

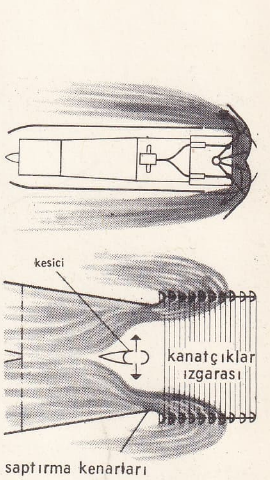

jet saptırıcısı

tepkili motorda egzos borusunun arkasına yerleştirilen donatım. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Havc. Deniz üstünde seyreden serbest balonlara bir güdümlülük sağlayabilmek için havacı Hervé tarafından bulunan yapraklı *saptırıcı*, pancur tahtaları gibi yön verebilen bir seri lamadan meydana gelmişti. Bu cihaz suya daldırılır ve balonun istenen yönde ilerlemesini sağlayacak bir sapma elde etmek için, cihazı balona bağlayan halatlarla lamalara belirli bir eğim verilirdi.

Jet saptırıcısı, itiş yönünü değiştirmek için gazların yönünü saptırmak amacını güder. Türboreaktörlerde bu cihaz, tersinir hatveli pervaneler gibi belli bir frenleme sağlayabilir.

— Teknol. Bir Pelton türbininde, saptırıcı, türbinin aşırı debiyle boşalması halinde, motris çarka çarpan su sütununu hemen saptırır ve böylece türbinin döndürme momentini sıfıra indirerek zorlanmasına engel olur. Debiyi saptırıcı düşürmez; bu görevi koç darbesini önlemek için şamandıra valf iğnesi yavaş yavaş yapar. (LM)

SAPTIRMA i. (*saptırmak*'tan *saptır-ma*). Saptırmak eylemi.

— Balist. Sapmayı düzeltmek için, nişan alma âletinin yerini değiştirme. (Böylece parçanın atış düzlemi, nişan alma düzlemine göre sapmanın ters yönünde yer değiştirir.) || *Teşm. yol.* Yön verilmiş nişan alma âleti üzerinde okunan taksimat.

— Mim. Süs olarak yapılan kırık çizgili bir çeşit silme. (M)

SAPUDİ veya **SAPOEDİ**, İndonezya'da takımadalar, Madura'nın doğusunda; 63 500 nüf. Mısır ve manyoka. Balıkçılık. (L)

SAPUKAYA i. (tupi dilinde k.). Brezilya ve Tropikal Amerika'da yetişen ağaç.

— ANSİKL. *Sapukaya*'nın iki türünden (*Lecythis pisonis* ve *L. grandiflora*) yapıcılıkta kullanılan bir odun elde edilir; bu ağaçların soymuklarından ip yapılır, meyve çekirdeklerinden de yağ çıkarılır. Brezilya'da yetişen *Sapukaya kastanha*'nın (*Lecythis ollaria*) meyvesinin boyu 18 sm'yi bulur; mahallinde «maymun tenceresi» denilen bu meyveler Batı Avrupa'da «brezilya cevizi» adıyle satılır. Asıl «brezilya cevizi» veya «brezilya kestanesi» ise daha başka bir cinsten (bertholletia) elde edilir. (L)

SAPYGA i. Gövdesi siyah renkli, karın kısmı sarılı kırmızılı böcek; kurtçuğu, bal yapan zarkanatlılardan çeşitli böceklerin yuvalarında yaşar; bal yiyerek beslenir. (Zarkanatlılardan *sapygidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SAQUET, Fransa'da Pireneler'de (Ariège) kütle, Ax-les-Thermes'in güney-güneybatısında Ariège'in yukarı vâdisine hâkimdir; 2 040 m. Kış sporları merkezi. Teleferik. (L)

SAR i. (ar. *şār*). *Esk.* Öç, intikam. || *Ahz-i sar*, öç alma.

— Huk. *Esk.* Kendisinden öç alınacak katil kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İslâmlıktan önce, Araplarda, bir suçu işleyene ceza verecek bir makam yoktu. Bu yüzden herkes kendi hakkını kendi korurdu. Bir kişiye, aileye veya topluluğa karşı işlenen suçlar (özellikle adam öldürme), saldırıya uğrayanlar tarafından aynen karşılanırdı. Öldürülen bir kimsenin öcünü en yakın erkek akrabası tarafından alınması gerekliydi. Bazen de *sar*'ın (katil) bağlı olduğu kabileden sosyal durumu bakımından katile eşit derecede bulunan bir kimse, bazen de bir kişiye karşılık yüz kişi de öldürülebilirdi. Bir öcün alınması karşı tarafta da öç alma duygusunu uyandırır, böylece uzun yıllar süren savaşlara yol açılırdı. Üstüne sar düşen kimse öcünü alıncaya kadar şarap içmemeğe, kadınlara yaklaşmamağa, ve başını yıkamamağa ant içer, bu isteği kabilenin veya ailenin kadınları tarafından da desteklenirdi. Öç alınıncaya kadar matem tutan kadınlar öç alındıktan sonra başlarını açarlar ve ağıtlar söyleyerek ağlarlardı. Sar bazen bir diyetle karşılanırdı. Bir insanın diyeti 100 deveydi, katil hükümdar ailesindense diyet 1 000 deve sayılırdı. Bunu ödemekle yükümlü olan katile kabilesi yardım eder; ancak diyet, âciz ve şerefsiz kimseler tarafından kabul edilirdi. İslâm dininin yasaklamasına rağmen Araplarda öç alma ve kan gütme geleneği ortadan kalkmadı. (M)

SAR sıf. (ar. *sürūr*'dan *sārr*). *Esk.* Sevindiren, sevinç veren, sevinçli. || *Peyam-ı sar*, sevinçli haber.

◆ **Sarre** sıf. *Esk.* Sar'ın dişili. || *Âsar-ı sarre*, sevindirici eserler. (M)

SARA veya **SAR'A** i. (ar. *sarᶜ*, düşme, düşürme'den *sarᶜa*). Nörol. Şuur kaybı, duyumsal sanrılar ve çeşitli ruhsal bozukluklarla birlikte lokal veya genel ihtilâç nöbetleri halinde gelen sinir hastalığı: sebebi beyindeki bir grup sinir hücresinin kendiliğinden harekete geçerek deşarj olmasıdır. (Bk. ANSİKL.) || *Aura sara krizi*. Bk. ANSİKL. || *Gizli sara*, silik ve çok çabuk geçen nöbetler halinde beliren sara. (Hasta baygınlık geçirir; fakat şuuru o kadar çabuk geri gelir ki, orada bulunanlardan hiç biri hastanın nöbet geçirdiğinin farkına varmaz.)

— DEY. *Sarası tutmak*, sara nöbeti gelmek.

— ANSİKL. *Sara'nın klinik belirtileri*: **1.** *ağır sara nöbeti*, hiç bir ön belirti olmadan, birdenbire genel ihtilâç krizleriyle başlar. Hasta bazen çığlık atar ve düşer. Kriz üç evre geçirir: *gerilme evresi* (vücut kasılır, gözler bir yana kayar, çeneler kenetlenir); *çırpınma evresi* (baş ve gövde şiddetli hareketlerle rastgele çırpınır); *gevşeme evresi* (hasta çeyrek saatte veya daha uzun süre sonra açılan derin bir komaya girer). Hasta, olan bitenden hiç bir şey hatırlamaz. Kriz sırasında dilini ısırma ve altına kaçırma olayları sık görülür; **2.** *hafif sara nöbeti* çeşitli şekillerde olabilir: a) *şuur kaybı*: hastanın şuuru anîden bulanır veya kaybolur; bu durum on-on beş saniye sürer; bazen *piknolepsi* de denilen bu şekil çocuklukta görülür, erginlikle geçer veya yerini ağır sara krizlerine bırakır; b) *miyokloni*: hasta istemsiz, fakat bilinçli ve genellikle iki taraflı olarak kas sarsıntıları geçirir; c) *astazi*: hasta duruş kontrolunu kaybederek birdenbire düşer; **3.** *kısmî sara*, hiç değilse başlangıçta beynin belirli bir bölgesinin etkinliğiyle ilgili belirtiler halinde görülür. *Kısmî harekî sara*'ya «Jackson» tipi sara denir; bunu ilk defa fizyopatolojik, açıdan ele alarak açıklayan hekim H. Jackson'dur. Nöbet, meselâ önce el ve parmak kaslarında sarsılmalarla başlar; ihtilâçlar yavaş yavaş kola, oradan yüze ve aynı taraftaki bacağa yayılır. Daha sonra kriz bütün vücuda yayılabilir ve hasta kendini kaybeder.

Kısmî krizlerin semiyolojisi çok değişiktir, çünkü sara nöbetlerinin başlama noktasına bağlı olarak gelişir. Meselâ sara dokunma, görme, işitme, koklama duyularından birine bağlı olarak ortaya çıkabilir. Bazı krizler ruhsal etkinliğe; sanrıya, bilinç değişikliklerine ve otomatik hareketlere yol açar. Saranın başlangıç noktası beynin şakak bölgesinde bulunduğu zaman bu çeşit «psikomotor» krizler görülür. Ayrıca «şakak sarası» da vardır; bunda yukarıdaki belirtilerden başka koklama duyusu bozuklukları ve (sara konuşma merkezinin bulunduğu beyin yarım küresinden geliyorsa) konuşma bozuklukları da görülebilir.

Saranın elektroansefalografik belirtileri. Normal zamanda, dinlenme halindeyken beyin hücrelerinin zarlarında periyodik olarak kutuplanma giderilir; fakat bu giderilme asenkrondur, yani her hücrede başlaması ve bitmesi aynı zamanda değildir. Buna karşılık sara nöbetinde bir grup nöron senkron olarak, yani aynı anda deşarj olur; bu yüzden elektroansefalogramda, görülen dalgalar anormal şekilde yaygın, kısa ve sivridir. Ağır ve hafif sara nöbetlerinde, beynin tümünde iki taraflı, bakışımlı ve senkron, anormal dalgalar meydana gelir. Ağır sara nöbetinde sivri dalgalar, hafif sara nöbetinde ise sivri bir dalganın arkasından yaygın bir dalga gelir ve bunlar çok muntazam olarak saniyede 3 veya 3,5'luk devreler halinde tekrarlanır. Kısmî sara nöbetlerinde bazen bir bölgeye mahsus, bazen de tek veya çift taraflı yaygın anormal elektrik dalgaları kaydedilir. Kriz aralarında yapılan elektroansefalografi kayıtları saraya has anormallikler gösterebileceği gibi saraya sebep olan lezyonla ilgili anormallikler de gösterebilir, ama genellikle normaldir.

● *Saranın sebepleri.*

1. *Sebebi belirsiz sara*'da hastalığı meydana getiren bir beyin lezyonu bulunamaz. Hastalık ağır veya hafif nöbet halinde veya ikisinin karışığı olarak seyreder. Bu durumda esas bozukluk anormal bir ihtilâç istidadının bulunması, yani beyin hücrelerinin aşırı uyarılganlık göstermesidir denebilir; bu istidat bir dereceye kadar soydan gelmedir.

2. *Belirtili sara*'da nöbetler beyindeki organik bir bozuklukla ilgilidir. Bu çeşit sara ağır, hafif veya kısmî krizler halinde gelebilir. Belirtili sarada krizlere yol açan lezyonlar çok çeşitli olabilir: kafatası-beyin travmaları, had veya müzmin bulaşıcı hastalıklar, beyin urları v.b.

● *Saranın tedavisi.* Tedavi, hastalığın çeşidine göre değişir. Klinik ve elektroansefalografik muayene şarttır; bundan başka ansefalografi ve arteriyografi gibi araştırmalar faydalı olabilir.

Tıbbî tedavi, sebebi belirsiz sara ile cerrahî tedaviye ihtiyaç göstermeyen ikincil saralarda uygulanır. Kimyasal yapı bakımından birbirine çok yakın başlıca üç grup sara ilâcı vardır: barbütirik asit türevleri, hidantoin türevleri ve oksazolidin-2-4 türevleri. Bu ilâçlardan bazıları saranın özel bazı çeşitlerine daha uygundur (msl. hafif sara nöbetinde dionlar, ağır sara nöbetinde hidantoinler). Fakat genellikle tedavi nitelik ve nicelik bakımından her hastaya göre ayrıca tayin edilmelidir.

Cerrahî tedavi, kısmî saranın sebebi olan sınırlı lezyonların çıkarılmasını öngörür (msl. bir yara nedbesinin, bir urun çıkarılması). İyi bir tedavi gören saralıların çoğu normal bir hayat sürebilir.

● *Aura sara krizi*'nin belirtileri şunlardır: 1. hastada duygusal tepkiler yaratan çok belirgin koklama ve tatma sanrıları (sonrılar hoşa gidebilir veya can sıkıcı olabilir); 2. şuur bozuklukları; algıların bir kısmıyle veya tümüyle ilgili olarak gerçeği rüya gibi görme duygusu veya aksine daha önce görmüş olma duygusu; hatıra hücumu (şuur alanını birdenbire kaplayan önüne geçilmez hatıralar dalgası) gibi. (Aura sara krizinin merkezi rinansefaldedir. Kriz denizatı çengelindeki bir bozukluktan ileri gelir. Bazen aura sara krizini ihtilâçlı sara krizi izler.)

— Vet. Sara köpekte sık, sığır, at, domuz ve kuşta seyrek görülür. Hayvanlarda da sara, *belirtili* ve *sebebi belirsiz sara* diye iki çeşittir. Belirtili saralar beyin lezyonlarından ileri gelebileceği gibi çevre sinirlerinin tahrişinden de ileri gelebilir. Tahrişler ağızda (döküntüler ve diş anomalileri), burunda (linguatül), kulakta (Otodectes canis'in sebep olduğu av köpeği sarası), deride (uyuz, fitiriyoz), bağırsakta (askaris ve tenya) olabilir. Hayvanlarda da insanda olduğu gibi, sara nöbetleri çeşitlidir: ağır veya hafif nöbet, saraya benzer haller, şuur kaybı ve baş dönmesi gibi. İnsana uygulanan tedaviler hayvanlara da uygulanır.

◆ **Saralı** veya **sar'alı** sıf. ve i. Sara hastalığına yakalanmış (kimse): *Valde, bilmediği, tanımadığı bir sar'alı için de...* (Ahmed Rasim). [LM]

SARA sıf. (fars. *sārā*). *Esk.* Saf, halis, temiz, katışıksız. || İ. Kadın adı. || *Anber-i sara*, hilesiz katışıksız amber. (M)

SARA («prenses» anlamında ibranîce k.), İlk şekliyle **Sarai**, İbrahim'in akrabası ve karısı. Kalde'de Ur şehrinde İbrahim ile evlendi ve onunla birlikte Kenan ülkesine gitti. İbrahim açlık yüzünden Mısır'a kaçmak zorunda kaldı, Sara'yı kardeşi diye tanıtmanın ihtiyatlılık olacağını düşündü. Firavunun adamları tarafından kaçırılan Sarai, Tanrı'nın araya girmesiyle İbrahim'e geri verildi, birlikte Hebron'a döndüler. Sarai orada kısır olduğunu anlayınca, hizmetçilerinden mısırlı Hacer'i İbrahim'e verdi (bu kadın İsmail'i doğurdu). Ne var ki, Tanrı'nın gönderdiği üç melek Sarai'ye bir oğlu olacağını haber verdiler, «Sarai» adını «Sara»ya çevirdiler, ona evlâdının yüce kaderini bildirdiler. Sara'nın bir oğlu dünyaya geldi, bu geleceğin ibranî peygamberi İshak'tı. Fakat, bir

gün hizmetçinin çocuğunu kıskandı. İbrahim, hizmetçi Hacer ile oğlunu kovmağa razı oldu. Sara, Hebron'da Makpela mağarasına gömüldü. (L)

SARA, Raguel'in kızı ve Genç Tobiya'nın karısı. Esir edilip Ekbatana'ya getirilmiş bir yahudi olan Raguel, kızını ait arda yedi kocaya vermişti. Sara ile evlenen hemen ölüyordu. Bu felâketler dizisi, Tobiya kitabının yazarına göre, Tanrı'nın izniyle, şeytan Aşmedai tarafından, Tobiya adlı bir aziz ihtiyarın oğlu olan Tobiya'nın Sara ile evlenmesini sağlamak için düzenlenmişti. Bu genç adam, insan kılığına giren melek Rafael'in (Tevrat'taki yedi büyük melekten biri) kılavuzluğuyle Ekbatana'ya ulaştı. Orada, hısmı Raguel tarafından kabul edildi ve kendisinden kızı ile evlenme iznini aldı. Bu birleşme gerek genç evlileri gerek hısımlarını Tanrı'nın bütün lutuflarına kavuşturdu. (L)

SARA i. (ital. *serrare*, sıkıştırmak'tan). Denizc. *Sara etmek*, bir yelkeni, serenine, çevire çevire veya seren üzerine topladıktan sonra camadan tırneleriyle sarmak. (L)

SARABANDA i. (isp. *zarabanda*). Ağır tempolu, üç ölçülü ispanyol halk dansı; ilk olarak 1583'te ortaya çıktı.

— ANSİKL. *Sarabanda*, her biri kuvvetli bir zamanla başlayan sekizer ölçülük iki bölümden meydana gelir. İkinci kısım, çok zaman, noktalı bir nota ile uzatılırdı. Nereden geldiği bilinmez (Andalucia, Amerika [Chaco, Yucatan]). Şehvet uyandıran bir nitelik taşıması yüzünden yetkili makamlarca yasaklanan sarabanda, temposunu değiştirip daha ciddî bir kalıba girdi; ama belki de her iki şekli birlikte sürmüştür (hiç değilse Cervantes zamanında). Ruiz de Ribayaz'ın gitar kitabında, keşiş Antonio Martin'in org kitabında (Praetorius kol.) ve XVII. yy. italyan bestecilerinde, sarabanda canlı ve neşeli, Händel'in ve Bach'ın süitleriyle Couperin'in *Concerts Royaux*'larında (Krallık Konserleri) ve özellikle de Muffat'nın eserlerinde ise ağır ve haşmetlidir. Sarabanda, birçok çağdaş besteci tarafından işlenmiştir. (L)

SARACAN çoğl. i. (ar. *serrâc*, saraç > *serrâcân*). *Esk.* Saraçlar.

— Teşk. tar. *Saracan-ı Istabl-ı Âmire*, saray ahırı (Istablı Âmire) saraçları; seferde padişahın yanında bulunurlardı. (Büyük ve küçük imrahorlara bağlı olmak üzere iki sınıftı: *birinci saraçlar; ikinci saraçlar.*) [M]

SARACENUSLAR, lat. **Saraceni.** Esk. coğ. Arabistan'ın kuzeyinde kabile. Saracenuslar Bizans imparatorlarına şiddetle direndikten sonra islâm dinini kabul ettiler. Batılıların sonradan Araplara verdiği *Sarazin* adının bu kabilenin adından geldiği ileri sürüldü. (L)

SARAÇ i. (ar. *serc*, at eğeri>*serrâc*'dan). Koşum ve eğer takımları yapan veya satan kimse. || Koşum ve eğer takımlarını işleyen ve süsleyen işçi. || *Teşm. yol.* Deri, muşamba v.b.den bavul, çanta v.b. yapan kimse. || *Saraç iğnesi*, ucu kılıç laması gibi ve kesici olan çeşitli kalınlıkta düz ve eğri iğne: *Saraç iğnesi ince derilerle bezleri dikmeğe yarar.* || *Saraç tezgâhı*, üzerinde saracın çalıştığı kare şeklinde ve kenarlı masa. (Işık altında kolayca yer değiştirecek şekilde yaplmıştır.) [M.]

SARAÇ (Tahsin), türk şairi ve mütercimi (Muş 1930). Gazi Eğitim enstitüsünde okudu, Paris'te öğrenim gördü. Fransız dili ve edebiyatı öğretmenliği yaptı. Şiirlerini son yıllarda yayımlamağa başladı. Fransızcadan Türkçeye yaptığı tercümelerden başka, Dağlarca'nın 38 şiirini, Orhan Asena'nın bazı oyunlarını Türkçeden Fransızcaya çevirdi. Eserleri: *Günümüz Fransız Şiiri* (İnceleme ve antoloji, 1964) [Türk Dil Kurumu Çeviri ödülü]; *Bir Ölümsüz Yalnızlık* (şiirler, 1965). [1971 TRT Büyük ödülü.] (M)

SARAÇHANE i. (ar. *serrâc* ve fars. *ḫâne*, ev > *serrâc-ḫâne*'den). Zantl. *Esk.* At takımları, araba koşumları ve meşinden eşya yapılan ve satılan yer. || İstanbul'da saraçların toplu olarak çalıştığı çarşı.

— ANSİKL. Saraçların, Anadolu'da XIII. yüzyıldan beri diğer esnaf zümreleri gibi ahilik ve fütüvvet sistemi içinde kuruluşları vardı. Zaman zaman hükümdarlardan aldıkları fermanlarla bazı haklar elde ettiler. Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra birçok hayır kurumu ve bunların giderine karşılık han, hamam, dükkân, bezazistan yaptırdı. Bunlar arasında *İstanbul saraçhanesi* de vardı. Saraçlar önce bezazistan civarında toplandılar. Sonra bugünkü Fatih kaymakamlık binası ve parkı civarında yapılan (1475) Saraçhane'ye yerleştirildiler. Bu ilk saraçhane 1673'te tamamen yandı. Esnaf Sultanahmet ve Beyazıt'a dağıldı. Sonra aynı yerde yapılan binaya taşındı. Yeni Saraçhane'nin duvarları kâgirdi. Dükkânlar iç kısımdaydı. Tam ortada Saraçhane camii ve Saraçlar loncası vardı. Saraçhane'de dükkânların sulanması, süpürülmesi, derilerin işlenmesi için çeşmeler ve tulumbalar yaptırıldı.

Saraçhane'de, saraçlardan başka, sandıkçılar, kırbacılar, tabak tüccarlarının da dükkânları (XIX. yy.da 290 dükkân) vardı. Fatih, saraçhaneye nakledilen saraçlara verdiği fermanda saraçlığa ait eşyanın yalnız Saraçhane'de yapılmasını emretti; şehrin başka yerlerinde saraç dükkânlarının açılmasını yasakladı. 1606'ya kadar sürdürülen bu usul Murad III devrinde bozuldu. Divanyolu, Uzunçarşı, Sipahipazarı ve Tavukpazarında yeni dükkânlar açıldı.

Saraçhane ikinci yapılışından 1908 yılına kadar canlılığını korudu; fakat bu yıldaki Fatih yangını Saraçhane'yi tamamen harap etti. (M)

Saraçhanebaşı mescidi veya **Mimarayas mescidi,** İstanbul'da, Fatih semtinde, Saraçhanebaşı'nda mescit. Fatih Sultan Mehmed ve Bayezid II devirleri mimarlarından Ayas Efendi tarafından yaptırıldı. Kesme taştan ve tek sağır kubbeli bir yapıydı. Camiyi yaptıranın mezarı da mescidin haziresindeydi. 1956 Yılında açılan yol sebebiyle yıktırıldı. (M)

Saraçhane köprüsü, Edirne'de köprü. Murad II devri emîrlerinden Hadım Şahabeddin Paşa tarafından yaptırıldı (1451). On kemerlidir. Orta kemer üzerinde bir kitabe köşkü vardır. 1702'de orta kemer yıkıldı; Mustafa II tarafından onartıldıktan sonra yeni bir kitabe konuldu. (M)

SARAÇLIK i. (*saraç*'tan *saraç-lık*). Binek veya çeki atına ait koşum takımını meydana getiren bütün parçaların yapım veya tamir sanatı. || Özellikle koşum takımlarının yapım ve tamiriyle uğraşan küçük sanayi dalı.

— ANSİKL. *Saraçlık*'ın konusu, koşum takımlarını, hayvanın boyuna göre yaparak tabiî hareketlerini kolaylaştırmak, her çeşit sıkıntı, ezilme ve çarpmalara karşı onu korumak amacını güder. Bk. KOŞUM.

Saraçlıkta, kromlu ve yağlı büyük deriler işlenir. Debbağ bıçağıyle kesilir, tıraşlanır, sonra ya mumlu iplik, biz ve ucu küt iki iğneyle veya sırım ve sırım iğnesiyle dikilir.

Bütün büyük parçalar (boyunduruk, eyer) kıtıkla doldurulur. Saraçlıkta, kösele, deri, ağaç, demir, saç, bez, kaya, kıl ve kıtık gibi çeşitli maddeler kullanılır.
Bu alanda kullanılan takımların ve maddelerin çeşitliliği saraçlığı başlı başına bir meslek haline getirmiştir; saraçlar ayrıca yatak takımı, çocuk arabaları, oto döşemesi, av malzemesi, spor ve kamp malzemeleri gibi ek işler de yaparlar. (L)

SARAÇOĞLU (A. Cemaleddin, **Cemal** — denir), türk gazetecisi (İstanbul 1893 - ay.y. 1972). İlk ve ortaöğrenimini Şemsülmekâtip'te yaptı, Jules Faure Fransız lisesini bitirdi (1913). Gazeteciliğe *Tevhid-i Efkâr*'da mütercim olarak başladı (1918); *İkdam, Tercüman-ı Hakikat, İleri, Anadolu* (İzmir) gazetelerinde çalıştı. İstanbul'da *Le Djin* (fransızca) [1919], *Parmak İzi* (1929), İzmir'de *Resimli Yurt* ve *Resimli İzmir* dergilerini çıkardı; 1938'de kurduğu *Yeni Sabah* gazetesini 1948'de Safa Kılıçlıoğlu*na devretti. Bk. YENİ SABAH. (M)

SARAÇOĞLU (Mehmet Şükrü), türk devlet adamı (Ödemiş, İzmir 1887 - İstanbul 1953). İzmir idadisinden sonra İstanbul'da Mektebi Mülkiyeyi bitirdi (1909)). İzmir'de maiyet memuru olarak görev aldı (1909). İzmir sultanîsinde matematik öğretmenliği yaptı. Bir süre İzmir İttihat ve Terakki Ticaret mektebi müdürlüğünde bulundu (1911). İzmir vilâyeti adına İsviçre'ye gönderildi (1915). Burada Siyasî İlimler okulunu bitirdi. İsviçre'de bulunduğu sırada Türk Talebe cemiyetini kurdu ve başkanlığını yaptı. Cemiyetin görüşlerini açıklamak üzere fransızca bir dergi çıkardı. Yunan askerlerinin İzmir'e çıkışını haber alınca bir italyan gemisiyle geri döndü. İzmir'e gelince Aydın Mücadele cephesine katıldı (1920). T.B.M.M.'nin ikinci döneminde İzmir mebusu seçildi (1923). Fethi Bey (Okyar) kabinesinde maarif vekili oldu (1925). Yunan hükûmetiyle görüşmeleri yürütecek olan Muhtelit Mübadele komisyonu başkanlığına getirildi (1926). İsmet Paşanın (İnönü) kurduğu üçüncü kabinede maliye vekilliğine tayin edildi (1927). Dört yıl süren bu görevi sırasında barem ve emeklilik kanunlarını çıkardı. Bakanlıktan ayrıldıktan sonra iktisadî konulardaki bazı temasları tamamlamak için A.B.D.'ye gönderildi (1931). Osmanlı borçlarının tasfiyesiyle ilgili taksit meselelerini çözümlemekle görevlendirilen komisyona başkanlık etti (1932-1933). Adliye vekili olarak tekrar kabineye girdi (1933). Bu görevi sırasında hâkimler, icra iflâs, avukatlar, iş esasına dayalı cezaevleri kanunlarını gerçekleştirdi, İmralı cezaevini kurdu. Celâl Bayar'ın birinci kabinesinde hariciye vekili oldu. Refik Saydam hükûmetinde de görevine devam etti. Refik Saydam'ın ölümü üzerine başbakanlığa getirildi (1942). 1946'da başbakanlıktan çekildi ve T.B.M.M. başkanlığına seçildi (1948). C.H.P. 1950 seçimlerini kaybedince seçilemeyenler arasında siyasî hayattan çekildi. (M)

SARAFAN i. (farsça kaynaklı rusça k.). Rus köylü kadınların giydiği kollu veya kolsuz uzun elbise. — XVII. yy.lar arasında, erkeklerin giydiği bir çeşit uzun kaftan. (L)

SARAGAT (Giuseppe), italyan siyaset adamı (Torino 1898). Sosyalist Parti Yönetim kurulu üyesiydi (1925). Avusturya'ya (1926), sonra Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı; Toulouse'da, sosyalistlerle komünistleri biraraya getiren faşist aleyhtarı Toplanma komitesinin kuruluşuna Nenni ile birlikte katıldı (1941). İtalya'ya dönünce (1943) Roma'da Almanlar tarafından tevkif edildi, ama kaçtı. Bonomi'nin sandalyesiz bakanı (1944), Nenni ile birlikte *Avanti*'nin yöneticisi, Paris elçisi (1945-1946). Kurucu meclis başkanı (1946-1947) oldu. Komünistlerden ayrıldı ve Nenni ile ilişkisini kesti; ocak 1947'de İtalyan Demokratik Sosyalist partisini kurdu (o zamandan beri partinin genel sekreteridir). Hıristiyan demokratlarla işbirliği yaparak De Gasperi kabinesinde başbakan yardımcısı oldu. 1947 - 1950 Arasında Deniz Ticaret filosu bakanıydı. Sonra yeniden başbakan yardımcılığına getirildi (1954-1957), senatör oldu, Sosyalist partiyi birçok defa birleştirmeğe çalıştı. Aralık 1963'te, Aldo Moro'nun kurduğu koalisyon hükûmetinde dışişleri bakanı oldu; aralık 1964'te cumhurbaşkanı seçildi. (L)

SARAHAT i. ar. *şarâhat*). *Esk.* Açıklık: *Bu dakikaya kadar bu hissi bu derece sarahatle duymamışlardı* (H. Z. Uşaklıgil). *Bu da gösteriyor ki insan kafası için sarahat en tabiî ihtiyaçtır* (A. H. Tanpınar). || İfadedeki açıklık; şüphe ve tereddüde yer bırakmayacak şekilde açık olan ifade: *Bu fıkrada sarahat yoktur* (Şemseddin Sami).

◆ **Sarahaten** zf. *Esk.* Açıktan açığa, açık bir şekilde: *Onu büyük valide edecek olan bu mahlûka sarahaten husumet ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SARAJEVO, Saraybosna*nın sırpça ve hırvatça adı. (M)

SARAK i. (*sarmak*'tan *sar-ak* [?]). Mim. Bir yapıyı çevreleyen ve katları belirten yatay ve çıkıntı şeklinde taş örgü.

— ANSİKL. *Sarak* bir döşemeyi, bir zemini göstermek zorundadır; bu yüzden yapının içinde veya cephesinde gelişigüzel bir yere konamaz. Çeşitli biçimleri vardır: bu pah, bir oluk, bir armudî v.b.den meydana gelebilir ve genellikle süslenmiştir. Dış sarakların, yapının taş kaplamalarını yağmur sularının etkisinden koruma ilkesinde dayandığı söylenebilir.

Saraklar XIII. yy. ile birlikte dinî yapılardan kalkar, ancak XV. yy.a kadar sivil mimaride birçok örnek görülür; bazı-

ları aşırı çıkıntılı ve süsleme bakımından çok zengindir. XVI. yy.da baştabanı, efrizi ve kornişiyle gerçek bir saçaklık biçimini alır. (L)

SARAKA i. (yun. *sarkasmos*, istihza, hiciv'den). *Argo.* Üstü kapalı alay, iğneleme, istihza. || *Saraka etmek*, (biriyle) eğlenmek, alay etmek.

— DEY. *Sarakaya almak. Argo.* (Birini) Alaya almak, küçümseyerek alay etmek, eğlenmek.

◆ **Sarakacı** sıf. *Argo.* Alaycı, müstehzi. (M)

SARAKOLLELER veya **SONİNKELER.** Batı Afrika'da Gine, Mali ve Yukarı Volta'da halk; 408 000 nüf. Adları «beyaz adamlar» anlamına gelir. (Berberîlerin soyundan oldukları sanılır.) Dağınık yaşayan ve bir sudan dili konuşan Sarakolleler, Murabıtlar tarafından islâmlaştırıldılar. Sığır yetiştiriciliği ve seyyar satıcılıkla (kumaş) geçinirler. (L)

SARAKOS, son Asur kralı Sin Şar İskun'a (M. Ö. 621-612) Yunanlıların verdiği ad. (L)

SARALAR Çat'ta zenci halk. Fort-Archambault'un doğusunda yaşayan Saralar çok uzun boyludur (ortalama 1,75 m) ve hangi ırktan oldukları çözülememiştir; bağımsız birçok klana bölünürler. Dilleri orta sudan grubundandır. (L)

SARAMET i. (ar. *şarāmet*). *Esk.* Kahramanlık, yiğitlik: *Şeyhzade efendi ki tehevvür ve saramet ile şöhret-şiardır...* (Naima). [M]

SARAN i. Leng. Bocpuri'nin, yaklaşık olarak 2 milyon kişi tarafından konuşulan alt lehçesi. (L)

SARANSK, S.S.C.B.'de şehir, Mordv'lar muhtar millî cumhuriyetinin başkenti, Orta Volga'nın batısında; 154 000 nüf. Makine sanayii. Besin ürünleri. (L)

SARANYOVO. Bk. SARIMBEY.

SARAPUL, S.S.C.B.'de (Udmurtlar muhtar cumhuriyeti) şehir, Kama ırmağının sol kıyısında, İjevsk'in güneydoğusunda; 68 000 nüf. Makine yapımı ve besin sanayii. (L)

SARARMA i. (*sararmak*'tan *sarar-ma*). Sarı olma, rengi sarıya dönme.

— Bot. Bitkilerin, soğuk, nem ve bazen de mantarların etkisiyle sarı renk alması. (Normal halde yeşil olan bir bitki ışıksız bir yerde gelişirse klorofil oluşmaz, bitki sarı kalır [*ksantofil, karoten*], fakat ışığa doğru boyu uzar; bu özellikten bitkilerin boyunu uzatmak için faydalanılır.) [L]

SARARMAK dönşl. f. (esk. türk. *sargarmak*'tan *sar-ar-mak*). Rengi sarıya dönüşmek: *Ekinler sarardı gece yarısı / Ve bir yatak gibi vücuttan ayrıldı din* (F. H. Dağlarca). || Korku, heyecan v.b. sebeplerle benzi solmak: *İçini çekti. Evvelâ kızardı. Sonra sarardı* (Ömer Seyfeddin). *Şimdi karşı karşıya bakıyorlar, bir söz söyleyemiyerek ikisi de biraz sararmış, birbirlerini seyrediyorlardı* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Sararıp solmak*, benzi belirgin bir şekilde ve gittikçe artarak solmak: *Günden güne sararıp solması da Allah bilir ya merhametine dokundu* (H. R. Gürpınar).

— Res. [Yağlıboya resimler için] Sarımsı bir renk almak. (ML)

SARARTMA i. (*sararmak*'tan *sarart-ma*). Sarartmak eylemi. || Sıf. Çok zayıf ve rengi soluk (kimse). [M]

SARARTMAK geçl. f. (*sararmak*'tan *sarar-t-mak*). Sararmasına sebep olmak: *Güneş ekinleri sararttı.* (M)

SARASATE Y NAVASCUES (Pablo Meliton), ispanyol kemancısı (Pamplona 1844 - Biarritz 1908). Paris'te D. Alard'dan ders gördü. Milletlerarası çapta bir virtüozdu. Birçok besteci, onun eğilimine uyan eserler yazdı: Lalo (*İspanyol Senfonisi*), Bruch (*Konser ve Fantezi*), Saint-Saëns (*Concertstück, Rondo Capriccioso, «Si» Minör Konçerto*), Mackenzie v.b. Kendisinin de, halk temaları üstüne, ispanyol özelliği taşıyan eserleri vardır: *Cancion de Gitanos, Jota Aragonesa, Navarra, El Zapateado, Habanera, Serenata Andaluza, El Canto del Ruisenor* v.b. (L)

SARASİN (Jean-François), fransız şairi (Caen 1615'e doğr. - Pézenas 1654). Chavigny kontunun himayesine girdi, 1654'te, prens Conti ile birlikte katalonya ordusuna katıldı. Ménage, Pellisson, Mademoiselle de Scudéry ve Segrais ile dostluk kurdu. Voiture'e cephe aldı. Canlı bir hayal gücü, tatlı bir üslûbu, üstün yetenekleri vardı. Başlıca eserleri: Cornelius Nepos'tan çevirdiği *Vie d'Atticus* (Atticus'un Hayatı), *Histoire du Siège de Dunkerque* (Dunkerque Kuşatmasının Tarihi) [1649], *La Pompe Funèbre de Voiture* (Voiture'ün Cenaze Alayı) [1649], dört türküden meydana gelen *Dulot Vaincu ou la Défaite des Bouts-rimés* (Yenik Dulot veya Kafiye Bozgunu), *Sonnets* (Soneler), *Epîtres* (Mektuplar), *Madrigaux* (Madrigaller). Eserleri 1656'da ve 1674'te yayımlandı. (L)

SARASİN (Pote), taylandlı hukukçu ve siyaset adamı (doğ. 1906). Senatör (1948-1950), dışişleri bakanı (1949-1950) ve başbakan (eylül 1957 - ocak 1958) oldu; S.E.A.T.O. genel sekreterliğine getirildi (1957-1963). 1963'ten sonra millî kalkınma bakanlığı yaptı, bir yıl için Milletlerarası Atom Enerjisi ajansı (A.İ.E.A.) [1966-1967] Genel konferansı başkanlığına seçildi. (L)

SARASOTA, A.B.D.'de (Florida) şehir, Meksika körfezi kıyısında, Tampa'nın güneyinde; 34 100 nüf. Sebze ve meyve pazarı. Besin sanayii. Ringling Museum of Art'ta Rubens'in üç tablosu (bu arada *Arşidük Ferdinand*'ın portresi), El Greco'nun bir *Çarmıha Gerili İsa*'sı, Velasquez'in *İspanya Kralı Felipe*'nin portresi, Nicolas Poussin'in bir duvar halısı (*Aziz Paulus'un Coşkusu*), XVIII. yy. italyan ressamlarının tabloları vardır. (L)

SARASVATİ. Hint mit. Hindistan'da Bombay'ın kuzeybatısında yeraltı ırmağı. Adı, Veda devrinden beri, bir tanrıçanın adıdır. Büyük tanrılarla bir tutulan, Brahmana'larda söz (kelâm) [*Vac*] ile özdeş kılınmış olan bu tanrıça, Brahma'nın kuşu'na (*hamsa*) binmiş olarak temsil edilir; alâmeti, belâgat ve öbür sanatları temsil eden *vina* adlı müzik âletidir. (L)

SARATOGA SPRİNGS veya **SARATOGA,** A.B.D.'de (New York) şehir, Albany'nin kuzeyinde; 16 600 nüf. Turizm merkezi. Maden suları. Amerikalılar tarafından burada kuşatılan ingiliz generali Burgoyne. 17 ekim 1777'de teslim oldu. (L)

SARATOV, S.S.C.B.'de şehir, Volga'nın sağ kıyısında; 720 000 nüf. Büyük ticaret ve sanayi (un fabrikaları, tersaneler, tarım makineleri, petrol rafinerileri v.b.) merkezi. Moskova'ya 800 km uzunluğunda bir boru hattıyle bağlı önemli tabiî gaz yatağı. 5 Milyar kW/saat gücünde hidroelektrik santral. Baraj, geniş bölgelerin sulanmasına da imkân verir.

— Tar. Şehir 1590'da Volga üzerinde ticareti korumak ve eşkıya Kazaklarla savaşmak için kuruldu. Şehir, 1670'te köylü ayaklanmasının (1667-1671) önderi Stenka Razin'e teslim oldu ve 1774'te, Pugaçov'un ayaklanma hareketine katıldı. 1917 Devriminden sonra şehir güneyden Denikin, kuzeyden de Çekler tarafından tehdit edildi, fakat Kızılordu tarafından savunuldu.

— G. santl. Eski Saratov'un ortasında şu anıtlar yükselir: XVIII. yy. dinî mimarîsinin ender örneklerinden olan rus barok üslûbunda Troitsa katedrali (1697), katerina II zamanından kalma klasik üslûpta eski papaz okulu; 1815'te Stasov'un planlarına göre inşasına başlanan Aleksandr-Nevskiy katedrali. Radişçev'in evinde rus ressamlarının ve avrupa okullarının tabloları ve fransız mobilyaları vardır; arkeoloji müzesi Tatarlardan kalma eski eserleri, Çernişevskiy'in evi elyazmalarını kapsar. (L)

SARAVAK, ing. **Sarawak,** Güneydoğu Asya'da Malaysia federasyonu üyesi eyalet, Borneo adasının kuzeybatısında; kuzeyde Güney Çin denizi kıyısı (Brunei topraklarının içindeki kısım dışında), kuzeydoğuda Sabah (esk. İngiliz Kuzey Borneosu), doğuda ve güneydoğuda İndonezya ile sınırlıdır; 121 914 km²; 903 000 nüf. Merkezi, *Kuçing.*

Bataklık, sıcak, yağışlı ve mangrovlarda çevrili kıyı ovalarına ancak akarsular aracılığıyle ulaşılabilir; akarsular karayolunun yanı sıra ulaşmın büyük kısmını sağlar. İran, Madei ve Kapua dağlarının (yaklş. 1 800 m) hâkim olduğu ovalar düzenli ve bol yağış alır; bununla birlikte yağışlar mart-ekim arasında kuzeydoğu musonunun esmediği sırada azalır. Bu ekvator iklimi altında insanların pek az girdiği, maymun, yaban domuzu, gergedan v.b. dolu büyük yağış ormanı, toprakların üçte ikisini kaplar; ormanda kelle avcılığı yapan Dayaklar yaşar. Balıkçılık, pirinç, sağu ağacı ve hindistancevizi yetiştiriciliği halkın başlıca gelir kaynağıdır. Kauçuk ve karabiber ihracat için yetiştirilir. Sanayi, kâfur ağacı gibi bazı kerestelerin işlenmesi ve altın, gümüş ve petrol çıkarılmasıyle temsil edilir; Miri'de çıkarılan petrol, boru hattıyle Lutong'a taşınarak tasfiye edilir.

● *Tarih.* Brunei sultanının sir James Brooke'a verdiği (24 eylül 1841) eski bir krallık olan ülke 1888'de İngiltereye bağlı bir himaye bölgesi haline geldi ve 1 temmuz 1946'da İngiltere kralına bırakıldı.

1962'de bakanlar kuruluyle hükûmet sisteminin kabulünden beri eyalet, içişlerinde büyük ölçüde muhtariyete kavuştu. 1963 Temmuzunda seçimler yapıldı ve 16 eylül 1963'te Saravak, Malaysia birliğine katıldı. Bangkok'ta imzalanan (1 haziran 1966) Malezya - Çinhindi sözleşmeleri ve bunları izleyen Cakarta antlaşması iki halk arasında barışı sağlarken, Malaysia Federal hükûmeti Saravak ile Sabah'ı tek bir Doğu Malezya eyaleti halinde birleştirmeğe karar verdi (5 ağustos 1966); o sırada Büyük Britanya da askerlerini ülkeden çekti (ağustos 1966 - ocak 1967). [L]

SARAVANE, Güney Laos'ta kasaba, il idare merkezi, Mekong'un sol kolu olan Se Done ırmağı kıyısında. — *Saravane ili*, 200 000 nüf. Se Done, kumtaşlı ve bazaltlı yaylalarla arızalı alüvyon ovasını, Boloven yaylasını ve Annam sıradağlarının bir kısmını içine alır. (L)

SARAVELE i. Denizc. Bir yelkeni sarmak eylemi. || *Saravele incesi*, yelkeni sarmakta kullanılan iplerin her biri. (Rüzgârın artması dolayısıyle yelken yüzeyini küçültmeğe ise *camadana vurmak* denir ve bu iş için de yine yelken sarılır.) || *Saravele etmek*, bir yelkeni, indirdikten sonra, kat kat serenine sarmak ve camadan halatlarıyle bağlamak. (L)

SARAY i. (fars. *serāy*, ev'den). Hükümdarların oturduğu büyük bina: *Kaatil kuleler, kal'alı, zindanlı saraylar* (Tevfik Fikret). *Kendine iş verenlerin itimatlarını öylesine kötüye kullandı ki, sonunda sarayda buna kimsenin emniyeti kalmadı* (H. R. Gürpınar). || *Teşm. yol.* Hükümdar ve çevresi: *Trabzon Valisi Galip Bey, Zeki Bey, saray ve Ferit Paşa ile münasebette idiler* (Atatürk). *Doğru evet! Enişte-bey saraydan duymuş* (Kemal Tahir). || Kamu işlerinin görüldüğü büyük bina: *Adliye sarayı. Spor ve sergi sarayı.*

— *Esk. Seray-i beka*, öteki dünya. || *Seray-i fena*, bu dünya. || *Seray-i sipenc*, dünya.

— Mim. Bk. ANSİKL.

— Mit. ve Ed. Şiir dilinde mitolojik, sembolik veya alegorik bir ilâhın oturduğu yer: *Güneşin sarayı. Şafağın sarayı.* || *Neptunus'un, Tethys'in sarayı*, deniz, dalgalar. || *Olympos'un sarayı, gökler sarayı* v.b., gökyüzü.

— Mus. *Saray musikisi*, klasik türk musikisinin Osmanlı sarayı çevresinde gelişen bölümüne verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Saray lokması.* Bk. LOKMA. || *Esk. Saray francalası*, osmanlı saraylarında şehzade ve sultanlar için pişirilen özel ekmek. || *Saray işi irmik helvası*, irmikle yapılan bir helva çeşidi. (Kabukları çıkarılarak bademleri irmikle birlikte hafif ateşte kavurduktan sonra içine sıcak şekerli süt konularak hazırlanır.)

— Tar. *Serayı âmire, osmanlı* padişahlarının sarayı. (Önceleri sadece Yeni saray bu adla anılırken, sonraları bütün saraylar bu adı aldı.) || *Serayı âsafi*, Babıâli hakkında kullanılan bir deyim. || *Serayı Atiki Âmire*, İstanbul'un alınmasından sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından bugünkü İstanbul üniversitesinin bulunduğu yerde yaptırılan saray (Eski saray), [Fatih, burada bir müddet oturduktan sonra yeni yaptırdığı Topkapı sarayına (Yeni saray) taşındı.] || *Serayı Cedidi Âmire*, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Topkapı

sarayı (Yeni saray). *Seray-ı Hümayun*, hükümdar sarayı.

— Teşk. tar. *Saray ağaları*, Eski* ve Yeni* saraylarda oturanlara hizmet ve sarayları muhafaza etmekle görevli kimseler. (Dârüssaade ağalarının [kapı ağaları] emrinde olarak çeşitli rütbeler taşırlardı. Bellibaşlıları valide sultana, şehzadelere, hazineye, kilere, büyük ve küçük odalara bakan ağalardır. Bayezid II devrinde kurulan Galatasaray'da da bir saray ağasıyle beraber 21 ağa vardı. Saray ağaları, padişahın doğan kız çocuğunun doğumunu bir hattı hümayunla Paşakapısı'na yani sadrazama bildirirlerdi.) || *Saray aşçıları*, Matbahı âmire denilen saray mutfağında çalışan görevliler. (Matbahın önündeki koğuşlarda yatarlardı. Baltacılar genellikle aşçılar arasından seçilirdi. Saray aşçıları, aşçıbaşı, ocakbaşı, kebapçı, tatlıcı, hamurcu, pilavcı, balıkçı, perhizî gibi adlar taşırlardı.) || *Saray bostancıları*, Osmanlı sarayının dahil ve haricinde padişahlara ait bahçe ve bostanlarla padişah ve saray hizmetinde bulunan kayıklara bakan görevliler. (Bunlara mahsus ocağa bostancı ocağı denirdi. Marmara ve Boğaziçi sahillerinin muhafazası bu ocağa aitti. Bostancıbaşının emrinde bostancılar kethüdası, haseki ağa, hamlacıbaşı, oda başı, bostancı karakulağı, vezir karakulağı ve dört baltacı bulunurdu.) || *Saray çıkmaları*, Yeni saray, Edirne, Galata ve İbrahimpaşa saraylarında hizmet ederek *çeleb* adını alan içoğlanı ve acemilerin, saray ve saray dışındaki hizmetlere tayini. (Çıkmalar, büyük ve küçük olarak iki türlü olurdu. Padişahların cülûslarından sonra yapılan çıkmalara *büyük çıkma* denir. Bu da saraydaki içoğlanlarından kıdemlilerinin Enderun harici hizmetlere çıkarılmalarıdır. *Küçük çıkma* ise, ilk büyük çıkmadan sonra beş veya yedi senede bir çıkarılmalarıdır.) || *Saray kethüdası*, kapı ağası, Saray-ı Cedid ağasından sonra gelen görevli. (Saray işleri ve teşrifatı ile meşgul olurdu; bayramlarda padişahın eteğini ilk öpen saray kethüdasıdır. XVIII. yy.da yevmiyesi 37 akçe idi.) || *Saray peykleri*, cuma ve bayram namazlarıyle padişahların sefere gidişlerinde saltanat alayının ön tarafında ve solakların önünde yürüyen hademelere verilen ad. (Fistana benzeyen boyu kısa elbise giyerler, eteklerinin ucunu geniş bir kuşağa iliştirirlerdi. [Bk. PEYK.]) || *Saray ustası*, osmanlı saraylarındaki kalfaların başı (*kâhya kadın* da denirdi). [Bk. ANSİKL.] || *Sarayı Âmire ağası*, osmanlı saraylarındaki iç ağaların dördüncüsü. (Murad II'nin saltanat döneminde [1420-1451] ihdas olundu. Arz sahibi enderun ağaları arasındaydılar. Görevleri, has, büyük, küçük odalar ile sarayın bakım ve korunmasını gözetmekti.) || *İç halk* (veya *saray halkı*), harem dairesinden ayrı olarak sarayda padişahın hizmetinde bulunan görevliler. (Fatih'ten Kanunî'ye kadar olan devrede harem dairesiyle saray halkı Eski sarayda kaldı; bu hükümdar zamanında Yeni saraya [Topkapı] taşındı.)

— Mim. ● *İslâm sarayları*. İslâm devletlerinde hükümdar, sarayı siyasî gücün bir görünümü sayardı. Emevîlerden kalan en önemli saray, Şam'ın 200 km doğusunda emevî halifesi Velid II'nin yaptırdığı *Mşatta* sarayı*'dır. Bu saray, kalın bir surla çevrilidir. Güneydeki ana kapının iki yanında kuleler yer alır. Buradan uzun bir koridorla iç avluya; iç avludan da ortada büyük, yanlarda küçük üç kapıdan, asıl saraya girilir. Sarayın cephesini yan yana konulmuş üçgenlerden meydana gelen bir şerit süsler. Mşatta sarayından başka Kurtuba'nın 8 km kuzeybatısında yine surla çevrilmiş, içinde 4 300 sütun bulunan, demir veya bakırla kaplı beş yüz kapısı olan *Medinetüz Zehra*, emevî saraylarının en gösterişlilerinden biridir. Emevî sarayları arasında en önemlisi Gırnata'daki *Elhamra sarayı*'dır. Süslemelerinin güzelliğiyle endülüs mimarîsinin en güzel eseri olan bu saray, sarp bir tepe üzerindeki düzlüktedir. Bugünkü durumuyle birbirine eklenmiş iki yapı topluluğundan meydana gelir. Salonlar, birbirine dik olan iki uzun avlunun çevresinde toplanır. Emevîlerden sonra devlet kuran Abbasîlerin sarayları yıkılmıştır. Bunların en önemlileri Bağdat'ın 120 km güneybatısında *Okhaidir* («küçük yeşillik») *sarayı*'dır. İlk abbasî halifelerinden biri tarafından yaptırıldığı sanılan bu saray yaklş. ol. 18 m yüksekliğinde bir surla çevrilidir. Surun kuzey cephesinin ortasındaki bir kapıdan sağda ve solda ayrı ayrı daireleri bulunan tonozlu bir hole, buradan da eyvanlı avluya geçilir. Dört eyvanlı avlusu olan sarayın üst katında geniş salonları olan ikinci bir kat yer alır. Okhaidir'den başka Samerra'da Mutasım tarafından yaptırılan (836) *Cevsakul Hakanî* (Halife sarayı) zengin süslemeleriyle ilgi çekicidir. Yine Samerra'nın 9 km güneyinde Mütevekkil tarafından yaptırılan (854) ve öteki abbasî saraylarına çok benzeyen *Balkuva sarayı* vardır. Fatımîlerin yaptırdıkları saraylar hakkında arap tarihçileri bilgi verir. Mehdî'nin Fatımî devletini kurunca hükûmet merkezi yaptığı Mehdiye şehrinde kendisi ve oğlu Ebül Kasım'ın birer sarayı vardı. Mehdî'nin altın pencerelerle süslü sarayı oğlu Ebül Kasım'ın sarayıyle karşı karşıyadır. Yine Fatımîlerin, Kahire'nin merkezinde bir cadde üzerinde karşılıklı yapılan, *Kasrul Kebir iş Şarkî* (Büyük Doğu sarayı) ve *Kasrul Sagir il Garbî* (Küçük Batı sarayı) adlı iki sarayı vardır. Fakat bu iki saraydan hiç bir iz kalmadı. Fatımîlerin XI. yy.ın sonlarında yaptırdıkları Kalât beni Hammad şehrinde, kazılar sonucu ortaya çıkarılan geniş salonları, hamamı ve havuzuyle ilgi çeken *Dârül Bahr sarayı*, bunun doğusunda saraydan çok şatoyu andıran, kenarları 20 m olan kare bir salondan meydana gelen *Kasrul Menar* sarayı vardı.

Selçuklu sarayları hakkındaki bilgiler çok azdır. Konya'da Alâeddin tepesinde kalın bir sur duvarıyle çevrili olan ve planı bugün bilinmeyen bir yapı vardı. Kılıç Arslan II tarafından yaptırılan ve sarayın bir bölümü olduğu bilinen, sonralar Alâeddin köşkü diye anılan bu bina sağlam mukarnaslı konsollara dayanan geniş balkonlarla çevrilidir. Ayrıca Beyşehir gölünün güneybatısında yapılan kazılarda Alâeddin Keykubad'ın yazın dinlenmek için yaptırdığı bir saray ortaya çıkarıldı.

Moğol saraylarının durumu bugün bilinmiyor. Yalnız Timur'un doğduğu ve sonradan imparatorluğuna merkez olan Keş şehrinde yaptırdığı sarayın yıkıntıları vardır. Bu saray, düzenini ve elemanlarını camilerden almıştır; bu yüzden sarayın mimarîsinde bir üslûp yeniliği görülmez. Yalnız süslemeleri ilgi çekicidir.

Eyyubîler ve Memlûklar devrinde de taştan çok tuğladan yapılan bugün izi kalmayan saraylar vardı. Kahire iç kalesinde Salâhaddin Eyyubînin yaptırdığı, sonra Baybars ve Kalavun'un değiştirdiği *Kalâtur Rih* bunlar arasındadır. Bu sarayda on iki sütunun taşıdığı büyük kubbeli bir tören salonu vardır. Ravza adasındaki *Necmeddin sarayı* da buna benzer. Aynı plan *Baştak sarayı* (1339) ile Kayıtbay'ın sarayında da görülür. Bu sarayların hareme ayrılan üst katlarında *kaa* denilen bir salon vardı; bu salon üç kısma ayrılan bir şahniş ile iç avluya açılır. Ortadaki kısım, yan kısımlara göre içeridedir ve bir kubbeyle örtülüdür.

Murabıt ve Muvahhidlerin sarayları hakkında bilgi yoktur. 1502'de İran'da hâkimiyeti ele geçiren Safevîler de zengin süslemeleri olan saraylar yaptılar. Bunların en eskileri *Ali Kapı* ile *Çihil Sütun* (Kırk direk) saraylarıdır. 1598'de Isfahan başkent olduktan sonra yapıldığı sanılan bu saraylardan Ali Kapı'nın önündeki kısım *tâlâr* adı verilen geniş bir balkondur. Balkonun çatısını ahşaptan yapılmış on sekiz yüksek ve zarif sütun taşır. Tâlârın arkasındaki kısım geniş pencerelerle dışarıya açılan tören salonudur. Sarayın güneyinde, bahçeler içinde köşkler vardır. Şah Süleyman (1667-1694) tarafından yaptırılan *Heşt Bihişt* (Sekiz Cennet) *sarayı* öteki iki saraydan çok farklıdır. Bu sarayın üst bölümünde taraça, bahçelere bakan revaklar, çok sayıda pencere ve kapı vardır ve pencereli kulesi olan bir kubbeyle örtülüdür; sarayın ayrıca, fıskıyeli havuzu bulunan bir orta holü vardır.

Babürlü saraylarından bugüne kalanlar Ekber ve ondan sonra gelenler zamanında yapıldı. Ebül Fazl, Ağra'da Ekber'in kale içinde 500'den fazla saray yaptırdığını bildirir. 1566'da kırmızı kumtaşından yapılan *Divanı Âm*, 22 × 66 m boyutlarındadır. Burası padişahın genel kabul salonudur. Saray, çifte sütunlara dayalı dilimli kemerlerden meydana gelen ön cephesiyle ilgi çekicidir. Ayrıca veliaht Selim (Cihangir) için kırmızı kumtaşından yapılan *Cihangir Mahal* dört kanatlı ve iki katlıdır. Bu iki saray, Ekber tarafından yaptırıldı. Şah Cihan da bir saray yaptırdı. Bu sarayın bazı bölümleri bugüne kadar geldi.

Selçuklu sanatıyle Osmanlı sanatı arasında bir geçiş dönemi olan Beylikler devrinde beylik merkezi olan bazı şehirlerde saraylar yapıldı.

Osmanlılar, başkent olan şehirlerde saraylar yaptılar. İlk osmanlı sarayı Bursa'nın alınışından sonra iç kalede Orhan Bey tarafından yaptırılan *Beyazsaray*'dır. Timur'un Bursa'ya saldırısı sırasında yıkıldığı söylenen bu saraydan bugün hiç bir iz yoktur. Daha sonra Murad I, Edirne'de Selimiye camiine yakın olan Kavak'ta bir saray yaptırdı. Bu saraydan bugün hiç bir iz kalmamıştır. Edirne'de Murad II de Tunca ırmağının ikiye ayrıldığı yerde Bizanslılar zamanında av yeri olarak kullanılan bir ada üzerinde bir sarayın yapımına başladı. Mehmed II zamanında tamamlanan bu saraya *Yeni saray* denir. Mehmed II'den sonra saraya köşk ve daireler eklendi. Bu sarayda 119 oda, 21 divanhane, 22 hamam, 13 mescit, 16 büyük kapı, 13 koğuş, 4 kiler, 5 mutfak, 14 kasır olduğu söylenir. Burası, 1829 Rus işgalinde karargâh olarak kullanıldı. 1877'de, Rusların eline geçmemesi için saraydaki cephane yok edilirken çıkan yangında bina da yıkıldı. Sarayın en önemli bölümlerinden biri olan *Cihannüma kasrı* 1452'de Mehmed II tarafından yaptırıldı. Kasrın yanında hırkai saadet odası, hazine, silâhtar ve mabeyin memurlarının daireleri vardı. Sarayın içinde bundan başka Adalet kasrı, Bostancıbaşı kasrı, Kafesli kasrı, Kum kasrı, Demirtaş kasrı, Değirmen kasrı, Şikâr kasrı, Aynalıköşk, Bülbül kasrı, İftar köşkü, İydiye kasrı vardı. İstanbul'un, Mehmed II tarafından alınışından sonra bugünkü Üniversite binasının bahçesinde ahşap bir saray yaptırıldı. Edirne'den gelen harem halkı buraya yerleştirildi. Bugün bu saraydan iz yoktur. Mehmed II bu sarayda oturrken eski Bizans akropolis'inin bulunduğu yerde *Sırçasaray*'ı (Çiniliköşk) ve *Topkapı sarayı*'nın bazı bölümlerini yaptırdı. Bu saraya *Sarayı Cedid* (Yeni saray) dendi. Ahmed III zamanında Sarayburnu'na toplarla korunan bir sur kapısı ve yanına ahşap bir binanın yapılmasından sonra Topkapı sarayı adını aldı. Bu yapı daha sonra yandı. Mehmed II 1475-1479 yıllarında yaptırdığı Sarayı Cedid (Topkapı sarayı) daha sonra farklı zamanlarda yapılan eklemelerle genişledi. (Bk. TOPKAPI SARAYI.) Topkapı sarayından sonraki devirlerde yaptırılan birçok ahşap saraydan iz kalmadı. Bu sarayların biçim ve mimarîsi hakkında zamanında yapılmış resimlerden bilgi edinilmektedir. Bunlardan *Sokullu sarayı* bugünkü Sultanahmet camiinin yerindeydi. Süleyman I zamanında yapılan *Fenerbahçe sarayı;* Haliç ile Hasköy arasında 1613'te Ahmed I tarafından yaptırılan *Tersane sarayı* veya *Aynalıkavak sarayı;* Üsküdar'da Selimiye yakınlarında Murad IV tarafından yaptırılan *Şerefâbâd sarayı* bunlara örnek olarak gösterilebilir. Lâle devrinde, İstanbul'da Paris'teki Versailles ve Fontainebleau saray ve bahçeleri örnek alınarak Kâğıthane'de *Sadâbâd sarayı*, Haliç'te Mahmud I zamanında *Karaağaç sarayı*, Kuruçeşme ile Ortaköy arasında Selim III tarafından *Neşatâbâd sarayı* yaptırıldı. Barok üslûpta yapılan sarayların da bazıları günümüze kadar geldi. Bunlardan Selim III zamanında (1789 - 1807) iki katlı olarak yaptırılan *Beşiktaş sarayı* 1815'te haremin hamamında çıkan yangınla harap oldu; Mahmud II tarafından yeniden ahşap olarak yaptırıldı. Abdülmecid bu sarayı yıktırarak yerine *Dolmabahçe sarayı*'nı yaptırdı. Saray, barok ve rönesans karışımıdır. Çok yüksek olan tavanı kubbe biçimindedir. Üzeri kurşun kaplı bir çatıyle örtülüdür. Selâmlık, Taht salonu, Hünkâr dairesi ve Harem gibi bölümleri vardır. Selâmlık kısmı ve taht salonu, somaki sütunlar ve yaldız nakışlarla süslüdür. Boğaziçi'nde Beylerbeyinde de

Ahmed I'den kalma bir saray vardı. Harap olan bu sarayın yerine Mahmud II yeni bir saray yaptırdı. 1865'te Abdülaziz, mimar Serkiz Balyan'a bugünkü *Beylerbeyi sarayı*'nı kurdurdu. Saray, barok ve rönesans üslûbundadır; tavanları yaldızlı nakışlar ve yazılarla süslüdür. Bunlardan başka Beşiktaş ile Ortaköy arasında eskiden ahşap olarak yapılan *Çırağan sarayı*, 1859'da Abdülmecid tarafından yıktırıldı. Yeniden yapımı için projeleri ve yeri hazırlandı. Abdülmecid'in ölümü üzerine 1864'te Abdülaziz tarafından tamamlandı. Bu saray, klasik devir özelliklerinin modernleştirilmesiyle elde edilen yeni bir üslûptadır. Çırağan sarayı yakınlarında, Abdülaziz tarafından yaptırılan ve Abdülhamid II'nin eklettiği bazı köşk ve dairelerle büyüyen *Yıldız sarayı* vardır.

İstanbul dışında, büyük şehirlerde de bazı saraylar yaptırıldı. Şehzadelerin oturduğu bu saraylardan en önemlisi Manisa'daki saraydır. Murad II tarafından yaptırılan bu saray yine onun eklemeleriyle büyütüldü. 56 Dönümlük bir alanı kaplayan sarayda, Mehmed III padişah oluncaya kadar birçok şehzade oturdu. Bu tarihten sonra bırakılan saray zamanla harap oldu. XIX. yy. başlarına kadar bazı kısımları ayakta duran bu sarayın arazisi sonra satıldı. Geniş bir avlu içinde yer alan sarayı pencereli bir duvar çevrelerdi. Padişahlardan başka şehzadeler ve büyük devlet adamları da saraylar yaptırdılar. Ancak bunlardan günümüze kalan olmadı.

— Mus. *Saray musikisi.* Klasik türk musikisi veya türk sanat musikisi, usta sanatçılardan gizli bir fen halinde öğrenilerek sınırlı çevreler içinde gelişti. Bu çevrelerin başında Osmanlı sarayı geliyordu. Sarayda türk musikisine verilen önem, türk musikisinin en önemli ürünlerinin meydana getirilmesini sağladı. Murad II, Bayezid II, Murad IV, Mahmud I, Selim III, Mahmud II, Abdülmecid, Abdülaziz, Murad V, musikiyle yakından ilgilenen, musiki sanatçılarını koruyan padişahlar arasında yer alır. Özellikle Selim III, kendi besteleriyle olduğu kadar sanatçılara elverişli çalışma imkânı hazırlayarak saray musikisinin gelişmesini sağladı. Padişahların yanı sıra Bayezid II'nin oğlu Korkut Çelebi, Abdülhamid II'nin oğlu Burhaneddin Efendi, Abdülaziz'in torunu şehzade Seyfeddin Efendi, Murad V'in kızı Hatice Sultan v.d., musikiyle ilgilenen hanedan mensuplarıdır. (Bk. MUSİKİ *[Türk sanat musikisi bölümü].* OSMANLI İMPARATORLUĞU *[Musiki bölümü].*)

— Teşk. tar. *Saray ustası.* Haremi Hümayundaki cariyelerin en yüksek görevlisiydi. Bu göreve, acemilik, küçük kalfalık ve oda kalfalığından sonra geçilebilirdi. Saray ustaları, padişahın huzurunda ve resmî günlerde ipekli veya kadife üzerine kenarı sırma ile işlenmiş salta giyerlerdi. Bu göreve getirildikleri kendilerine bildirilirken, kabak çiçeği biçiminde, beş yapraklı, beş tane mücevher verilirdi. Saray ustaları, âmirlik belirtisi olarak ellerinde gümüş kaplı baston taşırlar, Hünkâr dairesindeki çeşitli eşyayı mühürlemek için mührü hümayunu yanlarında bulundururlardı. Padişahın kadınları da bunlara bağlıydı. Yardımcılarına *hazinedar usta* denirdi. Bu görev, Osmanlı imparatorluğunun sonuna kadar sürdü. (LM)

1840'ta SARAYBURNU

SARAY, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Tekirdağ ili) ilçe merkezi kasaba; 7 409 nüf. (1970). Istıranca dağlarının güney eteğini takip eden eski İstanbul - Edirne karayolu üzerinde; yüksl. 140 m. Demiryolu üzerindeki Çerkezköy'e 20 km'lik bir yolla bağlıdır. — *Saray ilçesi,* 610 km²; 23 935 nüf. (1970). Merkez ve Beyazköy bucakları; 22 köy. Buğday ve ayçiçeği. (M)

SARAY, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Van ili, Özalp ilçesi) bucak; 26 köy; 9 712 nüf. (1965 sayımı). — *Bucak merkezi,* 1 668 nüf. (1965). Türkiye - İran sınırına 11 km uzaklıkta; yüksl. 2 080 m. İlçe merkezinin 16 km doğusundadır. (M)

SARAYBOSNA, sırpça - hırvatça **Sarajevo, Bosna - Saray** da denir, Yugoslavya'da şehir; Bosna-Hersek cumhuriyetinin başkenti, Bosna ırmağının kolu olan Miljacka ırmağı kıyısında; 218 000 nüf. Üniversite. Saraybosna'da bir doğu şehri havasını veren kalıntılar (XVI. yy.dan kalma camiler, müslüman mahalleleri ve mezarlıkları) vardır. Şehir aynı zamanda da bir el sanatları (halıcılık, bakır işçiliği, gümüş) merkezidir. 1878'den sonra Avusturya Askerî valiliğinin merkezi olan modern şehir, Miljacka ırmağı boyunca gelişti. Ilidza yönünde devamlı olarak genişlemektedir; beşin sanayii, tuğla fabrikaları, çimento fabrikaları ve tahta işçiliği atelyeleri. Kayalık bir burun üzerindeki hisar şehre hâkimdir.

● *Tarih.* Saraybosna Osmanlı imparatorluğu devrinde Bosna eyaletinin, sonra Sırp-Hırvat-Slovenler krallığının (Drinska Banovina) merkeziydi. Osmanlı hâkimiyetinden önce Saraybosna'nın yerinde Vrh-Bosna (Bosnavar) adlı küçük bir kasaba vardı. Fatih devrinde osmanlı idaresine geçen kasaba (1463), Macaristan'a giden yolların kavşağında bulunması sebebiyle ticarî bakımdan büyük gelişmeler gösterdi. Adını burada yaptırılan bir saraydan alan şehirde vali Hüsrev Paşa (öl. 1541) devrinde birçok medrese, imarethane ve vakıf kuruldu, ayrıca Hüsrev Paşa adına büyük bir cami yapıldı. Uzun süre Osmanlıların elinde kalan Saraybosna Berlin antlaşması gereğince osmanlı topraklarından sayılmakla birlikte idaresi Avusturya-Macaristan imparatorluğuna bırakıldı ve Baron von Philippovich kumandasındaki birlikler kanlı çarpışmalardan sonra şehre girdiler (19 ağustos 1878). 1908'de Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildi. Veliaht Prens Ferdinand'ın bir sırp tarafından Saraybosna'da öldürülmesi Birinci Dünya savaşının çıkmasına sebep oldu. Savaştan sonra Yugoslavya'nın elinde kalan Saraybosna'nın nüfusunun çoğunluğunu müslümanlar meydana getirmekteydi. Zamanla bu durum değişti. (ML)

SARAYBURNU, İstanbul'un kuzeybatı köşesinde, Haliç yalısını Marmara kıyısından ayıran burun. Bizans devrinde buraya «Aziz Demetrios» burnu denirdi; batıdaki Sirkeci kesimi bugünkünden farklı olarak bir koy görünüşünde olduğu için Sarayburnu daha belirli bir çıkıntı meydana getirirdi. Haliç'i boylayan surlar burada Marmara kıyısı surlarıyle birleşirdi. 1871'de demiryolu yapılırken yıkılan surların kalan parçaları bugün Sarayburnu güneyinde başlar. Sirkeci koyu sonradan dolmuştur. Marmara sahil yolu ve demiryolu, Sarayburnu gerisinden geçer. İstanbul'un en güzel görünüşlerinden birini kapsayan Sarayburnu'nda Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında dikilmiş bir Atatürk heykeli vardır ve daha geride Gülhane parkı ile Topkapı sarayı yer alır. (M)

SARAYCIK, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Amasya ili, Gümüşhacıköy ilçesi) bucak; 7 574 nüf. (1965); 12 köy. — *Bucak merkezi (Bacakoğlu köyü),* 454 nüf. (1965). İlçe merkezinin 12 km batısında, Gümüşhacıköy - Osmancık yolu üzerinde; yüksl. 775 m. (M)

Saraydan Kız Kaçırma *(Entführung aus dem Serail).* W. A. Mozart'ın üç perdelik lirik komedisi. Librettosu C. F. Bretzner'indir. İlk olarak 1782'de Viyana'da temsil edildi.

Belmonte, Pedrillo'nun yardımıyle nişanlısı Constance'ı Selim'in sarayından kurtarmağa çalışır. Öte yandan Pedrillo da Blondine'i bulmağa çalışmaktadır. Ama muhafız Osmin kaçırma olayını öğrenir ve önler. Selim büyüklük göstererek can düşmanının oğlunu bağışlar. Bu komik melodram, partisyonu sayesinde, lirik tiyatronun ilk karakter dramlarından biri olmuştur. Eser, Joseph II, Goethe, eleştirmeciler ve Viyana halkı tarafından çok beğenilmiştir. (L)

SARAYDÜZÜ, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Sinop ili, Boyabat ilçesi), bucak; 13 283 nüf. (1965); 26 köy. — *Bucak merkezi,* 948 nüf. (1965). Boyabat'ın 22 km güneydoğusunda; yüksl. 425 m. (M)

Saray hamamı, Yenişehir'de Orhangazi camiinin yakınında çifte hamam. Osman I devrinde yapıldı. Basit planlıdır; soğukluktan sıcaklığa, oradan da iç halvete geçilir. Üzeri kubbeyle örtülü olan hamamın yunan işgali sırasında soğukluğu yandı, doğuda yer alan külhan ve kadınlar kısmı yıkıldı. (M)

SARAYKÖY, Ege bölgesinde (Denizli ili) ilçe merkezi kasaba; 8 840 nüf. (1970). Denizli'nin 25 km kuzeybatısında, bu şehri İzmir'e bağlayan kara ve demiryolu üzerinde; yüksl. 170 m. Kasaba düz bir alanda yayılır. — *Sarayköy ilçesi,* 619 km²; 33 637 nüf. (1970). Merkez ve Babadağ bucakları; 36 köy. Pamuk, üzüm ve incir. (M)

SARAYLI i. ve sıf. *(saray*'dan *saray-lı).* Saraya mensup olan kadınlar için kullanılır: *Fena değil, saraya gidecek, saraylı olacak* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Deli saraylı.* Bk. DELİ.

— Kıyf. *Esk.* Saraylı kadınların taktığı bir tür hotoz.

— Teşk. tar. Osmanlı sarayında yaşayan kadınlara verilen genel ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. Sarayda hizmet ettikten sonra çerağ edilerek dışarıda evlendirilen cariyelere *saraylı* denirdi. Osmanlıların fetih dönemlerinde ele geçirdikleri hıristiyan ülkelerinden getirilen genç ve güzel kadınlar cariye olarak saraya alınırdı. Sonraları Kafkasya'daki çerkez ve gürcülerden ve İzmit tarafına göç etmiş çerkezlerden cariye alınmağa başlandı. Saray geleneğine göre yetiştirilen bu kızlar acemiler, cariyeler, şakirtler, ustalar ve gedikliler olmak üzere beşe ayrılırdı. Padişahın ilgisini çekenler gözdelik ve ikballik aşamalarından geçerek, «kadın»lığa kadar yükselirlerdi. Yükselemeyenler haremin değişik hizmetlerinde bulunur ve saray dışında durumlarına uygun kimselerle evlendirilirlerdi. Cariyeler daima saraylı niteliğini korurlardı. Saraylılar yaşmak, ferace giyerler ve özellikle sultanlarla kadınlar kolalı yaşmaklarıyle tanınırdı. (M)

Saraymağara. Arkeol. Gaziantep'in 40 km kuzeyinde kaya mezarları. Kayalar içine oyulmuş mezarlardan en ilgi çekici ve en büyüğü iki kemerli olanıdır. Kemerlerden sonra ortadaki kapıdan her iki yanında hücreleri olan bir verandaya geçilir. Burada 8 köşeli ve 6 hücreli bir salon vardır. (M)

SARAYÖNÜ, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili) ilçe merkezi kasaba; 9 264 nüf. (1970). Konya-Afyon demiryolu üzerinde düz bir alanda kurulmuştur; yüksl. 1 070 m. Afyon'u Konya'ya bağlayan karayoluna 6 km'lik bir bağlantısı vardır. 1959 Yılından beri ilçe merkezidir. — *Sarayönü ilçesi,* 1 088 km²; 24 785 nüf. (1970). Tek bucak içinde 15 köy. Buğday üretimi ve hayvancılık; civa yatakları. (M)

SARAZEN i. (ve sıf. (lat. *sarracenus*'dan fr. *sarrasin*). Ortaçağ'da Batılıların Müslümanlara verdikleri ad. (L)

SARAZİN veya **SARRAZİN** (Jacques), fransız heykeltıraşı (Noyon 1588 - Paris 1660). Nicolas Guillain'in öğrencisiydi. On sekiz yıl Roma'da kaldı. Simon Vouet ile çalıştı ve onun yeğeniyle evlendi. Paris'te Louis XIII'ün başlıca heykeltıraşları ve akademi kurucuları arasında yer aldı. Louvre'da (Horloge pavyonunun heykel sütunları), Maisons şatosunda çalıştı. En iyi eserleri Berulle kardinalinin (Louvre ve Juilly'de) ve Condé prensi Henri de Bourbon'un (Chantilly müzesi) mezarlarıdır. (L)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

onuncu ciltteki başlıca maddelerin yazarları

Pedoloji, B. Kayser.
Pedro *Zalim*, Şahabettin Tekindağ.
Peguy (Charles), G. Lerminier.
Pekin (*Coğ.*), P. Chesneux; (*Tar.*),G. Lafforgue.
Peloponnesos (*Coğ.*), G. Lafforgue.
Peloponesos savaşı, G. Lafforgue.
Pencap veya **Pencab** (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), R. Harot; (*G. santl.*), Mlle M. M. Deneck.
Penisilin (*Eczc.* ve *Ted.*), R. Davy.
Pennsylvania (*Coğ.*), R. Lamorisse; (*Tar.*), J.M. Richez.
Perge (*Esk. coğ.*), Engin Özgen.
Periglasiyer, J. Tricart.
Perikles, G. Lafforgue.
Peron (Juan Domingo), J. Maurin.
Persler, J. J. Rudent.
Personel (*İşletmec.*), Fuat Çelebioğlu.
Perspektif (*Mat.* ve *G. santl.*), R. Limouse; (*Demogr.*), R. Pressat.
Peru (*Coğ.*), P. Monbeig; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Anayasa*), R. Mane; (*G. santl.*), R. Charmet; (*Ed.*), G. Pillement.
Pessinus (*Esk. coğ.*), Engin Özgen.
Pétain (Philippe), P. Dufourcq.
Petrarca (Francesco), Mme B. Braudon-Albini; (*İkonogr.*), J. - P. Babelon.
Petro I (Pyotr Velikiy Alekseyeviç, ***Büyük*** — denir), Şahabettin Tekindağ.
Petrokimya, A. H. Saurat.
Petrol (*Petr.*), A. H. Saurat; (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*Türkiye*), Erman Tulgar.
Peygamber (*Din*), İsmail Erünsal.
Peynir, P. Bidan.
Ph (*Kim.*), R. Deluchat; (*Bot.*), F ve J.-M. Tarmel; (*Pedol.*), B. Kayser; (*Fiz.* ve *Biyol.*), R. Davy.
Philippe II *Aguste*, G. Lafforgue.
Philippe II *Yiğit*, G. Lafforgue.
Philippe III *İyi*, G. Lafforgue.
Philippe IV *Güzel*, P. Thibault.
Philippe VI de Valois, P. Thibault.
Philippos II, G. Lafforgue.
Pıhtılaşma (*Biyokim.*), R. Davy; (*Fizyol.*), Dr. B. Dreyfus.
Pi (*Mat.*), M. Faucheux.
Picasso (Pablo Ruiz), R. Charmet.
Piemonte (*Coğ.*), Mlle A. M. Séronde, (*Tar.*), J. Maurin.
Pil (*Elektr.*), R. Dechène; (*Nükl.*), B. Jacrot ve F. Joliot - Curie.
Pipe-Line, A. H. Saurat.
Prandello (Luigi), Mme M. Brandon - Albini.
Pireneler, P. Riquet; (*Ask. tar.*), R. Tessier.
Pirinç (*Bot.*), R. Braconnier; (*Coğ.*), Mlle M. Traizet.
Pirometre (*Fiz.*), E. Jockey.
Pisa (*Tar.*), Y. Renouard; (*G. santl.*), R. Chevalier.
Pisidia (*Esk. coğ.*), Engin Özgen.
Pissarro (Camille), G. Charensol.
Pitt (Wiliam), D. Curran.
Pitt (William) [İKİNCİ PİTT denir], D. Curran.
Pius VII (Gregorio Luigi Barnaba Chiaramonti), P. Pierrard.
Pius IX (Giovanni Maria Mastai Ferretti), P. Pierrard.
Piyano (*Müz.*), J. Gardieu.
Plak (*Elektroakustik*), J. Dalbanne ve R. Le Roux.
Plan (*İkt.* ve *Siyaset*), R. Mane.
Planlama (*İkt.* ve *Siyaset*), R. Mane.
Planlama teşkilâtı (BAŞBAKANLIK DEVLET), Seyfettin Turhan ve Fuat Çelebioğlu.
Plastik (*Plast. mad.*), Mme M. Charreyron ve J. Dalbanne; (*Pirotekni*), L. Médard.
Platin (*Kim.* ve *Sanay.*). H. Lachouque.
Pleb'ler (*Rom. tar.*), G. Lafforgue.
Plehanov (Georgiy Valentinoviç), P. Thibault.
Plevne savunması, Çetin Börekçi.
Poe (Edgar Allen), Mme F. Andersen.
Poincaré (Henri), J. Dalbanne.
Poincaré (Raymond), G. Lafforgue ve P. Thibault.
Poker, C. - M. Laurent ve Metin Güngör.
Polder, Mlle M. Traizet.
Polignac ailesi, R. Andréani.
Polinezya (*Coğ.*), A. Huetz de Lemps; (*G. santl.*), R. Chormet.
Polinezya (FRANSIZ — *sı*), A. Huetz de Lemps; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.*), J. M. Richez.
Polis (*Ed.*), P. L. Thirard, (*İda. huk.*), Yıldızhan Yayla.
Polis teşkilâtı (MİLLETLERARASI AĞIR CEZA), sir Richard Leofric Jackson.
Polonya (*Coğ.*), P. George; (*İkt.*), G. Rulliere; (*Tar.*), J. Bourdanton ve P. Thibault; Şahabettin Tekindağ; (*Anayasa*), C. Dubois; (*Ed.*). P. Cazin; (*G. santl.*), D. Wrotnowska ve M. Gauthier; (*Müz.*), F. Zagila; (*Haberleşme*), A. Kosko.
Pompa (*Mekan.*), F. A. Bordrionnet ve J. Dalbanne.
Pompalama (*Atom fiz.*), A. Touren.
Pompei, R. Chevallier.
Porselen (*Seram.*), J. Dalbanne ve H. Lafuma; (*Tar.*); R. Vrinet; (*Türkiye*), Sabahattin Batur.
Portekiz (*Coğ.*), B. Bomer; (*İkt.*), G. Rulliere (*Tar.*), G. Lafforgue ve Şahabettin Tekindağ; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Ed.*), A. Jouclaruau; (*G. santl.*), A. Bonnet Correa; (*Müz.*), Mlle M. A. de Lima Cruz.
Portekizce, B. Pottier.
Porto Riko veya **Puerto Riko** (*Coğ.*), R. Lamorisse; (*Tar.*), J. Bourdan; (*Anayasa*), R. Mane; (*Ed.*), G. Pillement.
Portre (*G. santl.*), J. P. Babelon; (*Pulculuk*), J. P. Babelon.
Posta (*Ulaştırma*), P. Goursolas.
Potamoloji, M. Pardé.
Potansiyel (*Elektr.*), R. Dechène; (*Fiz.*), R. Dechène.
Potasyum (*Kim.*), R. Touren.
Potemkin veya **Potyomkin** (Grigoriy Aleksandroviç), P. Thibault.
Potsdam konferansı, P. Hallynck.
Pön savaşları, P. Thibault.
Prag (*Coğ.* ve *G. santl.*), P. George; (*Tar.*), J. - M. Richez.
Pragmatique Sanction de 1713, J. - M. Richez.
Pragmatique Sanction de Boruges, J. - M. Richez.
Prens Sabahaddin, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Preveze Deniz savaşı, Çetin Börekçi.
Programlama (*İstat.*), Fuat Çelebioğlu.
Prokofyev (Sergey Sergeyeviç), R. Hofmann.
Proleterleşme, R. Mane.
Propaganda (*Huk.*), J. - P. Oudot.
Protein, R. Davy.
Protestanlık, F. - G. Dreyfus.
Protez (*Cerr.*), Dr. J. Bruézière; (*Diş cerrah.*), R. İbos.
Proudhon (Pierre Joseph), R. Mane.
Proust (Marcel), A. Maurois.
Provence (*Coğ.*), R. Lamorisse; (*Tar.*), J. Bourdanton; (*G. santl.*), G. Janneau.
Provincia (*Esk. Rom.*), G. Lafforgue.
Prusya (*Genel tar.*), A. Froehlich ve P. Thibault; (*Osmanlı-Prusya ilişkileri*), Çetin Börekçi; (*Ask. tar.*), P. Dufourcq
Prut antlaşması, Şahabettin Tekindağ.
Psikanaliz, S. Leibovici.
Psikiyatri, Dr. R. Labet.
Psikoloji, H. Piéron.
Puget (Pierre), J. - P. Babelon.
Pul, G. Rigol; (*G. santl.*), J. - P. Babelon; (*Türkiye*), Sıtkı Özler ve Mufahham Akoba.
Purcell, Mlle S. Demarquez.
Pusula (*Magnetik*), E. Selzer.
Puvis de Chavannes (Pierre), R. Charmet.
Püriten, P. Thibault.
Püritenlik, F. - G. Dreyfus.
Pythagoras, A. Doazan.
Q (*Leng.*), R. Marichel; (*Fonet.*), Mme M. Peyrollaz.
Quaker, F. - G. Dreyfus ve P. Thibault.
Quebec (*Coğ.*), C. Dubois; (*Tar.*), P. Hallynick.
Quesnay (François), R. Mane.
R (*Leng.*), R. Marchal ve Yusuf Çotuksöken.
Rabat (*Tar.*), Y. Lacoste.
Rabelais (François), J. Bailbé; (*İkonogr.*), J. - P. Babelon.
Racine (Jean), A. Adam; (*İkonogr.*), J. - P. Babelon.
Radar, E. Aisberg ve J. Dalbanne; (*Ask. uygulama*), H. Lachouque.
Radikalizm, G. Lafforgue ve P. Thibault.
Radyatör (*Termik*), J. Dalbanne ve R. Huchet.
Radyo (*Telekom.*), E. Aisberg.
Radyoaktiflik (*Nükl.*), B. Jacrot.
Radyobiyoloji, Dr. E. Wattez.
Radyogonyometri, E. Aisberg.
Radyografi, R. İbos ve Dr. E. Wattez.
Radyolar (*Radyotek.*), E. Aisberg.
Radyometalografi, R. Le Roux.
Radyoteleskop, P. Tardi.
Radyoterapi, Dr. E. Wattez.
Radyum (*Kim.*), B. Jacrot ve R. Touren.
Radziwill, P. Hallynck.
Raffaello (SANTİ veya SANZİO — denir), Dizionario Enciclopedico İtaliano.
Rafızîlik (*Din*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Rafinaj (*Petr.*), A. - H. Saurat.
Rafineri (*Petr.*), A. - H. Saurat.
Ragıp Paşa *Koca*, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Ragusa (*Tar.*), Y. Renouard; (*Ed.*), H. Boissin.
Rahbe, Zeynep Ulsel.
Rahmet, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Raimond IV, P. Thibault.
Raleigh (sir Walter), D. Curran.
Ramazan, İsmail Erünsal.
Ramazan bayramı, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Ramazanoğulları, Şahabettin Tekindağ.
Ran (Nâzım Hikmet), Mehmet Kaplan.
Rant (*İkt.*), G. Blardonne.
Rasathane (*Astron.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Rasputin (Grigoriy Yefimoviç), J. Bourdanton.
Rast (*Mus.*), Ercüment Berker.
Raşitizm (*Patol.*), Dr. D. Fritel.
Ravel (Maurice), A. Roland-Manuel.
Ravenna (*Coğ.*), Mlle A. - M. Seronde; (*Tar.*), P. Thibault.
Ray (*Dy.*), J. Dalbanne ve P. Patin.
Razî, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Reaktör (*Nükl.*), M. Musset.
Reanimasyon (*Ted.*), Dr. J. - J. Poncey.
Reaya (*Teşk. tar.*), İsmet Zeki Eyüboğlu ve Şahabettin Tekindağ.
Recaizade Mahmud Ekrem, Kemal Bek.
Recif, P. Monbeig.
Recitativo, A. Verchaly.

II

Reconquista, R. Harot.
Redresör (*Elektr.*), J. Dalbanne ve R. Huchez; (*Radyotekn.*), E. Eisberg.
Reeskont, R. Mane
Reevalüasyon (*İkt.*), Fuat Çelebioğlu.
Referandum (*Siyaset* ve *Huk.*), R. Mane.
Reform, A. Renaudet.
Reger (Max), G. - W. Baruch.
Regulatör (*Teknol.*), J. Dalbanne.
Rehin (*Huk.*), Mustafa Dural.
Reichsrat, P. Thibault.
Reichstag, A. Froechlick.
Reims (*Coğ.*), C. Dubois; (*Tar.*), P. Pierrard; (*Ask. tar.*), R. Tessier; (*G. santl.*), Mlle M. Beat.
Reisülküttap (*Teşk. tar.*), Şahabettin Tekindağ.
Rejim (*Coğ.*), M. Parde.
Rekabet (*İkt.*), G. B. Lardonne.
Reklam, Mme F. Boucq.
Rembrandt (Rembrandt Harmenszoon VAN RİJN — denir), Mme M. Le Noan-Vizioz.
Renan (Ernest), F. Millepierres.
Renault (Louis), J. Bonnet ve J. Dalbanne.
René I *İyi*, J. Bourdanton ve P.Thibault.
René II, J. Bourdanton ve P. Thibault.
Renk (*Opt.*), A. Marechal; (*G. santl.*), G. Janneau; (*Ed.*), E. Lejealle.
Ren muharebesi, R. Tessier.
Ren nehri, J. Tricart.
Renoir (Auguste), M. Gauthier.
Resim (*Res.*), J. - L. Rabaté; (*G. santl.*), Y. Brayer ve R. Chevallier; (*Türkiye*), Kaya Özsezgin ve Elif Naci.
Resmî (*Huk.*), Mustafa Dural.
Ressam, Kaya Özsezgin.
Restorasyon, A. J. Tudesq.
Resulîler, Şahabettin Tekindağ.
Reunion (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*Tar.*), P. Thibault.
Revan seferi, Şahabettin Tekindağ.
Rheinland, P. Thibault.
Rheinland-Westfalen, J. Tricart.
Rhin idare bölgesi (*Bas*—), S. Laboureur.
Rhin idare bölgesi (*Haut*—), S. Laboureur.
Rhône (LE), Mlle M. Traizet; (*İkonogr.*), J. - P. Babelon.
Rhône idare bölgesi, S. Laboureur.
Rızk veya **Rızık** (*Din*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Riba (*Din.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Ribonükleik, Dr. J. de Grouchy.
Ribozom, Dr. J. de Gronchy.
Ricardo (David), R. Mane.
Richard I *Aslan Yürekli*, D. Curran.
Richelieu (Armand Jean du Plessis, Kardinal — DE), P. Thibault; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.
Richier, Mme. M. Le Noan-Vizioz.
Rif, Metin Tuncel.
Rifaî veya **Rufaî** veya **Rüfai** (*Tasav.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Rifaîlik, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Rilke (Rainer Maria), L. Lejealle.
Rimbaud (Arthur), P. Moreau.
Rimskiy-Korsakov (Nikolay Andreyeviç), R. Hofmann.
Rio de Janeiro, P. Monbeig.
Rio Grande do Sul, P. Monbeig.
Ritim veya **Ritm** (*Biyol.*), Mlle A. Tétry; (*Müz.*), R. Dumesnil.
Rize (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Hüseyin Sezer; (*G. santl.*), Hüseyin Sezer.
Roberto *Akıllı*, J. Bourdanton ve P. Thibault.
Robespierre (Maximilien DE), G. Lafforgue.
Rockefeller (John Davison), J. Perrin.
Rodezya, Y. Lacoste.
Rodin (Auguste), P. Pradel.
Rodos (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ; (*G. santl.*), Hüseyin Sezer.
Rol (*Sosyal psikol.*), A. Dumas ve D. Casalis.
Rolland (Romain), H. Perruchot.
Roma, R. Hubal; (*Eğitim*), J. Defrados; (*Sanat*), R. Block.
Roma (*Coğ.*), Mlle A. - M. Seronde; (*Tar.*), Y. Renouard; (*Arkeol.* ve *G. santl.*), R. Chevallier ve A. Chastel.
Roma cumhuriyeti (BİRİNCİ ve İKİNCİ), J. Bourdanton ve P. Thibault.
Romains (Jules), H. Perruchot.
Roman (*Ed.*), J. Romains; (*Türkiye*), Hilmi Yavuz.
Roman (*G. santl.*), R. Crozet; (*Leng.*), C. Rostaing.
Romanov, P. Thibault; (*Tablo*), Mme J. Richard Remillet.
Romantizm (*Ed.*), L. Lejealle; (*Türkiye*), Hilmi Yavuz; (*G. santl.*), M. Gauthier; (*Müz.*), G. Ferchault.
Romanya (*Coğ.*), P. George; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Ask. tar.*), J. Chabanier; (*Türkiye - Romanya ilişkileri*), Şahabettin Tekindağ; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Ed.*), A. Guillermon; (*G. santl.*), L. Reau; (*Sinema*), J. - L. Passek.
Romatizma (*Patol.*), Dr. J. Leprat.
Rommel (Erwin), P. Dufoucrq.
Roosevelt (Franklin Delano), G. Lafforgue.
Roosevelt (Theodore), G. Lafforgue.
Rosenberg olayı, R. Mane.
Rossini (Gioacchino), G. Ferchault.
Rotatif (*Matbaac.*), J. Dalbanne ve G. Baudry.
Rothschild, C. Dubois.
Rotterdam (*Coğ.*), Mlle M. Traizet; (*Tar.*), P. Thibault.
Rouault (Georges), G. Charensol.
Rouen (*Coğ.*), C. Dubois ve Mlle M. Traizet.
Rousseau (Henri) [*Gümrükçü* denir], M. Gauthier.
Rousseau (Jean-Jacques), P. Richard.
Roussel (Albert), P. Le Flem.
Roussillon, Mlle M. Traizet (*G. santl.*), G. Janneau
Rönesans, R. Klein; (*Müz.*), C. Van den Borreu; (*Türkiye*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Ruanda cumhuriyeti, Y. Lacoste.
Rubens (Petrus Paulus), Mme M. Le Noan-Vizioz.
Rugby, G. Duthen ve J. Glandard.
Ruh, Mme M. Le Bras.
Ruhr havzası (*Coğ.*), J. Tricart; (*Tar.*), A. Froehlick ve P. Thibault.
Rulman (*Mekan.*), F. - A. Bordrionnet ve J. Dalbanne.
Rumeli (*Teşk. tar.*), Eşref Eşrefoğlu.
Rumeli ağızları, Konur Ertop.
Rumeli eyaleti, Atilla Çetin.
Rumelihisarı, Hüseyin Sezer.
Rumeli Vilâyetleri Hakkında talimat, Şahabettin Tekindağ.
Rumence (*Leng.*), A. Guillermou.
Rus (*Rus ve Sovyet sanatı*), G. Huysman; (*Rus ve Sovyet edebiyatı*), J. Johannet; (*Rus ve Sovyet müziği*), R. Hoffmann; (*Rus bilimi*), P. Rousseau.
Rusça (*Leng.*), J. Triomphe.
Rus - Japon savaşı, L. Yvon.
Rusya (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Ask. tar.*), L. Yvon; (*Türk - Rus ilişkileri*), Çetin Börekçi ve Seyfettin Turhan.
Rusya Federatif Sovyet Sosyalist cumhuriyeti, P. George.
Rücu (*Huk.*), Mustafa Dural.
Rütbe (*Teşk. tar.*), Erdoğan Tokmakçıoğlu.
Rüzgâr (*Meteorol.*), P. Pedalabord.
S (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.
Saat (*Saatçilik*), J. Loiseau; (*Sanay.*), J. Dalbanne ve R. Huchet; (*İslâmda*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Saba (*Mus.*), Ercüment Berker.
Sabun (*Sabun sanay.*), R. Davy.
Sade (Donatien Alphonse, Marki DE), P. Richard.
Sadrazam (*İda.*), Atilla Çetin.
Sadaret (*Teşk. tar.*), Atilla Çetin.
Sadrettin Konevi, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Safevîler, Atilla Çetin.
Safranbolu (*G. santl.*), Nil Aykon.
Sağlık (*Huk.*), Mustafa Dural (*Sağ.* ve *İda.*). J. - L. Henry.
Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı, Seyfettin Turhan.
Sağırlık (*Patol.*), Dr. P. André.
Sahaflar çarşısı, Aslan Kaynardağ.
Sahra (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), G. Lafforgue ve P. Thibault.
Sahtekârlık (*Huk.*), Erdener Yurtcan.
Sainte-Beuve (Charles Augustin), P. Moreau.
Saint Germain (Claude Louis, — kontu), P. Pierrard.
Saint-Lawrence veya **Saint-Laurent,** C. Dubois ve Mlle M. Traizet.
Saint-Saens (Camille), R. Dumesnil.
Saint-Simon (Claude Henri de Rouvroy, — kontu), R. Mane.
Sakarya, Besim Darkot.
Sakarya Meydan muharebesi, Hazım İşgüven.
Saksonya (*Coğ.*), J. Tricart; (*Tar.*), A. Froehlich ve P. Thibauld; (*Ask. tar.*), L. Koeltz.
Salâhaddin Eyyubî, Eşref Eşrefoğlu.
Salazar (Antonio de Oliveira), P. Hallynck.
Salieri (Antonio), C. de Nys.
Salisbury (Robert Gascoyne Cecil, üçüncü — markisi), D. Curran.
Salon (*G. santl.*), M. Gauthier; (*Ed.*), L. Lejealle; (*Örf ve âdet*), G. Janneau.
Saltanat (*Huk.*), Yıldızhan Yayla; (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ.
Salvador, P. Monbeig.
Samanoğulları, Hakkı Dursun Yıldız.
Samnium (*Esk. coğ.*), Engin Özgen.
Samerra, G. Marçais ve Mlle A. Spycket.
Samoa adaları (Coğ.), A. Huetz de Lemps; (*Tar.*), J. - P. Oudot.
Samsun (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ; (*G. santl.*), Hüseyin Sezer.
Sanat, G. Janneau.
Sanayi, L. Daum.
Sanayi devrimi, R. Harot.
Sancak, Şahabettin Tekindağ ve Ekmel Mütevellioğlu.
Sand (George), P. Moreau.
Sandık, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Sanduka (*Din*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Sanskritçe veya **Sanskrit,** J. Herbert.
Santiago, P. Monbeig.
Santral, A. Bonneau.
Sao Paulo, P. Monbeig.
Sara veya **Sar'a,** Dr. J. - C. Gauthier ve Dr. F. Lhermitte.

Bibliyografya

(Genel kaynaklar için bk. sayfa VIII)

P

Peer Gynt, H. İbsen. *Peer Gynt,* çeviren Seniha Bedri Göknil (İstanbul, 1933, 1956).

Perge, Arif Müfit Mansel - Aşkıdil Akarca, *Perge'de Kazılar ve Araştırmalar* (Ankara, 1949). — Arif Müfit Mansel, *Excavations at Perge* (Ankara, 1949). — Arif Müfit Mansel, *İlk Çağda Antalya Bölgesi* (İstanbul, 1956). — Adnan Pekman, *Perge Tarihi* (Üniversite ktp. Tez nu. 2584, İstanbul, 1956). — E. Bosch, *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler* (Ankara, 1957). — Arif Müfit Mansel, *1946 - 1955 Yıllarında Pamphylia'da yapılan Kazılar ve Araştırmalar «Perge»* (Ankara, 1958). — Arif Müfit Mansel, *Perge Kazılarına Dair Önrapor* (Türk Arkeoloji Dergisi, sayı XVI-I, XVII -I, XVIII-II, Ankara, 1967-1970). — Ayşe Kervancıoğlu, *Perge Şehri Yapıları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5344, İstanbul, 1968). — Somay Onurkan, *Perge Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia* (Belleten, c. XXXIII, sayı 131, Ankara, 1969).

Persler, Aiskhylos, *Persler,* çeviren Güngör Dilmer Kalyoncu (İstanbul, 1968).

Pervaneoğulları, Ahmed Tevhid, *Rum Selçukî Devletinin İnkirazı ile Teşekkül eden Tavaif-i Mülûk; Sinopta Pervanezadeler* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. I, sayı 4, İstanbul, 1908). — Halil Edhem, *Merzifon'da Pervane Muinüddin Süleyman Namına Bir Kitâbe* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. VIII, sayı 43, İstanbul, 1914). — H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* c. I, II (İstanbul, 1920). — Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri* (Ankara, 1969). — Nejat Kaymaz, *Pervane Muinüddin Süleyman* (Ankara, 1970).

Peter Schlemihl'in Acayip Sergüzeşti, Chamisso. *Peter Schlemihl'in Acayip Sergüzeşti,* çeviren Sabahattin Ali (Ankara, 1943).

Phaidon, Eflatun. *Phaidon,* çeviren Hamdi Ragıp Atademir - Suut Kemal Yetkin (İstanbul, 1943, Ankara, 1945-1963). — Azmi Genç, *Phaidon'da Apriori Bilgi* (Üniversite ktp. Tez. nu. 1094, İstanbul, 1945).

Phaidros, Eflatun. *Phaidros,* çeviren Hamdi Akverdi (İstanbul, 1943).

Phedre, Racine. *Phaidra,* çeviren Afif Obay (İstanbul, 1945, Ankara, 1963).

Philebos, Eflatun. *Philebos,* çeviren Sabri Esat Siyavuşgil (İstanbul, 1943, 1959).

Philoktetes, Sophokles. *Philoktetes,* çeviren Nurullah Ataç (İstanbul, 1941, 1958).

Phormio, Terentius. *Formio,* çeviren Nurullah Ataç (Ankara, 1946).

Pierre ile Jean, Guy de Maupassant. *Pierre ile Jean,* çeviren Bedia Kösemihal (İstanbul, 1947).

Pinokyo, Collodi. *Pinokyo,* çeviren Samim - Suat Sinanoğlu (İstanbul, 1931). — *Pinokyo,* çeviren Ragıp Ögel (Ankara, 1944). — *Pinokyo,* çeviren Vasfi Mahir Kocatürk (İstanbul, tarihsiz). — *Pinokyo,* çeviren Necmettin Arıkan (İstanbul, 1952, 1955, 1965). — *Pinokyo,* çeviren Muzaffer Reşit (İstanbul, 1953, 1956, 1960). — *Pinokyo,* çeviren Hüseyin Başaran (Ankara, 1957). — *Pinokyo,* çeviren Nurcihan Kesim (İstanbul, 1960, 1965). — *Pinokyo,* çeviren Özay Sunar (İstanbul, 1962). — *Pinokyo,* çeviren Necat Akdemir (İstanbul, 1964). — *Pinokyo,* çeviren Yaşar Nabi Nayır (İstanbul, 1965, 1969). — *Pinokyo,* çeviren Bülent Bendik (İstanbul, 1966). — *Pinokyo,* çeviren Adnan Yaltı (İstanbul, 1967, 1970).

Pir Sultan Abdal (*Haydar,* — denir), M. Fuad Köprülü, *Pir Sultan Abdal* (Hayat Mecmuası, c. III, sayı 64, İstanbul, 1927). — Sadettin Nüzhet Ergun, *XVII. Asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal* (İstanbul, 1929). — Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşi Şairleri* (İstanbul, 1930). — Pertev Naili Borotav, *Pir Sultan Abdal* (Ülkü, c. XV, sayı 89, Ankara, 1940). — *Pertev Naili Boratav - Halil Vedat Fıratlı, İzahlı Halk Şiiri Antolojisi* (Ankara 1943). — Abdülbaki Gölpınarlı - Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal* (Ankara, 1943). — Hasibe Çatbaş, *Pir Sultan Abdal'ın Basılmamış Şiirleri* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 3, Ankara, 1945). — M. İlhan Başgöz, *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1956). — Ali Balım, *Pir Sultan Abdal* (Ankara, 1957). — Cevdet Kudret Solak, *Pir Sultan Abdal* (İstanbul, 1965). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Pir Sultan Abdal, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1969). — Zuhal Sabirinyiğit, *Pir Sultan Abdal'da Sosyal Sorunlar* (Üniversite ktp. Tez nu. 8049, İstanbul, 1971). — Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal* (İstanbul, 1971).

Plevne savunması, Hikmet, *Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Şanındadır* (İstanbul, 1877). — İbrahim Ethem, *Sebat ve Gayret (Plevne Muhasarası)* [İstanbul, 1879]. — Muzaffer Paşa - Talat Bey, *Défense de Plevne d'Aprés les Documents Officiels et Privés Reunis Sous la Direction de Muchir Ghazi Osman Pascha* (Paris, 1889). — Ahmed Cemal, *Plevne Müdafaası* (İstanbul, 1898). — Osman Senaî, *Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa* (İstanbul, 1898). — General Colmar Freiher Von Der Goltz, *Plevne,* çeviren Mehmed Tahir (İstanbul, 1898). — Süleyman Paşa, *1293 Türk - Rus Muharebesi* (İstanbul, 1906). — Ali Fuad, *Musavver 1293 - 1294 Osmanlı Rus seferi* (3 c., İstanbul, 1908 - 1909). — Talat, *Plevne Müdafaası* (İstanbul, 1927). — K. Şükrü Kalelizade, *Plevne* (İstanbul, 1932). — Fredrich Willian von Herbert, *Plevne Müdafaasında Bir İngiliz Zabitinin Hatıraları,* çeviren Nurettin Artam (Ankara, 1938). — Bekir Sıtkı Baykal, *1877-1878 Harbi ve Bununla İlgili Meselelere Ait Vesikalar* (İstanbul, 1942). — A. Hilmi Yücebaş, *Gazi Osman Paşa ve Plevne* (İstanbul, 1943). — A. Kadri Balkan, *Plevne Müdafaası ve Gazi Osman Paşa* (Balıkesir, 1952). — Murat Sertoğlu, *Gazi Osman Paşa* (İstanbul, 1954). — F. W. Von Herbert, *Plevne Müdafaası,* çeviren Nurettin Artam (İstanbul, 1954). — M. Çağatay Uluçay, *Gazi Osman Paşa* (İstanbul, 1957). — S. Zeki Kutucuoğlu, *Gazi Osman Paşa Plevne'de* (Ankara, 1957). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c. VIII. — Enver Behnan Şapolyo, *Türk - Rus Savaşları Tarihi, Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafaası* (İstanbul, 1959). — Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Plevne ve Erzurum'da 1877-1878,* çeviren Ai Rıza Seyfioğlu (İstanbul, 1962). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Politika, Aristoteles. *Politika,* çeviren Niyazi Berkes (2 c., Ankara, 1944-1946).

Politikacı, Eflatun. *Devlet Adamı,* çevirenler Behice Boran - Mehmet Karasan (İstanbul, 1944, Ankara, 1960).

Pozitif Felsefe Dersleri, Auguste Comte. *Pozitif Felsefe Dersleri,* çeviren Ümit Meriç (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 19-20, İstanbul, 1964-1966).

Pozitivizmin İlmihali, Auguste Comte. *Pozitivizmin İlmihali,* çeviren Peyami Erman (İstanbul, 1952).

Prens Sabahaddin, Hilmi Ziya Ülken, *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri* (İstanbul, 1940). — İsmail Hami Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü* (İstanbul, 1940). — Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahaddin* (İstanbul, 1945). — Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler* (İstanbul, 1945). — Melahat Topuz, *Prens Sabahaddin ve Adem-i Merkeziyet* (Üniversite ktp. Tez nu. 1170, İstanbul 1946). — Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1948). — Cavit Orhan Tütengil, *Sabahaddin Bey* (Bilgi Dergisi, sayı 15, İstanbul, 1948). — Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahaddin (1877-1948)* [Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 4-5, İstanbul, 1949]. Cahit Tanyol, *İctimaî Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahaddin* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 4-5, İstanbul, 1949). — Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahaddin Bibliyografyası* (Memleketimizde ve Dünyada Kitaplar Dergisi, sayı 7-8, İstanbul, 1950). — Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahaddin Beyin Mezarı* (Bilgi Dergisi, sayı 44, İstanbul, 1950). — Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* (İstanbul, 1952). — Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahaddin* (İstanbul, 1962). — Cemal Kutay, *Prens Sabahaddin Bey, Sultan II. Abdulhamid, İttihat ve Terikki* (İstanbul, 1964). — Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* c. II (İstanbul, 1968).

Preveze Deniz savaşı, Muradî, *Gazavat-ı Hayreddin Paşa* (Topkapı sarayı, Revan ktp. nu. 1291). — Mehmet Tevfik, *Meşahir-i Osmaniye: Teracim-i Ahval-i Kapudan-ı Derya Meşhur Gazi Hayreddin Paşa, Barbaros* (2 c., İstanbul, 1876). — Kâtip Çelebi, *Tuhfet-ül Kibar fi Esfar-il - Bihar* (İstanbul, 1911). — Ali Rıza Seyfi, *Barbaros Hayreddin* (İstanbul, 1908). — Fevzi, *Türklerin Deniz Muharebeleri* (İstanbul, 1932). — Ertuğrul, *Akdeniz Hâkimiyeti ve Türkler* (İstanbul, 1933). — Fevzi Kurdoğlu, *Barbaros Hayreddin Paşa* (İstanbul, 1935). — Ali Haydar Emir, *Denizde Türkiye* (İstanbul, 1937). — Tevfik İnci, *Deniz Tarihimizin Şeref Sayfaları* (İstanbul, 1953). — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* c. II — Rasim Örnek, *Deniz Harp Tarihi* (İstanbul, 1966). — *Osmanlı Tarihi,* c. II.

Priene, F.S.M. Rahmi, *Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler* (İzmir, 1931). — Rüstem Duyuran, *Priene Kılavuzu* (İstanbul. 1948).

Protagoras, Eflatun. *Protagoras,* çeviren Nurettin Şazi Kösemihal (İstanbul, 1940, 1943, 1965).

Prut savaşı, Ahmed Muhtar Paşa, *Rus Menabiine Göre Baltacı Mehmed Paşanın Prut Seferi* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 45-46, İstanbul, 1914). — Necati Salim, *Prut Meydan Muharebesi* (1711) [İstanbul, 1931]. — Fevzi Kurdoğlu, *Prut Seferi* (İstanbul, 1938). — Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı* (2 c., Ankara, 1953). — *Osmanlı Tarihi* c. IV - 2. — M. Münir Aktepe, *Baltacı Mehmet Paşanın 1711 Seferi ile İlgili Emirleri* (Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 1, İstanbul, 1970).

Psikoloji, F. Aveling, *Psikoloji,* çeviren

İzzeddin (İstanbul, 1935). — G. Dwelshauvers, *Psikoloji*, çeviren M. Şekip Tunç (İstanbul, 1938). — Sabri Esat Siyavuşgil, *Psikoloji ve Terbiye Bahisleri* (İstanbul, 1940). — G. Dwelshauvers, *Muasır Fransız Psikolojisi*, çeviren M. Şekip Tunç (İstanbul, 1940). — Robert S. Woodworth, *Bugünün Psikoloji Cereyanları*, çeviren Muzaffer Başoğlu (Ankara, 1943). — M. Şekip Tunç, *Psikoloji Dersleri* (İstanbul, 1950). — E. Henry Garret, *Psikolojiye Giriş*, çevirenler Fevzi Ertem - Remzi Öncül (İstanbul, 1957). — Rauf Fraisse, *Günümüzün Psikoloji Problemlerine Dair Altı Konferans* (İstanbul, 1959). — Sidney L. Pressey - Francis P. Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, çeviren Hasan Tan (2 c., Ankara, 1959). — L. Norman Munn, *Psikoloji, İnsan İntibakının Esasları*, çeviren Nahit Tendar (2 c., Ankara, 1961-1967). — Nezahat Arkun, *Şahsiyet Psikolojisinde Çatışma* (İstanbul, 1962). — Fred Mckinney, *Türkiye'de Psikoloji, Psikolojinin Gelişmesi ve Bölge Kültürünün Etkisi Üzerinde Bir Spekülâsyon*, çeviren Hasan Tan (Ankara, 1962). — Gökçe Cansever, *Psikolojik Testler* (Ankara, 1963). — M. Reuchlin, *Psikoloji Tarihi*, çeviren Selmin Evrim (İstanbul, 1964). — Sabri Özbaydar, *Eşik - Altı Tenbihlere Reaksiyon ve Şahsiyet Faktörleri* (İstanbul, 1964). — Behlan Toğrol, *Psikolojide Deneylerin Düzenlenmesi ve Analiz Metodları* (İstanbul, 1964). — Rasim Adasal, *Medikal Psikoloji* (Ankara, 1964). — P. Pichot, *Psikoloji Alanlarında Testler*, çeviren Selmin Evrim (İstanbul, 1965). — Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çeviren Ender Gürol (İstanbul, 1965). — E. Bréhier, *İnsan İlimlerinin Bugünkü Konuları*, çeviren Selmin Evrim (İstanbul, 1965). — İ. Pavlov, *Şartlı Refleksler ve Sinir Bozuklukları*, çeviren Nezahat Arkun (İstanbul, 1967). — Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul, 1969). — Arnold S. Tannenbaum, *İşletmede Sosyal Psikoloji*, çeviren Nilüfer Sağtür (Ankara, 1969). — Henry E. Garrett, *Psikolojiye Giriş*, çeviren Fevzi Ertem - Remzi Öncül (İstanbul, 1969). — Nezahat Arkun, *Psikolojide Yeni Çalışmalar* (İstanbul, 1969). — Paul Guillaume, *Psikoloji*, çeviren Refia Şemin (İstanbul, 1970). — Yılmaz Özakpınar, *Psikolojinin Temel Mefhumları* (İstanbul, 1970).

R

Rafızîlik, Ahmet Refik, *Onaltıncı Asırda Rafizîlik ve Bektaşîlik* (İstanbul, 1932). — Cemal Özbey, *Rafizîlik Nedir* (Ankara, 1957). — Yaşar Kutluay, *İslâmiyette İtikadî Mezheplerin Doğuşu* (Ankara, 1959). — Neşet Çağatay - İ. Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, 1965). — Muhammed Ebu Zehre, *İslâmda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çevirenler E. Ruhi Fığlalı-Osman Eskicioğlu (İstanbul, 1970).

Ragıp Paşa, Koca, Fatin, *Tezkire*. — *Sicilli Osmanî*, c. II. — Ramiz, *Tezkire*. — *Hadikat-ül-Vüzera*. — Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar* (İstanbul, 1924). — M. Fuad Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1934). — Bekir Sıtkı Baykal, *Koca Ragıp Paşa* (Ankara, 1939). — Murat Uraz, *Ragıp Paşa, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Yazılarından Seçme Parçalar* (İstanbul, 1941).

Rahip Mouret'nin Günahı, Emile Zola. *Rahip Mure'nin Günahı*, çeviren Hamdi Varoğlu (İstanbul, 1943). — *Rahip Mure'nin Günahı*, çeviren A. Moran (İstanbul, 1959).

Ramazan, Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı* (İstanbul, 1949). — Diyanet İşleri Başkanlığı, *Ramazan ve Oruç* (İstanbul, 1948). — Nazım Kalabay, *Ramazan ve İbadetleri* (İstanbul, 1970). — Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (Ankara, 1970). — M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Hilâl maddesi) [İstanbul, 1971]. — Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul, 1971). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Ramazanoğulları, *Âşıkpaşazade Tarihi*. — *Tac-üt-Tevarih*, c. I. — *Künh-ül-Ahbâr*, c. III. — *Sicilli Osmanî*, c. II, IV. — Mehmet Nüzhet, *Ramazanoğulları* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. II, sayı 12, İstanbul 1909). — Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara, 1937). — Kevser Göçen, *Ramazanoğulları* (Üniversite ktp. Tez. nu. 747, İstanbul, 1942). — Ali Galip Çavdaroğlu, *Ramazanoğulları* (Adana, 1954).

Rameau'nun Yeğeni, Diderot. *Rameau'nun Yeğeni*, çeviren Adnan Cemgil (İstanbul, 1946).

Raşid Mehmed, Fatin, *Tezkire*. — *Sicilli Osmanî*, c. II, IV.- — Selim, *Tezkire*. — Şeyhî, *Vekayi-ül-Füzelâ*, c. III. — *Osmanlı Müellifleri*, c. III. — Ali Kemal, *Raşid Müverrih mi Şair mi?* (İstanbul, 1896). — Cemaleddin, *Ayine-i Zürefa* (İstanbul, 1896). — Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar* (İstanbul, 1924). — Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig, 1927). — Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattatin*, neşreden İbnülemin Mahmut Kemal (İstanbul, 1928). — Orhan F. Köprülü, *Raşid Tarihinin Kaynaklarından Silâhdarın Nusretnâmesi* (Belleten, c. XI, sayı 43, Ankara, 1947). — Cavit Baysun, *Müverrih Raşid Efendinin İran Elçiliğine Dair* (Türkiyat Mecmuası, c. IX, İstanbul, 1954). — M. Münir Aktepe, *Vak'anüvis Raşid Mehmed Efendinin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muhabereleri* (Türkiyat Mecmuası, c. XII, İstanbul, 1955).

Ravendî, Ebül Hüseyin bin Yahya T.J. de Boer, *İslâmda Felsefe Tarihi*, çeviren Yaşar Kutluay (Ankara, 1960). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri* (İstanbul, 1967).

Reaya, Osman Şevki Uludağ, *Osmanlı Tıp Tarihinde Reaya Hastahaneleri ve İmtiyazları* (Belleten, c. I, sayı 1, Ankara, 1937). Ömer Lütfü Barkan, *Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: Malikâne-Divanî Sistemi* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. II, İstanbul, 1939). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (İstanbul, 1941). — Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları* (İstanbul, 1943). — Boris Christoff, *Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*, çeviren Şinasi Altundağ (Belleten, c. VIII, sayı 32, Ankara, 1944). — Neşet Çağatay, *Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. V, sayı 5, Ankara, 1947). — Neşet Çağatay, *Osmanlı İmparatorluğunda Reayanın Mîri Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları* (IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1952). Halil İnalcık, *Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu* (Belleten, c. XXII, sayı 92, Ankara, 1959). — Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi* (2 c., Ankara, 1959-1971). — Halil İnalcık, *İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü* (İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, sayı 1, Ankara, 1959). — Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* (Ankara, 1963). — Kadı Ebu Yusuf, *Kitab-ul-Harac*, çeviren Ali Özek (İstanbul, 1970).

Recaizade Mahmud Ekrem, İsmail Hakkı, *Ekrem Bey* (İstanbul, 1890). — Tevfik Fikret, *Ekrem Bey* (Servet-i Fünun, c. X, sayı 258, İstanbul 1896). — Rıza Tevfik, *Recaizade Ekrem* (Türk Yurdu, c. V, sayı 117, İstanbul, 1913). — Mahmut Sadık, *Recaizade Ekrem* (İçtihad, c. IV, sayı 90, İstanbu, 1913). — Abdullah Cevdet, *Üstad Ekrem* (İctihad, c. IV, sayı 90, İstanbul, 1913). — Halid Ziya, *Üstad Ekrem* (Türk Yurdu, c. V, sayı 117, İstanbul, 1913). — Ali Kâmi, *Recaizade Ekrem* (İctihad, c. IV, sayı 90, İstanbul, 1913). — Ali Canip, *Recaizade Mahmud Ekrem* (Türk Yurdu, c. V, sayı 117, İstanbul, 1913). — Ali Ekrem, *Recaizade Mahmud Ekrem Bey* (İstanbul, 1923). — İsmail Hikmet Ertaylan, *Recaizade Ekrem* (İstanbul, 1932). — Murat Uraz, *Recaizade Ekrem, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirlerinden Parçalar* (İstanbul, 1938). — Fevziye Abdullah Tansel, *Muallim Naci ile Recaizade Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hadiseler* (Türkiyat Mecmuası, c. X, İstanbul, 1953). — Ramiz Yılmaz, *Recaizade Ekrem ve Tabiat* (Üniversite ktp. Tez nu. 2424, İstanbul, 1954). — Şükrü Kurgan, *Recaizade Ekrem, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1954). — Nejdet Sançar, *Recaizade Ekrem'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları* (Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, c. V, sayı 2, Ankara, 1956).

Rehin, Alfred Martin, *Rehnin Paraya Çevrilmesi Yoluyle Takip*, çeviren Z. Umur (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXII, sayı 1-4, İstanbul, 1956). — Serda Kurdoğlu, *Fransız Hukukunda Techizat ve Âleter Üzerinde Rehin* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXX, sayı 3 - 4, İstanbul, 1964). — Reşat Kaynar, *Türk Medeni Kanununa Göre Rehin Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1967). — Erol Cansel, *Türk Menkul Rehni Hukuku* (Ankara, 1967). — Burhan Gürdoğan, *Türk-İsviçre İcra ve İflâs Hukukunda Rehnin Paraya Çevrilmesi* (Ankara, 1967). — B. Davran, *Rehin Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1972).

Reisülküttap, Ahmed Resmî, *Halifet-ür-Rüesa* (İstanbul, 1852). — *Âsar-ı İslâmiye ve Milliye Tetkik Encümeni, Osmanlı Kanunnameleri* (Millî Tetebbular Mecmuası, c. I, sayı 1-3, İstanbul, 1912). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* (Ankara, 1948). — Gelibolulu Mustafa Ali, *Mevaid-ün-Nefais fi Kavaid-il-Mecalis*, neşreden Cavit Baysun (İstanbul, 1956).

Resim, Elif Naci, *Şarkta Resim* (İstanbul, 1943). — Hilmi Ziya Ülken, *Resim ve Cemiyet* (İstanbul, tarihsiz). — İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Resim ve Terbiye* (İstanbul, 1931). — Elif Naci, *On Yılda Resim* (1923-1933) [İstanbul, 1933]. — Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm Resminin Menşeleri ve Başlangıçları* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 3-4, Ankara 1954). — Arif Kaptan, *Manzara Resimleri Üzerine* (Türk Dili, c. VI, sayı 66, Ankara, 1957). — Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri* (İstanbul, 1960). — İsmail Tunalı, *Felsefenin Işığında Modern Resim* (İstanbu, 1961). — Mesut Erdem, *Resim Tekniği* (Ankara, 1961). — Osman Keskinoğlu, *İslâmda Tasvir ve Minyatürler* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. IX, Ankara, 1962). — Suut Kemal Yetkin, *Türk Resim Sanatının Menşei Hakkında* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XI, Ankara, 1963). — Halil Aslangül, *İslâmda Resim* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. X, Ankara, 1963). — Adnan Turanî, *Resim Üzerine* (Ankara, 1964). — Malik Aksel, *Türklerde Dinî Resimler* (İstanbul, 1967). — Nurullah Berk, *Resim Bilgisi* (İstanbul, 1968). Hüseyin Kılıçkan-Hayrettin Kılıçkan, *Okullarda Resim* (Ankara, 1971).

Revan seferi, *Peçevî Tarihi*, c. II. — Kâtip Çelebi, *Fezleke*, c. II. — Solakzade Mehmed, *Tarih* (İstanbul, 1877). — *Naima Tarihi*, c. II, III. — Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî* (İstanbul, 1921). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/I. — İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. III. — Betül Altıok, *Revan Seferi ve Emir Güne Oğlu Tahmasb Kulu Han* (Üniversite ktp. Tez. nu. 1642, İstanbul, 1949). — A. Süheyl Ünver, *Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi* (Belleten, c. XVI, sayı 64, Ankara, 1952). — Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-Siyasî Münasebetleri* (İstanbul, 1946).

Rifaî Kenan, Sofi Huri-Safiye Erol-Samiha Ayverdi-Nezihe Araz, *Kenan Rifaî ve 20. Asrın Işığında Müslümanlık* (İstanbul, 1965).

Rifaîlik, *Tıbyanü Vesail-i Hakayik*, c. II. — Kenan Rifaî, *Ahmed-ür-Rüfaî* (İstanbul, 1921). — Mahir İz, *Tasavvuf* (İstanbul, 1969). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiyede Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul, 1969). — Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* C. III. (İstanbul, 1972).

Risaletü'n-Nushiye, Gönül Türkuş, *Risalet-ün-Nushiyenin Gramer Hususiyetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1613, İstanbul, 1948). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf* (İstanbul, 1961). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Risalet-ün-Nushiye ve Divan* (İstanbul, 1965). — Halim Baki Kunter, *Yunus Emre, Bilgiler Belgeler* (Ankara, 1966). — Ayşe Özkan, *Risalet-ün-Nushiye* (Üni. ktp. Tez nu. 8535, İst. 1971).

Riyazet, *Ferheng-i Mustalahat-ı Urefa*. —

Henri Serouya, *Mistisizm, Gizemcilik, Tasavvuf*, çeviren Nihal Önol (İstanbul, 1967). — Mahir İz, *Tasavvuf* (İstanbul, 1969). —

Riyazî Mehmed, Asım, *Tezkire*. — Şeyhî, *Vekayi-ül-Füzelâ*. — *Sicilli Osmanî*, c. III. — *Osmanlı Müellifleri*, c. II. — Safayî, *Tezkire*. — İsmail Beliğ, *Güldeste-i Riyaz-i İrfan* (Bursa, 1884). — Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen Und Ihre Werke* (Leipzig, 1927). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Şuara Tezkireleri ve Tezkireciler*i (Aylık Ansiklopedi, seri 2, sayı 2, İstanbul, 1949). — Hikmet Gürsoy, *Riyazî Mehmed ve Riyaz-üş-Şuara'sı* (Üniversite ktp. Tez nu. 2564, İstanbul, 1956). — İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (cüz 1, İstanbul, 1969). — Mevlit Tezcan, *Riyazî Hayatı ve Sakinâmesi* (Üni. ktp. Tez nu. 6571, 1970).

Rize, A. Adnan Saygun, *Rize, Artvin ve Kars Havalisi Türkü, Saz Oyunları Hakkında Bir Malûmat* (İstanbul, 1937). — Sıtkı Can, *Rize Şairleri* (Giresun, 1940). Cabir Sarıoğlu, *Rize ve Civarı Monografyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 623, İstanbul, 1941). — Ayşe Kantoğlu, *Rize'nin Beşerî ve İktisadî Vaziyeti* (Üniversite ktp. Tez nu 663, İstanbul, 1942). — Reşat Aktan, *Rize'de Çay* (Ankara, 1946). — Rahmi Arer, *Rize* (Ankara, 1952). — Sait Tahsin Tekeli, *Rize Bölgesinde Çay Yetiştirmenin ve İşlemenin Meseleleri* (Ankara, 1961). — Suzan Sabuncu, *Rize Şehir Etüdü* (Üniversite ktp. Tez nu. 3917, İstanbul, 1965). — Necati Şen, *Rize'den Beş Ev* (İstanbul, 1967). — Zühal Kurtuluş, *Rize'de Çay Tarımının İçgöçler ve Şehircilik Açısından Etkileri* (Üniversite ktp. Tez. nu. 7 076 İstanbul, 1968). — A. Bülent Kaptan, *Rize Çaylarının Tertip ve Keyfiyeti ile Bunlar Üzerinde İşlemin Tesirine Ait Araştırma* (Ankara, 1968). — Zeki Aktepe, *Rize Vilâyeti Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5 397, İstanbul, 1968). — Osman Yalçın, *Rize* (İstanbul, 1970). — Nezahat Teralın, *Rize ve Kars'ta Vejetasyon Devresinin Tesbiti* (Üniversite ktp. Tez nu. 8 775, İstanbul, 1971). — Abdülkadir Kulein, *Rize İli Tarihçesi* (Üni. ktp. Tez. nu. 8736, İst. 1971).

Robespierre (Maxmilien DE), Kemalettin Şükrü, *Büyük Fransız İhtilâli* (İstanbul, 1930). — A. Mathiez, *Fransız İhtilâli*, çeviren Şükrü Kaya (İstanbul, 1940). — A. Aulard, *Fransız İnkılâbının Siyasî Tarihi*, çeviren Nazım Poroy (3 c., Ankara, 1944-1945). — Albert Sorel, *Avrupa ve Fransız İhtilâli*, çeviren Nahit Sırrı Örik (7 c., İstanbul, 1949-1956). — Jules Michelet, *Fransız İhtilâli Tarihi*, çeviren Hamdi Varoğlu (2 c., İstanbul, 1950-1957).

Robinson Crusoe, Daniel Defoe; *Robenson Krüzoe*, çeviren Necdet Rüştü (İstanbul, 1938). — *Issız Adada 28 Yıl Robinson Crusoe*, çeviren Yaşar Nabi Nayır (İstanbul, 1946, 1947, 1948, 1955, 1959, 1965). — *Robenson Kruzoe*, çeviren Nazım Berksoy (İstanbul, 1947-1950). — *Robinson Crusoe, Hayat ve Maceraları*, çeviren Şükrü Kaya (2 c., İstanbul, 1950). — *Robinson Krüzoe'nin Maceraları*, çeviren Necmettin Arıkan (İstanbul, 1952, 1955, 1965). — *Robinson Crusoe Issız Adada*, çeviren Yaşar Nabi Nayır (İstanbul, 1957). — *Robinson Cruzoe*, çeviren Arif Gelen (Ankara, 1957). — *Robenson Krüzoe Hayatı ve Maceraları*, çeviren M. Doğan Özbay (İstanbul, 1958, 1962, 1966). — *Robinson Crusoe*, çeviren Turhan Kılgan (İstanbul, 1959). — *Robenson Crusoe*, çeviren Mehmet Tunagür (İstanbul, 1962). — *Robenson Kruzoe*, çeviren M. Doğan Özbay (İstanbul, 1965). — *Robinson Crusoe*, çeviren Mehmet Özgürel (İstanbul, 1967). — *Robinson Crusoe*, çeviren Azmi Nihat Erman (İstanbul, 1968, 1969, 1970). — *Robinson Crusoe*, çeviren Akşit Göktürk (2 c. İstanbul, 1968-1969). — *Robinson Crusoe*, çeviren Öz Dokuman (İstanbul, 1969, 1971). — *Robinson Crusoe*, çeviren Ömer M. Karacık (İstanbul, 1970).

Rodos, Kâtip Çelebi, *Tuhfet-ül-Kibar fi Esfar-il-Bihar* (İstanbul, 1728). — *Seyahatname*, c. IX. — H. Van Gelder, *Geschichte des Alten Rhodier* (Berlin, 1900). — Ziver, *Rodos Tarihi. Osmanlıların Zaptına Kadar* (Rodos, 1884). — Halil Halid, *Rodos Fethinde Sultan Süleymanın Tedabir-i Siyasiyesi* (İstanbul, 1909). — W. Ashburner, *The Rhodian Sea-Law* (Cambridge, 1909). — Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye* (İstanbul, 1935). — Celâlettin Rodoslu, *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihî Simalar* (Ankara, 1945). — Hermes Balducci, *Rodos'ta Türk Mimarîsi*, çeviren Celalettin Rodoslu (Ankara, 1945). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Rodos Şövalyeleri Hakkında Antalya Valisi Sultan Korkuda Gönderilmiş Bir Mektup* (Belleten, c. XVIII. sayı 71, Ankara 1954). — Ernur Malcı, *Rodos'un Fethi* (Üniversite ktp. Tez nu. 5 107, İstanbul, 1967). — Reşat Ekrem Koçu, *Rodos'un Fethi* (Resimli Tarih Mecmuası, c. VII, sayı 81, İstanbul, 1956). — Wolfan Schiering, *Werkstatten Orientalisierender Keramik auf Rhodos* (Berlin, 1957). — R. Matton, *Rhodes* (Berlin, 1960). — Şerafettin Turan, *Rodos ve 12 Adanın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı* (Belleten, c. XXIX, sayı 113, Ankara 1965). — Oryal Belener, *Rodos Helenistik Heykeltıraş Okulu* (Üniversite ktp. Tez nu. 5 825, İstanbul, 1968). — Şehabettin Tekindağ, *Rodos'un Fethi* (Belgelerle Türk Tarihi, c. II, sayı 3, İstanbul, 1968). — Şerafettin Turan, *Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına* (Kanunî Almağanı, Ankara, 1970).

Roland Destanı, Süheyla Bayrav, *Chanson de Roland'dan Parçalar* (İstanbul, 1944). — Süheyla Bayrav, *Chanson de Roland, Edebiyat ve Üslup Tahlili* (İstanbul, 1947).

Roma, — Tar., Cevdet Giridî, *Manzara-ı İber Yahut Roma Tarihi* (2 c., İstanbul, 1887). — Clemend Wood, *Roma Tarihi*, çeviren Ömer Rıza Doğrul (İstanbul, 1939). — Clemens Bosch, *Roma Tarihinin Ana Hatları*, çeviren Sabahat Atlan (İstanbul, 1940). — Nejat Tezelman, *Roma İmparatorlarından Hadrianus* (Üniversite ktp. Tez nu. 1762, İstanbul, 1950). — Şemseddin Günaltay, *Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları* (Ankara, 1951). — Nezihe Özvardar, *Roma İmparatorlarından Titus Flavius Vespasianus* (Üniversite ktp. Tez nu. 2 147, İstanbul, 1952). — Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi* (Ankara, 1953). — Afif Erzen, *Roma İmparatorluğunun Dağılmasında Eyaletlerin Oynadığı Rol* (Belleten, c. XXII. sayı 85, Ankara, 1958). — Halil Demircioğlu, *Roma, Bizans ve İustinianus* (Belleten, c. XXVII, sayı 106, Ankara, 1963). — Adnan Pekman, *Anahatlarıyla Ege, Yunan, Roma Tarih ve Uygarlıkları* (Trabzon, 1967). — Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi* (İstanbul, 1970). — Ali Alp, *Roma İmparatoru Maxentius* (Üniversite ktp. Tez nu. 8 706, İstanbul, 1971). — Naim Bolat, *Roma İmparatoru M. Aurelius Carus* (Üniversite ktp. Tez. nu. 8 615, İstanbul, 1971). — Mustafa Balkan, *Roma İmparatoru Septimus Severus* (Üniversite ktp. Tez. nu. 8 896, İstanbul, 1972).

— Huk. Roberto Paribeni, *Roma Hukukunda Aile Kurumu*, çeviren Ş. Talip (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. I. sayı 1-3, İstanbul, 1935). — Richard Honig, *Roma Hukuku*, çeviren Şemseddin Talib (İstanbul, 1938) — Henry Levy Bruhl, *Roma Hukukunda Hukukî Muameleye Dair*, çeviren Türkân Basman (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. VI. sayı 2-3, İstanbul, 1940). — Recaî Galip Okandan, *Roma Amme Hukuku* (İstanbul, 1944). — Andreas B. Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri*, çeviren Türkân Basman (İstanbul, 1945). — Türkân Rado, *Roma Hukukunda Maldaki Ayıplardan Dolayı Satıcının Mesuliyeti* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. X. sayı 3-4, İstanbul, 1945). — Ziya Umur, *Roma Hukukunda İktisadî Müruru Zamanda Hüsnüniyet* (İstanbul, 1956). — Türkân Rado, *Roma Hukuku Sahasında Bazı Yeni Görüşler* (Hukuk Fakültesi Mecmuası. C, XXIX. sayı 4, İstanbul, 1963). — S.V. Fitzgerald, *İslâm Hukukunun Roma Hukukundan İktibasda Bulunduğu İddiası*, çeviren Bilge Umar (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXIX. sayı 4, İstanbul, 1964). — M. Hamidullah, Bousquet, Nallino, *İslâm Fikhı ve Roma Hukuku* (İstanbul, 1964). — Ziya Umur, *Roma Miras Hukukunun Anahtarları* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXXI. sayı 1-4, İstanbul, 1965). — Ziya Umur, *Roma Hukuku* (İstanbul, 1967). — Türkân Rado, *Roma Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1967). — Mahmut Aslan, *Roma Hukukunda Mülkiyet Müessesesi ve Bizans'ın Osmanlı Toprak Rejimine Etkileri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5 790, İstanbul, 1969).

— Din. Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1960). — Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi* (İstanbul, 1965). — Mehmed Taplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi* (Ankara, 1966).

— G. santl. G. Rohde, *Roma ve Anadolu Ana İlâhesi* (II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1943). — Martin Schede, *Yunan ve Roma Harabelerinin Nevî ve Ehemmiyetleri* (II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1943). — Sabahat Atlan, *Roma İmparatorluğu Zamanında Basılmış Küçük Asya Sikkeleri Üzerinde Aphrodite Tipleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1621, İstanbul, 1948) — Andreas Rumpf, *Yunan ve Roma Sanatı*, çeviren Jale İnan (İstanbul, 1949). — Cevriye Artuk, *Roma İmparatoru Hadrianus'un Sikkeleri* (Türk Tarih-Arkeologya ve Etnografya Dergisi, c. V. İstanbul, 1949). — Nezih Fıratlı, *İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri* (Belleten, c. XXIX. sayı 114, Ankara, 1965).

Romalıların Yükselişi ve Çöküşü Üstünde Düşünceler, Montesquieu, *Romalıların Azamet ve İnhitatları Hakkında Mülahazat*, çeviren Ahmet Saki (2 c., İstanbul, 1916-1917).

Roman, Nahit Sırrı Örik, *Roman ve Hikâye Hakkında Bir Kalem Denemesi* (İstanbul, 1933). — Cevdet Perin, *Türk Romancılığında Fransız Tesiri Nasıl Başladı* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. I. Sayı 4, Ankara, 1943). — Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatı Hikâye ve Roman Antolojisi* (İstanbul, tarihsiz). — Georg Rohde, *Yunan Romanı* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II. sayı 5, Ankara, 1944). — Nihal Ar, *Roman-Cemiyet Müasebeti Üzerine* (Üniversite ktp. Tez nu. 2 274, İstanbul, tarihsiz). — Sabri Esat Siyavuşgil, *Roman ve Okuyucu* (Medeni Kanun Onaltıncı Yıldönümü, İstanbul, 1944). — Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman* (İstanbul, tarihsiz. — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman* (3 c., İstanbul, 1959-1965). — Kléber Haedens, *Roman Sanatı*, çeviren Yaşar Nabi Nayır (İstanbul, 1961). — Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* (2 c., İstanbul, 1965-1967). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1969). — Naci Çelik, *Romanda Hesaplaşma* (Ankara, 1971). Baha Dürder, *Roman Anlayışı* (İstanbul, 1971).

Romantizm, Suut Kemal Yetkin, *Edebi Meslekler Tarihi* (Ankara, 1941). Melahat Özgü, *Almanya Romantizminde Sanat Anlayışı* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II, sayı 5, Ankara, 1944). — Mina Urgan, *Romantizmde Ortaçağ ve Tabiat Üstü* (Üniversite ktp. Tez. nu. 940, İstanbul, 1944). — Ricarda Huch, *Romantizm*, çeviren Halit Yavuz (İstanbul, 1950). — Maria-Elisabeth Brockhoff, *Mozart'ın Şahsiyeti ve Alman Romantizminde Musiki Anlayışı*, çeviren Melahat Özgü (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XI, sayı 2-4, Ankara, 1953). — Théophile Gautîer, *Romantizmin Tarihi*, çeviren Necdet Bingöl (İstanbul, 1967).

Romatizma, S. Oberndorfer, *Romatizmanın Patojenisi ve Patolojik Anatomisi* (Ankara, 1935). — Osman Cevdet Çubukcu, *Mafsaldan Ayrı Romatizmalar ve Fizik Tedavileri* (İstanbul, 1942). — Osman Cevdet Çubukçu, *Romatizma Belirtilerinin Kısa Dalgalarla Tedavisi Sonuçları* (Tıp Fakültesi Mecmuası, c. VII, sayı 2, İstanbul, 1944). — Osman Cevdet Çubukçu, *Romatizmanın Sebepleri, Şekilleri, Korunma ve Tedavi* (İstanbul, 1946). — Osman Cevdet Çubukçu, *Kronik Romatizmalar ve Fizik Tedavileri* (İstanbul, 1947). — Satı Eser - Ümran Sipahioğlu, *Romatizma Tedavisinde Kullanılan İlâçların Tesir Mekanizmasına Dair* (Türk Tıp Encümeni Arşiv, c. II, sayı 9. İstanbul, 1951). — Ekrem Şerif Egeli. *Romatizma Tedavisi Hakkında* (Türk Tıp Encümeni Arşivi, c. II. sayı 10, İstanbul, 1952). — Ekrem Şerif Egeli. *Romatizma Tedavisinde Yenilikler* (XII.

Millî Türk Tıp Kongresi, İstanbul, 1952). — Osman Cevdet Çubukçu, *Pratikte Romatizmalar, Teşhis ve Tedavileri* (İstanbul, 1962). — Siyami Ersek, *Romatizmal Kalp Hastalıklarının Radyoloisi* (Türkiye Radyoloji Mecmuası, c. XIV, sayı 5-6 İstanbul, 1968). — Orhan Yenal, *Romatizma Sendromları* (3 c., İstanbul, 1969). — Aziz Sevüktekin, *Romatizma Üzerine Konuşmalar* (İstanbul, 1971).

Romeo ve Jüliet, Shakespeare. *Romeo ve Juliet,* çeviren Yusuf Mardin (İstanbul, 1945). — Engin Uzmen, *Romeo ile Juliette Yiyecek ve Vücut İmajları* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XIX. sayı 3-4, Ankara, 1961). Engin Uzmen, *Shakespeare'in Romeo ile Juliet Oyunundaki ve Arthur Brooker'un Romeus ile Juliet Şiirindeki Keşiş Karekterlerinin Mukayesesi ve Dramda Karekter Görünüşü* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XXI, sayı 3-4, Ankara, 1963).

Rougonların Yükselişi, Emile Zola. *Rougonların Yükselişi,* çeviren Hamdi Varoğlu (2 c., İstanbul, 1946).

Rousseau (Jean-Jacques), İsmail Hakkı, *Rousseau'yu Nasıl Tetkik Etmeli* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. V, sayı 3-4, İstanbul, 1926). — İsmail Hakkı, *Rousseau'nun Felsefesi* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. V, sayı 6, İstanbul, 1927). — İsmail Hakkı, *Rousseau'nun Terbiye Prensipleri* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. VI, sayı 2, İstanbul, 1928). — İsmail Hakkı, *Rousseau'ya Göre Beden Terbiyesi* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. VI, sayı 4, İstanbul, 1928). — İsmail Hakkı, *Rousseau'ya Göre Fikir Terbiyesi* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. VII, sayı 6, İstanbul, 1931). — S. Simavi, *J.J. Rousseau, Hayatı, Eserleri* (İstanbul, 1932). — Melahat Yükselen, *Rousseau'da Ahlâk ve Ahlâk Terbiyesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1850, İstanbul, 1950). — M. Tolga, *Rousseau'nun Şahsiyeti ve Devlet Nazariyesi Hakkında Düşünceler* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIII, sayı 1, Ankara, 1958). — Necip Alsan, *J.J. Rousseau, Hayatı, Sanatı, Eseri* (İstanbul, 1962). — Serpil Ertan, *Rousseau'da Toplum ve Moral Değer* (Üniversite ktp. Tez. nu. 9018, İstanbul, 1972).

Rönesans Celâl Nuri, *İştirak Edemediğimiz Harekât; Rönesans, Reform ve Büyük Keşifler* (İstanbul, 1917). — K. de Gobineau, *Rönesans,* çeviren Cami Baykurt (İstanbul, 1931). — Mazhar Şevket İpşiroğlu, *Rönesans Sanatı* (İstanbul, 1942). — Jules Michelet, *Rönesans,* çeviren Kâzım Berker (İstanbul, 1948). — Selma Karanfil, *Renaissance Ütopiaları ve Hoşgörü* (Üniversite ktp. Tez nu. 6 136, İstanbul, 1969). — Zeki Arıcı, *Renaissance Ütopialarında Eğitim ve Toplumsal Yaşayış* (Üniversite ktp. Tez. nu. 8840, İstanbul, 1972).

Rumeli, *Âşıkpaşazade Tarihi.* — Ömer Lütfü Barkan, *Osmanlı Tarihinde Rumeli'nin İskânı İçin Yapılan Sürgünler Meselesi* (Ankara, 1940). — Neriman Edgüer, *Rumeli Halk Türküleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1275, İstanbul, 1946). — Tayyib Gökbilgin, *Rumelinin İskânında ve Türkleşmesinde Yörükler* (III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1948). — M. Münir Aktepe, *Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye Yerleşmeleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1647, İstanbul, 1949). — Münir Aktepe, *Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kalesi* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. I, sayı 2, İstanbul, 1950). — Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları, Şehir ve Kasabaları* (Belleten, c. XX, sayı 78, Ankara, 1956). — Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan* (İstanbul, 1957).

Rumeli ağızları, Janos Eckmann, *Razgrad Türk Ağzı* (Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar, Ankara, 1950). — Ahmet Caferoğlu, *Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu,* (Türk Dil Kurumu, Bilimsel Bildiriler VIII, Ankara, 1960). — G. Hazai, *Rodop Türk Ağızları* (Türk Dil Kurumu, Bilimsel Bildiriler VIII, Ankara, 1960). — Mecdut Mansuroğlu, *Edirne Ağzında Yapı, Anlam Deyim ve Sözdizimi Özellikleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1960, Ankara, 1960). — Janos Eckmann, *Dinler (Makedonya) Türk Ağzı* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1960, Ankara, 1960). — G. Hazai, *Rumeli Ağızları Tarihi Üzerine* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1960, Ankara, 1960). — Janos Eckmann, *Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı* (Németh Armağanı, Ankara, 1962). — G. Hazai, *Rumeli Ağızları Tarihinin İki Kaynağı Üzerine* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1964). — Ahmet Caferoğlu, *Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1964, Ankara, 1965). — Kayhan Erimer, *Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerinde Bir Bibliyografya Denemesi* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970, Ank. 1971).

Rusçuk yâranı, Efdaleddin, *Alemdar Mustafa Paşa* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 11-21, İstanbul, 1909-1913). — Ali Seydi, *Alemdar Mustafa Paşa* (İstanbul, 1911). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail Yıllıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa* (İstanbul, 1942). — Kalost Arapyan, *Rusçuk Ayanı Mustafa Paşanın Hayatı ve Kahramanlıkları,* çeviren Esat Uras (Ankara, 1943).

Rus-Japon savaşı, Ali Fuad-Osman Senaî, *Musavver 1904-1905 Rus-Japon Seferi* (5 c., İstanbul, 1903). — Pertev Demirhan, *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddî ve Manevî Dersler ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyeti* (İstanbul, 1911). — Pertev Demirhan, *Rus-Japon Harbi* (İstanbul, 1914). — Mehmed Hilmi, *Mühim Bir Ders-i Tarihî (Rus-Japon Harbi)* [İstanbul, tarihsiz]. — Sermet Gökdeniz, *Rus-Japon Harbi* (İstanbul, 1944).

Rusya, — Tar. İsmail Hakkı, *Şimalden Malûmat yahut Muhtasar Rus Tarihi* (İstanbul, 1884). — Ali Fuad-Osman Senaî, *Musavver 1904-1905 Rus-Japon Seferi* (5 c., İstanbul, 1903). — Ali Fuad, *Musavver 1293-1294 Osmanlı Rus Seferi, Tarih-i Siyasî* (3 c., İstanbul, 1908-1909). — Ahmed Muhtar Paşa, *Rus Menabiine Göre Baltacı Mehmed Paşanın Prut Seferi* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 45-46, İstanbul, 1914-1915). — Dukakinzade Feridun, *1736-1739 Türk-Avusturya-Rus Seferi* (İstanbul, 1928). — Fevzi Kurdoğlu, *1853-1855 Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi* (İstanbul, 1927). — Ahmed Muhtar Paşa, *1244 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi* (2 c., Ankara, 1928). — Nahit Sırrı Örik, *Türkiye İle Çarlık Rusyası Arasındaki Münasebete Dair Bazı Vesikalar* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sayı 100-101, İstanbul, 1930-1931). — Seyyid Ahmed Cafer, *Rus İnkılâbı* (İstanbul, 1930). — Fevzi Kurtoğlu, *1877-1878 Türk-Rus Harbinde Deniz Hareketleri* (İstanbul, 1935). — A. Tevfik Günel, *1853-1855 Türk Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı* (İstanbul, 1935). — Cevat Erbakan, *1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları* (İstanbul, 1938). — N. Brian-Chaninov, *Rusya Tarihi,* çeviren Galip Kemalî Söylemezoğlu (İstanbul, 1939). — Celâl Erkin, *1828-1829 Türk-Rus Harbi* (İstanbul, 1940). — Fevzi Kurtoğlu, *1768 - 1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa* (İstanbul, 1942). — Tchitchagoff, *Türkiye, Avusturya ve Fransa'ya Karşı 1812 Rus Seferi* (İstanbul, 1942). — Orhan Conker, *Türk-Rus Savaşları* (Ankara, 1942). — Faik Reşat Unat, *Kırım Tarihi veya Necati Efendinin Rusya Seferatnamesi* (Tarih Vesikaları, c. III, sayı 14-15, İstanbul, 1944). — Halil İnalcık, *Yaş Muahedesinden Sonra Osmanlı-Rus Münasebetleri* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, c. IV, sayı 2, Ankara, 1946). — Selahattin Tansel, *Osmanlı-Rusya Münasebetleri Hakkında* (Belleten, c. X, sayı 38, Ankara, 1946). — Selahaddin Tansel, *Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı - Rusya Münasebetleri Hakkında* (Belleten, c. X, sayı 37, Ankara, 1946). — Abdulah Battal Taymas, *Rus İhtilâlinden Hatıralar* (İstanbul, 1947). — E. F. Tugay, *Rusya Tarihi* (İstanbul, 1948). — Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara, 1948). — Rıfkı Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri 1791-1941* (İstanbul, 1964). — Hulki Saral, *Birinci ve İkinci Dünya Harblerinde Alman ve Rus Sevk ve İdaresi Hakkında Bir Etüd* (Ankara, 1964). — Halid Salman, *XVIII. Asırda Osmanlı-Rus ve Kırım Münasebetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3840, İstanbul, 1965). — Akdes Nimet Kurat, *Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XIII, sayı 3-4 Ankara, 1965). — François-Xavier Coquin, *1917 Rus Devrimi,* çeviren Atilla Tokatlı (İstanbul, 1966). — Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)* [Ankara, 1966]. — John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün,* çeviren Rasih Güran (İstanbul, 1967). — Aleksandr Kerenski, *Kerenski ve Rus İhtilâli,* çeviren Rasih Güran (İstanbul, 1967). — Marcel Liebman, *Rus İhtilâli,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1968). — Esad Fuad Tugay, *Rusların İstanbul ve Boğazlar Hakkındaki Gayeleri Üzerine Bazı Hatıralar* (Belleten, c. XXXIII, sayı 130, Ankara, 1969). — Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918),* çeviren Adnan Gemgil (2 c., İstanbul, 1969).

— Siyaset. Niekerley Krayls, *Rusya'nın Şark Siyaseti ve Vilâyet-i Şarkiye Meselesi* (İstanbul, 1913). — Mehmet Emin Resulzade, *Rusya'da Siyasî Vaziyet* (İstanbul, 1926). — Refik Korkud, *Son Üç Asırda Türkiye ile İlgili Rus Politikası* (Ankara, 1966). — Reşit Tarakçıoğlu, *Ruslarla Olan Komşuluklarımız* (Ankara, 1966). — G.H. Balsover, *1815-1814 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış,* çeviren Yuluğ Tekin Kurat (Belleten, c. XXX, sayı 118, Ankara, 1966).

Ruşeniye, *Tibyanü Vesail-il-Hakayık,* c. II. — Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyeden Halvetiye Silsilenamesi* (İstanbul, 1925). — Hicriye Taçkın, *Halvetîlik* (Üniversite ktp. Tez nu. 965, İstanbul, 1944).

Ruy Blas, Victor Hugo. *Ruy Blas,* çeviren Sabri Esat Siyavuşgil (İstanbul, 1948, 1963).

Rübab-ı Şikeste, Hüseyin Cahit Yalçın, *Rübab-ı Şikeste* (Servet-i Fünun, c. XXII, sayı 551, İstanbul, 1901). — Ahmet Bedii, *Tevfik Fikret Bey-Rübab-ı Şikeste* (Servet-i Fünun, c. XLII, sayı 1046-1047 İstanbul, 1911). — Ruşen Eşref, *Tevfik Fikret ve Rübab-ı Şikeste'nin Şiirleri* (Yeni Mecmua, c. II, sayı 58, İstanbul, 1918). — Ekrem Talât Akev, *Rübab-ı Şikeste'yi Kırdılar, Parça Parça Ettiler* (İstanbul, 1945). — Kenan Akyüz, *Tevfik Fikret* (Ankara, 1947). — Ayhan Gürhan, *Rübab-ı Şikeste'nin Sistematik Lûgati* (Üniversite ktp. Tez nu. 3269, İstanbul, 1962). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1969). — İnci Büngül, *Rübab-ı Şikeste'nin Kelime Servetinin Semantik Yönden Tasnifi* (Üniversite ktp. Tez nu. 8018, İstanbul, 1969). — Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret ve Şiiri* (İstanbul, 1971).

Rüstem Paşa, *Hadikat-ül-Vüzera.* — *Hammer Tarihi,* c. V. — *Sicilli Osmanî,* c. II. — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. II. — Tayyib Gökbilgin, *Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. VIII, sayı 11-12, İstanbul, 1955). — Sevinç Gönker, *Rüstempaşa Camii Çinileri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2583, İstanbul, 1956). — Ünsan Orgun, *Rüstem Paşa* (Üniversite ktp. Tez nu. 2532, İstanbul, 1956). — Şerafettin Turan, *Kanuninin Oğlu Şehzade Beyazıd Vakası* (Ankara, 1961).

Rüya, G. Dwelshauvers, *Psikoloji,* çeviren Mustafa Şekip Tunç (İstanbul, 1952). — Halis Özgü, *Rüya Nedir* (Ankara, 1959). — Sigmund Freud, *Rüyalar Üzerine İki Deneme,* çeviren İbrahim Türek (İstanbul, 1965). — Hakkı Şinasi Çoruh, *Rüya Dünyamız* (İstanbul, 1968). — Sabri Özbaydar, *Rüyaların Fonksiyonu Üzerine Bir Deneme* (İstanbul, 1971).

Rüzgâr Gibi Geçti, Margeret Mitchell. *Rüzgâr Gibi Geçti,* çevirenler: Hilmi Ziya Ülken-Avni İnsel (3 c., İstanbul, 1941). — *Rüzgâr Gibi Geçti,* çeviren Nermin Türkmen (İstanbul, 1958). — *Rüzgâr Gibi Geçti,* çevirenler Avni İnsel-Nihal Yeğinobalı (İstanbul, 1964). — *Rüzgâr Gibi Geçti,* çeviren Mine Kabaağaç (2 c., İstanbul, 1969). — *Rüzgâr Gibi Geçti,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1971).

S

Sadaret, *Asafname-i Vezir Lütfi Paşa,* neşreden Tschudi (Berlin 1910). — *Fatih Kanunnamesi,* neşreden Arif Bey (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 16-19, İstanbul, 1911). — İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Ank. 1970).

Sadrazam, *Hadikat-ül-Vüzera.* — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* (Ankara, 1948). — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* c. IV. — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Ankara, 1970). — Cengiz Orhonlu, *Telhisler* (İstanbul, 1970).

Sadullah Paşa, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Viyana Büyük Elçisi Vezir Sadullah Paşanın İntiharına Dair* (Belleten, c. XIV, sayı 55, Ankara, 1950). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Merhum Sadullah Paşanın Safvet ve Cevdet Paşalar ve Safvet Paşazade Refet Beyle Mektuplaşması* (Belleten, c. XV. sayı 58, Ankara, 1951). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri* (İstanbul, 1963).

Safahat, Hamdullah Suphi, *Safahat* (Servet-i Fünun, c. XLI, sayı 1050, İstanbul, 1911). — Hamdullah Suphi, *Safahat Hakkında* (Servet-i Fünun, c. XLI, sayı 1054, 1058, İstanbul, 1911). — Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1945). — Neriman Malkoç Öztürkmen, *Mehmet Akif'te Mekân (Safahat'ta Geçen Yapı Unsurlarının Stilistik Bir Tahlili)* [İstanbul, 1958]. — Hikmet Demirçelik, *Safahat'ın 1. Kitabının Sistematik Lûgati* (Üniversite ktp. Tez. nu. 3902, İstanbul, 1965). — Yıldız Devrez, *Safahat'ta Tezyif, Tahkir, İstihza, Küfür ve Beddua Unsurları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5007, İstanbul, 1966). — Hayri Selçuk, *Safahat Üzerinde Sentaks Çalışmaları* (Üniversite ktp. Tez nu. 3973, İstanbul, 1966). — M. Necmettin Hacıeminoğlu, *Safahat'ın Dil ve Üslûbu* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XVIII, İstanbul, 1970).

Safevîler, Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd,* çeviren Tevfik Bıyıklıoğlu (Ankara, 1948). — Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-Safavî Siyasî Münasebetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2608, 2629, İstanbul, 1957). — Ata Eralp, *Safavî Hanedanının İnkırazı ve Afganlıların İrana Hâkim Oluşları* (Üniversite ktp. Tez nu. 7144, İstanbul, 1970). — Hüseyin Mircaferî, *Safavîler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti* (Üniversite ktp. Tez nu. 9030, İstanbul, 1972).

Safiyüddin Erdebili Şeyh, *Âşıkpaşazâde Tarihi.* — *Tac-üt-Tevarih.* — *Seyahatname,* c. II. — Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd,* çeviren Tevfik Bıyıkıoğlu (Ankara, 1948). — Hüseyin Mircaferî, *Safavîler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti* (Üni. ktp. Tez nu. 9030), İst. 1972).

Sahabe, M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (Ankara, 1959). — Muhammed Zübeyr Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi,* çeviren Kemal Kuşçu (İstanbul, 1967). — Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü* (Ankara, 1967). — Hayrettin Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü* (İstanbul, 1969).

Sahibataoğulları, Ahmet Tevhid, *Rum Selçukî Devletinin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tavaif-i Mülûk* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. I, sayı 8, İstanbul, 1908). — Ahmet Tevhid, *Sahibataoğullarından Ahmed* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. XV, sayı 88, İstanbul 1922). — Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). — Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsamaret-ül-Ahbar,* neşreden Osman Turan (Ankara, 1944). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri* (Ank. 1969).

Sakarya, Yıldız Uğurlu, *Sakarya Havzasının Su Bilançosu* (Üniversite ktp. Tez nu. 2 846, İstanbul, 1960). — Necdet Tunçdilek, *Orta Sakarya Vâdisinde Meskenler* (Türk Coğrafya Dergisi, c. XVI, sayı 20, İstanbul, 1961). — Necdet Tunçdilek, *Orta Sakarya Vâdisinde Toprak Mülkiyeti* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 16, İstanbul, 1961). — Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Sakaryada Kooperatifçilik ve Ziraî Kredi Kooperatifleri* (İstanbul, 1963). — Hamit İnandık, *Sakarya Deltası* (İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, c. VII, sayı 13, İstanbul, 1963). — Cevat Akova, *Sakarya Vilâyeti Turizm Bölgeleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 4237, İstanbul, 1966). — Ayşe Gül, *Sakarya Vilâyeti Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 4896, İstanbul, 1967). — Seyfi Alpan, *Sakarya'nın Fizikî, Beşerî ve İktisadî Coğrafyası* (Sosyoloji Konferansları, 7. Kitap, İstanbul, 1967). — Cavit Orhan Tütengil, *Sakarya Basını* (İstanbul, 1968). — Aybars Ünlüler, *Sakarya İli Köylerinin Etnik Yapılarına Göre Dağılışı ve Yerleşme Devreleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5223, İstanbul, 1968). — Süleyman Arısoy, *Sakarya'da Balıkçılık* (İstanbul, 1969). — Orhan Pekin-Süleyman Arısoy, *Sakarya'da Deprem İnşaat Sistemi* (İstanbul 1969). — M. Ali Gökberk, *Sakarya'da Ormancılık* (İstanbul, 1969). — Süleyman Arısoy, *Sakarya Balıkçılığı ve Kooperatifleşmesi* (İstanbul, 1969). — Mecdi Emiroğlu, *Sakarya'nın Ziraî Durumu* (İstanbul, 1969).

Salammbô, G. Flaubert. *Salambo,* çeviren İsmail Hakkı Alişan (İstanbul, 1933). — *Salambo,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1962).

Salim (Mehmed Emin), Hüseyin Ayvansarayî, *Vefeyât* (Üniversite ktp. T.Y. nu. 2644). — *Salim Efendi Tezkiresi.* — *Safaî Tezkiresi,* — *Hadikat-ül-Cevami.* — *Fatin Tezkiresi.* — *Kamus-ul-Alam,* c. IV. — Muallim Naci, *Esami* (İstanbul, 1890). — Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig, 1927). — Müstakimzade Süleyman, *Tuhfe-i Hattatîn* (İstanbul, 1928). — *İstanbul Kitaplıkları Tarih-Coğrafya Yazmaları Katoloğu,* 1. Fasikül (İstanbul, 1947). — *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul, 1969). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Şuara Tezkireleri ve Tezkireciler* (Aylık Ansiklopedi, Seri 2, sayı 2, İstanbul, 1949). — Zekiye Sarak, *Safayî ve Salim Tezkireleri* (Üni. ktp. Tez nu. 1667, İst. 1949).

Saltanat, Gazi Mustafa Kemal, *Hilafet ve Saltanat Meselesi Hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinin Nutukları* (Ankara, 1922). — Fuad Şükrü, *Saltanat-ı Milliye Temelleri* (İstanbul, 1923). — Mustafa Kemal, *Nutuk* (Ankara 1927). — Ömer Lütfü Barkan, *Türkiye'de Sultanların Teşriî Sıfat ve Selâhiyetleri ve Kanunnameler* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XII, sayı 2-3 İstanbul, 1946). — Halil İnalcık, *Osmanlı Padişahı* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIII, sayı 4. Ankara, 1958). — Halil İnalcık, *Osmanlılarda Saltanat-Veraset Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIV, sayı 1, Ankara, 1959).

Saltukname, *Tac-ut-Tevarih,* c. II. — M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları* (Belleten, c. VII, sayı 27, Ankara, 1943). — M. Tayyib Okiç, *Sarı Saltuka Ait Bir Fetva* (İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 1, Ankara, 1952). — Yusuf Ziya Yörükân, *Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk* (İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 2-3 Ankara, 1952). — M. Tayyib Okiç, *Bir Tenkidin Tenkidi* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 4, Ankara, 1953). — M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ank. 1966).

Salurlar, M. Fuad Köprülü, *Oğuz Etimolojisine Dair Notlar* (Türkiyat Mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). — Ahmed Refik, *Anadoluda Türk Aşiretleri* (İstanbul, 1930). — Hasan Mercimek, *Salurlar* (Üniversite ktp. Tez nu. 4573, İstanbul, 1967). — Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları* (Ank. 1972).

Samipaşazade Sezai, Tevfik Fikret, *Samipaşazade Sezai* (Servet-i Fünun, c. XV, sayı 382, İstanbul, 1898). — Hasan Âli Yücel, *Samipaşazâde Sezai ve Millî Edebiyat* (Pazartesi Konuşmaları, İstanbul, 1937). — Samim Kocagöz, *Tanzimat ve Hikâye Samipaşazade Sezai* (Servet-i Fünun, CLXXXVIII, sayı 2286, İstanbul, 1940). — Sevim Telci, *Samipaşazâde Sezai, Hayatı ve Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1863, İstanbul, 1950). — Suzan Altıntop, *Samipaşazâde Sezainin Makale Mektup ve Hatıraları* (Üniversite ktp. Tez nu. 2433, İstanbul, 1954). — Güzin Dino, *Samipaşazâde Sezai Beyin Sergüzeşt İsimli Romanında Gerçekçiliğin Payı* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XII, sayı 1-2, Ankara, 1954). A. Ferhan Oğuzkan, *Samipaşazâde Sezai, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1954). — Kenan Akyüz, *Sergüzeşt Romanı Üzerine* (Türk Dili, c. V, sayı 55, Ankara, 1956). — Günseli Aygen, *Samipaşazâde Sezai'nin Sergüzeşt'inde Tasvir* (Üni. ktp. Tez nu. 2888, İst. 1960).

Samsun, *Seyahatname,* c. II. — A.D. Mordtmann, *Anatolien* (Hannover, 1925). Muhiddin Erel, *Samsun Kanalizasyonu* (IV. Üniversite Haftası, İstanbul, 1943). — Ali Tanoğlu, *Samsun Limanı ve Hinterlandı* (IV. Üniversite Haftası, İstanbul, 1943). — Kasım Pekbilgin, *Samsun Maden Köyleri Monografyası* (Üniversite ktp. Tez. nu. 891, İstanbul, 1944). — Hasan Umur - Adil Pasin, *Samsunda Müdafa-yı Hukuk* (İstanbul, 1944). — Sadık Çubukçu, *Samsun Şehri ve Samsun'un Liman ve Ticarî Faaliyeti* (Üniversite ktp. Tez nu. 1105, İstanbul, 1945). — Kemal Dilciman, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar* (Samsun, 1947). — Ö. Orhun, *Samsun, Tarih, Coğrafya, Ekonomi* (Samsun, 1949). — M. Torun, *Samsun ve İlçeleri Tarih Araştırmaları* (Samsun, 1954). — Mustafa Durmaz, *Samsun Şehir Etüdü* (Üniversite ktp. Tez nu. 2944, İstanbul, 1961). — Osman Yalçın, *Samsun* (İstanbul, 1962). — Uğur Ergüner, *Samsun Çevresi Morfolojisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 3745, İstanbul, 1965). — Gülser Gökbilgin, *Samsun Limanı* (Üniversite ktp. Tez nu. 5645, İstanbul, 1968). — Pembe Sakal, *Samsun Vilâyeti Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5403, İstanbul, 1968). — Erol Kılıçkan, *Samsun Sanayi Faaliyetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5870; İstanbul, 1969). — Gülden Güleç, *Samsun İli Batı Bölümünde Bafra Deltası Üzerinde Yer Alan Köylerin Sosyo-Ekonomik Yapıları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5697, İstanbul, 1969). — Hilmi Çağlar, *Samsun'un Tarihçesi ve Vilâyet Dahilinde Bulunan Tarihî Eserler* (Üniversite ktp. Tez nu. 7975, İstanbul, 1971). — Nurşen Aslan, *Samsun ve Samsun Çevresinde Bitkilenme Dönemleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 8430, İstanbul, 1971).

Sancak, Cemil, *Sancak ve Sancağımız* (İstanbul, 1911). — Ali Bey, *Sancağımz ve Ayyıldız Nakşı* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 46-48, İstanbul, 1915). — Halil Halit, *Türk Hilâlinin Aslı* (İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 2-3, İstanbul, 1926). — Süheyl Ünver, *Türk Bayrağı* (Şehremâneti Mecmuası, sayı 63-64, İstanbul, 1929). — M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. I, İstanbul, 1931). — Refik İlkin, *Bayrak ve Sancak* (İzmir, 1938). — Fevzi Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ayyıldız* (Ankara, 1938). — İhsan Kocaman, *Bayrak Sancak, Millî Marş* (İstanbul, 1939). — Zarif Ongun, *Osmanlı İmparatorluğunda Tuğ ve Sancak* (Tarih Vesikaları, c. I, sayı 4-5, İstanbul, 1941-1942).

San Domingo'da Bir Nişanlanma, Heinrich von Kleist. *San Domingo'da Bir Nişanlanma,* çeviren Sabahattin Ali (Ankara, 1943).

genel kaynaklar

Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin (4 c., İstanbul 1911-1913, 1927-1935).
Asım Tarihi, Küçükçelebizade İsmail Asım (İstanbul, 1965).
Âşık Çelebi Tezkiresi (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 772; Üniversite ktp. T. Y. 2406).
Âşıkpaşazade Tarihi (*Tarih-i Ali Osman*), Âşıkpaşazade (Ali Bey neşri. İstanbul 1913).
Bektaşî Edebiyatı Antolojisi [— *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*], Sadeddin Nüzhet Ergun (İstanbul, 1944).
Beyanî Tezkiresi (Üniversite ktp. T. Y. 2568).
Cevdet Tarihi, Ahmed Cevdet Paşa (12 c., İstanbul, 1883-1891).
Coğrafya Sözlüğü, Sami Öngör (İstanbul, 1961).
Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Reşat İzbırak (Ankara, 1964).
Daire-t-ül Maarif-i Farisî (2 c., Tahran, 1967).
Der Grosse Brockhaus (Wiesbaden, 14 c., 1952-1963).
Derleme Sözlüğü, T.D.K. (1-4. c., Ankara, 1963-1970).
Devhat-ül-Meşayih, Topal Ahmed Rifat Efendi (İstanbul, ?).
Dictionnaire Biographique des Auteurs (2 c., Paris, 1964).
Dictionnaire des Oeuvres (4 c., Paris, 1962).
Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, T. D. K. (Ankara, 1943).
Dizionario Enciclopedico İtaliano (12 c., Roma, 1955-1960).
Enciclopedia Garzanti (2 c., Milano, 1962).
Encyclopedia Americana (30 c., New York 1970).
Encyclopedia Britannica (24 c., Chicago, 1969).
Esrar Dede Tezkiresi, Esrar Dede (Üniversite ktp. T. Y. 89).
Fatin Tezkiresi, Fatin Davud bin Halid (İstanbul, 1854).
Ferheng-i Mustalahat-ı Urefa, Seccadî (Tahran, 1339).
Fezleke Tarih-i Osmanî, Kâtip Çelebi (2 c., İstanbul, 1869-1870).
Fundamenta [*Philologiae Turcicae*—], (2 c., Wiesbaden, 1959-1964).
Gran Enciclopedia Larousse (1-10 c., Madrid 1967-1969).
Güftî Tezkiresi, Güftî (Üniversite ktp. T. Y. 1533).
Gülbin-i Hanan, Halim Giray (İst., 1870).
Gül-i Ziba [*Zeyl-i Hadikat ül-Vüzera*], Dilaverağazade Ömer (İstanbul, 1854).
Hadikat-ül-Cevamî, Ayvansarayî Hüseyin (İstanbul, 1864).
Hadikat-ül-Vüzera, Osmanzade Taib (İstanbul, 1854).
Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 3378/1; Lâleli böl. Nu. 2097/m).
Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1852).
Hammer Tarihi [*Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*], Purgstall Joseph von Hammer (10 c., Mehmed Ata tercümesi, İstanbul, 1911-1918).
Harita-i Kapdanan-ı Derya, Ramizpaşazade Mehmed İzzet (İstanbul, 1833).
Hasan Çelebi Tezkiresi, Kınalızade Hasan Çelebi (Süleymaniye ktp. T. Y. 2525).
Hülâsat-ül-İtibar, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1869-1889).
İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi (11 c., İstanbul, 1946-1960).
İlmiye Salnamesi (İstanbul, 1915).
İslâm Ansiklopedisi (1-10 c., İstanbul, 1941-1967).
İstanbul Ansiklopedisi, Reşat Ekrem Koçu (9 c., İstanbul, 1958-1968).
Kamus-ı Türkî, Şemseddin Sami (İstanbul, 1901).
Kamus-ul-Alâm, Şemseddin Sami (6 c., İstanbul, 1888-1898).
Keesing's Contemporary Archives (Londra, 1963-1970).
Künh-ül-Ahbâr, Gelibolulu Âli (Üniversite ktp. T.Y. 5959, Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 2162).
Künh-ül-Ahbârdaki Âlim ve Şairler, Muazzez Taku (Türkiyat Enstitüsü. Nu. 90, İstanbul, 1938).
Lâtifî Tezkiresi, Lâtifî (İstanbul, 1896).
Lexikon der Weltliteratur (2 c., Stuttgart, 1964-1968).
Lûtfi Paşa Tarihi [*Tarih-i Âl-i Osman*], Lûtfi Paşa (İstanbul, 1922).
Mecelle-i Nukbe [*Devhat-ün-Nukbe*], Müstakimzade Sadeddin Efendi (Rifat Efendi tertibi, İstanbul, 1866).
Mecellet-ün-Nisab, Müstakimzade Süleyman Sadüddin (Süleymaniye ktp. Halet Ef. böl. nu. 628).
Meşhur Adamlar [— *Hayatları — Eserleri*], İbrahim Alâettin (4 c., İstanbul, 1933-1935).
Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye, Mehmed Esad (İstanbul, 1892).
Münşeat-ı Selatin, Feridun Bey (İst., 1857).
Nefehat-ül-Üns Tercümesi, Lamiî Çelebi (İstanbul, 1872).
Naima Tarihi, Naima (6 c., İstanbul 1863).
Nuhbet-ül-Âsâr, Beliğ (Üniversite ktp. T. Y. 1182; müellef hattı).
Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1962).
Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmed Tahir (3 c., İstanbul, 1914, 1923, 1926).
Osmanlı Tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı I-IV. — Enver Ziya Karal V-VIII (8 c., Ankara, 1947-1962).
Osmanlı Tarihi Kronolojisi [*İzahlı*—], İsmail Hami Danişmend (4 c., İstanbul, 1947-1955).
Özel Zooloji, Mithat Ali Tolunay (2 c., İstanbul, 1958-1961).
Papyros-Larousse, *Geniki Pagkosmios Egkyklopaideia* (12 c., Atina, 1964-1969).
Peçevî Tarihi, İbrahim Peçevî (2 c., İstanbul 1866).
Persian-English dictionary, F. Steingass Ph. D. (Londra, 1947).
Ramiz Tezkiresi, Ramiz (Üniversite ktp. T. Y. nu: 91).
Raşid Tarihi, Mehmed Raşid (3 c., İstanbul, 1865).
Redhouse Sözlüğü (Türkçe-İngilizce, İstanbul 1968; İngilizce-Türkçe, İstanbul, 1969).
Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Nihad Sami Banarlı (İstanbul, tarihsiz).
Reşahat Ayn-ul-Hayat, Ali bin Hüseyin Kâşifi (İstanbul, 1852).
Rıza Tezkiresi, Rıza (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 764).
Riyazi Tezkiresi, Riyazi (Üniversite ktp. T. Y. 4098, 3280, 761).
Rizzoli-Larousse, Enciclopedia Universale 1-9 c., Milano, 1966-1969).
Safâî Tezkiresi, Safâî (Üniversite ktp. T. Y. 6189).
Salim Efendi Tezkiresi, Salim Efendi (İstanbul, 1897).
Sanat Ansiklopedisi, Celâl Esad Arseven (4 c., İstanbul, 1943).
Sefine-i Nefise [— *Menakıb-ı Mevleviyye*], Mustafa Sakıb Dede (Mısır, 1866).
Sefinet-ül-Vüzera, Mehmed Hafid (İstanbul, 1952).
Sefinet-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Âşir Ef. böl. Nu. 256; Esad Ef. böl. Nu. 2296).
Sehî Tezkiresi, Sehî (Üniversite ktp. T. Y. 3732; basımı, İstanbul, 1907).
Seyahatname, Evliya Çelebi (10 c., İstanbul, 1896-1938).
Sicilli Osmanî, Mehmed Süreyya (4 c., İstanbul, 1890-1893).
Silâhdar Tarihi, Silâhdar Mehmed Ağa (2 c., İstanbul, 1928).
Son Asır Türk Şairleri, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (12 cüz., İstanbul, 1930-1942).
Son Sadrazamlar, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (14 cüz., İstanbul, 1940-1942).
Şakayık-ı Numaniye Tercümesi, İbrahim bin Ahmed (Millet ktp. Ali Emîri böl. Nu. 727).
Şânîzade Tarihi, Şânîzade Mehmed Abdullah (4 c., İstanbul, 1873-1874).
Şakayık Zeyli [*Hadayık-ül-Hakayık fi tekmilet-iş-Şakayık*]. Atayî (İstanbul, 1851).
Tac-üt-Tevarih, Hoca Saadeddin (2 c., İstanbul, 1862-1872).
Tarama Sözlüğü, T.D.K. (1-4 c., Ankara, 1963-1969).
Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları [*İstanbul Kütüphaneleri* —] (1-9. fasikül. İstanbul, 1943-1949).
Tarih-i Âl-i Osman, Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi (İstanbul, 1879).
Tarih-i Sami ve Şakir, Suphi (İstanbul, 1785).
The Oxford Companion to English Literature (Londra, 1967).
Tibyanu Vesail-il-Hakayık fi-Selasil-it-Teraik, Harirîzade Ahmed Kemaleddin (3 c., Süleymaniye ktp. Fatih böl. Nu. 430-432).
Topkapı Yazmalar Katalogu [*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*], Fehmi Edhem Karatay (2 c., İstanbul 1961).
Tuhfe-i Hattatîn, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (İstanbul, 1928).
Türk Ansiklopedisi (1-17. c., Ankara, 1946-1969).
Türk Argosu, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1970).
Türkçe Sözlük, T.D.K. (Ankara, 1969).
Türk İnkılâbı Tarihi, Yusuf Hikmet Bayur (3 c., Ankara, 1940-1967).
Türk Lûgati, Hüseyin Kâzım Kadri (4 c., Ankara, 1928-1945).
Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alaeddin Gövsa (İstanbul, 1946).
Türk Sanat Tarihi, Celâl Esad Arseven (İstanbul, tarihsiz).
Türk Şairleri, Saadeddin Nüzhet Ergun (3 c., İstanbul, tarihsiz).
Vasıf Tarihi, Vasıf Ahmed (2 c., İstanbul, 1804).
Zübdet-ül-Eş'âr, Faizî (Üniversite ktp. T. Y. 3289, Süleymaniye ktp. Nu. 3723).